

अभिधानराजेन्द्रः

ABHIDHANARAJENDRAH:

PRAKRIT MAGADHI SANSKRIT

Vijayarajendra Suri

VOL. 2

B.R. Publishing Corp. Delhi

Cataloging in Publication Data—DK

Vijayarājendra Sūri,

Abhidhānarājendrah.

7 v.

Reprint.

1. Prakrit languages—Lexicography. 2. Prakrit languages—Dictionaries—Sanskrit. 3. Prakrit languages—Etymology. 4. Prakrit languages—Grammar. 5. Prakrit literature. 6. Jainism—India. 7. Jaina saints—Biography. I. Title.

First Published 1910–1925

Reprinted in India 1985

Published in India by :

B. R. Publishing Corporation
461, Vivekanand Nagar,
Delhi-110052. (India)

Distributed by :

D. K. Publishers' Distributors
1, Ansari Road, Daryaganj,
New Delhi-110002. (India)
Phone : 27-8368

Printed at :

Goyal Offset Printer
Delhi-1100035 (India)

वृन्दारककल्पवादिवृन्दवन्दितचरणकमल—सर्वतन्त्रस्वतन्त्र—कलिका-
लसर्वज्ञ—जङ्गमयुगप्रधान—श्रीसौधर्मवृहत्तपागच्छीय—जैन—
श्वेताम्बराचार्य—श्रीमद्भट्टारक—श्री श्री १००८ श्री
श्री—विजयराजेन्द्रसूरिविरचितः

अभिधानराजेन्द्रः ।

तस्याकारादिशब्दसङ्कलने द्वितीयो जागः ।

स च

श्री सर्वज्ञप्ररूपितगणधरनिर्वर्तिताद्यश्रीनोपलज्यमानाशेष-
सूत्र-तद्वृत्ति-ज्ञाप्य-निर्युक्ति-चूर्णादिनिहितसकलदार्श-
निकासिद्धान्तेतिहास-शिष्टप-वेदान्त-न्याय-वैशेषिक-
मीमांसादिप्रदर्शितपदार्थयुक्तायुक्तत्वनिर्यायकः ।
श्रीमुनिदीपविजय—श्रीयतीन्द्रविजयाज्यां
संशोधितः ।

समस्तजैनश्वेताम्बरसङ्घेन महता परिश्रमेण प्राकाश्यं नीतः ।

*** श्री जैनप्रज्ञाकर प्रिण्टिंग प्रेस रतलाम, ***

{	श्रीवीरसंवत् २४३६	}	{	श्रीविक्रमान्द १९६७	}
{	श्रीराजेन्द्र संवत् ४	}	{	ख्रिस्ताब्द १९१०	}

श्रीवृहत्सौधर्मतपागच्छीय-कलिकाल-सर्वज्ञ-श्रीमद्भारक

श्रीश्री १००८ श्री विजय राजेन्द्रसूरीश्वरजी महाराज

जन्म संवत् १८८३ ॐ स्वर्गवात संवत् १८६३

इह हि खलु जारतवर्षे संस्कृतजापायामनेकशोऽकारादिवर्णानुक्रमेण सङ्कलिताः कोशाः समुपलभ्यन्ते देशान्तरेषु च तत्तद्देशजाषया, परन्वाद्यापि प्राचीनसमये मातृभाषात्वेन राष्ट्रजाषात्वेन च सकलजारततृमिलन्या-स्पदायां केवलिनापायां कोऽपि कोषः संकलितोऽस्ति । किमत्राप्रस्तुतया प्राकृतभाषाप्रशंसया स्वरूपमेवात्मस्तुतिं विधास्यति । इयमेव उत्सर्पिण्यवसर्पिणीकाले समजनि, समाहता च सर्वज्ञैर्गणधरैश्चेयमेव । कातिचिद्वर्णेषु सुसिद्ध-तु च भेदमापन्नेयमेव संस्कृतभाषात्वेन परिणता । किं बहुना सर्वज्ञकथिता मर्मग्राहिणः पदार्थाः जैनदर्शनमूलमूलाणि चास्यामेव जापायामित्यस्या वर्णानुक्रमणिकया सङ्कलनमत्यावश्यकमिति वाढं सानुनयं सकलसंघेन संप्राथितः परमकारुणिकः सर्वतन्त्रस्वतन्त्रः श्रीजट्टारकश्रीश्री १००८श्रीविजयराजेन्द्रमूर्तिरिजिधानेषु श्रेष्ठतममिममजिधानराजेन्द्र-नामकं कोषं निरमास्त । श्रेष्ठतमत्वमस्यावलोकनत एवोहमलमत्र काकदन्तपरीक्षया ।

किञ्च-अस्यां जारतभूमौ पञ्चमारके मनुष्येषु मनःपर्यायकेवलयोः परिपूर्णश्रुतावधिज्ञानयोश्च विच्छेदेन अपू-र्णज्ञानयुक्तं सकलसङ्घमवलोक्येयं कोशं संग्रह्यतया ग्रथितवान् यया-मूर्यादित्यादीनां वर्णनम् 'आठट्टि' शब्दे श्रोत्रादीन्द्रियविषयकं ट्टुचम् 'इंदिय' शब्दे श्रेष्ठविषयकम् 'उउ' शब्दे एवं यथायथं वर्णितमनुपदमेव स्पष्टतया दर्शयिष्यामः । अयं कोशः संस्कृतभाषासु वक्ष्यादराणां द्रव्याभावेनासंग्रहितान्यकोशानां कामधुगेवोपकारं करोतीति नात्रार्थवादः । जैनरहस्यजिज्ञासूनां कृते स्थूलघटरूपज्ञाने चक्षुरिव विस्मृतपदार्थमार्गणे साक्षात्पदार्थप्रापकमिवे-स्ततो विकीर्णपदार्थानामेकत्रोपलम्भकमिमं संगृहीतमवलोक्य सर्वेऽपि सन्तः सन्तोषमप्यन्तीति वाढं निश्चिनुमः ।

भो जो विदेशीया जैनदर्शनजिज्ञासवो बौद्धेभ्यो भेदमन्यमाना विलोकयन्तु जैनदर्शनरहस्यम्, अवगच्छन्तु बौध्-दर्शनतत्तारतम्यम्, सर्वदर्शनसमुकुटायमानमिमं जैनदर्शनमवलोक्य मूर्च्छं-क्षकया विदाकुर्वन्तु जीवाजीवादितत्वम्, । प्राप्नुवन्तु परमेस्ताढं सर्वविषयकसमुदायस्तत्तच्छब्दे एवोपलभ्यते इति नात्र जवतां श्रमलेशसंभवः ।

अपि च प्रचलिताग्रन्थीनजाषा (हिन्दी) शब्दपरावृत्तिजिज्ञासवोऽपि कस्माच्छब्दात्परावृत्त्य संस्कृते शब्दः प्रचलितः आधुनिककालापेक्षया संस्कृता (हिन्दी) द्रव वा इत्येतदप्येतद्व्यानुभवेन सुखेनैव बोधिष्यन्तीति निर्वि-वादम् । अत एव अजिधानराजेन्द्र इति योगिकं नाम यथाहि राजा निष्पत्तयानं शत्रुमित्रोदासीनेषु नियमाभियुक्ते एवमयमपि पदार्थविज्ञानरूपनियमं जैन-बौध्-सांख्य-योगादिदर्शनश्रवणुषु पदार्थसंशोधकेषु संस्कृतप्राकृतजाषा-रसिकेषु च समयेव प्रवर्त्तयतीति ।

विषयसूचना-

पक्षपातो न मे वीरे न छेपः कपिलादिषु ।

युक्तिमद्भवनं यस्य तस्य कार्यः परिग्रहः ॥ १ ॥

इत्यनुसन्धानेन विशेषतो दर्शनीया शब्दास्तत्रस्था विषयाश्च लेशमात्रतो विज्ञप्यन्ते, यथा-‘आठ’ शब्दे आयुषो भेदाभिरूप्य तस्यातिप्रियत्वं प्रतिपादितमत एव तत्पुष्टिकारणानि प्रतिपादितानि, न खलु गतमायुः पुनरावर्त्तत इति च स्वल्पतः सूचितम् । आयुषोऽनित्यत्वं निरूप्य वर्षशतस्याप्यल्पत्वमेवेति वाढं विज्ञावितम् । निरूपितानि च तत्रैव सोदाहरणानि सर्वसिद्धान्ताविरुद्धानि सप्तायुःक्षयकारणानि अपि च सोपक्रमनिरुपक्रमादिना भेदं निरूप्य आयुषोऽ-ल्पत्वकारणं दीर्घायुष्कारणं शुभदीर्घायुरशुजदीर्घायुष्कादिना भेदास्तेषां कारणानि च दर्शितानि । आयुष्क-र्मणो जीवितहेतुत्वं जीवानामिहभवपरभाविकायुस्त्र नैरयिकादीनां परजविकायुर्वन्धश्च प्रतिपादितः । प्रत्याख्याना-दिना निवर्त्ततायुष्कत्वं सप्रमाणं निरूप्य अनन्तरोपपन्ननैरयिकादीनामायुर्वन्धश्चेति निपुणं विज्ञावितम् । अस-ङ्गजीवानामेकान्तवाद्यैकान्तपण्डितबालपण्डितानां क्रियावाद्यादीनामायुर्वन्धेति यत्वा नैरयिकादिष्वप्यमानानां भवि-कजीवानां सायुक्तवमायुष्करणसंवेदनादि न्यरूपि ।

एवमाउक्ताय शब्दे—अप्कायिकानां भेदं निरूपयन् तेषां शरीरादि न्यरूपयत् । जवति चाप्कायिकस्य जीवितमिति सयुक्तिकं निरूपितमत एव सचित्ताचित्तमिश्रविवेकश्च कृतः । तीव्रोदकस्याचित्तत्वमप्यायशस्त्राणि प्रतिपाद्य सचित्ताप्कायपरिभोगविचारः प्रायुक्तः । तत्राप्कायपरिभोगकारणानि अप्कायसमारम्भव्यावृत्तस्यैव मुनित्वं शाक्यादिमुनयो नियमतोऽप्कायिकास्तदाश्रितजीवाश्च विहिमन्तीति युक्त्या प्रतिपाद्य अप्कायस्पर्शनिषेधं शीतोदकस्पर्शनिषेधं च कृतवान् ।

एवमाउद्दिशब्दे सूर्यस्य कति कस्यामुनावाहृतयो केन च नक्षत्रेण युक्ताः प्रथमादयो भवन्तीति पुनः पुनर्भावयन् सुबोधमेव निरूपितम् । अथ कस्मात्स्यानादिकेन्द्रिया अपरुजाश्च जीवाः समागच्छन्तीति पृथ्वीकायिकानां पुनरपि गत्यागतौ भवतो जीवानां गत्यागतपिरिहनेऽनेकशो मिथ्यादृष्टीनां सिद्धान्ता निपुणं निरूपिताः ।

अथ आगमशब्दे स्वशैल्या जेदप्रतिपादनपूर्वकमागमस्य परतः प्रामाण्यं तत्र च प्रामाणिकपुरुषमणित्वेयं प्रामा—
ण्यं प्रतिपाद्य दृढतरयुक्तिजिरपौरुषेयत्वं निराकृतम् । स्वीकृतं च संभवदूपस्यैवागमस्य मूलागमैकदेशेनूतस्य आगमा—
न्तरस्य च प्रामाण्यं न तु वेदस्यैव । प्रमाणान्तराविषय एव पदार्थो नागमेन बोध्यते किं तु प्रमाणान्तरविषयोऽपि
इति निरूप्य कण्ठमते शब्दप्रामाण्यस्यानुमानान्तर्भवमिच्छाया सर्वमतसंवादिशब्दप्रामाण्यं प्रत्यपादि । शब्दस्व
वाङ्मयं प्रामाण्यम् अप्राधः शब्दार्थ इति वौचस्पतं च निरूप्य अर्थस्वरूपं वाच्यवाचकजावं शब्दस्य वाचकताविचारं
चाकार्षाति । स्फोटः शब्दः इति वैयाकरणमतं स्फोटयित्वा स्वमते शब्दस्य वाचकत्वं शब्दस्य नित्यत्वविचारः
शब्दार्थयोः संबन्धश्च हेतुवादहेतुवादजेदादागमस्य द्वैविध्यमागमस्य च सर्वव्यवहारनियामकत्वं च प्रतिपादितम् ।
धर्मभागं मोक्षभागं चागमस्यैव प्रामाण्यम् जिनागमस्यैव सत्यत्वम्, इत्यादयो मर्मग्राहिण आगमविषयिणो बहु—
वो विषयाः समुपलज्यन्ते । एवम् “आणा” शब्दे परब्रह्मे को आज्ञाया एव प्रामाण्यम् आज्ञाप्रवर्तमानोऽप्यप्रवर्त—
मान एव तीर्थकराज्ञाऽन्यथाकरणे दोषाः प्रायश्चित्तं चेत्यादिकानपरांश्च तद्विषयकान् विषयान् वर्णयित्वा आज्ञाव्यवहा—
रो निरूपितः । एवं आयरियशब्दे व्युत्पत्त्यादिप्रदर्शनपुरस्सरमाचार्यपदजेदमजिधाय कलाचार्योदिनाऽऽचार्यस्य तैवि—
ध्यं तेषां विनयकरणं च प्रदर्शितम् । निरूपितं चेहन्नोकोपकारिपरब्रह्मेकोपकारिणोराचार्ययोः स्वरूपं तच्छेषोपादेयत्वं
च । प्रव्रजनाचार्योपस्थापनाचार्याचार्यं द्वैविध्यं, लक्षणं चाचार्यस्य, आचार्यस्य गुणाः यद्विरहितो गुरुर्न भवतीति
भ्रष्टाचारत्वं पराहितकारित्वं दुर्गुणमाचार्यस्य निरूप्य प्रमादिनमाचार्यं शिष्यो बोधयेत् । आचार्यस्य विनयः गुरुविनये
वैद्यदृष्टान्तं च प्रदर्श्य केन कर्मविपाकेन गच्छाधिपतिर्भवतीति वर्णितम् । आचार्यस्यातिशया निर्ग्रन्थिनामप्याचार्य इति
ययाययं निरूपितम् । आचार्यं कालगतं अवधाविते वा आचार्यान्तरस्थापनं तत्र “सुत्तये णिम्माओ” इत्यादिना
लक्षणं च प्रतिपादितम् । आचार्यस्य परीक्षां गुरोराचार्यपदे स्थापनाविधिं च तत्र स्थापिताः प्रष्टव्याः इति प्रतिपाद्य
मपरिच्छदस्यैवाचार्यत्वमिति निरूपितम् । एवम् आणुपूर्वाशब्दे आनुपूर्वीविषयकनिरूपणम् । एवं स्वस्वविषयकसक—
लविषयपूर्णाः चतुरस्रो रमणीयाः विपक्षपक्षनिरूपणपूर्वकं युक्तियुतस्वपक्षस्थापननिरूपणगर्जाः पूर्वोक्ता अपरे चेमे
शब्दास्तेऽवश्यं विज्ञातनीयास्तानेवाह । “आता, आथाकम्म, आभिणिवाहिय, आरस्स, आराधक, आलोपणा,
आसातना, आहार, ईद, ईदभूई, ईदिय, इत्थिगिगसिप्प, इत्थी, ईसर, उउ, उगम, उगह, उदय, उहस, उह—
सिय, उप्पत्तिया, उप्पाय, उरस्स, उवओग, उवट्ठवणा, उववाय, उवसंपया, उवसग्ग, उवहाण, उवहि, उवासग्गप—
मिमा, उसज, उयुयार” एते शब्दा अस्मिन् ग्रन्थे विशेषतो दर्शनीयाः रमणीयविषयपरिपूर्णश्चेति सूचनिकया निरूपिताः ॥

(ग्रन्थनिर्दिष्टप्रकरणानां सङ्केतः)

१ अङ्ग०	अङ्गचूलिका—
२ अनु०	अनुयोगद्वार—
३ अने०	अनेकान्तजयपताका—
४ अन्त०	अन्नगरुदशा—
५ अष्ट०	अष्टकशो विनयकृत—
६ आवा०	आचाराङ्गसूत्र—
७ आ० चू०	आवश्यकर्त्तव्या—
८ आ० म० प्र०	आवश्यकमत्तयगिरिप्रथमवर्ण—
९ आ० म० द्वि०	आवश्यकमत्तयद्वितीयवर्ण—

१० आतु०	आतुरमत्याख्यान—
११ आ० क०	आवश्यकथा—
१२ आव०	आवश्यकवृहत्ति—
१३ उवा०	औपपातिकमृतवृत्ति—
१४ उत्त०	उत्तराध्ययनसूत्र—
१५ उपा०	उपासकदशाङ्ग—
१६ उत्त० नि०	उत्तराध्ययननिर्युक्ति—
१७ एका०	एकाक्षरीकोश—
१८ ओष०	ओषधिनिर्युक्ति—
१९ कर्म०	कर्मग्रन्थ—
२० क० प्र०	कर्मप्रकृत—

२१ कटप०	कटपमुवाधिका-
२२ ग०	गन्धोवाचारपेयज्ञा-
२३ गा०	गायत्रीव्याख्या-
२४ चंप०	चन्द्रप्रज्ञप्ति-
२५ जं०	जम्बूद्वीपप्रज्ञप्ति-
२६ झा०	ज्ञानार्थमकथा-
२७ जीत०	जीतकटप-
२८ जी०	जीवाजिगम-
२९ जीवा०	जीवानुशासन-
३० जैन०	जैन इतिहास-
३१ ज्या०	ज्योतिष्करण-
३२ कुं०	प्राकृत (तुलसी) टीका-
३३ तं०	तन्दुलवयाली-
३४ तित्यु०	तित्युगाली-
३५ दशा०	दशाशुतस्कन्ध-
३६ दर्श०	दर्शनशुद्धि-
३७ दश०	दशवैकाशिकाध्ययन-
३८ द०प०	दशपयज्ञा-
३९ छव्या०	छव्यानुयोगतर्कणा-
४० द्वा०	द्वाविंशद्द्वित्रिंशिका (वत्तीसवत्तीसी)-
४१ द्वी०	द्वीपसागरप्रज्ञप्ति-
४२ दे०ना०	देशीनाममाला-
४३ धर्म०	धर्मसंग्रह-
४४ ध० र०	धर्मरत्नप्रकरण-
४५ नयो०	नयोपदेश-
४६ नं०	नन्दीसूत्रवृत्ति-
४७ नि०	निरयावलि-
४८ नि० चू०	निशीथचूर्णि-
४९ पं० चू०	पञ्चकटपत्राणि-
५० पं० जा०	पञ्चकटपज्ञाप्य-
५१ पञ्चा०	पञ्चाशकसटीक-
५२ पं० व०	पञ्चवस्तुकटीका-
५३ पं० सं०	पञ्चसंग्रह-
५४ पं० सू०	पञ्चसूत्रमुद्रा-
५५ प्रव०	प्रवचनसारोच्चार-
५६ प्रति०	प्रतिमाशतक-
५७ प्रश्न०	प्रश्नव्याकरण-
५८ प्रज्ञा०	प्रज्ञापनासूत्र-
५९ पिं०	पिण्डनिर्युक्तिवृत्ति-
६० पिं०मू०	पिण्डनिर्युक्तिमूल-
६१ पा०	पाशिकसूत्रसटीक-

६२ प्रा०	प्राकृतव्याकरण-
६३ प्रा० ना०	प्राकृतनाममाज्ञा-
६४ भ०	भगवतीसूत्र-
६५ महा०	महानिशीथसूत्र-
६६ मए०	मएरत्नप्रकरण-
६७ यो० वि०	योगविन्दु-
६८ रत्ना०	रत्नावतारिकावृत्ति-
६९ ल०	ललितविस्तरावृत्ति-
७० लघु०	लघुप्रवचनसार-
७१ व्य० अ०	व्यवहारअक्षरार्थ-
७२ वाच०	वाचस्पतिकोश-
७३ व्य० प्र०	व्यवहारसूत्रवृत्तिप्रथमखण्ड-
७४ व्य० द्वि०	व्यवहारसूत्रवृत्तिद्वितीयखण्ड-
७५ ती०	विविधतीर्थकल्प-
७६ वृ०	वृहत्स्कटपवृत्ति-
७७ विशे०	विशेषावश्यकवृत्ति-
७८ विपा०	विपाकत्रसूत्र-
७९ श्रा०	श्रावकधर्मप्रज्ञप्ति-
८० पा०	पादशप्रकरणसटीक-
८१ स०	समवायाङ्गसूत्र-
८२ संया०	संस्तारकपयज्ञा-
८३ संस० नि०	संस्तानिर्युक्तिमूल-
८४ संवा०	सङ्घाचारज्ञाप्य-
८५ सत्त०	सत्तरिसयग्राणावृत्ति-
८६ सम्म०	सम्मतितर्क-
८७ स्या०	स्यानाङ्गसूत्र-
८८ स्या०	स्याद्वादमञ्जरी-
८९ सू० प्र०	सूर्यप्रज्ञप्तिः सटीक-
९० सूत्र०	सूत्रकृताङ्गसूत्र-
९१ सेन०	सेनप्रश्नसंस्कृत-
९२ हा०	हारिभञ्जक-
९३ ही०	हीरप्रश्नसंस्कृत-

अ०	अध्ययन-
अधि०	अधिकार-
अध्या०	अध्याय-
अष्ट०	अष्टक०-
द्वा०	द्वार०-
पाहु०	पाहुडा-
श्रु०	श्रुतस्कन्ध-
वङ्ग०	वङ्गस्कार-

ठा०	ठाणा-	उल्ला०	उल्लास-
उ०	उद्देश-	प्र०	प्रश्न-
प्रति०	प्रतिपात्ति-	सं०	संवरद्वार-
विव०	विवरण-	अध०	अधर्मद्वार-
पद-	पद-	पुं०	पुंलिङ्ग-
पारे०	परिच्छेद-	स्त्री०	स्त्रीलिङ्ग-
सम०	समवाय-	न०	नपुंसकलिङ्ग-
		त्रि०	त्रिलिङ्ग-

संकेतसूचना--

सर्वत्र हि सङ्केतज्ञानमन्तरेण न कश्चिदपि सङ्केतितपरिज्ञाने प्रभवतीति सङ्केतसूचनं क्रियते यत्रास्मिन् ग्रन्थे टी-
कारहिता गाथा उदाहरणपठितानि प्राकृतवाक्यानि संस्कृतश्लोका वा तत्राद्यान्तयोरेन “ ” चिह्नम् । मूलटीकयोः
स्थूलसूत्रमाक्षरैरेव चेदः प्रदर्शितः कचिदनुपयुक्ताटीका न संयुहीता किं तु मूलमात्रमेव स्थूलाक्षरैः प्रकाशितम् । सप्त-
म्यन्तत्वेन प्रदर्शितस्यार्थस्याधोभागे एत, चिह्नं दत्तम्, यत्रैकस्यान्यस्य प्राकृतशब्दस्य द्वित्राः संस्कृतेऽनुवादकशब्दास्तत्र
द्वितीयोऽनुवादटीकासमपङ्क्तिष्वेव निहितः । अनूयाः प्राकृतशब्दा अनुवादकाश्च संस्कृतशब्दाः इति गौणमुख्यजावाऽपि
प्रदर्शित एव । अनूद्यानुवादकयोर्मध्ये एत-चिह्नमस्ति । येऽन्यो ग्रन्थेऽन्यः पाठः संयुहीतस्तत्र नामैकदेशे नामग्रहणमिति
न्यायमनुश्रित्य ग्रन्थस्य पुंलिङ्गादीनां च पूर्णं नामधेयमनुक्त्वा एकं द्वे वा अक्षराणि प्रदर्शितानि एवमध्ययनशतकोटि-
शादिस्वल्पेषु च एक एव वर्णः प्रदर्शितस्तत्र च शून्याकाररूपमेत० चिह्नमपि निहितमस्ति ।

विशेषसूचना—

एतत्पुस्तकसंशोधनेऽस्मत्सतीर्थयोर्गुणिश्रीदीपाविजय-यतीन्द्रविजययोर्महान् श्रम इति नात्र दूये किन्त्वमुचितपुस्तका-
नामतिजीणत्वेन प्रतिपुस्तकमेकप्रत्युपलब्ध्या च कचिद्वायादौ टीकावलम्बनैकशरणेन प्रकरणाविषयाविरोधेन च बहु-
तरं पर्यालोच्य निहितपदैः प्ररितगाथासु कदाचिदेव कचिदेव पाठभेदः स्यात्स स्वयमेव सज्जिः संस्करणीयः । किञ्च
यदि कचिद्यन्त्रदोषेण वर्णानां घर्षणेन च अनुत्थितेषु प्रकारादिषु दृष्टिदोषादिना वा अशुक्तिः स्यात्सा विद्वद्भरैः शोध-
नीया इत्यादि सर्वे विज्ञपयन्ति ।

श्री श्री १०८ श्री उपाध्याय-मुनिवर मोहनविजयाः ।

अभिधानराजेन्द्रः ।

सिरिवद्धमाणवारिणि पणामिअ भत्तीइ अक्खरक्कमसो ।

सदे तेसु य सच्चं पवयणवत्तच्चयं वोच्चं ॥ १ ॥

आकार.

आ-आ-अन्य-आप् क्क् पृथो- पञ्चोपः वाक्ये, (पूर्वमित्यं नोऽसंस्था इदानीन्त्वेवं मन्यसे इत्येवं वाक्यस्यान्यथात्वद्यो-
तने) स्मृतौ, (आ एवं मन्यसे इत्येवं विस्मृतस्य स्मृतौ)
अङ्गितो निपातत्वात्प्रगृह्यस्तं ज्ञा जित्तु न " निपात एकाज-
नाङ् " इति सूत्रात् । अत एवोक्तम् । मर्यादायामभिधौ,
क्रियायोगेपदार्थयोः । य आकारः स जित् प्रोक्तो, वाक्यस्मरण-
योरङ्गित् । वाच० ॥ अभिविधौ, (व्याप्तौ) आ० म० प्र० ।
विशे० । आ० । मर्यादायाम्, (सीमिन्) प्रज्ञा० ३६ पद० । (अत्रा-
ङ्गित्कृण एव तात्पर्यम् इदं देशे मर्यादायामित्याद्यस्तुदाहरण-
मात्रमत एवात्रात्रापि डिप्रयुज्यते) तथाच समन्तादित्यर्थे, उक्त०
आ० म० । प्रव० । भ० । आ० । ईयागर्थं (अत्रोक्तम्) प्रज्ञा०
२ पद० । वि० । वाक्यालंकारे, । इयदर्थे, । (सच्च ज्ञावाज्ञैल्या
वाक्यालंकाराय प्रयुज्यते) " आ इति भाषायाम् " ज्ञा० २ अ० ।
अमर्थे, आनिमुख्ये, राय० । अनुकम्पायाम्, समुच्चये, अङ्गीकारे,
कोपे, पीडायाम् । एका० । आः किमेतदित्येवं विस्मये, स्या० ।
५ ग्रा० । एका० संतोषे, सुखतनौ, चिरे, सप्रवस्तुनि, परितापे,
विधौ, सन्निधौ, क्रये, । एका० स्वयंलुचि, पुं० । एका० ।
आचार्ये च । स च नमैरुदेशे नाममात्रग्रहणादोमितिपदे
आद्यच्चः आचार्यं बोधयतीति । गा० ॥

आअ- (आमअ) -आगत-वि० आयाते, उपस्थिते, प्रा-
प्ते च । आगमने, न० वाच० । " व्याकरणप्रकारागते क्रगोः " ।
१८ । १ । ६८ । इति प्राकृतव्याकरणसूत्रेण वैकल्पिको
गकारस्य सस्वरस्य लुङ् । प्रा० व्या० ॥

आ (अंस-) अरिस-आदर्श-पुं० दर्पणे, वाच० । " इ-
पंतमये वा " । २१ । २ । १० । इति सूत्रेणान्त्यव्यञ्जनात्पूर्वं
इकारो वैकल्पिक इति । प्रा० व्या० ॥

आअङ्-व्यापृ-वि० आ० पृ-व्यापारे, तुदा० आत्म० अविद्
" व्याप्तेराङ् " । १८ । ४ । ८१ । इतिप्राकृतसूत्रेण वैकल्पिक
अङ् इत्यादेशः । आअङ् इ वाचारः- व्याप्तिरित्यर्थः ।
प्रा० व्या० ॥

आअरिअ-आचार्य-पुं० गुरौ, वाच० । " स्याद्भ्रजैत्य-
चौर्यसमेधु यात " । ३० । १ । ८० । इति प्राकृतसूत्रेण
एकारात्पूर्वं इकारः । प्रा० व्या० ॥

आइ-आदि-पुं० आदीयते गृह्यते इति आ० दा० कि-प्रथमे,

प्रव० । स च यस्मात्परमस्ति न पूर्वं स इति । अनु० । मूलका-
रणे, प्रज्ञा० ११ पद० । मूलमादिरित्यनर्थान्तरमिति । आ० चू०
२ अ० । प्रथमोत्पत्तौ, सूत्र० २ अ० ५ अ० । प्रायस्ये, उक्त० १ अ० ।
प्रधाने, आचा० २ अ० । उत्तत्रास्ये नात्रेप्रस्तने देहज्ञागे, स्या०
६ ग्रा० । जेदे, (प्रकारे) जि० चू० । सामीप्ये, व्यवस्थायाम्,
अवयवे च । आइ च । " सामीप्ये च व्यवस्थायां, प्रकारेऽवयवे
तथा । चतुर्थेयपु मेधावी, ह्यादिशब्दत्वं ज्ञायेदिति " प्रश्न० १ द्वा० ।
अस्य चतुर्विधो निक्षेपः नामस्थापनाऽव्यञ्जनावज्ञेदात् । तद्यथा-
णामादी उवणादी, दन्वादी चेव ह्येति ज्ञावादी ।

दन्वादी पुण्ण दन्वस्स, जो सजावो सपट्ठाणे ॥

(णामादीत्यादि) आदेर्नामादिकश्चतुर्थो निक्षेपः । नामस्थापने
सुगमत्वाद्नादृत्य इत्यादि दर्शयति । इत्यादिः पुनर्देव्यस्य
परमाणावर्त्येः स्वजावः परिणतिविशेषः स्वके स्थाने स्वकीये
पर्याये प्रथममादौ जवति स इत्यादिर्देव्यस्य दध्यादेर्यः आद्यः
परिणतिविशेषः क्लीरस्य विनाशकालसमकालीन एवमन्य-
स्यापि परमाणावर्त्येर्देव्यस्य यो यः परिणतिविशेषः प्रथममुत्प-
द्यते स सर्वोऽपि इत्यादिवैरवमेव जवति । ननु च कथं क्लीर-
विनाशसमये एव दध्यात्वादः । तथा हि । उत्पादविनाशौ ज्ञा-
वाभावकौ वस्तुधर्मौ वर्तते । न च धर्मो धर्मिणमन्तरेण भवि-
तुमर्हत्यत एकस्मिन्नेव कृणे तस्मिन्निर्णोर्दधिक्लीरयोः सत्तामाप्नो-
त्येतच्च दृष्टेष्टवाधितमिति । नैय दोषः । यस्य हि वादिनः कृणमात्रं
वस्तु तस्यायं दोषो, यस्य तु पूर्वोत्तरकृणानुगतमन्वयि
इत्यमस्ति अस्ययं दोष एव न भवति । तथाहि तत्परिणामि
इत्यमकस्मिन्नेव कृणे एकेन स्वजावेनापद्यते परेण विनश्य-
नन्तधर्मेत्वाच्चस्तुन इति । यत्किंचिदेतत् । तदेवं इत्यस्य
विवक्षितपरिणामेन परिणमतो य आद्यः सम्भूः च इत्यादि-
रिति स्थितं इत्यस्य प्राधान्येन निवक्षितत्वादिता-

संप्रतं ज्ञावादिमभिरुह्या ।

आगम णोआगमओ, ज्ञावादी तं बुहा उवदिसंती ।

णोआगमओ ज्ञावो, पंचविहो होइ णायवो ॥

आगमओ पुण्ण आदी, गणिपिरुगं होइ वारसंगं तु ।

गच्छामि होगोपदपाद-अक्खराइ चउत्थादी ॥

(आगम इत्यादि) ज्ञावोऽन्तः करणस्य परिणतिविशेषस्तं बुहा-
स्तीर्थकरणधराद्यो व्यपदिशन्ति प्रतिपादयन्ति । तद्यथा ।
आगमतो नोआगमतश्च । तत्र नोआगमतः प्रधानपुरुषार्थतया
चिन्त्यमानत्वात्पञ्चविधः पञ्चप्रकारो जवति । तद्यथा-प्राणातिपा-
तविरमणादीनामाद्यः प्रतिपत्तिसमय इति । तथा (आगमभो

इत्यादि) आगममाश्रित्य पुनरादिरेवं छल्यः । तद्यथा । यदे-
तन्निन आचार्यस्य पितृकं सर्वस्वमाधारे वा तद् छादशाङ्कं
प्रवति । तुशब्दात्तदप्युपाङ्गादिकं द्रष्टव्यम् । तस्य प्रवचन-
स्यादिभूतो ग्रन्थस्तस्याप्यायः श्लोकस्तस्याप्यायं पदं तस्यापि
प्रथममक्षरमेवविधौ बहुप्रकारो ज्ञावादिच्छेद्य इति । तत्र
सर्वस्यापि प्रवचनत्वसामाधिक्यमादिस्तस्यापि करोमीति पदं
तस्यापि ककारः । छादशानां त्वज्ञानमाचाराङ्गमादिस्त-
स्यापि शास्त्रपरिक्षाध्ययनमस्यापि च जीवोद्देशकस्तस्यापि
सुयंति पदं तस्यापि सुकार इति पदमादिरिति । अस्य च प्रकृ-
ताङ्गस्य समवाय्ययनमादिस्तस्यापि उद्देशकश्लोकपादपदवर्णा-
दिद्रष्टव्य इति । सूत्रं १ श्रु० ५ अ० ।

आज्ञि-स्त्री० अज्ञत्यस्यामिति, अज्ञ-इण-संप्राने, संया० समर-
ज्यौ मर्यादायाम्, वा डीप् कृणे, मां०, पुं० ज्ञावे इण आक्षेपे
च । वाच० ।

आति-पुं०-अव् इण शरादिपङ्क्तिणि, सततगन्तारि, त्रि० वाच० ॥

आइ (दिं)-आंतियमरण-आत्यन्तिकमरण-न० अत्यन्तं भवमा-
त्यन्तिकं तच्च तमरणं चेति क०-आ० । ज० १२ श० ६ उ० । मर-
णविशेषे, तच्च "एमेव आइअंतियमरणं नवि मरइ ताणि पुणो"
अर्थत्वादित्यर्थं निर्देशः । एवमेवावयवमरणवदात्यन्तिकमरणमपि
छत्यादिनेदतः पञ्चविधं विशेषः पुनरप्यम (नवि मरइ ताणि पुणो-
न्ति) अपि शब्दस्यैवकारार्थत्वाच्चैव तां नि छत्यादीनि पुनर्निर्यन्ते ।
अयमर्थः यानि नारकाद्यायुक्तया कर्मदेविकान्यनुच्यते भ्रियन्ते,
मृताश्च न पुनस्तान्यनुच्यते मरिष्यन्तीत्येवं यन्मरणं तद्छत्या-
पञ्चास्यतयापिवादात्यन्तिकमिति । एवं क्लेशादिष्वपि वा-
द्यम् । प्रव० । उक्त० । सम० । तद्वेदा यथा-

आदिंतियमरणे णं पुच्छा गोयमा । पंचविहे पसुते । तंजहा
द्व्वादिंतियमरणे ख्वादिंतियमरणे जाव जावादिंतियम-
रणे । द्व्वादिंतियमरणे णं जेतै । कइविह पसुते ?
गोयमा ! उच्छिद्वे प० तं० गेरइयद्व्वादिंतियमरणे जाव
देवद्व्वादिंतियमरणे । से केणद्वे णं जेतै ! एवं बुचइ-गेर-
इयद्व्वादिंतियमरणे गेर० २ गोयमा ! जेणं गेरइया गेर-
इयद्वे वट्टमाणा जाइं द्व्वाइं सपयं मंति ते णं गेरइया
ताइं द्व्वाइं अणगाये कांसे णो पुणोवि मरिस्संति से
तेण्डेणं जाव मणे । एवं तिरिक्खमाणुस्सदेव० । एवं
वेत्तादिंतियमरणे वि एवं जाव जावादिंतियमरणे वि । ज०
१३ श० ७ उ० ।

आइइअ-आदिप-वि० अद्ये, अनु० १ छा० ।

आइं-आईं-अव्य० वाक्यसङ्कारे, प्रश्न० । आइंति निपात इति ।

ज० १५ श० १ उ० ।

आइकिमिन्न-आदिकिमिन्न-न० आद्यगहने, तच्चादिकिमिन्नमुह-
मेत्याद्यनैषणरूपं ज्ञानादिरूपम् । घृ० १ उ० । नि० चू० ॥

आइकर्मपु-आदिक्कर्मपु-स्त्री० आदिनाथस्य कर्मणरुहौ,
सा च गङ्गायमुत्थयैवोसङ्गमे स्यापितेति तत्त्वार्थतमिति, ती० ।
आइकर्मप-आदिक्कर्मप-न० क० स० किञ्चाकूटमकस्य कर्म-
णोऽवयववृत्ते प्रथमे कर्मणि, प्रथममाराज्यमणिक्रियायाम्,
प्रथमजे कर्ममात्रे च । बहु० तया कर्मयुक्ते, वि० । वाच० ।

आइक.रण-आदिकारण-न० । अर्थः कारणम् । परमेश्वरे, तद-

धीनत्वात् इतरकारणाताम् स हि प्रथमं खोपाधिज्ञातविद्यया
सूत्र्यमतजीवाद्यष्टयशादिदमित्यं कर्तव्यमिति ईक्षणपूर्वकं
छष्ट्यपदार्थाकारेण विवर्त्तमानः सूत्रमनूतानि प्रथममुपाय
ततः सूत्रमनूतानि जैतिकानि च ससंज्ञेत्यागमसिद्धम् इति
वेदान्तिनः । सांख्यमते । प्रधाने, प्रधानं हि मूलकारणं तस्यैव
महदाद्याकारेण परिणमनात्तयात्वम् । नैयायिकादिमत-
कारणशब्दस्य निमित्तार्थत्वे ईश्वरस्यैव तथात्वम् । समवा-
यिकारणार्थत्वे परमाणुनां मूलकारणत्वमिति भेदः इति तेन
तन्मते ईश्वरे, परमाणुषु च । वाच० ॥

आइक्ख-आइख्या-अदा. पर. सेद. सामान्येन कथने, आइ-
क्खइ, सामान्येन भाषत इत्यर्थः । औप० ।

आरुयेय-त्रि० कथनीय, स्या० ४ घा० ।

आइक्खग (य) आख्यायक-पुं० शुभाशुनमाख्याय जीविका
कुर्वन्त्याजीविकविशेषे, जं० २ वृ० ।

आइक्खण-आरुखान-न० सामान्यतः कथने, संहिताकारण-
पूर्वककथने च । औप० " संहियकट्टणमादिक्खणं तु " इह सं-
हिताया अस्वखितपदोच्चारणरूपाया यदाकर्णेण तदाख्याममुच्यते
तच्छब्दं व्रतसमितिकयायाणां धारणरक्षणयनिग्रहाः सम्यक् द-
ण्डइयचोपरमो धर्मः पञ्चेन्द्रियदमश्चैवं जिज्ञां गंत गृहस्थानां
धर्मकथनार्थं संहिताकर्णेण करोति । वृ० ३ उ० ।

आइक्खमाण-आचक्षाण-त्रि० कथयति, सूत्र० १ श्रु० १४ अ० ।

आइक्खिय-आख्यायिक-न० पार्ष्ण्यतविशेषे, सा च मातङ्ग-
विद्या यदुपदेशादतोताति कथयतीति । स्या० ९ घा० ।

आइवित्तप-आख्यातुम्-अव्य० कथयितुमित्यर्थः, वृ० ३ उ० ।

आइगर-आदिकर-त्रि० आदि करोति अहेत्वादावपि टः स्त्रियां
डीप्, प्रथमकारके, प्राक्सत्ताकर्त्तरि, वाच० । 'तं सन्वे पावाच-
या आदिकरा धर्माणं' इति । सूत्र० २ श्रु० २ अ० । आदौ प्रथमतः
श्रुतधर्माचारादि ग्रन्थात्मकं कर्म करोति तदर्थप्रणयकत्वेन प्रण-
यतीत्येवं शीघ्रः । ज० १ श० १ उ० । आदिश्रुतधर्मस्य प्रथमा प्र-
वृत्तिस्तत्करणशीघ्रः । राज० स्वस्वतीयापेक्षया धर्मस्येति । जी०
३ प्रति० । तत्करणहेतुर्वा । घ० २ अधि० । श्रुतधर्मस्य प्रथमप्रवृ-
त्तिकारके तीर्थकरे च । आ० ५ अ० । सम० । 'नमोवपुणं अरि-
हंताणं भगवंताणं आदिकराणं नित्यगराणं' इति । राज० । इ-
हादेशं करणशीघ्रा आदिकरा अनादावपि प्रवे तदा तदा तत्त-
त्कर्म एवदिसम्बन्धयोग्यतया विश्वस्यतादिगामिनो जन्मादि
प्रपञ्चकारेण । प्रस्तुतयोग्यताज्ञावपि प्रकान्तसम्बन्धाविरोधा-
दिति परिभाषनीयमेतत् । न च तत्तत्कर्मवादेरेव तत्स्वभावतया
ऽऽत्मनस्तदा सम्बन्धसिद्धिः । त्रिगुण्येन अस्वभावोस्तथास्व-
भावापेक्षितत्वात् । अन्यथा कल्पनाविरोधान्यायानुपपत्तेर्नहि
कर्म एवाद्विस्तथा कल्पनायामप्यहोकाकाशेन सम्बन्धस्वभावत्वा-
योगत्वं । अतस्त्वभावे वा होकाकाशे विरुध्यते कर्म पद्योदस्त-
त्स्वभावता कल्पनेति न्यायानुपपत्तिः । तत्स्वभावताङ्गीकरणे
चास्मद्द्रव्युपगतपत्तिः । न चैवं स्वभावमात्रावदासिद्धिस्तद्व्या-
पेक्षित्वेन सामान्याः फलहेतुत्वात् । स्वभावस्य च तदन्तर्गत-
त्वेनेत्यात् । निर्गोहितमेतद्व्यप्रेत्यादिकरत्वसिद्धिः । वृ० । यद्य-
प्येया ह्यदशाङ्गी न कदाचिन्नासौष कदाचिन्न प्रयति न कदा-
चिन्न भविष्यति अशुभं प्रवति च प्रविष्यति चेति वचनानिन्या
ह्यदशाङ्गी तथाप्यर्थोपेक्षया नित्यत्वं शाब्दापेक्षया तु स्वस्वतीर्थे
श्रुतधर्मादिकरत्वमविरुद्धमिति । धर्म० २ अधि० ।

आइगुण-आदिगुण-पुं० । आदौ गुणः ९ त० सहजान्विगुण,
आय० ४ अ० (सिद्धान्तमादिगुणा एकविंशत्ते च सिद्धादिगुण
शब्दे चट्पद्या)

आइगुण-आग्रा-आइ, ग्रा-ज्या० पर० अनिद् गन्धोपादाने, तृती
च । वाच० “ अग्रेराह्यं ८ ।। १३ । ” इति प्राकृतवृत्तेणाजि-
घ्रन्तेर्लुपिक आइग्यादेशः । आइग्यइ-आम्भाअइ जिघ्रतीत्यर्थः ।
शा० व्या० ॥

आइगुण-आग्राण-वि० आइ ग्रा-क-गृहीतगन्धे पुष्पादौ,
नासिकया यस्य गन्धज्ञानं जातं तस्मिन्, तृप्ते, भक्षे कः
गन्धग्रहणे, तृप्तौ च न० । वाच० ॥

आइच-आदित्य-पुं० । कृष्णराज्यवशाशान्तरस्यलोकान्तिकसं-
ज्ञकार्त्तमिन्निविमानस्ये लोकान्तिकदेवविशेषे, ज० ६ श० ५३ ।
त्रैवेयकविमानविशेषे, तन्निवासिनि वैमानिकदेवविशेषे च ।
प्रय० । समयावसिकादीनामादौ जवे, बहुलवचनान् त्यम्पत्यः ।
सूर्य० १० पादु० । सूर्ये, आव० ४ अ० ।

सूर्यस्यादित्यसंज्ञा यथा ॥

से केणट्टेणं जंते ! एवं बुद्धे सूर्या आइचे मूरे गोयमा !
सूरादिपाणं समयाइ वा आइचसूराइ वा जाव उस्सपिणी-
इ वा अवसपिणीइ वा से तेणट्टेणं गोयमा ! जाव आइचे ।

अवादिशशब्दस्यान्वयोभिधानायाइ (संकेणमित्यादि) तथा
हि-सूर्यादियमवधि कृत्या अहोरात्रारम्भकः समयो गणयते
आवसिकापुद्गलस्यैव (सेतेणमित्यादि) अथ तेनायं सूर
आदिश इत्युच्यते इति । ज० १२ श० ६ उ० । सू० । च२० ।
आदित्यस्याशितो सूत्रकृताङ्गे “ नाइचो उपएण अयंभेइ ”
सर्वं गृह्यवादिनो ह्यक्रियावादिनः स संध्य क्षामादित्योद्गमनादे-
कामेव क्रिया तावन्निहन्तीति दर्शयति । आदित्यो हि सर्व-
जनप्रतीता जगत्पदीपकस्यो दिवतादिकाव्यतिरागकारी स एव
तत्रत्र विद्यते कुन्तस्तेष्वेवज्ञमस्मनगमनं वा । यच्च जाज्वल्यमान
तेजोमण्डलं दृश्यते तद्ज्ञातमतीनां द्विचन्द्राद्विप्रतिभासं मृग-
पिण्डाकत्वं वर्त्तते । अथतमसस्य निराकरणम् । तयाहि-आगो-
पाक्षाङ्गनादिप्रतीतः सप्रस्ताप्यकारण्यकारी कप्रज्ञाकोद्घाटन-
पटीयानादित्योद्गमः प्रत्यहं भवत्युपपन्नयते । तन्क्रिया च देशा-
दशान्तरावाप्त्याऽन्यत्र देवदत्तादौ प्रतीताऽनुमीयत इति । सूत्र०
१ श्रु० १२ अ० । सूर्याधिष्ठिते गते दिवनिशं मध्यम्यागं
लोकप्रकाशकरे तेजोमण्डले, अम्नी प्रस्ता हुतिः सम्यगादित्य-
मुपनिष्ठते । आदित्याजगते वृष्टिद्वेष्टरन्तः ततः प्रजाः इति । मनुना
अग्निहृतप्राणां हविराग्न्यादीनां परमाधुमाप्रतयाऽवस्थितानां
दृश्यशेषाणां सूर्यरश्मिकर्षणेन सूर्यशोकमाप्त्या वृष्टिस्तुत्यमुक्तम्
तच्च मण्डलाधोपरस्य एव समन्वति । वाच० । अर्कवृत्तं, पुं०
आदित्यस्यापम्यं एयः यज्ञोपः । आदित्यापम्ये, पुं० स्त्री०
वाच० । आदित्यस्यायमादित्यः पयुत्तरप्राथमादित्यदिशेतिरिति
व्यापवादस्यैक व्यञ्जनाद्यन्तमस्य सस्येया इति पात्रिक एक-
स्य यकारस्य होपः । आदित्यचारनिष्पन्नवाहुपचारतो मासोऽ-
प्यादित्यः । आदित्यसम्प्रतिनिधित्वाचारनिष्पन्न मासादौ स वैकस्य
दक्षिणायनस्योत्तरायणस्य वा व्यशोत्यधिकद्विशतप्रमाणस्य
पञ्चभागमानः यद्दित्याचारनिष्पन्नवाहुपचारतो मासोऽप्या-
दित्यः । व्य० प्र० १ उ० ।

आइचगय-आदित्यगत-वि० । सूर्याक्रान्ते नक्षत्रादौ, “ आइ-
चगय अनिज्याणी ” रविगते नक्षत्रे शुभप्रयोजने प्रारब्धभाणे
ऽनुवर्त्तमानि वृत्तिः । वृ० १ न० ।

आइचजस-आदित्ययशस्-पुं० ऋष्यजदेववंशजे भरत्नात्मजे नृप-
भेदे, आ० चू० २ अ० । स च पुण्डरीकशिखरे सिद्ध इति ।
ती० । आदित्यशशःप्रभृतयो जगन्नाभेयवंशजाः त्रिखण्डभर-
तार्ममनुपात्य पर्यन्ते पारमेस्वर्यं बीजात्मनिष्ठ्या तत्प्रभावतः
सकलकर्मकृत्यं कृत्या सिद्धिमगमन्ति । नं० ॥

आइचपोढ-आदित्यपीठ-न० । गजपुरस्य श्रेयासेन कारिते
आदित्यैकस्य रत्नमये पादपोडे, तदुक्त्यता यथा-सेजंसां वि-
जयं जितो जयवं पदिज्ञानितो ताणि पर्याणं पापहं मा अक्रमी-
सामिति मत्तिर तत्र रथपमये पोढं करइति सर्वमे च पूएइ
पञ्चद्विसे विसंसेण पूइकणं जुंइइ होगोपुइइ किमेयं तेजंसां
भएइ अइतिययमण्डलं ततो होगणं विजयं जयं भयवं जितो
तस्य तस्य पीढं कयं काणेण य आइचचपोढं जायं । गयाकुरग-
मनिका जियायाइततः कार्यो । यथागजपुरे नगरमासीत् तत्र
श्रेयांसः सोमयशसो राज्ञः पुत्रः तेन हुरसदानं जगवते कृतम् ।
तत्रार्चत्रयोदशहिरण्यकोटीं यमुधारा निपतितः । पोढमिति यत्र
जगज्जा पारितं तत्र तत्पादयोर्मा कश्चिद्वाक्यमणं कार्योदिति
श्रेयासेन जकया रत्नमयं पीठं कारितं गुरुपूजितं तद्वर्चनं कृत-
वानिति । आ० म० प्र० ।

आइचचजत्ता आदित्यजत्ता-स्त्री० आदित्ये जत्ता । सर्फव-
ल्लभायाम शोषधौ, वाच० ॥

आइचमाम-आदित्यमास-पुं० आदित्यस्यायमादित्यः आदि-
त्यचारनिष्पन्नवाहुपचारतो मासोऽप्यादित्यः स चासौ मासश्च
क०स० आदित्यचारनिष्पन्ने मासेभेदे, स वैकस्य दक्षिणायन-
स्योत्तरायणस्य वा व्यशोत्यधिकद्विशतप्रमाणस्य पञ्चभाग-
प्रमाण इति । व्य० प्र० १ उ० ।

आइवेगं माने एकतीनं राइदियाणं किंचि विसेसूणाइ रा-
इदियगेणं पाणत्ताइ ।

आदित्यमासो येन कालेनादित्यो राशिं शुद्धे (किंचिविसंसूणा
इति) अहोरात्रार्द्धेन न्यूनातीति । सम० ३१, स० । “आइचो ख-
बु मासो तीसं अरं च” टी० आदित्यसंवत्सरसम्बन्धी खबु मासो
जवति त्रिशद्वात्रिद्विजानि एकस्य च रात्रिद्विद्वसस्यैव । तथा-
हि-सूर्यसंवत्सरस्य परिमाणं त्रीणि शतानि षट्षष्ट्यधिकानि
रात्रिद्विजानि द्वादशानि च मासैः सवत्सरस्तत्रव्याणां शतानां
षट्षष्ट्यधिकानां द्वादशभिर्भागे ह्येते यथोक्तं मासपरिमाणं भव-
ति । ज्यो० २० पादु० ।

आइचवामु-आदित्यवर्ण-वि० । ज्ञास्वदे, पो० ॥

आइचसंवत्सर-आदित्यसंवत्सर-पुं० प्रमाणसंवत्सरविशेषे,
स च यावत् कालेन परमि प्रावृत्तादय ऋतव आपूर्णा आवृत्ता
जवति तावत्कालविशेष आदित्यसंवत्सरः । उक्तं च “उपि
नक्त परियहा, एसो संवत्सरो च आइचो” तत्र यद्यपि लोके
षट्षहोरात्रप्रमाणः प्रावृत्तादिक ऋतुः प्रसिद्धः तथापि पर-
मार्थतः स एकषट्षहोरात्रप्रमाणा वेदितव्यः तथैवोत्तरका-
लमध्यविचारदर्शनात् अत एवास्मिन् संवत्सरे त्रीणि शता-
नि षट्षष्ट्यधिकानि रात्रिद्विजानां जवति । तथा चान्यत्रापि
पञ्चस्यैव संवत्सरेषु यथोक्तमेव रात्रिद्विजानां परिमाणमुक्तम् ।
“तिनि अहोरात्रसया गवठी जक्खरो हवइ” । तत्र सूर्यसंव-
त्सरस्य परिमाणं त्रीणि शतानि षट्षष्ट्यधिकानि रात्रिद्विजानां
द्वादशानि च मासैः सवत्सरस्तत्रव्याणां शतानां षट्षष्ट्यधि-
कानां द्वादशजनिर्गो ह्यियते । द्रव्याः त्रिशत् शेषास्तिष्ठन्ति
पदं ते अर्द्धाक्रियन्ते जाता द्वादश । ततो द्रव्यमेक

दिवसस्यार्द्धमेतावत् परिमाणं सूर्यमासः । चंद्र० १० पाहु० । ज्यो० । तत्र ज्यश्वीत्यधिकशततमोऽहोरात्रः प्रथमस्य षण्मासस्य पर्यवसानम् । षट्षष्ट्यधिकत्रिंशत्तमोऽहोरात्रो द्वितीयस्य षण्मासस्य पर्यवसानम् । एष एवप्रमाण आदित्यसंवत्सर इति । चंद्र० १ पाहु० । (एतस्य वक्ष्यताभरत्तशब्दे संवत्सरशब्दे च) अयमेव ब्रह्मप्रधानतया ब्रह्मसंवत्सरान्तर्गतोऽपि ।

तद्वृत्तं सूर्यप्रज्ञैतौ यथा ।

पुढविद्विगाणं च रमे, पुफफज्ञाणं च देइ आइच्चो ।

अपणेण त्रि वामेण त्रि, सम्मं निष्पज्जए सत्तं ॥

पृथिव्या उदकस्य तथा पुष्पाणां फलानां च रसमादित्यसंवत्सरो ददाति तथा अलेपनापि स्तोकेनापि वषेण वृष्टया शस्यं निष्पद्यते अन्तर्गृह्यैयत्वात् शस्यं निष्पादयति । किमुक्तं जवति । यस्मिन् संवत्सरे पुथिवी तथाविधादकसंपर्कादतीव सरसः भवति । उदकमपि परिणाममुदरसंपर्के परिरुमते । पुष्पाणां च मधुकादिबंधिनां फलानां च चूतफलादीनां रसः प्रचुरः संभवति । स्तोकेनापि वषेण धान्यं सर्वत्र सम्यक् निष्पद्यते तमादित्यसंवत्सरं पूर्ववयः उपदिशति । सूर० १ पाहु० स्या० । आइच्चसूणु-आदित्यसूनु-पुं० । १६ त० १ सूर्यपुत्रे, २ सुम्रीवे, ३ कर्णे, ४ धमे, ५ शनैश्चरे च । वाच० ॥

आइमिण-आदिजिन-पुं० । ऋषभदेवे, हेम० । वाच० । प्रवचनाय "नमिऊण तमाइजिनं, जस्स से सोहए जसमवमो । कपाकप्पयिहारं, पच्चक्खणं भणिस्सामि" । ब्र० प्र० ॥

आइ (दे) ज्ञ-आदेय-त्रि० आ० दा० यत् । ग्राह्ये, उपादेये, ज० । औप० ।

आइ (दे) ज्ञमाण-आइर्यमाण-त्रि० अर्द्धक्रियमाणे, आचा. १. ध्रु० ५ अ० ३ उ० ।

आइ (दे) ज्ञवक्क-आदेयवाक्य-वि० ग्राह्यवाक्ये, "से सुद्धं सुत्तं उवहाणवक्कम्मं चजे विद्धं ति तथ तथ "आदेज्जवक्के" इति । पतद्वगुणसम्पन्नश्चादेयवाक्यो जयति । सूत्र० १ ध्रु० ४ अ० ।

आइ (दे) ज्ञवयण-आदेयवचन-त्रि० सकलजनप्राह्यवाक्ये, दशा० १ अ० ।

आइ (दे) ज्ञवयणया-आदेयवचनता-स्त्री० सकलजनप्राह्यवाक्यतया प्राह्यवचनरूपे वचनसम्पन्नेदे, उत्त० १ अ० स्या० ।

आइउ-कूप-तुदा० आ० प० ज्ञ्या. पर. च अतिट-आकर्षणे, विज्ञेयने च । वाच० । "कुरेः कट्टसः अट्टाच्चण्डगयगइउगः" इति वा कुरेराइउदिशः आइउउ, पक्कं करिसइ कुरते कर्पति धेति । प्रा० व्या० ।

कर्ष-पुं० भावे. घञ् आकर्षणे, विज्ञेयने च । वाच० ।

आइउग-कूपक-त्रि० । कूप, एतुस् १ कर्षके २ फाले, न-गेदि-ध्रुवे पुं० हेम० । वाच० ।

कर्षक-त्रि० १. लेखके २ आकर्षके ३ क्षेत्रकर्षणकारके च । वाच० ।

आइट्ट-आतिट्ट-न० । अति. स्या. क. पत्वम्. अतिप्रुस्तस्य भावः अण् अतिव्रत्य स्यितौ, उक्तं दे, वाच०

आदिट्ट-न० । आ. दिशं प्राये. १ आज्ञायाम्, २ उपदेशे च । कर्मणि कः । ३ उपदिष्टे, ४ व्याकरणप्रसिद्धे स्थानिजाते वृणं च । त्रि० ।

यथा इकः स्थानं यण् आदिशयने इति इको यणादपु. इत्युच्यते । ५ आहूते, ६ उच्यते, ७ अनुश्रिते, त्रि० । वाच० । चेदिते, त्रि० । सूत्र० १ ध्रु० ४ अ० आदेशे, भ० श० १० उ० चिदोपकरणे निर्दिष्टे,

त्रि० यथाऽयं देवदत्तोऽयं यदुदत्त इति । वृह० ४ उ० । आविष्टे, अविष्टिते, त्रि० स्या० ५ ग० ।

आइट्टि-आदिष्टि-स्त्री० । धारणायाम्, स्या० ७ ग० ।

आइट्टि-आत्माट्टि-स्त्री० आत्मन ऋद्धिः ६ त० स्वकीयशक्तौ, आत्मवृद्धौ च । न० १० श० ३ उ० ।

आइट्टिय-आत्माट्टिक-पुं० आत्मन एव ऋद्धिर्नस्य ६ व. स्वकीयशक्तिसम्पत्ते, स्वकीयवृद्धिसम्पत्ते च । "आइट्टियेण भंते ! देवे जाव चत्ताहि एंच देवावास्तंराइं वीइकंते तेण परं परिह्विण्णं" "हंता गेयमा । आइट्टियेणं तं चेव जाव एव असुरकुमारेवि, जवरे असुरकुमारा वास्तंराइं सेसं तं चेव, एवं एणणं कमेण जाव यणियकुमारेवि, एवं बाणमंतरजासं पि वमणिणं जाव परंपरिह्विण्णं" ज० १० श० ३ उ० (अधिकमिद्धि शब्दे)

आइणाह-आदिनाथ-पुं० ऋषभदेवे, आ० म० प्र० ॥

आइणिगंथ-आदिनिर्ग्रन्थ-पुं० प्रथमनिर्ग्रन्थे पुलाके "हिट्टाण विउव्वी पावर्णगणणिछयाइं । अथउकारजोगिज्जणिसेवइ आइ-णिगंथुव्वे सो पुज्जात्ति" आदिनिर्ग्रन्थः पुत्राक इति । प्रति० ॥

आइएण-आकीर्ण-त्रि० । व्यत्ये (युक्ते) राज० । आकीर्णे, समाकुत्रे, वृ० १ उ० । संकीर्णे, औप० संकुले, आचा० । "आइएणगंमाणविज्जणाय" । आकीर्णविवनवर्जना च विहारवयस्यो प्रशस्तेति वृत्तिः । दश. २ सूत्रि० आकीर्ण्यते व्याप्यते विनयादिगुणैरिति । जात्ये अश्वविशेषे च । स च जवविनयादिगुणैर्युक्त इति स्या० ४ उ० । "आइसवरतुरसुसंपवक्के" भ० ७ श० ७ उ० । जात्यवरतुरगे, जी० । "कंसव दट्टमाइसे पावगं परिवज्जए" उत्त० १ अ० । पुरुषविशेषे च । स च विनयादिगुणैर्युक्त इति । स्या० ४ ग० जवादिगुणयुक्ते अश्वे, इा० १ उ० । शिक्ते च । वाच० । आचीर्ण्य-त्रि० आचर्यते इति । कल्पनीये, नि० सू० । आसेविते, दश० । "आइसं णाम जं साइहिं आयरियं विणा विओनादिकारणेहि गेएइइ इति" नि० सू० । आचीर्णे निष्कुर्यो यथा आचीर्णमासेवितं तच्च नामादि पांडा तद् व्यतिरिक्तं इत्याचीर्णि सिंहादेस्तृणादिपरिहारेण पिशितान्कृण्म क्वाचीर्णि वातदीकिपु सक्तवःकांकेणु पेयाः । काञ्चाचीर्णि त्विदम् "सरसीक्षदणपंका, आग्रह सरसा य गंधकासाद । पारुशिसिरीसगल्लिय, पिथाइं कावे निदाइमि" जावाचीर्णि तु ज्ञानादिपञ्चकं तत्प्रतिपादकश्चाचारगुणः । आइसं जं पुण अणुसायं । आचा० १ ध्रु० १ अ० १ उ० । अनुज्ञाते नि० सू० । (आचीर्णं ब्रह्मणादि जीतयज्ववहारशब्दे)

आइसुजणमणुसम-आकीर्णजनमणुप्य-त्रि० । मनुष्यजनेनाकीर्णः संकीर्ण इति मनुष्यजनाकीर्ण्येति वाच्ये राजदन्तादिदेशेनात्परनिपातः । मनुष्यजनसंकुत्रे, इा० १ अ० ॥

आइसुट्टाण-आकीर्णस्थान-न० । हिरण्यादिवस्तुव्यासे स्यान्ने, "अयस्यदीणि वज्जये उणे" जिह्वायं प्राविष्टे साधु-हिरण्यायाकीर्णे स्थानं परिवर्जयेदिति । यत्र हिरण्यादि शिक्तिमस्तं तदाकीर्णस्थानं तच्च साधुना उर्जनीयम् । औप० ॥

आइएणणायज्जयण-आकीर्णज्ञाताध्ययन-न० । ज्ञाताङ्गस्य सनदशोध्ययने, आ० सू० ४ अ० । आच० । सम० ॥

आइएणमगाइएणकूप-आचीर्णानाचीर्णकल्प-पुं० आसेवि-

तेज्जासेविते आचारे, तद्वर्णनं यथा-

आइएणमगाइएण, कल्पं तु गुरुवदेसणे ।

आहारचउक्के कारणं, फलसणे खनकाउचवणारेण ।

आइएणं आइएणं, तत्त्विवरीए अणाइएणं ।
आहारक उक्कं खड्डु, असणादियं तु होति णायव्वं ।
करणं आयरणं तु, तस्स तु जं जत्थ आइएणं ।
पिसितं सिंधुधिसय, वार्ति पुण उत्तरावहाइएणं ।
तंबोवदं मिलसुं, एमदी खल्लमाइएणं ।
कां डुणिक्खादिसु, व वल्लमाइएणं तु सज्जमाइएणं ।
उवगरणे आइएणं, वोक्कगमि अतो समत्सेणं ।
सिंधू आयन्नियारं, काला कप्पा सुट्टुधिसयसिम् ।
दुग्गुल्लदिपुंडववण, महरेट्टेसु च जलपूरा ।
एवं जत्थाइएणं, तदियं तु कप्पतीति आयरिउं ।
इतरण्य कारणम्मि, फासणगहणं च परिजोए ।
आइएणं चउवगो, ण य पीडाकारओ पवयणस्स ।
ण य मइलणापवयणे, आइएणं आयरे कप्पं ।
आहारउवदिसज्जा य, सहाचउवगहो होति ।
पवयणपीडुवघातो, पिसिया ताइ मज्जया इप्पि ।
चोइइ का मइलणा, भएणति परिसदियणं स संवे ।
सो होति मइलणा तु, जो पुण सुपरिट्ठिओ चरणे ।
तणहो तु सलाइती, धणति गुणंइ एसु जुत्तोत्ति ।
सुट्टुकरे तप्पहितं, जो पुण करणे अनुत्ता व ।
तं द्दुं संदेहो, उप्पज्जति किएणु एस्स सव्वदो ।
आऊणं उवपसो, परिससो देसिओ समप ।
अह जिणकप्पियाण वि, आइएणं किचि अत्थि अह णत्थि ।
जएणत्ति णत्थि कि पुण, आयरियजिणकप्पिताइणं ।
आहार उवहिंदेह, णिरविक्खो णवरि णिज्जापेही ।
संययणविरियजुत्तां, आयरणं आयरति कप्पं ।
पं० मा० । पं० चु० ॥

आइएणहय-आकीणहय-पुं० । आकीणो गुणैर्यासः स चासौ
हयश्च आकीणहयः क. स. । जात्येऽश्वविशेषे, स च जवविन-
यिगुणोपेत इति । आइएणहय इव निरुववेव । यथा जात्या-
इवो मूत्रपुरीषाद्युपलितगात्र इति । जी० ३ प्रति० ।
आइतित्यपर-आदित्तिपरकर-पुं० । ऋपनदेवस्वामिनि, “भग-
वओ उसइसामिस्स आइतित्यपरस्स इति” । नं० ॥
आइत्त-आदीप्प-वि० ईपहीस्, ज्ञा० १ अ० ।

आइत्ता-आदाता-वि० । ग्रहीतरि, स्या० ७ ग० ॥
आइत्तूण-आदाय-अव्य० गृहीतेत्यर्थे, आचा० ४ अ० १ उ० ।
आइप्प-आविक्क-वि० आ० व्यय क-प्रेस्ति, दर्श० । ताम्बिते,
विहं, विहिते, किते च । वाच० ।
आइग्ग-वि० व्याप्ते, ज्ञा० १ अ० ।

आइदाण-आदान-न० ग्रहणे, ग्रहण० ॥
आइधम्मिय-आदिध (धा) भिक्-पुं० पतत्संज्ञया प्रसिद्धे
अपुनर्बन्धकापरपण्याये प्रथमारब्धस्युद्धधर्माचारे, धर्मसंग्रहे गृह-
स्थधर्मापुनर्बन्धकणादि प्रतिपादितम् । अयं पूर्वोक्तगुणघट पञ्च
संहाविशेषविधिं तदवस्थाविशेषविधिं चाह ।
स आदिधार्मिकश्चित्र-स्तुतत्तन्नानुसारतः ।

इह तु स्वागमापेक्षं, वक्राणं परिशृष्टे ॥

स पूर्वोक्तगुणैश्चरचरगुणवृत्तियोपयतावात् आदिधार्मिकः
प्रथममेवावस्थं स्युद्धधर्माचारत्वेनादिधार्मिकसंज्ञया प्रसिद्धः
स च तानि तानि तन्नाणि शास्त्राणि तदनुसारतश्चित्रो विचित्रा-
कारो नवति भिन्नाचारस्थितानामप्यन्तःश्रुतिमतामपुनर्बन्ध-

कत्वाऽविरोधात् । अपुनर्बन्धकस्य हि ना(श)स्वस्वरूपत्वात्
तत्तत्तन्नात्काऽपि मोक्षाद्यो क्रिया यतः । तदुक्तं योगविन्दे “अपुन-
र्बन्धकस्यैव । सत्यगुनीत्येवंप्रथते । तत्तन्नात्कमत्विश्रमवस्थायेद-
सत्रयादिति” । इह तु प्रक्रमे स्वागमापेक्षं स्वागम्भातुसारिवक्राणं
व्यञ्जकं प्रक्रमादिधिधर्मिकस्य परिशृष्टे आश्रयेति । यो
हान्यैः शिष्योऽधिसत्त्वनिवृत्तप्रक्रयाधिकारादिशब्दैरभिधीयते स
एवास्माभिरदिधार्मिकापुनर्बन्धकादिशब्दैरिति भावः । वक्रण-
मित्येवैकवचनं जात्यपेक्षं तल्लक्षणसंपादनविधिविधायमुक्तो वल्लि-
तविस्तरायां “ परिहृत्तयोऽकल्याणमित्रयोगः । सेवित-
व्यानि कल्याणमित्राणि न वल्लनीयानिचितस्वित्तिः । अपे-
क्षितयोः लोकागमः । माननीया गुरुसंहतिः भवितव्यमेतत्तन्नेण
प्रवर्तितस्य दानादौ । कर्त्तव्योदारपूजा जगवताम् । निरूपणीयः
साधुविशेषः । श्रोतव्यं विधिना धर्मशास्त्रं ज्ञावनीयम् । मदाय-
न्नेन प्रवर्तितव्यम् विधानतः । अवलम्बनीयं धैर्यम् । पर्यालोचनीया
आयतिः । अवशोकनीयो मृत्युः । ज्वितव्यं परशोकप्रधानेन । सेवि-
तव्यो गुरुजनः । कर्त्तव्यं योगपददर्शनम् । स्थापनीयं तद्रूपादि ।
चेत्तसि निरूपयितव्या धारणा । परिहृत्तव्यो विकल्पमार्गः । यतितव्यं
योगसिद्धौ । कारयितव्या जगत्प्रतिमाः । श्लेखनीयं नृनरेश्वरव-
चनम् । कर्त्तव्यो मङ्गलज्ञापः । प्रतिपत्तव्यं चतुःशरणम् । गहिं-
तव्यानि दुष्कृतानि । अनुमेदनीयं कुशलम् । पूजनीया मन्त्र
देवताः । श्रोतव्यानि सचेष्टिनानि । ज्ञावनीयमोदार्यम् । वस्ति-
व्यमुत्तमज्ञानेन । एवंभूतस्य येह प्रवृत्तिः सा सर्वेव साध्वी ” ।
मार्गानुसारी ह्ययं नियमादपुनर्व्यवकादिः तदस्यैवंभूतगुण-
सम्पदज्ञावात् । अत आदित आरज्यास्य प्रवृत्तिः सत्यवृ-
त्तिरेव नेगमानुसारेण चित्रापि प्रस्थकप्रवृत्तिकल्पा । तदेवं तद-
धिकृत्याहुः । कुजारादिप्रवृत्तिरपि रूपनिर्माणप्रवृत्तिरेव तददा-
दिधार्मिकस्य धर्मं कारव्येन तन्नामिनी न तदाधिनीति
हर्दाः । तत्त्वाविरोधकं हृदयमस्य तनः समन्तज्जता तन्मूल-
त्वात्स कर्त्तव्येति स्य । एवमतोऽपि विनिर्गतं तत्तदशानुसार-
तः सर्वमिह योज्यं सुसमाप्नोतप्रवेष्टदर्शनादि । न ह्येवं
प्रवर्त्तमानो नेष्टसाधक इति नानोऽप्येतद्यन्तश्चिद्विज्ञाऽपुनर्बन्धक
इति तं प्रत्युपदेशसफल्यम् । निमित्तसाधिकाकाराणि प्रकृतयेवं
नूत इति कापिज्ञाः । नानवाप्तनवविषाक इति च सौगताः ।
अपुनर्बन्धकास्त्वेवंनूता इति जैना इति ॥

अथोक्तस्वरूपादिधार्मिकस्य सधर्मदेशनायोग्यत्वं दर्शयति

स धर्मदेशनायोग्यो, मध्यस्थत्वाज्जैनेर्मतः ।

योगदृष्ट्युदात्तासार्थं, यदगुणस्थानमादिमम् ॥ १८ ॥

स पूर्वोक्तगुणसंपत्त्या प्रसिद्ध आदिधार्मिकः धर्मदेशनायोग्यः
लोकात्तरधर्मप्रज्ञापनाहः जितैरहं हिर्मतः उपदिष्टः । काव्यतथायं
वरमावर्त्तवर्त्तव्येवत्यनुकामपि हेयम् । यत उक्तमुपदेशपदे ।
“ वणमिच्छतो कावो, एव्य अकावो न होइणयव्वो । कावो च
अगुणबंधण, पमिहं धीरेहिं णिदिट्ठो ॥ १ ॥ णिच्छयओ पुण एसो,
विनेओ गंतिने अकावम्मि । एवम्मि विहिप्सया पावणा आ-
रोग्गमेयाओ ” १ एतद्वृत्तिर्यथा घनं मिश्रत्वां यत्र स तथा का-
वोऽधरमावर्त्तवर्त्तव्योऽत्र वचनौपधप्रयोगोऽकावस्त्वन्वसर एव
नवति । विज्ञेयधरमावर्त्तवर्त्तव्यस्तु तथा ज्ञत्यत्यपरिपाकतो
बीजाधानबीजोद्भेदबीजोपायानिदियु स्यादपि काव इत्यत एवाह
कावस्त्वन्वसरः पुनरपुनर्बन्धकप्रवृत्तिस्तत्रादिशब्दाभिनिमुक्त-
मार्गपत्तिरिति शृणोते । तत्र मार्गभेदलोकावकाशमनं शृजगनक्षिकाया-
नतुल्यो विशिष्टगुणस्थानावाप्तिप्रयणः स्वस्वस्याही कृपोपशम-

विशेषो हेतुस्वरूपकज्ञानमुक्त इत्यर्थः । तत्र पतितो ज्ञयविशेषो मार्गपतित इत्युच्यते तदादिज्ञावापन्नश्च मार्गा-
निमुक्त इति । एतौ चरमयथाप्रवृत्तकरणज्ञाभावादेव इवौ ।
अपुनर्वैश्वकोऽपुनर्वैश्वकाकाः प्रवृत्तिरस्य स तथा धीरनि-
र्दिष्टो व्यवहारत इति । निश्चयतस्तु काशे प्रथिजेदकात्र
एव यस्मिन् काशेऽपूर्वकरे निवृत्तिकरणत्वायां प्रथिजिज्ञो
भवति तस्मिन्नेवैश्वकोः । यतोऽस्मिन् विधिनाऽवस्थाचि-
तवृत्त्यकरणज्ञात्वेन सदा सर्वकालं या पात्रना वचनौपस्थित्य तथा
कृत्वाऽऽरंभे संसाख्याधिरौपज्ञकृणमतस्माद्वचनौपस्थित्या-
द्भवति अपुनर्वैश्वकप्रवृत्तिषु वचनप्रयोगः क्रियमाणोऽपि न तथा
सुप्तमवोद्यविधायकोऽनाभोगवद्वृत्त्यात्तकात्रस्य । निम्नग्रन्था-
दयस्तु व्यावृत्तमोहव्येनातिनिगुणयुक्तितया तेषु तेषु कृत्येषु वृत्ते-
मानस्तत्कर्मव्याप्तिमुच्येदका जायत इति ॥ ननु "गलमच्चत्रव-
विमोऽन्नग, विलम्बोऽंशे जास्ति एषो" मोहासुहो वि असुहो,
तण्कन्नो पवमेसोत्ति" श्रीहरिभट्टवचनात्सारेण विषयां-
स्युक्त्यामिथ्यादशां गुभपरिणामोऽपि फलतोऽशुभ एवेति कथ-
मादिधार्मिकस्य देशानायाभ्यव्याप्त्याशङ्क्यामाह (मध्यस्थवा-
दिति) रागद्वेषादितत्वात् । पूर्वोक्तगुणयांगद्वय माध्यस्थ्योप-
संपत्तिरित्येषः । मध्यस्थ्यस्यैव चागमेषु, धर्माद्वैतप्रतिपादनात् ।
वतः " एतो १ ड्डो २ मूठो, ३ पुर्वि वुगादिहो ४ अचत्तारि ।
एण धम्माणरिहा, धम्माहो ५ मज्झन्ताहि" श्रीहरिजट्टवचनं
तु कदाप्रहसन्नाभिप्रदिक्वाश्रियेति न विरोधः । इदमत्र हृदयम् ।
यः खतु मिथ्यादशांमपि कर्वाणस्वपकृतिवदो दूरावुक्त्यानामपि
प्रव्रजमोहस्य सत्यपि कारणांतराऽप्यजायमानो रागद्वेषमन्दता-
वृत्तं उपशमो नृयानपि दृश्यते स पापावुवश्विपुण्यहेतु-वात्प-
र्यन्तद्वारा एव तत्फलसुखव्यामुदानां तेषां पुण्याभासकर्मोपरमे
नरकादिपातावश्यं तादायिकम-प्रवृत्तिरेवायम् । यश्च गुणवत्पुरु-
षप्रज्ञानमोहत्वेन जिज्ञासादिगुणयोगान्मोहापकर्षप्रयुक्तारागद्वेष-
शक्तिप्रतिपातवृत्तं उपशमः स तु सप्रवृत्तिहेतुरेवाग्रहणित्युक्तः
सदृशप्रकाशसत्त्वादिति । नन्वेवमपि स्वागमादुसृष्टिः आ-
दिधार्मिकस्योपपत्तं माध्यस्थ्यं पं तस्य विचित्राचारत्वेन जिज्ञा-
चारस्थितानां तेषां स्वस्थमननिष्ठानां कथं तदुपपद्यते तदज्ञावे
च कथं देशानायाभ्यव्याप्त्याह (योग इत्यादि) यश्चस्मादन्तो-
स्तस्येति शेषः । योगदृष्ट्युदयात् योगदृष्टिपादुर्भावात् । आदिमं
गुणध्यानं सार्यमनस्यैव प्रवर्तितः अत्र यावः । मिथ्यादृष्टयोऽपि
परमार्थगोचरत्वात् सन्तः पक्षपातं परित्यज्याद्वैपादिगुणस्थानाः
खेदादिदोषपरिहाराद्यदा स्वंगतारतस्यमाप्नुयन्ति तदा मार्गा-
निमुक्त्यान्तर्गामिकुरस्मकगुणउदकत्वा मित्रा ताग यत्रा दीप्रा
चेति चतस्रो योगदृष्टय उल्लसन्ति भगवत्पतजद्विभदन्तनारक-
रादीनां तद्वत्पुण्यमात्र ॥ मिथ्यादृष्टीनामपि माध्यस्थ्यदिगुण-
मुक्तकमित्रादिदृष्टियोगेन तस्य गुणस्यानकत्यसिद्धेतया प्रवृत्ते-
रनातिप्रतिक्रिय भेदादनातिप्रतिक्रियमेव तस्य देशानायाभ्य-
वे शोभतनिवन्धनमित्यापन्नम् । इत्यं चानाजोगतो ऽपि मार्ग-
गमनमेव पदस्युपन्यायेतयथात्मचित्तका इति श्रुतिविस्तगव-
चनानुसारेण ययनाजोगवान् मिथ्यादृष्टिरपि मिथ्यात्वं मन्दतो-
द्वृत्तमाध्यस्थ्यतत्त्वजिज्ञासादिगुणयोगान्मोहव्यानुसरति तर्हि
तद्विशेषणयोगादनातिप्रतिक्रियेतु सुतया धर्मदेशानायाभ्यव्याप्ति-
जायः । धो १ अर्थात् ।

आइवृत्त-आदिप्रवृत्त-न-मकजगदुत्पत्तिकारेण, प्रवृत्ति, कल्पः ।
आइवृत्त-आदिप्रवृत्त-नि-श्री-० । आदिप्रवृत्तः शब्दः, 'आ-
दिप्रवृत्तः किं वा धीन्वेद्यनिर्देशो' कल्पः ॥

आइम-आदिम-वि-आहौ जवः आदि किमच-आदिभवे, वाचः ।
पश्चादाद्यन्ताप्रादिम इति सूत्रेण इमप्रत्यये टिप्पणः । प्रथमे,
आवः ५ अः । प्रवः । कर्मः ॥

आइमगणहर-आदिमगणधर-पुं प्रथमगणधरे, प्रवः ।

आइमजुतकक्षाण-आदिमध्यान्तकल्याण-वि- आदिमध्याव-
सानु सुन्दरे, धर्मप्रशंसासुपक्वस्योक्तम् " सर्वगमपरिशुद्धं,
यदादिमध्यान्तकल्याणमिति । पं ३ विवः ० ।
आइमुहुत्त-आदिमुहुत्त-न- प्रथमे मुहुत्ते, तत्प्रमाणं यथा ।

अर्जिततरओ आइमुहुत्त एणउड्गुल्लच्छापपसुत्ते ।

अन्यतरादच्यन्तरमकृताभित्येत्यर्थः आदिमुहुत्तः पञ्चवत्यङ्कु-
लच्छायाः प्रकृतः । अयमत्र भावायः सर्वोच्यतरमपकृते यत्रदिने
सूर्यवचरति तस्य दिनस्य प्रथमो मुहुत्तो चादशाङ्गुलमानं शङ्कु-
माश्रित्य पञ्चवत्यङ्कुलच्छायां भवति । तथा हि ताहमनप्रदशनु-
हुत्तप्रमाणं प्रवर्तति मुहुत्तोऽष्टादशभागं दिनस्य प्रवर्तति ततश्च
त्रायामिति प्रक्रियया देवनाष्टादशवृत्तं द्वादशाङ्गुलः शङ्कुगु-
ण्यत इति ततो द्वे शते पादपातरे प्रवर्तः (२१६) तयोरर्द्धा-
कृतयोरष्टोत्तरं शतं भवति (१०८) ततश्च शङ्कुप्रमाणे चादशा-
पनीते पञ्चवर्तः (९६) रङ्गुलानि व्रज्यन्ते इति । समः ॥

आइमूळ-आदिमूळ-न- प्रधानमूळ-न- प्रधानमूळ, यथा-
मोक्षस्यादिमूलं विनयः संसारस्य विषय इति तत्रमोक्षस्यादि-
मूलं ज्ञानदर्शनचारित्र्यतः । औपचारिकरूपः पञ्चाया विनयस्त-
न्मूल्यामोक्षावतिस्तथाचाह । " विनयाणां एणपि, दर्शणं
दर्शनादि चरन्ति । चरणादिहो मोदखा, मोषखुद्वल्लं एणवाह" ।
विनयफलं शुद्ध्या, शुद्ध्यायाः फलं श्रुतज्ञानमज्ञानस्य फलं विनयः
वितः फलं चाश्रयनिरोधः, संवरफलं तपोवहम्, कथं तपसो निर्ज-
राफलं दृष्टे, तस्मात् क्रियानिर्मुक्तिः, क्रियानिर्मुक्तयोगित्वम्,
योगनिरोधायैव नवसंवर्तितः क्रियः, संततिः क्रियामोक्षस्वस्माकल्या-
णानां सर्वेषां नाजनं विनयः इत्यादि । संसारस्य त्यादिमूलं विषय-
कपाया इति । आचां १ श्रु २ अ १ उ ॥

आइमोक्त-आदिमोक्त-पुं आदिः संसारस्तस्मान्मोक्तः आदि-
मोक्तः । संसारविमुक्तौ, धर्मकारणानां शरीरं तादादिभूतं तस्य
मोक्तः तद्विमुक्त्यावज्जीवमित्यर्थः । शरीरपरित्यागं च " विषये
णजविजय आदिमोक्त" यावज्जीवमिति वृत्तिः । सूत्रः १ श्रु ७
अः । आर्थाः प्रथमे मोक्षास्येति । मोक्षायां सौख्यं, आदि प्रधानं मो-
क्षास्येति । मोक्षकताने सौख्यं च " इतिआं जेण संवति आइ-
मोक्खा हि ते जण इति " यमहासत्याः फट्टविपात्तोऽयं खीप्रसङ्गः
इत्येवमधारणतया स्त्रियः सुगतिमार्गागताः संसारवीथीभूताः
सर्वोविनयराजपथः कपटजातशतकुशा महामोहनशक्त्या न
संवर्तते न तत्प्रसङ्गप्रतिज्ञपति तत्पर्वन्ता जना इतरजनानां
साधय आदौ प्रथमं मोक्षाऽपि पदद्वयं परमरूपो येषां ते आदि-
मोक्षाः । दुरवधारणे आदिमोक्षा एव नैवजनतयाः । इदमुक्तं न-
वति । सौख्यविनयस्यद्वयतः खीप्रसङ्गः यैः परित्यक्त एवादि-
मोक्षाः प्रधानतममोक्षस्य पुरुषार्थयोग्यता आदिशब्दस्य प्रधान-
वाचिनात् । सूत्रः १ श्रु ५ अः ।

आइय-आचित-वि- आः चिं कः १ आप्रोते (व्याते) ज्ञां ८
अ. १२ गुम्फितं, प्रथितं, "नुज्ञापयशतं तासां विशयाज्जर आचित" ।
इत्युक्तमोक्षार्थकं उद्दिष्टदसुपप्रमाणं, आचितं दर्शनाराः स्यात्
शाकटो जार आचित इत्युक्तं ४ दर्शनारमानं, न-५ शाकट
जारे, पुं-परिमाणं, वाचकत्वात्तमितेऽपि । ६ संगृहीतं, उद्भवे च ।
आइयण-आदान-न-प्रहणे, प्रधो ३ डां ० । वाचः ० ।

आइयत्तिय-आदियात्रिक-पुं० आदौ याचाऽस्येतिसार्थाहदा-
नामापक्के, तस्याग्रे भेदा यथा “पुराणसावगलम्मादिहि, अहा
जहदाणसहे य। अणभिमगहिण मिच्छे, अजिगहे अचत्तिथी य” ।
वृ० १ उ० । (एतस्याश्रितिनङ्गकास्सार्थादवत्तं च सत्ययाह-
शब्दे द्रष्टव्याः)

आइ (दि) यावण-आदापन-न० ग्राहणे, “आदियावति”
आदापयन्ति, ग्राहयन्ति । सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

आइराय-आदिराज-पुं० । ऋषभदेवे, स्या० ६ वा० ।

आइरि-आजिरे-वि० अङ्गणसन्निकृष्टदेशादौ, वाच० ।

आइस-आविस्-वि० आ-विस् जेदने, क. अस्वच्छे, कालुष्ययुक्ते,
सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । अस्वच्छस्य हि ज्ञादेः सम्यग्गृहिप्रसा-
रनेदनात्तात्त्विक, जेदकं, वि० वाच० ।

आइसकन्द-आविस्सकन्द-पुं० । आविस्सो चूमेराभेदकः कन्दो
सूत्रमस्य । माझाकन्दे, श्रुपजेदं, तस्य माझाकारकन्दतया ज्ञमः
सम्यग्नेदनात्तात्त्विक । वाच० ।

आइस्व-आदिम-वि० । आये, आ० ।

आइस्वचन्द-आदिमचन्द-पुं० । उत्तरोत्तरहीपसमुच्चन्दा-
पेय्या पूर्वपूर्वहीपसमुच्चन्दे, तस्य तथात्वं सूर्यप्रज्ञेतौ यथा
“धातइस्सपनिति उद्दिद्वा, तिगुणत्ता भवे चंदा । आदिस्वचंदस-
हिता, अइतराणंतरे खत्ते” सू० प्र० १ए पाहु० ।

आइस्वसूर-आदिमसूर्य-पुं० । उत्तरोत्तरहीपसमुच्चसूर्यपेय्या
पूर्वपूर्वहीपसमुच्चसूर्ये, तस्य तथात्वमत्रैव आइस्वचंद इत्ये
सू० प्र० १ए पाहु० ।

आई (त्ती) (दी) ए-आजिन-न० सूयकादिचर्मनिपत्ते वस्त्रे,
आचा० २ श्रु० २ अ० ६ उ० । ह्रीपविशेषे, समुद्रविशेषे च ।
पुं०-जी० ३ प्रति० ।

आदीन-न० आसमन्तादीनम् । अत्यन्तदीनतायाम्, सूत्र० १
श्रु० ५ अ० ।

आईणग-आजिनक-न० चर्ममये वस्त्रविशेषे, रा० । तच्च रव-
त्रावादतिक्रामत्वं जयतीति ज्ञा० १ अ० । परिकर्मितकर्मणि,
कर्म० । ज्ञा० । आ० म० प्र० । नि० । जी० । “आईणगरुयवृण-
वणीयवृणफासे” इति ज० ११ श० ११ उ० । “अजिणं चम्मं
तस्मि जे कीरंति ते आईणाणि” नि० चू० ।

आईणज-आजिनज-पुं० आजिने ह्रीपे, आजिनजजिजिन-
महाभजौ । आजिनहीपस्ये देवे, जी० ३ प्रति० ।

आई (दी) एनोई (न)-आदीनजोनि-पुं० पतितपिणो
पञ्जीविनि,

आदीनजोई वि करेति पावं, मंताउ एगंतसमाहिमाहु ।

आदीनजोय्यपि पापं करोतीति । उक्तं च । “पिडोन्नकेय
कुस्तीने एरगाभा ण सुघइ” स कदाचिच्छो जनमाहागरमज्जमा-
लोडवत्पादात्तरीरुयानापगतोऽप्यथः समम्यामप्युपयेत । तेय-
या-असाविच राजगृहनपरोत्सवनिर्गतजतममुद्धा वैभारागिरि-
शिखापातनोद्यतः स दैव्यास्त्रव्यं पतितपिणोपञ्जीवीति तदेवमादी-
नजोय्यपि पिणोद्यतः पापं कर्म करोतीत्येवं मत्वा अय-
थार्थं एकान्तेनाप्यनेन च यो ज्ञायेत्सो ज्ञानादिसमाधिस्ताहुः
संसारोत्तरणाय तीर्थकर्मणश्चरादयः । सूत्र० १ श्रु० २ अ० ।

आईणमहाभ-आजिनमहाज-पुं० आजिनहीपस्ये देवे, जी०
३ प्रति० ।

आईणमहावर-आजिनमहावर-पुं० आजिनसमुच्चस्ये देवे,
आजिनवरसमुच्चस्ये देवे च । जी० ३ प्रति० ।

आईणवर-आजिनवर-पुं० ह्रीपविशेषे, समुद्रविशेषे च ।
आजिनसमुच्चस्ये देवे, आजिनवरसमुच्चस्ये देवे च । जी० ३ प्रति० ।

आईणवरज-आजिनवरज-पुं० आजिनवरहीपस्ये देवे,
जी० ३ प्रति० ।

आईणवरमहाज-आजिनवरमहाज-पुं० आजिनवरही-
पस्ये देवे, जी० ३ प्रति० ।

आईणवरोजास-आजिनवरावजास-पुं० ह्रीपविशेषे, समुद्र-
विशेषे च । जी० ३ प्रति० ।

आईणवरोजामज-आजिनवरावजामज-पुं० आजिनवरा-
वजामहीपस्ये देवे, जी० ३ प्रति० ।

आईणवरोजामहाज-आजिनवरावजामहाज-पुं० आ-
जिनवरावजामहाजहीपस्ये देवे, जी० ३ प्रति० ।

आईणवरोजामहावर-आजिनवरावजामहावर-पुं० आजि-
नवरावजामहाजसमुच्चस्ये देवे, जी० ३ प्रति० ।

आईणवरोजामवर-आजिनवरावजामवर-पुं० आजिनवराव-
जामसमुच्चस्ये देवे, जी० ३ प्रति० ।

आई (दी) णविचि-आदीनवृत्ति-पुं० आ समन्तादीना
कण्ठरूपदा वृत्तिरुत्थानं यस्य कृपणवनीपकादेशित्यर्थः । अत्य-
न्तदीनवृत्तिकं कृपणवनीपकादौ, “आदीणविचि वि करेति
पावं मंता उ एगंतसमाहिमाहु” (आदीणविचितीत्यादि) आदीन-
वृत्तिरपि पापं कर्म करोतीत्येवं मत्वा एकान्तेन ज्ञावसमाधि-
माहुः संसारोत्तरणाय तीर्थकर्मणश्चरादयः इति वृत्तिः । सूत्र०
१ श्रु० १० अ० ।

आई (दी) णिय-आदीनिक-पुं० आ समन्तादीनमादीनं
तद्विद्यते यस्मिन्सः । अत्यन्तदीनसत्वात्थये, “आदीणियं कुक्क-
रियं पुरत्या” आदीनिकं दृष्टुतिकं पुरस्तात्पूर्वजन्मनि यत्कर-
मनयायं चरितं कृतं तत्प्रतिपादादिष्य इति । सूत्र० १ श्रु० ५ अ० ।

आईरण-आजीरण-वि० आजिः संग्रामस्तमीरयति प्रेरयति
क्षिपति जयतीति यावत् । राज्यावस्थायां संग्रामजेतरि, संथा० ।

आईस्व-आचीस्व-पुं० उद्ग्राहे, ताम्बूलसंयन्त्रिनमुद्ग्राहमाचीवं
तत्र मुञ्चति चीस्वस्य जिनमन्दिरे परित्यागे तीर्थहृदाशावना
जयतीति । प्रव० ।

आईवण-आदीपन-न० आ० दी० णि द्युर १ तण्हेवादिचूर्णमि-
श्रितजलेन गृहादौ चित्राकारलेपनभेदः, २ उद्दीपने च । वाच० ॥
आईवमाण-आदीप्यत्-वि० प्रकाशमाने, महा० ।

आईविय-आदीपित-वि० आ. दी०. णि. क्त १ दत्तादीपने,
गृहाङ्गनादौ, २ उद्दीपिते च । वाच० ।

आज-अप-खी० बहुव० आप् क्ति० ंहस्वः वाच० “गोणादय”
इति प्राकृतसूत्रेण निपातितः । प्रा० व्या० । छल्लङ्घणे महाज्जावि-
शेषे, आप्ययोगादापस्ताश्च रूपरसस्पर्शसंस्थापिमाणबुध-

कस्यस्येति गतिभाषणस्यापरव्युत्पन्नस्यैवाधिक्यव्यवस्थेन हवेगा-
वन्त्यस्तासु च कर्पं हृत्स्मय रसां मधुर एव स्पर्शः शीते वेपेति
वैशेषिकाः । रसतन्मात्रादापो रसरूपस्पर्शव्यय इति श्लेषमासु-
गद्वचनङ्गणा आप इति च संस्थाः (एतास्मिन्नाकारमहातृय-
शब्दे) “अपां स्यान् रसन् रसनेर्निष्पत्तिमिति” सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

तासां जीवत्वं स्थानाङ्गे दर्शितम् । यथा-साम्कमम्नो जौमं
चूमिखनेन स्वाभाविकस्वनाहर्हृत्पत् । अथवा साम्कमन्त-
रीशोदकं स्वनावतो व्योमसंततस्य पातात् मत्स्यवत् । आह च
“ तृप्तिकस्य साभाविय, संभवो दृढुरोव्य उधमुत् ” । सा-
त्मकत्वेनेति “अथवा मन्गोव्य सहवाहो, वीमसंत्यपायात्रो त्ति”
स्या० १ ग० “ आरु चि जीवा ” इति आपश्च “व्यवहृणा
जीवास्तद्विशिताश्च प्राणाः संपातिमाः दावजादयस्ते च संतति
सुत्र० १ ध्रु० १ ख० (अथ व्यवहृत्कच्यन्तदृक्पायशब्दे द्रष्टव्यम्)
जलनामकं देवविशेषे, तदप्रिष्टातृकं पूर्वपादानक्रे च । आपो
जलनामा देवस्तेन पूर्वपादातायमिति प्रसिद्धः । जं० ७ वृ० ।
पुष्वासाढा आठ देवताप इति । सुर० १० पाहु० । ननु स्व-
स्वाभिभावसम्बन्धप्रतिपादकज्ञावमन्तेण कथं देवतानाम्ना न-
क्तृनाम सम्पद्यते ? उच्यते अप्रिष्टातरे अधिष्ठेयस्यापचारद-
भवतीति । जं० । ७ वृ० ।

आतु-पुं अत् उर् जेडक, वतुपे, वाच० ॥
आकु (गु) पुं अक् अग् उण् अजिज्ञापाम्, आ० क० ।
आयुम्-न० प्रतिस्मयं भोग्यत्वेनायातीत्यायुः । नि० चू० ।
स्वकीयावसरे एति चायाति चेत्यायुः । स्या० ४ ग० ।
उत्त० ॥ एति गच्छत्यनेन गत्यन्तरमित्यायुः यदा एति आग-
च्छति प्रतिव्ययकतां स्वकृतकर्मोपासनराकादिदुर्गतेर्निष्क्रमितुम-
नसोऽपि जन्तेरित्यायुः । उभयत्राप्यौणादिकोऽस्य प्रत्ययः । यद्वा
आयाति भवाद्व्यान्तरसंक्रमतां जन्तूनां निश्चयेनादयमागच्छतीति
पुनोद्गादित्वादायुःशब्दसिद्धिः । यद्यपि च सर्वे कर्मोदयमा-
याति तयादयस्यायुषो विशेषो यतः शेषे कर्मवत् सत्कीञ्चित्त-
स्मिन्नेव जने वदयमायाति किञ्चित् प्रदेशोदययुक्तं जन्मान्तरेऽपि
स्वविपाकत उदयमायात्येव ह्युभयायाऽपि व्यभिचारः आयुषि
त्यर्थं नास्ति वदस्य तस्मिन्नेव जने वेदनात् जन्मान्तसंक्रांतां तु
स्वविपाकतोऽवश्यं वेदनादिति विशिष्टस्यैवोदयागमनस्य विव-
क्तिवत्यावस्ये चतुर्थेव सद्भावात्तस्यैवेतन्मा । अथवा आयान्त्यु-
पनोगाय तस्मिन्नुदिते सति तद्वयप्रायेग्यानि सर्वोऽयपि शेष-
कर्माणित्यायुः ॥ कर्म० ॥ प्रव० । अथवा आ समन्तादेति गच्छ-
ति भवाद्व्यान्तरसंक्रांतां जन्तूनां विपाकोदयमित्यायुः । पं० सं० ॥
दशा० ॥ जीवितविपाकत्रये जवोपप्रादिणि कर्मविशेषे, जं० ४
वृ० ॥ उत्त० ॥ अविशोऽप्येतद्वृ० च “ दुष्खं न देह आर्त्तं न वि य सुदेह-
चतुस्रं वि गच्छतु ” दुष्कृत्युहणान्तरं, धरेऽदेहस्य जीवंति” स्या०
२ ग० । आयुर्नैवास्येदेव कर्मपदगता इति ॥ आचा० ॥ २२० ॥ १० ॥
जीविते, स्या० ७ ग० । तच्च चिरकालं शरीरसम्बन्ध इति तं० ।
१ आयुषो नामादिनेदतो दशविधत्वम् ॥

२ आयुषः अतिप्रियत्वम् ॥
३ आयुषः पुष्टिर्मातुषः पुनरुत्तमानं च ॥
४ सर्वेयामातुषः अल्पत्वमित्यर्थः च ॥
५ आयुषः सन्धा जेदनं तदुद्धारणानि च ॥
६ आयुषः सोपक्रमनिरुपक्रमनेदादौ द्वैविध्यम् ॥
७ आयुषः अल्पदीर्घमातुषादिभेदो बहुविधत्वं तत्कारणानि च ॥
८ आयुष्कर्मणो जीवितहेतुत्वम् ॥
९ आयुषोऽधिष्ठित्वं प्रकारान्तरं ॥
१० यथायथानाप्रयत्नान्तदुभयनिर्वर्तितायुष्कृत्यं जीवानाम् ॥
११ जीवानामाज्ञानानां नागनिर्वर्तितायुष्कृत्यमायुषश्चातुर्विध्यं च
१२ अनन्तरापन्नकादीनां नैरयिकादीनामायुः ॥
१३ अस्मिन्निजीवानामायुः ॥

१४ एकात्मतावैकान्तपरिणतवाच्यपण्डितानामाया ॥
१५ क्रियावाद्यादिजीवानां स्वेष्टश्यादिजीवानां चायुः ॥
१६ कृष्णपात्रिकादिस्मर्यहृद्यादि क्रियावाद्यादिजीवानामाया ॥
१७ ज्ञानिनामज्ञानिनां विभेदज्ञानिनां सवेदकावेदकक्रियावाद्या-
दिजीवानां क्रियावाद्यादिनैरयिकादीनां चायुः ॥
१८ अनन्तरापन्नकादि क्रियावाद्यादीनामायुः ॥
१९ जयिकजीवानां नैरयिकादिपृथक्पद्यमानां सायुष्कत्वम् ॥
२० जयिकजीवानां नैरयिकादिपृथक्पद्यमानां सायुष्कारप्रतिस्-
वेदनादि—
२१ अनन्तरमुत्थोत्पद्यमाननैरयिकादीनामायुःप्रतिस्वेदनादि—
१ तच्चायुर्नामादिनेदतो दशधा तद्यथा ।

नामं, उवणा, दविष, आहं, जव, तज्जव, यजोगे, य।
संजम, जस, किञ्चि, जीवियं च तं ज्ञद्वि दसह ॥ ११ ॥
तत्र नामस्थापने कुण्ण (दविषत्ति) इत्यमेव सत्तनादि-
भेदं जीवितव्यहेतुत्वाज्जीवितं इत्यजीवितम् । आद्यजीवितं नार-
काद्यविशेषितायुर्देव्यमात्रं सामान्यजीवितं भवति नारकादिज-
वविशिष्टं जीवितं जवजीवितं नारकाजीवितमित्यादि (तज्जवे-
यत्ति) तस्यैव पूर्वमेवस्य समानजातीयतया सम्बन्धिजीवितं त-
ज्जवजीवितम् यथा मनुष्यस्य सतो मानुषत्वेनोपपन्नस्येति । जोग-
जीवितश्चक्रवर्त्यादीनाम, संयमजीवितम् साधूनां, यशोजीवित
कीर्त्तिजीवितञ्च यथा महावीरस्येति, जीवितश्चायुरेवेति ॥ १
(२) आयुश्च सर्वेषामितिप्रियं तथैवोक्तम् ।

“ तृणायापि न मयन्ते, पुत्रदारायसम्पदः ।
जीवितार्थं नरास्तेन तेषामायुरतिप्रियमिति ” स्या० १ ग० ॥
सत्त्वे पाणा पियाउया मुहसाया दुक्खपणिकूदा अप्पि-
यवहा पियजीविणो जीविउकामा सत्त्वेसि जीवियं पियं ॥
प्राणशब्देनात्रानेदोपचारात्तद्वत् एव गृह्यते सर्वे प्राणिनो ज-
न्तवः प्रियायुषः प्रियमायुर्येनान्ते पियायुषः । ननु च सिद्धैर्य-
भिचारो न हि ते प्रियायुस्तदज्ञावात् नैष दोषो यतो मुख्यजी-
वादिशब्दयुद्धान्तेन प्राणशब्दस्योपचरितस्य ग्रहणं संसारप्रा-
णपुत्रकृतार्थमिति । यत्किञ्चिदतत् । (जीविउकामा इति) यत
एव प्रियजीविनांस्त एव दीर्घकालं जीवितुकामाः दीर्घकालमायु-
ष्काभिप्रायिणो दुःखाजिहृता अत्यन्तां दशामपन्ना जीवितम-
वाभिप्रायितोक्तञ्च “ रमर विहरीविसेस, त्रिभेत्तमेव वि-
ज्जरो महह । ममाह सरीरमज्जो, रोगी जीपदिहकयत्ता ” तदेव
सर्वोऽपि प्राणी सुखजीवितमिच्छायां (कस्य किमदायुरिति जि-
ज्ञासायां त्रि शब्दो बोधनीयः) प्राणिनां जीवितमत्यर्थं दयि-
तमित्यतो नृयो नृयस्तदेवापदिश्यत इत्यत आह (सर्वेसामि-
त्यादि) सर्वेषामविगानेन जीवितमसंयमजयित्वं प्रियं द्यितम् ।

जीवियं पुहोपियं इहमेगोसि माणवाणं खेत्तवत्पुममायमा
पाणं आरत्ते विरत्ते मणिकुंङ्गं सह हिरण्णेष इत्थि
याउ परिगिज्ज तत्तेय रत्ताणं एत्थ ततो वा दमो वा
णिययो वा दिस्सइ संतुएणं वाजे जीविउकामे द्वाह-
पमामे मूढे विपरिया समुवेत्ते ॥

जीवितं वा पृथगिति प्रत्येकं प्रतिप्राणि प्रियं द्यितं घट्टज्जमिहे-
त्यस्मिन् पदस्य एकैकामविधोऽप्येवतत्वेना मानवानामित्युपलक्ष-
णार्थत्वात् प्राणिनां तथाहि दीर्घजीवनार्थं तास्ता रसायनादिकाः
सर्वोपघातकारिणीः क्रियाः कुर्वन्ते ।

(३) आयुषः पुष्टिश्च यथा नयति तथा निशयचूर्णार्थम् ।

आउसो से जहानमए केइ पुरिसे एहाए कपवन्निकम्मे कय-
कोउयमंगलपाय चिन्हते सिरसि एहाए कंठे मालकरे आवि-
रूपणिमुवने अहय मुमहम्बकथपरहिए चंदणोकिन्नगा-
यसरिरे सरसमुगहिंगधोसीसचंदणाणुञ्चितगते मुझमात्ता-
वन्नगविलेवणे कणियहारफहारतिसरयकडिमुत्तयमुकय
सोहे पिणफगेविज्जअग्रुजिज्जगद्वदीयणयवन्नद्वियकयाजरणे
नाणामणिकणगरयणकणगत्तुनिययंजियजूए अहियरुवस
सिंसेरीए कुम्भुजोवियाणिणेमउडदित्सिए हारुथयमुक-
यइयववत्ते पाडंवपडंवमाणुमुकयपउत्तरिजे मुहियापिंग-
दंगुणिए नाणामणिकणगरयणविमन्नमहरिहनिउणो वि य
मिसमिसंतविरइथमुवलिडविसेट्टवडआविद्ववीरववए किं
वहुणा कणरुक्खो विव अन्नंकियविन्नसिए मुइपयए जवि-
ताअम्मापियरो अजिवाइउज्जा । तए णं तं पुरिसं अम्मा
पियरो एवं वइउजा जीवपुत्ता ! वाससयंति तं पियाइं तस्स
नो बहुयं जवइ । कम्हा वाससयं जीवंतो बीसे जुगाइं जीवइ
१ बीसे जुगाइं जीवंतो दो अणसयाइं जीवइ २ दो अण
सयाइं जीवंतो उ उऊसयाइं जीवइ ३ उ उऊसयाइं जी
वंतो वारसमामसयाइं जीवइ ४ वारसमामसयाइं जीवंतो
चउवीसं पक्खसयाइं जीवइ ५ चउवीसं पक्खसयाइं जीवंतो
उत्तीसं राइंदिअमहस्साइं जीवति उत्तीसं राइंदियसहस्साइं
जीवंतो दसअसीयाइं मुहुत्तसयसहस्साइं जीवइ ६ दस
असीयाइं मुहुत्तसयसहस्साइं जीवंतो चत्तारि ऊसामको-
निससत्तयकोइअओ अययावीसं च सयसहस्साइं चत्ता-
हीसं च सहस्साइं जीवइ ७ ।
तस्य वर्षशतायुःपुरुषस्य यदि ब्रह्मायुर्वर्षशतप्रमाणं भवति तदा
तस्य पुरुषस्य न बहुकं वर्षशताधिकं ज्वति । कस्मात्

यस्माद्वर्षात जीवन् विशतियुगानि जीवत्येव निरुपक्रमायु-
क्यन्तात् ॥ १ ॥ विशतियुगानि जीवन् पुरयो चे अयनशते जीव-
ति ॥ २ ॥ हे अयनशते जीवन् जीवः परक्रानुशतानि जीवति ॥
३ ॥ परक्रानुशतानि जीवन् जन्तुः षडश मासशतानि जीवति ॥
४ ॥ षडश मासशतानि जीवन् प्राणी चतुर्विंशतिपञ्चशतानि
२४०० जीवति ॥ ५ ॥ चतुर्विंशतिपञ्चशतानि जीवन् पद्मविंशद्-
होत्रासहस्राणि ३६००० जीवति सत्यः ॥ ६ ॥ पद्मविंशद्-
होत्रासहस्राणि जीवन् अनुमानं दश मुहूर्तत्रयाणि अशीति-
मुहूर्तसहस्राणि १०८०००० जीवति ॥ ७ ॥ दशवक्रमुहूर्तानि
अशीतिमुहूर्तसहस्राणि जीवन् देहधारी चत्वारि उच्छ्र-
वःसकण्टिकाशतानि समकोटिः अष्टचत्वारिंशच्छतसहस्राणि च-
त्वारिंशत्सहस्राणि च ४०७४८३०००० जीवति देहजन्तु ॥ ८ ॥ तं ॥

(५) आरुध्य ममथा भिद्यते तद्यथा ।

अज्ज्वलमाननिमित्ते, आहारे वेयणापराधे ।

फासे आणापाणु, सत्तविहं निज्ज ए आउं ॥

अतिहर्षविद्याद्याभ्यामधिकमवसानं चिन्तनमध्यवसानं तस्मा-
द्विद्यते उपक्रम्यते आयुर्तिशयेन हृदयांशरोधात् । अथवा राग-
स्नेहमयनेदादियवसानं त्रिधा तस्मादायुर्निघटते ॥ निमित्तं द-
ण्डकशादिकं वृत्तयति तत्र च सत्यायुर्निघटते । तथा आहारे स-
मधिकऽप्यवहते वेदतायां चातिशयवत्यां शिरोक्किङ्क्यादिप्र-
भवायां पगधाते च गन्तपातादिसमुत्पे तथा स्पर्शं शुजंगादि-
संविधिं तथा प्राणपानयोश्च निरंशं सत्यायुर्निघटते । इत्येवं-
सप्तविधं सप्तभिः प्रकारैः प्राणिनामायुर्निघटते । विशेषः ।

एतेषां क्रमेणादाहरणानि ।

तत्र रागाद्यध्वमानेन क्रीयते आयुः ।

एकस्य कस्यचिद् गावो, ह्रियते स्म मखिम्बुचैः ।

वाञ्छनाय गवां जमुः, पत्यस्तस्कराननु ॥ १ ॥

वञ्जिता वाञ्छयित्वा गा- स्तत्रैकस्तनः पुमाद् ।

गृहीताङ्गा इवान्न- स्तृपिता ग्राममप्यगान् ॥ २ ॥

तत्रैका ग्रामतर्कणा, तमपीयःपयः परम् ।

शिरो ध्रुनयतोऽप्यस्य, निवृत्त्यै न न्यवस्यन् ॥ ३ ॥

स उन्धाय युवा यामी-न्सा तु तदुपमादिता ।

अनुरागमहाधूर्त्त- क्लिप्तवृण्वै तदशो ॥ ४ ॥

निर्व्यायन्ता तमेवास्थान्, तमयत्यमिवपुत्री ।

अदृश्यन्ते गते तस्मिन्-स्तस्याः प्राणास्तमच्युतः ॥ ५ ॥

स्नेहाप्यवसानेनाप्यायः क्रीयते

एकस्य वर्णिजे युनः, प्रयसी प्रौढयीवता ।

ह्योरपि तयोः स्नेहः, कोऽपिवाचामगोचरः ॥ १ ॥

स वर्णिज्याय गन्वाऽव, प्रत्यावृत्तः समप्यति ।

एकादेन निजवासां, यावत्तावत्परस्परम् ॥ २ ॥

वयस्याश्लिलयामानुः, स्नेहः सन्ध्याऽन्योन्या ।

पूर्वमेकस्तनो गन्वा, तस्य कान्तामवोचत् ॥ ३ ॥

मृतम्वव पतिभेदं, श्रुत्वा वज्राहतेय सा ।

सत्यं सत्यामिदमिति, पृष्ट्वा वाग्वयं मृता ॥ ४ ॥

तत्स्वरूपं च वर्णिजे, कथितं सोऽपि तद्वृण्णात् ।

एकोऽपि प्राप पञ्चव-मेवं प्रेम्णाप्युवः कृतः ॥ ५ ॥

न्याय्यवसानेनाऽप्यायः क्रीयते यथा

नगरी द्वारचत्वारि-त्सवा स्वर्णमयावृत्ता ।

अन्तःसमुच्चसौवर्णि-भेजे यन्प्रतिविम्बताम् ॥ १ ॥

जन्तुं पीगङ्गनास्यन्द्वन्, यत्र स्थर्पतिपरिचयः ।

स चन्द्रमेतश्चन्द्रोऽस्थान्, शालशीर्षायणीमपात् ॥ २ ॥

वासुदेवोऽभवत्तत्र, वसुदेववृषाङ्गजः ।

देवकीकुङ्किणसार-कवर्हसः क्लितीववरः ॥ ३ ॥

छिपःपौरुषवन्तोऽपि, यद्वैश्वरवशाः कृताः ।

सृष्टिप्यन्यासकरणा-जिज्ञेः सुधापि तेः स्फुटम् ॥ ४ ॥

सुतुं स्तनधयं धाप-यन्तीं स्त्रीं वाद्यैः काञ्चन ।

ऋषूतिं देवकी चक्रे, पृथग्विप्राणिणा कृणात् ॥ ५ ॥

अयुतिं किं विषयस्त्वैव, तयोक्तं जात जातुं मे ।

तनुजेन न वृत्तोज-पयः केनाप्यपीयति ॥ ६ ॥

वासुदेवोऽवदन्मत्, मां कार्ष्णसंविमहाधृतिम् ।

कार्पिण्यामि ते पुत्र-प्राप्तिमावाध्य देवताम् ॥ ७ ॥

देवताऽऽपराधिताऽवादी-द्विष्यः सुतुर्जीवप्यति ।

अनुच तनुजस्तस्या, नान्यथा दैवतावचः ॥ ८ ॥

गजसुकुमार इति, नाम चक्रे कृतोत्सवम् ।

सुतां सोऽमित्रविप्रस्य, स युवा पर्यगम्यति ॥ ९ ॥

सोऽन्येयुः स्वामिनो नेमे, श्रुत्वा धर्ममतद् व्रती ।

विजन्हे स्वामिना सार्कं, सेष्यस्तस्मिन्नदृद् द्विजः ॥ १० ॥

क्रमेण प्रचुतिः साकं, द्वारिकां पुनरागमन् ।

प्रभुं पृष्ट्वा पितृवने, कायोत्सर्गेण संस्रियतः ॥ ११ ॥

तयास्थं तत्र दृष्ट्वा तं, हृष्टो हृष्टो द्विजस्ततः ।

निवेश्य कण्टकं मूर्ध्नि, चिताङ्गरेपरयत् ॥ १२ ॥

तत्कष्टं सहमानस्या-त्पक्षे केवलमुज्ज्वलम् ।

अन्तर्कृकेवक्षित्वेन तदैव प्राप निवृत्तिम् ॥ १३ ॥

विष्णुः प्रातः प्रभुं नत्वा, साध्यामुच्छ्रद्धधर्षाः ।

क मे वन्द्युः प्रभुः स्माह, निश्चस्थात्प्रतिमां बहिः ॥ १४ ॥

वासुदेवो गतस्तत्र, परासुमवशोऽप्य तम् ।

कुपितः प्रचुमप्राङ्गी-त्केनामारि प्रचुजगौ ॥ १५ ॥

विशन्तं स्वां पुरीं दृष्ट्वा, यस्य शीर्षं स्फुटिष्यति ।

कुटुम्बं प्रप्य विप्रोऽपि, स्वयं यावन्निरति सः ॥ १६ ॥

तावद् दृष्टो विशन् विष्णु-स्ततोऽतिभयसंभ्रमात् ।

ययौ पतितवत्कुम्भ-स्तमुगलं शतखण्डताम् ॥ १७ ॥

आ० क० । आ० म० द्वि० (विस्तरतो गजसुकुमारकथा-

गजसुकुमार शब्दे)

निमित्तादप्यायुः क्रीयते तच्चातेकथा ।

दंरुक्रममत्परजजू, अग्रीउदगपरुणं विमं वाला ।

सीउन्हं अरश्चयं, खुहा पिनासा य वाही अ ॥ १ ॥

मुत्तपुरीमनिराहे, निजानिजे अ जोअणे बहुसो ।

पमण घोडण पीडण, आउस्म उवक्का ए ॥ २ ॥

दणकमसाखरज्जवः अन्यदुक्तयोः पतने विषे व्याघ्राः सर्पाः

शीतोष्णं भरतिभयं कृत्तिपासा व्याधिश्च मृगपुरीनिराधः

जीर्णजीर्णं च भोजने बहुशः घर्षणं चन्द्रनस्ये घोडने

अदुष्टादुष्टिचयं श्काया इव पीनमिन्निवदेरिव आयुष उपक-

मरुपायादुपक्रमा एते । कारणे कार्यापेक्षादयथा तण्डुलान्यर्पति

पज्यः यथाऽऽवायुर्गृह्णत (आ० क०) कयं दृष्टादय उपक्रमहेतव

इति चेत् उच्यते । दण्डेन गाढमनिघाते कदाया शस्त्रवज्रादिना

रज्ज्वा गवाही कन्येऽग्निना परिदाहे उदके संघेर्षातसाम्तः

पुरणे विषे त्रिकृते व्याघ्राः सर्पास्तैर्दशने शीतोष्णत च संस्प-

दानोऽस्त्या भयेन चान्तर्मनसि पीडासमुत्पत्तौ कुधथा अन्नकृणे

पिपासया हृदयगत्रतावुष्माणे मृगपुरीनिराधे शरीरकोभतः

जीर्णजीर्णं नाम अर्द्धजीर्णं तस्मिन् सति अनेकशो जोजने

रसापचयात् घर्षणे चन्द्रनस्ये घोडनमदुष्टादुष्टिहृतिचा-

ल्यमानयुक्त्या इव तस्मिन् पीरुनमिद्विवादेस्तस्मिन्नापि सति
मिद्यते आयुस्त्रितये सर्वेषुपक्रमहेतवः (आ० म० ६०) नन्व-
ध्वयसनाद्विषयि निमित्ताभ्यामुपक्रमस्य तत्काऽत्र जेदः ?
सत्यं किं स्थिरतरविचित्राधिभेदेन जेदाद्विस्तरप्रियविनया-
ग्रहाभ्याद्या न दोष इति ॥ विशेषे ॥

आहारादिनिरायायुजिद्यते ।

यसुरको दिनं कृत्वा, वारानष्टादशानम ।
शूत्रेन म्रियते स्माशु, मृतश्चायः क्षुधा पुनः ॥ १ ॥
हृद्येनादिजिज्ञासा, चूषांसेषि गतायुषः ।
विद्युदयुषयातच्च, श्रूयन्ते बहवो मृताः ॥ २ ॥
स्पर्शोऽप्यायुःक्षयाय स्या-द्यथा त्वविपनो जिनः ।
स्त्रीरन्त्येव संस्पर्शो, यदि वा चक्रवर्तिनः ॥ १ ॥
ब्रह्मदत्ते मृतिं प्राप्ते, छादशे चक्रवर्तिनः ।
स्त्रीरन्तं तत्सुतोऽवादी-द्वेगान् लुहृद्वय मया सह ॥ २ ॥
तथाऽन्तं न मम स्पर्शः, सहस्ते चक्रिणं विना ।

तं प्रत्याययितुं वाजी, मुखाद्यावत् कटिं तथा ॥ ३ ॥

स्पृष्टः करेण तत्कावे, नउद्वेत्तःक्षयामृतः ।

तथा ऽप्यप्रत्यये तस्य, कृत्वा दोहनयं नरम् ॥ ४ ॥

परिरेते सरन्ते च, देवादाशु व्यलीयते ।

ततोऽभ्युपत्ययस्तस्य, दृष्टे काले वा न मन्यते ॥ ५ ॥

प्राणापानानुरोधेऽपि, मृत्युर्नैवति देहिनाम् ।

यज्ञादीं मायमाणानां, आगाशानिव यादिकैः ॥ ६ ॥

आ० क० ॥ 'आह' ॥

जति आउयबंधो उवक्रममिज्जति । तेण कयविपण्णासो अकय-
व्भागमो य होइ कहं जेण वाससयं आउयं यद्धं सो तं सव्य
आउयं न जुंजति जहा तेण कयविपण्णासो तस्स य तत्थ
मारिउप जं उरमउरति तेणं अकयव्भागमो जवति । एस यदि
दोसा भयति तो णत्थि मोक्खो मोक्खगया य परंतु । उच्यते ।
नामस्स कयमुपालंजः पक्को वि होसो न जवति । कहं जेण तं
सव्यं वेदति । कहं पञ्चाववट्ठिद्विद्वत्साहणा जहा पञ्चाववट्ठी
इत्थसयदीहा अंतो पदीविया विरेण डज्जति वेदिया तक्खणा
चेय रुज्जति एसो स उवणतो अहवा अनिकव्याधिनिदर्शनात्
पञ्चापचननिदर्शनाच्चैति (आ० चू० १ अ०) यथा वर्षशतोप-
भागाय कल्पितं धान्यं तस्मकव्याधिपीकृतिस्याधेननापि कालेन
लुञ्जानस्य न कृतनाशो नाप्यकृताभ्यागस्तद्वद्वशापीति । तथा
आह प्राप्यकारः "कम्मो वक्का मिज्जइ, अपत्तकाअस्सि जइ ततो
पत्ता । अक्खयायमकनासा, मोक्खणासासया दोसा ॥
नय दीहकान्नियस्स वि, नासो तत्साणुवुत्तो खिप्पं । बहुकाला-
हारस्स, वहुयमिगयरोमिणो जेणा ॥ सव्यं पदंस्सतया, लुज्जइ
कम्मम पुनावतो नदयं । तेणावसाणुअब्बये, केकयनासादयो तस्स ।
किंचिदकाले विफलं, पाविज्जइ पच्चय य काळेण । तं कह
कम्म पविज्जइ, काळेण य पच्चय अन्नं । जइ वा दीहा रज्जं,
रज्जइ काळेण पुंजिया खिप्पं । विततो परअो सुस्सइ,
पिदीज्जीतो काळेण" मित्यादि । ततो यथोक्तदोषोपपत्तिरिति ।
आ० म० ६० ॥ आयुश्च सौपक्रमायुषामिव मिद्यते न निरुपक्रमायु-
षाम्-आ० चू० ॥ आव० ॥

आयुर्हि द्विविधम् । सौपक्रमायुषां सौपक्रमम् । "निरुपक्रमा-
युषां निरुपक्रमम् । यदा ह्यसुप्तान् स्वायुषस्त्रिनागत्रिभागे वा
जघन्यं पक्केन हाट्यां चोत्पद्यतेः सर्वान्प्रभवां वरंस्तस्य-
द्वृत्तप्रमाणेन कोवेनात्मप्रदेशरचनानादिकात्तत्त्वार्थस्तिनः आयुःक-
र्मवर्णणापुत्रान् प्रयत्नविशेषेण विधत्ते तदा निरुपक्रमायुर्न-
वनीत्ययदा तु सौपक्रमायुष्क इति ॥ आवा० १ अ० २ अ० १३० ॥

विशेषावश्यकेऽप्युपक्रमकाऽन्तं प्रकृत्योक्तम् ।

जं जीवियमंवदण-मज्जवसाणइ हेउमंजणियं ।

सौपक्रमाउयाणं, मजीविअोवक्कमाण काओ ॥

स जीवितोपक्रमकाऽत्रः यथाऽऽयुष्कोपक्रमकाऽन्तं प्रतीयत
इत्यर्थः । तस्मिन्त्याहायजीवितस्य यद्वा वदस्य दीर्घकालेवथ-
स्यायुष्कस्य संवत्सरेण स्वधर्मव्यतिक्रमापादनां केषां सौपक्रमायुषां
जीवानां निरुपक्रमायुषां निकालितावस्थस्यैकवत्त्वात्पादपक्षेना-
योगात् । किं तु निर्हेतुकमेव जीवितसंवत्सरम् ? नेत्याह अथ-
वसानानिभित्तादिहेतुसंजनितम् । अत्रायमभिप्रायो यश्चिरेण
मरणकाशोऽनविष्यदसौ आयुष्कर्मस्थित्यपवर्त्तनद्वारेणोपचा-
रतः किञ्चोपक्रमायावोगानीत इत्यसौ यथाऽऽयुष्कोपक्रमकाऽत्र
उच्यते ॥ विशेषे ॥

सौपक्रमायुषो निरुपक्रमायुषश्च जगत्वायां दर्शिताः यथा ।

जीवाणं जेतं किं सौवक्कमाउया णिरुक्कमाउया ? गोयमा !

जीवा भोवक्कमाउया वि णिरुक्कमाउया वि । णेरइयाणं

पुच्छा, गोयमा ! णेरइया णो भोवक्कमाउया णिरुक्कमाउया

वि । एवं जाव थणियकुमारा पुदवीकाइया जहा जीवा ।

एवं जाव मणुस्सा वाणंपतरजोऽसं वमणिया जहा णेरइया ।

जिवाणमित्यादि (सौवक्कमाउयस्ति) उपक्रमणमुपक्रमोऽप्राप्त-

कावस्यायुषो निर्जरणं तेन सह यत्तत्सौपक्रमं तदर्थं विधमायु-

यैमां तं तथा । तदिपरीतास्तु निरुपक्रमायुषः । इह गाथे-"देवा

नेरइया वि य, असंखवासाउया य तिरिगणुया । उत्तमपुरिसा

य तण, जयमसरिरीरा य निरुक्कमा ॥ १ ॥ सत्ता संसारया,

हवेज्ज सौवक्कमा य इयरेया । सौवक्कमनिरुक्कम-भेओ जणिओ

समामेणं" ॥ ज० २० श० १० उ० ॥

नेरइया देश असंखज्जवासाउया तिरिया मणुया य उत्तमपु-

रिसा चरिमसरिरीरत्ति संसा भविया देवा णारया । असंखज्जवा

साउया य उम्मासंसेसाउया आउगाणि वंधंति । परमविआयु-

आणि संसा तिज्जागे संसाउया जं निरुक्कमा जेतो सौवक्कमा

मेत्ते सिय तिभागासंसाउया परमविआयुं पकरंति । सिय ति-

भागातिज्जागा वसंसाउया सियतिज्जागा ३ संसाउया पकरंति ।

कोऽनयोः प्रतिविशेषः । इमाणं संनिवायो तिव्वो इमाणं सो-

सिद्धिओ सौवक्कमस्स ठववन्नमेत्तस्स आरद्धं जल्य इस्सति त

त्थ उरयट्ठिज्जति । निरुक्कमेणं अवस्सं तं गाणं पावियव्वं तिभा-

गो वोप्पार्यः । अणेगे तिभागा होंति याव तपिहि आयुयं विभा-

गं देति जे एगम्मि ज्ञाण वट्ठति तत्थ अनायतो जं जीविअसंखे

ज्जपविट्ठे सव्वनिरुद्धो स आउतो स सव्वभेदीए आउयबंधग-

ट्टाप तीसणं आउयबंधगट्टाप चरिमकाअसमयम्मि वट्ठमाणे ज

ह त्रियं सो अपज्जत्तगनिव्वत्तिं निव्वत्तेति । एयस्स भागस्स दे-

ट्टाप ए तरति आउय । वंधिदं तणं य सव्वजीवाणं आउयबंधो अ-

णाजोगाजिनिव्वत्तिदं तणं सो अंतोमुहुत्तिओ आउविआप वि ।

आ० चू० १ अ०

(७) आयुषोऽप्यायुर्दीर्घायुश्चमदीर्घायुः सुनर्दीर्घायुरित्यादि-

का वदयो जेदास्तंघां कारणानि स्थानाङ्गं दर्शितानि । तथाह्या-

युष्कारणानि यथा-

निहिं उणेहिं जीवा अप्पाउअत्ताण कम्मं पवरेति तं

जहा पाणं अइवाइत्ता जवइ मुसंइया भवइ तहास्सुं स

माणं वा माहणं वा अफासुएणं अणमणिजेणं अमणपाण

खादमसादमेणं पमिञ्जाजिता जवइ इचेएहिं तिहिं ठाणेहिं जीवा अण्णाउअत्ताए कम्मं पगरेति ॥

(अपाचयत्तापात्ति) अल्पायुष्कतयै अल्पजीवित्यनिकथन-मित्यर्थः (ज०) अथवा अल्पमायुर्जीवितं यस्यासावल्पायुष्क-स्मन्नास्तत्ता तथा कम्मोयुधेक्षणं प्रकृत्येति बध्न्तीत्यर्थः । तथा प्राणिनां प्रतिपातयितेति प्राणिनां विनाशनशील इत्यर्थः । एवञ्च-तयो जवति एवं मृषावादवत्ता यच्च भवति तथारूपो दानोचि-त इत्यर्थः प्रतिब्रज्यति वा जगन्तं करोतीत्येवं शीलो यश्च भवति (स्था०) (पडिञ्जाजित्ति) प्रतिब्रज्य जगन्तं कृत्वा तेष्वल्पायुष्क-तया कम्मं कुर्वन्तीति प्रक्रमः (इचेएहिं ति) इत्येतैः प्राणाति-पातादिनिरुक्तप्रकारैस्त्रिभिः स्यान्नेर्जीवा अल्पायुष्कतया कम्मं प्रकुर्वन्तीति निगमनमिति । इह च प्राणातिपातयित्रादिपुरुषनिर्दे-शोऽपि प्राणातिपातादीनामेवल्पायुर्ध्वनिवध्नन्त्येन तत्कारण-त्वमुक्तं छट्यमिति । इह चास्य सूत्रस्य नावनाऽप्यवसायविशेष-ण एतत्तत्रयं यथोक्तफलं भवतीति (स्था०) अथदेवप्रापिक्रिकी अल्पायुष्कता ग्राह्या । यतः किञ्च जितामाभ्यासंस्कृतमतयो मुनयः प्रथमवयसं जोगिनं कश्चन मृतं दृष्ट्वा वक्तारो भवन्ति । नूतमनेन प्रवातरे किञ्चिदुज्जं प्राणिघातादि चासंविमक-ल्यं वा मुनिन्यो दत्तं येनायं भोग्यप्यल्पायुः संवृत्त इति (भ०) अथ वा यो हि जीवो जिनादिगुणपक्वपातितया तपूजाधर्थं पृथि-व्याध्यास्त्रेण त्यासापहरादिना च प्राणातिपाताद्विपु वतंतस्य स रागसंयमतिरवधदानानिमित्तायुष्कोपेक्ष्ययमल्पायुः सम-सेयेति । अथ नैतदेवं निर्विशेषणत्वात् त्रस्याल्पायुष्कस्य क्षुल्लकनवग्रहणरूपस्यापि प्राणातिपातादिहेतुतो युज्यमानत्वाद-तः कथमभिधीयते सविशेषणप्राणातिपातादिर्वर्त्त जीव आपे-क्रिकी चाल्पायुष्कतेति । उच्यते अविशेषणोऽपि सूत्रस्य प्राणातिपातादेर्विशेषणमवश्यं वाच्यं यत इतस्तुतीयसूत्रे प्राणा-तिपातादित एवाजुजदीर्घायुषं वक्ष्यति । न हि समानेहेतोः कार्यवैषम्यं युज्यते सर्वत्रानाश्यामसद्भात् । तथा “समणोवा-सयस्स जंते । तद्दहस्व समणं वा माहणं वा अफासुएणं अण्णसणिज्जेणं असइपाः खादमसादमेणं पमिञ्जानेमाणस्स किं कज्जइ ? गोयमा । बहुतरस्य से निज्जरा कज्जइ अपत्तएण से पावे कम्मं कज्जइ” इति जगवतीवचनध्रुवः । एवमसीयते । नैवेयं कुल्लकनवग्रहणरूपाऽल्पायुषा न हि स्वल्पपापवहुनिर्जनाभि-ध्नन्त्यानुष्ठानस्य कुल्लकनवग्रहणनिमित्तता सन्नायते जिन-पूजायनुष्ठानस्यापि तथा प्रसङ्गात् । अथवाऽप्रासुकदानस्य जव-पूजायनुष्ठानप्राणातिपातप्रवृत्तायादयोऽस्तु क्षुल्लकनवग्रहणमेव फलमिति नैतदेवमकयोगप्रवृत्तत्वादतिविरुक्तावाचेति । अथ मिथ्यादष्टिभ्रमणग्राहणानां यद्प्रासुकदानं ततो निरुपचरितैवा-ल्पायुषा युज्यते इतराचार्यां तु को विचार इति ? नैवमप्रासुकेनेति तत्र विशेषणस्यानर्थकत्वात् । प्रासुकदानस्याप्यल्पायुषाफल-व्याविरोधात्कुल्लक जगवत्यां “समणोवासयस्स जंते । तद्दह-स्व अस्स जं अवरिय अपमिहइ अप्पक्कम्वय पावेकम्मं फासु-एण वा अफासुएण वा एमणिज्जेण वा अण्णसणिज्जेण वा असणं धं पमिञ्जानेमाणस्स किं कज्जइ गोयमा । एगंते से पावे कम्मं कज्जइ नो से काइ निज्जरा कज्जइत्ति” यश्च पापकर्मण एव कारणं तदल्पायुषाया अपि कारणमिति । नन्वेवं प्राणातिपात-मृषायाद्विप्रासुकदानं च कर्त्तव्यमापन्नमिति । उच्यते आपयतां नाम भूमिकापेक्षया को दोषः (स्था०) यतो यतिधर्माशक्तस्य गृहस्थस्य छट्यस्तवद्वारेण प्राणातिपातदिकमुक्तमेव प्रवचने (भ०) “अधिकारिवाश्चास्त्रे, धर्मसाधनसंस्थितिः । व्याधिप्रति-

क्रिया तुल्या, विज्ञेया गुणदोषयोः” । तथा च गृहिणं प्रति जिनजव-नकारणफलमुक्तम् । “एतदिह भावयङ्गः, सद्गृहिणो जन्मफल-मिदं परमम् । अत्रयुदयाविच्छिन्त्या, नित्यमादपवर्गवीजमिति” । १ । तथा “जन्मइ जिणपूयाप, कप्पवहो जइ वि होइ उ कहिं वि । तइ वि तहिं परिउच्छा, गिहए कूवाइरणजंजा” । १ ॥ “असदरंभवत्ता, जं च गिहो तेण तेसि विज्ञेया । तस्मिन्निवृत्ति-फलस्त्रिय, एसा परिभाणणीयमिदं” २ ॥ दानाधिकारं तु श्रूयते ते हि द्विविधाः भ्रमणोपासकाः संविज्ञानविता लुब्धकदृष्टान्त-भाविताश्चेति । यथोक्तम् । “संविभाभाविणं लोक्यदिदंतभा-वियाणं च । मुत्तुणं खेत्तकावे, ज्ञावं च कहिंति सुकृत्य-मिति” १ ॥ तत्र लुब्धकदृष्टान्तनाविता यया कथाञ्चिददति संविज्ञानवितास्त्वैव चिंत्येनेति । तच्च “संथरणस्मि अमुदं दाएह वि गिएहं तदेतयाणं हियं । आउरदिदंतेणं, तं चेय हियं असंय रेणत्ति, १ । तथा “नामगयाणं कप्पज्जिणं अश्रपाणाईणं दव्वावं देसकाइसत्तासत्ताकारजम्मजुणमित्यादि” कश्चित्प्राण अशवा-त्ता मुसंवत्ता इत्येवं भवति शब्दवर्ज्या वाचना । तत्रापि स एवायैः क्त्वाप्रत्ययान्तता व्यत्येया प्राणानतिपात्य मृगोक्त्वा भ्रमणं प्रतिब्रज्य अल्पायुष्या कम्मं बध्न्तीति प्रक्रमः शेषं तथैव । (स्था०) अथ चेहप्रासुकदानमल्पायुष्कतायां मुख्यं कारण-मित्येतं तु सदकारिकारणानि इति व्याख्येयं प्राणातिपातनमृषावा-दनयोर्दानविशेषणत्वात् तथाहि (भ०) प्राणानतिपात्याधामोदि-करणतो मृगोक्त्वा यथा जोः साधो । स्वार्थेसिद्धिमिदंभक्तादि-कल्पनीयमकल्पनीयं वा न शङ्का कार्येत्यादि प्रतिब्रज्य तथा कम्मं कुर्वन्तीति प्रक्रमः । इह च द्वयस्य विशेषणत्वेनैकस्य विशेषणत्वेन त्रिषाणकत्वमवगतरत्यम् । गम्भीरांश्चेदं सूत्रमतो अन्यथापि ज्ञावनीयमिति ॥ स्था० ३ ग० । भ० ५ श० ६ उ० । दीर्घायुष्कारणानि यथा ।

तिहिं ठाणेहिं जीवा दीहाउअत्ताए कम्मं पगरेति तं जहा एो पाणे अइवाइत्ता जवइ णो मुसंवत्ता जवइ तद्दा रुवं समणं वा माहणं वा फासुएसणिज्जेण असएणपाखाइम साइ-मेणं पमिञ्जानेत्ता जवइ इचेएहिं तिहिं ठाणेहिं जीवा दीहा-उअत्ताए कम्मं पगरेति ॥

अल्पायुष्कताकारणान्युक्तान्यधुनैतद्विपर्ययस्यैतान्येव विपर्य-स्ततया कारणाह । तिहिं इत्यादि प्राग्वद्वसेयं नवरं (दीहा उअत्ताएत्ति) शुभदीर्घायुष्यो जुजदीर्घायुष्या वेति प्रतिपत्त्यम् । (स्था०) (कहन्ममित्यादि) जवति हि जीवदयादिमतो दीर्घमायु-र्यतोऽप्रापि तथैव भवन्ति दीर्घायुषं दृष्ट्वा वक्तारो जीवदयादि पूर्व-वृत्तमनेन तेनायं दीर्घायुः संवृत्तस्तथा सिद्धमेव वधादिविरत-द्विधमायुः (ज०) प्राणातिपातविरयादीनां दीर्घायुषः शुभस्यैव निमित्तत्वात् । उक्तं । “महव्वयश्रुण्ववर्णां, वातथा काम-निज्जराप य देवाउयं निर्वधइ, सम्मदिट्ठि य जो जीवो” १ तथा “पयइए तणुक्साअं, दाणरओ सीलसंयमविहूणो । मज्जिमसुखेहिं जुत्तो, मज्जुयाउयं वंधएजीवो” २ देवमज्जुयावुपी च शुभे इतितया जगवत्यां दानमुद्दिश्योक्तम् “समणो वासयस्स-पांनंते । तद्दहस्व उक्कणं वामाहणं वा फासुएसणिज्जेणं असणं धं पमिञ्जानेमाणस्स किं कज्जइ गोयमा । एगंते से निज्जरा कज्जइ णो से कइ पावे कम्मं कज्जइत्ति” यश्च निज्जराकारणं तत्तु जुजदीर्घा-युष्कारणतया न विरुद्धं महाप्रवर्तितं । स्था० ३ ग० ॥

अशुभदीर्घायुष्कारणानि यथा ।

तिहिं ठाणेहिं जीवा अमुजदीहाउअत्ताए कम्मं पगरेति ?

तं जहा पाणे अद्वाइत्ता जवइ मुम्वइत्ता जवइ तहास्व
समणं वा माहणं वा हीवेत्ता निदेत्ता विमेत्ता गरिहित्ता
अवमाणित्ता अन्नयरेणं अमाण्णेणं अपीइकारणं असणं
वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा पडिज्ञाजेत्ता जवइ । इच्च
एहिं तिहिं ठाणेहिं जीवा अमुजदीहाउअत्ताए कम्मं पारंति
अनन्तरमायुयो दीघेताकारणानु कानि तच्च शुभायुजमिति तत्रा-
दीतावदशुभायुदीघेताकारणान्याह । तिहिं इत्यादि प्राग्वद् नवर-
म् । अमुजदीघायुप्यायै इति नारकायुष्मायेति भावः । तथाहि
अमुजं च तत् पापप्रकृतिरूपत्वात् दीर्घञ्च तस्य ज्ञान्यतोऽपि
दशवर्षं तद्व्यतिरिक्तत्वादुक्तं तस्तु त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमरूप-
त्वात् अमुजदीघं तदेवं नूतमायुर्जीविनं यस्मात्कर्मणस्तदमुज-
दीघायुस्तद्वायुस्तच्चा तस्यै तया वेति प्राणान् प्राणिन ह्ययर्थोऽति-
पातयित्वा नवति शुभावादी च वक्ता जयति तथा श्रमणब्राह्मणादी-
नां हीजनदि कृत्वा प्रतिलम्भयित्वा जयतोत्यक्कचयत्ता । अन्य-
तरण बहुनां मध्ये एकतरणे क्वचित्स्थान्यतरणेति न दृश्यते
अमनोहेन स्व्यरूपतोऽगोभनेन कदञ्चादिना अत एवाप्रीति-
कारकेण जन्मिमतस्त्वमनोहमपि मनोहमेव तत्कृत्वादायं चन्द-
नाया इव । आर्यचन्दनया हि कुस्मायाः सूक्ष्मोष्णता जगते
महावीराय पञ्चदिनोनायामासिकरूपणपारणं कृत्वास्तदैव
च तथा बोइनिगमानि हेममयनूपुरै सम्पन्नो केशाः पूर्ववदय
जाताः पञ्चवर्णविचित्रवस्त्रादिनिर्गुहं नूतं सेरुदेवदानवनरनाय-
कैरभिनन्दिता काञ्चनावासचारित्रा च सिद्धिसौप्रशिक्षरमुपगतेति ।
इह च सूत्रे अशनादिप्रासुकाप्रासुकत्वादिना न विशेषितं हीज-
नदिकर्तुः प्रासुकादिविशेषणस्य फलविशेषं प्रत्यकारणत्वात्पत्सर-
जनिततद्दीघनादिविशेषणानामेव प्रधानतया तत्कारणत्वादिति
(स्था०) याचनान्तरे तु “अफासुणं अण्णसिज्जेणंति” इत्येतं त-
त्र च प्रासुकदानमपि हीजनादिविशेषितममुजदीघायुकारणमप्रा-
सुकदानं तु विशेषित इत्युपदेश्यता अफासुणं त्वयायुर्कर्मिति प्रा-
णातिपातशुभावादानयोर्दानविशेषणपक्ष्यायनमपि घटत एव
अवज्ञादानेनपि प्राणातिपातदेहदयमानत्वादिति । जवति च प्राणा-
तिपातादमुजदीघायुस्त्वानं नरकगतेहेतुत्वादित्वाद् यदाह । “मिच्च
दिहिमहाइमं-परिगहो तित्थञ्चोभनिस्वीञ्चो । नरयाउयं निबधइ,
पावमइ रोहपरिणामो” ॥१॥ नरकगतौ च विवक्षया दीघमेवायुः ।
ज० ५ हा० ६ उ० ॥ स्था० ३ ग०

शुभदीघायुकारणानि यथा-

तिहिं ठाणेहिं जीवा अमुजदीहाउअत्ताए कम्मं पारंति
तं जहा पाणे अद्वाइत्ता जवइ पाणे मुम्वइत्ता जवइ तहास्व
समणं वा माहणं वा वेदिता नमसिन्ना सकोरत्ता सम्माणेत्ता
कट्ठाणं मंगलं देवपंचेयं पज्जुनासेत्ता मणुक्केणं पीइकारणं
अमणपाणत्ताइममाइमेणं पडिज्ञाजेत्ता जवइ इच्चएहिं तिहिं
ठाणेहिं जीवा सुहदीहाउअत्ताए कम्मं पारंति ।

उक्तविपर्ययणांनुतरदाह । तिहिं ठाणेहिं इत्यादि पूर्ववत्
इहापि प्रासुकाप्रासुकतया दानं न विशेषितं पूर्वसुत्रविपर्ययत्वा-
दस्य पूर्वसुत्रस्य वा विशेषणतया प्रवृत्तत्वादिति । न च प्रासु-
काप्रासुकदानयोः फलं प्रति न विशेषोऽस्ति पूर्वसुत्रयोस्तस्य
प्रतिपादितत्वात् तस्मादिह प्रासुकैषण्यस्य कल्पप्रस्तावितरस्य
चंदं फलमवलेपयम् (स्था०) याचनान्तरे तु फासुणमित्यादि
कथ्यते उपेति (भ०) अथवा प्रावप्रकल्पेयिषोदायनेषणीयस्या-

पीदं फलं न विरुध्यते अविच्यत्वाचित्तपरिणतेः सा हि बाहस्या-
नुगुणतैवेव न फलानि साधयति जरतादीनामिवेति । इह च प्रय-
ममत्पायुः सुते द्वितीयं तद्विपक्वस्तृतीयममुजदीघायुः सूत्रं चतुर्थं
तद्विपक्व इति न पुनरुक्ततेति । स्था० ३ ग० ॥

अत्रापरं सूत्रम् ।

समणोवाप्तणं जंते ! तहास्वं समणं वा फासुणस-
ण्णिज्जेणं असणपाणत्ताइममाइमेणं पडिज्ञाजेमाणे किं
वजइ ? गोयमा ! समणोवाप्तणं तहारूपं समणं वा जाव
पडिज्ञाजेमाणे तहास्वस्स समणस्स वा माहणस्स वा
समाहिं उप्पाएइ, समाहिकारणं तामेव समाहिं पडिज्ञजइ ।
समणोवाप्तणं जंते ! तहास्वं समणं वा जाव पडिज्ञाजे-
माणे किं चयइ गोयमा ! जीवियं चयइ, वुच्चं चयइ, वुक्कं
करेइ, वुल्लं वइइ, बोहिं वुज्जइ, तत्रो पत्ता मिज्जइ,
जाव अंतं करेइ ॥

(किंचयइति) किं ददातीत्यर्थः (जीवियं चयइति) जीवि-
तमिव । ददात्यन्नादि उच्यं यज्जीवितस्यैव त्यागं करोतीत्यर्थः ।
जीवितस्यैवान्नादिउच्यस्य दुस्त्यज्जवादितदेवाह (दुष्क्यं चय-
इति) दुस्त्यजमेतत्त्यागस्य दुष्करत्वादितदेवाह ॥ दुष्करं करो-
तीति । अथवा किं त्यजति किं विरहयति । उच्यते, जीवितमिव
जीवितं कर्मणो दीर्घा स्थिति (दुष्क्यति) दुष्टं कर्मदुस्त्यसं-
यमं (दुष्करंति) दुष्करमपूर्वकरणतो अर्थ्येदेव ततश्च (दुष्टमं
वजइति) अनिवृत्तिकरणं वजते । ततश्च (बोहिं वुज्जइति)
बोधिं सम्मगदशनं बुध्यतेऽनुभवति । इह च श्रमणोपासकः
साधुपासनमात्रकारी ग्राहस्तदपेक्षैवास्य स्वार्थस्य घटमा-
नत्वात् (तथोपपन्नं) तदनन्तरं सिध्यतीति प्राग्वत् ।
अन्यथायुक्तं दानविशेषस्य बोधियुक्तं यदाह “ अणुकेपका-
मणिज्जरावातयेदाणविणपत्त्यादि । तद्वथा । केइ तेणं व जवे-
ण णिवुया सव्वकम्मओ मुक्का । केइ तइय जवेणं, सिज्जस्संतो
जिणसगासेत्ति ” ॥ भ० ७ हा० १ उ० (आयुष्कवकत्तया-
आउयशब्दे)

मध्यमायुर्वेददेवादीनां यथा-“ तत्रो मज्झिमाउयं पासयंति
तंजहा अरहंता चक्कवट्ठी बइदेवधासुदेवा ” (मज्झिमेत्ति)
मध्यमायुः पासयंति वृक्षत्वानायात् ॥

(८) आयुष्कर्मणो जीवितहेतुत्वं यथा । यावदायुष्कर्म विजु-
म्भते तावदावैरिति पणितोऽपि जीवायायुष्कर्मक्षये च दाषाणाम-
विकृतावपि स्मियत इति ॥ न० ॥ “ सुत्तरतिरिनरथाकहडिस्स-
रितं ” इति पत्थायुर्द्विसहस्रं भवति । तत्र ह्मिः कोरुकरतेन
सहस्रं तसुल्लं यथा हि राजादिना इमी किंसः काभिओयादिस्त-
तो निर्गमनमनोरथं कुर्वाणोऽपि विद्यजितं कासं यावत्तयाभियंतं
तथा नारकादिस्ततो निष्क्रमितुमना अपि तदायुषा भियंते इति
ह्रिसहस्रसंयुः ॥ कर्म० ॥ आयाति स्वकीयावसेह इत्यायुः
गतेनिस्सरितुमिच्छन्नपि जीवो निर्गतुं न शक्नोति यस्मिन्साति
निगमयइ इव तिष्ठतोऽयुषः स्वजाय इति । उक्तं ३१ अ० ॥

(९) क्षिचिधमायुर्धया ।

इविहे आउए पप्पसे तंजहा अफाउए चेव जवाउए
चेव । दोहं अफाउए पप्पसे तंजहा मणुस्साणं नेव
पंचंदियतिरिक्खजेणियाणं चेव । दोहं जवाउए पप्पसे
तंजहा देवाणं चेव नेरइयाणं चेव । स्था० २ ग० ॥

जीवानामिह भविकायुः परजविकायुर्वंधा

नेरइयाणं जंते ! कइजागावसेसाउया परजवियाउयं पकरंति ? गोयमा ! नियमा उम्मासावसेसाउया परजविआउयं पकरंति । एवं अमुरकुमारा वि जाव थणियकुमारा वि ! पुढवीकाइयाणं जंते ! कइयाजागावसेसाउया परजवियाउयं पकरंति ? गोयमा ! पुढवीकाइया उविहा पन्नत्ता तेजहा-मोवक्कमाउया य निरुवक्कमाउया य । तत्थ णं जे ते निरुवक्कमाउया ते नियमा तिजागावसेसाउया परजवियाउयं पकरंति । तत्थ णं जे ते सोवक्कमाउया ते सिय तिजागावसेसाउया परजवियाउयं पकरंति सिय तिजागतिजागावसेसाउया परजवियाउयं पकरंति सिय तिजागतिजागतिजागावसेसाउया परजवियाउयं पकरंति । आउतेउवाउवणएसइकाइयाणं वेइंदियतेइंदियचउरिंदियाण वि एवं चेव । पंचिंदिय-तिरिक्खजोणियाणं जंते ! कइजागावसेसाउया परजवियाउयं पकरंति ? गोयमा ! पंचिंदियतिरिक्खजोणिया उविहा पन्नत्ता तंजहा संखेज्जवासाउयाय, असंखेज्जवासाउयाय तत्थ णं जे ते असंखेज्जवासाउया ते नियमा उम्मासावसेसाउया परजवियाउयं पकरंति । तत्थ णं जे ते संखेज्जवासाउया ते उविहा पन्नत्ता सोवक्कमाउया य निरुवक्कमाउया य । तत्थ णं जे ते निरुवक्कमाउया ते नियमा तिजागावसेसाउया परजवियाउयं पकरंति । तत्थ णं जे ते सोवक्कमाउया ते णं सिय तिजागावसेसा परजवियाउयं पकरंति सिय तिजागतिजागतिजागावसेसाउया परजवियाउयं पकरंति । एवं मणुस्सा वि वाण-मंतरजोइसियवेमाणिया जहा नेरइया ॥

तत्र कियति पूर्वभवायुषि शेषे पारजविकमायुर्बन्धमिति संशयानः पृच्छन्ति । नेरइयाणं जंते ! कइभागवसेसाउया परजवियाउयं बंधंति इत्यादि । पाठसिद्धं तदेवं यद्वागावशेषेऽनुजयमान-भवायुषि पारभविकमायुर्बन्धमिति तत्प्रतिपादितम् । प्रहा० ६ पद० । अ० ॥

नैरयिकादीनां परजविकायुर्वंधो यथा ।

णेरइया उम्मासावसेसाउया परजवियाउयं पगरंति । एव-ममुरकुमारा वि जाव थणियकुमारा । असंखेज्जवासाउया मनिपंचिंदियतिरिक्खजोणिया णियमं उम्मासावसेसाउया परजवियाउयं पगरंति । असंखेज्जवासाउया म-अमणुस्सा णियमं जाव पगरंति । वाणमंतरजोइसिया वेमाणिया जहा णेरइया ॥

(उम्मासावसेसाउयत्ति) पणमासा अवशेषा अवशिष्टा यस्य तत्तथा तदायुष्यां ते पणमासावशेषायायुष्काः । परजयो विद्यते यस्मिन्परजविकं तच्च तदायुष्येति परजविकायुः प्रकुर्वन्ति बन्धन्ति । असंख्येयानि वर्णायायुष्यां ते तथा ते च ते संहि-नञ् यमनश्चाः पञ्चैन्द्रियतिर्यग्यानिक्काः । इह च संहिप्रहमसंख्येयवर्णा-

युष्काः संहिन् एव जवन्तीति नियमदर्शनार्थं न त्वसंख्येयवर्णा-युषामसंहिनां व्यवच्छेदार्थं तेषामसंज्ञवादिति । इह च गांध-निरहसुरअसंखाऊ, तिरिमणुया संपणउ उम्मासे । इगदिगइ-निरवक्कम-तिरिमणुया आयतिजाने ॥ १ ॥ अवसेसा सा-वक्कम, तिजागवज्जागमत्तवीसदम । बंधंति परभवाओ, नियम-जये सव्वजीवाओत्ति ” ॥ २ ॥ इदमेवान्यैरित्युक्तमिह तिर्य-ग्मनुष्या आन्मीयायुपस्तुतीयविभागे परजवायुषो बन्धयोग्या जवन्ति, देवतारकाः पुनः पणमासे शेषे । तत्र तिर्यग्मनुष्यैरि-तृतीयविभागे आयुर्न बद्धं ततः पुनस्तृतीयविभागस्य तृतीयवि-भागे शेषे बन्धन्ति । एवं तावत्संक्षिपन्त्यायुषोऽवसर्वजघन्य आयु-र्वन्धकाश्च उत्तरकाश्च शेषस्तिष्ठति । इह तिर्यग्मनुष्या आयुर्व-ध्नन्त्ययं वा संक्षेपकाश्च उच्यते । तथा देवतैरयिकैरपि यदि प-णमासे शेषे आयुर्न बद्धं तत आन्मीयस्यायुषः पणमासे शेषं ता-वत्संक्षिपन्ति यावत्सर्वजघन्य आयुर्वन्धकाश्च उत्तरकाश्चावशेष-ोऽयतिष्ठते इह परजवायुर्देवतैरयिका बन्धन्तीत्ययमसंक्षेपकाश्चः स्या० ६ ग० ॥

(परजविकायुष्पकारो जगत्पत्याः पञ्चविंशतिनमे शतके अष्ट-मोद्देशके निरूपितः स च उववाय शब्दे निरूपयिष्यते)

(१०) प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानतदुत्पत्तिनिर्वसितायुष्कत्वं जीवा-नाम यथा ।

जीवाणं जंते ! किं पच्चक्खाणनिव्वत्तियाउया अपच्चक्खा-णणिव्वत्तियाउया पच्चक्खाणापच्चक्खाणणिव्वत्ति-याउया ! गोयमा ! जीवा य वेमाणिया य पच्चक्खाणणिव्व-त्तियाउया तिषि वि अवसेसा अपच्चक्खाणणिव्वत्तिया-उया । गाहा- “ पच्चक्खाणं जाणइ, कुव्वंति तेणेव आउनिव्वत्ति । सपएसुदेसस्मि य, एमेए दंरुगा चउरो ”

जीवपदे जीवाः प्रत्याख्यानादित्रयनिष्वायुष्का वाच्या, वैमा-निकपदे च वैमानिका इत्येवं प्रत्याख्यानादित्रयवतां तेषुपादात् (अवसेसत्ति) नारकादयोऽप्रत्याख्याननिर्वृत्तायुषो यतस्तेषु तत्वेनाविरता एवोत्पद्यन्ते इति उक्तायसंग्रहाद्या “ पच्चक्खाण मित्यादि ” प्रत्याख्यानमिति एतदर्थं पक्षादपक्षक एवमन्येभ्यः ॥ अ० ६ श० ४ उ० ॥

(११) जीवानामाजोगानाभोगनिर्वसितायुष्कत्वं यथा ।

जीवाणं जंते ! किं आजोगानिव्वत्तियाउया अणजाग-निव्वत्तियाउया ? गोयमा ! तो आजोगानिव्वत्तियाउया अणजागनिव्वत्तियाउया एवं नेरइया वि, एवं जाव वेमाणिया । ज० ७ श० ४ उ० ॥

तच्चतुर्विधं स्थानाङ्गं दर्शितं यथा ।

चउविहे आउए पणएत्ते तंजहा णेरइयाउए जाव देवाउए ॥

तत्र येन निरयजये प्राणी ध्रियते तन्निरयायुरेवमन्याः यपि । स्या० ४ ग० । अस्थैता एवोत्तरप्रकृतयः “ नेरइय तिरिक्खाओ, मणुस्साओ तदेव य । देवाओ य चउत्थं तु, आउकम्मं चउविहं १२ ॥ उ० ३३ अ० । प्रव० ॥

(१२) अनन्तरोपपन्नकादीनां नैरयिकादीनामायुस्तद्वन्धश्च णेरइयाणं जंते ! किं अणेतरोववाणगा परंपरोववाणगा आणेतरोपरंपरायुववाणगा गोयमा ! णेरइयाणं अण-

तरोववणगा वि परंपरोववणगा वि अणंतरपरंपराणु-
ववणगावि । से केणट्टेणं जंते । एवं वुच्चं जाव अणंतर-
परंपराणुववणगावि । गोयमा ! जेणं णेरइया पढमम-
मप्रओववणगा तेणं णेरइया अणंतरोववणगा जेणं णेर-
इया अपढमसमओववणगा तेणं णेरइया परंपरोववणगा
जेणं णेरइया विगहगइसमावणगा तेणं णेरइया अणंतर-
परंपराणुववणगा । से तेणट्टेणं जाव अणुववणगा वि-
एवं णिरंतरं जाव वेमाणिया । अणंतरोववणगाणं जंते !
णेरइयाउयं पकरेंति, तिरिक्खमणुस्सेद्वाउयं पकरेंति ?
गोयमा ! णो णेरइयाउयं पकरेंति जाव णो देवाउयं पकरेंति
परंपरोववणगाणं जंते ! णेरइया किं णेरइयाउयं पकरेंति
जाव देवाउयं पकरेंति ? गोयमा ! णो णेरइयाउयं पकरेंति ।
तिरिक्खजोणियाउयं पकरेंति, मणुस्माउयं पकरेंति णो देवा-
उयं पकरेंति । अणंतरपरंपराणुववणगाणं जंते ! णेर-
इया किं णेरइयाउयं पुच्छा गोयमा ! णो णेरइयाउयं पक-
रेंति जाव णो देवाउयं पकरेंति, एवं जाव वेमाणियाणं ।
णवरं पंचिदियतिरिक्खजोणियामणुस्साण य परंपरोवव-
णगा चत्तारि वि आउयं बंधंति समं तं चेव ॥

(णेरइयाणमित्यादि) (अणंतरोववणगति) न विद्यतेऽन्तरं
समयादिद्वयवधानमुपपन्नोऽप्युपपातं येषां ते अनन्तरोपपन्नकाः
(परंपरोववणगति) परम्परा चिन्नादिसमयता उपपन्ने उपपाते
येषां ते परंपरोपपन्नकाः । (अणंतरपरंपराणुववणगति) अन-
न्तरमध्यवधानं परंपरे च चिन्नादिसमयरूपमविद्यमानमनूपपन्नमु-
त्पादो येषां ते तथा । एते च विग्रहगतिकाः विग्रहगतौ द्विविध-
स्याप्युत्पादस्याविद्यमानत्वादिति । अद्यःनन्तरोपपन्नादीनां श्रित्या
युर्बन्धमभिधातुमाह (अणंतरेत्यादि) इह चानन्तरोपपन्नाना-
मनन्तरोपपन्नोपपन्नानां च चतुर्विधस्याप्यायुषः प्रतिषेधोऽप्ये-
तज्यः । तस्यामयस्थायां तथाविधायवसायस्थानाज्जावेन सर्व-
जीवानामायुषो बन्धानावात स्वायुषस्त्रिभागादौ च शेषे कथ-
सद्वायात्परम्परोपपन्नकास्तु स्वायुषः षण्मासे शेषे मतान्तरेणे-
त्कर्तः षण्मासे जघन्यतश्चान्तमुद्भूतं शेषे भवप्रत्ययात्तिर्यङ्
मनुष्यायुषी एव कुर्वन्ति नेतरे इति (एवं जाव वेमाणियाति)
अनेनात्तात्रापकवययुक्श्रुतुर्वैशातिदएरुकोऽप्येतज्य इति सूचि-
तम् । यश्चात्र विशेषस्तं दर्शयितुमाह नवरं पंचिदिएत्यादि ॥

अथानन्तरनिर्गतत्वादिना अपरं दण्डकमाह ॥

णेरइयाणं जंते ! किं अणंतरणिग्गया परंपरणिग्गया
अणंतरपरंपरा अणिग्गया गोयमा ! णेरइया अणंतरणिग्गया
वि जाव अणंतरपरंपरा अणिग्गया वि । से केणट्टे णं जंते !
जाव अणिग्गयावि ? गोयमा ! जे णं णेरइया पढमस-
मयणिग्गया ते णं णेरइया अणंतरणिग्गया । जे णं णेरइया
अपढमसमयणिग्गया ते णं णेरइया परंपरणिग्गया । जे णं
णेरइया विगहगइसमावणगा ते णं णेरइया अणंतरपरंपरा
अणिग्गया । से तेणट्टे णं गोयमा ! जाव अणिग्गया वि
एवं जाव वेमाणिया ॥

तत्र निश्चितं स्थानान्तरप्राप्त्या गते गमनं निर्गतमनन्तरं सम-
यादिना निर्व्यवधानं निर्गतं येषां तेऽनन्तरनिर्गतास्तं च येषां
नरकादुद्घातानां स्थानान्तरप्राप्तानां प्रथमसमयां वर्त्तते । तथा
परम्परेण समयपरम्पराया निर्गतं येषां ते तथा ते च येषां नर-
कादुद्घातानामुपपत्तिस्थानप्राप्तानां द्वाादयः समयाः । अनन्तर
परम्परा निर्गतास्तु ये नरकादुद्घाताः सन्ता विग्रहगतौ वर्त्तन्ते,
न तावदुत्पादकैश्चमासादयन्ति तेषामनन्तरभावेन परम्परावेन
चूपादकैश्चमासत्वेन निश्चयेना निर्गतत्वादिति ।

अथानन्तरनिर्गतादीनां श्रित्यायुर्बन्धमभिधातुमाह ।

अणंतरणिग्गयाणं जंते ! णेरइया किं णेरइयाउयं पकरेंति
जाव देवाउयं पकरेंति ? गोयमा ! णो णेरइयाउयं पकरेंति
जाव देवाउयं पकरेंति ? गोयमा ! णो णेरइयाउयं पकरेंति
जाव णो देवाउयं पकरेंति । परंपरणिग्गयाणं जंते ! णेर-
इया किं णेरइयाउयं पि पकरेंति जाव देवाउयं पि पकरेंति ।
अणंतरपरंपरा अणिग्गयाणं जंते ! णेरइयपुच्छा, गोयमा !
णो णेरइयाउयं पकरेंति जाव णो देवाउयं पकरेंति । निर-
वसेसे जाव वेमाणिया ॥

इह च परम्परा निर्गता नारकाः सर्वाण्यायुषि बध्नन्ति । यतस्ते
मनुष्याः पञ्चेन्द्रियतिर्यङ् एव च जवन्ति । ते च सर्वायुर्बन्धका
एवेति । एवं सर्वेऽपि परम्परानिर्गता वैक्रियजन्मान औदारिकज-
न्मानाऽप्युद्भूताः । केचिन्मनुष्याः पञ्चेन्द्रियतिर्यङ् भवन्त्यतस्ते-
ऽपि सर्वायुर्बन्धका एवेति ॥

अनन्तरखेदोपपन्नकपरम्परेखेदोपपन्नकानन्तरपरम्परेखेदोपपन्न-
कानां तैर्यिकादीनामायुर्थया ।

णेरइयाणं जंते ! किं अणंतरखेदोववणगा परंपरखेदो-
ववणगा अणंतरपरम्परेखेदोववणगा गोयमा ! णेर-
इया एवं एणं अजिज्ञावेणं ते चेव चत्तारि दंडगा जाणि-
यन्वा ॥

(ते चेवन्ति) त एव पूर्वोक्ता उत्पन्नदण्डकादयः खेदशब्दवि-
शेषिताश्चत्वारो दण्डका जणितव्यास्तत्र च प्रथमः खेदोपपन्न-
दण्डको द्वितीयस्तदायुष्कदण्डकस्तृतीयः खेदनिर्गतदण्डकश्च-
तुर्थस्तदायुष्कदण्डक इति ॥ ज० १४ श० १ उ० ॥

(१२) असङ्किञ्जीवानानायुर्थया

कद्विहे णं जंते ! असणियाउए पष्ठात्ते गोयमा ! चउ-
न्विहे असणियाउए पष्ठात्ते तंजहा णेरइयाअसणियाउए
तिरिक्खजोणियाअसणियाउए मणुस्मअसणियाउए देव-
असणियाउए । असर्धी णं जंते ! जीवे किं णेरइयाउयं
पकरेइ तिरिक्खजोणियाउयं पकरेइ मणुस्मदेवाउयं पकरेइ ?
गोयमा ! णेरइयाउयं पकरेइ तिरिक्खमणुस्मदेवाउयं पक-
रेइ । णेरइयाउयं पकरमाणे जह्मणं दसवामसहस्माइं
उकौमेणं पडिओवमस्स असंखेज्जज्जाणं पकरेइ, तिरिक्ख-
जोणियाउयं पकरमाणे जह्मणं अंतोमुहुत्तं उकौमेणं
पडिओवमस्स असंखेज्जज्जाणं पकरेइ, मणुस्माउए वि एवं
चेव । देवाउए जहा णेरइयाउए । एयस्स णं जंते ! णेर-
इयाअसणियाउयस्स तिरिक्खजोणियाअसणियाउयस्स-

माणस्सअसाधिआनुयस्स देवअसाधिआनुयस्स कयरे कयरे-
हितो जाव विसेसादिहवा ? गोयमा ! सत्वत्थोवे देवअस-
णियाउए, माणस्सअसामियाउए संखेज्जगुणे, तिरिय-
असामियाउए अमरेखेज्जगुणे, ऐरइयअसाधिआनुए अम-
खेज्जगुणे ॥

कश्चिदेणमित्यादि व्यक्तज्ञवरं (असाभिआउपत्ति) असञ्ज्जि।
सन् यत्परजवप्रायोग्यमायुर्बज्जाति तदसंज्ञयायुः । (नेरइयअ-
धिआनुपत्ति) नेरयिकप्रायोग्यमसंज्ञयायुर्नेरयिकासंज्ञयायुरेवम-
न्याय्यपि, एतच्चासंज्ञयायुः सम्बन्धमात्रेणापि भवति । यथा-जिह्वाः
पात्रमतस्तत्त्वत्तत्त्वज्ञानसम्बन्धविशेषनिरूपणायाह । (अस-
खीत्यादि) व्यक्तज्ञवरं (पकरेइत्ति) बज्जाति (दस्वाससह-
स्सादंति) रत्नप्रभाप्रयमप्रतरमाश्रित्य (उक्कोसेणं पवित्रावमस्स
असंखेज्जइजागंति) रत्नप्रभाचतुर्थप्रतरं मय्यमस्सिपत्तिकं नारक-
माश्रित्येति, कथं यतः प्रथमप्रस्तष्टे दशवर्षाणां सहस्राणि जघन्या
स्थितिरुत्थरं नवतिसहस्राणि । द्वितीये तु दशलक्षाणि जघन्यानि ।
इतरा तु नवतिव्रक्षाणि । एवैव तृतीये जघन्या इतरा पूर्वकोटौ ।
एवैव चतुर्थे जघन्या इतरा तु सागरोपमस्य दशलक्षाणि । एवञ्चात्र
पत्तोपमासंख्येयनागे मय्यमा स्थितिर्नवति । तिर्यक् सुवे
यजुक्तं " पवित्रावमस्स असंखेज्जइजागंति " तस्मिन्पुनकतिर-
ञ्चोऽधिष्ठेयति (माणस्साउए वि एवं चेवत्ति) जघन्यतो-
ऽन्तर्मुहूर्तं उत्कर्षतः पत्तोपमासंख्येयभाग इत्यर्थस्तत्र चासंख्ये-
यनागाः सिपुनकनरानाश्रित्य (देवा जहा नेरइयत्ति) देवाइति
असंखिद्विषयं देवायुरुपचारयथा वाच्यम् (जहा ऐरइयत्ति)
यथा असंखिद्विषयं नारकायुस्तेषां प्रतीतमेव, नवरं प्रवचनप-
तिः सत्तरानाश्रित्य तद्वत्सेवमिति ॥ ज० १ श० २ उ० ॥ ३० ॥

(१५) एकांतबाह्वैकान्तपरिणतबाह्वपरिणतानामायुर्यथा

एगंतबाह्वेणं जंते ! माणस्से किं नेरइयाउयं पकरेइ तिरिआ-
उयं पकरेइ माणुयाउयं पकरेइ देवाउयं पकरेइ । नेरइयाउयं
किञ्चा नेरइएसु उववज्जइ । तिरियाउयं किञ्चा तिरिएसु उव-
वज्जइ । माणुयाउयं किञ्चा माणुएसु उववज्जइ । देवाउयं किञ्चा
देवलोएसु उववज्जइ ? गोयमा ! एगंतबाह्वेणं माणुया नेरइया-
उयं पि पकरेइ तिरि० माणु० देवाउयं पि पकरेइ । नेरइया-
उयं पि किञ्चा नेरइएसु उववज्जइ । तिरि० माणु० देवाउयं
किञ्चा देवलोएसु उववज्जइ । एगंतपरिणं जंते ! माणुस्से
किं नेरइयाउयं पकरेइ जाव देवाउयं किञ्चा देवलोएसु
उववज्जइ ? गोयमा ! एगंतपरिणं जंते ! माणुस्से आउयं
सिय पकरेइ सिय णो पकरेइ । जइ पकरेइ णो ऐरइयाउयं
पकरेइ, णो तिरियाउयं पकरेइ, णो माणुयाउयं पकरेइ देवा-
उयं पकरेइ णो ऐरइयाउयं किञ्चा ऐरइएसु उववज्जइ णो
तिरि० णो माणु० देवाउयं किञ्चा देवेसु उववज्जइ । सेके-
ज्जहेणं जाव देवाउयं किञ्चा देवेसु उववज्जइ ? गोयमा !
एगंतपरिणस्स णं माणुस्सस्स केवलोमेव दो गइओ पणायंति
तेज्जहा-अंतकिरिया चेव, कण्णोववणिपा चेव, से तेणएणं
गोयमा ! जाव देवाउयं किञ्चा देवेसु उववज्जइ ॥ बासपं-
दिणं जंते ! एगंतबाह्वे किं नेरइयाउयं पकरेइ जाव देवाउयं

किञ्चा देवेसु उववज्जइ ? गोयमा ! णो ऐरइयाउयं पकरेइ
जाव देवाउयं किञ्चा देवेसु उववज्जइ । से केणहेणं जाव
देवाउयं किञ्चा देवेसु उववज्जइ ? गोयमा ! बाह्वपरिणं एणं
माणुस्से तहारावस्स ममाणस्स वा माहणस्स वा अंतिए एगम-
वि आरियं धम्मियं सुवयणं सोच्चा निसम्म देसं उवरमइ
देसं णो उवरमइ, देसं पच्चक्खवाइ, देसं णो पच्चक्खवाइ स
तेणं देसावरमइ, देसपच्चक्खवाणेणं णो णेरइयाउयं पकरेइ
जाव देवाउयं किञ्चा देवेसु उववज्जइ । सेतेणं जाव देवेसु
उववज्जइ ॥

(एगंतबाह्वेत्यादि) एकांतबाह्वो भिष्याहादिरविरतो वा, एका-
न्तप्रहणेन मिश्रतां व्ययच्छिनत्ति । यच्चैकान्तबाह्वेत्येव समानेऽपि
नानाविधायुर्बन्धनं तन्महारम्भानुष्माणेर्देशनादितनुकथावत्याद्य-
कामनिर्जरादितकेतुविशेषवशादिति, अत एव बाह्वेत्येव समाने-
ऽप्यविरतसम्यग्दृष्टिर्मुन्यो देवायुर्बन्ध प्रकरोति न शेषाणि, एका-
न्तबाह्वप्रतिपक्षत्वादेकान्तपरिणतसूत्रं तत्र च (एगंतपरिणपत्ति)
एकांतपरिणतः साधुः (माणुस्सेति) विशेषणं स्वरूपज्ञानार्थ-
मेव, अमनुष्यैकान्तपरिणतत्वायोगात्सद्योगश्च सर्वविरतेर-
न्यस्याज्ञावादिति । (एगंतपरिणं माणुस्से आउयं सिय पक-
रेइ सिय नो पकरेइत्ति) । सम्यक्त्वसत्त्वं कृपितं न बध्ना-
त्यायुः साधुः, अर्वाक् पुनर्बज्जातीत्यत उच्यते, स्यात्प्रकरोती-
त्यादि केवलमेव (दो गइओ पणायंति) केवलशब्दः स-
कलार्थस्तेन साकल्येनैव द्वे गती प्रहायते अवबुध्यते केवलज्ञाना
तयोरेव सत्त्वादिति (कण्णोववत्ति) कल्पेयजुस्तरिमाना-
न्तदेवदोकेषुपत्तिरुपत्तिर्यां सैव कल्पोपपत्तिका इह च क-
ल्पशब्दः सामान्येनैव वैमानिकदेवावासजिघ्रायक इति । एका-
न्तपरिणतो द्वितीयस्थानवर्त्तित्वाद्बाह्वपरिणतसूत्रं बाह्वपरिणत-
सूत्रम् । तत्र च (बाह्वपरिणत्ति) आश्रयः (देसं उवरमइत्ति)
विप्रकृतिविपरिणामात् देशादुपरमते विरतो भवति, ततो देशं
स्थूलमाणातिपातादिकं प्रत्याख्याति, वर्जनीयतया प्रतिजानीते ।
म० १ श० ५ उ० ॥

(१५) किरियावाद्यादिजीवानामायुर्यथा-

किरियावादीणं जंते ! जीना किं नेरइयाउयं पकरेति, तिरि
क्खजोणियाउयं माणुस्साउयं देवाउयं पकरेति ? गोयमा ! णो
ऐरइयाउयं पकरेति, णो तिरिक्खजोणियाउयं पकरेति माणुस्सा
उयं पकरेति, देवाउयं पि पकरेति । जइ देवाउयं पकरेति, किं
जवणवासिदेवाउयं पकरेति, जाव वेमाणियदेवाउयं पकरेति ?
गोयमा ! जवणवासिदेवाउयं पकरेति, णो वाणमंतरदेवा-
उयं पकरेति, णो जेइसियेदेवाउयं पकरेति, वेमाणियदेवाउयं
पकरेति । अकिरियावादीं णं जंते ! जीना किं नेरइयाउयं प-
करेति, तिरिक्खपुच्चा गोयमा ! ऐरइयाउयं पि पकरेति, जाव
देवाउयं पि पकरेति । एवं अमाणियवादी विवेणइयवादी वि ॥

(किरियेत्यादि) (मनुस्साउयं पि पकरेति देवाउयं पि पक-
रेति) तत्र ये देवा नारका वा क्रियाबाहिनस्ते मनुष्यायुः
प्रकुर्वन्ति, ये तु मनुष्याः पञ्चैन्द्रियतिथ्यंश्च वा ते देवायुरिति ॥

(१५) सत्त्वस्थानीनां जीवानां किरियावाद्यादीनामायुर्यथा ।

सत्त्वस्थाणं जंते ! जीना किं नेरइयाउयं पकरेति पुच्चा,
गोयमा ! णो नेरइयाउयं एवं जहेव जीना तहेव सत्त्वस्था

वि चर्चहि वि समोसरणेहि जाणियव्वा । कएहउत्तेसां
णं जंते ! जीवा किरियावादी किं णेरइयाउयं पकरेंति पु-
च्छा, गोयमा ! णो णेरइयाउयं पकरेंति णो तिरिक्खजोणि-
याउयं पकरेंति मणुस्साउयं पकरेंति णो देवाउयं पकरेंति
अकिरियावादीणि वेणइयवादी य चत्तारि वि आउयं
पकरेंति । एवं णीउत्तेस्सा वि । काउत्तेस्सा वि । तेउत्ते-
स्सा णं जंते ! जीवा किरियावादी किं णेरइयाउयं पकरेंति
पुच्छा, गोयमा ! णो णेरइयाउयं पकरेंति, णो तिरिक्खजो-
णियाउयं पकरेंति, मणुस्साउयं पि पकरेंति, देवाउयं पि
पकरेंति जइ देवाउयं पकरेंति तेहव तेउत्तेस्साणं जंते ! जीवा
अकिरियावादी किं णेरइयाउयं पुच्छा गोयमा ! णो णेरइया-
उयं पकरेंति तिरिक्खजोणियाउयं पि पकरेंति, मणुस्साउयं
पि पकरेंति देवाउयं पि पकरेंति । एवं अस्माणियवादी वि जहा
तेउत्तेस्सा । एवं पम्हलेस्सा वि । मुक्कलेस्सा वि ऐयव्वा ।
अत्तेस्सा णं जंते । जीवा किरियावादी किं णेरइयाउयं
पुच्छा, गोयमा ! णो णेरइयाउयं पकरेंति णो तिरिक्ख-
णो मणुस्सं णो देवाउयं पकरेंति ॥

कएहउत्तेस्साणं जंते ! जीवा इत्यादौ मणुस्साउयं पकरेंति, य-
उत्तं तन्नारकासुरकुमारदीनाभित्यावसेयम् । यतो ये सम्य-
ग्दृष्ट्या मनुष्याः पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चश्च ते मनुष्यायुर्न वज्रन्ती-
त्येव वैमानिकायुर्बन्धकवाचषाभिति (अत्तेस्सा णं जंते ! जीवा
किरियावादी इत्यादि) अत्तेस्साः सिद्धा अयोगिनश्च ते चतुर्वि-
धमप्यायुर्न वज्रन्तीति ॥

(१६) कृष्णपात्रिकादीनां क्रियावाद्यादीनां जीवानामायुर्थधा-
कएहपक्खिया णं भंते ! जीवा अकिरियावादी किं णेरइयाउ-
यं पुच्छा, गोयमा ! णेरइयाउयं पि पकरेंति । एवं चउ-
व्विहं पि । एवं अस्माणियवादी वि, वेणइयवादी वि मुक्क-
पक्खिया जहा सत्तेस्सा ॥

सम्यग्दृष्ट्यादिक्रियावाद्यादीनां जीवानामायुर्थधा-

सम्मदिट्ठी णं भंते ! जीवा किरियावादी किं णेरइयाउयं
पुच्छा, गोयमा ! णो णेरइयाउयं पकरेंति णो तिरिक्खजो-
णियाउयं मणुस्साउयं पि पकरेंति, देवाउयं पि पकरेंति मि-
च्छादिट्ठी जहा कएहपक्खिया सम्मदिच्छादिट्ठी णं भंते !
अस्माणियवादी किं णेरइया जहा अत्तेस्सा । एवं वेणइय-
वादी वि ॥

सम्यग्मिथ्यादृष्टिपदे (जहा अत्तेस्सन्ति) समस्तायुषि न वज्रन्ती-
त्यर्थः । नारकदण्डकं । किरियावादीणिमित्यादौ यस्मैरायिकायुर्देवा-
युष्यं न कुर्वन्ति क्रियावादिनारकास्तन्नारकजवानुभावादेव ।
यच्च तिर्यगायुषं प्रकुर्वन्ति तत्किरियावादानुभावादित्यवसेयम् । अ-
क्रियावादादि समवसरणयं तु नारकाणां सर्वपदेषु तिर्यग्मनुष्या-
युषी पवज्रतः । सम्यग्मिथ्यात्वे पुनर्विशेषोऽस्तीति तद्दर्शनाया-
द नवरं (सम्मत्यादि) सम्यग्मिथ्यादृष्टिनारकाणां द्वे पयान्तिमे
समवसरणे अंतस्तेषां चायुर्बन्धो मास्थेय गुणस्थानकस्वप्ना-
नादतस्ते नयाने किञ्चिदपि आयुः प्रकुर्वन्तीति ।

(१९) ज्ञानिनामज्ञानिनां विप्रज्ञज्ञानिनाञ्च क्रियावाद्यादिजी-
वानामायुर्थधा ॥

णाणी आनिणिवोहियणाणी सुअणाणी ओहिणाणी ।
य जहा सम्मदिट्ठी । मणपज्जवणाणी णं जंते ! पुच्छा
गोयमा ! णो णेरइयाउयं पकरेंति णो तिरिक्खजोणिया-
णो मणुस्सं देवाउयं पकरेंति । किं भवणवासी पुच्छा गोयमा !
णो भवणवासी देवाउयं पकरेंति णो वाणमेतरं णो जोइ-
सियवेमाणियदेवाउयं पकरेंति । केवद्वणाणी जहा अत्ते-
स्सा । अस्माणी जाव विभंगणाणी जहा कएहपक्खिया ॥

सङ्गिकादीनां क्रियावाद्यादिजीवानामायुर्थधा ।

सप्पासु चउसु वि जाव सत्तेस्सा णो सप्पोवडत्ता जहा
मणपज्जवणाणी ॥

सवेदकावेदकसकाययकयाधिसयोम्ययोगिस्सकारोपयुक्ताना-
कारोपयुक्तानां क्रियावाद्यादिजीवानामायुर्थधा ।

सवेदगा जाव एपुमगवेदगा जहा सत्तेस्सा । अवेदगा जहा
अत्तेस्सा । सकसाई जाव दोजकसाई जहा सत्तेस्सा अक-
साई जहा अत्तेस्सा । सजोगी जाव कायजोगी जहा सत्ते-
स्सा । अजोगी जहा अत्तेस्सा सागारोवउत्ता य अण्णारो-
वउत्ता य जहा सत्तेस्सा ॥

क्रियावाद्यादिनैरायिकादीनामयुर्थधा ।

किरियावादी णं जंते ! णेरइया किं णेरइयाउयं पुच्छा,
गोयमा ! णो णेरइयाउयं, णो तिरिक्खजोणियाउयं पकरेइ ।
मणुस्साउयं पकरेइ णो देवाउयं पकरेइ । अकिरियावादी
णं जंते ! णेरइया पुच्छा, गोयमा ! णो णेरइयाउयं तिरि-
क्खजोणियाउयं पि पकरेइ, मणुस्साउयं पि पकरेइ, णो
देवाउयं पि पकरेइ एवं अस्माणियवादी वि । वेणइयवा-
दी वि । सत्तेस्सा णं जंते ! णेरइया किरियावादी किं णेर-
इयाउयं, एवं सव्वे वि णेरइया, जे किरियावादी ते मणु-
स्साउयं पकरेंति । जे अकिरियावादी अस्माणियवादी वेण-
इयवादी वि ते सव्वट्ठाणेषु वि णो णेरइयाउयं पकरेंति ।
तिरिक्खजोणियाउयं पकरेंति, मणुस्साउयं पि पकरेंति णो
देवाउयं पि पकरेंति, एतरे सप्पाभिच्छत्ते उवारेह्वहि दोहिं
समोसरणेहिं किंचि वि पकरेंति, जहेव जीवपदे । एवं जाव
थणियकुमारा जहेव णेरइया । अकिरियावादी णं जंते !
पुटवीकाइया पुच्छा, गोयमा ! णो णेरइयाउयं पकरेइ, ति-
रिक्खजोणियाउयं पकरेइ, मणुस्साउयं पकरेइ, णो देवाउयं
पकरेइ एवं अस्माणियवादी वि । मत्तेस्सा णं जंते ! एवं
जं जं पदे अस्थि पुटवीकाइया णं तहिं तहिं मज्झिमेषु
दोसु समोसरणेषु एवं चेव उविहं आउयं पकरेंति, एतरे
तेउत्तेस्सा किं पि पकरेंति । एवं आउकाइयाण वि एवं
वणस्सकाइयाण वि तेउकाइया वाउकाइया सव्वट्ठाणेषु
मज्झिमेषु दोसु समोसरणेषु णो णेरइयाउयं पकरेइ तिरिक्ख-

जोणियाउयं पकरोइ, णो मणुस्साउयं पकरोइ, णो देवाउयं पकरोइ, वेईदिय, तेईदिय, चउररिदियाणं जहा पुदवीकाइया णं णवरं सम्मत्ते णाणसु ण एक्कं पि आउयं पकरोति । किरियावादी णं जंते ! पंचिदियतिरिक्खजोणिया किं णेर-इयाउयं पकरोति, पुच्छा, गोयमा ! जहा मणपज्जवणाणी अकिरियावादी अमाणियवादी वेणइयवादी चउव्विहं पि पकरोति । जहा ओहिया तहा सवेस्सा वि । कएहवेस्सा णं जंते ! किरियावादी पंचिदियतिरिक्खजोणिया किं णेर-इयाउयं पुच्छा, गोयमा ! णो णेरइयाउयं पकरोति, णो तिरिक्खजोणियाउयं पकरोति णो मणुस्साउयं पकरोति, णो देवाउयं पकरोति । अकिरियावादी अमाणियवादी वेणइ-यवादी चउव्विहं पि पकरोति । जहा कएहवेस्सा । एवं णी-लवेस्सा वि । काउवेस्सा वि । तेउवेस्सा । जहा सवेस्सा, णवरं अकिरियावादी अमाणियवादी वेणइयवादी णो णेरइयाउयं पकरोति । तिरिक्खजोणियाउयं पि पकरोति, मणुस्साउयं पि पकरोति, देवाउयं पि पकरोति । एवं पम्हवे-स्सा वि । एवं सुक्खेस्सा वि जाणियव्वा । कएहपक्खि-या समोसरणेहिं चउव्विहं पि आउयं पकरोति । सुकपक्खि-या जहा सवेस्सा । सम्मदिट्ठि जहा मणपज्जवणाणी तहेव वेमाणियाउयं पकरोति । मिच्छदिट्ठि जहा कएहपक्खिया । सम्मामिच्छादिट्ठिणं एक्कं पि आउयं पकरोति जहेव णेरइया णाणी जाव ओहिणाणी जहा सम्मदिट्ठी अमाणी जाव विचंगणाणी जहा कएहपक्खिया । सेसा जाव अणगारो-वउत्ता, सवे जहा सवेस्सा तहा चव जाणियव्वा । जहा पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं वचव्वया जाणिया एवं मणु-स्माण वि जाणियव्वा, एवरं मणपज्जवणाणी णो ससो-वउत्ता य जहा सम्मदिट्ठी तिरिक्खजोणिया तहेव जाणि-यव्वा । अवेस्से केवदणाणी अवैदकअकर्माइ अजोगी य एए एक्कं पि आउयं ण पकरोति जहा ओहिया जीवा । ससं तं चव । बाणमंतरजोइसियवेमाणिया जहा असुरमार ।

पुदविकाइयेत्यादी (छुविहं आउयत्ति) मनुष्यायुस्त्वियं गायु-ओति (तेओवेस्साए न किं पि पकरोति) अपयोक्तावस्था-यामेव, पृथिवीकायिकामां तद्भावात्तद्विगम एव चायुषो बन्धा-दिति (सम्मत्तणसु न एक्कं पि आउयं पकरोति) चिद्वि-यादीनां सम्यक्त्वज्ञानकाशात्तय पद्यायुर्बन्धां जवत्यष्टपत्वात्त-त्वावस्थेति नैकमप्यायुर्बज्जति तयोस्ते इति । पञ्चेन्द्रियतिर्यया-निकटपरक । कएहवेस्साणमित्यादि यदा पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चः सम्यग्दृश्यः कृष्णवैद्याव्यपरिणता जवन्ति तदायुर्कमपि न बज्जन्ति सम्यग्दृष्टां धैमानिकायुर्बन्धकत्वेन तेजोवैद्यः दिव्य एव कथ्यमादिति (तेओवेस्सा जहा सवेस्सा) अनेन च क्रियावा-दिनो धैमानिकायुर्बन्ध इतरं तु त्रयश्चतुर्विधमप्यायुः प्रकुर्वन्तीति प्राप्ते संश्रयानामयं विप्रस्यरपत्तयात्त्वादिह तु यदभिमन्तं त-जिनेधनायाह नवरं अकिरियावाइत्यादि । शेषं तु प्रतीतार्यत्याश्र-म्याख्यातमिति ॥

(१८) अनन्तरोपपन्नकादिक्रियावाद्यादीनामायुर्थया ।

किरियावादी णं जंते ! अन्तरोववसगा णेरइया किं णेरइयाउयं पकरोति पुच्छा, गोयमा ! णो णेरइयाउयं णो तिरि-णो मणु- णो देवाउयं पकरोति । एवं अकिरियावादी वि । अमाणियवादी वि, वेणइयवादी वि । सवेस्सा णं जंते ! किरियावादी अणतरोववसगा णेरइया किं णेरइयाउयं पुच्छा, गोयमा ! णो णेरइयाउयं जाव णो देवाउयं पक-रोति । एवं जाव वेमाणिया । एवं उव्वद्वानेसु अणतरोव-वसगा णेरइया ए किंचि वि आउयं पकरोति, जाव अण-गारोवउत्तेति । एवं जाव वेमाणिया णवरं जं जस्स अत्थि तं तस्स जाणियव्वं । ज० ३० श० १ उ० ॥

(१९) जविकजीयानां नैरयिकादिपृथग्पद्यमानानां सायुष्कत्वं यथा जीवे णं जंते ! जे जविए नेरइएसु उव्वज्जित्ते से णं जंते ! किं साउए संकमइ निराउए संकमइ ? गोयमा ! साउए संकमइ नो निराउए संकमइ । से णं जंते ! आउए कहिं कणे कहिं समाइएणे ? गोयमा ! पुरिमे जवे कणे, पुरिमे जवे समाइएणे, एवं जाव वेमाणियाणं दंरुओ । से एणं जंते ! जे जं भविए जोणिं उव्वज्जित्ते से तमाउयं पकरोइ, तं जहा-नेरइयाउयं वा जाव देवाउयं वा ? हुंता गोयमा ! जे जं जविए जोणिं उव्वज्जित्ते से तमाउयं पकरोइ । तं जहा-नेरइयाउयं वा तिरियमणुयदेवाउयं वा । नेरइयाउयं पकरोमाणे सत्तविहं पकरोइ तं जहा-रयणप्पजापु-दवी नेरइयाउयं वा जाव अहे सत्ता पुदवी नेरइयाउयं वा तिरिक्खजोणियाउयं पकरोमाणे पंचविहं पकरोइ । तं जहा एण्दिदियतिरिक्खजोणियाउयं वा जेदो सव्वो जाणियव्वो मणुस्साउयं बुविहं पकरोइ देवाउयं चउव्विहं पकरोइ ॥

जीवणमित्यादि (सेउंभंतेत्ति) अथ तद्गदन्त ! (कहिं कमेत्ति) क भवे बहम । (समाइयेत्ति) समाचरितं तत्तुसमाचरणान् (जेजंजविएजोणिं उव्वज्जित्तेत्ति) विभक्तिविपरिणामाद्यो यस्यां योनाकुपणं योग्य इत्यर्थः (मणुस्साउयं छुविहंति) संश्रुद्धिमगमैयुःकान्तिकेजोदाद् द्विधा (देवाउयं चउव्विहंति) भवनपञ्चदिदिनेदात् । ज० ५ श० ३ उ० ॥

(२०) जविकजीयानां नैरयिकादिपृथग्पद्यमानानामयुष्कणरप्रति-संवेदनादि यथा-

रायगिहे जाव एवं वयासी-जीवे णं जंते ! जे जविए नेरइएसु उव्वज्जित्ते से णं जंते ! किं इह गए नेरइयाउयं पकरोइ, उव्वज्जमाणे नेरइयाउयं पकरोइ, उव्वमो नेरइयाउयं पकरोइ ? गोयमा ! इह गए नेरइयाउयं पकरोइ, नो उव्व-ज्जमाणे नेरइयाउयं पकरोइ, नो उव्वमो नेरइयाउयं पकरोइ । एवं अमुरकुमारोसु वि, एवं जाव वेमाणिएसु । जीवे णं जंते ! जे जविए नेरइएसु उव्वज्जित्ते से जंते ! किं इह गए नेरइयाउयं पदिसंवेदेइ, उव्वज्जमाणे नेरइयाउयं पदिसंवे-देइ, उाव्वे नेरइयाउयं पदिसंवेदेइ ? गोयमा ! नो इह गए

नेरइयाउयं पमिसंवेदेइ, उववज्जमाणे नेरइयाउयं पडिसंवेदेइ, उववन्ने जि नेरइयाउयं पमिसंवेदेइ, एवं जाव वेमाणि-
एसु । ज० ७ श० ६ उ० ॥

(२१) अनन्तरमुद्धत्योपपद्यमानानां नैरयिकादीनामायुष्य-
तिसंवेदनादि यथा ।

ऐरइयाणं जंते ! अणत्तरं उव्वट्ठिचा जे जविपे पंचिंदियतिरि-
कखजोणिएसु उव्वज्जित्तए से णं जंते ! कयरं आउयं पमि-
संवेदेइ ? गोयमा ! ऐरइयाउयं पमिसंवेदेइ । पंचिंदियतिरि-
कखजोणिआउए से पुरओ कमे चिट्ठे । एवं मणुस्से वि ।
णवरं मणुस्साउए से पुरओ कमे चिट्ठे । अमुरकुमारा
णं जंते ! अणत्तरं उव्वट्ठिचा जे जविपे पुढवीकाइएसु उव-
वज्जित्तए पुच्चा, गोयमा ? अमुरकुमाराउयं पमिसंवेदेइ,
पुढवीकाइआउए से पुरओ कमे चिट्ठे । एवं जो जहिं जविओ
उववज्जित्तए तस्म तं पुरओ कमे चिट्ठति, तस्य जिओ
तं पडिसंवेदेइ जाव वेमाणिया, णवरं पुढवीकाइओ पुढवी-
काइएसु उववज्जति, पुढवीकाइआउयं पमिसंवेदेइ आणे
य से पुढवीकाइआउए पुरओ कमे चिट्ठे, एवं जाव
मणुस्सो सट्ठाणे उववातेयव्वो परट्ठाणे तहेव ॥

प्राग् नारकादिवक्तव्यतोका ते चायुष्कं प्रति संवेदनावन्त इति
तेषां तान्त्रिरूपयन्नाह नेरइणमित्यादि ॥ भ० ॥ १८ श० ५ उ० ॥
(आयुषो गुणस्थानेषु बन्धोदयसत्तास्थानां परस्परसंबन्धेन
आयुषो भङ्गाः पञ्चसंग्रहे दर्शितास्ते कम्मशब्दे ऋष्याः) ॥
आहोस्वित्-अव्य० आहो च स्विच्च द्वे० विकल्पे, २ प्रश्ने च “आ-
होस्वित् शाश्वतं स्थानं तेषां तत्र द्विजोत्तमः ” छिपदमित्येकः ।
“किं देवाणं वयणं गर्जं आउ जिणवरणे” उक्त० नि० । आउ-
चित् आर्षत्वादाहोस्विदिति वृत्तिः ॥ उक्त० १ श० ॥

आउञ्चण-आकुञ्चन-न० संकोचात्मकं क्रियमाणं, जङ्घादेः सङ्को-
चने, ध० १ अ० । गात्रसंकोचने, आव० ४ ध० १ पञ्चा० । तच्च
ऋजुलव्यस्य कृतिवृत्त्यकारणं च कर्माकुञ्चनं यथा ऋजुनाऽकु-
ल्यादिऽव्यस्य येऽप्रावयवास्तेषामाकाशादिभिः स्वसंयोगिभि-
र्विजाग्रे सति मूलप्रदेशैश्च संयोगे सति येन कर्मणाऽकुल्यादिरव-
यवी कृतिवृत्तिः संपद्यते तदाकुञ्चनम् । सम्म० ॥

आउञ्चणपटग-आकुञ्चनपटक-न० पर्यस्तिकापट्टं, तच्च निम्नस्थानां
धारयितुं न कल्पते ।

(सूत्रम्) नो कपड् निग्गंथीणं आकुञ्चणपटगं धारित्तए
वा परिहरित्तए वा कपड् निग्गंथाण आकुञ्चणपटगं धा-
रित्तए वा परिहरित्तए वा ।

एवं यावद्धारुदण्डकतुल्यम् । अथामोषां सूत्राणां सम्बन्धमाह ।
बेभनयपालण्डा, तदेव पट्टायापाउ समणीणं ।

विइयपट्ठेण जणं, पीढगफणपे विवज्जित्ता ॥

यथा श्रद्धतप्राप्तनार्यमचक्षन्त्यादीनि न कल्पन्ते तथा श्रद्धार्थ-
रक्षणार्थमेव श्रमणीनां पट्टादयोऽपि वा संप्राप्तकान्ता न कल्पन्ते
द्वितीयपदे तु यतीनां कल्पन्ते परं पीठफलकानि वज्जीयत्वात् तानि
साधनमपवादमन्तरेणापि कल्पन्त एवेत्यर्थः । अत एतेषां सूत्रा-
णामारम्भः । अनेन संबन्धेनायातानाममीषां प्रथमसूत्रस्य व्याख्या ।

नो कल्पते निम्नस्थानामाकुञ्चनपट्टं पर्यस्तिकापट्टं धारयितुं वा
परिहृतुं वा कल्पते निम्नस्थानामाकुञ्चनपट्टं धारयितुं वा परिहृतुं
वति सूत्रार्थः ।

अथ भाष्यं ।

गव्वो अवाउडत्तं, अणुवाधिपालिमन्थुपरिवाओ ।

पट्टमतोलियदोसा, गिडाणियाए उ जयणए ॥

पर्यस्तिकापट्टं परिवधानामार्थिकं दृष्ट्वा लोको ब्रूयात् अहो
अस्याः कियान् गव्वो यदेवं मदिहा जवन्ती पर्यस्तिकां करोति
अपावृता वा पर्यस्तिकां वा कुर्वाणा भवेत् । (अणुबहिति)
य उपकारे वर्तते स उपधिरुच्यते । स च तास्वामुपकारं नाया-
तीति कृत्वा अनुपधिरुच्यकारणं प्रत्युपेक्षमाणे च तस्मिन् सूत्रार्थ-
परिमन्थः । आस्तुश्च तीर्थहृतः परिववादो यथा नूनमसर्वलोऽसौ
येनेतः स पर्यस्तिकापट्टो न प्रतिषिक्तः । द्वितीयपदे यः संयतो
स्थविरो ग्धानतया यतनया अल्पसागारिकपर्यस्तिकापट्टः
परिधातव्यः उपरि चान्यप्रावरणाय कारणे च गृह्यमाणे योऽजा-
त्रिको जावराहितः स गृहीतव्यो जावसदृशेषु चिरदोषः एवं
निम्नस्थानामप्यकारणे पर्यस्तिकां कुर्वाणानां चतुष्टेयं गुर्वादयश्च त
एव दोषाः ।

कारणे पुनरयं विधिः ।

थेरे व गिलाणे वा, मुत्ताकाउमुवारं तु पाउरणं ।

वस्सए व चेडो पुव्व-कतमसारिए वाए ॥

सूत्रपौरुषीमुपब्रूकणत्वादर्थपौरुषी च कर्तुं शिष्याणां दातु-
मित्यर्थः । स्थविरो ग्धानो वाचनाचार्यः पर्यस्तिकां कृत्वा परि-
प्रावृणुयात् । उत्तरार्द्धे पश्चाद् व्याख्यास्यते । स च पर्यस्तिका-
पट्टः कीदृश इत्यादि ।

फट्ठा आविचो अह आविओ वा.

चउण्णो वित्थमओ असंधिमो ।

वित्थमपेहेउ तु मरीगस्स,

दोसा अवहंजगया य एवं ॥

फलाज्जातः फलः सौत्रिक इत्यर्थः । अविचोऽकुर्वरः । अथ
सौत्रिको न प्राप्यते तत आविको वा स च चतुरङ्गुलविस्तृतः ।
स्थूलासंधिमश्चापातरात्रे संधिरहितः एवाविधः पर्यस्तिकापट्टः
शरीरस्य विश्रामहेतोर्गृह्यते ये वादृष्टमगताः “अंगरकुर्वहेदिय”
इत्यादिकाः दोषाः तथैवमाकुञ्चनपट्टे परिधीयमाने न जवन्ति ॥
वृ० १ उ० ॥

आउञ्च-(ट) णा-आकुञ्चना-खी० आकुञ्चनं गात्रसंकोचनं
तदेयाकुञ्चना । सङ्कोचे, । ध० ३ अधि० ।

आउण्टण-आकुञ्चन-न० आर्येऽन्यदापि हृश्यत इति प्राकृतव्या-
करणाच्चस्य टः । संकोचने, आव० ४ अ० । “आउण्टं गात्रसं-
खेयो” इति । आ० चू० ६ अ० । आवर्जने च । पञ्चा० ९ धि० ० ।

आउण्टणपसारण-आकुञ्चनप्रसारण-न० आकुञ्चनं जङ्घादेः
संकोचनं प्रसारणं च तस्यैव जङ्घादेः सकृच्चित्तस्य ऋजुकरणं
आकुञ्चनप्रसारणं च । जङ्घादिसङ्कोचनाकुञ्चितनङ्गाष्ट्रजुकरणयो-
स्तदात्मकं, पकासनप्रत्यास्थानस्यकारविशेषे च । “अणण्य
आउण्टणपसारणेणं” आकुञ्चने प्रसारणे चासहिष्णुतया क्रिय-
माणं यत्किञ्चिदासनं चञ्चति ततोऽन्यत्र प्रत्यास्थानं तस्मिन् हि
क्रियमाणे न प्रत्यास्थानमङ्ग इति । प्रव० ४ चा० । ध० । “इत्ये
वा पायं वा सीसं वा पसारं आउण्टेज्ज वा पसारेज्ज वा ण
जज्जेति इति०” । आ० चू० ६ अ०

आकुण्डनादिप्रस्तावादिदमाह ।

देवे एं जंते ! महिष्टि ए जाव महसकखे लोगंते ठिच्चा पत्तूअलोगंसि हत्थं वा जाव ऊरू वा आउंयं वेत्त ए वा पसारेत्त ए वा ? णो इण्ठे समद्धे मेकेण्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ देवे एं महिष्टि ए जाव महसकखे लोगंते ठिच्चा णो पत्तूअलोगंसि हत्थं वा जाव पसारेत्त ए वा ? गोयमा ! जीवाणं आहारोवाचिया पोगगला वेंदिचिया पोगगला कडेवरचिया पोगगला पोगगला चेव पपजीवाण य अजजीवाण य गइ-परियाये अदिज्जइ, आणोएणं एवेत्थि जीवा ! एवेत्थि पो-गगला से तेण्ठेणं जाव पसारेत्त ए वा मेवं जंते भंतेत्ति ॥

देवेणमित्यादि (जीवा णं आहारोवाचिया पोगगलत्ति) जीवा-नां जीवाणुगता इत्यर्थः ॥ आहारोपचित्ता आहाररूपतयोपचित्ताः । (वेंदिचिया पोगगलत्ति) अयंकावयवशरीररूपतया चित्ताः (कडेवरचिया पोगगलत्ति) शरीररूपतया चित्ताः उपलक्षणत्वा-च्चास्याश्चवासचित्ताः पुद्गला इत्याद्यपि द्रष्टव्यम् अनेन चेदमुक्तं जीवाणुगामित्यभवाः पुद्गला जवन्ति ततश्च यत्रैव क्षेत्रे जीवा-स्त्रैव पुद्गलानां गतिः स्यात्तया (पोगगला चेव पप्पत्ति) पुद्गलानेव प्राण्याश्रित्य जीवानां च (अजीवाण्यति) पुद्गलानां च गतिपर्यायो गतिधर्मः (आहिज्ज इति) आ-स्यायते । इदमुक्तं भवति । यत्र क्षेत्रे पुद्गलास्तत्रैव जीवानां पुद्गलानां च गतिर्भवति, एवं चात्रोक्तं नैव सन्ति जीवा नैव च सन्ति पुद्गला इति तत्र जीवपुद्गलानां गतिनास्ति तदन्नावाच्चा-लोके देवा इत्याद्यकुण्डलित्युं प्रसारयितुं वा न प्रचुरिति । ॥०॥ १६ शं ८ उ ० ।

आउकम्म-आयुष्कम्मन्-नं एति याति चेत्त्यायुस्तानिबन्धनं कर्मायुष्कर्म कर्मविशेषे, उक्तं १ अ० (तद्वक्तव्यता आउ शब्दे) आउकम्मं दुविदे पमत्ते तंजहा अउत्ताए चेव जवाउए चेव इदानीं पञ्चविधमायुष्कर्म व्याचिख्यासुराह ।

सुरनरतिनिरयाऊ, हकिमरिसं नामकम्मचित्सिपमं ।

वापालातिनवःविहं, निमुत्तरमयं च सत्तट्ठा ॥

आयुः शब्दः प्रत्येकं योज्यते तदश्च सुष्ठु राजन् इति सुराः ॥ यद्वा सुर ऐश्वर्यदीप्योः सुरति विशिष्टमैश्वर्यमनुजवति दिव्या-जरकाकान्त्या सहजशरीरकान्त्या च दीप्यन्ते इति सुराः । यदि वा सुष्ठु रान्ति ददति प्रणतानामोत्सितमर्हं ध्वजाधिपसुस्थित इव ध्वजजडौ मार्गं जनार्दनस्येति सुरा देवास्तेषामायुः सुरायुषेन तेष्वावस्थितिर्भवति । नृणस्ति निश्चिन्त्यन्ति वस्तुतत्त्व-मिति नः मनुष्यास्तेषामायुर्नरायुस्तद्वावस्थितिर्देहिनी । २ । (तिरिस्ति) प्राकृत्यातिशरोऽप्यन्तं गच्छन्तीति तिर्यङ्गः व्युत्पत्ति-निमित्तं चैतन् । प्रवृत्तिनिमित्तं तु निर्गमगतिनाम एते चैक-निर्यादयस्तन्निस्तराभावात्स्थितिर्यायुर्नैतेषु स्थीयते । नराव-त्तपत्रकण्ठ्यात् निरश्रोऽपि प्रवृत्तपापकारिणः कायन्तीविति नरकाः तत्रोपपन्ना जन्तयोऽपि नरकाः । नरकां वा विद्यते यथां ते अत्रादिपद्म इत्यप्रत्यये नरकास्तेषामायुर्नरायुर्नैते तेषु भ्रियन्ते । एतच्चायुर्दृष्टिसदृशं भवति । तत्र दृष्टिः खोमक-स्तेन सदृशं तत्तुल्यम् । यथाहि राजादिना हसौ जितः कश्चिच्चौरादिस्तेनो निर्गमनमनोरथं कुर्वाणोऽपि विवर्जित-काष्ठं याचयत्ता भ्रियते तथा नारकादिस्ततो निष्क्रमितु-मना अपि तदाप्युपा भ्रियते इति हृदिसदृशमायुः । व्याख्यातं चतुर्विधं पञ्चमायुष्कर्म । कर्म० १, क० ॥

आउकरण-आयुष्करण-न० आयुषः करणमिति जीवितविपाक-वेद्यस्यायुष्कर्मविशेषस्य निर्वर्तने, “आउयकरणं तु असंख्यं” इति “तद्वाओ अप्पमादो चरित्तम्मि” इति च । उक्तं १ नि० । “असंख्यं तत्तुमित्यति” । तत्पुनरायुष्करणमसंस्कृतं नांतरकरणेन वृद्धिमपि पटवत् संधातुं शक्यम् । यतः “फट्टा तुट्टा च इह, पममादीं संवेंति नयनिउणा । सा का वि नत्थि नीती, संधि-ज्जइ जीविचं औए” एवं च स्वरूपतो हेतुतो विषयतश्च व्याख्ये-ति । स्वरूपतो हेतुतश्चोत्तरकरणेन न कयमित्यादिना ग्रन्थेन व्याख्यातम् । अनेन त्वायुष्करणस्यासंस्कृतत्वोपदर्शनेन विष-यतः (तद्वाओत्ति) यस्मादसंस्कृतमायुष्कर्म तस्मादप्रमाद एव प्रमादानाव एव चरित्र इति चरित्रविषयः कर्तव्य इति गाथार्थः । उक्तं ४ अ० ॥

आउकाइय-अप्कायिक-पुं० आपो इवास्ता एव कायः शरीरं यस्येति । अप्काय एवाप्कायिकः स्वायं इकप्रत्ययः । एकेन्द्रिय-संसारसमापन्नजीवविशेषे, प्रज्ञा० १ पद० ॥

आउकाय-अप्काय-पुं० आपः कायो यस्येति । एकेन्द्रियसंसा-रसमापन्नजीवजने, पदकायजने च जीविनि, प्रज्ञा० १ पद० सम० ॥

(१) अप्कायिकानां द्वैविध्यम् ।

(२) अप्कायिकस्य शरीरादिवर्णनम् ।

(३) सचित्ताचित्तमिश्रविवेकः ।

(४) तीव्रोदकस्याचित्तत्वम् ।

(५) अप्कायशस्त्रनिरूपणम् ।

(६) सचित्ताप्कायपरिजोगविवेकः ।

(७) अप्कायपरिजोगाकारणानि ।

(८) अप्कायसमारम्भग्यावृत्तस्यैव मुनित्वम् ।

(९) शास्त्रादिमुक्तयो नियमतः अप्कायिकास्तदाश्रितजी-वाश्च विहिंसन्ति ।

(१०) अप्कायवृद्धसन्निवेशः ।

(११) अप्कायस्पर्शनविषयः ।

(१२) शीतोदाकादिपरिसेवननिषेधः ।

(१) ते च द्विविधा

मे किं तं आउका (का) इया ? आउकाइया दुविहा पन्नत्ता । तंजहा-सुहुमआउकाइया य बादर आउकाइया य । से किं तं सुहुमआउकाइया ? सुहुमआउकाइया दुविहा, पन्न-त्ता, तंजहा-पज्जत्तसुहुमआउकाइया य अपज्जत्तसुहुम आउ-काइया य । सेत्तं सुहुमआउकाइया मे किं तं बादरआउका-इया ? बादरआउकाइया अणगविहा पणत्ता तंजहा-ओसा हिमए महिया करए हरतणए सुफोदए सीतोदए उमिणोदए खारोदए खोदोदए अंबिलोदए धवणोदए वारुणोदए खीरोदए खोदोदए रसोदए जेयावणए तहपगारा ते समा-मओ दुविहा पणत्ता । तंजहा-पज्जत्तगा य अपज्जत्तगा य । तस्य एं जे ते अपज्जत्तगा ते णं असंपत्ता । तस्य एं जे ते पज्जत्ता एतेमि णं वणएदेसे एं गंधोदेमेणं रसादे-सेणं फासादेमेणं मृदस्वगसो विहाणएसंखेजाई जोणि-प्पमुहमयमहस्साई पज्जत्तगणिसमाए अपज्जत्तगा वक्कमति । जस्य एगो तस्य नियमा अमंखेजा । सेत्तं बादरआउकाइ-या सेत्तं आउकाइया । प्रज्ञा० १ पद० ॥

आजस्म वि दाराइं, ताइं जायं हवन्ति पुढवीए ।

नाणत्तीउ विहाणे, परिमाणुवन्नोगसत्ये य ।।

पुत्रिहा य आनुजीवा, सुहुमा तह वायरा य क्षोयम्पि ।

सुहुमा य सव्वज्जोए, पंचेन य वायरविहाणा ॥ ७ ॥

सुद्धादए य ओसा-हिमे य महिया य हरतणू चव ।

वायरआउटिहाणा, पंचविहा वाणिण्या एए ॥ ८ ॥

ज वायरपज्जत्ता, पयरस्स असंखजागमेत्ता तं ।

ससा तिन्नि वि रासी, वीसुं तोगा असंखेज्जा ॥ ए ॥

ननु च प्रज्ञापनायां बादराष्कायप्रदेश बहवः परिपठितास्तथा,
करकशीतोष्णकारकृत्रकदुग्धवज्रवणवरुणाक्षोदपूष्करकीरघृ —
तैथुरसद्यः । कथं पुनस्तस्मात् संप्रदहः ? उच्यते । करकस्ताव-
द्विन्वितादिमानाश्चापि शेषान्तरं परशरसस्थानवर्षामानि ज्ञि-
त्वाञ्छुद्धोदकमतिवर्तन्ते । यद्येवं प्रज्ञापनायां किमर्थोपरजेद्भि-
नानां पाठः ? उच्यते स्त्रीभालम्बदुब्धादिप्रतिपत्त्यर्थमिति । इहापि
कस्माच्च वर्द्धं पाठः ? उच्यते प्रज्ञापनाध्ययनमुपात्तत्वादार्पणं तत्र
युक्तं सकश्चेदोपपत्त्यस्तु रस्याद्यनुग्रहाय निर्युक्तयस्तु स्वार्थं पि-
एन्द्रिकुर्वन्त्यः प्रवर्तन्ते इत्याशयः । एते बादराष्कायाः समास्तां
द्वेषा पर्याप्तका उपर्याप्तकाश्च । तत्रापराक्षा का वर्षादीनाम्, संप्ता-
मपर्याप्तकास्तु वर्णगन्धरसरस्पर्शादौ शैः सहस्राप्रशो भिद्यन्ते तत-
श्च संख्ययानि योगिप्रमुखानि शतसहस्राणि भवन्ति जेदनामि-
त्यवगन्तव्यम् । संवृत्यानयश्चैते सा च सचित्तचित्तिमिश्रजना-
न्ती त्रीणां पुनश्च शतशोभायभेदात् त्रिवैधः पश्यमाणाना-
न्तीनिनां सप्त दङ्का भवन्ति । प्ररूपणानन्तरं परिमाणद्वारमाह
(जे वायरेत्यादि) ये बादराष्कायपर्याप्तकास्ते संवृतत्रांकप्रतरा-
संख्ययनागप्रदेशराशिपरिमाणाः । शेषास्तु त्रयोऽपि विष्णुकृपु-
गासंख्ययत्रांकाकाराप्रदेशराशिपरिमाणा इति । विशेषश्चायं बा-
दरपृथिवीकायपर्याप्तकेन्यो बादराष्कायपर्याप्तका असंख्ययगुणाः
सूक्ष्मपृथिवीकायपर्याप्तकेन्यो सूक्ष्माष्कायपर्याप्तका विशो-
याः । सूक्ष्मपृथिवीकायपर्याप्तकेन्यो सूक्ष्माष्कायपर्याप्तका वि-
शोयाधिकाः । आचो० नि० १ अ० ३ सू० ॥

भौमान्तरिक्षभेदाद् द्विविधत्वम् । तत्रान्तरिक्षमपि द्विविधम् ।
 “मिहि या वास पुण अंतद्विष्खाओ” मिहिकारूपोऽष्कायो वर्षा-
 रूपोऽष्कायध्वेति । ओघ० ॥

(२) अल्कायिकस्य शरीरादि यथा ॥

तेसि णं जंतो । जीवाणं कति सररीया पएणत्ता गोयमा ? तओ सररीया पएणत्ता तंजहा ओराव्वित्ते तेयत्ते कम्मत्ते जहेंव मुहुमपढविकाइयाणं । नवरं थिबुगसंठिया पएणत्ता सेमं तं चव जाव दुगतिया दुआगतिया परिच्चा असंखेज्जा पएणत्ता । सेचं मुहुमआउकाइया । से किं तं बायरआउकाइया ? बायरआउकाइया अणेगविहा पएणत्ता तंजहा उसाहिमे जाव जेयावने तहप्पगारा । ते समासओ दुविहा पएणत्ता तंजहा पज्जत्ता य अएपज्जत्ता य तं चव सव्वं । नवरं थिबुगसंठिया चत्तारि द्वेस,तो आहारा नियमा उदिसिं उववाओ तिरिक्खवो जेणियमाप्सदेवेहं उतिी जहणेणं अंतोमुहुत्तं उकोसेणं सत्तवासमहम्माइं । सेमं तं चव । जहा न्नायरपढविकाइयाणं जाव दुगतिया तिआगतिया परिच्चा

असंखेज्जा पन्नत्ता समणाउसो । सेत्तं वायरआणकाइया
सेत्तं आणकाइया ॥

ते समासत इत्यादि प्राग्बद् नवरं संख्येयानि येनप्रमुखाणि शतसहस्राणि तत्प्राप्य सत वदितव्यम्। “तेति स्रं ज्ञेते ! जीवाणं कइ सरीरगा इत्यादि” चरकस्यपञ्चतयामपि बादरपृथिवी-कायिकानामनुगतस्ये नरकं दद्यान्पित्तोद्गरीरकाणि स्थित्व कसंस्थानांसंस्थितानि वक्तव्यानि । स्थितिद्वारे जघन्यतः स्थित-रन्तमुद्गुत्तमुकपैतः समवर्षसहस्राणि दोषं तदेव । जी० १. प्रति० ॥

जह हृत्थिस्स सरीरं, कन्नदावत्थिस्स अहुणोववन्नस्स ।

होइ उदगंरस्त य, तत्रोवमा आनुजीवाणं ॥

पर आक्रोषित नाकाया जीवस्तल्लङ्घनायोगात् प्रथवर्णादिवदि-
त्यस्य हेतोरसिक्तो ज्ञानार्थ इष्टान्तद्वारेण वक्रणमाह (जन्त्यादि)
यया इहस्तिनः शरीरे कञ्चनवस्थायामधुनोत्पन्नस्य ऊवञ्चेतनञ्च
दृष्टमेवमवकाशमपीति । तथा वा उदकप्रधानमएकमुदकाएक-
म् । अधुनात्पन्नमित्येतन्माध्यावस्थितं रसमात्रमेवेजानावयव-
मनित्येकचञ्च्वादिप्रविनागञ्चेतनावद्धं दृष्टम् । एषा एवोपमा-
ञ्जीवानामपीति । इस्तिशरीरकललप्रदण्डे महाकायात्वात्तद्वहु-
जवतीत्यतः सुखेन प्रतिपाद्यते । अधुनोत्पन्नप्रणं समादपरि-
प्रार्थयत्यतः समादेव कञ्चनं जवति परस्परसंयुद्धादि । अएकक-
प्रयुक्तप्रहणमेवंमयम् । यथाञ्चाश्रयम् । सचेतना आपः साक्षा-
नुपहतत्वे सति द्रवत्वात् इहस्तिशरीरोपादानं चूतककञ्चवत् विशेष-
षणं पादानात्प्रथवर्णादियुद्धासः । तथा सात्मकं तोयमनुपहत-
त्वाद् एरुकाभ्यस्यित कञ्चवदिति । तथा आपो जीवशरीराणि
येथत्वाद् जेत्यत्वाद् उक्तयेथत्वाद् जेत्यत्वाद् जेत्यत्वाद् जेत्यत्वाद् सनी-
यत्वात् स्पर्शनीयत्वाद् इत्येतावत् । छन्दबादेवं सर्वेणि शरीर-
धर्माः हेतुत्वेनोपन्यसनीयाः गमनयज्ञे नृतेधर्माः स्वकृपत्वात्कार-
वत्वादयः । सर्वत्रायं दृष्टान्तः साक्षाविषाणादि संघातवदिति । ननु
च रूपवत्साकारवत्सादायो नृतेधर्माः परमाणुष्वपि दृष्टा इत्येतेका-
नित्यता, नैतदेवं यदत्र येथत्वादिहेतुत्वेनोपन्यस्यते तत्सर्वमिन्द्रि-
यव्यवहारानुपाति न तथा परमाण्वोऽतः प्रकरणादतीन्द्रियपरमा-
णुष्ववकञ्चः । यदि वा नैवासी विषयः सर्वस्वपुञ्जद्रव्यस्य शरी-
राद्यन्युपगमात् । जीवसहितासत्तिवत्त्वं तु विशेषः । उक्तञ्च-
“तणवो ण नातिविगार-मुत्तज्जीस्स उणिञ्जं ताउ । सत्थासस्यह-
याओ, निज्जीवसज्जावक्खाओ” एवं शरीरत्वे सिद्धे सति प्रमा-
णम् । सचेतना हिमादयः कचित् अक्कायत्वादितरोदकवत् धृतिः ।
तथा सचेतना आपः क्वचित् खात नृमिस्यनाविकसम्भन्वत्वाद्दे-
रयत् । अथवा सचेतना अन्तरिक्षोद्भवा आपः स्वाजाजकभयो-
मस नृतेषाणां तित्वात्मन्यवत् अत एते एवंविधकृत्तकजाकत्वाः
ज्जीवा नित्यकयाः । आचानः १ श्रुं १ अं २ उं ३ ० ॥

तथा च विशेषावश्यके

नृमिखयसाजावेय-संजवओददुरोव्व जल्लमुत्तं ।

अहवा मच्छोव्वसनाव- वोमसंजुयपायाओ ॥

प्रायं जलं सच्चिदं भूमिखाते स्वाज्ञाविकसम्भवात् दर्दुरवक्षिति
प्रयोगः । यथा दर्दुरस्य भूमिखनने स्वाज्ञाविकः संनयो जायते,
तथा जलस्यापि भूमिखाते स्वाभाविकसंनय इति । अथवा
साम्प्रकमन्त्रिकोऽयं स्वभावतो व्यामनयुतस्य पातामस्य-
वत्, यथा मत्स्यस्य स्वनविनं व्यामि संनूतस्य पातो दृश्यते
तयान्तरिकज्ञाव्यापीति शिष्टं जीवत् जलस्य । धर्मोऽभ्युपि ।
सुखं । विश्रमंतमकल्याणि भोगजया पुदोत्सवा आङ्ग भनन्त्य

सत्य परिणमणं, दश० ४ अ० । “कवल्लंमरसादीनां जह जीवा तदेव आउ जीवा वि” अकार्यिका जीवा अनुपहतत्वे सति ध्वत्वात् कवल्लंमरसादिवदिति । व्य० णि० १० उ० । “उद्य जीवा विवाहिया” इति । उद्करूपा जीवा इति । आचा० ॥

उद्काशिताश्च जीवाः सन्ति नवासाह-

मंति पाण उदगणिसिया जीवा ओणेगे

सन्तिपाणाश्चादि पूर्ववत् कियन्तः पुनस्त इति दर्शयति-
“जीवा अणगा” पुनर्जीवापादानमुद्काशितप्रवृत्तजीवभेदज्ञाप-
नार्थं तन्मन्त्रमुक्तं जवत्येकस्मिन् जीवभेदे उद्काशिता अनेके-
ऽसंख्ययाः प्राणिनो जवन्ति यद्येवमुद्कमेव जीवास्ततोऽवश्यं
तत्परिमाणे सन्ति प्राणान्तिपातनाजः साधव इत्यत्रोच्यते नैव तदेवं
यतो वयं त्रिविधमपकायमाचक्ष्महे । आचा० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ॥

(३) सचित्ताचित्तमिश्रविवेको यथा ।

आउकाश्रो तिनिहो, सचित्ततो मीमश्रो य अचित्ततो ।

सचित्तो गुण छविहो, निरुय ववहारो आ चोवे ॥

अकार्यस्त्रिविधस्तथा । सचित्तो मिश्राचित्तश्च । तत्र सचि-
त्तो द्विधा निश्चयतो व्यवहारतश्च । एतदेव सचित्तस्य निश्चय-
व्यवहारार्थं द्वैविध्यमुपदर्शयति ॥

एणउदही णववक्षया, करणमुदहहाण बहुमज्जे ।

अद्द निरुयसचित्तो ववहारनयस अवडाई ॥

घनोदधयो नरकपृथ्वीनामाधारभूताः कठिनतोयाः समुद्राः
घनवज्रास्तासमेव नरकपृथिवीनां पार्श्ववर्तिवृत्ताकारतोया
ये च करका घनोपद्रास्तया समुद्रः-हदानां त्वणादिसमुद्रपद्मा-
दिहदानां बहुमध्यभागेऽपकायाः (अहृत्ति) एष सर्वोऽपि अकायो
निश्चयसचित्तं एकात्मसचित्तः । शान्तसु अवदादिवरवर्पाति-
रगादिदृश्यः । इह अवदादिर्योऽवदादिशब्देन उक्तस्तात्वेन
तद्व्यवहारप्रवृत्तेर्यथा मन्त्राः कोशानीयादौ । तत्रावदकुपस्त्वादि-
गतोऽपकायो व्यवहारनयमनसचित्तः । उक्तः सचित्तोऽपकायः ।

सम्प्रति मिश्रमाह-

उसिगोदगमणुवन्ते, दंडे वामे य परिणमत्तमि ।

मोत्तण्दमतिगं, चाउउ उदगं वहुपमज्जे ।

अनुवृत्ते दग्धे अत्र च जातवेकवचनं ततोऽयमर्थः । अनुवृ-
त्तेषु त्रिषु दग्धेषु उक्तात्रेषु यजुष्णादकं तमिश्रमिति प्रस्ता-
वादवगम्यते । तथा हि । प्रथमे दग्धे जायमाने कश्चित्परिणमति
कश्चिन्नेति मिश्रः । द्वितीये प्रवृत्तः परिणमति स्तोकोऽस्तिष्ठते । तृ-
तीये तु सर्वोऽप्यचित्तो भवति । ततोऽनुवृत्तेषु त्रिषु दग्धेषु उष्णा-
दकं मिश्रमेव सम्भवति । तथा वर्षे वृष्टौ पतितमात्रं यजुजं ग्रामन-
गन्दिषु प्रवृत्तमित्यनुप्यप्रचारसंज्ञिषु सूत्रां वर्तते तथावन्त्याद्य-
वर्णनो भवति तान्मिश्रमवगत्यम् । ग्रामनगरादिज्योऽपि
वह्निस्तयादिस्तोको मेघवज्रं निपतति तदानीं तदपि पतितमात्रं
मिश्रमवसयम् । पृथिवीकायसम्पक्कतस्त्वस्य परिणममानत्वाद्य-
द्वायतिवृत्तं जज्ञं मेघो नर्पति तदाऽपि प्रथमतो निपतन् पृथि-
वीकायसम्पक्कतः परिणममानं मिश्रे शपे तु पश्चान्निपतसचि-
त्तमिति तथा मुमुक्षा परिहृत्या आदेशविकं मतविकं तदुक्ता मिश्रता
न ग्राह्यति नावार्थः । चाउउलोदकं तदुद्गोदकं अवहृत्प्रमन्नं नाति-
स्वस्थोऽनृते मिश्रमिति गार्थायः । अवहृत्प्रमन्नमित्यत्राद्यवकार-
होऽत्र आप्नयान् ।

आदेशविकमेव दर्शयति-

जंगमयामगमगा, उच्छेडावत्तु या य नरमसति ।

जा नावमीमं तन्नुत्ता य उज्जति जावन्ते ॥

तद्गोदोदकं तदुद्गोदकं तदुद्गोदकं तदुद्गोदकं तदुद्गोदकं तदुद्गोदकं
ये वृष्टिना जाणमकस्य पार्श्वेषु उत्तरे भा विन्दवो दानास्ते यावन्
शाश्वतं विधेयसमुपगच्छन्ति तावत्तत्तद्गोदोदकं मिश्रमित्येकं ।
अपरे पुनराहुस्तदुद्गोदकं तदुद्गोदकं तदुद्गोदकं तदुद्गोदकं तदुद्गोदकं
भाणकं प्रकृत्यमाणं यं तदुद्गोदकस्योपरि समुद्रात् वृद्धास्ते
यावद्यापि न शाश्वति न विनाशमिष्यति तावत्तत्तद्गोदोदकं
मिश्रमिति । अन्ये पुनरेवमाहुस्तदुद्गोदकं तदुद्गोदकं तदुद्गोदकं तदुद्गोदकं
मार्श्वस्तस्ते यावन्न राश्वन्ति यावन्नायापि सिध्यन्तीति भा-
वस्तावत्तत्तद्गोदोदकं मिश्रमिति ।

एषां त्रयाणामप्यादेशानां दृष्टणान्याह ॥

एष उ अणाएसो, तिगि वि काञ्चनियमसमासंजवत् ।

स्वखेयजंरगपवण-संज्ञावार्त्तवादिह ॥

एते त्रयोऽप्यनादेशा एव तु शब्द एवकारार्थो जिनक्रमश्च । कु-
तोऽनादेश इत्याह । काञ्चनियमस्यासंज्ञावत् । न खलु विन्दप-
गमे वृद्धापगमे तद्गोदकनिष्पत्तौ वा सदा सर्वत्र प्रतिनियत
एव काञ्चो येन प्रतिनियतकाञ्चसंज्ञितो मिश्रत्वाद्यर्थमचित्तत्व-
स्याऽप्यनिधीयमानस्य न ध्यजिचारसंज्ञः । कथं प्रतिनियत-
काञ्चो न घटते इति काञ्चनियमासंज्ञवमाह (स्वखेयरेत्यादि)
रुक्तेरभाण्डपवनसंभवासंज्ञावादिनिः । अत्रादिशब्दाच्चिरका-
ञ्चसंज्ञनिन्वादिपरिग्रहः । इयमेव ज्ञावना । इह यदा पाकतः
प्रथममानीतं चिरानीतं वा स्नेहजज्ञादिना न जिनं प्राणं तद्
कुमुच्यते । स्नेहादिना तु भिन्नं स्निग्धं तत्र रुक्ते प्राणं तदुद्गो-
दकं प्रकृत्यमाणं ये विन्दवः पार्श्वेषु जन्तास्ते प्राणस्य रुक्तेतया
ऊर्ध्वेव शोषमुपयाति । स्निग्धे तु भाणे आणस्य स्निग्ध-
तया चिरकाञ्चम् । ततः प्रथमादिशवादिनां मते रुक्ते प्राणे वि-
न्द्वनामपगमे परमार्थतो मिश्रस्याप्यचित्तत्वसंज्ञावनया ग्रहण-
प्रसङ्गः । स्निग्धे तु प्राणे परमार्थतोऽचित्तस्यापि विन्द्वनामप-
गमे मिश्रत्वेन संज्ञावनया न ग्रहणमिति । तथा वृद्धा अपि प्र-
चुरखरपवनसंपर्कतो ऊर्ध्वे विनाशमुपगच्छन्ति । प्रचुरखरपव-
नसंपर्को जायेत चिरमप्यवतिष्ठते । ततो द्वितीयादिशवादि-
नामपि मते यदा खरप्रचुरपवनसंपर्कतो ऊर्ध्वे विनाशमीयुर्दु-
दास्तदा परमार्थतो मिश्रस्यापि तदुद्गोदकस्याचित्तत्वेन संज्ञा-
वनया ग्रहणप्रसङ्गः । यदा तु खरप्रचुरपवनसंपर्को जायेत चिरका-
ञ्चमप्यवतिष्ठते वृद्धास्तदा परमार्थतोऽचित्तत्तत्तस्यापि तदु-
द्गोदकस्य वृद्धदृशनतो मिश्रत्वशङ्कायां न ग्रहणमिति । येषु तु
तीयादिशवादिनस्तेऽपि न परमार्थं पर्योक्तचित्तवतः तदुद्गोदकं
चिरकाञ्चानीयजिन्नाजिन्तत्वेन पाकस्यानियतकाञ्चत्वात्तथाहि
ये चिरकाञ्चसंज्ञिभिन्यास्तदुद्गोदकं न च नवीना इत्यनादिमा-
मयी च परिपूर्णा ते सत्यमेव निष्पद्यन्ते । शोषास्तु मन्दम् ।
ततस्तेषामपि मनेन कदाचिमिश्रस्याप्यचित्तत्वसंभावनाया ग्र-
हणप्रसङ्गः । कदाचित्पुनरचित्तोभूतस्यापि मिश्रत्वशङ्कासंज्ञा-
वद्ग्रहणमिति त्रयोऽप्यनादेशाः ।

संप्रति यः प्रवचनविरोधी आदेशः प्रागुपदिष्टस्ते विभाव-
यिपुराह ।

जाव न बहुपमज्जे, ता मीमं एम इत्य आणो ।

होव पमाणमचित्तं, बहुपमज्जे तु नायव्वं ॥ २३ ॥

यावत्तद्गोदोदकं न बहुप्रमन्नं नातिस्वच्छीकृतं तावन्मिश्रमव-
गन्तव्यम् । एषोऽत्र मिश्रविचारप्रक्रमे भवत्यादेशः प्रमाणं न शेषः ।
यत्तु बहुप्रमन्नमित्यवच्छीकृतं तदचित्तं ज्ञातव्यं ततोऽचित्तत्वेन
तस्य ग्रहणं न कश्चिद्दोषः । उक्तं मिश्रोऽपकायः ।

अधुना तमेवापकायमाह ।

सचित्तस्य तु विन्दुमात्रस्यापि परिभोगो न कल्पते ।

जन्त्य य वाहिरपाणिअ, विन्दुमि गिम्हमांसु ।

तिण्णामोसियपाणा, मरणे विमुणी न गिण्हति ॥१९॥

हे गौतम ! यत्र २ गच्छे बाह्यपाण्यविन्दुमात्रस्य सचित्तज-

ह्वेयमात्रस्य अपिमादिषु काष्ठेषु तृणया द्वितीयपरिपेदेण

शोषिता श्रान्तिं प्रापिताः प्राणा इन्द्रियादयो येषां ते तृणाशो-

षितप्राणाः मरणान्तेऽपि मुनयः साधवो न गृह्णन्ति कुलुक्कवत् ।

तथाहि—उज्जणी नयरी । नत्य धणमिस्सं नाम वाणियञ्चो ।

तस्म पुत्तं धम्ममा नाम । सा धणमिस्सो पुत्तेण सह एवञ्चो ।

अस्सया य ते साह विहरता मज्जएहसमएपण्णपुरपहं पडिया ।

सा वि खुडुओ तिसापअनिज्जुओ सणि २एह सो वि से खेतओ

सिण्णोअउरणेण पच्छओ एह । साहुणो वि पुरओ वञ्चेति । अंत-

रा य नई समावडिया खेतएण जणियं । एहि पुत्ता ! पियसु

पाणियं निज्जुसु आवई पच्छा अउओज्जासि से न इच्छति खेतो

नई उत्तिओ चित्तं । अओ सरामि मणां जायं स खुडुगो पा-

णियं पियइ । मा ममासंकाए न पाही । एयंतं पक्खिअ जाव खुडु-

एतो नई दद्वड्याए सत्ता सारयाए ण पीयं । अओ जणति ।

ऊवहिअओ हं न पिवामि पाणियं पच्छा गुरुसुले पायच्छित्तं परि-

वज्जिस्सामिस्सि उक्खित्तो जणंजही । अहं से चिन्ता जाया ।

कहम्महउए जाये पियामि जे “एक्कमि उदगविडुमि, जे जीवा

जिणवोईह पणत्ता ते पारेवयामित्ता, जंहुईवे न माएज्जा ॥३॥

“ जन्त्य जत्तं तत्थ वणं, जन्त्य वणं तत्थ निच्छओ तज्जा वाक्क स

दहसमागओ, तसा य पचवड्याया चेव ” ॥ २ ॥ “ ता इंतूए

एत्थानेय अण्णां जो करई सण्णां । अण्णां द्विसवसं कएण

नांसइ अण्णां ” ॥ ३ ॥ एवं ओ खेतए अइसंविभेण न पीयं उ-

त्तिन्ता नई आसाए जिण्णाए नमोकारं ऊयं सुइपरिणामो काव-

गओ देवसु उवयओ ओहिपउत्तो जाय खुडुगसरीं पासइ ते-

हिमणुपेविडु खेतमणुगच्छइ खेतो वि एउत्तं पच्छिओ पच्छा देव

ए अ एकपाए साहुण गोकुआणि विउवियणि । साहू वि तामु

वड्यामु तज्जाईणि गिण्णिं तइयापरंपरणेण जणवयं पत्ता ।

पच्छिमाए वड्याए देवेण विटिया एम्हजुसाविया जारावणनि-

मित्तं एणो य साहु नियत्ता तय वत्थं पच्छुअ वितियं तनिय वड्या

आमंरूण सर्माईये तेण पच्छा नायं तईइ सा दिव्वेत्ति इत्थनेरं

देवेण साहू वडिया खेतो न वडियाओ तेहि पच्छिओ । किमेयं

न वंदसि । तओ सव्वं परिकहेइ नियरं भएइ य । अई एण

परिच्छत्ता वड्योवेण दोमगइनायं कओ अजितुमंअयं पियाहि

जंपेण जइ न पाणियं तओ समारं जमंतो देवा पणिगच्छेत्ति,

हे गौतम ! स गच्छो इयं इति शेषः । गच्छां २ अत्रिओ ॥

(७) अन्कायपरिजोकारणानि यथा ।

हाणो पियेण नहं धो—यणे य भत्तकरेण य सेए य ।

एतस्मिन्नु परिजोगो, गमणगमणं य जीवाणं ॥११॥

एतस्मिन्नु परिजोगो जीवा एतानि कारणाहुदिश्यान्काय-

संधे प्रयत्नं इति दर्शयति ।

एएहिं कारणेहिं, हिंसंणि आनुकाइए जीव ।

सायं गवयमाणा, परस्स दुक्खं उद्विंति ॥ १२ ॥

एतिः स्मृतानुगाहनादिकैः कारणैरुपस्थित्येवैवयविप्रमोहना-

भानो निष्कण्डा अकायिकान् जीवान् इतिस्ति वधापादयन्ति

किमपिमियाहन्ता सुखं नदामानोऽप्येवमनः प्रार्थयन्तः दिना-

हितविचारगुणमनसः कतिपयदिवसस्थायिरप्यथैवतदप्राप्ता-

नचेतसः सप्तः सङ्क्रियकदिनास्तथा दिवैकिकजन्तसंसर्गविकाराः

परस्य अज्ञादज्ञेनुगणस्य दुःखमस्तत्रतज्ज्ञं च उदीरय-

न्यन्तानवेदीयमुपादयन्तीत्यर्थः ॥

(७) अन्कायसमारम्भव्यावृत्तस्यैव मुनित्वं यथा ।

सेवेमि जहा अण्णारे उज्जुक्के नियाएपडिवरणे अमायं

कुव्वमाणे विण्णाहिणे जाए सक्खाए निक्खंतो तमेव अणु-

पालिज्जा विपट्ठिनु विमोत्तिपं (पाठान्तरे) पुव्वसंजायं

पणया बीरा मट्ठावीहिं लोगं च आणए अजितसंघा अ-

कुतोभयं सेवेमि, एव मयं लोगं अवनइक्खिज्जा, एव

अत्ताणं अवनइक्खिज्जा जे लोगं अवनइक्खइ से अत्ताणं

अवनइक्खइ जे अत्ताणं अवनइक्खइ से लोगं अवनइ-

क्खइ, उज्जमाणा पुठोपासअण्णारामात्ति एकं पवयमाण

जमिणं विरूवस्सेवेहिं सत्थेहिं उदयकम्मसमारंजेणं उदयस-

त्थं समारजमाणे अण्णेरुवे पाणे विहिंसइ तत्थ खलु जग-

वत्ता परिएण पेवेदिता इप्पसं चेव जीवियस्स परिवर्द्धणाण-

णपूयणए जाईएणमोयणए दुक्खपडियायहं स सम्येव

उदयसत्थं समारंजति अस्सेहिं वा उदयसत्थं समारंजावेति

अओ उदयसत्थं समारंजते समणुजाणति । तं से अट्ठियाए

तं से अयोहीए, से तं संवुज्जमाणे आयाणीयं समुआए

मांवा जगवओ अण्णाराणं अतिए इहमेगेमिं एणं जव-

ति । एम खलु गंथे एस खलु मोहे एस खलु मारे एस

खलु एणए इत्थं सत्थं गट्ठि एलोए जमिणं विरूवस्सेवेहिं स-

त्थेहिं उदयकम्मसमारंभेणं उदयसत्थं समारंभमाणे अएणे

अण्णेणरुवे पाणे विहिंसइ ।

स यथा पृथिवीकायसमारम्भव्यावृत्तुत्तरकाजं सम्पूर्णोऽनगा-

रव्यपदेशभागा प्रवति तदहं ब्रवीमि । अपिः समुच्चयं स यथा

चानगारो न भवति तथा च ब्रवीमि (अणगरामोत्तिपेगपयण-

माणेत्यादि) नेति न विद्यते अगारं गृहमेवाभित्यनगारा इह च

यस्यादिशब्दयुदासेनानगारशब्दोपादानेनैतदाच्चे । गृहपरि-

त्यागः प्रधानं मुनित्वकारणं तदाश्रयत्वात्सावयानुष्ठानस्य । निर-

वचानुष्ठायी च मुनिरिति दर्शयति । (उज्जुक्केत्ति) ऊज्जुक्कु-

टिलः संयमो दुष्पणिहितमनोवाक्कायनिरोधः सर्वसत्त्वसंरक्षण-

प्रवृत्तनाह्यैकरूपः सर्वत्राकुटिगतिरिति यावत् । यदि वा

मोक्षस्थानगमनमुपेक्षणप्रतिपत्तिः सर्वसंचारसंयमात् । कारणे

कार्योपचारं कृत्वा संयम एव सप्तदशप्रकार ऊज्जुत्तं करोतीति

ऊज्जुत्तं ऊज्जुकारीत्यर्थः । अनेन चेदमुक्तं भवत्यश्वसंयमानु-

ष्ठायी सम्पूर्णनगर एवविषयश्चेदभ्यवर्ततेति दर्शयति (नियागप-

त्तिवत्तेति) यजन यागः नियतो निश्चितोनिश्चितो वा यागो नि-

यागो मोक्षमार्गः सङ्गतवर्षत्यन्तोः सम्यग्ज्ञानदर्शनचरित्राभ-

क्ततया गतं सङ्गतमिति । तं नियागं सम्यग्दर्शनज्ञानचरित्राभ-

क्तं मोक्षमार्गप्रतिपन्नो नियागप्रतिपन्नः । पाठान्तरे वा निकायप्र-

तिपन्नो निर्गतः काय ओदारिकादियैस्माश्चिन्त्वा सति स निका-

यो मोक्षः तं प्रतिपन्नो निकायप्रतिपन्नस्त्वनिरण्य सम्यग्दर्शना-

दः स्वशक्यनुष्ठानात्स्वशक्यनुष्ठानं वा मायाविनो जवतीति इ-

शयति (शमयं कुव्वमाणंति) माया सर्वत्र स्वयंयिर्गुह्यम ।

न माया अमाया तां कुर्वाणांनिगूहितवज्जवीयं संयमानुष्ठाने

पराक्रममाणोऽनगारो व्याख्यात इत्यनेन तज्जातीयोपादानदर्शय-

कायापगमोऽपि दृष्टव्य इति । उक्तं च । “सोदी य उज्जुपचूय-

स्स धम्मो सुदस्स विट्ठइत्ति” तदेवमसावृत्तसकत्रमायावह्वी-

वितानः किं कुर्वोदियाह— (जाए सक्खा इत्यादि) यथा

उदकशस्त्रं च समारजमाणोऽन्यान्यनैकरूपान् जन्तून् विविधं हिनस्तीति तत्कथमेतच्छक्यमज्युपगन्तुमित्यत आह मेवेमि मंति पाणा उदयानिस्मिया जीवा अणो एह च खञ्जु भो अणगाराणं उदयजीवा वियाहिया सत्यं चेत्यं अणुनीड पासा पुढो सत्यं पवेइयं ॥

से शब्द आमनिर्देशो सोऽहमवमुपग्रथानेकाकायतत्त्ववृत्तान्तो ब्रवीमि (उदगणिस्त्रियादिति) सति विद्यन्ते प्राणिन उदकनिश्चिताः पुतरकमस्यादयो यानुद्कारम्भप्रवृत्तौ ह्य्यादिति । अथवा परः सम्बन्धः प्रागुक्तमुदकशस्त्रं समारजमाणोऽन्यान्यनैकरूपान् जन्तून् विविधं हिनस्तीति तत्कथमेतच्छक्यमज्युपगन्तुमित्यत आह संतिपाणा इत्यादिपूर्ववत् कियन्तः पुनस्त इति दर्शयति । (जीवा अणगा इति) पुनर्जीवोपादानमुदकाधितप्रवृत्तजीवजन्तु-दृष्टापनार्थम् । ततश्चेदमुक्तं नवत्यैकैकिस्मिन् जीवभेद उदकाश्रिता अनेकेऽसंख्ययाः प्राणिनो जवन्ति एवं वा विपयारम्भजज्ञातः पुरुषास्ते तन्निश्चितप्रवृत्तसर्वव्यापत्तिकारिणां दृष्ट्याः । शाक्या-द्यस्तुदकाश्रितावन् द्वीन्धियादीन् जीवानि चान्ति नोदकमि-त्येतदेव दर्शयति खलु शब्दोऽवधारण इहैव हातपुत्रीयप्रवचने द्वादशाङ्गणिपिटके जगाराणां साधूनामुदकजीवाश्चाश्वा-त्तदाश्रिताश्च पुतरकच्छेदकलोहणकज्जरमरकमस्यादयो जीवा व्याख्यातः अवधारणफले च नाथेषामुदकरूपा जीवाः प्रति पदिताः ॥

(ये पुनः शाक्यादयोऽप्याकायोपज्ञेगप्रवृत्तास्ते नियमत एवा-कायं विहिंसन्ति तदाश्रिताश्चाभ्यानिति । तत्र न केवलं प्राणाति-पातापातश्च तेषां किमन्यदित्यत आह ।

अणुवा विज्जसाए पुढोसत्थेहिं विउट्ठति । एत्थं वि तेमिं णो णिकगणाए एत्थ सत्थं समारजमाणस्स इच्चेए आरंजा परिमाया जवंति । एत्थ सत्थं असमारजमाणस्स इच्चेते आरंजा परिमाया जवंति । तं परिमाय मेहावी णेव मयं उदयमत्थं समारंजेज्जा, णेवमेहिं उदयमत्थं समा-रंजावेज्जा, उदयमत्थं समारंजेतं वि अणो ए समणुजा-णेज्जा जस्सेते उदयसत्थममारंजा परिमाया जवंति । मे हु मुणो परिणेतकम्मंति वेमि ॥

अथयेति पञ्जान्तराण्यमग्न्याहारेणज्युष्योपादर्शनार्थः अशस्त्रोप-हताकायोपज्ञेगकारिणां न केवलं प्राणातिपातोऽपि त्वदत्तादान-मपि तत्तेषाम् । यतो यैरुक्तायजन्तुजिर्जानि शरीराणि निर्व-न्तिना (नेदृत्तानि, ते तान्युपजुञ्जते यथा काश्चित् पुमान् सचि-त्तशाक्यजिक्कुक्षरीरकात् खगमुत्कृत्य गृहीत्याददत्तं हि तस्य तन्मरपरिगृहीतव्यात् । परकीयगवधादानवत् । एवं तानि शरी-राण्यज्जीवगृहीतानि गृह्णतेऽदत्तादानमवश्यम्भावि । स्वास्थ्यनु-ज्ञाने सन्नस्ययमिति । ततश्च नादत्तादानं स्वाभिनाऽनुज्ञात-त्वात् परानुज्ञापदयादिघातवत् । न चैतदपि साधवस्थामनो-पन्यस्तं, यतः पशुरपि शरीरपदानविमुख एव भिन्नार्थमर्थद्वैर-जैरागद्विशस्यते ततश्च कथमिव नादत्तादानं स्यात् । न चान्य-दीयस्यन्यः स्वाभिः दृष्टः परमार्थजित्तायाम् । नन्वेवमपेक्षकप्र-मिच्छादीनादिव्यवहारस्तुभ्यति वृत्त्यनुभवेविधायामसम्बन्धः नहि । दैत्यमर्थ दुःस्मितं स्वयं न जवन्ति दासीवशीवदीदिवत् । न चाभ्यां दुःस्मितपक्षे कारणं दृष्टव्यमिति । तदप्यतिरिक्तं दानुपरिगृहीतोरैकान्तं एवोपकारकं दंष्ट्रं प्रतिजानन्ते जिनःऽस्म-

तावदस्मिनः । उक्तञ्च—“ यत् स्वयं न दुःस्मिते स्यात् च परदुःखे निमित्तं नूतमपि । केवलमुपग्रहकरं, धर्मकृते तद्वदेव ” मिति । तस्मादवस्थितमेतत्तेषां तददत्तादानमपीति । सांप्रतमनहोपग्रहं स्वसिद्धात्ताज्युपगमद्वारेण परः परिजिहीषुराह “ कपपणो कपप-णो पाठं अदुवा विज्जसाए ” अशस्त्रोपहतादत्तकारिभिर्णा हि चो-दिताः सन्त एवमाहृत्यथा नैतत्स्वमनोपिकाताः समारम्भयामो वयं किंत्वामे निर्जीवत्वेनानिषिद्धत्वात् कल्पते नोऽस्माकं पातुमज्यवदन्तुमिति वीरसया च नानाविधप्रयोजनविषयोपभोग इहानुज्ञातो जवति । तथा ह्याजीविकभस्माम्नाद्यादयो वदन्ति । पातुमस्माकं कल्पते न स्नातुं वारिणा, शाक्यपरिव्राजकाद्यस्त-स्नातपानावगाहनादि सर्वं कल्पते इति प्रजापते, एतदेव स्वना-मग्राहं दर्शयति । अयवादकं विज्जुपार्थमनुज्ञाते न समये । वि-ज्जुपा करचरणपापूपस्थमुखप्रज्ञातनादिका वस्त्रभण्डादिप्रज्ञा-लनात्मिका वा एवं स्नानादिशौचाज्युपग्रहयानां नास्ति कश्चिदोप-इति । एवं ते परिलग्नवचसः परिव्राजकादयो निजराक्षतापन्या-सेन भुग्नमन्तीचिन्माह किं कुर्वन्तीत्याह “ पुढोसत्थं विउट्ठ-ति ” पुण्यं विजिन्नवृत्तेनानारूपैस्तस्तेन दादृक्षेतेऽनगारा-यमाणाः (विउट्ठन्ति) अपकायजीवान् जीवनाद् व्यावस्ययन्ति व्यपरोपयन्तीत्यर्थः । यदि वा पुण्यं विजिज्ञैः शस्त्रैरुक्तायिकां विविधं कृष्टति, जिन्दन्तीत्यर्थः कृष्टभानोः वेदनार्थत्वात् अणु-पामागमनानुरागमागमसारचर्चादिदानायाह—एत्थं वि ते स-नो निकरणाए एतस्मिन्नपि प्रस्तुते स्वागमनानुरागज्युपगमे सति (कपपणो कपपणो पाठं अदुवा विज्जसाए) एवं रूपस्तेषामयमगमो यद्वादकायपरिज्ञेगे ते प्रवृत्ताः स स्याद्वा-द्युक्तिभिरन्याहृतः सन् (नोनिकरणाए) नो निश्चयं कर्तुं समर्थं भवति न केवलं तेषां युक्तयो न निश्चयायान्नपयिताम-मोऽपीत्यपिशब्दः । कथं पुनस्तेषामागमो निश्चयाय नाहमित्य-त्रोच्यते । त एवं प्रष्टव्याः कोऽयमागमो यदादेशः कल्पते भवता-मकायारम्भप्रमादुः प्रतिविशिष्टानुपूर्वाविक्रियस्तवः पदवाक्य-संघात आसप्रसन्नता आगमः नित्याऽकर्तृको वा । ततश्चैवम-ज्युपगते यो येन प्रतिपन्न आत्मः स निराकृत्यः । क्रान्तोऽसा-वक्यायजीवपरिज्ञानः तच्छानुज्ञानाद्वा जवानिव । जीवकं चापां प्राज्ञं प्रसाधितमेव । ततस्तत्प्राणतागमोऽपि सधर्मोद्दनायाम-प्रमाणमनामप्रणीतत्वाद्दृष्ट्यापुरुषवाक्यवत् । अथ नित्याऽकर्तृ-कः समयोऽज्युपगम्यते ततो नियत्यं दुष्कृतिपादम् । यतः शा-क्यानेव कुञ्जवदज्युपगतः स मयः सकर्तृको वर्णपदवाक्याम-त्वात् विधिरतिष्यत्कमत्वात् उन्नयसम्मतसकर्तृकप्रत्यसन्दर्भ-वदिति अज्युपगम्य वा ह्यमः अप्रमाणमसौ नित्यत्वादाकाशवत् यच्च प्रमाणं तदनित्यं दृष्टं प्रायज्ञादिवदिति । तथा विभुग्रासुश्रवसेऽ-पृष्टा न प्रत्युत्तरदत्ते क्रमाः । यतियेयं स्नानं न जवति कामाङ्ग-त्वात् मएनवत् । कामाङ्गता च सर्वजनप्रसिद्धा । तयाचोक्तं “ स्ना-नं मद्दर्पकरं कामाङ्गं प्रथमं स्मृतम् । तस्मात्कामं परिश्रज्यं नैव स्नान्ति दमेरताः शौचाचार्योऽपि न पुष्कलो वारिणा बाह्यमन्त्रापनयन-मात्रत्वात् शान्त्यर्थस्थितकर्ममन्त्रज्ञानसमर्थं वारि न दृष्टं तस्माच्च-रीरावाङ्मनसामकुशलप्रवृत्तिनिरोधज्जावशौचमेव कर्मज्ञवायात्र-मातच्च वारिसाधनं न जवति कुतोऽन्यव्यतिरिक्तसमिधशमयः सर्व-भावानाम् । न हि मत्स्यादयः तत्र स्थिता मत्स्यावदि कर्मज्ञनाजः केनाप्यज्युपगम्यन्ते, विना च वारिणा महर्षयो विचित्रतपोजिनः कर्म-ज्ञपयन्तीत्यतः स्थितमेतत्तत्समर्थं नो निश्चयाय प्रवयतीति । तदे-वं निःसम्प्रमर्षां जीवत्यं प्रति राद्य तत्प्रवृत्तिनिवृत्तिविकल्पफ-प्रदर्शनद्वारेणोपसंजिहीषुः समकलमुद्देशार्थमाह । पथ सत्थमि-त्यादि यावत् (सेहुमुणो परिणेत्याय कम्मंति वेमि) एतस्मि-

क्षकाये शस्त्रं छत्यानवरूपं समारजमाणस्थैते समारम्भा बन्ध-
कारणत्वेनपरिज्ञाता भवन्ति । अत्रैवाकाये शस्त्रमसमारजमाण-
स्थैत्येते आरम्भा इपरिज्ञाया परिज्ञाता जयन्ति । प्रत्याख्यानपरि-
ज्ञाया च परिज्ञाता भवन्ति । तामेव प्रत्याख्यानपरिज्ञां विशेषतो
इपरिज्ञापूर्विकां दर्शयति । तदुद्धारकर्म्मणं बन्धायत्येवं परिज्ञाय
मेधावी मर्यादाव्यवस्थितो नैव स्वयमुदकशस्त्रं समारभेत नैवा-
न्यैरुदकशस्त्रं समारम्भयत । नैवान्यानुदकशस्त्रं समारभमाणान-
नुज्ञानीयात् । यस्यैते उदकशस्त्रसमारम्भा द्विधा परिज्ञाता भव-
न्ति स एवमुनिः परिज्ञातकर्मा जयति । आचा० १, श्रु० १ अ० ३ उ० ॥

(१०) अकार्यविहिंसननिषेधो यथा ॥

आउकायं विहिंसन्ति, गणसा वयसा कायसा ।

तिविहेण करणजोएण, मेजया सुसमाहिया ॥ ३० ॥

आउकायं विहिंसन्तो, हिंसिअओ तयसिए ।

तसे अ विविहाएणे, चखुसे य अचखुसे ॥ ३१ ॥

तम्हा एयं वियाणिता, दोसं दुगाइवकृणं ।

आउकायसमारम्भं, जाव जीवाइ वज्जए ॥ ३२ ॥ दश० ६ अ० ।

(११) अकार्यस्पर्शादिनिषेधो यथा ॥

ने जिक्खू वा से जिक्खुणी वा संजयविरयपन्हियपब-
क्खायपावक्खम्मे दिया वा राओ वा एगओ वा परिमाणओ
वा सुत्ते वा जागरमाणे वा से उदगं वा ओसं वा हिमं वा
महियं वा करगं वा हरितण्णं वा सुच्छोदगं वा उदउट्ठं वा
कायं उदउट्ठं वा वत्थं ससण्णिक्कं वा कायं ससण्णिक्कं वा वत्थं
न आमुमेज्जा न संफुसेज्जा न विसेज्जा न पविसेज्जा न अ-
क्खोमेज्जा न पक्खोमेज्जा न आयाविज्जा न पयाविज्जा
अन्नं न आमुसावेज्जा न संफुसावेज्जा न वितावेज्जा न
पविलावेज्जा न अक्खोसावेज्जा न पक्खोसावेज्जा न आ-
यावेज्जा न पयावेज्जा अन्नं आमुसंतं वा संफुसंतं वा
आविसेतं वा पविसेतं वा अक्खोसंतं वा पक्खोसंतं वा आ-
यावंतं वा पयावंतं वा न समणुजाणज्जा जाव जीवाए ति-
विहं तिविहेणं मणेणं वायाए कायेणं न करेमि न कारवेमि
कुरंतं पि अन्नं न समणुजाणामि । तस्स जंतं ! पक्कमापि
निंदापि गरिहामि अप्पाणं वोमिरामि ॥

संमिक्खसा इत्यादि जावजागरमाणे वस्ति, पूर्ववेदेव (सं उदगं
चेत्यादि) तथा उदकं वा अवश्यायं वा हिमं वा महिकां वा
करकं वा हरतनुं वा शुच्छोदकं वा । (उदकादिपदानां व्याख्य-
तत्तच्छब्दे) तथा उदकादि वा कायं उदकादि वा वत्थं उद-
कादृता चेह गगद्धिउतुपारानन्तरदितादकसम्मिथिता । तथा
सन्निग्नं वा कायं सन्निग्नं वक्खम अन्नं स्नेहं नं क्रियमिति भावे निष्ठा
प्रत्ययः क्रियेज्ज सव वस्सते इति सन्निग्नं सन्निग्नता चेह विउ-
रहितानन्तरदितादकनेदसम्मिथिता । दश० ४ अ० ॥

(१२) शीतादकादिपरिवेषणनिषेधो यथा ।

सीओदकं न सेविजा, मिलाउट्ठं हिमाणि य ।

उमिणेदगं तत्तफामुयं, परिगाहिज्ज संजए ॥ ६ ॥

शीतादकं पृथिव्युद्भवसञ्चितोदकं न सेवेत । तथा शिवावुष्टं
हिमानि च न सेवेत । तत्र शिवाग्रहणेन करकाः परिगृह्यन्ते ।
वृष्टं वर्षणं, हिमं प्रतीतं, प्राय उत्तरापथे भवति । यद्येवं कथमय

वर्तेत्याह-उष्णादकं कथितोदकं तप्तप्रायं तप्तसम्प्रायं त्रिद-
ष्टोद्भूतं नोष्णादकमात्रं प्रतिगृह्णीयादित्यर्थं संयतः साधुः । एतच्च
सौवीराद्युपब्रज्जणमिति सूत्रार्थः । तथा ॥

उदउट्ठं अप्पाणो कायं, नेव पुंसे न मंझिहे ।

ममुपेहं तहायुयं, नो एं संघट्टए मुणी ॥ ७ ॥

नदीमुत्तीर्णौ त्रिज्ञां प्रविशे वा वृष्टिहतः उदकाद्रमुदकविः प्राचि-
तमात्मनः कायं शरीरं स्निग्धं वा नेव पुञ्जयेत् वक्तृत्वादिनि-
र्णं संनिखेत् पाणिना, अपि तु संप्रेष्य निरीड्य तथाचुतमुदका-
ज्जदिरूपं नैनं कायं संघट्टयेत् मुनिर्माणापि न स्पृशेदिति सूत्र-
ार्थः । दश० ४ अ० (उदकतीरं निवासानिषेध उदगतीरश-
ब्दे) (अकार्यस्य बहुवक्तव्यता पानकशब्देऽपि) (अकार्यस्य
द्विपिका कटिपिका च परिसेवणाशब्दे) (वक्ष्यावन्तं अकार्यप्रति-
सेवनाया वक्तव्यता धावणशब्दे) (उदकसन्तरणोष्कायप्र-
तिसेवनाया वक्तव्यता उदगसंशरणशब्दे)

आउकायविहिंसण-अकार्यविहिंसक-त्रि० सचित्तजज्ञविरा-
धके, ॥ ग० १, अ० ३ ॥

आउकाय-आयुष्काय-पुं० आयुकाये, आचा० १, श्रु० १ अ० ७ उ० ॥

आउकखय-आयुःकूप-पुं० आयुकर्मपुरुजनिर्जरेण, स्था० ८
ग० ॥ आयुर्लौकिकनिर्जरे, नि० । कर्मछत्यनिर्जरेण, विपा० ॥
कर्मणां द्वित्रिकनिर्जरे, औ० । ज० । (आयुःकूपनिमित्तान्यथ्यव-
सायद्वानि आशब्दे)

क्षीणमायुर्जिनैरपरि न वर्धयितुं शक्यम्, तथा चाह-
शत्रेण स्वामी विहृते, यत्क्षीणमायुर्बद्धयत येन भवत्सु जीव-
त्सु भवज्जन्मनकृतं संक्रान्तो जस्मराशिग्रहो जवच्छासनं पीरयि-
तुं न शक्नोति ततोऽवश्यं प्रवृणोक्तम् न खलु शक्नोति ! कदाचिद-
पोदं भूतपूर्वं यत् क्षीणमायुर्जिनैरपरि वर्धयितुं शक्यते इति ।
कल० ॥

आयुषःकूपे चावश्यं जीवितनाशः तथा च सूत्रहताङ्गे-
तात्रे जह वेपणचुए, एवं आउकखयमि तुट्ठती
यथा तान्नफत्तं वय्यतात् वृतात् द्युतमशाकमवश्यं पतति एव-
मसावपि स्वायुषःकूपे बुध्यति जीवितात् व्ययन इति सूत्र० २ अ० ।
महरा बुद्धा य पासह, गन्तव्या वि विच्छति माणवा ।
सेणे जह वट्ठं हरे, एवमाउकखयमि तुट्ठती ॥

महरा, वाता एव केचन जीवितं त्यजन्ति । तथा बुद्धाश्च गर्भ-
स्था अयेतपश्यत यूयं के ते मानवा मनुष्यास्तेषामवेषोपदेशदा-
नार्हत्वात् मानवग्रहणम् । बह्वर्थात्वादायुषः सर्वोऽस्वयवस्थासु
प्राणी प्राणस्थित्यजतीत्युक्तं भवति । तथाहि-त्रिपद्योपमायुःक-
स्यापि पर्यायनन्तरमन्तमुदृतंनेव कस्यचिन्मृत्युरप्यतिष्ठतीति ।
अपिच-गन्तव्यं जायमानमित्यादि । अत्रैव दृष्टान्तमाह । यथा
इधेनः पक्षिविशेषो वस्त्वं तित्तिरजातीयं हरेत् व्यापादयेदयं
प्राणिनः प्राणात् मृत्युरपहरेत् उपक्रमकारणमायुःकमुपक्रमेत् ।
तदज्ञावे वा आयुषःकूपे बुध्यति व्यर्थचिच्छते जीवानां जीवित-
मिति शेषः ॥ २ ॥ सूत्र० १ श्रु० २ अ० ॥

आयुषः कृयमजानन्त आरम्भे प्रवर्त्तते ॥

आउकखयं चेव अउउक्कमाणे, ममातिसे साहसकारि मंहे ।

अहो य राओ परितप्पमाणे, अट्ठेम मूढे अजरामेव्व ॥

आयुषो जीवनव्रज्जणस्य कृय आयुःकूपस्य समारम्भप्रवृत्तः
विभ्रहृदमन्यवउदककृये सत्यवबुध्यमानोऽतीव मम इति मम-
त्ववानिर्दं म अहमस्य स्वामीत्येव स मन्दोऽहः साहसं कर्तुं शी-

समस्येति साहसकारिणी तद्यथा । कश्चिदपि इह महाकेशेन
महार्वाणि रत्नानि समासाद्योज्ज्वल्यन्ता बहिरावासितः । स च
राजचौराद्यादभयाघात्रौ रत्नान्येवमेव च प्रवेशयित्वासीत्येवं
पर्याप्तोचनाकुलो रजनीकृत्यं न ज्ञानवान् अदभ्येव रत्नानि प्रवे-
शयन् राजपुत्रै रत्नेभ्यश्चावाहित इति । एवमन्योऽपि किंकर्त-
व्यनकुः स्वायुषः क्लमच्युत्पन्नः परियुष्टोष्णरश्मेभु च प्रव-
र्तमानः साहसकारी स्यादिति । तथा कामजोगतयुतिऽहि राज्ञो
च परि समन्तात् द्रव्यार्थं परित्यक्तोऽप्येवमप्यगवित्वातेभ्याथी
कायनापि क्लिश्यते । तथा चोक्तम-अजगरमवद्वाहः क्लिश्यते धन-
काम्यया । शास्त्रवत् जीवितं चैव, मन्यमानो धनानि च ॥ १ ॥
तदेवमन्त्यानोपहनः "कक्ष्या वचचइ सन्धो, किं जंमं कथं
किंतिषा ज्मं" त्यादि । तथा-उवखण्ड खण्ड णिण्डण, रत्तं
न सुयइ दिया वि य ससंको" इत्यादि । चित्तसंवेदनासुष्ठु भूदो
अजगरमवदात्मानं मन्यमानोऽपगतयुभाभ्यवसायोऽहिनिशमा-
रग्रे प्रवर्तते इति । सूत्रं ० १ श्रुं १० अ० ।

अहिनिशमायुषः क्लमच्युत्पन्नं धर्मं यनितध्यम्

पिच्छह आउसम खयं, अहोनिंसं जिज्जमाणसम् १८
राइदिण तीसं तु, मुहुत्ता नवसयाइ मासेणं ।

ह्रायंति पमत्ताणं, नयणं अवुहा वियाणंति ॥ १९ ॥

निधि महस्से सगदो, छच्च सए उरुवरो हरइ आउं ।

हेमंते गिम्हामु य, वासामु य होइ नाएव्वं ॥ २० ॥

वामसयं पममाउं, इचो पन्नाम हगइ निदाए ।

इचो विमइ हाइय, वाउचो वुहुत्तावि य ॥ २१ ॥

सीउल्लपंगमणे, मुहुत्तापिवामाजयं च सोगे य ।

नाणाविहा य रोगा, हवंति तीसाइ पच्छे ॥ २२ ॥

एवं पंचासीइ, नट्टा पणएरसमेव जीवंति ।

जे हुंति वासमइया, न य सुलहा वाससयजीवी ॥ २३ ॥

एवं निस्सारं मा-णुमत्तणे जीविण अहिवरुंते ।

न करेह चरणभ्रमं, पच्छा पच्छाणुतपि ह हा ॥ २४ ॥

(पिच्छह इति) भो ज्ञयाः ! युयं पश्यत ज्ञानचक्रा वि

होक्त्वत आयुषः क्लमहोरात्रं क्लीयमाणस्य समर्थं २४ आवीची-
मरणेन वृत्त्यमानस्येति १८ (राइति) अहेरात्रेण त्रिशन्मूर्त्तौ भव-
न्ति मासं नव शतानि मुहुत्तानि तानि प्रमत्तानां मध्यादिप्रमाद-
मुक्तानां सुप्तमवस्यत्तादिनामिष ह्रीयन्ते न चायुषा मूर्त्तौ विजा-
नन्तीति १९ ॥ (निशिचि) सीणि सहस्राणि पदशताधिकानि स-
कृत्वा नि संपूर्णानि मुहुत्तानि हेमन्ते शीतकावे जवन्ति।पित्तप्रमाणमा
युजीवानां हेमन्ते उरुवरः सूर्यो हरति एवं ग्रीष्मे वर्षासु च ज्ञात-
व्यं जवन्ति ॥ २० ॥ (वासचि), मांस्रतं जीवानां परमायुस्कृष्टजीवित-
वर्षातं प्रवाहेण ज्ञानव्ययम् । इतो वर्षशतानां निज्या पञ्चाशद्वर्षा-
णि हरति गमयति जीवः इतः शेषपञ्चाशद्वर्षतः विशदितवर्षाणि
हीयन्ते यानि प्रमादिनामक्यं वात्रये दशकं कुरुत्वे दशकं चेति
॥ २१ ॥ (सिउत्ति) शीतोऽप्यपयामनानि तथा कुप्या पिपासा ज-
न्यं च शोकश्च नानाविधा रोगाश्च जवन्ति । त्रिशतः पञ्चाई
त्रिंशद्वर्षाश्च पञ्चदशवर्षरूपं तस्मिन् को जावः शेषत्रिशतः
पञ्चदश वर्षाणि जीवानां शीतोष्णपयगमनादिनिर्मुखा या-
नतीति ॥ २२ ॥ एवं पूर्वोक्तप्रकारेण पञ्चाशीतिवर्षाणि नष्टानि,
धर्मं विना विकर्षात्तद्वर्षयतां मुखा गतानि कथं ? निज्या
पञ्चाशद्वर्षाणि (५०) वात्रये दश (१०) कुरुमात्रं दश (१०) शी-
तादिनिः पञ्चदश (१५) एवं सर्वाणाम् पञ्चाशीति वर्षाणि (८५)
इति ये जीवा पर्यदाशिकाः वर्षशतप्रमाणा भवन्ति ते जीवा पञ्चदश

वर्षाणि जीवन्ति अन्यानि मृतप्रायत्वात् । न च वर्षशतजीविना जी-
वाः प्राप्यन्ते । किंत्वाः सुखेनानायासेन वृज्यन्ते इति सुवभाः स-
वेया आसित इत्यर्थः । उक्तं च—“आयुर्वर्षशतं तु ह्यं परामितं रात्रौ
तद्वर्गं गतं, तस्यार्द्धस्य परस्य चार्द्धमपरं वात्रयवृक्षवयोः । शेषं
व्याधिभियोगदुःखसहितं सेवादिभिर्नयंत, जीव वारितरङ्गच-
लतरे सौख्यं कृतः प्राणिनाम् ॥ २३ ॥ एवमुक्तप्रकारेण नि-
स्सारं असारं मानुष्ये भवति मुहुत्वे तथा जीवितं आयुषि रत्नो-
टिकोटिजिरपि अत्राप्ये अष्टिपतिते समये २ कृत्यं गच्छति सती-
त्यर्थः न कुरुत युयं चरणधर्मं ज्ञानदर्शनपूर्वकं देशसर्वचारि-
त्रं हा इति महत्तु खेदो ॥ पञ्चादायुः कृतानन्तरं आयुः कृतचरम-
गं वा पञ्चात्तापं कायवाङ्मनोभिर्महासंदं करिष्यथ नरकस्थश-
दिराजवदिति ॥ २४ ॥ तं ॥ “समस्तसत्त्वस्थानां कृत्यायुरनुकू-
णम् । अममल्लुक्कारिणः किं तयापि प्रमादसि ॥ १ ॥ पंचा० १
विच० ॥ मरणे, प्रदने १ द्वा० ॥ उक्तं ॥

आउकखेम-आयुःक्लम-न० आयुषः क्लमिति-आयुषः सम्पक्
पाशने, जीविते च ॥

जं किंचि वुक्कं जाणे, आउकखेमसम् मण्णे ॥

तस्मेव अंतरेष्वाए, सिण्णं सिकखेज पण्णि ॥

एतदुक्तं भवति आत्मायुषो यत्क्लमं प्रतिपादनापायं जानीत तं
क्लिप्रमेव शिक्तेत यथापारयेत । यद्वा आत्मनः आयुः क्लमस्य जी-
वितस्येति । आचा० १ श्रु० ८ अ० ८ उ० ।

आउजीव-अव्जीव-पुं०-आप एव जीवः । स्थावरजीवविशेषे,
अवाश्रितो वा जीवः । उदकाश्रिते जीवे च । सूत्रं ० १ श्रु० ११ अ० ।

तद्देहा यथा—

उविहा आउजीवाओ, मुहुमा वायरा तहा ।

पज्जत्तमपज्जत्ता, एवमए उहा पुणो ॥ ८४ ॥

वायरा जे उ पज्जत्ता, पंचहा ते पकित्तिया ।

सुच्छोदए य उस्से य, हरतिणु महिया हिमे ॥ ८५ ॥

एगविहमनाणत्ता, मुहुमा तत्प वियाहिया ।

मुहुमा सव्वज्ञोयमि, लोगांदसे य वायरा ॥ ८६ ॥

तिसृणां गायानामर्थः अजीवास्तु द्विविधा । सूत्रमास्तथा
बादरा अपि । पर्यान्ता अर्थाप्यन्ता द्विविधा पुनर्वचनं इति
शेषः ॥ ८४ ॥ अथ पुनर्वादरा ये पर्यान्ता अजीवास्ते पञ्चधा
प्रकीर्त्तिताः । तत्र सूत्रमा अण्कायजीवा एकविधा अनानात्वात्ती-
र्थैकैव्याख्याताः । तत्र सूत्रमा अण्कायजीवाः सर्वैरिदम् चतु-
र्दशरज्ज्यात्मके लोके वर्तन्ते बादरा अण्कायजीवा होकरथैक-
देशे वर्तन्ते ॥ ८५ ॥

संतए पण्णाइया, अपज्जवमिया वि य ।

ठिई पणुच्च साइया, सपज्जवमिया वि य ॥ ८६ ॥

सन्तनि प्रवाहमागमाश्रित्य अण्कायजीवा अनादिकाः पुनरपर्य-
वसिता अपि स्थितिं प्रवस्थितिं कायस्थितिं चाश्रित्य सादिका-
स्तथा सपर्यवसिताः अवसानसहिता अपि वर्तन्ते ॥ ८८ ॥

सत्तेव सहस्साइ, वामाणुकांमिया जवे ।

आउत्तिई आऊणं, अंतोमुहुत्तं जहन्नियं ॥ ८९ ॥

अपामण्कायजीवानां सदैव सहस्राणि वर्गाण्युत्कृष्टा आयुषः
स्थितिर्भवेत् जघन्यतः अन्तर्मुहुत्तं भवेत् ॥ ८९ ॥

असंखकालमुकोसं, अंतोमुहुत्तं जहणिया ।

कायद्धिई आऊणं, तं कायं तु अमुचओ ॥ ९० ॥

अपामकायिजीवानां तं स्वकायमर्थोत् अफायममुच्यतामुत्पद्य
कायस्थितिः असंख्यकावं जवति जघन्या कायस्थितिरन्तमुद्भूतं
जवति ॥ ए० ॥

आणंतकायमुकोसं, अंतो मुहुत्तं जहन्नयं ।

विजडम्मि सए काए, आउजीवाण अंतरं ॥ ए१ ॥

अञ्जीवानां स्वकीये काये त्यक्ते सति अपरस्मिन् काये उत्पद्य
पुनः स्वकीये काये उत्पत्तिः स्यात्तदा उत्पद्यमन्तरमन्तकावं
भवति । जघन्यकमन्तरमन्तमुद्भूतं जवति । वनस्पतिकार्ये ज्वोवो
जनन्तकावं तिष्ठति तदा अनन्तकायमन्तरं जवति इति भावः ॥ ६२ ॥

एणंसि वन्नम्रो चेव, गंधम्रो रसफामम्रो ।

संठाणादेसओ वा वि, विहाणाइ सहस्सो ॥ ए२ ॥

पतेषामप्युक्तयजीवानां वर्णतो गन्धतः रसतः स्पर्शतः संस्थाना-
देशतश्चापि संस्थानानामतश्चापि सदृशसो बहवो जेदा भवन्ति
॥ ए२ ॥ उक्तं ३६ अ० ॥ अञ्जीवानाञ्च प्रत्येकशरीरिता । “पुढो
सत्ता आउजीवा ” प्रत्येकशरीरित्वापृथक् प्रत्येकः सत्त्वाः प्रत्ये-
कशरीरिणाऽवगन्तव्या इति । सूत्रं १ श्रु० ११ अ० ।

आउज्ज-आतोद्य-न० आ० समन्तात् नुद्यते । आ० नुद० ण्यत्वा-
णादिवाचे, आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० । स्या० । अनु० ।
आच० । जीवा० । तच्च चिद्विधम-ततवितते अपि चिद्विध-ध
नशुपरिभेदात् इति । स्या० । वृहत्कल्पे नु चतुर्विधम ततवितत-
घनशुपरिभेदात् । वृ० १ उ० । स्थानाङ्गटीकायामपि चतुः स्था-
नके पुनरिदमेव ज्ञाप्यते । ततं धीणादिकं हेयं, चिततं पटहादि-
कम् । घनं तु कांस्थतात्वाद् वंशादिशुपरिभेदमिति ॥ १ ॥ वि-
वक्षाप्राधान्याच्च न विरोधो भवत्य इति ॥ स्या० २ उ० । आचा० ॥
राजप्रहनीयेऽथैकौनपञ्चारादजेदाः प्रदर्शितास्तद्यथा ।

तेणे मे मूरियाजे देवे अट्ठसयं संखाणं विउव्वति । अट्ठ-
सयं संगणं विउव्वइ । अट्ठसयं संखियाणं विउव्वइ । अ-
ट्ठसयं खरमुहीणं विउव्वइ । अट्ठसयं पेयाणं विउव्वइ । अ-
ट्ठसयं परिपिरियाणं विउव्वति । एवमाहिियाणं एगोणवणं
आउज्ज विहाणाइ विउव्वति ।

आदिशब्देन तटीकायाम् । पणव ६ पटह ७ जम्भा ८ होर-
म्मा ९ जेरी १० जल्लरी ११ डुन्दुभी १२ मुरज १३ मुद्दङ्क १४
नन्दीमुद्दङ्क १५ आलिङ्क १६ कुत्तुम्ब १७ गामुखी १८ मईल १९
विण्णव २० वल्लुकी २१ झमरी २२ झामरी २३ परिवादिनी
२४ चर्चसा २५ सुघोणा २६ नदीघोणा २७ महती २८ कच्छपी
२९ चित्रवीणा ३० आमोद ३१ रुक्का ३२ नकुल ३३ तूणा ३४
तुम्बवीणा ३५ मुकुन्द ३६ हुलुक ३७ विचिकी ३८ करटी ३९
मिहिरुस ४० किणित ४१ काङ्गा ४२ दर्दरक ४३ दर्दरिका ४४
कुसुमर ४५ कलशिका ४६ तल ४७ ताल ४८ कांस्थतात्त्र ४९
रिगिरिसिका ५० मड्डरिका ५१ शुशुमारिका ५२ वंश ५३ वाहीरी
५४ घेलु ५५ परित्री ५६ वरुकाः ५७ प्रदर्शिताः । अन्व्याख्या-
तास्तु जेदाः शोकतः प्रतीत्यः एवमादीनि बहुव्याताघानि चि-
कुर्वन्ति । सर्वसंख्यया तु मूत्रजेदापेक्षया ऽऽतोचजेदा एकांनप-
ञ्चाशत् । शेषास्तु जेदास्तैर्व्यातर्भेयन्ति यथा वंशातोद्यधिधाने
यात्रीवेषुपरित्रीवरुका इति ॥ राज० ॥

आवर्जन-पुं० आवर्जनमावर्जः । अग्निमुखीकरणे, आवर्ज्य-
तेऽग्निमुखीक्रियते मोक्षोऽनेनेति-शुभमनोवाक्कायव्यापारविशेष
च । उक्तञ्च-“आवर्ज्यमुषमो गोषारो वा ” इति भाष्य-
ज्य-

तेऽग्निमुखीक्रियते, इति घञ् । अग्निमुखी कर्त्तव्ये, लि० । प्रज्ञा०
३६ पद ॥

आवर्ज्य-त्रि० । आवर्ज्यते इति व्यण् अग्निमुखीकर्त्तव्ये, ॥
आ० म० छि० ॥

आउज्जण-आवर्जन-न० अग्निमुखीकरणे, शुभमनोवाक्काय-
व्यापारे च । प्रज्ञा० ३६ पद । विशेष० ॥

आउज्जमद-आतोद्यशब्द-पुं० नोत्रायाशब्दविशेषे, स्या०
२ उ० ॥ स च वेणुवीणासुदृक्कादीनां यो शब्द इति । जीवा०
३ प्रति० ॥ तद्वेदादि यथा ।

आउज्जमदे दुविहे पाएणे तेजहा-तते चेव विनेते चेव ।
तते दुविहे पाएणे ते-तेजहा-घणे चेव सुसिरे चेव । एवं
वितते वि ।

ततविततादिकमातोद्यजेद आउज्जशब्दे प्रदर्शितः तज्जनितः
शब्दस्ततो विततो घनः शुपरिष्ठ व्यपदिश्यते इति । अस्य च-
तुर्विधत्वम् चतुर्विधातोद्यजनितत्वात् । स्या० २ उ० । (आतोद्यस्य
चतुर्विधत्वम् आउज्ज शब्दे)

आउज्जिय-आयोगिक- पुं० उपयोगवति ज्ञानिनि, । ज० ।
२ श० ५ उ० ।

आवर्जित-त्रि० आ० वृज् णिञ् क० अग्निमुखीकृते, तथा च
श्लोके वक्तार आवर्जितो ऽयं मया सम्मुखीकृत इत्यर्थे इति ।
प्रज्ञा० ३६ पद । पं० सं० ॥ दत्त, त्यक्ते, निर्मीकृते च ॥ वाच० ।

आउज्जियकरण-आवर्जितकरण- न० आवर्जितस्य करण-
मिति केवलसिमुद्धातात्पूर्वं क्रियमाणे शुभयोगव्यापारणे, तच्च
ज्यवर्तनावर्जितस्य मोक्षगमने प्रत्यग्निमुखीकृतस्य शुभयोगव्या-
पारणमिति । प्रज्ञा० ३६ पद । पं० सं० (अत्रत्या वक्तव्यता
आउज्जियकरण शब्दे)

आउज्जिया-आयोजिका-स्त्री० जावे वृज् व्यापारणे, आ० म० छि० ।

आउज्जियाकरण-आयोजिकाकरण- न० आर्ज् मर्यादया
केवलदृष्ट्या योजनं शुभानां योगानां व्यापारणम-जावे वृज् त-
स्य करणमिति । केवलसिमुद्धातात्पूर्वं क्रियमाणे शुभव्यापार-
त्मके क्रियाविशेषे, ॥ प्रज्ञा० ३६ पद । आ० म० छि० । पं० सं० ।

आउज्जीकरण-आवर्जकरण- न० आवर्जनमावर्जः तस्य
करणमिति विवक्षायां चिप्रत्ययः । केवलसिमुद्धातात्पूर्वं क्रिय-
माणे आत्मानं प्रति मोक्षस्याग्निमुखीकरणेनात्मनो मोक्षे प्रत्युप-
योजनकरणे, आवर्ज्यतेऽग्निमुखीक्रियते मोक्षोऽनेनेति आवर्जस्त-
स्य करणमिति विवक्षायां चिप्रत्ययः । केवलसिमुद्धातात्पूर्वं क्रि-
यमाणे शुभमनोवाक्कायव्यापारविशेषकरणे, प्रज्ञा० ३६ पद ।
आवर्ज्यते इत्यावर्जः घञ्-तस्य करणमिति चिः । केवलसिमु-
द्धातात्पूर्वं क्रियमाणे मोक्षे प्रत्यग्निमुखीकर्त्तव्यस्य करणे, तच्चान्त-
मौलिकं उदायवदिकार्यां कर्मपुञ्जप्रज्ञेपत्यापाररूप उदीरणा-
विशेष इति ॥ आ० म० छि० । औप० । स्या० । कर्म० ।

तथाच ब्रह्मपनायाम् ।

कइसमइए णं जंते ! आउज्जीकरणे पाएणत्ते गोयमा !
अमोवज्जमदए अतोमुत्तिण आउज्जीकरणे पसुत्ते ॥

आवर्जकरणञ्च सर्वोऽपि केवरी केवलसिमुद्धातं गच्छन् प्रथ-
मत उपगच्छति । तथा च केवलसिमुद्धातप्रक्रियां विभाणेषुः
समुद्धातशब्दव्याख्यानपुरस्सरमाह भाष्यकारः । “तथाउ य
सेसादि य, कम्मसमुत्थायणं समुत्थाओ । तं गुणुत्था पुव्वं, आ

उञ्जीकरणमन्त्रे " प्रहा० ३६ पद । पं० सं० ॥

आवज्जणमुवओगो, वावरो वा तद्वयमदे ।

अंतोमुहुत्तं भत्तं, काउ कुरुण समुभयार्थं ॥

तत्रायुः शोषाणमधिकस्थितिकानां वेदनीयादिकर्मणां समुद्घातनं समुद्घातः तं च गन्तुमताः प्रारिप्सुः पूर्वमावज्जकरणमन्त्रेति विदधानि । कर्मभूतं तद्विद्युच्यते तदर्थं समुद्घातकरणाभ्यामादौ कथञ्चिन् उपगमा मया अनुभूते कर्त्तव्यमित्यवरूप उद्घातवर्तिकायां कर्मप्रज्ञेयस्याव्यापारो वा आवर्जनमुच्यते तस्यैव चतुस्त्य करणमावज्जकरणं तदन्तर्मुहुत्तमात्रं काउ वृत्ता ततः समुद्घातं कुरुत इति ॥ विशेषः ॥

आउञ्जोवण-आवृत्तजन-०-अकाययन्त्रयोजने,

आउञ्जोवणं वणिणं, अगणिं कुर्वीकुक्कम्मकुमरीए ।

तेणं माझगारं, उञ्जामपंथि गरुते ॥ २ ॥

तेषां हि सहायं वृजतामने दोषाः (आउञ्जोवणत्ति) अक्ताययन्त्राणि योज्यन्ते वहनया सञ्जीक्रियन्ते इति ॥ ओष० ॥ असंज्ञ ए हि सार्व वसंताणं आउञ्जोवणयणियादिदोसा भवन्तीति । नि०-चू० २ उ० ॥

आउट्ट-आउट्ट-पुं०- करणे, अयमेतादृश एव संज्ञांतिको धातुरिति ॥ कल्प० ॥ आउट्टत्ति णाम करोति । नि०चू० ३ उ० ॥

आकुट्ट-पुं०-आकुट्टतमाकुट्टः आ० कुट्ट० घञ्-वेदने, हिंसायां च । सा चात्र प्राण्यवयवानां वेदनवेदनादिरूपे व्यापार इति ॥ सूत्र० १ थु० १ अ० ॥

आनुट्ट-वि०-सन्तुष्टे, नि०चू० १ उ० ॥

आवृत्त-वि०-आ-समन्ताद् वृत्त इति । समन्ताद् व्यवस्थिते, आचा० १ थु० ७ अ० ४ उ० । परावृत्ते, प्रतिनिवृत्ते, च । वाच० ॥

पाणनिवायण्णितित्तिम्, संकण्णकम् चरणविगममि ।

आउट्टे परिहारा, पुणं वयउवणं तु मूयेति ॥

आवृत्ते आवृत्तपरिणामि माधायिति । पंचा० १६ वि० ॥ समन्तात् हिंसायां प्रवृत्ते, आउट्टो मो प्रवर्तने हिंसायाम् । आचा० १ थु० ७ अ० १ उ० । पुनः पुनरन्यासे, आवर्त्यमाने च । वाच० ॥

आउट्टन-आउट्टन-वि० । कुर्वति, कल्प० । नि० चू० ॥

आउट्टण-आउट्टण-न० । करणे, कल्प० ॥ नि० चू० ॥

आकुट्टन-न० । हिंसायाम्, सूत्र० १ थु० १ अ० । आ० म० । द्वि० ।

आवर्तन-न०-अनिवापायाम्, आचा० २ थु० ७ अ० १ उ० ॥ आराधनायाम्, कदधानाउट्टणं आगमपुच्छणं दीवणा य काउस्म, व्य० म० । आवर्तनमाकषणं राक्षो नृक्क्रियनमिति वृत्तिः व्य० प्र० ७ उ० ॥ नि० चू० । आवर्जने, व्य० द्वि० १० उ० । आनमूखीनृय वर्त्तने, न० । निवर्तने, सूत्र० १ थु० १० अ० । आवर्तने पूर्वभावेनो निवृत्त्यान्यभावेनप्रतिपत्त्यनिमुखो वर्त्तते येन बोधपरिणामिन स आवर्तः पू० तथावर्तने, ॥ उद्घातो निवृत्त्यापायनावप्रतिपत्त्यनिमुखीनृय वर्त्तनस्य हेतोः, बोधपरिणामे च । न० । आउट्टणया-आवर्तनता-स्त्री० आवर्त्तनान्तिमुखीनृय वर्त्तते येन स तथा नृद्धावस्तस्य । आभिनिर्वाधिकद्वानावदोषस्यापायस्य नामभेदविशेषे, सा चेहानो निवृत्त्यापायभावेनप्रतिपत्त्यनिमुखीनृय वर्त्तने हेतुतुना बोधपरिणामनेति ॥ न० ॥

आउट्टणा-आवृत्तना-स्त्री० आराधनायाम्, नि० चू० २ उ० ॥

आकम्पने, व्य० । आवर्जने, "आउट्टकण अत्तंकरेइ" आवर्त्यावर्ज्यात्मीकरोतीति तदर्थः ॥ व्य० द्वि० १० उ० ॥

आउट्टावण-आवर्त्तन-न० अनिमूखीकरणे, आचा० २ थु० ॥

आउट्टि-आउट्टि-स्त्री० करणे, "आउट्टत्ति णाम करोति" आउट्टि धातुः कण्ठाये संज्ञांतिकः । कल्प० । नि० चू० ॥

आकुट्टि-स्त्री० हिंसायाम्, सा च प्राणिनां वेदनवेदनव्यापार इति । आचा० १ थु० १ अ० ॥ इदं करोमात्येवं बुधो-पाय करणे, जीत० ॥ सम० ॥ घञ् ॥ प्रव० ॥ पं० व० । आव० ॥ आउट्टि नाम आत्रोगे जानान इत्यर्थः । वृ० ३ उ० ॥ (आकुट्ट्यां धर्मरुचिदाहरणम्- आता शब्दे)

आवृत्ति-स्त्री० आ० वृत्त० कित्ठ० समन्तात्प्रवर्त्तने, आचा० २ थु० ।

अनिवापायाम्, आचा० २ थु० । आराधनायाम्, राक्षो भक्तीजननम् । व्य० प्र० १ उ० । नि० चू० । आवर्जने, व्य० द्वि० १० उ० । अभिमूखीभूय वर्त्तने, । न० । निवर्त्तने, सूत्र० १ थु० १ अ० । पुनः पुनरन्यासे, नृय एकजानीयक्रियाकरणे, आवृत्तिः सर्वशास्त्रां बोधादीपगरीयसी । प्रत्यावृत्ती, पुनरागती, वाच० । सूर्यस्य चन्द्रस्य च जूयो जूयो दक्षिणोत्तरगमने च । तद्वत्तत्त्वता सूर्यप्रज्ञो-चन्द्रप्रज्ञो ज्योतिष्करणरुके च द्वादशे प्रावृत्ते । यथा आवृत्तयो द्विधा । तद्यथा-एका सूर्यस्यावृत्तयोऽपराश्वन्मसस्तत्र युगे सूर्यस्यावृत्तयो दश त्रयस्ते चतुर्विंशच्छतमावृत्तीनां चन्द्रमसः । सूर्य० १२ पाहु० । चन्द्र० । तत्र सूर्यस्य दशावृत्तयो यथा-

तस्य खनु इमातो पंच वासिकीओ पंच हेमन्तीओ

उट्टीओ पणत्ताओ ॥

(तस्य खनु इत्यादि) तत्र युगे खनु इमा वक्ष्यमाणस्वरूपाः पञ्च वार्षिक्यः पञ्च हैमन्यः शीतकात्रभाविन्यः सर्वसंख्यया दश आवृत्तयः सूर्यस्य प्रज्ञताः । चन्द्र० १२ पाहु० । पतस्त्रयोपपत्ति वक्तुमात्र आह-

एचो आउट्टीओ, वोत्तं जह कमेण सूस्म ।

चंद्रस्म य लहुकरणं, जह दिट्ठं पुव्वसूरीहि ॥

इतोऽयनविज्ञानप्रतिपादनानन्तरं सूर्यस्य चन्द्रस्य च आवृत्ती-र्युयो जूयो दक्षिणोत्तरगमनरूपा यथाक्रमेण परिपाठ्या वक्ष्यामि तासां आवृत्तीनां प्रतिनियतप्रथमदिवसपरिज्ञानाय यथादृष्टं सर्वदर्शिनाः सर्वज्ञैस्तयाकरणं वृत्तपायं वक्ष्ये ॥

प्रतिज्ञातमर्थं निर्वाहयितुकामः प्रथमत आवृत्तीः प्रतिपादयति

सूस्म य त्रयणममा, आउट्टीओ जुगमि दम ह्वांति ।

चंद्रस्म य आउट्टी, मयं च चोत्तीमयं वेव ॥

सूर्यस्यादित्यस्य युगे च चान्द्रं चान्द्राजिवाहं संवत्सरपञ्चकपरिमाणे आवृत्ते यथोदितस्वरूपा अयनसमा भवन्ति । अयनप्रथमप्रवृत्ते वा वृत्तिशब्दाद्यन्त्यात् । ताश्च कति संख्या इत्याह दश । तथा चान्द्रावृत्तीनां शते चतुर्विंशदधिकम् अयनानां द्विप्रथमाः प्रवृत्तय आवृत्तिशब्दाव्याख्यान्वस्य वा अयनान्येतावन्ति तत आवृत्तयोऽप्येतावत्य एव (ज्यो० १२ पाहु०) अथ कथमवसीयते सूर्यस्यावृत्तयो युगे दश त्रयति चन्द्रमसश्चावृत्तीनां चतुर्विंशच्छतमिति उच्यते । उक्तं नाम आवृत्तयो भूयोऽदक्षिणोत्तरगमनरूपाः ततः सूर्यस्य चन्द्रमसो या यावत्त्ययनानि तावत्य आवृत्तयः सूर्यस्य चायनानि दश पतञ्चावसीयते त्रैराशिकवशात् । तथाहि-यदि व्यशित्यधिकेन शतेन दिवसानामेकमयनं भवति ततोऽष्टादशजिः शतैः त्रिंशदधिकैः कति अयनानि स्रच्यन्ते राशित्रयस्यापना । (१७३) (१) (१७३) अत्रा-

न्येन राशिना मध्यमस्य राशेर्गुणमन एकस्य च गुणेन तदेव ज्ववतीति जातान्यष्टादश शतानि त्रिंशदधिकानि (१८३०) तथा-
माथेन राशिना व्यशीत्यधिकेन शतेन त्रिंशदधिकेन त्रयोदश दश ।
आगतं युगमध्ये सूर्यस्य दश अयनानि ज्ववन्तीत्यावृत्तयोऽपि
दश । तथा यदि त्रयोदशानि दिवसेऽधुन आध्याहारिता च समय-
प्रतिनारेकं चन्द्रस्यायनं ज्ववति ततोऽष्टादशानि दिवसशतोत्तरा-
दधिकः कति चन्द्रायनानि ज्ववन्ति राशित्रयस्यापना (१३) (४४)
(१७३०) तथा च राशौ सवर्णनाकरणार्थं त्रयोदशानि राशि सप्त-
ष्टया गुण्यन्ते । गुणयिष्या चोपरितनाः चतुश्चत्वारिंशत् सप्तप्र-
तिनामाः प्रकल्प्यन्ते जानानि नव शतानि पञ्चदशान्तराणि (११५)
यानि चाष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि तान्यापि सवर्णनाकरणा-
र्थं सप्तषष्टया गुण्यन्ते जानानि द्वादश वृक्षाणि द्वे सहस्रे पदं शतानि
दशान्तराणि (१२०२६१०) तत्रैव रूपेणानेन राशेना मध्यमस्य
राशेरैकरूपस्य गुणनेकैकरूप्य च गुणने तदेव ज्ववन्तीत्यावा-
नेव राशिर्जातस्तस्य नवमिः शतैः पञ्चदशान्तराणां न्हियते त्रयं
चतुर्विंशच्छतं (१३४) एतावन्ति चन्द्रायनानि युगगण्य भव-
न्तीत्येतावत्यध्वमस आवृत्तयः ।

सामंतिका सूर्यस्यावृत्तिः कस्यां त्रिथौ ज्ववतीति चिन्तायां
यत्पूर्वार्थैरुपदर्शितं करणन्तुपदर्श्यते ।

आउट्टीहिं एगुणियाहिं, गुणियं सयं तु तेमियं ।

जेण गुणियं ते तिगुणं, रुवहिंयं पक्सिन्न तथ ॥ १ ॥

पन्नरसमाइयमि उ, जं द्वाचं ते तेसु होइ पवेसु ।

जे अंसा ते दिवसा, आउट्टी एत्य बोधव्वा ॥ २ ॥

अनयोऽर्थोऽस्या । आवृत्तिभिरैकैकानि त्रिगुणितं शतं व्यशीत्य-
धिकम् । किमुक्तं ज्ववति या आवृत्तिर्विशिष्टतिथियुक्ता ज्ञातुमिष्टा
तत्संख्या एकैकानिका क्रियते । ततस्तया व्यशीत्यधिकं शतं गुण्यते
गुणयित्वा च येनाङ्केन गुणितं व्यशीत्यधिकं शतं तदङ्कस्थानं
त्रिगुणं कृत्वा रूपाधिकं स तत्र पूर्वराशौ प्रकल्प्यते ततः पञ्चदश-
ानिर्नागो न्हियते हते च भागे यत्कृत्वं तत्तत् तावत्संख्याकेषु पूर्व-
स्वतन्त्राण्येव सा विवक्षिता आवृत्तिर्ज्ञायते यत्वंशाः पश्चादङ्क-
रितस्तैः दिवसाः । तत्र तेषु दिवसेषु मध्ये चरमादिवसे आवृत्ति-
र्ज्ञेयतीति भावः । इहावृत्तीनामेवं क्रमो युगे प्रथमा आवृत्तिः
आवर्णे मासे, द्वितीया माघे मासे, तृतीया ज्येः आवर्णे मासे,
चतुर्थी माघमासे, पुनरपि पञ्चमी आवर्णे, षष्ठी माघमासे, ज्येः
सप्तमी आवर्णे, षष्ठ्या माघमासे, नवमी आवर्णमासे, दशमी
माघमासे इति तत्र प्रथमा किञ्च आवृत्तिः कस्यां त्रिथौ भव-
तीति यदि जिज्ञासा तदा प्रथमावृत्तिस्थाने एककां भ्रियते सरू-
पेनः क्रियते न किमपि पश्चाद्रूपं प्राप्यते ततः पाश्चात्ययुग-
जाविनी या दशमी आवृत्तिस्तत्संख्या दशकरूपा भ्रियते तथा
व्यशीत्यधिकं शतं गुण्यते जातान्यष्टादश शतानि त्रिंशदधिका-
नि (१७३०) दशकेन किञ्च गुणितं व्यशीत्यधिकं शतमिति । ते
दशानि गुण्यन्ते जातान्त्रिंशत् । सा रूपाधिका विधेया जाता एक
त्रिंशत् । सा पूर्वराशौ प्रकल्प्यते जातान्यष्टादशशतान्येकषष्ट-
यानि (१७६१) तेषां पञ्चदशभिर्नागो न्हियते त्रयं चतुर्विं-
शतिशतं शेषं तिष्ठति एकं रूपमागतम् । चतुर्विंशत्यधिकं पूर्वशतात्
तत्संख्या युगे अतिक्रान्ते अजिनवे युगे प्रथममाने प्रथमा-
वृत्तिः प्रथमायां त्रिथौ प्रतिपदि ज्ववतीति । तथा कस्यां त्रिथौ
द्वितीया माघमासमाविनी आवृत्तिर्ज्ञेयतीति यदि जिज्ञासा तदा
द्विको भ्रियते सरूपेनः कृत इति जातः एककस्तेन व्यशीत्यधिकं
शतं गुण्यते एकैकं च गुणितं तदेव ज्ववति जातं व्यशीत्यधिकं
मेव शतम् एकैकं गुणितं किञ्च व्यशीत्यधिकं शतमिति । एकं

त्रिगुणीक्रियते जातस्त्रिकः सरूपाधिकः क्रियते जाताश्चत्वारस्तैः
पूर्वराशौ प्रकल्प्यन्ते जातं सप्तशतीत्यधिकं शतं (१७७) तस्याः
पञ्चदशभिर्नागो न्हियते त्रयोदशानि पञ्चदशानि तेषु माघमासे
बहुवपक्के सप्तमायां त्रिथौ द्वितीया माघमासे माघमासजाविनीनां
तु मध्ये प्रथमा आवृत्तिर्गतिः । तथा तृतीया आवृत्तिः कस्यां त्रिथौ
भवतीति जिज्ञासायां त्रिको भ्रियते सरूपेनः क्रियते इति जातो-
द्विकस्तेन व्यशीत्यधिकं शतं गुण्यते जातानि त्रिंशति शतानि वि-
सप्तत्यधिकानि (१७३) द्विकेन किञ्च गुणितं व्यशीत्यधिकं शत-
तमिति । द्विकत्रिगुणीक्रियते जाताः पदं ते रूपाधिकाः क्रियन्ते
जाताः सप्त, ते पूर्वराशौ प्रकल्प्यन्ते जानानि त्रिंशति शतानि वि-
सप्तत्यधिकानि (१७३) तेषां पञ्चदशभिर्नागो न्हियते त्रयो-
दशानि (१७३) शेषास्तिष्ठन्ति त्रयोदशानां आगतं युगे तृती-
यावृत्तिः आरवणमासमाविनीनां तु मध्ये द्वितीया चतुर्विंशतिर्वात्म-
के प्रथमे संवत्सरेऽतिक्रान्ते आरवणमासे बहुवपक्के त्रयोदशानां त्रिथौ
भवतीत्येवमन्यस्यावृत्तिषु करणवशाद्विवक्षितानि स्थेयः
नानेतस्यास्ताश्चेमा युगे चतुर्थी माघमासजाविनीनां तु मध्ये द्विती-
या शुक्लपक्षे चतुर्थी पञ्चमी । आरवणमासमाविनीनां तु मध्ये-
तृतीया, आरवणमासे शुक्लपक्षे दशम्यां षष्ठी, माघमासजाविनी-
नां तु मध्ये तृतीया माघमासे बहुवपक्के प्रतिपदि सप्तमी ।
आरवणमासजाविनीनां तु मध्ये चतुर्थी, आरवणमासे बहुवपक्के
सप्तम्यामष्टमी । माघमासमाविनीनां तु मध्ये चतुर्थी, माघ-
मासे बहुवपक्के त्रयोदश्यां नवमी । आरवणमासमाविनीनां तु
मध्ये पञ्चमी, आरवणमासे शुक्लपक्षे चतुर्थी दशमी । माघमास-
माविनीनां तु मध्ये पञ्चमी, माघमासे शुक्लपक्षे दशम्यां चतुर्दशी
तथा चैता एव पञ्चमां आरवणमासमाविनीनां पञ्चमीनां तु
माघमासजाविनीनां तु तिथयोऽन्यत्राऽन्युक्ताः । “ पदमा बहुव-
पक्षिप, विद्या बहुवस्स तेरसी दिवसे । सुहस्सय दसमीप,
बहुवस्सय सप्तमीप उ । सुहस्सय चतुर्थीप, पवत्तप पंचमी उ
आउट्टी । एया आउट्टीओ, सन्नाओ सावणे मासेऽथ बहुवस्स सप्त-
मीप, पदमा सुहस्सय तो चतुर्थीप । बहुवस्स य पारिप, बहुवस्स
य तेरसी दिवसे ॥ ३ ॥ सुहस्सय दसमीप, पवत्तप पंचमी
उ आउट्टी । एया आउट्टीओ, सन्नाओ माघमासमि ॥ ४ ॥ चन्द्रो
१२ पाहु० । सूर्यो इह सूर्यस्य दशावृत्तयो ज्ववति । एतच्चानन्त-
रमेव भावितं तत्र पञ्चावृत्तयः आवर्णे मासे, पञ्च माघमासे ।
तत्र याः आवर्णमासे भवन्ति तासां मध्ये प्रथमा बहुवपक्कप्रति-
पदि, द्वितीया बहुवपक्कस्य बहुवपक्कस्य सम्बन्धिनं त्रयोदशीरूपं
दिवसे, तृतीया शुक्लस्य शुक्लपक्कस्य दशम्यां, चतुर्थी बहुव-
पक्कस्य सप्तम्यां, शुक्लस्य शुक्लपक्कस्य चतुर्थी प्रवर्त्तते पञ्चमी
आवृत्तिः । एताः सर्वा अपि आवृत्तयः आवर्णे मासे वेदितव्याः ॥
माघमासे प्रथमा आवृत्तिर्बहुवपक्कस्य षष्ठ्यपक्कस्य सप्तम्यां ज्ववति,
द्वितीया शुक्लस्य शुक्लपक्कस्य चतुर्थी, तृतीया बहुवपक्क-
प्रतिपदि चतुर्थी बहुवपक्कस्य त्रयोदशीदिवसे, पञ्चमी शुक्लप-
क्कस्य दशम्यां प्रवर्त्तते । एताः सर्वा अन्यावृत्तयो माघमासे भव-
न्ति । ज्योः १५ पाहु० । एतासु सूर्यावृत्तयु चन्द्रनक्षत्रयोगपरि-
ज्ञानार्थं करणमभिहितसुस्तद्विषयं ध्रुवराशिमाह ॥

पंचमया पदिगुणा, तिसुत्रा नियमसो मुहत्तुणां ।

उत्तममेमद्विजाग, उच्चैव य एणिण्या भागा ॥

पञ्चशतानि त्रिसप्तानि त्रिसप्तत्यधिकानि परिपूर्णानि मुहूर्त्तानां
ज्ववन्ति पञ्चशतश्च षाष्ट्यभिभागाः । पदं चैव ज्ञानिका ज्ञानाः ए-
कस्य द्वार्यभिभागस्य साकाः पदसप्तप्रतिभागाः । एतावान् विव-
क्षितकरणा ध्रुवराशिः । कथमस्योत्पत्तिरिति चेद्वच्यते । इह यदि

दशभिः सूर्यायनैः सप्तषष्टिभ्यश्च नक्षत्रपर्याया लघ्नयन्ते तत एकं सूर्यायनेन किञ्चानामहे राशित्रयस्थोपना (१०) (६७) (१) अत्रान्येन राशिना मन्थरादोः सप्तषष्टिचक्रेण गुणिता एकं च गुणितं तदेव ब्रह्मं जवतीति जाना सप्तषष्टिः (६७) तस्य दशजिर्नामोदरे ब्रह्माः षट् पर्यायाः एकस्य च पर्यायस्य सप्तदशजनास्तद्वत्सप्तपरिमाणमधिकृत्य गद्याया मुपन्यस्तम् । कथमेतद्वसरीयते यथेतावांस्तत्र मुहूर्त्तं इति चेदुच्यते-त्रैराशिककर्म चित्ताबलासंस्था हि-यदि दशभिर्नामोः सप्तषष्टिर्नामदिनानि एकस्य च दिनस्य एकविंशतिसप्तषष्टिर्नामा लघ्नयन्ते तदा सप्तजिर्भोगैः किं ब्रह्मामहे राशित्रयस्थापना (१०) (२७) (२१) (७) अत्रान्येन राशिना सप्तचक्रक्रेण मन्थस्य राशेर्मध्ये सप्तविंशतिदिनानि गुणयन्ते जातं नवराशित्यधिकं शतं (१८६) तस्याद्येन राशिना दशचक्रक्रेण जागो हते लब्धा अष्टादश (१८) दिवसास्ते च मुहूर्त्तानयनाय त्रिंशता गुणयन्ते जातानि पञ्चशतानि चत्वारिंशदधिकानि मुहूर्त्तानां (४४०) शेषा उपरि तिष्ठन्ति । न च ते मुहूर्त्तकरणार्थं त्रिंशता गुणयन्ते जाते द्विशते सप्तत्यधिकं (२७०) ततो दशजिर्नामो हते ब्रह्माः सप्तविंशतिमुहूर्त्ताः ते पूर्वस्मिन् मुहूर्त्तराशौ प्रकियन्ते जातानि पञ्चशतानि सप्तषष्ट्यधिकानि (४६७) येषु च एकविंशतिः सप्तषष्टिभागा दिनस्य तेषु मुहूर्त्तभागकरणार्थं त्रिंशता गुणयन्ते जातानि षट्शतानि त्रिंशदधिकानि (६३०) तानि सप्तजिर्गुणयन्ते जातानि दशोत्तराणि चतुश्चत्वारिंशच्छतानि (४४१०) तेषां दशभिर्नामो हते लब्धानि चत्वारिंशतानि एकचत्वारिंशदधिकानि (४४१) तेषां सप्तषष्ट्या भागे हते ब्रह्माः षट् मुहूर्त्ताः ते पूर्वमुहूर्त्तराशौ प्रकियन्ते जातानि मुहूर्त्तानां पञ्च शतानि त्रिसप्तत्यधिकानि (४७३) शेषाश्चाद्विंशति एकोनचत्वारिंशत् सार्धषष्ट्या गुणयन्ते जातानि चतुर्विंशतिशतानि अष्टादशधिकानि (२४२८) तेषां सप्तषष्ट्या जागो हते ब्रह्माः षट्त्रिंशत् द्वाषष्टिर्नामाः शेषास्तिष्ठन्ति षट् चेति । ते च एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सत्काः सप्तषष्टिर्नामाः यते चानिद्वय्यरूपा जागा इति क्षणिका जागा इति व्यपदिश्यन्ते तदेचमुक्तो भुवराशिः ॥ चञ्च० ११ पाहु० ॥ सूर्य० ॥ ज्यो० ॥

सम्प्रति करणमाह ॥

आउट्टीहि एगुणियाडिं, गुणिओ हविज्ज भुवरासी ।
एयं मुहूर्त्तगणियं, एत्तो वोचामि माहणं ॥ १ ॥
अजिइस्स नव मुहत्ता, विसट्ठिजागा उ हौति चउवीसं ।
गवढी य सजागा, जागा मत्तडिउयकया ॥ ३ ॥
उणुणट्ठं पोहवया, तिसु चैव नवोत्तरेसु रोहिणिया ।
तिसु नवनउपसु भवे, पुणव्वसु उत्तराफगू ॥ ४ ॥
पंचेव अउणपत्ता, मयडिं एगुणल्लराडिं उचंचेव ।
मोज्जाहि विमाहासु, मूले सत्तेव चोयात्ता ॥ ५ ॥
अट्ठसुयमगुणवीसा, साहणगं उत्तराणमादाणं ।
उउवीमं खलु जागी, गवढी उणुणिया जागा ॥ ६ ॥
एयाडिं सोहइत्ता, जे समं ते हवज्ज नक्खत्तं ।
चंदेण ममाउत्तं, आउट्टीए उ बोधन्वं ॥ ७ ॥

(भाउट्टीहि इत्यादि) यस्यामाषुर्त्तानि नक्षत्रयोगो ज्ञातीमप्यन्ते तथा आउट्ट्या एकांनिकया एकपदार्थिनया गुणितोऽनन्तराक्तस्वरूपो भुवराशिर्नवेव यावान् पत्तमुहूर्त्तपरिमाणमत ऊर्ध्वं

वक्ष्यामि शोधनकम् । तत्र प्रथमतोऽजिजितो नक्षत्रस्य शोधनकमाह (अभिइस्सत्यादि) अभिजितोऽजिजिन्नक्षत्रस्य शोधनकं नव मुहूर्त्ताः एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशतिद्वाषष्टिर्नामा एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सत्काः सप्तषष्टिर्छेदद्विताः सम्प्राः परिपुषाः पद्विपट्भागः । कथमेतस्याप्यतिरिचि चेदुच्यते-इहामिजितोऽहोरात्रसत्काः एकविंशतिसप्तषष्टिर्नामाश्चञ्चमसो योगाः । तत्राहोरात्रस्त्रिंशत्मुहूर्त्तं इति मुहूर्त्तभागकरणाध्यमेकविंशतिः त्रिंशता गुणयन्ते जातानि षट्शतानि त्रिंशदधिकानि (६३०) तेषां सप्तषष्ट्या जागो ऽह्यते ब्रह्मा नव मुहूर्त्ताः शेषास्तिष्ठन्ति सप्तविंशतिः ते द्वाषष्टिर्नामाकरणार्थं द्वाषष्ट्या गुणयन्ते जातानि षोडशशतानि चतुःसप्तत्यधिकानि (१६७४) तेषां सप्तषष्ट्या जागो ह्यते ब्रह्माश्चतुर्विंशतिर्द्वाषष्टिर्नामाः शेषास्तिष्ठन्ति षट्पष्टिः । ते च एकस्य च द्वाषष्टिर्नामास्य सत्काः सप्तषष्टिर्नामाः । सम्प्रति शेषनक्षत्राणां शोधनकानि उच्यन्ते उगुणचमित्यादिगद्याभ्यम् एकोनषष्टमेकोनषष्ट्यधिकं शतं शोष्ठपदा उत्तरभाद्रपदा किमुक्तं जवत्येकोनषष्ट्यधिकेन शतेनाभिजिद्विद्विद्युत्तरभाद्रपदान्तानि नक्षत्राणि शुचयन्ति । तथाहि-नव मुहूर्त्ता अभिजितस्त्रिंशच्चूचणस्य, त्रिंशत्तुनिष्ठ्याः, पञ्चदश शतभिजः, त्रिंशत्पूर्वभाद्रपदायाः, पञ्चचत्वारिंशत्तुत्तरभाद्रपदाया इति शुद्ध्यन्ति । एकोनषष्ट्यधिकेन शतेनोत्तरभाद्रपदान्तानि नक्षत्राणि द्वागदिपु नवोत्तरेषु शतेषु रोहिणिकान्तानि शुद्ध्यन्ति । तथाहिकोनषष्ट्यधिकेन शतेनोत्तरभाद्रपदापर्यन्तानि शुचयन्ति । तर्तस्त्रिंशत्मुहूर्त्तं रेवती, त्रिंशता अश्विनी, पञ्चदशजिर्नरेण त्रिंशता कृत्तिका, पञ्चचत्वारिंशता रोहिणिकेति तथा त्रिषु नवनवत्यधिकेषु शतेषु पुनर्वसून्तानि शुचयन्ति । नञ् त्रिः शतेनैवोत्तरे रोहिणिकाः शुद्ध्यन्ति तत्त्रिंशता मुहूर्त्तः मृगशिरः, पञ्चदशजिर्नार्त्ता, पञ्चचत्वारिंशता पुनर्वसू इति । तथा पञ्चशतान्येकोनपञ्चाशदधिकानि उत्तरफाल्गुनीपर्यन्तानि । किमुक्तं जवति पञ्चजिः शतैरेकोनपञ्चाशदधिकैरुत्तरफाल्गुन्यन्तानि नक्षत्राणि शुचयन्ति । तथाहि त्रिजिः शतैरेनवत्यधिकैः पुनर्वसून्तानि शुचयन्ति । तत्त्रिंशता मुहूर्त्तः पुष्यः, पञ्चदशजिर्नरेण, त्रिंशता मघा, त्रिंशता पूर्वफाल्गुनी, पञ्चचत्वारिंशता उत्तरफाल्गुनीति, षट्शतानि एकोनसप्तत्यधिकानि विशाखानां विशाखापर्यन्तानां नक्षत्राणां शोष्यानि । तथा ह्युत्तरफाल्गुन्यन्तानां पञ्चशतान्येकोनपञ्चाशदधिकानि शोष्यानि । ततः त्रिंशत्मुहूर्त्ता इत्यस्य, त्रिंशद्वाद्याः, पञ्चदश स्यातेः, पञ्चचत्वारिंशद्दिशाखाया, इति । तथा मूले सूत्रनक्षत्रे शोष्यानि सप्तशतानि चतुश्चत्वारिंशदधिकानि (४४४) तत्र षट्शतानि एकोनसप्तत्यधिकानि (६६६) विशाखान्तानां नक्षत्राणां शोष्यानि ततः त्रिंशत्मुहूर्त्ताः अनुत्तरायाः पञ्चदश ज्येष्ठायाः त्रिंशत् सूत्रस्येति, तथा अष्टौ शतानि समाहृतानि अष्टशतमेकोनविंशत्यधिकम् । किमुक्तं अवलम्ब्य शतात्येकोनविंशत्यधिकानि उत्तराषाढानामुत्तराषाढान्तानां नक्षत्राणां शोधनकम् । तथाहि मृगशान्तानां नक्षत्राणां शोष्यानि सप्तशतानि चतुश्चत्वारिंशदधिकानि (७७४) तत्र त्रिंशत्मुहूर्त्ताः पुर्याषाढानक्षत्रस्य पञ्चचत्वारिंशदुत्तराषाढानामिति । तथा सर्वेषामपि चार्माषां शोधनकानामुपरि अभिजितः संबन्धिनः चतुर्विंशतिद्वाषष्टिर्नामाः शोष्याः एकस्य च द्वाषष्टिर्नामास्य सत्काः षट्पष्टिर्क्षणाभागाः (एयाडि इत्यादि) एतानि अनन्तरादितानि शोधनकानि यथासंज्ञं शोधयित्वा यत् शेषमुहूर्त्तं तत्र यथायोगमप्यन्तरालपरित्यज्य नक्षत्रेषु शोधितेषु यत्नं न शुचयति तत्तत्तत्तत्

चन्द्रेण समायुक्तं विवक्षितायामावृत्तौ वेदितव्यम् । तत्र प्रथमा-
यामावृत्तौ प्रथमतः प्रवर्त्तमानायां केन नक्षत्रेण युक्तश्चन्द्र इति
यदि जिज्ञासा तत्प्रथमावृत्तिस्थाने एकको ध्रियते स्वरूपानः
क्रियत इति न किमपि पञ्चाशत् रूपमवतिष्ठते । ततः पाश्चात्य-
युगभावनिर्णयमावृत्तीनां मध्ये या दशमी आवृत्तिस्तत्संख्या
दशकरुणा ध्रियते तथा प्राचीनः समस्तोऽपि ध्रुवराशिः पञ्चश-
तानि त्रिसप्तत्यधिकानि (५७३) मुहूर्त्तानामेकस्य च मुह-
ूर्त्तस्य पदत्रिंशत् द्वापष्टिभाग एकस्य च द्वापष्टिभागस्य पदस-
प्तपष्टिभागाः (३६-६२) इत्येवं प्रमाणो गुणयते । तत्र मुहूर्त्ता-
राशौ दशनिर्गुणिते जातानि सप्तपञ्चाशत् शतानि त्रिंशदधि-
कानि (५७३०) येऽपि च पदत्रिंशत् द्वापष्टिभागस्तेऽपि दश-
भिर्गुणिते जातानि त्रीणि शतानि पञ्चदधिकानि (३६०)
एतेषां द्वापष्टिभागे भागे हृते ब्रह्मा-पञ्च मुहूर्त्तस्ते पूर्वराशौ प्रो-
च्यन्ते जातः पूर्वराशिः, सप्तपञ्चाशत् शतानि पञ्चत्रिंशदधिकानि
(५७३५) शेषास्तिपुनिते द्वापष्टिभागाः पञ्चाशत् (५०) ये-
ऽपि च पद चूर्णि-काभागास्तेऽपि दशनिर्गुणिता जाता पष्टि-
तप्तपञ्चाशत् शोधनकानि शोधयन्ते । तत्रोत्तरपादाद्व्यस्तानां
नक्षत्राणां शोधनकमष्टौ शतायेकोनविंशत्यधिकानि (८१९)
एतानि किञ्च ययोदितराशेः सप्तकृत्यः शुद्धिमाप्नुवन्तीति स-
प्तभिर्गुणयन्ते जातानि सप्तपञ्चाशच्छतानि त्रयस्त्रिंशदधिकानि
(५७३३) तानि पञ्चाशच्छतस्यः पञ्चत्रिंशदधिकस्यः पात्यन्ते
स्थितौ पश्चात् द्वौ मुहूर्त्तौ द्वापष्टिभागकरणार्थं द्वापष्टिभागे गुणये-
ते जातं चतुर्विंशतिशतं द्वापष्टिभागानाम् (१२४) ततः प्रा-
क्तं पञ्चाशत्पञ्च द्वापष्टिभागे राशौ प्रोच्यन्ते जातं चतुःसप्त-
त्यधिकं शतम् (१७४) द्वापष्टिभागानां तथापि अभिजितः
संवन्धिनश्चतुस्त्रिंशद्द्वादशपष्टिभागाः शोध्यस्ते सप्तनिर्गुणयन्ते
जातमपष्ट्यधिकं शतम् (१६८) तत् चतुःसप्तत्यधिकान्
शतात् शोधयते स्थिताः शेषाः पदद्वादशपष्टिभागाः । ते च चूर्णि-
काभागापष्ट्यस्य सप्तपष्टिभागे गुणयन्ते गुणयित्वा ये प्राक्तनाः
ते तत्र प्रोच्यन्ते जातानि चत्वारि शतानि द्वापष्ट्यधि-
कानि (४६२) ततो ये अभिजितः संवन्धिनः पद पष्टिचूर्णि-
काभागाः शोध्यस्ते सप्तभिर्गुणयन्ते जातानि चत्वारि शतानि
द्वापष्ट्यधिकानि (४६२) तान्यनन्तरादितराशेः शोधयन्ते
स्थितं पश्चात् शुच्यम् । तत आगतं साकल्येनोत्तरपादादानत्वे
चन्द्रेण युक्ते सति तदनन्तरस्याभिजितो नक्षत्रस्य प्रथमसम-
ये युगे प्रथमा आवृत्तिः प्रवर्त्तते ॥ चन्द्रो १२ पाहु० । सूर्यो १० । ज्यो ० ।
अथ श्रावणमासजायन्तीनामावृत्तीनां चन्द्रनक्षत्रस्य संप्रदहणं
गाथासाह ।

पदमा होइ अभिज्ञा, सट्टाणाहिये तहा विमाहाहि ।

रेवतीए उ चउत्थी, पुवाहि फगुणीहि तहा ॥

श्रावणमासजायन्तीनामनन्तरादितस्वरूपाणां पञ्चानामावृत्ती-
नां मध्ये प्रथमा आवृत्तिरभिजिता नक्षत्रेण युता भवति, द्विती-
या (सट्टाणाहि) मृगशिरसा, तृतीया विशाखा, चतुर्थी
रेवती, पञ्चमी पूर्वफाल्गुनीतिः, ॥ ज्यो ० १२ पाहु० ॥

सम्प्रति वार्षिकीणामेवावृत्तीनां नक्षत्रयोगं प्रश्नरीत्या प्रति-
पादयति ।

ता एभिर्णिणं पंचाहं संवत्तराणं पदमं वार्षिकियाउटि चंदे
केण एकस्वत्तेण जेगं जोएति ता अभिजिस्म पदमसमप
तं मयं चं मूरे केण एकस्वत्तेण जेगं जोएति ता ५

सेणं पुरमस्स एगएवीसं मुहुत्ता तेतालीसं च वावट्टिजागा
मुहुत्तस्स वावट्टिजागं च सत्तट्टिहा ठेत्ता तेतालीसं चु-
एणिया जागा मेसा ॥

(एभिर्णिणमित्यादि) एतेषामनन्तरादितानां पञ्चानां चन्द्रादी-
नां संवत्तराणां मध्ये प्रथमां वार्षिकीं वर्षाकादसंवन्धिनीं श्रा-
वणमासभावित्वमित्यर्थः । आवृत्तिं चन्द्रः केन नक्षत्रेण सह
योगमुपागतः सन् प्रवर्त्तयति एवं गौतमन प्रश्ने कृते जगवानाह (ता
अभिजितस्स इत्यादि) अभिजिता नक्षत्रेण युनक्ति । एत-
देव विशेषत आचष्टे अभिजितो नक्षत्रस्य प्रथमसमये युनक्ति
तदेवं चन्द्रनक्षत्रमवयुष्य सूर्यनक्षत्रविषयं प्रश्नमाह (तं समर्थं
चर्णमित्यादि) तस्मिन् समये णमिति वाक्यादङ्कारं सूर्यः
केन नक्षत्रेण युनक्ति केन नक्षत्रेण सह सूर्यो योगमुपागतः
सन् तां प्रथमावृत्तिं प्रवर्त्तयतीति । जगवानाह (ता पूसे-
णमित्यादि) ता इति पूर्ववत् पुण्येण युनक्तं प्रथमावृत्तिं
युनक्ति एतेदेव सविशेषमाचष्टे तदानीं पुण्यस्य एकोनविंशति-
मुहूर्त्तास्त्रिंशत्वारंशश्च द्वापष्टिभागा मुहूर्त्तस्य एकं च द्वापष्टि-
भागं सप्तपष्टिभागा इति तस्य सत्काख्यस्त्रिंशत् चूर्णि-काभागा-
गाः शेषाः । कथमेतदवसीयत इति उच्यते—वराशिकवशात्
तथाहि—यदि दशनिर्गुणयन्ते पञ्चसूर्यकृताक्षत्रपर्यायान् ब्रह्मा-
महे तत एकनयनेन किं ब्रह्मामहे राशित्रयस्यापना ॥ १० ॥ ५ ।
१ । अत्रान्येन राशिना एकैकवक्षणेन मध्यमस्य राशेः पञ्चक-
रूपस्य गुणेन जाताः पञ्चैव तेषां दशनिर्भागो ह्रियते लब्धमर्थे
पर्यायस्य तत्र नक्षत्रपर्यायः सप्तपष्टिभागरूपोऽष्टदशशतानि
विंशदधिकानि (१७३०) तथाहि—पद नक्षत्राणि शतभिषक्-
प्रभृतीनि अर्द्धक्षेत्राणि ततस्तेषां प्रत्येकं सार्द्धत्रयस्त्रिंशत् सप्तप-
ष्टिभागस्ते साकल्यस्त्रिंशत् पञ्चभिर्गुणयन्ते जाते द्वे शते एको-
त्तरं (२१०) पद नक्षत्राण्युत्तरभागापदादीनि द्व्यर्द्धक्षेत्राणि
ततस्तेषां प्रत्येकमेकं शतं सप्तपष्टिभागानामेकस्य च सप्तपष्टि-
भागस्याहं एतन् पञ्चभिर्गुणयन्ते जातानि पदशतानि व्युत्तराणि
(६०३) शेषाणि पञ्चदश नक्षत्राणि समक्षेत्राणि प्रत्येकं सप्त-
पष्टिभागाः ततः पञ्चदशनिर्गुणयन्ते जातं पञ्चोत्तरं सहस्रं
(१००५) एकविंशतिश्चाभिजितः सप्तपष्टिभागाः सर्वसंख्यायाः
सप्तपष्टिभागानामष्टदशशतानि विंशदधिकानि (१८३०) एव
परिपूर्णाः सप्तपष्टिभागानामेकं नक्षत्रपर्यायः एतस्याहं नव
शतानि पञ्चदशोत्तराणि (९१५) तेऽय एकाविंशतीरभिजितः
संवन्धिनो शुद्धा शेषाणि तिष्ठत्यष्टौ शतानि चतुर्नवत्यधिकानि
(८९४) तेषां सप्तपष्टिभागे ह्रियते ब्रह्माख्योऽष्ट (१३)
शेषास्तिपुनिते त्रयोविंशतिखयोऽष्टाशिक्ष पुनर्वस्यन्तानि नक्ष-
त्राणि शुद्धानि ये च शेषास्तिपुनिते त्रयोविंशतिः सप्तपष्टिभागाः
ते मुहूर्त्तकरणार्थं विंशता गुणयन्ते जातानि पद शतानि नवत्य-
धिकानि (६७०) तेषां सप्तपष्टिभागे ह्रियते ब्रह्मा दश
मुहूर्त्ताः (१०) शेषास्तिपुनिते विंशतिः सा द्वापष्टिभागकर-
णार्थं द्वापष्टिभागे गुणयन्ते जातानि द्व्यष्टदशशतानि चत्वारिंशदधि-
कानि (१२४०) तेषां सप्तपष्टिभागे ह्रियते लब्धा अष्टादश
द्वापष्टिभागाः शेषास्तिपुनिते चतुस्त्रिंशत् द्वापष्टिभागस्य सप्तपष्टि-
भागस्ततः आगतं पुण्यस्य दशसु मुहूर्त्तैर्व्येकस्य च मुहूर्त्त-
स्याष्टादशसु द्वापष्टिभागव्येकस्य च द्वापष्टिभागस्य चतुस्त्रिंश-
त्सप्तपष्टिभागेषु गतेषु एकोनविंशतौ च मुहूर्त्तव्येकस्य च मुह-
ूर्त्तस्य द्विव्येकस्य सट्ट द्वापष्टिभागस्य त्रयस्त्रिंशत् सप्तपष्टिभागेषु

प्रथमा श्रावणमासजाविन्यावृत्तिः प्रवर्तते ॥

श्रावणमासजाविद्वितीयावृत्तिविषयं प्रश्नसूत्रमाह—

ता एएसिणं पंचहं संवच्छराणं दोषं वासिक्कि आउटि चंदे केणं पुच्छा ता संगणाहिं संगणाणं सो चव अनिलावो एकारस मुहुत्ता ऊताली तेपसं चव पुष्पिता तं समं तं च एणं सूरं केणं एक्खत्तेणं जोएतं पुच्छा ता पूसेणं पूसस्स एणं तं चव जं पढमाए ॥

ता एएसिणमित्यादि । ता इति पूर्ववत् एयामन्तरादितानां पञ्चानां संवत्सराणां मध्ये द्वितीयां वार्षिकीं श्रावणमासजाविनीमावृत्तिं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति केन नक्षत्रेण युक्तः सन् चन्द्रो द्वितीयामावृत्तिं प्रारम्भयति एवं प्रश्ने कृते सति जगवानाह (ता संगणाहिं इत्यादि) ता इति पूर्ववत् संस्थानानि सिंस्थानादाश्चेत् मृगशिरानक्षत्रमभिधीयते । तथा च प्रवचने प्रसिद्धेः ततो मृगशिरस नक्षत्रेण युक्तश्चन्द्रमा द्वितीयां श्रावणमासमाविनीमावृत्तिं प्रवर्तयति नदीनां च मृगशिरानक्षत्रस्य एकादश मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य एकौनचत्वारिंशद् ऋषिपट्टिनागा एकस्य च द्वापट्टिभागस्य पदसप्तपट्टिनागाः शेषास्तथा हि—इह या श्रावणमासमाविन्यावृत्तिः सा प्राक् दशितकमापेक्षया तृतीया ततस्तस्थाने त्रिको भ्रियते सस्तेपानः क्रियते इति जातो द्विकस्तेन प्राक्तनो ध्रुवराशिः पञ्च शतानि त्रिसप्तत्यधिकानि (४७३) मुहूर्तानाम् । एकस्य च मुहूर्तस्य षट्त्रिंशत् (३६) द्वापट्टिभाग एकस्य च द्वापट्टिभागस्य पदसप्तपट्टि (६५६) भागाः इत्येवंप्रमाणो गुणयते जातानि एकादश शतानि षट्चत्वारिंशदधिकानि [११४६] द्वायनतिरेकस्य मुहूर्तस्य सत्का द्वापट्टिनागाः [७३] एकस्य च द्वापट्टिभागस्य [६३] द्वादश [१२] सप्तपट्टिनागाः [६७] तत एतेज्यो मुहूर्तानामष्टतिः शनैरेकौनविंशत्यधिकैरेकस्य चतुर्विंशत्या द्वापट्टिभागैरेकस्य च द्वापट्टिभागस्य षट्पट्टणा सप्तपट्टिभागैरेकः परिपूर्णां नक्षत्रपर्यायः गृह्यः । स्थितानि पश्चात् मुहूर्तानां त्रीणि शतानि सप्तविंशत्यधिकानि [३२७] एकस्य च मुहूर्तस्य सप्तचत्वारिंशद् [४७] द्वापट्टिभाग एकस्य द्वापट्टिभागस्य त्रयोदश सप्तपट्टिनागाः [१३] तत एतेज्यस्त्रिभिर्मुहूर्तशतैर्नवोत्तरैरेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वापट्टिभागै [६२] रेकस्य च द्वापट्टिभागस्य षट्पट्टणा सप्तपट्टिभागै [६७] त्रिभिर्द्वादशीर्नक्षत्रपर्यायैः स्थितानि नक्षत्राणि गृह्णानि तेषु चैव नवोत्तरेषु “रोहिणीया इत्यादि” प्रागुक्तवचनात् । ततः स्थिताः पश्चाद्द्वादश मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य द्वाविंशतिद्वापट्टिभाग एकस्य च द्वापट्टिभागस्य चतुर्दश सप्तपट्टिनागाः [१०] [२२] [१४] एतावता च मृगशिरा न गृह्यति तत आगतं मृगशिरानक्षत्रमेकादशमुहूर्तस्यैकस्य च मुहूर्तस्य एकौनचत्वारिंशद् द्वापट्टिभागेषु एकस्य च द्वापट्टिभागस्य [६२] त्रिपञ्चाशत् सप्तपट्टिभागेषु [६७] शेषेषु द्वितीयां श्रावणमासजाविनीमावृत्तिं प्रवर्तयति [तं समयं वणमित्यादि] तस्मिन् समये सूर्यः केन नक्षत्रेण सह योगमुपागतस्तां द्वितीयां वार्षिकीमावृत्तिं युनक्ति भगवानाह [ता पूसेणमित्यादि] ता इति पूर्ववत् पुष्येण युक्तः “तं चव” इति वचनसमाध्यादिदं दृष्टव्यम् । “पुस्सस्स पण्णवीसं मुहुत्ता नेयलीसं च वावचीनागा मुहुत्तस्स वावचित्तागं च सज्जिटा उच्चा नेत्तीसं चुप्पिया नागा सेसा इति ” इह सूर्यस्य दशान्निरयनः पञ्च सूर्यनक्षत्रपर्यायां वृज्यते द्वाभ्यां चायनाभ्यामेकं तत्रोत्तरायणं कुर्वन् सर्वथाभिजिता नक्षत्रेण

सह योगमुपागच्छति दक्षिणायनं कुर्वन् पुष्येण तस्य च पुष्यस्य एकौनविंशतौ मुहूर्तस्यैकस्य च मुहूर्तस्य द्विचत्वारिंशद् द्वापट्टिभागस्यैकस्य च द्वापट्टिभागस्य त्रयोविंशत् सप्तपट्टिभागेषु शेषेषु तथा चेत्कम् “अन्नितराहिं निना, आस्सो पुस्सजोगमुवगयस्स । सत्त्वा आउटिओ, करेइ सो सावणे मासं” [चन्द्र० १२ पाठ० । सूर्य०] श्रावण मासं सर्वोऽन्यन्तरात्मन्द्धानतिक्रामन् सूर्यः सर्वोऽन्यावृत्तीः करोति पुष्येण सह योगमुपागम्य नान्यथा तत्रापि पुष्यस्य त्रयोविंशति पट्टिभागेषु सुक्का [ते किल जं रिजावइ एव पच्चवइ चंदेण भागसत्तद्धो तं पण] ततस्त्रयोविंशतिसप्तपट्टिभागस्ते किल जागे “राहंदिगयस्स सूरणे तावइए” इति वचनप्रामाण्यात् सूर्यमधिकृत्य रात्रिदिगस्य पञ्च भागा दृष्टव्याः ततस्त्रयोविंशतिः पञ्चत्रिंशो भागा इहियते ह्यध्याश्चत्वारो दिवसास्त्रयश्च पञ्च जागा रात्रिदिगस्य तैर्लैकस्मिन् पञ्चजागं पदमुहूर्तां वज्यते अहोरात्रो हि त्रिंशदमुहूर्तप्रमाणस्तस्य पञ्चमो भागः एवमुहूर्तप्रमाणो भवतीति त्रिंशश्च पञ्चभागैरष्टादश मुहूर्ताः त्रयोणां पञ्चमष्टादशप्रमाणत्वात् तत आगतं चतुर्षु दिवसेषु अष्टादशमुहूर्तेषु पुष्यनक्षत्रस्य नक्षत्रेषु सर्वान्यन्तरितमण्डलाद्विहः सूर्यो निष्क्रामति तदेवाह—“अधारस य मुहुत्ते, चत्तारि य केवले अहोरसं । पुस्सस्स विसयमइगते, बहिया, अभिनिक्कमइह सूरौ” “अष्टादशमुहूर्तानं चतुरस्र केवलान् परिपूर्णान् अहोरात्रान् पुष्यनक्षत्रस्य विषयमतिगतः प्राप्तः सन् सूर्यः सर्वोऽन्यन्तरात्मण्डलाद्विहं निष्क्रामति ॥ ज्यो० १२ पाठ० ॥

सम्प्रति श्रावणमासमाविन्योतीयावृत्तिविषयं प्रश्नसूत्रमाह ।

ता एएसिणं पंचहं संवच्छराणं तच्च वासिक्कि आउटि चंदे केणं गक्खत्तेणं जोएति ता विसाहाहिं विसाहाहिं तेणं चव अनिलावेणं तेरस मुहुत्ता चउप्पसं वावट्टिभागा मुहुत्तस्स चत्तालीसं च चुप्पिया भागा सेसा तं समत्तं च णं सूरं केणं एक्खत्तेणं ता पूसेणं पूसस्स एणं तं चव ॥ [ता एएसिणमित्यादि] सुप्तं भगवानाह [ता विसाहाहिं इत्यादि] ता इति पूर्ववत् विशाखाभिः विशाखानक्षत्रेण युक्तः सन् चन्द्रमास्त्वृतीयां श्रावणमासमाविनीमावृत्तिं प्रवर्तयति तृतीयावृत्तिप्रवर्तनसमये विशाखानां विशाखानक्षत्रस्य त्रयोदश मुहूर्ताः एकस्य च मुहूर्तस्य चतुःपञ्चाशत्सप्तपट्टिभाग एकं च द्वापट्टिभागं सप्तपट्टिभागं द्विवा तस्य सत्काश्चत्वारिंशच्चतुर्विंशतिभागाः शेषाः । तथा हि—तृतीया श्रावणमासजाविन्यावृत्तिः पूर्वप्रदर्शितकमापेक्षया पञ्चमी ततस्तस्थाने पञ्चको भ्रियते सप्तपानः कार्य इति जातश्चतुष्कः तेन प्राक्तनो ध्रुवराशिः गुणयते जातानि द्वाविंशतिशतानि द्विनवत्यधिकानि मुहूर्तानां चतुश्चत्वारिंशच्चतुर् मुहूर्तगतानां द्वापट्टिभागानामेकस्य च द्वापट्टिभागस्य चतुर्विंशतिसप्तपट्टिभागः तत एतेभ्य रोहशभिर्मुहूर्तैरतिपट्टाश्रितैरष्टाचत्वारिंशता च द्वापट्टिभागैर्मुहूर्तस्य द्वापट्टिभागगतानां च सप्तपट्टिभागानां द्वात्रिंशेन शतेन द्वौ पूर्णौ नक्षत्रपर्यायौ गृह्यौ स्थितानि पश्चात् षट्शतानि चतुःपञ्चाशदधिकानि मुहूर्तानां मुहूर्तगतानां च द्वापट्टिभागानां चतुर्नवतिरेकस्य च द्वापट्टिभागस्य सप्तविंशतिः सप्तपट्टिभागस्य तत एतेभ्यः पञ्चत्रिः शनैरेकौनपञ्चाशदधिकैर्मुहूर्तानामेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वापट्टिभागैरेकस्य च द्वापट्टिभागस्य षट्पट्टणा सप्तपट्टिभागैरत्रिंशद्विंशत्युत्तरफाल्गुनीपर्वतानि नक्षत्राणि गृह्णानि स्थितम् पश्चात् पञ्चोत्तरं मुहूर्तशतं मुहूर्तगतानां च द्वापट्टिभागानामेकौनसप्ततिरेकस्य

च द्वापष्टिभागस्य सप्तविंशतिः सप्तपष्टिभागाः । तत्र द्वापष्ट्या द्वापष्टिभागैरेको मुहुर्त्तौ द्वयः स्थिताः पश्चात् सप्तद्वापष्टिभागाः अष्टपष्टि मुहुर्त्तौ मुहुर्त्तेशौ प्रक्षिप्यते जातं पञ्चत्तरं मुहुर्त्तं शतं ततः पञ्चसप्तम्या मुहुर्त्तैः हस्तादीनि स्वातिपर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि स्थिताः शेषाः एकविंशमुहुर्त्ताः आगतं विशालानन्त-त्रय त्रयोदशसु मुहुर्त्तेष्वेकस्य च मुहुर्त्तस्य चतुःपञ्चाशद् द्वापष्टिभागेष्वेकस्य च द्वापष्टिभागस्य चत्वारिंशद्भागेषु शेषेषु चन्द्रस्तुतोयां श्रावणमासभाविनीमावृत्तिं प्रवर्त्तयति । सम्प्रति सूर्यनक्षत्रविषयं प्रश्नसूत्रं निर्वचनसूत्रं चाह ॥ तंसमयं च एभित्यादि ' सुगमम् । चन्द्र० १२ पाहु० ॥ सूर्य० ॥

सम्प्रति श्रावणमासभाविचतुर्थीवृत्तिविषयं प्रश्नसूत्रमाह-
ता एएसिणं पंचरहं संवच्छरणं चउत्थि वासकिं आ-
उट्टि चंदे केणं एकखत्तेणं जोएति ता रेवतीहिं रेवतीणं
पणवीसं मुहुत्ता दुवत्तीसं वावडिमुहुत्तस्य वावडिभागं च स
चट्टिहा छेत्ता छु दुवीसं चुषिया भागा सेसा तं समत्तं च एं
सूरे केणं एकखत्तेणं जोएति ता पूसेणं पूसस्स एतं चैव ॥

(ता एएसिणमित्यादि) सुगमं भगवानाह (ता रेवईहिं इ-
त्यादि) रेवत्या युक्तश्चन्द्रः चतुर्थी श्रावणमासभाविनीमावृत्तिं
प्रवर्त्तयति तदानीं च रेवतीनक्षत्रस्य पञ्चविंशतिमुहुर्त्ता एकस्य
च मुहुर्त्तस्य पञ्चविंशद् द्वापष्टिभाग एकं च द्वापष्टिभागं सप्तप-
ष्टिया जित्वा तस्य सत्काः पञ्चविंशतिचूर्णिकाभागाः शेषास्त-
थाहि-मासपदंशितक्रमापेक्षया चतुर्थी श्रावणमासभाविन्या-
वृत्तिः सप्तमी समको ध्रियते सरूपोः कार्य इति जातः षट्कः
तेन प्राक्तनो ध्रुवराशिः गुणयते, जातानि चतुर्लक्षश्छत्तानि
अष्टाविंशदधिकानि (३४३८) मुहुर्त्तानां मुहुर्त्तगतानां च
द्वापष्टिभागानां द्विशते षोडशोत्तरे (२१६) एकस्य च द्वापष्टि-

६२ भागस्य षट्त्रिंश (३६) सप्तपष्टिभागाः (६७) तत
पतेभ्यो द्वाविंशता शतैः षट्सप्तत्यधिकैः मुहुर्त्तानां च द्वापष्टिभा-
गानां पञ्चवत्या द्वापष्टिभागसत्कानां च सप्तपष्टिभागानां द्वाभ्यां
शताभ्यां चतुःपष्टिहिताभ्यां चत्वारो नक्षत्रपर्यायाः शुद्धाः
पश्चादेकं चापष्ट्यधिकं मुहुर्त्तं शतं (१६२) मुहुर्त्तगतानां च
द्वापष्टिभागानां षोडशोत्तरं शतम् (११६) एकस्य च द्वापष्टि-
भागस्य चत्वारिंशत् सप्तपष्टिभागाः तत्र एकोनपष्ट्यधिकेन
मुहुर्त्तं शतेन (१५६) एकस्य च मुहुर्त्तस्य चतुर्विंशतिद्वापष्टि-
भागैः (२४-६२) रेकस्य च द्वापष्टिभागस्य पदपष्ट्या सप्तप-
ष्टिभागैः (६६-६७) रभिजिदादीन्युत्तरभद्रपदपर्यन्तानि नक्ष-
त्राणि भूयः शुद्धानि । स्थिता पश्चात् त्रयोदशमुहुर्त्तगतानां च
चापष्टिभागानामेकनवतिरेकस्य च द्वापष्टिभागस्य एकचत्वारिं-
शत्सप्तपष्टिभागाः द्वापष्ट्या च द्वापष्टिभागैरेको मुहुर्त्तौ लभ्यः
स मुहुर्त्तेशौ प्रक्षिप्यते एकस्य मुहुर्त्तस्य एकोनचत्वारिंशद्
द्वापष्टिभागाः तत आगतं रेवतीनक्षत्रं पञ्चविंशतौ मुहुर्त्तेष्वे-
कस्य च मुहुर्त्तस्य द्वाविंशतिद्वापष्टिभागेष्वेकस्य च द्वापष्टिभा-
गस्य पञ्चविंशतौ सप्तपष्टिभागेषु चतुर्थी श्रावणमासभाविनीमावृत्तिं
प्रवर्त्तयति (तंसमयं चणमित्यादि) सूर्यनक्षत्रविषयं प्रश्नसूत्रं
निर्वचनसूत्रं च प्राग्ब्रह्मवनीयम् ।

साम्प्रतं श्रावणमासभाविपञ्चमावृत्तिविषयं प्रश्नसूत्रमाह
ता एएसिणं पंचरहं संवच्छरणं पंचमी वासकिं आ-
उट्टि चंदे केणं एकखत्तेणं जोएति ता पुव्वाहिं फग्गु-
णीहिं पुव्वाहिं फग्गुणीणं बारस मुहुत्ता सत्तात्तीसं च
वावडिभागा मुहुत्तस्य वावडिभागं च सट्टिहा छेत्ता तेरस
चुषिया भागासेसा तं समयं च एं सूरे केणं एकखत्तेणं

ता पूसेणं पूसस्स एं एग्गुणीसा तेताला तेतीसं चैव चुषिता
(ता एएसिणमित्यादि) सुगमं भगवानाह (ता पुव्वाहिं
फग्गुणीहिं इत्यादि) ता इति पूर्ववत् पूर्वोभ्यां फाल्गुनीभ्यां
युक्तश्चन्द्रः पञ्चमी श्रावणमासभाविनीमावृत्तिं प्रवर्त्तयति ।
तदानीं च तस्य पूर्वफाल्गुनीनक्षत्रस्य द्वादश मुहुर्त्ताः एकस्य
च मुहुर्त्तस्य सप्तचत्वारिंशद् द्वापष्टिभागा एकं च द्वापष्टि-
भागं सप्तपष्टिभा जित्वा तस्य सत्कास्त्रयोदश चूर्णिकाभागाः
शेषाः । तथा द्वि-पञ्चमी श्रावणमासजाविन्यावृत्तिः प्राक्-
प्रदर्शितक्रमापेक्षया नवमी ततः तत्स्थाने नवको ध्रियते
सरूपोः कार्य इति, जाता अष्टौ । तैः प्रागुक्तो ध्रुवराशिः
गुणयते जातानि पञ्चचत्वारिंशश्छत्तानि चतुर्लक्षद्व्यधिकानि
मुहुर्त्तानां मुहुर्त्तगतानां च द्वापष्टिभागानां द्वे शते अष्टाशतिय-
धिके एकस्य च द्वापष्टिभागस्याष्टाचत्वारिंशत् सप्तपष्टिभागाः
तत एतेभ्यश्चत्वारिंशत्मुहुर्त्तं शतैः पञ्चनवत्यधिकैः मुहुर्त्तगतानां
च द्वापष्टिभागानां विंशत्यधिकेन शतेन एकस्य च द्वाप-
ष्टिभागस्य सत्कानां सप्तपष्टिभागानां त्रिंशदधिकैः लब्धिः
शतैः पञ्चनक्षत्रपर्यायाः शुद्धाः स्थितानि पश्चामुहुर्त्तानां च-
त्वारिंशतानि एकोननवत्यधिकानि मुहुर्त्तगतानां च द्वापष्टिभा-
गानां शतं त्रिपष्ट्यधिकम् एकस्य च द्वापष्टिभागस्य त्रिपष्ट्या-
शत् सप्तपष्टिभागाः तत एतेभ्यो भूयः त्रिभिः शतैर्नवत्यधि-
कैर्मुहुर्त्तानामेकस्य च मुहुर्त्तस्य चतुर्विंशत्या द्वापष्टिभागै-
रेकस्य च द्वापष्टिभागस्य पदपष्ट्या सप्तपष्टिभागैरभिजि-
दादीनि पुनर्वसुपर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि । स्थिता प-
श्चामुहुर्त्तानां नवतिः । मुहुर्त्तगतानां द्वापष्टिभागानामष्टा-
विंशदधिकं शतम् एकस्य च द्वापष्टिभागस्य चतुःपञ्चाशत्
सप्तपष्टिभागाः तत्र चतुर्विंशत्यधिकेन द्वापष्टिभागशतेन द्वौ
मुहुर्त्तौ लभ्ये, पश्चात् स्थिता द्वापष्टिभागान्यष्टौदश लक्षौ च
मुहुर्त्तौ मुहुर्त्तेशौ प्रक्षिप्यते जाता मुहुर्त्तानां द्वावतिः तत्र
पञ्चसप्तम्या मुहुर्त्तैः पुण्यादीनि मघापर्यन्तानि त्रीणि नक्षत्राणि
शुद्धानि । स्थिताः पश्चात् सप्तदश मुहुर्त्ताः न चैतावता पूर्व-
फाल्गुनी शुष्यति तत आगतं पूर्वफाल्गुनीनक्षत्रस्य द्वादश-
मुहुर्त्तेष्वेकस्य च मुहुर्त्तस्य सप्तचत्वारिंशद् द्वापष्टिभागेषु
एकस्य च द्वापष्टिभागस्य त्रयोदशसु सप्तपष्टिभागेषु प-
ञ्चमी श्रावणमासभाविनीमावृत्तिः प्रवर्त्तते । सूर्यनक्षत्रविषयं
प्रश्नसूत्रं निर्वचनसूत्रं च प्राग्ब्रह्मवनीयम् ॥ चन्द्र० १३ पाहु० ॥
सूर्य० ॥ (तदेवं चन्द्रनक्षत्रयोगविषये सूर्यनक्षत्रयोगविषये
च पञ्चापि वार्षिकीरावृत्तिः प्रतिपाद्य संप्रति हैमन्तीः प्रति-
पिपाद्विपुरादौ चन्द्रनक्षत्रविषयकसंग्रहौ गाथामाह ॥

हत्थेण होइ पदमा, सयभिसयाहिं य ततो य पुस्सेण ।
मूलेण कत्तियाहिं य, आउट्टीओ य हेमंतो ॥

हेमन्ते माघमासे प्रथमा आवृत्तिर्भवति हस्तेन हस्तनक्षत्रेण
युता द्वितीया शतभिषजा तृतीया पुष्येण चतुर्थी मूलेन प-
ञ्चमी कृत्तिकाभिः ॥ ज्यो० १३ पाहु० (विस्तरतो हैमन्तविषयिण्यः)
प्रथमादिचतस्र आवृत्तयो हैमन्तशब्दे प्रतिपाद्विष्यन्ते)
इह तावद् माघमासभाविपञ्चमावृत्तिविषयं प्रश्नसूत्रमाह ।

ता एएसिणं पंचरहं संवच्छरणं पंचमी हेमंताआउट्टि
चंदे केणं एकखत्तेणं जोएति ता कत्तियाहिं कत्तियाणं
अट्टारस मुहुत्ते दत्तीसं च वावडिभागा मुहुत्तस्य वाव-
डिभागं च सट्टिहा छेत्ता छु चुषिया भागा सेसा तं
समत्तं च एं सूरे केणं एकखत्तेणं जोएति ता उत्तराहिं

आसाढादि उत्तराणं आसाढाणं चरिमसम् ॥
 (ता एणसिणमित्यादि) सुगमं भगवानाहन्ता कर्त्तव्याहि
 इत्यादि । ता इति पूर्ववत् कर्त्तिकानियुक्तश्चन्द्रः पञ्चमीं
 हैमन्तीमावृत्तिं प्रवर्त्तयति तदानीं च कर्त्तिकानक्षत्रस्याष्टादश
 मुहूर्त्ता एकस्य च मुहूर्त्तस्य पद्विंशतिद्रापष्टिभागा एकं च
 द्वापष्टिभागं सप्तपष्टिभा द्वित्रिंशत् सकाः पद चूर्णिका
 भागाः शेषास्तथा हि-पञ्चमी माघमासमाविष्यावृत्तिः प्रागु-
 दर्शितक्रमपेक्षया दशमी ततस्तस्याः स्थाने दशको ध्रियन्ते स-
 रूपानः कार्य इति जानो नवकः तेन प्राक्तनो भुवराशिः गुणयन्ते
 जातान्तेकपञ्चाशच्छ्रुतानि सप्तपञ्चाशदधिकानि मुहूर्त्तानां
 मुहूर्त्तगतानां च द्वापष्टिभागानां त्रीणि शतानि चतुर्विंशत्यधि-
 कानि एकस्य च द्वापष्टिभागस्य चतुःपञ्चाशत् सप्तपष्टि-
 भागाः तत एतेभ्य एकोनपञ्चाशन्मुहूर्त्तशतैः चतुर्दशाधिकैः
 मुहूर्त्तगतानां च द्वापष्टिभागानां चतुःपञ्चचत्वारिंशदधिकेन
 शतेन द्वापष्टिभागगतानां च सप्तपष्टिभागानां त्रिभिः शतैः
 पञ्चवत्यधिकैः पद नक्षत्रपर्यायाः शुद्धाः स्थिते पञ्चाशन्मुहूर्त्तानां द्वे
 शते विचत्वारिंशदधिके मुहूर्त्तगतानां च द्वापष्टिभागानां शत-
 मेकोनपञ्चाशदधिकमेकस्य च द्वापष्टिभागस्य षष्टिः सप्तप-
 ष्टिभागाः तत एकोनपञ्चदशधिकेन मुहूर्त्तशतेन एकस्य च
 मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशत्या द्वापष्टिभागैरेकस्य च द्वापष्टिभागस्य
 पदपञ्चाशत् सप्तपष्टिभागैरभिज्ञादादीन्युत्तरमष्टपदपर्यन्तानि
 नक्षत्राणि शुद्धानि । पश्चान्मुहूर्त्तानां चतुरश्रातिमुहूर्त्तगतानां
 च द्वापष्टिभागानां शतमेकोनपञ्चाशदधिकमेकस्य च द्वाप-
 ष्टिभागस्य एकषष्टिः सप्तपष्टिभागाः ततो द्वापष्टिभागानां
 चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन द्वौ मुहूर्त्तौ लब्धौ पश्चात् स्थिताः
 पञ्चाशद् द्वापष्टिभागाः लब्धौ च मुहूर्त्तौ मुहूर्त्तराशौ प्रति-
 प्येते जाता पञ्चाशत्सिमुहूर्त्तानां ततः पञ्चसप्तत्या मुहूर्त्तानां
 रेवत्यध्वनीभरण्यः शुद्धाः स्थिताः पञ्चादेकादश मुहूर्त्तौः शेषं
 तेष्वेव तत आगतं कर्त्तिकानक्षत्रस्याष्टादशसु मुहूर्त्तैरेकस्य
 मुहूर्त्तस्य पद्विंशति द्वापष्टिभागैरेकस्य च द्वापष्टिभागस्य
 पदसु सप्तपष्टिभागेषु शेषेषु पञ्चमी हैमन्ती आवृत्तिः प्रव-
 र्त्तते । सूर्यनक्षत्रयोगविषये प्रश्ननिर्वचनमुखे सुगमे तदेवमुक्ता
 दशाणि नक्षत्रयोगमधिकृत्य सूर्यस्यावृत्तयः । सम्प्रति चन्द्रस्य
 वक्तव्याः । तत्र यस्मिन्नेव नक्षत्रे प्रवर्त्तमानः सूर्यो दक्षिणायु-
 त्तर्गो वा आवृत्तिं करोति तस्मिन्नेव नक्षत्रे प्रवर्त्तमानश्चन्द्रोऽपि
 दक्षिणायुत्तर्गो वा आवृत्तिं कुरुते ततो या उत्तराभिमुख्य
 आवृत्तयो युगे चन्द्रस्य दृष्टास्ताः सर्वा अपि नियतमभिजिता
 नक्षत्रेण सह योगे द्रष्टव्याः याश्च दक्षिणाभिमुखाः ताः पुष्येण
 चन्द्रयोगे उक्तं च-“ चंद्रस्स वि नायव्वा, आउट्टीओ जुगम्मि
 जा दिहा । अभिईए पुस्सेण य, निययं नक्खत्तमासेणं ” अत्र न
 क्वत्तमासेर्गतिः । नक्षत्राद्विमासेन नियं नक्खत्तमासेणं । तत्राभिजि-
 त्पुत्तराभिमुखा आवृत्तयो भाव्यन्ते यदि चतुर्विंशदधिकेनाय-
 नशतेन चन्द्रस्य सप्तपष्टिनक्षत्रपर्याया लभ्यन्ते ततः प्रथमे
 अयने किं लभ्यते राशित्रयस्थापना । १३४. ६७. १ । अत्रा-
 न्येन राशिना एकैकलक्षणं मध्यमरश्मिः राशेः सप्तपष्टिरूपस्य
 गुणं जाता सप्तपष्टिरय एकेन गुणं तदेव भवतीति वच-
 नान् । तस्याश्च सप्तपष्टिश्चतुर्विंशदधिकेन शतेन भागे द्वे ल-
 ष्यमर्द्धमेकं पर्यायस्य तस्मिन्मार्द्धे नय शतानि पञ्चदशोत्तराणि
 सप्तपष्टिभागानां भवन्ति तत्र त्रयोविंशती सप्तपष्टिभागेषु पु-
 ष्यस्य नक्षत्रस्य भुकेषु दक्षिणायनं चन्द्रः कृतवान् ततः शेषा-
 श्रुतत्रयोविंशत् सप्तपष्टिभागा अनन्तरेदितराशेः शोध्यन्ते

स्थितानि शेषाणि श्रेष्ठौ शतायेकसप्तत्यधिकानि (८५१) तेषां स-
 तपष्ट्या भागोऽन्येते इह कानिचित् नक्षत्रायद्वैत्तेष्वानि तानि
 सार्द्धत्रयोविंशत्सप्तपष्टिभागप्रमाणानि कानिचित् सप्तपष्टि-
 भागानि तानि परिपूर्णेसप्तपष्टिभागप्रमाणानि कानिचित् द्व्यर्द्धेक-
 त्रानि तान्यर्द्धेकेत्राधिकशतसंख्यसप्तपष्टिभागप्रमाणानि गात्रं
 त्वधिकृत्य सप्तपष्ट्या शुद्धानि ततः सप्तपष्ट्या भागहरणं ल-
 ष्यमर्द्धमेकं राशिशेषपरितनो निर्लेपतः शुद्धसैश्च त्रयोदशभि-
 रत्रेष्टादीनि उत्तराषाढापर्यन्तानि शुद्धानि तत आगतमभि-
 जितो नक्षत्रस्य प्रथमसमये चन्द्र उत्तरायणं करोति एवं सर्वो-
 रयपि चन्द्रस्योत्तरायणानि वेदितव्यानि उक्तं च-“ पद्धरसेसु
 मुहुत्ते, जोदत्ता उत्तरासाढा उ । एकं च अहोरत्तं, पविसइ
 अस्मिन्ने चंद्रो ” अधुना पुष्ये दक्षिणा आवृत्तयो भाव्यन्ते यदि
 चतुर्विंशदधिकेनायनशतेन सप्तपष्टिश्चन्द्रस्य पर्याया लभ्यन्ते
 तत एकेनायनेन किं लभामहे । राशित्रयस्थापना १३४. ६७. १
 अत्रान्येन राशिना एकैकलक्षणेन मध्यराशिः सप्तपष्टिरु-
 पस्य गुणं जाता सप्तपष्टिरेव तस्याश्चतुर्विंशतेन भाग-
 हरणं लब्धमेकमर्द्धं पर्यायस्य भागरूपाणि नव शतानि पञ्चद-
 शोत्तराणि ६१५ ततः एकविंशतिरभिजितः संवधिन्नः सप्तपष्टि-
 भागाः शोध्यन्ते स्थितानि पञ्चादष्टौ शतानि चतुर्नवत्यधिकानि
 ८६४ तेषां सप्तपष्ट्या भागोऽन्येते द्व्यध्याख्योदश द्वे त्रयोदश-
 भिः पुनर्धस्वन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि शेषास्तिष्ठन्ति त्रयोविंशतिः
 एते च कित्र सप्तपष्टिभागा अहोरात्रस्य ततो मुहूर्त्तभागकरणार्थं
 त्रिशता गुण्यन्ते जातानि पद शतानि नवत्यधिकानि ६६० । तेषां
 सप्तपष्ट्या भागे द्वे लब्ध्या दश मुहूर्त्तौः शेषास्तिष्ठन्ति द्वाविंश-
 तपष्टिभागास्तत इदमर्द्धं पुनर्धसुनक्षत्रे सर्वात्मना भुक्ते पुष्यस्य
 च दशसु मुहूर्त्तैरेकस्य च मुहूर्त्तस्य विंशती सप्तपष्टिभागेषु ल-
 ष्यते सूर्योऽन्येन राशेः एकादशद्विर्निकामति चन्द्रः । एवं सर्वाण्य-
 पि दक्षिणायनानि भावनीयानि उक्तं च-“ दस य मुहुत्ते सगत्रे-
 मुहुत्त जागे य बीसेई चेव । पुस्सविसयमइगश्रो, वहिया अजि-
 निक्खमइ चंद्रो ” (चंद्र० १३ पाठ०) । साम्प्रतं येन नक्षत्रेण
 युक्तश्चन्द्रमा अच्यन्तं प्रविशन् वहिर्धा तिष्कामन् आवृत्तीः क-
 रति तत्प्रतिपादनार्थमाह ॥

चंद्रस्स वि नायव्वा, आउट्टीओ जुगम्मि जा दिहा ।

अभिईए पुस्सेण य, निययं नक्खत्तमासेणं ॥

यस्मिन्नेव नक्षत्रे वर्त्तमानश्चन्द्रोऽपि ततो नक्षत्रेण नक्षत्रा-
 र्द्धमासतया उत्तराभिमुखा आवृत्तयो युगे द्रष्टास्ता नियत-
 मभिजिता नक्षत्रेण युगे द्रष्टव्या याश्च युगे द्रष्टा दक्षिणाभिमुखा
 आवृत्तयस्ताः पुष्येण योगे तत्राभिजित्युत्तरावृत्तयो भाव्यन्ते ।
 यदि चतुर्विंशदधिकेनायने तेन चन्द्रस्य सप्तपष्टिनक्षत्रपर्याया
 लभ्यन्ते ततः प्रथमे अयने किं लभ्यते । राशित्रयस्थापना । १३४ ।
 ६७. १ अत्रान्येन राशिना एकैकलक्षणेन मध्यमरश्मिः लब्धमर्द्धमे-
 कमर्द्धं पर्यायस्य तच्च सप्तपष्टिभागरूपाणि नव शतानि पञ्चद-
 शोत्तराणि (६१५) तत एकविंशतिरभिजितः संवधिन्नः सप्तपष्टि-
 भागाः शोध्यन्ते स्थितानि पञ्चादष्टौ शतानि चतुर्नवत्यधिकानि
 (८६४) तेषां सप्तपष्ट्या भागोऽन्येते लब्ध्याख्योदश द्वे त्रयो-
 दशभिः पुनर्धस्वन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि शेषास्तिष्ठन्ति त्रयोविं-
 शतिः एते च किल सप्तपष्टिभागा अहोरात्रस्य ततो मुहूर्त्तभाग-
 करणार्थं ते त्रिशता गुण्यन्ते जातानि पद शतानि नवत्यधिकानि ।
 ६६० तेषां सप्तपष्ट्या भागे द्वे लब्ध्या दश मुहूर्त्तौः शेषास्तिष्ठन्ति
 विंशतिरागतं पुनर्धसुनक्षत्रे सर्वात्मना भुक्ते पुष्यस्य दशमुहूर्त्तेषु
 विंशती च मुहूर्त्तस्य सप्तपष्टिभागेषु भुकेषु सूर्योऽन्येन राशेः एकादश

ल्लाद्दहिर्निष्कामति चंद्रः तथाचाह—“दसय मुहुत्त सगले मुहुत्त-
आगे य वीसई चेव । पुस्त विसयमभिगओ वहीया अंभिनि-
कळमईचंशो, ॥ चंद्र० ॥

चंद्रो दश सकलान् परिपूर्णान् मुहुत्तान् मुहुत्तभागान् सप्त-
पट्टिकान् विंशतिपुच्छविषयमभिगतः सन् सर्वोभ्यंतराम्भङ्गा-
द्बहिर्निष्कामति चंद्रः ॥ ज्यो० ॥ सूर्य० ॥

आउटि (नू)—आकुटिन्—त्रि०—यो हि जानन्नवगच्छन् प्राणि-
नो हिनस्ति स आकुट्टी-कुट्टं छेदने-आकुट्टनाकुट्टः स विद्यते
यस्येति छेदनभेदनादिव्यापारवति, सूत्र० । जाणं कायेण णाउट्टी,
सूत्र० । ज्ञानपूर्वकव्यापारवति, ॥ अनापद्यत्यकार्थ्यकारके
च “आउट्टियाए पाणाइवायं करेमाणे सवले” दशा० सूत्र० ॥
(आउट्टीति) यो जानन् करोत्यापद्रुहितो वा करोतीति वृत्तिः ।
दशा० ॥

आवर्तिन्—त्रि० आ+वृत्-णिनि, पुनः पुनर्वर्त्तनशीले, वाच० ॥
आउट्टिऊण—आवर्त्य—अ० आवर्त्येत्यर्थः, व्य० ॥

आउट्टिज्जमाण—आक्रोध्यमान—त्रि० संकोच्यमाने, सूत्र० ॥

आउट्टिणी—आवर्तिनी—स्त्री० आवर्त्तः मेघशृङ्गाकारवर्धनमस्त्य-
स्याः इति डीए अजशृङ्गीवृत्ते, राजनि० ॥ वाच० ॥

आउट्टिचप्—आउट्टिमु—अव्य० कारयितुमित्यर्थः, एतादृश एवायं
धातुस्संज्ञातिकः करणार्थ इति ॥ कल्प० ॥

आउट्टिम—आक्रोष्टिम—न० उत्कीर्णं, “आक्रोष्टिमं जघाकृवं ओह-
ट्टावि उवरी वि मुहं काऊण आउट्टिज्जति”, दशा० ॥

आउट्टिय—आउट्टित—त्रि० कृते, कल्प० ॥

आकुट्टित—त्रि० क्लिष्टे, सूत्र० ॥ ज्ञानपूर्वककृते, ॥ दशा० ॥

आउट्टिया—आउट्टिका—स्त्री० करणे, ॥ कल्प० ॥

आकुट्टिका—स्त्री० छेदनभेदनादिव्यापारे, ॥ सूत्र० ॥ ज्ञानपूर्व-
कव्यापारे, ॥ दशा० ॥ जीत० ॥ सम० ॥ प्रव० ॥ आभोगे,
नि० चू० ॥

आउट्टिका—स्त्री० समन्तात्प्रवर्त्तने, अभिलाषायां च, । आचा०
आराधनायाम्, व्य० ॥ नि० चू० ॥

आवर्जने ॥ व्य० ॥ अभिमुखीभूय वर्तने, ॥ न० ॥ निवर्तने,
॥ सूत्र० ॥

आउट्टीकम्म—आकुट्टीकर्मन्—न० आकुट्ट्या कृते कर्म भागमो-
ककारणमंतरेणोपेत्य प्राण्युपमर्दनेन विहिते कर्मणि, ॥
(जं आउट्टीकम्मंतं परिणाय विवेगमेति) । आचा० ।
आकुट्टीकृतकर्मणि तु यद्विधेयं तदाह—(जं आउट्टी
इत्यादि) यत् पुनः कर्माकुट्ट्या कृतभागमोक्तकारणमंत-
रेणोपेत्य प्राण्युपमर्दनेन विहितं तत्परिणाय ऋषिस्त्रिया विवे-
कमेति विविच्यतेऽनेनेति विवेकः प्रायश्चित्तं दशविधं तस्या-
न्यतरभेदमुपैति तद्विवेकं वा भावाव्यमुपैति तत्करोति येन
कर्मणोऽभावो भवति ॥ टी० आचा० ॥

आउड—आउट्—स्त्री० आ+उट्-सम्प० क्तिप् । १ आवर्त्तने २
आमरणे ३ पुनः पुनर्बालने, ४ पुनः पुनरेकजातीयक्रियाकरणे,
आधारे क्तिप् ५ परिपाट्टयाम्, अनुक्रमे ६ इति कर्त्तव्यता-
प्रकारे ७ संस्कारे च ण्त्प्राणिम्भावे च कर्तरी क्तिप् ८ आव-
र्त्तमाने, त्रि० । वाच० ।

आउड—त्रि० आ+उट् क १ कृतावरणे, अप्रकाशावृत्ते, आच्छा-

दिते, ॥ स्था० ॥ २ संकीर्णवर्णभेदे, पुं० स्त्री० स्त्रियां जाति-
त्वात् डीए ॥ वाच० ॥

आउडावेइत्ता—आलोच्य—अ० प्रवेशयित्वेत्यर्थः, ॥ वि० ॥

आउडिज्जमाण—आजोड्यमान—त्रि० सम्बध्यमाने, जुड वन्धने
इति वचनात् ॥ भ० ॥ (आकुट्ट्यमान—त्रि०) परस्परेणाभिहन्य-
माने, । भ० ॥ “छुडमत्थेण भंते । मणुसे आउडिज्जमाणे इ
इई सुणेइ” ॥ भ० । सूत्र० ॥ आउडिज्जमाणा इति ॥ जुड-
बंधने इति वचनात् आजोड्यमानेभ्यः सम्बध्यमानेभ्यो मुख-
हस्तदंडादिना सह शंखपट्टहफलयुग्मादिभ्यो वाद्यविशेषेभ्य
आकुट्ट्यमानेभ्यो घा, पश्य एव ये जाताः शब्दास्त आजोड्य-
माना एव आकुट्ट्यमाना एव वा उच्यन्ते, अतस्तानाजोड्य-
मानानाकुट्ट्यमानान्वा, शब्दान् शृणोति । इह च प्राकृतत्वेन
शब्दशब्दस्य नपुंसकनिर्देशः, अथवा, (आउडिज्जमाणा इति)
आकुट्ट्यमानानि परस्परेणाभिहन्यमानानि ॥ टी० भ० ॥

आउडिय—आकुट्टित—त्रि० भंक्तिः, ॥ अनु० ॥

आउडेमाण—आकुट्टयत्—त्रि० ताडयति, ॥ भ० ॥

आउडु—मस्ज—धा० स्ताने,—तुदा० पर० अक० अनिदृ—“मस्जेराउडु
णिउडु छुडु थुडु खुणु” इति सूत्रेण मस्जेराउडु इत्यादेशः
आउडुइ—मज्जइ—मज्जतीत्यर्थः ॥ प्रा० व्या० ॥

आउत्त—आगुप्त—त्रि० संरक्षिते, स्या० । संयते, पुं० संयतस-
म्वन्धिनि गमनादौ च । त्रि० ॥ भ० ॥ “आउत्तं गमणं”
भ० सू० ॥ आगुप्तस्य संयतस्य सम्बन्धि यत्तदागुप्तमेवेति
वृत्तिः ॥ भ० ॥

आयुक्त—न० आ युज् क उपयोगे, ॥ भ० ॥ “आउत्तं व-
त्थपडिग्गहकं वलपायपुंछणं गेहहमाणस्स”, ॥ भ० सू० ॥
उपयोगपूर्वकमित्यर्थ इति वृत्तिः ॥ भ० ॥ उपयोगवति,
संस्ता० ॥ उपयुक्ते, ॥ स्था० ॥ ध० ॥ सूत्र० ॥
तथाच प्रशस्तकायविनयभेदादुद्दिश्योक्तम्

“आउत्तं गमणं आउत्तं ठाणं आउत्तं णिसीयणं आउत्तं तुयंणं
आउत्तं उल्लंघणं आउत्तं पल्लंघणं आउत्तं सर्विदियजोगुंजण-
या० ॥ भ० सू० ॥ स्या० सू० ॥

आयुक्तं गमनं आयुक्तस्योपयुक्तस्य संलीनयोगस्य यदिति
वृत्तिः ॥ स्या० ॥ समन्तादुपयुक्ते, ॥ आ० भ० ॥ प्रयत्नपरे,
श्रौ० । शिचित्ते च, त्रि० ॥ “असिंकेटकधिसमादिदु गच्छं-
तो सिक्खिओ विजत्तेणं । जुक्केइ एमेव मुणीं छल्लिज्जति
अप्पमत्तोवि”, सिक्खिओवि आउत्तो विल्लिज्जतीति । नि० चू०
संयमार्थेति च “संजमट्ठापत्ति वा आउत्तेति वा अवधिपरि
हारिति वा एगट्ठा इति” आ० चू० ॥ आ युज् कर्मणि
क् ॥ सम्यगव्यापारिते, भावे क । सम्यगनियोजने, न० आयु-
कमनेन इष्ट० इतिः आयुक्ती सम्यगनियोजनकर्त्तरी, त्रि०
स्त्रियां डीए ॥ वाच० ॥

आउडव्व—आयुर्द्वय—न० आयुःसाधनं द्रव्यम् शा० त० ॥ औ-
पये, रत्नमालायाम् । आयुःसाधने घृते, च । आयुर्वै घृत-
मित्युक्तेः घृतस्यायुजनकत्वात्तथात्वम् ॥ वाच० ॥
आउपरिणाम—आयुपरिणाम—पुं० आयुषः कर्मप्रवृत्तिविशेष-
स्य परिणामः स्वभाव इति—आयुषः स्वभावे, ॥ स्या० ॥
तस्य भेदाः स्थानाङ्गे यथा—

विंहे आउपरिणामे प० तंजहा गइपरिणामे, गइवन्धपरि-
णामे, डिइपरिणामे, डिइवन्धपरिणामे, उडहगौरवपरिणामे,
देहगौरवपरिणामे, तिरियंगौरवपरिणामे, दीहंगौरवपरिणामे,
हरसंगौरवपरिणामे, ॥ स्या० मू० ॥

(परिणामेत्यादि) - आयुषः कर्मप्रकृतिविशेषस्य परिणामः स्व-
भावः शक्तिर्द्रम्य इत्यायुःपरिणामः । तत्र गतिर्देवादिका
तां नियतां येन स्वभावेनायुर्जायं प्रापयति स आयुषां गतिप-
रिणामस्तथा येनायुःस्वभावेन प्रतिनियतगतिकर्मबन्धो भ-
वति । यथा नारकायुः स्वभावेन मनुष्यतिथ्यगतिनामकर्म
बध्नाति तदेव नारकगतिनामकर्मति स गतिबंधनपरिणाम-
स्तथा आयुषो याऽन्तर्मुहुर्त्साद्वित्रपल्लिरास्तागरोपमान्ता-
स्थितिर्भवति स स्थितिपरिणामस्तथा येन पूर्वभवायुःपरि-
णामेन परभवायुषो नियतां स्थितिष्वध्नाति स स्थितिबंधन-
परिणामः । यथा - तिर्यगायुः परिणामेन देवायुष उरुधृतो
ऽप्यष्टादशसागरोपमाणीति । तथा येन आयुःस्वभावेन जी-
वस्थोर्ध्वदिशि गमनशक्तिर्गतिपरिणामो भवति स ऊर्ध्व-
गौरवपरिणामः । इह गौरवशब्दो गमनपर्याय एवमित्तरो द्वा-
विति । तथा यत आयुःस्वभावात् जीवस्य दीर्घं दीर्घगमन-
तया लोकान्तात् लोकान्तं यावद्गमनशक्तिर्भवति स दीर्घगौर-
वपरिणामः एवं च यस्मात् इत्थं गमनं स इत्थगौरवपरिणामः
सर्वत्र प्राकृतत्वादनुस्वार इत्यन्यथाऽप्युल्लेख्यतेति ॥
टी० स्या० ॥

आउवहुल-अवहुल-त्रि० । प्रचुरजलोपेते, ॥ सम० ॥ “नो चे
वशं आउवहुले भविस्सइ” बह्वर्क्यमित्यर्थः ॥ भ० ॥

आउवहुलकंड-अवहुलकाण्ड-न० । प्रचुरजलोपेते रत्नप्रभाया-
स्तृतीये काण्डे, तत्प्रमाणान्ति-

आउवहुलकंडे असीइजोयणसहस्राई वाइल्लेणं प० ॥ सम० ॥

रत्नप्रभाया अशीत्युत्तरयाजोनलज्जवाहल्यायाखीणि कांडा-
नि भवन्ति । तत्र प्रथमं रत्नकांडं षोडशविधरत्नमयं षोडशस-
हस्रवाहल्यम् । द्वितीयं पंककांडं चतुर्दशीतिरसहस्रमानम् ।
तृतीयमप्यहुलकांडमशीतियोजनसहस्राणीति ॥ टी० सम० ॥

आउव्बेय-आयुर्भेद-पुं० आयुषो जीवितस्य भेद उपक्रमः आ-
युर्भेदः । स्या० । आयुष उपघाते, ॥ आ० चू० ॥ आ० म० ॥
(तन्निमित्तान्यायुःशब्दे) स च सत्तविधनिमित्तान्यसत्तविधः
सत्त विदे आउभेदे प० तंजहा “अज्जवसाणनिमित्ते आहारे
बेयणा परायाए । फासे आणा पाणू सत्तविधं भिज्जे
आऊ” ॥ स्या० मू० ॥

अध्यवसानं रागस्नेहभयात्मकोऽध्यवसायो निमित्तं दंडक-
शाखाद्यादीति समाहार ढेइस्तत्र सति आयुर्भिद्यत इति सं-
बंधः तथा आहारे भोजनेऽधिके सति तथा वेदना नयनादि-
पीडा पराघातो गच्छपातादि समुत्थाः इहापि समाहारकं एव
तत्र सति तथा स्पर्शं तथा विधभुजङ्गादिसंघर्षनि सति त-
था (आयणापुत्ति) उच्छ्वासाग्निः श्वासो निरुद्धावाश्रित्येति
एवं च समविधं यथा भवति तथा भिद्यते आयुरिति । अथ-
वा अध्यवसानमायुः उपक्रमकारणमिति शेषः । एवं निमित्त-
मित्यादि यावदायानापाणुति व्याख्येयं प्रथमैकचान्तित्वाद्
ध्यवसानादिपदानामेवं सत्तविधत्वादायुर्भेदहेतूनां सत्तविधं
यथा भवति तथा भिद्यते आयुरिति ॥ टी० स्या० ॥

आउय-आयुष्क-न० । जीविते, ॥ उत्त० ॥ संस्ता० ॥ आ० म० ॥
भवस्थितिहेतो, कर्मपुद्गले च ॥ आचा० ॥ स्या० ॥ आयुषा
कायति कैक आयुषा प्रकाशमाने प्रशस्त्यायुष्के, ॥ वाच० ॥
आयुष्क-पुं० भवति रक्षति भव धा० उग्रा संज्ञायाम् कन् नाट्योक्तौ
जनके, ॥ वाच० ॥ स्या० ॥

आउयपरिहाणि-आयुष्कपरिहानि-खी० । प्रतिच्छायायुष्कच्ये,
पंचा० ॥

आउयबंध-आयुष्कबन्ध-पुं० । आयुषो बन्ध इति ॥ स्या० ॥
आयुषो निषेके, स च प्रतिसमयम्बुद्दीनहीनतरस्य दलिक-
स्यानुभवनाय रचनेति ॥ सम० ॥

(तंजहा भगवत्यां यथा) कइविहेणं भंते ! आउयबंधे पण्ण-
चे ? गोयमा ! छविदे आउयबंधे पण्णचे, तंजहा-जाइनामनिह-
त्ताउप, गइनामनिहत्ताउप, डिइनामहिताउप, ओगाहणानाम-
निहत्ताउप, पएसनामनिहत्ताउप, अणुभागनामनिहत्ताउप,
दंडओ जाव ॥ भ० ६ ॥ श० ॥ ८ उदे० ॥ प्रभा० ॥
स्या० ॥ सम० ॥

टी० (जाइनामनिहत्ताउयत्ति) जातिरेकेन्द्रियजात्यादिः पञ्च-
धा सैव नाम इति नामकमेण उत्तरप्रकृतिविशेषो जीवपरि-
णामो वा तेन सह निधत्तं निषिक्तं ॥ टी० भ० ॥ अनुभवनार्थं
बह्वल्पापत्तरक्रमेण व्यवस्थापितं यदायुस्तज्जाति-
नामनिधत्तायुः । निषेकश्च कर्मपुद्गलानां प्रतिसमयमनुभव-
नार्थं रचनेति ॥ भ० ॥ ६ । ८ । उक्तं च-“मोक्षाय सगमाहं
पदमाए ठिईए बहुतरं दव्वं । सेसे वि सेसहीणं जावुक्को-
स्संति सव्वासि”ति ॥ स्या० ॥ (गइनामनिहत्ताउपत्तिः) गति-
नौरकगत्यादिभेदाश्चतुर्धा तल्लक्षणं नाम कर्म तेन सह निध-
त्तं निषिक्तमायुर्गतिनामनिधत्तायुः ॥ सम० ॥ (डिइनामनि-
धत्ताउपत्तिः) स्थितिरिति यस्यातव्यं कचिद्विबन्धितभवे
जीवनायुः कर्मणा वा सैव नाम परिणामो धर्मः स्थिति-
नामस्तेन विशिष्टं निधत्तं यदायुर्दलिकरूपं तत्स्थितिनामनि-
धत्तायुः । अथवेह सुत्रे जातिनामगतिनामावगाहनामग्रह-
णान्जातिगत्यवगाहनानां प्रकृतिमात्रमुक्तं स्थितिप्रदेशानुभा-
गनामग्रहणात् तासामेव स्थित्यादय उक्तास्ते च जात्यादि-
नामसम्बन्धित्वानामकर्मरूपा एवेति, नामशब्दः सर्वत्र कर्मा-
र्थो घटत इति, स्थितिरूपं नामकर्मस्थितिनामस्तेन निधत्तं
यदायुस्तत्स्थितिनामनिधत्तायुर्गतिः । यत् यस्मिन् भवे
उद्यममागमनमवतिष्ठते तद्वृत्तिजातिशरीरपञ्चकादिव्यतिरि-
क्तं स्थितिनामावसेयमिति भावः । गत्यादीनां वर्जनं तेषां स्व-
पदैः (गइनामनिहत्ताउप) इत्यादिभिरुपात्तत्वात्,
॥ प्रभा० ॥ (ओगाहणानामनिधत्ताउपत्तिः) भवगाहते
यस्यां जीवः सा भवगाहना शरीरमौदारिकादि तस्या नाम
मौदारिकादिशरीरनामकर्मैव्यवगाहना नाम भवगाहनारूपो
वा, नामः परिणामोऽवगाहनानामस्तेन सह यन्निधत्तमायु-
स्तदवगाहनानामनिधत्तायुः (पएसनामनिहत्ताउपत्तिः)
प्रदेशानामायुः कर्मद्रव्याणां नामस्तथाविधा परिणतिः
प्रदेशानामः प्रदेशरूपं वा, नामकर्मविशेष इत्यर्थः, प्रदेश-
नामः ॥ भ० ॥ प्रदेशाः कर्मप्रमाख्यवस्ते च प्रदेशाः सकमतोऽ
प्यनुभूयमानाः परिगृह्यन्ते, तत्प्रधानं नाम प्रदेशनाम किमुक्तं
भवति-यत् यस्मिन् भवे प्रदेशतोऽनुभूयते तत्प्रदेशनामिति

अनेन विपाकोदयमप्राप्तमपि नामपरिगृहीतम् ॥ प्रश्ना० ॥ प्रदे-
शानामभिमतपरिणामानामयुः कर्मदलिकानां नामः परिणामो-
दयः तथामप्रदेशेषु सम्यग्व्यनने स प्रदेशानामो जातिगत्यव-
गाहना कर्मणां वा यत्प्रदेशरूपं नाम कर्म तत्प्रदेशनाम ॥
सम० ॥ तेन सह यन्निधत्तमायुस्तत्प्रदेशानामनिधत्तायुरिति ॥
(अणुनामानामनिधत्ताउपति) । अनुभाग आयुर्द्व्येव्याणामेव
विपाकः ॥ भ० ॥ तीव्रादिभेदो रसः ॥ सम० ॥ तल्लक्षणा एव नाम
परिणामोऽनुभागनामोऽनुभागरूपं वा नामकर्मोऽनुभागनाम
॥ भ० ॥ स चेह प्रकर्षप्राप्तः परिगृह्यते । तत्प्रधानं नाम अनुभावननाम
यत् यस्मिन् भवे तीव्रविपाकं नामकर्मोऽनुभूयते यथा ना-
रकायुषि अणुभवर्णगन्धरसस्पर्शोपघातानादेयदुःस्वराय-
शोकीर्त्यादिनामानि तदनुभावननाम ॥ प्रश्ना० ॥ अथवा गत्या-
दीनां नामकर्मणामनुभागवच्छरूपो भेदोऽनुभागनाम ॥ सम० ॥
तेन सह निधत्तं यदायुस्तदनुभागनामनिधत्तायुरिति ।
अथ किमर्थं जात्यादिनामकर्मभिरायुर्निश्चित्यते ? उच्यते-
आयुष्कस्य प्राधान्योपदेशार्थं यस्मान्नारकाद्यायुर्द्वये सति
जात्यादिनामकर्मणामुदयो भवति (भ०) नान्यथेति भव-
त्यायुषः प्रधानता ॥ प्रश्ना० ॥

नारकादिभवोपप्राहकं चायुरेव । यस्मादुक्तमिहैव ।

“नेरइणं भंत ! नेरइणु उववज्जइ अनेरइए नेरइए
उववज्जइ ? गोयमा ! नेरइए नेरइए उववज्जइ नो अनेरइए
नेरइए उववज्जइ” ॥

एतदुक्तमभवति नारकायुः प्रथमसमयसंवेदन एव
नारक उच्यते तत्सहचारिणाश्च पञ्चेन्द्रियजात्यादिना-
मकर्मणामप्युदय इति । इह चायुर्वन्धस्य पञ्चविधत्वे
उपक्षिते यदायुषः पञ्चविधत्वमुक्तं तदायुषोबन्धान्वयितरेका-
द्वयस्यैव चायुर्व्यपदेशविषयत्वादिति । दंडभोक्ति नेरइयाणं
भंते ! इहविहे आउयबंधे एवमेव इत्यादि । वैमानिकान्त्व-
नुविंशतिदण्डको वाच्योऽत एवाह—जाव वेमाणियाणंति ॥
भ० ॥ प्रश्ना० ॥ सम० ॥ स्था० ॥

अथ कर्मविशेषाधिकारात्तद्देशेपितानां जीवादिपदानां द्वाद-
श दण्डकानाह—जीवा णं भंते ! किं जाइनामानिहत्ता जाव अणु-
भागनामनिहत्ता ? गोयमा ! जाइनामनिहत्तावि जाव अणुभाग-
नामनिहत्तावि दंडओ जाव वेमाणियाणं जीवाणं भंते ! किं
जाइनामानिहत्ताउया जाव अणुभागनामनिहत्ताउया ? गोयमा !
जाइनामनिहत्ताउयावि जाव अणुभागनामनिहत्ताउयावि
दंडओ जाव वेमाणियाणं एयं एए दुवालस दंडगो भाणियव्वा ।
जीवा णं भंते ! किं जाइनामनिहत्ता ? जाइनामनिहत्ताउया
२ जाइनामनिहत्ता ३ जाइनामनिहत्ताउया ४ जाइगोयनि-
हत्ता ५ जाइगोयनिहत्ताउया ६ जाइगोयनिहत्ता ७ जाइगो-
यनिहत्ताउया ८ जाइनामगोयनिहत्ता ९ जाइनामगोयनिहत्ता-
उया १० जाइनामगोयनिहत्ता ११ जाइनामगोयनिहत्ताउया
१२ जाव अणुभागनामगोयनिहत्ताउया ? गोयमा ! जाइना-
मगोयनिहत्ताउयावि जाव अणुभागनामगोयनिहत्ताउया-
वि दंडओ जाव वेमाणियाणं ॥ भ० ॥ श० ॥ ६ ॥ उ० ॥ ८ ॥
(जाइनामनिहत्तात्ति) जातिनाम निधत्तं निषिक्तं विशिष्टवन्धं

वा कृतं यैस्ते जातिनामनिधत्ताः । एवं गतिनामनिधत्ताः । याव-
त्करणत् तडिनामनिहत्ता, ओगाहणानाम निहत्ता, पणस-
नामनिहत्ता, अनुभागनाम निहत्ता, इति इदमयम् । व्याख्या तथैव
नवरं जात्यादिनामना या स्थितियं च प्रदेशा यश्चानुभागस्त
त्स्वयादिनाम अन्वगाहनाम शरीरनामेति । अयमेको दंडको
वैमानिकान्तः तथा (जाइनामनिहत्ताउयात्ति) । जातिनामना सह
निधत्तमायुर्यैस्ते जातिनामनिधत्तायुष एवमन्यान्यपि पदानि
अयमन्यो दण्डकः २ एवमेति (दुवालसदंगति) अमुना प्रका-
रेण द्वादश दण्डका भवन्ति, तत्र द्वावाद्यां दशितावपि संख्यापूर-
णार्थं पुनर्दशयति जातिनामनिधत्ता इत्यादिरंकः, जाइनामनिह-
त्ताउया इत्यादिर्द्वितीयः, जीवा णं भंते ! किं जाइनामनिहत्ता
इत्यादिस्त्वृतीयः, तत्र जातिनामनिधुक्तं नितरां युक्तं सम्यग्दं नि-
काचितं वेदने वा नियुक्तं यैस्ते जातिनामनिधुक्ता एवमन्या-
न्यपि, ५ जाइनामनिहत्ताउया इत्यादिश्चतुर्थः । तत्र जातिनामना
सह नियुक्तं निकाचितं वेदयितुमारब्धं वायुर्यैस्ते । तथा एव-
मन्यान्यपि ५ जाइगोयनिहत्ता इत्यादिः पञ्चमः । तत्र जातेरेके-
न्द्रियादिकाया यदुचितं गोत्रं नीचैर्गोत्रादि तज्जातिगोत्रं तन्नि-
धत्तं यैस्ते जातिगोत्रनिधत्तायुष एवमन्यान्यपि ५ जाइगोय-
निहत्ताउया इत्यादिरेष्टमः, तत्र जातिनामगोत्रं च निधत्तं यैस्ते
तथा एवमन्यान्यपि ५ (जाइगोयनिहत्ताउया) इत्यादि दशमः ।
तत्र जातिनामना गोत्रेण च सह निधत्तमायुर्यैस्ते तथा एवम-
न्यान्यपि ५ ॥ जाइनामगोयनिहत्ता इत्यादिरेकादशः । तत्र
जातिनामगोत्रश्च नियुक्तं यैस्ते तथा एवमन्यान्यपि ५ जीवा णं
भंते ! किं जाइनामगोयनिहत्ताउया इत्यादिर्द्वादशः । तत्र जाति-
नामना गोत्रेण च सह नियुक्तमायुर्यैस्ते तथा एवमन्यान्यपि ५
इह च जात्यादिनामगोत्रयोरायुषोपपन्नं भवोपग्रहे प्राधान्यव्याप-
नार्थं यथायोगं जीवा विशेषिता वाचनान्तरे चाद्या एवाष्टौ
दण्डका इदंयत इति, ॥ टी० ॥ भ० ॥

अथ जात्यादिनामविशिष्टमायुः कियन्निराकर्ष्येध्नातीति जि-
ज्ञासुर्जावादिदण्डकक्रमेण पृच्छति ॥ प्रश्ना० ॥

जीवा णं भंते ! जातिनामनिहत्ताउयं कतिहि आगरिसेहिं
पकरंति ? गोयमा ! जहरेणं ऐकेण वा दोहिं वा तिहिं वा उ-
कोसेणं अट्टहिं नेरइयाणं भंते ! जातिनामनिहत्ताउयं कतिहिं
आगरिसेहिं पकरंति ? गोयमा ! ॥ प्रश्ना० ॥ सिय ? सि-
य २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । सियअट्टहिं नो चेव णं नवहिं
॥ सम० ॥ जहरेणं ऐकेण वा दोहिं वा तिहिं वा उकोसेणं अट्टहिं
॥ प्रश्ना० ॥ सम० ॥ एवं गात्रवेमाणिया । एवं गतिनामनिहत्ताउए वि ।
ठितीनामनिहत्ताउए वि । ओगाहणानामनिहत्ताउएवि । पदेस-
नामनिहत्ताउए वि । अणुभावनामनिहत्ताउए वि ! एतेसि णं
भंते ! जीवाणं जातिनामनिहत्ताउयं जहरेणं एको वा दोहिं वा
तिहिं वा उकोसेणं अट्टहिं आगरिसेहिं पकरेमाणा णं कयरे कयरे-
हिंतो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहि्या वा ? गोय-
मा ! सव्वत्थो वा जीवा जातिनामनिहत्ताउयं अट्टहिं आगरि-
सेहिं पकरेमाणा, सत्तिहिं आगरिसेहिं पकरेमाणा संखेज्जगुणा,
एहिं आगरिसेहिं पकरेमाणा संखेज्जगुणा, एवं पंचहिं संखेज्ज-
गुणा, तिहिं संखेज्जगुणा, चउहिं संखेज्जगुणा, दोहिं संखेज्ज-

गुणा, एतेषां आभिरिषेणं पकरोमाणा संवेज्जगुणां । एवं एतेषां अभिलाषेणं जाव अगुभावनिहत्ताउयं । एवं एते लुपि अप्पा बहुदण्डगा जीवादिषा भाणियन्वा ॥ प्रज्ञा० ॥ सम० ॥

(आगरिसेहिं पगरतीत्यादि) आकर्षो नाम तथाविधेन प्रयत्नेन कर्मपुद्गलापादानं यथा गौः पानीयं पिबन्ती भयेन पुनः पुनराघोयति एवं जीवोऽपि यदा तीव्रेणायुर्वन्धाध्यवसायेन जातिनामनिधत्तायुरन्यद्वा वध्नाति तदा एकेन ॥ प्रज्ञा० ॥ मन्वेदद्वाध्यामार्काध्याम्मन्दतरंगं त्रिमिमन्दतमेन चतुर्मिः पञ्चभिः षड्भिः सप्तमिरेष्टाभिर्वेन न पुनर्नवमिरेवै शेषमूलयपि (आउगणित्ति) गतिनामनिधत्तायुरादीनि वाचयन्ति यावद्देमानिका इति अयञ्चैकाद्याकपेयिमेनं जात्यादीनां कर्मणा (आयुर्वन्धकाल एव ॥ सम० ॥ आयुषा सह बध्यमानानामवसातव्यो न शेषकालं कासांचित्पृथ्वीनां भ्रुवबंधनीत्वाद्परसां परावर्त्तमानत्वात् । प्रभूतकालमपि बंधसम्भवेनाकार्यानियमात् ॥ प्रज्ञा० ॥ आयुर्वन्ध परिसमाप्तेरुत्तरकालमपि बन्धोऽस्त्येवैषां भ्रुवगन्धिर्नाना अक्षानावरणादिप्रकृतीनामृत्तिसमयमेव बन्धनिवृत्तिर्भवत्येतास्तु परावृत्त्याबध्यन्त इति ॥ टी० सम० ॥

सम्प्रति चतुर्विधस्यायुषो बन्धकारणाऽन्याह—

“वैयं नरयाउ महारंभ परिगहरओ रुद्धां, कर्म० “तिरि याउ गूहहियओ सडो ससल्ले तहा मणुस्साउ । पपइ तणुक्काओ दाणरुई मज्झिमणुषो अ,, ? “आविरयमाईसुराउ बालतवो कर्मनिज्जरो जपइ । सरलो अगारविल्लो सुहनामं अन्नहा अमुद्धं, ॥ २ ॥ कर्म० ॥

(वैयं नरयाउ इत्यादि) वध्नात्यजयति नरकायुर्नारकायुष्कं जावः किञ्चिदोष्ट इत्याह—महारंभपरिग्रहतो महारंभरतो महापरिग्रहतरुत्तरकालमपि बन्धोऽस्त्येवैषां भ्रुवगन्धिर्नाना अक्षानावरणादिप्रकृतीनामृत्तिसमयमेव बन्धनिवृत्तिर्भवत्येतास्तु परावृत्त्याबध्यन्त इति ॥ टी० सम० ॥

तिर्यगायुर्वध्नाति जीवैः किं विशिष्ट इत्याह—गूहहय उदायिनुपमारकादिद्वत्तथात्ममिप्रायं सर्वथैव निग्रहति यथा नापरः कश्चिद्वेत्ति शतो वचसा मधुरः, परिणामं तु दाहणः, सशक्त्यो ब्रह्मादिवशाचार्थनैकप्रतनियमातिधारस्फुरदंतःशक्त्यो नालेचिताप्रतिकांतस्तथा शब्दानुन्मार्गदेशनादिपरिग्रहः । उक्तं च—

उन्मार्गदेशनामार्गप्रणाशो गूहचिचता । आनेध्यानं सशक्त्यं मायाभंगपरिग्रहः ॥ १ ॥ शीलकृतं सातिचारो नीलकापो नरेन्द्रता । अप्रत्याख्यानं कृपायातिर्यगायुष आश्रवाः ॥ २ ॥ उक्ता भिर्यगायुर्वधेनवः ॥

अथ मनुष्यायुषस्तानाह—(मणुस्साउमित्यादि) मनुष्यायुर्जावो वध्नाति किं विशिष्ट इत्याह—प्रकृत्या स्वभावैरेव तनुकषाया रेणुग्राजिसमानकषायो दानवचिरेयं तत्र वा दानशीलः मध्यमास्तनुचिनाः केचिद् गुणाः क्षमाभीर्द्वैवाजिवाद्यो यस्य स मध्यमगुणः अथमगुणस्य हि नरकायुः संभवादुत्तमगुणस्य तु

सिद्धेः सुरलोकायुषो वा संभवादिति भावः । चशब्दादल्पपरिग्रहा-रंभादिपरिग्रहः । आह च—

अलौ परिग्रहार्थं सहजौ मार्दवार्जवौ । कापोतपीतवेद्य-त्वं धर्मध्यानानुरागिता ॥ १ ॥ मत्प्राख्यानकषायत्वं परिणा-मृच मध्यमः । संविभागविधायित्वं देवतागुरुपूजनम् ॥ २ ॥ पूर्वोलापमियालापो सुखप्रज्ञापनीयता । लोकयात्रासु माध्यस्थ्यं मानुषायुष आश्रवाः ॥ ३ ॥ उक्ता मनुष्यायुषो बंध हेतवः ॥ कर्म० ॥

सम्प्रति देवायुषस्तानाह—अविरतो विरतः सम्यग् दृष्टिः सुरायुर्देवायुष्कं जयति वध्नाति आदिशब्दादिशविरतसरागसंयतपरिग्रहः वीतरागसंयतस्त्वचितिशुद्धत्वादायुर्न वध्नाति । धोलनापरिणाम एव तस्य बध्यमानत्वात् । बालं तपो यस्य स बालतपा अनधिगतपरमार्थस्वभावो दुःखभ्रमोहगर्भवैराग्योऽज्ञानपूर्वकः निर्वर्तिततपःप्रभृतिकष्टविशेषो मिथ्यादृष्टिः सोऽप्यात्मगुणानुरूपं किंचिदसुरादिकायुर्वध्नाति यदाह भगवान् भाष्यकारः—

वालतवे पडिवद्धा उक्करोसा तवेण गारविषा । वेणेण य पडिवद्धा मरिंअं अमुरेसु उववाओ ॥

अकामस्यानिच्छतो निर्जरा कर्मविचटनलक्षणा यस्यासावकामनिर्जरः । इदमुक्तं भवति । “अकामतगहाए अकामहुहाए अकामबंधचेरासणं अकामसीयायवदंसमसगअगहाणगसंय-जल्लमलपंकपरिगहणं दीहरोगचारगतितिनोहबंधयथाए गिरितरुनिहण्णनिवडणयाए जलजणपवराअणसणईहिं, उदकराजिसमानकषायस्तदुचितशुभपरिणामः किंचिद्व्यंततरादिकायुर्वध्नाति । उपलक्षणात्वात्कल्याणमित्रसंपर्कमानसः धर्मश्रवणशील इत्यादिपरिग्रहः । यदाहुः—

सारागसंयमो देशसंयमोऽकामनिर्जरा । कल्याणमित्रसंपर्को धर्मश्रवणशीलता ॥ १ ॥ पात्रे दानं तपः श्रद्धा रत्नत्रयविराधना । मृत्युकाले परिणामो लेख्ययोः पद्मपीतयोः ॥ २ ॥ बालं तपोऽग्नितोयादि साधनोल्लंघनानि च । अन्यक्तसामायिकता देवस्यायुष आश्रवाः ॥ ३ ॥ उक्ता देवायुषो बंध हेतवः ॥ कर्म० ॥

तथा देवैरन्यैकरूपि यदि षण्मासे शोषे आयुर्न बद्धं तत आत्मीयस्यायुषः षण्मासे शोषं तावत्संक्षिपति यावत्सर्वज्ञघन्य आयुर्वैध उत्तरकालआवशेषोऽवतिष्ठते इह परभवायुर्देवैरन्यैरुपांता वध्नेतीत्ययमसंक्षेपकाल इति श्रीस्थानांगषष्ठाध्ययनवृत्त्युपांते प्रोक्तमस्तीति “परं बंधंति देवनारय असंखतिरिन्नरुक्कमसेमा” इत्यादिबध्नांतं कथं संवाद इति प्रश्नेऽत्रोत्तरम् बंधंति देवनारयेत्यादिबध्नांतं प्रायिकं तेन केषांचिदेवनारकाणां शोषेऽतर्मुहूर्तप्यायुर्वैधो भवतीति मतांतरमवसीयते इति न कोपि विस्वाद् इति प्रोक्तं द्येनप्रश्ने ॥ ३६ ॥

आयुषो बन्धकाः प्रज्ञापनायां दर्शिताः कर्मशब्दे (आयुर्वन्धकाः कर्मप्रकृतिबन्धः कर्मप्रकृतिशब्दे) ॥ प्रज्ञा० ॥

(आयुर्वन्धसिद्धितिर्यायुर्वन्धकानां कर्मवेदना आयुर्वन्धकानां कर्मप्रकृतिबन्धश्च कर्मशब्दे) ॥ प्रज्ञा० ॥

आउयसंवटय—आयुष्कसंवर्तक—पु० संवर्त्तनमपवर्त्तनं सर्वतः स एव संवर्त्तक उपक्रम इत्यर्थः । आयुषः संवर्त्तक आयुः

संवर्त्तक इति । आयुष उपक्रमेऽस्याः ॥ “दोषहं आउरसंव-
दृष्ट प० तं मणुस्मरणं चैव पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं
चैव, ॥ स्या० ॥

आउरसंवदेण-आयुःसंवदेन-न० आयुःकर्मोदयविपाकाउ-
भवने ॥ म० ॥

आउरसद्वय्या-आनुस्सद्वय्या-स्त्री० आयुः प्रदेशकर्म तस्य
द्रव्यैस्सहमानताऽऽयुस्सद्वय्यता ॥ जीवस्यायुष्कर्म-
द्रव्यसहचरितायाम्, “आउरसद्वय्यमवे ओघो, ॥ आयु-
स्सद्वय्यता ओघजीवितं सामान्यजीवितमिदं च सकलसं-
सारिणामविशेषेण सर्वदाभाषीति ॥ आ० म० ॥

आउराय-अपूकय-पु० एकैन्द्रियसंसारसमापन्नजीवविशेषे, ॥
प्रज्ञा० ॥ म० ॥ (एतस्य वक्तव्यतात्पर्याकशब्दे)

आउर-आतुर-त्रि० ईषदयं, आ० अतु० उरच्छ० वाच० ॥ ग्लाने,
(रोगिणि) ॥ स्या० ॥ वृ० ॥ विविचयुःक्षोपद्रुते, (रोगादि-
पीडिते) ॥ वृ० ॥ उच्च० ॥ बुभुक्षादिभिः पीडिते ॥ ज्ञा० ॥
अस्वस्थमनसि, “तथ तथ पुढो पास आतुरा परितवन्ति,
॥ आचा० ॥

(तथतथेत्यादि) तत्र तत्र तेषु २ कारणेभूतश्रेषु वक्ष्य-
माणेषु शरीरकर्मशोणितादिषु च पृथग्विभज्ये प्रयोजनेषु
पश्येति शिष्यचोदना किं तत्पश्येति दर्शयति-मांसभक्षणादि-
गृह्णा आतुराः अस्वस्थमनसः परि समंतात्तापयन्ति पीडयन्ति ॥
टी० आचा० ॥ किं कर्त्तव्यतामुदे, “पासिय आतुरिण पाणे
अप्पमत्तो परिव्वप, ॥ आचा० सू० ॥ (पासिय इत्यादि) स हि
भावजागरस्तेर्भावः जागरस्वापजनितैः शरीरमानसैर्दुःखैरा-
तुरान् किं कर्त्तव्यतामुदान् दुःखसागरावागान् प्राप्नान् भेदा-
पचारात् प्राणिनो दृष्ट्वा ज्ञात्वा अग्रमतः परिव्रजेयुः सन्
संयमानुष्ठानं विदध्यात् ॥ टी० आचा० ॥ अकुलतनौ, ॥ उच्च० ॥
कचिदपि स्वास्थ्यमलभमाने सत्याकुले, ॥ जी० उल्लुक्ते, ॥ वृ० ॥
व्याकुले, ॥ ज्ञा० ॥ “आउरं लोयमायाण, ॥ आचा० सू० ॥
(आउरं इत्यादि) लोकं मातापितृपुत्रकन्यादिकं तमातुरं स्नेहानु-
पङ्कतया वियोगात्कार्यावसादेन वा यदि वा जंतुलोकं कामरो-
गातुरमादाय ज्ञानेन परिगृहीत्वा परिच्छेद्य ॥ आचा० टी० ॥ क्लिष्टे,
“केपाञ्जिद्विपयज्वराकुलमहो” केपाञ्जिजीवानां चित्तं मनः वि-
पया इन्द्रियमिलाषा एव ज्वरस्तेनातुरं क्लिष्टं मनोऽस्तीति ॥ अष्ट०
दुःस्थे, ॥ म० ॥ प्रथमद्वितीयपरीषदाभ्यां जिते, (क्षुत्पिपा-
सापिहिते) चिकित्साक्रियाव्यपेते, मरणविहायुपलभ्याकुले,
च ॥ नं० ॥ व्य० ॥ पा० ॥ “आउरण य अप्वेगइपाणं मच्छकं-
साइ उवदिसइ, ॥ विपा० सू० ॥ टी० (आउरणंति) चिकि-
त्सायामविषयभूतानामिति वृत्तिः ॥ विपा० ॥ (एतस्य बहु वक्त-
व्यता ग्लानशब्दे) आतुरत्वे, चं (क्षुत्पिपासाव्याधिपरिभू-
तत्वे) “संकपि सहसागारे दयभाउरे आवतीसु य” भावप्रधान-
आर्यं निर्देशस्ततोऽयमर्थः ॥ व्य० ॥ संभयभाउरावइ (आ-
उरंति) भावप्रधानत्वाभिर्दंश्यातुरपीडितत्वं क्षुत्पिपासाद्यै-
रिति ॥ जीत० ॥ लुप्तभावप्रत्ययत्वाद्वा ॥ स्या० ॥ कार्याचूमे,
वाच० ॥ अशक्नुयति, ॥ व्य० ॥

आउरचिन्न-आतुरचीर्णा-त्रि० आतुरश्चिकित्साया अविषयभू-
तो रोगी तस्य मनुकामस्य पृथ्यापथ्याविवेकेन दीयमाने
मनोज्ञाहारे (उरन्नशब्दे भावयिष्यते) ॥

आउरपक्खण-आतुरप्रत्याख्यान-न० आतुरः क्रियातीतो

ग्लानस्तस्य प्रत्याख्यानमातुरप्रत्याख्यानम् । चिकित्सकक्रि-
याव्यपेतस्य ग्लानस्य प्रत्याख्यानं, आतुरश्चिकित्सक्रियाव्यपे-
तस्तस्य प्रत्याख्यानं यत्राध्ययने विधिपूर्वकमुपवर्गयति तदा-
तुरप्रत्याख्यानम् । उत्कालिकक्षुत्तविशेषे च विधिश्चातुरप्रत्या-
ख्यानदानविषये चूणिं इतिवमुपदर्शितः “गिलाणं किरियाती-
यं नाउं गीयथा पक्खचावेति दिणो दिणो द्ववहासं कसेत्ता
अंते य सव्वदव्वदायण्णाप भत्तेवरंगं जाणि (शिं) ता भत्ते
चि (नि) तिणहस्स भवचरिम्पक्खलाणंकारवेति” न० । पा०

आउरपडिसेवणा-आतुरप्रतिसवना-स्त्री० प्रतिसवनाविशेषे,
“दप्पपमायणाभोगे आउरे आवईसु य” ॥ स्या० सू० ॥
आतुरं ग्लाने सति तत्प्रतिजागरणार्थमिति भावोऽथवा आ-
त्मन एवातुरत्वे सति लुप्तभावप्रत्ययत्वादयमर्थः क्षुत्पिपा-
साव्याधिभिरभिभूतः सन् याद्वुरेति । उक्तं च “वदमवोहदुह-
वाहिमो वजसेव आउरापसिन्ति” ॥ टी० ॥ स्या० ॥

आउरभेसजीय-आतुरभैषज्यीय-न० अतिवर्कितसम्भवितुल्ये
याहच्छिकन्याये, (यथाऽऽतुरभयनमभैषज्योपकारश्चातुद्विपू-
र्विकेव नातुरस्य बुद्धिरस्ति महामभैषज्यमुपकरिष्यति नापि
भैषज्यस्यैतादृशी बुद्धिरस्ति आतुराद्योपकरिष्यामीति अथ
तत्तथैव भवत्येवं सर्वे जातिजगरणादिकं लोके याहच्छि-
कमिति यदृच्छावादिनः) ॥ आचा० ॥

आउरसरण-आतुरसरण-न० दोषातुरस्याश्रवदाने, दश०

आतुरस्मरण-न० क्षुधाद्यातुराणां पूर्वोपभुक्तस्मरणे, “तत्ता
निव्वुडामोचं आउरस्सरणाणि य” दश० ॥ तथातुरस्मरणा-
नि च क्षुधाद्यातुराणां पूर्वोपभुक्तस्मरणानि च अनाचरिता-
नि आतुरस्मरणानि वा दोषातुराश्रयदानानीति रोगादिपीडि-
तस्य हा हा हा मातरित्यादिरूपे स्मरणे च (आउरे सरणं
तिगिच्छि यं च तं परिणया परिव्वप स भिक्खू (आउरे स-
रणंति) सुव्यस्ययादातुरस्य रोगादिपीडितस्य शरणं स्मर-
णं हा ता हा मातरित्यादिरूपं चिकित्सितं चात्मनो रोगप्र-
तीकाररूपं तदिति यदन्तरमुक्तं (परिचायति) जपरिभया परि-
शाय प्रत्याख्यानपरिभया प्रत्याख्याय परिव्रजेत्सर्वप्रकारं
संयमाध्वनि व्यापायः स भिक्षुरिति ॥ उच्च० ॥

आउल-आकुल-त्रि० व्याप्ते, औप० ॥ ज्ञा० ॥ “कलुसाउलं चि-
सं” कलुषयंति आत्मानमिति कलुषाः कषायास्तेराकुलं व्याप्तं
यत्तथोच्यते इति ॥ आव० ॥ जनार्कोणं, ॥ वृ० ॥ प्रचुद्रे, म० चुव्वे,
“जत्यत्यमिण अणाउले” भिक्षुपैत्रैवास्तमुपैति सविता तत्रैव
वा कायोत्सर्गदिना तिष्ठतीति । यत्रास्तमितस्थानाकुलः स-
मुद्रचक्षुःश्रद्धाभिः परीपहोपसंगरेण्णुभ्यन् इति ॥ सूत्र० ॥ अ-
भिभूते, “तह तिच्चकोहलोहाउलस्स” तीमाबुक्त्यै च तौ
क्रोयलोभे च ताभ्यामाकुलोऽभिभूतस्तस्येति ॥ आव० ॥ व्याकु-
ले” (विहले) अ० म० । व्यमे, आव० ॥ व्यामे, ॥ सूत्र० ॥ सं-
कीर्णं च “किमिज्जालउलसंसत्ते” कृमिजालैराकुलेर्व्याकुल-
राकुलं वा संकीर्णं यथा भवतीत्येवं संसक्तं यत्तथा इति ।
ज्ञा० ॥ “अट्टारसवं जणाउलं” ॥ चंद्र० ॥ राजगृहाणजनान्कु-
लवदाकुलः भावस्कंधविशेषे च ॥ अतु० ॥

आउलतर-आकुलतर-त्रि० अतिशयेनाकुले, तथा च पृष्ठपृथि-
वीनरकापेक्षया सप्तमपृथिवीनरकाणां वर्णनमुपक्रम्योक्तम्
भगवत्याम् । “णो आउलतरा चैव, ॥ म० सू० ॥

(आउलतरावेवन्ति) अतिक्रान्तव्यतया ये आकुला नारकलो-
कास्तेषामतिशयेन यागादाकुलतरा ॥ टी० भ० ॥

आउलमण-आकुलमनस्-त्रि० आकुलं व्यग्रं मनोऽन्तःकरणं
यस्य स तथा । व्यग्रान्तःकरणं, “नपड्यियाराउलमणस्”
तत्प्रतीकारं वेदन्तप्रतीकारं चिकित्सायामाकुलं व्यग्र-
मनो यस्य स तथेति ॥ भाव० ॥

आउलमाउला-आकुलाकुला-खी० निद्राप्रमादाभिभूतस्य मूल-
गुणानामुत्तरगुणानां सा या नानाविधैः परोक्षक्रिया तदात्मिका-
याम्, अथवा आकुलं नानाविधरूपं विवाहसंगमादिषु दृष्ट-
माचरितं वा पुनरपि आकुलत्वाद्दशा बहवो दृष्टा व्यापारा
स्तदात्मिकायां स्वप्नान्तिकक्रियायाम्, तथा चावश्यकं सु-
प्तस्य दैवसिकमतिचारमधिकृत्योक्तम् ।

“आउलमाउलाए सोयणवत्तियाए,” इत्थं विपरियासि-
ए दिट्ठि विपरियासियाए मणविपरियासियाए पाणभोयण
विपरियासियाए जो मेदेवसिओ अय्यारो कओ तस्स मि-
च्छामि दुक्कं, ॥ आव० मू० ॥

(आउलमाउलाएवन्ति) आकुलाकुलया स्यादपि परिभोगदि-
वाहयुद्धादिसंस्पर्शनतानाप्रकारया स्वप्नप्रत्ययया स्वप्ननि-
मित्तया विराधनया योऽतिचारः ॥ टी० भाव० ॥

“आउलमाउलाए सोवर्णतिए निद्रप्पमादाभिभूतस्स
मूलगुणाण उत्तरगुणाण वा उवरोपेक्खिया जा णाणाविधा
सोवर्णतिया सा आउलमाउला ऊहवा आउलं णाणाविहरूवं
विवाहसंगमादिषु दिट्ठं आयरितं वा पुणो वि आउला तारि-
सा बहवो वारादिट्ठा एसा आउलमाउला । केदं पुण आउल-
माउलाए सोयणवत्तियाए एतं आलावगं एत्य पठंति तय जा-
तो सेसा उ आउलमाउलाओ सोमणतियाओ दिट्ठाओ नि-
द्रापमादाभिभूतेण तस्स मिच्छामि दुक्कंति ॥ आ० चू० ॥

आउलवाय-आकुलवाद-पु० परस्परसंकीर्णवादे, आकुलवाद-
इति सदसत्त्वयोः परस्परसंकीर्णवादे, इति ॥ अने० ॥

आउलि-आतुलि-खी० पीतपुष्पकं, (तडउडा) नामकं
वनस्पतिजातिविशेषे, “तडउडाकुम्भे वा, (तडउडा
आउलीति) आ० म० ॥ एतत्काष्ठनिष्पादिते दंते दोषा भवन्ति
तथा च मेनप्रश्ने-आउलिमत्कदंतकाष्ठे केचिद्दुष्ट दोषं वर्दंति
तन्मत्स्यमन्त्रे वा तथा बह्वीनव्यूहदंतकाष्ठेऽप्येव आउलिदंतका-
ष्ठे जीवाः किमन्या बहवस्तुल्या वेति प्रज्ञापनायां प्रथमपादे
गुच्छाधिकारे आउलिमत्कमूलकंदस्फंधत्वक्शालाप्रवालेषु
प्रत्येकमसंख्येयजीवात्म्यकता प्रोक्तानि तदनुसारंण वदरी-
वद्वल्यारंषि पटस्वर्षि स्थानेष्वसंख्याता जीवाः संभाव्यंते
ननु न्यूनानि कजीवाः ॥ ४१ ॥ इति ॥

आउलि०-पु० आ० कुल० इन० व्याकुलं च ॥ वाच० ॥

आउलि-आतुलि-त्रि० आकुल-त । व्याकुलीभूते, आकुली-
कृत्यर्थे शिञ्च कर्मणि क्त आकुलीकृत्ये, “मागंचलव्यतिकरा-
कुलिते च मिन्पु,” कुमा० ॥ वाच० ॥

आउलीकरण-आतुलीकरण-न० प्रचुरीकरणे, -भ०

नीनानां संसागकुलीकरणकारणम् लघुन्यकारणप्रतिपा-

द्योतं भगवत्याम् । कर्हणं भंत ! जीवा लघुत्वं हव्यमागच्छं-
ति ? गोयमा ! पाणाइवाए वेरमणेण जात्र मिच्छादंसणसल्ल-
वेरमणेण एव खलु गोयमा ! जीवा लघुत्वं हव्यमागच्छंति
एवं संसारआउलीकरोति ॥ भ० श० ? उ० ९ ॥

(एवं आउली करोति) इहैवं शब्दः पूर्वोक्तमिलापसंस्पर्श-
नार्थः, स चैवं कर्हणं भंत ! जीवा संसारं आउलीकरोति ?
गोयमा ! पाणाइवाएषामित्यादि ॥ एवं उत्तरवापि, (तत्र
आउलीकरोति) प्रचुरीकुर्वन्ति कर्मभिरित्यर्थः ॥ टी० भ० ॥

आउलीभूय-आकुलीभूत-त्रि० आकुलं चि भूते क० । स्वयं
तथाभूते, वाच० ॥ आ० म० ॥

आउज्जिय-आयुर्जित-त्रि० आयुष्कर्मविरहिते, ॥ पंचा० ॥

आउविजा-आयुर्विद्या-खी० वैद्यके, पापश्रुतविशेषे, आव० ॥

आउविवागदसा-आयुर्विपाकदशा-खी० प्रतिसमयभोगत्वेना-
यातीत्यायुः, विपचने विपाकः आयुषोऽपरिहाणित्यर्थः । अ-
नुभागेन युक्तो विभागो दशा इत्युच्यते आयुर्विपाकस्य द-
शाऽऽयुर्विपाकदशा । आयुर्विपाकविभागे, “जं जम्मि काले
आउयं उक्कोसं दसथा विमत्तं दस आउविवागदसा भवं-
ति” ततो थ दसाओ दसवरिसपमाणाता वरिससयाउसो
भवन्ति, ॥ (दसाभिदादिकं दशाशब्दे) नि० चू० ॥

आउज्वेय-आयुर्वेद-पु० आयुर्जीविते तद्विदन्ति रक्षितुमनु-
भवन्ति चोपमरक्षणेन विदन्ति वा लभन्ते यथाकालं तेन
तस्मात्तस्मिन्वेत्यायुर्वेदः । चिकित्साशास्त्रे, ॥ स्या० ॥ वैद्यक-
शास्त्रे, ॥ विपा० ॥

तत्ताष्टविधम्-“अष्टविहे आउज्वेए पण्णत्ते तं जहा कुमारभि-
च्चे कायतिगिच्छा सालाइ . सल्लह्णा जंगोली भूयविजा
खारतंते रसायणे” ॥ स्या० मू० ॥

(कुमारभिच्चे) कुमारणां बालकानां भूतो पोषणे साधुः
कुमारभृत्यं तद्धि तत्र कुमारभरणाजीरदोषसंशोधनस्य दुष्टशून्य-
निमित्तानां व्याधीनामुपशमनार्थं चेति ॥ १ ॥ कायस्य ज्वरादि-
रोगग्रस्तस्य चिकित्साप्रतिपादकं तत्र कायचिकित्सातंत्रं तद्धि
मध्यागसमाश्रितानां ज्वरातीमाररक्तशोणेन्द्रादिप्रमेहकुष्ठादी-
नां शमनार्थमिति ॥ २ ॥ शालाकायाः कर्म शालाक्यं तद्विपाद-
कं तत्र शालाक्यं तद्धि ऊर्ध्वमनुगतानां रोगाणां अथवावदननय-
नग्राणादिसमाश्रितानामुपशमनार्थमिति ॥ ३ ॥ शल्यस्य हत्या
हननमुद्धारः शल्यहत्या तद्विपादकं तत्रमपि शल्यहत्येत्युच्य-
ते तद्धि रुक्षाकाष्ठपापाखण्डांशुलाहलोष्ठास्थिनखपापयोगान्तर्गत-
शल्योद्धरणार्थमिति ॥ ४ ॥ (जागौलीति) विषविघाततंत्रमगद-
तंत्रमित्यर्थः । तद्धि सर्वैकदृष्टतादृष्टविषविनाशार्थं विविध-
विषसंप्रयोगोपशमनार्थं चेति ॥ ५ ॥ भूतादीनां निग्रहार्थं विद्या-
तंत्रं भूतविद्या सा हि देवासुरगन्धर्वयक्षराक्षसपिृषिशाचना-
ग्रहाद्युपसृष्टतसां शान्तिकर्मवैलकरणादिप्रहोपशमना-
र्थमिति ॥ ६ ॥ चारुतंत्रमिति क्षरणे क्षारः शुक्रस्य तद्विषयं तं-
त्रं यत्र तत्तथा इदं हि शुश्रूतादिषु वाजीकरणतंत्रमुच्यते
॥ टी० स्या० ॥ तथा च विपाकश्रुते धन्यंतरिक्षणे, “अष्टंगा
उ वेदपाढप तंजहा-कुमारभिच्चे १ सालाणे २ सल्लहत्ते ३
कार्यातीगच्छा ४ जंगोले ५ भूयवेज्जे ६ रसायणे ७ वाजीकरणे
८ इति । विपा० ॥ अद्याजना वाजीकरणे रेतोवृद्धका अथ स्वेव

करणाभित्यनयोः शब्दाभ्यः सम एवेति तत्तत्र हि अल्पदीर्घ-
विशुष्करेतसामाध्यायनप्रसादोपजनननिमित्तं प्रहर्षजननार्थमि-
ति ॥ ७ ॥ रसोऽमृतरसस्तस्यायनं प्राप्तिरसायनं तद्विधाय स्था-
पनमायुर्मधाकरणं रोगापहरणसमर्थं च तत्प्रतिपादकं शास्त्रं
रसायनतन्त्रमिति ॥ टी० स्या० ॥

आउस (स)—आक्रोश—पुं० मृतोऽसि त्वमित्यादिभिरसभ्य-
वचनरूपैः शापैरभिशापे, “अपेगइए आउसिहिंति,” आक्रो-
शान्दास्यतीति वृत्तिः ॥ भ० ॥ “तरणं भंते ! अहं पुरिसं आउ-
सेजा,” उपा० सू० ॥ (आउसेजवत्ति) आक्रोशायामि वा
मृतोऽसि त्वमित्यादिभिः शापैरभिशापमाप्ति वृत्तिः ॥ टी०
उपा० ॥ दृग्मुष्ट्यादिभिर्हेननव्यापारे च । तथा च सूत्रकृ-
ताङ्गे, परतीर्थिकानुद्दिश्योकम्—

“रोगदोसाभिभूयप्पा, मिच्छतेण अभिदुत्ता ॥ आउस्स
सरणं जंति टंकणा इव पव्वयं,” ॥ सूत्र० मू० ॥

(रायहोस्ती इत्यादि) रागश्च प्रीतिलक्षणो द्वेषश्च तद्विपरी-
तलक्षणस्ताभ्यामभिभूत आत्मा येषां परतीर्थिकानां ते तथा
मित्यात्वेन विपर्यस्तावबोधेनातत्वाध्वसायरूपेणाभिद्रुता
व्याप्ताः सद्युक्तिभिर्वाद् कर्तुमसमर्थाः क्रोधानुगा आक्रोशान-
सभ्यवचनरूपान्तथा दंडमुष्ट्यादिभिश्च हेननव्यापारं यांत्या-
श्रयते । अस्मिन्नेवार्थे प्रतिपाद्य दृष्टान्तमाह—यथा टंकणा स्तेच्छ-
विशेषा बुर्जया यदा परेण बलिना स्वानीकादिनाभिद्रूयते
तदा ते नानाविधैरप्यायुधैर्बुद्धुमसमर्थाः संतः पर्वतं शरणमा-
श्रयन्ते तेषां कुतीर्थिका वादपरजिताः क्रोधाद्युपहतहृदय
आक्रोशादिकं शरणमाश्रयन्ते । न च ते इदमाकलय्य प्रत्याक्रो-
ष्टव्याः तद्यथा—“आक्रोसहणभारणधम्ममंसाण वालसुलभा-
णं । लामं मन्नइ धीरो जहुत्तराणं अमावसि,” ॥ टी० सूत्र० ॥

आउसंत—आउपमाण—त्रि० प्राकृतत्वेन तिङ्बन्धस्यैः प्रीतिप्रव-
णमनसि, ॥ सम० ॥ “सुयं मे आउसे तेणं,” ध्रुवणविधिम-
र्यादया गुरूनासेवमानेनेति ॥ स्या० ॥ उक्त० ॥ दशा० ॥
आयुष्मन्—त्रि० आयुरस्यास्तीति ॥ दशा० ॥ दशा० ॥ जी-
वति, (प्राणधारणधर्मवति) ॥ स्या० ॥ चिरजीविनि, ॥
उक्त० ॥ आयुर्जीवितं तत्संयमप्रधानतया प्रशस्तम्भूतं या
विद्यते यस्यास्मावायुष्मान् ॥ स्या० ॥ चिरप्रशस्तजीवते, ॥
भ० ॥ चिरायुः (दीर्घायुः) ॥ आचा० ॥ लक्षणविवरति च
शिष्यादौ, ॥ स्या० ॥ सकलगुणाधारभूतत्वेनायुश्च प्रधानो
गुणः सति तस्मिन्नव्यवच्छिक्तिभावात् ॥ दशा० ॥ दशा० ॥
एतच्च शिष्यामंत्रणे पुत्रादेरामंत्रणे च प्रयुज्यते ॥ उक्त० ॥
दश० ॥ दशा० “अयमाउसां,” ॥ आयुष्मात्रिति पुत्रादेरामंत्र-
णम् ॥ भ० ॥ दशा० ॥ परार्थप्रवृत्त्यादिना प्रशस्तमायुर्कारयति
न तु मुक्तिमवाप्स्यापि तीर्थनिकारादिदर्शनात्पुनरिहायते-
नाभिमानादिभावतोऽप्रशस्तमिति तीर्थकरे, पु० उक्त० ॥ दशा०
स्या० ॥ यथोच्यते कैश्चित्—ज्ञानिनो धर्मतीर्थस्य कर्तारः
परमं पदम् । गत्वा गच्छति भूयापि भवन्तीर्थनिकारतः ॥ १ ॥
एवं ह्यनुमूलितरागादिदोषत्वात्तद्वचसां प्रमागयमेव स्यान्नः—
“दोषान्मूलनेहि रागादीनां कुतः पुनरिहागमनमभवत् ॥ स्या० ॥
“सुयं मे आउसे तेणं भगवत्या एवमकसार्यं,” ॥ आचा० ॥
सम० ॥ दशा० ॥ दशा० ॥ विष्कुम्भमावधिके तृतीये योगे,
पुं० विष्कुम्भः प्रीतिरायुष्मान् इति ॥ ज्यो० ॥ वाच० ॥

आउमुह—आयुःशुभ—न० तीर्थकरादिमस्यान्यति शुभे आयुष्क-
र्मणि, ॥ दशा० ॥

आउसोय—अशुचि—न० अद्भिः शौचमपशौचम्—प्रक्षालनात्मके
२ शौचभेदे, “जलशौचं तु पञ्चमम्” इति ॥ स्या० ॥

आउस्सिय—आवश्यक—न० अवश्यं भावः मनोज्ञा० बुद्ध अवश्य-
भावे, ॥ प्रज्ञा० ॥ आ० म० ॥

आउस्सियकरण—आवश्यककरण—न० आवश्यकतावश्यभावेन
करणमावश्यककरणम् केवलमभ्युद्घातात्पूर्वं केवलना-
मवश्यककर्तव्यं व्यापारविशेषे, तथाहि—समुद्घातकेऽपि कु-
र्वन्ति केचिच्च न कुर्वन्ति इदं आवश्यककरणं सर्वेऽपि केवलिनः
कुर्वन्तीति (तस्य वक्तव्यताऽवर्ज्यकरणशब्दे) ॥ प्रज्ञा० ॥
आ० म० ॥ वाच० ॥

आउह—आयुध—न० आयुष्यतेऽनेन ॥ राय० ॥ जी० ॥ आयुध क-
रणे घञर्थकः ॥ वाच० ॥ अक्षय्येऽस्त्रं च ॥ औप० ज्ञा० ॥ प्रहरणे,
विशे० ॥ “गहियाउहप्परणापन्ति,” गृहीतान्यायुधानि ख-
ड्गादीनि प्रहरणाय यैस्ते तथा तेषाम् । अथवा—आयुधान्यत्वे-
न्याणि प्रहरणानि तु क्षेप्याणीति विशेषः ॥ औप० ॥ ज्ञा० ॥
शस्त्रमात्रे, । तस्य भेदाः समासतत्त्विका प्रहरणहस्तमुक्तय-
न्त्रमुक्तभेदात् । तत्र हस्तस्थितैर्यैः प्रहियते तानि प्रहरणानि
यथा खड्गादीनि, हस्तमुक्तानि चक्रादीनि, यन्त्रमुक्तानि शरा-
दीनि, तेषां सर्वेषां युद्धसाधनत्वादायुधत्वम् ॥ वाच० ॥

आउहम्प—आयुधम्पह—न० प्रहरणशालायाम्, ॥ जं० ॥
आउहम्पशाला—आयुधगृहशाला—स्त्री० प्रहरणगृहशालायाम्,
जं० ॥

आउहम्परिय—आयुधगृहिक—पु० आयुधाध्यक्षे, । “तपरासे आ-
उहपरिप,” ॥ जं० सू० ॥ ततश्चक्रकौत्वसेत्तरन्तरं स आयु-
धगृहिको यो नरस्तेन राज्ञाऽऽयुधाध्यक्षः कृतोऽस्तीति
गम्यम् ॥ इति ॥ जं० टी० ॥

अउहधर्मिणी—आयुधधर्मिणी—स्त्री० आयुधस्यैव धर्मोऽस्त्यस्या
इति ङीष् । जयन्तीवृद्धे, सा हि रोगनाशने आयुधसमा०
॥ वाच० ॥

आउहागार—आयुधागार—न० ६ त० प्रहरणशालायाम्, ॥ औ-
प० ॥ ज्ञा० ॥ (प्रहरणकोशे) ॥ स्या० ॥ तच्च राज्ञां प्रहरण-
स्थापनार्थं गृहम् ॥ वाच० ॥

आउहिं(न)—आयुधिन्—त्रि० आयुधं प्रहरणमस्यस्य इति श-
स्त्रधारकं, ॥ वाच० ॥ विशेष० ॥

आऊसिय—आयुपित—त्रि० आ यूप क ॥ वाच० ॥ प्रविष्टे, “आ
यूसिय वयणगंडेदं” ॥ ज्ञा० ॥ (आऊसियति आयूसियति
वा) प्रविष्टो वदने गंडदेशो कपोलभागे यस्य तत्तथेति वृत्तिः
संकुटिते, ॥ ज्ञा० ॥ “आऊसिय अक्खचम्मओठुगंडेदं”
॥ ज्ञा० सू० ॥ (आऊसियति) संकुटितं यदुत्तुचम्मं जलाप-
कर्षणकोशस्तद्वत् (उद्दृष्टि) अपरुद्धावपकर्षवतो संकुटितं
गंडदेशो यस्य स तथा तं ॥ टी० ज्ञा० ॥ आयुपित—त्रि० सं-
कुटिते । “आऊसिय अक्खचम्मओठुगंडेदं” ॥ ज्ञा० सू० ॥
अन्यत्वाद्वा । आयुपितानि संकुटितानि अक्षान्पितृयानि च-
म्मं ओठुं च गंडदेशो च यस्य स तथा तं ॥ टी० ॥ “रक्खा-
भूयणहं भक्खणहं च मट्ठियागहं । दीहा दिवखमाण

जतणएणायव्वं, ॥ १७० ॥ गाहा ॥ दीहादिणा खइएमंतेखा-
भिर्मतिऊण कउगवेणेण रक्खवाकज्जति मट्ठियं वा सुहे धोई-
डंकोआऊसिज्जाति आलिप्पति वा ॥ नि०चू० ॥

आए(दे) ज्ञ-आदेय-त्रि० आ० दा० यत् अकाङ्क्षणीये,
॥ जं ॥ उपादेये, ॥ जी० ॥ ग्राह्ये, ॥ सूत्र० ॥ “आपज्जलढ-
हसुविभक्तज्जयसंयसंभत्तइल्लरंमराई” ॥ आदेया द-
र्शनपथमासा सती उपादेया सुमगेतिवृत्तिः ॥ जी० ॥ आदेया
दर्शनपथमुपगता सती पुनः पुनराकाङ्क्षणीयेति ॥ जं० ॥

आए (दे) उज्जवक्क-आदेयवाक्य-पुं० ग्राह्यवाक्ये, “सं सुद्धसुत्ते
उवहाण्वं च धम्मं च जे विंदति तत्थरआदेज्जवक्केकुसले वि-
यत्ते स अरिहइ भासिंत्तं तं समाहि,, सूत्र०मू० ॥ स सम्यग्-
दर्शनस्यालूपको यथावस्थितामस्य प्रणेताऽविचिंत्य भाष-
कः शुद्धमवदात्तं यथावस्थितवस्तुप्ररूपणतोऽध्ययनतश्च
सूत्रं प्रवचनं यस्यासी शुद्धसूत्रः । तथोपधानं तपश्चरणं
यद्यस्य सूत्रस्याभिहितमागमे तद्विधेयं यस्यासावुपधानवान्
तथा धर्मं श्रुतचारित्राख्यं यः सम्यक् वेत्ति विंदते वा सम्य-
कनभते तत्र तत्रेति य आज्ञाप्राप्तोऽर्थः स आज्ञैव प्रतिपत्त-
व्यो हेतुस्तु सम्यग्हेतुना । यदि वा स्वसमयसिद्धोऽर्थः
स्वसमये व्यवस्थापनीयः परसिद्धश्च परस्मिन्नथवोत्सर्गाप-
वादयोरव्यवस्थितोऽर्थस्तथाभिव यथास्वं प्रतिपादयितव्य एत
दगुणसंपन्नश्चादेयवाक्यो ग्राह्यवाक्यो भवति ॥ टी० ॥

आए (दे) उज्जाण-आदेयनाम-न० नामकर्मभेदे ॥ प्रव० ॥
तच्च-“आएज्जा सव्वल्लेय्यिज्जभवओ,, आदेयादादेयनामोद-
येन सवल्लेकिनं समस्तजनं ग्राह्यमादेयं वचो वचनं यस्य
स तथेति ॥ कर्म० ॥ यथा यदुदयवशात् यच्चष्टे भाषते
वा तत्सर्वं लोकः प्रमाणिकरोति दर्शनसमन्तरमेव च जनोऽ-
भ्युत्थानादि समाचरति तदादेयनाम॥पं०सं०॥था० ॥ कर्म०॥

आए (दे) उज्जवयण-आदेयवचन-त्रि० ग्राह्यवचनं ॥ दशा० ॥
उत्त० ॥

आए (दे) उज्जवयणया-आदेयवचनता-ख्य० सकलजन-
ग्राह्यवाक्यतारूपे, वचनसम्पदभेदे, दशा० ॥ स्था० ॥

आए (दे) स-आदेश-पुं० आदिश-भावे घञ्-उपदेशे, आज्ञा-
याम्, ॥ वाच० ॥ आदिश्यते आज्ञाप्यते संज्ञमेव परिजनो
यस्मिन्नास्ति तदातिथयाय तदाज्ञानदातिव्यापारे, स आ-
देशः ॥ सूत्र० ॥ आचा० ॥ उत्त० ॥ आदिशतीत्यादेशः
आवात्मकरे, ॥ व्य० ॥ अज्ञयति, ॥ उत्त० ॥ नायकादौ प्राप्नोष्यके,
॥ उत्त० ॥ आप सो पाहुणग इति ॥ आगत आदेशाङ्करो-
तीत्यादेशः ॥ नि० चू० ॥ ध० ॥ आचा० ॥ आ० म० ॥
“मागारियस्स आपमे,, मागारिकपंडस्य प्रतिपादकं यत्
आदिमं सूत्रं तस्य संबन्धः अनेन संबन्धनायातस्तस्यास्य व्याख्या
मागारिको नाम शय्यातरस्तस्यादेश आवासकर आदेशो
यदि वा आदेशत आदेशः अथवा आदेशत इति शब्दसंस्कार-
स्तस्य द्युत्पत्तिमत्र वक्ष्यामः । स च नायको मित्रं प्रभुः
पत्नीर्थको वा द्रष्टव्यः ॥ व्य० ॥

(आदेशनामपुच्छश्च त्रिगत्रात्परं यतः प्रायश्चित्तं संवासव-
क्तव्यता यथा) “जे भिक्खु व्हियायासियं आपसे परं तिरा-
याउ अवकलित्ता संयमंवेइ संयमावंते वा साइज्जइ ॥ १४॥
आगतो आदेशं करोतीति । आपसः प्राचुराणकमित्यर्थः सो
य अगणगच्छायामी यहियायामी भरणति । तमागतं परतो

तिपयातो परतो तिरहदिहाणंति अविफालियविष्फलणा
णाम वियडणा किं णिमित्तं आगता अणउज्जंतो वा भवंत!
कतो आगया काँह वा बच्चइ एवं अविफालेंतस्स चउत्थदि-
णे चउगुहं भवति आणादिणो य दोसा ।

गाहा ॥ सू० ॥ वहिवासगच्छवासी आदेसं आगयं तु
जो संतं । तिण्ह दिवसाण परतो ण पुच्छती
संवसाणादी,, ॥ १५७ ॥

गतार्था गता आरतो अविफालेंतस्स दोसा गाहा-
पढमदिण विचिय ततिए लहुगुरुलहुगा य मुत्त तेण परांस-
विगमणुणितरे वहाँतदपुट्टे इमे दोसा,, ॥ १५८ ॥

पढमदिणे अविफालेंतस्स मासलहुं वितियदिणे मासगुहं त-
तियदिणे चउलहुं तेण परंति चउत्थदिणे सुत्तणिवातो चउगु-
कमित्यर्थः । संविगो उज्जमतो मणुगणासंभोतिता पासत्यादि-
णो वा एए जइ आपुच्छिते संवासेति तो ता इमे दोसा
भवन्ति ।

गाहा उवचरणअहिमरेवाछेवतितो तेण मेणुणट्ठी वारायादव-
कारी वा पउचउत्ता व तेणो वा,, ॥ १५९ ॥

कत्ताइ सो तेण वेसगाहणेण उचरो भंडित्तो गच्छति अवि-
मरोवदि गच्छति छवति असधिगे हितो भरणति संपक्ख
परिक्खातेणितुमागतोतेणगो वा गच्छति मेहुणं सेवेतु मागतो
मेहुणट्ठी वा गच्छति रणो वा अवकारं काउमागतो रणो वा
अवकारकाणए गच्छति वा विक्कतो आयरियस्स वा उदाइ-
मारकवत् । भावे तेणो सिद्धं तावहरणट्ठाए केणति पउत्तो
आगतो अण्णा वा गोविंदवाचकवत् । एवमादिदोसा भवं-
ति अपुट्टे पुच्छितो वा इमं भणे-

गाहा-“उवसंपयावणे कज्जे कारणिय अट्टजाते वा । दहि-
ताउ गच्छवासिस्सादीवणा एवमादीहि,, ॥ “कज्जे भच-
परिण्णा गिलाणरायाय धम्मकाँहवादी । छम्मासा उक्कोसा
तेसिं तु वइस्से गुरुगा,, ॥ १६१ ॥

तुभं चेव उवसंपज्जणियव्वा आगतो अवराहा लोयणं वा
दायणं वा दाहामित्तं आगतो कुलगणसंघकज्जेण वा अस्सि-
वादीहि वा कारणेहि आगतो अट्टजायणिमित्तेण वा आगतो
इं सो वहिया गच्छवासी विष्फालितो एवमादीकारणे दीधि-
ज्जा आयरिओ विष्फालितो एवमादीकारणे सुहं जाणति
कारणे तिराह दिणायं परतो न विष्फाले आलोयणं वा न
पडिच्छे कुलगणसंघकज्जेण आयरिओ वा वडो न विष्फा
लेति भत्तपरिभत्ता अणसणो घ चिट्ठो सत्थ वा वाउलो गि-
लाणकज्जेण वा वडो दिणं वा सव्वं रओ धम्ममाइक्खति
परवादिण बासोइ वादं करेति एवमादिकारणेहि तिरहदिहा
णं परतो अविफालंतो विगुद्धो उक्कोसेण जाव छम्मासा
छम्मासातिक्रमपढमदिणे अविफालंतस्स च गुरुगा ॥

गाहा-अणेण पडिच्छावे तस्स सति संतं पडिच्छते रत्तिं
उत्तरवीभेसासु खिणोवाणिसिं पि ण पडिच्छो ॥ १६२ ॥
तिरातिक्रमे अणेषेण विमालोयणपडिच्छावेति अणसस वा
आलोयणा रहियस्सासति संयमेव गतो पडिच्छति अह
एथो वि परयाउत्तरवीमंसाए वा वडो दिहा वादकारणेण
क्खिणोवीमंसंतो एतो वि ण पडिच्छति एवं छम्मासा यत्ता

कृमासं ते वि अगणे षडिच्छन्वेति पसेव भावेत्यर्थः ।

गाहा-दोहिं तिहिं वा दिणेहिं जतिच्छित्तितो न होति प-
च्छित्तं । तेण परमगुणवण्णा कुलाइं रणो व दीयेति ॥ १६३ ॥

कृणं मासाणां परतो दोहिं तिहिं कज्जं ण समप्पेति तो कु-
लगणसंघस्सुराणां वा णिवेदेति जेहिं वा वडो भविस्सा-
मि तेण णागमिस्सं कारणेण विष्फालेजा ।

गाहा । वितियपदमणपज्जे अंतगणादागं ण विष्फाले ।

अपज्जं च गिलाणं अच्छित्तुकामं च वचंते ॥ १६४ ॥

अणवज्जो ण विफालेति ण विफालिज्जति वा अवज्जो गि-
लाणो ण पुच्छिज्जति गिलाण वा वडो वासो वा आदेसो गि-
लाणो ण पुच्छिज्जति गिलाण वा वडो वा आपसो न पुच्छि-
ज्जति अहवा तेण अपुच्छिपण चेव कहियं जहा तुम्भ संगासे
अच्छिज्जकामो आगतो अहवा अपुच्छिपण चेव कहियं इहा-
हं वसितुं इमिणा कारणेण गच्छामि चेव एवं अविफालेतो
सुद्धो ।

सूत्रम् । जे भिक्खु साहिगरणं अविउसवियं पाहुणं
अकडपायच्छित्तं परं तिरायाउ विष्फालियं आविष्फालियं
संभुंजइ संभुंजंत वा साइंजइ ॥ १५ ॥

जति णिहंसे भिक्खु पुवावणितो सह अधिकरणे कयाय-
भावशुभभावाधिकरणसहितेत्यर्थः । विविधं विविधोहं वा प-
गादेहिं उवसियं उवसामियं किं तं पाहुडं कलहमित्यर्थः ।
ण विमोसवियं अविमोसवियं पाहुडंतंति पाहुडकरणे जं
पच्छित्तं भंडं जेण सो कडपच्छित्तो अमा, नो, ना, प्रतिपेव ।
तत्कृतं प्रायश्चित्तमकृतप्रायश्चित्तं जो तं संभुजणसंभोपण
संभुंजति । एगमंडलीए संभुंजति बुच्चं भवति । अहवा दाण-
गहेणं संभोपणं भुंजति तस्स चउगुग्गा आणादिणां य
दोसा ॥ नि० चू० ॥ आहापने, ॥ वृ० ॥ स्या० ॥ आहायामा, ।
॥ षा० ॥ आदिशिते, आदिश्यते सत्कारपुरस्सरमाकाव्यत
इत्यादेश इति व्युत्पत्तेः ॥ व्य० ॥ आदेशनमादेशः उपचारे,
(व्यवहारे) ॥ स्या० ॥ विशेष० ॥ आ० म० ॥ उपचारेऽर्थे (आ-
देशवक्तव्यताऽऽदेशसर्वशब्दे) उद्गमदोषविशेषस्यौ-
द्देशिकस्य तृतीये भेदे च । स च निग्रन्थशाक्यतापसगैरिका-
जीविकानां भ्रमणानां कृते चादेशाष्ममिति । आदिश्यते
आप्यते इत्यादेशः (कर्मकरादिके) यः कस्यांचित् क्रियायां
नियोज्यते कर्मकरादिरिति । आचा० ॥ प्रकारे, ॥ नि० चू० ॥

गहिया गहियंति आदेसे,,

गृहीतागृहीतविषये आदेशप्रकारश्चतुर्भंग्यात्मक इति ॥
व्य० ॥ द्व्वज्जो १ खेत्तज्जो २ काळज्जो ३ भावज्जो ४ द्व्वज्जो
हां आभिणिबोहियानाणी आप्रसेणं सव्वदव्वाइं जाणइ पास-
इ । खेत्तज्जो आभिणेबोहियानाणी आप्रसेणं सव्वलेत्तं
ताणइ पासइ, एवं कालज्जो भावज्जो वि । म० शा० ८ । उ० २ ॥
आदेशः प्रकारः सामान्यविशेषरूपस्तत्रादेशोन्धतो द्रव्य-
मात्रतया नतु तद्वत्सर्वविशेषापेक्षयति भावः । अथवा देशेन
श्रुतपरिकर्मिततया सर्वद्रव्याणि धर्मास्तिकायादीनि ज्ञा-
नात्यव्याधारणापेक्षयाऽवबुध्यते ज्ञानत्याव्याधारणारूपत्वा-
त् ॥ टी० भ० ॥ आदेशः प्रकारः स च द्विधा सामान्यरूपो
विशेषरूपश्चेति ॥ न० ॥ (तथा च विशेषावैद्यके) कोऽय-
मादेश इत्याह—

“आयसोत्ति पगारो ओहादेसेण सव्वदव्वाइं । धम्मत्थि
आइयाइं जाणइ न उ सव्वभेदं” ॥ विशेष० ॥

इहादेशो नाम ज्ञातवस्तुप्रकारः स च द्विविधः सामान्यप्र-
कारो विशेषप्रकारश्च तत्रादेशेन सामान्यप्रकारेण द्रव्यं ज्ञा-
तिसामान्येत्यर्थः । सर्वद्रव्याणि धर्मास्तिकायादीनि ज्ञाना-
त्यसंख्येयप्रदेशात्मको लोकव्यापकोऽमूर्तः प्राणिनां पुद्गला-
नां च गत्युपग्रंभेतुर्धर्मास्तिकाय इत्यादिरूपेण कियत्प-
र्यायविशेषानि पडपि द्रव्याणि सामान्येन मतिशानी ज्ञा-
नातीत्यर्थः ॥ विशेष० ॥ “असो वि य आपसो” अय्योवाऽऽदेशः
प्रकार इति ॥ वृ० व्य० ॥ आदिश्यत इत्यादेश आचार्यपर-
म्पराश्रुत्याऽऽयातो वृद्धवाटोऽयमेतद्विहायचक्षते स आदे-
शः वृद्धवाट्याते दृष्टान्ते, ॥ आचा० ॥ आदिश्यत इत्यादे-
शः निर्देशे, ॥ नि० चू० ॥ आदिश्यत इत्यादेशः । व्यापारनि-
योजने, ॥ आचा० ॥ प्रतिपादने, “धुयमादिशंति” धूतस्माच्-
मादिशति प्रतिपादयन्ति ॥ सूत्र० ॥ प्रतिवचने, ॥ विशेष० ॥
मते, “मोत्तुणादेसतिगं,, मुक्ता परिहृत्यादशक्तिं मतत्रिफ-
मिति ॥ पि० ॥ विकल्पे, “अदेसा इमे हंति” अदेशा विकल्पा
इति ॥ नि० चू० ॥ आडिति मर्यादाया विशेषरूपानतिक्रमा-
त्मिकयाऽऽदिश्यते कथ्यत इत्यादेशः । विशेषे, ।

आएसे चेव णाएसे । आदिटो आएसोमे वहुविहं सरिस-
णाणचरणगते । सामित्तपव्वयाइमि चेव किंचिचओ वो-
च्छं ॥ उद्दय उवसमिए खइ य तहा खयोवसमिए या
परिणामपणिवणा ए छविहं हंति णाएसो ॥ आएसो पुण
दुविहो अपणियववहारणपितो चेव । एकैको पुण तिविहो
अप्पाणपरे तदुभए य ॥ उच० नि० ॥

आडिति मर्यादाया विशेषरूपानतिक्रामिकयादिश्यते क-
थ्यत इति आदेशो विशेषस्तस्मिन् तदव्यवस्थानादेशः सामा-
न्यं पूर्वत्र चैवशब्दयोः समुच्चयावधारणार्थयोर्भिन्नकृत्वान-
न्तर्निश्चयं तत्र चैवविषयोऽनादेशो यथा जंबूद्वीपजोऽयमादे-
शो तु यथा भारतोऽयं कालविषयोऽनादेशो यथा दौष्यमिको-
ऽयमादेशो तु वासंतिकोऽयं भावविषयोऽनादेशो भाववान-
यमादेशो त्वौदयिकादिभाववानिति सामान्यावगमपूर्वकत्वा-
द्विशेषावगमस्यैवमुदाह्रियते । निर्युक्तो तु विपर्ययाभिधानं
जंबूद्वीप इति । सामान्यमपि लोकापेक्षया विशेषो भरतं-
मिति विशेषोऽपि मगधापेक्षया सामान्यमित्यादिकेषां
सर्वत्र सामान्यविशेषोर्योनितवश्चापनार्थम् ॥ उच० ॥ नि०
अदेशोऽभिहितरूपः पुनःशब्दो विशेषो द्विविधो भेदः क-
थमित्याह—“अपिअववहारणापिअो चेवति” व्यवहारश-
ब्दोऽत्र डमरुक्कमणित्यायेनोभयत्र संबद्धचेत तत्राभिप्रातो
व्यवहारो यस्मिन्सोयमर्पितव्यवहारः मयुरव्यसकादित्वात्म-
मासः अनर्पितव्यवहारस्तु तद्विपरीतस्तत्रार्पितो नामज्ञा-
यिकादिभिः स्वाधारे भावयति ज्ञातीयमित्यादिरूपेण
ज्ञानमस्तीत्यादिरूपेण वा वचनव्यापारेण वक्ष्यता स्थापितो-
ऽनर्पितस्तु वस्तुतः साधरत्वेपि निराधारप्रकरणार्थं
विवक्षितो यथा सर्वभावप्रधानः क्षयिको भावोऽनर्थरपि
भेदानाह—एकैक इति अर्पितव्यवहारोऽनर्पितव्यवहारश्च
पुनस्त्रिविधः कथमित्याह—(अन्तर्णात्ति) आकप्रवृत्तादामनि
परस्मिन् तयोरात्मपरयोऽकथं तदुभयं तस्मिन् विषयसत्त-
म्यश्चेतास्ततो विषयत्रैविध्येनानयोऽत्रैविध्यम् ॥ उच० ॥

(आदेशानादेशयोर्बहु वक्तव्यता संयोगशब्दे) व्यपदेशोः ।
“एओवमा आपसो वाएसंते विरुवंमि” ॥ एतदुपमानो
वायावपि आदेशो व्यपदेश इति । आचा० सू० । “केसि-
चिय आपसो दंसण णाणेहि वट्ठे तित्थं”

केषांचिद् दुर्विदग्धबुद्धीनां ज्ञानलवाध्मातचेतसां कदाग्रह-
प्रस्तमनसां आदेशो व्यपदेशः गुरुरेति यावत् दर्शनज्ञाना-
भ्यां वचन्त इति ॥ दर्श० ॥ श्रुतपरिकर्मितायां, ॥ म० ॥
श्रुतपरिकर्मणायां, ॥ म० ॥ सूत्रे च “आदेशो ण उव-
जतीति भणवद्दो होंति” नवतिआदेशः सूत्रादित्यर्थ इति
॥ नि०चू० ॥

तत्थ द्ववओ णं आभिणिवोहियानाणी आपसेण सव्वद्ववाइ
जाणाइ न पासइत्ति ॥ नं०मू० ॥

अथवा आदेश इति न सूत्रादेशस्तस्मात्सूत्रादेशात्सर्वद्वव्या-
णि धर्मास्तिकायादीनि ज्ञानाति ननु साक्षात्सर्वाणि पश्यति
॥ नं०टी० ॥ तथा च विशेषावश्यकं—“आपसोस्ति व सुत्तं सुवउ
लज्जे सुतस्स मइनाणं । एसइ तत्त्वावणया विसुत्ताणुसारं
णं” ॥ अथवा आदेशः सूत्रमुच्यते तेन सूत्रादेशेन सूत्रोपल-
ब्धेष्वर्थेषु तस्य मतिज्ञानिनः सर्वद्वव्यादिविषयं मतिज्ञानं
प्रसरति ॥ विशेष० ॥ अङ्गोपाङ्गादिसूत्रेष्ववस्था ये भावाः
पदार्था ज्ञानिभिः प्रकाशिताश्च ते कस्य तीर्थंकरस्य समये
क्रियन्त आदेश उच्यन्ते ॥ आ०म० ॥

एवं बद्धमवर्द्धं आपसाणं हवति पंच सया । जह एगा मरु-
देवा अचंत्तं थावरा सिद्धा ॥

(परमनंतरोक्तप्रकारं सर्वं लोकोत्तरं श्रुतं । लौकिकं त्वा-
रययकादि द्रष्टव्यम् । अवर्द्धं पुनरादेशानां भवति पंच शतानि,
किंभूतानीत्यत आह—यथैका तस्मिन् समये अद्वितीया मरु-
देवौ ऋषभजननी अत्यंतस्वाधारा अनादिवनस्पतिरादौ
क्षुत्तं सिद्धा निष्ठितार्था संजाता । उपलक्षणमेतत् । अन्येषाम-
पि स्वयंभूजलमिदमस्य पद्मपत्राणां वलयव्यतिरिक्तसकल
संस्थानसंभवादीनामिति लौकिकमप्यनियद्धं वेदितव्यम्
अद्विकप्रत्यद्विकादिग्रंथानिबद्धत्वात् । अत्र वृद्धसंप्रदायः ।
अरिहर पवयाण पंच आदेशससयाणि अणिब्रह्मणि । तत्तो मरु-
देवा नंदिभंगे उवंगे वा पादो अत्थि जहा अचंत्तं थावरा हो-
उण सिद्धा इति । विहर्यं सयंभुमपसमुदे मत्थणां पउम-
पत्तान य सव्वसंठाणाणि संति वलयसंठाणं मोत्तं तदयं वि
राहुसादरेणजायणसयसहस्रसविउव्वणं । चउत्थं करउउ
कुरडा दंसिहिए रुयउजाया कुणालायरीए निद्धमणमूले वस
ही । वरिसयाले देवयाए उक्कं पणं । न वरिसइ नगरपरिसरे
अणत्थमव्वत्थ वरिसइ लोगो अहओ नेमिन्तिपुच्छइ । केण
वि कीरियं एप्पसि गुणेण न वरिसइ । तत्तो नागरोगाहि निच्छु-
भणं करउ माहन्ते ते पुच्छन्ति । कीस निहुंमहा । लोगो भणइ
जाय तुम्हे एत्थ नगरे ताव न वरिसइ । तो गच्छइ । करडेन
रुमिपण भणियं । वरिस देव कुणालाए । उक्कुरडेण भणियं ।
दस दिवसाणि चैव । पुणरवि करडेण भणियं । तुड्ढेत्ताहि
धाराहि । उक्कुरडेण भणियं । जहा रत्तं तहा दिवा । एवं चो-
त्तुण अवर्द्धना कुणाला वि पसरसदिवसं अणुधंवरिसण्णेणं
सज्जननयो जलंणं उक्कंता । ततो ते तए वरिसं साकेए नग-
रे दोधि कालं काऊण अहंसत्तमीए पुढवीए फालेगरे वावी-
समागंवरमाइइया नेरइया संवुत्ता कुराणा नगरी विणास-

काला तो तेरस्समे वरिसे वीरस्स केवलुप्पत्तीए यं । अणिव-
द्धं एवमादियं चादेशससयाणि अवज्झाणि एवं लोइयं करणं
वत्तीसं अडियातो सोलसकरणणि लोणपवाए पंच ठाणाणि
ते जहा—आलाढं पंचालाढं वइसाहं मंडलं समयादं । तत्थ
आलीढं नामदारिणं पायं भग्गतो हुत्तं । काऊण वामपा-
यं पच्छतो हुत्तं उसाइ । अंतरा दोयहइं वि पासाणं पंचस-
या वइसायं पएहातो अविभतरहुत्तीओ समासदोए करे ।
अभिगमत्ता वाहिरहुत्ता मंडलं गम दोवि पदाहिण वा महु-
न्नामो सल्ला ऊरुणा अमोइए । जहा अंतरा चत्तारि पया
समपायं नाम दोवि पादे समं निरंतरं ठवेइ एयाणि पंच-
ठाणाणि लोयप्पवादेन सयणकरणकुराणमित्यलम्बिस्त-
रेण ॥ आ० म० ॥

(सूत्रस्यादेशात्वे बहुवक्तव्यताऽऽभिनिबोधिका ज्ञानशब्दे)
नं० वि० ॥

एप्य—त्रि० आगमिष्यति, “आपसा वि भवंति सुव्वया,,
आगमिष्यांश्च भविष्यतीति ॥ सूत्र० ॥

आवेश—पुं० आविशतीत्यावेशः यस्मिन् स्थाने प्रविष्टे
सागारिकस्यायासो जन्यते स आवेशः । ज्ञातिके, स्वजने,
सुहृदि, प्रभौ, परतीर्थिके च । तथा च व्यवहारकल्पे भाष्य-
कृदादेशशब्दव्याख्यानमाह—

आयासकरो आपसितो उ आवेसणं च आविसइ । सो
नायगो सुही वा पभू व परतिथितो वा वि।आयासकर आदेशः

आदिशतीत्यादेश इति व्युत्पत्तेः । आदेशितो वा आदेशः ।
आदेशात्सत्कारपुरस्सरमाकार्यत इत्यादेशव्युत्पत्तेः अथवा
आवेश इति संस्कारसूत्रव्युत्पत्तिमाह—आवेशनं वा शब्दः
शब्दसंस्कारपंचया विकल्पने, आविशतीत्यावेशः आवेशनं
नाम यस्मिन् स्थाने प्रविष्टेन सागारिकस्यायासो जन्यते
स आदेश आवेशो वा नाम ज्ञातिकः स्वजनः सुहृदा मित्रं
प्रभुषां नायकः परतीर्थिको वापि ॥ व्य० ॥ आ०विश-घञ्-
१ अहङ्कारभेदे, २ संरम्भे, ३ अभिनिवेशे, ४ आनिष्ट ५ अनु-
प्रवेशे, यथा भूतावेशः ६ ग्रहभये, ७ भूताद्यावेशरोगे च ॥
वाच० ॥

आएसकारिन्—आदेशकारिन्—पुं० आशाकारिणि, कौटुम्बिका-
दौ, “कौटुम्बियपुरिसं सदावति”, कौटुम्बियपुरिणादेशकारिण
इति ॥ आ० ॥

आएसग (य) आदेशक—त्रि० आदिशति आ०दिश धा०+
यवुल् १ आदेशकारके, २ आशाकारके, ॥ वाच० ॥ आदि-
श्यते यस्मिन्नागते संभ्रमेण परजिणस्तदासनदानादिव्यापारे
स आदेशकः । प्राघूर्णके, ॥ सूत्र० ॥

आएसग—आदेशाग्न—न० आदिश्यत इत्यादेशो व्यापारनियो-
जनम् । अग्रशब्दोऽत्र परिमाणवाची तत्र च यत्र परिमिता-
नामादेशो दीयते तदादेशाग्रम् ॥ आचा० ॥ आदिश्यते
इत्यादेशो निर्देश इत्यर्थः आदेशोनाम आदेशाग्रम् इति
नि० चू० ॥ परिमितानामादेशो, तद्यथा—त्रिभिः पुरुषैः कर्म
कारयति तान्वा भोजयन्तीति ॥ आचा० ॥

आदेशस्य पंचगुलादि जं पच्छिम्तु आदिसति । पुरिसाण
वजोयंते भोगयणकम्मादिकज्जेसु ॥ ५३ ॥ गाहा ।

आदिश्यते इति आदेशो निर्देश इत्यर्थः । तेषां आदेशेण अग्रं

आदेशगं तत्युदाहरणं पंचगुलादि पंचरहं अंगुलीद्वयाय
कम्मटिताण जदि पच्छिमं आदिस्सति तं आदेशगं भवति
आदेशकाराणं इमं भोग्याकाले जहा सत्तद्वाये बहुआण
कम्मटिताण इमं बहुयं भोजयसुत्ति (आदिसति) एवं कम्मा-
इक्कजेसु वि नेयं गयं आदेशगं ॥ नि० चू० ॥

आवेशन-न० आ० विश आधारे लुट् ॥ वाच० ॥ लोहका-
रादिशालायाम् ॥ आचा० ॥ तानि चायस्कारकुंभकारादि-
स्थानानि येषु लोका आविशंतीति ॥ औ० ॥ शिल्पशालायाम्-
तत्र हि मनोऽभिनविशेन च कार्यकरणान्तस्थास्तथात्वम् ॥
भूतावेशादिसौ, कोपादौ, ॥ वाच० ॥

आएसपर-आदेशपर-त्रि० आदिश्यते, आह्वयते इत्यादेशः यः
कस्यांचित्कियायां नियोज्यते कर्मकरादिः स चासौ पर-
आदेशपरः कस्यांचित्कियायां नियुक्ते कर्मकरादौ, ॥
आचा० ॥

भोअणपिसणमादीसु एगवेत्तट्ठियं तु जं पच्छा । आदिसद्
भुंजऊणसु व आएसपरो इवइ तय ॥ ४० ॥

एतद्भोजनं प्रतीतं पेययां व्यापारयां तदादिषु कारणेषु यं
कंचनपुरुषमेकस्मिन् क्षेत्रे स्थितमपि पश्चात्पर्यन्ते आदिशति
यथा मुञ्च भोजनं विधेहि कुरु वा कृष्यादिकर्म एव आदे-
शपरो भवति आदेश आह्वयनं तदाश्रित्य परः पाश्चात्य आदे-
शपर इतिव्युत्पत्तेः ॥ ४० ॥

आएसभक्त-आदेशभक्त-न० आपसो पाहुणगो आगतो तस्मै
भक्तं आदेशभक्तम् । प्राधूर्यकभक्तेः (एतद्वक्तव्यता भक्तश-
ब्दे) ॥ नि०चू० ॥

आएससव्य-आदेशसर्व-पु० आदेशनमादेश उपचारो व्य-
वहारः स च बहुतरे प्रधाने वादिश्यते देशेऽपि यथा विव-
क्षितं घृतमभिसमीक्ष्य बहुतरे भुक्ते स्तोके च शेषे उपचा-
रः क्रियते सर्वं घृतं भुक्तं प्रधानेऽप्युपचारः क्रियते यथा
ग्रामप्रधानेषु गतेषु पुरुषेषु सर्वो ग्रामो गत इति व्यपदिश्यत
इति आदेशतः सर्वमादेशसर्वमुपचारसर्वमित्यर्थः ॥ स्था० ॥
उपचारोऽपि सर्वस्मिन्, ॥ स्था० ॥ आ०म० ॥ आदेशसर्वस्य
स्वरूपं यथा ।

आएसो उवयारो सो बहुतर ए पहाणतरपव्वदेसे वि जहा
सव्वे भत्तं गउणामो ।

आदेश उपचारः स च बहुतरे प्रधानतरे वादेशोऽपि
सर्वतया प्रवर्तते तद्यथा परिगृहीतं भक्तमध्याह्नतरे भुक्ते
सत्यादिश्यते सर्वमनेन भुक्तमिति प्रधानतरेषु च कतिपय-
पुरुषेषु संपेक्ष्यतिष्ठमानेष्वित्यादिश्यते लोकोक्त्या गतः सर्वो
ग्राम इति ॥ विशे० ॥

आएसिन्-आदेशिन्-त्रि० । आदिशति आ-दिश् णिनि । आदे-
शकारके, ॥ वाच० ॥ अभिलाषिणि, “वखादेसी खारभे
कंचणं”, वर्णाः साधुकारस्तदादेशी वर्णाभिलाषी सन्नारभते
कञ्जनेति ॥ आचा० ॥

आएसिय-आदेशिक-त्रि० । उपदेष्टरि, । (सूत्रकृताङ्गे सम्य-
गज्ञानवतामुपदेष्टृणां गुणानाविर्भाव्यद्वाह)—

लोपं विमार्णति ह केवलेण पुत्रेण गाणेण समाहिजुत्ता ॥
धम्मं समत्तं च कहंति जे उ तारंति अप्पाण परं च तिन्ना ॥
सू० मू० ॥

लोकं चतुर्दशरज्वात्मकं केवलालोकं न केवलिनो विविधमने-
कप्रकारं ज्ञाननि विदन्तीहास्मिन् जगति प्रकल्पेण जानाति
प्रज्ञः पुरयहेतुत्वात् । पुरयं तेन तथाभूतेन ज्ञानेन समोधिना
च युक्ताः समस्तं धर्मं श्रुतचारित्ररूपं ये तु परहितेयिणः
कथयन्ति प्रतिपादयन्ति ते महापुरुषास्ततः संसारसागरं
तीर्णाः परांश्च तारयन्ति सदुपदेशदानत इति केवलिनो
लोकं जानन्तीत्युक्ते यत्पुनर्ज्ञानेन्युक्तं तद्वैद्विमतोच्छेदेन
ज्ञानाधार आत्मा अस्तीति प्रतिपादनार्थमिति । एतदुक्तम्भव-
ति यथादेशः सम्यग्मार्गश्च आत्मानं परञ्च तदुपदेशवर्ति-
नं महाकान्तारद्विवक्षितदेशप्रापणेन निस्तारयत्येवं केव-
लिनोऽप्यात्मानं परञ्च संसारकान्तापान्निस्तारयन्तीति ॥
टी०मू० ॥ आदेशितो वा आदेशः आदेशास्तत्कारपुरस्सर-
भकार्यत इत्यादेश इति व्युत्पत्तेः । आदेशे, (नायकादौ
प्राघूर्णके) ॥ व्य० ॥

आओग-आयोग-पुं० आ युज घञ् । गन्धमाल्योपहारे, व्यापारे,
रोषे, सम्यक् सम्बन्धे, च ॥ वाच० ॥ द्विगुणादिलाभे,
॥ स्था० ॥ द्विगुणादिद्व्युच्चार्थप्रदाने च ॥ भ० ॥ परिकरे,
“भीमसंगाभि आओगं”, भीमः सांघात्मिक आयोगः परिकरो
यस्येति ॥ ज्ञा० ॥

आओगपओग-आयोगप्रयोग-पुं० । आयोगस्यार्थलाभस्य प्र-
योगा उपायाः ॥ औप० ॥ आयोगेन द्विगुणादिलाभेन द्व्य-
स्य प्रयोगोऽधमार्गानां दानमिति ॥ स्था० ॥ द्व्योपाज्जनोपाय-
विशेषे, ॥ स्था० ॥ द्विगुणादिवुच्चार्थप्रदाने, सा कालान्तरे
प्रयोगे च ॥ भ० ॥

आओगपओगसंपउत्त-आयोगप्रयोगसम्प्रयुक्त-त्रि० । आवा-
हनविसर्जनकुशलं, राज० ॥ आयोगो द्विगुणादिद्व्युच्चार्थ-
प्रदानं प्रयोगश्च कालान्तरितौ सम्प्रयुक्तौ व्यापारितौ यैस्ते
तथेति ॥ भ० ॥
आयोगप्रयोगा द्व्योपाज्जनोपायविशेषाः सम्प्रयुक्ताः प्रवर्तिता
येन सतथेति, स्था० आयोगस्यार्थलाभस्य प्रयोगा उपायाः संप्र-
युक्ता व्यापारिता येन तेषु वा सम्प्रयुक्तो व्यावृत्तो यः स तथेति-
॥ ज्ञा० ॥ औप० ॥ प्रवर्तितद्व्योपाज्जनोपायविशेषे, ॥ स्था० ॥
द्व्योपाज्जनोपायविशेषेषु प्रवृत्ते च ॥ ज्ञा० ॥ आयोगेन द्विगुणा-
दिलाभेन द्व्यस्य प्रयोगोऽधमार्गानां दानम् तत्र संप्रयुक्तानि
व्यापृतानि तेन वा संप्रयुक्तानि संगतानीति ॥ स्था० ॥ द्वि-
गुणादिलाभेन द्व्यप्रयोगेषु व्यापृते, द्विगुणादिलाभार्थम्
द्व्यप्रयोगेण संगते च ॥ स्था० ॥

आओगव आयोगव-पुं० स्त्री० अयोगश्च एव स्वार्थे अण् वैदय-
कन्यायां शूद्रेणोत्पादिते जातिभेदे, “शूद्रादायोगवः क्षत्रा
चाश्चक्षत्राधमो नृणांम, ॥ वाच०, ॥

आओय-आयोद्-पुं० आयोदस्यापत्यम् वा अण् । धौम्ये
मुनौ ॥ वाच० ॥

आओरिगाम-आओरिग्राम-पुं० अशीतितीर्थजिनान्तर्गतश्री-
मतिदेवजिनाधिष्ठितं ग्रामविशेषे, आओरिग्रामे श्रीमतिदेव
इति ॥ ती० ॥

आकंता-आकाङ्क्षा-स्त्री० आन्काङ्क्ञ् अङ् । अभिलाषे, १
न्यायमते, स्वाक्ष्यार्थज्ञानहेतो, यत्पदं विना यत्पदस्यानवय-
स्तत्पदे तत्पदवत्स्वरूपे संबन्धे ३ पदान्तरव्यतिरेकेणा-
नवयभावे च ॥ वाच० ॥ वाङ्मयायाम् ॥ गे० ॥ (अभिलाषायाम्)

॥आचा०॥ "तत्तत्त्वं यद्दृष्ट्वा निवर्तते दर्शनाकाङ्क्षा" दर्शनाकाङ्क्षा दर्शनवाञ्छेति ॥ यो० ॥

आकंदमाण-आकंदत्-त्रि० आकंदशब्दं कुर्वति, ॥ वि० ॥

आकंप-आकम्प-पु० आवर्जने, ॥ स्था० ॥ व्य० घ० ॥ आराधने, ॥ व्य० ॥ आनश्यदर्थं कपि-घञ् । ईषत्कम्पे ॥ वाच० ॥

आकंपृच्छा-आकम्प्य-अ० आराध्येत्यर्थे, ॥ व्य० ॥ आवर्ज्येत्यर्थे, ॥ घ० ॥ स्था० ॥ आकम्प्या लोचनो हि आलोचकस्य दशसु दोषेषु प्रथमो दोष आलोचनाशब्दे ॥ घ० ॥ स्था० ॥

आकंपित्-आकम्प्य-अ० आवर्ज्येत्यर्थे, ॥ स्था० ॥

आकंपण-आकम्पन-न० आराधने, आवर्जने, च ॥ व्य० ॥ घ० ॥

आकम्पते, आनकपि-युच् । ईषत्कम्पनशीलं, त्रि० भावे ल्युट् । ईषत्कम्पे, न० । आनकपि-णच्-ल्यु० । ईषन्नालके, त्रि० तत एव भावे ल्युट् । ईषन्नालने, न० ॥ वाच० ॥

आकट्ट-आकृ-पु० अभिमुखमाकर्षणे, ॥ प्रश्न० ॥ नि० चू० ॥

आकट्टण-आकर्षण-न० अभिमुखं कर्षणमाकर्षणम् । अभिमुखर्षणे ॥ प्रश्न० ॥ "आकट्टणमाकर्षणं अप्पणोत्तेण आगट्टणमागसणं" इति ॥ नि० चू० ॥

आकट्टविकट्ट-आकर्षविकर्ष-पुं० द्वि० अभिमुखकर्षणविपरीतकर्षणयोः, "आकट्टविकट्ट" आकृष्य अभिमुखं कर्षणं कुरु पिरुप विपरीते कर्षणं कुरु इति ॥ प्रश्न० ॥

आकट्टविकट्टिया-आकर्षविकर्षिका-स्त्री० अभिमुखमाकर्षणविपरीतकर्षणे, ॥ प्रश्न० ॥ "आकट्टविकट्टि करेमाणे" इति ॥ भ० ॥ नि० चू० ॥

आकर्णन-आकर्णन-न० श्रवणे, ॥ आचा० ॥ घ० र० ॥ (पतङ्गकव्यता श्रवणशब्दे-) आनकर्णणं-ल्युट् । श्रवणे, मुदा तदाकर्णनत्पराभूत् ॥ नैप० ॥ वाच० ॥

आकर्णिय-आकर्णित-त्रि० श्रुते, ॥ आचा० ॥

आकर्त्त-आकर्त्त-न० न कतः स्वच्छताकारि अकतस्तस्य भावः प्यञ्च अस्वच्छकारित्वे, ॥ वाच० ॥

आकृप-आकृप-पु० आनकृप-णिच् घञ् । १ वेशरचनायाम्, २ भूषणे च ॥ वाच० ॥

आकम्भिय-आकस्मिक-त्रि० अकस्मादित्यव्ययं कारणाभावे, कारणं विना भवः नितया० ष्टक् टिलोपः । अकस्माद्भवे, स्त्रियां डोप ॥ वाच० ॥ अकस्मादेव यद्भवति तदाकस्मिकम् ॥ विशेष० ॥ नियुक्तिके, ॥ आचा० ॥ ग्रहणके, ॥ विशेष० ॥ "वज्रनिमित्ताभावा जं भवमाकम्भियं तेति" ॥

यम् बाह्यनिमित्ताभावादकस्मादेव भवति तदाकस्मिकमिति ॥ विशेष० (पतङ्गकव्यता स्तभावशब्दे) ।

आकलण-आकलयन-न० १ आनकल-ल्युट् । आकाङ्क्षायाम्, २ ग्रहणे, ३ संग्रहे, ४ गणने, ५ अनुसन्धाने, च ॥ वाच० ॥

आकलिय-आकलित-त्रि० आनकल क । अनुसृने, प्रथिते, च ॥ वाच० ॥

आकस-आकप-पु० । आकर्ष्यते यत्र कप-अच-स्वर्णादिकपणसाधने, (कर्षा) प्रस्तरभेदे, आकपे नियुक्तः सन् आकप-कः तत्र नियुक्ते-त्रि० तेन चरति ष्ठ् आकपिकः । तेन चारिणि, स्त्रियां डोप ॥ वाच० ॥

आकि(ग)ई आकृति-आ. कृञ्. क्तिन्. "इक्षुपादौ" प्रा० ११

इति सूत्रेणैतत्प्रकारतत्वात्कारलोपः ॥ प्रा० व्या० ॥ आक्रियते व्यज्यते जातिरनया करणे क्तिन् । जातिव्यञ्जके ऽवयवसंस्थानभेदे, "आकृतिग्रहणा जातिः" महाभा० ॥ जात्या कृतिव्यक्तयस्तु पदार्थाः गौ० भू० ॥ वाच० आकारे, आ. मा. भा० । संस्थाने, न० । आगारस्ति वा आगतिवासंद्धानिति वा पगट्टा' आकृतिशब्देन प्राप्यवयवानां पाययादीनां तदवयवानां चांगुल्यादीनां संयोगोऽभिधीयते तथा च सूत्रम् । आकृतिर्जातिलिगाण्येति अस्य भाष्यं यथा जातिर्जातिलिगानि चाख्यायंते तामाकृतिं विधात्सर्वस्वावयवानां तदवयवानां च नियतो व्यहोव्यूहशब्देन संयोगविशेष उच्यते नियतग्रहणेन कृत्रिमसंयोगनिरासः । तत्र जातिलिगानि प्राप्यवयवाः शीर्षार्थार्थादयस्तेह गोत्यादिदक्षणा जातिलिग्यते आकृत्या तु कदाचित्साक्षाज्जातिव्यंङ्यते ॥ सम्म० ॥ यदा शिरःपाययादीनां लिङ्गानां प्रख्यायिका भवत्याकृतिः जातिशब्देनाभिभाषिभाषानप्रत्ययप्रसवनिमित्तं समान्याख्यं वस्तुच्यते । यथा च सूत्रं समानप्रत्ययप्रभावामिका जातिरिति समानप्रत्ययोत्यत्तिकारणं जातिरित्यर्थः ॥ सम्म० ॥ (अस्याः शब्दार्थव्यतिचार आगमशब्दे) सम्म० ॥ रूपे, यत्राकृतिस्तत्र गुणा वसंतीति ॥ आचा० ॥

आकिर्मत-आकृतिम्-त्रि० प्रशस्तस्वरूपोपेतं, "जो वि अगीतो वि आगईर्मतो" अगीतार्थोऽपि आकृतिमान् रूपेण मकरवज्रतुल्यः स गणधरपदे निवेद्यत इति. ॥ व्य० ॥

आकिंचणिय-आकिंचन्य-न० अकिञ्चनस्य भावः प्यञ्च द्रष्टृतायाम् ॥ वाच० ॥ नास्य किञ्चन द्रव्यमस्तौत्यकिञ्चनस्तस्य भाव आकिञ्चन्यम् ॥ प्रव० ॥ यो० ॥ घ० ॥ कनकादिरहिततायाम् ॥ पंचा० ॥ अकिंचणयि नन्थि जस्स किंचण सो अकिंचणो तस्स भावो आकिंचणियं कमनिज्जरट्ठं सदेहादं नु विणस्समेण भवितव्वं ॥ आ० चू० ॥

आकिंचणियव्यव-आकिञ्चन्यव्रत-न० पञ्चमे महावृत्ते, ॥ घ० ॥ श्लोकः ॥ परिग्रहस्य सर्वस्य सर्वथा परिवर्जनम् । आकिंचन्यं व्रतं प्रोक्तमहर्हजिहितकोक्षिभिः ॥ ४४ ॥ सर्वस्य सच्चित्ताचिता दिविषयस्य द्रव्यचेष्टप्रकाशभावस्य वा परिग्रहस्य मूर्च्छाभावस्य सर्वथा त्रिविधे परिवर्जने त्यागः तत् आकिंचन्यव्रतं न विद्यते किञ्चन द्रव्यं यस्यासार्वकचनस्तस्य भाव आकिंचन्यं तच्च ते चेति पमासः अपरिग्रहव्रतमित्यर्थः । प्रोक्तं प्रव्रतं केरहर्हजिर्जिते किविशिष्टेसैहिककोक्षिमिर्हितेच्छुभिरिति शब्दार्थः ॥ घ० ॥

आकिट्ट-अकृष्ट-त्रि० आनकृष्ट-क । कृताकर्षणे, ॥ वाच० ॥

आकिट्टि-आकृष्टि-स्त्री० आनकृष्ट-किन् आकर्षणे, ॥ वाच० ॥

आकीलवास-आकीडावास-पुं० गौतमदीपस्यसुस्थितलवणाधिपत्तरत्नयुक्तीडावासे भौमविहारे, (तद्रकव्यता गौतमदीपशब्दे) ॥ जी० ॥

आकुट्ट-आकुष्ट-त्रि० आनकुष्ट-क १ कृताक्रोशे, यं प्रति आक्रोशः कृतस्तस्मिन् । २ शब्दिते ३ निन्दिते च भावे क । ४ परुषभाषणे, न० "माज्जार्म्मसिकास्पर्शं आकुष्टे कोधसम्भवे" कात्या० । आकुष्टे, परुषभाषणे, ॥ वाच० ॥ वारिभराकुष्ट इति ॥ आचा० ॥ श्लोकः ॥ आकुष्टेन मतिमता तत्या-

र्थविचारणे मतिः कार्या ॥ यदि सत्यं कः कोपः स्यादन्तं किन्तु कोपेन ॥ १ ॥ सूत्र० ॥

आकूड-आकूति-स्त्री० आ+कू-भावे क्तिन् । अभिप्राये, ॥ वाच० ॥

आकूय-आकूत-न० आ.कू.भावित्, आशये, अभिप्राये, ॥ वाच० ॥

अभिप्रेते वस्तुनि, भावे च ॥ विशेषे ॥

आकूणिय-आकूणित-त्रि० आ+कूण-क्त० ईप्सत्कुचिते, ॥ वाच० ॥

आकैवल्य-आकैवलिक-पुं० न केवलमकेवलं तत्र भवा आकैवल्य

लिकाः । सद्बुद्धे, (सप्रतिपक्षे) असम्पूर्णं च ॥ आचा० ॥

आकोशल-आकोशल-न० आकुशलस्य भावः अण् । द्विपद-

बुद्धिः पूर्वस्य वा । अपाटवे, ॥ वाच० ॥

आकोसायंत-आकोशायमान-त्रि० । आकोशायते इत्याकोशाय

मानम् । विकचीभवति कमलादौ, “आकोसायंतपउमगंभीर-

विषड” आकोशायते इत्याकोशायमानं विकचीभवदित्यर्थः ।

पञ्च तद्वद्भीरा विकटा च नाभिर्यां ते इति ॥ जी० ॥

आख-आख-पु० आखतयनेन आ+खन-ङ खनित्रे, अत्र स्वायं

कन् गौरादिपाठाद् डीए आखकी । चुद्रखनित्रे, स्त्री०

॥ वाच० ॥

आखंडल-आखण्डल-पु० आखण्डयति भेदयति पर्वताद् आ

खडि-डलक इत्येतेष्वम् । इन्द्रे, ॥ वाच० ॥ प्रा०को० ॥

आखोट-आखोट-पु० आखः खनित्रमिव उटानि पर्णान्यस्य ।

(अखरोट) इतिख्याते शैलपौलौ, ॥ वाच० ॥

आग-आगस-न० इण् ॥ आग अपराधे, उणा० इण्-असुन् आ-

गदिशः । अपराधे, पापे, दण्डे, च ॥ वाच० ॥

आग-आगति-स्त्री० आगमनागतिः नारकत्वादेरेव प्रहापक-

प्रत्यासन्नस्थाने, प्रतिनिवृत्तौ (आगमने) स्यात्कल्प० ॥ “गङ् च

जो जाणइ शागइ च” यश्च जीवानागमतिमागमनं कुतः समा-

गता नारकस्तिर्य्यञो मनुष्या देवा इति ॥ सूत्र० ॥ “एगस्स जं-

तो गतिरागती य” आगतिरागमनं भवान्तरादुपजायते कमेस-

हायस्यैवेति ॥ सूत्र० ॥ उत्पत्तौ ॥ स्या० ॥ “एगा आगती”

आगनमागतिर्नारकत्वादेरेव प्रतिनिवृत्तिस्तदेकत्वे गते-

स्थाने ॥ स्या० ॥ नैरयिकाणां दण्डककमेण गत्यागती

स्थानाङ्गे यथा-

नेरइया दुगइया दुयागइया पन्नता तंजहा-नेरइए नेरइएमु

उववज्जमाणे मणुस्सेहिंते वा पंचिदियतिरिक्खजोणिएहिं

तो वा उववज्जेज्जा । से चेव णं से नेरइयत्तं विप्पजहमाणे

मणुस्सत्ताए वा पंचिदियतिरिक्खजोणियत्ताए वा गच्छे-

ज्जा । एवमसुरकुमाराणं विणवरं से चेव णं से असुरकुमारत्तं

विप्पजहमाणे मणुस्सत्ताए वा तिरिक्खजोणियत्ताए वा

गच्छेज्जा । एवं सव्वेदेवा पुढविकाइया दु गइया दु यागइया

पन्नता तंजहा-पुढविकाइए पुढविकाइएमु उववज्जमाणे

पुढविकाइएहिंते वा णो पुढविकाइएहिंते उववज्जेज्जा । से

चेव णं से पुढविकाइयत्तं विप्पजहमाणे पुढविकाइयत्ताए

वा णो पुढविकाइयत्ताए वा गच्छेज्जा एवं जाव मणुस्सा। स्या० ।

(नेरइएत्यादि) दण्डकः कथञ्चो नवरं नैरयिका नारका

द्रयोर्मनुष्यमतिरित्येगातिरिक्खजोणित्योरधिकारद्वयतयोर्ग-

तित्येवं ते तथा द्वाभ्यामेताभ्यामेवावधिभूताभ्यामागतिरा-

गमनं येयां ते तथा उदितनारकायुनारका एव व्यपदिश्यते

अत उच्यते । (नेरइएनेरइएसुत्ति) नारकेषु मध्ये

इत्यर्थः । इह चोदितशक्रमव्यत्ययात् प्रथमवाक्येनागतिरुक्ता ।

(से चेव णं सेत्ति ।) यो माणुपत्तवादिता नरकं गतेः स

एवासौ नारको नान्योऽनेनैकांतानित्यत्वं निरस्तमिति ।

(विप्पजहमाणेत्ति) विप्रजहन् परित्यजन् इह च भूतभाव-

तया नारकव्यपदेशः अनेन वाक्येन गतिरुक्ता इत्यथ व्या-

ख्यातं तेजस्कायिकाद्या गतयस्तिर्य्यङ्मनुष्यापेक्षया एकगत-

यस्तिर्य्यङ्गपेक्षेत्येति वाक्यमुपजावयेति । (एवं असुरकुमारा-

विति) नारकवद्वक्तव्या इत्यर्थः । नवरं केवलमयं विशेषः। ति-

र्य्यङ्मु न पेक्षेन्द्रियेष्वेवोत्पद्यते । पृथिव्यादिष्वपि तदुत्पत्तिर-

त्यतः सामान्यत आह (से चेव णं से इत्यादि । जाव तिरि-

क्खजोणियत्ताए वा गच्छेज्जति) एवं (सव्वेदेवत्ति) असुर-

वद् द्वादशापि दण्डकपदानि वाच्यानि तेषामप्येकैन्द्रिये-

पूतत्तेरिति । (नो पुढविकाएहिंतेत्ति) अनेन पृथ्वीकायिक-

नियेधद्वारेणाकायिकादयः सर्वे गृहीता द्विस्थानकानुरोधा-

दिति तत्रयो वा नारकवर्जैः समुत्पद्येते । (नोपुढविका-

इयत्ताएत्ति) । देवनारकवर्जाकायादितया गच्छेदिति (एवं

जाव मणुस्सेत्ति) । यथा पृथ्वीकायिका (दुगइया) इत्यादि-

भिरभिलापेरुक्ताः । एवमेभिरेवाकायादयो मनुष्यावसानाः

पृथ्वीकायिकशब्दस्थानेऽकायादिव्यपदेशं कुर्वद्भिरभिधा-

तव्या इति । व्यन्तरादयस्तु पूर्वमतिदिष्टा एवेति ॥ टी० स्या० ॥

उत्पातशब्दे आगतिः कुत उत्पद्यत इत्यादि वक्ष्ये ।

एकेन्द्रियादीनां गत्यागती यथा—

एगिंदिया पंचगइया पंचागइया पं० तं० एगिंदिए एगिंदिएमु

उववज्जमाणे एगिंदिएहिंते वा जाव पंचेदिएहिंते वा उ-

ववज्जेज्जा । से चेव णं से एगिंदिए एगिंदियत्तं विप्पजहमाणे

एगिंदियत्ताए वा जाव पंचेदियत्ताए वा गच्छेज्जा । ईदंदि

पंचगइया पंचागइया एवं चेव । एवं जाव पंचेदिया पंचगइया

पंचागइया पण्णत्ता तंजहा पंचेदिया जावगच्छेज्जा ॥ स्या० ॥

पृथ्वीकायिकादीनां गत्यागती यथा—

पुढविकाइया छ गइया छ आगइया पन्नता तंजहा पुढविकाइए

पुढविकाइएमु पुढविकाइएहिंते वा जाव तसकाइएहिंते

वा गच्छेज्जा सो चेव णं से पुढविकाइए पुढविकाइयत्तं

विप्पजहमाणे पुढविकाइयत्ताए वा जाव तसकाइयत्ताए

वा गच्छेज्जा ॥ स्या० ॥

अण्डजादीनां गत्यागती प्रतिपादनाय सूत्रं यथा—

अंडगा सत्त गइया सत्तागइया पण्णत्ता तंजहा-अंडगे

अंडगेमु उववज्जमाणे अंडएहिंते वा पोयएहिं वा जाव

उग्भिएहिंते वा उववज्जेज्जा । से चेव णं से अंडए अंडग-

त्तं विप्पजहमाणे अंडयत्ताए वा पोययत्ताए वा जाव

उग्भियत्ताए वा गच्छेज्जा । पोयया सत्त गइया सत्तागइ-

या एवं चेव सत्तण्हवि गइरागं माणिन्वा जाव उग्भि-

यत्ति ॥ स्या० ॥

(अंडयत्यादि) सप्त सूत्रकम् तत्र भूतानां सप्तगतयोंऽण्डजा-

दियोनिलत्वायां येषां ते सप्त गतयः सप्तभ्य एवांडजादियो-
निभ्यः आगतिरूपचर्चियेषां ते सप्तागतयः ॥ (एवं चेवचि ।)
यथायडजानां सप्तविधे गत्यागती भणिते तथा पोतजादिभिः
सह सप्तानामप्यंडजादिव्यभेदानां गतिरगतिरपि भणित-
व्या । (जाव उन्मियन्ति-) । सप्तमसूत्रं यावदिति शेषं सुग-
मम् ॥ टी० स्या० ॥

अंडया अट्टमाइया अट्टागइया पं० तंजहा अंडए अंडएसु
उववज्जमाणे अंडएहिंते वा पोयएहिंते वा जाव उववाइ-
एहिंते वा उववज्जिजा से चेव णमडए अंडगलं विपज्ज-
हमाणे अंडगलाए वा पोयगलाए वा जाव उववाइयलाए
वा गच्छेज्जा । एवं पोययावि । जराउयावि । सेसाणं
गइरागई नत्थि ॥ स्या० ॥

(मट्टविहत्यादि) सूत्रचतुष्टयं सुगमं नवरमौपपातिकादेव
नारकाः (सत्ताणंति) अंडजपोतजरायुजवर्जितानां रस-
जादीनां गतिरागतिश्च नास्तीत्यप्रकारेति शेषः । यतो रस-
जादयो नोपपातिकेषु सर्वेषूपपद्यन्ते पंचेन्द्रियाणामेव तत्रोत्प-
त्तेः । नाप्योपपातिका रसजादिषु सर्वेष्वुपपद्यन्ते पंचेन्द्रियै-
र्कंद्रियेष्वेव तेषामुपपत्तेरिति अंडजपोतजरायुजसूत्राणि
कीदृशेष्वेव भवन्तीति ॥ टी० स्या० ॥

पृथ्वीकायिकादीनामुत्तरपि गत्यागती यथा—

पुढविकाइया नव गइया नव आगइया पं० तंजहा—पुढवि-
काइए पुढविकाइएषु उववज्जमाणे पुढविकाइएहिंते जाव
पंचिदिएहिंते वा उववज्जेज्जा से चेव णं स पुढविकाइए
पुढविकाइयत्तं विपज्जहयमाणे पुढविकाइयत्ताए जाव पंचि-
दियलाए वा एवं आउकाइया वि जाव पंचिदियत्ति ॥ स्या० ॥

(गत्यागतिपरिहानेन कर्मक्षयमाहाचारङ्गे—

आगतिं गतिं परिण्णाए दांहिवि अंतेहं अदिस्समाणेहिं
से ण च्छिज्जति ण भिज्जति ण डज्जति ण हण्णति केचणं
सव्वञ्चोए अवरेण पुच्चं ण समरंति एगे किमस्स तीतं किं
वा गमिस्सं भासंति एगे इह माणवाओ जमस्सतीतं
तं वा गमिस्सं णाडयमट्ठं ण य आगमिस्सं अट्ठं णिच्छंति
तद्वागताओ विभूतकणे एवाणुपस्सी णिज्झोसंस्तता का
अग्गी के आण्णे एत्थं पि अगहं चरे ॥ आचा० मृ० ॥

आगमनमागतिः सा च तिर्यग्मनुष्ययोश्चतुर्धा चतुर्बिधनरका-
दिगमनसद्भावाद्वचनारकयोर्द्विधातिर्यग्मनुष्यगतेश्यामेवा-
गमनसद्भावाद्वेव गतिरपि मनुष्येषु तु पञ्चधा तत्र मोक्षगति-
सद्भावाद्वचनमागतिं गतिं वा परिज्ञाय संसारचक्रवालेऽ-
रवष्टवर्षाद्येभ्यस्तथैव मनुष्यत्वे मोक्षगतिमद्भावमकल्पन्ते
हेतुत्वादन्तो रागद्वेषे ताभ्यां द्वाभ्यामन्ताभ्यामवश्यमाना-
भ्यामनपदिश्यमानाभ्यां च क्वाप्रत्ययस्योत्तरक्रियामाह-
(मेरात्यादि) ये—आगतित्तिपरिहता सगट्ठेयाभ्यामनपदिश्य-
मानां न ह्रियन्ते अस्यादिना, न भिद्यन्ते कुंतादिना न दृश्यन्ते
पावकादिना न हन्यन्ते नरकगत्यानुपूर्व्यादिना भूयसाऽथवा
रागद्वेषाभावात्तिस्यत्येव तदवस्थस्य धैतानि छेदनादीनि
विशेषणाणि (कंचणमिति) विभक्तिविपरिणामात् कंचचित्-

सर्वस्मिन्नपि लोके न ह्रियन्ते नापि भिद्यन्ते रागद्वेषोपशमादिति ।
तदेवमागतित्तिपरिहानाद्वागद्वेषपरित्यागस्तद्भावश्च छेद-
नादिसंसारदुःखाभावेऽपरे च सांप्रतेश्चिणः कुतो वयमाग-
ताः कं यास्यामः किं वा तत्र न संस्पत्यते, नैवं भावयत्यतः
संसारभ्रमणपात्रतामनुभवन्तीति दर्शयितुमाह— (अवरेण)
इत्यादि रूपकम् ॥ अपरेण पश्चात्कालभाविना सह पूर्वमति-
क्रान्ते न स्मरन्त्यन्ये मोहाज्ञानाद्बुद्धयो यथा किमस्य
जन्तोर्नरकादिवयोऽभूते वालकुमारादिवचोपचितं वा दुःखा-
द्यतोऽपि किं वागमित्यागामिनि काले किमस्य सुखाभिला-
षिणो दुःखद्विषो भावीति । यदि पुनरतीतागामिपरोक्षचर्च-
नस्यात्र तर्हि संसारे रतिः स्यादित्युक्तं च “केण गमेत्यु-
प्पसी कहं इमो तह पुणो वि गंतव्वं । जोएप्पि यं पि चित्तेइ
एत्थ सो को न निव्विणो” एके पुनर्महाभिय्याहानिनो
भाप्यते इहास्मिन्संसारं मनुष्यलोके वा नानवा मनुष्या यथा
मदस्य जंतोर्गतीं स्त्रीपुंनपुंसकसुभगदुःखगन्धर्वगोमायुवा-
ह्मणक्षीप्रियविदुःशूद्रादि भेदविशालमुत्तरप्यन्यजन्मानुभूतो तदे-
वागामीति । यदि वा न विद्यते परः प्रधानोऽस्मादित्यपरः
संयमस्तेन वासितचित्ताः सन्तः पूर्वं पूर्वातुभूतं विषयसुखो-
पभोगादि न स्मरन्ति न तदनुस्मृतिं कुर्वन्ते । एके रागद्वेषवि-
प्रमुक्ताः तथा नागतदिव्याङ्गानाभोगमपि नो कान्क्षन्ति किं
वास्य जंतोर्गतीं सुखदुःखादि किं वागामीत्येतदपि न
स्मरन्ति यदि वा कियान् कालोऽतिक्रान्तः संसारस्य विपत्ति-
लोकोत्तरास्तु भावन्ते । एके रागद्वेषपरहिताः केवलिनश्चतु-
र्दशपूर्वविदो वा यदस्य जंतोर्नादितिघनत्वात्कालशरी-
रसुखाद्यतीततामागामिन्यपि तदेवेति ॥

अपरे तु पठन्ति । “अवरेण पुव्वं कहं से तीतं आगमिस्सं
न समरंति एगे भासंति एगे इह माणवाओ जहं से अ-
इयं तह आगमिस्सं” । अपरेण जन्मादिना साहं पूर्वमति-
क्रान्ते जन्मादि न स्मरन्ति कथं वा केन प्रकारेणातीतं सुख-
दुःखादि कथं चेष्टयामित्येतदपि न स्मरन्ति । एके भावन्ते
किमत्र हेयम् यथैकस्य रागद्वेषमोहसमुत्थैः कर्मभिर्विध्यमा-
नस्य जन्तोस्तद्विपाकाश्चानुभवतः संसारस्य तद्विपाकांतामा-
गाम्यपि तत्प्रकारमेवेति । यदि वा प्रमादविषयकयाद्यादिना
कमोऽयुपदिष्टानिप्रविषयाननुभवतः सर्वज्ञवाक्सुधास्वादा
संविदो यथा संसारोऽतिक्रान्तस्तथाऽऽगाम्यपि यास्यति ।
ये तु पुनः संसारानवतीरभाजस्ते पूर्वोत्तरवेदिन इत्येतदहो-
यितुमाह— (नार्हयमित्यादि) तथैवापुनरावृत्तयस्तं गमन्
येषां ते तथा गाः सिद्धा यदि वा यथैव हेयं तथैव गते
ज्ञानं येषां ते तथागताः सर्वज्ञास्तेऽमुनातीततमर्थमनागतरूपत-
यैव नियच्छन्त्यवधारयन्ति नाप्यनागतमतिक्रान्तरूपतयैव
विविचित्रत्वात्परिणतः । पुनरर्थप्रहृषां पर्यायरूपार्थां द्रव्याथे-
तया त्वैकत्वमेवेति । यदि वा नातीतमर्थं विषययोगादिकं
नाप्यनागतं दिव्यांगानासंगमिदं स्मरन्त्यभिलषन्ति वा के
तथागता देवाभावात्पुनरावृत्तिरहिताः तुशब्दो विशेषणमा-
यथा मोहोदयादेके पूर्वमागामि चागिलगन्ति सर्वज्ञास्तु
नैवमिति तन्मागानुयाय्यप्येवभूत एवेति दर्शयितुमाह—
(विदुषकप्य इत्यादि) । विविधमनेकधा धृतमपनीतमष्ट-
प्रकारं कर्म येन स विधूतः । कोऽसौ कल्प आचारः ।
विधूतः कल्पो यस्य साधोः स विधूतकल्पः । एतदनुदर्शी
भयति भतीतानागतसुखाभिलाषी न भवतीति यावत् । एतद्

नुदर्शो च किं गुणो भवतीत्याह—(निष्क्रोस इत्यादि) पूर्वोप-
 स्तितकर्म्मणां निष्क्रोसपयिता क्षपकः क्षपयिष्यति वा तुजंत-
 मेतल्लुडन्तं वा कर्मक्षपणाद्योद्यतस्य च धर्मध्यायिनः
 शुक्लध्यायिनो वा महायोगीश्वरस्य निरस्तसंसारसुखदुःख-
 विकल्पाभासस्य यत्स्यात्तद्वर्णयति (का ब्रह्मं के आणंदे)
 इष्टप्राप्तिविनाशोत्थो मानसो विकारो रतिरभिलषितार्थो
 वाप्तावानंदः योगिचित्तस्य तु धर्मशुक्लध्यानावेशावष्टब्धं
 ध्येयान्तरावकाशशरत्थानंदं योत्पद्यानाकारणा भावादनु-
 स्थानमवस्थितोऽपदिश्यते । केयमरतिर्नाम को वानंद इति
 नास्थेवेतरजनक्षुण्णोयं विकल्प इति। एवं तर्ह्यरतिरसंयमे संय-
 मे चानंद इत्येतदन्यत्रानुमतमनेनाभिप्रायेण विधेयमित्येतद-
 निच्छतोऽप्यपन्नमिति चेन्नाभिप्रायापरिज्ञानाद्यतोऽन्तरतिर-
 विकल्पाप्यवसायो निषिषित्सितो न प्रसंगायेत (अप्ररतिर-
 ती)तदाह—एतथं पात्यादि । अत्राप्यतरवानंदं वोपसर्जनं प्रा-
 ये न विवृते प्रहो गाद्वर्च ताप्यं यस्य सो प्रहः स पवभूत-
 श्ररेतवपिष्टेतेदमुक्तं भवति । केयमनादरतौ, रत्यानंदौ कुत-
 द्दिचधिमिच्छाद्यातौ तदाग्रहप्रहृरहितस्तावप्यनुचरेदिति ॥
 ॥ टी० आचा० ॥ परस्परं द्वयोर्द्वयोः पदयोरेत्र विशेषण-
 विशेष्यतया प्रत्यावृत्त्या प्रातिक्कृत्येन गमनमागतिः लक्षणा
 विशेषे यथा देवो जीव इत्यत्र देवत्वमनूद्यजीवत्वं पृच्छ्यत
 इतीह प्रत्यावृत्त्या देवपदार्जजीवपदे आगतिरिति । अस्या भे-
 दार्दिकं गत्यागतिलक्षणशब्दे । विशेष० ॥ आ०म० ॥

आगङ्गइविष्णुण—आगतिगतिविज्ञान—न शुभाशुभपूर्वं
 जन्मानागतजन्मनां निर्णये, आगत्यागमनेनास्खलितेतरादि-
 युक्तेन गतिविज्ञानमागमिमभवविज्ञानमागतिविज्ञानम् । स्व-
 लितास्खलितमागमनेनागमिभवविज्ञाने च । “आगङ्ग
 गङ्ग विष्णुणं इमस्स तह पुण्णपाण” आगतिगतिविज्ञानं
 शुभाशुभपूर्वजन्मानागतजन्मनां निर्णयने कार्यं अथवा-
 गत्यागमनेनास्खलितेतरादियुक्तेन गतिविज्ञानमागमिभव-
 ज्ञानमागतिविज्ञानमिह व्याख्याने समासितमपि गतिवि-
 ज्ञानमित्येतदं प्राकृतत्वेनोत्तरत्र संवधनीयमिति ॥पंचा०॥

आगंतगार—आगंतगार—पुं० न० आगंतुकानां कार्पटिकादीना-
 नामावासायं गृहे, “आगंतगारे आरामगारे समणे उ भोते श
 उ धेति वास” आगंतुकानां कार्पटिकादीनामागमरगतगार-
 मिति वृत्तिः ॥ सूत्र० ॥

आगता—आगन्तु—त्रि० । आ समंतादगता आगता ॥ सूत्र० ॥
 आगमनशीले, ॥ स्था० ॥ “आगंतारो महत्त्वमयं” महाभयं
 पौनःपुन्येन संसारपर्यटनतया नारकादिस्वभावं दुःखमार्ग-
 तार आगमनशीला भवन्तीति ॥ सूत्र० ॥

आगंतार—आगंतगार—पुं० न० ग्रामवाह्यावासे (आगंतारो
 जत्थ) आगत्य विहरंतीति आगंतारो जत्थ आगारा आगंतु
 विहरंति तं आगंतगारं गामपरिसरद्वारंति घुनंभवति आगं-
 तुगार वा कयं अगारं आगंतगारं बाह्ययावासंति। नि०चू०॥
 आगमे हि कतमागारं आगंतं जत्थ चिठ्ठिं आगारं परिग-
 मणं पञ्चाभो सो वरगादी तु णंगविधो ॥३॥ आगमा रुखा-
 तेहि कतं अगारं आगंतं जत्थ चिठ्ठिं अगारा तं आगंतगारं
 परिसमंतगारणं गिहमावगनेत्यर्थः । पञ्चयोपवज्जा सो य
 चरगपरिव्यायसकआर्जावागमादिणंगविधा ॥ नि०चू० ॥

आगंतार—पुं० । न० । यत्र प्रामादेवैरिगरगत्यागत्य पथिषादय-

स्तिष्ठति तान्यागंतगाराणि पत्तनाद्वहिर्गृहे, ॥ आचा० ॥
 प्रसंगायाता आगत्य वा यत्र तिष्ठति तदागंतारं तत्पुनर्नामा-
 न्तनगराद्वहिः स्थानम् ॥ आचा० ॥ औ० ॥ (तत्र अन्ययू-
 थिकगृहस्थेभ्योऽशनादिदाननिषेधः अन्ययूथिकशब्दे)
 आगंतारद्विग—आगंतुकागारस्थित—त्रि० । आगंतुकागारोपिते
 प्राधुर्यकादौ, आगंतारद्विगणं कज्जं आदेसमाइणा केइ
 वसिंउ विस्समिउं वा छुडिउं गया णाणाभोगा, ॥ वृ० ॥
 इह यत्रागारिण आगत्यागत्य तिष्ठति । तदागंतुकागारं तत्र
 कार्यं कार्यविशेषणः स्थितानां प्रकृतस्तत्र अवतरति कथ-
 मित्याह—आदे शप्राधुर्यकस्तथा केचित्पथिका आगंतुकागारे
 रज्यां वा समुपगता यावद्भोजनार्थं विश्रामं कृतवतः तत
 उपायं विश्रम्य वा किंचित् द्रव्यजातमनाभोगात्परित्यज्य
 गता इति ॥ तत्र कर्तव्यता वसतिशब्दे ॥ वृ० ॥

आगंतु—आगंतु—पुं० आगं—गन्तु ॥ १ ॥ अनियतस्थायिनि
 अतिथौ ॥ २ ॥ हठादुपस्थिते च ॥ ३ ॥ आगमनशीले त्रि०
 स्वार्यं कन् ॥ आगन्तुकोऽप्यत्र ॥ वाच० ॥

आगंतु (ग) य—आगंतुक—त्रि० । अन्यत आगते ॥ वृ० ॥ का-
 र्पटिकादौ ॥ सूत्र० ॥ (तथा सूत्रकृताङ्गं उपसर्गमधिकृत्य,)
 “आगंतुगो य पीलाकरो य जो सो उवसगो” अपरसमाहिद्व्यादे
 रंगच्छतीत्यागंतुको योऽसावुपसर्गं भवति स च देहस्य
 संयमस्य वा पीडाकारिणी ॥ सूत्र० ॥ आवश्यकेऽपि दूराभे-
 दमधिकृत्य (आगंतुको य नायव्यो) आगन्तुकः कण्टका-
 दिप्रभव इति ॥ आच० ॥

आगच्छमाण—आगच्छतु—त्रि० । प्रतिनिवर्तिन, ॥ भ० ॥

आगम—आगम—पुं० । आ गम—घञ्—आगतौ, प्राप्तौ, ॥ वाच० ॥

दश० ॥ उत्पत्तौ । सामाद्युपाये च आगम्यते स्वत्वमनेन ।
 स्वत्वप्रापके, क्रयप्रतिग्रहादौ, ॥ वाच० ॥ ज्ञाने, (आगमे-
 सा आगवेज्जा) ज्ञात्वाऽऽज्ञापयेदिति ॥ आचा० ॥ “लाघवं
 आगममाणा” लाघवं आगमयन्नवबुध्यमान इति
 ॥ आचा० ॥ (तथाच व्यवहारकले) (नायं आगमियं य पेटं
 जस्स सो परायतो सो पारोक्ष्यो बुद्धइ तस्स पपसा
 इमे हुंति ” ज्ञानमागमितिमित्येकार्थमितदच ज्ञानमागम इत्ये-
 कार्थमेवं च ज्ञानमागम इत्येकार्थमापतितं । तत्र यस्य स
 आगमोऽपराधीनः स प्रत्यक्ष उच्यते सचावध्यादिरूपः ।
 यस्य तु परायतः स परोक्ष उच्यते स च चतुर्दशपूर्वादि
 समुत्पत्तस्तस्य परोक्षस्यागमस्य प्रदेशाः प्रतिभागा भेदा
 इत्यर्थः ॥ व्य० ॥ तेषागमन्यवहारशब्दे ॥ व्य० ॥ आप्तवचना-
 द्वाभिवृत्तयर्थं संवेदनमागम उपचारादासवचनंचेति ॥
 स्था० ॥ इति आगतः प्रत्यादयिष्यमाणस्वरूपः तद्वचनाज्जा-
 तमर्थज्ञानमागमं आगम्यते मर्यादायवबुध्यतेऽर्थाः ज्ञानेने-
 त्यागमः ॥ रत्ना० ॥ (शब्दार्थपरिज्ञाने) नयो० ॥ आ अभि-
 निधिना सकलश्रुतिविषयव्याप्तिरूपेण मर्याद्या वा यथा-
 वस्थितरूपपक्षारूपया गम्यन्ते परिच्छिद्यन्ते अर्था येन स
 आगमः पुञ्जानीति करणो घञ् प्रत्ययः ॥ आ० म० ॥ (आ-
 द्याज्जति अथा जेण सो आगमेति) आचू० ॥ केवलमन-
 पर्यायावधिज्ञाने, ॥ स्था० ॥ पंचा० ॥ आ०म० ॥ ॥ व्य० ॥
 जि० ॥ आ०म० ॥ तदागम्यते वस्तुतत्त्वमनेनेत्यागमः । श्रुतज्ञाने, आ०
 म० ॥ आ०चू० ॥ सर्वज्ञप्रणीतोपदेशो, आचा० ॥ व्य० ॥
 प्रतिविशिष्टवर्णानुपूर्वीविन्यस्तवर्णपदवाक्यसंघातात्मकं आ-

सप्रणीते ॥ आचा० ॥ गणधरादिविरचिते । द्वादशाङ्गादिरूपे, सिद्धान्ते, ॥ आ० म० ॥ ध० २० ॥ पंचा० ॥ सूत्र० ॥ दर्श० ॥ प्रश्न० ॥ इहापारसंसारान्तर्गतेनाऽसुमताऽवाप्याऽतिदुर्लभं मनुजत्वं सुकुलोत्पत्तिसमग्रेन्द्रियसामान्याद्युपेतेनाऽहेतुशान्मशेषकर्मोच्छिन्नये यतितव्यम् ॥ कर्मोच्छेदश्च सम्यग्विवेकसव्यपेक्षोऽसावप्यातोपदेशमंतरेण न भवति अत्राश्रयंतिकाहोपपत्त्यास्वचाहोभवातस्तत्प्रणीतागमपरिश्राने यत्नो विधेयः आगमश्च द्वादशाङ्गादिरूपः सोऽप्यायंरन्तिमिधैरंदेयुगिनपुरुषानुग्रहबुद्ध्या चरणकरणद्रव्यधर्मकथागणितानुयोगभेदाचतुर्था अवस्थापितः ॥ सूत्र० ॥ आत्मवचनादाविभूतमर्थसम्बेदन्मागमः । उपचारादात्मवचने । ननु यद्यर्थसंबेदनमागमः तर्हि कथमात्मवचनरक्तोऽसौ सिद्धांतविदां सिद्ध इत्याशङ्क्याहुः । उपचारादात्मवचनं चेति । प्रतिपाद्य ज्ञानस्य ह्यात्मवचनं कारणमिति कारणे कार्योपचारात्तदप्यागम इत्युच्यते ॥ रत्ना० ॥ स्या० ॥ अनु० ॥ दर्श० ॥ दर्श० ॥ आ० चू० ॥ वचने, यो० वि० ॥ सूत्रे आगमश्च वन्दनकसूत्रादिकमिति । आवा० ॥ श्रुतिस्मृत्यादिके, उक्त० ॥ आ मर्यादाभिविधिष्याम परिच्छिद्यन्ते अर्था अनेनेत्यागमः चतुर्दशकदशकनवमपूर्वे च ॥ पंचा० ॥ शेषं श्रुतमाचारप्रकल्पादिकं श्रुते नवादिपूर्वार्थां श्रुतत्वेऽप्यतीन्द्रियार्थज्ञानहेतुत्वेन सातिशयत्वादागमव्यपदेशः केवलवदिति ॥ स्था० ॥ तथा च व्यवहारकल्पे, आगमव्यवहारिणामधिकृत्योक्तम्, “केवलमणो हि चोदहस दस नव पुष्पी उ नायज्जो,” ॥ व्य० ॥ (चतुर्दशक दशक नवमपूर्वस्यागमत्वे तदितरस्य श्रुतत्वं जीतकल्पे यथा,) श्रुतव्यवहारआचाराङ्गादीनामष्टपूर्वातानामेव यदुक्तं आयात्पकल्पाद् । ससं सर्वं सुयं विणिहिद्विमिति ” अत्राह कश्चित् किमष्टपूर्वतमेव श्रुते नवमपूर्वादीनां न श्रुतत्वं उच्यते आगम्यते परिच्छिद्यन्ते अतीन्द्रियाः पदार्था येन स आगम इति व्युत्पत्तेः नवमपूर्वादीनां श्रुतत्वाविशेषे केवलज्ञानादिवदतीन्द्रियार्थेषु विशिष्टज्ञानहेतुत्वेन सातिशयत्वादागमत्वेनैव व्यपदेशः शेषश्रुतस्य तु नातीन्द्रियार्थेषु तथाविधोऽवबोधस्ततोऽस्मिन्श्रुतव्यवहारः ॥ जीत० ॥ व्य० ॥ आगम्यन्ते परिच्छिद्यन्ते अर्थाअनेनेत्यागमः प्रमाणभेदे, स च, आत्मवचनसम्पाद्यो विप्रकृष्टार्थप्रत्ययः उक्तश्च-दृष्टेष्टाव्याहताह्वाक्यात्परमार्थाभिधायिनः ॥ तत्त्वग्राहितयोत्पन्नं मानं शब्दं प्रकीर्तितं ॥ १ ॥ आत्मोपज्ञमनुल्लंघ्यमदृष्टविरोधकं तत्त्वोपदेशकत्वात्साथं शास्त्रं कापयवट्टनमिति ॥ २ ॥ स्था० ॥

इतः परमागमभेदाद्युच्यन्ते ते च इमे ।

- (१) आगमभेदाः । लौकिको, लोकोत्तरश्च,
- (२) आगमस्य परतः प्रामाण्यम्
- (३) आगमस्य । पौर्णव्ययत्वम्
- (४) आगमश्चात्मप्रणीत एव प्रमाणम्
- (५) सम्भवद्रूपस्यैवागमस्य प्रामाण्यं न वेदस्यैव ।
- (६) मूलगमप्रामाण्यं नेतरागमप्रामाण्यम्
- (७) प्रमाणान्तराविषयपवागमः विषयः ।
- (८) आगमप्रमाणस्यानुमानप्रमाणेनतर्भावः ।
- (९) आगमप्रामाण्यं संवादित्वम् ।
- (१०) शब्दस्य याह्यार्थप्रामाण्यम् ।
- (११) अर्थाहः शब्दार्थ इति बीजश्च ।

- (१२) अर्थः किंस्वरूपः ।
 - (१३) वाचःवाचकभावः ।
 - (१४) वाचकरूपस्य शब्दस्य विचारः ।
 - (१५) स्फोटः शब्दः ।
 - (१६) जैनानां वाचकः शब्दः ।
 - (१७) शब्दनिष्पत्त्यविचारः ।
 - (१८) शब्दार्थयोः सम्बन्धः ।
 - (१९) शब्दार्थयोर्वाच्यवाचकभावसम्बन्धः ।
 - (२०) हेतुवादाहेतुवादाभेदादागमद्वैविध्यम् ।
 - (२१) आगमस्य सर्वव्यवहारनियामकत्वम् ।
 - (२२) धर्ममार्गे मोक्षमार्गे चागमस्यैव प्रामाण्यम् ।
 - (२३) जिनागमस्यैव सत्यत्वम् ।
 - (२४) जिनागमजास्तकारः ।
 - (२५) आगमशब्दस्य अर्थान्तराणि, इति ॥
- तथाहि-आगमनिक्षेपः श्रुतवत्स च श्रुतशब्दे शास्त्रशब्दे च द्रष्टव्यः ॥ अनु० ॥ अष्ट० ॥ एतस्य भेदास्तद्यथा ॥
- से किं तं आगमे ? आगमे दुविहे पण्णत्ते तंजहा-लोइए अलोउत्तरिए अ से किं तं लोइएलोइए? जण्णं इमं अण्णणिएहि मिच्छादिहीएहि सच्छंदबुद्धिमद्विगणपियं । तंजहा भारहं एमापणं जाव चचारि वेआ सांगोवंगा से तं लोइए । सेकिंते-लोउत्तरिए ? लोउत्तरिए जण्णं इमं अरिहेहिं भगवंतेहि उण्णण्णणाणंदसणधरोहिंनौ य पच्चुण्णण्णणागयजाण-एहि तिडुकचिहअभिह अपुइएहिं सब्वण्णहिं सब्वदरसीहिं पंगी अडुवालसंगं गणिपिहंगं तंजहा आयारो जाव दिट्ठि-वाओ ॥ अनु० ॥

(से किं तं आगमे इत्यादि) गुरुपरंपर्येणागच्छतीत्यागमः आसमन्ताद्ग्रस्यन्ते ज्ञायन्ते जीवादयः पदार्था अनेनेति वा आगमः अर्थं च द्विधा प्रवृत्तस्तद्यथा ॥ अनु० ॥ अ० ॥ ज्ञा० ॥ अहवा आगमे तिविहे पण्णत्ते तं जहा सुत्तागमे अत्यागमे तदुभयागमे ॥ अनु० ॥

(अहवाआगमेतिविहेइत्यादि) तत्र सूत्रमेव सूत्रागमस्तदभिधेयश्चायं एवार्थागमः सूत्रार्थोभयरूपस्तु तदुभयागमः ॥ टी०अनु० ॥

अहवा आगमे तिविहे पण्णत्ते तंजहा अत्यागमे ? अणंतरागमे २ । परंपरागमे ३ तित्थगराणं अत्यस्स अत्तागमे गणहराणं सुत्तस्स अत्तागमे अत्यस्स अणंतरागमे, गणहरसीसाणं सुत्तस्स अणंतरागमे अत्यस्स परंपरागमे तेण परं सुत्तस्स वि अत्यस्स वि णो अत्तागमे णो अंत-रागमे परंपरागमे ॥ अनु० ॥

अथवा अनेन प्रकारेणागमस्त्रिविधः प्रवृत्तस्तद्यथा (आत्मा-गमइत्यादि) तत्र गुरुपदेशमंतरेणात्मन एव आगम आत्मा-गमो यथा तीर्थंकराणांमर्यादात्मागमः स्वयमेव केवलोप-लब्धो गणधराणां तु सूत्रस्यात्मागमः स्वयमेवप्रथितत्वा-दर्थस्यानंतरागमोऽअनंतरमेव तीर्थंकराणांमर्यादात्मागमो च ‘अर्थं भासद् अहवा सुत्तं गुणं ति गणहरा निउण्णमित्यादि’ । गणधराशिष्याणां जंबूस्वामिप्रभृतीनां सूत्रस्यानंतरागमोऽ

व्यवधानेन गणधरादेव श्रुतेरर्थस्य परंपरागमः गणध-
रेणैव व्यवधानात् । तत ऊर्ध्वप्रभवदीनां सृष्ट्यर्थस्य च
नात्मागमो नानंतरागमस्तद्वृत्तानायागोदपि तु परंपरागम
एव । अनेन आगमस्य तीर्थकरादिप्रभवत्वमणनैकान्ता-
पौहरेयत्वं निशययति । पौरुषतात्वादिव्यापारमंतरेण नम-
सौव चिशिष्टशब्दानुपलब्धेस्तत्वादिभिर्मिथ्यज्यत एव
शब्दो न तु क्रियते इति चेन्न यद्येवं तर्हि सर्ववचसामपौ-
रुषेयत्वप्रसंगस्तथा भाषाबुद्धलक्षितत्वाद् भाषाबुद्धलक्षणां
च लोके सर्वदेवावस्थानतो पूर्वक्रियमाणता अयोगेन तात्वा-
दिरतिव्याक्तिमात्रस्यैव निर्वर्त्तनात् । न च वक्तव्यं वचनस्य
पौद्गलिकत्वमसिद्धं महाध्वनिपटलपूरितश्रवणवाधिर्यकुल्य-
स्खलनाद्यन्यानुपपत्तेस्तस्माच्चैकान्तनापौरुषेयमागमवच-
स्तात्वादिव्यापाराभिर्व्यगत्वादेवचादिवाक्यवदित्याद्यत्र
बहुवचनं तत्तु नोच्यते स्थानान्तरनिर्णीतत्वादिति । सेत्तं
लंगुस्तरिण इत्यादि निगमनत्रयम् ॥ अनु० टी० ॥ भ० ॥
अंग० ॥ नि०चू० ॥ सूत्र० ॥ आवश्यकपूर्वो तु-
आगमो दुविहो लोइतो लोउत्तरिओ य । लोइतो चोइस-
विज्ञाट्टाणाणि ॥

अंगानि चतुरो वेदा भीमांसा न्यायविस्तरः । धर्मशास्त्रं पुरा-
णं च विद्याथैताश्चतुर्दश । १ ।

तत्रांगानि षट् तयथा-शिक्षा, क्लृप्ते, व्याकरणं, छंदो, निरुक्तं,
ज्योतिषं, चेति । “लोउत्तरो दुवालस अंगा चाइस पुव्वाणि ते
य” ॥ आ०चू० ॥ आ०भ० ॥ श्रुतशब्दे प्रकारान्तराण निक्षेपः

(२) आगमस्य च स्वतः प्रामाण्यम् सम्मतितर्कं दर्शितम्
यथा-

सिद्धं सिद्धद्वयं ठाणमाणोवपमुहं उवगयाणां । कुसपयविसा-
सणं जिणायं भवजिणायं । १ ।

अस्याश्च समुदायार्थं एतत्पातनिकयैव प्रकाशितोऽवयवार्थ-
स्तु प्रकाश्यते । शास्यते जीवादयः पदार्था यथावस्थित-
त्वेनाभेदेति शासनं द्वादशांगं ततश्च सिद्धं प्रतिष्ठितं नि-
श्चितं प्रामाण्यमिति यावत् । स्वमाहिम्नैव नाऽतः प्रकरणा-
त्यतिष्ठाप्यम् ॥ सम्म० ॥

शब्दसमुत्पत्त्यस्य त्वमिथेयविषयज्ञानस्य यदि प्रामाण्यमभ्यु-
पगम्यते तदाऽपौरुषेयत्वस्यासंभवादगुणवत्पुरुषप्रणीतस्त-
दुत्पादकः शब्दोऽभ्युपगंतव्योऽयं तत्प्रणीतत्वं नाभ्युपगम्य-
ते तदा तत्समुत्पन्नज्ञानस्य प्रामाण्यमपि न स्यादित्यभिप्राय-
वानाचार्यः प्राह-जिनानां रागद्वेषमोहलक्षणाद् शत्रून् जित-
वंत इति जिनास्तेषां शासनं तदभ्युपगंतव्यमिति प्रसंगसा-
धनम् । तथाच्चेदं प्रेयं यदि शासनं जिनप्रतीतत्वेन सिद्धं
निश्चितं प्रामाण्यमभ्युपगमनीयमन्यथा प्रामाण्यस्याप्यनभ्यु-
पगमनीयत्वादिति प्रसंगसाधनमत्र प्रतिपाद्यत्वेनाभिप्रेतं
तत्किमिति वीक्ष्युक्तं गृहीतं त्वमिति । प्रामाण्यनिरा-
सोऽभिहितो यतः सर्वसमयसमूहात्मकत्वेमेवाचार्येण प्रति-
पादयितुमभिप्रेतं यद्व्यत्यर्थस्यैवं प्रकरणस्य परिसमाप्तौ
(भद्रमिथार्दसणसमूहमहयस्त अमयसारस्स जिणवयण-
स्स भवओ संविगमुहाह्णिगम्मस्सेत्यादि) अयमेवाचार्यो
बौद्धयुक्त्युपन्यासेन समर्थितोऽपि प्रक्षेपणान्यमतनिरासेऽ
यमेवाभिप्रायो द्रष्टव्यः सर्वेनयानां परस्परसंक्षिप्तानां सम्यग्-
मतत्वेन विपरीतानां विपर्ययत्वेनाचार्यस्येष्टत्वाद् एवौक-

मनेनैव ह्यभिप्रिकायामाऽउद्भाविव सर्वेतिन्धवः समुदीरणा
स्त्वपि नाशेष्टयः । न च तासु भवान् प्रदश्यते प्रविभक्तसु
सरित्स्विबोधधिः ॥ १ ॥ सम्म० ॥

(३) आगमस्यापौरुषेयत्वं स्याद्वादमञ्जर्याम् । स हि पौरुषे-
यो वा स्वाद्यपौरुषेयो वा । पौरुषेयश्चेत्सर्वज्ञकृतस्तदितरकृ-
तो वा । अद्यापत्तं युष्मन्मतव्याहृतस्तथा च भवत्सिद्धान्तः ।
अतीन्द्रियाणामर्थानां सत्त्वाद्वृद्धा न विद्यते । नित्येश्यो वेद-
वाक्येश्यो यथार्थत्वविनिश्चयः ॥ द्वितीयपक्षे तु तत्र दोष-
वक्तृकत्वेनाऽनादवासप्रसंगः । अपौरुषेयश्चेन्न सम्भव-
त्येव स्वरूपनिराकरणात् तुरङ्गशृङ्गवत् । तथाश्रुतिर्वचन-
मुच्यते इति चेति पुरस्कियानुगतं रूपमस्य पतत्किया-
भावे कथमभ्युपगम्यते । न चैतत्केवलं कचिदध्वनतुपलभ्य-
ते उपलब्धव्यदृश्यवक्त्राङ्गुलसम्भवतः । तस्माद्ब्रह्मच-
नतपौरुषेयमेव वर्णात्मकत्वात् कुमारसम्भवादिब्रह्मचनवत् ।
वचनात्मकश्च वेदस्तथाचाहुः-तात्वादिजन्मा न तु वर्ण-
वर्गो वर्णात्मको वेद इति स्फुटश्च । पुंसश्च तात्वादि ततः
कथं स्यादपौरुषेयोऽयमिति प्रतीतिरिति । श्रुतेरपौरुषेयत्वमु-
ररीकृत्यापि तावद्भवद्भिरपि तदर्थव्याख्यानं पौरुषेयमेवा-
ङ्गीक्रियते । अन्यथा अग्निहोत्रं जुहुयात्स्वर्गकाम इत्यस्य
स्वमांसं भक्षयेदिति किं नार्थं नियामकामांशतोऽवरं
सूत्रमपि पौरुषेयमभ्युपगम्यत । अस्तु वा अपौरुषेयस्तथापि
तस्य न प्रामाण्यं आसपुरुषाधीना हि वाचां प्रमाण-
तेति ॥ स्या० ॥

तथा च नन्द्यध्ययने-

“जयह सुयाणं पभवे” इति ॥ न० ॥ श्रुतानां स्वदर्शनपरदर्श-
नानुगतसकलशास्त्राणां प्रवर्तन्ति सर्वाणि शास्त्राणि अस्मा-
दिति प्रभवः । प्रथममुत्पत्तिकारणं तदुपदिष्टमर्थमुपजीव्य
सर्वेषां शास्त्राणां प्रवर्त्तनात्परदर्शनशास्त्रेष्वपि हि यः क-
श्चित्समीचीनोऽर्थः संसारासारतास्वर्गापगादिहेतुः प्रायः क-
हिसादिकपः स भगवत्प्रणीतशास्त्रे भव एव समुद्भूतो वेदि-
तव्यो न खल्वतीन्द्रियार्थपरिज्ञानमन्तरेणातीन्द्रियः प्रमाणा-
वाधितोऽर्थः पुरुषमात्रेणापदेष्टुं शक्यते अविषयत्वात् । नचा-
तीन्द्रियार्थपरिज्ञानं परतीर्थिकानामस्तीत्येतदग्रे वक्ष्यामः ।
ततस्ते भगवत्प्रणीतशास्त्रेश्यो मौलं समीचीनमर्थं जेशमुत्पादा-
य पश्चादभिमनिवेशवतः स्वमन्यनुसारेण तास्माः स्वप्रकि-
याः प्रपञ्चितवन्तः । उक्तं च स्तुतिकारेण-सुनिश्चितं नः
परतन्त्रयुक्तिषु स्फुरन्ति याः काश्चन सूक्तिसम्पदः । तवैव
ताः पूर्वमहार्णवोत्थिताः जगत्प्रमाणां जिनवाक्यविजृम्भः ॥ १ ॥
शाकटायनोऽपि यापनीययतिप्रामाणीः स्वोपशब्दादनुशास-
नवृत्ताघादौ भगवतः स्तुतिमेवमाह-

“श्रीवीरमभूतं ज्योतिर्नत्वादौ सर्ववेदसां” अत्र च न्यास-
कृतो व्याख्या सर्ववेदसां सर्वज्ञानानां स्वपरदर्शनसंब-
धिसकलशास्त्रानुगतपरिज्ञानानामादि प्रभवं प्रथममुत्पत्ति-
कारणमिति । अत एव चेह श्रुतानामित्यत्र बहुवचनमन्य-
यैकवचनमेव प्रयुज्यते प्रायः श्रुतशब्दस्य केवलद्वादशांग-
मात्रवाचिनः सर्वत्रापि सिद्धान्ते एकवचनान्ततया प्रयोग-
दर्शनात् । सर्वश्रुतकारणत्वेन च भगवतः स्तुतिप्रतिपादने
इदमप्यावेदितं द्रष्टव्यम् । सर्वोपयपि श्रुतानि पौरुषेयार्थेयं
न किमप्यनैवमिति असंभवात्तथाहि शास्त्रं वचनात्म-
कं । वचनं च तात्त्वोष्टपुटपरिस्पर्धादिकपुत्रव्यापारादव्य-

व्यतिरेकानुविधायि ततस्तदभावे कथं भवति । न खलु पुरुषव्यापारमन्तरेण वचनमाकाशे ध्वनदुपलभ्यते । अपि च तदपौरुषेयं वचनमकारणत्वाभित्यमभ्युपगम्यते सदकारणवन्नित्यमिति वचनप्रामाण्यात् । ततश्चात्र विकल्पयुगलमवतीर्यते । तदपौरुषेयं वचः किमुपलभ्यस्वभावमनुपलभ्यस्वभावं वा । तत्र यद्यनुपलभ्यस्वभावं तर्हि तस्य नित्यत्वेनाभ्युपगमात्कदाचिदपि स्वभावावप्रच्युते सर्ववद्वेवोपलम्भाभावप्रसंगः । अथोपलभ्यस्वभावं तर्हि सर्वदानुपरमेणोपलभ्येत अन्यथा तत्स्वभावताहानिप्रसंगात् । अथोपलभ्यस्वभावमपि सहकारिप्रत्ययमपेक्ष्योपलम्भमुपजनयति तेन न सर्वद्वोपलम्भप्रसंगः । तदयुक्तमेकांतनित्यस्य सहकार्यपेक्षया अयोगात् ततो विशेषप्रतिलम्भलक्षणा हि तस्य तत्रापेक्षा । यदाह—धर्मैकीतिरेकाविशेषप्रतिलम्भलक्षणत्वादिति । न च नित्यस्य विशेषप्रतिलम्भोऽस्ति अनित्यत्वापत्तेः । तथाहि—स विशेषप्रतिलम्भः तस्यास्मभूतस्ततो विशेषे जायमाने स एव पदार्थस्तेन रूपेण जातो भवति प्राक्तनं च विशिष्टावस्थालक्षणं रूपं विनष्टमित्यनित्यत्वापत्तिः । अथोच्येत स विशेषप्रतिलम्भो न तस्यात्मभूतः किं तु व्यतिरिक्तः तत्कथमनित्यत्वापत्तिः यद्येवं तर्हि कथं स तस्य सहकारी न हि तेन सहकारिणा तस्य घञनस्य किमप्युपक्रियते भिन्नविशेषकरणत्वात् । अथ भिन्नोऽपि विशेषतस्तस्य संवेधी तेन तत्संवेधिविशेषकरणत्वात् तस्याप्युपकारी द्रष्टव्य इति सहकारी व्यपदिश्यते । ननु विशेषस्यापि सह तस्य वचनस्य कः संवेधो न तावत्तादात्म्यं भिन्नत्वेनाभ्युपगमात् नापि तदुत्पत्तिर्विकल्पद्वयानतिक्रमात् । तथाहि किं वचनेन विशेषो जन्त्येत तद्विशेषेण वचनं ? तत्र न तावदाद्यः पक्षो विशेषस्य सहकारिणोऽभावात् । नापि द्वितीयो वचनस्य नित्यतया कर्तृमशक्यत्वात् । अथ भाभूद्विषयवचनविशेषो ज्ञेयजनकभाव आधाराधेयभावो भविष्यति तदप्यसमीचीनमाधाराधेयभावस्यापि परस्परपदार्थोपकारकभावापेक्षत्वात् । तथाहि—यदरं पतनधर्मकं सत्कुण्डेन स्वानंतरदेशस्थायितया परिणामि जन्त्येत ततस्तयोराधाराधेयभाव उपपद्यते वचनेन तु विशेषो जन्त्येत तस्यान्यतो भावास्ततः कथमनयोराधाराधेयभावः । अथ तेन विशेषेण वचनस्योपकारः कश्चित् क्रियते ततः स तस्य संवेधी न तु स उपकारस्ततो भिन्नो वेत्यादि तदेवावर्तते इत्यनवस्था । अपि च ननु प्रमाणद्वचनस्यापेक्ष्येयत्वाभ्युपगमः कर्तुरस्मरणादिति चेन्न तस्यासिद्धत्वात्तथाहि—स्मरन्ति—

जिनप्रणीतागमतत्त्ववेदिनां वेदस्य कर्तृत्वं पिप्पलादप्रभृतीन् सकन्तस्मरणवाद्दस्तेषां मिथ्यारूप इति चेत् क इदानीमिव मति पौरुषेयः सर्वव्याप्यपौरुषेयचक्रप्रसक्तेः । तथाहि—कालिदास्मादयोऽपि कुमारसंभवादिप्यात्मनमन्यं वा प्रणेतारमुपदिशन्त एव प्रतिज्ञोक्तं शक्यते मिथ्यात्वमात्मनानन्यं वा कुमारसंभवादिषु प्रणेतारमुपदिशन्तीति । तथा कुमारसंभवादयोऽपि ग्रंथाः सर्वेऽप्यपौरुषेया भवेयुः । तथाच—कः प्रतिविशेषो वेदे येन स एव प्रमाणतयाभ्युपगम्यते न शेषागमाः । अपि च यौष्माकीणैरपि पूर्वमहर्षिभिः सकन्तत्वं वेदस्याभ्युपगमनेवा तथाच—तदग्रंथः ऋग्वेदोऽग्रंथश्चक्रमात्मनि सार्गमगायति । अथ तत्र करोतिः स्मरणं वर्त्तते न निष्पा-

दने दृष्टश्च करोतिरयं तरेऽपि । यथा संस्कारे तथा च लोके एकारः पृष्ठं मे कुरु पादौ मे कुर्विति । अत्र हि संस्कारे एव करोतिर्वर्तते नापूर्वनिर्वर्त्तने संभवत्यशक्यकियत्वात् ततोऽन्यथानुपपत्त्यासंस्कारे एव करोतिर्वर्त्तते । वेदविषये तु नान्यथानुपपत्त्यं किमपि निषेधनमस्ति । ततः कथं तत्र स्मरणे वर्तयितुं शक्यते । स्यादेतद्यदि वेदविषये करोतिः स्मरणे न वर्त्तते तर्हि वेदस्याप्रमायेयं न स्यादथ च प्रामाण्यमभ्युपगम्यते तच्चापौरुषेयत्वादेवान्यथा सर्वागमानामपि प्रामाण्यप्रसक्तेः । ततोऽत्रापि करोतिः प्रामाण्यान्यथानुपपत्त्या स्मरणे वर्त्तते इति । तदेतदस्य इतरेतराश्रयदोषप्रसंगात् । तथाहि—प्रामाण्ये सिद्धे सति तदन्यथावपपत्त्या करोतेः स्मरणे वर्त्तते, करोतेः स्मरणे वृत्तौ चापौरुषेयत्वसिद्धिः प्रामाण्यमित्येकासिद्धा वन्यतरासिद्धिः । अनेकांतिकं च कर्तुरस्मरणं वटे वटे वै श्रमण इत्यादिशब्दानां पौरुषेयानामपि कर्तुः स्मृतेः यत्नान् तत्कर्तृमुपलभत एवेति चेत् नावश्यं तदुपलम्भं संभवोऽनियमाभावात् । किं वा पौरुषेयत्वेनाभ्युपगतस्य वेदस्य कर्त्ता नैवास्ति कश्चित् पौरुषेयत्वेनाभ्युपगतस्य वटे वटे वै श्रमण इत्यादिरस्तीति न प्रमाणात् कुतश्चिद्विनिश्चयः किं तु परोपदेशात् स च भवतो न प्रमाणं परस्य रागादिपरीतत्वेन यथावस्तुतत्वापरिहानात् । ततः कथंभावसंदेह इति संदिग्धासिद्धोऽप्ययं हेतुः । एतेन यदन्यदपि साधनमवादीत् वेदवादी वेदाध्ययनं सर्वगुर्वध्ययनपूर्वकं वेदाध्ययनत्वाद्धुनातन्वेदाध्ययनवदिति । तदपि निरस्तमवसेयम् ॥

एवमपौरुषेयत्वसाधने सर्वव्याप्यपौरुषेयत्वप्रसक्तेः । तथाहि—कुमारसंभवाध्यायनं सर्वं गुर्वध्ययनपूर्वकं कुमारसंभवाध्ययनत्वात् इदानींतनकुमारसंभवाध्ययनवदिति कुमारसंभवादीनामध्ययनादितासिद्धेरपौरुषेयत्वं बुनिवारम् । न च तेषामपौरुषेयत्वं स्वयं करणपूर्वकत्वेनापि तदध्ययनस्य भावादेव वेदाध्ययनमपि किञ्चित् स्वयं करणपूर्वकमपि भवित्यतीति वेदाध्ययनत्वादिति व्यभिचारीहेतुः स्यादेतावदेदाध्ययनमपि किञ्चित् स्वयं करणपूर्वकं न भवति वेदानां स्वयं कर्तृमशक्तेः । तथा चात्र प्रयोगः । पूर्वेषां वेदरचनायामशक्तिः पुरुषत्वादिदानींतनपुरुषवदिति तदप्ययुक्तमत्रापि हेतोर्व्यभिचारात् । तथाहि—भारतादिष्विदानींतनपुरुषाणामशक्तावपि कस्यचित्पुरुषस्य व्यासादेः शक्तिः श्रूयते, एवं वेदविषयेऽपि संप्रति पुरुषाणां कर्तृमशक्तावपि कस्यचित्पुरुषाक्ततस्य पुरुषविशेषस्य शक्तिर्मविशेषातीति अपि च—यथान्तिनामान्यस्य ज्वालाप्रभवत्वमराशिनिर्मथनप्रभवत्वं च परस्परमथाध्यवाधकत्वात् विरुध्यति को ह्यत्र विरोधोऽस्तिः स्यात् कदाचिदराशिनिर्मथनपूर्वकः कदाचित् ज्वालांतरपूर्वकश्च । ततो यथाद्योऽपि पथिककृतोऽग्निज्वालांतरपूर्वको नाराशिनिर्मथनपूर्वकः पथिकाग्नित्वाद्यानंतराग्निवदित्ययं हेतुर्व्यभिचारी विषले वृत्तिसंभवात् । तथा वेदाध्ययनम् । अपि च पक्षे वृत्तिसंभवादव्यभिचार्यं च तथाहि—वेदाध्ययने स्वयं करणपूर्वकत्वमध्ययनांतरपूर्वकत्वं च परस्परमथाध्यवाधकत्वादविरुद्धं ततश्च वेदाध्ययनमपि स्यात्किञ्चित् स्वयं करणपूर्वकमपीति, यदा त्वेवं विशिष्यते वस्तु तथाविधः स्वयं कृत्वाध्येतुममर्थः तस्य वेदा-

ध्ययनमध्ययनांतरपूर्वकमिति तदा न कश्चिदोपः यथा यादृशोनिज्वालाप्रभवो दृष्टः तादृशः सर्वोऽपि ज्वालाप्रभव इति । अस्तु वा सर्ववेदाऽध्ययनमध्ययनांतरपूर्वकं तथाध्ययनादित्वा सिद्धेद्वेदस्य नापौरुषेयत्वम् । अथात एवानादिताभावाद्दौर्गुण्यत्वसिद्धिरिष्यते तर्हि डिभकपांशुकीडादेरपि पुरुषव्यवहारस्यापौरुषेयतापत्तिस्तस्यापि पूर्वपूर्वदर्शनप्रवृत्ते नानादित्वात् ॥

अपि च स्युरपौरुषेया वेदा यदि पुराणात्मादिः स्याद्वेदाध्ययनं चानादि तदप्याद्यपुरुषस्याध्ययनमध्ययनांतरपूर्वकं न सिद्ध्यति अध्यापयितुर्भावात् । न च पुरुषस्य तत्त्वादिकरणाप्रामाण्यापारभावात् स्वयं शब्दा ध्वनन्ति ततो वेदस्य प्रथमोऽध्येता कर्त्तव्यं वेदितव्यः । अपि च यद्वस्तु यद्वेतुकमन्वयव्यतिरेकाभ्यां प्रसिद्धं तज्जातीयमन्यदप्यद्वहेतुकं ततो हेतोर्भवेतीति संप्रतीयते यथेन्द्रनादेको बहिर्दृष्टस्तत्तत्समाने तत्समानहेतुकः भावोऽपरोप्यद्वहेतुकश्च संप्रतीयते लौकिकेन च शब्देन समानधर्मेः सर्वोऽपि वैदिकः शब्द-रशिः । ततो लौकिकवद्देदिकोऽपि शब्दशरीरः पौरुषेयः सम्प्रतीयताम् । स्यादेतद्वेदिकेण यद्यपि न पुरुषो हेतुस्तथापि पौरुषेयाभिमतशब्दा समाना विशिष्टपदवाक्यरचना भविष्यति ततः कथं तत्समानधर्मतामयवर्गस्य पुरुषहेतुकता तेषामनुमीयते तदेतद्व्याजलिपते पदवाक्यरचना हि यदि हेतुमतेरणापीष्यते तत आकस्मिकी सा भवेत्तद्व्याकाशादावपि सा सर्वत्र संभवति । अहेतुकस्य देशादिनियमायोगात् । न च सा सर्वत्रापि संभवति तस्मात् पुरुष एव तस्या हेतुत्ववशं प्रतिपत्तव्यं अन्यच्च पुरुषस्य रागादिपरीतत्वेन यथावस्तुपरिज्ञानाभावात् प्रज्ञातवाक्यमयधार्थ्यमपि संभाव्यत इति ॥ संशयहेतुः पुरुषोऽप्यकीर्णः स च संशयोऽपौरुषेयत्वाभ्युपगमेऽपि वेदवाक्यानां तद्वत्त्व एव, तथाहि-स्वयं तावत्पुरुषो वेदस्यार्थं नावबुध्यते रागादिपरीतत्वात् नाप्यन्यतः पुरुषगतरास्त्वपि रागादिपरीतत्वेन यथावत्त्वमपरिज्ञानादुक्त्य जैमिनिश्चिरतरकालाभावी पटुप्रज्ञः सम्यग्वेदार्थस्य परिज्ञातासीत् ततः परिज्ञानमभूदिति न हि सर्वेऽपि पुरुषाः समाना प्रज्ञामेधादिगुणैरिति वक्तुं शक्यं संप्रत्यपि प्रतिपुरुषं प्रज्ञादेस्तारतम्यस्य दर्शनात् । न तु स जैमिनिः पुरुषो वेदस्यार्थं यथावस्थितमवगच्छति स्मेति कुतो निश्चयः प्रमाणेन संवादादिति चेत् नन्वेतदिदं प्रवेक्ष्येणु न प्रमाणस्यावगते यथाप्रिहोत्रवचनस्य स्वर्गसाधनत्वेन यद्वेदज्ञातीन्द्रियाथो वेदे व्याचर्यते तत्कथं तत्र संवादः अथ येष्वर्थेष्वस्मादृशां प्रमाणसंभवः तद्विषये प्रमाणसंवाददर्शनादतीन्द्रियाणामप्यर्थानां स सम्यक् परिज्ञाताभ्युपगम्यते तदयुक्तं रागादिकलुपिततया तस्यातीन्द्रियार्थपरिज्ञानासंभवादप्यथा सर्वेऽपि तद्विषयप्रसक्तिः तत्तत्स्फुटातीन्द्रियार्थव्याख्या भविष्येच ॥

अपिच-आगमोऽर्थतः परिज्ञातः सन् प्रेक्षातामुपयोगविषयो भवति नापरिज्ञातार्थं शब्दगडुमात्रं ततोऽर्थः प्रधानं स चेत्पुरुषप्रणीतः किं शब्दमात्रस्यापौरुषेयत्वपरिकल्पनेन निरर्थकत्वात्तदन्त्यतोऽपि वेदार्थस्य सम्यगवगमः नापि धेदः स्वकीयमर्थमुपदेशमतेरपि स्वयमेव साक्षादुपदेशयति । ततो वेदस्येष्टार्थप्रतिपत्त्युपयोगाभावादप्रिहोत्रं जुहुयात् स्वर्गकाम इत्यत्र श्रुतो यथा वेदप्रामाणिकैरयमर्थः कल्प्यते घृ-

ताद्याहुतिं प्रतिपेत् स्वर्गकाम इति तथाऽयमप्यर्थः तैः किं न कल्प्यते खादेत् स्वर्गसंस्वर्गकामः इति नियामकाभावात् । उक्तंच-

स्वयं रागादिमात्रार्थं वेत्ति वेदस्य नान्यतः । न वेदयति वेदोऽपि वेदार्थस्य कुतो गतिः । १ । ततोऽप्रिहोत्रं जुहुयात् स्वर्गकाम इति श्रुतो । खादेत्स्वर्गमाप्नुमिष्येण नाथ इत्यत्र का प्रमा । २ । अथ य एव शब्दो व्यवहारो लोके प्रसिद्धः स एव वेदवाक्यार्थनिश्चयनिबन्धनं च लोकेऽप्रिहोत्रशब्दस्य स्वर्गसंवाच्यम् । नापि जुहुयादित्यस्य भक्षणं तत्कथमयमर्थः परिकल्प्यते तदयुक्तं नानार्थो हि लोके शब्दा कृता यथा गोशब्दः ।

अपि च सर्वे शब्दाः प्रायः सर्वार्थानां वाचका देशादिभेदतो द्रुतविलंबितादिभेदेन तथा प्रतीतिदर्शनात्तथा हि द्रविडस्यार्थदेशमुपागतस्य मारिशब्दात् भगिति वर्षविषया प्रतीतिरुपजायते विलंबिता चोपसर्गविषया । यद्वा आर्यदेशोत्पन्नस्य द्रविडदेशमधिगतशीघ्रमुपसर्गविषया प्रतीतिर्विलंबिता च वर्षविषया एवमन्यथा दिशो संवेधामपि शब्दानां सर्वार्थवाचकत्वं परिभाषनीयम् ।

न च वाच्यमेवं सति घटशब्दमात्रश्रवणादखिलार्थप्रतीतिप्रसंगो यथा ज्ञाप्योपशममेव बोधप्रवृत्तेः ज्ञाप्योपशमश्च संकेताद्यपेक्ष इति तदभावे न भवति ततोऽप्रिहोत्रादिशब्दस्य स्वर्गसाक्षात्वाचकत्वेऽप्यवरोध इति लौकिकशब्दव्यवहारानुसरणेऽपि न वैदिकवाच्यानामभिलषितनियतार्थप्रतिपात्तः । किं च लोकप्रसिद्धेनैव शब्दव्यवहारेण वयं वेदवाक्यानां प्रतिनित्यमर्थनिश्चेतुमुद्युक्ताः लौकिकश्च शब्दव्यवहारोऽनेकधा परिप्लवमानो दृष्टः संकेतवशातः प्रायः सर्वेषामपि शब्दानां सर्वार्थप्रतिपादनशक्तिसंभवात् । ततो लौकिकेनैव शब्देन व्यवहारोऽस्माकमाशोकात्पादकोऽप्यर्थः स्यात् किं घृताद्याहुतिं प्रतिपेत् स्वर्गकाम इति उताहो स्वर्गसंस्वर्गखादेदिति तत्कथं तत एव निश्चयः कर्त्तुं बुध्यते । न हि योऽत्र संशयहेतुः स तत्र निश्चयमुत्पादयितुं शक्त इति । अपि च नैकांतेन वेदे लौकिकशब्दस्य व्यवहारानुसरणं स्वर्गविश्यादिशब्दानामरूढार्थानामपि तत्र व्याख्यानाद्यथा स्वर्गः सुखविशेषः । उर्वशीत्वपरिणितिः तथा शब्दार्थरेष्वप्यरूढार्थकल्पना किं न संभवति उक्तं च स्वर्गोर्वश्यादिशब्दश्च दृष्टो रूढार्थवाचकः शब्दार्थेण तादृष्टो तादृश्येवास्तु कल्पना । स्यादेतत् अप्रिहोत्रादेर्वाक्यस्य स्वर्गसंभक्षणप्रसङ्गो न युक्तो वेदे नैवाप्यत्र तस्यान्यथा व्याख्यानात्तदयुक्तम् । तत्राऽपि वाक्यार्थस्य निर्णयाभावाद्यथोक्तं प्राक् । न हि अप्रसिद्धार्थस्य वाक्यस्याऽप्रसिद्धार्थमेव वाक्यान्तरं नियतार्थप्रसाधनायलं तुल्यदोषत्वात् । अथेयमाचक्षीयाः यथार्थं न काचित्प्रमाणावधा सोऽर्थो प्रज्ञो न चाप्रिहोत्रादिवाक्यस्य घृताद्याहुतिप्रक्षेपेऽर्थे प्रमाणवाधामुत्पत्त्याम् । तत्कथं तमर्थं गृहीतम् । तदेतत्स्वर्गसंभक्षणलक्षणेऽप्यर्थः समानं न हि तत्रापि काचित् प्रमाणवाधामीक्ष्यते ।

अपि च—यदि प्रमावलात्प्रवृत्तिमीहसे तर्हि पौरुषेयमेव वचस्त्वयोपादेयं तस्य लोकप्रतीत्यनुसारतया संप्रदायतोऽधिगतार्थतया च प्रायो युक्तिविषयत्वान्नापौरुषेयम् । विपरीततया तत्र युक्तेरसंभवात् । तथा हि—काऽत्र युक्तियथा स्वर्गसंभक्षणत्वं स्वर्गप्राप्तिर्बोध्यते न घृताद्याहुतिप्रक्षेपादिति

• घृताद्याहुतिप्रक्षेपादीनां स्वर्गप्रापणादिशक्तेरतिन्द्रियत्वेन प्रत्यक्षायोगोक्तत्वात्संप्रदायस्य चार्थनैत्यकारिणोऽसंभवादित्तत्त्वान्तरेमेव वक्ष्यामः ।

अथागमार्थाश्रया युक्तिः स्वर्गासंभूततः स्वर्गप्राप्तेर्वाधिका भविष्यति तदयुक्तम् अगमार्थस्याद्याप्यनिश्चयात् । अन्निश्चयार्थस्य बाधकत्वायोगात् । अथ संप्रदायार्थनिश्चयो भविष्यति तथा हि—प्रथमतो वेदेन जैमिनये स्वार्थ उपदर्शितः पञ्चात्तेनास्मभ्यमुपदिष्ट इति । तदप्यसत् वेदस्य हि यदि स्वार्थोपदर्शनशक्तिस्ततोऽस्मभ्यमपि स्वार्थं किं नोपदर्शयति तस्माज्जैमिनयेऽपि न तेन स्वार्थो दर्शितः । किन्तु सर्वदुखेनात्मानमेवार्थनियमस्त्रष्टारमुपदर्शितवान् यथा कश्चित्कनचित्तृष्टः को मार्गः पाटलिपुत्रस्य स ग्राह एष स्थाणुहृदयमानो वक्तव्यं मार्गः पाटलिपुत्रस्य तत्र न स्थाणोवचनशक्तिः केवलं स्थाणुमुखेन स एवात्मानं मार्गोपदेशं कथयति । एवं वेदस्यापि न स्वार्थोपदर्शनशक्तिस्ततस्तन्मुखेन जैमिनिरात्मानमेवार्थनियमस्त्रष्टारमुपदर्शयति तत्र लोकार्थद्वयवह्यारानुसंख्यान्यापि युक्तेनापि संप्रदायाद्भेदस्यार्थनिश्चयो नापि तस्याऽपौरुषेयत्वसाधकं किमपि प्रमाणमित्यसंभवात्पौरुषेयम् । उक्तं च—आध्वेयं खरवायण-तुल्यमपौरुषेयमिति । ननु यदि आध्वेयं खरवायणतुल्यमपौरुषेयं भवेत्तर्हि न वेदवचोपौरुषेयतया शिष्टाः प्रतिगृह्यन्तुः ॥

अथ च—सर्वेष्वपि देशेषु शिष्टाः प्रतिगृह्यन्तो हृदयन्ते तस्मात्तस्मात्सर्वेष्वपौरुषेयं तदत्र पृच्छामः के शिष्टाः । ननु किमत्र पृष्टव्यं ये ब्राह्मणयोगिनःसंभविनो वेदोक्तविधिसंस्कृताः वेदप्रणीताचारपरिपालनैकनिपण्यचेतसस्ते शिष्टास्तदेतदयुक्तं विचारानुसंख्यानं । तथा हि—किमिदं नाम ब्राह्मणत्वं यद्योनिसंभवाच्छिष्टत्वं भवेत् ब्राह्मणोऽप्यत्यन्तमिति चेत्तथा ब्राह्मणोऽपत्यं ब्राह्मण इति व्यपदिशन्ति पुरेण्यैः नैवं सति चण्डालस्यापि ब्राह्मणत्वप्रशक्त्यऽपि ब्रह्मतनोः समुत्पन्नत्वात् । उक्तं च—ब्रह्मणोऽपत्यतामात्रद्वाराहणयेऽतिप्रच्यते, न कश्चिदब्रह्मतनोरुत्पन्नः कचिद्विध्यते ॥ यदयुक्तम् । वेदोक्तविधिसंस्कृता वेदप्रणीताचारपरिपालनैकनिपण्यचेतस इति । तदप्ययुक्तम् । इतरेतराश्रयदोषप्रसङ्गात् । तथा हि—वेदस्य प्रामाण्ये सिद्धे सति तदुक्तविधिसंस्कृतास्तदर्थसमाचरणाच्छिष्टा भवेयुः शिष्टत्वं च तेषां सिद्धे सति तत्परिग्रहाद्भेदप्रामाण्यमित्येकाभावेऽन्यतरस्याऽप्यभावः ।

आह च—शिष्टैः परिगृहीतत्वाद्भेदेऽन्योऽन्यसमाश्रयः । घेदार्थोचरणाच्छिष्टास्तदाचाराच्च स प्रमा ॥ १ ॥ स्यादेतद्भवतोऽपि तत्त्वतः।ऽपौरुषेयवचनमिष्टमेव । तथाहि—सर्वोऽपि सर्वज्ञा वचनपूर्वको भवतोत्येवैष्यते । “ तप्युत्विद्या ब्रह्मिहया ” इति वचनप्रामाण्यात् । ततोऽनादिवात्सिद्धं वचनस्यापौरुषेयत्वमिति तदयुक्तमनादितयाप्यपौरुषेयत्वयोगात् । तथाहि—सर्वज्ञपरम्परार्थेयाऽनादिरित्येते ततः पूर्वं पूर्वं सर्वज्ञः प्राक्तनसर्वज्ञप्रतीत्यवचनपूर्वकोऽभवन्न विकल्प्यते । किं वचनं द्विधा शब्दरूपमर्थरूपं च । तत्र शब्दरूपवचनोपक्षेपा नायमस्माकं सङ्गो यदुत सर्वोऽपि सर्वज्ञा वचनपूर्वक इति मरुदेव्यादीनां तदन्तरणाऽपि सर्वज्ञश्च श्रुतः किं त्वयिरूपापेक्षया ततः कथं शब्दाऽपौरुषेयत्वान्

भ्युपगमनप्रसङ्गः । नन्वर्थपरिज्ञानमपि शब्दमन्तरेण नोपपद्यते तत्कथं न शब्दरूपापेक्षयाऽपि सङ्गः तदसच्छब्दमन्तरेणापि विशिष्टतृतीयोपशमादिभावतोऽर्थपरिज्ञानस्य सम्भवात् तथा हि—हृदयते तथाविधचक्षुषोपशमभावतो मार्गानुसारिबुद्धेर्चेचनमन्तरेणापि तदर्थप्रतिपत्तिरिति कृतं प्रसङ्गानं । रत्नावतारिकायामपि । ये तु श्रोत्रियाः श्रुतेः पौरुषेयत्वेऽपौरुषीं स्फोट्यांचक्रुस्ते काहर्षी श्रुतिममूमास्थाप किं वर्णाकूपामानुपूर्वीरूपां वा ? यदि प्रमापि तदस्पष्टमुपरिष्टादकारिः पौर्वाहिको वर्ण इत्यभिधायमानत्वात्तथा च । अथोदीचीनां तर्हि तत्र तत्प्रतीतौ प्रत्यक्षमनुमानमार्थापत्तिरागमो वा प्रमाणं प्रणिगयेत् । न प्रत्यक्षमस्य तादात्विकभावस्संभाववत्समासात्रचित्रपवित्रत्वात्संबद्धं वर्तमानं च गृह्यते चक्षुषादिनैति वचनात् । ये च श्रुतिर्मया प्रागभ्यर्थाय सैवेदानीमपीति प्रत्यभिप्रायप्रत्यक्षमनुचुण्णं लक्ष्यत एवास्याः सदात्वमद्योतयति चेन्नवसौ समुदयमार्गमिदं कल्लारमित्यादिलोकायतागमेष्वन्येकरसैवास्तीति तेऽपि तथा स्युस्तथा च तत्पठितानुष्ठाननिष्ठापट्टितां विप्राणामपि प्रामात्यन्यथा प्रत्यवायसंभवात् । अथात्रेयमभिधानान्तरानुपलभेन वाप्यते किं न श्रुतावपि अभिव्यक्त्यभावसंभवी तदानीमनुपलभ्यः श्रुतौ नाभावनिवन्धन इति चेत्किं न नास्तिकसिद्धान्तेऽप्यवर्मितं सकलं समानम् ।

किं च—अनुभवात्तु चरणचतुरं प्रत्यभिज्ञानमनुभवक्षमायेण प्रत्यभिज्ञानाङ्गविकीं जातिस्त्व्यादिमतः कस्यापि कतिपयव्यवधिषयां च प्रभावयितुं प्रभृतिरि कथमनादौ काले केनापि नेयं श्रुतिः सूत्रितप्रकटयितुं पटीयसीत्यस्यात्तत्र तत्प्रत्यक्षं क्षमते नाप्यनुमानं तद्धि कत्रैस्मरणायत्यनवाच्यत्वात्कालं वा तत्रैतेषु सर्वेष्वपि प्रत्यक्षानुमानागमवाधितत्वं तावत्पक्षदोषः । तत्र प्रत्यक्षवाधस्तावत्तथाविधमठपीठिकाप्रतिगृह्यतवठराध्व-श्रुतात्तुहोतृप्रायमचुरखड्गेषु यजुःसामचं उश्चैस्तरां युगपत्पूक्तुर्वर्तु कोलाहलमभी कुर्वन्तीति । प्रत्यक्षं प्रादुरस्ति तेन चापौरुषेयत्वपक्षो बाधयते । अभिव्यक्तिसद्भावादेव येन प्रतीतिरिति चेत्तर्हि ह्यस्वपक्षादिहस्तकेवापि किं नेयं तथेति तेऽपि नित्याः स्युः वर्णाप्येषामणवर्णव्यक्तिय-पाकरणं चेहाप्यनुसंधानीयम् । श्रुतिः पौरुषेयी वर्णाघातम कत्वाकुमारसंभवादिवाद्यित्यनुमानवाधः । पुरुषो हि परिभाष्याभिधेयभावस्वभावः तदनुगुणां ग्रन्थवीथीं ग्रन्थाति तदभावे कौतस्कुतीयं संभवेद्यदि हि शंखसमुद्रमहादिश्रयोऽपौरुषेययोऽपि कदाचित्चिदात्मकं वाक्यमुपलभ्येत तदात्रापि संभाव्येत । न चैवम् । अथ वर्णाघातम कत्वमात्रं हेतुचिकीर्षितं चेत्तदानीमप्रयोजनकं वर्लीकस्य कुलालपूर्थकत्वं साध्ये मृष्टिकारत्नवदथ लौकिकदलोकादि विलक्षणं तत्तर्हि विरुद्धं साधनशून्यं च कुमारसंभवादिनिर्दर्शनं तत्रैव साध्ये विशिष्टमृष्टिकारत्ववत्कुट्टहणान्तवर्षेति चेन्नैतन्नतुरसं यतस्तन्मात्रमेव हेतुनं चाप्रयोजकं विशिष्टवर्णघातमात्मसाध्यं काव्यसंभवाद् दुःश्रवणदुर्भणत्वादिस्तु श्रुतिर्विशेषस्य । “ नाष्ट्रास्वष्ट्रारिराष्ट्रेण भ्राष्ट्रेणादष्टिणो जनाः । धार्तराष्ट्रः सुराष्ट्रेण महाराष्ट्रे तु नोष्टिणः ” ॥ १ ॥ इत्यादौ लौकिकदलोकं स्वविशेषस्य सद्भावादभ्यर्थिमाह च । “ यत्कोमारकुमारसंभवभावात्काव्यात् किंचिद्वये द्वैशिष्ट्यं श्रुतिषु स्थितं तत इमाः स्युः कर्तृशून्याः कथमिति, ” प्रजापतिवैदमेक

मासोन्नाहारासिद्धिं राज्ञिरासीत्स तपोऽत्यन्तं तस्मात्तप-
स्तपनाच्चत्वागो वेदा अजायन्तेति स्वकर्तृप्रतिपादकागमवाधः
ननु नायमागमः प्रमाणं भूतार्थोभियायकत्वात्कार्यं एव हा-
र्थं वाचां प्रामाण्यमन्यव्यतिरेकाभ्यां लोके कार्यान्वितेषु
पदार्थेषु पदानां शक्यवगमादिति चेत्तद्वलीलं कुशलोद-
कैर्संपर्ककेशः साधूपास्याप्रसङ्ग इत्यादिभूतार्थस्यापि शब्द-
स्य लोके प्रयोगोपलभ्यतात् अथान्नपि कार्यार्थैवेव तस्मादत्र
प्रवर्तितव्यमित्यवगमादिति चेत्तत्तद्वगम औपदेशिक औप-
देशिकार्थैकतौ वा भवेत् । न तावदायस्तथाविधोपदेशाश्रव-
णात् । द्वितीयस्तु स्यान्न पुनस्तत्रोपदेशस्य प्रामाण्यमस्य
स्वार्थप्रथमात्रचरितार्थत्वाद्यतः प्रतिपादकत्वेनैव प्रमाणानां
प्रामाण्यदायन्यथा प्रवृत्ताविव तत्साध्यार्थेऽपि प्रामाण्यप्रसङ्गा-
त् प्रत्यक्षस्यैव विवक्षितार्थवत्तत्साध्यार्थक्रियापि प्रमेया भ-
वेत्तस्मात्पुरुषेच्छाप्रतिषेधवृत्तिप्रवृत्तिरस्तु मा वाभूत्प्रमाणेन
पदार्थपरिच्छेदश्चेच्छक्राणस्तावदेव प्रेक्षावतोऽपेक्षावुद्धेः प-
र्यवसानात्पुरुषं प्रामाण्यमस्यावसेयं यद्वाऽस्तु तस्मादत्र प्र-
वर्तितव्यमित्यवगमात्कुशलोदकैर्त्यादिवाक्यानां प्रामाण्यं किं
तु तद्वदेव वेदकृत्प्रतिपादकागमस्यापि प्रामाण्यं प्राप्तां-
क्षोदेवेति सिद्धं आगमवाधोऽपि ।

यत्तु कर्त्रस्मरणं साधनं तद्विशेषणं सविशेषणं
वा वयनेन प्राक्तनं तावत्पुरुषाणकूपासादारामवि-
हारादिभिर्व्यभिचारि तेषां कर्त्रस्मरणेऽपि पौरुषेयत्वात् । द्वि-
तीयस्तु संप्रदायाव्यवच्छेदे सति कर्तृस्मरणादिति व्यधिक-
रणासिद्धः कर्तृस्मरणस्य श्रुतेरन्वयाश्रये पुंसि वर्तमानात् ।
अथापौरुषेयी श्रुतिः संप्रदायाव्यवच्छेदे सत्यस्यार्थमात्राकर्तृ-
कत्वादाकाशवदित्यनुमानरचनायामनवकाशाव्यधिकरणा-
सिद्धिर्मैवमेवमपि विशेषणो संदिग्धासिद्धतापत्तेः । तथा
ह्यदिमतमपि प्रासादादीनां संप्रदायो व्यवच्छिद्यमानो वि-
लोक्यते ऽनादेयस्तु श्रुतेरव्यवच्छेदी संप्रदायोऽप्यापि विद्यत
इति मृतकमुद्यममन्यवकार्पात्तथा च-कथं न संदिग्धासि-
द्धं विशेषणं विशेष्यमन्युभयासिद्धं वादिप्रतिवादिभ्यां तत्र
कर्तुः स्मरणात् । न तु श्रोत्रियाः श्रुतौ कर्तारं स्मरन्तीति
मृगोचं श्रोत्रियापसदाः खल्वमी इति चेन्न तं यूयमाभ्याय-
माभ्यासितावचत्ततो यो वै वेदाश्च प्रहिणोतीति प्रजापतिः
सोमं राजानमसृजत्तत्तत्स्वयो वेदा अन्यञ्जन्तोति च स्व-
यमेव स्वस्य कर्तारं स्मरयन्तीति श्रुतिं विधुतामिव गणयन्तो
यूयमेव श्रोत्रियापसदाः किन्न स्यात्किं च क एव माध्यादि-
नितित्तिरप्रभृतिमुनिनामाहुःनाः काश्चन शाखास्तत्कृतत्वा-
देव मन्वादिस्मृत्यादिवदुत्सन्नानां तासां कल्पादौ तैर्दृष्ट-
त्वात् प्रकाशितत्वाद्वा तस्माज्जिह्देऽनादौ कालेऽनन्तमुनि-
नामाहुःकर्तृ तासां स्यात् । जेनाश्च कालासुरमेतत्कर्तारं
स्मरन्ति कर्तृविशेषप्रतिपत्तेरप्रमाणमैवेतत्स्मरणमिति चे-
न्नैवम् । यतो यन्नैव विप्रतिपत्तिस्तदेवाप्रमाणमस्तु न पुनः
कर्तृमात्रस्मरणमपि । वेदस्याध्ययनं सर्वं गुर्वध्ययनपूर्वकम्
वेदाध्ययनवाच्यत्वाद्धुनाऽध्ययनं यथा ॥ अतोता-
नागतौ कालौ वेदकारि विन्यर्जितौ । कालत्वात्तद्वथाकालो
वर्तमानः स्मर्यन्ते ॥ इति कारिकांतेः वेदाध्ययनवाच्य-
त्वकालत्वेऽपि हेतुः कुर्वन्नुद्यमभेदं कुरंगान्नीणां चेत् इति
वाक्याव्यवयनं गुर्वध्ययनपूर्वकमेतद्व्याख्यायनवाच्यत्वाद्-
धुनातनाध्ययनवदतीतानागतौ कालौ प्रक्रांतवाक्यकर्तृप-

जितौ कालत्वाद्वर्तमानकालवदिति वेदप्रयोजकत्वादानाकर्ण-
नीयो सकर्णनाम अथाधोपत्तरपौरुषेयत्वनिर्णयो वेदस्य तथा
हि-संवादविसंवाददर्शनादर्शनाभ्यां तावदेव निःशेषपुरुषैः
प्रामाण्येन निरणायि तन्निर्णयश्चास्यपौरुषेयत्वेनुरापोयतः शब्दे
दोषोद्भवस्तावद्वक्त्रधीन इति स्थितिः । तदभावः कचित्ता-
वद् गुणवद्वक्तृत्वतः ॥ १ ॥ तदुगुणैरपहृष्टानां शब्दे सं-
क्रान्त्यसंभवात् । वेदे तु गुणवाद् वक्ता निर्णेतुं नैव शक्यते
॥ २ ॥ ततश्च दोषाभावोऽपि निर्णेतुं शक्यतां कथम् । वक्त्र
भावे तु सुज्ञानो दोषाभावो विभाव्यते ॥ ३ ॥ यस्माद्वक्त्र-
भावेन न स्युर्दोषा निराश्रयाः । ततः प्रामाण्यनिर्णयान्यथा-
ऽनुपपत्तेरपौरुषेयोऽयमिति । अस्तु तावदत्र रूपणपशुपर-
पराप्राण्यव्यपरोपणप्रमुणप्रचुरोपदेशापविचवाद् प्रमाणमैवैव
इत्यनुत्तरोत्तरकारः प्रामाण्यनिर्णयोऽव्यस्य न सा-
ध्यसिद्धिर्विरुद्धत्वाद गुणवद्वक्तृतायामेव वाक्येषु प्रामाण्य-
निर्णयोपपत्तेः पुरुषो हि यथा रागादिमान्मुखावादी तथा
सत्यशौचादिमानवितथवचनः समुपलब्धः श्रुतौ तु तदु-
भयाभावैर्नैरर्थक्यमेव भवेत् । कथं वक्तुर्गुणित्वनिश्चयदृक्-
न्दर्शाति चेत्कथं पितृपितामहप्रपितामहादेरप्यसौ तस्मा-
द्येन तद्वस्तुन्यस्तात्पर्येणः पारंपर्योपदेशस्य चानुसारेण
प्राह्यदेयनिधानादौ निःशोकः प्रवर्तेथाः कचित्संवादाद्येदत्
एवान्यत्रापि प्रतीहि कारीर्यादौ संवाददर्शनात् । कदाचित्-
कचित्संवादस्तु सामप्रतिवेगुत्तरात्तथाऽपि प्रतीयत एवं प्र-
तीतातमन्त्रोपदेशप्रमेववत् । प्रतिपादितश्च प्राक् रागद्वेपा-
ज्ञानाद्यन्यपुरुषविशेषवर्णनः किं चास्य व्याख्यानं तावत्पौ-
रुषेयमेवापौरुषेयत्वे भावनां नियोगादिविरुद्धव्याख्यानं भे-
दाभावप्रसङ्गात्तथा च को नामात्र प्रश्नो भवेत् । कथं
चेत्तद्वचनीनामर्थनिर्णयितलौकिकध्वन्यनुसारेणेति चेत्किं
न पौरुषेयत्वनिर्णीतरपि तत्रोभयस्यापि विभावनादान्यथा
त्वज्जरतीयम् । न च लौकिकार्थानुसारेण मदीयोऽर्थः
स्थापनीय इति श्रुतिरेव स्वयं वक्ति । न च जैमिन्यादावपि
तथा कथयति प्रत्यय इत्यपौरुषेयवचसामर्थ्योऽप्यन्य एव
कोऽपि संभाव्येत पौरुषेयीणामपि श्लेच्छावैवाचमैकात्थ्यं
नास्ति किं पुनरपौरुषेयवाचां ततः परमरूपापीयूषद्वैवता-
न्तःकरणः कोऽपि पुमान् निर्दोषः प्रसिद्धार्थं ध्वनिभिः
स्वाध्यायं विधाय व्याख्यातीदानीन्तनग्रन्थकारवदिति
युक्तं पश्यामः । अथोचाम च कृन्दः स्वीकुरुषे प्रमाणस्य
चेत्तद्व्याख्यानश्चायं कं चिद्विधिवद् न जल्पसि ततो
ज्ञातोऽस्य मूल्यकथ्यति ॥

आगमोऽपि नापौरुषेयत्वमाख्याति । पौरुषेयत्वाविष्कारिण
एवास्यां कवत्सङ्गावात् । अपि चेयमानुपूर्वीं पिपीलिकादीना-
मिव देशकृतोत्तरपक्षकहलकाडादीनामिव कालरुता चा-
वर्णानां वेदे न संभवति तेषां नित्यव्यापकत्वात् । क्रमेणाऽ-
भिव्यक्तः सा संभवतीति चेत्तर्हि कथमयमपौरुषेयी भवेद-
भिव्यक्तिः पौरुषेयत्वादिति सिद्धा पौरुषेयी श्रुतिः ॥

॥ रत्नां ॥

(४ आगमस्य चास्तप्रणांतस्यैव प्रामाण्यं नतु विरुद्धार्थस्य
तथा च स्वाह्वदमंजय्यागं) आगमानां च येषां पुरांपर-
विरुद्धार्थत्वे तेषामप्रामाण्यमेव यस्मात्प्रवर्णित आगमः
स प्रमाणमेव कयाच्छेदतापलक्षणेपाधिप्रत्ययशुद्धत्वात् ।
कपादीनां च स्वरूपं पुरस्ताद्व्यामः । न च वाच्यमाधः

क्षणसर्वदोषस्तथाविधं चाप्तत्वं कस्यापि नास्तीति यतो रागादयः कस्यचिदत्यंतं छिद्यन्ते अस्मदादिषु छंदप्रकर्षा-
पकर्षोपलभात् सूर्याद्यावारकजलदपटलवत् । तथा चा-
हुः-“देशतो नाशिनो भावा दृष्टा निखिलनश्वराः । मेघपे-
कचादयो यद्धदेवं रागादयो मता” इति यस्य च निरवयवत-
यैते विलीनाः स एवाप्तो भगवान् सर्वज्ञः ।
अथानादित्वाद्वागादीनां कथं प्रत्यय इति चेन्न उभयतस्त-
द्भावात् । अनादेरपि सुवर्णमलस्य क्षारमृत्पृष्ठापाकादिना
विलयोपलभात् । तद्धदेवानादीनामपि रागादिदोषाणां प्र-
तिपद्भूतस्तत्राभ्यासेन विलयोपपत्तेः । क्षौरादोषस्य च
केवलज्ञानाव्यभिचारात् सर्वज्ञत्वमातिसिद्धिस्तु ज्ञानतारतम्यं
कचिद्विश्रान्तं तारतम्यत्वात् आकाशपरिमाणतारतम्यवत् ।
तथा सूक्ष्मांतरितदूरार्योः कस्यचित्प्रत्ययानुमेयत्वात्
क्षितिर्लक्षधराधिकरणाधूमध्वजवत् । एवं चन्द्रसूर्यो-
परागादिसूचकज्योतिर्ज्ञानाविसेवादर्थाद्युपपत्तिप्रभृतयोऽपि
हेतवो वाच्यास्तदेवमात्रेण सर्वविदा प्रणीत आगमः
प्रमाणमेव तदप्रमाण्यं हि प्रणायकदोषनिबन्धनं रागाद्वा
द्वेपाद्वा माहाद्वा वाक्यमुच्यते ह्यनुतमः । यस्य तु नैते दोषा-
स्तस्यानुत्कारणं किं स्यादिति । स्या० ॥
न चागमानां परस्परविरुद्धार्थतया सर्वप्रामाण्यप्रामाण्यम-
भ्युपेयं सर्वज्ञमूलस्यावश्यं प्रमाणत्वेनाभ्युपगमाहत्वादित्यथा
सम्यक् प्रमाणप्रमाणविभागापरिणतेः प्रज्ञावत्ताच्चित्तिप्रसं-
गात् । अथ कथमेतत्प्रत्ययं यथायमागमः सर्वज्ञमूल इति ?
उच्यते-यदुक्तोऽर्थः प्रत्यक्षेणानुमानेन वा न व्याघातेनापि
पूर्वापरव्याहतः सोऽवसीयते । सर्वज्ञप्रणीतोऽन्यस्य तथा-
रूपत्वासंभवात् । तदस्तस्मादात्मिसिद्धम् तत्सर्वं सुसिद्धं
उक्तं च-“दिष्टेण इष्टेण य जमि विरोहो न जुज्जइ काहिं
वि । सो आगमतत्तो जं नाणं तं सम्मनानंति । आ०म० ॥
(जैनागमस्य च सर्वज्ञप्रणीतत्वं ग्रन्थध्यने यथा) सच्च-
न्नु विहाणमि विनिहिद्विहावाहिया उ वयणाओ । सच्चण्णू
होइ जिणो सेसा सच्चं असच्चवन्नु ॥ १ ॥ एतेन यदुक्तं
भवतु वा वर्द्धमानस्वामी सर्वज्ञस्तथाऽपि तस्य सक्तोऽयमा-
चारादिक उपदेश इति कथं प्रतीयते इति तदपि दूरापा-
स्तम् । अन्यस्येत्थंभूतदृष्टेष्टावाधितवचनप्रवृत्तेरसंभवात् ।
यदप्युक्तं भवत्वेषोऽपि निश्चयो यथाऽयमाचारादिक उप-
देशो वर्द्धमानस्वामिन इति तथाऽपि तस्योपदेशस्यायमर्थो
नान्य इति न शक्यं प्रत्येतुमित्यादि तदप्युक्तं भगवान् हि
धीतरागस्ततो न विप्रतारयति विप्रतराणहंतुरागादिदोषगणा
संभवात् । तथा सर्वज्ञस्तेन विपरीतं सम्यग्वाधमेवबुध्यमानं
शिर्ये जानाति ततो यदि विपरीतमर्थमवबुध्यते श्रोता तर्हि
निवारयेत् । न च निवारयति न विप्रतारयति करोति च
देशानां कृतकृत्योऽपि तीर्थकस्नामकर्मोदयात् ततो ज्ञायते
एव एवास्यापदेशस्यार्थ इति । उक्तं च-
“नाप वि तदुपपसे एसे वत्थो मओत्ति से एवं । नच्चइ पव-
त्तमाणं जं न निवारइ तहा चेव ॥ १ ॥ अन्नहयपवत्तं न निवा-
रइ न य तओ पवत्तेइ । नज्जा सवीरारगो कइणिपुणकारणं
कम्म ॥ २ ॥

एवं च भगवद्विषयाः परोक्षत्वेन सम्यगुपदेशस्यार्थनि-
श्चये जाते । यदुक्तम्-“गौतमादिरपि छद्मस्य इत्यादि

तदप्यसारमवसेयं छद्मस्यस्याप्युक्तप्रकारेण भगवदुपदे-
शार्थनिश्चयोपपत्तेः । तथा चित्रार्थो अपि शब्दाः भगवन्ते-
व समर्थितास्ते च प्रकरणाद्यनुरोधेन तत्तदर्थप्रतिपादकाः
प्रतिपादितास्ततो न कश्चिदोषः तत्तत्प्रकरणाद्यनुरोधेन
तत्तदर्थनिश्चयोपपत्तेः । भगवतापि च तथा तदर्थवक्ष्यमे प्र-
तिपादकाकारणादिति एवं च तदानीं गौतमादिना सम्यगुप-
देशार्थवगतावाचार्यपरंपरात इदानीमपि तदर्थवगमो
भवति । न चाचार्यपरम्परा न प्रमाणम् अविपरीतार्थव्या-
ख्यातृत्वेन तस्याः प्रामाण्यस्यापाकृतमशक्यत्वात् । अपिच
भवद्दर्शनमपि किमागममूलमनागममूलं वा यद्यागममूलं
तर्हि कथमाचार्यपरंपरा न प्रमाणमाचार्यपरंपरामंतरेणाग-
मांस्त्यावबुद्धुमशक्यत्वात् । अथानागममूलं तर्हि न
प्रमाणमुन्मत्तकविरचितददर्शनवत् ॥ न० ॥

(५) संभवद्रूपस्यैव च वचनस्य प्रामाण्यं न त्वसंभवद्रूपस्ये-
ति प्रतिमाशक्तं यथा ॥

एयं पि ण जुत्तिवमं ण वयणमिच्छाणहोइ एवमियं । संसारमो-
अगाणवि धम्मो दोसपसंगाओ ॥ २३ ॥

एतदपि न युक्तिकक्षमं यदुक्तं परेण कुत इत्याह-न वचन-
मात्रादनुपपत्तिसाक्षाववयमेतत्सर्वं कुत इत्याह-संसार-
मोचकानामपि वचनाद्विषाकारिणां धर्मस्य युःखिनो हस्त-
व्या इत्यस्यादोषप्रसङ्गादुपपत्तेरित्यर्थः ॥ २३ ॥

सिय तं ण सम्मवयणं इयं सम्मवयणंति किं माणं । अह
लोयचित्तेणेयं तहा अ पावा विगाणाओ ॥ २४ ॥

स्यात्तत्संसारमोचकवचनं न सम्यग्वचनमित्याशङ्क्याह-इत
रद्वैदिकं सम्यग् वचनमिति किं मानमथ लोक एवमानमि-
त्याशङ्क्याह-नैतत्तत्तालोकस्य प्रमाणतया पाठात् । अन्य-
था प्रमाणस्य षट् संख्याविरोधात् । तथा विगानाच्च । नहि
चेदं वचनं प्रमाणमित्येकवाक्यमनालोकतामिति ॥ २४ ॥

“अह पाठोभिमओ चिय विगाणमवि एत्य थोवगाणंतु । एत्थं
पि णम्ममाणं सव्वेसिं तदंसणाओउ” ॥ २५ ॥

अथ पाठोऽभिमत एव लोकस्य प्रमाणमध्ये षण्णामुपलक्ष-
णात्वात् विगानमप्यत्र वचनप्रामाण्ये स्तोकात्नामेव लोका-
नामित्येतद्देशाशङ्क्याह-अत्रापि कल्पनार्थं न प्रमाणं सर्वेषां लो-
कानामदर्शनादल्पबहुत्वाभिन्नव्याभावादित्यर्थः । २५ ।

“किं तेसिं दंसोणं अल्पबहुत्वं जहित्य तह चेव । समच-
त्य समवसेयं णेवं वभिचारभावाओ” ॥ २६ ॥

किं तेषां सर्वेषां लोकानां दर्शनेन अल्पबहुत्वं कथेत्यं मध्य-
देशादौ वेदवचनप्रामाण्यं प्रति तथैव सर्वत्र क्षेत्रान्तरेष्वपि
समवसेयं लोकात्वादिति हेतुभ्य इत्यत्राह-नैवं व्यभिचार
भावात्कारणात् ॥ २६ ॥ एतदेवाह-

“अप्याहारे वहुगा दीसंति दिया तहा ण सुद्धत्ति ।
ण य तदंसणाओ चिय सव्वत्य एयं हवइ एवं,, ॥ २७ ॥

अल्पाहारा वहवो दृश्यन्ते द्विजा ब्राह्मणास्तथा न शूद्रा
इति ब्राह्मणवहुत्वं दृश्यते । न च तद्दर्शनादेवाहरे बहुद्विज-
दर्शनादेव सर्वत्र भिल्लपल्ल्यादावप्येतद्भवत्येव द्विजवहुत्व-
मिति गार्थः ॥ २७ ॥ उपपत्त्यन्तरमाह-

ण य बहुआण वि इत्थं अविगाणं सोहणं ति णियमोयं ।

नयणं धोवाणं पि ह्मुहं परभावजोएण,, ॥ २८ ॥

न च वहुनामप्यत्र लोके विगानमेकवाक्यतारूपं शोभन-
मिति नियमवचनस्तोकानामपि न शोभनं मूढैतरभावयोगे-
न मूढानां वहुनामपि न शोभनममूढस्य त्वेकस्यैवेति
भावः ॥ २८ ॥

ण य रागाद्विरहिओ को वि मायाविससकारिति ।
जं सव्वे चियपुरिसा रागाइनुआ उ परपक्खे ॥ २९ ॥

न च रागाद्विरहितः कोऽपि माता प्रमाता विशेषकारी
विशेषकृत्यतः सर्वेऽपि पुरुषा रागादियुताः परपक्षे परनये
मीमांसकस्य सर्वज्ञानश्रुतपरांतत्वात् । दोगान्तरमाह-
एवं वयणमिच्छा धम्मदोसाइमित्थिणां पि । घाणं ताणं
दियवरतुरओ नणु चंडिगार्णि ॥ ३० ॥

एवं च प्रमाणविशेषापरिकादीनां देवताविशेषाणाम् ।
ण य तेसिं पियवयणं एत्थ णिमिंजं निजंनं सव्वे उ । तह
घायंति सया अमुअत्तं चोअणावक्का ॥ ३१ ॥

न च तेषामपि श्लेच्छानां न वचनमत्र निमित्तमिह द्विज-
घाते किंतु वचनमेवं कुत इत्याह यत्र सर्वत एव श्लेच्छास्ते
द्विजवरपां घातयति अश्रुतं तच्चोदनावाक्यं द्विजवरघात-
विधिरयं चेत्ये तथा ॥ ३२ ॥

अहं तं ण तत्थ रूढं एयं विणद्धतुल्लभेवेयं । अहं तं धोवमणु-
मइयं इमं पि एयारिसं तेसिं ॥ ३२ ॥

अथ तन्मलेच्छप्रवर्तकवचनं नात्र रूढं लोके इत्याशंक्याह-
तदपि वैदिकं न तत्र भिल्लमते रूढमिति तुल्यमल्पतरारूढत्व-
मथ तन्मलेच्छप्रवर्तकं वचनं तेषां काममनुचितमसंस्कृत-
मित्याशंक्याह तदपि वैदिकं न तत्तु इदमप्येतादृशं तेषां
मलेच्छप्रवर्तकमेववचनं वेदेऽस्ति न द्विजप्रवर्तकं श्रवणमात्र-
स्यानंतत्वात् अश्रवणस्योच्छिन्नशास्त्रत्वेनोपपत्तिरिति तैर-
पि वक्तुं शक्यत्वादिति ॥ ३३ ॥ अन्यापि कल्पना ब्राह्मण-
परिग्राहित्वरूपा भिल्लपरिगृहीतत्वादि तुल्यत्वेन दुष्टेत्याह ।

अहं तं ण चेइ अखलुत्तंति एमेव इत्थविणमाणं । अहं
तत्था सवणमिदं हविज्ज उच्छिसिहिता ॥ ३४ ॥

ण य तत्त्विवज्जणाओ चियदुभयता वोच्छतुल्लभणिईओ ।
आणा विकप्पणाइ साहम्मविहम्मओ दुट्ठ ॥ ३५ ॥

यस्मादेवम् ।

तम्हाण वयणमित्तं सव्वस्य विसेसओ वृहज्जेण । एत्थ
पवित्तिणिमित्तं एवं दट्ठव्वयं होइ ॥ ३६ ॥

तस्मान्न वचनमात्रमुपपत्तिशून्यं सर्वत्रविशेषतः कारणात्
बुधजनेन विद्वज्जनेनात्र लोके प्रवृत्तिनिमित्तमेवं
द्रष्टव्यम् ॥ ३६ ॥

किं पुण विसिद्धं चियं जं दिट्ठिहोणो खलु विरुद्धं । तह
संभवं सरूवं वियारिजं मुद्धबुद्धीए ॥ ३७ ॥

किं पुनर्विशिष्टमेव वचनं प्रवृत्तिनिमित्तमिह द्रष्टव्यं किं
भूतं यत् हट्ठेऽश्रयां न खलु विरुद्धं तृतीयसंस्थानसंस्कान्त-
मित्यर्थः । तथा संभवत्स्वरूपं यत्र पुनरत्यन्तासंभवं विचा-
र्यं मुद्धबुद्ध्या मध्यस्थतयेति गाथार्थः ॥ प्रति० ।

जितागमस्यैव च सम्भवद्रूपत्वन्तदितरस्य चासम्भवद्रूपत्व-
प्रतिमाशतके यथा ।

तह संभवंतरूवं सव्वसव्वन्वृवयणओ एयं । तं णिच्छियं हि
आगमपउत्तगुरुसंपदाएहिं ॥ ६६ ॥

तथा संभवद्रूपं सर्वं सर्वज्ञवचनत एतत् तन्निश्चितं हि
आगमप्रयुक्तगुरुसंप्रदायेभ्यः ॥ ६६ ॥

वेयवयणं तु णेवं अपोरुसेयं तु तंभजेण । इणमंवंतविरुद्धं
वयणं वा पोरिसेयं च ॥ ६७ ॥

वेदवचनं तु नैवं संभवत्स्वरूपं अपौरुषेयमेव तन्मतं इदम-
त्यंतविरुद्धं वचनं यदुत वचनं वा पौरुषेयं चेति गाथार्थः
॥ ६७ ॥ एतद्भावनामाह ॥

जंत्रू चरुति वयणं पुरिसाभावो उ णेवमयंति । तातस्सेवा
भावो णियमेण अपोरुसेयत्ते ॥ ६८ ॥ तत्त्वावारविरहिंयं
ण कत्थइ मुच्चइ इह वयणं । सवणे वि य णासंका अदिस्स
कत्तुव्भवा होइ ॥ ६९ ॥

तद्व्यापारविरहितं न च कचित् श्रूयते इह लोके श्रवणेऽपि
च नाशंका दृश्यकर्तुं शक्यायेति प्रमाणाभावादिति गाथार्थः ६९-
“अदिस्सकत्तिगणो अण्णं मुच्चइ कं णु आशंका । मुच्चइ पि-
सायवयणं कयाइ एयत्तु ण सदेव” ॥ ७० ॥

अदृश्यकर्तृकमेवान्यत् श्रूयते कथं चाशंकेति विपक्षादष्टेरि-
त्यर्थः । आत्राह श्रूयते पिशाचवचनं कथं न लौकिकमेत-
त्तु वैदिकमपौरुषेयं न सदैव श्रूयते यथाश्रुतगमद्रूपणमाह-
“वण्णादपोरुसेयं लोइअवयणणाणीह सव्वेसि । वेयंमि को
विसेसो जेण तहिए स समोहो” ॥ ७१ ॥

वर्णाद्यपौरुषेयं लौकिकवचनानामपीह सर्वेषां वर्णत्वादि-
वाचकत्वादेः पुरुषैरकरणात् वेदे को विशेषो येन तत्रैषोऽ
सद्ब्रह्मोऽपौरुषेयत्वात्संग्रह इति ॥ ७१ ॥

ण य णिच्छियओ विहू तओज्जइ पायं कं विसण्णाया ।
जं तस्सत्थ णासण विसण्ह अइदियासत्ति ॥ ७२ ॥

न च निश्चयोऽपि ततो वेदवाक्यात् युज्यते प्रायः कचिदव-
स्तुतिं सन्यायात् यद् यस्मात्तस्य वेदवचनस्यार्थप्रकाशन-
वियये प्रक्रमेऽर्तीन्द्रिया शक्तिरिति गाथार्थः ॥ ७२ ॥

णो पुरिसमिचगम्मा तदतिसओ विण बहुमओ तुहं । लो-
इयवयणेहिंतो दिट्ठं च कं चि वेहम्मं ॥ ७३ ॥

न पुरुषमात्रगम्या एषा तदतिशयोऽपि न बहुमतो युष्माकं
अतीन्द्रियशीलो लौकिकवचनेभ्यः सकाशाद्दृष्टं च कथंचि-
द्वैधर्म्यं वेदवचनानामिति गाथार्थः ॥ ७३ ॥

ताणीह पोरुसेयापोरुसेयाणि वेयवयणाणि । सगुज्जसिपमुहा-
णं दिट्ठो तह अत्थेभउत्ति ॥ ७४ ॥

तानीह पौरुषेयाणि लौकिकानि अपौरुषेयाणि वेदवचनानी-
ति वैधर्म्यं स्वर्गोर्वशीप्रमुखानां शब्दानां दृष्टतार्थभेदोऽ-
पि एवं च य एव लौकिकास्त एव वैदिकाः स एवैषामर्थ-
इति यत् किंचिदेतत् ॥ ७४ ॥

“ण य तं सहावउच्चिय सत्थण्णासणपरंपईवो । समयीवि-
भेयाजोगा मिच्छत्तण्णासजोगा य” ७५ ॥

न च तद्वेदवचने स्वभावात् एव स्वार्थप्रकाशानपरं प्रदीपव-
त् कुत इत्याह समयविभेदायोगात् संकेतभेदाभावात् सि-
ध्यात्वप्रकाशयोगाच्च कचिदन्तर्दृष्टत्वेति भावः ॥ ७५ ॥
तदाह—

ईदीवरंमि दीवो पणसई रत्तयं असंतं पि । चंदो वि पीयव-
त्थं धवलैति न णिच्छओ ततो ॥ ७६ ॥

ईदीवरे दीपः प्रकाशयति स्फुटतामसतीमपि चंद्रोऽपि
पीतवर्धं धवलमिति प्रकाशयति न निश्चयस्ततो वेदवच-
नाद्यभिचारिण इति गाथार्थः ॥ ७६ ॥

“एवं णो कहियागमपओगुरुसंपयायभावो वि । जुज्झइ
सुहोइअं खलु ता एण छिनमूलत्ता ॥ ७७ ॥”

एवं न कथितागमप्रयोगगुरुसंप्रदायभावोऽपि प्रवृत्त्यंगभूतो
युज्यते यत इह खलु वेदवचने न्यायच्छिन्नमूलत्वात्तथा-
विधवचनासंभवादिति गाथार्थः ॥ ७७ ॥

ण कयाइ कस्तइ इह णिच्छायमो कइ वि कंथुमि । जाउत्त केइ
एवं जं सो तत्तं स वामोहो ॥ ७८ ॥

न कदाचिदतो वेदवचनात् कस्यचिदिह निश्चय एव क-
चिद्वस्तुनि जात इति कथयति सति यदसौ वैदिकस्तवं स
व्यामोहः स्वतोऽप्यज्ञात्वा कथनात् ॥ ७८ ॥

ततो अ आगमो जो विणेयसत्ताणसो वि एमेव । तस्स प-
उपेव अणिवारणं च वामोहो ॥ ७९ ॥

ततश्च वैदिकदार्ढ्यादागमो यो व्याख्यातः विनयसत्वानां
सर्वेषां सोऽप्येवमेव व्यामोह एव तस्यागमार्थस्य प्रयोगो-
ऽप्येवमेव व्यामोह एव अनिवारणं च नियमेन व्यामोह ए-
वेति गाथार्थः ॥ ७९ ॥

णेवं परंपराए माणं एत्थ गुरुसंपयाओ वि । रूवविसेसद्वणे

जह संवेअण सवेरिं ॥ ८० ॥

नैवं परंपरायां मानं अत्र व्यतिकरे गुरुसंप्रदायोऽपि निद-
र्शनमाह—सितेतरादिरूपविशेषस्थाने यथा जात्यधानां स-
र्वेषामनादिमताम् ॥ ८० ॥ पराभिप्रायमाह—

भवतो वि य सव्वनू तव्वो आगम पुरस्सरो जेण । तासो
अपोरुसंओ इअरो वाणागमो जोओ ॥ ८१ ॥

भवतोऽपि च सर्वज्ञः सर्व आगमपुरस्सरं येन कारणेन
स्वर्गकेवलार्थिना तपोध्यानादिकर्तव्यमित्यागमः अतः प्रवृ-
त्तेरिति तदस्वावयोरुपेयः इतरः अनादिमत सर्वज्ञोऽनाग-
मादेव कस्यचित्तमेतरेणापि भाषादिति गाथार्थः ॥ ८१ ॥

णो भयमवि जण्णओ वीयंकुरजीवकम्मजोगसमो अह वत्थतो
उ एव ण वण्णओ वत्तहीणं तं ॥ ८२ ॥

अत्रोत्तरं न तद्वसुभयमप्यागमः सर्वज्ञद्वययस्मादनादि-
धीजांकुरकर्मयोगसमं न ह्यत्रेदं पूर्वमिदं नेति व्ययस्था त-
तश्च यथोक्तदीपाभावः अथवा अथत एव धीजांकुरादिन्या-
सः सर्व एव कथंचिदागममासाद्य सर्वज्ञो जातः तदर्थतश्च
तत्साध्यक इति वचनतो न वचनेमेवाश्रित्य मरुदेव्यादीनामे-
कांतरेणापि भावान् । तत्रचानात्कथनं तन्यनाशपि वक्तारम-
तरेण वचनप्रवृत्तरेणागतम् । तदर्थप्रतिपत्तिस्तु ह्ययोपशमां-
दरविहृदा तथा दर्शनादतत्त्वमुपमधिया भावनीयम् ॥ ८२ ॥

वेयवयणंमि सव्वं णापण संभवंतरूवं जं । ताइ परवयणसिद्धं
वत्थु कइं सिज्झइ ततो ॥ ८३ ॥

वेदवचने सर्वमागमादिन्यायेनासंभवद्रूपं यद्यस्मात् तत्तस्मा-
दितत्त्ववचनात्सिद्धं सद्भूतवचनसिद्धं वस्तु हिंस्येवादि
कथं सिध्यति ततो वेदवचनादिति गाथार्थः ॥ ८३ ॥ प्रति०
॥ पं० व० ॥

(आगमस्य च स्वरूपप्रतिपादकस्यापि प्रामाण्यम्) न च
स्वरूपप्रतिपादकानामप्रामाण्यम् प्रमाजनकत्वस्य सद्भावा-
त् । तथाहि—प्रमाजनकत्वेन प्रमाणस्य प्रामाण्यं न प्रवृत्ति-
निवृत्तिजनकत्वेन तच्चेहास्त्येव प्रवृत्तिनिवृत्ति तु पुरुषस्य
सुखदुःखसाधनत्वाध्यवसाये समर्थस्यार्थित्वाद्भवत इति ।
अथ विधावेगत्वादीनां प्रामाण्यं न स्वरूपार्थत्वादिति चे-
त्तदसत्स्वार्थप्रतिपादकत्वेन विध्यंगत्वात्तथाहि—श्रुतेः स्वा-
र्थप्रतिपादकत्वेन प्रवृत्तकत्वं निंदायास्तु निवृत्तकत्वमिति ।
अन्यथा हि तदर्थपरिज्ञाने विहितप्रतिपिद्धेष्वविशेषेण प्रवृ-
त्तिनिवृत्तिर्वा स्यात्तथाविधवाक्यस्यापि स्वार्थप्रतिपादनद्वा-
रेणैव पुरुषेभ्यः कृते ह्येतेन स्वरूपपरेष्वपि वाक्येषु स्याद्वा-
क्यस्वरूपतया अविशेषहेतोर्वाभावादिति तथाहि स्वरूपा-
र्थानामप्रामाण्ये मेध्या आपोऽध्माः पवित्रं मेध्यमशुचित्वेवं-
रूपापरिज्ञाने विध्यंगतायामप्यविशेषेण प्रवृत्तिनिवृत्ति-
प्रसंगः न चैतदस्ति मेध्येष्वेव प्रवर्तते अमेध्येषु च निवर्तते
इत्युपलंभात्तदेव स्वरूपार्थेभ्यो वाक्येभ्योऽप्यस्वरूपावबोधं
सति इष्टे प्रवृत्तिदर्शनादिनिष्टे च निवृत्तेरिति ज्ञायते स्वरूपा-
र्थानां प्रमाजनकत्वेन प्रवृत्तिं निवृत्तिं वा विधिसहकारित्व-
मिति अपरिज्ञानानुप्रसंगः । अथ स्वरूपार्थानां प्रामाण्ये
प्रावाणः भवेत् इत्येवमादीनामपि यथार्थता स्यान्न मुख्ये
याधकांपत्तेर्यत्र हि मुख्ये बाधकं प्रमाणमस्ति तत्रोपचा-
क्यतना तदभावे तु प्रमाणमेव न चेच्चरसद्भावप्रतिपादनेषु
किंचिदस्ति बाधकमिति स्वरूपे प्रामाण्यमभ्युपगंतव्यम् ॥
॥ सम्म० ॥

(मूलागमैकदेशभूतस्य चागमान्तरस्यापि प्रामाण्यम्) “दे-
दप्यं शुध्यति यत्रासावागमः सुपरिशुद्धः । तदभावे तद्देशः
कश्चित्स्यादन्यथा ग्रहणात्” ॥ पं० ॥ मू० ॥

ऐदंपर्यं तात्पर्यं पूर्वोक्तं शुध्यति स्फुटीभवति यत्रागमे अ-
सावागमः सुपरिशुद्धः प्रमाणभूतस्तदभावे ऐदंपर्यं शुध्य-
भावे तद्देशः परिशुद्धागमैकदेशः कश्चिदन्य आगमः स्या-
न्न तु मूलागम एव अन्यथा ग्रहणात् मूलागमैकदेशस्य सम-
ता विषयस्यान्यथा प्रतिपत्तेर्यतः समतामवलंबनास्तातेपि
तत्तच्छेदं ॥ टी० पं०

मूलागमव्यतिरिक्ते तदेकदेशभूत आगमेऽन्यथा परिशु-
द्दिते द्वेयो विधेयो न वेति प्रतिपादनायाह—“तत्रापि च न द्वे-
यः कार्यो विषयस्तु यज्ञतो मृग्यः । तस्यापि न सद्बचनं सर्वं
यत्प्रवचनादन्यत्” ॥ पं० ॥ मू० ॥

तत्रापि च तदेकदेशभूत आगमान्तरे न द्वेयः कार्यो न द्वेयो
विधेयो विषयस्त्वभिधेयरूपो यत्नेन मृग्यो न द्वेयणीयो य-
थैवं सर्वेयम् तद्वचनं किं न प्रमाणीक्रियत इत्याह तत्सा-
ध्यागमांतरस्य न सन्न शोभनं वचनं सर्वमखिलं यत्प्रवच-
नान्मूलागमादन्यत् यत्तु तदनुपाति तत्सदेवेति ॥ पं० टी० ॥
कस्मात्तुनस्तत्राद्वेयः क्रियत इत्याह ॥

अद्वेपो जिज्ञासा शुश्रूषा श्रवणबोधमीमांसा । परिशुद्धा प्रति-
पत्तिः प्रवृत्तिरष्टांगिकी तत्त्वे ॥ १४ ॥ पो० मू० ॥

अद्वेपोऽप्रीतिपरिहारस्तत्त्वविषयस्तत्पूर्विका ज्ञातुमिच्छा
जिज्ञासा तत्त्वविषया ज्ञानेच्छा तत्त्वजिज्ञासापूर्विका बोधां-
भःश्रोतसः शिराकल्पा श्रोतुमिच्छा शुश्रूषा तत्त्वविषयैव
तत्त्वशुश्रूषानिवन्धनं श्रवणमाकर्णनं तत्त्वविषयमेव बोधो-
ऽवगमः परिच्छेदो विवक्षितार्थस्य श्रवणनिवन्धनस्तत्त्ववि-
षय एव मीमांसा सद्भिचाररूपा बोधानंतरभाविनी तत्त्वविष-
यैव । श्रवणं च बोधश्च मीमांसा च श्रवणबोधमीमां-
सा । परिशुद्धा सर्वतो भावविशुद्धा प्रतिपत्तिमीमांसेतर-
कालभाविनी निश्चयाकारा परिच्छिन्नादिदिग्दिग्मेव तत्त्व-
विषयैव प्रवर्तनं प्रवृत्तिरनुष्ठानरूपा परिशुद्धा प्रतिप्रत्यन्त-
रभाविनी तत्त्वविषयैव प्रवृत्तिशब्दो द्विरावस्यते तेनायमर्थो
भवति तत्त्वप्रवृत्तिरष्टांगिकीः संघटते नागमान्तरमूलगमैकदेश-
भूते न द्वेयः कार्य इति ॥ १४ ॥ टी० पो० ॥

(७ प्रमाणान्तरविषय एष पदार्थो नागमेन बोध्यते किन्तु
प्रमाणान्तरविषयोऽपि) न हागमसिद्धाः पदार्था इति प्र-
त्यक्षस्यापि प्रतिक्षेपो युक्तः यदपि प्रत्यक्षानुमानाविषये
त्यर्थ आगमप्रामाण्यवादिभिस्तस्य प्रामाण्यमभ्युपगम्यते
तदुक्तमात्रास्यस्य क्रियार्थत्वादानर्थक्यमतदर्शनामिति ।
तदप्युक्तं । यतो यथाप्रत्यक्षप्रतीत्यर्थं विप्रतिपत्तिवि-
षयानुमानमपि प्रवृत्तिमासादयतीति प्रतिपादितं । तथा प्र-
त्यक्षानुमानप्रतिपक्षेऽप्यात्मलक्षणोऽर्थस्तस्य वा प्रतिनियत-
कर्मफलसंबन्धेवल्लक्षणे त्रिप्रत्यागमस्य प्रवृत्तिर्नाभ्युपगमस्य
विषयः । नचागमस्य तत्राप्रमाण्यमिति वक्तुं युक्तं सर्वज्ञप्र-
णीतत्वेन तत्प्रामाण्यस्य व्यवस्थापितत्वात् ॥ सम्म० ॥

आगमप्रमाणश्च प्रमाणान्तरे नान्तर्भवति तथा चात्र शङ्कि-
तम् विशेषावश्यके आगमोऽप्यनुमानात्र भिद्यते परमार्थ-
तत्त्वस्याप्यनुमानात्वात्तथाहि—शाब्दप्रमाणमागम उच्यते
शब्दश्च द्विविधो दृष्टार्थविषयोऽदृष्टार्थविषयश्च । तत्र दृष्टार्थ-
विषया शब्दाः प्रतीतिः सा वस्तुतोऽनुमानसमुच्चैव यतः
कल्पितप्रमं पृथुध्वनोदरोध्वकुण्डलोद्गायततृचरीवादिमति
घटपदार्थं घटशब्दं प्रयुज्यमानं दृष्ट्वा तदुत्तरकालं कापि
घटमानयेत्यादिशब्दं श्रुत्वा पृथुध्वनोदरादिमदर्थं एव घट
उच्यते तथाभूत एव पदार्थं घटशब्दप्रयोगप्रवृत्तेर्यथा पूर्व-
कुम्भकारापणादौ घटशब्दश्रवणमिदानीमपि श्रूयते तस्मात्तथा-
भूतस्यैव पृथुध्वनोदरादिमतः पदार्थस्य मया आनयनादि-
क्रिया कर्तव्येत्यनुमानं विधाय प्रमाता घटानयनादिक्रियां
करोतीत्येवं दृष्टार्थविषयं शाब्दं प्रमाणं वस्तुतो नानुमाना-
द्विद्यते ॥ विशे० ॥

(८) काणादाश्च शब्दोऽनुमानं व्याप्तिग्रहणयत्नेनार्थप्रतिपाद-
कत्वाद्धूमवदिति । तत्र हेतोरामुखे कूटाकूटकार्यापणनिरूप-
णप्रवणप्रत्यक्षेण व्यभिचारास्तथाभूतस्यापि तत्प्रत्यक्षस्यानु-
मानरूपतापायात् आः कथं प्रत्यक्षं नाम भूत्वा व्याप्तिग्रहण-
पुरस्सरं पदार्थं परिछिदावुन्मीलितं हि चलोचनं जातमेव
परीक्षकाणां कूटाकूटविषयेन प्रत्यक्षमिति क व्याप्तिग्रहणा-
वसर इति चेत्तदेवाप्यत्रापि प्रतीतिः ॥ तथाहि—
समुष्कारितभेदध्वनिर्जातमेव जस्त्य शब्दार्थसंबन्धनमिति

क व्याप्तिग्रहणावकाश इति । एवं तर्हि नालिकेरुद्धापवासिनो-
ऽपि पनसशब्दात्तदर्थसंविन्तिः स्यादिति चेत्किं नापरीक्षक-
स्यापि कार्यापणं कूटाकूटविषयेन प्रत्यक्षोत्पत्तिः । अथ या-
वानेतादृशविशेषसमाकलितकलेवरः कार्यापणस्तावानशेषः
कूटोऽकूटावाऽनिष्टं कनीयस्त्वत्युत्पदेशसाहायकापेक्षं चक्षु-
रादि तद्विविधं कौशलं कलयति नचापरीक्षकस्यार्थः प्राक्मा
वर्तिष्यति चेत्तर्हि शब्दोऽपि यावानेव सशब्दानेव साध्याव
सोर्धवाचक इति संवित्तिसाहाय्यस्तत्प्रतिपादने पटीयात्र च
नालिकेरुद्धापवासिनः प्रागियं प्रादुरासीदिति कथं तत्प्रती-
तिः स्यात् । अथेतादृशसंवेदनं व्याप्तिसंवेदनरूपमेव तद-
पेक्षायां च शब्दार्थज्ञानमनुमानमेव भवेदिति चेत्कूटाकूट-
कार्यापणविवेकप्रत्यक्षमपि किं न तथा तत्रापि तथाविधो-
पदेशस्य व्याप्त्युल्लेखस्वरूपत्वात् । अथ व्याप्तिः प्राक् प्र-
वृत्तापि तदानीमभ्यासदशापन्नत्वेनानपेक्षानाप्त्यत्यक्तमेव
तत्तदपेक्षायां तु भवत्येवैतदनुमानं कूटोऽर्थं कार्यापणस्त-
थाविधविशेषसमन्वितत्वात्प्राक्प्रेक्षितकार्यापणवदिति चेदे-
तदेव समस्तमन्यत्रापि तुल्यं विद्वाकरोतु भवान्न खल्व-
भ्यासदशायां कापि व्याप्ति शब्दोऽप्यपेक्षते सहस्रैव तज्ज्ञा-
नोत्पत्तेरनभ्यासे तु को नाम नानुमानतो मन्यते यथा कस्य-
चिद्विस्मृतसंकेतस्य कार्यान्तरे पनसशब्दश्रवणे यः पन-
सशब्दः स आमूलफले ग्रहिविपविशेषपवाचको यथा
यज्ञदत्तोक्तः प्राक्तनस्तथा चायमपि देवदत्तोक्त इति । एवं
च पक्षकदेशे सिध्यसाध्यताशब्दोऽनुमानमित्यत्र सकल-
वाचकानां पक्षीकृतानामेकदेशस्यानुमानरूपतया स्वीकृत-
त्वात् । यत्वागमरूपतया स्वीकृतः शब्दस्तत्राभ्यासदशापन्नत्वे-
न व्याप्तिग्रहणापेक्षैव नास्त्यन्यथा कूटाकूटकार्यापणप्रत्यक्षेण
व्यभिचारापत्तेस्तथा च हेतोरसिद्धिः । एवं च विवादास्पदं
शब्दो नानुमानं तद्विभिन्नसामर्थीकत्वात्कूटाकूटकार्यापण-
विवेकप्रत्यक्षवदिति सिद्धम् ॥

किं च वाचामनुमानमानतामातन्वानोऽसौ कथं पक्षधर्म-
तादिकमादर्शयेत् चैत्रः ककुदादिमदर्थविवक्षावान् गोश-
ब्दोच्चारणकर्तृत्वादहमिवेत्यर्थमिति चेन्नन्वत्वतो विवक्षामा-
त्रस्यैव प्रतीतिः स्यात्तथा च कथमर्थं प्रवृत्तिर्मेवैव विवक्षा-
तोऽर्थसिद्धिरिति चेन्मैवमस्य तद्व्यभिचारादानासानामन्य-
थापि तदुपलब्धेः अथ यथातोकाच्छब्दात्तथासविवक्षा-
तोऽक्षरुणैवार्थसिद्धिर्भविष्यतीति चेत्तस्य किं प्रतीति-
पराहतेवैयं परम्परा शब्दश्रुतौ सत्यां प्रतीत्यन्तराव्यव-
हितस्यैवार्थस्य संवेदनाद्यथा लोचनव्यापारे सति रूपस्य
अपि चाप्रतीतिर्यथाहकल्पना महापातकं क्रियतां नाम यदि
नान्या गतिः स्यादस्ति चेयं शब्दस्य स्वाभाविकवाच्यवा-
चकभावसंबन्धद्वारेणाथप्रत्यायकत्वोपपत्तेः एतच्च स्वाभा-
विकसामर्थ्यसमयाभ्यामित्यादिसूत्रे निर्णयितव्यं ॥ उदाह-
रति समस्यत्र प्रदेशे रत्ननिधानं सति रत्नसानुप्रभृतय
इति वक्ष्यमाण लौकिकजनकादिलोकोत्तरतीर्थकाद्यपेक्ष-
या क्रमेणोदाहरणोभयौ ॥ रत्ना० ॥

अत्राह मीमांसकः शब्दज्ञानादसंश्रिकृष्टेयं शुद्धिः शब्द मिति
यचनात् “शब्दादुदेति यद् ज्ञानमप्रत्यक्षेऽपि वस्तुनि । शब्दं
तदिति मन्यते प्रमाणांतरवादिनं” इति लक्षणलक्षितस्य प्रमा-
णांतरस्य सद्भावात् कथं दे एव प्रमाणं । न चास्य प्रत्यक्षप्र-
माणता साविककत्वत्वात् नाप्यनुमानता विरूपलिंगाप्रभव-

त्वात् अनुमानगोचराविषयत्वाच्च । तदुक्तं "तस्माद-
स्यानुमानत्वं शब्दे प्रत्यक्षवद्भवेत् । वैकल्पिकहितत्वेन ता-
दृग्विषयवर्जनात्" । तथाहि न शब्दस्य पञ्चार्थित्वं धर्मिणो-
ऽयोगात् । न चार्थस्य धर्मित्वं तेन तस्य संबंधाभिज्ञेः । न चा-
प्रतीतेऽर्थं तद्धर्मतया शब्दस्य प्रतीतिः संबन्धिनी प्रतीते चार्थे
न तद्धर्मताप्रतिपत्तिः शब्दस्योपयोगिनी तामन्तराणाप्यर्थस्य
प्रागर्थ्यं प्रतीतेरन्यथा तस्य तद्धर्मतया प्रतीत्ययोगात् भवतु
वार्थो धर्मो नयापि किं तत्र साध्यमिति वक्तव्यं सामान्य-
मिति चेन्न तस्य धर्मिपरिच्छेदकाल एव सिद्धत्वात् ।

तदपरिच्छेदे धर्मिपरिच्छेदात्यागात् न गृहीते विशेषणावि-
शेष्ये बुद्धिरिति न्यायात् । न च सामान्यं धर्मि अर्थविशो-
षस्तत्र साध्यधर्म उक्तदोषानतिक्रमात् । विशेषस्य चात-
न्वयादथ शब्दो धर्मो अप्रयोजनित साध्यो धर्मः शब्द एव
च हेतुः न प्रतिज्ञार्थकदेशत्वप्राप्तेरयं शब्दत्वं हेतुरिति न
प्रतिज्ञार्थकदेशत्वं दोषः न शब्दस्यानुमानत्वात् गोशब्दत्व-
स्य निषेत्स्यमानत्वेनासिद्धत्वात् । अत एवानुमानतुल्यविषय-
तापि न शब्दे संभवति । तदुक्तं "सामान्यविषयत्वं हि
यदस्य स्थापयिष्यते । धर्मो धर्मविराष्टश्च लिङ्गित्येव
साधितं" न तावदनुमानं हि यावत्तद्विषयं न तत् । अथ शब्दो-
ऽर्थवत्त्वेन पक्षः कस्मान्न कल्प्यते । प्रतिज्ञार्थकदेशो हि हेतुस्त-
त्र प्रसज्यते । पक्षे धूमविशेषे हि सामान्यं हेतुरिष्यते । शब्दत्वं
गमकं तत्र गोशब्दत्वं निषेत्स्यते । विशेष्यतो ध्वक्किरेव हेतो-
ऽश्रैका प्रसज्यत" इति शब्दस्य चार्थेन संबंधाभावतो यथा
न पक्षधर्मत्वं तथा नव्योऽपि प्रमेयेण व्यापाराभावतोऽ-
संगत एव "तदुक्तं अन्यो न च प्रमेयेण निरूप्यते ।
व्यापारेण हि सर्वेषामन्वेतुत्वं प्रतीयते । यत्र धर्मोऽस्ति तत्रा-
न्यस्तत्त्वं नान्यवयः स्फुटः । न त्वेवं यत्र शब्दोऽस्ति तत्रार्थो-
ऽस्तीति निश्चयः । न तावत् यत्र देशोऽस्ति न तत्कालोऽवगम्य-
ते । भिवेन्नित्यविभुत्वाच्चैव सर्वार्थेष्वपि तत्त्वमम् । तत्र
संबन्ध इत्यत्राद्यतिरेकस्य चागतेः । सर्वशब्दरेशार्थ-
प्रतिपत्तिः प्रसज्यते" । अन्यथाभावे व्यतिरेकस्याप्यभावः
उक्तं च "अन्वयेन विना तस्माद्व्यतिरेकः कथं भवेदिति"
तदेवमनुमानलक्षणभावात् शब्दं प्रमाणांतरमेव ॥ सम्म०
अत्र प्रतिविद्यते यत्सावच्छब्दस्य वैकल्पिकहितत्वेन तादृग्वि-
षयाभावाच्चानुमानानंतर्भावप्रतिपादनमर्थध्यायनं न ह्यप्रमाणस्यानुमानानंतर्भावायुक्तः पुनः शब्दोद्भवस्य ज्ञान-
स्याप्रामाण्यं शब्दस्यार्थप्रतिबंधाभावात् । न हि शब्दोऽ-
र्थस्य स्वभावोऽर्थेन भेदात्तापि कार्यं तेन विनाऽपि भावात् ।
न च तादात्म्यतदुत्पत्तिव्यतिरेकः संवेधो गमकत्वनिबंधन-
मस्ति न च स इति प्रतीतिबलाद्वास्तवप्रतिपत्तिशक्त्युक्तानां
प्रतीतिनामिष्यार्थप्रकाशकः संभवति न च व्यत्यस्यित्वा-
र्थप्रतिपादनयोग्यता संकेतेन शब्दस्यासिध्यत्यत इति
वक्तव्यं पुनरेच्छावशादन्यत्रार्थं शब्दस्य समयभ्रष्टप्रतिप्र-
सक्तः । इदमेतत् च पुनरेच्छावशादन्यत्रापि विषये शब्दा-
नां प्रवृत्तिः न च पुनरेच्छावृत्तिः समयो वस्तुप्रतिबद्धः तद-
भावेऽपि तस्य प्रवृत्तिः । न च संकेतमरेण शब्दवस्तुप्रत्या-
यकत्वं संकेताभावप्रसक्तः । आम्रप्रणीतशब्दानां पुनरर्थ-
व्यभिचारेऽप्याम्रप्रणीतव्यतिष्यार्थानुमानार्थं न पुनरात-
स्यैवासांभवत् । न च वाक्यप्रमाणाभावात् ततो वाह्यं
विषये शब्दानां प्रतिबंधाभावतः प्रामाण्यमेव संभवति

प्रत्यर्थमेवावधार्यसंभवाद्यक्रमणाभावात् । ततो वाह्यविष-
ये शब्दानां प्रतिबंधाभावतः प्रामाण्यमेव न संभवति पक्षध-
र्मताद्यनुमानत्वाभावप्रतिपादनं युक्तमेवेति स्थितम् । यत्र
चाभिप्रायसूचने प्रामाण्यमस्य तत्रानुमानलक्षणयुक्तस्यैव
नान्यादृग्भूतस्यैव प्रमाणांतरत्वम् ॥ सम्म० ॥

(६ सम्मतितकं आगममधिकृत्योक्तम्) तस्य च जीवाजीवा-
दिलक्षणे दृष्टिविषये वस्तुतत्त्वं सर्वदा विसंवादाददृष्टविषये
ऽप्येकवाक्यतया प्रवर्तमानस्य च प्रामाण्यं प्रतिपत्तव्यम् ।
न च वक्त्रधीनत्वात् तस्याप्रामाण्यं वक्त्रधीनत्वप्रमाण-
त्वयोर्धिरोधाभावाद्ब्रह्मन्धीनस्यापि प्रत्यक्षप्रामाण्योपलब्धेः ।
न चातृजत्वाद्ब्रह्मन्प्रतिबद्धेन तत्प्रामाण्यं तच्छब्दस्य विप-
र्ययादिति वक्तव्यं शब्दस्यात एव प्रमाणांतरत्वोपपत्तेरन्य-
थानुमानाद्विशेषप्रसंगात् । तथाहि-गुणवद्ब्रह्मप्रयुक्तश-
ब्दप्रभवाद्वा तत्राद्यनुमानान्नान्निशिर्यते अन्यथा बाह्यार्थ-
प्रतिबंधस्यात्रापि सद्भावानुमानादस्य विशेषः स्यात् ।
यदा च परोक्षेऽपि विषयेऽस्य प्रामाण्यमुक्तन्यायात् तदगुण-
वद्ब्रह्मप्रयुक्तत्वेनास्य प्रामाण्यमन्तश्च गुणवद्ब्रह्मप्रयुक्तत्व-
मिति तरेतराश्रयदोषोऽपि नात्रावकाशं लभते ॥

यथोक्तं संवादादस्य प्रामाण्यनिश्चये कुतोऽयमस्यात्र संवा-
द इत्यपेक्षायां मासप्रणीतत्वादित्यवगमो न पुनः प्रथममेव
तत्प्रतीतिनिश्चयादस्यार्थप्रतिपादकत्वं प्रतिबंधनिश्चयादनु-
मानस्य विषयतापि दृष्टविषयाविसंवादिवाक्यैकवाक्यतां
विरहस्य दृष्टार्थवाक्यैकदेशस्यान्यतः कुतश्चित्प्राक् संवादि-
त्वनिबंधनस्य प्रामाण्यस्य निश्चयोऽन्यावस्थयाश्चासप्रणी-
तत्वनिश्चयात् प्रवृत्तिरदृष्टार्थवाक्यान् वार्यत इति कुत
इतरेतराश्रयावकाश एकांतवादिवाक्यात् दृष्टार्थेऽपि वि-
संवादिनः संवेधा प्रवृत्तिरेव निश्चितविसंवादादगुल्यग्रहस्ति-
युधशतप्रतिपादकवाक्यादिवद्भेदाकृतवादिचचनात् वाच्यं
संभवतीत्युक्तं यतः सामान्यं वा तद्वाच्यं भवेद्विशोषो वा ।
उभयमनुभयं वेति विकल्पाः न तावत्सामान्यं तस्येतरव्यावृ-
त्तप्रतिनियतैकवचनरूपत्वायोगात् । शब्दावाच्यत्वे घटाद्यान-
यनाय प्रेरितः सर्वत्र प्रवर्तत न वा क्वचिद् भेदनिबंधनत्वा-
त् प्रवर्तते सामान्यस्यार्थक्रियाकारित्वं च बंधनव्यायोगात् ।
अथापि स्याद्यदाप्यं प्रतिपत्तिं वाक्यमश्रुतपूर्वं शृणोति तदा
पदानां संकेतकालानुभूतानामर्थं सामान्यलक्षणमेव प्रतिपाद्य-
ते या तु वाक्यार्थप्रतिपत्तिः सापेक्षासिद्धिधानाभ्यां विशो-
षविशेषभावत्वात्पदार्थप्रतिपत्तिनिबंधनानुपपत्तौ वाक्या-
त् तथाविधस्य तस्य स्वायत्तं सह संबंधाप्रतिपत्तेः वाक्यमेव
प्रवृत्तिनिश्चितव्यवहारकम् न पदं तस्यानर्थक्रियाकारिसा-
मान्यप्रतिपादकत्वेनाप्रवृत्तिमत्त्वात् एव न विवक्षाप्रतिभा-
सनमप्यर्थप्रतिपादयंतः शब्दानुमानतामासादयति अगृही-
तप्रतिबंधादपि वाक्यविशेषात् यथोक्तन्यायोक्तो वाक्यार्थप्रति-
पत्तेरनेनैवाभिप्रायेण संगता वाक्यगतां विना तददृष्टपदमेवा-
नुमानं भंतर्भावितवतः । उक्तं च मीमांसकैः-

वाक्यार्थं तु पदार्थं च संवेधानुगमादते । बुद्धिरुल्लस्यते
तस्माद्भिन्ना साप्यसंबुद्धिर्न ॥ १ ॥ वाक्येण्वद्वेष्टेण्वपिसार्थ-
केषु पदार्थचिन्नाव्रतया प्रतीतिम् । दृष्टानुमानव्यतिरेक-
भीताः । छिन्नाः पदाभेदविचारणायामिति ॥ २ ॥
असदेतदेवं कल्पनायां पदार्थानामपि वाक्यार्थप्रतिपत्तिहेतु-

त्वासंभवात् तथा हि घटः पटः कुंभ इत्यादिपदेष्वयं यथा-
ऽप्योन्यानुपपत्तयस्तत्र सामान्यात्मकार्थप्रतिपत्तिस्तथा संव-
दपदसमूहश्च वणादिपि किं न तथाभूतसामान्यप्रतिपत्तिर्भवेन्न
हि ततः सामान्यमात्राधिगमे तत्परित्यागो विशिष्टाद्यप्रति-
पत्तौ निमित्तमस्ति न चापेक्षासिद्धिमात्रात्पटवृत्तिः निमित्तं
पदार्थस्य पदार्थांतरं प्रत्युत्पत्तौ प्रतिपत्तौ वाऽपेक्षादेरयो-
गात् तस्य सामान्यात्मकत्वेनोत्पत्तेरसंभवात् स्वपदभेदः
परप्रतिपत्तेस्तत्रापि पदार्थांतरापेक्षानुपपत्तेरंशशक्ति एव
ततो विशेषप्रतिपत्तिरिति चेत् तर्हि पदार्थानामेकार्थसंभवाप्र-
तिपत्तिर्यस्यापि ततस्तत्प्रतिपत्तिर्भवेत् । न च सामान्यत्या-
गं किंचिन्निबन्धनं बाधकाभावात् सत्यर्थित्वे उभयत्र प्रति-
पत्तिप्रवृत्तिः स्यात्तां न च वाक्यार्थप्रत्यय एव बाधकस्तेनास्य
विरोधाभावात् सामान्यविशेषयोः साहचर्यात् सामान्यप्र-
त्ययस्य च विशेषप्रतिपत्तिप्रतिनिमित्तत्वाभ्युपगमात्त्रिमित्त-
स्य च निमित्तत्वाऽबोध्यत्वादित्यथा तस्मिन्निमित्तत्वायोगाद-
य प्रागप्येवमर्थं व्युत्पादितः यत्र च नैव भवति-तथाहि यः
कश्चित् एकद्रव्यार्थनिवेशः पदसमूहः संकेतसमयात्पदा-
र्थानामेकार्थसंभयस्तत्र पदार्थसामान्यत्यागाद्विशेषः प्रति-
पत्तयौ यथा नीलोत्पलादी नन्वेवं सर्ववाक्यान्वयस्य व्युत्पा-
दितान्येव भवन्ति तथाहि-यः कश्चित् संभवादेकद्रव्यार्थनि-
वेशः पदसमूहः संकेतसमयावगतसामान्यात्मकावयवा-
र्थपरित्यागतस्तेषामेव विशेषणविशेष्यभावेन विशिष्टोऽर्थ-
गोचरप्रतिपत्तयौ यथा नीलोत्पलं पर्येत्यादिपदसंघातः
तथा चायमपूर्ववाक्यात्मकः पदसमुदाय इति संकेतमनु-
सृज्य तदा तत्सत्त्वाभूतमर्थं प्रत्येति तदा कथं न विशिष्टार्थ-
वाचकं वाक्यमनेनैव क्रमेण शब्दविदाः समन्यव्यवहार उप-
लभ्यते । यथा धात्वादिः क्रियादिवचनः कर्त्रादिवचनश्च
लडादिरिति । समयपूर्वकं प्रकृतिप्रत्ययौ प्रत्ययार्थं सह ब्रूत
इति व्युत्पादितोऽन्तर्ध्याकारित्वेन सामान्यमात्रस्य
विशेषनिर्पेक्षस्य प्रतिपादयितुमिष्टः तत्परित्यागेन व्यव-
हारकाले विशेषमवगच्छति व्यवहारी । न च प्रकृतिप्रत्यया-
र्थवैवाच्यं पदार्थं प्रतिपादयतो न पदमिति मंतव्यम् ॥
अथाद्ये चापि वाक्यार्थं न पदार्थं शब्दतो वाक्यार्थस्यैव
नैतेषां निमित्तांतरसंभव इत्यस्य विरोधप्रसक्तेः । न च
वाक्यस्य वाक्यार्थसंकेतकरणेऽनुमानात् शब्दस्यापि वि-
शेषप्रतिपत्तिविशेषस्य प्राक् प्रतिपादितत्वात् । केवलस्य च
पदस्य प्रयोगानर्हत्वाद्वाक्यस्य तु प्रयोगार्हस्य सामान्यान-
भिधायकत्वात् कथं सामान्ये शब्दार्थः स्यात् यत्तु पूर्वपदा-
ऽनुरजितं पदार्थं वाक्यं पदार्थं एव पदार्थांतरविशेषितो
वाक्यार्थोऽभ्युपगतस्तथाहि द्वंद्वी क्षत्र्यादिव्यपदेशो यथा
पुरुष एव समीसादयति नान्यस्तद्व्यतिरिक्तः तथाऽपाक्षीत्
पचतीत्याद्यतीतकालाद्यवच्छिन्नः क्रियाविशिष्टश्च देवदत्त
एव प्रतीयतेऽपाक्षीदित्यादिशब्दानां देवदत्तशब्देन सामा-
नाधिकरण्यात् नैतु तद्व्यतिरिक्तोऽर्थः । अथ यत्र कालाद्यव-
च्छिन्नपुरुष एव प्रतीयते तदाग्निहोत्रं जुहुयात् ग्रामं गच्छ
स्वाध्यायः कर्त्तव्य इति लिङ्लोटकृत्यानेषु पदकथार्थस्य
प्रतीतिरत्रापि कर्मणि नियुक्तः क्रियाविशिष्टोऽध्येषणादि-
विशिष्टश्च देवदत्त एव प्रतीयते केवलं वचमानादिकालो न
विशेषात्त्वेनाभावतिष्ठते ॥

अथ यदि नात्रार्थातिरेकावगतिर्भावसंपादने कथं पुरुषः प्र-

वर्त्तते यथा हि देवदत्तः पचतीति वाक्याच्च प्रवर्त्तते तथा
जुहुयादित्यस्मादपि नैव प्रवर्त्तते प्रवृत्तिनिमित्तस्यानवबो-
धात् । अस्देतत् जुहुयादित्यादिवाक्यजनितविज्ञानस्यैव
प्रवर्त्तकत्वात् प्रवृत्तेस्तद्भावमावित्वेनोपलब्धादेतद्वाक्यस-
मुच्चयं हानं पुरुषं स्वर्गादिस्थाने नियोजयितुं उपलभ्यते न पचती-
त्याद्यादिवाक्यसमुच्चयं तथाहि विध्यादिवाक्यजनितं हानं
तदनन्तरमिच्छा तदनन्तरं प्रयत्नः तदनन्तरं च पुरुषस्य स्वर्गादि-
फलायः परिरूप्यदस्ततोऽपि फलपर्यंतो स्वर्गफलावाप्तिरित्याभि-
धानात् । तेऽपि युक्तकारणा एकांतपक्षे विशेष्ययोरत्यंतभेदेऽ
भेदे वा विशेषणानुरागस्य पदपदार्थेषु संभवाद्वाक्यार्थक-
ल्पनादेरनुपपत्तिरपवापाक्षीद्वदत्त इत्यादी न कालि-
याविशिष्टपुरुषप्रतिपत्तिः क्रियादेः पुरुषाद्भेदे संबंधासिद्धि-
तो व्यवच्छेदकत्वानुपपत्तेरभेदेऽप्येकस्य तात्त्विकविशेषण-
विशेष्यरूपासंगतरेन्यथातिप्रसंगात् । कल्पनादचित्तस्य तद्रू-
पत्वस्य सर्वत्राविशेषात् विशिष्टप्रत्ययोत्पत्तेश्चान्यनिमित्तत्वा-
द्विरोधादिदोषस्य च तत्र प्रागेव प्रतिविहितत्वादेतेन लिङा-
दियुक्ताक्यजनितविज्ञानस्य प्रवर्त्तकत्वमेकांतवादिप्रक-
ल्पितं प्रतिष्ठितं तद्भावमावित्वस्यान्यथासिद्धत्वप्रतिपा-
दनात् ॥ सम्म ॥

(१०) (शब्दस्य बाह्यार्थं प्रामाण्यं सम्मतिके शास्त्रप्रयोज-
नमधिकृत्योक्तम्) यदि प्रेक्षावतां प्रवृत्त्यर्थं प्रयोजनप्रतिपा-
दनायादिवाक्यमुपादीयते तदा ते प्रेक्षापूर्वकारित्वादेवाप्र-
माणकं नैव प्रवृत्तिं विदधति तान् च प्रयोजनप्रतिपादकमादिवा-
क्यं तत्प्रभं च ज्ञानं प्रमाणमनक्षजत्वेनाध्यत्वेनागोष्ठा-
प्यनुमानं स्वभावकार्यलिङ्गसमुच्चयं तद्भावत्वेन तत्कारणत्वेन
वा तत्प्रतिपाद्यप्रयोजनस्य प्रमाणतोऽप्रतिपत्तिः तदुत्पापकस्य
लिङ्गस्य तत्कार्यत्वानवगमादन्यस्य च स्वसाध्यप्रतिबंधाद-
प्रतिबद्धस्य च स्वसाध्यव्यभिचारिणागमकत्वात्तत्त्वेचातिप्र-
संगात् तत्प्रतिबद्धत्वेऽप्यनिश्चितप्रतिबंधस्यातिप्रसंगत एवा-
गमकत्वात् ॥

न च वाक्यमिदं पूर्वसमानं स्वमहिम्नैव स्वार्थमप्यायतीति
शब्दप्रमाणरूपत्वात्स्वाभिधेयप्रयोजनप्रतिपादने प्रमाणं
शब्दस्य बाह्यार्थं प्रतिबंधासंभवेनाप्रमाणयाद्विवक्षायां प्रा-
माण्येऽपि तस्या बाह्यार्थविनाभावित्वायोगान्नापि ये
यमर्थं विवक्षन्ति ते तथैव तं प्रतिपादयंत्यन्यविवक्षायामप्यन्य-
शब्दोच्चारणद्वाराणाद्विवक्षायां तु बाह्यार्थप्रतिबद्धत्वानुपप-
त्तेरकांततत्त्वत्र शब्दादपि प्रमाणादिवाक्यरूपात्प्रयोज-
नविशेषोपायप्रतिपत्तिस्तदप्रतिपत्तौ च तेषां ततः प्रवृत्तौ
प्रेक्षापूर्वकारितान्यावृत्तिप्रसंगत्प्रयोजनविशेषोपायसंश-
योत्पादकत्वेन प्रत्यंगत्वादादिवाक्यस्य सार्थकत्वं तथाहार्थ-
संशयादपि प्रवृत्तिरुपलभ्यते यथा कृषीवलादीनां कृष्यादा-
घनधिगतशस्यावाप्तिफलतामय वीजादिविवेकेनावधूतवीजा-
दिभावतया निश्चितोपायास्तदुपाये शस्यावाप्त्यनिश्चयेऽपि
तत्र तेषां प्रवृत्तिर्युक्ता न पुनः शास्त्रश्रवणादातुपेक्षप्रयोजन-
विशेषोपायवत्तदुपायाभिमतदादिवाक्यस्य प्रत्याधापानिश्च
यस्याप्यसंभवादयुक्तमेतद्यतो यथा शस्यसंप्रत्यादौ फले कृषी
बलादेः संदेहः तथा तदुपायाभिमतवीजादावप्यनिर्व्यसितका-
यरय कारणस्य तथाभावनिश्चयायोगाच्च यत्कृष्यादिकं संश-
यमानोपगम्यमात्रं प्रवृत्तिकारणं तथा शास्त्रमप्यादिवाक्याद-
निश्चितोपायभावः किं न प्रतिपत्तिकारणमभ्युपगम्यत इति चेद-

संदेतत् । आदिवाक्योपन्यासः शास्त्रप्रयोजनविषयसंशयप्रयो-
जनविषयसंशयोत्पादनार्थं संशयोऽपि च निश्चयविरुद्धो-
ऽनुत्पत्तौ च निश्चये तत्राप्रतिबद्धप्रवृत्तिहेतुतया प्रादुर्भावः
केन वार्यते आदिवाक्योपन्याससमेततरणाप्यथाश्रुतप्रयोजन-
वाक्यानां प्रयोजनसामान्यं तत्सत्त्वं नराणां संशयो जायते ।
किमिदं चिकित्साशास्त्रवत्सप्रयोजनमुत काकदंतपरीक्षा
वन्निष्प्रयोजनं ततश्च संशयादनुपन्यस्ते प्रयोजनवाक्ये
प्रयोजनसामान्यार्थिनः प्रवर्त्तन्ते प्रयोजनविशेषे तु कथम-
श्रुतप्रयोजनवाक्यानां संशयोत्पत्तिः प्रायेण च प्रयोजनवि-
शेषविषयस्यैव संशयस्य प्रवृत्तिकारणत्वात् । तदुत्पादना-
यादिवाक्यमुत्पादयं अतश्च प्रयोजनसामान्यविशेषेषु संशय-
यानाः किमिदं सप्रयोजनमुत निष्प्रयोजनं सप्रयोजनत्वेऽपि
किमभिलषितेनैव प्रयोजनेन तद्वदिति । पक्षपरामर्शं कुर्वा-
णाः प्रवर्त्तन्ते असंदेतत् । कुत्रचिच्छास्त्रादनुभूतप्रयोजन-
विशेषं श्रोतारं प्रति प्रयोजनवाक्यस्यानुपयोगात् । स हि
किंचिच्छास्त्रमुपलभ्य प्रागनुभूतप्रयोजनविशेषं शास्त्रेणा-
स्य वाक्यात्मकत्वेन साधर्म्यमवधार्यैवमपि निष्प्रयोजन-
मुतानभिमतप्रयोजनवद्गतामिदं प्रयोजनवद्वा इत्याशङ्कमानः
प्रयोजनवाक्यमंतरेणापि प्रवर्त्तन्ते एवानुभूतप्रयोजनविशेष-
पस्तु प्रयोजनवाक्यादपि नैव प्रवर्त्तन्ते । तं प्रति तस्यापि
तदुत्पादकत्वायोगाद्वा हि प्रागनुभूतशास्त्रप्रयोजनप्रतिपाद-
कम वाक्यमेतदर्थमित्यपि प्रतिपत्तुं समर्थोऽपरत्यन्तमंतरेण
नाप्यनुभूतविस्मृतप्रयोजनविशेषः प्रयोजनवाक्यात्संस्मृ-
त्य तद्दिशेषं संशयो नः प्रवर्त्तन्ते । तद्वद्विद्वत्शास्त्रादपि तद्वि-
शेषे स्मृतिसंभवाच्चिन्त्येयं तु नो ताभ्यामपि तदनुस्मरणं
भवति तथापि प्रयोजनवाक्यस्य ततः स्मृतिहेतुतु उपन्या-
सेऽन्यस्यापि तद्वदेतोः किं नोपन्यासः सामान्यविशेषयोश्च
दर्शनादर्शनाभ्यां विशेषस्मरणसहकारिभ्यां संशयो न च
प्रयोजनवाक्यं प्रयोजनविशेषस्य भावाभावयोः सामान्यमथ
विवक्षापरतंत्रत्वात्स्वार्थं तथाभावापरेऽपि प्रयोगसंभवात्सा-
मान्यमेव वाक्यशास्त्रमपि तर्हि शास्त्रांतरसादृशत्वात्प्रयोज-
ननिर्वृत्युपायत्वानुपायत्वयोः सामान्यमन्यतरनिश्चयनिमित्ता-
भावात्तुतः संशयानः प्रवर्त्तन्ते किमर्कचित्करप्रयोजनवा-
क्येन न च सामान्यविशेषस्य च दर्शनादर्शनाभ्यामेव यथो-
क्ताभ्यां संशयः किं तु साधकबाधकप्रमाणावृत्तावपि सा च
प्रयोजनवाक्योपन्यासयोरपि संभवत्येव भा भूतसंशयोत्पादने
वाक्यस्य शास्त्रवर्णादप्रवृत्तौ सामर्थ्यं किं तु प्रकरणांत-
रप्रतिषेधान्नारब्धव्यमिदं प्रकरणमप्रयोजनत्वात् काकदंत-
परीक्षावर्ति व्यापकातुल्यत्वेऽपि सिद्धतां प्रज्ञानयतदुपन्यास
इति चेत् एतदप्यसद्यतः शास्त्रप्रयोजनं वाक्येनापुद्गल्यता
तदसिद्धिरुद्भावयितुमशक्या वाक्याद्यस्य प्रमाणतया
प्रयोजनविशेषमद्भावप्राप्तयतसामर्थ्याभावात् । न च सप्र-
योजनत्वेतन्मयोः परस्परपरिहारस्थितयोः कुतश्चत्प्रमाणदि-
काभावप्रतिपत्तिविराभावप्रतिपत्तिरतिप्रसंगात् येन भा-
क्यमात्रस्योपपत्तेर्येन हेतोरसिद्धिः स्यात् । नापि कुतश्चत्प्र-
योजनविशेषमुपलभ्यमानेन स्वयमुपलब्धप्रयोजनविशेषोप-
लभ्यमाणमपुद्गल्यवाक्यार्थासिद्धतां प्रज्ञानवाक्यस्याप्रमाणस्य
हेतुप्रतिपत्तुभूतार्थोपस्थानाशक्त्योपन्यासमात्रेणासिद्धे-
रयोगात् । नाप्यनिबन्धनाय प्रतिपत्तिरतिप्रसंगात् । अथ यद्यर्थ-
प्रमाणात्वाद्भिरीतायां पस्थानमनुषेनासिद्धतामिदं नोद्भा-

वयति । तथापि शास्त्रस्य निष्प्रयोजनता संदिग्धतः संदिग्ध-
निष्प्रयोजनत्वस्य शास्त्रस्य प्रयोजनभावं निश्चितं प्रेक्षा-
दारंभप्रतिषेधहेतुं प्रयुजानोऽनेन वाक्येन प्रतिज्ञेनुमिष्टः
न पुनः प्रयोजनविषयनिश्चय एवोत्पादयितुमिष्टः तर्हि प्रति-
पत्तौ चोत्पत्तेर्येव साधनधर्माणामसिद्धिरपि तु स्वप्राहिज्ञानवि-
कलतया संदिग्धधर्मिसंबन्धत्वमप्यसिद्धत्वमेव तस्मात्संदि-
ग्धसिद्धतोद्भावनाय वाक्यप्रयोग इति तदुप्यनुपपन्नं । यथा हि
सप्रयोजनत्वे संदेहोत्पादने वाक्यस्यानुपयोगित्वं शास्त्रमात्रा-
दपि भावात् । तथा निष्प्रयोजनत्वेऽप्येवं ह्यनेन वाक्येन हेतो-
रसिद्धतोद्भावितो भवति यदि तत्सत्त्वात्संदेहनिबन्धनानि
कानि कारणान्यपि तदेवं प्रकाशितानि भवन्ति न च वि-
पर्यस्तपुरुषसंदेहोत्पादने तद्वाक्यं प्रभवति अदर्शनात् ॥

न च प्रस्तुतशास्त्रस्य प्रयोजनं शास्त्रांतरेण कथंचित्सा-
भ्यात्साधकप्रमाणप्रवृत्तिचिन्त्यानि संदेहकारणानि भवन्ति
वाक्यमप्येतावन्मात्रप्रकाशनपरं हेतोः संदिग्धासिद्धतामुद्भा-
वये तच्च तथाप्रकाशनमनुपन्यस्तेऽपि वाक्ये शास्त्रमात्रादपि
दर्शनात् प्रमाणद्वयावृत्तेर्भवेतीति कस्तस्योपयोगः । अनु-
पन्यस्ते कथं तदिति चेत् उपन्यस्तेऽपि कथं न हि तदुपन्या-
साऽनुपन्यासत्वस्थयोः संदिग्धत्वात्प्रस्तुतकथंचन विशेषं
पश्यामः । असिद्धतोद्भावनमनेन न्यायेन रुचामवाप्तं गतमिति
चेन्नैतत् नहोनेन प्रकारेणासिद्धतोद्भावनेमेव प्रतिक्षिप्यते कि-
तु प्रमाणरहिताद्वाङ्मात्रादसिद्धता नोद्भावयितुं शक्येति प्रद-
श्यते । तत्र प्रयोजनवाक्यं हेतुसिद्धतोद्भावनाधर्ममुक्तं ।
न च परोपन्यस्ते साधने प्रयोजनवाक्येनासिद्धतामुद्गाह्य
कथमसिद्धिः साधनस्येति प्रत्यवस्थानवन्तं शास्त्रपरिसमाप्तेः
प्रयोजनमवगमयन् शास्त्रं श्रावयति । ततः समधिगते प्रयो-
जने तदुपन्यस्तस्य साधनसिद्धिरिति वक्तुं शक्यं शास्त्रव-
वणतः प्रयोजनावगमे शास्त्रस्यादौ तद्वाक्योपन्यासस्य वैय-
र्थ्यप्रसक्तः । अत एव शास्त्रार्थप्रतिज्ञाप्रतिपादनपरः आदि-
वाक्योपन्यास इत्याद्यपि प्रमाणापि प्रतिक्षिप्तम अप्रमाणं तदपि वाक्या-
दसिद्धेः । तथा संवेदनाभिधेयप्रत्यायनपरायणपि वाक्या-
नि शास्त्रादौ वाङ्मात्रेण निश्चयायोगान्निष्प्रयोजनानि प्र-
तिक्षितान्येवाकन्यायस्य समानत्वात् ।

तदयुक्तं समयेत्याद्यभिधेयप्रयोजनप्रतिपादकं गाथासूत्रमत्र
प्रतिविधीयते । यदुक्तं न प्रत्यक्षमनुमानं वा शब्दस्तत्र सिद्ध-
साध्यताप्रत्यक्षानुमानलक्षणयोगात्तत्र यच्च नापि शब्दः प्रमा-
णं बहिरर्थं तस्य प्रतिबंधवैकल्येन विवक्षायामप्रतिबंधेऽपि
यथाविवक्षामर्थोसंभवात् तदप्यसारं बाह्यार्थेन शब्दप्रति-
बंधस्य प्रमाणाप्यप्यमाणत्वात्तत्रैव च प्रतिपत्तिप्रवृत्त्यादिव्य-
वहारस्यापलभ्यमानत्वाद्वाह्यार्थ एव शब्दस्य प्रामाण्यमभ्यु-
पगंतव्यम् । प्रत्यक्षवन्न चार्थव्यभिचारिव्यप्रामाण्यनिश्चयवतो
ततः पूर्वज्ञानानां प्रेक्षापूर्वकारिता क्षतिर्न वा नाप्तपूणीतसरि-
त्तदप्यस्तगुह्यशक्यपदवाक्यविशिष्टानवगमाभावात् प्रवृत्तिः
प्रत्यक्षाभासात्पत्यक्षस्यैवानाप्तपूणीतवाक्यादस्य विशिष्ट-
तावसेया यस्य तु न तद्विशिष्टतावसेया नासावतः पूर्वज्ञेन
अनवपूर्तहत्वाभावनविवेकाद्धेतोरिवानुमेयार्थकिर्यायां न चा-
ज्ञानां परहितप्रतिबद्धप्रयासानां प्रमाणभूतत्वात्त्ववाङ्मात्रेण
पूर्वज्ञेयितुं प्रभवता प्रयोजनवाक्योपन्यासवैयर्थ्यं सुनिश्चिता-
प्तपूणीतवाक्यादपि प्रतिनिधनप्रयोजनार्थिनां तदुपायानि-
ध्ये तत्र प्रवृत्त्योगात्र च प्रयोजनविशेषप्रतिपादकवाक्यम-

न्तरेणाप्तपूणीतशास्त्रस्यापि तद्विशेषप्रतिपादकत्वनिश्चयो
येन त एव तदर्थिनां तत्र प्रवृत्तिः स्यात्तद्वन्निमित्तप्रयोजनप-
्रतिपादकानामपि तेषां संभवाद्दतो यत्र खल्वसिद्धिर्दत्तकृत्य-
मिति पुरुषाः प्रतीतः तदाप्तभावाच्चिनुज्यते तत्राचरिततत्प्रेरणा
तथाभावविषयविचारास्तदभिहितं वाक्यमेव बहु मन्यमाना
अनादृतप्रयोजनपरिपूर्वताः पूर्वसंते विनिश्चिततदाप्तभावाणां
प्रत्यवस्थानासंभवादिति निरस्तम् ॥

आप्तप्रवर्त्तनप्रतिनियतप्रयोजनार्थिजनप्रेरणावाक्यस्यैव प्र-
योजनवाक्यत्वनिश्चयादन्यथाभिमतफलार्थिजनप्रेरकाक्य-
स्याप्तप्रयुक्तत्वमेवानिश्चितं स्यादन्निमित्तार्थप्रेरकस्यावगता-
नवाक्यत्वं चातिप्रसंगो न चाप्तवाक्यादपि प्रतिनियतप्रयोज-
नार्थिनस्तद्वगमे तत्र प्रवर्त्तितमुत्सहंतेऽतिप्रसंगादेवेति सु-
प्रसिद्धं । अर्थसंशयोत्पादकत्वेन चास्य प्रवर्त्तकत्वप्रतिक्षेपे
सिद्धसाधनं व्यापकानुपलब्धस्वसिद्धतोद्भावप्रमादिवाक्य-
निश्चितवाह्यार्थप्रामाण्याद्युक्तमेव यथा चात्र तस्याप्रामाण्यं
तथा प्रतिपादयिष्यामेऽत एवाप्तमिहितत्वासिद्धेराविसंवा-
दप्रयोजनवाद्यग्रप्रमाणाभावनिश्चयनिमित्ताभावाद्प्रवर्त्तक-
त्वं प्रयोजनवाक्यस्य प्रेक्षापूर्वकारिणः प्रतीतिर्यदुच्यते तदपि
प्रतिवृद्धं दृष्टव्यम् ॥ सम्म० ॥

(११) ननु च समयपरमार्थविस्तरत इत्यनेनागमस्याकल्पितो
बाह्योऽर्थः प्रतिपाद्यत्वेन शब्दार्थयोश्च वास्तवः संबंधो निर्दि-
ष्टः द्वितयमप्येतदयुक्तं प्रमाणबाधितत्वादित्यौद्धः ॥ तथाहि-
शब्दानां न परमार्थतः किञ्चिद्वाच्यं वस्तुस्वरूपमस्ति ।
सर्वे एव हि शब्दप्रत्ययो भ्रान्तौ भिन्नेष्वेव भेदाकाराध्व-
सायेन प्रवृत्तेः यत्र तु पारंपर्येण वस्तुप्रतिबंधस्तत्रार्थसंवा-
दो भ्रान्तत्वेऽपि तत्र यत्तद्वारोपितं विकल्पबुद्ध्यायं भिन्नं रूपं
तदन्यव्यावृत्तपदार्थानुभववलायातत्वात्स्वयं चान्यव्यावृत्त-
तया प्रतिभासनाद्भावेन स्वान्यव्यावृत्त्यर्थेन सहैक्येनाध्यवसि-
तत्वात् अव्यापोदपदार्थाधिगतफलत्वाच्चापोह इत्युच्यते । भ्र-
तोऽपोहः शब्दार्थे इति प्रसिद्धं । अत्र विधिवाच्यः प्रेरयति
यदि भवतां द्रव्यगुणकर्मसामान्यादिलक्षणानि विशेषणानि
शब्दप्रवृत्तिनिमित्तानि परमार्थतो न संति कथं लोके दंडी-
त्याद्यभिधानप्रत्ययाः प्रवृत्तास्तद्द्रव्याद्युपाधिनिमित्तास्तथा
हि-दंडी विधानप्रत्ययादिवाध्वना लोके द्रव्योपाधिकौ प्रसिद्धौ
शुक्लः कृष्ण इति गुणोपाधिकौ चलति भ्रमतीति कर्मनिमित्तौ
अस्ति विद्यत इति सत्तानिमित्तौ गौरश्च इति सामान्य-
विशेषोपाधौ इह तेषु पट इति समवायनिमित्तः ।

तत्रैषां द्रव्यादीनामभावे दंडीत्यादिप्रत्ययशब्दौ निर्विपर्ययो
स्यातां न चानिमित्तावेतौ युक्तौ सर्वत्र सर्वदा तयोरेव
शेषेण इति प्रसंगात् । नचाविभागेन तयोः प्रवृत्तिरस्ति
तस्मात्सति द्रव्यादयः पारमार्थिकाः प्रवृत्तप्रत्ययशब्द-
विषयाः प्रमाणयंति चात्रापेक्षापरंपरासंकीर्णप्रवृत्तयस्ते
संनिमित्ता यथा श्रोत्रादिप्रत्ययाः असंकीर्णप्रवृत्तयश्च दंडी-
त्यादिशब्दप्रत्यया इति स्वभावहेतुः अनिमित्तत्वे सर्वत्रा-
विशेषेण प्रवृत्तिप्रसंगो बाधकं प्रमाणं । अत्र यदि पारमा-
र्थिकबाह्यविषयभूतेन निमित्तेन सन्नितिनेन सन्नित्यत्व
मिष्यते तदा सिद्धिसाध्यता तथा ह्यस्माभिरपीष्यते
एवैवामंतर्जल्पवासनापूर्वोद्यो निमित्तं ननु विषयभूतं भ्रां-
तत्वेन सर्वस्य शब्दप्रत्ययस्य निर्विषयत्वात् तदुक्तं । "येन
येन हि नाम्ना चोपायो धर्म्मोऽभिज्ञप्यते । न स संज्ञिप्रवृत्ते तत्र

धर्म्माणं सा हि धर्मेतेति" न च शाब्दप्रत्ययस्य भ्रान्तत्वाविषय-
त्वयोः किं प्रमाणमिति वक्तव्यं भिन्ने एव भेदाध्ववसायेन
प्रवर्त्तनानस्य प्रत्ययस्य भ्रान्तत्वात्तथाहि यत्तत्सिद्धतदिति
प्रत्ययः स भ्रान्तो यथा मरीचिकायां जलप्रत्ययः तथा चायं
भिन्नेष्वेवैवभेदाद्यवसायो शाब्दः प्रत्यय इति स्वभावहेतुः
न च सामान्यं वस्तुभूतं ब्राह्ममस्ति येनासिद्धतास्य हेतुः
स्यात् । तस्य निषिद्धत्वात् भवतु वा सामान्यं तथापि तस्य
भेदेऽन्योऽर्थोतत्त्वेवभेदाध्ववसायो भ्रान्तिरेव न ह्यन्येनान्ये
समानाऽधीयमानं विकल्पनिमित्तत्वेनास्वलक्षणमेवेति न स्वलक्ष-
णत्वस्य समयः प्रत्यादव्यपदेयं स्वलक्षणमिति सिद्धमित-
श्च स्वलक्षणव्यपदेयं शब्दबुद्धौ तस्याः प्रतिभासनाद्यथा-
हि उष्णाद्यर्थविषयं त्रियबुद्धिः स्फुटप्रतिभासानुभूयते न चोष्णा-
दिशब्दप्रभा नह्युपहतनयनायो मातुलिगादिशब्दश्रवणात्स-
द्रूपाद्यनुभावितो भवति यथानुपहतनयनादयः अक्षुब्धचा-
नुभवतः । यथोक्तं "अन्यैवाग्निस्वभावाद्वाहं दग्धोऽभि-
न्यते । अन्यथा दाहदाहेन दाहार्थः संप्रतीयते" न च यो यत्र
न प्रतिभाति स तद्विषयोऽन्युपगंतो युक्तोऽतिप्रसंगात् ।
प्रयोगो यो यत् कृतप्रत्यये न प्रतिभासते न स तस्यार्थो यथा
रूपशब्दजनितं प्रत्यये रसो न प्रतिभासते प्रतिभासते च
शाब्दप्रत्यये स्वलक्षणमिति व्यापकानुपलब्धिः । अत्र चाति
प्रसंगो बाधकं प्रमाणं तथाहि-शाब्दस्य तद्विषयं ज्ञानं यदा
कारुण्यं तत्तद्विषयं युक्तमतिप्रसंगात् । न चैकस्य वस्तुनो
रूपद्रव्यमस्ति स्पष्टमस्पष्टं येनास्पष्टं वस्तुगुणमेव रूपं शब्द-
रभिधीयते एकस्य द्वित्वविरोधात् । भिन्नसमयस्थायिनां च
परस्परविरुद्धस्वभावप्रतिपादनात् न शब्दगोचरः स्वलक्ष-
णम् ॥ सम्म० ॥

(१२) शब्दार्थविचारो विशेषावयवके यथा । अस्यो किं हुज्जई चि-
रण्णां वस्तुभेदोवा । जार्ज दवं किरिया गुणोहवा संसउत-
वा जुक्तो "अयमैवचित्ति न वा यं न वत्थुधम्मो जम्भो जुक्तो
सव्वं चिय सव्वमयं सरप्पजायउत्तिपयं" जव्वमसव्वम-
यं पिय विचित्तरुवं विवक्खा ॥ सामाणविसेसमज्जो तेण पय-
त्थो विवक्खया जुक्तो वत्थुस्स विस्सरुवो पक्खया वेक्खया
सव्वो" ॥ विशेषः ॥

अर्थः श्रुतिः शब्दो भवेत् यथा भेरिपटहटकादीनां शब्दस्य
शब्द एवार्थः अथवा यद्घटादिशब्दे समुच्चारिते तदभिधे-
यार्थविषयं विज्ञानभावेन दृश्यते तत्तेषामर्थः किं वा घटशब्दे
समुक्तीकृतिं पृथुबुध्नोदराद्याकारवान् घटलक्षणोऽर्थोऽनेनो-
क्तो ननु पटारित्वेयं यो वस्तुभेदः प्रतीयते स एवार्थः
यदि वा किं जातिरमिषामर्थो यथा गोशब्दः समुच्चारिते गो-
जातिरवसायते यदि वा किं द्रव्यमेषामर्थो यथा दंडीत्यादिषु
दंडादिमद् द्रव्यं किं धावतीत्यादीनामिव धावनादिक्रिया
अमिषामर्थः । अथवा किं शुक्लदीनामिव शुक्लादिगुण एते-
षामर्थ इति । अयं च संशयस्तवायुक्तो यस्मादयमेव नैव
वाऽभिप्रत्येयं कस्यापि वस्तुनो धर्म्मोऽवधारयितुं न युक्तः
शब्दोऽपि वस्तुविरुध्य एव ततो एवंभूतस्यैवार्थस्यायमभि-
धायको नैव वा इत्थंभूतस्यार्थस्यायं प्रतिपादक इत्येवमेत
द्धर्म्मस्याप्यवधारणमयुक्तमेव कुत इत्याह (सर्ववचिष्येति)
यस्मात्सर्वमपि वाच्यवाधकादिकं वस्तु नियतं निश्चितं
स्वपरंपर्यायैः सर्वात्मकमेव सामान्यविषयत्वेत्यर्थः । तथा
हृदयेत्यम्यत्पि विविक्रकुर्यां सर्वतो व्यावृत्तं कथेत्वाह

विवक्षया केवलस्वपर्यायापेक्षेत्यर्थः विशेषविषयेति तात्पर्यार्थः तस्मात्सर्वेषामपि पदानां विवक्षावशतः सामान्यमयो विशेषमयश्च पदार्थो युक्तः न पुनरेकैतनेनैव भूत एवेति कुत इत्याह (वस्तुस्तेत्यादि) यस्मात्सर्वोऽपि वाच्यस्य वाचकस्य वा वस्तुनः स्वभावः पर्यायापेक्षया विवक्षारूपो नात्राविद्यो वर्तते ततश्च सामान्यविवक्षायां घटशब्दः सर्वात्मकत्वात्सर्वेषामपि द्रव्यगुणक्रियाघर्धानां वाचकः विशेषविषयश्चायं तु प्रतिनियतरूपत्वात् य एवास्येह पृथुजुनोदराद्याकारवानर्थो वाच्यतया रूढस्तस्यैव वाचकः एवमन्योऽपि शब्दो विशेषविषयवक्ष्या यो यत्र देशादौ यस्यार्थस्य वाचकतया रूढः स तस्य वाचको द्रष्टव्यः सामान्यविषयवक्ष्या तु सर्वैः सर्वैश्च वाचकः सर्वैः सर्वस्य वाच्यमित्यनया दिशा सकलं स्वयिया भावनीयमिति ॥ विशेषे ॥

(१३) तथा च स्याद्वादमञ्जर्याम, अथ स्वाभिमतसामान्यविशेषोभयात्मकवाच्यवाचकभावसमर्थनपुरस्सरं तीर्थोत्तरीयप्रकल्पित तदेकांतगोचरवाच्यवाचकभावनिरासद्वारेण तेषां प्रतिभा वैभवाभावमाह “अनेकमेकात्मकमेव वाच्यं द्वयात्मकं वाचकमप्यवश्यं अतोऽन्यथा वाचकवाच्यकलुषावतावकानां प्रतिभापूमादः १४ व्याख्या वाच्यमभिधेयं चेतनमचेतनं च वस्तु एवकारस्याप्यर्थव्याप्तं सामान्यरूपतया एकात्मकमपि व्यक्तिकेभेदानेकं अनेकरूपं अथवा अनेकरूपमपि एकात्मकं अन्योन्यसंबलितत्वादित्थमपि व्याख्याने न दोषः । तथा वाचकमभिधायकं शब्दरूपं तद्रूप्यवश्यं निश्चितं द्वयात्मकं सामान्यविशेषोभयात्मकत्वादेकानेकात्मकमित्यर्थः उभयत्र वाच्यलिङ्गत्वेऽप्यव्यक्तत्वाद्युपसक्तत्वं अवश्यमिति पदं वाच्यवाचकयोरुभयोरप्यनेकात्मकत्वं निश्चिन्वत्तदेकैव्यवच्छिन्नतन्त्रिमत उपदिशितपूकारादन्यथासामान्यविशेषैकान्तररूपेण प्रकारेण एकवाच्यकलुषं वाच्यवाचकभावकल्पनायां अतावकानामवर्तमानानामन्ययूथ्यानां प्रतिभापूमादः पञ्चास्त्वलितमित्युक्तार्यः अत्र चाल्पस्वरत्वेन वाच्यपदस्य प्रागनपाते प्राप्तेऽपि यदादौ वाचकग्रहणं तत्प्रायोऽर्थप्रतिपादनस्य शब्दाधीनत्वेन वाचकस्याऽभ्यर्हितत्वज्ञापनार्थः । तथा च शाब्दिकाः “न सोऽस्ति प्रत्ययो लोके यः शब्दानुगमाहते । अनुविद्धमिव ज्ञानं सर्वं शब्देन भासत इति” भावार्थस्त्वेवं एकै तीर्थिकाः सामान्यरूपमेव वाच्यतया शब्दार्थमभ्युपगच्छति ते च द्रव्यास्तिकनयानुपातिनो मीमांसकभेदा अद्वैतवादिनः सांख्यश्च केचिच्च विशेषरूपमेव वाच्यं निवृत्तयेति ते च पर्यायास्तिकनयानुसारिणः सांगताः अपरे च परस्परनिरपेक्षपदार्थपृथग्भूतसामान्यविशेषयुक्तं वस्तु वाच्यत्वेन निश्चिन्यते ते च नैगमनयानुसंधिनः काणादां ज्ञानपादाश्च ॥ स्यात् ॥

एवं वाचकमपि शब्दाख्यं द्वयात्मकं सामान्यविशेषात्मकं सर्वशब्दव्यक्तिष्वनुषास्यशब्दव्यगेकं शब्दशास्त्रेतीप्रमेदोदात्तानुदात्तस्वरितादिविशेषभेदादनेकं । शब्दस्य हि सामान्यविशेषात्मकत्वं पौद्गलिकत्वाद्वचकमेव तथाहि । पौद्गलिकः शब्द इन्द्रियार्थवादाप्रदायित यथास्य पौद्गलिकत्वनिवेधाय स्पष्टशब्दाश्रयत्वादतिनिविष्टप्रदेशे प्रवेशनिर्गमयोरप्रतिघातानपूर्वं पञ्चाभावायवानुपलब्धः सूक्ष्मसूक्ष्मद्रव्यान्तरपरेकत्वाद्वाग्ननगुणात्वाच्चेति पंच हेतवो योगैरुपन्यस्तास्ते हेत्वाभासास्तथाहि—

शब्दपर्यायस्याश्रयो भाषावर्णा न पुनराकाशं तत्र च स्पर्शो निर्णीयत एव । यथा शब्दाश्रयः स्पर्शवाननुवातप्रतिवातयोर्विप्रकृष्टनिकटशरीरिणां पक्षभ्यमानानुपलभ्यमानेन्द्रियार्थत्वात्तथाविधगंधाधारद्रव्यपस्मात्प्रावृत्त इत्यसिद्धः प्रथमः ।

द्वितीयस्तु गंधद्रव्येण व्यभिचारदनैकांतिकः वर्तमानजात्यकस्तूरिकादिगंधद्रव्यं हि पिहितहारापवरकस्यांतर्विशतिर्यद्विज्ञेति निर्याति नचापौद्गलिकं अथ तत्र सूक्ष्मप्रसर्गभावात्ततिनिविडत्वमतस्तत्र तत्प्रवेशनिष्क्रमो कश्चमन्यथोद्घाटितद्वारावस्थायामिव न तदेकात्मकत्वं सर्वथा नीरंघ्रे तु प्रदेशे न तयोः संभव इति चेत्तर्हि शब्देऽप्येतत्समानमित्यसिद्धो हेतुः । तृतीयस्तु तद्विल्लोत्कादिभिरनैकांतिकः । चतुर्थोऽपि तथैव गंधद्रव्यविशेषसूक्ष्मरजोधूमादिभिर्व्यभिचाराद्वाह गंधद्रव्यादिकमपि नासायां निविशमानं तद्विचरद्वाहदेशोद्भिन्नमश्रुप्रेरकं हृदयते ।

पंचमः पुनरसिद्धः तथाहि न गगनगुणः शब्दोऽस्मददिप्रत्यक्षत्वाद्रूपादि वदिति सिद्धः पौद्गलिकत्वात्सामान्यविशेषात्मकः शब्द इति नच वाच्यं आत्मन्यपौद्गलिकेऽपि कथं सामान्यविशेषात्मकत्वं निर्विवादमनुसूयत इति यतः संसार्यात्मनः प्रतिप्रदेशमानं तानेकमप्यपरमाणुभिः सह वह्नितापितप्रनकुट्टितनिर्विभागापिंडीभूतसूचीकलापवह्नीलीभाषमाणन्यस्य कथंचित्पौद्गलिकत्वाभ्यनुज्ञानादिति । यद्यपि स्याद्वादवादिनां पौद्गलिकमपौद्गलिकं च सर्वं वस्तु सामान्यविशेषात्मकं तथाप्यपौद्गलिकेषु धर्माधर्मांकांशकालेषु तदात्मकत्वमवर्माणहृदां न तथा प्रतीतिविषयमायाति पौद्गलिकेषु पुनस्तत्साध्यानां तेषां सुशुद्धानमित्यप्रस्तुतमपि शब्दस्य पौद्गलिकत्वं सामान्यविशेषात्मकत्वं साधनायोपन्यस्तमिति ।

अत्रापि नित्यशब्दवादि संमतः शब्दे कत्वैकांतोऽनित्यशब्दवाच्यममतः शब्दनैकैकैकांतश्च प्राग्दर्शितादिशा प्रतिक्षेप्यः अथवा वाच्यस्य घटादर्थस्य सामान्यविशेषात्मकत्वं तद्वाचकस्य ध्वनेरपि तत्त्वं शब्दार्थयोः कथंचित्सादात्म्याभ्युपगमात्ताययाहुर्भवदाहुपादाः “अभिहाणं अभिहेभो होइ भिन्नं अभिन्नं च खुर अगमोयगुच्चारणंमि जम्हा उ वयणसवणणं” “न विच्छेदो न विदाहो न पूरणं तेण भिन्नं तु। जम्हायमोयगुच्चारणंमि तत्त्वेव पच्चभो होइ” अत्रथ तेण भिन्नं अमिन्नं तद्वत्त्वमो एतेन “विकल्पयानयः शब्दा विकल्पाः शब्दयोनयः कार्यकारणता तेषां नार्थः शब्दाः स्पृशंलपि” इति प्रत्युक्तं अर्थमभिधानप्रत्ययात्तुल्यनामधेया इति वचनात् शब्दस्य हेतुदेव तत्त्वं यदभिधेयं याथात्म्येनासौ प्रतिपादयति स च तत्तया प्रतिपादयन् वाच्यस्वरूपपरिणामपरिणत एव वक्तुं शक्तो नान्यथातिप्रसंगात् । घटमिधानतकालं पठाद्यभिधानस्यापि प्राप्तिरिति अथवा मंथ्यतरेण सकलं काव्यमिदं व्याख्यायते । वाच्यं वस्तु घटादिकमेकात्मकमेवैकस्वरूपमपि सदनेकमनेकस्वरूपं अयमर्थः प्रमाता तावत् प्रमेयस्वरूपं लक्षणेन निश्चिनोति तच्च सजातीयविजातीयव्यवच्छेदादात्मलभामं लभते यथा घटस्य सजातीया मृन्मयपदार्था विजातीयाश्च पठादयस्तेषां व्यवच्छेदस्तत्तुल्यं पृथुयुष्मोदराद्याकारः कंबुश्रीयो जलधारणाहर्णादिमयः पदाद्यविशेषो घट इत्युच्यते तेषां सजातीयविजातीयानां स्वरूपं तत्र बुद्धचारोप्य व्यवच्छिद्यते अन्यथा प्रतिनियततत्त्वरूपपरिच्छेदानुपपत्तेः सर्वभावानां हि भावाभावात्मकः स्वरूपं एकांतभावात्मकत्वे वस्तुनो वैरूप्यं

स्यादेकांताऽभावान्मकत्वे च निःस्वभावता स्यात् तस्मात्स्वरूपेण सत्त्वात्पररूपेण चाऽसत्त्वाद्भावभावान्मकत्वं वस्तु यदाह—
“सर्वमस्ति स्वरूपेण पररूपेण नास्ति च । अन्यथा सर्वसत्त्वं स्यात् स्वरूपस्याप्यसंभवः” ॥ १ ॥ ततश्चैकस्मिन् घटे सर्वेषां घटव्यतिरिक्तपदार्थानामभावरूपेण वृत्तरेणैकान्मकत्वं घटस्य रूपपादकं एवं चैकस्मिन्नर्थे ज्ञाते सर्वेषामर्थानां ज्ञानं सर्वपदार्थपरिच्छेदमन्तरेण तन्निषेधात्मन एकस्य वस्तुनो विविकतया परिच्छेदासंभवात् आगमोऽप्येवमेव । व्यग्रस्थितः “जे एगं जाणइ से सर्वं जाणइ जे सर्वं जाणइ से एगं जाणइ” तथा “एको भावः सर्वथा येन दृष्टः सर्वे भावाः सर्वथा तेन दृष्टाः । सर्वे भावाः सर्वथा येन दृष्टा एको भावः सर्वथा तेन दृष्टः” ॥ १ ॥ ये तु सांगताः परासत्त्वं नाङ्गी कुर्वन्ते तेषां घटादेः सर्वात्मकत्वप्रसंगः तथाहि—यथा घटस्य स्वरूपादिना सत्त्वं तथा पररूपादिनापि स्यात्तथा च सति स्वरूपादिस्वत्वपररूपादिस्त्वप्रसक्तं कथं न सर्वात्मकत्वं भवेत् परासत्त्वेन तु प्रतिनियतोऽसौ सिद्धयति ॥

अथ न नाम नास्ति परासत्त्वं किं तु स्वसत्त्वमेव तद्वित्तिचेदहो वैदग्ध्यं न खलु यदेव सत्त्वं तदेवासत्त्वं भवितुमर्हति विधिप्रतिषेधरूपतया विरुद्धधर्माध्यासेनानयोरैक्यायोगात् । अथ युगमपत्तेऽप्येवं विरोधस्तदवस्थ एवेति चेदहो वाचाटता देवानामप्रियस्य न हि वयं येनैव प्रकारेण सत्त्वं तेनैवासत्त्वं येनैवासत्त्वं तेनैव सत्त्वमभ्युपेयः किंतु स्वरूपद्रव्यक्षेत्रकालभावेः सत्त्वं पररूपद्रव्यक्षेत्रकालभावेस्त्वसत्त्वं तदा क विरोधावकाशः यौगात्सु प्रगल्भंते सर्वथा पृथगभूतपरस्पराभावाभ्युपगममात्रेणैव पदार्थप्रतिनियमसिद्धेः किं तेयामसत्त्वात्मकत्वकल्पनयेति तदस्य यदाहि पटाद्यभावरूपो घटो न भवति तदा घटः पटादिरेव स्यात् यथा च घटाभावाद्भिन्नत्वाद् घटस्य घटरूपता तथा पटादिरेव स्याद् घटाभावाद्भिन्नत्वादेवेत्यलं विस्तरेण ॥

एवं वाचकमपि शब्दरूपं द्रव्यात्मकं एकात्मकमपि सदनैकमित्यर्थः । यथोक्तन्यायेन शब्दस्यापि भावात्मकत्वात् अथवा एकविषयस्यापि वाचकस्याऽनेकविषयत्वोपपत्तेः यथा किल घटशब्दः संकेतवशात्पृथुघ्नोदराद्याकारवति पदार्थं प्रवर्त्तते वाचकतया तथा देशकालाद्येपेक्षया तद्भावादेव पदार्थोतरेष्वपि तथा च वृत्तमानः केन वार्यते भवति हि वक्तारो योगिनः शरीरं प्रति घट इति संकेतानां पुरुषेच्छाधीनतयाऽनियतत्वात् । यथा चौरशब्दोऽन्यत्र तस्करे रूढोऽपि दाक्षिणात्यानामोदने प्रसिद्धो यथा च कुमारशब्दः पूर्वदेशे आश्रित्यनमासे रूढः एवं कर्कटीशब्दादयोऽपि तत्तद्देशापेक्षया योन्यादिव्याचका ज्ञेयाः कालापेक्षया पुनर्यथा जैनानां प्रायश्चित्तविधौ धृतिश्रद्धासंकेहनदिमति प्राचीनकाले पङ्कुरुशब्देन शतमशीत्यधिकमुपवासानामुच्यते स्म । संयतकाले तु तद्विपरीते तेनैव पङ्कुरुशब्देनोपवासशत्रयमेव संकेत्यते जीतकल्पव्यवहारानुसारम् ॥

शास्त्रापेक्षया तु यथा पुराणेषु द्वादशीशब्देनैकादशी त्रिपुराणेषु च अलिशब्देन मदिशमित्येकत्र च मैथुनशब्देन मधुसूतेश्चैव ग्रहणमित्यादि । न चैवं संकेतस्यैवार्थप्रत्ययाने प्राधान्यं स्वाभाविकसामर्थ्यासिच्चिदादेव तत्र तस्य प्रवृत्तेः सर्वशब्दानां सर्वार्थप्रत्यायनशक्तियुक्तत्वात्

अत्र च देशकालादौ यदर्थप्रतिपादनशक्तिसहकारिसंकेतस्तत्र तमर्थं प्रतिपादयति । तथा च निर्जिततदुज्यपरप्रवादाः श्रौदेवसुरिपादाः स्वाभाविकसामर्थ्यसमयाभ्यामर्थबोधनिबन्धने शब्दः । अत्र शक्तिपदार्थसमर्थनं ग्रंथान्तरादवसेयं अतोऽन्यथेत्यादि उत्तरार्द्धं पूर्ववत् प्रतिभाप्रमादस्तु तेषां सदसदेकांते वाच्यस्य प्रतिनियतार्थविषयत्वे च वाचकस्योक्तयुक्त्या दोषसद्भावाद्बह्व्यहाराणुपपत्तेः । तदयं समुदायार्थः सामान्यविशेषात्मकस्य च वस्तुनः सामान्यविशेषात्मको भावाभावात्मकश्च ध्वनिर्वाचक इत्यन्यथा प्रकारांतरैः पुनर्वाच्यवाचकभावव्यवस्थामातिष्ठमानानामन्धवादिनां प्रतिभैव प्रमायति न तु तद्वर्णितयो युक्तिस्पर्शमात्रमपि सहते । कानि तानि वाच्यवाचकभाषप्रकारांतराणि परवादिनामिति चेदन्ते ब्रूमः । अपोह एव शब्दार्थ इत्येकं “अपोहशब्दलिङ्गाभ्यां न वस्तुविधिर्निरूप्यते” इति विचिन्ता । अपरे च सामान्यमात्रमेव शब्दानां गोचरस्तस्य क्वचित् प्रतिपन्नस्यैकरूपतया सर्वत्र संकेतविषयतोपपत्तेर्न पुनर्विशेषास्तेयामानन्त्यतः कात्स्न्येनोपलब्धमशक्यतया तद्विषयतानुपपत्तेः विधिवादिनस्तु विधिरेव वाक्यार्थोऽप्रवृत्तप्रवर्त्तनस्वभावत्वात्सत्येत्याचक्षते विधिरपि तत्तद्वादिप्रतिपत्त्याऽनेकप्रकारस्तथाहि—वाच्यरूपः शब्द एव प्रवर्त्तकत्वाद्विधिरित्येकं तद्व्यापारो भावनापर्ययो विधिरित्यन्ये नियोग इत्यपरे प्रेषाद्व इत्येकं तिरस्कृततदुपाधिप्रवर्त्तनामात्रमित्यन्ये एवं फलतद्भिलापकर्मादयोऽपि वाच्याः एतेषां निराकरणं सपूर्वोत्तरपक्षं न्यायकुमुदचन्द्रादवसेयमिति काव्यार्थः ॥ स्यात् ॥

(१४) (शब्दस्य वाचकताविचारः सम्मतितर्के यथा) अत्र वैयाकरणः प्राहुः यस्मादुच्चरितात् ककुदादिमदर्थप्रतिपत्तिः स शब्दः नन्वत्र किं गकारौकारविसर्जनीयाः ककुदादिमदर्थप्रतिपादकत्वेन शब्दव्यपदेशं लभन्ते । आहो—स्वित्तव्यतिरिक्तः पदस्फोटोऽस्ति तत्र न तावद्वर्णानां अर्थप्रत्यायका यतस्ते किं समुदिता अर्थप्रतिपादका उत व्यस्तान्यदि व्यस्तान्स्वदेकेनैव वर्णेन गवाद्यर्थप्रतिपत्तिरुपादितेति द्वितीयादिवर्णोच्चारणमनर्थकं भवेत् । अथ समुदिता अर्थप्रत्यायकास्तदपि न संगतं । क्रमोत्पन्नानामनन्तरविशिष्टत्वेन समुदायार्थसंभवाच्च युगपदुत्पन्नानां समुदायप्रकल्पना । एकपुरुषापेक्षया युगपदुत्पत्त्यसंभवात् । प्रतिनियतशक्त्यन्यत्रप्रत्यक्षप्रवक्तव्योत्पत्तौ न च भिन्नपुरुषप्रत्यक्षकारौकारविसर्जनीयानां समुदायार्थप्रतिपादकत्वं दृष्टं प्रतिनियतक्रमवर्णप्रतिपत्त्युत्तरकालभावित्वेन शाब्द्याः प्रतिपत्तेः संवेदनान् न चान्तो वर्णः पूर्ववर्णानां गृहीतो वर्णानां क्रमोत्पादे सत्यर्थप्रत्यायकः । पूर्ववर्णानामन्त्यवर्णप्रत्यनुप्राहकत्वायोगात् । यतो नान्यवर्णं प्रति जनकत्वं पूर्ववर्णानां तदुपकारित्वं वर्णाद्वर्णोत्पत्तेरभावात् । प्रतिनियतस्थानकारणाद्दिसंपाद्यत्वाद्दर्णानां । वर्णभावेऽपि च वर्णानां सन्निदर्शनाच्च वर्णजन्यत्वं । अथार्थज्ञानोत्पत्तौ सहकारित्वं पूर्ववर्णानामन्त्यवर्णप्रत्युपकारत्वं । एतदप्ययुक्तमविद्यमानानां सहकारित्वानुपपत्तेः अत एव प्राक्तन वर्णविर्त्तनामपि सहकारित्वमयुक्तं न च पूर्ववर्णसंवेदनप्रभवसंस्काराः तत्सहायतां प्रतिपद्यन्ते । यतः संस्काराः स्वोत्पादकविषयस्युत्तिहेतुहेतव्यो नार्थ-

तरत्तानमुत्पादयितुं समर्थाः । नहि पट्टज्ञानप्रभवः संस्कारः अपस्मृतिं विदधत् इष्टः ॥

न च तत्संस्कारप्रभवाः स्मृतयः सहायतां प्रतिपद्यन्ते । युगपद्विकल्पायुपपत्तेः नहि स्मृतीनां युगपदुत्पत्तिः अयुगपदुत्पत्त्यानां वाऽश्वस्थितिरस्ति । न च समस्तसंस्कारप्रभवैका स्मृतिस्तत्सहकारिणी परस्परविरुद्धानेकपदार्थानुभवप्रभूतसंस्काराणामप्येकस्मृतिजनकत्वापसक्तः । न ह्येकवर्णसंस्कारजन्यत्वं स्मृतेरसंभवतीति कुतोऽस्या अन्त्यवर्णसहकारित्वं । न चान्यविषया स्मृतिरन्यत्र प्रतिपत्तिं जनयति स्वशिरद्वेष्टक्रियाजनकत्वपसक्तः । नचात्यवर्णनिरपेक्ष एव गौरित्यत्रांत्यो वर्णः ककुदादिमदर्थप्लूत्यायकः पूर्ववर्णोच्चारणवैयर्थ्यपसक्तः । घटशब्दांत्यवस्थितस्यापि तत्प्लूत्यायकत्वपसक्तश्च तस्मान्न वर्णाः समस्ता व्यस्ता वा अर्थाभिधायकाः संभवन्ति । अस्ति च गवादिशब्दभ्यः ककुदादिमदर्थप्रतिपत्तिरिति तदन्यथानुपपत्त्या वर्णव्यतिरिक्तोऽर्थप्रतिपत्तिहेतुः स्फोटाख्यः शब्दो ह्ययते श्रोत्रविज्ञाने च वर्णव्यतिरिक्तः स्फोटात्मा निरवयवोऽक्रमः स्फुटमवभातीति तस्याध्यक्षतोऽपि सिद्धिः तथाहि श्रवणव्यापारानन्तरभाविन्यनित्यार्थवभासा संविदुत्पद्यते न चासी वर्णविषया वर्णानां परस्परव्यावृत्तकल्पत्वादेकावभासजनकत्वविरोधात् तदजनकस्यातिप्रसंगतस्त्वद्विषयत्वादुपपत्तेः । न चेयं सामान्यविषयाव्यवस्थितिरैकेणापरसामान्यस्य गकारौकारविसर्जनीयेष्वसंभवाद्गणत्वस्य च प्रतिनित्यातृप्रत्यायकत्वायोगात् । न चेयं भ्राताऽवाध्यमानत्वाच्चवायाध्यमानप्रत्ययगोचरस्यापि स्फोटाख्यस्य वस्तुतोऽसत्त्वम् । अवयविद्रव्यस्याप्यप्रसक्तः । एवमव्यवयव्यभ्युपगमे स्फोटाभ्युपगमोऽवश्यंभावी तत्तुल्ययोगक्षेमतत्वात् । स च वर्णोऽभ्यो व्यतिरिक्तो नित्यः अनित्यत्वे संकेतकालानुभूतस्य तदेव ध्वस्तत्वात् कालांतरं देशांतरं च गोशब्दध्वनयात् ककुदादिमदर्थप्रतिपत्तिर्न स्यादसंकेतितच्छब्दादर्थप्रतिपत्तेरसंभवात् । संभवे वा द्वीपांतरादागतस्य गोशब्दाह्वयार्थप्रतिपत्तिर्भवेत् । संकेतकरणवैयर्थ्यं च प्रसज्येत तस्मान्नित्यः स्फोटाख्यः शब्दो व्यापकश्च सर्वत्रैककृतया प्रतिपत्तेः ॥

असदेतदिति वैशेषिकास्ते ह्याहुः—एकदा प्रादुर्भूता वर्णाः स्वाधेप्रतिपादका न भवेतीत्यत्राविप्रतिपत्तिरेव क्रमप्रादुर्भूतानां न समुदाय इत्याद्याविप्रतिपत्तिरेवार्थप्रतिपत्तिस्तूपलभ्यमानात् पूर्ववर्णध्वंसविशिष्टादंत्यवर्णात्र चाभावस्य सहकारित्वं विरुद्धं वृत्तकृतसंयोगाभावस्येष्टाप्रतिपत्तिगुरुत्वफलप्रपातक्रियाजनने इष्टं चोत्तरसंयोगं विदधत् प्राक्तनसंयोगाभावविशिष्टं कर्म, परमाण्वनिर्णययोगश्च परमाणौ तद्गतद्रव्यरूपध्वंसविशिष्टो रक्तामुत्पादयत्, यद्गोपलभ्यमानोऽंत्यो वर्णः पूर्ववर्णविज्ञानाभावविशिष्टः पदरूपतामाप्नादयत् पदार्थं प्रतिपत्तिं जनयति । प्राक्तनवर्णसंविप्रभवसंस्कारसम्यपेक्षो वा । न च संस्कारस्य विषयान्तरं कथं चिद् ज्ञानजनकत्वमिति प्रत्येयमातद्भावभावितयार्थाप्रतिपत्तेरुपलब्धेः । पूर्ववर्णविज्ञानप्रभयसंस्कारश्चांत्यवर्णसहायतां पूर्वसंस्कारप्रभवतया प्रणालिकया विशिष्टः समुत्पन्नः सत् प्रतीपाद्यते । तथाहि प्रथमवर्णं तापीक्षानं तेन

च संस्कारो जन्यते ततो द्वितीयवर्णविज्ञानं तेन पूर्ववर्णविज्ञानाहितसंस्कारसहितेन विशिष्टसंस्कारो जन्यते । ततस्तृतीयवर्णं ज्ञानं तेन पूर्वसंस्कारविशिष्टेनापरो विशिष्टतरः संस्कारो निर्वर्त्यत इति यावदंत्यसंस्कारोऽर्थप्रतिपत्तिजनकत्वावर्णसहायः । तथाभूतसंस्कारप्रभवस्मृतिसम्यपेक्षो वांत्यो वर्णः पदरूपः पदार्थप्रतिपत्तिहेतुः । अथवा शब्दार्थोपलब्धनिमित्ताद्यनियमाद्विनष्टा एव पूर्ववर्णसंविप्रभवः संस्कारा अंत्यसंस्कारो विदधति इतरस्यापूर्ववर्णेषु स्मृतिरूपजाता अंत्यवर्णनोपलभ्यमानेन सहायार्थप्रतिपत्तिमुत्पादयति वाक्यार्थप्रतिपत्तौ वाक्यस्याप्ययमेव न्यायोऽंगीकर्तव्यो वर्णाद्गणोत्पत्त्यभावप्रतिपादनं च सिद्धसाधनमेव तदेव यथोक्तं सहकारिकारणसम्यपेक्षाद्व्यावृत्तार्थप्रतिपत्तिरन्यव्यतिरेकाभ्यामुपजायमानत्वेन निश्चीयमाना स्फोटपरिकल्पनां निरस्यति । तदभावेऽप्यर्थप्रतिपत्तेरुक्तप्रकारेण संभवेऽस्यानुपपत्तेः प्रचूयात् । न हि इष्टादेवकारणात् कार्योत्पत्तावद्वदंतरकल्पना युक्तिसंगतातिप्रसंगात् (१५) किं यद्युपलभ्यमाना वर्णा व्यस्ताः समस्ता नार्थप्रतिपत्तिजननसमर्थाः स्फोटास्तित्वव्याकावपि न समर्था भवेयुः तथाहि—न समस्तास्ते स्फोटमभिव्यंजयति सामस्यासंभवात्त्रापि प्रत्येकं वर्णांतरवैकल्यप्रसंगादेकैव वर्णांतरस्फोटाभिव्यतेर्जननत्वात् न च पूर्ववर्णः स्फोटस्य संस्कारोऽन्योवर्णांतरस्याभिव्यजक इति च वर्णांतरवैकल्यप्रसंगादेकैव स्फोटाभिव्यतेर्जननत्वात् पूर्ववर्णः स्फोटस्य संस्कारो वैयर्थ्यं अभिव्यक्तिव्यतिरिक्तसंस्कारस्वरूपानवधारणात्तथा हि—न तावन्न त्वेवैगाव्यसंस्कारो निर्वर्त्येत तत्र भूतत्वेव भावाद्त्रापि वासनारूपोऽवितनत्वात् स्फोटस्य तु चैतन्याभ्युपगमे वा स्वशास्त्रविरोधः नापि स्थितिरथापकस्तस्यापि भूतद्रव्यवृत्तित्वात् स्फोटस्य वा भूतत्वाभ्युपगमात् किं चासी संस्कारः स्फोटरूपस्तद्धर्मो वा न तावदाद्यः कल्पः स्फोटस्य वर्णात्पाद्यत्वप्रसक्तो नापि द्वितीयव्यतिरिक्ताव्यतिरिक्तचिकल्पानुपपत्तेस्तथाह्यसौ धर्मः स्फोटाद् व्यतिरिक्तोऽव्यतिरिक्तो वा यद्यव्यतिरिक्तस्तदा तत्करणे स्फोट एव कृतो भवेदिति तस्यानित्यत्वप्रसक्तः स्वाभ्युपगमविरोधः । अथव्यतिरिक्तस्तदा तत्संबंधानुपपत्तिस्तदनुपकारकत्वात् । तस्योपकाराभ्युपगमे व्यतिरिक्ताव्यतिरिक्तविकल्पस्तत्रापि पूर्वोक्त एव दोषोऽनवस्थाकारी ।

न च व्यतिरिक्तधर्मेसद्भावे स्फोटस्यानभिव्यक्तस्वरूपव्यवस्थितस्य पूर्ववदर्थप्रतिपत्तिहेतुत्वं तत्स्वरूपत्यागे चाऽनित्यत्वप्रसक्तिः अथ न व्यतिरिक्तसंस्काररूपव्यवस्थितस्य कृतसंस्कारकृतमुपकारमपेक्ष्य पूर्वरूपपरित्यागादसावर्थप्रतिपत्तिं जनयति किंतु संस्कारसहायोऽविचलितरूप एवैककार्यकारित्वस्यैव सहकारित्वाभ्युपगमात् । नन्वेवं वर्णानामप्यन्यकृतोपकारनिर्देशाणामककार्यनिर्देशेनलक्षणासहकारित्ववत्सहकारिस्मृतिनामर्थप्रतिपत्तिजनने किमपरस्फोटकल्पतयाऽप्रमाणिकया कार्यं किं च पूर्ववर्णः संस्कारः स्फोटस्य क्रियमाणाः किमेकदेशः क्रियते सर्वोत्तमना वा यथेकदेशेस्तदा तेऽर्थान्तरभूता अनर्थान्तरभूता वा यद्यर्थान्तरभूतास्तदा तेषां तदनुपकारे संबंधासिद्धिरुपकारे व्यतिरिक्ताव्यतिरिक्तविकल्पोक्तदोषानुपगमः ।

न च समवायादनुपकारेऽपि तेषां तत्संबंधिता तस्यानभ्युप-

गमात् परैरभ्युपगमे च स्वरुतांतविरोधोऽर्थांतरभूतत्वे चैकदेशानां तेभ्य एवार्थप्रतिपत्तेः न स्फोटस्यार्थप्रत्यायकतापि चैकदेशानामर्थप्रतिपत्तिहेतुत्वाभ्युपगमे च परं वर्णानामेव तदभ्युपगतं एवं लोकप्रतीतिरनुसृता भवेत् । अथाव्यतिरिक्तास्तदेकदेशास्तदास्फोटस्यैकैवैवं संस्कृतत्वादर्परवर्णोच्चारणवैयर्थ्यं । न च पूर्ववर्णसंविभ्रमभवसंस्कारसहितस्त्वस्मृति सहितोऽप्यवर्णः स्फोटसंस्कार एवभूतस्यास्यार्थप्रतिपत्तिजननेऽपि शक्तिप्रतिघाताभावात्स्फोटपरिकल्पना निरवसरेव । अपि वा स्फोटसंस्कारः स्फोटविषयसंबेदोत्पादनादनुसृतावस्थापनयनकृदकैवैकदेशावरणापगमे सर्वदेशावस्थितैः सर्वदा व्यापिनित्यरूपतयोपलभ्यते । तस्य नित्यत्वव्यापित्वाभ्यामपगतावरणस्य सर्वत्र सर्वदोषलभ्यस्वभावत्वाद्दुनुपलभ्यस्वभावत्वे वा न केनचित्कदाचित् कुत्रचित्दुपलभ्येततथैकदेशावरणापगमः क्रियते । नत्वेवमावृतावृतत्वेन सावयवस्वभस्यानुसृज्येताऽथ निर्विभागत्वादेकत्रानावृतः सर्वत्रावृतोऽभ्युपगम्यते । तदा तदवस्थाशेषदेवावस्थितैरुपलब्धिप्रसक्तिर्यथा च—निरवयवत्वादेकत्रानावृतः सर्वत्रानावृतस्तथा तत् एवैकत्राप्यावृतः सर्वत्रावृत इति मनागपि नोपलभ्यते । किं चैकदेशाः स्फोटादर्थोतरमनर्थोतरं वार्थोतरत्वेऽपि शब्दस्वभावा अशब्दात्मका वा यशब्दात्मका नार्थप्रतिपत्तिहेतवोऽथ शब्दस्वभावास्तत्राऽपि यदि गोशब्दस्वभावास्तदा चास्ति गोशब्दानेकत्वप्रसक्तिरप्यागोशब्दस्वरूपा न तर्हि यथार्थप्रत्यायका भवेदुराध्याव्यतिरिक्तास्तदा स्फोट एव संस्कृत इति ॥

नच देशावस्थितैर्व्यापिनस्तस्य प्रतिप्रसक्तिरिति पूर्वोक्तमेव दूषणं । किं चैकदेशावरणापाये स्फोटस्य खंडशः प्रतिपत्तिः प्रसज्येताप्य स्फोटविषयसंबिदुत्पादस्तत्संस्कारः सोऽपि न युक्तो वर्णानामर्थप्रतिपत्तिजनन इव स्फोटप्रतिपत्तिजननेऽपि सामर्थ्याभावाद्वाप्यमानत्वाद्यदि च स्फोटोऽनुपलभ्यस्वभावः सर्वदोषलभ्येतानुपलभ्यस्वभावत्वे आबल्यापगमेऽपि तत्त्वभावानतिक्रमान्मनागपि नोपलभ्येत इत्यर्थप्रतिपत्तिः शब्दव्यवहारविलोपोऽनेनैव न्यायेन बाधनामपि तद्व्यंजकत्वमयुक्तं वायूनां च व्यंजकत्वपरिकल्पने वर्णविकल्पप्रसक्तिः । स्फोटाभिव्यक्तावर्थातिपादने वा तेषामनुपयोगात् स्थिते च स्फोटस्य वर्णोच्चारणात् प्राक्सद्भावे वर्णानां वायूनां व्यंजकत्वं परिकल्पेत न च तत् सद्भावाः कुतश्चित्प्राणादवगत इति न तत्परिकल्पना ज्यायसी यदि प्रतिभ्रान्नानं स्फोटस्य नित्यत्वप्रसाधकं वर्णोच्चारणात् प्रागप्यस्तित्वमवबोधयतीत्यभ्युपगतं तदपि प्रत्यभिज्ञानानस्य सादृश्यनिबन्धनत्वेनात्र विषये प्रतिपादितत्वाद्संगमेकगोव्यक्तो संकेतात् गोशब्दात् गोव्यक्त्यंतरे अन्यत्रान्यदा नित्यत्वमंतरेणापि प्रतिपत्तिर्यथा संभवति तथा प्रतिपादितं प्रतिपादयिष्यते च नातोऽपि स्फोटस्य प्राग्व्यंजकात् सर्वसिद्धिरिति । “नादेनाहितवीजायमंयेन ध्वनिना सह । आहृतपरिपाकायां बुद्धौ शब्दोऽवभासत” ॥ १ ॥ इति भर्तृहरिवचो निरस्तं द्रष्टव्यं । यदपि विभिन्नतनुषु वर्णेष्वभिज्ञाकारं श्रोत्रान्वयव्यतिरेकानुविधाय्यध्यक्षं स्फोटसद्भावमवबोधयतीत्युक्तं । तदप्युक्तां घटादिशब्देषु परस्परव्यावृत्तानेकवर्णव्यतिरिक्तस्य स्फोटात्मनोऽप्यप्रत्यात्मकस्यैकस्याध्यक्षप्रतिपत्तिविषयत्वेनाप्रतिभासनाप्राप्तोभि-

ज्ञावभासमात्रादिभिन्नार्थव्यवस्थान्या दूरादविरलानेकतरुष्वेकतरुषुद्धेरैकत्वव्यवस्थाप्रसक्तं नैवाविरलानेकता तत्स्वैकत्वबुद्धेर्बोध्यमानत्वात् नैकत्वव्यवस्थापकत्वं । स्फोटप्रतिभासनुद्धेरपि बाध्यत्वस्य दर्शितत्वात् ॥ न चैकत्वावभासः स्फोटसद्भावमन्तरेणानुपपन्नः । वर्णत्वात्त्यवर्णविषयत्वेनाप्येकत्वावभासस्योपपद्यमानत्वान्निरवयवस्याक्रमस्य नित्यत्वादिधर्मापेतस्य । स्फोटस्यैकावभासज्ञाने ज्ञानानुभवादप्यथावभासस्य चान्यथाभूतार्थस्य व्यवस्थापकत्वाद्भवत्वापनेतिप्रसंगादवयवविद्रव्यं त्ववयवजन्यत्वेन तत्त्वं बाध्यत्वप्रत्यये प्रतिभासत इति न तन्त्यायः स्फोटे उत्पादयितुं शक्यः । तत्र स्फोटात्मा शब्दो वर्णाभ्यां व्यतिरिक्तोऽसावभ्युपगम्यते । तदा वर्णानात्वे तन्नात्वात् तन्नात्वात्माप्रसक्तिस्तदेकत्वं वा वर्णानामर्थैकत्वप्रसक्तिः अथ गकाराद्यानुपूर्वीविशिष्टोऽतो वर्णो विशिष्टानुपूर्विका वा गकारौकारत्रिसर्जनीयाः शब्दाः तथा च श्रीमत्सायकः प्राहुः “यावंतो यादृशा ये च यदर्थप्रतिपादकाः । वर्णाः प्रज्ञानसामाख्यास्तै तथैवावबोधकाः” ॥ १ ॥ इति एतदपि न सम्यग्यत आनुपूर्वी यथनर्थोतरभूतास्तदा वर्णा एव नानुपूर्वी । ते च व्यस्ताः समस्ता वा अर्थप्रत्यावेदितमयार्थांतरभूतास्तदा वक्तव्यं । सा नित्याऽनित्या वा न तावदनित्या स्वसिद्धांतविरोधात् । वैदिकानुपूर्व्या नित्यत्वेनाभ्युपगमाद्भक्ता न हि क्रमे कश्चित् स्वातंत्र्येण प्रपद्यत इत्याद्यभिधानान्नापि नित्यास्फोटपक्षोदितस्त्वस्तदोपप्रसक्तेः नच वैदिकवर्णानुपूर्वी नित्या लौकिकतदानुपूर्व्यविशेषात् तथा हि वैदिकवर्णानुपूर्वी नित्या तदानुपूर्वीशब्दवाच्यत्वात् । लौकिकवर्णानुपूर्वीवत् ।

न च लौकिकानुपूर्व्या विलक्षणेयं वैलक्षण्ययासिद्धेः । तथा हि किमपौरुषेयत्वमस्या वैलक्षण्यमाहोर्विद्विन्निरूपता न तावदाद्यः पक्षोऽपौरुषेयत्वस्य निरस्तत्वात् । नापि वैचित्र्यं तस्यानित्यत्वेनाविरोधात्तत्सद्भावेऽपि नित्यत्वाप्रसाधकं त्वालौकिकवाक्येष्वपि वैचित्र्यस्योपलब्ध्यर्थः । नच पक्षानां नित्यव्यापिनामानुपूर्वी संभवति । देशकालकृतकर्मानुपपत्तेर्नचातिव्यक्तानुपूर्वी तेषां संभविनी । अभिव्यक्तेः प्राप्तिरस्तत्वात् पूर्ववर्णसंविभ्रमभवसंस्कारस्मरणादेरनुपलभ्यमानस्य तदा सहकारित्वकल्पनायां प्रमाणाभावात् ॥ नचार्थप्रतिपत्तेरन्यथानुपपत्तिस्तत्कल्पनानां प्रमाणां तत्प्रतिपत्तेरन्यथासिद्धत्वात् । न चानुपूर्वीसंभवेऽपि परपक्षे वर्णार्थप्रतीतिहेतुतया संभवति । तेषां तत्प्रतिपत्तिजननस्वभावत्वे सर्वदा प्रतिपत्तिप्रसक्तेस्तज्जननस्वभावस्य सर्वदा भावात् । अतज्जननस्वभावत्वेन सर्वदा कदाचिदप्यर्थप्रतिपत्तिं जनयेदुरनपगतातज्जननस्वभावत्वात्तत्र च सहकारिसन्निधानेऽपि तेषामतज्जननस्वभावता द्यपगच्छत्यनित्यताप्रसक्तिदोषाप्तेः । नित्याश्च परेस्तै अभ्युपगता इत्यभ्युपगमविरोधश्च ॥

नच नित्यसंबंधादिनस्तदपेक्षा वर्णार्थप्रत्यायकाः संभवन्ति । नित्यस्यानुष्कारत्वेनापेक्षणीयत्वायोगात्तत्र नित्यः संबंधः शब्दार्थयोः प्रमाणेनावसीयते । प्रत्यक्षेण तस्याननुभवात्तदभावेनानुमानेनापि तस्याः तत्पूर्वकत्वाभ्युपगमात्तत्र च शब्दार्थयोः स्वाभाविकसंबंधमन्तरेण गोशब्दध्वयान्तरे ककुदादिमदर्थप्रतिपत्तिर्नभवेदस्ति च सेति

शब्दस्य वाचिका शक्तिरवगम्यत इति वाच्यं । अनव-
गतसंबंधस्यापि ततस्तदर्थप्रतिपत्तिप्रसक्तः ॥

न च संकेताभिव्यक्तः स्वाभाविकः संबंधोऽर्थप्रतिपत्तिं ज-
नयतीति नायं दोषः । संकेतादेवार्थप्रतिपत्तेः स्वाभाविकसं-
बंधपरिकल्पनावैयर्थ्यप्रसक्तः । तथाहि-संकेताद्ब्रह्मत्वाद्या
ज्ञेनेन शब्देनेतथैवभूतमर्थव्यवहारिणः प्रतिपादयतीत्यवगत्य
व्यवहारकाले पुनस्तथाभूतशब्दाश्रवणात् । संकेतस्मरणे
तत्त्वदर्शने चार्थप्रतिपत्तिरिति न पुनः स्वाभाविकसंबंधमवगत्य
पुनस्तत्स्मरणो अनवगच्छति ।

न च वाच्यवाचकसंबंधकरणे स्वाभाविकसंबंधमतेरणान-
वस्था प्रसक्तिः बुद्धव्यवहारात् भूतशब्दानां वाच्यवाचक-
स्वरूपावधारणात् । तथा ह्येको व्युत्पन्नव्यवहारः तथा
भूताय गामभ्याज शुक्लां देवदत्तं दंडेनेति यदा व्यपदि-
शति द्वितीयस्तु तद्व्यपदेशानंतरं तथैव विदधति । तदा
अव्युत्पन्नसंकेतः शिशुस्तं तथा कुर्वाणमुपलभ्यैवमवधा-
रयत्यनेन गोशब्दाद्गवायः प्रतिपन्नोऽन्याथादिशब्दाद्भ्या-
जिक्रियादिकोऽन्यथा कथमपरिमितत्वाभावेऽपि गोपिंडानय-
नादिकं वाक्यश्रवणानंतरं चिद्व्यादेवमपेक्षारकल्पनायाऽ-
व्युत्पन्नानां संकेतग्रहणसंभवान्नानवस्थादोषः ।

न च प्रथमसंकेतविधायिनः स्वाभाविकसंबंधव्यतिरेकेण
वाच्यवाचकयोः कुतो वाच्यवाचकरूपावगतिरिति वक्तव्यं ।
अनादित्वादस्य व्यवहारस्यापरापरसंकेतविधायिपूर्वकत्वेन
निर्दोषत्वात् ।

न च वाच्यवाचकसंबंधस्य पुरुषकृतत्वे शब्दवदर्थस्यापि
वाचकत्वमर्थवच्छब्दस्यापि वाच्यत्वं प्रसक्तमिति वक्तव्यम्
योग्यतानतिक्रमेण संकेतकरणात् न च स्वभाविकसंबंधव्यति-
रिक्तनियतयोग्यताया ब्रभावः । कृतकत्वेऽपि प्रतिनियत-
योग्यतावतां भावानामुपलब्धेः । तथाहि-यत्र लोहत्वकर्तृदि-
का शक्तिस्तत्रैव क्रियमाणा दृष्टा न जलादौ यत्रैव तंतुत्वम-
स्ति तत्रैव निष्पाद्यते पटोत्पादनशक्तिर्न तु वीरणादौ तत्र तं-
तुत्वमावादेवं च यद्यथोपलभ्यते तत्तथावाभ्युपगंतव्यम् ।
दृष्टानुमितानां नियोगप्रतिवेधानुपपत्तस्ततो यत्रैव वर्ण-
त्वादिकं निमित्तं तत्रैव वाचिका शक्तिः संकेतेनेतापद्यते
यत्र तु तत्रियते निमित्तं नास्ति तत्र न वाचिका शक्तिरि-
ति न नित्यत्वाद्वाच्यवाचकसंबंधपरिकल्पनया प्रयोजनम् ।
एकान्तनित्यत्वस्य ज्ञानजनकत्वे सर्वदा ज्ञानोत्पत्तिस्तदन-
नस्वभावत्वेन कदाचिद्विज्ञानोत्पत्तिरिति प्राक् प्रतिपादितं
समयक्षेपेन तु शब्दादर्थप्रतिपत्तौ यथासंकेतं विशिष्टसाम-
ग्रीतः कार्योत्पत्तौ न कश्चिदोषः । अत एवानुमानात् प्रमा-
णांतरं शब्दं । अनुमानं हि पञ्चधर्मत्वान्वयव्यतिरेकव-
र्त्मिण्यवस्थादुदयमासादयति । शब्दं तु संकेतसव्यपेक्षश-
ब्दोपलब्धात् प्रत्यक्षानुमानागोचरोऽर्थं प्रवर्त्तते । स्वसाध्य-
व्यभिचारित्वमप्यनुमानस्य त्रिरूपलिङ्गोद्भूतत्वेनैव निश्चीयते ।
शब्दस्य त्वामोक्त्यनिश्चये सति शब्दस्याचरकालमिति ।
किं च शब्दो यत्रार्थं प्रतिपादकत्वेन पुरुषेण प्रयुज्यते तं
तमर्थं यथासंकेतं प्रतिपादयति । नन्वेवं धर्मादिकं लिङं
पुरुषेच्छादीनजलादिकं प्रतिपादयतीत्यनुमानात् प्रमा-
णांतरं सिद्धः शब्दः ।

न च शब्दादर्थप्रतिपत्तौ शब्दस्य प्रेरकमस्ति । यतो न तस्य
पक्षधर्मता यथायंस्तत्र धर्मिणि शब्दस्यावृत्तेर्गोपिंडाधारे-

ण प्रदेशेन शब्दस्याध्याश्रयिभावस्य जन्यजनकभावनिब-
धनस्याभावादतो गोपिंडवानयं देशो गोशब्दवत्त्वादिति ना-
भिधातुं शक्यं न पिंडे गोशब्दो वर्त्तते । आधाराधेयवृत्त्या ज-
न्यजनकभावेन वा गोपिंडाभावेऽपि गोशब्दस्य दर्शनाच्च
गम्यगमकभावेन चात्रासौ वर्त्तते पक्षधर्मत्वाभावे तस्यैवा-
नुपपत्तेर्वैयर्थ्यवाचकभावेन वृत्तानुमानात् प्रमाणांतरत्वं
तेन गोपिंडो गोत्ववान् गोशब्दवत्त्वादयमपि प्रयोगोऽनुपपन्न
एव नापि गोत्वं गोपिंडविशेषेण वर्त्तते । तत्सामान्येनाश्रया-
श्रयिभावस्य जन्यजनकभावस्य वाऽस्वाभावादतो गोत्वं
गोपिंडवत् गोशब्दवत्त्वादित्यपि वक्तुमशक्यं विशेषे च सा-
ध्येऽनन्वयश्चात्र पक्षे दोषो न च गोशब्दत्वादिप्रयोगो युक्तः
तथा प्रतीत्यभावाद्वाहि गौगच्छतीत्युक्ते गमनक्रियाविशिष्ट-
गवार्थप्रतीतिमतेरेण गोपिंडं तद्वान् शब्दो बोक्तेनावग-
म्यते ॥

न च गोशब्दो गवार्थवाचकत्वेन गोशब्दत्वाद्नुमीयते
किंतु गवार्थप्रतिपत्तिरन्यथानुपपत्त्या गवार्थवाचकत्वं त-
स्य गम्यते । प्रतिनियतपदार्थनिवेशानां तु देवदादिशब्दा-
नां नापि पक्षधर्मता दृष्टांतदार्ष्टान्तिकभेदे चानुमानप्रवृत्ते-
न च शब्दं स्वभावत्वाच्च तस्य नापि कार्यलिङ्गजमनु-
मानं शब्दस्यार्थस्वभावत्वासिद्धेराकारभेदात् प्रतिनियत-
करणाग्राह्यत्वाद्वाचकस्वभावत्वाच्च तस्य नापि कार्यलिङ्ग-
जमर्थाभावेऽपीच्छातः शब्दस्योत्पत्तेर्न च बाह्याविषय-
त्वेन शब्दस्यानुमानता सौगतेरभ्युपगम्यते अपि सविच-
चाविषयत्वेनेति वक्तव्यं । यतो यथा न तदर्थं विवक्षा तथा
शब्दप्रामाण्यप्रतिपादनेऽभिहितं न पुनरुच्यते । न च मी-
मांसकाभिप्राये वर्णानां वाचकत्वमभिव्यक्तानभिब्यक्तपक्षद्वये-
ऽपि दोषादनभिब्यक्तानां ज्ञानजनकत्वे सर्वपुरुषान् प्रति
सर्वे सर्वदा ज्ञानजनकाः स्युः केनचित् प्रत्यासत्तिवि-
प्रकार्यभावादभिब्यक्तानां ज्ञानजनकत्वे एकवर्णावर्ण-
रूपाणां सर्वेषां समानदेशत्वेनाभिब्यक्तत्वाद्युगतत्वं सर्व-
स्तुतिप्रसक्तिरित्युक्तं प्राग्विद्वयसंस्कारपक्षेऽपि पूर्वप्रतिपा-
दितमेव दूषणमनुसत्तव्यम् ॥

किं च यद्यनवगतसंबंधा वर्णा अर्थप्रत्यायाकास्तदा ना-
रिकरेद्विपवासिनोऽप्युपलभ्यमाना अर्थावगतिं विदधुर-
थावगतसंबंधास्तथा सति पदस्य स्मारकत्वंमेव स्यान्न च
वाचकत्वं तथा चानधिगताधीनिगमहेतुत्वाभावाच्च प्रमा-
णता भवेत्तदुक्तं । "पदं तत्त्यधिकाभावात् स्मारकाच्च
विशिष्टत्वं । अधाधिक्यं भवतिकचित् स पदस्य न गो-
चरः ॥ १ ॥ इति तत्र मीमांसकमतेनापि वर्णानां शब्दत्वं
कथं तर्हि वर्णाः शब्दरूपतां प्रतिपद्यन्ते उक्तमत्र परिमि-
तसंख्यानां पुद्गलद्रव्योपादानपरित्यागेनैव परिणतानाम-
ध्रावणस्वभावरित्यागव्याप्तश्रवणस्वभावानां विशिष्टानुक्र-
मयुक्तानां वर्णानां वाचकत्वात् शब्दत्वमन्यथोक्तदोषान-
तिवृत्तेः वैशिष्ट्यपरिकल्पितपदादिप्रक्रियात्वानुभववाधित-
त्वादयुक्ता ।

न च निरन्वयविनाशिनो विज्ञानहेतुता संभवतीत्यसकृद्व्य-
तिपादितम् । पदज्ञानावधारणायत्नवक्षणमप्यनित्यत्वं तत्परि-
कल्पितं निरन्वयविनाशपक्षे अर्थक्रियानिर्बन्धनानुपयोगि
तेषां न च पदज्ञानावस्थानमपि संभवति प्रथमक्षणसत्ताया
अनुपवेशे तत्क्षणसत्ताया अप्युत्तरक्षणसत्तानुपवेशपरि-

कल्पनायां क्षणिकत्वमेव । ननु प्रवेशोऽपि परस्परविविक्त-
त्वात् । क्षणस्थितौ तदेव क्षणिकत्वमिति कुतः पदक्षणा-
वस्थानमेकस्याऽक्षणीकत्वे चार्थक्रियाविरोधः प्रतिपादित
एवेति । न पदादिपरिकल्पना वैशेषिकपक्षे युक्तियुक्तेति स्थितं
ननु भवपक्षेऽपि क्रमस्य वर्णयोः व्यतिरेकेण वर्णविशेष-
णत्वमव्यतिरेके वर्णा एव केवलास्ते न च व्यस्तसमस्ता
अर्थप्रतिपादका इति पूर्वमेव प्रतिपादितमिति न शब्दः
कश्चिदर्थप्रत्यायकोऽसदेतत् वर्णव्यतिरिक्तस्य क्रमस्य
प्रतिपक्षः । तथाहि- न वर्णभ्योऽर्थोतत्मेव क्रमः वर्णानु-
विद्धत्वस्य प्रतीतेः नापि वर्णा एव क्रमस्तद्विशिष्टतया
तेषां प्रतिपक्षः । न च तद्विशिष्टपक्षेन प्रतीयमानस्य क्र-
मस्याह्वयो युक्तिसंगतोः वर्णेष्वपि तत्पक्षः ।

न च भ्रातिरूपा प्रतिपत्तिरियं वर्णानां तद्विशिष्टतया बा-
धिताध्यक्षगोचरतया प्रसाधितत्वादर्थप्रतिपत्तिकारणतोऽ-
नुमितत्वाच्च न चाभावः कस्यचिद्बाध्याध्यवसायितया वि-
शेषणं नाऽप्यर्थप्रतिपत्तिहेतुर्न च क्रमोऽप्यहेतुस्तथाव्यक्त-
वर्णभ्योऽर्थप्रतीतेः । ततो भिन्नाभिन्नानुपूर्वीविशिष्टा वर्णा
विशिष्टपरिणतिमंतः शब्दः स च पदवाक्यादिरूपतया
व्यवस्थितः न च विशिष्टानुक्रमवन्ति तथाभूतपरिणति-
मापन्नपि पदान्येव वाक्यमभ्युपगंतव्यं तद्व्यतिरिक्तस्य
तस्य पदानुपपद्यमानत्वात् ॥ सम्म० ॥

(१६) रत्नावतारिकायां शब्दस्य नित्यत्वानित्यत्वविचारः
शब्दार्थतत्सम्बन्धविचारश्च यथा) अकारादिः पौद्गलि-
को वर्ण इति पुद्गलैर्भावावर्गणापरमागुभिरारब्धः पौद्ग-
लिकः । अत्र याज्ञिकाः प्रज्ञापयन्ति । वर्णस्यानित्यत्वमेव
तावद्दुष्पपादं कुतस्तरां पुद्गलारब्धत्वमस्य स्यात्तथाहि
स एवासं गकार इति प्रत्यभिज्ञाः शब्दो नित्यः श्राव-
णत्वाच्छब्दत्ववदित्यनुमानं शब्दो नित्यः परार्थतदुच्चारणार्था-
नुपपत्तिरित्यर्थार्पितश्चेति प्रमाणानि दिनकरकरनिरनिर-
न्तरप्रसरपरामर्शोपजातजृम्भारंभांभोजानीव मनःप्रसाद-
मस्य नित्यत्वमेव द्योतयति । तदवयं यतः । प्रत्यभि-
ज्ञानं तावत्कथंचिदनित्यत्वेनैवाधिनाभावमाभेजानमेकाते-
करूपतायां ध्वनेः स एवास्यमित्याकारोभयगोचरत्वविरो-
धात् । कथमात्मानि तद्वेपेऽपि स एवाहमिति प्रत्यभि-
ज्ञेति चेत्तदंशस्य तस्यापि कथंचिदनित्यस्यैव स्वीकारा-
त् प्रत्यभिज्ञा सचायं प्रत्यक्षानुमानाभ्यां बाध्यमानत्वा-
त्प्रदीपप्रत्यभिज्ञावत् । प्रत्यक्षं हि तावदुत्पदे विपदे च
वाग्यमिति प्रवर्तते ॥

न च प्रत्यभिज्ञानेनैवेदं प्रत्यक्षं बाधियन्त इत्यभिधानीयम-
स्या नान्यथा सिद्धत्वात् । अभिव्यक्तिभावाभावाभ्यामेवयं
प्रतीतिरितित्वेत्तुःकटकटाहकटाक्षादावपि किं नये तथा कुं-
भकारमुद्गरादिकारणकलापन्यापारंपलंभात्तदुत्पत्ति विपत्ति
स्वीकृतौ तालुवातादिहेतुव्यापारप्रेक्षणादक्षरेऽप्यपि तत्स्वी-
कारोस्तु तालुवातादिरभिव्यक्त्यनभिव्यक्तिकमात्रहेतुत्वे कु-
लालादिरपि तदस्तु न चाभिव्यक्तिभावाभावाभ्यां तथा
प्रतीतिरूपादि । दिनकरमरीचिराजीव्यज्यमानं घनतरति-
मिरनिरकर्तव्यमाणं च कुंभादायुदादि चायमिति प्रतीय-
नुत्पत्तेः । तिमिरावरणवैलास्यमपि स्पर्शनं प्रत्यक्षेणास्यां-
पलंभात् तथेयमिति चेद्यदा तर्हि नोपलंभस्तदा किं वक्ष्यसि ।
अथ कापि तिमिरादस्तत्त्वावधारणात्सर्वानभिव्यक्ति-

दशायां तत्सत्त्वं निश्चीयत इति चेत्तत्किमावृतावस्थयां
शब्दस्य सर्वनिर्णायकं न किंचित्प्रमाणमस्ति भ्रामिति
चेत्तर्हि साधकप्रमाणाभावादसत्त्वमस्तु असत्येव प्रत्यभि-
ज्ञादिकं तदिति चेन्नास्य प्रत्यक्षगोचरतत्वेनोन्मज्जुमशक्तेः ।
उन्मज्जनेऽपि व्यक्तिकभावाभावयोः कुंभादाविवाधानुद्घ-
व्याध्यवसायो न स्यादस्ति चायं तस्मादनन्यथासिद्ध-
प्रत्यक्षप्रतिवद् एवेति निश्चीयते । अनित्यः शब्दस्तीव्रम-
न्दतादिधर्मोपेतत्वात्सुखदुःखादिवदित्यनुमानावाधः । व्यं-
जकाश्रितास्तीव्रतादयस्तत्राभांतीति चेत् किं तत्र व्यंजकं ।
काष्ठावायुविशेषा ध्वनय इति चेत्कथं तर्हि तद्धर्माणां ते-
षां श्रावणप्रत्यक्षे प्रतिभासः स्यात् । ध्वनीनामश्रावणत्वेन
तद्धर्माणामप्यश्रावणत्वात् । न खलु मृदुसमीरलहरीतरं
ग्यमाणानिष्कंपयोभाजनादौ प्रतिवित्तमुखादिगतत्वेन
तरलत्वमिव माधुर्यमप्यचाक्षुर्यं चतुःप्रत्यक्षेण प्रेक्ष्यते ॥
श्रोत्रग्राह्य एव कश्चिदर्थः शब्दस्य व्यंजकस्तीव्रत्वादिधर्म-
वानऽनित्यश्चेत्यत इति चेन्न तस्यैव शब्दत्वात् श्रोत्रग्राह्यत्वं
हि शब्दलक्षणं तल्लक्षणयुक्तस्य च तस्य ततोऽर्थोत्तर-
त्वमयुक्तं ॥

किं च-कस्य किं कुर्वतोऽमी व्यंजका ध्वनयो भवेयुः
शब्दस्य श्रोत्रस्थोभयस्य वा । संस्कारमिति चेत् कथं
संस्कारोऽत्र रूपांतरोत्पत्तिरावरणविपत्तिर्वा । आद्यश्चेत्
कथं न शब्दश्रोत्रयोरनित्यत्वं स्यात्सर्वभावान्यत्वरूपत्वा-
त्तस्य । अथ रूपं धर्मो धर्मधर्मिणोश्च भेदात्तदुत्पत्ताव-
पि न भावस्त्वभावान्यत्वमिति चेन्ननु धर्मांतरोत्पादेऽपि
भावस्त्वभावोऽजनयद्रूपस्वरूपस्तारंगेव चेत्तदा पटादिनेव
श्रोत्रेण घटादेरिव ध्वनेर्नोपलंभः संभवेत् तत्सं-
न्धिनस्तस्य करणादोप इति चेत्स तावत्संबंधो न
संयोगस्तस्याद्रव्यत्वात् । संयोगस्तु कथंचिद्विष्वग्भा-
वात्रान्यो भवितुमर्हतीति तदात्मकधर्मात्पक्षौ धर्मिणो
ऽपि कथंचिदुत्पत्तिरतिनिवार्या आवरणागमः संस्कारः क्षे-
पकार इति चेत्स तर्हि शब्दस्यैव संभाव्यते । ततश्चैकत्राव-
रणाविगमे समप्रवर्णकार्णो न स्यात् । प्रतिवर्णं पृथगावरण-
मिति यस्यैवावरणविरमणं तस्यैवोपलब्धिर्गति चेत्तन्नावि-
तथमपुद्गदंशवत्तमानैकेंद्रियग्राह्याणां प्रतिनियतावरणावार्थ-
त्वविरोधात् यत् खलु प्रतिनियतावरणावार्थं तत्पृथग्देशे
वत्तमानमेकेंद्रियग्राह्यं च दृष्टं यथा घटपटौ यथा वा रूप-
रसाविति अपुद्गदंशवत्तमानैकेंद्रियग्राह्यात्वादेव च ना-
स्य प्रतिनियतव्यंजकव्यंग्यत्वमपि अस्तु चेत्तत्तथाप्ययम-
भिव्यज्यमानः सामर्थ्येन प्रदेशतो वा व्यज्येत । नाथः प-
क्षः क्षेपकरः सकलशरीरिणां युगपत्तदुपलभापक्षः ।
द्वितीयविकल्पे तु कथं सकारणस्यापि संपूर्णवर्णाकर्णनं भवेन्न
खलु निखिलावृतांगराजंगनामपटपवनपनीयमानवसनांच-
लत्वेन चलनांगुलिकोटिप्रकटनायां विकस्वरशरीरकुसुम-
सुकुमारसमप्रविग्रहयष्टिनिर्गमनं विशिष्टेष्टणानामपीक्ष्यते ।
प्रदेशाभिव्यक्तौ चास्य देशत्वं प्रसज्येत ततो व्यंजकस्य
कस्यचिच्छब्दो संभावाभावात्तद्गतता एव तीव्रतादय इति
नासिद्धो हेतुः यदपि श्रावणत्वादित्यनुमानं तदपि "कान्तकी-
र्त्तिप्रथाकामः कामयेत स्वमातरं । ब्रह्महत्यां च कुर्वत स्व-
गतामः सुरां पिबेत्" इत्याद्यानुपूर्व्यं सव्यभिचारं नित्येधे-

यमिति चेत्तर्हि प्रेरणावन्प्रामाण्यप्रसंगस्तदर्थानुष्ठानाश्रयाने च प्रत्ययायापत्तिः उदात्तस्वरिति तीव्रमदुस्स्वरविस्वरत्वादि-
धर्मश्च व्यभिचारस्तेषां नित्यत्वे सद्वाप्येकाकारप्रत्ययप्रस-
क्तः नित्यत्वेऽप्यमीषामभिध्यक्तिः कादाचित्कीति चेत्तदच्चाह
परस्परविरोधानामेकत्र समावेशासंभवात् । प्रमाकरणे श-
ब्दत्वास्वीकारादुभयविकल्पश्च तं प्रत्यत्र दृष्टातः ।

अथ भद्र एवेत्यमुत्तमानयति । प्रामाकारस्तु देशकालमिष्टा
गोशब्दव्यक्तिबुद्धयः एकगोशब्दगोचरा गौरित्युत्पद्यमान-
त्वादाद्योच्चारितगोशब्दव्यक्तिर्गृहीतवदिति वदतीति चेत्त-
दप्यनवदातमत्र प्रतिषेधाभावात्तद्विस्तृतुनित्यत्वासिद्धावप्येवं-
विधानमुत्तमानस्य कर्तुं शक्यत्वात् । याप्ययोः शब्दः प्रत्यपादि-
तत्रायमर्थोऽनित्यत्वे यो गृहीतसंबंधः शब्दः स तदेव ध्वसे
इति व्यवहारकालेऽन्य एवागृहीतसंबंधः कथमुच्चार्यते ।
उच्चार्यते च तस्मान्नित्य एवेति तदुक्तमनेन न्यायेनार्थस्या-
पि नित्यतेकतापत्तयस्या बाहुल्ये गृहीतसंबंधोऽपि गोश-
ब्दः शाबलेयादिष्वगृहीतसंबंधः कथं प्रतिपत्तिं कुर्यात् ।
सामान्यस्यैव शब्दार्थत्वादोष इति चेन्न लंबकंबलः ककु-
भ्नाद् वृत्तप्रगभ्यां गौरिति सामानाधिकरण्याभाप्रसक्ते-
स्ततः सामान्यं विशेषायैव शब्दाः । स च नैकांतनान्वे-
तीति न नित्यैकरूपोऽभ्युपेयः स्यात् । कथं च धूमव्यक्तिः
पर्वते पावकं गमयेत् । धूमत्वसामान्यमेव गमकमिति चेन्ना-
चकमपि सामान्यमेवास्तु अथ शब्दत्वं गोशब्दत्वं क्रामि-
व्यज्यमानगोत्वादिकं वा तद्वदेव आद्यपक्षे प्रतिनियतार्थ
प्रतिपत्तिर्न स्यात्संबन्धे शब्दत्वस्याविशेषात् । गोशब्दत्वं
नान्यथैव गोशब्दव्यक्तेरेकस्याः कस्याश्चित्प्रादुर्भावात्प्रा-
संसंभवात्क्रमेण व्यज्यमानं हि वर्णद्वयमेवैतत् क्रामाभ्य-
ज्यमानेत्यादिपक्षेऽप्यसंभवी गोत्वादिसामान्यस्याविद्यमान-
त्वात् । सर्वत्र गकारादेरेकत्वाद् । अत्रोच्यते । अस्तु तार्तीय-
कः कल्पा नच गकारादेरेक्यं गर्गमगस्वर्गमार्गादिषु भूयां-
सोऽमी गकारा इति तद्वेदापलंभात् । व्यंजकभेदादयमिति
चेत्काराद्यशेषवर्णेष्वप्येयोऽस्त्वित्येक एव वर्णः स्यात्
अथ यथा अयमपि गकारोऽयमपि गकार इत्येकाकारा
प्रतीतिस्तथा नाकाराद्यशेषवर्णेषु अपीति चेन्नैवं अयमपि व-
र्णोऽयमपि वर्ण इत्येक प्रत्ययमशोत्पत्तेः सामान्यनिमित्तक
एवायमिति चेत्तर्हि गकारादायपि तथास्तु अथाकारकारादौ
विशेषोऽनुभूयते ननु गर्गादिगकारेषु तेषां तुल्यम्यानास्य प्रय-
त्नादिति चेद्वेत्तं तर्हि सहर्षे द्वेते हरिहस्मीरहरय इत्यादि-
हकारात्कस्याद्विज्ञादिहकारस्य उरस्योः बह्विज्ञादादौ
वर्णोपचमसंयुत इति घञनादुरस्यत्वेन स्थानभेदप्रतीतेस्त-
तो भिन्नोऽयं वर्णो भवेत् ।
नच गकारे नामि विशेषावभासस्तीदृशोऽयं मन्द्योऽयं गकार इति
तीव्रतादिविशेषरूपगुणत्वात् व्यंजकगतीस्तीव्रतादयस्त्रय स्फु-
रन्तीति चेत्तु ह्युतात्तमेतदा अकाराकारादावप्यनुभूयमानः स
विशेषस्तद्वद्वग्न एवान्तु तथा चैक एव वर्णः किन्न भवेत्
मा भूदा विशेषावभासो गकारेषु भेदावभासस्तु विद्यत एव
यद्वदोऽमी गकारा इति प्रतीतेः । भवति च विशेषावभासं
विनापि भेदस्फुटिः संपरादौ गुरुलाघवादिविशेषावभासं
विनापि तद्वेदप्रतिभासवदिति सिद्धो गकारभेदस्तथाच त-
द्वादि वर्णयन्ति सामान्यानामेव वाचकत्वमस्तु तत्त्वतस्तु
गोशब्दत्वमेव सहशपरिणामात्मकं वाचकं क्रामि-

व्यज्यमानं वर्णद्वयमेवैतन्नैका गोशब्दव्यक्तिरिति च न वा-
च्यं नित्यत्वाप्रसिद्धावधारण्यस्योत्तरस्य कूर्परकोटिस्म-
रितगुडायमानत्वात्तस्मात्कामोत्पदिनस्तत्तदगकारादिपर्या-
योपहितभाषाद्रव्यात्मको गोशब्द एव सहशपरिणामात्म-
वाचकोऽस्तु तथा च क्षीणार्थापत्तिः ॥

अस्तु नित्यो ध्वनिः किंतु नायं पौद्गलिकः संगच्छत इ-
ति याणाः संगिरमाणाः सप्रणयप्रणायनीनामेव गौरवार्हाः
यतः कोऽत्र हेतुः स्पर्शशून्याश्रयत्वमिति निविडप्रदेशे प्रवेश-
निर्गमयोः प्रतिघातः पूर्वं पश्चाच्चायवयानुपलब्धिः सूक्ष्मभूतं द्र-
व्यांतराप्रेरकत्वं गगनगुणत्वं वा । नायः पक्षो यतः शब्दपर्या-
यस्याश्रये भाषावर्णारूपे स्पर्शाभावेन तावदनुपलब्धिमा-
त्रावसिध्यति तस्य सव्यभिचारत्वात् योग्योपलब्धिस्त्व-
सिद्धा । तत्र स्पर्शस्यानुभूतत्वेनोपलब्धिर्लक्षणप्राप्ता-
त्वाभावात्तुल्यमानगंधाधारद्रव्यवत् । अथ घनसा-
रगंधसारदौ गंधस्य स्पर्शव्यभिचारनिश्चयाद्वापि तन्निर्ण-
येऽप्यनुभूतं भानुदभूतत्वं युक्तं नेतरत्र तन्निर्णयाकामावादि-
ति चेन्माभूतावतन्निर्णायकं किंचिदित्युत्तुद्गलानामुद्गमता-
नुद्भूतस्पर्शासामुपलब्धिः शब्देऽपि पौद्गलिकत्वेन परैः प्र-
णिगधमाने वाद्यकामावे च सति संदेह एव स्यान्नत्वभावं
निश्चयस्तथाच संदिग्धासिद्धो हेतुः । नच नास्ति तन्निर्णायकं
तथा शब्दाश्रयः स्पर्शवाननुवातप्रतिवातयोर्विप्रकृष्टनिकट-
शरीरिणोपलब्धमानानुपलब्धमार्गद्विधायां तत्त्वाविधौ गंधा-
धारद्रव्यवदिति द्वितीयकल्पेऽपि गंधद्रव्येण व्यभिचारः ।
वर्तमानजात्यकस्तूरिकाकर्पूरकश्मीरजादिगंधद्रव्यं हि पि-
हितकपाटसंपुटापवरकस्यांतर्विदाति बहिश्च निस्सरति न-
चापौद्गलिकं । अथ तत्र सूक्ष्मभूतसंभवेनानिनिविडत्वा-
भावात्तत्त्ववेदानिष्काशावत एव तदुपपीयस्ता नत्वपावृत-
द्वारदशायांमिव तदेकार्णवत्वं सर्वथा नीरंघ्रे तु प्रदेशे नैतौ
संभवत इति चेद्वेत्तं तर्हि शब्देऽपि सर्वस्य तुल्ययोगक्षमत्वा-
दसिद्धताहेतुस्तु पूर्वं पश्चाच्चायवयानुपलब्धिः सौमिदानी-
दामोल्कादिभिरनैकांतिकी । सूक्ष्मभूतं द्रव्यान्तराप्रेरकत्वमपि
गंधद्रव्यविशेषसूक्ष्मरजोभूमादिभिर्व्यभिचारि न हि गंध-
द्रव्यादिकमपि न निविशमानं तद्विषयद्वारादयोऽशङ्क-
स्मश्रुप्रेरकं प्रच्यते गगनगुणत्वं त्वसिद्धं तथाहि । न गगन-
गुणः शब्दोऽस्मदादिप्रत्यक्षत्वाद्वापिदिवदिति पौद्गलिकत्व-
सिद्धिः पुनरस्य शब्दः पौद्गलिक इन्द्रियार्थत्वाद्वापिदिव-
दवेति ॥

अथ संकेतमात्रेण शब्दोऽर्थं प्रतिपादयति ननु स्वाभाविक-
संबन्धवशादिति गदतो नैयायिकान् समयादपि नायं वस्तु-
वदतीति वदतः सौगतांश्च पराकुर्वति । स्वाभाविकसामर्थ्य-
समयाध्यामर्थवोधनिबन्धनं शब्द इति स्वाभाविकं सहजं
सामर्थ्यं च शब्दस्यार्थप्रतिपादनादिकीयं गतानाम्नी सम-
यश्च संकेतस्ताध्यामर्थप्रतिपत्तिकारणं शब्द इति । तत्र
नैयायिकाप्यन्तर्वेदं विधेयानुवाचभावो योऽयमर्थवोधनिबन्धनं
शब्दोऽभ्युपगम्योऽस्ति स स्वाभाविकसामर्थ्यसमाध्या-
वाध्यामपि न पुनः समयादेव केवलात्समयो हि पुरुषायत्त-
वृत्तिर्न च पुरुषेच्छया वस्तु नियमो युज्यतेऽन्यथा तदिच्छाया
स्रव्याहृतप्रसरत्वादर्थोपि वाचकः शब्दोऽपि वाच्यः स्यात् ।
अथ गतवैतवादिसामान्यसंबन्धो यस्य भवति स वाचक-
त्वयोग्य इतरस्तु वाच्यत्वे यथा द्रव्यत्वाविशेषेऽप्य-

नित्वादिसामान्यविशेषवत् एव दाहजनकत्वं न जलत्वादि-
सामान्यविशेषवत् इति चेत्तदयुक्तमतीन्द्रियशक्तिं विनाऽग्नि-
त्वादेरपि कार्यकारणभावनियामकत्वानुपपत्तेः । अग्नि-
त्वं हि दाहवद्विजातीयकारणजन्यकार्येष्वपि तुल्यरूपं
नहि दाहं प्रत्येवाऽग्नेरिष्टत्वं यथा पुत्रापेक्षं पितुः पितृत्वं ।
ततश्चाग्निर्दाहवत्पासापनोदमपि विदध्यादिति नार्तीन्द्रियां
शक्तिमन्तरेणाग्नित्वादीनां कार्यकारणभावव्यवस्थाहेतुत्वं
तद्वदेव च गत्वोत्वादिसामान्यानामपि वाच्यवाचक-
भावनियमहेतुत्वमिति नियामिका शक्तिः स्वीकर्त्तव्येव ॥
अथ किमनेनार्तीन्द्रियशक्तिकल्पनाङ्कशेन करतलानलसं-
योगादिसहकारिकारणानिकरपरिकरितं कृपाद्योनित्वरूपं
हि स्फोटघटनपाटवं प्रकटयिष्यति किमवशिष्टं यदनया
करिष्यते तथा च जयतः । “स्वरूपादुद्भवत्कार्यं सहका-
र्युपवृंहितात् । नहि कल्पयितुं शक्तं शक्तिमन्यामतीन्द्रि-
याभिः । यत्कर्ममग्निर्दाहवत्पासानामपि विदध्यादिति
तत्र हि घयमघ कंचिदभिनवं भावानां कार्यकारणभा-
वमुत्पापयितुं शक्नुमः किंतु यथा प्रवृत्तमनुसरतो व्यवहरा-
मः । नहस्मदिच्छया आपः शीतं शमयति कुशानुवो पिपा-
सां किंतु तत्र दाहादाहव्यव्यतिरेककथां वा वृद्धव्यवहारादा
ज्वलनादेरेव कारणत्वमवगच्छाम इति तदेव तदर्थिन उपा-
दध्महे न जलानि तदेतत्तदर्थीयतो यथाभूतादेरेव विभावसो-
दाहोत्पत्तेः प्रतीयते तथाभूतादेरेव मणिमन्त्रयंत्रतत्रौपधा-
दिसन्निधाने सति न प्रतीयते । यदि हि दृष्टमेव रूपं स्फुटं
स्फोटं घटयत्तदा तदानीतनस्य समस्तस्य सद्भावात्तदनु-
त्पादो न स्यादस्ति चासौ ततो दृष्टकस्य व्यभिचारं प्रप-
चयन्नतीन्द्रियायाः शक्तेः सत्त्वं समर्थयति । तथा च “स्व-
रूपात्कवाप्यनुद्यत्तत्सहकार्युपवृंहितात् । किं न कल्पयितुं
शक्तं शक्तिमन्यामतीन्द्रियां, ॥ १ ॥ यत्कृतं “दाहादाहव्यव्य-
तिरेकाभ्यां वृद्धव्यवहारादा ज्वलनादेरेव कारणत्वमव-
गच्छाम इति तदुक्तिमात्रमेव यत एव हि दाहदहनयोः
कार्यकारणभावनियमः प्रसिद्धिप्रकृतिप्रतिबद्ध एव तत एव
प्रसंगाः प्रत्येत्ये यदि कुशानुः स्वरूपमात्रादेव दाहमुत्पादये-
त्तर्हि तद्विशेषोपादुन्यापनोदमपि विदध्यादिति ॥

अथ न मणिमन्त्रादिप्रतिबंधकनैकत्वे सति स्फोटानुत्प-
त्तिरदृष्टं रूपमाक्षिपति यथा ह्यव्यव्यतिरेकाभ्यामवधुपि
सामर्थ्यं दहनो दाहहेतुस्तथा प्रतिबंधकाभावोऽपि
स च प्रतिबंधकयोगे विनिवृत्त इति सामर्थ्यैवगुणादेव
दाहस्यानुत्पत्तिर्नतु शक्तिवैकल्यादिति चेत्तदयुक्तं यतः
प्रतिबंधकाभावो भावादेकांतव्यतिरिक्तः कथं किंचित्कार्यं
कुर्यात् कूर्मोत्तराजीवत । ननु नित्यानां कर्मणामकरणा-
त्यागभावस्वभावात्प्रत्ययाय उत्पद्यतेऽन्यथा नित्याकरणे
प्रायश्चित्तानुष्ठानं न स्याद्वैयर्थ्यान्तत्र तथ्यं नित्याकर-
णस्वभावात्कियान्तरकारणादेव प्रत्ययाद्योत्पत्तेरभ्युपगमात् ।
त्वमतस्य तद्वेतुत्वासिद्धेः यदप्युच्यते “सुखदुःख-
समुत्पत्तिरभावे शङ्कामित्रयोः ॥ कंटकाभावमालस्य पादः
पथि निर्वायते” ॥ १ ॥ तत्राऽप्यभिप्रैमित्रकंटकाभावज्ञाना-
नामेव सुखदुःखादिनिधानकार्यकारित्वं नत्वभावात् त-
ज्ज्ञानमप्यभिप्रैमित्रकंटकाविविक्तप्रतियोगिवस्त्वन्तरसंपादि-
तमेव नतु त्वदभिमताभावकृतं अथ भाववदभावोऽपि
भावजननसमर्थोऽस्तु को दोषो न हि निःशेषमात्रमर्थरहि-

तत्वमभावजक्षणमपि तु नास्तीति ज्ञानगम्यत्वं सत्प्रत्यय-
गम्यो हि भाव उच्यतेऽसत्प्रत्ययगम्यस्त्वभाव इति चे-
त्तदयुक्तं त्वदभ्युपगताभावस्य भावात्सर्वथा पार्थक्येन
स्थितस्य भावोत्पादकत्वविरोधात् तथाहि । विवादास्प-
दीभूतोऽभावोत्पादको न भवति भावादेकांतव्यतिरिक्त-
त्वाद्यदेवं तदेवं यथा तुरंगभृष्टं तथा चामं तस्मान्नया
प्रागभावप्रध्वंसाभावपरस्परभावस्त्वभावो ह्यभावो वस्तुनो
व्यतिरिक्तमूर्तिर्भावोत्पादकोः परेरिष्टः । सोऽत्र विवादपद-
शब्दितः अन्यथा जैनस्य भावाविचित्रभूताभावैर्भावोत्पा-
दकत्वेनांगीकृतैर्वांथा स्यात् । यौगस्य चायंताभावेन भा-
वानुत्पादकेन सिद्धसाध्यता भवेत् नन्वयं धर्मित्वेनोपा-
क्तोऽभावो भवद्भिः प्रतिपद्यो न वा यदि प्रतिपद्योः
किं प्रत्यक्षादनुमानाद्विकल्पादा उपमानादेरत्राग्नितत्वात्
यदि प्रत्यक्षात्तदा कथमभावस्य भावोत्पादानप्रवादस्सूप-
पादः स्यात्प्रत्यक्षस्यैवोत्पादितत्वात् अथानुमानात्तत्प्रतिप-
त्तौ तत्राप्यभावधर्मिणः प्रतीतिरनुमानांतरादेवेत्यत्राऽन-
वस्थादौस्थ्यस्येमाविकल्पादपि तत्प्रतीतिः प्रमाणमूला-
त्तन्मात्रादेव वा न प्रथमात्प्रमाणप्रवृत्तेस्तत्र तिरस्कृतत्वात्
विकल्पमात्रानु तत्प्रतिपत्तिरस्तत्कल्पा ततः कस्यापि प्रति-
पत्तेरनुपपत्तेः । अन्यथा प्रमाणिकानां प्रमाणपर्येषेण म-
रणीयं स्यात्तथा चाश्रयासिद्धौ हेतुः क्रामप्रतिपत्तेरर्हि
कथं धर्मित्वयोपादायाः सिद्धौ अथमिष्ट हेतुश्रया-
सिद्ध एव अत्रोच्यते विकल्पमात्रादेव तत्प्रतिपत्तिं ब्रूमे
नचाश्रयासिद्धिरवस्तुनि विकल्पात्प्रसिद्धेरवस्थाध्रयणी-
यत्वादन्यथा वंथ्यास्तनंधयादिशब्दानुच्चारणप्रसंगात् ॥
नच नोच्चार्थत एवायं मयेति वाच्यं वांध्येयोऽस्ति नास्ति
चेति । पर्युयोगे पृथ्वीपतिपरिपद्यवश्यं विधिनिषेधन्यत-
राभिधायिवचनस्यावकाशात् । नृणां पुण्यात्तोऽस्याप्रतिप-
त्तिस्तं किंचिदुच्चारयतो वा पिशाचकित्त्वप्रसंगात् तथा
विधवचनोच्चारणे च कथमेतदिति प्रमाणगवेषणेनुमानमुच्चार्य-
माणाश्रयासिद्धिप्रस्तं समस्तं निष्प्रमाणं च वचनमात्रं
प्रेक्षावता प्रश्नकृताऽनपेक्षितमेव न चोभयाभावोऽभिधातुं
शक्यो विधिनिषेधयोर्भावाभावस्त्वभावत्वादिकनिषेधेनापर-
विधानात् । विधिप्रतिपद्यो हि निषेधः निषेधप्रतिषेधश्च वि-
धिः ॥ अस्तु कोभयप्रतिषेधप्रतिज्ञाहेतुस्तु तत्रोपादयमान-
स्य नाश्रयासिद्धिपरिहारः । तदुक्तं “धर्मस्य कस्यचिद-
वस्तुनि मानसिद्धावाधायिधिव्यवहतिः किमिहास्तनो वा
अस्यैव चेत्कथमियंति न दूषणानि नास्त्येव चेत् स्ववचन
प्रतिरोधसिद्धिः । अवस्तुनि बाधायिधिव्यवहारो नास्ती-
त्येतदनेनैव स्ववचनेन प्रतिरुध्यते नास्तीति प्रतिषेधस्यस्व-
यं कृतत्वादित्यत्पादस्यार्थः ॥

तुरंगभृष्टगर्हणतोऽपि विकल्पादेव प्रसिद्धः स्वीकर्त्तव्यस्तत्र
च वस्त्वैकांतव्यतिरेके सति भावानुत्पादकत्वमपि प्रती-
मिति नास्य साध्यसाधनोभयवैकल्यं । ननु जैनैर्भावादभि-
न्नस्याभावस्याभ्युपगमाद्वाधसिद्धौ हेतुरिति चेत्तदसत्प-
राभ्युपगताभावस्य धर्माकृतत्वात्तस्य च भावादेकांतं
पृथग्भूतया जैनैरपि स्वीकारात् न सत्यवस्तु वस्तुभू-
ताद्भावादभिन्नमिति मन्यते जैनाः । ततो नाभावो भा-
वोत्पादकस्तवास्तीति सिद्धं ॥ किंच ॥ यदाप्रतिबंधका-
भावो विभावस्तत्स्वरूपादेकांतमिदोऽभ्युपागामि । तदा

विभावसुः प्रतिबंधकस्वभावस्यैककृतः स्यात्प्रतिबंधका-
भावाद्वाचस्तमान्त्वान्मणिमन्त्रादिप्रतिबंधकस्वरूपवत्तथा
च कथं कदाचिदाहादिकार्योत्पादो भवेद्विभावसंख्येव प्र-
तिबंधकत्वात् ॥ अथ कथं विभावसुः प्रतिबंधकः स्यात्तत्र
प्रतिबंधकप्रागभावस्य विद्यमानत्वात्तदनवदातमेतावता हि
तत्र वर्तमानः प्रतिबंधकप्रागभाव एव प्रतिबंधकस्वभा-
वो मा भूद्विभावसुः स्वरूपं तु तदभावाद्वाचस्तमानं प्रतिबंध-
ककर्ता कथं न कलयेत् यथाहि प्रतिबंधकः स्वभावा-
द्वाचस्तमानः प्रतिबंधकर्ता दधाति तथा तत्तनूनपादपि
प्रतिबंधकभावाद्वाचस्तमानपि कथं न प्रतिबंधरूपतो
प्रतिपद्येत स्याद्वादिनां तु भावाभाबोभयात्मकं वस्त्विति
प्रतिबंधकभावात्मनः कृष्णवर्त्मना न प्रतिबंधकरूपता किं
च प्रतिबंधकभावस्य कारणत्वे, प्रतिबंधकस्य कस्यचि-
न्नैकदृशेपि प्रतिबंधकभावात्तराणामनेकेषां भावात्कथं न
कार्योत्पादः नहि कुंभकारकारणः कुंभः कुंभकारस्यैक-
स्याभावेऽपि कुंभकारोत्तरव्यापाराश्च भवति तत्रैक एव
कश्चित्प्रतिबंधकभावः कारणं यदभावात्तदानीं न कार्यं
जायते तद्वदेव तन्मतेन सर्वेषामवधृतसामर्थ्यत्वात् ।

अथ सर्वे प्रतिबंधकाभावाः समुदिता एव कारणं न पु-
नरेकैकशः कुंभकारवत्तर्हि कदाचिदपि दाहादिकार्योत्प-
त्तिर्न स्यात्तेषां सर्वेषां कदाचिदभावाद्यतो भुवने मणि-
मन्त्रत्रादिप्रतिबंधकानां भूयसां संभवात् । अथ ये प्रतिबंध-
कास्ते तदूनपाते प्रतिबंधे प्रसिद्धसामर्थ्यास्तेषामेवाभावाः
सर्वे कारणं नतु सर्वेषां सर्वदावदस्य प्रकरकास्तेन वर्त-
मानस्य स्वीकारादिति चेन्नतु प्रसिद्धसामर्थ्या इति ।
सामर्थ्यं शब्दस्यातीन्द्रिया शक्तिः स्वरूपं वा प्रतिबंध-
कानां वाच्यं स्यात् । प्राच्यपक्षकक्षीकारे स्तौणचूणना-
वयोः कंठशोषोऽतीन्द्रियशक्तिस्वीकारात् । द्वितीयपक्षे तु त
एव ते प्रति प्रतिबंधका नापरे इति कौतस्कुती नीतिः स्वरूप-
स्याभयेवामपि भावात् । न खलुमणिमन्त्रादेः कंचिदेव जातवे-
दसमाश्रित्य तत्स्वरूपं न पुनर्जातवेदोत्तरमिति तथा न प्र-
तिबंधकस्यायत्नाभावस्तत्कारणतया वक्तुं युक्तस्तस्यासत्त्वा-
दन्यथा जगति प्रतिबंधककथो प्रत्यस्तमयप्रसंगात् ॥

अपरं पुनः प्रतिबंधकाभावा एकैकशः सहकारितो दधी-
रन् द्विधा वा प्रथमपक्षे प्रागभावः प्रध्वंसाभावः परस्पर-
राभावो यः कश्चिद्वा सहकारी स्यात् न प्रथमः । प्रति-
बंधकप्रध्वंसेऽपि पावकस्य ग्लोपकार्योपलंभात् । न द्विती-
यः प्रतिबंधकप्रागभावोऽपि दहनस्य दाहोत्पादकत्वात् न
तृतीयः प्रतिबंधकसंयंत्रयोऽपि धनंजयस्य स्फोटघटनप्र-
संगान्नस्य तदानीमपि भावात् न चतुर्थः प्ररूपपिप्य-
माणानियतहेतुकत्वदोषानुपगात् । द्विप्रतिबंधकभाव-
भेदे तु किं प्रागभावप्रध्वंसाभावो प्रागभावपरस्परभावा
प्रध्वंसाभावपरस्परभावा त्रयोऽपि वा हेतवो भवे-
युः । नाद्यः पक्ष उक्तैर्नकनैकदृशे तावतेरेणापि पाव-
कस्य ग्लोपकार्योत्पन्नदोषात् न द्वितीयदृशेन तृतीयदोषाः ।
प्रतिबंधकपरस्परभावस्य प्राक्प्रकारणत्वेन वर्णितत्वाद्दे-
द्वयस्यापि चास्य परस्परभावसंबलितत्वात् । अथ
प्रागभावप्रध्वंसाभावात्तत्तत्प्रकारणमिदं तत्रादयो यथायोगं
कारणमिति चेत्तदस्फुटं स्फोटादिकार्यस्यैवमनियतहेतुकत्व-
प्रसंगादनियतहेतुकं वाहेतुकमेव तथाहान्यव्यतिरेकाव-

धार्यः कार्यकारणभावो भावानां धूमधूमध्वजयोरिव प्र-
स्तुते तुल्यादि । यदे कस्मादुत्पद्यमानमीक्षामासे तदन्यदा
यद्यन्यतोऽपि स्यात्तर्हि तत्कारणकमेव तत्र भवेदिति
कथं नाहेतुकं स्यात् ॥

अथ गोमयात् वृश्चिकाश्च वृश्चिकोत्पादः प्रेक्ष्यते न च तत्रा-
नियतहेतुकत्वं स्वीकृतं त्वयापीति चेन्नदपि प्रपापात्रं सर्वत्र
हि शालुकगंगमयादौ वृश्चिकदिभारंभशक्तिरेकास्तीति यानि
तच्छक्तियुक्तानि तानि तत्कार्योत्पादकानीति नायं नः
कलंकः संक्रामति भवतां पुनश्चाप्ययं प्रादुर्भवन् दुष्प्रति-
पेधो येषां वृश्चिकगोमयसाधारणमेकं किंचिन्नस्तीति नच
प्रागभावप्रध्वंसाभावोत्तंभकादीनामप्येकं किंचित्तुल्यं रूपं
वर्तते इति नानियतहेतुकत्वेन दुर्विधैदेवेनेवामी मुच्यते ।
एतेन भावस्वभावोऽप्यभाव एवास्तु हेतुर्नैवतीन्द्रियशक्ति-
स्वीकारः सुन्दर इत्युच्यमानमापास्तम् उक्ताभावविकल्पाना-
मप्राप्यविशेषात् । अथ शक्तिपक्षप्रतिपक्षदीक्षिता आक्षे-
पादा एव साक्षेपमावद्यते न तु भवत्पक्षे प्रतिबंधकोऽकिं-
चिकारः किंचित्करो वा भवेत् । अकिंचित्करकारोऽपि
प्रसंगः शृंगभृंगभृंगारादेरप्यकिंचित्करस्य प्रतिबंधकत्वप्र-
संगात् । किंचित्करस्तु किंचिदुपचिन्वन्नपचिन्वन्वा स्यात्
प्राचि पक्षे किं दाहकशक्तिप्रतिक्लां शक्तिं जनयत्तस्या
एव धर्म्मोतरं वा न प्रथमं प्रमाणाभावात् दाहाभाव-
स्तु प्रतिबंधकसन्निधिमप्राप्त्यैव चरितार्थ इति न तामुप-
पादयितुमीश्वरः । धर्म्मोतरजनने तदभावे सत्येव दाहो-
त्पाद इत्यभावस्य कारणत्वस्वीकारस्त्वक्तुशोषप्रागभा-
वादिचिकल्पानवकाशश्च ॥

अपचयपक्षे तु प्रतिबंधकस्तां शक्तिं विकृष्टयेत्तद्धर्म्मं वा प्र-
थमप्रकारे कुतस्यैव रूपीययोनेः पुनः स्फोटघटनपाठवं तदा-
नीमन्यैव शक्तिः संजातेति चेन्नतु सा संजायमाना किमुत्तं-
भकात्प्रतिबंधकभावादेव शकालादिकारककालादीन्द्रियादी
तराद्वा जायते । आद्यभिदायामुत्तंभकाभावेऽपि प्रतिबंधका-
भावमात्राकौतस्कुते कार्यार्जनं जातवेदसः ।

द्वितीये भेदे तत एव स्फोटोत्पत्तिस्सिद्धेः शक्तिकल्पनावैय-
र्थ्यं तृतीये दशकालादिकारकचक्रस्य प्रतिबंधकालेऽपि स-
द्भावेन शक्यं तदप्रादुर्भावप्रसंगः । चतुर्थेन्द्रियाधीतरनिमित्त-
कल्पने तत एव स्फोटः स्फुटं भविष्यति किमनया कार्यं त-
त्र शक्तिनाशः श्रेयसः । तद्वदेव तदधर्म्मनाशपक्षोऽपि प्रति-
क्षेपणीयः । अत्राभिदध्मंहे एतेषु शक्तिनाशपक्ष एव कक्षी-
क्रियत इत्यपरधिकल्पे शिल्पकल्पनाजल्पाकता कंठशोषायैव
च संयभूय यत्कं कुतः पुनरसादुत्पद्येतेति तत्र शक्यंतर-
सहकृता रूपीययोनैरेति द्रूमः । नतु प्रतिबंधकदशायां सा
शक्तिरस्ति न वा नास्ति चेत्कुतः पुनरुत्पद्येत शक्यंतरसं-
हृतादग्नेरेवेति चेत्तर्हि साऽपि शक्यंतरमप्रीचस्तस्मादेवोन्म-
ज्जेदित्यनवस्था अथास्ते तदानीमपि स्फोटोत्पादिकां शक्तिं
संपादयेत्ततोऽपि स्फोटः स्फुटः स्यादेवेति । अत्रोच्यते प्रतिबंध-
कावस्थायात्मन्यस्यैव शक्यंतरं घटयति च स्फोटघटनलेपां
शक्तिं तदापि यस्तु तदा स्फोटानुत्पादः स प्रतिबंधकोत्पन्नोत्प-
त्प्रायास्तस्याः प्रत्येसात् । प्रतिबंधकापगतं तु स्फोटः
स्फुटाभवत्येतेत्यतीन्द्रियशक्तिसिद्धिः । अत्राशकान्तरपरि-
हास्यकारमौक्तिककणप्रचयावचायः स्याद्वा द्रव्जाकरासत्किं
कर्त्तव्यः । एवं च स्वाभाविकशक्तिमान् शब्दोऽयं बोध-

यतीति सिद्धं अथ तदंगीकारे तत् एवार्थः सिद्धः संकेतक-
लपनाऽनधिकेव स्यादिति चेन्मैवमस्य सहकारितया स्वी-
कारार्द्धकुरोत्पत्तौ पयःपुष्टिव्यादिवत् । अथ स्वाभाविकसं-
व्याध्याभ्युपगमे देशभेदेन शब्दानामर्थभेदो न भवेद्भवति
चायं चौरशब्दस्य दक्षिणात्यैरोदने प्रयोगादिति यत्र च देशे
सर्वशब्दानां सर्वार्थप्रत्यायनाशक्तियुक्तत्वात् यत्र च देशे
यदर्थप्रतिपादनशक्तिसहकारी संकेतः स तमर्थं तत्र प्रति-
पादयतीति सर्वमवदात्तं ॥ सौगतास्तु प्रत्येवंविधयानुवाध-
भावे योऽयं शब्दो वर्णास्माव्याः प्रसिद्धः स स्वाभाविक-
सामर्थ्यसमयाभ्यां कृत्वा अर्थबोधनिबन्धनमेवेति ॥

अथ स्वाभाविकसामर्थ्यसमयाभ्यां शब्दस्यार्थं सामान्यरूपे
विशेषलक्षणे तदुभयस्वभावे वा वाचकत्वं व्याज्येत न
प्रथमे सामान्यस्यार्थक्रियाकारित्वाभावेन नयान्शोभोञ्जसन्नि-
भत्वात् । न द्वितीयेके विशेषस्य स्वलक्षणलक्षणस्य वैक-
ल्पिकविज्ञानागोचरत्वेन संकेतास्पदत्वाऽसंभवात् । तत्सं-
भवेऽपि विशेषस्य व्यवहारकालानुयायित्वेन संकेतनैरर्थ-
क्यातासीर्थेके तु स्वतंत्रयोस्तादात्म्यापन्नयोर्वा सामान्यवि-
शेषयोस्तदगोचरता संगीर्येत नाद्यः पक्षः प्राचिकविकल्पोप-
रिहितद्वोषानुपपन्नात् । न द्वितीयः सामान्यविशेषयोर्विद्व-
धमार्थप्रसिद्धत्वेन तादात्म्यायोगादिति नाथं वाच्यं वाचा-
मपि तु परमार्थतः सर्वतो व्यावृत्तस्वरूपेण स्वलक्षणोपेका-
र्थकारित्वेनैकारणत्वेन चोपजायमानैकप्रत्ययमरूपविक-
ल्पस्याकारो बाह्यत्वेनाभिमत्यमानो बुद्धिप्रतिविवक्ष्यपदेश-
भागपदेः शब्दश्रुतौ सत्यां तादशोल्लिखशेखरस्यैव वदनस्यो-
पादात् । अपोहत्वं चास्य स्वाकारविपरीताकारान्मूलकत्वे-
नावसरे । अपोहत्वं स्वाकाराद्विपरीत आकारोऽनेनेत्यपोह-
इति व्युत्पत्तेः । तत्त्वस्तु न किंचिद्वाच्यं वाचकं वा विद्यते
शब्दार्थतया कथंयते बुद्धिप्रतिविम्यात्मन्यपोहे कार्यकारण-
भावस्यैव वाच्यचाचकतया व्यवस्थापितत्वात् ।

“अथ श्रीमदनैकतंसमुद्घोषपिपासितः । अपोहमापिवाग्मि
प्राग्गीर्ज्ञातं भिक्षवः क्षणं” ॥१॥ इह तावद्विकल्पानां तथाप्रती-
तिपरिहृतविरुद्धमार्थासकर्थचिन्तादात्म्यापन्नसामान्यवि-
शेषस्वरूपधस्तुलक्षणक्षणदीक्षितत्वं प्राक्प्राकट्य ततस्त-
त्त्वतः शब्दानामपि तत्प्रसिद्धमेव यतोऽजलि युग्मदीयैः
स एव शब्दानां विषयो यो विकल्पानामिति कथमपोहः
शब्दार्थः स्यात् । अस्तु वा तथाप्यनुमानवर्तिक न शब्दः प्रमा-
णमुच्यते अपोहगोचरत्वेपि परंपरया पदार्थं प्रतिबंधात्प्रमा-
णमुमानमिति चेत्तत् एव शब्दोऽपि प्रमाणस्तु अतीतानाग-
तांबरसरोजादिध्वस्तस्त्वपि शब्दानोपलभाकारार्थप्रतिबंध-
इति चेत्तर्ह्यमुद्घोषिगिरिनिदीवंगोपलभाद्वावी भरणियुद्धयोरेवे-
त्युद्घानादिति रासभ्येऽयं समग्रप्रमाणरनुपलभादित्यादेर-
र्थभावेऽपि प्रवृत्तेरनुमानेऽपि नार्थप्रतिबंधः स्यात् । यदि व-
चोवाच्योऽपोहोऽपि पारंपर्येण पदार्थप्रतिष्ठः स्यात्तदानीम-
लावुनि मज्जंतीत्यादिविप्रतारकत्ववाक्यापोहोऽपि तथा भवे-
दिति चेदनुमेयापोहोऽपि तुल्यमेतत्प्रमयत्वादिहेत्वनुमेया-
पोहोऽपि पदार्थप्रतिष्ठताप्रसक्तः । प्रमेयत्वं हेतुरेव न भवति
त्रिपदास्त्वन्तत्त्वज्ञानाभावादिति कुतस्या तदपोहस्य तन्नि-
ष्ठतेति चेत्तर्हि विप्रतारकवाक्यमप्यगम एव न भवत्यामोक्त-
त्वतत्त्वज्ञानाभावादित्यादि समस्तं समानं यस्तु नामोक्तत्वं
वचनं विधेयचित्तं शक्यमिति शाक्यो वक्ति स पर्यनुयो-

ज्यः किमातस्यैव कस्याप्यभावादेवमभिधीयते भावेऽप्य-
स्य निश्चयाभाविष्येऽपि मौनप्रतिकार्याद्वक्तृत्वेऽप्यनातय-
चनात्तद्वचसो विवेकावधारणाभावाद्वा । सर्वमप्येतद्वाक्या-
कादिवाच्यं प्रपञ्चमातापितृपुत्रप्रातृगुरुसुगतादिवचसं वि-
शेषमातिष्ठमानैरपकटनीयमेव ।

नच नास्ति विशेषस्वीकारस्तत्प्रतिपातानुष्ठानघटनायामेव
प्रवृत्तेर्निबन्धनत्वापत्तेः । अथानुमानिक्येवातशब्दार्थप्र-
तीतिः कथं । “पादपायंविबुधान् पुरुषोऽयं प्रतीयते । बुध-
शब्दप्रयोत्वापूर्वावस्थास्वहं यथा” । १ । इति विवक्षा-
मनुमाय सत्या विवक्षेयमाप्तविवक्षात्वान्द्विवक्षावदिति य-
स्तुनो निर्णयादिति चेत्तदचतुस्त्रयमभूदशक्यवस्थाया अनंतरो-
क्तवैशेषिकपक्षप्रतिष्ठेण कृतनिबन्धनत्वात् । किंच शा-
खादिति पदार्थं बुधशब्दसंकेते सत्येतद्विवक्षानुमानमा-
तन्त्यतान्यथा वा ? ते तावदन्यथा केनचित्कृते बुधश-
ब्दं संकेत्य तदुच्चारणादुन्मत्तसुप्तशुक्सारिकादिना गोत्र-
स्वलनवता वायव्यापि तत्प्रतिपादनाच्च हेतोर्व्यभिचारपत्तेः ।
संकेतपक्षे तु यद्येव तपस्वी शब्दस्तद्ब्रह्माद्वस्त्वेव वदेत्त-
दा किंमा चुण्णं स्यात्त खल्येयोऽर्थाद्भिभेति । विशेषप्रभा-
श्वेवं सति यदेवंविधानुभूयमानपारंपर्यपरित्याग इति
यदकथि परमार्थतः सर्वतो व्यावृत्तस्वरूपेण स्वलक्षणो-
पेकार्थकारित्वेनेत्यादि तदयद्यं यतोऽर्थस्य बाह्योहादेरेक-
त्यभिद्विरूपत्वं समानत्वं वा विवक्षितं न तावदाद्यः पंड-
मुंडादौ कुंडकांडमांडादिवाहादेरर्थस्य भिन्नस्यैव सं-
दर्शनात् ।

द्वितीयपक्षेऽपि सद्यःपरिणामास्पदत्वमन्यव्यावृत्त्यधिष्ठितत्वं
वा समानत्वं स्यात् न प्राच्यः प्रकारः सद्यःपरिणा-
मस्य सौगतास्वीकृतत्वात् । न द्वितीयः अन्यव्यावृत्तेर-
तात्विकत्वेन बाध्यैयस्यैव स्वलक्षणोऽधिष्ठानासंभवात् ।
किं चान्यतः सामान्येन विजातीयोद्वा व्यावृत्तिरन्यव्या-
वृत्तिर्भेदे प्रथमपक्षे न किंचिदसमानं स्यात्सर्वस्यापि
सर्वतो व्यावृत्तत्वात् द्वितीये तु विजातीयत्वं वाजिकुंज-
रादिकार्याणां बाह्यदिसजातीयत्वे सिद्धे सति स्यात्तन्ना-
न्यव्यावृत्तिरूपमन्येषां विजातीयत्वे सिद्धे सर्वतीत्ये यदपि
परस्परार्थव्यतिरिच्येति एवं चकारोपेक्षं प्रत्यवमर्शैक्यं च विक-
ल्प्य दृष्टणीयं । अपि च यदि बुद्धिप्रतिविम्यात्मा शब्दा-
र्थः स्यात्तदा कथमतो बहिरर्थे प्रवृत्तिः स्यात् । स्वप्रति-
भासऽनर्थोऽर्थोऽप्यवसायाद्येव । ननु कोऽर्थमार्थोऽप्यवसायो
नाम अर्थममारोप इति चेत् तर्हि सांयमर्थानर्थयोरग्निमा-
शवकयोरेव तद्विकल्पविषयभावे सत्येव समुत्त्वचमर्हति
नच समारोपविकल्पस्य स्वलक्षणं कदाचन गोचरता-
मंचति ॥

यदि चानर्थोऽर्थसमारोपः स्यात्तदा बाह्योहादिकार्याधि-
स्तुतारं प्रवृत्तिर्न स्यात् नहि बाह्यपाकाद्यर्थी समारोपित-
पाचकत्वे माणवके कदाचिन्मवर्तते रजतरुपनावभास-
मानशुक्तिकार्याभिध रजतार्थिनोऽर्थक्रियार्थिनो विकल्प-
तत्र प्रवृत्तिरिति चेत् । आतिरूपस्तर्ह्यं समारोपस्तथा
च कथं ततः प्रवृत्तेऽर्थक्रियार्थी कृताथः स्यात् । यथा भु-
क्तिकार्यो प्रवृत्ते रजतार्थक्रियार्थीति । यदपि प्रोक्तं
कार्यकारणभावस्यैव वाच्यवाचकतया व्यवस्थापितत्वा-
दिति । तदप्ययुक्तं । यतो यदि कार्यकारणभाव एव वा-

च्यवाचकभावः स्यात्तदा श्रोत्रज्ञाने प्रतिभासमानः शब्दः स्वप्रतिभासस्य भवत्येव कारणाति तस्याप्यसौ वाचकः स्यात् ॥

यथा च विकल्पशब्दः कारणमेव परंपरया स्वरक्षणमप्यतस्तदपि वाचकं भवेदिति प्रतिनियतवाच्यवाचकभावव्यवस्थानं प्रलयपद्धतिमनुवाचेततः शब्दः सामान्य-विशेषात्कार्यवबोधनिबंधनमेवेति स्थिते स्वाभाविक-सामर्थ्यसमायागमार्थवोधनिबन्धने शब्द इत्युक्तम् अथ किमस्य शब्दस्य स्वाभाविकं रूपं किंच परापेक्षमिति विवेचयति । अर्थे प्रकाशकत्वमस्य स्वाभाविकं प्रदीपवद्यथाथत्वायथाथत्वे पुनः पुरुषगुणादोपावगुनसुरत इति अर्थप्रकाशकत्वमर्थवबोधसामर्थ्यमस्य शब्दस्य स्वाभाविकं परानपेक्षं प्रदीपवत् यथा प्रदीपः प्रकाशमानः शुभमशुभं वा यथा सन्निहितभावमवभासयति तथा शब्दोपि वक्त्रा प्रयुज्यमानः श्रुतिवर्त्तनीमवतीर्ष्यः सत्येऽश्रुते वा समन्वितेऽसमन्विते वा सफले निष्फले वा सिद्धे साध्ये वा वस्तुनि प्रतिपत्तिमुत्पादयतीति तावदेवास्य स्वाभाविक-रूपं । अयं पुनः प्रदीपाच्छब्दस्य विशेषो यदसौ संकेत-व्युत्पत्तिमपेक्षमाणाः पदार्थं प्रतिविमुपजनयति प्रदीपस्तु-तन्निर्पेक्षः यथाथत्वायथाथत्वे सत्याथत्वास्तथाथत्वे पुनः प्रतिपादकनराणां शुद्धत्वाशुद्धत्वे अनुसरता पुरुषगुणादोपापेक्षे इत्यर्थः । तथाहि सम्यग्दर्शिनि शुचौ पुरुषे वक्तुरि यथार्थो शब्दो प्रतितिरन्यथा तु मिथ्यायति स्वाभाविके तु याथार्थ्ये मिथ्यायत्वे चास्याः स्वीक्रियमाणे विप्रतारकेतरपुरुषप्रयुक्तयाक्येण व्यभिचाराव्यभिचारनियमो न भवेत् । पुरुषस्य च करुणादयो गुणा द्वेषादयो दोषाः प्रतीता एव । तत्र च यदि पुरुषगुणानां प्रामाण्यहेतुत्वं नाभिमन्यते जैमिनीयैस्तर्हि दोषाणामप्यप्रामाण्यनिमित्तता माभूत् । दोषप्रशमनचरितार्थो एव पुरुषगुणाः ॥ प्रामाण्यहेतवस्तु न भवेतीत्यत्र चाकाशायानमेव शरणं श्रोत्रियाणामिति ॥ रत्ना० ॥

(८८) (शब्दार्थयोर्वाच्यवाचक एव सम्बन्धः) बाह्यो घटादिरर्थः शब्दस्य कथं निमित्तं संबंधामावात्तदयुक्तं शब्दार्थयोर्वाच्यवाचकसंबंधस्य विद्यमानत्वायथाथस्य शब्दो वाचकस्तर्ह्यप्रहीतसंकेतस्यापि स्वेच्छादोषसावर्थं प्रतिपादयेदिति चेन्नैव कर्मक्षयोपशमसव्यपेक्षस्यैव तस्य तत्प्रतिपादकत्वात् क्षयोपशमस्य च संकेतादिसापेक्षत्वात् प्रदीपः प्रकाशक इत्येतावन्मात्रेणैवाधीनामप्यर्थं प्रकाशयति । ननु यदि क्षयोपशमापेक्षः शब्दोऽर्थं प्रकाशयति तर्हि संकेतकरणेऽपि तदप्रकाशनप्रसंगो न चेत्तदस्ति गृहीतसंकेतानामविमानेनार्थ-प्रतिपत्तिदर्शनात्किन्तु नैव गुरुकल्पक्षयोपशमकल्पनेन । तदयुक्तं । तथाहि कर्पाचिज्जडमतीनां शास्त्रव्याख्यानादौ विषमपदवाक्येषु विशिष्टक्षयोपशमाभावात्संकेतोऽपि कर्तुं न शक्यते अन्ये तु तत्करणेऽपि नार्थं प्रतिपद्यन्ते तदपि कर्पाचिद्वृष्येणैव चक्षुषादिद्वयणं कृतसंकेतानामपि भिद्येव कथमन्यर्थप्रतिपत्तिर्हृदयते तत्रापि क्षयोपशमस्यैवातिपदुत्वं हेतुः तस्मात्कर्मक्षयोपशमादिस्मात्प्रसव्यपेक्षः शब्दो वाचकः अर्थस्तु वाच्य इति शब्दार्थयोर्वाच्यवाचकभाव-लक्षणः संबंध इति । त्रिदो० ॥

(सम्मतिकेतस्याद्वादरत्नावतारिकादिग्रन्थेषु विशेषोऽवगतव्यः) ।

(१९) शब्दस्य पौद्गलिकत्वत्राकाशगुणत्वमिति शब्दशब्दे आ. म. । ने. ॥ अने. ॥ (आगमस्य हेतुवादाहेतुवादभेदेन वैचित्र्यं सम्मतिकं यथा ॥

दुविहो भव्याओ हेउवाओ अहेउवाओ य । तत्तु अहेउवाओ भविष्याभविष्यादो वाओ ॥

वस्तुधर्माणामस्तिवादीनामा समेताद्वादस्तद्विरीतस्त्वसौ हे-त्वेहेतुवादभेदेन द्वैविध्यं प्रतिपद्यते प्रमाणांतरानवगतवस्तु-प्रतिपादक आगमो हेतुवादस्तद्विपरीतस्त्वहेतुवादः हिनो-तिगमयत्यर्थमिति हेतुस्त्वपरिच्छिन्नेऽर्थोऽपि हेतुस्त्वं वदति य आगमः स हेतुवादो यस्तु वस्तुस्वरूपप्रतिपादकत्वेऽपि तद्विपरीतोऽसावहेतुवादः इष्टिवादात् प्रायेणान्यस्तत्र त्व-हेतुवादः भव्यामन्यस्वरूपप्रतिपादक आगमस्तद्विभागप्र-तिपादने अर्थाद्वादः प्रमाणांतरस्याप्रवृत्तिर्नैव भव्याऽर्थ-त्वमन्य इत्यत्रागमेन प्रमाणांतरप्रवृत्तिर्भवः अस्मदाद्यपेक्ष-या, ननु तद्विभागप्रतिपादकं वचो यथार्थमहेतुचनत्वादाने-कांतात्मकवस्तुप्रतिपादकवचोवदित्यनुमानात् । तद्विभाग-प्रतिपत्तौ कथं न तस्यानुमानविषयता नैवमप्यागमादेव तद्विभागप्रतिपत्तेस्तद्व्यतिरेकेण प्रमाणांतरस्य तत्प्रति-पत्तिनिबंधनस्याभावात् अहेतागमस्य च प्राधान्यार्थसंवादा-निबंधनतत्प्रणीतत्वनिश्चयेऽनुमानतोऽर्थाद्विधार्थविषये प्रामा-ण्यं निश्चीयत इत्यभ्युपगम्यत एवागमनिर्पेक्षस्य तु प्रमा-णांतरस्यास्मदादेस्तत्र प्रवृत्तिर्न विद्यत इत्येतावता अहेतु-वादत्वमेतद्विषयागमस्योच्यत इति वचनव्यापारं केवलम-पेक्षतेऽर्थं क्रमः । यदा तु हानदशेनचारित्रितये तथा तदनु-ष्ठानप्रवृत्तिस्तद्विकलश्च पुरुषः प्रतीयते तदानुमानमन्योऽपि तद्विभागो भवति यथा भव्योऽभव्यो वाऽर्थं पुरुषः सम्यग्-ज्ञानादिपरिपूर्णत्वाऽर्थं लोकप्रसिद्धमन्यमन्यपुरुषवत् ॥ अहेतुवादागमावगते धर्मिणि भव्यामन्यस्वरूपे तद्विपरीत-निर्णयफलो हेतुवादः प्रवृत्तो योऽयमागमे भव्यादिर्भहितः स तथैव यथोक्तहेतुसद्भावादित्याह—

नवि सम्म दंसपणाणचरितपडिवचित्संपन्नो । णियमा दु-वखं कडोत्ति लखणं हेउवाउस्स ॥

भव्योऽर्थं सम्यग्दर्शनाचारित्रप्रतिपत्तिरसंपूर्णत्वात्तुपुरुष-वत् तत्परिपूर्णत्वादेन नियमात्तत्सारदुःखांतं करिष्यति कर्मव्याधेरात्यंतिकविनाशमनुभविष्यति तन्निबंधनमिध्या-त्वादिप्रतिपक्षाभ्याससात्मीभावात् व्याधिनिदानप्रतिकू-लाचरणप्रवृत्तस्तथाविधातुवत् यः पुनर्न तत्प्रतिपक्षाभ्या-ससात्म्यवाप्नोसौ दुःखांतकृद् भविष्यति तद्विद्वाननुष्ठान-प्रवृत्तस्तथाविधातुवत् इति हेतुवादस्य लक्षणं हेतुवाद-प्रायो इष्टिवादस्तस्य द्रव्यानुयोगत्वात् सम्यग्दर्शनज्ञान-चारित्रिणि मोक्षमां इत्यादिरनुमानादिगम्यस्यार्थस्य तत्र प्रतिपादनात् । यथात्रानुमानादिगम्यता तथा गंधहस्ति प्रभृतिभिर्विकांतमिति नेह प्रददयते ग्रंथविस्तरभव्याज्जी-वाजीवाश्रवसंवरनिर्जसामोक्षास्तत्वमित्युभयवादागमप्रति-पादान् भावांस्तथैवांकीर्णरूपान् प्रतिपादयन् सैद्धन्ति कः पुरुष इतरस्तु तद्विषयक इत्याह—

जो हेउवायपक्खमि हेउओ आगमे य आगमिओ

सो समयपणवभो सिद्धंतविराहभो अन्नो ।

ये हेतुवादागमविययमर्थहेतुवादागमेन तद्विपरीतागम-
विषयं चार्थमागममात्रेण दर्शयति वक्ता स स्वसिद्धांत-
स्य द्वादशांगस्य प्रतिपादनकुशलः अन्यथा प्रतिपाद-
यैश्च तदर्थं प्रतिपादित्युक्तिमस्यत्वात् तत्प्रतिपादके
वचसि अनवस्थादिदोषमुत्पादयन् सिद्धांतविराधको
भवति सर्वज्ञप्रणीतागमस्य निःसारतादर्शनात् तत्प्रत्य-
नीको भवतीति यावत् तथाहि पृथिव्यादिमनुष्यपर्यंतस्य
पृथिव्यजीवनिर्वाणस्य जीवत्वमागमेनानुमानादिना च
प्रमाणेन सिद्धं तथैव प्रतिपादयन् स्वसमयप्रज्ञापकोऽ-
न्यथा तद्विराधको यतः प्रत्यकचेतेन असन्निकायं चैत-
न्यलक्षणं जीवत्वं स्वसंवेदनाभ्युत्तः स्वात्मानि प्रतीयते
परत्र त्वपरेणानुमानतो वनरूपतिपर्यंतेषु पृथिव्यादिषु
स्थावरेषु त्वनुमानं तत्तच्चैतन्यप्रतिपत्तिस्तथाहि वनस्पतय-
श्चेतना वृक्षाद्युर्वेदाभिहितप्रतिनियतकालाद्युक्त्विशिष्टौप-
धयोगसंपादात्तद्विहानिचतमप्रसंगोहप्रतिनियतद्विष्टि-
ड्भावाविकारोत्पादानसावस्थानियतविशिष्टशरीरस्निग्धत्व-
स्त्वविशिष्टद्विहदसुकुमारवृद्धावस्थाप्रतिनियतविशिष्टर-
सवीर्यविपाकप्रतिनियतप्रदेशाहारप्रह्लादिमत्त्वान्यायानुप-
पत्तेर्विशिष्टशरीरवदित्याद्यनुमानं भाष्यकृत्यभूतिभिर्वि-
स्तरतः प्रतिपादितं तच्चैतन्यप्रसाधकमित्यनुमानतस्तेषां
चैतन्यमात्रं सिद्धयति साधारणप्रत्येकशरीरत्वादिकस्तु भेदः

गूढशिरसं पिप्लवं समभगमहीरुहं च छिन्नरुहं । साहारणं
सरीरं तत्त्विवरीयं च पत्तयं ॥

इत्याद्यागमप्रतिपाद्य एव जीवलक्षणव्यतिरिक्तलक्षणस्त्व-
जीवा धर्माधर्मांशकाशुपुद्गलभेदेन पंचविधास्तत्रपुद्गला-
स्तिकाव्यतिरिक्तानां ततो मूर्त्तिमद्द्रव्यसंबंधमंतरेणात्म-
द्रव्यवद्भूतत्वाद्यनुमानप्रत्ययावस्यता तथाहि गतिस्थित्य-
वगाहलक्षणं पुद्गलास्तिकायादिकार्यं विशिष्टकारणभवं
विशिष्टकार्यत्वात् शाल्येकुरादिकार्यवध्वासौ कार्यविशेषः
स धर्माधर्मांशालक्षणो यथासंख्यप्रवसेयः कालस्तु वि-
शिष्टपरापरप्रत्ययादिलिङ्गानुमेयः पुद्गलास्तिकायस्तु प्रत्य-
क्षानुमानलक्षणप्रमाणद्वयगम्यो यस्तेषां धर्मादीनां संख्ये-
यप्रदेशात्मकत्वादिको विशेषस्तत्प्रदेशानां च सूक्ष्मतर-
त्वादिको विभागः “सकालो य होह सुहोम” इत्याद्यागम-
प्रतिपाद्यानागमनिरपेक्षयुक्त्यवसेय एवमाश्रवादिष्वपि तत्त्वेषु
युक्त्या गम्येषु युक्तिगम्ये तु कैवल्यगत एव प्रदर्श्यते
स्वसमयप्रज्ञापक इतरस्तु तद्विराधक इति प्रज्ञापकलक्षण-
मवगतव्यम ॥ सम्म० ॥

(२०) आगमस्य च सर्वव्यवहारनियामकत्वम तथा च
योगविन्दो—

“आगमात्सर्व एवायं व्यवहारः स्थितो यतः । तत्रापि हा-
तिको यस्तु हंताज्ञानां स शेखरः” ॥ १ ॥

आगमादशुक्लवचनप्रत्ययरूपात्सर्व एव निखिलोऽप्ययं योग-
मार्गापयोगी व्यवहारो हेयोपादेययोर्होनापादानरूपः स्थितः
प्रतिष्ठितो यतो यस्मादतीन्द्रियफलत्वात्तत्प्रातीन्द्रियफलेषु
चानुष्ठानेषु शास्त्रस्यैव प्रतीतिहेतुत्वात् ततस्तत्राप्याग-
मार्थेन व्यवहारो किं पुनरितरूप इत्यपि शङ्कार्थः ।

हाटिकः स्वविकल्पप्रवृत्त्यागमनिरपेक्षत्वेन बलात्कारचारी
यस्तु यः पुनर्यागी हतीति सन्निहितसभ्यामंत्रणमज्ञाना-
मबुद्धिमतं स शेखरः शिरोमणिवर्त्ततेऽनुपायप्रवृत्तत्वा-
त्तस्य । किं च तत्कारस्यात्मनिष्पत्त्यात्तद्विषी वेति यो
जडः आगमार्थं तमुल्लेख्य तत एव प्रवर्त्तते तत्कारी
तत्करणशीलः स्याद्भवेत्स नियमाद्वदर्थभावेन तद्विषी च
स्वयमेव क्रियमाणवस्तुद्वेषाश्चित्येतत्तद्रूपः संपद्यते यः
कश्चिज्जडो भेद आगमार्थं आगमविहिते चैत्यवन्नादौ
विधातुमिष्टे प्रमाणमुल्लेख्यातिक्रम्य तत एवागमादेव प्र-
वर्त्तते आगमनिरूपितविधिनिरपेक्षितया आगमार्थमनु-
तिष्ठत्यपि न तद्रक्तः किन्तु तद्विषय एव द्वयमंतरेण तदुल्ले-
खनाभावादिति भावः ॥ यो० वि० ॥

(अतीन्द्रियार्थप्रत्यायकरूपागम एव)

“आगमोपपत्तिश्च संपूर्णं दृष्टिलक्षणं ॥ अतीन्द्रियाणा-
मर्थानां सद्भावप्रतिपत्तये ॥ १ ॥ आगमो ह्यसंभवनमाप्तं
दोषक्षयादिदुः वीतरागोऽनृतं वाक्यं न ब्रूयद्वित्संभवात्”
॥ २ ॥ दश० । अनु० ॥

(तथाच द्वार्त्रिशिकायाम्)

“शास्त्रस्यैवावकाशौ च कुतर्काग्रहतस्ततः ॥ शीलवान् योग-
वानत्र श्रद्धावांस्तत्त्वविद्भवेत् ॥ १३ ॥ तत्त्वतः शास्त्रभेदश्च
न शास्त्रणामभेदतः मोहस्तदभिमुक्तीनां तद्भेदाश्रयणं
ततः” ॥ १४ ॥ द्वा० ॥

अत्रातीन्द्रियार्थसिद्धौ शास्त्रस्यैवावकाशस्तस्यातीन्द्रियार्थ-
साधनसमर्थत्वाच्छुक्तकस्यातथात्वात्तदुक्तं “गोचरस्त्वा-
गमस्यैव ततस्तदुपलब्धितः । चंद्रसूर्योपरागादिस्वाद्यागम-
दर्शनात् ॥ १ ॥ ततस्तस्मात् कुतर्काग्रहतोऽत्र शास्त्रे
श्रद्धावान् शीलवान् परद्रोहविरितः योगवान् सदा तत्परः
तत्त्वविद्भर्माचरीन्द्रियार्थदर्शी भवेत् ॥ १३ ॥ ननु शास्त्रा-
णामपि भिन्नत्वात्कथं शास्त्रश्रद्धापि स्यादित्यत आह तत्त्वतः
इति तत्त्वतो धर्मवादापेक्षतात्पर्यग्रहच्छास्त्रभेदश्च नास्ति-
शास्त्राणां धर्मप्रणेतृणामभेदस्तत्तत्रापिचिदंशनाभेदेनैव
स्थूलबुद्धीनां तद्भेदाभिमानादत एवाह ततस्तस्मात्तदधि-
मुक्तीनां शास्त्रश्रद्धावतां तद्भेदाश्रयणं शास्त्रभेदांगीकारणं
मोहोऽज्ञानं निर्दोषत्वेन सर्वेषामैकरूप्यात् तदुक्तं “न तत्त्व-
तो भिन्नमताः सर्वज्ञा बहवो यतः । मोहस्तदधिमुक्तीनां
तद्भेदाश्रयणं ततः” ॥ १४ ॥ द्वा० दश० ॥

अस्यानं रूपमंशस्य यथा सन्निध्यं प्रति । तथैवातीन्द्रियं
वस्तु छन्नस्यस्यापि तत्त्वतः” ॥ २५ ॥ हस्तस्पर्शसमं
शास्त्रं तत एव कथंचन । अत्र तन्निध्योऽपि स्यात्तथाचेदो-
परागवत् ॥ २६ ॥ द्वा० ॥

अस्यानमिति अस्यानमविषयो रूपं नीलकण्ठादिलक्षणमेध-
स्य लोचनव्यापारविकल्पस्य यथा सन्निध्यं विशदावलोचनं
प्रत्याश्रित्य तथैवोक्तन्यायेनैवातीन्द्रियं वस्तुवात्मादिविशेष-
रूपं छन्नस्यस्यावोद्देशः परमार्थेऽपि तत्त्वतः परमार्थेऽनित्या
॥ २५ ॥ हस्तेति हस्तस्पर्शसमं तद्वस्तुपलब्धिहेतुहस्तस्पर्शं
सहसं शास्त्रमतीन्द्रियार्थगोचरं तत एव शास्त्रादय कथंचन

केनापि प्रकारेणात्र ऋद्धमस्य प्रमातरि तन्निश्चयोऽप्यतीन्द्रियवस्तुनिर्णयोऽपि स्यात्तथा वद्धमानत्वादिविशेषेण चन्द्रोपरागवच्छेद्राहुस्पर्शवत् यथा शास्त्रात् सर्वविशेषान्निश्चयेऽपि चन्द्रोपरागः केनापि विशेषेण निश्चित इव तथा न्यदप्यतीन्द्रियं वस्तु तद्वद्धमस्येन निश्चयित इति भावः ॥

॥ २६ ॥ द्वा० टी० ॥

(आगमस्य परलोकादि साधकत्वम् यथा) आगमप्रमाणबलाद्धि सकलमपि परलोकादिपरस्वरूपं यथावदनुगम्यते नान्यतस्तेन यदुच्यते प्रह्लादगुप्तेन “दीर्घकालसुखादष्टाविच्छा तत्र कथं भवेदिति” तदपास्तमवसेयं आगतौ दीर्घकालसुखस्य दर्शनात् । न चागमस्य न प्रामाण्यं तदप्रामाण्ये सकलपरलोकानुष्ठानप्रवृत्त्यनुपपत्तेः उपायान्तराभावात् । न। शास्त्रमात्रमव्ययस्य मानमामुष्मिके विशौ । सेव्यं यदिचिकित्सायां समाधिप्रतिकूलता ॥ ३० ॥ द्वा० ॥

शास्त्रमिति आसन्नमव्ययस्यादूर्ववर्त्तिमोक्षलाभस्य प्राणिन आमुष्मिके विधौ पारलौकिके कर्मणि शास्त्रं मानं धर्माधर्मश्रेयसीन्द्रियत्वेन तदुपायव्यवधाने प्रमाणांतरासामर्थ्यादतः सेव्यं सर्वत्र प्रवृत्तौ पुरस्करणीयं ननु कश्चिदप्यंशेनादत्तं यद् यस्माद्विचिकित्साया युक्त्या समुपपत्तेऽपि मतिव्यामोहोत्पन्नचित्तविप्लुतिरूपायाः समाधेश्चित्तस्वास्थ्यरूपस्य ज्ञानदर्शनचरित्रात्मकस्य वा प्रतिकूलता विरोधितास्ति अथो हि विविधः सुखाधिगमो दुरधिगमोऽनधिगमश्चेति श्रोतारं प्रतिमिष्यते आद्यो यथा चक्षुष्मतश्चित्रकर्मनिपुणस्य रूपसिद्धिर्द्वितीयस्यैवानिपुणस्य तृतीयस्त्वंभवेति तत्र प्रथमचरमयोर्नास्त्येव विचिकित्सा निश्चयादसिद्धेश्च द्वितीये तु देशकालस्वभावविप्रकृष्टे धर्माधर्मादौ भवेती सा महानर्थकारिणी ॥ यदागमः “वितिगिहसमावलेपेण अप्याणेषां यो लहति समाहिं” अतश्चित्तशुद्धयर्थं शास्त्रमेवादुरणीयमिति भावः यत उक्तं । “मलिनस्य यथात्यंत जले वस्त्रस्य शोधने । अंतःकरणरत्नस्य तथा शास्त्रं धिदुर्बुधः ॥ २० ॥ टी० ॥

(२१) धर्ममार्गं चागमस्यैव प्रामाण्यम्—कुशीलानामागमाप्रमाण्यम्)

जम्हा न धम्ममार्गे मोक्षं चागमं इह पमाणं । विज्जइ छउमत्थेणं तम्हा एत्थेव जइअव्वं ॥ ७ ॥

व्या० । यस्मात्र धर्ममार्गे परलोकगामिनि मुक्त्वा आगममेकं परमाथं इह प्रमाणं प्रत्याख्यादि विद्यते छत्रस्थानां प्राणिनां तस्मादत्रैवागमे कुप्रहान्विहाय यतितयं । जिज्ञासाश्रयणानुष्ठाने यत्नः कार्यो नागीतार्थजनाचरणपरेण भवितव्यमिति गाथार्थः ।

प्रत्ययायप्रदर्शनद्वारेण तदेवाह—

मुअवज्झायरणया पमाणयंता तहाविदं न्योअं । भुअणगुणोयरागं पमाणं नायगच्छेति ॥ ८ ॥

व्या० । श्रुतवाह्याचरणगताः आगमवाह्यानुष्ठानसक्ताः प्रमाणयतः सन्तः केनाचिन्नोदनायां क्रियमाणायां तथाविधं लोकं श्रुतवाह्यमयागीतादिकं किमित्याह भुवनगुरोर्भगवत् स्त्रीयंकरस्य वराकास्तेऽप्रमाणतामर्थोपनिष्ठा नायगच्छेति । तथाहि यदि ते श्रुतवाह्यस्य कर्त्तारः प्रमाणं भगवो-

स्तर्हि तद्विरुद्धसूत्रार्थवक्ता अप्रमाणमिति महामिथ्यात्वं यत्नादापद्यत इति गाथार्थः ।

अत एव प्रकमाद्धर्म्मोन्धिकारिणमाह—

मुत्तेण चोइओ जो अपणं उदिसिअं तण्णपडिवज्जे । सोत्तवायवम्भो न होइ धम्ममि अहिगारी ॥ ९ ॥

व्या० ॥ सूत्रेण चोदित इदमित्यमुक्तमेव यः सत्वः अन्यं प्राणिनं मुदियात्मानुल्लस्यमुदाहरणतया तत्र प्रतिपद्यते । सोत्रमुक्तं स पूर्वभूतस्तत्त्ववादायाः परलोकात्मनीकृत्य परमार्थवादाद्येन भवति । धर्म्मं सकलपुरुषार्थहेतावधिकारी सम्यग्विवेकाभावादिति गाथार्थः ॥ ९ ॥

अत्रैव प्रकमे किमित्याह—

अतीअवहुसाणयाणं तकिरिआदरिसणा कह पमाणं । वोच्छिज्जंती अइमा सुद्धा इह दीसई चेव ॥ १० ॥

व्या० ॥ अतीता बहुश्रुतज्ञानमतीताअप्याचार्या बहुश्रुता एव तैः कस्मादिदं वंदनकायोस्वर्गादि गानुष्ठितमित्येवंभूतं किमित्याह—तत्क्रियादर्शनादतीतवहुश्रुतसंबंधिक्रियादर्शनाकारणात्कथं प्रमाणं नैव प्रमाणं न ज्ञायते । ते कथं वंदनादिक्रियां कृतवन्त इति । नचैदानीं तेन साधुमात्रगतक्रियानुसारतः तत्तथा तदवगम इत्याह । व्यवच्छिद्यमाना चेयं क्रिया शुद्धा आगमानुसारिणी इह लोके सांप्रतमपि दृश्यत एव कालदोषादिति गाथार्थः ॥ १० ॥

उपसंहराह—

आगमपरतेहि तम्हा णिच्छेति सिद्धिंक्खीहि । सव्वणु हाणं खलु कायव्वं अपपत्तेहि ॥ ११ ॥

व्या० । यस्मादेवमागमपरतैः सिद्धतापत्तेः तस्मान्नित्यं हि सर्वकालमपि सिद्धिकांक्षिभिर्भगवत्सत्तैः सर्वमनुष्ठानं खलु वंदनादि कर्त्तव्यमप्रमत्तैः प्रमादरहितैरिति गाथार्थः ॥ ११ ॥ पं. व. ॥

मोक्षमार्गे चागमस्यैव प्रामाण्यम्—

“ जम्हा न मोक्खमार्गे मोत्तूणं आगमं इह पमाणं । विज्जइ छउमत्थेणं तम्हा तत्थेव जइयव्वं ॥

यस्मात्र नैव मोक्षमार्गे मोक्षे साध्ये मोक्षमागमशास्त्रे परित्यज्येत्यर्थ इहति धर्मविचारे प्रमाणमालंबनमित्यर्थः । विद्यते छद्मस्थानामतिशयवतां हि कथं चेत्सेवातिशयवशात्प्रवर्त्तमानानामपि निजैरात्मैव पचावसीयते तद्वद्विदः पुनः सर्वथा शास्त्रमेव प्रमाणीकर्त्तव्यं । तस्मात्तत्रैव यतितव्यमुद्यमः कार्य इति गाथार्थः ॥ दर्श० ॥

धर्म्मार्थमव्यवस्थायां शास्त्रमवनीयामकम् । तदुक्तासेवनाद्धर्मस्वयमस्तद्विपर्ययात् ॥ ११ ॥ पो० ॥

(आगमावलंबनस्यैवैहिकामुष्मिकफलसिद्धिहेतुत्वम्) धर्मोयिना धर्ममार्गे प्रवर्त्तमानेन आगमावलंबनेनैव प्रवर्त्तितव्यं तस्यैवैकस्यैहिकामुष्मिकफलमिदं हेतुतयोपायद्वयत्वात् अन्यस्य पुरुषमात्रस्यावलंबने तदुच्छेदः स्यादित्येतद्विरोधप्रदमाह—

किं वा देइ वराओ मणुओ सुदुविवणी विभत्तो वि । आणाअइक्कं पुण तयं पि अणंनदुहहेज्ज ॥ ११ ॥

व्या० ॥ किं वा न किञ्चिद्वाति प्रयच्छति वराकोऽस्यं-
शक्तिरहितो मनुजो नरः सुष्ठुवपि भ्रतिशये भवतीतरध्वान्या-
दिसंपदुपेतः भक्तोऽपि भक्तपानवत्त्वपात्रादिदानमर्थ एव
स्यान्न पुनः सुगतेः आश्वातिक्रमणं भगवदाज्ञोल्लेखं पुनः
परापेक्षयापि तनुकमपि स्थलमपि आस्तां तावद्बह्वीत्यपि
शब्दार्थः अनंतदुःखहेतुरन्तसंसारनिबन्धनमित्यर्थः” अय्यपे-
क्षया सर्वविदाज्ञोल्लेखं क्रियते स हि हारादिदानमात्र एव
समर्थः न पुनः कुगतिरक्षात्तमः अतः किं तदपेक्षया भगवदा-
ज्ञोल्लेखेनानंतसंसारनिवर्त्तनेनेति गार्थार्थः ॥ दर्श० ॥

(युक्त्युपपन्नस्यैव सदागमत्वम् तथा च पञ्चाशके) ना-
गममात्रमेवार्थप्रतिपत्तिहेतुर्भवतीति दर्शयन्नाह ॥

जुत्तीए अविरुद्धो सदागमा सावि तय विरुद्धात्ति । इय अण्णो
ण्णाणुण्यं उभयं पडिवत्तिहेउत्ति ॥ ४९ ॥

व्या० ॥ युक्त्या उपपत्त्याऽविरुद्धो बाधितः सदागमः सत्सि-
द्धांतां भवति । सापि युक्तिरपि तदविरुद्धा सिद्धांतावि-
रुद्धा स्यात्तदन्या त्वयुक्तिरेव इति वाक्यार्थसमाप्तौ इति ।
एवमन्योऽन्यानुगतं परस्परानुयायि उभयं युक्तिसदागम-
रूपं द्वयं प्रतिपत्तिहेतुरर्थप्रतीतिकारणमिति शब्दः समाप्ता-
विति गार्थार्थः ॥ पंचा० ॥

(षोडशप्रकरणेऽपि)

वचनाराधनया खलु धर्मस्तद्वाधया त्वधर्म इति । इदमत्र
धर्मगुणं सर्वस्वं चैतदेवास्व ॥ पो० ॥

वचनेत्यादि वचनाराधनया आगमाराधनयैव खलुशब्द
एवकारार्थः । धर्मश्चतुर्वारिन्नरूपः संप्रत्ये तद्वाधयानु-
वचनवाधया तु धर्ममहाकण्टकारिणोऽपि इति इदमत्र वि-
धिप्रतिषेधरूपं वचनमागमार्थं धर्मगुणं धर्मरहस्यं
धर्मस्त्वं चैतदेवमस्य धर्मस्य एतद्वचनमेव सर्वस्वं स-
र्वसारो वसंते ॥ पो० टी० ॥

एकेति एकापि जिनेशगोः अर्हद्वाणी अर्हन्मुखाभिर्गच्छमा-
ना अद्वितीया यथाभाषितं तथा श्रूयमाणा तथा अनाद्या
आदिरहिता एकेन तीर्थरुता यदुपदिष्टं तदनेकेषां पूर्वतर-
तीर्थरुतामपि तथैव निरूप्यमाणत्वात् आदिरहिता पुनः की-
दृशी समस्ततत्त्वमवितर्कः विचारैर्विस्तरे बहुभेदतां प्राप्य
बहुप्रकारैरेषुद्या विस्तृतं दिग्गममां मतमपि जिनमतं धृ-
त्वा एतादृशनयानां अनेकाकाराणां प्रवर्त्तयति अतस्तन्मतेऽपि
यद्विमुच्यमानं सत्यं जायते तदेवार्थाङ्गकुर यथासत्यं तत्सर्व-
मपि त्यज स्वयं आत्मना हे स्वीयहिताभिलाषिन् निजहित-
कांक्षिन् शब्दांतरत्वेन तन्मतमपि न द्वेषविषयीकर्तव्यं सर्व-
मपि अर्थैकत्वविचक्षुष्यासमेजसमेवेति ॥ द्व्या० टी० ॥

(२२) अंगचूलिकायामपि)

सेवं भंते सेवं भंते ! तमेव सच्चं निरसकं जं जिणेहिं पवे-
इयं ॥ १ ॥ हंता जंजू ! तमेव सच्चं निरसकं । जं जिणेहिं
पवेइयं । कहं आगाममंडलाओ निवडिआइ वषासह ।
अम्मापिऊणं संजो अस्तताणे भवति । किं अन्नहा वि
भवति हि पवेइयं हंता जंजू ! तमेव सच्चं निरसकं जं जिणे-
हिं पवेइयं ॥ अंग० ॥

(भगवत्यामपि)

से जणूं भंते ! तमेव सच्चं निरसकं जं जिणेहिं पवेइयं ।
हंता गोयमा ! तमेव सच्चं निरसकं एवं जाव पुरिसक्कार
परकमेइ वा ॥ भ० ॥

(जिनागमस्य सिद्धत्वम दशवैकालिके यथा)

जिणवयणं सिद्धं चेव भन्नइ कत्थइ उदाहरणं । आसज्जउ
सोयारं हेऊ वि कहिं विभन्नेजा ॥ ४९ ॥

जिनाः प्रागिरूपितस्वरूपाः तेषां वचनं जिनवचनं तदाज्ञया
सिद्धमेव सत्यमेव प्रतिष्ठितमेव अविचार्यमेवेत्यर्थः । कुतः
जिनानां रागादिरहितत्वाद्वागादिमतश्च सत्यवचनासंभवा-
दुक्तं च—

“रागाद्वा द्वेषाद्वा मोहाद्वा वाक्यमुच्यते ह्यनुतं । यस्य तु नैनं
दोषास्तस्यानुत्तकारणं किं स्यादित्यादि” दश० ॥

(परप्रवादानां मत्सरित्वम जिनागमस्यामत्सरित्वम् तथा
च स्याद्वादमञ्जयाम्) । अथुना परदर्शनानां परस्परविह-
र्यार्थसमर्थकतया मत्सरित्वं प्रकाशयन् सर्वज्ञोपज्ञसिद्धा-
तस्यान्योन्यानुगतसर्वनयमयतया मात्सर्याभावमाविर्भा-
वयति ॥

“अन्योन्यपक्षप्रतिपक्षभावात् यथा परे मत्सरिणः प्रवादाः
नयानंशानविशेषमिच्छन् पक्षपाती समयस्तथा ते” ॥ ३० ॥

व्याख्या० ॥ प्रकर्षणोद्यते प्रतिपाद्यते स्वाश्रयपगताऽर्थो यैरि-
ति प्रवादाः यथा येन प्रकारेण परे भगवच्छासनादन्वे
प्रवादः परदर्शनानि मत्सरिणः अतिशायिनि मत्वर्थीय-
विधानात्सातिशयाः सहमत्सरशालिनः क्रोधकपायकलु-
पितांतःकरुणाः संतः पक्षपातिनः इतरपक्षतिरस्कारेण
स्वकान्कृतपक्षव्यवस्थापनप्रवणा वृत्तंते कस्माद्वेतोर्म-
त्सरिण इत्याह—अन्योन्यपक्षप्रतिपक्षभावात् । पच्यते व्य-
क्तीक्रियते साध्यधर्मवैशिष्ट्येन हेत्वादिभिरिति पक्षः कक्षी-
कृतधर्मप्रतिष्ठापनाय साधनोपन्यासस्तस्य प्रतिकूलः पक्षः
प्रतिपक्षः पक्षस्य प्रतिपक्षो विरोधी, पक्षप्रतिपक्षस्तस्य भावः
पक्षप्रतिपक्षभावः अन्योन्यं परस्परं यः पक्षप्रतिपक्षभावः ।
पक्षप्रतिपक्षत्वं अन्योन्यपक्षप्रतिपक्षभावस्तस्मान् तथाहि य
एव मीमांसकानां नित्यः शब्दः इति पक्षः स एव सौगतानां
प्रतिपक्षस्तन्मते शब्दस्यानित्यत्वात् य एव सौगतानां अनि-
त्यः शब्द इति पक्षः स एव मीमांसकानां प्रतिपक्ष एवं सव्य-
योगेषु योज्यं । तथा तेन प्रकारेण ते तत्र सम्यगेति गच्छति
शब्दोऽर्थमेवनेनेति पुत्राभि न घे । समयः संकेतो यद्वा सम्यग-
वैपरीत्यन्याय्यते श्रायंते जीवाजीवाद्योऽर्थो अनेन समयः सि-
द्धांतोऽथवा सम्यगयंते गच्छति जीवाद्यः पदार्थाः स्वस्मि-
न् रूपे प्रतिष्ठां प्राप्नुवति अस्मिन्निति समय आगमः न प-
क्षपाती नैकचक्षुःप्राणी पक्षपातित्वस्य कारणं मत्सरित्वं प-
रप्रवादपूर्कं त्वत्समयस्य च मत्सरित्वाभावाच्च पक्षपातित्वं
पक्षपातित्वं हि मत्सरित्वेन व्याप्तं व्यापकं च निवर्त्तमानं
व्याप्यमपि निवर्त्तयतीति मत्सरित्वं निवर्त्तमाने पक्षपातित्व-
मपि निवर्त्तत इति भावः । तत्र समय इति वाच्यवाचकभा-
वलक्षणं संबंधे पृष्टी सूत्रापेक्षया गणधरकर्तृत्वेऽपि सम-
यस्यापेक्षया भगवत्कर्तृत्वाद्वाच्यवाचकभावो न वि-

रुध्यते। "अथै भासद् अरहा सुतं गर्थंति गणहरानिउत्तं" इति वचनात् अथवा उत्पादव्ययप्रैव्यप्रपंचः समयस्तेषां च भगवता सात्त्वान्मातृकापदरूपतयाभिधानात्। तथा चार्थे "उत्पन्ने वा विगमे वा ध्वेति वा" इत्यदोषः । मत्सरित्वाभावमेव विशेषणद्वारेण समर्थयति "नयानशोभानविशेषमिच्छन्" इति अशोभान् समस्तान्नयान् नैगमादीन् अविशेषं निर्विशेषं यथा भवत्येवमिच्छन्नाकाञ्चन सर्वनयान्मकत्वादनैकांतवादस्य यथा विशकलितानां मुक्तामणानामेकसूत्रानुस्यूतानां हारव्यपदेशं एवं पृथगभिसंघीनां अभिप्रायाणां नयानां स्याद्वाद्वात्तुणैकसूत्रप्रोक्तानां श्रुताव्यप्रमाणव्यपदेश इति ।

ननु प्रत्येकं नयानां विरुद्धत्वे कथं समुदितानां निर्विरोधिता? उच्यते यथाहि समीचीनं मध्यस्थं न्यायनिर्णेतारमासाद्य परस्परं विरुद्धमाना विवादाद्विरमंति एवं नया अन्त्येन्ये वैयायमाना अपि सार्वज्ञं शासनमुत्प्रेष्य स्याच्छब्दप्रयोगोपशमितविप्रतिपत्तयः संतः परस्परमत्यंतसुहृद्भ्यावतिष्ठते एवं च सर्वनयात्मकत्वे भगवत्समस्यस्य सर्वदृशोनमत्यवमविरुद्धमेव नयकत्वाद्दर्शनानां । नच वाच्यं तर्हि भगवत्समस्यस्येन कथं नोपलभ्यत इति समुद्रस्य सर्वसरिन्मयत्वेऽपि विभक्त्यो तास्वनुपलंभात्तथा च वक्तुवचनयोरैक्यमध्यवसायश्रौंसिद्धसेनद्विवाकरपादाः । "उद्यविब सर्वसिंशवः समुद्राणांस्त्वयि नाय । इष्टयः । नच तासु भवान् प्रदश्यते प्रविभक्त्यो सरित्स्विबोद्धिः" । अन्ये त्वेवमाचक्षते यथान्योन्यपक्षप्रतिपक्षभावात्परं प्रवादो मत्सरिणस्तथा तब समयः सर्वनयान्पञ्चस्थतयांगीकुर्वाणां न मत्सरी । यतः कथंभूतः पक्षपाती पक्षमेकपक्षमिनिवेशं पातयति तिरस्करोतीति पक्षपाती रागस्य जेता संनष्टत्वादिति अत्र च व्याख्याने न मत्सरिति विवेकपदं पूर्वस्मिन्पक्षपातीति विशेषः । अत्र च क्लिष्टाङ्गिष्ठव्याख्यातविवेको विवेकिभिः स्वयं कार्य इति काव्यायः ॥ स्या० ॥

(२३) जिनगमप्रशंसा धर्मसंग्रहे यथा) जिनागमो हि कुशास्त्रजितसंस्कारवियसमुच्छेदनेनत्रायमाणो धर्माधर्मकृत्याकृत्यभक्त्याभक्त्यपेयापेयगम्यागम्यसारासारादिविवेचनाहेतुः संतमसे दीप इव समुद्रे दीपमिव मेरौ कल्पतरुविव संमारे दुरापः जिनादयोऽन्येतत्प्रामाण्यादेव निश्चर्यन्ते यदुचुः स्तुतिषु श्रोहैमसूरयः ॥

यदीयसम्पत्कृत्यत्पतीमो भवादृशानां परमाप्तभावं । कुवासनापाशविनाशनाय नमोऽस्तु तस्मै जिनशासनाय ॥ १ ॥

जिनागमबहुमानिनां च देवगुरुधर्मादयोऽपि बहुमता भवन्ति । किंच केवलज्ञानादापि जिनागम एव प्रामाण्येनातिरिच्यते यदाहुः ॥

अहेमु उवउत्तो मुभ्रनाणी जइ हु गिण्हइ अमुद्ध । तंकेवली त्रि भुंजइ अपमाणमुअं भवे इहुरा ॥ १ ॥

एकमपि च जिनागमवचनं न विना भवनाशहेतुः यदाहुः । एकमपि च जिनवचनाप्यस्मान्निर्वाहकं पदं भवति श्रूयन्ते ज्ञानेनाः सामायािकमात्रपदमिच्छाः यद्यपि च मिथ्यादीदृश्यं भानुदरेष्य इय पथ्याश्रं न रोचते जिनवचनं तथापि लान्यन्तर्यागपथगमार्गप्रकाशनमर्थमिति सम्यगर्हयिस्मिन्दा-

दरेण श्रद्धातव्यं यतः कल्याणभागिन एव जिनवचनं भावतो भावयति इतरेषां तु कर्णशूलकारितेनामृतमपि विषायते यदि चेदं जिनवचनं नामविषयत्तदा धर्माधर्मव्यवस्थागुन्यं भवांधकारे भुवनमपतिष्यत यथाच "हरीतकीं भक्ष्येद्विरैककाम" इति वचनाद्धरीतकीभक्षणप्रभवविरैकलक्षणोत्त प्रत्येन सकलस्याप्यायुर्वेदस्य प्रामाण्यमवसीयते तथाष्टांगनिमित्तकेवलिकाचंद्राकंप्रहचाराधातुवाद-रसरसायनादिभिरप्यागमोपदिष्टैष्टाष्टावाक्यानां प्रामाण्यनिश्चयेनाऽष्टाष्टाथानामपि वाक्यानां प्रामाण्यं मंदधर्मनिश्चयेतये जिनवचनं दुःखमाकालवशादुच्छिन्नप्रायमिति मत्वा भगवद्भिर्नागाजुनस्कदिलाचार्यप्रभृतिभिः पुस्तकेषु न्यस्तं ततो जिनवचनवहुमानिना तल्लेखनीयं वस्त्रादिभिरभ्यर्चनीयं च यदाह ॥

न ते नरा दुर्गतिमाप्नुवन्ति न मूकानां नैव जडस्वभावम् । नचाभूतां बुद्धिविहीनतां च ये लेखयंतीह जिनस्य वाक्यम् ॥ १ ॥

जिनागमपाठकानां भक्तिः सन्माननं च यदाह ।

पठति पाठयते पठतामसीं वसनभोजनपुस्तकवस्तुभिः । प्रतिदिनं कुरुते य उपग्रहं स इह सर्वविदेव भवेन्नरः ॥ १ ॥

लिखितानां च पुस्तकानां संविनगीतार्थेभ्यो बहुमानपूर्वकं व्याख्यापनं व्याख्यापनार्थं दानं व्याख्यायमानानां च प्रतिदिनं पूजापूर्वकं श्रवणं चेति ॥ ध० ॥

(२४) आगम्यते पञ्चिच्छद्यतेऽर्थोऽनेनेत्यागमः केवलमनःपर्यायावधिपूर्वचतुर्दशकदशकनवरूपे व्यवहारभेदे, ॥ स्या० ॥ व्यवहारता चास्य व्यवहारहेतुत्वादिति ॥ पंचा. तन्निबन्धनत्वात् ज्ञानविशेषोऽपि व्यवहार इति ॥ स्या. । विस्तरत एतस्य वक्तव्यताऽऽगमव्यवहारशब्दे० प्राप्तौ ॥ दश० ॥ (लाभे) स्या० ॥ आतोसि आगमोसि य लाभोसि य होंति एगद्वा, उक्त० नि० ॥

(आय इति) आगम इति च लाभ इति च भवत्येकार्थिका इति० उक्त० (कुणइ वयं धणहेहो धणस्स धणिणो उ आगमं णाउं) यथा धनिको वाणिज्यं कुर्वन्नागमं लाभं हात्वा धनहेतोर्द्रव्योपार्जनायं शुक्लकर्मकरवृत्तिभाटकादिप्रदानेन धनस्य व्ययं करोतीति॥ बृह० ॥ आगम्यते प्राप्यतेऽनेन करणे घञ्। सामाद्युपायः, "आगमैः सहशारम्भ आरम्भसहशोदयः" रघुः । आगम्यते स्वत्वमनेन स्वत्वप्रापको कप्रतिग्रहादौ, पुरुषद्राससतिकलान्तर्गते कलाभेदे, ॥ कल्प० ॥ आगच्छति प्रकृतिप्रत्ययावनुपहृत्य उत्पद्यते कर्त्तरि संज्ञायां घः । व्याकरणिकोः प्रकृतिप्रत्ययावनुपधातको भट्ट इद इत्यादीं शब्दे, "आगमादेशयोर्मध्ये घलीयानागमो विधिः", व्याकरणांतरपरिभाषा. यदागमास्तद्गुणीभूतास्तद्ग्रहणेन गृह्यन्ते आगमशास्त्रमनित्यम् इति च. परिभा० आगमा आधुसाताः आगमा ब्रविद्यामानवद्भवन्तीति. च. का. वा. ॥ वाच० ॥

(आगमनिष्पन्नं नामाधिकृत्यानुयोगद्वारे)

से किं ते आगमेणं २. पशानि पयांसि कुंडानि. सेतं आगमेणं, अनु० ॥

आगच्छतीत्यागमोऽन्वागमादिस्तेन निष्पन्नं नाम यथा पदमानात्प्रादि धृदस्वरदीसुखित्येनात्र त्वागमस्य विधानानुपलक्षणमात्रं चेदं संस्कार उपस्कार इत्यादिरपि सुडाघागमनिष्पन्नत्वादिति ॥ अनु० ॥ टी० ॥

आगमकुसल—आगमकुशल—त्रि० आगमनिपुणे, ॥ आतु० ॥

“आगमकुसला सदाररया,, आगमः श्रुतिस्मृत्यादिरूपस्त-
स्मिन् कुशलावागमकुशलावति ॥ उक्त० ॥

आगमण—आगमन—न० आनगम भावे ल्युट् । १ किञ्चिद्देशाव-
धिकविभाजनक्रियायामागतौ, ॥ वाच० ॥ गमनं स्वस्थाना-
दन्यत्र यानमागमनञ्च तद्व्यत्यय इति० ध० ॥ अन्यतः
स्थानान् प्रक्षापकसम्मुखं यदागम्यते तदागमनमिति ॥ वृ० ॥
व्य० उत्पत्तौ, ॥ वाच० ॥ ज्ञाने, “आगमेत्ता आगवेज्ञा”
आगम्य ज्ञात्वेति ॥ आचा० ॥ प्राप्ते, वाच० ॥

आगमणहियविणिच्छय—आगमनगृहीतविनिश्चय—त्रि. आगमने
गृहीतः कृतो विनिश्चयो निश्चयो येन स तथा । आगमनाय
कृतनिश्चये, ॥ भ० ॥

आगमणगिह—आगमनगृह—न० पथिकादीनामागमनेनोपेतं त-
दर्थं वा गृहमागमनगृहम् ॥ वृ० ॥ सभाप्रपादौ ॥ रथा० ॥
“आगमणगिहंस्ति वा” ॥ रथा० ॥ आगमनगृहमागनुकागारं
यत्र कार्पाटिकादय आगत्य वसंतीति ॥ पंचा० ॥ (तथा च
बृहत्कपे आगमनगृहं व्याचष्टे) “आगनुगारतयजणो जहि
तु संहाइ जंवागमणमि तेस्सि । तं आगमो किं तु विदूवयंति
सभापवादे कुलमाइयं वत्ति” ॥ १ ॥ रथा० ॥
आगतुका पीयका अगारस्थजना यत्रागत्य संतिष्ठंते यच्च तेषां
पथिकादीनां आगमने वचंते तदागमौक आगमनगृहं विद्वांसः
श्रुतधरा वदंति तच्च सभा वा प्रणवादो वा कुलादिकं वा
मंतव्यं (अत्र च निवासे दोषा वसहिशब्दे) ॥ वृ० ॥

आगमणपह—आगमनपथ—पुं० आगमनमार्गे “आगमणपहंस्ति-
जेणं पहेण पक्खियादिसु आगच्छंति तंमि पहे इति ॥ नि०
चू० ॥ (निरन्थीनामागमनपथे दण्डादिस्थापने दोषा उव-
हिशब्दे) ॥ नि० चू० ॥

आगमणागमणपविभक्ति—आगमनागमनप्रविभक्ति—न० नाट्य-
विधिविशेषे ॥ राज० ॥ “आगमणागमणपविभक्तिं णामं दि-
व्वं णहविहं उवदंसेति” ॥ राज० ॥ चन्द्रागमनप्रविभक्तियु-
क्तमागमनप्रविभक्तिनाम सप्तमं नाट्यविधियुपदर्शयन्तीति
॥ राज० ॥

आगमणीइ—आगमनीति—स्त्री० आगमन्याये, ॥ पंचा० ॥ “प-
सा पययणणीइ” एषाऽनन्तरोक्ता प्रवचननीतिरागमन्यायो
वर्त्तत इति ॥ पंचा० ॥ सिद्धांतभणित्ताचारे, “मगो आगम-
णीइ” आगमनीतिः सिद्धांतभणित्ताचारः तस्य च मार्गत्वं
मार्गशब्दे ॥ ध० र० ॥ ध० ॥

आगमतंत—आगमतंत्र—त्रि० आगमपरतन्त्रे, आगमानुसारि-
तत्, “आगमतंत्रः सततं तद्वद्भक्त्यादिलिगसंसिद्धः । चेष्टायां
तत्स्मृतितमान् शस्तः खल्वाशयविशिष्टः ॥ १३ ॥ पौ० ॥
आगमतंत्र आगमपरमतंत्रः आगमानुसारी सततमनवरतं स
आगमो विद्यते येषां ते तद्वन्तस्तेषु भक्त्यादीनि भक्तिबहुमान-
विनयपूजनादीनि यानि लिगानि तैः संसिद्धो निश्चितस्तद्व-
द्भक्त्यादिलिगसंसिद्धः चेष्टायां व्यापारकरणे तत्स्मृतितमाना-
गमस्मृतियुक्तः शस्तः खलु प्रशस्तो भवत्याशयविशेषः प-
रिणामभेदः १३ ॥ पौ० ॥

आगमतच—आगमतत्त्व—न० आगमपरमार्थे पौ० ।

वालः पश्यति लिगं मध्यमबुद्धिर्विचारयति तृचं । आगमतत्त्वं

तु बुधः परिक्षते सर्वयत्नेन ॥ २ ॥ वालो ह्यसदारंभो मध्य-
मबुद्धिस्तु मध्यमाचारः । ज्ञेय इह तत्वमार्गे बुधस्तु मार्गानु-
सारी यः ॥ ३ ॥ पौ० ॥

वालो विदिष्टावधिकविकलो लिंगवेपमाकारं बाह्यं पश्यति
प्रधान्येन धर्मार्थिनोऽपि तस्य तत्रैव भूयसा रुचिप्रवृत्तेः म-
ध्यमबुद्धिस्तु मध्यमविवेकसंपन्नो विचारयति मीमांसते वृत्तं
वच्यमाणस्वरूपं प्राधान्येन समाधायति तत्रैवाभिलाषत्वात्
आगमतत्त्वं त्वामगपरमार्थमिदं पर्यवरूपं बुधो विदिष्टावि-
वेकसंपन्नः परीक्षते समीचीनमवलोकयति सर्वयत्नेन सर्वो-
दरेण धर्माधर्मव्यवस्थाया आगमनिबन्धनत्वात् यत् उक्तं
धर्माधर्मव्यवस्थायां शास्त्रमेव नियामकं । तदुक्तोऽसंवादधर्म-
स्त्वधर्मस्तादृश्यात् ॥ १ ॥

इदानीं पूर्वोक्तानामेव वालादीनामेव लक्षणाग्रह (वालोहीत्या-
दि) वालो हि पूर्वोक्तः असन्नसुंदरमारंभोऽस्येत्यसदारंभो-
ऽविद्यमानं वा यदागमे व्यवच्छिन्नं तदारंभत इत्यसदारंभः
न सदा सर्वदा स्वस्तिकालाद्यपेक्ष आरंभोऽस्येति वा मध्य-
मबुद्धिस्तु पूर्वोक्तो मध्यमाचार आगमैर्दृश्यविकलत्वात्
प्रावचनिककार्यप्रवृत्तेः । ज्ञेय इह प्रक्रमे तत्वमार्गे प्रवचनो-
न्नतिनिमित्ते बुधस्तुलक्षणा एव मार्गानुसारी ज्ञानादित्रया-
नुसारी स्वपरयोस्तद्विद्विद्वत्त्वेन यः स विज्ञेय इति ३ ॥ पौ०

आगमदिट्ठि—आगमदृष्टि—स्त्री० आगम आसवचनं स एव
दृष्टिर्हिताहितपदार्थप्रकाशकत्वादागमदृष्टिः । आसवचनान्ति-
कायां दृष्टौ, ॥ दर्श० ॥

आगमदिट्ठिद्विद्वद्विद्वत्प्रायमग—आगमदृष्टिद्विद्वत्प्रायमार्ग—पुं० आग-
म आसवचनं स एव दृष्टिर्हिताहितप्रकाशकत्वात् आगमद-
ृष्टितया दृष्टमवलोकितमागमदृष्टिद्वं तेन शोभनप्रकारेण
ज्ञातो मार्गो ज्ञानादिको यैस्त आगमदृष्टिदृष्ट्युक्तातमार्गाः आ-
गमदृष्ट्या सम्यगवलोकितदर्शनादिके, ॥ दर्श० ॥

आगमपरतंत—आगमपरतन्त्र—त्रि० सिद्धांतपरतन्त्रे, ॥ पं० व० ॥
एत्थ वि मूलं णेअं एगंतेणैव भव्यसेत्तेहि । सिद्धाय भावओ
खलु आगमपरतंतया, णवरं ॥ ६ ॥

व्या० अत्राप्याराधनापन्ने मूलं कारणं ज्ञेयमेकान्तैव भव्य
सत्त्वैर्भेदप्रमाणिभिः किमित्यत्राह । श्रद्धादिभावतः खलु
श्रद्धादिभावादिव कारणद्वारागमपरतन्त्रता सिद्धांतपारतन्त्र्यं
नवरं नाप्यमूलमिति गाथायः ॥ पं० व० ॥

आगमपह—आगमपथ—पुं० लाभमार्गे, ॥ रथा० ॥

आगमवलिय—आगमवलिक—पुं० आगमज्ञानविशेषवति कैव-
ल्यादिके, “आगमवलिया समणा शिग्गंथा” आगमवलिका
उक्तज्ञानविशेषवलवन्तः श्रमणा निर्ग्रन्थाः कैवलिप्रभृतय
इति ॥ भ० ॥

आगमबुद्ध—आगमबुद्ध—त्रि० आगमेन तज्ज्ञानेन बुद्धः । शा-
स्त्रालोचनाजनितपरिणतज्ञाने, ॥ वाच० ॥

आगममलारहियप—आगममलारहृदय—पुं० आगमार्थप्रतिपत्त्य-
समर्थहृदये (आगमार्थकुपितबुद्धौ)

समयपरमत्यवित्यरविहाडजणपज्जुवाणसयण्हो । आ-
गममलारहियओ जह होति तमत्यमन्नेसु ॥ सम्म० ॥

अत्र चागममलारहृदय इत्यनुवादेन समयपरमार्थविहाट-

जनपयुपासनसकणो यथा भवति तमर्थमुन्नेष्य इति विधिपरा पद्यटना कर्त्तव्या । पदार्थस्तु मलमिवारा प्राजनकविभागो यस्यासौ मलारो गौर्मली आगमे तद्वत्कुंठं हृदये यस्य तदर्थप्रतिपत्त्यसामर्थ्यादसौ तथा मंदधीः सम्यगनिते परिच्छिद्यतेऽनेनार्थो इति सत्येऽगमस्तस्य परमः कल्पित-आसावर्थः समयपरमार्थस्तस्य विस्तरा रचनाविशेषः शब्दार्थयोश्च भेदोऽपि पारमार्थिकसंशयप्रतिपादनाया भेदविवक्षया प्रथमे वाचशब्द इति यत्कृतस्तस्य विहाट इति दौष्यमानार्थान् बुद्धौ प्रकाशमानानर्थान् दीपयति प्रकाशयति विहाटश्चासौ जनश्चतुर्हंशपूर्वविदादिलोकः । तस्य पयुपासनं कारणे कार्यापचारात् सेवाजनिततदव्याख्यानं । तत्र सह कर्णाभ्यां वर्त्तत इति सकर्णः तद्व्याख्यातार्थावधारणसमर्थः । यद्येति येन प्रकारेण भवति तं तथाभूतनर्थमुन्नेष्य लेशतः प्रतिपादयिष्ये । यथाभूतनार्थेन प्रतिपादितेनातिकुंठधीरपि श्रोतृजनो विशिष्टागमव्याख्यातृप्रतिपादितार्थावधारणपटुः संपद्यते । तमर्थमनेन प्रतिपादयिष्यामीति यावत् ॥ सम्भ० ॥

आगममाण-आगमयत्-त्रि० आपादयति, “लाघवियं आगममाणे” लाघविकमात्मानमात्मानमगमयन्नापादयन्निति वृत्तिः ॥ आचा० ॥ अगमयति, (अवबुध्यमानं) “लाघवं आगममाणः, लाघवं आगमयन्नवगमयन्नवबुध्यमान इति ॥ आचा० ॥

आगमलोपणीड-आगमलोकनीति-श्री० जिनप्रवचनन्यायलौकिकन्याययोः “जिणविषयवद्वाप विहिमागमलोयस्सीतीए” जिनविषयप्रतिष्ठायाः प्रतीताया विधिं विधानमगमलोकनीत्या जिनप्रवचनन्यायेन लौकिकन्यायेन त्वेवार्थः । लोकप्रहणेन चेदं दर्शयति लोकनीतिरपि कच्चिज्जनमतविरुद्धाश्रयणीयाऽत एव प्राप्तादादिलक्षणं तदुक्तमप्याश्रीयत इति गार्थायः ॥ पंचा० ॥ टी० ॥

आगमवयण-आगमवचन-न० आप्रवचने, पो० ॥

सर्ववचनमगमवचनं यत् परिणते ततः स्वस्मिन् । नागुलभमिदं सर्वं ह्यभयमलपरिक्षयात् पुंसाम् ? ? पो० सर्ववचनमगमवचनं यद्यस्मात् परिणते ततस्तस्मिन्नागमवचनं नागुलभमिदं न दुर्लभमिदं किंतु मुलभमेव भवति सर्वं हि पूर्वोक्तमुभयमलपरिक्षयात् क्रियालभभावमलपरिक्षयात् पुंसां पुरुषाणां ॥ पो० टी० ॥

आगमवयणपरिणड-आगमवचनपरिणति-श्री० आगमवचनस्य विषयविभागेन धेतुस्य व्यवस्थितौ, ॥ पो० ॥ तस्याः प्राशस्त्यं पौडराकरणे यथा-“आगमवचनपरिणतिभयरोगमदौषधं । यद्वनपाये तदिह परः स ऊष्टा तस्य हेतुः कारणमिति कृत्या ॥ ६ ॥

किमित्यगमवचनपरिणामः प्रशस्त्येन इत्याह आगमेत्यादि ॥ आगमवचनपरिणतिर्यथायत् तत्रकाशरूपा भवरोगमदौषधं भवरोगस्य त्वेसागमस्य सद्दौषधं तदुच्छेदकारिण्येन यद्यस्मात् अत्रपायमपायगहितं निर्दोषं वर्त्तते तदिह परसेवावस्तु भवरोगसद्दौषधमागमवचनपरिणत्याख्यं परः प्रधानः सद्दौषधः सम्यग्ज्ञानं वर्त्तते सदनुष्ठानस्य सुन्दरानुष्ठानस्य हेतुः कारणमिति कृत्या ॥ टी० ॥

आगमव्यवहार-आगमव्यवहार-पुं० आ मय्यादाभिधाधिभ्यां गम्यते परिच्छिद्यतेऽर्था येनासावागमः केवलमनःपठ्यायावधिचतुर्हंशदानवपूर्वलक्षणे व्यवहारभेदः व्यवहारता चास्य व्यवहारहेतुत्वादिति ॥ पंचा० ॥ स्था० ॥ ध० ॥ (एतेषां च यथाऽगमत्वं तथाऽगमदाब्धे) तद्वेदा व्यवहारकत्वे यथा—

आगमतो व्यवहारो मुणह जहा धीर पुरिसपन्नतो । पञ्चकखो य परोक्तो सोति य दुविहो मुणेष्वो ॥ ? ॥

तत्रागमतो व्यवहारो यथा धीरपुरुषैः प्रशस्तस्तथा ध्रुगतं स आगमतो व्यवहारो द्विविधो ज्ञातव्यस्तद्यथा प्रत्यक्षः परोक्षश्च ॥ व्य० ॥

पञ्चकखो वि य दुविहो इन्द्रियो चैव नो य इन्द्रियो । इन्द्रियपञ्चकखो वि य पंचतु विसणु नेयवो ॥ ? ॥

प्रत्यक्षोऽपि द्विविधस्तद्यथा इन्द्रियजो नो इन्द्रियजश्च तत्र इन्द्रियजः प्रत्यक्षः पंचसु रूपादिषु विषयेषु ज्ञातव्यः ॥

नो इन्द्रियपञ्चकखो व्यवहारो सो समासतो ति विहो । ओहिमणपज्जवयकेवलसाणे य पञ्चकखो ॥ ? ॥

यस्तु नो इन्द्रियजः प्रत्यक्षो व्यवहारः स समासतस्त्रिविधस्तद्यथा अवधिप्रत्यक्षं मनःपर्यवप्रत्यक्षं केवलज्ञानप्रत्यक्षं तत्रावधिप्रत्यक्षमाह ॥

ओहीगुणपचइ जं वटंती मुयंगवीए । ओहिदिसयनाण-त्थे जणेषु व्यवहारसोहिकरे ॥ ? ॥

अवधिद्विधा भवप्रत्ययजो गुणप्रत्ययजश्च । तत्र संयतानां गुणप्रत्ययजस्तत्र आह । अवधौ गुणप्रत्यये ये वर्त्तन्ते श्रुतांगविदो धीरास्तान् अवधिप्रत्ययज्ञानस्थानं जानीत व्यवहारशोधिकरान् शुद्धव्यवहारकारिणः ॥

उज्जुमती विजलपती जे वटंती मुयंगवी धीरा । मणपज्जवनाणत्थे जणेषु व्यवहारसोहिकरे ॥ ? ॥

य ऋजुमतो विपुलमतौ या मनःपर्यवज्ञाने श्रुतांगविदो धीरा वर्त्तन्ते तान् जानीत व्यवहारशोधिकरान् शुद्धव्यवहारकारिणः ॥

आदिगरा धम्मणां चरित्तरनाणदंसणसमग्गा । सज्जत्तगनाणेणं व्यवहारं व्यवहरति जिणा ॥ ? ॥

ये धर्मयोः धृतधर्मस्य चारित्रधर्मस्य चाधिकरास्तत्प्रथमतया प्रवर्त्तनशीलाश्चारित्रवर्त्तनदर्शनसमप्राप्ते जिनाः सर्ववर्त्तनाने व्यवहारं व्यवहरति उक्तः प्रत्यक्षः ॥ ६४० ॥ संप्रति परोक्षमाह ।

पञ्चखागमसंसो सोति परोक्तखो आगमो जस्म । चंदमुही विव सो विहु आगमो व्यवहारं व होट् ॥ ? ॥

यद्यपि पूर्वोक्तं श्रुतं तथापि यस्यागमश्चतुर्हंशपूर्वाधिकः परोक्षोऽपि प्रत्यक्षागमसदृशः । प्रत्यक्षावध्यादितुल्यरूपो भवति सोऽस्यागमव्यवहारवाद् वक्तव्यो भवति । यथा चंद्रमदरासुखी कन्या चंद्रमुखीति एतदुक्तं भवति । यद्यपि पूर्वाणि श्रुतं नागमतुल्यानि तैर्व्यवहारं आगमव्यवहारवानुच्यते इति ।

सप्रत्यागमस्य व्याख्यानमाह ॥

नार्यं आगमयंय पगई जस्त सो परायाता । सो पारोखो वृ-
च्चइ तस्त पपसा इमे हुंति ॥ १ ॥

ज्ञातमागमितमित्येकार्थमेवं च ज्ञानमागम इत्येकार्थमापत्तिः ।
तत्र यस्य स आगमोऽपराधीनः स प्रत्यक्ष उच्यते स
चावध्यादिरूपे यस्य तु परायत्तः स परोक्ष उच्यते । स च
चतुर्दशपूर्वादिसमुत्थस्तस्य परोक्षस्यागमस्य प्रदेशाः प्रवि-
भागा भेदा इत्यर्थः । इमे वक्ष्यमाणा भवन्ति तानिवाह ॥

परोक्षं ववहारं आगमतो सुयधरा हरंति । चोदसदगुप्वधरा
नवपुण्ड्रियगंधहृत्पी य ॥ १ ॥

ये श्रुतधराश्चतुर्दशपूर्वधरा दशपूर्वधरा नवपूर्विणो वा गं-
धहस्तितो गंधहस्तिसमानाः ते आगमतः परोक्षं व्यवहारं
व्यवहरन्ति ॥ व्य० ॥

अत्राक्षेपव्यवहारोभिधित्सुराह ॥

“किह आगमववहारी जम्हा जीवादो पयत्था उ । उवल-
द्धा तेहिं ते सवेहिं नयविगपेहिं ॥

कथं केन प्रकारेण साक्षात् श्रुतेन व्यवहरन्तः आगमव्यवहा-
रिणः प्रोच्यन्ते स्मृतिराह । यस्मात् जीवादयः पदार्थास्तैः
चतुर्दशपूर्वधरादिभिः सर्वनयधिकरूपैर्नैगमादिनयभेदैरुप-
लब्धाः एतदेव सर्वशेषमाह—

जह केवली विजाणइ द्ववं खेवं च कालभावं वा । तह चउ-
लक्खणमेव सुयणाणी सेव जाणाति ॥

यथा केवली केवलज्ञानेन सर्वद्रव्यं सर्वज्ञं सर्वकालं सर्व-
भावं च सर्वात्मना स्वपरपर्यायभेदभिन्नं जानाति । एवं
श्रुतज्ञान्यपि चतुर्लक्षणं द्रव्यज्ञानकालभावरूपं श्रुतवलेन
जानाति तत एतेष्व्यागमव्यवहारिण उच्यन्ते तदेवं प्रस्तु-
तं प्रायश्चित्तशुद्धयधिकारमधिकृत्य योजयति ॥

पणगं मासविट्ठी मासगहाणी य पणगहाणी य । एगाराह-
पंचाहं पंचाहे चेव एगाहं ॥ रागदोसविट्ठिहाणिं वा न
उदँति पक्खवी । चोदसपुव्वीदि वि हु तह ना उदँति
हीणाहिं ॥

यथा प्रत्यक्षिणः प्रत्यक्षगमज्ञानिनस्तुल्येऽप्यपराधे पंचक-
योग्ये एकस्य पंचकं ददति अपरस्य रागद्वेषनिवृद्धिमुपल-
भ्य मासेन मासाभ्यां मासैर्वा वृद्धिं प्रयच्छति उपलक्षण-
मेतत् मूलमनवस्थाप्य पारोचितं वा यच्छति तथा तुल्येऽ-
पि पारोचितयोग्येऽपराधे एकस्य पारोचितमपरस्यानव-
स्थाप्य मूलं छेदं मासेन मासाभ्यां मासैर्वा हाग्या तपो वा
चशब्दापेक्षकं यावदन्ते नमस्कारमहितं हा दृष्ट कारितं हा
दृष्ट अनुमोदितमित्येवं वैराग्यभायनातो रागद्वेषहानिं भूय-
सीमतिभूयसीमतिभूयस्तरामुपलभ्य प्रयच्छति तथा कस्य-
चित् मासिकप्रतिसेवनायामग्न्यां रागद्वेषहानिमुपलभ्य
पंचकहाग्या मासिकं ददति पंचविंशतिदिनानि ददतीत्य-
र्थः । तथा एकाहं नाम अनुकार्थं प्रतिसेविते पंचाहं ददति-
पंचाहे वा प्रतिसेविते एकाहमुपलक्षणव्यादृशाचाभ्युत्प्रेका-
सनकं पूर्वाहं निर्धिकृतं पौरुषा नमस्कारसहितं वा प्रयच्छं

ति । एवं चतुर्दशपूर्वादयोऽपि हि निश्चितं रागद्वेषहानिवृद्धौ
उपलभ्य हीनमधिकं वा प्रायश्चित्तं ददति । अत्र परस्य
प्रश्नमुदीरयति ॥

चोयग पुच्छा पक्खव नाणिणो थोवे कह वहुं देति । दि-
इतो वाणिणय जिणभेदे सपुण्विए धमयं ॥

चोदकस्यात्र पृच्छा प्रत्यक्षज्ञानिनो जिनादयः स्तोके
अपराधे कथं बहु प्रयच्छन्ति । प्रायश्चित्तमुपलक्षणमेतद-
भूयसि चापराधे स्तोकमत्र स्मृतिराह दृष्टांतोऽत्र वणिजो
द्रष्टव्यः तथा भूयः परस्य पृच्छा जिनादयः केवलज्ञाना-
दिवलेन परस्य भावं जानते चतुर्दशपूर्विणस्तु कथं येन
स्तोकेऽपि बहु बहुपि स्तोकं ददति । स्मृतिराहात्र धम-
को दृष्टांतः । तत्र प्रथमतो वणिग्दृष्टांतं भावयति ॥

जं जह मोल्लं रयणं तं जाणइ रयणवाणिजो निउणो ।
थोवं तु महल्लस्त वि कासइ अप्पस्त वि वहुं तु ॥

यथा निपुणो रत्नवणिक् यत् रत्नं यथासूत्रं तत्तथा सम्य-
क् जानाति ज्ञात्वा च कस्यचित् महतोऽपि रत्नस्य स्तोकं
सूत्रं ददाति कस्यचिदल्पस्याद्भुतगुणोपेतस्य बहु इमामेव
तद्दृष्टांतमावर्त्तनं प्रकारान्तरगाह ॥

अहदा कायमणिस्त उ सुमहल्लस्त वि उ कागणी मोल्लं ।
वज्रस्त उ अप्पस्त वि मोल्लं होती सयसहस्सं ॥

अथवेति प्रकारान्तरे रत्नपरीक्षको यश्चैकं काचमणोः सुमहतो-
ऽपि सूत्रं एकां काकिनीं करोति वज्रस्य तु रत्नस्याल्पस्या-
पि सूत्रं तेन क्रियमाणं शतसहस्रं भवति । अत्रोपनयमाह—

इय मासण बहण वि रागदोसप्पया थोवं तु । रागदोसव्व-
या पणणे वि उ तो वहु देति ॥

इति अनुना दृष्टांतप्रकारेण बहुनामपि मासानां योग्ये अप-
राधे वैराग्यभावनारुल्लसो रागद्वेषाल्पतया स्तोके प्रायश्चित्तं
ददति सिद्ध्यापादकस्यैव रागद्वेषोपपत्त्यात् पंचकेऽप्यपरा-
धे बहु प्रायश्चित्तं ददति।अधुना (जिनचोदसपुण्विए धमए)
इत्यस्य व्याख्यानमाह ॥

पक्खवी पक्खवं पासइ पडिसेवगसस सो भावं । किह जा-
णइ पारोखी वणिणं तय धमएणं ॥

प्रत्यक्षी जिनादिः प्रत्यक्षं प्रतिसेवकस्य भावं जानाति परो-
क्षी चतुर्दशपूर्वादिः कथं जानाति । येनास्यापि तथैव व्य-
वहरति स्मृतिराह तत्र तस्मिन्विषयो ज्ञातमुदाहरणमिदं वक्ष्य-
माणं धर्मकेन शंखस्यात्र । तदेव दर्शयति ॥

नालीधमएण जिणा उवसंहारं करंति पारोखवं । जह सो कालं
जाणइ सुएण तोहिं तहा सोउ ॥

जिनास्तीर्थगतः परोक्षे आगमे उपसंहारं नालीधमनकेन
कुर्वति इयमत्र भावना । नाडिकायां गलेस्यामुदकगलनपरि-
माणतो जानाति ऐकेत्युदके गलितयामो द्विसस्य रात्रेर्वा-
गत इति ततोऽन्यस्य परिज्ञानाय शंखं धमति तत्र यथा-
सोऽन्यो जनः शंखस्य शब्देन श्रुतेन कालं यामलक्षणं जाना-
ति तथा परोक्षागमज्ञानिनोऽपि शोधिमालोचनां श्रुत्वा तस्य
यथावस्थितं भावं जानति ज्ञात्वा च तदनुसारेण प्रायश्चित्तं
ददति ॥ व्य० ॥

आगमतो व्यवहारं परसेवा संक्रियंति उ चरितो आलोच्यं-
मि आराहणा अणालोच्य भयणा ॥

आगमतः प्रत्यक्षज्ञाना वा परे परस्मिन् व्यवहारं करोति ।
परस्यालोचनं श्रुत्वा नान्यथा तत्र यदि कल्पितचारित्र्यतया
न सम्यगालोचयति किं त्वालोचनामर्यादामतिक्रम्य वृत्तंते
तदा शांक्तिमिति वा भिन्नमिति वा कल्पितमिति वा एका-
र्थं चरित्रे भवति न सम्यगनेनालोचितमिति ज्ञात्वा तं वृत्ते
अन्यत्र गत्वा शोधं कुरु यदि पुनः सम्यगालोचयति तदा
ददाति प्रायश्चित्तं अथ यदि प्रत्यक्षागमज्ञानिनो वा सर्वभाव-
विषयपरिज्ञानं ततः कस्मात्तस्य पुरतः आलोच्यते । किंतु
तस्य समीपमुपगम्य वक्तव्यमपराधं मे भवतो ज्ञानतस्तस्य
शोधं प्रवच्छेत् तत आह (आलोच्यत्यादि) आलोच्यते बहुशु-
णसंभवतः सम्यगाराधना भवति अनालोच्यते आराधना-
या भजना विकल्पना कदाचिन्नेति एतच्चात्र भावयिष्यते व्यः
(तत्रागमतो व्यवहारं परसेवेति व्याख्यानयति)

आगमे व्यवहारी छविहो वि आलोचयं निसामेत्ता । देति-
ततो पच्छित्तं पडिवज्जइ सुमारिओ जइ य ॥ ? ॥

आगमव्यवहारी पडिविधोऽपि परस्यालोचनां निश्चयं ततः
प्रायश्चित्तं ददाति यदि च कमप्यपराधं विस्मृतं स्मा-
रितः सन् सम्यक् प्रतिपद्यते तदा स्मारयति च । अन्यथा
तस्यालोचनामेव न ददाति । सांप्रतमुत्तरार्द्धं व्याख्यानयति ।
आलोच्यं पडिक्कतस्स होइ आराहणा अनियमेणं । अण
लोच्यंमि भयणा किं पुण भयणा हवइ तस्स ॥ ? ॥

पूर्वमपराधज्ञानमालोचितं ततस्तस्मात्प्रतिकृतस्य पुनः
कारणतया प्रतिनिवृत्तस्यानियमेन पर्यंते सम्यगाराधना भ-
वति अनालोच्यते पुनर्भजना ॥ आह कथं पुनरनालोचि-
ते तस्यापराधनाविषये भाजना भवति अत्राह ॥

कालं कुवेज्ज सयं अमुहो वा हुज्ज अहव आयरियो । अपत्ते
यत्ते वा आराहणा तह वि भयणेवं ॥ ? ॥

कोऽपि आलोचनां ग्रहीष्यामीत्यालोचनापरिणामपरिणत
आलोचनाग्रहणाय संप्रस्थित आलोचनाहसमीपं स च त-
मप्राप्त एवापांतरालं स्वयं कालं कुर्वेति यदि वा प्राप्तोऽपि
रोगवशाद्दुःखो जातोऽथवा तस्याप्राप्तवत् एव स आ-
लोचनाहं आचार्यः कालतो यदि वा प्राप्तवतोऽप्यमुलो
जातः ततः स एवमालोचनापरिणतः आलोचनायाः
असंभवेऽपि कालं कुर्वन्नाराधको यदि पुन न सम्यगालो-
चनापरिणामपरिणतस्तदा सांज्ञापराधः स च तथाकाल-
गतो दीर्घसंसात् भवति । एवमाराराधनालोचना हि प्राप्तं वा
भाजनया भवति ॥ व्यः ॥

संप्रत्यागमव्यवहारिणामपि पुरुत आलोचनायां गुणानु
पदर्शयति ॥

अत्राहं त्रियाणंति तस्स सेहिं च नदवि । तठावि आलोय-
णावुत्ता आलोच्यंते बहुगुणा ॥ ? ॥

यद्यप्यागमव्यवहारिणस्तथाप्यालोचकस्यापराधं विज्ञानंति
शोधं च तथापि तेषामपि पुरत आलोचना दातव्या उक्ता
तीर्थक्षरणधर्यते आलोचयति बहुधा गुणास्तथा चा-
लोचनाचार्येण स आलोचकः प्रोत्साह्यते यथावत्सर्वधन्य-
स्त्वं सभाग्यः । यदेवं मानं निहत्यामहितार्थतया स्वरह-

स्यानि प्रकटयसि महादुष्कर्मतत एवं स प्रोत्साहितः
सन् प्रवर्द्धमानपरिणामशाल्यो भूत्वा यथावस्थितमालोचय-
ति । शोधं च सम्यक् प्रतिपद्यते ततः पर्यंते आराधनास्तो-
ककालेन च मोक्षगमनमिति ॥ व्यः ॥

अथ कथमागमिनो व्यवहारं प्रयुज्यते तत आह ।

दवेहि पज्जेवेहि य कमेवेत्ते कालभावपरिसुद्धं । आलोचयं सु-
णेत्ता तो व्यवहारं पडंजंति ।

द्रव्यैः सचित्तादिभिः पर्यायैस्तथाप्येव सचित्तादिद्रव्याणा-
मेव स्थानविशेषैः परिणामविशेषैस्तथा क्रमतः क्षेत्रतः का-
लतो भावतश्च परिशुद्धामालोचनां श्रुत्वा ततस्तदन्तरं व्य-
वहारं शोधिव्यवहारं प्रयुज्यते नान्यथा तत्र यदि सचित्सं-
वित्त्वा सचित्समेवालोचयति तदा द्रव्यशुद्धा सा आलोचना
यदा तु सचित्सं प्रतिसेव्याचित्समालोचयति तदा द्रव्यशु-
द्धा तथा यामवस्थामुपगतं सचित्सं प्रतिसेव्यं तामेवावस्थां
यदालोचयति तदा सा आलोचना पर्यायशुद्धा यदा त्वन्या-
मवस्थामुपगतं प्रतिसेव्यान्वमवस्थामालोचयति तदा पर्याया-
शुद्धा । तथा यदा प्रतिसेवनानुलोममालोचयति तदा सा क्रम-
शुद्धा उक्तमेणालोचयतः क्रमाशुद्धा । तथा यत्र जनपदे अ-
ध्वनिवा प्रतिसेवितं तत्तथैवालोचयतः क्षेत्रशुद्धा आलोचना
जनपदे प्रतिसेवितमध्वनि कथयतः क्षेत्रशुद्धा । तथा यत्त-
नानामोगादिना सेवितं तं भावं कथयतो भावशुद्धा उपेत्य-
प्रतिसेव्यानां भोगादिना कथयतो भावाशुद्धासंप्रति भावमे-
वोपदर्शयति ।

सहसा अन्नाणेण व भीएणव पेल्लिण्ण परेण वा ।
वसणेण पमादेण मूढेण व रागदोसेहिं ।

तेन प्रतिसेवकेन सहसाज्ञानेन वा परेण वा प्रेरितेन वा व्य-
सनेन वा द्यूतादिना प्रमादेन वा मूढेन वा रागद्वेषाभ्यां वा
प्रतिसेव्यं यदि तथैवालोच्यते प्रायश्चित्ताय मे ददाति नान्य-
थेति वाक्यशेषः । संप्रति सहसेत्यस्य व्याख्यानमाह ।

पुवं अपासिऊण उच्छित्ते पायंमि जं पुणो पोसे । नय तरइ
नियत्तेजं पायं सहसाकरणमेयं ।

पूर्वमग्रतनं प्रदेशे कुलिगिनमद्रव्योत्क्षिप्तं उत्पाटिते पादे यत्पुनः
पदयति कुलिगिनं समापतितं न पादं निवर्त्तयितुं शक्नोति ।
तत एवं यस्तस्य व्यापादनमेतत्सहसाकरणं । सांप्रतमज्ञान-
माह ।

अन्नयपमाएणं असंपउत्तस्स नो चउत्तस्स । इरियाइसुभूयत्थे
अवृत्तो एयमण्णाणं ।

पंचानां प्रमादनामन्यतरंणापि प्रमादेनासंयुक्तस्याकोटि-
कृतः स्यात् एवं ईर्यादिषु समतिषु भूतार्थेन तत्त्वतो वर्त्तमान-
स्य यद्भवमेतद्ज्ञानं अधुना (भीएण वा पेल्लिण्ण व
परेण) इत्यस्य व्याख्यानमाह ।

भीतो पळायमाणो अभियोगभरण वावि जं कुज्जा । पडितो
अपडितो वा पडिज्जउ पडिओ पाणे ।

अभियोगभयेन भीतः पलायमानो यः कुर्यात्प्राणव्यपरोप-
णादि तत् भीतेनेति द्रष्टव्यं तथा परेण प्रेरितः सत्पतितो-
ऽपतितो वा प्राणान् ईन्द्रियान्वा प्रेरयेत् सांप्रतिव्यसनादिप-
दानि व्याचष्टे ।

ज्यादि होइ वसन पंचविहो खलु भावपमादो उ मिच्छत्त-
भावणा उ मोहो तह रागदोसा य ।

युतादि भवति व्यसनं प्रमादी खलु मद्यादिभेदाद्भवति पंच-
विधः मिथ्यात्वभावना मोह रागद्वेषाः सुप्रतीताः ।

एएसिं ठाणाणं अन्नयरे कारणे समुपपन्ने । तो आगमवीमंसं
करंति अत्ता तदुभयेण ।

पतेयामन्तरोदितानां सहसा प्रसूतानां स्थानानामन्यतरस्मि-
न्कारणे समुत्पन्ने सति आलोचनायां प्रदत्तायामागमविमर्श-
माप्ता उभयेन सूत्रार्थलक्षणो कुर्वति यथाऽयं सहोऽयमस-
हः अयमेतावता शोत्स्यति अयं नेति । अथवा किमनेन सम्य-
गालोचितं किं वा नेति । सांप्रतमागमविमर्शमेव व्याख्यायति

जइ आगमो य आलोयणा य दोषिण वि समं तु निवयंति । एसा
खलु वीमंसा जो व सहो जेण वा मुज्जे ।

यथागमश्चालोचना एते द्वे अपि समकं परस्परमविसंवा-
दितया निपातिते । यथैव तस्यालोचना यथैव तस्यागमः ।
तथैवेतरस्यालोचना यथैवागमिन आगमः । एष खलु
आगमविमर्श उच्यते अस्मिन् सति शोधं ददति नान्यथा
यदि वा यः सहोऽसहो वा येन वा यः शुद्ध्यति पतत्
परिभावनमागमविमर्शः । संप्रत्यक्षशब्दव्याख्यामाह ।

नाणमाद्विणि अन्नाणि जेण अंतो उ सो भवे । रागदोसपह्णी-
णो वा जे व इट्ठा व सोधिण ।

ज्ञानादीनि ज्ञानदर्शनचरित्राणि येनात्मानि स भवत्यासः । ज्ञा-
नादिभिराप्यते स्म आस इति व्युत्पत्तेः यो वा रागद्वेषप्रहीणः
स आसः यदि वा ये इष्टाः शोधी शोधिविषय आसाः ।
संप्रत्युभयशब्दव्याख्यानाधर्माह ।

मुत्तं अत्थो उभयं आलोयण आगमो वयति उभयं । जं
तदुभयंति वुत्तं तत्थ इमा होति परिभासा ।

सूत्रमर्थ इत्युभयं तेनागमविमर्शं कुर्वति किमयं सह
इत्यादि अथवा आलोचनमागमविमर्शं विदधति । य-
था किं यथावस्थितास्यालोचना किं वा नेति । तत्र यत्त-
दुभयमित्युक्तं तत्र इयं वक्ष्यमाणा परिभाषा भवति
तामेवाह ॥

पडिसेवणाइयारे जइ नाउटइ जइकमं सव्वे । न हुदंती पच्छि
त्तं आगमववहारिणो तस्स ॥ ? ॥

यदि प्रतिसेवनातिचारान् यथाक्रमं सर्वान् यदि नाकुट्ट-
यति नालोचयति तदा तस्यागमव्यवहारिणः प्रायश्चित्त-
नं ददति । यदि पुनः प्रतिसेवनातिचारान् यथाक्रमं
सर्वान् आकुट्टयति आलोचयति तदा तस्यागमव्यव-
हारिणः प्रायश्चित्तं ददति ॥

कहेसु सव्वं जो वुत्तो जाणमाणो वि गूहति । न तस्स दिंति
पच्छिच्छं विंति अन्नत्थ सोहय ॥

यान् सर्वानालोचयन् कथय सर्वं मा निगूहयंति यत उक्तः
सन् जानानोऽपि गूहयति तस्यै प्रायश्चित्तमागमव्यवहारिणो
न ददति किन्तु ब्रुवते अन्वस्य समीपे गत्वा शोधय
शोधं गृह्णाह ॥

न संमरति जो दोसे सव्वावा नय मायया । पच्चक्खा साह-
एते उ माइणो उ नसाहए ॥

यो दोषान् सद्भावतो न स्मरति न मायया तस्य प्रत्यक्षी
प्रत्यक्षागमज्ञानी कथयति ॥

जइ आगमतो आलोयणा वदोवि विसमं निवइयाइं । न हु
हंतो पच्छिच्छं आगमववहारिणो तस्स ॥ ? ॥

यथागम आलोचना च एते द्वे अपि विषमं निपातिते यथा
तेनालोचितं तथागमज्ञानी तस्यातीचारं प्रेक्षते किंत्व-
न्याहशमूनमधिकं वा इत्यर्थः । तदा तस्यागमव्यवहा-
रिणः प्रायश्चित्तं न ददति ॥

जइ आगमो य आलोयणा य दोन्नि वि समं निवइयाइं । दंति
ततो पच्छिच्छं आगमववहारिणो तस्स ॥ ? ॥

यथागम आलोचना च एते द्वे अपि समं निपातिते यथाप-
राधमालोचनामागमज्ञानी पश्यतीत्यर्थः । ततस्तस्यागम-
व्यवहारिणः प्रायश्चित्तं ददति ॥ व्य० ॥

तथा च व्यवहारकल्पे आलोचनाहस्यादश स्थानानि प-
द्वित्रिंशत्स्थानान्युक्त्वा प्रतिपादितम् ॥

छत्तंसे याणि ठाणाणि भणियाणणुपुव्वसो । जो कुसलो
एहिं ववहारामो समक्खातो ॥

एतान्यन्तरोदितानि स्थानानि पद्वित्रिंशत् आनुपूर्व्यां क्रमशः
क्रमेण भणितानि यस्तेषु कुशलः स व्यवहारी आगमव्यव-
हारी समाख्यते । पुनरपि यादृशा आगमव्यवहारिणस्ता-
दृशानाह । (अट्ठहि अट्ठारसहि दसहि य ठाणेहि जे अप्परो-
क्खे । आलोयणदोसेहिं छहियं ठाणेहिं जे अपरोक्खा । पंचाहिं
नियंठेहिं पंचहिं य चरित्तमंतेहिं अट्ठसु) आचारवस्तुप्रभृ-
तिषु स्थानेषु अष्टादशसु वृत्तपदक्रमेषु दश च प्रायश्चित्त
स्थानेषु ये अपरोक्षाः प्रत्यक्षज्ञानिनः तथा दशसु आलो-
चनादोषेषु वा ये अपरोक्षज्ञानिनः तथा दशस्वालोकना-
गुणेषु पदसु च स्थानेषु अन्तरभावेषु ये अपरोक्षाः सा-
क्षाज्ञानिनस्तथा पंचसु निश्रेयसु पुलाकादिषु पंचसु
चारित्र्यवस्तु ये प्रत्यक्षज्ञानिनस्ते आगमव्यवहारिणः ॥ व्य० ॥
आगमव्यवहारिणश्च यावदापर्यन्तमेवामुच्यन् तथाच व्य-
वहारकल्पे ॥

तत्तो जाव अज्जरक्खिये आगमववहारिणो वियाणत्ता ।
न भविससति दोसोत्ति तो वायंती उ छेदमुयं ॥

यावदापर्यन्ततास्तावदागमव्यवहारिणोऽमुच्यन् ते चागम-
व्यवहारकलेन विज्ञाय यथा एतस्याश्चेदश्रुतवाचनानां ।
दोषो न भविष्यतीति संयतीमपि छेदश्रुतं वाच-
यंति स्म ॥

अरेणागमरहिया मा विदाहिंति तो न वापंति । तेण कंहं कुव्वं-
तु सोहिं अयाणमाणो तो ॥

आयंरक्षितादारत आगमरहितास्ततस्ते मा छेदश्रुताध्य-
यनतः संयत्यो विद्रास्यंति विनश्यंतीति हेतोश्चेदश्रुतानि
संयतीनं वाचयंतीति अत्राह तेन छेदश्रुताध्ययनाभावेन कथं
ताः संयत्योऽज्ञानानाः शोधं कुर्वन् अत्राचार्य आह ।

तो च च अज्जरक्खिये सट्ठणे सगासइं सुवइणीतो । असतीए
विवक्खमं विपमेव य हंतंति समणा वि ॥

यतः पूर्वमागमव्यवहारिणः स्युद्वेदश्रुतं च संयत्यो धीय-
रन् ततो यावदायंरक्षितास्तावद्व्यतिन्यः स्वस्थाने सपक्षे
संयतीनां प्रकाशने प्रकाशानामकार्षुः स्वपक्षाभावेऽपि पक्षेऽ
प्यालोचितवयः श्रमण्य एवमेव श्रमणा अपि भवति ज्ञात-
व्याः । किमुक्तं भवति श्रमणा अपि सपक्षे आलोचितवन्त-
स्तदज्ञाने विपक्षेऽपि श्रमणीनां पार्श्वे इत्यर्थः । दोषाभावात्
आगमव्यवहारिभिर्हि दोषाभावमवबुध्य छेदश्रुतवाचना संय-
तीनां दत्ता नान्यथेति । आर्यरक्षितादारतः पुनः श्रमणाना-
मेव समीपे आलोचयति श्रमणयोऽपि श्रमणानामागमव्यव-
हारच्छेदात् ॥ ८५० ॥

आगमव्यवहारि (न) आगमव्यवहारिन्-पुं० प्रत्यक्षज्ञानिनि,
आगमतोऽन्विहो उ व्यवहारी । केवलमणोहि चोदस दस नव
पुत्र्वी उ नायव्वो ॥

तत्रागमतो व्यवहारी पड्विधस्तद्यथा केवली केवलज्ञानी
(मणोहिन्ति) पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् मनः पर्याय-
ज्ञानी अवधिज्ञानी (चोदसदसनवपुर्वीति) पूर्वशब्दः प्रत्ये-
कमभिसम्बध्यते चतुर्दशपूर्वा दशपूर्वा नमपूर्वा च
ज्ञातव्याः एते चागमव्यवहारिणः प्रत्यक्षज्ञानिन उच्यन्ते
चतुर्दशादि पूर्ववलसमुत्थस्यापि ज्ञानस्य प्रत्यक्षतुल्य
त्वादिति ॥ ८५० ॥ जी० ॥

आगमविधि-आगमविधि-पुं० आगमो गणधरादिविरचितशास्त्र
पद्धतिस्तस्य विधिः । आगमन्याये, “जावज्जीवं आगमविहि-
णा चरित्त्यागणं पढमो, ॥ ८५० ॥” तत्र यावज्जीवं याव-
त्प्राणधारणं नतु परपरिकल्पितन्यायेनेत्यर्थः । आगमो
गणधरादिविरचितशास्त्रपद्धतिस्तस्य विधिस्तेन आगमन्या-
येत्यर्थः । वयोरिकिकरणं चारित्रं तस्य पालनं यत्तत्स-
कलसमितिगुप्तप्रत्युपेक्षाद्यनुष्ठानकरणं तत्किमित्याह ।
प्रथम आयस्तस्य मुख्यवृत्त्यैव समस्तसमीहितप्रापकत्वेन
प्रधानत्वात् ॥ ८५० ॥

आगमवीर्यस-आगमविमर्श-पुं० आगमपरिभावेन, (एतस्य
विस्तरतो वक्तव्यताऽऽगमव्यवहारशब्दे) ॥ ८५० ॥

आगमसंपण-आगमसम्पन्न-पुं० विशिष्टश्रुतधरे, ॥ ८५० ॥

आगमसज्जोग-आगमसद्योग-पुं० आगमनामागमः सम्बन्ध-
परिच्छेदस्तनो सद्योगः सद्युपाहार आगमसहितो वा यः
सद्योगः सन्योगः । सम्बन्धपरिच्छेदात्मकं सद्युपापरे,
आगमसहितानां सक्तियायाश्च । “रागादयो मलाः खल्वा-
गमसद्योगतो विगम एषां । तदयं कियत् एव हि पुष्टिः शुद्धि-
श्च चित्तस्य” ॥ १०० ॥

इह मलाः प्रक्रमाश्चिन्तस्यैव सर्वविनः परिगृह्णन्ते ते च रा-
गादयो रागद्वेषमोहा जातिसंग्रहीता व्यक्तभेदेन तु भूयो-
सः खलुशब्दावधारणादृगादय एव नास्त्ये आगमनामागमः
सम्बन्धपरिच्छेदस्तनो सद्योगः सद्युपाहार आगमसहितो
वा यः सद्योगः सक्तियारूपः ततः सकाशाद्विगम एषां
रागादीनां मलापगमः संजायते तत् तस्मादयं आगमः स-
द्योगः क्रिया वर्तते सर्वत्र शास्त्रोक्ता विधिप्रतिपेयात्मिका
अत एव आगमसद्योगात् क्रियारूपा पुष्टिर्ब्रह्ममाणस्वरूपा
शुद्धिश्चित्तस्य संभवति ॥ ३ ॥ टी० १०० ॥

आगमसत्य-आगमशास्त्र-न० आ अभिविधिना सकलश्रुति-

विषयव्याप्तिरूपेण मन्त्रादया वा यथावस्थितप्ररूपशास्त्र-
या गम्यन्ते परिच्छिद्यन्तेऽर्थे येन स आगमः ॥ न० ॥ शिष्य-
ते शिष्यते वाध्यतेऽनेनेति शास्त्रम् आगमरूपं शास्त्रं आ-
गमशास्त्रम् । श्रुतज्ञाने, । विशेष० । (तथा च विशेषावयवक-
भाष्यम्)

“सासिज्ज जेण तयं सत्थं तं वा विसेसियं नाणं । आगम-
प व य सत्थं आगमसत्थं तु सुयनणं, ॥ विशेष० ॥

“आगमसत्थगहणं जं बुद्धिगुणं हि ब्रह्मं हि विद्वं । विति
सुयनणं लं भं तु पुष्पविसारदा धीरा, ॥ न० ॥

आ अभिविधिना, सकलश्रुतिविषयव्याप्तिरूपेण मन्त्रादया वा
यथावस्थितप्ररूपशास्त्राया गम्यन्ते परिच्छिद्यन्ते ब्रह्मः येन स
आगमः स चैवं व्युत्पत्त्या अवधिकेवलादिलक्षणाऽपि भवति
ततस्तद्व्यवच्छेदाय विशेषाण्तरमाह-शास्त्रेति शिष्यतेऽने
नेति शास्त्रं आगमः शास्त्रं आगमशास्त्रं आगमग्रहणं
पठितं त्रादिकुशास्त्रव्यवच्छेदः तेषां यथावस्थितार्थं प्रका-
शनाभावतो नागमत्वात् । आगमशास्त्रस्य ग्रहणमागमशा-
स्त्रग्रहणं यद्वुद्धिगुणवैद्यमायोः कारणाभूतेरभिर्दृष्टं तदेव
ग्रहणं श्रुतज्ञानस्य लभं ब्रुवते पूर्वेषु विशादाः विपश्चिता
धीरा व्रतपालने स्थिराः किमुक्तं भवति यदेव जिनप्रणीत-
प्रवचनार्थपरिज्ञानं तदेव परमार्थतः श्रुतज्ञानं न शेषमिति
॥ न० टी० ॥ विशेष० ॥ आ० म० ॥ आ० चू० ॥

आगमसिद्ध-आगमसिद्ध-पुं० आगमो द्वादशाङ्गप्रवचन-
म् तत्रात्माधारणार्थाविगमात् सिद्ध आगमसिद्धः । सिद्धभेदः
। ४० । तथाचावयवके “आगमसिद्धो स्वयंपापागमो गोय-
मोव गुणरासी” आगमसिद्धः सर्वाङ्गपारगो द्वादशाङ्गवित्
अयं च महाशिशुपवानेव यत उक्तं “संखाता तेवि भवे सा-
हृ, इत्यादि इयं च गातम । अद्यगुणाशिरवर्गंतव्यः अत्र भूयां
सः सातिशयेपिष्टा उदाहरणं ॥ आ० म० ॥
भावायः कथानकादयसंयस्तश्चेदम् “तथागमसिद्धो किर-
सयेभुरमणं वि मगादीया । जं चिट्ठं स भयवं उवउत्तो
जाणइ” ॥ आ० म० ॥

आगममुद्-आगममुद्-त्रि० आगम आतवचने तेन शुद्ध-
स्तदुक्तार्थानुवादेन निर्दोष आगममुद्ः । आगमानुवादेन
निर्दोष, पञ्चाशके स्तवविधिप्रमिद्वय “यवविहिमागममुद्
नपरिसमनुगहणम्” ॥ पंचा० सू० ॥ आगमः स्तवपरिह-
नदिकमातवचने तेन शुद्धस्तदुक्तानुवादेन निर्दोष आगम-
मुद्स्तं किमर्थमित्याह-स्वपरयोरात्मतदन्योरनुग्रह उप-
कारस्तदुक्तयोऽर्थः पदार्थः प्रयोजनं वा सांऽनुग्रहाथैस्त-
स्म अनुग्रहाथोय तत्र स्वानुग्रहः प्रावचनिकार्थानुवादे नि-
र्मलबोधभावात् परोपकारद्वारा वोनकर्मन्त्यासंश्च परानु-
ग्रहस्तु परेषां निर्मलबोधः तत्पूर्वकक्रियासंपादनात्परंपरया
निर्वाणसंपादनाच्चेति गाथायः ॥ पंचा० ॥

आगमाभास-आगमाभास-पुं० अनाप्तवचनसमुत्थे ज्ञाने, अ-
नाप्तवचनप्रत्यक्षे ज्ञानमागमाभासमिति । अभिधेयं घन्तु य-
थावस्थितं यो जानीते यथाज्ञानं चाभिधत्ते स आप्त उक्तस्त-
द्विपरीतोऽनाप्तस्तद्वचनसमुत्थं ज्ञानमागमाभासं ज्ञेयं । अत्रो-
दाहरति यथा नेकलक्ष्यकायः कूलं तालहितालयमूलं मुल-
भाः पिंडवज्रैः संति त्वरितं गच्छत २ शावका इति समा-
क्रांतो ह्यनाप्तपुरुषकीडापरवशः सन्नतमनो विमोदायं कि-

चावस्थान्तरमलभमानः शवकैरपि समं कीडाभिलाषेणंदं वाक्यमुच्चारयति ॥ रत्ना० ॥

आगमावाइ (न)—आगमापायिन्-त्रि० आगमश्च अपायश्च तौ विधेते अस्य इति स्त्रियां ङोऽपि उत्पत्तिविनाशशिले ॥ वाच० ॥

आग (गा) मि (न)—आग (गा) मिन्-त्रि० आ-गम-भविष्यति णिनि । गम्यादीनामुपसंख्यानमित्युक्तेः वा इत्थः भविष्यद्भागमेते ॥ वाच० ॥

आगमिय—आगमिक—त्रि० आगमादागतः डञ् । आगमप्राप्ते, ॥ वाच० ॥ आगमगम्ये च “आगमिभ्रमागमिणं जुत्तीगममे तु जु-स्तीए” आगमिकं वस्त्वागमेन यथा स्वर्गोऽप्सरस उत्तराः कु-रव इति ॥ पं० व० ॥

आगमित—त्रि० अघीते ॥ वाच० ॥ गृहीते, “उववारोचि वा अहीतंति वा आगमियंति वा गृहीतंति वा पगट्टा” इति ॥ नि० चू० ॥ हाति, ॥ वाच० ॥ “नायं आगमियं य पगट्टं” श्रुतमागमितमित्येकार्यमिति ॥ व्य० ॥ पठिते, प्रेरणे, णिच् क यापिते, प्रापिते च ॥ वाच० ॥

आगमिस्स (न)—आगमिष्यत्-त्रि० आगामिनि, “जेय आग-मिस्सा अरहता भगवतो” ये चागामिन इति ॥ आचा० ॥ आगामिनि काले, “किमस्सतीतं किवाऽऽगमिस्स” किवाऽऽगमिष्यत्यागामिनि काले सुखाभिलाषिणो दुःखद्विषो भावीति ॥ आचा० ॥ “सिक्किस्सद् आगमिस्सरेणं” आगमिष्यति काले सेत्स्यति ॥ स्या० ॥ “सो आगमिस्साए जिणो भ-विस्सद्” “आगमिस्साए” आपत्यमागामिनि काले इति ॥ आ-व० ॥ “आगमिस्सा वि सुव्वया” आगामिनि चानन्ते काले तथाभूताः सत्संयमानुप्रायिनो भविष्यन्तीति ॥ सूत्र० ॥ “आगमिस्सं च पावगं” आगामिनि काले यत्कारिष्यते तत्स-र्वमिति ॥ सूत्र० ॥ “हवद्द पुणो आगमिस्साणं” (आगमिस्सा णंति) एष्यत्काले इत्यर्थः प्राकृतत्वाद्वापि विभक्तिव्यत्यय इति ॥ आनु० ॥ “आगमिस्संण हौक्खइ” आगमिष्यता कालेन हेतुना भविष्यतीत्यर्थ इति ॥ स्या० ॥ उत्तरकालभाविनि च “पडिक्कमे आगमिस्साणं” आगमिष्याणामुत्तरकालभावि-नामिति ॥ आनु० ॥

आगमेत्ता- (म्)—आगत्य (म्य)—अव्य० आ-गम- ल्यप् वामो लोपे तुक् । आगमनं कृतेत्यर्थः ॥ वाच० ॥ श्रावतेत्यर्थः, “आगमेत्ता आणविज्जा” श्राव्याऽऽश्रापयेदिति ॥ आचा० ॥ “आगम्मकुडुडुओ संते” आगत्योत्कुडुक्कः त्यक्ता-सून इति ॥ उक्त० ॥

आगमेयव्व—आगमयितव्य—त्रि० आगमनं आगमनपरिज्ञानं तद्गोचरत्वमानयितव्ये ॥ वृ० ॥

आगमेसि (न)—आगमिष्यत् त्रि० आगामिनि, ॥ स्या० ॥ क ल्य० ॥ आगमिष्यति काले, ॥ प्रश्न० ॥

आगमेसिभइ—आगमिष्यद्भ-न० आगमिष्यति काले भद्रं कल्याणं यत्तदागमिष्यद्भम् । आगमिष्यत्कालभाविनि कल्याणं, प्रश्न० ॥ आगमिष्यद्भं यस्येति । आगमिष्य-त्कालभाविक्ल्याणवति, “समणस्स णं भगवओ महावीरस्स भट्ठस्साणोत्तरोचवाइयाणं गइक्कल्लाणाणं जाव आगमेसि भइयाणं उळोसिया अणुत्तरोचवाइसंपया होत्था” ॥ स्या० ॥ आगमिष्यत्, भद्रं निर्वाणलक्षणं येषां ते तथेति वृत्तिः ।

स्था० ॥ आगामिभवे सेत्स्यमानत्वादिति ॥ कल्प० ॥

आगमिष्यद्भद्रकर्मकारणान्याह स्थानाङ्गे यथा ॥

दसहिं ठाणेहिं जीवा आगमेसिभइत्ताए कम्मं पगेरेंति तं०

अभिदानयाए दिट्ठिसंपवयाए जोगवाइययाए खंतिखम-

णयाए जीईदियाए अमाइल्लयाए अपासत्थयाए सुसाम

न्याए पवयणवच्छल्लयाए पवयणउज्जावणयाए ॥

॥ स्या० ॥

आगमिष्यद्भागमिभवान्तरभावि भद्रं कल्याणं सुदेवंत्व-

लक्षणमनन्तरं सुमानुपत्वप्राप्त्या मोक्षप्राप्तिलक्षणं च येषां

ते आगमिष्यद्भद्रास्तैरामभाव आगमिष्यद्भद्रता तस्यै आ-

गमिष्यद्भद्रतायै तदर्थमित्यर्थः आगमिष्यद्भद्रतया वा कर्म

शुभप्रवृत्तिरूपं प्रकुर्वन्ति वधन्ति तद्यथा निदायेते ल्य-

तं ज्ञानाचाराधना लता आनन्दरसोपेत मोक्षफला येन प-

रश्रुतेन देवेन्द्रादिगुणाङ्घ्रिप्राथेनाध्यवसानेन तन्निदानम-

विद्यमानं तद्यस्य सोऽनिदानस्तद्भावस्तत्ता तया हेतुभूतया नि-

रुत्तुकतयेत्यर्थः ॥ १॥ इष्टिसम्पन्नतया सम्यग्रदृष्टितया ॥ २॥

योगवाहितया श्रुतोपधानकारितया योगेन वा समाधिना

सर्वत्रानुत्तुकत्वलक्षणेन वहतीत्येवंशिलां योगवाही तद्भा-

वस्तत्ता तया ॥ ३॥ ज्ञान्या क्षमत इति ज्ञान्तिक्षमणः क्षाति-

प्रहणमसमर्थताव्यवच्छेदार्थं यतोऽसमर्थोऽपि क्षमत इति

ज्ञान्तिक्षमणस्य भावस्तत्ता तया ॥ ४॥ जितेन्द्रियतया

करगुणिग्रहेण ॥ ५॥ अमाइल्लयाएत्ति ॥ माइल्लो मायावां-

स्तत्प्रतिषेधेनामायावांस्तद्भावस्तत्ता तया ॥ ६॥ तथा पार्श्वे

बहिर्होनादीनान्देशालः सर्वतो वा तिष्ठतीति पार्श्वस्थः ॥

पार्श्वस्थस्य भावः पार्श्वस्थता तया ७ तथा शोभनः पार्श्व-

स्थादिदोषवर्जिततया मूलोत्तरगुणसम्पन्नतया च स चासौ

ध्रमणश्च साधुध्रमणस्तद्भावस्तत्ता तया ८ तथा प्रहृष्टे प्रश-

स्तं प्रगतं वा वचनमागमः प्रवचनं द्वादशांगं तद्वाधोरो

वा संस्तस्य वत्सलता हितकारिता प्रत्यनीकत्वादिनिरा-

सेनेति प्रवचनवत्सलता तया ९ तथा प्रवचनस्यद्वादशाङ्गस्यो-

द्भावनं प्रभावनं प्रावचनिकत्वधर्मकथावादादिलब्धि-

भिर्घनवाद्जननं प्रवचनोद्भावनं तदेव प्रवचनोद्भावनता

तथेति ॥ टी० ॥

आगय-आगत-त्रि० आ० गम० क्त आयाते, । विशे० भ० वाच० ।

जाते, ॥ ज्ञा० ॥ उत्पन्ने, ॥ सूत्र० ॥

आगयमिवागयं तं तरो अतो समुब्धो जाइस । सपरंपरो-

पजओ तमागयमिउ तदुवयारो जतो चि ॥

यतो यस्माद्रूपकादेर्घटादेर्वो सकाशाद्यस्य भोजनादेः रूपा-

दिविज्ञानस्य वा समुद्भव उत्पत्तिः (तंति) तद्गोचनादिकं

रूपादिज्ञानं वा वस्तु (तत्तंति) ततो रूपकादेर्घटादेर्वो स-

काशादागतमिवागतमुच्यते हिमवतः समागतगंगाप्रवाह-

स्येव तस्य तद्वस्तुत्वत्वादित्यर्थः ॥ विशे० ॥

आगतशब्दश्चेहोत्पत्तिवचनाद्योद्यवचनो मतव्यः इदमप्र

हृदयं यस्य वस्तुनो यस्माद्वस्तुनः सकाशात्समुद्भववत्त-

स्तुन आगतमिवागतं व्यपदिदयते यथा कार्याण्यरूपका-

दिश्यः समुद्भूते धान्यभोजनादि घटादेः समुद्भूतं रूपा-

दिशानं वा ततः समागतमित्युच्यते ॥ विशे० ॥

उपस्थिते, ॥ वाच० ॥ “आगयसमण” आसन्नीभूतोऽवसरो
यस्य स इत्यर्थः ॥ ज्ञा० ॥ ज्ञाते, ॥ आचा० ॥ प्राप्ते, ॥
वाच० ॥ “सिरी” अतुलमागया” श्रीलक्ष्मीरतुलाऽसाधा-
रणाऽऽगता प्राप्तिरिति ॥ सम० ॥ भावे क्त० आगमने, न० ॥
॥ वाच० ॥

आगयगंध—आगतगंध—त्रि० जातसुरभिगंधे, ॥ ज्ञा० ॥

आगयपण्ण—आगतपण्ण—त्रि० आगतोत्पन्ना प्रज्ञा यस्यासावागत-
प्रज्ञः संजातकर्त्तव्याकर्त्तव्यविवेके, “समिति सु गुत्ती सु य आ-
गयपण्णे” ॥ सूत्र० ॥

आगयपण्णाण—आगतपण्णाण—त्रि० आगतं स्वीकृतं प्रज्ञानं स
दसद्विवेको यस्य स तथा । स्वीकृतसदसद्विवेके, “सया आग-
यपण्णाणो” ॥ आचा० ॥ “आगयपण्णाणुं किंसा वाहा भवंति”
आचा० ॥ आगतं प्रज्ञानं पदार्थाविर्भावकं येषां ते तथा ते-
षामागतप्रज्ञानानां तस्मा परिपहातिमहनेन च कुशा वा-
हवो भुजा भवंति यदि वा सत्यपि महोपसर्गपरिपहादावाग-
तप्रज्ञानत्वाद्वाधाः पीडाः कुशा भवन्तीति ॥ आचा० ॥

आगयपण्णया—आगतप्रश्नवा—स्त्री० आयातप्रश्नवायाम्, “तप-
णं सा देवाणं दा माहसी आगयपण्णया”, आयातप्रश्नवा
पुत्रद्वेहादागतस्तनमुखस्तन्येत्यर्थः ॥ भ० ॥ अन्त० ॥

आगयभम—आगतभूम—त्रि० उत्पन्नभ्रमणे, ॥ कल्प० ॥

आगयसमय—आगतसमय—त्रि० आसन्नीभूतोऽवसरो यस्य सः ।
आसन्नीभूतावसरे, ॥ ज्ञा० ॥

आगर—आकर—पुं० आकुर्वन्त्यस्मिन्नित्याकरः ॥ उक्त० ॥ आगत्य
तस्मिन् कुर्वन्तीत्याकरः ॥ आचा० ॥ खनौ, “धाउमणिसिलप्प-
वालरयणागरे य साहिंति”, धातुमणिशिलाप्रवालरत्नानामा-
कराः खनयन्तान् साधयतीति “गुणआगरे”, गुणानां ज्ञान-
दर्शनचारित्र्याणामाकरं खनिमिति ॥ उक्त० कृ० ॥ प्रदन्त० ॥
निधानं, “गुणसयागरो संघो”, “गुणशतानामनेकेषां गुणाना-
माकरो निधानम् गुणशताकरः संघ इति ॥ व्य० ॥ वृ० ॥
मर्यादायाऽभिविधिनाऽऽक्रियते वज्रादीनि तेष्विति ॥ ओघ० ॥
हिरण्याकरादौ, ॥ व्य० ॥ जी० ॥ प्रज्ञा० ॥ आ वा० ॥ राज० ॥ स च
हिरण्याद्युत्पत्तिभूमिरिति ॥ ज्ञा० ॥ हिरण्याद्युत्पत्तिस्थानमिति
॥ ज्ञा० ॥ ओघ० ॥ उक्त० ॥ ताम्रादेरुत्पत्तिस्थानमिति ॥
आचा० ॥ लौहाद्युत्पत्तिभूमिरिति ॥ स्था० ॥ लौहाद्युत्पत्ति-
स्थानंति ॥ अनु० प्रदन्त० भ० ॥ लौहादिधातुजम्भूमिरिति ग० ॥
लवणाद्युत्पत्तिभूमिरिति ॥ ज्ञा० औप० ॥ लवणाद्युत्पत्तिस्था-
नमिति ॥ प्रदन्त० ॥ यत्र सन्निवेशे लवणाद्युत्पद्यत इति ॥
स्था० ॥ रूप्यसुवर्णाद्युत्पत्तिस्थानमिति ॥ नं० ॥ भ० ॥ आ-
काश्व्यन्ते धातवोऽत्र कृ० अप रत्नाद्युत्पत्तिस्थाने, ॥
॥ वाच० ॥ “अयमाह आगरा खलु” ॥ वृह० ॥ “अयो लोहं
तदायं आकरा उच्यते” यत्र पाषाणं धातुधमनादिना
लोहमुत्पाद्यते स अयमाकरः आदिशब्दान्नामरूप्याद्याकर-
परिग्रह इति ॥ वृह० ॥ “चदरे कणां य रयलोहं य
चत्तारि आगरा खलु”, ॥ ओघ० ॥ वज्राणि रत्नानि तेषामा-
कराः खनिर्वज्राकरः “चित्तलोहागरिपत्ति” त्यत्र सिंहावलोक-
नान्यायेनाकरग्रहणे संबध्यते एतेन काग्रेण होत्रं हुंतीत्य-
स्माद्व्यति क्रिया सर्वत्र मिलनीयंति कनकं सुवर्णं तस्या-
करा भवति तस्माद्विनीयः रत्नं रूपं तद्विषयश्च तृतीयः

आकरो भवति च शब्दः समुच्चये अनेकभेदभिन्नरूपप्राकारं
समुच्चिनोति (लोहे तस्मिन् लोहमयस्तास्मिन् लोहे लोहविषयश्च-
तुर्थे आकरो भवति च शब्दो मृदुकठिनमध्यलोहसमुच्चाय-
कः । चत्वार इति संख्या आक्रियते एतेष्वित्याकरास्तथा
च मर्यादायाऽभिविधिना यानि क्रियते वज्रादीनि तेष्विति
खलुशब्दो विशेषणे ॥ ओघ० ॥

(एतेषां प्राधान्याप्राधान्यविवेकः चरणकरणाणुओग-
शब्दे) ॥ ओघ० ॥

आकरशब्दस्य चतुर्थां निक्षेप आचाराङ्गे । नामादिस्त्वत्र व्य-
तिरिक्तं रजतादिर्भावाकरोऽयमेव ज्ञानादिस्त्वतिपादकश्चा-
यमेव ग्रन्थो निजरादिरत्नानामत्र लाभान् उत्पत्तिभूमौ, “क-
मलागरनल्लिणसिंदवोहए” कमलानामाकरा उत्पत्तिभूमयो
हृदादिजलाशयविशेषास्तेषु यानि नलिनीखण्डानि तेषां
बोधको यः स तथेति ॥ अनु० ॥

आयागरेड् वा तंवागरेड् वा तउआगरेड् वा सीसागरेड् वा
रुपागरेड् वा सुवण्णागरेड् वा” ॥ स्था० ॥

अयमाकरो लोहाकरो यत्र लोहं ध्यायत इति वृत्तिः ॥
स्था० ॥ टी० ॥

“तस्य णं वहेव हिरण्णागरा य सुवण्णागरा य रयणागरा य
वदरागरा य” ॥ ज्ञा० ॥

टी०—हिरण्याकरांश्च सुवर्णाकरांश्च रत्नाकरांश्च वैराकरांश्च
तत्तदुत्पत्तिभूमिरित्यर्थ इति ॥
स्थानमात्रे च ॥

“तस्य न कण्ड् वासो गुणागरा जत्य न किं पंच इमे ।
आयरियउवज्जए पवचिधरे य गीयत्ये” ॥

वर्णिज इव राजाद्यभावेऽसाधोरपि तत्र गच्छे वासो न कल्प-
ते यत्र इमे वक्ष्यमाणानामाकराः स्थानानि गुणाकराः
पंच न संति के ते इत्याह । आचार्यः उपाध्यायः प्रवृत्तिः स्थ-
चिरो गीतार्थश्च ॥ व्य० ॥

आकुर्वन्ति संघीभूय कुर्वन्ति व्यवहारमत्र आत्तु-यः । १।
समूहे, २ श्रेष्ठे च ॥ वाच० ॥

अरघटादिसमीपस्थे प्रदेशे, । अरघटादिसमीपे । प्रभूता
यत्र तुषा भवति स आकर उच्यत इति ॥ वृह० ॥ को पुण
आगरो भण्यति । जय घट्टादिसमीपे सुबहं जयभुसुदं सो
आगरो भण्यति ॥ नि० चू० ॥ भिल्लपल्ल्यादौ, यत्रालावूनि भ-
वंति । “आगरपल्लोमादे” आकरो नाम भिल्लपल्ली भिल्लकोदं
या तत्र प्रायोऽलावूनि प्राप्तवन्ति इति ॥ वृ० ॥

आगर—पु० आगीर्यते उद्धमितिमारयते चंद्रमा अत्र आर्त-
माधारे अष्ट । अमावास्यायाम्, । वाच० ॥

आगरनिवेश—आकरनिवेश—पु० आकरस्थाने, “आगरनि-
वेशेस्तुति” ॥ प्रज्ञा० ॥

आगरणी—आकरणी—स्त्री० लोहाकरांवरिषायाम्, । स्था०
आगरपल्ली—आकरपल्ली—स्त्री० स्वर्णाद्युत्पत्तिस्थानस्थिते

वृत्तवंशादिगहनान्निधने प्रान्तजनस्थाने, “निगमे आगरपल्ली
य” आकरः स्वर्णाद्युत्पत्तिस्थानं तस्मिन् आकरो पल्ली वृत्त-
वंशादिगहनान्निधने प्रान्तजनस्थानांतरस्याम् पल्ल्याम्, ॥ उ० ॥

आगरमुत्ति—आकरमुक्ति—स्त्री० चिकारिणिकायाम्, —सा च नो
कर्मद्रव्यलोभ इति ॥ भाव० ॥ वा० म० द्वि० ॥ “अग्रं

भर्गति णो कम्मे आकरमोत्ती एवमादि आकरमोत्ति चि-
क्षणकैति ॥ आ० चू० ॥ (एतद्वक्तव्यता लोभशब्दे०) ॥

आगरि(न)—आकर्तिन्—त्रि० आकर उत्पत्तिस्थानं प्राशस्त्ये-
नास्त्यस्येति इति स्त्रियां ङीप् । ”प्राशस्ताकरजाते, ।
दधतमाकरिभिः करिभिः तूतैः ॥ किरा० ॥ वाच० ॥
आकरवति ॥ प्रद० ॥

आगरिप—आकर्तिन्—त्रि० आकरे नियुक्तः ठञ् । स्वर्णार्ण-
पत्तिस्थानेषु राज्ञा नियुक्ते, । तत्र हि नियुक्तस्य लोभा-
धिक्येनापायसम्भवात् तत्राधिकारस्य मनुना उपापातकम-
ध्ये परिगणना कृता । सर्वकारेणधिकार इति, ॥ वाच ॥

आगरिस—आकर्ष—पुं० आकर्षणमाकर्षः आ—रूप घञ् ”शर्प-
तसवज्रे वा” इति प्राकृतसूत्रेणकारः ॥ प्रा० ॥ उपादाने, । आ-
कर्षो नाम कर्मपुद्गलोपादानमिति ॥ सम० ॥ आकर्षो ना-
म तथाविधेन प्रयत्नेन कर्मपुद्गलोपादानमिति ॥ प्रज्ञा० ॥
आयुष्कर्माकर्षो आउवेधशब्दे ग्रहणे, आ० म० ॥ वि-
शे० ॥ प्रथमतया ग्रहणे मुक्तस्य ग्रहेण च ॥ आ० म०
द्वि० ॥ विशे० ॥ ग्रहणमोचनयोः, आकर्षणमाकर्षः । ग्रहण-
मोचनमित्यर्थ इति ॥ आ० चू० ॥ स च द्विविध एकभवि-
को नानाभविक्थेति ॥ प्रव० ॥ आ० चू० ॥ विशे० ॥
॥ अनु० ॥ आ० म० प्र० ॥ (सामायिककयाकर्षाः सामा-
यियशब्दे) । प्राप्तौ, पुलागस्स णं भंते । रागभवगहणिष्या
केवइया आगरिसा पण्णात्ता । आकर्षणमाकर्षश्चात्रिष्य
प्रतिरिति ॥ भ० ॥ (पुलाकादीनामाकर्षा निर्गन्धशब्दे)

आगरिसग—आकर्षक—पुं० आकर्षति सन्निकृष्टस्य लौहिं आ-
रूप—णुबुल । (चुम्बक) इतिस्थाने अयस्कान्ते, ॥
आकर्षेण कर्त्तरि त्रि० आकर्षे नियुक्तः आकारादि० कर् । आ-
कर्षेनियुक्ते, ”आकर्षःनिकयोपल इति रेफरहितः पाठो युक्तः”
सि०कौ० ॥ वाच० ॥ आ० म० प्र० ॥

आगरिसग—आकर्षण—त्रि० आनरूप ल्युट् अन्यत्र स्थितस्य
वस्तुनः वलेन अन्यत्र नयने, ”योपिदाकर्षणे चैत्रविनियोगः
प्रकीर्त्तितः” । आरूप्यतेऽनेन करणे ल्युट् । आकर्षणसाधने
तन्त्रोक्ते षट्कर्मान्तर्गते विधानभेदे च ॥ वाच० ॥ आ-
रूप्यत इति आकर्षणम् द्विविधे आरूप्यत इति । आग-
सणं तं च द्विविध इति । नि० चू० । प्रेरणे, ”आकर्षणमाक-
सणं अप्पणेत्तेण । आगट्ठणमागसणं उदगगतेन प्रेरण-
मिति” ॥ नि०चू० ॥

आगलण—आकलन—त० अध्यवसायं, ”धणुबलं वा आगलंति”
(आगलंति) इति । आकलयति ज्ञेयमा इत्यध्यवस्यन्तीति ॥ भ० ॥

आगलिय—आगलित—त्रि० निवारिते, ॥ ज्ञा० ॥

आगल्ल—आगल्ल—त्रि० ग्लाने, ”तेण एस आगल्लं” तेनायमा-
गल्लो ग्लानः संजात इति ॥ वृह० ॥

आगाढ—आगाढ—त्रि० अत्यन्तदुर्भेदं, ”आगाढपण्हेसु य
संघवेसु” आगाढप्रदनेषु चाऽत्यन्तदुर्भेदप्रदनेषु परिचयेषु स-
त्त्विति ॥ व्य० ॥ कर्कशे, ”आगाढे अहिराणे” आगाढे क-
र्कशेऽधिकरणे उत्पन्ने इति ॥ वृह० ॥ कारणे, ”अद्धानवि-
चित्ताणं आगाढं से सिखागाढं । अद्धानो विचित्ताणं आगा-
ढं कारणं सेसं ”अद्धानं तंम उवगरणाभावे” आगाढं ण
अण्णइ ”आगाढेहि वा कारणेहि बोद्धेति ॥ नि० चू० ॥

”आगाढकारणेहि” आगाढैः कुलादिभिः कारणैरिति
॥ वृह० ॥ आगाढं प्रत्यनीकस्तेनादिरूपं यत्कारणमिति ॥ वृ० ॥
अशिवादिके कारणे, ।

असिने ओमोदरिए रायदुट्टे भए अ आगाढे । गेलन्नउत्तिमट्टे
णाणे तह दंसणचरित्ते ।

आगाढशब्दः प्रत्येकभिसंबन्धते आगाढे अशिने अवमौद-
र्ये राज्यद्विष्टे बोधिकस्तेनादिभ्ये च यथा आगाढं नाम शै-
क्षसागारिकादिमन्यतमकारणं तदा ग्लान उत्तमार्थप्रतिप-
न्नो वा कचिदेशांतरे श्रुतः अपांतराले च तत्र छिन्नः पंथा अ-
तस्तत्परिचरणार्थं गंतव्यं उत्तमार्थं वा प्रतिपितुः संविग्न-
गीतार्थसमीपछिन्ननापि पथा गच्छति । ज्ञानमाचारदिदेशेन
दर्शनविशुद्धिकारकाणि शास्त्राणि । तदर्थमध्वानं गच्छेत्
चारित्रार्थं नाम यत्र देशे स्त्रीदोषा वा भवन्ति तं परित्यज्य
देशांतरे गंतव्यम् ।

एएहि कारणेहि आगाढेहि तु गम्ममाणेहि । उवगरणपुव्वं
गहिऊण पहिलेहिण गंतव्यं ।

पतैरशिवादिभिः कारणैरागाढैरेव गम्यमानैः प्राप्यमाणैः
उपकरणमवधारणार्थं गृहीत्वा पूर्वं गमनात् प्राक् प्रत्युपेचि-
तः सम्यक्शुद्धाशुद्धतया निरूपितो यः स सार्थस्तेन सह
गंतव्यं ॥ वृ० ॥

(तथा च वृहत्कल्पे ग्लानवैयावृत्यमधिकृत्योक्तम्) आगाढं
कारणं जाते सति वैयावृत्त्यं कुर्यादपि परित्यजेद्वा ग्लानं किं पु-
नस्तत्कारणजातमित्युच्यते ।

असिने ओमोयरिए रायदुट्टे भए व गेलन्ने । एएहि कारणेहि
अहवा वि कुले गणे संघे ।

अशिने अवमौदर्ये राजद्विष्टे भये वा शरीरस्तेन समुत्थे
(गेलन्ने) सर्वो वा गच्छे ग्लानाभूतः कस्य कः प्रतिचरणं
करोतु तैः कारणैरिति ॥ वृ० ॥

”आणुवसमंते निगमो लिगविवेगेण होइ आगाढे । दंसतरसं-
कमणं भिक्खुगमादी कुल्लिगेण” ।

अनुपशमयति उपशममकुर्वति राक्षि निर्गमो भवति । कथ-
मित्याह । लिगविवेकेन लिगपरित्यागेन गृहस्थलिगेनेत्यर्थः ।
अथ तथापि न मुंचति गाढकोपावेशात् तह आगाढे अत्यंत-
प्रकोपतो गाढममोक्षणे भित्तुकादिजिगेन देशांतरसंकमणं
कर्त्तव्यं । अशिवादी वा कारणे समुपस्थिते देशांतरगमनं
किल कर्त्तव्यं ॥ व्य० ॥

पंचकल्पभाष्येऽपि ।

असिने ओमोदरिए रायदुट्टे पवादिदुट्टे वा । आगाढे अण्ण-
लिगं कालक्खेवो व गमणं च ॥ असिने जदि जतिपंता लिं-
गविवेगेण तक्खणं गच्छे । सव्वयं वा वि असिने कालक्खे-
वो विवेगेणं ॥ ओप्पे चेवं कुजा पवादिदुट्टेण बुद्धिलोपाणं ।
तत्थेवि य अन्नल्लिगे गिहिल्लिगे वा विभासेजा । एयं चिय
आगाढं ॥ पं० कं० भा० ॥ पं० कं० चू० ॥

”आगाढे अन्नलिगं कालक्खेवो य ह्यति गमणं वा”

आगाढं राजद्विष्टे इति ॥ व्य० ॥

(निशीथचूर्णाविहारमधिकृत्यागाढस्य भेदा यथा) किं पु-
ण आगाढं अणागाढं वा तत्थिमं आगाढं समासतो च-
उत्विहं ॥ गाहा—

अद्वाणे ओमे वा गेलणपरिणुदुल्लभे दव्वे । आगा-
ढं नायव्वं पुत्तुं ण होति णागाढा ॥ १९० ॥

इमं खेत्तागाढं अद्वाणपडिवरणगाढं सव्वं जाहं असंथरणं
तं गाढं । इमं कालागाढं ओमकाले जं असंथरणं तं गाढं इ-
मे गिलाणपरिआ दो वि भावागाढं गिलाणस्स तद्विवसं पा-
योगं जति न लव्वंति तो गिलाणो गाढं परिणस्स अस-
माधारेण उपरणे दिया रातो वा परिणगाढं गिलाणस्स
तद्विवसं पायोगं इह राती अहिगारो । इमं दव्वागाढदुल्लभ-
दव्वंति सतपाणसहस्सपाणं धयं तेल्लं तेण साहुणो कज्जं तं-
मि अलमंते दुल्लभदव्वागाढं । एवंपिचं आगाढं नायव्वं पडि-
पक्खे अणागाढं ॥ नि० चू० ॥

(विस्तरणागाढस्य भेदा यथा.)

दव्वे खेरे काले भावे पुरिसे तिगच्छे असहाए । एतेहिं
कारणेहिं सत्तविहं होइ आगाढं ॥ पं० क० भा० ॥ नि० चू० ॥

दव्वे ताव वेज्जो पुच्छियव्वो । जाव इयाणि दव्वाणि उवइ-
सइ ताव इयाणि न पडिसेविज्जंति जहा एयं अमह न कप्प-
इ जाहे उवइट्ठाणि ताहे ओमंथइ परिहाणीए भण्णइ ॥
पं० क० चू० ॥

एगादीयावइदी एगुत्तरिया य होति दव्वाणं । ओमत्यगप-
रिहाणी दव्वागाढं वियाणाहिं ॥ जंयेति पुणो वेज्जो सच्चि-
त्तं दुल्लभं च दव्वं वा । अप्पडिहणतो अच्छति उदिसिउं
जाव सो गति ॥ जाहे उदिट्ठाणी ताहे ओमत्यहाणीए
भण्णति । अम्हे करेसो जोगं अलंभे एयस्स किं कुणिमो ॥
एवं तु हाययंता खेतं कालं च भावमासज्ज । ता जूहंती
जाव उलंभे जिंसि तु दव्वाणं ॥ अह पुण भणेज्ज एवं
अवस्समेत्तेहि कज्जदव्वेहिं । एतं दव्वागाढं तहिं जए पण-
गहाणीए ॥ पं० क० भा० ॥

एगाइयवइदीए अम्हे करेसु जोगं मग्गसु तं चेव जाव क-
लमसालीखेत्तकालगाहा तहंय जहिं लामो तहिं टायंति
अहवा भणेज्जा अवस्सिमणि दव्वाणि जाणि दव्वाणि
दुल्लहाणि परिच्छाहं स तेल्लमार्हाणि वा ताहे तं दव्वागाढं
पणपरिहाणीए जयंति जाव चउसरुपण विगेरहंति ॥
पं० क० चू० ॥

खेत्तागाढं मियाणि गाहा—

खेत्तागाढं इणमो असती खेत्ताण मासजोगाणं ।
असियं वा अन्नन्य पदी वय दा होज्ज सद्धा तु ॥ आयरि-
यादि अहाराग अहवा अन्नन्य सावता होज्ज । अंतर ज-
हिं च गम्भति वात्ता तेहेण खुत्तियं वा ॥ एतेहिं कारणे-
हिं खेत्तागाढंमि ए पुरिसं य । तो अन्यंति असदभावा
एखेत्ते वि जयणाए ॥ पं० क० भा० ॥

खेत्तस्स वा अलंभे असइ मासयाडग्गाणं खेत्ताणं एगत्थ
अत्थंति असियं वा अन्नतथ नई वा तीरंति मूत्तण अकाग्गं
वा आयरियाणं अन्नतथ सावता वा तत्थ अंतरा वा दिग्धा
जाइया वा अन्नेमि देसे अंतरा वा ताहे एगत्थ अत्थंति
अहवाखेत्तागाढं ॥ पं० क० चू० ॥

कालस्स वावि असती वासावासे दियारणा णत्थि । एतेहिं
कारणेहिं कालागाढं वियाणाहि । वासाजोगं खेतं पडिलेहे
तं तु कालेण । वहुत्तो वंशताण य अंतरावासे तु णिवडितुं प-
व्वत्तं । इडरं वंतरखेतं ताहे तं चेव पुव्वखत्त तु । गंनु वस-
ती वासं समतीते वीतिदसरात् ॥ पं० क० भा० ॥

कालओ कालेण वहुत्तो वासावासापाउग्गं खेत्तं वंशता-
णं अंतरावासे पडियं तं च अंतराखेतं । संजिसज्जं ताह तं
चेव पुव्वपडिलेहियं खेतं । जं तिउल्लंति विअत्थिरा वा वा-
सावासे जइ वासइ मग्गिसिरे दस राया तिरिण्ण होति
उक्कोसेण ओमोयिरियाए वा जा जइणा आहाराइसु एयं
कालागाढं ॥ पं० क० चू० ॥

(इयाणि भावागाढं)

अतिउक्कं च दुक्खं अप्पा वा वेदणाभये आसुं । एतेहिं कारणे
हिं भावागाढं वियाणाहि ॥ अब्भुक्कमूलादी अहिडक्काइ
तु वेदणा अप्पा । तत्थिगितादणादी दाहव्हेट्ठोवगाढा
दी ॥ पं० क० भा० ॥

अइउक्कं च अइउक्कडंति विसूइयाइ अहिदट्ठविस अप्पा
वा वेयणा हियमसूलाइ तत्थ अग्गी कंदाई वा परित्ताणं
ताइ दायव्वं एयं भावागाढं ॥ पं० क० चू० ॥

जंमि विण्णे गच्छस्स विणासो तह य णाणचरणार्णं ।
एतेहिं कारणेहिं पुरिसागाढं वियाणाहि ॥ तस्स तु सु-
द्धालंभे जावज्जीवं पि होत सुद्धेणं । कायव्वं तू णियमा
पुरिसागाढं भवे एतं ॥ जेण कुलं आत्तं तं पुरिसं आद-
रेण रक्खाहि । ण हु तुंवुमि विण्णे अरया साहारा
होति ॥ पं० क० भा० ॥

पुरिसागाढे जंमि विण्णे गच्छस्स विणासो नाणदरिस्सण-
चरित्ताडणं विणासो न हु तुंवुमि विण्णे गाहा
ताहे तस्स अस्सुद्धेणावि कीरइ जाव जीवइ एयं पुरिसा-
गाढं ॥ पं० क० चू० ॥

संजोगदिट्ठपादी फासुगउवदेसणामु जो कुसलो ।
एतासिस्स असती णायव्वं तिगिच्छमागाढं ॥ मज्जण-
तूलिविभासा अरणे पाउरण य पाणेय ॥ केवडिया-
ण पहाण अन्नधवत्तो गिलाणो तु ॥ पं० क० भा० ॥

संयोगदिट्ठपादीवेज्जस्स वा संयोगदिट्ठपादीस्स असइ गी-
यत्थसंविग्गस्स । ताहे गियत्थवेज्जस्स जा पाकुडिया की-
रइ पहाणभोयणचोयणाइ तं सहइइ एयंति तिगिच्छमागाढं
पं० क० चू० ॥

उज्जव. सहाणरहितो अव्वता वावि अहव असमत्था ।

एय सहायागाढं तम्हाणु मुणी ण विहरैज्जा ॥
पं० क० भा० ॥

होज्जवसहायसहाया वासे नत्थि अवसत्त्वया सुत्तेण वा
दोसा य हिंइमाणस्स वा एगाणियस्स ताहे एगत्थ अत्थ-
इ एग अत्थेतो अपायच्छित्तो जाव सहाय न लभइ पाउग्गे
एयं सहायागाढं ॥ पं० क० चू० ॥

आशुधातिनि अहिदंशनादिके कारणे च । “अहिदक्कविस-
विसूय य संजज्जखयमूलमागाढं”, अहिना सर्पेण दष्टः क-
श्चित्साधुः विषं वा केनचिद्भक्षकदिमिश्रं दत्तं विसूचिका वा
कस्यापि जाता सद्यः क्षयकारि वा कस्यापि शूलमुत्पन्नं
एवमादिमाशुधाति संवेमप्यागाढं एतद्विपरीतं तु चिरधाति
कुष्टादिरोगात्मकमनागाढं ॥ वृ० ॥ नि० चू० ॥ ग० ॥
अवश्यकर्त्तव्ये कार्ये, “अणागाढे आगाढं करंति अणादि
अणागाढं”, आगाढमवश्यकर्त्तव्यं ग्लानप्रतिजागरणादिकं न
आगाढं अनागाढं तस्मिन् अनागाढे कार्यं इति शेषः । आगाढम
वश्यकर्त्तव्यमिति कृत्वा कुर्वतीत्यर्थः । तथा आगाढे अवश्य
कर्त्तव्ये कार्ये । अनागाढं कार्यं येन कृतेन विनापि सरति
तत्कार्यं कुर्वतीत्यर्थः । अथवा अनागाढयोगानुष्ठाने वर्त्त-
माने आगाढयोगानुष्ठानं कुर्वति तथा आगाढयोगानुष्ठाने
अनागाढयोगानुष्ठानं कुर्वति । स्वच्छंदाः ॥ ग० ॥

औत्पत्तिके कार्ये च । आगाढं तु किंचिदौत्पत्तिकं कार्य-
मिति ॥ वृ० ॥ “आगाढमुसावाइ”, आगाढे कुलकार्ये संघ-
कार्ये वेति ॥ व्य० ॥ “करणे य विवच्चा संकरेइ आगाढणा-
गाढा”, ॥ वृ० ॥ आगाढे ग्लानादिकार्ये अनागाढं त्रिः कृत्वा
परिग्रमणादि लक्षणं अनागाढे वा आगाढं सद्यः प्रतिसेव-
नात्मकं करोतीति ॥ वृ० ॥ आगाढे राजद्विष्टादिके कार्ये
इति ॥ वृ० ॥ अभिगृहीतमिध्यादर्शने, पुं० आगाढोऽभि-
गृहीतमिध्यादर्शन इति ॥ वृ० ॥

आगाढजोग—आगाढयोग—पुं० योगभेदे, “आगाढमणागाढे
दुविहे जोगे समासतो हेंति”, ॥ नि० चू० ॥ जोगो दुविहो
आगाढो य अणागाढो य । आगाढं तु राजंमि जोगे जतणा
सो अणागाढो यथा भगवतीत्यादि ॥ नि० चू० ॥ वृ० ॥

आगाढपण—आगाढप्रज्ञ—न० शब्दे, “आगाढपरणंसेसु य
भाविण्यप्पा” आगाढप्रज्ञानि शास्त्राणि तेषु भावितात्मा ता-
त्पर्यव्याहृतया तत्रातीव निष्पन्नमतिरिति ॥ व्य० ॥

आगाढपण्ह—आगाढप्रदन्—पुं० अत्यंतदुर्भेदप्रश्ने, “आगाढप-
णहेसु य संघवेसु” आगाढप्रश्नेषु चाऽत्यंतदुर्भेदप्रश्नेषु परि-
चयेषु सत्स्विति ॥ व्य० ॥

आगाढपरियावण—आगाढपरितापन—न० बहुतमपीडोत्पादना-
त्मके परितापे, । “आगाढपरियावणहण्णे” बहुतमपीडो-
त्पादनं चागाढमिति ॥ जीत० ॥

आगाढमुसावाइ (न)—आगाढमुसावादिन्—त्रि० आगाढे
कुलकार्ये संघकार्ये वा अनाभाव्यस्य वा दानतया रागद्वे-
षाभ्यां वा भणनात् मृषावदतीत्येवंशील आगाढमृषावादी ।
कार्यं सति मृषावादिनि, । “आगाढमुसावादी वितियत्त-
प उ लोभेति वष उ” आगाढे मृषावादी द्वितीयमृषावादादत्ता-
दानविरतिरूपे वृत्ते लोपयतीति ॥ १ व्य० ॥

आगाढवयण—आगाढवचन—न० अत्यर्थं गाढमागाढम् “गा-

दुत्तगृहणकरं गाहेउं व तेण आगाढं” गाढं उक्तं गाढुत्तं तं
केरिसं गृहणकरं अन्यस्याख्यातुं न शक्यते अथवा शरीर-
स्योष्मा येनोक्तेन जायते तमागाढीमत्युत्कलत्तुणं वचने, ।
॥ नि० चू० ॥ “जे भिक्खू भदंतं आगाढं वयइ वदंतं वा
साइज्जइ” । (आगाढवचनपरवयचनगाढपरवयचननिपे-
धो निशेधचूर्णो दशमे उद्देशके यथा)—

मा भुंज रायपिंदंति सोदितो तत्थ मुच्छितो गिद्धो ।

खुज्जाती मा वच्चे आगाढं च उप्पती दशमे ॥ १ ॥

गुरुणाधेतितो मुच्छित्यो गिद्धो एकार्थवचने अहवा तं भुंज-
तो संजमसंजमे ण जाणइ मुच्छित्तवत् मुच्छित्तो अभि-
लापमात्रगुह्यः अहवा खुज्जादिया ण मालयं वच्चेति चोदि-
तो आगाढवयणं भणैज्ज । एस उप्पत्ती आगाढवयणस्स
दसमुद्देशगस्स एस संवेधो । जे इति गिहसे भिक्खू पुव्व-
वरिणभ्रो भदि कल्याणे सुखे च दीप्तिस्तुतिस्सौख्येषु वा मो-
हात्मस्य सिलोकः भदंतो आचार्या अत्यर्थं गाढं वद व्यक्ता-
यां वाचि अरणं वा वदंति अणुमोदंति णिज्जुत्ती । गाहा—

आगाढं पि य दुविपं होइ असूआए तह य सूयाए ।

एएसिं एतेयं दोण्हं पि पडूवणं वोच्छं ॥ २ ॥

आगाढं द्विविधं असूनाये सूताए वा आगाढफरुसोभयसूता-
ण च्छिण्ह वि इमे सइ वा । गाहा—

गाढुत्तगृहणकरं गाहे उर्यतेण आगाढं ।

णेहरहितं तु फरुसं उभए संजेयणा णवरं ॥ ३ ॥

गाढं उक्तं गाढुत्तं तं केरिसं गृहणकरं अन्यस्याख्यातुं न
शक्यते अहवा शरीरस्योष्मा येनोक्तेन जायते तमागाढं
नेहरहितं णिप्पिवासं फरुसं भणति । गाढफरुसं उभयं
तत्तियसुत्ते जोगो दोण्ह वि सूयासूयवण्णणं इमेहि दारेहि
सरुवं जाणियव्वं । गाहा—

जातिकुलरूक्कासा धणदलपरियागजसत्तवेलाभे ।

सत्तवयधुधिराणउग्गहसीले समापारी ॥ ४ ॥

अम्हे मो जातिहीणा जातिभेतोहि को विरोहेण ।

एस असूया सूया तु णवरं परवत्थुणिदेसो ॥ ५ ॥

लोकप्रसिद्धं उल्लिखितवचनं तव अत्र तादृशं न गृहीत-
व्यं । इह तु परं दोषेण सूचयति । स्पष्टमेव दोषं
आपतीत्यर्थः । परवत्थुणिदेसो ग्रामं भदं तं चैव भरण-
ति, तुमं जातिहीणांसि । गाहा—

अम्हे मो कुलहीणा को कुलपुत्तेहि सह विरोहेण ।

एस असूया सूया तु णवरं परवत्थुणिदेसो ॥ ६ ॥

अम्हे मो रुवहीणा सरुवदेहेसु को विरोहेण ।

एस असूया सूया तु णवरं परवत्थुणिदेसो ॥ ७ ॥

अम्हे मो अकचमुद्धा अलं विवाएण णेकत्तमुदीहं ।

एस असूया सूया तु णवरं परवत्थुणिदेसो ॥ ८ ॥

वाग्मीकृतमुखभासाए द्वितीयव्याख्यानं । गाहा—

वरफरुसणिट्ठुरं णे वक्कं तुज्झंभिं यदुग्गंभीरं ।

एस असूया सूया तु णवरं परवत्थुणिदेसो ॥ ९ ॥

सरोमवणियमिन्नकतं खरं प्रणयते हणि तरहं फरुसं अगा-
रादियं अणुवयारं णिदुदुरं । मो इत्यात्मनिर्देशो अक्खरोहि
मितं अथमभिधानेहि मधुरं संरणे गभीरं । गाहा-

अग्गे मो धणहीणा आसि अगारांमि इट्ठिं तुज्जे ।

एस अमूया सूया तु णवरं परवणुण्हिसो ॥ १० ॥

एमेव सेसएमु वि जोएयव्वा अमूयसूयाओ ।

आत्तगता तु अमूया सूया पुण पागढं भणिया ॥ ११ ॥

अप्पणो दोसं भासति श परस्स एसा अमूया । ण अप्पणो
परस्स फुडमेव दोसं भासति एसा सूया । सूयतीव सूया ।
औरसवल्लयुक्तो बलवान् । परिओ प्रयुज्याकालः । सक्तो वा
सक्तः प्रथमे वयसि वर्त्तमानः । त्रिदशवत् वयोवर्जो वा
जंमि वए ठितो तस्स तदा गुणवासंति उप्पत्तियादिबुद्धि-
जुत्तो बुद्धिर्मे धारणा ददस्मृतिः बहुबहुविधत्तिप्रानि धिताः
संदिग्धं द्रवाणा उग्गहं करंति अक्कोहादिणा सालेवं चक्क-
वालसामायारीपजुत्तो कुसलो वा एते अथा सव्वे सुया-
सूपाहि भाणियव्वा । गाहा-

एक्केहा सा दुविधा संतमसंता य अचाणि पेरे य ।

पक्कवपरोक्तावि य असंतपक्कवल्लोसयरा ॥ १२ ॥

अमगता असूया । परगता सूया । असूया संतासंता य । सू-
या वि संतासंता य । जहत्थेअट्ठियं संते अमूतार्थे अनृतं
असंतं परस्स जं पभासति पक्कवल्लं महंतदोसतरं भवति
अहवा इमेहि अप्पाणं परं वा पसंसति णिदति वा ।
गाहा-

गणि वायते बहुस्सुते मेहावायरियधंमकहिवादी ॥

अप्पवासाए मूले तणुए दीहे य महेदे य ॥ १३ ॥

अग्गे खमणाण गणी को गणवसेवे वि सह विरोहेण ।

एस अमूया सूया तु अगणि वगणि पूयार्गणं च ॥ १४ ॥

अगणि तु हासमादीहि ००००००० ।

एवं सेम पएमुवि सण्डिपक्खं तु नेयव्वं ॥ १५ ॥

सेसा पादा बहुमुत्तादीया निवत्तं बहुयं च सुयं बहुस्सुतो
तिविधो मेहावी गहणधारणमेधावी य आयरियो गच्छा-
हिवती तत्येवं भासति अग्गे के आयरियत्तस्स जे सामाया-
रिं पि ण याणामो अहवा भणति तुमं को आयरियत्तस्स
जो सामायारिं पि श याणमि चतुव्वहाए अक्खेवणियमा-
दियाए धम्मकहाए लद्धीए जुत्तो ससमयपरसमणं सुगता-
गमो उप्पणपडतो वादी बहु अप्पकपायं क्रियासु दत्तः
स्थूरः तनुदत्तः शमापूरदेहाको तणुदंहे हीणे सह विरोधो
घट्टे मो णिच्च उवरं मडहसरोरहि को विरोहेण णिदं च
करंति धुती य परमप्पणो कहतरं णाउं परवणुपयोग-
वत्ता पुव्वत्तमण्णो देति एते सामन्नतरं आगाढं जो वडंति
तस्मिमा सांही गाहा-

छेदादी आरोवण नेयव्वा जाव मासियं लहुगं ।

आयरि एमभंमि य भिक्खुमि य खुदुए चैव ॥ १६ ॥

आयग्या आयरियं आगाढं वयति याव इच्छेयं ।

वसभे छगुरु भिक्खुमि छल्लहु खुदुए गुरुगा ॥ १७ ॥

“आयरिओ आयरियं आगाढं वदति छिदा आयरिओ वस

भं वा आयरिओ भिक्खुवा आयरिओ खुत्तं वा । गाहा ॥

वसभे छगुरुगाई छल्लहुगा भिक्खुखुडे गुरुगाई ।

अंता पुण सिं चउल्लु मासगुरु मासल्लुओ य ॥ १८ ॥

वसभो आयरियं आगाढं वदति वा खुत्तो वसभं वा खुत्तो

खुत्तं अहवा अन्यथा प्रायश्चित्तक्रमः । गाहा-

पंच ण्हायरियारुड्ढे छेया एक्केहासणा अहवा ।

राईदियवीसंतं चउण्ह चत्तारि वि विसिद्धा ॥ १९ ॥

आयरियवसभभिक्खुवेरो खुत्तो यच्छेदादीवीसए रातिदि-

याई अंतणे चैव वारणियप्पउगणं वारयव्वं जत्थ जत्थ

चउगुरुं तत्थ तत्थ सुत्तणिवाओ दृढवो अहवा पुव्वत्ताण

चउण्हं चउगुरुं तव कालविसेसिय अहवा सव्वेसि

अविंसिट्ठं च उ । गाहा-

जं चैव परट्ठाणे आसायंताण पाए ओमंतं ।

तं चैव य ओमो वि य आसाइतो वि राणियं ॥ २० ॥

परट्ठाणं परमधानं ज्येष्ठमित्यर्थः । जं सो ओमं आसादंतो

पावति ओमे वि तं चैव जेठ्ठं आसादंतो पावति ॥ गाहा ॥

एससामन्नयरं आगाढं जो वदे भयंतारं ।

सो आणाअणवत्थं मिच्छत्तविराणं पावे ॥ २१ ॥

असंखेडादयो दोसा पक्खापक्खगहणे य गच्छभेदाकारणे

भणज्जा वि ॥ नि० चू० ॥

ण णिच्छयमावसिया छट्ठं वल्ली फला वि संवद्धा ।

इति हरिसगमणचोदणआगाढं चोदितो भणति ॥ १ ॥

कारणे वासावासे भायं खाणं कसेणं कतेणं वसिस्ता

पासति । ते वीओ जायपुत्तं भंडाओ ताहे सो हरिस्सितो

भणति । श णित्ययामो वसिता मम वादिसु अतीव बल्ली-

ओ पसरिता केवलं पसरिता तो पभूता फला वि संव-

द्धा न केवलं संवद्धा प्रायशो निपपत्ता । अभिस्समो पादे

ते एवं भणंतं कोवि साधू पडिचोएज्जा । मा अज्ज ! एवं

भण्णाहि ण बहति । ततो सो पडिचोदणाए रुट्ठो फरुसं

वदेज्ज । तत्प्रतिपेधार्थमिदं सूत्रमारभ्यते ॥

जे भिक्खु भिक्खुणं आगाढं वदइ वदंतं वा साइज्जइ ॥ १ ॥

जे भिक्खु भिक्खूणं फरुसं वदइ वदंतं वा साइज्जइ ॥ २ ॥

जे भिक्खूणं ण आगाढं फरुसं वदइ वदंतं वा साइज्जइ

॥ नि० चू० ॥

“आगाढं फरुसमीसगदसमुदंसंमि वण्णयं पुव्वं । तं चैव-

वज्जवत्थो पावति णाममादीणि, ॥ नि० चू० ॥

जे भिक्खू अण्णउत्थियं वा गारत्थियं वा आगाढं वदइ व-

दंतं वा साइज्जइ वा ॥ २ ॥ आगाढं इत्यादि जे भिक्खू अ-

ण्णउत्थियं वा गारत्थियं वा फरुसं वदइ वदंतं वा साइ-

ज्जइ ॥ १० ॥ जे भिक्खू अण्णउत्थियं वा गारत्थियं वा

आगाढं फरुसं वदइ वदंतं वा साइज्जइ ॥ नि० चू० ॥

आगाढं फरुसमीसगदसमुदंसंमि वण्णितं पुव्वं ।

गिहिअण्णत्थियं हि य ते चैव य होति तेरसमे ॥ २५ ॥

जहा दस मुदंसं भदंतं प्रति आगाढं फरुसमीसगसुत्ता भणि

ता तथा इहं गिहत्य अण्णउत्थियं प्रति वक्क्या इमोहं जा-

तिमत्तिपहि गिहत्थि अरणतित्थियं वा ऊणतरं परिभवंतो
आगादं फहसं वा भणति ॥ नि० चु० ॥

आगादसुय—आगादश्रुत-न० श्रुतभेदे, “आगादसुयं भगवती-
माइ अणागादं आयायमातिस्ति” ॥ नि० चु० ॥ “आगादे एव-
मत्ये वि” आगादे तूत्तराध्ययनभगवत्यादिके श्रुते इति ॥
॥ जी० ॥

आगाढागढाकरण—आगाढागढाकरण-न० तथाविधे प्रयोजने
“णयण्यथा आगाढागादेहि” अन्यत्र तथाविधप्रयोजनादिति
॥ आचा० ॥

भिक्षू य बहुसुयवद्भागमे बहु आगाढागढेसु कारणेसु माई
मुसावाईति ॥ व्य० सू० ॥

कुलप्राप्तं गणप्राप्तं यत् सचिच्चादिकं व्यवहारेणाच्छेदव्यं
कार्यं वा आगाढागढं कारणं तेषु आगाढागढेष्वाति ॥ व्य०
सू० ॥ आगाढागढाकारणादीनि पदानि व्यचिख्यासुराह
व्यवहारभाष्यकृत् ।

कुलगणसंयुक्तं सचिच्चादी तु कारणागणं ॥ व्य० ॥

सचिच्चिन्मिच्चोऽचिच्चिन्मिच्चो वा यो व्यवहारः कुले क्षितो
यथेदं सचिच्चादिकं विवादास्पदीभूतं कुलेन छेत्तव्यमिति त-
त्कुलप्राप्तमेवं गणप्राप्तं संघप्राप्तं भावनीयं यत्र यत्सचिच्चा-
दिकं विवादास्पदीभूतं व्यवहारेण छेद्यतया कुलप्राप्तं वा त-
त्कारणागढं कारणं ॥ व्य० ॥

आगामि (न्)—आगामिन्-त्रि० आगन्तुके, भविष्यत्कालवृ-
त्तौ च ॥ वाच० ॥ लब्धव्ये ॥ स्था० ॥

आगामिपह—आगामिपथ—पुं० आगामिनो लब्धव्यस्य वस्तु-
नः पन्था आगामिपथः ॥ लब्धव्यवस्तुमार्गे ॥ स्था० ॥

आगामिय—आकामिक—त्रि० अनभिलषणीये, ।

अग्रामिक—त्रि० ग्रामरहितं “अत्ये गहया शिगंथा य शिगं-
थीओ य एगमहं आगामियं छिवावायं दीहमद्धमविमणुण्य-
विद्धा ॥ स्था० ॥

आगार—आकार—पुं० आ-कृ-घञ् । आकृतौ, आ० म० प्र० ॥ क-

ल्प० ॥ हा० ॥ स्था० ॥ भ० ॥ राज० ॥ संस्थाने, औप “सि-
गारागरचारुवेसाए” शृङ्गारो मगडनभूषणादपस्तत्प्रधान
आकारः आकृतियस्याः सा तथा । तथा चारुवेशो नेपथ्यो
यस्याः सा तथा ततः कर्मधारय इति ॥ राज० ॥ औप० ॥
सन्निवेशविशेषे शृङ्गारः शृङ्गारस्योपेकः आकारः सन्निवे-
शविशेषो यस्येति ॥ चंद्र० ॥

“आगारविगारं तह पयासंति” आकारं मुखनयनस्तनाद्याकृतितः
विकारं च मुखनयनादिविकृतिः यद्वा आकारस्य स्वाभाविक-
आकृतौर्विकारो विकृतिस्ते तथा प्रकाशयंति ॥ ग० ॥

“आगारो णाम आगारोति वा आगतिति वा संठाणंति वा
पगट्ठा इति” ॥ आ० चु० ॥

स्वरूपे, ॥ ध० ॥ कइवागेयस्स आगारा, आकारा आकृ-
तयः स्वरूपाणीत्यर्थे इति ॥ स्था० ॥ रूपमाकारश्चतुर्विषय
इति ॥ स्था० ॥ प्रतिवस्तुनियते ग्रहणापरिणामि च । “आगा-
रोउ विमेषां, इति वचनादिति ॥ जी० ॥ सह आकारेण
वसंत इति साकारं विशेषग्रहणप्रवणमिति ॥ दर्श० ॥ (स-
र्वस्य च वस्तुन आकारवत्वं विशेषावश्यकं यथा)

आगारो विषय मइसद्वत्शुक्तिरिया फलाभिहाणाई ।

आगारमयं सर्वं जमणागारं तयं नत्थि ॥

आकार एव आकारमात्ररूपाण्येव कानीत्याह मतीत्यादि
मतिश्च शब्दश्चेत्यादि द्वंद्वः तत्र मतिस्तावत्क्षेपाकारप्र-
हणपरिणतत्वादाकारवती तदनाकारवत्त्वे तु नीलस्येदं सं-
वेदनं न पीतादेरिति नैयत्यं न स्यान्नियामकाभावाद्गोलाधा-
कारो हि नियामको यदा स नेष्यते तदा नीलग्राहिणीयं
मति न पीतादिग्राहिणीति कथं व्यवस्थायेत विशेषाभा-
वात्तस्मादाकारवत्त्वेव मतिरभ्युपगंतव्या । शब्दोऽपि पौ-
द्गलिकत्वादाकारवानेव । घटादिकं तु वस्त्वाकारवत्त्वेन प्र-
त्यक्षसिद्धमेव । क्रियाप्युत्पत्तेरुपणावत्पणादिका क्रियावतो-
ऽनन्यत्वादाकारवत्त्वेव । फलमपि कुंभकारादिक्रियासाध्यं
घटादिकं मृत्पिंडादिवस्तुपर्यायरूपत्वादाकारवदेव अभि-
धानमपि शब्दः स च पौद्गलिकत्वादाकारवानित्युक्तमेव
तस्माद्यदस्ति तत्सर्वमाकारमयमेव यत्स्वनाकारं तन्नास्त्ये-
व वेध्यापृत्रादिरूपत्वात्तस्येति गाथार्थः ॥

अथ प्रयोगद्वारेणाऽनाकारं वस्तु निराचिकीपुराह ।

न पराणुमयं वस्तु आगाराभावो खपुणं च ।

उवलभभवहारा भावाओ नाणागारं च ॥

परस्याकारवद्वस्तुनिषेधकस्यानुमतमभिप्रेतं सामर्थ्यादनाका-
रवद्वस्तु तन्नास्त्याकाराभावात्खपुणवत् । अपरमपि हेतुद्व-
यमाह—उवलभेत्यादिना णागारमिति नास्त्यनाकारं वस्तु
स र्थैशानुपलब्धमानत्वात्तान्नास्त्यास्योऽपि व्यवहारस्याभा-
वाच्चेति पर्यंतवर्ती चकारोऽत्र योजनीयः खपुणवदिति ह-
र्षांतो हेतुद्वयेऽपि स पवेति गाथार्थः ॥ विशेष० ॥

अक्रियते आकल्प्यतेऽभिप्रेतं मनोविकल्पितं वस्तुवनेत्याकारः
आ० कृ० करणे घञ्० बाह्यच्छेद्याम ॥ विशेष० ॥ आ० म०-
द्वि० ॥ आकारः स्थूलधीर्लघ्वे चः प्रस्थानादिभावाभिव्यंजको
दिग्वलोकनादिः आह च—

“अवलोयणं दिसाणं विंयेभणं साडयस्स संठवणं ।

आसणसिहिलीकरणं पट्टियलिंगाई एयाई ॥ उत्त० ॥

यदुक्तं अवलोकनं दिशानां विजृम्भणं शाटकस्य सम्बरणं ।
आसनशिथिलीकरणं प्रस्थितलिङ्गानि कथयति ॥ १ ॥
उ० छ० ॥

“आगारोहं सरोहंय, आकारादशरीरगता भावविशेषा इति ॥
॥ १ ॥ व्य० ॥ विस्तरोऽस्यागारलक्षणाशब्दे । भावे घञ्
द्वंद्वगतभावावेदेन । इङ्गिते च । वाच० ॥

अक्रियंत इत्याकारा आगृहंत इति भावना । सर्वथा कायो-
त्सर्गापवादे, ॥ आ० ॥ १० ॥ ल० ॥ कायोत्सर्गाकारानभिधायो-
क्तम् । एवमादिपहि आगारोहि अभग्गो अविराहिस्सो होज्ज
मे काउत्सर्गगोस्ति० ल० ॥ आ० ॥ ते च काउत्सर्गगशब्दे ॥
आ मर्यादाया मर्यादाख्यापनार्थम् अक्रियन्ते विधीयन्ते
प्रत्याख्यानभङ्गपरिहारार्थमित्याकाराः । प्रत्याख्यानपवाद्दे-
तावनाभोगादिके, ॥ स्था० ॥ प्र० ॥ पंचा० ॥ आ० ॥ कस्य
प्रत्याख्यानस्य कत्याकारा इति पञ्चख्यानशब्दे । ॥ पंच० ॥
पंचा० ध० ॥ आ० ॥ प्र० ॥

प्रद० । राज० । आगाराओ अणागारियं पव्वइत्तेण ॥ भ० ॥

हा० द्रव्यतो गेहात् भावतः संसाराभिर्नदिनां देहिनामा

वासभूतादविचेकगहाद्वा निष्कस्येति गम्यत इति ॥ स्या० ॥
 "आगमेह कतमागारं, आगमा रुक्खातेहि कतं आगारंति ॥
 वि० चू० ॥
 अगा वृक्षास्तैः कृतत्वादा समन्तात् राजते इति आगारं
 गृहं कचिदिति उप्रत्ययः, तदस्यास्तीति अग्रादिभ्य इति
 मत्वार्थयोऽकारप्रत्ययः ॥ आगारो गृही ॥ आ० म० द्वि० ॥
 गहस्थे, ॥ विशे० ॥

आगारगुत्ति—आकारगुत्ति—स्त्री० गुप् किञ् आकारस्य
 हृदगतभावस्य गुप्तगोपनम् । रत्यादिजनितसुखप्रसादस्य
 भयजनितविषादादेश्च अन्यहेतुकत्वप्रख्यापनेन वास्तविक-
 त्वापह्वे गोपने, ॥ वाच० ॥

आगारगोवणा—आकारगोपना—स्त्री० खीणां हाससततिक-
 लान्तर्गतं कलामेदं, ॥ कल० ॥

आगारगोहिया—आकारगोधिका—स्त्री० ७ त० गृहगोधि-
 कायाम् ॥ वाच० ॥

आगारचरित्तधर्म—आगारचरित्रधर्म—पुं० अगारं गृहं त-
 थोगादागारा गृहिणस्तेषां यश्चरित्रधर्मः सम्यक्त्वमूलगु-
 णादिपालनरूपः स तथा । चारित्रधर्मभेदे, ॥ स्या० ॥

आगारण—आकारण—न० आ+ङ-णिच् ल्युट् ? आह्वाने
 युञ्च् खीत्वात् टाप् । आकारणप्यत्र ॥ वाच० ॥

आगारभाव—आकारभाव—पुं० आकारस्याकृतेर्भावाः पर्याय-
 याः ॥ म० ॥ आकृतिलक्षणपर्याये, ॥ म० ॥ आकारभावः स्वरूप-
 विशेष इति ॥ जी० ॥

आगारभावपडोयार—आकारभावप्रत्यवतार—पुं० आकार-
 स्याकृतेर्भावाः पर्यायाः अथवाऽऽकारश्च भावाश्चाकारभा-
 वास्तेषामप्रत्यवतारोऽवपरणमाविर्भाव आकारभावप्रत्य-
 वतारः । आकारभावस्याकृतिलक्षणपर्यायस्य प्रत्यवतारोऽ-
 वतरणमाकारभावप्रत्यवतारः । म० । आकृतिलक्षणपर्याय-
 इत्याविर्भावे, ॥ "किमागारभावपडोयारा णं भेते दीवसमुदा
 परणत्ता" ॥ जी० ॥

आकारभावः स्वरूपविशेषः 'कस्याकारभावस्य प्रत्यवतारो
 येषां ते किमाकारभावप्रत्यवतारा बहुलग्रहणाद्वैयधिकरणये-
 ऽपि समसाः । णमिति पूर्ववत् द्वीपसमुद्राः किंस्वरूपं द्वीप-
 समुद्राणामिति भावोऽनेन स्वरूपविशेषविषयः प्रदत्तः कृतः ।
 ॥ जी० टी० ॥

आगारलक्षण—आकारलक्षण—न० आक्रियतेऽभिप्रेतं शाय-
 नेऽनेनेत्याकारो याहाचेष्टारूपः स पयान्तरोक्तगमकत्वात् लक्ष-
 णमाकारलक्षणम् । लक्षणविशेषे, आन्तरोक्तगमकता चाका-
 रस्य सुप्रसिद्धा ॥ आ० म० द्वि० ॥ आकारलक्षणं व्याचि-
 क्ष्यामुग्रह—"बाहिरचिह्नागारो लम्बिज्जइ तेण माणसाकृते
 आहारादिच्छाहन्थयणनेत्ताऽसण्णाहि" आक्रियते आक-
 ल्प्यते शायनेऽभिप्रेतं मनोविकल्पितं पस्वनेनत्याकारो बाह्य-
 चेष्टारूपः तेन च मानसमाकृतगमिप्रेतं वस्तु लक्ष्यत इति
 लक्षणमस्मात्तुल्यते । तथाहि राजादीनामाहारादिच्छाहस्त
 चदननेत्रादिमङ्गाभिलक्षणत एव विचक्षणैरुक्तं च "आकार-
 र्तिगितेनया चेष्टया भाषणेन चानेववक्त्रविकारैश्च लक्ष्यते-
 नर्त्तने मन्" ॥ १ ॥ इति ॥ विशे० ॥

तथातत्कविभावव्यक्कृपां दर्शितं यथा "आगारलक्षणं

अणेगविहं गंतुमागारे देति भोत्तुमागारं देति सोतुमागारं
 देति एव बहुलं द्रष्टुमित्यादि कहे गंतुं । "अवल्लोयणादिसापणं
 विचयेण साङ्गस्य सट्ठवणा । आसणसिद्धिलोकरणाडित्त-
 लिंगाणि चत्तारि, भोत्तुं मिच्छातिभोग्याविधिं चदणं परस-
 दते य से बहुसो दिट्ठी य भमति । तथेव पडति छायरस
 लिंगाणि । तपणं वा विक्रियत । ततो हुत्तं वा पुल्लोपति ।
 सोतुं जहा उदीरते य णिहाति तस्स वि य सहयकायत
 तस्स दुहियस्स उ मिलाइयमसत्यवीयारागस्य गाथा ।
 "द्रुपुं जह अगारेहि सुणे मोणी ग्ग वनेहि । चम्पबुरागेहि जण-
 मगुत्तचित्तरत्तं पहड्ढचित्तं च पटुट्ठं । आकारैरिगितेर्भावेः
 क्रियाभिर्भाषितेन च । नेत्रवक्त्रविकारैश्च गृह्यतेतर्गतं मनः" ॥
 अत्योशि चैव जण्णति रुद्धस्य खरा दिट्ठीओ । उप्पलधवला-
 पसन्नचित्तस्स दुहियस्स उ गिलायति गंतुमगुत्तस्ससुया
 होति ॥ आ० चू० ॥

आगारविगार—आकारविकार—पुं० आकृतेर्विकृतौ, "गद-
 विन्भमाइएहि आगारविगारतहपयासंति" । स्वच्छेदः
 श्रमणो गतिभ्रमादिः । अगारविगारस्ति । अत्र विभक्तिलोपः
 प्राकृतत्वात् । तत आकारं मुखनयनस्तनाद्याकृतिः विकारो
 च मुखनयनादिचिकृतिः । यद्वा आकारस्य स्वाभाविकाकृते-
 र्विकारो विकृतिस्तं तथा प्रकाशयति ॥ ग० ॥

आगारगुद्धि—आकारगुद्धि—स्त्री० आकारगुद्धिस्तु राजा-
 भियोगादिप्रत्याख्यानपवादमुत्फलीकरणत्वमेति । गुद्धि-
 भेदे, ॥ ध० ॥

आगारिय—आकारिक—त्रि० आकारे कुशलः ठप् आकारिकः
 तत्र नियुक्ते, ॥ वाच० ॥

आकारित—त्रि० उत्सारिते, "अरिओ आगारि आस्सारिओ
 वा एगद्धति, ॥ आव० ॥

आगारिक—न० अगा वृक्षास्तैः कृतमागारं गृहं तदस्यास्तीति
 मतुवलोपादागारो गृहस्थस्तस्येदमागारिकम् ॥ विशे० ॥
 अगा वृक्षास्तैः कृतत्वादा समन्तात् राजते इति आगारं गृहं
 कचिदिति उप्रत्ययः । तदस्यास्तीति अग्रादिभ्य इति मत्व-
 र्थयोऽकारप्रत्ययः आगारो गृही तस्मिन् भवमागारिकम्-
 ध्यात्मादिभ्य इति कण प्रत्ययः ॥ आ० म० द्वि० ॥ चारित्र-
 सामाधिकभेदे, ॥ "दुविहं चैव चरित्तं आगारमणगारियं चैव,
 आ० म० द्वि० ॥ विशे० ॥

आगारेऊण—आकार्य—अव्य० रे कयास्यसीदानीमित्येवमाह-
 येत्यर्थं, "आगारेऊण परं रणिव्व जइ तो करिज्ज उरसग्ग"
 (आगारेऊणस्ति) आकार्यं रे क यास्यसीदानीमर्थं परं अन्यं
 कंचन रणिव्व इव संप्राप्त इव यदि स कुर्यात्कायोत्सर्गं
 मिति ॥ आव० ॥

आगारल—आगाल—पुं० आगालनमागालः समप्रदेशावस्था-
 ने, । सोऽपि चतुर्द्धा व्यतिरिक्त उद्कादीर्निम्नप्रदेशावस्था-
 नम् भावागालो ज्ञानादिक एकस्यात्मनि रागादिहतेऽव-
 स्थानमिति कृत्वा ॥ आचा० ॥

उदीरणविशेषे च । प्रथमस्थितौ च । वसंत्तम उदीरणप्र-
 योगेण यत्पुनर्द्धनीयस्थितः सकाशादुदीरणप्रयोगेण ह-
 निकं ममाहृयोदये प्रक्षिपति स्त उदीरणापि पूर्वसूत्रिभि-

विशेषप्रतिपत्त्यर्थागाल इत्युच्यते । कर्म० । अधिकमुवसम-
सेनिशब्दे ।

आगास—आकाश—पुं० न० आकाशंते दीप्यंते स्वधर्मो-
पेता आत्मादयो यत्र ॥ दश० ॥ आ समन्तात् सर्वाययपि
द्रव्याणि काशंते दीप्यंते अत्र व्यवस्थितानीति ॥ जी० ॥
आ मर्यादायाऽभिविधिना वा सर्वेऽर्थाः काशंते प्रकाशन्ते
स्वस्वभावं लभन्ते यत्र तदाकाशम् ॥ भ० ॥ आङ्गिति म-
र्यादाया स्वस्वभावापरित्यागरूपया काशन्ते स्वरूपेण प्रति-
भासन्तेऽस्मिन् व्यवस्थिताः पदार्था इत्याकाशम् । यदा
त्वभिविधावाङ् तदा आङ्गिति सर्वभावाभिव्याप्त्या काश
ते इत्याकाशम् ॥ प्रज्ञा० ॥ उक्त० ॥ सर्वभावावकाशनादा-
काशम् । आ मर्यादाया तत्संयोगेऽपि स्वकीय २ रूपेऽव-
स्थानतः सर्वथा तत्स्वरूपत्वाप्राप्तिलक्षणाया काशंते स्वभा-
वलाभेनावस्थितिकरणेन च दीप्यंते पदार्थसार्था यत्र त-
दाकाशमिति । अथवा अभिविधिना सर्वात्मना तत्संयोगा-
नुभवलक्षणेन काशंते दीप्यंते पदार्था यत्र तदाकाशमि-
ति ॥ अनु० ॥

सर्वद्रव्यस्वभावनाकाशयत्यादीपयति तेषां स्वभावलाभे-
ऽस्थानदानादित्याकाशम् । आङ् मर्यादाभिविधावाची
तत्र मर्यादायामाकाशो भवन्तेऽपि भावाः स्वात्मन्येवास-
ते नाकाशतां यान्तीत्येवं तेषामात्मसात्करणदाभिविधौ
तु सर्वभावावकाशनादाकाशमिति ॥ स्था० ॥ आ समन्तात्
काशंतेऽवगाहदानतया प्रतिभासत इत्याकाशम् ॥ कर्म० ॥
लोकालोकव्याप्यनन्तप्रदेशात्मकामूर्तद्रव्यविशेषे ॥ अनु० ॥
आकाशसत्ताऽश्रुयोगद्वारे यथाऽऽकाशं तु जीवादिपदार्था-
नामाधारान्ययानुपपत्तेरस्तीति श्रद्धये ॥ न च धर्मा-
धर्मास्तिकायावेव तदाधारौ भविष्यत इति वक्तव्यं । तयो-
स्तद्गतित्थितिसाधकत्वात्कृत्वा चान्यसाध्यं कार्यम-
न्यः प्रसाध्यत्यतिप्रसंगादिति ॥ अनु० ॥

(एतस्य लक्षणं यथा) “जीवानां पुत्रलानां च धर्माधर्मा-
स्तिकाययोः । वादराणां घटादीनामाकाशमवकाशदम्” ॥
इति ॥ आव० ॥

जीवानां पुत्रलानां धर्माधर्मास्तिकाययोर्वादघटादीनां
चोपग्रहवदुक्ताकाशदमिति ॥ दश० ॥ (तथा च द्रव्यानुयो-
गतकणायाम्) अथाकाशद्रव्यस्य लक्षणमविष्करोति ।

यो दत्ते सर्वद्रव्याणां साधारणावगाहनं ।

लोकालोकप्रकारेण द्रव्याकाशः स उच्यते ॥ द्रव्या० मू० ॥

य आकाशास्तिकायः सर्वद्रव्याणां साधारणावगाहनं सा-
मान्यावकाशो दत्ते स द्रव्याकाशो लोकालोकप्रकारेण उच्यते
इति । यतः सर्वद्रव्याणां यः सर्वदा साधारणावकाशादाता
स अनुगत एक आकाशास्तिकायः कथितः सर्वाधार इति ॥
यथा पक्षिणां गगनमिवेति व्यवहरन् प्रदेशभेदेन भवेत् तदे-
शीयानुगत आकाश एव पर्ययमत्रः स्यात् तथा च तत्सह-
शोधभागावस्थितमूर्त्ताभावादिना तद्व्यवहारोपपत्तिरिति
वर्द्धमानाद्युक्तं नानवयं । तस्याभावादिनिष्ठत्वेनानुसूयमान-
द्रव्याधारोपापलापप्रसंगात्तावद्गतिसंधानेऽपि लोकवादरे-
णाकाशो प्रतिपद्यतयुक्तव्यवहाराच्च ॥ टी० द्रव्या० ॥

(तथा चोत्तराध्ययने) “भायणं मयद्व्याणां नहं ओगा-
हलक्षणं” ॥ उक्त० ॥ यत्पुनः सर्वद्रव्याणां जीवादीनां

भाजनं आधाररूपं नभः आकाशं उच्यते तच्च नभः अवगा-
हलक्षणं अवगाहं प्रवृत्तानां जीवानां पुत्रलानां आलेशो
भविषति इति । अवगाहः अवकाशः स एव लक्षणं यस्य तत्
अवगाहलक्षणं नभ उच्यते ॥ उक्त० ॥

(आकाशस्य नित्यत्वं द्रव्यत्वञ्च सम्मतितर्कं यथा) आ-
काशाख्यैकं नित्यद्रव्यप्रसिद्धये शब्दांगत्वाल्लुगत्वेन प्रतिपा-
दयति । यथा च परेषां प्रयोगो ये विनाशित्वोत्पत्तिमत्त्वादि-
धर्माध्यासितास्ते कचिदाश्रिता यथा वसादयस्तथाकाशा-
शब्दास्तस्मादेभिराश्रितैः कचिद् भवितव्यं यथैषामाश्रयः
स पारिशेष्यादाकाशस्तर्थाह । नायं शब्दः पृथिव्यादीनां
वायुपयतानां गुणोऽप्यनुवाह्यत्वे सत्यकारणगुणपूर्वकत्वाये
तु पृथिव्यादीनां चतुर्णां गुणास्ते बाह्येन्द्रियाऽप्यनुवाह्यत्वे सत्य-
कारणगुणपूर्वका न भवेति ।

यथारूपादयो न च तथा शब्द एव यावद्द्रव्यमवित्वादा-
श्रयाद्देहान्त्रोलब्धेऽप्येत्यादयो हेतवो द्रष्टव्याः । स्पशवतां
यथोक्तव्यपरीता गुणा उपलब्धाः प्रत्यक्षत्वे सतीति च वि-
शेषणं परमाणुगतः पाकजैरनैकांतिकत्वं मा भूदित्युपात्तं
न चात्मगुणोऽहेकारः विभक्तग्रहणाद्बाह्येन्द्रियास्य लिं-
गमाकाशः । चन्द्रार्दलंगविशेषाद्विशेषलिंगभावादिकं । वि-
शु च सर्वत्रोपलभ्यमानगुणत्वात् गुणवत्त्वादसमवायित्वे
सत्यनाश्रितत्वात् । द्रव्यमकृतकत्वाच्चित्त्यम् ॥ सम्म० ॥

(आकाशस्य सावयवत्वम्) न च सावयवत्वमसिद्धं प्रदेश-
व्यवहारस्य कोशो दर्शनात् । न चाकाशस्य प्रदेशा इति
व्यवहारो मिथ्या मिथ्यात्वनिमित्ताभावात् । न च संयो-
गस्याव्यावृत्तिनिमित्तः सावयवत्वाध्यारोपो मिथ्यात्व-
कारणं निरवयवे अव्यावृत्तिसंयोगाधारत्वस्याध्यारोप-
निमित्तत्वेवानुपपत्तेः । यदि च सावयवं नभो न भवेत् तदा
श्रोत्राकाशमवेतस्येव शब्दस्य ब्रह्मभाषितस्याप्युपलंभो-
ऽस्मदादिभिर्भवेत् निरवयवैकाकाशश्रोत्रमवेतत्वात् । अथ
धर्माधर्माभिसंस्कृतकारणशक्त्यव्यवहाराकाशदेश एव श्रोत्रं
तत् न च ब्रह्मभाषितस्यासमवायान्नास्मादिति भिः श्रवणं । न-
चैवं सैव सावयवत्वप्रशक्तिः श्रोत्राकाशप्रदेशात् ब्रह्मश-
ब्दाधाराकाशदेशस्यान्यत्वात् । यदि च सावयवमाकाशो न
भवेत् शब्दस्य नित्यत्वं सर्वगतत्वं च स्यादाकाशैकगुणत्वा-
त्तन्महत्त्ववत् । अथ क्षुण्णैकदेशवृत्तिविशेषगुणत्वस्य श-
ब्दे प्रमाणतः प्रतिसिद्धेर्नायं दोषः । नन्वेवमेकदेशवृत्तिवि-
शेषगुणत्वाभ्युपगमे कथं न शब्दाधारस्याकाशस्य साव-
यवत्वप्रसिद्धिः न हि निरवयवत्वे तस्यैकदेश एव शब्दो व-
र्त्तते न सर्वे नेति व्यपदेशः संगच्छते । न च संयोगस्या-
व्याप्यवृत्तिवर्त्तनबंधनोऽर्थः । यत् आकाशो व्याप्य संयोगा
न वर्त्तत इति तदेकदेशो वर्त्तत इत्यभ्युपगमप्रसक्तिः । व्या-
प्यवृत्तिर्वहि सामान्यान्यवृत्तित्वं । तत्प्रतिपेधश्च पर्युत्तरापत्ते
एकदेशवृत्तिवमेव । प्रसज्यत्वे तु वृत्तिप्रतिपेध एव । न-
चासौ युक्तः संयोगस्य गुणत्वेन द्रव्याश्रितत्वात् । तद-
भावे च तदभावात् । न च निरवयवत्वेन आकाशस्य संता-
नृत्या आकाशस्य शब्दस्य श्रोत्रेणाप्युपलब्धिः संभवति अ-
न्यान्याकाशदेशोत्पत्तिद्वारेण तस्य श्रोत्रमवेतत्वावुपप-
त्तेः । जलतरंगन्यायेनापरापराकाशदेशादपरापराशब्दो-
त्पत्तिप्रसङ्गलभ्यां कथं नाकाशस्य सावयवत्वं । किं चा-
काशो शब्दोत्पत्तौ समवायिकारणमभ्युपगम्यते यच्च स-

मवायिकारणं तत्सावयवं यथा तत्त्वादिमवायिकारणं ।
परेण शब्दोत्पत्त्याकाशमभ्युपगतं । न च परमाणात्मादिना
व्यभिचारः तस्यापि सावयवत्वात् । अन्यथा द्व्यणुकु-
द्वाद्यादेस्तत्कार्यस्य सावयवत्वं न स्यात् न बुद्ध्यादेः साव-
यवत्वमसिद्धं आत्मनः सावयवत्वेन बुद्ध्यादेः कथंचि-
त्तादात्म्यासिद्धेन सावयवत्वोपपत्तेः ॥

न च यत एव प्रमाणादणवः सिद्धास्तेषां निरवयवत्वमपि
तत एव सिद्धमिति तदप्राहकप्रमाणवाधितत्वात् । सावयव-
त्वानुमानस्याप्रामाण्यं प्रमाणतः परमाणुनामसिद्धावाश्र-
यासिद्धितः सावयवत्वानुमानस्याप्रवृत्तिरिति वाच्यं यतः
सावयवकार्यस्य सावयवकारणपूर्वकत्वे साध्ये न पूर्वोक्त-
दोषावकाशः । न च कार्यकारणयोरालंभिको भेदः समवनि-
पेधे हिमवद्विध्ययोरिव भेदे विशिष्टकार्यकारणरूपतानुपपत्तेः
ततो द्व्यणुकादेः परमाणुकार्यस्य सावयवत्वात् तदात्मभूताः
परमाणवाः कथं न सावयवा इति न परमाणावादिभिर्व्यभिचा-
रः ।

अपि च सावयवमाकाशं तद्विना न्यथोपपत्तेः तथाकाशस्य वि-
नाशित्वं सिद्धं । तथा ह्यनित्यमाकाशं तद्विशेषगुणाभिमतश-
ब्दविनाशान्ध्यानुपपत्तेः । यतो न तावदाश्रयविनाशोऽभ्यु-
पगतस्तन्नित्यत्वाभ्युपगमविरोधात् न विरोधिगुणप्रादुर्भा-
वात् । तन्महत्वादेरकार्यसमवायित्वेन रूपरसयोरिव विरो-
धितासिद्धेर्विरोधित्वाश्रयणसमयेऽपि तद्भावप्रसङ्गः तदापि
तन्महत्त्वस्य सद्भावात् । नापि संयोगाद्विरोधिगुणस्तस्य
तत्कारणत्वात् । नापि संस्कारस्तस्य गुणत्वेन शब्दोऽसंभवा-
त्संभवे वा शब्दस्य द्रव्यत्वप्रसकारिकाशस्य द्रव्यत्वेन त-
त्संभवेऽपि तस्याभावे आकाशस्याप्यभावप्रसक्तिस्तस्य त-
दव्यतिरेकात् व्यतिरेके वा तस्येति संबंधायोगात् । नापि-
शब्दोपलब्धिः प्रापकधर्माद्यभावात् तद्भावस्तस्य विभिन्ना-
श्रयस्थानेन विनाशयितुमशक्यत्वात् । शक्यत्वे वा तदाधार-
स्यापि विनाशप्रसंगस्तस्य तदव्यतिरेकात् । ततोऽवविरोध-
गुणत्वे शब्दस्य तद्विनाशान्ध्यानुपपत्त्या तस्यापि विनाशि-
तत्वं ततोऽपि सावयवत्वं । न च बुद्ध्यादिभिर्व्यभिचार
उक्तोत्तरत्वात् ।

किंचाश्रितविनाशो आश्रयत्वस्यापि किंचाश्रितत्वनिब-
धनत्वात् तस्य धर्मस्य च धर्मिणः कथंचिदव्यतिरेकात् ।
आकाशस्य विनाशित्वात्सावयवत्वं घटादेरिहोपपत्तेः । किं
च सावयवमाकाशं हिमवद्विध्यारुद्धविभिन्नदेशत्वात् त-
दवयवपृष्ठदेशभूमागादन्यथानयोरिवैकदेशाकाशस्थितिप्र-
सक्तिः । न चैतद्वद्विधिमितसर्ववस्तुत्वादिनाशस्थित्यात्मकत्वा-
त्कथंचिन्मावयवं सिद्धम् ॥ सम्म० ॥

सर्वद्रव्यस्वभावानाकाशयत्वादीपयति तेषां स्वभावजभे-
दवस्थानशान्तादित्याकारमाह मर्यादाभिर्विधिवाची । तत्र म-
र्यादायामाकाशं भवेतोऽपि भावाः स्वात्मन्येवावसन्ते नाकाश-
तां यान्तीत्येवं तेषामात्मनादकरणदभिविधौ तु सर्वभाव
व्यापनादाकाशमिति ॥ स्था० ॥

(आकाशस्य निराकृत्यत्वम्) “आगासं चैव निराखंवे”
आकाशमिव निराखंभ्यो यथाऽऽकाशमनालम्बनं तथा साधुर्न
किञ्चिदालम्ब्यते इति ॥ प्रद० ॥

(आकाशं द्विविधम्)

दुविधेः आगमे प० तं० लोयागासं चैव अलोयागासं चैव ॥

स्था० ॥ तत्र लोको यत्राकाशदेशे धर्मास्तिकायादिद्रव्याणां
वृत्तिरस्ति स एवाकाशं लोकाकाशमिति ॥ टी० स्था० ॥

(तथा च द्रव्यानुयोगतर्कणायाम् एनमेवाधं मीमांसयधा-
ह) धर्माधिसंयुतो लोकोऽलोकस्तेषां वियोगतो । निरव-
धिः स्वयं तस्यावधित्वं तु निरर्थकं ९ ॥ द्रव्या० ॥

धर्मास्तिकायादिसंयुक्त आकाशो लोकस्तदितरस्त्वलोकः
स च पुनर्निरवधिरपारोऽलोकः तस्यालोकस्य वयमात्म-
नाऽवधित्वमेतर्गदु इति कश्चिदाहान्न यथा लोकस्य पा-
श्वं अलोकस्यापि परोऽस्ति तथैवाग्रेऽपि द्वितीयतटे पारो
भविष्यतीति ब्रुवानुत्तरयति । लोकस्तु भावरूपोऽस्ति त-
स्यावधित्वं घटते, परं तु अग्रे अलोकस्य केवलं अभावा-
त्मकस्यावधित्वं कथं कल्पते शशशृंगवत् । यथा अस-
द्विधमानं शशशृंगं न कुत्रापि निरीक्ष्यमाणं विद्यमानव-
दभाति तथैवेतस्याप्यलोकस्याविद्यमानस्यावधित्वं न घ-
टामाटीकते । अथ भावरूपात्मवत्त्वमङ्गीक्रियते तदा तु षडति-
रिक्तमन्यद् द्रव्यं नास्तीति व्यवहारात् । आकाशदेशस्वरू-
पस्य तु तदेतत्वं कथं तावद्ब्रूयाधातो जायते । तस्माद-
लोकाकाशस्तु अनंत एव मेतव्य इति । आकाशो यथा
सांतः शंसितो धर्माधर्मानुभावात् तस्य भावस्तद्भावः
अलोकाकाशोऽपि सातो धर्माधर्मानुभावी भवन् अतिरि-
क्तद्रव्यत्वमापत्स्यते तस्माद्यथोक्तमेव न्याय्यं यावता आ-
काशो तद्दर्माधर्मा व्याप्य स्थितौ तावता तत्परिमाणश-
लिना आकाशेनापि भवितव्यं तथैरभावात्तस्याप्यभावः
सुपरिशीलतः इति ९ ॥ टी० द्रव्या० ॥

(लोकालोकाकाशौ विस्तरेण भगवत्यां यथा)

कइविहे णं भंते ? आगासे पणत्ते ? गोयमा ! दुविहे
आगासे प० तं०—लोयागासे य अलोयागासे
य ॥ भ० ॥

कतिविहे गुं भंते ! इत्यादिनि । तत्र लोकालोकाकाशयोर्ब-
ल्लग्नमिदं—“धर्मादीनां वृत्तिर्द्रव्याणां भवति यत्र तत् क्षेत्रं ।
तैर्द्रव्यैः सह लोकस्तद्विपरीतं ह्यलोकाल्पमिति” ॥ १ ॥
टी० भ० ॥

लोयागासे णं भंते ! किं जीवा, जीवदेसा, जीवपएसा,
अजीवा, अजीवदेसा, अजीवपएसा ? गोयमा ! जीवा वि
जीवदेसा वि जीवपदेसा वि, अजीवा वि अजीवदेसा वि
अजीवपदेसा वि । जे जीवा ते नियमा एगिंदिया वेइंदि-
या तेइंदिया चउरिंदिया पंचिंदिया अणिंदिया, जे जीव-
देसा ते नियमा एगिंदियदेसा जाव अणिंदियपदेसा ।
जे अजीवा ते दुविहा पणत्ता, तं जहा—रूवी य अरू-
वी य, जे रूवी ते चउविहा पणत्ता, तं जहा—खंधा खंध-
देसा खंधपदेसा परमाणुपोगला । जे अरूवी ते पंचवि-
हा पणत्ता, तं जहा—धम्मत्थिकाए नो धम्मत्थिकायस्स
देसे धम्मत्थिकायस्स पदेसा । अधम्मत्थिकाए नो अध-
म्मत्थिकायस्स देसे अधम्मत्थिकायस्स पदेसा । अद्वा-
सपए ॥ भ०पू० ॥

लोयागासेणमित्यादि, पट् प्रश्नास्तत्र लोकाकाशोऽधिकरणं

जीवति सम्पूर्णानि जीवद्रव्याणि (जीवदेसति) जीवस्यैव बुद्धिपरिकल्पिता इत्यादयो विभागाः । (जीवप्पएसति) तस्यैव बुद्धिकृता एव प्रकृष्टा देशाः प्रदेशा निर्विभागा भागा इत्यर्थः । (अजीवति) धर्मास्तिकायादयः ननु लोकाकाशे जीवा अजीवाश्चेत्युक्तं तद्देशप्रदेशास्तत्रोक्ता एव भवन्ति, जीवाद्यव्यतिरिक्तत्वाद्देशादीनां, ततो जीवाजीवग्रहणे किं देशादिग्रहणेनेति ? नैवं नित्यवया जीवादय इति मतव्यवच्छेदार्थत्वादस्येति । अत्रोत्तरं (गोयमा । जीवावीत्यादि ।) ज्ञानेन चाद्यप्रश्नत्रयस्य निर्वचनमुक्तं । अथांत्यस्य प्रश्नत्रयस्य निर्वचनमाह । (जे अजीवत्यादि रूवीयति) मूतोः पुद्गला इत्यर्थः । (अरूवीयति) अमूर्ता धर्मास्तिकायादय इत्यर्थः (खंधाति) परमाणुप्रचयात्मकाः स्कंधाः स्कंधदेशा इत्यादयो विभागाः स्कंधप्रदेशास्तस्यैव निरंशा भंशाः परमाणु-पुद्गलाः स्कंधभावमनापन्नाः परमाणव इति, ततो लोकाकाशे रूपद्रव्यापेक्षया अजीवा वि अजीवदेसावि अजीवप्पेस्नावि, इत्येतदर्थतः स्यादणूनां स्कंधानाञ्चाजीवग्रहणं प्रहणात् । (जे अरूवी ते पंचविहत्यादि) अन्यशक्त्यरूपिणो दशविधा उक्तास्तद्यथा आकाशास्तिकायस्तद्देशस्तत्प्रदेशाश्चेत्येवं धर्माधर्मास्तिकायौ समयश्चेति दश इह तु समेदस्याकाशास्याधारत्वेन विवक्षितत्वात्साधेयाः सप्त वक्तव्या भवन्ति, न च तेऽत्र विवक्षिता वक्ष्यमाणकारणा, ये तु विवक्षितास्तानाह-पञ्चेति, कथमित्याह । (धर्मास्तिकायत्यादि) इह जीवानां पुद्गलानां च बहुत्वादेकस्यापि जीवस्य पुद्गलस्य वा, स्थानसङ्कोचादि तथाविधपरिणामवशाद् बहवो जीवाः पुद्गलाश्च तथा तद्देशस्तत्प्रदेशाश्च सम्भवन्तीति कृत्वा जीवाश्च जीवदेशाश्च जीवप्रदेशाश्च, तथा रूपद्रव्यापेक्षया अजीवाश्चाजीवदेशाश्चाजीवप्रदेशाश्चेति सङ्गतमेकत्राप्याभये भेदवतो वस्तुत्रयस्य सङ्गावात् । धर्मास्तिकायादौ तु द्वितयमेव युक्तं, यतो यदा सम्पूर्णं वस्तु विवक्ष्यते तदा धर्मास्तिकायादायुच्यते, तद्दशविधत्वायान्तु तत्प्रदेशा इति तेषामवस्थितरूपत्वात् । तद्देशकल्पनात्वयुक्ता तेषामवस्थितरूपत्वादिति ।

यद्यपि चानवस्थितरूपत्वं जीवादिदेशानामप्यस्ति तथापि तेषामेकत्राभये भेदेन सम्भवः प्ररूपणकारणमिह तु तत्रास्ति, धर्मास्तिकायादेरेकत्वात्सङ्कोचादिधर्मकत्वाश्चेति । अत एव धर्मास्तिकायादिदेशानिषेधायाह । “नो धर्मास्तिकायस्स देसे” इत्याह । “नो अधर्मास्तिकायस्स देसेति” चूर्णिकारोऽप्याह (अरूविणो दग्वा समुदयसदेणे भणंति । निसेसा एसेहि वा निसेसा भणेज्जा नो देसेण तस्स अणवत्तियपमाणत्तणमो तेण न देसेण निदेसो । जो पुण देसेसदो एपसु क्रमो सो सविसवगयववहारत्थं परद्वक्कुसणादिगयववहारत्थं चेति ॥ तत्र स्वविषये धर्मास्तिकायादिविषयो यो देशस्य व्यवहारो यथा-धर्मास्तिकायः स्वदेशेनोर्ध्वलोकाकाशां व्याप्नोतीत्यादि तदर्थः, तथा परद्रव्येण ऊर्ध्वलोकाकाशादिना यः स्वस्य स्पर्शनादिगतो व्यवहारो यथा उर्ध्वलोकाकाशेन धर्मास्तिकायस्य देशः स्पृश्यते इत्यादि तदर्थमिति (अजसमपस्ति) अज्ज्ञा कालस्तत्त्वज्ञानः समयः चणोऽज्ञासमयः स चैक एव यस्मान्मनुजजज्ञाः, अतीतानगतयोरनस्त्यादीनि, कृतं लोकाकाशागतप्रभयदुःखस्य निर्वचनम् ॥ टी. भ. श. उ. २. १०॥

अलोकाकासे णं भंते ! किं जीवा ? पुच्छा तह चेव, गोयमा ! नो जीवा जाव नो अजीवप्पेसा । एगे अजीवद्वदेसे अगुरुयलहुए अणंतेहि अगुरुयलहुयगुणेहिं संजुत्ते सव्यागासे अणंतभागूणे ॥ भ० मू० ॥

अथालोकाकाशं प्रति प्रश्नयन्नाह- (पुच्छा तह चेवस्ति) यथा लोकाकाशस्य तथाहि- (अलोकाकासे णं भंते ! किं जीवा जीवदेसा जीवप्पसा अजीवा अजीवदेसा अजीवप्पएसति) निर्वचनं त्वेषां पराणामपि निषिधत्तया (एगे अजीवद्वदेसेति) अलोकाकाशस्य देशत्वं लोकालोकरूपाकाशद्रव्यस्य भागरूपत्वात् (अगुरुअलहुयत्ति) गुरुत्वपूर्वाव्यपदेशत्वात् (अणंतेहि अगुरुयलहुयगुणेहिं) अनन्तैः स्वपर्यायपरपर्यायरूपेण गुरुत्वपूर्वभावेत्यर्थः । (सव्यागासे अणंतभागूणेति) लोकाकाशस्यालोकाकाशापेक्षयाऽनन्तभागरूपत्वादिति ॥ भ० टी० ॥ श० उ० १० ॥ एकैकस्याकाशप्रदेशस्यागुरुत्वपूर्वाया अनन्ता इति अगुरु लहुशब्दे । शृ० ।

आकाशस्य पर्याया नभोव्योमानन्तरिक्षाकाशादय इति ॥ विशे० ॥ आकाशं नभस्तारापथो व्योमांवरमित्यादिति ॥ अनु० ॥ स्या० ॥ अस्य बहवः पर्याया आगासत्थिकायशब्देऽपि । भ० ।

अचगाहदानलक्षणे सर्वद्रव्याधारभूते महाभूतविशेषे चासूत्रं । शब्दतन्मात्रादाकाशं सुपिरलक्षयामिति ॥ सूत्र० ॥ शब्दतन्मात्रादाकाशं गंधरसरूपस्पर्शवर्जितमुत्पद्यत इति च सत्याः ॥ सूत्र० ॥

आकाशमिति परिभाषिका संज्ञा एकत्वात्तस्य । तच्च संख्यापरिमाणपृथक्त्वसंयोगविभागशब्दाख्यैः पदभिर्गुणैर्गुणवत् शब्दलिङ्गश्चेति वैशेषिकाः सूत्र० ॥ (शब्दस्याकाशगुणत्वनिराकरणमागमशब्दे) (आकाशस्य वर्णगंधादि अस्थिकायशब्दे) अनावृते स्थाने च आकाशमनावृतं स्थानमिति ॥ प्रश्न० ॥ छिद्रे, ॥ गणितादिप्रसिद्धे सूत्राङ्गुच ॥ वाच० ॥

आगासग-आकाशग-त्रि० आकाशगामिनि, ॥ वाच० ॥ स्वनामख्याते भूतविशेषे ॥ प्रश्ना० ॥

आगासगमा-आकाशगमा-स्त्री० गमनं गमः आकाशेन गमो यस्या साऽऽकाशगमा । विधाविशेषे, ॥ आ० म० द्वि ॥ (तथा चार्यवज्रसामिकथायाम्) पदानुसारिणा तेन स्वाभिना प्रस्मृता सती ॥ महापरिनिष्ठाप्यनान्द्रियोद्गध्रे नभोगमा ॥ आ० क० ॥ तेण भगवया पयाणुसारित्तशब्भो पड्डा महापरिनिष्ठो अज्जुयणा तो आगासगमिणि विज्जा उद्धरिया तीए गमणल्लक्षिसेप्पो अयवति ॥ आ० म० द्वि ॥ उक्तमर्थं सस्यगाध्याह-

जेणुद्धरिया विज्जा आगासगमा महापरिणतातो ।

वंदापि अज्जवदरं अपच्छिमो जो सुयपराणं ॥

येनां कृता विधा आगासगमा गमनं गमः आकाशेन गमो यस्यां साकाशगमा महापरिनिष्ठो महापरिनिष्ठानामकाशव्ययनात्सामयवज्रमारुत सर्वहेयधर्मभ्यां जातः प्राप्तः सर्वैरुपादिपयुक्तिरूपैः स्थाः सौ वज्रश्चेति आर्यवज्रस्तं वंदे अपच्छिमो यः अतधराणां दशपूर्वविदां सांप्रतमन्यभ्यांऽपि-

कृतयावन्निषेधस्यापनाय प्रदाननिराचिकीर्षस्तदनुवाद-
तस्तत्रेदमाह-

भण्डं य आहिंदिज्जा जंबुईवं इमाहिंजिजाए ।

गंतूण माणुसनगं विज्जाए एसामविसओ ॥

भणति च वृत्तमाननिर्देशप्रयोजनं प्राग्वत् । आहिंजिन ।
पाठांतरं वा अर्भणिसु य हिडिज्जा इति वभाण, हिंडित पर्य-
टेत जंबुईपमनया विद्यया तथा गत्वा च मानुषनगं
मानुषोत्तरपर्वतं तिष्ठेयमिति वाक्यशेषः । विद्याया एष
योगो वरः ॥

भण्डं य धारेयन्वा न हु दायवा इमा मए विज्जा ।

अण्डिया उ मण्णया होहिंति अतो परं अन्ने ॥

भणति चेति पूर्ववत् । धारयितव्या प्रवचनोपकाराय न पुन-
र्दातव्या इयं मया विद्या । हुशब्दः पुनःशब्दार्थः । किमि-
त्यत आह । अल्पवर्द्धय एव तु शब्द एवकारार्थः भविष्यत्येत-
त्परमन्ये भविष्यत्कालभाविनः ॥ अ० म० द्वि० ॥

आगासग्य-आकाशक-त्रि० प्रकाशके, ॥ सम० ॥

आकाशगत-त्रि० व्योमवर्तिनि, ॥ सम० ॥ औप० ॥ “आगासग-
एणं चक्षेणं आगासगएणं छत्तेणं” आकाशवर्तिना चक्षेणेति
औप० । समवायाङ्गे बुद्धातिशयानधिभूत्येत्याह-
आगासगयं चक्षं आगासगयं छत्तं आगासगयं ओसे य
चामराओ ॥ सम०

आकाशके चक्रं पठे तथा आगासगतं व्योमवर्ति आकाशकं
वा प्रकाशमित्यर्थः । चक्रं धर्मचक्रमिति पठः ॥ ६ ॥ आका-
शके छत्रमिति सप्तमः । एवमाकाशगं छत्रं छत्रत्रयमित्यर्थः
॥ ७ ॥ आकाशके प्रकाशं श्वेतवरचामरे प्रकीर्णके इत्य-
ष्टमः ॥ टी० सम० ॥ अत्यर्थन्तुङ्गे, च ।

आगासगओ कुडभीसहस्सपरिमिडियाभिरामो ।

इंदज्जभो पुरओ गच्छइ ॥ सम० ॥

(आगासगस्रोत्ति) आकाशगतोऽप्यर्थन्तुहमित्यर्थः इति
श्रुतिः ॥ सम० ॥

आगासगामि (न)-आकाशगामिन-त्रि० आकाशगे पद्या-
दौ, । “आगासगामिणो पाणापाणे किलेसंति” ॥ आचा० मू०
अपरे त्वाकाशगामिनः पक्षिण इत्येवं सर्वेऽपि प्राणाः प्राणि-
नोऽप्यन्तः प्राणिन आहारार्थं मत्सरादिना वा क्लेशयंत्युप-
तापर्यंतीति ॥ आचा० ॥

सम्प्राप्ताकाशगतमलम्बिषु, चतुर्विधं देवनिर्णयविद्याधरवा-
युषु च “आगासगामो य पुढोसिया जे” ॥ सूत्र० ॥ ये केच-
नाकाशगामिनः संप्राप्तगमनलम्बयश्चतुर्विधं देवनिर्णयवि-
द्याधरपक्षिवायव इति ॥ सूत्र० ॥

आगासगाना-आकाशयान-न० आकाशे यायतेऽनेन या-क-
रणे ल्युट् ७ त० आकाशगमनसाधने विमाने, । वाच० ।

आगासनल-आकाशनल-न० कटाद्यच्छत्रकुट्टिमं । वाच० ।

आगासन्धिकाय-आकाशास्तिकाय-पुं० अस्तयश्चैव प्रदेशा-
स्तेषां कायः संघातः “गणकायनिकाए खंघे वगं तहंघे
रासां य” इति वचनात् अस्तिकायः प्रदेशसंघात इत्यर्थः ।
प्रश्ना० ॥ सम० ॥ कर्म० ॥ उक्त० ॥ आकाशश्च तदास्त-

कायश्चेत्याकाशास्तिकायः । प्रश्ना० । जी० लोकालोकव्या-
प्यन्तंप्रदेशात्मकामूर्च्छाव्यविशेषे, अनु० । “आगासे तस्स
देसे य तप्पएसे य आहिण” आकाशमाकाशास्तिकायः
जीवपुद्गलयोरवकाशदाय्याकाशमिति सप्तमो भेदोऽरूप्य-
जीवस्येति ॥ उक्त० ॥

(आकाशास्तिकायस्य पर्याया भगवत्याम्) यथा—

आगासन्धिकायस्स णं पुच्छा, गोयमा ! आणेगा अभि-
यणा पं०, तंजहा-आगासेइ वा आगासन्धिकाएति वा
गगणत्ति वा नभेइ वा समेति वा विसमेति वा खेहेति वा
विहेति वा वीमुत्ति वा विवरेति वा अंबरेति वा अंबरसेति
वा छिंजेति वा झुसिरेति वा मग्गेति वा विमुहेसि वा अ-
ट्टेति वा वियट्टेति वा आप्पेरेति वा वोमेति वा भायणेति
वा अंतरिक्खेति वा सामेति वा उवासंतरेति वा आगमेति
वा फलिहेति वा अणंतति वा जेयावण्णे तहप्पगारा
सज्जे ते आगासन्धिकायस्स अभिवयणा पं० ॥ मू० भ० ॥
२० श० २ उक्त० ॥

(आगासेत्ति) आ मर्यादयाऽभिविधिना वा; सर्वेऽर्थाः
काशान्ते प्रकाशान्ते स्वस्वभावं लभन्ते यत्र तदाकाशः । (गग-
णंत्ति) अतिशयगमनविषयत्वाद्गगनं निरुक्तिवशात् ॥
(नभेत्ति) ॥ न भाति न दीप्यत इति नभः (समेत्ति) नि-
स्रोन्नतत्वाभावासम्भे । (विसमेत्ति) दुर्गमत्वाद्विषयं (ख-
हेत्ति) खनने भुवो हाने च त्यागे यद्भवति तत्खहमिति नि-
रुक्तिवशात् (विहेत्ति) विशेषेण हीयते त्यज्यते तदिति
विहायः, अथवा विधीयते क्रियते कार्यजातमस्मिन्निति विधिं
(वीइत्ति) वेचनाद्विविक्तस्वभावत्वाद्बीचः (विवरेत्ति)
विगतवरणतया विवरं (अंबरेत्ति) अंबरेव मातेव जननसा-
धर्म्यादम्बा जलं तस्य राणाहाननिरुक्तिवशात् अंबरं । (अंबर-
सेत्ति) अम्बा पूर्वोक्तयुक्त्या जलं तद्रूपो रसो यस्मान्निरु-
क्तिवशात् अंबरसं । (छिंमेत्ति) छिद्रेच्छेदस्यास्तित्वाच्छिद्रे ।
(झुसिरेत्ति) झुपेः शोषस्य दानाच्छुषिरे । (मग्गेत्ति)
पथिरूपत्वान्मार्गः (विमुहेत्ति) मुखस्यादंरभावादिमुखं ।
(अहेत्ति) अद्यते गम्यते अत्यन्ते वा अतिक्रम्यतेऽनेनेति अर्द्धः
भट्टो वा (वियहेत्ति) स एव विशिष्टो व्यर्थो व्यदो वा ॥
(आहारंत्ति) आधारणादाधारः (वोमेत्ति) विशेषेणावना-
त् व्योम । (भायणेत्ति) भाजनाद्विश्वस्याश्रयणाद्भाजनं ॥
(अंतलिक्खेत्ति) अन्तमध्ये ईत्ता दर्शनं यस्य तदन्तरीक्षं ।
(सामेत्ति) इयामवर्णत्वाच्छामं । (उवासंतरेत्ति) भवका-
शरूपमन्तरं न विशेषादिरूपमित्यवकाशान्तरम् । (आग-
मेत्ति) गमनक्रिया रहितत्वेनागमं (फलिहेत्ति) स्फटिकमि-
व स्वच्छत्वात्स्फटिकम् । (अणंतंत्ति) अन्तवर्जितत्वात् ।
टी० ॥ भ० श० ॥ २० ॥ उ० । २ ॥
वर्णगन्धादिकमर्थिकाय शब्दे ।

आकाशास्तिकायस्य जीवाजीवद्रव्याधारत्वं भगवत्यां
यथा—

आगासन्धिकाएणं भंते ! जीवाणं अजीवाणं य किं पवत्तइ ?
गोयमा ! आगासन्धिकाएणं जीवद्वान्ना य अजीव-
द्वान्ना य भायणभूए एणेण वि से पुण्णे सयं पि माएज्जा

कोडिसपण वि पुणे कोडिसहस्रं पि माएजा, अवगाह-
णालक्खणेण आगासत्थिकाए ॥ भ० १२ श० ४ उ० ॥

आगासत्थिकाएणमित्यादि ॥ जीवद्रव्याणां चाजीवद्र-
व्याणां च भाजनभूतोऽनेन चेदमुक्तं भवति-एतस्मि-
न्सति जीवानामवगाहः प्रवर्तते एतस्यैव प्रक्षितत्वादि-
ति, भाजनभावमेवास्य दर्शयन्नाह-(एणेण वीत्यादि) ए-
केन परमाख्यादिना । (सेत्ति) असौ आकाशास्तिका-
यप्रदेश इति गम्यते, पूर्णो भूतस्तथा द्रव्यामपि ता-
भ्यामसौ पूर्णः कथमेतदुच्यते-परिणामभेदात्, यथा अ-
पवरकाकाशमेकप्रदीपप्रभापटलेनापि पूर्यते, द्वितीयम-
पि तत्तत्र माति यावच्छतपि तेषां तत्र माति तयोपाधि-
विशेषापादितपरिणामादेकत्र पारदर्क्यं सुवर्णकपर्शतं प्र-
विशति, पारदर्क्यभूतं च सर्वोपधिसामर्थ्यात्पुनः पारद-
र्य कर्णः सुवर्णस्य च कर्षणं भवति विचित्रत्वात्पुन-
रलपस्येति ॥ (अवगाहणालक्खणेणंति) ॥ इहावगा-
हनाश्रयभावो जीवतेत्यर्थः ॥ भ० टी० १२ श० । उ० ४ ।

आगासत्थिकायदेस—आकाशास्तिकायदेश-पुं० आकाशास्तिका-
यस्य बुद्धिकल्पिते ऋचादिप्रदेशात्मके विभागे, प्रज्ञा० ॥ जी० ॥
अस्यारूप्यजीवत्वम् ॥ “आगासे तस्स देसे य तप्पएसे य
आहिण्, आकाशस्य देशः कतमो विभागः आकाशा-
स्तिकायदेश इत्यष्टमो भेदोऽरूप्यजीवस्येति ॥ उक्त० ॥

आगासत्थिकायण्पस—आकाशास्तिकायप्रदेश-पुं० । आ-
काशास्तिकायस्य निर्विभागे भागे, प्रज्ञा० जी० ॥ अस्यारूप्य-
जीवत्वम् । “आगासे तस्स देसे य तप्पएसे य आहिण्”
तस्याकाशास्तिकायस्य निरंशो देशस्तत्प्रदेश आका-
शास्तिकायप्रदेश इति नवमो भेदोऽरूप्यजीवस्येति ॥ उक्त० ।

आगासथिगल—आकाशथिगल—न० । शरत्कालिके मे
घविनिर्मुक्ते आकाशखण्डे । जम्बूद्वीपप्रक्षमो कृष्णमणिवर्ण-
नमधिकृत्य । “आगासथिगलेह वा, आकाशथिगलं रा-
रदि मेघविनिर्मुक्ताकाशखण्डं तद्धि कृष्णमतीव प्रति-
भातीति । तदुपादानम् । जं० । जी० ॥ आ० म० प्र० ॥
(तच्च केन स्पष्टमित्याह—प्रज्ञापनायाम्)

आगासथिगलेणं भेते ! किण्णा फुडे कइहि वा कार्णि फुडे ।
किं धम्मात्थिकाएणं फुडे धम्मात्थिकायस्स देसेणं फुडे
धम्मात्थिकायस्स पदेसेहिं फुडे एवं अधम्मात्थिकाएणं ।
आगासत्थिकाएणं एणं भेदेणं । जाव किं पुट्टिकाएणं
फुडे जाव तसकाइएणं फुडे अद्दा समएणं फुडे ? हंता
गोयमा ! धम्मात्थिकाएणं फुडे नो धम्मात्थिकायस्स देशेहिं
फुडे धम्मात्थिकायस्स पदेसेहिं फुडे । एवं अधम्मात्थिकाएणं
वि नो आगासत्थिकाएणं फुडे आगासत्थिकायस्स देसेणं
फुडे आगासत्थिकायस्स पदेसेहिं फुडे जाव वणस्सइकाएणं
फुडे एवं तसकाइएणं सिय फुडे । सिय नो फुडे अद्दा
समएणं देसेणं फुडे प्रज्ञा० १५ पद ॥

(आगासथिगलेणं भन्ते इत्यादि) आकाशथिगलं
लोकः स हि महतो बहिराकाशस्य विततपटस्य थिग-
लमपि प्रतिभाति, भदन्त केन स्पष्टं व्याप्त एतत् सामा-

न्येन स्पष्टमेतदेव विशेषतः प्रदनयति कतिभिः कियत्संख्याकैः
कार्यैः स्पष्टः वाशब्दः पञ्चान्वर्योतनार्थः ककारान्तरं च
सामान्याद्विशेषतः तान् कायान् । प्रत्येकं पृच्छन्ति (किं
धम्मात्थिकाएणं फुडे इत्यादि) सुगमं भगवानाह-हे गो-
तम ! धर्मास्तिकायस्य स्पष्टः धर्मास्तिकायस्य सर्वात्म-
ना तत्रागाहत्वात्, अत एव नो धर्मास्तिकायस्य देश-
न स्पष्टो यो हि येन सर्वात्मना व्याप्तो नासौ तस्यैव दे-
शन व्याप्तो भवति- विरोधात्, प्रदेशैस्तु व्याप्तः । सर्वेषां
मपि धर्मास्तिकप्रदेशानां तत्रागाहत्वात्, एवमधर्मास्तिका-
यविषयेऽपि, निर्वचनं वाच्यम् । तथा नो आकाशास्तिका-
यस्य । सकलेन द्रव्येण स्पष्टः आकाशास्तिकायप्रदेश-
मात्रत्वाद्वाक्यं किन्तु देशेन व्याप्तः । प्रदेशैश्च पृथिव्या-
दयोऽपि सूक्ष्माः सकललोकापन्ना वर्तन्ते ततस्तैरपि सर्वात्मना व्याप्तः (तसकाइएणं सिय फुडे इति) यदा के-
वली समुद्रातगतः सन् चतुर्थे समये वर्तते तदा तेन स्व-
प्रदेशैः सकललोकापूरणात् व्रसकायेन स्पष्टः केवलिनखस-
कायत्वात्, शेषकालं तुन स्पष्टः सर्वत्र व्रसकायनामभावात्
॥ प्रज्ञा० टी० पद १५ ॥

आगासपइट्ठिय—आकाशप्रतिष्ठित—त्रि० आकाशं व्योम तत्र
प्रतिष्ठितो व्यवस्थित आकाशप्रतिष्ठितः । आकाशव्यवस्थि-
ते, । “आगासपइट्ठिण् वाए” ॥ स्था० भ० ॥ “तप्पइट्ठिमो
लंगो” तत्प्रतिष्ठितो लोकस्तदित्यनेनाकाशपरामर्शस्तस्मिन्ना-
काशे प्रतिष्ठितस्तत्प्रतिष्ठितः प्रकर्षेण स्थितवानित्यर्थः
इति ॥ दश० ॥

आगासपंचम—आकाशपंचम—पुं० आकाशं सुपिरलक्षणम् ।
तपंचमं येषां तानि । पृथिव्यादिके पञ्चमभाभूते, । सूत्र० ॥ “पुट-
ठी आउ तेज वाउ आगासपंचम” इति ॥ सूत्र० ॥

आगासपय—आकाशपद—न० । सिद्धश्रेणिगकपरिक्रमंभुत-
भेदः, ॥ सम० ॥

आगासण्पस—आकाशप्रदेश—पुं० आकाशस्य निर्विभागे
भागे, प्रज्ञा० ॥ षोडशाकाशप्रदेशा इति ॥ सूत्र० ॥

आगासफलिह (फालिय)—आकाशस्फटिक—पुं० आ-
काशमिव यदत्यंतमच्छं स्फटिकमाकाशस्फटिकम् । सम० ।
अतिस्वच्छं स्फटिकविशेषः, । “आगासफलिहा मएणं सता-
यपीढेणं सिहासरणेणं, । आकाशस्फटिकमतिस्वच्छं स्फ-
टिकविशेषस्तन्मयेनोपलक्ष्यत इति गम्यम् ॥ भ० ॥ जं० ॥
राज० ॥ आकाशे भवः स्फटिक इव वर्षोपले कर्कोर्ये संहत-
जलवत्पदे तदुत्पादविलयो श्रोपतिराह ॥ उद्धृतः पांसुभिर्भूमेः
प्रचण्डपवनोच्चयात् । मेघमण्डलमानीतमालिन्यपरिचर्जितैः ।
मिश्रणज्जलविन्दूनां पिण्डभावो भवेदिह । ह्यद्विप्रतन्त्येते
द्रवन्ते च पुनः क्षिप्तौ वाच० ॥

आगास (फलिह) फालियसरिसण्पह—आकाशस्फटिकस-
हस्रप्रभ—त्रि० आकाशस्फटिकयोरंकाशरूपस्फटिकस्य वा
सहस्री प्रमा येषां तानि तथा । आकाशस्फटिकानुलये, । औप० ॥

आगास (फलिह) फालियामय—आकाशस्फटिकमय—त्रि०
अतिस्वच्छस्फटिकाविशेषमयः ॥ भ० ॥ “आगासफालियाम-
यं सतायपीढं सिहासरणं” आकाशमिव यदत्यंतमच्छं स्फटिकं
तन्मयं सिंहासने सहपादपीठमिति ॥ सम० । राज० ॥ आ-

काशतुल्यं स्वच्छतया यत् स्फुटिकं तन्मयेन सपादपीठेन सि-
हासनेनैति ॥ औप० ॥

आगासभासिय—आकाशभाषित-न० आकाशे भाषितम् । अल-
क्ष्यशरीराणां कथने, ॥ वाच० ॥

आगासमण्डल—आकाशमण्डल-न० आकाशो मण्डलमिव
नभोमण्डले, आकाशस्य निरवयवत्वेन अनवच्छिन्नत्वेन च
वेष्टनाकारमण्डलाभावेऽपि भूगोलवृत्तोपाधिकृतं तदीयं म-
ण्डलमिव भवति यो हि नभो भागो भूगोलोनाद्वातः सन् वृ-
ष्टिप्रचारपथवर्षालोकधानं तस्यैव भूगोलोपाधिना गोलोका-
रत्वं कल्प्यते एतेनापि प्रमाणेन भूमेर्गोलोकारत्वानुमानम् । य-
दि भूमिर्गोलोकारा न स्यात् कथं तदाऽन्तानवच्छिन्नस्याका-
शस्य गोलोकारत्वमुपलक्ष्येत कस्य चित्प्रापेरेव चास्य भावा-
त् तस्य गोलोकारत्वमुपलक्ष्येत इति कल्प्यम् अन्यस्य च परिधे-
रुत्तरेणात् परितोपात्तं भूमेरेव तथात्वसिद्धिरिति । तस्यागो-
लोकारता तद्वशाच्चाकाशस्य तथात्वकल्पनमिति “आकाश-
मण्डलमध्यमध्यास्ते” । काद० । नभोमण्डलाद्योऽप्यत्र नैत-
त्वाभिमण्डलमभ्युदाशः ॥ सा० द० ॥ वाच० ॥

आगासमार्ग—आकाशमार्ग-पुं० द्रव्यमार्गभेदे, ॥ सूत्र० ॥ आ-
काशमार्गे विद्याधरादीनामिति ॥ सूत्र० ॥

आगासवर्ण—आकाशवर्ण-न० आकाशे वर्णनम् । यात्रा-
प्रदेशेऽपि तदीयवार्क्यं प्रविष्टपात्रेण श्रुत्वा आकाशवा-
क्यत्वेन कलिते नाटकाङ्गे १ वाक्यभेदे, “नेपथ्योक्तम् श्रुतं
तत्र आकाशवर्णनं तथा । समाश्रित्यापि कर्त्तव्यमामुलं
नाटकादिषु” । सा० द० । अलक्षितशरीरतया देवादिभिर्ब्रह्मार्प-
माणे २ वाक्ये च ॥ वाच० ॥

आगासातिवाह (नृ)—आकाशातिपातिन-पुं० आकाशं व्यो-
मानिपततीति । आकाशागमिविद्याप्रभावात् पादलेपादिप्र-
भावाद्वाऽऽकाशमतिक्रामते आकाशाद्वा हिरण्यवृष्ट्या-
दिकमिष्टमनिष्टं वातिशयेन पातयतीत्येवंशीले च ॥ औप० ।
आशादिव्यादिन-पुं० अमूर्त्तानामपि पदार्थानां साधनसमर्थ-
वादिना, “अप्येगह्याविउलमश्विउव्विण्डिदिपता-
चारणा विज्जाहरा आगासातिवाह्यो” ॥ औप० । (आ-
गासातिवाहसि) आकाशं व्योमानिपतत्यतिक्रामति ।
आकाशागमिविद्याप्रभावात् पादलेपादिप्रभावाद्वा आका-
शाद्वा हिरण्यवृष्ट्यादिकमिष्टमनिष्टं वातिशयेन पातयती-
त्येवंशीला आकाशानिपातिन आकाशादिव्यादिनो वा अमूर्त्तं
नामपि पदार्थानां साधनसमर्थवादिन इति भावः ॥ औप० ॥

आगासिर्ज—आकृष्टमु-अव्य० । हठात्समाकृत्यात्मनः समी-
पमानोन्मिलयत्, ॥ विशे० ॥
आगासिय—आकर्षित-त्रि० आकृष्टे, उत्पादिते, ॥ औप० ॥

आकाशित—त्रि० आकाशमम्बरमिति प्रातः । आकाशं गते,
“आगासियाहिंसे अचामराहिं”, आकाशमम्बरमिताभ्यां प्रा-
माभ्यां आकर्षिताभ्यां वा आकृष्टाभ्यामुत्पादितताभ्यामित्य-
र्थ इति ॥ औप० ॥

आगासि—आकाशे-अव्य० । आ+काश-के, । ङारस्याभाषणं य-
त् स्यादशरीरनिवेदनम् । परोच्चारितरिते वाक्यं तदाका-
शे निगद्यते ॥ भरतोक्ते नाटकाङ्गे वाक्यभेदे, ॥ वाच० ॥

आगिउत्तिग—आकृतित्रिक-न० आकृतयः संस्थानानि षट्स-

ह्ननानि षट् आतयः पञ्चैवेवं सप्तदशके आह्वयुपल-
क्षिते त्रिके, ॥ कर्म० ॥

आगु—आकु—आगु-पुं० । अक अग कुटिलायां गतौ, उ-
गा अमिलापायाम्, । “सकोर्व सङ्खणाङ्कुवु अगु तेण हुं-
ति इक्कागा” अक अग कुटिलायां गतौ अनेकार्थत्वा-
द्वातुनाम् अक धातोरौणादिके उगप्रत्यये आगुशब्देऽमिला-
पार्थः ततः स्वामी इक्षोः आकुनामिलापेण करं प्रासार-
यत् शक आप्ययत् तेन कारणेन भवंति इक्ष्वाकुवंशमवा
पेद्वाका इति ॥ आ० क० ॥

आग्राण—आग्राण-त्रि० आ० प्रा० क० १ प्रहीतगन्धे पुष्पा-
दौ, नासिका यस्य गन्धज्ञानं जातं तस्मिन् २ तृप्ते च
भावे क ३ गन्धग्रहणे, घ० तुतौ च न० वाच० । आग्रा इति-
॥ प्र० व्या० ॥

आग्राय—आग्रात्-त्रि० आ-ग्रा-क्त । वा तस्य नत्वाभावः १ ।
गृहीतगन्धे पुष्पादी, २ तृप्ते, ३ अस्पृष्टे च ॥ वाच० ॥

आयं—आख्यातवत्-त्रि० कथयितरि, “आयं मईमं अणुवीय
धम्मं” ॥ सूत्र० ॥ (आयंति) आख्यातवानिति ॥ सूत्र० ॥

आयेअज्जयण—आख्यातवदध्यन-न० सूत्ररुताङ्गप्रथमभुत-
स्कन्धस्य समाध्यध्ययनापरनामधेये दशमेऽध्ययने, तथा च
सूत्रकृताङ्गिर्मुक्तिरुदाह “आयानपदेश्यायं गोणं यामं पुणं
समाहितं” ॥ सूत्र० ॥ आदीयते गृह्यते प्रथममादौ यत्तदा-
दानमादानं च तत्पदं च सुवर्त्तं तिङन्तं वा तदादानपदं ते-
नाधति नामास्याध्ययनस्य यस्मादध्ययनादाविदं सूत्रं ।
(आयं मईमणुवीरधम्ममित्यादि) यथोक्तारध्ययनेषु च-
तुर्थमध्ययनं प्रमादाप्रमादाभिधायकमप्यादानपदेनासंच्य-
मित्युच्यते गुणानिष्पन्नं पुनरस्याध्ययनस्य नाम समाधिरि-
ति ॥ सूत्र० ॥

आपंसण—आपृषण-भावे ल्युट् । मईने, ॥ वाच० ॥ ईपत् धर्ष-
णे, “आघसेज्ज वा” ईपत्पुनः पुनर्वा धर्षयेदिति ॥ आचा० ॥
“जे भिक्खु अप्पणो दंते आघसेज्ज वा पघसेज्ज वा आघ-
संते वा पघसंते वा साइज्जइ । एकदिणं आघसंणं दिणे २
पघसंणंति” ॥ नि० चू० ॥

आघहण—आघट्टक-पुं० आघहयति रोगान् षड्बु । रक्तापामा-
गं, ॥ राजनि० । चालके, त्रि० ॥ वाच० ॥

आयवत्ता—आख्यात्-त्रि० आख्यायके, (प्रह्लापके) ॥ स्थाम् ॥

आघवण—आख्यात्-न० सामान्यविशेषाभ्यां कथने, “आघवि-
ज्जति” । प्राकृतशैल्याऽऽख्यायते सामान्यविशेषाभ्यां कथ्यते
इत्यर्थ इति ॥ सम० ॥ आव० ॥ आख्यापने, । सामान्यविशि-
परूपेण कथने, “दुवासलसजं गणिपिडं आघवेह” सामा-
न्यविशेषरूपत आख्यापयतीति ॥ स्था० ॥

आग्रहण—न० आदाने, ॥ अनु० ॥

आग्राहण—न० आदाने, ॥ भ० ॥

अर्थापन—न० प्रतिपादनतः पूजाप्रापणे, “केवलपण्णेत्तं
धम्मं आघवेज्ज वा” आग्राहयेच्छिष्यानर्थपयेद्वा प्रतिपाद-
नतः पूजाप्राप येदिति) ॥ भ० ॥

आघवणा—आख्यापना-स्त्री० आख्याने, “वहुहि आघवणाहियं”
(आघवणाहियाति) आख्यानेरिति । उपा० । तच्च सामान्यतः

प्रतिपादनम्—“आद्यवर्णाहिय” आख्यापनाभिश्च सामान्यतः
प्रतिपादनेति । ज्ञा० । नित० । भ० ।

आवचित्तं—आख्यातम्—अ० भणितुमित्यर्थे । अंत० । भ० ।

आद्यविषय—आख्यात—त्रि० आ० व्या० कर्मणि क्त० कथिते,
॥ वाच० ॥ “भगवया महावीरेण आद्यविषय” (आवविषयि)
आख्यातवाक्य इति । उक्त० ।

आगृहीत—त्रि० आदत्ते, “आवस्त एति परं आवविषयं पत्र-
विषयं परविषयं” ॥ ग० ॥

आवविषयं प्राकृतशैल्या छन्दसत्वाच्च गुरोः सकाशादागृ-
हीतम् । अन्त० ।

आग्राहित—त्रि० आदापिते, ॥ भ० ॥

अर्थापित—त्रि० प्रतिपादनेन पूजां प्रापित, “केवलपराणात्तं
धम्मं आधवेज्ज वा” आग्राहयेच्छ्रवणार्थापयेद्वा प्रतिपाद-
नतः पूजां प्रापयेदिति ॥ भ० ॥

आद्यवेद्याण—आख्यात—त्रि० कथयति, । आव० ।

आद्यसेन—आवर्षण—त्रि० ईषद्वर्षणं कुर्वति, । नि० चू० ।

आयसावण—आवर्षण—न० ईषद्वर्षणे, [जे भिक्खु णिग्गंथे
णिग्गंथस्स द्दंते अणउ० गारखी० आद्यसावेज्ज वा पधसावेज्ज-
वा आद्यसेनं वा पधसेनं वा साइज्ज] नि० चू० ।

आद्याण—आख्यात—न० कथने, “आद्याइणाणी” ज्ञानी आ-
ख्यात्याच्छ्रे ॥ आच्चा० ॥

आवाय—आख्यात—त्रि० आ० व्या० कर्मणि क्त० कथिते, ॥
॥ वाच० ॥ “आवायंतु सोद्या” आख्यातमेवैतत् कुशील-
विपाकादिकं श्रुत्वा निशम्येति ॥ आच्चा० ॥ भावे क० आशये
च न० “आवायं पुण एगेसि” । सूत्र० ।

नियतिवादिनां पुनरेकवाचित्वाख्यातं अत्र चाविवर्चित्तकर्म-
का अपि अकर्मका भवन्तीति ख्यातिर्धातोर्भावे निष्ठाप्रत्ययस्त-
द्योगे कर्त्तरि पठ्यते ततश्चायमर्थस्तैर्नियतिवादिभिः पुनरिद-
माख्यातं तेषामयमाशय इत्यर्थे इति । सूत्र० ।

आवात—पुं० आ० हन्-घञ् । १ वधे, २ आहनने, ३ ताडने च
आधारे घञ् । ४ वधस्थाने, ॥ वाच० ॥

आहन्त्येते अवनयन्ति विनाशयन्ते प्राणिनां दशप्रकारा अपि
प्राणा यस्मिन् स आघातः । मरण्ये । सूत्र० ॥

आवायकित्—आवातकृत्य—न० अप्रतिस्कारजलांजलिप्रदान-
नपितृषण्डादिके मरणकृत्ये, “आवायकित्वाहेउं नाइ-
अपि विस्पर्माणे । अजे हरति तं वित्तं” सूत्र० । आहन्त्येते-
अवनयन्ति विनाशयन्ते प्राणिनां दशप्रकारा अपि प्राणा
यस्मिन् स आघातो मरणं तस्मै तत्र वा कृतमग्निस्फेकार-
जलांजलिप्रदानपितृषण्डादिकमाघातं कृत्यं तद्व्याधुमा-
दाय कृत्वा पश्चात् ज्ञातयः स्वजनाः पुत्रकलत्रभ्रातृव्याद-
यः । किम्भूता विषयान्वेष्ये शीलं येवान्तेऽप्येऽपि विष-
यैरिषाः सन्तस्तस्य दुःखाजितं वित्तं द्रव्यजातमपहरति स्वी-
कुर्वन्ति । सूत्र० ॥

आ (घ) वायण—आवातन—न० वधस्थाने, ॥ वाच० ॥ “त-
न्य गं मरुं एगं आवातणं पासति” आद्यवर्णितं वधस्थानमि-
ति ॥ ज्ञा० ॥ “आवायणपडिदुवारसंपाविया” आघातनस्य
वध्यर्थात्ममग्नत्वं प्रतिहारं संप्रापिता इति ॥ प्रद० ॥

“आद्यवर्णति जत्थं वा महासंगममयावहूए” ॥ आव० । आ०
चू० ॥ भावे ल्युट् । हनने ॥ वाच० ॥

आधुम्मिय—आधुलिय—आधोलिय—आपहलिय—आधूणि-
त्रि० आ-धुणं क्त० “धूणं धूलं धुलं धुम्मपहल्लाः” इति प्रा०
सूत्रेणैते चत्वार आदेशाः । प्रा० ॥ चलिते, भ्रान्ते च ।
वाच० । धूलइ, धोलइ, धुम्मइ पहल्लइ, इति ॥ प्रा० व्या० ॥

आचंदमूरिय—आचन्दमूर्य—न० यावच्चन्दमूर्यं तावदि-
त्यर्थे, “आचंदमूरियं तह होउ इमा सुप्पतिट्ठति” आचंद-
मूर्यं चन्दमूर्यं यावत्तावत् भवतु अस्तु इयमधिकृता सुप्र-
तिष्ठा शोभनावस्थानमिति ॥ पंचा० ॥

आचरु—आचरुस्—त्रि० आ० चरु-वा० उंसि । आख्या-
नकर्त्तरि, ॥ वाच० ॥

आचेलक—आचेलक्य—त्रि० न विद्यते चेत्तं वस्त्रं यस्य स-
अचेलकस्तस्य भाव आचेलक्यम्—विगतवस्त्रत्वे, ॥ कल्प० ॥

तदात्मके कल्पभेदे च । आचेलक्यधर्म्मोपेतत्वादाचे-
लक्यः । चारित्रलक्षणे धर्म्मं च पुं०—“आचेलको धर्म्मो
पुरिमस्स य पच्छिमस्स य जिणस्स” ॥ पंचा० ॥ भेदा-
दिवहुवक्तव्यताऽचेलशब्दे ॥ कल्प० ॥ वृ० ॥ जी० ॥
पं० चू० ॥ पं० भा० ॥ पंचा० ॥

आचोवत्—आचोक्ष—पुं० अष्टमे पिशाचनिकाये ॥ प्रज्ञा० ॥
आज (य) ग—आजक—न० अजानां समूहः वृत्तं छाग
समूहः, ॥ वाच० ।

आजम्म—आजम्मन्—अव्य० यावज्जीवमित्यर्थे, । “वसिज्ज
तत्थ आजम्मं गेयमा ! संजए मुणी” आजम्म जीवितकालम-
भिव्याप्य यावज्जीवमित्यर्थः । ग० ।

आज (य) म्मसुरहिपत्त—आजम्मसुरभिपत्त—पुं० आज-
म्मसुरभिपत्तमस्य । मरुवकवृत्तं । राजति० ॥ वाच० ॥

आज (य) वंजवीभाव—आजवंजवीभाव—पुं० पुनः पुन-
र्गमनागमने, “आरंभसत्ता पकरंति संतं” संगच्छ पुनरपि
संसार आजवं जवीभावरूपः इति ॥ आच्चा० ॥ “एस मरणा
पमुच्चई” मरणादायुःक्षयलक्षणांमुच्यते आयुषो बन्धना-
भावात् यदि वा आजवं जवीभावादावीचिमरणाद्वा सर्वं
एव संसारो मरणं तस्मात्पमुच्यते इति ॥ आच्चा० ॥

आजा (या) इ—आजाति—स्त्री० आ० जन् किन् आजन-
नमाजातिः ॥ स्या० ॥ आजान्वन्ते तस्यामित्याजातिः । आच्चा० ।
आजनने जन्मनि, । “ताडयित्वा नृणेनापि संवादान्मतिपूर्व-
कम् ॥ एकविंशतिमाजातीः पापयानिपु जायते” ॥ “साच्चैऽ-
नृतं वदन् पाशैर्बध्यते वारुणैर्भूशं । विवशः शतमा जाती-
स्तस्मात् साच्चैर्वदेहतम्” ॥ इति च मनुः ॥ वाच० ॥
आजननमाजातिः सम्बन्धेनगर्भापपाततो जन्मति ॥ स्या० ॥
आजातिस्ततश्च्युतस्य मनुष्यजन्मति ॥ स्या० ॥ आजाय-
न्ते तस्यामित्याजातिः अपि चतुर्ह्यव्यतिरिक्ता मनुष्यादिजा-
तिः भावाजातिस्तु ज्ञानाद्याचारप्रसूतिरयमेव ग्रन्थ इति ॥
॥ आच्चा० ॥

आयाति—स्त्री० अगतौ, आजानिर्जन्म आयातिरागतिति
॥ स्या० ॥ आयातिर्गर्भाभिष्क्रम इति ॥ स्या० ॥

आजीव—आजीव—पुं० आजीवनमाजीवः । भावे यद्वा जीविका-

याम ॥ प्रव० ॥ आजीवनार्थमालम्बने, ॥ वाच० ॥ आ सम-
न्ताज्जीवित्यनेनेत्याजीवः । अर्धनित्ये, ॥ सूत्र० ॥ आजी-
विकायाम्, ॥ व्य० ॥ आत्मवर्त्तनोपाये, ॥ सूत्र० ॥ वाच० ॥
“आजीवमेयन्तु श्रुज्जमाणो पुणो २ विपरियासु वेति” ॥
॥ सूत्र० ॥ आजीमाजीविकामात्मवर्त्तनोपायं कुर्वाणः पुनः
पुनः संसारकान्तारे विपर्ययसं जन्मजरामरणरोगशोकोप-
द्रवमुपैति गच्छति तदुत्तरायाश्चुद्यतो वा तत्रैव निम-
ज्जतीत्ययं विपर्ययस इति ॥ सूत्र० ॥

आजीवनं जातिकुलगणकर्मशिल्पानां गृहस्थसमानाभि-
धानत उपजीवनमाजीवः । उत्पादनादोपविशेषे, ॥ पंचा० ॥
जात्यादिकथनादुपजीवनमाजीव इति ॥ ग० ॥

आजीवस्य भेदादिकमाजीवविपरिणतदोषस्य स्वरूपादिकश्च य-
था पिरडनिर्मुक्तौ ॥

जाईकुलगणकमे सिपे आजीवणा उ पंचविहा ।

सूयाए अमूयाए व अप्पाणं कहेहि एक्केके ॥

आजीवना पंचविधा तद्यथा- जातिमाजीवनीं करोतीत्यर्थः ।
एवं कुलविषया गणविषया कर्मविषया शिल्पविषया च । सा
चाजीवना एकैकस्मिन् भेदे द्विधा तद्यथा-सूचया आत्मानं
कथयति । असूचया च । तत्र सूचा वचननं गिविशेषेण
कथनं । असूचा स्फुटवचनेन ॥ पिरड० ॥ तत्र जात्यादीनां
लक्षणमाह ॥

जाई कुले विभासा गणो उ मल्लाइ कम्म किसिमाई ।

तूणादि सिपण णावज्जगं च कम्मे य आवज्जं ॥

जातिकुले विभाषा विविधं भाषणं कार्यं तच्चैवं जातिब्राह्म-
णादिका कुलमुप्रादि । अथवा मातृसमुत्था जातिः । पितृसमु-
त्यं कुलं । गणो, मल्लादि वृंदं । कर्म, कृष्यादि, शिल्पे तूणादि
तूणनसावनप्रभृति । अथवा अनावर्जकमप्रीत्युत्पादकं कर्म ।
इतरन्तु आवर्जकं प्रीत्युत्पादकं शिल्पं । अन्ये त्वाहुरनाचार्यो-
पदिष्टं कर्म । आचार्योपदिष्टं तु शिल्पमिति ॥ पिरड० ॥
तत्र यथा साधुः सूचया स्वजातिप्रकटनाज्जातिमुपजीवति
तथा दर्शयति ॥

होमायवितहकरणेन जाइ जह सोत्तिपस्स पुत्तोत्ति ।

वसिभो वसे गुरुकुले आयरियगुणे व मूएइ ॥

साधुर्निर्धार्यमट्टन् ब्राह्मणगृहे प्रविष्टः सन् तस्य पुत्रं होमादि-
क्रियाः कुर्वाणं दृष्ट्वा तदभिमुखं प्रति स्वजातिप्रकटनाय
जल्पति । होमादिक्रियाणामवितथकरणेन एष तव पुत्रो
ज्ञायते यथा श्रोत्रियस्य पुत्र इति । यदि वा उचित एष सम्यग्
गुरुकुले इति ज्ञायते ॥ अथवा सूचयत्येष तव पुत्र आत्मन
आचार्यगुणान् ततो नियमादेष्टु महानाचार्यो भविष्यति ।
तत्र एवमुक्ते स ब्राह्मणो वदति साधो ! त्वमवश्यं ब्राह्मणो
येनेत्यं होमादीनामवितथत्वं जानामि साधुश्च मैनेनाऽत्र
तिष्ठते एषाच्च सूचया स्वजातिप्रकटकं अत्र चानेके दोषाः
तथाहि यदि स ब्राह्मणो भद्रकस्तीर्हं तज्जातिपक्षपातात्प्रभू-
तमाहारादिकं दापयति । तदपि च जात्युपजीवननिमित्तमिति
भगवता प्रतिनिषिद्धमथ प्रातस्तर्हि भ्रष्टोऽयं पापात्मा ब्राह्मण्यं
परित्यक्तमिति विचिंत्य स्वगृहनिष्काशनादि करोति अस्-
चया तु जान्या जीवनं पृष्टोऽपृष्टो वा आहारादर्थं स्वजाति
प्रकटयति यथाहं ब्राह्मण इति । तत्राप्यनन्तराका एष दोषाः

एवं क्षत्रियादि जाति प्रविष्टोऽपि एवं कुलादिध्वपि भावनी-
यम् ॥ पिंड० ॥ प्रव० ॥

एतदेव किंचिद्व्यक्तिकुर्वन्नाह—

सम्ममसम्मा किरिया णेण कुणाहिया च विवरीया ।

समिहा मंताहुयट्ठणा जागकाले य योसाई ॥

साधुर्निर्धार्यमट्टन् कचित् ब्राह्मणगृहे प्रविष्टः सन् तस्य
पुत्रं होमादिक्रियाः कुर्वाणं दृष्ट्वा पितरं स्वजातिप्रकटनाय
जल्पति अनेन तव पुत्रेण सम्यक् असम्यक् होमादिका
क्रिया कृता । तत्रासम्यक् त्रिधा तद्यथा न्यूना अधिका
विपरीतावा । सम्यक् समिदादीन् घोषादींश्च यथावस्थिताना-
धित्य तत्र समिध इधमखंडानि, मंत्राः प्रणवप्रभृत्तिका अ-
क्षरपद्धतयः । आहुतिरग्नौ घृतादिः प्रक्षेपः । स्थानमुत्कुटादि
यागोऽवधेमादिः । कालः प्रभातादिः । धोषा उदात्ताद्य-
न्नादिशब्दात् ह्रस्वदीर्घादिधर्मपरिग्रहः । एवं चोक्ते स
साधुः ब्राह्मणं जानाति । तथा च सति भद्रे प्राति पूर्ववत् दो-
षा वक्तव्याः । उक्तं जातेरुपजीवनम् ॥ पिंड० ॥

अथ कुलाद्युपजीवनमाह—

उगाईकुलेसु वि एवमेव गणिमण्डलपवेसाइ ।

देउलदरिसणभासाउवणयेण देउमाईया ॥

एवमेव जात्यादिवत्कुलादिध्वपि उप्रादिपुपजीवनमवगंत-
व्यम् । यथा कोऽपि साधुरष्टकुले भिक्षार्थं प्रविष्टस्तत्र च
तत्पुत्रं पदान्तरं यथावदारक्तकर्मनिर्णयज्ञानं दृष्ट्वा
तत्पितरमाह—योऽयं ते तव पुत्रोऽपवेदितोऽपि यथायोगं पदा-
तीनां नियोजनेनोत्तमकुले सम्भूत इति । ततः स जानात्येयो-
ऽपि साधुरष्टकुलसमुत्पन्न इति, इदं तु सूचया स्वकुलप्रका-
शनं । यदा तु स्फुटं वा चैष स्वकुलमावेदयति यथाहमुग्र-
कुलो भोगकुल इत्यादि । तदा असूचया प्रकटनं तेषां भद्रप्राति-
त्वे पूर्वोक्तानुसारेण दोषा वक्तव्याः तथा गणविषये मंडल-
प्रवेशादि इहाकखलके प्रविष्टस्यैकस्य मल्लस्ययहस्य भूखंडे
तन्मंडले तत्र वर्तमानस्य प्रतिर्द्विज्ञो मल्लस्य विबोधाया यः
प्रवेशस्तदादिशब्दात् ग्रीवाग्रहादिपरिग्रहः । तथा देवकुल-
दर्शनं युद्धप्रदेशे चामुण्डाप्रतिमाप्रणमनं । भाषोपनयनं प्रति-
मल्लहानाया तथा तथा वचनदौकनं देवादिका धरणीपान
उभांयुद्धप्रभूयः । एतान् गुणान् गृहे प्रविष्टः सन् तत्पुत्र
स्य प्रशंसति । तथा च सति तेन ज्ञायते यथैषोऽपि साधुर्मल्ल
इत्यादि प्रावन् ॥ पिंड० ॥

कर्म शिल्पयोराजीवनमाह—

कत्तिर पओयाणवेक्खवत्तुवहुवित्थेरेसु एमेव ।

कम्मेसु य सिपेसु य सम्ममसम्मेसु मूएइ ॥

कर्मसु शिल्पेषु च एवमेव कुलादिविषोपजीवनं वक्तव्यम्
कथमित्याह—कत्तिर कर्मणां शिल्पानां च विधायक उपल-
क्षणमेतद्विधायके च वर्णिजादौ । समी चात्र षष्ठ्यर्थं ततोऽ
यमर्थः । कर्तुः कारापकस्य च प्रयोजनापक्षेण भूमिविलेखनादि
प्रयोजननिमित्तं ध्रियमाणेन हलादिषु वस्त्रसूत्रे चात्र विभक्ति-
लोप आर्पत्वात् । बहुविस्तारेषु प्रभूतेषु नानाविधेषु च सम्य-
क् असम्यगिति वा प्रोच्यमानेषु दोषभनानि अशोभनानिति
वा कथ्यमानेषु यदात्मनि कर्मणि शिल्पे वा कौशलहानपनं
तत्तयोपजीवनं इयमत्र भावना । भिक्षार्थं प्रविष्टः सन् साधुः

से जे इमे गामागर जाव सन्निवेशेसु आजीवका भवति ।
तं जहा—दुधरंतरिया । तिघरंतरिया सत्तघरंतरिया उष्ण-
लवेटिया घरसमुद्राणिया विज्जुअंतरिया उट्टिया सप्पणा ।
तेणं एयास्वरेणं विहारेणं विहरमाणे वड्डं वासाइं परियायं पाउ-
णिता कालमासे कालं किच्चा उक्कोसेणं अच्चुए कप्पे
देवत्ताए उववत्तारो भवति । तेहिं तेसिं गती वावीसं साग-
रावसाइं ठिती अणाराहका सेसं तं चे व ॥ १७ ॥
औप० म० ॥

आजीविका गोशालकमतानुवर्तिनः (दुर्धरतरियत्ति) एकत्र गृहे भिक्षां गृहीत्वा येऽभिग्रहविशेषाद् गृहद्वयमतिकस्य पुनर्भिक्षां गृह्णति न निरन्तरमेकान्तरं वा ते द्विगृहान्तरिकाः । ते गृहे अन्तरं भिक्षाग्रहणे येषामस्ति ते द्विगृहान्तरिकाः इति निर्वचनम् । एवं त्रिगृहान्तरिकाः समगृहान्तरिकाश्च (उपप्लवेट्टियत्ति) उत्पलवृन्तानि नियमविशेषात् गृह्यतया भैक्षत्वेन येषां सन्ति ते उत्पलवृन्तिकाः (घरसमुदाणियत्ति) गृहसमुदायं प्रतिगृहे भिक्षाया येषां प्राद्यतयाऽस्ति ते गृहसमुदानिकाः (विज्जुयंतरियत्ति) विद्युति सत्यां अन्तरं भिक्षाग्रहणस्य येषामस्ति ते विद्युदन्तरिका विद्युत्सम्पाते भिक्षां नाटन्तीति भावार्थः (उट्टियासमण्यत्ति) उट्टिका महान्मृगमयो भाजनविशेषस्तत्र प्रविष्टा ये श्राम्यन्ति तपस्यन्तीत्युट्टिकाश्रमणाः । एषां च पदानामुत्प्रेक्षया व्याख्या कृतेति ॥ अ०प० टी० ॥

कुशीलभेदे, च ॥ अ०प० ॥ (तस्य भेदाद्याजीवशब्दे) । सामायिककृतः श्रावकस्य कोऽपि भावडमपहरेत्तत्कस्येति आजीविकवृत्त्या सामाह्यकयशब्दे,)

आजीवियभय—आजीविकाभय—न० निर्द्वेनः कथं दुर्मित्तादावात्मानं धारयिष्यामीत्येवंरूपे भयभेदे, ॥ अ०प० ॥

“आजीवियभयगत्था मूढाणो साहुणो णेया” ॥ पंचा० ॥ अजीवनमाजीविका निर्वाहस्तद्भावनया यद् भयं भीतिस्तदाजीविकाभयं तेन प्रस्ता अभिभूता ये तथा गृहस्थैर्विश्रान्तिगुणत्वावचनादिविरहिता वा कथं निर्वेक्ष्याम इत्यभिप्रायवन्त इत्यर्थः । मूढाः परलोकसाधनवैमुक्त्येनेहलोकप्रतिवद्वत्त्वान्नो नैव साधवो ज्ञेया ज्ञातव्या इति गार्थाः ॥ पंचा० ॥

आजीवियसमय—आजीविकसमय—पुं० गोशालकसिद्धान्ते, आजीवियसमयस्स णं अयमष्टे पण्णत्ते अक्खीणपडिभोइणो सव्वसत्ता से हंता छेत्ता भेत्ता लुपित्ता विलुपित्ता उद्वइत्ता आहारमाहारेति ॥ भ० मू० श० ८ उ० ५ ॥

आजीविकसमयस्य गोशालकसिद्धान्तस्य (अयमर्हति) इदमभिधेयं (अक्खीणपरिभोइणो सव्वसत्तत्ति) अक्कीणमक्कीणयुष्कमप्रासुकं परिभुज्यत इत्येवंशीला अक्कीणपरिभोगिनो ऽथेवप्रत्ययस्य स्वार्थिकत्वाद् अक्कीणपरिभोगा अनपगतहारभोगशक्य इत्यर्थः । सर्वसत्त्वा असंयतसर्वप्राणिनो यथेवं ततः किमप्याह (से हंत्यादिसेत्ति) ततः । (हंत्यत्ति) हत्वा लमुडादिनाऽभ्यवहार्यं प्राणिजातं कृत्वा ऽसिपुत्रिकादिना द्विधा कृत्वा भित्त्वा शूलदिना भिन्नं कृत्वा लुप्त्वा पद्मदिनोपनेन विलुप्य त्वचो विलोपनेनाऽप्यद्रव्य विनाश्याहारमाहारयन्ति ॥ भ० ॥ टी० ॥

आजीवियमुत्त—आजीविकमुत्त—न० गोशालकप्रवर्तितपाखण्डमुत्त, । “आजीवियमुत्तपरिवाडीय” गोशालकप्रवर्तितपाखण्डमुत्तपरिवाद्येति (एतद्वक्तव्यत्वात्, मुत्तशब्देऽपि) ॥ सम० ॥

आजीविया—आजीविका—स्त्री० । आजीवयति आजीवयिष्यति । जीविकायाम्, वृत्तौ, जीवनायं व्यापारं, ॥ वाच. ॥ आजीवनमाजीविका निर्वाहं, ॥ पंचा० ॥ आजीविका च

सत्तिरुपायैः स्याद्वाणिज्येन १ विद्यया २ कृष्या ३ शिल्पेन ४ पाशुपाल्येन ५ सेवया ६ भिक्षया ७ च तत्र वाणिज्येन वणिजां १ विद्यया वैद्यादीनां २ कृष्या कौटुंबिकादीनां ३ पाशुपाल्येन गोपालादीनां ४ शिल्पेन चित्रकारादीनां ५ सेवया सेवकानां ६ भिक्षया भिक्षाचरणोऽप्यः ।

आजीवियादोस—आजीविकादोष—पुं० । चतुर्थे उत्पादनादोषे यदा गृहस्थस्य ज्ञाति कुलं ज्ञात्वा ऽऽत्मीयमपि साधुस्तमेव ज्ञाति तदेव कुलं स्वकीयं प्रलं साध्याहारं गृह्णाति तदाऽऽजीविकादोषश्चतुर्थ इति ॥ उत्त० ॥

आजीवियोपासग—आजीविकोपासक—पुं० । आजीविका गोशालकशिष्यास्तेषामुपासक आजीवोपासकः ॥ उपा० ॥ गोशालकशिष्यश्रावके, ॥ भ० ॥ ते च भगवत्याम्—आजीविकसमयमधिकृत्य दर्शिता यथा ॥

तत्त्व खलु इमे दुवालस आजीवियोवासगा भवन्ति, तंजहा ताले १ तालपल्लवे २ उव्विहे ३ संविहे ४ अवविहे ५ उदए ६ नामुदए ७ नमुदए ८ अणुवालए ९ संखवालए १० अणपले ११ कायरिण १२ इच्चेए दुवालस आजीवियोवासगा अरहंतेदवयागा अम्मापिउसुसूसगा पंचफलपडिकंता तं० उउवेरहिं वडेहिं वोरहिं सतरेहिं पिलक्खुहिं पल्लुहमुणकंदमूलविज्जगा अणिल्लछिण्णिं अणक्किण्णिण्णिं गोणेहिं तसपाणविज्जिण्णिं वित्तेहिं वित्तिं कपेमाणा विहरंति । एए विताव एवं इच्छंति किमं पुण जे इमे समणोवासगा भवन्ति तेसिं णो कप्पंति इमां पण्णरसकम्मादाणां सयं करेत्ताए वा कारेत्ताए वा करंतं वा अण्णं समणुजाणेत्ताए तं०—इंगालकम्मे वणकम्मे साडीकम्मे भाडीकम्मे फोडीकम्मे दंतवाणिजे लक्खवाणिजे केसवाणिजे रसवाणिजे विसवाणिजे जंतपीलणकम्मे निल्लछणकम्मे दवग्गिदावणया सरदहत्तलवपरिसोसणया असईपोसणया इच्चेए समणोवासगा सुका सुकाभिजाइया भविष्या भविता कालमासे कालं किंचा अण्णयरेसु देवलेएसु देवत्ताए उववत्तारो भवन्ति । कइविहाणं भंते ! देवलोगा प० ? गोयमा ! चउव्विहा देवलोगा प०, तंजहा—भवनवासी जाव वेमाणिया देवा संवं भंते भंतत्ति । भ० ॥ ८ ॥ श० ५ उ० ॥

(अरहंत देवयार्गत्ति) गोशालकस्य तत्कल्पनमाऽहंत्वात् (पंचफलपीडकंतेत्ति) फलपंचकाभिज्ञत्वा उदुम्बरादीनि च पंच पदानि पंचमी बहुवचनान्तानि प्रतिक्रान्तशब्दानुस्मरणान्निदि । (अनिल्लच्छिण्णिं) अवर्धितकैः । (अणक्किण्णिं) अनस्तितैः (एए वि ताव एवं इच्छंति) एतेऽपि तावद्विशिष्टयोग्यताविकला इत्यर्थः ॥ एवं इच्छंति ॥ असुना प्रकारेण बांद्धन्ति धर्ममिति गर्म्यं (किमं पुण इत्यादि) किं पुनर्य इमे श्रमणोपासका भवन्ति ते नेच्छंती-

ति गम्यम इच्छत्येवेति विशिष्टतरदेवगुरुप्रवचनसमाधित-
त्वात्तर्पणं ॥ तत्पत्ति ॥ तत्र एवं स्थिते असंयतसत्त्ववर्गे
हननादिदोषपरायण इत्यर्थः । आजीविकसमये वाधिकरण-
भूते द्वादशेति विशेषानुष्ठानवत्वापरिगणिता आनन्दादि-
ध्रमणोपासकवदन्यथा बहवस्ते ॥ (तालेति) तालाभिधान
एक एवं तालप्रलंबादयोऽपि ॥ टी० ॥ भ० ॥

आजुच—आयुक्त—त्रि० । अग्रमत्ते, “अचत्थं जुक्तो आजु-
चो वा” अग्रमत्त इत्यर्थ इति ॥ नि०चू० ॥

आडवर—आडवर—पुं० । आड+वि-च्चेपे, अरन् १ हर्षे,
२ दर्पे, ३ तूर्यस्वने, ४ आरम्भे, ५ सरम्भे, ६ अक्षिलोम्नि,
घनगर्जिते, ७ आयोजने च, मत्वर्थे इति । आडम्बरिन् ।
तद्युक्ते, त्रि० ॥ वाच० ॥ पट्टहे, “आडम्बरो धेवइयं”
स्था० ॥ अनु० ॥ यत्ने, “पाणाडवरे अरुहे पाणत्ति मायगा
तेसि आडम्बरो जक्खो हरिमिको वि भणंतीति ॥ आव०
॥ आ०चू० ॥ यत्नायतने, ॥ व्य० ॥

आडविय—आडविक—त्रि० । अटव्यां चरति भवो वा ठक् ।
अरण्यचारिणि, ॥ वाच० ॥

आडहन—आडहन—न० । आ-दह भावे ल्युट् । आ समन्तादहने,
“श्रुलं वियासे मुहे आडहंति”, मुखे विकाशे कृत्वा स्थूलं
वृहत्तायोर्गोलादिकं प्रक्षिप्तं आ समन्तादहंतीति ॥ सूत्र० ॥
दाहे, २ हिंसायां, ३ कुत्सने च । आदहतेऽत्र आधारे ल्यु-
ट् ४ श्मशाने, ॥ वाच० ॥

आडि—आडि—आ—अट्-इण । १ शरारिपक्षिणि २ मत्स्य-
भेदे च । जातिवत्त्वेन स्त्रियां वा डीप् ॥ वाच० ॥

आडि—पुं० । अड् उद्यमे इण । स्वनामख्याते मत्स्यभेदे । शरा-
रिवहगे च । पुं० खी० खीत्वे वा डीप् स्वायं कन् आडिका-
ऽव्यत्र ॥ वाच० ॥

आडोव—आडोव—पुं० आ तुप् घञ्-पृषो० टत्वम् । दर्पे,
सरम्भे, ॥ वाच० ॥ आडम्बरे च ॥ उपा० ॥ स्फारतायाम्,
॥ ज्ञा० ॥ यातजन्त्ये इतरशब्दे, ॥ वाच० ॥

आडई—आडकी—खी० आडोक्ते अच् पृषो गौ० डीप्
गुच्छात्मके घनस्पतिभेदे, ॥ प्रज्ञा० ॥ “आडकी तुवरी
रवा मथुरा शीतला लघुः । प्रादिह्यां वातजननी वर्या
पित्तकफास्त्रिजित्” ॥ भावप्र० ॥ फले, अस्य पुंस्त्वमपि “आ-
डकाश्च मरूराश्च कोद्रवान् लघ्वां त्यजेत्” ॥ काशी० स्त०
वैश्वदेवः, वर्जने, ॥ वाच० ॥

आडग(य)—आडक—पुं० आडोक्ते आ-डौक्-घञ्-पृ-। चतुष्प्र-
स्थान्त्येक धान्यप्रमाणविशेषः, ॥ अनु० ॥ “चउपत्थमादयं”
॥ औप० उयो० ॥ आ० म० ॥ ज्ञा० ॥ उक्त० ॥ चतुर्भिः प्र-
स्थैरादक इति ॥ तं० ॥ “आडकं तंदुलानं सिद्धंति” ॥ आ०
चू० ॥ आ० म० ॥ “अट्मुष्टि भवेत् कुचिः कुश्चयोऽष्टौ तु
पुष्कलम् । पुष्कलानि च चत्वारि आदकः परिकीर्तित”
इति ॥ वाच० ॥

आडत्त—(आगद्)—आगद्—त्रि० आ रभ क० मलिनोभय

शुक्तिभुमारब्धपदातमं इलावहसिप्लादिकादत्तपादकं” इति
प्राकृतसूत्रेणादत्त इत्यादेशो वा पक्षे आरब्ध इति ॥ प्रा० ।
कृतारम्भणे, भावे क० आरम्भे, न० । वाच० । अवरुद्धे,
सा दाउं आदत्ता” सा संघाटे दातुं प्रवृत्ता परावर्तयितुं
व्याख्यातुं च प्रवृत्तित्यर्थ इति ॥ व्य० ॥

आडप्—आरब्ध—“आरभेराडप्पः” इति सूत्रेणाङ्पूर्वस्य
रभेः कर्माभावे आडप् इत्यादेशो वा यक्लुक् च आड-
प्पइ । पक्षे आर्द्धाव्यइ ॥ प्रा० ॥

आडव—आरंभ—पुं० । आ-रभ० भावे घञ् “आडो रभे
रम्भदवौ” इति प्राकृतसूत्रेण रभे रम्भदव इत्यादेशो वा
॥ प्रा० ॥ आरंभणे, ॥ वाच० ॥ आरम्भइ आडवइ आरभइ
॥ प्रा० ॥

आडात्ता—आहत्य—अव्य० । आ० ह० ल्यप् । सम्मात्येत्यर्थं,
॥ वाच० ॥ “एयमट्ठं णो आडाइ” नाद्रियते तत्रार्थेऽनाद-
रवान् भवतीति ॥ भ० ॥ स्था० ॥

आढायमाण—आद्रियमाण—त्रि० । आदरक्रियाविषयीक्रिय-
माणे, ॥ जी० ॥ “परं आढायमाणे” परमत्यर्थमाद्रियमाण
इति अत्यर्थमादरवाच् भवतीति ॥ आत्मा० ॥

आडिच्च—आट्ट्य—त्रि० । आ० ह० कर्मणि क्यप् । आदरणीये
आदत्तव्ये, ॥ वाच० ॥

आडिद—आट्टन—त्रि० आ० ह० कर्त्तरि क्त “आहंतेर्दिः” इति
प्राकृतसूत्रेण णिदादेशः ॥ प्रा० ॥ सादरे, कृतदरे, कर्मणि
क्त । यस्यादरः कृतस्तस्मिन्, ॥ वाच० ॥ आदरक्रियाविष-
यीकृते, ॥ जी० ॥ सम्मानितं, पूजितं च ॥ वाच० ॥ आद-
रे, न० ॥ आव० ॥

आण—आण(न)—पुं० । उच्छ्वासक्रियायाम्, ॥ प्रज्ञा० ॥ स च
प्रज्ञापनायाभैरयिकादिदण्डकक्रमेण दर्शितो यथा—

णेरइया णं भंते । केवइकालस्स आणमंति वा पाणमंति वा
उसंसंति वा नीसंसंति वा ? गोयमा ! सततं संतयामेव
आणमंति वा पाणमंति वा उसंसंति वा नीसंसंति वा
॥ प्रज्ञा० ॥

(नेरइया णं भंते ! इत्यादि) नेरयिका गमिति वाक्पथाल-
कारे (भन्दन् ? केवइकालस्स इति) प्राकृतशैल्या एवमर्थं
तृतीयार्थं पट्टी, ततोऽयमर्थः कियतः कालात् कियता का-
लेन आणमंति ॥ आनेति ॥ “अन प्राणने इति धातुपाठात्”
मकारो लाक्षाणिक एवमन्यथापि यथायोगं परिभाषनीयं
(पाणमंति) प्राणंति वाशब्दौ समुच्चयार्थौ एतदेव पद-
द्वयं क्रमेणार्थतः स्पष्टयति (उसंसंति वा नीसंसंति वा)
यदेवोक्तं—आनेति तदेवोक्तमुच्छ्वाससंति तथा यदेवोक्तं
प्राणंति तदेवोक्तं निःश्वसंति अथवा आनमंति प्राणमंति
णम प्रकृत्ये शब्दे इत्यस्य दृष्टव्यं धान्वाग्मनेकार्थतया
श्वसनातीत्यस्याप्यविरोधः । अपरे व्याकक्षते । आनेति प्रा-
णतीत्यनेनान्तः स्फुरन्ति उच्छ्वाससिःश्वसक्रिया परिगृ-
ह्यते उच्छ्वासन्ति निःश्वसंतीत्यनेन तु बाह्याः एवं गौत-
मेन प्रभेदे कृते भगवानाह—गौतम ! सततमविरहितं अति-
दुःखिता हि नेरयिका दुःखितानां च निरन्तरमुच्छ्वास

निःश्वासी तथा लोके दर्शनात् । तच्च सततं प्रायो वृत्त्याऽपि स्यादत आह (संतयामिव) सततमेव अनवरतमेव नैकोऽपि समयस्तद्विरहकालो दीर्घमेवं प्राकृतत्वात्, आनमतीत्यादौः पुनरुच्चारणं शिष्यवचने आदरोपदर्शनार्थं गुम्भिरात्रियमाणवचना हि शिष्याः संतोषयन्तो भवन्ति । तथा च सति पौनःपुन्येन प्रश्नश्रवणार्थं निर्णयादिषु घटन्ते, लोके चादेववचना भवन्ति एवं प्रभूतमव्योपकारस्तीर्थमिच्छिष्य ॥ टी० प्रज्ञा० ॥ भ० ॥

अमुरकुमारा णं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा पाणमंति वा ऊससंति वा नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं सत्तण्हं थोवाणं, उक्कोसेणं सातिरेगस्स पक्खस्स आणमंति वा जाव नीससंति वा । नागकुमारा णं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा पाणमंति वा ऊससंति वा नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं सत्तण्हं थोवाणं, उक्कोसेणं मुहुत्तपुहुत्तस्स । एवं जाव थणियकुमारा णं । प्रज्ञा० सू० ।

अमुरकुमारसूत्रे (उक्कोसेणं सातिरेगस्स पक्खस्स इति । इह देवेषु यस्य यार्वति सागरोपमाणि स्थितिस्तस्य तावत्पक्षप्रमाण उच्छ्वासनिःश्वासाक्रियाविरहकालः । अमुरकुमाराणां चोत्कृष्टा स्थितिरिदं सातिरेकं सागरोपमं “चमरवल्गिसारमहियमिति वचनात्, ततःसातिरेगस्स पक्खस्सेत्युक्तं सातिरेकपक्षादुध्वमुच्छ्वसंतीत्यर्थः । प्रज्ञा० टी० (सत्तण्हं थोवाणंति) सत्तानं स्तोकाणामुपरीति गम्यते स्तोकात्तृणां चैवमाचक्षते “हट्टस्स अण्णवागलुस्स निरुवकिट्टस्स जंतुणो । एगे ऊसासणीसासे एस पाणुत्ति बुब्बइ” ॥ १ ॥ सत्त पाणूणि से थोवे सत्त थोवाणि वालवे । लवायां सत्तहत्तरिए एस मुहुत्ते वियाहिएत्ति ॥ २ ॥ इदं जघन्यमुच्छ्वासादि तज्जघन्यस्थितिकानाश्रित्यावगन्तव्यमुत्कृष्टं चोत्कृष्टस्थितिकानाश्रित्येति ॥ भ० टी० ॥

(मुहुत्तपुहुत्तस्सति) मुहुत्तं उक्तलक्षण एव पृथक्कवन्तु द्विप्रभूतिरानवश्यः संख्याविशेषः समयो प्रसिद्धः ॥ भ० टी० ॥ पुढवीकाइया णं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा जाव नीससंति वा ? गोयमा ! वेमायाए आणमंति वा जाव नीससंति वा एवं जाव मणुस्सा । वाणमेतरा जहा नागकुमारा ॥ प्रज्ञा० मू० ॥

पृथिवीकायिकम्बुं (वेमायाए इति) विपमामात्रा तथा । किमुक्तं भवति । अनियतविरहकालमात्रप्रमाणास्तोषामुच्छ्वासनिःश्वासाक्रिया ॥ प्रज्ञा० टी० ॥ भ० ॥

जोइसिया णं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं मुहुत्तपुहुत्तस्स उक्कोसेणं वि मुहुत्तपुहुत्तस्स जाव नीसमंति वा ॥ प्रज्ञा० ॥

(जहन्नेणं मुहुत्तपुहुत्तस्सेत्यादि) पृथक्कवं द्विप्रभूतिरानवश्यमत्र यज्जघन्यं मुहुत्तपृथक्कवन्तद्वित्रा मुहुत्ताः, यच्चोत्कृष्टं तद्वै नव वेति, ॥ टी० ॥ भ० ॥

वेमाणिया णं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं मुहुत्तपुहुत्तस्स उक्कोसेणं तेवीसाए पक्खाणं जाव नीसमंति वा । सोहम्मदेवा णं

भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं मुहुत्तपुहुत्तस्स उक्कोसेणं दोण्हं पक्खाणं जाव नीससंति वा । ईसाणगदेवा णं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं सातिरेगस्स मुहुत्तपुहुत्तस्स उक्कोसेणं सातिरेगाणं दोण्हं पक्खाणं जाव नीससंति वा सण्हं कुमारेदेवा णं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं दोण्हं पक्खाणं उक्कोसेणं सत्तण्हं पक्खाणं जाव नीससंति वा । माहिंदगदेवा णं भंते ! केवइकालस्स जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं दोण्हं पक्खाणं सातिरेगाणं, उक्कोसेणं सातिरेगाणं सत्तण्हं पक्खाणं जाव नीससंति वा । वेभलोयेदेवा णं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं सत्तण्हं पक्खाणं, उक्कोसेणं दसण्हं पक्खाणं जाव नीससंति वा । लंतगदेवा णं भंते ! केवइकालस्स जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं दसण्हं पक्खाणं, उक्कोसेणं चउदसण्हं पक्खाणं जाव नीससंति वा । महामुक्कदेवा णं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं चोदसण्हं पक्खाणं उक्कोसेणं सत्तरसण्हं पक्खाणं जाव नीससंति वा । सहस्सारगदेवा णं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं सत्तरसण्हं पक्खाणं उक्कोसेणं अट्टारसण्हं पक्खाणं जाव नीससंति वा । आणयेदेवा णं भंते ! केवइकालस्स जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं अट्टारसण्हं पक्खाणं उक्कोसेणं एणुणवीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा । पाणयेदेवा णं भंते ! केवइकालस्स जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं एणुणवीसाए पक्खाणं उक्कोसेणं वीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा । आरणदेवा णं भंते ! केवइकालस्स जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं वीसाए पक्खाणं उक्कोसेणं एकवीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा । अच्चुयेदेवा णं केवइकालस्स जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं एकवीसाए पक्खाणं उक्कोसेणं वावीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा । हेट्टिमहेट्टिमगेविज्जेदेवा णं भंते ! केवइकालस्स जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं वावीसाए पक्खाणं उक्कोसेणं तेवीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा हेट्टिमपज्जिमगेविज्जेदेवा णं भंते ! केवइकालस्स जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं तेवीसाए पक्खाणं उक्कोसेणं चउव्वीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा । हेट्टिमउवरिमगेविज्जा णं देवा णं भंते ? केवइकालस्स जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं चउव्वीसाए पक्खाणं, उक्कोसेणं पणवीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा । मज्झिमेहेट्टिमगेविज्जा णं देवा णं भंते ! केवइ-

कालस्स जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं पण-
वीसाए पक्खाणं उक्कोसेणं छवीसाए पक्खाणं जाव नीस-
संति वा मज्झिममज्झिमेण विज्जगा णं देवा णं भंते ! केवइ-
कालस्स जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं छवीसा-
ए पक्खाणं उक्कोसेणं सत्तावीसाए पक्खाणं जाव नीससं-
वा मज्झिमउवरिमगेविज्जगा णं देवा णं भंते ? केवइकालस्स
जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं सत्तावीसाए पक्खाणं
उक्कोसेण अट्ठावीसाए पक्खाणं जाव नीससंति
वा । उवरिमहेट्ठिमगेविज्जगा णं देवा णं भंते ! केवइकालस्स
जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं अट्ठावीसं पक्खाणं
उक्कोसेणं एगूणतीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा उव-
रिममज्झिमगेविज्जगा णं देवा णं भंते ! केवइकालस्स
आणमंति वा जाव नीससंति वा ? गोयमा !
जहन्नेणं एगूणतीसाए पक्खाणं उक्कोसेणं तीसाए पक्खाणं
जाव नीससंति वा उवरिमउवरिमगेविज्जगा णं भंते ? देवा णं
केवइकालस्स जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं
तीसाए पक्खाणं, उक्कोसेणं एकतीसाए पक्खाणं जाव
नीससंति वा । विजयवेजयंतजयंतअपराजितविमाणेषु
णं भंते ! देवा णं केवइकालस्स जाव नीससंति वा ? गोय-
मा ! जहन्नेणं एकतीसाए पक्खाणं, उक्कोसेणं तेचीसाए
पक्खाणं जाव नीससंति वा सत्त्वट्ठसिद्धेदेवा णं भंते ! केवइ-
कालस्स जाव नीससंति वा ? गोयमा ! अजहन्नमणुक्को-
सेणं तेचीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा । प्रभा० ॥

तथा देवेभु यो यथा महायुः स तथा सुखी सुखितानां च
यथोत्तरं महान् उच्छ्वासनिःश्वासक्रियाविरहकालो
दुःखरूपतादुच्छ्वासनिःश्वासीक्रियायास्ततो यथा यथा
ऽऽयुः सागरोपमवृद्धिस्तथा तथोच्छ्वासनिःश्वासक्रिया-
विरहप्रमाणस्यापि पञ्चवृद्धिः ॥ टी० प्रभा० ॥
(सागरादिविमानेषु देवतयोपपन्नानामानप्राणादिवैभाषिण्य
शब्दे) ॥ सम० ॥

इन्द्रियादीनामानप्राणायामस्तित्वं भगवत्याम् यथा-
जे इमे भंते ! वेइंदिया तेइंदिया चउरिंदिया पंचेंदिया ।
जीवा एएसि णं आणामं वा पाणामं वा उस्सासं वा
निस्सासं वा जाणामो पासामो जे इमे पुढविकाइया जाव
वणप्फइकाइया एगिंदिया जीवा एएसि णं आणामं वा पाणामं
वा उस्सासं वा निस्सासं वा ण जाणामो ण पासामो,
एएसि णं भंते ! जीवा आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससं-
ति वा निस्ससंति वा ? इंता गोयमा ! एएसि णं जीवा
आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा निस्ससंति
वा ॥ भ० २ श० १ उ० ॥

(जे इमे इत्यादि) यद्यप्येकेन्द्रियाणामागमविप्रमाणज्जी-
वत्वं प्रतीयते तथापि तदुच्छ्वासादीनां साक्षादनुपलब्धमा-

ज्जीवच्छरीरस्य च निरुच्छ्वासादेरपि कदाचिद्दर्शनात्
पृथिव्यादिपूच्छ्वासादि विषया शंका स्यादिति तद्विरासा-
य तेषामुच्छ्वासादिकमस्तीत्येतस्यागमप्रमाणसिद्धस्य
प्रदर्शनपरमिदं सूत्रमवगन्तव्यमिति ॥ भ० ॥ टी० ॥

उच्छ्वासाद्यधिकायाज्जीवादिषु पंचविंशतौ पदेपूच्छ्वा-
सादिद्रव्याणां स्वरूपनिर्णयाय प्रश्नयन्नाह-

किण्णं भंते ! एते जीवा आण० पाण० उस्स० निस्स०
गोयमा ! दव्वओ णं अणंतपएसियाई दव्वाइ, खित्त-
ओ असंखेज्जपएसोगाढाई कालओ अणणयरट्ठिइयाई
भावओ वण्णमंताई गंधमंताई रसमंताई फासमंताई आ-
णमंति वा पाणमंति वा उस्समंति वा निस्समंति वा । जाई
भावओ वण्णमंताई आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससं-
ति वा निस्समंति वा ताई किं एगवण्णाई आणमंति वा
पाणमंति वा उस्ससंति वा निस्ससंति वा आहारगमो
नेयव्वो जाव पंचदिंस ॥ भ० २ । १॥

(किण्णं भंते ! जीवेत्यादि) किमित्यस्य सामान्यनिर्देशत्वा-
त्कानि किंचिधानि द्रव्याणीत्यर्थः (आहारगमो नेयव्वो-
त्ति) प्रज्ञापनाया • अष्टाविंशतितमाहारपदोक्तसूत्रपद-
तिरिहाध्येत्यर्थः सा चेयं-“दुवयणाई तिवयणाई जाव
पंचवयणाई पि जाई वयणओ कालाई ताई किं एगगुण-
कालाई जाव अणंतगुणकालाई पि,, इत्यादिरिति
॥ टी०-भ० ॥

किण्णं भंते ! णेरइया आणमंति वा पाणमंति वा उस्संति
वा निस्ससंति वा तं चेव जाव नियमा छइसिं आणमंति
वा पाणमंति वा उस्ससंति वा, जीवे एगिंदिया वाघाया
निव्वाघाया भाणियव्वा, सेसा नियमा छइसिं । भ० २ श० उ० ?
(जीवेभिदिपय्यादि) जीवा एकेन्द्रियाश्च (वाघाय निव्वाघा-
यति) मनुव्वोपाद् व्याघातनिव्याघातवन्तो भणितव्या
इह चैवं पाठेऽपि निव्याघातशब्दः पूर्व्व द्रष्टव्यस्तद्-
भिलापस्य सूत्रे तथैव दृश्यमानत्वात् । तत्र जीवा निव्या-
घातस्याघाताः सूत्र एव दर्शिता, एकेन्द्रियास्त्वेवं- (पु-
ढविकाइया णं भंते ! कइदिंसि आणमंति ? गोयमा ! नि-
व्वाघाय णं छइसिं वाघायं पडुच्च सिय तिदिंसि मि-
त्यादि एव मत्क्यादिद्वयपि तत्र निव्याघातेन पड्दि-
शं पड्दिशो यत्रानमनादौ तत्तथा । व्याघातं प्रतीत्य स्यात्
त्रिदिशं, स्याच्चतुर्दिशं, स्यात्पंचदिशं, आनमंति यतस्तेषां
लोकांतवृत्तावलोकनं आदिदिच्छ्वासादिपुद्गलाणां व्या-
घातः सम्भवतीति । (सेसा नियमा छइसिंति) दोषा
नारकादित्रसाः पड्दिशमानमंति तेषां हि त्रसनाद्यन्तर्भू-
तत्वात् पड्दिशमुच्छ्वासादिपुद्गलप्रदोऽस्त्येवेति । टी० भ० ॥
अथैकेन्द्रियाणामुच्छ्वासादिभवादुच्छ्वासादिश्च वा-
युरूपत्वात् किं वायुकायिकानामप्युच्छ्वासादिना वायुनैव
भवितव्यमुक्तान्येन केनापि पृथिव्यादीनामिव तद्विलक्षण-
नेत्याशंकायां प्रश्नयन्नाह ॥ भ० ॥

वाउयाए णं धंते ! वाउयाए चेव आणमंति वा पाणमंति वा
उस्समंति वा नीसमंति वा ? इंता गोयमा ! वाउयाए णं जाव
नीसमंति वा ॥ भ० २ श० १ उ० ॥

(वाउयाए णमित्यादि) अथोच्छ्वासस्यापि वायुत्वादन्त्ये-
नोच्छ्वासवायुना भाव्यं । तस्याप्यन्त्येनैवमनवस्था, नैवम-
चेतनत्वात्तस्य, किञ्च योऽयमुच्छ्वासवायुः स वायुत्वेऽ-
पि न वायुसम्भवीदारिकवैक्रियशरीररूपः तदीयपुद्ग-
लानामानप्राणसंज्ञितानामौदारिकवैक्रियशरीरपुद्गलेश्वोऽन-
न्तगुणप्रदेशत्वेन सूक्ष्मतया एतच्छरीराव्यपदेश-
त्वात् तथा च प्रत्युच्छ्वासादीनामभाव इति नानवस्था
॥ टी० भ० ॥ संख्येयावलिक्वाप्राणो एकोच्छ्वासा-
त्मके कालविशेषे च । संख्येया आबलिका आणत्ति
आण एक उच्छ्वास इत्यर्थे इति ॥ अनु० ॥ जी० ॥ कर्म० ॥
ज्ञा० ॥ स्या० ॥ मूर० ॥ भ० ॥

पुढविकाइया णं भंते ! पुढविकाइयं चेव आणमंति वा पाण-
मंति वा ऊसमंति वा नीसमंति वा ? हुंता गोयमा ! पुढ-
वीकाइया पुढवीकाइयं चेव आणमंति वा जाव नीसमंति
वा । पुढवीकाइया णं भंते ! आउकाइयं आणमंति वा जाव
नीसमंति वा । हुंता गोयमा ! पुढवीकाइया णं आउकाइये
आणमंति वा जाव नीसमंति वा एवं तेउकाइय वाउकाइयं
एवं वणस्मइकाइयं आउकाइया णं भन्ते ! पुढविकाइयं
आणमंति वा पाणमंति वा एवं चेव, आउकाइयं चेव आ-
णमंति वा एवं चेव एवं तेउवाउवणस्मइकाइयं । तेउकाइया
णं भन्ते ! पुढवीकाइयं आणमंति वा जाव वणस्मइकाइया
णं भन्ते ! वणस्मइकाइयं चेव आणमंति वा तेह्व ॥ भ० ॥
ज्ञा० १ । उ० ३४ ।

(पुढविकाइया णं भंते इत्यादि) इह पूज्यव्याख्या । यथा
वनस्पतिरस्यस्योपर्यन्यः स्थितस्तत्तेजोग्रहणं करोति
एवं पृथिवीकायिकादयोग्यन्योन्यसम्बद्धत्वात्तत्तद्रूपं
प्राणापानादि कुर्वन्तीति, तत्रैकः पृथिवीकायिकोऽन्यं
स्वसम्बद्धं पृथिवीकायिकमनिति तद्रूपमुच्छ्वासं करोति
ययोदर्पस्थितकपूरः पुण्यः कपूरस्वभावमुच्छ्वासं करोति
एवमप्यादिकावित्येवं पृथिवीकायिकसूत्राणि पञ्च
एवमेवाप्यादयः प्रत्येकं पञ्च सूत्राणि लभन्त इति पञ्च-
विंशतिसूत्राण्येतानि ॥ टी० भ० ॥

पुढवीकाए णं भंते ! पुढवीकाइयं चेव आणममाणे वा पाण
ममाणे वा ऊसममाणे वा नीसममाणे वा कइकिरिए ?
गोयमा ! सिय तिकिरिए सिय चउकिरिए सिय पंचकिरिए ।
पुढवीकाइए णं भन्ते ! आउकाइयं आणममाणे वा एवं चेव,
एवं जाव वणस्मइकाइए, एवं आउकाइए णवि सव्वे भा-
णियज्जा, एवं तेउकाइए णवि, एवं वाउकाइए णवि एवं
वणस्मइकाइए णवि जाववणस्मइकाइए णं भंते वणस्मइकाइयं
चेव आणममाणे वा पुच्छा गोयमा ! सिय तिकिरिए सिय चउ-
किरिए सिय पंचकिरिए वाउकाइए णं भन्ते ! खवखस मूळं
पञ्चालेमाणे वा पवाडेमाणे वा कइकिरिए ? गोयमा ! सिय
तिकिरिए सिय चउकिरिए सिय पंचकिरिए । एवं कंदं एवं
जाव वीयं पवाडेमाणे वा पुच्छा ? गोयमा ! सिय ति-

किरिए सिय पंचकिरिए, सेवं भन्ते २ त्ति ॥ भ० १. श०
॥ ३४ उ० ॥

क्रियासूत्राण्यपि पंचविंशतिस्तत्र (सिय किरिएत्ति) यद्वा
पृथिवीकायिकादिः पृथिवीकायिकादिरूपमुच्छ्वासं कुर्व-
न्नपि न तस्य पीडामुत्पादयति स्वभावविशेषात्तदास्मो
कायिकयादिक्रियः स्यात् । यदा तु तस्य पीडामुत्पाद-
यति तदा पारितपनिक्रियाभावाच्चतुष्क्रियः, प्राणाति-
पातिसद्भावे तु पंचक्रिय इति । क्रियाधिकारादेवाह (वा
उकाइए ण मित्यादि) इह च वायुना वृक्षमूलस्य प्रचलनं
प्रपातनं वा तदा सम्भवाति यदा नदीमित्यादिषु पृथि-
व्याऽनाद्युतं तत्स्यादिति, अथ कथं प्रपातने त्रिक्रियात्वं
परितापादेः सम्भवाद्युच्यते-अचेतनमूलपेक्षयेति ॥ टी० ॥
भ० ॥ श० ६३ उ० ३४ ॥

आणंत-आनन्त्य-न अनन्त एव स्वायं ऽय ॥ अनन्ते, असौम,
अनन्तस्य भावः प्यञ् । सीमाशून्यत्वे, नाशराहित्ये ।
॥ वाच० ॥

आणंतरिय-आनन्तर्य-न० अनन्तरमेव चतुर्व० स्वायं प्यञ्
अव्यवहिते, अनन्तरस्य भावे प्यञ् । अव्यवधाने ॥ वाच० ॥
अनुक्रमे, “आणंतरियं पापम आणंतरियंति वा अणुपरिवा-
डिति वा अणुकमेति वा एगदा,, ॥ आ० च० ॥

आणंद-आनन्द-पुं० आ० नन्द-घञ० चित्ताह्लादे, ॥ औप० ॥ सु-
ख, ॥ स्या० ॥ सुखविशेषे, ॥ पं० सू० ॥ हर्षे, ॥ दश० ॥ अवि-
लपितार्थावामिजन्त्रे मानसे विकारे, “का अरती के अणंदे,,
इष्टाप्रार्थिविनाशोद्यो मानसो विकारो रतिरभिलषितार्था-
वाप्तावानन्द इति ॥ आत्मा० ॥ दुःखाभावे, ब्रह्मणि, अर्श-
आदित्वाद्वाच् । अनन्दवति, त्रि० । वाच० । अहोरात्रभवे
त्रिशन्मुहूर्तान्तर्गतं स्वनामभ्याते पोडरो मुहूर्तं, ॥ ज्यो० ॥
कल्प० ॥ जं० ॥ चं० ॥ (समवायाङ्गं तु गणनया एकादशो
मुहूर्तं आनन्द इति) ॥ सम० ॥ स्वनामभ्याते पष्ठे वलदे-
वे (तद्रक्तव्यता वलदेवशब्दे) स्म० ॥ आव० ॥ तीर्थे० ॥
स्वनामभ्याते दीतलजिनस्य प्रथमशिष्ये च । सम० । भग-
वत ऋषभदेवस्य शतपुत्रान्तर्गते स्वनामभ्याते पुत्रे, । कल्प०
स्वनामभ्याते भगवतो महावीरस्यान्तेवासिनि, ॥
॥ स्या० ॥ “समगस्स भनवओ महावीरस्स अंते-
वासी आणंदे णामं धरे,, (तद्रक्तव्यता गोशालक-
शब्दे) ॥ भ० ॥

धरुणस्य नागेन्द्रस्य नागराजस्य स्वनामभ्याते रथानीका-
क्षिपती, ॥ स्या० ॥ गंधमादंनवत्तस्कारपर्वतस्य स्वना-
मभ्याते देवे, ॥ जं० ॥ पुष्करवरद्वीपार्द्धस्थितमनुयो-
त्तरपर्वतस्य स्वनामभ्याते सुवर्णकुमारे, ॥ ह्रीप० ॥ स्वनाम-
भ्याते पितृसेनकृष्णाङ्गज, तद्रक्तव्यता प्रतिबद्धे निर-
यायलिकापाङ्गे द्वितीयवर्गस्य कल्पावर्तसिक्काभिधस्य
नवमेऽध्यायेन च ॥ निर० ॥ तद्रक्तव्यता यथा पितृसेन
कृष्णाङ्गजो नवमः वर्षद्वयं व्रतपर्यायपरिपालनं कृत्वा प्रा-
णतदेवलोके दशमे उत्पद्य एकोनविंशतिसागरोपरमाया-
पुरनुपाल्य ततश्च्युतो विद्देह सेत्स्यतीति नयममध्य-
यनम् ॥ निर० ॥ वाणिजप्राप्तस्य स्वनामभ्याते आवके,
॥ उपा० ॥ नि० ॥ स्या० ॥ आ० म० द्वि० ॥ भ० ॥

आनन्दमिधानोपासकवक्तव्यता प्रतिबद्धमध्ययनमान-
न्दः ॥ उपा० ॥ आनन्दो वाणिज्यप्रामासिधाननगरवा-
सी महर्द्धिको गृहपतिर्माहावीरेण बोधित एकादशोपासक-
प्रतिमां कृत्वोत्पन्नावधिज्ञानो मासिक्या संलेखनया सौ-
धर्ममगमदिति वक्तव्यता प्रतिबद्धे उपासकदशायः प्र-
थमेऽप्यन्ये च ॥ स्था० ॥ (तद्वक्तव्यतोपासकदशायं यथा-
पदमस्तत्तं भन्ते । जाव संपत्ते णं के अट्टे पणत्ते ? एवं ख-
लु जंजु । तेणं कालेणं तेणं समणं वाणिज्यगमेणं णामं णय-
रे होत्था । वण्णाओ तस्स गं वाणिज्यगमास्स णयरस्स वहि-
या उत्तरपुरच्छिमे दिस्सिभाए दूयपलासे चेइए । तत्थ णं
वाणिज्यगमा जियसत्तु राया वण्णाओ । तत्थ गं वाणिज्यगमा-
मे आणंदे णामं गाहावई पत्तिवसइ अइडे जाव अरि-
भूए तस्स णं आणंदस्स गाहावइस्स चत्तारि हिरणकोडी-
ओ णिहाणपत्ताओ चत्तारि हिरणकोडीओ बुद्धिपत्ता-
ओ चत्तारि हिरणकोडीओ पत्तिथरपत्ताओ चत्तारिअव-
या दश गोसाहस्सीणं वण्णां होत्था । से आणंदे गाहावई वट्ठो
ईसर जाव सत्थवाहाणं वट्ठसु कज्जेसु य कारणेसु य-मं-
तेसु य कुटुंबेसु य गुप्फेसु य रहस्सेसु व निच्छपेसु य व-
यहारेसु य आपुच्छिणिज्जे । पडिपुच्छिणिज्जे सयस्स वि य
णं कुटुंबस्स मेदिभूए आहारे आलेययो चक्खुमेदिभूये सव्व-
कज्जवइहावए आवि होत्था । तस्स णं आणंदस्स सिवाणं-
दा णामं भारिया होत्था अहीण जाव सुक्खाआणंदस्स गाहा-
वइस्स इट्ठा आणंदं गाहावइणा सद्धि अणुत्ता चत्तारि रत्ता
इट्ठा सदा जाव पंचविहे माणुस्सए कामोभे पच्चगुम्भवमा-
या विहरइ तस्स णं वाणिज्यगमास्स वहिया उत्तरपुरच्छिमे
दिस्सिभाए तत्थ णं कोलुगए णामं सत्तिवसे होत्थारिद्धित्थ-
मिए पासादीए तत्थ णं कोलुगए सत्तिवसे आणंदस्स गाहावइ-
स्स वट्ठे मित्तिणाइ णियगसयणसंबंधि पजिजेण परि-
वसइ । अइडे जाव अपरिभूए । तेणं कालेणं तेणं समणं
समणे भगवं माहावीरे जाव समोसरिए परिसानिगया को-
त्तिए राया जहा जियसत्तु राया गिणगच्छति २ ता जाव
पज्जुवासइ तए गं से आणंदे गाहावई । इमी से कहाए
लद्धे समारो । एवं खलु समारो भगवं जाव विहरइ ।
तं महाफलं गच्छामि गं जाव पज्जुवासामि । एवं संपेहे-
ह्वाये सुखप्पावेसाई । अप्पमहग्घाभरणा । साओ गिहाओ
पडित्तम्वमइ रत्ता स कोरंदमल्लदामेणं क्खत्तेयं धरिज्जमा-
णेणं माणुस्सवगुरापरिक्खित्ते पायविहारचारेणं । वाणि-
ज्यगमां णयरं मज्जं मज्जेणं णिगच्छइ २ ता जे णामं व
दूयपलासे चेइए जेणो व समणे भगवं माहावीरे तेणेव उवा-
गच्छति २ ता तिक्खुत्तो वेदइ णामेसइ । जाव पज्जुवासइ
तए गं समणे भगवं माहावीरे आणंदस्स गाहावइस्स तीसे य
महइ धम्मकहाए परिसा पडिगया राया वि य गमो तए गं से
आणंदे गाहावई समारस्स भगवओ अंतिप धम्मं संत्था
णिसम्म हट्ठ जाव एवं वयासी । सहहामि गां भंते । शिगंयं
पययायं पयमेयं भंते । तहमेयं भंते । अविहह मेयं भंते ।
इच्छियमेयं भंते । पडिच्छिय मेयं भंते । जाव सेहेयं ।
तुम्मे घयहत्तिकट्ठु जहा गं देवाणुप्पिया गं अंतिप
वहवेराइ सरत्तलवरेमांडियकोडियसेट्ठिसत्थवाहपभरया ।
आगारओ अणगारियं पव्वइया जाव पव्वइत्ता । गो
खलु तहा अहं संचापमि । मुंडे जाय पव्वइत्तए प्रहयणं

देवाणुप्पिया गं अंतिप पंचाणुप्पियं सत्तिसिक्खाव्वयं दुबाळ-
सविहं गिहिधम्मं पडिवज्जिस्सामि । जहासुहं मा पडिबंधं
करेह । तए गं से आणंदे गाहावइस्समगस्स भगवओ
महावीरस्स अंतिप तप्पदमयाय थूलगं पासाइवायं पच्चक्खा-
मि । जावजीवाए । दुविहं तिथिहं गं करेमि गं कार-
वेमि मगसा वयसा कायसा ॥ १ ॥ तयागंतरं च गं थूलगं
मुसावायं पच्चक्खामि जावज्जीवाए दुविहं तिथिहं गं
करेमि गं कारवेमि मगसा वयसा कायसा ॥ २ ॥ तदागं-
तरं च गं थूलगं अदिरयादायां पच्चक्खामि दुविहं तिथि-
हं गं करेमि गं कारवेमि मगसा वयसा कायसा ॥ ३ ॥
तदागंतरं च गं सदासंतोसिए परिमाणं करइ णणत्थे
काए सिधाणेदाए भारियाए अवसेसें सव्वं मेहुणविहि पच्च-
क्खामि । तयागंतरं च णं इच्छापरिमाणं करइ हिरणसुव-
णविहिपरिमाणं करइ गणत्थ चउहि हिरणकोडीहि
गिहागपत्ताहि चउहि बुद्धिं चउहि वित्थरमागपत्ताहि अव-
सेसें सव्वं हिरणसुवण्णाविहि पच्चक्खामि तयागंतरं चणं
चउत्पयविहिपरिमाणा करइ । णणत्थ चउहि वण्हि दस-
गांसाहस्सिएणं वण्णं अवसेसें सव्वं चउत्पयविहि
पच्चक्खामि तयागंतरं च णं खेत्तवत्थपरिमाणं करइ णणत्थ
पंचहि हलसएहि शिणत्तारासएहि हलेण अवसेसें सव्वं
खेत्तवत्थं पच्चक्खामि तयागंतरं च गं सगडविहिपरिमा-
णं करइ । णणत्थ पंचहि सगडसएहि दिस्सजत्तिएहि पंचहि
सगडिसएहि संवहणिएहि अवसेसें सव्वं सगडविहि पच्च-
क्खामि तयागंतरं च गं वाहणविहिपरिमाणं करइ । गणत्थ
चउहि वाहणेहि दिस्सजत्तिएहि चउहि वाहणेहि संवाहण-
एहि अवसेसें सव्वं वाहणविहि पच्चक्खामि । तयागंतरं च
णं उवभोगपरिभोगविहि पच्चक्खामि तयागंतरं च णं ह्वा-
णमाणे उल्लणियाविहिपरिमाणं करइ । णणत्थ एगेणं गंधका-
साइए अवसेसें सव्वं उल्लणियाविहि पच्चक्खामि ।
तयागंतरं च णं दंतवणविहि पच्चक्खामि । गणत्थ एगे-
णं अल्लट्ठीमहुएणं अवसेसें दंतवणविहि पच्चक्खामि तयागं-
तरं च णं फलविहिपरिमाणं करइ णणत्थ एगेणं खीरामल-
एणं अवसेसें सव्वं फलविहि पच्चक्खामि । तयागंतरं च णं
अग्निगणविहिपरिमाणं करइ गणत्थ सयपागसहस्सपागेहि
तेलेहि अवसेसें अग्निगणविहि पच्चक्खामि तयागंतरं च
णं उवट्ठणविहिपरिमाणं करइ णणत्थ एगेणं सुरभिणा गंध-
दुएणं अवसेसें उवट्ठणविहि पच्चक्खामि । तयागंतरं च णं
मज्जज्जविहिपरिमाणं करइ णणत्थ अट्ठहि उट्ठिएहि उदगस्स
घडएहि अवसेसें मज्जज्जविहि पच्चक्खामि । तयागंतरं च णं
वत्थविहिपरिमाणं करइ । गणत्थ एगेणं खोमयजुयलेणं अव-
सेसें वत्थविहि पच्चक्खामि । तयागंतरं च णं विलेवणविहि-
परिमाणं करइ । गणत्थ अगहकुक्कुमचंदणमाएहि अवसेसें
विलेवणविहि पच्चक्खामि । तयागंतरं च णं पुक्कविहिपरि-
माणं करइ । गणत्थ एगेणं सुद्धपउंभेणं मालतिकुसुमदामणे-
ण वा अवसेसें पुक्कविहि पच्चक्खामि । तयागंतरं च णं
आभरणविहिपरिमाणं करइ । गणत्थ मट्ठकणेज्जएहि णाम-
मुदिएहि अवसेसें आभरणविहि पच्चक्खामि । तयागंतरं
च णं धूवणविहिपरिमाणं करइ । गणत्थ अगहकुक्कुमधूममा-
एहि अवसेसें धूवणविहि पच्चक्खामि तयागंतरं च णं
भोयणविहिपरिमाणं करमाणे पेज्जविहिपरिमाणं करइ

णश्रुत्यपराप कट्टवेज्जाप अवसेसं पेज्जविहि पच्चक्खामि । तयाणंतरे च णं भक्खणविहिपरिमाणं करेइणणश्रुत्यपरापेहिं वयपुणेहिं विज्जज्जपराहिं वा अवसेसं भक्खणविहि पच्चक्खामि । तयाणंतरे च णं ओयणविहिपरिमाणं करेइ । णणश्रुत्य कलमसालिओदणेण अवसेसं ओदणविहि पच्चक्खामि । तयाणंतरे च णं सुवाविहिपरिमाणं करेइ णणश्रुत्य कलायस्वेव वा मृगमासस्वेव वा अवसेसं सुवविहि पच्चक्खामि । तयाणंतरे च णं घयविहिपरिमाणं करेइ । णणश्रुत्य सारपणं गोघयमंडेणं अवसेसं घयविहि पच्चक्खामि । तयाणंतरे च णं सागविहिपरिमाणं करेइ । णणश्रुत्य सापणं वासोतरियमंडुकियसापणं वा अवसेसं सागविहि पच्चक्खामि । तयाणंतरे च णं माहुरयविहिपरिमाणं करेइ । णणश्रुत्य पणेणं पालगमाहुरपणं अवसेसं माहुरयविहि पच्चक्खामि । तयाणंतरे च णं जेमणविहिपरिमाणं करेइ । णणश्रुत्य सेहंवदालियवोहिं अवसेसं जेमणविहि पच्चक्खामि । तयाणंतरे च णं पाणियविहिपरिमाणं करेइ । णणश्रुत्य पणेणं अंतलिकखोदपणं अवसेसं पाणियविहि पच्चक्खामि । तयाणंतरे च णं सुहवासविहिपरिमाणं करेइ । णणश्रुत्य पंचसंगंधिपणं तंवोलेणं अवसेसं सुहवासविहि पच्चक्खामि । तयाणंतरे च णं चउत्तिवहं अणत्थदंडं पच्चक्खामि । ते जहा-अवज्झाणाचारियं पमायाचरियं हिंसपप्याणं पावकम्मोवपसेइह खलुआणांदाहसमणे भगवं महावीरं आणंदं समणोवासं पवं वयासी । एवं खलु आणंदाहसमणोवासपणं अभिगयजीवाजीवेणं उवल्ल-पुणपवेहिं आसवसंवरनिज्जरकिरियाअहिगणबंधमुक्क-कुसलेणं असहिज्जदेवासुरनागसुवन्नज्जक्खसकैरिक्क-किपुरसगरुखं धव्वमहोरगाइएहिं देवगणेहिं निगंधाथो पावयाणांमो अणतिक्रमणिज्जेणं समत्तसं पंच अइयारा पेयाला जाणियन्वां ॥ न समारियन्वा । तेजहा संका, कंखा, वित्तिगच्छा, परपासंडपसंसा, परपासंडसंथयो । तदाणंतरे च णं थूलयस्स पाणाइवायवेमणस्स समणोवासपणं पंच अइयारा पेयाला जाणियन्वा । न समारियन्वा । तेजहा-वह, वंध, च्छविच्छेए, अइभारे, भत्तपाणवोच्छेए, । तयाणंतरे च णं थूलगमुसावायवेमणस्स पंचविहे पणत्ते । तेजहा-कण्णालियं, गोमालियं, ओमालियं, शासावहारो, कूडसक्खे संधिकरणो, । थूलगमुसावायस्स पंच अइयारा जाणियन्वा न समारियन्वा । तेजहा सहसा भक्खाणे, रहसा भक्खाणे, सदारमेतंभेए, मोसोवपसेए, कूडलेहकरणे, य । तयाणंतरे च णं थूलगअदिगणादाणस्स पंच अइयारा जाणियन्वा न समारियन्वा । तेजहा तेनाहडे, तकरप्पउगे, विरुद्धेउजाइकमे, कूडतुलुकूडमाणे, तप्पडिरुवगव-वहारो, । तयाणंतरे च णं सदारसेतोसिप पंच अइयारा जाणियन्वा न समारियन्वा । तं० इत्तरियपरिगहियागमणे, अपरगहियागमणे, अणगेफीडा, परवीवाहकरणे, कामभोएसु तिन्वाभिलासं, । तयाणंतरे च णं इच्छापरिमाणस्स समणोवासपणं पंच अइयारा जाणियन्वा न समारियन्वा । तं० धणवत्तपरिमाणाइकमे, खेतवत्तुप्पमाणा इकमे, हिरण्यमुवगणापरिमाणा इकमे दुपयचउप्पय रिमाणाइकमे कुवियपरिमाणाइकमे तया गतंतरे च णं दिसिविदिसि पंच अइयारा जाणियन्वा न

समायरियन्वा तं० उड्ढादीसि परिमाणाइकमे अहोदिसि परिमाणाइकमे, चउदिसि परिमाणाइकमे खेतुड्ढादिसि अंतरड्ढा । तयाणंतरे च णं उवभोगपरिभोगे दुविहे पणत्ते तं० भोयणतो कम्मतो य । तथ णं भोयणतो समणोवासपणं पंच अइयारा जाणियन्वा न समारियन्वा ॥ तं० सच्चित्तहारे सच्चित्तपडिउड्ढाहारे अपभ्रोलितो सहि-भक्खणया । दुप्पोलितो सहिभक्खणया तुच्छो सहिभक्खणया । कम्मतो णं समणोवासपणं पन्नरस्स कम्मादाणां जाणियन्वां न समारियन्वाइ ॥ तं० १ इंगालकम्म १ वणकम्म २ साडियकम्म ३ माडियकम्म ४ कोडीयकम्म ५ दंतवाणिज्जे ६ केशवाणिज्जे ७ रसवाणिज्जे ८ लक्खवाणिज्जे ९ विशवाणिज्जे १० जंतपीलणकम्म ११ निल्लच्छ-णकम्म १२ दवणिग्दावगया १३ सरदहतत्तावसोसणया १४ असइजणपोसाया १५ तयाणंतरे च णं अणत्थ दंडे चउत्तिवहे पणत्ते तं०-अवज्झाणायरिप, पमायायरिप हिंसपप्याणो पावकम्मोवपसे तस्स णं अणुद्धा दंडवेरणस्स समणोवासगस्स पंच अइयारा जाणियन्वा न समारियन्वा तं०-हाणवत्तुवन्नगविलेचणे सहवरसंगेधे वत्थासणअभरणे पडिकमणे देवस्सियं सव्वं ॥ १ ॥ कंदप्पे १ कुक्कुई २ मोहरि ३ असंजुत्ताहिकरणे ४ उवभोगपरिभोगातिरिक्के ५ तयाणंतरे च णं सामाइयस्स पंच अइयारा समणोवासपणं जाणियन्वा न समारियन्वा । तेजहा मणुदुप्पडिहाणे १ कायदुप्पडिहाणे २ वइदुप्पडिहाणे ३ सामाइयस्स सति अकरणया ४ सामाइयस्स अणवाट्टियस्स करणया ५ तयाणंतरे च णं देसावगासियस्स समणोवासपणं पंच अइयारा जाणियन्वा न समारियन्वा तेजहा आणवणपभोगे ॥ १ ॥ पेसवणपभोगे २ सदाणुवाए ३ रुवाणुवाए ४ वडियाणोमालयकक्खे ५ तयाणंतरे च णं पोसहोववासस्स समणोवासपणं । पंच अइयारा जाणियन्वा न समारियन्वा ॥ तेजहा अप्पडिलेहियदुप्पडिलेहियसिज्जासंधारे १ अप्पमग्जियदुप्पमग्जियसिज्जासंधारे २ अप्पडिलेहियदुप्पडिलेहियउच्चारपासवणभूमी ३ अप्पमग्जियदुप्पमग्जियउच्चारपासवणभूमी ४ पोसहोववासस्स समं अणायुपालणया । तयाणंतरे च णं अहासं-विभागस्स पंच अइयारा जाणियन्वा न समारियन्वा । तेजहा सच्चित्तनिकेवणया १ सच्चित्तपेहणया २ काला-इकमदाणे ३ परवयदेशे ४ मच्छरया । तयाणंतरे च णं अप्पच्छिममारणंतियसंलेहणाज्जूसणारहाणए । पंच अइयारा जाणियन्वा न समारियन्वा ॥ तेजहा इह लोग-सेसप्यभोगे १ परलोगासंसप्यभोगे २ जीवियासंसप्यभोगे ३ मरणासंसप्यभोगे ४ कामभोगासंसप्यभोगे ५ तए णं सेआणंदे गाहावइ समणस्स भगवतो अतिरे पंचाणुवइयं सत्तसिक्खावइयं दुवालविहं सावगधम्मं पडिवज्जइ २ त्ता । समणं भगवं महावीरं वंदइ णमंसइ २ त्ता एवं वयासी । णो खलु भंते ! कप्पइ । अज्जप्पभिइ अणउत्थियया वा अणउत्थिययदेवयाणि वा अणउत्थियपरिगहियाणि वा अरिहंतचेइयाइ वंदित्तए वा णमंसित्तए वा पुविह अणा-लत्तेणं आलवित्तए वा संलवित्तए वा तेसि असणं वा ४ दाउं वा अणुप्पयाउं वा णणश्रुत्य रायाभिभोगेणं गणा-भिभोगेणं वच्चाभिभोगेणं देवयामिभोगेणं गुरुनिगंहाणे

वित्तिकतारेणं कपपइ मे समणे निगंथे फासुणं एस णि-
ज्जेणं असणपाणखाइमसाइमेणं वत्थपडिगहकवलपाय-
पुंछणेणं पीढफलगसेज्जासंथारणं ओसहभेसज्जेण य
पडिलाभेमाणस्स विहरत्तपत्तिकट्टु । इमे पयाणुरुवं
अभिगहं अभिगिहइरत्ता पसिणाइ पुच्छइ २ ता अट्ठाइ
आइयइ समणे भगवं महावीरं तिकलुत्तो वंदइरत्ता स-
मणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियाओ दूइपलासाओ
चेइयाओ पडिणकखमइरत्ता जेणव वाणियगामे णयरे
जेणव सए गिहे तेणव उवागच्छइरत्ता सिवाणंदं भारियं
एवं वयासी, । एवं खलु देवाणुप्पि ! समणस्स भगव-
ओ महावीरस्स अंतियं धम्मं णिसंमे सेविए मे धम्मे
इच्छिए पडिच्छिए अभिरुए तं गच्छ णं तुमं देवाणु-
प्पिया समणं भगवं महावीरं वंदाहि जाव पज्जुवासा-
हि समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं पंचाणुव-
त्तियं सत्तसिक्खावत्तियं दुवालसविहं गिहिधम्मं पडि-
वज्जाहि । तए णं सा सिवाणंदा भारिया आणंदेणं
समणोवासएणं एवं वुत्ता समाणा हट्टुट्ठा कोडुं-
वियपुरिसे सदावेइरत्ता एवं वयासी खिप्पमेव लडु करणं
जाव पज्जुवासति । तए णं समणे भगवं महावीरं
सिवाणंदाए भारियाए । तीसे य महइधम्मकहा तए णं सा
सिवाणंदा समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं धम्मं
सुखा हट्ठा जाव गिहिधम्मं पडिवज्जइ २ ता तामेव ध-
म्मियं जाणपवरं दुरुहइ २ ता जामेव दिस्सि पाउब्भूया
तामेव दिस्सि पडिगया । भंतेत्ति भयवं गोपमे समणं
भगवं महावीरं वंदइ २ ता । एवं वयासी भंते ! आणंदे
समणोवासए देवाणुप्पिया णं अंतिये सुडे जाव पवत्तए
यो इण्ठे गो० तए णं से आणंदे णं समणोवासए णं
वहुणं धासाइ समणोवासएपरियायं पाउणी २ ता । जाव
सोहम्मे कपे अरुणांमे विमाणे देवत्ताए उववज्जिहत्ति ।
तत्थं अत्येगयाणं देवा णं चत्तारि पालिओवमाइं डिहं
पण्णात्ता । तत्थ णं आणंदस्स णं चत्तारि पलिओवमा-
इहिइं पण्णात्ता । तत्ते णं समणे भगवं महावीरं अरुणाया क-
याइं वहिया जाव घिहरंति । तत्तेणं से आणंदे समणोवा-
सए जाए अभिगयजीवाजीवे जाव पाडलाभेमाणे विहर-
इ । तए णं सा सिवाणंदा भारिया समणोवासिया ताया
जाव पडिलाभेमाणी विहरइ । तए णं तस्स आणंदस्स
समणोवासगस्स उच्चावपहिं सीलव्ययगुणवेरमपक्कवा-
णपोसहोववासेहि अप्पाणं भावेमाणस्स चोइससंयच्छ-
राइं वीइकंताइं पणणरससंयच्छस्स अंतरा वट्टमाणस्स
अरुणाया कयाइं पुव्वरत्ता० । धम्मजागरियं जागरमाणस्स
इमेयाकवे अज्झत्थिए समुप्पवे । एवं खलु अहं वाणिय-
गामे नयरे बहुणं ईसरजावसयसवियकुडुंवेजावआधारे
। तं० एतेणं वक्खेणं अहं णो संचरामि समणस्स भग-
वतो महावीरस्स अंतिए धम्मपण्णत्ति उपसंपज्जित्तणं
विहरित्तए । तं० से यं खलु ममं कल्लं जाव जलंते वि-
पुलं असणं ४ । जहापूराणं जाव जेट्ठपुत्तं कुडुंवे ठवि-
त्ता तं मित्तजेट्ठपुत्तं च आपुच्छित्ता कोलाए सनियेसे ग्हा-
यकुलंसि । पोसहसालं पडिलेहिता समणस्स भगवओ
अंतिए धम्मपण्णत्ति उवसंपज्जित्ता णं बिहरित्तए । एवं
संपे० कल्लं विउलं तहेव जिमित्तभुत्तं तं मित्तविउलेणं

पुप्फसक्कारेइ संमाणेइ २ तां तस्सेव मित्तपुरओ
जेट्ठपुत्तं सदावेइ २ ता । एवं वयासी एवं खलु पुत्ता ! अ-
हं वाणियगामे बहुणं ईसर जहा चित्तेइ जाव विह-
रित्तए । तं सेयं खलु मम इयाणि तुमं सयस्स कुडुंवे-
स्स आलवणधट्ठा वित्ता जाव विहरइ । तए णं जेट्ठपुत्ते
आणंदस्स समणो० । तहत्ति एयमट्ठं विणएणं पडिउ-
त्ता । तए णं से आणंदे समणोवासए तस्सेव मित्तपुर-
ओ जेट्ठपुत्तं कुडुंवे ठवेइ २ ता । एवं वयासी । माणं देवा
तुम्मे अज्जप्पमिहं केइ ममं बहुसु कज्जेसु आपुच्छत्तं
वा पडिपुच्छत्तं वा ममं अट्ठाए असणं वा । ४ । उवक्खडं
वा उदकरेवा जेट्ठपुत्तमित्तणाइं आपुच्छइ २ ता सया-
ओ गिहाओ पडिणकखमइ २ ता वाणियगामेणयरे संभं
मज्जेणं शिण्णच्छइ २ ता जेणव कोलाए सन्निवेशे जेणव
नायकुले जेणव पोसहसाला तेणव उवागच्छइ २ ता
पोसहसालं पमज्जइ २ ता उच्चारपासवशाभूमिं पडिलेह-
इ २ ता दम्भसंथारे संथरइ २ ता दम्भसंथारोव दुरुहइ
पोसहसालाते पोसहिते दम्भसंथारोवगये समणस्स भ-
गवओ अंतियं धम्मपण्णत्ति उवसंपज्जित्तणां विहरइ । तए
णं से आणंदे स० पढमं उवासगपडिमं उ० विहरइ । पढमं
उवा० अहासुत्तं ४ समं कायणं फासेइ । जाव आराहेइ ।
तए णं से आणंदे स० । दोचं उव० एवं तच्च० चउत्थं०
पंचमं कल्लं सत्तमं आठमं नवमं दशमं एक्कारसमं जाव आराहेइ ।
तए णं से आणंदे समणोवासए इमेणं पयारुक्खेणं उरालेणं
विउलेणं पयत्तेणं पगाहित्तेणं तवोक्कमेहिं सुक्के जाव
किसे धमणिं सरुत्ते जाए । तए णं तस्स आणंदस्स
अण्णया कयाइं पुव्वरत्ता धम्मजागरियं जागरमाणे अयं अ-
ज्झत्थिए एव अल्लु अहं इमेणं जाव धमणिं संतए जाए अ-
त्थि तामे उट्ठाणे कम्मवलवीरिए पुरिसकारपरक्कमे । सद्धा
धिइं संवेगे । तं जाव तामे अत्थि उट्ठाणे सद्धाधिइं संवेगे जा-
व मे धम्मारिए धम्मोवपसए समणे जिणे सावरी विहरइ
ताव ता यो सेयं कल्लं जाव जलंते अपच्छिममारणंतियं सं-
लेहणाज्जसणाज्जसुत्तस्स भत्तपाणपडियाइक्खित्तस-
कालं अणवकंखमाणस्स विहरित्तए । एवं संपे० २ कल्लं पाउ
अपच्छिमं जाव कालं अणव० विहरइ । तए णं तस्स आणंद-
स्स सम० अरुणाया कयाइं सुभेणं अज्झवसाणेणं सुभेणं
परिणामेणं लेसाहिं सुज्झमाराहिं । खाणाघरणिज्जाणं क-
म्माणं खओवसमेणं ओहिनाये समुप्पन्ने पुपुच्छिमेणं लंघ-
णसमुदं पंचजोयशासइयं खेत्तं जाणइ पासइ । एवं दक्खि-
णं पच्छिमेणं उत्तरेणं जाव चुल्लहिमवंतवासधरपठवत्तं
जाणइ पासइ । उड्ढं जाव सोहम्मं कप्पं जाणइ पासइ अहं
जाव इमी से रयणप्पमाए पुडवीरालोत्तं अत्तचउत्तरं
चउत्तरासिवाससहस्सट्ठित्तियं जाणइ पासइ तेणं कालेणं
तेणं समणं समणे भगवं महावीरं सभैसरिए परिसांनि-
ग्गया जाव पडिगया । तेणं कालेणं तेणं समणं समणस्स
भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतैवासी इंदभूइसमं अणागारे
गोयमगोत्तेणं समुस्सेहं समचतुरंसंसाणसंठिए वज्जइरि-
हनारायसंघयणं कणगुलगनिघसपग्गोरे उगगतवे दिक्क-
तंवे तत्तत्ते महातवे उराले धोरतवरीसे धोरवंभवेवासी
उच्छट्टसरिरे संखित्ताविउलतउलेसे जियकोहे जियमाणे जि-
यमाए जियलोभे जाइसंपणणे कुलसंपणणे वलसंपणणे क्व संप-

यस्ये जाय तेयंसीं । छट्टं छट्टेणं अण्णित्तेणं तवेकमेणं सं-
जमेणं तवसा अण्णाणं भावेमाणे विहरइ तपेणं से भगवं
गोयमे छट्टकखमणपारणगंसि पढमाणे पोरीसीए सज्जायं
करइ धीआए पोरीसीए भाणं हियाइ । तइयाए पोरीसीए अ-
नुरियमचवलमसंभंताए मुहपत्तिं पडिलेहेइ । भायणवत्थाइं
पडिलेहेइ । भायणं पमज्जइ भायणाइ उग्गाहेइ जेणव समणे
३ तेणव उवागच्छइ २ ता समणे वंदइ नमसइ एवं वयासी ।
इच्छामि गं भंते ! तुमहेहिं अम्मणुएणाए छट्टकखमणपारण-
गंसि . बाणियगामे गायंर उच्चनीयमज्झिमाइं कुलाइं घरस-
मुदाणस्स भिक्खायिरियाए अट्ठित्तए अहासुहं देवागुप्पिया ?
मा पडिवंधं करेहि । तपे गं भगवं गोयमे समणेणं ३ अम्म-
णुएणाए समणे ३ अंतियाओ दुइपलासचेइयाओ
पडिनिक्कमइ २ ता अनुरियमचवलमसं भंते जुंगतरपरिलो-
यणाए दिट्ठिए पुरओ इरियासोहमाणे जेणव बाणियगामे
गायंर तेणव उवागच्छइ २ ता बाणियगामे गायंर उच्चनीयम-
ज्झिमाइं कुलाइं घरसमुदाणस्स भिक्खायिरियाए अट्ठित्त । त-
पे गं से भगवं गोयमे बाणियगामे नगरे जाव भिक्खायिरिय
जाव अट्ठमाणे अहापज्जत्तं भत्तपाणं संमं पडि २ वाणिं
पडिनिगच्छइ २ ता कोट्ठायास्स सत्थिवेसस्स अदूरसामेतेणं
वीतीवयमाणे बहुजणसुदं णिसामेइ बहुजणो अण्णमण्णस्स
एवमाइक्खइ । एवं खलु देवागु० समणस्स भगवओ भंते-
वासी आणंदे णामं स० पोसहसाणाए अपच्छिममा० जाव
अण्णकंखे विहरइ तपे तस्स गोयमस्स बहुजणस्स अंति-
ए एतं सोच्चा णिसम्म अयं इमयाक्खे अम्मत्थिए समु-
प्पन्ने तं गच्छामि गं आणंदे समणोवासयं पासामि । एवं स-
पेहेइ २ ता जेणव कोट्ठाए सत्थिवेसे जेणव आणंदे सम-
णोवासए जेणव पोसहसाला तेणव उवागच्छइ । तपे गं से
आणंदे समणोवासए भगवं गोयमं एज्जमां पासइ पासि-
त्ता हट्ठ जाव हियए भगवं गोयमं वंदति णमंसति एवं वया-
सी । एवं खलु भंते ! अहं इमेणं उरालेणं जाव धमणिसं त-
ते णो संचारामि देवागुप्पियस्स अंतियं पाउअभित्ताणं ति-
खुत्तो मुद्धाये गं पाए अभिवेदित्तए । तुमहे णं भंते ! इत्थ-
करेणं अभिमांएणं इतो चेव एवं जएणं देवा तिकखुत्तो मुद्धा-
णेणं पाएसु वंदामि णमंसामि । तपे गं से भगवं गोयमे
जेणव आणंदे समणोवासए तेणव उवागच्छइ २ ता भगव-
तो तिकखुत्तो मुद्धाणेणं पाएसु वंदति णमंसति एवं वया-
सी । अत्थि णं भंते ! गिहिमज्झायसंतस्स ओहिणाणेणं
समुपज्जइ । हंता अत्थि जइ णं भंते ! गिहिणो जाव
समुपज्जइ । एवं खलु भंते ! मम वि गिहिणो
गिहिमज्झायसंतस्स ओहिणाणे समुप्पणे पुरिच्छिमेणं ल-
यणसमुदं पंच जांयणसयाइं जाव लोनुयं अचुयं णयं
जागामि पासामि । तपे गं से भगवं गोयमे आणंदे समणे-
वासयं एवं वयासी । अत्थि णं आणंदो गिहि जाय समुप्प-
ज्जइ णो चेव णं एव महालए तयणं तुमं आणंदो तस्स
ठाणस्स आलोएहि जाव तयोक्कमं पडिवज्जाहि । तपे णं से
आणंदे भगवं गोयमं एवं वयासी । अत्थि णं भंते ! जिणयणे
सत्ताणं तथ्याणं तहियाणं सम्मुयाणं आलोएज्जइ जाव पडि-
वज्जज्जइ गं इण्टे समट्ठे । जउ णं भंते ! तिणायणे सत्ता-
ण जाव भावाणं णो आलोएज्जइ जाव तयो णो पडि-
ज्जज्जइ । तपे णं भंते ! तुमं वेच एयस्स ठाणस्स आलोएहि

जाव पडिवज्जइ । तपे गं से भगवं गो० आणंदे णं समणो-
वासए णं एवं वृत्ते ससंकिए कंखिए वितिगिच्छसमावरणे
आणंदस्स अंतियाओ पडिनिक्कमइ २ ता जेणव दुइपलासं
चेइए जेणव समणे भगवं महावीरं तेणव उवागच्छइ २ ता
समणस्स ३ अदूरसामेते गमणागमणाए पडिक्कमइ । एस्स णं
सरणे आलोएहि भत्तपाणे पडिदंसे समणे भगवं वंदइ नम-
सइ २ । एवं खलु भंते ! अहं तुमहेहिं अम्मणुएणाए तं
चेव सव्वं कहेइ जाव तपे णं पडिदंसेइ । अहं संकिंते ३
आणंदस्स० अंतिये पडि २ जेणव इहं तेणव हव्वमागए तपे
णं भंते ! किं आणंदे णं समणोवासए गं तस्स ठाणस्स आ-
लोएहि तच्च जाव पडि २ । उदाहु मए गोयमाइसमणे
भगवं गोयमा एवं वयासी । गोयमा ! तुमं चेव गं तस्स
ठाणस्स आलोएहि जाव पडिवज्जइ आणंदं समणोवास-
यं एयमट्ठे खामेहि । तपे णं से भगवं गोयमे समणस्स
३ तहत्ति एयमट्ठे विणएणं पडिखुणेइरत्ता तस्स ठाणस्स
आलोएहि । जाव पडिक्कमेइ । आणंदं समणोवासयं
एयमट्ठं खामेइरत्ता समणे ३ व्हिया अण्णाया० जण्णयं
विहरइ । तं से आणंदे स० बहुहिं सीलव्वपहिं जाव अ-
प्पाणं भावेइरत्ता वीसं वासाइ समणोवासयं परियायं पाउ-
णिता एकास्स य उवासपडिमाओ सम्मं कायणं फा-
सिता मासियाए संलेहणाए अत्ताणं उक्कसिता सट्ठि भ-
त्ताइ अणसणाए छेदेत्ता आलोइयपडिक्कंते समाहिपत्तं
कालमासे कालं किच्चा सोहम्मे कप्पे सोहम्मयाडिं-
यस्स महाविमाणस्स उत्तरपुरिच्छिमेणं अरुणेहिं विमा-
णेहिं देवत्ताए उववरणे । तथ्य गं अथेगइया गं देवा गं च-
त्तारि पलिओवमाइं ठिईं पण्णात्ता तथ्य गं आणंदस्स वि दे-
वस्स चत्तारि पलिओवमाइं ठिईं पण्णात्ता । आणंदे गं भंते !
देवत्ता तो लोगओ आउक्खएणं ३ । अणंतरें खुओ खुइत्ता
कहिं गच्छहिंति कहिं उवज्जिहिंति । गोयमा महाविदेहे
वासे सिज्जिहिंति, णिक्खेवो । सत्तामस्स अगं ॥ स उवा-
सगदसाणं पढमं अज्जकयणं सम्मत्तं ॥ उपा० ॥ आ० चू०
आ० म० हिं ॥

आविन्यामुत्सर्पियाभारकद्विकं व्यतिक्रान्ते तृतीयारके आन-
न्दजीवः पेदालस्त्यर्थकृद्भविव्यति तौ भा । विन्या
उत्सर्पियास्तृतीयारके, पेदालमष्टमकं आनन्दजीवं नम-
स्यामिति, ॥ प्रव० ॥ अनुत्तरोपपातिकदशायाः सप्तमेऽध्या-
यने च । एतच्च वाच्यन्तरापेक्षया ननुपलभ्यमानवाचनोपेक्षये
ति ॥ स्या० ॥

आणंदं अनुपाय-आनन्दाश्रुपात-पुं० हर्षाश्रुमोक्षणे, “आणंदं
अनुपायं कासीसज्जं भवा तर्हि धेरा, आनन्दाश्रुपातमहे ।
आराधितमनेनेति हर्षाश्रुविमोक्षणम् ॥ दश० ॥

आणंदकूट-आनन्दकूट-न० आनन्दनाम्नो देवस्य कूटमानन्द-
कूटम् । गंधमादनं वत्साकारपर्वतस्थे कूटभेदे, ॥ जं० ॥

आणंदचंदण-आनंदचंदन-न० स्वकर्पातुभवनं चंदने, “वेष्टने
भयसर्पाणां न तदानन्दचन्दने” ॥ अष्ट० ॥

आणंदजीवं-आनन्दजीव-पुं० आनन्दस्यात्मनि, भाविन्या उ-
त्सर्पियास्तृतीयारके, पेदालमष्टकं आनन्दजीवं नमस्या-
मिति ॥ प्रव० ॥

आणंदज्जयण-आनन्दाध्ययन-न० आनन्दवक्यताप्रतिबद्धे

उपासकदशायाः प्रथमेऽध्ययने, ॥ उपा० ॥ स्था० ॥ अनुत्त-
रोपपातिकदशायाः सप्तमेऽध्ययने, ॥ स्था० ॥ निर्यावलि-
कोपाङ्गद्वितीयवर्गस्य कल्पावतंसिकाभिधस्य नवमेऽध्ययने
च ॥ निर० ॥ (पंत्यावकव्यताऽऽणन्दशब्दे)

आणंदण-आनन्दन-न० आनन्दयत्यनेन आ-न-द-णिच्-कर-
णे ल्युट् । यातायातकाले, मित्रादेः आरोग्यस्वागतादिप्रदने,
तत्कालिकालिङ्गने च । भावे ल्युट् । सुखजनने, ॥ वाच० ॥
भगवतः शृपभदेवस्य शतपुत्रान्तर्गते स्वनामख्याते पुत्रे,
कल्प० ॥ वृक्षकारपर्वतस्थे स्वनामख्याते देवे च ॥ स्था० ।
आणंदणदण-आनन्दनन्दन-न० आनन्द आत्मानन्दस्तदेव न-
न्दनमानन्दनन्दनम् । आनन्दात्मके नन्दनवने, निर्भयः शक्र-
वधोगी नन्दनानन्दनन्दने ॥ अष्ट० ॥

आणंदणकूट-आनन्दनकूट-न० गन्धमादनश्चक्रस्कारपर्वतस्थे
स्वनामख्याते कूटभेदे, ॥ स्था० ॥

आणंदपुर-आनन्दपुर-न० स्वनामख्याते नगरे, “आणंदपुरं नगरे
जितारी राया,” नि० चू० ॥ “आणंदपुरे मरुभो,” आ० म० द्वि
॥ वृ० ॥ “वीरात्रिनन्दाङ्गशरधर्वाकरत्नचैत्यपूते ध्रुवसेन-
भूतिः । यस्मिन्महैः संसदि कल्पावचानामाद्यां तदानंदपुरं
न कः स्तुते” ॥ कल्प० ॥

आणंदमेरु-आनंदमेरु-पुं० राजमहाराष्ट्रद्वय, नाम महाकाव्य-
कृतः पञ्चसुन्दरस्य परमगुरोः पद्ममेरोरुगुरौ, ॥ जै० १० ॥

आणंद्य-आणंद्य-त्रि० आनन्दात् जायते जन-ड-य-त० ॥
आनन्दाज्जाते, ॥ वाच० ॥

आणंदरक्षित्व-आनन्दरक्षित-पुं० स्वनामख्याते रथविरे,
“तत्थ ण आणंदरक्षित्व नामं येरे,” ॥ भ० ॥

आणंदविमलमूर्ति-आनन्दविमलमूर्ति-पुं० स्वनामख्याते सूरि-
विशेषे, आनन्दनन्दद्विमलमभिधानैरिहोद्धृता सूरिमिरप्रच-
र्यन्ते ॥ प्रति० ॥ स च हेमविमलमूर्तेः शिष्यः तथा च गच्छा-
चारः । इतश्च “श्रीहेमविमलसूरिर्दूरीकृतकल्मषः स सूरिगुणः ।
ज्ञात्वा योग्यं तूष्णीं धर्मस्थाभ्युदयसंसिद्धैः ॥ ४४ ॥
सौभाग्यपूर्णसंवेगतरंगीरनिधिः । आनन्दविमलमूर्ति स्वपट्टे
स्थापयामास ॥ ४५ ॥ युग्मं ॥ धन्या नागरसेकाशास्त-
पोभिर्दुस्तपैर्मृशमास्थूलभद्रोपमा यस्य ब्रह्मचर्यगुणैरपि ॥ ४६ ॥
श्रीमदानंदविमलप्रभवः शासनाद् गुरोः । शश्वत् शुद्धां क्रि-
यां कर्तुमकुर्वन् निश्चलं मनः,” ॥ ४७ ॥ ग० ॥

आणंदवीर-आनन्दवीर-पुं० आद्वैतप्रतिक्रमं भाष्यकृतः रत्नशे-
खरसूरंगुरोरुदयवीरगणिनः परमगुरौ, ॥ जै० १० ॥

आणंदमूर्ति-आनन्दमूर्ति-पुं० नागेन्द्रगच्छाये, सिद्धराजेन रा-
ज्ञा व्याघ्रशिशुकेति नाम्ना प्रख्यायिते बृहद्गच्छाये स्वनाम
के आचार्ये च ॥ जै० १० ॥

आणंदहियभाव-आनन्दहृदयभाव-पुं० आनन्दब्रह्मचणे भा-
वे “आणंदहियभावानंदणकरा” आनन्दब्रह्मचणो यो भा-
वस्तस्य नंदकरा बुद्धिकरा ये ते तथेति ॥ प्रभ० ॥

आणंदा-आनन्दा-स्त्री० आनन्दयति सेवनात् आ-न-दि-
णिच् अच् । विजयायाम्, (सिद्धि) राजनि० ॥ वाच० ॥
पौरस्थायां स्वनामख्यातायां दिङ्कुमार्याम्, ॥ आ० म०
प्र० जी० जं० । स्था० । तीर्थे० । आ० चू० ॥ आ० क० ॥

अचणद्वीपस्थपीरस्थायां जनकपर्वतस्थायां स्वनामख्याता-
यां नन्दापुष्करियाम्, ॥ स्था० ॥

आणंदिय-आनन्दित-त्रि० आ-न-दि-कं० हर्षयुक्ते, ॥ वाच० ॥
प्रमोदप्रप्ते, ॥ जै० सुखिनि, ॥ आ-न-दि-णिच्-क यस्यानन्दो ज-
नितस्तस्मिन् अभिनन्दिते, त्रि० । वाच० । स्फूर्तिभूते । दुनदि
समुद्भाषितविचचान् । आ० म० प्र० । जी० । राज० । ईषन्मु-
क्षसौम्यतादिभाष्यसमृद्धिसुपगते, “इदुदुहचित्तमाणादिप..
॥ औप० ॥

आणंदी-आनंदी-स्त्री० आनन्दयति, आ-न-दि-णिच्-अच्
गौरा० । क्ताप् (आकनपाता) वृक्षभेदे, शब्दे च ॥ वाच० ॥

आणण-आणक-त्रि० अणक एव स्वार्थे अण । अधमे,
कुत्तिस्ते, मुकुटः । “आणकं सुरतं नाम दम्पत्योः पार्श्वसं-
स्थयोः” इयुक्लचणौ सुरतभेदे, ॥ न० ॥ वाच० ॥

आनक-पुं० आनयति सोत्साहान् करोति अन-णिच्
यबुल । १ पटङ्गे, २ सुदङ्गे, ३ सशन्दमेधे च । ४ उत्साहके
त्रि० कर्णादि० चतुरर्थां फिज् । आनकायनिः । तत्सन्निकृष्ट-
देशादे, त्रि० ॥ वुन्दुभौ वाच० ॥

आणगहण-आणग्रहण-न० प्राणापानयोग्यपुद्गलोपादाने-
“समयं आणगहणं,” समकं च प्राणापानग्रहणं प्राणापान-
योग्यपुद्गलोपादानमिति ॥ प्रभा० ॥

आणट्टाकिड-आण्टायाकृति-त्रि० आण्टाऽऽगमोऽर्थशब्दस्य
हेतुवचनस्यापि दर्शनार्थं हेतुरस्याः सा तथाविधाऽऽ-
कृतिरर्थानुमितिबेधात्मिका यत्र तदाज्ञायांकृति । मुनिवेषा-
कृतिमति, आणट्टाकिड पवप, आण्टायांकृति यथा भवत्येवं
प्रावर्जादिति ॥ उक्त० ॥

आणण-आनन-न० अनित्यनेन आ-न-करणे ल्युट् ॥ मुखे,
मुखेन हि जलपानादिना प्राणदेः स्थितिरतस्तस्य तथात्वम्
“स्मृतिवाचः नृपस्य कान्तं पिबतः सुताननम्” इति च
रघुः ॥ वाच० ॥

“कुंडलउज्जोहयाणणे” कुण्डलाभ्यामुद्योतितं आननं मुखं
यस्य सतथेति । जं० ॥ तं० । राज० । प्रा० क० ॥

आणणकोटुंविय-आननकौटुंकि-त्रि० “मुखस्य सहायके,
आणणकोटुंविणं” आननस्य मुखस्य कौटुम्बिकेनेव यथा
राजा कौटुम्बिकैः सेवकैः शोभते एवं आदिव्याः आनने
तेन शोभासमुदयेनेति ॥ कल्प० ॥

आणत्त-आणत्त-त्रि० आ० आ-णिच्० पुक्० क० ह्रस्वः आ-
दिपे, कृतादेशे, ॥ वाच० ॥ प्रभ० ॥ नि० चू० ॥ आ० ॥

आनर्त-पुं० आनृत्यत्यत्र-आचारे घञ् । नृत्यशालायाम्, युक्ते
च । तत्र हि वीरैर्हर्षात् नृत्यमिव क्रियते इति तस्य तथा-
त्वम् । सूर्यवंश्ये राजभेदे, शार्यातेर्मिथुनं त्वासीदानर्तो
नामविभूतः । हरिवं १० म० । तत्कृते देशभेदे । वाच० । तद्देश-
वासिजनेषु, तद्गजेषु च । चन्द्रवंश्ये राजभेदे, पुं० आनृ-
त्यर्वाति कर्षरि अच् । जलेन तस्य तरङ्गकपेया नृत्यस्ये-
व करणाद्यथात्वम् । नर्तके, त्रि० भावे घञ् १० न-
तर्ते, ॥ वाच० ॥

अनृत्य-न० परस्परं मित्रत्वे, ॥ प्रभा० ॥

आणत्तपुर—आनत्तपुर—न० आनत्तदेशस्य प्रधानपुरम् । द्वारव-
त्याम्पुर्यम्, ॥ वाच० ॥

आणत्ति—आज्ञप्ति—स्त्री० आ० ज्ञा० णिच्० पुक्० क ह्रस्वः ।
आज्ञायाम्, ॥ वाच० ॥ आदेशो, “आणत्तियं पञ्चपिणहः,
आज्ञप्तिमादेशप्रत्यययतीति । ज्ञा० ॥ प्रज्ञा० ॥

आणत्तिकिर—आज्ञातिकिर—पुं० यथादेशकारिणि, “आणत्ति-
किरेहिं, आज्ञात्तिकिरैयथादेशकारिकिर्वाणैरिति ॥
॥ प्रद० ॥

आणत्तिया—आज्ञात्तिका—स्त्री० आज्ञायाम्, “आणत्तिअं पञ्चपि
णहः, आज्ञात्तिकामाज्ञां प्रत्ययं सम्पाद्य मम निवेदयेत्यर्थः
इति ॥ औप० ॥ “एतमाणत्तिअं खिप्पमेव पञ्चपिणहः” एता-
माणत्तिकां क्षिप्रं प्रत्यययतीति ॥ जं० ॥

आणद्ध—आनद्ध—न० आ० नह—क० १ चर्मणा बद्धमुखे पटमु-
जादौ वाद्यभेदे, १२ ग्रथिते, ३ व्याप्ते, ४ बद्धे केशभूषादिके
च त्रि० ॥ वाच० ॥

आणप्प—आज्ञाप्य—त्रि० आज्ञापनीये, “आणप्पा हवंति दासा
वा, स्त्रीणां गुरुषाः स्ववशीकृता दासा इव क्रयक्रीता इवा-
ज्ञाप्या आज्ञापनीया भवन्तीति ॥ सूत्र० ॥

आणम (व) णी—आज्ञापनी—स्त्री० असत्यामृषाभाषाभेदे,
आज्ञापनीकाव्यर्थेपु परस्य प्रवर्त्तनं यथेदं कुर्वति, ॥ भ० ॥ ध०
प्रज्ञा० ॥

आणय—अनत्त—त्रि० आ० नत्त—क० १ कृतप्रणामे, २ अयोमुखे,
३ विनयनं नते च ॥ वाच० ॥
विमानविशेषे, ॥ अनु० ॥ सकलविमानप्रधानावतंसकविमा-
नविशेषोपलक्षित आनतः । कल्पभेदे, ऊर्ध्वदेवलोकभेदे, ॥
॥ अनु० ॥ स च वैमानिकदेवलोक इति ॥ प्रव० ॥
विशे० ॥ सम० ॥ आनते भवा आनताः । कल्पोपगमैर्वैमानिक-
देवभेदे, ॥ उक्त० ॥

आनय—पुं० आ० नी—भावे अच्देशात् देशान्तरनयने, ॥ आनी-
यते वेदाद्यध्ययनायात्र आधारे अच् । उपनयनसंस्कारे, ॥
हेम० ॥ भावे ल्युट् । आनयनमप्युभयत्र । न० ॥ वाच० ॥

आणयण—आनयन—न० विवक्षितक्षेत्राद्विहिततस्य सचेत-
नादिद्रव्यस्य विवक्षितक्षेत्रे प्रापणे, ॥ प्रच० ॥ ध० ॥ पंचा० ॥
आनीयतेऽननेत्यानयनम्—आनयनसाधने, त्रि० ॥ उक्त० ॥

आण (व) यणप्पभोग—आनयनप्रयोग—पुं० आनयने विव-
क्षितक्षेत्राद्विहितमानस्य सचेतनादिद्रव्यस्य विवक्षितक्षेत्र-
प्रापणे प्रयोगः आनयनप्रयोगः । देशावकाशिकदिगुन्नतस्या-
तिचारभेदे, स च स्वयं गमने व्रतभोगभयादन्यस्य संदेशका-
दिना व्यापारणमिति । पंचा० ॥ उपा० ॥ ध० ॥ प्रच० ॥

आणव—आणव—न० अणोर्भावेः पृथ्वादि० अण् । अ-
णुत्वे, ॥ वाच० ॥

आनव—त्रि० अनिति अम—उण् आनुः प्राणी तस्ये-
दम् अण् । प्राणिसम्बन्धिन्यनि वलादौ, त्रिषां ऊँप् ॥ वाच० ॥

आणवण—आज्ञापन—न० आदेशो, ॥ स्था० प्रतिबोधने, “आ-
गमेत्ता आणवज्जा, आगम्य ज्ञात्वा तं गृहपतिमाज्ञापये-
त्तमेवाणवयेदिति ॥ आचा० ॥ प्रवर्त्तने, “आणवयन्ति भिक्ष-
कहादि, आज्ञापयन्ति प्रवर्त्तयन्ति स्ववशं ज्ञात्वा कर्मक-

रवदाशां कारयन्तीति । सूत्र० । प्रा० । व्या० ॥

आनायन—न० प्रापणे, ॥ स्था० ॥

आणवणिया—आज्ञापनकी—आनायनी—स्त्री० आज्ञापन-
स्यादेशनस्येयमाज्ञापनमेवेत्याज्ञापनी सैवाज्ञापनिका तज्जः
कर्मवन्ध आदेशनमेवेति आनायनं वा । आनायनीक्रिया-
भेदे, ॥ स्था० “आणवणिया किरिया दुविहा । जीवआणवणिया
अजीवआणवणिया य । जीवाणवणी जीव आज्ञापयति
परेण अजीवं च आणवइ, ॥ आवा० ॥ जीवमाज्ञापयत आना-
यतो वा परेण जीवाज्ञापनी जीवानयनी वा एवमेवाजी-
वविषया अजीवाज्ञापनी अजीवानायनीवेति ॥ स्था० ॥ आ० चू० ।
आणस—आनस—त्रि० आनसः शकटस्य पितुर्वा इदम्
अण् । शकटसम्बन्धिन, पितृसम्बन्धिन च ॥ वाच० ॥

आण—आज्ञा—स्त्री० आ० ज्ञा० अञ्० अनुष्ठाने, ॥ विशे० ॥ आदे-
शे, आदेशश्च निरूप्य भूत्यादेः कृत्यादौ प्रवृत्त्यर्थं न्या-
पारभेदः ॥ वाच० ॥ ज्ञा० ॥ पंचा० ॥ “आणाउववायवयणनि-
हेसे चिह्णंति” आज्ञा कर्त्तव्यमेवेदमित्याद्यादेशः । उपपातः
सेवा । वचनमभियोगपूर्वकमादेशः, निर्देशः प्रदिनते कार्ये
नियतार्थमुत्तरम् ॥ भ० ॥ विधिविषयक आदेश आज्ञेति
॥ स्था० ॥ आज्ञायोगेपु प्रवर्त्तनालक्षणेति ॥ स्था० ॥ “आणा
वलाभियोगो निगंधाणं न कप्प” आज्ञापनमाज्ञा भवते-
दमित्येवरूपा तथा विवक्षितं कार्यमाज्ञापि यस्याप्यकु-
र्वतो वलात्कारेण नियोजनं वलाभियोगः एतौ द्वाविपि
निर्ग्रन्थानां न कल्पते कर्त्तुमिति ॥ आ० म० द्वि० ॥ (अप-
वादतत्त्वाज्ञावलाभियोगाविपि दुर्विनीते प्रयोक्तव्याधि-
तीच्छाकारशब्दे) उपदेशे, ॥ आचा० ॥ “एसा आणा निगं-
थिया” एसाऽज्ञाऽयमुपदेशो निग्रथो अनावस्तस्थेति ॥ सूत्र०
आज्ञाप्यत इत्याज्ञा । हितप्राप्तिपरिहाररूपल्योपदेशोऽज्ञाचा० ॥
॥ कल्प० ॥ पंचा० ॥ तीर्थकरणधरोपदेशे, ॥ दश० ॥ ती-
र्थकरोपदेशप्रणीते सदाचारे, ॥ आचा० ॥ निर्देशे, “उपवा-
तो णिदेशो आणाविणञ्चो अहोति पगट्ठा” ॥ व्य० ॥ वचने,
॥ पंचा० ॥ आसामस्त्येनानन्तधर्माविशिष्टतया ज्ञायतेऽवबु-
ध्यते जीवादयः पदार्था यथा साऽज्ञा ॥ स्था० ॥ आ समे-
न्तात् ज्ञायते बोध्यते सुकृतकर्माणोऽन्येत्याज्ञा ॥ आगमे,
(प्रवचने) ॥ दश० ॥ आज्ञिति स्वस्वभावावस्थानात्मिकया
मर्थ्याद्याऽभिध्याना वा ज्ञायतेऽर्था अनयेत्याज्ञा ॥ उक्त० ॥
॥ स्था० ॥ भगवदभिहितगामे, ॥ उक्त० ॥ आसप्रवचने.
॥ स्था० ॥ “आणाए अमिसमेञ्चा” आज्ञया तीर्थकरणगता-
गमेनेति ॥ आचा० ॥ आज्ञया मौर्नदप्रवचनेनेति ॥ आचा० ॥
“आणाए मामगं धम्मं” आज्ञायतेऽन्येत्याज्ञा तथा मामकं
धर्मं सम्यगनुपालय तीर्थकरण एवमाहंति ॥ आचा० ॥ आ-
ज्ञाप्यते जन्तुगणे हितप्रवृत्तौ यथा साऽज्ञाज्ञादज्ञाज्ञेति ॥
मोक्षार्थमाज्ञाप्यते प्राणिनोऽन्येत्याज्ञा ॥ श्रुते, ॥ अनु० ॥
विशे० ॥ सर्वज्ञवचने, ॥ स्था० ॥ उक्त० ॥ बोधो, (स्मृक
त्वे) “आणाए लंभो राधि” आज्ञयास्तीर्थकरोपदेशस्य
लामो नास्ति यदि वाऽज्ञा बोधिः सम्यक्त्वमिति ॥ आचा०
सूत्रार्थे, “आगमउववणिया” आगमः सूत्रमेतदनुसारेण क-
यनमुपदेश आज्ञात्वर्थे इति ॥ आवा० ॥ त्रिपुक्त्यादिके सूत्र
व्याख्यानं च ॥ स्था० ॥

- (१) आशानिपेक्षः ।
- (२) आशामनुचिन्तयेत् ।
- (३) सदाशाराधकः स्यात् ।
- (४) परलोकं आश्रया एव प्रामाण्यम् ।
- (५) आश्रया प्रवर्त्तमानोऽप्यप्रवर्त्तमानः ।
- (६) अपुनर्वन्धकादिभ्यो एव देवैषाऽऽज्ञा ।
- (७) तीर्थकराऽऽज्ञाऽन्यथाकरणे दोषाः ।
- (८) आशाराधनविराधने ।
- (९) आशाराधकत्वे वज्राचार्यः ।
- (१०) आशामन्त्रे प्रायश्चित्तम् ।
- (११) आशारहितस्य चारित्र्यमपि न भवति ।
- (१२) आश्राव्यवहारः ।

(१) (आश्रया निक्षेपो बृहत्कल्पे यथा)

कडकर्णं द्रव्ये सासणं तु द्रव्ये द्रव्यो आणा ।

द्रव्यनिमित्तं भुवयं दुग्धि वि भावे इमं चेव ॥

नोभ्रामगतो द्रव्यशासनं व्यतिरिक्तं कृतकरणं मुद्रा इत्यर्थः । आश्रापि द्रव्यतो नोभागमतो व्यतिरिक्ता सैव मुद्रा । अथवा द्रव्यनिमित्तं द्रव्योत्पादननिमित्तं यत् उभयं शासनमाज्ञा तद्-द्रव्यशासनं सा द्रव्याज्ञा द्वे अपि शासनाखे भवत इदमेवाध्ययनं किमुक्तं भवति । नोभ्रामगतो भावशासनं भावाज्ञा च इदमेव कल्याण्यमध्ययनं तथाहि—य एतस्याज्ञां न करोति सोऽनेकानि मरणादीनि प्राप्नोति ॥ ३० ॥

(२) मुनिउपमणानिहणं भूअहिअं भूअभावणमणयं ।

अभिअं अजिअमहत्यं महाणुभावं महाविसयं ॥ आव० ॥

सुप्स्वतीव निपुणा कुशला मुनिपुणा तमाश्रामित्योगः । नै-पुण्यं पुनः सूक्ष्मद्रव्याद्युपदर्शकत्वात्तथा तामित्यादि प्रति-पादिकत्वाच्च । उक्तं च—“सुयनार्षमि न पुत्रं केवले तयणं-तः । अप्रयसो सैसगणं च जम्हा तं परिभावनमित्यादि” इत्यं मुनिपुणं ध्यायेत् । तथा अनाद्यनिधनं अतुल्यप्रश-द्वतमित्यर्थः । अनाद्यनिधनत्वं च द्रव्याद्यपेक्षेयत्वं च—“द्रव्याद्यपेक्षादित्येषा द्वादशांगी न कदाचिन्नासीदित्यादि” तथाभूतहितामिति इह भूतशब्देन प्राणिन उच्यते तेषां हितां पथ्यामिति भावः । हितत्वं पुनस्तदुपरोधिनीत्वात् तथा हितकारिणीत्वाच्च । उक्तं च—“सर्वे जीवा न हंतवेत्यादि” एतत्प्रभावाच्च भूयांसः सिद्धा इति तथा भूतभावनामित्यत्र भूतं सत्यं भाव्यतेऽनयेति भूतस्य वा भावना अनेकांतपरि-च्छेदात्मिकेत्यर्थेभूतानां वा सत्त्वानां भावना भूतभावना वास्तवैयनर्यातरं । उक्तं च—“कूरा वि सहाएणं रागाद्व-सागुणा वि होऊण । भावियजिणवयणमणा तेजोक्कुसुहा-वहा हौति” श्रूयते च बहूष एव चिलारिपुत्रादय एववि-धा इति । तथा अनर्थाभिनिमित्तं सर्वोत्तमत्वादिबिद्यमानमूल्या-मिति भावः ॥ उक्तं च—“सर्वे वि य सिद्धांता सद्भवस्यासादा स ते लोका । जिणवयणस्स भगवओ न सुल्लभमिति तं अग्राग्ये” तथा स्तुतिकारेणाप्युक्तं—“कल्पद्रुमः कल्पितमात्र-दायी चित्तामणिश्चित्तमेव धत्ते । जिनेन्द्रधर्मातिशयं विचि-त्य द्वेषेऽपि लोके लघुतामवैतीत्यादि” अथवा ऋणमित्यत्र ऋणं कर्म तद्व्याप्तिमिति उक्तं च—“अं अज्जाणी कम्मं खवेह

यदुयाहि वासकोडो हि । तं नाणी तिहि गुत्तो खवेह उस्सासमे-त्ताणीमत्यादि” “तथा अमिताभित्यपरिमितं । उक्तं च—“सत्त्वा नदी गादा होज्जा वादुया सव्व उदाहि जं उदयं । एत्तो वि अणंतगुणो अत्तो एकस्स सुत्तस्स” ॥ अमृतं वाभू-तां पथ्यां च तथा चोक्तं—“जिणवयणमोयगस्स उ रत्ति च दिया य खज्जमाणस्स । तित्ति वुहो न गच्छइ हेउसहस्सोव-गुदस्स” ॥ णरणागरातिरियसुरगणास्ससारियसव्वतुक्खरोगाणां जिणवयणमेगमोसहमपवगसुहक्खयफलं सजीवां वा” अमृ-तां वा उपपत्तिक्षमत्वेन सार्थिका मिति भावः । न तु यथा “तेषां कटतटप्रैर्गंजानां मद्विदुभिः । प्रावर्त्तत नदी घोरा हस्य-श्वरथवाहिनी त्यादिवन्तुतामिति । तथाऽजितामिति शे-पप्रवचनाज्ञाभिरपराजितामित्यर्थः । उक्तं च—

“जीवादि वस्तुहि पुण कोसल्लगुणेण सरित्सेणः सैसवयणेहि अ जियं जिणिद्वयणं महातिसयं” तथा महत्यामिति महान्प्रधा-नोऽर्थो यस्याः सा तथाविधा तां तत्र पूर्वापराविरोधि त्वाद्नु-योगद्वारात्मकत्वात्प्रयगेभत्वाच्च प्रधानांतां (महत्त्वां) अत्र महान्तः सम्यग्दृष्टयो भव्या एवोच्यते । तत्र महत्सु स्थिता महत्त्वा तां प्रधानसत्त्वस्थितामित्यर्थः महास्था वेत्यत्र महापूज्योच्यते तस्यां स्थिता महत्त्वा तां । तथा चोक्तं—“सव्वसुरासुरमाणस-जोइसवेतरसुपुतियं नारां । जेणेह गणाधारणं सुभंति जुंने सुरिंदा वि” तथा महानुभावामिति । तत्र महान्प्रधानः प्रभूतो वानुभावः सामर्थ्यादिलक्षणो यस्याः सा तथा तां प्रधानत्वे चास्याश्चतुर्दशपूर्वविदः सर्वलब्धिषंसंपन्नत्वात् । प्रभूतत्वं च प्रभूतकृत्यकरणत्वात् उक्तं च—“पभूणं चोइसपुवीयडाओ घ-डसहस्सं करित्तण” इत्यादि एवमिह लोके परत्र तु जघन्य-तोऽपि वैमानिकोपपातः । उक्तं च “उववाओ लेतगंमी चोइ-सपुवस्स होइ उ जह्मो । उऊँसो सव्वट्ठे सिद्धिगमो वा अकम्मस्स” । तथा महाविषयामिति महाविषयत्वं तु सकल-द्रव्यादिविषयत्वात् उक्तं च—द्रव्यो सुयनाणी उवउत्तो सव्वदव्वाइ जाणती, त्यादिकृतं विस्तरणेतिगार्थः ॥ ४६ ॥ टी० आब० ॥

“ज्ञाड्ज्जा निरवज्जं जिणाण आणं जगप्पईयाणं । अनिउ-णजणनुब्भेअं नयभेगपपाणगमगहणं” ॥ ४७ ॥ आब० ॥

ध्यायेच्छित्तयेदिति सर्वपदक्रिया निरवधमित्यवधं पापमुच्य-ते निगंतमवधं यस्याः सा तथा तां अनुदादिद्वात्रैशहोपाव घरहितत्वात् । क्रियाविशेषणं वा कथं ध्यायेत् निरवधं इह लोकाया संसाराहितमित्यर्थः । उक्तं च—नो इह लोग-द्वयाए नो परलोगद्वयाए परिभवतो अहं नाणित्यादिकां निरवधं ध्यायेज्जिनानां प्राणिरूपितराष्ट्रार्थानामाज्ञां वच-नलक्षणे । तथाहि कुशलकर्माग्याज्ञाप्यते तथा प्राणिन इ-त्याज्ञा तां किंविशिष्टानां जिनानां केवललोकेनारोपसंश-यतिमिरनाशनाज्जगतप्रदीपानामिति आश्रय विशेष्यते अ-निपुणजलदुर्ज्ञेया । न निपुणः अनिपुणोऽकुशल इत्यर्थः । ज-नो लोकस्तेन दुर्ज्ञेयामिति समासः । दुर्ज्ञेयामिति दुरवग-मां । तथा नयभेगप्रमाणगमगहणमित्यत्र नयाश्च भंगाश्च प्रमाणाणि चागमाश्चेति विग्रहस्तैर्गहनां गहनां । तत्र नै-गमादयो नयास्ते चानेकभेदास्तथा भंगाः क्रमस्थानभे-दभिन्नास्तत्र क्रमभंगा यथा एकजीवः एक एवाजीव इ-त्यादिस्थापना स्थानभंगास्तु यथा प्रियवर्मा नामैको

नोहृदधर्मत्यादि । तथा प्रमीयते श्रेयमेभिरिति प्रमाणानि द्र-
व्यादीनि यथानुयोगद्वारेषु गमाश्चतुर्विंशतिर्दंडकादयः का-
रणावशतो वा किंचिद्विषयः सूत्रमार्गो यथा पट्जीवनि-
कायादाविति कृते विस्तरयोगेति गाथायै ॥४७॥ टी० भाव० ।
ननु या एवं विशेष्याविशिष्टा सा वोढुमपि न शक्यते मन्द-
धोमिरास्तां तावद्वचानु ततश्च यदि किंचिद्भावबुध्यते तत्र का
वाचा इत्यत आह—

तत्थ यमदुब्बलेण न विहाय रिअविहर ओ आवि । नो अगहण-
नेत्तणेण य नाणावरणोदणं च ॥ ४८ ॥

तत्र तस्यामाश्रयां चशब्दः प्रस्तुतप्रकरणानुकर्यगार्थः । किं
जडतया चलत्वेन वा मतिदीर्घत्वेन बुद्धिः सव्यगर्थानवधार-
णेनेत्यर्थः । तथा तद्विधाचार्यविरहतो वाऽपि तत्तद्विधः स-
म्यग्विपरित्यक्तप्रतिपादनकुशलः आचार्यते असत्वाव्याचा-
यै । सूत्राचार्यगमार्थे मुमुक्षुभिरासेव्यत इत्यर्थः । तद्विध-
आसावाचार्यश्च २ तद्विरहस्तदभावश्च चशब्दो बोधे
द्वितीयकारणसमुच्चयार्थः । अपिशब्दः कचिदुभयवस्तूप-
त्तिसंभावनायै । तथा श्रेयगहनत्वेन च तत्र श्रयत
इति श्रेयं धर्मास्तिकायादि तद्वहनत्वेन चशब्दोऽधोप
तृतीयकारणे समुच्चयार्थः । तथा ज्ञानावरणोदयेन च तत्र
ज्ञानावरणे प्रसिद्धं तदुदयेन तत्काले तद्विपाकेन च चशब्द-
अनुपेकारणसमुच्चयार्थः । अत्राह ननु ज्ञानावरणोदायादेव
मतिदीर्घत्वेन च तद्विधाचार्यविरहो श्रेयगहनाप्रतिपत्तिश्च ।
ततश्च तद्विधानेन युक्तममीयामभिधानमिति । न तत्कार्यस्यै-
व संचेषविस्तरत उपाधिभेदेनाभिधानादिति गाथायै ॥ ४८
टी० भाव० ॥

हेरुदाहरणासंभवे असइ मुट्टु जं न छुज्जिज्जा । सव्वनु
मयमवितहं तहावि तं चित्तं ए मइमं ॥ ४९ ॥
भाव० ॥ मू० ॥

तत्र हिनेति गमयति जिज्ञासितधर्मविशिष्टानर्थानिति हे-
तुः कारको व्यंजकश्च । उदाहरणं कल्पितं भेदं हेतुबोदा-
हरणं च हेतुदाहरणो तयोरसंभवः कंचन पदार्थं प्रति हेतु-
दाहरणासंभवः । तस्मिंश्चशब्दः पंचमप्रकरणसमुच्चयार्थः ।
सति विद्यमाने किं यद्वस्तुजातं न सुष्ठु बुध्यते नातीयावग-
च्छंतं सर्वज्ञमतमवितथं तथापि तस्मिन्नेत्येवमिति मिति । तत्र
सर्वज्ञास्तीर्थकरास्तेषां मते सर्वज्ञमते वचनं किं वितथं अ-
नृतं न वितथमवितथं सत्यमित्यर्थः । तथापि तद्विधाकारणे
सत्यनवगच्छन्नपि तन्मतं वस्तु वा चित्तयेत्यर्थाजोचयेन्म-
तिमान्बुद्धिमिति गाथायै ॥ टी० भाव० ॥
किमिष्यतेर्दधर्मत्याह—

अणुवक्कयपराणुगाह परायणा जम जिणा जगपवरा ।

जियरागदोसमांहा यनञ्जा वाङ्गो ते णं ॥ ५० ॥ भाव० ॥
अनुपकृते परैरवर्तिते सति परानुग्रहपरायणाः धर्मोपदेशा-
दिना परानुग्रहाद्युक्ता इति समासः । यद्यस्मात्करणात्के-
जिनाः प्राप्नोति तद्विधायाः । ते एव विशेष्यते जगत्प्रवराः
चराचरश्रेष्ठा इत्यर्थः । एतद्विधा अपि कदाचित्प्राणादिभा-
वाद्भित्तयवादिनां भवेत्यत आह । जिता निरस्ता रागद्वे-
षमोहा ये सन्ति तथाविधाः तत्राभिप्रेतलक्षणो रागः अप्रीति-
लक्षणो द्वेषः अज्ञानलक्षणो मोहः चशब्दः पतद्भावो

यासमुच्चयार्थः । नान्यथावादिनस्तेनेति तेन कारणेन तेनान्य-
थावादिन इति । उक्तं च—

“सागाद्वा द्वेषाद्वा मोहाद्वा वाक्यमुच्यते ह्यनृतं । यस्यनु
नैते दोषास्तस्यऽनृतकारणं किं स्यादिति गाथायै ॥५०॥
॥ टी० भाव० ॥ दर्श० ॥ आज्ञाग्राहकेण च सदैव भविन-
व्यम । तथा च पंचसूत्रे “सयाणागाहगे सिया सयाणा भा-
वगे सिया । सयाणापरितते सिया । आणा हि मोहविसपर-
ममंतो जलं रोसाइ जलणस्स । कम्मवहितिगिच्छा सत्थं-
कप्पयायो सव्वफलस्स” ॥ पं० सू० ॥

सदाज्ञाग्राहकः स्यात् अध्ययनश्रवणाभ्यां आज्ञा आगम
उच्यते । सदाज्ञाभावकः स्यात् अनुप्रेक्षाद्वारेण सदाज्ञा-
परतत्रः स्यादनुष्ठानं प्रति किमेवमित्याह—आज्ञा हि मोह-
विसपरममंत्रं तदपनयनेन जले द्वेषाद्विचलनस्य तद्वि-
धिज्ञापनेन कर्मव्याधिचिकित्साशास्त्रं तत्त्वपकारणात्वेन
कल्पपादपः सर्वफलस्य तदर्थेध्यसांधकत्वेन ॥ पं० ॥ सू० ॥
(आज्ञाग्राह्यार्थस्याद्वैतव्याख्यानामिति वक्ष्यामोऽशब्दं)
॥ स्या० ॥ भाव० ॥ धर्म० ॥

(यत्राज्ञानं स्फुलितं स एव गच्छः । तथा च महानिशीधे)
“जथ य उअभादीणं तित्थयराणं सुरिंदमहिषाणं ।
कम्मद्विप्पमुक्काणं आणं न खल्लिज्जइ स गच्छे”
इति ॥ महा० ॥

(मोक्षार्थेनाऽऽज्ञयैव सर्वत्र यतितव्यम तथाच पंचाशकं)
मोक्षवत्स्थिणा ततो इह आणा एव सव्वजतेण ।

सव्वत्थ वि जइयव्वं सम्मतिकयं पसेणेण ॥ १९ ॥
व्याख्या मोक्षार्थेना सिद्धकामेन (त उअत्ति) यतः स्वमति
प्रवृत्तिर्भवेत्तुला तातो हेतोः इह प्रक्रमे आज्ञयैवातोपदेशेनैव
सर्वयत्नेन सर्वद्वारेण सर्वत्रापि समस्तेऽपि परलोकसाधन
विधौ आस्तामेकत्र यतितव्यं चेष्टितव्यं सम्यग्भाव श्रुदया
इति शब्दः परिसमाप्तौ कृतमले प्रसंगेन प्रसंगापन्नभिया-
तेनेति गाथायै ॥ पंचा० ॥

(आज्ञास्थितानामेव साधुत्वम् । तथा च पंचाशके तीर्थक-
राज्ञास्थितानेव स्वरूपत आह)—

ते पुण समिया गुत्ता पियददधम्मा जिंदियकसाया ।

गंभीरा भीमंता पण्णविण्णजामहासारां ॥ ४ ॥

व्याख्या तीर्थकराज्ञास्थिताः साधवः पुनरिति वि शेष-
गायैः । समिताः समितिपंचकेन गुप्ता गुप्तित्रयेणा
प्रियः प्रीतिस्थानं ददधश्च स्थितो विपत्त्वव्यविमोचनाद्धर्मः
श्रुतचरित्राऽस्मको येषां ते प्रियददधर्मा । जितेंद्रियकषायाः
न्यकृतकरणाकोपादिभावाः गंभीरा अलक्ष्यमाहार्यैर्न्या-
दिभावाः । गंभीरलक्षणं चेदं “यस्य प्रभावादाकाराः कौ-
धर्षभयादिषु । भायेषु नोपलभ्यंते तद् गंभीर्यमुदाहृ-
तमिति” ॥

धीमंतो बुद्धिमंतः प्रज्ञापनीया सुखावबोद्धया महासत्त्वा
अवेक्कव्याध्यवसायवतः । आपत्स्ववैकृत्यकरमध्यवसान-
करं सत्वमित्युक्तेरिति गाथायै ॥ “उत्समागववायाणं विया-
गागा सेवगा जहासत्तिं ॥ भावविसुद्धिसमंता आणारु-
तिणां य सम्मति” ॥ ४१ ॥ व्याख्या उत्सर्गोपवादांवाः
सामान्योक्तविशेषोक्तविधोर्विज्ञापका विज्ञास्तथा सेवका
अनुष्ठानरतास्तत्त्वयोरैक यथाशक्तशक्त्यतिगूहनेन भावविशु-

क्षिप्तमेताः परिणामविशुद्धितान्विता आश्चार्य्यः आगम-
बहुमानितश्चशब्दः समुच्चये सम्यगविपरीततया न पुनः
स्वाप्रहासुसारेण इतिशब्दः समाप्ताविति गार्थार्थः ॥पंचा॥
(अज्ञासारमेव सम्यगनुष्ठानं साधुधर्मस्तथा च पंचाशकं
"धम्मो पुण एसस्सिह संमापुट्ठापाजयाकरो । विहि-
पडिसेहुयुतं अणसारं मुण्येयवं ६ व्या० एष तावत्सा-
धुरक्तो धर्मः पुनर्दुर्गतगमनधारणस्वभावः एतस्य साधो-
रिह साधुधर्मविचारे सम्यक् समीचीनं यदनुष्ठानं प्रत्युपेक्षा-
दिक्रिया तस्य या अनुपालना सेवा सम्यग वा यानुष्ठान-
पालना सच रूपं स्वभावो यस्यासौ सम्यगनुष्ठानपालनारूपः
सम्यगनुष्ठानमेव किमुच्यते । इत्याह-विधिप्रतिषेधयुक्तं धा-
नादिहिंसादिष्वासेवा परिहाराण्वितं तत्सम्यगनुष्ठानं अज्ञा-
सारमात्रवचनप्रधानं (मुण्येयवंति) हेयमिति गार्थार्थः ॥पंचा॥
अथ कस्मादाज्ञासारमेव सम्यगनुष्ठानं साधुधर्म इत्युक्त-
मित्याशंक्याह ।

अणो रुणो चरजं आणाए चिय इमंति वयणाओ ।

एत्तो णाभोगमि वि णणवणिज्जो इमो होइ ॥१२॥

व्याख्या आज्ञारुचेराप्तोपदेशाभिलाषयुक्तस्य न त्व-
न्त्यस्य चरणं चारित्र्यं भवतीति गम्यं कुत एवं सिद्धमित्याह
(आणाए चियस्ति) आज्ञैवाप्तोपदेशैवेन नान्यथा इदं
चरणं भवतीति वचनात् । आगमप्रवाक्यात्तर्थाह "आणा
ए चिय चरणं तन्मेने जाण किं न भग्गंति । आणं च अ-
इकंती कस्सा एसा कुण्ण ए सेसं" । अथाज्ञारुचेरप्यनाभोगा-
च्चरणविधातो भविष्यतीत्याशंक्याह (एत्तोस्ति) इतोऽस्मा-
दाज्ञारुचित्वात्प्रज्ञापनीयो भवतीति योगः अनाभोगोऽपि अना-
भोगजनिते सदसत्प्रवृत्तावपीत्यर्थः । अनाभोगस्तस्य प्रायो
न संभवतीति ख्यापनार्थोऽपिशब्दः । प्रज्ञापनीयः सुखसंबो-
ध्योऽयमाज्ञारुचिर्भवति स्थासत्तदज्ञारुचित्वात्प्रज्ञापनीयत्वं
नास्य चरणं भवतीत्याज्ञासारं तदुक्तमिति गार्थार्थः ॥
॥ पंचा॥

(४) परलोके चाज्ञाया एव प्रामाण्यम् तथा च पंचवस्तुके
आणाइत्यपमाणं विण्णेभा संवहाउ परलोए ॥

आराहणाए तीए धम्मो वज्जं तु ण निमिणं ॥८४॥

व्याख्या आज्ञात्र प्रमाणं विज्ञेया सर्वथैव परलोके न त्व-
न्यत्किंचिद्वाराधनेन तस्याधर्मः आज्ञाबाह्यं पुनर्निमित्तमिति
गार्थार्थः ॥ ॥ पंच॥ व० ॥

धर्ममूलं चाज्ञैव "आणाभंगा उ विवय धम्मो आणाए पडि-
बद्धो" दशो॥ आज्ञोल्लघनेऽपि कथं धर्मोभावः इत्याह " ति-
त्थगारागामूलं नियमा धम्मस्सतीए वा पाए । किं धम्मो कि-
महम्मो मूढा नेयंति यारिंति" तीर्थकाराज्ञैव सर्वविदुपदेश
एव मूलं प्रथमारोहणारूपं नियमो निश्चयो न धर्मस्य । महा-
महोसहस्र्याविकलसकलसुखफलसंसाधकस्य तस्य तीर्थ-
कारस्याज्ञाया विधाते विनाशे किं धर्मः शुभस्वभावः सुख-
संदोहसंपादको वा किमथवा धर्मः पुण्याभावस्वभावः
सदा देहिंसिद्धिदुःखदातृवर्जितः । मूढा मित्यात्वमहोह-
भोदिनांतःकरणं हिताहितविवेकविकला नेदं विचारयति
नेदं पर्यालोचयति यदुत सर्वविदुपदेशोऽल्लघनेन स्वबुद्ध्या
सुंदरमप्यनुष्ठानं विधीयमानं किं कर्माभावाय कर्मबंधाय

भविष्यतीति गार्थार्थः । तर्हि तत्त्वपर्यालोचनेऽपि किं वृत्त-
मित्याह

अराहणाए तीए पुण्णं पावं विराहणाए उ ।

एयं धम्मरहसं विण्णेयं बुद्धिमेतेहिं ॥

आराधनया तस्या आज्ञायाः सर्वविदुपदेशस्य पुण्यं शुभं ।
सर्वज्ञाज्ञापत्तपातजनितशुभभावकुशलानुष्ठानिनो हि शुभ-
भावादेवानुष्ठानवर्धयुग्यबंधो भवत्येव पापमशुभमेवं
विराधनया सर्वविदाहोल्लघनेन तुशब्दः पुनर्यस्ततोऽयमर्थः
स यद्यपि स्वाग्रहवशाद् गतानुगतप्रवाहदर्शनाहोऽप्यकुशल-
बुद्ध्या धर्मादन्वेषु प्रवर्तते तथापि जिनागमोक्तमार्गोल्लघने-
जनितं पापमेव भवति यतो "धर्मार्थां खलु शुद्धबुद्धिभिवः
सर्वत्र कृत्येषु वा । प्राणिप्राणविधावपीह सततं जैनेषु पूजा-
दिषु ॥ स्वाभिप्रायवशो गतानुगतिकप्रायप्रवाही सदा । दत्ते
धर्ममधियापि पापमतुलं तीर्थोधिपात्रां विना" ॥अन्यत्पुत्तं ।
"जिणाणाए कुणं ताणं नूणं निव्वासासाहणं । सुदरं पि सुवु-
द्धीए सव्वं भवनिबंजयां" । एतद्वर्णनरहस्यं धर्मसर्वस्वं
विज्ञेयमवबोद्धव्यं बुद्धिमद्भिर्हिताहितविवेकाविकलैरिति
गार्थार्थः ॥ दशो॥

(५) (आज्ञायाऽप्रवर्त्तमानस्याप्रवर्त्तमानत्वम् सर्वज्ञवचन
एवाज्ञायाः सर्वहितकारकत्वं च यथा)

आणा परंततो सो सा पुण सव्वणुवपउ चेव ।

एगंतहिया वेज्जगणा तेणं सव्वजीवाणं ॥ १६ ॥

व्याख्या आज्ञापरतंत्रः आसन्नचक्षाधीनः स प्रस्तुतसाधुः
सा पुनराज्ञा पुनः सर्वज्ञवचनत्वादेव आसत्प्रणीतत्वादेव इह
भावप्रत्ययो लुप्तो द्रष्टव्यः । एकांतहिता सर्वथोपकारिणी
वैद्यकज्ञानेनार्युर्वेदोदाहरणेन सर्वजीवानां विवक्षया सम-
स्तांगिनां यथा हि वैद्यशास्त्रं नैकस्य कस्याचिदेवातुरस्य स्व-
स्थस्य वा वैद्यस्य तत्पुत्रस्य तदन्यस्य चोपकारकमेवमा-
ज्ञापि न केषांचिदेवोपकारिणीति गार्थार्थः ॥ पंचा॥
॥ पंच॥ व० ॥

(६) आज्ञा वा पुनर्वैद्यकातिरिक्तोऽर्थो न प्रदेया तथा च
पंचसूत्रे (एसा आणा इह भगवओ समंतभदातिकोडिपरि
सुद्धीएअपुण्णबंधगाइगम्मा एयप्पिअस्तं खलु इथ लिगंओचि-
त्तपीअस्तिविज्ञेयं संवेगसाहगं निअमा न एसा अण्णेसि दे-
या लिगविबज्जयाओ तप्परिणणायखुगाहदुयाए अमहुं-
भोदगनासनाएणं एसा करुणाति वुण्णइ एगंतपरिसुद्धा
अविवाहणफला तिलोगनाहा बहुमाणेणं निस्सेअसमा-
हिराप्ति ॥ पंच॥ सू० ॥

एषा भाज्ञेह भगवत उभयगर्भा अथवा सर्वैव पंचसू-
त्रोक्ता किंचिदिष्टेत्याह समंतभद्रा संबतो निर्दोषा कथमि-
त्याह त्रिकोटिपरिभुद्धया कथच्छेदतापपरिभुद्धया इयं च भा-
गवती सदाज्ञा सर्वैव अपुनर्वैद्यकादिगम्या अपुनर्वैद्यका-
दयो ये सत्त्वाः उत्कृष्टकर्मेस्थितिं तथा अपुनर्वैद्यकत्वेन
ये क्षपयंति ते खलु अपुनर्वैद्यकाः । आदिशब्दात् मार्गा-
भिसुखमार्गापतिततादयः परिगृह्यंते दृढप्रतिज्ञालोचकादिलि-
गाः एतद्व्यर्थं न संसारभिनंदिगम्या तेषां ह्यतो विषय-
प्रतिभासमात्रं ज्ञानमुदेति न तत्रैषत्वादिवैद्यकमित्युक्तं च
"न यथावस्थितं शास्त्रं खलु को वेत्ति जातुचित् । ध्याम-
त्वादपि बिंबाशु निर्मलः स्यात्स्वहेतुतः" । अपुनर्वैद्यकत्वादि-

लिंगमाह—एतत्प्रियत्वं क्वचन लिंगं आज्ञाप्रियत्वमपुनर्वै-
धकादिर्लिंगं प्रियत्वमुपलक्ष्यं श्रवणाध्यासादेः एतदप्यौ-
चित्यप्रवृत्तिविशेषं तदाराधनेन बहुमानात् औचित्यबाध-
या तु प्रवृत्तौ न तत्प्रियत्वं मोह एवासाधिति एतादृश-
त्वमेव विशेष्यते संवेगसाधकं नियमात् यस्य भाग-
वती सदाज्ञा प्रिया तस्य नियमतः संवेग इति यत्
एवमतो नैवा अन्येभ्यो देया सैषा भागवती सदाज्ञा
अन्येभ्योऽपुनर्बन्धकादिव्यतिरिक्तेभ्यः संसाराभिनन्दिभ्यो दे-
या कथं ते ज्ञायन्त इत्याह लिंगविपर्ययात्तत्परिज्ञाप्रक-
माद्पुनर्बन्धकादिर्लिंगविपर्ययात् । संज्ञा न द्वेयादिप्रज्ञा-
तत्परिज्ञा संसाराभिनन्दिपरिज्ञा । उक्तं च—

“सुदृष्टो लोभरतिर्दीनो मत्सरी भयवान् शठः ॥ अज्ञो भवा-
भिनन्दी स्यात्प्रिष्णुकारंभसंगतः” ॥ किमिति न तेष्यो दे-
यैत्याह तदनुग्रहाय संसाराभिनन्दिस्त्वानुग्रहाय । उक्तं च—
“अप्रज्ञातमनःशद्वत्सद्भावप्रतिपादनां दीपायाभिनन्दीर्ण-
शमनीयमिवाक्षते” ॥ इहैव निदर्शनमाह आमकुंभोदक-
न्यासज्ञानेन । उक्तं च—

अपि घटे निहितं जहा जलं तं घटं विणासेइ ।

इयसिद्धं त्रहसं अपाहारं विणासेइ ॥

एषा कृष्णोच्यते अग्र्योऽग्र्यः सदाज्ञाप्रदानरूपा किञ्चिदधि-
त्याह एकांतपरिगृह्णा सदा पापपरिहारेण अत एवेयमविरा-
धनाफला सम्यगालोचनेन न पुनर्गलानापथ्यप्रदानेन निबन्ध-
नकृष्णवत्सदाभासोति इयं चैवंभूता त्रिलोकनाथा बहुमाने-
न हेतुना निधेयाः समाधिकेति किमुक्तं भवति नानागामिकस्ये-
वं भवति किं तु परिगतागामिकस्य अस्य च भगवत्सेवं बहु-
मानः एवं चैवं मोक्षसाधिकैव सातुबन्धमुत्पृच्छिभावेन ॥ पं०
सू० ॥ आज्ञायां च प्रमादो न विधेयः ।

लक्ष्मण माणुसत्वं संजमसारं च दुर्लभं जीवा ।

आणाईपमाएणं दुग्गइभयवड्ढणा हांति ॥

लक्ष्मणा प्राप्य माणुसत्वं तथा संयम एव साः प्रधानं मोक्षा-
यं तं च दुर्लभं महावार्तिधनिमग्नानध्वरत्नमिव दुष्प्रापं
लक्ष्म्या ये जीवा भागवत्या आज्ञाया विधिप्रतिपेक्षरूपाया प्र-
मादेन कालं गमयन्ति । ते दुर्गतिभयावर्धना भवन्ति । आत्मनो
देवादिदुर्गतिपरिभ्रमणजनितं भयं बर्द्धयतीति भावः ॥ ६० ॥
(७) (तीर्थकराज्ञाया अग्र्यधाकरणे दोषो यथा)

नित्यगाराणं आणा सम्मं विदिणा उ होइ कायव्वा ।

तत्सण्णहा उ करणे मोहादतिसंकिसेतोति ॥ ६ ॥

बंधो य संकिसेतो ततो ण सा वेति निव्वतरगाओ ।

ईसि मालिणं ण वत्थं मुञ्जइ नीलीरसादीहिं ॥ ७ ॥

व्याख्या तीर्थकराणां जिनानामाज्ञोपदेशः सम्यग्भावतः
विधिना तु वक्ष्यमाणविधानैरेव भवति स्यात् कर्त्तव्या वि-
धिविपर्ययदोषमाह तस्या जिनाज्ञाया अग्र्यथा तु करणे अवि-
धिविधानेन पुनः कुत इत्याह मोहादज्ञानात् किमिह्याह अति-
संक्षेपां अत्यधिकं चिन्तामालिख्यं भवति ॥ पं० ॥

(८) जिनाज्ञारहितस्य सुन्दरस्यापि स्ववृद्धिकल्पितस्य भ-
ष्यकारणत्वम् यत् उक्तं “जिजाणाए कुण्ठतागं नूणां निव्वाया-
कारणं । सुन्दरं पि सवुद्धिणं सव्वं भवनिर्बन्धाय ॥ ६१ ॥
आज्ञाराधनविराधनयोर्दोषयुगौ यथा ।

जह चैव उ मोक्खफला आणा आसहिआ जिणिदार्णं ।
संसारदुक्खफला तह चैव विराहिआ होइ ॥ १९ ॥

व्याख्या यथैवं तु मोक्षफला भवतीति योगः । आज्ञा आराधना
भर्त्सिता सती जिनेन्द्राणां संबन्धिनीति संसारदुःखफलदा
तथैव च विरोधिता खडिता भवतीति माध्यायः ॥ पं० ६० ॥
(आज्ञाराधकानाराधकौ तयोर्दोषदोषौ वासाहमवासाहं-
च्छमधिकृत्योक्तम् महानिर्देश्ये)

से भयवं ? किमेस वासेज्जा ? गोयमा ! अत्येगे जेणं वासेज्जा
अत्येगे जिणं नो वासेज्जा । से भयवं ? केणं अट्ठणं एव
वुच्चइ ? । जहा णं गोयमा ! अत्येगे जेणं वासेज्जा अत्येगे
जेणं नो वासेज्जा गोयमा ! अत्येगे जेणं आणापट्टि । अ-
त्येगे जेणं आणाविराहगे । जेणं अणाट्टि । सेणं सम्मइ-
सणनाणचरित्ताराहगे जेणं सम्मइसणनाणचरित्ताराहगे सेणं
गोयमा ! अचंचतविउमुपवरकुडुउज्जए । मोक्खमगे जे य उणं
आणाविराहगे सेणं अणंताणुबंधी कोहमणं अणंताणुबंधी मा-
णे से णं अणंताणुबंधी कइयावसेणं अणंताणुबंधी लोभे ।
जेणं अणंताणुबंधी कोहाइकसायचउके सेणं घणरागदोस
मोहमिच्छत्तपुजे जेणं घणरागदोसमोहमिच्छत्तपुजे सेणं
अणुचरघोरसंसारसमुदे । जेणं अणुचरघोरसं-
सारसमुदे सेणं पुणो २ जेमे पुणो २ जरा पुणो २
मच्चू । जेणं पुणो २ जम्मजरापरणे सेणं पुणो २ बहु-
भवंतरपरावत्ते । सेणं पुणो २ चुलसीइजोणिलकवमाहिंढणं ।
जेणं पुणो २ चुलसीइलक्खजोणिमहिंढणं सेणं पुणो पु-
णो सुदूहसे घोरतिमिसंययारे रुहरिविलिज्जिक्के वसवसपू-
यवंतपित्तसिंभचिक्खिलदुग्गंया सुइविणीणजंजालक्रेयाकि-
ट्टिसक्खरनपट्टिपुजे । अणिट्टउच्चियणिज्जअघोरचंडमहोइदु-
क्खदारुणगम्भपरंपरावेसो । जेणं पुणो २ दारुणो गम्भपरम्प-
रापवेसेणं दुग्भसेणं कसेणं रोगाणं कसेयं सेयं सेणं सो-
गंस्ताणुव्वेगे सेणं अण्णे वुत्ती जेणं अण्णे वुत्ती सेणं जहट्टिम-
णोरहाणं असंपत्ती । सेणं नोवंपचप्पयारअणंतरायकंमोदए
जत्थ णं पंचोपयारअंतराकंमोदए तत्थ णं सव्वदुक्खाणं ।
अगण्णीभूए पढमे ताव दरिदे जेणं दारिदे जेणं दरिदेणं अ-
यसभक्खाणं अकित्तीकलंकरासीणं मेलावगामे । जेणं भय-
सभक्खाणं अदित्तीकलंकरासीणं मेलावगामे रेणं सय-
लज्जणलज्जाणिज्जनिंदाणिज्जे गरहणिज्जे । खिमणिज्जे दुग्गुच्छ-
णिज्जे सव्वपरिभूए जीविणं जेणं सव्वपरिभूए जीविगा-
येणं सम्मइसणनाणचरित्ताइगुणेहिं सुदूरपरेणं विष्णुमुक्के
चैय मणुयजेमे । अज्जा वा सव्वपरिभूए चैव णं भवेज्जा ॥
जेणं सम्मइसणनाणचरित्ताइगुणेहिं सुदूररेणं विष्णु-
मुक्के चैव णिभवोसेणं अणिहद्धा सवचारित्ते चैव जेणं अ-
णिहद्धा सव्वचारित्ते । चैव सेणं वल्लणत्तणं पावकम्भायणे

जेणेव ह लडूलापावंगं केमागमे सेणं वधी सेणं वंदी सेणं गुत्ती सेणं चारगे सेणं सव्वमकळणममंगलजाले । दुक्खि-
योक्खे कम्मकवडणवदुपुट्टनिगइयकंमंग्दी जेणं कक्ख-
डणवदुपुट्टनिगइयकंमंग्दी सेणं एणंदियन्ताए वेणंदिय-
न्ताए तेणंदियन्ताए चउरंदियन्ताए पंचंदियन्ताए नार-
यतिरिच्छुडुमागुसेरुं अणेगाविहं सारीमाणसं दुक्खम-
णुभातमाणं वेइयव्वे । एए णं अट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ ।
जहा अत्थेगे जेणं वासेज्जा से भयवं किमित्थ तेषं उच्छा-
इए केइ गच्छे भवेज्जा गोयमा ! जेणंसे आणाविराहगे गच्छे-
भवेज्जा सेणं निच्छयओ चव भिच्छत्तेणं उच्छाइगच्छे भवेज्जा
से भयवं ? कयराओ णं सा आणाजीविणं गच्छे आराहगे
भवेज्जा ? गो० ! संखाइएहिं ठाणंतरेहिं गच्छे से णं आणापन्न-
चीए ठिए गच्छे आराहगे भवेज्जा । से भयवं ? किं तेसिं
संखातीताणं गच्छेभरा आणंतराणं । अत्थि केइं अन्नपेरे
थाणंतरे णं जेणं उस्समणेणं वा अववाएणं वा कहे विपमाय-
दोसेणं असइ अइक्केज्जा अइक्केतेण वा आराहगे भवे-
ज्जा ? गोयमा ! निच्छयओ नत्थि । से भयवं ? केणं अट्ठेणं
एवं वुच्चइ जहाणं निच्छयओ नत्थि । गो० ! तित्थपेरणं ताव
तित्थय रे तित्थं पुण चाउवन्ने समणसेये सेणं गच्छे सुपइठिए
गच्छेसु पुणं सम्मदंसननाणचरित्तपइठिए ते य सम्मदंसन-
नाणचारित्ते परमपुज्जेणं परपुज्जयेरे । परमसरत्ताणं सरत्ते
परमसत्ताणं सत्तायेरे ताइं च जत्थ णं गच्छे अन्नपेरे ठाणे
केइं विराहिज्जाति सेणं गच्छे समगपणासए उम्मगंदेसए
जेणं गच्छे समगपणासगे उम्मगंदेसए सेणं निच्छओ
चेव अणाराहगे एएणं अट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ । जहाणं
संखादीयाणं गच्छमेरा ठाणंतराणं जेणं गच्छे एगणाय-
ट्ठाणं अइक्केज्जा सेणं एणेतें चव अणाराहगे ॥ महा० ॥

(आणाराधनविराधनयोः फले सुयणाणशब्दः) ने० ॥

(भगवदाशाराधनकृतमेवादीये भगवदाशखंडनकृतमेव
दोषं च इत्याहाकम्मशब्दे व्याख्यास्यते) ॥ पि० ॥

एणेतं भिच्छत्तं जिणाण आणा य होइ पेणंता ।

एणंपि असदहाउ भिच्छदिट्ठी जमाळिज्ज ॥ २ ॥ तीर्थ्य० ॥

(सावयाचार्यकथां सावज्जायरियशब्दः)

तित्थयरसमो मूरी हुज्जयकम्मट्ठपडिमले । आणं अइक्केते
ते कापुरिसेन सण्णुरिसे ॥ भट्टायरो मूरी भट्टायरागु-
विक्रवओ मूरी । उम्मगट्ठिया मूरी तिण्णिमि मग्गं वणासंति ॥

उम्मगट्ठिए मूरिपि निच्छयं भवसत्तसंवाए । जम्हा तं
मगमणुस्सरंति तम्हा णं तं जुत्तं ॥ एणं पि जो हु-
इत्तं सत्तं पडिबोहिउं ठवे मग्गे । सक्कुरामुरंसि वि जयं तण
हं घोसियं आणापोयं ॥ भूए अत्थि भविसंति केइ ज-
गवंदणीयकमजुयले । जेसिं परहियकरणे कवदुल्लखण

बोळिही कालं ॥ भूए अणागए कालेणं के ईइ होहिंति
गोयमा ! मूरी । णामगहणेण वि जेसं होज नियेमेण पच्छि-
त्तं ॥ एयं गच्छववत्थं दुप्पसहाणंतरं तु जो खंडे । तं गो-
यमा ! जाण गंथि निच्छयओ अणंतसंसारो ॥ जं सयल-
जीवजगमगळेककळणपरमकळणं । सिद्धिपए वा बोळि-
धे पच्छत्तं होइ तं गणिणो ॥ तम्हा गणिणसमसन्तुमि-
त्तपक्खेण परहियरणं । कळणकंठुणा अपणो वि य आ-
णा ण लंघेया ॥ एवं मेरा ण लंघयव्वत्ति ॥ एयं गच्छ-
ववत्तं लंघित्तूण गारंवेहिं पडिपदे । संखाइए गणिणो
अज्ज वि बोहिं न पावंति ॥ ण लभंति तिय अन्ने अणंतमुहु
सो वि परिभमं तित्थं । चउगइभवसंसारो चेडिज्ज चिर-
सुदुक्खत्तं ॥ महा० ॥

(जिनस्याचार्यादेश्चाज्ञाया अतिक्रमे आराधकानाराधक-
त्वं दृष्टान्तद्वय महाविदोषे यथा) से भयवं जइणं ग-
णिणो अचंचतविमुक्खपरिणाामस्स वि कइ दुस्सीले सच्छं-
दत्ताए जइ गारवत्ताएइ वा जायाइमयत्ताए वा आणं अ-
इक्केज्जा सेणं किमाराहगे भवेज्जा ? गोयमा ! जेणं गु-
रुसमसत्तुमित्तपक्खो गुरुणसु ठिए सयं सुत्ताणुसारेणं
चेव विसुद्धासए विहरेज्जा तस्सामणइक्केतेहिं णवणउं
एहिं चउहिं सएहिं साहुयां जहा तथा चेव अणाराह-
गे भवेज्जा । से भयवं ! कयरे यां ते पंच सएक्कीव वज्जि-
ए साहुयां जेहिं च यां तारिसगणोववेयस्स महाणुभाग-
स्स गुरुयां भायां अइक्कमिय गाराहियं गोयमा ! णं
इमाए चेव उस्समं चउवीसगाए अतीताए तेषीस इमाए च-
उवीसगाए जाव यां परिचत्तुडे चउवीसं इमे अरहा ताप-
णं अइक्केतेणं केवइणं कालेणं गुणानिष्कंभे कमसेलमसु-
सुरयां महायसे महासरं महाणुभागे सुग्गहियनामधि-
ज्जे वइरे णाम गच्छाहिवइभूए तस्स यां पंच सयं गच्छ-
निग्गंथाहिं विणा निग्गंथीहिं सनं दो सहस्से अहेहिं
ता गोयमा ! ताओ निग्गंथीओ अचंचतपरलोमभीरुयाओ सु-
विमुक्खनिम्मलंतकरणाओ खंदाओ देताओ मुत्ताओ जिईदि-
याओ अचंचतमारासीओ नियसरीररसावि य न्कायव-
च्छलाओ जहोवइइअचंचतवीरवीरतवचरणासोसिय-
ओ तेरा ओ जहा सा नित्थयरेणं पक्खिदे तथा चेव अइक्कमण
साओ मायामममहेकारममकरं इतिहासखेडकंदप्पगाद-
वायविप्पुत्ताओ तस्सायरियस्स खगामासममणुस्सरे-
ति । ते य साहुयां सव्वे वि गोयमा ! न तासिं मयाणो अह-
जया गोयमा ! ते साहुयां ते सायवियं अणति जहा णं जइ-
अणियं च तुमं आणअहिताणं अइहिं नित्थयत्तं करिया
चंदप्पसासियं वंदिया धम्मवत्तं गेत्तु मा नच्छामो ताहे
गोयमा ! अदीसमणसा अणुत्तसंभारमहाण भारनीए अ-
नियं तेनाथोरपणे जहा इच्छासारेणं न कएइ नित्थय-
त्तं गंतुं मुविहियाणं ता जाव यां बोळि जत्तं ताव यां अ-
हे तुम्हं चंदप्पहं चंदावेहामि अओ च जत्ताए गणहिं अ-
संजमं पडिज्जइ एणं कारोणं नित्थयत्ता पडिसेहिउज-
इ । तओ तेहिं अणियं । जहा भयवं ! करिमां यां नित्थय-
त्ताए गच्छमायायां असंजमो भयइ सो पुया इच्छा-

यतिषां विद्वज्जवारपरिसेउलविज्जा बहुजयोषां वा उलगो भस्मिहिति ताहे गोयमा त्रियेयां तेषां आयरिपणं जहा यां मम बह्वस्मिन् निच्छयभो एए गच्छिहिति तेषां तुमए समयं च उत्तरहेहि चयति अह भगवया सुबहुं मयासा संघोरेउ नं चव भगियां तेषां आयरिपणं जहा नं तुम्भे किंचि वि सुत्तःथं वियाणह णाबियाण तारिस् तित्थयत्ताए गच्छमाणाणं असंजमं भवइ । तारिस् सयमेव च विक्काए हि किं एत्थ बहुविलेविपणं अन् च चिदियं तुम्हेहि पिं संपारसहावजीवाह पयत्थं तत्थं वा अहयांया बहु उवाएहिणं विणिवारितस्स वि तस्सायारियस्स मन्नए चव । तं साहुयाणं नं कुट्टेणं कयं तेषां परिए तित्थयत्ताए तेषिं च गच्छमाणानं कथइ णेसणं कथइ हरियकायसेघट्टणं कथइ वीयकमणं कथइ पिबिलियादीयां तत्ताणं संघट्टणं परितोवोणादवणाहं संभवं कथइ वि इट्ठपडिकमणं कथइ शा कूरिए चव वाउक्का नियं सज्जायं कथइ ण संपडिलेहेज्जा मत्तभंडोवगराएस्स विहीए उभयकालं पेहपक्खेज्जा ण पडिलेहणपडणं किं बहुणा गोयमा ! किन्तिंयं भस्मिहियं । अट्टारस्सएहं सोलंसहस्साणं सत्तरस्स वि सहस्साणं संजमस्स दुवालसविहस्स ण भ्राम्भतरवाहिरस्स तवस्स जाय नं यंताइ अहिसालक्खजास्सवय वत्ताविहसहस्सागागारयम्भस्स जत्थेक्केकपयं चव सुबहुएयां पि कालेयां थिरपडिविएया दुवालसेगमहासुययखंधेयां बहुभंगसयं संवत्ताएया तुक्खतिरइयां परियाळिऊणं । जे एयं च स्वयं जहा भगियां निरइयारमकुट्टयंति एवं संसारिऊणं चित्तियं तेरा गच्छाहिवइणा जहा नं मे विप्पहक्खेणां ते बुट्टसीसे मज्जं अणाभोगमविणएयां सुयहुं असंजमं काहेति । तं च सव्वमपच्छतियं होही।जसोयां हे तेषिं गुरु ताहे तेषिं पट्टिए गंतूणं पाडिजागरामि जहालमित्थपए पायडिउत्तेयां यो संवज्जेज्जसि विविपिउयां गभो सो आयरिओ तेषिं पट्टीए जाव न दिट्ठे तेयां असमंजसेयां गच्छमाणं ताहे गोयमा ! सुमहुदरं जुलालाघेणं भणियं तेणं गच्छाहिवइणा जह भो भो उत्तमकुलनिम्मलवंसविहससा ! असुयासुगाइमहासत्तासाहुउपडिविअणं पंचमहव्वयहिया ! तं पुयां महाभागयां साहुणं साहुणीयां सत्तावीसं सहस्साहं यिद्विअणं सुववंसीहि पन्नत्ताहं तेय सुउवउत्तोहिं विसोहिउंति या उ वं अगोवउत्तेहि ता किमियं सुधासुधीए अण्णोयउत्तेहिं गमइ इच्छायारेयां उवओगंदेहिअनंइणमो सुत्तःथं । किं तुम्हायां विमसरियो भवेज्जा जं सारं सव्वपरमत्तत्तायां जहा एयो वेदिये पायां एगं सयमेव । हरयेया वा पाएया वा भगयरेणा या सलागाइअहिगराभुओ चरणाजाएयां जेयां केहं संघट्टावेज्जा पासघाट्टिंयं वा अपरं समणुजापेज्जा संघोतकमजया उदिणं भवेज्जा तया जहा उच्छुखंडाहं जं ते तहा विपिडिउज्जाणां छमासेयां भवेज्जा एवं गांठ दुवालसेहि संघच्छरेहिं ते कम्मं वेदुज्जा एवं अगाठपरियावणं वात्तमहस्सं गाठपरियावणं दसवाससइस्सं गवे अगाठकिंलावणं वात्तलवणं गाठकिंलावणं दसवासलइयाइ उट्टये वासकोडी एवं तेहंदिवाइसुं पि पेयं ता एवं च विपारामायां मा तुम्हे मुक्कइति । एवं च गोयमा सुत्ताणुमारियां सारयं तस्साय तस्सायारियस्स ते महापावकम्मं गमगमहट्टगेल्यां हल्लोहलीभुएणं ते आयरियाणं । असेसपाव-

कम्मट्टदुक्खमिमांयेयां बहुमअंति ताहे गोयमा ! सुयियंते-यायपरिपणं जहा निच्छयभो उम्मगपट्टिए स्ववपगारिहिं चय इमे पावमइं तुट्टसीसे ता किमट्टमहभिमैसि पट्टीए लह्छोयागरणं करेमाणो गुगच्छमाणां य सुक्खाए गयज्जाए शादीए उवुक्कए गच्छइस्सकुवारेहिं । अहयं तु ता वायहियमेवागुच्छिमे मो किमउपपक्कयणं सुगूहं तेणावि पुत्तपन्नरेयां धेवमवि किं वि परित्तायां भवेज्जा अपरइमयां चव आगनुत्त तवसेज्जगुट्टायां भवेयही तरेयव्यो एस उण तित्थयरा एसां जहा-

“अप्यहियं कायव्वं जइ सक्कायहियं च पयरेज्जा । अत्तहियपराहियायां अत्तहियं चव कायव्वं” अन्नं च “जइ एते तवसेजमकिरियं अणुपालियं होति । तओ एएसि ववसेयं होइ जेहिहि ए करेहिति” । तओ एएसि चव गुग्गारमगा-मगुरारं हविज्जा । नवरं तहा यि मम गच्छो समपिओ गच्छाहिवइ । अह यं भणामि । अन्नं च जे तित्थयरेहि भगवतेहिं छसीसं आयरियगुणे समाइहे । तेषिं तु अहयं एकमधिणाइकमाणि जइ वि पाशांवरमं भवेज्जा जं वागमे इहपरलोगाविरुद्धं ते णायरामि ए कारयामि त कज्जमाणं समणुज्यामि । तमेरिसगुणानुत्तस्सावि जइ भणियंया करेति ताहमिमेसि वेसग्गहसा उडालेमि एवं समए पन्नसी जहा जे केहं साहुसाहुयां वा वायामिने णो वि असंजममणुछेहेज्जा सेणं सारंज्जा सेणं सारिज्जंते वा वारिज्जंते वा चोइज्जंते वा पडिचोडिज्जंते।जयणं तं वयणांमयमत्तिय अलसाइमावेनाअभिनिर्विद्वइ वा तहात्ति पडिउज्ज हयं पडिउत्ताणं तय आणापडिकमेज्जा सेणं तस्स वेसग्गहणं उडालेज्जा । एवं तु आगमुत्त-णाएयां गोयमा ! जाव तेणायरिए एगस्स सेहस्स वेसग्गहणं उडालियं ताव नं अवसेसे विदिसो दिसि पणट्ठे ताहे गोयमा ! सो आयरियो । सणियं २ तेषिं पट्टिए जानुमारकोयां यां तुरियं तुरियं से भयवं किमट्ठे तुरियं २ यां पयाइ गोयमा ! ज्ञापए भूमीयां ज महुदं संकमेज्जा महुराए वारं कियहाए पीयं पीयाओ कियइं जीजाउ धलं थलाभाजलं संकमेज्जा । तेयां विहीए पाए पमज्जिसंफामियव्वं । यो पमज्जेज्जा तओ दुवालससंवच्छरियपडिउत्तं भवेज्जा एएणमट्ठे ण । गोयमा ! सो आयरियो ण तुरियं २ गच्छे अहन्नयासुयाउस-विहीए यंडिलजलसंकमणं करेमाणस्स नं गोयमा ! तस्साय-रियस्स आगओ यहुवासरखुहापरिगयसरेरे वियइदादिक-रालयं ते मासुरोपलजकालमिथोरुवो केतियं । भणियं च तेणं महापुभागेयां गच्छाहिवइणा जहा जेयं दुग्गं गच्छे-ज्जा इमस्स यावदं दुग्गं गच्छमाणेणं असंजमं ताथ सरिरवोच्छेयं या असंजमपवन्नोति चित्तिऊणं विहीए उवाट्टियस्स सहस्सा जमुइवियं वेसगहणं तं वाऊणं डिओ णिप्पडिक-मपायपोवगमणां से एण सोवि सोहा तहेव अहन्नया अचवंचिबुद्धंकरयो पंचमंकरयो सुहृमबसायत्ताए दुवियगोयमयाहियं तेण सीहिंयां अंतगडे केवली जाए । अट्ट-पयारमलकालंविप्पमुक्के सिद्धे य ते पुण गोयमा ! एकूणं पंचसए साहुयां तत्कम्मदीसेणं जेवुक्कमणुअभामाणे विट्ठ-नि जं वायुभुयं जं वायुभविहिंति अयांतसेसारसागरं परि-भमंते ते कालं केवलिनं अणंतयां भगियां समत्तो । एते गोयमा ! एगूणं पंचसए साहुयां वरिं च यां तारिसगुणोववेयसा यां महाणुभागस्स गुरुणो आणं अइकमिय यो आराहियं अणंत-

संसारिये जापसं भयचं किं तित्थयरसतिये आणे पाइकमेज्जा-
उयाहुआयरियेसंतिये नोयमा । चउव्विहा आयारिया भव-
ति तेज्जा-नामायरिया ठव्वायरिया दव्वायरिया भावाय-
रिया तत्थ णं जे ते भावायरिया ते तित्थयरसमा चव दट्ठव्वा
तेसि संतियार्या पाइकमेज्जा । महा ॥

(आज्ञाभङ्गे देडो निर्दोषचूर्णो यथा)

वित्थकराणां य एसा अणुपलियव्वचि जहा रणो अप्पणो
रज्जे जे माणं प्रतिष्ठापितं जा ततो माणतो अतिरेगभूयाणं
वा करेति सो अवराही डंढिज्जति एवं जो तित्थकराणं आणे
कोवंचि सो दीहसंसारी ॥ नि० चू० ॥

आज्ञाभङ्गे च दण्डश्चतुर्गुरुकम्प्रायश्चित्तम् ॥ वृ० ॥ “तमि
यज्ञाभंगे चउगुरुयं पच्छिज्जति” नि० चू० ॥

१० (तथाच बृहत्कल्पे प्रलम्बग्रहणमधिकृत्य) भगवता प्रतिपि
जं यत्प्रलम्बं न कल्पते तद्ग्रहणं कुर्वता भगवतामाज्ञाभंगः
कृतो भवति तस्मिन्नाज्ञाभंगे चतुर्गुरकाः । अत्र परः प्राह

अवराह लहुगत्तो आणाभंगमि गुरत्तो किह णु ।

आणाए विय चरणं तभंगे किं न भंगं तु ॥

अपराधे चारित्रातिचारे लघुतरो दंडो भवद्भिः पूर्वं भणितः
तथाहि अचित्ते प्रलम्बे मासलघु इह पुनराज्ञाभंगे चतुर्गुरुक-
मिति गुरुतो दंडः कथं कस्मात् तुरिति वितर्कं अपि च
अपराधे जीवोपघातो दृश्यते तेन तत्र गुरुतो दंडो युक्तियु-
क्तः आज्ञायां पुनर्नोस्ति जीवोपघात इति लघुतर एवात्र
भणितुमुचित इति आचार्यैः ब्राह्म । आज्ञायामेव भगवत्यां
चरणं चारित्रं व्यवस्थितं अतस्तद्भेदे तस्या आज्ञाया
भंगे किं तन्मूल उत्तरगुणादिकं वस्तु न भग्नं अपि तु स-
र्वमपि भग्नमिति अनाज्ञायां गुरुतरो दंड उच्यते अस्यै-
वाचार्यस्य प्रसाधनार्थं दृष्टान्तमाह ॥

सोऊण य घोसणय अपरिहरंता विणासं जह पत्ता ।

एवं अपरिहरंता द्वियसव्वस्साउ संसारे ॥

राज्ञा कारितां घोषणां श्रुत्वा घोषणां च निवारितमर्थम-
परिहरंता यथा द्रव्यापहारलक्षणं विनाशं प्राप्ता एवं ती-
र्थकरनिषिद्धं प्रलम्बग्रहणमपरिहरंता हृतसर्वस्वा अपहृतसं-
यमरूपसर्वसाराः संसारे दुःखमवाप्नुवन्ति एषा भद्रबाहुस्या-
मिविरचिता गाथा ॥

अथास्या एवं भाष्यकारो व्याख्याने करोति ॥

छणुरिसा मज्झपुरेजो आसादेज्जा ते आजातो ते दंडेमि अ-
कण्डे सुणे तु पुरजो जणवयाय आगामिय परिहरंता
निहोसा संसगा न निहोसा । जिण आणागमचारी अ दोस
इयरे भवे दंडो कुह केह नरवई सो वहि पुरिसेहि अन्नतरे कज्जे
तेसितो इमंलत्थेण घोसणं करेइ इमे छणुरिसा । मज्झपुरि-
सपणो इच्छाप विहरमाणा महाजणेणं अदिट्ठपुव्वा अणुव-
ल्लविवमने वत्था अच्छंति जो ते छिवह वा पीडह वा मोरे
इ वा तस्स उगं दंडं करेमि एअ घोसणत्थे सोऊण ते पउर-
जणवयायदंडं भीता ते पुरिसे पयत्तेण चत्थरुवईहि विधे-
हि आगमिऊण पीडापरिहारकयवुद्धी तेसि ऊरणं पुरिसा-
णं पोडं परिहरंति ते निहोसाजे पुण अणायारमेता न परि-
हरंतो घोसव्वस्सावहारदंडेण देडिया एस दिट्ठतो अय-

मत्थो वएणओ रायत्थाणीया तित्थयरा पुरत्थाणीओ लोणो छव-
रिस्तथाणीया छक्काया घोसणत्थाणीया छक्कायरुवणपरुव-
णपरा छज्जीवणियादओ अगमा चिवणात्थाणीया या संवट्ठणा-
दी पउरजणवयत्थाणीया साहु दंडत्थाणीओ संसारे त-
त्थ जे पयत्थेण छराहं कायाणं सरुव्वं रक्खणं वायं च आग-
मेऊण जहुत्तविहीए पीडं परिहरंति ते कम्मवंधदंडेण न
दंडिज्जंति इयरे पुण संसारे पुणो रसारीरमाणासेहि दु-
कखसयसहस्सेहि दंडिज्जंतिचि ॥

अथाक्षरगमनिका । पट्ठुरुपा मम पुरे वसंति येस्तानजानप्रापि
आशातयेत तमहं दंडयाम्यकांडं अकाले श्रुएवंतु एतत्पौराः
पुरवासिनो जनपदाश्च ग्रामवासिनो लोका इति राज्ञा कारि-
तां घोषणां श्रुत्वा तान् पुरुषानागम्योपलक्ष्य परिहरंतः संतो
निंदोषाः शेषाः पुनर्यं पीडां न परिहरंति ते न निंदोषा इति दंडि-
ताः । एवमत्रापि जिनाज्ञया यः पट्ठकायानागमः परिज्ञानं
तत्पूर्वकचारिणः संयमाध्वगामिनः संतोऽप्योपाः इतरेषां भवे
संसारे शारीरमानसिकदुःखलक्षणो दंडः । गतमाज्ञाद्वारं ॥
वृ० ॥ नि० चू० ॥

(अपराधपदमधिकृत्यापि बृहत्कल्पे उक्तम्)

अपराधपदे वसैमानस्तर्थाकृतमाज्ञाभङ्गं करोति तत्र चतु-
र्गुरुरिति ॥ वृ० ॥

अत्र नोदकः प्राह ।

अवराहे लहु गयो किं लहु आणाए गुरुतरो दंडो ।

आणाए विय चरणं तभंगे किं न भग्नं तु ॥

जघन्यके अपरिगृहीते वा तिष्ठति प्राजापत्यपरिगृहीतं जघ-
न्यमसंनिहितमदष्टं प्रतिसेवते उभयत्रापि चतुर्लघु एवं
स्थानतः प्रतिसेवनेन यश्चापराधे लघुतरो दंड उक्त आज्ञा-
भंगे चतुर्गुरुकमित्यतः किमिति परिप्रश्नं तुरिति वितर्कं हु-
रिति गुर्वभंगेण किमेवं भगवदाज्ञायां भग्रायां गुरुतरो दंडो
दीयते । सूरिराह । आज्ञयैव चरणं व्यवस्थितं तस्य भंगे
कृते सति किं न भग्नं चरणस्य सर्वमपि भग्नमेवेति भावः ।
अपि च लौकिकता अप्याज्ञाभंगे गुरुतरं दंडप्रवर्त्यंति तथा
चात्र पूर्वोद्दिष्टं सौर्बहृष्टान्तमाह ।

भगमदाणमडंते आणवट्ठणवं अवच्छेत्तु वंसवती ।

गविसाणपत्तचरिणीए पुरिसवद्वालडहणं च ॥

पाडलिपुत्ते नयरे चंदगुत्तो राया सो य मोरपोसगपुत्तोचि
जे खत्तिया अभिजाण्यति ते तस्स आणं परिभवंति । चाण-
क्कस्स चित्ता जाया आणाहीणे केरिसो राया तम्हा जम्हा
एयस्स आणाभिक्खा भवइ तम्हा करेमिस्सि तस्स य चाणक्क-
स्स कप्पडियते भिक्खं अडंतस्स एगंमि गामे भंतं न लखं
तत्थ य गामे वड्ठुअंयायं सा य अत्थि तेउं तस्स गामस्स पडि-
निविट्ठेणं आणाहवणाणिमिस्स इमेरिसा लोहो । पेसओ अत्तानि
छिव्वा वेशानं वृत्तिः शीघ्रं कार्यते तर्हि आगामे अगेहि दु-
ल्लिहियंति काउं वंसे केत्तु अंवाण वई कया गवेंसायियं चाण-
क्केणाक्ककयं तथो तत्थार्गं चूण उवालख्खा से गामेयगा एते
वंसगा रोहगादिमु उवउज्जंति की सभे छिवास्सि दंसियं ले-
हवीरियं अन्नं संदिट्ठं अन्नं चैव करेहात्ति तथो पुरिसेहि अ-
धोसिरिरेहि वयं काउं सो गामो सव्वो दड्ठो । अथ गाथाक्षर-
गमनिका । चाणक्यस्य भिन्नामटतः कापि ग्रामे भक्तस्वादा-
नंभिन्ना न लब्धेत्यर्थः । तत आशाराधपानानिमात्रमयं लेखः प्रे-

रितःअतस्त्वे तु बंसवश्चित् आमात्रं छित्वा वंशानां वृत्तिः कर्त्तव्या ततो गवेषणे कृते ग्रामेण च पथि दर्शिते अन्यदादिष्टं मया अन्यदेव च भवद्भिः कृतमित्युपालभ्य तैः पुरुषैः वृत्तिं कारयित्वा सवालवृद्धस्य ग्रामस्य दहनं कृतं एष दृष्टांतः । अर्थोपनयस्त्वैव "एगमरगं तु नाए आणाइ आरुत्त अण्ताई । अवराहरकखण्डो ते पाणाउत्तरेवलिया" लोके आज्ञाया अतिचारे मतिक्रमे एवमेव मरणमवाप्यते लोकोत्तरे पुनराज्ञाया अतिचारे अनेतानि जन्ममरणानि प्रार्थ्यते तेन कारणेन अपराधचरुणार्थं लोकोत्तरे आशा बलीयसी ॥ वृ० ॥ आज्ञाभङ्गं सति दण्डे दृष्टान्तोऽसञ्जायशब्दोऽपि ॥ व्य० ॥ नि० चू० ॥

(आज्ञाभङ्गस्य दुःखकारणत्वं महानिशीथे यथा)

"ता जत्यदुःखविक्खिण्णेण एगंतसुहपावणं । स आणा नो खंडेज्जा आणाभंगकओ सुहो" ॥ महा० ॥

(११) (आज्ञारहितस्य चारित्रमपि न भवति)

दुष्पसहंतं चरणं जं भाणियं भगवया इहं खेत्ते ।

अणा हुत्ताणमिणं न होइ अहुणोत्तिता मोहो ॥

व्या०—दुष्पसहन्तमिति तत्र दुःखेन प्रकर्षप्रसवशक्ततया सह्यते दुःप्रसहः तद्गुणयोगाश्चाचार्यो दुःप्रसहः यथा दंडयोगादंडः पुरुष इति स एवांतरे पर्यंते यस्य तत्तथा चरणं चारित्रं भणितं प्रतिपादितं भगवता श्रीमन्महावीरेण इहास्मिन् क्षेत्रे भक्ताभिधाने यद्यस्मात्कारणात्तत्तस्मात्कारणादाज्ञायुक्तानामपि न केवलमाज्ञायाह्वानामिदं प्रस्तुतं चारित्रं न भवति न जायते ऽप्युनेति सांप्रतं तत्साध्यातिशयदर्शनाच्च इति तेषामसद्ग्राह्युद्गीतचेतसां व्योमोहो मूढतेति यावत् मूढता च तेषामागमवचनान्यथाकरणादिति गाथाार्थः ॥ दर्श० ॥

(तीर्थकराज्ञानिन्दकस्य निन्दा स्याद्वादमञ्जय्याम् यथा)

प्रतिक्षणेत्पादविनाशयोगिं स्थिरैकमध्यक्षमापीक्षमाणः ।

जिन त्वदाज्ञामवमन्यते यः स वातकी नाथ पिशाचकी वा ॥

व्या०—प्रतिक्षणं प्रतिसमयं उत्पादेनोत्तराकारस्वीकाररूपेण विनाशेन च पूर्वोत्तरपरिहाणलक्षणो न युज्यते इत्येवं शीलं प्रतिक्षणात्पादविनाशयोगिं किं तत् स्थिरैकं कर्मेतापक्षं स्थिरमुत्पादविनाशयोगिनुर्यायित्वा त्रिकालवर्त्तिं यदेकं द्रव्यं स्थिरैकं एकशब्दोऽत्र साधारणवाची उत्पादे विनाशो च तस्माधारणमन्ययिद्रव्यत्वात् । यथा चैत्रमेत्रयोरैका जननी साधारणेत्यर्थः इत्यमेव हि तयोरैकधिकरणतापर्यायार्थां कथंचिदनेकत्वेऽपि तस्य कथंचिदेकत्वात् एवं त्रयात्मकं वस्तु अध्यक्षमपीक्षमाणः प्रत्यक्षमवलोकयन्नापि हेजिन ? रागादिजैतः त्वदाज्ञा सा सामस्यैतानन्तधर्माविशिष्टतया ज्ञायते च बुद्ध्यन्ते जीवादयः पदार्था यया सा आज्ञा आगमः शासनं तवाज्ञा त्वदाज्ञा तां त्वदाज्ञां भवत्प्रणीतस्याद्वादमुद्रां यः कश्चिद्व्यंगिका अवमन्यतेऽयजानाति जात्यैषत्तमेकवचनमवजया वा न पुरुषपशुः वातकी पिशाचकी वा वाता रोगविशेषोऽस्यास्तीति वातकी च वातकी वानुल इत्यर्थः एवं पिशाचकी च पिशाचकी भुनाविष्ट इत्यर्थः अत्र वाशब्दः समुच्चयार्थ उपमानार्थो वा न पुरुषोपसदो वातकिपिशाचकीभ्यामधिगृह्णीतुलामित्यर्थः वातानां सागरपिशाचात्कक्षांत इत्यनेन मत्त्वर्थोयः कदाचित् एवं पिशाचकीन्यपि यथा किल वातेन पिशाचेन यात्रांतवपुर्वस्तुतत्वं साक्षात्कु-

र्वत्रपि तदावेशशब्दान्यथा प्रतिपद्यते एवमयमपि एकांतवादापस्मारपरवश इति ॥ स्या० ॥

(तीर्थकराज्ञारहितधर्मस्य फलाफलत्वविचार आणाखण्डनशब्दे) ही० ॥

(जिनाज्ञास्थित्यवधिश्च महानिशीथे यथा) से भयवं ! केव-इयं कालं जाव एस आणा पवेइया गो० ? जाव गं महायसे महासत्ते महाणुभागे सिरिप्पभे अणगारे से भयवं ! केवणं काले णं से सिरिप्पभे अणगारे भवेज्जा । गो० ? होही दुरंतं पंतलक्खणे अद्वंवे रोहं चंडे उगगे पयंडदंडे निम्मिरे निक्खिं निगिणं नित्तिसे कूरयरापावमई अणगारिप्प मिच्छदिट्ठी कक्की नाम रायाणे सेणं पावे पाहुडियं भमाडिउ कामे सिरिसमणसंघं कयत्थेज्जा जाव णं कयत्थे ताव णं गो० ? जे केह तत्थ सल्लिद्धो महाणुभागे अवलियसत्ते तवोवहाण अणगारे । तेसिं च पाडिदेरियं कुज्जा सोहम्मे कुलिसपाणी परावणगामी सुरवरिंदे एवं च गो० ? देविदवंदिप्प दिट्ठपव्वएणं सिरिसमणसंघेज्जा णिड्डिज्जा कुणए पासंडधम्मे जाव गं गोयमा ! एगे अविइज्जे । अहिंसालक्खणं खंतादिदसविहधम्मे । एगे अरहादेवाहिदेवे एगेजिणाल्ये एगे वंदे पूए दक्खे सक्कारे संमाणे महाजसे महासत्ते महाणुभागे दद-सीलयनियमधारए तवोवहाणे साहु तत्थ गं चंदमिव सोमजेसे सूरिप्प इव तत्तेयरासी पुढवी इव परिसहोवसगासंहे भेरुमंदरधरे इव निष्पक्के विप्प अहिंसालक्खणलं तादिदसविहे धम्मे । एगे सुसमणगणपरिवुडे । निरम्भगयणागलकोमुइजोगेज्जे इव गहरिक्खपरिवारिप्प गहव वंदे अहिययं विरहेज्जा गोयमा ! सेणं सिरिप्पभे । अणगारे भोगो एवंतियं कालं जाव एस आणा पवेइया से भयवं उड्डं मुच्छा गो० तओ परेणं उड्डं हायमाणे कालसमं तत्थ गं जे केई छक्कायसमारं भविवज्जए । सेणं धम्मे पुं वंदे पूए न संसणिज्जे । जीवियं सुजीवियं तेसिं ॥ महा० आज्ञायते आदिदत्त इत्याज्ञा । व्यवहारभेदे, ॥ स्या० ॥ ॥ भ० ॥ व्य० ॥ पंचा० ॥

देशांतरस्थितयोर्द्विगोर्गीतार्थयोगूढपदैर्गलोचनानि जातिवारनिवचनमाज्ञाव्यवहारः एतदुक्तं भवति यदा द्वावप्याचार्यौ वासेवित्सूत्राधृतयाऽतिगीतार्थां क्षीणजंघावलीं विहा क्रमानुसोद्यतो दूरतरदेशांतरव्यवस्थितावत एव परस्समीपं गंतुमसमर्थवभूतां तदाऽन्यतरप्रायश्चित्ते समापति ते सति तथाविधयोग्यगीतार्थस्थिभाभाघे मतिधारणाकुशलमगीतार्थमपि शिष्यं समयभाषया गूढार्थान्यतिचारसे वनपदार्थनि कथयित्वा प्रेषयति तेन च गत्वा गूढपदेषु स्थितेषु स आचार्यो द्रव्यक्षेत्रकालभावसंज्ञनश्रुतिबलाहिकं परिभाष्य स्वयं च तत्रागमनं करोति शिष्यं वा तथाविद्योग्यं गीतार्थं प्रज्ञाप्य प्रेषयति । तदभावे तस्यैव प्रेषितसूदार्थमतिचारशुद्धिं कथयतीति ॥ प्रव० ॥ प्र० व्य० ॥

(तथाच व्यवहारकल्पे)

पटमसं य कज्जसस य पठमेण एण सेवियं जं तु ।

पठमे छक्के अग्निभत्तरं उ पठमे भवे टाणं ॥

अत्र प्रथमे कार्यं दर्पः । तत्र प्रथमं पदं दर्शननिमित्तं प्रथमं प्रत्यक्षं तत्राभ्यंतरमंतगतं प्रथमं स्थानं प्राणातिपा-

पदमस्स य कज्जस्स य पदमेण पएण सेवियं जंतु ।

पदमे छेके अङ्घ्रिभतरं तु विर्यं भवे दाणं ॥

अत्र द्वितीयं स्थानं मृगवाद् : एवमद्भूतानादिष्वपि भावनीयं ॥

पदमस्स य कज्जस्स य पदमेण पएण सेवियं जंतु ।

विश्रु छेके अङ्घ्रिभतरं तु पदमं भवे दाणं ॥

अत्र द्वितीयं पदकं कायपदकमित्यादि । एवं तेन कथितेन आचार्यो द्रव्यक्षेत्रकालभावसहननधृतित्वलदिकं परिभाष्य स्वयं वा गमनं करोति शिष्यं वा तथाविधं योग्यं गीतीर्थं प्रज्ञाप्य प्रेषयति । तदभावे तस्यैव प्रेषितस्य गूढार्थमतिचारविशुद्धिं कथयति ॥ व्य० प्र० ॥

“आणाए ववहारं सुण वच्छ जहकमं वुच्छं” । एष श्रुत-
व्यहारे यथोपदेशं यथाक्रमं कथितः अत ऊर्ध्वमाज्ञाया व्यव-
वहारं यथाक्रमं यथा वक्ष्ये तं च वक्ष्यमाणं वत्स ! शृणु

समणस्स उत्तमेट्ट सल्लुद्धरणकरणे अभिमुहस्स ।

दूरस्था जत्थ भवे छत्तीसं गुणा उ आयरिया ॥

श्रमणस्य उत्तमार्थं भक्त इत्याख्याते व्यवसितस्य यत्किमपि सत्यमनुभूतमस्ति तदुद्धरणकरणे “अभिमुहस्स । दूरस्था जत्थ भावे छत्तीसगुणति” यत्र प्रायश्चित्तव्यवहारे पद-
त्रिशदगुणा आचार्यो दूरस्था भवेत्युक्तब्राह्मण व्यवहारः
कथमित्याह—

अपरकमो सिज्जाउ गंतु जे कारणं च उपपन्नं ।

अट्टारसमन्नये वमुणगतो इच्छिमो आणं ॥

स आलोचयितुकामश्चित्तयति । सांप्रतमहमपराक्रमो जा-
तोऽस्मि ततस्तेषां समीपे गंतुं न शक्नोमि । कारणं च मम
तत्प्राथ्वगमननिमित्तं समुत्पन्नं । ततोऽष्टादशानां व्रतपट्टका-
दीनां अन्यतरस्मिन्नतीचारे व्यवसन्नगतः पतितस्तस्मादिच्छा
भ्यान्नामन्नामव्यवहारमिति एतदेव स्वविशेषं भावयति ॥

अपरकमो तवसी गंतुं जो साहिक्कारगसमीपं ।

आगंतुं न वापईसो साहिकरो विदेसाउ ॥

स आलोचयितुकामस्तपस्वी शोधिकारकसमीपे गंतुं अपरा-
क्रमो यस्य शोधिः कर्त्तव्यो सोऽपि देशादलोचयितुं समी-
पमागंतुं न शक्नोति ।

अह पट्टेइ सीसं देसं देसंतरं गमणनट्टेछेडाणे ।

इच्छामज्जो काउं सोहिं तुच्छं सगासम्मि ॥

अथानंतरमालोचयितुकामे देशान्तरगमननष्टेष्टके आलोच-
नमाचार्यस्य समीपे शिष्यं आर्य ! गुप्ताकं सकाशे शोधिं
कर्तुमिच्छामीत्येतत्कथयित्वा प्रेषयति ।

सोवि अपरकमतीसं सो पासइ धारणाहुसलं ।

एयस्स दाणि पुरओ केहि सोहिं जहावत्तं ॥

सोऽपि आलोचनाचार्योऽपराक्रमगतिर्न विद्यते पराक्रमाग-
तो यस्येति विग्रहः । शिष्यं धारणाकुशलं प्रेषयति । यस्वा-
लोचयितुकामेन प्रेषितस्तस्य संदेशं कथयति त्वमिदानीमि-
तस्य पुरतो यथावत्तं शोधिं कुरु ।

परकमो अ सीसं आणा परिणामागं परिच्छेज्जां ।

परिक्खेय वीयकाए मुत्ते वा मोहणाभाणि ।

स आलोचनाचार्योऽपराक्रमः शिष्यमाज्ञापरिणामकं परीक्षते
किमेव आज्ञापरिणामकः किं वा नेति ? आज्ञापरिणामको ना-
म यत् आज्ञाप्यते तत्कारणं न पृच्छति किमर्थमेतदिति किं-
त्वाज्ञां एव कर्त्तव्यतया श्रद्धान्ति । यदत्र कारणं तत्पूज्या
एव जानन्ति एवं यः परिणामयति स आज्ञापरिणामकस्त-
त्परीक्षा च वृक्षे बीजका ये च वक्ष्यमाणरत्या कर्त्तव्या ।
आज्ञापरिणामित्वं परीक्ष्य पुनरिदं परीक्षणार्थं यथा किमेपो-
ऽवग्रहणे समर्थो धारणासमर्थश्च किं वा नेति ! तत्राध्य-
नादिपरीक्षाया सूत्रे च शब्दादर्थं वा मोहनं मोहरहितं सम-
स्तं भासमेताद्वारयतीत्येवं शीलो मोहधारी तं परीक्षते ।
तत्र वृक्षेणाज्ञापरिणामित्वपरीक्षामाह ।

दहुमहं ते भक्खो गणिओ रुक्खो विलज्जउं देव ।

अपरिणयं वेति तिहिं न वट्ठइ रुक्खे वि ओरोटुं ॥

किं वा मोरयव्वो अहिंयेतो वेह रुक्खवओडेप ।

अति परिणामो भणति इय हेऊ अम्ह वेसिच्छा ॥

हृष्ट्वा महतो महीरुहान् गणिक आचार्यो ब्रूते अस्मिन्नु-
चैस्तेन तालप्रमाणे वृक्षे विलग्नं तत आत्मानं क्षिप्रप्रातः कु-
र्वित्यर्थः एवमुक्ते तत्रापरिणामको ब्रूते न वर्त्तते वृक्षे विलगि
तुं साधोः संचित्तत्वाद्ब्रूतस्य प्रापतं च कुर्वन् आत्मविराध-
ना भवति । सा च भगवता निषिद्धा कित्वमुनोपायेन मारयि-
तव्योऽभिप्रेतो ब्रूथ वृक्षादारामानं डेपति । अतिपरिणामकः
पुनरिदं भणति इत्येवं भवतु करोमि प्रपातमिति भावोऽस्मा-
कमप्येषा इच्छा वर्त्तते ॥

चेइ गुरू अह तंतू अपरिच्छियत्ये पभाससे एवं ।

किं च मए तं भणितो आरुहरुक्खे सचित्ते ॥

अथानंतरं तमतिपरिणामकं शिष्यं ब्रूते । अपरीक्षिते अपरा-
भवितां मद्गचनस्यार्थं त्वमेवमुक्तप्रकारेण प्रभाससे यथा
करोमि प्रपातमस्माकमप्येच्छा वर्त्तते । अपरिणामकमाधिहृ-
त्य ब्रूते तं त्वं मया किमेवं भणितो यथा सचित्ते वृक्षे आ-
रोहणाय नोद्यतेन वर्त्तते साधोः वृक्षे विलगितुमिति किं त्वे-
तन्मयोक्तं तदेवाह ।

तवनियमनाणरुक्खं आरुहिउं भवमहणवापणं ।

संसारगत्ताकूलं देवेहंती मए भणितो ॥

तपोनियमजानमहर्षवापणं भवसमुद्रमध्यप्राप्तमारुह संसा-
रगत्ताकूलं पडिउल्लंघ्यति मया भणितः ॥

जो पुण परिणामो खलु आरुहभणितो वि सो वि चिंतेइ ।

नेच्छंति पावमेते जीवाणं थावरादीणपि ॥

किं पुण पंचेदीणं तं भणियव्वेत्य कारणेण तु ।

आरुहणव्रतसियं तू वारेइ गुरुववत्थतो ॥

यः पुनः खलु परिणाम आज्ञापरिणामः स आरोहति भणित-
श्चित्तयति । नेच्छंति पापमेते मदीया गुरुव जीवानां स्थाव-
राणामपि किं पुनः पंचेन्द्रियाणां तस्मादत्र कारणेन भवि-
तव्यमेवं विचिंत्य आरोहणं व्यवसितः । तमारोहणव्यवसि-
तं गुरुवष्टय्य वाहो वा वारयति । यदेवमुक्तं वृक्षे परीक्ष-
मधुना जीनेय तदाह ॥

एवं णाहय वीयाई भणिनो पडिसेहे अपरिणामो ।

अडपरिणामो पोट्टल वृणं आगतो तहियं ॥

एवमुना प्रकारेण वीजानि आनयत ततोऽपरिणामः प्रतिपे-
धति न कल्पते वीजानि गृहीतुमिति यस्त्वतिपरिणामकः
स वीजानां पोट्टलं बध्ना तत्र गुरुसमीपे समागतः ॥

ते वि भणिया गुरुणं भणिया नेह अकखलवियाई ।

न विरोहसम्याई सचित्ताई व भणियाई ॥

तौ बद्धौ परिणामकौ गुरुणा भणितौ मया भणितमानय
अस्मिकावीजानि कांजिकिनीवीजानि यदि वा सचित्तानि
न ध्वस्तयोनिभयानि यानि विरोहसमर्थानि तान्यनयेति भ-
णितानि ॥

तत्त्ववि परिणामो नू भणती आणेसि केरिसायं तु ।

कनियमित्ताई व विरोहमविरोहजोगाई ॥

तत्रापि यः परिणामकः स भणति कीदृशानि वीजान्यानयामि
विरोहयोग्यान्विरोहयोग्यानि वा कियन्मात्राणि वा ॥

सोवि गुरुहिं भणितो न ताव कज्जं पुणो भणीहामि ।

हसिनो व मए तासिं धीमं सव्वत्य भणितोसि ॥

सोऽप्याज्ञापरिणामको गुरुर्भिर्भणितो न तावदिदानीं कार्यं
यदा तु कार्यं भविष्यति तदा पुनर्भणिष्यामः अथ वा हसि-
तोऽस्मि मया तावदिदानीं न पुनर्वीजैः प्रयोजनं यदि वा वि-
मर्शयि तव विमर्शपरितृप्तार्थवत्त्वं भणितोऽस्मि । संप्रति
मोहितधारिपरितृप्तामाह ।

पयमत्तरमुदेसं संथीमु तत्त्व तदुभयं चेव ।

अत्तरवज्जणमुदं जहा भणितमो परिकहेइ ॥

पदमत्तरमुदेशं संधिमधिकारविशेषं सूत्रमयं तदुभयं च
अत्तरवज्जणमुदं पूर्वमवग्राहयति किमेव ग्रहणधारणा-
योग्यः किं वा नेति अवग्राह्य ततो वृत्ते उच्चारय प्रेक्ष किम-
पि गृहीतं न च किं त्वगृहीतमपि किं स्मृतं किं वा नेति तत्र
यदि यथा भणितं तथा सर्वं परिकथयति तदा ज्ञातव्य एष-
ग्रहणधारणं कुशल इति ॥

एवं पेच्छिऊणं जोगमं नाऊणं पेसवे तं तु ।

वव्वाहि तस्सगासं सेहि मौऊण आमच्छ ॥

एवंपरिच्छायायोगं ज्ञात्वा ते प्रवेष्टुं संदिशति च वृज तस्य
साधारणलोचयनुकामस्य शोधिमालोचनां श्रुत्वा पुनर-
त्रागच्छ ॥

अह सो गतो उ तेहिं तस्सगासंमि सो कोरेमोहि ।

दुगतिचयिमुदंति वेहे काले विगतभावो ॥

अथ प्रेयणानंतरं यत्रालोचयनुकामो विद्यते । तत्र गतस्तस्या-
गतस्य समीपे ज्ञालोचयितुकामः प्रशस्तेषु द्रव्यादिशोधि-
मालोचनां करोति । कथमित्याह द्विकदृशानातिचारं चा-
रित्राचारमालोचयनीत्यर्थः । दर्शनग्रहणं ज्ञानग्रहणमपीति
ज्ञानातिचारं चर्यापि द्रष्टव्यं । चारित्रातिचारालोचनेऽपि
च द्विभेदा मूलगुणातिचारविषया यावता करोति । पुनस्त्रिका
माहारोपविशय्यां भेदत एकैको त्रिप्रकारां चतुर्विधुद्भां प्रश-
स्तद्रव्यज्ञेयकालभावोपेतात्रिविधे काले अतीतिं प्रत्युत्पन्ने
यान्मचित्तमनागतं च यत्संविद्ये इत्यथवसितत्रिकटभावः

प्रकटभावोऽप्रतिकुंचन इत्यर्थः ॥ व्य० द्वि० ॥

(आज्ञाव्यवहारस्याराधको यथा)

द्वे भावे आणा खलु मुपे जिणवराणं

सम्मं ववहासणां उ तीये आराहणा होंति ॥

आज्ञा द्विविधा द्रव्ये भावे च तत्र द्रव्याज्ञा राजादीनामाज्ञा
भावाज्ञा खलु श्रुते जिनवराणां । तत्र सम्भक् पंचविधान्यत-
मेन व्यवहारेण प्रागुक्तनीत्या व्यवहारेण तस्या आज्ञाया
आराधको भवति ॥ व्य० द्वि० ॥

आणाअविराहग—आज्ञास्त्रिराधक—पुं० आज्ञाया आराधके,
॥ पं० सू० ॥

आणाआराहण—आज्ञाराधन—न० आसोपदेशानुपालने, “आ-
णा आराहणाओ रागो वि” आज्ञाराधनादासोपदेशानुपाल-
नानिर्निदानतमेव हि जिना मन्यन्ते इति ॥ पंचा० ॥

आणाआराहणजोग—आज्ञाराधनयोग—पुं० आसोपदेशानु-
पालनसम्बन्धे, ॥ पंचा० ॥

आणाइत्त—आज्ञावत्—त्रि० आसोपदेशवर्तिनि, ॥ पंचा० ॥

आणाईसर—आज्ञेश्वर—पुं० आज्ञया आज्ञाया वा ईश्वर आ-
ज्ञेश्वरः ॥ जी० ॥ आ० म० प्र० ॥ आज्ञाप्रधाने ईश्वरे, ॥
जं० ॥ औप० ॥

आणाईसरसेणावच्च—आज्ञेश्वरसेनापत्य—न० आज्ञाया ईश्वर
र आज्ञेश्वरः ॥ जी० ॥ आ० म० प्र० ॥ आज्ञाया ईश्वर आ-
ज्ञेश्वरः सेनायाः पतिः सेनापतिः आज्ञेश्वरश्चासौ सेनाप-
तिश्च आज्ञेश्वरसेनापतिस्तस्य कर्मज्ञेश्वरसेनापत्यम् ॥ जी० ॥
आज्ञाप्रधानो यः सेनापतिः सैन्यनायकः तस्य भावः कर्म
वा आज्ञेश्वरसेनापत्यम् ॥ औप० ॥ स्वसैन्यं प्रत्यद्भुते आ-
ज्ञाप्रधान्ये, ॥ जी० ॥ “आणाईसरसेणावच्चं करिमाणो पाले-
माणे” ॥ ज्ञा० ॥ विपा० ॥ सम० ॥ प्रज्ञा० ॥

आणाकांखिन्—आज्ञाकांखिन्—पुं० आज्ञामाकांक्षितुं शीलम-
स्येत्याज्ञाकांक्षी । सर्वज्ञोपदेशानुष्ठायिनि, ॥ अचा० ॥ “इह
आणाकांखी पंडित” इहास्मिन् मनीष्ये प्रवचने व्यवस्थितः
सन् आज्ञां तीर्थरुतोपदेशामाकांक्षितुं शीलमस्येत्याज्ञाकांक्षी
अगमानुसारप्रवृत्तिकः कर्तृत्वभूतः पंडितः सदसद्विवेकज्ञ
इति ॥ आचा० ॥

आणाकरण—आज्ञाकरण—न० अगमज्ञवचनासेवने, ॥ पं-
चा० ॥ सौत्रविधिप्रसम्पादने,—

ताए अमिषि काले आणाकरणे अमुढलक्खेहि ।

सत्तीए जइयवं एत्थ विही हंदि एमो अ ॥

यस्मादेवं तस्मादेतस्मिन्नापि काले दुःखमारूपे आज्ञाकरणे
सौत्रविधिप्रसम्पादने अमुढलक्खेः सद्भिः शक्त्या यतितव्य-
मुपसम्पदादौ अत्र विधिरेव व्याख्यानकरणं हेदीत्युपप्र-
दर्शने एष च वक्ष्यमाणलक्षण इति ॥ पं० व० ॥

आणाका (गा) रि (न्) आज्ञाकारिन्—पुं० आसोपदेशवर्ति-
नि, ॥ पंचा० ॥ “आसोपदेशविधायिनि, तथा च पंचाशके ।
एयस्स फलं भणियं इय आणाकारिणो उ सड्ढस्स” ॥
पंचा० ॥ एतस्स समस्तजिनभवनविधानस्य फलं प्रयो-
जनं भणितमुकमिति एवमुक्तरीत्या आज्ञाकारिणस्तु

आमोपदेशविधायिन एव धाद्वस्य ध्रुवावतः श्रावकस्ये-
त्यर्थ इति ॥ पंचा० ॥

आणाखंडण—आणाखंडन—न० आणाभङ्गे, “आणा नो खंडे
ज्जा आणाभगे कअो सुहो,, ॥ महा० ॥ (आणाखण्डनक-
र्यभर्मस्य विचारे पण्डितश्रीकल्याणकुशलगणिकृतप्रदाना
यथा)

आणाखंडणकरी य सर्वं पि निरत्यर्थं तस्स ।

आणारिहो भम्भो पलालपूव्व पडिहाइ ।

“कलं नग्वइ सोलसिमित्यादि” वचनान्वयेन सांख्यादिद-
शानांतरेषु यद्वालतपः कष्टानुष्ठानं समाचरति तत्सर्वं स-
र्वथा निष्फलमेव न कापि कर्मनिर्जरा भवति । केषांचि-
त्समन्तं केषांचित्तेषामपि तारतम्येन स्वल्पमपि फलं
स्वीकार्यं न तु निष्फलता । अत्रागमः—

जं अन्नाणी कम्म खवेइ बहुयाइं वासकोडीहिं ।

तं नाणी तिहिं गुत्तो खवेइ ऊसासमिच्चेण ॥ ? ॥

“कलं नग्वइ सोलसिपलालपूलुव्व, इत्यादावर्षादमेव तात्प-
र्यं ” “अपरियमाइसुराउं बालतवोकांमनिज्जरो जय इत्थे सराग-
संजमणे बालतवेणंति चरणपरित्त्वायवेभलोगोआ । इत्य-
पि अत एव बालतपस्विनामपि कोडिन्नदिशसेवाल्लान्मान्नां
स्वीयस्वीयतपोऽनुसारेणैव सौपानप्राप्तिः सर्वथा विफल-
तायां तु सर्वेषामप्राप्तिः प्रसज्यते कथं च कर्मलाघवमंतरे-
ण मिथ्यात्वेन एव ग्रंथिदेशं यावदागच्छति न वा काम-
निर्जराभात्रमेव तत्र हेतुः कारणांतराणामपि विधाधप्रवृत्ति-
वृत्तानुक्तत्वात्त्याहि—“अणुकेपकांमनिज्जरा बालतवे दण-
विणयसिगें । संजोगविण्यभोगे वसणूसवइड्डिसकरे ।” ११ इ-
दयते वै तदर्थसंवादः साक्षादेवं महानिशीथे नागिलाधि-
कारे तथा—“अकामनिज्जरा एवि किंचि कम्मकख्यं भवइ ।
किं पुणं जं बालतवेणं पर्वसति निरत्यर्थं तस्स ॥ इत्यादी-
नां का गतिरिति चेत्सत्यं सर्वाणि चैतानि उत्सर्गसूत्राणि
ततोऽत्र उत्सर्गादपवादो बलीयानयमेव न्यायोऽनुसृत्यव्यस्त-
तः सिद्धे तेषामपि तारतम्येन किंचित् २ फलमिति स-
मादधते ३ तथा केचित् महानिशीथगतं “जेया वि निन्द-
गाणं अनुकूलं भासिज्जा” इत्यादि प्रसिद्धालापकमुपपश्य
वकारो भवति । तथाहि ये पक्षांतरीयविहितं पतञ्जिनप्रा-
सादादिपरिचरणमाचार्यापाध्यायादीनामपिभिवार्णं साधु-
मुदिश्य दानसत्कारादिकं चानुमन्यते तेषां महत्पातकं
जायते सम्यक्त्वमपि प्रतिहस्यते तेन मतांतरायसं तं गु-
प्रयथानाचार्यभक्त्यादिकमपि सर्वथा नानुमोदनीयमेवेति
केचित्सु तानपि प्रतिवर्दति । यथा—नयसाधनश्रेष्टिसंगमादी-
नां मिथ्यात्वभाजामपि दानं बहुषु ग्रंथेषु परंपरया चानु-
मोधानां दृश्यते एषां सर्वतीर्थतत्सतिशयसाधुवारणानु-
पंचदिव्यवसरं ब्रह्मो दानमहो दानमित्युदघोषोऽपि यद-
नुमोदनीयं न तत्कार्यते कथं दृश्यते च । भवदादयः सर्वे-
ऽपि मार्गं प्रतिपन्नाः । कारयंतो यथा देहि भोः किंचिदस्म-
भ्यं तव भूयात् । लाभो भावीति यदि च प्रदत्ते तदा संतु-
ष्टिरपि जायते इति स्वयमनुभूयमानस्यार्थस्य विलोपः
कर्तुं सतां नोचित इत्याशयतयैव सूत्रकारेणाश्रयधायि ।
“महया सर्वं विषय विमरायेत्यादि,, अत्र सम्यग्दृष्टिपयैता-

नां पूर्वमुक्तान्मिथ्यात्वनामपि किंचित्करणीयमुमोदनी-
यमित्यापतितं तच्च विचार्यमाणं जिनजिनविंबिजनालयाचार्या-
पाध्यायसाधुआद्यादीनां वास्तवाराध्यानामशनपानप्रदाना-
दि भक्तिवर्णनसेज्वलनापत्परिचरणार्थकं दृश्यते चानु-
मोदितं साक्षादप्याचारांगदौ साधुना सामिनशक्रीपुर-
स्करणे मम न कल्पते भवता । पुनः पुन्यप्राग्माराजनमकरित्या-
दि कथं च जिनशासनप्रभावनाकारिणो म्लेच्छा अप्य-
नुमोदयंत इत्याद्यनाग्रहबुद्ध्या पर्यालोचनीयमिति ४ ॥ ही० ॥
तथा तृतीये चतुर्थप्रश्नप्रतिवचनं तु ब्राह्मराजलपट्टकादवसे-
यं किंच “सर्वं पि निरत्यर्थं तस्सेत्यादि” वचनस्यापेक्षि-
त्वात्त्रैकांतवादः । अपेक्षा च मोक्षफलभावलक्षणेति भावः ।
अन्यच्च महानिशीथप्रसिद्धालापकमुपपश्य एकांतेन परपा-
त्तिकप्रशंसानिषेधः । सोऽपि न संगच्छते यतस्तस्मिन्नेवाला-
पके “अविमुहुमुद्धपरिसामज्जकण सलाहेज्जा” इतिवचनेना-
भिमुखसुगंधपरिषद्विशेषमध्य एव तत् स्थाध्याया निषेधः प्र-
तिपादितोऽस्ति न तु सामान्यपेक्षदिति किंचात्र ऊहः प्रत्यु-
हादिवहुवक्तव्यमस्ति तत्तु साक्षान्मिलने एव समीचीनतामं-
वर्त्तति ३ ॥ ही० ॥

आणागाहग—आज्ञाग्राहक—पुं० आगमप्राहकं, “सयाणांगा-
हगे सिया” सदाज्ञाप्राहकः स्यादध्ययनश्रवणाभ्याम—इति ॥
पं० लु० ॥

आणागिज्ञ—आज्ञाग्राह—त्रि० आगमविनिश्चये, “आणागि-
ज्जो अर्थो प्राणाए वेव सो कहयव्वो” आज्ञा आगमस्तद-
ग्राहस्तद्विनिश्चयोऽर्थोऽनागतातिक्रान्तप्रत्याख्यानदिवाज्ञयैवा
ममेनैवासौ कथयितव्य इति । यद्वा सामान्येनैवाज्ञाग्राह्योऽर्थः
सौधर्मादिवाज्ञयैवासौ कथयितव्यो न दृष्टान्तेन तस्य तत्र
वस्तुतोऽसम्भवत्वादित्यादिवहुवक्तव्यता वक्ष्यामि शब्दे ॥ आव०
॥ पं० व० ॥ नि० चु० ॥

आणानुत्त—आज्ञानुक्त—त्रि० आगमोपेते, चारित्रमुदिश्य द-
शननुद्धौ “आणानुत्तानमिणं न होइ अहुणोत्ति वा मोहो”
आज्ञानुत्तानामपि न केवलमाज्ञावाहानामिदं प्रस्तुतं चारि-
त्रं न भवति न जायते इति ॥ दर्श० ॥

आणाजोग—(य) आज्ञायोग—पुं० आज्ञा नियोगः शासनं
यथा राजाज्ञा राजशासनम् तस्यां योग उक्ताहः तया वाऽऽ-
ज्ञया योगः सम्बन्धः । दत्ताया अविकलीकारणे ॥ पो० ॥ आ-
तवचनसम्बन्धे च ॥ पंचा० ॥ सूत्रव्यापारे, “पापं विसाह-
तुल्लं आणाजोगो अ मंतसमो” सर्वमपि पापं विपादितुल्यं
विपादकारुणत्वादाज्ञायोगश्च सूत्रव्यापारश्चात्र मंत्रसमस्त-
होपापनयनादिति ॥ पं० व० ॥

आणाणिदेश—आज्ञानिर्देश—पुं० भगवदभिहितागमस्योत्स-
र्गापवादाभ्यामिदमित्थं विधेयमिदमित्थं चेत्वेवमात्मके प्र-
तिपादने, ॥ उक्त० ॥

आणाणिदेशयर—आज्ञानिर्देशकर—त्रि० भगवदभिहितागमप्र-
तिपादनकरणाश्लेषे, भगवदभिहितागमानुलोमापुष्टायिनि
च ॥ उक्त० ॥

आज्ञानिर्देशतर—त्रि० गुरुवचनस्येदमित्थमेवं करोमीति
निश्चयाभिधानेन भवामोघेस्तत्तत्तत्तरीक्षे, ॥ उक्त० ॥
तथा चोत्तराध्यायने विनीतशिष्यमधिकृत्य “आणाणिहे-

सकरं" आङ्गित स्वस्वभावावस्थानात्मिकया मर्यादयाभिव्याप्त्या वा ज्ञायतेऽर्थो अनयेत्याज्ञा भवद्भिहितगमरूपा तस्यानिर्देश उत्सर्गापवादाभ्यां प्रतिपादने आज्ञानिर्देशाद्भूमित्थं विधेयमिदमित्थं वेत्येवमात्मकं तत्करणशीलस्तदनुलोमानुष्ठानो वा आज्ञानिर्देशकरः । यद्वाज्ञा सौम्ये इदं कुरु इदं च माकार्यीरिति गुरुवचनमेव तस्या निर्देशाद्भूमित्थमेव करोमीति निश्चयाभिधानं तत्करोति भवामोधिनिव्याज्ञानिर्देशकर इति ॥ उक्तं ॥

आज्ञानिर्देशकरः । पुं० । आज्ञाविराधके, । उत्तराध्ययनेऽविनीतशिष्यमधिकृत्य "आणा निहेसकरं" स शिष्योऽविनीत इत्युच्यते य आज्ञायास्तीर्थकरवाक्यस्य गुणैर्वाक्यस्य चा-निर्देशकरः अप्रमाणकर्ता आज्ञाविराधक इति ॥ उक्तं ॥

आणाणिष्कादय—आज्ञानिष्पादक—पुं० आज्ञासाधके, ॥ पुं० सू० ॥

आणाणुग—आज्ञाणुग—त्रि० । आज्ञामनुगच्छति, ॥ अनु० ॥

गम—ड ६ त० । आदेशानुसारेण गन्तरि दासादौ, क आज्ञानुगतेऽप्यत्र त्रि० ॥ वाच० ॥

आज्ञानुसारिणः, ॥ दर्श० ॥ आगमानुसारिणि, "सुहभावा त्विवामो सो वि य आणाणुगो निभोगेण" शुभभावात्प्रशस्ताध्यवसायात्तद्विगमोऽशुभकर्मविगमो भवति (सो-विधिति) स पुनः शुभभावः आज्ञानुगः आगमानुसारी भवति नियोगेन नियमेन अनाज्ञानुगस्य शुभ एवेति भावः ॥ पंचा० ॥

आणाणुगामि—(न) आज्ञानुगामिन्—त्रि० आज्ञामनुगच्छति, ॥ अनु० ॥ गम—णिनि ६ त० स० आज्ञानुगते, स्त्रियां ऊप् ॥ वाच० ॥

आणापदिच्छय—आज्ञाप्रतीच्छक—पुं० आज्ञाप्रतीच्छाकारके, ॥ पुं० सू० ॥

आणापत्त—आज्ञापत्र—न० आज्ञापत्रकं पत्रम् शाक० त० । आदेशज्ञापके पत्रे, (हुकुमनामा) ॥ वाच० ॥

आणापरतंत—आज्ञापरतन्त्र—पुं० आप्तवचनाधीने, (आज्ञा-परतन्त्रा प्रवृत्तिप्रवृत्तिरेवेति आज्ञा शब्दे) ॥ पंचा० ॥

आणापरिणामग—आज्ञापरिणामक—पुं० यदाज्ञाप्यते तत्करंति तत्कारणज्ञ पृच्छति किमर्थमेतदिति कित्वाज्ञयैव कर्त्तव्यतया श्रद्धातीत्येवेलक्षणे परिणामकभेदे, ॥ व्य० द्वि० ॥ (एतस्य लक्षणादि बहुवचन्यता परिणामकशब्दे) ॥ व्य० ॥ (एतस्य परिष्काराकार आज्ञाव्यवहारनिरूपणावसरे आज्ञा-शब्दे द्रष्टव्यः) ॥ व्य० ॥

आणापविन्ति—आज्ञाप्रवृत्ति—स्त्री० आतोपदेशपरतन्त्रप्रवर्त्तन, आज्ञाप्रवृत्तिकश्च शुद्ध एव । तथाच चिन्मिविधिमधिकृत्य पंचाशके ।

आणापविन्तिश्चिन्मि गुणो एतो प अण्णहा णियमा ।

तित्यगरे बहुभाषा नदभावाओ यथायज्वो ॥ १२ ॥

व्या०—आज्ञा प्रवृत्तिर एवातोपदेशपरतन्त्रप्रवर्त्तनादेव शुद्धो विशुद्धः एष परिणामो विविधधायाको वा ज्ञेय इति योगः । न नैवाप्यथा अतन्त्रया आज्ञाया अपरतन्त्रयाऽप्रवृत्तिरित्यर्थो नियमादवश्यतया शुद्धो ज्ञेयो भवतीति प्रकृतं एष । अथ कुत पतदपि त्रयमित्यादितीर्थकरे जिने बहुमानात्पक्षपाता-

दाज्ञाप्रवृत्तिकः शुद्धः तदभावात्तीर्थकरे बहुमानाभावाद्-नाज्ञाप्रवृत्तिकस्त्वशुद्धश्च शब्दः समुच्चयार्थो ज्ञातव्यो ज्ञेय इति संबोधितमेवेति गाथार्थः ॥ पंचा० ॥

आणापविन्तिर—आज्ञाप्रवृत्तिक—पुं०—आतोपदेशपरतन्त्र प्रवृत्तिमति, ॥ पंचा० ॥

आणापहाण—आज्ञाप्रधान—पुं०—आगमपरतन्त्रे, ॥ ध० ॥

आणापाण—आनप्राण—पुं० कालविशेषे, ॥ जी० ॥ अनु० ॥

स्था० ॥ ज्ञा० ॥ कर्म० ॥

(सूर्यप्रज्ञावानप्राणकालपरिमाणं यथा) असंख्येया आ-वल्किा एक आनप्राणद्विक द्विपंचाशदधिकत्रिचत्वारिंश-च्छतसंख्यावल्किाप्रमाण एक आनप्राण इति वृद्धसंप्र-दायस्तथा चोक्तं "एगो आणापाणु तेयालीसं सयालीसं सया उ वाचना आवलियपमाणेण अणंतनाणीहि निदिष्टो" ॥ सू० ॥

आणापाणपञ्जति—आनप्राणपर्याप्ति—स्त्री० पर्याप्तिभेदे, मया पुनरुच्छ्वासप्राप्त्योग्यवर्गणादलिकमादायोच्छ्वासरूपतया प रिणमय्यालभ्य च मुंचति सा प्राणापानपर्याप्तिरिति ॥ प्रव० ॥

आणापाणवर्गणा—आनप्राणवर्गणा—स्त्री० उच्छ्वासनिश्वासा-योग्यायाम् पुद्गलवर्गणायाम्, (वक्तव्यता वर्गणा शब्दे) ॥ कर्म० ॥

आणावज्ञ—आज्ञावाह—त्रि० । आतोपदेशास्ये, आज्ञावाहा-याश्च स्वमतिप्रवृत्तेर्भवनिर्वन्धनत्वम् पंचाशके यथा । समितिपवित्री सव्या आणावज्ञाति भवफला चेव । तित्यगरेऽसेण वि ण तसओ सातदुदेसा, ॥ १३ ॥

टी०—स्वमतिप्रवृत्तिः आत्मबुद्धिपूर्विकाचेष्टा सर्वा समस्ता द्रव्यस्तवभावस्तवविषया आज्ञावाहा आतोपदेशाशूया इ-ति हेतोर्भवफलैव संसारनिवन्धनमेव आज्ञाया एव भवो-त्तारहेतुषु प्रमाणात्त्वादिति । ननु या तीर्थकरानुदेशवती सा भवफला युक्ता नवितरा जैनपक्षपातस्य महाफल-त्वादित्याशङ्क्याह—तीर्थकरोदेशनापि जिनालंबनेऽप्यास्तां त-तोऽन्यत्र स्वमतिप्रवृत्तिर्भवफलैवेति प्रकृतं कुत एवं यतो न तत्वतो न परमाथंन सा तीर्थकरोदेशवती स्वमतिप्रवृ-त्तिः स्वस्मि तीर्थकर उद्देशः प्रणिधानं यस्यां सा तदु-द्देशा य एव ज्ञायायां प्रवर्त्तते स एव हि जिनमुद्दिश्य प्रव-र्त्तत इत्यभिधेयत्वनापर इति गाथार्थः ॥ पंचा० ॥

आप्तवचनवर्हिष्ठते च । "आणावञ्जत्तणओ न होइ मोक्खे-गायणवरी" आज्ञावाहत्वादात्तवचनवर्हिष्ठतत्वाद्यदाज्ञायां तन्मोक्षांगं न भवतीति ॥ पंचा० ॥

आणावलाभिभोग—आज्ञावलाभियोग—पुं० । आज्ञापनमाज्ञा भवतेदं कार्यमेव तदकुर्वतो यत्नात्कारणं वलाभियोगस्त-तश्चाज्ञया सह वलाभियोग आज्ञावलाभियोगः आज्ञावलाया-रभियोगो व्यापारणमिति समासः । आज्ञावलायोरव्यापारणे, "आणावलाभियोगो णिगंधारो ण कप्पते काउं" । आज्ञाव-लाभियोगो निग्रंथानां साधूनां न कल्पते न युज्यते कर्त्तुं विधातुं परपीडात्पादकत्वादात्मनश्चाभियोगिककर्मवन्ध-हेतुत्वात्तस्येत्यादि (बहुवचन्यता इच्छाकारशब्दे) पंचा० ॥

आणाभेग—आज्ञाभेग—पुं० आज्ञाया आदेशस्य भेगः स्वविषये-

पु प्रसाराभावः, आदेशस्याकरणेन आदिष्टविषयेषु प्रचार-
भावे, ॥ वाच० ॥ आतोपदेशाननुपालने, ॥ पंचा० ॥ सर्व-
विदागमोल्लेखने च ॥ दर्श० ॥ (एतद्वक्तव्यता आणा
शब्दे)

आणाभावग-आज्ञाभावक-पुं० आज्ञाया भावयितरि, "सा-
णाभावगे सिया" सदाज्ञाभावकः स्यादनुपेक्षाद्वारेणेति ॥
॥ पंच० ॥

आणामिग-आनामित-त्रि० ईपन्नामिते, ॥ उपा० ॥ तं० ॥
॥ प्रश्न० ॥ जी० ॥

"आणामियचावरुहलकिणहचिउरराइसुसंठियसंगयआयय-
सुजायभूमया,, आनामितचापरुचिरुणचिकुरराजिसु-
संस्थितसंगतायतुसुजातभूकाः आनामितमीपन्नामिते यक्षापं
धनुस्तद्वद्वचिरे शोभने कृष्णचिकुरराजिसुसंस्थिते कुत्रा-
पि कृष्णाभराजिसंस्थिते संगते आयते दीधे सुजाते
सुनिपन्ने भुवौ येयान्ते तथा ॥ तं० ॥ प्रश्न० ॥

"आणामियचावरुहलकिणहचिउरराइसुसंठियसंगयआयय-
सुजायभूमया,, आनामितचापरुचिरुणचिकुरराजिसु-
संस्थितसंगतायतुसुजातभूकाः आनामितमीपन्नामिते यक्षापं
धनुस्तद्वद्वचिरे शोभने कृष्णचिकुरराजिसुसंस्थिते कुत्रा-
पि कृष्णाभराजिसंस्थिते संगते आयते दीधे सुजाते
सुनिपन्ने भुवौ येयान्ते तथा ॥ तं० ॥ प्रश्न० ॥

(उपासकदर्शयां हस्तिवर्णकमधिकृत्य) "आणामिय-
चावरुलितसंवेल्लित अग्रासोडं, ॥ उपा० ॥ आनामितमी-
पन्नामिते यक्षापं धनुस्तद्वद्वल्लिता च विलासवती संवे-
ल्लिता च वेल्लती संकोचिता वा अग्रशुण्डा शुशुड्रां यस्य
तत्तथेति ॥ उपा० ॥

आणामेत्त-आज्ञामात्र-न० आप्तवचनमात्रे, "आणामेत्तंमि स-
व्वहाउत्तो" आज्ञामात्रे, आप्तवचन एव सर्वथा सर्वप्रकारै-
र्युक्त उद्यत इति ॥ पंचा० ॥

आणारुइ-आज्ञारुचि-खी० आज्ञासूत्रव्याख्यानं निर्गुक्त्यादि
तत्र तथा वा रुचिः श्रद्धानाम साज्ञारुचिः ॥ स्या० ॥ भ० ॥
निर्गुक्त्यादिस्त्वश्रद्धानि, ॥ ग० ॥ औप० ॥ "आणारुइ ति-
त्थगाराय् आणं पर्ससति" ॥ आ० चू० ॥ (आज्ञारुचिर्धर्म-
ध्यानलक्षणत्वं धर्मभक्षणशब्दे) रागद्वेषरहितस्य पुंस आज्ञ-
यैव धर्मानुष्ठानगता रुचिराज्ञारुचिः । तृतीयं सम्यग्दर्शन-
भेदे, ॥ ध० ॥ आद्या सर्वज्ञवचनात्मिका तया रुचिर्यस्य
सः ॥ स्या० ॥ उक्त० ॥ आतोपदेशाभिलापयुक्तं, ॥ पंचा० ॥
"आणारुइपांचरण्ण" आज्ञारुचिराक्षोपदेशाभिलापयुक्तस्य
चरणं चारित्र्यमिति ॥ पंचा० ॥ आगमवहुमानि च ॥

"आणारुइणो य सम्मति" आज्ञारुचय आगमवहुमानि
इति ॥ पंचा० ॥ तदात्मकं तृतीयं सरागसम्यग्दर्शिनं च
॥ स्या० ॥ उक्त० ॥ यो हि प्रतनुरागद्वेषमिथ्याज्ञानतयाचार्या
दीनामाश्रये कुग्रहाभावाज्जीवादिदेवेति रोचयते मानुषा
दिवत्स आज्ञारुचिरिति ॥ स्या० ॥

(तद्वद्वचनमुत्तराध्ययने यथा)

रागो दोसो मोहो अत्राणं जस्स अवरयं होइ ।

आणाए रोपंतो सो खलु आणारुइ नाम ॥ २० ॥

स खलु निश्चयेन आज्ञारुचिर्नाम इति प्रसिद्धो भवति स
इति को यस्य रागः स्नेहो द्वेषोऽप्रीतिर्मोहः शेषमोहनीय-
प्रकृतयोऽज्ञानं मिथ्यात्वरूपं एतत्सर्वं गृहं भवति यस्य दे-
शतोऽपगतं गम्यते न सर्वतोऽपगतशब्दस्य प्रत्येकं संवेधः
यस्य रागो द्वेषोऽपगतः यस्य द्वेषोऽपि देशतोऽपगतः यस्य
मोहोऽपि देशतोऽपगतः यस्य अज्ञानं देशतोऽपगतं एतेषां
अपगमात् आज्ञाया आचार्याद्युपदेशेन रोचमानजीवादि-
त्वं तथैवेति प्रतिपद्यमानो यो भवति स आज्ञारुचिरित्यर्थः ।
अत्र मापनुपद्वहन्तो मा रुसमा तूस् इति स्थाने मापनुप
इति दृष्टांतोऽस्ति ॥ २० ॥ टी० उक्त० ॥ प्रव० ॥ स्या० ॥
आज्ञा सर्वज्ञवचनात्मिका तस्यां रुचिरभिलापो यस्य स
आज्ञारुचिः सरागसम्यग्दर्शनार्थभेदे, जिनाश्रयमेतत्त्वं न शेषं
युक्तिजातमिति योऽभिमान्यते स आज्ञारुचिरिति ॥ प्रज्ञा० ॥
(आज्ञारुचिमाह प्रज्ञापनायाम्)

जो हेउमयाणंतो आणाए रोपए णवयणं तु ।

एमेव णणहत्तिप एसो आणारुइ नाम ॥ प्रज्ञा० ॥

यो हेतुर्विचलितार्थगमकमजानानः प्रवचनमाश्रयैव तु-
शब्द एव कारणः । केवलरोचते कथमित्याह एवमेतत् ।
प्रवचनेकमर्थजातं नान्यथेति एष आज्ञारुचिर्नाम ॥ टी०
प्रज्ञा० ॥

आणाल-आलान-न० आ लीयेतोऽत्र आ ली-ल्युट् "आलाने
नलोः" इति प्रा० व्या० सूत्रेण लनोर्व्यत्ययः ॥ प्रा० ॥

१ गजवन्धनस्तंभे, करणे ल्युट् २ तद्वन्धनरज्ज्वाम्, भावे
ल्युट् ३ वन्धनमात्रे च ॥ वाच० ॥

आणालकवंभ-आलानस्तंभ-पुं० गजवन्धनस्तंभे, ॥ प्रा०
व्या० ॥ वाच० ॥

आणाव-आज्ञावत्-त्रि० आतोपदेशावर्त्तिनि, ॥ ध० ॥

आणावग-आज्ञापक-त्रि० आज्ञापयति आदिशति आ-ज्ञा-
णिच् णवल् । आज्ञाकारके स्वाभिप्रभूतो, ॥ वाच० ॥

आणावट्ठि(न)-आज्ञावर्त्तिन्-त्रि० भगवत्पणितवचनानुसा-
रिणि, ॥ आचा० ॥

आणाववहार-आज्ञाव्यवहार-पुं० व्यवहारभेदे, तद्वक्तव्यताऽऽ
णाशब्दे ॥ ध० ॥ व्य० प्रा० ॥ प्रव० ॥ पंचा० ॥

आणावह-आज्ञावह-पुं० आज्ञां वहति, वह-अच् आदेशवाह-
के आज्ञानुकूले दासादौ, ॥ वाच० ॥

आणाविजय-आज्ञाविज- (ज) य-पुं० आ अभिविधिना ज्ञाय-
तेऽर्था यया सा आज्ञा प्रवचनं सा विजयीते निर्णायते प-
र्यालोच्यते वा यस्मिन्स्तदाज्ञाविजयं धर्मध्यानमिति
प्राकृतत्वेन विजयमिति ॥ स्या० ॥ आज्ञा जिनप्रवचनं
तस्या विजयो निर्णयो यत्र तदाज्ञाविजयम् प्राकृतत्वा-
दाणार्त्तजयमिति ॥ औप० ॥ ग० ॥ आज्ञा वा विजयीते अग्रि-
मद्वारेण परिचर्त्तिक्रियते यस्मिन्निज्याज्ञाविजयम् ॥ स्या० ॥
आज्ञागुणानुचिन्तनात्मकं धर्मध्यानभेदे, ॥ औप० ॥ ग० ॥ भ० ॥

रच च आज्ञाया अनन्तत्वपूर्वापर्यावरोधित्वाद्विस्वरूपं चम-
त्कारपूर्वकचिन्तयिष्यामि आज्ञाविजय इति ॥ अष्ट० ॥ अती-
न्द्रियत्वाद्धेतुदाहरणादिसद्भावेऽपि बुध्यतिशयशक्तिविकलैः
परलोकबन्धमोक्षधर्माधर्मादिभावेष्वप्यत्यन्तदुःखांशोऽप्येष्टाप्र-
सन्नः, नयान्द्वयपतं तद्वचनं तथैवेत्याज्ञाविजय इति ॥ सम्म० ॥

मिकोऽनागामिको मिश्रश्चेति । आ० म० प्र० ॥

एतस्य भेदा नन्यध्वनये यथा ।

से किं तं आनुगामियं ओद्दिनाणं ? आनुगामियं ओ-
द्दिनाणं लुपिहं पणत्तं नजहा अंतगयं मज्झमं च ॥

(से किं तस्मिन्नादि) अथ किं तदनुगामिकमवधिज्ञानम् । आ-
नुगामिकमवधिज्ञानं द्विविधं प्रहसं तद्यथा-अन्तगतं च मध्यगतं
च । न० ॥

अंतगयस्स मज्झमयस्स को पड्विसेसो पुरओ अंतगएणं
ओद्दिनाणेणं पुरओ चेव संखिज्जाणि वा असंखिज्जाणि वा
जायणाइं जाणइं पासइं मग्गओ अंतगएणं ओद्दिनाणेणं
मग्गओ चेव संखिज्जाणि वा असंखिज्जाणि वा जायणाइं
जाणइं पासइं पासओ अंतगएणं ओद्दिनाणेणं पासओ चेव
संखिज्जाणि वा असंखिज्जाणि वा जाणइं जाणइं पासइं
मज्झमएणं ओद्दिनाणेणं मव्वओ समंता संखिज्जाणि वा
असंखिज्जाणि वा जायणाइं जाणइं पासइं ॥

अन्तगतस्य मध्यगतस्य च परस्परं कः प्रतिविशेषः प्रतिनियतो
विशेषः स्मर्याह । पुरतोऽन्तगतस्यादि पुरतोऽन्तगततया-
धिज्ञानेन पुरत एवाग्र एव संख्येयानि एकादीनि शीघ्रप्रदे-
शिकापर्यन्तान्यसंख्येयानि वा योजनानि एतावन्मु योजने-
स्वनादं दर्शयितव्यम् । जानाति पश्यति ज्ञानं विशेषप्रहणा-
न्मकं, उच्यते सामान्यप्रहणात्मकम् । तदेवं पुरतोऽन्तगतस्य
शेषावधिज्ञानेन्यो भेदः । एवं शेषाणामपि परस्परं ज्ञावनी-
यः । “ नवरं सव्वओ समंता ” इति सर्वदेः सर्वान् विधिं विदुः
समन्तात्सर्वेदेवास्यप्रदेशैः सर्वैर्वा विदुः परदेकैः । उक्तं
च चूर्णं । “ सव्वउत्ति सव्वासु दिसि विदिसासु समंता
इति सव्वायप्पणसेसु सव्वेसु वा विदुः पद्दुगसु इति ” ।
अत्र सव्वायप्पणसेसु इत्यादौ तृतीयायै सप्तमी जवति च
तृतीयायै सप्तमी यदाह पाणिनिः स्वप्राकृतवृत्तकृणे व्यत्य-
योऽप्यसामित्यत्र सूत्रं तृतीयायै सप्तमी यथा “ तिसु तेसु अलं-
किया बुद्धी ” इति । अथवा समंता इत्यत्र अवधिज्ञानी परा-
मुच्यते समन्ता इति ज्ञाताशेषं तथैव (न०) साध्यमसाध्यम-
ग्यादिकमनुगच्छति साध्याज्ञायेन जवति यो धूमादिहेतुः सो-
ऽनुगामी ततो जातमानुगामिकम् अनुमानं तदूपा व्यवसाया-
सि आनुगामिक एव । अनुमाने, तदामर्शे व्यवसायवि-
शेषे च । स्था० ५ टा० ॥

आनुगामियत्ता-आनुगामिकत्ता-स्त्री० परम्पराश्रुसानुग्रन्थे, “आ-
नुगामियत्ताए जविस्सइ ” आनुगामिकन्याय श्रुतानुग्रन्था-
येल्ले इति ॥ न० १० टा० ३३ उ० ॥ “आनुगामियत्ताए अचुद्धेत्ता
जवति ॥ आनुगामिकतयै परम्पराश्रुतानुग्रन्थायेल्ले । दशा० ५
अ० । स्था० ॥ जवपरम्परासु, सानुग्रन्थसु च “आनुगामिय-
त्ताए जविस्सइ ” आनुगामिकन्याय जवपरम्परासु सानुग्रन्थ-
सुन्याय भविष्यतीति ॥ दशा० १० अ० निर० ॥

आनुग्रहस्मिय-आनुग्रहमिक-वि० अर्थगपि तदार्थकैस्समसाचीर्णै,
तथाचात्राङ्गे भगवतो महावीरस्य विहारसमये हन्तप्रतिगव-
स्त्रधारणमधिकृत्य “ एवं नु आनुग्रहमियं तस्स ” एतद्व्यावधार-
णं तस्य भगवतोऽनुग्रहादामिकमनुग्रहमिकमेवेत्यर्थरपि तीर्थ-
शुद्धिः समाचीर्णमित्यर्थे इति ॥ आचा० १, शु० ५ अ० १ उ० ॥

आनुपूर्व-आनुपूर्व-न० । पूर्वस्य पश्चादनुपूर्वतस्य भाव
इत्यर्थं गुणचतुर्ब्रह्मणादिभ्यः कर्मणि चेति प्यञ् । उक्तं १ अ० ॥
अनु० ॥ कर्म, औप० ॥ परिपाठ्याम्, ज्ञा० १ अ० ॥ विशिष्टरच-
नायाम्, सूत्र० २ शु० २ अ० ॥

आनुपूर्वद्वि-आनुपूर्वस्वित-वि० । विशिष्टरचनया स्थिते,
सूत्र० २ शु० २ अ० ॥

आनुपूर्व (वि) मुजाय-आनुपूर्व (वी) मुजात-
लि० । परिपाठ्या सुमुजान्, तथा च वृत्तवर्णनमुपक्रम्य “ आ-
नुपूर्वमुजायस्सल्लचट्टभावपरिणया ” आनुपूर्वेण सूत्रादिपरि-
पाठ्या सुमु जाता खिरा वृत्तानां च परिणता ये ते तथेति ॥
ज्ञा० १ अ० ॥ आनुपूर्व्या मूलदिपरिपाठ्या जन्मदोषरहितं यथा
भवति एवं जात आनुपूर्वमुजात इति ॥ राज० ॥ जं० ॥ तथा
च हृदवर्णनमुपक्रम्य “ आनुपूर्वमुजायवपग्गमीसीयजलं ”
आनुपूर्वेण परिपाठ्या सुमु जाता वप्रास्तया यत्र स तथा गम्भी-
रमगाधं शीतलं जलं यत्र स तथा ततः पदद्वयस्य कर्मधारयः ॥
ज्ञा० ४ अ० ॥ “ आनुपूर्वसुसंहयमुधीए ” आनुपूर्वेण क्रमेण व-
र्कमाना हीयमाना वा इति गम्यम् सुसंहता अधिरता अद्वयः
पादाग्रावयवा यस्य स तथेति ॥ औप० ॥

आनुपूर्वविग-आनुपूर्व-वि० आनुपूर्व्या क्रमस्तं गच्छतीत्या-
नुपूर्व्यां कथयति, ॥ आचा० १, शु० ६ अ० १ उ० ॥ आनुपूर्वविगमा
एसां पद्दुगसुत्तअर्थकरणं च ” आचा० १, शु० ८ अ० ॥

आनुपूर्वविगोडिय-आनुपूर्वग्रन्थित-वि० परिपाठ्या सुविफ-
तं, अन्ययधिकानधिकृत्य “ आनुपूर्वविगोडिया ” आनुपूर्व्या प-
रिपाठ्या ग्रन्थिता सुविफता आशुक्षितग्रन्थीनामादौ विधानाद-
न्तोक्षितानां च क्रमेणान्त एव करणादिति ॥ म० ५ श० ३ उ० ।

आनुपूर्वविग्रहम्-आनुपूर्वनामन्-न० कृपमनासिक्कान्यस्त-
रज्जुसंस्थानीयाः कर्मसंहत्या विशिष्टे स्थानं प्राप्यतेऽस्मां यथा
चोद्धोचमाङ्गध्वञ्छरणादिरूपो नियमतः शरीरविशेषो जवति सा
आनुपूर्वतीति । कर्म० । कृपराङ्गद्वहगोमूत्रिकाकाररूपेण यथा
क्रमं द्विविचतुः समय प्रमाणे विग्रहेण जवान्तरोत्पत्तिस्थानं
गच्छतो जीवस्यानुश्रेणिनियत गमनपरिपाटी आनुपूर्वतद्विधा
कवेद्या कर्मप्रकृतिरपि कारणे कार्योपपन्नगदानुपूर्व्या पंचा० ७ विव.
कृपराङ्गद्वहगोमूत्रिकाकाररूपेण यथाक्रमं द्विविचतुःसमयप्रमा-
णेन विग्रहेण जवान्तरोत्पत्तिस्थानं गच्छतो जीवस्यानुश्रेणिगम-
नमानुपूर्व्या तन्निवचनं नामानुपूर्वनाम । कर्म० । नामकर्मभेदे, य-
दुदयादन्तरागते गतो जीवो याति तदानुपूर्व्या नमेति ॥ सम० ॥
तच्चनुपूर्विसम नारकानुपूर्वनाम १ तिर्यगानुपूर्वनाम २ मनु-
प्यानुपूर्वनाम ३ देवानुपूर्वनामेति ४ कर्म० ॥ “ आनुपूर्व्या च-
उज्जया ” आनुपूर्व्या चतुर्धा नारकतिर्यग्मनुप्येदेवानुपूर्व्याभिदा-
दिति ॥ प्रव० २६ द्वा० कर्म० । चतुर्धा गतिरिवानुपूर्व्या प्रागुक्त-
रूपा भवति कोऽयं गत्यभिधानव्यापदेश्यमानुपूर्वनाम ततो नि-
रयानुपूर्व्यातिर्यगानुपूर्व्यामित्यानुपूर्व्यादेवानुपूर्व्याभिदत्त आनुपू-
र्वो नाम चतुर्हेति तात्पर्यम् । तत्र नरकगत्या नाम प्रकृत्या सह-
चरितानुपूर्व्या नरकगत्यानुपूर्व्या तस्मकां चान्या वेद्यमानावा-
त्सहचरितव्यम् । एवं तिर्यगमनुप्येदेवानुपूर्व्यासिपि वाच्यता । कर्म० ।
ननु आनुपूर्व्या उदयो नरकादिषु किमुगत्या गच्छत आ-
होसिद्धकगम्येत्याङ्गवाह (पूर्व्या उदयो वक्षति) पूर्व्या
आनुपूर्व्या कृपमस्य नासिकारज्जुकल्पया उदयो विपाको

वक्तु एव भवति । अयमर्थः नरके द्विसमयादिवक्त्रेण गच्छतो जीवस्य नरकानुपूर्व्या उदयः, तिर्यक्त्रेण द्विसमयादिवक्त्रेण जीवस्य गच्छतस्तिवंगानुपूर्व्या उदयः, मनुष्येण द्विसमयादिवक्त्रेण गच्छतो जीवस्य मनुष्यानुपूर्व्या उदयः, देवेषु द्विसमयादिवक्त्रेण गच्छतो जीवस्य देवानुपूर्व्या उदयः । उक्तं च बृहत्कर्मविपाके— “नरयाउयस्स उदए, नरए वक्त्रेण गच्छमाणस्स । नरयाणुपुत्रिद्विवाए, तहिं उदओ अ तहिं नरिथ । १। एवं तिरिमणुदेवे, तेसु वि वक्त्रेण गच्छमाणस्स । तंसमणुपुत्रिवयाणं, तहिं उदओ अद्याहिं नरिथ ॥ २ ॥ कर्म० ॥

आणुपुत्रिविहारि—(न) आनुपूर्वीविहारिन्—पुं० प्रव्रज्यादिक्रमेण विहारिणि, आचाराङ्गप्रमाध्यनस्याष्टमोद्देशार्थो-धिकारमधिकृत्य ।

आणुपुत्रिविहारीणं, भक्तपरिष्ठायागिनीमरणं ।

पाथयगमणं च तथा, अहियारो होइ अष्टमए । आचा० नि० । अष्टमके न्ययमर्थाधिकारस्तथा आनुपूर्वीविहारिणां प्रति-पालितधीर्धन्यमानां शास्त्रार्थग्रहणप्रतिपादनोत्तरकालम-वसौदत्तसंयमाध्ययनाध्यापनक्रियाणां निष्पादितशिष्याणा-मुत्सर्गना द्वादशसंवत्सरसंसेखनाक्रमसंलक्षितदेहानां भ-क्तपरिष्ठापनमरणं पादपोषणमनं वा यथा भवति तथोच्यत इति । आचा० १ श्रु० ७ अ० १ उ० ।

तत्रैवानुपूर्वीविहारिणां मरणमधिकृत्य ।

आणुपुत्रेण विमोहाइ, जाइ धीरा समासज ।

आनुपूर्वीक्रमस्तथा प्रव्रज्याशिक्षामुत्तरग्रहणपरिनिष्ठित-स्यैककालिकविहारिविषमत्यादि यदि वा आनुपूर्वी संसेख-नाक्रमश्चापरि विद्वष्टानीत्यादि तथा आनुपूर्व्या यान्यभिहि-तानीति आचा० १ श्रु० ७ अ० ७ अ० “आणुपुत्रिव्यसंस्त्राए कम्मणा-ओत्ति उच्चति” । आनुपूर्व्या प्रव्रज्यादिक्रमेण संयममनुपाल्य मम जीवनः कश्चिद्गुणो नास्तीत्यतः शरीरमोक्षावसरः प्राप्त-स्तथा कस्य मरणाय समर्थोऽहमित्येवं संख्याय ज्ञात्वा कर्मा-ष्टमेदं तस्मात् बुद्धिप्यतीति युश्वति वसमानसामीप्ये वसमानव-देत्यनेन भविष्यत्कालस्य वर्त्तमानतेति । आचा० १ श्रु० ८ अ० । आणुपुत्रि—आनुपूर्वी—स्त्री० पूर्वस्य पश्चादनुपूर्व्यं तस्य जाव इत्यर्थे गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः कर्मणि जेति ध्यञ्च तस्य च वि-त्करणात्प्रत्ययान्तं स्त्री-ये विद्गीगादिभ्यश्चेति ङीष्पानुपूर्वी । कर्म, परिपाठ्याम, उक्तं १ अ० । आचा० ॥ राज० ॥ विशेष० ॥ पं० सं० ॥ जं० ॥ आनुपूर्वी अनुक्रमः अनुपरिपाटीति पठ्योया-स्यादिवस्तुमेधा इत्यर्थे इति ॥ अनु० ॥ “आणुपुत्र्यं पाणेहि संनय” आनुपूर्व्यां ग्रमणधर्मप्रतिपत्त्यादिग्रहणया प्राविण्य य-थाशक्त्या सम्यक् यतः संनय इति ॥ सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ॥ “आणुपुत्रिव्यसंस्त्राए ” आनुपूर्व्या प्रव्रज्यादिक्रमेणेति ॥ आचा० १ श्रु० ८ अ० ८ उ० । विशेषरचनायाम्, ॥ सूत्र० २ श्रु० १ अ० । तदामके शास्त्रोपाक्रमेदे, प्रकारान्तरेण शास्त्रनायोप-क्रममेदे च । अनु० ।

(१) आनुपूर्व्याः सामान्यतो भेदाः ।

(२) आनुपूर्व्याः इत्यादिना जेदाः ।

(३) नैगमव्यवहारसम्प्रदाया इत्यादिपूर्व्या निरूपणम् ।

(४) प्रसङ्गप्राप्तस्यानुगमस्य निरूपणम् ।

(५) प्रसङ्गनयमेतन् आनुपूर्व्या निरूपणम् ।

(६) प्रागुद्दिष्टाया औपनिषिक्त्या ज्ञ्यानुपूर्व्या निरूपणम् ।

(७) प्रागुद्दिष्टेनानुपूर्व्या निरूपणम् ।

(८) क्रमप्राप्तकालानुपूर्व्या निरूपणम् ।

(९) उत्कीर्त्तनानुपूर्व्या निरूपणम् ।

(१०) गणनानुपूर्व्या निरूपणम् ।

(११) प्रागुद्दिष्टसंस्थानानुपूर्व्या निरूपणम् ।

(१२) भावानुपूर्व्या निरूपणम् ।

(१) आनुपूर्वीस्वरूपनिरूपणगर्तं जेदमाह ॥

से किं तं आणुपुत्रि आणुपुत्रि दसविहा पसत्ता तं-जहा नामाणुपुत्रि १ उवणाणुपुत्रि २ दव्वाणुपुत्रि ३ खंत्ताणुपुत्रि ४ कालाणुपुत्रि ५ ठकिंत्ताणुपुत्रि ६ गणाणुपुत्रि ७ संगणाणुपुत्रि ८ सामाआरियाणुपुत्रि ९ भादाणुपुत्रि १० नामद्ववणाओ गयाओ ॥

(से किं तमित्यादि) अथ किं तदानुपूर्वी वस्तुविनि प्रश्नः । अत्र निर्वचनम् (आणुपुत्रि दसविदेत्यादि) इह हि पूर्वं प्रथममदि-रिति पर्यायाः पूर्वस्य अनुपश्चादनुपूर्व्यं तस्य भाव इति यत्तत्त्व-ये स्त्रियामीकारे चानुपूर्वी अनुक्रमो अनुपरिपाटीति पर्यायाः अदिवस्तुसंज्ञा इत्यर्थः । इयमानुपूर्वी गणनानुपूर्वी संस्थानानु-पूर्वी सामाचार्यानुपूर्वी जावानुपूर्वीति । अत्र नामस्थानानुपूर्वी सूत्रे नामस्थापनावश्यकसूत्रव्याख्यानुसारेण व्याख्येया ॥

(२) ज्ञ्यादिना आनुपूर्वीजेदमाह ॥

से किं तं दव्वाणुपुत्रि दव्वाणुपुत्रि दुविहा पसत्ता ? तं जहा—आगमतो अ नो आगमतो अ । से किं तं आगमाओ दव्वाणुपुत्रि जस्स एं आणुपुत्रिचित्ति पदं सिक्खितं उतितं जितं मितं परिजितं जाव नो अणुपेहाए कम्हा अणुवओ-गो दव्वम्मि तिकहुणेगमस्स एं एगो अणुवउत्तो आग-मतो एगा दव्वाणुपुत्रि जाव कम्हा जति जाणए अणुव-उत्तेन जवेति सेत्तं आगमाओ दव्वाणुपुत्रि । से किं तं नो आगमतो दव्वाणुपुत्रि नो आगमतो दव्वाणुपुत्रि ति विहा पसत्ता ? तेजहा—जाणगसरीरदव्वाणुपुत्रि भवियसरीर-दव्वाणुपुत्रि जाणगसरीरभवियसरीरव्वतिरित्ता दव्वा-णुपुत्रि । से किं तं जाणगसरीरदव्वाणुपुत्रि जाणग-सरीरदव्वाणुपुत्रि पदत्थाहिगाज्जाणयस्स जं सरीरयं ववगतुत्तचित्तितं चत्तेदं सेत्तं जहा दव्वावस्सए तथा जा-णिद्ववं जाव सेत्तं जाणगसरीरदव्वाणुपुत्रि । से किं तं जवियसरीरदव्वाणुपुत्रि भवियसरीरदव्वाणुपुत्रि जे जीये जाणीजम्मणनिक्खेत्ते सेत्तं जहा दव्वावस्सए जाव सेत्तं भवियसरीरदव्वाणुपुत्रि । से किं तं जाणयसरीरजवियस-सरीरव्वतिरित्ता दव्वाणुपुत्रि जाणयसरीरजवियसरीर-व्वतिरित्ता दव्वाणुपुत्रि दुविहा पसत्ता ? तं जहा उवणि-हिआ य अओवणिहिआ य । तस्य एं जा सा उवणिहि-आ सा ठप्पा ॥

अत्र नामस्थापनावश्यकसूत्रव्याख्या-

नुसारेण व्याख्येयः । इत्याहुपूर्वाभूतमपि इत्यावश्यकवदेव
त्रावर्तीयं यावत्, “ जाणमसरीरानां वयसरीरव्यहरिता द्रव्याणु-
पुत्रीं दुविहेत्यादि ” अत्र निश्चयं निश्चिन्निक्षेपो न्यासो
विरचना प्रस्तारः स्थापनेति पर्यायास्तथा च लौकिके नि-
क्षेपो हीदृशे निहितमिदमित्यत्र निपूर्वस्य धात्रो निक्षेपोऽर्थः प्र-
तीत एव । उप सामीप्येन निधिरुपनिधिः एकस्मिन्विच-
रितोऽर्थः पूर्वं व्यवस्थितोऽपि ते तत्समीप एवापरापरस्य व-
क्ष्यमाणपूर्वाणुपूर्व्यादिक्रमेण यन्निक्षेपेण स उपनिधिरित्यर्थः ।
उपनिधिः प्रयोजनं यस्या आनुपूर्व्याः सा औपनिधिकीति
प्रयोजनार्थे इह एव प्रत्ययः । सामायिकाध्ययनादिवस्तूनां व-
क्ष्यमाणपूर्वाणुपूर्व्यादिविस्तारप्रयोजनानुपूर्वी औपनिधिकी-
त्युच्यते इति तात्पर्यम् । अनौपनिधिकी तु वक्ष्यमाणपूर्वाणु-
पूर्व्यादिक्रमेण विरचनं प्रयोजनं यस्या इत्यनौपनिधिकी य-
स्यां वक्ष्यमाणपूर्वाणुपूर्व्यादिक्रमेण विरचना न कियते सा
व्यादि परमाणुनिष्पन्नस्कन्धविषया आनुपूर्वीति अनौपनिधि-
कीत्युच्यते इति भावः । आह नन्वाणुपूर्वी परिपाटिरुच्यते
भवतां च व्ययुकादिकोऽन्तर्ताणुकावसान एकैकस्कन्धो नौ-
पनिधिक्यानुपूर्वीत्वेनाभिप्रेतो न च स्कन्धगतत्वादिपरमा-
णुनां नियता काचित्परिपाटिरस्ति विशिष्टैकपरिणामपरि-
णतत्वात्प्रां तत्कथमिदमाणुपूर्वीत्वं, सत्यं किंतु व्यादिपर-
माणुनामादिमध्यावसानभावेन नियतपरिपाट्या व्यवस्था-
पनयोग्यताऽस्तीति योग्यतामाश्रित्यात्राणुपूर्वीत्वं न विरु-
ध्यते (तत्थ शमित्यादि) तत्र या सा औपनिधिकी इत्याहु-
पूर्वी सा व्याप्या सा न्यासिकी तिष्ठतु तावद्वरतत्त्वकव्य-
त्येन तस्या उपरि वक्ष्यमाणत्वादिति भावः । अनौपनिधिकी
तु पञ्चाभिर्दिशाऽपि बहुतरवकव्यरवेन प्रथमं व्याख्यायते ।
यदुतरवकव्यत्वं हि वस्तुनि प्रथममुच्यमानोऽलपतरवकव्य-
वस्तुगतः कश्चिदर्थस्तन्मध्येऽप्युक्त एव लभ्यते इति गुणा-
धिक्यं पर्यालोच्य सूत्रकारोऽनौपनिधिक्याः स्वरूपं वि-
वरीपुराह ॥

तत्थ एं जा सा अणोवनिहिआ सा दुविहा पञ्चता
तं जडा नेगमववहाराणं संगहस्य य ॥

(तत्थ शमित्यादि) तत्र याऽसावनौपनिधिकी द्रव्याणुपूर्वी सा
नयवक्तव्यताश्रयणात् द्रव्यास्तिकनयमतेन द्विविधा प्रज्ञता
तद्यथा-नैगमव्यवहारयोः संग्रहस्य च नैगमव्यवहारसंमता
संग्रहसंमता धेत्यर्थः । अयमत्र भावार्थः । इहाद्यतः सप्त नया
भवति नैगमादयः उक्तं च-नैगमसंग्रहव्यवहारः ऋतुसूत्रश-
ब्दसममिच्छा एवंभूता नया एते च द्रव्यास्तिकपर्यायास्तिक-
लक्षणनयद्वयेऽन्तर्भाव्यन्ते द्रव्यमेव परमार्थतोऽसिद्धं पर्याया
इत्यभ्युपगमपरः द्रव्यास्तिकः पर्याया एव वस्तुतः सन्ति न
द्रव्याभिव्यभ्युपगमपरः पर्यायास्तिकस्तत्राद्यान्त्रयो द्रव्यास्तिक-
काः शेषास्तु पर्यायास्तिकाः । पुनर्द्रव्यास्तिकोऽपि सामा-
न्यतो द्विविधो विद्युद्धोऽविद्युद्धश्च । तत्र नैगमव्यवहाररूपो
विद्युद्धः संग्रहपरस्त्वविद्युद्धः कथं यतो नैगमव्यवहारा-
यनन्तरपरमाणु अनन्तद्रव्यकायेनैकवक्ष्यक्यात्मकं कृष्णाद्यने-
कगुणाधारं विकालविषयं वा विशुद्धं द्रव्यमिच्छतः संग्रहस्य
परमाण्वादिकं परमाण्वादिसायादिकं तिरोभूतगुणगुणतापम-
विद्यमानपूर्वापरविभागं नियं सामान्यमेव द्रव्यमिच्छत्येतच्च
दिलानेकताद्यभ्युपगमबलक्षेनाकलक्षितत्वाच्चुद्धं ततः शुद्ध-

द्रव्याभ्युपगमरत्वाद्यमेव शुद्धः । अत्र च इत्याहुपूर्वी-
विचारयितुं प्रकाशता अतः शुद्धाशुद्धस्वरूपद्रव्यास्तिकमतेनै-
वावसौ दर्शयिष्यते न पर्यायास्तिकमतेन पर्यायविचारस्यानु-
पकास्तत्वादित्यत्र विस्तरेण ।

(३) अथ नैगमव्यवहारसंमतामिमां दर्शयितुमाह—

से किं तं नेगमववहाराणं अणोवनिहिआ द्वाणुपुत्री
२ पंचविहा पञ्चता । तं नहा-अष्टपयपरूवणया ? भंगसमु-
क्तिणया २ भंगोवदंसणया ३ समोआरे ४ अणुगमे ५
अत्र निर्वचनम् । [नैगमववहाराणं अणोवनिहिआ द्वाणु-
पुत्री पंचविहेत्यादि] अर्थपरप्ररूपणतादिभिः पञ्चभिः प्रकारैर्वि-
चार्यमाणत्वापञ्चविधा पञ्चप्रकारा प्रज्ञता तद्यथा-अर्थपद-
प्ररूपणता भङ्गसमुत्कीर्णता भङ्गोपदर्शनता समवनारोऽनु-
गमः । एभिः पञ्चभिः प्रकारैर्नैगमव्यवहारनयमते न अनौपनिधि-
क्या इत्याहुपूर्व्याः स्वरूपं निरूप्यत इतीह तात्पर्यमित्यर्थः । इय-
ण्णकस्यापिस्तद्युक्तं तद्विषयं वा पदमाणुपूर्व्यादिकं तस्य प्ररू-
पणं कथनं तद्भावोऽर्थपदप्ररूपणता इयमाणुपूर्व्यादिका संज्ञा
पञ्चधा तदभिधेयस्यणुकादिरर्थः । संज्ञीत्येवं संज्ञासंज्ञिसं-
व्यक्त्यनमात्रं प्रथमं कर्तव्यमिति ज्ञावार्थः । तेषामेवानुपूर्व्यादि-
पदानां त्सुदितानां वक्ष्यमाणन्यायेन संनविनो विकल्पा ज्ञ-
ज्ञा उच्यन्ते विवक्ष्यन्ते विकल्प्यन्ते इति कृत्वातेषां समुत्कीर्ण-
नं समुच्चारणं जङ्गसमुत्कीर्णं तद्भावो जङ्गसमुत्कीर्णता आनु-
पूर्व्यादिपदनिष्पन्नानां प्रत्येकजङ्गानां आदि संयोगभङ्गानां च स-
मुच्चारणमित्यर्थस्तेषामेव सूत्रमात्रतया अनन्तरसमुत्कीर्णतज-
ङ्गानां प्रत्येकं स्वाभिधेयेन व्ययुकाद्यर्थेन सहोपदर्शनं जङ्गोप-
दर्शनं तद्भावो जङ्गोपदर्शनता जङ्गसमुत्कीर्णं भङ्गविषयं सूत्र-
मेव केवलमुच्चारणीयं जङ्गोपदर्शनं तु तदेव स्वविषयभूतनार्थे-
न सहोच्चारणीयमित्यस्ति विशेषः तथा तेषामेवानुपूर्व्यादिव्या-
प्यां सत्पदप्ररूपणादिजिनरुणेयाङ्गैरनुगमनं विचारणमनुगमः ॥

तत्राद्यजेदं विवरीपुराह ।

से किं तं नेगमववहाराणं अष्टपयपरूवणया नेगमवव-
हाराणं अष्टपयपरूवणया तिपपमिआए आणुपुत्री उच-
पपसिए आणुपुत्री जाव दसपसिए आणुपुत्री संखे-
जपसिए आणुपुत्री असाखिजपसिए आणुपुत्री
अणंतपसिए आणुपुत्री परमाणुपोगले अणुपुत्री
दुपसिए अवत्तव्वए तिपसिए आणुपुत्री उ जाव अ-
णंतपमिआओ आणुपुत्रीओ परमाणुपोगला अणुपु-
पुत्रीओ दुपसिओ अवत्तव्वयाइ सेतं अष्टपयपरूवणया
अथ केयं नैगमव्यवहारयोः संमता अर्थपदप्ररूपणतयत्रोत्तर-
माह-“नेगमववहारमित्यादि” वयः प्रदेशाः परमाणुचक्रज्ञा-
यत्र स्कन्धे इत्यणुकाणुपूर्वीत्युच्यते एवं यावदनन्ता अणवो यत्र
ते अनन्ताणुकाः सोऽणुकाणुपूर्वीत्युच्यते । [परमाणुपोगलेति]
एकः परमाणुः परमाण्वन्तरासकोऽनानुपूर्वीत्यभिधीयते । ई
प्रदेशो यत्र स द्विप्रदेशिकः स्कन्धो वक्तव्यः इत्याख्यायते बहव-
स्त्रिप्रदेशिकादयः स्कन्धाः आनुपूर्वी बहवश्चैकाकिपरमाण्वोऽ-
नानुपूर्वी बहूनि च इत्यणुस्कन्धद्रव्याण्यवक्तव्यकानि । आनु-
पूर्वी प्रमाणात्तायामानुपूर्व्यवक्ष्यकयोः प्ररूपणमसंगतमिति

चेत् तत्प्रतिपक्षज्ञानायाणांमपि प्ररूपणीयत्वात् प्रतिपक्षपरिज्ञाने च प्रस्तुते वस्तुनः लुकावसेयत्वादिति भावार्थः इहानुपूर्वी अनुपरिप्रादित्तिर् पूर्वमुक्तं सा च यथैवादिमप्यान्तवृत्तगणसंपूर्णगणनानुक्रमोऽस्ति तत्रैवोपपद्यते नान्यत्र एतच्च त्रिपदेशिकादिस्कन्धेष्वेव । तथा हि यस्मात्प्रमस्ति न पूर्वं स आदिः यस्मात् पूर्वंमस्ति न परं सोऽन्तस्तयोश्चात्तरं मध्यमुच्यते अयं च संपूर्णगणनानुक्रमस्त्रिपदेशादिस्कन्ध एव न परमाणुः न तस्यैकद्रव्यत्वेनादिमप्यान्तव्यवहाराभावाद् न एवावमानानुपूर्वीत्येनेक्तः । नापि ह्यणुः स्कन्धः तत्रापि मप्याभावेन संपूर्णगणनानुक्रमाभावाद् दबाह-ननु पूर्वस्यानु पश्चादनुपूर्वं तस्य भाव आनुपूर्वीति पूर्वं व्याख्यातम् एतच्च ह्यणुकस्कन्धेऽपि घटते एव परमाणुद्वयस्यापि परस्परपक्षेया पूर्वपश्चाद्भावस्य विद्यमानत्वात्तत्तः संपूर्णगणनानुक्रमाभावेऽपि कस्माद्यमप्यानुपूर्वी न भवति नैतदेवं यतो यथा मेवादिं क्वचित्पदार्थमध्यायधितुस्तस्य कस्यचिद्भावस्य मध्ये व्यवस्थापितोऽप्रसिद्धस्तथा यदात्रापि स्यात्तदा स्यादप्येवं न चैवमास्ति मध्येऽवधिभूतस्य कस्यचिदज्ञावतोऽसंकरेण पूर्वपश्चाद्भावस्यापि कस्याद्यदेवं परमाणुवत् ह्यणुकस्कन्धोऽप्यानुपूर्वीत्येन कस्मादोच्यते सत्यं किंतु परस्परपक्षेया पूर्वपश्चाद्भावमात्रस्य सद्भावादिदमप्यनिधानमशक्योऽसौ तस्मादानुपूर्व्यानुपूर्वीप्रकारायां वक्तुमशक्यत्वादवक्तव्यमेव ह्यणुकस्कन्धस्तस्माद्भावस्थितमिदम् । मप्यान्तभावेऽवधिभूतमप्यवर्त्तनमपेक्षयासांकर्येण मुख्यस्य पूर्वपश्चाद्भावस्य सद्भावात् त्रिपदेशादिस्कन्ध एवानुपूर्वीपरमाणुस्तत्तुदन्ता नानुपूर्वी ह्यणुकोऽवक्तव्यकः इत्येवं रूपा अर्थपदप्ररूपणा कृता भवति । यदेवं त्रिपदेशिक आनुपूर्वी इत्यादि बहुवचननिर्देशः किमर्थः । एकत्वमात्रेणैव संज्ञासंज्ञासंबन्धकस्य तस्यासिद्धतासायं किंवा अनुपूर्व्यादिद्व्यप्यां प्रतिनेदमन्ततदप्येकः रूपापत्तौ नैगम्यवहारयोरित्येवंतत्तानुपगमप्रदर्शनाथं बहुवचनिर्देश इत्यदोषः । अत्राद-नन्वतानुपूर्वीद्व्यमेकेन परमाणुना निपद्यते अवक्तव्यद्वयं परमाणुद्वयेन आनुपूर्वीद्वयं तु जघन्यतेऽपि परमाणुद्वयेन इत्थं द्रव्यवृत्त्या पूर्वानुपूर्वीक्रममाश्रित्य प्रथममनानुपूर्वी ततो वक्तव्यकम् ततश्चानुपूर्वीत्येवं निर्देशो युज्यते यद्वा अनुपूर्वीक्रममाश्रयेण तु व्यन्येन युक्तस्तत्कथं क्रमद्वयमुल्लङ्घयान्था निर्देशः कृतः सत्यमेतर्कित्वनानुपूर्वीपि व्याख्याङ्गमिति स्थापनार्थः । यदि वा ह्यणुकचतुरणुकादीन्यानुपूर्वीद्व्याएषानुतानुपूर्व्यवक्तव्यकद्वयं तदर्थमाज्ञानानुपूर्वी द्व्याएषद्वयानि तेऽप्योऽप्यवक्तव्यकद्व्याएषद्वयपत-नार्थव्यवय यद्येते ततश्चेवं द्रव्यहान्याऽऽनुपूर्व्यानुपूर्वीक्रमनिर्देश एवमित्यर्थे विस्तेरेण सत्प्रतिप्रादि निगमनम् ॥

एवाएणं नेगमववहाराणं अष्टपयपरुवणयाए किं पत्रो-
अयं एवाएणं नेगमववहाराणं अष्टपयपरुवणयाए नेगम-
ववहाराणं जंगममुक्तिणया कज्ज ॥

(एतावणमियादि) एतदर्थपदप्ररूपणतया संज्ञासंज्ञिव्यवहा-
नो निरूपितस्तस्मिन् सत्येव भङ्गकाः समुत्कीर्त्तयितुं शक्यन्ते
नान्यथा संज्ञामन्तरेण निर्विपर्यायां जङ्गानां प्ररूपयितुमशक्य-
त्वाच्चमामुक्तमुक्तमेतदर्थपदप्ररूपणतया जङ्गममुत्कीर्त्तना कि-
यत इति ॥

तामेव जङ्गममुत्कीर्त्तनां निरूपयितुमाह ॥

मे किं नेगमववहाराणं जंगममुक्तिणया २ अत्रिय
आनुपूर्वी ? अत्रिय अणुपूर्वी २ अत्रिय अवतत्त्वप २

अत्रिय आणुपूर्वीओ ? अत्रिय अणुपूर्वीओ २
अत्रिय अवतत्त्वयाई ६ इकसंयोगी ङंभा । अहवा
अत्रिय आणुपूर्वी ङणानुपूर्वी अ ? अहवा अत्रिय आ-
णुपूर्वी अ ङणानुपूर्वीओ अ २ अहवा अत्रिय आ-
णुपूर्वीओ अ अणानुपूर्वी अ ३ अहवा अत्रिय आणु-
पूर्वीओ अ ङणानुपूर्वीओ अ ४ अहवा अत्रिय आणु-
पूर्वी अ अवतत्त्वए अ ५ अहवा अत्रिय आणुपूर्वी अ
अवतत्त्वयाई च ६ अहवा अत्रिय आणुपूर्वीओ अ
अवतत्त्वए अ ७ अहवा अत्रिय आणुपूर्वीओ अ अव-
तत्त्वयाई च ८ अहवा अत्रिय अणानुपूर्वी अवतत्त्वए अ ९
अहवा अत्रिय अणानुपूर्वी अ अवतत्त्वयाई च १०
अहवा अत्रिय अणानुपूर्वीओ अवतत्त्वए अ ११ अहवा
अत्रिय अणानुपूर्वीओ अ अवतत्त्वयाई च ॥ १२ ॥ द्विक-
संयोगी जङ्गा अहवा अत्रिय अणानुपूर्वी अ आणुपूर्वी अ
अवतत्त्वए अ ? अहवा अत्रिय आणुपूर्वी अ अणानु-
पूर्वी अ अवतत्त्वयाई च २ अहवा अत्रिय आणुपूर्वीओ
अ अणानुपूर्वीओ अ अवतत्त्वए अ ३ अहवा अत्रिय
आणुपूर्वीओ अणानुपूर्वीओ अवतत्त्वयाई च ४ अहवा
अत्रिय आणुपूर्वीओ अ अणानुपूर्वी अ अवतत्त्वए अ ५
अहवा अत्रिय आणुपूर्वीओ अ अणानुपूर्वी अ अवतत्त्व-
याई च ६ अहवा अत्रिय आणुपूर्वीओ अ अणानुपूर्वी-
अ अवतत्त्वए अ ७ अहवा अत्रिय आणुपूर्वीओ अ
अणानुपूर्वी अ अवतत्त्वयाई च ८ त्रिकसंयोगीङंभा
अष्टंभा एए मवे ङवीसं ङंभा सेचं नेगमववहाराणं
भंगममुक्तिणयाए ॥

प्रश्नोत्तरानुपूर्व्यादिपदद्वयेणैकवचनात्तेन यदो जङ्गा भवन्ति
बहुवचनात्तेनापि तेन वय एव जङ्गा एवमेते संयोगतः प्रत्येक
जङ्गाः परं जवन्ति संयोगपक्षे तु पदत्रयस्यास्य त्रयो द्विकसं-
योगा एकैकस्मिन् द्विकसंयोगे एकवचनबहुवचनायां चतु-
र्भङ्गा सद्भावतः विष्वपि द्विकसंयोगेषु चादशजङ्गाः सं-
पद्यन्ते त्रिकसंयोगसर्वत्रैक एव तत्र च इति एकवचना-
न्तात्त्रयः पदे बहुवचनान्तात्त्रयः एकवचनबहुवचनायांमष्टौ
जङ्गाः संधेऽप्यभिर्प्रादित्वेन स्थापना चेत्यम् ।

आनुपूर्वी १ अवक्तव्यक १ योगे चतुर्भङ्गा इति द्वितीयद्व्यानु-
पूर्वी १ अवक्तव्यक १ योगे चतुर्भङ्गा सा आनुपूर्वी १ इति प्रथम-
द्वितीयानुपूर्वी ३ आनुपूर्वी १ अवक्तव्यक ३ चतुर्भङ्गा आनुपूर्वी
अनानुपूर्वी नानुपूर्वी अवक्तव्यक ३ इति त्रिकयोगे इति अनानु-
पूर्वी १ त्रिकयोगाः अनानुपूर्वी ३ आनुपूर्वी ३ अवक्तव्यक १
जवन्ति । आनुपूर्वी १ अनानुपूर्वी ३ नानुपूर्वी अवक्तव्यक १
अवक्तव्य १ अष्टजङ्गा अवक्तव्य २ आनुपूर्वी ३ अवक्त-
व्यक ३ व्युत्क्रमेण आनुपूर्वी ३ आनुपूर्वी ३ नानुपूर्वी ३
अवक्तव्यक ३ सर्वेऽपि पक्षविज्ञानेन चोत्तरं प्रयच्छन्ता
अनेन सूत्रेऽपि विविक्ताः सन्तीति भावनीयाः । इत्थं कि-
मर्थं भङ्गवस्तुमुत्कीर्त्तनं क्रियत इति चेदुच्यते दबाह्या

दिभिस्त्रिभिःपदैरेकवचनवद्वचनानैः प्रत्येकचित्तया सं-
यागचित्तया च पङ्क्तिशक्तिभेदाः जायन्ते तेषु च मध्येन
कन चिद्भेगेन वक्ता द्वयं वक्तुं मिच्छति तेन प्रतिपादयितुः
सर्वानपि प्रतिपादनप्रकारानेनैकपत्रवाच्यमध्यहारनया-
चिच्छन इति प्रदर्शनार्थं भेगकसमुत्कीर्तनमिति सेतमित्या-
दि निगमनं उक्ता भेगसमुत्कीर्तनता ॥ टी० ॥ अनु० ॥

अवक्तव्यक १	आणुपूर्वा १	अनानुपूर्वा १
अवक्तव्यक २	आणुपूर्वा १	अनानुपूर्वा १
अवक्तव्यक १	आणुपूर्वा १	अनानुपूर्वा ३
अवक्तव्यक ३	आणुपूर्वा १	अनानुपूर्वा ३
अवक्तव्यक १	आणुपूर्वा ३	अनानुपूर्वा १
अवक्तव्यक ३	आणुपूर्वा ३	अनानुपूर्वा १
अवक्तव्यक १	आणुपूर्वा ३	अनानुपूर्वा ३
अवक्तव्यक ३	आणुपूर्वा ३	अनानुपूर्वा ३

अथ भेगोपदर्शनता प्रतिपादादियुराह ।

एआणं नेगमववहाराणं भेगसमुक्तिक्षणया किं पञ्चो-
णं एआणं नेगमववहाराणं भेगसमुक्तिक्षणया नेगमव-
वहाराणं भेगोपदर्शनता कीरइ ॥ अनु० मू० ॥

एतापणमित्यादि । एतया भेगसमुत्कीर्तनया किं प्रयोजनमि-
त्यत्रोक्तमाह । एतापणमित्यादि । एतया भेगसमुत्कीर्तनया
भेगोपदर्शनता क्रियते इदमुक्तं भवति भेगसमुत्कीर्तनतया
भेगकसूत्रमुक्तं भेगोपदर्शनतायां तस्यैव वाच्यं इत्यणु-
कस्कादिकं कथयिष्यते ततश्चात्र समुत्कीर्तिते एव कथयितुं
शक्यते वाचकमेतरेण वाच्यस्य कथयितुमशक्यत्वाद्वातो
युक्तं भेगकसमुत्कीर्तनतायां भेगोपदर्शनताप्रयोजनमत्राह ननु
भेगोपदर्शनतया वाच्यस्य इत्यणुकस्कादिकं कथनकाले आ-
णुपूर्वाद्यसूत्रं पुनरप्युत्कीर्तयिष्यति ततः किं भेगसमुत्कीर्त-
नया प्रयोजनमिति । सत्यं किंतु भेगसमुत्कीर्तनतासिद्धस्यैव
सूत्रस्य भेगोपदर्शनतायां वाच्यवाचकभावसुखप्रतिपत्त्यर्थं
प्रसंगतः पुनरपि समुत्कीर्तनं करिष्यते न मुख्यतयेत्यदोषः ।
यथाहि संहिता च पदं चैवत्यादि व्याख्याक्रमसूत्रं संहिता-
काले समुच्चारितमपि पदार्थकथनकाले पुनरप्यर्थकथनार्थमु-
च्चार्यते तद्वद्वापि भावः ॥ टी० अनु० ॥

अथ केयं पुनर्भेगोपदर्शनतेति प्रश्नपूर्वकन्तामेव निरूपयि-
तुमाह ॥

से किं नेगमववहाराणं भेगोपदर्शनता ? तिपएसिए आणु-
पुर्वी ? परमाणुपोगले अणुपुर्वी ? दुपएसिए अवत्-
व्वए ३ अहवा तिपएसियाणुपुर्वीओ परमाणुपोगला अणा-
णुपुर्वीओ दुपएसिया अवत्त्वयाइं ३ अहवा तिपएसिया
परमाणुपोगले अ आणुपुर्वी अ अणाणुपुर्वी अ ? चउभेगो
अहवा दुपएसिया तिपएसिए अ आणुपुर्वी अ अवत्त्वव्वए य २
चउभेगो अहवा दुपएसिया य परमाणुपोगले अ अवत्त्वव्व-
ए आणुपुर्वी अ ३ अहवा तिपएसिया य परमाणुपोगला य

आणुपुर्वीओ अ अणाणुपुर्वीओ अ ४ अहवा तिपएसि-
ए अ दुपएसिए अ आणुपुर्वी अ अवत्त्वव्वए अ ५ अहवा
तिपएसिए अ दुपएसिया य आणुपुर्वी अ अवत्त्वव्वयाइं च
६ अहवा तिपएसिया य आणुपुर्वी अ अवत्त्वव्वयाइं च
७ अहवा तिपएसिया य दुपएसिए अ आणुपुर्वीओ अ
अवत्त्वव्वए अ अहवा तिपएसिया य दुपएसिए अ आणु-
अवत्त्वव्वए अ अहवा तिपएसिया य दुपएसिया य आणु-
अवत्त्वव्वयाइं च ८ अहवा परमाणुपोगले अ दुपएसिए
अणाणु० अवत्त्वव्वए अ ९ अहवा परमाणुपोगले अ दुप-
सिए अ य अणाणु० अवत्त्वव्वयाइं च ? १० अहवा परमा-
णुपोगला य दुपएसिए अ अणाणु० अवत्त्वव्वए अ ? ११ अहवा
परमाणुपोगला य दुपएसिया य अणाणु० अवत्त्वव्वयाइं च
१२ अहवा तिपएसिए अ परमाणुपोगले अ दुपएसिए
अ आणुपुर्वी अ अणाणु० अवत्त्वव्वए अ ? अहवा तिप-
एसिए अ परमाणुपोगले य दुपएसिया य आणुपुर्वी अ
अणाणुपुर्वीओ अवत्त्वव्वयाइं च २ अहवा तिपएसिए अ
परमाणुपोगले अ दुपएसिया य आणुपुर्वी अ अणाणु-
पुर्वीओ अवत्त्वव्वए अ ३ अहवा तिपएसिए अ परमाणुपोग-
ला य दुपएसिए अ आणुपुर्वी अ अणाणुपुर्वीओ अ
अवत्त्वव्वए अ ४ अहवा तिपएसिए अ परमाणुपोगला य
दुपएसिया य आणुपुर्वी अ अणाणुपुर्वीओ अवत्त्वव्वए
अ ५ अहवा तिपएसिया य परमाणुपोगले अ दुप-
सिए अ आणुपुर्वीओ अ अणाणुपुर्वीओ अवत्त्वव्वयाइं च
६ अहवा तिपएसिया य परमाणुपोगले अ दुपएसिया य
आणुपुर्वीओ अ अणाणुपुर्वी अवत्त्वव्वए ७ अहवा तिप-
सिया य परमाणुपोगले अ दुपएसिया य आणुपुर्वीओ अ
अणाणुपुर्वीओ अवत्त्वव्वयाइं च ८ सेत्ते नेगमववहाराणं
भेगोपदर्शनता ॥ अनु० मू० ॥

से किं तमित्यादि तिपएसिए आणुपुर्वीति त्रिप्रदेशिकोऽर्थ-
आणुपूर्वाणुच्यते ? त्रिप्रदेशिककस्कादिकलक्षणानां आणुपूर्वाति
भेगको निष्पद्यत इत्यर्थः । एवं परमाणुपुद्गललक्षणोऽर्थाना-
नुपूर्वाणुच्यते द्विप्रदेशिककस्कादिकलक्षणोऽर्थोऽप्युक्तमुच्यते
एवं बहवस्त्रिप्रदेशिका आणुपूर्वः बहवः परमाणुपुद्गला अनानु-
पूर्वः बहवो द्विप्रदेशिककस्कादिकलक्षणानां आणुपूर्वप्रत्ये-
कभगानामर्थकथनम् । एवं द्विकसंयोगेऽपि त्रिप्रदेशिककस्कादिक-
परमाणुपुद्गलश्चाणुपूर्वानुपूर्वाणुच्यते यदा त्रिप्रदेशि-
ककस्कादिकः परमाणुपुद्गलश्च प्रतिपादयितुमर्थादो भवति ।
तदा अति आणुपुर्वी अणाणुपुर्वी इत्येवं भेगो निष्पद्यत-
इत्यर्थः एवमर्थकथनपुरस्सराः शेषभेगा अपि भावनीयाः ।
अत्राह । नन्वर्थोऽप्याणुपूर्वादिपदानां इत्यादिकस्कादिकार्थः
पदप्ररूपशालक्षणं प्रथमद्वारं कथितपक्षं तत्किमेनेन-
सत्यं किंतु तत्र पदार्थमात्रमुक्तमत्र तु तेषामेवानुपूर्वादिप-
दानां भेगकरचनासमाविष्टाया मर्थः कथ्यत इत्यर्थः ।

नयमनैविचित्र्यप्रदर्शनार्थं वा पुनरित्यर्थोपदर्शनमित्यलं
विस्तरण । सेतुमित्यादि निगमनमुक्ता भङ्गापदर्शनता ॥ टी० ॥
अनु० ॥ अथ समवतारं विमणिपुराह—

से किं ते समोअरंति २ नेगमववहाराणं आणुपुर्व्विद्वद्वाइं
कहिं समोअरंति किं आणुपुर्व्विद्वद्वाइं समोअरंति अणा-
णुपुर्व्विद्वद्वाइं समोअरंति अवत्तव्यद्वद्वाइं समोअरंति
आणुपुर्व्विद्वद्वाइं समोअरंति नो अणाणुपुर्व्विद्वद्वाइं
समोअरंति नो अवत्तव्यद्वद्वाइं समोअरंति नेगमववहारा-
णं अणाणुपुर्व्विद्वद्वाइं कहिं समोअरंति किं आणुपुर्व्वि-
द्वद्वाइं समोअरंति अणाणुपुर्व्विद्वद्वाइं समोअरंति अवत्त-
व्यद्वद्वाइं समोअरंति नो आणुपुर्व्विद्वद्वाइं समोअरंति
अणाणुपुर्व्विद्वद्वाइं समोअरंति नो अवत्तव्यद्वद्वाइं समो-
अरंति । नेगमववहाराणं अवत्तव्यद्वद्वाइं कहिं समोअरं-
ति किं आणुपुर्व्विद्वद्वाइं समोअरंति अणाणुपुर्व्विद्वद्वाइं
समोअरंति अवत्तव्यद्वद्वाइं समोअरंति नो आणुपुर्व्विद्वद्वा-
इं समोअरंति नो अणाणुपुर्व्विद्वद्वाइं समोअरंति अवत्तव्य-
द्वद्वाइं समोअरंति सेतुं समोअरे ॥ अनु० ॥

अथ कायं समवतार इति प्रश्ने सत्याहसमोअरंतिअयंसम-
वतार उच्यते इति शेषः । कः समवतार इत्याह नेगमववहा-
राणं आणुपुर्व्वी द्रव्याइं कहिं । समोअरंतीत्यादि प्रश्नः सा-
नेगमववहाराणं आणुपुर्व्वी इत्यादि आणुपूर्वाद्रव्याणुपूर्वा
द्रव्यलक्षणार्थां स्वजातायेव वर्त्तन्ते न स्वजात्यतिक्रमेणेत्यर्थः
इदमुक्तं भवति । सम्यगविरोधनाघतरणं वर्त्तन्ते समवतारो
विरोधवृत्तिता प्रोच्यते सा च स्वजातिवृत्तिमिव स्यात्
परजातिवृत्तिर्विरुद्धत्वात्ततो नानादेशादिवृत्तिर्नपि सर्वानु-
पूर्वाद्रव्येष्वेव वर्त्तन्ते इति स्थितम् एवमनानुपूर्वादीनामपि
स्वस्थानावतारो भावनीयः । सेतुमित्यादि निगमनमुक्तः
समवतारः ॥ टी० अनु० ॥

(४) अथानुगमं विमणिपुरुषक्रयते

से किं ते अगुमे २ नवविहे पण्णते ते नहा संतपयपरुवण-
या १ दव्वपमाणं च २ विन्त ३ फुसपाय ४ काळो य
० अंतरं ६ भाग ७ भाव ८ अप्पावहुं च ९ ॥ अनु० ॥

अधोत्तरम् । अणुगमं नवविहे इत्यादि तत्र सूत्रार्थस्यानुकूल-
मनुरूपं वा गमनं व्याख्यानमनुगमः । अथवा सूत्रपठनाद-
नुपश्चाद्गमनं व्याख्यानमनुगमः । यदि वा अनुसूत्रमर्थो-
गम्यते प्रायते अनन्तत्यनुगमो व्याख्यानमर्थव्याख्यान्यदि व-
स्त्वपि विरोधेन स्वधिया याच्यमिति स च नवविधो
नवप्रकारो भवति । तदेव नवविधत्वं दर्शयति तथैतनुप-
दर्शनार्थः । संतपयगाहा सदर्थविषयं पदं सवपदं तस्य
प्ररूपणं प्रज्ञापनं सत्पदप्ररूपणं तस्य भावः सत्पदप्ररूप-
णता सा प्रथमं कर्त्तव्या । इदमुक्तं भवति । इह स्तम्भकुंभा-
दीनि पदानि सदर्थविषयाणि खरश्रेणव्यामकुसुमादीनि
त्यसदर्थविषयाणि दृश्यन्ते तत्रानुपूर्वादि पदानि किन्तुभादि-
पदानीय सदर्थविषयाग्याह उत खरविषयाणादिपदयन् अ-
सदर्थयोगचाराणि एतत्प्रथमं पयालोचयितव्यं तथा आनुपु-

र्व्विद्वदिद्विधेयद्रव्याणां प्रमाणं संख्यास्वरूपं प्ररूपणी-
यम् च समुच्चये एवमन्यत्रापि तेषामिव क्षेत्रं तदाधारस्व-
रूपं प्ररूपणीयं क्रियति क्षेत्रं तानि भेदेतीति चित्तनीयमित्य-
र्थः । तथा स्पर्शना च यत्कव्या क्रियत्क्षेत्रं तानि स्पर्शतीति
चित्तनीयमित्यर्थः । कालश्च तत्स्थितिलक्षण उच्यते तथा
अंतरं विवक्षितस्वभावपरित्यागे सति पुनस्तद्भावाप्राप्ति-
विरहलक्षणं प्ररूपणीयं तथा आनुपूर्वाद्रव्याणि दोषद्रव्या-
णां कतिभागवर्त्तन्ते इत्यादिलक्षणो भागः प्ररूपणीयः
तथा आनुपूर्वादिद्रव्याणि कस्मिन् भावे वर्त्तन्ते इत्येवंप्रकार-
भावः । प्ररूपणीयस्तथा अल्पदुष्टं चानुपूर्वादिद्रव्या-
णां द्रव्यार्थप्रदेशार्थं उभयार्थताअचणनं परस्परं स्तो-
कबहुत्वचित्तालक्षणं प्ररूपणीयं एवकारोऽवधारण एताव-
त्प्रकार एवानुगम इति गाथासमासार्थः ॥ टी० अनु० ॥

विस्तारार्थं न ग्रन्थकारः स्वयमेव विमणिपुराद्यावस्वम-
धिकृत्याह ॥

नेगमववहाराणं आणुपुर्व्विद्वद्वाइं किं अत्थि णत्थि पिदमा
अत्थि नेगमववहाराणं अणाणुपुर्व्विद्वद्वाइं किं अत्थि णत्थि
नियमा अत्थि नेगमववहाराणं अवत्तव्यद्वद्वाइं किं अत्थि
णत्थि नियमा अत्थि ॥ अनु० ॥

नेगमववहारयोराणुपूर्वाशब्दाभिधेयानि द्रव्याणि व्यगु-
क्त्वादीनि किं सिंति इति प्रश्नोत्तरं नियमा अत्थि इति ।
एतदुक्तं भवति । नेदं खरश्रेणादिवदानुपूर्वापदमसदर्थगो-
चरमतो नियमास्ति तदभिधेयानि द्रव्याणि तानि च
व्यगुक्त्वादीनि पूर्वं दर्शितायेव एवमनानुपूर्व्यक्तव्य-
कपक्षे ढावपि वाच्यो कृता सत्पदप्ररूपणा ॥ टी० ॥ अनु० ॥
अथ द्रव्यप्रमाणमभिधित्पुराह—

नेगमववहाराणं आणुपुर्व्विद्वद्वाइं किं संखिज्जाइं असंखि-
ज्जाइं अणताइं नो संखिज्जाइं नो असंखिज्जाइं अणताइं
एवं अणाणुपुर्व्विद्वद्वाइं अवत्तव्यद्वद्वाइं च अणताइं भा-
णिअवाइं ॥ अनु० ॥

अयमत्र भावार्थ इहानुपूर्व्यवक्तव्यकद्रव्याणि प्रत्येकमनन्ता-
न्येकैकस्मिन्नव्याकाशप्रदेशे प्राप्यन्ते किं पुनः सर्वलोकतः
संख्यासंख्यप्रकारद्वयनिर्धेन विज्ञाप्य स्थानेष्वानेत्यर्थः ।
न च यत्कव्यं कथमसंख्ये लोके अस्तीति द्रव्याणि तिष्ठति
अचित्त्वत्वात् पुद्गलपरिणामस्य शक्तिर्दृश्यते चैकगृहो-
तर्वत्त्वाकाशप्रदेशेष्वेकप्रदीपप्रभापरमाणुव्यामप्यव्येकापर-
दीपप्रभापरमाणुना तत्रैवावस्थाने न च दृष्टेयर्थेऽनुपपत्ति-
रित्यलं प्रपञ्चेन ॥ अनु० ॥

इदानीं क्षेत्रज्ञरामुच्यते—

नेगमववहाराणं आणुपुर्व्विद्वद्वाइं लोअस्स किं संखिज्जाइं भागे
होजा असंखिज्जाइं भागे होजा संखेज्जेमु भागेमु होजा-
असंखेज्जेमु भागेमु होजा सव्वत्थोए होजा एणं दव्वं
पट्टञ्च संखेज्जाइं भागे वा होजा असंखिज्जाइं भागे वा
होजा संखेज्जेमु भागेमु वा होजा असंखिज्जेमु भागेमु
वा होजा सव्वत्थोए होजा णाणाद्वद्वाइं पट्टञ्च निअमा-
सव्वत्थोए होजा नेगमववहाराणं अणाणुपुर्व्विद्वद्वाइं लो-

पाण्यवधारणं आणुपुविद्वद्वाइं कालओ केवच्चिरं होइ
एणं दव्वं पडुच्च जहण्णेणं एणं समयं उक्कोसेणं असंखेउज्जे
कालं पाणादव्याइं पडुच्च णिअमा सव्वदिं अणाणुपुवि-
द्वद्वाइं अवतव्वगदव्वद्वाइं च एवंचेव भाणिपधव्व्वाइं ॥अनु०॥
नैगमव्यवहारयेराणुपूर्वार्धद्व्याणि काजतः काजमाधित्ये क-
यिद्वर्त्तं नियतं कालं भवत्याणुपूर्वार्धव्यवधारणं धित्तं अशंत्तर-
एगदव्वमत्तिमाइं । इयमस्म भायनापरमाणुद्वयोरन्तरैकपरमा-
णुमीजने च वं किंचिदानुपूर्वार्धव्यं समुत्तरं । ततः स्वमाद्वय

पुनरप्यकाद्यणौ विद्युत्तऽपगतस्तद्वाच इत्येकमानुपूर्वाद्रव्य-
मधिकृत्य जघन्यतः समयोऽवस्थितिकालं यदा तु तदेवास्-
ंस्थिते कालं रुद्रावेन स्थित्वाऽन्तरोक्तरूपेण विद्युज्यते तदा
उत्कृष्टतोऽसंख्येयोऽवस्थितिकालः प्राप्यते अनन्तं कालं पुन-
र्न विधिष्ठते उत्कृष्टायाऽपि पुद्गलसंयोगस्थितेरसंख्यकाल-
त्वादिति । नानाद्रव्याणां वह्निं पुनरानुपूर्वाद्रव्यायधिकृत्य
सर्वाङ्गास्थितिर्भवति नास्ति स कश्चित्कालो यत्रानुपूर्वाद्र-
व्यविरहितोऽयं लोकः स्यादिति भावः । अनानुपूर्वाव्यक्त-
व्यकद्रव्येष्वपि जघन्यादिभेदभिन्न एतावानेवावस्थितिकाल-
स्तथाहि कश्चित्परमाणुरेकं समयमेकाकी भूत्वा ततः प-
रमाण्वादीनि अन्येन सह संयुज्यत इत्येकमनानुपूर्वाद्रव्य-
मधिकृत्य जघन्यतः समयोऽवस्थितिकालः यदा तु स एवा-
संख्यातं कालं तद्भावेन स्थित्वा अन्येन परमाण्वादिना स-
ह संयुज्यते तत उत्कृष्टतोऽसंख्येयोऽवस्थितिकालः संप्राप्यते
नानाद्रव्यपक्षस्तु पूर्ववदेव भावनीयः । अव्यक्तव्यकद्रव्यमपि
परमाणुद्रव्यलक्षणां यदा समयमेकं स्थित्वा ततो विद्युज्यते
तदवस्थमेव वान्येन परमाण्वादिना संयुज्यते तदा तस्याव-
्यक्तव्यकद्रव्यतया जघन्यतः समयोऽवस्थानं लभ्यते यदा तु
तदेवासंख्यातं कालं तद्भावेन स्थित्वा विधटते तदवस्थमेव
चान्येन परमाण्वादिना संयुज्यते तदोत्कृष्टः अव्यक्तव्यकद्र-
व्यतया असंख्यातं कालमवस्थानं प्राप्यते नानाद्रव्यपक्षस्तु
तथैव भावनीय उक्तं कालद्वारम् ॥ ६१० अनु० ॥
अनन्तरद्वारम्प्रतिपादयिपुराह—

णोगमववहारान् आणुपुञ्जिद्वान् अन्तरं कालत्रो केवचि-
रं होइ एगं दव्वं पडुच्च जहणेणं एगं समयं उक्कोसेणं अ-
णंतं कालं नाणादव्वाइं पडुच्च णत्थि अन्तरं णोगमववहारान्
अणाणुपुञ्जीद्वान् अन्तरं कालत्रो केवचिंरं होइ एगं दव्वं
पडुच्च जहणेणं एगं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं ना-
णादव्वाइं पडुच्च णत्थि अन्तरं णोगमववहारान् अवत्तव्वग-
द्वान् अन्तरं कालत्रो केवचिंरं होइ एगं दव्वं पडुच्च ज-
हणेणं एगं समयं उक्कोसेणं अणंतकालं नाणादव्वाइं पडुच्च
णत्थि अन्तरं ॥ अनु० मू० ॥

नैगगव्यवहारायोरानुपूर्वाद्रव्याणामन्तरं कालतः कियच्चिरं
भवतीति प्रश्नः अन्तरं व्यवधानं तच्च क्षेत्रतोऽपि भवति
अथवा भूतलन्ययोरष्टौ योजनशतान्यंतरमित्यतस्तद्व्यव-
च्छेदाद्यमुक्तं कालतः कालमाश्रित्य तदयमर्थः । आनु-
पूर्वाद्रव्यं विश्रमापरिणामात्प्रयोगपरिणामाद्वा खण्डशो-
विद्युज्य परित्यक्तानुपूर्वाभावं संजातं एकस्मात् समया-
दूर्ध्वं विश्रमादि परिणामात्पुनस्ते परमाणुभिस्तथैव तत्रि-
पक्षमित्येवं जघन्यतः सर्वस्नोक्तया एकद्रव्यमाश्रित्या-
नुपूर्वात्परिणामागः पुनः कालयोरन्तरं समयः प्राप्यते उत्कृ-
ष्टतः सर्ववहुतया । पुनरन्तरमन्तं कालं भवति तथाहि
तदेव विचिन्तितं किमनानुपूर्वाद्रव्यं नधेयं भिन्नं भिन्न-
त्वाच्च ते परमाणवोऽप्येते परमाणुद्रव्यणुकव्यणुका-
दिषु अनन्ताण्युक्तव्यपत्तेषु अन्तरस्थानेषूत्कृष्टान्तर्गच्छाका-
गदमकृत्प्रतिस्थानमुत्कृष्टां स्थितिमनुभवेत् । पर्यटनं कृ-
त्वा चेत्यं पर्यटनं कालस्थानं तत्वाङ्गिश्रमादिपरिणामतो
यदा तैरेव परमाणुभिस्तदेव विवक्षितमानुपूर्वाद्रव्यं नि-

पपद्यते ततोऽन्त उत्कृष्टांतरकालः प्राप्यते । नानाद्रव्याण्य-
धिकृत्य पुनरौत्स्यतरं । नहि स कश्चित्कालोऽस्ति यत्र स-
र्वोद्यप्यानुपूर्वाद्रव्याणि युगपदानुपूर्वाभावं परित्यजन्ति ।
अनंतानन्तरानुपूर्वाद्रव्यैः सर्वदैव लोकस्यावस्थावदिति-
भावः । अनानुपूर्वाद्रव्यांतरकालचित्तायां "एगं दव्वं पडुच्च
जहणेणं एगं समयं" इह यदा किंचिदनानुपूर्वाद्रव्यं प-
रमाणुद्रव्यमन्येन परमाणुद्रव्यणुकव्यणुकादिना केनचित्
द्रव्येण सह संयुज्य समयानुपूर्वा विद्युज्य पुनरपि तथा
स्वरूपमेव भवति तदा समयग्रहणो जघन्यांतरकालः प्रा-
प्यते "उक्कोसेणं असंखेज्जं कालंति" तदेवानानुपूर्वाद्रव्यं य-
दा अन्येन परमाणुद्रव्यणुकव्यणुकादिना केनचिद्द्रव्येण स-
ह संयुज्यते तत् संयुक्तं वा संख्येयं कालं स्थित्वा विद्यु-
ज्य पुनस्तथा स्वरूपमेव भवति तदा संख्यात उत्कृष्टा-
न्तर कालो लभ्यते । अत्राह—ननु अनानुपूर्वाद्रव्यं यदा अन-
तानन्तरपरमाणुप्रचितस्कन्धेन सह संयुज्यते तत्संयुक्तं चा-
संख्येयं कालमवतिष्ठते ततोऽसौ स्कंधाद्रिद्यते भिन्नं च
तस्माल्लघुस्कन्धो भवति तेनापि सह संयुक्तमसंख्यातं-
कालमवतिष्ठते पुनस्तस्मिन्नपि भिद्यमाने च तस्माल्लघुत-
मः स्कंधो भवति तेनापि संयुक्तमसंख्येयं कालमवतिष्ठत
इत्येवं तत्र भिद्यमाने क्रमेण कदाचिदन्तं अपि स्कन्धाः
संभाव्यते तत्र च प्रतिस्कन्धं संयुक्तमनानुपूर्वाद्रव्यं यदा-
यथोक्तस्थितिमनुभूय तत एकाक्येव भवति तदा तस्य
यथोक्तानन्तरस्कन्धस्थित्यपेक्षया अनंतोऽपि कालोऽन्तरे प्रा-
प्यते किमित्यसंख्येय एवांकोऽन्तरोच्यते स्यादेवं यदि सं-
युक्तोऽणुतावन्तं कालं तिष्ठेदतश्च नास्ति पुद्गलसंयोगास्थि-
तेरुत्कृष्टतोऽस्य संख्येयकालत्वादित्युक्तमेव अथवा यस्मि-
न् स्कन्धे संयुज्यते असौ परमाणुः स च स्कन्धे असंख्ये-
यकालाद्भिद्यते तल्लतावन्तं चरितार्थः पुद्गलसंयोगासंख्ये-
यकालानियमोविचिन्तितपरमाणुद्रव्याणां तु वियोगो माभू-
दपीति नैतदेवं यस्या अन्येन संयोगो जातस्तस्यासंख्ये-
यकालाद्वियोगाश्रित्यते यदि च परमाण्वाश्रयः स्कंधो वि-
द्युज्यते तर्हि परमाणोः किमायातं तस्यान्यसंयोगस्य तद-
वस्थत्वात्तस्मादणुत्वेनासौ संयुक्तोऽसंख्येयकालत्वेनैव वि-
योजनीय इति यथोक्त एयांतरकालो नत्यन्तं इति । कथं
पुनरणुत्वेनैव तस्य वियोगाश्रितनीय इति चेत् सूत्रप्रामा-
ण्यात् प्रस्तुतसूत्रे व्याख्याप्रज्ञादिषु परमाणोः पुनः प-
रमाणुभवेन संख्येयरूपस्य चांतरकालस्योक्तत्वादित्यलं विव-
स्तरं । नाणादव्वाइं पडुच्चैत्यादि । पूर्ववद्भावनीयम् । अव्य-
क्तव्यकद्रव्याणामन्तरचितार्था एगं दव्वं पडुच्चैत्यादि । तत्र भा-
वना इह कश्चिद्रूपप्रदेशिकस्कन्धोऽपि अद्यतितस्वतन्त्रं प-
रमाणुद्रव्यं जातं समयं चेत् तथा स्थित्वा पुनस्ताभ्यामेव
परमाणुभ्यां द्विप्रदेशिकस्कन्धो निष्पन्नो विद्यत एव द्वि-
प्रदेशिकस्कन्धोऽस्मिन् परमाण्वादिना संयुज्य समय-
दूर्ध्वं पुनस्तथैव विद्युत् इत्यव्यक्तव्यकस्य पुनरप्यव-
्यक्तव्यमेव उभयोरपि समयोऽन्तरे लभ्यते "उक्को-
सेणं अणंतं कालं" इति कथमन्तरोच्यते अव्यक्तव्यद्रव्यं कि-
मपि विद्यतं विशाकलितं परमाणुद्रव्यं जातं तच्चानन्तैः
परमाणुभिरनन्तरस्यणुकस्कन्धैर्वावदनन्तरैरानुगतस्कन्धैः सह
क्रमेण संयोगमासाद्य उत्कृष्टांतराधिकागदप्रतिस्था-
नमसकृदुत्कृष्टां संयोगास्थितिमनुभूय कालस्थानन्तवत्तत्त्वात्

पुनरपि तत्रैव यगुः कस्करन्धतया संयुज्यते अवक्तव्यैककद्रव्य-
स्य पुनस्तथा भवन्ते अनन्तोऽन्तरकालः प्राप्यते नानाद्रव्यप-
क्षभावनालोके सर्वदैव तद्वावाद पूर्ववद्वक्तव्यमुक्तमन्तर-
द्वारम् ॥ अनु० टी० ॥

सम्प्रते भागद्वारं निर्दिदिचुराह—

गेममववहाराणं आणुपुण्ड्रिद्वद्वाइं सेसद्वद्वाणं कति भागे
होज्जा किं संखिज्जइ भागे होज्जा असंखिज्जइ भागे होज्जा
संखेज्जेसु भागेसु होज्जा असंखेज्जेसु भागेसु होज्जा
नो संखिज्जइ भागे होज्जा नो असंखिज्जइ भागे होज्जा नो
संखेज्जेसु भागेसु होज्जा असंखेज्जेसु भागेसु होज्जा । गे-
ममववहाराणं अणुपुण्ड्रिद्वद्वाइं सेसद्वद्वाणं कति भागे
होज्जा किं संखिज्जइ भागे होज्जा असंखिज्जइ भागे होज्जा
संखेज्जेसु भागेसु होज्जा असंखेज्जेसु भागेसु होज्जा नो
संखिज्जइ भागे होज्जा असंखिज्जइ भागे होज्जा नो संखे-
ज्जेसु भागेसु होज्जा असंखेज्जेसु भागे होज्जा एवं अवक्तव्य-
गद्वद्वाणि वि भाणिअव्वाणि ॥ अनु० ॥

मैगमववहारयोऽयगुः कस्करन्धतयादीन्यनेतागुः कस्करन्धपर्यता-
नि सर्वाण्येयानुपूर्वीद्रव्याणि शेषद्रव्याणां समस्तानानु-
पूर्व्यवक्तव्यकद्रव्यलक्षणानां कति भागे होज्जति कति भा-
गे भवन्तीत्यर्थः किं संख्याततमभागे भवति यथा सत्कल्प-
नया शतस्य विंशतिमिता किं संख्याततमे भागे भवति यथा
शतस्यैव दश संख्यातपु भागेषु भवति यथा शतस्यैव चत्वारिं
शतपञ्चदश किं असंख्यातपु भागेषु भवति यथा शतस्यैवाशी-
तिरिति प्रश्नः । अत्र नो संखेज्जइभागे होज्जा इत्यादि । “निय-
मा सखेज्जेसु भागेसु होज्जति” इह तृतीयायै सममीततश्चा-
नुपूर्वीद्रव्याणि शेषेभ्योऽनानुपूर्वीवक्तव्यकद्रव्येभ्योऽसंख्येयै-
र्भौगिकानि संभवन्तीति वाक्यशेषो द्रव्यव्यस्तदचार्थः
प्रतिपत्तयः । आनुपूर्वीद्रव्याणि शेषद्रव्याणां संख्येयगुणा-
नि शेषद्रव्याणि तु तदसंख्येयभागं वसन्ते न पुनः शतस्या-
शीतिरिवानुपूर्वीद्रव्याणि शेषेभ्यः स्तोकातीति कस्मादेव
व्याख्यायते स्तोकाभ्यपि तानि भवन्तीति चेत्तद्व्यमघटमान-
कत्वात्तथा हानानुपूर्व्यवक्तव्यकद्रव्ये एकैकितः परमाणु-
पुद्गल इत्येवमुक्तं संख्या इत्येतावत्येव द्रव्याणि लभ्यन्ते शो-
पाणि तु उदगुः कस्करन्धतयादीन्यनेतागुः कस्करन्धपर्यतानि द्रव्या-
णि समस्तानानुपूर्वीद्रव्याण्येव तानि च पूर्वेषां संख्येय-
गुणानि यदुक्तं एषमिह भवेत् । परमाणुगेमगलां संखिज्जप-
पसियाणं असेतेज्जपपसियाणं अणोतपपसियाणं य खंधा-
णं कयरे कयरेहिता अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसे-
साहिआ वा गोदमा । सवत्थो वा अणंतपपसिया खंधा
परमाणुयोगला अणंतगुणां संखिज्जपपसिया खंधा संखि-
ज्जगुणा असंखेज्जपपसिया खंधा असंखेज्जगुणा “तद्वत्
तत्रैव पुद्गलजातैः सर्वस्यापि सकाशादसंख्यातप्रदेशिकाः
संख्या असंख्यातगुणा उकास्ते चानुपूर्वीमंतर्भवति । तदपे-
क्षया आनुपूर्वीद्रव्याणि शेषात्समस्तद्रव्याद्रव्यादसंख्यातगु-
णानि किं पुनरनानुपूर्व्यवक्तव्यकद्रव्यमात्रात्ततो यथोक्तमेव
व्याख्यायते कर्त्तव्यमित्यलं विस्तरेण । अणुपुण्ड्रिद्वद्वाइमि-
त्यादि । इहानुपूर्वीद्रव्याण्यवक्तव्यकद्रव्याणि च शेषद्रव्या-

णां संख्यातम एव भागे भवति न शेषभागेषु तथाऽन्तरोक्त-
न्यायादेव भावनीयमित्युक्तं भागद्वारम् ॥ टी० अनु० ॥

सम्प्रते भावद्वारमाह—

गेममववहाराणं आणुपुण्ड्रिद्वद्वाइं कतरंमि भावे होत्था किं
उदइ भावे होज्जा उवसमिप भावे होज्जा खइ भावे होज्जा
खओवसमिप भावे होज्जा पारिणामिप भावे होज्जा संनिवाइ-
ए भावे होज्जा णिअमा सादिपारिणामिप भावे होज्जा अणानु-
पुण्ड्रिद्वद्वाणि अवक्तव्यगद्वद्वाणि अ एवं चेव भाणिअ-
व्वाणि ॥ अनु० ॥

गेममववहाराणमित्यादि प्रश्नोऽत्र चौदायिकादिभावानां श-
ब्दार्थो भावार्थश्च विस्तरणीपरिष्ठात स्वस्थान एव वक्ष्यते
अत्र निवर्चनसूत्रे नियमा सादिपरिणामिप भावे होज्जति
परिणामने द्रव्यस्य तेन तेन रूपेण वसन्तं भवन् परिणामः
स एव पारिणामिकस्तत्र भवस्तेन वा निवृत्त इति पारिणामिकः
स च द्विविधः सादिरेनादिद्वयं तत्र धर्मास्तिकायारूपी
द्रव्याणामनादिपरिणामोऽनादिकालात्तद्रव्यत्वेन तेषां प-
रिणतत्वादपिद्रव्याणां तु सादिपरिणामोऽभेदधनुरादीनां
तथा परिणतेरनादित्वाभावादेवं च स्थिते नियमादव्यतया
आनुपूर्वीद्रव्याणि सादिपरिणामिक एव भावे भवेत्यानुपूर्वी-
त्वपरिणतेरनादित्वासंभवादिशिष्टैकपरिणामेन पुद्गलाना-
मसंख्येयकालमेवावस्थानादिति भावः । अनानुपूर्व्यवक्तव्य-
कद्रव्येष्वपितीयमेव भावना कार्या इत्युक्तं भावद्वारम्
॥ टी० ॥ अनु० ॥

इदानीमववहुवद्वारं विभणिपुराह—

एसिं गेममववहाराणं अणानुपुण्ड्रिद्वद्वाणं अवक्तव्यगद-
व्वाणं य दव्वट्टयाए पएसट्टयाए दव्वट्टपएसट्टयाए कतरे
कतरेहिता अप्पा वा बहुआ वा तुल्ला वा विसेसाहिआ
वा सवत्थोवाइं गेममववहाराणं अवक्तव्यगद्वद्वाइं दव्वट्टया-
ए अणानुपुण्ड्रिद्वद्वाइं दव्वट्टयाए विसेसाहिआइं आणुपु-
ण्ड्रिद्वद्वाइं दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणाइं पएसट्टयाए सवत्थो
वाइं गेममववहाराणं आणानुपुण्ड्रिद्वद्वाइं अपएसट्टयाए अ
वक्तव्यगद्वद्वाइं पएसट्टयाए विसेसाहिआइं आणुपुण्ड्रिद्वद्वाइं
पएसट्टयाए अणंतगुणाइं दव्वट्टपएसट्टयाए सवत्थोवाइं गेमम
वहाराणं अक्तव्यगद्वद्वाइं दव्वट्टयाए आणानुपुण्ड्रिद्वद्वाइं दव्वट्ट-
याए अपएसट्टयाए विसेसाहिआइं अवक्तव्यगद्वद्वाइं प-
एसट्टयाए विसेसाहिआइं आणुपुण्ड्रिद्वद्वाइं दव्वट्टयाए असं-
खेज्जगुणाइं ताइं चेव पएसट्टयाए अनंतगुणाइं सेतं अणु-
गमे सेतं गेममववहाराणं अणोवाणिहिआ दव्वट्टयापुण्ड्री
॥ अनु० ॥

द्रव्यमेवाथो द्रव्यार्थस्तस्य भावो द्रव्यार्थता तथा द्रव्यत्वेन
इत्यर्थः । प्रकृत्यो निरंशो देशः प्रदेशः स चासावर्थश्च प्रदे-
शार्थस्तस्य भावः प्रदेशार्थता तथा परमाणुत्वेनेति भावः ।
द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया यथोक्तोभयरूपतयेति भावः । तद्व्य-
मर्थः एतेषां आनुपूर्वीद्रव्याणां मध्ये । कयरे कयरे-
हितोति । कतराणि कान्याभित्य द्रव्यापक्षया प्रदेशापेक्षया

बाल्यानि विशेषहीनत्वादिना बहून्यपि संख्येयगुणात्वादिना तुल्यानि समसंख्यात्वेन विशेषाधिकानि किञ्चिदाधिक्येनेति वाशब्दाः पञ्चांतरवृत्तिद्योतका इति पृष्ठे घाचः क्रमवर्तिता-
द्वयार्थतापेक्षया तावदुत्तरमुच्यते तत्र । (स्ववर्थावादि
नेगमव्यवहारोऽयं अवक्तव्यगद्व्यादि द्रव्यद्वयापत्तिः) नेगम-
व्यवहारयोः द्रव्यार्थतामपेक्ष्य तावदवक्तव्यकद्रव्याणि स-
र्वेभ्योऽन्वेष्यः स्तोकाणि सर्वस्तोकानि अनानुपूर्वीद्रव्याणि
तु द्रव्यार्थतामेवापेक्ष्य विशेषाधिकानि कथं वस्तुस्थिति-
स्वभावात् उक्तं च । (एएसिणं भंते परमाणुपोगलाणां
दुपपसियाणां खंधाणां करये करयेहिंतो बहुया वा गोयमा !
दुपपसियाहिंतो खंधेहिंतो परमाणुगला बहुगति) तेभ्य
आनुपूर्वीद्रव्याणि द्रव्यार्थतया संख्येयगुणानि अतोऽनानु-
पूर्वीद्रव्येभ्योऽवक्तव्यकद्रव्येषु च परमाणुलक्षणं ह्यणुकस्फ-
धलक्षणं चैकैकमेव स्थानं लभ्यते आनुपूर्वीद्रव्येषु व्यगु-
कस्फन्दादिन्येकोत्तरवृद्ध्यान्ताणुकस्फन्धपर्यन्तान्यन्तानि
स्थानानि प्राप्यते । तत्स्थानबहुत्वादानुपूर्वीद्रव्याणि पूर्वं-
भ्योऽसंख्यातगुणानि । ननु यदि तेषु स्थानान्यन्तानि
तर्ह्यन्तगुणानि पूर्वंभ्यस्तानि कस्मान्न भवन्तीति चेन्नयं
यतोऽन्तानाणुकस्फन्धाः केवलानानुपूर्वीद्रव्येभ्योऽप्यन्तभा-
गवर्तितात् स्वभावादेव स्तोका इति न किञ्चित्तरिह वद्वर्त्यते
ततो वस्तुतया किलासंख्यातान्येव तेषु स्थानानि प्राप्यते
तदपेक्षया त्वसंख्यातगुणान्येव तच्च पूर्वं भागद्वारे लिखि-
तप्रमाणानुसूत्रात्सर्वं भावनीयमित्यलं विस्तरेत । उक्तं द्रव्या-
र्थतया अल्पबहुत्वमिदानीं प्रदेशार्थतया तदेवाह । (पपस-
द्वयाप नेगमव्यवहारानमित्यादि) नेगमव्यवहारयोः प्रदेशा-
र्थतया अल्पबहुत्वे चित्यमाने अनानुपूर्वीद्रव्याणि सर्वेभ्यः
स्तोकानि कुत इत्याह । (अपपसद्वयापत्तिः) प्रदेशलक्षण-
स्यार्थस्य तेष्वभावमित्यर्थः यदि हि तेषु प्रदेशाः स्युस्तदा
द्रव्यार्थतायामिव प्रदेशार्थतायामप्यवक्तव्यकापेक्षयाधिक-
त्वं स्यान्न च तदस्ति परमाणुरप्रदेश इति वचनादतः सर्व-
स्तोकाऽन्येताः । ननु यदि प्रदेशार्थता नोऽस्ति तर्हि तां
विचारोऽपि तेषां न युक्त इति चेन्नैतदेवं तेषु प्रकृष्टः सर्व-
सूक्ष्मः पुद्गलास्तिकायस्या देशो निरंशो भागः प्रदेश इत्यु-
क्तोऽतः प्रतिपरमाणुप्रदेशार्थताभ्युपगमयत एव आत्मव्यति-
रिक्तप्रदेशान्तरापेक्षयात्वप्रदेशार्थतयेत्यदोषः अवक्तव्यकद्र-
व्याणि प्रदेशार्थतयाऽनानुपूर्वीद्रव्येभ्यो विशेषाधिकानि यतः
किलासंख्यातानां अवक्तव्यकद्रव्याणां षष्टिः अनानुपूर्वीद्रव्या-
णां तु शतं ततो द्रव्यार्थविचारे पतनीतपेक्षया विशेषाधि-
कान्युक्तान्यत्र तु प्रदेशार्थताविचारे नानुपूर्वीद्रव्याणां नि-
ध्वंशत्वात्तद्वत् शतमवस्थितं अवक्तव्यद्रव्याणां त्विह प्रत्ये-
कं त्रिप्रदेशत्वादिगुणितानां त्रिंशत्युत्तरं प्रदेशाशते जायते
इति तेषामितरेभ्यः प्रदेशार्थतया विशेषाधिकत्वं भावनीयं
आनुपूर्वीद्रव्याणि प्रदेशार्थतया अवक्तव्यकद्रव्येभ्योऽन्त-
गुणानि भवन्ति । कथं ? यतो द्रव्यार्थतयापि तावदेतानि-
पूर्वेभ्योऽसंख्यातगुणान्युक्तानि यदा तु संख्यातप्रदेशिकस्फ-
धनामसंख्यातप्रदेशिकस्फन्धानामन्तगुणकस्फन्धानां च
सम्बन्धिनः सर्वेऽपि प्रदेशा विवक्ष्यन्ते तदा महान-
सौराशिर्भवतीति प्रदेशार्थतायामपूर्वेभ्योऽन्तगुणत्वं भावनी-
यं । उक्तं प्रदेशार्थतयाप्यल्पबहुत्वमिदानीमुभयार्थतामाश्रित्य
तदाह । (द्रव्यद्वयपसद्वयाप) इत्यादि इहोभयार्थताधिकारे-

ऽपि यदेवाल्पं तदेवादी दृश्यते अवक्तव्यकद्रव्याणि च स-
र्वोपपत्तिरिति प्रथममेवोक्तं (स्ववर्थावादि नेगमव्यवहा-
रानां अवक्तव्यगद्व्यादि द्रव्यद्वयापत्तिः) अपरं चोभयार्थता-
धिकारेऽपि "अप्राणगुणविवद्व्यादि द्रव्यद्वयाप" इत्यादि यदुक्तं
(अपपसद्वयापत्तिः) तदात्मव्यतिरिक्तप्रदेशान्तराभावतोऽना-
नुपूर्वीद्रव्याणां प्रदेशिकत्वादिति मन्तव्यम् । तत्तद्देशमुक्तं
भवति द्रव्यार्थतया अप्रदेशार्थतया च विशिष्टान्यनानुपूर्वी-
द्रव्याण्यवक्तव्यकद्रव्येभ्यो विशेषाधिकानि शेषभावना तु
प्रत्येकाचिन्तावत्सर्वा कार्या । आह यद्येवं प्रत्येकाचिन्तायामेव प्र-
सक्तोऽर्थसिद्धेः किमनयोभयार्थताचिन्तयेति नैवं यत आनुप-
ूर्वीद्रव्येभ्यस्तत्प्रदेशाः कियताप्यधिका इति प्रत्येकाचिन्तायां
न निश्चितं अत्र तु "तादं चैव पपसद्वयाप अणंतगुणाहं" द्र-
व्यत्वेन तन्निर्णयमेव गताध्रतिपादनार्थत्वात्प्रत्येकावस्थातो
भिन्नं चोभयव्यवस्थावस्तुनामिति दर्शनार्थत्वाच्च युक्तमेवोभ-
यार्थताचिन्तनमित्यदोषस्तदेवमुक्तो नवाविधोऽप्यनुगम इति
सेत्तं अणुगमेति । तद्वर्णने च समर्थिता नेगमव्यवहारयो-
र्नापनिधिका द्रव्यानुपूर्वी इति नियमयति । (सेत्तं नेगमेत्या-
दि) व्याख्याता नेगमव्यवहारनियमतेन अनौपनिधिकी द्र-
व्यानुपूर्वी ॥ टी० अनु० ॥

(५) साम्प्रतं संग्रहणयमतेन तामेव व्याचिख्यासुराह ।

सं किं तं संग्रहस्य अणोवणिहिआ द्रव्याणुपुन्वी से किं तं
संग्रहस्य अणोवणिहिआ द्रव्याणुपुन्वी २ पंचविहा पणत्ता
तं जहा-अट्टपयपरुवणया ? भंगसमुक्तिपणया २ भंगोवदं
सणया ३ समोआरे ४ अणुगमे ५ ॥ अनु० मू० ॥

सामान्यमात्रसंग्रहणशीलः संग्रहो नयः अथ तस्य संग्रह-
णस्य किं तद्वस्तुनोपनिधिकाद्रव्यानुपूर्वीति प्रश्ने आह
ननु नेगमसंग्रहव्यवहारित्यादि सूत्रक्रमप्रामाण्यान्नैगमानं-
तरं संग्रहस्योपन्यासो युक्तस्तत्किमिति व्यवहारमपि निर्दि-
श्यते ततोऽयमुच्यते इति सर्वं किं तु नेगमव्यवहारयोरेव
तुल्यमतत्वाद्वाद्यवार्थं युगपत्तर्हिदेशो कृत्वा पश्चात्संग्रहो
निर्दिष्ट इत्यदोषोत्र निर्वचनमाह-(संग्रहस्य अणोवणिहिया
द्रव्याणुपुन्वी पंचविहा पणत्तति) संग्रहणयमतेनाप्यनौप-
निधिकी द्रव्यानुपूर्वी प्राक्प्रकृतपदार्था पंचाभिर्येषदप्र-
रूपणतादिप्रकारैर्विचार्यमाणत्वात्पंचप्रकारा प्रज्ञात तदेव
दर्शयति तं जहेत्यादि ॥ टी० अनु० ॥

से किं तं संग्रहस्य अट्टपयपरुवणया २ तिपएसिए आणु-
पुन्वी चउपएसिए आणुपुन्वी जाव दसपएसिए आणुपु-
न्वी संविज्जपएसिए आणुपुन्वी असंविज्जपएसिए आणु-
पुन्वी असंतपएसिए आणुपु० परमाणुपुगले अणुपु०
दुपएसिए अवत्तव्व सेत्तं संग्रहस्य अट्टपयपरुवणया
॥ अनु० मू० ॥

अत्र व्याख्या पूर्ववदेव यावत्तिपएसिए आणुपुन्वी इत्यादि
इह पूर्वमेकत्रिप्रदेशिक आनुपूर्वी अनेकत्रिप्रदेशिक आनु-
पूर्वी इत्याद्युक्तम् । अत्र तु संग्रहस्य सामान्यवादित्वात्सर्व-
पि त्रिप्रदेशिका पक्वैवानुपूर्वी इमां चात्र युक्तिमयमभिधत्ते
त्रिप्रदेशिकाः स्फन्धास्त्रिप्रदेशिकत्वसामान्यादशतिरेकि-
णोऽप्यतिरेकिणो वा यदायः पञ्चस्तीहि त्रिप्रदेशिका एव

न भवति तस्मान्नान्यव्यतिरेकत्वाद्धिप्रदेशिकवदिति । अथ चरमः पक्षस्तर्हि सामान्यमेव तदव्यतिरेकात्तत्स्वरूपवत्त्वान्मान्यं चैकस्वरूपमेवेति सर्वेऽपि त्रिप्रदेशिका एकैवानुपूर्वी एवं चतुःप्रदेशिकत्वसामान्याव्यतिरेकात्सर्वेऽपि चतुःप्रदेशिका एकैवानुपूर्वी एवं यावदनन्तप्रदेशिकत्वसामान्याव्यतिरेकात्सर्वेऽप्यनन्तप्रदेशिका एकैवानुपूर्वीत्वविशुद्धसंग्रहनयमतं विशुद्धसंग्रहनयमनेन सर्वेषां त्रिप्रदेशिकादीनामनन्ताणुकपर्यन्तानां स्कंधानामानुपूर्वीत्वसामान्याव्यतिरेकाद्ध्यतिरेकैवानुपूर्वीत्वाभावपरसंगात्सर्वान्यैकैवानुपूर्वीति । एवमनानुपूर्वीत्वसामान्याव्यतिरेकात्सर्वेऽपि परमाणुपुद्गला एकैवानुपूर्वी तथा अवक्तव्यक सामान्यव्यतिरेकात्सर्वेऽपि द्विप्रदेशिकस्कंधा एकमेवावक्तव्यकमिति सामान्यादित्वेन सर्वत्र बहुवचनाभावः । सेत्तमित्यादि निगमनं ॥ १० ॥ अनु० ॥ भंगसमुत्कीर्णतां निर्दिदिच्छुराह एषा एषा मित्यादि— एआए ण संगहस्स अट्ठपयपरूवणयाए किं पओअणं एआएणं संगहस्स अट्ठपयपरूवणयाए संगहस्स भंगसमुक्किचणया कज्जइ से किं तं संगहस्स भंगसमुक्किचणया २ अत्थि आणुपुर्वी अत्थि अणाणुपुर्वी अत्थि अवत्तव्वए अहवा अत्थि आणुपुर्वी अणाणुपुर्वी ? अहवा अत्थि आणुपुर्वी अवत्तव्वआ २ अहवा अत्थि अणाणुपुर्वी अवत्तव्वआ ३ अहवा अत्थि आणुपुर्वी अणाणुपुर्वी अवत्तव्वआ एवं सचभंगा सचं संगहस्स भंगसमुक्किचणयाए ॥ अनु० मू० ॥ अत्रापि व्याख्या कृतैव द्रष्टव्या यावत् अत्थि अणाणुपुर्वीत्यादि । इहैकवचनांतरा एव प्रत्येकभंगाः सामान्यवादि-त्वेन व्यक्तिबहुत्वाभावतो बहुवचनाभावादानुपूर्वीपदत्रयस्य च त्रयोऽधिकयोगा भवत्येकैकस्मिन्न द्विकयोगे एकवचनांत एक एवं भंगस्त्रिकयोगेऽपि एक एकैकवचनांत इति सर्वेऽपि सप्तभंगाः संपद्यन्ते शेषास्त्वेकानविंशतिर्बहुवचनसम्भवत्वाच्च भवत्यत्र स्थापना आनुपूर्वी ? । अनानुपूर्वी ? अवक्तव्यक ? इति त्रये प्रत्येकभंगा आनुपूर्वी ? अनानुपूर्वी ? इति प्रथमो द्विकयोगः आनुपूर्वी ? अवक्तव्यक ? इति द्वितीयो द्विकयोगः । अनानुपूर्वी अवक्तव्यक इति तृतीयो द्विकयोगः । आनुपूर्वी ? । अनानुपूर्वी ? । अवक्तव्यक ? इति त्रिकयोग एवमेते सप्तभंगाः सेत्तमित्यादि निगमनम् ॥ ॥ १० ॥ अनु० ॥ भंगोपदर्शनांतविभक्तिपुराह— एआएणं संगहस्स भङ्गसमुक्किचणयाए किं पओअणं एआएणं संगहस्स भंगसमुक्किचणयाए संगहस्स भंगोवर्दसणया कज्जवि । से किं तं संगहस्स भंगोवर्दसणया २ तिपएसिए आणुपुर्वी परमाणुपोगले अणाणुपुर्वी दुपएसिए अवत्तव्वए अहवा तिपएसिए अ परमाणुपोगले य आणुपुर्वी य अहवा तिपएसिए य दुपएसिए अ आणुपुर्वी य अवत्तव्वए य अहवा परमाणुपोगले अ दुपएसिए य अणाणुपुर्वी य अवत्तव्वए य अहवा तिपएसिए अ परमाणुपोगले अ दुपएसिए य आणु० अणाणु० अवत्तव्वए य सेचं संगहस्स भंगोवर्दसणया ॥ अनु० मू० ॥

एषापणमित्यादि । अत्रापि सप्त भङ्गास्त एवाथैकथनपुरस्सरं भावनीयाः भावार्थस्तु सर्वैः पूर्ववत्सेत्तमित्यादि निगमनम् ॥ १० ॥ अनु० ॥

अथ समवताराभिधित्सया प्राह—

से किं तं समोअरे २ संगहस्स आणुपुर्विद्वद्वाइ कीहि समोअरंति किं आणुपुर्विद्वद्वाइ समोअरंति अणाणुपुर्विद्वद्वाइ समोअरंति अतव्वगद्वद्वाइ समोअरंति तिण्णि वि सट्ठाणे समोअरंति सेत्तं समोअरे ॥ अनु० मू० ॥

से किं तं सजोअरेत्यादि । इदं च द्वारं पूर्ववत्त्रिखिलं भावनीयम् ॥ १० ॥ अनु० ॥

अथानुगमनं व्याख्यासुराह—

से किं तं अणुगमे २ अट्ठविहे पण्णते तं जहा संतपयपरूवणया १ दव्वपमाणं च २ खित्त ३ फुसणा य ४ कालो य ५ अंतरं ६ भाग ७ भावे ८ अप्पावहुं णत्थि ॥ अनु० मू० ॥

से किं तं अणुगमेति । अत्रोत्तरं अणुगमे अट्ठविहे पत्रत्तेति पूर्व नवविध उक्तोऽत्र त्वष्टविध एवात्पबहुत्वद्वाराभावात्तदेवाष्टविधत्वं दर्शयति तद्यथेत्युपदर्शनार्थः संतपयगाहा इयं पूर्व व्याख्यातव नवरं अप्पावहुं नत्थि संग्रहस्य सामान्यवादित्वात्सामान्यस्य च सर्वत्रैकत्वादल्पबहुत्वविचारोऽत्र न संभवतीत्यर्थः ॥ १० ॥ अनु० ॥

तत्र सत्पदप्ररूपणताभिधानार्थमाह—

संगहस्स आणुपुर्विद्वद्वाइ किं अत्थि नत्थि नियमा अत्थि एवं दोण्णि वि ॥ अनु० मू० ॥

संगहस्सेत्यादि ननु संग्रहविचारे प्रकांते आनुपूर्वीद्रव्याणि संतीत्यनुपपन्नं आनुपूर्वीसामान्यस्य विकल्पितेनास्तित्वाभ्युपगमात्सत्यं मुख्यरूपतया सामान्यमेवास्ति गुणभूतं तु व्यवहारमात्रनिबन्धनं द्रव्यबाहुल्यमप्यसौ वदतीत्यदोषः शेषभावना पूर्ववदिति ॥ १० ॥ अनु० ॥

संगहस्स आणुपुर्विद्वद्वाइ किं संसेज्जाइ असेजेज्जाइ अणंताइ २ नो संखित्ताइ नो असेखित्ताइ नो अणंताइ निअमा एगो रासी एवं दोण्णावि ॥ अनु० मू० ॥

द्रव्यप्रमाणद्वारे यदुक्तं नियमा (एगो रासित्ति) अत्राह ननु यदि संख्यातस्वरूपायैतानि न भवन्ति तर्हेको राशिरित्यपि नोपपद्यते द्रव्यबाहुल्ये सति तस्योपपद्यमानत्वाद्भिन्नादि-राशिषु तथैव दर्शनात्सत्यं किंत्वेको राशिरिति वदितः कोऽभिप्रायो बहुमानमपि तेषां अनुपूर्वी च सामान्यत्वे एकीकृतत्वादिकत्वमेव किं चावशिष्टैकपरिणामपरिणते स्फुट्ये तदारंभा वावयवानां बाहुल्येऽप्येकैव मुख्यः तद्वद्भाजानुपूर्वी-द्रव्यबाहुल्येऽपि तत्सामान्यस्यैकरूपत्वादिकत्वमेव मुख्यमसौ नयः प्रतिपद्यते तद्वदनेन तेषामानुपूर्वीत्वात्सङ्केतन्यथा तदभावप्रसंगान्त्सामान्यस्यैकत्वस्य अनेन कवीकृतत्वात्संख्येरूपादिनिषेधा गुणभूतानि तु द्रव्याण्यथाश्रित्य राशिभावाऽपि न विरुध्यन्ते एवमन्यत्रापि भावनीयमित्यलं प्रपञ्चेन ॥ १० ॥ अनु० ॥

संगहस्त आणुपूर्विद्व्याङ्गं लोमस्त किं संखेज्जभागो
होज्जा असंखेज्जभागो होज्जा संखेज्जसु भागेषु होज्जा
असंखेज्जेसु भागेषु होज्जा सखलोए होज्जा नो संखेज्ज-
भागो होज्जा नो असंखेज्जभागो होज्जा नो संखेज्जेसु
भागेषु होज्जा णो असंखेज्जेसु भागेषु होज्जा णिअभा
सखलोए होज्जा एवं दोणि वि संगहस्त आणुपूर्विद्वि-
व्याङ्गं लोमस्त किं संखेज्जभागं फुसंति असंखेज्जभागं
फुसंति संखेज्जे भागे फुसंति असंखेज्जे भागे फुसंति
सखलोए फुसंति नो संखेज्जभागं फुसंति नो असंखे-
ज्जभागं फुसंति नो संखेज्जे भागे फुसंति नो असंखेज्ज
भागं फुसंति णिअभा सखलोए फुसंति एवं
दोणि वि ॥ अनु० मू० ॥

क्षेत्रद्वारे । नियमा सखलोए होज्जस्ति आणुपूर्विसामान्यस्यैक
रूपत्वादेकत्वमेव मुख्यमसौ नयः प्रतिपद्यते तद्वशेनैव ते-
षामाणुपूर्व्याद्वाराण्येव इतरद्वयेऽप्यभ्युह्यमिति स्पर्शान्वारम-
प्येवमेव चिन्तनीयमिति ॥ टी० अनु० ॥

संगहस्त आणुपूर्विद्व्याङ्गं कालभो केवधिरे होइ णिअभा
सखद्धा एवं दोणिवि संगहस्त आणुपूर्विद्व्याङ्गं अंतरं
कालभो केवधिरे होइ नत्थि अंतरं एवं अणा० अवत्तवग-
द्व्याङ्गवि ॥ अनु० मू० ॥

कालद्वारेऽपि तत्सामान्यस्य सर्वदा अव्यवच्छिन्नत्वात् त्रया-
णामपि सर्वाङ्गावस्थाने भावनीयमिति अत एवांतरद्वारे
नाभ्यंतरमित्युक्तं तद्व्यावयवच्छेदस्य कदाचिद्व्यभावा-
दिति ॥ टी० अनु० ॥

संगहस्त आणुपूर्विद्व्याङ्गं सेसद्व्याङ्गं कति भागे होज्जा
किं संखेज्जभागो होज्जा जाव नो असंखेज्जेसु भागेषु
होज्जा णियमा तिभागे होज्जा एवं दोणिवि ॥ अनु० मू० ॥
आगद्वारे नियमा । तिभागे होज्जस्ति । त्रयाणां राशीनामेको रा-
शिस्त्रिभाग एव वर्त्तत इति भावः । यत्तु राशिगतद्रव्याणां
पूर्वोक्तमल्पवहुत्वं तदत्र न गणयते द्रव्याणां प्रस्तुतनयमतं
व्यवहारसंभूतिमात्रेणैव सत्त्वादिति ॥ टी० अनु० ॥

संगहस्त आणुपूर्विद्व्याङ्गं कतरंमि भावे होज्जा णिअभा
साइपरिणाभिरे भावे होज्जा एवं दोणि वि ॥
॥ अनु० मू० ॥

भावद्वारे (सादिपरिणामिने भावे होज्जस्ति) यथा आ-
णुपूर्व्यादिद्रव्याणामेतद्रावयववर्तित्वं पूर्वभावितं तथात्रापि
भावनीयं तेषां यथा सामान्यादव्यतिरिक्तत्वादिति ॥
॥ टी० अनु० ॥

संगहस्त अण्णावाङ्गं नत्थि सेचं अणुगणे नेणं संगहस्त
अणोवणिहिया द्वाणुणुपूर्वी सेचं आणोवणिहिया द्वाणु
णुपूर्वी ॥ अनु० मू० ॥

अव्यवच्छिन्नद्वारासंभवस्तु उक्तमेवेति समर्थितोऽणुगमस्तत्तम
यंत्रं च समर्थिता संग्रहणयमेतन्नौपनिधिकी द्रव्याणुपूर्वी
तत्तमर्थेन च व्याख्यातं सर्वव्यापीयमतः (सत्तमित्यादि)

निगमनत्रयं गता अनौपनिधिकी द्रव्याणुपूर्वी ॥ टी० अनु० ॥
(६) सम्प्रति प्रागुद्दिष्टमेवौपनिधिकी द्रव्याणुपूर्वी व्याचि-
ख्यासुराह—

से किं ते उवनिहिया द्वाणुणुपूर्वी २ ति विहा पण्णसां तं
जहा पुवाणुणुपूर्वी पच्छाणुणुपूर्वी अणाणुणुपूर्वी ॥ अनु० मू० ॥
से कितमित्यादि । अथ प्राग्विरूपितशब्दार्थमात्रा औपनिधिकी
द्रव्याणुपूर्वीति प्रदत्तोऽत्र निर्वचनं औपनिधिकी द्रव्याणुपूर्वी
त्रिविधा प्रज्ञता तद्यथा पूर्वोपपूर्व्यादि उपनिधिनित्येऽ
विरचनं प्रयोजनमस्य इत्यौपनिधिकी द्रव्यविषया आणुपू-
र्वीपरिपाटिद्रव्याणुपूर्वी सा त्रिप्रकारा तत्र विवक्षितधर्मा-
स्तिकायादि द्रव्यविशेषस्तत्समुदायः यः पूर्वः प्रथमः तस्मा-
दाणुपूर्वी अनुक्रमः परिपाटिर्निश्चित्यते विरच्यते यस्यां सा
पूर्वाणुपूर्वी तत्रैव यः पादन्त्याचरमस्तस्माद्वारभ्य व्यत्यये-
नेवाणुपूर्वीपरिपाटिर्विरच्यते यस्यां सा निरुक्तविधिना
पदचदानुपूर्वी न आणुपूर्वी अनाणुपूर्वी । यथोक्तप्रकारद्वया-
तिरिक्तस्वरूपेत्यर्थः ॥ टी० अनु० ॥

तत्राद्यभेदं तावन्निरूपयितुं प्रथमाह ।

से किं तं पुवाणुणुपूर्वी २ धम्मत्थिकाए अधम्मत्थिकाए
आगासत्थिकाए जीवत्थिकाए पोमगलत्थिकाए अद्दा समए
सेचं पुवाणुणुपूर्वी ॥ अनु० मू० ॥

अत्र च जीवपुद्गलानां गत्यन्यथानुपपत्तेर्द्धर्मास्तिकायस्य ते-
षामेव स्थित्यन्यथानुपपत्तेरधर्मास्तिकायस्य सत्त्वं प्रति-
पत्तव्यं न च वक्तव्यं तद्वत्स्थिती च भविष्यतो धर्मा-
धर्मास्तिकायै च न भविष्यत इति प्रतिबंधाभावाद्वैकान्ति-
कतेति तावदन्तरेणापि तद्वरणेन अलोकेऽपि तत्प्रसंगाद्यदि-
त्वलोकेऽपि तद्वत्स्थिती स्यातां तदा लोकस्यानंतत्वाद्धो-
काभिरंगेयं जीवपुद्गलानां तत्र प्रवेशादिकद्रव्यादिजीवपुद्ग-
लतुकाः सर्वथा तच्छून्यो वा कदाचित्त्वलोकः स्यात्तत्रैतद-
दृष्टमिदं चेत्त्याद्यन्यदपि दृष्टणजालम् अस्ति नाच्यते प्रं-
थयिस्तरभयादिति । आकाशं तु जीवादिपदार्थानामाधारान्य-
थानुपपत्तेरस्तीति श्रद्धेयं न च धर्माधर्मास्तिकायावेव तदा-
धारौ भविष्यत इति वक्तव्यं तयोस्तद्वत्स्थितिसाधक-
त्वेनांकत्वात् न चान्यसाध्ये कार्यमन्यः प्रसाधयत्यतिप्र-
संगाद् घटादिज्ञानगुणस्य प्रतिप्राणिस्त्वसंवेदनसिद्धत्वाद्धी-
वस्यास्तित्वसंवेगान्तरेण न च गुणिनमन्तरेण गुणसत्ता गु-
णातिप्रसंगाच्च च देह एवास्य गुणी युज्यते यतो ज्ञानमभू-
त्तं चिद्रूपं सर्वदेवियगोचरातीतत्वादिधर्मापेतमतस्तस्या-
नुरूप एव कश्चिद्रूपी समवेगोपायः स च जीव एव न तु
देहो विपरीतत्वाद्यदि पुनरनुरूपोऽपि गुणानां गुणी कल्प-
ते तर्ह्यन्यथारूपादिगुणानामप्याकाशदेगुणित्वकल्पनाप्र-
संगादिति । पुद्गलास्तिकायस्य तु घटादिकायांन्यथानुपपत्तेः
प्रत्ययत्वाच्च सर्वं प्रति तामेवेति कालोप्यस्ति बहुलाशो-
कचंपकादिषु पुष्पफलप्रदानस्यानियमेनादर्शनाद्यस्तु तत्र
नियामकाः स काल इति स्वभावादेव तु तद्वर्त्तने नित्यं स-
त्त्वमन्त्र्यं चेत्त्यादि दृष्टणप्रसंगोऽत्र बहु वक्तव्यं तत्तु नाच्यते-
अथर्गनताभयादिति । अहं धर्मास्तिकायस्य प्राथम्यं
अधर्मास्तिकायादीनां तु तदनन्तरं क्रमेणार्थं निर्देशः कुतः
सिद्धौ येनात्र स पूर्वोपपूर्वीरूपः स्यादित्यत्रोच्यते आत्मे-

इत्यमेव पठितत्वात्त्रापि कथमित्यमेव पाठ इति चेदु-
च्यते धर्मास्तिकाय इत्यत्र यदायं धर्मति पदं तस्य मां-
लिकात्वाद्भर्मास्तिकायस्य प्रथममुपन्यासस्ततस्तत्प्रतिपत्त-
त्वाद्भर्मास्तिकायस्य ततस्तदाधारत्वादाकाशास्तिकायस्य
ततः स्वाभाविकासुतत्त्वस्याभ्याज्जीवास्तिकायस्य ततस्तदु-
पयोगितात्पदगलास्तिकायस्य ततो जीवाजीवपर्या-
यात्वाच्चदनन्तरमद्वयस्योपन्यास इति पूर्वानुपूर्वीसिद्धि-
रिति ॥ ६० अनु० ॥

अथ पश्चानुपूर्वीं निरूपयितुमाह—

से किं तं पञ्चानुपूर्वीं २ अद्वा समए पोमगलात्थिकाए जीव-
धर्मत्थिकाए सेत्तं पञ्चानुपूर्वीं ॥ अनु० मू० ॥

पश्चानुपूर्वीत्यादि पादचात्यादारभ्य प्रतिलोमं व्यत्ययेन
वा ऽऽनुपूर्वीं परिपाटिः क्रियते यस्यां सा पश्चानुपूर्वीं अत्रो-
दाहरणमुक्तेमेदमप्याह—अद्वासमयेत्यादि गताथमेव
॥ ६० अनु० ॥

अथानानुपूर्वीं पूर्वं निरूपयति—

से किं तं अणानुपूर्वीं २ एआए चेव एगइआए एगुत्त-
रिआए छगच्छगयाए सेटीए अन्नमन्नभासो दूरुवणो सेत्तं
अणानुपूर्वीं ॥ अनु० मू० ॥

से किं तमित्यादि । अत्र निर्वचनं अणानुपूर्वी एताए चेवेत्या-
दि । न विद्यते अनुपूर्वी यथोक्तपटिपाटिद्वयरूपा यस्यां सा
अनानुपूर्वी विवक्षितपदानामन्तरोक्तक्रमद्वयमुल्लेख्य पर-
स्परसदृशैः सांतवाद्भिर्भेदकैर्यथा विरचना क्रियते साना-
नुपूर्वीत्यर्थः । का पुनरियमित्याह—अन्नमण्यभासोत्ति ।
अन्योन्ये परस्परमभ्यासो गुणानमन्योन्याभ्यासः (दूरुवो-
णात्ति) द्विरूपपन्नाद्यंतरूपपरिहृतोऽनानुपूर्वीति संटकः । क-
स्यां विषये योऽसावभ्यास इत्याह—अणयो पैकी कस्यां पुनः
अणयामित्याह—एता एवोत्ति अस्यामेवानंतराधिकृतधर्मास्ति-
कायादिपञ्चविध्यां कथंभूतायामित्याह—एक आदिपदस्यो
सा एकादिर्का एकैक उच्चरः प्रवर्द्धमानो यस्यां । पुनः कथं-
भूतायामित्याह—(छगच्छगताएत्ति) पणणां गच्छः समुदायः
पद्मगच्छस्तत्र संगता प्राप्ता पद्मगच्छगता तस्यां धर्मास्ति-
कायादिवस्तुपडविषयमित्यर्थः । आदौ व्यवस्थापितैकका-
यपर्यं न्यस्तपट्टकाया धर्मास्तिकायादिवस्तुपट्टकविषया-
याः पंक्तयो परस्परगुणानां भेदकसंख्या भवति सा आद्यंत-
भेदद्वयपरहिता अनानुपूर्वीति भावार्थस्तत्रोप्योधः क्लिष्टै-
कादयः पदपर्यंता अंकाः स्थापितास्तत्र चैकैकेन द्विके गु-
णिते जातौ द्वावेव ताभ्यां त्रिको गुणितो जाताः पद तैरपि
चतुष्का गुणिता जाताश्चतुर्विंशतिः पंचकस्य तु तद्गुणने-
जातं विंशतिशतं पट्टकस्य तद्गुणने जातं विंशत्यधिकं
सप्तशतं । स्थापना ६५-४३-२-२ आगतं ७२० अत्राद्यां भेगः
पूर्वानुपूर्वी अत्यश्च पश्चानुपूर्वीति तदपगमे शेषाण्यष्टा-
दशोत्तगणि सन्तभेगकशतात्यनानुपूर्वीति मंतव्यानि अत्र
च भेगकस्वरूपानयनार्थं करणगाथा—

“पञ्चानुपूर्वविहृद्वा समयाभेण कुरु जहा जेट्ठ । उवरिमनुलुं
पुरवो निसेज्ज पुच्चकमो सेसत्ति” ॥ व्याख्या—इह विवक्षित-
पदानां क्रमे स्थापना पूर्वानुपूर्वीत्युच्यते तस्मात् (हेट्ठत्ति)
अधस्तात् द्वितीयादिभेगकान् जिह्वासुः (कुरुत्ति) स्थापय
एकादीनि पदानीति शेषः कथमित्याह ज्येष्ठस्यानतिक्रमेण

यथाज्येष्ठे यो यस्यार्दो स तस्य ज्येष्ठः । यथा द्विकस्यैको
ज्येष्ठः त्रिकस्य त्वैकोऽनुज्येष्ठश्चतुष्कादीनां तु स एव ज्येष्ठा-
नुज्येष्ठ एवं त्रिकस्य द्विको ज्येष्ठः स एव चतुष्कस्यानुज्ये-
ष्ठः पंचकादीनां तु स एव ज्येष्ठानुज्येष्ठ इत्यादि एवं च सति
उपरितनांकस्य अधस्ताज्येष्ठो निक्षिप्यते तत्रालभ्यमानो
अनुज्येष्ठस्तत्राप्युपलभ्यमानज्येष्ठानुज्येष्ठ इति यथाज्येष्ठे नि-
क्षेपं कुर्यात् कथमित्याह समयो भेदेनेति समयः संकेतः
प्रस्तुतभंगकरचनव्यवस्था तस्य अभेदोऽनतिक्रम्य तस्य च
भेदस्तदा भवति यदा तस्मिन्नेव भेगके निक्षिप्तान्सदृशोऽप-
रांकः पतति ततो यथोक्तं समयभेदं वज्जयश्चेव ज्येष्ठाद्यं क-
निक्षेपं कुर्यात् उक्तं च “जहियमि उ निक्खित्ते पुनरवि सो चव-
होइ काइवो । सो होइ सपयभेओ वज्जयव्वो पयत्तेण १” ति-
क्षितस्य चैकस्य यथासंभवं (पुरजत्ति) अग्रतः उपरित-
नांके तुल्यं सदृशं यथा भवत्येवं तस्योपरितनांकसदृशानि
यान्कात्रिचिद्विदित्यर्थः । (पुच्चकमो सेसत्ति) स्थापितशेषानं-
कान्निक्षिप्तान्स्य यथासंभवं पृष्ठतः पूर्वक्रमेण स्थापये-
दित्यर्थः यः संख्या लघुरेककादिः प्रथमं स्थाप्यते वस्तु-
तया महान् द्विकादिः स पश्चादिति पूर्वक्रमः पूर्वानुपूर्व-
लक्षणे प्रथमभेगके इत्यमेव दृष्टत्वादिति भावः । भावार्थस्तु
दिङ्मात्रदर्शनार्थः सुखाधिगमाय च त्रीणि पदान्याधि-
त्य तावत् पश्यति तेषां च परस्परभ्यासे पड्भेगका भवति ते
चैवमानीयंते पूर्वानुपूर्वीलक्षणास्तवत्प्रथमो भेगस्तथा १-२-३
अस्याश्च पूर्वानुपूर्वी अधस्ताद्भङ्गकरचने क्रियमाणे एकै-
कस्य तावज्ज्येष्ठ एव नास्ति द्विकस्यानुविद्यते एकस्तदधो-
निक्षिप्यते तस्य चाग्रतस्त्रिको दीयते ‘उवरिमनुलुमित्यादि’
वचनात् । पृष्ठतस्तु स्थापितशेषो द्विको दीयते ततोऽयम् द्विती-
यो भेगः २-१-३ अत्र च द्विकस्य विद्यते एकको ज्येष्ठः परं नासौ
तदधस्तात्त्रिचिप्यते अतः सदृशांकपातेन समयभेगप्रसंगा-
देकैकस्य तु ज्येष्ठ एव नास्ति त्रिकस्य तु विद्यते द्विको
ज्येष्ठः स तदधस्तात्त्रिचिप्यते अत्र चाग्रभागस्य तावत्सं-
भव एव पृष्ठतस्त्वस्थापितशेषोपयैकैकत्रको क्रमेण स्था-
प्यते “पुच्चकमो सेसत्ति” वचनात्तत्तत्तृतीयोऽयं भेगः १-३-२
अत्राप्येकस्य ज्येष्ठ एव नास्ति त्रिकस्य तु ज्येष्ठो ऽस्ति द्वि-
को न च क्षिप्यते यः सदृशांकपातेन समयभेदोपात्तस्ततो-
ऽस्यैवानुज्येष्ठ एककः स्थाप्यते अग्रतस्तु द्विक “उवरिमनु-
लुमित्यादिवचनात् । पृष्ठतस्तु स्थापितशेषस्त्रिको दीयते
इति चतुर्थो भेगः ३-१-२ एवमनया दिशा पंचमपष्टावयश्चू-
हो सर्वेषां चामीरामिं स्थापना १-२-३ अत्राप्यावभ्यासस्य
पूर्वानुपूर्वीत्वादित्यस्य च पश्चानुपूर्वीत्वान्मध्यमा एव चत्वा-
रो नानुपूर्वीत्वेन मंतव्याः एवमनया दिशा चतुरादिपदसं-
भावितोऽपि भेगः १-२-३ भावनीयाः भूयांसदोत्तोरथाध्ययनटी-
कादिनिर्दिष्टाः प्रस्तुतभंगानयनोपायाः संति नचोच्यंत
इति विस्तरभयात्तदर्थिना तु तत एवावधारणायाः १-३-२
तदिदमत्र तात्पर्यं पूर्वानुपूर्वी तावद्भर्मास्तिकायस्य प्रथम-
त्वमेव तदनुक्रमेणाधर्मास्तिकायादीनां द्वितीयादित्वं पश्चा-
नुपूर्वी त्वद्वासमयस्य प्रथमत्वं ३-१-२ पुद्गलास्तिकायादी-
नां तु प्रतिलोमतया द्वितीयादित्वं अनानुपूर्वी त्वनियमेन
कश्चिद्भेगके कस्यचित्प्रथमादित्वत्वं विस्तरण (सेसमि-
त्यादि) २-३-१ निगमनं तदेवमत्र पञ्चे धर्मास्तिकायादीनि
पडपि द्रव्याणि पूर्वानुपूर्वीदित्वेनोदाहृतानि ॥ ६० अनु० ॥

साम्प्रतं त्वेकमेव पुद्गलास्तिकायमुदाहृतमाह—

अह्वा उवनिहिआ दव्वाणुपुर्वी तिवाह प०तं० पुव्वाणुपु-
र्वी पच्छाणुपुर्वी अणानुपुर्वी । से किं तं पुव्वाणुपुर्वी ?
परमाणुपोगले दुपएसिए तिपएसिए जाव दसपएसिए सं-
खिज्जपएसिए असंखिज्जपएसिए अणंतपएसिए सेरां पु-
व्वाणुपुर्वी । से किं तं पच्छाणुपुर्वी ? अणंतपएसिए असं-
खिज्जपएसिए संखिज्जपएसिए जाव दसपएसिए जाव
तिपएसिए दुपएसिए परमाणुपोगले सेतत्तं पच्छाणुपुर्वी
॥ अनु० मू० ॥

अहवेत्यादि ३-२-१ अत्र चौपनिधिक्या द्रव्याणुपूर्व्यां ज्ञातमपि
त्रैविध्यं यत्पुनरुपन्यस्तं तत्प्रकारान्तरभक्षणप्रस्तावादेवेति
सैवत्यं ॥ टी० अनु० ॥

से किं तं अणानुपुर्वी ? एआए चेव एगाइआए एगुत्तरि-
आए अणंतगच्छगयाए सदीए अन्नपन्नव्वासो दुरूव्णो
सेतत्तं अणानुपुर्वी सेतत्तं उवनिहिआ दव्वाणुपुर्वी सेतत्तं जा-
णव्यतिरिक्ता दव्वाणुपुर्वी सेतत्तं नोआमतो दव्वाणुपु-
र्वी ॥ अनु० मू० ॥

अणंतगच्छगताएत्ति । अत्रैकोत्तरवृद्धिमत्संकेधानामनेतत्वाद्-
नन्तानां गच्छः समुदायोऽनन्तगच्छस्तं गता अनन्तगच्छग-
ता तस्यां अत एव भङ्गा अज्ञानन्ता अवसेसा इति शेषः
भावना च सर्वा पूर्वोक्तानुसारतः स्वयमप्यवसेयेति आह
ननु यथैकः पुद्गलास्तिकायो निर्द्वार्यः पुनरपि पूर्वानुपु-
र्व्यादित्वेनोदाहृत एवं शेषा अपि प्रत्येकं किमिति नोदाहि-
यन्ते अत्रोच्यते द्रव्याणां क्रमः परिपाठ्यादिलक्षणः पूर्वानु-
पूर्व्यादिविचार इह प्रकान्तः स च द्रव्यबाहुल्ये सति सम्भ-
वति धर्माधर्माकाशास्तिकायेषु च पुद्गलास्तिकायवच्चा-
स्ति प्रत्येकं द्रव्यबाहुल्यमेकैकद्रव्यत्वासेरां जीवास्तिकाये
त्यनन्तजीवद्रव्यात्मकत्वादास्ति द्रव्यबाहुल्ये केवलं परमा-
णुद्विप्रदेशिकादिद्रव्याणामिव जीवद्रव्याणां पूर्वानुपूर्व्यादि-
न्विनन्वधनः प्रथमपादचात्यादिभावो नास्ति प्रत्येकमसंख्येय-
प्रदेशत्वेन सर्वेषां तुल्यप्रदेशत्वात्परमाणुद्विप्रदेशिकादि-
द्रव्याणां तु विषमप्रदेशिकत्वादिति अस्मात्समयस्यैकत्वा-
देव तदसम्भव इत्यलमतिवर्तिनत तदेवं समर्थिता औपनि-
धिकी द्रव्याणुपूर्व्यां तत्समर्थनं च समर्थिता प्रागुद्दिष्टा
द्विःप्रकाराणि द्रव्याणुपूर्व्यां ततः संचामित्यादि निगमनमिति
द्रव्याणुपूर्व्यां सामाना ॥ ॥ टी० अनु० ॥

(७) अथ प्रागुद्दिष्टायेव क्षेत्रानुपूर्व्यां व्याचिख्यासुगद—

से किं तं खेत्ताणुपुर्वी ? दुविहा पण्णता तं जहा
उवनिहिआ य अणोरणिहिआ य तथ णं ज्ञाता
उवनिहिआ मा टप्ता ॥ अनु० मू० ॥

से किं तं खेत्ताणुपूर्व्यादिति । इह क्षेत्रविषयाणुपूर्व्यां क्षेत्रानुपूर्व्यां
का पुनरित्यमित्यर्थं निर्वचनं क्षेत्रानुपूर्व्यां द्विविधा प्रज्ञाता तद्यथा
औपनिधिकी अनौपनिधिकी च ॥ टी० अनु० ॥

तत्थ णं जा अणोवनिहिआ सा दुविहा पण्णता तं जहा—नेगमव-
वहाराणं संगहस्स य ॥ अनु० मू० ॥

सा नयचकव्यताश्रवणाद् द्विविधा प्रज्ञतां तद्यथा
नैगमव्यवहारयोः संग्रहस्य च सम्प्रतेति शेषः ॥ टी०
॥ अनु० ॥

तत्रैव नैगमव्यवहारसम्प्रतां तावदर्थयितुमाह—

से किं तं नेगमववहाराणं अणोवनिहिआ खेत्ताणुपुर्वी ?
पंचविहा पण्णता अट्ठपयपरूवणया भंगसमुत्तिगणया भं-
गोवदंसणया समोआरे अणुगमे । से किं तं नेगमववहाराणं
अट्ठपयपरूवणया ? तिपएसोगाडे आणुपुर्वी जाव दसप-
सोगाडे आणुपुर्वी संखिज्जपएसोगाडे आणुपुर्वी असंखि-
ज्जपएसोगाडे आणुपुर्वी एगपएसोगाडे अणानुपुर्वी दुप-
सोगाडे अवत्तव्वए तिपएसोगाडा आणुपुर्वीओ जाव दस-
पएसोगाडा आणुपुर्वीओ संखिज्जपएसोगाडा आणुपुर्वीओ
एगपएसोगाडा अणानुपुर्वीओ दुपएसोगाडा अवत्तव्वगाइं
सेतत्तं नेगमववहाराणं अट्ठपयपरूवणया एआणं नेगमववहारा-
णं अट्ठपयपरूवणयाए किं पओअणं नेगमववहाराणं भंगस-
मुत्तिगणया कज्जइ । से किं तं नेगमववहाराणं भंगसमुत्ति-
गणया ? अत्थि आणुपुर्वी अत्थि अणानुपुर्वी अत्थि अ-
वत्तव्वए एवं दव्वाणुपुर्विगमेणं खेत्ताणुपुर्वीए वि ते चेव
च्छव्वीसं भंगा भाणिअव्वा जाव सेतत्तं नेगमववहाराणं भं-
गसमुत्तिगणया एआणं नेगमववहाराणं भंगसमुत्तिगणया
किं पओअणं एआए णं नेगमववहाराणं भंगसमुत्तिगणया
नेगमववहाराणं भंगोवदंसणया कज्जइ । से किं तं नेगमवव-
हाराणं भंगोवदंसणया ? तिपएसोगाडे आणुपुर्वी एगप-
सोगाडे आणानुपुर्वी दुपएसोगाडे अवत्तव्वए तिपएसोगा-
डा आणुपुर्वीओ एगपएसोगाडा आणानुपुर्वीओ दुप-
सोगाडा अवत्तव्वगाइं अह्वा तिपएसोगाडे अ एगपएसो-
गाडे अ आणुपुर्वी अ आणानुपुर्वी अ एवं तहा चेव द-
व्वाणुपुर्विगमेणं छव्वीसं भंगा भाणिअव्वा जाव सेतत्तं ने-
गमववहाराणं भंगोवदंसणया । से किं तं समोआरे ? ने-
गमववहाराणं आणुपुर्विदव्वाइं कहिं समोतरंति किं आणु-
पुर्विदव्वाइं समोतरंति आणानुपुर्विदव्वाइं समोतरंति अ-
वत्तव्वगदव्वाइं समोतरंति आणुपुर्विदव्वाइं समोतरंति
सेतत्तं समोतोरे । से किं तं अनुगमे ? नरावेहे पण्णते तं जहा
सेतपयपरूवणया जाव अप्पा बहुं चेव ? नेगमववहाराणं
आणुपुर्विदव्वाइं किं अत्थि नत्थि णिअमा अत्थि एवं
तिणि वि ॥ अनु० मू० ॥

से किं तमित्यादि । इह व्याख्या यथा द्रव्याणुपूर्व्यां तथैव क-
संख्या विशेषं तु वक्ष्यामस्तत्र (तिपएसोगाडे आणुपुर्वि-
त्ति) त्रिषु नभःप्रदेशेष्ववगाढः स्थितः त्रिप्रदेशेष्ववगाढ-
स्वयणुकादिकोऽनन्ताणुकपर्यन्तो द्रव्यस्कन्ध एवानुपूर्व्यः ।
ननु यदि द्रव्यस्कन्ध एवानुपूर्व्यः कथं तर्हि तस्य क्षेत्रानुपूर्व्य-
त्वं सत्यं किन्तु क्षेत्रप्रदेशत्रयावगाहपर्यायविशिष्टोऽसौ द्र-

व्यस्कन्धो गृहीतो नाविशिष्टस्ततोऽत्र क्षेत्रानुपूर्व्याधिकारात् क्षेत्रावगाहपर्यायस्य प्राधान्यात्सोऽपि क्षेत्रानुपूर्व्येति न-
दोषः प्रदेशत्रयलक्षणस्य क्षेत्रस्यैवात्र मुख्यक्षेत्रानुपूर्वी-
त्वं तदधिकारादेव किन्तु तदवगाढं द्रव्यमपि तत्पर्याय-
स्य प्राधान्येन चिद्विस्तृत्वात् क्षेत्रानुपूर्व्यत्वेन न विरुध्य-
त इति भावः । यद्येवं तर्हि मुख्यक्षेत्रं परित्यज्य न किमिति तद-
वगाढद्रव्यस्यानुपूर्व्यादिभावश्चिन्त्यते उच्यते (सन्तपयप-
रुचणेत्यादि । वक्ष्यमाणवदुत्तराविचारविषयत्वेन द्रव्यस्य
शिष्यमतिव्युत्पादनाद्यत्वात् क्षेत्रस्य तु नित्यत्वेन सदाव-
स्थितमात्रत्वाच्चलत्वाच्च प्रायो वक्ष्यमाणविचारस्य सु-
प्रतीतत्वेन तथाविधशिष्यमतिव्युत्पत्तिविषयत्वादेवमन्यद-
पि कारणमभ्यूहमित्यलं विस्तरेण । एवं चतुःप्रदेशावगा-
ढादिष्वपि भावना कार्या संख्यातप्रदेशावगाढादिष्वपि
भावना कार्या यावदसङ्ख्यातप्रदेशावगाढादिष्वपि भावना
कार्या यावदसंख्यातप्रदेशावगाढोऽसंख्याताऽऽणुकोऽन्तानाणुको
वा द्रव्यस्कन्धो भवेत्तयोः यतः पुनर्द्वयस्याख्यमवगाहमित्यं
जगद्गुरुवः प्रतिपादयन्ति परमाणुराकाशस्यैकास्मिन्नेव प्र-
देशेऽवगाहते द्विप्रदेशिकादयोऽसंख्यातप्रदेशिकांतास्तु स्क-
न्धाः प्रत्येकं जघन्यत एकस्मिन्नाकाशप्रदेशेऽवगाहन्ते
उत्कृष्टस्तु यावत्स्कन्धे यावन्तः परमाणौ भवन्ति
स तावत् तस्यैव नमः प्रदेशेष्ववगाहते अनन्तानाणुकस्कन्ध-
स्तु जघन्यतस्तथैव उत्कृष्टतस्त्वसंख्येष्ववगाहते नानन्ते-
षु लोकाकाशस्यैवासंख्येयप्रदेशात्वात् । लोकाकाशे च द्र-
व्यस्यावगाहादित्यलं प्रसङ्गः । प्रकृतमुच्यते तत्रानुपूर्व्याप्र-
तिपत्तत्वादनानुपूर्व्यादिवस्वरूपमाह—(एगपपसंगाढं अणानु-
पूर्व्यंति) एकस्मिन्नमःप्रदेशेऽवगाढः स्थित एकप्रदेशेऽवगा-
ढः परमाणुसंवातस्कन्धसङ्घातश्च क्षेत्रतोऽनानुपूर्व्याति मन्त-
व्यः (दुष्पपसावगाढे अवसत्त्वपति) प्रदेशद्वयेऽवगाढौ
द्विप्रदेशिकादिस्कन्धः क्षेत्रतोऽवकव्यकं शेषो बहुवचन-
निर्देशादिको ग्रंथो यथाधस्ताद्व्यानुपूर्व्या व्याख्यातस्त-
थेहापि तदुक्तानुसारतो व्याख्येयः ॥ टी० अ० ॥

नेगमववहाराण आनुपूर्व्विद्वद्वाइं किं संखिज्जाइं असंखि-
ज्जाइं अणताइं नो संखिज्जाइं असंखिज्जाइं दोणि वि नेगमव-
वहाराण आनुपूर्व्विद्वद्वाइं अणताइं नो संखिज्जाइं असंखि-
ज्जाइं नो अणताइं एवं तिणि वि ॥ अनु० मू० ॥

द्रव्यप्रमाणद्वारे “नेगमववहाराण आनुपूर्व्विद्वद्वाइं किं सं-
खेज्जाइं” इत्यादिप्रश्नः अत्रोत्तरं नो संखेज्जइमित्यादि
व्यादिप्रदेशविभागावगाढानि द्रव्याणि क्षेत्र आनुपूर्व्वत्वेन
निर्दिष्टानि व्यादिप्रदेशविभागाश्च सङ्ख्यातप्रदेशात्मके लो-
केऽसङ्ख्याता भवन्ति अतो द्रव्यतया बहूनामपि क्षेत्राव-
गाहमपेक्ष्य तुल्यप्रदेशावगाढानामेकत्वात् क्षेत्रानुपूर्व्या-
मसङ्ख्यातान्येवानुपूर्व्याद्रव्यानि भवन्तीति भावः । एकमे-
कप्रदेशावगाढं बह्वपि द्रव्यं क्षेत्रत एकैवानुपूर्व्यास्तु-
त्वात् । लोके च प्रदेशा अमन्यता भवन्त्यस्तुतुल्यसङ्ख्या-
त्वादनानुपूर्व्याद्रव्यान्त्यसङ्ख्यातानि एवं प्रदेशेऽव-
ह्वपि द्रव्यं क्षेत्रत एकमेवावकव्यकुमुक्तं द्विप्रदेशात्मका-
श्च विभागा लोकेऽसङ्ख्याता भवन्त्यतस्तानुप्यसंख्येया-
नीति ॥ टी० अ० ॥

नेगमववहाराण आनुपूर्व्विद्वद्वाइं लोगस किं संखिज्जइ-

भागे होज्जा असंखिज्जइभागे होज्जा जाय संखलोए होज्जा
एगं दव्वं पडुच्च संखिज्जइभागे वा होज्जा असंखिज्जइभागे
वा होज्जा संखेज्जेसु असंखेज्जेसु भागेसु वा होज्जा देसु-
णालोए वा होज्जा नाणादव्वाइं पडुच्च निअया संखलोए
होज्जा नेगमववहाराण अणानुपूर्व्विद्वद्वाइं पुच्छा एगं दव्वं
पडुच्च नो संखिज्जइभागे होज्जा असंखिज्जइभागे होज्जा नो
संखेज्जेसु नो असंखेज्जेसु नो संखलोगे होज्जा नाणादव्वाइं
पडुच्च निअया संखलोए होज्जा एवं अवत्तगदव्वाणि वि
भाणिअव्वाणि ॥ अनु० मू० ॥

क्षेत्रद्वारे निर्वचनसूत्रे (एगं दव्वं पडुच्च लोगस संखे-
ज्जइभागे वा होज्जेत्यादि) इह स्कन्धद्रव्याणां विचित्र-
रूपत्वात् कश्चित् स्कन्धो लोकस्य संख्येयं भागमवगा-
ह्य तिष्ठत्यन्यस्त्वसंख्येयं अन्यस्तु संख्येयं तद्वद्भागावगा-
ह्य वसन्ते अन्यस्त्वसंख्येयान् इत्यतस्तत्स्कन्धद्रव्यापेक्षया
सङ्ख्यातेयादिभागावर्तित्वं भावनीयं विशिष्टक्षेत्रावगाहो २०००
पल्लितानां स्कन्धद्रव्याणामेव क्षेत्रानुपूर्व्वत्वेनोक्तत्वादिति
भावः (देसुणो वा लोए होज्जाति) देशो नो वा लोके आ-
नुपूर्व्याद्रव्यं भवेदित्यत्राह—नन्वाचिसमहास्कन्धस्य सर्व-
लोकव्यापकत्वं पूर्वमुक्तं तस्य च समस्तलोकप्रवर्त्यसंख्ये-
यप्रदेशालक्षणायां क्षेत्रानुपूर्व्यामवगाढत्वात्परिपूर्णत्वापि-
क्षेत्रानुपूर्व्वत्वं न किंचिद्विरुध्यते तदपेक्षं क्षेत्रतोऽप्यानुपूर्व्याद्र-
व्यं सर्वलोकव्यापि प्राप्यते किमिति देशेनलोकव्यापि-
ता प्रोच्यते सत्यं किन्तु लोकोऽप्यमानुपूर्व्यानानुपूर्व्यवत्क-
व्यकद्रव्यः सर्वदैवा शून्यो दृष्टव्य इति समयस्थितिः । यदि-
क्षात्रानुपूर्व्याः सर्वलोकव्यापिता निर्दिश्यते तदाऽना-
नुपूर्व्यवत्कव्यकद्रव्याणां निरवकाशतया भावप्रतीतत्वे-
न ततो महास्कन्धपूरितेऽपि लोके जघन्यतोऽप्येकः प्रदे-
शोऽनानुपूर्व्याविषयत्वेन प्रदेशद्वयं चाऽवकव्यकविषयत्वे-
न विवक्ष्यते आनुपूर्व्याद्रव्यस्य तत्र सत्त्वव्यप्राधान्यविव-
क्षादानुपूर्व्यवत्कव्यकयोः प्राधान्यविवक्षणादिति भावः
ततोऽनेन प्रदेशत्रयलक्षणेन देशेन हीनोत्रलोके प्रतिपा-
दित इत्यदोषः । उक्तं च पूर्वमुक्तिभिः । महस्कन्धा पुणैव
घत्त्वव्यागाणुपूर्व्विद्वद्वाइं । जदेसोगाढां तदेसंखे स लो-
गुणो, ॥ ननु यद्येवं तर्हि द्रव्यानुपूर्व्यामपि सर्वलोकव्या-
पित्वमानुपूर्व्याद्रव्यस्य यदुक्तं तदसङ्गतं प्रान्तोत्पानानु-
पूर्व्यवत्कव्यकद्रव्याणामनवकाशत्वेन तत्राप्यभावप्रतीति-
प्रसंगात् सर्वकालं तेषामप्यवस्थिति प्रतिपादनाजैतदेवं
यतो द्रव्यानुपूर्व्या द्रव्याणामेवानुपूर्व्यादिभाव उक्तो न क्षेत्र-
स्य तस्य तत्रानधिकृतत्वाद् द्रव्याणां चानुपूर्व्यादौ परस्पर-
विभ्रान्तामप्येकापि क्षेत्रेऽवस्थानं न किंचिद्विरुध्यते ।
एकापवर्तकतर्गतानेकप्रदीपप्रभावस्थानदृष्टान्तादिसिद्धत्वा-
दतो न तत्र कस्याप्यनवकाशोऽत्र तु द्रव्याणामौपचारिक
एवानुपूर्व्यादिभाषो मुख्यस्तु क्षेत्रस्यैव क्षेत्रानुपूर्व्याधिका-
रात्ततो यदि लोकप्रदेशाः सामस्येनैवानुपूर्व्या क्रौडीकृताः
स्तुस्तदा किमन्यद्वानुपूर्व्यवत्कव्यकतया प्रतिपद्यते यस्त्व-
हैवाकाशप्रदेशेष्वानुपूर्व्यास्तेष्वेवतरयोरपि सन्नाभावः कथ-
यिष्यते स द्रव्यावगाहभेदेन क्षेत्रभेदस्य विवक्षणादिति ।
तस्माद्वानुपूर्व्यवत्कव्यकविषयप्रदेशत्रयलक्षणं देशेन

लोकस्थोन्नता विवक्षितेति । अथवा आनुपूर्वीद्रव्यस्य स्वाव-
यवपदेशाः कल्पन्ते यथा पुरुषस्यांगुल्यादयस्ततश्च विव-
क्षिते किस्मिन्देशे देशितः स उद्भवो विवक्ष्यते तथा
पुरुषस्यैवांगुलीदेशे देशस्यैव तत्र प्राधान्येन विवक्षितत्वा-
दिति भावः । न च वक्तव्यं देशिनो देशोनः कश्चिद्भिन्नो
दृश्यते एकान्ताभेदे देशमात्रस्य चाभावाप्रसंगात् ततश्च
समस्तलोकक्षेत्रावगाहपर्यायस्य प्राधान्याश्रयाद्वाचाचित्त-
महत्त्वैकस्यानुपूर्वीत्वेऽपि देशो एव लोकः स्वकीयैक-
स्मिन्देशे न तस्याभावविवक्षणात् किमिदं श्रानुपूर्व्यात्तद्देशो
इतरयोरवकाशः सिद्धो भवतीति भावः । न च देशदेशि-
भावः कल्पनामात्रं सम्मत्यादिन्यायानिर्दिष्टयुक्तिसिद्ध-
त्वादित्यलं प्रसंगतः । (नाणा द्रव्यादिभित्यादि) इत्यादिप्र-
देशावगाहद्रव्यभेदतो अत्रानुपूर्वीणां नानात्वं तैश्च इया-
दिप्रदेशावगाहे द्रव्यभेदे सर्वोऽपि लोको व्याप्त इति
भावः । अत्रानुपूर्वीचिन्तायामेकद्रव्यं प्रतीत्य लोकस्या-
संख्येयभागवत्तत्त्वमेव एकप्रदेशावगाहस्यैवानुपूर्वीत्वेन प्र-
तिपादनादेकप्रदेशस्य च लोकासंख्येयभागवत्तत्त्वादिति ।
(नाणाद्रव्यादौ पटुच्च निभमा सखलो ए होज्जति) एकै-
कप्रदेशावगाहैरपि द्रव्यभेदेः समस्तलोकव्याप्तेरिति एवं
(अव्यक्तव्यगद्रव्याणिचित्ति) अव्यक्तव्यकद्रव्यमप्येकं लो-
कासंख्येयभाग एव वर्तते द्विप्रदेशावगाहा वा वक्तव्य-
कत्वेनाभिधानात् प्रदेशद्वयस्य वा लोकासंख्येयभागवत्ति-
त्वादिति तथा प्रत्येकं द्विप्रदेशावगाहैरपि द्रव्यभेदेः सम-
स्तलोकव्याप्तेन नानाद्रव्यापामात्राणि सर्वलोकव्यापित्वम-
वसेयमिति । अत्राह नन्वातुपूर्व्यादिद्रव्याणि त्रीण्यपि सर्व-
लोकव्यापीनित्युक्तानि ततश्च येष्वेवाकाशप्रदेशेष्वानुपु-
र्वात्तेष्वेतरयोरपि सद्भावः प्रतिपादितो भवति कथंचि-
त्परस्परविषयं भिन्नविषयं व्यपदेशव्यवसंभक्तस्यावोच्यते इह
इत्यादिप्रदेशावगाहात् द्रव्यादिप्रमेतावेकप्रदेशावगाहे
ताभ्यां च भिन्नं द्विप्रदेशावगाहं ततश्चाधियस्यावगाहक-
द्रव्यस्य भेदाधारस्याव्यवगाहस्य भेदः स्यादेव तथा च
व्यपदेशाभेदो युक्त एव अनन्तधर्माध्यासिते च वस्तुनि
तरात्सहकारिसिद्धिधानात्तद्धर्माभिध्यकं दृश्यते एव समकाल-
व्यपदेशो भेदो यथा खड्गकुन्तकवचादियुक्ते देवदत्ते
खड्गो कुन्तो कवचीत्यादिरिति । इह क्वचिच्चक्रान्तरं (अ-
णारगुपुटिवद्वाइ अत्यन्तव्यगद्रव्याणि जहैव हिट्ठेति)
देशवद् दृश्यते तत्र हेट्ठेति यथाऽथस्तात् द्रव्यानुपूर्व्या-
मनयोः क्षेत्रमुक्तं तथात्रापि ज्ञातव्यमित्यर्थस्तच्च व्या-
ख्यातमेवेत्यमन्यत्रापि यथासंभवं वचनान्तरमवगन्तव्य-
मिति । गते क्षेत्रद्वारे ॥ टी० अनु० ॥

पेगमववहारणं आणुपुर्वीद्रव्याइं लोमसं किं
संखेज्जभागे फुमइ असंखिज्जतिभागे फुमंति संखि-
ज्जे भागे फुमंति जाव सखलोगं फुमंति एणं द्रव्यं पटुच्च
संखिज्जभागे वा फुमइ संखिज्जभागे असंखि-
ज्जभागे संखेज्जे भागे वा असंखेज्जे भागे देमूणं वा
लोगं फुमइ नाणाद्रव्याइं पटुच्च णिभमा सखलोगं फु-
मंति अणारगुपुर्वीद्रव्याइं अवतज्जगद्रव्याइं च जहावेत्तं न-
वरं फुमणा भणिअवा ॥ अनु० मू० ॥

स्पर्शानाद्वारमपि चेत्यमेव निखिलं भायनीयं नवरमत्र कस्या-
चिद्वाचनार्थमभिप्रायणानुपूर्व्याभिकद्रव्यस्य संख्येयभागादा-
रभ्य यावद्देशनलोकस्पर्शाना भवतीति ज्ञायते अन्यस्या-
स्त्वभिप्रायेण असंख्येयभागादारभ्य यावत्सम्पूर्णलोकस्पर्श-
नास्यादित्यवसीयते एतच्च द्वयमपि बुध्यते एव यतो यदि
मुख्यतया क्षेत्रप्रदेशानामानुपूर्वीत्वमेगीक्रियते तदा अ-
नानुपूर्व्यवक्तव्यकार्योत्तरवकाशताप्रसंगात्पूर्वच देशनलोकस्य
वाच्योऽप्यानुपूर्वीरूपे क्षेत्रे अवगाहत्वादचित्तमहारकस्थ-
स्यैवानुपूर्वीत्वम नहि द्रव्यानुपूर्वीयमात्राणि संपूर्णता लो-
कस्यावाच्येति नचात्रानुपूर्व्यसकलस्यापि लोकस्य स्पृष्ट-
त्वादितरयोरवकाशाभाव इति वक्तव्यम् । एकैकप्रदेशरूपे
द्विप्रदेशरूपे च क्षेत्रेऽवगाहानां प्रत्येकमसंख्येयानां द्रव्य-
भेदानां सद्भावतस्तयोरपि प्रत्येकमसंख्येयभेदे यो लोकः
सद्भावाद द्रव्यावगाहभेदेन च क्षेत्रभेदस्यैव विवक्षितत्वादिति
भावः बृहद्बहुश्रुतश्चायमपि पक्षोल्लङ्घ्यते तत्रैव तु केवलिनो
विदन्ति क्षेत्रस्पर्शनयोस्तु विशेषः प्राप्तिर्दर्शित एवेति । गते
स्पर्शानाद्वारम् ॥ टी० अनु० ॥

पेगमववहारणं आणुपुर्वीद्रव्याइं कालओ केवखिं हेइ
एवं तिण्णि वि एणं द्रव्यं पटुच्च जहन्नेणं एणं समयं उक्को
सेणं असंखेज्जं कालं नाणाद्रव्याइं पटुच्च निभमा सख-
ल्ला ॥ अनु० मू० ॥

अथ कालद्वारं तत्रावगाहपर्यायस्य प्राधान्यविवक्षाया इत्यादि-
प्रदेशावगाहद्रव्याणांमेवानुपूर्व्यादिभावः पूर्वमुक्तोऽतस्तेषा-
मेवावगाहस्थितिकालं चितयन्नाह-एणं द्रव्यं पटुच्चेत्यादि ।
अत्र भावना इह प्रदेशावगाहस्य वा एकप्रदेशावगाहस्य
वा द्रव्यस्य परिणामवैचित्र्यात्प्रदेशावगाहस्यैवानुपूर्व्या-
नुपूर्व्याव्यपदेशः संजातः समयं चैकं तद्भावमनुभूय पुनस्त-
थैव द्विप्रदेशावगाहमेकप्रदेशावगाहं वा तद् द्रव्यं संजात-
मित्यानुपूर्व्यो समयो जघन्याऽवगाहस्थितिः यदा तु तदेव
द्रव्यमसंख्येयं कालं तद्भावमनुभूय पुनस्तथैव द्विप्रदेशा-
वगाहमेकप्रदेशावगाहं वा जायते तदा उत्कृष्टतया असंख्ये-
योऽवगाहस्थितिकालः सिध्यति अनन्तस्तु न भवति वि-
वक्षितैकद्रव्यस्यैकावगाहनात्कृतताप्यसंख्यातकालमेवास्था-
नादिति नानाद्रव्याणि तु सर्वाद्धा सर्वकालमेवावस्थाना-
दिति सर्वकालमेव भवन्ति इत्यादिप्रदेशावगाहद्रव्यभेदानां
सदेवऽस्थानादिति एवं यदा समयमेकं किंचिद् द्रव्यमेक-
स्मिन् प्रदेशावगाहे स्थित्वा ततो द्विचादिप्रदेशावगाहं भव-
ति तदा नानुपूर्व्याः समयो जघन्यावगाहस्थितिः यदा तु
तदेवास्थायते काले तद्रूपेण स्थित्वा ततो द्विचादिप्रदेशा-
वगाहे भवति तदात्कृतोऽसंख्येयावगाहस्थितिकालः नाना-
द्रव्याणि तु सर्वकालमेकैकप्रदेशावगाहद्रव्यभेदानां सर्व-
दाभावात् स्थितिः । अव्यक्तव्यकस्य तु द्विप्रदेशावगाहस्य
समयाद्द्रव्यमेकस्मिन्स्यादिपु वा प्रदेशेऽवगाहप्रतिपत्तौ ज-
घन्यासमयोऽवगाहस्थितिः असंख्येयकालादुर्ध्वं द्विप्रदे-
शावगाहं परित्यजत उत्कृष्टतोऽसंख्येयोऽवगाहस्थितिकालः
सिध्यति नानाद्रव्याणि तु सर्वकालं द्विप्रदेशावगाहद्रव्य-
भेदानां सदेव भावादित्येवं समानवक्तव्यत्वादितिर्दिशति
एवं द्वापणं विन्ति ॥ टी० अनु० ॥

इदानीमन्तरद्वारम्—

गेगमववहारार्ण आणुपुत्रिद्वान् अंतरं कालो केवचिरे
होइ तिण्णि पि एणं दव्वं पडुच्च जहण्णेणं एक्कं समयं उक्को-
सेणं असंखेज्जं कालं नाणादव्वाइं पडुच्च नत्थि अंतरं ॥
॥ अनु० मू० ॥

जहण्णेणं एणं समयेत्ति । अत्र भावना इह यदा व्यादिप्रदे-
शावगाढं किमप्यानुपूर्वाद्रव्यं समयमेकं तस्माद्विवक्षितक्षे-
त्रादप्यत्रावगाहं प्रतिपद्य पुनरपि केवलमन्यद् द्रव्यसंयुक्तं
वा तेष्वेव विवक्षितव्याघाकाशप्रदेशेष्ववगाहते । तदेका-
नुपूर्वाद्रव्यस्य समये ज्ञघन्यान्तरकालः प्राप्यते ॥

(उक्कोसिणं असंखेज्जं कालंति) तदेव यदाऽन्येषु क्षेत्रप्रदेश-
श्च संख्येयं कालं परिभ्रम्य केवलमन्यद् द्रव्यसंयुक्तं समागत्य
पुनरपि तेष्वेव विवक्षितव्याघाकाशप्रदेशेष्ववगाहते त-
दोत्कृष्टतोऽसंख्येयोत्तरकालः प्राप्यते न पुनर्द्रव्यानुपूर्व्या-
मिधानन्तो यतो द्रव्यानुपूर्व्या विवक्षितादन्ये द्रव्यविशेषा
अनन्ता प्राप्यंते तैश्च सह क्रमेण संयोगो उक्तोऽनन्तः ।
कालः । अत्र तु विवक्षितावगाहक्षेत्रादप्यन्तेक्षेत्रमसंख्येयमेव
प्रतिस्थानं चावगाहनामाश्रित्य संयोगस्थितिरत्राप्यसंख्ये-
यकालश्च । ततश्चासंख्येये क्षेत्रे कालपरिभ्रमता द्रव्येण पुन-
रपि केवलान्यसंयुक्तेन वाऽसंख्येयकालात्तेष्वेव नभःप्र-
देशेष्ववगात्यावगाहनीयं न च वक्तव्यमसंख्येयेऽपि क्षेत्रे
पुनः पुनः तत्रैव परिभ्रमणो कस्मादनन्तोऽपि कालो नो-
च्यत इति यत् इहासंख्येयक्षेत्रे असंख्येयकालमेवान्यत्र
तेन पर्यटितव्यम् तत ऊर्ध्वं पुनस्तस्मिन्नेव विवक्षितक्षेत्रे
नियमादवगाहनीयं वस्तुस्थितित्वभाषादिति तावदेकीयं
व्याख्यानामादित्तं अन्ये तु व्याचक्षते यस्मात् व्यादिप्रदेशल-
क्षणाद्विवक्षितक्षेत्राच्चदानुपूर्वाद्रव्यमन्यत्र गतं तस्य क्षेत्र-
स्य स्वभावादेषासंख्येयकालादूर्ध्वं तेनैवानुपूर्वाद्रव्येण व-
र्णगन्धरसस्पर्शसंख्यादिधर्मैः सर्वथा नुत्प्रेनान्येन वा तथा-
विबेन संयोगे सति नियमात्तथाभूताधारात्तत्पक्षेत्तरसं-
ख्येय एवांतरकाल इति तत्त्वं तु केवलिनो विदितं गम्भीर-
त्वात् सूत्रप्रवृत्तेरिति (नाणादव्वाइत्यादि) व्यादिप्रदे-
शावगाढानुपूर्वाद्रव्याणि युगपत्सर्वोपर्यपि तद्भावं विहाय
पुनस्तत्रैव जायन्त इति कदाचिदपि संभवत्यसंख्येयानां
तेषां सर्वदेवोत्कृष्टादिति भावः । अनानुपूर्व्यवक्तव्यकद्रव्ये-
ष्वप्यसंविधानैकद्रव्याश्रया अन्तरकालवक्तव्यता केवल-
मानुपूर्वाद्रव्यस्यैकप्रदेशावगाढस्यावक्तव्यकद्रव्यस्य तु
द्विप्रदेशावगाढस्य पुनस्तथाभवने उत्तरकालश्चित्नीयः
शेषा तु व्याख्याद्वयभावना सर्वापि तथैवेति । उक्तमन्तरद्वा-
रम् ॥ टी० अनु० ॥

साम्प्रतं भागद्वारमुच्यते

गेगमववहारार्ण आणुपुत्रिद्वान् सैसद्वान् कति भागे
होञ्जा तिणि वि जहा दव्वाणुपुत्रिण ॥ अनु० मू० ॥

तत्र च यथा द्रव्यानुपूर्व्या तथा चाप्यानुपूर्वाद्रव्याणि अ-
नानुपूर्व्यवक्तव्यकलक्षणैः शेषद्रव्येष्वोऽसंख्येयभागैरधि-
कानि शेषद्रव्याणि तु गेगमसंख्येयभागैर्वर्तन्त इति । अ-
त्राह-ननु व्यादिप्रदेशावगाढानि द्रव्याणानुपूर्व्यानि एकैक-
प्रदेशावगाढान्यनानुपूर्व्यानि ह्यत्रादिप्रदेशावगाढान्यवक्त-
व्यकानि तस्मात् प्रतिज्ञातं एतानि चानुपूर्व्यादीनि सखे-

स्मिन्नपि लोके सन्त्यतो युक्ता विचार्यमाणान्यानुपूर्वाद्र-
व्याण्येव स्तोकानि ज्ञायंते तथाहस्तत्कल्पनया किल-
लोके त्रिशतप्रदेशास्तत्र चानानुपूर्वाद्रव्याणि त्रिशदेव अ-
वक्तव्यकानि तु पंचदश आनुपूर्वाद्रव्याणि तु यदि सर्व-
स्तोकतया त्रिप्रदेशनिष्पन्नानि गण्यंते तथापि दशैव भ-
वन्तीति शेषेभ्यःस्तोकान्येव प्राप्नुवन्ति कथमसंख्येयगुणा-
नि स्फुरिति ? अत्रोच्यते-एकस्मिन्नानुपूर्वाद्रव्ये ये नभः-
प्रदेशाः उपयुज्यन्ते ते यद्यन्यस्मिन्नपि तो युज्यंते तदा
स्यादेवं च नास्ति यत एकस्मिन्नपि प्रदेशत्रयनिष्पन्ने
आनुपूर्वाद्रव्ये यत्र ये प्रदेशास्त एवान्यारूपतयावगाढेना-
धेया द्रव्येणाकान्ताः सन्तः प्रत्येकमनेकेषु त्रिकसंयोगेषु
गण्यंते प्रतिसंयोगमाधेयद्रव्यस्य भेदात्तद्वेदे चाधारभे-
दादिति भावः । एवमन्यान्यपि चतुःप्रदेशावगाढाद्याधेया-
नाध्यासितत्वात् एवानेकेषु चतुष्कसंयोगवर्तकेषु पंचक-
संयोगेषु यावदनेकेष्वसंख्येयकसंयोगेषु प्रत्येकमुपयुज्यन्ते एवं
चतुरादिप्रदेशनिष्पन्नेष्वप्यानुपूर्वाद्रव्येषु ये चतुरादयः प्र-
देशास्तेषामप्यन्यान्यसंयोगिता भावनीया । तस्मादसंख्ये-
यप्रदेशात्मकेष्ववस्थित्या व्यवहिते लोके यावन्तस्त्रिकसं-
योगादयोऽसंख्येयकसंयोगपर्यन्ताः संयोगा जायन्ते ताव-
न्त्यानुपूर्वाद्रव्याणि भवन्ति प्रतिसंयोगमाधेयद्रव्यस्य भेदे-
नावस्थितिसद्भावादाधेयभेदे चाधारभेदात्तत्रैव प्रदेशा ये-
नैव स्वरूपैकैकस्मिन्नाधेय उपयुज्यंते तेनैव स्वरूपेणा-
धेयान्तरेऽपि आधेयैकताप्रसंगेकैकस्मिन्नाधारस्वरूपे तद-
वगाहाधुपगमाद्य एतत्स्वरूपवक्तव्यत्वाद् व्यादिसंयोगानां लोके
बहुत्वादानुपूर्वाणां बहुवं भावनीयम् । अवक्तव्यकानि तु
स्तोकानि द्विकसंयोगानां तत्रस्तोकत्वादानुपूर्वाणि स्तोक
एव लोकाप्रदेशसंख्यामात्रत्वाद्वा सुवप्रतिपत्त्यर्थं लोके
किल पंचाकाशप्रदेशाः कल्पन्ते तद्यथा अत्रानुपूर्व्य-
स्तावत्पंचैव प्रतीताः अवक्तव्यकानि त्वष्टौ द्विकसंयोगा-
नामिहाष्टानामेव संभवादानुपूर्वास्तु षोडश भवन्ति दशानां
त्रिकयोगानां पंचानां चतुष्कयोगानामेकस्य तु पंचकयो-
गस्यैव लोकादश त्रिकयोगाः कथमिह लभ्यन्ते इति चे-
दुच्यते षड्भाववत् मध्यव्यवस्थापितेन सह लभ्यन्ते च-
त्वारस्तु त्रिकयोगादिव्यवस्थापितेश्रुतिभिरैव केवलैरिति
चतुष्कयोगानां चत्वारो मध्यव्यवस्थितेन सह लभ्यन्ते
एकस्तु तन्निर्णयैर्दिग्व्यवस्थितैरेवेति सर्वे पंचपंचकयो-
गस्तु प्रतीते एवेति तदेवं प्रदेशपंचकप्रस्तारेऽप्यानुपूर्वाणां
बाहुल्यं दृश्यते अत एतदनुसारेण सद्भावतोऽसंख्येयप्र-
देशात्मके लोकेऽनानुपूर्वाद्रव्याणां शेषेभ्योऽसंख्यातगुण-
त्वं भावनीयमित्यलं विस्तरेण । उक्तं भागद्वारम् ॥ टी० अनु०
साम्प्रतं भावद्वारमाह-

गेगमववहारार्ण आणुपुत्रिद्वान् कतरंमि भावे होञ्जा
तिणि वि णिअमा सादिपारिणामिण भावे होञ्जा ॥
॥ अनु० मू० ॥

तत्र च द्रव्याणां व्यादिप्रदेशावगाहपरिणामस्य एकप्रदे-
शावगाहपरिणामस्य द्विप्रदेशावगाहपरिणामस्य च सादि-
पारिणामिकत्वात् त्रयाणामपि सादिपारिणामिकभाववर्तित्वं
भावनीयमिति ॥ टी० अनु० ॥

एएसिणं गेगमववहारार्ण आणुपुत्रिद्वान् अणानुपुत्रि-

द्व्याणं अवत्तगद्व्याण य दव्वह्याए पए सट्ठयाए कतरं
२ हितो अप्पा वा तुल्ला वा विसेसाहिआ वा जहा द्व्या-
नुपुर्वीए तहा भाणिअव्वं नवरं अणंतगं नत्थि सेत्तं अनु-
गमो सेत्तं णेममववहारणं अणोवणिहिआ खेत्तानुपुर्वी ॥
॥ अनु० मू० ॥

अल्पवहुत्वद्वारे इह द्रव्यगणनं द्रव्यार्थता प्रदेशगणनं प्रदे-
शार्थता उभयगणनं तृतीयार्थता तत्रानुपूर्व्यां विशिष्टद्रव्या-
वगाहोपलक्षिता स्यादिति नमः प्रदेशसमुदायास्तावद् द्रव्या-
णि । समुदायारंभकास्तु प्रदेशाः अनानुपूर्व्यां त्वेकैकप्रदेशा-
वगाहद्रव्योपलक्षिताः सकलनमः प्रदेशाः प्रत्येकं द्रव्याणि
प्रदेशास्तु न संभवति एकैकप्रदेशद्रव्यं प्रदेशान्तरयोगादव-
कव्यकेषु तु यावन्तो लोके द्विकयाणां भवति तावन्तस्ते
प्रत्येकं द्रव्याणि तदारंभकास्तु प्रदेशा इति । शेषा एव व्या-
ख्या द्रव्यानुपूर्वीवत्कसंस्थेति (नवरं स्ववृत्त्यो वा नेगमववहा-
रणं अवत्तगद्व्याइमित्यादि) अत्राह ननु यदा पूर्वोक्तयु-
क्तया एकैको नमः प्रदेशोऽनेकेषु द्विसंयोगेषूपयुज्यते तदा
अनानुपूर्वीद्रव्येभ्यो वक्तव्यकद्रव्याणामेव बाहुल्यमवगम्यते
यतः पूर्वोक्तयामपि पंचप्रदेशनमः कल्पनायामवक्तव्यकद्रव्या-
णामेवाष्टसंख्योपेतानां पंचसंख्येभ्योऽनानुपूर्वीद्रव्येभ्यो बाहु-
ल्यं हृष्टं तत्कथमत्र व्यत्ययः प्रतिपाद्यते । सत्यमस्त्वैतत् केवलं
लोकमध्ये लोकपर्यंतवर्ति निष्कुटगतास्तु ये कंटकारुतयो वि-
श्रेयसा निर्गता एकाकिनः प्रदेशास्ते विश्रेणिव्यवस्थितत्वा-
दवक्तव्यकत्वायोग्या इत्यनानुपूर्वीसंख्यायामेवांतर्भवन्त्यतो
लोकमध्यगतं निष्कुटगतां च प्रस्तुतद्रव्यसंख्यां मीलयित्वा
यदा केवली चिन्तयति तदा वक्तव्यकद्रव्याण्येव स्तोक्तान्यना-
नुपूर्वीद्रव्याणि तु तेभ्यो विशेषाधिकतां प्रतिपद्यन्ते अत्र नि-
ष्कुटस्थापना अत्र विश्रेणिपलक्षितौ द्वौ अवक्तव्यकायोग्यौ
हृष्टव्यावित्येवंभूताश्च किलामि सर्वलोकपर्यन्तेषु बहवः स-
न्त्यनानुपूर्वीणां बाहुल्यमित्यलं विस्तरेण । आनुपूर्वीद्रव्या-
णां तु तेभ्योऽसंख्यातगुणत्वं भावितमेव शेषं द्रव्यानुपूर्व्यनु-
सारेण भावनीयं नवरमुभयार्थताविचारं आनुपूर्वीद्रव्याणि
स्वद्रव्येभ्यः प्रदेशार्थतयाऽसंख्येयगुणानि कथमेकैकस्य ज्या-
द्विभिरसंख्येयान्तेन नमः प्रदेशैरारभ्यत्वान्नमः प्रदेशानां च स-
मुद्विहितानामप्यसंख्येतत्वादिति सत्तमित्यादि निगमनद्वयं
उक्ता नैगमव्यवहारनयमतेन अनौपनिधिकीं क्षेत्रानुपूर्वीं
॥ शी० अनु० ॥

अथ तामेव संग्रहमतेन विभक्तिपुराह—

मे किं तं संग्रहस्य अणोवणिहिआ खेत्तानुपुर्वी पंचविहा
पण्णत्ता तं जहा—अष्टपयपरूवणया भंगसमुक्तिगणया भं-
गोवर्दंसणया समोतारे अणुगमे । से किं तं संग्रहस्य अष्टपयपरू-
वणया २ तिपएसोगादे आणुपुर्वी चतुप्पएसोगादे आणुपु-
र्वी जाव दसपएसोगादे आणुपुर्वीए संविज्जपएसोगादे
अणुपुर्वी असंविज्जपएसोगादे आणुपुर्वी एगपएसोगादे
अणानुपुर्वी दुपएसोगादे अवत्तवए सत्तं संग्रहस्य अष्टप-
यपरूवणया एआएणं संग्रहस्य अष्टपयपरूवणयाए किं प-
ओअणं संग्रहस्य अष्टपयपरूवणयाए संग्रहस्य भंगसमुक्ति-

गणया कज्जइ से किं तं संग्रहस्य भंगसमुक्तिगणया २
अत्थि आनुपुर्वी अत्थि अणानुपुर्वी अत्थि अवत्तवए
अहवा अत्थि आनुपुर्वी अ अणानुपुर्वी अ एवं जहा
द्व्यानुपुर्वीए संग्रहस्य तहा भाणिअव्वं जाव सेतत् संग्रह-
स्य भंगसमुक्तिगणया एआएणं संग्रहस्य भंगसमुक्तिगण-
याए किं पओअणं एआए णं संग्रहस्य भंगसमुक्तिगणयाए
संग्रहस्य भंगोवर्दंसणया कज्जइ । से किं तं संग्रहस्य भं-
गोवर्दंसणया २ तिपएसोगादे आनुपुर्वी एगपएसोगादे
अणानुपुर्वी दुपएसोगादे अवत्तवए अहवा तिपएसोगादे
अ एगपएसोगादे अ आनुपुर्वी अ अणानुपुर्वी अ एवं
जहा द्व्यानुपुर्वीए संग्रहस्य तहा खेत्तानुपुर्वीए वि भाणि-
अव्वं जाव सेत्तं संग्रहस्य भंगोवर्दंसणया । से किं तं समो-
तारे २ संग्रहस्य आनुपुर्विद्व्याइं कहिं समोतारंति किं
आनुपुर्विद्व्याइं समोतारंति अणानुपुर्विद्व्याइं अवत्तव-
गद्व्याइं तिण्णि वि अट्ठाणे समोतारंति सेत्तं समोतारे । से
किं तं अनुगमे २ अट्ठविहे णण्णे तं जहा—संतपयपरूव-
णया जाव अप्पा बहु नत्थि २ संग्रहस्य आनुपुर्विद्व्याइं
किं अत्थि नत्थि निअमा अत्थि एवं तिण्णि वि सेसगदाराइं
संग्रहस्य तहा खेत्तानुपुर्वीए वि भाणिअव्वं जाव सेतत्
अनुगमे सेत्तं संग्रहस्य अणोवणिहिआ खेत्तानुपुर्वी सेत्तं
अणोवनिहिआ खेत्तानुपुर्वी ॥ अनु० मू० ॥

से कितमित्यादि । इह संग्रहाभिमतं न द्रव्यानुपूर्व्यानुसारेण
निखिलं भावनीयं । नवरं क्षेत्रप्राधान्यादयः । तिपएसोगा-
दा आणुपुर्वी जाव असंखेज्जपएसोगादा आणुपुर्वी पग-
पएसोगादा अणानुपुर्वी । दुपएसोगादा अवत्तवए इत्या-
दि वक्तव्यं शेषं तथैवेति । उक्ता अनौपनिधिकी क्षेत्रानु-
पूर्वी ॥ शी० अनु० ॥

अथौपनिधिकीं तां निर्दिष्टपुराह—

से किं तं उवनिहिआ खेत्तानुपुर्वी २ तिविहा णण्णत्ता तं
जहा—पुव्वाणुपुर्वी पच्छानुपुर्वी अणानुपुर्वी । से किं तं
पुव्वाणुपुर्वी २ अहोलोए तिरिअलोए उद्धलोए सेत्तं पुव्वा-
नुपुर्वी । से किं तं पच्छानुपुर्वी २ उद्धलोए तिरिअलोए
अहोलोए सेत्तं पच्छानुपुर्वी । से किं तं अणानुपुर्वी २
एआए चव एगाइआए एगुत्तरिआए तिगिच्छणयाए से-
हीए अन्नमन्नभासो दुस्सूणो । सेत्तं अणानुपुर्वी अहो-
लोअखेत्तानुपुर्वी तिविहा णण्णत्ता तं जहा पुव्वाणुपुर्वी
पच्छानुपुर्वी अणानुपुर्वी ॥ अनु० मू० ॥

से किं तं उवनिहिआ इत्यादि । अत्र व्याख्या पूर्ववत्कतं व्या न-
वरं तत्र द्रव्यानुपूर्व्यधिकारादस्मिन्स्तिकायादिषु द्रव्याणि
पूर्वानुपूर्व्यादित्तेनोदाहृतान्यत्र तु क्षेत्रानुपूर्व्यधिकारादधो-
लोकादिक्षेत्रविशेषा इति अत्र च जघन्यपरिणामवद् द्रव्य-
योगता जघन्यतया गुणस्थानकेषु मिथ्याहरेरिवाधोलोका-
स्योपन्यासः । तदुपरि मध्यमद्रव्यव्यवस्थान्मध्यमतया तिर्य-

ग्लोकस्य तदुपरिष्ठादुत्कृष्टद्रव्यवत्त्वादूर्ध्वलोकस्त्वोपन्यास इति पूर्वोत्पूर्वत्वसिद्धिः पञ्चानुपूर्वी तु व्यत्ययेन प्रतीतेय-अनानुपूर्व्या पदत्रयस्य पदं मंगा भवन्ति ते च पूर्वदर्शिता एव शेषभावना त्विह प्राग्यदेवेति अत्र कच्चिद्वाचनान्तरे एकप्रदेशावगाढादीनामसंख्यातप्रदेशावगाढान्तानां प्रथमं पूर्वानुपूर्व्यादिभाव उक्तो दृश्यते सोऽपि चेत्रानु-पूर्व्याधिकारादविरुद्ध एव सुगमत्वाच्चोक्तानुसारेण भाव-नीय इति ॥ टी अनु० ॥

सामप्रत वस्तुवन्तरविषयत्वानुपूर्व्यादिभावं दिदर्शयिषुरधो-लोककादीनां च भेदज्ञाने शिष्यव्युत्पत्तिं पश्यन्नाह-
अहोलोअवेत्तानुपुर्व्वी ति विहा पण्णत्ता तं जहा-पुव्वानुपु-र्व्वी पच्छानुपुर्व्वी अणानुपुर्व्वी । से किं तं पुव्वानुपुर्व्वी २ रयणप्पभा सकरप्पभा वालुअप्पभा पंकप्पभा भूमप्पभा तमप्पभा तमतमप्पभा सेत्तं पुव्वानुपुर्व्वी । से किं तं पच्छा-नुपुर्व्वी २ तमतमा जाव रयणप्पभा सेत्तं पच्छानुपुर्व्वी । से किं तं अणानुपुर्व्वी २ एआए चेव एगाइआए एगुत्तरि आए सेत्थगच्छगयाए सेदीए अणमण्णवभासो सेत्तं अणा-नुपुर्व्वी ॥ अनु० मू० ॥

अहोलोअवेत्तानुपुर्व्वी ति विहेत्यादि । अधोलोकचेत्रवि-षया आनुपूर्व्या २ औपनिधिकीति प्रक्रमाल्लभ्यते सा त्रिवि-धा प्रज्ञा तद्यथेत्यादि शेषं पूर्ववद्भावनीयम् । यावद्भ्रम-भेत्वादि । अत्र प्रज्ञापकप्रत्यासन्नं रत्नप्रभाया आदावुपन्या-सः कृत्स्नतः परमधिकारविस्तारदित्वात् क्रमेण शक-राप्रभादीनामिति पूर्वानुपूर्वत्वं व्यत्ययेन पञ्चानुपूर्वत्वं अ-मीषां च सप्तानां पदानां परस्परार्थासे पंचसहस्राणि चत्वारिंशदधिकानि भेदानां भवन्ति तानि चाद्यन्त-भङ्गकथनरहितान्यनानुपूर्व्यां द्रष्टव्यानि शेषभावना पूर्वव-दिति ॥ टी० अनु० ॥

तिरिअलोअवेत्तानुपुर्व्वी ति विहा पण्णत्ता तं जहा-पुव्वानु-पुर्व्वी पच्छानुपुर्व्वी अणानुपुर्व्वी । से किं तं पुव्वानुपुर्व्वी २ जंबूदीवे लवणे धायइकालो अ पुक्खरे वरुणे । खीरघय-खोअनदीअरुणवरे कुंडले रुअणे ॥ १ ॥ आभरणवत्यगंधे उण्णलतिए अ पुटविनिहिरयणे । वासहरदहनईओ विज-यावक्खवारकपिंदा ॥ २ ॥ कुरुमंदरआवासहूडा नक्खचार्चद-सूरा य । देवे नागे जक्खे भूप अ सयंभूरमणे अ ॥ ३ ॥ सेत्तं पुव्वानुपुर्व्वी । से किं तं पच्छानुपुर्व्वी २ सयंभूरमणे अ जाव जंबूदीवे सेत्तं पच्छानुपुर्व्वी । से किं तं अणानुपुर्व्वी २ एआए चेव एगाइआए एगुत्तरिआए असंखेज्जगच्छग-याए सेदीए अन्नमण्णवभासो दुरूळ्णो सेत्तं अणानुपुर्व्वी ॥ ॥ अनु० मू० ॥

तिर्यग्लोकचेत्रानुपूर्व्यां जंबूदीवे इत्यादि गाथाव्याख्या-द्वा-भ्यां प्रकाराभ्यां स्थानदातृत्वाहाराद्युपलभ्येतुल्यलक्षणाभ्यां प्राणिनः पान्तीति ह्रीपा जम्बावासभूतविशेषचेत्रविशे-पाः सह मुद्रया मयीदया वचन्त इति समुद्राः प्रचुर-जलोपलक्षिताः चेत्रविशेषा एव एते च तिर्यग्लोके प्रत्येक-

मसंख्येया भवन्ति तत्र समस्तह्रीपसमुद्राभ्यन्तरभूतत्वे-नादी तावज्जंबूद्वेष्टेणोपलक्षिता ह्रीपो जंबूह्रीपस्तत्सेतं परिक्षिप्य स्थितो लवणरसास्वादनीरभूरितः समुद्रो लव-णसमुद्रः एकदेशेन समुदायस्य गम्यमानत्वादेवं पुरस्ता-दपि यथासम्भवं द्रष्टव्यं (धायइकालोयति) ततो लवण-समुद्रं परिक्षिप्य स्थितो धातकीवृक्षखण्डोपलक्षितो ह्री-पो धातकीवृक्षजडस्तत्परितोऽपि शुद्धोदकरसास्वादः कालो-दधिसमुद्रस्तं च परिक्षिप्य स्थितः पुष्करैः पद्मवैरुपलक्षि-तो ह्रीपः पुष्करवह्रीपः । तत्परितोऽपि शुद्धोदकरसास्वाद एव पुष्करोदः अनयोश्च द्वयोरेष्वेकैव पदेनात्र संग्रहो द्रष्टव्यः (पुष्करोत्ति) एवमुत्तरत्रापि । ततो (वरुणेत्ति) वरुणा-वरो ह्रीपस्ततो वारुणीरसास्वादो वारुणोदः समुद्रः (खी-रत्ति) खीरवरो ह्रीपः खीररसास्वादः खीरोदः समुद्रः (घयत्ति) घृतवरो ह्रीपः घृतरसास्वादो घृतोदः समुद्रः (खोयत्ति) इक्षुरसास्वाद एवेक्षुरसः समुद्रः इत ऊर्ध्वं सर्वेऽपि ह्रीपसमुद्राः । सहशानामानो मन्तव्याः अपरं च स्वयंभूरमणवर्जाः सर्वेपीक्षुरसास्वादस्तत्र ह्रीपनामा-न्यमूनि तद्यथा नन्दी समुद्धिस्तस्या ईश्वरो ह्रीपो न-न्दीश्वरः एवं अरुणावरः अरुणावासः कुण्डलवरः शङ्ख-वरः रुचकवर इत्येवं पट्ट ह्रीपनामानि चूर्णौ लिखितानि दृश्यन्ते सूत्रे तु नन्दीवरुणवरे कुण्डलरुगया इत्येतस्मिन् गाथाद्वये च तान्युपलभ्यन्ते अतश्चूर्णीलिखितानुसारं प-रुचकखयोदशः सूत्रलिखितानुसारतस्तु स एवैकादशो भवति तत्त्वं तु केवलिनो विदन्तीति गाथार्थः । इदानीमन-न्तरोक्तह्रीपसमुद्राणामवस्थितिस्वरूपप्रतिपादनार्थं शेषा-णां तु नामाभिधानार्थमाह “जंबूदीवाओ खलु निरंतरा सेसया असंखइणा भुयगवरकुसवरा वि य कौंचवरा भरगामईयत्ति”, व्याख्या एते पूर्वोक्ताः सर्वेऽपि जं-बूह्रीपादांरुप्य निरंतरा नैरन्तर्येण व्यवस्थिता न पुनस्त्रीपा-मन्तरपरो ह्रीपः कश्चनापि समस्तीति भाषः । ये तु शेषा भुजगवरादय इत ऊर्ध्वं वदन्ते ते प्रत्येकमसंख्यात-तमा द्रष्टव्यास्तथा हि (भुयगवरोत्ति) पूर्वोक्ता द्रुचकवरा इ-ह्रीपादसंख्येयान् ह्रीपसमुद्रान् गत्वा भुजगवरो नाम ह्रीपः समस्ति (कुशवरत्ति) ततोऽप्यसंख्येयांस्तान् गत्वा कुशवर-नामा ह्रीपः समस्ति । अपिचेति समुच्चये (कौंचवरोत्ति) ततोऽ-प्यसंख्येयांस्तानतिक्रम्य कौंचवरं नाम ह्रीपः समस्ति (आभ-रणाभाइयत्ति) एवमसंख्येयान् ह्रीपसमुद्रानुल्लंघ्याभरणाद-यश्चाभरणादिनामसहश्रीपा वक्तव्याः समुद्रान्तं तत्सहश-नामान एव भवन्तीत्युक्तमेवेति गाथार्थः । इयं च गाथा क-स्पाश्चिद्वाचनायां न दृश्यत एव केवलं कापि वाच्यताविशेषो दृश्यते टीकाचूययोरन्तं तद्व्याख्यानमुपलभ्यत इत्यस्माभिर-पि व्याख्यातेरिति तान्येवाभरणादीनाह । “आभरणाद्येत्या-दि” गाथादयस्त्वं असंख्येयनाम संख्येयानां ह्रीपानामन्ते आ-भरणावस्त्वगन्धोत्पलतिलकादिपर्यायसहशानामा एकैकोऽपि ह्रीपस्तावद्वक्तव्यो यावदन्ते स्वयंभूरमणो ह्रीपः शुद्धोद-करसः स्वयंभूरमण एव समुद्र इति गाथाद्वयभावार्थः । न-नु यद्येवं तर्ह्यसंख्येयान् ह्रीपानतिक्रम्य ये वचन्ते तेषामेष ह्रीपानामेतानि नामान्याख्यातानि ये त्वंतपालेपु ह्रीपास्ते किंनामका इति वक्तव्यम् सत्यं लोके पदार्थानां शंखध्वज-कलशश्रीमत्सदादीनि यावन्ति शुभनामानि तैः सर्वैरन्युपल-

जित्वास्ते द्वीपाः प्राप्यन्त इति स्वयमेव दृष्टव्यं । यत उक्तं "दीवसमुद्राणं भंते ! केवदया नामधिज्जेहिं पणत्तत्ति" गोयमा जावइया लोए सुभा नामा सुभा रुवा सुभा गंधा सुभा रसा सुभा फासा एवइयाणं दीवसमुद्रा नामधिज्जेहिं पणत्ता" संख्या तु सर्वपामसंख्येयस्वरूपा उद्धारसागराणां भट्टाईज्जाण जत्तियासमया दुगुणपविथरदीवोदहिरज्जु एवइया इति गाथा प्रतिपादिता द्रष्टव्या । तदेवमत्र क्रमो-पन्यासे पूर्वानुपूर्वीव्यत्ययेन पश्चानुपूर्वी अतानुपूर्वीत्वममी-पामसंख्येयानां पदानां परस्परान्यासे येऽसंख्येया भेगा भवन्ति भङ्गकद्वयेन तत्स्वरूपा द्रष्टव्येहति ॥ १० ॥ अनु० ॥ उद्दलोअरेवत्ताणुपुन्वी ति विहा पणत्ता तं जहा-पुब्बाणु-पुन्वी पच्छाणुपुन्वी अणाणुपुन्वी से किं तं पुब्बाणुपुन्वी २ सोहम्मे ईसाणे सणकुमारे माहिंदे वंभलोए लंतए महासुके सहस्सारे आणए पाणए आरणे अचुते गेवेज्जविमाणे अ-रुत्तरविमाणे इसिपवभारा सेत्तं पुब्बानुपुन्वी । से किं तं पच्छाणुपुन्वी २ इसिपवभारा जाव सोहम्मे सेत्तं पच्छाणु० से किं तं अणाणु० २ एआए चेव एगाइआए एगुत्तरि-आए पण्णारसगच्छगयाए सेटीए अण्णमण्णवभासे दुरूवणो सेत्तं अणाणुपुन्वी ॥ अनु० मू० ॥

उर्ध्वलोकक्षेत्रानुपूर्व्यां सोहम्मेत्यादि । सकलविमानप्रधान-सौधमर्मावतंसकामिधानविमानविशेषोपलक्षितत्वात्सौधमर्मे एवं सकलविमानप्रधानशानावतंसकविमानविशेषोपलक्षित ईशानः, एवं तद्विमानावतंसकप्राधान्येन तत्तत्प्राधान्यं यावत्सकलविमानप्रधान्युत्तावतंसकामिधानविमानविशेषोपलक्षितोऽस्त्युतः लोकपुरुषस्य श्रीवाचिमाणे भवानि विमानानि श्रेयस्कानि नैषीमन्यानुत्तरतराणि विमानानि सन्तीत्यनुत्तरविमानानि ईषद्भारक्रान्तपुरुषावनता अन्तेष्वि-तीपप्रागभरेति । अत्र प्रज्ञापकप्रत्यासत्ते आदी सौधमर्मेत्यो-पन्यासस्ततो व्यवहितदिक्षुपत्वात् क्रमेणशानादीनामिति पूर्वानुपूर्वीत्वं शेषा भावना तु पूर्वोक्तानुसारतः कर्त्तव्येति ज्ञेयानुपूर्वी समाप्ता ॥ अनु० १० ॥

अह्वा उवनिहिआ रेवत्ताणु० ति विहा पणत्ता तं जहा पुब्बाणु० पच्छाणु० । अणाणु० से किं तं पुब्बाणु० २ एगपएसोगाढे दुपएसोगाढे दसपएसोगाढे संखिज्जपएसो-गाढे जाव असंखिज्जपएसोगाढे सेत्तं पुब्बाणु० । से किं तं पच्छाणु० २ असंखिज्जपएसोगाढे संखिज्जपएसोगाढे जाव एगपएसोगाढे सेत्तं पच्छाणु० । से किं तं अणाणु० २ एआए चेव एगाइआए एगुत्तरिआए असंखिज्जगच्छगयाए सेटीए अण्णमण्णवभासे दुरूवणो सेत्तं अणाणुपुन्वी सेत्तं उवनिहिआ रेवत्ताणु० सेत्तं रेवत्ताणु० ॥ अनु० मू० ॥

(८) माप्रतं प्रागुद्दिष्टमेव क्रमप्राप्तं कालानुपूर्वीव्याचि-ष्यसुहा-

से किं तं कालाणु० दुविहा पणत्ता तं जहा-उवनिहिआ य अणेवणिहिआ य । तन्य णं जा मा उवनिहिआ सा उ-त्ता । तन्य णं जा मा अणेवणिहिआ सा दुविहा पणत्ता

तं जहा-पेगमववहाराणं संगहस्स य । से किं तं पेगमववहा-राणं अणेवनिहिआ कालाणु० २ पंचविहा पणत्ता तं जहा-अट्टपयपरूवणया भंगसमुक्तिणया भंगोवदंसणया समोओर अणुगमे । से किं तं पेगमववहाराणं अट्टपयपरू-वणया २ तिसमयट्टिइए आणु० जाव दससमयट्टिइए आणु० संखिज्जसमयट्टिइए आणु० असंखिज्जसमयट्टिइए आणु० एगसमयट्टिइए अणाणु० दुसमयट्टिइए अवत्त-व्वए तिसमयट्टिइया आणुपुन्वीओ एगसमयट्टिइआओ अ-णाणु० उदुसमयट्टिइआ अवत्तव्वगाई सेत्तं पेगमववहाराणं अट्टपयपरूवणया । एआए णं पेगमववहाराणं अट्टपयपरू-वणयाए किं पओयणं एयाएणं पेगमववहाराणं अट्टपयपरूवणया पेगमववहाराणं भंगसमुक्तिणया कज्जइ । से किं तं पेगमववहाराणं भंगसमुक्तिणया २ अत्थि आणु० अ-त्थि अणाणु० अत्थि अवत्तव्वए एवं दव्वाणु० गमेणं कालाणुपुन्वीए वि ते चेव छव्वीसं भंगा भाणिअव्वा जाव सेत्तं पेगमववहाराणं भंगसमुक्तिणया एआएणं पेगमववहाराणं भंगसमुक्तिणयाए किं पओअणं एआएणं पेगमववहाराणं भंगसमुक्तिणया पेगमववहाराणं भंगोवदंसणया कज्जइ । से किं तं पेगमववहाराणं भंगोवदंसणया २ तिसमयट्टिइए-आणु० एगसमयट्टिइए अणाणु० दुसमयट्टिइए अवत्तव्वए ति-समयट्टिइआ आणु० अ अणाणु० अ एवं तहा चेव दव्वा० गमेणं छव्वीसं भंगा एगसमयट्टिइए अणाणु० उदुसमयट्टिइआ अवत्तव्वगाई अहवा तिसमयट्टिइए अ एगसमयट्टिइए अ आणु० अणाणु० अ एवं तहा चेव दव्वाणु० गमेणं छव्वीसं भंगा भाणिअव्वा जाव सेत्तं पेगमववहाराणं भंगो-वदंसणया । से किं तं समोतरे २ पेगमववहाराणं आणु० दव्वाइ कहिं समोतरंति किं आणु० दवेहिं समोतरंति अणा-णु० दवेहिं एवं तिणिण वि सट्ठाणे समोतरंति इति भाणि-अव्वं सेत्तं समोतरे ॥ अनु० मू० ॥

से किं तं कालानुपूर्वीत्यादि । अत्राक्षरगमनिका यथा द्रव्या-नुपूर्व्या तथा कक्षेत्र्या यावत् समयट्टिइए आणुपुन्वीत्यादि त्रयः समयाः स्थितिर्यस्य परमाणुद्रव्यलक्षणकाद्यन-न्ताणुरेकधर्पयन्तस्य द्रव्यविशेषस्य स त्रिसमयस्थिति-द्रव्यविशेष आनुपूर्वीति । आह ननु यदि द्रव्यविशेष एवा-त्राप्यानुपूर्वी कथं तर्हि तस्य कालानुपूर्वीत्वं नैतदेवमभिप्रा-यापरिज्ञानाद्यतः समयत्रयलक्षणकालपर्यायविशिष्टमेव द्रव्यं गृहीतं ततश्च पर्यायपर्यायिणोः कथंचिदभेदात्कालपर्यायस्य चेह प्राधान्येन विवक्षितत्वाद् द्रव्यस्यापि विशिष्टकस्य काला-नुपूर्वीत्वं न दुष्यति मुख्यं समयत्रयस्यैवानुपूर्वीत्वं कि-न्तु तद्विशिष्टद्रव्यस्यापि तदभेदोपचारात्तदुच्यत इति भावः । एवं चतुःसमयस्थित्यादिष्वपि वाच्यं यावद्दशसमया स्थि-तिर्यस्य परमाणवादिद्रव्यसंघातस्य स तथा । संख्येयाः स-मयाः स्थितिर्यस्य परमाणवादेः स तथा । असंख्येयाः समयाः

स्थितिर्यस्य परमावदादेः स तथा अनन्तास्तु समया द्रव्य-
स्य स्थितिरिव न भवति स्वभावादित्युक्तमेवेति शेषा बहु-
वचननिर्देशादिभावनया पूर्ववदेव एकसमयस्थितिकं पर-
मावद्याद्यनन्ताणुस्केधपर्यन्तं द्रव्यमनानुपूर्वीद्विसमयस्थि-
तिकं तु तदेवावकव्यक्तमेवेति शेषं पूर्वोक्तानुसारेण सर्वं
भावनयाम ॥ टी० अनु० ॥

नेगमववहारणं आणु० द्वाइ किं संखेज्जाइ असंखेज्जाइ
अणताइ ॥ अनु० मू० ॥

द्रव्यप्रमाणद्वारे नो संखेज्जाइ असंखेज्जाइ नो अणताइ
इति । अस्य भावना-इह इत्यादिसमयस्थितिकानि परमा-
वद्यादिद्रव्याणि लोके यद्यपि प्रत्येकमनन्तानि प्राप्यन्ते त-
थापि समयत्रयलक्षणायाः स्थितेरैकस्वरूपता कालस्यै-
वेह प्राधान्येन द्रव्यवद्भूतस्य गुणीभूतत्वात् त्रिसमयस्थि-
तिकैरनन्तैरप्येकमेवानुपूर्वीद्रव्यं एवं चतुःसमयलक्षणायाः
स्थितेरैकत्वादनन्तरपि चतुःसमयस्थितिकद्रव्यैरेकमेवानु-
पूर्वीद्रव्यं एवं समयवृद्ध्या तावन्नेयं यावदसंख्येयसम-
यलक्षणायाः स्थितेरैकत्वादनन्तरप्यसंख्येयसमयस्थिति-
कैर्द्रव्यैरेकमेवानुपूर्वीद्रव्यमित्येवमसंख्येयान्येवानुपूर्वीद्र-
व्याणि भवन्ति एवमनानुपूर्व्यवक्तव्यकद्रव्याण्यपि प्रत्येकम-
संख्येयानि वाच्यानि अत्राह—नन्वेकसमयस्थितिकद्रव्य-
स्यानानुपूर्वीत्वं द्विसमयस्थितिकस्य त्ववकव्यक्तव्यकमुक्त-
तत्र यद्यप्येकद्विसमयस्थितिपरमावद्यादिद्रव्याणि लोके
प्रत्येकानि लक्ष्यन्ते तथाप्यनन्तरैकत्वाद्युक्तं युक्त्यैव सम-
यलक्षणाया द्विसमयलक्षणायाश्च स्थितेरैकैकरूपत्वाद् द्र-
व्यावद्भूतस्य गुणीभूतत्वादेकमेवानुपूर्वीद्रव्यमेकमेव चा-
वकव्यकद्रव्यं वक्तुं युज्यते । ननु प्रत्येकमसंख्येयत्वं अथ
द्रव्यभेदेन भेदोऽङ्गीक्रियते तर्हि प्रत्येकमानन्त्यप्रसक्तिः
एकसमयस्थितानां द्विसमयस्थितानां द्रव्याणां प्रत्येक-
मनन्तानां लोके सद्भावादिति सत्यमेतत्किन्त्वेकसमयस्थि-
तिकमपि यदवगाहते न वसन्ते तदिह भिन्नं विवक्ष्यते
एवं द्विसमयस्थितिकमप्यवगाहभेदेन भिन्नं चिन्त्यते
लोके वा असंख्येया अवगाहभेदाः सन्ति । प्रत्यवगाहं चै-
कद्विसमयस्थितिकानेकद्रव्यसम्भवादनानुपूर्व्यवक्तव्यद्रव्या-
णामाधारचेत्रभेदात् प्रत्येकमसंख्येयत्वं न विवक्ष्यते इत्य-
नयादिशातिगहनमिदं सूक्ष्मधिया पर्यालोचनीयमिति
॥ टी० अनु० ॥

नेगमववहारणं आणुपुत्री द्वाइ लोगस्स किं संखि-
ज्जभागे होज्जा असंखिज्जभागे होज्जा संखेज्जेनु भागेसु
वा होज्जा असंखेज्जेनु भागेसु वा होज्जा देसुणे वा लोए
होज्जा नाणाद्वाइ पडुच्च नियमा सव्वलोए होज्जा एवं
अणाणुपुत्रीदव्वं आएसंतरेण वा सव्वपुष्वासु होज्जा
एवं अवत्तवगदव्वाणि वि भाणिअव्वाणि जहा रेवणाणुपुत्रीए
फुसणा काळाणुपुत्रीए वि तहा चेव भाणिअव्वा
॥ अनु० मू० ॥

क्षेत्रद्वारे “एवं द्रव्यं पडुच्च लोगस्स संखेज्जभागे हो-
ज्जा जाव देसुणे वा लोगे होज्जसि,” । इह इत्यादिसम-
यस्थितिकद्रव्यस्य तत्तदवगाहसंभवतः संख्येयादिभाग-

वर्तित्वं भावनीयं यदा इत्यादिसमयस्थितिकः सूक्ष्मप-
रिणामः स्केधो देशानलोकेऽवगाहते तदैकस्यानुपूर्वीद्रव्य-
स्य देशानलोकवर्तित्वं भावनीयं अन्यं तु देस्सुणे वा
लोगे होज्जसि पाठे मन्यन्ते तत्राप्ययमेवाथः । प्रदेश-
स्यापि विवक्ष्या देशत्वादिति संपूर्णोऽपि लोके कस्मादिदं
न प्राप्यत इति चेदुच्यते सर्वलोकव्यापी अचित्तमहास्कंध
एव प्राप्यते स च तद्व्यापितया एकमेव समयमव-
तिष्ठते तत ऊर्ध्वमुपसंहारस्योक्तत्वात् नचैकसमयस्थि-
तिकमानुपूर्वीद्रव्यं भवितुमर्हति इत्यादिसमयस्थितिकत्वेन
तस्योक्तत्वात्तस्मात् इत्यादिस्थितिकमन्यद् द्रव्यं नियमादे-
केनाऽपि प्रदेशेनोभयस्मिन्नेव लोकेऽवगाहते इति प्रतिप-
त्तव्यं । अत्राह नन्वचित्तमहास्कंधोऽप्येकसमयस्थितिको
न भवति दण्डाद्यवस्थासमयगणनेनास्याप्यष्टसमयस्थि-
तिकत्वादेवं च सति तस्यानानुपूर्वीत्वात् संपूर्णलोकव्या-
पित्वं युज्यतेऽत्र वक्तुमिति नैतदेवमवस्थाभेदेन वस्तुभे-
दाद्यविवक्षितत्वाद्भिन्नाश्च परस्परं दण्डकपाठाद्यवस्थाः
स्कन्धभेदेन वस्तुनोऽपि भेदादन्यदेव दंडकपाठाद्यवस्था-
द्रव्येभ्यः सकललोकव्याप्यचित्तमहास्कंधद्रव्यं तत्रैकस-
मयस्थितिकमिति न तस्यानुपूर्वीत्वमेतच्चानन्तरमेव पुनर्व-
क्ष्यत इत्यलं प्रसङ्गेन । अथवा यथा क्षेत्रानुपूर्वी तथा-
ऽत्रापि सर्वलोकव्यापिनोऽप्यचित्तमहास्कंधस्य विवक्षा-
मात्रमाश्रित्य एकस्मिन्नात्र प्रदेशत्वप्रधान्यादेर्लोको-
वर्तित्वं वाच्यं एकसमयस्थितिकस्यानानुपूर्वीद्रव्यस्य
द्विसमयस्थितिकावकव्यक्तस्य च तत्र प्रदेशे प्राधान्या-
श्रयणादिति भावः । एवमन्यदपि आगमाविरोधतो वक्त-
व्यमिति । (नाणाद्वाइ पडुच्च नियमा सव्वलोए हो-
ज्जसि) इत्यादिसमयस्थितिकद्रव्याणां सर्वलोकेऽपि भा-
वादिति भावनीयं अनानुपूर्वीद्रव्यचिन्तायां यथा चैत्रानुपूर्वी
तथा अत्राप्येकद्रव्यं लोकस्यासंख्येयभाग एव वसन्ते कथ-
मिदमुच्यते यत्कालत एकसमयस्थितिकं ततः क्षेत्रतोऽप्येक-
प्रदेशावगाहमेवेवानानुपूर्वीत्वेन विवक्ष्यते तच्च लोकासंख्ये-
यभाग एव भवति (आएसंतरेण वा सव्वपुष्कासु होज्जसि)
अस्य भावना इहाचित्तमहास्कंधस्य दण्डाद्यवस्थाः परस्परं
भिन्नाः आकारादिभेदाद् द्वित्रिचतुःप्रदेशकस्कंधवर्तिनश्च
ता, एकैकसमयवृत्तित्वात् पृथगनानुपूर्वीद्रव्याणि तेषु च
मध्ये किमपि कियत्यपि चैत्रे वसन्त इत्यनया विवक्ष्या कि-
लैकमनानुपूर्वीद्रव्यं मतान्तरेण संख्येयभागादिकासु पंच-
स्वपि पृच्छासु लक्ष्यते एतच्च सूत्रेषु प्रायो न दृश्यते टीका-
चूर्णोस्त्वेवं व्याख्यातमुपलभ्यत इति नानाद्रव्याणि तु सर्वं
स्मिन्नपि लोके भवन्त्येकसमयस्थिकद्रव्याणां सर्वत्र
भावादिति । अवकव्यकद्रव्यचिन्तायां चैत्रानुपूर्वीत्ववैक-
द्रव्यं लोकस्यासंख्येयभाग एवं वसन्ते कथमित्युच्यते यत्का-
लतो द्विसमयस्थितिकं ततः क्षेत्रतो द्विप्रदेशावगाहमेवेहा
वकव्यकत्वेन गृह्यते । तच्च लोकासंख्येयभाग एव स्या
दथवा द्विसमयस्थितिकं द्रव्यं स्वभावादेव लोकस्यासंख्ये-
यभाग एवावगाहते न परतः आदेशान्तरेण वा (भक्खंख-
वज्जमन्नद्वेषेसु आयल चउपुष्कासु होज्जसि) अस्य इ-
दं मतान्तरेण किल द्विसमयस्थितिकमपि द्रव्यं किंचिद्लो-
कस्य संख्येयभागेऽवगाहते किंचित्संख्येये अन्यत्तु संख्ये-
येषु तस्मिन्नेऽप्यवगाहते परं त्वसंख्येयेष्विति महास्कंधं च-

जयित्वा शेषद्रव्याण्याश्रित्य यथोक्तस्वरूपास्वाद्यासु चत-
स्तु पृच्छास्येकमवकव्यकद्रव्यं लभ्यते महास्कंधस्य त्वष्ट-
समयस्थितित्वेनोक्तत्वात् द्विसमयस्थितिकत्वसंभव इति त-
द्भजैतमत्र एव सर्वलोकव्याप्तिलक्षणान्याः पंचमपृच्छाया अ-
त्रासंभवो महास्कंधस्यैव सर्वलोकव्यापकत्वात्तस्य चाव-
कव्यकत्वायोगादिति । एतदपि सूत्रं वाचनान्तरे क्वचिदेव
द्वयते नानाद्रव्याणि तु सर्वलोकं भवन्ति द्विसमयस्थितानां
सर्वत्र भावादिति गते चैत्रद्वारं स्पर्शनाद्वारमव्यवमेव भाव-
नीयम् ॥ १०० अनु० ॥

पेगमववहाराणं आणुपुर्व्विद्वद्वाइं कालओ केवचिर्ं होइ एगं
दव्वं पडुच्च जहण्णेणं तिण्णिण समयाओ उक्कोसेणं असंखे-
ज्जकालं नाणादव्वाइं पडुच्च सा निअमा सव्वदा पेगमवव-
हाराणं अणाणुपुर्व्विद्वद्वाइं कालओ केवचिर्ं होइ एगं दव्वं
पडुच्च अजहण्णमणुक्कोसेणं समयं नाणादव्वाइं पडुच्च निअ-
मा सव्वदा पेगमववहाराणं अवत्तव्वगदव्वाइं कालओ केव-
चिर्ं होति एगं दव्वं पडुच्च अजहण्णमणुक्कोसेणं दो समया
नाणादव्वाइं पडुच्च निअमा सव्वदा ॥ अनु० मू० ॥

कालद्वारे (एगं दव्वं पडुच्च जहण्णेणं तिणिण समययत्ति)
जघन्यतोऽपि त्रिसमयस्थितिकस्यैवानुपूर्वात्वेनोक्तत्वादिति
भावः (उक्कोसेणं असंखेयं कालंति) असंखेयकालापरत
एकेन परिणामेन द्रव्यावस्थानस्यैवाभावादिति द्वयं ना-
नाद्रव्याणि तु सर्वकालं भवन्ति, प्रतिदिशान्तरेऽपि सर्वदा
लोकस्याशून्यत्वादिति अनानुपूर्व्येयकव्यकव्यकान्यां (अज-
हण्णमणुक्कोसेणंति) जघन्योत्कृष्टचिन्तासुखज्यत्यर्थः । न
न्वेकसमयस्थितिकस्यैवानुपूर्वात्वे द्विसमयस्थितिकस्यैव
चावकव्यकत्वेऽभ्युपगम्यमाने जघन्योत्कृष्टचिन्ता सम्भ-
वतीति भावः । नानाद्रव्याणि तूभयत्रापि सर्वकालं भव-
न्ति प्रतिप्रदेशं तैरपि सर्वदा लोकस्याशून्यत्वादिति ॥
॥ अनु० १०० ॥

पेगमववहाराणं आणुपुर्व्विद्वद्वाणमंतरं कालओ केवचिर्ं
होइ एगं दव्वं पडुच्च जहण्णेणं एगं समयं उक्कोसेणं दो
समया नाणादव्वाइं पडुच्च नत्थि अंतरं पेगमववहाराणं
अणाणुपुर्व्विद्वद्वाणमंतरं कालओ केवचिर्ं होइ एगं द-
व्वं पडुच्च जहण्णेणं दो समयो उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं
णाणादव्वाइं पडुच्च नत्थि अंतरं नेगमववहाराणं अवत्त-
व्वगदव्वाणु० पृच्छा एगं दव्वं पडुच्च जहण्णेणं एगं समयं
उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं नाणादव्वाइं पडुच्च नत्थि अंतरं
॥ अनु० मू० ॥

अन्तरद्वारे (एगं दव्वं पडुच्च जहण्णेणं एगं समयंति) अ-
त्र भावना इह व्यादिसमयस्थितिकं विवक्षितं किञ्चिदे-
कमानुपूर्व्वद्रव्यं तं परिणामं परित्यज्य यदा परिणामान्तर-
रेण समयेकं स्थित्वा पुनस्तैव परिणामेन व्यादिस-
मयस्थितिकं जायते तदा जघन्यतया समयोत्तरे लभ्यते
(उक्कोसेणं दो समययत्ति) तदेव यदा परिणामान्तरेण द्वौ
समयो स्थित्वा पुनस्तमेव व्यादिसमयस्थितियुक्तम् प्राक्-

नपरिणाममासादयति तदा द्वौ समयानुत्कृष्टतोऽन्तरे भ-
वतः यदि पुनः परिणामान्तरेण चैत्रादिभेदतः समय-
द्वयात् परतोऽपि तिष्ठेत्तदा तत्राप्यानुपूर्व्वत्वमनुभवेत्ततोऽ-
न्तरमेव न स्यादिति भावः नानाद्रव्याणां तु नास्त्यन्तरं
सर्वदा लोकस्य तदशून्यत्वादिति अनानुपूर्व्वचिन्तायां
(एगं दव्वं पडुच्च जहण्णेणं दो समयंति) एकसमयस्थि-
तिकं द्रव्यं यदा परिणामान्तरेणाप्येकमेव समयं तिष्ठे-
त्तदा अन्तरमेव न स्यात्तत्राप्यानुपूर्व्वत्वादित्यस्य द्वया-
त्परतस्तिष्ठेत्तदा जघन्यत्वं न स्यादिति भावः (उक्कोसेणं
असंखेज्जं कालंति) तदेव यदा परिणामान्तरेणासंखेय-
कालमनुभूय पुनरेकसमयस्थितिकं परिणाममनुभवति
तदोत्कृष्टतोऽसंखेयोत्तरकालः प्राप्यते । ब्राह्म-ननु अन्या-
न्यद्रव्येचैत्रसम्बन्धे तस्यानन्तोऽपि कालान्तरे लभ्यते कि-
मित्यसंखेय एवोक्तः सत्यं । किन्तु कालानुपूर्व्वप्रक्रमात्का-
लस्यैव प्राधान्यं कर्त्तव्यम् । यदि त्वन्यान्यद्रव्येचैत्रस-
म्बन्धतोऽन्तरकालबाहुल्यं क्रियते तदा तद्ब्राह्मेणैवान्तर-
कालस्य बहुत्वकरणात्तयोर्द्वयोरेव प्राधान्याभाधित्य स्या-
न्न कालस्य तस्मादेकस्मिन्नेव परिणामान्तरे यावत् कश्चि-
दुत्कृष्टकालो लभ्यते स एवान्तरे चिन्त्यते सचासंखेय-
एव ततः परमेकं परिणामेन वस्तुनोऽवस्थानस्यैव नि-
षिद्धत्वादित्येवं भगवतः सूत्रस्य विवक्षाविचित्र्यात्सर्वं
पूर्व्वमुत्तरत्र चागमविरोधेन भावनीयमिति । नानाद्रव्याणां
तु नास्त्यन्तरं प्रतिदेशं लोके सर्वदा तद्भावादिति अवकव्य-
कद्रव्यचिन्तायां (जहण्णेणं एगं समयंति) द्विसमयस्थिति-
कं किञ्चिदवकव्यकद्रव्यं परिणामान्तरेण समयमेकं स्थि-
त्वा यदा पूर्व्वानुभूतमेव द्विसमयस्थितिकपरिणाममासाद-
यति तदा समयो जघन्यान्तरकालः (उक्कोसेणं असंखे-
ज्जं कालंति) तदेव यदा परिणामान्तरेणासंखेयं कालं
स्थित्वा पुनस्तमेव पूर्व्वानुभूतं परिणाममासादयति तदा-
ऽसंख्यत उक्तान्तरकालो भवति ब्राह्मेणपरिहारावब्र-
ह्मनानुपूर्व्ववत् द्रष्टव्यमिति । नानाद्रव्यान्तरं तु नास्ति स-
र्वदा लोके तद्भावादिति । उक्तमन्तरद्वारम् ॥ १०० अनु० ॥

भागभावअप्पा बहु चेव जहा खेत्ताणुपुर्व्वीए तहा भाणि-
अव्वाइं जाव सेत्तं अणुगमे सेत्तं नेगमववहाराणं अणोबनि-
दिआ कालाणुपुर्व्वी ॥ अनु० मू० ॥

भागद्वारे तु यथा द्रव्येचैत्रानुपूर्व्वस्तथैवानुपूर्व्वद्रव्याणि
शेषद्रव्येभ्योऽसंखेयैर्भागैरधिकानि व्याख्येयानि शेषद्रव्या-
णि त्वानुपूर्व्वद्रव्याणामसंखेयभाग एव वसन्ते इति भाव-
ना त्वित्थं कर्त्तव्य इहानानुपूर्व्वमिकसमयस्थितिलक्षणमेक-
मेव स्थानं लभ्यते अवकव्यकेवपि द्विसमयस्थितिलक्षणा-
मेव लभ्यते आनुपूर्व्वी तु त्रिसमयचतुःसमयपञ्चसमयस्थि-
त्यादीन्येकोत्तरुद्भवाऽसंखेयसमयस्थित्यन्तान्यसंखेयानि
स्थानानि लभ्यन्ते इत्यानुपूर्व्वद्रव्याणामसंखेयगुणत्वमित-
रयोस्तु तदा संखेयभागवत्तत्त्वमिति । भावद्वारे सादिपारि-
णामिकभाववर्त्तित्वं त्रयाणामपि पूर्व्ववद्भावनियं । अल्पबहु-
त्वद्वारे सर्वस्त्वोक्तान्यवकव्यकद्रव्याणि द्विसमयस्थितिक-
द्रव्याणां स्वभावात् एव स्तोक्तत्वात् अनानुपूर्व्वद्रव्याणि तु
तदभ्यां विशेषाधिकानि एकसमयस्थितिकद्रव्याणां निर-
गतं एव पूर्व्वेभ्यो विशेषाधिकत्वादानुपूर्व्वद्रव्याणां तु पूर्व्वं

(६) सांग्रतं प्रागुद्दिष्टमेवात्कीर्त्तनानुपूर्वीं विभक्षिपुराह-
से किं तं उक्तिताणुपुर्वी २. तिबिहो पण्णात्तां जहा-पु
ज्वानुपुर्वी पच्छानुपुर्वी अणानुपुर्वी। से किं तं पुज्वानुपुर्वी
२. उसभे अजिण संभवे अभिपंदणे सुमती पडमप्पे तुपा-
से चंदप्पे मुविहो सीतले सेज्जंसे वासुपुज्जे विमले अ-
णंते धम्मे संति कुंशु अरमल्लि मुण्डिखव्वते नमी अरिद्वे
नेमि पासे वद्धमाणे सेत्तं पुज्वानुपुर्वी। से किं तं पच्छानुपुर्वी

व्जी २ वदमाणे जाव उसमे सेतं पञ्चाणुपुञ्जी । २ से किं तं अणाणुपुञ्जी २ एआए चव एगाइआए एगुत्तरिआए च उबीसगच्छगयाए सेडीए अणमण्णभासो दुरूव्णो सेतं अणाणुपुञ्जी सेतं उक्तिचणाणुपुञ्जी ॥ अनु० मू० ॥

से किं तमित्यादि । उत्कीर्त्तनं संशब्दनमभिधानमुच्चरणात् तस्यानुपूर्वी अनुपरिपाठिः सा पूर्वोत्पत्त्यादिभेदेन त्रिविधा ! तत्र ऋषभः प्रथममुत्पन्नत्वात्पूर्वमुक्तीत्येते अनन्तरक्रमेण अजितादय इति पूर्वोत्पत्ती शेषभावना पूर्ववदत्राह—तनु-औपनिधिकया द्रव्यानुपूर्व्या अस्याश्च को भेद उच्यते । तत्र द्रव्यानां विन्यासमात्रमेव पूर्व्यादिभावेन चिंतितमत्र तु तेषामेव तथैवात्कीर्त्तनं क्रियत इत्येतावन्मात्रेण भेद इति भवत्वेवं किंत्वावश्यकस्य प्रस्तुतत्वादुक्तीर्त्तनमपि सामयिकाध्ययनानामेव युक्तं किमित्यप्रकाशानां ऋषभादीनां तद्विहितमिति सत्यं किंतु सर्वव्यापकं प्रस्तुतशास्त्रमित्यादौ वक्तुं 'तदर्थानां मृदभादिस्मृतांतरोपादानं भगवतां च तीर्थप्रणीतत्वात्तत्स्मरणस्य समस्तश्रेयःफलकलपपाद-पत्वाद्युक्तं तन्नामोक्तीर्त्तनं तद्विषयत्वेवैवोक्तमुपलक्षणत्वा-दन्यथापि द्रष्टव्यमिति शेषभावितार्थं यावत्संक्षिप्तमित्यादि निगमनम् ॥ अनु० टी० ॥

इदानीं पूर्वोद्दिष्टामेव गणनानुपूर्वीमाह—

से किं तं गणणाणुपुञ्जी २ तिविहा पणत्ता तं जहा-पुञ्जाणुपुञ्जी पञ्चाणुपुञ्जी अणाणुपुञ्जी ? एगो दससतं सहस्रं दससहस्रसां सतसहस्रं सतसहस्रसां कोडी दसकोडिओ कोडिसयं दसकोडिसयां सेतं पुञ्जाणुपुञ्जी से किं तं पञ्चाणुपुञ्जी २ दसकोडिसहस्रसां जाव एको-सेतं पञ्चाणुपुञ्जी । से किं तं अणाणुपुञ्जी २ एआए चव एगाइआए एगुत्तरिआए दसकोडिसतगच्छगयाए सेडीए अन्नमण्णभासो दुरूव्णो सेतं अणाणुपुञ्जी सेतं गणनानुपुञ्जी ॥ अनु० मू० ॥

से किं तमित्यादि गणनं परिसंख्यानं एकद्वित्रीणि चत्वारि इत्यादि तस्य आनुपूर्वी परिपाठिर्गणनानुपूर्वी । अत्रोपलक्षणमात्रमुदाहर्तुमाह एतेत्यादि सुगमं । उपलक्षणमात्रं चेदमतोऽन्येपि संभविनः संख्याप्रकारा अत्र द्रष्टव्याः । उत्कीर्त्तनानुपूर्वी नाममात्रोक्तीर्त्तनमेव कृतं अत्र त्वेकादि-संख्याभिधानमिति भेदः संक्षिप्तमित्यादि निगमनं टी० अनु० । अथ प्रागुद्दिष्टामेव संख्यानानुपूर्वीमाह—

से किं तं संज्ञाणुपुञ्जी २ तिविहा पणत्ता तं जहा पुञ्जाणुपुञ्जी पञ्चाणुपुञ्जी अणाणुपुञ्जी । से किं तं पुञ्जाणुपुञ्जी २ समचरंसे निगोहमंडले सदी खुज्जे वामणे हुंढे सेतं पुञ्जाणुपुञ्जी । से किं तं पञ्चाणुपुञ्जी २ हुंढे जाव समचरंसे सेतं पञ्चाणुपुञ्जी । से किं तं अणाणुपुञ्जी २ एआए चव एगाइआए एगुत्तरिआए छगच्छगयाए सेडीए अन्नमण्णभासो दुरूव्णो सेतं अणाणुपुञ्जी सेतं संज्ञाणुपुञ्जी ॥ अनु० मू० ॥

(११) से किं तमित्यादि । आकृतित्विशेषाः संस्थानानि तानि च जीवाजीवसंबंधित्वेन द्विधा भवति तत्रेह जीवसंबंधिनी तत्रापि पंचेन्द्रियसंबंधिनी वक्तुमिष्टमैतदाह (समचउरंसेत्यादि) तत्र समाशास्त्रोक्तलक्षणानि संवादिन्यश्रुतुर्दिग्वर्तिन्यः अवयवरूपाश्च तस्रोऽस्त्येते यत्र तत्समासां प्रत्यये समचतुरस्रं संस्थानं तुल्यारोहे परिणहः संपूर्णलक्षणोपि सांगोपांगवयवः स्वांगुलाधिकाकारतोऽक्षयः सर्वसंस्थानप्रधानः पंचेन्द्रियजीवशरीराकारविशेष इत्यर्थः । १ । नामेरुपरि न्यग्रोथवन्मंडले आद्यसंस्थानलक्षणयुक्तत्वेन विशिष्टाकारं न्यग्रोथमंडलं न्यग्रोथो वदवृत्तः यथा चायमुपरिचुत्ताकारतादिगुणोपेतत्वेन विशिष्टाकारो भवत्यधस्तु न तथा एवमेतदुपरीति भावः २ सह आदिना नामेरुधस्तनकायलक्षणो वरत्ते इति सादिनस्तु सर्वमपि संस्थानं आदिना सहैव वरत्ते ततो निरर्थकं सादित्वविशेषणं सत्यं किं त्वत् एव विशेषणवैकल्पप्रसंगादाद्यसंस्थानलक्षणयुक्तं आदिदिह श्रुते तत्संस्थानभूतेन आदिना सह यद्वर्त्तते तान्मेस्तुपरितनकाये आद्यसंस्थानलक्षणविकलं तत्सादीति तात्पर्यं ३ यत्र पाणिपादशिशोर्ग्रीवं समग्रलक्षणपरिपूर्णं शोभं तु हृदयोदरपृष्ठलक्षणं कोष्ठलक्षणहीनं तत् कुज्जं ४ यत्र तु हृदयोदरपृष्ठं सर्वलक्षणोपेतं शोभं तु हीनलक्षणं तद्वामनं कुज्जविपरीतमित्यर्थः । यत्र सर्वव्यवयाः प्रायो लक्षणविस्वादिन एव भवति तत्संस्थानं हुंडमिति ६ अत्र च सर्वप्राधान्यत्वात्समचतुरस्रस्य च प्रथमत्वं शेषाणां तु यथाक्रमं हीनत्वाद्वितीयादित्वमिति पूर्वोत्पत्त्येवं शेषभावना पूर्ववदिति आह यदीदृशं संस्थानानुपूर्वी प्रोच्यते तर्हि संहननवर्णारस्सप्रधानोत्पत्त्योऽपि वक्तव्याः स्युस्तथा च संस्थानानुपूर्वीग्राहमेव विशेष्यते ततो निष्फल एव प्रागुपन्यस्तो दशविधत्वसंख्यानियम इति सत्यं किंतु सर्वासामपि तासां वक्तुमशक्यत्वात्पुल-क्षणमात्रमेवायं सङ्ख्यानियम एतदनुसारेणाऽन्यान्या अप्येता अनुसर्त्तव्या इति तावदलक्ष्यामः सुधिया त्वन्यथापि वाच्यं गम्भीरत्वात् परममुनिप्रणीतसूत्रविचक्षाया एवमुत्तरत्रापि वाच्यमित्यलं विस्तरेण ॥ अनु० ॥

(७) सामाचार्योपूर्वीर्विचक्षुराह—

से किं तं सामायारी आणुपुञ्जी २ तिविहा पणत्ता तं जहा पुञ्जाणुपुञ्जी पञ्चाणुपुञ्जी अणाणुपुञ्जी । से किं तं पुञ्जाणुपुञ्जी २ इच्छा मिच्छा तहकारो आवस्सिआ य निसीहिआ आपुच्छाण य पडिपुच्छा छंदणा य निमंतणा उवसंपया य काले सामायारी भवे दसविहा संते पुञ्जाणुपुञ्जी, से किं तं पञ्चाणुपुञ्जी २ उवसंपया जाव इच्छागारो सेतं पञ्चाणुपुञ्जी । से किं तं अणाणुपुञ्जी २ एआए चव एगाइआए एगुत्तरिआए दसगच्छगयाए सेडीए अन्नमण्णभासो दुरूव्णो सेतं अणाणुपुञ्जी सेतं सामायारी आणुपुञ्जी ॥ अनु० मू० ॥

(सामाचारीव्याख्यानं तु स्वस्थान एव कारिष्यते) इह धर्मस्यापरोपतापमूलत्वादिच्छाकारस्याक्ता वलाभियोगे

लक्षणापरोपतापवर्त्तकत्वात्प्राधान्यात्प्रथममुपन्यासः अप-
रोपतापकेनापि कथंचित् स्वल्पेन मिथ्यादुक्तं दातव्य-
मिति तदनन्तरं मिथ्याकारस्य एतौ च गुरुवचनप्रतिपत्तावेव
ज्ञातुं शक्यौ गुरुवचनं तथाकारकरणेनैव सम्यक् प्रतिपन्नं
भवतीति तदनन्तरं तथाकारस्य प्रतिपन्नगुरुवचनेन चोपा-
श्रयाद्वह्निर्निर्गच्छता गुरुपृच्छापूर्वकं निर्गतव्यमिति । तथा-
कारानन्तरं तत्पृच्छारूपा आवश्यकवह्निर्निर्गतेन च नैपेथिकी-
पूर्वकं पुनः प्रवेष्टव्यमिति तदनन्तरं नैपेथिक्या उपाश्रयप्रवि-
ष्टेन च गुरुमापृच्छ चकलमनुष्ठेयमिति तदनन्तरमापृच्छ-
नायाः आपृष्टे च निषिद्धेन पुनः प्रष्टव्यमिति तदनन्तरं प्रति-
पृच्छनायाः प्रतिप्रदने चानुज्ञातेनाशनाद्यानीयं तत्परिभोगा-
य साधव उत्साहनीय इति तदनन्तरं छन्दनायाः एषा च
गृहीत एवाशनादौ स्यादगृहीते तु निमन्त्रणैवेति तदनन्तरं
निमन्त्रणायाः इयं च सर्वाऽपि निमन्त्रणापर्यता सामा-
चारी गुरुसंप्रदायमन्तरं न ज्ञायते इति तदनन्तरमुपसम्पद-
उपन्यास इति पूर्वानुपूर्वीत्वसिद्धिरिति शेषं पूर्ववदिति ॥
॥ अनु० टी० ॥

(१२) अथ भावानुपूर्वमाह—

से किं तं भावाणुपुर्वी २ ति विहा ण्णता तं जहा
पुव्वाणुपुर्वी पच्छाणुपुर्वी अणाणुपुर्वी । से किं तं
पुव्वाणुपुर्वी २ उदइए उवसमिए खइए खओ-
वसमिए पारिणामिए सन्निवाइए सेल्लं पुव्वाणुपुर्वी । से
किं तं पच्छाणुपुर्वी २ संनिवाइए जाव उदइए सेल्लं प-
च्छाणुपुर्वी । से किं तं अणाणुपुर्वी २ एआए वेव एगाइ-
आए एगुतरिआए छगच्छायाए सेटीए अन्नमन्नभासां
दुरुवूणां सेल्लं अणाणुपुर्वी सेल्लं भावाणुपुर्वी सेल्लं आ-
णुपुर्वी आणुपुर्विचि पदं समल्लं अनु० मू० ॥

से किं तमित्यादि इह तेन रूपेण भवनाति भावाः वस्तुपरि-
णामविशेषाः औदयिकादयः अथवा तेन २ रूपेण भवन्ती
ति भावास्त एव, यद्वा भवन्ति तैस्तेभ्यश्चरेषु वा सत्सु प्राणिन-
स्तेन २ रूपेण, भावाः यथोक्ता एव तेगामानुपूर्वी परिपा-
टिर्मावतुपूर्वी औदयिकादीनां तु स्वरूपं पुरस्तादव्यस्तं च
वच्यते अत्र च नारकादिगतिरौदयिका भावा इति वच्यते
तस्यां च सत्यां शेषा भावाः सर्वेऽपि यथासम्भवं प्रातुर्भ-
वन्तीति शेषभावाधारत्वेन प्रयातत्वाद् औदयिकस्य प्रथममुप-
न्यासस्ततश्च शेषभावापञ्चकस्य मध्ये औपशमिकः स्तोक-
विषयत्वात् स्तोकतया प्रतिपादयिष्यत इति तदनन्तरमौ-
पशमिकस्य ततो बहुतरिपयत्वात् क्षायिकस्य ततो बहुतरि-
पयत्वात् क्षायोपशमिकस्य ततो बहुतरिपयत्वात्पारि-
णामिकस्य ततोऽप्यगमेव भावानां द्विकादिसंयोगसमु-
त्पत्त्यात्सामिप्राप्तिकस्योपन्यास इति पूर्वानुपूर्वीक्रमसिद्धि-
रिति शेषं पूर्वोक्तानुसारेण भावनीयं तदवसुक्ताः प्रागु-
द्दिष्टा दशाप्यनुपूर्वभेदाः आश्रयने चोपक्रमप्रथमभेदलक्षणा
आनुपूर्वी समाप्ता ॥ अनु० टी० ॥

आणुमाणिय—आनुमानिक-वि० अनुमानादागतः ठक् खि-
यां डीए। अनुमानप्राप्ते, १ युक्तिमिदं २ व्याप्तिविशष्टिलङ्का-
ज्ञानादवगते अनुमिति पदार्थे। यथा धूमदशनात् वह्निरनुमी-
यते स च वह्निः स्वव्याप्तिविशष्टधूमज्ञानेनैवावगते इति

तस्य तथात्वम् । अनुमानमात्रेणावगम्ये वेदे वाचकशब्द-
शून्ये सांख्यमतसिद्धे ३ प्रधाने ॥ अनु० ॥

आणुमासिय—आनुमाप्य-त्रि० अनुमापं भवः परिसुखा० ५५०
मापस्य पदवाद्भावाद्, वाच० ॥

आणुलोम्म-आनुलोम्य-न०—अनुलोमस्य भावः कर्मवाङ्माश्रय
दित्वात् प्यञ् अनुक्रमे, वाच० ॥

आणुवंस-आनुवंश्य-त्रि०—अनुवंशो भवः परिसुखा० ५५० वंश-
वृत्तस्य पदवाद्भावाद् वाच० ॥ ७३० ॥

आणेज्ज—आनेय-त्रि भा० नी-कर्मणि यत् देशदेशान्तरमा-
नेतव्ये १ घटादौ, वैश्यकुलात् विप्रतो ब्राह्मणा आनेतुं योग्ये
दक्षिणाऽनीयं पुं० । आनेतौ घटादिवैश्यकुलादेरानीतो दक्षि-
णाग्निश्च सि० कौ० वाच० ॥

आणोह—आज्ञोप-पुं० सम्यग्दर्शनविकले ब्राह्मणमात्रे, आ-
णोहे ज्ञायता मुक्ता गेवेज्ज गेसु उ सरीरा ॥ ब्राह्मणा भ्रातो-
पदेशस्थौवः सामान्यमाज्ञोवः सम्यग्दर्शनविकलमाह्मणमात्र
मित्यर्थः । तेन सताऽपि गम्यमनन्तानि अनन्तसंख्यानि
मुकानि त्यक्तानीति ॥ पंचा० ॥

आतं (यं) क—आतंक—पुं० तकि रुच्छजीवने आतंक-
नमातंकः आ—तकि-घञ्-रुच्छजीवने, (दुःखे) आचा०
नरकादिदुःखे च । आचा० ॥ तथा द्विविधं । शारीरं मानसं
च तत्रार्थं कटुकद्वारशखगण्डवृत्तादिसमुत्पन्नं । मानसं
प्रियविप्रयोगाप्रियसंप्रयोगोप्सितालाभदादिप्रचदौर्मनस्यादि-
कृतम् । आचा० ॥ यद्विवाऽतंको द्वेषा द्रव्यभावभेदात्
स चातंकद्वारिसिद्धान्ते रोगे, ॥ स्या० ॥ उक्त० ॥ को० अनु० ॥
आडिति सर्वात्मप्रदेशाऽभिव्याप्या तं कयंति रुच्छजी-
वितमात्मानं कुर्वन्तीत्यातंकाः सद्योधातिनि रोगविशेषे,
॥ उक्त० ॥ “आयङ्को जरमाइ” आतंको ज्वरादिः सद्यो
धाती रोगः ॥ पं० व० ॥ उक्त० ॥ आसुघाई० आतंकः,,
॥ आव० ॥ स्या० ॥ पं० सू० ॥ आ० चू० ॥ जी० ॥ उक्त० ॥
॥ प्रव० ॥ राज० ॥ आ० म० प्र० ॥ दश० ॥ “आतंका वि-
विहा फुसंति” आतंका रोगपरीपहाः स्पृशंतीति ॥ उक्त० ॥
आतंकः रुच्छजीवितकारी ज्वरादिक इति ॥ भ० ॥ “उ-
याडुते आतंका फुसंति” आतंका आशुजीवितापहारिणः
शूलादयो व्याधिविशेषाः स्पृशान्त्यभिभवन्ति पीडयंतीति
॥ आचा० ॥ उक्त० ॥ भ० ॥ ज्ञा० ॥ सूत्र० ॥ स्या० ॥
“दीहकालिणं रोगातंकेण” आतंकः रुच्छजीवितकारी
सद्योधाती शूलादिरिति ॥ स्या० ॥ ज्ञा० ॥ प्रश्न० ॥ आत-
ङ्काः सद्योधातिनः शूलादिका रोगा इति ॥ संधा० ॥ भ० ॥
“आयंके से वहाय हार” आतङ्कः सद्योधाती विगूचि-
कादिको रोगस्तस्य गृहिणो धर्मवन्धुरहितस्य बधाय
विनाशाय भवतीति ॥ दश० ॥

ते चोत्तराख्यने वृशिता यथा—

अरइ गंडं विसूइया आयंका विविहा फुसंति ते विवईडं वि-
ट्ठंसंते सरीरं समयं गोयम पाप्माय ॥ उक्त० मू० ॥
हे गौतम ! ते तव विविधाः नानाप्रकारा आतङ्का रोगाः
शरीरं स्पृशंति ते केचन आतङ्का अरतिभ्यतुरशीतिविधि-
धवातोद्भूतचित्तोद्वेगो घातप्रकोप इत्यर्थः । गण्डं रुधिर-
प्रकोपोद्भूतस्फोटकः । विशूचिका बज्जीणोद्भूतयमना-

ध्मान्विरेचादि सद्योमृत्युकृत रुक् इत्यादयो रोगा आत-
ङ्का देहं पीडयन्ति तैः रोगैः पीडिते शरीरे सति ध-
माराधने दुष्करन्ते शरीरं रोगातिभूतं सत् विपतति-
विशेषेण बलापचयात् नश्यति पुनः शरीरं ते तव वि-
ध्वंसते जीवमुक्तं सत् विशेषेण अधः पतति अत्र सर्वत्र
यद्यपि ते तव इत्युक्तं गौतमे च केशपाण्डुरत्वादि इ-
न्द्रियाणां हानिश्च न संभवति तथापि तन्निश्चया अप-
शिष्यादिवर्णप्रतिबोधार्थं उक्तं दोषाय न भवति तथा च
प्रमादो न विधेयः ॥ उक्तं ॥ टी० ॥ रोगा ब्रकालमहा-
व्याधय आतङ्कास्त एव सद्योपातिन इति ॥ औप० ॥
आतङ्कुरोगयोर्विशेषो निशीथचूर्णो यथा—स्यात् केरिसो
रोगो केरिसो वा आतङ्कुरस्त उच्यते ॥ गाहा ॥

गंडी कांठं खड्यादीरोगा कासादीतो तु आतंको ।

दीहस्या वा रोगा आतङ्को आसुघाती यः ॥ १५५ ॥

गण्डमस्यास्तीति गंडी गंडमालादि । आदिसदातो सि-
लो एतासु णियं गिलाणिमादी रोगो कासो आदिस-
हातो सासो मूलं स अतिरूपमादी आतंको अहवा
सव्यो जो दीहकालितो सो रोगो जो पुण आसुघाती
वि सिग्धं मारति सो आतंको ॥ नि० चू० ॥ आतंको ज्व-
रादित्तथोगादातंकिनोऽप्यातंका । आतंकिनि, ॥ पिंड० ॥ सं-
तापः सन्देहे, मुरजरादे, भये च ॥ वाच० ॥

आतं (यं) कदंभि (न)—आतंकुदंभि—पुं० की कृच्छ-
जीवने आतङ्कनमातङ्कः कृच्छजीवने दुःखं तच्च द्विवि-
धम् शरीरं मानसं च । तत्रार्थं कटुकक्षारशस्त्रगण्ड-
तादिसमुत्थं । मानसं प्रियसंप्रयोगेऽस्तितालाभदारिद्र्यदीर्घ-
नस्यादिकृते । एतदुभयमातंके पश्यति तच्छीलश्चेत्या-
तङ्कदर्शो । अवश्यमेतदुभयमपि दुःखमप्यापततीत्येवं शा-
तारं, (तथा चाचाराद् वायुकायसमारम्भमधिकृत्य)
आयंकदंसी अहियंतिणां, ॥ आचा० ॥

अवश्यमेतदुभयमपि दुःखमापतति मय्यनिवृत्तवायुकायस-
मारंभे ततश्च तद्वायुकायसमारंभमातङ्कुरेभूतमहितमि-
ति ज्ञात्वैतस्मान्निवर्तते प्रभुर्भवतीति यदि वातङ्कुरो देघा
द्रव्यभावमेवास्तच्च द्रव्यातंके इदमुदाहरणं जैवहीवि दीवे
भारेहे वासंमि अत्यि सुपसिद्ध बहुणरगुणासमिद्धं रा-
यगिहं णाम शययंति तत्थासिगहयदरियारिमद्गो भुय-
निगगयपयावो अभिगयजीवाजीवो रायाशभिणजियस-
त् अणवरयसंवेगभाविवो धम्मधोसयामूलं सो अज्ञया-
कयाई पमाइणं पासण सेहं चोइज्जं तमभिकलं अवरा-
हंतं पुणो विकुणमाणं तरस्स हि पट्टं राया सेसाणण र-
क्खणद्वए आयरियाणुणोए आणावइ सोउणिय य पुरि-
सेहि तित्थुकडद्वेहि संधिय पुव्वं तहिं खारं पक्खित्तो ज-
न्थ णरोणवरं दोगोहमेत्तकालेण पिज्जस्सयं ससोणियं अ-
ट्ठिय संसत्तण सुवई दा ताहे पुव्वकए पुरिसं आणावाए
तहिं एया पणं गित्थयेसं वीयं पासंइणवत्थं पुव्वं
वि य सिकववियते पुरिसं पुच्छए तओ राया को वव-
हारं एस्मि भणीत आणं अइक्कमइ पासंइओ जहुत्तण
वट्टइ अत्तणां य आयां पक्खिवह खारमउभं खित्ता
गोदोहमेत्तस्स दददूणं द्विव संसे तं पुरिसं अलियरोम-
रत्तत्तच्छो सेहं अलोयंतो रायातां भणइ आपरियं तुम्ह

वि कोवि पमादी सारंमि य तं पि णत्थि भणइ गुरु जइ
होहि तो स्याह तुम्ह वि य तरस्स जणिहिह सेहो गण
णिवंमि भणइ ते साहुणो उण पुण तिहा हं पमायसीला-
तुम्हं सरणागओ धणियं जइ पुण होज्ज पमाओ पुणो
ममं सट्ठभावरहियस्स तुम्हं गुरोहिं सुविहियतो सावरण-
क्खसायुओ आयंकमओ विग्गो ताहो सो णिक्खओ जुओ
जाओ कोविमतीए समए रएणा सरिसाविओ पच्छा
दव्वायंकादंसी अत्ताणो सब्बहा णिपत्तेइ अहियारंभा उ
सया जइ सीसे धम्मघोसस्स । भावातंकादर्शो तु नर-
कतियंमनुप्यामरमेवेषु प्रियविप्रयोगादिशारीरमानसातं-
कीत्या न प्रवर्तते वायुसमारंभे । अपि त्वहितमेतद्वायुसमारं-
भणमिति मत्वा परिहरति ॥ आचा० ॥

आयंकदंसी न करे पावं ॥ आचा० ॥

आतंको नरकादिदुःखं तद्दृष्टुं शीलमस्येत्यातंकदर्शो
स पापं पापानुबन्धि कर्म न करोति उपलक्षणाधत्वाच्च का-
रयति नातुमन्यत इति ॥ आचा० ॥ टी० ॥

आतं (यं) कविश्चास—आतंकविपर्यास—पुं० आगादे अ-
नागादकरणे, । आयंकविश्चासो नाम आगादे अहिदंढाह
आणागादे करेदिति ॥ पं० चू० ॥

आतं (यं) कसंपओगसंपउत्त—आतंकसंप्रयोगसंप्रयुक्त—त्रि०
आतंको रोगस्तस्य सम्प्रयोगः संबन्धस्तेन संप्रयुक्तः
संबन्धो यः स तथा आतंकसंबन्धे, आतंकसंप्रयोग-
संपउत्ते तस्स विष्पओगसंतिसमरणागए यावि भवई
(अयं चार्तप्यातस्य तृतीयो भेदस्तद्वक्तव्यताऽऽस्तं ध्यान-
शब्दे) ॥ स्या० ॥ ग० ॥ औप० ॥

आतं (थं) कि (न) आतंकिन—पुं० योगिणि, ॥ स्या० ॥

आतं (यं) चणिया—आतंचनिका—स्त्री० कुंभकारभाजने.
“आयंचणिओदएणं गताई परिसिंचमाणं विहरइ आयंचणि-
ओदएणंति—इह टीका व्याख्या । आतंचनिकोदकं कुंभ-
कारस्य भाजने स्थितं तेमनाय मृत्निश्चं जलं । तेनेति
॥ ॥ ॥

आतं (थं) तकर—आत्मान्तकर—पुं० आत्मनोऽन्तमवसानं
भवस्य करोतीत्यात्मान्तकरः । प्रत्येकमुद्गादिके, ॥ स्या० ॥
आत्मनोऽन्तं सरणं करोतीत्यात्मान्तकरः । आत्मवधके ॥ स्या० ॥
आयंतकरे णाममेगे णो परंतकरे ॥ स्या० ॥

आतं (थं) तम—आत्मतम—पुं० आत्मानं तमयति खेदय-
तीत्यात्मतमः । आचार्यादिके आत्मखेदयितरि, आत्मैव तमो-
ऽज्ञानं क्रोधो वा यस्य स आत्मतमः । अज्ञानात्मनि, क्रो-
धात्मनि च ॥ स्या० टी० ॥ आयंतमे नाममेगे णो
परंतमे ॥ स्या० ॥ मू० ॥

आतं (थं) दम—आत्मदम—पुं० आत्मानं दमयति शम-
वर्तं करोति शिञ्चयति, वेत्यात्मदमः । आचार्यं, अश्वद-
मकादौ च ॥ “आयंदमे णाममेगे णो परंदमे” ॥ स्या० ॥

आतं (थं) व—आताम्र—त्रि० ईषद्रक्ते, ॥ जं ॥ औप० ॥ “आ-
यंतवलिणसुइरुल निज्जनक्खा । आताम्रा ईषद्रक्तास्तलि-
नाः प्रतलाः शुचयः पवित्रा रुचिरा दीप्ताः स्निग्धा अ-

रक्षा नखाः करहहा येपान्ते आताम्रतलिनशुचिरु-
चिरस्निग्धनखाः ॥ जी० ॥

आतं (यं) वज्रयण—आताम्राध्ययन—न० सूर्यस्याग्रमहि-
ष्या आताम्राया वक्तव्यताम्रसिद्धे ज्ञातायमकथाया द्विती-
यश्रुतस्त्वचसतमवर्गस्य द्वितीयोऽध्ययने, ॥ शा० ॥

आतं (यं) भरि—आत्मभरि—त्रि० आत्मानं विभर्त्ति भू०
वि-मुमु-च उ०० स० स्वेदरमात्रपूरके, दिव्यतातिथ्याना-
द्रेणात्मपोषकत्वात्तस्य तथात्वम् “आत्मभरिस्त्वं पिशि-
नैर्नराणाम्—भट्टिः ॥ वाच० ॥ आत्मानं विभर्त्ति पुष्पातीति
आत्मभरिः । स्वाधिकारके, ॥ स्था० ॥ “आयंभरे णाममेगे
णो परंभरे” ॥ स्था० ॥ टी० ॥ आत्मभरिः प्राकृतत्वा-
दायंभरे इति ॥ स्था० ॥

आतं (यं) कम्प-न-आत्मकर्मन्—त्रि० ६ त० आत्मनः स्वस्य
कत्तव्ये कार्य्ये, आत्मकर्मत्तमं देहं चात्रो धर्म इवाधितः
रघुः ॥ वाच० ॥ ज्ञानावरणदिके आत्मकृतकर्मणि ॥ भ० ॥
किं आयकमणा उववज्जति परकम्मणा उववज्जतीति
॥ भ० ॥

आतं (यं) गवेसय—आत्मगवेपक—त्रि० आत्मानं कर्मम-
लापहारेण शुद्धं गवेपयतीत्यात्मगवेपकः ॥ उ० ॥ आत्मानं
कर्त्रविगमाच्छुद्धस्वरूपं गवेपयति कथमयमित्थंभूतो भवे-
दित्यन्वेपयते यः स आत्मगवेपकः । कर्मविगमाच्छु-
द्धस्वरूपस्यात्मनोऽन्वेपके, ॥ उ० ॥ “सहिष आयगवेप-
स भिक्खु” ॥ उ० ॥

आतं (यं) गय—आत्मगत—त्रि० आत्मनि गतमात्मगतम् ।
आत्मगे, सूत्र० ॥

संलोकनिष्पन्नमणारं आवगयं निधेतणे णाहंशु ॥
॥ सूत्र० ॥

संलोकनायं संदर्शनायमाकृतमित्तं केचनानगारं साधुमा-
त्मनि गतमात्मगतमात्मज्ञमित्यर्थ इति ॥ टी० सूत्र० ॥

आतं (यं) गुत्त—आत्मगुप्त—त्रि० आत्मा शरीरे आत्मश-
ब्दस्य शरीरवचनस्यापि दर्शनात् उक्तं हि “धर्मधृत्यनिधी-
न्धर्कस्त्वक् तत्त्वसूर्यदेहेषु । शीलानिलमनोयलकवीर्यं ध्याम-
नः स्मृतिरिति ॥ तेन गुप्त आत्मगुप्तो यतस्ततः करचरणा-
दिविज्ञेयकृत इतस्ततः करचरणादिविज्ञेयके यद्वा गुप्तो
रक्षितोऽसंयमस्थानेभ्यो आत्मा येन स तथा ॥ उ० ॥
असंयमस्थानेभ्यो रक्षितात्मनि, मनोवाक्कायैरात्मा गुप्तो यस्य
स आत्मगुप्तः मनोवाक्कायगुप्तं, ॥ सूत्र० ॥ इन्द्रियेण
इन्द्रियात्मना गुप्त आत्मगुप्तः ॥ आचा० ॥ आत्मना मनोवा-
कायरूपेण गुप्त आत्मगुप्तः ॥ मनोवाक्कायात्मना गुप्तं, “आयगुत्ते
सयाधारे” ॥ सूत्र० ॥ आयगुत्ते सयादिते, ॥ सूत्र० ॥
(आत्मगुप्तस्य फलमाह सूत्रकृताङ्गे)

कडं च कज्जमाणं च आगमिस्सं च पावणं ।
सर्वं ते णाणुज्जाणंति आयगुत्ता जिहंदिआ ॥ सूत्र० ॥

साधुद्देशेन यदपरैरनार्यकल्यैः कृतमनुष्ठितं पापकं कर्म
तथा वक्तमाने च काले क्रियमाणं तथा ऽऽगमिति च काले
यत्करिष्यते तत्सर्वं मनोवाक्कायकर्मभिर्नानुजानन्ति नानु-
मोदन्ति तदुपभोगपरिहारेणति भावः । यद्यप्यात्मार्थं पापकं

कर्म परैः कृतं क्रियते करिष्यते च तथा शत्रोः शिर-
शिष्ठं छिद्यते हेरुस्यते वा तथा चौरौ हतो हन्यते हनिष्य-
ते वा इत्यादिकं परानुष्ठानं नानुजानन्ति न च बहु मन्यते ।
तथाहि । यदि परः कश्चिदशुद्धेनाहारेणोपनिर्मत्रयत्तमपि
नानुमन्यत इति । क. एवंभूता भवतीति दर्शयति ।
आत्माऽकुशलमनोवाक्कायनिरोधेन गुप्तो येषां ते तथा जितानि
वशीकृतानि इन्द्रियाणि श्रोत्रादीनि यैस्ते तथा एवंभूताः
पापकर्म नाऽनुजानन्तीति स्थिते ॥ सूत्र० टी० ॥

गुप्तात्मन्—त्रि०—गुप्तोऽसंयमस्थानेभ्यो रक्षित आत्मा येन
स गुप्तात्मा प्राकृतत्वाद्विपर्ययः असंयमस्थानेभ्यो रक्षिता-
त्मनि, ॥ उ० ॥ आत्मना गुप्तः स्वशक्त्यैव रक्षिते लताभेदे स्त्री०
तस्याः स्पर्शने हि अतिकण्डूयनं दुःखं भवति तद्गयाञ्चान्यैर्न
सा स्पृश्यत इति तस्या आत्मगुप्तत्वम् ॥ वाच० ॥

आतं (यं) बाइ (न्)—आत्मत्याग्नि—त्रि०—आ-
त्मानं देहे त्यजति—त्यज्—विनुय्—आत्मघातिनि, ॥
॥ वाच० ॥

आतं (यं) छट्वाइ (न्)—आत्मपट्टवादिन्—पुं०—आत्मा प-
ट्टो येनान्त्यात्मपट्टानि भूतानि विद्यन्त इत्येवं वादिनि
सांख्यादौ, सांप्रतमात्मपट्टवादिमतं पूर्वपक्षित्युमाह—
सूत्रकृताङ्गे—

संति पंचमहाभूया इह मेगेसि आहिया ॥

आयच्छेऽपुणो आहु आया लोणे य साप्प ॥ सूत्र मू० ॥

संति विद्यंते पंचमहाभूतानि पृथिव्यादीनि इहास्मिन्
संसारं एकेषां वेदवादिनां सांख्यानां शैषाधिकारिणां च
एतदाख्यातमाख्यातानि च भूतानि ते च वादिन एवमा-
हुरेवमाख्यातवतः । यथा । आत्मपट्टानि आत्मा पट्टो येषां
तानि आत्मपट्टानि भूतानि विद्यंत इति । एतानि चात्मप-
ट्टानि भूतानि यथान्येषां वादिनामनित्यानि तथा नामीपा-
मिति दर्शयति । आत्मा लोकश्च पृथिव्यादिरूपः शाश्वतो-
ऽविनाशी । तत्रात्मनः सर्वव्यापित्वाद्मूर्तत्वाच्चाकाशस्येव
शाश्वतत्वं पृथिव्यादीनां च तद्रूपाप्रच्युतेरविनश्वरत्व
मिति ॥ सूत्र० टी० ॥ स्कं०-१ अ०-१ ॥

शास्त्रतत्त्वमेव भूयः प्रतिपादयितुमाह—

दुहुओ ण विणस्संति नो य उप्पज्जए अस्सं ।

सव्वे वि सव्वहा भावा निपतो भावमागया ॥ सूत्र० ॥

ते आत्मपट्टाः पृथिव्यादयः पदार्था उभयत्र इति निहंतुकसहे-
तुकविनाशद्वयेन न विनश्यति । यथा योद्धातां स्वत एव
निहंतुको विनाशः । तथा च ते ऊचुः । “जातिरेव हि भावानां
विनाशो हेतुरिष्यते ॥ यो जातश्च न च ध्वस्तो नश्यत्य-
श्चात्स केन च ॥ १ ॥ यथा च वैदोषिकाणां लज्जुदादिकार-
णमात्रिध्वं विनाशः सहेतुकस्तेनोभयरूपेणापि विनाशनं
लंकात्मनोर्न विनाश इति तात्पर्यार्थः । यदि वा (दुहुउत्ति)
द्विरूपादात्मनः स्वभावाच्चेतनाचेतनरूपाश्च विनश्यतीति ।
तथाहि । पृथिव्यसंज्ञोवाय्वाकाशानि रूपापरित्यागतया
नित्यानि । न कदाचिदानीदृशं जगदिति कृत्वा आम्हापि
नित्य एव कृतकत्वादृश्यो हेतुभ्यः । तथा चोक्तं । “नैनं हि-

दन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः ॥ न चैनं क्लेदयत्यापो न शोषयति मारुतः ॥ १ ॥ अच्छेद्योऽयमदाहोऽयमविकार्यो-
ऽयमुच्यते ॥ नित्यः सर्वगतः स्यात्पुरुषलोऽयं सनातनः ॥ ५ ॥
एवं च कृत्वा नासदुत्पद्यते सर्वस्य सर्वत्र सद्भावादसति
च कारकव्यापाराभावात् सत्कार्यवादः । यदि वा असदुत्पद्ये-
त खरविषाणादेरप्युत्पत्तिः स्यादिति । तथा चोक्तं “असदकर-
णादुपादानप्रवृत्तत्वे सर्वसंभवाभावात् । शक्तस्य शक्यकर-
णात्कारणभावाच्च सत्कार्यः । एवं च कृत्वा मृत्पिण्डेऽपि
वटोऽस्ति तदर्थिनां मृत्पिण्डोपादानात् । यदि वाऽसदुत्प-
द्येत ततो यतः कुतश्चिदवस्थावाद्यवश्यमेतदर्थिना मृत्पिण्डोपा-
दानमेव कर्तव्य इत्यतः सदैव कारणे कार्यमुत्पद्यत इति ।
एवं च कृत्वासर्वेऽपि भावाः पृथिव्यादय आत्मपञ्चा
नियतिभावं नित्यत्वमागता नाभावरूपतामभूत्वा च
भावरूपतां प्रतिपद्यन्ते आविर्भावतिरोभावमात्रत्वादुत्पत्ति
विनाशयोरिति तथाचाभिहितं । “नासतो जायते भावो
नाभावो जायते सत” इत्यादि । तस्योत्तरं निर्युक्तिरु-
दाह । “को वेप इत्यादि प्राक्तन्येव गाथा” सर्वपदार्थनित्य-
त्वाभ्युपगमे कर्तृत्वपरिणामो न स्यात्तत्तत्त्वान्नोऽकर्तृत्वे
कर्मव्याभावेत्तद्भावाच्च को वेदयति न कश्चित्सुखदुःखा-
दिकमनुभवतीत्यर्थः एवं च सति कृतनाशः स्यात् । तथा
असत्तत्त्वोत्पादाभावे येयं मया आत्मनः पूर्वभावपरित्यागे-
नापरिभाष्योत्पत्तिरक्षणा पंचधा गतिरुच्यते सा न स्यात्-
ततश्च मोक्षगतेरभावाद्वादिक्क्रियागुष्ठानमनर्थकमापद्यते ।
तथाऽप्रच्युतानुत्पन्नस्थिरैकस्वभावत्वेन त्वामनोदेवमनुष्य-
गत्यागति तथा विस्मृतेरभावाद् जातिस्मरणादिकं धा न
प्राप्नोति । यथोक्तं सदैवोत्पद्यते तदुत्पद्यते । यतो यदि
सर्वथा सदैव कथमुत्पादः । उत्पादश्चेत्तर्हि सर्वदा स-
दिति । तथाचोक्तं । “कर्मगुणव्यपदेशाः प्रागुत्पत्तेर्न संति
यत्तस्मात् । कार्यमसत्तद्विषयं क्रियाप्रवृत्तेश्च कर्तृणां । तस्मात्सर्व-
पदार्थानां कथंचिन्नित्यत्वं सदसत्कार्यवादश्चेत्यवधार्य ।
तथाचाभिहितं । “सर्वव्यक्तिपुन्यितं क्षणे क्षणेऽन्यत्वमथ च
न विशेषः । सत्यश्चित्यपरिचयोराकृतिजातिव्यवस्थानादि-
ति” । तथा । “नान्वयः स हि भेदत्वान्न भेदोऽन्वयवृ-
त्तितः ॥ मृदेद्वयसंसर्गवृत्तिजात्यंतरं घटः” ॥ १ ॥
॥ सूत्र० टी० ॥ स्कं० १ । अ० १

आत (य) जम्म (न)—आत्मजन्यन्-पुं०—आत्मनो जम्म यस्य ।
अपत्ये ॥ वाच० ॥

आत (य) जस (स्)—आत्मयशस्-न०—आत्मसंविधिनि य-
शसि, यशोहेतुभूते संयमे, “च जीवा किं आयजसेणं
उययज्जति, ॥ भ० ॥

(आयजसेणं ति) आत्मनः संबंधि यशो यशो हेतुत्वाद्यशः
संयम आत्मयशस्तेन (आयजसे उवजोयंति ति,) आत्म-
यश आत्मसंयममुपजीवन्त्याश्रयन्ति विदधतीत्यर्थः ॥
॥ भ० टी० ॥

आतजाइ (न)—आत्मयजिन्-पुं० आत्मानं ब्रह्मरूपेण क-
र्मकर्त्तृणादिकं आधयन् यो न यजते । यज्-णिनि । “ब्रह्मार्पणं
ब्रह्महविषमाग्रेऽग्नेः ब्रह्मणा हुतम्” इत्युक्तरूपभावनया ज्यो-
तिष्टोमादिकर्म कर्त्तरि आरुह्योर्ब्रह्मनिष्ठे, कर्मयोगिनि,
सर्वभूतेषु चात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि ॥ सप्तं पश्यन्नात्मया-

जी स्वाराज्यमधिगच्छतीति” मन्त्रोक्तमन्तया सर्वभूत-
शोनि च ॥ वाच० ॥

आत (य) जोगि (न)—आत्मयोगिन्-पुं० आत्मनो योगः कुश-
लमनःप्रवृत्तिरूप आत्मयोगः स यस्यास्ति । सदा धर्मध्याना-
वस्थिते ॥ सूत्र० ॥

आत (य) जोगि—आत्मयोगिने-पुं० आत्मा योगिर्नरस्य । च
तुमुंखे ब्रह्मणि, शिवे, मनोभवे, प्रहर्षमभ्युद्यतमात्मयो-
निम्-कुम्भ० विष्णो च आत्मयोगिनिः स्वयंजातः विष्णुसं०
आत्मेव योगीकरुपादानकारणम् नान्यदिति, भाष्योक्तः विष्णोः
स्वात्ममपि ॥ वाच० ॥

आत (य) ज्ञाण—आत्मध्यान—आत्मनो ध्यानम् योगवि-
शेषः । आत्मसाक्षात्कारसाधने मानसवृत्तिभेदे ॥ वाच० ॥

आत (य) इ (अपणष्ट)—आत्मार्थ—पुं० आत्माहितं,
॥ आचा० ॥ आत्मनोऽर्थ आत्मार्थः । ज्ञानदर्शनचारित्र्येपु आ-
त्मनो हितप्रयोजनमात्मार्थः । चरित्रानुष्ठाने ॥ आचा० ॥

आयतट्ट—आयतार्थ—पुं०—आयतोऽपत्यवसानान्मोक्ष एव स
चासावर्थश्चायतार्थः । मोक्षआत्मके प्रयोजने, आयतो मोक्षोर्थः
प्रयोजनं यस्य सः । मोक्षप्रयोजनके दर्शनादिके, ॥ आचा० ॥
आत्मनिमित्ते, —अपणष्टा परष्टा वा आत्मार्थमात्मनिमित्त-
मिति ॥ दशा० ॥

(आत्मार्थश्चावश्यमुपासनीयस्तथा चाचाराङ्गे) अप्यं च
खलु आउयं इह भेगेसि माणवाणं तं जहा सो य परि-
णाणेहिं परिहायमाणेहिं चक्रुषुपरिणाणेहिं परिहाय-
माणेहिं घाणपरिणाणेहिं परिहायमाणेहिं रसणपरिणा-
णेहिं परिहायमाणेहिं फासपरिणाणेहिं परिहायमाणेहिं
अभिकंतं च खलु वये सपेहाए तन्नो से एगदा मूढभावं
जणायंति जेहिं वासदिः संवसति ते विणं एगदा णियया
पुवं परिवरयंति सो वि ते णियए पच्छा परिववएज्जा
णालं ते तव ताणाए वासरणाए वा तुमं पि तेसि णालं-
ताणाए वासरणाए वा से ण हास्ताए ण किट्ठाए ण रत्तीए
वा विभूसाए इच्चेंव समुट्ठिए अहो विहाएण अतरं च
खलु इमं एसेहाए धीरे मुहुत्तमविं णो एगे पमायए वयो
अच्चेति जोन्वणं च जीविए इह जे पमसा से हेता छेत्ता
भेत्ता लुपिंता उद्विज्जा उत्तासइत्ता अकडं करिस्सा-
मिस्ति मण्णमाणो जेहिं वासदिः संवसति ते वाणं एएया
णियया पुवं पोसंति सो वि ते णियगे पच्छा पोसेज्जः
णालं ते तव ताणाए वा सरणाए वा तु ॥ आचा० अल्प-
स्तोकश्रवणोऽधिककवचनः ॥ सत्ववधारणे आयुरिति
भवस्थितिहेतवः कर्मपुद्गला इहेति संसारं मनुष्यभवे
त्रैकेण केषांचिदेव मानवानां मनुजानामिति पदार्थो
वाक्यार्थस्त्विहास्मिन् संसारं केषांचिन्मनुजानां क्षुल्लकम-
घोषलक्षितान्तर्मुहूर्तमात्रमल्पं स्तोकमायुर्भवति चशब्दादु-
त्तरोत्तरसमयादिवृद्ध्यां पल्योपमत्रयावसानेऽप्यायुषि तत्र
खलु शब्दस्यावधारणार्थत्वात्संयमजीवितमल्पमेवेति ॥
आचा० टी० ॥

येऽपि धीर्बोध्यक्षयितिका उपक्रमशःकारणभावे आयु-
स्थितिमनुभवन्ति तेऽपि मरणादुपर्यधिकं जराभिभूतग्रहां
जघन्यरामवस्थामनुभवतीति तद्यथेत्यादिना दर्शयति सो
अपरिणाणेहिं इत्यादि । ततो से एगदा मूढभावं जणयं-

ताति । यावत् शृणोति भाषापरिणतान् पुद्गलानि श्रोत्रं तच्च कदंबपुष्पाकारं द्रव्यतो भावतो भाषाद्रव्यग्रहणलक्ष्युप-योगस्वभावमिति तेन श्रोत्रेण परि समेताद् घटपटशब्दा-द्विविधयाणि ज्ञानानि परिज्ञानानि तैः श्रोत्रपरिवर्जनेजराप्र-भावात्परिहीयमानैः सद्भिस्ततोऽसौ प्राणी एकदा वृद्धा-वस्थायां रोगोदयावसरे वा मूढभावं मूढतां कर्त्तव्याकर्त्त-व्यज्ञातिमिह्रिषपाटवाभावादप्यतो जनयन्ति जितहीतप्रा-मिपरिहारविवेकशून्यतामापद्यत इत्यर्थः । जनयन्ति वि-वेकवचनावसरे तिङां तिङो भवन्तीति बहुवचनमकारि अ-थवा तानि वा श्रोत्रविज्ञानानि परिच्छिद्यमाणान्यात्मनः सद्सद्भिर्वेकशून्यतामापादयतीति श्रोत्रादिविज्ञानानां च तृतीया प्रथमाथं सुव्यत्ययेन द्रष्टव्येति एवं चक्षुरादिविज्ञा-नेष्वपि योज्यम् । अत्र च करणत्वादिन्द्रियाणामेवं सर्वत्र द्र-ष्टव्यं श्रोत्रज्ञातमनोऽपि ज्ञानानि चक्षुषात्मनो विज्ञानानीति ॥ आचा० ॥

अत्र च सोयपरिणामोहि परिहायमाणेहीत्यादि । य उत्प-त्तिं प्रात व्यत्ययेनेन्द्रियाणामुपन्यासः स एवमर्थो द्रष्टव्यः इह संज्ञिनः पंचेन्द्रियस्य उपदेशदानेनाधिकृतत्वाद् उपदे-शश्च श्रोत्रेन्द्रियविषय इति कृत्वा तत्पर्याप्तौ च सर्वेन्द्रि-यपर्याप्तिः सूचिता भवति श्रोत्रादिविज्ञानानि च वयोऽतिक्रमे परिहीयते तदेवाह अभिक्कतमित्याथवा श्रोत्रादिविज्ञानैरप-चिता करणभूतैः सद्भिः (अभिक्कतं च खलु वयंसंवेहाण) तत्र प्राणिनां कालकृता शरीरावस्थायौवनादिवयः तज्ज-राभिर्मृत्युं दाकांतमिह चत्वारि वयांसि कुमारयौवमध्य-मवृद्धत्वान्युक्तं च—

“प्रथमे वयासि नाधीतं द्वितीये नार्जितं धनमातृतीये न तपस्त-प्तं चतुर्थे किं करिष्यति । तत्रायवयोद्वयातिक्रमे जराभि मुखमभिक्कतं वयो भवति अन्यथा वा त्रीणि वयांसि कुमारयौवमध्यविरत्वभेदादुक्तं च—

“पता रक्षति कौमारे भर्ता रक्षति यौवने ।

पुत्राश्च स्थाविरा भवे न स्त्री स्वातंत्र्यमर्हति ॥

अन्यथा वा त्रीणि वयांसि वालमध्यमवृद्धत्वभेदादुक्तं च—

“भायोडशाद्रवेद् वालो यावत् क्षीराक्षयतकः ।

मध्यमः सप्तति यावत्परतो वृद्ध उच्यते ॥

एतेषु वयसु सर्वेष्वपि चयोंपचयवयवस्था तामभि-क्रान्ताऽभिक्कतवया इत्युच्यते । चःसमुच्चये । न केवलं श्रोत्रचक्षुर्ग्राह्यरसनस्पर्शनविज्ञानैर्व्यस्तसगत्तैर्दशैः स-र्वेता वा परिहीयमानैर्वा मौक्ष्यमापद्यते वयश्चातिक्रान्तिं प्रेक्ष्य पर्यालोच्य स इति प्राणी खलुरिति विशंपणेविशंपे-णेत्यर्थः मौक्ष्यमापद्यत इत्याह च (ततो स इत्यादि) तत इति तस्मादिन्द्रियविज्ञानापचयाद्वयोऽतिक्रमणाद्वा स इति प्राणी एकदेति वृद्धावस्थायां मूढभावो मूढत्वं किंकर्तव्य-ताभावमाम्नां जनयत्यथवा सं तस्यासुभूतः श्रोत्रादिवि-ज्ञानानि परिहीयमाणानि मूढत्वभावं जनयन्तीति स एव वार्द्धस्य मूढस्वभावः सन् प्रयेगा लोकावगीतो भवतीत्याह जेहिं वेन्यादि । वा शब्दः पक्षांतरथातकः । आस्तां ताव-दपरो लोको यैः पुत्रकलत्रादिभिः सार्द्धं सह मयस-ति त एव भार्यापुत्रादयो णमिति वाक्यालंकारः । एक-देति वृद्धावस्थायां निजका आत्मीया ये तेन समर्थव-

स्थायां पूर्वमेव पोषितास्ते ते परिवर्द्धन्ति परि समेताद-दन्ति यथायं न ध्रियते नापि मेचकं दृष्टाति यदि वा परिवर्द्धति परिभवन्तीत्युक्तं भवत्यथ वा किमनेन वृद्धेनेत्ये-वं परिवर्द्धति न केवलमेपां तस्यास्मापि तस्यामवस्थायामव-गीतो भवतीत्याह च “बलिंसंतमस्थिशेषिति शिथिल-स्नायुधृतं कलेवरं ॥ स्वयमेव पुमान् जुगुप्सते किमु कांता-कमनीर्यविभ्राह ॥ गोपालबालंगनादीनां च दृष्टोद्वारिणोप-न्यस्तोऽर्थं बुद्धिमधितिष्ठतीत्यतस्त्वविर्भावमायस कथानकं । कौशाद्यां नगर्यामर्थवान् बहुपुत्रो धनो नाम सार्थावहस्ते-न चैकाकिना नानाविधैरुपायैः स्वापंत्यमुपाजितं । तच्चा-शेषदुःखितवन्पुत्रजनस्वजनमित्रकलत्रपुत्रादिभोग्यतां निन्ये ततोऽसौ कालपरिपाकवशाद् वृद्धभावमुपगतः सन् पुत्रेषु सम्पत्कालतोपचितकलाकुशलेषु समस्तकार्यचिन्ताभारं नि-चित्तेषु । तेषु वयमनेनेहशीमवस्थां नीताः सर्वजनांसिरा-विहिता इति कृतोपकाराः सन्तः कुलपुत्रतामवलंबमानाः कचित् कार्यव्यासंगात् स्वभार्याभिस्तमकल्पं वृद्धं प्रत्य-जागरंस्ता अत्युद्धतंनस्नानभोजनादिना यथाकालमच्छुण्ण-विहितवयस्स्ततो गच्छन्तु दिवसेषु वर्द्धमानेषु पुत्रभा-डेषु प्रौढीभवस्तु भर्तुषु जरद्वेदे च विवशकरणपरिचारे सर्वोद्गर्कपति गलदशोभनासति सति शनैः शनैश्चित्तमु-पचरं शिथिलतां निन्युरसावपि मदप्रतिजागरणतया चि-ताभिमानेन विश्रसया च सुतरां दुःखसागरावगाढः सन् पुत्रेभ्यः स्नुषाशुण्णान्याऽऽवचक्षे ताश्च स्वभर्तुभिर्भोक्षिद्य-मानाः सुतरामुपचारे परिहृतवयः सर्वाश्च पर्यालोच्यैकवा-क्यतया स्वभर्तुनभिहितवयः क्रियमाणेऽप्ययं प्रतिजागरणे वृद्धभावाद्विपरीतबुद्धितयाऽपहुते यदि भवतामप्यस्मा-कमुपर्यविश्रमस्ततोऽन्येन विश्रमसनीयेन निरुपयत तेऽपि तथैव चक्रुस्तास्तु तस्मिन्नवसरे सर्वाणि कार्याणि यथावसरं विहितवयोऽसावपि पुत्रैः पृष्टः पूर्वविरुक्तचित्तेतास्तथैव ता अपवदति नैता मम किञ्चित्सम्पत् कुर्वति तैस्तु प्रत्ययैकवचनाद्वगततत्त्वैर्यथायमुपचयमाणोऽपि वार्द्ध-क्याद् हयते ततस्तैरप्यवधोरितोऽन्येषामपि यथावधिरसे तद्गृहडनस्वभावात्माचक्षुरिरे ततोऽसौ पुत्रैरवधिरसेः स्तुपतिभिः परिभूतः परिजनेनावगीतो वाङ्मात्रेणापि केनचिदप्यननुवर्त्यमानः सुखिते दुःखितकष्टतरामायुः शेषामवस्थामनुभवतीत्येवमन्योऽपि जराभिभूताविग्रह-स्तृणकुञ्जीकरणेऽप्यसमर्थः सन् कार्यकनिष्ठलोकात्परि-भवमाप्नोतीत्याह “गात्रं संकुचितं गतिर्विगलिता दन्ताश्च नाशं गता दृष्टिर्दृश्यति रूपमेव ह्रसते वक्त्रं च लालायते । वाक्यं नैव करोति वोधवजनः पत्नी न शुश्रूषते धिक्कष्टं जरयाऽभिभूतपुरुषं पुष्टं रजजायते” इत्यादि तदेव जरा-भिभूतं निजाः परिवर्द्धत्यसावपि परिभूयमानस्तद्वचति-रिक्तचेतास्तद्वपद्वज्जनायाऽऽवचे आह च (सोवा) इत्यादि वा शब्दः पूर्वोपेक्षया पक्षांतरं दर्शयति ते वा निजास्ते परिव-र्द्धति स वा जराजर्जरितदेहस्ताभिज्ञानं नैकदोगोद्वहन-तया परिवर्द्धन्निर्देहता वा खिद्यमानेतया तानसावगीयति-परिभवतीत्यर्थः । येऽपि पूर्वकृतधर्मवशात् वृद्धं न परि-वर्द्धति तेऽपि तदुःखाऽपनयनसमर्थं न भवत्याह च नालमित्यादि । नाल न समर्थास्ते पुत्रकलत्रादस्तद्वत्तति । प्रत्यक्ष भावमुपगत वृद्धमाह त्राशाय त्रासयत्येति

तत्रापत्तरागुच्यते यथा महाश्रोतोभिस्त्वमानः सुकृष्णधाराऽधिष्ठितं प्लवमासाद्यापदस्तरनीति । शरणा पुनर्यदवष्टम्भ-
 क्रिमेयैः स्थायते तदुच्यते तत्पुनर्दुर्गपर्वतः पुराणो वेति ।
 एतदुक्तं भवति । जराभिभूतस्य न कश्चित् प्राणाय शर-
 णाय वेत्युक्तञ्च जन्मजराभिमर्शमयैरभिभूते व्याधिर्वेदनाप्रसृते
 जिनवचनचान्दन्वयश्च नास्ति शरणा कचिल्लोके इत्यादि स
 तु तस्यामवस्थायां किंभूता भवतीत्याह । “से हा हस्सा”
 इत्यादि स जराजीर्णविग्रहो न हास्याय भवति तस्यैव
 हसनीयत्वाच्च परान् हसितुं योग्यो भवतीत्यर्थः । सच समस्तं
 परोक्षं वा एवमभिधीयते जनैः किं किलास्य हसितेनहास्या-
 स्पदस्येति । “न च कीडि, न च लघनवलनास्फोटनकीडानां
 योग्योऽस्ती” भवति नापि रस्यै भवति रतिरिह विषयगता गृह्यते
 सा पुनर्लब्धतावगृह्णादिका तथा भूतोऽप्यवजुपुत्रुः स्त्री-
 भिरभिधीयते न लज्जते भवान् पश्यति आत्मानं नावलोक-
 यति शिरःपलितभस्मावगुण्डितं मां दुहितृभूतामेवं गृह-
 तुभिच्छस्तीत्यदिवचसामास्पदत्वाच्च रस्यै भवति न विभू-
 पायै बते विभूषितोऽपि प्रततचर्मवालोकः स नैव शो-
 भते उक्तञ्च । “न विभूषणमस्य युज्यते न च हास्यं कुत एव
 विभ्रमः । अयं तेषु च वर्तते जनो ध्रुवमायाति परां विडम्बनां”
 “जेअं करेइ तंतं न सोहए जेवणो अतिकेते । पुत्तिस्स म-
 हिलियाए एकं धम्मं पमुत्तूणं” गतमप्रशस्तमूलस्थानं ।
 सांप्रतं प्रशस्तमुच्यते (इच्छोर्मात्यादि) अथ वा यत एवं ते
 सुहृदो नालं प्राणाय शरणाय वाऽतः किं विदध्यादित्याह
 इच्छेयमाणा इति रूपप्रदर्शने अप्रशस्तमूलगुणस्थाने य-
 तैर्मानो जराभिभूतो न हास्याय न कीडाय न रस्यै न विभूपायै
 प्रत्येकं च शुभाशुभकर्मफलप्राणिनामित्येवं मत्वा समुत्थितः
 सम्यगुत्थितः शस्त्रपरिक्षां मूलगुणस्थानमधिगच्छन् अहो
 इत्याश्चर्यं विहरणं विहार आश्चर्यं भूतो विहारोऽहोविहारो
 यथोक्तसंयमानुष्ठानं तस्मै अहोविहारोऽस्थितः सन् चा-
 गुणीप नो प्रमादयेदित्युत्तरेण संतुष्टः । किं वातरं वेत्या-
 दि अंतराभित्यवसरस्तथायै चोत्रं सुहृदोऽपि वसिष्ठोऽधिलभ-
 सर्वैकत्वादिनां चः समुच्चये खलुरवधारणे समानयेने-
 दमाह विनयेस्तपःसंयमाद्रावसीदन् प्रत्यक्षभावापन्नमार्थ-
 चेष्टादिकमंतरमवसरमुपदर्शयामिधीयते तवायमेवंभूतोऽ-
 वसरो नाहो संसारे पुनर्जाय सुदुर्लभ एवेतत्प्रस्तमव-
 सरं संप्रत्य पर्यालोचय धीरः सन् सुहृदमर्थकं नो प्र-
 मादवशगो भूयादिति संप्रेक्ष्येत्यत्र स्वयं लोपच्छादसत्वा-
 दित्यन्यदप्यलक्षणिकमेवंजातीयमस्मादेव हेतोरवगतव्य-
 मिति । आंतमौहृत्किंत्वाय काश्चित्कोपयोगस्य सुहृत्-
 भित्युक्तमन्यथा समयमर्थकं न प्रमादयेदिति वाच्यं तदुक्तं-
 “मंप्राप्य मानुषत्वं संसारासारतां च विज्ञाय । हे जीव ! किं
 प्रमादाय चेष्टमे शान्तये सत्तनं” ॥ ननु पुनरिदमिदं दुर्लभ-
 मगायमसंसारजलधिर्धायिग्रं मानुष्यं खयातकतडिलानावि-
 नितप्रतिमामित्यादि । किमर्थञ्च नो प्रमादयेदित्याह-य-
 योऽप्येष्टोक्तं वयः कुमारोऽपि ज्ञेयति अतीव पति याति
 ज्ञेत्येत्यत्र “जोवणं वसि” आत्मन्यनुवर्तते यौवनं वा-
 न्येत्यतिव्रामति वयं ग्रहणं नैव यौवनस्यावगतत्वात्तदुपादानं
 प्राधान्यस्यापनार्थधर्मोपेक्षामानां तत्रिवेधतयात्वं सर्ववयसां
 यौवनं स्वीयस्तदपि त्वरितं यातीत्युक्तं च “नईवेगसमं
 चंचलं च जीवियं जोवणञ्च कुतुमसमं सोकयं च जं

अणिच्चत्तिं णिवित्तुरमाणभोज्जाई” तदेवं मत्वा अहो वि-
 हारायोधानं श्रेय इति ये पुनः संसाराभिच्छिन्नोऽसंय-
 मजीवितमेव बहु मन्यन्ते ते किंभूता भवन्तीत्याह । जीविए
 इत्यादि । ये तु वयोऽतिक्रमणं नावगच्छन्ति ते इहेत्यस्मि-
 न्नसंयमजीविते प्रमत्ता अत्रुपपन्ना विषयकपायेषु प्रमा-
 यन्ति प्रमत्ताश्चाहर्निशं परितप्यमानाः कालाकालसमुत्था-
 यिनः सन्तः सत्त्वोपधातकारिणीः क्रियाः समारभन्ते इत्याह
 च । से हेता इत्यादि । स इत्यप्रशस्तगुणमूलस्थानवाचि-
 पयमिलापो प्रमत्तः सन् स्वावचजंगमानामसुमतां हेता
 भवतीत्यत्र च बहुवचनप्रक्रमेऽपि जाल्यपेक्ष्यैकवचनेन
 निर्देश इति तथा हेता कर्णनासिकादीनां भूता नयनशि-
 रोऽश्वादीनां लुपयिता ग्रंथिच्छेदनादिभिर्बहिर्लुपयिता ग्राम-
 मघातादिभिरपद्रावयिता प्राणव्यपरोपको विषयश्चादि-
 भिरपद्रावयिता वा उत्त्रासको लोपप्रक्षेपादिभिः स कि-
 मर्थं हननादिकाः क्रियाः करोतीत्याह अकई इत्यादि ।
 अकृतमिति यदन्त्येन नानुष्ठितं तदहं करिष्यामीत्येवं मन्य-
 मानोऽर्थोपार्जनाय हननादि क्रियासु प्रवर्तते स एवं क्रूर-
 क्रमादितीशयकारी समुद्रलंघनादिकाः क्रियाः कुर्वन्त्य-
 लामोदपादगततत्सर्वैः किंभूतो भवतीत्याह जेहि वे-
 त्यादि । वा शब्दो भिन्नक्रमः पक्षांतरघातको यैर्मातापितृ-
 स्वजनादिभिः सार्द्धं संवसत्यसौ त एव णमिति वा-
 क्यालंकारे एकदेश्यर्थः नाशाद्यापदि शैशवे वा निज आ-
 त्मीया बांधवाः सुहृदो वा पुत्रिं पूर्वमेव ते सर्वोपाय-
 क्षाणां पोषयति स चाप्राप्तैरुपनोरथलाभः संस्तान्नजान-
 पक्षाणोपप्रेक्ष्येद्वानादिना सम्मानयेदिति ते च पोषका-
 पोष्या वा तत्रापूतस्य न प्राणाय भवतीत्याह नालं इ-
 त्यादि । ते निजा मातापित्रादयस्तवेत्युपदेशविषयाच्च उ-
 च्यते प्राणयापद्रुक्षणाथं शरणाया निभयस्थित्यर्थं नालं न
 समर्थोऽस्त्वमपि तेषां प्राणं शरणं कर्तुं नालमिति तदेवंभावः
 स्वजनो न प्राणाय भवतीत्येतत्प्रतिपादितं ॥ आचा० टी० ॥
 अर्थोऽपि महता क्लेशेनोपात्तो रक्षितश्च न प्राणाय भवती-
 त्येतत्प्रतिपत्तिरप्युपगृह
 उवादितासे तेषां वा सणिहिंसंणिचओ किज्जइ इहमेगोसिं
 असंजयाणं भोपणाए तओ से एगया रोगसमुप्पाया
 समुपज्जाति जेहि वा सद्धिं संवसति ते वाणं एगया णिय-
 गा तं पुत्रं परिहरंति सो वा से णियए पच्छा परि-
 हरेज्जा णालं ते तव ताणाए सरणाए वा तुमं पि तेसिं
 णालं ताणाए वा सरणाए वा जाणित्तु दुवसं पत्तेयं
 सायं ॥ आचा० ॥
 उवादिताते अद् भक्ष्य इत्येतस्मादुपपूर्वाभिष्टाप्रत्ययस्तत्र
 बहुलं छेदसतीडागमः उपादितमुपभुक्तं तस्य शेषमुपभु-
 क्तशेषं तत्र वा वाराद्यादुपभुक्तशेषेण वा सन्निधानं सन्नि-
 धितस्य सन्निधयस्सन्निधिसन्निधयः अथ वा सम्यग्नि-
 धीयते स्थाप्यत उपभोगाय योऽर्थः स सन्निधिरस्तसन्नि-
 धयः प्राचुर्यमुपभोग्यद्रव्यनिचय इत्यर्थः स इहामिदं सं-
 सारे एकैकामसंयतानां संयताभासानां च केषांविद्भो-
 जनायोपभोगार्थं क्रियते धिधीयत इत्यसावपि यदर्थमनु-
 ष्ठितोऽतरायोद्यात्तत्संपत्तये न प्रभवतीत्याह तउ संत्यादि

ततो द्रव्य संनिधिः संनिचयादुत्तरकालमुपभोगावसरे (से) तस्य बुभुक्षोरंकेदति द्रव्यक्षेत्रकालभावनिमित्ताविर्भावित-वेदीयकर्मोद्घात रोगसमुपादाज्ज्वरादिप्रादुर्भावाः समुत्पद्यन्त इत्यादिर्भवति स च तैः कुष्ठराजयक्ष्मादिभिरभिमृतः सन् भग्ननासिको गलत्पाणिपादोऽविच्छेदप्रवृत्तश्चासावा-कुलः किभृतो भवतीत्याह जेहीत्यादि यैर्मातापित्रादिभि-र्निजैः साहै संवसति त एव निजा एषदा रोगोत्पत्तिकाले पूर्वमेव तं परिहरन्ति स वा तच्चिजान् पश्चात्परिभवोत्थापि-तर्विवेकः परिहरस्य ज्ञेयचिरपेक्षः सेतुकवत्स्यादित्यर्थः । ते च स्वजानादयो रोगोत्पत्तिकाले परिहरन्ते वा न प्राणाय भवतीति दर्शयति नाल इत्यादि पूर्ववद् रोगाभिभूतान्तः क-रणेन वाऽप्रगतप्राणेन च किमालम्ब्य सम्यक्करणेन रोगवे-दना सोढव्या इति आह जगिन्नु इत्यादि ज्ञात्वा प्रत्येकं प्राणि-नां दुःखं तद्विपरीतं शान्तं वा दीनमानसेन ज्वरादिवेदनाप-त्तिकाले स्वकृतकर्मफलमवश्यमनुभवनीयमिति मत्वा वै-कल्ये कार्यमित्युक्तं च । सहकडेवर । चेदपि चित्तवत् स्वव-शा हि पुनस्तव दुर्लभा बहुतरं च सहिष्यन्ति कर्म हे पर-वश ! नच तत्र गुणोऽस्ति ते यावच्च श्रोत्रादिविशानैरपरि-हीयमानैर्जराजीर्णै न निजाः परिचरन्ति ॥ आचा० टी० ॥ यावच्चानुकम्पया न पोषयति रोगाभिभूतं न परिहरन्ति ता-वदात्मार्थोऽनुष्ठेय इत्येतद्दर्शयति-

अणभिक्रंतं च खलु वयं संधेहाए खणं जाणाहिं पंडिए जाव सोत्तपरिणाणोहिं अपरिहायमाणोहिं गेत्तपरिणाणोहिं अपरिहायमाणोहिं घाणपरिणाणोहिं अपरिहायमाणोहिं रसप-रिणाणोहिं अपरिहायमाणोहिं फासपरिणाणोहिं अपरिहाय-माणोहिं इच्छेतेहिं विरुवख्वेहिं परिणाणोहिं अपरिहायमाणोहिं आयुद्धं समणुवसंज्ञा सिति वेमि ॥ आचा० मू० ॥

अणभिक्रंतश्च इत्यादि । च शब्द आधिक्ये खलु शब्दः पुनः शब्दार्थं पूर्वभिक्रंतं वयः समीक्ष्य यदभावं वृज-तीति प्रतिपादितमभिक्रंतं पुनर्वयः संप्रेक्ष्य आयुद्धं सम-णुवसंज्ञ इत्युत्तरेण संबधः । आत्मायै आत्महितं समनु-वासयन्तं कुर्यादित्यर्थः किमनतिक्रान्तवयसंवात्माहितमनुष्ठे-यमुत्तान्येनापात्यपरेणापि लब्धावसरेणात्माहितमनुष्ठेयमित्येत-द्दर्शयति “खणं जाणाहि पंडिए” क्षणोऽवसरेण धर्मानुष्ठान-स्य स चार्थक्षेत्रसुकुलोत्पत्त्यादिकः परिवादोपाणपरिहार-दोषदुष्टानां जरावालभावोरोगाणामभावे सति ते क्षणं जा-नीह्यवगच्छ पंडितात्मज अथ वाऽवसीदन् शिष्यः प्रोत्साहा-ते हे अनतिक्रान्तं यौवनपरिवादादिदोषत्रयास्पृष्टपूजित ! द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदभिरं क्षणमवसरमेवभूतं जानीह्यव-बुध्यस्व ॥ आचा० टी० ॥

एवंभूतभवसरमवाप्यात्मार्थं समनुवासयदित्युत्तरेण सम्ब-न्धः किञ्च (जाव इत्यादि) यावदस्य विदारारोः कायाप-सदस्य श्रोत्रविज्ञानानि जरसा रोगेण वा अपरिहीनानि भव-त्येवं नेत्रद्वारा रसनस्पर्शविज्ञानानि न विषयग्रहणस्वभा-वतया मोक्षं प्रतिपद्यन्त इत्येतैर्विरूपसर्षपरिष्टानिरूपतया नानारूपैः प्रवर्तनैः प्रकृष्टैर्ज्ञानैरपरिज्ञोयमाणैः मद्भिः किं कु-योदित्याह आयुद्धं इत्यादि आत्पनोऽर्थ आत्मार्थः स च ज्ञानदर्शनचारित्र्यात्मकोऽन्यस्त्वनर्थ एवाथ वात्मनेहिते प्रयो-जनमात्मार्थस्तच्च चारित्र्यानुष्ठानमथ वा आत्पनोऽपर्वयसा-

नान् मोक्ष एव स चासावर्थश्चायतार्थोऽतस्तं यदि वा यतः मोक्षोऽर्थः प्रयोजनं यस्य दर्शनादिवयस्य तत्तथा समनुवा-सयदिति वस निवास इत्यस्माद्धेतुभिर्यजताहिङ्ग (सं) स-म्यग्यथोक्तानुष्ठानेन अनु पश्चादन्तिकांतं वयः संप्रेक्ष्य क्षण-मवसरं प्रतिपद्य श्रोत्रादिविज्ञानानां वा प्रहीणतामधिगम्य तत आत्मार्थं समनुवासयेदात्मनि विद्वप्यात् अथ वार्थवशा-द्विभक्तिपुरुषविपरिणाम इति कृत्वा तेन चात्मार्थेन ज्ञानद-र्शनचारित्र्यात्मकेनात्मानमनुवासयेद्वाचयेद्दं जयेत् आयता-र्थं वा मोक्षाख्यं सम्यक् पुनरागमानता त्विति यथोक्तानु-ष्ठानात्पश्चादात्मना समनुवासयदिति परि समाप्तं वृत्तीति सुधर्मस्त्वामी जंबुस्वामिनामिदमाह यद्भवत वद्धमा-नस्वामिनार्थतोऽप्यधायि तदेवाहं सूत्रात्मना वच्मि ॥ ॥ आचा० टी० ॥

आत [य] ट्टि [न्]—आत्मार्थिन्—पुं० आत्मनोर्थः आ-त्मार्थः स चिद्यते यस्य स तथा । आत्मवति, “एवं सेमि-क्यू आयुद्धी, —सूत्र०॥ यो ह्यन्यमपायेभ्यो रक्षति स आत्मा-ध्यात्मवागित्युच्यत इति ॥ सूत्र० ॥

आत [य] णाण—आत्मज्ञान—न० आत्मनो ज्ञानम् । यथार्थरू-पेणात्मनो ज्ञाने, तज्ज्ञाने, ॥ वाच० ॥

आत [य] निट्—आत्मनिष्ठ—त्रि० आत्मनि आत्मज्ञा-ने निष्ठा यस्य—आत्मज्ञानमात्रावेषेणिष्ठं ब्रह्मनिष्ठं मुमु-क्षोः, ॥ वाच० ॥

आत [य] निष्फेडय—आत्मानिस्फोटक—पुं० आत्मानं सम्य-ग्दर्शनादिकेनानुष्ठानेन संसारचारकान्तिनस्सारको, —सूत्र०॥ “आयानिष्फेडय आयाणमेवं पडिसाहेज्जा” ॥ सूत्र० टी० ॥ आत्मानं सम्यग्दर्शनादिकेनानुष्ठानेन संसारचारकादिस्सा-रसतीति ॥ सूत्र० ॥

आत [य] णीण—आत्मनीन—त्रि० आत्मने हितम् ख० । १ आत्महिते, २ पुत्रे, ३ श्याले, नाटकप्रसिद्धे विदूषके च । पुं० अजये, ४ प्राणधारके, बलिनि, त्रि० ॥ वाच० ॥

आत(य)ण्—आत्मज्ञ—पुं० आत्मज्ञानिनि,
अत्ताण जो जाणति जो य लोमं” ॥ सूत्र० मू० ॥

यो ह्यात्मानं परलोकयायिनं शरीराद्व्यतिरिक्तं सुखदुःखा-धारं जानाति यश्चात्महितेषु प्रवर्तते स आत्मज्ञो भवति । येन चात्मा यथावस्थितस्वरूपोऽहंप्रत्ययग्राहोऽभिज्ञानो भवति नैवायं सर्वोपि लोकः प्रवृत्तिनिष्ठरूपो विदितो भवति स एव चात्मज्ञोऽस्तीत्यादिक्रियायादं भाषितुमर्ह-तीति ॥ सूत्र० टी० ॥

आत [य] तंत—आत्मतन्त्र—त्रि० आत्मायते, ॥ स्था० ॥

आत [य] तंतकर—आत्मतन्त्रकर—पुं० आत्मतन्त्रः सन् कार्याणि करोतीत्यात्मतन्त्रः आत्मायते जिनादौ, आत्मत-न्त्रे आत्मायते धनं गच्छादि करोतीत्यात्मतन्त्रकरः । आत्मा यत्तस्य धनस्य गच्छादिकस्य कारके च ॥ स्था० ॥

आत [य] तत्त—आत्मतत्त्व—न० आत्मतत्त्ववयम् । आत्म-नो यथार्थस्वरूपे, चैतन्यरूपे मतभेदे कर्तृत्वादिरूपे, सात्त्वै-वतत्त्वरूपपरमपदार्थे आत्मरूपे परमपदार्थे च, ॥ वाच० ॥ ज्ञानदर्शनचारित्र्यात्मके तत्त्वे च । परमार्थदर्शो ज्ञानदर्शन-

चारित्रात्मकमात्मतत्त्वं विहायान्यत्सर्वं शरीराद्यपि पराक्य-
मेवेति ॥ आचा० ॥

आत [य] तत्तत्पगास—आत्मतत्त्वप्रकाश—पुं० आत्मधर्म
प्राप्ताभावे,—“गृहत्वं स्वस्य नोदेति शिक्षा स्वात्म्येव
यावता । आत्मतत्त्वप्रकाशो न तावत्सेव्यो गुरुत्तमः ॥
॥ अष्ट० ॥ वाच० ॥

आत [य] तरग—आत्मतरक—पुं० आत्मानं केवलं तार-
यतीत्यात्मतरः स्वार्थिककप्रत्ययविधानात् आत्मतरकः ।
प्रायश्चित्ताहं पुरुषविशेषे,—ये पुनस्तपोवल्लिष्टा वैद्यावृत्त्यल-
ब्धिहीनास्तै तप एव यथोक्तं कुरुंति न वैद्यावृत्त्यमाचा-
र्यादीनामित्यात्मानं केवलं तारयन्तीत्यात्मतराः स्वार्थिक-
कप्रत्ययविधानात् आत्मतरका इति ॥ व्य० ॥

आत [य] तुला—आत्मतुला—स्त्री० आत्मोपम्ये, ॥ सूत्र० ॥
आत्मतुल्यतायाम्, ॥ सूत्र० ॥

कम्हाणं तुभे पाणिं पडिसाहरह पाणिनो डहिज्जा द्दुहे किं
भविस्स दुक्खं ति मन्नापा पाडिसाहरह एस तुला
एस प्पाणे एस समासरेणे ॥ सूत्र० ॥

अवश्यमभिधाहमयात्र कश्चिद्व्ययमिमुखं पाणिं ददातीत्ये-
तत्परोऽर्थं दृष्टांतः । पश्चिना दग्धेनापि किं भवतां भवि-
ष्यतीति दुःखमिति चेद्येवं भवतो द्वाहापादितदुःखमोरवः
सुखलिः सवस्तदेवं सति सर्वेऽपि जंतवः संसरोदरवि-
ज्वलतिन एवभूता एवेत्येवमात्मतुलयाऽऽत्मोपम्येन यथा मम
नभिमतं दुःखमित्येवं सर्वजंतूनामित्यवगम्याहिसैव
प्राधान्येनाश्रयणीया तदेतत्प्रमाणं एव युक्तिः ।
आत्मवत्त्ववर्तमानं यः पश्यति स पश्यति ॥ सूत्र० ॥

एवं सहिते द्वियासए आयतुलं पाणेहिं संजए ॥ सूत्र० ॥
एवमनेतरोक्तवित्या परिवर्त्तमानः सह हितेन वर्तत इति
नहतिो ज्ञानादियुक्तो वा संयतः प्रव्रजितोऽपरमाणभिः
सुखार्थमिवात्मतुल्यमात्मतुल्यतां दुःखाप्रियवसुखप्रियत्व-
रूपमधिकं पश्येत् आत्मतुल्यान् सर्वानपि प्राणिनः पा-
लयेदिति ॥ सूत्र० ॥ “आयतुले पयासु” प्रजायत इति
प्रजाः पृथिव्यादयो जंतवस्तात्स्वात्मतुल्य आत्मवत्त्वव-
प्राणिनः पश्यतीत्यर्थः एवमूत एव साधुभवतीति तथा
चोक्तं—

नह मम ण पियं दुःखं जणिय एमव सव्वजीवाणं ॥

महणइ ण हणावइ समं मणइ तेण सो समणो ॥ सूत्र० ॥
उहंय पाणे वृद्धे य पाणे ते आतओ पासइ सव्वलोए”
ये केचन उहंरति लघवः कुंश्वाद्यः सूक्ष्मा वा ते स-
र्वेऽपि प्राणाः प्राणिनो ये च वृद्धा चादृशरीरिणस्तान्स-
र्वानत्यामनुल्यान् आत्मवत्त्वपश्यति सर्वस्मन्नपि लोके या-
द्यत्पशा मम तावदेव कुंशोरपि यथा वा मम दुःखम-
नभिषातेयं सर्वलोकस्यापि सर्वयामपि प्राणिनां दुःखमु-
पपश्येत् दुःखादुद्धिजंतं ॥ सूत्र० ॥

आत (य) न—आत्मन्—न० आत्मनो भावे, आत्मधर्मं वाच० ॥

अह पास तेहिं कुलोहिं आयताए जाया ॥ सूत्र० मू० ॥

अथेति धाक्योपन्यासाथं पश्य त्वं तेषूपावचेपु कुलेष्व-
त्मत्वाय आत्मीयकर्मोपभवाय जाता इति ॥ आचा० ॥

अशेषकर्मकलकरहितत्वं मोक्षभावे, संयमभावे च
आरंभे तिरियं कट्टु आतचाए परिच्चए ॥ सूत्र० ॥

आरंभे सावधानुष्ठानरूपं तिर्यक्कृत्वा ऽपहस्तयित्वा ऽऽत्मनो-
भाव आत्मतत्त्वमशेषकर्मकलकरहितत्वं तस्मै आत्मत्वाय ॥
यदि वा आत्मा मोक्षः संयमो वा तद्भावस्तस्मै तदर्थं
परि समंताद् व्रजेत् संयमानुष्ठानक्रियायां दत्तावधानो भ-
वेदित्यर्थः ॥ सूत्र० ॥

आत (य) दंड—आत्मदंड—पुं० आत्मानं दण्डयतीत्या-
त्मदण्डः । आत्मन उपधातके, वीयाइ असंजय आयदण्डे
॥ सूत्र० ॥ असंयतो गृहस्थः प्रव्रजितो वा तत्कर्मकारी
गृहस्थ एव स च हरितच्छेदं विधायआत्मानं दण्डयतीत्या-
त्मदण्डः स हि परमार्थतः परोपधातेनात्मानमेवोपहन्ती-
ति ॥ सूत्र० ॥ पतेण काएण य आयदण्डे, ॥ सूत्र० ॥ टी० ॥
यथैभिः कार्यैः समारभ्यमाणैः पीड्यमानैरात्मा दण्डय-
ते तत्समाभ्यामात्मदण्डो भवतीत्यर्थः ॥ सूत्र० ॥ गिस्सि-
य आयदण्डा, आत्मैव दण्डो दण्डयतीति दण्डोयेषां तं
भवत्यात्मदण्डा असदाचारवृत्तयः ॥ सूत्र० ॥

आत [य] दण्डसमायार—आत्मदण्डसमाचार—त्रि० आत्मा
दण्डयते हितात् भ्रष्टयते येन स आत्मदण्डः समाचारो-
ऽनुष्ठानं येनात्मनार्याणांते । आत्महितानुष्ठानि ॥ सूत्र० ॥
आयदण्डसमायारे ॥ सूत्र० ॥

आत [य] दारिस—आत्मदर्श—पुं० आत्मा देहः दृश्यतेऽ-
स्मिन् आधारे घञ् । १ दर्पण, आदर्श, हेम० । घञ् ६ त०
आत्मनो दर्शने, आत्मसाक्षात्कारे, ॥ वाच० ॥

आत (य) द्रोहि [न्] आत्मद्रोहिन्—त्रि० आत्मने दुह्य-
ति—दुहर्हयति । आत्मघातिनि, ॥ वाच० ॥

आत [य] पएस—आत्मप्रदेश—पुं० जीवांशे, ॥ पंचा० ॥

आत [य] परिणइ—आत्मपरिणति—स्त्री० आत्मनो जी-
वस्य परिणतिरात्मपरिणतिः जीवस्यानुष्ठानविशेषसम्पाद-
के परिणामविशेषे, “विषयप्रतिभासं चात्मपरिणतिमसत्था-
तत्त्वसंवेदनं चैव ज्ञानमाहुर्महर्षयः ॥ १ ॥ हार० ॥
आत्मनो जीवस्य परिणतिरनुष्ठानविशेषसंपाद्यः परिणाम-
विशेषः सैव ज्ञेयतया यस्मिन्नस्ति ज्ञानेन पुनस्तद्रूपप्रवृत्ति-
निवृत्ती अपि तदात्मपरिणतिमत् ॥ हार० ॥
विषयप्रतिभासरूपं आत्मपरिणतिमत्तथा ।

तत्त्वसंवेदनं चैव त्रिधा ज्ञानं प्रकीर्तितम् ॥ द्वा० मू० ॥

तथात्मनः स्वस्य परिणामोऽर्थानर्थप्रतिभासात्मा विद्यते
यत्र तदात्मनो जीवस्य परिणामोऽनुष्ठानविशेषसंपाद्यो
विद्यते यत्रेति नये सम्यक्त्वलाभप्रयोज्यवस्तुविषयतावत्त्व-
मर्थो लक्ष्यते ॥ द्वा० टी० ॥

आत [य] पसंसा—आत्मप्रसंसा—स्त्री० आत्मस्तुतौ, ॥ अष्ट० ॥

आत्मप्रशंसा च न कार्या तथा चाष्टके—

गुणैर्यदि न पूर्णोऽसि कृतात्मप्रशंसया ।

गुणैरेवाऽसि पूणैश्चकृतात्मप्रशंसया ॥ १ ॥

अथोदुमस्य मूलनि सोत्कर्षात्प्रवाहतः ।

पुण्यानि प्रकटीकुर्वन्फलं किं समवाप्स्यसि ॥ २ ॥

आलम्बिता हिताय सृष्टः परैःस्वगुणरश्मयः ।
अहो स्वयं गृहीतास्तु पातयन्ति भवेद्यौ ॥ ३ ॥
उच्चत्वद्विद्वेषांस्त्यं स्वोत्कर्षज्वरशान्तिकम् ॥
पूर्वपुरुषसिद्ध्यो भृशं नीचत्वभावनम् ॥ ४ ॥
शरीररूपलावण्यग्रामारामधनादि च ॥
उत्कर्षपरणयैश्चिदानन्दधनस्य कः ॥ ५ ॥
शुद्धाः प्रत्यात्मसाधने पर्याया परिभाविताः ॥
अगुद्धाश्चापकृष्टत्वान्नोत्कर्षीय महामुने ॥ ६ ॥
लोभं गच्छन्समुद्रोऽपि स्वोत्कर्षपवनेरितः ॥
गुणैधान् बुद्धुदीकृत्य विनाशयसि किं मुधा ॥ ७ ॥
निरेषाऽनवच्छिन्नान्नन्तचित्त्रामूर्तयः ॥
योगिनो गलितोत्कर्षापरिधानकल्पना ॥ ८ ॥
॥ आत्मप्रशंसनाष्टकम् ॥
(तथाच सूत्रकृताङ्गे)

अहाहु से आयरियाण सयं से जो लावण्य असणस्त
हेऊ ॥ सूत्र ॥

अथासावाचार्यगुणानां वा शतांशे वर्तते इति यो ह्यन्न-
स्य हेतुं भोजननिमित्तमपरवस्त्रादिनिमित्तं वा आत्मगुणान्
परिणालापयेद्भाग्येत्य असावप्यार्यगुणानां सहस्रांशो
वर्तते । किमंगं पुनर्यः स्वत एवाऽऽत्मप्रशंसां विदधातीति
॥ सूत्र ॥

आत [य] प्यओग—आत्मप्रयोग—पुं० आत्मव्यापारे, आय-
ओगं उच्चवर्ज्जति शो परप्यओगेण उच्चवर्ज्जति ॥ भ० ॥

आत [य] प्यओगिण्यत्ति—आत्मप्रयोगनिर्वर्तितं—त्रि०
आत्मनः प्रयोगेण मनःप्रभृतिव्यापारेण निर्वर्तितं नि-
प्यादितं यत्तथा । आत्मनो मनःप्रभृतिव्यापारेण नि-
प्यादिते, ॥ भ० ॥

आत [य] प्यभ—आत्मप्रभ—त्रि० आत्मना स्वयमितरनैरपे-
क्ष्येण प्रभा यस्य । स्वयंप्रकाशमाने, ॥ वाच० ॥

आत [य] प्यमाणा—आत्मप्रमाण—त्रि० सार्द्धहस्तत्रय-
प्रमाणे, ॥ प्रव० ॥

आत [य] प्यवाय—आत्मप्रवाद—न० आत्मानं जीवमने-
कथा नयमतभेदेन यत्रवदति तदात्मप्रवादम् ॥ न० ॥ यत्रा-
त्मा जीवाऽनेकनयैः प्रोद्यते तदात्मप्रवादमिति ॥ सम० ॥
आत्माऽनेकधा यत्र नयदर्शविषयैरेतदात्मप्रवादम् । पूर्वग-
तश्रुताविशेषः, ॥ सम० ॥ तस्य पदप्रमाणं षड्विंशतिपदको-
ट्य इति ॥ न० ॥ सम० ॥

आयपत्रायपुत्रस्य पं सोलसवत्सू पण्णत्ता ॥ न० ॥
आत्मप्रवादपूर्वस्य सप्तमस्य ॥ सम० ॥ “आयपत्राय-
पुत्रं अहिजमाणस्स तीसगुत्तस्स । नयमयमाणमाणस्स
विट्ठिमोहो समुपपन्नो” आत्मप्रवादानामकं पूर्वमधीयानस्येति
॥ विश० ॥

आयपत्रायपुत्रा निज्जूटा होइ धम्मपन्नत्ती
इह आत्मप्रवादपूर्वं यत्रात्मनः संसारिसुकाशनेभेदमिध-

स्य प्रवदनमिति तस्मात्त्रियूढाभवति धर्मप्रवृत्तिः षड्जीव-
निकर्त्यः ॥ दश० ॥

आत [य] पियसंवेयणसंयोग—आत्मार्षितसम्बन्धनसंयो-
ग—पुं०—संयोगभेदे, (तद्वक्तव्यतासंयोगशब्दे) ॥
॥ उक्त० ॥

आतव—आतप—पुं० आ समन्तात्तपति संतापयति जगदि-
त्यातपः । उक्त० आ-तप० घ० उद्योते, ॥ कर्म० ॥ स चोद्योते
यद्यपि लोके भेदेन प्रसिद्धो यथा सूर्यगत आतपः च-
न्द्रगतः प्रकाश इति तथाप्यातपशब्दः चन्द्रप्रभायामपि
वर्तते यदुक्तम् “चन्द्रिका कौमुदी ज्योत्स्ना तथा चन्द्रात-
पः स्मृत” इति । सू० प्र० ॥ च० ॥ आतवाह वा आतप इति वा । आतप
आदित्यस्येति ॥ स्था० ॥ घ०, उक्त० उष्णो न परितापना ॥ ३५० ॥
आतप्यते पीड्यते शरीरमनेनेत्यातपः । तृणापाषाणादौ, “आय-
वस्स निवापणं अउला हवइ वेयणा, ॥ उक्त० ॥ निविड्किर-
णे, रोद्रे च” ३ प्रकाशे, ॥ वाच० ॥ स्वनामख्याते अहोरात्रभवे
चतुर्विंशतितमे मुहूर्ते च ॥ सम० ॥

आतवपाम(न)—आतपनामन्—न० नामकर्मभेदे, यदुदयादातप-
वान् भवति । पृथिवीकाये, आदित्यमण्डलादिवत् ॥ अ० ॥ यदुद-
याज्जन्तुशरीराणि स्वरूपेणानुष्णान्यपि उष्णप्रकाशलक्षण
मातपं कुर्वन्ति तदातपनाम तद्विपाकश्च भानुमण्डलगतभू-
कायिकेष्वेव न वद्मौ प्रवचनप्रतिषेधात् तत्रोष्णत्वमुष्ण
स्पर्शनामोदयात् उत्कटलोहितवर्णनामोदयाच्च प्रकाश-
कत्वमिति ॥ पं० सं० ॥ यदुदयवशाज्जन्तुशरीराणि भा-
नुमण्डलगतपृष्ठीकायिकरूपाणि स्वरूपेणानुष्णान्यपि उ-
ष्णप्रकाशलक्षणमातपं कुर्वन्ति तदातपनामोदयश्च
वह्निशरीरे न भवति सूत्रे प्रतिषेधात् । तत्रोष्णत्वमुष्ण-
स्पर्शनामोदयात् उत्कटलोहितवर्णनामोदयाच्च प्रकाशकत्व-
मिति ॥ कर्म० ॥

रविर्विवे उज्जुयंगं तावजुयं आयवाउ न उ जलणे ।

जमुसिणकासस्स तहिं लोहियवण्णस्स उदउ त्ति ४४
आतपादातपनामोदयाज्जिवानामंगं शरीरं तापयुतं स्वयम-
नुष्णमप्युष्णप्रकाशयुक्तं भवति आतपस्य पुनरुदयो रविर्वि-
वे एव । तु शब्द एवकारार्थः । भानुमण्डलादिपार्थिवशरी-
रेष्वेव न पुनर्यत्नेन हुतभुजि । अत्र युक्तिमाह—यथस्मात्का-
रणात् तत्र ज्वलने ज्वलनजन्तुशरीरे तेजस्कायशरीर इत्यर्थः
उष्णस्पर्शसंशोदयस्तथा लोहितवर्णस्पर्शसंशोदय इति । तेज-
स्कायशरीराण्येवोष्णस्पर्शसंशोदयेनोष्णानि लोहितवर्णनामो-
दयाश्च प्रकाशयुक्तानि भवन्ति न त्वातपेऽद्यादिति भावः ।
तदुदयाज्जन्तुशरीराण्यत्मानानुष्णान्यप्युष्णप्रकाशरूपमात-
पं कुर्वन्ति तदातपनमित्यर्थः ॥ कर्म० ॥

आतवणिवाय—आतपनिपात—पुं० आतपस्य धर्मस्य नितरां पा-
तो निपातः । धर्मस्य नितराप्ताते, ॥ उक्त० ॥

आयवस्स निवापणं आउला हवइ वेयणा, ॥ उक्त० ॥

आतपस्य निपातेन धर्मस्य संयोगेन अउला वेदना भवति
तापशीतवर्षादीनादिपीडास्माभिः भानु न शक्यते अथ वा
आतप्यते पीड्यते शरीरमनेनेत्यातपः तृणापाषाणादि-
रप्युच्यते तस्य संगेनास्मच्छरीरे महती वेदना भवति ॥
॥ उक्त० ॥ ४४ ॥

आत [य] वतत्-आतपतम्-त्रि० धर्मतत्ते, "आतवतत्ते वहे अहवे" नि०चू० । "आयवतत्तं अप्पोदगं अवहं वेपन्ति अस-
इ आयवतत्तं वहं धिपतीति" ॥ नि०चू० ॥

आत [य] बल-आत्मबल-न० आत्मनो बलं शक्त्युपचय आ-
त्मबलम् । आत्मनः शक्त्युपचये, ॥ आचा० ॥

आत [य] वव (त) आतपवत्-त्रि० आतपोऽस्त्यत्र मनुष्य मस्य
वः । आतपयुक्ते, "शृङ्गाणि यस्यातपवन्ति सिद्धाः ॥ वाच० ॥
अहोरात्रमवे स्वनामख्याते चतुर्विंशे मुहूर्ते, ॥ जं० ॥ कल्प० ॥

आत (य) बाल-आत्मपाल-त्रि० आत्मनमेव पालयती
त्यात्मपालः । आत्मनः पालके, ॥ ज्ञा० ॥

आतबालोय-आतपालोक्त-पुं० हुतवहतापदर्शने, "आतवा-
लोयमहंततुंव इ य पुण्याकणो, ॥ ज्ञा० ॥

आतवीय-आतपीय-त्रि० आतपस्य सन्निरुद्धदेशादि उत्क-
रा०छ० आतपसन्निरुद्धदेशादी, ॥ वाच० ॥

आत (य) बोध-आत्मबोध-पुं० आत्मज्ञाने, "आत्मबोधो
नवः पाशो देहगेहधनादिकम् ॥ यः क्षिप्तोऽप्यात्मना तेषु
स्वस्य वंधाय जायते" ॥ ६ ॥ भोमन्या यः गुप्ताकं आत्म-
बोध आत्मज्ञाने न पाशः न वंधहेतुः तेषु देहगृहधनादिषु यः
आत्मना क्षिप्तः स पाशः रागपरिणामः स्वस्य आत्मनः एव
बंधाय जायते इत्यनेन देहगृहादिषु यः रक्तः स सर्वः भवपा-
दोर्वन्ताति स्वस्य वंधहेतुः इत्यनेन परमया रागादयः
आत्मनो वंधवृद्धिहेतवः ॥ अष्ट० ॥

आत (य) भाव-आत्मभाव-पुं० अनादिभवावश्यत्वे
मिथ्यात्वादिके, विषयगुणुत्तायाम्, "विणइज्जओ सव्वह
आयभावं" सूत्र० । आत्मभावंऽनादिभवावश्यत्वात् मिथ्या-
त्वादिकस्तमपनयेत् यद्विवाऽऽत्मभावा विषयगुणुत्ताऽतस्त-
मपनयेदिति- ॥ सूत्र० ॥ स्वाभिप्राये च ॥ भ० ॥

आत (य) भाववर्कण्या-आत्मभाववर्कणता-स्त्री० आ-
त्मभावस्यऽप्रसस्तस्य वर्कणता वर्किकरणं प्रशस्ततत्त्वोप-
दर्शनात्मभाववर्कणता । मायाप्रत्ययिक्रियाभेदे, वर्कणता-
अबुद्ध्यविवक्षायां भावप्रत्ययो न विरुद्धः सा च क्रियाया-
पारत्वात् ॥ १ ॥ ॥ अ०पणां चिद्यं भावं गृहति नियडिंमं-
तो उज्जगभावं द्रिंमिइ संजमादिमिडिलोवाकरणाकलाजोडो-
वंद्रिंमिइ ॥ भाव० ॥

आत (या) भाववत्त्वया-आत्मभाववत्त्वयता-स्त्री० आ-
त्मभाव एव स्वाभिप्राये एव न वस्तुतत्त्वं वक्तव्यं वाच्यं
ऽतिमात्राद् येनानि आत्मभाववत्त्वयतास्तेषां भाव आत्म-
भाववत्त्वयता । अहंमासिनायाम्, ॥ भ० ॥ "सत्त्वेषां एम् अहं नो
त्वेणं आयभाववत्त्वयता" ॥ भ० ॥ नैवात्मभाववत्त्वयत-
याऽयमर्थः न चयमहंमानतत्त्वं ब्रूमोऽपि तु परमार्थ एवा
यमर्थविव इति भावना ॥ भ० ॥

आत (य) भू-आत्मभू-पुं० आत्मनो मतसां देहाद्वा भव-
न्ति-भू-किण-६ त मनोभवे, कामे, देहभवे पुत्रे, कन्यायाम्,
॥ वाच० ॥ "नाय्याः कुत्राऽपि कस्याश्चिद्वाक्यो ढौ वभूव-
तुः । सपत्नीतनुभूकौ द्वितीयधामभूद्वयः ॥ भा० क० ॥
बुद्धौ च । स्त्री० आत्मनैव भवति भू-किण शिष्ये, विष्णौ,
च ॥ वाच० ॥

आत (य) रक्ष-आत्मरक्ष-त्रि० अङ्गरक्षकं, ॥ औप० ॥
आत्मानं रागद्वेषादेरुक्त्याद्भवकूपद्रा रक्षन्तीत्यात्मरक्षाः ।
रागद्वेषादेरुक्त्यात्मात्मनोरक्षकं, (ते च स्थानाङ्गे
दर्शितास्तथा)

तओ आयरक्खा पन्नत्ता तं० धम्मियाए पडिचोयणाए पडि-
चोएत्ता भवइ तुसिणीए वा सिया उडिन्तु वा आयाए-
गंतमवक्कमेजा ॥ स्था० ठा० ३ उ० ३ ॥

धम्मियाए पडिचोयणाए च्ति ॥ आत्मना एवं धार्मिकोपदे-
शेन नेदं भवाद्दर्शा विधातुमुचितमित्यादिना प्रेरयिता उप-
देशा भवतीति अनुकूलेतरापसर्गकारिणस्ततोऽसावुपसर्ग-
कर्त्तव्याभिवर्तते ततोऽदृष्ट्या सेवान् भवतीत्यत आत्मा रक्षिता
भवतीति १ तूष्णीको वा वाच्यम् उपेक्षक इत्यर्थः स्यादि-
ति प्रेरणाया अविषये उपेक्षणासामर्थ्यं च ततः स्थानानु-
त्थाय ॥ (आयति) ॥ आत्मना एकांतं विजने अंतं भूमिभा-
गमवक्रमितं गच्छेत् ॥ टी० ठा० ३ उ० ३ ॥

विमानाधिपतः सूर्याभस्यदेवस्यात्मानं रक्षयन्तीत्यात्मरक्षाः
कर्मणोऽणित्यत्र प्रत्ययः ॥ राज० ॥ देवविशेषे, (तथा च राज
प्रदनीये) सूर्याभस्य वयंकर्मविहृत्य "सोलसहि आयर-
क्खदेवसाहस्सीणं" ॥ राज० ॥

पौडशभिरात्मरक्षदेवसहस्रैरिति विमानाधिपतेः सूर्याभस्य
देवस्यात्मानं रक्षयन्तीत्यात्मरक्षाः कर्मणोऽणित्यत्र प्रत्य-
यः । ते च शिरस्त्राणकल्पा यथाहि शिरस्त्राणं शिरस्यावि-
द्धप्राणरक्षकं भवति तथा तेऽप्यात्मरक्षका गृहीतधनुर्दण्डा-
दिप्रहरणाः समन्ततः सप्तानीकाधिपतेरग्रतश्चावस्थापितो
विमानाधिपतः सूर्याभस्य देवस्य प्राणरक्षकाः देवानामपा-
याभावात् तेषां तथाग्रहणपुरस्सरमवस्थानं निरर्थकमि-
ति चेतुराणां स्थितिमात्रपरिपालनहेतुत्वात् प्रीतिप्रकर्षहेतु-
त्वाच्च तथा हि-ते समन्ततः सर्वोऽपि द्दिनु गृहीतप्रहरणा उ-
र्ध्वस्थिता अवतिष्ठमानाः स्वनायकशरीररक्षणपरायणाः
स्वनायकैकनिषण्णदृष्टयः परेपामसहमानानां क्षोभमुत्पाद-
यन्ति जनयन्ति स्वनायकस्य परां प्रीतिमिति ॥ राज० ॥
(तथा च भगवत्प्राय)

चमरस्स णं भंते ! असुरिंदस्स असुररण्णो कइ आयरक्ख-
देवसहस्सीओ ? गोयभा ! चत्तारि चउसट्ठीओ आयरक्ख
देवसाहस्सीओ पणत्ताओ एए णं आयरक्खवण्णओ । एवं

सव्वेसिं ईदंणं जस्स जजिया आयरक्खा ते भाणियव्वा
॥ भ० ॥ मू० ३ श० ६ उ० ॥

आत्मरक्षदेवानां वर्णको वाच्यः स चायं (सन्नद्धवद्धव-
स्मियकवया उपलिलयसगसणपट्टिया पिणद्धगेवउजा
वद्ध आधिद्धविमलवरचिंधपट्टा गहियाउहपहरणातिणयहिं
तिसंधियाइ वहरामपकोडिणि धनुइं अमिगउज्जयओ प
रमाइयकंडकलावा नीलपाणिणो पीयपाणिणो रत्तपाणि-
णो एवं चाहन्नायचम्मदंडलगंगापासपाणिणो नीलपीयरत्त
चारुचायचम्मदंडलगंगापासवरधगा आयरक्खा रक्खोयगया
गुत्तायुत्तपालिया जुत्तायुत्तपालिया पत्तेयं २ समयओ चि-
गायओ किकरभूया इव चिह्णंति च्ति, अस्यायमर्थः संनद्धा
मग्नहनिकया कृतसन्नाहाः वद्धाः कशावन्धनतः वर्ममतश्च
वर्ममंकृतः शरीरापेपणतः कवचः कंकटो यैस्ते तथा तत

सन्नद्धशब्देन कर्मधारयः । तथा उत्पीडिता प्रत्यक्षाऽपणेन शरासनपट्टिका धनुर्यष्टिर्येस्ते तथा अथ वा उत्पीडिता बाहौ वद्धा शरासनपट्टिका धनुर्यष्टिर्येस्ते तथा । पिनद्धं परिहितं श्रैवेयकं ग्रीवाभरणं येस्ते तथा तथा बद्धो-
ग्रन्थिदानेन आधिद्धश्च शिरस्यारोपणेन विमलो वग्श्च चिन्हपट्टो योधतासूचको नेत्रादिवस्त्ररूपः सौ-
वर्ण्यो वा पट्टो येस्ते तथा । तथा गृहीतान्यायुधानि प्रहरणाय येस्ते तथा, अथ वा गृहीतान्यायुधानि क्षेप्यास्त्राणि प्रह-
रणानि च येस्ते तथा । तथा त्रिनतानि मध्यपार्श्वध्वजल-
क्षणस्थानत्रयेऽनन्तानि त्रिसन्धिगतानि त्रिषु स्थानेषु कृ-
तसन्धिकानि नैकांगिकानित्यर्थः । वज्रमयकोटीनि धनूर्य-
भिगृह्य वदतः पदे मुष्टिस्थाने तिष्ठन्तीति सम्बन्धः । प-
रिमात्रिकः सर्वतो मात्रावान् काण्डकलापो येषां ते तथा ।
नीलपाणय इत्यादिषु नीलादिवर्णपुङ्खत्वाभ्रीक्षादयो वर्णभेदाः
सम्भाव्यन्ते । चारुचापपाणय इत्यत्र च चापं धनुरेवाना-
रोपितज्यमतो न पुनरुक्तता, चर्मपाणय इत्यत्र चर्मशब्दे-
न स्फुरक उच्यते, दण्डादयः प्रतीता उक्तमेवार्थं संग्र-
हणेनाह (नीलपीण्यादि) अथ वा नीलादीन् सर्वानेव यु-
गपक्षेचिद्धारण्यन्ति देवशकेरिति दर्शयन्नाह (नीलपीण्यादि)
ते चात्मरक्षा न संज्ञामात्रेणैवत्याह—आत्मरक्षाः स्वाभ्यात्मरक्षा
इत्यर्थः ते एव विशेष्यन्ते रक्षोपगता रक्षासुपगताः सततं प्रयु-
क्तरक्षा इत्यर्थः । एतदेव कथमित्याह—गुप्ताः अभेदवृत्त-
यस्तथा गुप्तपालीकास्तदयतो व्यावृत्तिमनोवृत्तिकमगड-
लीका, युक्ताः परस्परसम्बद्धाः, युक्तपालीकाः निरन्तरमगड-
लीकाः, प्रत्येकमेकैकशः समयतः पदातिसमाचारेण विन-
यतो विनयेन विक्रमभूता इव प्रेष्यत्वं प्राप्ता इवेति, अयं च पुस्त-
कान्तरे साक्षाद् दृश्यते एवेति । (एवं सर्वसिद्धिर्माणांति)
एवमिति, चरमवत्सर्वेषामिन्द्राणामात्मरक्षा वाच्यास्ते चा-
र्यते एव सर्वेषामिन्द्राणां सामानिकचतुर्गुणा आत्मरक्षास्तत्र
चतुःपट्टिहस्ताणि चमरस्येन्द्रसामानिकानां बलेस्तु पट्टिः
शेषमवनपतीन्द्राणां प्रत्येकं पट्टं पट्टं सहस्राणि, शकस्य च-
तुरशीतिः, सनत्कुमारस्य द्विसप्ततिः, मोहन्द्रस्य सप्ततिः,
ब्रह्मणः पट्टिः, लान्तकस्य पञ्चाशत्, शुकस्य चत्वारिंशत्,
सहस्रारस्य त्रिंशत्, प्राणतस्य विशात्, अच्युतस्य दशस-
हस्राणि सामानिकानामिति यदाह—

“चउसष्टी सष्टी खलु कृष्ण सहस्सा उअसुखज्जाणं ।

समाणिया उ एए चउगुणा आयरक्खाउ” ॥ १ ॥

“चउरासीह असीहं बावत्तरि सत्तरी य सष्टी य
पण्णा चत्तालोसाः तीसा वीसा दससहस्सत्ति” ॥ २ ॥
अ० ॥ टी० ॥ ३ श० ६ उ० ॥

आतं (य) रक्त्वा—आत्मरक्षा—खी० आत्मन एव रक्षा य-
स्याः इन्द्रवारुणीवृक्षे, ६ त० आत्मनो रक्षा शास्त्रोक्तं वि-
त्तकर्तृभ्य आत्मनो रक्षणे च ॥ वाच० ॥

आतं (य) रक्त्व (न) आत्मरक्षित्—त्रि० आत्मानं रक्ष-
न्त्यपरायः कुगतिगमनादिभ्य इत्येवंशील आत्मरक्षो । कु-
गतिगमनादिभ्य आत्मनो रक्षणे शीले, ॥ उक्त० अप्पाण-
रक्खी चरमत्पमत्तो, ॥ उक्त० ६ ॥

आतं (य) रक्त्वय—आत्मरक्षित—त्रि० आत्माऽपौर्येभ्यो दुर्ग-
तिगमनादिभ्यो रक्षितो येन स तथा । दुर्गतिगमनहेतुनिबन्ध-
नात्सावधानुष्ठानान्निरुत्ते, ॥ सूत्र० ॥ आयपरकमे आयर-
क्खिए ॥ सूत्र० ॥ दुर्गतिगमनहेतुनिबन्धनस्य सावधा-
नुष्ठानस्य निवृत्तत्वादिति ॥ सूत्र० ॥ “अरई पिट्ठो किञ्चा
विरए आयरक्खिए” ॥ उक्त० ॥ आत्मरक्षितो दुर्गतिहेतोरप-
ध्यानादेरनेनेत्यामरक्षितः । आहिताग्न्यादिषु दर्शनात्
कान्तस्य परनिपातः ॥ उक्त० ॥

आतं (य) वं—आत्मवत्—त्रि० आत्मा ज्ञानादिकोऽस्या-
स्तात्यात्मवान् । ज्ञानादिमति, ॥ आचा० ॥

आत्मा चित्तं वक्ष्यतयाऽस्त्वास्य मनुष्य मस्य वः स्त्रियां
ङीप् । १ वक्ष्यचित्ते, २ निर्विकारचित्ते च आत्मा
प्रकाश्यतया विद्यतेऽस्य आत्मप्रशाशके, शास्त्रे आत्मना
तुल्यक्रियावति, ४ आत्मतुल्यक्रियायाम्, अव्य० ॥ वाच० ॥

आतं (य) वस—आत्मवश—त्रि० आत्मनो वश आयत्तता
यत्र । आत्माधीनं, “यद्यदात्मवशं तु स्यात्तत्तत्सेवेत यत्न-
तः । सर्वं परवशं दुःखं सर्वमात्मवशं सुखम् ॥ मनु० वाच० ॥
सन्वत्येषु विमुक्ता साहू सन्वत्ये होइ अप्पवसो

सर्वार्थेषु विमुक्ताः सर्वपदार्थेषु ममतारहितः साधुमोक्षसा-
धकः सर्वत्रात्मवशो भवति न कुत्रापि परवश इति ॥ ग० ॥

आतं (य) वस्स—आत्मवश्य—त्रि० आत्मनो वश्ये, य-
स्य । वशीभूतमनस्के, आत्मनो वश्ये च ॥ वाच० ॥

आतं (य) वायपत्त—आत्मवादप्राप्त—त्रि० आत्मन उपयो-
गलक्षणस्य जीवस्यासंख्येयप्रदेशात्मकस्य संकोचविका-
शभाजः स्वकृतफलमुजः प्रत्येकसाधारणतया व्यवस्थित-
स्य द्रव्यपर्यायतया नित्यानित्याद्यनन्तधर्मात्मकस्य वा
वाद् आत्मवादस्ते प्राप्ते आत्मवादप्राप्ते । संख्येयं यथा-
वस्थितात्मस्वतत्त्ववेदिनि, सूत्र० ॥ “आयवायपत्ते विउः”
॥ सूत्र० ॥

आतं (य) वि [द्] आत्मविद्—त्रि० आत्मानं श्वभ्रादिप-
तनरक्षणद्वारेण वेत्तीत्यात्मवित् । आत्मनो रक्षके, ॥ आचा० ॥
आत्मानं यथार्थरूपेण वेत्ति—विद्—किप्—६ त० आत्म-
स्वरूपेण, आत्मानं स्वपदं वेत्ति किप् । २ । स्वपदज्ञातरि,
॥ वाच० ॥

आतं (य) विज्ञा—आत्मविद्या—खी० आत्मनो विद्या
आत्मनो यथास्वरूपावेदकविद्यायाम् तद्विद्यासाधने शा-
स्त्रे च ॥ वाच० ॥

आतं (य) वीरिय—आत्मवीर्य—न० वीर्यभेदे, “आयविरियं
दुविहं विओगायवीरियं” च आयविओगायवीरियं च ।
विओगायवीरियं जहा संसारावतथस्स जीवस्स मण-
मादिजोगा वियोगजा भवंति अविओगायवीरियं पुण
उवओगो असंखेज्जा पण्ण एसत्तर्ण” ॥ नि० चू० ॥

आतं (य) विसोढि—आत्मविशुद्धि—खी० उक्तालिकश्चुत-
विशेषे, आत्मनो जीवस्थालोचना प्रायश्चित्तप्रतिपत्तिप्रभृति-
प्रकारेण विशुद्धिः कर्मविगमनलक्षणा प्रतिपाद्यते यस्यां
ग्रंथपद्धतो सा आत्मविशुद्धिरिति ॥ नं० ॥ आत्मनो जीव-
स्थालोचनादिप्रायश्चित्तप्रतिपत्त्यादिप्रकारेण विशुद्धिः कर्म-

वीर्यमयस्सत्ति" अतो गुरुणा अतिपञ्चत्वेऽपि न निष्फल-
तात्मनिश्चदनस्येति गाथार्थः ॥ ३१ ॥

अथ यदि तदात्मनिवेदने गुरुः प्रतिपद्यते तदाधिकरणदोषो
गुरोः स्यादित्याशंकापरिहरणार्थः—

गुरुणो वि पाहिरणं अपरारहियस्स एत्थ वत्तुम्मि ।

तत्त्वावगुद्धिहेतुं आणाप पत्तमाणस्स ॥ ३२ ॥

गुरोरपि न केवलं दीक्षितस्यात्मनिवेदने निष्फलत्वलक्षणो
दोषोऽभिहितयुक्तेन भवति धर्माचार्यस्यापि न नैवाधिक्रिय-
ते दुर्गतायेननात्मन्यधिकरणं दीक्षितनात्मनिवेदिते परिग्रहा-
रंभानुमतिरूपो दोषो भवतीति गम्यते किंभूतस्येत्याह—
ममत्वरहितस्य निःसंगस्य केत्याह अत्र एतस्मिन्नन्त-
रांके वस्तुनि पदार्थे दीक्षितसत्त्वतदीयापत्यवित्तादिरूपे
पुनः किंभूतस्येत्याह प्रवर्तमानस्य व्याधिमयाणस्य कया
आश्रया आनोपदेशेन किमर्थं तद्वावगुद्धिहेतुं दीक्षितस-
त्त्वपरिष्ठापमविशोधनहेतोरवे हि प्रवृत्तौ तस्य भावगुद्धिरु-
पजायत इत्येवं चेहानुमानप्रयोगो यदुत दीक्षितात्मनिवेद-
ने गुरोरपि कर्षणं न भवति ममत्वरहितत्वाच्छरीरादिव-
दिति दृष्टांतोऽभ्यूहः । न च ममत्वरहितत्वमसिद्धं तदुप-
काराश्रया प्रवृत्तत्वाच्चारित्र्योपकाराय भोजनादाविर्बति गा-
थार्थः ॥ पंचां ॥

आत [य] समय—आत्मसमता—स्त्री० आत्मौपम्ये, सर्व-
आत्मौपम्ये समाचरेदित्याह—“आततो वहिया पास तम्हा
ण हेता ण विज्जायए” ॥ आचा० ॥ यथा ह्यात्मनः सुख-
मिष्टमितरत्वन्यथा तथा बहिरप्यात्मनो व्यतिरिक्तानामपि-
जन्तूनां सुखमित्येवमसुखमित्येवं च पदयावधाय तदेव-
मात्मसमतां सर्वप्राणिनामवधार्य किं कर्त्तव्यमित्याह—तम्हा
इत्यादि । यस्मात्सर्वेऽपि जंतवो दुःखद्विषः सुखलित्त्वस्व-
स्मत्सन्तिर्न हेता न व्यापादकः स्यात् नाप्यपरंस्त्वान्
जंतून् विविधैर्नानाप्रकारैरुपायैर्घातयेदिति ॥ आचा० ॥

आत [य] समुपभय—आत्मसमुद्भव—पुं० आत्मा देहो म-
नः परमात्मा वा समुद्भवोऽस्य १ पुत्रे, २ मनोभवे कामे,
च पुं० ३ मनोजन्ये सुखादौ, त्रि० ४ कन्यायां, ५ बुद्धौ, च
स्त्री० ६ परमात्मसम्भूते आकाशादौ, त्रि० ७ चतुर्मुखे, ८
शिखे, ९ विष्णौ, १० परमात्मनि च पुं० ॥ वाच० ॥

आत [य] समयार—आत्मसमवतार— पुं० शरीरभव्य-
शरीरव्यतिरिक्तद्रव्यसमवतारभेदे,
सर्वद्रव्या वि णं आयसभोअरेणं आयभावे समोअरंति ॥
॥ अनु० मू० ॥

शरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तो द्रव्यसमवतारस्त्रिविधः प्रज्ञ-
नस्तद्यथा आत्मसमवतार इत्यादि । तत्र सर्वद्रव्याण्यप्या-
त्मसमवतारेण चित्यमानाऽन्धात्मभावे स्वकीयस्वरूपे समव-
नरति वर्तते तद्रव्यतिरिक्तत्वात्तेषां ॥ अनु० टी० ॥

(अत्र बहुवचन्यता समवतारशब्दे)

आत [य] शरीरखेतोगाढ—आत्मशरीरक्षेत्रावगाढ—त्रि०
स्वशरीरक्षेत्रव्यवस्थिते, “आयशरीरखेतोगाढे पोग्गले
अतमायाए” आहारन्ति, स्वशरीरक्षेत्रे व्यवस्थितानित्य-
र्थः ॥ अ० ॥

आत [य] साय—आत्मसात—न० आत्मसुखे,

भूताई जे हिसति आयसति ॥ सूत्र० मू० ॥

अभवत् भवंति भविष्यन्तीति भूतानि प्राणिनस्तान्यात्मसु-
खार्थे हिनस्ति व्यापादयतीति ॥ सूत्र० टी० ॥

आत [य] सायागुगामि [न]—आत्मसातानुगामिन्—पुं०
स्वसुखलित्त्वौ,

हेता छेत्ता पगवित्ता आयसायागुगामिणो ॥ सूत्र० मू० ॥

आत्मसातानुगामिनः स्वसुखलित्त्वस्व इति ॥ सूत्र० ॥

आत [य] सिद्ध—आत्मसिद्ध—त्रि० आत्मना सिद्धः १ स्वयं-
सिद्धे, २ अयत्ननिष्पन्ने, ३ वाच० ॥

आत [य] सुह—आत्मसुख—न० शरीरसुखे,

आयसुहं पडुच्च ॥ सूत्र० मू० ॥

आत्मसुखमप्रतीत्य स्वस्य शरीरसुखकृते इति ॥ सूत्र० ॥

जे छिंदेति आयसुहं पडुच्च ॥ सूत्र० मू० ॥

जीवसुखे,

अहंत्कामाभोजयुगोपयोगि चेतः कुरुष्व आत्मसुखं लभस्व
॥ द्रव्या मू० ॥

आत्मनो जीवस्य सुखं निरावाधानुभवं लभस्व प्राप्नुहि नय-
ज्ञानाद् जीवादीन् परीक्ष्य कर्मण्य आत्मानं वियोज्यान्तस्सु-
खमाह भवत्यर्थः । द्रव्या० ॥ आत्मैव सुखमस्य । आत्मलाभ-
मात्रेण सुखिनि, त्रि० आत्मैव सुखं सच्चिदानन्दरूपत्वात् ।
आत्मरूपे परमानन्दे, न० ॥ वाच० ॥

आत [य] सोहि—आत्मशुद्धि—स्त्री० आत्मनो देहस्य मनसो
वा शुद्धिः । देहशुद्धौ, चित्तशुद्धौ, च ॥ वाच० ॥ कर्मक्षयो-
पशमक्षये च “आयपजोगमायसोहीए” ॥ आचा० ॥ आत्म-
शुद्ध्या कर्मक्षयोपशमक्षयलक्षणयाऽयतयोगं सुप्रणिहितम-
नोवाक्कायात्मकं विधायेति ॥ आचा० ॥

आत [य] हित—आत्महित—त्रि० स्वहिते, “आयहियाप स-
रिणसेज्जाओ,” ॥ सूत्र० ॥ आत्महिताय स्वहिते मन्यमाना
इति ॥ सूत्र० ॥ शरीराय हिते, “आयट्ठीणे आयहिताणं” ॥
॥ दश० ॥ आत्महितानां हितमिव हिते आत्महितं च
शरीरे आत्मनि च भवति । तत्र शरीरे हिताहिते पथ्या-
पथ्याहारदिकं । आत्मनि तु हिसादिप्रवृत्तिनिवृत्तौ । अथवा-
ऽऽत्मनो हितानि त्रीणि त्रिपष्ठानि पाखण्डिकशतानि तदप-
नयनं तदस्ति धेयान्ते आत्महिता इति ॥ दश० ॥ अहिताचा-
राश्च चौरादयोऽयं त्यामहित पेहिकासुम्भिकापायभीस्त्वाद-
ति ॥ सूत्र० ॥ “आयहिप अणियाण संवुड” ॥ सूत्र० ॥

आयहेउ—आत्महेतु—पुं०—आत्मनिमित्ते, “आयहेओ प-
रिओमये” आत्महेतौ आत्मनिमित्तमिति ॥ दश० ॥ “केइ पुरि-
से आयहेउं वा णाईहेउं वा” ॥ सूत्र० ॥ आत्मनिमित्तमा-
त्मार्थमिति ॥ सूत्र० ॥

आता (अप्पा)—स्त्री० आत्मन्—पुं० अत—मनिषा । स्वरू-
पे, ॥ वाच० ॥ “भस्मात्मनोः पो वा” इति प्राकृतसूत्रेण भस्मा-
त्मनोः संयुक्तस्य पो वा अप्पा—अप्पाणे—पक्षे अत्ता ॥ प्रा०
व्या० ॥ “पुंस्यन आणां राजवच्च” इति प्राकृतसूत्रेण पुडिङ्गव-
त्तमानस्यात्वं तस्य स्थाने आण इत्यादिशो वा भवति पक्षे
यथा दर्शनं राजवत्कार्यं भवति आणादेशो चातः सेडोर्दि-

त्याद्यः प्रवर्तते ॥ पक्षे तु राज्ञः जडशस्त्रसिद्धिं शोडो
पाहणमामा इति प्रवर्तते ॥ अप्पाणो । अप्पाणा । अप्पाणं ।
अप्पाणे । अप्पाणेण । अप्पाणिहिं । अप्पाणाओ । अप्पाणासुतो
अप्पाणससिअप्पाणाणाअप्पाणभि । अप्पाणासु । अप्पाण कअं ।
पथे राजवत् । अप्पा । अप्पो । हे अप्पा । हे अप्प । अप्पाणो निट्ठे
ति अप्पाणो पच्छ अप्पाणा अप्पणिं । अप्पाणो । अप्पाओ । अप्पा
उ अप्पाहि । अप्पाहिन्तो । अप्पा । अप्पासुतो अप्पाणो घणं
अप्पाणं । अप्पे । अप्पेसु ॥ प्रा० व्या० ॥ "आत्मनोऽपि शिष्येण इ-
अ" इति प्राकृतसूत्रेणात्मनः परस्याद्याः स्थाने णिआशुह-
मा इत्यादिशो वा भवतः । अप्पणिआ पात्से उचगममि अप्प
णिआ अप्पिण्डुवर्णिआ अप्पणाइमा । पत्ते-अप्पाणेणा । य-
त्ते, ॥ वाच० ॥ स्वस्मिन् आयाप एतदपत्ते अवक्रमति (आ
यापत्ति) आत्मना स्वयमित्यर्थ इति ॥ भ० ॥

दोहिं ठाणेहिं आयासरीरं फुसित्ताणं णिज्जाति देशेण वि
आयासरीरं फुसित्ताणं णिज्जाति सव्वेण वि आयासरीरं
फुसित्ताणं णिज्जाति एवं फुरित्ता एवं फुडित्ता एवं सं-
सवट्ठिता निवट्ठित्ता ॥ स्या० ॥ मू० ॥

द्वाभ्यां प्रकाराभ्यां (वेषेण विन्ति) देशेनापि कतिपयप्रदे-
शलक्षणेन केषांचित्प्रदेशे वा मिलिकागत्योत्पादस्थानं ग-
च्छता जीवनं शरीरादवहिः क्षितत्वात् आत्मा जीवः शरीरं
देहं स्पृष्ट्वा विलट्ठ्वा निर्याति शरीरान्तराकालेपि निस्स-
रतीति (सव्वेण विन्ति) सर्वेण सर्वात्मना सर्वजीवप्रदेशैः
कन्दुकगत्योत्पादस्थानं गच्छता शरीरादवहिः प्रदेशानाम-
क्षितत्वादिति अथवा देशेनापि देशतोऽपि अपि शब्दः सर्वे-
णापीत्यपेक्षः । आत्मा शरीरं कोर्यः शरीरं देशं पादादिकं
स्पृष्ट्वा अवयवान्तरंभ्यः प्रदेशसंहाराच्चिर्याति स च संसा-
री सर्वेणापि सर्वतयाप्यपि निर्देशनापीत्यपेक्षः सर्वमापि शरीरं
स्पृष्ट्वा निर्यातीति भावः स च सिद्धो वक्ष्यति च "पाय-
णज्जाण निरपसु उवयज्जतीत्यादि" यावत् (सव्वंगनि
उज्जाणासिद्धसुत्ति । आत्मना शरीरस्य स्पर्शनं सति स्फुर-
णं भवतीत्यत उच्यते ॥ एवमित्यादि एवमिति दोहिं ठाणे-
हिं इत्याद्यभिलापसंस्मृचनार्थः तत्र देशेनापि कियद्विरप्या-
त्मप्रदेशैरिलिकागतिकालं (सव्वेण विन्ति) सर्वैरपि गेन्दु-
कगतिकाले शरीरं ॥ फुरित्ताणेति स्फोरयित्वा संस्पन्दनद्वु-
त्वा निर्याति अथवा शरीरकं देशतः शरीरदेशमित्यर्थः
स्फोरयित्वा पादादिनिर्याणकाले सर्वतः शरीरं स्फोरयित्वा
सर्वाङ्गनिर्याणवसर इति स्फुरणाच्च सात्मकत्वे स्फुटं भव-
तीत्याह एवमित्यादि एवमिति तथैव देशेनामदेशेन शरी-
रकं फुडित्ताणं ति सचेतनतया स्फुरणलङ्घनः स्फुटं कृत्वा
इलिका गतौ सर्वेण सर्वोत्तमा स्फुटं कृत्वा गेन्दुकगताविति
अथवा शरीरकदेशतः सात्मकतया स्फुटं कृत्वा पादादिना
निर्याणकाले सर्वतः सर्वाङ्गनिर्याणप्रस्ताव इति अथवा स्फु-
टित्वा स्फोटयित्वा विशीर्णं कृत्वा तत्र देशतोऽप्यादिव-
धानेन सव्वेण सर्वविशरणेन देवदीर्घादिजीववदिति श-
रीरकं सात्मकतया स्फुटं कृत्वंस्वस्तसंघर्षनैरपि कश्चित्करो-
तीत्याह एवमित्यादि" एवमिति तथैव (संवहसुतांति)
संघर्षं संकांच्य शरीरकं देशेनलिकागतौ शरीरस्थित-
प्रदेशैः सर्वेण सर्वात्मना गेन्दुकगतौ सर्वोत्तमप्रदेशानां
शरीरकस्थितत्वाच्चिर्यातीति अथवा शरीरकं शरीरणि-

मुपचारदण्डयोगाहण्डपुसयवत् तत्र देशतः संवर्तनं सं-
सारिणो च्रियमाणस्य पादादिगतजीवप्रदेशसंहारात्सर्वतस्तु
निर्याणं गंतुरिति । अथवा शरीरकं देशतः संवर्त्य हस्तादि-
सङ्कोचनेन सर्वतः सर्वशरीरसङ्कोचनेन पिपीलिकादिव-
दिति आत्मनश्च संवर्तनं कुर्वन् शरीरस्य निवर्तनं करोती-
त्याह एवं (निवट्ठित्ताणंति) तथैव निवर्त्य जीवप्रदेशेभ्यः
शरीरकं पृथक् कृत्येत्यर्थः तत्र देशेनलिकागतौ सर्वेण
गेन्दुकगततायाया प्रदेशतः शरीरकं निवर्त्योत्तमः
पादादिनिर्याणवत् सर्वतः सर्वाङ्गनिर्याणवानिति
अथवा पञ्चविधशरीरसमुद्भापेक्षया देशतः शरीर-
मौदारिकादिनिवर्त्य तैजसकार्मणेत्वादायैव तथा सर्वेण
सर्वशरीरसमुद्भायं निवर्त्य निर्याति सिद्धचतीत्यर्थः अनन्तरं
सर्वनिर्याणमुक्तं तच्च परम्परया धर्मश्रवणलाभादिषु ते च
यथा त्युस्तथा दर्शयन्नाह (दोहोत्तायादि) कण्ठवक्त्रघर्ष (खण-
चवत्ति) शानावरणीयस्य दर्शनमोहनीयस्य च क्रमस्य उद-
यप्राप्तस्य क्षयेण निर्जरेणो ननुदितस्य चोपशमेन विपा-
कानुभवेन क्षायोपशमेनेत्युक्तं भवति यावत्करणत्वेकलं वो
हिवृज्जज्ञा मुंढेभविता अगारो अणगारियं पव्वपज्जा केवलं
वंभचेरवासमावसेज्जा केवलेण संजमेण संजमेज्जा केवलेण
संवरेण संवरेज्जा केवलमाभिणिगोहियेयानामुपाडेज्जा" इत्यादि हृदयं यावन्मनःपर्यवसानमुत्पादयौदिति केवलज्ञानं तु
क्षयादेव भवतीति तन्नोक्तमिह च यद्यपि बोध्यादयः सम्म-
क्चारित्ररूपत्वात्केवलेन क्षयोणोपशमेन च भवति तथाप्येत-
क्षयोपशमेनापि भवति श्रवणाभिनिबोधिकादीनि तु क्षयोप-
शमेन भवन्तीति सर्वसाधारणः क्षयोपशम उक्तः । स्या० अ० २५॥
देहं, उक्तं हि "धर्मधृत्याग्निधौन्द्वर्कत्वकतत्त्वस्यर्थादेहेषु । शी-
तानिलप्रमाणोक्तवीर्येऽप्यात्मनः स्मृतीरिति ॥ उक्तं ॥
तथा चाचारान्नुसूत्रम् ।

जमिणं विवस्वदेहिं सत्येहिं लोमस्स कम्मसमारम्भा कज्ज-
ति तं जहा अप्पो से पुत्ताणं इत्यादि ॥ आचा० ॥

अप्पो इत्यादि तद्यथेत्युपप्रदर्शनार्थः । नोक्तमात्रमेवान्यदध्य-
वञ्जातीयकं मित्रादिकं द्रष्टव्यं (सं) तस्यारम्भास्तिष्ठोयं आत्मा
शरीरं तस्मै अर्थे तदर्थं कर्म्मारम्भाः पाकादयः क्रियन्ते
॥ आचा० ॥ मनसि, बुद्धिसि निजे स्वभावे, बुद्धौ च ॥ वाच०
देहावच्छिन्ने चेतस्य च । अन्तःकरणं ॥ वाच० ॥ ज्ञाने, प्रका-
शस्वरूपे बुद्ध्यावामनि, बुद्धिर्हि मन आदिकरणानि प्राप्नोती
त्यात्मा तेषां प्रत्यभिज्ञानम् ॥ वाच० ॥ अकं, वहो, वायो,
॥ वाच० ॥ अततीत्यात्मा ॥ विशो० ॥ अतति सततं गच्छत्य-
परापरात् स्वपरपर्यायानित्यात्मा अथवा अत धातोर्गमना-
त्त्वेन ज्ञानार्थादतति सततमवगच्छत्युपयोगलक्षणत्वादि-
त्यात्मा ॥ भ० ॥ अतति सततमवगच्छति अत सततत्वगमन
इति वचनात् अत धातोर्गत्यर्थादत गत्यर्थानां च ज्ञानार्थत्वा-
दनवरत जानातीति निपातनात्मा जीव उपयोगलक्षणत्वा-
दस्य सिद्धसंसार्यवस्थाद्वयेऽप्युपयोगभावेन सततावबोध-
भावात् सततावबोधभावे चाजीवत्वप्रसङ्गात् अजीवस्य च
पुनर्जीवत्वाभावात् भावे चाकाशादीनामपि तथैवप्रसङ्गात्
एवं च जीवनादित्वाद्युपगमाभावप्रसङ्ग इति । अथवा अतति
सततं गच्छति स्वकीयान् ज्ञानादिपर्यायानित्यात्मा नन्वेव-
माकाशादीनामप्यात्मशब्दव्यपदेशप्रसङ्गस्तैवमपि स्वपर्याय-
यु सततगमनादन्यथा अपरिणामित्वेनावस्तुत्वप्रसङ्गादिति

नैवम व्युत्पत्तिनिमित्तत्वादस्य उपयोगस्यैव च प्रवृत्तिनिमित्तत्वाज्जीव एवात्मा नाकाशादिरिति यद्वा संसार्यपेक्षया नानागतिषु सततगमनान्मुक्तपेक्षया च भूततद्भावत्वादात्मा जीवः ॥ स्थानं ॥ अतति सातत्येन गच्छति तांस्तान् ज्ञानदर्शनसुखादिपर्यायान्त्याद्यामादिशब्दव्युत्पत्तिनिमित्तसंभवात् उक्तञ्च "एवं जीवो जीवो संसारी पाणधारणाणुगमो । सिद्धो पुणरज्जीवो जीवणापरिणामरहिभोक्तिः" ॥ भा० म० ॥ कां ह्यात्मा भगवानाह योऽहमित्यभिमान्यते स कीदृक् सूक्ष्मोऽसौ किं तत्सूक्ष्मं यन्नशुद्धिः न तु शब्दगंधाग्निराः किं तु ते इन्द्रियप्राणाः तेन ग्रहणात्मानं तु ग्राहयिता हि सः भा० चू० ॥

- (१) भेदा आत्मनः त्रिविध आत्मा ।
- (२) निक्षेप आत्मनः ।
- (३) भेदाः अष्टविध आत्मा ।
- (४) भेदाः सूक्ष्मा वादराश्च ।
- (५) लक्षणम् आत्मनः ।
- (६) परिभोगोपभोगकषायद्वाराणि ।
- (७) इन्द्रियाण्यत्मनः ।
- (८) चित्तादीनि आत्मनः ।
- (९) अस्तित्वमात्मनः ।
- (१०) अभ्याख्यानमात्मनः ।
- (११) अस्तित्वमिन्द्रभूति प्रति ।
- (१२) अमौक्तिकत्वमात्मनः ।
- (१३) कस्या दिश आगतोऽहम् ।
- (१४) अन्यत्वममूक्तत्वमनित्यत्वं च ।
- (१५) कर्तृत्वमात्मनः ।
- (१६) विभुत्वमात्मनः ।
- (१७) परिमाणम् आत्मनः ।
- (१८) एकत्वमात्मनः ।
- (१९) क्रियावत्वमात्मनः ।
- (२०) ज्ञानमात्मनो भिन्नमभिन्नं च ।
- (२१) द्वाभ्यां स्थानाभ्यामात्मा जानाति ।
- (२२) स्फुटगाथाः ।
- (२३) क्षणिकत्वमात्मनः ।
- (२४) रत्नप्रभादिभावानामात्मत्वम् ।
- (२५) श्लोकाः अस्याहं वैयर्थ्यानि ।
- (१) स च त्रिविधः-

बाह्यात्मा चांतरात्मा च परमात्मेति च त्रयः । ॥ ६१० ॥

कायाधिष्ठायकभेदाः प्रसिद्धा योगवाङ्मये ॥

बाह्यात्मा चेति कायः स्वात्मधिया प्रतीयमानोऽहं स्थूलोऽहं कुरा इत्याहुतेखेनाधिष्ठायकः कायचेष्टाजनकप्रयत्नवाद्ध्ययश्च ध्यानभाव्य एते त्रयो बाह्यात्मा चांतरात्मा च परमात्मा चेति योगवाङ्मये योगशास्त्रे प्रसिद्धाः ॥ ६१० ॥

॥ टी० ॥ तत्र यस्य मनोवचनादिषु आत्मत्वभासदेह एवात्मा एवं सर्वेषां प्रलोकप्रवर्त्तनेषु आत्मनिष्ठेषु आत्मत्वबुद्धिः स बाह्यात्मा । मिथ्याहृष्टिः एष पुनः स कर्मावस्थायामपि आत्मनि ज्ञानाद्युपयोगलक्षणे शुद्धचैतन्यलक्षणं महानन्दस्वरूपं निर्विकारमृताबाधरूपं समस्तपरभावमुक्तं आत्म

बुद्धिः अंतरात्मा सम्यग्दृष्टिगुणस्थानकृतः क्षीणमोहं यावत् अंतरात्मा उच्यते यः केवलज्ञानदर्शनोपपुक्तः शुद्धसिद्धः स परमात्मा संयोगी अयोगी केवली सिद्धश्च स परमात्मा उच्यते ॥ ६१० ॥ अस्य वक्तव्यता दशवैकालिके ॥

(२) अधुना जीवपदमाह-

जीवस्स उ निक्षेपो परवृणा लक्षणं च अत्यसं ॥

अन्नासुचं निचकारो देहाविरं ॥ २२७ ॥

गुणित्वाद्गतेयानिम्यसाफलता य परिमाणे ।

जीवस्स तिविहिकालं परिक्रवा होइ कायत्वा ॥ २२८ ॥

(दो दारगाहाभो) व्याख्या जीवस्य निक्षेपो नामादिः प्ररूपणा द्विऽर्थाश्च भवन्ति जीवा इत्यादिपक्षा लक्षणं चानादि अप्रितत्वं सत्त्वं शुद्धपञ्चाच्यत्वादिना । अन्यत्वं देहात् । अमूर्तत्वं स्वतः । नित्यत्वं विकारानुपपन्नेन । कर्तृत्वं स्वकर्मफलभोगात् । देहिद्व्यापित्वं तत्रैव तद्विगोपलब्ध्या । गुणित्वं योगादिना । ऊर्ध्वगतित्वमगुरुषु भावेन । अनिमोयता विकाररहितत्वेन । सफलता च कर्मणः । परिमाणं लोकाकाशमात्र इत्यादि । एवं जीवस्य त्रिविधकाल इति त्रिकालविषया परिक्षा भवति कस्यैव्य इति । दारगाहाद्वयसमासार्थः । व्यासार्थस्तु भाष्यादवसेयः ॥

तथा च निक्षेपमाह-

नामं ठवणा जीवो द्व्वजीवो य भावजीवो य ।

ओहभवगहर्णमियतवभवजीवे य भावमि ॥ २२९ ॥ दश० ॥

व्या० नामस्थापनाजीव इति । जीवशब्दः प्रत्येकमभिषेधयते । नामजीवः स्थापनाजीव इति । तथा द्रव्यजीवश्च भावजीवश्च वक्ष्यमाणलक्षणः । तत्रौघेत्योद्योजीवः । भवग्रहणे वेति भवजीवतद्भवजीवश्च तद्भव एवोत्पन्नः भावे भावजीव इति गाथासमासार्थः ॥

व्यासार्थं त्वाह-

नामं ठवणागयाओ दव्वे गुणपज्जेवेहि रहिओ चि ।

तिविहो य होइ भावे ओह भवतव्वेवे चव ॥ २३० ॥

व्या० ॥ नामस्थापने गते लुप्यतेत्यादीतिभावः । द्रव्य इति द्रव्यजीवो गुणपर्यायाभ्यां चैतन्यमनुष्यत्वादिलक्षणाभ्यां रहितः । बुद्धिपरिकल्पितो न त्वसावित्यर्थविधः संभवतीति । त्रिविधश्च भवति भाव इति ।

भावजीवत्रैविध्यमाह-आंघजीवो भवजीवस्तद्भवजीवश्चेति । प्राग्गाथांक्तमन्येतदित्यर्थं विधभाष्यकारशैलीप्रामाण्यतोऽपुष्टमेवेति तु अन्ये पठन्ति "भावे उतिहा भणिणो तं पुण संखेवमो वोच्छं" भाव इति भावजीवः । त्रिधेति त्रिप्रकारो भणितो नियुक्तिकारेण ओघजीवादिस्तमपि च भावार्थमधिकृत्य संक्षेपतो वक्ष्य इति गाथार्थः ।

तत्रौघजीवमाह-

संते आउपकम्म धरई तस्सेव जीवई उदए ।

तस्सेव निजराए मओति सिद्धो नयमएणं ॥ २३१ ॥

व्या० ॥ सति विद्यमाने आयुष्कर्मणि सामान्यरूपे ध्रियते सामान्यनैव तिष्ठति भवोदयो कथमिदमवस्थानमात्राज्जीवत्वमस्येत्याशंका त्रैवान्वययोजनामाह । तस्यैवो

घ्रायुष्कर्मणो जीवत्युद्ये । उद्ये सति जीवत्यासंसारं प्राणान् धारयत्यतो जीवनाज्जीव इति । तस्यैवौघ्रायुष्कर्मणो निजर्जया क्षेपेण मृत इति सर्वथा जीवनाभावात् । स च निद्रोः मृतो नान्यः विग्रहगतवर्षि तथा जीवनसद्भावात् । नयमतेनेति सर्वनयमतेनैव मृत इति गाथार्थः । जीवत्यनेनेति जीवः ओघेन सामान्येन जीवः ओघजीवितविशिष्टो जीवः मध्यपदेऽन्तरपदलोपादित्यं भवति उक्त ओघजीवित-विशिष्ट ओघजीवः ॥

संप्रतं भवजीवं तद्भवजीवं चाह ॥

जेण य धरइ भवगभो, जीवो जेण य भवाउ संकमइ । जाणाहि तं भवाउ चउविहं तभवे दुविहं ॥ २३२ ॥ निक्खेओ ति गयं । अ० ४ ॥

व्या० ॥ येन च नारकाद्यायुष्केणाश्रित्येति त्रुटि । भगवतो नारकादिभवरस्थितो जीवस्तथा येन च मनुष्याद्यायुष्केण भवान्नारकादिलक्षणान् संकामति याति । मनुष्यादिभवांतरमिति सामर्थ्याद्भ्रम्यते । जानीहि विद्धि । तदित्येभूतं भवा-उर्भवजीवितं चतुर्विधं नारकातिर्यङ्मनुष्यामरभेदेन तथा तद्भवे तद्भवविषयमायुरिति वर्तते । तच्च द्विविधं तिर्यक्त्व-तद्भवयुग्ममनुष्यत्वतद्भवयुग्म । यस्मात्तावेव मृतौ संतो भूय-स्तस्मिन्नेव भव उत्पद्येते नान्ये । तद्भवजीवितं च तस्मान्मृत्युतस्य तस्मिन्नेवोत्पन्नस्य यत्तदुच्यते इति । अत्रापि च भावजीवाधिकारात्तद्भवजीवितविशिष्टश्च जीव एव ग्राह्यः । जीवितं तु तद्विशेषणत्वावुक्तमिति गाथार्थः । उक्तो नि-क्षेपः ॥ दश० ॥ अ० ४ ॥

(३) आत्मनोऽष्टविधनिक्षेपो भगवत्याम सूत्रम्—
कडविहा णं भंते ! आता णणत्ता ? गोयमा ! अडविहा आता णणत्ता, तं जहा दवियाता कसायाता जोगायाता उवओयाता पाणत्ता दंसणाया चरित्ताया वीरियाता ॥ भ० ॥ श० १२ उ० १०

(आयति) अतति सततं गच्छति अपरापरान् स्वपरपर्यायातितात्मः अथवा जन्तातेर्गमनार्थत्वेन ज्ञानार्थत्वाद् अतति सततमयगच्छत्युपयोगलक्षणत्वादित्यात्मा, प्राकृतत्वाच्च सूत्रे श्रीलङ्कनिर्देशः । तस्य चोपयोगलक्षणत्वात्सामान्येनैकविधत्वेऽप्युपधिभेदादष्टधात्वं, तत्र (दवियायति) ॥ द्रव्यं त्रिकालानुगास्पृशसर्जनीकृतकषयादिपर्यायं तद्रूप आत्मा द्रव्यात्मा, सर्वेषां जीवानां (कसायायति) क्रीडादिकणमविशिष्ट आत्मा कषयात्मा, अक्षीणानुपशान्तकषायाणां (जोगायाति) योगा मनःप्रभुतिव्यापारास्तत्प्रधान आत्मा योगात्मा, योगवतामेव (उवओयाति) उपयोगः साकारानाकारभेदस्तत्प्रधान आत्मा उपयोगात्मा, सिद्ध-संसारविरूपः सर्वजीवानां । अथवा विवर्तितवस्तुपयोगा-पेक्षयापयोगात्मा (नाणायाति) ज्ञानविशेषत उपसर्जनीकृतदर्शनादिनात्मा ज्ञानात्मा सम्यग्दृष्टेः एवं दर्शनात्मादयोऽपि नयग दर्शनात्मा सर्वजीवानां, चारित्रात्मा चित्तानां वीर्य-मुत्थानादि तद्वात्मा सर्वसंसारिणामिति । उक्तं च—जीवानां द्रव्यात्मा श्रेयः सर्वकषायिणां कषयात्मा । योगः संयोगात् पुनरुपयोगः सर्वजीवानाम् ॥ १ ॥ ज्ञानं सम्यग्दृष्टेर्दर्शन-मभ भवति सर्वजीवानां । चारित्रं चित्तानां तु सर्वसंसारि-

णां वीर्यमिति ॥ भ० टी० श० १२ उ० १० ॥

एवमष्टधात्मानं प्रकृष्यामि यस्यात्मभेदस्य यदन्यदात्म-भेदान्तरं युज्येत यच्च न युज्येत तस्य तदर्थं श्रियुताम्—

जस्स णं भंते ! दवियाता तस्स णं कसायाता, जस्स कसा-याता तस्स दवियाता ? गोयमा ! जस्स दवियाता तस्स कसायाता सिय अत्थि सिय णत्थि, जस्स पुण कसायाता तस्स दवियाता णियमं अत्थि ॥ भ० श० १२ उ० १० ॥

जस्सणमित्यादि । इहाष्टौ पदानि स्थाप्यन्ते तत्र प्रथमपदं शेषैः सप्तभिः सह चिन्त्यते—तत्र यस्य जीवस्य द्रव्यात्मा द्रव्या-त्मत्वं जीवत्वमित्यर्थः तस्य कषयात्मा स्यादस्ति कदाचिद-स्ति सकषयावस्थायां स्यान्नास्ति कदाचिन्नास्ति क्षीणा-पशान्तकषयावस्थायां, यस्य पुनः कषयात्माऽस्ति तस्य द्रव्यात्मत्वं जीवत्वं नियमादस्ति जीवत्वं विना कषयायाण-मभावादिति, ॥ भ० टी० श० १२ उ० १० ॥

जस्स णं भंते ! दवियाता तस्स जोगाता एवं जहा दविया-ता कसायाता भणिता तहा दवियाता जोगायाता वि भा णियव्वा ॥ भ० मू० १० श० १२ उ०

तथा यस्य द्रव्यात्मा तस्य योगात्मास्ति योगवतामिव नास्ति चायोगिसिद्धानामिव, तथा यस्य योगात्मा तस्य द्र-व्यात्मा नियमादस्ति जीवत्वं विना योगानामभावादितदेव पूर्वसूत्रोपमानेन दर्शयन्नाह—एवं जहा दवियायेत्यादि ॥ भ० टी० श० १२ उ० १० ॥

जस्स णं भंते ! दवियाता तस्स उवओगाता एवं सव्य-त्य पुच्छा भाणिषव्वा, गोयमा ! जस्स दवियाता तस्स उवओगाया णियमं अत्थि, जस्स वि उवओगाता तस्स वि दवियाता णियमं अत्थि जस्स दवियाता तस्स णा-णाता भयणाए, जस्स पुण णाणाता तस्स दवियाता णि-यमं अत्थि । जस्स दवियाता तस्स दंसणाता णियमं अत्थि, जस्स वि दंसणाता तस्स दवियाता णियमं अत्थि जस्स दवियाता तस्स दंसणाता णियमं अत्थि, जस्स वि दंसणाता तस्स दवियाता णियमं अत्थि, जस्स वि दंसणाता तस्स दवियाता णियमं अत्थि । एवं वीरियाता ए वि समं ॥ भ० मू० श० १२ उ० १० ॥

तथा यस्य जीवस्य द्रव्यात्मा तस्य नियमादुपयोगात्मा य-स्यात्पुपयोगात्मा तस्य नियमाद् द्रव्यात्मा एतयोः परस्पर-रेण भविनामृतत्व-भेदा सिद्धस्य, तदन्यस्य च द्रव्या-त्मास्त्युपयोगात्मा चोपयोगलक्षणत्वाज्जीवानामेतदेवाह (जस्स दवियायेत्यादि) तथा (जस्स दवियाता तस्स नाणाया भयणाए, जस्स पुण नाणाया तस्स दवियाया नियमं अत्थि ति) यस्य जीवस्य द्रव्यात्मा तस्य ज्ञानात्मा स्यादस्ति यथा सम्यग्दृष्टीनां, स्यान्नास्ति यथा मिथ्या-दृष्टीनां भित्तयेवं भजना, यस्य तु ज्ञानात्मा तस्य द्रव्यात्मा नियमादस्ति यथा सिद्धस्येति, ॥ तथा ॥ (जस्स दविया-या तस्स दंसणाया नियमं अत्थि ति) ॥ यथा सिद्धस्य केवलदर्शनं ॥ (जस्स वि दंसणाया तस्स दवियाया नियमं

अतिथिः ॥ यथा चतुर्दशनादि दर्शनवतां जीवत्वमिति, तथा जस्स दविषाया तस्स चरित्ताया भयणाए त्ति ॥ यतः सिद्धस्याविरतस्य वा द्रव्यात्मत्वे सत्यपि चरित्रात्मा नास्ति विरतानां चास्तीति भजनेति (जस्स पुण्ण चरित्ताया तस्स दविषाया नियमं अतिथि त्ति) चारित्रिणां जीवत्वाव्यभिचारित्वादिति ॥ एवं (वीरियायाए वि समंति) यथा द्रव्यात्मनश्चारित्रात्मना सह भजनोक्ता, नियमश्च एवं वीर्यात्मनापि सहेति तथाहि—यस्य द्रव्यात्मा तस्य वीर्यात्मा नास्ति यथा सकरणवीर्योपेक्षया सिद्धस्य, तदन्यस्य त्वस्तीति भजना, वीर्यात्मनस्तु द्रव्यात्मास्त्येव यथा संसारिणामिति ॥ ७ ॥ भ० टी० श० १२ उ० १० ॥
अथ कषायात्मनः सहान्यानि पदानि चिन्त्यन्ते—

जस्स णं भंते ! कसायाता तस्स जोगाया पुच्छा गोयमा !
जस्स कसायाता तस्स जोगाता णियमं अतिथि, जस्स पुण्ण जोगाया तस्स कसायाता सिय अतिथि सिय णत्थि ।
एवं उवओगाए वि समं कसायाता णेयव्वा । कसायाता णाणाता य परोप्परं दोवि भइयव्वाओ, जहा कसायाया य उवओगाया य तहा कसायाया दंसणाता य कसायाता चरित्राता य दोवि परोप्परं भइयव्वाओ, जहा कसायाता जोगाता तहा कसायाता य भाणियव्वाओ ॥ भ० मू० श० १२ उ० १० ॥

(जस्स क्षमिष्यादि) यस्य कषायात्मा तस्य योगात्माऽस्त्येव न हि सकषायोऽयोगो भवति यस्य तु योगात्मा तस्य कषायात्मा स्याद्वा न वा । संयोगानां सकषायाणामकषायाणां च भावादिति । एवं (उवओगायाए वीत्यादि) अयमर्थः यस्य कषायात्मा तस्योपयोगात्मावश्यं भवत्युपयोगरहितस्य कषायाणामभावात् यस्य पुनरुपयोगात्मा तस्य कषायात्मा भजनया उपयोगात्मतायां सत्यामपि कषायाणामेव कषायात्मा भवति । निष्कषायाणां तु नास्त्विति भजनेति, तथा (कसायाया य णाणाया य परोप्परं दोवि भइयव्वाओ त्ति) कथं यस्य कषायात्मा तस्य ज्ञानात्मा स्यादस्ति स्यान्नास्ति, यतः कषायाणिः सम्यग्दृष्टेर्ज्ञानात्मास्ति मिथ्यादृष्टेस्तु तस्य नास्त्यस्यविति भजना । तथा यस्य ज्ञानात्मास्ति तस्य कषायात्मा स्यादस्ति स्यान्नास्ति, ज्ञानिनां कषायभावात् तदभावाच्चेति भजनेति ॥ जहा कसायाया उवओगाया तहा कसायाया य दंसणाया यत्ति अतिदेशः, तस्माच्चेदं लब्धं (जस्स कसायाया तस्स दंसणाया नियमं अतिथि) दर्शनरहितस्य घटादेः कषायात्मनोऽभावात् (जस्स पुण्ण दंसणाया तस्स कसायायाऽसिय अतिथि सिय नत्थि) दर्शनवतां कषायसद्भावान्नदभावाच्चेति, दृष्टान्तायस्तु प्राक् प्रसिद्ध एवेति (कसायाया य चरित्ताया य दोवि परोप्परं भइयव्वाओ त्ति) भजना चैवं यस्य कषायात्मा तस्य चारित्रात्मा स्यादस्ति स्यान्नास्ति, कथं कषायाणां चारित्रस्य सद्भावात्, प्रमत्तयतीनामिव तदभावाच्चासंयतानामिवेति, तथा यस्य चारित्रात्मा तस्य कषायात्मा स्यादस्ति स्यान्नास्ति, कथं सामयिकादिचारित्रिणां कषायाणां भावघटाव्याव्यतचारित्रिणां च

तदभावादिति ॥ जहा (कसायाया य जोगाया य तहा कसायाया य वीरियाया य भाणियव्वाओ त्ति) दृष्टान्तः प्राक् प्रसिद्धो दार्ष्टान्तिकस्त्वेवं यस्य कषायात्मा तस्य वीर्यात्मा नियमादस्ति, न हि कषायवान् वीर्यविकलोस्ति, यस्य पुनर्वीर्यात्मा तस्य कषायात्मा भजनया, यतो वीर्यवान् सकषायोपि स्याद्यथाऽसंयतः अकषायोऽपि स्याद्यथाऽकेवलमिति अथ योगात्माप्रेतनपदैः पञ्चभिः सह चिन्तनीयस्तत्र चलाघवार्थमिति दिशन्नाह (एवं जहा कसायाया वत्तव्या) भणिया तहा जोगायाए वि उवरिमार्हि समं भाणियव्वाओ ॥ सा चैवं यस्य योगात्मा तस्योपयोगात्मा नियमाद्यथा संयोगानां, यस्य पुनरुपयोगात्मा तस्य योगात्मा स्यादस्ति यथा संयोगानां स्यान्नास्ति यथा योगिनां सिद्धानां चेति । तथा यस्य योगात्मा तस्य ज्ञानात्मा स्यादस्ति सम्यग्दृष्टेर्ज्ञानामिव, स्यान्नास्ति मिथ्यादृष्टेर्ज्ञानामिव, यस्य ज्ञानात्मा तस्यापि योगात्मा स्यादस्ति, योगिनामिव, स्यान्नास्ति अयोगिनामिवेति २ तथा यस्य योगात्मा तस्य दर्शनात्मास्त्येवेति योगिनामिव, यस्य च दर्शनात्मा तस्य योगात्मा स्यादस्ति योगवतामिव स्यान्नास्त्ययोगिनामिव ३ तथा यस्य योगात्मा तस्य चरित्रात्मा स्यादस्ति विरतानामिव, स्यान्नास्त्यविरतानामिव, यस्यापि चारित्रात्मा तस्य योगात्मा स्यादस्ति संयोगचारित्रवतामिव, स्यान्नास्त्ययोगिनामिवेति, वाचनान्तरे पुनरिदमेवं दृश्यते (जस्स चरित्ताया तस्स जोगाया नियमंति) तत्र च चारित्रस्य प्रत्युपेक्षणादिव्यापाररूपस्य विवक्षितत्वात्तस्य च योगविनाभावित्वाद्यस्य चारित्रात्मा तस्य योगात्मा नियमादित्युच्यत इति ४ तथा यस्य योगात्मा तस्य वीर्यात्मास्त्येव योगसद्भावे वीर्यस्यावश्यंभावात्, यस्य तु वीर्यात्मा तस्य योगात्मा भजनया यतो वीर्यविशेषवान् संयोग्यपि स्यात् यथा संयोगिकेतव्यादिरयोग्यपि स्याद्यथाऽयोगिकेतवीति ॥ भ० टी० श० १२ उ० १० ॥

अथोपयोगात्मना सहान्यानि चत्वारि चिन्त्यन्ते । तत्रातिदेशमाह—

जहा दिविषाताए वत्तव्वा भणिया तहा उवओगाताए वि उवरिल्लार्हि समं भाणियव्वा भ० मू० श० १२ उ० १० ॥

एवं च भावना कार्या यस्योपयोगात्मा तस्य ज्ञानात्मा स्यादस्ति यथा सम्यग्दृष्टां, स्यान्नास्ति, यथा मिथ्यादृष्टां, यस्य च ज्ञानात्मा तस्यावश्यमुपयोगात्मा सिद्धानामिवेति १ तथा यस्योपयोगात्मा तस्य दर्शनात्मास्त्येव, यस्यापि दर्शनात्मा तस्योपयोगात्मास्त्येव यथा सिद्धादीनामिति २ तथा यस्योपयोगात्मा तस्य चारित्रात्मा स्यादस्ति, स्यान्नास्ति, यथा संयतानामसंयतानां च, यस्य तु चारित्रात्मा तस्योपयोगात्मास्त्येव यथा संयतानां, तथा यस्योपयोगात्मा तस्य वीर्यात्मा स्यादस्ति संसारिणामिव स्यान्नास्ति सिद्धानामिव, यस्य पुनर्वीर्यात्मा तस्योपयोगात्मास्त्येव संसारिणामिवेति ४ ॥ भ० श० ११ उ० १० ॥

अथ ज्ञानात्मना सहान्यानि त्रीणि चिन्त्यन्ते—

जस्स णाणाया तस्स दंसणाया णियमं अतिथि, जस्स पुण्ण

दंसणाया तस्स णाणाया भयणाए । जस्सं णाणाया तस्स चरिच्चाया सिय अत्थि सिय णत्थि, जस्स पुण चरिच्चाया तस्स णाणाया णियमं अत्थि णाणाता वीरियाता दो वि परो-
प्परं भयणाए ॥ भ० मू० श० १२ उ० १० ॥

तत्र यस्य ज्ञानात्मा तस्य दर्शनात्मास्येव सम्यग्दृशामिव, यस्य च दर्शनात्मा तस्य ज्ञानात्मा स्यादस्ति यथा सम्यग्द-
शां, स्यान्नास्ति यथा मिथ्यादृशामत एवोक्तं भयणापत्ति, १।
तथा । जस्स णाणाया तस्स चरिच्चाया सिय अत्थि स्ति । सं-
यतानामिव । सिय नत्थि स्ति असंयतानामिव जस्स पुण च-
रिच्चाया तस्स नाणाया नियमं अत्थि स्ति । ज्ञानं विना चारि-
त्रस्याभावादिति २ तथा । नाणायेत्यादि । अस्यार्थो यस्य
ज्ञानात्मा तस्य धीर्यात्मा स्यादस्ति केवल्यादीनामिव, स्या-
न्नास्ति सिद्धानामिव, यस्यापि धीर्यात्मा तस्य ज्ञानात्मा
स्यादस्ति सम्यग्दृष्टेरिव, स्यान्नास्ति मिथ्यादृश इवेति ३ ॥

अथ दर्शनात्मनः सह द्वे चिन्त्येते—

जस्स दंसणाया तस्स उवरिमाओ दो वि भणणाए जस्स
पुण ताओ तस्स दंसणाया णियमं अत्थि । जस्स चरिच्चा-
या तस्स वीरियाता णियमं अत्थि, जस्स पुण वीरियाता तस्स
चरिच्चाया सिय अत्थि सिय णत्थि । भ० मू० श० १२ उ० १० ॥

भावना चास्य—यस्य दर्शनात्मा तस्य चारित्रात्मा स्याद-
स्ति संयतानामिव, स्यान्नास्यसंयतानामिव यस्य च चारि-
त्रात्मा तस्य दर्शनात्मास्येव साधूनामिवेति, तथा यस्य द-
र्शनात्मा तस्य धीर्यात्मा स्यादस्ति संसारिण्यामिव, स्यान्ना-
स्ति सिद्धानामिव, यस्य च धीर्यात्मा तस्य दर्शनात्मास्येव
संसारिण्यामिवेति २ ॥ अथान्तिमपदोद्योगेना यस्य
चरित्त्यादि—

यस्य चारित्रात्मा तस्य धीर्यात्मास्येव धीर्ब विना चारित्र-
स्याभावात्, यस्य पुनर्धीर्यात्मा तस्य चारित्रात्मा स्यादस्ति
साधूनामिव, स्यान्नास्ति असंयतानामिवेति ॥ भ० टी० ॥
श० १२ उ० १० ॥

अनुनैयामेवात्मनामल्पबहुत्वमुच्यते ॥

एयासि ण भंते ! दवियाताणं कसायाताणं जाव वीरियाया-
णं कयरे कयरेहिंता जाव विससाहिया वां ? गोयमा ! सव्व-
त्थो वा चरिच्चाया णाणायाओ अणंतगुणाओ, कसायाया-
ओ अणंतगुणाओ जोगायाओ विससाहियाओ, वीरियाता-
ओ विससाहियाओ ॥ भ० मू० श० १२ उ० १० ॥

तत्र च सव्वत्थो धाओ चारिच्चायाओस्ति ॥ चारित्रिणां सं-
ख्यातत्वात् ॥ नाणायाओ अणंतगुणाओ स्ति ॥ सिद्धादीनां
सम्यग्दृशां चारित्रिभ्यां ऽनन्तगुणत्वात् ॥ कसायायाओ अ-
णंतगुणाओ स्ति, । सिद्धेभ्यः कषायेदयवतामनन्तगुणत्वात्
जोगायाओ विससाहियाओ स्ति ॥ अपगतकषायांदर्ययौगव-
द्विरधिका इत्यर्थः ॥ वीरियायाओ विससाहियाओ स्ति ॥ अ-
योनिभिर्धिका इत्यर्थः, अयोगिनां धीर्यवत्त्वादिति ॥ उव-
भोगदवियदंसणायाओ तिणिष्ण वि तुलाओ विससाहिया-
ओ स्ति ॥ परस्परपेक्षया तुल्याः सर्वेषां सामान्यजीवरूपत्वा-
त् धीर्यात्मभ्यः सकाशादुपयोग्यद्रव्यदर्शनात्मानां बिशोया-

धिकाः, यतो धीर्यात्मानः सिद्धाश्च मीलिता उपयोगाद्या-
त्मानो भवन्ति ते च धीर्यात्मभ्यः सिद्धराशिनाऽधिक्यं भव-
न्तीति । भवन्ति चात्र गाथाः । “कोडीसहस्रपुटुत्तं जैरुणतो
धोवियाड चरणाया । नाणायाणंतगुणा पडुच्च सिद्धेय सि-
द्धाओ ॥ १ ॥ हंतं कसायायाओ णंतगुणा जेण ते सरागा-
णं । जोगायाभणियाओ अजोगिवज्जाणो तो अहिया ॥ २ ॥
जं सेलेसिगायाण वि लद्धी विरियं तओ समहियाओ
उवभोगदवियदंसणासव्वजियाणं तवो अहिया ॥ ३ ॥
इति ॥ टी० ॥ भ० श० १२ उ० १० ॥

(४) भेदाः सूक्ष्माः बादराश्च यथा दशवैकालिके—
दुविद्वा य हुंति जीवा, सुहुमा तह वापराय लेगंमि ।
सुहुमा य सव्वलोए दो चेव य वायरविहाणे ॥ २३३ ॥
व्या० ॥ द्विविधाश्च द्विप्रकाराश्च तद्वद्विषयविधाश्च पृथिव्या-
दिद्विन्द्रियादिभेदेन भवन्ति जीवाः । द्वैविध्यमाह सूक्ष्मास्त-
था बादराश्च । तत्र सूक्ष्मनामकर्मोद्देयात् सूक्ष्माः बादरना-
मकर्मोद्देयाश्च बादरा इति लोके इति लोकप्रहणमलोके
जीविभवनव्यवच्छेदार्थं तत्र सूक्ष्माश्च सर्वलोक इति च श-
ब्दस्यावधारणादित्वात् सूक्ष्मा एव सर्वलोकेषु न बादराः ।
कचित्तेषामसंभवात् द्वे एव च पर्याप्तकाऽपर्याप्तकलक्षणे बाद-
रविधाने न बादरविधी च शब्दात्सूक्ष्मविधाने च । तेयामपि पर्या-
प्तकापर्याप्तकरूपत्वादिति गाथार्थः ॥
एतदेवस्पष्टयन्माह—

सुहुमा य सव्वलोए, परियावन्ना भवंति नायव्वा ॥

दो चेव वायराणं पज्जतिपेरे अ नायव्वा ॥ २३४ ॥

व्या० ॥ सूक्ष्मा एव पृथिव्यादयः सर्वलोके चतुर्दशरज्ज्वात्म-
के पर्यायापन्ना भवन्ति ज्ञातव्याः पर्यायापन्ना इति तमेव
सूक्ष्मपर्यायमापन्ना भावसूक्ष्मा न तु भूतभाविनो द्रव्य-
सूक्ष्मा इति भावः । तथा द्वौ भेदौ वादराणां पृथि-
व्यादीनां च शब्दात्सूक्ष्माणां च पर्याप्तकेतरो ज्ञातव्यो पर्याप्त-
कापर्याप्तकाविति गाथार्थः ॥ उक्ता प्रकृपणा ॥ दश० भ० ४॥
(५) तथा चाह—भाष्यकारः ॥

लक्खणमियाणि दारं चिंथं हेऊ य कारणं लिगं ।

लक्खणमिद् जीवस्स उ आयाणाइ इमं तं च ॥ ३३५ ॥

व्या० ॥ लक्षणविदानीं द्वारमवसरप्राप्तं अस्य च प्रतिपत्त्यं-
तया प्रधानत्वात्सामान्यतत्त्वात्तत्त्वस्वरूपमेवाह चिह्नं हेतु-
श्च कारणं लिगं लक्षणमिति । तत्र चिह्नमुपलक्षणं यथा
पताका देवकुलस्य हेतुर्निमित्तलक्षणं यथा कुंभकारनै-
पुय्यं घटसौन्दर्यस्य । कारणमुपादानलक्षणं यथा मृन्मसृ-
णत्वं घटयलोयस्त्वस्य । लिगं कार्यलक्षणं यथा धूमोऽग्नेः ।
पर्यायशब्दा वा एत इति । लक्षणमित्येतत्त्वक्षणं लक्ष्यतेऽनेन
परोक्तं भवित्वा कृत्वा जीवस्य पुनरादानविच्छक्षणं अनेक-
प्रकारं हृदं तच्च वक्ष्यमाणमिति गाथार्थः ॥

आयाणे परिभोगे, जोगुवओगे कसायलेसा य ।

आणापाणू इदिपव्वेओदयनिज्जरा चेव ॥ २३६ ॥

चिंतं चेयणसन्ना विज्जाणं धारणा य बुद्धी य ।

इहामइ वियका, जीवस्स उ लक्खणा एए ॥ २३७ ॥

एतत्प्रतिद्वारागाथाद्वयमस्य व्यवस्था आदानं परिभोग-
स्तथा योगोपयोगौ कषाया जेद्व्याश्च तथोदानापाणौ इन्द्रि-

याणि वधेद्यनिरर्जराश्चैव । तथा चित्तं चेतना संज्ञा विज्ञानं
धारणा च बुद्धिश्च तथा ईहा मतिवितर्कोः जीवस्य तु
लक्षणाभ्येतानि । तु शब्दस्वावधारणात्वात् जीवस्यैव नाजीव
स्येति प्रतिद्वारगाथाद्वयसत्तासार्थः । व्यासार्थस्तु ।

भाष्यादवसेयस्तचेदं—

तत्रिक्वज्जाइति नज्जइ, पबक्खयरो व जेण जो अत्थो ।

नं तस्स लक्खणं खलु धूमरेहाइव्व अगिस्स ॥ २३८ ॥

व्या० लक्ष्यत इति ज्ञायते कोऽस्यावित्याह । प्रत्यक्षोऽक्षिगो
चरापन्न इतरो वा परोक्षः । येनोष्णत्वादिना योऽर्थोऽग्न्यादि-
स्तस्य लक्षणं खल्विति तदेव स्पष्टयति धूमोष्ण्यादि-
वद्वेति । स ह्योष्ण्येन प्रत्यक्षो लक्ष्यते परोक्षो धूमेनेति
गाथार्थः ।

तत्रादानादीनां दृष्टान्तानाह ।

अयगात्तु परसू अगिमुवन्नय खीरनरवासी ।

भाहारो दिट्ठाता, आयाणार्ण जहसंखं ॥ २३९ ॥

व्या० ॥ अयस्कारः क्रूरस्तथा परशु रनिनः सुवर्णं च क्षीरनर-
वाश्यः तथा भाहारो दृष्टाता आदानादीनां प्रकान्तानां यथा-
संख्यं प्रतिष्ठाप्यलुप्यनेन चेतदभिधानं । परोक्षार्थप्रतिपत्तिं प्रति
प्रायः प्रधानाङ्गता व्यापनार्थमिति गाथार्थः ॥

सांप्रतं प्रयोगानाह—

देहिंदिद्याइरिचो, आया खलु गन्धगाह्ययभोगो ।

संदासा अपिण्ढो, अयकाराड्व विन्नेओ ॥ २४० ॥

व्या० देहंदिद्यातिरिक्तं आत्मा । खलु शब्दो विशेषणा-
र्थः । कर्मचित्तं सर्वथा अतिरिक्त एव तदसंवेदनादिप्रसं-
गादित्यनेन प्रतिषाध्यमाह । प्रतिष्ठा पुनरर्थेन्द्रियाण्यदेष्टुं
दानानि विद्यमानादातृकाणि कुत इत्याह । ग्राह्यग्राहकप्र-
योगात् । ग्राह्या रूपादयः । ग्राह्यकार्णाद्रियाणि तेषां प्रयोगः
स्वफलसाधनव्यापारस्तस्मात्तन्नामार्थं कर्मकरणभावः क-
र्त्तारमन्तरेण स्वकार्यसाधनप्रयोगः संभवत्यनेनापि हेत्व-
यमाह । हेतुआदेयादानरूपत्वादिति । दृष्टान्तमाह—संदंशदा-
दानात् अयस्त्रिपदादादेयात् अयस्कारादिवल्लोहकारवद्विज्ञेयः
अतिरिक्तो विद्यमान आदानेत्यनेनापि दृष्टान्तार्थमाह । दृष्टान्त
स्तु संदंशकार्यस्त्रिपदवत् । यस्तु तदनतिरिक्तः न ततो ग्रा-
ह्यग्राहकप्रयोगः । यथा देहादिभ्य एवेति व्यतिरेकार्थः ।
व्यतिरेकस्तु यानि विद्यमानादातृकाणि न भवन्ति तान्या-
दानादेयरूपाण्यपि न भवन्ति । यथा मृतकद्रव्येन्द्रियादी-
निति गाथार्थः उक्तमादानद्वारम् ॥ दृश० ॥

(६) अधुना परिभोगद्वारमाह—

देहो सभोत्तिओ खलु भोज्जाता ओयणाइथालं व ।

अन्नपञ्चरिगा खलु जोगा परमुव्व करणत्ता ॥ २४१ ॥

व्या० ॥ देहः सभोक्तृकः खल्विति प्रतिष्ठा भोग्यत्वादिति
हेतुः । भोदनादिस्थालवत् स्थालस्थितौदनवदिति दृष्टान्तः । भोग्यत्वं च देहस्य जीवेन तथानिवसतोपभुज्यमानत्वा-
दित्युक्तं परिभोगद्वारम् ॥ दृश० ॥ ४ ॥

माग्न्यतमुपयोगद्वारमाह—

उवभोगा नाभावो अग्नि व्व सलक्खणापरिच्चागा ।

सकसायाणाभावो पज्जयमणा सुवन्नं व ॥ २४२ ॥

व्या० उपयोगात्साकारानाकारभेदभिन्नान्माभावो जीव इति
गम्यते कुत इत्याह स्वलक्षणापरित्यागादुपयोगलक्षणासाधार-
णात्मीयलक्षणापरित्यागात् अनिवद्यथाऽग्निरौष्ण्यादिस्वल्-
णापरित्यागाभावावस्तथा जीवोऽपि प्रति प्रयोगार्थः । प्रयोग-
क्षस्तु सत्तात्मा स्वलक्षणापरित्यागादग्निवदित्युक्तमुपयोग-

द्वारम् । अधुना कथायद्वारमाह । सकथायत्वाच्चेतनविलक्षणा-
त्मीयलक्षणक्रोधादिपरिणामोपेतत्वादित्यर्थः । नाभावो जीवः ।

कुत इत्याह । पर्यायगमनात् क्रोधमानादिपर्यायप्राप्तेः ।
सुवर्णवत् कटकदिपर्यायगमनोपेतसुवर्णवदिति प्रयोगार्थः ।
प्रयोगस्तु सत्तात्मा पर्यायगमनात्सुवर्णवदिति गाथार्थः ।

उक्तं कथायद्वारम्, इदानीं लेख्याद्वारमाह लेसाओ णामावो
परिणमणसंभावओ य खीरं व । उस्सासा णामावो समस-
व्भावा खउ व्व नरो ॥ २४३ ॥ व्या० लेख्यातो लेख्यासद्भा-
वेन नामावो जीवः किं तु भाव इति कुत इत्याह परिणमन-

स्वभावत्वात्क्षणादिद्रव्यसाचिव्येन जम्बुखादकादिदृष्टान्त-
सिद्धतथाविधपरिणामधर्मत्वात् क्षीरवदिति प्रयोगार्थः ।
प्रयोगस्तु सत्तात्मा परिणामित्वात् क्षीरवदिति गतं लेख्या-
द्वारं प्राणपानद्वारमाह । उच्छ्वासा दित्यचेतनधर्मवल्-
क्षणाप्राणपानसद्भावान्माभावो जीवः किन्तु भाव एव इति

भ्रमसद्भावेन परिसंपदेपितपुरुषवदिति प्रयोगार्थः । प्रयोगः ।
पुनरत्र व्यतिरेकी द्रष्टव्यः । सात्मकं जीवचक्षुरीरं प्राण्यादि-
मत्वात् यस्तु सात्मकं न भवति तत्प्राणादिमदपि न भवति
यथाऽऽकाशमिति गाथार्थः । उक्तं प्राण्यापानद्वारम् । दृश० ॥

(७) अधुनेन्द्रियद्वारमुच्यते ॥

अक्खाणे याणि परित्याणि वासाइ वेहकरणत्ता ।

गह्वेयगनिज्जरओ कम्मस्सओ जहाहारो ॥ २४४ ॥

व्या० अक्षार्णद्रियाणि एतानिति लोकप्रसिद्धानि देहाभ्रया-
णि परार्थानि आत्मप्रयोजनानि वास्यादिविदह करणत्वा-
दिह लोके वास्यादिवदिति प्रयोगार्थः । आदानान्येवंदि-
ष्टाणि तत्किमर्थः । भेदोपन्यासः उच्यते । निर्वृत्त्यपकरण-
द्वारेण द्वैविध्यव्यापनार्थं ततश्च तत्रोपकरणस्य ग्रहणमिह

तु निवृत्तेरिति । प्रयोगस्तु परार्थाश्चतुरादयः संघातत्वाच्छ-
यनासनादिवत् न चायं विशेषविरुद्धः । कर्म संवेधस्या-
त्मनः संघातरूपत्वाभ्युपगमात् उक्तमिन्द्रियद्वारम् ॥ दृश० ॥

इदानीं वंधादिद्वारायमाह ॥ ग्रहणवेदकानिर्जराः कर्मणोऽ-
न्यो यथाहार इति तत्र ग्रहणं कर्मणो वंधः वेदनमुदयः
निर्जराः कर्मणः यथाहार इत्याहारविषयाणि ग्रहणादीनि न

कर्त्तव्यव्यतिरिक्तेन तथा कर्मणोऽपि प्रति प्रयोगार्थः । प्रयो-
गस्तु विद्यमानभोक्तृकमिदं कर्म ग्रहणवेदननिर्जरणसद्भावा-
दाहारवदिति गाथार्थः । उक्तानि वंधादिद्वाराणि । व्याख्या-

ता च प्रथमा प्रतिद्वारगाथा ॥ दृश० ॥ ४ ॥
सांप्रतं द्वितीयाभिधृत्वा चित्तादिवस्वरूपव्याचिख्यासायाह—

चित्तां तिकालविसयं, चेयणपक्खसत्तन्नपणुसरणं ।

विण्णाणणेगभेयं, कालमसंखेयं धरणा ॥ २४५ ॥

व्या० ॥ चित्तं त्रिकालविषयं अग्रतोऽतीतानागतवर्त्तमानप्रा-
हिचेतनं चेतना सा प्रत्यक्षवर्त्तमानार्थेग्राहिणी । संज्ञानं
संज्ञा सा अनु स्मरणं इदं तदिति ज्ञानं । विविधं ज्ञानं वि-
ज्ञानमनेकभेदमनेकप्रकारं अनेकधर्मिणि वस्तुनि तथा

तथाप्यवसाय इत्यर्थः । कालमसंखेयेतदं अमरुतं संखेये

वा धारणा अविच्युतिस्मृतिवासनारूपा तत्र वासनारूपा संख्येयवर्षायुगामसंख्येयं संख्येयवर्षायुगं च, संख्येयमिति गाथार्थः ॥

अत्यस्त ऊहबुद्धी ईहा चेदृत्यअवगमो उ मई ।

संभावणत्यतक्कागुणपञ्चकवाघडोव त्थि ॥ २४६ ॥

व्या० ॥ अर्थस्थेहा बुद्धिः संज्ञितः परनिरपेक्षार्थपरिच्छेद इति भावः। ईहा चेष्टा किमयं स्थाणुः किं वां पुरुष इति स-
द्विधपर्यालोचनरूपा । अर्थावगमस्त्वर्थपरिच्छेदस्तु शिरःकण्डू-
यनादिधर्मोपपत्तेः पुरुष एवायमित्येवंरूपा मतिः (संभाव-
णत्यतक्कांति) प्राकृतशैल्या अर्थसंभावना । एवमेव चायम-
र्थ उपपद्यत इत्यादिरूपा तर्का इत्थं द्वाराणि व्याख्याय स-
र्व एते चिन्तादयो गुणा घटन्त इति जीवाख्यगुणप्रतिपादकेन
प्रयोगार्थेनोपसंहरन्नाह ॥

गुणप्रत्यक्षत्वाद्देतोः घटवदस्तिजीव इति गम्यते । एष गा-
थार्थः एतदेव स्फुटयति ।

जम्हा चिरार्इया, जीवस्स गुणा हवंति पञ्चक्खा ।

गुणपञ्चक्खराणओ षट्ठव जीवो अओ अत्थि ॥ २४७ ॥

व्या० ॥ यस्माच्चिन्तादयोऽनन्तराक्ता जीवस्य गुणा जीवस्य
शरीरादिगुणविधमत्वात् । एते च भवन्ति प्रत्यक्षाः स्वसं-
वेदत्वात् यतश्चैवं गुणप्रत्यक्षत्वाद्देतोर्घटवज्जीवः । अतोऽ-
स्तीति प्रयोगार्थः । प्रयोगस्तु सत्त्वात्मा गुणप्रत्यक्षत्वात्
घटवन्नार्यं घटवदात्मनोऽचेतनत्वापादनेन विरुद्धः विरुद्धोऽ-
स्ति वाच्येन इति वचनात् एतच्च प्रत्यक्षेणैव बाधनमिति गा-
थार्थः । व्याख्यातं मूलद्वारगाथाद्वयेन लक्ष्णद्वारम् ॥
दश० अ० ४ ॥

(९) अस्तित्वद्वारमिदानीं तथा चाह भाष्यकारः ।

अत्यित्ति दारमहुणा जीवस्सइ अत्थि विज्जए नियमा ।

लोआयममयायत्थमुच्चए तत्थिमो हेऊ ॥ २४८ ॥

व्या० अस्तीति द्वारमधुना सांप्रतमवसरप्राप्तं । तत्रैतदुच्यते ।
जीवः सन् पृथिव्यादिविकारदेहमात्ररूपः सन्निति सिद्धि-
माध्यता । न तु ततोऽन्योस्तीत्याशङ्कानुपानोदायाह । अ-
स्त्यन्यश्चैतन्यरूपस्तदपि मातृचैतन्योपादानं भविष्यति
परलोकयात्री तु न विद्यत इति मोहापोहायाह विषत्ते नि-
यमान्नियमेन तथाचाह लोकायतमगाथायं नास्तिका-
भिप्रायनिराकरणार्थमुच्यते एतत्तस्य चानन्तरं दित एवाभि-
प्राय इति सफलानि विशेषणानि तत्र लोकायतमतविघाते
कर्त्तव्ये अयं वच्यमाणो हेतुः अन्यथातुपपत्तिरूपो युक्तिमा-
गं इति गाथार्थः ।

जो चिनेइ शरीरे नत्थि अहं स इव होइ जीवोत्ति ।

नहु जीवमि अमंते मयंते उण्णायओ अन्नो ॥ २४९ ॥

व्या० यश्चित्तया न शरीरे अत्र लोकप्रतीतेनास्त्यहं स एव
चित्तयिना भवति जीव इति कथंमनदेवमित्याह । न यस्मा-
ज्जीवं अमन्ति मृतदेहादौ संशयोत्पादकोऽन्यः प्राणादिश्चै-
तन्यरूपवान्मन्त्रायस्थिति गाथार्थः ।

एतदेव भावयति—

जीवस्स एस धम्मो, जा ईहा अत्थि नत्थि वा जीवो ।

स्त्राणुमणुस्सगुगया, जह ईहा देवदत्तस्स ॥ २५० ॥

व्या० जीवस्यैव स्थभाव एष धर्मः या ईहा सदर्थपर्यालोचना-
त्मिका किं विशिष्टेत्याह । अस्ति नास्ति वा जीव इति । लो-
कप्रसिद्धं निदर्शनमाह । स्थाणुमनुष्ठानगता किमयं स्थाणुः
किं वा पुरुष इत्येवंरूपा । यथेहा देवदत्तस्य जीवतो धम्मं
इति गाथार्थः ॥
प्रकारान्तरेणैतदेवाह—

सिद्धं जीवस्स अत्यित्तं सदादेवाणुमीयए ।

नासओ भुवि भावस्स सदो हवइ केवलो ॥ २५१ ॥

व्या० ॥ सिद्धं प्रतिष्ठितं जीवस्योपयोगलक्षणस्यास्तित्वं
कुत इत्याह । शब्दादेव जीव इत्यस्मादनुमीयते कथमेतदे-
वमित्याह नास्त इति । न असतः अविद्यमानस्य भुवि पृथिव्यां
भावस्य पदार्थस्य शब्दो भवति वाचक इति खरविपा-
णादिशब्दैर्व्यभिचारमाशङ्कयाह । केवलः शुद्धोऽन्यपदासं-
सृष्टः खरादिपदसंस्तृष्टश्च विषाणादिशब्दा इति गाथार्थः
एतद्विवरणयथाह भाष्यकारः ।

अत्यिति निव्विगणपो, जीवो नियमाउ सहओ सिद्धी ।

कम्हा सुदुपयत्ताघटखरसिगाणुमाणाओ ॥ २५२ ॥

व्या० ॥ अस्तीति निर्विकल्पो जीवः निर्विकल्प इति निः-
संदिग्धः नियमात् नियमेनैव प्रतिपन्नपेक्षया शब्दतः सिद्धिः
वाचकाद्वाच्यप्रतीतेः । एतदेव प्रदनद्वारेणाह । कस्मात्कुत
एतदेवमित्याह । शुद्धपदत्वात्केवलपदत्वाज्जीवशब्दस्य घट-
खरशृंगानुमानादनुमानशब्दो दृष्टांतवचनः घटखरशृंग-
दृष्टांतादिति प्रयोगार्थः प्रयोगस्तु । मुख्येनार्थेनार्थवान् जीव-
शब्दः शुद्धपदत्वात् घटशब्दवत् यस्तु मुख्येनार्थेनार्थवाच्य
भवति स शुद्धपदमपि न भवति । यथा खरशृंगशब्द
इति गाथार्थः ॥

परामिप्रायमाशङ्कय परिहरन्नाह,, ॥

चोयणसुदुपयत्ता सिद्धी जइ एव सण्णासिद्धि अम्हं पि ।

तं न भवइ संते णं जे मुत्ते मुत्तगेहं च ॥ २५३ ॥

व्या० ॥ शुद्धपदत्वात्सिद्धिर्यदि जीवस्य एवं तर्हि शून्यसि-
द्धिरस्माकमपि शून्यतद्वशदस्यापिशुद्धपदत्वादित्यभिप्रा-
यः । अत्रोत्तरमाह तत्र भवति यदुक्तं परेण । कुत इत्याह ।
सता विद्यमानेन पदार्थेन यद्यस्मात् शून्यं शून्यमुच्यते ।
किं वदित्याह शून्यशृङ्गमित्यत आह । देवदत्तेन रहितं शून्यम्
हमुच्यते । निवृत्तो घतो नष्ट इति न त्वनयोर्ज्ञांशशब्दस्य जी-
ववद्वशिष्टं वाच्यमस्तीति गाथार्थः ॥

प्रकारान्तरेणास्तित्वपक्षमेव समर्थयन्नाह—

मिच्छाभवेउ सव्वत्था जे केइ पाखलोइया ।

कत्ताचेवोपभोत्ताय जइ जीवो न यिज्जइ ॥ २५४ ॥

व्या० मिथ्याभावयुस्तुताः स्तुः सर्वेऽर्था ये केचन पारलौकिका-
दानादयः । यदि किमित्याह । कत्तां चैव कर्मणोपभोक्ता
च तफलस्य यदि जीवो न विद्यते परलोकयात्रीति गाथार्थः ।
एतदेवाव्युत्पन्नश्रय्यानुग्रहार्थं स्पष्टतरमाह ॥

पाणिदया तत्र नियमा कम्हं दिक्ताय ईदियनिरोहो ।

सव्वं निरत्थमेयं जइ जीवो न यिज्जइ ॥ २५५ ॥

व्या० ॥ प्राणिदया तपोनियमाः करुणोपवाससिंहसांवरत्या-
दिरूपाः तथा ब्रह्म ब्रह्मचर्यं दीक्षा च योगलक्षणा

इन्द्रियनिरोधः प्रव्रज्याप्रतिपत्तिरूपः सर्वैरनिरर्थकं निष्फल-
मेतद् यदि जीवो न विद्यते परलोकयायीति गाथार्थः ॥
किंच शिष्टाचरितो मारी शिष्टैरनुगंतव्य इति ॥

तन्मार्गव्यापनायाह—

लोट्या वेड्या चैव तद्वा सामादया विज ।

निश्चो जीवो पि नो देहो इह सत्ये ववित्या ॥ २५६ ॥

व्या० लोके भवो लोके च विदिता इति लौकिका इतिहासा-
दिकर्तारः । एवं वैदिकाश्चैव विचित्रवृत्तास्तथा सामायिका-
स्त्रिपिताकादिसमयवृत्तयो विद्वांसः पंडिताः नित्यो जीवो
नित्यः । एवं पृथग् देहाच्छरीरादित्येवं सर्वे व्यवस्थिता
नान्यथेति गाथार्थः ॥

एतदेव व्याचष्टे—

लोगे अच्छेज्ज भेज्जो वेए सुपुरीसदद्गमसियालो ।

समए ज्जहमासिगो तो विविहो दिव्वाइ संसारो ॥ २५७ ॥

व्या० ॥ लोके अच्छेद्योऽभेद्य आत्मा पच्यते यथोक्तं गी-
तासु ॥ अच्छेद्योऽयमभेद्योऽयमविकार्योऽयमुच्यते ॥ नित्यः
सर्वगतः स्थाणुरचलोयं सनातनः ॥ इत्यादि तथा वेदं सु-
पुरीये दग्धः शृगालः पच्यत इति ॥ यथोक्तं ॥ शृगालो वै एष
जायते यः सुपुरीये दहते अयापुरीषो दहते आचोयुका अ-
स्य प्रजाः प्रादुर्भवन्तीत्यादि ॥ तथा समये “अहमासीद्भज
इति पच्यते” तथा च बुद्धवचनं ॥ अहमासं भिन्नो हस्ती प-
ड्दंतः शंखसंनिभः ॥ शुकः पंजरवासी च शकुतो जीवजी-
वकः ॥ इत्यादि तथा त्रिविधो दिव्यादि संसारः कैश्चिद्विध्यते ।
देवमानुषतिर्यग्भेदेन । आदिशब्दाच्चतुर्विधः कैश्चिन्नारका-
धिक्रियेतीति गाथार्थः ॥

अत्रैव प्रकारांतरेण तदस्तित्वमाह—

अत्थि सरीरविहाया पड्निनया गारयाइ भावओ ।

कुंभस जह कुलालो, सो मुचो कम्मगोगाओ ॥ २५८ ॥

॥ व्या० ॥ अस्ति शरीरस्यैदारिकादेर्विधाता विधातेति क-
त्ता । कुंभ इत्याह—प्रतिनियताकारादिसद्भावात् आदिम-
त्प्रतिनियताकारत्वादित्यर्थः । दृष्टान्तमाह—कुंभस्य यथा कुला-
लो विधाता कुलालवदेवमसावपि मूर्त्तः प्राप्नोतीति विरुद्ध-
माशंक्य परहरन्नाह ॥ असावात्मा यः शरीरविधाता असौ
मूर्त्तः कर्मयोगादिति मूर्त्तकर्मसंबन्धेदिति गाथार्थः ।
अत्रैव शिष्यवृत्तपक्षे अन्यथा तद्ग्रहविधिमाह ॥

फरिसेण जहा याऊ, गिज्जई कायसंसिओ ।

नाणार्इहि तद्वा जीवो, गिज्जई कायसंसिओ २५९ ॥

॥ व्या० ॥ स्पर्शेन शीतादिना यथा वायुगृह्यते कायसंस्तो
देहसंगतः ग्रहोऽपि तथा ज्ञानादिभिर्ज्ञानदर्शनेच्छादिभि-
र्जीवो गृह्यते कायसंस्तो देहसंगत इति गाथार्थः । असकु-
दनुमानादस्तित्वमुक्तं जीवस्यानुमानं च प्रत्यक्षपूर्वकं न कै-
नेकेचन पश्येतीति ततश्चाशोभनमेतदित्याशंक्याह ।

अर्णदियगुणं जीवं दुअये मंसचकुणो ।

सिद्धापासंति सवन्नू नाणसिद्धा य साहुणो ॥ २६० ॥

॥ व्या० ॥ अर्णदियगुणं अविद्यमानरूपाद्रिद्रियग्राह्यगुणं
जीवममूर्त्तत्वादि प्रमेकं दुर्ज्ञेयं दुर्लभं मांसचक्षुषा क्लृप्तस्थे-
न पश्यतीति सद्भाः सर्वभाः अंजनसिद्धादिव्यवच्छेदार्थं सर्व-
ग्रहणं ततश्च शुभभादय इत्यर्थः ज्ञानसिद्धाश्च साधवो

भवस्थकेवलिन इति गाथार्थः ।

सांप्रतमागमादस्तित्वमाह—

अचवयणं उंसस्यं द्दहाय ततो अइदियाणं पि ।

सिद्धी गहणाईणं, तदेव जीवस्स विन्नेया ॥ २६१ ॥

व्या० ॥ आसवचनं तु शास्त्रं आसो रागादिरहितः तु शब्दो-
ऽवधारणे आसवचनमेव अनेन अपौरुषेयव्यवच्छेदमाह
तस्यासंभवादिति । दहा च तत इत्युपलब्धा च तत आस-
वचनशास्त्रात् अतीन्द्रियाणामपि इन्द्रियगोचरातिक्तानामपि
सिद्धिर्ग्रहणादीनामिति उपलब्धिश्चेदपराणादीनामित्यर्थः
तथैव जीवस्य विज्ञेयेति । अतीन्द्रियस्याभाववचनप्राप्त्यापया-
दिति गाथार्थः । मूलद्वारागथायां व्याख्यातमस्तित्वद्वारा
य ॥ द्वा० अ० ४ ॥

(१०) आत्मनोऽस्तित्वे आचाराङ्गसूत्रम्—

णेव सयं लोगं अब्भाइक्खेज्जा णेव अत्ताणं अब्भाइक्खेज्जा ।

जे लोयं अब्भइक्खइ से अत्ताणं अब्भाइक्खइ जे अत्ताणं

अब्भाइक्खइ से लोयं अब्भाइक्खइ ॥ आचा० ॥

नैवात्मानं शरीराधिष्ठातारं ज्ञानशुणं प्रत्यात्मसंवेद्यं प्रत्या-
क्षक्षीत तस्य शरीराधिष्ठातृत्वेनाहमिदं शरीरं केनचिदभि-
संधिता कथात्यक्तमिदं शरीरं केनचिदभिसन्धिप्रतैवेत्य-
वमादिमिहंतुभिः प्रसाधितत्वाच्च च साधितसाधनं पिष्टप-
ण्वत्तु विद्वज्जनमनांसि रंजयति ॥ आचा० टी० ॥

(स्थानाङ्गटीकायामपि) आत्मा न विद्यते तस्य प्रत्यक्षा-
दिभिरनुपलभ्यमानत्वात् । तथाहि विद्यमानकर्तृकमिदं शरी-
रभोगत्वादोदनादिविद्यमानकुसुमं विपक्षः स च कर्ता जीव
इति न त्वोदनाकर्तृत्वमभूत् आत्मा सिद्धचतीति साध्यविरु-
द्धो हेतुरिति नैवं संसारिणो मूर्त्तत्वेनाप्यनुपगमात् आह
च “जा कत्ता सो जीवो सम्भविस्सोत्ति ते मई होज्जा ।
मोत्ताह य संगोओ, तत्तो संसारिणो दोसोत्ति” ॥ १ ॥ न चा-
यमेकान्तो यदुत लिग्यविनाभूतलिङ्गापलम्भव्यतिरेकेणानु-
मानस्यैकान्ततोऽप्रवृत्तिरिति हसितादिलिङ्गविशेषस्य ग्रहा-
ख्यलिग्यविनाभावग्रहणमन्तरेणापि गमकत्वदर्शनात् । न च
देह एव ग्रहो येनाऽन्यदेह दर्शनमविनाभावग्रहणनियामकं
भवतीति । उक्तञ्च “सो नेगंतो जग्हा लिगेहि समं अदिट्ठपु-
ब्बो वि । गहलिंगदरिसणाओ, गहाणुमेओ सरोरमिति ॥ १ ॥
आगमगत्यर्थं त्वात्मन एगे आया अत एव वचनाच्च आस्या-
गमन्तरैर्विस्वादाः सम्भावनीयः । सुनिश्चिताप्रवर्णितत्वा-
दस्येति । बहुवक्तव्यमतं तत्तु स्थानांतरादवसंयमिति कि-
चात्माभावे जातिस्मरणायस्तथा प्रेतीभूतिपृथितामहादि
कृतानुग्रहोपपातो च न प्राप्नुयुरिति ॥ स्था० अ० १ ॥

(११) तथा च विशेषावश्यकं इन्द्रभूतिमुद्दिश्य भगवता
महावीरेणोक्तम्—

जिंवि तुह संदहो पृक्खवं जं न पिण्णइ घडोव ।

अवत्ता पक्खवं च नत्थि लोए खपुणं च ॥

आयुष्मन्निद्रभूते तवैव संदेहः । किमयमात्मा अस्ति नास्ति
वा उभयेहेतुसद्भावाच्च नास्तित्वहेतवोऽस्मी नास्यात्मा प्र-
त्यक्षग्राह्यतमं गृह्यमाणत्वादिह यदप्यंताप्रत्यक्षं तल्लोके
नास्त्येव यथा खपुष्पं यत्त्वति तत्प्रत्यक्षं गृह्यत एव यथा
घट इत्यसौ व्यतिरेकरूपतः अणवोऽपि ह्यप्रत्यक्षा किं तु
घटादिकार्याणां परिणतास्ते प्रत्यक्षत्वमुपयाति पुनरेवमा-

न्मा कदाचिदपि भावप्रत्यक्षमुपगच्छत्यतोऽत्रातन्वतविशेषणमिति ॥

एवं च मन्यसे त्वं किमित्याह—
न य सो गुणगणगम्भी जम्हा पञ्चकवपुर्व्वं तमि ।

पुत्रोत्पलद्वयसंवेधसरणलिंगलिंगिणीं ॥

न चासावात्मानुमानं प्रत्यक्षपूर्वकं वर्त्तते कुत इत्याह ॥ पुत्रोत्पलद्वयेत्यादि लिंग्यते गम्यतेऽतीन्द्रियार्थोऽनेनेति लिंग-
मय वा लीन तिरोंहितमर्थं गमयतीति लिंगं धूमकृतक-
त्वादिक्तं तद्वत्सास्तीति लिङ्गो बहुचानित्यत्वाद्द्वैतयोर्लिंग-
लिंगिनोर्यः पूव महानसादौ प्रत्यक्षादिना उपलब्धकार्यकार-
णभावादेक संवेधस्तस्य यत् स्मरणं तस्मादिति । इदमुक्तं
भवति । पूवं महानसादावर्गिनधूमयोर्लिंगिलगयोरन्वयव्य-
तिरेकवर्त्मनिभावमध्यक्षतो गृहीत्वा तत् उत्तरकालं क-
चित्कान्तरपर्वतनित्येवार्द्धं गगनालंविर्ना धूमलेखामवलोक्य
प्राग्वहृतं संवेधमनुस्मरति ॥ तथया । यत्र २ धूमस्तत्र २
मार्गहं वह्निमद्राक्तं यथा महानसादौ धूमश्चात्र दृश्यते त-
स्माद्वह्निनापीह भवितव्यमित्येवं लिंगग्रहणसंवेधस्मरणा-
भ्यां तत्र प्रमाताहुतभुजमवगच्छति न चैवात्मना लिंगिना
साद्वै कस्यापि लिंगस्य प्रत्यक्षेण संवेधः सिद्धोस्ति यतः त-
त्संवेधमनुस्मरतः पुनस्तल्लिङ्गदर्शनाज्जीवसंप्रत्ययः स्याद्यदि
पुनर्जीवलिंगयोः प्रत्यक्षतः संवेधसिद्धिः स्यात्तदा जीवस्यापि
प्रत्यक्षत्वाप्राप्त्यानुमानवैयर्थ्यं स्यात्तत् एव तत्सिद्धेरिति ॥

एतदेवाह—

न य जीवलिंगसंवेधदरिसणमभूजउ पुणो सरउ ।

तल्लिङ्गदरिसणाउ जीवे संपेधओ होजा ॥

न च वक्तव्यं सामान्यतो दृष्टादनुमानादादित्यादिग-
तिवर्त्तनः सिध्यति यथा गतिमानादित्यो देशांतरप्राप्ते देव-
दत्तचरिति यथाहं । तद्वैयदत्ते दृष्टांतधर्मिणि सामान्येन
देशांतरप्राप्तिगतिपूर्विका प्रत्यक्षेणैव निश्चिता सूर्योपि
तां तथैव प्रमाता साधयतीति युक्तं न चैवमत्र कविदपि
दृष्टांते जीवस्त्वेनाविनाभूतः कापि हेतुरप्येतेषां पलक्ष्यते
इत्यतो न सामान्यतो दृष्टादप्यनुमानाच्चरतिरिति ।

न चागमगम्योऽपि जीव इति दर्शयति ।

नागमगम्यो यि तओ भिज्जइ जं नागमोणुमाणाउ ।

नइ कीसइ पञ्चकवो जीवो जस्सागमो वयणं ॥

न चागमगम्योऽपि तत्कोऽसौ जीवो यद्यस्मादागमोऽप्यनुमा-
नात्र भिद्यते परमार्थस्तु तस्याप्यनुमानत्वात्तथाहि ॥ शाब्द-
प्रमाणमागम उच्यते शब्दश्च द्विविधो दृष्टार्थविषयोऽ-
दृष्टार्थविषयश्च । तत्र दृष्टार्थविषया शब्दाद्या प्रतीयतेः सा
वस्तुतोऽनुमानसमुत्पैव यतः कचित् प्रथमं पृथुपुष्पोद-
रोधेकुऽदलोष्टायतवृत्तप्रीवादिमति घटपदार्थं घटशब्दं प्र-
युज्यमानं इदृश तदुत्तरकाले कापि घटमानयेत्यादिशब्दं
श्रुत्वा पृथुपुष्पोदरादिमदर्थ एव घट उच्यते । तथाभूत एव
पदार्थं घटशब्दप्रयोगप्रवृत्तः यथा पूर्वं कुम्भकारापणादौ
घटशब्दश्चायमिदानीमपि श्रूयते तस्मात्तथाभूतस्यैव पृथु-
पुष्पोदरादिमदितः पदार्थस्य मया आनयनोदिक्रियाकस्त-
व्येत्यनुमानं विधाय प्रमाता घटानयननदिक्रियां करोतीत्येवं
दृष्टार्थविषयं शाब्दं प्रमाणं वस्तुतो नानुमानाद्विद्यते न चै-
वमसावात्मशब्दः शरीरादृष्टेऽन्यत्र प्रयुज्यमानः कचिदु-

पलब्धो यत्र खलवात्मशब्दश्चवणादात्मैति प्रत्ययो भवे-
दिति । यदपि स्वर्गनरकाद्यदृष्टार्थविषयं शाब्दं प्रमाणं त-
दपि तत्त्वतोऽनुमानं नातिवर्त्तते । तथाहि । प्रमाणं स्वर्गनर-
काद्यदृष्टार्थविषयं वचनं अविस्वादिद्वचनासंप्रणीतत्वाच्चा-
द्राकोपरागादिवचनवदित्येवमनुमानादेव तत्र प्रमाणाता ।
न चैवंभूतमात्रं कमपि पश्यामी यस्यात्मप्रत्यक्ष इति त-
द्वचनमागम इति प्रतिपद्यमर्हति शेषः ॥ किं च ॥ “जैवा-
गमा विरुद्धा परोपरमउज्जुत्तो । सत्त्वप्पमाणविसयाइ उ-
ज्जीवोसि तो बुद्धी” ॥ यतश्च तीर्थकानां संवेधिनः सर्वेऽ-
प्यागमाः परस्परविरोधिनः खल्वतोऽपि संशय एवात्मनो
युक्तो न तु निश्चयस्तथाहि केचिदागमा आत्मनो नास्ति-
त्वमेव प्रतिपादयति यदाहुर्नास्तिकाः ॥ “एतावानेव लो-
कोऽप्येवावागिन्दियगोचरः । भद्रे वृकपदं पश्य यद्वर्द्धति
बहुभ्रुता” इत्यादि भद्रेऽप्याह विज्ञानघन एवेतेभ्यो भूतेभ्यः
समुत्थाय तांयेवानुविनश्यति न प्रेत्य संज्ञास्ति । सुगत-
स्त्वाह ॥ “न रूपं भिन्नवः पुद्गल इत्यादि” ॥ आत्मास्तित्वव-
चनान्यागमेषु श्रूयते यथा च वेदः । न ह वै सशरीरस्य प्रिया-
प्रिययोरपहतिरस्यशरीरं वा वसंतं प्रियाप्रिये न स्पृ-
शत इति” तथा “अग्निहोत्रं जुहुयात्स्वर्गं काम” इत्यादि ॥ कापि-
लागमे पु प्रतिपाद्यते ॥ अस्ति पुरुषः अकतो निर्गुणो भो-
का चिद्रूप इत्यादि तस्मादागमानां परस्परविरुद्धत्वाग्नगम-
प्रमाणादप्यात्मसत्त्वसिद्धिः ॥ इदं च वैशेषिकमतेन प्रत्य-
क्षानुमानागमलक्षणं प्रमाणत्रयमुपन्यस्तं एतच्च स्वयं द्रष्ट-
व्यं । उपमाप्रमाणगम्योऽपि जीवो न भवति तत्र हि यथा-
गोस्तथा गवय इत्यादावेव सादृश्यमसन्निकृष्टेऽर्थे बुद्धिमु-
त्पादयति न चेहाऽप्यः कश्चित् त्रिभुवनेऽप्यात्मसदृशः पदा-
र्थोऽस्ति यद्वर्त्तनादात्मानमवगच्छामः कालाकाशदिगाद्यो
जीवतुल्या विद्यते इति चेन्न तेषामपि विवादास्पदीभूत-
त्वेन तदवच्छिन्नत्वात् ॥ अर्थोपत्तिसाध्योऽपि जीवो न भवति
न हि दृष्टः श्रुतो वा कोऽप्यर्थ आत्मानमंतरंगो नोपपद्यते यद्व-
जास्तं साधयामस्तस्मात्सर्वप्रमाणविषयातीतो जीव इति
तव बुद्धिः भावोपलभप्रमाणपंचकविषयातीतत्वात् प्रतिषेध-
साधकाभावात् षष्ठप्रमाणविषय एव जीव इत्यर्थः ॥ इति पूर्व-
पक्षः ॥ अथैतत्प्रतिविधानमाह—

गोयम ! पचचखो ग्विय जीवो जं संसयाइवित्राणं ।

पचचखवं च न सज्जं जह मुह दुक्खं सदेहम्मि ॥

गोतम ! भवतोऽपि प्रत्यक्ष एवायं जीवः किमन्येन प्रमाणां-
तरोपन्यासेन कोऽयं जीवो मम प्रत्यक्ष इति चेदुच्यते ।
यदेतत्तत्रैव संशयादिद्विज्ञानं स्वसंवेदनसिद्धिं हृदि स्फुरति
स एव जीवः संशयादिज्ञानस्यैव तदनन्यत्वेन जीवत्वा-
द्यच्चप्रत्यक्षं तत्प्रमाणान्तरं साध्यं यथा स्वशरीर एवात्मसंवे-
दनसिद्धाः सुषुप्तुःखादयः प्रत्यक्षसिद्धमपि सप्रामनगरं
विश्वशून्यवादिनं प्रति साध्यत एवेति चेत्रैवं निरालंबनाः
सर्वे प्रत्ययाः प्रत्ययत्वात्स्वप्रत्ययवदित्यादेस्तदुद्भाविताया
धकप्रमाणस्यैव तत्र निराकरणद्वारा त्वात्मप्राहकः प्रत्यक्षे
याधकप्रमाणान्तराभावादिति । इदंश्चायं प्रत्यक्षो जीवः कुत
इत्याह “कयवं करोमि काहं, चाहं मह पचयाय मा ऊय ॥
अप्पा सप्यच्छक्खो तिकालकज्जीवणसाउ ॥ वा इत्थयवा कुत-
वानहं करोम्यहं करिप्पाम्यहं उक्कवानहं प्रवीम्यहं वत्थाम्यहं

ज्ञातवानहं जानेऽहं ज्ञास्याम्यहमित्यादिप्रकारेण योऽयं त्रैकालिकः कार्यव्यपदेशस्तद्विषयप्रयुज्यमानतया तत्समुत्थोऽयमहंप्रत्यय एतस्मादपि प्रत्यक्ष एवायमात्मेति प्रपञ्चस्व अयं हाहं प्रत्ययो नानुमानिकोऽस्तिगकत्वाच्चाप्यागमादिप्रमाणसंभवस्तदनभिज्ञानानां बालगोपालादीनामप्यंतमुत्तया आत्मग्राहकत्वेन स्वसंचिदितस्य तस्योत्पादाद् घटादौ वानुत्पादादिति ॥ अपि च ॥ “कह पदिवन्नमर्हति य किमर्थि नर्तिथि संसओ कहणु । सदसंसयं किस्साहं पच्चओजु-ज्जते निम्भूलो” ॥ इतः कथमस्ति जीवेऽहमिति प्रतिपन्नं त्वया विषयाभावे विपरिणोऽनुष्ठानप्रसङ्गादेह एवास्याप्रत्ययस्य विषय इति चेन्न जीवविषयकोऽपि देहे तदुत्पत्तिप्रसंगात्सति च जीवविषये अस्मिन्नहंप्रत्यये किमहमस्मि नास्मीति भवतः संशयः कथं केन प्रकारेणोपजायते अहं प्रत्ययग्राहस्य जीवस्य सत्त्वावदस्यहमिति निश्चय एव गुरुयते इति भावः सति च अस्मिन्नात्मास्तित्वसंशये कस्यायमहंप्रत्ययो युज्यते निरूलत्वेन तदनुष्ठानप्रसंगादिति ॥

जीवाभावे संशयविज्ञानमपि न युज्यत एवेति तद्दर्शयन्नाह—
नइ नर्त्ति संसयाधिय किमर्त्तिथि संसओ कस्स ।

संशयएव सखे गोयम किमसंसयं होज्जा ॥

व्या० ॥ यदि संशयो जीव एवादौ नास्ति तर्ह्यस्ति नास्तीति संशयः कस्य भवतु । संशयो हि विज्ञानाख्यो गुण एव न च गुणिनमेतरेण गुणः संभवति । देहोऽत्र गुणीति चेन्न देहस्य मूर्त्तत्वाच्च ज्ञानस्य चामूर्त्तत्वादौ धोरूपत्वाच्च न चानुरूपानां गुणगुणिभावो युज्यते आकाशरूपादीनामपि तद्भावापत्त्यतिप्रसङ्गात्तः संसह एवेत्यादि वा इत्यथवा संशयिते स्वरूपे गौतम ! किमसंशयशेषं भवेद्विदमुक्तं भवति ॥ किमस्मिन्नास्यहमित्येवं यः स्वरूपोऽपि संशये आत्मनिश्चयोऽपि यस्य नास्तीत्यर्थः । तस्य शेषं कर्म बंधमोक्षादिकं घटपटादिकं च किमसंशयमसंदिग्धं स्यान्न किंचित्सर्वं संशय एव तस्य स्यादित्यर्थः । आत्मास्तित्वनिश्चयमूलो हि शेषवस्तुविषय इति भावः । अहंप्रत्ययग्राहं च प्रत्यक्षमात्मानं निहनुवानस्याध्रावणः शब्द इत्यादिवप्रत्यक्षविरुद्धो नाम पक्षाभासस्तथा वक्ष्यमाणत्वास्तित्वानुमानसद्भावाभित्यः शब्द इत्यादिवदनुमानविरुद्धोऽपि तथा अहमस्मि संशयीति प्रागभ्युपगम्योत्तरं नास्तीति प्रतिजानानस्य सांख्यस्य अनित्यः कर्त्ता अचेतनः आत्मेत्यादिवदभ्युपगमविरोधः बालगोपालादीनादिसिद्धं चात्मानं निराकुर्यतोऽचन्द्रः शरीरत्यादिवल्लोकविरोधः अहं माहं चेति गदतो माता मे बंधेत्यादिवत्स्ववचनव्याहतिः एवं च प्रत्यक्षादिबाधितोऽस्मिन् पक्षे अपक्षधर्मतया हेतुरप्यसिद्धः हिमवत्पलपरिणामादौ पिशाचादौ च प्रमाणपंचकाभावस्य च वृत्तरैकान्तांऽपि वक्ष्यमाणानुमानप्रमाणसिद्धे चात्मनि विपक्षवृत्तविरुद्धश्चेति ।

प्रकारांतरेणाप्यात्मनः प्रत्यक्षसिद्धतामाह—

गुणपचक्खचणओ गुणी वि जीवो घडोव्व पचक्खओ ।

घडुओ विण्णप्प गुणी गुणमित्तगहणउन्नप्पा ॥

व्या० प्रत्यक्ष एव गुणी जीवः स्मृतिजिज्ञासाचिकीर्षाजिगमिषाशरीरत्यादिज्ञानविशेषात्तद्गुणानां स्वसंचेदप्रत्यक्षसिद्धत्वादिह यस्य गुणाः प्रत्यक्षाः स प्रत्यक्षो दृष्टो यथा घटः प्रत्यक्षगुणश्च जीवस्तस्मात्प्रत्यक्षः यस्मात् घटोऽपि गुणी रूपादिगुणप्रत्यक्षत्वादेव प्रत्यक्षस्तद्विज्ञानादिगुणप्रत्यक्षत्वादात्मापीत्याह । अनेकांतिकोऽयं यस्मादाकाशगुणः शब्दः प्रत्यक्षोऽस्ति न पुनराकाशमिति तदयुक्तं । यतो नाकाशगुणः शब्दः किं तु पुद्गलगुणः ऐन्द्रियकत्वाद्प्रादिवदिति । गुणानां प्रत्यक्षत्वे गुणिनस्तद्रूपतायाः किमायातमिति चेदुच्यते—

अन्नोणणो व गुणी होज्ज गुणेहिं जइ नाम सो णवो ।

ननु गुणमेतं गुह्ये घेप्प जीवो गुणी सक्खं ॥

अहं अन्नातो एवंगुणिनो न घटा वउ विपचक्खओ ।

गुणमेतंगहणउ जीवोमि कउ वियारोयं ॥

व्या० ननु भवतां गुणेश्चो गुणी किमर्थीतरभूतोऽभ्युपगम्यतेऽनर्थीतरभूतो वा यदि नाम सोऽनन्यस्तेभ्योऽनर्थीतरभूतस्तीह ज्ञानादिगुणग्रहणमात्रादेव गुणी जीवः प्रत्यक्षेण गृह्यत इति सिद्धमेव प्रयोगो यो यस्मादनर्थीतरं स तद्ग्रहणेन गृह्यते यथा वाससि रामो गुणेश्चोऽनर्थीतरं च गुणी तस्माद्गुणग्रहकप्रत्यक्षेण सोऽपि गृह्यत एवेति । अथ गुणेश्चोऽनर्थीतरभूत एव गुणिनः प्रत्यक्षास्तदर्थीतरभूतस्य रूपादिगुणमात्रस्यैव ग्रहणादिह यद्यस्मात्तदर्थीतरभूतं तद्ग्रहणेऽपि नेतरस्य ग्रहणं यथा घटे गृहीते पटस्य अर्थीतरभूताश्च गुणिनो गुणा इष्यंते अतो गुणग्रहणेऽपि न गुणिग्रहणमतो घटादीनामपि समानोऽग्रहणादौपः । कोऽयं नाम भवतः केवलं जीवे विचारो नास्तित्वविचक्षायां नोच्यते ॥ पचक्खं जं नं दासइ घडोवेत्यादि अथ द्रव्यविरहिताः केऽपि न संत्येव गुणाः इत्यतस्तद्ग्रहणद्वारेण गृह्यत एव घटादयो न त्वेतादृशानां समानमेव किंच गुणिनो गुणानामर्थीतरत्वे अभ्युपगम्यमाने गुणीभावमात्रद्वारे प्रत्यक्षस्तथापि ज्ञानादिगुणेश्चः पृथगात्मा गुणित्वाद्भ्युपगमेनापि सिद्धचत्येवेति ॥

अत्र पराभिप्रायमार्शकमानः प्राह—

अहमन्नसि अत्थि गुणी न य देहत्थेतरं तत्तु किं तु ।

देहे नाणादगुणा सोच्चिय नाणं गुणी जुज्जो ॥

व्या० अथ मन्यसे अस्त्येव ज्ञानादिगुणानां गुणिनैव तं प्रत्याचक्ष्महे एतद्भाष्युपगच्छामो यदेहादर्थीतरं न कोऽसौ इति किन्तु देह एव ज्ञानादयो गुणाः समुपलभ्यंते अतः स एव तेषां गुणी युक्तो यथा रूपादीनां घटः । प्रयोगे देहगुणा एव ज्ञानादयस्तत्रैवोपलभ्यमानत्वाद्गौरवशाल्युलतादिवत् ॥

अत्रोत्तरमाह—

नाणादओ न देहस्स मुत्तिमनाइवं घटस्सेवा ।

तम्हा ना णाडगुणा जस्स सेदेहादिओ जीवो ॥

प्रयोगो देहस्य सर्वार्थनो ज्ञानादिगुणानां भवेत्येव तस्य मूर्त्तिमत्त्वाच्चाक्षुष्यत्वाद्वा घटवन्न च द्रव्यरहितो गुणः समस्ति ततो यो ज्ञानादिगुणानामनुकूपो भूतुः सोऽचाक्षुषश्च गुणी स देहादर्थीको जीवो प्रातव्यः । आह ज्ञानादयो न देहस्येति

प्रत्यक्षवाधितमिदं देह एव हानादिगुणानां प्रत्यक्षैषैव ग्रहणात्तदयुक्तं अनुमानवाधितत्वादस्य प्रत्यक्षस्य ॥ तथा हि ॥ इहेन्द्रियातिरिक्तो विज्ञाता तदुपरमेऽपि तदुपलब्धार्थानुस्मरणार्था हि यदुपरमेऽपि यदुपलब्धमर्थमनुस्मरति स तस्मादर्थतद्वद्वेद्यो यथा पंचचात्यानोपलब्धार्थानुस्मर्त्ता देवदत्त इत्यादि वायुभूतिप्रदाने ॥

वक्ष्याम इति उपसंजिह्वीपुराह-

इह मुहेदसेणां पञ्चरसो सन्वद्ग्रामहं जीवो ।

अविह्यनापत्तणओ नुह विन्नाणं च पडिवज्जा ॥

इत्येवमुक्तप्रकारेण स्वशरीरे तवापि देशतः प्रत्यक्षोऽयमात्मा ह्यस्त्यत्वेन भवतः सर्वस्यापि वस्तुनो देशविषयत्वात् घटवत्तथाहि सर्वमपि स्वपर्यायतोऽन्तर्पर्यायवस्तुत्वं द्रव्यस्थ-प्रत्यक्षेण साक्षात् तद्देशमेव गृह्णाति प्रत्यक्षेण च प्रदीपादिप्रकाशनैव देशतः प्रकाशिता अपि घटादयो व्यवहारतः प्रत्यक्षा उच्यन्ते एव सर्वोत्तमा च केवली प्रत्यक्षमेव वस्तु प्रकाशयत्यतो ममाप्रतिहिताऽन्तर्ज्ञानत्वेन सर्वोत्तमापि प्रत्यक्षोऽयं जीवो यथाऽतीन्द्रियमपि त्वत्संशयविज्ञानमिति प्रतिपद्यन्ते ।

परशरीरे तर्हि कथमित्याह—

एवं विय परदेहेणुमापओ गिण्ह जीवमथित्ति ।

अणुवित्तिनिवित्ताओ विण्णामपयं सत्तुवेव्व ॥

यथा स्वदेहे एवं परदेहेऽपि गृहाण जीवमनुमानतः कथमित्याह अस्ति विद्यते इति कथंभूतं जीवमित्याह ॥ विज्ञानमयं विज्ञानात्मकं अनुमानमेव सूचयसाह । अणुवित्तिनिवित्ति सत्तुवे वत्ति । इदमुक्तं भवति । परशरीरेऽप्यस्ति जीवः । इष्टानिष्टयोः प्रवृत्तिनिवृत्तिदर्शनाद्यथास्वरूपं स्वात्मानं इह यंत्रप्रानिष्टयोः प्रवृत्तिनिवृत्ती दृश्यन्ते तत्सात्मकं दृष्टं यथा स्वशरीरं यथा च प्रवृत्तिनिवृत्ती दृश्यन्ते परशरीरे इतस्तदपि सात्मकं आत्माभावे चेष्टानिष्टप्रवृत्तिनिवृत्ती न भवतो यथा घटद्रव्यानुमानात्परशरीरेऽपि जीवसिद्धिस्तत्र ।

अपरमतमाशंक्योत्तरमाह कंचन लिगेहिं समं मज्झसि लिगी पुरा जभेगहिअं । संगं ससंणं व सम्मं न लिगजुत्ताणुमेणं । सयेणंतां जअहा लिगहिं समं नदिट्ठपुव्वो वि । गहलिंगं दस्सिण्णज गहोणु मेओ सरीरस्मि । यच्च न य जीवविंगं संबंधदस्सिण्णमसुंदर्यादि । पुव्वोक्त्तपञ्चानुसारंण मन्यये त्वं किमित्याह । ततो न लिगतां लिगादनुमेयोऽसौ जीवो यतः किमित्याह यतो न श्रुतु लिगेः कैश्चिदपि समं लिगी जीवः कापि केनापि पुरा पूर्वं गृहीतः किमदित्याह शृद्धमिव शशकेन समं ततो लिगलिगिनांः पूर्वसंबन्धग्रहणाच्च लिगाज्जीवोऽनुमीयत इति यन्मन्यये त्वं तत्र प्रतिविधीयतेऽसौ अनेकांतः यस्माच्चिगं समं अष्टपुष्पोऽपि ग्रहो देवयोनविशेषतः शरीरे हसनगानरादन्तकरचरणपूर्वतुपादिद्रुत ग्रहलिगदंशानादनुमीयत इति चाज्ञानामपि प्रतीतिमेवेति ॥

अनुमानांतरमप्यात्मसाधकमाह—

देहस्सत्तिविहाया पयनियथागारउ घडस्सेव ।

अक्खवाणं च करणओ दंडाईणं कुलालोव्व ॥

देहस्यास्ति विधाता कर्त्ता प्रतिज्ञा आदिमत्प्रतिनियताकारत्वाद् घटवद्यत्पुनरकर्त्तुं तदादिमत्प्रतिनियताकारमपि न भवति यथा भ्रुविकारः यच्च देहस्य कर्त्ता स जीवः प्रातिनियताकारत्वं मेवोदीनामप्यस्ति न च तेषां कश्चिद्विधाता इति तैरनेकांतिको हेतुः स्यादतोऽनुक्तमप्यादिमत्त्वविशेषणं द्रष्टव्यमिति । तथा अन्तर्णामिन्द्रियाणात्मस्य विधाता इत्यध्याहारः करणत्वाद्यथा चक्रचोवरमुत्सृज्य दंडादीनां कुलालः यच्च निरविधातृकं तत्करणमपि न भवति यथा आकाशं यश्चिन्द्रियाणामविधाता स जीव इति ॥

तथा—

अत्थिदियविसयाणं आयाणादेव भावओ वस्सं ।

कम्मर इवादाया लोए संडासलोहाणं ॥

इह यत्रादानादेयभावस्तत्रावयमदाता समस्ति यथा लोके संदेशकलाहानां कर्म्मोरोऽप्यस्कारः विद्यते चेन्द्रियविषयाणां आदानादेयभावोऽतस्तेषामप्यस्यादाता स च जीवः यत्र त्वादाता नास्ति तत्रादानादेयभावोऽपि न विद्यत यथा आकाश इति ॥

तथा ॥

भोक्ता देहाईणं, भोजजणओ नरोव्व भत्तस्स ।

संथाया यत्तणओत्तात्थियअर्थी घरस्सेव ॥

इह देहादीनां भोक्ता समस्ति भोग्यत्वाद्यथा शालयादिभक्तवृक्षादीनां नरः यस्य च भोक्ता नास्ति तद्भोग्यमपि न भवति यथा खरविषाणं भोग्यं च शरीरादिकं ततो विद्यमानभोक्तृकमिति तथा अर्थी स्वामी ततश्च देहानां विद्यते स्वामी संघातरूपत्वादिशब्देन मूर्तिमत्त्वादिद्रव्यत्वाच्चानुपत्वाद्योऽप्यनैकांतिकतापरिहारार्थं संबवादिहितविशेषणाहेतवो योजनीयाः ॥ यथा गृहादीनां सूत्रधारादय इति दृष्टांतः यतः पुनरस्यामिकं तत्संघातादिरूपमपि न भवति यथा गगनकुसुमं संघातादिरूपं च देहादिकं तस्माद्विद्यमानस्वामिकमिति । आह न तु (देहस्सत्तिविहाया) इत्यादिना शरीरादीनां कर्त्तादय एव सिध्यति । न तु प्रस्तुतो जीवः ॥

इत्याशंक्योत्तरमाक्षेपपरिहारी चाह—

जो कत्ताइ स जीवो मज्झ विरुद्धोति ते भई होज्जा ।

मुत्ताइपसंगाओ ततो संसारिणो दोसो ॥

यद्व्यायमन्तरदेहेन्द्रियादीनां कर्त्ता अधिष्ठाता आदाता भोक्ता अर्थी वाक्ताः स सर्वोऽपि जीव एव अन्यस्येद्वरादेष्टुं कल्पकमत्वेन कर्तृत्वाद्यसंभवादिति ॥ अथ साध्यविरुद्धसाधकत्वाद्विरुद्धा एते हेतव इति तव मतिर्भवेन्नया हि घटादीनां कर्त्तादिरूपाः कुलालादयो मूर्तिमन्तः संघातरूपा अनित्यादिस्वभावाच्च दृष्टा इत्यतो जीवोऽप्यन्तर्विध एव सिध्यत्येन्द्रिपरीतश्च किलास्माकं साधयितुमिष्ट इत्येवं साध्यविरुद्धसाध्यत्वे हेतूनामिति तदेतदयुक्तत्वात् यतः खलु संसारिणो जीवस्य साधयितुमिष्टस्यादोषोऽयं स हाष्टकमपुत्रलसंघातात्पुत्रत्वात् सशरीरत्वाच्च कथंचिन्मूर्त्तत्वादिधर्मयुक्त एवेति भावः ।

अपरमप्यात्मसाधकमनुमानमाह-

अर्थिं चिय ते जीवो, संसयउ सोम थाणुपुरिसोव्व ।

जे संदिद्धं गोयम ! तं तत्पान्नत्यवत्तु धुवं ॥

हे सौम्य ! गौतम अस्त्येव तत्र जीवः संशयतः संशयस-
द्भावाद्योऽत्र संशयस्तवास्ति यथा स्थाणुपुरुषो संशयश्च
तत्र जीवे तस्मादस्त्येवायं तथाहि स्थाणुपुरुषयोः पृथ्व्वारो-
हपरिणाहाद्युभयसाधारणधर्मप्रत्यक्षतायां चलनशरः कङ्क-
यनवयोनिलयनवल्ल्यारोहणाद्युभयगतविशेषधर्माप्रत्यक्ष-
तायां चोभयगतैतद्धर्मानुस्मरणे च सत्येकतरविशेषनिश्चय-
चिकीर्षाः किमिदमिति विमर्शरूपः संशयः प्रादुरस्ति एवं-
भूते च स्थाणुपुरुषादिगतसंशये तत्स्थाणुपुरुषादिकं
वस्तुस्त्येव ॥ अवस्तुनि संशयायोगात् एवमात्मशरीरयो-
रपि प्रागुपलब्धसामान्यविशेषधर्मस्य प्रमातृस्तयोः सा-
मान्यधर्मप्रत्यक्षतायां विशेषधर्माप्रत्यक्षत्वेऽपि च तद्वि-
षयानुस्मृतौ सत्यामेकतरविशेषोपलब्धोः किमयमात्मा किं
वा शरीरमात्रमिदमिति विमर्शरूपः संशयो जायते अयं चा-
त्मशरीरयोः सत्त्व एवोपपद्यते नैकतरस्याप्यभावेऽतोस्ति
जीवः । अयैवं द्वौ अरण्यादिषु स्थाणुपुरुषसंशये तत्र विव-
क्षितप्रदेशे अनयोरेकतर एव भवति न पुनरुभयमपि तत्क-
थमुच्यते विद्यमान एव वस्तुनि संशयो भवतीति । तदयुक्तम-
भिप्रायापरिहानात् न हि वयमेवं ब्रूमस्तेत्रैव प्रदेशे तदुभयम-
प्यस्तीति किं तु यद्गतसंदेहः तद्वस्तु तत्रान्यत्र वा प्रदेशे
ध्रुवमस्त्येव अन्यथा पृष्ठभूतविषयोऽपि संशयः स्यादेतदे-
वा । न संदिद्धमित्यादि तस्मात् संशयविषयत्वादस्त्येव जी-
व इति स्थितं ।

अथ पूर्वपक्षमाशङ्क्य परिहरन्माह-

एवं नामाविसाणं खरस्स पत्तं न तं खरं चेव ।

अन्नत्यतदत्थि चिय एवं विवरीयगाहे वि ॥

इतं यदि यत्र संशयस्तेनावश्यमेव भवितव्यं । एवं ततः खर-
विषयमप्यस्तीति प्राप्तं तत्रापि कस्यचित्संशयसद्भावा-
द्युच्यते ॥ न त्वभिहितमत्र यदुत तत्रान्यत्र वा विद्यमान
एव वस्तुनि संशयो भवति नाविद्यमाने खरस्य विषयाणं
खरविषयाणं नास्तीत्यत्र च कोऽर्थ इत्याह ॥ (न ते खरे चेव-
त्ति) खर एव तद्विषाणं नास्ति अन्यत्र गवादावस्त्येवेति न
कश्चिद् व्यभिचारः । एवं (विवरीयगाहेवत्ति) इदमुक्तं भवति
यदा विषयस्तः कश्चित्स्थायो पुरुष एवाथमित्यादिविपरीत-
ग्रहं करोति तदाप्ययमेव ज्ञेयो वाच्यः सोऽपि विपरीतग्रहो
विपरीते पुरुषादिके वस्तुनि सत्त्वे एवोपपद्यते नाविद्यमान
इत्यर्थः । एवं भवदभिप्रायेण योऽस्मादृष्टां शरीरे आ-
त्मास्ति त्वामिमानो नायमात्मनः सर्वथा नास्ति त्वे यु-
ज्यते इति ॥

इतोऽप्यस्ति जीवः कुत इत्याह

अत्थि अजीवविरे का पडिसेहाउ घटस्सेव ।

नत्थि घटोत्ति व जीवत्थिपारो नत्थि सद्दोयं ॥

अत्र प्रयोगः प्रतिपक्षानयमजीवोऽत्र व्युत्पत्तिमच्छुद्धपद-
प्रतिषेधाद्यत्र व्युत्पत्तिमतः शुद्धपदस्य प्रतिषेधो दृश्यते स
प्रतिपक्षान्न हृष्टो यथा घटोऽघटप्रतिपक्षान्न अत्र
घटप्रयोगोऽशुद्धस्य व्युत्पत्तिमतश्च पदस्य प्रतिषेधो यथा-

खरविषाणं, अदित्य इत्यादि । अखरविषाणस्य लक्षणास्या-
ऽशुद्धस्य सामान्यिकपदस्य प्रतिषेध इत्यतोऽत्र खरस्य विषाणं
खरविषाणमित्यादिव्युत्पत्तिमत्त्वे सत्यपि खरविषाणल-
क्षणां विषयो नास्ति अदित्य इत्यत्र तु व्युत्पत्तिरहितस्य
दित्यस्य दित्यपदस्य प्रतिषेध इति समासरहितत्वेन शुद्ध-
त्वे सत्यपि नावश्यमवस्थितो दित्यलक्षणः कोऽपि पदा-
र्थो जीववद्विपक्षभूतोऽस्तीति । नत्थि घटोत्ति वेत्यादि प
श्चात् नास्त्यात्मेति च योऽप्यमात्मनिषेधध्वनिः स जीवास्ति-
त्वे नांतरीयक एव यथा नास्त्यत्र घट इति शब्दोऽ-
न्यत्र घटास्ति त्वविनाभाव्येव प्रयोगो यस्य निषेधः कि-
यमाणा दृश्यते तत् कश्चिदस्त्येव यथा घटादिकं निषिध्यते
च भवता नास्ति जीव इति वचनात् जीवस्तस्मादस्त्ये-
व यच्च सर्वथा नास्ति तस्य निषेधो न दृश्यत एव
यथा खरविषाणकल्पानां पंचभूतातिरिक्तभूतानां निषि-
ध्यते च त्वया जीवस्तस्माद्विषेध एवायं तत्सत्त्वसाध-
क इत, अनेकांतिकोऽयं हेतुरस्तीतिऽपि खरविषाणादिनिषेध-
शानादित्याशङ्क्याह-

असथो नत्थि निसेहो संजोगाड्पडिसेहो सिद्धं ।

संजोगाड्चउक्कं पि सिद्धमर्थंतरे नियमं ॥

असतोऽविद्यमानस्य नास्ति न संभवत्येव निषेध इति
सिद्धं कुत इत्याह ॥ संजोगादिप्रतिषेधादादिशब्दात् समवाय-
सामान्यविशेषपरिग्रहः एतदुक्तं भवति इह यत्किंचित्क-
चित् देवदत्तादिकं निषिध्यते तस्यान्यत्र सत एव विव-
क्षितस्थाने कस्मिंश्चित्संयोगसमवायसामान्यविशेषल-
क्षणचतुष्टयमेव निषिध्यते न तु सर्वथैव देवदत्तादेरभा-
वः प्रतिपाद्यते । तत्र नास्ति गृहे देवदत्त इत्यादिषु
गृहे देवदत्तादीनां सतमेव संयोगमात्रं निषिध्यते । न
तेषां सर्वथैवास्ति त्वमपाक्रियते तथा नास्ति खरवि-
षाणमित्यादिषु खरविषाणादीनां सतमेव समवायमात्रं
निराक्रियते तथा नास्त्यन्यश्चन्द्रमा इत्यादिषु विद्यमानस्यै-
व चन्द्रमसोऽन्यचन्द्रनिषेधाच्चन्द्रसामान्यमात्रं निषिध्यते
न तु सर्वथा चन्द्राभावः प्रतिपाद्यते । तथा न संति घट-
प्रमाणं मुक्ता इत्यादिषु घटप्रमाणतामात्ररूपे विशेषो
मुक्तानां निषिध्यते न तु मुक्ताभावः ख्यात्य इति एवं
च सति नास्त्यात्मेत्यत्र विद्यमानस्यैवात्मनो यत्र कचन-
येन केनचित्सहसंयोगमात्रमेव त्वया निषेद्धव्यम् यथा
नास्त्यात्मा वपुर्णीत्यादि न तु सर्वथात्मनः सत्त्वमिति । अत्राह
कश्चित् ननु यदि यन्निषिध्यते तदस्ति तर्हि मत्त्रिलोके-
श्वरताप्यस्ति युष्मदादिभिर्निषिध्यमानत्वात्तथा चतुर्णां
समवायादिप्रतिषेधानां पंचमोऽपि प्रतिषेधप्रकारोस्ति त्व-
यैव निषिध्यमानत्वात् तदयुक्तं त्रिलोकेऽश्वरताविशेषमात्रं
भवतो निषिध्यते यथा घटप्रमाणत्वं मुक्तानां न तु सर्व-
थेश्वरता स्वशिष्यादीश्वरतायास्तत्वापि विद्यमानत्वात्तथा प्र-
तिषेधस्यापि पंचसंख्याविशिष्टत्वमपाक्रियते, न तु सर्वथा
प्रतिषेधस्याभावश्चतुःसंख्याविशिष्टस्य तस्य सद्भावात् । ननु
संवमप्यसंबद्धमिदं तथा मत्त्रिलोकेऽश्वरत्वं तावदसंदेह
निषिध्यते प्रतिषेधस्यापि पंचसंख्याविशिष्टत्वमविद्यमान-
मव निर्वार्यते तथा संयोगसमवायसामान्यविशेषाणामपि

गृहदेवदत्तखरविपाणादिष्वसतामेव प्रतिषेध इत्यतो यन्नि-
पिध्यते तदस्यैवेत्येतत्कथं न युवत इत्यासंख्याह (संयो-
गाहचउक्तं पीत्यादि) इदमुक्तं भवति देवदत्तादीनां सं-
योगाद्देवो गृहादिष्वेवाऽसतो निपिध्यते । अर्थांतरे तु तेषां
ते विद्यते एव तथाहि गृहेणैव सह देवदत्तस्य सं-
योगो न विद्यते अर्थांतरेण तु क्षेत्रहृदप्रामादिना सह
तस्यासौ समस्येव गृहस्यापि देवदत्तेन सह संयोगो ना-
स्ति खट्वादिना तु सह तस्यासौ विद्यत एव एवं विपाणस्यापि
खर एव समवायो नास्ति गवादावस्येव सामान्यमपि द्वि-
तीयचंद्राभावाच्चंद्र एव नास्त्यर्थांतरे तु घटगवादावस्येव
घटप्रमाणत्वमपि मुक्तासु नास्त्यर्थांतरे तु कूष्माण्डादावस्येव
त्रिलोकेश्वरता भवत एव नास्ति तीर्थंकरादावस्येव
पंचसंख्याविशिष्टत्वमपि प्रतिषेधो नास्त्यर्थांतरे त्वनुत्तर
ध्रियमा(नादावस्येवत्यनया विवक्षया धूमो यन्निपिध्यते
तत्सामान्येनास्त्येव न त्वेवं प्रतिजानीमहे यद्यत्र निपिध्यते
तत्तत्रैवास्तीति येन व्यभिचारः स्याद्वयमपि शरीरे जीवं नि-
षेधयामो नान्यत्रेति चेत् साधूकं । अस्मत्समीहितस्य
सिद्धत्वात् जीवसिद्धयर्थमेव हि यतामहे वयं स चेत्सिद्ध-
स्तीह तत्सिद्धचक्षुष्यानुपपत्तेरेव तदाश्रयः सेत्स्यति किं
तथा चितया । न च शरीरमंतरेण जीवस्याश्रयांतरमुपपद्यते
नर्त्तव्यं तदवस्थानलिगोपलब्धेनैव च वक्तव्यं शरीरमेव
जीवो जीवति मृतो मूर्च्छित इत्यादि व्यवस्थानुपपत्तेरित्यादे-
रभिधायमानत्वादिति ॥

जीवसिद्धावैवोपपत्त्यंतरमाह—

जीवांसि सत्यमिणं शुद्धतपओ षडाभिधानं च ।

जेणत्थेण सत्थं सो जीवो अहमई होज्ज ॥

अत्येदेहो विय तत्तो पजाय वयणभेयाउ ।

नाणा यगुणो यजओ भणिओ जीवो न देहो ति ॥

जीव इत्येतद्वचनं सार्थकमिति प्रतिज्ञा व्युत्पत्तिमत्त्वे सति शुद्ध-
पणात्वात् यद् व्युत्पत्तिमत्त्वे शुद्धपदं तदर्थेवद् दृष्टं यथा
घटादिकं तथा च जीवपदं तस्मात्सार्थकं यत्तु सार्थकं
न भवति तद्व्युत्पत्तिमच्चुद्धपदं च न भवति यथा इत्यादि-
दिकं खरविपाणादिकं च न च तथा जीवपदं तस्मात्सार्थकं
यद् व्युत्पत्तिमत्तं भवति तच्चुद्धपदमपि सन्न सार्थकं यथा
इत्यादिपदमिति हेनारत्नैकांतिकतापरिहाराय व्युत्पत्ति-
मत्त्वविशेषणं द्रष्टव्यं । यदपि शुद्धपदं न भवति
किं तु सामासिकं व्युत्पत्तिमत्त्वे सत्यपि सार्थकं न भवति
यथा खरविपाणादिकमिति शुद्धत्वविशेषणं । अथ मन्यसे
देह एवाप्य जीवपदस्यार्थो न पुनरर्थांतरं उक्तं च देह
एवायमनुप्रयुज्यमानो दृष्टो यथैव जीवो यथैनं न हिनस्ति
इत्यतो देहपदस्यार्थो युक्त इति तदेतन्न कुत इत्याह देह-
जाययोः पर्यायवचनभेदाद्यत्र हि पर्यायवचनभेदस्तत्रान्य-
त्वं दृष्टं यथा घटाकाशयोस्तत्र घटकुट्टकं भकलशादयो
घटस्य पर्यायो नभादयोमांतरिक्षाकाशादायस्तु आकाशप-
र्यायो प्रस्तुते च जीवो जंतुसामान्याणां सत्त्वां भूत इ-
त्यादयो जीवपर्यायाः शरीरं वपुः कायो देहः कलेवर-
मित्यादयस्तु शरीरपर्यायाः पर्यायवचनभेदोऽपि च वस्तु-
कथं सर्वैकत्वप्रसंगोत्र बाधकं यत्पुनरिदमुक्तं देह एवा-
यमनुप्रयुज्यमानो दृष्ट इत्यादि तच्छरीरसहचरणावस्थाना-

दितः शरीरे जीवोपचारः कियते । किं चेत्थमपि श्रूयत
एव गतः स जीवो दृष्टतामिदं शरीरमिति किं च नाणा
इत्यादि यस्माच्च ज्ञानादिगुणयुतो जंतुर्जडश्च देहस्त-
त्कथं देह एव जीवः प्रणिहैव चोक्तं न ज्ञानादिगुणां
देहो मूर्तिमत्त्वाद् घटवत्तथा देहोद्विधातिरिक्त आत्मा त-
दुपरमेपि तदुपलब्धार्थानामनुस्मरणाद्वातानुपपत्त्यदिनि
तदद्याप्यप्रतिबुध्यमाने इंद्रभूतो भगवानाह—

जीवोत्थिवओ सच्चं मव्वयणाओ वसेसवयणं च ।

सव्वसु वयणओ वा अणुवइसव्ववयणं व ॥

जीवोऽस्तीत्येतद्वचः सत्यं मद्भवन्त्याद्भवत्संशयविषया-
द्यवशेषवचनवत् यच्च सत्यं न भवति तन्मदीयवचन-
मपि न भवति यथा कूटसाक्षिवचनं । अथ वा सत्यं
जीवोऽस्तीतिवचनं सर्वैकवचनत्वाद्भवदनुमतसर्वैकवचन-
वदिति ॥ यदि वा—

भयरागदोसमोहा भाउ सच्चमणइवाइं च ।

सव्वं वियमेवयणं जाणयमन्नयवयणं च ॥

सर्वमपि मद्भवनं सत्यमनतिपाति च बोद्धव्यं भयरागद्वेषाज्ञान-
रहितत्वादिह यद्वादिदरहितस्य वचनं तत्सत्यं दृष्टं यथा
मार्गज्ञस्य भयरहितस्य प्रष्टुं रागद्वेषरहितस्य मार्गापदेशं
वचनं तथा च मद्भवत्तस्मात्सत्यमनतिपाति चेति ॥

अत्र गौतममतमाशंक्य भगवानुत्तरमाह—

कह सव्वणुत्तिमई जेणाहं संसयच्छेदं ।

पुच्छमु व जं न जाणसि जेण व ते पव्वओ होज्जा ॥

कथं नाम त्वं सर्वज्ञ इति मतिरेवं त्वं मन्यसे तथा भयरा-
गद्वेषमात्राभावश्चासिद्ध इति मन्यसे तदयुक्तं । येनाहं
सर्वसंशयच्छेदी यच्च सर्वसंशयच्छेत्ता स सर्वज्ञ एव
दृष्टान्ताभावेनान्वयासिद्धरत्नैकांतिकोयं हेतुरिति चेत्तत्र सर्वसं-
शयच्छेदत्वायानुपपत्तिरेवेह वैपर्ययाबाधकं प्रमाणं किमि-
हान्वयान्वेषणोन यदि वा पुच्छ मां यत्त्रैलोक्यांतर्गतं वस्तु
त्वं न जानासि येन सर्वज्ञत्वप्रत्ययस्तव जायते भया-
द्यभावोपति तल्लिगादर्शानामपि सिद्ध एवेति स्वयमेव द्रष्टव्यं क-
दाचिदपि लिगादर्शने लिगिनोऽस्तित्वशंकायामतिप्रसंग इति ॥

अथोपसंहरन्नाह—

एवमुवओगल्लिं गोयम सव्वणपमाणसंसिद्धं ।

संसारोपरथा वरतसाइयं मुणे जीवं ॥

एवमुक्तेन प्रकारेण जीवमात्मानं गौतम मुण प्रतिषध-
स्वेति संवेधः । कथंभूतमुपयोग एव लिगं यस्य स तथा
सर्वः प्रत्यक्षानुमानागमप्रमाणैः संसिद्धं प्रतिष्ठितं तथा
संसारीतरस्थावरत्रसादिभेदं संसारिणश्चतरे सिद्धाः आदि
शब्दाच्च सूक्ष्मयादर्शानामपि सादृश्यादिवदतिरिक्ता इति विशेषः ॥
अथ विज्ञानयन एवेतैश्वर्यो भूतेश्वरः समुत्थाय तान्धेवानु-
चिनदयति न प्रत्य संज्ञास्तीत्यादिवदेवार्थार्थमनुभावयत-
स्त्यजनाऽपि मम संशयोतिविरोधिताहित इव पृष्ठं न मुच्यति
नरिः करोमीति ॥

चेत्तदयुक्तं कुत इत्याह ॥

गोयम ! वयपमाणं इमाण अत्थं च तं न याणासि ।

जं विज्ञाण घणो विय भूण्हितो समुत्थाया ॥

मन्नसि मज्जे गेसु विय मयभावे भूयसमुदओ भूओ ।
विण्णाणमेत्ताया या भूएणुविणस्सइ समुद्भूओ ॥
अन्थि न या पेज्ज सण्णं जं पुव्वभ वेभिहाणममुगोसि ।
जं भणिणं न भञ्जो भवेतरं जाइ जीवो त्ति ॥

गौतमेत्यामंत्राणं वेदपदानां श्रुतिवाक्यानाममीषां विज्ञान-
घन एवैतेभ्यः इत्यादीनां चेतसि वर्तनानामर्थं यथास्थितं
त्वं न जानासि नावबुध्यसे किमित्यत आह ॥ यद्यस्मा-
त्स्वमात्माभिप्रायेणैवंभूतमित्यर्थं मन्यसे विकल्पयसीति
संबन्धः कथंभूतमित्याह (विण्णाणस्यघणो घियत्ति) पृथि-
व्यादिभूतानां विज्ञानलवसमुदायो विज्ञानघनः पृथिव्या-
दिविज्ञानांशानां पिंड इत्यर्थः अवधारणं त्वात्मवादिपरि-
कल्पितस्य भूतसमुदायातिरिक्तस्य ज्ञानदर्शनादिगुणाश्रय-
स्यूत्पन्नो निरासार्थः । भूतेभ्यः पृथिव्यादिभ्यः समुदि-
तेभ्यो न तु व्यस्तेभ्यो ज्ञानस्य तत्समुदायपरिणामांगीका-
रदिति भावः ॥ मद्यांनेषु मद्यकारेणेषु धातुकादिषु मद्य-
भाव इव कथंभूतो विज्ञानघन इत्याह (भूयसमुदयभूभो-
विण्णाणमेत्तमायत्ति) भूतसमुदायादुद्भूतस्तदैव जातो
न तु परभावात्कश्चिदाधातो विज्ञानमात्ररूप आत्मेत्यर्थः ।
समुत्थायोत्पद्य ततस्ताभ्येव पृथिव्यादिभूतानि विनाश-
मश्नुवानान्यत्र लक्ष्यकृत्य भूयः पुनरपि स विज्ञानघनो वि-
ज्ञानमात्ररूप आत्मा विनश्यति न त्वात्मवादिनामिवान्य-
मर्थं याति अत एव न प्रेत्य भवे परभवे संज्ञास्ति यत्पू-
र्वमवे नारकादिजन्मन्यभिधानमासीत्तत्परभवे नास्ति य-
दुतामुको नारको देवो वा भूत्वा इदानीं मनुष्यः सं-
वृत्त इत्यादि नारकादेः प्रागेव सर्वनाशं नष्टत्वादिति भावः
किमिह वाक्ये तात्पर्यदृष्ट्या प्रोक्तं भवतीत्याह जं भणि-
यमित्यादि सर्वथात्मनः समुत्पद्य विनष्टत्वाच्च भवाद्वान्तरं
कोऽपि यातीत्युक्तं भवति ॥

यद्येवंभूतमस्य वेदवाक्यस्यार्थमहमवगच्छामि तत्र किमित्याह

गोयम पयत्थमे व मन्नंतो नत्थि मन्नसे ।

वक्कंते सुय पुणो भणिओ जीवो जपत्थित्ति ॥

अग्निहवणाइकिरिया फलं च तो संसयं कुणसि जीवे ।

मा कुरु न पयत्थोयं इमं पयत्थं निसामेहि ॥

गौतमास्य वाक्यस्य दर्शितरूपमेव पदार्थं मन्यमानस्त्वं
नास्तीत्येवं मन्यसे यस्माच्च पुनर्नह वै स शरीरस्यप्रिया-
प्रिययोगपरहितरस्यशरीरं वा वशंते प्रियाप्रिये न स्पृशत
इत्यादिषु वेदवाक्यान्तरैस्त्वस्तीत्येवं जीवो भणितः प्रति-
पादितस्तथाग्निहोत्रं जुहुयात् स्वर्गकाम, इत्यादि
वचनादिनिहवनादिक्रियायाः फलं च परभविर्कं
श्रूयते न चेदं भवान्तरयायितनात्मानमनन्तरेणोपपद्यतेऽतः
किं जीवोस्ति नास्ति वेत्येवं संशयं जीवे करोपि त्वं
तदमुं मा कृथाः यस्माद्विज्ञानघन एवेत्यादिवाक्यस्य ना-
यमर्था यं भवानध्ययस्यति किं त्वमुं वदयमाणां पदार्थ-
मिह निशामयाकर्णयति ॥

तमेव दर्शयति ॥

विण्णाणाओ णणो विण्णाणघण्णत्ति सन्नवो वा वि ।

स भवइ भूएहितो घटविण्णाणाइभावेण ॥

ताइं चिय भूयाइं सोणुविणस्सइ विणस्समाणाइ ।

अत्यंतरोवओगे कमसो विण्णायाओएणं ॥

इह विज्ञानघनो जीव उच्यते विशिष्टं ज्ञानं विज्ञानं ज्ञान-
दर्शनोपयोग इत्यर्थः तेन विज्ञानेन सहानन्यभूतत्वा-
देकवत्तया घनत्वं निविष्टत्वमात्रेण विज्ञानघनो जीव
उच्यते । (सन्नवसे वा चित्ति) सवतः प्रतिप्रदेशमनंतान-
तविज्ञानपर्यायसंघातघटितत्वाद्विज्ञानघनो जीवः एवकारे-
ण तु विज्ञानघन एवासौ न तु नैयायिकादीनामिव स्वरू-
पेण निर्विज्ञानत्वाज्जोऽसौ बुद्धिस्तु तत्र समवैतवेति
नियम्यते स भवन् युज्यत इति क्रिया कैश्य इत्याह (भूएहि-
तोत्ति) भूतानीह घटपटादिज्ञेयवस्तरूपायमभिप्रेतानि तेभ्यो-
ज्ञेयभावेन परिणतेभ्यः केन भवतीत्याह घटः पटोयमित्यादि
विज्ञानभावेन घटादिज्ञानपर्यायेण ततः किमित्यादौक्य
तान्येवानुविनश्यतीत्यस्यार्थमाह (ताइं चित्पत्त्यादि) तान्ये-
व ज्ञानालंवनभूतानि घटादिभूतानि क्रमशः कालक्रमेण
व्यवधानस्थगनान्यमनस्कत्वाद्यनर्थोत्तरोपयोगे सति वि-
ज्ञेयभावेन ज्ञानविषयभावेन विज्ञानमाप्नुवानान्यनु पश्चात्त-
द्योद्योपयोगेण स विज्ञानघनो विनश्यतीति संबन्धः । ज्ञान-
पर्यायेण घटादिभ्यो ज्ञेयभूतेभ्यो जीवः समुत्पाद्य कालक्र-
माद् व्यवधानादिनार्थोत्तरोपयोगे सति ज्ञेयभावेन तान्येव
विनाशमाप्नुवानान्यनुविनश्यतीति तात्पर्यायः किमित्यं सर्व-
थाऽयमात्मा विनश्यति नेत्याह ॥ "पुव्वाचरविण्णाणो
वगओ विगयसंभवसहाओ विण्णाणसन्तइपविण्णाणघणोयम-
विनासी" एक एवायमात्मा त्रिस्वभावः कथमित्युच्यते अर्था
त्तरोपयोगकाले पूर्वविज्ञानोपयोगेन तावदयं विगमस्वभावो
विनश्चररूपः अपराविज्ञानोपयोगतस्तु संभवस्वभाव उ-
त्पादरूपः अनादिकालप्रवृत्तसामान्यविज्ञानमात्रसंतत्या
पुनरयं विज्ञानघनो जीवो विनष्ट एवायतिष्ठते एवमन्य-
दपि सर्ववस्तुत्पादव्ययप्रौढ्यस्वभावमेवावगतव्यं न पुनः
किमपि सर्वथोत्पद्यते विनश्यति चेति ॥

न प्रेत्य संज्ञास्तीत्यतद्वचाचिख्यासुराह—

न च पेज्ज नाणसन्ना वत्तिट्ठए संपओवओगाओ ।

विण्णाणघण्णाभिक्खो जीवो यं वेयपयमिहिओ ॥

न च प्रत्यति न चान्यवस्तुपयोगकाले प्राक्तनज्ञानसंज्ञास्ति
कुतः संप्रतिवस्तुविषयोपयोगादिदमुक्तं भवति यथा घटो-
पयोगनिवृत्तौ पटोपयोग उत्पद्यते तदा घटोपयोगसंज्ञा
नास्ति तदुपयोगस्य निवृत्तत्वात् किं तु पटोपयोगसंज्ञे-
वास्ति तदुपयोगस्यैव तदानीमुत्पन्नत्वात् तस्माद्विज्ञानघ-
नाख्यो वेदपदेष्वभिहितोयं जीवस्ततो गौतम ! प्रतिपद्य-
स्वेतमिति ।

पुनरपीह प्रेयमाशंक्य परिहरन्नाह—

एवं पि भूयधम्मो नाणं तवभावभावउद्दुद्धी ।

ततो तदभावास्मि वि अन्नाणं वेयसमयस्मि ॥

अत्यमिप आइंवे चंदे संतासु अग्निवायासु ।

किं जोइरयं पुरिसो अप्पज्जो इति निदिट्ठो ॥

बुद्धीति स्याद् बुद्धिः प्रेकारस्य एवमपि (समवदभूयेहितो) इत्यादिना गुणमद्वयव्याख्यानप्रकारेणीत्यर्थः । पृथिव्यादिभूतधर्म एव ज्ञानम्भूतस्वभावात्मकमेव ज्ञानमेवेति भावः कुत इत्याह ॥ तन्भावभावउत्ति एतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्पत्त्या तान्येवानुविनश्यतीति वचनाद्भूतसद्भावे ज्ञानस्य भावात्तदभावे चाभावादित्यर्थः । यस्य च भावे एव यद्भवत्यभावे न भवति तत्तस्यैव धर्मो यथा चन्द्रमसश्चंद्रिका तथा च ज्ञानमनुविद्धाति भूतान्वयव्यतिरेकौ तस्माद्भूतधर्म एव तदयुक्तं विशिष्टमेव हि नीलपीतादिभूतग्राहकं ज्ञानं तद्वन्वयव्यतिरेकानुविद्धादिति न तु सामान्यज्ञानमात्रं यस्माद्भूताभावेपि वेदयुक्ते समये सिद्धांते सामान्यज्ञानं भणितमेवेति शेषः । केन वाक्येनेत्याह ॥ अत्रायमिह इत्यादि अस्तमिते आदित्ये यावत्कश्चिच्चन्द्रमसस्तमिते शांतेऽनौ शांतायां वाचि किं ज्योतिरेवायं पुरुषः आत्मज्योतिः सम्राडिति होवाच ज्योतिरिति ज्ञानमाह आदित्यास्तमयादौ किं ज्योतिरित्याह अयं पुरुष इति पुरुष आत्मैतत्पर्यः अयं च कथंभूत इत्याह (अप्पज्जोहत्ति) आत्मैव ज्योतिरस्य सोऽयमात्मज्योतिः ज्ञानात्मक इति हृदयं निर्दिष्टो वेदविद्भिः कथितस्तो न ज्ञानं भूतधर्म इत्यर्थः ॥

इतश्च न ज्ञानं भूतधर्मः कुत इत्याह—

तदभावे भावाउ भावे वा भावं न तद्धर्मो ।

जह घडभावा भावेविवज्जयाउ पडो भिन्नो ॥

न भूतधर्मो ज्ञानं मुकावस्थायां भूताभावेपि भावान्मृतशरीरादौ तद्भावेपि वा भावावस्था घटस्य धर्मः पडो न भवति किं तु तस्माद्विन्न एव कुत इत्याह घटभावाभावे विपर्ययाच्च घटभावेव्यभावात्तदभावेपि च भावादित्यर्थः विशेषः ॥ आ० म० ॥ आव० ॥ कल्प० ॥

(१२) अमौक्तिकत्वं सूत्रकृतांगे—यथा

एष पंच महद्भूया, तन्मो एषोक्ति आहिया ।

अह तेसिं विणासेणं, विणासो होइ देहिणो ॥ सूत्र० ॥

एतान्यनंतरोकानि पृथिव्यादीनि पंचमहाभूतानि यानि तेभ्यः कायाकारपरिणतेभ्यः एकः कश्चिद्रूपोभूतातिरिक्त आत्मा भवति न भूतेभ्यो व्यतिरेकोऽपरः कश्चित्परः परिकल्पितः परलोकानुयायी सुखदुःखभोका जीवाव्ययः पदार्थोऽस्तीत्येवमाख्यातवन्तस्ते । तथाहि । एवं प्रमाणयति । न पृथिव्यादिव्यतिरिक्त आत्मास्ति तद्ग्राहकप्रमाणाभावात् । प्रमाणं चात्र प्रत्यक्षमेव नानुमानादिकं । तत्रेन्द्रियेण साक्षादर्थस्य संवेधाभावाद्बहिर्कारसंभवः । सति च व्यभिचारसंभवे सदृशे च भावासंभवे तल्लक्षणमेव दूषितं स्यादिति सर्वज्ञानाश्वासः । तथाचोक्तं । “हस्तस्पर्शदिग्बाधेन, विषमे पथि धावता ॥ अनुमानप्रधानेन, विनिपातो न दुर्लभः” ॥ १ ॥ अनुमानं चात्रोपलक्षणमागमादनामपि । साक्षादर्थसंवेधाभावाद्हस्तस्पर्शनेन प्रवृत्तिरिति । तस्मात्प्रत्यक्षमेवैकं प्रमाणं तेन च भूतव्यतिरिक्तस्यात्मनो न प्रमाणं । यत्तु चैतन्यं तेत्पुलक्षयते तदुभयतन्त्रेव कायाकारपरिणतेभ्योभ्यव्ययते मयांगेषु समुद्दिष्टेषु मदृशकविदिति । नया न भूतव्यतिरिक्तं चैतन्यं तत्कार्यत्वाद् घटादिवादिति । तदेव भूतव्यतिरिक्तस्यात्मनो ऽभावाद्भूतानामेव चैतन्याभिव्यक्तिर्जलस्य बुद्बुदादिव्यक्तिवदिति । केषांचिद्धोकाय-

तिकानामाकाशस्यापि भूतत्वेनाभ्युपगमाद्भूतपंचकोपन्यासो न दोषायेति । ननु च यदि भूतव्यतिरिक्तोऽपरः कश्चिद्भावाव्ययः पदार्थो न विद्यते कथं तर्हि मृत इति व्यपदेश इत्याशङ्क्याह । अथैषां कायाकारपरिणतौ चैतन्याभिव्यक्तौ सत्यां तदुर्वचं तेषामन्यतमस्य विनाशोऽपगमो वायोस्तेजसश्चोभयोर्बोदेहिनां देवदत्ताव्यस्य विनाशोऽपगमो भवति । ततश्च मृत इति व्यपदेशः प्रवर्तते न पुनर्जीवापगम इति भूताव्यतिरिक्तचैतन्यवादिपूर्वपक्ष इति ।

अत्र प्रतिसमाधानार्थं निर्युक्तिरुदाह—

पंचण्हं संजोए अण्णगुणार्ण च चेयणाइ गुणो ।

पंचिंदियठाणार्ण, ण अण्णमुणियं मुणइ अण्णो ॥ ३२ ॥

(पंचण्हं संजोए इत्यादि) पंचानां पृथिव्यादीनां भूतानां संयोगे कायाकारपरिणामे चैतन्यादिकः । आदिशब्दात् भाषाचक्रमणदिकश्च गुणो न भवतीति प्रतिज्ञा अन्यादयस्त्वत्र हेतुत्वेनोपात्ताः । दृष्टान्स्त्वभ्यूहः । सुलभत्वात्तस्य नोपादानं । तत्रेदं चार्वाकः प्रष्टव्यः । यदेतद्भूतानां संयोगे चैतन्यमभिव्यज्यते तत्किं तेषां संयोगेऽपि स्वातंत्र्य एवाऽहोस्त्वित् परस्परपक्षेयत्वात् पारतंत्र्ये इति । किंचातः ॥

न तावत्स्वातंत्र्येयत्वात् आह (अण्णगुणार्ण चेति) चैतन्यादन्ये गुणा येषां तान्यन्यगुणानितयाह्यधारकाडिन्यगुणा पृथिवीद्रव्यगुणा आपःपक्वगुणा तेजः चलनगुणो वायुःअवगाहदानगुणमाकाशमिति । यदि वा प्रागभिहिता गंधादयः पृथिव्यादीनामेकैकपरिहान्याऽन्ये गुणाश्चैतन्यादिति । तदेवं पृथिव्यादीन्यन्यगुणानि । चशब्दो द्वितीयविकल्पवक्तव्यतासूचनार्थः । चैतन्यगुणे चेत्तान्यपृथिव्यादीनामन्यगुणानां सतां चैतन्यगुणस्य पृथिव्यादीनामेकैकस्याप्यभावात्तत्समुदायाच्चैतन्याव्यो गुणः सिद्धयतीति । प्रयोगस्तत्र भूतसमुदायः स्वातंत्र्ये सति धर्मित्वेनोपादीयते । न तस्य चैतन्याव्यो गुणोऽस्तीति साध्यो धर्मः पृथिव्यादीनामन्यगुणत्वात् । योयोऽन्यगुणानां समुदायस्तत्र तत्राऽपूर्वगुणोत्पत्तिर्न भवतीति यथा सिकतासमुदाये स्निग्धगुणस्य तैलस्य नेत्पत्तिरिति घटपटसमुदाये वा न स्तम्भाचाविर्भाव इति । दृश्यते च कार्यं चैतन्यं तदात्मगुणो भविष्यतीति न भूतानामिति । अस्मिन्नेव साध्ये हेतुवन्तरमाह (पंचिंदियठाणार्णं ति) पंच च तानि स्पर्शरसनग्राणचक्षुःश्रोत्रावस्थाभूतसमुदाये चैतन्यं । इदं च हृदयं लोकायतिक्तानां हि अपरस्य द्रष्टृद्रव्यपगमादिद्रव्यायैव द्रष्टृणि । एतेषां च यानि स्थानान्युपादानकारणानि तेषामचिद्रूपत्वाच्च भूतसमुदाये चैतन्यमिति । इन्द्रियाणां चामूनि स्थानानि । तद्यथा श्रोत्रेन्द्रियस्याकारो सुषिरात्मकत्वात् । घ्राणेन्द्रियस्य पृथिवी तदात्मकत्वात् चक्षुर्द्रियस्य तेजस्तद्रूपत्वात् । एवं रसनेन्द्रियस्यापि स्पर्शनेन्द्रियस्य वायुरिति । प्रयोगश्चात्र नेंद्रियगुणलक्षितेति तेषामचैतन्यगुणारब्धत्वात् । यद्यदचैतन्यगुणारब्धं तत्तदचैतनं । यथा घटपटादीनि । एवमपि च भूतसमुदाये चैतन्याभाव एव साधितो भवति पुनर्हेतुवन्तरमाह । (या अण्णगुणार्णं मुणइ अण्णोति) इन्द्रियाणि प्रत्येकं भूतात्मकानि तान्येवापरस्य द्रष्टृद्रव्याद् दृष्टीण तेषां च

ताहं सुखहं दुःखयेवमाद्यहं प्रत्ययग्राहोऽस्त्यात्मा प्रत्यक्षः । अहंप्रत्ययस्य स्वसंविद्रूपत्वादिति । ममेदं शरीरं पुराणं कर्मेति च शरीराद्भेदेन निर्दिश्यमानत्वादित्यादीत्यन्या-
न्यपि प्रमाणानि जीवसिद्धाद्यभ्यूहानीति ॥ तथा यदुक्तं
न भूतव्यतिरिक्तं चैतन्यं तत्कार्यत्वात् घटादिवदित्येतद-
प्यसमीचीनं । हेतोरसिद्धत्वात् तथाहि न भूतानां कार्यं चै-
तन्यं तेषामतद्गुणत्वात् भूतकार्यचैतन्ये संकलनाप्रत्ययासं-
भवाच्चैत्यादिनोक्तप्रायमतोस्त्यात्मा भूतव्यतिरिक्तो ज्ञानाधा-
र इत्युक्तं । ननु च किं ज्ञानाधारभूतेनात्मना ज्ञानाद्विज्ञे-
नाश्रितेन यावता ज्ञानादेव सर्वसंकलनाप्रत्ययादिकं सत्स्य-
ति किमात्मनातर्गडुकल्पेनेति । तथाहि । ज्ञानस्यैव चिद्रू-
पत्वाद् भूतैरेचेतनैः कार्याकारपरिणतैः सह संबंधे सति सु-
खदुःखच्छादप्रत्ययलक्षिकाः प्रादुष्यन्ति तथा संकलनाप्र-
त्ययां भवांतरगमनं चेति । तदेवं व्यवस्थितं किमात्मनः
कल्पितेतत्प्रत्ययैवेत्येव । न ह्यात्मानमेकमाधारभूतमंतरेण संक-
लना न्याय्या घटते तथाहि । प्रत्येकमिन्द्रियैः स्वविषय-
ग्रहणे सति परविषये चाप्रवृत्तेरेकस्य च परिच्छेदोक्तुं न चावा-
त् । मया पंचापि विषयाः परिच्छिन्ना इत्यात्मकस्य सं-
कलनाप्रत्ययस्याभावादिति । आलयविज्ञानमेकमस्तीति चे-
देवं सत्यात्मन एव नामांतरं भवता कृतं स्यात् । न च
ज्ञानाख्यो गुणो गुणिनमंतरेण भवतीत्यवश्यमात्मना गुणि-
ना भाव्यमिति ॥ सूत्र० अ० १ ॥

(१३) साम्प्रतं कस्या इदं आगतोहमिति प्रकृतमनुस्मियते
यो हि सोऽहमित्यनेनाहंकारत्वेनात्मोल्लेखेन पूर्वोद्दिष्टा-
भ्रातमात्मानमवच्छिन्नसंततिपतितं द्रव्यार्थतया नित्यं
पर्यायार्थतया त्वनित्यं जानाति स परमार्थत आत्मवादीति ।

सूत्ररुद्दर्शयति—

से आया उवाचाये, जो इमाओ अणुदिसाओ वा अणु-
संचरइ सवाओ दिसाओ अणुदिसाओ सोहं से आ-
यावादी लोगवादी कम्मावादी किरियावादी अकरिस्सं च
हं काराविस्सं च हं करउम्भाविस्समणुत्ते भविस्सामि
॥ आचा० ॥

स इति यो भ्रातः पूर्व नारकतियेन्द्रनारमरायासु भाव-
दिक्षु पूर्वायासु च प्रज्ञापकदिक्षु क्षणिकामूर्त्यादिलक्षणो-
पेतमात्मानमवैति स एवंभूत आत्मवादीति आत्मानं व-
दितुं शीलमस्येति । यः पुनरेवंभूतमात्मानं नाश्रुपगच्छति ।
सोऽनात्मवादी नास्तिक इत्यर्थः । योपि सर्वव्यापिनं नित्यं
क्षणिकं वात्मानमश्रुपैति । सौप्यनात्मवादेव यत् सर्व-
व्यापिनो नित्यकित्याद्भवांतरसंक्रान्तिर्न स्यात्सर्वथा नित्य-
त्वेऽप्यप्रच्युतानुत्पन्नास्थिरैरेकस्वभावं नित्यमिति कृत्वा म-
रणभूतेन भवांतरसंक्रान्तिरेव न स्यात् सर्वथा क्षणिक-
कत्वेऽपि निर्मूलविनाशात्सोहमित्यनेन पूर्वोत्तरानुसंधानं
न स्यात् य एव चात्मवादी स एव परमार्थतो लो-
कावादी । यतो लोकयतीति लोकः प्राणिगणस्तं वदितुं
शीलमस्येत्यनेन चात्माहैतवादिनिरासेनात्मवद्वृत्त्युक्तं ।
यदि वा लोकयतीति लोकश्चतुर्दशरज्ज्वालाः प्राणिगणो
वा तत्रापतितुं शीलमस्येत्यनेन च विशिष्टाकाशाद्वश्य-
लोकमंश्रा वेदितुं तत्र च जीवास्तिकायस्य संभवेन जीवा-

नामागमनामवेदितंभवति । य एव च दिगादिगमनपरि-
ज्ञानेनात्मवादी लोकवादी च संवृत्तः स एवासुमात्र-
कर्मवादी कर्म ज्ञानावरणीयादि तद्वदितुं शीलमस्य यतो
हि प्राणिनो मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकाययोगैः पूर्वं गत्या-
दियोग्यानि कर्माण्याददत्ते । पश्चात्तासु तासु विरूपरूपासु
योनिपूतयन्ते । कर्म च प्रकृतिस्थित्यनुभावप्रदेशात्मक-
मवसंयमिति । अनेन च कालयदच्छानिर्गताभ्ररामवादि-
नो निरस्ता द्रष्टव्याः तथा य एव कर्मवादी स एव क्रि-
यावादी । यतः कर्मयोगनिमित्तं वध्यते योगश्च व्या-
पारः स च क्रियारूपोऽतः कर्मणः कार्यभूतस्य वदनात्त-
त्कारणभूतयाः क्रियायाः अत्यसंवेद्य परमार्थतो वादी-
ति क्रियायाश्च कर्मनिमित्तत्वं प्रसिद्धमागमे स चायमा-
गमः “जीवे ण भूते एस्स जीवे सया समिये एयइ धेयइ
चलति फंदति तिप्पति जीवो ते ते भावं परिणमति
ताव ण अट्ठविहबंधप वा सत्तविहबंधप वा छव्विहबंधप
वा एकविहबंधप वा णोणं अबंधपत्तिं” एवं च
कृत्वा य एव कर्मवादी स एव क्रियावादीति । अनेन
च साध्याभिमतमात्मनोऽक्रियावादित्वं निरस्तं भवति ।
साम्प्रतं पूर्वोक्ताक्रियामात्मपरिणतिरूपां विशिष्टकाला-
भिधागमितिप्रत्ययेनाभिधदद्भूतप्रत्ययस्याप्यात्मनस्तद्भूत-
प-
वावधमनःपर्यायकेवलज्ञानजातिस्मरणव्यतिरेकेणैव त्रिका-
लसंस्पर्शेना मतिज्ञानेन सद्भावावगमं दर्शयितुमाह “अ-
करिस्सं च हं कारवेसुं च हं करउआवि समण-
त्ते भविस्सामिति, इह भूतवर्त्तमानप्रत्ययकालपित्त्या
कृतकारितानुमतिभिर्नवविकल्पाः संभवन्ति ते चाभी
ब्रह्मकापिमचीकरमहं कुर्वंतमन्यमनुज्ञासिपमहं । करोमि कार-
याम्यनुजानाम्यहमिति । करिष्याम्यहं कारयिष्याम्यहं
कुर्वन्तमन्यमनुज्ञास्याम्यहमिति । एतेषां च मध्ये-
आद्यन्तो सूत्रेणैवोपात्तौ तदुपादानाच्च तन्मध्यपतितान्
सर्वेषां प्रहणमस्येवार्थस्याविष्कारणाय द्वितीयो विकल्पः ।
“कारावेसुं च हमिति” सूत्रेणोपात्तः एते च चकारद्वयोपादा-
नादिपिशब्दोपादानाच्चा मनोवाक्यायैश्चिन्त्यमानाः सप्तविंशति
भेदाभवन्ति।अथमत्र भावार्थः।अकापैमहमित्यब्राह्ममित्यनेना-
त्मोल्लेखिना विशिष्टक्रियापरिणतिरूप आत्मा विदितस्ततश्चा-
यं भावार्थो भवति । स एवाहं येन मयास्य देहादेः पूर्वं यौ-
वनावस्थायां विविचरागं विषयविषयमोहितांश्चचेत्सा त-
त्तदकार्यानुष्ठानपरायणेनानुकूल्यमनुष्ठितं । उक्तञ्च ।
“विहवावलेवनडिण्हं जाइं कीरंति जोंव्वणमपण । वयप-
रिणामे सरियाइं ताहं-हियए खडुकांति” तथाचीकरमहमित्य-
नेन परंपराकार्यादौ प्रवृत्तमानो मया प्रवृत्तिं कारितस्तथा कुर्व-
न्तमन्यमनुज्ञातवानित्येवं कृतकारितानुमतिभिर्भूतकालाभि-
धानं तथा करामीत्यादिना वचनत्रिकेण वर्त्तमानकालोल्लेख-
स्था कारिण्यामि कारयिष्यामि कुर्वंतमन्यान्प्राति समनुज्ञाप-
रायणो भविष्यामीत्यनागतकालोल्लेखोऽनेन च कालत्रयसं-
स्पर्शेन देहेन्द्रियातिरिक्तस्यात्मनो भूतवर्त्तमानभविष्यत्काल-
परिणतिकरूपस्यास्तित्वावगातरावेदिता भवति । सा चा-
नैकांतक्षणिकनित्यवादिनां संभवतीत्यतोऽनेन ते निरस्ताः
क्रियापरिणामेनात्मनः परिणामेनात्मनः परिणामित्वाश्रुप-
गादित्येतदनुसारणेव संभविष्यमानावतीतानागतयोरेपि
अवयोरामास्तित्वमवसंयं यदि वाचनं क्रियाप्रबंधप्रतिपा-

दूनेन कर्मण उपादानभूतायाः क्रियायाः स्वरूपमावेदित-
मिति ॥ आचा० ॥ टी० ॥

अथ क्रियेतावत्य एव क्रिया उतान्या अपि सन्तीत्येता-
एवेत्याह—

एवावन्ति सत्त्वावन्ति लोणसि कम्मसमारंभा परिजाणिय-
व्वा भवन्ति अपरिणायकम्मा खलु अयं पुरिसे जो
इमाओ दिसाओ अणुदिसाओ अणु संचरइ सत्त्वाओ
दिसाओ सत्त्वाओ अणुदिसाओ साहेति अणेरूवाओ
जोणीओ संघेइ विरूवरूवे फासे पडिसंवेदेइ तत्थ खलु
भगवता परिणया पवेइया ॥ आचा० ॥

एतावन्तः सर्वेऽपि लोके प्राणिसंघाते कर्मसमारम्भाः क्रिया-
क्रियाया ये प्राणुकाः अतीतानागतवर्त्तमानभेदेन कृतकारि-
तानुमतिभिश्चाशेषक्रियानुयायिना च करोतिना सर्वेषां प्र-
हादित्येतावन्त एव परिज्ञातव्या भवन्ति नान्य इति परिज्ञा
च ब्रह्मप्रत्याख्यानभेदाद् द्विधा तत्र ज्ञायमात्मनो बंधस्य चा-
स्तित्वमेतावद्भिरेव सर्वैः कर्मसमारम्भैर्ज्ञातं भवति प्रत्याख्या-
नपरिज्ञायां च सर्वे पापोपादानहेतवः कर्मसमारम्भाः प्र-
त्याख्यातव्या इति इयता सामान्येन जीवावस्थितं प्रसाधित-
मधुना तस्यैवात्मनो दिगादिद्वयमणहेतुपदंशनपुरुस्सरूपमा-
यान् प्रदर्शयितुमाह यदि वा यस्तावदात्मकर्मादिवादी-
स दिगादिद्वयमणान्मोक्षयते इतरस्य तु विपाकान्दर्शयि-
तुमाह अपरिज्ञायेत्यादि योऽयं पुरि शयनात्पुरुषः पूर्णः सुखदुः-
खानां वापुरुषो जंतुर्मनुष्यो वा प्राधान्याच्च पुरुषस्योपादान-
मुपलक्षणं चैतत्सर्वोपि चतुर्गत्यापन्नः प्राणी गृह्यते दि-
शानुदिशो वा सञ्चरति सोऽपरिज्ञातकर्माऽस्ति तत्र कर्मा-
नेनेत्यपरिज्ञातकर्मा खलुरवधारणे परिज्ञातकर्मैव दिगादौ
ब्राम्यति नेतर इत्युपलक्षणं चैतदपरिज्ञातात्मा परिज्ञातक्रि-
यश्चेति यश्चापरिज्ञातकर्मा स सर्वो दिशः सर्वोऽध्यानुदिशः
साहेति स्वयंकृतेन कर्मणा सहानुसञ्चरति सर्वप्रहणं
सर्वोसां प्रक्षापकदिशां भावदिशां चोपसंग्रहार्थं यदा-
प्रोति तद्दर्शयति अणेरूवाओ जोणीओ संघेइत्ति ॥
आचा० टी० ॥

एताश्चानेकरूपा योनीर्दिगादिषु पर्यटन्नपरिज्ञातकर्मासु
मान् संघेइत्ति सन्धयति सन्धिं करोत्यात्मना सहा-
विच्छेदेन संघट्टयतीत्यर्थः सन्धाव इति पाठान्तरं सन्धा-
वति पौनःपुन्येन ता गच्छतीत्यर्थः तत्सन्धाने च यत्न-
भवति तद्दर्शयति विरूपं वीभत्सममनोर्ज्ञं रूपं येषां स्पर्शा-
नं दुःखोपनिपातानां तं तथा स्पर्शाश्रिता दुःखोपनिपाता-
स्पर्शा इत्युक्तस्तस्यात्तद्व्यपदेश इति कृत्योपलक्षणं
चैतन्मानसेऽपि वेदना ग्राह्या अतस्तानेवंभूतान् स्पर्शान्
प्रतिबंधयत्यनुभवति प्रतिग्रहणात्यर्थकं शरीरान्मानसा
श्च दुःखोपनिपाताननुभवतीत्युक्तं भवति स्पर्शग्रहणं
चेह सर्वसंसारान्तर्भवति जीवराशिंसंग्रहार्थं स्पर्शनेन्द्रियस्य
सर्वजीवव्यापित्वादिपि वक्तव्यं सर्वान्विरूपरूपात्
रसंगंधरूपशब्दान् प्रतिबंधयतीति विरूप-
रूपत्वञ्च स्पर्शानां कार्यभूतानाम् विचित्रकर्मोदयात्
कारणभूताद्भवतीति वेदितव्यं विचित्रकर्मोदयाच्चापरिज्ञात-
कर्मा संसारी स्पर्शादीन्विरूपरूपांस्तेषु तेषु योऽन्यन्तरेषु विपा-
कतः परिबंधयत्याह च ॥ तैः कर्माभिः स जीवो विवशः

संसारचक्रमुपयाति । द्रव्यत्वे बाह्या भावभिन्नमावर्त्तते बहुशः ?
नरकेषु देवयोनिषु तिर्यग्योनिषु च मनुजयोनिषु च । पर्यटति
घटीयन्त्रवदात्मा विभ्रच्छरीराणि २ सततानुवहमुक्तं दुःखं
नरकेषु तीव्रपरिणामातिर्यक्तं भयक्षुत्तुडवधादिदुःखं सुखं चालं
३ सुखदुःखं मनुजानां मनःशरीराश्रये बहुविकल्पे, सुख-
मेवहि देवानां दुःखं स्वल्पञ्च मनसि भवं ४ कर्मानुभाव-
दुःखित एवं मोहांधकारगहनवति । अन्ध इव दुर्गमार्गं भ्रम-
ति हि संसारकान्तारे ५ दुःखप्रतिक्रियार्थं सुखामिलापाच्च
पुनरपि तु जीवः । प्राणिवधादिन् दोषानाधितिष्ठति मोह-
संक्षुब्धः दध्नाति ततो बहुविधमन्यत्पुनरपि नवं सुखदुःकर्म ।
तेनाथ पच्यते पुनरंभरूपं प्रविश्यैव ७ एवं कर्माणि
पुनः सम्बन्धानस्तथैव मुञ्चन्ते । सुखकामो बहुदुःखं
संसारमनादिकं भ्रमति ८ एवं भ्रमतः संसारसागरे
दुर्लभं मनुष्यत्वं । संसारस्यमहत्त्वबन्धमुपष्कर्म्मवाहुत्यैः ९
आर्योदे शकुलरूपसम्पदायुधं दीर्घमारोग्यं । यतिसंसर्गः
श्रद्धाधर्मश्रवणश्च मतिर्तत्त्वगम्यम् ॥ १० ॥ एतानि दुर्लभा-
नि प्राप्तवतोऽपि दहमोहनीयस्य कुपथाकुलहितोऽतिदुर्लभो
जगति सन्मार्गः ॥ ११ ॥ यदि वा योऽयं पुरुषः सर्वो दिशोऽ-
नुदिशश्चानुसञ्चरति तथानेकरूपां योनिं सन्धावति विरूपांश्च
स्पर्शान् प्रतिबंधयति सोऽविज्ञातकर्माऽविज्ञातमावेदितं क-
र्म क्रिया व्यापारो मनोवाक्कायलक्षणोऽकार्यमहं कर्म्मणि
जीवोपमर्दादिके प्रवर्त्तते येनास्याष्टविधकर्मैर्वन्धो
भवति तदुदयाच्चानेकरूपयोन्यनुसन्धानं विरूपरूपस्पर्शानु-
भवश्च भवतीति यद्येवं ततः किमन्यत आह तथेत्यादि
तत्र कर्मणि व्यापारेऽकार्यमहं करोमि किरिप्यामीत्यामप-
रिणतिस्वभावतया मनोवाक्कायव्यापाररूपे भगवता वीरव-
र्द्धमानस्वामिना, परिज्ञानं परिज्ञा सा प्रकरेण प्रशस्तादौ वा
वेदिता प्रवेदिता एतच्च सुधर्मस्पर्शाभी जंतूनाम् कथयति
सा च द्विधा हपरिज्ञा प्रत्याख्यानपरिज्ञा च तत्र हपरिज्ञायां
सावद्यव्यापारं वन्धो भवतीत्येवं भगवता हपरिज्ञा
प्रवेदिता प्रत्याख्यानपरिज्ञया च सावद्ययोगा वन्धहेतवः
प्रत्याख्येया इत्येवरूपा चेत्यमुमवार्थं निर्युक्तिरुदाह ॥
॥ आ० चा० टी० ॥

तत्थ अकारि करिस्संति बंधंचिना कया पुणे होइ ।

सहसंममया जाणइ कोई पुण हेउनुचीए ॥ आचा० मू० ॥

तत्र कर्मणि क्रियाविशेषं किम्भूत इत्याह (अकारि करिस्सं-
ति) अकारीति कृतवान् करिस्सन्ति करिष्यामीत्यनेनाती-
तानागतोपादानेन तन्मध्यवर्तिनो वर्त्तमानस्य कारितानुम-
त्योदचोपसंग्रहान्नवापिभेदा आत्मपरिणामत्वेन योगरूपा
उपाता द्रष्टव्याः तत्रानेतात्मपरिणामरूपेण क्रियाविशेषेण
वर्णयंचिन्ता कृता भवति वन्धस्योपादानमुपात्तं भवति कर्म-
योगनिमित्तं बध्यत इति वचनात् एतच्च कश्चिज्ज्ञानाति
आत्मना सह या सन्मतिः स्वमतिर्बोऽवधिमनःपर्यायकेवल-
जातिस्मरणरूपा तथा जानाति कश्चित् पक्षधर्माप्रत्ययति-
रेकलक्षणया हेतुयुक्तयेति ॥ आचा० ॥

अथ किमर्थमसौ कटुकविपाकेषु कर्माश्रवहेतुभूतेषु क्रिया-
विशेषेषु प्रवर्त्तत इत्याह—

इमस्स चेव जीवियस्स परिवंदणमाणाणवृत्तयाण । जइमरण-
मोयणाए दुक्खपडियायेहेउं एयावेति ॥

सञ्चारंति लोमंसि कम्पसमारम्भा परिजाणियन्वा भवन्ति
जस्तं ते लोमंसि कम्पसमारम्भा परिणया भवन्ति
सेहु मुणीपरिणायकमन्त्रि वेमि ॥ आचा० मू० ॥

तत्र जीवितमिति जीवन्त्यनेनायुष्कर्मर्योति जीवितं प्राणधार-
णमेतच्च प्रतिप्राणि स्वसंविद्वितमिति कृत्वाप्रत्यक्षासन्नवा-
चिनेदमानीदृशितं च शब्दो वक्ष्यमाणजात्यादिसमुच्चया-
र्थः । एवकारोऽवधारणो अस्थैव जीवितस्यार्थं परिकल्प्यु-
सारस्य तद्विलम्बितचञ्चलस्य बहुपायस्य दीर्घमुखा-
र्थिक्रियासु प्रवर्तते । तथा हि जीवध्याम्यहमरोगः सुखेन
भोगान् भोक्ष्ये ततो व्याध्यपनयनाय स्नेहपालनावकापशितभ-
क्षणादिपु क्रियासु प्रवर्तते तथाल्पसुखस्य कृते ऽभिमानग्रहा-
कुलितचेता बह्वात्मपरिग्रहाद्बहुभङ्गुर्मादत्ते उक्तञ्च । "हे
वाससी प्रवरयोपिदपायसु द्वाशय्यासने करिवस्तुरगो
रथो वा । काले भिषग्निमित्ताशनपानयात्रा राक्षः पराक्यमि-
व सर्वमेवेह शोषे ॥ १ ॥ पुष्ट्यर्थमन्नमिह यत्प्राधिप्रयोगैः
संभ्रासपुष्पकलयो नृपतिस्तु भुंक्तं ॥ यन्नभिर्भयं प्रशंस्यस्त्प्यत-
श्च भुंक्तं तत् स्वादुतां भृशमुपैति न पार्थिवान्नं ॥ २ ॥ भृत्ये-
षु मन्त्रिषु सुतेषु मनोरमेषु कान्तासु वा मधुमदाङ्कुरितेश-
णासु । विप्रममेति न कदाचिदपि चित्तीशः सर्वाभिशाङ्कित-
मतः कतरस्तुसौख्यं ॥ ३ ॥ तदेवं मम नवबुद्धतरुण-
कर्मिलयपलाशचञ्चलजीवितरतयः कर्माश्रवेषु

जीवितोपमदीर्घरूपेण प्रवर्तन्ते तथास्यैव जीवित-
स्य परिवन्दमाननपूजनार्थं हिंसादिषु प्रवर्तन्ते । तत्र परिव-
न्दनं संस्तवः प्रशंसा तदर्थमाचष्टे तथा ह्यहं मयूरादिपि-
शितारानाद्वली तेजसा देदीप्यमानो देवकुमार इव लोकानां
प्रशंसास्पदं भविष्यामीति माननमभ्युत्थानासनदानांजलि-
प्रग्रहादिरूपतदर्थं वा चेष्टमानः कर्मचिन्तोति तथा पूजनं पूजा-
द्विग्वस्त्रपानसत्कारप्रणामसेवाविशेषरूपतदर्थं वा व-
र्त्तमानः क्रियासु कर्माश्रवैरात्मानं सम्भावयति तथा हि
वीरभोग्या वसुध्वरेति मत्वा पराक्रमतो दण्डभयात्सर्वाः प्र-
जा विश्वतीति दण्डयति इत्येवं राज्ञामन्येषामपि यथासम्भ-
वमायोजनीयम् अत्र च वन्दनादीनां द्वेद्वसमा-
सं कृत्वा तादर्थ्यं चतुर्थी विधेया परिवन्दनमाननपूजनाय
जीवितस्य कर्माश्रवेषु प्रवर्तन्त इति समुदायार्थः । न केवलं
परिवन्दनाद्यर्थमेव कर्मादत्तेऽन्यार्थमप्यादत्त इति दर्शयति ।
जातिश्च मरणश्च मोचनश्च जातिमरणमोचनमिति समाहारद्वे-
ष्टात्तादर्थ्यं चतुर्थी एतदर्थश्च प्राणिनः क्रियासु प्रवर्तमानाः क-
र्माददत्ते तत्र जात्यर्थं कौश्लारिवेदनादिकाः क्रिया विध-
न्ते तथा यान् कामान् ब्राह्मणादिभ्यो ददाति तांस्तानन्यज-
न्मनि पुनर्जातो भोक्ष्यते तथा मनुनायुक्तं "वारिदस्तृप्ति-
मामोति सुखममृतमम्रदः । तिलप्रदः प्रजामिष्टामायुष्कम-
भयप्रदः ॥ १ ॥ अत्र चैकमेव सुभाषितमभयप्रदानमिति तुष-
मन्त्रे कण्ठिकावदित्येवमादिकुमारगोपदे शास्त्रिसादौ प्रवृत्ति
विधेयमिति तथा मरणार्थमपि पितृपितृद्वानादिषु क्रियासु प्र-
वर्तन्ते यदि वा ममानेन सम्बन्धी व्यापादितस्ननस्य वै-
रनिर्गन्तनार्थं यथवन्दार्थो प्रवर्तन्ते यदि वा मरणनिवृत्त्यर्थ-
मना दुर्गायु ग्याचित्तमजित्वेनायलि विधत्ते यतोऽथर इच पिष्ट-
मयकुक्कुटन तथा मुक्त्यर्थमज्ञानावृतचेतसःपंचाग्निगतपोमुष्टा-
नार्दकेषु प्राग्युपमदकारिषु प्रवर्त्तमानः कर्माददत्ते यदि वा-

जातिमरणायार्थिमाचनय हिंसादिकाः क्रियाः कुर्वन्ते (जाडम-
रणभोग्याण्यपि) पाठान्तरं तत्र भोजनार्थं कृष्यादिकर्मसु प्र-
वर्त्तमाना वसुधाजलज्वलनपवनवनस्पतिद्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रि-
ययापत्त्यर्थं व्याप्रियन्त इति तथा दुःखप्रतिघातमुत्तरीकृत्वा-
त्मपरिचरणार्थमारम्भानासंवेतं । तथा हि व्याधि-
वेदनार्ता लावकपिशितमादिराद्यासंवेतं तथा वनस्प-
तिमूलवत्कृपान्ननिसादिसिद्धशतपाकादितैलायमग्न्यादि-
समारम्भेण पापं कुर्वन्ति स्मृतः कारवैत्यैः कर्धतोऽ-
न्यान् समनुजानत इत्येवमतीतानागतकालयोरपि मनोवा-
क्काययोगः कर्मादानं विदधातीत्यर्थं जनीयं । तथा दुःखप्रति-
घातमेव सुखोत्पत्त्यर्थं कलत्रपुत्रग्रहोपस्काराद्याददत्ते तल्ला-
भपालनार्थं च तासु क्रियासु प्रवर्त्तमानाः पापकर्मासंवे-
वन्त इति । उक्तञ्च ॥ "भ्रातृ प्रतिष्ठाधिगमे प्रयासो दारेषु
पश्चादगृहिणः सुतेषु । कर्त्तुं पुनस्तेषु गुणप्रकर्षं चेष्टा तदुच्चैः
पदलब्धनाय ॥ १ ॥ तदेवंभूतैः क्रियाविशेषैः कर्मोपादाय
नानादिद्वयशेषनिवृत्तिर्विधेयेति एतावन्त एव च क्रियाविशेषा
इति दर्शयितुमाह एतावतीत्यादि एषावन्ती स्वावा-
न्तीति एतौ शब्दौ मागधदेशीभाषाप्रसिध्या एतावन्तः
सर्वेऽप्येतत्तत्पर्यायौ एतावन्त एव सर्वस्मिन् लोके धर्माः
धर्मादितकायावच्छिन्ने नमःखंडे ये पूर्वं प्रतिपादिताः
कर्मसमारम्भाः क्रियाविशेषाः नैतेभ्योऽधिकाः केचन सन्तीत्येवं
परिज्ञातव्या भवन्ति सर्वेषां पूर्वोपादानादिति भावः तथा
ह्यात्मपरमेश्वरिकासुभिकातीतानागतवर्त्तमानकालकारि-
तानुमतिभिरारम्भा क्रियन्ते ते च सर्वेऽपि प्रागुपात्ता यथा
सम्भवमायोज्या इति । एवं सामान्येन जीवास्तित्वं प्रसाध्य त-
नुपमदकारिणाञ्च क्रियाविशेषाणां बन्धहेतुत्वं प्रदर्शयामि
संहारद्वारेण विरतिप्रतिपादयन्नाह जस्सेत्यादौ भगवान् स-
मस्तवस्तुवेदी केवलज्ञानेन साक्षादुपलभ्यैवमाह यस्य मुमु-
क्षुरेते पूर्वोक्ताः कर्मसमारम्भाः क्रियाविशेषाः कर्मणो वा
ज्ञानावबोधार्थाद्यष्टकारस्य समारम्भोऽप्यादानहेतवस्ते च
क्रियाविशेषा एव परि समन्तात् ज्ञाताः परिच्छिन्नाः कर्मबन्ध-
हेतुत्वेन भवन्ति । दुरवधारणे मनुते जगतस्त्रिकालावस्थामि-
ति मुनिः स एव मुनिर्ज्ञपरिहया परिज्ञातकर्मा प्रत्याख्यान-
परिहया च प्रत्याख्यातकर्मबन्धहेतुभूतसमस्तमनोवाक्का-
यव्यापार इत्यनेन च भोक्ष्णभूते ज्ञानक्रिये उपास्ते भवतो न
ह्याभ्यो विना भोक्षो भवति यत उक्तं ज्ञानक्रियाभ्यो भोक्ष
इति । इति शब्द एतावान्यन्यमप्युपाध्विचारः कर्मबन्धहेतुवि-
चारश्च शकलं देशकं न परिसमापित इति प्रदर्शकः यद्विधेत्वे-
तदहं त्वमीमि यत्प्रागुक्तं यच्च वक्ष्ये तत् सर्वं भवदन्तिकेसा-
क्षात्श्रुत्वेति ॥ आचा० ॥ टी० ॥

आत्मास्तित्वे बहुभङ्गाः क्रियावादिनो ऽक्रियावादिनस्ते च
स्वकिरियावादिशब्दे ऽकिरियावादिशब्दे च ॥ आचा० ॥

आत्मास्तित्वं विस्तरेणाचाराङ्गे यथा—

सुये मे आउसं तेण भगवया एव मकल्यायं इहमेगेसि णो सण्णा
भवइ तं जहा पुरच्छिमाओ वा दिसाओ आगओ अहमंसि
दाहिणाओ वा दिसाओ आगओ अहमंसि पवच्छिमाओ
वा दिसाओ आगओ अहमंसि उत्तराओ वा : दिसाओ
आगओ अहमंसि उद्गाओ वा दिसाओ आगओ अह-

मंसि अहे दिसाओ वा आगओ अहमंसि अणयरीओ
वा दिसाओ अणुदिसाओ वा आगओ अहमंसि एवमेगेसि
णो णाणे भवति ॥ आचा० ॥

अस्य संहितादिक्रमेण व्याख्या संहितोच्चारितैव
पदच्छेदस्वरूपं श्रुतं मया आयुष्मन् तेन भगवता एवं
व्याख्यातं इह एकैषां नो संज्ञा भवति एकं तिङन्तं शेषा-
णि सुवर्तानि गतः सपदच्छेदसूत्रानुगमः सांप्रतं
ननुपदार्थः समुज्जयते भगवत् सुवर्मेस्वामी जंबूनामा-
नमिदमाचष्टे यथा श्रुताकार्णितमवगतमवधारितमिति या-
वदनेन स्वमनीषिकाद्युदासी मयेति साक्षात् पुनः
पारंपर्येण आयुष्मन्निति जाल्यादिगुणसंभवेऽपि दीर्घायु-
ष्मत्स्वगुणापादानादीर्घायुरविच्छेदेन शिष्यापदेशप्रदाय-
कां यथा स्यात् इहाचारस्य व्याचिख्यासितत्वादर्थस्य
च तीर्थकृत्यणातत्वादिति सामर्थ्यप्रापितं तेनेति तीर्थकर-
माह यदि वा आमुशता भगवत्पादार्थवर्धनेन विनय
आवेदितो भवति आयसता वा तदंक्ति इत्यनेन गुरुकुल-
वासः कर्तव्य इत्यवेदितं भवति एतच्चाथैव्यं आमुसे-
तेणेतत्पाठांतरमाश्रित्यावगंतव्यमिति भगवतोति भग पे-
भ्यर्थादिपडार्थकः सोऽस्यास्तीति भगवान् तेन एवमि-
ति वक्ष्यमाणविधिना आख्यातमित्यनेन कृतकत्वव्युदासेना-
र्थरूपतया आगमस्य नित्यत्वमाह इहेति श्लेघे प्रवचने
आचारे शस्त्रपरिज्ञायां व्याख्यातमितिसंबंधो यदि वेहेति
संसारणे केपां ज्ञानावरणीयावृतानां प्राणिनां नो संज्ञा भवति ।
संज्ञानं संज्ञा स्मृतिरवबोध इत्यनर्थान्तरं सा नो जायत
इत्यर्थे उक्तं च पदार्थः पदविग्रहस्य तु सामासिकपदाभा-
वादप्रकृतंमनिदानीं चालना । ननु चाकारादिकप्रतिषेधकल-
गुशब्दसंभवे सति किमर्थं नोशब्देन प्रतिषेध इत्यत्र प्रत्यवस्था
सत्यमेवं किं तु प्रेक्षापूर्वकारितया नोशब्दोपादानं । सा चे-
यमन्येन प्रतिषेधेन सर्वेतिषेधः स्याद्यथा न घटोऽघट इ-
ति चोक्तं सर्वात्मना घटनिषेधः स च नेष्यते यतः प्र-
ज्ञापनायां दश संज्ञाः सर्वप्राणिनामभिहितास्तासां सर्वा-
सां प्रतिषेधः प्राप्नोतीति कृत्वा ताश्चेमाः “कइ ण भंते
सरणाओ परणुत्ताओ गोयमा ? दस सरणाओ परणुत्ताओ तं-
जहा आहारसरणा भयसरणा भेदुणसरणा परिगहसरणा
कोहसरणा मणसरणा मायासरणा लोभसरणा ओहसरणा
लोभासरणेत्ति” आसां चाप्रतिषेधे स्पष्टो दोषोऽतो नोश-
ब्देन प्रतिषेधनमकारि यतोऽयं सर्वनिषेधवाची देशनिषेध-
वाची च । तथा हि-नो घट इत्युक्ते यथा घटाभावमात्रं
प्रतीयते तथा प्रकरणादिप्रसक्तस्य विधानं स पुन-
र्विधीयमानप्रतिषेध्यायवो ग्रीवादिप्रतिषेध्यादन्यो वा ।
पटादिः प्रतीयते इति । तथा चोक्तं “प्रतिषेधयति सम-
स्तं प्रसक्तमर्थं च जगति नोशब्दः” स पुनस्तदवबोधो
वा तस्मादर्थान्तरं वा स्यादिति” एवमिहाऽपि न सर्वसंज्ञा-
निषेधोऽपि तु विशिष्टसंज्ञानिषेधो यथात्मादिपदार्थस्वरूपं
गत्यागत्यादिकं ज्ञायते तस्यानिषेध इति ॥ आचा० टी० ॥
इह पुनर्ज्ञानसंज्ञयाधिकारो यत् सूत्रेणैव निषिद्ध इह
एकैषां नो संज्ञानमवबोधो भवतीति प्रतिषिद्धज्ञानविशेषा-
वगमाय प्रमाह सूत्रं तेजहेत्यदि णो णायं भवतीति यावत् त-
द्यथेति प्रतिज्ञातार्थोदाहरणं पुरच्छिन्नाउत्ति प्राकृतशैल्या

मागवदेशीभाषानुवृत्त्या पूर्वस्या दिशोऽभिधायकात् पुर-
च्छिन्नाशब्दात्पंचम्येतात्तसा निर्देशः वाशब्द उत्तरपक्षा-
पेक्षया त्रिकल्पार्थः यथा लोके भोक्तव्यं वा शयितव्यं वेति
एवं पूर्वस्या वा दक्षिणस्या वेति दिशतीति दिक् अति-
सृजति व्यपदिशति द्रव्यं द्रव्यभागं वेत्ति भावः । आचा० टी० ॥
अत्र च सामान्यदिग्रहणेऽपि यस्यां दिशि जीवानामवि-
गमनं गत्यागती स्पष्टे सर्वत्र संभवतस्तथैवहाधिकार इति
तामेव नियुक्तिः साक्षाद्दर्शयति भावदिग्भावनभाविनी
सामान्यादिधिकृतं यतस्तदर्थमन्यादिशश्रान्त्यग्राह आचा० ॥
तत्रह एवमेगेसिणो ग्रायं भव इत्यनेन केपांचिदेव संज्ञानिषे-
धात्केपांचित्तु भवतीत्युक्तं भवति । तत्र सामान्यसंज्ञायां
प्रतिप्राणि सिद्धत्वात्कारणापरिज्ञानस्य चेहाकिंचित्क-
त्वादिशिशृष्टसंज्ञायास्तु केपांचिदेव भावात्तस्याश्च भवांत-
गस्यामनः स्पष्टप्रतिपादनोपयोगित्वात्सामान्यसंज्ञाकारणे
प्रतिपादनमनाहत्य विशिष्टसंज्ञायाः कारणं सूत्रकृद्दर्शयितुमाह ।

(सेज्जं पुण जाणेज्जति सूत्रं यावत् सोहमिति)

इतिनिर्देशो मागधशैल्या प्रथमैकवचनान्तः स इत्यनेन च
यः प्राणिर्निर्देशो ज्ञाता विशिष्टज्ञायोपशमादिमात्स प्रत्यव-
सृज्यते यदीत्यनेनापि यत्प्राग्निर्दिष्टं दिविदिगागमनं तथा
कोहमभूवमतीतजन्मनि देवो नारकास्तिर्यग्योनिरनुष्यो वा
स्त्री पुमानुपुंसको वा मुतो मनुष्यजन्मतः प्रप्लोऽहं प्रेत्य दे-
वदिग्भविष्यामीत्येतत्परामृश्यते जानीयादवगच्छेदमुक्तं
भवतीति न कश्चिदनादौ संसृतौ पर्यटन्नसुमान् दिगागमना-
दिकं जानीयाद्यः पुनर्जानीयात्स एव(सहसम्मइयत्ति) सह-
शब्दः संबंधवाची सदिति प्रशंसायां मतिज्ञानमयमत्र वा-
क्यार्थः । आत्मना सह सदा या सन्मतिर्वर्तते तथा सन्म-
त्या कश्चिज्जानीते सहशब्दविशेषणाच्च संदात्मस्वभावत्वं
मंतरावेदितं भवति न पुनर्यथा वैशेषिकाणां व्यतिरिक्ता
सती समवायवृत्त्यात्मनि समवेति यदि वा (सम्मपत्ति) स्व-
कीयाय मत्या स्वमत्येति । तत्र भिन्नप्रत्यभ्यादिकं स्वकायं
दृष्टमतः सहशब्दविशेषणं सहशब्दश्चासमस्तइति सत्यपि
चात्मनः सदा मतिसन्निधाने प्रबलज्ञानावरणावृतत्वाच्च सदा
विशिष्टोऽवबोधइति सा पुनः सन्मतिः स्वमतिर्वा अव-
धिमनःपर्यायकेवलज्ञानजातिस्मरणभेदाच्चतुर्विधा ज्ञेया ।
तत्रावधिमनःपर्यायकेवलानां स्वरूपमन्यत्र विस्तरणोक्तं
जातिस्मरणं त्वामिनिवोधिकविशेषस्तदेवं चतुर्विधया म-
त्यात्मनः कश्चिद्विशिष्टदिग्गत्यागती जानाति कश्चित्स्वपर-
स्तीर्थकृतस्वैकृतस्तस्यैव परमायतः परशब्दवाच्यत्वात्प-
रत्वं तस्य तेन वा व्याकरणमुपदेशस्तेन जीवांस्तद्देशांश्च
पृथिव्यादींश्च गत्यागती च जानाति अपरः पुनरन्येष्वेयां
तीर्थकृत्यतिरिक्तानामतिशयज्ञानानिनामात्मिकं श्रुत्वा जाना-
तीति यच्च जानाति तत् सूत्रावयवेन दर्शयति तद्यथा पूर्व-
स्या दिश आगतोहमस्येवं दक्षिणस्याः पश्चिमायाः उत्तरस्या
ऊर्ध्वदिशोऽधोऽन्यतरस्या दिशोऽनुदिशो वाऽऽगतोहमस्मी-
त्येवमेकेषां विशिष्टज्ञायोपशमादिमतां तीर्थकरान्यातिशयज्ञा-
निवोधितानां च ज्ञानं भवति । तथा प्रतिविशिष्टदिगागमनपरी
ज्ञानानन्तरमेषामेतद्विज्ञानं भवति यथास्ति मेऽहं शरीरक-
स्याधिष्ठाता हान्दर्शनोपयोगलक्षणं उत्पादको अर्धांतरसं-
क्रांतिभावः सर्वगतो भोक्ता मूर्तिरहितो घिनाशी शरीरमा-

ब्रह्मापीत्यादिगुणवानात्मैति स च द्रव्यकपाययोगोपयोग-
ज्ञानदर्शनचरित्रवीजात्मभेदादृष्ट्या तत्रोपयोगात्मना बाहु-
ल्येनेहाधिकारः शोभास्तु तदंशतयोपयुज्यन्त इति । तथा
कस्ति चात्मा योऽमुष्या दिशोऽनुदिशश्च सकाशादनुसञ्चर-
ति गतिप्रायोग्यकर्मापादानादनु पश्चात् संचरत्यनुसञ्चरति
पाठान्तरं (बाणुपंसरइत्ति) दिग्विदिशां गमनं भावदिगागमनं
वा स्मरन्तीत्यर्थः । संप्रति सूत्रावयवेन पूर्वसूत्रोक्तमेवार्थमु-
पसंहरति सर्वस्या दिशः सर्वस्याश्चानुदिशो य आगतोऽनुस-
ञ्चरति भ्रानुसंस्मरतीति वा सोहमित्यात्मोत्प्लेखोऽहंप्रत्ययग्राह्य-
त्वादात्मन अनेन पूर्वोऽर्थः प्रज्ञापकदिशः सर्वेष्टहीता भाव-
दिशश्चेति ।

भ्रमुमेवार्थं निर्युक्तिरुद्देशयितुमना गायत्रितयमाह—

जाणइयंमि तीए अजेसिं वावि अंतिए सोच्चा ।

जाणगजणपणविओ जीवं तह जीवकायए ॥ ६४ ॥

एत्थ य सहसम्मइया य जं पयं तत्थ जाणना होइ ॥

उवहीमणपज्जवनाणकेत्थेलेजाइसरणे य ॥ ६५ ॥

परवच्चागरणं पुण जिणवागरणं जिणा परं नत्थि ।

अणोसिं सोवत्ति य जेणेहिं सव्वो परो अणो ६६ आचा ॥

जाणत्यादि पत्थयेत्यादि परेत्यादि काश्चिदनादिसंस्तौ

पर्यटन्नपद्यादिकया चतुर्विधया स्वकीयया मत्या जाना-

ति भ्रानुपूर्वाभ्यायप्रकटनार्थं पश्चादुपात्तमप्यन्येषामि-

त्येतत्पदं तावदाचष्टे अन्येषां वातिशयज्ञानिनामंति के श्रु-

त्वा जानाति तथा (जाणगजणपणविओ) इत्यनेन परव्या-

करणमुपात्तन्तेनायमर्थो ज्ञापकस्तीर्थकृत् तत्प्रज्ञापितश्च

जानाति तत्स्वत एव दर्शयति सामान्यतो जीवमित्य-

नेन चाधिकृतोद्देशकस्याधिकारमाहेति अत्र च (सहस-

इएत्ति) सूत्रे यत् पदं तत्र (जाणणत्ति) ज्ञानमुपात्तं भवति

मन ज्ञाने मननं मतिरिति कृत्वा तच्च किंभूतमिति दर्शयत्य-

वधिमनःपर्यायकेवलजानिस्मरणरूपमिति । तत्रावधिज्ञानी

संख्येयानसंख्येयान्वा भवत् जानातीत्येवं मनःपर्यायज्ञानो-

ऽपि । केवलो तु नियमतोऽनन्तात् जातिस्मरणं सुनियमतः

संख्येयानिति शेषं स्पष्टमत्र च सहस्रभ्रम्यादिपरिज्ञाने

सुखप्रतिपत्त्यर्थे श्रयो दृष्टार्थः । प्रदर्शयते । तथा—वसंतपु-

रं नगरं जितराष्ट्रं राजा धारणीं महादेवीं तयोर्द्धर्मरूप-

भिधानः सुतः । स च राजान्यदा तापसत्वेन प्रव्रजि-

तुमिच्छुर्द्धर्मरुचिं राज्ये स्थापयितुमुद्यतस्तेन च जननी पृष्ठा

किमिति तातो राज्यधिर्यं त्यजति तयोक्तं किमनया चपलया

नारकादि सकलदुःखहेतुभूतया स्वर्गापवर्गमार्गांगिलयाऽवद्य-

मवाधिन्या परमार्थत इह लोकेऽप्यभिमानमात्रफलयेत्यतो

विहायैनां सकलसुखसाधनं धर्मं कर्तुमुद्यतो धर्मरुचिस्तथा

कथयौक्तवान्यद्येवं किमहं तातस्यानिष्टो येनैवेभूतां सकल-

दोषाश्रयणीं मायं नियोजयति सकलकल्याणहेतोर्द्धर्मांश-

व्यापयतीत्यभिधाय पित्रानुज्ञानस्तेन सह तापसाधममगा-

त्तत्र च सकलास्तापसक्रिया यथोक्ताः पालयन्नास्ते । अन्य-

दामावास्यायाः पूर्वाङ्गे केनचित्तापसेनोक्तं यथा सो तापसाः

श्वोऽनाकुर्वन्ति ताऽनोद्येयं समित्कुसुमकुशकंदफलमूलाद्याह-

रणं कुरुतेतच्चाकथयं धर्मरुचिना जनकः पृष्टस्तात । केयमना-

कुट्टिरिति तेनोक्तं पुत्र । कन्दफलादीनामच्छेदनं तदमाया-

स्यादिकं विशिष्टे पर्यवश्यं वक्तव्यं, सावत्याच्छेदनादि-

क्रियायाः । श्रुत्वा चैतदसावचित्तयथादि सर्वदाताकुडिः
स्याच्छोभनं भवेदेवमध्यवसायिनस्तस्यामावास्यायां तपो-

वनासन्नपथेन गच्छतां साधूनां दर्शनमभूत्तं च तेनाभिहिताः

क्रियामभवतामुनाकुट्टिर्न सञ्जाता येनाटवीं प्रस्थितास्तेरन्य-

मिहितं यथाऽस्माकं यावज्जीवमनाकुट्टिरित्यभिधायतित्रा-

न्ताः साधवस्तस्य च तदाकर्ण्येहापोहविमर्शनाज्जातिस्मर-

णमुत्पन्नं यथाहं जन्मतरे प्रवृत्त्यां कृत्वा देवलोक्तसुखम-

नुभूयेहागत इत्येवं तेन विशिष्टदिगागमनं स्वमत्या जाति-

स्मरणरूपया विज्ञातं प्रत्येकबुद्धश्च जातः एवमन्येऽपि बल-

चरित्रश्रेयांसप्रभृतयोऽत्र योज्या इति। परव्याकरणं विदमुदा-

हरणं गौतमस्वामिना भगवान्वर्द्धमानस्वामी पृष्ठो भगवन्कि-

मिति मे केवलज्ञानं नोत्पद्यते भगवता व्याकृतं भो गौतम !

भवतोऽतीव ममोपरि स्नेहोऽस्ति तद्वशात्तेनोक्तं भगवन्नेवमेवं

किमितिः पुनरुक्तो मम भगवदुपरि स्नेहस्ततो भगवता त-

स्य बहुषु भवान्तरेषु पूर्वसंबन्धः समावेदितः (चिपस्चिद्वोसि

मे गोयमेत्येवमादि) तच्च तीर्थकृद्वाचकरणमाकर्ण्य गौतम-

स्वामिना विशिष्टदिगागमनादि विज्ञानमभूदिति। अन्यश्रवणो

विदमुदाहरणं मडिहस्वामिना पर्याणं राधपुत्राणामुदाहार्थ-

मागतानामवधिज्ञानेन तत्प्रतिबोधनार्थं यथा जन्मान्तरे सहि-

तैरेव प्रवृत्त्या कृता यथा च तत्फलं देवलोके जयन्ताभि-

धानविभक्तोऽनुभूतं तथाख्यातं तच्चाख्यातं तच्चाकर्ण्य ते ल-

घुकर्मत्वात्प्रतिबुद्धाविशिष्टदिगागमनविज्ञानश्च सञ्जातं उक्त-

श्च“किं च तयं पम्हट्टं च तथा भोजयंतपवरंमि । वुच्छा सम-

यत्तिविट्ठं देवा ते संसहर जाति”। इति गायत्रयतत्पर्यार्थः ॥

आचा ॥ टी ० ॥

(१४) अन्यत्वाविद्वारत्रयव्याचिख्यासयाह—

अणत्तममुत्तं णिवत्तं चैव भन्नए समयं ।

कारणमविभागाइहेइहिं इमाहिं गाहाहिं ॥ २६२ ॥

व्या०—अन्यत्वं देहात् अमूर्तत्वं स्वरूपेण नित्यत्वं चैव परिष्णामि-

नित्यत्वं भययते । समकं एकैकेन हेतुना त्रितयमपि युगपदि-

ति एककालमभ्ययते । कारणाविभागादेवैवेत्यमाणलक्ष-

णोर्हेतुभिः इमाभिस्तिष्ठमिर्नियुक्तिगाथाभिरवेति गाथार्थः ॥

कारणविभागाकारणविणासबंधस्त पद्या भावा ।

विरुद्धस्य य अन्धस्तपाउच्चाया विणासा य ॥ २६३ ॥

व्या०—कारणविभागकारणं विनाशबंधस्य प्रत्ययाभावादित्य-

भावशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते कारणविभागाभावात् खलु

जीवस्य पटादेरिय तत्त्वादिकारणविभागोऽस्ति कारणभा-

वादेव । एवं कारणविनाशाभावेऽपि योज्यं । तथाबंधस्य ज्ञाना-

वरणादिपुद्गलयोगलक्षणस्य प्रत्ययाभावात् हेतुत्वानुपपत्तः

बंधस्येति वध्यमानव्यतिरिक्तबंधज्ञापनार्थं असमासः ।

व्यतिरेकी चायमन्यव्यतिरेककार्वंधमाधकाधिति दर्शनार्थ-

मिति तथा विमृद्धस्य चार्थस्य पटादिनाशे भस्मादेरिव अप्रा-

दुर्भावावविनाशाच्च अप्रादुर्भावेऽनुपपत्तो सत्यामविनाशाच्च हे-

तोर्जावस्य नित्यत्वं नित्यत्वादामूर्तत्वं अमूर्तत्वाच्च देहाद-

न्यत्वमिति प्रतिपर्यानुगम्यतो व्यत्ययेन साध्यनिर्दिष्टाः। वद्य-

ति च नियुक्तिकारः । “जीवस्तसिद्धयेवं णिच्चासंमुत्तमण-

त्तमिति” गाथासमासार्थः । व्यासार्थस्तु भाष्यादवसेयः ।

तत्रान्युत्पत्तिवनेयासंमोहनिमित्तं यथोपपन्नासं तावद्द्वाराणि

व्याख्याय पश्चात्नियुक्तिकाराभिप्रायेणमीलयिष्यतीत्यत आह

अनन्तिदारमहुणा अनो देहागिहाउ पुरिसोव ।

तजीवितस्सरिरे य मययायथं इमं भणियं २६४ ॥

व्या० अन्यो देहादिति द्वारमधुना तदेतद्व्याख्यायते अन्यो देहाज्जीव इति गम्यते गृहादिगतपुरुषवदिति दृष्टान्तस्तद्भावेऽपि तत्र नित्यमनोऽभावादिति हेतुरभ्युहः न चासिद्धोऽयं मृतदेहे अदर्शनात् प्रयोगफलमाह तज्जीवतच्छरीरवादमित-
विधातार्थमिदं प्रयोगरूपं भणितमिति गाथार्थः ॥ दश० अ० ४ ॥
प्रयोगान्तरमाह—

देहिंदियाइरिचो आया खलु तदुवल्लदअत्थाणं ।

तव्विगमेवि सरणओ गेहगवक्खेहिं पुरिसोव ॥ २६५ ॥

व्या० खलुशब्दे विशेषणार्थत्वात् कथंचिदेहिंदियातिरिक्त-
आत्मेतिप्रतिज्ञायाः । तदुपलब्धार्थानामिति सम्भवतः पराम-
र्शत्वात् इंदियोपलब्धार्थानाम् तद्विगमेऽर्थाद्विगमे-
ऽपि स्मरणमिति हेतुर्वर्धः स्मरति चांधविधिरादयः पूर्वानु-
भूतं रूपादिति मेहगवात्तैः पुरुषवदिति दृष्टान्तः प्रयोगस्तु क-
थंचिदेहिंदियातिरिक्त आत्मा तद्विगमेऽपि तदुपलब्धार्थानुस्म-
रणात् पंचघातायनोपलब्धार्थानुस्मर्तृदेवदत्तवदिति गा-
थार्थः ॥ दश० अ० ४ ॥

इंदियोपलब्धिं मत्वा शंकापोहयाह—

न उण इंदियाइ उवल्लिंमंति विगएषु विसयसंभरणा ।

जह गेहगवक्खेहिं जो अणुसरिया स उवल्लदा ॥ २६६ ॥

व्या० न पुनरिंदियाययवोपलब्धिंमंति द्रष्टृणि कुत इत्याह
विगतेष्विंदियेषु विषयस्मरणात् तद्गृहीतरूपाद्यनुस्मृतेरंध-
विधिरादीनामिति । निदर्शनामाह यथा गेहगवात्तैः करणभूते-
ईष्टानर्थाननुस्मरन् योऽनुस्मर्ता स उपलब्धा न तु गवाक्षा एव-
मत्रापात गाथार्थः ॥ दश० अ० ४ ॥

उक्तमेकेन प्रकारेणान्यत्वद्वारमधुना अमूर्त्तद्वारावसर इत्याह
भाष्यकारः ।

संपयममुत्तदारं अइदित्ता अण्येयभेयत्ता ।

रूवाइरिहओ वा अणाइपरिणामभावाओ ॥ २६७ ॥

व्या० संप्रतममूर्त्तद्वारं तद्व्याख्यायते अमूर्त्तां जीवः अर्ता-
द्रित्यत्वाद् द्रव्यद्रियाग्राह्यत्वात् अच्छेद्याभेद्यत्वात् खड्ग-
शूलदिना, रूपादिचिरहितश्च अरूपत्वादित्यर्थः तथा अनादि-
परिणामभावादिति स्वभावतोऽनाद्यमूर्त्तपरिणामत्वादिति
गाथार्थः ॥ दश० अ० ४ ॥

छउमत्तायुवुल्लेभा तहेव सव्वनुवयणओ चेव ।

लोयाइपसिद्धोओ जीवो मुत्तोचि नायव्वो ॥ २६८ ॥

व्या० छदमस्यानुपलंभात् । अवधिज्ञाननिप्रभृतिभिरपि
साक्षाद्गृह्यमाणत्वात् तथैव सर्वज्ञघचनार्थैव सत्य-
वकुर्वीतरागवचनादित्यर्थः लोकादिप्रसिद्धेः लोकादावमूर्त्त-
त्वेन प्रसिद्धत्वात् ॥ आदिशब्दाद्विदुस्मयपरिणामः । अमूर्त्तो
जीव इति ज्ञातव्यः सर्वत्रैवेयं प्रतिज्ञेति गाथार्थः । उक्तममूर्त्त-
द्वारम् ॥ दश० अ० ४ ॥

तस्य चानादिकर्मसंयद्धस्य कदाचिदपि सांसारि-
कस्यात्मनः स्वरूपेऽनवस्थानात् सत्यम्यमूर्त्तत्वे मूर्त्तं क-
मेणा संवेद्यो न विरुध्यते । कर्मसंवेद्याच्च सूक्ष्मवादेरेकाद्रि-
यद्वित्रचतुःपेक्षं त्रयपर्यायपर्यायसमायवस्था बहुविधाः
प्रादुर्भवन्ति ॥ सूत्र० अ० १ ॥

इदानीं नित्यत्वद्वारावसरस्तथा चाह भाष्यकारः—

णिञ्चोत्ति दारमहुणा णिञ्चो अविणासिसासओ जीवो ।

भावत्ते सइजम्मा भायाओ न हं व विन्नेओ ॥ २६९ ॥

व्या० नित्य इति नित्यद्वारमधुना अवसरप्राप्तं तद्व्या-
ख्ययासुराह—“नित्यो जीव इति एतावत्तुच्यमाने परैर-
पि संतानस्य नित्यत्वाभ्युपगमात्सिद्धं साध्यते । तन्नि-
राकरणायाह—अविनाशी क्षणपक्ष्णायपि न निरन्वयनाश-
धर्मा । एवमपि परमितकालावस्थार्था कैश्चिद्विष्यते “कप्प-
ट्टापुट्ठवीमिक्खुवेति” वचनात्तदपोहायाशास्वत इति सर्व-
कालावस्थार्था कुत इत्याह—भावत्वे सति वस्तुत्वे सतीत्यर्थः
जन्माभावात् अनुत्पत्तेर्नभोवदाकाशावद्विशेषः भावत्वे सतीति-
विशेषणः । खरविपाणादिव्यवच्छेदार्थमिति गाथार्थः ।
हेतुविराण्याह—

संसारओ आलोयणाओ तह पच्चभिन्नभावाओ ।

खणभंगविषयाहं भणियं तेलोक्कंसीहिं ॥ २७० ॥

व्या० संसारमिति संसरणं संसारस्तस्मात्स एव नारकः
स एव तिर्यगादिति नित्यः । आलोचनादिति आलोचनं
करोम्यहं कृतवानहं करिष्येऽहमित्यादिरूपं त्रिकालविषयमिति
नित्यः तथा प्रत्यभिज्ञाभावात् स एव इति प्रत्यभिज्ञाप्र-
त्यय आविद्वदंगनादिसिद्धस्तदभेदग्राहीति नित्य इति ।
उक्ताभिधानफलमाह क्षणभंगविधातार्थं निरन्वयक्षणक-
वस्तुत्वादिविधातार्थं भणितं त्रैलोक्यदर्शिभिस्तीर्थकरैरेत-
दनंतरोदितं न पुनरेव एव परमाथे इति गाथार्थः ॥ दश० अ० ४ ॥
एतदेव दर्शयति—

लोगे वेए समये, निञ्चो जीवो विभासओ अहं ।

इहरा संसारोऽि सर्वपि न जुज्जए तस्स ॥ २७१ ॥

व्या० लोके । नैनं क्षिन्दति शस्त्राणीत्यादिवचनप्रामा-
ण्यात् वेदेषु स एव अक्षयोऽज इत्यादिभूतिप्रामाण्यात्
समये न प्रकृतिर्न विकृतिः पुरुष इति घचनप्रामाण्यात्
किमित्याह नित्यो जीवः अप्रच्युतानुत्पन्नस्थिरैक-
स्वभावः एकांतनित्य एव न चैतन्न्यायमेकस्वभावतया
संसारवादव्यवहारोच्छेदप्रसंगादिति वक्ष्यत्यत आह—वि-
भाषयाम्माकं विकल्पेनैव भजन्त्या स्यान्नित्य इत्यादिरूपया
द्रव्यार्थोद्देशाश्रित्यः पर्यायार्थोद्देशादित्यर्थः । इतरथा
यद्येवं नाभ्युपगम्यते ततः संसारादि संसारालोचनादि सर्वमेव
न युज्यते तस्यात्मनः स्वभावांतरानापस्या एकस्वभावतया
वार्तमानिकभावातिरेकेण भवार्तरानापत्तेरेवममूर्त्तत्वाव्य-
वहार्योरपि विभाषा वेदितव्या अन्यथा व्यवहाराभाषप्र-
संगात् एकांतमूर्त्तस्यैकांतवेहभिशय्य घातितायसंभ-
वादित्यत्र बहु वक्तव्यं तत् नोच्यते अक्षरगमनिकामात्रत्वा-
त्प्राग्भस्येति गाथार्थः ॥ दश० अ० ४ ॥
एवमन्यत्वाद्विद्वारात्रयं व्याख्यायामिदं कृतमित्युक्तिगाथां व्या-
ख्ययासुराह—

कारण अविभागाओ कारणअविणासओ य जीवस्स ।

निचनं विन्नेओ आगासपडणुमाणाओ ॥ २७२ ॥

व्या० कारणविभागायात्तद्विद्वत्त्वादेरिव कारणाविभागाभा-
वादित्यर्थः । कारणविनाशतद्वय कारणविनाशश्च कारणा-
नामेयाभावात् किमित्याह जीवस्यात्मनो नित्यत्वं विश्लेष्यं

कुत इत्याह आकाशपटानुमानाद्वातानुमानशब्दो दृष्टांतवचनः ।
आकाशपटदृष्टांतः । तत्रैवं प्रयोगानित्य आत्मा स्वाका-
रणविभागाभावादाकाशावत् तथा कारणविनाशाभावादा-
काशावदेव यस्त्वनित्यस्तस्य कारणविभागभावः कारण-
विनाशाभावो वा यथा पटस्येति व्यतिरेकः । पटाद्धि तंतवो
विभज्यते विनश्यन्ति चेति नित्यत्वसिद्धिर्नित्यत्वाभूतः
अमूर्तत्वाद्देहादन्य इति गाथार्थः ॥

निर्युक्तिगाथायां कारणविभागाभावात् कारणविनाशा-
भावाच्चेति द्वारद्वयम् ॥ दश० अ० ४ ॥

तस्य चैकान्तेन क्षणिकत्वे ध्यानाध्ययनश्रमप्रत्यभिज्ञाना-
द्यभावः एकांतनित्यत्वे च नारकतिर्यङ्मनुष्यामरगतिपरि-
रिणामाभावः स्यात्तस्मात्स्यादनित्यः स्यान्नित्य आत्मे-
त्वमतिप्रसंगेन ॥ सूत्र० ॥ अ० १ ॥

दवादिपुं हि निजो, एगंतेगेव जेसि अप्पाउ ।

होइ अभावो तेसि, सुहृदुहंससारमोक्खाणं ॥ ५९ ॥

व्या० द्रव्यादिभिर्द्रव्यक्षेत्रकालभावनारकत्वविशिष्टक्षेत्रवयो-
ऽवस्थितत्वाऽप्रसन्नत्वादिभिर्नित्योऽविचलितस्वभावः ए-
कांतित्वे सर्वधैव येषां वादिनामात्मा जीवः तुशब्दादन्यच्च
वस्तु भवति संजायते, अभावोऽसंभवस्तेषां वादिनां के-
षां सुखदुःखसंसारमोक्षाणां । तत्राह्वादानुभवरूपं सुखं, ता-
पानुभवरूपं दुःखं, तिर्यङ्मनारकाक्रमरभवसंस्पर्शरू-
पः संसारः, अष्टप्रकारकर्मबंधावियोगो मोक्षः । तत्र कथं पुन-
स्तेषां वादिनां सुखाद्यभावः आत्मनोऽप्रच्युतानुत्पन्नस्थि-
रैकस्वभावत्वादित्यथाचापीरुणतेः सदैव नारकत्वादिभावा-
दपरित्यक्तप्रसन्नत्वे पूर्वरूपस्य च प्रसन्नत्वेनाभवनादेवं शो-
षेष्पवि भावनीयमिति गाथार्थः ।

ततश्चैव—

सुहृदुक्त्वसंपाओगं, न विज्झं निचवायपक्खेमि ।

एगंतच्छेअंमि अ, सुहृदुक्त्वविगप्पणमजुत्तं ॥ ६० ॥

व्या० सुखदुःखसंप्रयोगः सम्यक्संगतो वा प्रयोगः संप्र-
योगः अकल्पित इत्यर्थः । न विद्यते नास्ति न घटत इत्यर्थः
क नित्यत्वादपक्षे नित्यत्वादाभ्युपगमे संप्रयोगो न विद्यते
कल्पितस्तु भवत्येव यथाह नित्यत्वादिनः । प्रकृत्युपधानतः
पुरुषस्य सुखदुःखे स्तः । स्फटिके रक्ततादिवद् बुद्धिप्रतिवि-
द्यान्वय इति कल्पितत्वे चास्य आत्मनस्तत्त्वत एव तथा प-
रित्यागितरेण सुखाद्यभावादुपपन्नसिद्धावप्यधोपल रक्त-
तादिवत्तदभ्युपगमे चाभ्युपगममृत्तिः । बुद्धिप्रतिविषयपक्षेऽप्य-
विचलितस्यात्मनः सदैवैकस्वभावत्वात् । सदैवैकरूपप्र-
तिविधापत्तेः । स्वभाव भेदाभ्युपगमे चानित्यत्वप्रसंग इति ।
मा भूदनित्यैकांतग्रह इत्यत आह एकांतेन सर्वथा उत्पादव्ये
न छेदा विनाशः एकांतोच्छेदः । निरन्वयो नाश इत्यर्थः । अ-
स्मिंश्च किं सुखदुःखयोर्विकल्पनं सुखदुःखविकल्पनमयुक्त-
घटनात्मकम् । अयमत्र भावार्थः । एकांतोच्छेदेऽपि सुखाद्यनु-
भवितुस्तत्तुण एव सर्वथाच्छेदाद्देहनुकत्वात्तदुत्तरक्षणस्यां-
त्पत्तिरपि न युज्यते । कुतः पुनस्तद्विकल्पनमिति गाथार्थः ।
दश० अ० १ ॥

नन्वेव त्रितयस्याप्येकत्वे कर्ता कर्म करणं चेति को विभागः
को भेदो भगवते अत्रोत्तरं पर्यायान्तरविशेषणं तस्माददोषः ।
इदमुक्तं भवति एक एव कर्ता आत्मा व्यतिरेकैः कथ-

चिह्नेदाभिन्नैः कर्मकरणादिपर्यायान्तरैर्विशिष्यते इति
नोक्तदोष इति । पूर्व-भावितमपीदं पुनरपि स्मारयन्नाह—
एकैपि संवकारणपरिणामाणन्नभावा नेह ।

नायाणाणन्नो जह विज्ञेयाइ परिणामं ॥

व्या० एकमपि घटादिकं वस्तु सर्वकारकपरिणामलक्षणम-
न्यान्यभावतामन्यान्यरूपतामेति । यथा ज्ञाता जीवो ज्ञाना-
नन्यः सन्विज्ञेयादिपरिणाममेति स एव हि स्वज्ञाने उपयु-
ज्यमानः कर्ता करणभूतमनन्यत्वात् एव च करणं स्वयं
संवेद्यमानस्तु स एव विज्ञेय इति सविस्तरेण प्रागुक्तमिति ।
विशे० ॥ इदानीं देहव्यापित्वद्वारावसर इत्याह भाष्यकारः—
वाचितदारमहुणा देहव्यापिभोगि उराहं च ।

जीवो न उ सव्वगओ देहेल्लिगोवल्लभाओ ॥ २८० ॥

व्या० व्यापीति द्वारमधुना तदेतद्वाख्यायते । देहव्यापी
शरीरमात्रं व्याप्तुं शीलमस्येति तथा मतः इष्टः प्रवचनज्ञैर्जी-
वो न तु सर्वग इति योगः तुशब्दस्यावधारणार्थत्वाच्च चारावा
दिमात्रः कुत इत्याह—देहे लिगोपलभात् शरीर एव सुखा-
दि तद्विगोपलब्धेः अन्योप्यवत् उष्णत्वं हृन्निर्लिङ्गं नान्य-
त्राग्नेनैव त्वनन्नाविति गाथा प्रयोगार्थः प्रयोगस्तु शरीरनित्यत
देशात्मा परिमितदेशे लिगोपलब्धेरन्योप्यवदिति गाथार्थः ।
व्याख्याताप्रथमा मूलद्वारगाथा ॥ दश० अ० ४ ॥

स्त्रकृताङ्गेऽप्यात्मानमधिकृत्य—स च न सर्वव्यापी तद्गुण-
स्य सर्वत्रातुपलभ्यमानत्वात् घटवत् । नापि इयामाकतंडुल-
मात्रोऽगुष्टुपर्वमात्रो वा तावन्मात्रस्योपातशरीराव्यापित्वात्
त्वकर्पयतशरीरव्यापित्वात् त्वचोपलभ्यमानगुणात्वात् । त-
स्मात्स्थितमिदं गुणात्तशरीरत्वकर्पयतशरीराव्याप्यात्मेति ॥
॥ सूत्र० अ० १ ॥

(तथा च स्याद्वादमज्ज्यार्थम्) अथ ते वादिनः काव्यप्रमाण-
त्वमात्मनः स्वयं संवेद्यमात्मन्यपलब्ध तादृशकुशाखस्य-
कंचिनष्टसदृश्यस्तस्य विभुत्वं मन्यते ।

अतस्तत्रोपालभमाह—

यत्रैव यो दृष्टगुणः स तत्र कुंभादिवादिन्यतिपक्षमेतत् ।

तथापि देहाद्गहिरात्मतत्त्वमतत्त्वादोपहताः पठन्ति ॥ ९ ॥

व्या० यत्रैव देशे यः पदार्थो दृष्टगुणो दृष्टः प्रत्यक्षादिप्रमा-
णतोऽनुभूता गुणा धर्मा यस्य स तथा स पदार्थस्तत्रैव वि-
चक्षितदेश एवोपपद्यत इति क्रियाध्याहारो गम्यः पूर्वसर्व-
कारकस्यावधारणार्थस्यात्राप्यभिसंबंधात्तव नान्यत्रेत्यन्यो-
गव्यवच्छेदः अनुमेवार्थे दृष्टान्ते दृश्यति—कुंभादिद्वदिति
घटादिवत् यथा कुंभादेशेयत्रैव देशे रूपादयो गुणा उपलभ्यन्ते
तत्रैव तस्यास्तित्वं प्रतीयते नान्यत्र एवमात्मनोऽपि गु-
णाश्चेतन्यादयो देह एव दृश्यते न च हि तस्मात्तत्प्रमाण-
पचायमिति यद्यपि पुष्पादीनामवस्थानदेशादन्यत्रापि
गंधादिगुण उपलभ्यन्ते तथापि तेन न व्यभिचारस्तदा-
श्रया हि गंधादिपुद्गलास्तेषां च वैसंस्कियां प्रायोगिक्या
वा गत्या गतिमत्त्वेन गंधः तदुपलभकप्रज्ञादिदेशो
यावदागमनोपपत्तिरिति अत एवाह—निष्प्रतिपक्षमेतदिति
एतन्निष्प्रतिपक्षं वाद्यकरहितं न हिदृष्टेऽनुपपन्नं नामेति न्या-
यात् । ननु मंत्रादिना भिन्नदेशस्थानामप्याकर्षणोच्चाटना-
दिको गुणो योजनशतादेः परतोऽपि दृश्यत इत्यस्ति

वाधकमिति चेन्मैव वाच्यः स हि न खलु मंत्रादीनां गुणः किं तु तदधिष्ठातृदेवतानां तासां चाकर्षणीयोच्चाटनीयादिदेशगमने कौतरुकोऽयमुपालम्भः न जानु गुणो गुणितमातरिच्य वर्तत इति । अथोत्तरादौ व्याख्यायते तथापीत्यादि । तथापि एवं निष्कर्षं व्यवस्थितेऽपि तत्त्वेऽतस्त्ववादीपहता अनाचार इत्यत्रेव नम्रः कुस्तार्थत्वात् कृत्स्नितस्त्ववादेन तदभिमतानामासपुरुषविशेषप्रणीतेन तदभासप्रत्यक्षेणोपपहता व्यमेहिता देहाद् बहिःशरीरव्यतिरिक्तेऽपि देशे आत्मतत्त्वमात्मस्वरूपं पठति अन्धश्रुतया प्रणयते इत्यश्वरार्थः । भावार्थस्त्वयं आत्मा सर्वगतो न भवति सर्वत्र तद्गुणानुपलब्धेः यो यः सर्वत्रानुपलभ्यमानगुणः स सर्वगतो न भवति यथा घटस्तथा चायं तस्मात्तथा व्यतिरेके व्योमादि नचायमसिद्धो हेतुः कायव्यतिरिक्तदेशे तद्गुणानां बुद्ध्यादीनां वादिना प्रतिवादिना वाऽन्यश्रुपगमात् तथा च अहधीधरः सर्वगतत्वेऽप्यात्मनो देहप्रदेशे बाह्यत्वं नान्यत्र शरीरस्थोपभोगायतनत्वात् अन्धश्रुतय वैयर्थ्यादिति अथास्त्यहृष्टमात्मनो विशेषगुणस्तच्च सत्त्वोत्पत्तिमतां निमित्तं सर्वव्यापकं च कथमितरथा हीनांतरादिष्वपि प्रतिनियतदेशादिपुरुषोपभोग्यानि कनकरत्नचन्द्रांगनादीनि तेनोत्पाद्यते गुणश्च गुणिनं विहाय न वर्ततेऽतोऽनुमीयते सर्वगत आत्मेति नैवं अहृष्टस्य सर्वगतत्वसाधनं प्रमाणाभावात् अथास्त्येव प्रमाणं घटैरुपलब्धत्वं वायोस्तिर्यक्पतनं चाहृष्टकस्तिर्यग्मिति चेन्न तयोस्तस्त्वभावत्वादेव तत्सिद्धेः दहनस्य दाहशक्तिवत् साप्यहृष्टकारिता चेत्तर्हि जगत्त्रयवैचित्र्यासृष्टेऽपि सैव सूत्रधारपतांकिर्माध्वरकरुणया तत्रायमसिद्धः हेतुः नचनैकात्मिकः साध्यसाधनयोर्व्याप्तिग्रहणेन व्यभिचारभावात् नापि विरुद्धोऽत्यंतं विपक्षव्यावृत्तत्वात् आत्मगुणाश्च बुद्ध्यादयः शरीर पदोपलभ्यन्ते ततो गुणिनापि तत्रैव भाग्यमिति सिद्धः कायप्रमाण आत्मा । अन्यच्च त्वयामनां बहुत्वमिष्यते "नानात्मानो व्यवस्थात" इति वचनात् ते च व्यापकास्तेषां प्रदीपप्रभामण्डलानामिव परस्परानुवेधेन तदाश्रितशुभाशुभकर्मणामपि परस्परं सङ्करः स्यात् तथा चैकस्य शुभकर्मणाऽप्यः सुखी भवेत् इतरस्याशुभकर्मणाऽप्यो दुःखीत्यसमंजसं समापद्येत अन्यैकैकस्यात्मनः संपात्तशुभकर्मविपाकेन सुखित्वं परोपार्जितशुभकर्मविपाकसंवेधेन च दुःखित्वमिति गुणपत्त सुखदुःखसंवेधेन प्रसंगः अथ स्वावष्टम्भयोगायतनमाश्रित्यैव शुभाशुभयोर्भोग इति चेत्तर्हि स्त्रोपाजितमप्यहृष्टं कथं भोगायतनाद् बहिर्निर्गम्य चंद्रैरुध्वजलनादिकं करोतीति चिन्त्यमेतत् । आत्मनो च संगतत्वे एकैकस्य सृष्टिकर्तृत्वप्रसंगः सर्वगतत्वेनैव हनंतरानुप्रवेशस्य संभावनीयत्वात् ईदृशस्य वा तदेतदाऽनुप्रवेशे नस्यापि अकृतत्वापत्तिर्न हि क्षीरनीरयोरन्योन्यसंबंधे एकतरस्य पानादिक्रियाऽप्यतस्त्व न भवतीति युक्तं वक्तुं किंचात्मनः सर्वगतत्वे नरनारकादिपर्यायाणां श्रुत्यपदुभवायुवेगः अथ भोगायतनाश्रुपगमाश्रयं दोष इति चेन्ननुमभोगायतनं सर्वोत्तमनाघृष्टन्यादेकदेशेन वा सर्वोत्तमनाचंद्रस्मदभिमतगीकारः एकदेशेन चेत्सावयवत्वप्रसंगः पारंपूर्णभोगाभावश्च अथात्मनो व्यापकत्वाभावे दिव्येऽशान्तरवर्तिपरमाणुभिर्गुणपत्त संयोगाभावाच्चकर्मोभावस्तद्भा-

वादत्यसंयोगस्य तन्निमित्तशरीरस्य तेन तत्संबन्धस्य चाभावादानुपायसिद्धः सर्वदा सर्वेषां मोक्षः स्यात् नैव यद्येन संयुक्तं तदेव तं प्रत्युपसर्पतीति नियमासंभवात् अयस्कांतं प्रत्ययसस्तेनासंयुक्तस्याप्याकर्षणोपलब्धेः । अथासंयुक्तस्याप्याकर्षणे तच्छरीरारंभं प्रत्येकमुखीभूतानां त्रिभुवनोद्गिरविवरवर्षिपरमाणुनामुपसर्पणप्रसंगाजने तच्छरीरं किमत्यमाणं स्यादिति चेत् संयुक्तस्याप्याकर्षणे कथं स एव दोषो न भवेत् आत्मनो व्यापकत्वेन सकलपरमाणूनां तेन संयोगात् अथ तद्भावाविशेषेऽप्यहृष्टवसाद् विवक्षितशरीरोत्पादनानुगुणा नियता एव परमाणव उपसर्पति तदितरत्रापि तुल्यं । अथास्तु यथाकथंचिच्छरीरोत्पत्तिस्तथापि सावयवं शरीरं प्रत्ययवयवमनुप्रविशन्नात्मा सावयवः स्यात्तथा चास्य पटादिवत्कार्यत्वप्रसंगः कार्यत्वे चासौ विजातीयैस्सज्जातीयैर्वा कारखौरारभ्येत न तावद्विजातीयैस्त्वेषामनारंभकत्वाच्च हि तंतवो घटमारभते न च सज्जातीयैर्येतं आत्मत्वाभिर्बंधादेव तेषां कारणानां सज्जातीयत्वं पार्थिवानि परमाणूनां विजातीयत्वात्तथा चात्मभिरात्मारभ्येत इत्यायातं तच्चायुक्तम् एकत्र शरीरेऽनेकात्मनामात्मारंभकानामसंभवात् संभवे वा प्रतिसंधानाऽनुपपत्तिः न हान्येन हृष्टमन्यः प्रतिसंधातुमर्हति अतिप्रसंगात् तदारभ्यत्वे चास्य घटवदवयवविक्रियातो विभागात्संयोगविनाशाद्विनाशः स्यात् । तस्माद्व्यापक पक्षात्माऽनुपपत्तेः कायप्रमाणायामुक्तदोषसद्भावात् इति चेन्न सावयवत्वकार्यत्वयोः कथंचिदात्मन्यश्रुपगमात् तत्र सावयवत्वं तावदसंख्ययप्रदेशात्मकत्वात् तथाच द्रव्यालंकारकारः "आकाशोऽपि संदेशः सृष्टत्वं सर्वमूर्ताभिर्बंधादेवत्वात् इति" यद्यप्यवयवप्रदेशोर्गोत्पद्यहस्तादिषु भेदोस्ति तथापि नात्र सूक्ष्मेन्द्रियाचिन्त्याप्रदेशेष्वप्यवयवव्यवहारात् कार्यत्वन्तु वक्ष्यामः नन्वात्मनो कार्यत्वे घटादिवत्प्राक् प्रसिद्धसमान जातीयव्यवहारव्यवत्प्रसक्तिः अवश्य वा ह्यवयविनमारभते यथा तंतवःपटमिति ज्ञेयं वाच्यं न खलु घटादावपि कार्यं प्राक्प्रसिद्धसमानजातीयकपालसंयोगात्मत्वं हृष्टं कुंभकारादिव्यापारान्वितामृत्पिंडात्म्यममेव पृथुबुधोदराधाकारस्यास्योत्पत्तिप्रतीतिः द्रव्यस्य हि पूर्वकारपरित्यागोत्तराकारपरिणामः कार्यत्वं तच्च वहिरिवांतरप्यनुभूयत एव ततश्चात्मापि स्यात् कार्यः न च पटादौ स्वावयवसंयोगपूर्वकान् जातीयव्यापारसर्वत्र तथा भावो युक्तः काष्ठे लोहलेख्यत्वोपलब्धभाद्वेऽपि तथाभावप्रसंगात् प्रमाणयाधनमुभयत्रापितुल्यं न चोक्तलक्षणकार्यत्वाश्रुपगमेऽप्यात्मनोऽनित्यत्वानुपगमाप्रतिसंधानाभावाऽनुपपद्यते कथंचिदनित्यत्वे सत्येवावस्योपपद्यमानत्वात् प्रतिसंधानं हि यमहमद्राक्षं तमहं स्मरामि इत्यादिरूपे तत्त्वैकात्मनित्यत्वे कथमुपपद्यतेऽवस्थाभेदात् अन्या ह्यनुभवावस्थाऽप्यथा च स्मरणप्रस्था अवस्थाभेदे चाऽवस्थावताऽपि भेदादेकस्यैव त्वेतेः कथंचिदनित्यत्वं युक्त्या यातं केन वार्यताम् । अथात्मनः शरीरपरिमाणत्वे मूर्तत्वानुपपन्नच्छरीरेऽनुप्रवेशान्न स्यान्मूर्तं मूर्तस्यानुप्रवेशविरोधात्ततो निरात्मकमेवास्मिन् शरीरं प्राप्नोतीति चेत् किमिदं मूर्तत्वं नाम असंवेगतद्रव्यपरिमाणत्वं रूपादिमत्त्वं वा । तत्र नाद्यः पदो दोषाय समनत्वात् । द्वितीयस्तदयुक्तो व्याप्यभावाच्चाह यत्सर्वगतं तन्नियमेन रूपादिमदित्ययिनाभावाऽस्ति मनसोऽसंवेगत-

त्वेऽपि भवन्मते तदसंभवात् आकाशकालदिगात्मनां सर्व-
गतत्वं परममहत्त्वं सर्वसंयोगिसमानदेशत्वं चेत्युक्तत्वात्म-
नसौ वैधर्म्यात्सर्वगतत्वप्रतिषेधनात् अतो नात्मनः शरीरे-
ऽनुपप्रेक्षानुपपत्तिर्यत्र निरात्मकं तत्स्यात् असर्वगतद्रव्यप-
रिमाणलक्षणमूर्तत्वस्य मनोव्यवदेशाऽप्रतिबंधकत्वात् रूपा-
दिमत्त्वलक्षणमूर्तत्वेपेतस्यापि जलादीर्बालुकादावनुप्रवेशो
न निषिध्यते । आत्मनस्तु तद्रहितस्यापि तत्रासौ प्रतिपि-
ध्यते इति महश्चिन्म । अथात्मनः कायप्रमाणं बालशरीर-
परिमाणस्य सतो युवशरीरपरिमाणस्वीकारः कथं स्यात्
कितपरिमाणपरित्यागात्तदपरित्यागाद्वा परित्यागाच्चेतदा
शरीरवत्तस्याऽनित्यत्वप्रसंगात्परलोकाद्यभावानुपगमः अथा-
परित्यागात्तत्र पूर्वपरिमाणापरित्यागे शरीरवत्तस्योत्तररि-
माणोत्पत्त्यनुपपत्तेः तदयुक्तं युवशरीरपरिमाणावस्थायामा-
त्मनो बालशरीरपरिमाणपरित्यागे सर्वथा विनाशाऽसंभवात्
विफलावस्थादिवदे संप्रवदिति । कथं परलोकाभावोऽनुप-
ज्यते पर्यायतस्तस्या नित्यत्वेऽपि द्रव्यतो नित्यत्वात् । अ-
थात्मनः कायप्रमाणत्वे तत्खंडेन खंडनप्रसंग इति चेत्कः
किमाह । शरीरस्य खंडेन कथंचित् तत्खंडनस्येष्टत्वात्
शरीरसंबन्धतत्प्रदेशश्रेयो हि कतिपयात्मप्रदेशानां खंडित-
शरीरप्रदेशेऽवस्थानादात्मनः खंडेन तच्चात्र विद्यत एवाऽन्य-
था शरीरात् पृथग्भूतावयवस्य कपोलव्यभिचैरस्य तत् न च खं-
डितावयवानुपपत्तिरस्यात्मप्रदेशस्य पृथगात्मत्वप्रसंगस्य तत्रैवा-
नुप्रवेशात् न चैकत्र संतानेऽनेके आत्मानः अकार्यप्रतिभासिज्ञा-
नानामेकप्रमात्राधारतया प्रतिभासाभावप्रसंगात् शरीरांतर-
व्यवस्थितानेकज्ञानावसेयार्थसंनिविबन्ध कथं खंडितावयव-
योः संघटनं पश्चादिति चेत् एकांतो न ज्ञेयानुपप-
मात् पञ्चानालतनुवच्छेदस्यापि स्वीकारात् तथाभूतादृष्ट-
शास्त्रसंघटनमविरुद्धमेवेति तनुपरिमाण एवात्मार्गीकर्त्त-
व्यो न व्यापकस्तथा चात्मा व्यापको न भवति चेत्तत्त्वाद्यत्तु-
द्यापकं न तत्तेतनं यथा व्योमचेतनश्चात्मा तस्मात् व्यापकः
अव्यापकत्वे चास्य तत्रैवोपलभ्यमानगुणत्वेन सिद्धा कायप्रमा-
णता यत् पुनरष्टसमयसाध्यकैवलिसमुद्घातदशायामाहिताना-
मपि चतुर्दशरज्ज्वात्मकलोकाव्यापित्वेनात्मनः सर्वव्यापकत्वं
तत् कदाचित्कमिति तेन व्यभिचारः स्याद्वादमंत्रकवचा-
वगुडितानां च नेहशिविभीषिकाश्रेयो भयमिति काठ्या-
र्थः ॥ स्या० । २ ॥

(१५) इदानीं कर्तृद्वारावसरस्तथा चाह—

कर्त्तृचिदात्मपदं सकम्पफलभोऽणो जओ जीवो ।

वाणियकिसीबला इव कविलमयनिसेहणं एयं ॥ २७० ॥

व्या० । कर्त्तृचिं द्वारमधुना तदेतद्व्याख्यायते स्वकर्मफलभो-
गिनो यतो जीवास्ततः कर्त्तार इति वणिक्कृषीबलादय इव
न ह्यमी अहमनुपपुंजन्त इति प्रयोगार्थः । प्रयोगस्तु कर्त्तात्मा
स्वकर्मफलभोऽकर्त्तृत्वात्कर्त्तृत्वादिवत् । एदं प्रथमाह कपिलः
मननिवृत्तमेतन्मां व्यमननिराकरणमन्तत् तत्राकर्त्तृत्वादप्रसि-
द्धेति गार्थार्थः ॥ मूलद्वारागाथाद्वये व्याख्यातं कर्त्तृद्वारम्
॥ दश० अ० ४ ॥ (तथा च दशवैकालिकं)

जेमि पि अत्थि जीवो वत्तव्वा तेवि अम्ह वि स अत्थि ।

किं तु अकत्ता न भवइ वेययइ जेण मुहदुक्कवं ७५ ॥

व्या० । येषामपि द्रव्यास्तिकादिन्यमनाबलविनां तत्रांतरी-
याणां किं अस्ति विद्यते आत्मा जीवो वक्तव्यास्तेऽपि तं
त्रांतरीयाः साध्वेतद्रस्माकमप्यस्ति स । तदभावे सर्वक्रि-
यविकल्पात् अकर्त्ता न भवति सुकृतदुष्कृतानां कर्मणा-
मकर्त्ता न भवत्यनिष्पादको न भवति किं तु कर्त्तव्यं अत्रो-
पपत्तिमाह । वेदयते अनुभवति येन कारणेन किं सुख-
दुःखं दुष्कृतसुकृतकर्मफलमिति भावः । न चाकर्त्तृत्वात्मन-
स्तदनुभवो युज्यते अतिप्रसंगात्मुक्तानामपि सांसारिकसु-
खदुःखवेदानुपपत्तेरकर्तृत्वाविशेषात् प्रकृत्यादिविद्योत्पत्त्या-
प्यनाध्यायितशयमेकांतानाकर्त्तारमात्मानं प्रत्यकिंचित्करत्वा-
दलं विस्तरं गेति गार्थार्थः ॥ दश० अ० १ ॥

(विशेषावयवके आत्मनः सक्रियत्वं साधयन्नाह)

कचाइत्तणओ वासकिरिओ यं मओ कुलालोव्व ।

देहपदणउ वा पव्वक्खं जंतुपुरिसोव्व ॥

अथवा सक्रियोऽयमात्मा कर्तृत्वात्कुलालवदादिशब्दाद् भो-
क्तृत्वादित्यादि वाच्यं अथवा सक्रिय आत्मा प्रत्यक्षत
एव देहपरिस्पंददर्शनाद्यंत्रपुरुषवादि त पराशंकां प्रति-
विधानं चाह—

देहपदं दणो हेउ जेउ पयतोति सो वि नाकिरिण ।

हेउजादिहेउ व सई तद्वत्तेनणु समाणं ॥

स्वितंमि सदेहो वव्वो त्यपदं पुणो हेउए ।

इत्ति पयपदं मवेयणाणं न वियजुत्तं ॥

अथैवं नृपे देहपरिस्पंदहेतुरात्मनः प्रयत्नो न तु क्रिया
अतो आत्मनः सक्रियत्वसिद्धिरित्यभिप्रायः । अत्रोत्तरमाह ।
सोऽपि प्रयत्नो नमसीवाऽक्रिय आत्मनि न संभवत्यतः सक्रि-
य एवासौ अमूर्तस्य च प्रयत्नस्य देहपरिस्पंदहेतुत्वे को-
ऽन्यो हेतुरिति वाच्यम् । अन्यहेतुः निरपेक्षः स्वतः एवायं
परिस्पंदहेतुरिति चेद्यद्येवमात्मापि तदेतुर्भविष्यति कि-
मेतर्गदुना प्रयत्नेन अथाहः कोऽपि देहपरिस्पंदहेतुर्न त्वात्मा
निष्क्रियत्वात् ननु सोऽप्यहः किं मूर्तोऽमूर्तो वा यद्यमूर्तस्तर्हि
आत्मापि देहपरिस्पंदहेतुः किं नेष्यः किं नेष्यते मूर्त्तत्वा-
विशेषादथ मूर्त्तिमान् हः तर्हि स कर्मणः शरीरलक्षणे
देह एव नान्यः संभवति तस्यापि च वहिर्दृश्यदेहपरिस्पं-
दहेतुतया व्यापियमाणस्य परिस्पंदो द्रष्टव्यः स्वस्य चा-
न्यहेतुर्वाच्यस्तस्याऽप्यन्यस्तस्यापि चान्य इत्यनवस्था अथ
स्वभावादेवाहृष्टस्य कर्मणः देहस्य परिस्पंदः प्रवर्त्तते
तर्हि वहिर्दृश्यस्यापि देहस्य तत एव तत्प्रवृत्तिर्भवत्यपि
किमदृष्टकर्मणो देहपरिकल्पनेन अस्यैवमिति चेत्तदयुक्तम् ।
अचेतनानामेवंभूतप्रतिनियतविशिष्टपरिस्पन्दस्वभावात्किं
त्यानुपपत्तेः "नित्यं सत्त्वमसत्त्वं वा हेतोरन्यानपेक्षणा"
दित्यादिदोषप्रसंगात् तस्मात्कर्मविशिष्ट आत्मेव प्रतिनियत-
देहपरिस्पंदनहेतुत्वेन व्याप्यत इति सक्रियोऽसाविति
॥ विशेष० ॥

सांख्यमते आत्मनोऽक्रियत्वम् तथाच स्याद्वादमज्ज्याम् ।

"अमूर्तश्चेतनो भोगी नित्यः सर्वगतोऽक्रियः । अकर्ता निर्ग-

णः सूत्रम् आत्मा कपिलदर्शनं" इति ॥ स्या० ॥

(एतन्मर्तनिराकरणं सूत्रकृताङ्गे यथा)

जे केइ लोमंमि उ अक्रिययाया, अत्रेण पुट्टा धुयमादि-
संति । आरंभसत्ता गठिता य लोय, धम्मं ण जाणंति वि-
मुक्खहेउं ॥ १६ ॥ सूत्र० ॥

ये केव न अस्मिन् लोके अक्रिय आत्मा येवामभ्युपगमे
तेऽक्रियात्मनः सांख्यास्तेषां हि सर्वव्यापित्वादात्मा नि-
ष्क्रियः पठ्यते । तथा चोक्तम् अकर्त्ता निर्गुणो भोक्ता
आत्मा कपिलदर्शन इति । तु शब्दो विशेषण । स चैतद्वि-
शिष्टनिष्ठ । अमूर्तत्वव्यापित्वाध्यामात्मनोऽक्रियत्वमेव बुध्य-
ते ते चाक्रियात्मवादिनोऽन्येनाक्रियत्वे सति बंधभोक्तौ
न घटते इत्यभिप्रायवता मोक्षसद्भावः पृष्टाः संतोऽक्रिया-
वाददर्शनेऽपि धृते मोक्षे तदभावमादिशन्ति प्रतिपादयन्ति
ते तु पञ्चपातनादिकं स्नानार्थं जलावगाहनरूपे वाऽऽरंभे
सावये सक्ता अध्युपगमा लोके मोक्षैकहेतुभूतं धर्मश्रु-
तचारित्राख्यं न जानन्ति कुमारग्राहिणो न सम्यगवग-
च्छन्तीति ॥ सूत्र० अ० १० ॥

(१६ आत्मनो विभुत्वविचारः सम्मतितर्क)

न चात्मनो विभुत्वमसिद्धं अनुमानात् तत्सिद्धेस्तथा हि बुध्य-
धिकरणं द्रव्यं विभु नित्यत्वे सत्यस्मदाद्युपलभ्यमानगुणाधि-
ष्ठानत्वात् यद्यनित्यत्वे सत्यस्मदाद्युपलभ्यमानगुणाधिष्ठानं त-
त्तद्विभु यथा च बुध्यधिकरणं द्रव्यं तस्माद्विभु न च बुद्धेर्गुणत्वा
सिद्धे हेतुविशेषाणासिद्ध्या हेतोरसिद्धिरभिधानां शक्या बुद्धि-
गुणत्वस्यानुमानेन सिद्धेस्तथा हि गुणो बुद्धिः प्रतिविध्यमाने
द्रव्यकर्मभावे सति संबंधित्वाद्यो यः प्रतिविध्यमानद्रव्यकर्म-
भावे सति सत्तासंबंधी स स गुणो यथा रूपादिस्तथा च
बुद्धिस्तस्माद्वि गुणः ॥ सम्म० ॥

बुद्धेर्गुणत्वासाधनं बुद्धिशब्दे ॥ सम्म० ॥

आत्मनः प्रदेशत्वाप्रदेशोर्विचारः संमतितर्कं यथा
न चात्मनः प्रदेशास्सन्ति येन प्रदेशवृत्तित्वं शातस्य सिद्धं
स्यात्कल्पिततत्प्रदेशाभ्युपगमे च तद्वृत्तित्वमपि हेतुः क-
ल्पित इति न कल्पितात्साधनात्साध्यसिद्धिर्युक्ता सर्वतः
सर्वसिद्धिप्रसंगात्सादृशत्वे पक्षव्यावृत्तिकत्वं च हेतोर्विपर्य-
ये बाधकप्रमाणवृत्त्याप्रापि समानमिति तथा स्वदेहमात्रव्या-
पकत्वेन हर्षविषादाद्येन कविचारीत्मकस्याहमिति स्वसंवेद-
नप्रत्यक्षसिद्धत्वादात्मनो विभुत्वसाधकत्वेनोपन्यस्यमानः
सर्व एव हेतुः प्रत्यक्षबाधितकर्मनिर्देशानंतरप्रयुक्तत्वेन
कालात्ययापदिष्टः सप्रतिपक्षश्चायं हेतुरित्यसम्प्रतिपक्षत्वम-
प्यस्य मत्तुणमसिद्धं स्वदेहमात्रात्मप्रसाधकश्च प्रतिपक्ष-
हेतुर्नैव प्रदर्शयिष्यते तस्मान्नाऽपि हेतोरत्मात्मनो विभुत्व-
सिद्धिः यदप्यात्मनो विभुत्वसाधनं कैश्चिदुपन्यस्तमह-
ष्टस्याश्रयसंयुक्तं आश्रयांतरे कर्मारभते एकद्रव्यत्वे
सति क्रियाहेतुगुणत्वाद्यो यः एकद्रव्यत्वे सति क्रियाहेतुगुणः
स स स्वाश्रयसंयुक्तं आश्रयांतरे कर्मारभते यथा वेगस्तथा चा
हृष्टं तस्मात्तदपि स्वाश्रयसंयुक्तं आश्रयांतरे कर्मारभत इति
न चामिदं क्रियाहेतुगुणत्वमग्रे रुद्धज्वलने वायोरुपाधेयत्वात्
एकद्रव्यमपहं विशेषगुणत्वाच्छब्दवत् एकद्रव्यत्वादित्यु-
च्यमाने रूपादिभिर्व्यभिचारस्तन्निवृत्त्यर्थं क्रियाहेतुगुणत्वा-
दित्युक्तं क्रियाहेतुगुणत्वादित्युच्यमाने मुसलहस्तसंयो-

गेन स्वाश्रयासंयुक्तस्तेभिर्द्विचलने हेतुताव्यभिचारस्तन्निवृ-
त्त्यर्थमेकद्रव्यत्वे सतीति विशेषणं एकद्रव्यत्वे सति क्रिया-
हेतुत्वादित्युच्यमाने स्वाश्रयासंयुक्तलोहादिक्रियाहेतुना-
यस्कृतातेन व्यभिचारस्तन्निवृत्त्यर्थं गुणत्वादित्यभिधानं
एतदपि प्रत्यक्षबाधितप्रत्यक्षासाधकत्वेनैकशाखाप्रभव-
त्वानुमानवदनुमानाभासमेकद्रव्यत्वे इति च विशेषणं
किमेकस्मिन् द्रव्ये संयुक्तत्वादुत तत्र समवायात्तत्र
यथायः पक्षः स न युक्तः संयोगगुणेनादृष्टस्य गुणव-
त्त्वात् तद्वद्रव्यत्वप्रसक्तः क्रियाहेतुगुणत्वादिदेशस्य बाधा-
प्रसङ्गादथ द्वितीयस्तदा द्रव्येण सह कथंचिदेकत्वमद-
ृष्टस्य प्राप्तम् न ह्यन्यस्यान्यत्र समवायः घटरूपादिषु
तस्य तत्रानुभूतसंयुक्तोपलब्धेः न हि घटाद्रूपादयस्तदंतराल-
वर्ती समवायश्च भिन्नप्रतीतिगोचरा अपि तु कथंचित् रू-
पाद्यात्मका घटपटादयः तदात्मकाश्च रूपादयः प्रतीति-
गोचरत्वादिषुऽनुभूयते । यथा गुणगुणिभावेऽतिप्रसंगात्पट-
स्यापि रूपादयो घटे स्फुरन्ते तत्राप्यप्रतीतिरेतरेषु प्रती-
तेरित्यादिकं प्रतिबिहितत्वाद्वात्रादोधोष्यते न समवाये नै-
कत्वात्मनि वर्त्तनाददृष्टस्यैकद्रव्यत्वं वादिप्रतिवादिनोरसि-
द्धमेकात्मने समवायाभावेनैकद्रव्यत्वस्यासिद्धेरथ गुणि-
नो गुणानामनर्थातरत्वे गुणगुणिनोरन्यतर एव स्याद-
र्थातरत्वे परपक्ष एव समर्थितः स्यादिति समवायः सिद्धः
कथंचिद्वादापि न युक्तोऽनवस्थादिदोषप्रसंगाद्युक्तमेतत्प-
क्षांतरेऽप्यस्य समानत्वात्तथा हि द्वित्वसंख्यासंयोगादिक-
मेनकेन द्रव्येणातिसंबन्धमानं यदि सर्वोत्तमानभिसंबन्धयते तदा
द्वित्वसंख्यादिमात्रं द्रव्यमात्रं वा स्यादेकेनैव वा द्रव्येण
सर्वोत्तमानभिसंबन्धोऽत्र द्रव्यंतरेण तत्प्रतीतिर्येकेन देशेनै-
कत्र वर्त्ततेऽन्येनान्यत्र तेऽपि देशा यदि ततोऽभिज्ञास्तेष्वपि स-
तथैव वर्त्तते इत्यनवस्था भिन्नाश्चेदुक्तो दोषः कथंचित्पक्षे
परवाद एव समर्थितः स्यादित्यात्मना सह दृष्टस्य कथंचिदन्य-
भावः एवैकद्रव्यत्वमित्यभिभुवाद् गुणानां तदव्यापितिरिक्तस्या-
त्मनोऽप्यविभुत्वमिति विपक्षः साधकत्वादिकद्रव्यत्वलक्षणास्य
हेतुविशेषणस्य विरुद्धत्वं क्रियाहेतुगुणत्वादित्यत्रापि यदि दे-
वदत्तसंयुक्तात्मप्रदेशो वर्त्तमानमहर्षं त्रीपांतरवर्त्तिषु मुक्ता-
फलादिषु देवदत्तं प्रत्युपसर्पणवत्सु क्रियाहेतुस्तदयुक्तमति-
दूरत्वेन त्रीपांतरवर्त्तिभिस्तेस्तत्स्थानभिसंबन्धिष्वेतेन तत्र क्रि-
याहेतुत्वायोगात् तथापि तद्धेतुत्वं सर्वत्र स्यादविशेषात्
अथाऽभिज्ञसंबन्धविशेषेऽपि यदेव योग्यं तदेव तेनाकल्प्यते
न सर्वमिति नातिप्रसंगो न च चतुर्षोः प्राप्यकारिष्वेव यदेव
योग्यं तदेव तद्वद्राह्यमिति यदुक्तं परेणाप्राप्यकारिष्वेव चतु-
र्षोर्द्रव्यवस्थितस्यापि ग्रहणप्रसंग इत्युक्तं स्यादथ स्वा-
श्रयसंयोगसंबन्धसंभादानातिसंबन्धादित्यसिद्धं तथा हि
यमात्मानमाश्रितपृष्टं तेन संयुक्तानि देशांतरवर्त्ति मु-
क्ताफलादीनि देवदत्तं प्रत्याकल्प्यमाणानि न सर्वस्याकर्षणप्र-
संगात्तानाभिसंबन्धाविशेषात्तत्र च यदहं तेन यज्जन्यते तत्तैना-
कल्प्यत इति कल्पना युक्तिमती देवदत्तशरीरारंभकपरमाणु-
नां तददृष्टान्यत्वे नानाकार्पणप्रसंगात्साध्याकर्षणो इति
प्रसंगः प्रतिपादित एव यथा च कारणत्वाविशेषे घटदेशादौ
सन्निहितमेव देहादिकं घटादिकार्यं जनयत्यहंतेत्यपेक्षेयभ्युप-
गमे तथा बाष्पेन्द्रियत्वादिशेषेऽपि त्वगिन्द्रियाप्राप्तमर्थमय-
भासयति लोचनं त्वन्यथेत्यभ्युपगमः किञ्च युक्तो नापि त्रीपांतर

वर्ति भुक्त्यादि संयुक्ताऽप्रदेशो वर्तमानं तं प्रत्युपसर्पणहेतुर्बि-
कृशानुपपत्तस्तथाहि-यथा वायुः स्वयं देवदत्तं प्रत्युपसर्प-
णञ्च तेषां तृणादीनां तं प्रत्युपसर्पणहेतुः तथा यद्यदृष्ट-
मपि तं प्रत्युपसर्पणं स्वयमन्येषां तं प्रत्युपसर्पणहेतु-
रनया सत्यदृष्टस्यैव मुक्तादेरपि तथैव तं प्रत्युपसर्पणविरो-
धाद् व्यर्थमदृष्टपरिकल्पनं तथाऽभ्युपगमे च यदेवदत्तं प्रत्यु-
पसर्पति तदेवदत्तगुणाकृष्टं तं प्रत्युपसर्पणादित्यनेकांति-
को दृष्टेनैव वायुमस्त्वं सकृदप्यमदृष्टगुणत्वं बाधते शब्दव-
च्चापरापरस्योत्पत्तावपरमदृष्टं निमित्तकारणं तदुत्पत्तौ प्रस-
क्तं तत्राप्यपरमित्यनवस्थाऽन्यथा शब्देऽपि किमदृष्टलक्ष-
निमित्तपरिकल्पनया दृष्टोत्पत्तौ तत् प्रत्युपसर्पणं तद्व-
द्व्यांतरं प्रत्युपसर्पणदृष्टांतरात्तदपि तदेतरादित्यनवस्थाद्यं
तत्रस्थमेव तत्तत्रां तं प्रत्युपसर्पणेण हेतुस्तदपि न युक्तमन्यत्र
प्रयत्नाद्वातामगुणौः तथादर्शनात् न हि प्रयत्नोप्रासादि-
कं देवदत्तमुल्लं प्रति प्रापयन् दृष्टः संतरालप्रयत्नैकफल्यसं-
गादय प्रयत्नवैचित्र्यदृष्टेऽन्यथा कल्पनं तथाहि-कश्चित्-
प्रयत्नः स्वयमपरापरदेशान् परत्र क्रियाहेतुरप्यान्तरोदि-
तोऽपरोक्षः वा अन्यथा यथासनाध्यासपदसंयुक्त्यात्मप्रदेशस्य
एव शरीरादीनां लक्षप्रदेशप्राप्तिक्रियाहेतुर्पथैवमयं चित्रता
एकद्रव्याणां क्रियाहेतुगुणानां स्वाश्रयं युक्त्या संयुक्तद्रव्य-
क्रियाहेतुत्वेन किं नैष्यते विविचशक्तिः स्वाज्ञावानां तथा दृष्टे-
रिति नांतरमयस्कांतप्रमकस्पर्शगुणस्यैकद्रव्यस्य स्वाश्रया-
संयुक्तलोहद्रव्यक्रियाहेतुत्वे ऽपकर्षकान्यद्रव्यविशेषव्यव-
स्थितस्य तथाविधस्यैव तस्य स्वाश्रयसंयुक्तलोहद्रव्य-
क्रियाहेतुत्वदर्शनात् अथ द्रव्यं क्रियाकारणं न
स्पर्शादिगुणः द्रव्यरहितस्य क्रियाहेतुत्वक्रियादर्शना-
त् न वेगस्य क्रियाहेतुत्वं क्रियायाश्च संयोगनिमित्तत्वं तस्य
च द्रव्यकारणत्वं तत एव न स्यात् तथा च वेगवदिति दृष्टा-
तासिद्धिः अथ द्रव्यस्य तत्कारणत्वे वेगादिरहितस्यापि
तत्प्रसक्तिः स्पर्शादिरहितस्यायस्कांतस्यापि स्पर्शस्याऽ-
कारणत्वेऽन्यत्र क्रियाहेतुत्वप्रसक्तिस्तत्प्रहितस्य तस्याह-
ष्टेभ्यं दोषस्तर्हि लोहद्रव्यक्रियोत्पत्ताभुभयं दृश्यते इत्युभ-
यं तद्विशेषात् एवं सत्येकद्रव्यत्वे सति क्रियाहेतुगुण-
त्वादिव्यभिचारी हेतुः एतेन यत्तु कं परेणादृष्टमेवायस्कां-
तेनाकृष्यमाणलोहदर्शने मुखवत्पुंसो निःशल्यत्वेन तत् क्रि-
याहेतुरिति तन्निरस्तं सर्वत्र कार्यकारणभावेऽस्य न्याय-
स्य समानत्वमेव कारणं स्यात् यस्य शरीरं सुखं दुःखं
चोत्पादयति तददृष्टमेव तत्र हेतुरिति न तदार्भकाकथ-
वक्रियासंयोगादयः अपि च तददृष्टस्य कथं तद्धेतु-
त्वं तस्याभावादभावे तावदिति चेत् किं पुनरयस्कांतस्पर्श-
यमाव एव तत्क्रिया दृष्टा येनैषां तत्र कारणत्वात्कल्पा-
नतेन न दृष्टानुसारेण तत्रस्थस्यै वाहृष्टस्य संप्रति-
तत् क्रियाहेतुत्वं प्रयत्नवैचित्र्याभ्युपगमे च हेतोर्नैकांतिकत्व-
मेव सर्वत्रादृष्टस्य श्रुतिस्तर्हि सर्वद्रव्यक्रियाहेतुत्वं यददृष्ट-
यद्द्रव्यमुत्पादयति तत्रैव क्रियासु परव्यतीत्यभ्युपगमे श-
रीराम्भक्तुषु परमाणुषु ततः क्रिया न स्यादित्युक्तं न च
गुणत्वमप्यदृष्टस्य सिद्धमिति क्रियाहेतुगुणात्वादित्यसिद्धो
हेतुरथादृष्टं गुणः प्रतिविध्यमानद्रव्यकर्ममेव सति स-
त्तासंबन्धितवा दृष्टादिवत् । न च प्रतिविध्यमानद्रव्यत्वमसि-
द्धं तथाहि न द्रव्यमदृष्टमेकद्रव्यत्वात् रूपादिबद्धिति अ-

सदेतत् एकद्रव्यत्वस्यासिद्धताप्रतिपादनात् सत्तासं-
धित्वस्य चेति यदपि तद्गुणत्वसाधनमुक्तं देवदत्तं
प्रत्युपसर्पणतः पश्चादयो देवदत्तविशेषगुणकृष्टास्तं प्रत्यु-
पसर्पणैवत्तत्वात् प्रासादिवदिति तदुक्तं यतो तद्वि-
शेषगुणा न प्रयत्नाद्येन समारूढास्तं प्रत्युपसर्पणतो प्रासा-
दयः समुपलभ्यन्ते तथा नयनानादिद्रव्यविशेषेणापि
समारूढाः स्यादयस्तं प्रत्युपसर्पणतः समुपलभ्यन्ते एव
ततः किं प्रयत्नसधर्मणा केनचिदाकृष्टाः पश्चादयः उत नय-
नानादि साधर्म्येति संदेहः शक्यं होवमुत्तमानमा-
रचयितुं परेणापि नयनानादि सधर्मणा विवादगोचर-
चारिणः पश्चादयः समारूढा देवदत्तं प्रत्युपसर्पति
प्रत्युपसर्पणावत्त्वात् स्यादिवत् अथ तदभावेऽपि प्रय-
त्नादपि तददृष्टेनैकांतिकत्वं प्रयत्नसधर्मणो गुणस्याभावे-
ऽन्यज्जनादेरपि तददृष्टेभेवदीयहेतोरप्यनैकांतिकत्वं न चा-
त्रानुमीयमानस्य प्रयत्नसधर्मणो हेतोः सद्भावाव्यभिचा-
रोऽन्यत्राप्येवनादिसधर्मणोऽनुमीयमानस्य सद्भावाव्य-
भिचारपरिप्रागत् तत्र प्रयत्नसामर्थ्यादस्य वैफल्येऽन्यत्रा-
प्येवनादिसामर्थ्यात् वैफल्यं समानं अत्राज्जनादेव तद-
नुत्वे सर्वस्य तद्वत् स्याद्याकार्पणप्रसक्तिः न वाज्जनादेः
सतोद्याप्यविशिष्टे तद्वत् सर्वान्प्रति तदागमनं ततोऽवसी-
यते तद्विशेषेऽपि यद्वैकल्यात्तत्रेति तदपि कारणं नाज्ज-
नादिमात्रमिति तदेतत्प्रयत्नकारणेऽपि समानं न हि सर्वं प्रय-
त्नयंतं प्रति प्रासादय उपसर्पति तदपहारादिदर्शनात् त-
तोऽत्राथैवत्यकारणमनुमीयतामन्यथा न प्रकृतेष्वविशेषात्
ततः प्रयत्नव्यवहारोऽपि तं प्रति तदाकारणहेतुत्वाकथं
न संदेहोऽज्जनादेः स्याद्याकार्पणं प्रत्यकारणत्वं गंधादिव-
त्तदर्थिनां न तदुपादानं । न च दृष्टसामर्थ्यस्याप्येवनादेः
कारणत्ववृत्तिपरिहरिणात्मकारणत्वे गंधादिवत्तदर्थिनां
न तदुपादानं न च दृष्टः सः, अयानादिकदृष्टसहकारि-
त्वात्कारणं न केवलमिति न चैवं सिद्धमदृष्टवदज्जनादेरपि
तत्र कारणत्वं ततः संदेह एव किं प्रासादिवत्प्रयत्नस-
धर्मणाकृष्टापः पश्चादयः किं वा स्यादिवदेवनादिसध-
र्मणा तत्संयुक्तेन द्रव्येणेति सिद्धिं गुणत्वादित्येतत्साधनं
सपरिस्पंद्यप्रदेशमन्तरेण प्रासाद्याकार्पणहेतोः प्रयत्नस्यापि
देवदत्तविशेषगुणस्य परं प्रत्यसिद्धत्वात् साध्यविकल्पता
चात्र दृष्टांतस्य यद्य देवदत्तं सर्पतीत्युक्तं तत्र कः
पुनरसौ देवदत्तशब्दाच्चः यदि शरीरं तदा
शरीरं प्रत्युपसर्पणात् शरीरगुणाकृष्टः पश्चादयः इति
आत्मविशेषगुणाकृष्टत्वे साध्यं शरीरगुणाकृष्टत्वस्य सा-
धनादिरुद्धो हेतुः अथात्मा तस्य समीकृष्यमाशुपदार्थदेश-
कालाभ्यां मदाभिसंबन्धात् न तं प्रति कस्यचित्पुनसर्पणम-
न्यदेशो प्रत्यन्यदेशस्योत्पत्तपददर्शनात् अन्यकालं प्रत्यन्य-
कालस्य च यवाङ्कुरं प्रति अपरापरशक्तिपरिणामप्राप्तौ
जादिरनैवेतुभयं नित्यव्यापित्वाभ्यामात्मनि सर्वत्र सर्वदा
सन्निहिते संभवत्यतो देवदत्तं प्रत्युपसर्पति इति धर्मविशे-
षणं देवदत्तगुणाकृष्टा इति साध्यधर्मो देवदत्तं प्रत्युपसर्प-
णवत्त्वादिति साधनधर्मः परस्य स्वर्वादिपरिचिमेव-
मेव शरीरसंयुक्ता आत्मा शतस्यापि व्यापित्वेन तत्र सन्नि-
धानानिवारणाच्च हि युक्तमाकाशमेषादौ न सन्निहितमथ
शरीरसंयुक्ता आत्मप्रदेशो देवदत्तः स काव्यनिकः पारमा-

समानत्वात्तत्रात्मनः कुतश्चिद्विभुत्वासिद्धिः अथापि स्या-
द्यथास्माकं तद्विभुत्वसाधकं प्रमाणं न संभवति तथा
भवतामपि तद्विभुत्वसाधकं प्रमाणं न संभवति
न च भवतस्तेषां सिद्धेऽपि तद्वस्थे चोद्यं न हि
परपक्षे दोषोद्भावनामात्रतः स्वपक्षाः सिद्धिसुपगच्छन्त्य-
न्यत्र स्वपक्षसाधकत्वलक्षणपरप्रयुक्तहेतुविरुद्धतोद्भव-
नाप्रवासो भवता प्रदर्शितेति न सम्यगेतत्तद्भावा-
सिद्धेस्तथाहि देवदत्तात्मा देवदत्तशरीरमात्रव्यापकस्तत्रैव-
व्याप्योपलभ्यमानगुणत्वाद्यो यत्रैव व्याप्योपलभ्यमानगुणः
न तन्मात्रव्यापको यथा देवदत्तस्य गृह एव व्याप्योपलभ्य-
मानभास्वरत्वादिगुणप्रदीपो देवदत्तशरीर एव व्याप्यो-
पलभ्यमानगुणस्तदास्मिन् तद्व्याप्त्यो हि ज्ञानादयो
गुणास्ते च तदेह एव व्याप्योपलभ्यन्ते न पर-
देहेनाप्यन्तराले अत्र केचिद्धेतोरसिद्धतामुद्भावयन्तः श-
रीरान्तरेपि तद्वद्भूतासंविधानि तद्गुणा उपलभ्यन्ते इत्य-
भिदधति तथाहि देवदत्तांगानां देवदत्तगुणपूर्वकं कार्य-
त्वे सति तदुपकारकत्वाद् आसादिवत् कार्यदेशे च सन्निहितं
कारणं तज्जनने व्याप्रियतेऽन्यथातिसप्रसंगादिति तदंग-
नामप्रादुर्भावदेशे तत्कारणात्तद्गुणसिद्धिस्तथा तदेतराले
च प्रतीयते तथाहमेतत्तद्व्यञ्जने बाधोत्तिर्यगप्रमत्तं तद-
गुणपूर्वकं कार्यत्वे सति तदुपकारकत्वाद्विज्ञादिवत् यत्र च य-
द्गुणास्तत्र तद्गुणव्यप्यनुमीयते इति स्वदेह एव देवदत्तात्मा-
नि प्रतिशानुमानयाधिता तथानुमानयाधितकर्मनिर्देशानन्तर-
प्रयुक्तत्वेन कालात्ययादिदृष्टश्चेतुः ननु केऽत्र देवदत्तनामगुणा
य तदंगनांगतदेतराले च प्रतीयते यदि ज्ञानस्पर्शतत्सुखदी-
र्यस्वभाव्याः सहवर्तिना गुणा इति वचनादिति पक्षः स न
युक्तः ज्ञानदर्शानुसुखानि संवेदनरूपाणि न तदंगनांगजन्मनि
व्याप्रियमाणानि प्रतीयन्ते नापि सत्तामात्रेण तद्देशे प्रती-
निगोचराणि कायेषु शक्तिः क्रियानुमेया अपि तदेह प-
वानुमीयते तत्रैव तद्विज्ञाभूतपरिस्पन्ददर्शनात्तस्याश्च त-
देगनादेहनिष्पत्तौ देवदत्तस्य भाग्यो दुहिता स्यात् ततस्तज्ज्ञा-
नाद्विस्तरेह एव तत्कार्यजननविमुखस्य प्रतीतिः प्रत्यक्षत-
त्वाधितकर्मनिर्देशानन्तरप्रयुक्तत्वेन कालात्ययादिदृष्टः
कार्यत्वे सति तदुपकारकत्वादिति हेतुरथ धर्माधर्मौ तदं-
गनादिकार्यनिमित्तं तद्गुणास्तदयुक्तं न धर्माधर्मौ तद्व्याप्त-
तो गुणौ अचेतनत्वाच्छब्दादिवत् नासुखादिना व्यापिचारस्त-
त्र हेतोरवर्तनात् तद्विरुद्धत्वेन संवेदनलक्षणचेतन्येन तस्य-
व्याप्तत्वात् अभिमतपदार्थसंबन्धसमये एव स्वसंवेदनरूपा-
ह्लादस्वभावस्य तद्व्याप्तमनोभावात् अन्यथा सुखादेः स्वम-
ननुभावात् अनवस्थादोषप्रसंगादव्यञ्जानेनाप्यनुसुखस्य
परलोकप्रस्थताप्रशक्तिः प्रसाधितं चैतत्प्राक् न चाभिज्ञता
चेतनत्वादिति हेतोः नथाहचेतनो तावत्संविद्विद्वन्वा-
त्कृत्वन्तु ननु स्यादव्यापिचारोऽस्याः स्वसंवेदनसाधनात् ।
स्वप्रहृष्टात्मिका बुद्धिर्यत्र प्रहृष्टात्मकत्वात् यत्स्व-
प्रहृष्टात्मकं न भवति न तद्व्यप्रहृष्टात्मकं यथा पट इति व्यति-
रेकी हेतुः न च धर्माधर्मयोर्नान्वयकत्वात्तद्व्यप्रहृष्टात्मान-
स्य च स्वप्रहृष्टात्मकत्वादिसिद्धौ हेतुरिति वक्तव्यं
नयाः स्वरूपप्रहृष्टात्मकत्वे सुखादाविव विवादाभावप्रस-
क्तः अस्ति चास्मात्पुनरानुमानात्पत्त्यामन्यथानुपपत्तेः तत्र न चा-
लोचिकपरिचययोः प्रत्यक्षं कर्मनि व्यवहारप्रसिद्धिः न चा-

विकल्पविषययोधत्वात्तत्त्वप्रहृष्टात्मकत्वेपि तयोर्विवादः
क्षिणिकत्वादिवत् तथा निश्चयेऽतिदृष्टयेऽतिप्रसंगात् तथा
हाविकल्पकाध्यक्षविषयं जगज्जुताम्रास्य तथा निश्चयसुक्ष-
णिकनिर्विकल्पकाध्यक्षविषयत्वात् न च मृषिकालम्भ-
विषयिकावसदनेतरं तत्कालात्तदंशानां तद्दर्शानव्यवहार इति
न्यसत्तासमये स्वकार्यजननसामर्थ्ये तदेव तत्कार्यमिति तद-
नेतरं तद्विद्विप्रसक्तः अन्यदा तु म एव नास्तीति कुतस्तस्य
नावाधस्तयोरचेतनत्वेऽपि तदात्मगुणान्ये को विरोधोऽचेतन-
स्य चेतनात्मगुणत्वमव्य चेतनश्च तदात्मा स्वपरप्रभा-
शकत्वात् अन्यथा तदयोगात् कुम्भादिवत् न च धर्माधर्म-
योरभावादाध्यायसिद्धौ हेतुरनुमानतस्तयोः सिद्धेः तथाहि च-
ेतनस्य वेदात्मनो हीनमात्रगर्भस्थानप्रवेदशस्तसंबन्धोत्पात्ति-
मिक्तोऽनन्यनेत्येव सति तत्प्रवेदशात् मत्तस्याशुचित्स्थानप्रवेश-
वत्तथासावात्माशद्वयविशेषो धर्माद्विरिति न च कस्यचिद्व-
त्वंशरीरस्यागेन शरीरांतरगमनाभावात्तत्प्रवेदशसिद्धः अनु-
मानात्तिसिद्धेः तथाहि तद्व्याप्यतस्य स्तनादौ प्रवृत्तस्तद्विभ्ला-
पपूर्विका तन्मध्यदेशवर्तिन्यात् यथा च परलोकान्गम्यात्मानुमा-
नात्सिद्धिसुपगच्छत्तत्प्रादुर्भावे सर्वोप्ययं व्यवहारः प्रतिप्राण-
प्रसिध्देदत्रोत्तरजन्मनि सुखसाधनदर्शनादेरभावाद्वा हि मातु-
रुदर एव स्तनादेः सुखसाधनत्वेन दर्शनम यतः प्रत्यग्रजात-
स्य तत्र स्मरणादिव्यवहारः संभवदिति एव तयोस्त्वन्ध्या-
ऽव्यात्मनः सिद्धः न मध्यावस्थायां सुखसाधनदर्शना-
दिक्रमेणोपजायमानोऽपि प्रवृत्त्यन्तो व्यवहारो जन्मादावप्य-
था कल्पयितुं शक्यो विजातीयोऽपि गोमयादेः कारण-
च्छालूक्याः कार्यस्योत्पत्तिदर्शनादिति वक्तुं शक्यं जलपान-
निमित्तानुपच्छेदादव्यप्यननिमित्तत्वसंभावना तदर्थिनः
पावकादौ प्रवृत्तिप्रसंगात् सर्वव्यवहारोच्छेदप्रसक्तेरेव देहि-
ना देहादेहान्तरगुणप्रवेदशस्तद्विभ्लापकां गृहाद् गृहात्तरा-
नुप्रवेशावदित्यतोऽन्यथासिद्धौ हेतुरिति न द्रव्यविशेषं साध-
यति तदुक्तं सौमतेः “बुद्धे विषयोऽसमितिः सुखादावव्यवका-
रणं” जन्मिनो यत्स तेन स्तो न स जन्मापि गच्छतीति” अस-
देतिह जन्मनि प्राणिनां तद्विभ्लापस्य लोकेऽभावात् न
ततस्म इति युक्तं नापि मनुष्यजन्माहीनगुन्यादिगर्भसं-
भवमभिलशति यतश्च तत्संभवः स्यात्तदेव धर्मोपमेयोस्तदा-
त्मगुणत्वनिर्णयधातुभिपेधानुमानयाधितमेतत् पावकाद्व्यञ्ज-
नलानिर्देवदत्तगुणकारितमिति यत्पुनरुक्तं गुणवद्गुणित्वप्यनु-
मानस्तद्देशतोऽप्यनुमानवाधितस्वदेहमात्रव्यापकात्मककर्म-
निर्देशानन्तरप्रयुक्तत्वे नाद्यो हेतुः कालात्ययादिदृष्ट इति तदपि
निरस्तं तत्र सप्रवासासिद्धेः यन्नात्यन्तकार्यत्वे सति तदुपकारक-
त्वादिति तत्र किं तद्गुणापूर्वकत्वाभावेऽपि तदुपकारकत्वं
दृष्टं येन कार्यत्वे मतीति विशेषणमुपादीयेत सति संभवे
व्यभिचारं च विशेषणोपादानस्यार्थवत्त्वात्कालेश्वरादौ
दृष्टमिति चेन्न कालेश्वरादिकं न तत्पूर्वकमपि तु तदुपकारकं
कार्यमपि किंचिदन्यपूर्वकं तदुपकारकं स्यादिति सिद्धि-
विपक्षव्यावृत्तिकत्वादनेकांतिको हेतुः सर्वज्ञत्वाभावसाधने
वाग्यादिविशेषिणस्यैव तस्याभिधाने को दोषो व्यभि-
चारः कालेश्वरादिनेति चेन्न नित्यैकस्वभावात्कार्यचतुपका-
राभावादि च शत्रुशरीरत्वं तत्त्वाभावस्तद्विद्वत्स्योपका-
रको भवति सोऽपि तद्गुणानिमित्तः स्यात्तद्व्युपगमे वा तत्र
कार्यत्वासंभवेन विशेषणस्य हेतोरवर्तमानाद्वाग्यासिद्धौ हेतु-

रतद्गुणनिमित्तत्वे तस्यान्यदप्यतद्गुणपूर्वकं तदुपकारकं तद्वदेव स्यादिति तद्गुणसिद्धिः यन्पुनर्प्राप्तादिवदिति निदर्शनं तत्र यदि तदात्मगुणो धर्मादिहेतुः साध्यवत्प्रसंग आपन्नश्चेति श्रेष्ठ तत्स्वरूपासिद्धेः शरीराद्यवयवविष्टानामात्मप्रदर्शनां परिस्पंदस्य चलनलक्षणक्रियारूपत्वाच्च गुणत्वं तत्पदेऽतत्त्वे वा गमनादेरपि तत्सार्थकं कर्मप्रदायसद्भावाः कचिदपीति न युक्तं क्रियावदिति द्रव्यलक्षणं निष्क्रियस्यात्मनस्तस्येति चेत् कुतस्तस्य निष्क्रियत्वममृतत्वादिषु चेत्यत्र च निराकृतमेतत्प्रत्यक्षं हि देशादिशान्तरं गच्छन्तस्मात्मानमनुभवति लोकस्तत्र च व्यवहारोऽस्मिन् यजमानेन तत्पदमात्रं गतो न च मनः शरीरं मेतद्वचनहारविषयस्तस्याहंप्रत्ययावेद्यत्वात्तदेवं परस्य साध्यविकल्पं निदर्शनामिति स्थितं तेन यदुक्तं यस्मात्तदात्मनो गुणा अपि दूरेदशभाविनि तद्वन्नाग एवोपलभ्यन्ते तस्मात्सिद्धं तस्य सर्वत्रोपलभ्यमानगुणत्वाद्वाकाशवदित्यनुमानबाधिता तदात्मस्वशरीरमात्रं प्रति तन्निरस्तं सर्वेषां सचिन्मतात्मप्रसाधकहेतूनां पूर्वमेव निरस्तत्वादतो न त्वदेहमात्रव्यापकप्रसाधकहेतोरसिद्धमप्यनुमानेन स्पर्धव्यमाधो न च तेहोऽव्यापकत्वेनैवोपलभ्यमानगुणोपि तदात्मा सर्वगतो निजदेहेकदेशवृत्तिर्वा स्यात् अविरोधोऽसिद्ध्याविषयव्यावृत्ति कत्वादर्शनात्किं हेतुरिति युक्तं वायादावपि तथाभावाप्रसंगतः प्रतिदेशनियतदेशसंबद्धपदार्थव्यहारोऽप्येदं प्रशक्तेस्तथाहि यद्यथा प्रतिभाति तत्तथैव सद्ब्रह्मरूपमवतरति यथा प्रतियनितदेशकालाकारतया प्रतिभासमानो घटादिकोऽर्थोऽन्यथा प्रतिभासमाननियतदेशकालाकाररूपशोविशेषगुणोपि वायुः सर्वगतः स्यात् न चान्न प्रत्यक्षावारः परेण तस्य परोक्षत्वोपवर्णनात् यदि च स्वदेहेकदेशस्थितः कथं तत्र सर्वत्र सुखादिगुणोपलब्धिर्निरतरथा सर्वत्रोपलभ्यमानगुणोपि वायुरेकपरमाणुमात्रः स्यात् न च क्रमेण सर्वदेहद्रव्यमणान्तस्य तथा तत्रोपलब्धिर्व्युपपन्नं सर्वत्र सुखादिगुणस्योपलम्भात् न चाशुचिर्त्यङ्गिगण्यभाभिमानोन्यत्रापि तत्र प्रसक्तेः शक्यं हि वक्तुं पटादिरप्येकवायववृत्तिराशुवृत्तेर्युगपत्सर्ववयवेषु प्रतीयत इत्यत एव सौगतोपि तत्रैकं निरंशं ज्ञानं कल्पयन्निरस्तत्त्ववयवमनेकसुखादिकल्पने संतानान्तरवत् परस्परप्रसंक्रमात् अनुस्यूतैकप्रतीतिविलोपः सर्वत्र शरीरे मम इत्युच्यते । अथ युगपद्वर्णावभेदं शरीरवर्त्तिभिरनेकनिरंशवृत्तिभिरसंबेदनैरेकपरमाणुविकल्पजननादयमदोषः प्रसज्येत तत्र अनेकोपादा नस्य परमाणुविकल्पस्यैकत्वसंभवे चार्थाकाभिमतेकशरीरव्यपदेशभागेनैकपरमाणुपादानेकविक्रानाभावेऽपि तद्विकल्पसंभवात् ततो यदुक्तं धर्मकीर्तिना तत्प्रति धर्मैकपरमाणुपादानमनेकं चेद्विज्ञानं सन्तानान्तरवदेकपरमाणुभाव इति ततस्तस्य न सुभाषितं स्यात् यच्च सावयवं शरीरं प्रत्यवयवमनुप्रविशंस्तदात्मा सावयवः पटवत्समानजातीयारब्धत्वात् तद्वद्विनाशवाच्यं स्यादिति तदपि न सम्यग्घटादिनाव्यभिचारात् घटादिस्सावयवोऽपि न तंतुत्पन्नाप्रसिद्धः समानजातीयकपालमयागपूर्वको मृत्पिंडात्प्रथममेव स्वावयवरूपात्मात्मनः प्रादुर्भावादिनि निरूपयिष्यमाणत्वादपि च यदि तदात्मनः कथंचिद्विज्ञानाः प्रतिपादयितुमिष्टः समानजातीयावयवार्ब्धत्वात् तदा सिद्धसाधनं तद्विभ्रसंसायवस्थाविनाशेन तद्रूपतया तस्यापि नष्टत्वात् अथ सयोत्तमा सर्वथा नाशः स घटाद्वाच्यः सिद्ध इति साध्यावकलो ह्येतः यदि च तद्वहजानंथाला-

त्मा प्रागेकतिनास्तथावयव आरभ्यते तदा स्तनादौ प्रवृत्तिर्न स्यात् तदभिलाषप्रत्यभिज्ञानस्मरणदर्शनादेरभावात् तदारंभकावयवानां प्राक्सतो विषयदर्शनादिकमिति चेत् तर्हि तेषामेव तद्वहजानंथालायां तत्त्वान्तराणामिव तत्र प्रवृत्तिः स्यान्नात्मनः स्मरणाद्यभावात् कारणगमनात्तस्यापि सर्वत्र सा स्यात् कारणसंयोगिनामवश्यं संयुज्यते इति वचनान्न तस्य विषयानुभवाभाववदेकांते चास्याः प्रक्रियायाः समवायिनियेन निषेधात् अथ कारणाप्रक्रमेण तत्र दर्शनादयो गुणा वर्यन्ते तेऽपि प्रागस्तं एव जायतं इति एवमपि न किञ्चित् परिहृतमेतेनावयवेषु क्रिया क्रियातो विभागस्तत्संयोगविनाशस्ततोऽपि द्रव्यविनाश इति परस्योक्तत्वात् पूर्वभावे तद्विनाशो भ्रादिजन्मनि स्मरणाद्यभावप्रसंगाच्चिरस्तं न चायमनेकांतः कटस्य केयूरभावे कुतश्चिद्भागेषु क्रियाविभागः संयोगविनाशो द्रव्यविनाशः पुनस्तदवयवाः केवलस्तदन्तरिककर्मसंयोगक्रमेण केयूरभावः प्रमाणोच्चरवासी केवलं सुवर्णकारव्यापारात्कटस्य केयूरीभावं पश्यामः अन्यथा कल्पनाप्रसक्तविरोधः न हि पूर्वं विभागस्ततः संयोगविनाश इति तद्विनाशोपलक्षणाच्चैतन्न्ययुद्धिवदनेकांतेन तस्याः क्षणिकत्वे सुखसाधनदर्शनादयः संभवेतीत्यसंक्रुधावेदितमावेदयिष्यते एवेत्यास्तां तावत्ततोऽनेकांतिको हेतुर्निरपेक्षोऽस्मभावत् अत एव न विरुद्धोऽपीति भवत्यतः सर्वदोषरहितान् केनानुवादिरहितशरीरमात्रव्यापकस्य विवादाध्यासितस्यात्मनः सिद्धिरिति साधूक्तं वाणामणोवममुहमवगयाणमिति ॥ सम्म० ॥ विशेषावयवके जीवानां नानात्वव्यवस्थाप्य भवतु तर्हि जीवानां नानात्वं किंवेकैको जीवः सर्वजगद्वापकोऽस्त्विति नैयायिकादिमतमपाकुर्वन्नाह—

जीवो तणुमिच्छतो जह कुंडो तगुणोवलम्भात् ।

अहवाणुवलम्भात् भिन्नेमि घटे पटस्स ॥ ८० ॥

तनु मात्रस्यो जीव इति प्रतिज्ञा तत्रैव तद्गुणोपलब्धेः यथा घटः स्वात्ममात्रे इति शेषः । अहंवेत्यादि । अथवा यो यत्र प्रमाणैर्नोपलभ्यते तस्य तत्राभाव एव यथा भिन्ने घटे पटस्यानुपलम्भस्तेन च शरीराद्वहजानंथालात्तत्त्वस्य तत्राभाव एवेति ॥ विशेषः ॥

मां प्रते द्वितीयाद्वारगाथा व्याख्यायते तत्र गुणोपलब्ध्यां तद्व्याप्तिव्यासयाऽऽह भाष्यकारः—

अहुणा गुणिचि दारं होइ गुणेहि गुणिचि विनेभो ।

ते भोगजोगउवभोगमाइरूवा इव पडस्स ॥ ८१ ॥

व्या० अहुना गुणीति द्वारे तदेतद्व्याख्यायते भवति गुणोहि गुणी न तद्वचनिरकेणेत्येवं विशेषः अनेन गुणगुणानोर्भेदभेदमाह ते भोगयोगोपयोगादयो गुणा इत्यादिवाच्यदमृतत्वाद्विपरिग्रहः । निदर्शनादहंरूपादय इव घटस्य गुणा इति गार्थः व्याख्यातं मूलद्वारागाथायां गुणद्वारम ॥ दर्श० अ० ४॥

अधुनोऽप्यगतिद्वारागचर इत्याह भाष्यकारः—

उद्वहगइति अहुणा अगुरुलहुत्ता सभावउद्वहगइ ।

दिईतलाउएणं एरंडफलाई एहि व ॥ ८२ ॥

व्या० ॥ ऊर्ध्वगतिरित्यधुना द्वारे तदेतद्व्याख्यायते अगुरु-

लघुत्वात्कारणात्स्वभावतः कर्मविप्रमुक्तः सन्तुर्ध्वगतिर्जीव इति गम्यते यद्येवं कथमधो गच्छत्यत्राह दृष्टान्तोऽलावुना तुम्बकेन यथा तत्स्वभावत ऊर्ध्वगमनरूपमपि मृदुपाज्जलऽधो गच्छति तदपगमादूर्ध्वमाजलांतादेवमात्मापि कर्मलेपादधो गच्छति तदपगमादूर्ध्वमालोकांतादिति एरण्डफलादिभिश्च दृष्टान्त इत्यनेन दृष्टान्तबाहुल्ये दर्शयति यथा चैरण्डफलमपि वंशतपरिप्लव्ध्वं गच्छत्यादिशब्दादभ्यादिपरिग्रह इति गार्थार्थः । व्याख्यातं द्वितीयमूलद्वारागाथायामूर्ध्वगतिद्वारम् ॥ दश० अ० ४ ॥

साम्प्रतं निर्मयद्वारव्याचिख्यासयाऽऽह—

अमओय होइ जीवो कारणविरहा जहेव आगासं ।

समयं च हो अनिवं मिम्यग्रइतनुमाईयं ॥ २८३ ॥

व्या० अमयश्च भवति जीवः न किम्योऽपीत्यर्थः कुत इत्याह—कारणविरहात् अकारणत्वात् यथैवाकाशमाकाशवदित्यर्थः । समयं वस्तु भवत्यनित्यं एतदेव दर्शयति मृन्मयघटतत्त्वाद्वा यथा मृन्मयो घटस्तुतुमयः पट इत्यादि न पुनरात्मा नित्य इति दर्शितं आह अस्मिन् द्वारे सत्यमयो न तु मृन्मय इव घट इति प्राक्किमर्थमुक्तमित्युच्यते । अत एव द्वारादनुग्रहार्थमुक्तमिति लक्ष्यते भवति चासकृच्छ्रवणादकृच्छ्रेण परिज्ञानमित्यनुग्रहः अतिगंभीरत्वाद्वाप्यकारस्य न वयमभिप्रायं विद्म इति अन्ये त्वमिदधत्त्यन्यकर्तृकैवासौ गार्थेति गार्थार्थः व्याख्यातं द्वितीयमूलद्वारागाथायां निर्मयद्वारम् ॥ दश० ॥ अ० ४ ॥

अधुना साफल्यद्वारावसरस्तथा चाह भाष्यकारः—

साफल्यद्वारमधुना निचानिचपरिणामि जीर्णमि ।

होइ तपं कम्माणं इहरेगसभावओ जुचं ॥ २८४ ॥

व्या० साफल्यद्वारमधुना तदेतद्व्याख्यायते नित्यानित्य एव परिणामिनि जीव इति योगः भवति तत्साफल्यं कालांतरफलप्रदानलक्षणं केपामित्याह । कर्मणां कुशलाकुशलानां कालभेदेन कर्तृभोक्तृपरिणामभेदे सत्यात्मनस्तदभ्युपपत्तः कर्मणां कालांतरफलप्रदानमिति । इतरथा पुनर्यद्येवं नाभ्युपगम्यते तत एकस्वभावतः कारणाद्युक्तं तत्कर्मणां साफल्यमिति एतदुक्तं भवति यदि नित्य आत्मा कर्तृस्वभाव एव कुतोऽभ्युपगमः भोक्तृस्वभावे चाकर्तृत्वम नृणिकस्य तु कालद्वयाभावादेवैतदुभयमनुपपन्नं उभये च सति कालांतरफलप्रदानेन कर्म साफल्यमिति गार्थार्थः । द्वितीयमूलद्वारागाथायां व्याख्यातं साफल्यद्वारम् ॥ दश० ॥ अ० ४ ॥

(१७) अधुना परिमाणद्वारमाह—

जीवस्स उपरिमाणं तित्थरओ जाव लेगमेत्तं तु ।

ओगाहणा य मृहुमा तस्स पएसा असंखेज्जा ॥ २८५ ॥

व्या० जीवस्य तु परिमाणं विततस्य विस्तरतो विस्तरंण यावलोकाभात्रंम एतच्च केवलसमुद्घातचतुस्रसमये भवति तत्रावगाहना च सूत्मा विवर्तकैकप्रदेशरूपा भवति तस्य जीवस्य प्रदेशाश्रयस्थयाः सर्वे एव लोकाकाशप्रदेशानुल्लंघा इति गार्थार्थः ।

अनेकैषां जीवानां गणनापरिमाणमाह—

पत्थग व कुलएण व जह कोइमिणेज सव्वयन्नाई ।

पवं मविज्जमाणा हवंति लेगा अणंताओ ॥ २८६ ॥

प्रश्नेन वा चतुःकुडयमानेन कुड्येन वा चतुःसंतिजमानेन

यथा कश्चित्तमाता मितुयात् सर्वधान्यानि ज्ञेह्यादीनि एवं मीयमाना असद्भावस्थापनया भवन्ति लोका अनंतास्तु जीवभूता इति भावः आह यद्येवं कथमेकस्मिन्नेव ते लोके माता इति उच्यते सूक्ष्मावगाहनया यत्रैकस्तत्रानंता व्यवस्थिता इह तु प्रत्येकावगाहनया चिंत्यते इति न दोषः । दृष्टं च वादरूपाणांमपि प्रदीपप्रभापरमाणादीनां तथा परिणामतो भूयसामेकैवावस्थानमिति गार्थार्थः । व्याख्यातं द्वितीयमूलद्वारागाथायां परिमाणद्वारं तद्व्याख्यानाच्च द्वितीया मूलद्वारागाथा जीवपदं चेति ॥ दश० अ० ४ ॥

१८ आत्मन एकत्वात्कत्वविचारः स्थानाङ्गे यथा—

“एगे आया” एको न द्वयादिरूप आत्मा जीवः कथञ्चिदिति गम्यते तत्र अतति सततमवगच्छति (अत सातत्यगमन) इति वचनादत् धातोर्गत्यर्थत्वाद्व्यर्थानां च ज्ञानार्थत्वादनवरतोज्ञानातीति निपातनादात्मा जीव उपयोगलक्षणत्वादस्य सिद्धसंसाधयस्थाद्वयेऽभ्युपयोगभावेन सततावयोधभावात् सततावयोधभावे चाजीवत्वप्रसंगात् अजीवस्य च पुनर्जीवत्वाभावात् भावे चाकाशादीनामपि तथात्वप्रसंगात् एवं च जीवानादित्वाभ्युपगमाभावाप्रसंग इति अथवा अतति सततं गच्छति स्वकीयां ज्ञानादिपर्यायानित्यात्मा नन्वेवमाकाशादीनामप्यात्मशब्दव्यपदेशप्रसङ्गत्वेनापि स्वपर्यायेषु सततगमनादन्यथा अपरिणामित्वेनावस्तुत्वप्रसंगादिति नैवं व्युत्पत्तिमात्रनिमित्तत्वादस्य उपयोगस्यैव प्रवृत्तिनिमित्तत्वाज्जीव एवात्मा नाकाशादिति यद्वा संसाधयेच्छया नानागतिषु सततगमनान्मुक्तापेक्षया च भूततद्भावत्वादात्मेति तस्य चैकत्वं कथंचिदेव तथाहि द्रव्यार्थतयैकत्वमेकद्रव्यत्वादात्मनः प्रदेशार्थतया त्वनेकत्वमसंख्येयप्रदेशात्मकत्वात्स्येति तत्र द्रव्यं च तदर्थश्चेति द्रव्यार्थस्तस्य भावो द्रव्यार्थता प्रदेशगुणपर्यायाधारता अवयविद्रव्येति यावत् तथा प्रकृष्टो देशः प्रदेशः निरवयवोऽसौ च साक्षादर्थश्चेति प्रदेशार्थः तस्य भावः प्रदेशार्थता गुणपर्यायाधारतावयवलक्षणार्थतेति यावत् नन्ववयविद्रव्यमेव नास्ति विकल्पद्वयेन तस्याभ्युपगमानत्वात् खरविणोणवत्तथाहि अवयविद्रव्यमवयवभ्यो भिन्नमभिन्नं वा स्यात् तावदभिन्नमभेदे हि अवयविद्रव्यव्यवयवानामेकत्वं स्यादवयववद्भाववयविद्रव्यस्याप्यनेकत्वं स्यादव्यथा भेद एव स्याद्विरुद्धयोर्भाष्यास्य भेदनिबंधनत्वादिति भिन्नं चेत्तत्तदभ्यः तदा किमवयविद्रव्यं प्रत्येकमवयवेषु सर्वात्मना समवैति देशतो वेति यदि सर्वात्मनातदाऽवयवसंख्यमवयविद्रव्यम स्यात् कथमेकत्वन्तस्य अथ देशैः समवैति ततो यैर्देशैरवयवेषु तद्वर्तते तेष्वपि देशेषु तत्कथं प्रवर्तते दशतः सर्वतो वा सर्वतश्चेत्तदेव दृष्टान्तं दशतश्चेत्तत्त्वविदेशेषु कथमित्यादिरनवस्था स्यादित्यत्रोच्यते यदुक्तं विकल्पद्वयेन तस्याभ्युपगमानत्वादिति तदयुक्तमेकात्मन भेदाभेदयोरनभ्युपगमात् अवयवा एव हि तथाविधैकपरिणामनया अवयविद्रव्यतया व्यपदिश्यन्ते त एव च तथाविधविचित्रपरिणामापेक्षया अवयवा इति अवयविद्रव्यशाभावे तु एतं पटावयवा एते च पटावयवा इत्यवयवसंज्ञितोऽवयवव्यवस्था न स्यात्तथा च प्रतिनियतकार्यार्थिनां प्रतिनियतवस्तुत्पादानं न स्यात्तथा च सर्वमसमञ्जसमानोपपद्यतस्त्रिविधविशोपाद्यपवयवानां प्रतिनियतता अभिव्य-

तीति चेत् सत्यं केवलं स एव सन्निवेशविशेषोऽवयवविद्रव्यमिति यच्चोच्यते विरुद्धमध्यासो भेदनिबन्धनमिति तदपि न सुक्तं प्रत्यक्षसंवेदनस्य परमार्थपेक्षया भ्रान्तत्वेन संव्यवहारपेक्षया त्वभ्रान्तत्वेनाभ्युपगमादिति यदि नाम भ्रान्तत्वमभ्रान्तत्वं कथमित्येवमत्रापि वक्तुं शक्यत्वादिति किञ्च विद्यते अवयवविद्रव्यमवयवमिच्छारितया तथैव प्रतिभासमानत्वादयववशीलवद्वा नचायमसिद्धो हेतुस्तथा प्रतिभासस्यानुभूयमानत्वाच्चाप्यनैकतित्वविरुद्धत्वं सर्ववस्तुव्यवस्थायाः प्रतिभासाश्चिन्तात्वादन्यथा न किञ्चनापि वस्तुसिध्येदिति । स्था०टी० ७० २ । आत्मनस्तु सप्रदेशत्वमवश्यमभ्युपगंतव्यम् ॥ निरवयवत्वे तु हस्तायवयवानामेकत्वप्रसंगः प्रत्यवयवैः स्पर्शाद्यनुपलब्धिप्रसंगश्चेति सप्रदेशात्मा प्रत्यवयवैश्चैतन्यलक्षणतद्गुणोपलम्भात् प्रतिग्रीवाद्यवयवमुपलभ्यमानरूपगुणवृत्तवदिति स्थापितमेतद्द्रव्याथेतयैक आत्मैति । अथ वा एक आत्मा कथंविदिति प्रतिज्ञां सम्भवदपरापरकालकृतकुमारतरुणनरनारक्तवादिपर्यायैरुपादविनाशयोगेऽपि द्रव्यार्थतयैकत्वादस्य यद्यपि हि कालकृतपर्यायैरुपपद्यते नश्यति च वस्तु तथापि स्वपरपर्यायरूपानन्तधर्मात्मकत्वात्तस्य न सर्वथा नाशो युक्त इति आह च । न हि सव्वहा विणासो अद्वयज्जयमित्तनासंमि । सरपञ्जयायान्तयमुगो वत्पुगो जुतोऽति ॥ १ ॥ किञ्च प्रतिक्षणं क्षुण्णो भावा इत्येतस्माद्ब्रह्मनात्प्रतिपाद्यस्य यत् क्षुण्णभंगविज्ञानमुपजायते तदसंख्यातसमयैरेव वाक्यार्थग्रहणपरिणामाज्जायते न तु प्रतिपत्तुः प्रतिसमयं विनाशो सति यत एकैकमप्यक्षरं पदसत्कसंख्यातीतसमयसंभूतं संख्यातानि चाक्षराणि पदं संख्यातपदं च वाक्यं तदर्थग्रहणपरिणामाच्च सर्वं क्षुण्णभंगुरमिति संविज्ञानं भवेत्तच्चायुक्तं समयनष्टस्येति । आह च “कहवा सत्त्वं लक्षण्ये विनाशं जड मइसुयाओत्तितादसङ्गसमयसुत्तयगहणपरिणामो जुत्तं ॥ १ ॥ “न उ पइसमयविणासे जेजेजेककखरं पिय पयस्स । संखाइयसमाइयं संजेज्जाई पयं ताई ॥ २ ॥ संसेजजपयं वक्कं तदत्थगहणपरिणाममो होज्जा । सव्वक्खण्णमङ्गपाणं तदजुत्तं समयनट्ठसस्सि” ॥ ३ ॥ तथा सर्वथाच्छेदं तृष्णाद्यो न घटते पूर्वसंस्कारानुवृत्तावेव तेषां युज्यमानत्वादाह च “तेत्तंसोमो किलामो सारिक्खविपक्खपच्चयाईणि । अज्झयण्णज्जाणभावया य का सच्चनासं सच्चनानासंमि त्ति ॥ १ ॥ ” तत्र वृत्तिप्राणिः श्रमोऽध्वादिच्छेदः क्लमो ग्लानिः साहश्यं साधर्म्यं विपक्षो वैधर्म्यं प्रत्ययोऽवबोधः शेषपदानि प्रतीतानि इत्यादि बहुवक्तव्यं तत्तु स्थानांतरादवसेयमिति । तदेवं आत्मा स्थितिभवनभंगरूपापेक्षया नित्यो नित्यत्वाच्चोक्तो भवनमङ्गरूपापेक्षया त्वनित्योऽनित्यत्वाच्चात्त इति आह च “जमणं तपज्जमयं वत्थुं भयणं विचित्तिपरिणामं । ठिखिभमवंगरूवं णिष्साणिशास्सोभिमयं ति ॥ १ ॥ ” एवं च—सुहृदुक्खवंधमोक्खो उभयं न यमयाणुवत्तिणो जुत्ता । पणयपरिचाप सव्वव्ववहारवोच्छित्ति ॥ १ ॥ ” अथ वा एक आत्मा कथंचिदेवेति यतो जैनानां न हि सर्वथा किञ्चिद्भूत एकमेकं चास्ति सामान्यविशेषरूपत्वाद्भूतानः अथ त्रयादिविशेषरूपमेव वस्तु सामान्यस्य विशेषोभयो भेदादत्राथो विद्यमानस्यायोगात्तथाहि सामान्यं विशेषोभयो-

भिन्नमभिन्नं वा स्यान्न भिन्नमुपलंभाभावाच्चानुपलभ्यमानमपि सत्तया व्यवहर्तुं शक्यं खरविषाणस्यापि तथा प्रसंगात् । अथाभिन्नमिति पक्षस्तथाच सामान्यमात्रं वा स्याद्विशेषमात्रं चेति न लोकस्मिन्सामान्यमेकं विशेषास्त्वनेकरूपा इत्यसंकीर्णो वस्तुव्यवस्था स्यादिति भ्रान्तोच्यते । न ह्यस्माभिः सामान्यविशेषयोरंकातेन भेदोऽभेदो वाभ्युपगम्यते अपि तु विशेषा एव प्रधानीकृतस्तुल्यरूपा उपसर्जनीकृततुल्यरूपाः विषयमात्रा प्रज्ञायमाना विशेषा व्यपदिश्यन्ते त एव च विशेषा उपसर्जनीकृताः तुल्यरूपाः प्रधानीकृततुल्यरूपाः समतया प्रज्ञायमानाः सामान्यमिति व्यपदिश्यन्ते इति । आह च—“निर्विशेषं गृहीताश्च भेदाः सामान्यमुच्यते । ततो विशेषात्सामान्यं विशिष्टत्वं न युज्यते ॥ १ ॥ ” “वैषम्यसमभावेन ज्ञायमाना इमे किल । प्रकल्पयन्ति सामान्यविशेषविशिष्टात्मकानतीति ॥ २ ॥ ” तदेवं सामान्यरूपेणात्मा एको विशेषरूपेण त्वनेको न चात्मनो तुल्यं रूपमस्ति एकात्मव्यतिरेकेण शेषात्मनामानात्मत्वप्रसंगादिति तुल्यश्च रूपमुपयोग उपयोगलक्षणो जीव इति वचनात्तदेवमुपयोगरूपैकलक्षणात्वासर्व एवात्मानः एकरूपाः एवं च एकलक्षणत्वादेक आत्मेति अथ जाज्ममरणसुखदुःखादिसंवेदनेष्वसहायत्वादेक आत्मेति भावनीयमिति इह सर्वसूत्रेषु कथंचिदित्यनुस्मरणीयं कथंचिद्वादस्याविरोधे सर्ववस्तुव्यवस्थानिवन्धनत्वात् उक्तं च “स्याद्वादाय नमस्तस्मै यं विना सकलाः क्रियाः । लोकद्वितयभाविन्यो नैव सांगत्यमास्तं ॥ १ ॥ ” तथा “नयास्तव स्यात्पदसत्त्वलाङ्घिता रसेपरिष्ठा इव लोहधातवः । भवत्यभिप्रेतफला यतस्ततो भवन्तमार्थाः प्रणता हितैषिण” इति ॥ २ स्था० ७० १ ॥

एक आत्मा कथं विदितमिति गम्यते तत्र प्रदेशार्थतया असंख्यातप्रदेशोऽपि जीव इत्यर्थतया एकः । अथ वा प्रतिज्ञात्पूर्वसंभावक्षयाऽपरस्पररूपोत्पादयोगानन्तर्भेदोऽपि कलत्रायानुगामिवैतन्यमात्रोपेक्षया एक एव आत्मा । अथ वा प्रतिसंतानं चैतन्यभेदेनाऽनन्तत्वेऽप्यात्मना संग्रहयानाश्रितसामान्यरूपापेक्षैकत्वमात्मन इति तथा न आत्मा अनात्मा घटादिपदार्थः सोऽपि प्रद्वैशार्थतयाऽसंख्येयानन्तप्रदेशोऽपि तथाविधैकपरिणामरूपद्रव्यार्थोपेक्षया एक एव संतानापेक्षयाऽपि तुल्यरूपापेक्षया तु अनुपलब्धलक्षणैकत्वभावयुक्तत्वात्कथंचिद्विश्वरूपरूपानामपि धर्मास्ति कायादीनामात्मनानामेकत्वमवसेयमिति । सम० २० ० १० १ । विशेषः । ननु बहुभेदत्वमात्मनोऽसिद्धं तस्य सर्वत्रैकत्वात् तदुक्तं “एक एव हि भूतात्मा भूते रप्रतिष्ठितः । एकधा बहुधा चैव हृदये जलचंद्रवत्” “यथा विशुद्धमाकाशं तिमिरोपप्लुतो जनः।संकीर्णमिव माश्रमिभिर्भाभिभिमन्यते” “तथेदमलं ब्रह्म निर्विकल्पमविद्यया कलुषत्वमिवायनं भेदरूपं प्रकाशं” “ऊर्ध्वमूलमधःशाखमध्वर्यं प्राहुरवयं कंदोऽसि यस्य पर्णानि यस्तं वेद स वेदवित् । पुरुष एवेदं ७० सर्वं यद्भूतं यच्च भाव्यं उतामृतत्वस्येशानो यदन्येनातिरोहति ॥ यदेजति यन्नैजति यद्वृद्धं यदंति को यदेतरस्य सर्वस्य यत्सर्वस्यास्त्वभावात् इत्यादि । इत्येतदेव पूर्वार्द्धेनोक्तित्वात्तरार्द्धेन परिहरब्राह्म ॥

जयि पुत्र सो एगोऽपि व हवेज्ज वीमं व सर्वपिण्डेभु ।

गोयम तदेगलिं पिंडेसु तद्वा न जीवो यं ॥

परः प्राहः ॥ यदि पुनर्दर्शितन्यायेन स आत्मा सर्वेष्वपि नार-
कतिष्वेकनारमरपिंडेषु व्योमवदेक एव भवेन्न तु संसारीतरा-
दिभेदभिन्नस्तर्हि किं नाम दूषणे स्यादेवमुक्तं भगवानाह गौ-
तमः । तद्वचोम सर्वेष्वपि पिंडेषु मूर्तिविशेषु स्थितं एकलि-
गं चैतत्सदृशाभावादेकरूपमेवेति युक्तं तस्यैकत्वं जीवस्त्वयं
विचार्यत्वेन प्रस्तुतो न तथा नैकलिगः सर्वत्र दृश्यते प्रति-
पिंडे तस्य विलक्षणत्वाल्लक्षणभेदेन च लक्ष्यभेदादिति न
तस्यैकत्वमिति ॥

अत्र प्रयोगमाह—

नाणा जीवा कुंभादो एव भुवि लक्षणग्राह्येभ्यो ॥

सुहृदुक्खवंधोक्खलाभावो य जभो तदेगेत्ते ॥

नानारूपा भुवि जीवाः परस्परं भेदभाज इत्यर्थः लक्षणा-
दिभेदादिति हेतुः कुंभादय इवेति दृष्टान्तः ॥ यच्च न भिन्नं
तस्य न लक्षणभेदो यथा नभस इति सुखदुःखबंधमो-
क्षाभावश्च यस्मात्तत्तदेकत्वे तस्माद्भिन्ना एव सर्वेऽपि
जीवा इति ॥

कथं पुनस्तेषां प्रतिपिंडे लक्षणभेद इत्याह—

जैणोवभोगाल्लिं जीवो भिन्नो य सो पइ सरिरं ।

उवभोगो उक्करीसागरिसोउ तेण तेणता ॥

येन ज्ञानदर्शनेपयोगलक्षणाऽसौ जीवः स चोपयोगः प्रति-
शरीरमुक्त्यप्येकभेदादनेतमेदस्तेन भेदादनेतमेदा एवेति
तदेवं भावितं नाणा जीवा इत्यादि पूर्वाद्धम् ॥

इदानीं सुखदुःखेत्याद्युत्तराद्धं भावयन्नाह—

एगत्ते स्ववगयत्तओ य न मोक्खवादओ नभस्सेव ।

कत्ता भोत्ता मेत्ता न य संसारी जहागासं ॥

एकत्वे जीवानां सुखदुःखबंधमोक्षाद्यो नोपपद्यते सर्वग-
तत्त्वान्नभस इव यत्र तु सुखाद्यो न तत्सर्वगतं यथा देवदत्त
इति ॥ किं च न कर्त्ता न भोक्ता न मेता न संसारी जीवः
एकत्वात् सर्वजीवानां यच्चैकं न तस्य कर्तृत्वाद्यो यथा
नभस इति अत्रि च “एगत्ते नत्थि सुह्री बहुववाउत्ति देस-
निरुउच्चं । बहुतरयइत्तणभो य न य मुकोदेसमुक्को व” इदमत्र
हृदयं नारकतिर्यगाद्योऽनंता जीवा नानाविधशरीरमाता
स्ते यथा तैर्दुर्गतिता एव तदनेन भागवर्तिनस्तु सुखिनः प-
वमनेता यद्वास्तदनेन भागवर्तिनस्तु मुक्तास्तेषां चैकत्वे न
कोऽपि सुखं प्राप्नोति बहुतरोपघातात्तत्त्वाद्यथा सर्वांगरोग-
ग्रस्तोऽगुल्यैर्नैकदेशेन नारोगो यदुदत्तः एवं न कोऽपि मुक्तो
ग्रस्ते बहुतरयइत्त्वाद्यथा सर्वांगकीलितोऽगुल्यैर्नैकदेशमुक्त-
स्तस्मादेकत्वे सुख्याद्यनुपपत्तेर्नातव्यं जीवानामिति स्थितं
द्रव्यानुयोगे गणाधर्यादं ॥ विशेऽं ॥

तथाच निर्यावल्याम—

एगे भवं जाव नावधम्मं पडिवज्जिज्जा पडिगेत्ते ॥ निरं ॥

एवं भवंति एको भवान् इत्येकत्वाऽनुपगमे आत्मनः कृते
भगवता श्रोत्रादिविज्ञानानामवयवानां चा-
त्मनोऽनेकेश उपलब्ध्या एकत्वं दूषयिष्यामीति बुद्ध्या

पर्यनुयोगो द्विजेन कृतं यावच्छब्दादुभौ भवत इति गृह्यते
द्वौ भगवान् इति च द्वित्वाऽनुपगमेऽहमित्येकत्वविशिष्ट-
सार्थस्य द्वित्वविरोधेन द्वित्वं दूषयिष्यामीति बुद्ध्या पर्यनु-
योगो विहितः । अत्र भगवता स्याद्वादपक्षं निखिलदोषगो-
चरातिक्रान्तमवलंब्योत्तरमदायि एकोऽप्यहं कथं द्रव्यार्थि-
तया जीवद्रव्यस्यैकत्वात् न तु प्रदेशार्थतया ह्यनेकत्वाभ-
नेति वादिनामेकत्वापलंभो न बाधकः ज्ञानदर्शनार्थतया वा-
दाच्चिद्वैकत्वमपि न विरुध्यतीत्यत उक्तं द्वावप्यहं किं चैकस्या-
पि स्वभावभेदेनानैकत्वात् दृश्यते तथा हेको हि देवदत्ता-
दिपुरुष एकदैव तत्तदपेक्षया पितृत्वपुत्रत्वभ्रातृत्वमातृ-
त्ववभागेनैवेत्यादीननेकान् स्वभावान् लभते (तद्वा-अस्म-
ए अञ्चए निञ्चे अत्रट्टिए आयद्विति) यथा जीवद्रव्यस्यैक-
त्वादेकस्तथा प्रदेशार्थतया असंख्येयप्रदेशतामाश्रित्याक्षयः
सर्वथा प्रदेशानां क्षयाभावात् तथा अक्षयः कियतामपि नश्यतः
कियतामपि च व्ययाभावात् असंख्येयप्रदेशता हि न कदा-
चनान्यपेति अतो व्यवस्थितत्वात्तत्त्वताऽनुपगमेऽपि न कश्चि-
द्वोपः इत्येवं भगवताभिहितं तेनापुष्ट्यात्मस्वरूपे तद्वोष-
धव्यवच्छिन्नसंशयः संजातसम्यक्स्वः (दुर्वालसविहं साव-
धम्मं पडिवज्जिज्जा सट्ठाणमुवगमो सोमिलमाहणो ॥ निरं ॥)
ज्ञाताधर्मकथायामपि—

एगे भवं दुवे भवं अक्खए भवं अञ्चए भवं अत्रट्टिए भवं
अणेगभूयभावभविण् भवं एवं सूया एगे वि अहं
दुवे वि अहं जाव अणेगभूयभावभविण् वि अहं स
केणट्ठेणं भवेत् । एगे वि अहं—जावसूयाद्वट्ठए एगे अहं णा-
णट्ठएणट्ठया दुवे अहं पएसट्ठया अक्खए वि अहं अञ्चए
वि अहं उवभोगट्ठए अणेगभूयभावभविण् वि अहं । ज्ञाता० मू० ॥

एगे भवंति एको भवान् इति एकत्वाऽनुपगमे आत्मनः कृते
सूयिषा श्रोत्रादिविज्ञानावयवानां चात्मनोऽनेकतोपलब्ध्या
एकत्वं दूषयिष्यामीति बुद्ध्या पर्यनुयोगः शुकेन कृतः (दुवे
भवति) द्वौ भवानिति च द्वित्वाऽनुपगमे अहमित्येकत्ववि-
शिष्टप्रत्ययस्य द्वित्वविरोधेन द्वित्वं दूषयिष्यामीति बुद्ध्या
पर्यनुयोगो विहितः अक्षयः अवयवः अवास्थितो भधानेन
नित्यात्मपक्षः पर्यनुयुक्तः अनेके भूता अतीताभावास्तवाः प-
रिणामा वा भाव्याश्च भाविना यस्य स तथा अनेन चाति-
क्रान्तभाविसत्त्वाप्रदेनेन अनित्यात्मपक्षः पर्यनुयुक्तः एकतर-
परिग्रहे अन्यतरस्य दूषणार्थितः । तत्राचार्येण स्याद्वादस्य
निखिलदोषगोचरातिक्रान्तत्वात्तत्त्वमवलंब्योत्तरमदायि एको-
ऽप्यहं कथं द्रव्यार्थतया जीवद्रव्यस्यैकत्वात् न तु प्रदेशार्थ-
तया तथाह्यनेकत्वान्ममेत्यवयवादीनामनेकत्वापलंभो न बा-
धकः । तथा कंचिन्स्वभावमाश्रित्यैकत्वसंख्याविशिष्टस्यापि
पदार्थस्य स्वभावांतरद्वयापेक्षतया द्वित्वमपि न विरुद्ध-
मित्यन उक्तं द्वावप्यहं ज्ञानदर्शनार्थतया न चैकस्य स्व-
भावभेदो न दृश्यते एको हि देवदत्तादिपुरुषः एकदैव
तत्तदपेक्षया पितृत्वपुत्रत्वभ्रातृत्वपितृत्वत्वमातृत्व-
भागेनैकत्वादीननेकान्स्वभावोऽलंभते इति तथा प्रदेशार्थ-
तया असंख्येयप्रदेशतामाश्रित्याक्षयः सर्वथा प्रदेशानां क्ष-
याभावात् । अवयवः कियतामपि च व्ययाभावात्किमुक्तं
भवति अवस्थितो नित्यः । असंख्येयप्रदेशो हि न कदाच-

नापि व्यपैति अतो नित्यताऽप्युपगमेऽपि न दोषः । उप-
योगार्थतया विविधविषयानुयोगार्थतया विविधविष-
यानुयोगानाश्रित्य अनेकभूतभावभविष्योऽपि अतीतानागतयो-
र्हि कालयोरनेकविषयबोधानामात्मनः कथंचिदभिन्नाना
मुत्पादाद्विगमाद्वा नित्यपक्षो न दोषायेति ॥ ज्ञाता टी० अ० १॥
मुक्तोऽपि वाऽभ्येतु भवं भवो वा भवस्थशून्योऽस्तु भिता-
त्मवेदि । षड्जीवकायं त्वमनन्तसंख्यमास्थस्यथा
नापि यथा न दोषः ॥ २९ ॥

व्या० । मितत्ववादे संख्यातानामात्मनामप्युपगमे दूषण-
द्वयमुपतिष्ठते तत्कमेण दर्शयति मुक्तोऽपि वाऽभ्येतु भव-
मिति मुक्तो निर्वृत्तिप्राप्तः सोऽपि वाऽप्रतिर्विस्मये वाशब्द-
उत्तरदोषापेक्षया समुच्चर्याः । यथा देवो वा दानवो
वेति भवमभ्येतु संसारमभ्यागच्छतु इत्येको दोषप्रसंगः ।
भवो वा भवस्थशून्योऽस्तु भवः संसारः स वा भवस्थ-
शून्यः संसारिजीवैर्विरहितोऽस्तु भवतु इति द्वितीयो
दोषप्रसंगः । इदमत्राकूतं । यदि परिमिता एवात्मानो म-
न्यते तदा तत्त्वज्ञानाभ्यासप्रकर्षादिकमेणापवर्गं गच्छत्सु
तेषु संभाव्यते खलु कश्चित्कालो यत्र तेषां सर्वेषां
निर्वृत्तिकास्तथादीदिधनन्वादात्मनां च परिमितवत्-
त्संसारस्य रिक्तता भवती केन वार्थता । समुच्यते हि
प्रतिनियतसलिलपटलपरिपूरिते सरसि पवनतपगतपनज-
नोदंचनादिना कालांतरे रिक्तता ॥ नचायमर्थः प्रामाणि-
कस्य कस्यचित्प्रसिद्धः संसारस्य स्वरूपहानिप्रसंगाद्
तत्स्वरूपं ह्येतयत्र कर्मवशवर्तिनः प्राणिनः संसरति
समसाधुः संसरिष्यति चेति सर्वेषां च निर्वृत्तत्वे संसा-
रस्य वा रिक्तत्वं हठादप्युपगतत्वं मुक्तैर्वा पुनर्भवे आ-
गतत्वं न च क्षीणकर्मणां भवाधिकाः "दग्धे बीजे य-
था स्यंतं प्रादुर्भवति नांकुरः । कर्मबीजे तथा दग्धे
न रोहति भवांकुरः" इति वचनात् । आह च पतंज-
लिः सति मूलं तद्विपाको जात्यायुर्भोगा इति एतद्वीका
च सत्सु क्लेशेषु कर्माशयो विपाकारंभीभवति नाच्छ्र-
क्लेशमूलः यथा तुपावनद्धाः शालितंडुला अदग्धबीजभा-
वाः प्ररोहणसमर्था भवन्ति नापनीततुगा दग्धबीजभावाः
तथा क्लेशावनद्धः कर्माशयो विपाकप्ररोहो भवति
नापनीतक्लेशो न दग्धबीजभावा वेति स च विपाक-
स्त्रिविधो जातिरायुर्भोग इति । अत्राप्रादोऽप्याह न प्रवृत्तिः
प्रतिबंधानां हीनक्लेशस्येति एवं विभंगमानीशिवराज-
र्मितमानुसारिणो दूषयित्वा उत्तरार्द्धेन भगवदुपशमपरि-
मितत्ववादे निर्दोषतया स्तौति षड्जीवित्यादि त्वं तु
हे नाथ ! अनन्तसंख्यं अनन्तस्थसंख्याविशेषयुक्तं षड्जीव-
कायं अजीवम् जीवति जीविष्यति चेति जीवा इन्द्रियादि-
ज्ञानादिद्रव्यभावप्राणधारणयुक्तास्तेषां "संधे चानुदं" इति ।
चिन्तेतर्धश्च आदेश्च कवेः कायः समूहो जीवकायः पृथि-
व्यादिपदार्था जीवकायानां समाहारः षड्जीवकायं पा-
त्रादिदर्शनादपुसकत्वं अथवा पण्णां जीज्ञातां कायः
प्रत्येकं संघातः षड्जीवकायस्तं षड्जीवकायं पृथग्य-
नर्जीवायुवनस्पतिप्रसलक्षणषड्जीवनिर्कायं तथा तेन
प्रकारेण आस्थः मर्यादया प्ररूपितवान् यथा येन प्रका-
रेण न दोषो न दूषणमिति जात्यपेक्षमेकवचनं प्रायु-
क्तदोषद्वयजातीयो अन्येऽपि दोषा यथा न प्रादुष्यति

तथा त्वं जीवानंत्यमुपदिष्टवानित्यर्थः । आस्थ इति आ-
धुर्वस्ये व्यतिरेकः सिद्धिः त्वमित्येकवचनं चेदं ज्ञापय-
ति यज्जगत्पदगुरोर्वैकस्येदं कुरूपणसामर्थ्यं न तीर्थतर-
शास्त्राणामिति पृथिव्यादिना पुनर्जीवत्वमित्थं साधनीयं
यथा सात्मिका बिद्रुमशिलादिरूपा पृथिवीच्छेदे
समानधातून्धानादहमंकुरवत् भौममंसोऽपि सात्मकं क्षत-
भूतजातीयस्य स्वभावस्य संभवात् शालूरवत् । अंतरि-
क्षमपि सात्मकमन्नादिविकारे स्वतः संभूय पातात्
मत्स्यादिवत् तेजोपि सात्मकं आहारापादानेन वृद्ध्या-
दिविकारोपलभात् पुरुषांगवत् । वायुरपि वातसमकः
अपरप्रेरितत्वेपि तिर्यग्भातिमत्त्वात् गोवत् । वनस्पतिरपि
सात्मकः क्लेदादिभिन्नान्यादिदर्शनात् पुरुषांगवत् । के-
षचित् स्वांगांगांगोपश्लेषादिविकाराच्च अपकवृत्तेश्च तस्या-
द्वा सर्वेषां सात्मकत्वसिद्धिरासत्त्वनाद्यत्र त्रैसु च कृ-
मिपिपीलिकाभ्रमरमनुष्यादिषु न केषांचित्सात्मकत्वे वि-
गानमिति । यथा च भगवदुपश्लेषे जीवानंत्ये न दोषस्त-
था दिग्मात्रं भाव्यते भगवन्मते हि षण्णां जीवानिकाया-
नमेतदल्पयद्बहुत्वं सर्वस्त्वोकास्त्वसायनस्तेभ्योऽसंख्यात-
गुणास्तेजस्कायिकास्तेभ्यो विशेषाधिकाः पृथ्वीकायि-
कास्तेभ्यो विशेषाधिका अप्रकायिकास्तेभ्यो विशेषाधि-
का वायुकायिकास्तेभ्योऽनन्तगुणाः वनस्पतिकायिकास्ते च
व्यावहारिकाव्यावहारिकाश्च "गोलाय असंगिज्जा असंख-
निग्नोगोयगत्तं भणिञ्चो । इत्थिक्किं निगोए अणंतजीवा मुण्येय-
व्वा" ॥ सिकर्त्ते जत्तिया खलु इह संववहारजीव रासीउा इति
अणाद्वचनस्सइ रासीउ ततिया तंमि ॥ २ ॥ इति वचनात् भावं-
तश्च यतो गच्छति मुक्तिं जीवास्त्वातंतोऽनादिनिगोद्वन-
स्पतिराशेस्तत्रागच्छति न च तावता तस्य काचित्परिहा-
र्णिर्नोद् जीवानामानंत्यस्याऽज्ञेयत्वात् निगोदस्वरूपं च
समव्यगाराद्वगंतव्यं अनाद्यन्तंतेपि काले ये केचिन्निरवृता
निर्वृतिं निर्वाश्यंति च ते निगोदानामनंतभागेऽपि न वक्ष-
न्ते नावर्तिष्यन्त वत्स्यंति ततश्च कथं मुक्ता न भवामनप्र-
संगः कथं च संसारस्य रिक्तताप्रसक्तिरिति अभिप्रेतं चे-
तदन्ययूयानामपि तथाचोक्तं वार्तिककारेण "अत एव वि-
शुध्यंतु मुच्यमानेषु संततं । ब्रह्मादलोकाजीवानामनंतत्वाद्-
क्षयता ॥ १ ॥ अन्त्ययूयानातिरिक्तत्वे युज्यते परिमाणवत् । वस्तु-
न्यपरिमये तु नूनं तेषामसंभवः" ॥ २ ॥ इति काव्यार्थः ॥

॥ स्या० २६ ॥ आव० ॥
अनेकान्तजयपनाकायामपि एको नित्यस्तथा बद्धः क्षुण्यसर्ववह
सर्वथा । आत्मेति निश्चयाद्भूयो भवनेर्गुण्यदर्शनात् ॥ ४ ॥
तत्त्यागार्थोपशान्तस्य सद्ब्रुतस्यापि भावतः । वैराग्यं
तद्वत् यत्तन्मोहभंगमुदाहृतं ॥ ५ ॥ भूयांसो नामिनो बद्धा
बाह्येनेच्छादिना हामी ॥ आत्मानस्तद्वाशक्तं भवे तिष्ठ-
ति दारुणे ॥ ६ ॥ एवं विशय तस्यागविधिं त्यागञ्च
सर्वथा । वैराग्यमाहुः सज्जानसंगतं तत्त्वदर्शिनं ॥ अने० ॥ ७ ॥
आत्मन एकत्वात्नेकत्वसर्वगतवस्तुवस्तुवस्तुवस्तुवस्तुवस्तु-
व्यतापरलोकादप्येति । विश० ॥
(१६) अथवा मुक्तामुक्त विशेषमपहायसामान्येनात्मनः
संक्रियत्वं साध्यब्रह्म-

कत्तादृत्तणो वा सांक्रिओ यं ओ मज्जुलालो द्य ।

देहपदंणो वा पक्कत्तं जंतपुरिसो व्व ॥

(अस्य व्याख्या (१६०) पत्रे कर्तृद्वारावसरे) विशेषः गण्यवरवादे ।
(२०) आत्मनो ज्ञानस्वरूपत्वमाचाराङ्गे दर्शितम् तथाहि-
अगुसंवेदणमपाणेणं जं इतर्वन्ति णाभिपत्त्यए ॥

आचा० ॥ टी० ॥ संवेदनमनुभवन् अतु पश्चात् संवे-
दनं केनात्मना वत्परं मोहोदायान्ननादिना दुःखोत्पादनं
विधीयते नपश्चादात्मना संवेद्यामित्याकलय्य यत्किमपि
इन्द्रियमिति चिकीर्षितं तत्राभिप्रायैर्यथाभिलषेत् ननु चा-
त्मना अतुसंवेद्यमित्युक्तं संवेदनं च सातासातरूपं तच्च
यथा नैयायिकवैशिष्टिकाणामात्मनो भिन्नेन गुणभूतेनैकार्थ-
समवायिना ज्ञानेन भवति तथा भवतामप्याहोस्विद् भिन्नेना-
त्मन इत्यस्य प्रतिवचनमाह ॥ आचा० ॥

जे आया से विण्णाया जे विण्णाया से आया जेण विजा-
णति से आया तं पटुच्च पडिसंखाए । एस आयावादी समी
याए परियाए विवांएचित्तेमि ॥ आचा० ॥

य आत्मा नित्य उपयोगलक्षणः चिज्ञाताप्यसावेव न तु पुन-
स्तस्मादात्मनो भिन्नं ज्ञानं पदार्थसंवेदकं यश्च विज्ञाता प-
दार्थानां परिच्छेदक उपयोग आत्माप्यसावेवोपयोगलक्षण-
त्वात् जीवस्थोपयोगस्य च ज्ञानात्मकत्वादिति ज्ञाना-
त्मनोरेद्विभिधानाद्वैद्विभिन्नं ज्ञानमेवैकं स्यादिति चे-
त्तत्र भेदाभावोऽत्र केवलं चिकीर्षितो नैक्यं एतदेवै-
क्यं यो भेदाभाव इति चेद्वाच्यमेतत् तथा हि पटुशु-
क्लवयोर्भेदेनावस्थानाभावेऽपि नैकत्वापत्तिरत्रापि शुक्लत्व-
व्यतिरेकेण नापरः पटः कश्चिदप्यस्तीति चेदशिक्षित-
स्यलोपो यतः शुक्लगुणविनाशे सर्वथा पटाभावापत्तिः
स्यात् तद्वत्तस्मादपि एवेति चेन्न भवतु का नो हानिर-
न्तर्धर्मात्मकत्वात्स्तुनोऽपरमुद्वादिधर्मसद्भावे तद्धर्म-
विनाशेऽप्यविनष्ट एवेत्येवमात्मनोऽपि प्रत्युत्पन्नज्ञानात्मक-
तया विनाशेऽप्यपरामुदेत्वासेव्ययप्रदेशता गुरुलघ्वादिध-
र्मसद्भावाद्विनाश एवेत्यलं प्रसङ्गेन ननु च य आत्मा
स विज्ञातेत्यत्र तज्जनेन कर्तुरभिधानादात्मनश्च कर्तृत्वा-
त्ततश्च य एवात्मा स एव विज्ञातेत्यत्र विप्रतिपत्त्यभावे
येन वास्तो जानाति तद्विज्ञमपि स्यात्तथा हि तत्करणं
क्रिया वा भवेद्यदि करणं तद्वात्रादिविज्ञे स्यात् अथ
क्रिया सा यथा कर्तृस्या संभवत्येवं कर्मस्थापीति एवं
भेदसंभवे कुतपेयमिति यथोदयेत्तं प्रति स्पष्टतरमाह “जे-
ण इत्यादि येन मत्यादिना ज्ञानेन करणभूतेन क्रियारूपे-
ण वा विविधं सामान्यविशेषाकारतया वस्तु जानाति-
असावात्मा न तस्मादात्मनो भिन्नं ज्ञानं तथा हि न करण-
तया भेद एकस्यापि कर्तृकर्मकरणभेदेनोपलब्धेस्तथा
देवदत्त आत्मानाम्नामना परिच्छिन्नन्ति क्रियापदे पाञ्च-
कोशभेदा भवताप्यङ्गुपगन एवापि च मतिर्यथा क्रिया सै-
व कारकं सैत्र चोच्यते इत्यादिनैकत्वमेवेति ज्ञानात्मनो
श्चैकत्वे यद्वयति तदर्शयितुमाह” ते इत्यादि ते ज्ञानपरि-
णामं प्रतीत्याध्यात्मा तेनैव प्रतिसंख्यायते व्यर्थादय-
ते तद्यथा इन्द्रोपयुक्त इन्द्र इत्यादि यदि वा मति
ज्ञानी श्रुतज्ञानी यावत् केवलज्ञानी यश्च ज्ञानात्मनोरे-
कत्वमभ्युपगच्छति स किं गुणः स्यादिति “एस इत्यादि”
एवोऽनेनोक्तया नीत्या यथावस्थितात्मवादीस्यत्तस्य

च सम्यग्भावेन शमितया वा पर्यायः संयमानुष्ठान
रूपो व्याख्यात इत्यधिकारपरिसमाप्तिं ब्रवीमीति पूर्व-
वत् ॥ आचा० पञ्चमोद्देशके ॥

आत्मनो ज्ञानस्वरूपत्वमभिधानुसंगवत्यात्मन एव
स्वरूपनिरूपणायाह—

आया भंते ! णाणे अण्णे णाणे गायमा ! आयासिय णाणे
सिय अण्णाणे णाये पुण णियमं आया ॥ भ० टी० ॥

आत्मा ज्ञानं योऽयमात्माऽसौ ज्ञानं न तयोर्भेदः, ज्ञा-
थत्तमनोऽयदज्ञानमिति प्रश्नः । उत्तरन्तु आत्मा स्यात् ज्ञानं
सम्यक्त्वे सति मत्यादिज्ञानस्वभावत्वात्तस्य स्यादज्ञानं
मिथ्यात्वे सति तस्य मत्यज्ञानादिस्वभावत्वात्, ज्ञानं
पुनर्नियमादात्मा आत्मधर्मत्वात् ज्ञानस्य । न च सर्वथा
धर्मो धर्मिणो भिद्यते सर्वथा भेदे हि विप्रकृष्टगुणिनां
गुणमात्रोपलब्धौ प्रतिनियतगुणविषय एव संशयो न
स्यात्तदन्येऽपि तस्य भेदविशेषाद् दृश्यते च यदा क-
श्चिद्विरतितरुणशाखाविसररन्ध्रोद्वान्तरतः किमपि शु-
क्लं पश्यति तदा किमियं पताका किमियं बलाकेत्येवं प्र-
तिनियतगुणविषयोऽतो नापि धर्मिणो धर्मः सर्वथैवा-
भिन्नः सर्वथैवाभेदे हि संशयातुल्यत्वेन गुणग्रहणत
एव गुणिनोऽपि गृहीतत्वाद्ततः कथञ्चिदभेदपक्षमाश्रित्य
ज्ञानं पुनर्नियमादात्मेत्युच्यत इति । इह चात्मा ज्ञानं व्य-
भिचारतः, ज्ञानं त्वात्मानं न व्यभिचारति, खदिरवनस्प-
तिवदिति सूत्रगमार्थ इति ॥ भ० टी० शत० १२ उ० १० ॥
अमुमेवार्थं दृश्यङ्के निरूपयन्नाह—

आयाणं भंते ! णेरइयाणं णाणे अण्णे णेरइयाणं णाणे
? गोयमा ! आया णेरइयाणं सिय णाणे सिय अ-
ण्णाणे, णाणे पुण ते णियमं आया एवं जाव थणिय
कुमाराणं ॥ भ० ॥ श० ॥ १२ ॥ उ० १० ॥

आयेत्यादि नारकाणामात्माऽऽत्मस्वरूपं ज्ञानं उतान्यश्चर-
काणां ज्ञानं तेऽप्योऽतिरिक्तमित्यर्थः, इति प्रश्नः ॥ उत्तरन्तु
आत्मा नारकाणां स्यात् ज्ञानं सम्यग्दर्शनभावात्, स्याद-
ज्ञानं मिथ्यादर्शनभावात्, ज्ञानं पुनः सेति ॥ तत्रारकसम्ब-
न्धिस्मात्मा न तद्व्यतिरिक्तमित्यर्थः ॥ भ० टी० ॥

आया भंते ! पुढवीकाइयाणं अण्णायो अण्णे पुढवीकाइयाणं
अण्णाणे ? गोयमा ! पुढवीकाइयाणं णियमं अण्णाणे,
अण्णाणे णियमं आया, एवं जाव वणसइकाइयाणं वेरंदिवा
तेरंदिवा जाव वेमाणिणाणं जहा णेरइयाणं ॥ भ० ॥ मू० ॥

श० १२ ॥ उ० १० ॥

पुढवीकाइयामित्यादि० आत्मा आत्मस्वरूपमज्ञानं
उतान्यत्तत्तेषां उत्तरन्तु आत्मा तेषामज्ञानरूपो नान्यत्तत्तस्य
इति भावार्थः ॥ भ० टी० ॥

आया भंते ! णेरइयाणं देसणे अण्णे णेरइयाणं देसणे ?
गोयमा ! आया णेरइयाणं णियमं देसणे देसणेवि णियमं
आया एवं जाव वेमाणिणाणं निरंतेरंदेओ ॥ भ० मू० ॥
श० १३ ॥ उ० १० ॥

एवं दर्शनसूत्रारयपि, नवरं सम्यग्दृष्टिमिथ्याह-
ष्टयोर्देशनस्याविशिष्टत्वाद्वात्मा दर्शनं दर्शनमप्यात्मैवेति
वाच्यं, यत्र हि धर्मं विपर्ययो नास्ति तत्र नियम एवोप-
नीयते, न व्यभिचारो यथैहैव दर्शने, यत्र तु विपर्ययोऽस्ति-
तत्र व्यभिचारो नियमश्च यथा ज्ञानं, आत्मा ज्ञानरूपोऽज्ञानरू-
पश्चेति व्यभिचारः ज्ञानं त्वात्मैवेति नियम इति ॥भ०॥ टी०॥
अन्तनः स्वपर्यायेऽयः कथञ्चिदव्यतिरिक्तत्वं सम्मति
तर्कं यथा ॥

“जीवो अण्णाश्चिह्नहणो जीवेति य शिष्यमउग्र
वक्तव्यो । जं पुरिसाभोय जीवो देवा उय जीविय-
चिसिट्ठो” जीवो ऽनादिहितनो जीव एव विशेषविक-
ल्प इति नियमतो वक्तव्यं यतः पुरुषायुष्कजीवो देवा-
युष्कजीवादिशिष्टो जीव एव इति तत्त्वभेदे पुण्यजीव
इत्यादि भेदो न भवेत् केवलस्य सामान्यस्य विशेषप्रत्य-
यभिधानान्निरर्तितस्यापि विशेषप्रत्ययभिधानस्य संभवे
समोन्वयस्यभिधानस्यापि निर्निमित्तस्यैव भावाच्चि-
बेधनसामान्याभ्युपगमोऽप्ययुक्तः स्यादिति सर्वोभावो न
च विशेषप्रत्ययस्य बाधारहितस्यापि मिथ्यात्वमितरत्वापि
तत्प्रसङ्गेति प्रतिपादनात् केवलज्ञानस्य कथं चिदात्मा-
व्यतिरेकादात्मनो वा केवलज्ञानाव्यतिरेकात् । कथं चिदे-
कत्वन्तयोरित्याह सत्त्वैज्जमसत्त्वैज्ज अश्रुतकल्पं
च केवलं णाणं । तह रागदोसमोहा अण्वेवि य जीवपज्जा-
यो ॥ आत्मनः एकत्वात्कथंचित्तदव्यतिरिक्तं केवलमप्येकं
केवलस्य वा ज्ञानदर्शनरूपतया द्विरूपत्वात्तदव्यतिरिक्त
आत्माऽपि द्विरूपोऽसत्त्वैयप्रदेशात्मकत्वादात्मनः केवल
मप्यसत्त्वैयमनन्तार्यविषयतया केवलस्यानन्तत्वादात्मा-
प्यन्तः एवं रागद्वेषमोहा अन्यऽपि जीवपर्यायाः
क्षुद्रमस्थावस्थाभाविनः सत्त्वैयासत्त्वैयान्तप्रकारा आ-
लम्ब्यभेदात् तदात्मकत्वात् स आत्मापि तद्वत् तथैव स्यात्
सोमिलब्राह्मणप्रश्नप्रतिवचने चागमे एतदर्थप्रतिप्रश्न उत्तरं
सोमिलपणविहं अहं जाव अणोभूय भावमपि य अहं से-
केणट्ठेण भंते एवं बुद्धि एवेति अहं ॥ इत्याद्युत्तरहेतुप्रश्ने
हेतुप्रतिपादनं (सोमिला दव्वड्डयाए एगे अहं ग्णाणदंसण-
ड्डयाए मित्यादि) प्रकृतार्थसंवादिस्मिन्ने रागादीनां चै-
काद्यनन्तभेदत्वमात्मनः (अहं णाणादंसण्डयाए) जहमि-
त्यादि प्रकृतार्थसंवादिस्मिन्ने रागादीनां चैकाद्यनन्तभेदत्व-
मात्मपर्यायत्वात् यो ह्यात्मपर्यायः स एकोऽप्यनन्तभेदो यथा
केवलावबोधस्तथा च रागादय इति स्थित्युत्पत्तिः । निरो-
ध्यात्मकत्वहेत्यमपि सिद्धमिति यत्परेणोक्तमनेकातात्मक-
त्वाभावेऽपि केवलीति सत्याद्यत् सत्तत्त्वस्यमनेकातातात्मक-
मिति प्रतिपादकस्य शासतस्याव्यापकत्वात् कुसमयविशा-
सित्वं तस्यासिद्धमिति तत्प्रत्युक्तं द्रष्टव्यं ॥ सम्म० ॥
आत्मकर्मणोरन्योन्यानुगतत्वं सम्मतितर्कं-

(२१) आत्मनो ज्ञानदर्शनश्रवणादिप्रकाररूस्थानाङ्गे यथा-
दोहिं ठाणेहिं आया अथोलोणं जाणइ पासइ तंजहा समो-
हएणं चेव अप्पाणेणं आया अथोलोणं जाणइ पासइ
असमोहएणं चेव अप्पाणेणं आया अथोलोणं जाणइ पा-
सइ अथोहिं समोहए असमोहएणं चेव अप्पाणेणं आया
अथोलोणं जाणइ पासइ एवं तिरियलोणं उदंलोलोणं केवलक-

पं लोणं दोहिं ठाणेहिं आया अथोलोणं जाणइ पासइ तं
जहा विउव्विणं चेव अप्पाणेणं आया अथोलोणं जाणइ
पासइ अविउव्विणं चेव अप्पाणेणं आया अथोलोणं जा-
णइ पासइ अथोहिं विउव्विणं विउव्विणं चेव अप्पाणेणं
आया अथोलोणं जाणइ पासइ एवं तिरियलोणं उदंलोलोणं
केवलकपं लोणं स्या० ॥ ठा० २ । मू० ॥

दोहीत्यादि पंचसूत्रीस्थानाभ्यां प्रकाराभ्याम् (देसेण
चिसि) ॥ देशेन शृणोत्येकेन श्रोत्रेणैकश्रोत्रोपघाते सति स-
र्वेण वातुपहतश्रोत्रेन्द्रियो यो वा संभिन्नश्रोत्राभिधानल-
ब्धियुक्तः स सर्वैरिन्द्रियैः शृणोतीति सर्वेणेति व्यपदि-
श्यते एवमिति यथा शब्दान् देशसर्वाभ्यां एवं रूपादी-
नपि नवरं जिह्वादेशस्य प्रसुप्त्यादिनोपघातादेशोनास्वादय-
तीत्यवसेयमिति । शब्दश्रवणादया जीवपरिणामा उक्ताः ॥टी०॥
ज्ञानाधिकार एवदमपरमाह-

दाहिं ठाणेहिं आया सदाइमुणेइ तं देसेणवि आया स-
दाइ मुणेइ सत्वेण वि आया सदाइ मुणेइ एवं रूवाइ पा-
सइ गंयाइ आघायइ रसाइ आसाएइ णासाइ पडिसेव-
एइ स्या० मू० ॥ ठा० २ ॥

दोहीत्यादिपञ्चसूत्रीस्थानाभ्यां प्रकाराभ्याम् ॥ देसेणचित्ति ॥
देशेन शृणोत्येकेन श्रोत्रेणैकश्रोत्रोपघाते सति सर्वेण वातुप-
हतश्रोत्रेन्द्रियो यो वा संभिन्नश्रोत्राभिधानलब्धियुक्तः स स-
र्वैरिन्द्रियैः शृणोतीति सर्वेणेति व्यपदिश्यते एवमिति यथा-
शब्दान् देशसर्वाभ्यां एवं रूपादीनपि न वरं जिह्वा देशस्य प्रसु-
प्त्यादिनोपघातादेशोनास्वादयतीत्यवसेयमिति ॥ स्या० टी० ॥
शब्दश्रवणादयो जीव परिणामा उक्तास्तत्प्रस्तावात् तत्परि-
णामान्तरागया ॥

दोहिं ठाणेहिं आया ओभासइ तं जहा देसेण वि आया
ओभासइ सत्वेण वि आया ओभासइ एवं पभासइ वि-
उव्वइ परियावेइ भासं भासइ आहारेइ परिणामेइ वेएइ नि-
ज्जेरेइ ॥ स्या० मू० ठा० २ ॥

दोहीत्यादि नवसूत्राणि सुगमानि न वरं अवभास-
तं द्योतते देशेन खद्योतवत् सर्वतः प्रदीपवत् अथ वा अव-
भासते जानाति १ स च देशतः पट्टदुकावधिज्ञानी सर्वतो-
ऽयन्तरावधिरिति एवमिति देशसर्वाभ्यां प्रभासते प्रकर्षेण
द्योतते २ विकरोति देशेन हस्तादिवैक्रियकरणेन सर्वेण
सर्वस्यैव कायस्येति ३ ॥ परियारे इति ॥ मेधुनं सेवते
देशेन मनोयोगादीनामन्यतमेन सर्वेण योगत्रयेणापि ४ भाषां
भाषते देशेन जिह्वाप्रादिना सर्वेण समग्रतात्वादिस्थानैः ५
आहारयति देशेन मुखमात्रेण सर्वेण भोज आहारापेक्षया आ-
हार मेव परिणामयति परिणामन्नयति स्वस्वरसविभागेन-
भकाश्रयदेशस्य प्लाहादिना रुद्धत्वात्देशतः अन्यथा सर्व-
तः वेद्यति अनुभवति देशेन हस्तादिना अवयवेन सर्वेण
सर्वावयवैराहारसत्त्वान् परिणमितपुद्गलान् इष्टानिष्ट-
परिणामतः निज्जरयति त्यजत्याहारितान् परिणामितान्
वेदितान् आहारपुद्गलान् देशेन अपानादिना सर्वेण श-
रीरेणैव प्रसवेदति देशेन ॥ अथ तैतानि चतुर्दशापि सूत्रा-

णि विवक्षितविषयवत्वापेक्षया नैयानि तत्र देशसर्वेषो-
जना यथा देशोनापीति देशतोऽपि शृणोति विवक्षितशब्दा-
नां मध्ये कांश्चिच्छृणोति सर्वेणापीति सर्वतस्तु साम-
स्येन सर्वानेवेत्यर्थः । एवं रूपादीनपि तथा विवक्षितस्य
देशं सर्वं वा विवक्षितमवभासयत्येवं प्रभासयत्येवं वि-
करवाणीत्येवं विकुरुते परिचारणीयं स्त्रीशरीरादि परि-
चारयति भाषणीयापेक्षया देशतो भाषां भाषते सर्वतोवेति
अप्यवहायमाहारयति आहृतं परिश्रमयति वेद्यं कर्मवेदयति
देशतः सर्वतोवा एवं निर्जरत्यपि ॥ स्था० ॥ डा० ॥ २ ॥
(२२) आत्मनिरूपणं गच्छाचारे । तथा च पूर्वाचार्यकृतगाथा-
जीवो अण्णासि नहणो अविणासी अकृवमो ध्रुवो निष्णं ।
दव्वड्याह णिञ्चो परियायगुणैहिं य अण्णो ॥ १ ॥
जहं पंजराउसउणि घडाड वयराणि कंजुआ पुरिसो ।
एवं स चेव भिण्णो जीवो देहाड संसारी ॥ २ ॥
जह खीरोदगतिलीतल्लकुसुमगंधाण दीसइ न भेओ ॥ तह
चेवं न जीवस्स विदेहाओ हव्वंति उभेओ ॥ ३ ॥ संको-
अविअविओपहि य जहकमं देहलोयमित्तो वा ॥ हत्थिस्स
व कुंथस्स वा पपससंखासमाचेव ॥ ४ ॥ काजो जह
अण्णो अविणासी होई तिसु वि कालेसु ॥ तह जीवो वि
अण्णो अविणासी तिसु वि कालेसु ॥ ५ ॥ गयणं जहा अरू-
वी अवगाहगुणं धिप्पइ तं तु । जीवो तहा अरूवी
विणाणगुणं धेत्तवो ॥ ६ ॥ जह पुढवी अविण्णहा
आहाराइस्सवव्वाणं । तह अहारो जीवो नाण्णो
गुणगणा ॥ ७ ॥ अक्खयमणंतमउलं जह गयणं होइ
तिसु वि कालेसु । तह जीवो अविणासी अवड्ढिओति-
सुधिकाेसु ॥ ८ ॥ जह कणगाओ कारंति पज्जवा मउल
कुडलाइ । यादवं कणगं तं विय नाम विरोसोइमो अन्नो ॥
॥ ९ ॥ एवं च उगाई ए पट्ठिमंतस्स जीवकण्णस्स
नामाई वड्ढिवाइ जीवदवं तयं चेव ॥ १० ॥ जह
कम्मयरो कम्मं करेइ भुजइ सो फलं तस्स । तह
जीवावि अकम्मं करेइ भुजइ रसफलं ॥ ११ ॥ उज्जोवेउं
दिवसं जह सूर पच्चइ पुणो अत्थं । न यइ सो सूरौ अन्नं-
चित्तं पयासंते ॥ १२ ॥ जह सूरौ तह जीवो भवंतरं
वच्चपपुगाणं । अन्नंतस्स वि सरीरमणं खेत्तं वरंवी पया-
सई ॥ १३ ॥ कुल्लुप्पलकमलाणं चंदण अगुण सु-
हिगंधाणं । धिप्पइ नासाइगुणो नय रुवं दीसइ तैसि ॥ १४ ॥
एवं नाणगुणेण धिप्पइ जीवां वि बुद्धिंतंतेहिं । जह गंधो तह
जीवो नहु सक्को कीरण भित्तुं ॥ १५ ॥ भंभाउइल्लपण-
वमकुंदाणसखसन्धी ण । सदुव्विय सुच्चइ केवलुत्ति न हु
दीसई रुवं ॥ १६ ॥ पच्चक्खं गहगाइमो दीसइ पुरीसां
न दीसइ पिताओ । अगारंहिं मुणिज्जइ एवं जीवो विदे-
हविओ ॥ १७ ॥ हसइ विरुसइ नचइ गाएइ रुयइ सुह-
दुक्खं । जीवो मेहमइगओ विवहपयारं पयंसइ ॥ १८ ॥
जह आहारो भुजो जिआणपरिणमइ सत्तभंणहिं वस ।
१ । सोणिय २ । मंस ३ । ट्ठिम ४ । मज्जा ५ । तह मेय ६ ।
सुक्कोहिं ॥ ७ ॥ १९ ॥ एवं अड्ढविअ जीवेण अण्णाइस-
हगयं कम्मं । जह कणगं पाहाओ, अण्णाइसंजोगनिपप्पं ॥ २० ॥
जीवस्स य कम्मस्स य अण्णाइसं चेव होइ संजोगो । सोवि
उपाएण पुढो कीरइट्ठयाओजह कणगं ॥ २१ ॥ जह पुव्वयरं
कम्मं जीवो वा जइहविज्जयइ सा । वत्तवो कुकुडिभंडाण-

मणसु को पढमो ॥ २२ ॥ जह भंडसंभवा कुक्कुडित्तिं भंडं
च कुक्कुडी उ भवं । नय पुव्ववरभावो जह तह कम्मणजी-
वाणं ॥ २३ ॥ अणुमाणपहे सिद्धं क्खमत्थणं जिणा-
ण पच्चक्खं । गिणहसु गणसु गुणहरं जीवं अण्णाइयं अ-
क्खयसरूवं ॥ २४ ॥ कथय जीवो थल्लिओ कथ य
कम्माई हुंति वलियाई । जीवस्स य कम्मस्स य पुव्वनिव-
द्धाइ वेराई ॥ २५ ॥ गच्छा० ॥

(२३) आत्मतत्वनिरूपणं बौद्धादिसम्मततामत्वनिराकरणे-
न प्रदर्शिते रत्नावतारिकायाम् सप्तमपरिच्छेदे । यथा
बौद्धास्तु बुद्धिचक्षणपरंपराभावेनमात्मानाम्नासिपुः न पुन-
र्माँकिककणनिकरनिरंतराणुस्यूतैकसूत्रवत्तदन्वयिनमेकं ते
लौकायतलुंटाकेभ्योऽपि पापीयांसस्तद्भावेऽपि तेषां स्मरण
प्रत्य भिज्ञानाद्यधटनात् तथा हि ॥ पूर्वबुद्ध्यानुभूतेऽर्थे अथ
स्यादयं दोषा यद्यवशेषेणान्यदृष्टमन्यः स्मरतीत्युच्यते । किं
तन्मन्यतेऽपि कार्यकारणभावादेव स्मृतिर्भिन्नसंतानबुद्धिर्ना
तु कार्यकारण भावो नास्ति तेन संतानांतराणुभावोऽस्मृतिर्न
भवति । न चैकसांतानिकीनामपि बुद्धीनां कार्यकारणभावो
नास्ति येन पूर्वं बुद्धयनुभूतेऽर्थे तदुत्तरबुद्धीनां स्मृतिर्न स्यात्
तदप्यनवदातमेवमपि नानात्वस्य तदवस्थत्वात् । अन्यत्वं
हि स्मृत्यसंभवे साधनमुक्तं तच्च कार्यकारणभावाभिधानेऽपि
नापगतं न हि कार्यकारणभावाभिधाने तस्यासिद्धत्वादीना-
मन्यतो दोषः प्रतिपाद्यते । नापि स्वपक्षसिद्धिरनेन
क्रियते । न हि कार्यकारणभावात् स्मृतिरित्यधोमयप्रसि-
द्धोऽस्ति दृष्टांतः ॥ अथ “यस्मिन्नेव हि संताने आहिताकर्म-
वासना फलं तत्रैव संधत्ते कर्पासे रक्तताययेति” कर्पा-
सरकता दृष्टांतोऽस्तीति चेत् तदसाधीयः । साधनदूषणासं-
भवात् अन्वयाद्यसंभवात् । न साधनं न हि कार्यकारणभा-
वो यत्र तत्र स्मृतिः कर्पासे रक्ततावदित्यन्वयः संभवति
नापि यत्र न स्मृतिस्तत्र न कार्यकारणभाव इति व्यतिरे-
कोऽस्ति । असिद्धत्वाद्यनुदभावनाच्च न दूषणं । न हि ततो
ऽन्यत्वादित्यस्य हेतोः कर्पासे रक्ततावदित्यनेन कश्चिदोषः
प्रतिपाद्यते । किं च यद्यन्यत्वेऽपि कार्यकारणभावेन स्मृते-
रुत्पत्तिरिष्यते । तदा शिष्याचार्यादि बुद्धीनामपि कार्यका-
रणभावसद्भावेन स्मृत्यादि स्यात् । अथ नायं प्रसंग एक-
संतानत्वे सतीति विशेषणादिति चेत्तदुक्तं भेदाभेदपक्षा-
भ्यां तस्योपवीणात्वात् तृणपरंपरातस्तस्या भेदे हि तृणप-
रंपरैव सा तथा च संतान इति न किंचिदतिरिक्तमुक्तं । भे-
दे तु पारमार्थिकोऽपारमार्थिको वासौ स्यात् । अपारमार्थि-
कत्वेऽस्य तदेव दूषणं । पारमार्थिकत्वे स्थिरो वा स्याद
चाक्षिको वा । तृणिकत्वे संताननिर्विशेष एवायमिति कि-
मनेन स्तेनभीतस्य स्तेनांतरशरणस्वीकरणं कारणिना ।
“स्थिरमथ संतानमभ्युपेयाः प्रथयंतं परमार्थसत्त्वस्वरूपं” अमृतं
पिथ पूनयाऽन्योक्त्या स्थिरव्युत्पन्नः परलोकिकः प्रसिद्धः”
उपादानादेयभावप्रबंधेन प्रवर्तमानः कार्यकारणभाव एव
संतान इति चेत्तदवयवमिवव्यभावादिसंबंधविशेषाभावे
कारणत्वमात्रविशेषादुपादानेतरविभागाणुपपत्तेः संतानज-
नकं यत्तदुपादानमिति चेन्न इतरेतराध्ययप्रसंगात् संतान-
जनकत्वगोपादानकारणजन्यत्वेन च संतानत्वमिति । लोके-
तु समानजातीयानां कार्यकारणभावे संतानव्यवहारस्तद्य-
था आद्यप्रसंगस्तथा इति तत्प्रसिद्धा वात्सामिरपि शब्दप्र-

दीपादिषु संतानव्यवहारः क्रियते । तवापि यथेवमभिप्रेतः संतानस्तदा कथं न शिष्याचार्ययुद्धीनामेकसंतानत्वम् । न-
ह्यासां समानजातीयत्वं कार्यकारणभावो वा नास्ति । ततः
शिष्यस्य चिरव्यवहिता अपि बुद्धयः पारंपर्येण कारणमिति
तदनुभूतेऽप्ययं यथा स्मृतिर्भवति तथोपाध्याययुद्धयोव्या-
जन्मप्रभृत्युत्पन्नाः पारंपर्येण कारणमिति तदनुभूतेऽप्ययं स्मृ-
तिर्भवेत् । किंच धूमशब्दादीनामुपादानकारणं विनैवोत्पत्ति-
स्तव स्यान्न हि तेषामप्यनादिप्रबंधेन समानजातीयकारणम-
स्तीति शक्यते वक्तुम् । तथा च ज्ञानस्यापि गर्भादावनुत्पाद-
नैवोत्पत्तिः स्यादिति परलोकभावः । अथ धूमशब्दादीनां
विजातीयमप्युपादानमिष्यते । एवं तर्हि ज्ञानस्याप्युपादानं
गर्भादानीरमेवास्तु न जन्मांतरज्ञानं कल्पनीयं । यथा दर्शनं
ज्ञानादानमिष्टमन्यथा धूमशब्दादीनामप्यनादिसंतानः कल्प-
नीयः स्यादिति संतानघटनात्र परेषां स्मृत्यादिव्यवस्था नापि
परलोकः कोऽपि प्रसिद्धपद्धतिं दधाति परलोकिनः कस्य
चिदसंभवात् । सत्यपि वा परलोके कथमकृताभ्यागम-
कृतप्रज्ञाशौ पराक्रियते । येन हि ज्ञानेन चैतन्यवदनादि
कर्मकृते तस्य विनाशाच्च तत्फलोपभोगो यस्य वा फ-
लोपभोगस्तेन न तत्कर्म कृतमिति ॥ अथ नायं दोषः का-
र्यकारणभावस्य नियामकत्वात् । अनादिप्रबंधप्रवृत्तौ हि
ज्ञानानां हेतुफलभावप्रवाहः । स च संतान इत्युच्यते
तद्वशात्सर्वो व्यवहारः संगच्छते । नित्यस्त्वात्माभ्युपग-
म्यमानो यदि सुखादिजन्माना विवृतिमनुभवति । तद-
यमनित्य एव चर्मादिवदुक्तः स्यात् । निर्विकारत्वे तु सता-
ऽसता वा सुखदुःखादिना कर्मफलेन कस्तस्य विशेष
इति कर्मधैक्यमेव ॥ तदुक्तं “वर्षातपाभ्यां किं व्योम्नश्च-
र्मण्यस्ति तयोः फलं । चर्मोपमश्चेत्तोऽनित्यः खतुव्यश्चे-
दस्तस्म इति, तस्मात् त्यज्यतामेव मूर्द्धाभिषिक्तः प्र-
थमो मोह आत्मग्रहो नाम । तत्रिहृत्वात्मातीयग्रहोपि वि-
रंस्यति । ग्रहमेव न किं मेमेति तदिदमहंकारममकार-
प्रथिग्रहणेन नैरात्म्यदर्शनेनैव निर्वाणद्वारमन्यथा कौतु-
स्कुतो निर्वाणवार्तापि तदपि वार्त्तं हेतुफलभावस्य सं-
तानस्यानंतरमेव नियामकत्वेन निरस्तत्वात्, यत्पुनः सु-
खादिविकाराभ्युपगमे चर्मादिवत् आत्मनोऽनित्यत्वं प्रसं-
जितं तदिष्टमेव कथंचिदनित्यत्वेनात्मनः स्याद्वादिभिः
स्वीकारात् । नित्यत्वस्य कथंचिदेवोपगमात् । यत्तु नित्य-
त्वेव ऽस्यात्मायग्रहसद्भावेन मुक्तचनवासिदूषणमभूत् ।
तदप्यनवदत्तं विदितपर्वतविरससंसारस्वरूपाणां परिगत-
पारमार्थिकैकांतिकाव्यंतिकानंदसंदोहस्वभावापवर्गापनिप-
दां च महात्मनां शरीरेऽपि किंपाकपाकोषक्षितपायस
इव निर्ममस्त्वदर्शनात् । नैरात्म्यदर्शने पुनरात्मैव ताव-
न्नास्ति कः प्रेत्य सुखीभवन्नार्थं यतिष्यते ज्ञानचूणोपि सं-
सारी कथमपरज्ञानचूणसुखीभवन्नार्थं घटिष्यते । न हि
दुःखी देवदत्तो यज्ञदत्तसुखाय चेटमानो दृष्ट एकचूणस्य
दुःखं स्वरसनशिखाचनेन सार्द्धं ध्वंसं संतानस्तु न
वास्तव्यः कश्चिदिति प्ररूपितमेव वास्तवत्वे तस्य निष्प्र-
त्युहात्मसिद्धिरिति ॥

अथात्मनः परपरिकल्पितस्वरूपप्रतिषेधाय स्वाभिमतध-
र्माण्वर्णयति । “चैतन्यस्वरूपः परिणामी कर्ता साक्षा-
द्भोका स्वदेहपरिमाणः प्रतिक्षेत्रं भिन्नः पौष्टल्लिकादृष्ट

वांश्चायमिति” । चैतन्यं साकारनिराकारोपयोग्यं स्व-
रूपं यस्यासौ चैतन्यस्वरूपः परिणमनं प्रतिसमयम-
परापरपर्ययेषु गमनं परिणामः स नित्यमस्यास्तीति
परिणामी करोत्यदृष्टादिकमिति कर्ता साक्षादनुपचरि-
तवृत्त्या भुंक्ते सुखादिकमितिसाक्षाद्भोका स्वदेहपरि-
णामः स्वोपात्तवपुर्व्यापकः प्रतिक्षेत्रं प्रतिशरीरं भिन्नः
पृथक्पौष्टल्लिकदृष्टवान् पुष्टल्लघटितकर्मपरतंत्रः ।
अयमित्यनेन प्रमातृत्वेन निरूपितं आत्मेति । अत्र चै-
तन्यस्वरूपत्वपरिणामित्वविशेषणाभ्यां जडस्वरूपः कूटस्थ-
नित्यो नैयायिकादिसम्मतः प्रमाता व्यवस्थितः यतो ये-
षामात्मानुपयोगस्वभावस्तावत्तेषां नासौ पदार्थपरिच्छेदं
विदध्याद् चैतनत्वादाकाशवत् अथ नोपयोगस्वभावत्वं किं
तु चैतन्यसमवायः स चात्मनोऽस्तीत्यसिद्धमचेतनत्वमिति
चेत्तदनुचितमित्यमाकाशादरेपि चेतनत्वापत्तेश्चैतन्यसम-
वायो हि विहायः प्रमुखेऽपि समानः । समवायस्य स्वय-
मविशिष्टस्यैकस्य प्रतिनियमहेत्वभावादात्मन्येव ज्ञानं स-
मवेतं नाकाशादिवृत्तिं विशेषोव्यवस्थितः ननु
यथेह कुंडे दधीतिप्रत्ययाच्च तत्कुंडादन्यत्र तदधि-
संयोगः शक्यसंपादस्तथेह मयि ज्ञानमितिहेदं प्रत्यया
ज्ञातमनोऽन्यत्र गगनादिषु ज्ञानसमवाय इति चेत्तदयौकि-
कं यतः खादयोपि ज्ञानमस्मात्स्वाति प्रतीयंतु स्वयमचेतन-
त्वादात्मवत् । आत्मानो वा मैवं प्रत्यगुस्तत् एव खादिवदि-
ति । जडत्वादिमते सन्नपि ज्ञानमिहेति प्रत्ययः प्रत्या-
त्मवेद्यो न ज्ञानस्यात्मनि समवायं नियमयति विशेषाभावा-
त् । नन्वेवमिहऽप्यव्यादिषु रूपादय इति प्रत्ययोपि न
रूपादीनां पृथिव्यादिषु समवायं साधयेद्यथा खादिषु तत्र
वा सतं साधयेत् । पृथिव्यादिविवेति न कश्चित्प्रत्यय-
विशेषात् कस्यचित् व्यवस्थेति चेत् सत्यमयमपरोऽस्य
दोषोऽस्तु पृथिव्यादीनां रूपाद्यनात्मकत्वेखादिभ्यो विशिष्ट-
तया व्यवस्थापयितुमशक्तेः स्यान्मत्तमात्मनो ज्ञानमस्मात्स्व-
ति प्रतीयति । आत्मत्वात् तु न तथा तेनात्मानो
यथा खादयः । आत्मानश्चेत्तदहं प्रत्ययग्राह्यास्तस्मात्तथेत्या-
त्मत्वमेव खादिभ्यो विशेषमात्मनां साधयति । पृथिवी-
त्वादिवत्पृथिव्यादीनां पृथिवीत्वादिषोणादि पृथिव्यादियस्त-
द्भूतात्मत्वेयोगादात्मान इति तदुक्तम् । आत्मत्वादिजातीनाम-
पि जातिमदनात्मकत्वे तत्समवायनियमासिद्धेः प्रत्ययविशे-
षात्तत्सिद्धिरिति चेत्स एव विचारयितुमारब्धः । परस्पर-
मत्त्येतन्मैवविशेषोऽपि जातितद्वत्तात्मात्मत्वजातिरात्मानि प्रत्य-
यः विशेषमुपजनयति न पृथिव्यादिषु । पृथिवीत्वादिजात-
यश्च तत्रैव प्रत्ययमुत्पादयति । नात्मनैतिकोऽत्र नियमहेतुः
समवाय इति चेत्तु सोयमन्योन्यसंश्रयः सति प्रत्ययविशेषो
जातिविशेषस्य जातिमति समवायः । सति च समवाये
प्रत्ययविशेष इति प्रत्यासत्तिविशेषादन्यत् एव तत्प्रत्ययविशे-
शोप इति चेत् सकोऽन्योऽन्यत्र कथं चिद्वत्तात्मात्मत्वपरिणा-
मादिति स एवप्रत्ययविशेषहेतुरोपेतव्यः तदभावे तदघट्य
नाजजातिविशेषस्य कश्चिदेव समवायासिद्धेरात्मादिविभा-
गानुपपत्तेरात्मन्येव ज्ञानं समवेतमिहेदमिति प्रत्ययं कुरुते
न पुनराकाशादिवृत्तिं प्रतिपत्सुमशक्तेन चैतन्ययोगादात्म-
नश्चेतनत्वं सिध्यत् । अथ किमपरेण प्रतीयते तावच्चैतना-
समवायादात्मा चेतन इति चेत्तदुक्तं यतः प्रतीतिभे-

त्प्रमाणीक्रियते तर्हि निष्प्रतिद्वन्द्वमुपयोगात्मक एवात्मा प्रसिध्यति । न हि जातुचित्स्वयमचेतनोऽहं चेतनायो-
गाच्चेतनोऽचेतने वा मयि चेतनायाः समवाय इति प्रती-
तिरस्ति ज्ञाताहमिति समानधिकरणतया प्रतीतेः ॥ भेदे
तथा प्रतीतिरिति चेन्न कथंचित्तादात्म्याभावे तद्दर्श-
ना । ययिः पुरुष इत्यपिप्रतीतिस्तु भेदे सत्युपचार-
दृष्ट्या न पुनस्तात्त्विकी, तथा चात्मानि ज्ञाताहमितिप्रती-
तिः कथंचिचेतनात्मतां गमयति तामतरेणानुपपद्यमा-
नत्वात् कलशादिवत् । न हि कलशादिरचेतनात्मको
ज्ञाताहमिति प्रत्येति । चैतन्ययोगाभावादसौ न तथा प्रत्ये-
तीति चेन्न अचेतनस्यापि चैतन्ययोगाच्चेतनोहमिति प्रतिप-
चेरन्तरेभ्यः निरस्तत्वादित्यचेतनत्वं सिद्धमात्मनो जडस्या-
र्थस्य परिच्छेदं पराकरोति तं पुनरिच्छता चैतन्यस्वरू-
पताऽस्य स्वीकरणीया । ननुज्ञानवानहमिति प्रत्ययादा-
त्मज्ञानयोर्भेदोऽन्यथा धनवानिति प्रत्ययादपि धनतद्वतोर्भे-
दाभावानुपपादिति कश्चित्तदप्यसत् । यतो ज्ञानवानहमिति
नात्मा प्रत्येति जडैकांतरूपत्वाद्यद्यतः सर्वथा जडश्च
स्यादात्मा ज्ञानवानहमिति प्रत्ययश्चास्य स्याद्विरोधाभावा-
दिति मानिष्योपीस्तस्य तयोपपत्त्यसंभवात् । ज्ञानवानहमिति
हि प्रत्ययो नागृहीते ज्ञानाख्ये विशेष्ये चात्मानि
जातृत्पद्यते स्वमतविरोधात् । नागृहीतविशेषणविशेष्य-
बुद्धिरिति वचनात् गृहीतयोस्तयोर्बुद्धयते इति चेत् कुत-
स्तद्गृहीति न तावत्स्वतः स्वसंवेदानंभयुपगमात् । स्वसं-
विदिते ज्ञात्मानि ज्ञाने च स्वतः सा युज्यते नान्यथा संता-
नांतरवत् । परतश्चेत् तदपि ज्ञानांतरं विशेष्यं नागृहीते
ज्ञानत्वविशेषणे ग्रहीतुं शक्यमिति । ज्ञानांतरात्तद्वद्वयोन
भाष्यमित्यनवस्थानात्कुतः प्रकृतप्रत्ययः तदेवं नात्मनो
जडस्वरूपता संगच्छते नापि कूटस्थनित्यता । यतो यथाविधः
पूर्वदशायामात्मा तथाविध एव चेत् ज्ञानोत्पत्तिसमयेऽपि
भवेत्तदा प्रागिव कथमेवं पदार्थपरिच्छेदकः स्यात्प्रतिनि-
यतस्वरूपाप्रवृत्तिरूपत्वात्कौटस्थस्य पदार्थपरिच्छेदे तु
प्रागप्रमातुः प्रमातृरूपतया परिणामात्कुतः कौटस्थमिति
कर्त्ता साक्षाद्भोकेति विशेषणं युगलकेन कापिलमतं तिर-
स्क्रियते तथा हि कापिलः कर्तृत्वं प्रकृतेः प्रतिजानीते न
पुरुषस्य ॥ “अकर्त्ता मिथुनोभोकेति” वचनात्तदयुक्तं । यतो
यद्ययमकर्त्ता स्यात्तदानीमनुभवितापि न भवेत् । द्रष्टुः
कर्तृत्वे मुक्तस्यापि कर्तृत्वप्रसक्तिरिति चेत् मुक्तः किम-
कर्त्तृत्वं । विषयसुखादेरकर्त्तृत्वेति चेत् । कुतः स तथा त-
त्कारणकर्त्तृत्वाभावादिति चेत् तर्हि संसारी विषय-
सुखादिकारणकर्त्तृत्वविशेषस्य कर्तृत्वात् विषयसुखादेः कर्त्ता
स एव चानुभविता किं न भवेत् संसार्यवस्थायामात्मा
विषयसुखादितत्कारणकर्त्तृत्वात् न कर्त्ता चेतनत्वात्मुका-
वस्थाद्यदित्येतदपि न सुत्तरम् । स्वेष्टविघातकारिवात्
संसार्यवस्थायामात्मा न सुखादेर्भोका मुकावस्थावदिति
स्वेष्टस्यात्मनो भोक्तृत्वस्य विघातात् । प्रतीतिविरुद्धमिष्ट-
विघातकारणमिदमिदमिति चेत्कर्तृत्वाभावसाधनमपि किं न
तथा पुनः श्रोता घ्राताहमिति स्वकर्तृत्वप्रतीतेः । अथ श्रोता
हमित्यादिप्रतीतिरहंकारस्पदमहंकारस्य च प्रधानमेवक-
र्तृत्वात्प्रतीयतइति चेत्तत्तद्वानुभवित्प्रधानमस्तु न हि तस्या
हंकारास्पदत्वं न प्रतिभाति शब्दादेरनुभविताहमिति प्रतीति

सकलजनसाक्षिकत्वात् । श्रोतमनुभवितुरहंकारास्पदत्वं
मितिचेत्कर्तुः कथञ्चान्तम तस्याहंकारास्पदत्वादिति-
चेत्तत्तद्वानुभवितुस्तद्वान्तमस्तु तस्योपाधिकत्वाद्दहंकारा
स्पदत्वं श्रोतमेवेति चेत्कुतस्तदीपाधिकत्वसिद्धिः ॥ अथ
पुरुषस्वभावत्वात्सावाद्दहंकारस्य तदास्पदत्वं पुरुषस्वभा-
वस्यानुभवितुत्वस्योपाधिकमिति चेत् स्यादेवं यदि पुरुष-
स्वभावोऽहंकारो न स्यात् । मुक्तस्याहंकाराभावात् अपुरुष
स्वभाव एवाहंकारः । स्वभावो हि न जातुचित्तद्वतं, त्यज-
ति तस्य निःस्वभावत्वप्रसंगादिति चेन्न स्वभावस्य द्विवि-
धत्वात् सामान्यविशेषपर्यायभेदात् । तत्र सामान्यपर्यायः
शाश्वतिकस्वभावः । कादाचित्को विशेषपर्याय इति न कादा-
चित्कत्वात्पुरुषहंकारादेव तत्स्वभावता ततो न तदास्पदत्व-
मनुभवितुत्वस्योपाधिकं । येनाश्रोतं न भवेत् । सिद्धमात्मा-
नुभवित्वेव कर्त्ता अकर्तुर्भोक्तृत्वानुपपत्तेश्च । ननु भोक्तृत्व-
मन्युपचरितमेवास्य प्रकृतिविकारभूतायां हि दर्पणाकारायां
बुद्धौ संक्रान्तां सुखदुःखादीनां पुरुषः स्वात्मानि प्रतिबिंबो-
द्यमात्रेण भोका व्यवदिश्यते । तदशस्य तस्य तथा परि-
णाममंतरेण प्रतिबिंबोदयस्याऽघटनात् स्फटिकादावपि परि-
णिमनेनैव प्रतिबिंबोदयसमर्थनात् । तथा परिणामाद्युपगमे
च कुतः कर्तृत्वमस्य न स्यादिति सिद्धमस्य कर्तृत्वं साक्षा-
द्भोक्तृत्वं चेति । स्वदेहपरिमाण इत्यनेनापि नैयायिकादि-
परिकल्पितं सर्वगतत्वमात्मनोनिषिध्यते तथात्वे जीवतत्त्व-
प्रमेदानां व्यवस्थानाप्रसिद्धिप्रसंगात् । सर्वगतात्मन्येकैत्रेय
नानात्मकार्यपरिसमाप्तेः सद्गुणानामनःसमायोगोहि नाना-
त्मकार्यं तत्रैकत्रापि युज्यते । नभसि नानाघटादिसंयोगव-
त् । एतेन युगपन्नानाशरीरंद्रियसंयोगः प्रतिपादितः । युग-
पन्नानाशरीरत्वात्समवायिनां सुखदुःखादीनामनुपपत्तिरि-
रोवादिति चेन्न युगपन्नानाभेयंदिष्टत्वाकाशसमवायिनां वि-
ततादिशब्दानामनुपपत्तिप्रसंगात् तद्विरोधस्याविशेषात्तथा
विघटाशब्दकारणभेदाच्च तदनुपपत्तिरिति चेत् सुखादिकार-
णभेदात्तदनुपपत्तिरप्येकत्रात्मनि माभूद्विशेषाभावात् बिभृक्ष
धर्माध्यासादात्मनोनात्त्वमिति चेत्तत्तद्वानुभविताशब्दापिनाना-
त्वमस्तु । प्रदेशभेदोपचाराददोष इति चेत्तत्तद्वानुभविताशब्दापि
दोषः । जननमरणकरणादिप्रतिनियमोऽपि सर्वगतात्मवादि-
नां नात्मबहुत्वं साधयेत् एकत्रापि तदुपपत्तेर्घटाकाशादि-
जननविनाशादिवत् । न हि घटाकाशस्योत्पत्तौ घटाद्याकाश-
स्योत्पत्तिरेव तदा विनाशस्यापि दर्शनात् । नापि विनाशो
विनाश एव । जननस्यापि तदोपसंभवात् । स्थितौ वा न स्थि-
तिरेव विनाशोत्पादयोपि तदा सम्भूतानात् । सति बन्धे न-
मोक्षः सति वा मोक्षे न बन्धःस्यादेकत्रात्मनि विरोधादिति
चेत् नानाशरीरं सति घटबंधे घटांतरमोक्षाभावप्रसंगात्
सति वा घटविच्छेदे घटांतरविच्छेदप्रसंगात् प्रदेशभेदो-
पचाराच्च तत्प्रसंग इति चेत्तत्तद्वानुभविता न तत्प्रसंगः ।
नभसः प्रदेशभेदापगम जीवस्याप्येकस्य प्रदेशभेदोऽस्त्विति
कुतोऽजायततत्रभेदइत्यवस्था दतो व्याकृत्य
स्यात् नानात्मनो व्यापकत्वाभावे दिग्देशांतरवर्ति-
परमाणुमिथुनपत्त्ययोगाभावादाद्यकर्त्ताभावस्तदभावादेत्य-
संयोगस्य तन्निमित्तशरीरस्य । तेन तत्संबन्धस्य वा
भावादानुपायसिद्धः सर्वदा सर्वथा मोक्षः स्यात् । अस्तु
वा यथा कथंचिच्छरीरोत्पत्तिस्तथापि साधयर्थं शरीरं

प्रत्ययवयवमुपविशन्नात्मा सावयवः स्यात्तथा चास्य पटा-
दिवत् कार्यत्वप्रसंगः । कार्यत्वे चाऽसौ विजातीयैः सजा-
तीयैर्व्या कारणैरारभ्येत न प्राच्यः प्रकारो विजातीयाना-
मनारम्भकत्वात् । न द्वितीयो यतः सजातीयत्वे तेषां
आत्मव्याभिसंबन्धादेव स्यात्तथा चात्मभिरारभ्येत इ-
त्यायातं एतच्चायुक्तमेकत्र शरीरेऽनेकात्मनामात्मारम्भका-
णामसंभवात् । संभवे वा प्रतिसंधानानुपपत्तिः । न ह्यन्ये-
न हृदयमन्यः प्रतिसंधानुमर्हत्यतिप्रसंगात् । तदारभ्यत्वे चा-
स्य घटवदवयवकियातो विभागात्संयोगविनाशाद्विनाशः
स्यात् । शरीरपरिणामित्वे चात्मनो मूर्त्तत्वानुपेक्षाच्छरीरे
ऽनुप्रवेशो न स्यात् मूर्त्तं मूर्त्तस्यानुप्रवेशविरोधात्तो नि-
रात्मकमेव अखिलशरीरमनुपज्यते । कथं वा तत्परिणा-
मित्वे तस्य बालशरीरपरिमाणस्य सतो युवशरीरपरिमाण-
स्वीकारः स्यात् तत्परिमाणपरित्यागात्तदपरित्यागाद्वा परि-
त्यागाच्चैतद्वा शरीरवत्तस्यानित्यत्वप्रसंगात्परलोकाद्यभावा-
नुपपन्नः । अथापरित्यागात्तत्र पूर्वपरिमाणपरित्यागे श-
रीरवत्तस्योत्तरपरिमाणोत्पत्त्यनुपपत्तेः । तथा “यदि वपुः-
परिमाणपरिवर्जितं वदसि जैनमतानुगपूरणं । वद तदा कथ-
मस्य विखंडनं भवति तस्य न खंडनदंबरं” अत्राभिद-
धमहे यदभ्यधायि नत्वात्मनोव्यापकत्वाभाव इत्यादि
तदसत्यं । यथेन संयुक्तं तदेव ते प्रत्युपसर्पतीति नि-
यमासंभवात् । अयस्कांतं प्रत्ययसस्तनेनासंयुक्तस्याप्याक-
र्षणोपलब्धेः । अथासंयुक्तस्याप्याकर्षणे तच्छरीरारम्भे प्र-
त्येकमुक्षीभूतानां त्रिभुवनान्दरविबरवर्षितपरमाणूनामुपस-
र्पणप्रसंगाच्च जाने कियपरिमाणं तच्छरीरं स्यादिति
चेत्संयुक्तस्याप्याकर्षणे कथं स एव दोषो न भवेदात्मनो-
व्यापकत्वेन सकलपरमाणूनां तेन संयोगात् । अथ तद-
भावाविशेषेऽप्यहृदयशास्त्रिष्वक्षितशरीरोत्पादनानुगुणा नि-
यता एव परमाणव उपसर्पति तदितरत्रापि तुल्यं । य-
च्चात्यदुक्तं सावयवं शरीरं प्रत्ययवयवमुपविशन्नात्मेत्या-
दि तदप्युक्तिमात्रे सावयवत्वकार्यत्वयोः कथञ्चिदात्म-
न्यश्नुपगमात् । न चैवं घटादिवत्प्राक् प्रसिद्धसमान-
जातीयावयवारभ्यत्वप्रसङ्गिर्न खलु घटादावपि कार्यं प्रा-
क् प्रसिद्धसमानजातीयकपालसंयोगारभ्यत्वं हट्टं कुंभ-
कारादिध्यापाराग्वितान्मृषिपिंडाद्यथममेव पृथुबुध्नोदरा-
द्याकारस्योत्पत्तिप्रतीतेः । द्रव्यस्य हि पूर्वोत्कारपरि-
त्यागेनोत्तराकारपरिणामः कार्यत्वं तच्च बहिरिवांतरप्य-
नुभूयत एव । न च पटादौ स्वावयवसंयोगपूर्वकार्यत्वो-
पलंभात् सर्वत्र तथाभावो युक्तः काष्ठं लोहलक्ष्यत्वो-
पलंभाद्वैऽपि तथाभावप्रसंगात् प्रमाणवाधनमुभयत्र तु-
ल्यं न चोक्तलक्षणकार्यत्वाश्नुपगमेऽप्यात्मनोऽनित्यत्वा-
नुपपत्त्यात्प्रतिसंधानाभावोऽनुपज्यते । कथञ्चिदनित्यत्वे स-
त्त्वावस्थोपपद्यमानत्वात् यथावाचि शरीरपरिमाणत्वे
चात्मनो मूर्त्तत्वानुपेक्षा इत्यादि तत्र किमिदं मूर्त्तत्वं
नाम । असर्वगतद्रव्यपरिमाणत्वं रूपादिमत्त्वं वा तत्र ना-
यः पक्षो दोषोपाया सम्मतत्वात् द्वितीयपक्षस्त्युक्तो
व्याप्त्यभावात् न हि यदसर्वगतं तन्नियमेन रूपादि-
मदित्यविनाभावोऽस्ति मनसोऽसर्वगतत्वेष्वपि तदसंभवात् ॥
अतो नात्मनः शरीरानुप्रवेशानुपपत्तिर्यतो निरात्मकं त-
स्यात् । असर्वगतद्रव्यपरिमाणलक्षणमूर्त्तवस्य मनोव-

त्वेवाप्रतिवेधकत्वात् । रूपादिमत्त्वलक्षणमूर्त्तत्वेतत्स्या-
पि हि जलादेर्भस्मादावनुप्रवेशो न निषिध्यते । आत्म-
नस्तु तद्विहितस्यापि तत्रासौ प्रतिषध्यत इति महश्चिन्नं
यदप्यवादि तत्परिमाणत्वं तस्य बालशरीरपरिमाणस्ये-
त्यादि तदप्ययुक्तं युवशरीरपरिमाणवस्थायामात्मनो
बालशरीरपरिमाणपरित्यागे सर्वथा विनाशासंभवात् ।
विकल्पावस्थोत्पादे सर्ववदिति कथं परलोकाभावोऽनुपज्यते
पर्यायतत्तस्यानित्यत्वेऽपि द्रव्यतो नित्यत्वात् । यच्चाजल्पि
यदि वपुःपरिमाणपरिवर्जितमित्यादि तदप्यपेशलं शरीर-
खंडने कथंचित्तत् खंडनस्येष्टत्वात् शरीरसंयद्वात्मप्रदेशो-
भ्यो हि कतिपयात्मकप्रदेशानां खंडितशरीरप्रदेशो
अवस्थानमात्मनः खंडनं तच्चात्र विद्यत एवान्य-
था शरीरावृत्त्यभूतावयवस्य केपोपलब्धिनं स्यात् न च
खंडितावयवानुप्रविष्टस्यात्मप्रदेशस्य पृथगात्मत्वप्रसंगस्त-
त्रैवानुप्रवेशात् । न चैकत्र संतानेऽनेक आत्मा अनेकार्थ-
प्रतिभासिज्ञानानामेकप्रमात्राधारतया प्रतिभासाभावप्रसंगात्
शरीरांतरव्यवस्थितानेकज्ञानावसेयार्थसंविचित्तत्वं कथं
खंडिताखंडितावयवयोः संघटनं पश्चादिति चेत् एकांतेन
क्षेदानश्नुपगमात् । पद्मनालतंतुवदच्छेदस्यापि स्वीकारात्
तथाभूताहृदयशास्त्रं तत्संघटनमविरुद्धमेवेतितनुपरिमाण एव
त्मांगीकर्त्तव्यो न व्यापकः । तथा चात्मा व्यापको न भव-
ति चेतनत्वात् यत्तु नैवं न तच्चेतनं यथा व्योम चेतनश्चात्मा
तस्मादव्यापकः । अव्यापकत्वे चास्य तत्रैवोपलभ्यमानशु-
ण्त्वेन सिद्धा शरीरपरिमाणता प्रतिच्छेर्षं विभिन्न इत्यनेन ननु
विशेषणेनात्माद्वैतप्रपास्तं । एतदुपासनप्रकारश्च प्रागेव प्रो-
क्त इति न पुनरुच्यते ॥ २७० ॥

(२४) आत्माधिकादादरत्नप्रभादिभावानात्मत्वादिभावेन
चिन्तयन्नाह-भगवत्याम ॥

आया भंते ! रयणप्पभा पुडवी अण्णा रयणप्पभा पुडवी
गोयमा ? रयणप्पभा पुडवी सिय आया सिय णो आया
सिय अवचत्वं आताति य णो आताति य ? । से के ण्ठे
णं भंते ! एवं बुच्चइ रयणप्पभा पुडवी सिय आया सिय
णो आया सिय अवत्तत्वं आयाति य णो आयाति य ?
गोयमा ! अप्पणो आदिट्ठे आया, परस्स आदि-
ट्ठे णो आया, तदुभय आदिट्ठे अवत्तत्वं, रयणप्पभा
पुडवी आया तिय णो आया तिय से ते ण्ठे णं तं चेव
जाव णो आयातिय ॥ आया भंते ! सक्करप्पभा पुडवी ज-
हा रयणप्पभा पुडवी तहा सक्करप्पभा वि एवं जाव अहं स-
त्तमाए भं०मू०३० ॥ २२ ॥ उ० १०

(आयाभंते) इत्यादि—अतति सततं गच्छति तांस्तान्पर्या-
यानित्यात्मा तत्तथात्मा सद्रूपा रत्नप्रभापृथिवी ॥ (अर्थात्)
अनात्मा सद्रूपैरुच्यते ॥ (निय आया सिय नो आयाति)
स्यात्सती स्थादिति सतीति । (सिय अवत्तत्वं) आत्मत्वे-
नानात्वत्वेन च व्यपदेष्टुमशक्यं घस्त्विति भावः । कथं मयक्त-
व्यमित्याह—आत्मेति च नो आत्मेति च वक्तुमशक्यमित्य-
र्थः (अप्पणो आदिट्ठेति) आत्मनः स्वस्य रत्नप्रभाया एव
वर्णादिपर्यायैरादिष्टे आदेशे सति ‘तैर्यपेष्टिष्टा सतीत्यर्थः’

आत्मा भवति स्वपर्यायापेक्षया सतीत्यर्थः ॥ (परस्स आइ-
हेतो भायत्ति) परस्स शंकरादिपृथिव्यन्तरस्स पर्यायैरादि-
ष्टे आदेशो सति तैर्व्यपदिष्टा सतीत्यर्थः, नो आत्मा अनात्मा
भवति, पररूपापेक्षया ऽसतीत्यर्थः ॥ (तदुभयस्स आइहे
अवत्तव्वति) तयोः स्वपरयोश्चभयं तदेव वा उभयं तदुभयं
तस्य पर्यायैरादिष्टे आदेशो सति तदुभयपर्यायैर्व्यपदिष्टेत्यर्थः
अवक्तव्यमवाच्यं वस्तु स्यात् तथाहि—नह्यसौ आत्मेति
वक्तुं शक्या परपर्यायापेक्षया अनात्मत्वात्तस्या नाप्यनात्मेति
वक्तुं शक्यास्वपर्यायापेक्षया तस्या आत्मत्वादिति अवक्त-
व्यत्वं च आत्मानात्मशब्दापेक्षया न तु सर्वथा अवक्तव्य-
शब्देनैव तथा तस्या उच्चमानत्वादनभिलाष्यभावानामपि
भावपदार्थवस्तुभूतिशब्दैरनभिलाष्यशब्देन च अभिलाष्य-
त्वादिति ॥ भ० टी० ॥ श० १२ उ० १० ॥

आयाभंते ! सोहम्मे कप्पे पुच्छा, गोयमा ! सोहम्मे कप्पे सिय
आया सिय णो आया जाव णो आया तिय से केण्ठेणं
भंते ! जाव णो आयातिय ? गोयमा ! अप्पणो आदिद्वे आ-
या, परस्स आदिद्वे णो आया, तदुभय आदिद्वे अवचा-
व्वं आया तिय णो आयातिय य से तेण्ठेणं गोयमा !
तं चेव जाव णो आया तिय एवं जाव अच्चुयकप्पे ।
आया भंते ! गेविज्जगविमाणे अण्णे गेविज्जगविमायो एवं
जहा रयणप्पभा पुढवी तहेव एवं अणुत्तरविमाणा वि,
एवं ईसियप्पभारा वि आया भंते ! परमाणुपोगले अण्णे
परमाणुपोगले ? एवं जहा सोहम्मे कप्पे तहा परमाणुपो-
गले वि भाणियव्वे ॥ भ० मू० ॥ शत० १२ उ० १० ॥

एवंपरमाणुसूत्रमपि ॥ भ० श० १२ उ० १० ॥

आया भंते ! दुपदेसिए खंधे अण्णे दुपदेसिए खंधे ? गोयमा !
दुपदेसिए खंधे सिय आया, सिय णो आया
सिय अवत्तव्वं, आयातिय णो आयातिय सिय आया य,
सिय णो आया य ॥ ४ ॥ सिय आयाय अवत्तव्वं आया
तिय णो आयातिय ॥ ५ ॥ सिय णो आयाय अवत्तव्वं
आयातिय णो आयातिय ॥ ६ ॥ से केण्ठेणं भंते !
एवं चेव जाव णो आयाय अवत्तव्वं आयातिय णो आया-
तिय ? गोयमा ! अप्पणो आदिद्वे आया परस्स आदि-
द्वे णो आया तदुभयस्स आदिद्वे अवत्तव्वं दुपदेसिए
खंधे आयातिय णो आयातिय । देसे आदिद्वे सम्भावप-
ज्जवे देसे आदिद्वे असम्भावपज्जवे दुपदेसिए खंधे आया-
तिय णो आयातिय, देसे आदिद्वे सम्भावपज्जवे देसे
आदिद्वे उभोपज्जवे दुपदेसिए खंधे आया य अवत्तव्वं
आयातिय णो आयातिय ॥ ५ ॥ देसे आदिद्वे अस-
म्भावपज्जवे देसे आदिद्वे तदुभयपज्जवे दुपदेसिए खंधे
णो आयाय अवत्तव्वं आयातिय णो आयातिय ६, से तेण-
ठेणं तं चेव जाव णो आयातिय ॥ भ० मू० श० १२ उ० १० ॥

“द्विप्रदेशिकसूत्रे पञ्चमः तत्राद्याख्यः सकलस्कन्धापेक्षा
पूर्वोक्ता एव, तदन्ये तु त्रयो देशापेक्षास्तत्र च गौरवमेत्यत आर-
भ्य व्याख्यायते” (अप्पणोत्ति) स्वस्य पर्यायैः (आदिद्वेति)
आदेशो सति आदिष्ट इत्यर्थः । द्विप्रदेशिकस्कन्ध आत्मा
भवति १ एवं परस्य पर्यायैरादिष्टोऽनात्मा २ तदुभयस्य द्वि-
प्रदेशिकस्कन्धतदन्यस्कन्धलक्षणस्य पर्यायैरादिष्टोऽसाव-
वक्तव्यं वस्तु स्यात्, कथं आत्मेति चाऽनात्मेति चेति ॥ ३ ॥
तथा द्विप्रदेशत्वात्तस्य देश एक आदिष्टः । सद्भावप्रधानाः
सत्तानुगताः पर्याया यस्मिन् स सद्भावपर्यवः ग्रथवा तृती-
यावद्बहुवचनमिदं स्वपर्यवैरित्यर्थः द्वितीयस्तु देश आदिष्टो-
ऽसद्भावपर्यवः परपर्यायैरित्यर्थः । परपर्यावाश्च तदीयद्विती-
यदेशसम्बन्धिणो वस्तुवन्तरसम्बन्धिणो वेति ततश्चासौ द्वि-
प्रदेशिकः स्कन्धः क्रमेणात्मा च नो आत्मा चेति ४ तथा त-
स्य देश आदिष्टः सद्भावपर्यवो देशश्चोभयपर्यवस्ततोऽसा,
वात्मा चावक्तव्यं चेति ॥ ५ ॥ तथा तस्यैव देश आदिष्टोऽ
सद्भावपर्यवो देशस्तूभयपर्यवस्ततोऽसौ नो आत्मा चावक्त-
व्यं च स्यादिति, सप्तमः पुनरात्मा च नो आत्मा चावक्तव्यं
चेत्येवं रूपो न भवति द्विप्रदेशिके द्वयंशत्वादस्य, त्रिप्रदे-
शिकादौ तु स्यादितिसप्तमूङ्गी ॥ भ० टी० ॥ श० १२ उ० १० ॥
आया भन्ते, तिपदे सिए खंधे अण्णे तिपदेसिए खंधे ? गोयमा !
तिपदेसिए खंधे सिय आया १, सिय णो आया २ सिय
अवत्तव्वं आयातिय णो आयातिय ३ सिय आयाय णो
आया य ४, सिय आयाय णो आयाओय ५, सिय आ-
या ओय णो आयाय ६ सिय आया य अवत्तव्वं आया-
तिय णो आया तिय ७ सिय आया य अवत्तव्वं आया
ति य णो आया तिय ८ सिय आयाओय अवत्तव्वं आयाति
य णो आयाति य ९ सिय णो आयाय अवत्तव्वं आ-
यातिय णो आयातिय १० सिय णो आयाय अवत्तव्वं आ-
याति य णो आयाति य ११ सिय णो आयाओय
अवत्तव्वं आयाति य णो आयाति य १२ सिय आया-
य णो आयाय अवत्तव्वं आयाति य णो आयाति य १३ से
केण्ठेण भंते ! एवं बुद्धि तिपदेसिए खंधे सिय आया एवं चेव
उच्चारयेव्वं जाव सिय आया य णो आया य अवत्तव्वं आया
तिय णो आयाति य ? गो ! अप्पणो आदिद्वे आया ?
परस्स आदिद्वे णो आया २ तदुभयस्स आदिद्वे अवत्तव्वं
आयातिय य णो आयाति य ३ देसे आदिद्वे सम्भावपज्जवे देसे
आदिद्वे असम्भावपज्जवे तिपदेसिए खंधे आयाति य णो आ-
याति य ४ देसे आदिद्वे सम्भावपज्जवे देसा आदिद्वे अस-
म्भावपज्जवा तिपदेसिए खंधे आया य णो आयाओय ५
देसा आदिद्वे सम्भावपज्जवा, देसे आदिद्वे असम्भावपज्जवे
तिपदेसिए खंधे आयाओय णो आया य ॥ ६ ॥
देसे आदिद्वे सम्भावपज्जवे देसे आदिद्वे तदुभयपज्जवे
तिपदेसिए खंधे आयाय अवत्तव्वं आयातिय णो आयाति-
य ७ देसे आदिद्वे सम्भावपज्जवे देसा आदिद्वे तदुभयप-

ज्जवा तिपदेसिए खंधे आया य अवचच्चाई आयाति य
णो आयाति य ८ देसा आदिट्ठा सन्भावपज्जवा देसे आ-
दिट्ठे तदुभयपज्जवे तिपदेसिए खंधे आयाओय अवचत्वं
आयाति य णो आयाति य एए तिण्णिभंगा ९ देसे आदिट्ठे
असन्भावपज्जवे देसे आदिट्ठे तदुभयपज्जवे तिपदेसिए खंधे
णो आया य अवचत्वं आयाति य णो आयाति य १० देसे
आदिट्ठे असन्भावपज्जवे देसे आदिट्ठा तदुभयपज्जवा ति-
पदेसिए खंधे णो आयाय अवचच्चाई आयाति य णो आ-
याति य ॥ ११ ॥ देसा आदिट्ठा असन्भावपज्जवा देसे
आदिट्ठे तदुभयपज्जवे तिपदेसिए खंधे णो आयाओय
अवचत्वं आयाति य णो आयाति य ॥ १२ ॥ देसे आदिट्ठे
सन्भावपज्जवे देसे आदिट्ठे असन्भावपज्जवे देसे आदिट्ठे
तदुभयपज्जवे तिपदेसिए खंधे आयाय णो आयाय अवचत्वं
आयाति य आयाति य णो ॥ १३ ॥ से तेणट्ठेणं गोयमा एवं वु-
च्चइतिपदेसिए खंधे सिय आया तं चेव जाव णो आयाति
य ॥ १४ ॥ मू० ॥ १० ॥ १२ ॥ ३० ॥ १० ॥

त्रिप्रदेशिककण्ठे तु त्रयोदशभंगस्तत्र पूर्वोक्तेषु सप्त-
स्वाद्याः सकलादेशास्त्वस्तथैव तदन्येषु तु त्रिषु त्रयस्त्रय
एकवचनवहुवचनभेदात् सप्तमस्त्वेकविध एव यच्चह प्रदे-
शद्वयैः द्व्येकवचनं कचित्तत्त्वस्य प्रदेशद्वयस्यैकप्रदेशावगा-
दत्वादिह तु नैकत्वविवचनात्, भेद विचक्षायां च बहु-
वचनमिति, ॥ म० टी० ॥ १० ॥ १२ ३० ॥ १०

आयाभंते, चउप्पदेसिए खंधे अण्णे पुच्छा, गोयमा ! चउ-
प्पदेसिए खंधेसिय आया ॥ १॥ सिय णो आया ॥ २ ॥ सिय अव-
त्तवं आयाति य णो आयाति य ॥ ३ ॥ सिय आया य णो
आयाय ॥ ४ ॥ सिय आयाय अवत्तवं ४ ॥ सिय णो आया य
अवत्तवं ४ ॥ सिय आया य णो आया य अवत्तवं आयाति
य णो आयाति १६ सिय आया य णो आयाय अवत्तच्चाई
आयाय णो आया य १७ ॥ सिय आयाय णो आयाओय
अवत्तवं आयाति य णो आयाति य १८ ॥ सिय आया-
ओय णो आयाय अवत्तवं आयाति य णो आयाति य
१९ ॥ से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ-चउप्पदेसिए खंधे
सिय आयाय णो आया य अवत्तवं, तं चेव अट्ठे पडिउच्चा
रेखवं, गोयमा ! अप्पणो आदिट्ठे आया, परस्स आदि-
ट्ठे णो आया, तदुभयस्स आदिट्ठे अवचत्वं देसे आदिट्ठे
सन्भावपज्जवे देसे आदिट्ठे सन्भावपज्जवे देसे आदिट्ठे
असन्भावपज्जवे चउभंगो, सन्भावपज्जवं तदुभयं य चउ-
भंगो असन्भावपज्जवं तदुभयं चउभंगो देसे आदि-
ट्ठे सन्भावपज्जवे देसे आदिट्ठे तदुभयपज्जवे च
उप्पदेसिए खंधे आयाय णो आया य अवत्तवं, आया-
ति य णो आयाति य ॥ १६ ॥ देसे आदिट्ठे सन्भावपज्जवे

देसे आदिट्ठे असन्भावपज्जवे देसा आदिट्ठा तदु-
भयपज्जवा चउप्पदेसिए खंधे आयाय णो आयाय
अवत्तच्चाई आयाय णो आयाय ॥ १७ ॥ देसे आदि-
ट्ठे सन्भावपज्जवे देसा आदिट्ठा असन्भावपज्जवा देसे
आदिट्ठे तदुभयपज्जवे चउप्पदेसिए खंधे आयाय णो
आयाओय अवत्तवं, आयाति य णो आयाति य ॥ १८ ॥
देसा आदिट्ठा सन्भावपज्जवा देसे आदिट्ठे असन्भाव-
पज्जवे देसे आदिट्ठे तदुभयपज्जवे चउप्पदेसिए खंधे आ-
याओय णो आयाय अवत्तवं, आयाति य णो आयाति-
य ॥ १९ ॥ से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ चउप्पदेसि-
ए खंधे सिय आया सिय णो आया सिय अवत्तवं, नि-
क्खेवे एते चेव भंगा उच्चारयेय्वा जाव णो आयाति य ॥
॥ म० मू० १० ॥ १२ ३० १० ॥

चउप्पदेशिकेऽप्येवं नवमेकोनविंशतिभङ्गास्तत्र त्रयः
सकलादेशास्तथैव शेषेषु चतुर्षु प्रत्येकं चत्वारो वि-
कल्पास्ते त्रैव चतुर्धादिषु त्रिषु सप्तमे त्वेषम ॥ म० टी० ॥
आया भंते ! पंचपदेसिए खंधे अण्णे पंचपदेसिए खंधे ?
गोयमा ! पंचपदेसिए खंधे सिय आया ? सिय णो आया ?
सिय अवत्तवं, आयाति य णो आयाति य ॥ ३ ॥ सिय
आयाय णो आयाय ४ सिय आयाय अवत्तवं, णो आ-
याय अवत्तवं ॥ ४ ॥ तियसंयोगे एको न पठति, से
केणट्ठेणं भंते ! तंचेव उच्चारयेय्वा ? गोयमा ! अप्पणो आ-
दिट्ठे आया परस्स आदिट्ठे णो आया, तदुभयस्स आ-
दिट्ठे अवचत्वं, देसे आदिट्ठे सन्भावपज्जवे देसे आदिट्ठे
असन्भावपज्जवे एवं दुयगसंजोगे सन्वे पठति, तियसंजोगे ए-
को न पठति, छप्पदेसिया सन्वे पठति जहा छप्पदेसिए
एवं जाव अणंतपदेसिए सेवं भंते भंते चि ! जाव विहरइ ॥
॥ म० मू० १० ॥ १२ ३० ॥

पंचप्रदेशके तु द्वाविंशतिस्तत्राद्यास्तथैव, तदुत्तरं तु
च त्रिषु प्रत्येकं चत्वारो विकल्पास्तथैव, सप्तमे तु सप्तत्रय
त्रिकसंयोगे किलाष्टौ भङ्गा भवन्ति । तेषु च सप्तैव
प्राह्या एकस्तु तेषु न पतत्यसम्भवादिदमेवाह—तिगसं-
योगे इत्यादि ॥ तत्रैतेषां स्थापना यच्च न पठति पुनर्यं
२२२ षट्प्रदेशके त्रयोविंशतिरिति ॥ म० टी० ॥

(२५) अप्पा ण्दि वेत्तरणी अप्पाव्वकूडसम्मली अप्पा कामदुहा षण्ण
अप्पा मे नेदणं वणं ॥ उचं ॥ मू० अ० २० ॥

आत्मेति व्यवच्छेदफलत्वाद्वाक्यस्यात्मेव नान्यः कश्चिदि-
त्याह नदी स्मरित्वैतरणीति नरकनद्या नाम ततो महा-
मयं हेतुतया नरकनदीव अत एवात्मेव कूटमिव जंतुया-
तनाहेतुत्वाच्छाल्मली कूटशाल्मली नरकाद्भवता तथात्मेव
कामानभिलाषान्दोग्धि प्रापकतया प्रपूरयति कामदुहा-
धेनुत्तिय धेनुरियं च रुढित उक्ता एतदुपमस्यमभिधायि-
तस्य गोपवर्गोपासिहेतुतया आत्मेव मे मय नेदं नेदं-

ननामकं वनं उद्यानमेतदप्यस्य चास्य चित्तप्रहादहेतु-
तया ॥ उत्त० ॥ टी० ॥

यथा चेतदेवं तथाऽऽह ॥

अप्या कृता विकृता य दुहाण य मुहाण य ।

अप्या मित्रममित्रं च सुपाट्यदुपाट्यो ॥ उत्त० ॥ मू० अ० २०
आत्मैव कर्ता विधायको दुःखानां सुखानां चेति योगः
प्रकृमात्मानम एव विकारिता च विक्षेपकश्चात्मैव तेषां
मेव अतश्चात्मैव मित्रमुपकारितया सुहृत् अमित्रं
चेत्यमित्रश्च उपकारितया दुर्हृत् कीदृक् (दुष्पाट्यसुपाट्य-
श्रोति) सुपु प्रस्थितश्च सकलसुखहेतुरिति कामधेनवा
दिकल्पस्तथा च प्रव्रज्यावस्थायामेवमुपस्थितत्वेन
आत्मनोऽन्येषां च योगक्षेमकरणे समर्थत्वात्तायत्वमिति-
सूत्रद्वयगर्भायः ॥ उत्त० ॥ टी० ॥

आत्मा चावश्यमालयितव्यः तथा च दशवैकालिके चालि० २ ।

अप्या खलु सत्यं रक्षितव्यो सर्वविदिष्टिर्हि सुसमाहिष्टिर्हि ।

अरक्षितो जाइ पदं उर्वेदं सुरक्षितो सव्यदुहाण मुच्यते ॥

॥ दशा० ॥ आत्माखल्विति खलुशब्दो विशेषणार्थः शक्तौ

सत्यां परोऽपि सततं सर्वकालं रक्षितव्यः पालनीयः पार-

लौकिकापायेभ्यः कथमित्युपायमाह सर्वेन्द्रियैः स्पर्शना-

दिभिः सुसमाहितेन निवृत्तविषयव्यापारेणेत्यर्थः अरक्ष-

णस्तृणयोः फलमाह अरक्षितः सन् जातिपण्यानं जन्म-

मार्गं संसारमुपैति सामीप्येन गच्छति सुरक्षितः पुन-

र्यथा गमनप्रसादेन सर्वदुःखेभ्यः शरीरमानसेभ्यो विमु-

च्यते विविधमनकैः प्रकारैरपुनर्ग्रहणपरमस्वाख्यापादन-

लक्षणैर्मुच्यते इति ॥ दशा० ॥ टी० ॥

आत्मा च सर्वस्यावलम्बनम्—

ममत्वं परिवर्ज्यामि निम्नमत्तं उवृष्टिओ ।

आलम्बणं च मे आया अवसेसं च वोसिरे ॥ ३७ ॥ मू० ॥

तथा ममत्वं ममैतदित्येवं रूपो भावो ममत्वं प्रतिबं-

धस्तथ मनोऽभिमतवस्तुष्विति शेषः । परिजानामि । परि-

ज्ञया ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरिज्ञया परिहरामीत्यर्थः अहं

किमुतः सन् निर्ममत्वं निःसंगत्वं उपस्थित आश्रित इत्यर्थः

तर्हि किमालम्बनतया चित्तयतोऽहं आलम्बनं चाश्रयोऽव-

ष्टं आधार इत्यर्थः । मे ममात्मैवावधानहेतुरयं अव-

शयनपरं शरीरोपध्यादि सर्वं व्युत्पज्यामि ॥ ३७ ॥ आनु टी० ॥

अथ केतु काच्यैश्चयमात्माऽवलम्बनमिववय इत्याह—

आया हुमहं नाणे आया मे दंसणे चरिचैय ।

आया पञ्चकवाणे आया मे संयमे जोगे ॥ आनु० मू० ॥

अतति सततं गच्छति तासु तासु यानिष्विति आत्मा

म मम ज्ञाने ज्ञानविषये आलम्बनं सहाय इत्यर्थः । हु

रुकुटं भयतु इति शेषः । आत्मा मे दर्शने सम्यक्त्वे चा-

रित्रेऽपि आलम्बनं तथा प्रत्याख्याने भक्तपरिष्कारूपे संय-

मे च संयमसर्वविरत्यंगीकाररूपे योगे च प्रशस्तमनोवा-

क्यव्यापाररूपे ममात्मैवालम्बनमनेतान्यप्युपगच्छति द्रष्ट-

व्यानि ॥ ३८ ॥ आनु टी० ॥

एक एव चात्मा सर्वमन्त्रीकरोति तथाचानुप्रत्याख्याने

एगो वशज्जीवो एगो चेतुवज्जण !

एगस्स चैव मरणं एगो सिज्झई नीरज्झई ॥ ३९ ॥

एकः स्वजनधनादिरहितोवृजति जीवो भवान्तरमिति शेष-
एक एव च उत्पद्यते मनुष्यादिरूपतया एकस्यैव मर-
णं भवति एक एव च कर्मरजोरहितः सन् सिध्यति
जीवः भवान्तरगमनस्य मरणस्य चैकार्यत्वेऽपि पृथगुपा-
दानमेकस्वभावनोत्कर्षोपायार्थं नानादेशजविन्यानां व्य-
कचार्थप्रतिपादनार्थं वा ॥ ३९ ॥ आनु० टी० ॥

एगो मे सासओ अप्पा नाणदंसणसंजुओ ।

सेसा मे बाहिरा भावा सव्वे संजोगलक्खणा । ४० आनु० मू० ॥

एक एव मेमात्मा शाश्वद्भवनात् शाश्वतः सहचारी ज्ञा-
नदर्शनेत्युक्त एव मदीय इत्यर्थः । शेषा यं च न मे
मम बाह्या भावाः पदार्थाः पुत्रकलत्रादिकाः ते सर्वे सं-
योजनं संयोगः स एव लक्षणं येषां ते तथा कृत्रिममे-
लापका एवेत्यर्थो नतु शाश्वताः येषां संयोगस्तेषामवश्यं-
भावी वियोग इति हेतोर्न मदीयास्ते इति परमार्थः
॥ ४० आनु० टी० ॥

आत्मकृतमेव च भुज्यते तथा च महानिशीथे—

को देइ कस्स देज्जइ विहिंयं को हरइ हीरण कस्स ।

सयमपणा वि दणं अल्लियइ मुहं पि दुक्खं पि ॥

महा० ॥ आत्मनैव च संसारमुत्तरति—“तथा च महानिशीथे

श्रुतस्कंधे अ० ६ सू० २ ॥

णोणं गोयमा गुरुसीसाणा निस्साए संसारमुत्तरेज्जा,

णो ण गोयमा परस्सनिस्सा ए संसार मुत्तरेज्जा ॥

अप्यणो निस्साए संसारमुत्तरेज्जा महा० ॥

(आत्मजयनेव च क्रोधादिजयस्तथा च सूत्रकृताङ्गश्रुत-
स्कंधे अध्व० ३—)

जेओ संगामकालमि नाया सूरपुरंगमा ।

णो ते पिड्डमुवेहिंति, किं परं मरणं सिया ॥ ६ सूत्र० मू० ॥

ये पुनर्मेहासत्त्वाः तु शब्दोविशेषणार्थः संग्रामकाले प-

रानीकुयुद्धावसरे ज्ञातारो लोकविदिताः । कथं शूरपुं-

गमाः शूराग्रामप्रगामिनो युद्धावसरे सैन्याप्रस्कंधवर्ति-

न इति एवं भूताः संग्रामं प्रविशन्तो न पृष्ठमुत्प्रेक्षन्ते न

दुर्गादिकमापतत्राणाय पर्यालोचयन्ति । ते चाभंगकृतवुद्ध-

योऽपि त्वेवं मन्यन्ते किमपरमप्राप्ताकं भविष्यति यदि

परं मरणं स्यात्तच्च शाश्वतं यशःप्रवाहमिच्छतामस्माकं

स्तोकं वरन्ति इति । तथा चोक्तं विशारदभिरविश्वर-

मतचित्तपलैः स्यास्तु वाञ्छतां विशदं ॥ प्राणैर्यदिशूराणां,

भवति यशः किं न प्रयातं ॥ सूत्र० ॥

तदेवं सुभट्टदृष्टान्तस्य दर्श्यं दार्शनिकमाह ॥ सूत्र० श्रुत०

अध्व० ३

तमेगे परिभासंति, भिक्खवं साहुजीविणं ।

जे एवं परिभासंति, अंत एते समाहिंये ॥ ८ ॥

“धर्मः स्वात्मसाक्षिक एव तथा च महानिशीथे”आया

सयमेव अथानां निउणं जाणे जहट्ठियं आया चैव दुत्पति-

ज्जे धम्ममविय अत्तरत्तियंति ॥ महा० ॥ उक्तं च ।

श्रीहरिमद्रूप्यैः—

आयपभवं धम्मं आयंति य अपणो सरुवं च ।

दंसणानाचरिते गते जीवस्य परिणामं ॥ १ ॥

रे भव्य हिताय वदामः सर्वार्गमेधु धर्मे आत्मनः शुद्धपरिण-
तिरेव निमित्तस्योपादानात्प्राप्तकथ्यहेतुत्वात् बाह्याचरणा-
दिकं साधकैरभ्यस्य तथापि धर्मेहेतुत्वेनोपादेयं तथा श्र-
द्धावद्भिः तत्स्वात्मत्वेन व्यापकत्वात्तत्पर्यायलक्षणं धर्मेः
उत्तराध्ययनावद्यकादिसर्वसिद्धताशय इति ब्रह्म ॥
आत्मज्ञानस्यैव विद्यार्थं यथा-

नित्यशुच्यात्मना ब्यातिरनित्या शुच्यनात्मसु ।
अविद्यातत्त्वधीर्बिधा योगाचार्यैः प्रकीर्तिता ॥ १ ॥
यः पर्येन्नित्यमात्मानमनित्यं परसंगमनम् ।
कलं लब्धुं न शक्नोति तस्य मोहमलिम्बुचः ॥ २ ॥
तरङ्गतरङ्गा जलमीरायुवायुवदस्थिरम् ।
अद्वयधोरनुध्यायेद्वयवद्भेदगुरे वपुः ॥ ३ ॥
गुचीनप्यशुचीकृत् समर्थऽशुचिसम्भवे ।
देहं जलादिना शौचभ्रमो मूढस्य दारुणः ॥ ४ ॥
यः स्नात्वा समताकुण्डे हित्वा कदम्बजं मलयम् ।
पुनर्न याति मालिन्यं सोऽन्तरात्मा परःशुचिः ॥ ५ ॥
आत्मयोगो न वः पाशो देहग्रेहधनादिकम् ।
यः क्षिप्तोऽप्यात्मनान्तेषु स्वस्य वन्धाय जायते ॥ ६ ॥
मिथोयुक्तपदार्थानामसंक्रमचमत्किया ।
चिन्मात्रपरिणामेन चित्तुपेवानुभूयते ॥ ७ ॥
अविद्यातिमिरध्वंसे दृशा विद्याज्जनस्पृशा ।
पश्यन्ति परमात्मनात्मनेव हि योगिनः ॥ ८ ॥
इतिविद्याष्टकम् ॥ १४ ॥ ब्रह्म ॥

(आत्मविवेकस्यैव विभेकत्वमष्टके) यथा
कर्मजीवं च संश्लिष्टं सर्वदा क्षीरनीरवत् ।
बिभ्रं कुरुते योऽक्षी मुनिर्हंसो विवेकवान् ॥ १ ॥
देहात्माद्यविवेकोऽयं सर्वदासुलभो भवे ।
मभसोऽद्यापि तद्देहविवेकस्त्विति दुर्लभः ॥ २ ॥
शुद्धेऽपि व्योम्नि तिमिराद्रेखामिर्मथिता यथा ।
विकारैर्मिथिता भाति तथातमन्यविवेकतः ॥ ३ ॥
यथायोधैः कृतं युद्धं स्वाभिनयेनोपचर्यते ॥
शुद्धात्मन्यविवेकेन कर्मसंकलोज्जितं तथा ॥ ४ ॥
इष्टाद्यापि हि स्वर्णपतिनात्मरतो ययेक्षते ।
आत्माभेदभ्रमस्तद्देहादावविवेकिनः ॥ ५ ॥
इच्छन्नपरमान्मावान्विवेकाद्रेः पतत्ययः ।
परमं आधमन्विच्छन्नविवेके निमज्जति ॥ ६ ॥
आत्मन्येवात्मनः कुर्यात् यः पट्टकारकसंगतिम् ।
काविवेकज्वरस्यास्य वैषम्यं जलमज्जनात् ॥ ७ ॥
संयमाखं विवेकेन शाणेनोत्तेजितं मुनेः ॥
धृतिधारोलवणं कर्म राशुच्छेदक्षमभवेत् ॥ ८ ॥
आत्मारचनस्यैव भावपूजात्वम्-यथा द्याम्भसाह तस्मान्नः-
सन्तोषशुभमन्त्रभूत् ॥ विवेकतिलकप्राज्ञी भावनापायनाशयः
॥ १ ॥ भक्तिः श्रद्धानुसुखयोगिन्श्रपाटीरजद्रवैः नद्यद्वयाङ्ग-
तो देवं शुद्धमात्मानमर्चय ॥ २ ॥ क्षमा पुष्पंलज्जं धर्मं युग्मक्षौ-
मद्वयं तथा ॥ ध्यानाभरणसारश्च तरङ्गविनिवेशाय ॥ ३ ॥ म-
दश्यानभिद्वयागैरष्टाश्रेल्लिखमंगलाः ॥ ज्ञानादौ शुभसंकल्प-
काकतुण्डश्च धूपय ॥ ४ ॥ प्राग्बर्मलवणोत्तारं धर्मसंन्यास-

बहिना ॥ कुर्वन्पूरय सामर्थ्यं राजश्रीराजनाविधिम् ॥ ५ ॥
स्फुरन्मंगलदीपञ्च स्थापयानुभवधुरा ॥ योगनृत्पसरस्तौर्व-
त्रिकसंयमवान्भय ॥ ६ ॥ उल्लुल्लभनसंसत्यधंदावाद्यस्तव ॥
भावपूजास्तस्यैतरेषां करकोडे महोदयः ॥ ७ ॥ द्रव्यपूजोचिता-
भेदोपासना शुद्धमेधिनम् ॥ भावपूजा तु साधूनामभेदोपास-
नात्मिका ॥ ८ ॥ भावपूजाष्टकम् ॥ २६ ॥
मोक्षे-संयमे च (आतताप परिष्वप) सूत्र० आत्मा मो-
क्षः संयमो वा तद्भावस्तस्मै तदर्थम्परि समन्ताद् वृजेत्
संयमानुष्ठानक्रियायां दत्तावधानो भवेदित्यर्थ इति ॥ सूत्र०
श्रुतस्केयं अध्य० ३
तथाप्रवचनसारोद्धारवृत्त्यादौ इन्द्रियविषयप्रमाणता आत्मा-
गुलत्वेन प्रोक्तास्ति चक्षुष उरुहृष्टविषयतायां कृतलक्ष्यो ज-
नरूपो विष्णुकुमारो हृष्टांतः प्रोक्तास्ति तथा हि चक्षुः सातिरे-
कयोजनलक्ष्णद्वारेण गृह्यहातीति सातिरेकत्वं तु विष्णुकुमाराद-
यः स्वपदपुरःस्थित गर्तादिकं तन्मध्यगतं च लोष्टादिकंप-
श्यतीति नवतत्त्वमहाचूर्णावस्ति इति चक्षुषः सातिरेकलक्ष-
योजनदूरस्थरूपग्रहणाविषये हृष्टांतकरणाद्विष्णुकुमाराविकु-
र्वितसंप्रामात्मांगुलेन संभाव्यतेऽन्यथा हृष्टांतसंगतिरित्येव
सति प्रश्नोत्तरसमुच्चयचतुर्थप्रकाशं प्रांत्येयविष्णुकुमाराविकु-
र्वितरूपमुत्संयंगुलेनिष्पन्नलक्ष्यो जनप्रमाणमुक्तमस्ति तत्क-
थमिति प्र० विष्णुकुमारकृतसातिरेकलक्ष्ययोजनप्रमाणरूपं
चमरं द्वाद्वित्वप्रमाणगुलेनापि संभवति न कापि विप्रतिप-
तिर्यस्य प्रश्नोत्तरेऽन्तेऽंगुलेन प्रोक्तमस्ति तत्राधिकश्चिद्विधेयम-
स्तीति ५० संतपद्रुनेऽह्लास० ३ ।

आताण—आतान—त्रि० आ तन् घञ् १ आभिमुख्येन वि-
स्तारे, २ दीर्घविस्तारे, पटादिवचनार्थं दीर्घविस्तारे, “यथा
लता आतानवितानाभ्यां जाळं विस्तारयतीति” वेदान्तप्र०
कर्मणि घञ् ३ विस्तार्य ॥ घाच० ॥

आताणग—आतानक—त्रि० आ तन् यणुल् विस्तार-
के, ॥ घाच० ॥

आता (या) गुणकपय—आत्मानुक्तम्पय—त्रि० आत्मानमेवा-
नर्थपरिहारद्वारेणानुक्तम्पते शुभाशुष्ठानेन सन्नतिगामिभं वि-
धत्त इत्यात्मानुक्तम्पयः ॥ सूत्र० ह्रि० झुत० अध्य० २
आत्माहितप्रवृत्तेः प्रत्येकयुद्धे जिनकल्पिके च (आयाणुकंपय
ग्राममेगो यो पराणुकंपय) ॥ स्था० ॥ ठा० ४

आता (या) गुस्सरण—आत्मानुस्मरण—न० आत्मनोऽनु-
स्मृतौ आत्मानुस्मरणाय च भावाभावविरहासिद्धिफलाः
॥ पो० ॥ आत्मनोऽनुस्मरणाय च स्वयमेवानुस्मृतिनिमित्त-
मिति ॥ पो० ॥ प्र० १६

आता (या) गुसासन—आत्मानुशासन—न० आत्मनोऽनुशा-
स्तौ ॥ सूत्र० ॥

मापच्छ असाधुता भवे अवेही भगुसास अप्पणं ॥ अहियं च
असाहु सोयती ॥ संयणती परिदेवतीवहु ॥ ७ ॥ सूत्र० ॥
अथ० २

मा पञ्चानमरणकाळे भवार्तरे वा कामानुपंगमासाधुता कु-
गतिमत्मानादिकरूपा भवेत् प्राप्नुयादिति । अतो विषयासं-
गाद्वात्मानमत्येहि त्याजय । तथात्मानं चाप्नुशोभ्यात्मनोऽ-
नुशास्ति कुरु । यथा हे जीव । यो ह्यसाधुरसाधुकर्मकारी

हिंसायुतस्तेयादौ प्रवृत्तः सन् दुर्गतौ पतितोऽधिकमत्यर्थमे-
वं शोचति स च परमाधार्मिकः कदर्थ्यमानस्तियेषु वा
क्षुधादिष्वेदनाग्रस्तोऽत्यर्थं स्तनति सशब्दं निःश्वसति । त-
था परिदेवते विलपत्यारुन्दति । बहिर्हति । हा मातर्म्रियत
इति ज्ञाता नैवाऽस्ति सांप्रतं कश्चित् किं शरणं मे स्यादि-
त्याह । दुःकृतचरितस्य पापस्येत्येवमादीनि दुःखान्यसाधु-
कारिणाः प्राप्नुवंतीत्यतो विषयानुगंगो न विधेय इत्येवमा-
त्मनोऽनुशासनं कुर्विति संबंधनीयं ॥ ७ ॥ सूत्र० टी० ॥

आता (या) धीन—आत्माधीन—पुं० अत्मनोऽधीनः पुत्रे ।
इयालकं—विदूषकं च हेम० बलयुक्तं, स्वाधीनं, त्रि० वाच० ॥

आताव—आताप—पुं० ईशत्तापे “शोः खलु मेकपति अगणि-
कायं उज्जालितपवा पज्जालितपवा कायं आयावेतपवा प-
यावेत्तपवा” ॥ आचा० उ० ४ ॥

कायं शरीरमीपत्तापयितुं वा प्रकर्षेण तापयितुं प्रतापयितुं-
वेति ॥ आचा० टी० ॥

आता (या) वग—आतापक—पुं० आतापयत्यातापनां शीता
तपादिसहनरूपां करोतीत्यातापकः । स्था० डा० ४ ॥ आतापनामा
हिणि परतीर्थिकभेदे सूत्र० ॥ द्वि० ध्रु० अ० २ ॥

आता (या) वण—आतापन—न० सहृदीपद्वा तापने
(आयाविज्जा न पयावेज्जा) सहृदीपद्वा तापनमाता-
पनमिति, ॥ द्वा० ॥ अ० ४ ॥ शीतादिभिः शरीरस्य संतापने
च ॥ स्था० ॥ डा० ३ ॥

आता (या) वणया—आतापनता—स्त्री० आतापनानां शीता-
दिभिः, शरीरस्य संतापनानां भावः आतापनता । शीतातपा-
देः सहने, ॥ स्था० ॥ डा० ३ ॥

आता (या) वणा—आतापना—स्त्री० शीतादिसहनतात्मकेतपो-
भेदे, ॥ पंचा० प्र० क० ॥ (आयावणाए आयाविमाणस्स) ॥ अ०
म० ॥ स्था० ॥ आयावणा य तिविहा उक्कोसा १ मज्झिमा
२ जहन्ना य ३ उक्कोसाभो निविहरणा निसरणमज्झावि य
जहन्ना ॥ ३ ॥ तिविहा होइ निसरणो भोमंथिय १ पास
२ तइय उक्ताणउत्ति। निपरणाऽपि त्रिविधा “गोदोहोडुकं उप-
लियं कमेण तिविहा य मज्झिमा होइ ॥ तइयाउहत्थिउंडे
गपायसमपाइय चेवत्ति ॥ १ ॥ इयं च निपरणादिका
त्रिविधाप्यातापना स्वस्थाने पुनरुद्धादिभेदा आमंथिया-
दिभेदेनावगंतव्या । इह च यद्यपि स्थानातिगत्वादी
नामातापनायामंतर्भावस्तथापि प्रधानेतरविवक्षया न पुन-
रुक्तत्वं मतव्यमिति ॥ स्था० डा० ५ ॥ तद्वक्तव्यता बृहत्कल्पे
यथा “नोकल्परि निगंयीए वहिया गामस्स वा जाव सज्जि-
वेस्सस्स वा याहा उड्डं पणिभोय २ सुराभिमुहीए पगपाइ-
याए डिब्बा आयावणाए आयाविस्सए कप्पर से उवस्सये
अंतोवगडाए संघाडपडिवड्ढाए पलंघियाहियाए समतलपा-
इया डिब्बा आयावणाए आयाविस्सए” ॥ नोकल्पने निरंध्रया ब-
हिर्गामस्य वा यावत् सनिंवायस्य वा ऊर्ध्वमूर्ध्वमुखो बाहू-
प्रगृह्य प्रकर्षेण गृहीत्वा कृत्वेत्यर्थः । सूर्याभिमुख्या एक-
पादिका वा एकं पादमूर्ध्वा माकुंच्यापरं एकपदे सुविधृतवत्या
एष्विधियाः स्थित्या आतापयितुं किं तु कल्पते तस्य ता-
उपाभयस्यांतर्वागदायाः संघाटीप्रतिबद्धायां प्रवेक्षितबाहु-

कायाः समतलपादिकायाः स्थित्वा आतापनाय आताप-
यितुमिति सूत्रार्थः । अथभाष्यं “आयावणा य तिविहा
उक्कोसा मज्झिमा जहणया । उक्कोसा उ शिपरणा शिसरण-
मज्झा वि य जहणा” आतापना त्रिविधा उत्कृष्टा मध्यमा
जघन्या वा तत्रोत्कृष्टा निपरणा एव यं करोतीत्यर्थः ।
मध्यमा निपरणास्य जघन्या तु ऊर्ध्वस्थितस्य पुनर्केका
त्रिविधा “तिविहा होइ निपणउ मंथेयपासतइयमुत्ताणा
उक्कोसुक्कोसाभोकेसमज्झिमाउक्कोसगजहणया निपरण-
स्योत्कृष्टा तापना सा त्रिविधा भवति । उत्कृष्टोत्कृष्टा उत्कृष्ट
मध्यमा उत्कृष्टजघन्या च । तत्र यद्वाङ्मुखं निपरयाता-
पना क्रियते सा उत्कृष्टोत्कृष्टा या तु पार्श्वतः शयाने क्रिय-
ते सा उत्कृष्टमध्यमा या पुनरुत्तानशयानेन विधीयते-
सा उत्कृष्टजघन्या । तस्य “उक्कोसा तुहमो वि मज्झिमा
मज्झिमा जहन्ना य । अहमुक्कोसाहममज्झिमा य अहमा-
धमाचरिमा” निपरणस्य मध्यमा तापना सा द्विधा मध्य-
मोत्कृष्टा तुहमोवि मज्झिमस्ति । मध्यममध्यमा मध्यमज-
घन्या । ऊर्ध्वस्थितस्य या जघन्या सा त्रिधा अधमोत्कृष्टा
अधममध्यमा । अधमा च चरमेति अधमशब्दो जघन्य-
वाचकोऽत्र द्रष्टव्यः । एतासामिदं ॥ सूत्रं ॥

पलियं कअडुक्कुवुगमो य तिविहाउ मज्झिमा होइ। तइया-
उ हत्थिमुंडेगपादसमपाडिगा चेव, मध्यमोत्कृष्टा पर्य-
कासनसंस्थिता मध्यममध्या अर्द्धपर्यका मध्यमजघन्या उ-
त्कृष्टिका कचिदादर्शो पूर्वोर्द्धमित्यं इत्यते गोदोहोडुकडपलि-
यंकोमो यं वि तिविहा उ मज्झिमा होइ। तत्र मध्यमोत्कृष्टा
गोदीदिका मध्यमा उत्कृष्टिका मध्यमजघन्या पर्यकासन-
रूपा । गोशब्दः पादपूरणे एषा त्रिविधा मध्यमा भवति ।
या तु तृतीयास्ति तस्या जघन्योत्कृष्टादिभेदात्त्रिधा भणिता
सजघन्योत्कृष्टा हस्तिमुंडिका पुनर्नाभ्यामुपविष्टस्यैकपा-
दोत्पादनरूपा । जघन्यमध्यमा एकपादिका उपलितस्यै-
कपादेनावस्थानं जघन्यजघन्या समतलाभ्यां पादाभ्यां
स्थित्वायदूर्ध्वस्थित्यतैराताप्यते । कथं पुनः शयितस्योत्कृष्टा
तापना भुक्ताप्यच्यते । “सव्वं गिओपतावो यताविद्याध-
म्मरसिणो भूमि । ए य कमईतथवा ओधिस्सामो नेव
गत्ताण” । भूमौ निपरणस्य सर्वोपानां प्रतापः प्रकर्षेण
तापो लगति धर्म्मरसिणो न च भूमिः प्रकर्षेणात्यंततापिता
नच तत्र भूमौ वायुः क्रमते प्रचरति न च गात्राणामंगानां
विश्रामो भवति । अतो निपरणस्योत्कृष्टा तापना मंतव्या ।
अथैतासां मध्यादार्थिकाणां का आतापना कर्तुंकल्पते इत्यत
आह । “पयासि णवहृयं अणुणयाया संजईण अंतिल्ल ।
सेसा नाणुणयाया अट्टुनुआतावणा तेसि” । एतासां मथाना-
मप्यातापनानां मध्यादार्थिमा समपादिकाख्या आतापना सं-
यतीनामनुज्ञाता शेषा अष्टावातापना आसां नातुज्ञाताः ।
कीहोऽपुनः स्थाने च आतापयंतीत्युच्यते । “पालीहि अत्थ
हीसर जत्थय सरं विस्सति न डु दाता ॥ उगहमादिस्सु
सज्जाआयावयते तंही अज्जा” यत्र प्रतिश्रयपालिकाभिः
संयतीभिः आतापयता इत्यते । यत्र च स्वैरे स्वच्छंदं
धातो न प्रविशति तत्र स्थाने भवप्रहानंतकादिभिः संघ-
टिकातैरुपकरणैः सज्जाआयुक्ता आर्थिका प्रलंबिताहुगुग-
जा आतापयति । किमर्थमवप्रहानंतकादिसंज्ञेति चेदत
आह । “सुच्छाप चिवडिपए ताथेण मुमुच्छुतेव सवरणे ।

गोचरमनुप्रादासा जे वृत्तते उपावेभा । तस्या आतापयं
त्याः खरतरातपसंपर्कपरितापितायाः कदाचिन्मूर्च्छा सं-
जायत तथा च निपतिता वा तेन वा संवरणे प्रावरणे समु-
द्भूते अवग्रहान्तकादिभिर्विना गोचरचर्यायामयतनया प्र-
विष्टा ये दोषास्त्वृतीयोद्देशके 'उक्तास्तां प्रमुखात्
अतस्तैः प्रावृता आतापयेत् ॥ ४० ॥ आतापनोदकतीरे न
कस्येति उदगतीरशब्दे दृष्टव्या ॥

आतावि (न)—आतापितुं—पुं० आतापयति आतापनां शी-
तातापदिसहनरूपां करोतीत्यातापी शीतादिसहनकर्तरि, ॥
स्था०डा००॥ वस्त्रादेरातपे दातरि च ॥ कल्प० सु०अ० ८ ॥
आतपति आतप-णिनि-पक्षिभेदे क्षीरस्वामी ॥ वाच० ॥

आता (या) वित्तए—आतापयितुम्—अव्य०—आतपे दा-
तुमित्यर्थः,—(आयावित्तए पयावित्तए वा) आतापयितु-
मेकवारमातपे दातुं प्रतापयितुं पुनः पुनरातपे दातुमिच्छ-
तीति कल्प० सुयो० अ० ८ ॥

आता (या) विया—आतापयित्वा—अव्य०—आतापनां कृत्वे-
त्यर्थः, ॥ आचा० ॥

आता (या) वेमाण—आतापयत्—त्रि० आतापना कुर्वति
“आयावणाए आयावमाणस्स क्खेण भत्तेयं” ॥ आ०अ० ॥

आता (या) भिण्वेस—आत्माभिनिवेश—पुं० आत्मनो
ऽभिनिवेशो, यावच्छात्माभिनिवेशस्तावदेव संसारस्तथा च
नन्वध्ययने ॥ नं० ॥ “श्रीक्रीदनीयाः पुनरेवमाहुः” नैरात्म्या-
दिभाषणा रागादिक्लेशप्रहासिहेतुनैरात्म्यादिभाषणानां
सकलरागादिप्रतिपक्षभूतत्वात् । तथाहि । नैरात्म्यावगतौ
नात्माभिनिवेशः आत्मनोऽवगमाभावादात्माभिनिवेशाभा-
वाच्च । पुत्रप्रातृकुलप्रादिष्वात्मीयाभिनिवेशः आत्मनो हि य-
उपकारी स आत्मीयो यश्च प्रतिघातकः स द्वेष्यः यदा त्वा-
त्सैव न विद्यते किन्तु पूर्वपरच्छण्डितानुसंधानाः पू-
र्वपूर्वहेतुप्रतिबद्धा ज्ञानक्षणा एव तथा तथोत्पद्यते तदा कः
कस्योपकर्त्ता उपघातको वा क्षणानां क्षणमात्रावस्था-
यितया परमार्थतः उपकर्तुमपकर्त्तुं वा अशक्यत्वात् तन्न
तत्त्ववेदिनः पुत्रादिष्वात्मीयाभिनिवेशो नापि वैरिषु द्वेषो
यस्तु लोकानामात्मीयानात्मीयाद्यभिनिवेशः सोऽनादिवा-
सनापरिपाकोपनीतो वेदितव्योऽतत्त्वमूलत्वात् । ननु य-
दि न परमार्थतः कश्चिदुपकार्योपकारभावस्तर्हि कथमुच्यते
भाषान् सुगतः कल्लया सकलसत्त्वोपकाराय देशानां
कृतवानिति । क्षणिकत्वमपि च यद्येकांतेन तर्हि तत्त्ववेदी
क्षणान्तरं विनष्टः सन्न यदाचनाप्यहं भूयो भविष्यामीति
ज्ञानानः किमर्थं मोक्षाय यन्मार्गभते । तदयुक्तमभिप्रायाप-
रिहानात् । भगवान् हि प्राचीनयामवस्थायामवस्थितः
सकलमपि जगन्नागद्वेपादिदुःखसंकुलमभिज्ञानानः कथमि-
दं सकलमपि जगन्मया दुःखादुद्धतव्यमिति समुत्पन्न-
रूपाविशेषो नैरात्म्यक्षणात्वादिकमवगच्छन्नापि तेषामु-
पकार्यसत्त्वानां निःक्लेशक्षणात्पादानाय प्रजाहितो राजेव
स्वसंततितुङ्गैरेव सकलजगत्तात्कारणसमर्थः स्वसंतति-
गतविशिष्टक्षणात्पक्षे यन्मार्गभते सकलजगत्तात्कार-
रमंतरणैव सर्वेषामवस्थाविधानमुपकर्त्तुमशक्यत्वात् । ततः
समुत्पन्नकेवलज्ञानः पूर्वाहितरूपाविशेषसंस्कारयशात् कृ-
त्यायोऽपि देशानां प्रवर्त्तते इति । तदेवं धृत मार्ग्यभ्रया

निर्दोषनैरात्म्यादिवस्तुतत्वं परिभाष्य भावतः तथैव भा-
षयतो जंतोर्भाषणा प्रकर्षविशेषतो वैराग्यमुपजायते । ततो
मुक्तिर्लाभः । यस्त्वात्मानमभिमन्यते न तस्य मुक्तिसंभवा-
यत् आत्मनि परमार्थतया विद्यमाने तत्र स्नेहः प्रवर्त्तते ।
ततः स्नेहवशाच्च तत्सुखेषु परितर्पणान् भवति । तृष्णा-
वशाच्च सुखसाधनेषु दोषान् सतोऽपि तिरस्कुर्वतो गुणा-
स्त्वभिभूतानपि पश्यति । ततो गुणदर्शी सन् तानि मम-
त्वविपरीकरोति तस्माद्यथादत्ताभिनिवेशः तावत्संसारः
आह “च यः पश्यत्यात्मानं तत्रास्याहमिति” शाश्वतः स्ने-
हः स्नेहात्सुखेषु तृप्यति तृष्णादोषास्तिरस्कुर्वते १ गु-
णदर्शी परितृप्यन् ममेति तत्साधनानुपादत्ते तेनात्मा-
भिनिवेशो यावत्तावत्स संसारः २ तदेतत्संबन्धतः करणकृता-
वासमहामोहमहतीयस्त्वविज्ञासितं आत्माभावे बंधमोक्षा-
द्येकाधिकरणत्वायोगात् तथाहि यदि नात्माभ्युपगम्यते
किं तु पूर्वपरच्छण्डितानुसंधाना ज्ञानलक्षणा एव तथा
सतोऽन्यस्य बंधोऽन्यस्य मुक्तिरन्यस्य क्षुद्रान्यस्य तृप्ति-
रन्योऽनुभविता अन्यः स्मृतो अन्यश्चिकित्सादुःखमनुभ-
वति अन्यो व्याधिरहितोभवति । अन्यः तपःक्लेशमपि
सहते परः स्वर्गसुखमनुभवति । अपरः शास्त्रमध्यसि-
तुमारभते अन्योऽधिगतशास्त्रार्थोभवति न चैतद्युक्तमिति-
प्रसंगात् संतानापेक्षया बंधमोक्षादेरेकाधिकरण्यमिति चेन्न
संतानस्यापि भवन्मते ननुपपद्यमानत्वात् । संतानो हि
संतानिभ्यो भिन्नो वा स्यादभिन्नोवा ? यदि भिन्नस्तर्हि
पुनरपि विकल्पयुगलमपढौकते । स किं नित्यः क्षणिको
वा ? यदि नित्यस्ततो न तस्य बंधमोक्षादिसंभवः आका-
लमेकस्त्वभावतया तस्यावस्थावैचित्र्यानुपपत्तेः । न च नि-
त्यं किमप्यभ्युपगम्यते सर्वं क्षणिकमिति वचनात् । अथ
क्षणिकस्तर्हि तदेव प्राचीनं बंधमोक्षादि वैयधिकरण्यं
प्रसक्तं । अथाभिन्न इति पक्षस्तर्हि संतानि एव न संतानः
तदभिन्नत्वात्तत्त्वस्वरूपवत् । तथा च सति तदवस्थमेव प्रा-
कनं दृष्टमिति ।

आता (या) भिसिच—आत्माभिपिक्त—पुं० निजवलेन रा-
ज्याभिपिक्तो भरतादौ ॥ व्य० ॥ “अहवा राया दुविहो आ-
याभिसिचो पराभिसिचो य आयाभिसिचो भरहो तस्तस
उ पुत्तो परेणं तु । अथवेति प्रकारंतरद्योतने राजा द्वि-
विधो भवति । तद्यथा आत्माभिपिक्तः पराभिपिक्तश्च
आत्मनैव निजवलेन राज्येऽभिपिक्तः आत्माभिपिक्तः प-
रेणाभिपिक्तः पराभिपिक्तः तत्रात्माभिपिक्तो भरतश्चक्रवर्ती
तस्य पुत्र आदित्ययशाः पराभिपिक्तः ॥ व्य० ॥ उ० ५

आता(या)र-आतार-पुं० आतीर्यतेऽनेन आतु बा० घञ्-
नावा तरणार्थे देये तुल्ले ॥ वाच०

आता (या) राम—आत्माराम—त्रि० आत्मा आराममिव
रतिस्थानं रतिसाधनं वा यस्य । ज्ञानाय यतमाने योगिनि ।
आता (या) रामि (न) आत्मारामिन्—पुं० आत्मविश्वा-
मिषि, आत्मानुभवमग्रे स स्वयं संसारान्निवृत्तस्तस्ते-
वनापराभिस्तारयतीति ॥ अष्ट० ॥

आतालज्जंत—आताद्यमान—त्रि० आ समन्तात् ता-
द्यमाने (आतालज्जंतानं ताडीणं तावार्णं कं सतावा-
यं ति) प्रा० ङ्० ॥

आता (या) व (आताप)—पुं असुरकुमारविशेषे, विशेषस्तु नावगम्यते ते इति असुरदेवमूरिः ॥ म०श०१३ उ०६
 आता (या) वाइ (न्)—आत्मवादिन्—पुं० आत्मानं वदितुं शीलमस्येति ॥ आचा० ॥ यथावस्थितात्मवादिनि ॥ आचा० ॥ आत्मवादिनोऽंशपवकव्यताऽऽचाराङ्गप्रथमश्रुतस्कन्धप्रथमाध्ययनस्य प्रथमे उद्देशके सा चात्मशब्दे हृदया ॥ आचा० ॥ तथाच स्थानाङ्गे ऐक्यवादिनमधिकृत्य ॥ स्या०टा०८ ॥ अपरस्वात्मैवास्ति नायदिति प्रतिपन्नस्तदुक्तं । पुरुष एवेदं सर्वं यज्ज्ञतं यच्च भाव्यं उतामृतत्वस्थेशानो यद्भ्रंशनातिरोहति ॥ १ ॥ तदेजति तजेजति तद्दूरे तर्दतिके ॥ तदतरस्य सर्वस्य तत् सर्वस्यास्य बाह्यत इति ॥ ॥ स्या० टी० ॥ नैवध्यनेऽपि आत्मवादिनो नाम पुरुष एवेदं सर्वमित्यादि प्रतिपन्नाः तेऽपि महामोहोरगगरलपूरमूर्च्छितमानसा वेदितव्याः तथा हि यदि नाम पुरुषमात्ररूपमद्वैतत्वं तर्हि यदि तदुपलभ्यते सुखितदुःखितादि तत्सर्वं परमार्थतोऽस्मात्प्राप्तेति । ततश्चैवं स्थिते यदेतदुच्यते प्रमाणतोऽपिगम्य संसारनैगुण्यं तद्विमुखप्राज्ञया तदुच्छेदाय प्रवृत्तिरित्यादि तदेतदङ्गुशकुलसौरभवाणोपमानं अवसेयं । अद्वैतरूपे हि तत्त्वे कुतो नरकादिभवभ्रमणरूपः संसारो यन्नैगुण्यमवगम्य यदुच्छेदाय प्रवृत्तिरूपमेव । यदप्युच्यते पुरुषमात्रमेवाद्वैतत्वं यत्संसारनैगुण्यं भावभेददर्शनं च तत्सर्वथा सर्वेषामपिगानप्रतिपत्तावपि चित्रे निम्नोन्नतभेददर्शनमिव भ्रातृमवसेयमिति तदप्युच्यते । एतद्विषये वास्तवप्रमाणभावात् । तथा हि नाद्वैताश्रयुपगमे किंचिद्वैतप्राहकं ततः पृथग्भूतं प्रमाणमस्ति द्वैतत्वप्रसक्तेः । न च प्रमाणमंतरेण निःप्रतिपत्ता तत्त्वव्यवस्था भवति माप्राप्तत्वंस्यसर्वैवार्थसिद्धिप्रसंगः । तथा भ्रातरपि प्रमाणभूता द्वैताद्विज्ञाश्रयुपगतव्या । अन्यथा प्रमाणभूतमद्वैतप्रमाणमेव भवेत्तदव्यतिरेकात्तत्त्वरूपवत् तथा च कुतस्तत्त्वव्यवस्थाभिप्रायं च भ्रातावश्रयुपगम्यमानायां द्वैतं प्रसक्तमिवद्वैतद्वानिः । अपि च यदिदं स्तंभभुंभोमोहोहृदिभेददर्शनं भ्रातृमुच्यते तर्हि नियमात्तदपि कचित्सत्यमवगतव्यं भ्रातृदर्शनमंतरेण भ्रातेरयोगात् । न खलु येन पूर्वमाशीयिषां दृष्टतस्य रज्ज्वामाशीवपिभ्रातिरुपजायते तदुक्तं नाह-एवमप्येवस्य रज्ज्वां सर्पमितिः क्वचित्ततः पूर्वानुसारित्वाद्भ्रातरिभ्रातिपूर्विका १ तत एवमप्यव्याहृतो भेदः । अन्यच्च पुरुषाद्वैतरूपं तत्त्वमवश्यं पूर्व परस्मै निवेदनीयं नात्मने आत्मनो व्यामोहाभावात् विमोहश्चैतद्वैतप्रतिपत्तेरेव न भवेत् । अथोच्यते यत् एव व्यामोहोऽस्ति एव तद्विषयधेमात्मनोऽद्वैतप्रतिपत्तिरास्थया तदुक्तमेवं सति अद्वैतप्रतिपत्त्याधाननात्मनो व्यामोहं निवर्त्यमानेऽवश्यं पूर्वरूपत्यागो अपररूपस्य चाव्यामं व्यामूढता लक्षणस्यात्यन्तित्यद्वैतप्रतिज्ञाहानिः । परस्मै च प्रतिपादयन् नियमः परमश्रुपगच्छन्परं द्राश्रुपगच्छन् तस्मै चाद्वैतरूपं तत्त्वं निवेदयन् पिता मे कुमारमग्राधारीत्यादि वदन्निव कथं नात्मनः स्वपराश्रुपगमनं द्वैतवचसो बाधनादिति यत्किंचिद्वैतत्वं ॥ ने० ॥

आता (या) सय—आत्माश्रय—पुं० आत्मानमाश्रयति आश्रि—अच्छ—स्वस्य स्वापेक्षित्वेहेतुनादिप्रसंगरूपे, तत्क-

दोपभेदे । “स्वस्य स्वापेक्षित्वेऽनिष्टप्रसङ्ग आत्माश्रयः स च उत्पत्तिस्थितिर्ज्ञानद्वारा त्रिधा यथा यद्ययं घट एतदघटजन्यः स्वात्तदेतदघटानधिकरणक्षणेनचरवर्ती न स्यात्, एतदघटमिन्नः स्यात् एतदघटव्याप्यो न स्यात्, यद्ययं घट एतदघटज्ञानाभिन्नः स्यात् ज्ञानसामग्रीजन्यः स्यात् एतदघटमिन्नः स्यादिति वा सर्वत्रापाद्यम्” न्यायसूत्रवृत्तिः । २ स्वापेक्षित्वे ऽपिचाश्रिते च त्रि० स्वस्याश्रये पुं० वाच० ॥

आता (या) हम्—आत्मघ्न—न० आत्मा हन्यते तेषु तेषु यातनास्थांषु येन तदात्मघ्नम् ॥ दर्श० ॥ आत्मानं ज्ञानदर्शनचारित्ररूपं हन्ति विनाशयतीत्यात्मघ्नम् ॥ वृ० ॥ आत्मानं तुरगतिप्रपातकारणतया इति विनाशयतीत्यात्मघ्नम् ॥ पि० ॥ आधाकर्मणि—आत्मघ्नस्याधाकर्मैकार्थिकत्वमाधाकर्मशब्दे ॥ दर्श० ॥ एतस्य निक्षेपो निशीथचूर्णां यथा—॥ आयाहम्मे वि चउाविवो निक्षेवो निक्षेवो दवायाहमे अणुवउत्तां पाणतिवायं करेतां भावा ते णाणदंसणचरणां ते हण्तां भवाताहम्मे ॥ नि० चू० ॥ पिंडनिर्युक्तावपि संप्रत्यात्मघ्नानामोऽवसरस्तदपि चात्मघ्नं चतुर्द्धा तद्यथा नात्मात्मघ्नं स्थापनात्मघ्नं द्रव्यात्मघ्नं भावात्मघ्नं च । इदमप्यधः कर्मवत् तावद्भावनीयं यावन्नो आगमप्रतोभव्यशरीरद्रव्यशरीरद्रव्यात्मघ्नं । हशरीरमव्यशरीरव्यतिरिक्तं तु द्रव्यात्मघ्नं निर्युक्तिरुदाह “अष्टाप अणुष्टाप ऋक्कायपमदृष्टां तु ज्ञो कुणइ । अनियाप अ नियाप आयाहम्मे तयवेति” ॥ ४ ॥ योगहृदी अर्थय स्वस्य परस्य वा निमित्तम् अनर्थय प्रयोजनमंतरेण एवमेव पापकरणाशीलतया (अशियापय नियापयति) निदानं निदा प्राणिहिंसा नरकादिदुःखहेतुरिति जानतापि यद्वा साधूनामाधाकर्म न कल्पते इति परिज्ञानवतापि य जीवानां प्राणव्यपरोपणं सा निदा । तन्निषेधादनिदा । पूर्वोक्तपरिज्ञानविकलेन सता यत् परप्राणनिवर्हणं सा अनिदिदि भावार्थः । अथवा स्वार्थे परार्थे चेति विभागेनोद्दिश्य यत् प्राणव्यपरोपणं सा निदा तन्निषेधादनिदा । यत् स्वं पुत्रादिकमन्यं वा विभागेनाविविचय सामान्येन विधीयते । अथ वा व्यापाद्यस्य सत्वस्य हा धिक् संप्रत्येप मां मारयिष्यतीति परिज्ञानतो यत् प्राणव्यपरोपणं सा निदा तद्विपरीता अनिदा । यत् अज्ञानतो व्यापाद्यस्य सत्वस्य व्यापादनमिति । तथा चाह भाष्यकृत । “जाणंतु अजाणंतो तहेव उद्दिस्ति य तुहउवावि । जाणंगअजाणंगं वा वहेइ अनिया निया एसा” व्याख्यातार्था ततो निद्रयाऽनिद्रया वा यः प्रदकायप्रमर्दनं करोति । पणणां पृथिव्यादीनां कायानां प्राणव्यपरोपणं विदधाति । तत् पदकायप्रमर्दनं आत्मानं नो आगमतो द्रव्यात्मघ्नं द्रवति तीर्थकरगणधराः । अथ पदकायप्रमर्दनं कथं नो आगमतो द्रव्यात्मघ्नं यावता भावात्मघ्नं कस्मान्न भवति अत आह (द्रवाया खलुकाया) कायाः पृथिव्यादयः खलु निश्चयेन द्रव्यात्मानो जीवानां गुणपर्यायवत्तद्द्रव्यत्वात् । उक्तं अजीवकायाः धर्म्मोधर्म्माकाशपुद्गला द्रव्याणि जीवाश्चेति । ततस्तेषां यत् उपमर्दनं तत् द्रव्यात्मघ्नं भवति । उक्तं द्रव्यात्मघ्नं संप्रति भावात्मघ्नं वक्तव्यं तच्च द्विधा आगमतो नो आगमतश्च । तत्र आगमत आत्मघ्नशब्दार्थज्ञाता तत्र चोपयुक्तः । नो आगमत आत्मघ्नमाह “भावाया तिभि नाणमाहंषि पराणणाणणरओ चरणायं अप्यणो हणइहे” भावात्मानो भावरूपा आत्मानस्त्रीणि

ज्ञानादीनि ज्ञानदर्शनचरित्राणि आत्मनो हि पारमार्थिकं स्वस्वरूपं ज्ञानदर्शनचरणात्मकं ततस्तान्येव परमार्थत आत्मनो न शेषं द्रव्यमात्रं स्वस्वरूपाभावात् । ततो यश्चरित्राणी सन् परेषां पृथिव्यादीनां ये प्राण्य इन्द्रियादयस्तेषां यत् पातनं विनाशनं तस्मिन् रत आसक्तः स आत्मनश्चरणरूपं भावात्मनो हति । चरणात्मनि च हते ज्ञानदर्शनरूपावस्थ्यात्मानो परमार्थतो हताविव द्रष्टव्यो "निच्छयनयस्स चरणाय विद्याए नाणदंसणवहो वि । व्यवहारस्स उ चरणाहायंमि भयणा उ संसाणां" ॥ ६ ॥ निश्चयनयस्य मतेन चरणात्मविघाते सति ज्ञानदर्शनयोरपि विघातो द्रष्टव्यः ज्ञानदर्शनयोर्हि फलं चरणप्रतिपत्तिरूपा सम्मार्गप्रवृत्तिः । सा च नास्ति तर्हि ते अपि ज्ञानदर्शने परमार्थततोऽसती एव स्वकार्यकरणात् । उक्तं च मूलटीकायां चरणात्मविघाते ज्ञानदर्शनवर्धोऽपि तयोश्चरणफलत्वात् फलाभावे च हेतोर्निरर्थकत्वादिति । अपि च यश्चरणं प्रतिपद्य आहारलापट्यादिना ततो न विनिवर्तते स नियमाद्भगवदाज्ञाविलोपादिदोषभगी भगवदाज्ञाविलोपादौ च वर्तमानो न सम्यग्ज्ञानी नापि सम्यग्दर्शनी । उक्तं च । "आणा इविय चरणं तच्छेगे जाण किं न तसंगति । आणं च अइकंतो कस्साए मा कुणइ संसे । तथा जो जह वायं न कुणइ निच्छदिट्ठीतउ-कुणो अघो । वेइइयमिच्छत्तं परस्स संकं तेममाणो" ॥ ततश्चरणाविघाते नियमतो ज्ञानदर्शनविघातः । व्यवहारस्य व्यवहारनयस्य पुनर्मतेन हतेऽपि चरणे शेषयोर्ज्ञानदर्शनयोर्भजने कचिद्भवतः कचिन्न । य एकांतेन भगवतो विप्रतिपन्नस्तस्य न भवतो यस्तु देशविरतिं भगवति श्रद्धानमात्रं वा कुरुते तस्य व्यवहारनयमतेन सम्यग्गृष्टित्वाद्भवत इति । ततो निश्चयनयमतापेक्षया चरणात्मनि हते ज्ञानदर्शनरूपावस्थ्यात्मानो हतावेवेति । परप्राणव्यपरोपणतः समूलघातमात्मघ्न इति परप्राणव्यपरोपणमात्मघ्नं तत्त्वसाधारणधार्म्यं भुञ्जानस्यानुमोदनादिद्वारेण नियमतः संभवतीत्युपचारतः आध्यात्म्यं आत्मघ्नमित्युच्यते तदेवमुक्तमात्मघ्ननाम ॥ पिंडो आत्मघ्नपिंडे ॥

आता (या) हिरण्यवतिय—आत्माधिकरणप्रत्यय—त्रि०—आत्मनो ऽधिकरणानि आत्माधिकरणानि तान्येव प्रत्ययः कारणं यत्र क्रियाकरणे तदात्माधिकरणप्रत्ययस्य आत्माधिकरणकारणत्वात् "आयाहिरण्यवत्तियं चणं तस्स नो इरियावहिया किरिया कज्जइ संपराइया किरिया कज्जइ" भ० ॥ साम्प्रयायिकी क्रियत इति योगः ॥ भ० शत० ७७ उ० १ आता (या)—हिरण्य (न्)—आत्माधिकरणिन्—पुं०—अधिकरणी कृष्यादिमान् आत्मना ऽधिकरणी, आत्माधिकरणी आत्मना कृष्यादिमति, ॥ भ. शत. १६ उ. १ ॥ आया हिरण्यो भवइ, आत्मा जीवोऽधिकरणानि हलशकटादीनि कपाया अयभूताति यस्य सन्ति सोऽधिकरणीति ॥ भ० शत. ७७ उ. १ आता (या) हिय—आत्माहित—त्रि० आत्मोपकारके "परलो-कविरुद्धानि कुर्वीणं दूरतस्स्यजेत् । आत्मनो यो न सन्धत्ते-सोऽयस्मै स्यात्कथं हित, इति" आचा० उ० ५ ॥ आतित्य—आतिथ्य—न० अतिथेरिदं ज्यः ॥ अतिथिपरिचर्यायाम् । स्वायं प्यञ्च० अतिथौ हेम० ॥ आतिदेशिय—आतिदेशिक—त्रि० अतिदेशादागतः—उक्त्वा

तिदेशप्राप्ते—यथा प्रकृतिधर्मस्य विकृतौ आतिदेशिकत्वम् आतिदेशिकमनित्यम् ॥ वाच० ॥ आतित्य—आतुप्य—न० आतुप्यत्यनेन*तुप-वा० कारणे क्यप् । फलभेदे ॥ वाच० ॥ आतिरेक—आतिरेक्य—न० अतिरिच्यते कर्मणि घञ् तस्य भावः प्यञ्च अतिरेके-वृद्धौ स्वपरिणामातिरेके ॥ वाच० ॥ आति (ती) ण—आजिन—न० सूषिकादिचर्मनिष्पन्ने बस्त्रे । आतिष्णाणिवा, ॥ आचा० ॥ आजिनानि सूषिकादिचर्मनिष्पन्नानीति ॥ आचा० अ० ४ ॥ आर्ता (अपी) क्य—आत्मीकृत—त्रि० आत्मना गाढतरमागृहीते आत्मप्रदेष्टेस्तनुलभनेत्यवन्मिश्रभूते ॥ विशे० द्वा० १ ॥ आतीय—आतीत—त्रि० आ समन्तादतीव इतो ज्ञातः समन्तादतीव ज्ञाते, सामस्येनातिक्रान्ते, समन्तादतीव गते च, ॥ आचा० (अणातीये) समन्तादतीव इतो गतोऽनाद्यनन्ते संसारे आतीतः न आतीतोऽनातीतः अनात्तो वा संशयो येन स तथा संसारार्णवपारगामीत्यर्थः, इति आचा० विमोक्षाध्यनस्य उद्दे० ७ ॥ आत्मीय—त्रि० आत्मनोऽयम् ऊ आत्मसंबन्धिनः । वाच० ॥ आतीयट्—आतीतार्थ—त्रि० समन्तादतिशयेन ज्ञातजीवादिपदार्थे-सामस्येनातिक्रान्तार्थे—उपरतव्यापारे, —आतीयट्—अणातीये, ॥ आचा० उ० ७ उ० १ ॥ आ समन्तादतीव इतो ज्ञातो परिच्छिन्ना जीवादयोऽर्थो येन सोऽयमतीतार्थः । आदत्तार्थे वा यदि वा अतीताः सामस्येनातिक्रान्ता अर्थाः प्रयोजनानि यस्य स तथा उपरतव्यापार इत्यर्थ इति आचा० ॥ आतुर—आतुर—त्रि० ईषदर्थे आ*आत—उरच् । कार्यान्तमे विवहले ॥ उक्त० ॥ आतुरिय—आतुर्य—न० आतुरस्य भावः प्यञ्च आतुरत्वे ॥ वाच० ॥ आतेस्सर—आत्मेश्वर—त्रि० आत्मनो मनस ईश्वरः चित्तविकारनिवारके मनःसंयमकारके—"आत्मेश्वराणां नहि जातु विघ्नाः समाधिभेदप्रभवो भवन्ति" कुमा० वाच० ॥ आतेस्सरिय—आत्मेश्वर्य—न० स्वरूपसाम्राज्ये "स्वभावलाभात् किमपि प्राप्तव्यं नावशिष्यते ॥ इत्यात्मेश्वर्यसम्पन्नो निःस्पृहो जायते मुनिरिति" ॥ १ ॥ अट्० । आत्—(ताप)—आदत्त—त्रि० गृहीते, —आतपणं सरीर-समुत्सपणं जिणदिट्ठणं भावेण, ॥ अनु० ॥ आत्तेन आदत्तेन वा गृहीतेन प्राकृतशैबीषशादार्म्येन वेति अनु० । आवश्य. द्वा. १ ॥ आत्ततर—आत्ततर—त्रि० अतिशयेनात्तो गृहीत आत्ततरः यत्तेनाध्यवसिते ॥ आचा० अर्थ. ८ ॥ आदं [यं] स—आदरिस—आदस्स—आदर्श—पुं० आ-हृदये ऽत्र-दश-आधारे घञ्—॥ वाच० ॥ आ समन्ताद्दृश्यते आत्मा यस्मिन् स आदर्शः ॥ सूत्र० स्कं. १ अध्या० ४ ॥ दर्पणे, ॥ राज० ॥ आदर्शनं च पयच्छादि, ॥ सूत्र० स्कं. १ अ० चक्षुरिन्द्रियज्ञाने च "ध्रुवं घेदनादर्श" ॥ द्वा० ॥ आदर्शे-इच्छुरिन्द्रियजज्ञानं आ समंताद् दृश्यतेऽनुभूयते रूपमनेनेति कृत्वा यत्प्रकारादिष्वकृत्वाणमुत्पद्यते ॥

तत्रहि विम्बपदार्यस्य प्रतिविम्बपतनात् तत्संयोगेन नयनरदमीनां परावर्तने वा विम्बग्रहितया विम्बं दृश्यते इति तस्य तथात्वम् । आहृदयते सम्यग्रूपेण ज्ञापयेत् प्राम्यार्थो यस्मिन् । टीकायां ३ प्रतिरूपपुस्तकादौ यन्त्रयमचरसन्निवेशं दृष्ट्वा तदनुसूयमन्यलिख्यते तादृशे पुस्तके । “यथादर्शं तथा लिखितमिति भूरि प्रयोगः । तत्र तदीयगुणान् दृष्ट्वा परैस्तथा गुणा आश्रीयन्त इति तस्य तथात्वम् ॥ ४ ॥ जनपदसीमाभेदे च ॥ वाच० ॥ वृषभादिश्रीवामरणे च आदर्शस्तु वृषभादिश्रीवामरणमिति ॥ अनु० द्वा० १ ॥

आदं [यं] सग—आदरिसग—आदसग—आदर्शक—पुं० आ समन्ताद्दृश्यते आत्मा यस्मिन् स आदर्शः स एवादर्शकः दर्पणे, सूत्र० प्र० शु० अ० ४ ॥ * राज० आदर्शं भवः भवादौ बुज् जनपदाधिकसूचकस्थानभवे च त्रि० ॥ वाच० ॥ आदं [यं] स—[आदरिस] [आदस] घरग—आदर्शगृहक—न०—आदर्शमये गृहे “आदसघरगा सत्वरयणामया” आदर्शगृहाणि आदर्शमयानीव गृहाणि राज० टी० ॥ जं० ॥ जी० ॥ भरतस्यादर्शगृहस्थितिकथानकभरतशब्दे ॥ आ० म० प्र० ॥

आदं [यं] सतल—आदर्शतल—न० दर्पणतले, औप० आदं [यं] स [आदरिस]—आदं [स] तलौघम्—आदर्शतलोपम—त्रि० आदर्शोदर्पणस्तस्य तलन्तेन समतलोपमा यस्य आदर्शतलोपमः आदर्शतलवत्समे राज० ॥

आदं [यं] स [आदरिस आदस] मंडल—आदर्शमण्डल न० आदर्श इव मण्डलमस्य । आदर्शाकारमण्डलयुक्ते सर्पभेदे १ आदर्शोमण्डलमिव २ मण्डलाकारे दर्पणे न० ॥ वाच० (आर्यसमण्डलेद्वा) “जं० ॥ (आर्यसमण्डलतलवपागढभावेण सुद्धभावे) प्र० व्या० द्वा० ५ ॥

आदं [यं] स [आदरिस—आदर्स] मुख—आदर्शमुख—पुं० स्वनामख्याते अन्तरहीपभेदे तद्वक्तव्यताऽन्तरहीपशब्दे जी० प्र० ३ ॥ प्रज्ञा० उक्त० नं० ॥

आदं [यं] स [आदरिस—आदस्स] लिपि—आदर्शलिपि—स्त्री० ब्राह्मलिपेर्लेख्यविधानभेदे ॥ सम० सम० १८ ॥

आदं [यं] र—आदर—पुं० आ—द—कप्— । १ गौरवहेतुके, कर्मणि सम्माने, ॥ वाच० ॥ सत्कारे, स्था० डा० ६ (तं पुरिसं आर्यरेण रक्खेज्जा) ॥ आ० म० ॥ उचितकृत्यकरणे, ज्ञा० अ० १ । प्रयत्नातिशये, पंचा० उल्हा० २ ॥ “यत्रादरोऽस्ति परमः प्रीतिदच हितोद्वा भवति । कर्तुः शोपत्यागेन करोति यच्च तन्प्रीत्यनुष्ठानं” ॥ आहङ्कः सन्नामः प्राकृतसूत्रेणाद्रियतेः सन्नाम इत्यादेशो वा भवति—सन्नामइ—आदरं ॥ प्रा० ॥

आदं (य) रण—आदरण—न० अश्रुपगमे, भ. 1. श. १२ उ. ५ ॥

आदं (य) रणया—आदरणया—स्त्री० अश्रुपगमे “आयरणयति” यतोमायाविशेषादादरणमश्रुपगमे कस्यापि वस्तुनः करोत्यमावादरणम् ताप्रत्ययस्य च स्वार्थिकत्वादातरणया आचरणं वा परप्रतारणाय चिचिधक्रियायामिति ॥ भ० श० १२ उ० ५

आदं (य) रणिज्जा—आदरणीय—त्रि० आ—द—अनीयर सम्माननीये—तव्य—आदतेव्योऽप्यत्र ॥ त्रि० वाच० ॥

आदं (य) रतर—आदरतर—पुं० अत्यादरे (आयरतरेण रं धंति) अत्यादरेण राध्यंतीति, ॥ दश० अ० १ ॥

आदं (य) राज्जुच—आदरादियुक्त—त्रि० आदरकरण प्रीत्यादिसमन्विते—(स्यादादरादियुक्तं यत्तदेवाचर्चनं चेष्टम १४) ॥ पो० ॥ स्यादादरादियुक्तं यदादरकरणप्रीत्यादिसमन्वितं यत् तदेवाचर्चनं चेष्टं तच्च देवार्चनमिष्टमिति ॥ पो० ॥ आदहण—आदहन—न० आ—दह—भावे—ल्युट्—दाह—हिंसायाम् कुत्सने च आदहतेऽत्र आधारे ल्युट् इमशने ॥ वाच० ॥ आसमन्तादहने ॥ सूत्र० ॥ शु० २ ॥ अ० १ ॥

आदाइ (न) आदायिन्—त्रि० आदा—णिनि—ग्रहीतारि—खियां डीप् (योऽदत्तादायिनो हस्तालिप्सेत ब्राह्मणो धनम् ॥ यजनाध्यापनेनापि यथा स्तेनस्तथैव सः) ॥ मनु० वाच० ॥

आदा (या) ण—आदान—न० आ—दा—भावे ल्युट् ग्रहणे ॥ वाच० प्रश्न० द्वा० ३ वृ. पं० व० ॥ औप० आ० चू० ॥ उक्त० ॥ ॥ स्था० ॥ विशे० प्रव० स्था० ॥ आयाशं सुसमाहरे ॥ सूत्र० प्र० शु० अ० ८ आहरेत् आददीत गृहीत्यादित्यर्थः इति ॥ सूत्र० प्र० ॥ शु० अ० ८ षडसमादाशं संपेहाप । आचा० षडचत्ते व्यापाद्यन्ते प्राणिनो येन सदृगडस्तस्य सम्यग्दानं ग्रहणमिति ॥ आचा० ॥ लोका० उद्दे० ३ स्वीकरणे ॥ स्था० डा० ३ ॥ सयमाइयति अत्रे वि आदियाधेति अत्रे पि आयतं तं समगुजाण्येति ॥ सूत्र० द्वि० शु० अ० १ स्वयमात्मना सावधमनुष्ठानमाददते स्वीकुर्वन्त्यन्यान्यप्यादापयति ग्राहयंत्यन्यमप्यादानं परिग्रहं स्वीकुर्वन्ते समनुजानंतीति ॥ सूत्र० द्वि० शु० अ० १ आदीयत इत्यादानम् । परिग्राहो वस्तुनि ॥ स्था० डा० ४ ॥ आदीयते गृह्यत इत्यादानम् धनधान्यादिकं परिग्रहे ॥ अत्र० ॥ प्रव० कल्प० ॥ स्था० डा० ७ ॥ (आयाणि नरयं दिसस नायइज्जतणमाधि) ॥ उक्त० ६ ॥ साधुस्तुणमपि नायइज्ज इति नाददीत अदरां न गृह्यत किं कृत्वा आदानं नरकं दृष्ट्वा आदीयते इत्यादानं धनधान्यादिकं परिग्रहं नरकं नरकहेतुत्वाच्चरकं ज्ञात्वेत्यर्थः इति ॥ आदीयत इत्यादानं धनधान्यादि । कृत्यल्युटोऽन्यत्रापीति कर्मणि ल्युट् । आर्पत्वादादानीयं वा नरककारणत्वाच्चरकं दृष्ट्वा किमप्यिह नाददीत न गृह्यत न स्वीकृत्यादिति यावत् । तणमवीति । तृणमप्यास्तां रजतकृत्यादीनि ॥ उक्त० ॥ मिथ्यात्वदिनाऽऽदीयत इत्यादानम् । सूत्र. प्र. शु. अ. १३ । आदीयते सावधानुष्ठाने स्वीक्रियत इत्यादानम्, अष्टप्रकारके कर्मणि । सूत्र० प्र. शु. अ. १३ आचा. ॥ आदीयते कर्माऽन्तेन इत्यादानम् कर्मोपादाने ॥ आचा० ॥ (सागरिण उवस्सण शो ठाणं वा चेतेज्जा अभाणमेयं, ॥ आचा० ॥ पयंजु मुण्णा आयाणं सया सुअक्कायधम्मं विधुत्तकप्पे शिउक्कोसइत्ता ॥ आचा० ॥ एतद्यत्पूर्वाकं वच्चयमाणं वा खुवाक्कयालंकारे आदीयत इत्यादानं कर्म आदीयत इति वाऽन्तेन कर्मत्वादानं कर्मोपादानम् तच्च धर्मोपकरणार्थारिकं वच्चयमाणं वज्जादि तमुनिर्ज्ञापयित्वेति संवेधः ॥ आचा० धूता. उद्दे. ३ ॥ संति मे तउ आयाणा जेहिं कीरह पावगं । सूत्र. प्र. शु. अ. १ ॥ संति विद्यन्ते अमूनि ग्रीणि आदीयते स्वीक्रियते अमीभिः कर्मत्वादानानि । एतदेव द-

शयति । वैरादानैः क्रियते विधीयते निपाद्यते पापकं कल्मष-
मिति ॥ सूत्र० ध्रु० १ अ० १ ॥ संखडिसंखडिपडियाणो अभि-
संधारेज्जा गमणाए केवली वृथा आयाणम्ये, आचा० ॥
केवली वृथा आदानमेतत् कर्मोपादानमेतत् पाठात्तरं
वा आयाणम्येति आगतं स्थानमेतद्दोषाणां वसंख-
डिगमनमिति ॥ आचा० ध्रु० अ. १ उ. ३ ॥ (एते आयाणा संति)
आचा० ॥ यस्मादेतान्यायतनानि कर्मोपादानकारणानि स-
न्ति भवन्तीति ॥ आचा० ॥ आदीयते गृह्यते आत्मप्रदे-
शः सह श्लिष्यते अष्टप्रकारं कर्म येन तदादानम् ।
हिंसाद्याश्रवहारे अष्टादशपापस्थानेषु च (आयाणं सग-
डिज्जे) आदीयते गृह्यते आत्मप्रदेशः सह श्लिष्यते अ-
ष्टप्रकारं कर्म येन तदादानं हिंसाद्याश्रवहारमपाप-
स्थानरूपं वा तत् स्थितं निमित्तत्वात् कपायादानं तद्विमता
स्वकृतभिदं भवति स्वकृतमनेकजन्मोपासं कर्म भिनत्तीति
स्वकृतमित् यो ह्यादानं कर्मणां कपायादि निरुणद्धि
सोऽप्युपकर्मप्रतिषिद्धप्रवेशः स्वकृतकर्मणां भेत्ता भवतीति
भावः ॥ आचा० शीलो. उ० ४ ॥ कपाये परिग्रहे सावधानुष्ठाने
च ॥ सूत्र० स्कं० १ अ० १६ ॥ जअंजओ आदाणं अप्णो पदेसे
हेउमओ तथो आदाणतो पुच्चं पडिचिरते ॥ सूत्र० स्कं० १ अ०
१६ ॥ आदीयते स्वीक्रियते अष्टप्रकारं कर्म येन तदादानम् कपायः
परिग्रहः सावधानुष्ठानं वेति ॥ सूत्र० स्कं० १ अ० १६ ॥ "पलिउंच
णञ्च भयणञ्च, यंडिल्लुस्सयणाणि या ॥ घृणादाणां लोंगंस्सि,
तं विज्जे परिजाप्पि या ॥ ११ ॥ परिसम्पत्तात् कुंचते
वक्रतामापयंतं क्रिया येन मायानुष्ठानेन तत्पलिकुंचनं मा-
येति भययते । तथा भज्यते सर्वत्राऽऽत्मा प्रह्लांक्रियते
येन स भजने लोभस्ते तथा यदुदयेन ह्यात्मा तदस-
त्त्विकविकलत्वात् स्थंडिलवज्रत्वात् सः स्थंडिलः क्रोधः
वस्मिन्न सत्युर्ध्वं श्रयति जात्यादिना दर्पाध्मातः पुष्प
उत्तानी भवति स उक्कयो मानः । कंदासत्वाद्युपसं-
कलिंगत । जात्यादीनामेतत्स्थानानां बहुत्वात् तत्कार्यस्या-
पि मानस्य बहुत्वमतो बहुवचनं । चकाराः स्वगतभेद-
संस्मृचनार्थाः समुच्चयार्था वा । धृतयेति प्रत्येकं क्रिया यो-
जनीया तद्यथा । पलिकुंचनं भायां धृतय धूनीहि वा । या-
भजनं लोभं तथा स्थंडिलं क्रोधं तथा उद्धायं मानं विचित्रत्वा
त् सूत्रस्य क्रमोद्धेयमनिर्देशो न दोषायेति यदि वा रागस्य
दुस्त्वत्त्वात् लोभस्य च मायापर्वकत्वादित्यादेव माया
लोभयोरुपन्यास इति कपायपरित्यागे विधेये पुनरपरं का-
रणमाह । एतानि पलिकुंचनादीनि अस्मिन् लोके आदानानि
वर्तते तदेतद्विद्वान् अपरिज्ञया परिज्ञानप्रत्याख्यानपरिज्ञया
प्रत्याचक्षीत ॥ १ प्र. ध्रु. अ. १ ॥ आदीयते स्वीक्रियते प्राप्यते वा
मोक्षयेति तदादान-ज्ञानदर्शनचारित्र्येषु "वुणिए विगयंभेदी
आयाणं सरस्सणं" विधिमनेनेप्रकारमुच्यते : विधतो ददा
विधचक्रवालसामाचर्या व्युपितस्तथा विगताऽपगतता आ-
हारदो गृह्णियस्यासौ विगतगृह्णः साधुरेपंभूतआदीयते
स्वीक्रियते प्राप्यते वा मोक्षो येन तदादान्ये शानदर्शनचा-
रित्रयत्रयं तत्सम्यगरक्षयेद्रुपालयेत् यथा तस्यगृह्णियति तथा
कुर्यादित्यर्थः ॥ सूत्र० टी० स्कं. १ अ. १ ॥ (आयाणमष्टी योदाण-
मोणं) मोक्षार्थिनादीयत इत्यादानम् सम्यक्ज्ञानादिकमिति ॥
सूत्र भु. १ अ. १४ (आयाणवन्तं समुदाहरंज्जा) मोक्षार्थमादीयत
इत्यादानं सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्यरूपं तद्विधते यस्यासावा

दानवानिति ॥ सूत्र० ध्रु० २ अ० ६ आयणं
सुसमाहरे, ॥ मोक्षस्यादानमुपादानं सम्यग्दर्शना-
दिकं संप्रयुक्तः सम्यग्विचोत्तसिंकारहित आहरेत्
आदीयत गृह्णीयादित्यर्थः ॥ सूत्र० ध्रु० १ अ० ८
(अञ्जणपजोगसुद्धादाणे शुद्धमवदानं मादानं चरिञ्चं
यस्यस्य शुद्धादानो भवतीति सूत्र० ध्रु० १ अ० १६ आदी-
यत इत्यादानम् मोक्षे, (आयाणमष्टं खलु वंचइत्ता,)
आदीयत इत्यादानम् ज्ञानादिकं मोक्षो वा तमर्थं वंचयति
भ्रंशयेत्यात्मन इति- मोक्षार्थिनाऽऽदीयते गृह्यत इत्यादानम्
सूत्र० ध्रु० १ अ० १३ संयमे- (आयाणमुत्ते वलयाविमुक्ते)
मार्त्तार्थनाऽऽदीयते गृह्यत इत्यादानं संयमस्तेन तस्मि-
न्वा सति गुप्त इति ॥ सूत्र. स्कं. १ अ०. १३ संयमानुष्ठाने
च (एसवीरेपसंसिए जेण शियज्जति आदानाए,
॥ आचा० ॥ भोगाशाहं द्विविचकोऽपमादी पञ्चमहा-
वृतभारोहेणोत्तामितस्कन्धो वीरः कर्मविदारणात् प्रशो-
सितः यतो देवराजादिभिः क एष वीरो नाम योऽभिष्टू-
यत इत्यत आह जे इत्यादि यो न निविद्यते न जुगुप्सते
कस्मादादानाय आदीयते गृह्यतेऽवाप्यते आत्मस्वतन्त्रमो-
पाचारककर्मक्षयविर्मुक्तसमस्तवस्तुग्राहिज्ञानावाधसुखरूपं
येन तदादानं संयमानुष्ठानं तस्मै न जुगुप्सते तद्वानुवर्त-
सिकताकेवलचर्वणदेशीयं कचिदलाभादौ न खेदमुत्पाती-
ति ॥ आचा० ॥ विज० उदे० ५ आदीयत इत्यादानम्-
प्रथमवृत्तग्रहेण- (जाव जीवाए जेहि समणोवासगस्स
आयाणं सो, आनरणं तापदेइ निव्विच्छे) सूत्र०
स्कं० २ अ० ७ ॥ यावर्थेयुं वा अमणोपासकस्यादी-
यत इत्यादानमथमवृत्तग्रहजम् तत् आरभ्य आमरणा-
न्ताहणो निवृत्तिः परित्यक्तो भवतीति ॥ सूत्र० स्कं० २ अ० ७ ॥
केनचिदादीयत इत्यादानम् कारणे, आयाणमेवं आयाणम्येति
कर्मणां दोषाणां वाऽऽदानं कारणमिति ॥ कल्प० ॥ एगइओ
केणइ आयाणेण विरुद्धे समणे, ॥ सूत्र० स्कं० २ अ० २ ॥
अर्थैकः कश्चिच्च प्रत्येका कोपानोऽसहिष्णुतया क्रमचिदादीयत
इत्यादानम् शब्दादिकं कारणे तेन विरुद्धः समानः परस्याप-
कुर्यात् शब्दादानेन तावत्केनचिदाकुष्ठो निवृत्तो वाचा विरु-
ध्येन रूपादानेन तुवीभस्सं कंचन दण्ड्वाऽपराकुनाध्यवसायेन
कुप्येत- ॥ सूत्र० स्कं० २ अ० २ ॥ आदायेते गृह्यते शब्दा-
दयोऽर्था एभिरित्यादानानि इन्द्रिये- ७० (केवलीणं आया-
णेहि न जाणइ न पासइ ॥ अ० ॥ मू० ॥ श० ५ उ० ४ ॥
आदीयते गृह्यतेऽथ एभिरित्यादानानिन्द्रियाणि तेन जानाति
क्वचित्त्वादिति ॥ अ० टी० ॥
आदानानिन्द्रियाणि निरुद्धानि यस्यां सा निरुद्धादाना
गायायां व्यत्यासेन पूर्वापरनिपातः प्राकृत्वादिति- ॥ ७०
राजज्ञा० ॥ आयाणमुत्ता विकहविहीणा, आदानेतिन्द्रियेगुंसा
इति ॥ ७० प्रथमीकज्ञा० ॥ आदीयते कर्मानेतेत्यादानंनुष्प-
गिहिते इन्द्रिये च, ॥ आचा० ॥ "आयाणसोयन्नतिवायसो-
यं" ॥ आचा० ॥ आदीयते गृह्यते, प्रथमभादी यत्तदानम्
॥ सूत्र० स्कं० १ अ० १० ॥ ॥ आचा० ॥ आदी, (प्रथमं)
(आयाणपत्तयेन) उक्तं आदीयत इत्यादानमादिः प्रथम-
नित्यर्थस्तच्च तत्पदञ्च निराकाङ्क्षतया अर्थगमत्वेन
वाक्यमेवादानपदमिति ॥ उत० ॥ सोक्तिं आयाणपदेन
अनु० ॥ आदीयते तत्प्रथमतया उच्चारयितुमारभ्यते शब्द-

स्याध्ययनोद्देशकादेशादिपदमित्यथ इति अनु० नि० चू० ॥
 आदानशब्दस्य तत्पर्यायस्य च ग्रहणशब्दस्य च निक्षेपं
 कर्त्तुं कामो निर्बुक्तिरुदाह ॥ सूत्र० ॥ आदाने गह्वर्यामि
 यणिकलेषो होति दौकलेष विचउको । एगद्धं नाणद्धं च होज
 पगयं तु आदाने (आदाने इत्यादि) अथवा जमती
 यंति) अस्याध्ययनस्य नाम तच्चादानपदेनादावादीयते इत्या-
 दानं तच्च ग्रहणमित्युच्यते । तत्रादानग्रहणयोर्निक्षेपार्थं
 निर्बुक्तिरुदाह (आदाने इत्यादि) आदीयते कार्यार्थिना
 तदित्यादानं । कर्मणि ल्युट्प्रत्ययः करणे वा दीयते गु-
 ह्यतः स्वीक्रियते विवक्षितमनेनेति कृत्वा आदानं च पर्या-
 यतो ग्रहणमित्युच्यते । तत आदानग्रहणयोर्निक्षेपो भवति
 द्वौ चतुष्कौ । तद्यथा । नामादानं स्थापनादानं । द्रव्या-
 दानं भावादानञ्च । तत्र नामस्थापने चुरणं । द्रव्या-
 दानं चित्तं यस्माल्लौकिकैः परित्यक्तान्यकस्त्वेवमहता क्लृ-
 शेन तदादीयते तेन वाऽपरं द्विपदचतुष्पदादिकमादी-
 यत इति कृत्वा । भावादानं तु द्विधा प्रशस्तमप्रशस्तं
 कौभाग्युद्यमिभ्यात्वाविरत्यादिकं वा प्रशस्तं सूचरोत्तर-
 गुणश्रेयाया विद्युद्वाध्यवसायकंडकोपाद्यानं सम्यक्ज्ञाना-
 दिकं वेत्येतदर्थप्रतिपादनं परमेतदेव चाध्ययनं द्रष्टव्य-
 म् ॥ सूत्र० स्कं० १ अ० १५ ॥

आ(दा)याणभट्टि(न)आदानार्थिनं—पुं० मोक्षार्थिनाऽऽर्द्धयत
 इत्यादानम् सम्यक्ज्ञानादिकं तेनार्थः स एवार्थः आ-
 दानार्थः स विद्यते यस्यासावादानार्थं सम्यक् ज्ञानादि-
 प्रयोजनवति “आयाणभट्टी वोदाराणमोणं” ॥ सूत्र० बु० १ अ० १५ ॥
 आदा (या) पाणुत—आदानपुनः—त्रि० संयमगुणे मनोवाकायैः
 कर्मण गुणे च “आयाणगुत्ते वलययिमुक्ते” ॥ सूत्र. स्कं. १ अ. १२
 मोक्षार्थिनाऽऽर्द्धयते गृह्यत इत्यादानं संयमस्तेन तस्मि-
 न्वासति गुणो यदि वा मिथ्यात्वादिनाऽऽर्द्धयते इत्यादा-
 नमष्टप्रकारकं कर्म तस्मिन्नादातव्यं मनोवाकायै गुणैः समित-
 श्चेति ॥ सूत्र. स्कं. १ अ. १२ ॥
 इन्द्रियैर्गुणैः च (आयाणगुता विकहाविहीणा) आदानै
 रिन्द्रियैर्गुणैः इति ॥ वृ० प्रत्यनीकद्वा० ॥

आदा (या) पाणिकेवदुगुंय—आदाननिक्षेपजुगुप्सक
 त्रि० आदाननिक्षेपौ पात्रद्वैग्रहणमोक्षौ आगमप्रतिपिद्धौ
 जुगुप्सा तेन करोतीति आदाननिक्षेपजुगुप्सकः ॥
 आगमप्रतिपिद्धौ पात्रद्वैग्रहणमोक्षौ च कुर्वन्ति—आग-
 मानुसारं प्रत्यवेक्षणप्रमानं नृपमुपयुक्तः सन्नुपधेरादा-
 ननिक्षेपौ करोतीत्यर्थः इति ॥ प्रब० द्वा. ७२ ॥

आदा [या] पनिरुद्ध—निरुद्धादानं—त्रि० निरुद्धेन्द्रिये
 (आयाणनिरुद्धाओ) आदानानि इन्द्रियाणि निरुद्धानि
 यस्यां सा निरुद्धादाना गाथायां धृत्यासेन पूर्वापरनि-
 पातः प्राकृतत्वादिति ॥ वृ. राजह्वा. ॥

आदा [या] गणय—आदानपदं—न० आदीयते गृह्यते प्र-
 थममादौ यत्तदादानम् आदानञ्च तत्पदं च सुबन्तं निङन्तं
 वा तदादानपदम् ॥ सूत्र. स्कं. १ अ. १५ ॥ शास्त्रस्वाध्ययनोद्देश-
 कादेशादिपदं ॥ अनु० ॥ येषामादानपदेनाभिधानं तन्मते-
 न्नादौ यत्पदं तदादानपदमिति ॥ सूत्र. स्कं. १ अ. १५ उत्त. ॥

से किं तं आयाणपदेनं २ धम्मो मंगलं चूलिआ चाउरंगि-
 ज्ञं असंख्यं आवन्ती अद्वा तत्थिज्जं अइज्जं जण्हज्जं
 पुरुषइज्जं एलइज्जं वीरयं धम्मो मग्गो समोसरणं गंत्या
 जेमहियं सेतं आयाण पणं ॥ अनु० ॥

टी० ॥ से किं तं आयाणपणमित्यादि आदीयते तत्प्रथमं
 तथा उच्चारयितुमारभ्यते शास्त्राद्यननेत्यादानं तच्च तत्पदं
 चादानपदं शास्त्रस्याध्ययनोद्देशकादेशादिपदमित्यर्थस्ते-
 न हेतुभूतेन किमपि नाम भवति तच्च आवन्तीत्यादि तत्र
 आवन्तीत्याचारस्य पंचमाध्ययनं तत्र ह्यादेवेवावन्तीत्याला-
 पको विद्यत इत्यादानपदेनैतन्नाम । चाउरंगिज्जंति एतदुत्त-
 राध्ययनेषु तृतीयमाध्ययनं । तत्र “चत्तारिपरमेगाणि दुल्लहा-
 णीह जंतुणो” इत्यादि विद्यते असंख्यति इदमप्युत्तराध्ययने-
 प्येव चतुर्थमाध्ययनं तत्र च आदावेव “असंख्यं जीविमयाप-
 माय” इत्येतत् पदमस्ति । ततस्तेनैवं नाम एवमन्यान्यपि
 कानिचिदुत्तराध्ययनांतर्वर्तीन्यध्ययनानि कानिचिच्च दशैव
 कालिकसुयगडाध्ययनानि स्वधिया भावनीयानि ॥

आदा [या] गफलह—आदानपरिध—पुं० आदीयते द्वा-
 रस्थगनार्थं गृह्यत इत्यादानः स चासौ परिधश्चादानप-
 रिधः द्वारस्थगनार्थं दुःप्राहायामंगलायाम् ॥ जं० जी० प्र० ४
 आदीयत इत्यादानमादयो रम्यो यः परिधोऽंगला स आदान-
 परिधः रम्यायामंगलायाम् ॥ प्रश्न० द्वा० ४ ॥

आदा [या] गणभट्टमतनिकेवणासमिद्धं—आदानभाण्डमात्र-
 निक्षेपणासमिति—स्त्री० आदाने ग्रहणे भाण्डमात्राया उपक-
 रणमात्रेया भाण्डस्य वा वस्त्राद्युपकरणस्य मृत्पयादिपात्रस्य
 वा साधुभाजनविशेषस्य निक्षेपणायां च समितिः सुप्रत्यु-
 पेक्षितसुमार्जितकर्मणोति आदानभाण्डमात्रनिक्षेपणासमि-
 तिः । समितिभेदे ॥ पा० स्था० ठा० ७ ॥ सम० स० ४ नि० चू० ॥
 भाण्डमात्रं आदाननिक्षेपविषयाय सुन्दरचेष्टेति ॥ स्था० ठा० ७ ॥
 इह च सत्त भंगा होन्ति पत्तादिन पडिलेहइ य मज्जइ
 चउभंगो एत्थ चउत्थे चत्तारि गमा दुप्पडिलेहियं
 दुप्पमज्जियं चउभंगो माइल्लुअ अपसत्था चरिमोपसत्थो,
 आव. । पा. गा. उ. ७ टी. । तत्राप्युदाहरणं एकस्स आयरि-
 यस्स पंच सीससयाइ तेस्सिभंगो सेट्ठिसुओ पव्वइओ ॥
 सो जो जो साहू एइ उसस रडंडंगं निक्खिवइ । एवं
 तस्स भोवट्ठियसि अओ एत्ति अओ जोइ तह वि सो
 भगवं अनुरियं भववलं । उबारि हेट्ठायमज्जओ व-
 वेइ । एवं बहुएण वि कालेण न परितम्मइ ॥ पा० ॥

आदा [या] गणभट्टमतनिकेवणासमिय—आदानभाण्डमा-
 त्रनिक्षेपणासमिति—त्रि० आदानेन ग्रहणेन सह भाण्डमात्रा
 या उपकरणपरिरुद्धस्य या निक्षेपणा न्यासस्तस्यां समि-
 तौ यः स तथा आदानभाण्डमात्रनिक्षेपणासमिति “सम्यक्
 प्रवृत्ते” ॥ भ. श. २ उ. १ सूत्र. स्कं. २ अ. २ ॥

आदा [या] गणय—आदानभय—न० आदीयत इत्यादा-
 नं धनं तदर्थं चौरादिभ्यो यदभयं तदादानभयं ॥ आय० ॥
 ॥ स्था० ठा० ७ ॥ भयस्थानभेदे सम० स० ७ ॥ नि० चू० ॥
 आदानभयं आदाने पुण्यार्थमपुण्यार्थं वा परेण जाजिदिना
 वितरितप्रामनगरभूखण्डादेः स्वीकरणं तदेव भयमादान

भयम् मा केचनापराधमवाप्य तद् ग्रहीष्यतीति ॥ दर्श० ॥
आदा [या] पभरिय-आदानभृत्-न० आग्रहणभृते, "आ-
दाणभरियसि कडाहयंसि अहंमि" आदाणमाग्रहणं
यदुदकैलेलादिकमन्यतरद्रव्यपाकायानावुत्ताप्यते तद्भृते
इति ॥ उपा० ॥

आदा [य] गया-आदानता-स्त्री० ग्रहणतायाम् इह च
ताप्रत्ययः स्वाधिकः प्राकृतत्वेनादानादानां भावविवक्षया
वेति ॥ स्या० टा० २ ॥

आदा [या] पर्वत-आदानयद्-त्रि० नोच्चार्यमादीयत इत्या-
दानम् सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्ररूपं तद्विद्यते यस्यासावादा
नवान् सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रवर्ति साधौ ॥ सूत्र० स्कं. २ अ. ६ ॥
[आयाणस्यैव समुदाहरेज्जा] स्कं० २ अ० ६ ॥

आदा [या] णसोयगहिय-आदानश्रोतोऽगृह-त्रि० आदी-
यते कर्मानेनत्यादानन्दुःप्रणिहितमिन्द्रियमादानश्च श्रोत-
श्चादानश्रोतः ॥ आचा० ॥ आदीयते सावधानुष्ठानेन स्वी-
क्रियते इत्यादानं कर्म संसारवीजभूतस्तस्य श्रोतांसीन्द्रिय-
विषया मिथ्यात्वविरतिप्रमादकषाययोगश्चेतुगुह्योऽध्युप-
पन्नः ॥ आचा० ॥ " आदानश्रोतस्यध्युपपन्ने- [आयाणस्यैव
गहिए याले अवाचिच्छन्नवंधणं अणभिकंतसंज्ञेयं तमसि
अधिजायञ्चो आयाण लंभोणित्य तिरेभि, आचा० ॥ आदा-
नश्रोतोऽगृहः । स्यात्कोऽसौ-बालोऽजः रागद्वेषमहामोहाभि-
भृतांतःकरणः यश्चादानश्रोतोऽगृहः स किं भूतः स्यादित्या-
ह अवाचिच्छन्नवंधणं इत्यादि अवयवक्षिन्नं जन्मशतानुवृ-
त्तिवधमप्रकारं कर्म यस्य स तथा किञ्च अणभिकंत
इत्यादि अनभिक्रान्तोऽनतिलङ्घितः संयोगोऽधनधान्यहिरण्य
पुत्रकलत्रादिकृतोऽसंयमसंयोगो वा येनासावनभिक्रान्तं
संयमः तस्य धैवं भूतस्थेन्द्रियानुकूल्यरूपं मोहात्मकं वा-
तमसि वस्तमानस्यात्महितं मोक्षोपायं वा अविज्ञातं आज्ञा-
यास्तीर्थकरोपदेशस्य लाभो नास्तीत्येतदहं ब्रवीमि तीर्थ-
करवचनोपलब्धसद्भाय इति ॥ आचा० अ० ४ ॥

आदा [या] णिज्ज-आदानीय-त्रि० आदीयत उपदीयत इत्यादा-
नीयः उपादेयं ॥ स्या. टा. ६ ॥ सम. सम. ७० ॥ ग्राह्ये, (आया-
णिज्जे विरिदिहिए) आचा. ॥ सत्वीराणां मार्गं प्रतिपन्नमांसंशोणि-
तयोरपेतातुमुचूणामादानीयोप्राह्य आदेयधनचन्द्राव्याख्यान
इति ॥ आचा० अ० ४ ॥ आदीपायं वा अविज्ञातं सर्वभावा
अनेनेत्यादानीयम् श्रुते भोगाङ्गे, द्विपदचतुष्पदधनधान्य-
हिरण्यदिकं ॥ आचा० ॥ आदीयत इत्यादानीयम् कर्म-
णि, ॥ आचा० ॥ (आयाणिज्जे च आदाय तंमि द्वाणेण-
चिट्ठइ) आचा० आदीयते गृह्यन्ते सर्वभावा अनेनेत्यादा-
नीयं श्रुतम् तदादाय तदुक्ते तस्मिन् संयमस्थाने न ति-
ष्ठति । यदि वा आदानीयमादातव्यं भोगाङ्गं द्विपदचतु-
ष्पदधनधान्यहिरण्यदि तदादाय गृहीत्वा अथ वा मि-
थ्यात्वाविरतिप्रमादकषाययोगैरादानीयं कर्मादाय किंभूतो-
भवतीत्याह । तस्मिन् ज्ञानादिमये मोक्षमार्गे सम्यगुपदेशे वा
प्रारब्धगुणस्थाने न तिष्ठति नास्मान् विद्यते इति ॥ आचा. विज.
उद्देष्ट (आयाणिज्जे उजं पणिगमायपरियाणपर्याणिगिचइ) ॥ आचा. ॥

आदीयत इत्यादानीयं कल तं ग्राह्यं श्रुतोत्तरप्रकृतिभेदतो
गन्तव्यं पर्यायेण आगमनं विवेचयति क्षुपयतीत्यर्थ इति
॥ आचा. भूता. अ ॥

मादानीया आश्रयणीयाः पुरुषादानीयाः महान्तोऽपि मही-
यांसो भवन्ति । यदि वा आदानीयोहितैविणां मोक्षस्त-
न्मार्गो वा सम्यग्दर्शनादिकः पुरुषाणां मनुष्याणामादा-
नीयः स विद्यते येषामिति विगृह्य मत्वर्थोऽसौ आदि-
भूयोऽजिति । सूत्र. स्कं. १ अ. २. २. (सिते संजुज्जमणे आयाणीयं स-
मुद्राप तम्हा पावं कर्मणेव कुज्जाण कारवेसिवा, ॥ आचा० ॥
यस्यानगरस्यैतत् पूर्वोक्तं न जायते सोऽनगरस्तत्प्राण्यु-
पघातकारिचक्रित्सोपदेशदानमनुष्ठानं वा संवुध्यमानोऽ-
वगच्छन् अपरिहया प्रत्यास्थानपरिहया च परिहरन्ना-
दातव्यमादानीयं तच्च परमार्थतोभावादानाय ज्ञानदर्श-
नचारित्ररूपं तदुत्पाथित्यनेकार्थत्वादादाय गृहीत्वाऽथवा
सोऽनगर पत्यदानीयं ज्ञानाद्यवगर्कारणमित्येवं सम्यगव-
बुध्यमानः सम्यक् संयमानुष्ठानेनोत्थाय सर्वं सावयं क-
र्म न मया कर्तव्यमित्येवं प्रतिज्ञामन्दमारुह्य क्ता प्रत्य-
यस्य पूर्वकालाभिधाथित्वात् किं कुर्यादित्याह । तम्हा इ-
त्यादि ॥ आचा० ॥ आयाणिज्जे समुत्थाय ॥ आचा० ॥ आ-
दानीयं प्राहं सम्यग्दर्शनादि सम्यगुत्थायाभ्युपगम्येति ॥
॥ आचा० ॥

आदा (या) णिज्जज्जयण-आदानीयाध्ययन-न० मोक्षार्थि-
नाऽक्षेपकर्मक्षयार्थं यज्ज्ञानादिकमादीयते तदत्र प्रतिपा-
द्यत इति कृत्वाऽऽदानीयमिति नाम संवृत्तं सूत्रकृताङ्गस्य-
स्वनामख्याते पञ्चदशेऽध्ययने । सूत्र. स्कं. १ अ. १५ ॥ आदानपद-
माश्रित्यास्याभिधानमाकार्य्यादानीयं वा ज्ञानादिबान्धवप्रित्य
नाम कृतमिति आदानीयभिधानस्यान्यथा वा प्रवृत्तिनिमि-
त्तमाह । सूत्र. स्कं. १ अ. १५ ॥ जेपदमसंस्तित्मप विरियस्सओ-
तहवेज्जआदिमि । एतेणादाणिज्जे एसो ऋतो विपज्जा-
ओ ॥ ३५ ॥ आचा. ॥ यत्पदं प्रथमश्लोकस्य तदर्थस्य
चांते पर्येत तदेव पदं शब्दतोऽर्थत उभयतश्च द्वितीयश्लो-
कस्यादौ तदर्थस्य चादौ भवत्येतेन प्रकारेणाद्यपदसह-
शब्देनादानीयं भवत्येव आदानीयाभिधानप्रवृत्तः पर्यायो-
ऽन्यो वा विविष्टज्ञानाद्यादानीयोपादानादिति । कैचित्तु
पुनरस्याप्यन्यस्यांतादिपदयोः संकलमात्संस्कलिकेति नाम
कुर्वते । तस्वा अपि नामादिकश्चतुर्धा रिक्षेपो विधेयः
तत्रापि द्रव्य संकलिका निगदादौ भावसंकाशना तूत्तरोत्तर-
विशिष्टावसायसंस्कलनमिदमेव वाऽध्ययनमाद्यतपदयोः सं-
कलनादिति । सूत्र. स्कं. १ अ. १५ ॥ पंचदशेऽस्वादानीयाथ्येऽध्यय-
नेऽर्थधिकारोऽयम् तद्यथा (आदाणिज्जे संकाशना आदाणी-
यमि आदाय चरिस्तं) निरुक्तिः । सूत्र. स्कं. १ अ. १ ॥ आदी-
यते गृह्यन्ते उपदीयते, इत्यादानीयानि पदान्यर्थं वा ते
च प्रागुपपन्त्यस्तपदैरर्थेऽथ प्रायशोऽत्र संकलितः तथाऽऽ-
यते चरितं सम्यक् चरितं मोक्षप्राप्तमाप्तयकं तच्चात्र
व्यावर्ण्यते इति ॥ सूत्र. स्कं. १ अ. १ ॥

आदा (या) य-आदाय-अन्य० आ-दा-लप-गृहीत्वैत्य-
र्थ-सूत्र० स्कं. १ अ. ३ ॥ (इमं च धम्ममादाय कासयेण
प्यवेइयं, सूत्र० स्कं. १ अ. ३ ॥ आदायां पादायाचार्यापदेशेन
गृहीत्येति ॥ सूत्र० स्कं. १ अ. ३ ॥ आचा० ॥ प्राप्तेत्यर्थः-
(एवं विवेगमादाय) सूत्र० श्रु. स्कं. १ अ. ४ ॥ विपाकं
स्यानुष्ठानस्यादाय, प्राण्य विवेकमिति वा कलितं वाडवत
॥ आचा. भूता. अ ॥

त्यर्थे, उक्तं अवगम्यत्यर्थे (आयाप एगंतमवक्रमेज्जा)
आद्यावागम्यैकान्तमपकामेदिति । आदानेन-पुं० वाच० ॥

आदा [या] हिणपयाहिण-आदक्षिणप्रदक्षिण-त्रि० आद-
क्षिणात् दक्षिणहस्तादारभ्य प्रदक्षिणः परितो भ्राम्यतो-
दक्षिण एव आदक्षिणप्रदक्षिणः ॥ राज० ॥ आदक्षिणाह-
क्षिणपार्श्वादारभ्य प्रदक्षिणो दक्षिणपार्श्ववर्त्ता आदक्षिण-
प्रदक्षिणः ॥ चिपा० अ० २ ॥ दक्षिणपार्श्वादारभ्य परितोभ्रा-
म्यतो दक्षिणपार्श्ववर्त्तिनः- (समणं भगवं महावीरं ति-
क्वुतो आयाहिणपयाहिणं करेह) आदक्षिणादक्षिणहस्ता-
दारभ्य प्रदक्षिणः परितो भ्राम्यतो दक्षिण एव आदक्षि-
णप्रदक्षिणाऽतस्तं करोतीति ॥ अ० श० १ उ० १ ॥ नि० । औप० ।
आयाहिणपयाहिणं करंति, आ सर्वतः समन्तात् परिभ्र-
मतां दक्षिणमेव जन्म भवन् यथा भवत्येवं प्रदक्षिणं कुर्व-
न्तीति-आ० म० प्र० ॥

आदा [या] हिणपयाहिणा-आदक्षिणप्रदक्षिणा-स्त्री० आ-
दक्षिणतः पार्श्वात्प्रदक्षिणा पार्श्वभ्रमणमादक्षिणप्रदक्षिणा
॥ स्था० अ० १ ॥ दक्षिणपार्श्वादारभ्य परिभ्रमणतो दक्षिणपार्श्व-
प्राप्तौ (अजसुहम्मे धेरं तिक्वुतो आयाहिणपयाहिणं क-
रेह) त्रिःकृत्वस्त्रीनवारान् आदक्षिणप्रदक्षिणां
दक्षिणपार्श्वादारभ्य परिभ्रमणतो दक्षिणपार्श्वप्राप्तिराद-
क्षिणप्रदक्षिणा तां करोतीति-नि० ॥

आदिच्च-आहत्य-त्रि० आ द कर्मणि क्यप् आदरणीये आद-
तये ल्यप् सम्मान्येत्यर्थे अव्य० वाच० ॥

आदिच्छा-आदिप्ता-स्त्री० आदातुमिच्छायाम् आव० ॥

आदिच्छु-आदित्सु-त्रि० आ दा सन् उ प्रहीतुमिच्छौ वाच०

आदिष्टि-आट्टि-स्त्री० प्रा० स० त्रिविभागसंकोचित-
दृष्टौ, ॥ वाच० ॥

आदिम-आदिम-त्रि० अग्रिमे, (आवासगमाईया स्यगडा
जाव आदमा भावा) आवदयकादयः सूत्रकृताङ्गं यावत् ये
आगमग्रन्थास्तेषु ये पदार्था अभिधेयास्ते आदिमा भावा
उच्यन्ते, ॥ वृ० ॥

आदियावण-आदापन-न० आहणायाम्-(स य माह-
अंति अग्रे वि आदियावेंति) सूत्र० श्रु० २ अ० १ ॥ स्वयमात्मना
सावधमनुष्ठानमादत्ते स्वीकुर्वन्ति अन्यान्यप्यादापयन्ति
आहयन्तीति-न० सूत्र० स्कं. श्रु. २ अ० १ ॥

आदीण-आदीन-त्रि० आ समन्तादीन् आदीनः समन्तात्क-
रुणास्पदे-न० सूत्र० श्रु० २ अ० १ ॥

आदीणभेद (न)-आदीनभोजिन-पुं० पतितपिण्डोपजीवि-
नि- (आदीणभेदं वि करेह पावं) ॥ सूत्र० स्कं. १ अ० १ ॥ आदी-
नभोज्यपि पापं करोति । उक्तं च (पिंडोलकेव दुःस्थिते णर-
गाओ २ मुच्येह) स कदाचिच्छोभनमाहारमलममानोऽप-
न्यादाक्षरं प्रस्थानोपगतोऽप्ययः समग्रमप्युत्पद्येत । तय-
या ॥ अस्मादिय राजगृहमनारंत्पर्वनिगमनजन्मसूत्रां वैभार-
गमिरालयापातनोद्यतः स दैवतस्वयं पतितपिंडोपजी-
वीति तदेवमादीनभोज्यपि पिंडोलाकादिवज्जनः पापं कर्म
करोति ॥ सूत्र० १ स्कंध० १ अ० १ ०

भादीणवित्ति-आदीनवृत्ति-नि० आ समन्तादीनां करुणास्प-

दा वृत्तिरनुष्ठानं यस्य, -(आदीणवित्ती विकरेह पावं) सूत्र०
स्कं. १ अ. १० ॥

आ समन्तादीनां करुणास्पदा वृत्तिरनुष्ठानं यस्य कृपणव-
नीयकादेः समन्तयादीनवृत्तिरेवंभूतोऽपि पापं कर्म करो-
ति सूत्र० स्कं. १ अ. १० ॥

आदीणिय-आदीनिक-त्रि० आसमन्तादीनमादीनं तद्विद्यते
यस्मिन्स आदीनिकः अत्यंतदीनसत्त्वाश्रये सूत्र० स्कं. १ अ. ५
(आदीणियउकडियं पुरस्था, सूत्र० स्कं. १ अ० ३ ॥

आदीव-आदीप-अव्य० दीपादारभ्येत्यर्थे ॥ स्था० ॥

आदीवग-आदीपक-त्रि० आदीपयत्यन्यगृहमग्निना आदीप-
णिच्च-गुल्ल-परगहस्य दाहके उदीपके च वाच० ॥

आदीवण-आदीपन-न० आ-दीप-णिच्-ल्युट्-तण्डुलादि-
चूर्णमिश्रितजलेन गृहादौ चित्राकारलेपनभेदः-उदीपने
च-वाच० ॥

आदीविय-आदीपित-त्रि० आ-दीप-णिच्-क्त-दन्तादीपने
गृहाङ्गनादौ उदीपिते च ॥ वाच० ॥

आदेवण-आदेवन-न० आ-दिव-भावे-ल्युट्-द्युतक्रीडा-
याम्-करणे ल्युट् द्युतसाधने पाशकादौ आधारं ल्युट्-
द्युतक्रीडाधारे द्युतफलकं ॥ वाच० ॥

आध (ह) मण-आधमन-न० आधायते-आ ध । कमनन्
बन्धकदाने ॥ वाच० ॥

आध (ह) रिसिय-आधर्षित-त्रि० आ-धृष्-क्त-अवैया-
त्ये इह गुणद्वय-अवमानिते-तिरस्कृते-बलात्कारेणाभिभू-
ते च ॥ वाच० ॥ (तेण भणियं नोचंउमेहं दूर्यं आधरिसे-
हित्ति, ॥ आ० म० प्र० ॥ आहरिसिओ दूओ संभेत्येण नि-
त्तिओ ॥ आ० म० प्र० ॥

आधा (हा) आधा-स्त्री आधानमाधा उपसर्गादत इत्यङ्प्रत्य-
यः ॥ साधुनिमित्तं चेतसः प्रणिधाने पंचा० पि० ॥ प्रव० ॥ प्र०
व्या० ॥ दशा० ॥ ग० अ० १ ॥ वृ० ॥ करणे, ॥ उक्त० ॥ अ० ५
आधीयतेऽस्यामित्याधा आश्रये-आधाऽऽश्रयआधार इत्यन-
र्थान्तरमिति सापि चाधानामादिभेदाच्चतुर्द्धा । तद्यथा ।
नामाधा स्थापनाधा द्रव्याधा भावाधा च । तत्र नामा-
धा द्रव्याधा पि च आगमतो नो आगमतश्च जशरीर-
रूपा भव्यशरीररूपा च एषणैव भावनीया जशरीरभव्य-
शरीरव्यतिरिक्ते तु द्रव्याधामभिधित्सुराह । "धनुज्युक्ता-
यमराणं कुटुंबरज्जधुरमादयानं च । खंधाई हिययं चिय
दव्वाहा अंतए धणुणो, इह द्रव्याधायं विचार्यमाणा-
यामाधाशब्दाधिकरणप्रधानो विवद्वन्ते । आधीयते अस्या-
मित्याधा आश्रय आधार इत्यनर्थान्तरं । तत्र "धनुत्ति"
धनुश्चापं तत् आधा आश्रयः प्रत्यंचाया इति सामर्थ्या-
द्रव्यते । यूपः प्रतीतः । कायः कापोती यया पुरुषः स्कं-
धारूढया पानीयं वहति । भरो यवसादिसमूहः तथा
कुटुंबं पुत्रकुलत्रादिसमुदायः राज्यं प्रतीतं तयोर्धृश्रिता
आदिशब्दान्महाजनभूः प्रभृतिपरिग्रहः तेषां च यथासं-
ख्यं द्रव्याधा द्रव्यरूप आधारस्कन्धादिहृदयं च । तत्र
स्कन्धो बलीवर्धादिस्कन्धो नरादिस्कन्धश्च परिगृह्यते
आदिशब्दात् गंडयादिपरिग्रहः तत्र यूपस्य द्रव्याधा द्र-
व्यरूप आश्रयो वृषभादिस्कन्धः सहि यूपस्तवारोप्यते ।

कापोत्या आश्रयो नरस्कंधः नरो हि पानीयानयनाय का-
पोती स्कंधेन वहति । भारस्याश्रयो गंड्यादि, महाप्रमाणो-
हि भारो गंड्यादितैवान्तुं शक्यते नान्येन । तथा कुटुं-
बचित्वाया राज्यचिन्तायाश्चाश्रयो हृदयं मनोहृदयमंतरे-
ण चिताया अयोगात् धनुर्धिपये भावनामाह । अंतके क-
हसंज्ञे धनुषः सर्वधिनि प्रत्यंचाऽऽरोप्यते ततो धनुः
प्रत्यंचाया आश्रयः । एवं शोषणामपि यूपदीनप्रत्या-
श्रयत्वं भावनीयं । तच्च भावितमेव उक्ता द्रव्याधा । संप्रति
भावाधा वक्तव्या सा च द्विधा आगतो नो आगम-
तश्च तत्रागत आधाशब्दार्थपरिज्ञानकुशलस्तत्र चोपयु-
क्त उपयोगो भावनिक्षेप इति वचनात् । नो आगमतस्तु
भावाधा यत्र तत्र वा मनः प्रणिधानं । तथा हि भावो नाम
मानसिकः परिणामस्तस्य चाधानं निष्पादन् भवति मनस्त-
दनुगुणतया तेन रूपेण परिणमेन सति नान्यथा । ततो
मनः प्रणिधानं भावाधा सा चेह प्रस्तावात्साधुदानार्थमोद-
नपचनपाचनादिविषया द्रष्टव्या ॥ पि० ॥

आधा (हा) कम्म—आधाकर्म—न० आधानमाधा उपस-
गादत इत्यङ् प्रत्ययः । साधुनिमित्तं चेतसा प्रणिधानम्
यथाऽयुक्तस्य साधोः कारणेन मया भक्तादिपचनीय-
मिति आधायाः कर्म पाकादिक्रिया आधाकर्म तयोना-
त भक्तादियथाधार्मिकः । इह दोषाभिधानप्रक्रमेऽपि यद्दो-
षवतोऽभिधानं तद्दोषदोषवतोर्भेदविषयवत्तया । द्रष्टव्यम्
॥ पि० ॥ प्रव० ॥ साधूनामाधया प्रणिधा पिरडनियुक्ता-
वाधाकर्मदोषं व्याचिख्यास्तुस्तत्प्रतिवद्धद्वारागथामाह ॥ पि० ॥

(१) वक्तव्यसंग्रहः ।

(२) व्युत्पत्त्ययः ।

(३) प्रतिषेवणादीनि ।

(४) प्रतिश्रवणस्वरूपम् ।

(५) एकार्थिकानि आधाकर्मणः ।

(६) आधाकर्मोश्चित्य कल्पाकल्पविधिः ।

(७) तीर्थकरस्य आधाकर्मभोजित्वम् ।

(८) द्वाविंशतिजिनेषु कल्पाकल्पविधिः ।

(९) अशनादिषु आधाकर्मसंभवः ।

(१०) आधाकर्मण एवाकल्पविधिः ।

(११) आधाकर्मभोजिनां कटुकविपाकः ।

(१२) आधाकर्मभोजिनां वन्धः ।

(१) आहाकम्मिय नामा एगट्ठा कस्स वा वि किं वा वि ।
परपक्खे य सपक्खे चउरो महणे य आणाई ॥ ९९ ॥

इह प्रथमत आधाकर्मिकस्य नामान्येकार्थिकानि वक्तव्या-
नि ततस्तदनन्तरं कस्यार्थेकृतमाधाकर्म भवतीति विचा-
रणीयं तदनन्तरं च किंस्वरूपमाधाकर्ममिति विचार्य । तथा
परपक्खो गृहस्थवर्गः स्वपक्खमाधादिवर्गः तत्र परपक्खनिमित्तं
कृतमाधाकर्म न भवति । स्वपक्खनिमित्तं तु कृते भव-
तीति वक्तव्यं । तथा आधाकर्मग्रहणविषये स्वार्थोऽतिक्रि-
मादयः प्रकारा भवतीति वक्तव्यं तथा ग्रहणे आधाकर्मणो
भक्तादिपचने आहादयः स्वनात्मात्रमिति व्यायादाश-
ङ्गादयः दोषा वक्तव्या तत्रैकार्थिकाभिधानलक्षणं प्रथमं
ग्रहं विवच्युगाह—

आहा आहयकम्मे आयाहम्मे य अत्तकम्मे य ।

पडिसेवणपडिमुण्णासंवासणुपेयणा चेव ॥ ९१ ॥

आहा आहयकम्ममिति ॥ “अत्र कर्मशब्दः प्रत्येकमभि-
संयध्यते । चकारश्च कर्मत्वेनन्तरं समुच्चयाथो द्रष्टव्यः तत्र
एवं निर्देशो ज्ञातव्यः आधाकर्म अथः कर्म च । तत्राधाक-
र्ममिति प्रागुक्तशब्दादि । अधःकर्ममिति अधोगतिनिबन्धनं कर्म
अथः कर्म । तथा हि भवति साधूनामाधाकर्म भुञ्जाना-
माधागतस्तन्निबन्धनप्राणातिपाताद्याश्रवेषु प्रवृत्तेः । तथा
आत्मानं दुर्गतिप्रपातकारणतया हति विनाशयतीत्यात्मधनं
तथा यत् पाचकादिसंबन्धिकर्म पाकादिलक्षणं ज्ञानावस्था
यादिलक्षणं वा । तदात्मनः संवेधे क्रियतेऽनेनेति आत्मकर्म ।
एतानि च नामान्याधाकर्मणो मुख्यानि । संप्रति पुनर्यः
प्रतिषेवणादिभिः प्रकारैस्तदाधाकर्म भवति । तान्यप्य-
भेदविवचना नामत्वेन प्रतिपादयति “पडिसेवणेत्यादि”
प्रतिसेव्यते इति प्रतिषेवणं तथा आधाकर्म निमग्नशान-
तरं प्रतिश्रूयते । अङ्गुष्ठागम्यते यत् आधाकर्म तत् प्रति-
श्रवणं । तथा आधाकर्मभोक्तृभिः सह संवसनं संवासः
तद्वशात् शुद्धाहारभोज्यपि आधाकर्मभोजी द्रष्टव्यः
यो हि नो सह संवासमनुमन्यते स तेषामाधाकर्म भोक्तृ-
त्वमप्यनुमन्यतेऽन्यथा तैः सह संवसनमेव नेच्छेत
अन्यच्च संवासवशातः कदाचिदाधाकर्मगतमनोवर्णाधा
प्राणादिना विभिन्नावितः सन् स्वयमप्याधाकर्मभोजने
प्रवर्तते ततः संवास आधाकर्मदोषहेतुत्वादाधाकर्म
उक्तः तथाऽनुमोदनं अनुमोदना । आधाकर्मभोक्तृप्रशंसापि
आधाकर्मसमुत्पत्तपानिबन्धनत्वादाधाकर्मप्रवृत्तिकारणत्वाच्च
आधाकर्म उक्ता । अमीयां च प्रतिषेवणादीनामाधा-
कर्मत्वमात्मकमरूपे नाम प्रतीत्य वेदितव्यं तथा च वच्य-
ति (अस्तीकरेयं कर्ममित्यादि) इह आधाकर्ममिति शब्दार्थ
विचारे आधया कर्म आधाकर्मत्युक्तं पि० ॥
प्रणिधानेन यत्कर्म पट्कायिनाशोनाशनादिनिष्पादतम् ॥ वृ० ॥
(२) व्युत्पत्त्ययः ॥
पि० ॥ आधानमाधा प्रस्तावात्साधुप्रणिधानं अमुककर्म
साधवे देयमिति, तथाऽऽधया वा साधून् कर्म पट्जीव-
निकायविराघनादिना भक्तादिपाकाक्रियाऽऽधाकर्म तदयो-
गात् भक्ताद्यपि तस्या निरुक्ताद् यलोपः ॥ ग० अ. १ साधुं चेतस्या
धाय प्रणिधाय साधुनिमित्तमित्यर्थः । कर्म सचित्तस्या-
चिस्तीकरणमचित्तस्य वा पाको निरुक्तादाधाकर्म ॥ धर्मः ॥
आधातमाधा प्रणिधानं तथा साधुप्रणिधानेनेत्यर्थः कर्म
क्रिया पाकादिकाऽऽधाकर्म ॥ पंचा० ॥ यद्वाऽऽधया साधुं
चेतसि प्रणिधाय यत् क्रियते भक्तादि तदाधाकर्म पूर्णं
द्रादय इति दलोपः ॥ पि० ॥ प्रव० ॥ आधाय चेतस्यवस्था-
प्य साधुं यद्वशाद्वा संचेतनमचेतनं वा पच्यतेऽचिस्ती-
क्रियते तदाधाकर्म ॥ दश० ॥ आधया साधुप्रणिधानेन य-
त्संचेतनमचेतनं क्रियते संचेतनं वा पच्यते चात्रैते, वा
गृहादिकं वयते वा वस्त्रादिकज्जदाधाकर्म ॥ द्वा० ॥
साधुनिमित्तं सचित्तस्याचिस्तीकरणं, अचित्तस्य पाके
च ॥ प्रव० ॥ साधुनिमित्तं कृते ओदनाद्वा च
॥ दश० ॥ तदात्मके उद्गमदोषविशेषे च ॥ स्था० टा. ३ ॥
आचा० ॥ उक्त० अ. ३ ॥ आधाकर्मिकं यन्मुखत एव साधु-
नां कृते कृतमिति ॥ व्य० ॥

सचित्तं जमचित्तं साहणट्टाए कीरए जं च ।

अचित्तमेव पड्डा आहा कम्म तयं भणिअंति धम्मं ॥

अचित्तं विद्यमानचेतनं सत्त्व(क)लघाजादिः जमचित्तमचेतनं माधुरात् संयतानामर्थाय हेतवे क्रियते विधीयते तथा यत् वा शब्दो लक्षणांतरसमुच्चयार्थः । अचित्तमेवाचेतनमपि न सत्त्वबुलादि पच्यते राध्यते सायनमार्यायित प्रकृतं आधाकम्मंतिनिर्वचनं तद्वर्णितमुक्तं जिनादिभिर्मर्थ्यापि सचित्तस्य पृथिव्यादेरचित्तोत्करणेन यत् क्रियते गृहयस्त्रादि तदप्याधाकम्मोक्त्यते तथापीह तत्कोक्तं पिंडस्वैवाधिकृतत्वादिति गार्थायः ॥ पंचा० ॥

पिंडमिथुक्त्वाधाया गित्तेपम्प्रतिपादयति ॥ तया यत्कृतं कर्म श्रौतनपाकादि तदाधाकम्मं तथा चाह निधुकिहृत ।

उत्तालसरीराणं उदवणनिवायणं व जम्पसा ।

नणमाहिता कीरद् आहाकम्मं तयंवेति ॥

औदारिकं शरीरं येषां ते औदारिकशरीरास्तिर्येषां मनुष्याश्च । तत्र तिर्यच एकंद्रियादयः पंचैन्द्रियपंचता द्रष्टव्याः एकैन्द्रिया अपि नूत्तमा शब्दाश्च स्तिव्ये ये अपद्रावण-नोप्यस्तिर्यचस्तं द्राह्या न च सूक्ष्माणां मनुष्यादिकृतमपद्रावणं संभवति सूक्ष्मवर्णितं ततः कथं ते इह गृह्यते उच्यते इह यो यस्माद्विरतः स तदकुर्वन्नपि परमार्थतः कुर्वन्नवसंयो यथा रत्रिभोजनादिनिवृत्तो रत्रिभोजनं । गृहस्थश्च सूक्ष्मैकंद्रियापद्रावणादिनिवृत्तस्ततः साध्वर्थ्यं समाभेनं कुर्वन् स तदपि कुर्वन्नवगतस्य इति सूक्ष्मग्रहणं । यद्वा एकैन्द्रिया वादरा एव द्राह्या न सूक्ष्माः तथा च वक्ष्यति भाष्यकृतः । "ओरालगहणेणं तिरिक्खमणु-याहवा मुहुमवज्जा" तेषां औदारिकशरीराणां यत्र अपद्रावणं श्रितपातविवर्जिता पीडा । किमुक्तं भवति । साध्वर्थ-नुरक्ष्यमाणेष्वेदनादिषु यावदद्यापि शाल्यादिवनस्पति-कायादीनामतिपातः प्राणस्युरपरमलक्ष्णो न भवति । ता-वद्वर्धमानैः सर्वोऽपि पीडा अपद्रावणं । यथा साध्वर्थ-शाल्यादेतकृते शालिकरैर्योवद्वारद्रव्यकंडनं । तृतीयं तु कंडनप्रतिपातः । तस्मिन् कृते शालिजीवानामवश्यमति-पातमाचारः । ततस्तृतीयकंडनमतिपातप्रवर्णणेन गृह्यते । वक्ष्यति च भाष्यकृतः । "उदवणं पुण जाणसु अहवाय-विवज्जयं पीडंति" उदवणशब्दात् परतो विभक्तिलेपः अवस्थ्यात् (तथा तिपाणयंति) त्रीणि कायवाङ्मनोसि यद्वा त्रीणि देहायुरिन्द्रियलक्षणानि । पातनं चातिपातो वि-नाश इत्यर्थः तत्र च त्रिधा समासविधौ तद्यथा पठ्ठीतपु-नादः पंचमीतपुरुषः तृतीयातपुरुषश्च । तत्र पठ्ठीतपुरुषोऽयं । यथायं कार्यवाङ्मनसात् पातनं विनाशनं त्रिपातनं एतच्च परिपूर्णगर्भजपंचैन्द्रियतिर्यङ्मनुष्याणामवश्यमेकैन्द्रियाणां तु कायस्वैव केवलस्य विकलैन्द्रियसंमुखिक्रतितिर्यङ्मनुष्याणां तु कायवाङ्मनोस्वेति । यद्वा त्रयाणां देहायुरिन्द्रियरूपाणां पातनं विनाशनं त्रिपातनं । इदं च सर्वेषामपि तिर्यङ्म-नुष्याणां परिपूर्णं घटते केवले यथा येषां संभवति तथा तेषां वक्तव्यं । यथा एकैन्द्रियाणां देहस्पर्शदारिकस्य आयु-रास्तिर्यनायुरूपस्य इन्द्रियस्य स्वर्णैन्द्रियस्य ह्रीन्द्रियाणां देहस्पर्शदारिकस्य रूपस्य आयुरास्तिर्यनायुरूपस्य इन्द्रियस्य स्वर्णैन्द्रियस्य ह्रीन्द्रियाणां

शनसनलक्षणयोरित्यादि । पंचमीतपुरुषश्चायं । त्रिष्य-कायवाङ्मनोभ्यो देहायुरिन्द्रियेभ्यो वा पातनं च्यावर्तनमिति त्रिपातनं । अत्रापि त्रिष्यः परिपूर्णैः कायवाङ्मनोभ्यः पातनं गर्भजपंचैन्द्रियतिर्यङ्मनुष्याणां एकैन्द्रियाणां तु का-यादेव केवलात् विकलैन्द्रियसंमुखिक्रतितिर्यङ्मनुष्याणां तु कायवाङ्मनोभ्यमिति । देहायुरिन्द्रियरूपेभ्यः पातनं सर्वेषामपि परिपूर्णं संभवति तथा तेषां प्रागिव वक्तव्यम् । तृती-यातपुरुषः पुनर्यं त्रिभिः कायवाङ्मनोभिर्विनाशकन-स्वसम्यग्निभिः पातनं विनाशनं त्रिपातनं चशब्दः समु-च्येय मित्रविभक्तिनिर्देशश्चशब्दोपादानं च । यस्य साध्व-र्यमपद्रावणं कृत्वा गृही स्वार्थमतिपातं करोति तत्कल्पं । यस्य तु गृही त्रिपातनमपि साध्वर्थ्यं विद्यते तत्र कल्प-मिति ख्यापनार्थः । इत्येभूतमौदारिकशरीराणामपद्रावणं त्रिपातनं च यस्य साध्वेकस्यानेकस्य वार्थाय निमित्तं मन आधाय चित्तं प्रवर्त्य क्रियते । तदाधाकम्मं ब्रुवंते तीर्थकरणधराः । इममिव गार्थां भाष्यकृद्गार्थात्रयण व्याख्यातयति । "उरालगहणेणं तिरिक्खमणुयाहवा मुहु-मवज्जा" । उदवणं पुण मुअद् वायविवज्जिपं पीडं ॥ २३ ॥ कायवज्जमणोतित्रि उ अहवा देहा उ इन्द्रियप्पा-णा । सामित्ता वा याणे होइ ति वा उपकरणेणु ॥ २४ ॥ हियंमि स्रमाहेउं एगमणेणं च गहणं जो उ । वहणं करेइ दाया कानाण तमाहकम्मंति" ॥ २५ ॥ सुगमा नवरं (देहाउ इन्द्रियप्पाणत्ति) देहायुरिन्द्रियरूपास्त्रयः प्रा-णाः (सामित्तेत्यादि) स्वामित्वे स्वामित्वविवधे संवेध-विध्वयति भावार्थः एवमपादानं आपादानविध्वन्या क-रणेषु विषये करणविवक्षया श्रुतिपातो भवति यथा, त्रयाणां पातनं त्रिपातनं यद्वा त्रिष्यः पातनं त्रिभिर्वि-करणभूतैः पातनं त्रिपातनं भावार्थस्तुप्रणेवोपदेशितः त-देवमुक्तमाधाकर्मनाम, पिंडम् । आधाकर्माणोऽयःकर्म-त्वमधः कर्मअधेकमशब्दे हृदयम् ॥ पिं० ॥

(३) संप्रति प्रतिषेवणादीनि वक्तव्यानि तानि चात्मकर्म-नि नामागत्येन प्रवृत्तानि ततस्तेषां आत्मकमिति नामागत्ये परस्परं गुरुलघुविधित्वा च चिकीर्षुरिदंमाह—

अचीक्रेइ कम्मं पडिसेवाइ हितं पुण इमेहि ।

तत्थ गुरुआपयं लहुलहुलहुमा कमेणियेरं ।
तत्पुत्तानावरणीयादिकं परकम्मं आत्मीकरोति । आत्मसा-त्करोत्येभिर्चन्द्रमानस्वरूपैः प्रतिषेवणादिनामा तत्र तेषां प्रतिषेवणादीनां चतुर्णां मध्ये आदिपदे प्रतिषेवणालक्षणं गुरुमहादीपं शेषाणि तु पदानि प्रतिषेवणादीनि लघुलघुलघुयुक्तानि द्रष्टव्यानि । प्रतिषेवणापेक्षया प्रति-श्रवणं लघुप्रतिश्रवणादपि संवासानं लघु संवालनाद-प्यनुमोदनामिति ।

संप्रत्येतेषामिव प्रतिषेवणादीनां स्वरूपं दृष्टात्थ प्रतिपिपा-दयिपुस्तद्विषयां प्रतिज्ञामाह—

पडिसेयणमाइणं दाराणमुपोयणावसाणाणं ।

जहसंभवं सरुव्हे सोदाहरणं पच्चत्तामि ॥

प्रतिषेवणादीनां द्वाराणामनुमोदानपर्थवसानानां यथासंभवं यद्यस्य संभवति । तस्य तत्स्वरूपं सोदाहरणं सहस्रंते-
प्रमाणं ॥ २६ ॥ ततः प्रतिषेवणास्वरूपं वक्तव्यं तथा-

पि य आधाकर्म स्वयमानीय भुंक्ते स आधाकर्मप्रतिसेवी
प्रतीत एव केवलमिह ये परेणोपनीतमाधाकर्म भुञ्जानस्य
न कश्चिद्वाप इति मन्यते तन्मतविकृष्टनाथं परेणोपनीतस्या-
धाकर्मणे भोजने प्रतिषेधस्यादोषमाह—

अन्नेणाहाकर्म उवर्णीय असि चोदो भणइ ।

परहस्येणारे कट्टो जह नइज्झइहु ॥

एवं खलु अहं मुदो दोसाहिं तस्स कूडउपमाए ॥

समयत्तमज्जाणतो मुदो पडिसेयणं कुणइ ॥

अन्येन साधुना भक्तादिकमाधाकर्म उपनीतं गृहस्थगृहा-
दानीय समर्पितं सन् योऽश्नाति स प्रतिषेधार्थं करोतीति
संबन्धः । स आधाकर्म भुञ्जानः केनाप्यऽपरेण साधुना-
त्रिगर्हमाह यच्च तत्रभवान् विद्वानपि संयतोऽप्याधाकर्म
भुञ्जीतेति चोदितो विद्विभः सन् प्रत्युत्तरं भणति यथा
न मे कश्चिद्दोषः स्वयं ग्रहणस्याभावो हि नाम स्वयमा-
धाकर्मगृहीत्वा भुंक्ते तस्य दोषो यस्तु परेणोपनीतं भुंक्ते
तस्य न कश्चित्पात्राच्च दृष्टांतो यथा परहस्तेनागारानाकर्ष-
यन्नदृष्टे । एवमहमप्याधाकर्मभोजिषु निश्चितं शुद्ध
एव । दोषः पुनर्देदतो यथा परस्य स्वहस्तेनागारानाकर्षतः
एवंकृत्या उपमया अलंकेन दृष्टितेन समर्थार्थं भगवत्प्रवच-
नोपनिषदम्—

जस्सट्ठः आरंभो पाणिबहो होइ तस्स नियमेण ।

पाणिबहो वयमंगो वयमंगो दुग्गईचेव ॥

इत्यादिप्रथमजानतोऽत एव मूढः प्रतिषेधं कुरुते तदेवमुक्तं
प्रतिषेधस्य स्वरूपम् ॥

(४) संप्रति प्रतिश्रवणस्वरूपमाह—

उवउमंमि य लोभं कम्मगाहिस्स विचरइ कट्टा ।

आलोयए सुलद्धं भणइ भणतस्स पडिमुणणा ॥

इह यो गुरुप्रयोगकरणवेलायां कर्मग्राहिण आधाकर्मग्र-
हणाय प्रवृत्तस्य शिष्यस्य निश्चरत्वात् लाभोऽन्यथाभावनिवा-
रणार्थं दाक्षिण्याद्युपेतो लाभं भणति लाभ इति शब्दमुच्चा-
रयति । तथा आधाकर्मणि गृहस्थगृहादानीयं आलोचि-
ते । आदिकयेदं करोतिकया दत्तमित्येवं निवेदिते सुलब्धं
भोजनं जातं यस्वयेदं लब्धमिति भणति । तस्य गुरोरित्यं
भणतः प्रतिश्रवणं नाम दोषः सूत्रे स्वीत्यनिर्देशः प्राकृत-
त्वात् प्राकृते द्विलिङ्गं व्यभिचारि । यदाह पाणिनिः
स्वर्णाकृतलक्षणे लिङ्गे व्यभिचार्येपिति प्रतिश्रवणं च ना-
माभ्युपगमा ॥

संप्रति संवासानुमोदनयोः स्वरूपं प्रतिपादयति ।

संवासाउ पडिद्धो अणुमेयणकम्मभोगपसंसा ।

एतिमुदाहरणए एओ कमेण नायव्वा ॥

संवाच आधाकर्मभोक्तुभिः सह एकत्र संवसनरूपः प्रसि-
द्ध एव । अनुमोदनादाधाकर्मभोजकप्रसां कृतपुण्या सुल-
ब्धिका एते ये इत्थं सदैव लभन्ते भुञ्जते वेत्येवं रूपा तदेव
मुक्तं प्रतिषेधनादीनां चतुर्णामपि स्वरूपम् ॥

संप्रत्येतेषामेव प्रतिषेधनादीनां क्रमेण एतानि वक्ष्यमाणानि
स्वरूपाणि उदाहरणानि ज्ञातव्यानि । सूत्रे च उदाहरणशब्द-
स्य पुल्लिङ्गात् प्राकृतलक्षणवशात् । तत्र यान्युदाहरणानि

वक्तव्यानि तेषां नामानि क्रमेण प्रतिपादयति ॥

पडिसेवणाए तेणा पडिमुणणाए उ रायपुचो च ।

संवांसमि य पल्ली अणुमेयण रायदुट्टेय ॥

प्रतिषेधस्य स्तेना उदाहरणं । प्रतिश्रवणस्य तु राजपुत्रोप-
पलक्षिताः शेषाः पुरयाः । संवासे पल्ली पल्लीवास्तव्या वणि-
जः, अनुमोदनायां राजदंष्ट्रेण लक्षितास्तत्प्रशंसाकारिणास्तत्र
प्रथमतः प्रतिषेधसंबन्धिनं स्तेनदृष्टांतं भावयति ॥

गोणीहरणे सभूमी नेऊणं गोणिओ पडे भस्सेव ।

निव्विसया परिवेसणाट्टियावि नेचावि वेये ॥

इह गाथात्तरयोजनासुगमत्वात् स्वयमेव कर्त्तव्या । केवलं
निर्देशका उपभोक्तारो निःपूर्वस्य विशेषरूपभोगवर्तमान-
त्वात् तथा चोक्तं । “निर्देश उपभोगः स्वात् कुजका व्या-
हारकारिणः” गवां व्यावर्त्तका इत्यर्थः (धेयः) इति गृहीतः
कथानकमुच्यते । इह कचिद्ग्रामे यद्वहोदस्यवः ते चाप्यदा-
कुतश्चित्सन्निवेशाद्वा अपहृत्य निजग्रामाभिमुखं प्रचलि-
ताः, गच्छतां च तेषामेतराले केऽप्यन्ये द्रव्यवः पथिका-
मिलितवन्तस्ततस्तेऽपि तैः सार्द्धं वृजति वृजतश्च स्वदेशं प्रा-
प्तास्ततः प्राप्तः स्वदेश इति निर्भया भोजनवेलायां कतिपया
गा विनाश्य भोजनाय तन्मांसं पकुमारुध्यन्तः । अस्मिन्
प्रस्तावे केऽप्यन्येऽपि पथिकाः समाययुस्ततस्तेऽपि तैर्दस्यु-
भिर्भोजनाय निमंत्रितास्ततो गोमांसं पक्वा केऽपि चौराः
पथिकाश्च भोक्तुं प्रवृत्ताः केऽपि गोमांसमभ्युज्जं बहुपापमिति
परिभाष्य न भोजनाय प्रवृत्ताः केवलं मन्यन्तेऽपि परिवेणं
विदधति अत्रांतरे च निप्रत्याकारनिश्चितकरवालर्भापमू-
र्त्यः समाययुः कूजकास्ततस्तेः सर्वेऽपि भोक्तारः परिवेण-
काश्च परिगृहीतास्तत्र ये पथिका अप्रतारिता मिलितास्ते
पथिकास्तत्रापि ये परिचयमिति द्रुवाणा अपि चौरादानीत
गोमांसमभ्युपरिवेणप्रवृत्ततया चौरवदुष्टा इति गृहीता
विनाशिताश्च अमुमेवायं दार्ष्टान्तिके योजयति ।

जे विव परिवसंती तीयाणाणि धरंति य ।

ते विवजंतितीयेण कम्मगा किमु भोयिणः ।

इह चौराणां येषांतराले भोजनवेलायां पापिमिलिताः
पथिकास्तत्रापि ये परिवेणमात्रं भोजनधारणामात्रं वा
कृतवन्तस्तेऽपि कूजकैरागत्य वद्धा विनाशिताश्च एवमिहापि
ये साधवोऽन्येभ्यः साधुभ्यः आधाकर्मं परिवेययति भोज-
नानीति वा धरंति । तेपि तीयेण दुःसहचिपाकेन नरकादिगति-
हेतुना कर्मणा व्यथ्यते किं पुनराधाकर्मभोजिनस्तत एव
दोषभाष्यपरिवेणदिमात्रमप्याधाकर्मणः प्रतिषेधं य-
त्किं कर्त्तव्यं इह चौरस्थानीया आधाकर्मनिमंत्रिणः साधवो,
गोमांसमभ्युज्जं पथिकस्थानीयाः स्वयंगृहीतनिमंत्रिताधा-
कर्मभोजिनो, गोमांसपरिवेणकदिस्थानीया आधाकर्मपरिवे-
यकादयः, गोमांसस्थानीयमाधाकर्म, पथस्थानीयं मानुषं जन्म
कूजकस्थानीयानि कर्माणि, मरणास्थानीयं नरकादिप्रपातः ।
संप्रति प्रतिश्रवणस्य पूर्वोक्तं राजसुतदृष्टांतं भावयति ।

सामत्यणरायमु येऽपि इव हणसायतहयुत्तिक्का ।

तिण्णपिहु पडिमुणणा रओ सिद्धंमे सा नत्थि ॥

गुणसम्पन्नं नाम नगरं तत्रमहाबलो राजा । तस्यदीक्षा नाम

देवीः तयोर्विजितसमरोनाम ज्येष्ठः कुमारः स च राज्यं विजृम्भुः पितरं दुष्टाशयश्चित्तयामास यथा ममैव पिता स्थाविरोऽपि न जियते तेन दीर्घजीवी संभाव्यते ततो निजभयान् सहायकृतं एतं मारयामीति एवं च चिन्तयित्वा निजभयैः समं मंत्रयितुं प्रावर्त्तनं तत्र कैश्विद्रुक्तं वयं तव सहायकारिणोऽपरे रक्तमेवं कुरु । कैचित्पुनस्तूर्णो प्रतिपदिरे । अपरे पुनश्चेत-स्यप्रतिपद्यमानाः सकलमपि ते वृत्तान्तं राशे निवेदयामासुः ततो राजा ये सहायकं प्रातपन्नः ये च एवं कुर्वित्युक्तवन्तो येऽपि चतूर्णां तस्युःतान् सर्वानपि ज्येष्ठं च कुमारं वैव स्वतमुलं प्रतिचिन्तय यैश्चागत्य निवेदितं ते पूजिताः । गाथाचरयेजानात्स्वियं (सामर्थ्यं) सुभटैः सहायालोचनं (राजसुरति) तृतीयार्थं सप्तमी ततो ऽयमर्थः राजसु-नेन कर्तुमारब्धमिति शेषः तत्र कैश्विद्रुक्तं पितृहन्ते कर्त्तव्ये तव सहाया वयमिति तथेति समुच्चये च शब्दोऽनुक्तसमुच्चयार्थः स चकेचिदेवं कुर्विति भाषितवत इति समुच्चिर्वाति । केचित् पुनस्तूर्णो जातः मनिनाथस्थिताः । तेषां च त्रयाणामपि प्रतिश्रवणं नास्ति । यस्तु राशे शिष्टे तेषां सा तत्प्रतिश्रवणं नास्ति । अमुंमवायं दार्ष्टान्तिके योजयति ॥

भुंज न भुंजेभुंजनु तद्वे तुसिणीए भुजय पढ्मो ।

तिहं पिहपडिमुणणापडिसेहं तस्स सानात्थि ॥

इह किल केनापि साधुना चत्वारः सायव आधाकर्मणा-निर्मन्त्रिता यथा भुङ्क्ते य्यमेनमाहारमिति । तत्रैवं नि-मंत्रणं कृते प्रथमो भुंके द्वितीयः प्राह नाहं भुंजे भुंज्व त्वमिति । तृतीयो मौनमाधितश्चतुर्थः पुनः प्रतिपिद्धवान् यथा न कल्यते सत्त्वनामाधाकर्म तस्मादहं न भुंजे इति त्रयाणामाद्यानां प्रतिश्रवणदोषप्रत्युत्तरस्य प्रतिषेधतः सतः सा तत्प्रतिश्रवणं नास्ति । अत्राह । नन्वाचस्याधाकर्मभुंजानस्य प्रतिषेधवर्णनं एव दोष उक्तः । उच्यते । इह यदा आधाकर्मनिर्मन्त्रितः सन् तद्भोजनमभ्युपगच्छति । तदा नाद्यापि प्रतिषेधमिति प्रतिश्रवणादोषः तत ऊर्ध्वं तु प्रतिषेधयोगं ततो न कश्चिदोषः ।

अधार्मिकामेव भोजकादीनां कस्कः कायिको दोषः स्या-दत आह—

अण्णभुंजगा कम्मणा उ वीयम्म वाउं दोसो ।

तद्वयस्स य माणसिओतीहिं विमुद्धो चउत्थो उ ॥

इह य आधाकर्मणः स्वयमौनया यश्चानेतस्य निर्मन्त्रितः सन् भोजका तौ द्वावपि कर्मणाञ्चानयनभोजनरूपतया कायिक्रियया तुष्टाश्चात्मनसा वाचा च दोषवन्तौ द्वि-तीयस्य तु भुंज्व त्वं नाहं भुंजे इति प्रवाणस्य वा चिको दोष उपलक्षणमतत् मानसिकश्च तृतीयस्य तु तूर्णोत्थित्वस्य तु मानसिको यस्तु चतुर्थः स त्रि-भिरेपि दोषैर्विमुद्धः तस्माच्चतुर्थकल्पेन सर्वदेवसाधुना अभितर्ह्य—

संप्रति दृष्टान्तस्य कुमारस्य ये दोषाः संभवति ता-नु-पदर्याऽधाकर्मणो भोक्तृरि योजयति ।

पडिसेवणपडिमुणणा संवासरुमापणा उ चउरो वि ।

पियमारुगाययुण् भागियव्वा नइ जण्णेय ॥

पितृमारके राजसुते प्रतिषेधश्रुतिश्रवणसंवासानुमोदना-रूपाश्चत्वारोऽपि दोषा घटन्ते तथाहि—तस्य स्वयं पितृमारणा य प्रवृत्तत्वात् प्रतिषेधणं वयं तव सहाया इति निजभय-वचने प्रतिपद्यमानस्य प्रतिश्रवणं तैरेव सार्द्धमेकत्र निवस-नेन संवासस्तत्प्रेव बहुमानकरणादनुमोदना एवं यतिजनोऽप्याधाकर्मणो भोक्तृरि विभाषितव्या योजनीयाः अत्र यः स्वयमाननीयार्थैः सह भुंके तव प्रथमतो योज्यते तस्य आ-धाकर्म गृहस्थगृहादानीय भुंजानस्य प्रतिषेधणं गृहस्थना-धाकर्मप्रवृत्त्या निर्मन्त्रितस्य तदनुग्रहणाभ्युपगमः प्रति-श्रवणं कस्मै तदाधाकर्म आनीय संविभागेन प्रयच्छति तेन-रुहैकत्र संवसनं संवासः तत्रैव बहुमानकरणादनुमोदना । यश्चायेनानीतमाधाकर्मनिर्मन्त्रितः सन् भुंके तस्य प्रथमतो निर्मन्त्रणानंतरमभ्युपगच्छतः प्रतिश्रवणं ततो भुंजानस्य प्रतिषेधणं निर्मन्त्रकेण सह एकत्र संवसतः संवासस्तत्र बहुमानकरणादनुमोदना तदेवं यत्र प्रतिषेधयोगं तत्र निय-मतश्चत्वारोऽपि दोषाः प्रतिश्रवणं च केवलं त्रयः संवास-द्वौ अनुमोदनार्थात्वमुमोदनैव केवला अतएवादिपदं गुरु दो-षाणि तु पदानि लघुलघुकाणीति ।

संप्रति संवासं पट्टीदृष्टान्तं भावयति ।

पट्टीवहंपिनद्धा चोरा वणिग्या वयं न चोरत्ति ।

चोरेहिं वसहिषि काउं रत्ता उवाळद्धा ॥

वसंतपुरं नाम नगरं तत्रारिमर्दनं नाम राजा तस्य प्रियदर्शना देशी तस्य वसंतपुरस्य प्रत्यासत्ता च भीमामिधाना पट्टी तस्यां च बहवो भिल्लरूपा दृश्यवः परिवसन्ति वणिजश्च । ते च द्रव्यवसस्यैव स्वपत्या विनिर्गत्य सकलमर्धमर्धन-राजमंडलमुपद्रवन्ति । न स कश्चिदस्ति राज्ञः सामंतो मांड-लिको वा यस्तान् साधयति ततोऽन्यदा तत्कृतं सकलमंडलो-पद्रवमाकर्ण्य महाकोपावेशपुरितमानसो राजा स्वयं मह-तीसामर्षी विधाय भिल्लान् प्रतिजगामः भिल्लाश्च पल्ली-मुक्त्वा संमुखीभूय संग्रामं दातुमुद्यताः राजा प्रवलसेनाप-रिकलितया तान् सर्वानप्याविगणय्य सात्साहो हंतुमारब्ध-वान् ते चैवं हन्यमानाः केऽपि तत्रैव परासवो बभूवुः केपि पुनः पलायितवन्तः राजा च सामर्थ्यः पल्लो गृहीतवान् । विजिजश्च तत्रत्या न वयं चौरास्ततः किमस्माकं राजा करिष्यतीति बुद्ध्या नानश्यन् राजा च तेऽपि प्राहिताः ततस्तै-र्विज्ञापयंचके यथा देव वयं वांछिजो न चोरा इति ततो-राजाऽवादीत् यूयं चौरैर्योऽप्यतीवापराधकारिणो येऽस्माकं मपराधकारिभिर्योरेः सह संवसथेति ततो निगृहीताः गाथा चरयेजाना तु सुगमत्वात् स्वयं कार्या ॥

दार्ष्टान्तिकयोगानं करोति—

आहाकडभेहिं सज्जामं तह य तविवज्जंपि ।

दंसणंभवरिकहं भावैति सुलहविचिंमि ॥

यथा वणिजो चौरः सह एकत्र संवासो दोषाय बभूव तथा सत्त्वनामप्याधाकर्मभोक्तृभिः सहैकत्र संवासो दोषा-य वदितव्यः यतस्तद्विवर्जमपि आधाकर्मं परिहारकमपि तथा सुकृच्चतुसमपि सुप्रवर्तितयेन रुद्धा दृश्यन्ते विरुल्य परिभोगेन भावन्ते ऽभिष्वन्नाभविन निःस्तेहावृत्तिवर्तनं यस्य तथा तमपि आधाकर्मं संवेधिन्यो दर्शनमप्यपरिकथां भावयति । आधाकर्मपरिभोगोन्नाहपादनेन वासयति ।

तथाहि दर्शनमवलोकनं तच्च मनोज्ञतराधाकम्मोद्धारविषयं
नियमाद्वासयति । यतः कस्य नाम शंखकुंदावदातो रस्-
पाकविधाननिष्ठातमहासूपकारसुसंस्कृतः शाल्याद्योदनो
मनःक्षोभमुपादयति । गंधोऽपि सद्यस्तापितघृतादिसंबंधी
नासिकोद्ग्रायोऽप्यायनशीलो बलादपि तद्भोजने श्रद्धामुप-
जनयति परिक्रथापि च विशिष्टतरद्रव्यनिष्पादितमेतका-
दिविषया विधीयमाना तदास्वादसंपत्त्याशंसविधौचेत् उ-
त्साहयितुमीदं वरास्तथा दीनान्ततोऽवश्यमाधाकम्मोक्तृ-
भिः सह संवासे यदीनां दोषोपयेति ॥

अनुमोदनातो राजद्विष्टदृष्टांतं भावयति ।

रायारोहवराहे विभूतिउत्पाद उ नयरमज्ञे ।

धन्वाध्वनिकहा वहावहे कण्ठिचा खोला ॥

श्रीनिलयं नाम नगरं । तत्र गुणचंद्रो नाम राजा तस्य
गुणयतीप्रमुखमंतः पुरं तत्रैव च पुरं सुरूपो नाम वणिक्-
स च निजशरीरसौंदर्यविनिर्जितमकरध्वजलवणिमा कम-
नीयकामिनीनामतीवकामास्पदं स्वभावतश्च परदारभिव्यं-
गलालसस्ततः सोऽन्यदा राजांतःपुरसन्निवेशसमीपं ग-
च्छन्नतःपुरिकाभिः सस्नेहमवलोकितः तेनाप्यपचित्ताः
सामिलापमवेक्षितस्ततो जातः परस्परमनुरागः । दू-
तीनिवेक्षितप्रयोगवशेन च ताः प्रतिदिनं तेन सेवितुमार-
ब्धाः राज्ञा च कथमप्येष वृत्तांतो जज्ञे । ततो यदा सोंऽ
तःपुरं प्राविशत्तदा निजपुरुषैर्ग्राहितो यैरेवामरणैरलंकृ-
तोऽतःपुरं प्रविशेत् तैरेवामरणैर्विभूषितो नगरमध्ये चतु-
स्पये सकलजनसमक्षं धिक्त्रकदधेनापुरस्सरं विनिपाति-
तो राजा चांतःपुरविध्वंसेनातीवदुःखमानस्तस्मिन् विना-
शितेऽपि न कोपावेशं मुंचति । ततोहेरिकान् प्रेषयामास
यथा रेदुरात्मानः ये प्रशंसति ये वा निर्दिं तात् ह्या-
नपि मध्ये निवेद्यतेति एवं च ते प्रेषिताः कार्पटिकधे-
धारिणः सर्वत्रापि नगरे परिभ्रमंति लोकाश्च तं विना-
शितं दृष्ट्वा केचन भ्रुवंतं यथा अहो जातेन मनुष्य-
जन्मना अवश्यं तावन्मर्त्त्यं । परं या अस्मादृशमधन्या-
नां दृष्टिपथमपि कदाचनपि नायांति ता जल्पेय यथा-
सुखं चिरकालं भुक्त्वा मृतस्तस्माद्वन्य एव इति । अपरे
भ्रुवंतं अधन्य एव उभयलोकविरुद्धकारी स्वामिनोऽतः
पुरिका हि जननीतुल्यवास्तवस्वास्वयेव संचरन् कथं
प्रशंसामहेति शिष्टेभ्य इति ततस्ते द्वये हेरिकैर्निर्दिता रा-
ज्ञो, राज्ञा च ये तस्य निन्दाकारिणस्ते सद्बुद्धय इति कृत्वा
पूजिता इतरे तु कृतांतमुखे प्राक्षिप्यत । गाथाचर्योज-
नात्वेयं राक्षोऽवरोधोऽन्तःपुरं तद्विषयेऽपराधो यैवोऽभरणौ
विभूषितोऽन्तःपुरे प्रविष्टस्तैरेव विभूषितो नगरमध्येऽव्या-
नीतः । ततः कार्पटिकधेधारिणः खोलाहेरिणा राज्ञा नि-
युक्ताः । लोकानां च तद्विषया धन्याधन्यकथा । ततो ध-
न्यकथाकारिणां विनाशः इतरेषां त्वविनाश इति दाष्टी-
तिकयोजनात्वेयं एकै साधवस्तावदाधाकम्मं भुञ्जते । त-
त्रापरे जल्पति धन्या एते सुखं जीवंति अग्रे भुवते धिग्
ताम् ये भगवत्प्रवचनप्रतिपिद्धमाहारमश्नति । तत्र ये
प्रशंसितस्ते कर्मणा बध्यंते इतरे तु न इहांतःपुरस्थानी-
यमाधाकम्मं, अन्तःपुरद्वेहकारिस्थानीया आधाकर्मकभो-
जिनः, नृपस्थानीयं क्षान्तावरस्यादिकं कम्मं, मरणस्थानी-

यः संसारस्तत्र ये आधाकर्मभोक्तृप्रशंसास्ते कर्मरजानि-
प्रांहाः शोपास्त्वनिप्रांहाः ॥

संप्रत्यनुमोदनाप्रकारमेव दर्शयति—

साउं पज्जत्त आयेरेण काले रिउत्तलमं तिठ्ठं ।

तगुणविकत्थणाए अमुंजमाणे वि अगुमत्ता ॥

आधाकर्मभोजिन उद्दिश्य केचिदेवं वयं तावन्न कदाचनोऽ-
पि मनोज्ञमाहारं लभामहे एते पुनः सदैव स्वादु लभन्ते तदपि
च पर्याप्तं परिपूर्णं तत्राप्यादरेण बहुमानपुरस्सरं तत्रापि
काले प्रस्तुतभोजनवलायां तदपि अतुल्यं शिशिरादिभृतृप-
योगि तथा स्निग्धं घृतपूरादि तस्माद्वन्या अमी सुखं जीवंति
एवं तदगुणविकत्थनया तदगुणप्रशंसया अमुंजानेऽपि अन-
श्यवहरत्यपि अनुमत्या अनुमोदनया अनुमत्या जनिता
दोषोऽपि कार्यं कारणीयचारादनुमत्येत्युक्तः ततोऽयमर्थः ।
अमुंजानेऽप्यनुमोदनाद्वाराधाकर्मभोजिन इव दोषो भव-
तीति । अन्ये तदगुणविकत्थनामैवं योजयंति आधाकर्मभो-
जिनं कोऽपि कंदर्पेणानाभोगेनेव पृच्छति साधु लब्धं त्व-
या भोजने तथा पर्याप्तं तथा आदरेण भक्त्या इत्यादि
तत्राप्यविरोधः तदेवमुक्तान्याधाकर्मणो नामानि तदुक्तौ
च यत्तुक्तं प्राक् मूलद्वारागाथायां (आधाकम्मियनामाहति)
तद्व्याख्यातं ॥ १०० आधाकर्म ॥

(५) एकार्थिकानि आधाकर्मणः ॥

सम्प्रति एगट्ठा इत्यवयवं व्याचिख्यासुरिदमाह—

आहा अहेयकम्मे आयाद्वन्मेय अत्तकम्मेय ।

जहजणगा नाणत्तं अथेण पि पुक्कए एवं ॥

अत्र पर एवं पृच्छति यथा आधाकर्म १ अधःकर्म २ आ-
त्मघ्नकर्म ३ आत्मकर्म ४ इत्येतेषु चतुषु नामसु व्यंजने-
नानात्वं विद्यते तथात्रार्थेनार्थोपेक्षयापि नानात्वमस्ति
किं वा नेति पृच्छतश्चायमभिप्राय इहाधाकर्मोदीनां ना-
स्तीं सर्वेषामपि व्युत्पत्तिनिमित्तं पृथगुक्तं तद्यथा आधया
कर्म अधाकर्म अथ साधुवेपया प्रणिधानपुरस्सरः पा-
कादिक्रियास्वरोधो व्युत्पत्तिनिमित्तमधोऽधः कर्म अधः
कर्म । अत्र विशुद्धेयः संयमादिस्थानेभ्योऽधोघस्तारामा-
गमनं । आत्मानं हंतीत्यात्मघ्नमित्यत्र चरणाधारमविनाशन-
परं कर्म आत्मकर्म क्रियते इत्यात्मकर्म अत्र परकर्मण्य
आत्मसंबंधितया करणं ततोऽत्र संशयो यथा व्युत्पत्ति-
निमित्तं पृथक् पृथक् भिन्नमयं प्रवृत्तिनिमित्तमपि पृथक्
पृथक् भिन्नं यथा घटपटशकटादिशब्दानां किं वा न यथा
घटकलशकुंभादीनामिति । अत्र आह । आहंयकम्मं इत्यादा-
वचुर्योजना प्रागिव भावनीया एवं परेण प्रश्ने कृते सति
शिष्यमतिप्रागल्भ्याधानाय सामान्यतो नामविषयां चतु-
र्भंगिकामाह—

एगट्ठएवजंण एगट्ठा नाणवंजणं चेव ।

नाणट्ठएव जंण नाणट्ठा वंजणा नाणा ॥

इह सामानि जगति प्रवर्तमानानि कानिचिदुपलभ्यन्ते ।
एकार्थानि एकावजंणानि १ कानिचिदेकार्थानि नानाव्यंज-
नानिरकार्थानि च नानार्थानि एकव्यंजनानि २ कानिचिदु-
पलभ्यन्ते ॥

अस्या एव चतुर्भंगिकायाः क्रमेण लौकिकनिदर्शनानि
गाथाद्वयेनोपदर्शयति ।

दिष्टं खीरं खीरं एगढं एगवज्जणं लो९ ।

एगढं बहुनामं दुदुपओपालुखीरं च ॥

गोमहिंसअपाखीरं नाण्डं एगवज्जणं नेयं ।

वडपडकडसगडरहा होइ पिहत्थं पिहं नामं ॥

इह सर्वत्रापि जातायेकवचनं ततोऽयमर्थः । एकार्थानि एक
व्यंजनानि नामानि लोके प्रवर्त्तमानानि दृष्टानि यथा क्षीरं
क्षीरमिति । इयमत्र भावना । एकत्र कचिद्गृहे गोदुग्धादि-
विषये क्षीरमिति नाम प्रवृत्तमुपलब्धं तथान्यत्रापि गोदुग्धा-
दावेव विषये क्षीरमिति नाम प्रवर्त्तमानमुपलब्धते । एवं
ततोऽप्यन्यत्र कचिद्गृहे गोदुग्धादिविषये क्षीरमिति नाम
प्रवृत्तमुपलब्धं तथान्यत्रापि गोदुग्धादावेव विषये क्षीरमिति
नाम प्रवर्त्तमानमुपलब्धते एवं ततोऽप्यन्यत्र गृहांतरे ततो-
ऽमूनि सर्ववर्ण्यपि क्षीरं क्षीरमित्येवंरूपाणि नामान्येकार्थानि
एकव्यंजनानि । तथा एकार्थानि दृष्टानि बहुव्यंजनरूपाणि
नामानि यथा दुग्धं पयः पातुं क्षीरमित्यमूनि हि नामानि सर्वो-
पप्यपि विवक्षितगोदुग्धादिलक्षणं कार्यमिभाषयित्वा नाना-
पुरूपैरेककालकर्मणोऽप्युपेयं वा प्रयुज्यमानान्येकार्थानि नाना-
व्यंजनानि च ततोऽद्वितीयभंगे निपन्ति । नानार्थान्येकव्यंज-
नानि यथा गोमहिष्यजासर्वेषु क्षीरं क्षीरमिति नामानि
प्रवर्त्तमानानि । एतानि हि नामानि सर्ववर्ण्यपि समानव्यं-
जनानि भिन्नभिन्नगोदुग्धमहिष्यदुग्धादिरूपायैवाचकतया
भिन्नार्थानि च नत उच्यन्ते नानार्थान्येकव्यंजनानि । नानार्थानि
नानाव्यंजनानि यथावडपडकडरहादीनि नामानि । तदेव
मुक्तानि चतुर्भंगिकया निदर्शनानि ।

संप्रतमिमांसेव चतुर्भंगिकमाधाकर्मणि यथासंभवे गाथा-
द्वयेन योजयति ।

आहाकम्माणं होइ दुस्तुतई पढमंभंगो उ ।

आहाकम्मंति य थिउ सकिंइ इव भंगो ॥१॥

आहाकम्मांतिरिया असणाइ चउरो तउयभंगो ।

आहाकम्पडुब्बा नियमा मुन्नो चरिमभंगो ॥२॥

आधाकर्मादीनां नामां युगपद्वहुनिः पुरुरैरेकेन वा काल-
भेदेन एकरिभयेव अशनादिरूपे च यद्विरुक्तादि द्विरव्या-
ख्यादि आदिशब्दातिरुक्ताख्यादिपरिग्रहः सम्भवति । प्रथमो
भंगः । किमुक्तंभवति । एकत्र वसतावशनविषये केनाप्याधा-
कर्मनिनाम प्रयुक्ते तथान्यत्रापि वसत्यंतरेऽशनविषये चाधा-
कर्मनि नाम प्रयुज्यत इति तथान्यत्रापि वसत्यंतरे तान्यमूनि
सर्ववर्ण्यप्याधकर्मनि नामान्येकार्थानि एकव्यंजनानीति
प्रथमभंगोऽवतरति । आधाकर्म अधःकर्मव्यादीनि तु नामानि
त्रिविधशानादिरूपेकविषये प्रवर्त्तमानानि । द्वितीयो भंगः ।
एकार्थानि नानाव्यंजनानीत्येवंरूपद्वितीयभंगविषयानि दाक्षेन्द्र
इति । यथा इंद्रः शक्र इत्येवमादीनि नामानि । तथा अश-
नाद्यंऽशनपानव्यादिमस्त्रादिमरुपाश्चन्यारधाकर्मनिरिता
आधाकर्मव्याधेन व्यवहिता यथाशनमाधाकर्म पातमाधा-
कर्म इत्येवमादि तृतीयभंगः तृतीयभंगविषयाः । अज्ञाप्यं
भावार्थः । यदाशनाद्यः प्रत्येकमाधाकर्मनिदेशोऽदेन बहुभिः

पुरुरैरेककालमेकैव पुरुषेण कालभेदेनोच्यते तदा
तानि आधाकर्म अधःकर्मनि नामानि नानार्थान्येकव्यं-
जनानीति तृतीय भंगोऽवतरति आधाकर्मरूपेनामाश्रित्य
पुनश्चरमो भंगो नानाव्यंजनानीत्येवंरूपो नियमाच्छब्दः आ-
धाकर्मैत्येवमादिनाम्नां सर्वेषां मपि समानव्यंजनत्वात्पुल-
क्षणमेतत् तेन सर्ववर्ण्यपि नामानि प्रत्येकं चरमभंगे न वर्त्तन्ते
यदा तु कोऽप्यशनविषये आधाकर्मनि नाम प्रयुक्ते पानविष-
येत्यधः कर्मनि खादिमविषये त्वात्मघ्नमिति स्वादात्मविष-
ये त्वात्मकर्मनि । तदामूनिनामानि नानार्थानि नानाव्यंजनानि
चेति चरमोऽपि भंगः प्राप्यते ।

इह विवक्षितशानादिरूपेकविषये प्रवर्त्तमानान्याधाकर्म प्र-
भृतीनि नामानि द्वितीयभंगोऽक्तस्ततस्तमेव संप्रतिभावयति ।
इदं यं जह सदा पुरंदराइ ओ नाइवर्त्तते ।

अहकम्म आयइम्मा तह आहं नाइवर्त्तते ॥

यथा इंद्रार्थे इंद्राब्दवाच्यं देवराजस्य पुरंदराद्यः पुरंदरः
शक्र इत्येवमाद्यः शब्दा नातिवर्त्तन्ते नातिकार्मणि । तथा
अधःकर्म आत्मघ्नशब्दात्पुलक्षणमेतत् । आत्मकर्मशब्दश्च
अहंति सूचनात् सूत्रमिति न्यायात् । आधाकर्मार्थे आधा-
कर्मशब्दाच्च नतिवर्त्तते यदेव येन द्रोणं दुष्टमाधाकर्म-
शब्दाच्च नतिवर्त्तते यदेव येन द्रोणं दुष्टमाधाकर्मश-
ब्दाच्चरमोऽनादि तदेव तैवेव द्रोणेन दुष्टमाधाकर्मशब्दाच्च
शब्दा भुवन्ते इति भावः । एतदेवभावयति । “आहाकम्पडुब्बा
अहे करइ जेण्णाभूयाइ । जं तं आयपमाणो परकम्मं अत्ता
कुणइ ” आधाकर्मणा भुज्यमानेन कृत्वा यस्माद्विपुलं कथं
विमुक्ततरेभ्यः संयमादिरुपेयंऽवतीर्थं यस्तदात्मानं
करोति । तेन कारणेन तदेवाधकर्म अधःकर्मैत्युच्यते त-
था यस्मादाधाकर्मणा भुज्यमानेन कृत्वा स एव भोक्तृ । पर-
मार्थतः प्राणान् द्विद्रियादीन् भूतान् वनस्पतिकायापुल-
क्षणमेतत् । जीवान्सर्वोदय इति विनाशयति । “ जरसद्धा
आरम्मो पाणि वहां होइ तरस नियंभणति ” वचनप्रामाण्या-
त्प्राणादीश्च घ्नन् नियमतश्चरणदिरूपमात्मानं इति विना-
शयति । जरसद्धा इत्यादिवचनात् आधाकर्मैत्युच्यते त-
था यद्वस्मात्कारणात्तत् आधाकर्मैत्युच्यते ।
परस्य पाचकादेः संबन्धे यस्मिन् आरंभजनितं ज्ञानावरणी
यादिकमुत्पन्नमासीत् ॥ तदात्मनापि करोति ततस्तदाधा-
कर्म आत्मकर्मैत्युच्यते तस्मादधः कर्मादीनि नामानि स-
र्वाण्यपि नाधाकर्मशब्दार्थमतिवर्त्तते इति द्वितीयमवतरति
तदेवं मूलव्याख्यायां एगढा इत्यपि व्याख्यातं । पिंडो ॥

(६) आधाकर्ममिश्रित कल्पाकल्पविधिः ।
संप्रत्येतानिवाचिहृत्य कल्पाकल्पविधिवैकव्यस्तत्र नामसा-
धर्मिकमधिकृत्य प्रथमतः कल्पाकल्पविधिं गाथाद्वयेन
प्रतिपादयति ॥

जावंति देवदत्ता गिहीव अगिहीव तेसिं दाहामि ।

नो कप्पइ गिहीणं दाहति विसेसिणं कप्पे ॥

पासंडीसुवि एवं मीसामीसेसु होइ विभासा ।

समणेसु संजयाण उ विसरिसमासाण वि न कप्पे ॥

इह कोपि पितरि मृते जीवति वा तन्नामासुरागतस्तन्नामु-
क्तं यो वान् विसुरेवैवंकल्पयति यथा यावन्तो गृहस्था

अथ ह्यस्या वा देवदत्तास्तेभ्यो मया भक्तादिकमुपकृत्य दा-
तव्यं तत्रैव संकल्पे कृते देवदत्ताख्यस्य साधोर्न क-
ल्पते देवदत्ताख्यस्य तस्यापि संकल्पविषयीकृतत्वात्
यदा पुनरेव संकल्पयति यथा यावन्तं गृहस्था देवदत्ता-
स्तेभ्यो दातव्यमिति । तदा एवं विशेषतो निर्द्धारिते स-
ति तत्रोद्गमपुनरुद्गमो देवदत्ताख्यस्य साधोः कल्पते त-
स्य विवक्षितसंकल्पविषयीकरणभावात् । तथा पापं डि-
ष्वपि मिश्रामिश्रेण पुत्रं पूर्वोक्तप्रकारेण विभाषा कर्त्त-
व्या । इह सामान्यसंकल्पविषया मिश्रा उच्यन्ते यथा यावन्तः
पापं डिनो देवदत्ता इति मिश्रसंकल्पे कृते न कल्पते ।
पापं डिदेवदत्ताशब्दाभ्यां देवदत्ताख्यस्य साधोः संकल्प
विषयीकृतत्वाद्यदा पुनरमिश्रसंकल्पो यथा यावन्तः स-
रजस्काः पापं डिनो देवदत्ता यदि वा यावन्तः सौगता दे-
वदत्ता यदा साधुव्यतिरेकेण सर्वेऽपि पापं डिनो देवदत्ता-
स्तेभ्यो दास्यामीति तदा देवदत्ताख्यस्य साधोः कल्प-
ते तस्य संकल्पविषयीकरणभावात् । यथा च पापं डिषु
मिश्रामिश्रेण विभाषा कृता तथा श्रमणेष्वपि मिश्रामिश्रेण
कर्त्तव्या । श्रमणा हि शास्त्राद् नैव भययते यतो वस्यति ।
“निर्मायस्तकनायतनेहयज्जालं त्रिषह्वा समणा” ततो
वदेवं मिश्रसंकल्पो यावन्तः श्रमणा देवदत्ताख्यास्तेभ्यो
दास्यामीति तदा देवदत्ताख्यस्य साधोर्न कल्पते तस्य
श्रमणदेवदत्ताशब्दाभ्यां संकल्पविषयीकृतत्वात् यदा पुन-
रवन्मिश्रः संकल्पो यावन्तः शाक्याः श्रमणा देवदत्ता
यदि वा आजीवका देवदत्ता यदा साधुव्यतिरेकेण स-
र्वे श्रमणा देवदत्तास्तेभ्यो दास्यामीति । तदा कल्पते वि-
वक्षितसंकल्पविषयीकरणभावात् । संयतानां तु निग्रंथा-
नां विसहस्रान्नास्त्रापिसंकल्पे कृते देवदत्ताख्यादेः साधोर्न
कल्पते किमुक्तं भवति । चैत्रनाम्नोपि संयतस्थोद्देशेन कृते
देवदत्ताख्यस्य साधोर्न कल्पते तथा भगवद्भाषाविद्भि-
माद्यदा पुनस्तीर्थंकरप्रत्येकबुद्धसंकल्पतो न कृतं । तदा
कल्पते तीर्थंकरप्रत्येकबुद्धानां संवतितात्वेन संयमश्व-
वर्तिभिः सहधर्मिकत्वात् । “संजयणउ विसरित्तनामा-
णवि न कथ्ये” इति वचनाच्चार्यपत्या यावन्तो देवदत्ता
इत्यादौ विसहस्रवैश्रादिनाम्नां साधूनां कल्पत एवेति
प्रतिपादितं द्रष्टव्यं तदेवमुक्तो नाम साधर्मिकमधिकृत्य
कल्पविधिः ॥

संप्रतिस्थापनाद्रव्यसाधर्मिकावधिकृत्याह—

नीसमनीसावकदं ठवणा साहंमिथो विभासा वि ।

दवेमयतगुभसं न तं कुकुछावि वज्जेज्जा ॥

इह कोविगृहीतप्रवृत्त्यस्य मृतस्य जीवतो वा पित्रादेः स्नेह-
वशात्प्रतिष्ठति कारयित्वा तत्पुरतो ढौकनाय वलि निष्पाद-
यति तन्निष्पादनं च द्विधा तत्राथानि श्रयाय अनिश्रयाय च
तत्र ये रजोहरणादिवेशधारणो मत्पितृवृत्त्यास्तेभ्यो दास्या-
मीति संकल्पान्निष्पादयति । तद्वलिनित्पादनं निश्चाकृतमु-
च्यते यदावैश्वर्यविधः संकल्पो न भवति कित्त्वैवमेष ढौक-
नाय वलिनित्पादयति । तदा तद्वलिनित्पादन्तमनिश्चाकृतमु-
च्यते तथा चाह (नीसमनीसावकदं) इहप्रथमावृत्तीयाथं
बेदितव्या ततोयमर्थः । निश्चायानिश्रयाया यत्कृतनित्पादितं
भक्तादिस्थापना साधर्मिकविषये । तत्र विनायाकर्त्तव्या

यदि निश्चाकृतं तदपि च ढौकितमढौकितं वा तर्हि न कल्प-
ते अनिश्चाकृतं तु ढौकितमढौकितं वा कल्पते । परं तत्रापि
प्रवृत्तिदोषप्रसंगयोरिति पूर्वसूरयो निषेधमाचक्षते तथा
द्रव्ये द्रव्यसाधर्मिकमविषये यत् मृततनुभक्तं तदकालं मृत-
स्य साधोर्नो तनुस्तस्याः पुरतो ढौकनाय यद्दत्तनादि त-
नु-पुत्रादिना कृते । तत् मृततनुभक्तं तदपि द्विधा निश्चाकृत-
मनिश्चाकृतं वा तत्र साधुभ्यो दास्यामीति संकल्पकृतं नि-
श्चाकृतमितरं च स्वपित्रादिभ्यो कर्त्तव्यमनिश्चाकृतं तत्र-
यन्निश्चाकृतं तन्निषेधयति नैव कल्पते इतरत्तुनिश्चाकृतं
कल्पते । तद्वग्रहणे लोके जुगुप्सा निंदा वर्तते यथा अहो
अमी भिक्षुः भिक्षुका मृततनुभक्तमपि न परिहरंतीति
ततोविवर्जयंति तत्साधवः ॥

संप्रति चैत्रकाजसाधर्मिकावधिकृत्यादिदेशेन कल्पाकल्प
विधिमाह—

पासंदिउसमणपणं गिहिनिगंयाण वेव उ विभासा

जहं नमेभि तहेव य खेत्ते काले यसा य च

यथा नास्ति नाम साधर्मिकविषये पापं डिनां श्रमणानां
(गिहोत्त) सूचयत् सूत्रमिति यावत् गृह्यगृहिणानिग्रंथा-
नां च विभाषा कृता । तथा क्षेत्रे काले च विभाषणं ज्ञातव्यं
तत्र क्षेत्रसौराष्ट्रदेशोत्पन्नस्य साधोर्न कल्पते सौराष्ट्रदेशो
त्पन्नत्वेन तस्यापि संकल्पविषयीकरणसङ्केतदेशोत्पन्नानां
कल्पते तेषां संकल्पविषयीकरणभावात् । यदि पुनः
सौराष्ट्रदेशोत्पन्नैः पापं डिभ्यः सरजस्कैः यो वि वा
सौगन्तेभ्यो यदा साधुव्यतिरेकेण सर्वपापं डिभ्यो दास्यामी-
ति संकल्पस्तदा सौराष्ट्रदेशोत्पन्नस्यापि साधोः कल्पते
तस्य संकल्पाकोडीकरणोद्देशमप्यपि सामान्यतः संक-
ल्पितेषु न कल्पते साधुव्यतिरेकेण तु संकल्पितेषु कल्पते तथा
गृह्य गृहिणु सामान्यतः सौराष्ट्रदेशोत्पन्नत्वेन संकल्पितेषु न
कल्पते केवलेषु तु गृहिणु कल्पते निग्रंथेषु तु सौराष्ट्रदेशो-
त्पन्नेषु सौराष्ट्रदेशेषु वा संकल्पितेषु सौराष्ट्रदेशोत्पन्नानामसौ-
राष्ट्रदेशोत्पन्नानां वा सर्वथा न कल्पते तदेवं क्षेत्रसाधा-
र्मिके विभाषा भाविता एवं काल साधर्मिकेऽपि भावनीया
यथा विवक्षितदिनजातिभ्यः पापं डिभ्यो मया दातव्यमिति
संकल्प विषयीकरणाभावात् । इत्यादि सर्वे पूर्वोक्तानुसा-
रणा भावनीये । प्रवचनादिपदसमके पुनरेवं पूर्वाचार्य-
व्याख्या । प्रवचनलिगदर्शनात्तच्चारित्राभिप्रहभावानुरूपेषु
सप्तसु पदेषु द्विसंयोगसमा एकविंशतिस्तद्यथा प्रवचनस्य
लिगेन सह एको दर्शनेन सह द्वितीया ज्ञानेन सह तृतीया
एवं यावत् भावतया सह पष्ट इति पदभंगाः एवं लिगस्य
दर्शनादिभिः सह पंच दर्शनस्य ज्ञानादिभिः सह चत्वारः
ज्ञानस्य चारित्रादिभिः सह त्रयः । चारित्रस्याभिप्रहभाव-
नाभ्यां द्वौ । अभिप्रहस्य भावतया सहक इत्येकविंशतिरेतेषु
सप्त एकविंशतिसंख्येषु प्रत्येकमेकैकाः चतुर्भंगिकाः तद्यथा
प्रवचनसाधर्मिको न लिगतः साधर्मिको न प्रवचनतः प्रव-
चनसाधर्मिको लिगतश्च न प्रवचनतो न लिगतः शेषेषु भंगेषु
यथा स्थानं चतुर्भंगिका दर्शयितव्या ।

तत्र प्रथमचतुर्भंगिकया आद्यभंगद्वयोदाहरणमुपदर्शयति—

देससिहागासावगपवणसोहामिया न लिगीण ।

लिगेण उ साहंमीनोप वयणनिहगा सवे ॥

प्रवचनसाधर्मिका न लिगेन अविरतसम्यग्दृष्टारभ्य या-
वदशर्मा आवकप्रतिमां प्रतिपन्ना ये श्रावकास्ते द्रष्टव्या
कृत इत्याह (दसससिहगा इति) अत्र निमित्तकारणाहेतुपु-
सर्वासां विभक्तीनां प्रायो दर्शनमिति न्यायादेतौ प्रथमा
ततोऽयमर्थः यतस्ते दशर्मा आवकप्रतिमां प्रतिपन्नाः ससि-
खाका शिखासहिता एवेत्यर्थः । ततस्ते प्रवचनत एव साध-
र्मिका भवन्ति न लिगतो ये त्वेकादर्शा आवकप्रतिमां
प्रतिपन्नास्ते निःकेशेत्यादिना लिगनोऽपि साधर्मिका भव-
न्तीति तद्विवर्जनं एतेषां चार्थाय यत् कृतं तत्साधूनां कल्पते
तथा लिगतः साधर्मिका न प्रवचनतो निहत्वा एतेषां
प्रवचनवर्धितत्वेन प्रवचनतः साधर्मिकत्वाभावात् लिगं तु
तेषामपि रजोहरणादिकं विद्यते इति लिगतः साधर्मिका
स्तेषामप्यर्थाय कृतं साधूनां कल्पते निहत्वाश्च द्विषा लोके
निहवत्वेन ज्ञाता मज्ञाताश्च तत्र ये मज्ञातास्ते इह ग्राह्या
मज्ञातानां लोकेसाधुत्वेन व्यवहरणभावतः प्रवचनांतर्व-
त्तिस्मात् । इहाय मंगद्वये उदाहृते शेषमुत्तरं मंगद्वयं स्वय-
मेव श्रोतारो व भाषन्ते । इति बुद्ध्या निरुक्तिरुक्तोदाहृतवाद्
अनेनैव च कारणेनाद्येषामपि चतुर्भंगिकानामाद्यमेव
मंगद्वयमुदाहरिष्यति नान्तरं मंगद्वयं वयं तु सुखावयोधाय
उदाहरिष्यामः । तत्रास्यामेव प्रथमचतुर्भंगिकायां प्रवचनतः
साधर्मिकालिगतश्चेति तृतीयमंगे उदाहरणं साधवः एका-
दर्शा प्रतिमां प्रतिपन्नाः श्रावका वा । तत्र साधूनामर्थाय कृतं
न कल्पते । श्रावकाणां त्वर्थाय कृतं कल्पते न प्रवचनतः
साधर्मिकानामपि लिगतस्तीर्थकरप्रत्येकबुद्ध्या तेषां प्रवचन
लिगातीतत्वाच्चेयमर्थाय कृतं कल्पते । द्वितीयचतुर्भंगिका-
प्रवचनतः साधर्मिका न दर्शनतो दर्शनतः साधर्मिका न
प्रवचनतः । प्रवचनतः साधर्मिका दर्शनतश्च । न प्रवचनतो
न दर्शनतः ॥

तत्राय मंगद्वयोदाहरणमाह—

विसरिदंसणजुचा पययणसाहम्मिया न दंसणओ ।

नित्यगरापेयानो पयय ण दंससाहम्म्यी ॥

प्रवचनतः साधर्मिका न दर्शनतो विसदृशदर्शनयुक्ता वि-
भिन्नदायिकादिसम्यक्चयुक्ताः साधवः श्रावका वा कि-
मुक्तं भवत्येकेषां साधूनां श्रावकाणां वा ज्ञायोपशमिका-
दर्शनमपरेषां चौपशमिकं चार्थिकं वाते । परस्परप्रवचनाः
साधर्मिका न दर्शनतः तत्र साधूनामर्थाय कृतं साधूनां
न कल्पते श्रावकाणां त्वर्थाय कृतं कल्पते तथा दर्शनतः
साधर्मिका न प्रवचनतस्तीर्थकराः प्रत्येकबुद्ध्या वा समान-
दर्शना वेदितव्याः तेषामर्थाय कृतं साधूनां कल्पते प्रव-
चनतः साधर्मिका दर्शनतश्च साधवः श्रावका वा स-
मानदर्शनाः । अत्रापि साधूनामर्थाय कृतं साधूनां कल्पते
प्रवचनतः नापि दर्शनतस्तीर्थकरप्रत्येकबुद्ध्या निहत्वास्त्र त-
ीर्थकराः प्रत्येकबुद्ध्या विभिन्नदर्शना वेदितव्याः निहत्वा-
श्च मिष्यादृष्टयः प्रतीता एव एतेषां च सर्वेषामर्थाय
कृतं कल्पते तृतीया चतुर्भंगिकाप्रवचनतः साधर्मिका न ज्ञा-
नतः ज्ञानतः साधर्मिका न प्रवचनतः प्रवचनतः साधर्मिका
ज्ञानतश्च तत्र प्रवचनतो नापि ज्ञानतः एवं चतुर्थ्यपि चतुर्भंगिका
प्रवचनतश्च चारित्र्येण सह वेदितव्या एतयोर्द्वयोरपि
चतुर्भंगिकयोरप्यमायं मंगद्वयमिति देशेनोदाहरति ॥

नाणचरित्ता चेवं नायव्वा हँति पययणेणं तु ॥

यथा प्रवचनेन सह दर्शनमुक्तमेवं ज्ञानचारित्र्येऽपि प्रव-
चनेन सहज्ञातव्ये तद्यथा प्रवचनतः साधर्मिको ज्ञानतो
विसदृशज्ञानसहिताः साधवः श्रावका वा अत्रापि यदि साध-
वस्तर्हि न कल्पते अथ श्रावकास्तर्हि कल्पते ज्ञानतः
साधर्मिका न प्रवचनतस्तीर्थकराः प्रत्येकबुद्ध्या वा
समानज्ञानास्तेषामर्थाय कृतं कल्पते प्रवचनतः साधर्मिका-
ज्ञानतश्च साधवः श्रावका वा समानज्ञानाः । अत्रापि
साध्वर्थं कृतं न कल्पते श्रावकाणां त्वर्थाय कृतं
कल्पते न च प्रवचनतो नापि ज्ञानतः तीर्थकरप्रत्येकबुद्ध-
निहत्वास्त्रतीर्थकराः । प्रत्येकबुद्ध्या विभिन्नज्ञाना-
वेदितव्याः । निहत्वास्तु मिष्यादृष्टिस्वाज्ञानतः प्रतीता
एव एतेषां सर्वेषामप्यर्थाय कृतं कल्पते तथा प्रवचनतः
साधर्मिका न चारित्रतः साधवः श्रावकाश्च । तत्र
साधवो विसदृशचारित्र्यसहितावेदितव्याः श्रावकाणां
त्वविरतसम्यग्दृष्टीनां सर्वेषां विरत्यभावेन देश-
विरतानां तु देशचारित्र्यतया चारित्रतः साधर्मिकत्वाभा-
वः सुप्रतीतः साध्वर्थं चेत् कृतं कल्पते । प्रवचनतः सा-
धर्मिकाचारित्र्यतश्च साधर्मिकं च समानचारित्र्यस्तेषाम-
र्थाय कृतं न कल्पते न प्रवचनतो नापि चारित्र्यतस्ती-
र्थकरप्रत्येकबुद्ध्या निहत्वास्त्र तीर्थकरप्रत्येकबुद्ध्या विसदृश-
चारित्र्या वेदितव्याः निहत्वास्त्रचारित्र्येण एव एतेषां च
सर्वेषामप्यर्थाय कृतं कल्पते पंचमी चतुर्भंगिका प्रवचन-
तः साधर्मिकाभिग्रहतः अभिग्रहतः साधर्मिका न प्र-
वचनतोपि साधर्मिका अभिग्रहतश्च न प्रवचनतोऽपि नाप्य-
भिग्रहतः एवं षष्ठ्यपि चतुर्भंगिका प्रवचनेऽस्य भाष-
नया सह वेदितव्या ॥

एतयोर्द्वयोरपि चतुर्भंगिकयोः प्रत्येकमायं मंगद्वयमुदाहरति
पययणभ्रोसाहंभी नाभिगहसावगा जङ्गो ।

साहम्मभिगाहेणं नो पययणनिङ्कितित्यपेयं ॥

एवं पययणभावण एतो सेसाण वोच्छमि ।

प्रवचनतः साधर्मिका नाभिग्रहतः । श्रावका यतश्च
विसदृशाभिग्रहसहितास्त्र श्रावकाणामर्थाय कृतं कल्पते
न साधूनां । अभिग्रहेण साधर्मिका न प्रवचनेन निहवस्तीर्थ-
करप्रत्येकबुद्ध्या । एतेषां चार्थाय कृतं कल्पते प्रवचनतः सा-
धर्मिका अभिग्रहतश्च साधवः श्रावकाश्च समानाभिग्रहाः अ-
त्रापि श्रावकाणामर्थाय कृतं न कल्पते साधूनां न प्रवचनतो नाप्य
भिग्रहतस्तीर्थकरप्रत्येकबुद्ध्या निहत्वा विसदृशाभिग्रहकजिता
निरभिग्रहा वा तेषामर्थाय कृतं कल्पते एवं (पययणभा-
वणोक्ति) एवं पूर्वोक्तैः प्रकारेण प्रवचनभावनेति प्रवच-
नतश्चतुर्भंगिका भावनीया तद्यथा । प्रवचनतः साधर्मि-
का न भावनातः साधवः श्राविका विसदृशाभावनाकाः अ-
त्रापि श्रावकाणामर्थाय कृतं कल्पते न साधूनां भावनातः
साधर्मिका न प्रवचनतः निहवस्तीर्थकरप्रत्येकबुद्ध्या स्तेषाम-
र्थाय कृतं कल्पते । प्रवचनतः साधर्मिका भावनातश्च
श्रावकाश्च समानभावनाकास्त्र श्रावकाणां अर्थाय कृतं
कल्पते साधूनां । न प्रवचनतो नापि भावनातस्तीर्थकरप्र-
त्येकबुद्ध्या निहत्वा विसदृशाभावनाकाः एतेषामर्थाय कृतं क-
ल्पते बुद्ध्युक्तानि प्रवचनान्धितानां यतश्च चतुर्भंगिकानां-

मुदाहरणानि । (एतो सेसाण वोच्छामि) इत ऊर्ध्वं शेषा-
यां चतुर्भेगिकानामुदाहरणानि वक्ष्ये ॥

प्रतिज्ञातमेवातिदर्शने निर्वाहयति ।

लिंगाईहि वि एवं एकेकैण तु उवरियाइ नेया ।

जे नने उवरिया वे मोरुं सेसए एवं ॥

लिंगाईहि वि इत्यत्र सप्तम्यर्थं तृतीया ततोऽयमर्थः एवं पूर्वोक्तेन
प्रकारेण लिंगादिष्वपि पदेषु एकैकेन लिंगादिना पदेन उपरि-
तनादिदर्शनज्ञानप्रभृतीनि पदानि नयेत् किमुक्तं भवति । लिंग-
दर्शनप्रभृतिषु पदेषु दर्शनज्ञानादिभिः पदैः सह याश्चतुर्भेगिका
स्ताः पूर्वोक्तानुसारिणोदाहरत् । अतीवदे संक्षिप्ततरमुक्ततः
संक्षेपेण विवक्षुरिदमाह (जेनन्त्यादि) ये अन्ये उदा-
हरणपेक्षया कन्यादशानि भवन्ति भंगास्तान् मुक्ता दोषकान्
भंगकान् एवं वक्ष्यमाणप्रकरणे जानीत । इयमत्र भावना
इह लिंगदर्शनयोर्ये चत्वारो भंगाः सोदाहरणा वक्ष्यन्ते
तादृशा एव प्राय उदाहरणपेक्षया लिंगज्ञानलिंगचरणयां
रपि भंगास्ततस्तान् मुक्ता लिंगदर्शनलिंगाभिग्रहादिसकान्
भंगानुदाहरिष्यामीति । तत्र लिंगदर्शनयोरियं चतुर्भेगिका
लिंगतः साधर्मिका न दर्शनतः दर्शनतः साधर्मिका न
लिंगतः लिंगतोऽपि साधर्मिका दर्शनतश्च । न लिंगतो
नापि दर्शनतः ॥

तत्रार्थं भंगद्वयमुदाहरति ।

लिंगेण उ साहमी न दंसणे वीसु दंसिजइ तिण्हा ।

पत्तेयवुद्धतित्यंकरा य वीयंमि भंगमि ।

लिंगेन साधर्मिका न (दंसणे) इत्यत्र तृतीयायं सप्तमी न
दर्शनेन विषयदर्शना विभिन्नदर्शना यतयो निहवाश्च
उपलक्षणमेतद्विभिन्नदर्शना एकादशप्रतिमाप्रतिपन्नाः आ-
वकाश्च तत्र निहवा मिथ्यादृष्टित्वाश्च दर्शनतः साध-
र्मिकाः । अत्र च निहवानां आवकाणां चार्थाय कृतं कल्प-
तेन तृतीये भंगे दर्शनतः साधर्मिका न लिंगत इ-
त्येवंप्रकारेण प्रत्येकबुद्धास्तीर्थकृतः एकादशप्रतिमाप्रतिपन्नाः
बर्जाः आवकाश्च समानदर्शना ज्ञेयास्तेषामर्थाय कृतं कल्प-
ते शेषभंगद्वयं वयमुदाहरामः लिंगतः साधर्मिका
दर्शनतश्च समानदर्शनाः साधव एकादशीं प्रतिपन्नाः
आवकाश्च । अत्रापि आवकाणामर्थाय कृतं कल्पते न
साधूनां न लिंगतो नापि दर्शनतो विसदृशदर्शनाः प्रत्ये-
कबुद्धास्तीर्थकरा एकादशप्रतिमाप्रतिपन्नाः आवकाश्च
तेषामर्थाय कृतं कल्पते लिंगज्ञानचतुर्भेगिकावे च लिंगतः
साधर्मिका न ज्ञानतः ज्ञानतः साधर्मिका न लिंगतः लिंगतः
साधर्मिका ज्ञानतश्च न लिंगतो नापि ज्ञानतः । अस्याश्चतु-
र्भेगिकाया आद्यभंगद्वयोदाहरणानि प्राप्यो लिंगदर्शनचतुर्भे-
गिकाद्यभंगद्वयसदृशानीति कृत्वा निर्युक्तिकुण्डोदाहरति ततो
वयमेवोदाहरामः लिंगतः साधर्मिका न ज्ञानतः विभिन्नज्ञाना
यतय एकादशीं प्रतिमां प्रतिपन्नाः आवका निहवाश्च ।
अत्रापि आवकाणां निहवानां चार्थाय कृतं कल्पते न यतीनां
ज्ञानतः साधर्मिका न लिंगतः समानज्ञानास्तीर्थकरप्रत्येक-
बुद्धा एकादशीं प्रतिमावर्ज्याः । आवकाश्च तेषामर्थाय कृतं
कल्पते न यतीनां न लिंगतो नापि ज्ञानतो विभिन्नत्वाज्ज्ञा-
ताः साधव एकादशीं प्रतिमां प्रतिपन्नाः आवकाश्च अत्रापि
आवकाणां अर्थाय कृतं कल्पते । लिंगचरणयोरियं चतुर्भे-

गिका लिंगतः साधर्मिका न चरणतः १ चरणतः
साधर्मिका न लिंगतो २ लिंगतः साधर्मिकाश्चरणतश्च ३ न
लिंगतो नापि चरणतः ४ अस्या अपि चतुर्भेगिकाया उदाहर-
णानि प्रायः पूर्वसदृशानीति कृत्वा निर्युक्तिकुण्डोदाहृत-
वान् ततोऽहमेवोदाहरामि लिंगतः साधर्मिका न चारित्रतो
विभिन्नचारित्रा यतयः एकादशीं प्रतिमां प्रतिपन्नाः आवका
निहवाश्च अत्र आयकाणां निहवानां चार्थाय कृतं कल्पते न
यतीनां चरणतः साधर्मिका न लिंगतः प्रत्येकबुद्धास्तीर्थकृ-
तश्च समानचारित्रास्तेषामर्थाय कृतं साधूनां कल्पते । लिंग-
तः साधर्मिकाश्चरणतश्च समानचारित्रा यतयः तेषाम-
र्थाय कृतं न कल्पते न लिंगतो नापि चरणतो विसदृशचर-
णाः प्रत्येकबुद्धास्तीर्थकरा एकादशप्रतिमावर्ज्याः आवकाश्च
तेषामर्थाय कृतं कल्पते लिङ्गाभिग्रहयोश्चतुर्भेगिका इयं
लिङ्गतः साधर्मिका नाभिग्रहताः १ नाभिग्रहतः साधर्मिका
न लिंगतो २ लिंगतः साधर्मिका नाभिग्रहतश्च ३ न लिंगतो
नाप्यभिग्रहत ४ स्तत्रार्थं भंगद्वयमुदाहरति ।

लिंगेण उ नाभिगह अणभिगहवीसुभिगहाही चैव ।

जइ सा गवी यभंगे पत्तेयं पुहा तित्यरा ॥

लिंगेन साधर्मिका नाभिग्रहतोऽनभिग्रहा यद्वा विष्वगाभि-
ग्रहणे विभिन्नाभिग्रहाकलिता यतय एकादशीं प्रतिमां प्रति-
पन्ना आवकाश्च वेदितव्या उपलक्षणमेतत् निहवाश्च ।
अत्रापि निहवानां आवकाणां चार्थाय कृतं कल्पते । न
यतीनां अभिग्रहतः साधर्मिका न लिंगत इत्येवंप्रकारेण त्रि-
तीये भंगे प्रत्येकबुद्धास्तीर्थकराश्च शब्दादेकादशप्रतिमाव-
र्ज्याः आवकाश्च समानाभिग्रहा द्रष्टव्याः । एतेषामर्थाय
कृतं कल्पते लिंगतः साधर्मिकान्तु अभिग्रहतश्च समा-
नाभिग्रहाः साधव एकादशीं प्रतिमां प्रतिपन्नाः आवका
निहवाश्च । अत्रापि आयकनिहवानामर्थाय कृतं कल्पते
न यतीनां न लिंगतो नाप्यभिग्रहतश्च विसदृशाभिग्रहा
स्तीर्थकरप्रत्येकबुद्धादेकादशप्रतिमावर्ज्याः आवकाः एतेषामर्थाय
कृतं कल्पते लिंगभावचरणयोरियं चतुर्भेगिका लिंगतः
साधर्मिका न भावतो भावतः साधर्मिका न लिंगतो लिंग-
तः साधर्मिका निहवाश्च । अत्र आवकनिहवानामर्थाय
कृतं कल्पते न साधूनामर्थाय भावनातः साधर्मिका न लिंग-
तः प्रत्येकबुद्धास्तीर्थकृत एकादशीं प्रतिमां प्रतिपन्नाः
आवकाश्च समानभावनाका एतेषामर्थाय कृतं कल्पते लिंगतः
साधर्मिका भावनातश्च समानभावनाकाः साधव एका-
दशीं प्रतिमां प्रतिपन्नाः आवका निहवाश्च । अत्रापि आव-
कनिहवानामर्थाय कृतं कल्पते न यतीनां न लिंगतो नापि
भावनातो विसदृशभावनाका स्तीर्थकरप्रत्येकबुद्धादेकाद-
शप्रतिमावर्ज्याः आवकाः एतेषामर्थाय कृतं कल्पते, तदे-
वं लिंगविषयाः पंच चतुर्भेगिका उक्ताः । संप्रति दर्शन-
स्य ज्ञानादिभिः सह वक्तव्यास्तत्र दर्शनयोरियं चतुर्भे-
गिका दर्शनतः साधर्मिका न ज्ञानतः १ ज्ञानतः साधर्मिका न
दर्शनतः २ दर्शनतोऽपि साधर्मिका ज्ञानतश्च ३ न दर्शनतो
नापि ज्ञानतः ४ ॥

तत्रार्थं भंगद्वयमुदाहरति ॥

दंसणान्णो पडमभंगो उ जइ सा गवी सु नाणी ।

एवं त्रिय इतिभंगो विदर्शने दर्शनज्ञानविषयायां ॥

“जड़णो वीसाभिग्रह पढमो वियह सा गजड़णोउ” ।

चरणतः साधर्मिका नाभिग्रहत इत्येवंरूपः प्रथमो भंगः समानचरणा विष्वगभिग्रहा विभिन्नाभिग्रहा यतयः अत्र न कल्पते अभिग्रहतः साधर्मिका न चरणत इत्येवंरूपो-
द्वितीयो भंगः समानाभिग्रहा निहवाः श्रावका विभिन्न-
चरणा यतयश्च । अत्र श्रावकाणां निहवानां चार्थाय कृतं
कल्पते न यतीनां चरणतः साधर्मिका अभिग्रहतश्च
समानाभिग्रहाश्चरणा यतयः अत्र न कल्पते न चरणतो
नाभ्यभिग्रहतः सदृशाभिग्रहचरणाः साधवो विसदृशाभि-
ग्रहाः श्रावका निहवाश्च । अत्र कल्प्याकल्प्यभावनं वा द्विती-
यभंग इव चरणभावनयोरियं चतुर्भंगिका चरणतः साधर्मि-
कान भावनातः १ चरणतः साधर्मिका भावनातः २ भावनातः
साधर्मिका न चरणतः ३ न चरणतो नापि भावनातः ४ अस्या उ-
दाहरणन्यतिदेशत आह “एवंतु भावणे सु वि” यथा चरणेन
सिद्धानभिग्रहे उदाहृतमेवं भावनयाप्युदाहृतं तथैवं चरणतः
साधर्मिका न भावनातः समानचरणा विभिन्नभावा
यतयः १ भावनातः साधर्मिका न चरणतः समानभावना
निहवाः श्रावका विभिन्नचरणा यतयश्च २ चरणतः साध-
र्मिका भावनातश्च समानचरणा भावना यतयः ३ न चरणतो
नापि भावनातः विसदृशचरणा भावनाः साधवो विसदृश-
भावनाः श्रावका निहवाश्च ४ अत्र चतुर्विधं भंगेषु कल्प्या-
कल्प्यविधिः प्रागिव तदेवं चरणविषये अपि द्वे चतुर्भंगिके
उक्ते संप्रत्यभिग्रहभावनयोश्चतुर्भंगिकां वक्तुमात्रं आह ।
“वोच्छं दोषहति माणिचो” इत ऊर्द्धं द्वयोस्तेभ्योराभिग्रह-
भावनालक्षणयोः पदयोश्चतुर्भंगिकामुदाहरणतो वक्ष्ये
तत्र तयोरियं चतुर्भंगिका अभिग्रहतः साधर्मिका न भाव-
नातः १ भावनातः साधर्मिका नाभिग्रहतः २ भावनातः सा-
धर्मिका अभिग्रहतश्च ३ नाभिग्रहतो नापि भावनातः ४ तत्र
भागद्वयमुदाजिह्वापुराह । “जड़णो सावगनिहवपढमे वीप
य हुंति भंगे य” । अभिग्रहतः साधर्मिका न भावनात इत्येवं-
रूपे प्रथमे भंगे भावनातः साधर्मिका नाभिग्रहत इत्येवं
रूपे द्वितीये च भंगे यतयः श्रावका निहवाश्च भवति
केवलं प्रथमभंगे समानाभिग्रहा विसदृशभावना वेदितव्याः
द्वितीयभंगे पुनः समानभावना विसदृशाभिग्रहाः अभिग्र-
हतः साधर्मिका भावनातश्च समानभावनाभिग्रहाः साधु-
श्रावका निहवाभिग्रहतो नापि भावनातो विसदृशभावना-
भिग्रहाः साधुश्रावका निहवाः । अत्र चतुर्विधं भंगेषु श्राव-
कनिहवानामर्थाय कृतं कल्पते न साधूनमितं तदेवमुक्ता
एकविंशतिरपि चतुर्भंगिकाः ॥

(७) तीर्थकरस्य आधाकर्मभोजित्वम् ।

संप्रति सामान्यकेवलिनं तीर्थकरं चाधिकृत्य कल्प्याकल्प्य-
विधिकथयति “केवलनाणे तित्थंकरस्स नो कप्पइ कयंतु”
केवलज्ञाने केवलज्ञानिनः सामान्यसाधोऽपलक्षणमेतत्तेन
तीर्थकरप्रत्येकबुद्धवर्जनां शेषसाधूनामित्यर्थः । तीर्थ-
करस्य तीर्थकरग्रहणमुपलक्षणं तेन प्रत्येकबुद्धस्य चार्थाय
कृतं यथाक्रमं कल्पते तु शब्दस्यानुक्तार्थसमुच्चयार्थकत्वात्
कल्पते च । इयमत्र भावना तीर्थकरप्रत्येकबुद्धवर्जशेषसा-
धूनामर्थाय कृतं न कल्पते । तीर्थकरप्रत्येकबुद्धानां त्वार्थाय
कृतं कल्पते तथा हि तीर्थकरानिमित्तं सुरैः कृतमपि सप्तय-

सरणं तत्र साधूनां देशानाश्रयाथमुपवेशनादि कल्पते ।
एवं भक्ताद्यपि एवं प्रत्येकबुद्धस्यापि ।

संप्रति यानाश्रित्य पूर्वोक्ता भंगाः संभवति स्म तान् प्रति
पादयति—

पत्तेयबुद्धनिहव उवासए केवली य.आसज्ज ।

खड़ापय भावे पडुच्चभंगे उ जाएज्जा ॥

प्रत्येकबुद्धान् निहवान् उपासकान् श्रावकान् केवलिनस्तीर्थ-
करान् श्रपिशब्दाच्छेषसाधूनाश्रित्य तथा क्षयिकादीन् भावा-
न् चाधिकं क्षयोपशमिकानि दर्शनानि च शब्दाद्विचित्राणि
ज्ञानानि चरणानि अभिग्रहान् भावनाश्च प्रतीत्य भंगान्
योजयते च तथैव योजिताः ।

तत्रप्रथमचतुर्भंगिकां प्रवचनलिंगविषयामधिकृत्य विशेष-
तः कल्पाकल्पविधिमाह—

तस्य उ त्थओभंगो तस्य न कप्पंत सेसए भयणा ।

तित्थंकरकेवलिणो जहकप्पं नो य सेसाणं ॥

यत्र साधर्मिके तृतीयो भंगः प्रवचनतः साधर्मिका लि-
गतश्चेत्येवंरूपस्तत्र न कल्पते यतः प्रवचनतो लिगतश्च
साधर्मिकाः प्रत्येकबुद्धतीर्थकरवर्जा यतयस्ततस्तेषां अ-
र्थाय कृतं न कल्पते । तु शब्दोऽनुक्तसमुच्चयार्थः स च श्राव-
कस्य एकादशीं प्रतिमां प्रतिपन्नस्य तृतीयभंगभावितोऽप्य-
र्थाय कृतं कल्पत इति समुच्चिनोति केचिद्दाहुरेकादशीं
प्रतिमां प्रतिपन्नः साधुकल्प इति तस्याप्यर्थाय कृतं न क-
ल्पते । तदयुक्तं मूलटीकायामस्यार्थस्यासम्मतत्वात् मूलटी-
कायां हि लिगाभिग्रहचतुर्भंगिकाविषये कल्पाकल्पविधि-
रेवमुक्तो लिंगेनाभिग्रहे “जइसाहु न कप्पइ गिहल्यगियहव-
कप्पइस्सि” । इह लिंगयुता गृहस्था एकादशीं प्रतिमां प्र-
तिपन्नाः श्रावका एव लभ्यन्ते । ततस्तेषामर्थाय कृतं क-
ल्प्यमुक्तं (सेसपभयणत्ति) शेषकं भंगकत्रये भजना वि-
कल्पना क्वचित्कथंचित्कल्पते क्वचिन्न । भंगचतुष्टयमप्य-
धिकृत्य सामान्यत उदाहरति (तित्थंकरेत्यादि) यथेत्यु-
दाहरणोपन्यासायः । तीर्थकरकेवलिनोऽर्थाय कृतं कल्प-
ते इह तीर्थकर उत्पन्नकेवलज्ञानेनैव प्रायः सर्वत्रापि
भूमण्डले प्रतीतो भवति । प्रतीतस्य च तीर्थकरस्यार्थाय
कृतं कल्पते नाप्रतीतस्य ततः केवलप्रहणं यदा पुनः उ-
द्मस्थावस्थायामपि तीर्थकरत्वेन प्रतीतो भवति । तदा त-
स्यामवप्यवस्थार्थां तन्निमित्तं कृतं कल्पते तीर्थकरग्रहणं
च प्रत्येकबुद्धानामुपलक्षणं तेन तेषामप्यर्थाय कृतं
कल्पते (नोय सेसाणंति) शेषसाधूनामर्थाय कृतं न कल्प-
ते इदं च सामान्यत उक्तं । तदुत्तमैवार्थं उपजीव्य तृतीय
वर्जे शेषभंगत्रये भजनाः स्पष्टमुपदिश्यते प्रवचनतः साधर्मि-
का न लिगतः एकादशप्रतिमाप्रतिपन्नवर्जाः शेषश्राव-
कास्तेषामर्थाय कृतं कल्पते ये तु चौरादिमुपितरजोह-
रणादिलिगाः साधवस्तेषामर्थाय कृतं न कल्पते द्रव्य-
लिगापेक्षया साधर्मिकत्वाभावेऽपि भावनश्चरणसाधर्मिक-
त्वाल्लिगतः साधर्मिका न प्रवचनतो निहवास्ते यदि
लोके निहवत्वेन ख्यातास्ततस्तेषामर्थाय कृतं कल्पते ।
अन्यथा न प्रवचनतो न लिगतस्तीर्थकरप्रत्येकबुद्धान्तेषाम-
र्थाय कृतं कल्पते तदेवं प्रथमचतुर्भंगिकामधिकृत्य क-
ल्पाकल्पविधिकं एतदनुसारेण च शेषास्वपि चतुर्भंगि-

कासु विज्ञेयः स च प्रागेव प्रत्येकं दर्शितः सर्वत्राप्य-
यं तात्पर्यार्थोऽवधारणीयो यदि तीर्थकराः प्रत्येकमुद्धा-
निहवाः श्रावका वा तर्हि तेषामर्थाय कृतं कल्पते ।
साधूनामर्थाय कृतं न कल्पते तदेवमुक्तः कल्पाकल्पवि-
धिरस्तदुक्तौ च आहाकस्मियानामेत्यादि मूलद्वारागार्थायां
कस्स वा वेति व्याख्यातं ॥ पिउ० ॥ आत्मघ्नापिडे ॥
वृहत्कल्पऽपि—

जीव जाहस्स कडं कंमं सो वि य जया उ साईमी ।

साविय त्दएदंगे लिगादीपं न सेसेसु ॥

जीवमुद्दिश्य यत् पदकायविराधतया कृतं सोऽपि च य-
दि जीवः साधर्मिकः समानधर्मा भवति सोऽपि च सा-
धर्मिको लिगादीनां लिगतः साधर्मिको न प्रवचनतः
इत्यादीनां चतुर्णां भंगानां नृतीये भंगे लिगतः प्रवचन-
तोऽपि त्वेवं लक्षणो यदि वर्तते न शेषेषु तदेतदाध्याकर्म मं-
तव्यं अथ तीर्थकरप्रतिमार्थं तन्निवर्तते तस्माद्भूनां कि-
कल्पते नन्वेत्याशङ्कानिरासार्थमाह ॥

संवृहेहुपुष्पा सत्थानिधिं कया जइर्णं ।

न कुहुलवभापडिसिद्धं विपुणपडिमट्ठमारुद्धं ॥

शास्त्रा तीर्थकरस्तस्य निमित्तं यानि देवैः संबर्त्तकमेवपु-
ष्पाणि समवसरणभूमौ कृतानि तानि यतीनां यदि प्र-
तिपद्युं न लक्ष्मिनि तेषां तत्रावस्थातुं यदि कल्पते इति
भावः । तर्हि किं पुनः प्रतिमार्थमजीवानां हेतोरारब्धं ततः-
पुनरन्तः प्रतिपद्यमहेतोरालम्बिप्रियाः । आह यदि तीर्थकरार्थं
संबर्त्तकमेवपुष्पाणि कृतानि तर्हि तस्य भगवतस्तानि प्रति-
मेवमानस्य कथं न दोषो भवतीत्युच्यते ॥

तित्यपनमागोयस्स न्यह्ता अवियदोमि साभव्या ।

धम्मं कइइ सत्था यूयं वा सव्वेइ ते नु ॥

तीर्थकरनामानां गोत्रस्य कर्मणः क्षयार्थं शास्त्रा भगवान्
धर्मं कथयति पूजां च तामन्तराकां संबर्त्तकधातुप्रभृतिका-
मातेष्वन्ते भगवता हि तीर्थकरनामागोत्रं कर्मोपस्यं वेदनीयं
विष्काकोदयार्थनिव्यात् तस्य च धेनवे अयमेवोपायो यद्-
गन्धान्ना धर्मदेशनाकरणां सदेवमनुजासुल्लोकविरचिता-
याश्च पूजाया उपजीवने । तं च “कह वेइज्जइ अग्निनाए धम्म-
वेसणाएहि” इति “उदए जस्स सुरासुरनत्थइनिवहेहि
पूइ ओ लोए तं तित्ययरे नामं तस्स विद्याया उकेवल्लिणो” इति
पञ्चनप्रामाणयात् अपिचेत्यश्रुश्रुयं (द्वाणिनि) निपातं
वाक्यालंकारं न्या भवति । स्वोभावः स्वभावः यथा आपो द्र-
वाश्चलोवायुर्नित्यादि ” तस्य भावः स्वाभाव्यं तस्मान् तस्य
हि भगवतः स्वभावोऽयं यत्तया धर्मकथाविधानं पूजाया-
श्चास्तेष्वंश्च भवस्पर्ष्टतरमाह ॥

खणकमाओ अरिहा कय विज्जो अविय जीयमणुयत्ती ।

पडिंयवेतो पि अवउ दोसवडो इतं पुयं ॥

क्षीणाः प्रलयमुपगताः कयायाः कौधादयो यस्य स
ज्ञानकयाय एवविधोऽहेतुः तौ पूजाप्रतिसेवमानोऽपि न दोष-
वाद् इयमत्र भावना या हि रागादिमान् पूजामुपजीवन्
स्वात्मन्युत्कर्षे मय्यते स दोषभाग भवति भगवतस्तु क्षीण
कयायस्य पूजामुपजीवतोऽपि नास्ति स्वात्मन्युत्कर्षधोऽतो
दुरापास्तप्रमरा तस्य सद्भावनेति तथा कृतकृत्यः कवजलान-

जामाक्षिष्टतार्थः ततः कृतकृत्यत्वादेवासौ पूजामासेवते न
च दोषमापद्यते अपि च जीवसुपजीवनीया सुरासुरविर-
चिता पूजयेवेवंलक्षणं कल्पमनुष्यस्यैतौ शीलमस्यासौ जीवा-
नुचरौ गाथायां मकारो लाक्षणिकः । आह भवत्येवं परं तीर्थ-
करस्य तत्प्रतिमाया वा निमित्तं यद्वृत्तं तत्कंन कारणेन य-
तीनां कल्पते उच्यते ।

साहंमेषो न सत्था तस्स कय तेण कणई जइणं ।

अं पुण पडिमाणं कयं कस्स कहा का अजीवता ॥

शास्त्रा तीर्थकरः संधार्मिको लिगतः प्रवचनतोऽपि न भवति
तच्च लिगमस्य भगवतो नास्ति तथाकल्पपद्मात् अतो न
लिगतः साधर्मिकः प्रवचनतोऽपि साधर्मिकः सोऽभिधीयते
यदचतुर्धर्णे संघाश्वेतरवर्त्ता भवति “पवयणसंघेयगरे” इति ॥
यत्तनात् भगवांच तत्प्रवर्त्तकतया न तदभ्येतरवर्त्ता कि-
तु वर्गस्यापि संवस्यापि ततो न प्रवचनतोऽपि साधर्मिक-
इत्यतस्तस्य तीर्थकरस्यार्थाय कृतं यतीनां कल्पते यत्पुनः
प्रतिमानामर्थाय कृतं तस्य का कथा का वार्ता सुतरां तद्व-
ल्पते कृत इत्याह जीवमुद्दिश्य यदि यद्वृत्तं तदाध्याक-
र्म भवति (जीवेऽहिसस्सकडं इति) प्रागेवाकत्वात् तच्च-
जीवत्वमेवप्रतिमानां नास्तीति ॥

अथ वसतिविषयमाध्याकर्मं दर्शयति—

ठाइमठाई ओसरणंमंडवा संजयडंसे था ।

पेढी भूमिकंमं निसेवतो अणुमई दोसा ॥

(ओसरणे) समवसरणे वहवः संयताः समागमिष्यन्तीनि
बुद्धया श्रावका धर्मश्रद्धया बहून्मंडपान्कुर्युः ते च द्विधा-
स्थापिनोऽस्थापिनश्च ये समवसरणपूर्वाणि व्यतीते सानि
नोत्कीलयन्ते ते स्थापिनः ये पुनरुत्कीलयन्ते ते अस्थापिनः-
पुनरेकैकं द्विविधाः संयतार्थकृता देशकृता वा । ये आधा-
कर्मिकास्ते संयतार्थकृताः ये तु साधूनामात्मनः स्वाधीन्य
कृतास्ते देशकृताः एतेषु तिष्ठतां तन्निषेधं प्रायश्चित्तं ।
तथा पीठिका नामोपवेशनादिस्थानविशेषाः (भूमिकर्ममिति)
भूमिकर्मं विषमायाः भूमेः समीकरणं । उपलक्षणं चेदं तेन
संभ्राजनोंपलपन्नादिपरिग्रहः । एतादृशेषु पीठिकादीनि
संयतार्थकृतानि देशकृतानि भवेयुः । एतानि मंडपादीनि
सद्दोषाणि पश्यन्मागस्य अनुमतिदोषा भवन्ति एतेषु क्रिय-
माणेषु या नष्टणा जीवविधायाः नां विराधना सा अनुमोदिता
भवतीति भावः कल्पपट्टात् आधाकर्ममंडा १ ।
आधाकर्मस्यः कल्पाकल्पविधेयो वृहत्कल्पं यथा
आह्राहंय कम्मं आनाहम्मं य अराहंयं य ।
नं पुण आह्राकम्मं णायव्वं कप्पते कस्स ॥

आधाकर्मं अर्धःकर्म आत्मघ्नं आत्मकर्म चेति चत्वारि
नामानि तत्र साधूनामाध्याय प्रणिधानेन यत्कर्म पट्टयाय-
यिनाशेनाशनादिनिष्पादयं तदाध्याकर्मं तथा निशुद्धसंयम-
स्थानेभ्यः प्रतिपत्त्यात्मानमविशुद्धसमस्थानेषु यदध्याधः
करोति तदध्याकर्म । आत्मानं ज्ञानदशानचारिखरूपं हति
विनाशयतीत्यात्मघ्नो यत्पाचपादिसंयोगकर्मं पाकादिल-
क्षणं ज्ञानावर्णयार्थादिलक्षणं वा तदात्मनः संशधि
क्रियते अनेनेत्यात्मकर्मं तत्पुनराध्याकर्मं कस्य पुरुषस्य
कल्पते न वा यद्वा कस्य तीर्थं कथं कल्पते न कल्पतेचेदम-
मीमद्वीरेज्ञातव्यं ॥

तान्येव दर्शयति ॥

संघस्स पुरिमपज्झिम समणेण चेय समणीणं ।

चउण्हं उवस्सयणं कायज्वा मग्गणा होति ॥

आधाकर्मकारी सामान्येन विशेषेण वा संघस्योद्देशं कुर्यात् । तत्र सामान्येनाविशोषितं संघमुद्दिशति । विशेषेण तु पूर्वं वा मध्यमं वा पश्चिमं वा संघं चेतसि प्रणिधत्ते श्रमणानामप्योद्यतो विभागतश्च निर्देशं करोति तत्रोद्यतो ऽविशेषितश्रमणानां विभागतः पंचयामिकश्रमणानां चतुर्यामिकश्रमणानाम् एवं श्रमणीनामपि वक्तव्यं तथा चतुर्णामुपाश्रयाणामप्येवमेव सामान्येन विशेषेण च मार्गणा कर्तव्या भवति । तत्र चत्वार उपाश्रया इमे पंचयामिकानां श्रमणानामुपाश्रयमुद्दिशतीत्येकः पंचयामिकानामेव श्रमणीनां द्वितीयः ॥

एवं चतुर्यामिकश्रमणश्रमणीनामप्येवं भावयति ॥

संयं समुद्दिशिता पट्ठमो वितिउयसमणसमणीओ ।

ततिथो ओवत्सए खलु चउत्थओ एगपुरिस्स ॥

आधाकर्मकारी प्रथमो दानश्राद्धादिः संघसामान्येन विशेषेण वा समुद्दिश्याधाकर्म करोति । द्वितीयः श्रमणश्रमणी प्रतिपाद्य करोति तृतीय उपाश्रयानुद्दिश्य करोति चतुर्थे एकपुरुषस्योद्देशं कृत्वा करोति ॥

(८) मत्र यथाक्रमं द्वाविंशतिजिनेषु कल्पाकल्पविधिमाह-
जति सव्वं उडिसिउं संयं कारोति दोण्हं वि ण कप्पे ।

अहवा सव्वे समणा समणी वा तत्थ वि तहेव ॥

यदीत्यश्रयुगमे यदि नाम ऋणभस्वामिनो ऽजितस्वामिनश्च तीर्थमेकत्र मिलितं भवति पादवेस्वामिपद्मानस्वामिनोर्वा तीर्थं मिलितं यदा प्राप्यते तदा तत्कालमंगीकृत्यायं विप्रिरभिधीयते सर्वमपि संघं सामान्येनोद्दिश्य यदाधाकर्म करोति । यद्वा द्वयोरपि पंचयामिकचतुर्यामिकसंघयोरन कल्पते । अथ सर्वान् श्रमणान् सामान्येनोद्दिशति । ततस्तत्रापि श्रमणानामपि सामान्येनोद्दिशति । ततस्तत्रापि श्रमणानामपि सामान्येनोद्देशेन तथैव सर्वेषामपि पंचयामिकानां चतुर्यामिकानां न कल्पते । एवं श्रमणीनामपि सामान्येनोद्देशेन सर्वसामकल्प्यं ॥

अथ विभागेद्देशो विधिमाह—

जं पुण पुरिसं संयं उडिसती मज्झिमस्स नो कप्पा ।

मज्झिमउडिट्टे पुण दोण्हं पि अकप्पितं होति ॥

यदि पुनः पूर्वऋणभस्वामिसत्त्वं संघमुद्दिशति ततो मध्यमस्याजितस्यामिसंघस्य कल्पते अथ मध्यमसंघमुद्दिशति तदा द्वयोरपि पूर्वमध्यमसंघयोरकल्पं भवति एवं पश्चिमतीर्थकरसत्त्वं संघमुद्दिश्य कृतं मध्यमस्य कल्पते । मध्यमस्य कृतं द्वयोरपि न कल्पते ।

एषेव समणवग्गो समणीवग्गो य पुब्बमुडिट्टे ।

मज्झिमगाणे कप्पे तेसि कडं दोण्हं वि ण कप्पं ॥

एवमेव श्रमणवर्गं श्रमणीवर्गं यत्पूर्वऋणभस्वामिसंघं विनां श्रमणानां श्रमणीनां वा यदुद्दिष्टमुद्दिश्य कृतं तन्मध्यमानां श्रमणश्रमणीनां कल्पते । तेषां मध्यमानामर्थाय कृतमुभयेषामपि पूर्वमध्यमानां साधुसाध्वीनां न कल्पते । एवं पश्चिममध्यमानामपि वक्तव्यं ।

अथैकपुरुषोद्देशो विधिमाह—

पुरिमाणं एकस्स वि कयं तु सव्वोस्स पुरिमचारमाण ।

ण विकप्पेयद्ववणापेत्तगहणं तहिं नात्थि ॥

पूर्वेषामुपभस्वामिसत्त्वानामेकस्यापि पुरुषस्यार्थाय कृतं सर्वेषामपि पूर्वपश्चिमानामकल्प्यं पश्चिमानामप्येकस्यार्थाय कृतं सर्वेषां पूर्वपश्चिमानामकल्प्यं एतच्च स्थापनामात्रं प्ररूपणामात्रं संज्ञाविज्ञानार्थं क्रियते बहुकालान्तरत्वेन पूर्वपश्चिमसमाधूनां एकत्रासंभवात् तत्र परस्परं ग्रहणं नास्ति न घटते मध्यमानां तु यदि सामान्येनैकं साधुमुद्दिश्य कृतं तत एकेन गृहविशेषाणां कल्पते अथ किमप्येकं विशोष्य कृतं ततस्तस्यैवाकल्प्यं शेषाणां सर्वेषामपि कल्प्यं पूर्वपश्चिमानां तु सर्वेषामपि तत्र कल्पते ॥

अथोपाश्रयोद्देशो विधिमाह ।

एवमुपसस्यपुरिसे उडिट्ठणत्तं तु पच्छिमा भुंजे ।

मज्झिमतत्त्वज्जाणं कप्पे उडिट्ठसमुपव्वो ॥

एवं यदि सामान्येनोपाश्रयानामुद्देशं करोति तदा सर्वेषामकल्प्यं अथ पूर्वेषां मध्ये तीर्थकरसाधूनामुपाश्रयानुद्दिशति ततस्तदर्थमुद्दिष्टं पश्चिमा उपलक्षणत्वात् पूर्वं वा साधवः सर्वेऽपि न भुंजते मध्यमानां पुनः कल्पनीयं । अथ मध्यमसाधूनामुपाश्रयान् सर्वानुद्दिश्य करोति ततो मध्यमानां पूर्वपश्चिमानां सर्वेषामकल्प्यं अथ क्रियते एव मध्यमोपाश्रयानुद्दिशति ततस्तद्वर्जानां तेषां श्रमणेषु ये श्रमणास्तान् वर्जयित्वा शेषाणां मध्यमश्रमणश्रमणीनां कल्पते । (उद्दिष्टस्य पुनश्च) पूर्वं साधवः ऋणभस्वामिसत्त्वा भगवते ते उद्दिष्टसमये साधुमुद्दिश्य कृतं तत्तुल्याः एकमुद्दिश्य कृतं संघेषामकल्पनीयमिति भावः । एवं तादृपूर्वेषां मध्यमानां च भक्षितं ॥

अथ मध्यमानां पश्चिमानांवाभिधीयते ।

सव्वे सणणासमणी मज्झिमगा चेव पच्छिमा चेव ।

मज्झिमनसमणसमणी पच्छिम्मा समणसमणीलो ॥

सर्वेषु श्रमणः श्रमणयो वा यदोद्दिश्यते तदा सर्वेषामकल्पं (मज्झिमगा चेवेत्ति) अथमध्यमश्रमणाः श्रमणयो वा उद्दिष्टास्ततो मध्यमानां पश्चिमानां च सर्वेषामकल्प्यं (पच्छिमाचेवेत्ति) पश्चिमानां श्रमणश्रमणीनामुद्दिष्टे तेषां सर्वेषामकल्पं मध्यमानां कल्पं मध्यमश्रमणानामुद्दिष्टं मध्यमसाधूनां कल्पते मध्यमश्रमणीनामुद्दिष्टं मध्यमसाधूनां कल्पते पश्चिमश्रमणानामुद्दिष्टे पश्चिमसाधुसाध्वीनां न कल्पते मध्यमानाः सुभयेषामपि कल्पते एवं पश्चिमश्रमणीनामुद्दिष्टे वक्तव्यं ।

उवस्सयगणियविभाव ओ उज्जगगदायं कं कुहाय ।

मज्झिमग उज्जुण्णासन्धासण्णायागगमणं ॥

अथोपाश्रयेषु साधून् गणितविभाजितान् करोति गणिता नाम इयानां पंचादिसंख्याकानां दातव्यं विभाजिता ऋमुकस्यामुकस्येति नामोत्कीर्तनेन निर्दिष्टाः अथ चतुर्गणितं अथ विभाजिता अथि १ गणिता न विभाजिता २ विभाजिता न गणिता ३ नगणिता न विभाजिता ४ अथ

प्रथमभंगे मध्यमानां गणितविभाजितानामेवाकल्प्यं शेषाणां कल्पते द्वितीयभंगे यावत् प्रमाणैर्न गृहीतं भवेत्सर्वेषामकल्पं । गणितप्रमाणैर्गृहीतं मध्यमानां शेषाणां कल्पं तृतीयभंगे यावत् सप्तशानामानस्तेषां सर्वेषामकल्पं शेषाणां कल्पं चतुर्थभंगे सर्वेषामकल्पं पूर्वपञ्चमानां तु सर्वेष्वपि भंगेषु न कल्पते ॥ पिंड० ॥
(६) अशनादिषु आधाकम्मसंभवः ॥

संप्रति किंवाचीति व्यासिख्यासुराह—

किंतं आहाकम्ममिति पुच्छिष्टे तस्मै क्वचकहणस्यं ।

संभवप्रदर्शनस्य च तस्मै असणादयं गुरु भणइ ॥

किं तदाधाकम्ममिति शिष्येण पुष्टे तत्स्वरूपकथनार्थं । तस्याधाकम्मभंगः संभवप्रदर्शनार्थं च अशनादिकमशनपानखादिमखादिमं गुरुमेति इयमत्रभावना किस्वरूपमाधाकम्ममशनादिविव आधाकम्मभंगः संभवस्ततो गुरुः किमाधाकम्ममिति पुष्टेः सप्तशनादिकमेव क्वचित् तथा च शस्यंभवत्सुराधाकम्मं दर्शयत् पिंडेणल्लभ्यते अशनादिकमभिधत्ते तद्यथा “असणं पाणं चैव खाइमं साइमं तथा । जं जाणे जज सुणेज्जा वा समणट्ठाणपइ इमं । ते भवे भत्तपाणं तु संजयाण अकपियं । दितियं पडियाइ कले न मे कप्पइ तारिसमिति । संश्रयशनादिकमेव व्याचष्टे “सालीमाइ अवड फलाई सुंझइ साइमं होइ” शाल्यादिकमशनं अवड इति वापीकृतडागाद्युपलब्धं ततः कूपवापीतडागादौ यद्यत्तत्पानं तथा फलादि फलं नालिकेरादि । आदिशब्दाद्विषणिकापुष्पादिपरिग्रहः तत् खादिमं शुद्धादिकं स्वादियं, तत्र शुद्धी प्रतीता आदिशब्दात् हरीतक्यादिपरिग्रहः तदेव व्याख्यातान्यशनादीनि ।

संप्रत्येतेष्वेवाधाकम्मरूपेषु प्रत्येकं भंगचतुष्टयमाह “तस्मै कडनिट्ठिंपमं सुद्धमसुद्धे य चत्तारि” तस्येति प्रस्तावात् साधोर्थाय कृतमित्यत्र बुद्धावधारितकर्मविवक्षायां कृतमित्यस्ततोऽयमर्थः । कर्त्तुं प्रारब्धं तथा तस्यै साधोर्थाय निष्ठितं सर्वथा प्राप्तुकौकृतमित्यत्र विषये (चत्तारीति) चत्वारं भंगा भवेति तत्र प्रथम एव एव भंगस्वरूपं कृतं निष्ठितं द्वितीयस्तस्य कृतमन्यस्य निष्ठितं तृतीयोऽन्यस्य कृतं तस्य निष्ठितं चतुर्थोऽन्यस्य कृतमन्यस्य निष्ठितं तत्र प्रथमं व्याख्याने द्वितीयादीनां तु भंगानामयमर्थः पूर्वं नाप्यन्यस्य साधोर्थाय कृतमाख्यं ततो दातुः साधुविषयदानपरिणामाभावेनोऽन्यस्यात्मनः स्वगुत्रादीर्वायाय निष्ठां नीते तथा प्रथमतोऽन्यस्य पुत्रादिरात्मनो वार्थाय कर्त्तुमाख्यं ततः साधुविषयदानपरिणामभावनः साधोर्थाय निष्ठां नीते । तथा प्रथमत एवाऽन्यस्य निमित्तं कर्त्तुमाख्यमन्यस्यैव च निमित्तं निष्ठां नीते । एवमशनं पानं खादिमं स्वादिमं च प्रत्येकं चत्वारश्चत्वारो भंगा भवेति । ततः (सुद्धमसुद्धेयत्ति) आर्यत्वात् शुद्धावशुद्धौ चैत द्रष्टव्यं । तत्र शुद्धौ साधोरासेवनायोर्गौ तौ च द्वितीयचतुर्थभंगौ तथा हि क्रियानिष्ठता प्रधाना ततो यद्यपि प्रथमतः साधुनिमित्तं क्रिया प्रारब्धा तथापि निष्ठा-मन्यनिमित्तं नीतिनि द्वितीयभंगः साधोः कल्पते चतुर्थस्तु भंगः शुद्ध एव न तत्र विवादः अशुद्धावकल्पनायां तौ च प्रथमतृतीयौ तत्र प्रथम एकात्मनस्तत्र च

साध्वर्थे प्रारब्धत्वाप्रतिष्ठितत्वाच्च । तृतीये तु भंगे यद्यपि पूर्वं न साधुनिमित्तं पाकादीकारभस्तथापि साधुनिमित्तं निष्ठां नीता निष्ठा च प्रधानेति न कल्पते तदेवमाधाकम्मस्वरूपं उक्तं ॥ पिंड० ॥

आधाकम्मण उत्पत्तिरुहकल्पे यथा—

सालीयय गुलगोरसनवेसु वल्लीफलेषु जातेसु ।

पुण्णङ्ककरणसट्ठा आहाकम्मं णिमंतणता ॥

कस्यापि दानरुचेरभिगमश्चादस्य वा नयः शालिर्भूयान्गृहे समायातस्ततः स चितयति पूर्वं यतीनामदत्त्वा ममात्मना परिभोक्तुं न युक्त इति परिभाषयाधाकम्मं कुर्यात् एवं घृते गुडे गोरसे नवेसु वा तुंग्यादिवल्लीफलेषु जातेषु पुण्यार्थं दानरुचिः आहः (करणंति) साधाकम्मं कृत्वा साधूनां निमंत्रणं कुर्यात्—इह० आ० द्वा० ॥

निशीयचूर्णं सम्भवेभेदाध्यप्रदर्शिता यथा—॥ नि० चू० ॥

“तस्मै आहाकम्मस्स कहे संभवो हवेज्जइमो भयणातिसुत्रं ॥

सालीययगुलगोरस नवेसु वल्लीफलेषु जातेसु ।

पुण्णङ्काणसट्ठा आहाकम्मं णिमंतणया ॥ ५७ ॥

आहाकम्मं तिविहो आहारे उवधि वसहिमादीसु ।

आहाए वा कम्मं चउवधिं होति असणादी ॥ ५८ ॥

कस्मिन् दाणरुच्यो अभिगमसट्ठस्स नाणवो साली य-य पवेसितो ताहे दाणसट्ठो चित्तेति पुत्रं जतिणं दा-उं पच्छा जणया परिभोगं कहेमिति आहाकम्मं करेज्ज जहा सालीए एवं घृतगुडे गोरसे वा नवेसु वा तुंग्यादिवल्लीफलेषु जातेषु पुण्ण णिमंतं दाणसट्ठा जि-या आहाकम्मं काउं साहुणो णिमंतज्ज तस्स य आहाकम्मस्स इमे दोसा आहा कम्मं तिविधं आहारे उववधो सही य आदिसहो यामादिभेदप्रदर्शनार्थः । उत्तरभेदप्रदर्शनार्थं वा आहाए कम्मं चउवधिं असणादियं गाहा ॥

उवही आहाकम्मं वत्ये याए होति नायवं ।

वत्ये पंचविधं पुण तिविहं पुण होति पातंमि ॥ ५९ ॥

उवधि आहा कम्मं दुविधं वत्यं पादे य तस्य वत्ये पंचविहं जंगियभंगियं सणियं पत्तयातिरीडपटं च पादे तिविहं लाउपदा रुयमट्टियापादं च पतेसि वक्खाणं पु-वेवत् ॥ नि० चू० ॥

साम्प्रतमशनादिरूपस्याधाकम्मणः सम्भवं प्रांतपिपादादियुः कथानकं रूपकपट्टकनाह ॥ पिंड० ॥

कोदह बराल्लगामे वसहीरपणे ज्जपिक्खसज्जाए ।

खेत्तपडिलेहसंजयसावयपुव्वुज्जुए कहणा ॥

जुज्जइ गणस्स खेत्तं नवरी गुरूणं तु नत्थि पाउ ।

गा साल्लिचे कए रूपेण परिभाषण नियमणिहसु ॥

योल्ला तेव अन्ने वा अड्ठा तस्य गोयं ।

सुणंति एमणजुत्ता वाय्वादिजं ण संकहा ॥

एए ते जेसिमा रद्धो साल्लिकरोपेयेरं ।

दिन्ने वा सेसयं देमि देवेहि वांयंति वा इमं ॥

यकयकावडिअं आत्ताए साल्लियनं जायं ।

मज्झयपदस्स भरणं दियरस्स मे मया भज्जा ॥

वाउलोदगं पि से देहि सालीआयामकंजियां ।

किमेयंति कयं नाउं वज्जं नन्नं वयंति वा ॥

इह संकुले नाम ग्रामस्तत्र जिनदत्तनामा धावकस्तस्य भार्या विनमस्तिस्तत्र च ग्रामे कोद्रवरोलकाश्च प्राचुर्यणी-
त्ययंते । इति तेषामेव कूरं गृहे भिक्षार्थमटंतः साधवो लभन्ते
वसतिर्या स्त्रीपशुपंडकाविवाजिता समभूतलाजिगुणरंतरि-
मणीया कल्पनीया च प्राप्यते स्वाध्यायेऽपि तत्र वसताम-
विघ्नमभिवर्द्धते केवलं शालयोदनो न प्राप्यत इति न
केचनापि सूरयो भरेण तत्रावतिष्ठते अन्यदा च संकुलग्रामे-
प्रत्यासक्तं भोद्रेलाभिधानं ग्रामे कचित् सूर्यः समाजगुः
तैश्च संकुलग्रामे क्षेत्रप्रत्युपेक्षाय साधवः प्रेष्यते साधवोऽपि
तत्रागत्य यथागमं जिनदत्तस्य पार्श्वे वसतिमयाचिपत ।
जिनदत्तनामा च साधुदशनसमुच्छलितप्रमोदभरसमुद्भि-
न्नरोमांचंकुञ्जिकाग्रं तेषां वसतिः कल्पनीया उपदे-
हि । साधवश्च तत्र स्थिता यथाविधि साधुन् वेदित्वा ।
महत्तरं साधुमपृच्छत् भगवन् रुचितमिदं शुभश्र्यं क्षेत्रं
सूरयोऽत्र निजसमागमेनास्माकं प्रसादमाधार्यति । ततः
स ज्येष्ठः साधुरवादीव । वर्तमानयोगेन ततो ह्यतं जिन-
दत्तेन यथा न रुचितमिदमेतेश्वः क्षेत्रमिति चिंतयितं च ।
अन्येऽपि साधवोऽत्र समागच्छन्ति परमं केचिदवतिष्ठन्ते । तत्र
जानामि किमप्यकारणमिति ततः कारणपरिज्ञानाय तेषां सा-
धूनामन्यतमं कमपि साधुमुज्जं ह्यात्वा पप्रच्छ । स च यथा
वस्थितमुक्त्वा यथात्र सर्वेऽपि गुणा विद्यंते गच्छस्यापि
योग्यमिदं क्षेत्रं केवलमत्राचार्यस्य प्रायेण्यः शाल्योदनो न
लभ्यते इति नावस्थीयते । तत एव कारणं परिहाय तेन
जिनदत्तश्चावकेण परस्माद् ग्रामाद् शालिबीजमानीय निज-
ग्रामक्षेत्रभूमिषु वापितं ततः संपन्नो भूयान् शालिरन्यदा
च यथाविहासकमे ते चान्ये वा साधवः समयापितपुः
आवकश्च त्रितयामास यथैतेश्वो मया शाल्योदनो दातव्यो
येन सूर्यामिदं योग्यं क्षेत्रमिति परिभाष्य साधवोऽमी
सूर्यनानयन्ति । तत्र यदि निजगृह एव दास्यामि ततोऽन्ये-
षु गृहेषु कोद्रवरोलके कूरं लभमानानामेतामयाधार्मिकं शंको-
त्प्रस्थते तस्मात् सर्वेष्वपि स्वजनगृहेषु शालिं प्रेषयामीति त-
थैव च कृतं स्वजनांश्चोक्तवान् यथा स्वयमप्यसुं शालिं पक्का
मुञ्जत साधुभ्योऽपि च ददत एष च वृत्तांतः सर्वोऽपि
बालादिभिरवज्रमे साधवश्च भिक्षामटंतो यथागममेवणा-
समिति समिता बालादीनामुक्तानि शृण्वन्ति । तत्र कोऽपि
बालको वक्ति एते ते साधवो येयामर्याय गृहे गृहे
शाल्योदना निरपादि अन्यो भाषते साधुसंबन्धी शाल्यो-
दनो महो जनन्या ददं दात्री वा क्वचिदेव भाषते दत्तः पर-
कीयः शाल्योदनः संप्रत्यात्मीयं किमपि ददामि गृहनाय-
कोऽपि ब्रूते दत्तः शाल्योदनः परकीयः संप्रत्यात्मीयं किम-
पि देहि बालकोऽपि क्वापि कोऽप्यनभिहो जननीं दूते मम
साधुसम्बन्धिनं शाल्योदनं देहीति । अन्यस्त्रीबाद्विद्रः
सह्य भाषते । अहो यक्षेयकावडियमस्माकं संपन्नं । इह
यद्वसरे अवसरानुसृपं पतति सा यक्षेयकावडियमियु-
च्यते ततः स एवाह येनाभक्तं भक्ताभावेऽस्माकं शालि
मत्तमुदपादि अत्रैवायं स लौकिकं दृष्टांतमुदाहरति । सूर-

ग्रामे यशोधराभिधाना काचिदाभीरी तस्या योगराजो
नाम भर्ता वत्सराजो नाम देवरः तस्य भार्या योधनी
अन्यदा च मरणपर्यवसानो जीवलोको मरणं चाभिय-
तहेतुकमनियतकालमिति योधनीयोगराजौ समकालं म-
रणमुपगतौ ततो यशोधरा देवरं वत्सराजमयाचत तव
भार्योऽहं भाविनीति देवरोऽपि च ममापि भार्या न वि-
द्यते । इति विचिंत्य प्रतिपन्नवान् ततः सा चिंतयामास ।
अहो भवसरे अवसरपतितमस्माकमजायत यस्मिन्नेवा-
वसरे मम पतिः पंचत्वमुपागमत् तस्मिन्नेवावसरे मम
देवरस्यापि भार्या मृत्युमगच्छत् ततोऽहं देवरेण भार्यात्वे-
न प्रतिपन्ना । अन्यथा न प्रतिपद्येत तथा कोऽपि बालको
जननीमाचष्टे मातः शालितंडुलोदकमपि साधुभ्यो देहि
अन्यस्त्वाह शालिकाजिकं तत एवमादीनि बालादिज-
नजित्तानि श्रुत्वा किमेतदिति पृच्छन्ति । पृष्टे च सति श्र-
जवस्ते यथावत् कथितवन्तो यथा युष्माकमपार्थायैव कृत-
मिति ये तु मायाविनः श्रावकः वा तथा प्राचुर्यास्ते
न कथयन्ति केवलं परस्परं निरीक्षन्ते तत एव कृतमिद-
माधाकर्मिति परिहाय तानि सर्वाण्यपि गृहाणि परिहृत्याऽ-
न्येषु भिक्षार्थमटन्ति स्म ये च तत्र निर्वहन्ति स्म ते त-
त्रानिर्वहंतः प्रत्यासक्तं ग्रामे भिक्षार्थमगच्छन् । एवमन्य-
त्राप्याधाकर्म संभवति तत्वं बालादिजलिपतविशेषैरवगल्य
कथानकोक्तसाधुभिरिव नियमितो निष्कलंकसंयमा-
च्छुना परिहृत्तव्यं । सूत्रं तु सकलमपि सुगमं न वरं
(रूपपणं) रोपणं (परिभाषणं) गृहे परिभाजनं (से इति)
एतेभ्यः (अत्रंति) अन्यं ग्रामं तदेवमुक्तोऽशनस्याधाकर्म-
संभवः ॥

संप्रति पानस्याह-

लोणगापडोद एव खणिणु महुरोदगं ढकि ।

एण अत्य एताव जाव साहुति आगया ॥

यथा अशनस्याधाकर्मकथानकसूचनेन संभव उत्तरतया
पानस्याऽप्याधाकर्मणो वेदितव्यः । कथानकमपि तथैव के-
वलमयं विदोषः क्वचिद्ग्रामे सर्वेऽपि कृपाः चारोदका
आसन् चारोदका नाम मलकोदका विहयाः । नचार्थतः
श्राजलस्तथा सति ग्रामस्याप्यवस्थानानुपपत्तस्ततस्तस्मिन्
न लवणादये क्षेत्रे क्षेत्रप्रत्युपेक्षाय साधवः समागच्छन् प-
रिभाषयन्ति स्म च यथागमं सकलमपि क्षेत्रं ततस्त-
स्मिन् वासिना श्रावकेण सादरमुपस्थमाना अपि साधवो
नाशतिष्ठन्ते ततस्तन्मध्यवर्ती कोऽपि ऋजुकोऽन्यस्थानका-
रणं पृष्टः स च यथावस्थितं तस्मै कथयामास यथा
विद्यंते सर्वेऽन्यत्र गुणाः केवलं चारजलमिति नाशतिष्ठन्ते
ततो गतेषु तेषु स मधुरोदकं कृपं खानितवान् । तं खान-
यित्वा लोकप्रवृत्तिजनकपापमयात् फलकादिना स्थगित
मुखं कृत्वा तावदास्ते जावन्तः साधवः समायुः समागतेषु
च साधुषा मम गृहे केवलं आधाकर्मकादृशान् प्रवृत्तिं प्रति-
गृहं तन्मधुरमुदकं भाजितवान् । ततः पूर्वोक्तकथानकप्रका-
रेण साधवो बालादीनामुत्पादनमाकर्ण्योधाकर्मिति च परि-
हाय ते ग्रामे परिहृत्यत एवमन्यत्राप्याधाकर्म पानीयसंभ-
भयो द्रव्यस्यतेऽपि च बालापुल पविदोषः परिहृत्य
कथानकोक्तसाधव इव परिहृत्यति सूत्रं सुगमं ॥

संप्रति खादिमस्वादिमयोराधाकर्मणोः संभवमाह ॥

ककेडिय अंगवा वा दाडिमदस्का य बीजपुराई ।

खादिमंगरणंति साईमंतिगडाईय ॥

ककटिका चिर्मिटिका आम्रकाणि चूतफलानि दाडिमानि द्राक्षाश्च प्रतीताः बीजपुरकादिक्मादिशब्दात् कपित्थादिपरिग्रहः एतान्याश्रित्य स्वादिमविषये अधिकरणं भवेत् पापकरणं भवेत् । एतानि साधूनां शालनिकादिकार्येषु प्रयुज्यन्ते । इति तेषां वपनादि कुर्यादिति भावः । तथा त्रिकटुकादिकं शृङ्गिपप्लीमरीचकादिमाश्रित्य स्वादिमे अधिकरणकरणं भवेत् । पापकरणं भवेत् । साधूनामेषाध्वार्थममूर्त कल्पन्त इति तेषां रोपणादि कुर्यादिति भावः ॥

संप्रति यदुक्तं प्राक् तस्स कडनिष्ठयंमत्त्यादि । तत्र कृत-निष्ठितशब्दयोरर्थमाह ॥

असर्गाणं चउहवि आरं जं साहगहणपाणं ।

तं निष्ठियं वियाणु उवखडं तू कडं होइ ॥

अशनादीनां चतुर्णामपि मध्ये यदा मम परिणते सत् साधुप्रहणप्रयोग्यं कृतं प्रासुकीकृतमित्यर्थः । तं निष्ठितं विज्ञानीतं उपस्कृतं तु अत्रापि वृद्धादिकर्म-विषयानां कप्रत्ययः । ततोऽयमर्थः । उपस्कृतंमात्प्रथमिति भावः कृतं भवति ज्ञातव्यं । एतदेव विशेषतो भावयति ।

कंडियं गुणकंडा निष्ठिया नेगदुगुणकंडा ।

निष्ठियकंडा उ कूरो आहाकम्मं दुगुणमाह ॥

इह ये तंडुलाः प्रथमतः साध्वर्धमुत्तस्ततः क्रमेण कुर्यादौ जातास्तत् कंडिताः कथंभूताः कंडिता इत्याह । त्रिगुणान् कंडांस्त्रिगुणं बीजं वारान् यावदुत्प्राय-ल्येन कंडनं कंडनं येषां ते त्रिगुणकंडांस्त्रि-वारान् कंडिता इत्यर्थः ते निष्ठिता उच्यन्ते ये पुनर्वपनादारभ्य या वदेकगुणोत्पत्तकंडा द्विगुणांकंडा वा कृता वृत्तंते ते कृता अथवा माभूवन् साध्वर्धमुताः केवलं ये कुर्यादः संतः साध्वर्धं त्रिगुणांकंडं कंडितास्ते निष्ठिता उच्यन्ते ये त्वेकगुणांकंडं द्विगुणांकंडं वा कंडितास्ते कृताः । अत्र वृद्धसंप्रदायः । इह यथैकं वारं हो वा वारौ साध्वर्धं कंडितामृतनीयं तु वारमात्मनिमित्तं कंडिता राद्धाश्च ते साधूनां कल्पन्ते यदि पुनरेकं हो वा वारौ साध्वर्धं कंडितामृतनीयं वारं स्वनिमित्तमेव कंडिता राद्धास्तु आत्मनिमित्तं ते कर्णाचिदादेशेन एकेनान्यरमे दत्तास्ते नाप्यन्यरमे इत्येवं यावत्सहस्रसंख्ययस्थानि गतास्ततः परगताः कल्पन्ते नार्वाक । अपरेषां त्वदेशेन कदाचिदपि यदि पुनरेकं हो वा वारौ साधुनिमित्तं आत्मनिमित्तं वा कंडितामृतनीयं तु वारमात्मनिमित्तं राद्धौ पुनः साध्वर्धं ते न कल्पन्ते यदि पुनरेकं हो वारौ साधुनिमित्तं आत्मनिमित्तं वा कंडितामृतनीयं तु वारं साध्वर्धमेव तत्रैव च तंडुलेः साधुनिमित्तं निष्पादितः कुरः स निमित्तकृत उच्यते । निष्ठितराधाकर्मोतंडुलः कृतो निष्पादितो राद्ध इत्यर्थः निष्ठितः कृतः स साधूनां सर्वथा न कल्पते । कृत इत्याह । (माहाकम्मस्यादि) आधाकम्म प्र-

तीतं द्विगुणमाहुस्तौर्धकपादयस्तं निष्ठितः कृतं कुरं त-त्रैकमाधाकर्मनिष्ठितं तंडुलरूपं । द्वितीयं तु पाकक्रियारूपं । तदेवमुक्तो निष्ठितकृतशब्दयोरर्थः । संप्रति चतुर्थ-प्यशनादिषु कृतनिष्ठिता भाव्यन्ते तत्र वपनादारभ्य यावद्द्वारद्वयकंडनं तावत्कृतत्वं तृतीयवारं तु कंडनं निष्ठितत्वं । एतच्चाप्तन्तरमेवोक्तं ग्रामे कृपादिकं साधुनिमित्तं खनितं ततो जलमाहृत्य ततो यावत्प्रासुकीक्रियमाणं नाद्यापि सर्वथा प्रासुकीभवति तावत् कृतत्वं प्रासुकी-भूतं च निष्ठितं । खादिमे ककटिकादयः साधुनिमित्तमु-त्ताः क्रमेण निष्पन्ना यावद्द्वारादिना खंडितास्तानि च खंडानि यावद्द्वाराद्यापि प्रासुकीभवति । तावत्कृतत्वमवश्यं प्रासुकीभूतानि च तानि निष्ठितानि । एवं स्वादिमेऽपि विज्ञेया सर्वत्रापि च द्वितीयचतुर्थभंगौ शुद्धौ प्रथमतृतीयौ त्वशु-द्धाविति ॥

संप्रति खादिमत्वादिकमाश्रित्य मतांतरं प्रतिपिपाद-यितुराह—

छात्यं विवर्जंती केई फलहेउगाइ वुचास्स ।

वु नु न उज्जइ जम्हा फूलंपिकपं विययभेगे ॥

इह फलहेतुकादेः फलहेतोः पुष्पहेतोर्न्यस्माद्वाहेतोः । साध्वर्धमुपयाति उत्तस्य वृद्धस्य कंचिदङ्गीतार्थाच्छायामस्या-धाकर्मिकवृत्तसंबंधिनीमिति कृत्वा विवर्ज्येति परिहरति । तच्च छायाविवर्जनं न युज्यते यस्मात्फलमपि यद्यं स वृद्ध आरोपितस्तत आधाकर्मिकवृत्तसंबंधिनी द्वितीये भेगे तस्य कृतमन्यार्थं निष्ठितमित्येवंरूपं वर्तमानं साकल्यपते कि-मुक्तं भवति साध्वर्धमारोपितंऽपि कदल्यादौ वृक्षे यदा फलं निष्पद्यमानं साधुसत्तया अपनीय आत्मसत्तासं-बंधि करोति त्रैटयति च तदा तदपि कल्पते किं पुनः छा-या सा हि सर्वथा न साधुसत्तासंबंधिनी विवर्जिता न हि साधुच्छायायानिमित्तं स वृद्ध आरोपितस्ततः कथं न कल्पते ।

परंपरया छाया न वि सा खरत्वोव वाडिया कचा ।

नेहृच्छाप पडुमे कपइ एवं भणंतस्स ॥

साच्छाया परप्रत्ययका सूर्यहेतुका न वृद्धमात्रनिमित्ता तस्मिन् सत्यपि तथाभावे अभावात् । तथाहि छाया नाम पार्श्वतः सर्वत्रातपवेष्टितः प्रतिनियतदेशवर्ती इयामपुद्गला-त्मका अतुपाभावः । इत्यंभूता च छाया सूर्यस्यैवान्वयव्य-तिरेकावबुधित्वानेन दुर्मस्य । दुर्मस्तु केवलं तस्मात्त्रिभि-मात्रं नचैतावता सा दृश्यति । या पुद्गला दुर्मपुद्गलेश्यो भिन्नत्वान्न च वृद्ध इह तस्मिन् कत्रो वृद्धारोपकेन वृद्धि-नीता तद्विषये तत्तत्संभवेकत्वस्यैवाभावात्ततो नाधाकर्मि-का छाया । किं च यदाधाकर्मिका च्छायेति ततस्तस्यामव-स्थानं न कल्पते । तत एवं परस्य भणतो यदा घनपटलै-राच्छादितं गगनमंडले भवति तदा तस्मिन् दुर्म नष्टच्छाया-स्वति तस्यायःशीतभयादिनाऽवस्थानं कल्पते इति प्रातं न चैतदयुक्तं तस्मात्स एव दुर्म आधाकर्मिकस्तत्सं-स्पृष्टश्चात्रः कतिपयः प्रदेशः प्रतिरिति प्रतिपत्तव्यं । न तु छायाऽऽधाकर्मिकाति ॥

पुनरपि परेषां दृष्टान्तरमाह ॥

वडई हाई च्छाया तथिकाडये पि वि न कपा

नय आहाय सुवहिया निवत्तपई रविच्छायं ॥

इह छाया तथाभूय गतिवशात् वद्धेत हीयते च ततो रवरस्तम-
यसमये प्रातः समयेऽवातिद्राघीयसी विषर्द्धमाना छाया स-
कलमपि ग्राममभिव्याप्य वर्त्तते । अतस्तत्संस्पृष्टं सक-
लमपि आत्मसंवेधि वसत्यादिकं पृतिकमिव तृतीयोद्भ-
मदोषदुष्टमशनादिकमिव न कल्पते । न चैतदागमोपदिष्टे
नप्राधाकर्मिकी वृद्धस्य छाया अपि च प्रागेवेतदुक्तं सूर्यप्र-
त्यया सा छाया न वृद्धहेतुका न च सूर्यसुविहता नाधाय-
च्छायां निवर्त्तयति । ततः कथमाधाकर्मिकी यदि पुनराधा
कर्मिकी भवेत्तर्हि—

अह णयणचारिगणे छाया नट्टादिया पुणो होइ ।

कणइ निरायवे नाम आयवे ते विवज्जेउं ॥

अथ नाविरला घना मेघाश्चारणपरिभ्रमणशीला यत्र ईयं-
भूते गगने विरलविरलेषु नभसि मेघेषु परिभ्रमन्तसु इत्यर्थः
छाया नट्टापि सती दिवा पुनरपि भवति । ततो मेघैरतिरि-
ते सूर्ये निरातेपे आतपाभावे तस्य वृद्धस्याधस्तनं प्रदेशं से-
वितुं न कल्पते आतपे तु ते विषज्जयितुं न चायं विषय-
विभागस्तत्रोपदिश्यते न च पूर्वेषु रूपाजीर्णा नापि परेषां
सम्मतस्तस्मात्सदेतत्पर्येकमिति इह पूर्व्वं वृद्धसंवेधित्वे-
न छायामाधाकर्मिकीमाशङ्क्य (नट्टच्छापसु उ दुमे कणइ)
इत्याद्युक्तमिदानीं तु रविकृतत्वेनाधाकर्मिकीमाशङ्क्य (क-
णइ निरायवे तमे) त्याद्युक्तमतां न पुनरुक्तता ॥
संप्रति छाया निदोषतानिगमनमगीतार्थधार्मिकाणां परेषां
किंचिदाश्वासनं विवचुराह ।

तम्हा न एस दोसो सभवेई कमललवणविहूणो ।

तं पियहु अणघिणिल्ला वज्जमाणा अदोसिल्ला ॥

यस्मात् फलमपि द्वितीये भंगे कल्पते तथा रविहेतुका छा-
येत्यादि चोक्तं तस्मादाधाकर्मिकी छायेति यो दोष उच्यते
स एव दोषो न संभवति । कुत इत्याह कमललवणविहीन
इति अत्र हेतोः प्रथमा कर्मेति च आधाकर्मिति द्रष्टव्यं ततोऽ-
यमर्थः यत आधाकमललवणविहीन एव दोषो न हि तरु-
रिव छायाऽपि कश्चो वृद्धि मीता इत्यादि तस्माद्रेष दोषः
संभवति । अथ वा तामप्यधाकर्मिकवृद्धच्छायां हुं मिश्रित-
मतिवृणाप्येतोऽतिशयेन इत्यालोषो विषज्जयंतः परेषा दोष-
वैतस्तदेवमुक्तमातुपंगिकं तदुक्तं च (आहाकम्मियानामे-
त्यादिसुलक्षारणायां) किंवाधीति) व्याख्यातं ॥

सम्प्रति “परपक्खोय सपक्खो” द्वारद्वयं व्याख्यानयन्
प्रसङ्गतो निष्ठितकृतयोः स्वरूपं ताडयामुत्पन्नं भंगच-
तुर्थं बाह—

परपक्खो उ गिहन्था समणासमणी उ होइ उ सपक्खो ।

फासुकई रद्धं वा निष्ठियमियरं कडं सव्वं ॥

तस्म कडनिष्ठियमी अन्नस्स कडंमि निष्ठिये तस्स ।

चउभंगा इत्यभवे चरमदुगे होइ कण्णुं ॥

इह परपक्खो गृहस्थाः आधकाद्यस्तेषामर्थाय कृतं साधू-
नामाधाकर्म न भवति । स्वयत्तुः धमणाः साधवः (सम-
णी उक्ति) धमणयो वृत्तिन्यस्तेषामर्थाय कृतं साधूनामा-
धाकर्म वेदितव्यं । तथा प्राशुर्क कृतं करट्यादिकं स-

चेतनं साध्वर्थं निश्चेतनीकृतं यत्स्वयमचेतनमपि तदुला-
दिकं कूरत्वेन निष्पादितं तन्निष्ठितमित्युच्यते । इ-
तरत् पुनरकगुणाद्विगुणकंडिततदुलादिकं सर्व्वं कृत-
मिति । अत्र च कृतनिष्ठितविषये तस्य साधोरर्थाय कृते
निष्ठित विषये तस्य साधोरर्थाय कृतीनिष्ठितं च तथा अन्यस्या-
ऽप्यर्थाय कृते तस्य साधोरर्थाय निष्ठिते भक्तादौ चतुर्भ-
गिका भवति तत्र प्रथमतृतीयभंगौ साक्षाद्द्वितीयो द्विती-
यचतुर्थौ तु हेतुगम्यौ तौ चैवं तस्य कृतमन्यस्य निष्ठी-
तमन्यस्य कृतमन्यस्य निष्ठिते तत्रोपात्तयोर्द्वयोभंगयो र्यौ
चरमावतुक्तौ पाश्चात्यौ द्वौ भंगौ द्विचतुर्थविषयौः ।
प्रथमस्य हि द्वितीयः पाश्चात्यस्तृतीयस्य तु चतुर्थस्तन
उपात्तप्रथमतृतीयभंगापेक्षया चरमो द्वितीयचतुर्थौ लक्ष्येते
तस्मिन् चरमद्विके भवति कल्पमशनादि एतच्च यद्यपि
प्रागेवोक्तं तथापि विस्मरणशीलानां स्मरण्याय भूयोऽप्युक्त-
मिति न कश्चिदोषः । उक्तं परपक्खस्वप्नरूपं द्वारद्वयं ॥
संप्रति चउरो इति व्याचिख्यासुराह—

चउरो अइक्कम्म वइक्कमा य अइयार । तह अणायारो
निमंतणया ॥

आधाकर्मणि विषये केनाप्यभिनवेन आद्वेन निमंत्रणे कृ-
ते चत्वारो दोषाः संभवति । तद्यथा । अतिक्रमो व्यति-
क्रमोऽतीचारीऽनाचारश्च । एतं चत्वारोऽपि स्वयमेव
सुप्रकृता व्याख्यास्येते एतेषां च चतुर्णामपि निर्द्देशनं ह-
द्यांतां भावनीयस्तमपि च वक्ष्यति ॥

तत्र प्रथमत आधाकर्मनिमंत्रणं भावयति—

सालीयपगुलंगोरसनवेसु वल्लीफलसु जाणसु ।

दाणे अहिणवसेदे आहायकए निमंतेइ ॥

शालिषु शाल्योदनेषु तथा घृतगुडगोरसेषु साधूनाधाय
पट्टकायोपमर्दनेन निष्पादितेषु नवेषु च वल्लीफलसु जा-
तेषु साधुनिमित्तसमचिन्तितेषु दाणे दानविषये काऽप्य-
भिनवश्राद्धोऽप्युत्पन्नश्रावको निमंत्रयति यथा भगवन् प्र-
तिगृह्णते यूयमसमृद्धं शाल्योदनादिकमिति ततश्च—
आहाकम्मगाहणे अइक्कमाई सु वट्टए वउसु ।

नेउरहारिगहत्थी चउचि गदुगएव वल्लणेण ॥

आधाकर्मग्रहणं अतिक्रमादिषु चतुर्षु दोषेषु वर्त्तते । स च यथा—
उत्तरस्मिन् दोषे वर्त्तते तथा रतदोषजितदोषादात्मानं महता
कष्टेन व्यावर्त्तयितुमीदाः । अत्र दृष्टान्तमाह (नेउरत्यादि) इह
त्वसुरर्पंडितायाः कथानकमतिप्रसिद्धत्वाद्दृढहत्याश्च न जि-
ह्व्यते किंतु धर्मोपदेशमालाविरणारादेरवगतव्यं । तत्र नू-
पुरं भंजीरं तस्य हारो हरणं भवशूरकृतं तेन या प्रसि-
द्धा स नूपुरहारिका भगमेवान्यत्र नूपुरर्पंडितेति प्रसि-
द्धा तस्याः कथानको यो हस्ती राजपत्नी संचारयन्
प्रसिद्धः सन् स नूपुरहारिको हस्ती स यथा (चउति-
गदुगपगचलणंयाति) पश्चानुपुष्ण्या योजना एकेन द्वाभ्यां
त्रिभिश्च चरणीपाकाशस्यैव महता महत्तरेण कष्टेन आत्मा-
नं व्यावर्त्तयितुमीदास्तथाधाकर्मप्राहापि । इयमत्र आधना
नूपुरहारिकायानेकं राशं हस्ती स्वपत्नीमिवेश्वा स-
ह छिन्नं कृतं समारोपितः ततो निम्येन छिन्नं कृष्यताप्रभा-
गे न्ययस्याप्याऽप्रेतनमकं कंचिच्चरणपाकाशे कारितः स

च तथा कारितः समस्तकेनैव क्लेशेन तं चरणं व्यावर्त्य तत्रैव पर्वते आत्मानं स्थापयितुं शक्नोति एवं साधुरपि कश्चिदतिक्रमाख्यं दाप्य प्राप्तः सन् तेनैव शुभाध्यवसायेन तं दाप्यं विशोध्यऽत्मानं स्थापयितुमीशो यथा च स हस्ती चरणद्वयमग्रेतन्माकाशस्थं क्लेशेन व्यावर्त्तयितुं शक्नोति । एवं च साधुरपि व्यतिक्रमाख्यं दाप्यं विशोष्टेन शुभेनाध्यवसायेन विशोध्ययितुमीष्टे यथा च स हस्ती चरणद्वयमाकाशस्थमेकेनापि पाश्चात्येन चरणेन स्थितो गुरुतरणं कष्टेन व्यावर्त्तयितुं क्षमस्तथा साधुरप्यती-
चारदाप्यविशिष्टतरणे शुभेनाध्यवसायेन विशोध्ययितुं प्रभु-
र्यथा च स हस्ती चरणचतुष्टयमाकाशस्थितं सर्वथा न व्यावर्त्तयितुमीशः किं तु नियमतो भूमौ निपतति वि-
नाशमाविशति एवं साधुरप्यनाचारे वर्त्तमानो नियमतः
संयमात्मानं विनाशयति । इह दृष्टं चरणचतुष्टयं हस्ति-
ना नेत्पादितं किं तु दार्ष्टान्तिकयाजनानुरोधात्संभावना-
मंगीकृत्य प्रतिपादितं ॥

संप्रति प्रहणाय आहार्इ इति व्याख्यानयन्नाह—

अणाइणो य दोसा गहणे जं भणिय महस्से ते उ ।

आणामंगणवत्था भिच्छत्तिविराहणा चेव ॥

यदुक्तमाहाकम्मिमतं भेत्यादि मूलद्वारगाथायामाधाक-
म्मप्रहणे आह्लादय आह्लाभंगादयो दोषास्ते इमे तद्यथाऽऽ-
ह्लाभंगोऽनवस्था मिथ्यात्व विराधना च ॥

तत्र प्रथमत आह्लाभंग दाप्यं भावयति—

आणं सव्वजिणाणं गिण्हतो ते अइकमइ लुद्धो ।

आणं व अइकमंतो कस्साए सा कुणइ सेसं ॥

तदाधाकम्मिकममशनादिकं लुब्धः सन् गृह्णानः सर्वेषा-
मपि जिनामामाह्लाभमतिक्रामति जिना हि सर्वेऽप्येतदेव
भुवंति स्म यदुतमागृह्णत मुमुक्षुषो भिक्षुव आधाकम्मिकीं
भिक्षामिति ततस्तदादानो जिनाह्लाभमतिक्रामति । तां
चातिकमन् कस्य नाम आदेशादाह्लायाः शेषं केशस्मश्रुलु-
चनभूशयनमलिनवासोधारणप्रत्युपेक्षणाद्यनुष्ठानं करोति
न कस्यापीति भावः । स सर्वस्यापि सर्वज्ञोऽभंगकारिणोऽ-
नुष्ठानस्य निष्फलत्वात् ॥

अनवस्थादाप्यं भावयति—

एक्केण कयमकज्जं कोइ तप्पच्चा पुणो अन्नो ।

साया वहुलपरंपरवांच्छेभो संयमतवाणं ॥

इह प्रायः सर्वेऽपि प्राणिनः कर्मगुरुतया इहमात्रसुखाभि-
क्षाणिनां न दीर्घसुखदीर्घानस्तत एकेनापि साधुना यदाधा-
कम्मपरिभोगादिलक्ष्णमकार्यमासेव्यतं तदा तत्प्रत्ययात्
तेनापि साधुना च त्वं विदुषापि सेवितमाधाकर्म ततो
वयमपि किं सेविष्यामहे इत्यर्थं तमालंबनीकृत्यान्योऽप्यासे
वते तमप्यालेख्यान्त्यः सेवते इत्यर्थे सातवहुलानां प्राणिनां
परंपरया सर्वेषां व्यवच्छेदः प्राप्नोति । संयमतपसा
तद्व्यवच्छेदे च तीर्थव्यवच्छेदे यश्च भगवतीर्थवि-
ज्ञोपकारी स महाशातनाभागत्यनवस्थादाप्यं भावयन् कदा
च नाप्याधाकर्मसेवनीयं ॥

मिथ्यात्वदाप्यं भावयति—

जे जह वायं न कुणइ पिच्छदिही तभो हू को ।

अन्नो वट्टेइय मिच्छत्तिपरस्स संजणे माणो ॥

इह यदेशकालसंहेननानुरूपं यथावदनुष्ठानं तत् सम्यक्
यत उक्तमाचारसूत्रे “जं मेणीति पासहा तं सम्मंति पासहा
जं सम्मंति पासहा तं मेणीति पासहा” इति । ततो यो देश
कालसंहेननानुरूपं शक्यचतुग्रहणेन यथागमेऽभिहितं तथा
न करोति ततः सकाशात् कोऽन्यो मिथ्यात्वैवैव कश्चित् किं
स एव मिथ्यादृष्टीनां पुरि योज्यते महामिथ्यादृष्टिनेत्याह ।
(वट्टेइत्येतादि) च शब्दो हतो यस्मात् हतो यस्मात्
परस्य शंकां जनयति मिथ्यात्वसेवनेन वर्द्धयति । तथा च
त्रवचनस्य व्यवच्छेदः शेषास्तु मिथ्यादृष्टयो नैव प्रवचनस्य
मालिन्यमापाद्य परंपरया व्यवच्छेदमाधातुमीशस्ततः
शेषमिथ्यादृष्ट्यपेक्षयाऽसौ यथावादमकुर्वन् मिथ्यादृष्टि-
रिति । अन्यच्च “वट्टेइ तत्पसंगं गेहीय परस्स अप्पणो
चेव । सज्जिजये पि भिन्नद्वो न मुयइ निद्धंसा सा पच्छा”
साधुराधाकर्मं गृह्णाति तर्हि तद्वतमनोहरसास्वादलपञ्चत्वां
भूयोऽपि तद्वग्रहणे प्रवर्तते । तत् एवमेकदाप्याधाकर्म
गृह्णन् परस्यात्मनश्च तत्प्रसंगं वर्द्धयति । तत्प्रसंगवृद्धौ च
कालेन गच्छता परस्यात्मनश्च वृद्धिरत्यंतमाशंकिकपजा
यते ततो विशिष्टविशिष्टतरमनोहरसास्वादानेन भिन्नद्वेष्टा
को निर्वन्धेनोपगतसर्वथाभिन्नचनपरिणामो मिथ्यात्वम-
पि गच्छतीति ॥

संप्रति विराधनादाप्यं भावयति—

खद्धे निद्धे य रुया मुते हाणी तिगिच्छाणे काया ।

पडियराणा विहाणी कुणइ किले संकिलस्संतो ॥

आधाकर्मप्रापूर्णिका सा च गौरवेण क्रियतोततस्तत्स्वाबु स्नि-
ग्धं भवति तस्मिन्च खद्धे प्रचुरे स्निग्धे बहुस्नेहे मन्त्रिते
रुजा रोगो ज्वरविस्फुचिकादिरूपः प्रादुर्भवति । इयमात्मविरा-
धना । ततो कजा पडितस्य सूत्रग्रहणमुपलक्ष्णमर्थस्य
च हानिः तथा प्रतिचारकास्तदुक्तं यावन्न प्रपारयति
तावत्संक्लियमानः पीडां सोढुं शक्नुवन् तेभ्यः कुप्यंश्च
तेषामपि मनसि क्लेशमुत्पादयति अथ वा क्लियमानो दीर्घं
कालक्लेशमनुभवन् प्रतिचारकारणमपि जागरणतः क्लेशं
रोगमुत्पादयति ततस्तेषामपि चिकित्साविधिं पट्कायवि-
राधना यदि चिकित्सां न कारयति तर्हि चिरकायसंयम-
परिपालनप्रशंसः अथ कारयति तर्हि चिकित्सायां क्रियमाणा
यां कायाः तेजस्कायादयो विनाशमाविशंति यथा च सति
संयमविराधना तथा प्रतिचारकाणामपि परिपालकानामपि
साधूनां तद्वैयावृत्त्यव्यावृत्ततया सूत्रार्थहानिः पट्कायपालापि
आहाकम्मियनामेत्यादिका मूलगाथा ॥ पिंडो आहाकम्मपि ॥
(१०) संप्रत्याधाकर्मण्य एवाकल्पविधिं विभाशेषुः
सम्बन्धमाह—

जह कम्मं तु अकपं तत्थिक्कं वा विभायणडियं वा ।

परिहरेणं तत्सेव य गहियमदोसं च तह भणंइ ॥

यथा कम्मं आधाकम्मं अकल्पमभोज्यं यथा तमाधाकम्मं-
यथा स्पृष्टमकल्पं यथा च आजनस्थिते यस्मिन् भाजने तदा-
धाकम्मं प्रक्षिप्तं तस्मिन्नाधाकम्मपरित्यागानन्तरमकृतक-
ल्पपत्रप्रक्षालने यत् क्षिप्तं शुद्धमशनादि तदपि यथा न
कल्पं यथा च तस्याधाकर्मणः परिहारो विषयविधिरूपो

यथा च गृहीतं सङ्गमदोषं भवति तथा गुरुभूयति-
मनेन यथैवागमे पिंडविशुद्धिरभाणि तथैवाऽहमपि भ-
खामीत्यवेदिदं द्रष्टव्यं अनया च गायया पञ्चद्वाराणि प्र-
तिपाद्यान्युक्तानि ।

संप्रति तान्येव शेषं प्रतिपाद्यत्वेनाह ।

अम्भुजं गमनाई य पुच्छा द्रव्यकुलदेसभावे य ।

एव जयते छलणा दिदंता तत्थ मोदोति ॥

यथा साधनाध्याकाकर्मं तत्पृथक्त्वत्रयाप्रज्ञाजितभाज-
नस्थं वा अभोज्यं तथा भक्षणायं तथा अविधिपरिहारं
गमनादिकाः कार्यकुशादिलक्षणा दोषा वक्तव्याः ।
तथा विधिपरिहारं कर्तव्यं यथा द्रव्यकुलदेशभावे पृच्छा
कर्तव्या च शब्दादथा च न कर्तव्या तथा वक्तव्यं एवं
यतमाने प्रायश्छलनाया असम्भवा यदि पुनरेवमपि यत-
माने छलना शुद्धमन्त्रादिग्रहणरूपा भवेत् ततस्तत्र दृष्टान्ता-
विमो वक्ष्यमाणो वक्तव्यो इह (अम्भुजं) इत्यनेन पूर्व-
गाथया द्वारत्रयं परामृष्टं । गमनाइ य पुच्छा द्रव्यकुलदे-
सभावे य इत्यनेन पुनः परिहरणस्य विशेषो वक्तव्य उक्तः
उत्तरार्द्धेन तु गहियमदोसं चेत्यस्य विशेषः ॥

सम्प्रति प्रथमं द्वारमाधाकर्मणोः कल्पनालक्षणं व्या-
ख्यासुराह—

नह वंतं तु अभोजं भत्तं जइ वि य मुक्यं आसि ।

एवमसंजयवणे अणेसणिज्जं अभोज्जं तु ॥

इह यद्यपि वमनकालादौ कर्मकमोदनादिकं सुसंस्कृतं शो-
भनद्रव्यं संपूर्णकृतोपस्कारमासीत् । तथापि यथा तद्भान्तम-
भोज्यमेव स संयमवमने कृते साधोरप्यनेवणीयम-
भोज्यमेवं तुरेवकार्थं । इयमत्र भावना संयमप्रतिपत्तौ
हि पूर्वमसंयमो वांताऽसंयमरूपं चाधाकर्मं पट्कायोपमर्द-
नेन तस्य निष्पन्नत्वाच्च वांतामश्ववहत्वं मुचितं विवेकिना-
मतः साधोरन्वेषणीयमभोज्यमिति ॥

पुनरप्याधाकर्मस्य पयाभोज्यतां दृष्टांतरेण समर्थयमा-
नो गाथाद्वयमाह—

मज्जारखइयंसा मंसासित्थि कुणिमं मुण्य वंतं ।

चत्ताइ अन्नउप्पाइयं पि किंतं भवे भोज्जं ॥

केइ भणंति पडियउव्वाणमंसेपेसिवोत्तरिणं ।

संभारिय परिवेत्तणचारेइ मुपे करे ओत्तं ॥

चक्रपुरं नाम पुरं तत्र वसत्युग्रतेजाः पदातिस्तस्य भार्या-
रुक्मिणी कन्यदा च उग्रतेजसां ज्येष्ठपुत्रा तौ सौदासाभि-
धः तत्प्रत्यासन्नपुरात्पापघ्नकः समाययौ उग्रतेजसा च
भोजनाय अजाविकामासे क्रीत्वा रुक्मिरयै समर्पयामासे
तस्यां च रुक्मिरयां गृह्यापाख्यापुत्रायां तन्मांसं माज्जोरो
ऽभक्तं । इतश्च सौदासांप्रतेजसोर्भोजनार्थमागमवेत्ता
ततः सा व्याकुलोवभूव । अत्रान्तरं च कापि कस्याऽपि मृतस्य
कार्पटिकस्य शुना मांसं भक्षयित्वा तद्गृहप्रान्ताग्रदेशे
तस्याः साक्षात्पदर्थ्याः पुरतः कथमपि वातसंज्ञोभादि
यशादुद्धमतिः । ततः सा ऽचितयत् । यदि नाम कुतोऽपि
विपणैरन्यत्र मांसं क्रीत्वा समानयिष्यामि तर्हि प्रहद्वसरः
लगिष्यति । प्राप्ता च समीपं पतियेष्टयोर्भोजनवेत्ता ।
नस्मादतदेव मांसं जलेन सम्यक् प्रक्षाल्य धंसचारैशो-

पस्करोमि । तथैव च कृतं । समागतौ सौदासोप्रतेजसा
पुषिणी च भोजनार्थं परिवेषितं तयोस्तन्मांसं । ततो गंध
विशेषेणांप्रतेजसा विज्ञेयं यथा वान्तमेतदिति । ततस्तेन
साक्षेपं भूवसुत्पाट्य रुक्मिणीं पप्रच्छ सा च साटोपमृत्प-
दशोतौ विश्वती पवनधुतवृक्षशाखेव कंमना च पुनर्यथा
वस्थिते कथितवती । ततः परित्यज्य तन्मांसं साक्षेपं
निर्मत्स्य भूयोऽन्यन्मांसं याचिता तदुक्तं । प्रथमगाथाचर्या
जना त्वेव माज्जोरण खादितं भञ्जितं मांसं यस्याः सा
माज्जोखलादितमांसा मांसाशिन उग्रतेजसः स्त्री मेवला
अन्यन्मांसमप्राप्नुवती इववांतं कुणपमांसं गृहीतवती
तच्च वेत्सचारोपस्कारेण वर्यादिभिरन्यदिद्योत्पादितमपि
किं भवति भोज्यं नैव भवतीति भावः एवमाधाकर्मोऽपि
संयमितानं भोज्यम् केचित्पुनरत्रैव कथानके एवमाहुः ।
तस्या रुक्मिरया गृहे कोऽप्यतीसारेण पीडितो दुष्प्रभनामा
कार्पटिकः किंचित् विविकं स्थानं याचित्वा स्थितवान् स
चातीसारेण मांसखंडानि व्युत्सृजति । ततः सौदासे प्रार्थ्यते
समागतं सति भर्त्रा च समानीते मांसं माज्जोरिण च तस्मिन्
भञ्जितं रुक्मिणीं प्रत्यासन्ना समागता भोजनवेत्तेति भ-
यमीता अन्यन्मांसमप्राप्नुवती तान्येवातीसारव्युत्सृष्टानि
मांसखंडानि गृहीत्वा जलेन प्रक्षाल्य वेत्सचारं चोपस्कृ-
त्य भोजनायोपविष्टयोः परिवेषितवती म्रध च सा तानि
मांसखंडानि गृह्णीता मृतसपत्नीपुत्रेणोप्रतेजसो जातेन
गुणमित्रेण दृष्टो न च तदानीं तेन किमपि भयावृक्षं
शक्तं ततो भोजनकाले तौ द्वावपि पितृपितृव्यौ तेन फरं
गृहीत्वा निवारितौ यथा कार्पटिकातीसारस्तकान्यमूनि
मांसखंडानि तन्मां यूपं विभक्तं तत उग्रतेजसा सा
दूरं निर्भर्त्सयामासे । तत्प्रेजे च तन्मांसं । द्वितीयगाथाच-
र्यो जनारवेव केचिद्भ्रणंति पथिके पथिकस्य (उद्धाणे) अ-
तीसारोत्थाने मांसपेसी व्युत्सृज्जेन ततः सा मांसपे
सीरादाय तासां संभृत्य वेत्सचारोपस्कृत्य परिवेषणे
कृते पुनः करेण गृहीत्वा तौ पितृपितृव्यौ भोजनाय चार-
यति स्म ततो यथापुरीषमांसं अभोज्यं विवेकिनामेवमाधा-
कर्मापि साधूनामिति ॥

किं च—

अविला करही खीरं लहसण पलडू सरा थ गोमंसे ।

सवेयसमए वि अमयं किंचि अभोज्जं अपेज्जं च ॥

अविला करिणी कर्मो उष्ट्री तथाः क्षीरं तथा लघुनं प-
लाडुं सुरा गोमांसं च वेदे यथा योगं शेषेषु च सम-
येषु निर्दमैप्रणीतेषु अमतमसम्मतं भोजनं पानं च तथा
जिनशास्त्रेऽपि किंचिदाधाकर्मिकादिरूपमभोज्यमप्येवं च
वेदितव्यं । इयमत्र भावना पूर्वमिह संयमप्रतिपत्तावसं-
यमवमनेनाधाकर्मापि साधुभिर्वातं पुरीषमिधोरुष्टं वा न-
च वांतं पुरीषं वा भोक्तुमुचितं विवेकिनामिति युकि-
वशाद्भोज्यमुक्तमाधाकर्मं अथवा माभूत् युक्तिः क-
वलं वचनप्रामाण्यादभोज्यमवसंयं तथा च मिथ्याहृ-
योऽपि वेदेषु यथायोगमन्येष्वपि समयेषु गोमांसादिकं
करणक्षीरादिकं चाभोज्यमप्येवं चाभिधीयमानं वचनप्रमा-
ण्याऽप्युपगतस्तथेति प्रतिपद्यते । तद्यदि मिथ्याहृयोऽपि
स्वसमयवचनप्रामाण्याऽप्युपगतस्तथेति प्रतिपन्नस्ततः

साधुभिर्भगवति सामान्ये प्रत्ययद्वार्यमवलम्बमानैर्धिरोपतो
भगवत्प्रणीते वचस्यभिधायमानमाधाकर्मोऽप्यमपे
यं च तथेति प्रतिपत्तव्यं ॥

संप्रति तत्स्पष्टस्याऽकल्पतामाह—

वज्राङ्गुयापि वन्ती सपललकलसंहरा अमुङ्गन्त्या ।

अमुङ्गस्स वि फासेण वि जहावि काउँ अभोङ्गमाउ ॥

यथा वर्णादियुतोऽपि बलिरूपहारः सपललकलशेखरइह पल-
लं मिलत्तेइ उच्यते फलं नालिकेरादि तत्संहिताशिखा
यस्य स तथा आस्तां स्तवकादि इत्यपिशब्दार्थः । एतेना-
स्य प्राधान्यमुक्तं स एवंविधोऽपि यदा अगुचौ न्यस्तः
पुरीषस्थोपरि स्थापितः सन् शुचेविप्रुपापि लंबेनापि
आस्तां स्तवकादिनेत्यपिशब्दार्थः स्पष्टो भवति तदा अभोङ्गो
भवति । एवं निर्दोषतया भोङ्गोऽप्याहार आधाकर्मोऽयमव
संस्पृष्टतया साधूनामभोङ्गो धेदितव्यः ॥

भोजनस्थितस्यास्याकल्पतां भावयति—

एमेव उज्जंभिं पि आहाकम्मंभिं अकयए परो ।

होइ अभोङ्गं भाणे जय व सुद्धंभिं तं पडिंयं ॥

यथा आधाकर्मोऽयमेव संस्पृष्टमभोङ्गमेव यस्मिन् भाजने
तदाधाकर्मगृहीतं तस्मिन्नाधाकर्मणोऽपि भुक्त-
कले चक्षुमाणाभ्यायेन कल्पत्रयेणाप्रक्षालिते यद्वा यत्र
भाजने पूर्वशुद्धेऽपि भक्ते गृहीते आधाकर्म स्तोकाभा-
पतितं तस्मिन् भाजने पूर्वगृहीतं शुद्धे आधाकर्मणि च
सर्वोत्पन्ना त्यक्ते पश्चादकृतकले चक्षुमाणाप्रकारिणाकृत-
कल्पत्रये यद्भूयः शुद्धमपि प्रक्षिप्यते तदा भोङ्गमवसेयं ।
न खलु लोकेऽपि यस्मिन् भाजने पुरीषं न्यपतत् तस्मिन्नु-
च्चिपरित्यागान्तरमप्रक्षालिते यद्वा यस्मिन् भाजने भक्ता-
दिना पूर्णेऽपि तदुपरि पुरीषं निपतितं भवेत् तस्मिन् पूर्वपरि-
गृहीतभक्तादि पुरीषपरित्यागान्तरमप्रक्षालिते भूयः प्रक्षि-
प्तमश्नादिकमभोङ्गं भवति पुरीषदधानीयं च संयमिना-
माधाकर्म ततस्तस्मिन् सर्वोत्पन्ना परित्यक्तेऽपि पश्चाद्व-
कल्पत्रये भाजने यत्प्रक्षिप्यते तदभोङ्गमवसेयं ।

संप्रति परिहरणं प्रतिनिपादयिषुर्दिदमाह—

वत्तुआरसरित्थं कम्मं सोउमपि कोविओ भीओ ।

परिहाइ सावि य दुहा विडिअवहा य परिहरणा ॥

वातमहदमुष्माणमहश्च आधाकर्म यतीन् प्रतिपाद्यामानं
श्रुत्वा अपि संभावने संभाव्यते । एतन्नियमतः कोविदः
संसारविमुखतया पंडितोऽत एव भीत आधाकर्मभोगतः
संसारि भवतीत्याधाकर्मण स्नदाधाकर्मं परिहरति न
गृह्णाति ।

परिहरणं विभक्तिषुः कथानके गाथात्रयेणाह—

सादीं ओयगहत्थं दट्टुं भणइ अकाविओ दिंती ।

वत्तो चउत्तिसादीं वणिणा ण य पुच्छपे गुंतु ॥

गंतुणं सो वाणियणं पुच्छए कभोसादी ।

पुत्ते मगहाण गोवग्गामे तट्ठि वयइ ॥

कम्मामेकाए पढे मात्तुं कयहि सावया अदिसि ।

ये पि विज्जंतो दृजइ आभा मुत्ताइ ॥

शालिग्रामे ग्रामस्थानामा वणिक् तस्य भार्याऽपि ग्राम-
स्थी अन्यदा च वणिजि विपणि गते भित्तिर्ममदन् का-
विदः कोऽपि साधुस्तदगृहं प्रविशेत् । आनीतश्च तद्गार्यथा
ग्रामस्थया शाल्यादनः । साधुना चाधाकर्मदोपाशंकाप-
नोदाय सा पप्रच्छ यथा श्रायिके कुतस्थ एव शालि-
रिति सा प्रत्युवाच नाहं जाने वणिग्जानाति ततो वणिजं
विपणौ यात्वा पृच्छ तत एवमुक्तः सन् स साधुस्तं शाल्यं
दनमपयथा वणिजं विपणौ गत्वा पृष्टवान् वार्णाज्जाऽप्युक्तं
मगधजनपदप्रत्यंतवर्तिनो गांधारग्रामादागतः शालिरपि इति
ततः स तत्र गंतुं प्रारब्धत तत्रापि साधुनिमित्तं केनापि
श्रावकेकाया पंथाः कृतो भविष्यतीति आधाकर्मशंकाया
पंथानं विमुक्त्योत्पद्येन वृजति उत्पद्येन वृजत्तहि केटकद्वा-
पददिभिरभिमृश्यते नापि कंचन देशं जानाति तथा आधाकर्म-
शंकाया वृत्तच्छायामपि परिहरन्मूर्ध्नि स्येकरानिकरानिप्रपा-
तेन ताप्यमानो मूर्च्छामगमत् । क्लेशं च महान्तं प्रापति ॥

इयमविहिपरिहरणा नाराणं न होइ अभागी ।

दण्डकुलदेशभाए विहिपरिहरणाइ मातत्थ ॥

इत्येवमुक्तेन प्रकारेण अविधिना परिहरणात् ज्ञानादीनाम
भोगी न भवति । तस्माद्विधिना परिहरणा कर्त्तव्या तच्च
विधिपरिहरणमिदं वक्ष्यमाणं द्रव्यकुलदेशभावानाश्रित्य
तत्र आधाकर्मणि विषये द्रष्टव्यं ॥

तत्र प्रथमतो द्रव्यादीन्येव गाथाद्वयेनाह—

ओयणसपिडमसत्तुङ्गुम्मासाइओ हेंति दब्बाइ ।

बहुजण मप्पजणं वा कुलं तु देसो सुरहाइ ॥ .

आप्सरणायर् भावे सपं च अनेण वा वि दावणया ।

एस्सि तु पयाणं चउपयतिपया व भावणया ॥

ओदनः शाल्यादिकूरः । समिते मा मांडादिकाः सक्तवः कु-
लमायाश्च प्रतीता आदशब्दान् मुद्रादिपरिग्रहा अमूनि
भवन्ति द्रव्याणि । कुलमल्पजनं बहुजनं वा देशः सौरा-
ष्ट्रादिकाः भावे आदरोऽनादरो वा एतावेव स्वरूपतो व्या-
ख्यानयति । स्वयं वाग्येन वा कर्मकरादिना यत् दापनं तौ
यथासंख्यमादरानादरी । एतेषां च पदानां भजना विक-
ल्पना चतुस्पदा त्रिपदा वा स्यात् । किमुक्तं भवति । क-
दाचित्स्वार्थायपि पदानि संभवन्ति कदाचित्त्रिणी तत्र यदा
चत्वार्यपि द्रव्यादीनि प्राप्त्यन्ते तदा चतुस्पदा यदा तु आदरो
नाल्पनादरः केवलं मध्यस्थस्तिष्ठति वा तदा भावस्याभा-
वात् त्रिपदेति ॥

संप्रति यादशेषु द्रव्यादिषु सत्सु पृच्छा कर्त्तव्या यादशेषु
न कर्त्तव्या ताव्याह ॥ “अणुविद्य देसं दव्वं कुलं मप्पं
आयरोयतोयं” इत्यत्र चशब्दालुभ्यते एतेन द्रव्यदेशा-
वुक्तौ कुलमपि, चाल्यमल्पजनं अनेन कुलमुक्तं आदरश्च
प्रभूत एतेन भाव उत्कृष्टतरो भवति फलम् । आधाक-
र्मसंभवात्तत्र तत्रापि कुलं महदपेक्षणीयमन्यथाऽल्पजने-
न भवेदाधाकर्मनि संभवन्न निवर्त्तते । अथ भावेऽपि अना-
दरोऽपि नास्ति पृच्छा यो ह्यधाकर्मं कृत्वा दद्यात्स-
प्राय आदरमपि कुर्यात् तत आदरकरणेन जायते यथा
नास्ति तत्राधाकर्मनि न पृच्छा तदेवे यदा पृच्छा कर्त्तव्या
तदा च न कर्त्तव्या तत्प्रतिपादितं ॥

संप्रति पृच्छायां कृतार्थां यदा तद्ग्राह्यं भवति यदा च न तदेतत्प्रतिपादयति—

तुज्जङ्गाए कयमिणमन्नोन्नपवेकत् एव सुखिकरवं ।

वज्रंति गादरुद्धा का भेयत्तिचि वा गेण्ड ॥

इह यदा स्त्री ऋज्वी भवति सा पृष्टा सती यथावत् कथयति यथा भगवन् तवार्थाय कृतमिदमशनादिकमिति । यत्तु भवति मायायिकुटुम्बं तन्मुखेनैवमाचष्टे गृहाभ्यन्तरे तत् कृते न तवार्थयति परिज्ञाना वयमिति सवि-
त्तत् सर्वार्थयपि मानुषाणि परस्परमवेदयते कपोलद्वे-
दमार्गं च हंसंति ततो यदा तवार्थयिदं कृतमशनादि-
कमिति जल्पति यदा सविलक्ष्यं सलज्जमन्योन्यं भवे-
त्ते चशब्दाद्वसति वा तदा साधवस्तदेयमाधाकर्मति
परिज्ञाय वज्रंयति । यदा तु कस्यार्थायदं कृतमिति पृ-
ष्टा सर्वा गाढं सत्या वृत्त्या कृष्टा भवति यथा भो भट्टा-
रक तव त्मिरिति तदा नैवाधाकर्मति निःशंकं ब्रह्मति ॥

संप्रति “गहियमदोसं” चत्यवयव व्याचिख्यासुः परं प्रदनयति
गुढायाराकरणं आचारं पुच्छिया वत कहेति ।

थोयंति वनपुटानं च अमुटं कहेत्तथा ॥

इह ये श्रावकाः श्राविकाश्चार्ताव भक्तिपरब्रह्मा गुढा-
चाराश्च तेचादरमतिशयेन कुर्वन्ति माभून् ब्रह्मिष्यतीति-
नापि पृष्टाः संतो यथा तथार्थदेयं कृतमिति । अथवा स्तो-
कमिति कृत्वा । ते साधुना न पृष्टाः अथ यदेवं वस्तु
शुद्धमाधाकर्मदोषदुष्टमतः कथं तत्र साधोः शुद्धिर्मवि-
ष्यतीति एवं परेणोक्तं गुरुराह ॥

आहाकम्पपरिणभो फासुयभोर्दं वि वृषभो होइ ।

सुद्वेगवेसमाणा आहाकम्पे विसो सुद्वे ॥

इह प्रासुकप्रहणेन एषखीयमुच्यते सामर्थ्यात्तथा हि सा-
धुनामपि कृत्वा ग्लानादिप्रयोजनेऽपि प्रथमतस्तावदेषणी-
यमेवित्यं । तदभावेऽनेषणीयमपि श्रावकादिना कारयि-
त्वा श्रावकाभावे स्वयमपि कृत्वा भोक्तव्यं तत्र कदाच-
नापि प्रासुकाभावेऽप्रासुकमिति ततः कदाचिदप्यप्रासुका-
भाषनासंभवे (फासुयभोर्दंवाति) वाक्यमनुपपद्यमानम-
धातिप्रासुकशब्दमेषणीये वर्त्तयति ततोऽयमर्थः प्रासुकभो-
ज्यपि यदाधाकर्मपरिणतस्तर्हि सोऽशुभकर्मणो बन्धको
भवति अशुभपरिणामस्यैव वस्तुस्थित्या बन्धकारणत्वात्
शुद्धमुदगमादिदोषरहितं पुनर्गन्धेयप्राधाकर्मण्यपि गृहीते
भुक्ते च स शुद्धो वेदितव्यः ॥

शुद्धपरिणामयुक्तत्वादेतदेव कथानकाश्यां भावयति ॥

संपुदिदं सोऽं एइ दुयंकोइ साविण यत्तो ।

दिन्नंति देहमज्जंति गाउ साऽं तओल्लगो ॥

शतमुखं नाम पुरं तत्र गुणचन्द्रः श्रेष्ठी चंद्रिका तस्य भार्या
श्रेष्ठी च जिनप्रवचनानुरक्तो हिमगिरिस्त्रिखरानुकारि जि-
नमंदिरं कारयित्वा तत्र युगादिजिनप्रतिमां प्रतिष्ठापित्वा
ततः संघभोज्यं दापयितुमारब्धं । इतश्च प्रत्यासन्नं कस्मि-
श्चिद्ग्रामे कोऽपि साधुप्रेषचिडवकः (साधुवर्त्तनं) तेन च
जनपरंपरया शुद्ध्यं । यथा शतमुखपुरं गुणचन्द्रः श्रेष्ठी

संघभोज्यमद्य ददातीति । ततः स तद्ग्रहणाय सत्वरमा-
जगाम । संघभक्तं च सर्वं दत्तं तेन च श्रेष्ठी याचितो
यथा मह्यं देहि । श्रेष्ठिना च चंद्रिका अश्वधायि देहि
साधवेऽस्मै भक्तमिति । सा प्रत्युवाच दत्तं सर्वं न किम-
पिदानीं वर्त्तते, ततः श्रेष्ठिना सा पुनरश्वभाणि देहि निज-
रस्ववनीमध्यात्परिपूर्णमस्माकमिति । ततः सा शाल्योदनमो-
दकादिपरिपूर्णांमदात् साधुश्च संघभक्तमिति शुद्ध्यं परि-
गृह्य स्वोपाधये भुक्तवान् । ततः शुद्धमपि भुञ्जान आधा-
कर्म ब्रह्मपरिणामवशादाधाकर्मपरिभोगजनितेन कर्मणा
वद्धः । एवमन्योऽपि वेदितव्यः । सर्वं सुगमं नवरं (देहम-
ज्जंतिगाउत्ति) भार्या दत्तमित्युक्ते श्रेष्ठी वभाण देहि
मम मध्यात् मदीयभोजनमध्यात् । दत्तं च स्वादुमिष्टमिदं
संघभक्तमिति भुञ्जानो विचिंतयति । ततो लग्न आधाकर्म-
परिभोगजनितेन कर्मणा वद्धः तदेवं (आधाकम्पपरिणभो)
इत्यादिकथानफेन भावितं ॥

संप्रति शुद्धं गवेसमाणा इत्यादिकथानकेन भावयति ॥

मांसियपरेणगट्टा गमणं आसन्नगामगे खमए ।

सट्ठीपायसकरणं कयाए अज्जोजिखमउ खल्लग ॥

भल्लगलेत्थारियाणिडिभगनिव्मंथणिवरुट्ठेणया ।

हंदि समणात्ति पायसययगुल्लुयजावणंटाए ।

एगंतमवक्कमणं जइ साहू इज्जहोअणित्तोपि ॥

तणुकोट्ठंमि अमुत्था भुत्तांमि य केवलं नाणं ॥

पोतनपुरं नाम नगरं तत्र पंचभिः साधुशतैः परिवृता
यथागमं विहरंतो रत्नाकरनामानः सूरयः समाययुः तस्या-
श्च साधुपंचशाल्या मध्ये तिर्यकरो नाम क्षपकः स च मास-
मासपर्यंते पारणकंविदधाति । ततो मासक्षपणपर्यंते मा को
ऽपि मदीयपारणकमवबुद्ध्याऽऽधाकमादिकं कार्यादित्यज्ञात
एव प्रत्यासन्ने ग्रामे पारणाथं ब्रजामीति चेत्तसि विचि-
त्य प्रत्यासन्नं कचिद्ग्रामे जगाम तत्र च यशोमतिनाम-
श्राविका तथा च तस्य क्षपकस्य मासपारणकदिनं जन-
परंपरया श्रुतं । ततस्तथा तस्मिन् पारणकदिने कदाचिद-
द्य स क्षपकोऽत्र पारणकरणाय समागच्छेदिति बुद्ध्या
परमभक्तिवशतो विशिष्टशालितंडुलैः पायसमपच्यत धृत-
गुडादीनि च उपवृंहकद्रव्याणि प्रत्यासन्नकृतानि ततो मा
साधुः पायसमुत्तमं द्रव्यमिति कृत्वा आधाकर्मदोषो कार्पो-
दिति मातृस्थानतो वटादिपत्रैः कृतेषु शरावाकारेषु भोज-
नेषु डिभयान्या स्तोका स्तोका क्षैरैर्या प्रक्षिप्त मणिताश्च
डिंभा यथा रं जलका यदा क्षपकः साधुरीहस्तादृशो वा
समायाति तदा यूयं भगवत हे अश्व प्रमृतास्माकं क्षैरैर्या
परिवेषिता ततो न शक्नुमो मोक्षं । एवं च उक्तेऽहं युष्माभिरभे-
रस्येष्यामि ततोऽयं भणत किं दिने दिने पायसमुपस्त्रिकयते ।
एवं च बालकेषु शान्तिषु तस्मिन्नेव प्रस्ताये स क्षपको भिक्षा
मट्ठं कथमपि तस्या एव गृहे प्रथमतो जगाम तदा सार्थशो-
भतिरनः समुल्लसत्परमभक्तमोसाधोः कापि शंका भूदिति
बहिर्गम्य कुर्वन्तो यथास्वाभावमवतिष्ठते । बालकाश्च
यथाशिक्षितं भाणन्तु प्रवृत्तास्तथैव च तथा निर्भर्त्सितास्ततः
सख्येवानादरपरया क्षपकोऽपि तथा वभणे यथा भो मत्ता
बालकाः पायसमपि नैवेद्यो रोचते तर्हि गृह्णीत क्षैरैर्या नमः

चन्द्रजत इति । ततः पञ्चमुक्तं स चक्षुःकसाधुनिर्गोको भूत्वा पायसं प्रतिगृहीतुमुद्यतः सापि परमभक्तिमुद्रहन्ती परिपूर्ण-
भाजनभरणं पायसं घृतगुडादिकं च दत्तवती । साधुश्च मनसि निः शङ्को भूत्वा पायसं प्रतिगृहीतुमुद्यतः भोजनाय दृक्ष्य कस्यचिदधस्तादगतवान् गत्वा च यथाविधिरीर्या-
पथिकादि प्रतिक्रम्य स्वाध्यायं च कियतं कृत्वा चित्तयामास ।
अहो लघुमुक्तं मया पायसद्रव्यं घृतगुडादि ततो यदि कोऽपि साधुरागत्य संविभागत्यतिमां तर्हि भवामि संसारार्थ-
वांस्तीरणीयं यतो निरंतरं ये स्वाध्यायनिपण्यचेतसः प्रति-
क्षणं परिभावयन्ति तसकलमपि यथावस्थितं वस्तुज्ञातमत-
एव च दुःखरूपात्संसारद्विमुखवृद्धयो मोक्षविधायकताना यथाशक्ति गुर्वादितु येनात्युत्थिता ये वा परोपदेशप्रवणाः स्वयं सम्यक्संयमानुष्ठानविधायिनश्च तेषां संविभागे कृते तद्वर्गं ज्ञानाद्युपपन्नं भवेन्मम महान् लाभः शारीरकं पुन-
रिदमसारं प्राप्य निरुपयोगि च । ततो येन तेन चोपपद्य-
मुखेन वहीत्येवं भुञ्जानोऽपि शरीरे मूर्च्छारहितः प्रवर्द्धमान-
चिमुद्राध्ववसायो भोजनानंतरं केवलज्ञानमासादितवान् सूत्रं सुगमं । नवरं (खलुगमलुगलित्यादिर्याणिनि) मल्लकं शरी-
रं तदाकाराणि यानि खलुकानि धवादिपत्रकृतानि भाज-
नानि द्रव्यानीत्यर्थः तानि लिप्यारिण्याणि डिम्बकयोग्यास्तेक-
स्तोकापायसप्रक्षेपणेन खरदितानि कृतानि खरटण्या इत्य-
वज्ञया हृदीत्यामंत्रणे भो श्रमण यदि रोचते तर्हि गृहाण विशेषः ततः शरीरयापनाय घृतगुडयुतं पायसं गृहीत्वा एकांते अवक्रमणं शयं सुगमं । एव मन्थेयामपि भावतः शुद्धं गवेषयतामाधाकर्मण्यपि गृहीतं भुक्ते वानदोषः भगवदाज्ञा राधनात् तथा च भगवदाज्ञाराधनकृतमेवादोषं भगवदा-
ज्ञाखंडन कृतमेव च दोषं विभावयितुकामः कथानकं रूपक-
चतुष्टयमाह ।

चंदोदयं च सूर्योदयं च रन्नेउ दोनि उज्जणे ।

तेसि विवरीयगमणे आणाको वा तभोदंदो ॥

सूर्योदयं गच्छगहं पभाव चंदोदयं जंचतणा इहा ।

हु हात्वी पचुरसति काउं रायावि चंदोदयेव गच्छे ॥

पन्तत्रं डुमसालगया दच्छा मुनिवेगणति दुक्खिता ॥

उज्जानपालएहिं गेहिया य इया य बद्धा य ।

न्यसा पइइटदिट्ठा इयोरहिं निवेगणति वद्वानि ॥

नप्स य अवाण्ठे दंसणमुभओवहसे विसगो ॥

चंद्रानना नाम पुरी । तत्र चन्द्रावतंसो राजा तस्य धिजो-
करेणप्रभृतयोऽन्तः पुरिकाः राक्षस्य द्वे उद्याने तथा परं पूर्वस्यां दिशि सूर्योदयाभिधानं । द्वितीयं पश्चिमायां चन्द्रोदयाभिधानं । तत्र चान्यदा प्राप्ते वसंतमासे कस्मि-
श्चिद्दिने राजा निजान्तःपुरकीडाकोनौकार्थं जनानां पटहं दापितवान् यथा भो ! शृणुत जनाः प्रभाते राजा सूर्योदयो-
द्याने निजान्तः पुरिकाभिः सह स्वेच्छं विहरिष्यति । ततो मा तत्र योऽपि यासीत् सर्वेऽपि लृणकाष्टहारादयश्चंद्रोदयं गच्छन्त्वानि । एवं च पटहं दापिते तस्य सूर्योदयोद्यानस्य रक्षणाय पदानानारोपितयाद । यथा न तत्कस्यापि प्रवेष्टो

दातव्य इति । राजा च निजि चित्तयामास सूर्योदयमुद्यानं गच्छतामपि प्रभाते सूर्यः प्रत्युरसं भवति ततः प्रतिनिवर्त्त-
मानानामपि मण्यहं प्रत्युरसं च सूर्यो दुःखावहस्तस्माच्चंद्रोदयं गमिष्यामीति । एवं च चित्तयिन्वा प्रातस्तथैव कृत-
वान् । इतश्च पटहश्रवणानंतरं केऽपि दुर्बुत्ताश्चित्तयामासुः यथा न कदाचिदपि वयं राजांतःपुरिकां हृष्येतः । प्रातश्च राजा सूर्योदये सांतःपुरः समागमिष्यति । अन्तःपुरि-
काश्च यथेच्छं विहरिष्यति । ततः पत्रयदुल्लतराश्यासु लीनाः केनाप्यलक्षिता यतः परिभावयामः । एवं च चित्त-
यिन्वा ते तथैव कृतवन्तस्ततः उद्यानरक्षकैः कथमपि ते दा-
खास्वन्तर्लीना हृष्टास्ततो गृहीता लकुडादिदिग्भ्रष्टा राज्ञा-
दिभिश्च यद्धा ये चान्ये लृणकाष्टहारादयो जनास्ते सर्वेऽपि चंद्रोदये गतास्तेऽपि सहस्रां प्रविष्टेन यथेच्छं राजांतःपु-
रिकाः क्रीडंत्यो हृष्टास्ततस्तेऽपि राजपुरक्षेपेद्धास्ततो नगरा-
भिमुखमुद्यानानिगमिच्छता राक्षो उद्यानपालकैः पुरुषेभ्येऽपि यद्धा दर्शिताः कथितश्च सर्वेऽपि यथावस्थितो वृत्तांतस्तत्र ये आशाभंगकारिण्यस्ते विनाशिता इतरे मुक्ताः सूर्यं सुगमं नवरं ततो (दंडोचितं) दंडो मारणं पतद्भावनाथै रूपकत्रयं । सूर्योदयमित्यादि । तत्र (पचुरसं) उरसः संमुखं (नित-
स्सयति) उद्यानादपराह्णे नियतो राक्ष उभयेयां दर्शनं ततो यथाक्रमं बधविसर्गौ । एतेन यदुक्तं (अभोज्जे गमणेइया) इत्यादिगाथायां (दिष्टता तथियभेदोन्नति) तत्राख्यातं । सायंतं दार्ष्टिकैः योजनामाह ॥

नह ते दंसणकंखी अपुरिइच्छा विणासिया रन्ना ।

दिट्ठे वि यरे मुक्ता इमे व इई समोयारे ॥

यथा ते दुष्टता दर्शनकांक्षिणोऽपूरितच्छा अपि आशाभंग-
कारिण्य इति राक्षो विनाशिताः इतरे च लृणकाष्टहारादय-
श्चंद्रोदयोद्यानं गता हृष्टेऽपि तैरंतःपुरे आश्वाकारिस्त्वात् मुक्ताः । एवमेव इहापि आश्वाकर्मविषये समवतारो यो-
जना कार्या सा चैवमाधाकर्मभोजनपरिणामपरिणताः शुद्धमपि भुञ्जाना आशाभंगकारिस्त्वात् कर्मण्या बध्यन्ते साधुवेषविडम्बकसाधुवत् शुद्धं गवेषयन्त आधाकर्मपि भुञ्जाना भगवदाज्ञाराधना न बध्यन्ते प्रियकराभिधक्षुपक-
साधुवदिति ॥

आधाकर्मभोजनभवे भूयोऽपिनिंदति ॥

आहाकम्मं भुंजइ न पडिक्कमप य तस्स दट्ठणस्स ।

एमेव अट्ठ वोडो लुकाविलुको जह कवोडो ॥

य आधाकर्मं भुंक्ते न च तस्मात् स्थानादाधाकर्मपरि-
भोगरूपात्मिकाकामति प्रायश्चित्तप्रहरणो निवर्त्तते । स (वोडो) मुंडो जिनाश्वाभंगे निष्फलं तस्य शिरोलुंचनार्दानि (वोड) इत्येवमधिचित्पति । एवमेव निष्फलमट्ठति जगति परिश्रमति अधिक्षेपस्वचकमेव हट्ठंतमाह (लुकाविलुको जह कवोडो) लुंचितलुंचितो यथा कपोतः पक्षिविदोषो यथा तस्य लुंचनमट्ठनं च न धर्माय तथा साधोरण्याधाक-
र्मभोजन इत्यर्थः । तत्र सामान्यतो लुंचनं विच्छिन्ना वि-
दावरे वा लुंचनं विलुंचनं ॥पिंड० ॥ आहाक० ॥ ३० ॥

आधाकर्मपरिभोगे दोषमाह—

एगया देवलपणु नरणु वि एगया ॥

एगया आतुरं कायं, आहाकम्मेहिं गच्छइ ॥ ३ ॥

आधानमाधा करणमित्यर्थस्तदुपलक्षितानि कर्माण्याधाक-
र्माणीति : किमुक्तं भवति । स्वयं विहितैरेव सरागसंयममा-
हारं भासुभामनादिभिरवनाकाशमुद्रादिहेतुभिः क्रियाविशेष-
पैर्यथाकर्ममिथ्यातस्तत्तत्प्रत्युत्पद्येति तैर्गच्छन्ति यावतीति सू-
त्रार्थः । उत्त० ३ अ० “आहाकर्मसंयमज्ञाने सर्वज्ञे” आधा-
कर्म आधया साधुप्रतिष्ठानेन यत्तत्तन्मन्त्रेन च कियते श्रुते-
तन् वा पच्यते धीयते वा गृहादिकं वयते वा वस्त्रादिकं
तदाधाकर्म भुञ्जानः श्वलः । दशा० ३ अ० ।

आध्यात्मपरिभोगे दोषस्सहस्रान्तो यथा ।

जं किञ्चि उ पृष्कमं, सट्टीमागंतुमीहियं ।

महस्मंतरियं जुंजे, दुपक्खं चैव सेवइ ॥१॥

आहारजातं स्नाकमप्यास्तां तावद्भूतं तदपि प्रतिकृतमा-
धाकर्मदि लिख्येनान्यपुष्टप्रमास्तां तावदाधाकर्म । तदपि न
स्वयं कर्ममपि तु श्रद्धावताऽन्येन भक्तिमताऽप्यरानागन्तुकागुहि
श्रेयहितं चेष्टितं निष्पादितं तच्च सहस्रान्तरितमपि यो भुञ्जी-
तान्यवहेदसौ द्विपक्षं गृहस्थपक्षं प्रमाजितपक्षं वा सेवेत ।
एतदुक्तं भवति । एवंभूतमपि परकृतमपराधस्तु कर्मस्थयं नि-
ष्पादितं वाधाधार्मिकदि तस्य स्रष्ट्वान्तरितमपि योऽवयव-
स्नेताप्युपुष्टप्रमाहारजातं भुञ्जानस्य द्विपक्षसेवनमापद्यते ।
किं पुनः य एते शाक्यादयः स्वयमेव सकलमाहारजातं नि-
ष्पाद्य स्वयमेव कोपभुञ्जते ते च सुतरां द्विपक्षसेविनो भव-
न्तीत्यर्थः । यदि वा द्विपक्षमिति ईर्यापथः सांपरायिकं वा ।
अथ वा पूर्ववद्वा नैवेदिताद्यवस्थाः कर्मप्रकर्तनिर्यत्यपूर्वाश्चा-
दन्ते (सूत्रे) ततश्चैवं शाक्यादयः परन्तीति सत्यपूया वा
आधार्मिकं भुञ्जाना द्विपक्षमेव सेवन्त इति सूत्रार्थः ।

(११) इदानीमेतेषां सुखैषिणामाध्यात्मभोजिनां कटुकवि-
पाकाविर्भावनाय श्लोकद्वयेन दृष्टान्तमाह—

तमेव अवियाणंता, विसमंसि अकोविया ।

मच्छा विसालिया चव, उद्गस्तजियागमे ॥ २ ॥

उद्गस्स पजावेणं, सुक्कं सिग्गं तमिति उ ।

दंकेहिय कंकेहिय, आमिसत्येहिं ते फुही ॥ ३ ॥

तमेव आधाकर्मोपभोगदेवप्रज्ञानाना विमोऽप्रकारक-
मन्वयो भवकोटिभिरपि दुर्मेन्द्रश्रुतगतिस्संसारो वा तस्मि-
न्लोकविदाः कथमेव कर्मबन्धो भवति कथं वा न भवति
केन ज्ञेयायेनार्थं संसाराण्यस्वीर्यत इत्यद्वाकुशलारत-
स्मिन्नेव संसारोद्वेरे कर्मपाशाव्यपशिता दुःखिना भवन्तीति ।
अथ दृष्टान्तमाह । यथा मत्स्याः पृथुरोमाणां विशालः
समुद्रस्तत्र भवा वैशालिकाः विशालाण्यपिशिष्टजाल्य-
द्भवा वैशालिकाः विशाला पय वैशालिकाः बृहच्छु-
रीरास्तं एवभूता महामत्स्या उदकस्याभ्यागमे समुद्र-
वेलायां सयां प्रवलमस्वर्गेणाद्भूतोच्चुक्कल्लोलमालापनुद्याः
मन्त उदकस्य प्रभावेण नदीमुखमागत्य पुनर्वेलापगमे त-
स्मिन्नुदके शुष्के वेगेनेवापगते बृहत्वाच्छरीरस्य तस्मिन्नेव
पुनरीमुखे विलिना अवसीदन्ता आमिपगृन्तुर्निर्दद्वैः कङ्क्ष-
पक्षिविशेषैर्यैश्च मांसवसार्थिभिर्मत्स्यवन्धादिभिर्जीवन्त-
पय विलुप्यमाना महान्तं दुःखसमुद्रादमनुभवन्तोऽपशया-
यां विवायं याति प्रापन्तु । तत्प्रधारणे प्राणाभावा-

द्विनाशमेव यान्तीति श्लोकद्वयार्थः ॥ ३ ॥

एवं दृष्टान्तमुपदर्श्य दार्ष्टान्तिके योजयितुमाह—

एवं तु सधना एगे, वट्टमाणसुहेसिणो ।

मच्छा वेसा.लिया चव, घातभेस्संति एतसो ॥ ४ ॥

यथैतेऽनन्तरोक्तमव्यास्तथा श्रमणाः धाम्यन्तीति श्रमणा
एके शाक्यपशुपतादयः स्वयूय्या वा किंभूतास्ते इति
दर्शयति । वर्त्तमानभुविषिणः समुद्रवासवत् तत्काला-
याम्मुखलवास्तकैवतसोऽमालोचिताधाकर्मोपभोगजनिताति-
कदुःकदुःखीयास्तुभवा वैशालिकमस्या इव घातं विनादा)शा-
लमप्यन्यत्तन्तशोऽहहृष्टयोऽप्येन भूयो भूयः संसाराद-
न्यानि निमज्जन्मज्जनं कुर्वाण न ते संसाराप्मोघेः पार-
गामिनो भविष्यन्तीत्यर्थः । सूत्र०११७०१अ० ३० ।

(१२) आधाकर्मपरिभागे कर्मबन्धो यथा ।

आहाकम्मं एं जुंजमाणे ममाणे निग्गंथे किं बंधइ किं पक्कइ किं चिणाइ किं उपचिणाइ ? गोयमा ! अहावक्कम्मे एं भुंजमाणे आउयवज्जाओ सत्तकम्मपगभीओ सिद्धि-
त्तवंधणवद्धाओ धणियवंधणवद्धाओ पक्कइ जाव अणुपरियट्ठइ । मे केणट्ठेणं जाव आहाकम्मं एं जुंजमाणे जाव अणुपरियट्ठइ ? गोयमा ! आहाकम्मं एं जुंजमाणे आयाए धम्मं अइक्कइ आयाए धम्मं अइक्कममाणे पुढवि-
कार्यं एवावंधवइ जाव तसकार्यं एवावंधवइ जेसि पि य णं जीवाणं सरीराइ आहारमाहारइ ते वि जीवे नावंधवइ से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ आहावक्कम्मे एं जुंजमाणे आउयवज्जाओ सत्तकम्मपगभीओ जाव अणु परियट्ठइ ।

(आहाकम्ममित्यादि) आधाय साधुप्रणिधानेन यत्सचेतनम-
चेतनं क्रियते, अचेतनं वा पच्यते, चीयते वा गृहादिकं,
वयते वा वखादिकं, तदाधाकर्म (किं बंधयति) प्रकृ-
तिवन्धमाश्रित्य स्पृष्टावस्थापेक्षया वा (किं पकरेहं सि)
स्थितिवन्धापेक्षया वद्धावस्थापेक्षया वा, (किं विष्णा-
इ सि) अनुभागवन्धापेक्षया निश्चतावस्थापेक्षया वा
(किं उवचिष्णाइ सि) प्रदेशवन्धापेक्षया निकाचना-
पेक्षया चेति (आयाएत्ति) आत्मना धर्मं चारिवधर्मं
श्रुतधर्मं वा, (पुट्टियाकायं नावकंखइत्ति) नापेक्षते नाउ-
कम्पन इत्यर्थः (भ० पृ० ६३०) (आयाएत्ति) आत्मना
धर्मं श्रुतधर्मं चारिवधर्मं चेति "आयाए धर्मं अइकमाणे
पुट्टियाकायं नावकंखइ आउकायं नावकंखइ तेउकायं नावकं-
खइ वाउकायं नावकंखइ वणुएसइकायं नायकंखइ तसकायं
नावकंखइ । जेसिं पियएणं जीवाएणं सरीरयाइ आहारमहारेइ
ते नावकंखइ स एएणु हट्ठेणं गोयमा । एवं बुद्धइ आहारा-
कम्मं तं भुंजमाणे जाव परिणइइ तथा कहंते भंते । जीवा
अप्पाउत्ताए कम्मं पकंति गोयम । पाणे अइयाइत्ता
भयइ तहाकयं समणं वा माइणं वा अफामुणं अणेसण्णिजे-
णं असण्णाणवाइमसाइमणं पमिहाइहिता भयइ एवं खड्डु
जीवा अण्णाउत्ताए कम्मं पकरंतिस्स " द्वितीयपदे पुनर्गद-
इत्तावादिशोभंस्तरणादिरूपे गच्छमप्यव्यवस्थितस्य गुण-
व्यवस्थितोऽगुशउनावस्य साधोः पञ्चकपरिहापिन्नमेव सर्वथा

प्रयत्नमानस्यतुष्ट्यान्तेनाध्यात्मोपनि निर्दोषं तथा चागमः
“संभरणमिदं ब्रह्म, दृग्दृष्टि विनिर्देनं वित्तया एहियं । आउर-
दिर्देनं, नं नेव दिव्यं अस्मंभरणं ” तथा “ जा जयमाणस-
न्नेव, विराहसुतं विहिंसमगमम् । सा होउ निउज्जकहा, अग्ग-
म्विसेसिउत्तस्सत्ति ” ॥ ५० ॥ ॥ चाउरमभिक्रियाहारवि-
पयानाचारान्तरां प्रतिपादयितुकाम आह ।

आह्याकम्पाणि जुंजंति, आणएदणं सकम्पुणा ।

उव्वञ्जितेति जाणञ्जा, गुवञ्जितेति वा एणे ॥ ८ ॥

साधुः प्रधानकारणमादायाश्चित्य कर्माण्याध्यात्मोपनि तानि तु
वृत्तान्तजनयसत्यादीन्युच्यन्ते । एतान्माध्याकम्पाणि ये जुञ्जन्ते ए-
नैरुपलोमं ये कुर्वन्त्यन्याप्यं दरस्परं तात्त्विकीदेन कर्मणेपहि-
प्तान् विजानीयादित्येवं नो वदेत्तथाऽऽनुपहितानिति वा नो व-
देत् । एतदुक्तं जयति आध्याकम्पाणि श्रुतोपदेशेन गुह्यमतिक्रमा-
वृत्तान्तः कर्मणा नोपहिष्यते तदाध्याकम्पाणोभोगेनाश्रयतया कर्म-
बन्धो जयतीत्येवं नो वदेत्तथा ध्रुवोपदेशमन्तरेणाहारगृह्याधा-
कर्मभूतानस्य तत्किमित्तकर्मबन्धसदृशवयोर्व्यवहारं व्यव-
हारो निर्मुक्तिक्रमाद्य युज्यते तथाहि न व्यवस्य सदृशसदृश-
वयोर्व्यवहारं व्यवहारो निर्मुक्तिक्रमाद्य युक्तसदृशत्वमतोऽनु-
विस्मानपि नो वदेत्तथादस्यवमतीतीत्यागमज्ञस्य त्वेवं युज्यते
वक्तुमाध्याकम्पाणोभोगेन स्यात्कर्मबन्धः स्यादिति । यत उक्तं “ कि-
ञ्चिदुक्तं कल्प्यमकल्प्यं वा स्यादकल्प्यमपि कल्प्यम् । पिण्डे
अस्या वज्रं पाथं वा लेपजायं वा ” ॥ १ ॥ तथान्यैरप्यतिहित-
म् । उत्पद्यते हि साऽवस्था, देशाकाशमयाम्पति ॥ यस्यमाकार्यं
कार्यं स्यात्कर्मकार्यं च वज्रज्यैरित्यादि ॥ ८ ॥
किमित्येवं स्यादाहः प्रतिपाद्यत इत्याह ।

एण्हिं दोहिं गाणेहिं, ववहारो ए विज्जई ।

एण्हिं दोहिं गाणेहिं, आणायांरं तु जाणए ॥ ९ ॥

आज्यां द्वाज्यां स्यानाज्यामाध्रिनाभ्यामनयोर्व्यवस्थानयोर-
ध्याकम्पाणोभोगेन कर्मबन्धाज्यावाजावभूतोर्व्यवहारो न विद्यते
तथाहि यद्यवस्थाध्याकम्पाणोभोगेनैकाश्वेन कर्मबन्धोऽभ्युपग-
म्येत । एवं चाहाराज्यावेनापि कचित्सुतरामनयोर्व्यवस्थाः स्यात् ।
तथाहि क्षुद्रप्रीडितो न सम्यगीयोपार्थं शोधयेत्ततश्च वज्रं प्रा-
णमुपदर्शयति कुर्यात् । सूत्रादिसद्भावतया देहपाते संयवश्यं
माथी प्रसादिद्याधानोऽकाशमग्नं चाविरतिरङ्गीकृता जवत्या-
नैव्यानापत्तिं च तिर्यग्गतिरित्यागमिषा ॥ “ सव्यप संजं संज-
माशो अण्णमेव रक्खेसा ” इत्यादिनाऽपि तदुपभोगेकर्मबन्ध-
भाव इति । तथाहि आध्याकर्मण्यपि निष्पाद्यमाने पञ्जीव-
निकायव्यवस्तद्वधे च प्रतीतः कर्मबन्ध इत्येतोऽनयोः स्थान-
योरेकान्तेनाध्रीयमाणयोर्व्यवहारं ध्वद्वहरो न गुरुते तथा
आभ्यामेव स्थानाज्यां समाश्रिताज्यां सर्वमहाचारं विजानीया-
दिति सिद्धम् ॥ ९ ॥ सूत्रं २ शुं ५ ७ ८ ।

साध्याकर्मदोषपुद्गलात् श्रमणार्थं कृता वद्विद्वद्वादयो न
कल्पन्ते ॥

यस्मिं वा सक्को वा, कोई रोणजं मज्जयाए ।

तेसि परिभोगास्से, मण्णणं तहिं कहं भणियं ॥

वह्मिं वा वृत्तान् वा अश्विन्यनानामर्थय रोषयेत् तत्र तेषां फ-
लानां परिभोगास्त्रि श्रमणार्थं कथं ज्ञेयम् किं कल्पते किं वा
न कल्पत इत्यर्थः । अत्र सूरिराह ॥

तस्स कडनिट्ठियादी, चउरो जेगे विजावडत्ता य ।

विसमेयु जाण विसमं, निसमा उ रुमो सवग्गद्वे ॥

तस्य कृतं तस्य निष्ठितमिति प्रथमः । तस्य कृतमन्यस्य नि-
ष्ठितमिति द्वितीयः । अन्यस्य कृतं तस्य निष्ठितमिति तृतीयः ।
अन्यस्य कृतमन्यस्य निष्ठितमिति चतुर्थः । तत्र तस्य संयतस्य
निमित्तं कृतमारोपितं वृद्धादि तथा तस्मैव संयतस्य निमित्तं
निष्ठितं निर्णो नोतमचित्ताकृतमित्यर्थः । एष प्रथमभङ्गाथ एव
शेषाणामपि भङ्गाथमर्थः परित्याजनीयस्तत्र तस्य कृतं तस्य नि-
ष्ठितमित्यादीन् चतुरो भङ्गान् विभावय विषमयोर्द्विज्योर्द्वौहो
विषममसंयमे जानीयात्किमित्तं नियतात् समययोर्द्वितीयचतु-
र्थयोर्द्विज्योर्द्विहो समं संयमं जानीयात् । अन्यनिमित्तं निष्ठित-
त्वात् । पर आह । ननु श्रमणार्थं स आरोपितस्ततः कथं द्वि-
तीयं जङ्गं कल्पते सूरिराह ॥

को मं मो समणत्वं, तुत्तो तह वि य न होई सो कम्म ।

जे कम्मद्वखणं खल्लु, इह इ वुत्तं न पस्सामि ॥

को मम तु मन्यामहे स एतः श्रमणस्यार्थमारोपितः तथाऽप्यसौ
कम्म न भवति । यतो यः कम्मवृत्तं खलु तीर्थकरणधरैरुक्तं
तदिह इः पादपूरणे न पश्यामि ॥

किं तत्कर्मलक्षणमत आह ।

सचित्तजायविकली-कवम्मि द्ववम्मि मग्गणा होई ।

का मग्गणा उ द्ववे, रुचदण्णे फाणुभोईणं ॥

यत्सचित्तजायविकलीकृतं कथं तत्र प्रादुर्भावोऽजिनां मार्गणा
भवति । तत आध्याकर्मिकाविन्ताऽपि तत्रैव युक्ता नात्यत्र । स-
चेतने तु द्वये का मार्गणा नैव काचित्सचित्तस्य प्रवृत्तासंनवा-
त्तनो न तद्वैक्या आध्याकर्मिकत्वमिति । तदेवमारोपितरूपक-
तनिष्ठितविषये कल्पविधिरुक्तः ।

संप्रति विप्रकृतनिष्ठितविषये तमाह ।

संयवहेतुं छिन्नं, अतट्टोदक्खदं तु तं कपे ।

अत्तट्टा छिन्नं पि हु, समणट्टा निट्ठियमकर्णं ॥

अत्रापि भङ्गचतुष्टयम् । तस्य निष्ठितं तस्य कृतम् १ अन्यस्य नि-
ष्ठितं अन्यस्य कृतं २ तस्य निष्ठितम् अन्यस्य कृतम् ३ अन्य-
स्य निष्ठितं तस्य कृतम् । ४ अत्र कृतं जिघं निष्ठितं पाकादिकरण-
तो निर्णो नोतम् । तत्र प्रथमजङ्गे सर्वथा न कल्पते चतुर्थस्तु
जङ्गं पकान्तशुद्धः । द्वितीयजङ्गमधिकृत्य एवोद्भावा । संयतदे-
तोः संयतनिमित्तं विप्रमासांशमुपस्कृतं निर्णो नोतं तत्क-
ल्पते । तृतीयभङ्गमधिकृत्याह आगमार्थं विप्रमपि श्रमणार्थं
जनितमकल्पम् ।

संप्रति धीजानुद्गकं चक्षित्याह—

वीयाणि ववावेज्जा, अगमं व खणेज संजयट्टाए ।

तेसि परिभोगास्से, मण्णणं तहिं कहं ऋणियं ॥

बीजानि शादयदित्तजानि वषेत । अवयं च खानयेत् । संय-
तार्थं तेषां परिभोगास्त्रि तत्र श्रमणार्थं कथं ज्ञेयं कल्प्यमक-
ल्पं वा । सूरिराह ॥

दुद्धाणियं च उदयं, जहेइं निट्ठियं च अत्तट्टा ।

तं कपप् अत्तट्टा, कयं तु जइ निट्ठियमकर्णं ।

अत्रापि प्रागिव भङ्गवतुष्यं तद्यथा नङ्ग पकान्तेनाशुद्धः ।
चरमस्वेकास्तशुद्धः । द्वितीयनङ्गमधिकृत्याह । यनिहेतोस्तण्डु-
ला द्विजट्टीकृता उदकं वा संयतहेतोर्गवतानीतमुन्नयमपि च
निष्ठितमचित्तीकृतमात्मार्थं तदकल्पते । तृतीयनङ्गमधिकृत्याह
कुनं द्विजट्टीकृतान्नगण्डुश अवद्यानीतं पानीयं निष्ठितं तु यति-
निमित्तं तदकल्प्यमिति

पुनरपि पर आह—

समणण संजतीण व, दाहामिति जो किणेज्ज अट्ठाए ।
गावीम हेवीपादी, समणण तहि कहं जणियं ॥

श्रमणानां संजतीनां दुग्धादि दास्यामीति बुद्ध्या तेषामर्थाय
गोमहिषादिकं यः क्रीणीयात्तत्र श्रमणानां कथं कल्प्यमकल्प्यं
वा भाषणम् । सुरिराड ॥

संजयहेजं दूढा, न कप्पए कप्पए य सयमट्ठा ।

पामिच्चियकीया वा, जइ वि समणट्ठया थेणू ॥

यद्यपि च धेनुगौरूपा महिषीरूपा वा श्रमणार्थमियमित्यात्मीयं
धेनुं दद्यात् परकीया याचिता क्रीता वायदि संतरेतेर्दुग्धा ततो
न कल्पते । अथ स्वयमात्मनोऽर्थाय दुग्धा तर्हि कल्पते ॥

पुनरन्यथा परः प्रश्नयति ।

चेइयद्वेणं विजया, करेज्ज कोई नरो सयट्ठाए ।

समणं वा सोवहिणं, दावेज्जा संजयट्ठाए ॥

चैत्यद्रव्यं चौराः स दुग्धेनापहृत्य तमस्ये कश्चिन्नरआत्मीयेन
ज्रागेन स्वमात्मनोऽर्थाय मोदकादि कुर्यात् कृत्या च संयते-
ज्यो दद्यात् यो वा संयतार्थाय श्रमणं सोपधिकं विक्रीणीयात् ।
विक्रीय च तस्मादुक्तं वस्त्रादि संयतेज्यो दद्यात् ॥

एयरितम्मि दवे, समणणं किं तु कप्पई पेत्तुं ।

चेइयद्वेणं वा, जंय सुविहियाण तं ए पांडलाभो ॥

लोए वि गरहिया वित्ता, किमं ॥ पुणरुत्तेरे ।

चेइयजप्पिणीए, जो गेहइ सो वि दु तहेव ॥

एतादृशेन द्रव्येण नाथार्यां सतमां वृत्तीयार्थं यत् आत्मार्थं कृ-
ते तत् श्रमणात् किं तु ग्रहीतुं कल्पते । सुरिराड यथैत्यद्रव्येण
यद्य वा सुविहितानां मूल्येनात्मार्थं क्रांतं तद्विपमानं न कल्पते ।
किं कारणमिति चेदुच्यते स्तेनानीतस्य प्रतीक्षा प्रतिग्रहणं लो-
केऽपि नास्ति किमङ्ग । पुनरुत्तेरे तत्र सुतरां गहिता यत्तत्रैत्य-
तत्प्रत्ययानां चैत्यवतिप्रत्ययनीकस्य हस्तात् यो गृह्णाति सोऽपि दु
निश्चिनं तथैव चैत्यवतिप्रत्ययनीक एव । कस्मादित्याह ।

हरियाहमिया मा खनु, ससत्तितो नगमंइरा गुरुगा ।

एयं तु कया भत्तो, न वि हाणी जा विणा तेण ॥

मा खनु स्तेनानीतप्रतीक्षा हताहृतिका ज्ञायते स्तेनैर्हृतस्या
स्तेनवर्णं हताहृतिका यत् एवं तस्मात् स्वशक्तित्वाय द्रव्यं
सोपाजिनं वा श्रमणसङ्क्रमयेत् उत्पादयेत् । पुनः पृच्छति ॥

जा तित्थयराण कया, वेदणआवरसणादि पाहुनिया ।

जत्ताहिं मुखवेदि, समणण तर्हि कहं जणियं ॥

या तीक्ष्णकायां मुखवर्त्तिकया बन्धनावर्पणादिका आदिशब्दा-

त्युपवृष्टिप्रकारव्यादिकरणपरिग्रहः प्रावृत्तिका कृता तत्र श्रम-
णानां कथं ज्ञातितं किं तत्र स्थानं कल्पते न वा ।

अत्र सुरिराड— ।

जइ समणाण न कप्पइ, एवं एगागिणो जिणवारिदा ।

गणहरमादी समणा, अकप्पिए न वि य चिट्ठांति ॥

तस्यै प्रावृत्तिकायां श्रमणानामवस्थानं कल्पते जगद्यतः प्रव-
चनानीतत्वात् । अन्यच्च यदा श्रमणानां न कल्पते तत् एकाकिनो
जितवरेन्द्रा ज्ञेयैः । यतो गणधरादयः श्रमणाः अकल्पितेनैव
तिष्ठन्ति व्य० २ उ० । वृ० ॥

आधाकम्मोपभोगे प्रायश्चित्तं निशीथचूर्णौ यथा—

जे जिकखु आहाकम्मं जुंजइ जुंजंते वा साइज्जइ ।

आधाकम्मं आहाकम्मं ते जो जुंजति तस्स चउगुरं आशा—

दिणा य दोसा ॥ नि० चू० १० उ० ॥

(आधाकम्मप्रायश्चित्तसुगमशब्देऽपि—ज्ञावत आधाकर्मा-
दिदेवपविचारो नाणशब्दे-गोचरत्वर्यां गतेनाधाकर्मिकमशानादि
न ग्राह्यमिति गोचरचरियाशब्दे) यदाधाय निमित्तत्वेनाश्रित्य
पूर्वोक्तमष्टप्रकारमपि कर्म बध्यते तदाधाकर्ममिति । कर्मभेदे, तच्च
शब्दस्पर्शरूपसगन्धादिकमिति । तथा हि शब्दादिकामगुणवि-
पयाभिष्वङ्गवान् सुखलित्सुर्मोहोपहतचेताः परमार्थानुखमयेष्व-
पि सुखाध्वारोपं विदधाति ॥ तदुक्तं “ दुःखात्मकेषु विषयेषु सु-
खादिमानः, सौख्यात्मकेषु नियमादिषु दुःखवृत्तिः उत्कीर्णवर्ण-
पदपङ्क्तिरिवानुरूपा, सारूप्यमिति धिपरीतगतित्प्रयोगात् ” एत-
दुक्तं ब्रवीति । कर्मनिमित्तभूता मनोज्ञतरङ्गादय एवाधाकर्म-
स्तुच्यते इति ॥ आचा० १७० २ अ० १ उ० । आधानमात्राकरणमात्र-
नेति गम्यते तदुपलक्षितानि कर्माण्याधाकर्माणि । स्वकृतकर्मसु,

तथाववायं ग्रामं, जहा मे तमणुस्मृयं ।

आहाकम्मोहिं गच्छंते, सो पच्छा परितप्पई ॥ १३ ॥

तत्रेति नरकेषु उपपत्ते भवमौपपातिकं स्थानं स्थितिर्यथा
येन प्रकारेण भवतीति शेषः । मे मया तदित्यन्तरिक-
परामर्शोऽनुभूतमवधारितं गुरजिरुच्यमानमिति शेषः । औ-
पपातिकमिति च भुवतोऽस्यायमाहायो यदि गर्भजत्वं भवे-
द्भवेदपि तदपि तदवस्थायां लुब्धभेदादिनास्करदुःखात्तरमौ-
पपातिकत्वे त्वत्तमुद्वृत्तानन्तरमेव तथाविधभेदोदाय इति
कुतस्तदन्तरसंज्ञकः तथा च (आहाकम्मोहिं) आधान-
मात्रा करणमात्रमेति गम्यते तदुपलक्षितानि कर्माण्याधा-
कर्माणि तैराधाकर्मभिः स्वकृतकर्मभिः यत्पारंस्वात्
(आदेति) आधाय कृत्वा कर्माणीति गम्यते । तत-
स्तेरेव कर्मभिर्गच्छन् प्रकमात् नरकं यद्वा यथा कर्म-
भिर्गमिष्यमाणाय नुरूपस्तीव्रतीव्रतराद्यनुभवान्वितैर्गच्छंस्तदनु-
रूपमेवावधारानं स इति वाच्यः पश्चादित्यागुपि हीयमानः
परितप्यते दद्या धम्मामसद्वृत्तिभिः किशिरादीं, सुवभास्य-
करामोत्यादि शोचते इति सूत्रार्थः उक्त० ५ अ० ।

आधा [हा] कम्मिय—आधाकर्म्मिक—जिं साधूनमेवाधाय
काम्नि जकादी, वृ० १ उ० ।

आधा (हा) ए-आधान- न० आ-धा-नवे-व्युट् सं-
स्कारपूर्वकं बहुधादेः स्थापने, ग्रन्थ्याधाने, गर्जनाधने च । वाच० ।
स्थाने, " इअ सव्यगुणादाणं " सर्वगुणाधानमशेषगुण-
स्थानमिति भावः ४ अ० । स्थापने, कुत्रयोग्यादीनामिह
तन्मूलाधानयुक्तानाम् ॥ मूलाधानं मूलस्थापनं वीज्यासस्त-
युक्तानामिति ॥ दो० १३ विव० । व्यवस्थापने, आख्याने,
व्याख्यानं च । वाच० ।

आविरइं पडुच वाले, आहिज्जइं विरइं पडुच पंडिण् ।

आहिज्जइं विरयाविरइं, पडुच वाडपंडिण् आहिज्जइं ॥

आधीयते व्यवस्थाप्यते आख्यायते वा तथा विरतिं चा-
श्रित्य प्रतीत्य पापाह्वीनः परिमतः परमार्थज्ञो वेत्येवमाधी-
यते व्याख्यायते ॥ सूत्र० २ ध्रु० २ अ० ।

आधा (हा) णिय-आधानिक-पुं० आधानं गर्जानं प्र-
योजनमस्य तज्ज । गर्जानानिमित्तं वेदविहितं गर्जनास्त्रसं-
स्कारजेदं, ॥ वाच० ॥

आधा (हा) य-आधाय- अय्य० -आ-धा-ह्यप्-कृत्येत्यर्थे,
उत्त० ५ अ० । स्थापयित्वेत्यर्थे, आधानं कृत्येत्यर्थे, भावे-घञ्
आधानं, पुं० ॥ वाच० ॥

आधा (हा) यग-आधायक- त्रि०-आ-धा-एडुव-आधा-
नकारके, वाच० ॥

आधा(हा)र-आधार-आ-धृ-आधारे-घञ् । १ आश्रये, " अ-
पामित्राधारमनुत्तरद्वयम् " कुमा० । " चराचराणां जूतानां, कु-
कितधारतां गतः " । कुमा० । " वर्त्ताधारस्तेदयोगादथा
दीपस्य संस्थितिः " या० रमु० " व्याकरणप्रसिक्ते औपश्ले-
षिककरणम् " पा० अधिकरणञ्च परस्परस्या क्रियाश्रयः
तच्च त्रिविधम् औपश्लेषिकवैयर्थिकाजिज्ञासकजेदात् । तत्र
औपश्लेषिक एकदेशसम्बन्धः यथा कटे आस्ते । वैयर्थिकः
मोक्ष इच्छास्ति । अविद्यापकः तिष्ठेषु तैश्चमरित । मुग्धबोध-
कारस्तु " सामीप्याश्लेषविपर्ययैर्यथाऽऽधारश्चतुर्थिध इति
"सामीप्यसम्बन्धेनाप्याधारतयाह । तस्मिन्त्यम् । गङ्गायां
घोषो वसन्तीत्यादौ विपर्ययस्यैव गङ्गासमीपनीरस्यो-
पस्थितौ न तस्य विभक्तवर्धनत्वमिति पाणिनीयाः । शस्य-
संपादनार्थं जडरोधनार्थं बन्धने, दुर्लभकार्थं जडधारणाथं
आह्वयाने च ॥ आधारबन्धप्रसूतेः प्रयत्नैः " रघु० वाच० ॥
आधारस्य ज्ञायः तज्ज आधारता संबंधविदेनेष पदार्थ-
विशेषप्रत्ययनासम्पादकं धर्मविशेषं, तथा च तयोः
परस्परनिरूप्यतिरूपकभावः । आधारताया अनतिरिक्तवृत्ति-
धर्मो आधारतयच्छेदकः । एवमाधेयताया अनतिरि-
क्तवृत्तिधर्मो आधेयतावच्छेदकः यथा संयोगेन घटाधारे जूतहे
जूतहेत्यमधारतायच्छेदकं जूतलधेये घटे च घटत्वमधेयता-
वच्छेदकम् तयोःआयच्छेदकत्वात् । तान्नामाधारताऽऽधेयता चा-
वच्छिज्जने यथा घटवाचच्छिष्टा घटनिष्ठाऽऽधेयता तथा भूतज-
न्वायच्छिष्टा जूतनिष्ठाऽऽधारता इति नव्यैर्वाधिकां रीतिः ।
आधारत्वान्तरं, न० ॥ वाच० ॥

आधा (हा) रसत्ति-आधारशक्ति-स्त्री० आधारस्य शक्तिः
सर्वाधारशक्तिरूपायाम्परमेष्ठरशक्तौ, मायायाम्, प्रवृत्तौ च ॥
वाच० ॥

आधि (हि) आधि-पुं० आधीयतेऽतिनिवेश्यते प्रतीकाराय
मनोऽनेन आ-धी-कि-मानसव्यधानेदे, वाच० ॥ आधीनाम्म-
नः पीडानामिति भ० १ शो० १ उ० ॥ शरीरमानसे पीडावि-
शेषे च । आधीनां परमौपधम् आधीनां शरीरमानसपीडाविशे-
षाणां परमौपधं प्रधानौपधं कल्पयमिति ॥ शो० १५ विव० । ईदम्
अधिक्रियते उचामर्षोऽत्र आ-ईपदर्थे-धा-अधिकारार्थे-आधारे-
कि-आधीयते ऋणशोधनार्थम् आ-धा-कर्मणि-कि-वा । ऋण-
शोधनार्थं प्रतिभूस्तानीयतया बन्धकत्वेन कृत्तव्यसमीपे अध-
मर्षेनाधीयमाने उत्तमर्णस्य ईदम् स्वत्वहेतुतृप्त्यापारविशिष्टे,
वाच० ॥

आहि (हि) क-आधिक्य-न० अधिकस्य भावः व्यञ्ज । अ-
धिकतायाम्, अतिशयितायाम्, " यदावगच्छेदायत्यामाधिक्यं
भुवमात्मनः " ॥ मनु० ॥ युष्माग्यामपि रात्रौ चेत्, शोणतं प्र-
चुरं तदा । कन्या च पुंवत् भवति, युकाधिक्ये पुमान् प्रवत्
ज्योतिस्तत्त्वम् । प्रातिपदिकमात्रे त्रिङ्गमात्रायाधिक्ये सि० कौ०
" एवमेतद्गुणाधिक्यं, ह्येव ह्येव व्यवस्थितम् " सुश्रु० ॥
वाच० ॥ आधिक्यं सजातीयपरिणामाप्रचुर्यमिति द्वा० ।

आधि [हि] गरणिय-आधिकरणिक-त्रि० अधिरणे
विचारस्थाने नियुक्तः ठक् । विचारस्थाननियुक्ते प्रावृत्तिवाकादौ
वाच० ॥

आधि (हि) गरणिया-आधिकरणिकी-स्त्री० अधिक्रियते
आत्मा नरकादिषु येन तदधिकरणं तेन निर्मुक्ता आधिकरणि-
की क्रियाविशेषे, सा च द्विधा चक्रयपशुबन्धमन्त्रतन्त्रादि
प्रयत्तिनीं स्वर्गादिनिर्यत्तिनीं चेति । ध्रु० ३ अधि० ।

आधिहि-आधृष्टि-स्त्री० आ-धृप् भावे-क्तिन् । परिभवे, घञाभि-
प्रदे च ॥ वाच० ॥

आधि (हि) सु-अन्तर्गत-त्रि० आधि मनपीडां जानाति
अनुगतति-ज्ञा-क-व्यथातुभावके, व्यधिते, अजयपात्रः वाच० ॥

आधि (हि) रथेण-आधिस्तेन- पुं० आधेगोप्याधेगोतात्
स्तेन इव । गोप्याधेगोतात्कारेण भोक्तारि, " न त्रेताव्यो घटा-
दाधि-हृज्जानो वृक्षिसुरजेत् । मृत्येन तापयेदेन-माधि-
स्तेनोऽन्यथा प्रवत् " मनुना तज्जगो स्तेनवश्योक्तस्त-
थात्यम् ॥ वाच० ॥

आधि (हि) देविय-आधिदेविक-त्रि० अधिदेवं जयः दे-
वान् वानादीन् अधिकृत्य प्रवृत्ते वा उग्र-अनुनातिकादिवाद्
द्विपद्वृत्तिः । देवाधिकारेण प्रवृत्ते शारङ्ग, वातादिनिब-
न्धने, दुर्गे च । दुर्गे हि त्रिविधतयात्मिकादिभे-

दात् ॥ वाच० ॥ आधिदैविकं यन्त्राक्षसप्रहाघावेराहेतु-
कमिति ॥ स्या० ॥

आधि (हि) वंध—आधिवन्ध—पुं०. आधिबहुप्रजानां तथै
पालनं स्यादिति चिन्ता एव बन्धः । बहुप्रजाराक्ष्णः चि-
न्ताक्षयवन्धे, ॥ वाच० ॥

आधि (हि) भोग्य—आधिभौतिक—त्रि० भूतानि व्याघ्र-
सर्पादिन्यधिकृत्य जातम् अधिभूतं ठक् द्विपदबुद्धिः ।
व्याघ्रसर्पादिजनिते दुःखः, ॥ वाच० ॥ आधिभौतिकं मानुष-
पशुपक्षिमृगसरीसृपस्थावरनिमित्तमिति ॥ स्या० ॥

आधि (हि) रज्ज—आधिराज्य—न० अधिराजस्य भावः
कर्म वा प्यञ् । अधिपत्ये ॥ वाच० ॥

आधि (हि) वेयणिय—आधिवेदनिक—त्रि० अधिवेदनाय वि-
वाहोपरि विवाहाय हितं ठक् तत्र काले दत्तं ठक् वा
अधिवेदनाय तत्र काले च स्त्रिये पत्या दीयमाने स्त्री-
धनभेदे ॥

आधी (ही) गड—आधीकृत—त्रि० आधि-चिब-क-क-दत्त-
बंधके द्रव्यादौ, वाच० ॥

आधी (ही) गरण—आधीकरण—न० अनाधिराजिः क्रियते
आधि-चिब-क-क-ल्युट् बन्धकीकरणे वाच० ॥

आधु (हु) णिय—आधुनिक—त्रि० अधुना भवः ठक् ।
साम्प्रतं भवे-अर्वाचीने, - । अप्राचीने च-स्त्रियां जाँप्- ॥
॥ वाच० ॥ अष्टाशीतिप्रहाणमन्यतमे स्वनामस्थायते ग्रहे
जे० ॥ सूर्य० प्रा. २० ॥

आधु [हु] य—आधुत—त्रि०—आ—धु—क- । चा-
लिते, ॥ वाच० ॥

आधे [हे] य—आधेय—त्रि० आधा—कर्मणि यत् । १ उ-
त्पाद्यं । आधेयश्चाक्रियाजश्च सोऽस्तत्प्रकृतिगुणः” व्या०
का० । यस्य सतोगुणान्तरमुत्पाद्यम् तादृशे उत्पाद्यगुणा-
न्तरे विद्यमाने एव यत्र घटादिपदार्थे पाकादिना रक्ता-
गुणान्तरमधीयते तादृशे २ घटादौ, । आधानयिधिना स्थाप-
नीये ३ वही, पुं० ॥ ४ ॥ अधिकरणेऽभिनिवेशनीये “अधिकं
पृथुलाधारादधियाधिक्यवर्णनम्” चन्द्रा० वाच० ॥

आधाराधेयौ द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदेन विशेषावश्यके व-
र्णितौ यथा—

आहारा आहारे च होइ दन्वं तहैव भावाय ।

नेवत्तं पुण आहारो कालो नियमाउ आहोओ ॥

द्रव्यमाधारो भवति पर्यायाणां आधेयं च भवति क्षेत्र तथा
भावश्चाधारो भवति कालस्य कालवर्णादीनां समयदि-
स्थितित्वादिना आधेयश्च भवति । द्रव्ये क्षेत्रमाकाशे पुनः
सर्वेषामपि धर्माधर्मपुद्गलजीवकालद्रव्याणामगुणलघुप-
र्यायाणां वाधार एव न त्वाधेयं सर्वस्यापि बस्तुनस्तत्रैवाव-
गाढत्वात्तस्य च स्वप्रतिष्ठितत्वेनान्यत्राधेयत्वायोगादिति
(कालो नियमाउमाह उक्तिः) कालो नियमादधेय एव भवति न
त्वाधारस्तस्य द्रव्यपर्यायेष्ववस्थितित्वात्तत्र सान्यस्याधि-
तत्वादिनि । विशेष० द्रव्यं ॥ ४ ॥ स्थापनीये द्रव्ये च भावे
यद आधारे न० ॥ अन्त० ॥

आधे (हे) वच—आधिपत्य—न० अधिपतेर्भावः कर्म वा पत्य-

न्तत्वात् यक्-१ स्वामित्वे, “अवाप्यभावावसप्तलमृद्धं राज्यं
सुराणामपि चाधिपत्यम्” ॥ गीता० ॥ वाच० ॥ यक्षाणामा-
धिपत्यञ्च राजराजत्वमेव च” ॥ भा० ॥ व० ॥ राजकार्यं
प्रजापालनादौ । ॥ दुर्योधने तत्त्वहितं वै निगृह्य पाण्डोः पुत्रं
प्रकुरुष्वआधिपत्ये । अजातशत्रुर्हि विमुक्तराज्यं धर्ममेतेषां
पृथिवीं शास्तु राजन्, ॥ भा० ॥ व० ॥ प० ॥ २ ॥ अ० ॥
वाच० ॥ अधिपतेः कर्माधिपत्यम् रक्षायाम् ॥ जी० प्र. ३॥
॥ आ० म० प्र० ॥ प्रज्ञा० भ० श. ३३१ ॥ कल्प० । ज्ञा० अ. १
विपा० अ. २ जं० ॥

आधो (हो) र्ण—आधोर्ण—पुं० आ धारगतिचातुर्यं
ल्युट् हस्तिगतिचातुर्यञ्च हस्तिपके, स्वल्पवलेनापि महा-
बलस्य हस्तिनः संक्रादिनेव चालनास्य गतिचातुर्य-
वत्वात्तथात्वम् ॥ वाच० ॥

आधोधि (होहि) य—आधोवधिक—पुं० नियतक्षेत्रविषया-
वधिज्ञानिनि ॥ भ० श. ७३. ७॥ (नमिस्स ग्रं अहमो पगूणात्ता-
लीसं आहोहियसया होत्था) सम० सं. ३-३॥ आहोहियत्ति नियत-
क्षेत्रविषयावधिज्ञानिनस्तेषां शतानीति ॥ सम० ॥ प्रतिनि-
यतक्षेत्रावधिज्ञाने च न (केवलणं मते आधोऽधियं जाण-
पासइ) ॥ भ० ॥ आहोहियंति प्रतिनियतक्षेत्रावधिज्ञानमिति भ०
श० १४ उ० ७

आप [व] आप—पुं० आप्यते-आप-कर्मणि-घञ्-अष्टसु
वसुषु चतुर्थे वसो, अपां समूहः अण्-जलसमूहे न० आ-
काशे, -अण्-क० तस्य सर्वमूर्तसंयोगित्वात्तथात्वम् वाच० ॥
व्यासो ॥ अ० श. १ उ. ६ ॥

आप [व] ई—आपद्—स्त्री० आ-पद्-सम्पदा क्तिप्
विपत्तौ (दुहओगइवालस्स आवई वहमूलिया उक्त. अ. आपद्दां
विपद्) इति सा चतुर्विधद्रव्यक्षेत्रकालभावभेदात्-द्रव्यापत्-
कल्पनीयाशनादिद्रव्यदुर्लभता १ क्षेत्रापत्प्रत्यासन्नप्रामाण-
रादिरहितप्रत्येक क्षेत्रे २ कालापद्दुष्कालादि ३ भावाप-
दुष्कालात्तादि ४ जी० प्र. १ ॥ द्रव्यापत्प्रासुकादिद्रव्यात्मः क्षे-
त्रापत्कालान्तरक्षेत्रपतितत्वं, कालापद्दुर्भिक्षकालप्राप्तिः, भावापत्
ग्लानत्वाभिति ॥ भ० श. २५ उ. ७॥ (आउरे आवईसु य) ॥ स्था०
ठा० १० ॥ तथा आपत्सु द्रव्यादिभेदेन चतुर्विधासु तत्र द्रव्यतः
प्रासुकद्रव्यं दुर्लभं क्षेत्रतोऽध्वप्रतिपन्नता कालतो दुर्भिक्षं-
भावतोग्लानत्वमिति उक्तं च (द्रव्याइ अलंभे पुण चउव्विहा
आवयाहोइति) ॥ स्था० ठा० १० ॥ व्य० ॥ नि० चू० ॥ आ० चू०
(आवईसु दुहधम्मया) सम० स प्रशस्तयोगसंप्रहाय साधु-
नाऽऽपत्सु द्रव्यादिभेदासु दहधर्मता कार्या सुतरां तासु दह
धर्मिणा भाव्यमित्यर्थ इति भ. स. स. स. ३२ उदाहरणादियोगः
उज्जेणिइ घणवम् अणारो धम्मयोसचम्पाए ।
अटवीइ मथविष्ममत्रोसिणं सिज्जणा चेव ॥ ८० ॥
महुराइ जजणराया जजणावेके अदंमणगारे ।
वहणं च कालकरणं सक्कागमणं च पव्वज्जा ॥ ८१ ॥
आमां व्याख्या कथानकादवसेया तन्नेदं उज्जेणी नयरो
तत्थ धणवम् वाणियओ सो चंपज्जाइउकामो उग्धा-
सणं करेइ । जहा णाप. ते अणुणवेइ धम्मयोसो नाम
अणगारो तेसु दूरं अइयमगार गणसु पुलन्देहि हिलो-
जिणं सत्थो इमा तज्जो य नट्ठो सो अणगारो अ

रणेण लोपण समं भवति पविष्टो तेषु मूलाणि खायति पाणिपञ्च पिवति सो निर्मतिजइ सो नेच्छति अथरे जाए पगथ सिलायले भत्त पञ्चखायं भदीणस्स भहिया-समाणस्स केवलनाणं समुत्पन्नं सिद्धो दृढधम्मयाप-योगा संगहिया एसा द्वावाती खेत्तावती खेत्ताणं अ-स्तिण्ण काळावती भोमोदरियादि भावावतीए उदाहरण गाहा महुराए जउणाराया इत्यादि ॥१८१॥ व्याख्या कथान-कादवसेया तच्चेदं महुराए नगरीए जउणो राया जउ-णावद्धं उज्जायं अवरेण तथ जमोण एको परो दिन्नो तथ दूधो अणगारो आयवेइ सो रायणांसि तेण दिद्धो तेण रोसेण दिद्धो असिणा सीसं छिन्नं अन्ने भणन्ति फलेण आहवो सव्वेहिं विमणुस्सेहिं पत्थर रासी कओ कोवीर्यं परवेयणा उदर्यं भावयतस्स वावती कालगतो सिद्धो देवागमणं महिमाकरणं सकागमणं पालपणं वि-माणेण तस्स विय रत्तो अधितीजाया वज्जेण भेसि-ओ सकेण जइ पव्वयासि तो मुञ्चसि पव्वइओ थेरण अन्तिए अभिगाहं गेहइ जइ भिक्खवाओ संभरामि तो ण जेमिज जइ दरजिभिओ तोसे संगं विणिचामि एवं किर तेणं अगवया एगमविद्वसं नाहारियं तस्स द-वावतीदृगडस्स भावावतीसु दृढधम्मतत्तिगयं ॥ भाव० ॥ हलन्तत्वाट्पाट् आपदाप्यत्र ॥ वाच० ॥

आप (व) ईधम्म—आपद्धम्म—पुं० आपदि कर्तव्यो धम्मः । १ आपघनुष्टेये धम्मं, आपद्धम्ममधिकृत्य कृतो ग्रन्थः अणं भारतान्तगतं शान्तिपर्यवस्यगते व्यासकृते २ अवा-न्तरपर्यवसेदं च २ तथ भा० शा० प० १३१ अध्यायावधि १७३ अध्यायपर्यन्तम् ॥ वाच० ॥

आप (व) गा—आपगा—स्त्री० आपनं जलसमूहेन गच्छ-ति वहति—इ-नयाम “बहुसमानि तिर्थाणि भावगाणि वि-यागरे” बहुसमानि तीर्थानि आपगानां नदीनां व्यागृणी-यात् साध्यादिविषय इत्यर्थ इति ॥ दशा० अ०७ ॥

आप [व] गेज्ज—आपोय—पुं० आपगाया गङ्गाया अपत्य-म ढक् भोष्म ॥ वाच० ॥

आप (व) डण—आपत्तन—न० आ-पत भावे ल्युट् आगमने प्राप्नो, क्षान्ते, (कथित्यकरणिकादृष्यादप्राकरणिकस्यापत-नम्) माहि० देववशात् पतने च ॥ वाच० ॥ प्रम्फोत्तेने घ० अ० ३ प्रस्खलने च (आघडणं विगमखागुणकृतेषु) विपमे वा स्थानी वा आपतने प्रस्खलनं भवतीति ॥ बृह० ॥ आपतनं नाम यद् भूमिसम्प्राप्तस्य वा जानुकूपराश्यां प्रस्खल-नमिति ॥ बृह० ॥

आप (व) डय—आपटव—न० न स्मिन् पटवोऽस्य तस्य भावः अण पटुशून्यत्वे न पटुपटुगिति तत्पुरुषात् प्यति उत्तर-पटस्यैव बुद्धिः अपाटवम् । (अपाटवदाराचार्येदि विघ्नं प्रजायते) स्मृतिः ॥ वाच० ॥

आप (व) डिग—आपत्तिक—पुं० आपतनि शीघ्रम् आ-पत् इ-कन इत्थेन देवायने त्रि० उज्ज्वलदत्तः ॥ वाच० ॥

आप (व) डिय—आपतिन—त्रि० आ-पत्-क-हडादा-तने-इवाद्यत्पतने च ॥ वाच० ॥ आस्फालिते च

(दोवि आवडिया कुइडे) आपतितौ भित्तौ आस्फालितौ इति ॥ उक्त० अ० २५ ॥

आप (व) ण—आपण—पुं० आपणयन्ते विक्रीणन्त्यत्र आपणः आधारे घञ् हट् ॥ औप० भ० शा० ५ उ० ७ ॥ भा० न छि० कल्प० प्रश्न० द्वा० ३ विंशो द्वा० अ० १ स च नानागृहा-ध्यासितस्त्रिकोणो भूभागविशेष इति ॥ अनु० उ० द्वा० वीथ्यां न० (कोलचचुरेण इ भावणे) ॥ दशा० ॥ अ० ५ परयस्थाने ॥ प्रश्न० द्वा० ३ ॥ कयविकयद्रव्यशालायां च वाच० ॥ गृहाणि शरणानि लयनानि आपणा इति ॥ जी० प्र० ३ वाच० “शकटापणवेशाश्च वणिजो यन्दिनस्तथा ॥ नराश्च मृगयाशीलाः शतशोऽथसहस्रशः” ॥ भा० व० प० अ २३८ ॥ “भक्ष्यमा ल्यावणानाश्च ददृशुः श्रियमुत्तमाम्” ॥ भा० स० प० ४ अ० (आपणः परयवार्थिका) (आपणां विकयस्थानम्) तैवेवोक्तम् ॥ “पूर्णापणा विपणिनो विपर्णा-विर्भजुः माद्य० ॥ वाच० ॥

आप (व) णिगह—आपणगृह—न० आपणमध्यवार्त्सिगृहे तथा च बृहत्कल्पे । (जं आवण मम्भमी तं च गिहं भावणा य दुविहं ॥ वि चं होइ भावणगिहं रथामुहरथपासम्मि) यद् गृहमापणमध्यं समेतादापण्योः परिचितं तदापणगृहं यद्वा मध्ये गृहं (दुहउ वित्ति) द्वाश्यामपि च पार्श्वार्थ्या । यस्यापणे भवति ॥ बृह० क० ॥

आप (व) णवीहि—आपणवीथि—स्त्री० रथ्याविशेषे ॥ भा० म० प्र० द्वा० ३ ॥ राज० जी० प्र० ३ ॥ हट्टमार्गं दशा० ॥ जी० प्र० ३ ॥ द्वा० अ० १ (संमद्वृत्त्यं तरावणवीथियं) ॥ कल्प० ॥ आपणवीथयश्च हट्टमार्ग इति ॥ कल्प० ॥ टी० ॥

आप (व) णिग—आपणिक—त्रि० आपणादायस्थानादा-गतः टक् १ ॥ हट्टस्थानादागते राजकरादौ । आपणस्य घ-र्भम् टक् २ ॥ हट्टस्य वणिग धर्म्यं आपणस्यावकयः रा-ज्यग्राहः टक् ३ ॥ हट्टस्य राजग्राह्यद्रव्यं (तोला) आ पण इ कन् ४ ॥ वणिक्कजेने उज्ज्वलदत्तः ॥

आपणिक—त्रि० आ—पत्—स्तुतो कर्मणि—इकन् । १ इन्द्र-नीले, ॥ वाच० ॥

आप (व) णिज्ज—आपणय—त्रि० आ अप नी कर्मणि यत् समन्तादपतये दूरीकार्थ्यं, ॥ वाच० ॥

आप (व) ण्ण—आपण्ण—त्रि० आ-पट् क आपट्प्रसृते आप-णः संसृति घोरं यन्नाम विवशो गूणन् । ततः सद्यो विमुच्ये त यद्विभेति स्वयं भयम् ॥ भाग० ॥ आपणामयसंशुं दी-क्षिताः खलु पीरवाः” ॥ शकु० ॥ आत्मापराधादापन्नस्तत् किं भीमं जिघांससि” भा० स्त्री० प० १३ आ० ॥ वाच० ॥ आश्रिते (इमं दरिसेणभावगणा सव्वदुक्खा विमुञ्चइ ॥ थु० १ अ० १ सूत्रं ॥ अनु० ॥ उत्पन्नं ॥ द्वा० अ० ५ ॥ प्राप्ते ॥ भाव० ॥ भावणो प्राप्त उच्यत इति ॥ नि० चू० ॥ भावगणादीहमद्वयं संसारं मिअणेतए आपय्याः प्राप्ता इति ॥ उक्त० अ० १ ॥ व्याति नि० ॥

आप [व] ण्णपरिहार—आपन्नपरिहार—पुं० भावपरिहारभेदे (भाषादीभाषणयोः तेण उपगयं न अज्जेहि) व्य० ॥ यत् मा-सिकं कयन् पाणमासिकं वा प्रायश्चित्तमापन्नं तत् भा-पन्नं अपरिभागेऽपि घत्तने परिहृत्यते इति परिहारः क-

र्मणि घञ् आपन्नमेव परिहारः । आपन्नपरिहार इति व्युत्पत्तेः तथाचाह (मासादी भावने इति) मासादिकं यत् प्रायश्चित्तस्थानमापन्नं तत् आपन्ने परिहार इति भावः । अथ वा परिहारेण परिहार इति भावे घञ् आपन्नेन प्रायश्चित्तस्थानेन परिहारो वर्जनं साधोरिति गम्यते । आपन्नपरिहारः । तथा हि प्रायश्चित्ता अविशुद्धत्वात् विशुद्धचरणैः साधुभिर्यावप्रायश्चित्तप्रतिपत्त्या न शुद्धो भवति तावत् परिह्रियते । इह तेन आपन्नपरिहारेण प्रकृतिमधिकारो न शेषः परिहारैः ॥ व्य० निक्षेपद्वयः ॥

आप (व) णसत्ता—आपन्नसत्ता—स्त्री० आपन्न उत्पन्नः सत्त्वो जीवो गर्भं यस्याः सा ॥ ब्रा० अ० २॥ गर्भिण्यां स्त्रियाम् सममापन्नसत्तास्ता रेजुरापाणदुरितघ्नः रघु० ॥ वाच० ॥

आप(व)न आपात्य—त्रि आपतति स्वयमाक्रामति गच्छति ॥ “भयमेवेत्यादि” ॥ पा० नि० ॥ कर्त्तरि एत्यत् । १ । स्वयमाक्रामितं भावे एत्यत् । २ । कर्त्तव्यायतेन, ३ कर्मणि एत्यत् आपाये देशादौ, त्रि० आ-प-णिच् ल्यप् । ४ । समन्तात् पातित्वेत्यर्थं अयम् ० ॥ वाच० ॥

आप [व] ति—आपति—स्त्री० अ-प-द-क्तिन् आपादि आपन्न रोगाद्यभिभूतावस्था सम्यग् वर्तनोपायानुपलम्भश्च ॥ वाच० ॥ आपादेन ॥ व्य० ॥ प्राप्ते, संवेगात् समरसापत्या २२) ॥ पा० वि० २ ॥ आपत्तिश्च प्रातिरिति ॥ टी० ॥ तथाच ॥ जीतकल्पे ॥

जं जं न भणियमिह यं तस्मात्पत्नी इदाम् । मेखवं भिन्याद्यायवृत्तं छम्भामं ताप जीएणं ॥ ६० ॥ जीतकल्पं इह जीतव्यवहारेऽपराधमुद्दिश्य यद्यस्यायश्चित्तेन भणितं तस्याऽव्यापत्तिविशेषेण दानं संक्षेपं वक्ष्ये आपत्तिश्चासुकाभिचारेऽसुकस्य तपसः प्रातिरिति सा च निशायकलपव्यवहारदिपु विस्तरेणाभिहिता ॥ जीत० टी० ॥ व्याप्तौ, उद्भूतौ, विशे० अनिष्टप्रसङ्गे च । स च व्याप्यस्याहार्यारोपात् व्यापकस्याहार्यारोपः यदि निर्वह्निः स्यान्निधूमः स्यादित्येवं रूपः ॥ वाच० ॥

आप (व) चिसुत्त—आपत्तिवृत्त—न० । शिष्यगतप्रतिसेवनाद्वारेणापन्नप्रायश्चित्ताभिधायिनि सूत्रे—आवर्त्तिसुतानाम् शिष्यगतप्रतिसेवनाद्वारेणापन्नप्रायश्चित्ताभिधायिनि, । नि० चू० ॥ प्रतिसेवनायां सत्यां प्रायश्चित्तापात्तिः स्यात् इत्यापात्तिस्त्राग्युच्यते (जे भिक्षु बहुसो मासियं पडिसेविता आलोइज्जो) बहुसो व बहुसो व बहुसो पंचपडिसेविता आलोइज्जो इति प्रत्येकबहुससूत्रं जेमासिया व दो मासियं मासियं ते मासियं च इत्यादि सकलसंयोगसूत्रं (जे बहुसो मासियं बहु दो मावहुभा ते मासियमित्यादि) बहुसंयोगसूत्रं एतत्सूत्रचतुष्टयमावता ग्रंथेन सूत्रोपात्तो व्याख्यान इमे अर्थ उचि अर्थो व्याख्यानं भाष्यादिकं तस्मात् पदबोद्धव्यानि ते जहंस्यादि । जे भिक्षुपासादरेगदोमासियमित्यादि ते सातिरेकसंयोगसूत्रं । जे बहु सोसातिरेगमासियं बहुसोसादरेगदोमासियं चेत्यादि । बहुससातिरेकसंयोगसूत्रं मासियं सातिरेकमासियं । जेदुमासियं सातिरेकदुमासियं चेत्यादि सकलस्य सातिरेकस्य च संयोगसूत्रं । जे बहुसो मासियं बहुसो सातिरेकमासियं च । जे बहुसो

दुमासियं बहुसो सातिरेकदुमासियं चेत्यादि । बहुससातिरेगस्य संयोगसूत्रं इत्येवमापत्तिस्त्राणि दशकथितानि ॥ नि० चू० ॥

आप (व) द्काल—आपदकाल—पुं० आपदा कृतोऽकालः आपदा कृते दुष्टे काले, “पीडा चापदकालश्च प्रतिज्ञानं च पाण्डव, ॥ भा० शा० प० ५२ अ० ॥ वाच० ॥

आप (व) देव—आपदेव—पुं० आपस्य जलसमूहस्य देव । वरुणे, ॥ वाच० ॥

आपवईण—आपपदीन—त्रि० आपपदे पादाग्रपर्यंतं व्याप्नोति स्वपादाग्रान्तं लम्बमाने वस्त्रादौ, ॥ वाच० ॥

आपवण—आपवण—त्रि० ईषत् प्रवणः । ईषत्तन्ने आ-पु-ल्युट ईषद्द्रवणे, ॥ वाच० ॥

आपवय—आपपद—अव्य० प्रपदं पदाग्रं त्र्यर्थन्तम् अवययी० पदाग्रपर्यन्ते, ॥

आप (व) भिभाग—आपमित्यक—त्रि० अपमित्य परिवार्यं निवृत्तम् कक् । विनिमयं दत्त्वा क्रीते, ॥ वाच० ॥

आप (व) पिता—आपयितु—त्रि० अप्-णिच्-तृच् प्रापयितरि-स्त्रियां डीप् ॥ वाच० ॥

आप [व] रक्षिय—आपराण्डक—त्रि० अपराह्णे भवः ठक् । अपराह्णमेव—तद्व्यापके च स्त्रियां डीप्, ॥ वाच० ॥

आप (पि) लव—आपुव—पुं० आ-प्लु-घञ्-भावे । पक्षे अप् स्नाने, जलानां सर्वतः समुच्छलेन, ल्युट्-आप्लवनं तत्रैव न० ॥ वाच० ॥ लाव्-इति प्राकृतसूत्रेण सकारानुपूर्व इकारः ॥ प्रा० ॥

आप(य)सरीर अणवकंत्ववतिया—आत्मशरीरानवकांताप्रत्यया स्त्री० अनवकांताप्रत्ययक्रियाभेदे, तत्रात्मशरीरानवकांता प्रत्यया सा स्वशरीरवृत्तिकारि कर्माणि कुर्वतः क्रिया भवति ॥ स्या०ठा० २ ॥

आपा(व) ग (य) आपाक—पुं० समन्तात्परिवेष्टन पच्यतेऽत्र आ-पच् आधारे घञ् कुम्भकारस्य मुरमयपात्रपचनस्थाने, वाच० ॥ तथा च स्थानाङ्गे (कुम्भकारावाप इक कवेल्नुयांवाप इ वा इट्वावाप इ वा) ॥ स्या०ठा० ५ ॥ कुम्भकारस्यापाकां भाण्डपचनस्थानम् कवेल्नुकानि प्रतीतानि तेषामापाकः प्रतीत एव ॥ स्या०ठा० ५ भावे घञ् । ईषत्पाके सम्यक् पाके पुटपाके च, ॥ वाच० ॥

आपा [वा] इ (न) आपायिन्—त्रि० आपिबति, -आ-पा-णिनि-सुरापानकर्त्तरि स्त्रियां डीप् ॥ वाच० ॥ आवाड स्वनामख्याते चिलातजाती, “उत्तरङ्गदमहर्ह वासे वहधे आवाडा नाम चिलाता परिवसंतिति” ॥ आ० चू० ॥

आपा (वा) ण-आपान—न० आपीयते सम्भूय सुरा पीयते ऽत्र आधारे ल्युट् । सुरापानाय सम्भूतोपवेशनस्थानं, । पानार्थमभायाम् । “आपाने पानकलिता देवनाभिप्रणोदिताः” ददर्श यदुचीरामापानं वैशसं महत् इति च भा०आ० प० २ अ० भावे-ल्युट् । सम्भूय सुरापाने ॥ ता-बूलोनां दलेस्तत्र रचितापानभूमयः” रघु० ॥

आपा (वा) णग—आपानक—न० आपान स्थाः कन् पानगोष्ठस्य

म्, सुरापाने च । आपानकमुत्सवः काद० ॥ वाच० ॥

आपा [वा] य-आपात-पुं० हठात् अविचेकात् कारणान्तरसाक्षिव्याभावेऽपि आगत्य पातः । २ अतर्कितागमने, । "गहृडापातविश्लिष्टमेघनादास्त्रवन्धनः" रघुः "तदापातभयात्पथि" कुमा० आपतत्यत्राधारेण च ३ उपक्रमे, "आपातरम्या विषयाः पर्यन्तपरितापिनः" किरा० "आपातरम्यास्तत्कालरमणीयाः" मल्लि० ४ उपक्रमे च "मध्वापात इति मनुः ॥ मध्वापातो मधुप्लोकम्" कुल्लु ॥ वाच० ॥ आपतनमापातः प्रथममीलके, ॥ स्था० डा.३ ॥ (तत्प्रथमतया संसर्गे) ॥

तस्मिन् भोगपत्तस आवाप भद्रे भवइ तत्रो पच्छापरिणममाणे २ दुरुक्ताए दुग्धंताए जहा महस्सवए जात्र भुज्जो २ परिणमइ भ० मू० श० ७ उ० १० ॥

आपातस्तत्प्रथमतया संसर्ग इति ॥ भ० टी० श. ७ उ. १० ॥ आभिमुख्येन समवाये (आवाप सर्ववद्वापणं) । विशे० ॥ सर्वेषामपि जीवादिद्रव्याणामापाते आभिमुख्येन समवाये निष्पद्यत इति ॥ विशे० ॥ अश्यागमे, (अणावायमसंलोक्य) न आपातोऽश्यागमः स्वपक्षपरपक्षयोरेयस्मिन् स्थण्डिले तदनापातः (अस्य बहुभेदाः स्थण्डिलशब्दे) ॥ ओष० ॥ अणावायमसंलोक्य चिष्टे जा० ॥ आचा० ॥ अनापाते विजने असंलोक्ये कं सन्तिष्ठेत् ॥ आचा० अ० १ उ० ५ ॥ प्राप्ते आपातो विषयप्राप्तिः ॥ आ० चू० ॥

आपाद-पुं० आ-पद-घञ् फललभे आगतौ च पादपर्यन्तम् अव्य० पादपर्यन्ते अव्य० वाच० ॥

आपा [वा] यओ-आपाततस्-अव्य० आपात तसिल् कारणं विनेत्यर्थ-अकस्मादित्यर्थ-अनवधारित्यर्थे च (पतन्नापाततः) जगदी० आपाततो यदर्थस्येति सा० द० ॥ वाच० ॥

आपा [वा] यण-आपादन-न० आ पद् णिच् ल्युट् आपत्ति विषयीकरणे, आपादकहानेन आपघनिश्चये, पद-भावे णिच् ल्युट् २ ॥ सम्पादने, "द्रव्यस्य संख्यान्तरापादने" सि० कौ० ॥ वाच० ॥

आपा [वा] यभदय-आपातभद्रक-पुं० आपातनमापातः प्रथममीलकस्तत्र भद्रको भद्रकारी दर्शनालापादिना सुखरत्नत्वादापातभद्रकः । प्रथममीलके दर्शनालापादिना सुखकरे, ॥ स्था० टी० डा. ५ ॥ (आचायभद्रपणामेगेणा संवासभद्रे) ॥ स्था० डा. ५ ॥

आपा [वा] यलिया-आपातलिका-स्त्री० मात्राभेदे "काथितेयं मात गुरुकावधपूर्वमन्यत" तल्लुच्यं अन्यत् वैतालियगतम् ॥ वाच० ॥

आपायावश्च-आप्राणापन्य-न० अहोरात्रभवे णकानविशतितमे स्वनामव्याते मुहूर्ते ॥ कल्प०

आपा [वा] लि-आपालि-पुं० आ-पा-क्लिप् तदर्थमलति अल इन् केशकीर्ते स हि शीर्षधरधिरापानप्रसक्तः वाच० ॥

आपा [पि] ला विप-आप्लावित-त्रि० आ-प्ल-णिच् क । न लादि प्रवाहोच्चते ॥ वाच० ॥

आपि [विं] जर-आपिजर-न० ईषत् पिजर-प्रा० स० स्वर्णे राजनि० । ईषत्पिजरवर्णे, पुं० । तद्वति, त्रि० आपिजरावद्धराः कण्ठत्वात् ॥ रघु० ॥ वाच० ॥

आपि [विं] सलि-आपिशलि-पुं० आपिशलस्य मुनेरपत्यम् इव आदिशादिर्के मुनिभेदे, । "इन्द्रश्चन्द्रः काशकृतस्नपिशली शाकशायनः । पाणिन्यमरजनेन्द्रः जयन्त्येते हि शाब्दिकाः" कविक० "वासुप्यापिशलेः पाणिनिनोक्तस्ततोऽप्यस्यादित्वम् स्त्रियां कौड्या० ष्यञ् आपिशल्या तस्य स्यपत्ये स्त्री । आपिशलिना प्रोक्तम् अण् आपिशलम् तदीये शाखे न० ॥ वाच० ॥

आपीडा-आपीडा-स्त्री० आ-पीड-अ सम्यक् पीडने, तत्र तूर्ण गलापीडं कुर्याच्चान्वयधूननम् । सुष्ठु गलस्यापीडा मर्दने यजेति तदर्थः ॥ वाच० ॥

आपीडिय-आपीडित-त्रि०-आ-पीड-क-निष्पीडितं, निर्मुष्टं, ॥ वाच० ॥

आपीण-आपीन-न० आ-प्याय-क-पाभावः तस्य नत्वम् तवादेः ऊधसि, आपीनमारोहहनुप्रयत्नात् रघुः कूपे पुं० आपीनमूषः आपीनोऽप्युः अन्योपसर्गपूर्वकत्वे तु संप्यान इत्येव-आङ्-पूर्वकस्यापि अन्धूयसोरेवार्थयोः पाभावो नान्यत्र ॥ वाच० ॥

आपीय-आपित-न० ईषत्पीतम्-प्रा० त० मात्तुके धातौ ईषत्पीतवर्णे, पुं० । तद्वति, त्रि० ईषत्पीतानं कृतं यस्य तादृश जलादी, त्रि० ॥ वाच० ॥

आपुच्छणा-आपच्छना-स्त्री० आपृच्छायाः करणामपृच्छना

॥ पंचा० ॥ प्रदनकरणे ॥ पंचा० ॥ भ० श. २५ उ. ७ ॥ (आपुच्छणा उवाचय दोहला) आपुच्छणत्ति भत्तुरापृच्छतं इच्छामिणे तुभेहि अम्भणुत्राया इत्यादिका ॥ विपा० अ. प. आ मर्यादाया तथा विधिविनयलक्षणया अभिविधिना वा सर्वप्रयोजनाभि-व्यासिलक्षणेन प्रच्छनं गुरोः प्रदनकरणमापृच्छता ॥ पंचा० ॥ सामाचारिभेदे, सा च कर्तुमभीष्टे, कार्यं प्रवर्तमानेन गुरोः कार्य्या, भगवन्नहिमदं करोमीति ॥ प्रव० ॥ आ० चू० ॥ जीत० ग० अधि० २ अनु० ॥ अयं भावः । यत्कार्यं साक्षादापृच्छुं शक्यते विशेषप्रयोजनं च तत्र साक्षादापृच्छा यत्तु मुहुः २ सम्भ-वितया प्रष्टुमशक्यं तत्रापि बहुवेलसंदेशनेनापृच्छाऽऽवश्य-कीति । धर्म० अधि. ३ (आपुच्छणा य तस्याउत्त) तृतीया अपृच्छना (आपुच्छणा सयंकरणे) स्वयं आपत्तना कार्याणां करणे गुरोः आपृच्छना कर्त्तव्या, न च गुरौ सति स्वबुद्धौ च गुरुं अनापृच्छ्य कार्यं कर्त्तव्यमिति भावः । उत्त० अ० २६ ॥ आडिति सकलकृत्याभिव्याप्त्या पृच्छना इदमहं कुर्यान्नैव त्यंवरुपा तां स्वयमित्यात्मनः करणे कृत्यचिद्विचिन्तितकार्ये स्य निर्वर्तने स्वयं करणे तस्मिन् ॥ उत्तर अ० २६ उच्छ्वासानिः श्वासो विहाय सर्वविषयमपि प्रथमतः प्रच्छनमापृच्छेत्त्युच्यते सर्वकार्येष्वपि स्वसंबन्धिषु गुरवः प्रष्टव्या अतः । ते तथा च निर्युक्तिरुता सामान्येनैवाभिहितम् (आपुच्छणा उ कज्जति) उत्त० अ० २६ ॥ आ० म० द्वि० ॥

तथा च पंचाशके-

आउच्छणा उ कज्जगुरुणो गुरुसम्मयस्स वा णियमा ।

एवं खु तथा सय जायति सति णिज्जराहेउ ॥ २६ ॥

व्याख्या । आपृच्छायाः करणं आपृच्छता तुशब्दः पुनरर्थः स्वत आपृच्छता पुनः कार्यं ज्ञानादिसाधने प्रयोजने सति कार्यति शेषः कर्तव्यत्वाद् गुरोरन्ताधिकस्य तत्संमतस्य वा गुरुबहुमतस्य वा स्थविरादेर्वाशब्दो विकल्पार्थो नियमादवश्यमावेन अथ कस्मादेवा विधेयेत्याह एवं खु एवमेव गुर्वायापृच्छापूर्वकमित्यर्थः ॥ तत्कार्यं श्रेयोऽतिशयेन प्रशस्यं जायते भवति सकृत्सदा निर्जराहेतुकर्मक्षयकारणमिति कृतेति गार्थार्थः २६ पंचा० ॥

अथ कथमापृच्छाविषयभूतं कार्यं श्रेयः स्यादित्यत आह--

सो विहिना या तस्साहणाभि तज्जाणा सुणायंति ।

सन्नाणापडिवत्ती सुहभावो मंगलं तत्थ ॥ २७ ॥

व्याख्या । (सोत्ति) य आपृच्छयते स गुरुः गुर्वनुमतो वा विधिज्ञाता चिकीर्षितकार्यस्य वस्त्रधावनादेर्विधानस्य वेदिना भवति गीतार्थत्वात्तत्र तत्साधने अहमिदं कार्यं करोमीत्येवंविधिज्ञातगुरुनिवेदने अथ वा विधिप्रतिपादने सति सह पृच्छमानो विधिज्ञत्वाच्चिकीर्षितकार्यविधि साधयति यथा "अच्छेडिपिहणासु य न भुवे । धाप एयावणं न करं" इत्यादि (तज्जाणात्ति) विधिज्ञानं पृच्छकस्य भवति ॥ ततश्च (सुनायंति) अहो गुरुणा जिनेन वा सुष्ठु ज्ञातं सकलसत्त्वानुपधातकत्वेन मुमुक्षुश्चोपग्राहकत्वेन निपुणमिदं दृष्टं त्वं दर्शनांतरि यैरिति एवं विधातुं स्वज्ञानात् स्वगतसद्बोध्यात् सकाशात्प्रतिपत्तिगुरुरेव जिन एवाव इत्येवं भूता रुचिर्भवति सा च शुभभावः प्रशास्ताप्यवसायो वर्तते स च मंगलं विघ्नविधातकं वस्तु तत्र कार्यं प्रवर्तमानस्यतिशयः अथ वा स गुरुर्विधिज्ञातोपायज्ञस्तत्साधना चिकीर्षितकार्यनिष्पादने ततश्च तज्ज्ञानात् गुरोः सकाशात् यदज्ञानं तस्मात् सुज्ञानं कार्यं भवति सुज्ञानाच्च प्रतिपत्तिः सम्यक् क्रियाश्रयणमः सा च शुभो भावः शेषं तथैवेति गार्थार्थः ॥ पंचा० ॥

आपृच्छा-आप्रच्छा-स्त्री० आ-पृच्छ-अङ् । आलापे, जिज्ञासायाम् आभाषणे, गतागतकावे, शुभे, प्रश्ने, मानन्दने च ॥ वाच० ॥ आपृच्छनमापृच्छा-समाचारिभेदः, सा च कर्तृप्रभेदे कार्यं प्रवर्तमानेन गुरोः कार्यो अहमिदं करोमीति ॥ आ० म० द्वि० ॥ एतद्बहुवक्तव्यताया प्रच्छनाशब्दे ॥

आपृच्छिणिज्ज-आप्रच्छनीय-त्रि० सकृत्प्रत्यये ॥ भ० श० १८ उ० २ (आपृच्छिणिज्जे पडिपुच्छिणिज्जे) आप्रच्छनीयः सकृदिति ॥ आ० अ० १ ॥

आपृच्छता-आपृच्छ्य-अव्य० आ प्रच्छ ल्यप् जिज्ञासित्वेत्यर्थः ॥ वाच० ॥ (आपृच्छता उच्यते सद्गुणे) आपृच्छ्य प्रभाहंत्वाद्गुरुमिति गम्यते इति ॥ पं० च० ॥

आपृष्ट-आपृष्ट-त्रि० आ पृष्ट क् । १ ईषद्गुणे २ सम्यग्दुष्ये च वाच० ॥

आपृषिय-आपृषिक-त्रि० अपृषकृत्तिरि स चामित्वाप्यपूषा-नां दक्षस्य मानं जानातीति ॥ न० ॥

आपूर-आपूर-आपूर्यतेऽनेन-आ-पूर-घञ् । जडादिप्रवाहे

"स्वेदापूरो युषतिसरितां व्याप्य गयडस्थलानि" माघः भावे घञ् । सम्यक्पूरणो ३ ईषत्पूरणो, ४ अभिव्याप्ता, च ॥ वाच० ॥

आपूरिय-आपूरित आ पूर क् यस्यपूरणं कृतं तस्मिन् (पहयदेवदुदुहिनिनायापूरियदिसामडलंति) ॥ आ० म० प्र० ॥ अभिव्याप्तिश्च ॥ वाच० ॥ "जाहे तं वंजणमापूरियं होहति" आपूरितं संख्यातं भूतं वासितमित्यर्थः इति ॥ विश० ॥

आपूरिमाण-आपूरयत्-त्रि० आपूरणं कुर्वति, "सदेयां तप्पसे सव्वओ समेता आपूरमाणे" राज० शाब्देन तान् प्रत्यासन्नान् सर्वतो दिक्षु समन्ततो विदिक्षु आपूरयति शत्रन्तस्य साविदं रूपम् ॥ टी० । जीव० ॥ प्र० ३ ॥

आपूर्यमाण-त्रि० आ० पूर० कर्मणि शानच् सम्यक् पूर्यमाणे, ॥ वाच० ॥ प्रश्न० द्वा० ३ ॥ समन्तात्प्रसूते, "आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठं समुद्रमापः प्रविशन्ति यद्वत्" ॥ गीता० ॥ भाधारे शानच् । सूर्यकिरणैः पूर्यमाणचन्द्रस्याधारे, पक्षे, ॥ वाच० ॥

आपे [वे] विषय-आपेक्षिक-त्रि० अपेक्षात आगतः उश्च अपेक्षया प्राते (किन्तु मध्यमत्वादापोक्षिकम्) सि० कौ० स्त्रियां डीप् ॥ वाच० ॥

आफंस-आस्पर्श-पुं० ईषत्स्पर्शं समन्तात् स्पर्शं च ॥ वाच० ॥ आफोडिह-आस्फोटित-त्रि० कारास्फोटे (आफोडिह सीहनाय छिल्लिय विष्टृकुट्टकठकयसदभीमगज्जिण) आस्फोटितं कारास्फोटिरूपमिति ॥ प्रश्न० द्वा० ३ ॥

आवद्ध-आवद्ध-न० आवधनमावद्धः भावे कः । दृढबन्धने, १ आधारे कः २ प्रेमणि, । कर्मणि ३ वद्धे ४ भाते ५ प्रतिरुद्धे, च त्रि० । "पयोधिमवद्धचलज्जलाविलम्" माघः "आवद्धभीमभ्रकुटीकरालाम्" भट्टिः । "स्यन्दनावद्धदृष्टिपु" रघुः ६ भूषणे, च वा करणे, क ७ योक्ते ॥ वाच० ॥

आववहुल-आपवहुल-न० रत्नप्रभायाः पृथिव्या आपवहुले काण्डे (इमी सेणं भंते रयणप्पभाए पुढवीए आपवहुले कंडे केवतियं वाहल्लेणं पं० गो० असीतिजोयणसहस्साइ वाहल्लेणं पणणे) जीवा० प्र० ३ ॥

आवय-आवृ-अ० अवृ मेघे भवः तस्येदम् इति वा अग्र्ये भवे ॥ वाच० ॥

आवरिहि-[न्] आवर्हिन्-त्रि० आवर्होऽस्त्यस्य इनि उत्पादनयुक्ते (मूलमस्यावर्हि) पा० अर्हः आवर्हणे तदस्यास्ति आवर्हि ॥ सि० कौ० वाच० ॥

आवाहा-आवाधा-स्त्री० आ-वाध-भावे आ पीडयाम तापत्रये क्लेशे च "आवाधान रणभयाद्धिपाचिराय" किरा० लीलावत्युक्ते, आवाधाशब्दार्थः ॥ वाच० ॥ मानसपीडायाम् (आवाहे च भये वा) आवाधं नाम मानसी पीडने ॥ बृह० ॥ तत्र मनःशरीराबाधकराणि शल्यानि सुधु० नास्ति बाधा यस्य पीडान्यर्थः त्रि० ॥ वाच० ॥

आविल-आविल-त्रि० आविल भेदने च १ अस्वच्छे कालुष्ययुक्ते अस्वच्छस्य हि जलादेः सम्यग्दृष्टिप्रसारभेदनात्तयात्वम् । "पयोधिमवद्धचलज्जलाविलम्" माघः भेदकं त्रि. वाच० २ ॥

आविलकन्द-आविलकन्द-पुं० आधिलो भूमेराभेदकः कन्दो मूलमस्य । मालाकन्दं लुपभेदे तस्य मालाकारतया भू-
मेः सम्यग्भेदनात्तथात्वम् ॥ वाच० ॥

आवुत्त-आवुत्त-पुं० आपनमाप क्तिप् आपि प्राप्नो उत्ता-
म्यति उत्तप-ड । नाट्योक्तौ भगिनीपती । बहुप्राप्तौ सन्तो-
षभावेन दुहित्वात्तस्य तथात्वम् ॥ वाच० ॥

आभेकर-आभङ्कर-पुं० स्वन्तामख्याते महाप्रेहे स्. प्र. प्रा. २०
कल्प. चं. (दो आभेकरा) स्था. डा. २ स्वन्तामख्याते विमा-
नभेदे च सम. सम. ३ ॥

आभरण-आभरण-न० आ-भृ-कर्मणि ल्युट् भूषणे स्था० ॥
॥ डा० ॥ सूत्र. प्रा. २० ॥ आ० ० ० औप० (ललिकयाभरणे) ल-
लितानि शोभमानानि कृतानि न्यस्ताभ्याभरणानि सार-
भूषणानि यस्य स तथा ॥ तं. सू. (आभरणाभूषणविराडयम-
गुवंगं) आभरणानि धनुर्परिधेयानि प्रैवेयककंकणादीनि
॥ कल्प० ॥ (आभरणहि विभूषित्री) आभरणेः कुण्ड-
लमुकुटहारादिभिः विभूषितोऽलंकृत इति ॥ उत्त० अ. २२ ॥ (धे-
नूभरणाई) आभरणान् वस्त्राणीति ॥ व्य० ॥ पाण्डवा-
नां सभामध्येऽदुयोऽधन उपागतः । तस्मैगाञ्च हिरण्यं च
सर्वाण्याभरणानि च ॥ विदग्धम्-आभरणप्रधानं च (आ-
भरणाणि वा) ॥ आचा० अ. ५३. १ ॥ आभरणानि आभरणप्रधाना-
नीति ॥ आचा० ॥ भावे ल्युट् सम्यक् पोषणे च ॥ वाच० ॥

आभरणचित्र-आभरणचित्र-त्रि० आभरणेश्चित्राणि वि-
चित्रायामभरणचित्राणि आभरणौर्ध्वचित्रे, ॥ जी० प्र. ३ ॥

आभरणजहट्टपानिविहपरिधान-आभरणयथास्थानविविधप-
रिधान-न० आभरणानां यथास्थानं विविधरूपेण परि-
धानलक्षणं द्वापष्टितमे कलाभेदे ॥ कल्प० ॥

आभरणपिय-आभरणप्रिय-पुं० पुरुषभेदे (आभरणपिप
जाणसु अलंकरिते उ केसमादीणि) वृ० ॥ केशादीनि मा-
ल्यादिभिरलङ्कुरैरलङ्कृतं पुरुषान् आभरणप्रियान् जा-
नहि ॥ वृह० ॥

आभरणविचित्र-आभरणविचित्र-त्रि० आभरणविभूषिते
(आभरणविचित्राणि वा) ॥ आचा० अ. ५३. १ ॥ आभरणवि-
चित्राणि गिरिविडकादिभूषितानीति ॥ आचा० ॥

आभरणविभूषित-आभरणविभूषित-त्रि० आभरणालंकृते
(आभरणविभूषियाणि वा) ॥ आचा० अ. ५३. १ ॥

आभरणविधि-आभरणविधि-पुं० आभरणं कृत्वादि तस्य
विधिभेदा आभरणविधिः ॥ आभरणप्रकारेषु वृ० । कलाभेदे
नि. च. ॥ सम. स. ५२ ॥ ज्ञा. अ. १ ॥ (आभरणविहपरिमाणं
करं) ॥ उपा. अ. १ ॥ सूत्रम् आणंशदण्डे,

आभरिय-आभरित-त्रि. आभर आभरणं जातोऽस्य इतच
आ भृ. भा. इतच-इतच-पूरितं अलंकृतं ॥ वाच. ॥

आभव-आभव-अव्य. आजन्मेत्यर्थं, आसंसारमित्यर्थं, च
(तज्जयया निवर्णा अभयमच्छेदा) ॥ पंचा० ॥ तद्वचनसेवना
गुरुवचनसेवा आभवमासंसारमखण्डा सम्पूर्णं भवत्व-
ति गार्थः ॥ पंचा० ॥ आभवप्रखण्डा आजन्मसंसारं वा
सम्पूर्णंति ॥ ल० ॥ (विमुञ्जभाष्ये) आभवं भाष्यकिरियं

नाराहं ॥ पं. सू. ॥ आभवं आजन्मासंसारं वा भावक्रि-
यं निर्वाणसाधकमाराधयतीति ॥ पं. सू. ॥

आभवताहिगार-आभवदधिकार-पुं. व्यवहारभेदे (वयहारो
होह दुविहो प्रच्छित्तं आभवते य) पं. क० भा० ॥ व्यव-
हारभेदे च (आभवते य पच्छित्तं वयहारियत्वं समा-
सतो दुविहं) ॥ व्य. ॥ आभवद्व्यवहारः क्षेत्रविषयः उप-
संपच्छब्दे, ॥ व्य. ॥

आभवताहिगार-आभवदधिकार-पुं. आभवद्व्यवहाराधिका-
रं "आभवताहिगारे उ उवृद्धं तत्पसंगया । आभवं ता इमे
अरणं सुहृसीलादि आहिआ" आभवदधिकारे वर्तमाने त-
त्पसङ्गादाभिवदधिकारप्रसङ्गादिभिः वक्ष्यमाणा अन्ये आ-
भवतः सुखशीलादयस्तु स्वशीलादिप्रयुक्ता आख्याता
इति ॥ व्य. ॥

आभव-आभाव-त्रि. समंताद्भूषितुं योग्यं, "जह ते अभि-
धारंती पडिच्छते पडिच्छगस्सेव अहतो अभिधारंती
सुयगुरुणो तो उ आभवन्" इति ॥ व्य. ॥ अस्य बहुवक्त-
व्यता चरियापविद्वशाच्चे ॥

आभा-आभा-खी० आ-भा-अञ् । प्रभायाम् ॥ प्रश्न. द्वा. ४ ॥
दीप्तौ ॥ वाच. ॥ क्वयाम् ॥ जी. प्र. ३ ॥ शोभायाम्, कान्तौ,
उपमाने ॥ वाच. ॥

आभाड-आभाति-खी० आभाति तुल्यरूपतया आ-भा-क्तिच
प्रतिविम्बे, ॥ राज. ॥ तस्य विम्बतुल्यतया दीप्तिस्तथा-
त्वम् ॥ वाच० ॥

आभासण-आभाषण-न. आ-भाप-ल्युट्-परस्परकथने आलाप
सम्बोधने च ॥ वाच. ॥

आभास-आभास-पुं० आभासते-आ-भास-अच्-उपाधितुल्य-
तया भासमाने प्रतिविम्बे, १ दुष्टहेत्वादौ, २ (हेत्वाभासाश्च
पंचधा) भाषा० "सव्यभिचारं विरुद्धप्रकरणमसाध्यसमा-
तीतकालहेत्वाभासाः" ॥ गौ० सूत्र० ॥ पक्षस्त्वसप्तस्त्व-
विपक्षास्त्वाधितत्वासतप्रतिपक्षत्वापन्नो हेतुर्गमकः स
इवाभासत इति हेत्वाभासस्तेन तद्विप्रत्ये सति तद्वर्मव-
त्त्वम् पंचरूपोपपन्नत्वाभावे सति तद्वैपक्षेभासमानत्वं
हेत्वाभासत्वमिति फलितार्थः "हेत्वाभासाश्च यथांकाः"
गौ. सूत्र. ॥ एवं प्रमाणाभासो युक्त्याभास आगमाभास
इत्यादावपि प्रामाण्यथाभाववत्त्वे सति प्रमाणादिकूपेणाभा-
समानत्वमर्थः ॥ "एवं बहुवो विप्रतिपक्षा युक्त्याव्यतदाभा-
समानाश्रयाः सन्तः" ॥ शा. भा. ॥ तथा च यद्वाचकपदो-
त्तरमाभासशब्दः प्रयुज्यते तस्य तुष्टत्वं तेन गम्यते । रसा-
भासादावपि तिर्यग्योग्यादितत्वेन परनायकगतत्वेन च
दुष्टत्वाद्रसाभासत्वम् । पुनरुक्तवदाभासादौ च न दुष्टत्वम्
किन्तु पुनरुक्तमित्येन आभासमानत्वात् वस्तुतोऽपुनरुक्त-
त्वमेव गम्यते इत्येव तत्र विशेषः । "रस्यत इति रस इति
व्युत्पत्तिदर्शनात् भावतदाभासादशोऽपि गृह्यते" ॥ सा. द. ॥
तत्र रसाभासः "मधुर्द्विरेफः कुसुमैकपात्रे" इत्यादि "अत्र हि
सम्भोगशृङ्गारस्य तिर्यग्विषयत्वाद्रसाभासत्वम्" ॥ सा.
द. ॥ "यापाततो यदर्थस्य पुनरुक्ताभासमानम् । पुनरुक्त-
वदाभासः" ॥ सा. द. ॥ भावे घञ् । ३ तुल्यप्रकाशे ॥ आभा-

स्यतेऽनेन आभास-विच्छेदं कर्णे अच् ग्रन्थावतराण्यां च
ग्रन्थाभिप्रायवर्णने व्याख्यानांशभेदे च ॥ वाच० ॥

आभासिय-आभाषिक-पुं० स्त्रील्लजातिभेदे-प्रश्ना० प० १ ॥ प्रश्न०
छा० १ ॥ आभाषित-त्रि० परस्परकथिते ॥ निर० ॥

आभासिय-आभाषि (सि) क-पुं० आभाषि (सि) कहीपजे,
मनुष्ये, ॥ जी.प्र.३ स्था० टा० ४ ॥ अन्तरहीपिकमनुष्यस्त्रीभेदे,
च टा० १ ॥ जी० प्र. २ ॥

आभासियदीव-आभाषि (सि) कहीप-पुं० अन्तरहीपभेदे स
च हिमवतः पर्वतस्य पर्यन्तादारभ्य दक्षिणपूर्व-
स्यांदिशि त्रीणि योजनशतानि लवणसमुद्रमवगाह्य द्विती-
यद्वीपा उपरि एकोरुकहीपप्रमाण आभासिकनामा द्वीपो
वर्तते ॥ प्रश्ना० पद १ ॥ कर्म० ॥ स्था० टा. ४. नं. ॥

कहिणं भंते ! दाहिणिल्लणं आभासियमणुयाणं आभासिय
दीवे नामं दीवे ॥ पं० गो० ॥ जंबुद्वीपे २ तहव चेव चु-
ल्लहिमवंतस्स वासहरपव्वयस्स । दाहिणपुव्वच्छिमिल्लतो
चरिंताओ लवणसमुदं तिन्नि जोयणसेसं जहा एगुर्याणं
निरवसेसं सव्वं जी० मू० प्र० ३ ॥

कहिणं भंते इत्यादि क भदंत ! दाक्षिणात्यानां आभाषिकम-
नुष्याणां आभाषिकद्वीपो नाम द्वीपः प्रहस्तः । भगवानाह
गौतम ! जंबुद्वीपे मंदरस्य दक्षिणेन दक्षिणस्यां दिशि ध्रुव-
हिमवतो वर्षधरपर्वतस्य पूर्वस्माच्चरन्तातः दक्षिण पूर्वण
दक्षिणपूर्वस्यां दिशि लवणसमुद्रं ध्रुवहिमपर्वद्वीपा
उपरि त्रीणि योजनशतान्यवगाह्यान्तरे द्वीपा उपरि
दाक्षिणात्यानामाभाषिकमनुष्याणामाभाषिकद्वीपो नाम
द्वीपः प्रहस्तः शेषयुक्तव्यता एकोरुकयुक्तव्या यावत्स्थि-
ति सूत्रं ॥ जीवा० ॥ टी० ॥

आभासी-आभाषी-आभासी-स्त्री० आभाषि (सि) कहीपजे,
मनुष्यस्त्रीभेदे ॥ जी० प्र० ३ ॥

आभिओग-आभियोग्य-पुं० आ समन्ताद् युज्यन्ते प्रेष्यकर्मणि
व्यापार्यन्ते इत्याभियोग्याः ॥ ४० अधि० ३ ॥ अभियोगं व्यापा-
रण्यहन्तीत्याभियोग्याः ॥ स्था० टा० ४ ॥ आ समन्तात् आभिमु-
ख्येन युज्यते प्रेष्यकर्मसु व्यापार्यन्ते इत्याभियोग्या अभियोगि-
काः ॥ राज० ॥ किंकरे किंकरस्थानीये देवविशेषे, च ॥ स्था०
टा० ४ राज० ॥ (आभियोगार्णं देवान् अति एष्यमद्वं
सोच्चा) ॥ राज० ॥ अभिमुखं कर्मणि युज्यते व्यापार्यन्ते
इत्याभियोग्यस्तस्य भावः कर्म वा अभियोग्यं “व्यंजनात्
यस्यवमस्य सुरुपे वा” इत्येक्यकारस्य लोपः ॥ जी० प्र. ३ ॥
अभियोग आह्नाप्रदानलक्ष्णोऽस्यास्तीत्याभियोगी तद्वाच
आभियोग्यम् ॥ दश० अ. १ उ. २ ॥ कर्मकरभावे, ॥ दश० ॥ कर्मकार-
कर्मणि च जी० प्र. ३ ॥ (आभिओगमुवाट्टिया) आभियोग्यं कर्म-
करमित्यर्थे उपस्थिताः प्राप्ता इति ॥ दश० ॥ आभियोग्यं
कर्मकरभावं उपस्थिताः प्राप्ता इति ॥ दश० ॥

आभियोगता-आभियोग्यता-स्त्री० अभियोगं व्यापारण्यह-
न्तीत्याभियोग्याः किंकरदेवविशेषोपास्तद्वावस्तत्ता किंकर-
स्थानीयदेवविशेषत्वे, तत्कारणं स्थानाद् इति तम यथा ।

चउहिं ठणेहि जीवा आभिओगताए कम्मं पणेरंति ।

तं जहा अणुकोसणं परपरिवाएणं भूइकम्मणं कोउयकरणेणं ॥

स्था० टा. ४ ॥ अभियोगं व्यापारणमहन्तीत्याभियोग्याः । किंकर-
देवविशेषोपास्तद्वावस्तत्ता तस्यैतया वेति आभोत्कर्षेणामगु-
णाभिमानेन परपरिवादेन परदोषपरिकीर्तनेन भूतिकर्मणा
ज्वरितादीनां भूत्यादिभोर्त्वादिकरणेन कौतुककरणेन सौभा-
ग्यादिनिमित्तं परस्तपनकादिकरणेनेति । इयमप्येवमन्यत्र
कौतुक्यभूयकम्मं पसिणाइयरे निमित्तमाजीवी । इड्डिरससा-
यगरुओ अभिजोगं भावयां कुणइति ॥ १ ॥ स्था० ॥

टी० ॥ ४ ॥ टा० ४ ॥

आभिओगपणत्ति-आभियोगप्रज्ञप्ति-स्त्री० विद्याधरसम्बन्धिनि
विद्याभेदे, (संकामणिआभिओगपणत्ति गमणियं भग्यसुय
वहसु विज्जाहरीसु विज्जासु विस्सुयजसे) ॥ भा० अ. १६ ॥
आभिओगि (न्) आभियोगिन्-पुं० अभियोग आभा-
प्रदानलक्ष्णं (स्यास्तीत्याभियोगी-कर्मकरे ॥ दश० ॥ अ० २

आभिओगिय-आभियोगिक-पुं० आभिमुख्येन योजनं अ-
भियोगः प्रेष्यकर्मसु व्यापार्यमाणत्वम् अभियोगेन जीव-
न्तीत्याभियोगिकाः चेतनादेर्जीवतीति इकण प्रत्ययः कर्मकरे
॥ राज० ॥ अभियोगः पारवश्यं प्रयोजनं येषां ते आभियो-
गिकाः ॥ विपा० अ. २ ॥ अभियोगः प्रयोजनमस्येत्याभियोगिकश्च
परतंत्रताफलं कर्मणि, ॥ पंचा० ॥ विद्यामन्त्रादौ च (आ-
भिओगेहि य आभिओगिता) अभियोगश्च द्वेषा-यदाह-
“दुविहो खलु अभिओगो द्वेषभावे य होह नायवो । द्वर्धमि
हुंति जोगा विज्जांमता य भावमि” ॥ विपा० अ. २ ॥ पराभिभव-
हंतौ चूर्णादिके च (आभिओगिण वा आभिओगिणस्)
पराभिभवहेतुरिति ॥ भा० अ. १६ ॥ अभिओजनमभियोगः प्रेष्यक-
र्मणि व्यापार्यमाणत्वमिति भावः । अभियोगे नियुक्ता आ-
भियोगिकाः देवविशेषे, (आभिओगिण देवे सदावेतित्ता एवं
वयासी) आभियोगिकान् देवान् शब्दायंते आकारयंति
शब्दादिष्व च तानेवमवादिषु इति ॥ जी० प्र. ३ ॥ राज० ॥

आभिओगिय-आभियोगित-त्रि० वशीकरणयंत्रमभिम-
संस्कृते, (आभिओगिण गहिण) आभियोगिते वशीकरणयं-
त्रमभिमसंस्कृते गृहीते सतीति ॥ अत्र० ॥

आभिओगियकलय-आभियोगिकक्षय-पुं० अभियोगः प्रयो-
जनमस्येत्याभियोगिकश्च परतंत्रताफलं कर्म तस्य क्षयो विना-
श आभियोगिकक्षयः परतंत्रताफलकर्मणो विनाशः,—एवं
“अणाराहणजोगाओ आभियोगियकसोत्ति” एवमुक्तविये-
जेच्छाकारप्रयोगविधिना आहाराधनयोगादात्तापदे शालान-
सम्बन्धात्परमभियोगपरमार्थान् अभियोगः प्रयोजनमस्येत्या-
भियोगिकं परतंत्रताफलं कर्म तस्य क्षयो विनाश आभिओ-
गिकक्षयो भवतीति ॥ पंचा० ॥

आभिओगियभावणा-आभियोगिकभावना-स्त्री० आ समन्ता-
त् युज्यते प्रेष्य कर्मणि व्यापार्यन्ते इत्याभियोग्याः किंकर-
स्थानीया देवविशेषोपास्तमभियोगिणी ॥ ४० अधि. ३ ॥ सेव
भावनाऽऽभियोगिकभावनाभावनाभेदे ॥ ग० अधि. २ ॥
मंता जागं काउं भूइकम्मं च जे पजंजंति ।

सोय रसश्रुतिहेउ अभिओगभावर्ण कुणइ ॥ २ ॥

मंत्राणामायोगो व्यापारो मंत्रयोगस्तं यदि वा मंत्राश्च यो-
नश्च तथाविद्यद्रव्यसंयोगाः । सूत्रत्वान्मंत्रयोगं तत्र कृत्वा
विधाय व्यापार्य वा भूत्या भस्मना उपलक्षणव्यामृदा सूत्रेण-
कर्मरत्नार्थं वस्त्यादिपरिवेषनं भूतिकर्मं च शब्दात्कौतुका-
दि च यः प्रयुक्तं किमर्थं सातं सुखं रसा माधुर्यादयः ऋद्धिरुप-
करणदिसंपदेते हेतवो यस्मिन् प्रयोजने तत्सातरसदिहेतु-
को भावः साताद्यर्थं मंत्रयोगादि प्रयुक्ते एवमाभियोगी
भावनां करोति इह च सातादिहेतोरभिधानं निस्पृहस्याऽ-
पवादत एतन् प्रयोगः प्रत्युत गुणः इति व्यापनार्थं ॥२॥ ग०॥
अधि० २ ॥

एयाणि गारवडा कुणमाणो आभिओगियं वंधइ ।

वीर्यं गारवरहिओ कुव्वं आराहुत्तं च ॥

एतानि कौतुकादीनि ऋद्धिरससातगौरवार्यं कुवाणः प्र-
युजानः सन्नाभियोगिकं देवादिप्रेष्यकमव्यापारफलं कर्म
यन्नाति द्वितीयमपवादपदमत्र भवति । गौरवरहितः स-
न्नतिशयज्ञाने सति निःस्पृहवृत्त्या प्रवचनं प्रभावनार्थः ।
एतानि कौतुकादीनि कुर्वन्नारायको भवति । उच्छेगोत्रं च
कर्म यन्नाति । तीर्थोन्नतिकरणादिति गताभियोगिकी
भावना ॥ ३० मा० ३० ॥

आभिगगहिय—आभिग्रहिक—त्रि० अभिगृह्यत इत्याभिग्रहः

अभिग्रहेण निवृत्त अभिग्रहिकः कायोत्सर्गस्तदव्यतिरे-
कात्कर्त्तव्योऽप्याभिग्रहिकः । अभिग्रहनिवृत्ते कायोत्सर्गादौ,
अभिग्रहनिवृत्तकायोत्सर्गादिकारिणि च (उत्सासं न नि-
रुम्भइ आभिगगहियो वि किमु अचिह्नामो) ॥ आव० ॥
ऊर्ध्वः प्रबलो वा इवास उच्छ्वासः तसो (निरुम्भइ) न नि-
रुणाद्धि (आभिगगहियो वि) अभिगृह्यत इत्यभिग्रहः अ-
भिग्रहेण निवृत्त अभिग्रहिकः कायोत्सर्गस्तदव्यतिरेका-
त्कर्त्तव्योऽप्याभिग्रहिको भ्रयते । असावप्याभिग्रहिककायो-
त्सर्गाकार्यपीत्यर्थः । किमुत चेष्टाभोक्ति किम्पुनश्चेष्टा
कायोत्सर्गकारी स तु सुतरां न निरुणद्धीत्यर्थः ॥ आव० ॥
अभिग्रहश्चेत्पूजनमकृत्वा मया न भोक्तव्यमत्र वा स्वस-
व्यमित्यादिरूपो नियमः प्रयोजनमस्येत्याभिग्रहिकः अभि-
ग्रहप्रयोजनके च ॥ पंचा० ॥ जिनकल्पिकादौ पुं० आभिग्रहि-
को जिनकल्पिकादिति ॥ सूत्र० ॥ ध्रु० १ अ० २ ॥

आभिगगहियकाल—आभिग्रहिककाल—घु० अभिग्रहश्चेत्यपूज-

नमकृत्वा मया न भोक्तव्यं न वा स्वसव्यमित्यादिरूपो
नियमः प्रयोजनमस्येत्याभिग्रहिकः स चासौकाल अभिग्रहि-
ककालः । अभिग्रहप्रयोजनके काले, तथा च पञ्चाशके ॥
तासि त्रिविंशतौ अभिगगहियो इहं मयो कालो ।

तन्वा वोछिणो जे णिं तं तन्नणभावोत्ति ॥ ८ ॥

व्याख्या तत्समादात्मो वृत्तिक्रियाणां तासो वा विरोधे
नानायायया अभिग्रहश्चेत्यपूजनमकृत्वा मया न भोक्तव्यं
न वा स्वसव्यमित्यादिरूपो नियमः प्रयोजनमस्येत्याभि-
ग्रहिक इह जिनपूजाविषये मनो विद्युयां सम्मतः कालोऽव-
सरः अथ कथमभिमतोऽसौ यतोऽभिग्रहेण बलाच्चत्र काले
पूजायां प्रवर्त्यतेऽसौ स्वरसप्रवृत्तिरेव च गुणकरीत्याशंक्याह
तन्नाभिग्रहे सत्यवच्छिन्नः कर्त्तव्यो यथस्मान्निव्य प्रतिदिनं
तत्करणाभावः पूजाविधानाध्ययमायां भवति तत्परिणामा-

व्यवच्छेदस्य वा व्यवच्छिन्नपुण्यबंधहेतुत्वादिमित एवाभि-
ग्रहिकः पूजाकाल इति भावः इतिशब्दो वाक्यार्थसमाप्तावि-
ति गायार्थः ॥ ८ पंचा० ॥

आभिगगहियमिच्छत्—आभिग्रहिकमिथ्यात्व—न० मिथ्यात्वभेदे
तत्राभिग्रहिक पापयिडनां स्वशास्त्रनियंत्रितविवेकालोकानां
परपक्षप्रतिक्षेपदक्षाणां जैनानां च धर्माधर्मवादेन परीक्षा-
पूर्वत्वमाकलय्य स्वाभ्युपगतार्थं श्रद्धाधानां परपक्षप्रति
क्षेपदक्षत्वेऽपि नाभिग्रहिकत्वं स्वशास्त्रनियंत्रितत्वाद्विवेका-
लोकस्य । यस्तु नाम्ना जैनाऽपि स्वकुलाचरणेवागमपरीक्षां
बाधते तस्याभिग्रहिकत्वमेव सम्यग् दृशोऽपरीक्षितपरपक्षपा-
तिव्यायोगात्तदुक्तं हरिभद्रसूरिभिः । “पक्षतपातो न मेवो न
द्वेषः कपिलादिषु । युक्तिमद्वचनं यस्य तस्य कार्यः परिग्रह”
इति गीतार्थेनाश्रितानां मापसुखादिकल्पानां तु प्रज्ञापाटवा-
भावाद्धिवेकरहितानामपि गुणवत्पारतंत्र्यात् दोष इति भावः
तच्च नास्त्यात्मेत्यादिपङ्क्तिवर्षः पङ्क्तिविधं ॥१॥ घ०॥ अधि० २

अभिज्ञा—अभिज्ञात्य—न० अभिज्ञातस्य भावः प्यञ्ज कौलीन्यं,
पायिडत्ये, सौन्दर्यं च ॥ वाच० ॥

आभिजण—आभिजन—त्रि० अभिजनादागतः अभिजनस्येदं वा
अशा अभिजनादृशदागते (तां पार्वतीत्याभिजनेन नाम्ना)
कुम्भा० वंशसंबन्धिन्य च ॥ वाच० ॥

आभिणंदिय—आभिनन्दित—पुं० लोकोत्तरनाम्ना ध्रावणे मासे-
तस्य च ध्रावण इति लौकिकनाम आभिनन्दित इति लो-
कोत्तरिकनामेति ॥ चं० प्र० ॥

आभिनिवोहियणाण—आभिनिवोधिकज्ञान—न० अर्थमिमुखो
विपर्ययरूपत्वान्नियतोऽसंशयरूपत्वादबोधः संवेदनमभि-
निबोधः स एव स्वार्थिकप्रत्ययोपादानादाभिनिबोधिकं
ज्ञातिज्ञायते अनेनेति वा ज्ञानमाऽभिनिबोधिकं च तज्ज्ञान
श्रेत्याभिनिबोधिकज्ञानमिन्द्रियानिन्द्रियनिमित्तो बोध इति
ज्ञानभेदे ॥ म० श० ५ उ० २ स्था० डा० २ ॥

(१) आभि० व्युत्पत्तिः ।

(२) भेदाः आभि० ।

(३) अवग्रहहेहावायधारणानां स्वरूपम् ।

(४) अवग्रहरूपणा ।

(५) अवग्रहादीनां क्रमोपन्यासं प्रयोजनम् ।

(६) अवग्रहस्य मलुकदृष्टान्तेन प्ररूपणा ।

(७) अष्टाविंशतिविधमाभिनिबोधिकम् ।

(८) बहुतरभेदार्थं मतेः ।

(९) अवग्रहादीनां संशयादित्वव्यपोगः ।

(१०) आभिनिबोधिकं चतुर्विधं द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो
भावतः ।

(११) अवग्रहादीनां कालमानम् ।

(१२) ईहादीनां संज्ञादीनां च आभिनिबोधिकत्वं ।

(१३) सत्पदप्ररूपणतादिभिराभिनिबोधिकज्ञानस्य प्ररू-
पणम् ।

(१४) व्युत्पत्तिः ।

अभोत्याभिमुख्यं नीतिनैयत्ये ततश्चाभिमुख्यो वस्तु योग्यदेशव-
स्थानापेक्षानियत इन्द्रियमनः समाश्रित्य स्वस्वविषयपेक्षी
बोधनं वाऽऽभिनिबोधः स एवाऽभिनिबोधिकम् विनयादेराकृति

गात्वादिकप्रत्ययः अभिनिबुध्यत इत्यभिनिबोध इति कर्त्तृरिति
लिहादिवाद्वाच् वा यद्वा अभिनिबुध्यते आत्मना स इत्यभि-
निबोध इति कर्मणि यत्र स एवाभिनिबोधिकमिति तथैव
आभिनिबोधिकञ्च तज्ज्ञानं चाभिनिबोधिकज्ञानम् ॥ कर्म० ॥
अभिनिबोधे वा भवन्तेन निर्वृत्तं तन्मयं वा तत्प्रयोजनं
वेत्याभिनिबोधिकम् । अभिनिबुध्यते वा तत् कर्मभूतमित्या-
भिनिबोधिकमवग्रहादिरूपं मतिज्ञानमेव तस्य स्वसंवादि-
तरुपत्वादित्यर्थः । अभिनिबुध्यते वा अनन्तास्मादस्मिन्वे-
त्याभिनिबोधिकम् तदावरणकर्मज्ञोपपशम इति भावार्थः ।
आत्मेव वाऽभिनिबोधोपयोगपरिणामानन्त्यत्वादिभिनि-
बुध्यत इत्याभिनिबोधिकम् तच्च तज्ज्ञानं वेत्याभिनिबोधि-
कज्ञानम् ॥ स्था० ॥ टा० ५ ॥ अभिमुखं योग्यदेशावस्थितं
नियतमर्थमिन्द्रियमनोद्वारेणाग्ना येन परिणामविशेषणाव-
बुध्यते स परिणामविशेषो ज्ञानापरपर्याय आभिनिबोधि-
कम् ॥ आ० म० प्र० ॥ अर्थ्याभिमुखो नियतः प्रतिस्वरूपको
बोधो बोधविशेषोऽभिनिबोधोऽभिनिबोध एवाभिनिबोधि-
कम् अभिनिबोधशब्दस्य विनयादिपाठाश्रयणमात्रं विनया-
दिभ्य इत्यन्तेन स्वायं इकण प्रत्ययः । अतिवर्तते स्वायं
प्रत्ययकाः प्रकृतिलिङ्गवचनानीति वचनासत्र तपुंसकता-
यथा विनय एव वैतनिकमित्यत्र अथ वा अभिनिबुध्यतेऽस्मा-
दस्मिन्वेति अभिनिबोधस्तदावरणकर्मज्ञोपपशमस्तेन
निर्वृत्तमाभिनिबोधिकम् तच्च तज्ज्ञानं चाभिनिबोधिकज्ञानम्
इन्द्रियमनोनिमित्तो योग्यदेशावस्थितवस्तुविषयः स्फुटः
प्रतिज्ञाभेदो बोधविशेषः ॥ यत्रा० पद. २५ ॥ अर्भ्याभिमु-
ख्ये नीति नैयत्यं तदचामिमुखो वस्तुयोग्यदेशावस्थानापेक्षी
नियतइन्द्रियागयाश्रित्य स्वस्वविषयपेक्षी बोधोऽभिनिबोध
इति भावसाधनः स्वाधिकारनिर्दिष्टोपादात्स एवाभिनिबोधि-
कम् अभिनिबुध्यते आत्मना स इत्यभिनिबोध इति कर्मसा-
धनो वा अभिनिबुध्यते वस्तुसावित्यभिनिबोध इति कर्त्तृ-
साधनो वा स एवाभिनिबोधिकमिति तथैव आभिनिबोधि-
कं च तज्ज्ञानं चाभिनिबोधिकज्ञानम् इन्द्रियपञ्चकमनो-
निमित्तो बोध इत्यर्थः ॥ अनु० द्वा० १ ॥

अत्याभिमुहो नियतो बोहो जो सो मओ अभिनिवोहो सो ।
वेवाभिनिवोहिय मह वलहा जोगमाउज्जं ॥

बोधने बोधः अगृह्णते अयं ते गम्यते ज्ञायत इत्यर्थस्तस्याभि-
मुखस्तदग्रहणप्रवणः अर्थयत्नायातत्वेन तज्ज्ञातरीयकोऽव-
इत्यर्थः । अयमभिनिबोधार्थो दर्शितः । एवंभूतश्च
बोधः क्षयोपशमाद्यपात्रे निश्चयात्मकोऽपि स्यादतो निय-
तो निश्चित इति निश्चयेन निश्चायने रसायणोद्देह रूप-
मेवेदमित्येव धारणात्मक इत्यर्थः । उक्तं च । एवमवग्रहोऽपि
निश्चितमवगृह्णाति । कायत उपलब्धेः । अन्यथावग्रह-
कार्यंभूतोऽप्योऽपि निश्चयात्मको न स्यादिति भावः ।
ब्राह्मणेन नियतोऽर्थ्याभिमुख एव भवति ततो नियतत्ववि-
शेषणमेवास्तु क्रियाभिमुखविशेषणनतद्युक्तं हि त्रिंशद्भ्रान्तस्य
तैमिरिकं प्रति नियतत्वे सत्यप्यर्थ्याभिमुख्याभावादिति । एवं च
सत्यार्थ्याभिमुखो नियतो बोधः स तार्थिकरणायार्दानामाभिनि-
बोधो मनोऽभिप्रतः । (सो चैवाभिनिबोहियमिति) सगृह्णामि
निबोधेऽप्याभिनिबोधिकं विनयादिपाठोऽभिनिबोधशब्द-
स्य विनयादिषष्ठमित्यनेन चार्थे एव ठळ प्रत्ययो यथा

विनय एव वैतनिकमिति । (अहव जहा जोगमाउज्जति)
अथ वा नेह स्वाधिकप्रत्ययो विधीयते किन्तु यथायोगं, यथा
संबंधमायोजनीयं । घटमानं संबंधानुसारेण स्वयमेव वक्त-
व्यमित्यर्थः । तद्यथा अर्थ्याभिमुखे नियते बोधे भवमाभिनिबो-
धिकं तेन वा निर्वृत्तं तन्मयं वा तत्प्रयोजनं वा आभिनि-
बोधिकं तच्च तज्ज्ञानं चाभिनिबोधिकज्ञानमिति गा-
थार्थः ॥ ८ ॥

तदेवमाभिनिबोधिकशब्दवाच्यं ज्ञानमुक्तं । अथ वा ज्ञानं
ज्ञोपपशम आत्मा वा तद्वार्य इति दर्शयन्नाह-
तं तेण तओ तम्मि व सो वाभिनिवुज्जए तओ वा ।
तं तेण तओ तम्मि वसुणेहोसोवा मुयेतेण तेति ॥

आभिमुख्येन निश्चितत्वेन च बुध्यते संबध्यते आत्मा तदि-
त्यभिनिबोधोऽवग्रहादिज्ञानं स एवाभिनिबोधिकं अथ वा
आत्मा तेन प्रस्तुतज्ञानेन तदावरणज्ञोपपशमेन वा कारणा-
भूतेन घटादिवस्त्वभिनिबुध्यते तस्मिन्वाधिकृतज्ञाने ज्ञो-
पपशमे वा सत्यभिनिबुध्यतेऽवगच्छतीत्यभिनिबोधो ज्ञान-
ज्ञोपपशमो वा (सोवाभिनिवुज्जएति) अथ वाऽभिनिबुध्य-
ते वस्तुवगच्छतीति अभिनिबोधोऽसावज्ञानज्ञानिनोः कथं
चिदव्यतिरेकादिति स एवाभिनिबोधिकं (तथो वा तमिति)
न केवलं (अथाभिमुखो नियतो) इत्यादि व्युत्पत्त्या आभि-
निबोधिकमुक्तं किन्तु यतः ते तेषु तथो तमिवेत्यादिव्युत्पत्त्यं
तरमस्ति ततोऽपि कारणात्तदाभिनिबोधिकमुच्यत इत्यर्थः
नन्वात्मज्ञोपपशमयोराभिनिबोधिकशब्दवाच्यत्वे ज्ञानेन
सह कथं समानाधिकरण्यात् स्यात्सत्यं किन्तु ज्ञानस्या
त्माश्रयत्वात् ज्ञोपपशमस्य च ज्ञानकारणत्वात्तदुपचारतो
ऽत्रापि पक्षे आभिनिबोधिकशब्दो ज्ञाने वर्तते । तदच्चा-
भिनिबोधिकं च तज्ज्ञानं चाभिनिबोधिकज्ञानमिति समाना-
धिकरण्यासमासः इत्यवोपः ॥ विशेषो द्वा० १ ॥

आभिनिबोधिकज्ञानस्य स्वरूपम्परोक्षं ज्ञानमधिकृत्य
बृहत्कल्पे ॥

पच्चकलं परोक्षं वा जं अत्यं ऊहिऊणं निहिसइ ।

तं होइ अभिनिवोहं अभिमुहमथं न विवरीयं ॥

प्रत्यक्षमिन्द्रियविषयं परोक्षमिन्द्रियविषयातिक्तां यदर्थ-
मूहत्वा निश्चितं निर्णयपुरस्सरं भूतेषु एवंभूतोऽपि इति
तदर्थं प्रत्यभिमुखं यथार्थविषयमाभिनिबोधिकं न विपरि-
नानार्थ्याभिमुखं तस्य यथायं तथा मिथ्यारूपत्वात्तच्च द्विधा
इन्द्रियनिश्चितमनिन्द्रियनिश्चितं च ॥ बृह० द्वा० १ ॥

(२) आभिनिबोधिकज्ञानस्य भेदा न्यध्यने यथा ॥

से किं तं आभिनिबोहियणाणं । आभिनिबोहियणाणं

दुविहं पण्णारं ते जहा मुयनिस्सियं च असुयनिस्सियं च ॥ नं ॥

से किं त मित्यादि अथ किं तदाभिनिबोधिकज्ञानं सुरिराह
आभिनिबोधिकज्ञानं द्विविधं प्रहसं तद्यथा श्रुतनिश्चितं च
अश्रुतनिश्चितं च तत्र शास्त्रपरिकर्मितमतेरुपादिकाले शा-
स्त्रार्थपर्यालोचनमनपेक्ष्यैव यदुपजायते मतिज्ञानं तत् श्रुत-
निश्चितमवग्रहादि । यत्पुनः सर्वथा शास्त्रसंस्पर्शरहित-
स्तथ्यता २ विध्यज्ञोपपशमभावत एवमेव यथावस्थितत-
स्तुसंस्पर्श मतिज्ञानं उपजायते तत् अश्रुतनिश्चित-

मौल्यत्तिकादि तथाचाह भाष्यरुत ॥

पुर्व्वं सुयपरिक्रमियमयस्स जं संपयमुपादियं ।

तं निस्सियमियं पुण अणित्तिंयं मइउज्जं तं ॥

आह औत्पत्तिकयादिकमप्यवग्रहादिरूपमेव तत् कोऽनयो-
विशेषः उच्यतेऽवग्रहादिरूपमेव परं शास्त्रानुसारमंतरणो-
पपद्यते इति भेदेनोपपद्यते तत्रालपतरव्यव्यवत्वात्
॥ नं० टी० ॥

प्रथममश्रुतनिश्चितमतिज्ञानप्रतिपादनायाह ॥ न. ॥

सो किं तं अमुयनिस्सियं अमुयनिस्सियं चउविहं पुणत्तिं
तंजहा उपपत्तिया वेणइया कम्मया पारिणाभिया बुद्धी चउ-
विहहा वुत्तापंचमा नो विलम्भइ ॥ नं० मू० १ ॥

अथ किं तदश्रुतनिश्चितं सूरिराह । अश्रुतनिश्चितं चतु-
र्विधं प्रज्ञं तद्यथा (उपपत्तियाया गाहा) उपपत्तिरेव न
शास्त्राध्यासकर्मपरिशिलनादिकं प्रयोजनं कारणं यस्याः
सा औत्पत्तिका तदस्य प्रयोजनमतिरक्षणं न तु सर्वस्याः
बुद्धेः कारणं ज्ञेयोपशमः तत्कथमुच्यते उपपत्तिरेव प्रयोज-
नमस्य इति उच्यते ज्ञेयोपशमः सर्वबुद्धिसाधारणः ततो
नासौ भेदेन प्रतिपत्तिनिवर्धनं भवति अथ च बुद्धचतुरभेदेन
प्रतिपत्त्यर्थं व्यपदेशांतरं कर्तुंमारब्धं तत्र व्यपदेशांतरनिमि-
त्तमत्र न किमपि विनयादिकं विद्यते केवलमेवमेव तथोत्प-
त्तिरिति नैव सान्नाहिदिष्टा तथा विनयो गुरुश्रूया सा-
प्रयोजनमस्या इति वैयर्थिकी तथा अनाचार्यकं कर्म सा-
चार्यकं शिल्पं । अथ या कादाचित्कं शिल्पं सर्वकालिकं
कर्म । कर्मणो जातं कर्मजं तथा परि समेताक्रमनं परि-
णामः सुदीर्घकालपूर्वपरपर्यालोचनजन्य आत्मनो धर्मं
विशेषः स प्रयोजनमस्याः सा पारिणाहिकी बुध्यतेऽनयेति
बुद्धिः सा चतुर्विधा उक्ता तीर्थचक्रगणधरेः किमिति
यस्मात्पंचमी केवलानाऽपि नोपलभ्यते सर्वस्याप्यश्रुतनि-
श्चितमविशेषस्त्यौत्पत्तिकयादिबुद्धिचतुष्टय एवांतरभावात् ॥
॥ नं० टी० ॥ भ० टी० ५०२ ॥

तथा च विदोपावश्यकः ॥

यदमुयनानविशेषो भणिओ तल्लखणाइं भेपणं ।

पुर्व्वं आभिणिवोहियमुदिहं तं पसुविस्सं ॥

मतिश्रुतज्ञानयोर्विशेषो भेदो भणितः केनत्याह तयोलेखणा-
दिभिर्भेदः अथ वा स चासौ अनेतरक्तो लक्षणादिभेदश्च
तल्लक्षणादिभेदः तेन सांप्रतं त्वमिनिबोधकज्ञानं प्रकृपयिष्ये
विस्तरतो व्याख्यास्यामि । शेषश्रुतादिपरिहाराय किमित्या-
मिनिर्वाचकं प्रथमं प्रकृत्यत इत्याह । यस्माज्ज्ञानपंचके
पूर्वमादां तदुपदिष्टमुपन्यस्तं तस्मात् यथादेशं निर्देश इति
कृत्वा ततः प्रथमं व्याख्यास्यामिति गाथार्थः ।
तत्रभेदपदयोश्च व्याख्या तत्र तत्त्वं लक्षणं तच्च प्रागेवाक्रम-
य वा तावद्वैद्विरूपणार्थमाह ।

इदियमणोनिमिणं तं सुयनिस्सियपदेहरं च पुणो ।

तत्थेकिं च उभेयमो, गहापत्तियाइयं ॥

इदियमनोनिमित्तं यत्प्रागुक्तमाभिनिवोहिकंज्ञानं तत् द्वि-
भेदं भवति श्रुतनिश्चितमितरव्यश्रुतनिश्चितं । अथ शब्दा-

वाक्यालंकारार्थः । तत्र श्रुतं संकेतकालमाधी परोपदेशाः
श्रुतं ग्रंथश्च पूर्व्वं तेन परिकर्मितमतेर्व्यवहारकाले तदनुप-
क्षमेव यदुपपद्यते तच्छ्रुतनिश्चितं यत् श्रुतापरिकर्मितमतेः
सहजमुपजायते तदश्रुतनिश्चितं तत्र तयोः श्रुतनिश्चित-
योमेष्यै एकैकं चतुर्विधं कथमित्याह यथासंख्यं अवग्र-
हादिकं औत्पत्तिकयादिकं च अवग्रहेहापायधारणाभेदात्
श्रुतनिश्चितं चतुर्विधं औत्पत्तिका, वैयर्थिकी, कर्मजा, पा-
रिणाहिकी, लक्षणबुद्धिभेदाच्च । श्रुतनिश्चितं चतुर्भेदमि-
त्यर्थः यद्यप्यौत्पत्तिकयादिचतुष्टयेऽप्यवग्रहादयो विद्यन्ते
तथापि "पुत्रमदिष्टमसुयमवेद्यतकखणविसुद्धगहियत्था"
इत्यादिवच्यमाणवचनात्परोपदेशाद्यनपेक्षत्वात् श्रुतनिश्चि-
ता न भवति शेषास्त्ववग्रहादयः पूर्व्वश्रुतपारिकर्मणान्तरे-
ण संभवन्ति । ईहादिगताभिलाषस्य परोपदेशाद्यन्तरेणानु-
पपत्तेरिति ते श्रुतनिश्चिता उच्यन्ते । औत्पत्तिकयादिषु त्वी-
हाद्यभिलाषस्य तथाविधकर्मक्षयोपशमजत्वात् परोपदेशा-
द्यन्तरेणाप्युपपत्तेरिति गाथार्थः ॥

(३) तत्र श्रुतनिश्चितानवग्रहादींस्तावन्निर्युक्तिकारः प्राह ।

उमगो ईह अवाओ य धारणा एव हौति चत्तारि ।

आभिणिवोहियनानस्स भेयवत्थु समासेणं ॥

रूपरसादिभेदेरित्तेन्द्रियस्याव्यक्तस्वरूपस्य सामान्यार्थस्या-
वग्रहणं परिच्छेदनमवग्रहः तेनावगृहीतस्यार्थस्य भेदवि-
चारणं वक्ष्यमाणगत्या विशेषान्वेषणमीहा तथा ईहित-
स्यैवार्थस्य व्यवसायस्तद्विशेषान्वेषयोऽप्यायः चशब्दोऽव-
ग्रहादीनां पृथक् स्वातंत्र्यप्रदर्शनार्थस्तैर्नैतदुक्तं भवति अ-
वग्रहादेरीहादयः पर्याया न भवन्ति पृथक्भेदावचकत्वादि-
ति निश्चितस्यैव वस्तुनोऽप्युत्पत्त्यादिरूपेण धारणं धार-
णा एवकारः क्रमद्योतनपरः । अवग्रहादीनामुपन्यास-
स्यायमेव क्रमो नान्यः अवगृहीतस्यैवेहनादीहितस्यैव नि-
श्चायनिश्चितस्यैव धारणास्तुति । एवमेतान्याभिनिवोहक-
ज्ञानस्य चत्वार्येव भेदवस्तुनि समासेन संक्षेपेण भवति
विस्तरतस्त्वविशाल्यादिभेदभिन्नमिदं विवक्षितं इति भा-
वः । तत्र मिथ्यंते परस्परमिति भेदा विशेषास्त एव व-
स्तुनि भेदकस्तूनीतिसमास इति गाथार्थः ॥ विशेष० ॥

अथ निर्युक्तिकारपवावग्रहादीन् व्याख्यानयन्नाह—

अत्याणं उमगहणं अवगहं तह वियालणं ईहा ।

ववसायं च अवापं धरयं पुणधारणं विति ॥

अर्थोदीनां रूपादीनां प्रथमं दर्शनानन्तरमेवावग्रहणमवग्रहं
वत इति संबंधः तथा विचारणं पर्यालोचनं अर्थोनामि-
ति वर्तते ईहनमीहा तां भुवते । इदमुक्तं भवति । अवग्र-
हादुत्तीर्णोपायात्पूर्वं सद्गतार्थविशेषापादानाभिमुखोऽस-
द्गतार्थविशेषात्प्रागसंमुखश्च प्रायः काकिलियनादयः स्था-
नुयमो अत्र वोच्यन्ते न तु शिरः कंड्वयनादयः पुरुषध-
र्मा इति मतिर्यशेष इहेति । विशिष्टोऽवसायोनिरिचयस्तं
व्यवसायमर्थोनामितिहापि वर्तते । सायमपार्थं वा भुवते
एतदुक्तं भवति स्थाणुरेवायमित्यवधारणात्मकः प्रत्ययो-
ऽवायोऽप्यायश्चेति चशब्द एव कारणः व्यवसायं एव
अवायमपार्थं वा भुवत इत्यर्थः । पुनः शादस्यावधारणा-
यन्त्यात् भुवन इत्यनेन शास्त्रस्य पारतन्त्र्यमुक्तं इत्यती-

थंकरगणधरा द्रुवत इति अन्ये त्वेवं पठति (मत्याणं उगहणमि मगहो इत्यादि) तत्रार्थानामवग्रहणं सत्यवग्रहो नाम मतिभेद इत्येवं द्रुवते एवमीहादिष्वपि योज्यं भावार्थस्तु पूर्ववदेव अथ वा प्राकृतशैल्यार्थवशाद्विभक्तविपरिणाम इति सतमी द्वितीयाथं द्रष्टव्येति गाथार्थः ॥ विशो० ॥ मति० ॥ अधि० नं० ॥

अथेतदेव अवग्रहादिवस्वरूपं भाष्यकारो विवृण्वन्नाह—

सामण्यत्वावग्रहणमुगहो भेयमगहणमहेहा ।

तस्मात्त्वमो वा ओअविचुर्दु धारणा तस्स ॥

“अतर्भूताशेषविशेषस्य केनाऽपि रूपेणानिर्देशस्य सामान्यार्थस्यैकसामायिकमवग्रहणं सामान्यार्थावग्रहणमथ वा सामान्येन सामान्यरूपेणार्थस्यावग्रहणं सामान्यावग्रहणमवग्रहो वेदितव्यः । अथानंतरमीहा प्रवर्तते कथंभूतेऽयमित्याह भेदमार्गणं भेदा वस्तुनो धर्मास्तेषां मार्गणमन्वेषणं विचारणं प्रायः कानि कानिनादयः स्थाणुधर्मा अत्र वीक्ष्यते न तु शिरः कंडूयनादयः पुरुषधर्मोऽस्त्येवं वस्तुधर्मविचारणमिहैत्यर्थः । तस्यैवेत्याह इह तस्य वस्तुनस्तदन्तरमवग्रहणमनमवग्रहः स्थाणुरवायमित्यादिरूपो निश्चयोऽवायोऽपायो वेति तस्यैव निश्चितस्य वस्तुनो विच्युतिस्मृतिवासनारूपं धरणं धारणा सूत्रे ऽविच्युतिरूपलक्षत्वादिति गाथार्थः ॥

अत्र चावग्रहादारभ्य परैः सह विप्रतिपत्तयः संतीत्यवग्रहविषयां तां तावन्निराकुमुमाह—

सामण्यविसेसस वि केऽ उगहण मोगहं वेति ।

जं मरिदंतयंति वं तं नो बहुदोसभावाओ ॥ ८० ॥

सामान्यव्याप्तौ विशेषश्च सामान्यविशेषः तस्यापि न केवलं सामान्यार्थस्यैव पिशब्दः अवग्रहणमवग्रहेदं केचन व्याख्यातारः अवग्रहं द्रुवते किं कारणमित्याह जं मरिदंतयंति वेति यद्यस्मात्कारणात् प्रच्युतशब्दादिलक्षणसामान्यविशेषप्राहकारप्रहादनंतरं इदं तदिति चेति विमर्शो लक्षणा मतिरनुधावति ईहा प्रवर्तते इत्यर्थः । यदनंतरं चेहादिप्रवृत्तिः सोऽवग्रह एव यथा व्यंजनवग्रहानंतरभाषी अव्यक्तानिर्देश्यमात्रप्राहो अवग्रहः प्रवर्तते शब्दादिसामान्यविशेषप्राहकारप्रहादनंतरमीहाद्विस्तस्मादवग्रह एवायं तथा हि दूराच्छब्दादिसंबंधिनि शब्दे सामान्यविशेषात्मके रूपादिभ्यो भिन्ने गृहीते प्रवर्तते एवायं विमर्शः किमयं शाब्दः शाब्दो वा शब्दः शाब्दश्चेत् किं महिषीष्टंगोद्भवो महिषीष्टंगो वा महिषीष्टंगसंभवेत् किं प्रस्तुतमहिषीष्टंगसंभवोऽप्रस्तुतमहिषीष्टंगसममुद्भूतो वेत्यादि यत्तन्महान्तरमित्यं विमर्शेनेहा प्रवृत्तिर्न भवति अतः प्राप्तः च्योपशमाभावाद्वा सुपुनरपायः तदेतत्परोक्तं दृषयितुमाह (ते नो इत्यादि) तदेतत्परोक्तं न कुत इत्याह बहुवचनं ते शेषाश्च तेषां भाव उपनिपातस्तस्मात् एवं हि सर्वोपायान्यपि प्रवृत्तिर्न स्यात् यथोक्तविमर्शप्रवृत्तेरनुष्ठित्वाश्च च पूर्वमानीहेते प्रथमोऽपि शब्दनिश्चयोक्तः यतश्च पूर्वमोहा प्रवर्तते नासौ अवग्रहः किं त्वपायं वेत्यादि पुरस्ताद्वच्यत इति गाथार्थः । ८० ॥

अन्ये त्वीहायां विप्रतिपत्तये तन्मतमुपन्यस्य दृषयन्नाह—

ईहासंशयमेयं केऽ न तयं तथो जमन्नाणं ।

मर्दानां सो चेहा कहमन्नाणं तर्हि जुत्तं ॥

किमयं स्यात्प्राहोऽश्वित्पुरुष इत्यनिश्चयात्मकं संशयमात्रं यदुपपद्यते तदीहेति केचित्तुप्रतिपद्यते तदेव तत्र घटते कुत इत्याह । यद्यस्मात्कारणा (तत्रो) इति असौ संशयो ज्ञानं भवतु तर्ह्यज्ञानमपीहेति चेदित्यादि (मर्त्यादि) मतिज्ञानांशश्च मतिज्ञानभेदश्चेहा वर्तते । न च ज्ञानभेदस्याज्ञानरूपता युज्यते एतदेवाह । (कहमित्यादि) कथं केन प्रकारेण ज्ञानं युक्तं न कथं चिदित्यर्थः । (केयमित्यादि) ते इति असौ मतिज्ञानांशरूपा ईहा । संशयस्य वस्तुप्रतिपत्तिरूपत्वेनाज्ञानात्मकत्वादीहाभेदत्वेन वस्तुज्ञानाज्ञानरूपभावात् । ज्ञानाज्ञानयोश्च परस्परपरिहारेण स्थितत्वाज्ञानरूपस्य संशयस्य ज्ञानांशात्मकेहारूपत्वं युक्तमिति भाव इति गाथार्थः ॥

आह ननु संशयहयोः किं कश्चिद्विशेषोऽस्ति येनेहारूपत्वं संशयस्य निविध्यत इत्याशंक्य तयोः स्वरूपभेदमुपदर्शयन्नाह—

जमणेग्यालंबणमपज्जुदासपरिकुंठियं चिणं ।

सय इव सव्वपयओ तं संसयरुप्पमन्नाणं ॥

तं चिय सयत्थेऽवयवति वावरत्तप्परमोहो ।

भूयाभूयविसेसा पायाणस्सायाभिमुहं ईहा ॥

यथैवं यन्मनोऽनेकार्थालंबनमनेकार्थप्रतिभासांदीलितं अत एव पर्युदासनं पर्युदासो निषेधो न तथा पर्युदासोऽनिषेधस्तेन तथा उपलक्ष्यत्वादविधिना च परिकुंठितं जडीभूतं सर्वथा वस्तुनिश्चयरूपतामापन्नं बहुना (सय-इवेत्यादि) शेत इव स्वपितीयं सर्वोत्तमानं किं चित् चेतयते वस्तुप्रतिपत्तिरूपत्वात्तदेवंविधं चित्तं संशय उच्यते इत्यर्थः । तच्चाज्ञानं वस्तुवयवोद्धारहितत्वादिति । यत्पुनस्तदेवं चेतो वक्ष्यमाणस्वरूपं तदीहेति संबंधः । कथंभूतं सदित्याह (भूयाभूयेत्यादि) भूतः कश्चिद्विवक्षितप्रदेशस्थाण्वारिधेर्यः अभूतसुप्ताविद्यमानस्तावेव पदार्थांतरैरभ्योविशिष्यादात्वात् विशेषो यतोरादानत्यागामिभुक्भूताविशेषोपादानस्याभिमुखो भूताधेत्यागत्याभिमुखमिति यथासंख्येन संबंधः । यतः कथंभूतमित्याह । सदर्थहेतूपपत्तिव्यापारतत्परहेतुद्वारेणोदं विशेषणं सदर्थहेतूपपत्तिव्यापारतत्परत्वादभूतविशेषादानत्यागादिदुर्बुद्धिमति भावः । अत्र हेतुः साध्याधेयमकं युक्तिविशेषरूपं साधनं उपपत्तिः संभवघटनं विवक्षितार्थस्य संभवव्यवस्थापने ततश्च हेतुश्चोपपत्तिश्च हेतूपपत्तिः सदर्थस्य विवक्षितप्रदेशो अरण्यादौ विद्यमानस्य स्थाण्वारिधेर्यस्य हेतूपपत्तिः सदर्थहेतूपपत्तिः तद्विषयो व्यापारो-घटनं चेष्टनं सदर्थहेतूपपत्तिव्यापारस्तत्परं तस्मिन्मिति समासः । अत एव अग्रोधे अर्थवलायात्तत्वेन अविकलं अमिध्यास्वरूपं तदेवंभूतं चेत् ईहेति संबंधः कृत एव इदमुक्तं भवति । केनांचिद्वयदेशं गतेन सवितुरस्तमस्ययं ईषद्वयकाशमासादयति तमिदं दूरवर्त्ता स्थाणुपलब्धस्ततोऽस्य विमर्शः समुत्पन्नः किमयं स्यात्तुः पुरुषो वा अयं च संशयत्वात् अज्ञानं ततोऽनेन तस्मिन् स्थाणौ इष्टथा

वल्गुरोहणं प्रविलोक्य काककारंडवकादंब्रौचकौरशकुं
नकुजानिलयनकृतश्चेतसि हेतुव्यापारो यथा स्थाणुर्यं
वल्गुत्सर्पकाकादिनिलयनोपलभात्सांभवपर्यालोचनं च
व्यप्रायि तद्यथा अस्ताकलांतरिते सवितरि प्रसरति चयत्त-
मित्रे महारण्येऽस्मिन् स्थाणुर्यं संभाव्यते न पुरुषः शिरः
कंडूयनकरप्रीवाचलनादस्तद्व्यवस्थापकहेतोरभावादिदृशे
च प्रदेशोऽस्यां वेलार्यां प्रायस्तस्यासंभवः तस्मात् स्थाणुनात्र
सद्भूतेन भाव्यं न पुरुषेण । तदुक्तं । “अरण्यमेतत् सविता-
स्तमागतौ न चाधुना संभवतीह मानवः । प्रायस्तदेतं खगा-
दिभाजा भाव्यं रतिप्रियतमारिस्माननाम्ना” एतच्चेदंश्चित्तं
इहेत्युच्यते निश्चयाभिमुखत्वेन संशयादुत्तीर्णत्वात् सर्वथा
निश्चयेऽप्रायत्वप्रसंगेन निश्चयादप्योचित्त्वाच्चेति संशय-
हयोः प्रतिविशेषः इति गायार्थः ॥
अथापायधारणागतविप्रतिपत्तिनिराचिकीर्षया परमतमुप-
दर्शयन्नाह—

कंडं तयणवितेसावणयणमितं अवायमिच्छति ।

सम्भूयश्चित्तेसावधारणं धारणं विति ॥

तत्रशब्दास्यानंतरगाथोऽक्तो भूतार्थः संयज्यते तस्मात्तत्र
भूतान्(विद्यमानान्) स्थाणवादिर्योऽप्यः प्रतिपेयं गी तत्रा-
विद्यमानः पुरुषादिस्तद्विशेषाः शिरःकंडूयनचलनस्पंदनादयः
तेषां पुरोवर्त्तन्ति सद्भूतेऽर्थेऽपनयनं निषेधनं तदन्यविशे-
षापनयनं तदेव तस्मात्त्रयपायं इच्छति केचनापि व्याख्या-
तरोऽपानयनमपनयनमापय इति व्युत्पत्तिरर्थविभ्रमितमन-
स्का इति भावः । अवधारणं धारणा इति च व्युत्पत्यर्थ-
भ्रमितास्ते धारणां भुवते किं तदित्याह सद्भूतार्थविशे-
षावधारणं । सद्भूतस्तत्र विवक्षितप्रदेशे विद्यमानः स्था-
णवादिर्यविशेषस्तस्य स्थाणुरवायमित्यवधारणं सद्भूता-
र्थविशेषावधारणमिति समास इति गायार्थः ॥ ५४ ॥

तदेतद्वर्णयितुमाह—

कस्सइ तयन्नद्वरेगपेततत्रैवगमणं भवे भूए ।

सम्भूयसमणयओ तदुभयओ कस्सइ न दोसो ॥

(भूपत्ति) तत्र विवक्षितप्रदेशे भूते विद्यमानेऽर्थे स्थाणवादी
कस्स इति कस्यचित् प्रतिपत्त्यस्तदन्यव्यतिरेकमात्रादवगमनं
निश्चयो भवति तस्मात्स्थाणवादिर्योऽप्यः पुरुषादिर्यस्य व्य-
तिरेकः स एव च तदन्यव्यतिरेकमात्रं तस्मात्स्थाणवाद्यर्थ-
निश्चयो भवतीत्यर्थः तद्यथा यतो नेह शिरःकंडूयनादयः
पुरुषधर्मा दृश्यंते ततः स्थाणुरवायमिति कस्यापि स-
द्भूतसमन्यतः सद्भूतस्तत्र प्रदेशे विद्यमानः स्थाणवा-
दिर्यमन्यतःऽन्यधर्मघटनात् भूतेऽर्थेऽवगमने निश्चयो
अत्रयथा स्थाणुरवायं वल्गुत्सर्पणादयो निलयनादिधर्मा-
णामिहान्वयादिति । कस्यचित्पुनस्तदुभयाद्व्यव्यतिरेकी-
भयात् तदुभयेऽर्थेऽवगमनं भवेत्तद्यथा यस्मात्पुरुषधर्मा शिरः
कंडूयनादयोऽत्र न दृश्यंते वल्गुत्सर्पणादयस्तु स्थाणुध-
र्माः समोदयंते तस्मात् स्थाणुरवायमिति । न चैवमन्य-
यान्वर्त्तिकादुभयाद्वा निश्चयं जायमानं किञ्चन दोषः ।
परव्याख्यानं तु वक्ष्यमाणन्यायेन दोष इति भावः इति
गायार्थः ॥

कथं पुनस्तद्व्याख्यानं न दोष इत्याह—

सज्जो विय सोवाओ भेए वा हाँति पंच कयूणि ।

आहेवें विय चउहा मई तिहा अज्झा होइ ॥

रस्माद्व्यतिरेकाद्व्यापारदुभयाद्वा भूतार्थविशेषावधारणं
कुर्वतो योऽवसायः स सर्वोऽप्यपायः प्रस्तुतः स्थाणवा-
दिवस्तुनिश्चयो ननु सद्भूतार्थविशेषावधारणं धारणेति
भावः । तस्मात्तं दोषः । आह ननु यथा मया व्याख्या-
यते सद्भूतार्थविशेषावधारणं धारणा तथा किं किञ्चिदो-
षः समुपजायते येनात्मयव्याख्यानपक्षे इदमित्थमभिधा-
यते न दोष इति एतदाशंक्याह ते एवा इत्यादि चित्तं
शब्दः पातनायां गतार्थः व्यतिरेकोऽप्योऽप्यवस्तु धार-
णेत्येवं मतिज्ञानतृतीयभेदस्यापायस्य भेदेऽप्युपगम्यमानं
पंच वस्तूनि पंच भेदा भवेत्याभिनिवोधिकज्ञानस्येति ग-
म्यते । तथा ह्यवग्रहेहापायधारणा लक्षणाश्चत्वारो भेदा-
स्तावत् त्वयैव पूरिताः पंचमस्तु भेदः स्मृतिलक्षणाः प्रा-
प्नोति । अविच्युतेः स्वसमानकालभाविन्यपायंऽभूतत्वाद्वा-
सनायस्तु स्मृत्यंतगतत्वेन विवक्षितत्वात् स्मृतिरनन्यधा-
रणत्वात्ततः पंचमो भेदः प्रसज्यत इति भावः (आह-
त्यादि) पुनरप्याह परो ननु यथैव मया व्याख्यायते
व्यतिरेकमुत्थेन निश्चयोऽप्योऽप्यवस्तुत्वेन तु धारणेत्येवमेव
चतुर्द्धा चतुर्विधा मतिर्भवति युक्तितो घटते अन्यथा तु
व्याख्यायमानेऽन्यव्यतिरेकयोरेव्यपायत्वेऽप्युपगम्यमानं
इत्यर्थः । किमित्याह । विधा अवग्रहेहापायभेदतत्त्वभेदा-
मतिर्भवति न पुनश्चतुर्द्धा धारणाया अघटमानकत्वादि-
ति भाव इति गायार्थः ॥ ५६ ॥

कथं पुनरारणाभाव इत्याह—

काणुवभोगंमि धिई पुणोवभोगे य सा जओ ।

वाओ तो नत्थि धिई भणइ इदं तदेवेति जा बुद्धी ॥

नणु सा वायज्झहिया जवसा वासणाविसेसाओ ।

जाया वायाणत्तरमिविभूई सा धिई नाम ॥

अनुपयोगे उपयोगोपरमे सति का धृतिः का नाम धारणा न
काचिदित्यर्थः । इदमुक्तं भवति । इह भवेन्नियतोऽप्ययमु-
त्थेन घटादिके वस्तुनि अवग्रहेहापायरूपतयाऽतमुद्भूतप्रमाण
एवोपयोगो जायते । तत्र चापाये जाते योनुपयोगः सातस्य-
लक्षणाऽविच्युतिर्भवताऽप्युपगम्यते सापाय एवाऽंतरभूतेति
न ततोऽव्यतिरेका या तु तस्मिन् घटादिरूपयोग उपरते सति
संख्येयमसंख्येयं वासनाऽप्युपगम्यते । इदं तदेवेति लक्षणा
स्मृतिश्चांगिकयते सा मर्त्यरूपा धारणा न भवति मृत्यु-
पयोगस्य प्रागेवपरतत्वात् पुनरपि कालांतरोपयोगे धारणा
भविष्यतीति चेदित्याह (पुणो) इत्यादि) कालाऽंतरे पुनर्जा-
यमानोपयोगोऽपि यान्वयमुक्तोपजायमानावधारणरूपा धार-
णा मय्येत्ये सा यतोऽप्यय एव भवताऽप्युपगम्यते । “स-
व्वोचियसो वाओ” इतिवचनात्ततस्तत्रापि नास्ति धृति-
धारणा पुनरप्युपयोगोपरमेऽपि पूर्वोक्तयुक्त्येव तदभावस्त-
स्मात्तुपयोगकालेऽन्ययमुक्तावधारणारूपाया धारणायास्त्व-
यावदप्युपगमात्तुपयोगोपरमे च मृत्युपयोगाभावात्तदभाव-
पाया धारणाया घटमानकन्यात्प्रधेव त्वदभिप्रायेण
मार्तः प्राप्नोति न चतुर्द्धेति एवंपक्षमिप्रायः । अत्रोत्तर-

माल । (भयणइत्यादि) भययतेऽत्र प्रातिविधानं किमिवाह इदं वस्तु तदेव यत् प्रामुपलब्धं मया इत्येवभूता काला-
तरे वा स्मृतिरूपा बुद्धिरुपजायते । नतिवह सा पूर्वप्रवृत्ता-
पायान्निध्यादमभ्यधिक्यैव पूर्वप्रवृत्तापायकाले तस्या-
भावात्संप्रतितापायस्य तु वस्तुनिश्चयमात्रफलत्वेन पूर्वा-
परदर्शानुसंधानार्थोपात्ततश्च सानन्यरूपत्वात् धृति-
धारणा नामैति पर्येत संशयः । यतश्च यस्माच्च वासना-
विशेषात् पूर्वोपलब्धवस्तुवाहितसंस्कारलक्षणात्तद्विज्ञा-
नावस्थाच्योपशमसंनिध्यादित्यर्थः सा इदं तदेवेति
लक्षणा स्मृतिर्भवति साऽपि वासनाऽपायादभ्यधिकेति-
नामैवाहापि संशयः (जायावोवत्यादि) या च अपायाद-
तरमविच्युतिः प्रवर्तते साऽपि धृतिर्नाम । इदमुक्तं भवति-
वस्मिन् समये स्थाणुरेवावमित्यादिनिश्चयस्वरूपोपायः
प्रवृत्तस्ततः समयाद्बुद्धेमपि स्थाणुरेवावमित्यविच्यु-
तायाऽनुबुद्धिं क्वचिदपायप्रवृत्तिः साप्युपायाविच्युतिः
प्रथमप्रवृत्तापायादभ्यधिकेति धृतिधारणा नामित्ये-
वमविच्युतिवासनास्मृतिरूपा धारणा त्रिधा सिद्धा भवति ।
अत्राह कश्चित्त्रयविच्युतिस्मृतिलक्षणां ज्ञानभेदो गृहीत-
ग्राहितावस्थाप्रमाणं द्वितीयादिवाप्रावृत्तापायसाध्यस्य वस्तु-
निश्चयलक्षणस्य कार्यस्य प्रथमप्रावृत्तापायेनैव साधि-
तरत्वाच्च च निष्पादितिक्रिये कर्मणि ततः साधनार्थेयं प्रवर्तमानं
साधनं शोभां विभर्ति अतिप्रसंगाच्च कुठारादिभिः कृत-
च्छेदनादिक्रियेष्वपि वृत्तादिषु पुनस्तस्याधनार्थेया तेषां प्रवृत्त्या-
मेः स्मृतेरपि पूर्वोत्तरकालभाविविज्ञानद्वयगृहीत एव वस्तुनि
प्रवर्तमानतया कुतः प्रामाण्यं न च वक्तव्यं पूर्वोत्तरदर्शनद्व-
यानभिगतस्य वस्तुत्वकत्वस्य ग्रहणान् स्मृतिः प्रमाणं पूर्वो-
त्तरकालदृष्टस्य वस्तुनः कालादिभेदेन भिन्नत्वादेकत्वस्यै-
वासिद्धत्वादिति वासना तु किं रूपेति वाच्यं । सत्स्काररूपे
ति चेत्कोऽयं नाम संस्कारः स्मृतिज्ञानावरणक्षयोपशमो वा
तज् ज्ञानजननशक्तिर्वा तद्वस्तुविकल्पो वेति त्रयंगतिस्त-
त्रापचक्षद्वयमयुक्तं ज्ञानरूपत्वाभावात्तद्वेदानां चेह विचा-
र्यत्वेन प्रस्तुतत्वात् तृतीयपक्षोऽप्ययुक्त एव संख्येयमसंख्येयं
वा कालं वासनाया इष्टत्वादेतावन्तं च कालं तद्वस्तुविक-
ल्पायोगात्तदेवमविच्युतिस्मृतिवासनारूपायास्त्रिविधाया अपि
धारणया अघटमानत्वात् त्रिवैव मतिः प्राप्नोति न चतुर्द्धा ।
अत्रोच्यते यथावद्गृहीतप्राहिताविविच्युतेप्रामाण्यमुच्यते
तदयुक्तं । गृहीतग्राहित्वलक्षणस्य हेतोरसिद्धत्वादन्यकाल-
विशिष्टं हि वस्तु प्रथमप्रवृत्तापायेन गृह्यते । परकालविशिष्टं
च द्वितीयादिवाप्रावृत्तापायेन । किं च स्पष्टस्पष्टानस्पष्टत-
मभिन्नधर्मकवासनाजनकत्वाद्वाप्यविच्युतिप्रवृत्ताद्वितीयाद्य-
पायविषयं वस्तु भिन्नधर्मकमेवेति कथमविच्युतेर्गृहीतप्रा-
हितास्मृतिरिति पूर्वोत्तरदर्शनद्वयानभिगतवस्तुत्वक-
त्वे ग्लाना न गृहीतप्राहिणी । न च वक्तव्यं कालादिभेदेन भिन्न-
त्वात् वस्तुनो नैकत्वं कालादिभिर्भिन्नत्वेऽपि सत्त्वप्रमेयत्वसं-
स्थानरूपादिभिर्भेदत्वाद्वात्मनाऽपि स्मृतिविज्ञानावरणकर्मक्ष-
योपशमरूपा तद्विज्ञानजननशक्तिरूपा चेत्थते सा च यद्यपि
स्वयं ज्ञानस्वरूपा न भवति तथापि पूर्वप्रवृत्ताविच्युतिलक्ष-
णज्ञानकार्यत्वात्तुत्तरकालभाविस्मृतिरूपज्ञानकारणत्वाच्चो-
पचारतो ज्ञानरूपऽभ्युपगम्यते । तद्वस्तुविकल्पपक्षत्वेनभ्यु-
पगमादेव निरस्तस्तस्मादविच्युतिवासनारूपाया धारणायाः

स्थितत्वाच्च मतेस्त्रैविध्यं किं तु चतुर्द्धा सेति स्थितमि-
ति नाथाह्यार्थः ॥

अथैतां स्वाभिमतानां धारणां व्यवस्थाप्य परं प्रत्याह—

तं इत्थं तस्स तुहं वत्थूणि यं पंचमेत्यमाणसल ।

किं होउ सा अपावो भावो नाणं च तं कयूरं ॥

अस्मदभिमतप्रानंतरप्रतिष्ठितस्वरूपां तां धारणामिच्छतस्त-
व पंचवस्तूनि पंचाभिबोधिकज्ञानभेदाः प्राप्नुवन्ति अपाय-
स्यैकस्यापि भेदद्वयरूपताभ्युपगमेन भेदचतुष्टयस्य त्वयापि
पूरितत्वात्पंचमस्य तु मदुक्तस्य धारणालक्षणस्य प्रसंगादिति
भावः । अथास्मदभ्युपगता धारणा त्वया तेभ्यते "तर्हि
(नेत्यमाणस्स किं होउ) इत्यादि तां मदभ्युपगतां धारणाम्
निच्छतोऽप्रतिपद्यमानस्य तव सा मदभ्युपगता धारणा किं
भवत्यभायो वस्तुवाहोश्चिद्भावो वस्विति चिकल्पय्यते किं
चांतो न तावदभावो भावत्वेनानुभूयमानत्वाच्च च तथानु-
भूयमानस्याभावत्वमाधानं शक्यतेऽतिप्रसंगाच्च घटादिष्वपि
तथात्वप्रतिः तेऽपि ह्यनुभववशेनैव भावरूपा व्यवस्थाप्यन्ते ।
यदि वानुभवोऽप्यप्रमाणं तदा घटादिष्वपि भावरूपताया-
मनादभावः इति भावः । अथ भावोऽसौ तर्हि वक्तव्यं ज्ञानम-
ज्ञानं वा न तावदज्ञानं चिद्रूपताऽनुभूयमानत्वाच्च ज्ञानं
तदपि मतिश्रुतावधिमानः पर्यायकेष्वलेभ्यो ज्ञानांतरस्याभावा-
त्तपां मध्ये कतमिति वाच्यं । न तावत् श्रुतादिचतुष्टयरूप
मनभ्युपगमात्तल्लक्षणायोगाच्च मतिज्ञानं चेत्तदपि नावप्र-
हेहापायरूपं तल्लक्षणासंभवात् "मणुसावायसहिया" इत्यादि
नाऽपायाभ्यधिकत्वेन साधितस्त्वाच्च तस्मादन्यव्यतिरेकाभ्य-
निदचयः सर्वोऽप्यपायोऽविच्युतिस्मृतिवासनारूपापानुसारि-
शियाद्वारेणैवेति स्थितमिति नाथार्थः ॥

तदेवं निरुत्तरीकृतोऽप्यविलक्षितयान्येन प्रकारेणाह—

तुज्जं बहुयुरभेया भणइ मई होइ पिहवहुताओ ।

भणइ न जाइ भेओ इट्ठो मज्झं जहा तुज्जं ॥६१॥

अत्र प्रेरको भणति । किमित्याह (तुज्जमित्यादि) इत्य-
माचार्यतव बहुतरभेदा मतिर्भवति । कुत इत्याह । धृतेर्धोर-
णया बहुत्वात् बहुभेदत्वादित्यर्थः धारणया एकस्या अ-
प्यविच्युतिवासनास्मृतिलक्षणभेदत्रययुक्तत्वाच्चब्रह्मेहापायैः
सह षड्भेदा मतिः प्राप्नोतीति भावः । अत्र प्रातिविधानमाह ।
(भणणइत्यादि) भययतेऽत्रोत्तरं जातेभेदो जातिभेदो जातिभेदो
व्यक्तिपक्ष इत्यर्थः । स इह धारणाविचारे मम नेष्टो नाभि-
प्रेते । किं तु धारणासामान्यरूपा जातिरेव ममाभिप्रेता
कस्य यथेत्साह । यथा तवाऽवग्रहविषये इति शेषः । इदमुक्तं
भवति । यथावग्रहो व्यंजनार्थावग्रहभेदादनुभयरूपोऽवग्रह
सामान्यादेकत्वयापीष्टोऽभ्यथा मतेः पंचविधत्वप्रसंगात्तथा
त्रिधा रूपापि धारणा । तत्सामान्यादेकत्वेऽपि चतुर्विधेव
मतिर्न बहुतरभेदेति नाथार्थः ॥ ६१ ॥
एतदेव भावयन्माह—

सा भिन्नलक्षणा विद्विडि सामणणे धारणा होइ ।

जह उगढो दुरूपो उगहसामणणो एको ॥

सा धारणा अविच्युतियासनास्मृतीनां भिन्नस्वरूपत्वेन भिन्नल-
क्षणा सती धारणा सामान्यव्यतिरेकादेकैव भवति । यथा-
ऽवग्रहो व्यंजनार्थावग्रहभेदात् द्विरूपोऽप्यवग्रहसामान्याव्य-

तिरिकादेकः परस्याऽपि सिद्धोऽन्यथा मतेः पंचविधत्वापत्तेरिति गार्थः । तदेवमावग्रहाभिदेदचतुष्टयविषया निराकृताः सर्वा अपि परविप्रतिपत्तयस्तन्निराकरणाप्रक्रमे चानंतरमग्रग्रहो द्विरूपगोक्तः स च कथं द्विरूपो भवतीत्याशङ्कते तत्र द्विरूपताकथनव्याजेन पूर्वं यान्थाभिनिबोधिकाज्ञानस्याऽवग्रहादीनि चत्वारि भेदवस्तुन्युक्तानि तेष्वेव मध्येऽवग्रहे तावद्व्याचिख्यासुरित्याह—

तत्पूग्गहो दुरूवो गहणं जं होज्ज वंजणत्थानं ।
वंजणभोजनमत्थो तेणाइ तयं वोळं ॥

तत्रावग्रहणमवग्रहो द्विरूपो यथा भवति । तथा प्रोच्यते । कथमित्याह । यद्यस्माद्वग्रहणं व्यंजनार्थयोरैव भवेदन्यस्य ग्राह्यस्याभावात्ततश्च विषयद्वैविष्याद्वग्रहो द्विविध इति भावः । अपरं यद्यस्मात्कारणाद्व्यमाणान्यायेन प्राप्यकारिष्विद्वयैषु व्यंजनतो व्यंजनावग्रहादन्तरमेवार्थोऽर्थोवग्रहो भवति । तेनादौ प्रथमतो व्यंजनावग्रहमेव वक्ष्ये इति गार्थः ॥

तत्र व्यंजनं तावत्किमुच्यत इत्यादि—

वंजिज्ज जेणत्थो घडोव्व दीवण वंजणं तं च ।
उयगराणंदिपसदाऽपरिणयद्वस्स संबोधो ॥ ९४ ॥

संबोधो व्यज्यते प्रकटीक्रियतेऽर्थो येन दीपेनेव घटस्तत् व्यंजनं किं पुनस्तदित्याह तं चेत्यादि । तच्च व्यंजनं उपकरणद्रियशब्दादिपरिणतद्रव्यसंबंधः इन्द्रियं द्विविधं द्रव्येन्द्रियं भावेन्द्रियं च । तत्र लक्ष्यपयोगो भावेन्द्रियं निवृत्त्युपकरणे द्रव्येन्द्रियं निवृत्तिश्च द्विधा । अंगुलासंख्येयभागादिमानकद्वंद्वकुसुमगोलकधान्यमसूरका हलांकुरप्राकारा मांसगोलकरूपा शरीराकारा च । श्रोत्रादीन्द्रियाणां पंचनामपि यथासंख्यमंतर्निवृत्तिः कर्णशङ्कुलिकादिरूपा तु वह्निर्निवृत्तिः । तत्र कंदंबकुसुमगोलकाकारमांसखंडादिरूपाया वृत्तिर्निवृत्तिः शब्दादिविषयपरिच्छेदहेतुयैः शक्तिविशेषः स उपकरणेन्द्रियं शब्दादिश्च श्रोत्रादीन्द्रियाण्यविषयः आदिशब्दाद्रसगंधस्पर्शपरिग्रहः तद्रात्रेण परिणतानि भाषाप्रहरणादिसंबंधीनि द्रव्याणि च शब्दादिपरिणतद्रव्याणि उपकरणेन्द्रियं च शब्दादिपरिणतद्रव्याणि च तेषां परस्परं संबंधः । एष तावद्व्यंजनमुच्यते अपरं चैन्द्रियेणाऽप्यऽर्थस्य व्यज्यमानत्वात्तदपि व्यंजनमुच्यते । तथा शब्दादिपरिणतद्रव्यादिसंबंधस्य निकृष्टमपि व्यज्यमानत्वाद्व्यंजनमभिधीयते इत्येवमुपलक्षणव्याख्यानात् त्रितयमपि यथोक्तं व्यंजनमयगतं तत्तद्व्यंजितयलक्षणं व्यंजनेन शब्दादिपरिणतद्रव्यसंबंधस्वरूपस्य व्यंजनस्यावग्रहो व्यंजनावग्रहः अथ वा तेनैव व्यंजनेन शब्दादिपरिणतद्रव्यान्मकारां व्यंजनानामवग्रहो व्यंजनावग्रहः इत्युभयत्राऽर्थेकस्य व्यंजनशब्दस्य लोपं कृत्वा समाप्त इति गार्थः ॥ ९४ ॥

अत्राक्षेपं परिहारं चाभिहितसुराह—

अण्णाणं सो वहिराईणं च त्कालमणुवलंभाउ ।
नेवदं तसोचिय उवलंभाओ तओ नाणं ॥ ९५ ॥

स व्यंजनावग्रहोऽज्ञानं ज्ञानं न भवति तस्य उपकरणे-

न्द्रियशब्दादिपरिणतद्रव्यसंबंधस्य कालस्तत्कालस्तस्मिन् ज्ञानस्यानुपलंभतत्त्वसंबेदेनानासंबेधमानत्वाद्विधारादीनामिव यथा हि विधारादीनामुपकरणेन्द्रियस्य शब्दादिविषयद्रव्यैः संबंधकालेन किमपि ज्ञानमनुभूयतेऽनुभूयमानत्वाच्च तस्मात्तत्तथैवापीति भावः ॥ अत्रोत्तरमाह ॥ (नेतदंतं इत्यादि) नासौ जडरूपतया ज्ञानरूपेणानुभूयमानत्वादज्ञानं किं तर्हि तत्कोऽसौ व्यंजनावग्रहो ज्ञानमेव कुतस्तदंतं तस्य व्यंजनावग्रहस्यांतं तत् एव ज्ञानात्मकस्याऽर्थावग्रहोपलंभस्य भावात्तथाहि यस्य ज्ञानस्यांतं तज्ज्ञेयवस्तूपादानात्तत् एव ज्ञानमुपजायते तज्ज्ञानं ह्यं यथार्थावग्रहपर्यंतं तज्ज्ञेयवस्तूपादानात् ईहासद्भावादार्थावग्रहो ज्ञानं ज्ञायते च व्यंजनावग्रहस्य पर्यंतं तज्ज्ञेयवस्तूपादानात्तत् एवार्थोऽवग्रहज्ञानं तत्तस्माद्व्यंजनावग्रहो ज्ञानमिति गार्थः ॥ ९५ ॥

तदेवं व्यंजनावग्रहे यद्यपि ज्ञानं नानुभूयते तथापि ज्ञानकारणत्वादसौ ज्ञानमित्येवं व्यंजनावग्रहे ज्ञानाभावमश्रुपगम्योक्तं ॥

सांप्रतं ज्ञानाभावोऽपि तत्राऽसिद्ध एवेति दर्शयन्नाह—

तक्कालम्मिचि नाणं तच्छत्थितपुत्तितो तमव्वत्तं ।

वहिराईणं पुण सो अण्णाणं तदुभया भावा ॥

तत्कालेऽपि तस्य व्यंजनसंबंधस्य कालेऽपि तत्रानुपहतेन्द्रियसंबंधीनि व्यंजनावग्रहे ज्ञानमस्ति केवलं एकतेजोऽवग्रहकाशवत् तत्त्वतो याल्पमित्यतोऽव्यक्तं स्वसंबेदेनैनापि न व्यज्यते । यद्यन्यत् कथं तदस्तीति ज्ञायत इति चेन्मा त्वरिष्टाः ॥ “जइ विण्णाणमसंखेजं समयसदाइव्व सज्जावे” इत्यादिनानंतरमेव तदस्तिव्युक्तैर्वच्यमाणत्वात् ह्येतां तु ज्ञानाभावे विप्रतिपत्तिरिति दर्शयन्नाह विधारादीनामादिशब्दादुपहत्तप्राणादीन्द्रियाणां पुनः स व्यंजनावग्रहोऽज्ञानं ज्ञानं च भवतीत्यत्रापि विप्रतिपत्तिरेव । कुत इत्याह । तत्र तदुभयं च तदुभयं तस्याभावात् ज्ञानकारणत्वाभावादव्यक्तस्यापि च ज्ञानस्याभावादिति गार्थः ॥

अथ पुनरव्याक्षेपपरिहारं चाभिहितसुराह—

कहं सव्वत्तं ताणं च सुल्लमतोऽसुहमवोहव्व ।

सुत्तादओ सयंवि य विण्णाणं नावबुज्झंति ॥

परः सासूयमाह । ननु कथं ज्ञानमव्यक्तं चेत्तुच्यते । तमः प्रकाशाद्यभिधानवद्विरुद्धत्वाभिदं युज्यत इति भावः । अत्रोत्तरमन्तरमेवोक्तं । एकतेजोऽवग्रहवप्रकाशवत्सूक्ष्मत्वादव्यक्तमयं पुनरप्युच्यते सूक्ष्मतत्सूक्ष्मतादीनां सूक्ष्मबोधवदव्यक्तं ज्ञानमुच्यत इति न दोषः । सुमादीनां तदार्थीयज्ञानं स्वसंविदितं भविष्यतीति चेत्तदेवमित्याह । सुत्तादयः स्वयमपि तदार्थीयविज्ञानं नावबुध्यन्ते न संबेदयंयतिसूक्ष्मत्वादिति गार्थः ॥

आह । यदि तैरपि सुमादिभिस्तदार्थीयज्ञानं न संबेद्यते तर्हि तत्तत्पामस्तीत्येतत्कथं लक्ष्यते इत्याह—

लज्जिज्जं तं सिमिणायमाणवयणाइदाणचेट्ठाई ।

जं नाम इ सव्वाओ विज्जेते वयणचेट्ठाओ ॥

तत्सुमादीनां ज्ञानमस्तिव्यक्तोपलक्ष्यते कुतः स्वप्नयमानवचनद्वानादिचेष्टाभ्याः सुत्तादयोऽपि हि स्वप्नयमानाद्यस्या

यां केचित्कमपि भावमाणा इदंयते शब्दितादौघतो वाचं प्रयच्छति संकोचविकोचांगमंगुमितकूनकंडूनादिचेष्टाश्च कुर्वति । न च तास्ते तदावेदयते । नापि च प्रबुद्धाः स्मरन्ति । तर्हि कथं तच्चेष्टाभ्यस्तेषां ज्ञानमस्तीति लक्ष्यत इत्याह (जमित्यादि) यद्यस्मात्कारणानामतिपूर्वास्ता वचनादिचेष्टा विद्यते किंतु मतिपूर्विका एव नान्यथा काष्ठादीनामपि तत्पदसांगतताभ्यस्तत्तेषामस्तीति लक्ष्यत एव । भूमादिभिरिवेति गाथार्थः ॥

आह ननु चात्मीयमपि चेष्टितं किं कश्चिन्न जानाति येन सुतादीनां स्वचेष्टितासंवेदनमुच्यत इत्याशंक्याह (जमित्यादि)

जगंतोविन याणः छडमत्थो हिययोगेरं सव्वं ।

जं तज्जवसाणां जमसं खिज्जां दिवसेणं ॥ ९.७ ॥

हृदयमनोगोचरस्थानं यस्य तत् हृदयगोचरमध्यवसायनि कुरंवमिति गम्यते । तज्जाप्रदपि छडमस्थः सर्वपरिशेषं न जानाति न संवेदयते । आस्तां तावत्पुनः सुप्तः कुत इत्याह । अध्यवसायमध्यवसायस्थानरूपाणि केवलिंगम्यानि सूक्ष्माणि । यत एकेनाप्यंतमुद्धृतं तासंख्येयानि यांत्यतिक्रामति । किं पुनः सर्वेणापि दिवसेन न चैतानि छडमस्थः सर्वाण्यपि संवेदयते ततश्च यथेतानि छडमस्थेसंबंधमानान्यपि केवलहृदत्वात्सत्वेनाभ्युपगम्यते तथा व्यञ्जनावग्रहज्ञानमपीति गाथार्थः ॥

आह ननु सुतादीनां सत् ज्ञानं वचनादिचेष्टाभ्यो गम्यत इत्युक्तं तत्तावदभ्युपगच्छामः व्यञ्जनावग्रहे तु ज्ञानरूपतागमकं लिंगं न किंचित्पुलभमहेऽतो जडरूपत्वात्प्राप्तौ ज्ञानमिति ब्रूम इत्याशंक्याह ॥

जइ वण्णागमसंखेज्जं समइ सदाइ द्ववसव्भावे ।

किह चरमसमयसदाइ द्ववविण्णाणसामर्थ्यं ॥ ९.८ ॥

वा शब्दः पातनासूचकः सा च कृतैव ततश्च हंत यद्यज्ञानं व्यञ्जनावग्रहः क सतीत्याह । असंख्येयसमयशब्दादिद्रव्यसद्भावोऽपि सतीत्यपिशब्दो गम्यते कथं तर्हि चरमसमयशब्दादिद्रव्याणां विज्ञानं जननसामर्थ्यं न कथं चिदित्यर्थः । इदमुक्तं भवति व्यञ्जनावग्रहे तावत्प्रतिसंमयसंख्येयान् समयान् यावच्छ्रोत्रादीन्द्रियैः सह शब्दादिविषयद्रव्याणि संबध्यते ततश्च यद्यसंख्येयसमयान् यावच्छ्रोत्रादीन्द्रियैः सह शब्दादिविषयद्रव्यसंबंधसद्भावोऽपि सति व्यञ्जनावग्रहरूपं ज्ञानं नाभ्युपगम्यते । कथं तर्हि चरमसमये श्रोत्रादीन्द्रियैः सह संबद्धानां शब्दादिविषयद्रव्याणां परेणाऽप्यर्थ्यावग्रहलक्षणाविज्ञानजननसामर्थ्यमिष्यते । तदभ्युपगंतुं न युज्यते इति भावः । यदि हि शब्दादिविषयद्रव्याणां श्रोत्रादीन्द्रियैः सह संबधे आदिसमयादेवारभ्य ज्ञानमात्रा काचित्प्रतिसमयमाविर्भावति नाभ्युपगम्यते । तर्हि चरमसमयेऽप्यकस्मादेवैषा न युज्यते तथा च सत्यर्थावग्रहादिज्ञानानामप्यनुदयप्रसंग इति गाथार्थः ॥

तथा हि—

जं सव्वहा न वीसुं सव्वेसु वि तन्न रेणुचिछं च ।

पत्तेयमणिच्छंतो किहमिच्छसि समुदये नाणं ॥ ९.९ ॥

यद्वस्तु सर्वथा सर्वप्रकारैर्विष्वक्पृथक्नास्ति तत्समुदायेऽपि नाभ्युपगंतव्यं यथा रेणुकणनिकरे प्रतिरेणुकणमविद्यमानं तैल एवं चेत्तर्हि त्वमपि प्रत्येकमनिच्छन् कथं समुदाये ज्ञानमिच्छसि । इदमुक्तं भवति । यदाद्रियविषयसंबधस्य प्रथमसमयादारभ्य व्यञ्जनावग्रहसंबंधिनोऽसंख्येयान् समयान् यावत्प्रतिसमयं पुष्टिमाविर्भूतो ज्ञानमात्रा कांचिदापि नेच्छसि तर्हि चरमसमयशब्दादिविषयद्रव्यसंबधेन संपूर्णं समुदायेऽपि कथं तामिच्छसि चरमसमयशब्दादिविषयद्रव्यसंबंधि यद्यथावग्रहज्ञानमभ्युपगम्यते । तदापि प्रत्येकमसच्चरमासकताकणतैलवच प्राप्तोतीति भावः । तस्मात्तिलेषु तैलवत्सर्वेष्वपि समयेषु प्रत्येकं यच्च यावच्च ज्ञानमस्तीति प्रतिपत्तव्यमिति गाथार्थः ॥

किं च—

समुदायो जइ ण्णाणं देसूणे समुदए कइ नत्थि ।

समुदायो वा भूयं कइ देसे होज तं सयलं ॥ २.०० ॥

समुदायज्ञानवादिन् ! यदि विषयद्रव्यसंबधसमयानामसंख्येयानां समुदाये ज्ञानमर्थावग्रहलक्षणमभ्युपगम्यते । तर्हि चरमसमयलक्षणो योऽसौ देशस्तेन न्यूनं समुदाये चरमैकसमयो नैष्वसंख्यातेषु समयेष्वित्यर्थः । तस्मिन् नास्ति समस्यैव प्रमाणोपपत्तत्वात्तथाहि सर्वेष्वपिशब्दादिद्रव्यसंबधसमयेषु ज्ञानमस्तीति प्रतिजानीमहे । ज्ञानोपकारिशब्दादिद्रव्यसंबधसमयसमुदायैकदेशत्वादिति हेतुः । अर्थावग्रहसमयवदिति दृष्टांतः । अत्राह । ननु शब्दादिविषयोपादानसमयसमुदाये ज्ञानं केनाभ्युपगम्यते । येन समुदायैकदेशत्वात्प्रथमादिसमयेषु सर्वेष्वपि तत् प्रतिज्ञायते । मया होकस्मिन्नेव चरमसमये शब्दादिद्रव्योपादानं ज्ञानप्रसवद्वयाशंक्याह । समुदायो वा भूयमित्यादि । वशदो वाशदो वा पातनायां सा च कृतैव तत्र यद्येकस्मिन्नेव चरमसमये ज्ञानमभ्युपगम्यते । तदासौ सर्वसमयसमुदायापेक्षया तावदेकदेश एव । ततश्च तेनैकदेशोपादानसमुदाये यद्भूतं ज्ञानं तत्कथं हंत चरमसमयलक्षणे देशे अकस्मादेव सकलमखंडं भेदप्रमाणोपपत्तत्वात्तथाहि नैकस्मिन्चरमशब्दादिद्रव्योपादानसमये ज्ञानमुपजायते । एकसमयमात्रशब्दादिद्रव्योपादानात् व्यञ्जनावग्रहायसमयवदिति । त्रयदेतच्चरमसमयेऽर्थावग्रहज्ञानमनुभवप्रत्यक्षेणाऽप्यनुसृत्यते । ततः प्रत्यक्षविरोधिनी प्रतिज्ञा तदयुक्तं चरमसमय एव समग्रं ज्ञानमुत्पद्यत इति भवतु प्रतिज्ञा तस्यैव प्रत्यक्षविरोधाच्चरमततो समस्तपट्यादि वचनवत्तथासंबधेष्वपि शब्दादिद्रव्यसंबधिसमयेषु ज्ञानमस्तीत्यादिपूर्वोक्तानुमानविरोधश्च भवत्यच्छस्येति गाथार्थः ॥

तस्मात्किमहि स्थितमित्याह—

तंतु पडोवगारी न समपपडो य समुदिया तेओ ।

सव्वे सम्मतपडओ तह नाणं सव्वसमयेषु ॥ १.१ ॥

यथा एकस्तंतुः पटोपकारी वर्तते तन्तरेणापि समप्रस्य तस्याभावात्तत्र चासौ तन्तुरेतावता समस्तपटो भवति पटैकदेशत्वात्तस्य समुदितः पुनस्ते तंतवः सर्वे समस्तपटव्यपदेशात्तत्राभवंति । तथात्रापि सर्वेष्वपि समुदितेषु समयेषु ज्ञानं भवति नैकस्मिन्चरमसमये ततश्चाथ्यावग्रहसमयात्

बन्धो वा गृह्यते न कश्चिद्विरोधः । व्यज्यते प्रकटीक्रियते विवक्षितेऽर्थोऽनेनेति व्यञ्जनमित्यस्य व्युत्पत्तिः सर्वत्र घटनादिति गार्थाथः ॥

कवलं द्रव्यादिषु अपि व्यञ्जनशब्दाच्चेयु प्रत्येकमापूरित्वं विशेषो द्रष्टव्यः कः पुनरसाविश्याह-

द्रव्यं माणं पुरिय भिदिप्यं तदा दोणं ।

अत्रोत्तरसंसर्गो जया तथा गिणहइ तमत्थं ॥ २५० ॥

(द्रव्यं) यदा द्रव्यव्यञ्जनमधिक्रियते तदा (जाहे तं वंजण-
आपुरियं होइति) कोऽर्थ इत्याह । (माणे पुरियंति) माने
तस्य शब्दादिद्रव्यस्य च प्रमाणं प्रति समयप्रवेशेन प्रभूतिकृतत्वात्स्वप्रमाणमाननीतं प्रकर्षमुपनीतं स्वग्राहकज्ञान-
जननेन समर्थाकृतमिति यावत् भदात्विन्द्रियमिति इन्द्रियं
व्यञ्जनमधिक्रियते तदा २ (जाहे तं वंजणं पुरियं होइति) किमुक्तं
भवतीत्याह (आपुरियंति) आपूरितं व्याप्तं भूतं वासितमित्यर्थः
तथा (दोणं हति) द्वयोः श्रोत्रादिन्द्रियशब्दादिपरिणजद्रव्ययोः
सर्वंधो यदि व्यञ्जनमधिक्रियते तदा (जाहे तं वंजणं पुरियं होइति) किमुक्तं
भवतीत्याह (अत्रोत्तरं संसर्गोति) सम्यग् संर्गो योगः संसर्गः
सम्यक् सर्वथ रसगन्धः इदमत्र हृदयं अस्मिन्पक्षे यदा
तयोर्बिन्द्रियद्रव्ययोः परस्परमतीव संयुक्तानां गिमाभिन-
परिणामो भवति तथा प्रस्तुतसर्वध्वलक्षणं व्यञ्जनामापूरितं
भवतीत्युच्यते इति । (जया तथा गिणहइ तमच्छति) एवं यदा
त्रिविधमपि व्यञ्जनप्रकारत्रयेण पूरितं भवति तदा तं विवक्षितं
शब्दादिकमध्यमव्यक्तं नाम जात्यादिकल्पना रहितं गृह्णाति ।
एतच्च (ताहेहुत्ति करेई) त्यस्य व्याख्यानं अर्थावग्रहश्चायमेक-
समाधिको विधेय इतरस्तु पूर्वमतमुहूर्त्तं द्रव्यप्रवेशादिरूपां
व्यञ्जनावग्रहोऽवसेय इति गार्थाथः ॥ २५० ॥

विशिष्टे पुनस्तमर्थे गृह्णातीत्याशङ्क्य स्वत एव भाष्पकार-
स्तत्स्वरूपमाह-

सामणमणिइसे सखुननामाइ कप्पगारहियं ।

जइ एवं जं तेणं गहिण सदिदि तं किहणु ॥ २५१ ॥

ग्राहवस्तुतः सामान्यविशेषात्मकत्वे सत्यव्यवर्थावग्रहेण
सामान्यरूपमेवार्थं गृह्णाति न विशेषरूपं अर्थावग्रहस्यै-
कसाध्यमिकत्वात् समर्थेन च विशेषप्रहणायोगादिति सा-
मान्यार्थश्च कश्चित् ग्रामनगरवनसेतादिशब्देन निर्दि-
श्याऽपि भवति तद्वचवच्छेदार्थमाह अनिर्दिश्यं केनापिश-
ब्देनातभिलष्यं कुतः पुनरेतदित्याह यतः स्वरूपनामा-
दिकल्पनारहितं आदिशब्दाज्जातिक्रियागुणद्रव्यपरिग्रहः
नत्र रूपरसाद्यर्थानां य आत्मीयचक्षुरादीन्द्रियगम्यः प्रति-
नियतः स्वभावस्तत्स्वरूपं रूपरसादिकस्तु तदभिधायको
ध्वनिर्नाम । रूपरसत्वात्तदा ता जातिः प्रीतिकरमिदं
रूपं पुष्टिकरोऽर्थं रस इत्यादिकस्तु शब्दक्रियाप्रधान-
त्वात् क्रियायाः कृष्णनीलादिकस्तु गुणः पृथिव्यादिकं
पुनर्द्रव्यं एतेषां स्वरूपनामाज्जात्यादीनां कल्पना अंतर्जा-
त्याकृतिज्ञानरूपा तथा रहितमेवार्थमर्थावग्रहेण गृह्णाति
यतो जीवस्तस्मादनिर्दिश्योऽयमर्थः प्रोक्ततत्कल्पनारहितत्वे-
न स्वरूपनामाज्जातिप्रकारेण केनापि निर्दिष्टुमशक्यत्वा-

दिति एवमुक्तं सति परः प्राह । (जइ एवं मित्यादि)
यदि स्वरूपनामादिकल्पनारहितोऽर्थोऽर्थविग्रहस्य विषय
इत्येवं व्याख्यायते भवद्विस्तर्हि (जंति) यन्त्रघटयनसूत्रे
प्रोक्तं किमित्याह (तेणं गहिणसदिति) उपलक्षणात्वादि-
तत्संपूर्णं द्रष्टव्यं "से जहा नाम एकइ पुरिसे अम्वत्तं
सदं सुणेज्जा तेणं सहेत्ति उग्गाहिण नउणं जाणइ के-
ये से सदा इति तं किहणुत्ति" तदेतत्कथमविरोधनं नीयते
युग्मद्वयाख्यानेन सह विरुद्धत्वं एवेदमित्यर्थः । तथा ह-
स्मिन्नंदिस्वरेऽयमर्थः प्रतीयते यथा तेन प्रतिपन्नार्थावग्र-
हेण शब्दोऽव गृहीत इति भवेत्तस्तु शब्दाद्युल्लेखरहि-
तं सर्वथा अमुं प्रतिपादयंति ततः कथं न विरोध इति
भाष इति गार्थाथः ॥

अत्रोत्तरमाह-

सहेत्ति भणइ वत्ता तम्मत्तं वा न सद्वुद्धीए ।

जइ होज्ज सद्वुद्धीतो वाउचेव सो होज्जा ॥

शब्दस्तेनावगृहीत इति यदुक्तं तत्र इति शब्द इति व-
क्ता प्रज्ञापकः सूत्रकारो भणति प्रतिपादयति अथवा
तन्मात्रं शब्दमात्रं रूपरसादिविशेषव्याख्यानावधारितत्वा-
च्छब्दतया निश्चितं गृह्णातीत्येतावतांशेन शब्दस्तेनाव-
गृहीत इत्युच्यते न पुनः शब्दबुद्ध्या शब्दोऽयमित्यव्यव-
सथेन शब्दवस्तु तेनावगृहीतं शब्दोल्लेखस्यांतर्मुहूर्त्तक-
त्वादर्थवग्रहस्यैकसामाधिक्यत्वादसंभव एवायमिति भाव-
यदि पुनरर्थावग्रहे शब्दबुद्धिः स्यात्तर्हि को दोषः स्यादि-
त्याशङ्क्य सूत्रकारः स्वयमेव दूषणांतरमाह (जइत्यादि)
यदि पुनरर्थावग्रहे शब्दबुद्धिः शब्दनिश्चयः स्यात्तदाऽ-
पाय एवासौ स्यात्तर्थावग्रहो निश्चयस्यापायस्वरू-
पत्वात्तदश्रवार्थावग्रहेहाभाव एव स्यात्त चेतदहृदमिदं चेति
गार्थाथः । अत्राह परः । ननु प्रथमसमय एव रूपादि-
व्यवर्धेन शब्दोऽयमिति प्रत्ययोऽर्थवग्रहत्वेनाभ्युपगम्यतां
शब्दमात्रत्वेन सामान्यत्वावतत्तरकाखं तु प्रायो माधुर्यो-
दयः शब्दशब्दधर्मा इह घटते ननु शाङ्ख्यधर्माः खर्कश-
त्वादय इति विमर्शबुद्धिरिहा तस्माच्छांख एवायं शब्द-
इति तद्विशेषस्वरूपायाऽस्तु तथा च सति (तेणं) सहेत्ति
उग्गाहिण इदं यथा श्रुतमेव व्याख्यायते (नो वेण्यां
जाणइ केये सदाह तमो इहं पविस) इत्याद्यपि सर्व-
मविरोधनं गच्छतीति तदेतत्परोक्तं सूरिः प्रत्यनुभाष्य
दूषयति तद्यथा ॥

जइसद बुद्धिमेतयमवगमो तव्विसेसण मया उ ।

नणु सदो नासदो नइ रूवाइविसोयं ॥

भोः पर ! यदि शब्दबुद्धिमात्रं शब्दोऽयमिति निश्चयज्ञानमपि
भवतायाऽवग्रहोऽभ्युपगम्यते तद्विशेषणं विशेषः शांख एवा-
यं शब्द इत्यादि विशेषज्ञानमित्यर्थः अपायो मतिज्ञान-
तृतीयो भेदोऽंगीक्रियते हेतु तर्हि अवग्रहलक्षणस्य तदा भेद-
स्याभाषप्रसंगः प्रथमत एवावग्रहमतिक्रम्याभ्युपगमात्कथं
पुनः शब्दज्ञानमपाय इति चेदुच्यते । तस्यापि विशेषप्राह
कत्वाद्द्विशेषज्ञानस्य च भवताप्यपायत्वेनाभ्युपगतत्वात्
ननु शांख एवायं शब्द इत्यादिकमेव तदुत्तरकाखभाषि-
नं विशेषप्राहकं शब्दज्ञानं तु शब्दसामान्यस्यैव इति

भासनाक्तयं विशेषः प्रतिभासो येनापायप्रसंगः स्यादित्याह (ननु इत्यादि) नित्यव्युत्पन्नायां परामं श्रुत्वा ननुशब्दोऽप्येनाशब्द इति विशेषोऽयं विशेषप्रतिभास एवाऽयमित्यर्थः । कथं पुनर्नाशब्द इति निश्चीयते इत्याह न च रूपादिरिति च शब्दो हि शब्दार्थ आदिशब्दादधेरस्यस्पर्शपरिग्रहः ततश्चेदमुक्तं भवति यस्मान्न रूपादिरर्थं तेभ्यो व्यावृत्तत्वेन गृहीतत्वादतो नाशब्दोऽयमिति निश्चीयते । यदि तु रूपादिभ्योऽपि व्यावृत्तिगृहीता न स्यात्तदा शब्दोऽयमिति निश्चीयोऽपि न स्यादिति भावः । तस्माच्छब्दोऽयं नाशब्द इति विशेषप्रतिभास एवाऽयं तथा च सत्यस्याप्यायप्रसंगोऽवग्रहाभावप्रसंग इति स्थितमिति गाथायः ॥

अथ परोऽवग्रहापाययोर्विषयविभागं दर्शयन्नाह—

यथेवमियं नावाउ संखाइ विसेसणं तवाउत्ति ।

तन्मेया विस्त्राण नगु थोवभियं पि नावाओ ॥

इदं शब्दबुद्धिमात्रकं शब्दमात्रस्तोकविशेषावसायित्वात्
 स्तोकं स्तोकविशेषग्राहकं अतोऽप्यथो न भवति किं त्वव-
 ग्रह एवाऽयमिति भावः कः पुनस्तथैवाय इत्याह ॥ संस्र
 इत्यादि शांख्येऽयं शब्द इत्यादि विशेषणविशिष्टं यज्ञज्ञानं
 तदपायो बृहद्दिशावसायित्वादिदित्, हृदयं रतं यद्यतः
 स्तोकं तत्तत्राप्रायस्तथैव निवृत्ता सांप्रतमपायज्ञानकथा उत्त-
 रोत्तरार्थविशेषग्रहापेक्षया पूर्वपूर्वार्थविशेषावसायस्य
 स्तोकत्वादेतदेवाह (तन्मेयस्यादि) तस्य शांख्यशब्दस्य ये
 उत्तरोत्तरभेदाः मंद्रमधुरत्वाद्यः तस्यामध्यबृहद्वर्णा
 पुष्टसमुत्पत्त्यादयश्च तदपेक्षायां सत्यानिन्मपि शांख्ये
 शब्द इत्यादि ज्ञानं न तु स्तोकं स्तोकविशेषग्राहकमवेति
 नाऽपयः स्यादयमुत्तरोत्तरविशेषग्राहिर्यामपि ज्ञानानां त-
 दुत्तरोत्तरभेदादपेक्षया स्तोकत्वादेव तद्व्याप्याभावे
 नय इति गार्ग्यः ॥

तमेवाऽपायाभावं स्फुटीकुर्वन्नाह-

इय सुबहुणा वि कालेण सव्वभेयावहारणमसज्झं ।

जंमि हवेज्ज अवाओ सज्जोच्चिय उगहो नाम ॥

इति शब्द उपपदशानार्थस्तत्तद्वेदमुक्तं भवति यथा शांकोऽ-
यं शब्द इत्यस्यां वृद्धौ शब्दगन्तभेदावधारणं सांप्रतमसा-
ध्यमं ध्रुत्वादि तदुत्तरोत्तरभेदाद्बहुल्यसंभवात्तथा च
सति स्तोत्रावधारणं बुद्धिरपायः कित्थोऽवग्रह इत्येवं सुव-
हृताऽपि कालेन सर्वेणाऽपि पुरुषायुषेण शब्दगन्तमं ध्रु-
त्वाद्युत्तरोत्तरभेदावधारणमसाध्यं तद्वेदागमनंतत्वाद्वाश-
क्यमित्यर्थः । यस्मिन् भेदाऽवधारणोक्तिमित्याह । यस्मिन्-
पायां भवेदन्यभेदाकांक्षानिर्गृह्यतेत्यस्मिन् भेदाऽवधारणज्ञानेऽ-
पायत्वं व्यवस्थाप्यत इति भावः । तस्मात्सर्वोऽपि भेदप्रत्य-
य उत्तरोत्तरगतेष्वेवा शब्दमप्रापेण स्तोत्रावधारणवग्रह एव
प्राप्तिर्नामाऽपायः तद्विज्ञानवदिदं साधारणं ।

किंच दायं एवायमिति ज्ञानं स्तोकात्वाद्यथावग्रहस्येन भव-
तोऽभिमतं ततः पूर्वमाहामन्तरं न संभवति तत्पुनरुक्त्ये च
तस्याऽर्थविवहत्वाऽसंभव इति दर्शनाह ।

किं सदो किमसदो चर्णाहिण् सदए य किं जुत्तं ।

अह पुञ्जमीदिक्कणं सद्दोति मयं तई पुञ्जं ॥

किं शब्दोऽयमाहोर्ध्वदशब्दो रूपादिस्त्वयं पृथमनीहिते
यच्छब्द एवेति निश्चयज्ञानं तदकस्मादेव जायमानं कथं
युक्तं विमर्शोर्ध्वकावमतेरेण नेदं घटत इत्यर्थः ॥ इदमुक्तं
भवति । शब्दगतान्वयधर्मेण रूपादिभ्यो व्यावृत्तौऽवधीतायां
शब्द एवेति निश्चयज्ञानं युज्यते तद्ग्रहणं च विमर्शमन्तरे-
ण नापपद्यते विमर्शश्च ईहा तस्मादीहामन्तरेणायुक्तमेव
शब्द एवेति निश्चयज्ञानं अथ निश्चयकालापूर्वमीहित्वात्
भवतापि शब्द एवायमिति निश्चयज्ञानमभिहितं हेतु तर्हि
निश्चयज्ञानात्पूर्वं (तर्हि) असौ ईहा भवद्वचनतोऽपि
सिद्धेति गाथाधैः ॥

यदि नाम निश्चयज्ञानात्पूर्वमीहा सिद्धा ततः किमित्याह ।

किं तं पुर्व्वं गहियं जमीद्वयो सदए व विण्णाणं ।

अह पुर्वं सामण्णं जमिहमाणस्स सदोति ॥

हेन यदि निश्चयज्ञानमीहापूर्वकं त्वयाऽप्युपगम्यते तर्हि प्रष्टव्योऽसि न त्वीहायाः पूर्वे किं तद्वस्तु प्रमात्रा गृहीतं यदीहमानस्य तस्य शब्द पञ्चायमिति निश्चयज्ञानमुपजायते न हि कश्चित्त्वस्तुत्यगृहीतंऽकस्मात्प्रथमं एव ईह। कुरुत इति भावः क्षुभितस्य परस्योत्तरप्रत्युत्पत्तिः मर्ष्यमालोक्य स्वयमेव तन्मनसा स्मरन्त्यथ द्रव्यात्परः सामान्यं नाम जलत्वादिकल्पनारहितं वस्तुमात्रमीहायाः पूर्वं गृहीतं यदीहमानस्य शब्द इति निश्चयज्ञानमुत्पद्यत इति गार्थः ॥

अथेहायाः पूर्वं सामान्यग्रहणे परेणोप्यमाणे सूरिः स्वस-
मीहितसिद्धिमुपदर्शयन्नाह—

अत्योगहो पुंत्वं होयत्वं तस्स गहणकालेण ।

पुर्वं च तस्मै वंजणकालो सो अत्यपरिसुणो ॥

नन्वीहायाः पूर्वं सामान्यं गृह्यते तस्य तावद्ग्रहणकालेन भवितव्यं स चास्मद्भ्युपगतसामान्यिकार्थाऽवग्रहकालरूपो न भवति अस्मद्भ्युपगताऽंगीकारप्रसंगात्किं तर्हि अस्मद्भ्युपगताऽवग्रहास्तत्पूर्वमेव भवदभिप्रायेण तस्यासामान्यस्य ग्रहणकालेन भवितव्यं पूर्वं च तस्माद्भ्युपगताऽवग्रहस्य व्यंजनकाल एव वर्तते व्यंजनानां शब्दादिद्रव्याणामिन्द्रियमात्रेणादानकाले पदमध्यलोपाद्यव्यंजनकालः । भवत्वेवं स याऽपि तत्रसामान्योऽवग्रहो भविष्यतीत्याशङ्क्याह तच्च व्यंजनकालोऽर्थपरिशुष्यः न हि तत्र सामान्यरूपो विशेष्यरूपो वा कचनान्यर्थः प्रतिभासते तदमनोरहितेन्द्रियमात्रव्यापारात्तत्र चार्थप्रतिभासाऽयोगात्तस्मात्पारिशेष्याद् अस्मद्भ्युपगताऽवग्रह एव सामान्यप्रवणमिति गाथायामनुक्तमपि स्वयमेव द्रष्टव्यं तदनन्तरे चान्वयव्यतिरेकधर्मपालोचनरूपा इति तदन्तरेण च शब्द एवाऽप्यमिति निन्दयस्नानमपय इति सर्वं सुस्थं भवतीति गाथायः ।

अथ प्रथममेवाऽर्थाऽवग्रहकाने शब्दाऽवग्रहणे परः पुनरपि
दोषमाह—

जइ सद्गोति न गहियं न जाणइ जं कए स सहोत्ति ।

तमजुत्तं सामण्णग्गहिष् मग्गिज्जइ विसेसो ॥

यद्यथाऽवबोधसमये प्रथममेव शब्दोऽयमिति एवं तद्वस्तु न

इह येयमथाऽनग्रहकसमये शब्द इति विशेषबुद्धिर्भवताऽप्यु-

उगम्यते सा तावन्निश्चयस्वरूपा निश्चयश्चाकस्मादेव न
गुञ्जते किन्तु क्रमेण प्रथमं तावद्रूपदिश्याऽप्यावृत्तमव्य-
क्तशब्दसामान्यं ग्रहीतव्यं तत्तत्तद्विशेषविषयादपररूपा-
दिविशेषविषयाच्च एतैश्च धर्मैः किमर्थं शब्द आहोदिवद्रूपा-
दिरित्येवं रूपा ईहा तदनंतरं च गृहीतशब्दसामान्यविशे-
याणां ग्रहणं अन्यथा तु रूपादिविशेषाणां तत्राऽविद्यमा-
नानां परिचर्जनमित्येवं भूतेन क्रमेण निश्चयं त्यजतिः तथा-
च मति श्रोतुरर्थाऽवग्रहैकसमयेऽपि सामान्यग्रहणादिभिः प्र-
कारैरुपयोगः बहुव्यमापद्यते एकस्मिन्च समये बहव
उपयोगाः सिद्धांते निषिद्धा इति नाऽर्थावग्रहे शब्दादि-
विशेषवृद्धिरिति गाथाभावात् । अत्रार्थस्तुल्यते सामा-
न्यमिह ध्रुवमाणशब्दसामान्यं गृह्यते (तयरणविसेसेह-
त्ति) तच्छब्देनानंतरोक्तं शब्दसामान्यमनुकुर्यते । अन्य-
शब्देन तु तत्राऽविद्यमानरूपादयः परिगृह्यंते ततश्च त-
च्चान्ये च तद्व्यं शब्दसामान्यं रूपादयश्चेत्यर्थः । तेषां
विशेषा धर्माः श्रोतव्याहृतादयः चतुरादिवेद्यत्वादय
अ तद्विषया ईहा तदन्यविशेषेहा किमत्र श्रोतव्याहृता-
दयो धर्माः उपलभ्यन्ते आहोदिवच्चतुरादिवेद्यत्वादय
इत्येवं रूपो विमर्श इत्यर्थः । तदनंतरं तु वर्जने च तत्राऽ
विद्यमानरूपादिगतानां हेयधर्माणां चतुर्थ्यत्वादीनां प-
रिग्रहणं च तत्र च गृहीतशब्दसामान्यगतानामुपादेयध-
र्माणां श्रोतव्याहृतादीनामिति वर्जनेपरिग्रहणे त्यागा-
दाने सामान्ये च तदन्यविशेषेहा च वर्जनेपरिग्रहणे च
सामान्यं तदन्यविशेषेहावर्जनेपरिग्रहणानि तेभ्यस्तुतिः ।
तस्य श्रोतुरर्थावग्रहैकसमयेऽपि उपयोगो यथोक्तहेययोगस्तु
द्वितीयः हेयवर्जनेपर्योगस्तुतीयः उपादेयधर्मपरिग्रहणो
पर्योगश्चतुर्थः इत्येवमर्थावग्रहैकसमयमात्रेऽपि बहव उप-
योगाः प्राप्तवन्ति । नञेतद्युक्तं समयविरुद्धत्वात्सामान्यार्था
ऽवग्रहे शब्दविशेषवृद्धिः किं तु (सहेति भण्य वक्ता इत्यादि)
स्थितमिति गाथार्थः ॥

अर्थास्मिन्नेवार्थाऽवग्रहेऽपरवाच्यमिमांशं निराचिकीर्तुराह—

अणो सामणमगहमाहुवाल्लस जायते तस्स ।

समयंमि चेव परिचियविमयस्स विससविन्नाणं ॥

अन्ये वादिनः केचिदेवमाहुयदेतत्सर्वविशेषविमुक्तस्याऽव्य-
क्तस्य सामान्यमात्रस्य वस्तुनां ग्रहणमात्रोचने तद्व्याल-
स्य शिशास्तत्त्वज्ञातमात्रस्य भवति नात्र विप्रतिपत्तिरव्य-
क्ता ह्यसौ संकतादिविकलोऽपरिचितविषयो यस्मिन् हि प-
रिचितविषयस्तस्य किमित्याह समय एवावग्रहशब्द-
शाममय एव विशेषविज्ञानं जायते स्पष्टत्वात्तस्य तदव्या-
ममाध्रिय (तेषां सहेति उगहिय) इत्यादि यथा
श्रुतमेव व्याख्यायते तेन न कश्चिदोप इति भाव इति
गाथार्थः ॥

अत्रोत्तरमाह—

तद्व्यवश्रव ने पुव्वदोसओ नम्मि चेव वा सपये ।

संयमहुगामु वहुमविमसगहणं पसजेज्जा ॥

“जे गाथां गगहालं” इत्यादिना ग्रंथेन “सामगणातय-
गमविसंसेहा” इत्यादिना च ग्रंथेन यद्वृत्तिर्यथा तस्या-

वस्था यत्तस्य रूपं “समयंमि चेव परिचियविमयस्स
विससविण्णमिति” तदेतत्परोक्तमपि तदवस्थमेव न
पुनः किं विदूनाधिकावस्थं कुत इत्याह “पुव्वदोसओ-
त्ति जेणत्थंगगहालं” इत्यादिना “सामरणतयरणे”
इत्यादिना च यः पूर्वं च दोषोऽभिहितस्तस्मात्पूर्वदोषान-
तिवृत्तस्तदेतत्परोक्तं तदवस्थमेवेति तेनान्यददृश्यायामिधा-
नप्रयासो विधीयत इति भावः । अथ वा पूर्वमपि दूषण-
मुच्यते किं तद्व्याह (तस्मि चेव) इत्यादि वा इत्यथ
वा तस्मिन्नेव स्पष्टविज्ञानस्य व्यक्तस्य जंतोर्विशेषप्रा-
ह्णिण समयं शांखः शाङ्गो वाऽऽप्यशब्दः स्तिथ्यो मधुरः कंकशः
खीपुरुषाचन्यतरवाय इत्यादिषु बहुकविशेषग्रहणं प्रस-
ज्येत । इदमुक्तं भवति । यदि व्यक्तस्य परिचितविषयस्य
जंतोरव्यक्तशब्दज्ञानमुल्लेख्य तस्मिन्नाध्यायैकसमयमात्रे
शब्दनिश्चयज्ञानं भवति तद्व्यस्य कस्यचित्परिचिततर-
विषयस्य पदुतरावबोधस्य तस्मिन्नेव समये व्यक्तशब्द-
ज्ञानमपि अतिक्रम्य शांखोऽप्यशब्द इत्यादि संख्यातीत
विशेषप्राहकमपि ज्ञानं भवदभिप्रायेण स्यात् इद्वर्ते च
पुरुषशक्तीनां तारतम्यविशेषाः भवत्येव कस्यचित्प्रथम-
समये सुबहुविशेषप्राहकमपि ज्ञानमिति चेन्न “न उण
जाणइ के वेस सहे” त्यस्य सूत्रावयवस्यागमकत्व-
संग्राह्यमध्यमशक्तिपुरुषविषयमेतत्तत्रमिति नै-
वेणोक्तत्वात्सर्वविशेषविषयत्वस्य — उक्त्यनुपपन्नत्वात्
हि प्रकृतमतेरपि सामान्यमगृहीत्वा उत्तरोत्तरसु-
निर्धारणमर्थाणां निराधारधर्माणामनुपपत्तेरिति
गाथार्थः ॥

किं समयमात्रेऽपि शब्द इति विशेषविज्ञानमप्युपगच्छ-
तोऽप्येऽपि समयविरोधादयो दोषाः के पुनस्ते इत्याह—

अत्थोगगहो न समयं अहवा समओवओगवाहुलं ।

सव्वविससगहणं सव्वमओगगहो गज्झो ॥

एगो वा चाउव्विय अहवा सो अहियणीहिण पत्तो ।

उवक्कमवडक्कमा वा पत्ता पुव्वमओगगहो हेणं ॥

सामणं व विससो सोवा सामण्ण मुभयं वा ।

नयजुलत्तं सत्तुमियं सामण्णा लवणं मोलुं ॥७०॥

व्याख्या । “उगहो एकं सतयमित्यादि” वचनादर्थविग्रहः
सिद्धांते सामायिको निर्दिष्टः यदि वार्थाऽवग्रहे विशेषविज्ञान-
मभ्युपगम्यते तदा सामायिकोऽसौ न प्राप्नोति विशे-
षज्ञानस्याऽऽवश्यं सामायिकत्वाद्वा समयमात्रेऽप्यस्मिन्
विशेषज्ञानमिष्यते “तर्हि सामण्णतयणविसेसेहा” इत्यादि-
ना प्रागुक्तं समयोपयोगबाहुल्यं प्राप्नोति अथवेत्यग्रतोऽप्य-
नुवर्तते तद्वच अथ वा परिचितविषयस्य विशेषज्ञानेऽप्यु-
पगम्यमाने परिचिततरविषयस्य तस्मिन्नेव समये सर्ववि-
शेषग्रहणमनंतरोक्तं प्राप्नोति अथाऽवग्रहमात्रादपि विशेष-
परिच्छेदेऽप्यक्रियमाणे ईहादीनामनुत्थानमेव ततश्च सर्व-
परिचयप्रदोवाहः सर्वथाऽपि मतेरवग्रहस्पष्टेव प्राप्नो-
तीत्यर्थः । अथ वा सर्वोऽपि मतिरप्य एवैकः प्राप्नोति
अर्थावग्रहे विशेषज्ञानस्याध्रयणात्तस्य च निश्चयरूपत्वा-
न्निश्चयस्य चाप्यप्यत्वादिसमयमात्रे वास्मिन्नप्य सिद्धे
“इहावायां मुहुत्तमित्तं त्व” इति विरुध्यते अर्थाऽवग्रहीते

इति चाऽथाः सिद्धांते निर्दिश्यते “उगहो ईह भवाभो य” इति क्रमनिर्देशादि चाद्यसमयेऽपि विशेषज्ञानाभ्युपगमादप्यस्य इत्येते तद्गतवृद्धौ च तस्मिन्संज्ञा प्राप्ताः वा इत्थं वा यदि तृतीयस्थाननिर्दिष्टेऽप्यप्यः “समयमिम-
चेव परिचयावसयस्य विष्णोः” इति वचनात्पदुच्चैश्च-
येण प्रथममभ्युपगम्यते तर्हि तस्मादेव पाठवर्धचिदाव-
ग्रहेहाप्याधारणात् भूयं निर्दिष्टतमुक्तमव्यक्तिकर्मो स्यातां
तत्र पश्चादानुपूर्वीभवन्मुक्तमः । अनानुपूर्वीभावस्तु व्यति-
क्रमः । तथा हि । यथा शक्तिवैचित्र्यात्कश्चित्प्रथममेवापायो
भवतःऽभ्युपगम्यते तथा तत एव कस्यापि प्रथमं धारणा
स्यास्ततोऽप्यवस्ततोऽपीहा तदनन्तरं त्ववग्रह इत्युक्तमः
अन्यस्य कस्यचित् पुनरवग्रहमुल्लेख्य प्रथममेवहा समुपजा-
यत परस्परं तु तामप्यक्तिकस्यापयोऽन्यस्य तु तत्तत्पति-
इत्य धारणा स्यादित्यादि व्यतिक्रमः । न चेह वयं युक्ति
मात्रप्रकलनीया भवद्भ्युपगतस्य शक्तिवैचित्र्यस्यैव पुष्टि-
हेतोः सद्भावात्तत्तत्तुःक्रमव्यतिक्रमो युक्तो “उगहो ईह भवा-
भो य” धारणा एव ह्येति चत्तारीति” परममुनिनिर्दिष्टक्रमस्या
न्यथाकतुमशक्यत्वादिति तथा यदि यमप्रथमसमये गृह्यते
स विशेषस्तर्हि “सामगणं च विसेसोक्ति” यत्सामान्यं
तदपि विशेषः प्रातः प्रथमसमये हि सर्वस्याऽपि वस्तुनाऽ
व्यक्तं सामान्यमेव रूपं गृह्यते ततोऽन्यस्मिन्नप्यर्थोऽवग्रह-
समये सामान्यमेवरूपं गृह्यत इति परमार्थः यदि चात्र-
विशेषवृद्धिर्भवताऽभ्युपगम्यते तर्हि यदिह वस्तुस्थित्या
सामान्यं ह्यप्यते तदपि भवद्भिमिश्रयेण विशेषः प्रातः ।
च शब्दो दूषणसमुच्चयार्थः । “सो वा साम-
गणति” एव वा भवद्भिमिश्रयेण विशेषो वस्तु
स्थितिसमायातं सामान्यं प्राप्नोतीति । “उभयमुभयं चेति” ।
अथ वा सामान्यविशेषलक्षणं । उभयमपि तत्प्रत्येकमुभयरूपं
स्यादित्येवस्थथा हि भव ईदृशसामान्यं गृह्यतात्यवग्रह इति
व्युत्पत्त्या वस्तुस्थितिसमायातं यत्सामान्यं तत्स्वरूपेण
तावत्सामान्यं भवद्भ्युपगमने तु विशेषइत्येकस्याऽपि सा-
मान्यस्याभयरूपता तथा योऽपि भवद्भ्युपगतो विशेषो
सोऽपि त्वदभिमिश्रयेण विशेषवस्तुस्थित्या तु सामान्यमिति
विशेषस्याप्येकस्याभयरूपभावता भवत्वेवमिति चेदित्याह ।
न च युक्तं सर्वमिदं किं कृत्वेत्याह । सामान्यमालेवनं ग्राह्य-
मुक्तार्थोऽवग्रहस्येति विशेषः । इदमुक्तं भवति । अर्थावग्रह-
स्याऽव्यक्तं सामान्यमात्रमालेवनं परिहृत्य यदन्यद्विशेषरूप-
मालेवनमिष्यते तदभ्युपगमे च “सामगणं च विसेसो सो
वा सामगणमित्यादि” यदा पततीति तत्सर्वमनुक्तमप्यधटमानक
त्वादह च गाथात्रये बहुषु दूषणेषु तथैव यत् प्रागुक्तमपि
किञ्चित् दूषणमुक्तं तत्प्रसंगात्तावदादित न पौनरुक्त्यमाशं-
कनीयमिति गाथात्रयार्थः ॥

प्रस्तुत एवाऽथै परमपि मतान्तरमुपन्यस्य निराकुर्वन्नाह-
केइ दीहालोपणपुण्यमोगं विंति तत्थ सामगणं ।

गहियमहत्वावगहकाले सदिति निच्छिणं ॥

केचिद्वादिनः इहास्मिन्नक्रमेऽवग्रहं भ्रुवतेऽथावग्रहं व्याचक्षते
किञ्चिदार्थमित्याह आलोचने पूर्वं सामान्यमनुप्राहिज्ञानमालो-
चने तत्पूर्वं प्रथमं यस्य स तथातैवप्रथममालोचनज्ञानं ततोऽ
थावग्रह इत्येवतथा तैरुक्तं “अस्ति ह्यलोचना ज्ञानं प्रथम
निर्विकल्पकं बालमुक्तादिविज्ञानसदृशं शुद्धयस्तुजाति”

किं पुनस्तत्रालोचनज्ञानं गृह्यत इत्याह (तत्स्थेत्यादि) तत्रा-
लोचनज्ञाने सामान्यमव्यक्तं वस्तु गृहीते प्रतिपन्नते गम्यते
अथानन्तरमार्थोऽवग्रहकाले तदेव गृहीतमित्यनुवर्त्तते कथंभूते
सदित्याह निच्छिणं पृथक् कृतं रूपादिव्याघ्रचरित्यर्थः केना-
ल्लेखेन गृहीतमित्याह (सहेति) शब्दविशेषणविशिष्टमि-
य- । ततश्च “सं जहानामएकं पुरिसं अव्यक्तं सद् सुणे-
ज्जति” एतदालोचनज्ञानापेक्षया नीयते” तेषां सहेति उगहि-
य “एतच्चाथोऽवग्रहापेक्ष्येति सर्वं सुस्थतामनुभवति न
चातः परं भवतोऽप्याचार्यस्य किञ्चिद्वक्तव्यमस्ति यदि
युक्तचनुभवसिद्धेनार्थेन सूत्रे विषयविभागव्यवस्थापितेऽपि
वार्त्ता जयं न प्राप्स्यति तदा तूष्णीमाश्रयं तु विपश्चितो
विचारचर्यामार्गस्य स्वाग्रहतत्परंणा त्वयैव लुप्तत्वादिति
गाथार्थः ॥

तदत्र सृतिः परस्येपद्गर्वानुविद्धामल्लतमवलोकयन् मार्गो
वतरणाय विकल्पयन्नाह—

ते वैजणोगाहाः पुण्वं पच्छास एव वा होज्जा ।

पुण्वं तदत्यवैजणसंवेधाभावो नसि ॥

यद्यनुपहतस्मरणवासना सत्ता नस्तदार्थावग्रहात्पूर्वं
व्यंजनावग्रहो भवतीति यदुक्तं प्रोक्तं भवतीति स्मरति ।
ततः किमिति चेदुच्यते । यदेतद्भवदुत्पत्तिं सामान्यग्राहक
मालोचनं तत्तस्माद्व्यंजनाऽवग्रहात्पूर्वं वा भवेत्पश्चाद्वा स
एव वा व्यंजनावग्रहोऽप्यालोचनं भवेदिति त्रयीगतिरन्यत्र
स्थानाभावात्किं चात इत्याह अर्थव्यंजनसंवेधाभावादिति
अर्थः शब्दादिविषयभावेन परिणतद्वयसमुहः व्यंजनं
तु श्रोत्रादि अर्थश्च व्यंजनं चार्थव्यंजने तयोः संवेधस्तस्याभा-
वात् सति हार्थव्यंजनसंवेधं सामान्यार्थालोचनं स्यादन्यथा
सर्वेधा तद्भावप्रसंगाद्व्यंजनाऽवग्रहाच्च पूर्वमर्थव्यंजनसंवे-
धो नास्ति तत्सद्भावे तु व्यंजनावग्रहस्यैवत्वात्तत्पूर्वकाला-
न स्यादिति भाव इति गाथार्थः ॥

द्वितीयविकल्पं शोधयन्नाह—

अत्थोगाहो वि जं वैजणोगाहस्ते व चरमसमर्थमि ।

पच्छावि तो न जुत्तं परिसंते वैजणं होज्जा ॥

तथाऽथावग्रहोऽपि यद्यस्माद्व्यंजनाऽवग्रहस्यैव चरमसमर्थे
भवतीति प्रागिहापि निर्णीतं तस्मात्पश्चादपि व्यंजनावग्र-
हादालोचनज्ञाने न युक्तं निरवकाशत्वात् हि व्यंजनार्थोऽव-
ग्रहयोरन्तरे कालः समस्ति यत्र तत्त्वदीयमालोचनज्ञानं
स्याद्व्यंजनाऽवग्रहचरमसमर्थ एवार्थावग्रहसद्भावात्तस्मात्पूर्-
वपश्चात्कालयोर्निषिद्धत्वात्पारिदोऽभ्यान्मध्यकालवर्ती तृती-
यविकल्पोऽप्यवस्तो व्यंजनावग्रह एव भवता आलोचनाज्ञा-
नेनाभ्युपगता भवेदेवं च न कश्चिदप्यो नाममात्र एव वि-
वादादिति गाथार्थः । क्रियतां तर्हि प्रेरकवर्गेण चर्चापनकं
त्वदभिमियाविसंवादाभादिति चेन्नैवं विकल्पद्वयस्येह
सद्भावात्तथा हि तद् व्यंजनावग्रहकालेऽभ्युपगम्यमानमा-
लोचनं किमर्थस्यालोचनं व्यंजनानां दा इति विकल्पद्वयं तत्र
प्रथमविकल्पमनूय दूषयन्नाह—

न च समालोचनमन्यद्विरसणं जइ न वैजणं तो तं ।

अह वैजणस्स तो कह मालोचनमन्यगुणस्स ॥

तत्समालोचने यदि सामान्यरूपस्यापेक्ष्य दर्शनमिष्यते

तर्हि न व्यंजनं न व्यंजनाऽवग्रहात्मकं भवति व्यंजनाऽवग्रह-
स्य व्यंजनसंबंधमात्ररूपत्वेनाऽर्थशून्यत्वात्तथा च प्रागपि
“पुत्रं च वंजणोगहकालो सो अयं परिसुगणो” इत्या-
दिना साधितंभवेदमतोऽर्थदर्शनरूपालोचनं कथमर्थशून्य-
व्यंजनावग्रहात्मकं भवितुमर्हति विरोधादथ द्वितीयविक-
ल्पमंगीकृत्याह “अथ व्यंजनस्य शब्दादिविषयपरिणतद्र-
व्यसंबंधमात्रस्य तत्समालोचनमिष्यते तर्हि कथमालोचनं
कथमालोचकत्वं तस्य घटत इत्यर्थः । कथंभूतस्य सत
इत्याह अर्थशून्यस्य व्यंजनसंबंधमात्रान्वितत्वेन सामान्या-
लोचकत्वानुपपत्तेरित्यर्थः इति गाथार्थः ।
ननु शास्त्रांतरप्रसिद्धस्यालोचनज्ञानस्य वराकस्य तर्हि
का गतिरित्याह—

आलोयणीति नामं हविज्ज तं वंजणोगहस्सेव ।

डांज्ज कंहं सामण्णगहणं तत्तत्तमुण्णमि ॥ २ ॥

तस्मादालोचनमिति यन्नाम तदन्यत्र निर्गतिकं सत्पारिशेष्या
द्व्यंजनावग्रहस्यैव द्वितीयं नाम भवेन्न च विषयानामवग्रह-
त्वेपु वस्तुनां बहुष्वपि नामसु क्रियमाणेषु कोऽपि विवाद-
माविष्करोत्यत एतदपि नामांतरमस्तु को दोष इति नैतदेवं
यस्मादिदं सामान्यप्राहकमालोचनज्ञानं भविष्यत्यर्थवग्रहस्तु
विशेषप्राहक इत्येवमप्यस्माकं समीहितसिद्धिर्भाविष्यतीतिचे-
दित्याह (होज्जेत्यादि) व्यंजनावग्रहस्यैव पारिशेष्यादालोच-
नज्ञानत्वमापन्नं तत्र च प्रागुक्तयुक्तिभिरर्थशून्ये कथं सा-
मान्यग्रहणं भवेद्येन भवतः समीहितसिद्धिप्रदं इति तस्मा-
दर्थवग्रह एव सामान्याऽर्थप्राहको न पुनरेतस्मादपरमालो-
चनाज्ञानं अत एव यदुक्तम् “अस्ति ह्यालोचनाज्ञानं प्रथमं
निर्विकल्पकं” मित्यादि तदप्यर्थवग्रहाश्रयमेव यदि घटते
नान्यविषयमिति गाथार्थः ।

अथ दुर्बलवादिनं दृष्ट्वाऽऽनुपगमोऽपि कर्त्तव्य इति न्याय-
प्रदर्शनायमाह—

गहियं वडो उ तहियं सामण्णं कहमणाहि ए तम्मि ।

अन्थावगहकाले विसिणं एस सदाति ॥

अथ वा भवतु तस्मिन् व्यंजनाऽवग्रहं सामान्यं गृहीतं तथाऽपि
कथमनर्हितं विमर्शितं तस्मिन्नकस्मादवधार्याऽवग्रहकाले
शब्द एव इति विशेषणं विशेषज्ञानयुक्तं शब्द एवैव इत्यर्थः
हि निश्चयः न चाप्यमीहार्थमंतरेण जगित्येव युज्यत इत्यस-
हृदयोक्तप्रायमतो नाथाऽवग्रहे शब्द इत्यादिविशेषवृद्धिर्यु-
ज्यत इति गाथार्थः ।

अथाऽर्थाऽवग्रहसमये शब्दाद्यवगमनं सहैवेहा भविष्यतीति
प्रत्ययं तत्राह—

अन्थावगहमये वीमुमपेविज्जमपडया दोवि ।

तन्नामममडावा ईहावाया कडं जुत्ता ॥

अर्थाऽवग्रहसंबन्धित्येकस्मिन्समये कथमैहापाया युक्तावि-
ति संबंधः कथंभूतान्यतो यत इत्याह तर्कावगमस्वभा-
यो तर्को विमर्शस्वभावा इहा अग्रगमोऽपि निश्चय-
स्वरूपभावाऽप्रायः ढात्यर्थं च तौ पृथगर्थस्यैवसमयानि-
ष्पन्नौ । एतदुक्तं भवति । यदिदमर्थाऽवग्रहे विशेषज्ञानं त्व-
यिष्यते सोऽप्रायः स चावगमस्वभावो निश्चयस्वरूप इ-

त्यर्थः । या च तत्समकालमीहाऽनुपेयते सा तर्कस्वभावा
अनिश्चयात्मिका इत्यर्थः ॥ तत एतौ ईहापायो अनिश्चये-
तरस्वभावो कथमर्थवग्रहे युगपदेव युक्तौ निश्चयानिश्चययोः
परस्परपरिहारेण व्यवस्थितत्वादेकत्रैकदाऽवस्थातानाभवेन
सहोदयानुपपत्तेरित्येषा तावद्विशेषावगमेहयोः सहभावं
एकायुपपत्तिः अपरं च समयं नात्रकालोऽर्थोऽवग्रह ईहापायौ
तु “ईहावायामुदुत्तमंतं” इति वचनाप्रत्येकमसंख्येयसम-
यनिष्पन्नौ कथमेकस्मिन्नर्थाऽवग्रहसमये स्यातामत्यंतानु-
पपन्नत्वादि द्वितीयानुपपत्तिस्तस्मादप्यतः।संबंधधवाच-
निकचिदेतदित्युपेक्षणीयमिति गाथार्थः ॥

तदेवं युक्तिशतैरिराकृतानामपि प्रेरकाणां निःसंख्यत्वाक-
षांचित्यर्थे शेषमद्यापि स्मृतिराशंकते—

विपेततरा इ भेज्जमुगहोतो विसेसविण्णाणं ।

जुज्जइ विगप्पवसओ सदाति मुयं निजं केइ ॥

(केइ) इति इहायोऽवग्रहे विशेषज्ञानसमर्थनाग्रहमसुमुच्चोऽद्या-
पि केचिद्वादिनो मन्यते किमित्याह । किंप्रतरादिभेदा
यस्मादवग्रहो ग्रंथांतरे भणितोऽत्रापि च विस्तरेण भणि-
ष्यते इति गम्यते । ततः शब्द इति विशेषविज्ञानं युज्य-
ते घटतेऽर्थावग्रहे इति प्रस्तावादेवबभूव यत्किमित्याह
“सुयंमि जंति तेणं संहंति उग्गहिण” इत्यादिवचना-
त्यतस्मूत्रे निर्दिष्टमिति शेषः । कुतः पुनरिदं विशेषविज्ञानं
युज्यते इत्याह । विकल्पघटतोऽप्यश्लोकनानावयवशत इत्य-
चरघटना । एतच्चार्ज इदं चित्रमवगृह्णाति चिरेणाऽवगृ-
ह्णाति बहु च गृह्णात्यबहु च गृह्णाति बहुविधमवगृह्णात्यबहुवि-
धमवगृह्णाति एवमनिश्चितं निश्चितं मसंदिग्धं संदिग्धं ध्रुवम-
ध्रुवं गृह्णातीत्यादिना प्रथेनाऽवग्रहादयः शास्त्रांतरे ङाद-
शमिविशेषोपनिर्दिष्टाया मत्रापि च पुरस्तादयमर्थो व-
क्ष्यते । ततः चित्रं चिरेण चावगृह्णातीति विशेषणोऽ-
न्याथानुपपत्तेर्ज्ञायते नैकसमयमात्रमत एवार्थाऽवग्रहः किं तु
चिरकालिकोऽपि नहि समयमात्रमानतया एकरूपे तस्मिन्
चित्रचिरग्रहणाविशेषमुपपद्यत इति भावः तस्मादेतद्वि-
शेषणवलादसंबन्धेयसमयमानोऽप्यर्थवग्रहो युज्यते तथा

बहूनां भ्रूतानामविशेषेण प्रातिविषयस्ये शंखभेयादिव-
द्वृत्त्यतिशेषे क्षयोपशमभेविचित्रात्कोऽप्यवग्रहगृह्णाति सामा-
न्यं समुचिततुल्यशब्दमात्रमवगृह्णातीत्यर्थः अन्यस्तु स्त्री-
पुरुषादिवाधवैस्तिन्धमभ्रुत्वादिबहुविधाविशिष्टत्वेन बहु-
विधमवगृह्णात्यपरस्त्वबहुविधविशेषविशिष्टत्वाद्बहुविधमव-
गृह्णात्यत एव तस्माद्बहुविधाद्येनैकविकल्पनानाव-
यवादवग्रहस्य कचित्सामान्यग्रहणं कंचित् विशेषग्रहणमि-
त्युभयमप्यविरुद्धमतो यस्मूत्रे “तेणं संहंति उग्गहिण” इति
वचनात्कुद इति विशेषज्ञानमुपदिष्टं तदप्यर्थोऽवग्रहे यु-
ज्यत एवेति केचिदिति गाथार्थः ॥ २७९ ॥

अत्रोत्तरमाह—

सकिमुगहोति भणइ गहेणहावायलस्वणरोचि ।

अहउवचारोकाइतो मुण जह जुज्जणमोवि ॥

इह पूर्वमनेकधा प्रतिविहितमप्यर्थः पुनः २ प्रेरयते प्रेरक-
मवलोक्यतां विस्फुरदस्यावशात्सात्तुर्पे काका स्मृिः पु-
च्छति (किमुगहोति) किं शब्दः क्षेपं यो बहु २ वि-

धादिविशेषणवशात् विशेषणवगमः स किमव्युत्पन्नकवर्ति-
त्रयग्रहो भग्यते क सत्यपीत्याह (गहणे हि इत्यादि)
गृहणं च सामान्यार्थस्य ईहा च गृहीतस्य अपायश्च
ईहिताऽर्थस्य गृहणेहापायास्तैर्लक्ष्यते प्रकटीक्रियते यः स
तथा तद्भावस्तत्वं तस्मिन् सत्यपि बहु र विधादिग्राह-
कादिविशेषात् गमो निश्चयः स च सामान्याऽर्थग्राह-
मांहां च विना न भवति यच्च तद्विनाभावी सोपाय
एव कथमर्थावगृह इति भग्यते । इत्येतत्पूर्वमसकृदे-
वांकमपि हंत विस्मरणशीलतया जडतया बद्धाभिनिवेश-
तया वा पुनरस्मात् भाग्यसति किं कुर्मः पुनरुक्तमपि-
श्रमो यद्यस्मादायासेनाऽपि कश्चिन्मार्गासादयतीति । ननु
गृहणमीहा च विशेषणवगमस्य लक्षणं भवतु ताभ्यां
विना तद्भावादपायस्तु कथं तत्त्वज्ञं तत्त्वहृत्पत्वादेवा-
स्य । सत्यं । किं तु स्वरूपमपि भेदविषयत्वा लक्षणं भव-
न्येव यदाह “विषाभृते स्वरूपेण लक्ष्यते कलशादिवत् ।
एवं च स्वस्वभावाभ्यां छायेते खलसज्जनौ ॥ १ ॥” ग्राह
यदि बहु र विधादिग्राहकोपाय एव भवति तर्हि कथ-
मन्यत्राऽवगृहादीनामपि बह्नादिगृहणमुक्तं सत्यं किंत्वापय-
स्य कारणमवगृहादयः कारणे च योग्यतया कार्यस्वरूपम-
स्तात्पुपचारतस्तेऽपि बह्नादिग्राहकाः प्रोच्यते इत्यदोषात्तद्येवं
तर्हि वयमप्यपायगतं विशेषज्ञानमर्थावग्रहेऽप्युपचरित्याम इत्ये-
तदेवाह । अहेत्यादि । अथोक्तन्यायेनोपचारः कृत्वा विशेषग्राह-
कोऽर्थऽवग्रहः प्रोच्यते । नैतदेवं यतो मुख्याभावे सति प्रयोजने-
निमित्ते चोपचारः प्रवर्तते न चैवमुपचारे किंचित्प्रयोजन-
मस्ति (तेषं सद्देउत्ति उगाहिए) इत्यादि सूत्रस्य यथा
श्रुतार्थनिर्णयनं प्रयोजनमिति चेन्न (सदेत्ति अग्राह यत्ता)
इत्यादिप्रकारेणाऽपि तस्या निर्गमितत्वात् सामर्थ्यव्याख्यान-
मिदं न यथाश्रुतार्थव्याख्येति चेत्तर्हि यद्युपचारेणाऽपि श्रुतो-
ऽर्थः सूत्रस्य व्याख्यायत इति तवाभिप्रायस्तर्हि यथा युज्य-
ते उपचारस्तथा कुरु । न चैवं क्रियमाणोऽसौ युज्यते यतः
सिंहो माणवकः समुद्रस्तडाग इत्यादाविव किंचित्ताम्ये स-
न्यर्थं विशयमानः शोभते । न चैतास्मात्सायिकेऽर्थावग्रहेऽसं-
ख्येयसामायिकं विशेषग्रहणं कथमुपपद्यते तर्हि कथमय-
मुपचारः क्रियमाणो घटत इति चेदहो सुचिरादुपसन्नोऽसि
ततः शृणु समाकर्णयाऽवहितेन मनसा सोऽपि यथा युज्यते
तथा कथयामि (सदेत्ति अग्राह यत्ता) इत्यादिप्रकारेण ताव-
द्वाच्यातं सूत्रं यदि चोपचारिकेणाऽप्यर्थेन भवतः प्रयोजनं
तर्हि सोऽपि यथा घटमनस्तथा कथ्यत इत्यपि शब्दाभि-
प्राय इति गार्थाः ॥ २८० ॥
यथा प्रतिज्ञातमेव संपादयन्नाह—

“सामण्यमतगृहणं निच्छद्वा समयमग्राहो पठमो ।
ततोऽनंतरमीहियन्नुविसेसस जवाभो ॥ २८१ ॥
सो पुनरीहावाया विक्खायो वग्राहोति उवयिरो ।
एम विसेसा विक्खे सामण्यं गिण्डीएजेणं ॥ २८२ ॥
ततोऽनंतरमीहा ततो वाउय तव्विसेसस ॥
इय सामण्यविसेसावेक्खा जावोतिमो भेओ ॥ २८३ ॥
व्याख्या । ईहैकसमयमात्रमनो नैश्चयिको निरुपचरितः प्रथ-
मोऽर्थावग्रहः कथंभूत इत्याह । सामान्यमात्रस्याऽव्यक्तनिर्दे-

शस्य वस्तुनो गृहणं सामान्यवस्तुमात्रग्राहक इत्यर्थः सा-
माधिकानि हि ज्ञानादिवस्तूनि परमयोगिन एव निश्चयवे-
दिनोऽवगच्छन्तीति नैश्चयिकोऽयमुच्यते । अथ क्कमस्यव्य-
वहारिभिरपि यो व्यवहियते तं व्यवहारिकमुपचरितमर्था-
वग्रहं दर्शयति (तत्तो) इत्यादि ततो नैश्चयिकाऽर्थावग्रहादं-
तरमीहितस्य वस्तुविशेषस्य योऽपायः स पुनर्माविनीमी-
हामपायं वापेक्ष्योपचरितोऽवग्रहोऽवग्रह इति द्वितीय
गाथायं संवेधः ॥ उपचारस्यैवायस्य निमित्तांतरमाह ॥
(एस्से) यादि एष्योभावी योऽन्यो विशेषस्तदपेक्षया येन
कारणेनायमपायोऽपि सामान्यं गृह्णाति यश्च सामान्यं गृह्णाति
सोऽर्थावग्रहो यथा प्रथमो नैश्चयिकः एतदिह तात्पर्यं
प्रथमं नैश्चयिकोऽर्थावग्रहे रूपादिभ्यो व्याख्यातमर्थकं शब्दादि
वस्तु सामान्यं गृहीतं तत्तस्मिन्निहिते सति शब्द एवायमि-
त्यादि निश्चयरूपोऽपायो भवति तदन्तरं तु शब्दोऽर्थः शांखः
शाङ्गो वा इत्यादिशब्दविशेषविषया पुनरीहाप्रवर्तिष्यते
शांख एवायं शब्द इत्यादिशब्दविशेषविषयोपायश्च भवि-
ष्यति तदपेक्षया शब्दएवायमिति निश्चयः प्रथमोऽपायोऽपि
सन्नुपचारादार्थावग्रहो भग्यते । ईहापायापेक्षया तु इत्यनेन
चोपचारस्यैवं निमित्तं सूचितं । शांखोऽर्थः शब्द इत्यादिष्व-
विशेषापेक्षया येनाऽसौ सामान्यशब्दरूपं सामान्यं गृह्णातीत्य-
नेन तूपचारस्यैव द्वितीयं निमित्तमावेदितं तथा हि यदन्तर-
मीहापायो प्रवर्तते यश्च सामान्यं गृह्णाति सोऽर्थावग्रहो यथा
आद्ये नैश्चयिकः प्रवर्तते च शब्द एवायमित्याद्यपायानंतर-
मीहापायो गृह्णाति च शांखोऽर्थ इत्यादि भाविविशेषापेक्ष-
याऽर्थः सामान्यं तस्मादार्थावग्रहः एष्यविशेषापेक्षया सामा-
न्यं गृह्णातीत्युक्तं ततस्तदन्तरं किं भवतीत्याह । तृतीयाग-
थायां (ततोऽनंतर) इत्यादि ततः सामान्येन शब्दनिश्चयरूपा-
त्प्रथमापायादन्तरं किमर्थं शब्दः शांखः शाङ्गो वेत्यादि-
रूपा ईहा प्रवर्तते ततस्तद्विशेषस्य शब्दप्रभवत्वादेः शब्द-
विशेषस्य शांख एवायमित्यादिरूपेणापायश्च निश्चयरूपो
भवति । अयमपि च भूयोऽन्यतमविशेषाकांक्षावतः प्रमातु-
र्भाविनीमीहामपायं चापेक्ष्य एष्यविशेषापेक्षया सामान्या-
लंघनत्वाच्चाार्थावग्रहः इत्युपचर्यते । इयं च सामान्यविशेषा-
पेक्षा कर्त्तव्या तावत् यावदंत्यो वस्तुनो भेदोविशेषः । यस्मा-
च्च विशेषात्परतो वस्तुनोऽन्ये विशेषा न संभवन्ति सोऽन्यः
अथवा संभवत्त्वपि अन्यतमविशेषेषु यतो विशेषात्परतः
प्रमातुस्तज्जिज्ञासा निवर्तते सोऽन्यस्तं विशेषं यावद्वायवहा-
रिकायावगृहेहा अपायार्थं सामान्यविशेषापेक्षा कर्त्त-
व्येति गार्थाः ॥

इह च गाथात्रयेऽपि यः पर्यवसितोऽर्थो भवति तमाह—

संवत्सरोवाया नित्ययभो मोतु माऽसामण्यं ।
संवत्सरात्स्थं पुण संवत्थावग्राहो वाओ ॥ २८४ ॥

सर्वत्र विषयपरिच्छेदे निश्चयतः परमार्थतः ईहापायो भवतः ।
ईहा पुनरपायः पुनरीहा पुनरप्यपाय इत्येवं क्रमेण यावदंत्यो-
विशेषस्तावदीहापायावेव भवतो नार्थावगृह इत्यर्थः । किं
सर्वत्र प्रथमेव नेत्याह (मोतुमाह सामण्यं) आद्यमव्यक्तसा-
मान्यमात्रालंघनमेकसामायिकं ज्ञानमुक्तः । अन्यत्रेहापायो भ-
यतः इदं पुनर्नेहा नाप्यपायः किं त्वार्थावगृह एवेति भावः ।
संवत्सरायां व्यावहारिकजनप्रतीत्यपेक्षं पुनः सर्वत्र यो

योऽप्यायः स उत्तरोत्तरहापायपेक्षया एष्यविशेषापेक्षया
चोपचारात्। ५थावगृहः एवं च तावन्नयं यावत्तारमत्येनोत्तर-
विशेषाकांक्षा प्रवर्तत इति गाथायः ।

तरतमयोगाभावे तु किं भवतीत्याह—

तरतमजोगाभावे वाज्जि यश्चारा तदंतमि ।

सञ्चत्य वासणा पुण भणिया कालंतरे विसई ॥ २८५ ॥

तरततयोगाभावे ह्युत्तरमग्नविशेषाकांक्षानिवृत्तौ अपाय
एव भवति न पुनस्तस्यावगृहत्वमिति भावः । तन्निमित्तानां
पुनरीहादिनामभावादिति यद्युत ईहादयो न भवति तर्हि
किं भवतीत्याह । तदन्तेऽप्यायते धारणा तदर्थोपयोगाप्रच्युति
रूपा भवति शेषस्यवासनास्मृतिरूपस्य धारणा भेदद्वयस्य
क संभव इत्याह (सञ्चत्य वासणा पुणेत्यादि) वासना च
वच्यमानरूपा तथा कालांतरे स्मृतिः सा च सर्वत्र भणितो
ऽयमर्थः । अविष्णुतिरूपा धारणाऽप्यायपर्यंत एव भवति
वासनास्मृति नु सर्वत्र कालांतरेऽप्यविरुद्ध इति गाथायः ।
एवं चाभिहितस्वरूपव्यावहारिकार्थावगृहापेक्षया यथाशु-
तार्थव्याख्यानमपि सूत्रस्याविरुद्धमेवेति दर्शयन्नाह ।

सहोचियमुयभणियं विगप्यं जं विसैसविण्णाणं ।

पिण्णज्जति पुज्जइ संववहारोग्गहे सव्वं ॥ २८६ ॥

वा शब्दोऽथवायं ततश्चाऽयमभिप्रायः (सदेति भणइ वत्ता)
इत्यादिप्रकारेण तावद्व्याख्याने (तेणं सदेति उग्हिए) इत्या-
दिमुच्ये अथ वा शब्द इति यस्मिन्नेवेति शब्दस्तेनाऽवगृहीत-
इति यस्मिन्ने प्रतिपादितं तद्यदि विकल्पतो विवक्षावशतो वि-
शेषविज्ञानं गृह्यत तदपि सर्वयुज्यते कस्मिन्नित्याह । यथोक्तं
अपचारिके सांख्यवहारिकार्थावग्रहे गृह्यामेव सति अत्र हि शब्द-
इति विशेष विज्ञानं युज्यते सर्वगृहणात्तदन्तरमी । यद्यदश्चो-
पपद्यते पूर्वोक्तयुक्तेः ततश्च (तेजहा नाम एकेइ पुरिसे अज्वत्तं
सहं मुण्णज्ज तेणं सदेति उग्हिए नउणजाणइ केवे-
स सदेतउ ईहं पविसई तमो आवायं गच्छइ) इत्यादिस-
र्वं सुस्थं भवति यद्येवमयमेवार्थावगृहः कस्मान्न गृह्यते
येन सर्वोऽपि विवादः शाश्वतीति चैत्रैवं शब्द एवायमि-
त्याद्यपायरूपाऽयमर्थोवगृहोऽप्यायश्च सामान्यगृहणेहाभ्या-
मन्तरेण न संभवतीत्याद्यसकृत्पूर्वमभिहितमेवेति प्राक्तन-
मेव व्याख्यानं मुख्यमित्यलं विस्तरंनेति गाथायः ॥
व्यावहारिकार्थावगृहाभ्युपगमे यो गुणस्तं सविशेषमुप-
दर्शयन्नाह—

विपेइगइभेओ पुवोइयदोसजालपरिहारो ।

जुज्जइ संताणोण य सामण्णविसैसववहारो ॥ २८७ ॥

क्षिप्रतरादिभेदं यत्पूर्वोदितदोषजालं तस्य परिहारो युज्यते
ऽस्मिन् व्यावहारिकेऽर्थोवगृहे सतीति प्रकसादगम्यते इदमु-
क्तं भवति सामान्यकार्यावगृहव्याख्यातारं प्रति प्राग् यदुक्तं
यद्यसामान्यसामान्यकस्तर्हि कथं क्षिप्रचिरगृहणाद्विशेषण-
मस्यापश्यते तथा यद्यसौ सामान्यमात्रग्राहकस्तर्हि बहु
२ विधाद्विशेषणोक्तं विशेषगृहणं कथं घटते तथार्था-
वगृहस्य विशेषग्राहकत्वे यत्समयोपयोगावगृह्यमुक्तमि-
त्यादि कस्य दोषजालस्य परिहारो व्यावहारिकेऽर्थोवगृहे-
सति युज्यते । तथा हि । नैदचयिकावग्रहादिना इदानीं श-

क्यमिदं वक्तुं यदुत क्षिप्रतरादिविशेषणानि व्यावहारिका-
वगृहविषयापेक्षतानि असंख्येयसमयनिष्पन्नत्वेनास्य जि-
प्रचिरगृहणस्य युज्यमानत्वाद्विशेषग्राहकत्वेन २ विधा-
दिगृहणस्यापि घटमानकत्वादिति (सामान्यतयणवृणाविस-
सं) इत्यादिना प्रागभिहितं समधोपयोगावगृह्यगम्यस्मि-
न्निरास्पदमेव सामान्यगृहणेहापूर्वकत्वेनासंख्येयसामान्य-
कत्वेन चैकसमयोपयोगावगृह्यस्याऽत्रासंबन्धमानत्वमिति
ननु नैश्चयावग्रहे किं क्षिप्रतरादिविशेषणकलापो न
घटते । येन इवावहारिकावग्रहापेक्षः प्रोच्यते । सत्यं मुख्यतया
व्यवहारावग्रह एव घटते कारणं कार्यधर्मोपचारात् पुन-
र्नैश्चयावग्रहेऽपि युज्यत इति प्रागप्युक्तं वक्ष्यते च विंशष्टा-
देव हि कारणत्कार्यस्य वैशिष्ट्यं युज्यतेऽन्यथा त्रिभुवन-
स्याप्यैश्वर्यादिप्रसंगः काष्ठवृक्षादिरपि रत्नादिनिचयाऽ
वासंस्तिर्यलं प्रसंगेन । प्रकृतमुच्यते संतानेन च योऽसौ सा-
मान्यविशेषव्यवहारो लोके रूढः सोऽपि व्यवहारावग्रहे सति
युज्यत इतीहापि संबन्धते लोकेऽपि हि यो विशेषः सोऽप्ये-
क्षया सामान्यं यत्सामान्यं तदप्येक्षया विशेष इति व्यव-
ह्रियते । तथाहि । शब्द एवायमित्येवमव्यवसितोऽर्थः पूर्व-
सामान्यापेक्षया विशेषः शांख्यमित्युत्तरविशेषापेक्षया
तु सामान्यमित्येवं यावदप्येक्षया विशेष इति प्रागप्युक्तं अयं
चोपयुज्यतिरिक्तानप्रवृत्तिरूपेण संतानेन लोके रूढः सामान्य-
विशेषव्यवहार अपचारिकारिकावग्रहे सत्येव घटते नान्यथा ।
तदनभ्युपगमे हि प्रथमापायानंतरमीहानुत्तरमुत्तरविशे-
षावग्रहणं चाभ्युपगमं भवति । उत्तरविशेषावग्रहणे च प्रथमा-
पायव्यवसितार्थस्य विशेषत्वमेव न सामान्यत्वमिति पूर्वो-
क्तरूपोलोका प्रतीतः सामान्यविशेषव्यवहारः समुच्छिद्येत ।
अथ प्रथमापायानंतरमभ्युपगम्यते ईहोत्थानमुत्तरविशेष-
ग्रहणं च तर्हि सिद्धं तदपेक्षया प्रथमापायव्यवसितार्थ-
स्य सामान्यत्वं यद्येव सामान्यग्राहको यदनंतरं चेहादि
प्रवृत्तिः सोऽर्थोवग्रहो नैदचयिकार्थावग्रहवदित्युक्तमेवेति
सिद्धो व्यावहारिकार्थावग्रहस्तत्सिद्धौ च संतानकप्रवृत्त्यां-
त्यविशेषं यावत्सिद्धः सामान्यविशेष व्यवहार इति
गाथायः ॥ २८७ ॥ इति मतिज्ञानाद्यभेदलक्षणोक्तिभेदोऽप्यवग्रहः
समाप्त इति ॥

अथ तद्वितीयेभेदलक्षणातीर्हो व्यचिख्यासुराह—

इयसामण्णागृहणाणंतरमीहा सत्थ मीमंसा ।

किमिदं सदो सदो को होज्ज व सं पसंमाणं ॥ २८८ ॥

इति शब्द उपदर्शने इत्येवंप्रागुक्तेन प्रकारेण नैश्चयिकार्था-
वग्रहे यत्सामान्यग्रहणे रूपाद्यव्यावृत्त्या व्यकवस्तुमात्रग्रहण
मुक्तं तथा व्यावहारिकार्थावग्रहेऽपि यदुत्तरविशेषापेक्षया शब्दा-
दिसामान्यस्य ग्रहणमभिहितं तस्मादनंतरमीहा प्रवर्तते,
कथंभूतेयमित्याह । सतस्तत्र विद्यमानस्य गृहीतापेक्ष्य विशेष-
विमर्शद्वारेण मीमांसाविचारणा केनाल्लेखनेत्याह । किमि-
दं वस्तु मया गृहीतं शब्दोऽशब्दो वा रूपरसस्पर्शरूपः इदं
च निश्चयाथार्थावग्राहानंतरमभिविन्या इहायाः स्वरूपमुक्तं
अथ व्यवहाराथार्थावग्रहानंतरमभिविन्याः स्वरूपमाह । (को
होउज्जे) त्यादि वा इत्यथवा व्यवहारावग्रहणं २८९ गृहीते
इत्यमीहा प्रवर्तते शांख्यशार्ङ्गयोर्मध्ये २९ अवेवेच्छदः शां-
ख्यः शांङ्गो वेति ननु किं शब्दोऽशब्दोवेत्यादि किं संशय-

ज्ञानमेव कथमीहा भवितुमर्हति । सत्यं किंतु दिक्काममेवेदमिह दर्शितं । परमार्थस्तु व्यतिरेकधर्माकारणपरोऽन्यधर्म-
घटनप्रवृत्तश्चापायाभिमुख एव बोध ईहा द्रष्टव्या तद्यथा । “अर-
यमेतत्सत्त्वताऽस्तमागतो न चातुना संभवतीह मानवः ॥
प्रायस्तदेतेन खगादिभ्राजा भाव्यं रतिप्रितयमरिसमानना-
प्नेति” ॥ १ ॥ एतच्च प्रागुक्तमपि मंदमतिस्मरणार्थं
पुनरप्युक्तमिति गाथार्थः ॥

अथ नतिज्ञानतृतीयभेदस्थापायस्य स्वरूपमाह—

मदुराङ्गुणत्तणओ संखस्मेवेति जं न संगस्स ।

विण्णणां सो वाओ अणुगमवइरेगभावाओ ॥ २८९ ॥

मधुरस्निग्धादिगुणस्वाच्छंखस्यैवाऽयं शब्दो न शृङ्गस्थेत्या-
दि यद्विशेषविज्ञानं सोऽपायो निश्चयज्ञानरूपः । कुत इत्याह ।
पुरोवर्त्येधमर्माणासनुगमभावादस्तित्वनिश्चयसद्भावात्त-
त्राऽविद्यमानार्थधर्माणाम् तु व्यतिरेकभावाच्चास्तित्वनिश्च-
यसत्त्वाद्यं च व्यवहारार्थव्यवधानंतरभावी अयाय उक्तः
निश्चयाद्ब्रह्मानंतरभावी तु स्वयमपि द्रष्टव्यस्तद्यथा ।
ओतुप्राज्ञात्वाद्युक्तः शब्द एवाऽयं न रूपादिरिति । ईहा-
पायविषयाश्च विप्रतिपत्तयः प्रागपि निराकृता इति नेहोक्ता
इति गाथार्थः ।

अथ चतुर्थे मतिज्ञानभेदो धारणा इयं चाविच्युतवासना-
स्मृतिभेदाद् त्रिधा भवत्यतः संभेदामपि तामाह—

तयणंतरं तयत्थाद्विचयणं जो य वासणाजोगो ।

कालंतरे य जो पुणरणुसरणं धारणा साउ ॥ २९० ॥

तस्मादपायादनंतरं तदनंतरं यत्तदर्थोदविचयवनमुपयोगमा-
श्रित्याश्रंसो यच्च वासनायाः जीवेन सह योगः संबंधः
यच्च तस्याऽर्थस्य कालांतरं पुनरिन्द्रियैरुपलब्धस्याऽनुपलब्ध-
स्य वा एवमेव मनसाऽनुस्मरणं स्मृतिर्भवति सेयं पुनस्त्रि-
विधाऽऽयस्यैवधारणरूपा धारणा विधेयंति गाथाचर-
यतना । भावायैस्त्वयं । अप्रायेन निश्चितेऽर्थे तदनंतरं याव-
दचापि तदर्थोपयोगसातत्येन वसन्ते ननु तस्माद्विवर्तते
तावदर्थोपयोगादविच्युतिर्नाम सा धारणायाः प्रथमभेदो
भवति ततस्तस्यार्थोपयोगस्य यदावरणं कर्म तस्य क्षयो-
पशमेन जीवो युज्यते येन कालांतरे इन्द्रियव्यापारादिसाम-
ग्रीवशास्त्रनरपि तदर्थोपयोगः स्मृतिरूपेण समुन्मीलति ।
सा चेयं तदावरणक्षयोपशमरूपा वासना नाम द्वितीयस्त-
त्त्वज्ञा भवति । कालांतरे च वासनावशात्तदर्थस्थेन्द्रियैरुपल-
ब्धस्याय वा तैरनुपलब्धस्याऽपि मनसि वा स्मृतिरपिर्भवति
सा तृतीयस्तत्त्वज्ञ इत्येवं त्रिभेदा धारणा विधेया तु शब्दो-
ऽवग्रहादिभ्यो विशेषयोनितार्थः । विप्रतिपत्तयस्त्वेतद्विषया
अपि प्रागेव निराकृता इति गाथार्थः ॥ २९० ॥

तदेवं “स जहा नामप कंइ पुरिसं अश्वत्तं सइं सुणेज्जे”-
त्यादि सूत्राऽनुरोधेन शब्दमाश्रित्यावग्रहादयो भायिताः ।
अथ सूत्रकारिणैव यदुक्तं (एवं एषणं अभिलाषेणं
अव्यतं रुवरसं गंधं फासं इत्यादि) तथेतसि निधाय
भाष्यकारोऽप्यतिदेशमाह—

सेसेसु वि रुवाइविसण्णु हौति रुवलक्खाइ ।

पायं पन्नासन्नत्तणेण मीहाइवत्थूणि ॥ २९१ ॥

यथा शब्दे एवं शेषेष्वपि रूपादिविषयेषु साक्षादनु-
कान्त्यपि रूपलक्ष्याणि कथितानुसारप्रसरप्रधानां चतुर-
चेतसां सुखेयानि भवन्ति कानित्याह । ईहादीन्याभिनिबो-
धिकज्ञानस्य भेदवस्तुनि केन रूपलक्ष्याण्येताः । प्रायः
प्रत्यासन्नत्वेन चक्षुरादिना गृह्यमाणस्य स्थायवादेस्त-
त्राऽगृह्यमाणेन पुरुषादिना सह प्रायो बहुभिर्धर्मैर्यत्प्रत्या-
सन्नत्वं या प्रत्यासत्तिः सादृश्यमिति यावत्तेन ईहादी-
नि ज्ञेयानि न पुनस्तत्तत्तैवलक्षण्ये स्थायवादेरुप्रादिना स-
हेत्यर्थः । इदमुक्तं भवति । अवग्रहे तावत्सामान्यमात्र-
ग्राहकत्वात् द्वितीयवस्त्वेपेक्षापि न विद्यते । ईहापुनरुभ-
यवस्त्ववलंबिनी तत्र पुरोदृश्यमानस्य वस्तुनो यत्प्रतिप-
त्तभूतं वस्तु तत्प्रायो बहुभिर्धर्मैः प्रत्यासन्नं ग्राह्यं न
पुनरत्यंतविलक्षणं पुरतो हि मंद र प्रकारो दूरादृश्य-
माने स्थायवादी किमयं स्थाणुः पुरतो वा इत्येवमेव-
हा प्रवर्तते । ऊर्ध्वस्थानारोहपरिणाहनुत्पत्तादिभिः प्रायो
बहुभिर्धर्मैः पुरुषस्य स्थाणुप्रत्यासन्नत्वादिति । किमयं
स्थाणुरूपो वा इत्येवं तु न प्रवर्तते । उट्टस्य स्थायवपेक्ष-
या प्रायोऽर्थेतविलक्षणत्वात् एव सामान्यमात्रग्राही अ-
वग्रहोऽत्रादी न कृतः किंवाहादीनामित्येवमेवेकं उ-
भयवस्त्वलंबित्वेनेहाया एवापायं (पञ्चासन्नत्तणेणेति)
विशेषणस्य सफलत्वाद्वापायस्याऽपि स्थाणुरेवायं न पुरुष
इत्यादिरूपेण प्रवृत्ते । किंचिद्विशेषणस्य सफलत्वादादिश-
ब्दोऽप्यविरुद्ध इति गाथार्थः ॥

इह किं शब्दोऽशब्दोवेति श्रोत्रेन्द्रियस्य प्रत्यासन्नव-
स्तूपदर्शनकृतमेव अथाशेषचक्षुरादीन्द्रियाणां विषयभूता-
नि प्रत्यासन्नवस्तुनि क्रमेण दर्शयति—

थाणुपुरिसाइ कुहुण्णलाइ संभियकरिल्लमसाइ ।

सप्पण्णलालाइ व समाणरुवाइविसयाइ ॥ २९२ ॥

ईहादिवस्तुनि रूपलक्ष्याणीत्युक्तं कथं भूतानि संति पुनस्ता-
नि रूपलक्ष्याणीत्याह । समानः समानधर्मो रूपरसादिविषयो
येषामीहादीनां तानि समानरूपादिविषयाणीति पूर्वंगाथा-
यां संबंधः । कः पुनरमीषां समानधर्मो रूपादिविषय
इत्याह । स्थाणुपुरुषादिवदिति पर्यंते निर्दिष्टो विषयोपदर्श-
नमिधायित्वोचच्छब्दः सर्वत्र योज्यते । ततश्चतुरिन्द्रियप्रभव-
स्वेहादेः स्थाणुपुरुषादिवत्समानधर्मो रूपविषयो द्रष्टव्यः ।
आदिशब्दादिकमिषं शुक्तिका रजतखंडं वा मृगतुष्णिका
पयःपुरो वा रज्जुर्विषधरो वेत्यादिपरिग्रहः घ्राणोन्द्रियप्रभ-
वस्वेहादेः कुष्ठेत्पलादिवत्समानगंधो विषयस्तत्र कुष्ठः
गंधिकहृष्टविक्रियो वस्तुविषयः । उत्पलं पद्मं अनयोः
किल समानगंधो भवति तत ईदृशेन गंधेन किमिदं कुष्ठ-
मुत्पलं वेत्येवमीहाप्रवृत्तिः । आदिशब्दात्किमत्र सत्तच्छब्दाः
मत्तकरिणो वा कस्तूरिका वनगजमदो वेत्यादि परिग्रहः
रसनाद्रियप्रभवस्वेहादेः संभूतकरिलमांसादिवत्समानरसो
विषयस्तत्र संभूतानि संस्कृतानि संधानीकृतान्युरियता-
नि यानि वंशजालसंबंधीनि करीलानि तथा मांसमनयोः
किलास्वेहादेः समानो भवति ततोऽयकारादावन्यतरस्मि-
न् जिह्वाप्रदत्ते भवत्येवं किमिदं संभूतवंशकरिलमा-
मिषं चेति आदिशब्दादगुडखंडं वा मृद्रीका शुष्कराजः

न वेत्यादिपरिग्रहः । स्पर्शोन्निवृत्तिप्रभवस्येहादेः सत्त्वोत्पलना-
लादिवत्समानस्पर्शो विषयः । सत्त्वोत्पलनोश्च तुल्य-
स्पर्शाच्च नेहाप्रवृत्तिः सुगमैव आदिशब्दात्स्त्रीपुरुषलक्ष्य-
लादिद्वयमानस्पर्शवस्तुपरिग्रह इति गाथार्थः ॥
अथ यदुक्तं सूत्रे (से जहा नामपेकं पुरिसे अवचत्तं सु-
मिणं पसेज्जा) इत्यादि तदनुसृत्य स्वमे मनसोऽप्यवग्रहा-
दनि दर्शयन्नाह—

एवं चिय सिमिणाहुसु मणसो सदाई सनुविसेसु ।

होतिदियवावाराभावेवि अवगहाईया ॥ २९३ ॥

एवमेवेकाक्तानुसारोन्निवृत्त्यापाराभावेऽपि स्वभादिधादिश-
ब्दाद्वत्तकपाटसाधकारापरवरकादिन्दिप्रव्यापाराभाववन्ति
स्थानानि गृह्यन्ते । तेषु केवलस्यैव मनसो मन्यमानेषु शब्दादि
विषयेष्ववग्रहादयोऽवग्रहहोपायधारणा भवन्तीति स्वयम-
प्युह्यस्तथा हि स्वभादी चित्तोत्पलनाभ्रण श्रूयमाणे गीता-
दिशब्दे प्रथमं सामान्यमात्रोपेक्षायांमवग्रहः किमयं श-
ब्दोऽशब्दो वेत्याद्युत्पेक्षायां त्वीहाशब्दो निश्चये पुनरपाय-
स्तदन्तरं तु धारणा एवं देवतादिरूपे कर्पूरादिगंधे
मोदकादिरसे कामनीकुचकलशादिप्रसे चोत्पेक्ष्यमाण-
ऽवग्रहादयो मनसः केवलस्य सावनीया इति गाथार्थः ॥

(५) ब्राह्मन्त्वेतं अवग्रहादय उक्तमेव व्यतिक्रमेण वा कि-
मिति न भवति । यद्वा ईहादयल्ल्यां द्वौ पक्षौ वा किं नाभ्यु-
पगम्यते यावत्सर्वेऽप्यभ्युपगम्यते इत्याशङ्क्याह—

उक्तमो इक्तमो एगाभावेवि वा न वत्तुस्स ।

जं सज्झावाहिगमोतो सवे नियमियकमा या ॥ २९४ ॥

एवमवग्रहादीनामुक्तमणोक्तमतोऽतिक्रमेणातिक्रमतोऽपि
शब्दस्य भिन्नक्रमत्वादिकस्याप्यभावो वा यस्मान्न वस्तुनः
सद्भावाधिगमस्तस्मात्सर्वं चत्वारोऽप्येष्टव्यास्तथा नियमि-
तक्रमाश्च सूत्रनिर्दिष्टपरिपाठ्यवित्याश्च भवन्त्येतेऽवग्रहादय
इति प्रकमाल्लभ्यते इत्युत्तराजना । भावाधेस्तुच्यते तत्र
पश्चादातुपूर्वोभयनमुत्क्रमः । अनानुपूर्वोभयनं त्यतिक्रमः । क-
दाचिदवग्रहमतिक्रम्यहा तामप्यतिलेधयापयस्तमप्यतितृ-
त्य धारणेत्येवमनानुपूर्वोरुपाऽतिक्रम इत्यर्थः । एताभ्यामु-
त्क्रमन्यतिक्रमाभ्यां तावदवग्रहादिभिर्वस्तुस्वरूपं नाऽवग-
म्यते । तथैवामेव मध्ये एकस्याऽप्यन्यतरस्याऽभावे वेल्लये-
न वस्तुस्वभावाबोध इत्यसदुक्तप्रायमेव । ततः सर्वेऽप्य-
मी एष्टव्या नत्वेका द्वौ त्रयो वेत्यर्थः ॥ तथा “उगहो
ईह ब्रवाभेय धारणा एव होति चत्तारी” त्यस्यां गाथा-
यां यथैव कांण पृथगेतपो नियमितक्रमस्तथैवैते निय-
मितक्रमा भवन्ति नोक्तमातिक्रमादित्यामिति भाव इति
गाथार्थः ॥

अथोक्तमातिक्रमयोरैकादिवैकल्ये वावग्रहादीनां वस्तुधगि-
माभावे युक्तिमाह—

इहिज्जइ नागहिये नज्जइ नाणीहिये न यानायं ।

धारिज्जइने वत्तु नेवं कपोपगहाइओ ॥ २९५ ॥

यस्मादवग्रहेणागृह्यते वस्तु नैवने न तत्रेहा प्रचरते ईहा
या विचाररूपत्वाद्यगृहीते च वस्तुनि निगम्यदत्त्वेन वि-
चाराऽयोगादिति भावस्तदन्तेन कारणनादौ अवग्रहं नि-
र्दिश्य पश्चाद्दीहा निर्दिष्टा । न चानीहितमात्राचारितं ज्ञा-

यतेऽप्यायविषयतां याति अपायस्य निदचयस्वरूपादिच-
यस्य च विचारपूर्वकत्वादिति हृदये एतदभिप्रायवता चा-
पायस्यादौ ईहा निर्दिष्टेति । न चाज्ञातमपायेनाऽनिश्चितं
धार्यते धारणाविषयीभवति वस्तु धारणायाअर्थोधारण-
रूपत्वादवधारणस्य च निदचयमन्तरेणाऽयोगादित्यभिप्रायः
ततश्च धारणादावपायः ततः किमित्याह । तेनाऽवग्रहादिरे-
व क्रमो न्याय्यो नोक्तमातिक्रमो यथोक्तन्यायेन वस्तु-
धगिमाऽभाव प्रसंगादिति गाथार्थः ॥

तदेवं निराकृतौ सयुक्तिकमुक्तमातिक्रमौ अथ यदुक्तं
“एगाभावे विवान वत्तुस्स जं सज्झावाहिगमोतो सव्वात्तं”
तत्रापीयमेव युक्तिरिति दर्शयन्नाह—
एतोच्चिय ते सवे भवति भिन्नाय नेय समकालं ।

न वड्कमो य तेसि न अन्नहा नेय सज्झावो ॥ २९६ ॥

यत एव नागृहीतमीहात इत्याद्युक्तमेतस्मादेव च तेऽवग्रहा-
दयः सर्वं चत्वारोऽप्येष्टव्या भवन्ति । उक्तन्यायाच्चैकवैक-
ल्येऽपि मतिज्ञानं संपद्यत इत्यर्थः । नागृहीतमीहात इत्यादि
युक्तेरेव च ते भिन्नाः परस्परमसंकीर्णाः उत्तरोत्तरा पूर्व-
भिन्नवस्तुपर्यायग्रहणादिति नागृहीतमीहात इत्यादियुक्तेरेव
च न ते समकालं भिन्नाः सिद्धास्तेऽवग्रहादयः समकाल
मपि नैव भवन्ति युगपन्न जायते इत्यर्थः । पूर्वमेव गृहीतमेवो-
त्तरकालमीहाते ईहोत्तरकालमेव च निश्चयते इत्याद्युक्तन्यायं
नैवावग्रहादीनामुत्पत्तिकालस्य भिन्नत्वाच्च युगपत्संभव
इति भावः । उक्तयुक्तेरेव तेषां न व्यतिक्रमः उपलक्षणत्वात्ता
प्युक्तम इत्यापि द्रष्टव्यो एतच्च (तेषां क्रमोवगगहाइओ) इत्यने-
तरगाथाचक्रमपादेन सामर्थ्यादुक्तमपि प्रस्तावापुनरपि
साक्षादुक्तमित्यदोषः । तदेवं (ईहिज्जइ नागहिये मि) त्यादि
युक्तेर्यथोक्तधर्मका एवावग्रहादयो न विषयेयधर्मा इति
साधितं अथ ज्ञेयवशेनाप्येवं यथोक्तधर्मकत्वं सिसार्धय-
पुरिदमाह “नयन्नहा नेय सव्भावोत्ति” ज्ञेयस्याप्यवग्रहादि
ग्राह्यस्य शब्दरूपादेनान्यथास्वभावोऽस्ति येनाऽवग्रहादय-
स्तद्ग्राहका यथोक्तरूपं परित्यज्याऽप्यथा भवेत्युक्तिरर्थः ।
इदमुक्तं भवति । ज्ञेयस्याऽपि शब्दादेः स स्वभावो नास्ति य
एतैरवग्रहादिभिरेकादिविकल्पैरभिन्नैः समकालमाविभिर-
क्तमातिक्रमवर्द्धिश्चावगम्यते । किंतु शब्दादि ज्ञेयस्वभावो-
ऽपि तथैवव्यवस्थितो यथामीभिः सर्वभिर्नैरसमकालैरुक्त-
मातिक्रमरहितैश्च संपूर्णं यथावस्थितश्चावगम्यतेऽतो
ज्ञेयवशेनाप्येते यथोक्तरूपा एव भवन्ति तदेवं “उक्तमउ
मतिक्रमउ पयोगाभावे वि दिवा इत्यादि” गाथोक्तं
प्रसंगतोऽन्यदपि भिन्नत्वमसमकालत्वं च समर्थितमिति
गाथार्थः ।

अत्र परः प्राह—

अज्झत्थे वाउत्थिय कत्थइ लविस्सज्जइ इसो पुरिसो ।

अन्नत्थ धारणं विय पुरोवल्लेइ इमं तेति ॥ २९७ ॥

स्वक्षयस्तेऽनवरतं दृष्टपूर्वं विकल्पिते भाविते च विषये पुनः
कचित्त्वादचिद्वलोकिते अवग्रहहोद्यमतिक्रम्य प्रथमतो
ऽप्यपाय एव लक्ष्यतेऽनुभूयते निर्विवादमशेषैरपि जंतुभि-
र्यथाऽसौ पुरुष इति अन्यत्र पुनः कचित्पूर्वोपलक्ष्ये सुनि-
श्चिते दृढवासने विषयेऽवग्रहहोपायान्तिलेख्य स्मृतिरूप
धारणैव लक्ष्यते । यथेदं तद्वस्तु यदस्माभिः पूर्वमुपलब्धमिति

तत्कथमुच्यते उत्क्रमातिक्रमाभ्यामेकादिवैकल्पे च न वस्तु-
सद्भावाऽधिगमः इदं च कथमभिधीयते "ईहिज्जइनागहिय"
मित्यादीतिप्रेरकाभिप्राय इति गाथार्थः ।

भ्रांतोऽयमनुभव इति दर्शयन्नाह ।

उपलदलसयेवेहेव दुव्विभावचणेण पडाइ ।

समयं व मुक्कसकुलदसणेवि सयाणमुवलद्धी ॥ २९९ ॥

कच्चिद्विषयममेवाऽप्यायः कच्चित्तु धारणेवेति यस्वया-
प्रयत्ने तत्प्रतिभातीत्यनंतरगाथोक्तं संबंधः केनेतत् प्रति-
भातीत्याह । दुःखेन विभाव्यते दुर्विभावो दुल्लदयस्तद्भाव-
स्तत्त्वं तेन दुर्विभावत्वेन दुल्लदयत्वेनाऽवग्रहादिकालस्येति
गम्यते । कस्मिन्नैवेत्याह उत्पले पदमं तस्य दलानि पत्राणि-
तेषां शते तस्य सूर्यादिना वेधनं वेधस्तस्मिन्निव । इदमु-
क्तं भवति । यथा तरुणः समर्थपुरुषः पद्मपत्रशतस्य सूर्या-
दिना वेधं कुर्वन् एवं मन्थते मया एतानि युगपद्विज्ञानि
अथ च प्रतिपन्नं तानि कालभेदेनैव भिद्यते । न चाऽसौ ते
कालमतिस्मिन्मयाद्भेदेनावबुद्धयते एवमत्राप्यवग्रहादिका-
लस्यातिसूक्ष्मतया दुर्भावनीयत्वेनाप्रतिभासो न पुनरसत्त्वे-
न ईहादयो ह्यव कच्चित्तावरूपुदमेवानुभूयंते तथाऽपि स्वसं-
वेदनेन नानुभूयंते तत्राऽपि "ईहिज्जइ नागहिय नज्जइ ना-
णीहियमि" त्यादि प्रागसकृदभित्युक्तिकलापादवसे-
यास्तस्मादुत्पलदलशतवेधोदाहरणेन भ्रांत एवायं प्रथमत-
एवापायादिप्रतिभासः । अथोदाहरणांतराण्यस्य भ्रांतता-
मुपदर्शयति (समयं वे) त्यादि वा इत्यत्र यथा शुक्रशङ्कु-
लीदशने समये युगपदेव सर्वेन्द्रियविषयाणां शब्दरूपर-
संगेष्वर्शानामुपलब्धिः प्रतिभाति तथैवोऽपि प्राथम्येनाऽपा-
यादि प्रतिभासः । एतदुक्तं भवति । यथा कस्यचित् शु-
ष्कां दीर्घां शङ्कुलिंकां मक्षयतस्तत्तच्छब्दोत्थानाच्छब्दविज्ञा-
नमुपजायतेऽत एव शुष्कत्वविशेषणं मृच्छयामेतस्यां शब्दा-
नुत्थानादिति शब्दश्रवणसमकालमेव च दीधेत्वात् तस्या-
दृष्ट्या तदुपदर्शनं चाऽयमनुभवति अत एव च दीधेत्वविशे-
षणं अतिह्रस्वत्वे मुखप्रविष्टायास्तस्याः शब्दश्रवणसमकालं
रूपदर्शनानुभवाभावादिति रूपदर्शनसमकालं च तद्ग-
णज्ञानमनुभवति । अत एव शङ्कुलीग्रहणं गंधोत्कटत्वात्त-
स्याः इनुखेदादिषु तु दीर्घेष्वपि तथाविधवाधाभावादिति
गंधादिज्ञानसमकालं च तद्रूपस्पर्शशानेऽनुभवति तदेवं
पचानामर्पाद्विषयिषयाणामुपलब्धिषु युगपदेवास्य प्रतिभाति ।
न चेयं सत्याद्विषयज्ञानानां युगपदुत्पादायोगात्तथा हि मन-
सा सह संयुक्तमर्थेन्द्रियं स्वविषयज्ञानमुत्पादयति नाऽन्यथा
अन्यमनस्कस्य रूपादिज्ञानानुपलब्धौ भावः च सर्वेन्द्रियैः सह-
मनो युगपत्संयुज्यते तस्यैकोपयोगरूपत्वादेकत्र ज्ञातरि
एककालेऽनेकैः संयुज्यमातत्त्वायोगात्तस्मान्नमनसोऽन्येताशु-
सेचरित्वेन कालभेदस्य दुल्लदयत्वाद्युगपत्सर्वेन्द्रियविषयो-
पलब्धिरस्येति प्रतिभाति । परमार्थतत्त्वस्यामपि कालभेदेऽ
स्येव ततो यथाऽसौ भ्रांतोऽनिलद्वयेन तथाऽवग्रहादिकालेऽ
पीति प्रकृते दीर्घत्वविशेषणं च शङ्कुलिंकायां गाथायामनुक-
मप्युपलक्षणत्वादिहितमिति परभावनीयं । तदेवमवग्रहादि-
नां नैकादिवैकल्पं नाप्युत्क्रमाऽतिक्रमाविति स्थितिमिति
गाथार्थः ॥ विवशो ॥

(७) आभिनिवेशिकज्ञानस्य नन्वप्ययनेऽष्टविंशति-
भेदा यथा ॥

एवं अट्ठावीसद्विहसस आभिनिवेशिहयनापणसः ।

वज्रगुगहसस परवणं करिस्सामि पडिवोहगदिट्ठेतेणं मल्ल-
गदिट्ठेतेण य ॥

से किं तं पडिवोहगदिट्ठेतेणं पडिवोहगदिट्ठेतेणं से जहा-
नामए केइ पुरिसे कंचि पुरिसं सुत्तं पडिवोहिज्जा अमुगा
अमुगाति तत्त चोयगे पन्नवणं एवं वयासी किं एगसमयप-
विट्ठा पुगला गहणमागच्छंति दुसमयपविट्ठा पुगला
गहमागच्छंति जाव दससमयपविट्ठा पुगला गहणमाग-
च्छंति संखिज्जसमयपविट्ठा पुगला गहणमागच्छंति असं-
खिज्जसमय पविट्ठा पुगला गहणमागच्छंति एवं वदंतचो-
यगे पणवए एवं वयासी नो एगसमयपविट्ठा पुगला
गहणमागच्छंति नो दुसमयपविट्ठा पुगला गहणमागच्छं-
ति जाव नो दससमयपविट्ठा पुगला गहणमागच्छंति
नो संखिज्जसमयपविट्ठा पुगला गहणमागच्छंति असंखि-
ज्जसमयपविट्ठा पुगला गहणमागच्छंति सेतं पडिवोहगदिट्ठे-
तेणं से किं तं मल्लगदिट्ठेतेणं मल्लगदिट्ठेतेणं से जहानामए के-
पुरिसे आपागसीसाओ मल्लग गहाय तथेगे उदगविंदुपविस्स
विज्जा से नट्ठे अण्णावि पक्खित्ते से वि नट्ठे एवं पक्खिप्प-
माणेणु पक्खिप्पमाणेणु होही से उदगविंदु जेणं तं
मल्लगं रेवेहि इचि होही से उदगविंदु जेणं तं स मल्लगं स ?
ठाहिचि होही से उदगविंदु जेणं तं मल्लगं भरिहिचि होही
से उदगविंदु जेणं तं मल्लगं पवाहेहिचि एवामेव पक्खिप्पमा-
णेहि २ अणेतं हि पुगलेहि जाहे तं वज्रणं पूरियं हेइ ताहे
हुंति कोइ नो चेव णं जाणइ केविएससदाएतओइहं पवि-
सइतओ जाणइ अमुगे एस सदाए तओ अवायं
पविसइ तओ से अवगयं हवइ तओ णं धारणं पविसइ
तओ णं धारेइ संखिज्जं वा कालं असंखिज्जं वा कालं से
जहानामए केइ पुरिसे अवत्तं सइमुणि ज्ञातेणं सदाति उगहिय
नो चेवणं जाणइ के वेससदाइ तउ ईहं पविसइ तओ जाणेइ अ-
मुगे एस सदे तओणं अवायं पविसइ तओ से उवगयं हवइ तओ
धारणं पविसइ तओणं धारेइ संखिज्जं वा कालं असंखिज्जं
वा कालं से जहानामए केइ पुरिसे अवत्तं रुवं पाप्मिज्जा
तेणं रुवचि उगहिए नो चेवणं जाणइ के वेसरूवेचि
तओ इहं पविसइ तओ जाणइ अमुगे एसरूवेचि तओ अवायं
पविसइ तओ से उवगयं हवइ तओ धारणं पविसइ तओ णं
धारेइ संखिज्जं वा कालं असंखिज्जं वा कालं से जहानाम ए केइ
पुरिसे अवत्तं गंधअयाज्जा तेणं गंधेति उगहिए नो चेवणं
जाणइ के वेस गंधेति तओ ईहं पविसइ तओ जाणइ
अमुगे एस गंधे तयो अवाइ पविसइ तओ से अवगयं

हवइ तओधारणं पविसइ तओ धारइसंखिज्जं वा कालं
असंखिज्जं वा कालं से जहानाम एकेइ पुरिसे अव्वत्तं रसे
आसाइज्जा तेणं रसेति उगहिए नो चैव णं जाणइ
केवस रसेति तओ ईहं पविसइ तओ जाणइ अमुगे
एम रसे तओ अवाइ पविसइ तओ से अवगयं हवइ
तओ धारणं पविसइ तओ धारइ संखिज्जं वा कालं
असंखिज्जं वा कालं से जहानाम एकेइ पुरिसे अव्वत्तं
फासं पडिसेवइज्जा तेणं फासेति उगहिए नो चैवणं
जाणइ केवसासेति तओ ईहं पविसइ तओ जाणइ
अमुगे एस फासे तओअवायं पविसइ तओ से अवगयं
हवइ तओ धारणं पविसइ तओ धारइ संखिज्जं वा
कालं असंखिज्जं वा कालं । से जहा नाम एकेइ पुरिसे
अव्वत्तं सुमिणं पासिज्जा तेणं सुमिणेति उगहिए नो
चैव णं जाणइ केवस सुमिणेति तओ ईहं पविसइ तओ
जाणइ अमुगे एसुमणा तओ अवायं पविसइ तओ से
अवगयं हवइ तओ धारणं पविसइ तओ णं धारइ संखि-
ज्जं वा कालं असंखिज्जं वा कालं से जहा तेणं सुमिणेति
उगहिए केवससुमिणेति सेचं मल्लादिद्वैतेण ॥ नं०००

“एवं ब्रह्मवीस” इत्यादि । एवमुक्तेन प्रकारेण अष्टाविंशति-
विधस्य कथमष्टाविंशतिविधित्युच्यते । चतुर्धा व्यञ्जनावग्रहः
अर्थावग्रहः पादा, पादा ईहा पद्विधोऽप्यायः पादावधारणेत्या-
द्यष्टाविंशतिधा एवमष्टाविंशतिविधस्याभिनिबोधिकज्ञानस्य
संबन्धी यो व्यञ्जनावग्रहः तस्य स्पष्टतत्स्वरूपपरिज्ञानाय प्ररूप-
णां करिष्यामि कथमित्याह प्रतिबोधिकदृष्टांतं न मल्लकदृष्टांतं
च तत्र प्रतिबोध्यतीति प्रतिबोधकः सुसंस्थोऽथापकः
न एव दृष्टांतः प्रतिबोधकदृष्टांतः । तेन मल्लकं शरावं तदेव
दृष्टांतो मल्लकदृष्टांतस्तन च (स किं त मित्यादि) अथ कोयं
प्रतिबोधकदृष्टांतं व्यञ्जनावग्रहस्य प्ररूपणे ति शेषः । आचार्यः
प्राह । प्रतिबोधकदृष्टांतं व्यञ्जनावग्रहप्ररूपणा सा यथासं-
भवनमप्येयः कोपि पुरुषः अत्र सर्वत्राप्येकारोमागधिकाभा-
वाल्लक्षणानुसरणान्न तत्र प्रागेवातिशय उक्तं च कंचिदा-
नैदृष्टानमानं यथानामकं पुरुषं सुप्तं सत्प्रतिबोध्यते कथमि-
त्याह । अमुक इति तत्र एवमुक्तं सति चोदको शानावधखकर्मो
दयतः कथितमपि सूत्रार्थं मन्यगच्छद्भद्रं चोदयतीति चो-
दकः यथावस्थितं सूत्रार्थं प्रकाशयतीति प्रज्ञापको गुरुः तं एवं
वक्ष्यमाणेन प्रकारेण अवादीन् भूतकालनिर्देशानादिमाना-
गम इति व्यापनार्थः यद्वतप्रकारमेव दर्शयति । किमेकसमय
प्रविष्टाः पुद्गला गृहणमागच्छन्ति प्राज्ञानामुपगच्छति किं
च द्विसमयप्रविष्टा इत्यादि सुगमं एवं वदन्तं चोदकं प्रति
प्रज्ञापकोऽवादीन् उक्त्वा नो एकसमयप्रविष्टा इत्यादि
प्रकटार्थं यावन्तो संख्येयसमयप्रविष्टाः पुद्गला गृहणमाग-
च्छन्ति नवरमयं प्रतिरेयः स्फुटप्रतिभासरूपाथोवग्रहलक्षण-
विज्ञानप्राज्ञानात्मिकस्य वेदिनर्थो यावता पुनः प्रथमसमयाद्
प्यारभ्य किंच २ द्वयकं प्रहणमागच्छन्तीति प्रतिपत्त्यं
(जवज्ज्ञां गहम्मि विभासायं विज्ञासा संख्यत्तमिति) वचनप्रमा-

ययात् (असंख्यजेत्यादि) आदित्प्रारभ्य प्रतिप्रसमयप्रवेश-
नानासंख्येयान् समयान् यावत् ये प्रविष्टाः ते संख्येय समयप्र-
विष्टाः पुद्गला गृहणमागच्छन्ति अर्थावग्रहप्रविज्ञानप्राज्ञा-
नां उपययते असंख्येयसमयप्रविष्टेषु तेषु चरमसमयेऽर्था-
वग्रहविज्ञानमुपजायते अर्थावग्रहाविज्ञानाच्च प्राक्सर्वोपि
व्यञ्जनावग्रहः । एषा प्रतिबोधकदृष्टांतं व्यञ्जनावग्रहस्य
प्ररूपणा व्यञ्जनावग्रहस्य च कालो जघन्यतः आवलिका
असंख्येयमाग उत्कर्षतः संख्या वलिकास्ता अपिसंख्येया-
वलिकाः प्राणपातपृथक्त्वकालमाना वेदितव्याः । यत
उक्तं “वज्रणवगहकालो आवलिया संख्यामागुल्लो ॥ ओंथा
वा उक्कोसो पुण आणापाणा पुहुत्तंति” सत्तमित्यादि निग-
मनं सेयं प्रतिबोधकदृष्टांतं व्यञ्जनावग्रहस्य प्ररूपणा
(स किं तमित्यादि) अथ केयं मल्लकदृष्टांतं व्यञ्जनावग्रह-
स्य प्ररूपणा सूत्राह । मल्लकदृष्टांतं व्यञ्जनावग्रहस्य
प्ररूपणा सो निर्दिष्टस्वरूपो यथानामकः कश्चित् पुरुषः
आवाकशिरसः अवाकः प्रतीतः तस्य शिरसो मल्लकं शरा-
वं गृहीत्वा इदं हि किल रुद्धं भवति ततोऽस्थोपादानं तत्र
मल्लके एकमुदकविन्दुं प्रक्षिपेत् स नष्टः तत्रैव तद्भाषपरि-
णतिमापन्न इत्यर्थः । ततो द्वितीयं प्रक्षिपेत् सोपि विनष्टः
एवं प्रक्षिप्यमाणेषु भविष्यति स उदकाविन्दुर्यस्तत् मल्लकं
(रवेहि इत्यं) देहयोयंशब्दः आर्द्रतां नेष्यति शेषं सुग-
मं यावदेवमित्यादि । एवमेव उदकाविन्दुभिरिव निरंतरं प्रक्षि-
प्यमाणेरनन्तः शब्दरूपतापरिणतेः पुद्गलैर्यदा तद्व्यञ्जनं
पूरितं भवति तदा हुं करोति हुंकारं मुचति तदा तान्पुद्ग-
लाननिर्दिश्यरूपतया परिच्छिनत्तीति भावायः ॥

अत्र व्यञ्जनशब्देन उपकरणेन्द्रियं शब्दादिपरिणतं वा द्र-
व्यं तयोः संबन्धो गृह्यते न कश्चिद्विरोधः । आह च भा-
ष्यकृतं “तां एषा मल्लकं पिव वंजनावपूरियं ते जं भणि-
यं ते दं वंमिदियं वा तस्सवंधो वनविरोहो” तत्र यदा
व्यञ्जनमुपकरणेन्द्रियमधिक्रियते तदा पूरितमिति कोयः
परिपूर्णं भूतं व्याप्त इत्यर्थः । यदा व्यञ्जनं द्रव्यमभिगृह्य-
ते तदा पूरितमिति प्रभूतीकृतं स्वप्रमाणमानीतं स्वव्यक्तौ
समर्थीकृतमित्यर्थः यदा तु व्यञ्जनं द्वयोरपि संबन्धो गृह्यते त-
दा पूरितमिति । किमुक्तं भवति । तवान् संबन्धोऽभूत् या-
वति सति ते शब्दादिपुद्गला गृहणमागच्छन्ति आह च चू-
र्णित्वं “यदा पुगलद्ववा वंजणं तथा पूरियंति पूमाया ते
पुगलद्ववा जाथा” स्यं प्रमाणमानीताः सिसयसपिंडावह-
समत्था जाया इत्यर्थः जया “उवगरणियं वंजणं तथा पू-
रियंति कहे उच्यते जाहे तेहि पुगलेहिं तं दव्विदियं आ-
वृत्तं भरियं” व्यापितं तथा पूर्यंति भण्णइ जया उभय-
संबन्धो वंजणं तथा पूरियंति कहे उच्यते “दव्वेदियस्स
पुगला अंगीभावमागता पुगला द्रव्वेदियमिपिक्ता इ-
त्यर्थः । यदा पूरियंति भण्णइ इति” एवं च यदा पूरितं
भवति व्यञ्जनं तदा हुं करोति अर्थावग्रहरूपेण ज्ञानेन त-
मर्थं गृह्णाति तं च गृह्णाति नाम जात्यादिकल्पनाग्रहितं
तथा चाह “नो चैव णं जाणइ केविस सहाइत्ति” नपुन-
रेवं जानाति क एष शब्दादिरर्थ इति स्वरूपद्रव्यगुणक-
याविशेषकल्पनाग्रहितं अनिर्दिश्यं सामान्यमात्रं गृह्णाती-
त्यर्थः । एवं रूपसामान्यमात्रकारणत्वादर्थोवग्रहस्य एत-

स्माच्च पूर्वः सर्वोऽपि व्यञ्जनावग्रहः एव मलुकृष्टातेन व्यञ्जनावग्रहस्य प्ररूपणाद्भुकारकरणं बाधोवग्रहवत्प्रवर्तते । ततश्चाह प्रविशति किमिदं किमिति विमर्शं कर्त्तुमारभते । ततश्चानन्तरं श्रवणोपशमविशेषभावाज्ज्ञानाति अमुक एव शब्दा- निशति । तत एव रूपं ज्ञानपरिणामं प्रादुर्भावति सति ताऽप्यायं प्रविशति ततोऽप्यायानन्तरं अन्तर्मुहूर्तकालं यावदु- पगतं भवति सामीप्यनात्मनि शब्दादिज्ञानं परिणतं भव- ति अविच्छृतिरन्तर्मुहूर्तं कालं यावत् प्रवर्तते इत्यर्थः । ततो धारणां प्रविशति सा च धारणा वासनारूपा द्रष्टव्या यत्र आह "ततो णमि"त्यादि ततो धारणायां प्रविशते णमि- ति वाक्यालंकारे संस्थेयं वा असंस्थेयं वा कालं हृदि धारयति तत्र संस्थेयवर्णयुगः संस्थेयं कालमसंस्थेयवर्णयुगस्तु अ- संस्थेयं कालः । अत्राह । सुसमीकरुत्व पूर्वाक्तप्रकारः सर्वोऽपि घटतो जाग्रतस्तु शब्दश्रवणसमन्तरमेवाऽवग्रहहोवाव्यतिरेके- णावायज्ञानमुपजायते तथा २ प्रतिप्राप्तिस्त्वेवदनात् तन्निषे- धार्थमाह (से जहानामप इत्यादि) स यथानामकः कश्चि- त् जाग्रदपि पुरुषोऽव्यक्तं शब्दं शृणुयात् अव्यक्तमेव प्रथमं शब्दं शृणोति अव्यक्तं नामनिर्देश्य स्वरूपं नाम जात्यादिक- ल्पना रहितं अनेनाऽवग्रहमाह । अथोऽवग्रहश्च श्रोत्रेन्द्रिय संवे- धियजनाऽवग्रहमन्तरेण न भवति ततोऽव्यञ्जनावग्रहोऽप्युक्तो वेदितव्यः । अत्राह । नचैवं क्रमेण कोऽप्युपलभ्यते किन्तुप्रथमत- एव शब्दाऽप्यायज्ञानमुपजायते सूत्रेऽपि वा व्यक्तमिति शब्द- विशेषणं कृतं ततोऽप्यमर्थो व्याख्येयः । अव्यक्तमनवधारितम- पि शांखशाङ्खादिविशेषं शब्दं शृणुयादिति इदं च व्याख्या- नमुत्तरसूत्रमपि सेवादयति "तेण सहोक्ति उग्गहिप" तेन प्रमात्रा शब्देन इत्यवगृहीतं (नोचैव णं जाणह केवस सदाह) न पुनरेवं जानाति क एव शब्दः शांखः शाङ्ख इत्यत्र दिशब्दात् रसादिष्वप्ययमेव न्याय इति ज्ञापयति । ततश्चाह प्रविशतीत्यादि सर्वं संवद्धमेव । तदेतदुक्तं । सम्यक् वस्तुतत्त्वापरिज्ञानात् इह हि यत्किमपि वस्तु निश्चीयते तत्सर्वमिहापूर्वकमनीहितस्य सम्यक् निश्चि- तत्वाऽप्योगात् न खलु प्रथमाक्षसन्निपाते सत्यधूमाक्षसन्नि- पाते सत्यधूमदर्शनेऽपि यावत्किमयं धूमः किं वा भश्मकव- र्तिरिति विमुश्य धूमगतकंठच्छानकालीकरणसोपमतादि- धर्मदर्शनात् सम्यक् धूमं धूमत्वेन विनिश्चिनोति तावत्स धूमो निश्चितो भवति । अनिवर्तितशंकतया तस्य सम्यक्नि- श्चितत्वायोगात् "तस्मादवश्यं यो विशेषनिश्चयः स ईहा- पूर्वकः शब्दोऽयमिति च निश्चयो वस्तुविशेष निश्चयो रूपादिष्ववच्छेदात्ततोऽवश्यमिति पूर्वमीहया भवितव्यं । ईहा च प्रथमतः सामान्यरूपेणाऽवगृहीते भवति नानवगृहीते । न खलु सर्वथा निरालंबमिहाहं कापि भवदुपलभ्यते नचा- नुपलभ्यमानं प्रतिपत्तुं शक्नुमः सर्वस्या अपि प्रज्ञावतं प्रतिपत्तेः प्रमाणमूलत्वादन्यथा प्रज्ञावताक्षितिप्रसक्तः । तस्मादीहायाः प्रागवग्रहो नियमात्प्रतिपत्तव्यः ॥ अमुमेवार्थं भाष्यकारोऽपि द्रढयति "ईहिज्जह नागहियं नज्जह नानीहियं नयनायं । धारिज्जह जं वत्थुं तेण कमो- उग्गहिहो" । अवग्रहश्च शब्दोऽयमिति ज्ञानात् पूर्वं प्रवक्तव्योऽनिर्देश्यसामान्यावग्रहस्य रूप एवोपपद्यते ना- न्यः अत एवोक्तं सूत्रकृता (अव्यक्तं शब्दं शृणुयादिति) स हि परमार्थतः शब्द एव ततः प्रज्ञापकस्तं शब्दमनुद्य

तद्विशेषणं आचष्टे अव्यक्तमिति तं शब्दमव्यक्तं शृणोति किमुक्तं भवति । शब्दव्यक्तावपि व्यक्तं न शृणोति किं तु सामान्यमात्रमनिर्देश्यं गृह्णाति इत्यर्थः । यदपि चोक्तं तेन प्र- मात्रा शब्दमित्यवगृहीतामिति तत्र शब्द इति प्रतिपादयति प्रज्ञापकः सूत्रकारो न पुनस्तेन प्रमात्रा शब्द इति अव गृह्णाते शब्द इति ज्ञानस्याऽप्यप्यारूपत्वात् तथा हि शब्दोऽ- यमिति । किमुक्तं भवति । न शब्दाऽभावो न च रूपादिः किं तु शब्द एवाऽयमिति ततो विशेषनिर्देश्यरूपत्वात् अयमव- गमोपायरूप एव नावग्रहरूपोऽथ वाऽवग्रहप्रतिपादनार्थमिदं उच्यमानं वर्त्तते ततः शब्द इति प्रज्ञापकः सूत्रकारो वदति न पुनस्तेन प्रमात्रा शब्द इत्यवगृह्णाते इति स्थितं तथा चाह सूत्रकृत "नो चैव णमित्यादि" न पुनरेवं जानाति क एव शब्दादिरर्थ इति शब्दादिरूपतया तमर्थं न जानातीति भावार्थः । अनिर्देश्यसामान्यमात्रप्रतिभासात्मकत्वादर्थोऽवग्रह- स्य अर्थोऽवग्रहश्च श्रोत्रेन्द्रियप्राणोन्द्रियादीनां व्यञ्जनाऽवग्रह पूर्वक इति पूर्वं व्यञ्जनाऽवग्रहोऽपि द्रष्टव्यः तदेवं सर्वत्राप्यव- ग्रहहोवापूर्वं अवयवज्ञानमुपजायते । केवलमप्यासदशामपन्न- स्य शीघ्रं शीघ्रतरमवग्रहादयः प्रवर्तते इति कालसौक्ष्म्यात् स्पष्टं न संवेद्यते इति स्थितं तत ईहां प्रविशति तत्र केचि- दीहां संशयमात्रं मन्यते । तदुक्तं । संशयो हि नामाज्ञान- मिति ज्ञानांशरूपा चेहा ततः सा कथमज्ञानरूपा भवितु- मर्हति न त्वीहाऽपि किमयं शांखः किं वा शाङ्ख इति एवं रूपतया प्रवर्त्तते संशयोऽपि चैवमेव ततः कोऽनयोः प्रतिवि- शेषः उच्यते इह यत् ज्ञानं शांखशाङ्खादिविशेषाननेकानालंबतं न चासद्भूतं विशेषमप्राप्तुं शक्नोति किं तु सर्वोत्तमा शयानमिव वर्तते कुंठीभूतं तिष्ठतीत्यर्थः । तदसद्भूतविशेषा पशुदासपरिकुंठितं संशयज्ञानमुच्यते यत्पुनः सद्भूतार्थ- विशेषविषयं हेतुप्राप्तव्यापारपरतया सद्भूतार्थविशेषो- पादानाभिमुखमसद्भूतविशेषतयाभिमुखं च तदीहा आह च भाष्यकृत ॥

"जमणेगथालंबशमपज्जुदासपरिकुंठियं चिचं ।

सइ इव सववप्पणश्रो तं संसयरूपमज्जाणं ॥ १ ॥

जं पुण सयथहेउचयत्तिवाचारतप्परमसोहं ।

भूया भूय विसेसादाणव्वायामिसुहमीहा ॥ २ ॥

इह यदि वस्तु सुवोधं भवति विशिष्टश्च मतिज्ञानाव- रणक्षयोपशमो वर्त्तते ततोऽन्तर्मुहूर्तकालेन नियमात्तद- स्तु विनिश्चिनोति यदि पुनरेवमुक्तं दुर्बोधं न च तथा वि- धो विशिष्टो मतिज्ञानावरणक्षयोपशमस्तत ईहापयोगा- दच्युतः पुनरप्यन्तर्मुहूर्तं कालमीहते एवमीहोपयोगाविच्छे- दप्रभृतान्यन्तर्मुहूर्तानि यावदीहते तत ईहानन्तरं जाना- ति अमुक एवोऽर्थः शब्द इति । इदं च ज्ञानमवयवरूपं ततोऽस्मिन् ज्ञाने प्रादुर्भवति णमिति वाक्यालंकारोऽप्यायं प्रविशति ततः (से) तस्योपगतमविच्छ्युत्या सामीप्यना- त्मनि परिणतं भवति । ततो धारणां वासनारूपां प्रवि- शति संस्थेयमसंस्थेयं वा कालमवगमेन क्रमप्रकरेण प- तेन पूर्वदर्शितेनाभिलषेण शेषेष्वपि चक्षुरादिष्विन्द्रियेषु अवग्रहादयो वाच्याः । नवरमभिलाषविषयं "अवचत्तं सहं सुगोऽज्जा" इत्यस्य स्थाने "अवचत्तं रूपं पासेज्जा" इति वक्तव्यं उपलक्षणमेतत् तेन सर्वत्राऽपि रूपस्थाने रुचमिनि वक्तव्यं तद्यथा "तेणरूवत्ति उग्गहिप नो चैवणं जाणह

केचिन् रुचति ततो ईहं पविसइ जाणइ अमुगे एस रुचति
ततोवायं पविसइ" इत्यादि तदवस्थमेव न वरमिह
व्यंजनावग्रहो व्याख्येयः अप्राप्यकारित्वात् चक्षुषो घ्राणं
द्रियादिपु तु व्याख्येयः । एवं घ्राणंद्रियविषये "अव्यक्तं
अग्राहज्जा" इत्यादि वक्तव्यं जिह्वेन्द्रियविषये "अव्यक्तं
रस आपाएज्जा" इत्यादि स्पर्शेन्द्रियाविषये "अव्यक्तं
कासं पडिसंवेज्जा" इत्यादि यथा च शब्द इति नि-
श्चितं तदुत्तरकालमुत्तरमर्थजिज्ञासायां किं शांसः किं
शाङ्कं इत्येवंरूपा ईहा प्रवर्तते तथा रूपमिति निर्दिष्टं त-
दुत्तरकालमर्थमुत्तरमर्थजिज्ञासायां किमयं स्थाणुः किं
वा पुरुष इत्यादिरूपा प्रवर्तते । एवं घ्राणंद्रियादिष्वपि स-
मानगंधादीनि वस्तूनि ईहालब्धमिति वेदितव्यं । ग्राह च
भाष्यकृतं "संसेसुवि रुवाइ सु विसएसु हांति रुवलक्खाईपायं
पचासन्नत्तणेण ईहाए वत्थूणि ॥ १ ॥ थाणुपुरिसाइ कट्ठु-
प्पलादिस्मंभियकरिल्लमंसाइ । सपुप्पलनालाइ व सा-
मण्णरूवाइ सयाइ ॥ २ ॥" सेज्जहानामए इत्यादि स
यथा नाम्नः कोऽपि पुरुषोऽव्यक्तस्त्वमं प्रति संवेदयेत् अ-
व्यक्तं नाम सकलविशेषविकलमनिर्देश्यमिति यावत्स्व-
प्रमिति प्रज्ञापकः सूत्रकारो वदति शत्रुप्रतिपत्तास्वप्नादि-
व्यक्ति विकलं किंचिदनिर्देश्यमेव तदानीं गृह्णाति तथा
तेन प्रतिपत्ता "सुविसणोत्ति उग्गहिण इति" स्वप्नगृही-
तः अत्राऽपि स्वप्न इति प्रज्ञापकः सूत्रकारो वदति स तु
प्रतिपत्ता अदोषविशेषवियुक्तमेवाऽवगृहीतवान् तथा चाह
न पुनरेवं जानाति क एष स्वप्न इत्यपि तस्यै न जा-
नतीति भावः तत ईहां प्रविशतीत्यादि भागवत् एवं स्व-
प्नादिचिद्व्यक्तं नो ईन्द्रियस्यायाऽऽवग्रहादयः प्रतिपादितः । अनेन
चाल्लेखेनान्यत्रापि विषये वेदितव्याः । तदेवं मल्लकह-
र्षांतेन व्यंजनावग्रहरूपणं कुर्वता प्रसेगतोऽष्टाविंशति-
सख्या अपि मतिज्ञानस्य भेदाः संप्रपंचमुक्ताः । संप्रति
मल्लकहर्षांतमुपसंहरति "संते मल्लगदिद्वंतेणं" संयमल्लक-
हर्षांतेन व्यंजनावग्रहस्य रूपणानं ० ६० ॥

मनान्तरणे अष्टाविंशतिभेदत्वं विशेषावश्यकं यथा—

"उग्गह ईहावाओ य" इत्यादिगाथायामाभिनिवोधिकस्वानस्य
चत्वारि भेदवस्तुनि समासत इत्युक्तं । तर्हि व्यासतो
बहुभेदमप्याभिनिवोधिकज्ञानं भवतीत्याशयः तद्बहुवहुविध-
व्यदर्शनात्मसांसेनेति विशेषणस्य सफलत्वमाह—

सो ईदिंयाइभेण छविहा वग्गहादओ भिरिया ।

ते हांति चउव्वीमं चउव्विहं वंणोग्गहणं ॥ ३०० ॥

अट्ठासीसइभयं पंथं मुयनिस्मियं सपासेणं ।

कइ तु वंणोग्गहउज्जेण छोट्ठंभेयम्मि ॥ ३०१ ॥

अमुयनिस्मियमेव अट्ठासीसइविहंति भासंति ॥

जनावग्गहो दुपेओ वग्गहसामणेणग्गहियो ॥ ३०२ ॥

आग्नेन्द्रियादीनां पंचानामिन्द्रियाणां मनःपट्टानां यो भेदस्ते-
नाऽवग्रहादयः प्रत्येकं पञ्चविधद्वचचारोऽष्टमिहितः । तत-
स्तैः पदभिद्वचचारो गुणिताश्चतुर्विंशतिभेदवन्ति । अन्यथा
स्पर्शानरसनग्राह्यध्वाग्नेन्द्रियचतुष्टयभेदा द्व्यंजनाऽवग्रहणं
स्यजनावग्रहद्वचतुर्विधो भवति एवमेतन् धृतनिःश्रुतमा-
भिनिवोधिकः ज्ञानं स्वयमप्यष्टाविंशतिविधं संपद्यते । एतदपि-

भेदाभिधानं वक्ष्यमाणबहुतरभेदकलापापेक्षयाऽत्राऽपि स-
मासेन संक्षेपेण द्रष्टव्यं ॥

अन्ये त्वेनाष्टाविंशतिभेदानन्यथा पूर्यन्ति तन्मतमुपदर्श-
यति । (क इत्ति) त्यादि केचित्पुनराचार्यो एतस्मिन्नेव श्रुतनिः
सृते मतिज्ञानभेदस्यास्य व्यंजनावग्रहभेदचतुष्टयवर्जं
(उपपत्तया वेणईया कम्मिया पारिणामिया) इत्यादिना
न्यत्र प्रागापि च प्रतिपादित स्वरूपमश्रुतनिःश्रुतमौत्पत्ति-
क्यादिवुद्धिचतुष्टयं क्षिप्त्वा मीलयित्वा एवमष्टाविंशतिविधं
सर्वमपि ज्ञानमिति आपते । अयं हि तेषामभिप्रायः । मतिज्ञान-
स्य संपूर्णस्यैव भेदाः प्रतिपादयितुं प्रकृताः । यदि वा श्रुत-
निःश्रुतं बुद्धिचतुष्टयं न गणयते तदा श्रुतनिः श्रुतरूप-
स्य मतिज्ञानभेदस्यैवेतेऽष्टाविंशतिभेदाः प्रोक्ता भवन्ति । ननु-
सर्वस्याऽपि यदा तत्कन्यायेन श्रुतनिः श्रुतमश्रुतनिः श्रुतं च
मील्यते तदा सर्वस्याऽपि तस्य भेदाः सिद्धा भवन्ति ननु
साधुक्तं तैः केवलमेवं सति व्यंजनाऽवग्रहचतुष्टयं क क्रियतां
नहोतदपि विधीयमाणं खलखंडमात्रेण कीर्तं किंचिद्वदमपि
मतिज्ञानान्तर्गतमेव ततोऽस्मादिच्छास्यमानं वराकमिदं
कावस्थितिं वक्ष्यामित्याशंक्याह "जमवग्गहो" इत्यादि-
यस्माद्व्यंजनाऽवग्रहभेदतो योऽवग्रहप्रहो द्विभेदः प्रागुक्तः
सोऽवग्रहसामान्येन गृहीतोऽवग्रहसामान्येऽतर्भावेतिः भवति
च विशेषाणां सामान्येऽतर्भावो यथा सेनायां गजादीनां व-
नादी च ध्वजद्विरादीनां अतोऽवग्रहस्य सामान्यरूपतया
एकत्वाद्वग्रहहाप्रायधारणानामिन्द्रियमनोभेदेन प्रत्येकं प-
ञ्चविधत्वात् । श्रुतनिः श्रुतमतिज्ञानस्य चतुर्विंशतिरेव भेदाः ।
अश्रुतनिःश्रुतस्य तु बुद्धिचतुष्टयलक्षणाश्चत्वार इत्येवं सर्वं
मतिज्ञानमष्टाविंशतिभेदं सिद्धयतीति केयो चिन्मतामिति
गाथात्रयार्थः ॥

एतच्च तन्मतमश्रुतं कुत इत्याह ।

चउव्वरित्ताभावा जग्गह न तपेग्गहाइओ भिन्नं ।

तेणोग्गहाइसामणेणओ य ते तग्गयं चेव ॥ ३०३ ॥

चतुष्टयाऽवग्रहहाप्रायधारणवस्तुष्टया व्यतिरिक्तं चतुर्व्यति-
रिक्तं तस्य चतुर्व्यतिरिक्तस्याश्रुतनिःश्रुतस्याऽभावाकारणा-
द्यस्माद्यतो न तदश्रुतनिःश्रुतमवग्रहादिभ्यो भिन्नं । ततः
किमित्याह । तेन कारणेनावग्रहादिसामान्याद्वग्रहादिमा-
मान्यमाश्रित्य "तयं तग्गयं चेवति" तेष्ववग्रहादिसंयं-
धिष्वष्टाविंशतिभेदवत्तर्गते प्रविष्टमंतर्भूतं तदेतर्गतमेवाश्रुत-
निःश्रुतं बुद्धिचतुष्टयमतः किमिति व्यंजनावग्रहचतुष्टयं पा-
नयित्वा श्रुतनिःश्रुतं बुद्धिचतुष्टयं पुनरपि प्रक्षिप्यते इत्य-
भिप्रायः । तदस्युक्तं भवति "सोईदिंयाइभेण छविहा वग्ग-
हादओ" इत्यादिना प्रतिपादितैरवग्रहादिसंयंधिभिरष्टा-
विंशतिभेदः किलाऽसंगृहीतत्वाद् व्यंजनावग्रहचतुष्टयाग-
मं कृत्वा श्रुतनिःश्रुतं बुद्धिचतुष्टयं मतान्तरवादिभिः प्रक्षि-
प्यते एतच्चानुक्तं यतः "सोईदिंयाइभेण" त्यादिनाऽवग्र-
हादीनामेव अष्टाविंशतिभेदाः प्रोक्ताः । अवग्रहादयश्च बुद्धि-
चतुष्टयेऽपि सृजन्ते । अतोऽवग्रहादिभिरवग्रहचतुष्टयाग-
मं श्रुतबुद्धिचतुष्टयमेतेष्वष्टाविंशतिभेदेषु संगृहीतमेवेति कि-
मिति तैः पुनरपि प्रक्षिप्यते इति गाथार्थः ।

तत्रैतत्प्रष्टव्यं परस्य कथमौत्पत्तिक्यादिवुद्धिचतुष्टयेऽवग्रह-
दयः संभवंति तत्र यथा ते भवन्ति तथा दर्शयन्नाह ।

किं पडिकुक्कुटदीपो जुञ्जे विवेणगो ईहा ।

किं मुसिलिद्रुप्रवाभो दप्पणसंकेतविंति ॥ ३०५ ॥

इह किलागमे "भरहसिलमिडकुक्कुडितलवालयुहतिभग-
उवणसंडेपायसआइया पत्तेखाहिला पंचपिथरोंये"
न्यादिना औत्पत्तिकयादिबुद्धिनां वहंनुदाहरणान्युक्तानि
तन्मध्याच्छेदोपलक्ष्णार्थं कुक्कुटोदाहरणमाश्रित्यौत्पत्ति-
क्यां बुद्धौ अवग्रहादयो भाव्यन्ते । राज्ञा नटकुमारकस्य-
भरतस्य किल बुद्धिपरीक्षाणार्थमादिष्टं यदुतायं मदीयकु-
क्कुटो द्वितीयकुक्कुटमंतरैर्गैकैक एवायं योधनीयस्ततस्तेन-
जिज्ञासितं मनसि कथमयं प्रतिकुक्कुटहीनः प्रतिपक्षभूत-
द्वितीयकुक्कुटवर्जितो युष्यत । एतच्च जिज्ञासमानस्य
नस्य भ्रगित्येव स्फुरितं चेतसि किमित्याह (विवेतेति)
आत्मीयेन प्रतिविवेन पुरो वीक्षितं न दृष्ट्वाभ्मातत्वादयं युष्यत
इत्येव गृहीतमित्यर्थः । एतच्च किमित्याह । अवग्रहसामान्येनैव
विवमात्रग्रहणादवग्रहो मतिप्रथमभेद इत्यर्थः । ईहा तर्हि
केत्याह ईहा किं "सुसिलिद्रु" मिति किं पुनस्तर्हि प्रतिवि-
बन्धस्य योधानाय सुखिणं सुपुं युज्यमानकं भवितुं तडा-
गपयः पूरादिगतमाहोऽश्विदृष्णगतमित्यादिविचि शेषान्वे-
षणमिहेत्यर्थः ॥

अपायमुपदर्शयति, "अवाभो दप्पणसंकेतविंति" कल्लो-
लादिभिः प्रतिकृष्टगमपनीयमानत्वात्स्पष्टत्वाच्च जलादिगत-
विवमिह न युक्तं ततः स्थिरत्वेन स्पष्टादित्वेन च चरणा-
घातादिविषयत्वाद्दप्पणसंकांतमेव तदत्र युज्यत इत्येवं
विचिचिरोपनिश्चयोऽप्याय इत्यर्थः । एवमन्येष्वपि बुद्धकुदाह-
रणोपवग्रहादयो भावनीयास्तस्माद्बुद्धिचतुष्टयेऽप्येवोपज्ञा-
वात् श्रुतनिःसृतमतिज्ञानसंवेधिष्ववग्रहादिगताऽष्टाविंशति
भेदेष्ववग्रहादिसाम्येन बुद्धिचतुष्टयस्यांतर्भावो भावनीय-
स्ततो न युक्तं व्यंजनावग्रहचतुष्टयाऽपगमेन पुनर्बुद्धिचतुष्टय-
प्रक्षेपणमिति स्थितमिति गाथार्थः ॥

आह ननु यद्यवग्रहादिसाम्येनाश्रुतनिःसृतावग्रहादिष्वंतर्भ-
वति तर्हि "आभिनिवोहियणाणं दुविहं पन्नत्तं तं जहा सुय-
निसिस्सयं असुयनिसिस्सयं वे"त्येवमागमे यः श्रुतनिःसृतादश्रुत-
निःसृतस्य भेद उक्तः स विशीर्यत एवेत्याशङ्क्याह । "जह
उग्गहाह सामरणभो वि तमणिस्सिमा भिन्ने" यथेहावग्र-
हादिसामान्ये सत्यपि अवग्रहादित्वे तुल्येऽपि सतीत्यर्थः ।
किमित्याह । श्रोत्रेंद्रियादिनां भेदस्तथा हि एकश्रोत्रेंद्रियसं-
वेधिनोऽवग्रहादयः यावदन्ये स्पर्शनेंद्रियसंवेधिनोऽपरे तु
मनः संवेधिनः । तथा तेनैव प्रकारेणावग्रहादिसामान्ये
सत्यपि तदश्रुतनिःसृते भिन्ने श्रुतनिःसृतादिदिशोऽपि ।
कस्मात् हेतोर्भिन्नमित्याह "अणिस्सिमायत्ति" भावप्रधानोऽयं
निर्देशो निःसृतत्वात् श्रुतनिःसृतत्वादित्यर्थः ॥ एतदुक्तं
भवति अष्टाविंशतिभेदविचारक्रमेऽवग्रहादिमत्त्वसामान्यं
धर्ममाश्रित्याश्रुतनिःसृतस्य श्रुतनिःसृत एवांतर्भावो विव-
च्यते । श्रुतनिःसृताश्रुतनिःसृतविचारप्रस्तावेत्यश्रुतनिःसृत-
त्वं विशिष्टे धर्मसुरीकृत्य श्रुतनिःसृतत्वात् श्रुतनिःसृतं
पुण्यगेव्यत इत्यागमोक्तस्तयोर्भेदोऽपि न किंचित् विशीर्यते ।
न च वक्तव्यं कथमेकस्यैवैकस्मादेव भेदश्चा भेदश्च विरो-
धादिति यतो यदि तेनैव धर्मेण भेदोऽभेदश्चेत्यत स्यात्-
दा विरोधोपमांतरनिबन्धनो नु भेदोऽभेदो न विरुध्यते किं

हि नाम तद्वस्त्वस्ति यस्य वस्त्वंतराद्भेदाऽभेदौ न स्तः ।
घटादयोऽपि हि घटादित्वसामान्येन परस्परमभेदिनोऽपि
स्वद्रव्यत्वेन कालादिमत्त्वेन भिन्ना इत्यत्र बहु वक्तव्यं तत्तु
नोच्यते ग्रंथगहनताप्रसंगादनेकांतजयपताकादिषु विस्त-
रेणोक्तत्वाच्चेति गाथार्थः ॥

स्यादेतत्किमेतावता कष्टेन मदीयव्याख्यापक्ष एव सुखा-
वहः । श्रुतनिःसृताश्रुतनिःसृतयोर्भेदापेक्षेन भावात्समस्त-
मतिज्ञानभेदमणनाच्चेति तदेतदयुक्तं सिद्धांतमिमांशवहि-
र्भूतत्वादितदेवोपसंहारपूर्वमाह ।

अष्टावीसधेयं सुयनिसिस्सयमेव केवलं तम्हा ।

जम्हा तमिं सत्ते पुणरस्सुअनिसिस्सयं भणियं ॥ ३०५ ॥

तस्मादवग्रहादिसाम्यादश्रुतनिःसृतस्य श्रुतनिःसृतं तं भावं क-
त्वा केवलं श्रुतनिःसृतमेव मतिज्ञानमष्टाविंशतिभेदं व्याख्या-
तुमुचितं न तु परोक्तनीत्या व्यंजनावग्रहाऽपगमेन श्रुताऽश्रु-
तनिःसृतमिति कुत इत्याह "जम्हा" इत्यादि यतः "सं किं
तं सुयनिसिस्सयं" मित्येवमागमे तस्मिन् श्रुतनिःसृते समाप्ते
निष्ठां नीते सति पुनः पश्चात् "सं किं तं अस्सुयनिसिस्सयं"
मित्यादिना श्रुतनिःसृतं भणितं । अयमिति प्रायः । श्रुतनिःसृतं
संभेदमप्यविधाय पदवादेवाऽश्रुतनिःसृतमुक्तमतः कथं
तत्र प्रक्षिप्यते तस्मात्समयाऽभिप्रायेण श्रुतस्यैवाष्टाविंश-
तिभेदा इत्यतो न भवद्व्याख्यानं श्रेय इति । तदेवं "चउवह-
रित्ताभावा" इत्यादि गाथाः मूलटीकाभिप्रायेण व्याख्या-
ता अन्ये त्वन्यथाऽपि व्याख्यानयति तदभिप्रायस्त्वतिगंभीर-
त्वात्तत्र विदम् इति गाथार्थः विशेषो ज्ञां ह्वां ॥

एतं चावग्रहादयोऽष्टाविंशतिभेदस्य मतिज्ञानस्य
भेदाः संप्रेचमुक्ताः संप्रतिमल्लकद्रष्टांतुसुसंहरति "सं
तं मल्लगदिद्वंतेणं सेयं" मल्लकद्रष्टांतं व्यंजनावग्रहस्य
प्ररूपणा एते चावग्रहादयोऽष्टाविंशतिभेदाः प्रत्येकं बह्वादि-
भिः सततैः सर्वसंख्याया द्वादशसंख्येभेदभिधमना यदा
विवक्षन्ते तदा पदत्रिंशदाधिकं भेदानां शतत्रयं भवति ।
तत्र बह्वादयः शब्दमधिकृत्य भाव्यन्ते । शेषपटहादिनां
शब्दसमूहं पुण्येकैकं यदा च गृह्णाति तदा बह्ववग्रहः ।
यदा त्वेकमेव किंचिच्छब्दमवगृह्णाति तदा अयह्ववग्रहः ।
तथा शेषपटहादिनां शब्दसमूहमध्ये एकैकशब्दमनेकैः
पर्यायैः क्तिन्धगाभीषादिभिर्विशिष्टं यथावस्थितं च यदा
वा गृह्णाति तदा स बहुधावग्रहः । यदा त्वेकमेकं वा
शब्दमेकपर्यायविशिष्टं अवगृह्णाति तदा सौ बहुविधावग्रहः ।
यदा त्वेकमेकं वा शब्दमेकपर्यायविशिष्टमनेकपर्यायवि-
शिष्टं वा क्षिप्रमवगृह्णाति तदा स क्षिप्रावग्रहः । यदा तु
चिरैरेण तदाऽक्षिप्रावग्रहः । तमेव शब्दं स्वरूपेण यदा जाना-
ति न लिङ्गपरिग्रहात् तदा निश्चिततावग्रहः । लिङ्गपरिग्रहेण
त्वगच्छतोऽनिश्चितावग्रहः । अथवा परधर्मविशिष्टं यद्वग्रह-
णं तद्विश्रितावग्रहः । यत्पुनः । परधर्मोऽविशिष्टस्य ग्रहणं
तद्विश्रितावग्रहः । तथाहि । निश्चितमवगृह्णतो निश्चितता-
वग्रहः । सदिधमवगृह्णतः सदिधावग्रहः । सर्वदेव
बह्वादिरूपेणावगृह्णतो ध्रुवावग्रहः । कदाचिदेव पुनर्बह्वादिरू-
पेणावगृह्णतो ध्रुवावग्रहः । एष च बहुविधादि रूपोवग्रहो
विशेषसामान्यावग्रहरूपो द्रष्टव्यः । नैदचयिकस्यावग्रहस्य
सकलविशेषनिरेपेक्षानिर्देश्यसामान्यमात्रग्राहिण एव सा-

मयिकस्य बहुविधाविशेषग्राहकत्वात्संभवाद्वाह्यादीनां चानेरोक्तं व्याख्यानं भाष्यकारोऽपि प्रमाणयति । "नाणा-
मदिसमूहं बहुविधं सुणइ भिन्नजातीयं । बहुविधमणं
गभयं एकैकनिष्ठमहुराह ॥ १ ॥" विषयमचिरेण तं वि य
सरूवओ जमनिस्सियमलिंगं ॥ निच्छिद्यमसंसयजं धुवम-
ञ्चते नउ कयाइ ॥ २ ॥ एतेच्छिद्यपाडवक्खं साहेज्जा नि-
स्सि एविसो वा ॥ परधम्मं हि विनिस्सं निस्सियमवनि-
स्सियं इयरं ॥ ३ ॥" यदा पुनर्योक्तस्य मंदं भदतरमंदतम-
स्पष्टस्पष्टतरस्पष्टतमत्वदिभेदतो विषयस्याऽल्पमहत्त्वसं-
मनिकर्मादिभेदतः क्षयापशमस्य च तारतम्यभेदतो भि-
द्यमानं मतिज्ञानं चित्तये तदा तदन्तर्भेदं प्रतिपत्तव्यं ॥ ने०
६०० आ० १० प्र० कर्म० ॥

(८) तथा च विशेषावश्यकोऽप्यविशतिविधत्वं मतिज्ञान-
रूपोपदर्श्य विवक्षान्तरणं बहुतरभेदमप्येतदभवतीति दर्श-
यन्नाह ॥ विशेषः ॥

जं बहुविधविष्पानिस्सियनिस्सिययुवे औरविभिन्ना ।

पुण्णंगहादभोता तं छलीसत्तिसयभेयं ॥ ३०६ ॥

यद्यस्माद्वदु २ विधत्तिप्रानिश्चननिश्चितध्रुवैः सतरैः सप्रति-
पक्षैरेकैकशो विभिन्ना भेदभाजः पुनरप्यवग्रहादय इष्यंत
नस्तत्तद्वाप्यविशतिविधमभिनिवाधिकज्ञानमेतद्वैदादशभि-
भेदः प्रत्येकं भिद्यमानत्वात् पट्टविशदधिकविशतभेदं भव-
ति इदमुक्तं भवति । अनेतरवक्ष्यमाणान्यायिनं संचेपनः
प्रागभिहितयुक्त्वा च श्रौत्रादिभिः कश्चिद्वद्वगृह्णाति कश्चि-
त्वदु अपरस्तु बहुविधमप्यस्त्वबहुविधमेवं यावदन्या ध्रुव
मपरस्त्वध्रुवमगृह्णातीत्येवमीहापायधारणात्स्वपि सप्रभे-
दास्तु प्रत्येकममीद्वादशविभुगता पट्टविशदधिकानि त्रीणि
शतानि भेदानां भवेतीति गाथायैः ॥

अथ शब्दलक्षणं विषयमाश्रित्य तावद्वह्नादीनामर्थं व्या-
ख्यातुमाह—

नाणा सदसमूहं बहुं पि हुं सुणइ भिन्नजातीयं ।

बहुविधमणगभेयं एकैकं निष्ठमहुराह ॥ ३०७ ॥

विषयमचिरेण तं वि य सरूवओ जं अणिस्सियमलिंगं ।

निच्छिद्यमसंसयं जं धुवमञ्चते नउ कयाइ ॥ ३०८ ॥

इह श्रवणयोरपदेशस्थं तृयसमुदायं युगपदाद्यमाने
कोऽपि श्रोता तस्य तृयसंयातस्य संबंधिने पटहट्टकाश्व-
भिरभाष्यकादिना शब्दसमूहमाकर्णितं सेंटं क्षेपशम-
विशेषग्राहकमवग्रहादिना शृंगीति जानाति । कोऽयं इत्याह ।
पृथग्विभजजातीयं एतावतोऽत्र भेरिशब्दाः एतावतो आ-
णशब्दाः एतावतस्तु श्लेषपटहादिशब्दाः इत्येवं पृथगेकै-
कशो भिन्नजातीयस्येत नानाशब्दसमूहं बुद्ध्यत इत्यर्थः ।
अन्यस्त्वपक्षेपशमस्यास्तत्समानं दर्शोऽप्यबहु शृंगीति
सामान्यं नानातृयशब्दोऽयमिन्द्रादिमात्रकमेव जानाति
इति प्रतिपन्नं प्रयुक्तगाथायामनं दर्शयमानां प्रतिपत्ता-
वता सर्वथावबोद्धव्या । अन्यस्तु क्षेपशमवैचित्र्यद-
हृदिय शृंगीति कोऽयं इत्याह । अनेकमदं इदमपि व्या-
चष्टे । एकैकं शब्दभेदादिशब्दं स्तिभ्यमपुनर्यवतृणमध्यम-
वृत्तपुनर्यवतृणादिवहुविधधर्मापेक्षितं जानातीत्यर्थः ।
अन्यस्त्ववहुद्विभ्यं स्तिभ्यं मधुरत्यादिरवत्वधर्मापेक्षितमेव

पृथग्विभजजातीयं नानाशब्दसमूहं जानाति अन्यस्तु क्षेपं ।
कोऽयं इत्याह अचिरेण शीघ्रमेव परिच्छिन्नं ननु चिरे-
ण विमृश्येत्यर्थः । अन्यस्त्वक्षिप्रं चिरविमर्शितं जानाति
तथा "तं वि य सरूवओ जं अणिस्सियमिति" तमेव नाना-
शब्दसमूहं कोऽयमिच्छते सुगतीति संबंधः । यः किमस्याह ।
यं सरूपतो जानाति कोऽयं इत्याह । अलिंगं पताकादि-
लिंगानिःसृतामित्यर्थः । इदमुक्तं भवति । तमेव शब्दसमूहं
देवकुलमत्र तथाविधपताकादर्शनादित्येवं लिंगं निश्चयं
कृत्वा स्वरूपतः प्रयायमवगच्छति तमनिस्सृतं मुणति इत्युच्य-
त इति । तमेव लिंगनिश्चयाज्जानानो निस्सृतं मुणतीत्युच्यते
तथा "निच्छिद्यमसंसयं जं तियमवच्छिन्नं" तं निश्चितं
मुणति निश्चितं तावदित्येतन्मया परं न जाने तथा वा
स्यादन्यथा वेत्येवं संदेहानुबिद्धं जानन्ननिश्चितं मुणति ।
ध्रुवमित्यादि ध्रुवं कोऽर्थोऽस्येतं ननु कदाचिदिति इदमुक्तं
भवति । यथैकदा बह्नादिरूपेणावगतं सर्वदेवं तथाऽवतु-
द्धयमानो ध्रुवं मुणतीत्युच्यते यस्तु कदाचिद्वह्नादिरूपे-
ण सोऽध्रुवं मुणतीति गाथाद्वयार्थः ॥
इतरशब्दं व्याचिख्यासुराह—

एतेचिय पडिवक्खं साहिज्जा निस्सिए विसो वा ।

परधम्मं हि विमिस्सं तिस्सिय मविणिस्सिय इयरं ॥ ३०९ ॥

एतस्मादेवोक्तस्वरूपाद्वह्नादिपटपटकसमूहात्पतिपत्तभेदाद्वि-
पर्ययमवहुविधं क्षिप्रनिस्सृतानिःसृताध्रुवपदप्रकलक्षणं सा-
धयेत् स्वयमेव ब्रूयात् मेधावी स च लघुधर्मा बह्ना-
दिविवार एष साधितस्तदेवं व्याख्याता द्वादशापि व-
ह्नादयो भेदाः । अथवा निस्सृतं स प्रतिपक्षेऽपि व्याख्यानां-
तरलक्षणे विशेषो वक्तव्यः । क इत्याह । परधर्मश्चादि-
वस्तुधर्मविमिश्रं युक्तं गवादिवस्तु गृह्णाणस्य निस्सृतं भ-
वति गामर्वादिरूपेण गृह्णतो येयं विपर्ययोपलब्धिस्त-
न्निस्सृतमित्यर्थः । इतरस्तु यत्परधर्मविमिश्रं वस्तु न गृह्णा-
ति किं तु यथावस्थितमेव तत्सज्जतोपलब्धिरूपमनिस्सृतं
गवादिक्तं वस्तु गवादिरूपेण गृह्णतो येयमविपर्ययोप-
लब्धिस्तदनिस्सृतमित्यर्थः । अत्राह । ननु बहुवहुविधपरि-
ज्ञानादीनि विशेषणानि स्पष्टार्थग्राहकेष्वपायादिषु भवेतु
व्यंजनावग्रहनिश्चयाथोपग्रहयोस्तु कथं तत्संभवस्तथाहि ।
"सामगणमणिदेसं सरूवनामाह कप्पणारहियमित्यादि"
वचनान्निश्चयावग्रहे शब्दादिविशेषमात्रग्रहणमपि नास्ति
कुतो यथोक्तं बह्नादिपरिभ्रमणं तस्मिन् विशेष्टाहत्वाद्बहुप-
रिज्ञानादि विशेषणानुपपद्येत एवमवस्थेवं तथाप्यश्रुति-
शक्तिभेदमध्यमगृहीतस्य व्यंजनावग्रहस्य कथमेतद्वि-
शेषणसंभवस्तत्र हि सामान्याथग्रहणमात्र-
मप्यप्राकृतं बह्नादिपरिज्ञानं तु दूरोत्सारितमेवेति । मन्य-
मेतत्किं तु व्यंजनावग्रहादयः कारणमपायादीनां तानेन
रेणपायाद्यभावात्तत्तच्चापाया विगते बह्नादिपरिज्ञानं त-
त्कारणभूतं व्यंजनावग्रहादिष्वपि योग्यतयाऽऽनुपपन्नं
व्यं । न हि सर्वथाऽविशेषाकारणविशेषं कार्यमुपपत्तु-
महेति काट्टव्योपाज्जरपि शालिकतादिप्रसयसंगोदि-
ति प्रागप्युक्तप्रायमिष्यलमतिचर्चितेनेति गाथायैः ॥
ननु कथमयं कस्यापि मतिज्ञानस्येतत्तथेता भेदा इत्याशंक्य

निर्दिष्टभेदानां कारणं अन्येषामपि बहुतरभेदानां सहेतुकं
संभवं चोपसंहारगर्भमाह—

सर्वं वज्रंतरनिमित्तवैचित्र्यो मद्बहुक्तं ।
किंचिन्मतविसैसभिज्जमाणं पुणोणं ॥ ३१० ॥

एवं तावद्वाह्याभ्यंतरनिमित्तवैचित्र्यान्मति बहुत्वमुक्तं । तत्र
वाह्यं निमित्तं मतिज्ञानस्य कारणं आलोकविपर्यादिकं ।
तस्य च स्पष्टाऽप्युक्तमध्यमात्पमहत्त्वसंनिकर्षविप्रकर्षभे-
दाद्वैचित्र्यं । अभ्यन्तरनिमित्तं पुनरवराज्योपशमोपयो-
गोपकाराद्योद्विग्राहि अस्याऽपि च वैचित्र्यं शुद्धाऽशुद्धम-
ध्यमभेदात्तत्त्वैसाद्वाह्याभ्यन्तरनिमित्तवैचित्र्यान्मतिज्ञा-
नस्य यथोक्तमद्बहुत्वमभिहितमवगतव्यं । एतदेव च मति-
ज्ञानं यथोक्तनिमित्तद्वयस्य किंचिन्मात्रभेदाद्विद्यमानं पुन-
रन्तमपि भवतीति प्रतिपत्तव्यं । सामान्येन मतिज्ञानमात्र
वतां जीवानामनन्तत्वात्तेषां च ज्योपशमादिभेदेन मताभि-
न्नत्वात् इति भावः इति गार्थः ॥

(२) अत्राह कश्चिन्नववप्रहादयो ज्ञानमेव न भवति स्पष्टार्थं
निर्भासाधवात्संशयादिवत्कथमपि मतिज्ञानभेदा इत्या-
शङ्क्येतेषां शान्तसाधनायाह ॥

इह संसयादणंतभावाओवगाहादयो नाणं ।
अगुमाणयिवाह न संसयाइसाग्भादओ तेमुं ॥ ३११ ॥

अवप्रहादयो ज्ञानमिति प्रतिज्ञा । संशयादिष्वन्तर्भावाद-
ितिहुः । आदिशब्दादिपर्यायाऽनध्यवसायपरिग्रहः । अनु-
मानवदिति दृष्टान्तः । इह संशयाद्यन्तर्भावेतवर्णनंभावादिभिः
पुद्गलधर्मैर्व्यभिचारसंभवात्सूत्रस्य सूचकत्वादाम्यधर्मत्वे
सति संशयाद्यन्तर्भावादिति सविशेषणो हेतुर्दृष्टव्यः ।
अत्राह परं ननु सविशेषणो हेतावनैकांतिकता मा भूद-
सिद्धतात्त्विकार्थव्येत्येतदेवाह (न संशया) इत्यादि सूत्रे न
तद्भवदीयं वचः कुत इत्याह । संशयादिसंज्ञावस्तत्त्वव्यवप्र-
हादितु तेषां संशयादिरूपत्वासंशयाद्यन्तर्भावादित्यसिद्धो
हेतुरिति भावः इति गार्थः ॥

कथं पुनस्तेषु संशयादिसंज्ञाव इत्याह ॥

ननु संदिद्धे संसयविवज्जाया संसओ ह्वेहा वि ।

वचा सो वा निस्सियमवगाहो णज्जवसियं तु ॥ ३१२ ॥

ननु "खिप्पमंचिरेण" त्यादि गार्थायां यदुक्तं निष्कृयमसं-
मयं जति तत्पतिवच्चे यदुच्यते कोऽपि "संदिग्धं मुणतीति"
तत्र संदिग्धे ज्ञायमाने संशयस्तावद्वयक एव यत्र च संश-
यस्तत्र संदिहानस्य कदाचिद्विपर्ययोऽपि स्यादित्येवं संदि-
ग्धे संशयविपर्ययो तावद्विचारितावेव अथ वा किमनेनोत्त-
रभेदरूपे संदिग्धे दूषण्यप्राप्तेन हंत ! येयं मूलभेदरूपा-
इहा सापि संशय एव निश्चयत्वे तस्याऽप्यायत्वप्रसंगादिति
अथ वा "परधम्मे हि विमिस्सं निस्सियं" मित्यत्र यस्मिन्
नमुक्तं तदपि गवादिकमभ्यादिरूपेण गृह्यद्विपर्ययो एव न
हि नृत्त्यविपर्यासो भवति किं त्वन्यस्याऽन्यरूपेण ग्रहणमेवे-
ति भावः । नैश्चयिकाऽर्थाऽवप्रहर्षोऽवग्रहः । पुनरनध्य-
यसितमनध्यवसाय एव अनिर्दिष्टसामान्यमात्राहित्वाभा-
त्र कस्याऽप्यन्यस्य संवेधोऽप्यन्यसायोऽस्तीति कृत्वा तदेवं
संशयादिरूपरत्नानाऽवप्रहादयो ज्ञानमित्यतो न ते मतिज्ञानभे-

दास्तद्भेदेवे वा मतिज्ञानमपि न किंचिद्विशेषतजर्जराऽवप्र-
हाद्यात्मकत्वादिति गार्थः ।

अत्रार्थाः प्राह—

इह संभोगाहर्हणं संसयाइत्तणं तह वि नाम ।

अवुवगं तु भण्णइ नाणं चिय संसयाइयां ॥ ३१३ ॥

इह यदवप्रहादीनां संशयादित्वं त्वयोद्भावितं तदद्याऽपि
साध्यं साधनीयं वर्तते त्वदुक्तनिर्मुक्तिकवाङ्मात्रेणैव
मदुक्तहेतोरसिद्धत्वादिति मतव्यं न पुनरेतावतैव जाता
त्वत्समीहितसिद्धिरिति प्रमुदितेन न भाव्यमिति भावः ।
तथा हि यदुक्तं संदिग्धे संशयविपर्ययाविति तदुक्तमभि-
प्रायापरिज्ञानात्र ह्यस्माभिस्तथाविधवस्तु प्रापकं सिद्धि-
गत्वं विवक्षितं येन च वस्तुप्रापणाद्विपर्ययप्रापणाद्वा
तत्र संशयविपर्ययो स्यातां किं तु कृतेऽपि वस्तुप्रापकेऽपि-
त्ये निश्चये यत्र तथाविधज्योपशमवैचित्र्यान्मनसि किं
चिदल्पं शंकाभात्रं न निवर्तते सम्यक् न जाने तथैव
स्यादप्यथावेति तच्चेह संदिग्धत्वं विवक्षितं । न चैतावन्मात्रे
णाऽज्ञानता युक्ता व्यवहारोच्छेदप्रसंगात्तत्र खलु धूमवला-
कावः सकाशात्सम्यग्दृष्टजलादौ निश्चितंऽपि मुखेन
तन्निश्चयं ध्रुवतामपि सर्वेषां प्रमातृणां चेत्तसि शंकाभात्रं
विनिवर्तते । न च ते सर्वेऽपि निश्चितं वस्तु न प्राप्नुवन्ति
न च काऽपि संशयविपर्ययोस्तत्वेन अज्ञानता तेषां दृष्टा यद-
प्युच्यते ईहाऽपि संशय एव तदप्यसंगतं न हि किमयं
स्यात्तुः पुरुषो वा इत्यादिरूपः संशय ईहाभ्युपगम्यते । किं
तु यदन्तर्मेव निश्चयोऽवश्यं भवति स एवास्यधर्मं
घटनव्यतिरेकधर्मनिराकरणाऽप्यां निश्चयामिमुखो बोध
ईहेत्यसकृदेव पूर्वमावेदितं । न चाऽयं संशयो निश्चयामि-
मुखत्वात्तस्याऽपि निश्चयस्तत्प्रत्यासत्तिमात्रप्राप्तत्वात्तत्र च
वक्तव्यं निश्चयादप्यस्य सर्वस्य संशयत्वादज्ञानात्तेवेति
निश्चयोपादानक्षणास्यापि सर्वथाऽज्ञानत्व प्रसंगात्तथा
च सति निश्चयस्याप्यज्ञानता प्राप्तिसिद्धाविशष्टाकारणा-
द्विशिष्टकार्यात्पत्तिरित्युक्तत्वादिति । यदप्युक्तं निःसृतं विपर्य-
य इति तदप्युक्तं किंवासृतिनिःसृतमित्यस्मिन् व्याख्यानेऽप्य
दोषस्य सर्वथैवाऽसंघटनान्तात्पर्यधर्मेहि विमिस्सं निस्सियं
मित्यस्य व्याख्यान्तरमात्रत्वाद्भवतु तदपि व्याख्याने तथाऽपि
व्याख्यानात्परधर्मस्तस्मिन्नाशकिता एव दृष्टया ननुनिश्चिता
या गौरेवात्र केवलमद्वय इव प्रतिभासतीति एतावन्मात्रेणैव
चेयं विपर्ययोपलब्धिरवगतं तस्या । ननु सर्वथा विपर्ययधर्म-
निश्चयात्सर्वथा विपर्यये तत्राऽप्यादिसत्त्वप्रसंगात्तत्र च वक्त-
व्यमेवं सतीदमनिश्चिताभिधेत तत्र परधर्मनिःसृतत्वाभावा-
द्विवक्षितवस्तुभावशंकाभात्रस्यैव संज्ञावादिति । न च
विपर्ययधर्मशंकाभात्रेणाऽप्यज्ञानं वस्तु प्राप्तिविघाताऽभावा-
दिति । यदप्युक्तमवग्रहोऽनध्यवसाय इति तदप्युक्तं । तत्र
ह्यध्यवसायः साक्षादेव नास्ति योग्यतया पुनरस्त्येवाऽन्यथा
तत्कार्यव्यपारिधिष्वपि तदभावप्रसंगादित्युक्तमेव । अतिप्र-
सङ्गच्छितानामिव हि ज्ञानमनध्यवसाय उच्यते तत्र योग्यत-
याप्यध्यवसायस्य वक्तुमशक्यत्वात्तत्कार्यभूतस्याऽप्याऽ
ध्यवसायस्याप्यलक्षणात्तदेवमवग्रहादीनामसिद्धं संश-
यादीन्वं तथाऽभ्युपगंतुमंगीकृत्यापि तेषां संशयादिरूपतां
ग्रहः । ज्ञानमत्र संशयादयः संशयविपर्ययाऽनध्यवसायाः त-

तश्च संशयादिरूपत्वेऽपि नावग्रहादीनां मतिज्ञानभेदत्वं विरुद्धयत इति भावः । इदमुक्तं भवति । नाऽस्माभिः समीहितवस्तुप्रापकं ज्ञानमितरद्विज्ञानमित्येवं व्यवहारिणां प्रमाणाऽप्रमाणभूते ज्ञानाऽज्ञाने विचारयितुमुपकृते किं तु ज्ञायतं येन किमपि तत्सम्यग्गृह्येति संशयज्ञानमित्येतावन्मात्रकमेव व्याख्यातुमभिषेत् वस्तुपरिज्ञानमात्रं तु संशयादिष्वपि विद्यते इति न तेषामपि सम्यग्गृह्येति संशयान्न ज्ञानत्वहानिरिति गाढार्थः ॥

कथं पुनः संशयाद्यो ज्ञानमित्याह—

वस्तुस्य देसगनकृतभावश्च परमप्यप्रमाणं च ।

किं वस्तुसविष्णुणाहेयवो मुण सुत वोच्छं ॥ ३१४ ॥

ज्ञानमेव संशयाद्य इति प्राक्तनी प्रतिज्ञा, वस्तुनो गवादेः स्वपरपर्यायैरन्तरधर्माऽध्यासितस्य यो देश एकदेशस्तस्य गमकत्वभावादिति हेतुः पराभिमतं प्रमाणं निश्चयज्ञानरूपं तद्वदिति दृष्टांतः । इह यद्वस्त्वैकदेशस्य गमकं ज्ञानं दृष्टं यथा परमं तं निश्चयरूपं प्रमाणं वस्त्वैकदेशगमकाश्च संशयाद्यस्तत्स्ते ज्ञानमिति । अत्र हेतोरसिद्धतां मन्यमानः परःपृच्छति । कथं वस्त्वैकदेशविज्ञानहेतवः संशयाद्यो वस्तुनो निरंशत्वेन देशस्यैवाभावान्न ते एकदेशग्राहिणो घटंत इति परस्याऽभिप्रायः । आचार्यः प्राह । यत्तया पृष्टं तद्वक्ष्ये भणिष्यामि अहं, शृणु समवहितः समाकर्ण्य त्वमितिगार्थाः ॥ यथा प्रतिज्ञातमेवाह ।

इह वस्तुमत्यवयुणाप्यपञ्चयणतसत्तिसेपञ्चं ।

तत्संगदेसविच्छेयकारिणो संशयाईया ॥ ३१५ ॥

इह वस्तुनो घटादेः मृगमयत्वपुत्रुपुत्रत्ववृत्तत्वकुंडलायतमीवाकुम्भकलशायस्तु वचनरूपाः पर्यायाः वचनपर्यायास्तेऽप्यऽन्ता भवेति । आदिशब्दात्परक्यावृत्तिरूपा अप्यन्तेना गृह्यते । ततश्चेत्यं समासः कसंख्यः । अर्थेद्वयवचनानि चादिशब्दात्परक्यावृत्त्यश्च तद्रूपाः पर्यायाः अर्थवचनानि पर्यायास्ते च तेऽन्तादौ त एव शक्यस्ताभिः सेपत्रं युक्तं यतो वस्तु भवत्यतस्तस्यैकदेशविच्छेदकारिणः संशयादयो ज्ञेयाः । इदमुक्तं भवति । न खलु यथं निरंशवस्तुवादिनः किं तु यथोक्तान्तधर्मलक्षणवस्तुनोऽन्तेना एव देशाः संसीति वये भ्रम्यामेह । तन्मध्याश्च एकैकदेशग्राहिणः संशयाद्योऽपि भवत्येवेति कथं न ते ज्ञानं । यदि पुनस्तं किमपि न गृह्ययुस्तदा तेषामनुन्यान्मत्रवस्तुत्ववैध्या निर्णयज्ञानस्य प्रसवाऽधोगात्रगणनयस्तद्वच्च ज्ञायतेऽनेनेति ज्ञानमिति व्युत्पत्त्ययोर्यसंशयादानामपि ज्ञानता न विरुद्धयत इति गाढार्थः । अथ समस्तवस्तुरूपप्राप्त्येव ज्ञानं नैकदेशग्राहकमित्येतदार्थः कथं निराकुर्वन्प्राह ।

अत्र वा न सञ्जवन्मावभासया तौ न नाभिमिष्टे । ननु निश्चयवि तदेसमेतगाहिनि अज्ञाणं ॥ ३१६ ॥

अथ वा अथ चेदेवं व्यापारः किमित्याह । न सर्वधर्मावभासनामकान् कात्स्न्येन गवादि वस्तुसमग्रधर्मग्राहिसन्ततोऽज्ञानमिष्टं ते संशयाद्यः संपूर्णवस्तुप्राप्तिं एव ज्ञानमप्य-

दत्रोचरमाह । ननु भवता ज्ञानत्वेनाऽंगीकृतस्तर्हि निर्णयोऽप्यज्ञानमेव प्राप्नोति कुत इत्याह । तस्य गवादि वस्तुन एकदेशमात्रग्राहीति कृत्वा । तथा हि गौरयं घटोऽयं पटोऽयमित्यादिभिर्निर्णयैरपि गोत्वघटत्वादिको वस्त्वैकदेश एव गृह्यतेऽतस्तेऽपि कथं ज्ञानरूपतां भजेयुः । अथ देशस्य देशान्मंतरेण कदाचिदप्यभावात्तद्वग्रहणद्वारेण सर्वमपि वस्तु निर्णयेन गृहीतमित्यतो ज्ञानमेवाऽसौ तदेतत्संशयादिष्वपि सामानं । तथा हि । किमयं स्थाणुः पुरुषो धेत्यादि संशयोऽपि पुरुषात्वादि कं वस्त्वैकदेशं जानाति । विपर्यासाऽपि विपर्ययवस्त्वैकदेशमवबुद्धयते । अन्यवसायोऽपि सामान्यमात्ररूपं वस्त्वैकदेशमवगृह्णाति ततश्च संशयाद्योऽप्येकदेशपरिज्ञानद्वारेण समग्रमपि वस्तु जानत्येवेति तेषामपि ज्ञानता केन जायते । अथ गृह्यते संशयादिभिर्वस्त्वैकदेशः केवलं संशयेन संदिग्धो, विपर्यासेन विपर्यस्ताऽनध्यवसायेन त्वविशिष्ट इति, चेन्न प्रतियहितमप्यस्यः किं विस्मरसि यतो ज्ञायतेऽनेनेति ज्ञानं मतिरूपं ज्ञानं प्रतिज्ञानमित्येवं स मान्येनेव सम्यग्गृह्येति संबंधि मतिज्ञानमिह विचार्यते । तस्य च संशयादिरूपस्य निर्णयरूपस्य वा सम्यग्गृह्येति संबंधिनो ज्ञानता न विरुध्यते ज्ञायतेऽनेनेति ज्ञानमित्यस्याऽर्थस्य सर्वत्रोपपद्यमानत्वादिति । ननु यदि संशयाद्योऽपि मतिज्ञानं तर्हि चतुर्भेदत्वमतिक्रम्य समभेदत्वं तस्य प्रसज्यत इति चेत्तदेवं यतोऽनध्यवसायस्तावत् सामान्यमात्रग्राहिणोऽवग्रहेऽन्तर्भवति संशयोऽपि पूर्वैकस्वरूपपेहाप्रकारत्वात्कारणत्वाच्च तस्यामेवांतर्बिंशति । यदपि संशयस्य पूर्वमहात्वमप्राकृतं तदपि व्यवहारिः जनानुवृत्त्या ननु सर्वथेति विपर्यासस्तु निश्चयरूपत्वात्साक्षादप्यप्येति कुतश्चतुर्भेदाऽतिक्रमः । इत्थं चैतद्गीकस्तद्व्यमन्याया सम्यग्गृह्येति संबंधिनः संशयादयो मतिज्ञानादतिरिच्यमानाः कदाऽन्तर्भवेयुः अज्ञाने इति चेन्नैवं “सम्मदिष्टीणं भंते किं नाशी अज्ञाणी गोयमा ! नाशी नो अज्ञाणी”त्याद्यागमवचनसम्यग्गृह्येः सदैव ज्ञानित्वादिति भवत्येवं तथाऽपि सम्यग्गृह्येति संबंध्ये मतिज्ञानमिह विचार्यत इति कुतो लभ्यत इति चेदुच्यते । ज्ञानपंचकमेवेह विचारयितुमुपक्रान्ते । ज्ञानं च सम्यग्गृह्येण भवत्यतस्तत् संबंध्ये मतिज्ञानमिह विचार्यते । सम्यग्गृह्येति संबंधिनां च संशयादीनां ज्ञानता साध्यत इत्यलं विस्तरेणेति गाढार्थः ॥ विशो ॥

(१०) सम्प्रति पुनर्द्वयादिभेदतश्चतुष्प्रकारतामाह—नं० ॥

तं समासत्रो चउत्विहं पञ्चतं तं जडा द्व्यओ खेत्तओ कालओ भावओ तस्य द्व्यओ णं आभिनिवोहियनार्णा आपसेणं सव्वद्व्यं जाणइ न पासइ खेत्तओणं आभिनिवोहियनार्णा आपसेणं सव्वं खेत्तं जाणइ न पासइ कालओ णं आभिनिवोहियनार्णा आपसेणं सव्वं कालं जाणइ न पासइ भावओणं आभिनिवोहियनार्णा आपसेणं सव्वे भावे जाणइ न पासइ ॥ नं० मू० ॥ “तं समासत्रो इत्यादि” तन्मतिज्ञानं समासतः संक्षेपेण चतुर्विधं प्रज्ञं । तथा च द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतः भावतश्च । तत्र द्रव्यतो णमिति वाक्यालंकारे आभिनिवोहिय-

कज्ञानी । “आदेशेनाति” आदेशः प्रकारः स च द्विधा सामान्यरूपो विशेषश्च । तत्रह सामान्यरूपो ग्राह्यस्ततः आदेशेन द्रव्यजातिरूपसामान्यादेशेन सर्वद्रव्याणि धर्मास्तिकायादीनि जानाति किंचिद्विशेषतोऽपि यथा धर्मास्तिकाया धर्मास्तिकायस्य प्रदेशः तथा धर्मास्तिकायो गत्युपप्रेमहेतुरुत्तुर्लोकाकाशप्रमाण इत्यादि न पश्यति सर्वान् धर्मास्तिकायादीन् घटादीन्सु योग्यदेशाश्च स्थितान् न पश्यत्यपि अथ वा आदेश इति सूत्रादेशस्तस्मात्सूत्रादेशस्तत्सर्वद्रव्याणि धर्मास्तिकायादीनि जानाति न तु साक्षात्सर्वोपि पश्यति । ननु यत्सूत्रादेशतो ज्ञानमुपजायते तत् श्रुतज्ञानं भवति शब्दार्थपरिज्ञानरूपत्वात् । अथ च मतिज्ञानमभिधीयमानं वर्तते तत्कथमादेश इति सूत्रादेशो व्याख्यातः तदनुक्तं । समयस्तुतत्त्वापरिज्ञानादिह हि धृतभावितमतेः श्रुतोपलब्धेष्वप्यर्थेषु सूत्रानुसारमात्रेण येष्वग्रहेहापायादयो बुद्धिविशेषाः प्रादुर्गन्ति ते मतिज्ञानमेव न श्रुतज्ञानं सूत्रानुसारिनपेक्षत्वात् । आह च भाष्यकृतः । “आदेशोऽति वसुत्तं सुयोबलहेतुस्तस्मिन् मानां । पसरइ तन्भावणया विणा विमुत्तानुसारणे ?” एवं सूत्रादिष्वपि नवरं तान् सर्वथा न पश्यति । तत्र क्षेत्रं लोकालोकात्मकं कालः संवाधाररूपोऽतीतानागतवर्तमानरूपो वा, भावाश्च पंचसंख्या औदयिकादयस्तथाचाह भाष्यकृतः “आपसोत्तिपगारोऽप्यापसणे सव्यद्वयार्हः । धर्मतथ्यया इह जाणइ न उ सव्यभवेणं ॥ १॥ खेत्तं लोमालोमं कालं सव्यद्वयं त्विविहं च । पंचोदयार्हं भावे जं नयमेवइयं ॥ २ ॥ नं ० टी० ॥

(११) अथ तेषां मेव कालानुरूपणार्थमाह नियुक्तिकारः— उग्राहो एकं समयं ईहाया मुहुरागतं तु । कालमसंख्यं संख्यं च धारणा होइ नायव्या ॥

अवग्रह इति । व्याख्यानादैश्चयिकोऽवग्रहो द्रष्टव्यः । स किमत्याह सर्वजघन्यः कालविशेषः समयस्तमेकं समयं भवति न परतः । ईहापायौ प्राक्निर्णीतस्वरूपो (मुहुत्तमंतित्वि) अंतःशब्दो मध्यवचनस्ततश्च जघन्यत उक्तस्ततश्च मुहुत्तमंतित्वं मुहुत्तं ज्ञानं भवतः अंतमुहुत्तमित्यर्थः । तद्वचकारार्थश्चकारद्वानुक्तसमुच्चये । तद्वच व्यञ्जनाऽवग्रहव्यावहारिकार्थोऽवग्रहो च प्रत्येकमेतमुहुत्तं भवत इति द्रष्टव्यं । किंचित् (मुहुत्तमंतित्वि) पाठस्ततोऽपि मुहुत्तोऽंशद्वयानंतमुहुत्तमेव मंतव्यं तु शब्दोऽपि । तथैव । कलनं कालः न विद्यते संख्या पश्चात्संख्येयनसंबन्धसादिका यस्यसावसंख्यः पत्योपमादिलक्षणस्तं कालमसंख्यं । तथा । संख्यायत इति संख्यः । पक्षान्मन्वयनादिप्रमित इत्यर्थः । न संख्यं च शब्दादंतमुहुत्तं च धारणा प्रागभिहितस्वरूपा भवति ज्ञानव्या । इदमुक्तं भवति । अवच्युतिस्मृतिवासनाभेदाक्षरणा त्रिविधा । तत्राऽवच्युतिरूपा स्मृतिरूपा च प्रत्येकमेतमुहुत्तं भवति । या तु तदर्थज्ञानावरणक्षयोपशमरूपा स्मृतिर्विज्ञरूपा वासनाख्या धारणा सा संख्येयवर्णायुषां स्वानां संख्येयं कालः । असंख्येयवर्णायुषां तु पत्योपमादिजीविनामसंख्येयं कालं भवतीति नियुक्तिगाथार्थः ॥

अथैनं भाष्यकारो व्याख्यानयति—

अत्योगहो जह्नो समयं सेसोगहादु वीसु ।

अंतो मुहुत्तमेगं तु वासना धारणा मोत्तु ॥ ३३३ ॥

अवग्रह इत्यस्य व्याख्यानमर्थोऽवग्रह इति । अयमपि निश्चयव्यवहारभेदतो द्विधा ततो व्यवहारायोऽवग्रहव्यवच्छेदार्थमाह । जघन्य इति । अतिस्तोककालत्वेन जघन्यो नैश्चयिकोऽर्थवग्रहो नेतर इत्यर्थः अयमेकसमयं भवति शेषास्त्वेकां वासनारूपां धारणां मुक्त्वा ये अवग्रहादयो व्यञ्जनाऽवग्रहा व्यावहारिकार्थोऽवग्रहेहापायाऽवच्युतिविस्मृतिरूपा मतिभेदास्ते सर्वेऽपि विष्वक् पृथक् एकमेवांतमुहुत्तं भवति वासनाधारणायास्तु नियुक्तिगाथोक्तमेव कालमानमित्यभिप्राय इति गाथार्थः ॥ विशेषः ॥ (१२) अथ नानादेशजविनेयाऽनुग्रहाय तत्पर्यायानाभिधत्सुराह—विशेः ॥

ईहा अपोहवीमंसा मगणाय गवेसणा सण्णा ।

सई मई पण्णा सव्वं आभिनिवोहियं ॥

ईह चेष्टायामीहमनीहा सतामन्वयिनां व्यतिरेकिणां चार्थानां पर्यालोचनम् । अपोहनमपोहोनिश्चयः । विमर्षणं विमर्षः । अपायानुपूर्वः ईहायाश्चोत्तरः प्रायः शिरःकङ्कड्यानादयः पुरुषधर्मा इह वदन्ते इति सप्रत्ययस्तथा । मार्गमन्वयधर्मान्येपणं मार्गणा । च शब्दः समुच्चयार्थः । गवेपणं व्यतिरेकधर्मांलोचनं गवेपणा । तथा संज्ञानं संज्ञा अवग्रहांतरकालभावी मतिविशेष एव । स्मरणं स्मृतिः । पूर्वानुभूतार्थालंबनप्रत्ययः । मननं मतिः कथंचिदर्थपरिच्छिन्नावपि सूक्ष्मधर्मांलोचनरूपा बुद्धिः । तथा प्रज्ञानं प्रज्ञा विशिष्टक्षयोपशमजन्त्या प्रभूतवस्तुगतयथावस्थितधर्मांलोचनरूपा मतिः सर्वमिदमाभिनिवोधिकं कथंचित् किंचिद्वददंशेऽपि तत्त्वतः सर्वं मतिज्ञानमेवमित्यर्थः इति नियुक्तिरलोकार्थः ॥

अत्रैव तद्व्याख्यानाय भाष्यं—

होइ अपोहो वाओ सई थिई सव्वमेव मई पन्ना ।

ईहा सेसा सव्वं इदमाभिनिवोहियं जाण ॥

अपोहस्तावत्किमुच्यत इत्याह । अपोहो भवत्यपायः योऽयमपोहः स मतिज्ञानवृत्तार्थभेदोऽपायो निश्चय उच्यत इत्यर्थः—स्मृतिः पुनर्वृत्तिवर्णोच्यते धारणाभेदव्यवस्थेयवयवे समुदायोपचारादिति । मतिप्रज्ञे मतिप्रज्ञाशब्दाभ्यां सर्वमपि मतिज्ञानमुच्यते । ईहा (से सति) शेषाऽभिधानाभिधीहार्थमपणं मार्गणा गवेपणा संज्ञालक्षणां सर्वाण्यपि ईहां तर्भावीनि द्रष्टव्यानीत्यर्थः । एवं विशेषतः कथं चिद्वददंशेऽपि सामान्यतः सर्वमिदमाभिनिवोधिकज्ञानमेव जानीहि । यत ईहाऽपोहादयः सर्वेऽप्यमी आभिनिवोधिकज्ञानस्यैव पर्यायाः केषांचिद्वचनपर्यायत्वात्केषांचित्पर्यायत्वादिनि एतदेव दर्शयति ॥

मइपन्नाभिनिवोहियनुद्धीओ होंति वयणपज्जाया ।

जाउगहाइ सण्णा ते सव्वे अत्यपज्जाया ॥

इह ये शब्दाः किल सर्वे वस्तु संपूर्ण प्रतिपादयति ते वचनरूपा वस्तुनः पर्याया वचनपर्याया उच्यन्ते । ये तु तवैकदेशमभिधीयति तेऽर्थकदेशप्रतिपादकाः पर्याया अर्थपर्याया

उच्यते । तत्र मतिप्रज्ञाभिनिबोधिकबुद्धयो वचनपर्याया भवति । मतिप्रज्ञाभिनिबोधिकबुद्धिलक्षणाध्वत्वारः शब्दाः आभिनिबोधिकज्ञानपञ्चकाद्यभेदलक्षणास्य वचनपर्याया द्रष्टव्या इत्यर्थः । संपूर्णस्याऽपि तस्यामीभिः प्रतिपद्यमान-त्वाद्येऽवग्रहहेहादिकाः संज्ञाविशेषास्ते सर्वेऽप्यर्थपर्यायास्तदेकदेशप्रतिपादकत्वात्तन्मात्रेहादयः आभिनिबोधि-कज्ञानस्यैवार्थपर्यायाः । मतिप्रज्ञाशब्दौ तु तस्यैव वचन-पर्यायावतः सर्वमेवेदं सामान्येनाऽभिनिबोधिकज्ञानमेवेति स्थितं अथ वा सर्वेषामपि वस्तूनामभिलाषावचकाः शब्दाः वचनरूपापञ्चा वचनपर्यायाः । ये तु तेपामेव वाचकशब्दा नामभिधेयार्थस्यात्मभूता भेदा यथा कनकस्य कटककेयूराद-यस्ते सर्वेऽप्यर्थपर्यायाः भण्यतेततश्च प्रस्तुतस्याभिनिबोधि-कज्ञानस्य मतिप्रज्ञावग्रहहेहादयः सर्वेऽपि वाचका ध्वनयो वचनपर्याया एव । तदभिधेयास्त्वभिनिबोधिकस्यात्मभू-ता भेदा अर्थपर्याया इत्यवसेयमिति । इह पूर्व मतिप्रज्ञादि शब्दानां सर्वमप्याभिनिबोधिकज्ञानं वाच्यं अवग्रहहेहादि शब्दानां तु तदेकदेश एवाऽभिधेया इति दर्शितं । अथाऽवग्रहहेहादिभिरपि शब्दैरन्वयवशात्सर्वमप्याभिनिबो-धिकमभिधीयत इति दर्शयति—

सर्वं वाभिनिबोधिप्रतिपेहाग्राह्यवयाणसंगर्हियं ।
केवलमप्यि विसेसं पदभिण्णा उग्राह्य इहा ॥

वा इत्यथ वा इह सर्वमाभिनिबोधिकज्ञानमवग्रहहेहादिवचनेन संगृह्यते न पुनस्तदेकदेश एव तद्वावग्रहादिशब्दानां सर्वे पामिकरूपा प्राप्नोत्येकामभिधेयत्वाद्बहुपुरुषोच्चारितघटाद्यं कशब्दवदित्याशङ्क्याह केवलमित्यादि केवलं नवरमर्थ विशेषं प्रत्यवग्रहादयः शब्दाभिन्नाः । इदमुक्तं भवति । अव-ग्रहशब्दोऽवग्रहलक्षणेनाथेन सर्वमाभिनिबोधिकं संगृह्यति । इहाशब्दस्तु चेष्टालक्षणेन । अपायस्त्ववग्रहमनलक्षणे न । धारणा तु धारणालक्षणेनेत्यादि । ततोऽमुमवग्रहणा-विलक्षणमर्थविशेषमात्रमपेक्षयाऽवग्रहादिशब्दाः भिन्नाः । तत्त्वतस्त्वभिधेयं सर्वेषामभिनिबोधिकज्ञानमेव । अथ वा ब्राह्म ननु यदि सर्वमप्याभिनिबोधिक-मवग्रहादिवचनेन संगृह्यते तदावग्रहहेहापायधारणानां तद्वे-दानां सर्वेषामपि संकरः प्राप्नोति । अनेतरवक्ष्यमाणान्युत्प-त्तिः प्रत्येकमेवां सर्वेषामप्यवग्रहादिरूपत्वादित्याशङ्क्याह । (केवलमप्यि विसेसमित्यादि) केवलं नवरमर्थविशेषं । प्रत्यवग्रहादयो भिन्नाः । इदमुक्तं भवति । यद्यप्यथोऽवग्र-हहेहनावग्रहधारणाप्रत्यय सामान्यस्य प्रत्येकं सर्वेष्वपि विद्यमानत्वादेकैकशोऽप्यवग्रहादिशब्दोऽन्यथेऽवग्रहादय-स्तथाप्यर्थविशेषमाश्रित्येते भिन्ना एव । तथा हि यथाभूतमवग्र-ह सामान्यमात्रार्थस्यावग्रहार्थं न तथाभूतमेवैहायां किं तु विशिष्टतरं विशिष्टतरं चाऽपायधारणयोः । यथाभूता चे-हायां मतिचेष्टा न तथाभूतान्यत्र किं तु विशिष्टा विशिष्ट-तरा चाऽपायधारणयोः विशिष्टतरावग्रहोऽपायगमनस्याऽ-पाये विशिष्टं धारणयां अवशिष्टमविशिष्टतरं चेहावग्रहयोः । अर्थधारणमप्यवग्रहहेहापायेऽयः सर्वं प्रकृतं धारणायामि-त्येवमवग्रहणादिमात्रे सर्वेषां सामान्यं सत्यप्यर्थविशेषं प्राक्कामाश्रित्य भिन्ना एवावग्रहादयः स चार्थविशेषोऽमीयां प्राह्यः प्राग्विस्तरणं दर्शित पदेत्यर्थं वा उभरार्थमिदं व्याख्यायते । इदमेव च व्याख्यानं वृक्षसमन्तं लक्ष्यते ।

युक्त्या तु प्राक्तनमपि घटत इत्यलं विस्तरणेति ॥

कथं पुनरवग्रहादिवचनेन सर्वमप्याभिनिबोधिकं संगृह्य-त इत्याह—

उग्राहणमोग्रहोति यमविसिष्टमवग्रहो तयं सर्वं ।

इहा जं मइचेदटा मवावरो तयं सर्वं ॥

अवग्रहणं तावदवग्रह उच्यते इति कृत्वाऽविशिष्टं तत्सर्वम-पि इहादिभिन्नमाभिनिबोधिकज्ञानमवग्रह एव इदमुक्तं भवति अवग्रहणमवग्रह इति व्युत्पत्तिमाश्रित्य सर्वमप्याभिनिबोधि-कज्ञानमवग्रहो भवति । यथाहवग्रहः किमप्यर्थमवग्रहणाति एवमीहाऽपि किमप्यर्थमवग्रहणाति एवमपायधारणे अपि । इति सर्वमप्याभिनिबोधिकज्ञानं सामान्येनावग्रहः । तथा यथस्मादिह चेष्टायामीह नमीहेति व्युत्पत्तिरीहापि मतेष्टेष्टा वस्तेतस्मात्सर्वमपि तदाभिनिबोधिकमाविशिष्टं मतित्या-पार इहेत्यर्थः । अवग्रहापायधारणानामपि सामान्येन मति-चेष्टारूपत्वा दितिभावः ॥

तथा ।

अवगमणमवाओलित्य अत्यावगमो तयं हवइ सर्वं ।

धारणं च धारणं वि य तं सर्वं धरणमप्यस्य ॥

यतश्चाऽवगमनमेवापायो भग्यतेऽतोऽनया व्युत्पत्त्या सर्वमपि तदाभिनिबोधिकमर्थस्यापायः अवग्रहेहाधारणास्यपि सा-मान्येनार्थावगमस्य विद्यमानत्वाद्धारणां धारणा यतो म-प्यतेऽतोऽनया व्युत्पत्त्या तत्सर्वमप्याभिनिबोधिकमर्थधर-णरूपत्वाद्धारणा अवग्रहेहापायेऽव्युत्पत्तिविशिष्टस्यार्थस्य धर-णास्य विद्यमानत्वादिति । संकरप्राप्तिस्यैवमवग्रहादीनां प्राक् "केवलमप्यविसेसं पदं"त्यादिना परिहृत्येति गाथापञ्चकार्यः ॥ विशेषं । न० ५० । आ० म० । ५० ॥

इहाचि वा अपोहोति वा वीमसति वा मगणति वा ग-वेपणति वा सण्णति वा सइति वा मतिति वा वा प-न्नति वा सज्जमेयं आभिणिबोधिं एतेहं एगट्ठिण्हि भणितंति ॥ आ० चू० ॥

तदेवं तत्त्वभेदपर्यायैराभिनिबोधिकज्ञानं व्याख्या-य साम्प्रतं तद्विषयनिरूपणार्थमाह ॥ विशेषं ॥

तं पुण चउव्विहं नयं भेयओ तेण जतदुवउत्तो ।

आदेसेणं सर्वं दुव्वाइं चउव्विहं मुणइ ॥ ४०० ॥

तत्पुनराभिनिबोधिकज्ञानं चतुर्विधं चतुर्भेदं तत्त्वग्रहा-दिभेदेन भेदकपदेन प्रागस्य कृतमेव किमिह पुनरपि भे-दोपपत्त्यसः । सत्यं । ज्ञेयमेवेह द्रव्यादिभेदेन चतुर्भेदं ज्ञानस्य तु तद्वेदादेव भेदोऽत्राऽभिधीयते । सूत्रे तथैवोक्त-त्वात्तथा च नन्दिसूत्रं ॥

तं समातो चउव्विहं पणत्तं तं जहा दव्वओ सेत्तओ कालओ भावओ दव्वओ णं आभिणिबोहियेनाणी आ-देमेणं सव्वदव्वाइं जाणइ पारसइत्यादि ॥

ज्ञेयभेदादपि तत्कथं चतुर्विधमित्याह (जं तदुवउत्तो इत्या-दि) यद्यस्मात्कारणसंज्ञाभिनिबोधिकज्ञानेन सर्वं द्रव्या-णि मुणत्तीति संबंधः । कथंभूतमित्याह । चतुर्विधं चतुर्भेदं द्रव्यक्षेत्रकालमाद्यभेदभिन्नमित्यर्थः । कथंभूतः (सन्मुणत्ती-

त्याह) तस्मिन्नाभिनिबोधिकज्ञाने उपयुक्तस्तुपयुक्तः ।
केनेत्याह आदेशेनेत्यादि । कोऽयमादेश इत्याह-
आएसोत्तिपगारो ओहोदेसेण सव्वद्व्याई ।
धम्मत्थिआइयाई जाणइ न उ सव्वभेदेण ॥

इहादेशो नाम ज्ञातव्यवस्तुप्रकारः स च द्विविधः सामान्यप्रकारो विशेषप्रकारश्च । तत्रादेशेन सामान्यप्रकारेण द्रव्यं जातिसामान्येनेत्यर्थः । सर्वद्रव्याणि धर्मास्तिकायादीनि जानात्यसंख्येयप्रदेशात्मको लोकव्यापकोऽमूर्तः प्राणिनां पुद्गलानां च गत्युपदेहेतुधर्मास्तिकाय इत्यादिरूपेण कियत्पर्यायविशिष्टानि पडपि द्रव्याणि सामान्येन मतिज्ञानी जानातीत्यर्थः । अनभिमतप्रकारप्रतिपेधमाह । न तु सर्वभेदेन सर्वविशेषेन सर्वरूपि पर्यायेः केवलं द्वैर्बिंशतिभिः तानि द्रव्याण्यसौ जानातीत्यर्थः । केवलज्ञानगम्यत्वादेव सर्वपर्यायाणामिति भावः । धर्मास्तिकायादिभेदेन कथितं सामान्येन द्रव्यमथ तत्रादिस्वरूपं विशेषतः प्राह ।

खेत्तं लोगालोगं कालासव्वद्वमहव ति विहोवि ।

पंचोदईयाई भावे जनेयेमवइयं ॥

क्षेत्रमपि लोकालोकस्वरूपं सामान्यादेशेन कियत्पर्यायविशिष्टं सर्वमपि जानाति । न तु विशेषादेशेन सर्वपर्यायेर्विशिष्टमिति । एवं कालमपि सर्वोद्धारूपं अतीतात्मागतवर्तमानभेदतत्त्वविधं वा इत्येक पदार्थः । भावतस्तु सर्वभावा नामन्तर्भागं जानाति । औदयिकोपशमिकक्षाधिकक्षयोपशमिकपरिणामिकावा पंचभावान् सामान्येन जानाति । न परतः कुत इत्याह । यद्यस्मादेतावदेव ज्ञेयमस्ति नान्यदिति । इह क्षेत्रकालौ सामान्येन द्रव्यान्तर्गततावेव केवलं भेदेन रूढत्वात्पृथगुपादानमवसेयमिति । आदेशस्य व्याख्यानांतरमाह ।

आएसोत्ति वसुत्तं सुओवलद्धेसु तस्स मइनाणं ।

पसरइ तत्भावणया वि सुत्ताणुसारेणं ॥

अथ वा आदेशः सूत्रमुच्यते तेन सूत्रादेशेन सूत्रोपलब्धे पथेषु तस्य मतिज्ञानिनः सर्वद्रव्यादिविषयं मतिज्ञानं प्रसरति । ननु श्रुतोपलब्धेपथेषु यज्ज्ञानं तच्छ्रुतमेव भवति कथं मतिज्ञानमित्याह । (तत्भावणेत्यादि) तद्भावणया श्रुतोपयोगमंतरेण तद्भासनमात्रत एव यद्द्रव्यादिषु वर्तते तत्सूत्रादेशेन मतिज्ञानमिति भावः एतच्च पूर्वमपि (पुर्वसु-यपरिक्रम्यमइस्स जं संपयं सुयाइमित्यादि) प्रक्रमे प्रोक्तं मेवेति गाथाचतुष्टयार्थः । विशेषं । अ० । श० ८ उ० २ ॥ (१३) तदेवं तत्त्वभेदपर्यायमतिज्ञानं व्याख्याय विषयं च द्रव्यादिकमस्य निरूप्य साम्प्रतमिदमेव सत्पदप्रकरणतादिभिनवभिरनुयोगेहार्थैर्विचारयितुमाह । विशेषं ।

सतपयपरूवणया द्ववपमाणं च क्वेत्तफुसणा य ।

कालो य अत्तरं भागभावअप्पा वहुं चेव ॥

‘सख तत्पदं च सत्पदं तस्य प्ररूपणं सत्पदप्ररूपणं गत्यादिद्वारेषु विचारणं तद्भावः सत्पदप्ररूपणता । कस्मिन् गत्यादिद्वारे इदं सदित्येवं सतो विद्यमानस्याभिनिबोधिकज्ञानस्य गत्यादिद्वारेषु प्ररूपणा कर्तव्येत्यर्थः । तथा द्रव्यप्रमाणान्तरं । मतिज्ञानजीवद्रव्याणां एकस्मिन्समये कियन्तो मतिज्ञानं

प्रतिपद्यते सर्वे वा कियंतस्ते इत्येवं प्रमाणं वक्तव्यमित्यर्थः । चशब्दः समुच्चये । तथा क्षेत्रमिति कियति क्षेत्रे तत्संभवतीत्येवं मतिज्ञानस्य क्षेत्रं वक्तव्यं । तथा कियत्क्षेत्रं मतिज्ञानिनः स्पर्शशीत्येवं स्पर्शना वक्तव्या । यत्राऽवगाढस्तत्क्षेत्रं पार्श्वतोऽपि च स्पर्शनेत्येवं क्षेत्रस्पर्शनयोर्विशेषपदं समुच्चये तथा कालः स्थितिलक्ष्णो मतिज्ञानस्य वाच्यः । च स्तथैव एकदा प्रतिपद्य विमुक्तः कियता कालेन पुनरपि प्रपद्यत इत्येवं अंतरं च तस्य वक्तव्यं तथा मतिज्ञानिनः शेषज्ञानिनां कतिभागे वर्तते इत्येवं भागोऽस्य वक्तव्यः । तथा कस्मिन् भावे मतिज्ञानिनो वर्तते इत्येवं भावो भणनीयः । तथाऽल्प-बहुत्वं वक्तव्यं भागद्वारादपि तल्लब्धमिति चेन्नैवं । यतोऽत्र मतिज्ञानिनां स्वस्थानं एव पूर्वप्रतिपन्नप्रतिपद्यमानकापेक्षयाऽल्पबहुत्वमभिधानीयां भागस्तु शेषज्ञानापेक्षया चित्तनीय इति विशेष इति निर्युक्तिगाथाद्वयार्थः । विस्तरार्थं तु भाष्यकार एव वदयति ॥

अथ सत्पदप्ररूपणता किमुच्यत इत्याह ।

संततिविज्जमाणं वयक्खाएयस्स जा परूवणया ।

गईआइएसु वत्थुसु सतपयपरूवणा साउ ॥

जीवस्स च जं संतं जम्हा तं ते हि ते सु वा पर्यंति ।

सो संतस्स पयाई तांयेतेसु परूवणया ॥

गत्यादिद्वारेषु सत्त्वेन चित्यमानत्वात्पदं सदुच्यते । ततश्च सतो विद्यमानस्य या वक्ष्यमाणेषु गत्यादिद्वारेषु प्ररूपणता सा सत्पदप्ररूपणतोच्यते । अथ वा जीवस्य यत्सज्ज्ञानदर्शनादिकं तत्क्षेत्रं कारणभूतैस्तेषु वाधिकरणभूतेषु यस्मा (त्ययति) पद्यतेऽनुगम्यते विचार्यते ततस्तस्मात्सतः पदानि सत्पदानि तानि गत्यादिद्वाराण्युच्यते । तैः तेषु वा प्ररूपणता मत्यादेरिति गम्यते सत्पदप्ररूपणतेति गाथाद्वयार्थः तान्येव सत्पदानि गत्यादिद्वाराणि दर्शयति ।

गईइदि ए य काए जोएवेए कसायलेसा य ।

सम्मत्तनाणंदं सणजं सज्जुवओएआहारे ॥

भासगपरितपज्जत्तसुहुमसणी य भवियचरिमे य ।

पुव्वपडिवन्नएय पडिवज्जंते य मगणया ॥

एतेषु गत्यादिद्वारेषु मतिज्ञानस्य पूर्वप्रतिपन्ना प्रतिपद्यमानास्तदुभयमुभयाभावाश्चेत्येतच्चतुष्टयं चित्यते । तत्र येषु स्थानेषु मतिज्ञानिनो न प्रतिपद्यमानका नापि पूर्वप्रतिपन्नाः किं तूभयाभावस्यागम्योद्भूतत्वं दर्शयति ॥

एगिदियजार्हो सम्मा मिच्छो य जो य सव्वन्नू ।

अपरिचा अभव्वा अचरिमा एए सयासु ॥

इह सर्वेष्वपि गत्यादिद्वारेषु यावान् कोऽप्येकैन्द्रियजातीयः एकैन्द्रियप्रकारः एकैन्द्रियभेद इत्यर्थः । एष सर्वोऽपि मतिज्ञानेन दृश्यः । न तत्र मतिज्ञानस्य प्रतिपद्यमानको नापि पूर्वं प्रतिपन्नः संभवाभावा (एगिदिपसु सम्मत्तल्लोप) इति वचनादिति कः पुनरेकैन्द्रियजातीय इति चेदुच्यते । इन्द्रियद्वारे तावदेकैन्द्रिय एव । कायद्वारे पृथिव्येतजोवायुवनस्पतयः । सूक्ष्मद्वारे तु सूक्ष्मत्वात् तथा, सम्यग्-मिथ्याहृष्टिपि सम्यक्स्थद्वारे मतिज्ञानान्नोः (सम्मामिच्छदिद्वीयां भंते । किं नापी अन्नापी गोयमा नो नापी अणणा

णीत्यादि वचनमिति यच्च कऽपि द्वारे सर्वज्ञः केवली संभवति । सोऽपि तच्छ्रूय एव । तथा गतिद्वारे सिद्धिगतौ सिद्धः । इन्द्रियद्वारेऽर्थाद्रियः । कायद्वारेऽकायः । योगद्वारेऽयोगः । ज्ञेयद्वारेऽज्ञेयः । ज्ञानद्वारे केवलज्ञानी । दर्शनद्वारे केवलदर्शी । तथा संयमपरिणतपर्याप्तसूक्ष्मसंज्ञिभ्योद्वारेण यथासंख्यं नासंयतनोपरीतनोपार्याप्तनोसूक्ष्मनोसंज्ञिनो भव्या इत्येते सर्वेऽपि सर्वज्ञत्वान्मतिज्ञानगूण्याः क्लृप्तस्थस्यैव तत्संभवादिति भावः । तथा परीतभयचरमद्वारेण परीता भव्या चरमा अपि मिथ्यादृष्टिवान्मतिज्ञानगूण्याः तदेवमेते सर्वे सर्वदेव मतिज्ञानगूण्या मंतव्या उभयाभावादिति गार्थायः ॥

अथ गतिद्वारेष्वेव पूर्वप्रतिपन्नप्रतिपद्यमानकचित्तां कुर्वन्नाह ।

विपला विसुद्धलेसा मणपञ्चवणाणिणो अणाहारा ।

असाणि अणागारोवभोगिणो पुण्वपडिवन्ना सेसा ॥

पुण्वपवणा नयमा पडिवज्जमणया भणिया ।

भयणा पुण्वपवणा अकसायं चयया हौति ॥

विकला द्वित्रिचतुरिन्द्रियलक्षणा विकलेंद्रियाः । तथा विसुद्धलेदयाः भावलेदयामंगीकृत्य कृष्णनीलकापोतलेदयास्त्यः तथा मनःपर्यायज्ञानिनोऽनाहारकाः । असंज्ञिनः अनाकारोपयुक्ताः । एते सर्वेऽपि मतिज्ञानस्य यदि भवति । तदा पूर्वप्रतिपन्ना एव ननु प्रतिपद्यमानकास्तथा हीन्द्रियद्वारे केचित्त्रिकलेंद्रिया ये सास्वादनसम्यक्त्वेन सह पूर्वभवादागच्छन्ति तेषां पूर्वप्रतिपत्तिमंगीकृत्य स्यान्मतिज्ञानप्रतिपद्यमानकास्तस्य विकलेंद्रियाः सर्वेऽपि न भवेत्येव तथाविधविसुद्धचभावात्तथा लेदयाद्वारे अविशुद्धलेदया अपि पूर्वप्रतिपन्नाः केचिद्भवन्ति । न नु प्रतिपद्यमानकाः विसुद्धभावलेदयानामेव तत्प्रतिपत्तिज्ञानद्वारे मनः पर्यायज्ञानिनः सर्वेऽपि प्रतिपन्नाः भवेत्येव ! न नु प्रतिपद्यमानकाः सम्यक्त्वसहचरितप्राप्तमतिज्ञानस्यैव । पश्चाद्रमत्तसंयतावस्थायां मनःपर्यायज्ञानोत्पत्तेः सम्यक्त्वसहचरितचारित्र्यलाभे तु सहचरितं मनःपर्यायज्ञानं नापद्यत एव । अत एव वचनादन्यथाविज्ञानी च मनःपर्यायज्ञानयपि निश्चयनयमतेन प्रतिपद्यमानकः स्यादिति । आहारकद्वारे अनाहारकाः केचिद्वेवाद्यः पूर्वभवाद्गृहीतसम्यक्त्वा मनुष्यादित्यप्यमाणाः मतेः पूर्वप्रतिपन्ना भवन्ति । ननु प्रतिपद्यमानकास्तथाविधविसुद्धचभावात्संज्ञाद्वारेऽसंज्ञिनो विकलेंद्रियवद्भावनीयाः । उपयोगद्वारेऽनाकारोपपर्यागिनः केचित्पूर्वप्रतिपन्ना भवन्ति ननु प्रतिपद्यमानकाः मतिज्ञानस्य लब्धित्वात्तदुत्पत्तेरानाकारोपयोगे प्रतिपिद्वत्वादिति । उक्तशेषास्तु गतिद्वारे नारकाद्यः । इन्द्रियद्वारे तु पंचेंद्रियाः । कायद्वारे वसकायिका इत्येवमाद्या जानिमपेक्ष्य पूर्वप्रतिपन्ना नियमनः केति । प्रतिपद्यमानकास्तु भजनीयाः कदाचिद्भवन्ति कदाचिद्वर्तन्ति अतिव्याप्तिनिषेधार्थमाह । (भयणा पुण्वपवन्ना) इत्यादि कपायद्वारेऽकपायाः । वेदद्वारे त्वेवदकाः । भजनया पूर्वप्रतिपन्नया एव भवन्ति । छद्ममस्याः पूर्वप्रतिपद्यमानकास्त्यमी न भवेत्येव पूर्वप्रतिपन्नमतिज्ञानानामेव क्षुपकोपशमश्रुतिप्रतिपत्तिरिति गार्थायः ॥

तदेवं संक्षेपतो गत्यादिद्वारेणु भाष्यकृता मतिज्ञानस्य कृता सत्पदप्ररूपणा । अथ विनयाऽनुग्रहार्थं किंचिद्विस्तरेतोऽप्यसौ विधीयते । तत्र मतिज्ञानं किमस्ति नवा चर्यस्तिक तद्व्यापिदस्यानेपु तत्र नारकतिर्यङ्गनारभेदाद्विश्चतुर्द्वौ । तत्र चतुर्विधायामपि गतौ मतिज्ञानस्य पूर्वप्रतिपन्ना नियमास्तंति प्रतिपद्यमानकास्तु भाष्या विवक्षितकाले कदाचिद्भवन्ति कदाचिन्तु नेत्यर्थः । आभिनिबोधिकप्रतिपत्तिप्रथमसमये प्रतिपद्यमानका उच्यन्ते । द्वितीयादिसमयेणु तु पूर्वप्रतिपन्ना इत्यनयोर्विशेषः । इन्द्रियद्वारे एकेंद्रियेणूभयाभावः । संज्ञातिक्रमेन कार्मिकप्रत्येकार्मु लब्धियपर्याप्तयादृष्ट्यव्यवहनस्पतीन करणपर्याप्ता नू पूर्वप्रपन्नानिच्छन्ति । सास्वादनस्य तेपुत्पत्तेः । विकलेंद्रियास्तुभयमतेनाऽपि करणापर्याप्ताः सास्वादनमेव पूर्वभवायातमङ्गीकृत्य पूर्वप्रतिपन्ना लभ्यन्ते । ननु प्रतिपद्यमानकाः पञ्चेंद्रियारुतु सामान्येन पूर्वप्रतिपन्ना नियमनः संति प्रतिपद्यमानकास्तु भजनीयाः । कायद्वारे पृथिव्येतजोवायुवनस्पतिव्रसकायभेदात्पौढाकायः । तत्राद्यकायपंचके उभयाभावः व्रसकायो तु पंचेंद्रियवद्भाव्यः । योगद्वारे कायवाङ्मनोभेदात्त्रिधा योगः स एष त्रिविधोऽपि समुद्भितो येषामस्ति तेषां पंचेंद्रियवद्भाव्यः । मनोरहितवायोगिनां विकलेंद्रियवत् । केवलकाययोगिनां त्वेकेंद्रियवदिति । वेदद्वारे स्त्रीपुंससकभेदात्त्रिविधेषु विधे पंचेंद्रियवत् भावनीयः । कपायद्वारे तु चतुर्धाऽन्ताऽनुबंधिणु सास्वादनमङ्गीकृत्य पूर्वप्रतिपन्ना लभ्यन्ते न प्रतिपद्यमानकाः । शेषेण द्वादशसु कपायेषु पंचेंद्रियवदेव । लेदयाद्वारे भावलेदयामङ्गीकृत्य कृष्णादिकामु तिलुष्वप्रशस्तलेदयानु पूर्वप्रतिपन्नाः संभवन्ति न त्वितरे । प्रशस्ते तु लेदयात्रये पंचेंद्रियवदेव । सम्यक्त्वद्वारे निश्चयव्यवहारनयाभ्यां विचारस्तत्र व्यवहारनयो मन्यते मिथ्यादृष्टिरज्ञानी च सम्यक्त्वज्ञानयोः प्रतिपद्यमानको भवति । न नु सम्यक्त्वज्ञानसहितः प्रतिपद्यते न नु मिथ्यादृष्टिरज्ञानी च । यस्तत् कार्यकारभावशब्दे समर्थितम् ॥

आह ननु यदि क्रियासमयेऽपि कार्यं भवति तर्हि तत्तत्कस्मात्त दृश्यते । दृश्यत एवेति चेन्न त्वहमपि किमिति तत्र पदयमीत्याशंस्याह ॥

प्रसमयकज्जकोडीनिरिविखो घडगयाभिलासोसि ।

पयसमयकज्जकालं थूलमड् ! घडम्मि लाएसि ॥

इह यद्यस्मिन्समये प्रारभ्यते तत्तत्र निष्पद्यते । दृश्यते च केवलं स्थूलासूक्ष्मेक्षिका यहिभूतःकाद्यादृशदृशिनो मतिर्यस्य तत्त्वयोनं हे स्थूलमते ! त्वं घटे लगयसि किमित्याह । प्रतिसमयप्राप्तानां कार्यकोटीनां कालः प्रतिसमयकालस्तं सर्वमपि घटस्यैवाऽयं समस्तोऽपि मृत्पिण्डविधानचक्रमण्णादिकं उत्पत्तिकाल इत्येवमकस्मिन्नेव पं संशयस्यैत्यर्थः । कथंभूतः सन्नित्याह । प्रतिसमयोत्पद्यमानासु मृत्पिण्डसविकथासकोशादिकासु सिद्धकेवलप्रभृतीनां क्षामजननादिकासु च कार्यकोटिषु निरपेक्षः । कुत पुनरंतदित्याह । यतो घटगतमभिलाषोऽसि त्वं । घटोऽस्य मृदंश्चक्रवीचरादिसामग्र्यामुत्पद्यत २ इत्येवं केवलघटा

भिलापयुक्तत्वाद्भवत इत्यर्थः । इदमुक्तं भवति । प्रतिसमय-
मपरापरायैव सिविकादीनि कार्याण्युत्पद्यन्ते इदयन्ते च तानि
नयत्पद्यमानानि त्वेवावयुक्त्यसे । घटोत्पत्तिनिमित्तभूतै-
वेयं सर्वोऽपि मृच्चक्रचीवरादिसामग्रित्वेवं केवलघटाभि-
लापयुक्तत्वात्तस्तीक्ष्णरूपेण एव स्थूलमतितया सर्वमपि
तत्काले घटे लगयसि । ततश्च प्राक्तनक्रियाक्षणेऽवतु-
न्वत्त्वात् घटमदृष्ट्वा एवं द्रूपे । क्रियाकाले घटलक्षणं
कार्यमहं न पश्यामि । इदं तु नाऽवगच्छामि । यदुत चर-
मक्रियाक्षण एव घटः प्रारभ्यते प्राक्तनक्रियाकाले तु शि-
विकादय एवारभ्यन्ते । अन्यारंभे चान्यत्र इदयन्ते एवेति व्य-
वहारवादी प्राह ॥

को चरिमसमयनियमो पश्चेद्व्ययतो न कीरणं कर्जं ।

नाकारणंति कर्जं तैवेवं तमि से समए ॥

प्रथमसमयादरभ्य यथाचपरापराणि कार्याण्यारभ्यन्ते ।
तर्हि कोऽयं चरमसमयनियमो घेन विवक्षितं कार्यं प्रथमस-
मय एव न क्रियते अकरणे च ततस्तत्तत्र न न दृश्यते त्वाद्य-
कार्येऽद्विचक्षितमपि तत्रैव क्रियतां इत्यन्तां चेति भावः । अत्र
निश्चयः प्रत्युत्तरमाह । नाकारणं कचित्कार्यमुत्पद्यते नित्यं
सदस्तत्प्रसंगाच्च तत्कारणं (से) तस्य विवक्षितकार्यस्य
तदंत्यसमये वासिते न प्रथमादिसमयेऽप्यतो न तेषूपद्यते
नापि दृश्यते इति तद्वैकिककाल एव कार्यं भवति न पुन-
स्तदुपरमे इत्युक्तं ।

अयं नैव नैष्यते तर्हि प्रस्तुतमाभिनयोधिकज्ञानमेवाऽधिक-
त्योच्यते ॥

उष्णाए वि न नाणं ज इतो सो कस्स होइ उष्णाओ ।

तस्मि य जइ अण्णाणं चा नाणं कंमिक्कालेपि ॥

उत्पादनमुत्पादः कार्यस्योत्पत्तिहेतुभूतः क्रियाविशेषस्तत्रा-
ऽपि यदि मतिज्ञानं नैष्यते भवता क्रियमाणवस्थायामपि यदि
कार्यं त्वया नाऽऽयुगप्यत इति भावः । तर्हि उत्पाद्यमान-
स्याऽस्तत्वात् कस्योत्पादो भवत्विति कथ्यतां न ह्यभि-
धमानस्य खरविषाणस्यैवोत्पादो युक्तः । यदि च तस्मिन्
उत्पादकालेऽप्यज्ञानं तर्हि ज्ञानं कस्मिन् काले भवित्यतीति
निवेद्यतां । उत्पादोपरम इति चेन्न कथमन्यत्रोत्पादोऽन्यत्र
तूपपन्नमिति उत्पादोपरमे च भवत्कार्यमुत्पादाप्रागपि
कस्मान्न भवत्यविशेषादित्याद्युक्तमेवेति । यदुक्तं (इय न
सेवणाइ काले नाणमिति) ।

तत्राह—

को सवणाइकालो उष्णाउज्जम्भि होज्जसे नाण ।

नाणं च तदुष्णाओ य दोवि चरिमि समयेमि ॥

वाशब्दऽयं कश्च अश्रवणादिकालो व्यवहारवादिन् भवतो-
ऽभिप्रेतो यत्र ज्ञानं निषेधयसि । इतं त्वया मतिज्ञान
स्योत्पादसमय एव अश्रवणादिकालोऽवगतव्यो यत्र (से)
तस्य शिष्यस्य मतिज्ञानं भवेत्तत्राऽपरः । अथादित् आरभ्य
गुरुसनिधाने धर्मश्रवणादय एव मतिज्ञानस्योत्पादकालो
नापराऽवगतव्यः इति चेन्नैवमित्याह । नाणमित्यादिज्ञानं च
मतिज्ञानलक्षणं तदुत्पादश्च तस्योत्पत्तिहेतुभूतः क्रियालक्षणः
एतो ह्यपि धर्मश्रवणादिक्रियासमयराशेद्वचनसमय एव
भवतो न प्रथमादिसमयेषु तेष्वपराणांभे धर्मावबोधोदि

कार्याणांमुत्पत्तेः । न च तद्वैध्यादिमात्रादिसम्यग्ज्ञानो
त्पत्तिर्युज्यते । भव्येष्वपि तत्सद्भावात्तस्माद्विशिष्ट एव
कस्मिंश्चिद्धर्मश्रवणादीनां चरमसमये मतिज्ञानं तदु-
त्पादश्च अतो युक्तमुक्तं । “जुत्तं न दत्तमिति” अस्मा-
भिरपि क्रियाकालस्यांतसमये एव तस्यैष्यमाण-
त्वात्तस्मान्न सर्वेषु धर्मश्रवणादिक्रियासमयेषु म-
तिज्ञानं । नाऽपि सर्वेषामपि तेषामुपरमे कित्वेकस्मिन्तत्त्व-
रमसमये तदारभ्यते निष्पद्यते च । अतः क्रियमाणमेव
कृतं यदि कृतमपि क्रियते निश्चयवादी तर्हि पुनः पुनरपि
क्रियतां कृतत्वाऽविशेषादतः करणानवस्थेति चेन्नैवं क्रिया
कालनिष्ठाकालशोभेदाद्यदि हि तदुत्पादयित्री क्रिया प्रा-
वृत्ता सती उत्तरसमयेष्वपि प्राप्यते तदा स्यात्पुनरपि
तत्कारणमतत्त्व नास्ति । यतोऽसौ तदुत्पादयित्री क्रिया
न पूर्वं नाप्युत्तरत्राऽपि किं तु तस्मिन्नेव चरमसमये प्रारभ्य
ते निष्ठां च यातीति कुतः पुनरपि कार्यकारणमतो न
तत्करणाऽनवस्थेति तस्मादियं न श्रवणादिकाले नाणमित्य-
नेन यदि सर्वेष्वपि धर्मश्रवणादिसमयेषु मतिज्ञानं निष्पद्यते
तथा सिद्धसाध्यता । अथ चरमक्रियासमयेऽपि तन्निवार्यते
तदयुक्तं तत्र तस्य प्रसाधितत्वादिति । तस्मिन्नेव धर्मश्रवणादि-
क्रिया चरमसमये सम्यक्त्वं ज्ञानं च प्रतिपद्यमानं प्रतिपन्नमेव
त्यतः सम्यग्दर्शनां च सम्यक्त्वज्ञाने प्रतिपद्यते इति निश्चय
नयमेव तावयं । व्यवहारजनयस्तु दूते । तस्मिन्चरमसमये
सम्यक्त्वज्ञानयोर्गुणव्याप्यसौ प्रतिपद्यमानकः प्रतिपद्यमान-
चाप्रतिपन्नमेवातो मिथ्यादृष्टिरज्ञानी च सम्यक्त्वं प्रतिप-
द्यते । उत्तरत्र क्रियानिष्ठासमये तु सम्यक्त्वज्ञाने युगपदेव
लभतेऽतः प्रस्तुते सम्यक्त्वज्ञाने तन्मतेन सम्यग्दृष्टि-
राभिनयोधिकस्य पूर्वप्रतिपत्ता एव भवति नतु प्रतिपद्यमा-
नकः सम्यक्त्वज्ञानयोर्गुणपल्लाभात्तत्काले च क्रियाया अभा-
वात्तद्भावे च प्रतिपद्यमानकत्वायोगादिति निश्चयनयमते
न तु सम्यग्दृष्टेराभिनयोधिकस्य पूर्वप्रतिपत्ता प्रति-
पद्यमानकश्च लभ्यते क्रियायाः कार्यनिष्ठयाश्च युगपद्भावस्य
समर्थितत्वादित्यलमतिवित्तिरेणेति गाथात्रयोदशकशः ॥
ज्ञानद्वारे मतिश्रुतावधिमनः पर्यायकेवलभेदापेक्षया ज्ञानं
व्यवहारजनयतेन मतिश्रुतावधिमनःपर्यायज्ञानेनाऽभिनि-
योधिकस्य पूर्वप्रतिपत्ता भवति नतु प्रतिपद्यमानकाः ज्ञानि-
नो मतिज्ञानप्रतिपत्त्ययोगस्यैतन्मतेन प्रागुक्तत्वात्केवलानां
तृभयाभावस्तेषां क्षुयोपशमकक्षानातीतत्वान्मत्यज्ञानश्रुता-
ज्ञानविभेगज्ञानतस्तुप्रतिपद्यमानकाः कदाचित् भवेति यु-
क्तेर्दर्शितत्वात् । नतु पूर्वप्रतिपत्ताः निश्चयनयमतेन मति-
श्रुतावधिज्ञानिनः पूर्वप्रतिपत्ता नियमतः संति । प्रतिपद्य-
मानका अपि भजनीया ज्ञानिनो ज्ञानप्रतिपत्तेः समर्थि-
तत्वात्मनः पर्यायज्ञानिनस्तु पूर्वप्रतिपत्ता एव भवेति न
तु प्रतिपद्यमानकाः पूर्वसम्यक्त्वलाभकाले प्रतिपन्नमति-
ज्ञानस्यैव पश्चादित्यावस्थायां मनःपर्यायज्ञानसद्भावात्के-
वलानां तृभयाभावः । एवमुत्पादज्ञानवचतामप्युभया-
भाव एव ज्ञानिन एव ज्ञानप्रतिपत्तेः दर्शनद्वारे चक्षु-
रचक्षुर्वधिकेवलदर्शनभेदात् । दर्शनं तु चतुर्धा तत्रा-
द्यदर्शनत्रये लब्धिमद्भावेऽप्य पूर्वप्रतिपत्ता नियमतः प्रा-
प्यते । प्रतिपद्यमानकास्तु भजनीयाः । तदुपयोगं त्वा-

धित्य पूर्वप्रतिपन्ना एव नतु प्रतिपद्यमानका मतिज्ञान-
स्य लब्धित्वालुभ्युत्पत्तेरच । दर्शनोपयोगे निषिद्धत्वा-
(त्वस्वाभावो लब्धिभो सागारोपउत्तस्स उववज्जति-
त्ति) वचनादिति । केवलदर्शनेनां तूभयाभावः संयतद्वारे
संयतादृश्याभिबोधकस्य पूर्वप्रतिपन्ना नियमाल्लभ्यते ।
प्रतिपद्यमाना अपि भजनया प्राप्यते नतु सम्यक्त्वलाभावस्या-
यामिव मतिज्ञानस्य प्रतिपन्नत्वासंयमः कथं प्रतिपद्यमानको
ऽवाप्यते । सत्यं । किंतु योऽतिविशुद्धिवास्तस्यस्त्वैवचारित्रं
च युगपरप्रतिपद्यते स तस्यामवस्थायां प्रतिपद्यमानस्य
प्रतिपन्नत्वासंयतो मतेः प्रतिपद्यमानको भवत्युक्तं चा-
वश्यकचूर्णम् । “नथि चरित्तं समस्तविहणं देसणं तूभय-
णिज्जं” । भजनामेव आह । “सम्मत्तचरित्ताइं जुगवं
पुवं च सम्मत्तं” ॥ उपयोगद्वारे । उपयोगोद्धिधा ।
पंच ज्ञानानि, त्रीणि चाज्ञानानि साकारोपयोगः । चत्वारि
दर्शनानि अनाकारोपयोगस्तत्र साकारोपयोगे पूर्वप्रति-
पन्ना नियमाः सति प्रतिपद्यमानकास्तु भजनीयाः । अनाका-
रोपयोगे तु प्रतिपन्ना एव नतु प्रतिपद्यमानकाः अनाकारो-
पयोगे लब्धयुत्पत्तेः प्रतिषिद्धत्वादिति । आहारकद्वारे
आहारकाः साकारोपयोगवदनाहारकास्त्वपांतराले गतौ-
प्रतिपन्नाः संभवति प्रतिपद्यमानकास्तु न भवत्येव । भाष-
कद्वारे भाष्यकार एवाह । “भासा सबद्धिओ लभई भास-
माणो अ भासमाणो वा ॥ पुव्वपडिचन्नओ वा उभयंमि अल-
द्धि ए नथि” । भाषालब्ध्या सह वर्तते इति भाषासल-
ब्धिकः भाषालब्धिमाश्लेष्यतीत्यर्थः । तदा भाषाणां-
ऽभाषाणां वा लभते प्रतिपद्यते कश्चिन्मतिज्ञानं पूर्वप्रति-
पन्नो वा भवति । भाषालब्धियुक्तो मनुष्यादिजात्यपेक्ष-
या पूर्वप्रतिपन्नो नियमाल्लभते प्रतिपद्यमानकोऽपि भजनये-
ति तात्पर्यं । अलब्धिके भाषालब्धिश्च न पुनरुभयमपि ना-
स्ति । स होकेन्द्रिय एव तस्य च प्रागुक्तवतुभयाभाव एव
त्यर्थ इति गायार्थः ।

परीतद्वारे परीताः प्रत्येकशरीरेणः परीतीकृतसंसारो वा स्तो-
कावधोपभवता इत्यर्थः । एते उभयेऽपि पूर्वप्रतिपन्ना
नियमाल्लभ्यते प्रतिपद्यमानकास्तु भजनीया अपरीतास्तु
साधारणशरीरेणः अपाङ्गपुद्गलपरावर्त्तादप्युपरिवर्त्तिसंसा-
रा वा मित्यादृष्टित्वाद्युभयेऽप्युभयविकलाः । पर्याप्तकद्वारे
पदपर्याप्तिभिः पर्याप्ताः परीतचद्वाच्यास्तदपर्याप्तास्तु प्र-
तिपन्ना एव न त्वितरे । सूक्ष्मद्वारे सूक्ष्मा उभयवि-
कलाः बादरास्तु पर्याप्तकचद्वाच्याः । संज्ञिद्वारे दीर्घ-
कालिकोपदेशेन संज्ञिना गृह्यन्ते ते च बादरवद्वाचनी-
याः । असंज्ञिनस्तु अपर्याप्तवदिति । भवद्वारे भवसिद्धिकाः
संज्ञिबद्भवासिद्धिकास्तुभयश्चूयाः । चरमद्वारे चरमो भवो
भविष्यति येषां तेऽभेदोपचाराच्चरमा भव्यवद्चरमास्त्वभ-
व्यवदिति । तदेवं कृता गत्यादिद्वारेषु भाष्यवृत्तौ च सत्य-
प्ररूपणता । अथ द्रव्यप्रमाणमाह-

किमिहाभिणिवोहियणाणिजीवद्रव्यपमाणमिगसमए ।

पडिवज्जेज्जं तु न वा पडिवज्जे जहन्नओ एगो ॥ ६६ ॥

खेत्तपलिओवमासंसंवभागउक्केसओ पवज्जेज्जा ।

पुव्वपवन्ना दोमु वि पल्लियासंवेज्जइभागो ॥ ६७ ॥

किमिहाऽस्मिन् लोके आभिनिबोधिकलनपरिणामापन्नजीव

द्रव्याणां प्रमाणमेकस्मिन् विवाचित्तसमये एवं शिष्येण पृष्ट-
सत्याह । प्रतिपद्येरन्न चेति । इदमुक्तं भवति । यदि प्रतिप-
द्यमानकानां प्रमाणं पृच्छसि तदा प्रतिपद्यमानकास्तस्य
विबचित्तसमये प्राप्यते न वा तत्र प्रतिपद्यमानप्राप्तिपक्षे जय-
न्यत एकः प्रतिपद्येत । उत्कृष्टस्तु सर्वलोकक्षेत्रपत्योपमा-
संख्येयभागः प्रतिपद्येत । अथ पूर्वप्रतिपन्नानां तेषां प्रमाणा-
भिच्छसि ज्ञातुं तर्हि पूर्वप्रतिपन्ना द्वयोरपि पक्षयोर्जयन्योत्कृ-
ष्टलक्षणायोः क्षेत्रपत्योपमासंख्येयभागप्रेदशराशिप्रमाणाः
प्राप्यते केवलं जघन्यपदादुत्कृष्टं विशेषाऽधिकमिति
गाथाद्वयार्थः ।

अथ क्षेत्रद्वारमधिकृत्याह ।

खेत्तं ह्वेज्ज चोदस भागा सतोवरिं अहे पंच ।

इलिया गर्हएविगह गयस्स गम्मेहवागमणे ॥ ६८ ॥

नानाजीवानपेक्ष्य सर्वेऽप्याभिनिबोधिकज्ञानिनः पिंडितालां-
कासंख्येयभागमेव व्याप्नुवति एकजीवस्य तु क्षेत्रं भवे-
त्क्रियदित्याह । सप्तचतुर्दशभागाः । चतुर्दशभागीकृतस्य लो-
कस्य सप्तभागाः सप्तउज्जव इत्यर्थः । उपर्यूर्ध्वमिलिका गत्या
पष्ठनरकपृथिवीगमने आगमने वा पंचचतुर्दशभागाः पंचर-
ज्जवः प्राप्यते । इदमुक्तं भवति । यदात्राभिनिबोधिकज्ञानी
मृत्वा इलिकागत्यानुत्तरसुखेभूतपद्यते तेषां वात्र मनुष्यो
जायते तदाऽस्य जीवप्रदेददंडः सप्तउज्जुप्रमाणक्षेत्रे भव-
ति । अधस्त्वनयैव गत्या पष्ठनरकपृथिव्यां गच्छतस्तत
आगच्छतो वा पंचसप्तउज्जुप्रमाणक्षेत्रेऽस्ती लक्ष्यत इति
विराधितसम्यक्त्वोहि पृष्ठपृथ्वी यावत् गृहीतेनाऽपि सम्य-
क्त्वेन सैद्धांतिकमतेन कश्चिदुत्पद्यते । कामप्रथिकमतेन
तु वैमानिकदेवेश्योऽन्यत्र तिर्यङ्मनुष्यो वा तैत्तव क्षायोपश-
मिकसम्यक्त्वेनोत्पद्यते न गृहीते न सप्तमपृथिव्यां पुनरुभय-
मतेनाऽपि वा तेनोपाजयते । आह भवत्वैवं किंतु यः सप्तमपृ-
थिव्या गृहीतसम्यक्त्वोऽत्रागच्छति तस्याऽधः पदचतु-
र्दश भागाः किमिति न लक्ष्यत इत्याह । “आगमणोपि
निषिद्धं चरिमाओएइ जं तिरिक्खेसु । सुरनाराग य सम्म
दिट्ठीजंपति मणुएसु १” चरमायाः सप्तमपृथिव्या न केवलं
गमनमपि त्वगमनमपि गृहीतसम्यक्त्वस्यागमे निषिद्धं
यतस्तथा उद्वृत्त्य सर्वोऽप्येत्यागच्छति तिर्यश्चेव न
मनुष्येण “सत्तममहिनेवरातांते वाज्ज अणोत्तकवट्ठा । नयपावे
मणुएस्स” मिति वचनादिति सुरनाराकाश्च सम्यक्त्वसहिता
यस्मान्मनुष्येष्वायांति अथ सामर्थ्यासिर्थागतिगामिनः सप्त-
मपृथिवीनारका मित्यात्वसहिता एवागच्छन्तीति गाथाद्वयार्थः ।
अथ स्पर्शनादौ । तत्र क्षेत्रस्पर्शनयोर्विशेषप्रतिधीर्षया प्राह-
अवगाहणाइ रिचंपि फुसइ वारिइ जहाणुणो भिहियं ।

एगएस्स खेत्तं सत्तपएसया य सेफुसणा ॥ ६९ ॥

इह यत्राऽवगाढस्तत् क्षेत्रमुच्यते । यस्त्ववगाहनातो वहिरप्य-
तिरिक्तं क्षेत्रं स्पृशति सा स्पर्शनाभिधीयते । इति क्षेत्रस्पर्-
शनयोर्विशेषः । यथा परमाणोरगमे । यत्रैकस्मिन् प्रदेशेऽवगा-
ढस्तदेकं प्रदेशं क्षेत्रमभिहितं । सप्तप्रदेशास्तु (सं) तस्य स्पर्-
शना प्रोक्ता । यत्रैकस्मिन् प्रदेशेऽवगाढस्तमन्यांश्च पडिदि-
क्कसंन्धिनः पदप्रदेशान् परमाणौ स्पृशतीति कृत्वेति प्रका-
रांतरणाऽपि क्षेत्रस्पर्शनयोर्भेदमाह ।
अहवा जत्थोगादो ते खेत्तं विगोहे मयाफुसणा ।

येवं च देहमिदं संवरओ होइ से फुसणा ॥ ७० ॥

पाठसिद्धैवाथ नानाजीवानधिकृत्य चैत्रस्पर्शने प्राह । "होति असंखेज्जगुणा नाणाजीवाणं खेत्तफुसणाओत्ति" एकस्याभिनिबोधिकज्ञानजीवस्य ये चैत्रस्पर्शने ताभ्यां सकाशात्तानाभिनिबोधिकजीवानां याः चैत्रस्पर्शनास्ता असंख्येयगुणाः नानाभिनिबोधिकजीवानां सर्वेषामसंख्येयत्वादिति भावः । कालद्वारमधिकृत्याह । "एगस्स अणगाणवन्नो गंते मुहुत्तमिताओ" द्विधा मतिज्ञानस्य कालश्चित्तनीयः । उपयोगता लब्धितश्च । तत्रैकजीवस्य तदुपयोगो जघन्यत उत्तकृष्टतश्चाऽतमुहुत्तमेव भवति । परत उपयोगांतरगमनादिति सर्वलोकवर्तितामनकाभिनिबोधिकजीवानामपि दमवोपयोगकालमानं । केवलमिदमंतमुहुत्तमपि बृहत्तरमवसेयं । लब्धि मंगीकृत्य कालमानमाह ।

लद्धीवि जहण्णेण एगस्सेवं परा इमा होइ ।

अह सागरोवमाइ वावट्ठी सातिरेगाइ ॥ ७१ ॥

आभिनिबोधिकज्ञानं लब्धिरपि तदावरणच्छांशपशमरूपावामसम्पत्त्वस्यैकजीवस्य जघन्यत एवमिति । एवमेवांतमुहुत्तमेवेत्यर्थः । परतो मिथ्यात्वगमनात् केवलाऽवाप्तेर्वा परामृष्टा तल्लिखेरकजीवस्येयमनंतरवक्ष्यमाणा भवत्यथ सैवोच्यते सातिरेकाणि पट्टपट्टिसागरोपमाणि ॥ कथं पुनरेतानि भवन्ति नानाजीवानां च कियान् लब्धिकाल इत्याह ।

दो वारे विजयाइसु गयस्स चिन्नचूप अहवताइ ।

अइरंगं नरभाविये नाणाजीवाण सव्वदं ॥ ७२ ॥

इह कश्चित्साधुर्मत्यादिज्ञानान्वितो देशानां पूर्वकोटी यावत्प्रज्ज्यां परिपालय विजयवैजयंतजयंतापराजितविमानानामप्यतमविमानेनोत्कृष्टं त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमलक्ष्यदेवायुरनुभूय पुनरप्रतिपतितमत्यादिज्ञान एव मनुजेषु उत्पन्नो देशानां पूर्वकोटी प्रज्ज्यां विधाय तदेव विजयादिपूतकृष्टमायुः संप्राप्य पुनरप्रतिपतितमत्यादिज्ञान एव मनुष्येषु पूर्वकोटीं जीवित्वा सिद्ध्यतीत्येवं विजयादिषु वारद्वयं गतस्य । अथ याऽरूपुतदेशलोके द्वाविंशतिसागरोपमस्थितिकेषु देवेषु श्रीन् वारान् गतस्य तानि पट्टपट्टिसागरोपमाणि अधिकानि भवन्ति । अधिकं चेह नरभवनं सर्वविशेषदेशाने पूर्वकोटिर्न्य चतुष्टयं वा द्वयं नानाजीवानां तु सर्वार्थं सर्वकालं मतिज्ञानस्य स्थितिरिति गाथापंचकार्यः ।

अपांतरद्वारमाश्रित्याह ।

एगस्स जहन्नेण अंतरमंतो मुहुत्तमुक्कोसं ।

पोगलपरिअट्ठं देसूणं दोसवहुलस्स ॥ ७३ ॥

इह कश्चिज्जीवः सम्यक्त्वसहितं मतिज्ञानमवाप्य प्रतिपत्य चान्तमुहुत्तं मिथ्यात्वे स्थित्वा यदि पुनरपि सम्यक्त्वसहितं तदेव ज्ञामोति । तदेतन्मतिज्ञानस्य जघन्यमंतरं प्राप्तिविग्रहकारूपं भवति । आशातनादिदोषबहुलस्य देशानपुद्गलपरावर्ताद्वैक्यमुत्कृष्टमंतरं भवति । एतावता कालेन पुनरपि सम्यक्त्वाभिनिबोधिकलाभादिति ।

एकजीवस्योक्तमंतरमय नानाजीवानां तदभिधित्सुआचद्वारं च विमणिपुराह—

जमसुत्रं तर्हि तथो नाणाजीवाणमंतरं नत्थि ।

मइनाणी सेसाणं जीवाणमणंतभागांमि ॥ ७४ ॥

यद्यस्मात्तैराभिनिबोधिकज्ञानिभिरशून्यं सर्वदेव नारकादिगतिचतुष्टयाऽन्वितं त्रिभुवनमिदं ततस्तस्मान्नानाजीवानाधिगत्य नास्ति मतिज्ञानस्योऽन्तरकालः । तथा मतिज्ञानिनः शेषज्ञानवतां जीवानामनंततमे भागे वर्तते । शेषज्ञानिनो हि केवलसहितत्वादनंताः । आभिनिबोधिकज्ञानिनस्तु सर्वे लोकेऽप्यसंख्याता एवेति भाव इति गाथाद्वयार्थः ॥

अथ भावद्वारमल्पबहुत्वद्वारं चाभिधित्सुराह ।

भाये खओवसमिणं मइनाणं नत्थि सेसभावेसु ।

थोवा मइनाणविजु सेसा जीवा अणंतगुणा ॥ ७५ ॥

मतिज्ञानाचरणे हि कर्मण्युदीर्णं क्षीणे अनुदीर्णं तृषणांतं मतिज्ञानमुपजायतेऽतः क्षांशोपशमिकं एव भावे तद्वर्तते न तु शेषेष्वदधिकक्षायिकादिभावेनिति । मतिज्ञानेन चिदंतीति मतिज्ञानविदः स्तोका शेषज्ञानयुक्तास्तु सिद्धकेशलादयो जीवाऽन्तगुणा इत्येवमपि तावदल्पबहुत्वं भवति । केवलमिहैवमुच्यमाने भागाल्पबहुत्वद्वारयोरर्थतः परमार्थतो न कश्चिद्विशेषो भेदो दर्शितो भवति । तेन तस्यैवाभिनिबोधिकस्य प्रतिपद्यमानकानाश्रित्याल्पबहुत्वं धक्तुमुचितं पौनरुक्त्याऽभावादित्येतदेवाह ॥

नेहृत्यओ विसेसो भागपवबहुण तेण तस्सेव ।

पडिवज्जमापपडिवन्नगाणमप्पाबहुं जुसं ॥ ७६ ॥

गतार्थैव । अय यदेव युक्तं तदेवाह ।

थोवा पवज्जमाणा असंखयगुणिया पवन्नपजहन्ना ।

उक्कोसए पवन्ना होति विसेसाहिया ततो ॥ ७७ ॥

आभिनिबोधिकस्य "जहन्नेण एको वा दो वा तिप्पि वा उक्कोसेण असंखेज्जा" इत्येवं प्रतिपाद्यमानकाः प्रोच्यन्ते तं सर्वस्तोकास्तेष्वो ये जघन्यपदवर्तिनः पूर्वप्रतिपन्नास्तेऽसंख्यातगुणाश्चिरकालसंक्षिप्तत्वात्प्रतिपद्यमानकानां तु विवर्चितकसमयमात्रभावादिति । उत्कृष्टपदवर्तिनस्तु पूर्वप्रतिपन्नास्तेष्वोऽपि विदेशपाधिका इति प्रकारांतरमप्यल्पबहुत्वे दर्शयति ।

अहवा मइनाणीणं सेसयनाणीहि नाणरहिण्णि ।

कज्जं सहो भण्हि य अहवा गच्चाइभेण्णं ॥ ७८ ॥

अथ या मतिज्ञानिनां शेषज्ञानिभिः सहाल्पबहुत्वं प्रथमं वाक्यं । यथा "मइनाणी सेसाणं जीवाणमणंतभागांमि" ततो द्वितीयस्थाने "नाणरहिण्णि" ज्ञानानि व्याख्यानादिह मतिज्ञानादन्यानि गृह्यन्ते तैरहितता विमुक्ताः पूर्वप्रतिपद्यमानकमतिज्ञानेन एव केवला इत्यर्थः । तैः सहितं मतिज्ञानिनामल्पबहुत्वं स्वस्थान एव वक्तव्यं । यथा "थोवा पवज्जमाणा असंखेज्जगुणियाघणयजहन्नेत्यादि" ततस्तृतीयस्थाने उभयैः शेषज्ञानिभिर्ममतिज्ञानिभिश्च समुदितैः सहोऽल्पबहुत्वं तेषां कर्तव्यं तद्यथा "सव्वयो वा मणणपज्जवनाणीवहिनाणी असंखेज्जगुणाः मइनाणी सुयनाणी य दोषि सट्ठाणी तुल्ला मग्गिल्लोहि सुविसेसाहिया केवलनाणी अनंतगुणा" । पूर्वप्रतिपद्यमानप्रतिपाद्यमानकविभागोऽव-

व्यवहृतविमह स्वधियाऽभ्युद्भामिति । अथ वा गत्यादिभेदेन तत्कार्यं यथा सर्वस्तोका मतिज्ञानिनो मनुष्याः नारका अस्यात्तगुणाः ततस्तिर्य्यचस्ततो देवा इत्येवं संभवतः सर्वत्र वाच्यमिति । अथोपसंहरन्नाह ॥

लक्षवत्विहाणविसयाणुओगदारे हि वन्निया बुद्धी ।

तयणत्तरमुद्दिष्टं मुआनाणमओ परविस्सं ॥ ७९ ॥

लक्षणाभिनियोधिकाशब्दव्युत्पत्तिः । विधानं भेदोऽवग्रहद्विविधो द्रव्यक्षेत्रादिः अनुयोगद्वाराणि सत्पदप्रकरणतादीनि एतैः सर्वैरपि यथोक्तक्रमेणाभिनियोधिकाज्ञानलक्षणा वर्णिता व्याख्याता बुद्धिस्ततस्तदन्तरोद्दिष्टं श्रुतज्ञानं प्ररूपयिष्ये इति गाथापंचकार्यः । तदेवमाभिनियोधिकाज्ञानं समाप्तमिति । विशे० ॥ अ० म० प्र० ॥

आभिणिबोहियणाणलद्धि—आभिनिबोधिकज्ञानलब्धि—स्त्री० आभिनिबोधिकज्ञानं मतिज्ञानम् तस्य लब्धिर्धोष्यता । आभिनिबोधिकज्ञानयोग्यतायाम् (आभिनिबोहियणाणलद्धी जाव सवोअसमिआ) स्वस्वावरणकर्मवृत्त्युपशमसाध्यत्वात् ज्ञायोपशमिकी ॥ अनु० ज्ञ० द्वा० ॥

आभिणिबोहियणाणसागरोवओग—आभिनिबोधिकज्ञानसाकारोपयोग—पुं० अर्थान्निमुवो नितयः प्रतिस्वरूपको बोधो बोधविशयोऽभिनिबोधोऽभिनिबोध एवाभिनिबोधिकम् अभिनियोधशब्दस्य विनयादिपाठाऽभ्युपगमात् विनयादिभ्य इत्यनेन स्वायं इकाय प्रत्ययः । “निर्वर्तते स्वायं प्रत्ययकाः प्रकृतिलिङ्गवचनातीति” वचनात्तत्र नपुंसकता । यथा विनय एव वैतयिकमित्यत्र । अथ वा अभिनिबुध्यते अस्मादस्मिन्वेति अभिनियोधस्तदावरणकर्मज्ञायोपशमस्तेन निवृत्तमाभिनिबोधिकम् तच्च तज्ज्ञानञ्चाभिनिबोधिकज्ञानम् । इन्द्रियमनोनिमित्तो योऽप्यप्रदेशोऽवस्थितवस्तुविषयः स्फुटः प्रतिलभो बोधविशेष इत्यर्थः । स चासौ साकारोपयोगश्चाभिनिबोधिकज्ञानसाकारोपयोगः । साकारोपयोगविशेषे ॥ प्रश्ना० पद० २८ ॥

आभिरूप—आभिरूप्य—न० अभिरूपस्य भावः व्यञ्जसौन्दर्य्यं “आभिरूप्याश्च विभ्रवां देवः सान्निध्यमृच्छति” हय० रा० वाच० ॥

आभिषेक—आभिषेक्य—त्रि० अभिषेकमर्हति आभिषेक्यम् अभिषेकाऽहं (आभिसेकं हतियरयणं पडिकप्पेहि) ओप०

आभीर—आभीर—पुं० आ समन्तत् मयि—राति—रा०—क० बुद्धजातिभेदे—सूत्र भु० १ अ० ८ (आभीराणां अहिवर्ष) आ०—म० ८ गोप, सङ्कीर्णजातिभेदे, स हि अल्पभोगिहेतोः रस्यधिकं बिभेतीति तस्य तथा तदिदं गृहाण । उद्धृतः स च संकीर्णवर्णः । “प्राज्ञाणादुत्प्रकन्यायामावृत्तो नाम जायते । अभीरोऽभ्युत्प्रकन्यायामायोगव्यानुं धोखणः” इति मनुक्तः । “भीकोऽङ्गुणादधोभागे तापीतः पदिचमं तटे । आभीरदेशो हेषेति चिन्त्यशीले व्यवस्थितः” इति २ देशभेदे ३ तद्देशवासिनि ४ तद्देशराजे च वं० व० । “एकादशकलधारि कबिकुलमानसहारि । इदमाभीरमवेहि जगणमन्त्यमनुचेहि” इत्युक्तलक्षणे ५ मात्रावृत्तभेदे च ॥ वाच० ॥

आभीरदेस—आभीरदेश—पुं० देशभेदे—आभीरदेशे अचलपुरासन्ने कक्षाषेत्रानयोर्मध्ये ब्रह्मद्वीपे पंचशतं तापसा नामभूत् ॥ कल्प० ॥

आभीरपडि—(ली) आभीरपड्डी—स्त्री० ६ त० वा ऊप गोपप्रधाने घोषे ॥ वाच० ॥

आभीरविसय—आभीरविषय—पुं० देशभेदे “आभीरविसये कराह्वेण नाम णई तस्स कूले वंभहीवा तत्थ पंच तावसा परिवसंति । नि.—चू.—आ.—म.आ.—चू. । एवं सं भगवं विरहंतो ततो आभीरविसये गम्भो ॥ आ० चू० ॥

आभीरसाहु—आभीरसाधु—पुं० आभीरपुत्रे स्वनामख्याते साधौ, तत्कथाऽज्ञानपरिषद्देशब्दे, ॥ उक्त० अ० २ ॥

आभीरी—आभीरी—स्त्री० आभीरस्य पत्नी आभीरजातिवा स्त्री ऊप—भार्यायाम्—गोपजातिस्त्रियां महाशूद्याम् ॥ वाच० ॥

आभीरीवंचग—आभीरीवंचक—त्रि० आभीर्या वञ्चनकारके तत्कयोत्तराध्ययने, यथा—काऽपि ग्रामे कोऽपि वणिक् हृष्टं क्रयविक्रयं करोति । अन्यदा एका आभीरी तदृष्टे आगता । तथा भ्रूयते । भो रूपकद्वयस्य मे घृतन्देहि । तेनोक्तं अर्पयामि । अर्पितं तया रूपकद्वयं । तेन वणिजा एकस्यैव रूपकस्य घृतं वारद्वयन्तोलयित्वा अर्पितं । सा जानाति मम रूपकद्वयस्य घृतं दत्तं । वञ्चिता च सा । तस्याद्भुतायां स चिन्तयति । एष रूपको मया मुवा बन्धस्ततोऽहमेव उपभुञ्जामि । तस्य रूपकस्य घृतब्रयदादि जान्वा स्वगृहे विसर्जितं भार्यायाः कृतयति अथ घृतपूराः कुर्याः । कुर्याः तया घृतपूराः कृताः । तावता तद्गृहे समित्रो जामाता समायातः । तस्यैव तथा घृतपूराः परिषेपिताः । समित्रेण तेन भक्षिताः । गतः समित्रो जामाता । वणिग्गृहे समायातः स्नानं कृत्वा भोजनार्थमुपविष्टः । तया स्वाभाविकमेव भोजनं परिषेपितं । वणिक् वदति । कथं न कृता घृतपूराः तथा उक्तं कृताः परमागन्तुकेन समित्रेण जामाता भक्षिताः । स चिन्तयति मया सा वराकी आभीरी वञ्चिता । परार्थमेवाऽयमात्मा पापेन संयोजितः । एवं चिन्त्यन्नेवाऽसौ शरीरचिन्तार्थं बहिर्गतः । तदानीं ग्रीष्मो वर्तते । स मध्याह्नवेलायां कृतशरीरचिन्तः एकस्य हृत्स्थायिस्तदा विधामार्थमुपविष्टः । तेन मार्गं गच्छन्तं साधुं दृष्टवान् । वणिग्गुवाच । भो साधो ? विश्रम्यतां । साधुनोक्तं । शीघ्रं परकार्यं गच्छति साधुः प्राह । यथा त्वं स्वजनाऽर्थं ह्रिदयसि । अनेन एकैर्नैव वचनेन स बुद्धः प्राह । भगवन् ! यूयं क्व तिष्ठथ साधुना भजितं उच्यते । स साधुना समं तत्र गतः । तन्मुखाद्धर्ममाकर्ण्य भणति । भगवन् हं प्रवृजिष्यामि । नवः स्वजनापकृष्टयागच्छामि । गतो निजगृहे शान्धवान् भार्याञ्च भणति । अत्रापणे व्यवहारतो मम तुच्छलाभोऽस्ति देशान्तरं यास्यामि साध्याह्नयमत्रायातमस्ति । एकः साध्यावाहो मूलद्रव्यं अर्पयति इष्टपुरं नयति न च लाभं गृह्णाति । द्वितीयो मूलद्रव्यमर्पयति सहगमनात् बा-

मञ्ज गृह्णाति तत्कन सह गमनं युज्यते । तैरुक्तं प्रथमेन सह वृज्ज । अथ स वणिक् स्वजनैः समं वने गत्वा उवाच । अयं मुनिः परलोकसाध्याहः स्वकीयमूलद्रव्येण व्यवहारयति मोक्षपुरञ्च नयतीति दृष्टातद्दर्शनपूर्वकं स्वजनानामुपकृत । स वणिक् तस्य गुरोः समीपे दीक्षां जप्राहति ॥ उत्त० अ० ४ ॥

आभु—आभु—त्रि०—आ—भू—ङु—समन्तात् भवति—विभो—व्यापके ॥ वाच० ॥

आभुग—आभुग्न—त्रि०—आ—भुज—कर्मकर्तारि क—तस्य नः आ—कुञ्चिते ईषद्वक्त्रे ॥ वाच० ॥

आभुङ्—आभूति—स्त्री० आ भू—किन्—व्याप्तौ ॥ वाच० ॥

आभेरी—आभेरी—स्त्री० रागिणीभेदे—हज्रायुषः ॥ वाच० ॥

आभोइता—आभोगयित्वा—अव्य० (आभोइत्ताए णिस्सेसं)

आभोगयित्वा ज्ञात्वा निश्चयेन मतिचारमिति ॥ दश० अ० ५ ॥

आभोइभ—आभुज्य—अव्य० विज्ञाप्येत्ययं प० व० ॥

आभोएमाण—आभोगयत्—त्रि० अवलोकयति । कल्प० ॥

आभोग—आभोग—पुं० आभोजनमाभोगः उपयोगविशेषे, भाव० (आभोगे तह अणामोए) भाव० (लोकां लोकावबो कनाभोगं) षोडश्वि० १६॥ आभोग उपयोग इति प० टी॥ (आभोग आभोगं नाए स सद्दं करंति सज्जायं) जनेनाज्ञाताः स्थितास्ततो राजावाऽऽभोगमुपयोगं कुर्वते नृणां का आसत इत्यर्थः । वृ० ज्ञाने स्था. डा. ४ संज्ञा आभोग इति । स्था० डा० १० (आभोगं जायं तेण जोइइयारो कमे पुणोतस्स) भाव० ज्ञान पूर्वकं, व्यापारे, । आनु० । परिस्कुटबुद्धौ—(आभोगेण चित्तपुणसु) आभोगेनापि परिस्कुटबुद्ध्यापि अविस्मृत्यापीत्यर्थ इति । जीत० । (अणाय अणभोगेण) आभोजनमाभोगः आभोगोऽत्यंतविस्मृतिरित्यर्थः तेन अनाभोगं मुक्त्येत्यर्थः । भाव० ॥ विस्तारे ॥ भा० अ० १॥ आभोजनमाभोगः भुज पालनाभ्यवहारयोः मर्यादयाऽभिर्विधिना वा भोजनं पालनमाभोगः प्रतिलेखनायाम् ॥ बोध० ॥ आ भुज् आधारे घञ् परिपूर्णतायां, । सम्यक् सुखाद्यनुभवे वरुणस्य कृत्रे, च मेदि० ॥ वाच० ॥

आभोगज्ञान—आभोगध्यान—न० आभोगो ज्ञानपूर्वको व्यापारस्तस्य ध्यानम्—ज्ञानपूर्वकव्यापारस्य ध्याने, ग्राहण नयनाभिरप्याण फलान्यपि मृदुमतो ब्रह्मदत्तस्यैव । आनु० ॥ आभोगण—आभोगन—न० आभोग्यतेऽनेनेत आभोगनं अर्थावग्रहसमयसमनन्तरमेव सद्गुतार्थविशेषाऽभिमुखे आलोचने, न० ॥

आभोगणया—आभोगनता—स्त्री० आभोग्यतेऽनेनेत्याभोगनम् अर्थावग्रहसमयसमनन्तरमेव सद्गुतार्थविशेषाभिमुखमालोचनम् तस्य भाव आभोगनता—ईहायाम् ॥ न० ॥

आभोगाणिव्वतिय—आभोगनिर्वर्तित—त्रि० आभोगो ज्ञानम् तेन निर्वर्तितः ज्ञानेन कृते क्रोधादौ “तच्च यज्जानन् कोपविपाकादि रूपयतीति” वैमानिकक्रोधविशेषे ॥ स्था० डा० ४ ॥

आभोगवउस—आभोगवउस—पुं० आभोगः आधुनामकृत्य-मेतच्छरीरोपकरणविमृशमित्यर्थे ज्ञानम् तत्तद्वानां बहुश आभोगवउसः बहुशभेदे ॥ भ० डा० २५ अ० ६ ॥

आभोगि (न)—आभोगिन्—त्रि० आभोगोऽस्त्यस्य इति परिपूर्णे—स्त्रियां ङीए ॥ वाच० ॥

आभोगिणी—आभोगिनी—स्त्री० विद्याभेदे, “आभोगिनी नाम विद्या सा भगवते या परिजपिता सती मानसं परिच्छेदमुत्पादयतीति” ॥ बृह० नि० चू० ॥

आम—आम—अव्य० अश्नुपगमे, (आम अश्नुपगमे ॥ ७७ ॥

आमेत्यश्नुपगमे प्रयोज्यम् आम बहुला चणोली) प्रा० व्या० ॥ दुविहं च (आमंति) आमशब्दोऽनुमतौ सम्मतमेतदस्माकं सर्वमिति भावः । व्य० (सो भणइ आमं दिट्ठं) आ० म० प्र० (आमंति अणुमयत्थे) आमं इत्यनुमतार्थे इति आमंति एतदश्नुपगम्यत एवास्माभिरिति ॥ नि० चू० ॥ अपके, विशेषेऽप्या० डा० ४॥ (आमं आमं च भुंजीया) आममपकर्मिति—आ म० प्र—(आमनि-क्षेपश्च वृहत्कल्पे यथा) “उत्सेइम संसेइम उवक्खमं चेष पलिआमं, आमञ्चतुर्थां तद्यथा नामां स्थापनां द्रव्यामं—भावामं (नामं ठवणा आमं द्रव्यामं चव होइ भावामम्) तत्र नामस्थापने गतायं द्रव्यामं पुनश्चतुर्थां तदेव दर्शयति उत्सेइमइत्यदि उक्त ऊर्ध्वं निर्गच्छता वाष्पेण यः स्वेदः स उत्स्वेद उत्स्वेदेन निवृत्तं उत्स्वेदिमं भावादिम इति सूत्रेण इमं प्रत्ययः उत्स्वेदिमश्च तदामं च उत्स्वेदिमामं ? (संसेइम) स एकाकिभावेन स्वेदः संस्वेदस्तेन निवृत्तं संस्वेदिमं तदेवामम् संस्वेदिमामं ॥ २॥ तथोपस्कृताराद्धा ये बहुचणकादयस्तेषां मध्ये यदामं तदुपस्कृतां ३ पर्यायः स्वाभाविक औपाधिको वा फलानां पाकः परिणामस्तस्मिन् प्राप्तेऽपि यदामं तत्पर्यायाम् ॥ ४॥ अथोत्स्वेदिमादिचतुष्टयमेव व्याचष्टे (उत्सेइमपिहारे तिलाइ संसेइमं तु णेगविहं । केकडुयाइ उवक्खइ अपिपकरं सं तु पालियामं) उत्स्वेदिमं पिठादिपिठे सूक्ष्मतेऽङ्गुलादिचूर्णनिष्पन्नं तद्विषयांतरितमग्रः स्थितस्योष्मादिकस्य वाष्पेनोत्स्विद्यमानं पच्यते । तत्र यदामं तदुत्स्वेदिमामं । आदिग्रहणाद्भरोलादिपरिग्रहः । संस्वेदिमं पुनस्तिळादिकमनेकविधं । इह क-खित्ति पिठरादौ पानीयं तापयित्वा पिठिकायां प्रकृष्टास्तिळास्तेनोष्मादिकेन सिध्यते तदस्तिळाः संस्विद्यते तेषां संस्विद्यमानां मध्ये ये अमास्तत् संस्वेदिमामं । आदिग्रहणेन यदन्यदप्येतेन क्रमेण संस्विद्यते तत् संस्वेदिमामं । तथा चणकमुद्गादीनामुपस्कृतानां ये केकडुकादयः अमास्ते उपस्कृतां पर्यायामं पुनरपिपकरसफलादिकमुच्यते । तच्चतुर्विधम् । तद्यथा—

इन्धणभूमे गंधे बच्छणभियामए अ आमविही ।

एसो खलु आमविहीत पच्चो अणुपुव्वीए ॥

इन्धनपर्यायामं धूमपर्यायामं गंधपर्यायामं हृत्तपर्यायाममपीत्येवं पर्यायामे आमाद्यध्वञ्चतुःप्रकारः एव खलु आमविधिरिति त्वयः । आनुपूर्व्या यथोक्तयाऽह्ना आनुपूर्व्या नाम वच्यमानलक्षणा पलायध्वननार्त्ताखननकरीपत्रेषूपशादिका यथायोगमामफलपाचनाय रचना तथा ज्ञातव्य आमविधिरिति अथेन्धनधूमपर्यायामे विवृणोति ।

कोहवपल्लामाई भूमेणींति दुगाइ पच्चंते ।

मङ्गलगडामणिपरेततिदुयाछिद्ध्युमेण ॥

कांद्रवपलादादि किमिन्नमुच्यते । आदिप्रहणेन शालि-
पलालपरिग्रहः । तेन चाभ्रादीनि फलानि वेष्टयित्वा
पाच्यंते तत्र यान्यपकानि फलानि तद्विधनपर्यायानि ।
तथा धूमेन तितुकादीनि फलानि पाच्यंते । कथं पाच्यंते
इत्याह । मङ्गलगडा इति प्रथमतो गर्ताया मध्ये करीषः
प्रक्षिप्यन्ते । तस्याश्च गर्तायाः पार्श्वेष्वपरा गर्ताः खन्यन्ते
तासु च गर्तासु तितुकादीनि फलानि प्रक्षिप्य मध्य-
मायां करीषगर्तायामगणिति अग्निर्ह्रीयते तासां च पे-
रंतत्तिपर्यायगतानां श्रोतांसि मध्यमगर्ताया सह मीलि-
तानि क्रियन्ते । ततस्तस्याः करीषगर्तायाः सकाशाद्भूमस्तैः
श्रोतोभिः पर्येतगर्तासु प्रविशति ततस्तच्छिद्रसंबन्धेन धू-
मेन प्रसरता तानि फलानि पाच्यंते इति तेषां मध्ये
यदामं तद्घूमपर्यायामं । अथ गंधपर्यायामां भावयति ।
“अथगच्छिभिर्गडाई गंधेण जं च उवरी रुक्खस्स कालप-
त्तं न पच्चइ वत्थपलियाममेतं तु” आभ्रकचिभिर्गडादीनि
आदिशब्दात् बीजपूरकादीनि यान्यपकानि फलानि तेषां
मध्ये पकानि प्रक्षिप्यन्ते । तेषां गंधेन प्राक्तनान्यामकानि
पच्यंते । तत्र यदपकं फलं तद्गंधपर्यायामं । तथा बीजं
वर्त्तितं चशब्दस्य पुनरर्थत्वाद्यतुनर्हृषस्थोपरि शाखायां
वर्त्तमानं कालं वसंतादिलक्षणे पाकसमये प्राप्तेऽपि परि-
पेक्षेवत्परकृतेषु न पच्यते तद्दृष्ट्यर्थायामं । व्याख्यातं
चतुर्विधमपि पर्यायामं । तद्व्याख्याने च समर्थितं द्र-
व्यामं । अथवा भावामस्य रूपं निरूपयति । “भावामं पि य
दुविहं वयणामं चैव णो य वयणामं । वयणामं अणु-
मयत्थे आमत्तिहि जीवदेवकं “नो वयणामं दुविहं आ-
गमतो चैव नो आगमतो । आगमेनाणुवउत्तो नो आगम-
ओ इमं होइ” भावाममपि द्विविधं वचनामं चैव नो वचनामं ।
वचनरूपमामं वचनामं अनुमतार्थं आममिति यदाक्यं
वचनं तदेतद्वचनामं । यथा कोऽपि साधुर्गुरुणां कार्येण
गङ्गापरेण पृष्ठः आर्यः किं गुरुकार्येण गम्यते ? स प्र-
त्याह । आमं एवेमेतदित्यर्थः । नो वचनामं द्विविधं
आगमतश्चैव नो आगमतश्च । तत्रागमत आमपदार्थ-
ज्ञानयुक्तस्तत्र चोपयुक्तः उपयोगस्य भावरूपत्वात्
ज्ञानस्य चागमरूपत्वात् । नो आगमतो भावाममपीदं
भवति तदेवाह ।

उगमदोसा ईया भावतो असंजमो अ आमविही ।

अन्नो वि य आपसो जो वरिससयं न पुरेइ ॥

उद्गमदोषा आधाकर्मादयः आदिप्रहणानुत्पादनादोषा
एवणादोषादय एतद्भावामं प्रतिपत्तव्यं । तथा चाचा-
रांगसूत्रं ॥ “सव्यामगंधं परिष्ठाया निरामगंधो परिष्ठाया”
अमेयमद्वच पृथिव्याद्युपमर्हलक्ष्णं भावतः आमविधिरेव
ज्ञातव्यद्विचित्रापकताकारणात् यद्वात्योपि आदेशः प्र-
कारो भवत्येते । यो वर्धशतायुः पुरुष आयुष्कोपक्रमेण
वर्धशतमपूरयित्वा श्रियते सोऽपि भावत आमः आयुषः
परिष्ठायादमेयं भरणात् । अत्र च द्रव्याणामधिकांशसूत्रे
ऽपि दृष्ट्यर्थपर्यायामं शेषायासुष्कारितसरशतया विनये-
व्युत्पादनाय प्रसंगतः प्रकृतित्वात् व्याख्यातमामपदम् ॥

वृह० ॥ नि० चू० ॥ अपरिशुद्धे (सव्यामगंधं परिष्ठाया)
आममपरिशुद्धमिति ॥ आचा. अ. ४॥ (निरामगंधं परिष्ठाया)
सूत्र. श्रुत. १. अ. ६॥ निर्गतोऽपगत आसोऽविशोधिकोऽव्याख्यस्त-
था गंधो विशोधिकोऽदिरूपे यस्मात्स भवति निरामगंधः ।
मूलोत्तरगुणभेदमित्रां चारित्रिक्यां कृतवानित्यर्थे इति ।
सूत्र० ॥ अम करणे घञ् रोगमात्रे वैद्यकांते षड्विधे अजीर्णे.
रोगभेदे, ॥ वाच० ॥ अजीर्णरोगभेदे च तल्लक्षणं आ-
मे तु द्रव्यगंधित्वम् । द्रव्यस्य गंधस्य कथिततत्त्वादिरिव गंधो
यस्यास्ति तत्तथा तद्भावास्तत्त्वमिति ॥ ध० अधि० १ ॥

आमइ (न)—आमयिन्—पुं० आमया रोगः स येषां वि-
द्यते ते आमयिनः रोगिणि (नाउं तिविहामयाणं देइ लहाअं
सहगणं तु) व्य. उ. १॥ त्रिविधतापादिजन्यरोगयोगतस्त्रिप्रका-
रा आमया रोगाः स येषां ते आमयिनः त्रिविधाश्चेत् आम-
यिन्श्च तेषां त्रिविधामयितानिति ॥ व्य० उ० १ ॥

आमंत—आमंत्र—पुं० आमादूर्जाणां त्रायते स्वफलतैलेन
मलान्निस्सारणात् त्रै क पृथो० १ परण्डवृत्ते राजनि०
आमगड इति वा पाठः । तत् फलतैलपाने हि अजी-
र्णमलनिस्सारणात्तथात्वम् । आ मंत्र—अच २ आमन्त्र-
णशब्दाच्च ॥ वाच० ॥

आमंतण—आमन्त्रण—न० आ मन्त्र न्युद्ये । १ अभिनन्दने २
संबोधने, ३ कामचारानुष्ठारूपे क्रियामेदेषु प्रवर्तनव्यापारं
च । ४ व्यापारे च युच् आमन्त्रणाप्यत्र स्त्री ॥ वाच० ॥
प्रच्छन्ने (अग्रामंति या परिदृष्ट्वेति) अनापृच्छय प्रमादि-
तया परिष्ठापयेत् ॥ आचा० ॥ (सगणामंतणखणने) आ-
चाय्येण स्वगणस्य स्वगच्छस्यामंत्रणं प्रच्छन्नं कर्त्तव्य-
मिति ॥ व्य० उ० २॥ स्त्रीपुरुषयोर्वैकल्यावकव्यामंत्रणवचना-
नि भाषाशब्दे ॥ दश० अ० ७॥ आचा० ॥ सर्वो धर्मः गुरुपादमूल
तद्भावे स्थापना समर्कं कृतः फलवानिति भदंत शब्दे-
वक्ष्यामि ॥ ध० अधि० २ ॥

आमंतणी—आमंत्रणी—स्त्री० असत्या मृषा भाषाभेदे, संथा० आ-
मंत्रणी हे देवदत्तेत्यादिरूपा । एषा हि प्रागुक्तभाषात्रयवि-
लक्षणत्वात् सत्या न मृषा नापिसत्यामृषा केवलव्यवहार-
मात्रप्रवृत्तिहेतुतिर्यसत्यामृषा एव भावना कार्य्या ॥ ध. अधि. ३॥
दश० अ० ६ विभक्तिभेदे च (अष्टमी आमंतणे भवे)
॥ स्या० उ० ८॥ “आमंतणे भवे अष्टमी र्थे जह हे जुवाणत्ति”
सुऔजसितं प्रथमार्पायं विभक्तिरामंत्रणलक्षणस्यार्थस्य क-
र्मकरणविधत् । लिङ्गार्थमात्रातिरिक्तस्य प्रतिपादकत्वेनाष्ट-
म्युक्ता अयत् हे युवश्रिति ॥ स्या० उ० ८॥ इदं चातुयोगद्वारातु-
सारेण व्याख्यातमादौरेषु तु आमंतणेति हृदयते स्या० उ० ८॥
(आमंतणी भवे अष्टमी उ जहा हे जुवाणत्ति) अमु० ॥ आ-
मंतणी भवेदष्टमी यथा हे युवश्रिति हृद्वैयाकरणादौर्ध्वेन
चैयमष्टमी गण्यते इदं युगानां त्वसौ प्रथमेवैति मंतव्य-
मिति ॥ अमु० ॥

आमंतिता—आमंत्र्य—अव्य० आ मन्त्र-ल्यप् सम्बोधयेत्यर्थे
॥ वाच० ॥ स्या० उ० ३ ॥

आमंतिथि—आमन्त्रित—त्रि० आ—मन्त्र क अनावश्यक
कर्मणि नियोजिते ॥ वाच० ॥ (पुमं आमंतेमाणे आमंतिथि वा
अपदिशुमजाणे यो एवं वदेज्जा) आचा० अ० ३३०३॥ वाच० ॥

२ परिभवितायां सम्बोधनार्थं प्रथमायां बिभक्तौ न० “साम-
न्त्रितम्” पा० सम्बोधने वा प्रथमायां ऽऽमन्त्रितसंज्ञा स्यात्
सि० की० । “आमन्त्रिते पूर्वमविद्यमानवत्” नामन्त्रिते समा-
नकरणे सामान्यवचनम्” ॥ पा० ॥ ३ निमन्त्रिते त्रि०
“प्रतरामन्त्रितात् विप्रात्” ॥ वाच० ॥

आमन्त्र्य—अव्य० आ—मन्त्र—ल्यप् सम्बोधेत्यर्थः ॥
वाच० ॥ (आमन्त्रित्य उरसविय भिक्वुं ब्रायसा निमन्त्रेति)
स्त्रियो हि स्वभावेनैवाकस्वैयप्रवणाः साधुमांसं यथा
ऽहममुकस्यां वेलायां भवदतिक्रमागमिष्यामीत्येवं संकेतं
प्राहयित्वेति ॥ सूत्र. प्र. श्रु. अ. ४ ॥

आमन्तेमाण—आमन्त्रयत्—त्रि० आपृच्छति (पुंम आमन्तेमाणे
आमन्तेति वा) ॥ आचा. अ. ३ उ. ३ ॥

आमद्—आमन्—पुं० ईप्समद्रः प्रा० स० ईप्सङ्गम्भीरशब्दे
“आमन्द्रमन्थध्वनिदत्तात्म” भट्टिः तद्युक्ते त्रि० ॥ वाच० ॥

आमग—आमक—त्रि० अपके भ० श० १५ उ० १ (आमगमल्लगभ्या)

आमकमल्लकभूता अपकशरावकल्पा जलसंपर्के क्षणेन विलय
नात् ॥ आ० अ० २० ॥ अशरूपहते च (आमगं विविधं वीर्यं)
आमकमशरूपहतेति ॥ दश. अ. ८ ॥ आचा. अ. ८ ॥ (फले
वीर्यं य आमगं) आमकं सचित्तमिति ॥ दश. अ. ३ ॥

आमगन्ध—आमगन्ध—न० आमश्च गन्धश्चाभमगन्धस्य समाहार-

द्वन्द्वः अविशुद्धकोट्यन्तर्गतेषु आधाकर्मादिषु (स्ववामगन्धं
परिजाय शिरामगन्धो परिवर्ण्य) आचा. लो. अ. उ. ५ ॥ आमं च
गन्धश्च आमगन्धं समाहारद्वन्द्वस्त्वैत्रं तदामगन्धश्च सर्वा
मगन्धं सर्वशब्दः प्रकाशकत्वेऽत्र गृह्यते न द्रव्यकामगन्धः
आममपरिशुद्धं गन्धग्रहणेन तु प्रतिगृह्यते । ननु च पूति-
द्रव्यस्याप्यशुद्धत्वादात्मशब्देनैवोपादानात्किमर्थं भेदेनोपा-
दानमिति सत्यमशुद्धसामान्याद्गृह्यते किं न द्रव्यका-
त्वेऽत्र गृह्यते । किं तु पूतिग्रहणेनेह आधाकर्माद्यविशुद्ध-
कोटिरुपात्ता तस्याश्च गुरुतरत्वात्प्राधान्यव्यापनार्थं पुनरुपादा-
नं । तदशब्दात्मकं । गन्धग्रहणेनोपात्ता द्रष्टव्या इति । सर्वशब्दस्य
च प्रकाशकत्वात्सोभिधायकत्वाद्येन केनचित्प्रकारेण आम-
मपरिशुद्धं प्रतिष्ठा भवति तत्सर्वत्रपरिहृया ज्ञात्वा प्रत्याख्या-
नपरिहृया निरामगन्धः निर्गतो आमगन्धो यस्मात् स तथा
परिजृज्ज् मोक्षमागं ज्ञानदर्शनचारित्राभ्यसे परिसमंताद्गच्छे-
त् संयमानुष्ठानं सम्यगनुपालयेदिति यावत् ॥ आचा० टी० ॥

आमगन्धि—आमगन्धि—त्रि० आमस्यापकस्य गन्ध इव गन्धो
यत्र इत्—समा० अपकमांसादितुल्यगन्धाख्ये ॥ क्लीबमि-
त्येके ॥ वाच० ॥

आमगोरस—आमगोरस—पुं० आमं च तद्गोरसञ्चामगोर-
सम् कश्चदुग्धदधितकादिकं ॥ घ० अधि० २ ॥

आमश्च—आमात्य—पुं० अमात्य एव स्वार्थं अण् अमात्ये ॥
वाच० ॥

आमज्जण—अ; ॥ नैन—न० सकृत् कर्दमादिशोधने “णोआमज्जे-
ज्जवा” ॥ आचा. प. ३ उ. ४ ॥ नैव सकृद्वाग्ज्याचाऽपि पुनः पुनः
अमृज्यात् कर्दमादि शोधयेदित्यर्थः ॥ आचा० ॥ (आमज्ज-

ज्ज वा पमज्जेज्ज वा आमज्जेज्जं वा पमज्जेज्जं वा साइज्जइ)
नि० चू० ॥ (आमज्जावेज्ज वा पमज्जावेज्ज वा आमज्जावंतं
वा पमज्जावंतं वा साइज्जइ) ॥ नि० चू० ॥ जे० भिक्खुं अप्पणो
अच्छिणी आमज्जेज्ज वा पमज्जेज्ज वा आमज्जेज्जं वा
पमज्जेज्जं वा साइज्जइ ॥ नि० चू० ॥ “अच्छिणि आमज्जजि
णाम अच्छिपत्तरोमे संठवेति अहवा वीयकण्ठादीणि
सकृत् अवणयणो आमज्जणो पुणोऽपमज्जणो ॥ नि० चू० ॥
मृदुगोमयादिना लिम्पेने च ॥ व्य० उदे० ४ ॥

आमज्जंत—आमज्जमाण—आमार्जयत्—त्रि० सकृत् हस्ता-
दिना शोधयति । आमज्जंतं वा पमज्जंतं वा
साइज्जइ ॥ नि० चू० ॥ (आमज्जमाणो वा पमज्जमाणे वा)
आमार्जयत् सकृत् हस्तादिना शोधयन्निति ॥ आचा. अ. १ उ. ५ ॥

आमज्जर—आमज्जर—पुं० आमोऽपकः ज्वरः अपकज्वरे न-
वज्वरे । “स्वेधमामज्जरप्राहः कोऽमसता परिबिभ्रति”
माघः ॥ वाच० ॥

आमडाग—आमडाग—न० अर्द्धपके अपके च अरणिक्त-
गडुवीयकादिके (सेज्जं पुण्ण जाणेज्जा आमडागं वा)
आममपकं अरणिक्तगडुवीयकादि तथार्द्धपकमपक-
म्वा ॥ आचा. अ. १ उ. ८ ॥

आमणस—आमनस्य—न० अप्रशस्तं मनो यस्य तस्य भावः
ध्यज्ज दुःखे ॥ वाच० ॥

आमतर—आपतर—त्रि० अतिशयेन प्रापके (मणामतराप ।
चेव) राज० । द्रष्टृणां मनांसि आमृवंति आत्मचशतं न-
यन्तीति मन आपस्ततः प्रकषेविषक्षायां तरप्रत्ययः प्राकृत-
त्वाच्च पकारस्य मकारे मयागमतरा इति भवतीति ॥ राज० ॥

आमत्त—आमार्त्त—त्रि० रोगार्त्तं (आमत्तो रोगार्त्तो आमत्तो
जस्स अरिथ सो आमत्तो मणस्सो भणति) नि० चू० ॥

आमदि (न्) आमर्दिन्—त्रि० आ मृद्-श्लिन्-बलाश्लिणी-
डके ॥ वाच० ॥

आमपत्त—आमपात्र—न० कर्म० अपके पात्रे मृगमयपात्रे “वि-
नाशं व्रजति क्षिप्रमामपात्रमिवाभसि” ॥ मनुः ॥ वाच० ॥

आममल्लगरुव—आममल्लगरूप—त्रि० अपकशरावतुल्ये (आ-
ममल्लगरुवे निर्वर्षे यक्षहसरेरे) अपकशरावतुल्ये शरीरे
निर्वर्द्ध वैराग्यं व्रजतेति ॥ तं ॥

आममहुर—आमपहुर—न० आममिष मधुप्यामपहुरमीषम-
धुरे फले (आमेणामं पने आममहुरे) ॥ स्था० ठा० ४ ॥

आमप्य—आमप्य—पुं० आमं रोगं यात्येन करणो घञर्थे क आ-
मीञ् हिंसायाम् करणो अच् वा रोगे अनामयः निरा-
मयः (समो हि शिष्टैराज्जातो बत्सर्वेताणामयः स च)
माघः ॥ वाच० ॥

आमयकरणी—आमयकरणी—स्त्री० विधाभेदे ॥ सूत्र. श्रु. २ अ. २ ॥

आमयभाव—आमयभाव—पुं० रोगोत्पत्तौ (निरामयामयभा-
वे) ॥ दश० चू० २ ॥ निरामयामयभावात् निरामयस्य नीरोग-
स्यामयभावाद्भोगोत्पत्तौ उपलक्षणं चैतत्सामयनिरामयभा-
वस्य तथा चैवं वकार उपलब्धते पूर्व निरामयोऽहमासं
सम्प्रति सामयो जात इति ॥ दश० चू० २ ॥

आमरकुंड—आमरकुण्ड—न० तैलकृजमवृक्षस्य, स्थानामस्या-

ने नगरे आमरकुण्डनगरे" तैलङ्गनपदविभूषणे-गिरि-
शिलरभुवनमध्यस्थिता जयति पद्मिनी देवी ॥ ती० ॥

आमरणंत-आमरणान्त-अव्य० मृत्युलक्षणवासनं यावदि-
त्यर्थे, (आमरणंतमजस्सं संजमपरिपालणं विहिद्यां) आम-
रणांतं मृत्युलक्षणवासनं यावदिति ॥ पंचा० बृ० ७ ॥ (पञ्च
रस पायमूलं आमरणंतं न मोक्षध्वं) एतस्य पुरोः पादमूलं
समीपमामरणान्तं न मोक्षध्वं सर्वकालमिति गाथार्थः पंच० व०
आमरणंतदोस-आमरणांतदोष-पुं० मरणमेधान्तो मरणान्तः
आमरणान्तादामरणांतमसंजाताऽनुतापस्य कालसौकरिका-
देरिव या हिंसादिप्रवृत्तिः सेव दोष आमरणान्तदोषः री-
द्रघ्यानस्य लक्षणभेदे ॥ भ० शत० २५ उ० ७ ॥ रथा० ॥
टा० ४ ॥ ग० अधि० १ ॥ औप० ॥ (आमरणन्तदोसो यथा
पञ्चतर्पणं परिमिलायमानस्स वि भागतपण्वादेस्सस्स
योवैवि पच्छाणुताभो न भवति अचिरमणकावे वि
जस्स कालसोयरियस्सेव ण ताभो उवरते भवति एस
आमरणन्तदोसोस्ति) ॥ भा० चू० भा० वृ॥

आमरत्त-आमरक्त-न० आममपक्वं रक्तम रोगभेदे रक्ता-
तिसारे ॥ वाच० ॥

आमरणंतिय-आमरणान्तिक-त्रि० आमरणान्तं मरत्यक्-
पसीमापर्यन्तं व्याप्नोति ठञ् मरणकालपर्यन्तव्यापके
(अन्योऽन्यस्य व्यभिचारो भवेदामरणान्तिकः) ॥ मनु० वाच० ॥

आमरिस-आमर्श-पुं० आ० मृश-स्पर्श-घञ् सम्पक् स्पर्-
शं व्युद आमर्शनमप्यत्र न० ॥ वाच० ॥

आमर्ष-पुं० आमर्षणमामर्षः संस्पर्शनं विशो० आ० म० प्र० ॥
(शंसितमवघ्रे वा १०५) इति प्राकृतसूत्रेण शर्षयोः संयुक्त-
स्यात्यव्यंजनात्पूर्वं इकारो वा ॥ प्रा० व्या० ॥ आ० मृष घञ्
कोपे असहने, सम्पक् बिभेके च ॥ वाच० ॥

आमरुकीडा-आमलकीक्रीडा-स्त्री० क्रीडाभेदे-तथा च
भगवतो महाधिरस्य वर्णकमाधिकृत्य-कुमारैः सह क्रीडां
कुर्वाणः आमलकीक्रीडानिमित्तं पुराद्वहजंगम, तत्र च कु-
मारा वृक्षारोहणादिप्रकारेण क्रीडन्तीति ॥ कल्प० ॥

आमलकप्पा-आमलकल्पा-स्त्री० स्थनामस्थानायां नग-
र्याम् (आमलकप्पा नयरी मित्तसिरी कूरपिउडाई) आमल-
कन्पायां नगर्यां गतस्तत्र च मित्रभ्रीनान्ना आचकेश
कूरपिउडादिना कूरिस्रथादिदानेन प्रतिबोधित इत्यर्थः
॥ विशो० ॥ आ० क० ॥ आ० चू० ॥ आ० म० ॥ आच० ॥ उक्त०
अध्य० ३ ॥ राज० (इहेय जंजूदीवे भारहे बासे आमलक-
प्पानामं नयरी होत्था) ज्ञा० भृ० २ ॥

आमल-आमल-पुं० बहुवीजके वृक्षभेदे "आमलपाखणं वा"
॥ भाचा० भ० प्र० १ ॥

आमला-आमरक्त-पुं० सामस्येन भाव्याम् ॥ रथा० डा० १० ॥ तद-
र्थप्रतिषेधे कर्मविपाकदशाया नयमेऽध्ययने च न० । तद्वक्त-
व्यता स्थानाङ्गे यथा-(सहस्रमुद्दि आमलप) ॥ रथा० डा० १० ॥
(आमलपसि) रभ्रुतेलभ्रुत्तिरित्यामरक्तः सामस्येन मात्रैरेव-
मर्थमर्थनिषेधं नयमं तत्र किल सुप्रतिष्ठे नगरे सिंहसेनो
राजा इयमाभिधानद्वेषामनु रक्तस्तद्वचनार्थेकोषानि
पञ्चशतानि देवीमां ता मियारयिष्यणि क्षात्वा क्षिपतः सन्

तन्मातृणामेकोनपञ्चशतान्युपनिमन्त्र्य महत्त्यगरे भावानं
दत्त्वा भक्तार्थिभिः सम्पूज्य विश्रब्धानि सदेवीकानि सप-
स्त्रिषाराणि सर्वतो द्वारकन्धनपूर्वकमग्निप्रदानेन दग्धवांस्त-
तोऽसौ राजा मृत्वा पट्टाञ्च गावा रोहीतके नगरे दत्तसाध-
वाहस्य दुहित्वा देवदत्ताभिधानाऽभवत् सा च पुष्पनन्दिना
राज्ञा परिणीता स च मातृभक्तिपरतया तत्कृत्यानि कुर्व-
न्नासामासतया च भोगविघ्नकारिणीति तन्मातृवैवल्लो-
हद्वयइत्यापानप्रेक्षेपात्सहसा दाहनवधो व्यधाय । राजा
चासौ विविधविघ्नधानाभिर्विडम्ब्य विनाशितेति विपाकधुतं
देशदत्ताभिधानं नवमिति ॥ रथा० टी० ॥

आमलक-त्रि० आ-मल-कुन् स्त्रीवे गौरा० डीए बंधुधीजके
वृक्षभेदे ॥ जी० प्र० १ प्र० ल० प्र० ॥ भाचा० ॥ रथा० डा० ४ ॥
(तत्थणं आमलगा पक्खिता) अनु० (धात्रीवृक्षे) ॥ वाच० ॥
धात्रीफलं च- न० (आमलगाईदगाहरणं च) सूत्र०
धुत० १ व० ४ ॥ आमलकानि धात्रीफलानीति ॥ सूत्र० टी० ॥
आमलगमधुर-आमलकमधुर-त्रि० आमलकमिव मधुरं
यद्यन्यत् आमलकमेव वा मधुरमामलकमधुरम् ईषन्म-
धुरे ॥ रथा० डा० ४ ॥

आमलगमधुरफलसमाण-आमलकमधुरफलसमान-पुं०-ईषदु-
पशमादिगुणालक्षणमाधुर्यवन्ति पुरुषभेदे ॥ रथा० डा० ४ ॥

आमलगरस-आमलकरस-पुं० धात्रीफलरसे-शिशिरे चाम-
लकरस इति ॥ सूत्र० धुत० १-अध्य० ८ ॥

आमलगरसिप-आमलकरसिप-त्रि० आमलकरससंख्ये.

(आमलगरसिपाणि) आमलकरससंख्येधनीति ॥ विपा० म० ७ ॥

आमवाय-आमवात-पुं० आमोऽपकहेतुर्वातः वात व्याधि-
भेदे च वाच० ॥

आमाइसार-आमातिसार-पुं० आमकृतोऽतिसारः आमकृतेऽ-
तिसाररोगभेदे वाच० ॥

आमाभिभूय-आमाभिभूत-त्रि० अपकरसेनाभिभूते (आ-
माभिभूय गत्ता) अमेनापकरसेनाभिभूतानि गात्रायय-
द्धानि ॥ विपा० म० ७ ॥

आमावस्स-आमावास्स-त्रि० अमावास्यायां भवः सन्धि-
बेलादि० अण् अमावास्याभवे-वा नूनं अमावास्याक इत्यपि
तत्रैव ॥ वाच० ॥

आमाशय-आमाशय-पुं० आमस्यामकस्याक्षस्याशयः देह-
मध्यस्थे नोमेरुध्वंस्थाने भुक्तापकाश्विस्थाने । आशया हि
देहस्थाः सप्त सुषुप्ते दृशिता यथा "आशयस्तु याताशयः
पित्तशयः श्लेष्माशयो रक्ताशयः आमशयः पकाशयः
मूत्राशयः स्त्रीणां गर्भाशयोऽष्टम" इति ॥ वाच० ॥

आमिओइ-आमितौजि-पुं० स्त्री० अमितौजसोऽपत्यम्,
बाह्वा०-इङ्-सलोपश्च-अमितौजसोऽपत्ये स्त्रियां डीप्
॥ वाच० ॥

आमिक्षा-आमिक्षा-स्त्री० आमिष्यते सिच्यते-मिष सक्-
तते पके तुल्ये दधियोगाज्जाते पदार्थे "आमिक्षापदसार्ज-
ध्यात्तस्यैव विषयापेणम्" भट्टका० ॥ वाच० ॥

आमिलिमि (न) आमिलिमन्-पुं० भक्षो रसोऽस्त्यस्य
प्रज्ञा० भण् बढा० गणपादात् रस्य लः ततो भावे रढा०

इमनिच् । आम्लत्वे रसभेदे वा । म्यञ् । आम्ल्यमप्यञ्च न० ॥ वाच० ॥

आमिलवेतस—आम्लवेतस—पुं० आम्लः आम्लरसयुक्तः वेतस इव ? आम्लवेतसवृक्षे, राजनि० स्वार्थे संज्ञायां वा कन् २ तन्तिडीवृत्तं, ॥ वाच० ॥

आमिला—आम्ला—स्त्री० सम्यक् अम्लो रसो यस्याः ? तन्तिड्याम स्वार्थे कनि । आम्लिकाप्यञ्च २ अम्लरसयुक्ते त्रि० मनोहा० भावे वुञ् आम्लिका २ अम्लरसं ३ अम्लाद्वारे च शब्दमाला । अम्लरसोऽस्त्यस्य अण् ड, प् । आम्लमित्यपि तन्तिड्याम ॥ वाच० ॥

आमिस—आमिप—न० आमिषाति स्नेहम् अम-टिषच्-दी-घञ् वा—मांसं स्नेहातिष्कात्स्य तथात्वम् ॥ वाच० ॥ (हं-केहिय कंकेहिय आमिसर्थाहं ते दृष्टौ) ॥ सूत्र० ॥ ढंकेः कंकेश्च पक्षिविशेषैरन्यैश्च मांसवशात्पिभिर्मस्त्वधंघादिभिरिति सूत्र.श्रु.१अ.१। आहारोपचं । मांसादिके । स्या.डा.४। आ.। अशनादिके च मोक्ष्यवस्तुनि ॥ ध०अधि॥२॥ (तं हृच्छसि घेष्टुं जे पुंश्च तं अभिसेणगियाहाहि १ आमिसपासनिवद्धो काहि इकजं अकजं वा) ॥ सूत्र.श्रु.१अ.४। उक्तोत्वे सुन्दररूपादौ, लोभे—लोभनीये विषये च ॥ वाच० ॥ अभिष्वङ्गहेतौ, धन-धान्यादिके च ॥ उक्त० (अकिंचणाउज्जुकडा निरामिसा) ॥ उच.अ.१४० ॥ निष्क्रान्ता आमिपात् विषयादिपदार्थात् इति निरामिषा विषयादयः । पदार्था हि विषया जीवानां गृहि-हेतुत्वादामिपोपमा एतस्मादहं निर्विषया सती ॥ उच. टी. ॥ सामिसं कुललं दिस्स वज्जमाणं निरामिसं । आमिसं सन्वमुज्जिक्ता विहोरस्सामो निरामिसा ॥ ४६ ॥ हे राजन् अहं सर्वं आमिपे अभिष्वङ्गहेतुं धनधान्यादिकं उच्छिन्ना त्वक्त्वा निरामिपस्यक्तसङ्गस्सन् सक्तप्रतिषेधविहारतया विहरिष्यामि किं कृत्वा सामिपं आमिपसहितं कुललं गृह्यं अपरं पत्तिणं वा परैरिति अन्येवेध्यमानं पीड्यमानं दृष्ट्वा सामिप-पक्षी हि आमिषाहारिपक्षिभिः पीड्यते । अथ वा सामिपं स-स्पृहं भोजनाद्यर्थे लुब्धं कुललं पत्तिणं परैरेवेध्यमानं पीड्यमानं दृष्ट्वा यतो हि पत्तिणो यदा गृह्यन्ते तदा तान् भक्ष्यं दर्शयित्वा पाशादिना बध्यन्ते आमिषाहारी उच्छिन्निस्तु आमिपदर्शननैव लोभयित्वा मीनवत् बध्यते सह आमिपेण आमिपरसास्वादलोभेन वर्तते इति सामिपस्तं सामिपं ॥ उच. ॥ अ०१४ पणं जम्भीरफले, च ॥ वाच० ॥ पूजादौ निवेदनीये-ऽक्षतादौ च तथा च दर्शनशुद्धौ पुष्पाग्रिमस्तुतिभेदात् विधा, पूजा, आमिपं चाखण्डाक्षतानरंगनालिकेरवीजपूरकफल-विमलगलतजलदधिभृतान्तकमिधितेवद्यस्वभावमिति ॥ दर्श. ॥ (एतेरग्य फुलामिसस्युदं पडिवचिपूयमज्झमिं) ॥ पंचा० ॥ वृ० ॥ ६ ॥ इत एव संपूर्णशाकरणस्य भावसाधुसाध्यत्वा-देव (फुलामिसस्युदं पडिवचिपूयमज्झमिं) पुष्पाणि जात्या-दिकुसुमानि उपलक्ष्यत्वाद्द्वारज्जादिनामिहेवांतर्भावे वे-दितव्य आमिपमाहार इह ॥ ५पि तथैव फलादिसकलनैवेद्यप-रिग्रहो दृश्यः ॥ पंचा० वृ० ६ ॥

आमिसाति (न्) आमिषार्थिन्—त्रि० आमिपं मांसादि-कमर्थयति प्रार्थयति मांसादिप्रार्थयति ॥ आ. अ. ४ ॥

आमिसापिय—आमिषमिय त्रि० कंकपक्षिणि मांसाभिलाषि-णि च ॥ वाच० ॥ वल्लभमांसादिके ॥ आ. अ. ४ ॥

आमिसलोल—आमिपलोल त्रि० आमिपलम्पटे ॥ आ. अ. ४ ॥

आमिसावत्—आमिषार्थिन्—पुं० आमिपं मांसादि तद्धर्मावर्तः शकुनिकादीनामामिषावर्तः आचर्तभेदे ॥ स्या० डा० ४ ॥

आमिसाहार—आमिषाहार—त्रि० मांसादिभोजिनि ॥ आ. अ. ४ ॥

आमिसासि (न्) आमिषाशिन्—त्रि० आमिपमदनाति-मश णिनि मांसभक्षके, ॥ वाच० ॥

आमिसी—आमिषी—स्त्री० आमिपं तदाकारोऽस्त्यस्याः जटा-याम् अशं० अच् गौरा० डीप् ० ॥ जटामास्याम् । ततः च-तुर्थ्या मध्वा० मनुप् आमिषीमान् आमिषीसन्निकृष्टदेशा-दौ त्रि० ॥ वाच ॥

आमुढ—आमृष्ट—त्रि० आ-मृश्-क—आधर्षिते—आमर्हिते च आमुष्टास्तिलकरुचः सजो निरस्ताः ॥ माघः आ-मृज-क्त-परि मर्जिते—विशोधिते च आ-मृष्ट-क्त—संस्पृष्टे च विपर्या-सीकृते च (हेङ्गुरियाआमुढं) अपश्चतादुपरि च यत् आमुढं विपर्यासीकृतं भुङ्क्ते ॥ अथ० ॥

आमुत्त—आमुक्त—त्रि० आ-मुच्-क्त—परिहिते—आमुक्तमुक्ता-लतमस्य वृत्तः ॥ माघः ॥ वाच० ॥

आमुत्ति—आमुक्ति—स्त्री० आ-मुच-किन्-परिचाने—मर्या-दायामेवा अन्ययो० मुक्तिपर्यन्ते अन्य० “आमुक्ति श्रियम-न्विच्छेत्” समासाऽभावे आमुक्तरित्येव ॥ वाच० ॥

आमुग्ध्य—आमुष्मिक—त्रि० अमुष्मिन् परलोके भवः ठक्-सप्तम्याः अलुक् टिलोपः ॥ वाच० ॥ अमुश् भव आमुष्मिकः परलोकसम्बन्धिनि स्वर्गसुखादौ घ० ॥ परभवविपाकप्रद-शके (महानामुष्मिकोऽपि च १७) आमुष्मिकोऽपि परभव-विपाकप्रदशोऽपि महान्मोक्ष इति—द्वा० (शास्त्रमासन्नमन्य-स्य मानमामुष्मिके विधौ) आमुष्मिके विधौ पारलौकिके कर्मणि शास्त्रं मानं धर्माऽधर्मशोरतीन्द्रियत्वेन तदुपायत्व-शोधने प्रमाणांतरासामर्थ्यात् ॥ द्वा० ॥

आमुस्त—आमुशत्—त्रि० सकृदीपद्वा स्पृशति ॥ दश० अ० ४ ॥ (सुयमेआमुसंतेणं) आम्भृशता भगवत्पादाश्रयित्वं करयु-गल्बादिना स्पृशतेति ॥ आचा. अ. १ ॥ स्या० डा० १ ॥ आमुसमाण—आमुशत्—त्रि० ईषत् स्पृशति (आमुसमाणे वा संसुसमाणे वा) आम्भृशशक्तिस्पृशान्नित्यर्थः ॥ अ० ॥ ॥ टी० श० ८ उ० ३ ॥

आमुस्तकुलग-आमुप्यकुलक-न० अमुप्य कुलस्य भावः मनो-हा० वुञ् अलुक् । प्रशस्यकुलत्वे “आमुप्यायशामुप्युन्निका मुप्यकुलिका” इति वार्तिकोक्तेः अस्य स्वीत्वमपि ॥ वाच० ॥ आमुस्तकुलीण—आमुप्यकुलीन—त्रि० अमुप्य कुले साधु-प्रतिजन० सत्रं तद्गणपदान् पृष्ट्वा अलुक् । अमुप्यकुले साधो ॥ वाच० ॥

आमूल—आमूल—न० अभिव्याप्त्या कारणे (आमूलमिदं वरम सर्वस्य हि योगमार्गस्य) आमूलमभिव्याप्त्या कारण-मिति ॥ श्रौ० निच० १३ ॥

आमेष्ट (गा) घर-आमेष्टकाग्रह-न० अपकेष्टकाग्रहे (से-

लियका णिट्ठघरे पके आमैपिण्डाकरे) आमा अपका-
स्ताभिरिष्टकाभिः कृतं गृहमामेष्टकाग्रहम् ॥ व्य० उद्दे० ४ ॥

आमेल (आवेड) आपीड—पुं० आ-पीड-अच्-शेखरके शा. अ. १६

(पत्नीयुगपीडविभक्तकीदृशेदृशे १०५) इति प्राकृतसूत्रेण-

कारस्यैवम् ॥ प्रा० व्या० ॥ (नीपापीडेमो वा) इति प्राकृतसू-

त्रेण पश्य वा मः । आमेलो ॥ आ. प्रा. व्या० ॥ (डोलः २०२)

प्राकृतसूत्रेण स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेर्इस्य प्रायो लः

आमेलो भावेडो ॥ प्रा० व्या० ॥ शिक्षामान्ये-शिरौभूषणे

॥ वाच० ॥ (वणमालामेलमउलकुंडलसच्छंदेषितुग्विया-

भरणचाभूसूतधरा) ॥ प्रह्ला० पद १ ॥ आमेलति-आपीडशब्द-

स्य प्राकृतलक्षणवशात् आपीडः शेखरक इति ॥ प्रह्ला० ॥

ट्री० ॥ जी० प्र. ३ ॥ (आविद्धतिलयामेलाणं) आविद्धस्तिलक

आमेलश्च शेखरकौ यकामिस्ता आविद्धतिलका मेलास्ता-

सामिति ॥ राज० ॥

आमेलग-आपीडक-पुं० शेखरके (णीलप्लकयामेलर्णिह)

आमेलति आपीडः शेखर इति ॥ भ० श. ५३. ३३ शा० अ० २ ॥

(आमेलगजमलजुगलवद्विषमभ्युगणयपीणरइयसंठिवपओ

ह्राभो) पीनं पीवरं रचितं संस्थितेः संस्थानं यकाभ्यां तौ

पीनरचितसंस्थितौ आमेलक आपीडः शेखरक इत्यर्थः त-

स्य यमलं समश्रेणीकं युगलं तद्वत् वर्तितौ बद्धस्वभा-

व्राडुपचितकठिनभावावेति भावः अभ्युन्नतौ पीनरचि-

तसंस्थितौ च पयोधरौ यत्सौ तास्तयेति ॥ जी० प्र. ३ ॥ आमै-

लगति अपीडः शेखर एव स्तनप्रस्तावाच्चुक्रुतस्तत्प्रधानो

आमेलको वा परस्परमीपत्संबद्धौ यमलौ समश्रेणि-

स्थितौ युगलौ युगलरूपौ द्वावित्यर्थः वर्तितौ वृत्तौ अ-

भ्युन्नतयुक्तौ पीनौ स्थूलौ रतिदौ सुखप्रदौ संस्थितौ वि

शिष्टसंस्थानवन्तौ पयोधरौ स्तनौ यस्याः सा तयेति

॥ शा० अ. १ ॥ गृहबहिर्निस्सृतकाष्ठे च आपीडकमात्रे त्रि०

॥ वाच० आमेलक त्रि० परस्परमीपत्सम्बद्धे ॥ शा० अ. १. ४ ॥

आमेलिय-आम्रेडित-त्रि० आ-म्रेड-उन्मादे अच् आम्रेड-

नं छन्दतेनैवाचर्यते आ-म्रेड-आचारे क्तिप् ततः क्तः ।

उन्मत्तेन यथाकथितस्य पुनः पुनः कथनं क्रियते एवं

क्रियते "आम्रेडितस्यात्यस्य तु वा" ॥ पा० वाच०

आमोद् (न) आमोदिन-त्रि० आमोदयति सुरभीकरोति

आमोदकृत्यर्थं णिच् णिनि । मुखवासने १ कर्पूरादौ । आ-

मोदः अस्त्यर्थं इनि २ आमोदयुक्ते स्त्रियां डीप् । "नवकुटज-

वनस्यामोदिनो गन्धवाहः" ॥ वाच० ॥

आमोदय-आमोदित-त्रि० आ-मुद्-णिच् क्त-प्रहर्षिते-कृ-

तामोदे सुखभीकृते च ॥ वाच० ॥

आमोक्ख-आमोह-पुं० आमुच्यतेऽस्मिन्नित्यामोक्ष्णं वा मोक्षः ।

परित्यागे (एतस्स आमोक्खाय) एतस्यासत्तपश्चाभ्युपगम-

स्यामोक्षे पारित्यागे सतीति-सूत्र० धृ. १ अध. ३ । अशेषकर्मचये

(आमोक्खाय परिबपज्जा) आमोक्षायाशेषकर्मचयं याव-

त्परिबुज्जेदिति-सूत्र० धृ. १ अध. ३ अशेषकर्मचयमाधके

आचारे-तथा चाचारैकार्थिकान्तधिधित्याचाराङ्गे आमोक्षस्य

निक्षेपो नामादिस्तत्र व्यतिरिक्तो निगडादेः भावामोक्षः कर्मा-

द्विकोष्टेनमशेषमेतत् साधकभाषेनवाचाह इति-१ आचा० अ. १

आमोग-आमोक-पुं० आ-मुच-घञ्-परिधान ल्युट्

आमोचनमप्यत्र-न० ॥ वाच० ॥ कचवरपुञ्जे-न० (आमो-

याणि वा) आमोकानि कचवरपुञ्जा इति ॥ आचा० ॥ अ. ५३. २

आमोडग (लय)-आमोडक-न० आतोचभेदे- (मुच्छि-

ज्जतायां आमोडगाणां) आ० चू० ॥ पुष्पोन्मिश्रे वा-

लवन्धविशेषे च आमोडकं पुष्पोन्मिश्रो बालवन्धवि-

शेष इति ॥ उक्त० अध. ३ ॥

आमोय-आमोद्-पुं० आमोदयति आ-मुद्-णिच् क्त-अच् ।

१ अतिदूरे गन्धे २ उत्तमस्त्रीणां मुखनिश्वासादिगन्धे

च । "मुखाभोदं मदिरया कृतानुव्याधमुद्गिरत्" माघः

आ-मुद्-घञ् । ३ प्रहर्षे ल्युट् । आमोदनमप्यत्र

न० ॥ वाच० ॥

आमोयण-आमोदन-त्रि० आ-मुद् णिच् ल्यु । प्रहर्षे

जनके सुगन्धिसम्पादने "अभुज्जतामोदनंमोदनं जनाः"

नैप० । भावे ल्युट् । १ प्रहर्षसम्पादने २ सुगन्धसम्पादने

च ॥ वाच० ॥

आमोस-आमर्ष-पुं० आमर्शनमामर्शः परामर्शं शा. अ. १-

संस्पर्शं प्रश्न० द्वा. सं. द्वा. १ ॥ प्रव. ॥ ग. अधि. २ ॥

आमर्ष-पुं० आमर्षणमामर्षः संस्पर्शं विशेष० ॥ आ० म०

प्र० ॥ अग्रमुज्य करेण स्पर्शने जाप्रतोऽतिचारभेदे च

"आमोसे ससरक्खामोसे" अवधिर्नैव आमर्षणमामर्षः

अग्रमुज्य करेण स्पर्शनमित्यर्थः । तस्मिन् सरजस्कामर्षे

सति सह पृथिव्यादिरजसा यद्वस्तु स्पृष्टं तत् संस्पर्श

इत्यर्थः ॥ आय० ॥

आमोप-आमुष्णाति-आ-मुप-पचाद्यच्-सम्यगपहारके चौ-

रादौ आमुष्-भावे घञ् अपहरणे ॥ वाच० ॥

आमोसग-आमोपक-पुं० आमुष्णातीत्यामोपकः चोरे स्था०

ठा. ५ ॥ (आमोसगा संपिडिया गच्छेज्जा) आमोपकाः

स्तेनाः ॥ आचा० ॥ (तत्थ खलु विहंसि बहवे आमोसगा

बःथ पडियाप संपिडिया गच्छेज्जा) आमोपकाश्चौराः

॥ आचा० अ० ५३० २ ॥

आमोसहि-आमर्शौ (पौ) पधि-पुं० आमर्शो हि हस्तादिना स्पर्शः

अपधिर्धर्मस्य स आमर्शौ पधिः । ग. अधि. २ । प्रव-आमर्षणमामर्षः

स एवौ पधिः । स एवौ पधिर्धर्मस्यासत्त्वामर्शौ पधिः कृत्वा-

दि संस्पर्शमात्रादेव व्याप्यपनयनसमर्थो लब्धिबन्धिमतोरभे-

दोपचारात्साधुरेवामर्शौ पधिरित्यर्थः ॥ विशेष० ॥ आ० म० प्र० ॥

लब्धिभेदे पा० । औप० । यत्प्रभावात्स्वहस्तपादाद्यवयव-

परामर्शमात्रेणैवात्मनः परस्परं सर्वेऽपि रोगाः प्रशस्यन्ति स

आमर्शौ पधिरिति ॥ प्रव० द्वा. २७० । आमोसहिणाम रोगाभिभूतं

अन्ताक्षपरं वाजने वि तिगिच्छामिति संचितं ऊण चासुररिति

तं तत्क्षणाच्च वयगययोगातेकं करोतिसि सा । य आमोसहि-

लब्धौ सरिरिगदसे वा सव्यसरिरे वा समुपज्जति स एव-

मेसा आमोसहिं भयति ॥ ॥ आ० चू० ॥

आमोसहिपत्त-आमर्शौ (पौ) पधिप्राप्त-त्रि० आमर्शः

संस्पर्शः । स एवौ पधिः सर्वरोगापहारित्वात् तपश्चरणा

प्रभावां लब्धिबन्धिमतां प्राप्ता ये ते तथा आमर्शौ (पौ)

पधिबन्धिबन्धिमतां (आमोसहि पधेहि) प्रश्न० सं. द्वा. १

आय आय पुं० आगच्छतीत्यायः द्रव्यदेलांभोऽसूत्रः । श्रु. १ अथ्य. १०
उत्त. अध्य. ३। अ. म. ब्रा. म. १। मातु. प्रव. दश. म. १। विशेषः (धनागमे)
। वाच० । आयस्स हेउं पगेइ संगं । आयस्स लाभस्य हेतोः
कारणदिति आयं दृष्ट्वा कार्यं कुर्यादिति आगच्छसारणशब्दे ।
सूत्र. श्रु. १ अध्य. ६। आयः प्रसिद्धिर्नाम इत्यनर्थतरमिति अनु. । नि. चू.
“गच्छपरिरक्षणद्वाराणागतं आउवायकुसलेण एवं गुणाधि
पतिग्राहसुहसिलगवेषणा कज्जि” । आयानाम पादस्थथादेः
पादत्रिभिर्प्रत्यहं संयमशालनादिको लाभ इति ॥ वृ. ॥ (दाना
दिकञ्च लाभोचितमेव कार्यम्) । (लाहोचियदाणे लाहोचि-
यभोगलाहोचियपरिवारे लाहोचियतिहिकरेसिआ) । पं. सू. ।
टी. पं. सू. । (लाभोचियदाणेत्यादि) तथा लाभोचितदानमष्ट
भागाद्यपेक्षया तथा लाभोचितभोगः अष्टभागाद्यपेक्षया
लाभोचितपरिवारः चतुर्भागादिभूतव्यपरिमाणेन लाभोचित-
नियमाः स्यात् । चतुर्भागाद्यपेक्षयेव उक्तं चात्रलोकितः
“पादमायान्निधि कुर्यात्पादं वित्ताय वद्वयेत् । धर्मोपभोगयोः
पादं पादं भूतव्यपोषहे” । तथाऽप्यैरप्युक्तं “आयादद्वे नि-
युजितं धर्मं यद्वदप्यिकं ततः । शेषेण शेषं कुर्वीत यतस्त
तुच्छमिहिकरित्यादि १ ॥ पं. सू. ॥ आगच्छतीत्यायो द्रव्या-
देलांभस्त्विति मत्तापादितोऽष्टप्रकारकर्मलाभे च (आयं न
कुज्जाइह जीवियद्वि॥ सूत्र. श्रु. १ अ. १०) आगच्छतीत्यायो द्रव्या-
देलांभस्त्विति मत्तापादितोऽष्टप्रकारकर्मलाभः तस्मिन्लोकितम्
संसारे असंयमजीवितार्थं भोगप्रधानजीवितार्थित्यर्थः ।
यदि वा आजीविकाभयात् द्रव्यसंचयं न कुर्यात् ॥ सूत्र०
श्रु. १ अ. १० । आयं कर्माश्रवणलक्षणं न कुर्यादिति सूत्र० श्रु. १ अ. १० ।
उपादाने— (हेतोः) च । विशेषः ॥ आयो लाभः प्रसिद्धिर्ना-
दीनामस्मादित्यायः । विशेषः ॥ ओघनिष्पन्ननिक्षेपेण सामा-
न्यतः अंगाध्ययनोद्देशकादिके श्रुती—अनु० ॥
तथा च दशवैकालिके—

नाणस्स दंसणस्स वि चरणस्स य जेणे आगमो ।

होइ सो होइ भावआउ आउलोहोत्ति एगट्ठा ॥ दश० ॥ अ. १

ज्ञानस्य मर्यादेर्दशनस्य चोपशमिकादिश्चरणस्य च
सामागिकादेर्यत् हेतुभूतेनागमो भवति प्राप्तिर्भवति स च
भावाय आयो लाभ इति निर्दिष्टः । अध्ययनेन च हेतुभूतेन
ज्ञानाद्यागमो भवतीति माधार्थः ॥ दश० अ. १ ॥

विशेषावश्यकं ओघनिष्पन्ननिक्षेपमधिकृत्य—

ओहो जं सामणं मुयाभिहाणं चउव्विहं ते च ।

अज्झयणं अज्झीणं आउज्झयणा य पतेयं ॥ विशेषः ० दश. अ. १ ॥

इह यच्छ्रुतस्य जिनवचनरूपस्य सामान्यमाध्ययनोद्देश
कादिकं नाम तद्देश उच्यते सामान्यं शास्त्रनामैत्यर्थः ॥ विशेषः ॥
अध्यायनिक्षेपं कर्तुमाह “से किं तं आप २ चउव्विहं पं. तं०
नामाए उवणाए दव्वाए भावाए नामठवणाओ पुव्वं
भणिआओ” ॥ अनु० ॥ (आयेत्यादि) आयः प्रसिद्धिर्नाम इत्यनया
न्तरम् अस्यापि नामादिभेदमिन्नस्य विचारः सूत्रसिद्ध
एव यावत् । अनु. ॥

से किं तं दव्वाए २ दुव्विहं पं० तं० आगमओ अ नो
आगमओ अ से किं तं आगमओ दव्वाए २ जस्स पं आयति
पदं सिक्खितं ठितं जितं मितं परिजितं जावकम्हा अणुव

ओगो दव्वमिति कहु नैगमस्सणं जावइआ अणुवउत्ता
आगमतो तावइआ ते दव्वाया जाव सेचं आगमओ
दव्वाए से किं तं नो आगमओ दव्वाए २ ति विहं
पं० तं० जाणगशरीर दव्वाए भविअसरीर दव्वाए जाण
गसरीर भविअसरीरवइरित्ते दव्वाए से किं तं जाणगशरीर
दव्वाए २ आयपयत्थाहिगारजाण यस्स जं सरीरयं वगय-
त्तुअचाविअयत्तदंहे जहा दव्वज्झयणे जाव सेचं जाणगस-
रीर दव्वाए से किं तं भविअसरीर दव्वाए २ जे जीवे
जोणीजम्मणाणिकवं ते जहा दव्वज्झयणे जाव सेचं भविअस-
रीर दव्वाए से किं तं जाणगशरीर भवि असरीरवइरित्ते
दव्वाए २ ति विहं पणत्ते तं जहा लोइए कुप्पावयणिण-
लो गुत्तरिण से किं तं लोइए २ ति विहं पणत्ते तं जहा
सचित्ते अचित्ते मीसए अ से किं तं सचित्ते ति विहं
पणत्ते तं जहा दुपयाणं चउपयाणं अपयाणं अंवाणं
अंवाडगणं आप से तं सचित्ते से किं तं अचित्ते २ सुववण
रययमणिमोत्ति असंखसिलप्पवालरपणाणं आप से तं अचित्ते
से किं तं मीसए २ दासाणं दासीणं आसाणं हत्थीणं
समाभरिआउज्जालं किं आणं आप से तं मीसए सेतं
लोइए से किं तं कुप्पावयणिण २ ति विहं पं० तं० सचित्ते
अचित्ते मीसए अ तिणिण वि जहा लोइए जाव सेतं मी-
सए से तं कुप्पावयणिण से किं तं लो गुत्तरिण २ ति विहं पं०
तं० सचित्ते अचित्ते मीसए अ से किं तं सचित्ते २ सीसा-
णं सिस्सणिआणं सेतं सचित्ते से किं तं अचित्ते २ पडि-
गहाणं वत्थाणं कंबलाणं पाय पुच्छणाणं आप सेतं
अचित्ते । से किं तं मीसए २ सिस्साणं सिस्सणिआणं
सभंडोवगरणाणं आप से तं मीसए सेतं लो गुत्तरिण सेतं
जाणगसरीर भविअसरीरवइरित्ते दव्वाए सेतं दव्वाए ।

अनु० ॥ से किं तं अचित्ते २ सुववणेत्यादि लौकिकाचित-
स्य सुववर्णादेरादयो मतव्यस्तत्र सुववर्णादीनि प्रतीतानि
(सिलत्ति) शिला । मुकादोलराजपट्टादीनां रक्तवस्त्राणि
रत्नानि पद्मरागरत्नानि (संतसावपज्जससत्ति) सद्दिद्य-
मानं स्थापतेयं द्रव्यं तस्यायः (समाहरिया उज्जालं कि-
याणंति) आभरितानां सुववर्णसंकलिकादिभूतानां आतोद्य-
श्रल्लरीप्रमुखैरलंकृतानां ॥ अनु० टी० ॥

से किं तं भावाए २ दुव्विहं पं० तं० आगमओ अ नो
आगमओ अ से किं तं आगमओ भावाए २ जाणए उव
उत्ते सेतं आगमओ भावाए से किं तं नो आगमओ भावाए
२ दुव्विहं पं० तं० पसत्थेअ अपसत्थेअ से किं तं पसत्थे २
ति विहं पं० तं० गाणाए दंसणाए चरित्ताए सेचं पसत्थे से
किं तं अपसत्थे २ उउव्विहं पं० तं० कोहाए माणाए मायाए

लोभाए से तं । अपसत्ये सेतं णो आगम औ भावाए सेतं
भावाए सेतं आए अनु० ॥

ज्योतिषोक्तं लग्नावधिकं राश्यवधिकं च एकादशस्थाने
लग्नावधिकैकादशस्थानस्यायत्वं च तत्स्थाने आयस्य चि-
तनीयत्वात् । वनितागास्पाळके च कर्मणि अच्-घञ् वा
प्रामादितः स्वामिप्राह्मभोगे लभ्ये धनादौ "तदस्मिन् बुद्ध्याय
लामगुलकोपदा दीयते" पा० । प्रामेयु स्वामिप्राहो भाग आयः
अण्कोवाच०॥कुष्माण्ड भेदे, (सि किं तं कुहणा २ कुहणा
विणोविहा पणन्ता तेजहा आप काए कुहण इत्यादि) प्रश्ना.
पद. १ । आचा. म. १ उ. ४ ॥

आय-आज-आज्यतेऽनेन आ मज घञयं क १ घृते जटां
अजस्येदम् अण् २ स्त्रागमांसादी—त्रि० अलंकृतं कुमारं
कुशलीकृतशिरसमहेतेन वाससा संवीतमेष्टेयेन वाऽजिनेन
ब्राह्मणं रौरवेण चित्रियम् आजेन वैश्यम् ॥ आश्व० गृ० ।
"गव्यमाजं तथा चौष्टमाविकं माहियं च यत् । अश्वयाश्वै
व नार्याश्च करेणूनां च यत्पयः" ॥ २ ॥ सुश्रुतः । मजभावे
घञ् न धीभावः । ३ विधेयं आजानेय । वाच० ॥

आयइ (ई) आयति (ती) स्त्री० आ या ति वा डीप् आगा-
मिकाले आव० । पंचा० वृ० १९ ॥ व्य० ॥ "से तत्थ मुच्छिप बाले
आयइ नावजुज्झइ" दश० चू० १ ॥ तत्र तेषु भोगेषु मुच्छितो
गृद्धो बालः आयतिमागमिकालं नावजुद्धते न सम्यगवग-
च्छतीति सूत्रार्थः । दश० चू० १ । आगमिकालविषयायामह-
स्यामास्थायाम् "जुवराजमि उ ठांय पयाओ वंघंति,
त्यमिं तत्थ" आयतिमागमिकालविषयां महतीमास्थां व-
न्धन्ति॥ व्य० ॥ सन्ततौ, वृद्धकल्पे राजसुतदौषाधिकृत्य
(आयती इद्धिमंतपूया य) आयतिश्च सन्ततिरिमीषामेतेन
न विच्छिन्ना भविष्यतीति । वृह० ॥ प्रभावे कोषदण्डजे
नेजसि । फलदानकाले च आयति स्त्री-आ यम किन्० । १
स्नेहे, २ वशित्वे, ३ सामर्थ्ये, ४ सज्जिने, ५ शयने, ६ प्रभावे,
७ "आनाते च उपाये च अनार्या च तत्कल्पनम्" ॥ शा०
आ० ॥ वाच० ॥

आयइजणग—आयतिजनक—त्रि० आयतौ आगमिकालो
अर्भाष्टं फलं जनयति करोति योऽसावायतिजनकः आगा-
मिकालेऽर्भाष्टफलदायकं "आयइजणगोसो" ॥ पंचा० वृ० १६ ॥

आयइत्ता-आदाय—अव्य० गृहीत्वैत्यर्थे ॥ सूत्र० श्रु. १ अ. १२ ॥

आयइफल—आयतिफल—न० आयतावागामिनि काले फ-
लमस्येत्यायतिफलम् परमवफलके (आयतिफलमद्वयसा.
हणं च निउण्ण मुण्येय्वं) आयतावागामिकाले परमवे
इत्यर्थः । फले साध्यमस्येत्यायतिफलम् पाठात्तरणायतफलं
मात्रफलम् ॥ पंचा. वृ. १२ ॥

आयइविराहग—आयतिविराधक—त्रि० परलोकपीडाकरे-
(आयविराहगं समारंभे न चितिज्जा) ॥ पं० ॥ सूत्र० ॥
आयतिविग्राहकपरपीडाकरे समारंभं अंगारकमदिरूपं
तथा न चितयेदिति च । पं० सूत्र. श्रु. १ अ. १ ॥

आयइसपगासण—आयतिसम्प्रकाशन—न० सामभेदे । तथा
च स्थानाङ्गे चतुर्थे सामभेदमधिकृत्य आयत्याः सम्प्र-
काशनम् अस्मिन्नेव बद्धते इदमाययोर्भविष्यतीत्याशयो-
जनायातिस्मरकाशकमिति स्थ. डा. ३ ॥

आयइगव-आयतीगव-अव्य० आयन्ति गावांऽत्र तिष्ठद्गुप्रभ०
अव्ययी० नि० गोष्ठाद् गवागमनकाले (आतिष्ठद्गु जपन
सन्ध्यां प्रक्रान्तामायतीगवम्) भट्टिः ॥ वाच० ॥

आयइसम-आयतीसम-अव्य० आयति समा अत्र तिष्ठद्गुप्र०
न० अव्ययी० वत्सरागमनकाले ॥ वाच० ॥

आयं-आयम्-अव्य० निपाते वाक्यालकारे च (नायं भुञ्ज-
करणया) तेनैव आयति निपातो वाक्यालकारे अवधारणो
वा भूयः करणतायां पुनराचरणेन प्रवर्तयिष्यत इति गम्यते
उपा. म. २ ॥ अत्रिय आयति, इह आयशब्दोभाषायाम् । शा. म. २ ।
आयंगुल—आत्मंगुल—न० आत्मनोऽङ्गुलमात्राङ्गुलम् आया-
ङ्गुलप्रमाणभेदे अङ्गुलशब्दे स्वत्वमुक्तम् (मेरिसेण तं
मासिअं विहिणा) प्रच. यत्पुनरात्मांऽङ्गुलं पूर्वमुद्दिष्टं तदीदृशेन
वक्ष्यमाणस्वरूपेण विधिना प्रकारेण भावितं प्रतिपादितं
तीर्थकृद्गन्धर्वैस्तमेव विधिमाह ।

जे जंमि जुगे पुरिसा अट्ठसंयंगुलसप्तसिआं हुति ।
तेसिं जनि अमंगुलमायंगुलेत्यतं होइ ॥
ये पुरुषाश्चक्रवर्तिवासुदेवादयो यस्मिन् युगे सुप्रमदुःख
मादिकाले निजांऽङ्गुलैर्नैवाऽष्टोत्तरं शतमंगुलानामुच्छिता उष्मा
भवति तेषां च स्वकीयांऽङ्गुलेनाऽष्टोत्तरांऽङ्गुलशतोष्मानां पुरुषा
णां यन्निजमात्मीयमंगुलं तत्पुनरात्मांऽङ्गुलं भवति इह च ये
यस्मिन् काले प्रमाणयुक्ताः पुरुषा भवन्ति तेषां सम्बन्धी
आत्मा गृह्यते । तत आत्मनोऽङ्गुलमात्मांऽङ्गुलं इदं च पुरुषाणां
कालादिभेदानवस्थित्यमानत्वादिनियतप्रमाणं द्रष्टव्यं ।

जे पुणएयपमाणा उणा अहिगा य तेसिमेयं तु ।
आयंगुलं न भवइ किं नु तदाभासमेवति ॥
ये पुनः पुरुषा एतस्मादष्टोत्तरांऽङ्गुलशतलक्षणात्प्रमाणा-
न्वृताः समधिका वा तेषां संबन्धि यदङ्गुलमेतदात्मांऽङ्गुलं
न भवत्येतं किं नु तदाभासमेव आत्मांऽङ्गुलभासमेव परमाथे-
त आत्मांऽङ्गुलं तत्र भवतीत्यर्थः । लक्षणाशास्त्रोक्तस्व-
रादिशेषलक्षणैकत्वस्वभावे च यथोक्तप्रमाणानीनाधि-
क्यमिह प्रतियिद्धं न केवलमिति संभाव्यते भरतचक्रव-
र्त्योदीनां स्वांगुलतो विशत्यधिकंऽङ्गुलशतप्रमाणानामप्यत्र
निर्णीतत्वान्महावीरादीनां च केषांचिन्मतेन चतुरशी-
न्याद्यङ्गुलप्रमाणत्वादिति ॥ प्रव० द्वा० २१४ ॥ मनुयेगङ्गारे

से किं तं विभागनिष्पण्णे अंगुलविहत्ती रयणी कुत्ती
धगुगाउअं च वोद्धव्वं । जोयणसेदी पयरं लोगमलोगेवि
अ तहेव १ ॥ से किं तं अंगुले २ तिविदे पणत्ते तं जहा
आयंगुले उस्सेइंगुले पमाणंगुले से किं तं आयंगुले ३ जेणं
जया मगुस्सा भवइ तेसिणं तथा अप्पणे अंगुलेणं दुवालस
अंगुलाइं मुहनवमुहा पुरिसे पमाणजुत्ते भवइ ॥ अनु० ॥

तत्र ये यस्मिन् काले भरतसगरादयो मनुष्याः प्रमाणा-
युक्ता भवन्ति तेषां च संबन्धी अत्रात्मा गृह्यते आत्म-
नोऽङ्गुलमात्मांऽङ्गुलं अत एवाह जेण मित्यादि ये भरताद-
यः प्रमाणयुक्ता यदा भवन्ति तेषां तदा स्वकीयमंगुल-
मात्मांऽङ्गुलमुच्यत इति शेषः । इदं च पुरुषाणां कात्त्य

दिभेदेनाऽनवस्थितमानत्वादनियतप्रमाणं द्रष्टव्यं । अनेनैवा-
न्मांगुलेन पुरुषाणां प्रमाणायुक्तादिनिर्णयं कुर्वन्नाह
(अयणो अंगुलेण दुवालसे) इत्यादि यद्यस्यात्मीयमंगु-
लं तेनात्मनोऽंगुलेन द्वादशांऽंगुलानि मुखं प्रमाणायुक्तं भ-
वन्त्यनेन च मुखप्रमाणेन नवमुखानि सर्वोऽप्यपुरुषः प्रमा-
णयुक्तो भवति । प्रत्येकं द्वादशांऽंगुलेनैवभिर्मुखैरष्टोत्तरं श-
तमंगुलानां संपद्यते ततश्चेतावदुच्यते : पुरुषः प्रमाणयु-
क्तो भवतीति परमार्थः । अथ तस्यैव मानयुक्तता-
प्रतिपादनार्थमाह ॥ "दोणिण पुरिसे माणजुत्ते भवइ भ्रद्ध-
भारंतुलमाणे पुरिसे उम्मानजुत्ते भवइ" ॥

तत्रोत्तमपुरुषा यथेकैः प्रमाणमानोन्मानैः रन्यैश्च सर्वैरेव
गुणैः सम्पन्ना एव भवन्तीत्येतद्दर्शयन्नाह ॥

माणम्माणम्माणजुत्ता लखण वंजणगुणिहि उववेआ ।

उत्तमकुलप्पसुआ उत्तमपुरिसा मुणेअव्वा ॥ १ ॥

अनन्तरां कस्वरूपैर्मनोन्मानप्रमाणैर्युक्ता उत्तमपुरुषा-
श्चक्रवर्त्यादयो मुणितव्या इति संबंधस्तथा लक्ष-
णानि शंखस्वस्तिकादीनि व्यंजनानि मणितिलकादीनि गुणाः
ज्ञात्वा यस्तैरुपेतास्तथोत्तमकुलान्युप्रादीनि तत्प्रसूता इति
गायार्थः ॥

अथात्मांगुलेनैवोत्तममध्यमाधमपुरुषाणां प्रमाणमाह-

हुंति पुण अहियपुरिसा अहसयं अंगुलाण उबिह्ठा ।

छण्णउइ अहम्मपुरिसा चउत्तरं मज्झिमिह्ठाओ ॥ २ ॥

भवन्ति पुनरधिकपुरुषा उत्तमपुरुषाश्चक्रवर्त्यादयो-

ऽष्टशतमंगुला (मुविहा) उन्मिता उच्चैस्त्वेन वा
पुनः शब्दस्त्वेवामेवाधिकं पुरुषादीनामनेकभेदाद्दर्शकः
आत्मांगुलेनैव पयणवत्यंगुलान्यधमपुरुषा भवन्ति (चउत्त-
रं मज्झमिल्लाउत्ति) तैर्नैवांऽंगुलेन चतुरस्तरमंगुलशतं म-
ध्यमाः तुशब्दो यथानुरूपशेषलक्षणादिभावप्रतिपादन-
पर इति गायार्थः ॥ अनु. टी. ॥

अष्टोत्तरशतांगुलमाना ङ्गीना अधिका वा ते किं भवन्तीत्याह-

हीणा वा अहिया वा जे खलु सरसत्सरपरिहीणा ।

ते उचम पुरिसाणं अवसा पेसचणमुवेति ३ अनु० मू० ॥

अष्टोत्तरशतांगुलमाना ङ्गीना अधिका वा ते किं
भवन्तीत्याह (हीणा वा गाहा) अष्टोत्तरशतांगुल-
हीना वा अधिका वा ये खलु स्वरः सकलजनादेयत्व-
प्रकृतिर्गंभीरतादिगुणलक्षितोऽयं निः सत्त्वं दैर्घ्यविनिर्मु-
क्तो मानसोऽवष्टंभः सारः शुभद्रुल्लापचयजः शारीरशक्ति-
विशेषस्तैः परिहीनाः संतस्ते उत्तमपुरुषाणां उपचित-
पुण्यप्रश्मभारानां अथवा अनिच्छतोऽप्यशुभकर्मवशतः प्रपत्य
मुपयांति स्वरदिदेशषलक्षणैकलक्ष्यसाहाय्यं यथोक्तप्रमाणा-
ङ्गीनाधिक्यमनष्टफलप्रदायि प्रतिपत्तव्यं तैः केवलमिति
लक्ष्यते । भगवत्चक्रवर्त्यादीनां स्वांगुलतो विदात्यधिकांगुल-
शतप्रमाणमपि निर्णतत्वात् महावीरादीनां च केषां चि-
न्मनेन चतुरशीत्याद्यंगुलप्रमाणाख्याद्भवन्ति विशिष्टाः स्वरा-
दयः प्रधानलक्ष्यानि यत उक्तं "अस्मिन्पुण्यः सुखं मां
संत्वाच भांगा खियाऽक्षिपु । गतो याने स्वरं चाहा सर्वं सत्त्वं
दार्ताष्टम १ ॥ इति गायार्थः ॥ अनु. टी. ॥

ए एणं अंगुलपमाणेण छंअंगुलाई पाओ दो पाया ॥
विहत्थीओ विहत्थीओ रयणी दो रयणीओ कुत्थी दा
कुत्थीओ दंदं पणजुगे नालिआ अक्खमसूले दो धनूसहस्साउ
गाउअं चत्तारि गाउआइ जोअणं । अनु० मू० ॥

एतेनांगुलप्रमाणेन षडंगुलानि पादः पादस्य मध्यतल
प्रदेशः षडंगुलविस्तीर्णः पादैकदेशत्वात्पादः द्वौ च युग्मी-
कृतौ पादौ वितस्तिः द्वे च वितस्तीरनिर्हस्त इत्यर्थः गान्
द्वयं कुक्षिः प्रत्येकं कुक्षिद्वयनिष्पन्नास्तु षट्प्रमाणविशेषा
दंडधनुर्गुणनालिकाऽश्चमशालक्षणा भवन्ति अत्राक्षौधुरीशेषा
गतायाः द्वे धनुः सहस्रं गम्यते चत्वारि गम्यतानि योजनम्
अनु० टी. ॥

एणं आयंगुलप्पमाणेणं किं पओयणं एएणं आयंगुलेणं
जेणं जया मनुस्सा इवन्ति तेसिणं तयाणं आयंगुलेणं अग-
डतलगदहनदीवाविपुक्खरिणो दोहियंगुंजालिआओसरसर-
पंतिआओ सरसरपंतिआओ विलपंतिआओ आरामुज्जाणका-
णवणवणसडवणराइओ देउलसभापवाधूभवइ अपरि-
हाओ पागारअट्टालयचरिअदारगोपुरपासायवरसरणलयण-
आवणसियाडगतिगचउक्कचउमुहमहापहपहासगडरहजाणजु-
ग्गगिह्णिविह्णिसिंवेअसंदमाणिआओ लोही लोहकडाहक-
डिल्लयभंडमतोवगरणमाइणि अज्जकालिआई च जोअ-
णाइ मविज्जंति अनु० मूल० ॥

(एतेणं आयंगुलप्पमाणेणं किं पओअणमिति) गतार्थं
नवरं ये यदा मनुष्या भवन्ति तेषां तदा जन्म-
नामंगुलेन स्वकीयं २ कालसंभवीन्यवटद्वाद्विनि मीयन्
इति ॥ अनु० टी० ॥ उपकरणं त्यनेकविधे कटीपटकसूष्पां-
दिकं शेषं तु यदिह कचिर्किंचिन्न व्याख्याते तन्मुगमन्वा-
दिति मतव्यं तदेवमात्मांगुलेनात्मीयात्मीयकालं संभवन्ति
वस्तुस्थित्यालीनानि च योजनानि मीयन्ते ये यत्र काले पृच्छा
भवन्ति तदपेक्षयाचशब्दो द्रष्टव्यः ॥ अनु० टी० ॥
इदं चात्मांगुलं सूर्यंगुलादिभेदात् त्रिविधम् ॥

से समासओ तिविहे पणत्ते तं जहा सृइअंगुले पयरंगुले
वणंगुले अंगुलायया एगयपसिया सेडी सृइअंगुलेः सृइ
सृइगुणिया परं गुले परं सृइ गुणितं वणंगुले एए-
सिणं सृइअं लपयरंगुलवणंगुलाणं कयरं रहितो अप्पा वा
वहुया वा तुल्ला वा विसंताहिया वा मन्वयो वे सृइअंगुले
पयरंगुले असंखेज्जगुणे वणंगुले असंखिज्जगुणे मेजं
आयंगुले ॥ अनु० मूल० ॥

तत्र दीर्घांगुलायता बाहुल्यतस्त्वैकप्रदेशीकी नभः
प्रदेशार्थिणः सूर्यंगुलमुच्यते । एतच्च सन्नाचतो
ऽसंख्येयप्रदेशामप्यसत्कल्पनया सूच्याकारण्यवस्थापि-
तप्रदेशत्रयनिष्पन्नं द्रष्टव्यं तद्यथा सूची सूच्येव गुणि-
ता प्रतारांगुलमिदमपि परमार्थतोऽसंख्येयप्रदेशात्मकं अग-
द्वैततस्त्वैवानन्तरदर्शिता त्रिप्रदेशात्मिका सूचिचनय-
युगयते । अतः प्रत्येकं प्रदेशत्रयनिष्पन्नसूचीवयात्मकं न च

लोए ? वेपे २ समए ३ अन्नाणे ४ खलु तदेव गेलन्ने ५ ॥
एए पंच कुङ्गा नायव्वा अंविळिम्म भावे ॥ ५७ ॥

लोकं वेदे समये अज्ञाने चैव तथा ग्लानत्वे लोकमङ्गीकृत्य
कुङ्गाः एवं वेदान्समयान् अज्ञानं ग्लानत्वं च एते पंच-
कुङ्गा ज्ञातव्या आयामास्ते भवन्ति आयामास्त्वविषय इ-
ति गायत्रयसमासार्थः ॥ ५७ ॥ विस्तरार्थस्तु वृद्धसंप्रदाय-
समधिगम्यः सचायं ॥

एत्य आयंविळं च भवति आयंविळपायांगं च तयोद-
णो आयंविळं च आयंविळपाउगं च आयंविळपासचाकूरा
जाणियव्वा कूरविहाणाणि आयंविळपाउगं तंदुलकणि-
या उ कुङ्गो पिडं पिहुगपिड्डोचलियाभरोलगा मुंड-
गादि कुम्मासा पुण पुवं पाणिणं उकडिज्जंति पच्छा
ओक्खलीए पीसंति ते तिविहा समा मज्झिमा थूला एयं
आयंविळं पाउगाणि पुण जा तस्स तु समीसा कणि-
याओ कंकदुगाय एवमादि सत्तुगाजवाणं वा गोभूमाणं
वा बीहयाणं वा पाओगं पुण गोभूममुज्जिया पहुगा ला-
या जावा मुज्जियाये जेय जं तएण न तीरंति पीसिउं
तस्सेव नटारो कणिगादि वा एयाणि आयंविळपाओ-
गाणि तं तिविहं पि आयंविळं तिविहं उक्कोसं मज्झिमं ज-
हन्नं दव्वओ कलमसालीकूरो उक्कोसो जंवा जस्स प-
च्छं रुद्धं वारालगो सामगो वा जहन्नो सेसा म-
ज्झिमा जो सो कलमसालीकूरो सो रसं पडुच तिविहो
उक्कोसो तं चेव तिविधं पि आयंविळं निज्जरागुणं पडुच
तिविधं उक्कोसो निज्जरागुणो मज्झिमो जहन्नोचि कलम-
सालीकूरो इवउ उक्कोसं दव्वं चउत्थं रसिएण समुहिसइ
रसओ उक्कोसं गुणं मज्झिमं तस्स वएण वि आयामे-
ण उक्कोसं रसओ गुणओ जहन्नं थोवा निज्जामि भणियं
होइ सो चेव कलमोयणो जया अवेहिं आयामेहिं द-
व्वाओ उक्कोसो रसओ मज्झिमओ गुणओ विसमज्झि-
मो चेव जया उ एहोदएण तहा दव्वओ उक्कोसं रसओ
जहन्नं गुणओ मज्झिमं चेव जेण दव्वओ उक्कोसो न रस-
ओ । इयाणीं मज्झिमा ओदणा ते दव्वओ मज्झिमो
आयंविळेण रसओ उक्कोसो गुणओ मज्झिमो ते चेव आ-
यामेहिं दव्वओ मज्झिमो गुणओ वि रसओ वि रसओ वि
मज्झिमा ते चेव उण्होदएण दव्वओ मज्झं रसजहन्न-
गुणमज्झिमं दव्वंति काऊण रालगभणकूरा दव्वओ जहन्नं
आयंविळेण रसओ उक्कोसं गुणमज्झं ते चेवं आयामेणं
दव्वजहन्नं रसमज्झं गुणमज्झं ते चेव उण्होदएण दव्वजहन्नं
रसजहन्नं गुणुक्कोसं वहुं निज्जरति भणियं होइ अहवा उ-
क्कोसेप तिन्नि विभासा उक्कोसोक्कोसं उक्कोसमज्झिमं उक्को-
सजहन्नं कंजियआयामउण्होदएहिं जहन्ना मज्झिमा उक्को-

सा निज्जरा एवंति सु विभासियव्वं छलणा नाम एगे-
णायविळं पचक्खायं हिंदं ते ण शुद्धोदणो गहिओ अज्जेण
य खीरेण निमंतिओ धेतूण आगमओ आलोएउ य मुं-
जिओ गुरूहिं भणिओ अज्ज तुज्ज आयंविळं पचक्खायं
भणइ सव्वंति किं भुंजसि जेण मे पचक्खायं जहा पाणा-
इवाए पचक्खा ते ण मारिज्जइ एवं आयंविळे वि पचक्खा-
ये तन्न कीरइ एसा छलणा ॥

परिहारस्तु प्रत्याख्यानं भोजने तन्निवृत्तौ च भवति । भो-
जने आयामास्त्वं प्रतिपदन्यत् तत्प्रत्याख्याति आयामास्त्वं
च वर्तते तन्निवृत्तौ चतुर्विधमप्याहारं प्रत्याचक्ष्णस्य
तथा लोके एवमेव प्रत्याख्यानार्थः ॥

दोसु अन्नेसु वट्ठइ भोजने तन्निवृत्तौ च तेण एसा छ-
लणा निरत्थिया पंच कुङ्गा लोए वेदे समए अन्नाणे
गिलाणे कुङ्गोचि एगेणायंविळस्स पचक्खायं तेण
हिंदंतेण संखडी संभाविआ अन्नं वा उक्कोसं लद्धंआयरि-
याणं देसइ भणियं तुष्म आयंविळं पचक्खायं सो भणइ
खमासमाणो अवेहिं वट्ठि सत्थाणि लोइयाणि प-
रिमिलियाणि तत्थ आयंविळस्स सदो नत्थि पढमो कु-
ङ्गो अहवा वेदेसु चउसु संगोवेणसु नत्थि आयवितिओ
कुङ्गो अहवा समए चरगचीरिगभित्थंउङ्गं तत्थ वि-
नत्थि न जाणामि एस तुष्मं कओ आगओ तइओ कुङ्-
गो अन्नाणेण भणइ न जाणामि खमासमाणो करिसयं आ-
यंविळं भवइ अइ जाणामि कुसणेहि विजिम्मिइचि तेण
गहियं मिच्छामिदुक्कं न पुणो धेत्यामि गिलाणकुङ्गो
भणइ न त्रामि आयंविळं काउं सूलं मे उट्टेइ अन्नं वा
उहिसइ रोगंता हि न तीरइ करेउ तस्स अट्ट आगारा
अणाभोगो सह लेवालेवेण उक्खित्तविवेगेणं गिहत्यंसंसेडेणं
पारिमहयरसव्वसमाहिं वोसरइ ॥ अणाभोगसहसकारा तदेव
लेवालंओ जइ भायणे पुवं लेवाडगगहियं च समुहिदं सं-
लिहियं जति तेणं आपेति ण भुंजति उक्खित्तविवेगे जं
आयंविळे पडति विगतिमादि तं उक्खित्तविचा परिट्ठवि-
ज्जतिमाण चरिगलिओ अन्नं वा विलस्स अपओगं जइ
उद्धरिउं तीरइ उद्धरिए न उवहम्मइ गिहत्यंसंसेडे जदि
गिहत्यो डोविलियं भायणं वा लेवाडकुसणादीहिं तेण
ईसिति लेवाडादीहिं देइ न भज्जइ जइरसो वा लक्खिज्जइ
वहुओ ताहे न कप्पइ परिट्ठावणियमहततरगसमाहीओतहेव ॥

व्याख्यातमतिगंभीरबुद्धिना भाष्यकारेणोपन्यस्तकममाया-
माश्लम तथा च लघुप्रवचनसारे ॥

आयंविळान्वेतिविहं उक्किट्ठजहन्नमज्झिमदएहिं ॥

तिविहं जं विअलपूवाइ पकप्प तत्थ ॥ १०२ ॥

मियंसिधवपुडिप्पिरेहीसोवचलं च विट्ठलणे ॥

तनानि देवकुलपार्ष्णीपवरका इति दशा० ॥ आचा० ॥
धार्मिकजनमीलनस्थाने तथा च धर्मरक्ते भावधा-
वकस्य शीलवत्स्वरूपं द्वितीयं लक्षणं व्याख्यानयन्नाह
(आययणं खु निसेवइ) आयतनं धार्मिकजनमीलनस्थानम्
उक्तं च "जत्य साहम्मिया बहुये सौलवेता बहुस्सुया ।
चरित्तायासरेप्पणा आयतणं ते नियाणाहि" खुअधधारयो
प्रतिपत्तप्रतिपेधार्थः तत्त्राययनमेव निषेधेता आध्याध-
को नानायतनमितियोगः ॥ ध. र. दर्श. ॥ कर्मोपादानस्थानं
(इच्छयाहं आयतणहं) इत्येतानि पूर्वोक्ताभ्यायतनानि क-
र्मोपादानस्थानानतीति ॥ आचा० अ० १०५ ॥ "कम्मायययोहि"
कर्मणां ज्ञानावरणादीनामायतनान्यादानानि वा बन्ध-
स्थानदेहेत्य इत्यर्थः ॥ अन्त. ॥ विप्रानस्थाने यत्तत्स्थाने
॥ ॥ वाच. ॥ आहुभिधिवो समस्तपापास्त्रमेभ्य आ-

त्माऽऽयत्यते आनियम्यते तस्मिन् कुशलानुष्ठाने वा यत्न-
त्वान् कियते इत्यायतनम् । ज्ञानादित्रये “एकायतणरयस्स
इह विष्णुमुक्कस्स णत्थि मग्गे विरतस्स” ॥ भाचा. अ. १. उ. १.
आयतने द्विधा द्रव्यतो भावतश्च । तत्र द्रव्यतो जिनगुहादि
भावतस्तु ज्ञानदर्शनचारित्रधराः साध्वाद्यः प्रव. द्वा. १४८ ।
इदानीं आयतनप्रतिपादनायाह—

आययणं पि य दुविहं दव्वे भोवय होइ नायव्वं ।

दव्वंमि जिणघराइ भावंमि होइ ति विहं ॥ १११०४ ॥

आयतनमपि द्विविधं द्रव्यभावविषये च ज्ञातव्यं । तत्र
द्रव्ये जिनगुहादिभावे च भवति त्रिविधं ज्ञानदर्शन-
चारित्ररूपं आयतनमिति “जत्थ साहम्मि या बह्वे साल-
वन्ता बहुस्सया ॥ चरित्तयारसंजुत्ता आययणं ते वि-
याणाहि ५” सुगमा “सुंदरजणसंसग्गी सीलवरिहं पि कुणइ
सीलत्थं ॥ जह मेशगिरीलंगं तणं पि तं कंचण होइ” उक्तमा-
यतनद्वारे ओघोऽवाविष्करणे निर्णयेन च (पसिणायातणाणि)
प्रश्नस्यादर्शप्रश्नादेरायतनमाविष्करणं कथनं यथावस्थि-
तप्रश्ननिर्णयनानि यदि वा प्रश्नायतनानि लौकिकानां
परस्परव्यवहारे मिथ्याशास्त्रगतसंशये वा प्रश्ने सति य-
थावस्थितायं कथनद्वारेणायतनानि निर्णयनीयानि ॥ सूत्र ० ॥
अ. १ अ. २ ॥

आयतनसेवा—आयतनसेवा—स्त्री० आयतनसेवने । नित्यमायत-
नसेवा अनायतनपरिहारश्च शीलम् । तथा च दर्शनशुद्धौ
शीलवद्भेदानधिकृत्य ॥ नित्यमायतनसेवा अनायतनप-
रिहारः तत्रायतनं पंचविधाचाराचरणप्रवणाः सुसा-
धव अनायतनपरिहारश्च अनायतनं पार्श्वस्यादिकुतीर्थिवै-
श्याविषयगुहादि तद्वर्जनम् ॥ दर्श० ॥

नाणस्स दंसणस्स य चरणस्स य जत्थ होइ उव्वाओ ।

वज्जज्ज वज्जभीरू अणाययणवज्जओ विष्णं ॥ ११०० ॥

ज्ञानस्य दर्शनस्य चारित्रस्य च यत्रायतने भवति उपघात-
स्तं वर्जितं वध्यमौरुसायुः किंविशिष्टः अनायतनं वर्जयती-
ति अनायतनवर्जकः स एवंविधः क्षिप्रं अनायतनं उपघात-
रूपं जीयादिति इदानीं विशेषतः अनायतनप्रदर्शनायाह ।

जत्थ साहम्मिया बह्वे भिन्नचित्ता अणारिया ।

मूलगुणपडिसेवी अणाययणं तं वियाणाहि ११०१ ॥

सुगमा । नवरं मूलगुणाः प्राणानिपातादयस्तान् प्रतिसेवंतं
इति मूलगुणप्रतिसेविनस्ते यत्र निवसन्ति तदनायतनमिति ।

“जत्थसाहम्मिया बह्वे भिन्नचित्ता अणारिया ॥ उत्तरगुण-
पडिसेवी अणाययणं तं वियाणाहि” ॥ २ ॥ सुगमा । नवरं
उत्तरगुणाः (पिंडस्स जाविसोहो) इत्यादि तत्प्रतिसेविनो ये ।

“जत्थ साहम्मिया बह्वे भिन्नचित्ता अणारिया ॥ लिंगवेसपडि-
क्किञ्जा अणाययणं तं वियाणाहि । ३ ॥ सुगमा । नवरं लिंगवेस-
पट्टाणां प्रतिच्छन्ना बाह्यतः साध्यंतरतः पुनर्मूलगुणसेविनः
उत्तरगुणसेविनश्च ते यत्र तदनायतनमिति उक्तं लोकोत्तरं
भाषनायतनं तत्प्रतिपादना चोक्तमनायतनस्वरूपं ॥
इदानीं प्रतिसेवनाद्वारव्याचिख्यासायाह सर्वप्रतिपाद्यब्रह्म ।
“एवं खलु आययणं निसेवमाणस्स हुज्ज साहुस्स । कंठ-
रूपवह्च्छलणा रागहोस्से सममासा” ॥ ६ ॥
एवमुक्तं न्यायेन आयतनमेव मानस्याऽपि साधोऽभवेत् (कंठ-

कपवह्च्छलणा) किमासाध अत ब्रह्म रागद्वेषौ समाश्रित्य
स च रागद्वेषेण सेवना द्विविधा भवति पतदेवाह ।
पडिसेवणावि दुविहा मूलगुणे चेव उत्तरगुणे ।

य मूलगुणे उत्तरगुणा गुणेहुंति गमाई ॥ ओघ० ॥ ध. र. ॥

आयत (य) तर—आयततर—त्रि० आडाभिविधो साम-
स्त्वेन यत् आयतः अयमनयोर्जातिशयेनायत आयततर वत्ने
नाय्यवसिते ॥ भाचा० अ० ३ उ० ३ ॥

आयतयू—आयतस्तू—त्रि० आयतं स्तौति स्तु क्पि० । दीघं ।

आयतस्तावके किञ्चचिप्रकृष्यायतस्तुकप्रमुञ्जुर्भाणां दीर्घोऽस-
म्प्रसारणश्च वार्ति० ॥ वाच० ॥

आयतसंठाण—आयतसंस्थान—न० संस्थानभेदे आयतं दी-
र्घं यथा दृश्यते ॥ उत्त० अ० १ ॥ तथाच स्थानाङ्गे (पेगिहुले)

स्था० ठा० १ ॥ श्री० पुण्ड्रं विस्तीर्णमन्यत्र पुनरिह स्थाने आ-
यतमभिधीयते । तदेव चेह दीर्घह्रस्वपृथुलशब्दैर्विमज्योक्तं-

मायतधर्मत्वयोर्मायतं तच्चायतं प्रतरघनश्चेति भेदात् त्रिधा पुनर-
क्तं समविषयप्रदेशमिति बोधा । यच्चायतभेदयोरपि ह्रस्व-

दीर्घयोरादावभिधानं तद्वृत्तिदिषु संस्थानेष्वयतस्य प्रायां
वृत्तिदर्शनार्थं । तथा हि दीर्घायतः स्तंभो वृत्तस्य सूत्रतुर-

स्त्रोन्मेष्यादि भावनीयं विचित्रत्वाद्वा सूत्रगतेरेवमुपन्यास-
इति ॥ प्रज्ञा० पद० १ ॥ भेदादिद्वहुवक्तव्यता संस्थानशब्दे ।

आयतसंठाणपरिणय—आयतसंस्थानपरिणत—त्रि० आयत-
संस्थानभाजि ॥ आयतसंस्थानपरिणता दण्डादिषदिति ॥

॥ प्रज्ञा० पद० १ ॥

आयतिच्च—आत्मतृप्त—त्रि० आत्मस्वरूपतृप्ते “आत्मतृप्तो

मुनिर्भवेत्” आत्मतृप्तः आत्मस्वरूपेऽनन्तगुणात्मको तृप्तस्तुष्टो

भवेत् अष्ट० ॥

आयत्त—आयत्त—त्रि० मा यत् क अधीने, वशीभूते वाच०

मायत्तो वशवर्तो तदुक्तानुयायीति ॥ दर्श० ॥ कृतप्रयत्ने

च ॥ वाच० ॥

आयस्त—त्रि० आ—यस्—क क्षिप्ते “आयस्तसिद्धाकृतिरूपश-

त” किरा० ह्येति, प्रतिहते, तीक्ष्णाकृते, आयासयुक्ते

च ॥ वाच० ॥

आयत्ति—आयत्ति—स्त्री० मा यत् किञ्च स्नेहे, वशित्वे, सामर्थ्ये,

सीम्नि, शयने, प्रभावे, आगतौ, उपाये, च वाच० ॥

आयत्तूण—आयत्तूण—त्रि० अयोमयी स्यूण यस्य तस्मात्पत्यं

शिवा० अण् अयत्तूणापत्ये स्त्रियां ङोप् वाच० ॥

आयपशद्विप—आत्मप्रतिष्ठित—त्रि० स्वरूपप्रतिष्ठिते स्था० ठा० ३

क्रोधभेदे स्था० ठा० २ । व्याख्या क्रोधशब्दे,—

आयपण्ण—आगतप्रज्ञ—त्रि० आगतेऽपन्ना प्रज्ञा यस्या-

सावागतप्रज्ञः, संजातकत्तव्याकर्तव्यविवेके, समीचीसु

गुत्तीसु य आयपण्णे ॥ सूत्र० थु. १ अ. १४ ॥

आयम—आचम—पुं० आ—चम घञ् वा ह्रस्वः आचमने । वाच० ॥

आयमग—आयतमार्ग—पुं० आयतो मोक्षोऽव्यवच्छेदात्तस्य

मार्गो ज्ञानादिस्तत्र लिप्सा लालसा आयतमार्गस्तलिप्साः

ये ते तीर्थकराणां स्थिता भवन्तीति ॥ पंचा० वृ० ११ ॥

आयदण—आचनन—न० आ चम भावे ल्युट् निर्लेपने,

“आयमण्य चाहि घोसिरर” ॥ वृह० ॥ आयमणं शिष्टं व-

णंति । नि. चू. उ. ४ । पुरीषोत्सर्गान्तरं शौचकरणे च । पि. १
“निर्दिष्ट आयमणं अदरं” ध. अधि. ३ (उचचारप्रसवणे कृत्वा
योनं परिष्ठापयति तस्य प्रायश्चित्तं यन्निशब्दे वक्ष्यते)

आयममाण—आचमन—त्रि. आचमनं कुर्वन्ति, स्या. ग्रा. ५

आयमिणी—आयमिनी—स्त्री. विद्यानेदे “आयमिणी एवमाह
आश्रो विज्जाश्रो अन्नस्स दे उं पंजंति” सूत्र. डि. शु. अ. २ ॥

आयारंति—आचरन्—वि. अङ्गीकुर्वन्ति । कुर्वन्ति “तमायरेतो
ववहारं” उक्त. अ. १ । विदधति च “नार्यरेज्ज कयाइवि”
नाचरेज्ज विदध्यादिति । सूत्र. डि. शु. अ. ५ ।

आयरकव—आत्सरक—पुं. आत्सरकैके ।

तत्रो आयरक्वा पन्नत्ता । तंजहा । धम्मियाए पणिचो-
यणाए पणिचोएत्ता जवइ तुसिणीए वा सिया उट्टिचु वा
आया एगंतमक्केप्पेजा ॥

टी. ॥ तत्रो आय इत्यादि । सुगमं नवरं । आत्मानं
रागद्वेषदेवद्वेषद्विवक्पादा रक्कन्तीत्यात्सरकैः । धम्मियाए
पणिचोयणाएति । आत्मना एवं धार्मिकोपदेशेनेनें जवाहशां
विधातुमुचिन्तित्यादिना प्रेरयिता उपदेशं जयतीति अनुकृ-
तैरतोपसर्गाकारिस्ततोऽसावुपसर्गकरणान्निवर्तते । ततोऽ
कृत्या सेया न जयतीत्यत आत्मा रक्कितो जयतीति १ तुरीको
वा वाच्यम् उपेक्षक इत्यर्थः २ स्यादिति प्रेरणया अविषये
उपेक्षणस्यासम्भवं च । ततः स्थानादुत्थाय (आयति) आत्मना
एकांतं विजने अंतं जमिजागमवक्रामन् गच्छेत् ३ । स्या. ग्रा. ३ ।

आयरक्खिय—आत्सरक्षित—त्रि. आत्मा रक्कितो दुर्गातिहेतोरात्म
ध्यानादेरनेनेति आत्सरक्षितः । आहितात्म्यादिषु दर्शनान्
ज्ञानस्य परनिपातः । दुर्गातिहेतोरात्मध्यानादेरात्मनो रक्के ॥
आयरक्षित—त्रि. आयो वा ज्ञानादिज्ञानो रक्कितोऽनेनेत्याय-
रक्षितः । ज्ञानादिज्ञानस्य रक्के । ‘विरप आयरक्खिय’
उक्त. अ. २ ।

आयरण—आचरण—न. आचर्यतेऽनेनेति । अनुष्ठाने स्यात् ७ ग० ८ ।

विधाने “अस्मि धम्मे अणायारं नार्यरेज्ज कयाइवि”,
अस्मिन्धम्मे सर्वेक्षणीति व्यवस्थितेः सन्तनाचारं सावधानु-
ष्ठानरूपं नाचरेन्न विदध्यादिति । सूत्र. शु. २ अ. ५ । केन
चित्रकारेण परिणमने । द्रव्याचारं वियाणाहि । आचरणमाचारो
द्रव्यस्याचारो द्रव्याचारः । द्रव्यस्य यदाचरणं तेन २ रूपेण
परिणमनमित्यर्थः । दश. अ. ३ । परप्रतारणाय विविधक्रिया-
णामाचरणरूपे मायाविशेषे च ज. श. १२ उ. ५ । आचरत्य
नेन करणे व्युद्, रये हाक्ते च, जि. वाच. ॥

आदण—न. मायाविशेषाकस्यापि वस्तुनोऽच्युपगमे, ज.
श. १२ उ. ५ ।

आयरणकप—आचरणकप—पुं. उत्सर्गापवादयोः स्वस्थाने से-
वनाकर्तव्यतायाम् । इदानीं इमो आयरणकपो जे भणित्ता
गाहा ॥

जे जणिच्ता उपकप्पे, पुग्वावरवाहिता जवे सुत्ता ।
सो तह ममायरतो, मव्वो आयरणकपो ॥ ३०६ ॥

जे य कप्प पणयोस्ता ते उहेसमेहि पुग्वावरवाहया सुत्ता

अथा वा जणिता तदेव समाचारं तस्मात् आयरणकपो जवति
एथ पुग्वा उत्सर्गो अवरोधवादा एते परोपगवाहता एतस्मिन्
सहाय्ये सवर्णा कर्तव्येत्यर्थः ॥

गाहा । उत्सर्गे अववापे, आयरमाणो विराहओ
होचि ॥ अववाए पुण पत्ते, उत्सर्गानिमेषओ जइओ
। दारं ॥ ३०७ ॥

कथा जयणए कहं उच्यते । जो धितिसंघय, उत्सर्गो सो अव-
वादुहाए पत्तेपि उत्सर्गं करोति सुद्धो जो पुण धितिसंघयण
हीणो अववादुहाए उत्सर्गं करोति सो विराहो पायति एस्स
जय लागतो आयरणकपो ॥ नि० चू० उ० २० ।

आयरण्या—आदरणता—स्त्री. यतोमायाविशेषादादरणमच्युपगमं
कस्यापि वस्तुनः करोत्यसावादरणं । ताप्रत्ययस्य च स्वार्थि
कत्वादादरणता । मायाविशेषे । आचरणताऽप्यत्रैवाज. श. १२ उ. ५.
आयरिय—आचारिक—पुं. स्वकीयमतोक्तावुष्ठानसम्बद्धे ।

इह मेगेठ मन्नंत्ति, उपचचक्खाय पावणं ।

आयरियं विदित्ताणं, मव्वदुक्खा विमुच्चइ ॥ ए ॥

इह अस्मिन्संसारे एके केचित्कापिद्विकवादयो ज्ञानवादिनः इति
मन्यन्ते इतीति किं पापकं हिंसादिकं अप्रत्याख्याय पापं अना-
होत्याऽपि मनुष्य आचारिकं स्वकीयमतोक्तावुष्ठानसम्बद्धं
विदित्वा ज्ञात्वा सर्व्यदुःखात् विमुच्यते एतावता तव ज्ञानात्मो
कावामिरिति वदन्ति जनानां तु ज्ञानक्रियायां मोक्षः ज्ञानवादि-
नान्तु ज्ञानमेव मुक्तयङ्गमिति उक्त० अ. ६ (पतन्मतनिराकरणे
मोक्षशब्दे)

आचरितं न. आ. चर. जावे काः आचरणे । उक्त. अ. ६ आसेवेना
औप. “आयरितो आचरितो आसेवितो वा एगंठु” । आ. चू. ।
“जं किंचित्तिहमायरियं” यत्किंचित्तिहमन्ययाऽऽचरितं
मासेवितं तूतमिति शेषः ॥ आ. म. । अनुष्ठानमापन्ने । जं किंचि-
त्तिहमायरियं । वितयमन्ययानृतं संयमानुक्तमित्यर्थः ।
आचरितमनुष्ठानमापन्नमिति शेषः । पंचा. वृ. १२ ।

धम्मज्जियं च ववहारं, कुच्छे हायरियं मया ।

तमायरतो ववहारं, गरहं नाज्जिगच्छइ ॥ ४२ ॥

धम्मं ज्ञात्वा त्रिरूपेणाज्जितमुपज्जितं धर्म्मज्जितं न हि
ज्ञात्वादिधर्म्मविरहित इमं प्राप्नोति । च पूर्णे । विविधे विधिर्य-
दा व्यवहारं मनकथित्यादाचरणं व्यवहारस्तमिति कर्तव्यता
रूपवृद्धेवगततत्त्वाचरितं सदा सर्वकायं तमिति सदावस्थि-
ततया प्रतीतमेव आचरन् व्यवहरन् यदा यत्तदेति न्यायजिसं-
बन्धात्सुख्यत्याज्य धर्म्मज्जितो वृद्धेराचरितश्च यो व्यवहा-
रस्तमाचरन् कुव्वं विशेषेणापहरति पापकर्ममिति व्यवहारस्तं
व्यवहारविशेषजमेतत् एव च किमित्याह गहमंवितीतोऽय-
मित्येवंविधो निन्दो नाजिगच्छति न प्राप्नोति यतिरिति ॥ ४२ ॥

उक्त. अ. १ ।
आचर्यते स्म वृद्धपुत्रैरप्याचरितम् । व्यवहारो । तथा च व्यय-
हारैर्कार्यकान्त्यधिकृत्य “आयरिणं च ववहारं” ध्य. खं. १ उ. १
आचर्य—त्रि. आचर्यतेऽज्ज आ. चर. आधारे यत् । अनुष्ठान
येत्ये देशे वाच. ॥

आचार्य—पुं. आचर्यतेऽसावाचार्यः । सूत्रायावगमार्थं समुक्त्वा

जिरासेव्यते इत्याचार्यः आय. । दशा. । आ मर्यादया तद्विषयविनयरूपया चर्यन्ते सव्यन्ते जिनशासनार्थोपदे शक्यता तदाकाङ्क्षितिरियाचार्यः । उक्तञ्च । “मुक्त्य- विज्ञानवर्षण, कुतो गच्छस्स मेदिनूत्राय । गणतत्तिविष्णुको, अर्थं वापद आयरिओत्ति ” ॥ १ ॥ अथवा आचारो ज्ञानाचा- रादिः पञ्चधा । आ मर्यादया वाचरो विहार आचारस्त- साधवः स्वयंकरणप्रतापणात्प्रदर्शान्च्छेत्त्याचार्योऽआइ च “पंचविदे आयारं आयरमाणा तहा पयासंता। आयारं दंसंता आय रिया तण वुच्चंति॥१॥” अथवा आ ईपदपरिपूर्ण इत्यर्थश्चारा है रिका ये ते आचाराश्चारकया इत्यर्थो युक्त्युक्तविनागनिहण- निपुणा विनेया अतस्तेषु साधवो यथावच्छास्त्रार्थोपदेशकतये त्याचार्योः । ज. हा. १. उ. १. दशा. । चरगतित्तज्ञयोः आइ पूर्वं आचार्यते कार्यार्थिनिः सत्यते इत्याचार्यः । अर्थेण व्यंजनादपि यत् । आ. म. डि. । आइ मर्यादाभि विर्योः । चरिगत्यर्थे मर्यादया चरन्तीत्याचार्योः आ- चारेण वा चरन्तीत्याचार्योः । आ. च. । अश्वारससीहंग सहसादिविद्यं तत् । उगीसत्विदिमायारं जह विर्यमेगे आप महति सा सुमयं आयरंति तित्त वत्तंति तित्त आयरिया परमपणे य हियमायरंति आयरिया सव्यसत्तत्तीसग एां च हियमायरंति आयरंति । पा. परिच्छाप. विगुडवादिणं समारंत्तं नायरंति नारंति एा गुजांति आयरिया सुहुमा- वरहेवि ए कस्सई मसावि पायमायरंति तित्त वा आयरिया ॥ महा. अ. ३ ॥ स्साइइयवैर्यचैर्यसमेगु यात् ॥ १ ॥ १०७ इति प्रा कृतसूत्रेण चौर्यदावेत्तसमेगु शब्देपु संयुक्तस्य यापूर्वं इत् । आचार्यं चोऽुच्च ॥ १ ॥ ७३ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण आचार्य शब्दे चस्यात इत्यमलं च । गुरो, पं. च. । सूरौ, ध. अधि. ३ आचा- र्यो अर्थदाता इति वृ. । आचार्यस्सूत्रार्थदाता दिगाचार्यो वा कथप. । आचार्यस्सूत्रार्थोभयवेत्ता लक्षणदियुक्तश्च । आव. ॥

विषयाः ॥

- (१) निरूपेण आचार्यपदस्य ।
- (२) जेदाः कञाचार्यः १ शिष्टपाचार्यः २ धर्माचार्य अति ३ । तेषां विनयः ।
- (३) स्वरूपमाचार्यस्येह परत्त च ।
- (४) प्रजाजनाचार्यो उपस्थापनाचार्यश्च ।
- (५) स्वरूपमाचार्यस्य सूत्रार्थोऽप्यदि ।
- (६) लक्षणमाचार्यस्य ।
- (७) गुणा आचार्यस्य धरहितो गुरुं जवति ।
- (८) गुणा आचार्यस्य अपरिअतीत्यादि ।
- (९) अष्टाचार्यत्वं दुर्गुं स्मरेः ।
- (१०) पराहितकारिणं दुर्गुणः ।
- (११) मृगेः स दुर्गुणो यत्त दुर्गुणवति ।
- (१२) प्रमादिनमाचार्यं शिष्यो बोधयति ।
- (१३) वैनी शिष्यस्य गुरुः ।
- (१४) विनय आचार्यस्य ।
- (१५) गुरुविनयं वेधहृष्टान्तः ।
- (१६) नामस्कार आचार्यस्य ।
- (१७) वैयाकुन्यं गुरुः ।
- (१८) गच्छापिपतिः केन कर्मविपकेन जवति ।

- (१९) अतिशया आचार्यस्य ।
- (२०) निरूप्योनामाचार्यः ।
- (२१) आचार्यं काङ्क्षते आचार्यन्तरस्थापनम् ।
- (२२) आचार्योऽवधाति आचार्यन्तरस्थापनम् ।
- (२३) लक्षणं । मुक्त्येगिभमात्रे इत्यादि ।
- (२४) एकपाङ्क्तिर्कादिर्निगाचार्यः ।
- (२५) लक्षणं । मेडी दूतः ।
- (२६) परीक्षा आचार्यस्य ।
- (२७) उद्देशः मेनुनादिप्रतिनिय्याचार्यस्ये न ।
- (२८) स्थापनाविधिराचार्यपदे गुरोः ।
- (२९) परिच्छिदसहितस्यैवाचार्यत्वम् ।
- (३०) स्थापनार्थं स्वयितः प्रपृथ्यः ।

(?) निरूपेण आचार्यपदस्यास्य ।

आइ मर्यादाजिभिधोः । चरिगत्यर्थः । मर्यादया चरन्तीत्या चार्योः । आचारेण वा चरन्तीत्याचार्योः । “ ते चउजिहा एामहवणाओ गताओ द्रव्यज्जेतः वा द्रव्यनिमित्तं वा ज्ञयन् व वा द्रव्यं आचार्यत्वं जवति अन्तःचार्यत्वं च । नामनं प्रति तिणिणं सिद्धया परंता य आचवं प्रतिशरीहो रागेय वासं प्रति कवेळुगुया वरं व सिक्खेणं प्रति मद्दसज्जागं जत्ता- दीपकरं प्रतिमुवणं घंशोहं च अविरोधं प्रतिक्कीरं स- क्कारयविरोधं प्रतिनेहं दाधिराणं पवमाइ उगमाणाम ए धावण वासं सिक्खत्वाणं सुरकरं अविरोधीणि द्रव्याणि जाणि होए द्रव्यारं विषाणेहि । अहवा द्रव्यायिओ ति- विहो एगन्विओ वद्धाओ अजिमुहं एामगेतो । एगन्वि ओ वरित्ते जो एगेणं जवेणं उववज्जिहिति । वद्धाओ जे ए आठयं वद्धं । इतिमुहं एामगेतो जे ए पंदसा लच्छुओ अह वा मूळगुणेष्वत्तितो उत्तरगुणेष्वत्तितो य । सरीरं मूळगुणं, किङ्कममादि उत्तरगुणा । अहवा जाणन्वि जविओ वतिरित्तो मंगुवायगाणं समुदवायगाणं नागहवायगाणं जधासंखं आदित्तो । जावयिओ दुविहो । आगमतो एो आग मतःय । तहेव एो आगमतो दुविहो । होइओ होउत्तरिओ य । होइत्तो सिप्पाणि चित्तकम्मादि सत्याणि वइसेसियादि जो उपदिसिन्ति । उत्तरिओ जो पंचविधो एा रादिं आयारं शाय रति प्रतासति य एणं ऐसि आयरियाओ आचरित्तयानि दर्शयति । एवं गंतयं । एवमादि ते ए ते जावयिरिया तेसि पडं तहेव ॥ आ. च. ॥

विशेषावश्यकऽपि ।

नामंउवणा द्विविण्णोव चउव्होय आयरिओ ।

द्वंवि एगजविआइ, होइए सिप्पसत्तयाई ॥ ३८५ ॥

इह नामस्यापने सुगमे द्रव्यविचारो पुतराह ।

आगम द्रव्यायिओ, आयारीरविषयाओ अणु वउ- चो । नो आगमओ जाणय, जव्वमरीराइरित्तोयं । ३८७ । जविओ वच्छाओ आय, अजिमुहो मूझाइनिमिओ वावि । अहवा द्रव्वओ, द्रव्वनिमित्तायरणओ वा ॥ ३८८ ॥ आमजायावयणां, चरणं चारोत्ती तीए आयारो । मो होइ नाणदंमण, चरित्तववित्तिरियिण्यो ॥ ३८९ ॥

तस्मात्परपक्षास ए, देवपक्षेभिया विमोक्षत्यं । जे ते जा-
वत्यरिया, जादायागेचउत्ताय ॥ ३६० ॥ अहवाकरंति
जं सप, मायागेतिवज्जमायिरिजांति ॥ मजाययां दिग्गम्मं, ति
जमुचं तेष आयिरिया ॥ ३६१ ॥

इत्याद्या-इशारीरद्वयशरीरव्यतिरिक्तस्वाचार्याऽयं क
इत्याह । जविश्रो इत्यादि । एकजविको वदाम्युक्तोऽजि-
मुखनामगोत्रश्चेत्यर्थः । [मूत्राई निम्नश्रो वावित्ति]
तथा मूत्रगुणनिमित्तं उत्तन्गुणनिमित्तश्च तद्व्यतिरिक्तो
द्रव्याचार्यो मन्तव्यः । तत्र मूत्रगुणनिमित्तं आचार्यशरीर
निवर्तनयोग्यानि फल्यणि उत्तरगुणनिमित्तस्तु तान्येव तदा
कार परिणतन्तीति । अथवा फल्यन्तोऽप्यत्रान प्राचार्ये स्तद्व्य
तिरिक्तो फल्योऽचार्यः प्रतिपाद्यते । योवा फल्यनिमित्तनाचर
ति चेत्ते स फल्यनिमित्तान्तराणां फल्योऽचार्यः स च द्वैकिको
द्वैकिकमार्गे शिल्पशास्त्रादि विधेयः । यशिल्पनिमित्तविशेषा
स्त्राणि प्राहयति स इहोपन्नागतः शिल्पशास्त्रादिरुक्तः । अन्ये
निर्मिं शिल्पशास्त्राचार्ये द्वैकिके ज्ञावाचार्ये व्याचष्टे । ते ईय-
सुगमं पंचविहमित्यादिना । द्वैकिको ज्ञेयावाचार्य उक्तस्तस्य
रूपस्याख्यानमाह पात्रसिद्धा एव न वरं [तीएत्ति] तया मर्या
दया चरणमाचारः [तस्तेत्यादि] तस्य पञ्चविधस्याचारस्य
स्यमाचारणतः पर्यायच प्रत्यागतः तथा वित्तयातां वरुप्रयु-
पेक्षादिभिर्याविधेर्देशन्तो ये परामर्शो मोक्षार्थं [दसियत्ति]
देशितारस्ते ज्ञावाचारोपयुक्त्याद्वाचार्या इति । अथवा
स्वयं यस्मादाचार्यति सदनुष्ठानमाचार्यति चार्यः ॥ अथवा
आचार्यस्ते मर्यादया अजिगम्यस्ते रतोऽनुसृतुजिरिति यदुक्त-
मेतत्तत्पर्यमित्यर्थेरेतनाचार्या इति गार्हर्ष्यः ॥

तथाच महानिशीथे-अ. ५। कस्याहा नातिक्रमणंथेत्यदिहृत्य गो-
यमाचउत्तिहा आयिरियानवति तेजहा । नामायरिया, उवाय-
रिया, दवायरिया, ज्ञावायरिया, तथं जे ते ज्ञावायरिया ते
तिद्वथरसमाचेव दह्ववा तेसि संतियाणं नादकमेज्जा, से ज-
यवं कयेरेणं ते ज्ञावायरिया जनेति गोयमा ! जे अज्जपव्वइए
वि आगमविहीए पर्ये पर २ आणासुसंवरुति तेनावायरि-
याए । जशोणं वाससयद्विक्खिए विदुत्ताणं वायामेत्तेणं
पि आगमश्रो वाहिं करंति ते नामउवणाहिं णिउड्यवे ॥ से
जयवं आयिरिया, केवयं पायच्छिं जयवे जसि गच्छंस्ससाह
एत्ते आयिरियमयद्वरपवित्तिणीए य सत्तरस्सगुणं अहाणं
सीद्वखिए जवति तशोति दक्खगुणं जे अद्वक्करणांसंज
सुकरं तम्हा सव्वहा सव्वपयारेहिणं आयिरियमयद्वरे पावि-
त्तिणि पय अत्तण पायच्छिंत्तस्स संरक्खेयवं अवज्झिअ सीद्वे-
हिं च जवियव्वं ॥

(२) आचार्यस्य जेदाः ।

तत्रो आयिरिया पप्पत्ता । सिप्पायरिया, कज्ञायरिया,
धम्मायरिया । जे ते धम्मायरिया, परदोगगहियट्टाए, निज्ज
रट्टाए, आगहेयव्वा । अथे कज्ञायरिया, सिप्पायरियाए,
कण्हिं, किच्चुप्पिए, आराहियवे । तदंगे धम्मायरिया,
सोवायकरंरुसमा । वच्चाइकथयत्तपण्याहाइहिं जे मुक्कसजाए
वत्ताणिति ते सोवायकरंरुसमा । वेसाकरंरुसमा जो रीरी

आहारणसरिमजीहावक्खणमंवरणं अंतरे मुअसार
विरहियावि मुक्कसजाए जणं विमोहंति णेरंति अप्पाणं
दुत्तंमि आमुच अएत्ये पामिति गोयमा । गणहराणं उवमाए
ते वेसाकरंरुसमा, गाहावइकरंरुसमा जे समं समुवसिय-
सुगुहंति मंपत्त अंगेवंगाइ सुत्तयेसु परिच्छिउत्तेयेया
सयसमपरसमयणिउत्तया परावयारकणिकज द्विउत्तया ।
जणजोगविहीए आणुओमं करंति ते गाहावइकरंरुसमा
रायकरंरुसमा । जे गणहरा चउदसपुव्विणो वा घम्माओ
घम्मतं परमाओ परमयं इच्चाइं विहाइं सयसमणिया ते
रायकरंरुसमा । गाहावइकरंरुसमाए रायकरंरुसमाणे दो
विए आयारिए तित्ययरममाणे ॥ अंग ० ॥

तथाच राजप्रतियो । केसीकुमारसमणे पदमं रायं एवं
वयासी जाणामि णं तुम्हं पएसी केवयारिया पएणा ?
हंता जाणामित्तो आयरिया पएणा । तेजहा । कज्ञायरिए,
सिप्पायरिए, धम्मायरिए, जाणासि णं तुम्हं पएसी तेसि तिएहं
आयरियाणं कस्स का विणयपामिवी पणंजियव्वा ? हंता
जाणामि कज्ञायरियस्स, सिप्पायरियस्स उवळेवणं वा समज्ज
णं केज्जा पुप्फाणि वा आणावेज्जा, मंवरंज्जा, वा जोयवेज्जा
वा विउत्तं जीवियारिहं पीइदाणं दन्नएज्जा पुत्ताणं पुत्तियं
वावि विकपेज्जा जयेव धम्मायरियं पासज्जा तयेव वेदज्जा
एमंवेज्जा सकारेज्जा सम्माणेज्जा कज्जाणं मंगलं चेइयप-
ज्जवामेज्जा फामुएसणिउज्जण अस्सएपाणखाइमसाइयणं
पमिन्नोउज्जणा पामिहारिएणं पीउफज्जमेज्जामंधारतेणं
उवनिमंतिज्जा ॥

आचार्यस्त्रिविधस्तद्यथा । सिंहातुगो, वृषनातुगः,
कोण्डुकानुगश्च । कोष्टकः शृगाश्च । तत्र यो महत्यो नि
पद्या स्थितः सन् सूत्रमर्थं वा वाचयति तिष्ठति वा स सिंहा
तुगः । य पुनरेकस्मिन्कल्पे स्थितस्सन् वाचयति तिष्ठति वा स
वृषनातुगः । यस्तु रजोहरणनिपद्यामिपप्रहिक्काप प्रोक्त
ने वा स्थितो वाचयति तिष्ठति स कोण्डुकानुगतः ॥ व्य-खं-
उ. १ (अस्य बहुवचन्यताऽऽ होयशाब्दे) ॥

(३) स्वस्वपमाचार्यस्येह परत्र च ।

आयरिओ केरिमओ, इहलोए केरिमो व परदोए ।

इहोए अमारणओ, परोए कुर्मंजणतो ओ ।

य एष उपपद्यद्ददाचार्यस्तमेव ज्ञातुमिच्छामि कीदृशः सत्त्वाच्चा-
र्य इहलोकं हितकारी कीदृशः परलोकं हति सुरिराह । चतुर्वि-
धस्सामान्यनाचार्यस्तद्यथा । इहलोकं हितो नमिको न परलोकं
हितः [१] परलोकहितो नेह लोकहितः [२] इहलोकं हितोऽपि
परलोकं हितः [३] इहलोकहितो नापि परलोकहितः [४] तत्र
प्रथमद्वितीयतृतीयतृतीयनामाह । (इहलोए) इत्यदि तत्र यो
वक्त्रपात्रवक्तृपात्रादिकं समस्तमपि साधुनां पर्ययति न पुनः सं-
यमे सीदतस्सारयति सोऽसारणिकसारारहित इहलोकं

हितो न परलोको एषा प्रथमजङ्गनावना । यः पुनरस्यमयेगेषु प्रमाद्यतां सारणां करोति न च वस्त्रपात्रजपानादिकं प्रयच्छति स केवलं स्फुटं जगन् कुर्वाणः परलोकं हितो नेह लोकं, इति सामर्थ्याभ्यन्ते एषा द्वितीयजङ्गनावना । तृतीयचतुर्य जङ्गनावना तु स्वयं जावनीया । सा कैवलो यो वस्त्रपात्रजपानादिकं समस्तमपि साधुनाम्पूरयति संयमयोगेषु च समीदृतसारयति स इहलोकं हितः परलोकं च हितः । चतुर्य उज्जय रहितः । अत्र पर आह । ननु यो जडस्वभावतया न सारयति वस्त्रपात्रजपनादिकं तु समस्तमापूरयति स एव समीचीनो यः पुनः परमगुरुं कुर्वन्नेष्टरुडाचार्य इव सारयति स न समीचीनोऽसमायुक्तपादकत्वात् । तत्र आह । जीहाणं विक्षिप्तं, न जडतो ज्ञेयं सारणा नस्यि । दंभेणैव ताभेतां, स जडतो सारणा जन्तु ॥ १ ॥

यत्र नाम संयमयोगेषु सौदृतां सारणा नास्ति स आचार्यो जिह्वयाऽपि लिहन् मधुरवचोनिरात्मन्यन् उपलब्धमेतत् च वस्त्रपात्रादिकञ्च पूरयन् न जडको न समीचीनः परलोकपापेषु पाननात् । यत्र पुनरसीदतां साधूनां सम्यक् सारणा संयमयोगेषु प्रवर्तता समस्ति स आचार्यो दंभेनापि ताव्यङ्ग्यकः एकान्तं समीचीनः सकलसंसारिकं पापेभ्यः परिदानकरणात् । इयं सारणमकुर्वाणो जिह्वया विविहन् कस्मान्न समीचीन इत्यत्राह ।

जह मरणमुवगयाणं, जीवियववरोषणं नरो कुण्ड ।

एवं मार्गणियाणं, आयिरिओ अमारओ गच्छे ॥ २ ॥

यथा कोऽपि नर एकान्तेनाहितकारी शरणमुपगतानां जीवि तस्यपरोपणङ्करोति एवं साधूनामपि शरणमुपगतानां संयमयोगेषु प्रमादव्यवर्तनेन प्रवर्तनीयानामाचार्योऽसारको गच्छे भावनीयः । सोऽपि शरणोपगतशिरोनिकसैक इव एकान्तेनाहितकारीति ज्ञावे । संसारपापपात्रावरे निरनुकंपं प्रहेषणात् स च तादृश इह परलोकार्थिना परित्याज्यः यस्तु खरपुरुषजपनेनापि संयमयोगेषु सौदृतः सारयति संसारनिस्तारकत्वादेकान्तेनाश्रयणीयः ॥ व्य. खं. १. उ. १ । नि. चू. उ. २० ॥

(४) प्रवाजनाचार्या उपस्थापनाचार्याश्च ॥

चत्तारि आयिरिया पन्नता । तंजहा । पवावणायरिए नामं एगेऽनो उवड्ढावणायरिए नामं एगेऽनो पवावणायरिए वि उवड्ढावणायरिए एगेऽनो पवावणायरिएनो उवड्ढावणायरिए अस्य संबन्धमाह ।

अदडा पियध्माणं, तविवरीए करेति आयरिए ।

तेसिं विहाणमिं इमं, कमेण सुत्तं समुदिट्ठं तु ॥ १ ॥

अदडा प्रियधर्माणमपियधर्माणं । अप्रियधर्माणं चानु शास्त्रनाय स्थविराद्याचार्या व्याख्यानार्थमाहुः ।

पवावणउट्ठावण, उजए नोचयमिति चउथाउ ।

अत्तट्टपरट्टा वा, पवावण केवला पढमो ॥ २ ॥

पुनमेव य विड्ढावो, केवलमेतं उवट्ठेव सोउ ।

तच्छ्रे पुण उजयं, पिअत्तट्टपरट्टा कुणइ ॥ ३ ॥

जो पुण नोचयकेरि, सो कम्हा जवति आयरिगं, उ ।

ज. छति धम्मापरिचो, मोपुण गहिचो व समणो वा ॥ ४ ॥

प्रथमं प्रवाजनाचार्यः । द्वितीयः द्वितीयदंष्ट्रेण सूचित उपस्थापनाचार्यः । तृतीयदंष्ट्रेण सूचित उज्जयप्रवाजनाचार्यः । अनुजयश्चतुर्यः । तत्र प्रथमे प्रथमस्यात्मावरोषणस्य केवला प्रवाजना । किमुक्तं प्रवति । अस्मिन्मिस्त्वं परनिमित्तञ्च यः केवलं प्रवाजयति स प्रथमः प्रवाजनाचार्यः । एवमेवानेनैव प्रकारेण द्वितीयः स केवलमात्र उपस्थापयति प्रवाजितस्य सट्टपस्थापनमावङ्करोति स द्वितीय इत्यर्थः । तृतीयः पुनरपि प्रवाजनाचार्यः पन्नां वाऽऽस्यै परायं वा करोति यः पुनर्नोपकारी स चतुर्यः । अयं स कस्मान्नवत्यचार्यः उज्जयविशुद्धाचार्यः । जपयति स धर्माचार्यो धर्मदेशकत्वात् स पुनर्गुडी वा ध्रमणो वा वेदितव्यः । एवं च यत्राचार्यस्तथा चाह ।

धम्मापरिपवावण, तदय उट्ठावणा गुरु तइओ ।

कांइ हि संपत्ता, दोहिं वि एक्कएणं वा ॥ ५ ॥

प्रथमो धर्माचार्योऽयं प्रथमतया धर्मं ग्राहयति । द्वितीयः प्रवाजनाचार्यो यः प्रवाजयति । तृतीयो गुरुजनयस्थापनाचार्यो यो महाव्रतेषु पस्थापयति । तत्र कश्चित्त्रिजिरपि संपन्नो जवति । तथाहि कदाचित्स एव धर्मं ग्राहयति तृतीयो गुरुश्च प्रवाजयति स एतेषु पस्थापयति कश्चिद्व्याख्या । तद्यथा धर्मग्राहकत्वेन प्रवाजनेन च अथवा धर्मग्राहकत्वेनोपस्थापनेन अथवा प्रवाजनेनोपस्थापनेन केतविदेकैकेन गुणेन तद्यथा । कश्चिद्धर्ममेव ग्राहयति । कश्चित्प्रवाजयत्येव कश्चिदुपस्थापयत्येव । सूत्रं (चत्तारि आयिरिया पन्नता । तंजहा । उहेसणायरिए, एगेणामं एगे नो वायणायरिए १ वायणायरिए एगे णामं एगे णो उहेसणायरिए २ एगे उहेसणायरिए वि वायणायरिए ३ एगेनो उहेसणायरिए नो वायणायरिए ४ अमीरां स्वरूपमाह ॥

एगो उहेसऽसुयं, एगो वाएइ तेण उदिट्ठ ।

उदिमइ वाएइ य, धम्मापरिए चउओय ॥ ६ ॥

एकः प्रथमं भूतमुद्दिशति न वाचयति यथा मङ्गलवचुका प्रथमत आचार्यमुद्दिशति तत्र उपाध्यायोऽप्राचार्यः । प्रथमं न गवतां उपाध्यायो द्वितीयदंष्ट्रे तथा चाह । एका द्वितीय उपाध्यायस्तेनाचार्येणेदिष्टे वाचयति य एवेदिशति स एव वाचयति एव तृतीय, उजयविकिञ्चतुर्यो धर्माचार्यः ॥ व्य. खं. २. उ. १० ॥ आचार्यते सत्यते वा आचार्यः । स च पंचथा । प्रवाजनाचार्यो दिग्वाच्यो उद्देशाचार्यस्समुद्देशानुज्ञाचार्य आम्नायार्थवाचकाचार्यः । तत्र सामायिकव्रतादेराप्यपिता प्रवाजनाचार्यः । स चित्ताचित्तमिआनुज्ञाय दिग्वाचार्यः । प्रथमत एव श्रुतमुद्दिशति यः स उद्देशाचार्यः । उद्देशमुर्वजावे तदेव श्रुतं समुद्दिशत्यनुजानीते वा यः स समुद्देशानुज्ञाचार्यः । आम्नायमुसर्गापवादलक्षणं वै किं यः स प्रवचनार्थक्येनेनाग्राहकोऽङ्गनिषद्यानुज्ञायो आम्नायार्थवाचकाचार्य इति । घ. अधि. ३ ॥

(५) स्वरूपमाचार्यस्य सूत्रार्थः ॥ इत्यादि ॥

कीदृश आचार्यस्तत्स्वरूपमाह ॥

मुत्तत्थतजुजएहिं, उवउत्ता णाणदंसणचरिं ।

गणतन्तिविण्णुक्का, एरिमथा हुंति आयरिया ॥

ये सद्धार्यतदुत्तयोपेता इति गम्यते । तथा सन्ततं ज्ञानदर्शन-
चारित्रे समाहारो चन्द्रः । ज्ञानदर्शनचारित्रेषु उपयुक्ताः
कृतोपयोगाः । तथा गणस्य गच्छस्य या तन्निस्साराः * तथा
विप्रमुक्ताः । गणवच्छेदप्रवृत्तीनां तत्तत्तः समर्पितत्वात्पुन-
रुक्तमेतत् । शुनसङ्गणितेभ्य एतद्दशा समर्पितत्वाचार्याः ।
ते चार्थमेव केषवं ज्ञापन्ते न तु सूत्रमपि वाचयन्ति । तथा
चोक्तं । "सुतार्थीयकृद्वक्षणा, ज्ञोता गच्छस्स मेदिहताये ॥
गणतत्त्वविष्णुसुक्ता, अर्थं ज्ञासह आययि" ॥ अथ किं
कारमाचार्यास्त्वयं सूत्रं वाचयन्तीत्यत आह ॥

एगमया य इज्ञोणे वही, तित्ययरआणुगिई गम्या ।

आणुयेज्जमिति गुरु, कयिरिणुक्खो न वार्ई ॥

सूत्रवाचनप्रदानपरिहारार्थमेव केषव्याख्यानाय आचा-
र्यस्य एकाग्रता एकाग्रमनस्कता ध्यानेऽर्थचिन्तनात्मके जष-
ति । यदि पुनस्तत्रमपि वाचयेत्तदा बहुव्यपत्वादर्थचिन्ता-
यामेकाग्रता न स्यात् एकाग्रतयाऽपि को गुण इत्यत आह ।
वृत्तिः । एकाग्रस्य हि सतोऽर्थं चिन्तयत्सूत्रार्थस्य तत्र स-
द्धार्यार्थमीदृशरूपज्ञापयेत् । तथा तीर्थकरानुक्तविरचिता
जयति । तथाहि । तीर्थकृतो जगवन्तः किञ्चार्थमेव केषवं
ज्ञापन्ते न तु सूत्रं नापि गणतन्निवृत्त्यन्ति । एवमाचार्या
अपि तथा वर्तमानास्तीर्थकरानुकारिणो जयन्ति ।
सूत्रवाचनां तु प्रयच्छतामचार्याणां साधवमयुपज्ञापने ।
तद्वाचनार्थस्ततोऽधस्तनपदवृत्तिजिरयुपस्थायिनादिभिः किय-
माणत्वादेवं च तस्य तथा वर्तमानस्य ढोके राज्ञ इव
महती गुरुता प्रादुर्भवति । तदुक्त्यायं च प्रवचनप्रज्ञाचना तथा
आज्ञायां स्थैर्यमाज्ञास्थैर्यं कृतं जयति तीर्थकृतमेवमाज्ञा पा-
क्षिता जयतीत्यर्थः । इयं हि तीर्थकृतमाज्ञा पर्याप्तकप्रकारेण स-
मानुकारिणा आचार्येण जवितव्यमित्यस्मात् हेतुकज्ञापत्त गुरु-
राचार्यः । कृतः क्रमोक्तोयेन स कृतक्रमोक्तस्तेन हि सा-
मान्यावस्थायांमनेके साधवस्तत्र सूत्रमार्थापित्वास्तत्र क्रमो-
क्तस्य कृतत्वात्त्वं न वाचयति ॥ उक्तमाचार्यस्वरूपम् ॥ व्यो-
ख. १ उ. १ ॥

(६) लक्षणमाचार्यस्य ॥

आययिकृत्वां ॥

किंच आययिं आयारकुसवं एवं संजमपवयइसंगद
उवगगणुमाहकणपवयहारपरीचिदिहवायससमथपरसमयकु-
सवं चोत्ति तयेत्ति वचोत्ति जयेत्ति दुरुत्ति अजहुगचित्तं
जितकोहं पयारं जित्तिदियं जित्तितासं जमवजियणमुक्तं
जियपरिस्मदं पुवरयपुव्वकीदियपुव्वसंयवविरहितं णिम्ममं
निरहंकारं अणुतावि सक्काराज्ञाज्ञाभसुहुदुयमाणं अवमा
संइ अचयं अमवइम अमकिञ्चिदं अिअचचित्तं दसविद
आलोयइत्तमविहन्नुं अहुत्तसआयारुताज्ञाणं अहुविहाडो-
णरिहगुणोवदसंगं आलोयणरिहं मुत्तरहसं अपरिस्मदं
पायचित्तकुसवं मगासमगवियां उमाइइहअवायधारणप
वरवुत्तिकुसवं अणुअंगजां एयविहन्नुं आहरइहउका-
रणिदरिमणउयमात्ति रुत्तं अहुदुअहुदं रिसिदि बहुविहउपा
यागारोपदसं इतिनायं गमनिजामितमूगत्तमुवदिद्धा वा

* तत्रिञ्चिन्ता । प्रनिमाशनेके श्लोक ६५ तस्मै ॥

हयमच्छेदविकल्पविहिविहिनं त्रिविगणितसद्व्यणिमित्त-
उपादपेराअपेक्षितसभावजाणं वसुहसमं सीतधरस-
मां पुक्कवरपत्तमिव, इत्येवैवं वार्यमिव, अप्रमिवव-
पव्यमिव, णिप्पकेपं सारगमिव, अक्खोसं कुम्मा, इव गु-
त्तिदियं जव्वकणमिव, जायतंयं चन्दमिव, सोमं सूरमिव,
दित्तंयं सञ्चिमिव, सव्वजगणिवुइकरं गगणमिव, अपरि-
मितंयं सन्तिकुं सुय्केतुं सुदिदुयं सुपरिदित्थं एगं
आयतसुहगसेगं उहोत्तजदं तिदेरुविरतं तिगारवरहितं
तिपुल्लिणसुत्तं तिगुत्तिगुत्तं तिगणिसुत्तं चउव्विहविकहा
विवाजियमत्ति चउक्कमायविजदं चउव्विहविसुदुव्वि चउव्वि
हाडारिगारोव्वमत्ति पच्चसमिन् पच्चमहव्वयधारं पच्च
शियंउदिदाज्ञाणं पच्चविहचरित्तज्ञाणं पच्चविहचरित्त
लक्खणसंपन्नं उव्विहविकहावियज्जं उव्विहदव्वविधिविध-
रजाणं उव्वणविसुदुपच्चक्खणोदसंगं उव्वीवकायदयापरं
सत्तजयवियणमुक्कं सत्तविहसंसारजाणं सत्तविहगुत्तो
वदसंगं अहुविहमाणमहणं अहुविहवाहिरउज्जणजोगरहिंयं
अहुविहवन्तउज्जणजुत्तं अहुविहकम्मगंउज्जिदं नववन्तचर
वारित्तयान्तं दसविहसमंअधम्मजणं एक्कारसमत्तिय
क्करविहिवियाणं एक्कारसउवासगपभिमंवदसंगं वारस
जिक्खुपीत्तमापासंगं वारसंगनवज्जावणाज्ञावितमत्ति वारसं
गसुत्तयपासंगं एयइदगुणंयवेयस्स णिम्मभमहिस्सिस्स
सगतं सकम्मं कित्तकम्मं काळणं जणति जगवं बहुपु
रिसपरंपरायं संसारणित्थरुपायं आवस्सगाणुयोग
मिक्कमि तस्सायिरिओ गुणमहणएव आदस्सयाणुओग
परिकहेह. ॥ आ. वृ. ॥

इदंशि गुरो गुणमाह ॥

जत्तिवहुमाणसप्पा, चिरयाचरणंमि होइ मेहाणं ॥

एआरिसम्मि नियमा, गुणंमि गुणरयणजवहिमि ॥ १५ ॥

व्याख्या । जत्तिवहुमानाविति जत्तिकवृत्तिवियरूपा बहुमानो
ज्ञावप्रतिदम्भः एतौ जवतः ॥ शिक्षकाणामभिनवप्रजिताना
मिति योगः । कत्याह ईदयेवं चतु गुरो आचार्यं नियमाभियमेन
पुनरपि स एव विशिष्यते । गुणरजजवौ गुणरजसमुद्ग इति
ततः अक्षास्थिरताचरणे जवतीति । तथाहि । गुरुजत्ति
बहुमानावत एव चारित्र्ये अक्षा स्थैर्यं च जवति नाप्यथेति
माथार्थः ॥ गुणान्तरमाह ॥

आणुवत्तगो अपसो, हवइदं गुणं जवो सत्ता ॥

चित्ते चित्तं सहमे, आणुवत्ते तह उवायं च ॥ १६ ॥

व्याख्या । अनुवर्तकश्च एषोऽन्तरादिनो गुरुर्नवति ददम
स्थं कुत इत्याह । जानाति यतः सत्याद् प्राञ्चिञ्चिञ्चान्
नानारूपंश्चिञ्चस्वजावानानास्वजावान् अनुवर्त्यन्तनुवर्तनी
यान् तथोपायं चानुवर्तनेपायं च जानातीति माथार्थः । पं. व०
(७) गुणा आचार्यस्य ये रहिनो गुरुर्न जवति ॥

गुरुणाश्च पर्यविरादुयोगाश्चे ॥

गुरुगुररहितस्य गुरोर्विञ्चना परित्यागः ॥

गुरुगुररहितो उ गुरु, न गुरु विदिचायमो उ उदिहो ॥

आणुवत्तकवेणं, ण उ एणागित्तेणंति ॥ १४ ॥

व्याख्या । गुरुगुणः संज्ञानं सदगुणविशेषास्ते रहितोहीनोगुरुगुणरहितः तु शब्दः पुनरर्थः । गुरुधर्मोच्चार्यो गुरुधर्मोच्चार्यो भवति । सुवर्णमुक्त्वा विक्रयं सुवर्णमिव । तद्वच्च (विहितायामो उच्यते) इह मकारो जातिरुक्तस्तद्वच्च विधित्याग एवागमिकन्यायेन परिहार एव तस्य गुरोरिष्टो ऽन्तिमो जितानां । स च न यथा कथं विदत एवाह । अन्यत्र गुरुकुञ्जान्तरे संक्रमे ॥ प्रवेशेन न पुनरेकाक्येन एकाकिविहारितयति । गुरुकुञ्जान्तरे संक्रमणे विधिरच "संदिष्टो संदिष्टस्य चैव संपज्जज्ञ-उपमाह ॥ चउभंगो पण्यं पूण, पदमो भंगो हवइ सुखो, ॥१॥ इत्यादि रागमप्रसिद्ध इति सर्वथा गुरुरहितेन न भाव्यमिति ज्ञायो यदाह "एस एमेसेसं या, कहं तेनाहिंति जिण-वरमयं वा ॥ करिणं मिव पोयात्ता, उ मुक्ता पवइय-मेत्तं" इति शब्दः प्रात्ययैति गाथायाः ॥ पंचा. वृ. ११ ॥ अथ गुरुगुणरहितस्तु गुरुनं गुरुरिति विधित्याग एव तस्यैव इति युक्तं तत्र विशेषाभिधानायाह ॥

गुरुगुणराहित्यो वि इह, दृढव्यो मूत्रगुणविउत्तो ॥

जोण उ गुणमेत्तविहीणोत्ति चंरुद्धो उदाहरणं ॥ ३५ ॥

व्याख्या । गुरुगुणरहितोऽपि अपि शब्दोऽत्र पुनः शब्दार्थस्ततश्च गुरुगुणरहितो गुरुनं भवति । गुरुगुणरहितः पुनरिह गुरुकुञ्जावसंप्रक्रमे स एव ऋष्योऽज्ञात्ययो मूत्रगुणविपुको महावृतरहितः सम्यग्ज्ञानक्रियाविरहितो वा या न तु न्युनर्गुणमात्रविहीनो मूत्रगुणव्यतिरिक्तप्रतिरुपाविशिष्टोपशमादिगुणविक्रय इति हेतोर्गुरुगुणरहितोदृष्ट्य इति प्रक्रमः उपप्रदर्शनायैवा इति शब्दः उक्तं वेदायं "कात्र परिहाणिदेत्सा, पत्तो इकाइगुणविण ॥ अण्णे विणव्यज्जा, दायव्वा सीव्वतेणं" अत्रार्थे किं ज्ञापकमित्याह । चंरुद्धचंरुद्धाभिधानायाह उदाहरणं ज्ञापकं तत्प्रयोगश्चैव ॥ गुणमात्रविहीनोऽपि पुनरेव मूत्रगुणयुक्तत्वात् चंरुद्धाचार्यवत् तथा ह्यसौ प्रकृतिरयोगोऽपि बहुनां संविभ्रगीतायैशियाणाममोचनीयः विशिष्टबहुमानविषयश्चाहूत । पंचा. वृ. ११ ॥

(८) गुणा आचार्यस्य अपरिभ्रावीत्यादि ॥

पुनरप्याचार्यगुणायाह ।

अपरिभ्रावी सम्मं, ममपासी चैव होइ कज्जेसु ।

सोररुद्ध चकुण्णिप मत्ताव्वुद्धाउलं गच्छं ॥ ३६ ॥

व्याख्या । न परिभ्रवति परिक्रियान्मगुहाजज्ञमित्येवं शीघ्रोऽपि परिभ्रावी आशोचनामाश्रित्य आचार्यांगोक्ततृतीयमंगतुल्य इत्यर्थः । भंगाश्चैते । पक्कोऽहदः परिगज्जत्तोताः पर्यागज्जत्तोताश्च शीता शीतोदा प्रवाहन्द्दवत् । यतस्त्र जज्ञं निर्गच्छन्त्यागच्छति च । १ । अपरः सुपरिगज्जत्तोता नो पर्यागज्जत्तोताः पक्कन्द्दवत् पक्कन्द्दवत् तु जज्ञं निर्गच्छति नत्यागच्छति । २ । नया परेनो परिगज्जत्तोताः पर्यागज्जत्तोताश्च द्वणो-वधिपत्तं द्वणं आगच्छति जज्ञं न तु निर्गच्छति । ३ । अपरस्तु नो परिगज्जत्तोता नो पर्यागज्जत्तोताश्च मनुष्यलोकादहः समुद्रवत् तत्र नागच्छति न च निर्गच्छति । ४ । तत्राचार्यः श्रुतमंगीकृत्य प्रथममंगपतिनः श्रुतस्य दानगृहणमज्ञायात् । १ । सांपरायिककर्मापेक्षया तु द्वितीयमंगपतिनः कर्मापेक्षयाभावेन गृहणाभावात् तपः कर्मात्सर्गादिना

कृपाणापतेश्च सांपरायिककर्म कर्मायकर्म । २ । आशोचनामंगीकृत्य तृतीयमंगपतिनः आशोचनाया अपरिभ्रावित्वात् । ३ । कुमारो प्रति चतुर्थमंगपतिनः कुमारस्यैव प्रवेशनिर्गमाभावात् । ४ । यदि वा केवञ्चुत्तमाश्रित्य भंगा योज्यं ते तत्र स्थविरकल्पिकाचार्याः प्रथममंगपतिनाः । १ । चित्तायमंगपतितास्तु तीर्थकृतः । २ । तृतीयमंगपतिता यथा इदिकाः तेषां तु क्वचिद्विद्वान्परिसमाप्ताचार्यादिरित्यर्थः स ज्ञायात् । ३ । प्रत्येकवृत्तास्तृतीयभावाच्चतुर्थमंगस्याः ऽस्य कस्येतित्यर्थः (समपासी चैव होइ कज्जे सुत्ति) समविपरीतं पश्यतामेवं शीघ्रः समदर्शी "दशो नियच्छं पच्छं" त्यादिना दशोः पासादशः । एवं विष एव योभवति क्व कार्येयु आगमत्याख्यानादिकसंज्ञायापारोपित्यर्थः । स आचार्यः रक्षति धत्ते कुमारं पतन्तमिति शेषः । कं गच्छं गणं किं नूतं सयात्ताश्च ते बुद्धाश्च सयाः बुद्धास्तैराकुडः संकीर्णं सयावबुद्धाकुडं किमिव चक्रुरिव ॥ ययाचार्यस्वरूपमाह ।

सीआवेइ विहारं, सुहशीव्वगुणेहिं जो अबुद्धीओ ॥

सन वरं द्विगंधारी, संजमजोणं निस्सारो ॥ ३७ ॥

व्याख्या (जो अबुद्धी ओत्ति) य आचार्योऽप्युक्तिस्तत्त्वज्ञानराहितः (सीयावे इति) संप्रत्यति शिथिलीकरोति कं विहारं नवकल्परूपं गीतार्थारूपं वा । कैः सुखशीव्वगुणैः सुखशीव्वस्य सातामिन्नापिणो गुणाः पाद्वैस्वादिस्थानानि सुखशीव्वगुणास्तैः (स नवरिति) केवलं द्विगंधारी वेपमात्रधारी संयम आश्रवनिरोधरूपस्तस्य योगः प्रतिवेखनादि व्यापारस्तेन रहितत्वात् निस्सारश्चित्तान्तुद्धवदिति गाढाहंदाः ॥ ३७ ॥

कुञ्जगामनगररज्जं, पपहियं जो तेसु कुणइ हुमपत्तं ॥

सोन वरि द्विगंधारी संजमजोणं निस्सारो ॥ ३८ ॥

व्याख्या । कुञ्जं गृहं ग्रामं सकरं नगरमष्टादशकररहितं राज्यं सतांगमयं उपजङ्गलत्वात् धूर्वाप्रकारपरिक्रिप्तं खेदं कुनगरं कथं सर्वत्रार्जुतृतीयगम्यतांतरग्रामान्तररहितं मरुवं जज्ञ-पयोपेतं जज्ञपत्तनं क्षीपमिव स्थलपयोपेतं स्थलपत्तनं शो-हादिप्रतुजन्मस्मिरुपे आकरं जज्ञस्थलपयाच्ययामुपेतं क्षोणं मुखं वणिक् समहवासं निगममित्यादि ज्ञेयं (पपहियति) प्रहायति प्रहार्यं प्रकपेण त्यक्त्वा पुनर्यः आचार्यस्तेषु कुञ्जादिषु करोति विधत्ते ह पुनरर्थं ममत्वं ममेतदित्यतिप्रायमित्यर्थः । स सूरिः नवरि केवलं वेपधारी संयमयोगेन निस्सार इति गाया उच्यते ॥ ३८ ॥

अथ पुनरपि सुन्दराचार्यप्रशंसा समाह ॥

विहिणा जो उ चोपइ, सुत्तं अत्यं च गाहइ ॥

सो धनो सो अपुणो अ, सवन्नुं मुक्खदापणो ॥ ३९ ॥

व्याख्या । "विधिना धम्ममइहिं अश्चुदरेहिं कारणगुणावधि पडं पडहायन्तो अमणं सीस चोपइ आयुरियो" इत्याद्यागमोत्पत्त्यकरणे (जाउत्ति.) यः पुनराचार्यः (चोपत्ति) चोदयति प्रेरयति शिष्यगणं कृत्यकरणार्थं तथा सूत्रगाथा रंगादिभूमिविधिन्यस्यात्रापि सत्यन्धनात् व्यवहारदशमोहं दाकाभुक्तं विधिना प्राहयति पाठयति सूत्रपाठनान्तरं तस्य

निर्युक्तिमायन्त्रिणसंग्रहणीकृत्तिटिप्पनकादिपरंपरेपत्रधर्म्यं च विधित्यस्यात्रायन्त्रिसम्बन्धानां “सुक्तयो खलु षष्ठमो बी ओ” इत्यादिना श्रीभगवतीसूत्रपञ्चविंशतितमशतकतृतीयो हेराकधीनन्दिसूत्रावयकनिर्युक्त्यायुक्तेन विधिर्नैव ग्राह्यति बोधयति अथवा सूत्रमयं च विधिना गाहते निरन्तरं स्वयमभ्यस्यन्तीत्यर्थः स आचार्योऽध्ययः पुण्यवान् अतएव (सो अ पुण्येति) स पुण्य एव प्रवित्रात्मैव धेनुरिव वन्तुः । कुमन्त्यादिनिवारकत्वेन परमहितकर्तृत्वात् अतएव (मुक्त्व दायगोति) मोक्षप्राप्तिहेतुज्ञानादिरनन्यवर्गकत्वेन मोक्ष दायक इति अनुष्टुपबन्धः ॥ १५ ॥

स एव जन्वसत्ताणं, चक्रचूणं व्याहिण् ॥

दसेऽ जो जिण्दिट्ठं, आण्णं जह्दिट्ठं ॥ १६ ॥

व्याख्या । स एवाचार्यो जन्वसत्त्वानां मोक्षगमनयोग्यजन्तूनां च कुर्धतेनयनतुल्यो व्याहृतः कथितो जिनादिजिः । स कोऽपि जिनादिष्टमातोक्तमनुष्ठानं मोक्षपुण्यापकरणत्वरथाधनमित्यर्थः । यथा स्थितमवितयं दर्शयति कुमन्तिनिराकरणेन प्रकटीकरोतीति अनुष्टुपबन्धः ॥ १६ ॥

अथ पूर्वार्धेन सूत्रेणविशेषेण तीर्थकरसाभ्यमुत्तरार्धेन-
झोह्दिनस्तस्य कापुरुषत्वं च दर्शयन्नाह ॥

नित्ययरमोऽमूरी, संमं जो जिण्मयं पयसैः ॥

आणं अङ्कमन्तो, सोकापुरिसो न सणुरिसो ॥ १७ ॥

व्याख्या । स सूरिस्तीर्थकरसमः सर्वार्चायैर्गुणयुक्ततया सुध-
र्माद्विचत्तीर्थकरकल्पे विद्ध्यैः । न च वाच्यं चतुर्विंशतिश-
यादिगुणविराजमानस्य तीर्थकरस्योपमा सूत्रेस्तत्त्विकद्रव्यानु-
चिता । यथा तीर्थकरोऽयं ज्ञापते पयमाचार्योऽप्ययमेव भाषते
तथा । यथा तीर्थकर उत्पन्नकवन्नज्ञानो जिज्ञार्थं न हिंरते पय-
माचार्योऽपि जिज्ञार्थं न हिंरते इत्याद्यनेकप्रकारैस्तीर्थकरानु-
रित्वस्य सर्वातिशयित्वस्य परमोपकारित्वादेश्च व्यापनार्थं
तस्या न्याय्यतरत्वात् । किंच श्रीमहानिशीथे पंचमाध्ययनेऽपि
ज्ञावाचार्यस्य तीर्थकरसाभ्यमुक्तं । यथा “संज्ञयं किं ति-
त्ययरसंतित्रं आणं नाङ्कमिज्जा ? उदाहु आयरिय संति
भं गोअमा । चरञ्चिहा आयरिया जवन्ति । तं नामाय-
रिया, उचणायरिया, दव्वायरिया, ज्ञावायरिया, तत्य णं जे
ने ज्ञावायरिया ते तित्ययरसमां वेव दट्ठया तेसि संतित्रं आणं
नाङ्कमेज्जत्ति, स कः यः सम्यग् ययास्थितं जितमतं जगत्प्रभु
दर्शनं नैगमसंग्रहव्यवहारहेतुसूत्रशब्दसमजिह्वैवैतत्तत्पुनरयस
सकात्मकं प्रकाशयति ज्ञानानां दर्शयतीत्यर्थः । तथा आहो
तीर्थकरोपदेशचनरूपां अतिक्रामन् वितयप्ररूपणादिनां-
लुंघयन् स सूरिः कापुरुषः पुरुषाग्रमः नसत्पुरुषो न प्रधानपुरुष-
इति । इहचाहोह्दिनः कापुरुषत्वमात्रमैहलौकिकं फलं पारलौ-
किकं तु तदनेकदुस्सहदुःखसन्ततिस्मरन्निवृत्तिमनन्तसंसारित्वे
श्रीमहानिशीथप्रश्नमाध्ययनेनोक्तसावधानाचार्यस्येयं ज्ञेयं ॥

तस्माद्रज्जगधिपतिना सर्वदा सर्वार्थेषु अप्रमत्तेन जा-
न्यमिति पूर्वार्चायैः संस्तुतः सावधानाचार्यमग्न्य इत्यर्थं
विशोक्याऽऽचार्याणां ध्यायप्रवर्तकादिना मोक्षार्थिना भगवदाज्ञया
आगमायोनिरूपणीयः न स्वमत्या तयात्वेऽनन्तसंसारवातेरि-
ति गायान्दः ॥ १७ ॥ ग. अधि. १ ॥

(ए) ब्रह्मचारत्वं दुर्गुणस्मरेः ॥

अथ के सूरयः अज्ञातमतिक्रामन्तीत्याह ॥

जट्टायारो सूरि जट्टायाराणुविक्रवओ सूरि ॥

उम्मगगिओ सूरि तिप्पि वि मणं पणासंति ॥ १८ ॥

व्याख्या । भ्रष्टः सर्वथा विनष्ट आचारो ज्ञानाचारादिर्यस्य स ब्रह्म-
चारः सूरिरधर्माचार्यः १ ब्रह्मचारारणां विनष्टाचारारणां
साधूनामुपेक्षकः प्रमादप्रवृत्तसाधूनामनिवारयित्वैत्यर्थः ।
सुस्मिदधर्माचार्यः । २ । उन्मार्गस्थित उलूखादिप्ररूपेण
परः सूरिरधर्माधर्माचार्यः । ३ । त्रयोऽप्येते मार्गं ज्ञानादिरूपं
मोक्षपथं प्रणशयन्ति जिनाज्ञातमतिक्रामन्तीत्यर्थः । गाथा
बन्धः ॥ १८ ॥

अथ तेषां त्रयाणां भेदकस्यायुक्तफलमाह ।

उम्मगगनास ए जोउ, सेव ए सूरि नियेमणं ।

सो गोयम ! अप्पाणं, अपं पाभेइ संसारे ॥ १९ ॥

व्याख्या । उन्मार्गस्थितान् सन्मार्गनाशकान् १ (उ) शब्दात्
ब्रह्मचारान् २ ब्रह्मचारारोपेक्षकान् ३ सूरिन् यः सर्वते पशुपास्ते
नियमेन निश्चयेन स नरो हे गौतम ! आत्मानं अत्माना पातयति
संसारे चतुर्गत्यात्मके इति गाथा बन्धः ॥ १९ ॥

अथ ज्ञेयन्तरेण पतमेवार्थं दृष्टान्तेन समर्थयन्नाह ।

उम्मगगिओ एको, विनास ए जन्वसत्तसंघा ए ॥

तं मग्गामाणुसरंते, जह् कुचारो नरो होइ ॥ २० ॥

व्याख्या । उन्मार्गस्थितः उलूखप्ररूपणानिरतः पकोऽपि अधि-
कारात् सूरिर्नाशयति संसारसमुदे अनन्तानन्तरमप्युद्गनेन
विनाशयतीत्यर्थः । कान् जन्वसत्त्वसंघातान् किं कुर्वतस्तान्
तन्मार्गस्थितप्रदर्शितपथं अनुसरतः आश्रयतः प्राकृतत्वात्
वचनव्यत्ययः । अत्र दृष्टान्तमाह । यथा कुतारः कुत्सिस्तारकोनरो
जवति स बहुन् प्रष्टुन्नान् जंतुसमुद्गान् नद्यादौ विनाशयति
गाथाबन्धः ॥ २० ॥

अथोन्मार्गगामिनामेवाशुभफलं दर्शयति ।

उम्मगगमां गं पण्डि, याण साहूणंगोअमा ! नूणं ।

संसारो अ अणंतो, होइ सम्मगानासीणं ॥ २१ ॥

व्याख्या । उन्मार्गगाः गोशालकवेदिकनिवहादयः तेषां
मार्गः परम्परा तस्मिन् अथवा उन्मार्गरूपो यो मार्गः स्तस्मिन्
समित्येकीज्ञावेन इति प्रकरणे स्थितानां साधूनां साधुभिर्ग-
धारकारणां हे गौतम ! नूनं निश्चितः संसारश्चतुर्गत्यात्मक
अनंतो ऽप्यनंतो जवति चशब्दस्तत्तनेकदुःखसूचकः । किंभू-
तानां तेषां सन्मार्गनाशिनो शुद्धपथोच्छेदकानां महानिशी-
थोक्तमुनिचक्रसाधुवत् इति गाथाबन्धः २१ ग. अधि. १ ॥

(प्रव्रज्यार्हाः पञ्चदशगुरुवस्ते च प्रव्रज्याशब्दे)

सहस्रस्वरूपं दर्शयति ॥

दशं विवत्तं उ जाणिता, वत्तं पत्तं उवसत्तं ।

संगहे साहुवगं च मुत्तत्तं च निहाद्वए ॥ २४ ॥

व्याख्या । आचार्या देशं मातृकादिकं क्षेत्रं रक्ता
रक्तजाविताजावितादिरूपं (उ) शब्दात् ग्वानादियोग्यं
छ यं धुमिंकादिकां दातृपरिणामादिरूपं ज्ञावं च ज्ञान्या
वक्त्रं चित्तरं पार्श्वं पतद्ग्रहादि उपाश्रयं मुनियोग्याख्यं संग्र

ह्रीत कोऽर्थः । आचार्यः क्षेत्रादिकारणं ज्ञात्वा वखादिकं मेत-
यित्वा प्रायोगहस्थानमदर्यन् स्वपदं पत्र संरक्षेत् न तु
यथाकथंचिदित्यर्थः । तथा (साहु वनन्ति) साहुनां वगोहृत्वं
साधुवर्गस्तं च साध्वीवर्गं च संगृहीतं तु हीनाचार्यवर्गं तथा
सुत्तयं च (निहाहण) इति सूत्रमाचार्यांगदि अर्थो निर्युक्ति
नायस्युक्तिः संग्रहेण वृत्तिरिणनादिः । सूत्रं चार्थश्चेति समा
हारद्वन्द्वे सूत्रार्थं नञ्निनाद्वयति चिन्तयतीत्यर्थः । चराद्वा-
त्साधुनामपि सूत्रार्थं ददातीति एवं विशेषः स सदाचार्यः
स्यादिति शेषः । इत्यनुष्टुप्छन्दः ॥ १४ ॥ ग. अधि. १. टी ॥
अष्टाचारस्य सूरिनिंदा यथा ॥

जट्टायगोसूरी, जट्टायगानुविक्वओ सूरी ॥

उम्पगट्टिओ सूरी, निषि वि मगं पणामन्ति ॥ १॥

उम्पगट्टिए सुगिंमिन्तिउयं जव्वमत्तंभाए । जम्हातंम-
गमणुस्सरन्ति तम्हाणतंजुत्तं । एकंपि जेतुहत्तं मत्तं पन्नि-
वोहिं उउवे मगे । ससुरासुरमिविजिगे तेण ह धोमियं
अणायोयं । जूए अरिय जर्विस्मति केइ जगवन्दीप-
कमनुयवे । जेसिं परहियकरणे कवप्पन्नकराएवो विही
कावं । जूए अणायए कावे ण केइ होहिं हिति गोयमा !
सूरी । णामगहणेण वि जेसिं होज्जनियमेण पच्छित्तं । ए
पंगच्छिचवत्तये तुप्पमहाए तं तु जेसिं के । तं गोयमं जाणगणिं
निच्छयओ अणतंमसारि । जेस्यज्ज जीवजगमगलेक्ककट्ठा-
ण परमकट्ठाणमिच्छिए । वा वोच्छिन्ने पच्छित्तं होइ तं
गणिणो । तम्हा गणिणं सपसत्तुमित्तपक्खेण परहियरणं
कट्ठाणकंठुणा अप्पणो विय अणायो वंवेया । एवं मेरा
ण वंवेयव्वति एवं गच्छववच्च धंथितुनगारवोहिं पक्खेप्पे
संखाए गणिणो अज्जविबोहिं न पावति । ण व्वजेहिंति
य अन्ने अणेतहुत्तोवि परिजये नित्यं । चउगज्जवसंसा-
गेच्छिज्जिचिगमुदुक्खत्ते । महा. ए अ. ।

(१०) पराहितकारिन् दुर्गुणः ॥

अथ ये नाममात्रप्रदं नानापि पराहितकारिणः सुरय-
स्तानाह ॥

तीअणायगकावे, केइ होहिंति गोयमा ! सूरी ।

जेसिं नामगहणे, वि होइ नियमेण पच्छित्तं ॥ ३० ॥

व्या० । अर्थात्कावे ते केचित्पदिर्दिष्टनामानोऽन्त-
वन्ति शेषः । अनगनकावे च (होहिंति) भविष्यति
आद्यन्तप्रदणं मायस्यापि ग्रहणमिति न्यायेन वन्तिमानकावे
च संति । हे गौतम ! सुरयः आचार्यनामधारकाः येषां परिच-
यकरणादिकं दूरे आस्तां नामग्रहणेऽपि भवति नियमेन
निश्चयेन प्रायश्चित्तं । तथाचोक्तं । शोमहानिशीयपंचमाययते
"इयं चयिरियाणं, पणपयं होति केतिनित्यस्वायो ॥ कोरि मइ
संस् कोदि, स एत दणतिर्येव ॥ १ ॥ एतंमि मज्जा एते, निज्जु
ओह गुणगणइणो ॥ मज्जुत्तममंतेणं, निवययस्सा पुसा
सिगुअ" इति माहाऽदः ॥ ३१ ॥

अथवा हेतुमाह ॥

जओ मयरी जर्वति, अणविकसयाइ जइ जिक्काहणा होए ॥

प. निपुच्छेहिं चोयणं, तम्हाउ गुरु सया जयइ ॥ ३८ ॥

व्याख्या (जौएत्ति) भिन्नं पदं यतो भाषितं
(सयरिति) खेज्जचारोणि भवति (अणविवक्कया इति)
अनपेक्षया शिङ्कारहितेन यदा लोके (भिरुवाहणाणि)
भूत्वाश्च सवकाश्च दाहनात् च हस्तश्चदृषमसिद्धिप्राप्तिनि
रुद्धे भूत्वादाहनात् । तदा दिनेयाः गुणानि प्रतिपृच्छाभिः
कार्यं १ प्रति पृच्छा ताभिः (चोयएत्ति) प्राप्तत्वादि-
भाक्तेर्योः । चोदनाभिश्च दिनात् शेषः । खेज्जचारिणो
भवंति (तम्हाउत्ति) तस्मादेव कारणाप्रतिपृच्छाभिश्चो-
दनादिभिश्चाचार्यां विनयान् सदा सर्वकावे (भयरिति)
भजते सत्त्वापयति शिङ्कयतीत्यर्थः । माहाऽदः ॥ ३८ ॥
ग० अधि. १ ।

(११) सूरः स दुर्गुणो येन कुगुरुर्जनीत ।

कुगुरुश्च कदा भविष्यतीति महानिदये अ. ८ ।
मेज्जयवं केवइअणं कावेणं पढे कुगुरुजावी होति गोयमा !
इओ यमाइयअप्पत्तेरसहं वामसयाणं साइरंगाणं समइ
कैताणं परउ जवीसुं से जयवं केणं अट्टेणं गोयमा ?
तक्कावं इट्ठि रससायगारवसणं ममीकरे अहंकारगणी
अतो संपज्जइतंवेओइ अहमहंति कयमाणसे असुणि य
समयसव्ववि गणी जवीसु एएणं अट्टेणं मे जगवं किं सव्वे
वीएवं विहे तक्कावगणि जवीसुं गोयमा ! एणंतेण नो सव्वे
केयुण दुरन्तपंतद्वक्खणे इददट्टेणं एगाए जणणीए
जगसमगं पसुए निम्मेरे पावसीइे दुज्जायजम्मे सुरोदेप
यंरुजिगाहिय दूमहामिच्छदिक्खी जविंसुं सेयं जयवं
कहं ते समुवदक्खेज्जा गोयमा ! उस्सुत्तउस्तरायवत्तणु
दिस्सणमपक्खण वा ॥

(१२) प्रमादित्वाचार्यं शिष्यो बोधयति ॥

अथ कथंचित् प्रमादितं गुरुं शिष्यो विबोधयतीत्याह ।

तुम्हाग्गिना वि सुणिवर, ! पमायवमगा हवंति जइ पुरि-
मा । तेणो को अहं, आइवणं हुज्ज संसारे ॥ १९ ॥

व्याख्या ॥ युष्मादशा अपि हे सुनिवर ! श्रमणश्रेष्ठ प्रमाद-
वशयाः प्रमादपरवशा भवति यदि चेत् पुरुषाः पुष्पांसंसेन
कारुणाक्यो युष्मादतिरिक्तः कोऽस्माकं संदमाययतामात्रेव न-
मत्र विभक्तिलोपः प्रादुर्भवत् । सागरे नैरित्य भविष्यति संसा-
रे चतुर्थायामके पतनामिति शेषः । अनेन विधिना शिष्यः प्रमा
दिने गुरुं विबोधयतीत्यधिकाराल्लभ्यते । तथाच विबोधनविधये
आचार्यगुणानि शिष्य आचार्यस्य दर्शयति यथा ॥

पुढवीविव सव्वमइ, मेरुव अक्कीए त्रियं धम्मे ।

चंदुव मोमझेमं, तं आयरियं पंभंति ॥ १ ॥

अण्णरसावि आलोयणा, गिह्व ह्वेउकारणविहिन्तुं ।

गंजीरं दुक्खमिं तं आयरियं ० ॥ २ ॥

काद्वन्तुं देमन्तुं, जावन्तुं अतुरियं असंजतं ।
 आणवत्तयं अमार्थं, तं आय० ॥ ३ ॥
 दोड्यसामाड्यसु, सन्वेसु जस्स वक्खेवो ।
 सत्तमपपरसमयं अ, तं ॥ ४ ॥
 बारसहिंवि अंगेहि, सामाड्यमाड्युप्वनिव्वहे ।
 दण्डं गहियदं, तं ॥ ५ ॥
 आयिरियनहस्साइ, दहइ अ जीवो जेवेहि बहुएहि ।
 कम्मसु य निपेसु य, धम्ममारणेषु नो कहवि ॥ ६ ॥
 जे पुण जिणोवड्ढे, निंगये पवयणं आयिरिया ।
 संसारमुक्खमग्गस्स, देसगा तेहु आयिरिया ॥ ७ ॥
 देवा वि देवलोए, निर्माणं पवयणं अणुसरंता ।
 अचउरगणमङ्गगाया, आयिरि वंदयाइति ॥ ८ ॥
 नह दीवो दीवसयं, पण्ण दिणं य ।
 सो दीवसमा आयिरिया, अणं च परं च दीवंति ॥ ९ ॥
 देवा वि देवलोए, निचं दिव्वोहिणा वियणंता ।
 आयिरियमाणसरंता, आसणसयणाणि मुंचंति ॥ १० ॥
 इत्यादि चंद्रकवेषप्रकीर्णकोक्तं वाच्यमिति गाथाबन्धः ॥
 ग. १ अधि० ॥

प्रमादगतस्याचार्यस्य श्रमणोपासकेन कथं निवारणा कर्तव्येति (समणोपासग) शब्दे ॥

अयं चोदनाया अकर्तुः फलं दर्शयन्नाह ॥

जो उ पमायदोसेणं, आलसेणं तेहव य ।

सीसवगं न चोएइ, तेण आणा विराहिया ॥ ३ए ॥

व्याख्या । योगी चन्द्राड्युपाध्यायादिश्च प्रमाददोषेण प्रमादरूपो यो दोषस्तेन तथैव च चकाराड्युक्तेश्चैर्मोहादिभिश्च उक्तं च "आलसं १ मोह २ वज्रा, ३ र्यमा ४ कोहा ५ पमाय ६ किंविण्ता ७ ॥ अयं ८ सेगा ९ अन्नाणा, १० वक्खेद ११ कुलहला १२ रमणा १३ (१) " एते हेतुभिः शिष्यवर्गमन्तेवासिवृद्धं न प्रेरयति मोक्षानुष्ठाने इति शेषः । तेनाचार्योऽप्युपाध्यायादिना वा आहोति जिनाज्ञा विराधिता खंभित्यर्थः ॥ ग. अधि. १ "आचार्यस्यैव तत् जाड्यं, यच्चिष्यो नावबुध्यते । गावो गोपासकेनैव, कुतीर्येनावतारिताः (१) " आ. म. १. खं. १ अ. ॥

(१३) वैरी शिष्यस्य गुरुः ॥

अथ यः सूरिदिशयस्य वैरी स्यात्तं वृत्तचयेनाह ।

संगदोवगाहं विहिणां, न करेइ य जो गणी ।

समाणं समाणं तु दिकित्ता, सामायारिं न गाहए ॥ १५ ॥

बाड्ढाणं जो उ सीमाणं, जीहाए उव्विपए ।

तं सम्ममणं गाहइ, सो सूरि जाण वेरिउ ॥ १६ ॥

(संगदोवगाहंति) संग्रहश्च शिष्यादीनां संग्रहणं उपग्रहश्च तेषामेव प्रकृष्टतादिदनेनोपग्रहं तथा तत्र करोति वा न कारयति विधिना आगमोक्तप्रकारेण योगी आचार्यस्तथा यः श्रमणं श्रमणिं दित्वा तु शिष्यादिचक्रवर्गमपि समाचारि आगमोक्तद्वाराप्रक्रियकत्राप्युपसक्तव्यज्जोक्तं वा न गाहयेन्निरागोऽपि सन्न शिष्योदित्यर्थः ॥ १५ ॥ तथा यः पुनर्यो-

वानां शिष्याः शिरः प्रत्ययवयवमिति शेषः । जिह्वा रसनया उपरिपट्टैरिव वस्त्रस्य च्वेत्यर्थः अयंतवाह्यद्वितं करोतीत्यर्थः । ननु बाह्यादीनां प्रवाजने निषेधोऽस्ति तत्कर्तव्यं बाह्यानां शिष्यत्वमुच्यते । योऽयं प्रवाजने बाह्यो निषिध्यते स उनाह्वयः । अत्र त्वष्टवर्षपरिवर्षां बाह्यो गृह्यते । अपवादपदेन तु उनाह्वयवर्षोऽपि ॥ तथा सम्यक्मार्गं मोक्षपथं न ग्राहयति दर्शयति न शिक्षयतीत्यर्थः । स आचार्यो वैरीति जानीहि हे गौतम ! त्वमिति विषमाकरोतिगाथाऽनुष्टुप्पदसी ॥ १६ ॥
 अयं पुरोक्तार्थद्वेषं विशेषयन्नाह ॥

जीहाए विजिहंतो, न जहओ सारणा जहिं नरिय ।

दंभेणवि तामंतो, स जहओ सारणा जय ॥ १७ ॥

व्याख्या । जिह्वा विजिहन् शिष्यं च्वेन्नाचार्यो न जहको न श्रेष्ठो यत्राचार्यं सारणा हिते प्रवर्तन्तं स्मरणा वा कृत्य-स्मरणप्रवृत्त्या उपवृत्तत्वाच्चारणा अहिताश्रितारप्रवृत्त्या तोदना संयमयोगेण स्वाक्षितस्याऽयुक्तमेतद्वाह्यं विधातुमित्यादिचचनेन प्रेरणा प्रतिनोदना तथैव पुनः २ प्रेरणा नास्ति न विद्यते तथा दंभेनाऽपि यष्ट्याऽपि किं पुनर्द्वारकादिना तारुयन् शरीरपीडां कुर्वन् स आचार्यो भद्रकः श्रेष्ठः । यत्र गणिनि सारणा उपवृत्तत्वाद्धारणादिर्घोऽस्तीति गाथाबन्धः ॥ ग० १ अधि. ।

(१४) विनय आचार्यस्य ॥

आचार्यं सारणैः साधुभिर्न विनयम् । तेषु च तेनेति दृष्टान्तैः प्रदर्शयति ॥

वक्खीधनुसुनारियं, कोड्डागारं रुद्धते कुटुंविस्स ।

किं अम्हमुहा देई, केई तहियं न अष्ठीणा ॥

एकः कौटुबिकः स कार्यकारणं कारणे उत्पत्ते वृद्ध्या कावांतररूपया धान्यं ददाति । तथा च वृद्ध्या कौटुबिकस्य कोष्टागाराणि धान्यस्य सुनृतानि जातानि । अन्यदा च तस्यैकं कोष्टागारं वृद्धिधान्यसुनृतं बहिर्ना प्रदीतं दहते । न च केचित्कर्तृका विध्यापननिमित्तं तत्र प्रदहमाने कोष्टागारमसमागतः । किमेव कौटुबिकोऽस्माकं मुग्धा ददाति येन वयं विध्यापनार्थमन्युधत्ता प्रवामः ॥

एयस्स प्रजावेणं, जीवा अम्हेति एव नाऊणं ।

अप्पे तु समद्वीणा, विज्जावि एतं सो तुड्डो ॥

अन्ये कर्षका पतस्य कौटुबिकस्य प्रजावेणं च ये जीवन्ति स्म जीवा अनुप्रत्यया जीविता इत्यर्थः । एवं ज्ञात्वा समादीनास्तत्र समागता विध्यापनाय च प्रवृत्तास्ततो विध्यापिते कोष्टागारे स कौटुबिकरेतां तुष्टस्ततः किमकांशं दित्यत आह ॥

जे ओ सहायगत्तं, करेसु तेसिं अव्विडियं दिन्नं ॥

दंडति न दिप्पिये, अकासगा उरुखजीवीया ॥

ये तु विध्यापने सहायत्वमकार्षुं तेषामवृद्धिर्न कार्त्तातररहितं धान्यं दत्तं । इतेषां तु सहायत्वमहतवतां दत्तमित्युत्तरं विधाय न दत्तं । ततस्तत्र अर्षकास्ततो दुःखवज्जीविनो जाता एव दृष्टांतः ॥

सांप्रतमुपनयनमभिहितपुराह ।

आयिरियकुडुंबी व, सामाणिययाणिया जवे साहू ॥

बावाहअणयितुड्डा, सुत्तया जाण धणं तु ॥

अत्तमापवेद्रेण समुपपन्नज्जोरां पवहुमाणतज्जावे तद्वा
जनिवृद्धिषु तत्पामिंश्याओ मिराग्वाराज्जोरे विवाहिसमा-
स्माविषाणैणं इट्ठनिष्फत्तिओ अण्णाकुञ्जनाययाए किरि
उवओगेण अपीरिण एव्वहिणं मुह्वेस्साए वट्ठः विज्जं च
बहुमन्नं । एवं कम्मवाहिगहिणं अण्णुअज्जम्मावे अणे वि
ष्णया दुक्कस्सेवणं निविणे तत्तओ तओ सुगुरुवयेणं
अण्णुट्ठाणाणा तमवगच्छीअ पुवुत्तविट्ठाणओ एव्वस्से सु
किरिअं एव्वज्जं विरुद्धपमायायारे अमारसुच्छज्जे गु-
च्चमाणे कम्मवाहिणा निअत्तमाणिट्ठविओगावेअणे स-
मुवद्वन्त चरणारोगं पवहुमाणमुह्वेज्जावे तद्वाजनिवृद्धि
तत्पामिंश्यावेसमओ परिसदोवमगाज्जावे वि तस्स संवेअ-
णाओ कुमत्तासयवुद्धिओ थिराशयत्तेण धम्मोवओगाओ
सया थिमीए । तेउत्थेमाए वट्ठे गुरुं च बहुमन्नं जहोअचिअं
असंगपामिंश्यात्ते निमगपवित्तिज्जावेण । एसा गुरुं वि
आहिअ जावसारा विनेसओ जगवंतवहुमाणेण जोमं
पामिन्नं सो गुरुत्तितदाणा अन्नहा किरिअ अकिरि-
आ कुड्ढा नारी किरिआममा गरहिआ । तत्त वेईणं
अफल्लजोगओ विनष तिचीफल्लनित्यनायं आवेदं गु
तफल्लं असुहाणुवंधे आयओ गुरुवहुमाणो अंदा कार-
णत्तेण अओपरमगुरुसंजोगो तओ मिच्छीरसंसयं एसो-
ह मुहोदए पण्डितयणुवंधे जववाहिंतोगच्छ नइओ मुं-
दरं परं उवमा इत्य न विज्जई ॥ पं. सू. ४ सू. ॥

से जहेत्यादि । तद्यथा । कश्चित्सत्त्वः महाव्याधिग्रहीतः
कुष्ठादिप्रसक्त इत्यर्थः । अनुतूततवेदनोऽनुतूतव्याधिवेदनः । वि-
ज्ञाता स्वरूपेण वेदनायाः । न च ५ गृहीतकं ह्यनकारिष्यद्विषयस्तः
निर्विणस्तत्त्वतस्तत्त्वेदनेत्येति प्रकम् । ततः किमित्याह । सुवैद्यव
श्चनेन हेतुभूतेन सम्यगवैपरीत्येन तं व्याधिमेवगम्य यथाविधान-
तो यथा विधानेन देवतापूजादिद्वन्द्वेण प्रपन्नः सुधियां परि-
पाचनादिरूपां रुद्धयदृच्छाचारः सन् प्रत्यपायभयासायानुच्छ
पथ्यभाजी व्याध्यानुगुणतः अनेन प्रकारेण मुख्यमानो व्याधि
ना खसराद्यपगमेन निवर्त्तमानवेदनः कंवाद्यभावात् समुप-
सृज्यारोग्यं सत्पुत्रं भेन प्रवर्त्तमानरोग्यभावः । प्रवर्त्तमानरोग्यभावः
तद्वाजनिवृत्त्या आरोग्यशान्तिवृत्त्या तत्प्रतिबंधात् आरो
ग्यप्रतिस्थापनेतोः शिराङ्गारादियोगात् शिरावेधप्रकारपात
तावेष्पीत्यर्थः । ध्य धिसमारोग्यवेइनेन व्याधिश्चामाद्यदा
रोग्यं तदवबोधेनैत्यर्थः । किमित्याह । इट्ठनिष्फत्तारोग्य
निष्पत्तेर्हेतोरनाकुञ्जनायतया निवर्धनाभावात् ॥ तथा क्रियां
पयोगेन इति कर्त्तव्यतया बोधेन हेतुना अपीक्रितो प्रयथितो
निवानस्थानामनौपधपानादिना । किमित्याह । शूजनेइयया
प्रशस्तानावरुपया वर्द्धते वृद्धिमाप्नोति । तथा वैद्यं च बहु
मन्यते । महापायनिवृत्तिऽनुगम्यं मर्मानं सम्यक् ज्ञानात् एष
श्रुतोऽयमर्थपणयः (एवमित्यादि) एव कर्मव्याधिग्रहीतः
प्राची किंविशिष्ट इत्याह । अनुभूतजन्मादिवेदनः आदिशब्दा
ज्जमारणादिप्रदः । विज्ञाता दुःखरूपं जन्मादिवेदनायाः

न तु तत्रैवाशक्त्या विपर्यस्त इति । ततः किमित्याह । निर्विष्यस्त
त्वतः । ततो जन्मादिवेदनायाः किमित्याह । सुगुरुवचनेन हेतुना
अनुष्ठानादिना तमवगम्य सुगुरुकर्मव्याधिं च एवोक्तविधानत
स्तृतीयसूत्रके तद्विधानेन प्रपन्नस्सन् मुक्त्यां प्रव्रज्यां विरुद्ध
प्रमादाचारो यद्वच्छया असारशुक्लजोती संयमानुगुणं अने
न विधिना मुच्यमानः कर्मव्याधिना निवर्त्तमानं प्रविषयागादि
वेदनस्तथा मोहनिवृत्त्या किमित्याह । समुपपन्नय चरारोप्यं
सत्पुत्रं भेन प्रवर्त्तमानशुभावः । प्रवर्धमानचरणारोग्यभावः
बहुतरकर्मव्याधिविकारनिवृत्त्या तद्वाजनिवृत्त्या तत्प्रतिबंधाधि
शेषात् चरणारोग्यप्रतिबंधविशेषात् स्वाभाविकात् कारणात्प
रीपटोपसर्गभावोपेपि कुद्विद्यादिव्यसनभावोपि तत्त्वसंवेदनात्
सम्यक्ज्ञानादेतेतः । तथा कुशराशयवृद्ध्या त्रयोपशमिक
भाववृद्ध्या स्थिराशयत्वेन चित्तार्थैयं हेतुना तथा धर्मोपयो-
गात् इति कर्त्तव्यतावोधात्कारणात् सदास्तिमितः भावद्विवि
हेय प्रशान्तः । किमित्याह तेजोद्विषया शूभप्रमाणरूपया
वर्द्धते वृद्धिमनुभवति । गुरुं च बहु मन्यते । भाववैद्यकल्पं कथ
मित्याह । यथोचितमाचित्येन असंगप्रतिपत्त्या स्नेहरहितस्तद्
भावप्रतिपत्त्या । किमस्या उपन्यास इत्याह । निसर्गप्रवृत्ति
भावेन सांस्कृतिकप्रवृत्तित्वेन हेतुना एषाऽसंगप्रतिपत्तिर्गुर्वी
व्याख्याता भगवद्भिः । किमित्याह । भावसारा तथैदयिकभाव
विरहेऽं विंशत्योऽसंगप्रतिपत्तेः । इहैव युक्त्यन्तरमाह । भग-
वद्बहुमानेन अचिन्त्यचित्तमा कल्पतीत्येकारप्रतिबंधेन कथमय
मित्याह । यो मां प्रति मन्यते भावतस्स सुकर्मत्वेन
तदाज्ञा भगवदाज्ञा । इत्यं । तत्त्वं व्यवस्थितं अन्यथेत्यादि ।
अन्यथा गुरुबहुमानव्यतिरेकेण क्रियाऽप्यक्रिया प्रत्युपेक्षणदि
रूपा अक्रिया सत्क्रिया तात्पर्यां किंविशिष्ट इत्याह । कुञ्जाना
री क्रियासमा दुःखीभवनिर्तोपवासक्रियातुल्या ततः किमि-
त्याह । गहिता तववेदिनां विदुषां कस्मादित्याह । अफल्लयोग-
तः इष्टफलादन्यत्फलं मोक्षात्सांसारिकमित्यर्थः । तयो
गात् एतदव स्पष्टयन्नाह । विपान्न तुसिफल्लमत्र ज्ञानमद्वयं
विपाकदारुं विराधनांसेवनात् । एतदेवाह । आवर्त्तं एव तत्फलं
आवर्त्तते प्राणिनोऽस्मिन्नित्यावर्त्तः संसारः । स एव तत्त्वत
स्त्वत्फलं विपधनाविपजन्त्यं । किंविशिष्ट आवर्त्त इत्याह ।
अशुभावबुधः । तथा विराधनोक्तपणे एवं सफलं गुर्वबहुमान
मभिधाय तद्बहुमानमाह (आयत इत्यादिना) आयतो गुरु
बहुमानः साध्यवैयर्थ्यसत्त्वेन दर्शयत्तादातो मोक्षः स गुरु
बहुमानः गुरुभावप्रतिबंध एव मोक्ष इत्यर्थः । कथमित्याह ।
अवच्यकारणत्वेन मोक्षं प्रत्यप्रतिबद्धसामग्रीहेतुत्वेन । एत
देवाह । अतः परमगुरुसंयोगः । अतो गुरुबहुमानात्तौ धर
संयोगः । ततः संयोगादुदिततत्संबंधत्वात् सिद्धिरंशशय मुक्ति
रेकतेन । यतश्चैवमत एषोऽत्र शुभादयो गुरुबहुमानः । कारणे
कार्योपचारात् । यथाऽऽयुधैर्तमिति । अयमेव विशेष्यते प्रह
ल्लतदुबुधः प्रधानशुभोदयानुबुधस्तथा २ राधनोक्तपणे तथा
भवव्याधिक्रिस्सगुरुबहुमान एव हेतुफलभावात् । न
इतः सुंदरं परं गुरुबहुमानात् । उपमाऽत्र न विद्यते-
गुरुबहुमाने सुंदरत्वेन भगवद्बहुमानादित्यभिप्रायः ॥ पं.
सू. टी. ॥

(१६) नमस्तर आचार्यस्य ॥

(गमो आययिदागं) नमस्तथा चैवामावाचोपदेशकतां

पकारित्वादिति ॥ ज० श० १ उ० १॥

॥ आचार्यनमस्कारे फलं यथा ॥

आचार्यनमोकारो, जीवं पोएइ जवमहस्सातो ॥

जावेण कीरमाणो, होइ पुणो वोहिवाजाए ॥ १ ॥

आचार्यनमोकारो, धनान्नजवकखं कर्त्ताणं ।

हियं अणुमोयंतो, विसोत्तिया वारतोहेइ ॥ २ ॥

आचार्यनमोकारो, एवं खनु वधितोमहत्थोत्ति ।

जो मरणमिउवगे, अन्निकखणं कारए बहुसो ॥ ३ ॥

आचार्यनमोकारो, सव्वपावपणसणो ।

मंगलाणं च सव्वेसिं, तयं हवइ मंगलं ॥ ४ ॥

आ० म० २ खं १ अ० ॥

(आचार्यस्य मङ्गलत्वमङ्गलशब्दे)

(१७) वैयावृत्यं गुरोः ॥

आचार्यस्य वैयावृत्यमतिशेषशब्दे (वैयावृत्त) शब्दे च ॥

आचार्यवैयावृत्ते फलं यथा ॥

गुरुवैयावृत्तेणं, सदागुह्यमहकारिजावाओ ॥

विउलं फलमिउवस म, विमावगेणावि ववहोरो ॥ २२ ॥

गुरुवैयावृत्येन आचार्यविषयेण भक्तादिदानमन्त्रानामप्राप्तिः

परणदिबलत्वेन हेतुना सद्गुह्येन गुरुगते जिनप्रयचनार्थप्रका

शानगच्छपादानादौ सहकारिभावो यः सहायककरणं स तथा

तस्मात्सद्गुह्यसहकारिभावतः किमियाह विपुलं महत्फलं

कर्मफलवत्फलं गुरुकुलवासिनो भवति । कस्मिन्निवेत्याह ।

इत्यस्यैव सुवर्णवत्त्वमिदं गुरुधनपतेरिव । स केन विशेषप-

केनापि तदीयद्रव्यविशतितमभागेनापि । आस्तां सर्वेष्व-

व्यवहारे वाणिज्ये क्रियमाणे सति । तथा हि । वृद्धपतिसर्व-

पिना वृद्धविशतिभागेनापि । आस्तां सर्वेषु सहस्रपंचक-

वत्त्वेन व्यवहारतो वणिक्पुत्रस्य महान् लाभो भवत्येव ।

गुरुवैयावृत्यमात्रमपि कुर्वन् महत्फलमाप्सदायति गुरुविषय-

वैयावृत्यमात्रस्यापि महत्त्वादिति । अन्ये त्वाहुः इत्यस्य गृहा-

गतस्य विशेषकेनापि व्यवहारे सत्कार इति गार्थः ।

पंचा० ११ वृ. ।

आचार्यस्य च ब्रह्मभियोगमन्त्रेणैव मोक्षार्थिना स्वयमेव

प्रत्युत्तेज्याकारं दत्त्वाऽनन्यार्थित्तनैव वैयावृत्यादि कर्त्तव्यमि-

तीच्छाकारशब्दे ॥

(१८) गच्छाधिपतिः केन कर्मविपाकेन जवति ॥

केन कर्मविपाकेनाचार्यो हृत्वा ईप्सितं व्रतत इति

महानिशीधे २ सूत्रि० यथा ॥

से जयवं तारुणेणं कम्मविवागेणं तेणं गच्छाहि

वइणा होऊण पुण इच्छितं समच्छियत्ति गोयमा ।

मायापच्चरणं से जयवं कयरेणं मे मायापच्चणं जेणं

पयणीकमसरे वीसयत्तपावायपणवीयविबुद्धजेणं एिंदे

सुहिवहुद्वययवंरुनुमसुसकरियसमजावपमापागनि-

फसामोयगमद्वगे ३ व तसम जयवे मयद्वनुक्खे साणमा-

हण सयद्वमुहासणस परमपचित्तमस्स एणं अहिमाद्व -

कखणममणधम्मस्स विग्गे सम्मगद्धा निरयदारजए सय-

द्वअकिक्कीकद्वेकद्विकद्वेवरायणवनिहाणनिम्मद्वकुञ्जस्स

एणं दुष्परिसअकज्जकज्जद्वकहमसीरवणेतेणं गच्छाहि-

वइणा इत्थीजवे एिंविंतिएत्ति गोयमा । एोतेणं गच्छाहि-

वइतेहिणं अणुमवि माया कया सेणं तहा पुहवइक्खहरे

जवित्ता एयरखोगनीजए एिन्विम्वकामजोगे तणमिव

परिविच्चाणं तं तारिसं चोइसरयणनवनिहीतो चोसट्ठाम-

हस्से वरनुवइणं वचीससाहस्सीओ अण्णादिवरनरिंदे

च्छन्नउड्ढागकोमीओ जाव ण उरुवन्नरहवासस्स णं

देविंदोवमं महारायवज्जितीयं बहुपुञ्जार्हं णींसंगे पव्वइ-

एय योवकक्षेणं सयद्वगुणोदधारी महातवस्सी सुयहरे

जाए जोगेणाऊणं गुरुहिं गच्छादिवइ समण्णाए तदेव

गोयमा । तेणं सुदिट्ठसुग्गइपेहेणं जहोवइड्ठसमण्णेणं माणेणं

उग्गाजिग्गहविरात्ताए धोरपरिसहोवसग्गाहियासेणेणं

रागहोसकसायविवज्जणेणं आगमाणुसारेणं सुविहिए

गणं परिचाजणेणं आजम्मसमपा कप्पपरिजोगवज्ज

एणं उक्कायसमरंजविवज्जणेणं ईसंपिदि व्वोराडिय-

मेहुणपरिणामविप्पमुक्को एणं इह परद्वोगासंसाइणियाणमा-

याइसद्वविपमुक्केणं एीमद्विज्ञापणनिंदणगरहणेणं जहोव

वइट्ठपायाउत्तरणेणं सव्वत्या पक्खिक्खेणं सव्वपमा-

याद्ववणं विप्पमुक्के णइ पइण्णिड्ठिअवेससीकए अणेगज-

वमंविए कम्मरासी अण्णेगजवे तेणं माया कया तप्प-

व्वइणं गोयमा । मविवागे सेजयवं कयरा उ ण अन्नजवे

तेणं महाणुजगणेणं मायाकया जीएणं एरिसो दाखणवि

वागो गोयमा । सेणं महाणुजागस्त गच्छादिवइणो जीवेण

एण्णाहिएयणा फलं वरुवइमेव जवग्गहणा ॥

आचार्यस्य प्रायश्चित्तं महानिशीधे. अ. ६ यथा. ॥

से जयवं जेणं गुरुं महस्सकारेणं अन्नयरे द्वाए जुकेज

वा खड्जेज वा सेणं आराहणेण वा गोयमा । गुरुणं

गुरुणुणमु वट्ठमाणं अन्नययसीद्वे अपवादी अणाद्व-

स्सी सव्वाद्ववणविप्पमुक्के समसतुभित्तपक्खे समगपक्ख-

वाए जावणं कदाजणिरे सप्फाम्ममुत्ते जवेज्जा णो एं

उम्मगदेसए अहमाणुरए जवेज्जा सव्वहा सपयारिहिणं

गुरुणा ताव अप्पमत्तेणं जवियव्वं । णो एं पमत्तेणं जउण-

पमादी जवेज्जा सेणं दुरंतपंतन्नखणे अद्वद्ववे महापडे

जईणं सवीरिए ववेज्जा । तेणं कयद्वरुचरियं जहावत्तं सपर-

सीमगणणं पक्खाविय जहा दुरंतपंतल्लखणे अद्वद्ववे

महापावकम्मकारी समगं पणसेउ अहयंतिएवंनिंदित्ता

गरुत्ताणं आद्वोइत्ताणं च जहा जणियं पायच्चित्तम

णुचेरज्जा । सेणं किं उदरेणं उरारहणे जवज्जा ।

जङ्गं नीसङ्गे नियट्टी विष्णुकुं न पुणो संपगाउ
परिजंसेज्जा । अट्टाणं परिजस्स तओ णारहेइ ॥

आलोचनाया अप्रदाने आचार्यस्य प्रायश्चित्त (माज्ञेयणा)
शब्दे ॥ आचार्यस्यावश्यकप्रमादे प्रायश्चित्त (मावस्सग) शब्दे ।

(१९) अतिशया आचार्यस्य ॥

आचार्यस्य पञ्चातिशया (अइसेस) शब्दे ॥

आचार्यस्य वहिर्गमने दोषः (अइसेस) शब्दे, (निम-
मन) शब्दे च ॥

आचार्यस्य संज्ञाचूमिगमन (मइसेस) शब्दे (थणिरुल) शब्दे च ।

गोचरचर्या कारणेऽस्त्याचार्येण न गतव्येति (अइसेस)
शब्दे (गोयरचरिया) शब्दे च ॥

आचार्यस्य शुद्धवस्त्रकीदृशम् (इसेस) शब्दे ॥

उपाधयस्याऽस्त्यं हि वा निवसन्नाचार्यो न दुष्यतीत्य (इसेस)
शब्दे वसतिशब्दे च ॥

आचार्यस्याचारप्रकल्पे त्रुष्टे कर्तव्यता (आयारपकप्प) शब्दे ।

आचार्यः स्मरन्नास्मरन् वा कल्पकं उपस्थापयेन्नोपस्थापयेद्वा
तत्र कर्तव्यता (उवट्टाण) शब्दे ॥

आचार्यापसम्पत् (उवसंपया) शब्दे ॥

आचार्यं प्रमादिनि शिष्याणां गणान्तरोपसंपत्तिः (उवसं-
पया) शब्दे ॥

आचार्यादि मृते ज्यस्योपसंपत् (उवसंपया) शब्दे ।

संयमसंरक्षणायमन्यत्रोपसम्पद्येत तत्र दृष्टान्तादिः (उवसं
पया) शब्दे ॥

वर्षास्वाचार्यं कालगतेऽन्यत्रोपसम्पत्तिः (उवसंपया) शब्दे ।

आचार्यस्य कृतिः (कम्म) शब्दे ॥

आचार्यस्य तीर्थकरसमाप्तत्वं (वेयावच्च) शब्दे ॥

त्रिगुणा कृतः शिष्य आचार्यस्मेति (सीस) शब्दे ॥

आचार्यस्तुतिः (पुई) शब्दे ॥

(२०) निप्रन्यीनामाचार्यः ॥

अमणीनामाचार्यवश्यकता यथा ॥

आयरियउवज्जातो, तद्या य पत्तिणीओ समणीणं ॥

आणसि अट्टाएत्ती, होइ एणसे. तिएहंपि ॥

अमणीनामाचार्य उपाध्यायस्तुतीया प्रवर्तिनी च ज्ञवति ।

अमणात्तां त्याचार्योपाध्यायास्ततोऽप्येयामर्थयेति । यदुक्तं सूत्र
उच्येति व्याख्यातम् ॥ व्य० १ खं. ७ उ० ॥

तथा च व्यवहारसूत्रम् ॥

तिवासपरियाए समणो निगंये तीसवासपरियाए सम-
णीए निगंयीओ कप्पइ उवज्जायताए उदिसिचए

धारिचए । वा पंचवामपरियाए समणे निगंये सट्ठिवा
सपरियाए समणीए निगंयिए कप्पइ आयरियट्टाए

उदिसिचए ॥ १६ ॥

व्याख्या । त्रिवर्षपर्यायश्रमणो निप्रार्थितश्चार्चपर्यायायाः
श्रमण्याः कल्पते उपाध्यायतया उद्देष्टुं । पंचवर्षपर्यायः श्रमणो

निप्रार्थः षष्टिवर्षपर्यायायाः श्रमण्या निप्रार्थ्याः कल्पते आचा-
र्यतया उपाध्यायतया उद्देष्टुमिति एष सूत्राकार्यः ॥ संप्रति

जाप्ये विस्तरः ॥

तदर्थमिउ उद्देसे, दिसासु जा गणहरा समक्खाओ ॥

सो चेव य होइ इहं, परियातो वसितो नवरं ॥

तृतीय उद्देशे दिक्नु आचार्योपाध्यायप्रवर्तिस्थविरगणव-

च्छेदिरूपासु यो गणधर आचार्य उपाध्यायो वा समाख्यातः

स एव इहाऽपि ज्ञवति ज्ञातव्यः । नवरमिह पर्यायोऽधिको

वर्धितः तत् स एव प्रवेक्ष्यते ॥

तेवरिसो तीसिया, जहएणचचाए कप्पइ उवज्जे ॥

त्रितियाए साट्ठे सयरा, य जम्मएणवासा आयरितो ॥

त्रिवर्षस्त्रिवर्षपर्याय उपाध्यायः कल्पते त्रिंशकायास्त्रिंशचर्ष-

र्यायाया जन्मता जन्मपर्यायेण जन्मन्तश्चत्वारिंशकायाश्चत्वा-

रिंशचर्षपर्यायाया उत्कर्षतो देशोनपूर्वकोटिकायाश्चत्वारिंश

कथं स्यादिति चेदुच्यते । दशवर्षजातायाः प्रज्यायाः प्रति-

पत्तिस्त्रिंशद्वर्षाणि व्रतपर्यायएव चत्वारिंशतया द्वितीयस्याः

श्रमण्या निप्रार्थ्याः षष्टिवर्षव्रतपर्यायाया जन्मतो जन्मन्तःसप्त-

तीःसप्ततिवर्षपर्याय आचार्यः कल्पते । उत्कर्षतो देशोनपूर्वकोटि-

काया जन्मनः सप्ततिवर्षाणि कथं भवेतीति चेदुच्यते । दशवर्ष-

पर्यायायाः प्रज्यायाप्रतिपत्तिः प्रजितायाः षष्टिवर्षाणि ।

गीयागीतावुरुद्धा व, अवुरुद्धा जाव तीसपरियाया ।

अरिहृति तितुसंगहं सा, दुसंगहं सा जयपरेणं ॥

गीता चागीतार्था वा ज्वनु अगीता वा गीतार्था वा तथा

वृद्धय । वा ज्वनु । अवुरुद्धा वा यावत्त्रिंशचर्षपर्यायाः तावन्निय

मात् । त्रिसंग्रहं त्रयाणामाचार्योपाध्यायप्रवर्तिनीनां संग्रहमहेति

दुःसंग्रहं वा जयं पारणं त्रिंशद्वर्षपर्यायात्परतोऽभवन्तीता

विकल्पना त्रिसंग्रहमुपाध्यायस्य प्रवर्तिन्या वा अरोधतः ।

पतंदेव भावयति ॥

व्यपरिणया य गीया, बहुपरिवारा य निव्वियारा व ।

होज्जउ अणुवज्जाया, अप्पवत्तिणिजाव सट्ठी ओ ॥

बयसा परिणता गीतार्था बहुपरिवारा निर्विकारा च सा या-

वत्पटिस्तावदनुपाध्याया वा भवेदप्रवर्तिनी वाएवं भवति

द्विसंग्रहिका ।

एमेव अणायरिया, थेरी गणिणा व होज्ज इयरीय ।

कालगतेसम्भाए व, दिसाए धारंति पुव्वदिसं ॥

षष्टिवर्षपर्यायः परतो गणिनी प्रवर्तिनी इतरा वा अप्रवर्तिनी

स्थविरा अनाचार्या भवेत् । कथमित्याह (कालगतेसम्भाए

वेत्यादि) कालगतायामवसन्नायां वा दिशि आचार्यवृक्काणां

षष्टिवर्षपर्यायः परतो वक्ष्यमाना आर्याका धारयति पूर्वा दिशाम्

वमनाचार्या ज्ञवति । किंकारणं संयतीनामवश्यं संग्रहीष्यते

तत आह ॥

बहुपञ्चवाय अज्जाउ, नियमा पुण संगहे अपरिज्जूया ।

संगहिया पुण अज्जा, थिरथावरसंजमा होइ ॥

आर्या पुनर्वहुप्रत्ययाया ततः संग्रहे सति नियमात्परिजृता-

ज्ञवति । पराजवत्यनमुज्जायते संग्रहीता पुनरायां स्थिरस्था

वरसंयमा ज्ञवति । ततः संग्रह इत्यते । अथ के अपाया

इत्याह ।

पेसी अइया दीया, जे पुव्वमुदीहट्ठा अवायाठ ॥

ते सव्वे वच्चवा, दुसंगहं वक्कयं तेणए ॥

पूर्वं कल्याण्यने चिसंग्रहं वर्णयता पेसी ब्रजिका आदि शब्दा-
त्कुवपुत्रनोजिकादिपरिग्रहः । इत्यादिका उदाहृता अपायास्ते
सर्वेऽत्रापि वक्तव्यास्ता बहुपायदर्शनतः संग्रहो मन्यत तदेव
दृढयति ॥

अज्जाउविउत्तरवंधा, ज्ञता वाएण कंपते जज्ञे वा ॥

नावा अवंधावा, उवमा एस अमंगहे हाइ ॥

अजातविपुत्रसंस्था यथा वांतेन वता कंपत जज्ञे वा । यथा
अबंधना बंधनरहिता नौरिषा असंग्रह उपमयाऽप्यसंगृहीता
संतो बहुप्रत्यवायवातात्कालिकाजिरितस्ततः संयमात्कम्पते
इत्यर्थः ॥

दिड्हो गुचिणीए, उ कप्पट्टगवांधिहि कायचो ॥

गञ्जत्ये रक्खंती, सामत्थरवुत्तु अगमे ॥

अत्र लोके दृष्टान्तो गुचिण्या कर्तव्यो लोकोत्तर कल्पसंस्कार-
धिकैः कुल्लुकाचौरैः तत्र गच्छे पुत्रे स्वगोत्रराजादयस्त्वां रक्षति
स एव पुत्रप्राप्तावः । अवष्टे गते चौरैः क्षुल्लकस्य तन्मारुत्य साम
व्यपयंतीलोचनं सोऽप्येव पुरुषस्य प्रजावस्त्रत्र प्रथमतो गुचिणी
दृष्टान्तं विज्ञावयिषुस्तावदिदमाह ॥

सगोत्रायमादीसु, गञ्जत्योवि धणं सुतो ॥

रक्खए मायं चैव, किमुता जायवड्ढिता ॥

गर्जस्योऽपि यतः स्वगोत्रराजादिषु धनं जिघृक्षु धनं रक्षति
मातरं च किं पुनर्जातः प्रवर्द्धितश्च ससुतरां रक्षति । सूत्रं
यथा गर्जस्योऽपि रक्षति तथा प्रतिपादयति ॥

वणिएपरायासिष्टे, गांजिणिभणमच्च धूपसूयाए ॥

सर्वं सुयस्स दाहं, ध्या पवचवेवाहे ॥

एको वणिक् तस्य भार्या आपन्नसत्त्वा स वणिक् कावग-
तस्तः केनाऽपि राक्षः शिष्टे देव । गुचिण्या धनमस्ति राक्षोक्तं
तिष्ठतु तद्विचिंतं । यदि प्रसूतायाः सुतो जवियति । ततः सर्वं
सुतस्य दास्यामो दुहितरि च जातायां यावता जक्तं यावता
च विवाहस्तावन्मार्गं दास्यामः । एवं गच्छोऽपि । गर्जस्योऽपि
सुतो राक्षःस्वगोत्रेऽप्येव धनं रक्षति मातरं च । अन्यथा स्वगोत्र
जैराक्षा चाद्यापि तव पार्श्वे धनमस्तीति बहुधा विबुध्यते ॥

जविते लोकिसुदाहरणमधुना लोकोत्तरं जाययति ॥

ओउत्तरिए अज्जा, खुग्गा वोहिहरणं पररणायं ॥

चोरो मरणं कृते, सामत्यए चारणा देहट्ट ॥

लोकोत्तरिकाऽयं दृष्टान्तः । कचिदश्रमे मातृवशशरानीकमाप-
तितं । तत्र कैश्चिद्भौतिकैश्चौरिचार्यिकाणामेकस्य कुल्लुकस्य
हरणं कृतं । ते चौरा अन्यस्यैकस्य चौरस्याजिंकाः कुल्लुकं
च समयाऽन्यस्य हरणाय गताः । स चैव चौरस्तुपापीकृतः
सन् कृपे पानीयायावतीर्णः । ततः कुल्लुकश्चितयति ।
वयमिति । वयमेतावत्संख्यात्मा बहुवाऽयमेकस्ततः किमेक
स्यापि न प्रजिविष्याम इति विचिंत्य ता आर्यिकां ज्ञातिताः ।
पायाणपुंजमेनं कुर्महेता न च्छेति नः मारयिष्यतीति रुच्या ततः
कुल्लुकेन तट्चाः ध्रुव्या महानेकः पायाणस्तस्योपरि मुक्तस्तनः
पश्चात्ताभिः सर्वाभिरिककात्रं पायाणां मुक्तस्तनः पायाणपुंजे
नाक्रान्तिशोरमरणमुपगमत् । ततः कुल्लुकेन तास्तनो नि-
ष्काशिता एवं कुल्लुको रक्षति किंपुनर्महान् नन एतेन कारणे
न उपपत्त्या आचार्यश्च विवर्णपंचवर्णपर्यायस्त्रिंशत्पद्विज-
यति ॥

पर्यायाणामपि गीतार्याणामपि दीयते । व्य. २ खं. ७ उ ।

(२ ?) आचार्य्ये कावगते आचार्य्यन्तरस्थापनं ॥

(?) आयरियउवज्जाए गिदायमाणे अन्नतरं विवज्ज
अज्जो माएणं कावगतं सिसमणं सिस अयं समुक्कसियवे सेय
समुक्कसणारिहि समुक्कसियवे णो समुक्कसिणारिहि णो
समुक्कसियवे अतिय यो अत्य अयेकेइ समुक्कसिणारिहे से
समुक्कसियवे एतिय या अत्य केइ अने समुक्कसिणारि-
हे सो चेव समुक्कसियवे । तेमिं चणं समुक्कटं सिसरोवएज्जा
दुसमुक्कटं सिसज्जो णिक्खिवाहितस्स एं णिक्खिमाणस्स
वा णतिय केइ अत्ये एवापरिहारे वाजे तं साहम्मियं
अहाकप्पाणं णो अन्नदुट्ठं तेमिं स सेवमिं तप्पति यं अएवा
परिहारे वा ॥ व्य. २ सू. उ. ४ ॥

(आयरिय उवज्जाए गिदायमाणे) मित्यादि अयास्य सूत्रस्य
कः संबंध इत्यत आह ॥

आयरियते पगते, अणुपयं तेषकालकारणमि ।

गच्छे सावेक्खोवा, वुत्तोइ मतो वि सावेक्खो ॥

आचार्यत्वं पूर्वसूत्रेषु प्रकृतमनुवर्त्तमानं च कावकरणं तत
आचार्यत्वे प्रकृते अनुवर्त्तमानमेवाकावकरणे इदमपि सूत्र
मापतितमत्राऽप्याचार्यत्वं कावकरणस्य वाजिघास्यमान-
त्वात् यदि वा पूर्वमर्थतः सापेक्ष उक्तोऽयमपि चाहितस्तु
एतन्निधीयमानः सापेक्ष इति सापेक्षत्वप्रकरणानन्तरमस्य
सूत्रस्योपनिपातः । अनेन संबंधेनायातस्य व्याख्या ॥ आचार्य
उपाध्यायो वा धातुकोत्रादिना ध्यायन् अन्यतरमुपाध्यायप्र-
वर्त्तिगणवच्छेदकीर्तार्थभिक्कणामन्यतमं सापेक्षः सन्
वदेत् । आर्यं । मयि कावगते सति अयं समुक्कर्षयितव्यः आ-
चार्यपदे रक्षापयितव्यः । सचेत्परिक्लेशा समुक्कर्षणाहो जवती
ति । ततः समुक्कर्षयितव्यो नोचेत्समुक्कर्षणाहस्ताहं नो समु-
क्कर्षयितव्यः । अत्र यो ऽस्ती पूर्वमाचार्येण समीकृतः सोऽ
ज्युयतविहारमन्युयतमरणं वा व्यवसितसूत्रमाह । अस्ति
चात्र गच्छेऽन्यः कश्चित्समुक्कर्षणाहः स समुक्कर्षयितव्यः अथ
नास्ति कश्चिदन्यः समुक्कर्षणाहस्ताहं स एवाऽन्यथैः समुक्क
र्षयितव्यः । तस्मिन् समुक्कर्षयिते परोगच्छे वदेत् । उः समुक्क
हं ते तव हे आर्य । तस्मान्निक्किप एवं तस्य निक्किपतो नास्ति
कश्चिच्छेदः परिहारो वा । उपवृत्तज्ञमेतदन्यतपो वा ससरा-
त्रादिकं ये पुनः सार्धमिमेका गच्छसाधवो यथा कल्पेन आव-
श्यकादिषु यथोक्तविनयकरणवत्त्वज्ञेन नोत्थाय विहरंति
तेषां सर्वेषां प्रत्येकं तत्प्रत्ययं यथा कल्पनेऽन्युयानप्रत्य-
यशब्दः परिहारः सतरात्रं वा तपः प्रायश्चित्तमिति सूत्रसंज्ञे
पार्थः । एतमेव भाव्यकृत्प्रपंचयत्ययमतो । गिदायमाण
इत्यस्यार्थं जाययति ॥

अतिसयनारिदुतो वा, धातुक्खोनेण वा धुवं मरणं ।

नाउं मावेक्खगणी, जणंति सुचम्मि जं वुत्तं ॥

अतिसयेन श्रुतज्ञानातिशयादिना अरिदुतो वा अरिदुदर्शनतो
वा धातुकोत्रेण वा धुवं मरणं ज्ञात्वा सापेक्ष गच्छपदेकोपेता
गणिना यस्त्वे उक्त (मज्जेकावगयमी) त्यादि तद्वर्णितं
सांप्रतं (मज्जतरं चपज्जा) इत्यस्यायमाह ॥

अन्नयर उवज्जाया, दिगाउ गीयत्यपंचमा पुरिसा ।
उक्सएणमणत्तिय, एगट्ठं ठावणा चेव ॥

उपाध्यायादिका उपाध्यायश्रवर्त्ता गणावच्छेदको गणी गीता-
र्थश्च त्रिकुरित्येवं रूपा गीतार्थपंचमाः पुरयाः तेषामन्यतमो-
ऽन्यतरः समुत्कर्षणं मननं स्थापना आचार्यत्वस्थापनमि-
त्यर्थः ॥

पुवं गवेति गणे, जीवंतो गणहरं जहा राया ।

कुमरेउ परिच्छित्ता, रज्जरिहं ठावए रज्जे ॥

पूर्वमेव जीवन्नाचार्यो यः शक्तिमान् तं गणधरं गणे स्थापयति ।
यथा राजा कुमारान्परीक्ष्य यः शक्तिमत्तया राज्यार्हं स्तं राज्ये
स्थापयति । कथं परीक्षित्यतः परीक्षाविधिमाह ॥

दहि कुरु अम्व आणची, कुमारा अतिएणतंहि एको ।

पासे निरिक्खिउणं, असिंमति पेवमणे रज्जं ॥ १ ॥

एगो राया बहुपुत्तो, सो चित्तेज् जो सत्तिमंतो ।

तं रज्जे ठावेहामि, वतोकुमारे परिच्छिउ माठनो ॥ २ ॥

आणत्ता पुरिसा दहि, धरुगे एणत्यओगासे ।

ठवेह तेहिं ठवेत्ता, एणो निवेदियं अमवो जणितो ॥ ३ ॥

विच्च तुमं दहिधरुणं, पासे अत्था हिगतोअमवो ।

अन्नाते कुमारा सदाविता, जणिया वत्यदहिधरुमेक्केकं ॥ ४ ॥

आणह सेगया अस्सं, वहुंतयं न पासंति ।

ततो ते अप्पांसंता सयं चेव दहिधरुमेक्केकं ॥ ५ ॥

पेत्तुंसंपट्टियाएकोकुमारा, पासाणि निरिक्खेत्ता अस्सं च ।

हुंतयमपासंतो अम्वं जणति दहिधरं अम्वे ॥ ६ ॥

नेच्छइ कुमारेण असिं, उज्जिरिउण जस्सइज्जेनेच्छसि

सीसंतपासंमि अम्वेणगहितो, दहिधरु कुमारे तं पेत्तुं

गतो रायसमीवं ॥ ७ ॥ एण्णा एस सत्तिमंतोति परिक्खि

त्ता रज्जेठवितो ॥ ७ ॥

अक्षरयोजनात्विषयं । अधिकृता एकत्र राज्ञा पुरुषैः स्थापितास्त-
दनंतरममात्यस्याङ्गसिः प्रदत्ता । यथा घटानां पार्श्वे तिष्ठ । तत
कुमारा दधिघटानामानयने निरोपितास्तत्रैकः कुमारः पाहवां
त निरीक्ष्याऽन्यमपश्यत् अमात्यस्योपरि असिरुक्कारितस्ततो
मंत्रिणा दधिघटो गृहीतस्तेन दधिघटस्य प्रवेशने कुमारेण
कारिते दृष्टे तस्य कुमारस्य राज्यं दत्तवान् । अत्रोपनयमाह ॥

दसविहवेयावाचवतिउ, कुसञ्जजणायमवें तु ।

ठावेंति सत्तिमंतं, असात्तिमंतं बहुदोसा ।

एवमाचार्योऽपि दशविधवैयावृत्ये सद्यतनामुद्यतमतीनां
मध्ये (कुसञ्जति) यो यत्र कुशलस्तस्य तत्र नियोगं करोति
तं तत्र नियोजयति । यस्तं शक्तिमंतं गणधरं स्थापयति अशक्ति-
मति तु स्थाप्यमाने बहवो दोषाः के ते इति चेदुच्यते । सोऽश-
क्तिमत्त्वेन शक्नोति साधून् यथायोगमनियोज्यते । तत आहारो-
पधिपरिधानिर्निर्जरातश्च ते परिभ्रश्येति । अथाङ्गकारणतः पूर्व-
न स्थापितं स्थाप्यतोऽपस्थापिते गणधरे स काङ्क्षतो न
प्रकाशयितव्य इत्यादि पूर्वोक्तमपि च सातव्यम् ॥

अथैव विधिशयमाह ।

दोमादीगीयत्ये पुव्वुत्त, गमेण सति गणं विजए ।

मीसेव अणरिहे वा, अगीयत्थेवा ऋएज्जाहि ॥

आचार्येण शिष्या निर्मापितास्तं दौ अथश्रवणो वा नेवयु

स्तेषु ऋचादिषु गीतार्थेषु सति प्रभवति परिवारे पूर्वाकागमेन

तृतीयदेशकोक्तेन प्रकारेण गणं विभज्यतेषु सर्वेष्वपि विजय्य

पृथक् १ गणेनादातव्य इत्यर्थः ॥ तथा मिश्रानाम् तेषामाचार्येऽपि

प्याणां मध्ये केचित् गीतार्थः केचिद्गीतार्थास्तानपि विभ-
जेत् । किमुक्तं जवति । यो गीतार्थास्तान् गणधरपदे स्थाप्य तथा

पृथक् कुर्यादितरांस्त्व गीतार्थाननईतया अथ वा यैर्यो देशतो

गृहीतो न देशतो गृहीतस्ते मिश्रास्तान् विभजेत् पते मिश्रा

अपि योग्या एते त्वयोग्या इति विभागोऽन स्थापयेत् तथा ये

शरीरेण जुगिकतया*सर्वया गणधरपदानार्हस्तानपि विभजेत्

वाशब्दोऽपि शब्दार्थः ॥ एकातेनऽयोग्यतया पृथक् स्थापयेत्

अगीतार्थेवात्र जजेत् । इयमत्र प्रावना । योऽगीतार्थानामाचार्ये-
ण कृणोपेतास्ताननईतया स्थापयति ये पुनर्गीतार्था अपि संज्ञा

व्य श्रुतसंपदा आचार्यैः कृणोपेतास्तान् योग्यतया पृथक् स्था

पयति ॥

सप्रति मिश्रपदव्यारण्यानार्थमाह ॥

गीयागीया । मस्सा, अहवा अत्यस्स देसो गहितो उ ।

तत्थ अगीया एअरिहा, आयरिय तस्स हौतीउ ॥

केचित् गीता गीतार्थाः केचिद्गीतार्था एते मिश्रा अथवा

अर्थस्य देशो यैर्गृहीतस्ते मिश्रास्तत्र ये अगीता आचार्यैः कृ-
णपरिमृष्टाश्च ते आचार्यत्वस्याऽनर्हा भवेति ॥ सप्रति “ सेय

समुक्कसणरिहे समुक्कसियज्जो नासमुक्कसणरिहे णो समुक्क

सियज्जे, ” इत्यस्य ज्ञावार्थमिति श्रुत्यः प्रथमतः पूर्वपक्षमुत्था

पयति ॥

कहमरिहो वि अणरिहो, किंतुहु असमिक्खकारिणो

थेरा । ठावेंति जं अणरिहं, चोगाः सुण कारणमिणं तु ॥

परो श्रूते । कथं पूर्वमाचार्यविषयमनवेष्टायामर्होऽपि सन्

पश्चादनर्हो जातो येनोच्यते । स चेत्समुत्कर्षार्हस्तर्हि समुत्कर्ष

यितव्यः । किंतु वितर्कं वितर्कयामि । हु निश्चितमसमीकृतकारि

स्यविरा आसीरन् । यदनर्हं स्थापयति । ययायं समुत्कर्षयितव्यः

अत्र सूरिः प्राह । चोदक । शृणु कारणमिदं येन पूर्वमर्होऽपि प

श्चादनर्हो जातः ॥

तदेव कारणमिति श्रुत्युद्धरणायामाह ॥

उप्पियणजीतसंदिण, देसिए चेव फरुसंगहिए ।

वायमनिष्पावग, अस्समीसइच्छाअह्माकप्पो ॥

(उप्पियणं) मुहुः स्वसनं तद्वारं जीतसंदेशान् चारमदेशिक

चारं परुषचारमेतानि चत्वार्यपि प्रस्तुतार्थविषयाणि । संग्रह-

द्वारं वाचकनिष्पादकं चारमन्यशिक्ष्यचारमिच्छाचारं यथा

कल्पचारमित्येतानि संग्रहादीनि चाराणि (अत्यियाहं च

अम्र समुक्कसणरिहे) इत्यादि सूत्रविषयाणीति चारगाथा

संक्षेपायः ॥

सप्रति उप्पियणचारं विभावयिषुराह ॥

सत्तिसेज्जायवं दिस्सा, सिस्सेहिं परिवारियं ।

कौमुदी जोगनुचं व, तारापरिबुनं ससिं ॥ १ ॥

गिहृत्परित्याहिं, संसयत्यिह निवसं ।

सिबिज्जंतं विहगेहिं, सरं वा कमजोज्जवं ॥ २ ॥

खञ्ज्मे अणुसासंतं, सप्तावंतं समुज्जण ।

गणस्स गिद्धाकुब्बंतं, संगहं विसए सए ॥ ३ ॥

इंगियागारदक्खेहिं, सया ङंदाणुवत्तिहिं ।

अविक्रियनिहेसं, रायाणं च अनाबकं ॥ ४ ॥

सती नाम शोभना स्वकीया वा निपद्या सन्निपद्या तस्यां गतमुपविष्टं शिष्यैः परिवारितमित्यं नूतमुपमयति । कौमुदी का ष्टिकी पैष्मासी तद्योगयुक्तं तत्पारिवर्तुतं शशिनमिव । तथा गृहस्थैः पर्यायिभिः संशयार्थिभिश्च साधुजिनिर्त्यशः सर्वकारं स्वयम्मानं किमिवेत्यत आह (कमजोज्जवं) कमजपरिमदितं सर इव विहगैः पक्षिनिस्तथा । (खज्ज्जान्) कुस्वजावान् अनुशासंतं सम्यक् उद्यताः समुद्यतास्तान् अक्रुपयंतं तेषां महतीं श्रद्धामुत्पादयंतं तथा गणस्य गच्छस्य अगिह्या निजैरायं मात्मेत्सादेन स्वके विषये आत्मीयया शक्त्या इत्यर्थः । संगहं कुर्वतां ॥ ३ ॥ तथा इंगिताकारदक्कैचं दोऽनुवर्त्तिनिः सदा सर्वका ब्रमविकटितनिर्देशमखंभितार्हं राजानमिव अनायकं न विद्यते नायको यस्य स तद्वा । तं चक्रवर्त्तिनमिवेत्यङ्गैः दृष्ट्वा कश्चिदगीतार्थं उत्पन्नगौरवो जयति ।

उप्यन्नगारवे एवं, गणित्ति परिक्रिञ्चो ।

उप्यिपंतं गाणं दिस्सा, अगीतो जासइ इमं ॥

उत्पन्नमजिन्नपणीयतया जातं गौरवं यस्य स तद्वा । एव महमपिगणी जवामि गणित्पदमवाप्य परिपात्रयामि । ततः शाज्जनं जयतीत्येव परिक्रिशितः परिक्रिञ्चवान् गणिनमाचार्यमुप्यिपंतं मुहुमुहुः इवसंतं मरुत्कामखिगं दृष्ट्वा काश्चिदगीतोऽगीतार्थः कथमहं गणधरो भविष्यामीति विचिन्त्य यथा गच्छात्तनः साधवः शृण्वन्ति । तद्वा मातृस्यानत इदं वक्ष्यमाणं प्रापते । तदेवाह ॥

अस्सं मरुत्त गणेणंति, तुज्जे जीवह मे चिरं ।

किमेयं ताह पुट्टोउ, दिव्वए मे गणो किन्न ॥

अन्नं पर्याप्तं मम गणेन यूयं मम पुण्योदयेन चिरं प्रभूतं कालं जीवथ । ततस्ते गच्छवर्त्तिनः साधवस्तस्यागीतार्थं वृण्वते । किमेतत्वं भूतं । यथा अन्नं मम गणेन । एवं तैः पृष्टः सन् सोऽगीतार्थो वक्ति । क्रमाश्रमयोः किन्न मे गणो दीयते । तत एवमुक्तं भवेति ।

अथवा उप्पियण्णारस्यायमर्थः ।

अट्ठावि एव पुब्बंतु, गीयत्या उप्पियं तए ॥

आमदाहा मो एयस्स, संमतो एस अम्मवि ॥ १ ॥

गीयत्यो पवयत्यो य, संपुम्मुहृत्तक्खणो ॥

सम्मतो एस सव्वेसिं, साहू ते उवितो गणे ॥ २ ॥

वाशब्दः प्रकाशतरघातने । पूर्वमस्यापि गणधरे श्रियमाण आचार्यः किन्न (उप्पियंति) मुहुमुहुः स्वसिति तं च तथा नूतं दृष्ट्वा गीतार्थं निश्चयति आचार्यस्य वाङ्मनास्ति यथा व्रते यथा अमुकं साधुं गणधरं स्थापयथ । मातृत्वा वाणी वयमेव गच्छवर्त्तिनः सः प्रभू जनामो यथाचार्यमुको गणधरपदे संदिष्ट इति । तथाचोपायं करिष्यामो यथा गच्छात्पूनामकंपनीयो

जयति । एवं चिन्तयित्वा गच्छसाधवः शृण्वन्ति । तथा व्रवते “ आमदाहामोपयस्सति । इच्छामः क्रमाश्रमणाश्च तस्यामुकस्य दास्यामो गणधरपदमस्माकमप्येष सम्मतो यत एष गीतार्थो वयस्थः संपूर्णानि गुणानि वक्त्राणि यस्याऽसौ स संपूर्णगुणवक्त्राण्यस्तया एष सर्वेषां साधूनां संमतस्ततस्ते त्वया गणे स्थापितः एवमेतौ द्वौ प्रकारावुप्पियणधारेण व्याख्यातौ । एतौ द्वावपि जनौ यदि पूर्वमाचार्येण समीक्षितौ यथानर्हविति तदा न कश्चिदाचार्याणामसमीक्षितदोषः । गतमुप्पियणधारम ॥

अधुना भीतसंदेशारमारहा ॥

असमाहित्यमरणं वे, करेमि जइ मे गणं न देसि ।

इति गीतेउ गीते, संदिसए गुरु तज्जो जीओ ॥

कश्चिदगीतार्थः पापीयान् प्रत्यासन्नमरणमाचार्यमवगम्य व्रते । यक्षि मे महं गणं न ददासि ततस्तेऽसमाहितमरणं तथा करोति “ मिवसमानसाम्योयं वर्तमानवदे ” ति बचनात् प्राकृतत्वादिष्यति । वर्तमाना ततोऽयमर्थः । करिष्यामि यथा दीर्घं कालं संसारे भ्रमसि तत एवमुक्ते तस्य ज्ञीत आचार्यो गीतो गीतार्थो देशकालपुरुषाच्चित्यवदानात् गीतार्थान् स दिशति यथेतस्मै मया गणो दत्त इति गीतार्थोश्च विदितकारणाव्रवते ।

आमंति वोणुं गीयत्या, जाणताकरणं तमु ।

कयंठवं तुनिञ्जहे, अतिसीसेय संवसे ॥

आमं इच्छाम इति उक्ता गीतार्थास्तत्करणं जानंतः कृतार्थं नियमिपते आचार्यं तु दुष्टाजिप्रायं निर्गृहंति निष्काशयन्ति । एवमेवोऽनर्हो भवति । अथातिशयेति शयज्ञानी जानातीति यथा सांप्रतमेव निर्दोषो नूतः स वा तस्मात् स्थानात् गुरुजनसमक्षं प्रतिकर्तव्यतः संवास्यते ॥ गतं भीतसंदिशणधारम् ॥

इदानीमदेशिकधारमाह ॥

अरिहोवि अणरीहो, होइ जो उ तेसिमेदसितो ॥

तुल्लदेसीव फरुतो, महुरोव असंगहो ॥

एक आचार्यस्तस्य पदं कुटुक्काः । तेषां मध्ये एक आचार्येण गणधरपदे समीहितोऽप्येवाचार्यस्य शिष्याः सिंधुदेशादिषु विहरन्ति । ते सिंधादिषु विहृत्याऽचार्यसमीपमागताः ।

एकं कुटुक्काचार्यसमीहितं मुकुत्वा अन्ये सर्वे कुटुक्काः केचित् कालगताः । केचित्प्रतिजज्ञा एवं स कुटुक्काः कुटुक्कादेशोऽवस्तुयं सन्धवादीनामनर्हो जातो येन ते तस्य जिज्ञादेशिकः यत्तुल्लपनं परियजंति । अक्षरोजनावेवमर्होऽप्यनर्हो भवति । यस्तेषां तत्कालजानिनां साधूनामदेशिको जिज्ञादेशिको यथा सन्धवादीनां कुटुक्का इति । गतमदेशिकधारम ॥

अधुना परयधारमाह ॥ (तुल्लदेसीवफरुतो) तुल्लदेशीयः पूर्वसमीहितो गणधरपदे स पश्चात्परयज्जावो जातः परयत्वाच्च प्रतिचोद्यमान आक्रोशति आक्रोशाश्चासहमानानामुत्संखरादिकं कुर्वन् गच्छज्जं करोति एवमेव पश्चाद नर्हः । संप्रति (अग्रिययादं अणं समुक्कसारिहं) इत्यस्यार्थं विभावयिषुः संग्रहधारमाह (महुरोव व असंगहो) यैः पूर्वं समीहितः स सत्यपि मधुरये असंग्रहो न संग्रहशीलः अन्यस्तु संग्रहशीलः स समुक्कथ्यते नेतर इति । सांप्रतमस्मिन्नेषां वाचकनिष्पादकधारमाह ।

वार्यतगनिष्पायग, चउरोजंगाउ पदमो ।

गवने तद्विओउ होइ, सुसो अणोण वा वापइ ॥

वाचको निष्पादक इति पदचयसंयोगतश्चत्वारो जंगस्तथ
था । वाचयत्यपि निष्पादयत्यपि । प्रथमः वाचयति न निष्पा-
दयति द्वितीयः २ न वाचयति निष्पादयति तृतीयः ३ न
वाचयति न निष्पादयति चतुर्थः ४ अत्र सत्यपि पूर्वसमी-
हिते यः प्रथमजंगवर्ती संस्थाप्यते तेनो द्वितीयादिजंगवर्ती ।
तथाचह । प्रथमको आहः द्वितीभङ्गको न स्थाप्योऽनिष्पाद-
कत्वात् । तृतीयस्तु ग्न्यो वाचनाया अत्रापि निष्पादकत्वायो-
गात् । यदि वा आत्मना न वाचयति अन्येन वाचयति । तदा-
सोऽपि योग्यः । चतुर्नैगिकस्तु सर्वथाऽनर्ह एव । सांप्रतमधिष्ठित
पद्योऽन्यशिल्पिद्वारमाह ॥

असतीव अणुसीमं, ठावेंति गणमि जाव निम्मातो ।

एसो चैव अणुरिहो, अह्वा विहो ससिस्सोवि ॥

आचार्यः कावं कर्तुकामा आसीयाः शिष्याः सर्वेऽप्यनि-
र्माता इति तेषां मध्ये गणधरपदयोग्ये एकस्मिन्नप्यसति अन्य
स्य शिष्यं प्रातीच्छिकं गणे स्थापयति च यावन्मम शिष्यो
निर्मातो निष्पद्ये जयति तावत्सं गणधरः । निर्माते सति त्वया
गणधरपदं निक्षेप्यं । यदि न निक्षेपति ततश्चेदपरिहारः
ससरात्रं वा तपः प्रायश्चित्तम् । एष समीकृतोऽप्यनर्हो जातः ।
अथवाऽयं स्वशिष्योऽप्यनर्हस्तेमेवाह ।

जो अणुमतो बहूणं, गणधरअवियतो दुस्समुक्कटो ।

दोमा अणिकिवंते, सेसा दोमं च पावेंति ॥

आचार्यः कावं कुर्वन्निर्मातो य एष मम शिष्यः सूत्र
तोऽर्थतश्च निर्मात एतस्मादयं बहुनिर्जनेगणधरगुरुरच्य-
धिको ज्ञविष्यति । केवलमिदानीमनिर्मातस्ततो योऽसौ
निर्मातोऽस आचार्यैरुच्यते । यावदेतं त्वं निर्मापयसि ।
तावत्सं गणधरः एतस्मिन्नु निर्मापिते त्वया गणधरपदं निक्षे-
प्यम् । यत एष तव पात्रोऽद्विनिर्जनेगणधरस्य प्रवचनस्य
चोपग्रहकारी ज्ञविष्यति तेन तथा प्रतिपन्नमा आचार्यः कावग-
तः सच तेन निर्मापितो जातः समस्तस्यापि संश्रयः प्रीतिकरः
नतोऽयस्तेन निर्मापितो जातोऽनुमतो बहूनां स गणधरः स्थाप-
नीयो वास्तववियक्तोऽप्रीतिकरः पूर्वं स्थापितः स दुस्समुक्कट
इति वक्तव्यो निक्षेप गणधरपदमेवमुक्तो यदि न निक्षेपति तत
स्तस्मिन्निर्मापिते दोषाभेदं परिहारं ससरात्रं वा तपः
प्राप्नोतीति भावः । येऽपि च शेषास्तेन जजंते तेऽपि दोषं प्राप्नुय-
न्ति चेदं परिहारं ससरात्रं वा तेऽपि प्राप्नुवन्तीत्यर्थः । यदेतन्न
णितमेतत्प्रसंगागतमयं पुनः स्फुटस्त्रेण निपातः ॥

अनुज्जयमेगयरं, ववमियकार्पमि होइ मुत्तं तु ।

तेवेंति कुणुमुएकं, गांयं पच्चा जहिच्छा ते ॥

आचार्येण कोऽपि स्वशिष्यः समीहितो यथाऽयमाचार्यपद-
योग्य इति ततो गीतार्थाः संदिष्टा, एष समुत्कर्षयितव्यः सच
कावगते आचार्ये ब्रूते । अहमन्युद्यनविहारं जनकल्पादिक
मन्युद्यनमरणं वा प्रतिपश्ये तस्मिन्नन्युद्यनमेकतरं विहाय
मरणं । वाच्यवशात्सुमनसि जयति निवर्तति सूत्रम् । अथि-
या इत्यं अणो केइ समुक्कसिहारे से समुक्कसियजे नथि
याइ च केइ अणो समुक्कसणारिडे संचेव समुक्कसियजे ।
तस्मिन्नन्युद्यतस्यैकतरं व्यवसानुकारो भवति चेदं गच्छे

ऽन्यः कश्चित्समुत्कर्षार्हस्तर्हि स समुत्कर्षयितव्यो नास्ति
चेदत्र कश्चिदन्यः समुत्कर्षार्हस्ततः स एव समुत्कर्षयितव्यः ।
कयमिति चेदुच्यते । गीतार्था अन्यथेनपुरस्सरं ब्रुवते ।
यूयं गणधरपदं परिपाठयत । एकमस्माकं कंचन गीतं गीतार्थं
कुरुत निर्मापयत ततः पश्चात्तस्मिन्निर्मापिते ते भवतां यदिष्टं
यत्प्रतिभासते तत्कुरुतेतिभावः । अत्रेच्छाचारवसरः ।
एवमुक्ते तेन गणधरपदं प्रतिपाद्य कश्चनाप्येको निर्मापितः ।
पश्चात्तस्य चित्तमजायत । यथा अन्युद्यतविहारात् गच्छप-
रिपाठनं विपुलतरं निजैराचारम् तस्मात्परिपाठयाम्यहमेव
गच्छमिति । तथाचाह ॥

निम्माऊण गेगडंमपि, मे निज्जरायदारं तु ।

निक्खिब निक्खिवामी, इत्थं इतरे उ खुञ्जत्ति ॥

स गणधरपदे स्थापित एकं कंचनापि निर्माप्येदं चित्तमकार्यं-
त् इदमपि गच्छपरिपाठनं महत्तु निर्जराया चारं । एवं व्यवसि-
ते तस्मिन् गच्छे गीतार्था ब्रुवते निक्षेप गणधरपदं स प्राह । न
निक्षेपामि किञ्चिच्छामि गच्छं परिपाठयितुमेवमुक्ते इतरे
गच्छगीतार्थाः कुञ्च्यति ते च कुञ्च्यतो यद्वृत्ते तदाह ।

दुस्समुक्कटं निक्खिब, जणंति गुरुगा अणुहिं तेय ।

एमेव अणो सीमे, निक्खिबणा गाहिंते नवरं ॥

पूर्वं तव नेषितं गणधरणं पश्चादिदानीं यद्यपि रुचि-
स्तथापि नत्वस्मज्ज्यं रोचसे दुस्समुत्कर्कटं खलु तव गण-
धरपदं । तस्मान्निक्षेपति एवं जणति गच्छसाधुवर्गे प्राय-
श्चित्तं चत्वारो गुरुकाः (अणुहिंतेत्यमेव) त्यादि योऽसौ प्रातः
चित्रकः स्थापितः स चेत् यावद्यद्यपि न निर्मापयति कमपि
शिष्यं तावद्यदि गच्छसाधवो भाषंते निक्षेप त्वं गणधरपद-
मिति तदा तेषां तथा ज्ञापमाणां प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः ।
अथ तस्मिन्नन्यशिष्ये निर्मापयितुमिच्छाम्ये अनुतिष्ठति
अनिर्मापिते गणधरपदनिक्षेपेण करोति तदा तस्मिन्नन्यशि-
ष्ये अनुतिष्ठति गणधरत्वं निक्षेपतः प्रतिच्छिद्यस्य प्रायश्चि-
त्तमेव चत्वारो गुरुका इत्यर्थः । यथा गीतार्थत्वेन गच्छसाधवः
सेविष्यंते तन्निमित्तमपि तस्य प्रायश्चित्तं नवरं केवलं तस्मि-
न्नन्यशिष्ये आहिते निर्मापिते गणधरपदनिक्षेपणा कर्तव्या ।
नच तत्र तां कुर्वतस्तस्य चेदः परिहारः ससरात्रं वा तपः ।
गतमिगहाहम् ॥

संप्रति यथा कटपचारवसरस्तत्र ये गच्छसाधवस्ते स्वग-
च्छसाधुं प्रतिच्छिद्यं च पूर्वस्थापितं यथा कटपेनाऽप्युत्तिष्ठति
यथा कल्पानन्युत्थानमेवाह ॥

आवस्सगमुत्तये, जने आओयणाउवहाणे ।

पडिझेहा कितिकम्मं, मत्तगसंथारगतिं च ॥

आवश्यकं क्रियमाणो यो विनयस्तस्य आचार्यस्य कर्त-
व्यस्तं च न कुर्वति सूत्रमर्थं वा तस्य समीपे न गृह्णते ।
(भक्तोऽपि) आचार्यप्रयोग्यं तस्य भक्तं न प्रयच्छति ।
(आश्लेषणं) तस्य पुरतो नाश्लेषयति (उवहाणं)
आचार्ययत्नकं कटपप्रात्रादिप्रत्युपेक्षणाय नोपतिष्ठते । नापि
कृतिकर्म बंदनकमन्याद्या कुर्वति नापि मात्रकवित्रं तस्य दौ-
क्ययति तिस्रः संस्तारकमन्यस्ता अपि न प्रयच्छति । तेषामपि
यथा कटपमन्युत्तिष्ठतां प्रायश्चित्तं चेदः परिहारः ससरात्रं
वा तप इति । व्य. २ खं. ४ उ. ।
आचार्यं मृते तत् कृण्वेमवान्यः स्यात्पयोऽतिपाद्यं न्यवहारस्यं

णिगंयस्स णं णवरुहरतरुणसस्स आययिरय उव
इजाए विसेजेज्जा णो से कप्पइ । अणाययिरयउवज्जायस्स
होतए कप्पइ । से पुव्व आययिरयं उदिसाविता ततोपच्छा
उवज्जायं भकिमाहु जंतो ! तुसंगहिए समणं णिगंयं तंज
हा आययिरयं उवजापेणय ॥ ११ ॥ व्य. सू. ३ उ. ॥
निग्गंयस्य णमिति वाक्यवद्भावे । नवरुहरतरुणस्य वा
आचार्यसाहेत उपाध्याय आचार्योपाध्यायस्तस्याचार्योपाध्या
यस्येत्यर्थः । विष्कंभयात् प्रियेत । ततः सेतस्य नवरुहर
तरुणस्याचार्योपाध्यायस्य सतो भवितुं न कल्पते वर्तितुं किन्तु
पूर्वमाचार्यमुद्देशास्थापयित्वा ततः पश्चादुपाध्यायमुद्देशा
अप्येवमाचार्योपाध्यायस्य सतो ज्ञवितुं कल्पते । सेकिमाहु
(भन्ते ! इति) से शब्दोऽयं शब्दार्थः । अथ भदन्त ! किं कस्मा
त्कारणात् भगवन्त एवमाहुः । सूरिराह ! इत्याज्यामाचार्योपाध्या
यानां संगृहीतोऽसिद्धीतः श्रमणो निग्गंयस्सदा भवति
तद्यथा आचार्योपाध्यायेन च एव सूत्रसंक्षेपार्थः ॥ ११ ॥

(२) आचार्यं स्मृते निग्गंयोनामप्यस्य आचार्यः स्था
प्यते ॥ तथा च व्यवहारसूत्रं ॥

निगन्नीएणं एववरुहरतरुणियाए आययिरयउवज्जाए
प वित्तिणिपं विसेजेज्जा णो से कप्पइ अणाययिरय
अणुवज्जाइयताए अपवत्तिणिपय होतए कप्पइ से
पुव्वं आययिरयं तु दिसाविता ततो पच्छापतिओ
उवजायं ततोपच्छापवित्तिणिपं से किमाहु जंतोति
संगाहिया समणं निगंयं । तंजहा । आययिरयं
उवज्जाएणं पवित्तिणिपय ॥ १२ ॥ व्य. सू. ३ उ. ॥

निगन्नीएणमिति पूर्ववत् नवरुहरतरुणयाः आचार्योपाध्याय
स्समालोऽत्र पूर्ववत् । आचार्योपाध्यायेनप्रवर्तिनी च विष्कं
भयात् प्रियेत । ततस्सेतस्या अनाचार्योपाध्यायाया उपवज्ज-
णमेतत् प्रवर्तिनीरहितायाश्च नो कल्पते भवितुं । किन्तु पूर्व-
माचार्यमुद्दिश्यते । ततः पश्चादुपाध्यायं । ततः पश्चात् प्रवर्ति-
नी । कथाज्ञवितुं कल्पते (से किमाहु) इत्यादि अथ जदन्त !
किं कस्मात् कारणात् भगवन्त एवमाहुः । सूरिराह । त्रिभिः
संग्रहितो श्रमणो निग्गंयो सदा ज्ञवति तद्यथा आचार्येणा
पाध्यायेन प्रवर्तिन्या च एव सूत्रसंक्षेपार्थः ।

(२२) आचार्यं ज्ञधाविते आचार्यन्तरस्थापनं ।

पूर्वाचार्योऽवधावेतर्हि नवः स्याद्व्यः ॥ तथा च व्यवहारसूत्रं
आययिरय उवज्जाए उहायमाणे अन्नयरं वणज्जा अज्जो
मणं उदायंसि समणंसि अयं समुक्कसियव्वे । जाव
मव्वेसि तेसि तण्णतियं च्छेए वा परिहारेव ॥ १३ ॥
व्य. सू. ४ उ. ॥

व्याख्या । आचार्य उपाध्यायो वा मोहेन गणेण वा अवधा
वन (मन्थन) भुपाध्यायादिकानां गीतार्थपंचमार्तां पुरयाऽ-
मन्थनं वदेत् यावत्कारणाद्वं परिपूर्णपात्रो द्रष्टव्यः ॥

अज्जो ममं सिणं उहावियांमं समणंसि अयं समुक्क
सियव्वो सेय समुक्कसणारिहे समुक्कसियव्वेसिया मेयनो
समुक्कसणारिहे नो समुक्कसियव्वे सिया अत्थिया इत्थ
आमे केइ समुक्कसणारिहे मे समुक्कसियव्वे न न्थियाइत्थ

अवे केइ समुक्कसणारिहे से चेव समुक्कसियव्वे तेसिचणं
समुक्कितंसे परोवण्ज्जा तुस्समुक्कितं अज्जोनिक्खिवाहि
तस्स एणं निक्खिवाणासस्स नत्थि केइ च्छेदे परिहारे वा ॥

अस्य व्याख्या प्राग्वत् व्य. सू. ४ उ. ॥

अथुना निर्युक्तिवित्तरः । केन पुनः कारणेनाऽऽस्यव्यवधा
तीति चेदत आह ॥

मोहेण वा रागेण, वव्हाणं जेसयं पयत्तेण ॥

धम्मकहाणं निमित्तेणं, अणाहमाज्ञावसेणया ॥

अवधावनं मोहेन वा कामोदिकरूपेण रोगेण वा । तत्र मोह
विषया यतना प्राक् तृतीयोद्देशकऽसिद्धिः । यदि रोगेण
ततो नाधावितव्यं । किन्तु प्रयत्नेन ज्ञेयजं दातव्यम् ॥ तच्च धर्म
कथानिमित्तेन चोत्पादनीयं । तथाऽप्यज्ञाने अनाध्याशावातो
गोषेण ज्ञेयजस्य कर्तव्येति निर्युक्तिमाध्यायाः संक्षेपार्थः ॥
एतामेव संप्रति ज्ञाप्यशुद्धिद्वयगुरुरिमाह ।

मोहेण पुव्वचणियं, रोगेण करोति माएजणयाए ॥

आययिरयकुञ्जणे वा, संघो व कमेण पुव्वुत्तं ॥

यदि मोहेनावधावनं कर्तुमीहेत तदा यत्पूर्वं तृतीयोद्देशकं
भोहचिकित्सा विषयं ज्ञातं तत्कर्तव्यमय रोगेण तदाऽनयाश्च
इयमाणया प्रथमतः ततःप्रासुकेत तदज्ञाने तदाऽप्रासुकेनापी
त्येवरूपया यतनया पूर्वोक्तं भैषज्यं प्रयत्नेन संपादनीयमित्या
दिरूपं कुर्वन्ति केते कुर्वन्ति । तत आचार्यकुर्वं गणसंघावा
कथमित्याह । कमेण परिपाट्ठा तांमेव परिपाटीं कावन्नियमन-
पूर्विकामाह ॥

चउम्मासे आययिरयकुञ्जं, संवच्चराणि च्छिन्ति जवे ॥

संवच्चरं गणो खवु, जावज्जीवं जवे मंघो ॥

प्रथमत आचार्यः पणमात्मानं यावत् चिकित्सां कारयति
तथाप्यप्रगुणीकृतं तं कुञ्जस्य समर्पयति ततः कुर्वं श्रीमं
वत्सराजं यावत् चिकित्सकं भवति । तत्राऽप्यप्रगुणीकृतं
गणस्य तं समर्पयति । तदनन्तरं संवत्सरं यावत् गणः
खलु चिकित्सकं भवति । एतद्योक्तं भक्तविवेकं कर्तुमश-
क्नुवतो यः पुनर्नक्तविवेकं कर्तुं शक्नोति । तेन प्रथमतो-
ऽष्टादशमात्मानं चिकित्सा कारयितव्या । विरटिसहितस्य
पुनः संसारे दुःप्रापकत्वात् तदनन्तरं ज्ञेयप्रगुणीकृतं । तत
सुन्दरमथ न जवति । तर्हि भक्तविवेकः कर्तव्यः । अथैव
दशांतरमाह ॥

अह्ता विऽयादेसा, गुण्यमजे जिक्खुमादिते गेवं ॥

जत्थि वारमत्तासा, तिउक्कमामो असुत्तेणं ॥

अथवा द्वितीय आदेशो गुरो च ते जिज्ञासुः । यथाक्रमं चिकि-
त्सां कारयति यावज्जीवं षादशवर्षाणि त्रिपट्टकमष्टादश
मात्सान् कथयित्याह अशुद्धेनापिशब्दोऽत्र लुप्तोदृष्ट्यः प्रथमतः
शुद्धेन तदज्ञाने चाशुद्धेनपि । तदनन्तरं जिज्ञादिना भक्त
विवेकः कर्तव्यः । गुरुस्तुगच्छप्रवर्तक इति तस्य यावज्जीवं
चिकित्सा तत्र प्रथमोद्देशेन च विवेकं कर्तुं शक्नुवन्तं प्रत्यष्टा
दशमात्सान् ॥ कश्चिच्चिकित्साविधिस्तमन्निधित्सुराह ॥

पयत्तेण आमहं मे, करोति सुच्छेण उग्गमादीर्हि ।

पहाणारं अज्जेनं, धम्मकहाणं निमित्तेणं ॥

प्रथमतः प्रयत्नेनोद्गमादिभिः शुद्धेन वस्तुजातेन (से) तस्य
औषधं कुर्वन्ति । नन्दाद्ये भेदपरिहात्या यावत्तत्सर्वकेनाप्यशुद्धे

नापि तथाऽप्यत्राभे धर्मकथानिस्तदौघधमुत्पादयन्ति तद्वा
प्यत्राभे निमित्तैरपि ॥

तद्विषये णा ज्ञे अमुच्छं, बहिद्विषयाग्राहिवाणुमष्टादि ।

नर्त्ये बहिद्विषाणं, मङ्गिगणितमणणे उद्वाहे ॥

नर्त्यापि निमित्तैरपि चैदमुच्छं नञ्जेत ततोनाऽप्यत्राग्रा या आ
रोप्यशास्त्रा तस्यां मध्ये न प्रविशन्ति । किंतु बहिस्थितास्तत
आरोप्यशास्त्रात औपधं गवेर्यथैवा समानयन्ति । अथ ते शास्त्रा
निवृत्तिनो न प्रयच्छन्ति । तद्वि यस्तस्या आरोप्यशास्त्रायाः
प्रतुरिष्यस्तमनुशास्य याचन्ते । तद्वाप्यज्ञे स धर्मकथया
आग्रजनीयस्तद्वाप्यनावर्जने निमित्तैस्त्वङ्गिग्राह्यवर्जयित्वाः
तद्वापि बहिः सिद्धतानामौपधप्रदानमनिच्छति यत्तस्याचैतं
द्विगं तेन द्विगेन प्रविशन्ति प्रविश्यौपधमानयन्ति । अथ स्व
द्विगेनापि तत्र कस्मात्र प्रविशन्ति तत आह । स्वद्विगव्यसनेन
स्वाविमप्रवेशेन प्रवचनस्याप्युद्वाहः । नामा किमपि जानते स
आमीणां धर्मः श्रेयानतः कश्चिदपि किञ्चिदप्यज्ञमाना अन्या-
या इवाव समागता इति प्रवचनस्याप्यवतः । एतदेव पण्हाणी
पञ्चमं इत्यादिक विवरीपुरिदमाह ॥

पण्हाणिद्विज्जागुग्रा, अष्टाष्टमाणे बहिर्तु पायोज्जा ॥

बहिद्विषयाग्रागवेरपण, तस्य पञ्चस्माणुमष्टादि ॥

पंचकपरिहान्या पंचकादिप्रायश्चित्तमौघधोपादनाय ता
वदामेवनीयं यावच्चवारोगुरुकास्तद्वापि बहिः प्रायेत्य औपधे
अत्रत्य आरोप्यशास्त्राया बहिः सिद्धता औपधस्य गवेरपणं
कुर्वन्ते तत्र तद्वास्तव्यानामद्वाने यः प्रतुरोप्यशास्त्राया अधि-
पस्तस्तिस्यानुशास्ति आदिशास्त्राद्धर्मकथानिनिमित्तं च प्रयुज्जेत
अस्मिन् अचिद्यद्विगेनरक्तपदादिस्वर्णप्रवेशनं कुर्वन्ति तेषुच प्रवि
ष्टेषु येप्रतिभानवन्तः प्रतिवचनदानसमया वृत्तज्ज्ञास्ते स्वद्विगेन
गत्वा प्रभुं भाषन्ते यया कायुष्माकं सिद्धांत एवमाभाष्य तत्र
सिद्धांतविषये प्रहृणागृहीतद्विगैश्चसह परस्परमुद्वाहं कुर्वन्ति ।
यद्वा उत्तरवादिना वृत्तभा भवन्ति । अत्र वा यदि प्रति
पंचकशुद्धाः परप्रतिपादनवृत्तभास्ततस्ते गत्वा से तस्य प्रतो-
निजकथयामासीत्यर्थं ज्ञाचर्यन्ति । तद्वापि सिद्धांतविषये तैर्गृ-
हीतद्विगैः सह परस्परमुद्वाहं तथा कुर्वन्ति । यद्वा ते आ
चक्रत इति ॥

अह्वा पवित्रचित्तमुद्वा, तेण समं करोति उद्वावं ।

पजयंतो विय सोवी, वसजेजु उत्तरीकुणति ॥

अथया ये प्रतिपत्तिकुशुद्धाः परप्रतिवचनदानसमधास्तत स्ते
गत्वा तेन प्रनुशा सह परस्परमुद्वाहं तथा कुर्वन्ति । गृहीत
द्विगाश्च तथा तं ज्ञाचर्यन्ति तथा सोऽपि आस्तां गृहीतद्विगा
इत्यपिशुद्धार्थः । प्रभवन्नपि वृत्तभाउत्तरीकरोति उत्तरवा-
दिनः करोति । ततः स निरुत्तरीकृतः सन् गृह्णते तदाह ॥

तोत्तणइ कइहमिप्ता, मइहमेव हेज्जह उदंतंति ।

तंविपपिसुण्णंति, एवं एणएच्छम्मासा ॥

ततः सिद्धांतोद्वापे पराजितः सन् भणति ययं मम कइहमित्राणि
कइहानन्तरं यानि जातानि मित्राणि तानि कइहमित्राणि
ततोमममेदांतं वहत एवमुक्ते तेषु वृत्तभाः प्रतिगृह्णन्ति अत्यु-
पगतिं । तत एवं गत्वा गतिभिस्तमतीवावर्ज्य त एवमासाज्
याचत तत्र चिकित्सां कारयति । एवमेकस्यामनावशास्त्रायां
पणमासा एवं द्वितीयस्यां तृतीयस्यामपि च तथा चाह ॥

उम्मासा उम्मासा, विडय तइयाए एव साद्वाए ।

काज्ज अट्टास ऊअ, पउणे ताहे विवेगोउ ॥

एवमुक्तप्रकारेण द्वितीयस्यामनावशास्त्रायां एवमासा एवं
तृतीयस्यामपि सर्वसंकलनया अष्टादशमासान् चिकि-
त्सां कारयित्वा प्रगुणीकरोति । अथ प्रगुणा न भवति ततस्तस्य
भक्तविवेकं कर्तुमुचितः संप्रति प्रागुक्तं द्वितीयमादेशं स्पष्टयानि
अहवा ।

गुरुणा जावज्जीवं, फामुय अफामुण ते गित्यं ।

वसजे वारममासा, अट्टासजिक्खुणोमासा ॥

गुरोराचार्यस्य यावज्जीवं चिकित्सां प्राप्तुकेनाऽप्राप्तुकेन
वा कुर्वति सर्वस्यापि गच्छस्य तदर्थनित्यान् यथाशक्ति निरन्तरं
सुवार्थनिर्णयप्रवृत्तेश्च । वृषभे द्वादशवर्षाणि चिकित्सा ततः
परं शकौ भक्तीवचकः एतावता काश्चिनाव्यस्यापि सप्तस्रगच्छ
भागे द्दशनस्यर्थस्य वृषभस्योत्थानात् अष्टादशमासा भिक्षां
श्चिकित्सा ततः परमत्माभ्यतया शकौ सत्यां भक्त विवेकस्येव
कर्तुमुचितत्वात् ॥ व्य. ४ उ. ॥

(३३) द्रक्ष्णं सुतये णिम्माओ इत्यादि ॥

सुतये णिम्माओ, पिअदहम्मोएवुत्तण्णकुमओ ॥

जइकुञ्जसंपत्तो, गंजीरोलुप्पिंसंतोअ ॥ १९ ॥

व्या० । सुत्रार्थे निर्मितो निष्ठितः प्रियदहधर्मः उजययुक्तोऽनु
वर्तनाकुशलः उपायज्ञः । जातिकुञ्जसंपन्नः । एतच्चयसम
न्वितो गंजोरो महाशयद्विधर्मोश्च उपकरणार्थप्रकृत्याति
गार्थव्यः ॥

संगहुवगहनिरओ, कयकणो पवयणाणुरागीय ॥

एवं विहोओ जणिओ, गणसामि जिणवदिहं ॥ १६ ॥

व्या० । संग्रहणेपग्रहनिरतः संग्रह उपदेशादिनेपग्रहश्च
वत्सादिना व्यत्यय इत्यन्ये । कृतकरणोऽन्यस्त क्रियः । प्रवच
नानुरागी च प्रकृत्या परार्थप्रवृत्तः । एवंविध एव भणितः प्रति-
पादिनो गणस्यामी गच्छधरजिनवरैरेवंगवद्विरिति गार्था-
र्थः ॥ पं. व. ॥

आहारवत्तादिसुलुप्पिनुत्तं, ओदजवक्कं वअहीणदेहं ।

मक्कारज्जं मइमंमि ओए, पूयंति मेहाय पिहूणया ॥

आहारवत्तादिविषयुक्तमांद्यवाक्यमहीनदेहं परिपूर्णदेहा-
वयवं तथा मतिमतिं शोके सत्कारभाजं विरज्जनपुण्यमि-
त्यर्थः । शैक्षकाः पूजयन्ति । पाशंतरम् “सक्कारज्जमि स्मं
मिश्रोणं” तत्राऽयमर्थः । सक्कारेण ह्रियते आक्रियते इति स-
त्कारहायोऽयं यतोऽवोक्तस्त एव तूनेऽस्मिन् शोके आहार-
वत्तादिषु विषययुक्तमित्यादिषु शैक्षकाः पूजयन्ति । पुण्यं
जनश्च बहुमन्यते । ततः स तादृशो गणधारी कर्तव्यः । व्य. ३२. ॥

आचारियउवजाया, नाणुमाया जिणेहिं सिप्पट्ठा ॥

णाणं चरणं जोगा, वहाउ ते अणुएणाया ॥

आचार्या उपाध्यायाश्च जिनस्तीर्थेऽह्निर्न शिल्पार्थाः शिल्प
शिक्षणमित्तमनुज्ञाताः कैः कारणैः पुनरनुज्ञातास्तत आह ।
ज्ञानं चरणं च ये योगास्तंवाभावहाः प्रापका यतो
त्रिविधंति ततस्ते अनुज्ञाताः । ज्ञानचरणस्यातीतिमित्तमनु-
ज्ञाता इत्यर्थः । अपि चेदृशा आचार्योपाध्याया अनुज्ञाताः ॥
व्य. २ ख. ४ उ. ।

(३४) एकपात्रिकादेर्दिगाचार्यः ॥

नृत्तः सत्यस्याऽप्यनायामेकात्रिकात्रिकाचार्योऽप्यनायामेकात्रिकात्रिकाचार्यः ॥

योग्यता यथा ॥

एगपक्रियसम जिकवुस्स कयई इतिरियं दिंमं वा
अणुदिसं वा धारित्तए वा जहा वा तस्स गणस्स
परियंसि वा ॥ २४ ॥ व्य. सू. ३३ ॥

एकपात्रिकिन्नपात्रिकयोर्योग्यऽयोग्यता (चातुपात्रणकण्ठ)
शब्दे ॥

(२५) वृक्षेण मेदीकृतः ॥

तत्र गणस्य बहुव्रतिनीसमुदायामकस्य प्रत्येकं परीक्षा कर्तुं
न शक्यते अयाचार्यं च परीक्षिते प्रायोगणोऽपि परीक्षित
एव मेदघादिसमानत्वेन तत्प्रवर्तकत्वादाचार्यस्य गणस्य च
तदनुवर्तितादित्यतः प्रथममाचार्यमेव परीक्षेत्याह ॥
मेदी आत्रंवाणं खनं, दिद्धि जाणमुत्तमं ॥

सूरी जहाइ गच्छस्स, तम्हा तं उ परिक्षए ॥ ८ ॥

व्याख्या यद्यस्मात्कारणात् सूरिः सदाचार्यो गच्छस्य गण
स्य (मेहुत्ति) मेदिः खत्रे गोयंधरयुणा तस्मान्नो जवति ।
यथा तथा वज्जानि पशुवृद्धानि मर्यादया प्रवर्तते तथाचार्यो
मेदीवर्षो गच्छोऽपि मर्यादया प्रवर्तते इत्यर्थः । तथाखं-
वनं इत्याद्याधारस्तत्समानः यथा इत्याद्याधारे गतादीं
पतज्जंतं धारयति । तथा सचार्योऽपि जवगतं पतंतं गच्छं
धारयतीत्यर्थः । तथा (खमंति) स्तंभः स्थूणा अत्र नपुंसकत्वं
प्राग्वदादेव तत्समानः । यद्वा स्थंभः प्रासादाधारः स्यात्
तथाचार्योऽपि गच्छप्रासादाधारः तथा (दिद्धि) दृष्टिन्नं
तत्समानः यथाजंतोन्नं गुणाशुभवस्तुप्रदार्थं भवति तथा
सचार्योऽपि गच्छस्य जविवृत्ताज्जप्रदार्थकः स्यात् तथा (जाणं
सूतमंति) यानं यानपात्रं सूतममातिप्रधानमच्छिद्रमित्यर्थः
तत्समानो यथा अच्छिद्रयानपात्रं समुत्तीरं नयति जंतु
तथाचार्योऽपि गच्छं जवति तस्मात् प्रथमं तंतुत्तिनोरवकार्यं
न्यात् तत्रमाचार्यमेव परीक्षेत गच्छपरिक्षेच्छुः साधुरिति
अनुपपुष्टेः । एवंचात्र ग्रंथे त्रयोधिकाराः सूचिताः तद्यथा
आचार्यस्वरूपाधिकारः १ साधुस्वरूपाधिकारः २ साध्वी
स्वरूपाधिकारश्च ३ तत्र प्रथममाचार्यस्वरूपाधिकारं निरूप-
यितुकामः कैश्चिद्भिः ग्रन्थस्य उन्मार्गप्रस्थितमाचार्यं परीक्षेतिति
प्रशयश्चाह ॥

जययं कहिं जिगेहिं, सूरिं ठम्मगपाटिअं ॥

विआणिज्जाउ उमयं, मुणि ! तंम निमायय ॥ ए ॥

व्याख्या । दे भगवन् ! परमंभयंदिस्मन्वित् ! कैश्चिद्भिश्चिद्भि-
रुन्मार्गप्रस्थितमस्मार्गस्थितं सुविमाचार्यं ग्रापते केचद्भजानं
केचद्दर्शने चात्मनोऽर्पेनैति उग्र तत्र तिष्ठतीति ग्रन्थस्य
विज्ञानीयात् परीक्षेतिति परमश्रेष्ठगुरुणा दे मुने ! यैश्चिद्भि-
रचार्यान्मार्गप्रस्थितं ग्रन्थः परीक्षेत तन्मम कयय इति
शेषः (निमाययसि) तु निशामयाकर्णयेति अनुपपु-
ष्टेः ॥ ए ॥ अयं वृत्तश्च्येत्यर्थोक्तशिष्यप्रश्नोत्तरमेवाह ॥

सच्छेदयारिं दुस्सीलं, आरंजेसु पवत्तयं ॥

पुत्राइपमिवच्छं, आउकायविहिंसगं ॥ १० ॥

मुत्तचगुणचन्द्रं, सामायरीविहाइयं ॥

अदिन्नात्ताअण्णं निचं, विकहासु परायणं ॥ ११ ॥

अनयोर्गोत्या ॥ स्वच्छेदेन स्वाभिप्रायेण न तु जिज्ञासया चर-
तीति स्वच्छेदचारी तं तथा पुष्टेरीग्रमाचार्यो यस्य स दुस्सील

स्तं तयारंभः पृथिव्यादुपपद्रवणानि उपपन्नान्वात्सरंभसमा-
रंभाविपि । तत्र संरंभः संकटपः समारंभस्तु परितापकः ।
उक्तं च ॥

संकर्षः संरंजो, परितावकरो जवे समारंजो ॥

आरंजो उद्वज्जो, सुच्छनयाणं तु सञ्चेत्ति ॥ १ ॥

तत्र स्वाव्ययोः प्रवर्तकस्तं तथा पीडकमासन् आदिशब्दात्
फलकपट्टिकादयस्तत्र प्रतिबन्धः कारणं विनापि ऋतुवन्धकाच्च
तत्परिभोजीत्यर्थः ॥ ग. १ अधि. ॥

(२६) परीक्षा आचार्यस्य ॥

सुच्छस्य पारिच्छा, सुच्छययेरयतरुणखज्जम् ॥

दोमादिमंस्त्रीए, सुच्छममुच्छे ततोपच्छा ॥

शुद्धस्य परीक्षा कर्तव्या कस्मिन्विषये इत्यत आह ।
कुल्लके स्त्रिवीरे तरुणे खज्जुः स्वनावाद्द्रव्याकारः तस्मिन्स्तया-
द्वयोरादिमंस्त्रियोः एतस्मिन् परीक्षाविषये निर्वर्तितस्ततः
शुद्धः इतरस्त्वशुद्धः शुद्धस्य च गणधरपदानुज्ञा कर्तव्या ना
शुद्धस्य ततः शुद्धाशुद्धप्रतिपादनानंतरं चेदकं पुच्छा उपप-
न्नमेतदाचार्यस्य प्रतिवचनं च वक्तव्यं एष द्वारगाथासंज्ञे-
पाठः । सांप्रतमेतानामेव गाथां विवरीषुः प्रथमतः कुल्लकविषयं
परीक्षाविधमाह ॥

उच्छफडो अहखुडो, सगणिच्छातोपवासिउं दुक्खं ।

पुटोवि होहिति न वा, पडिमंथो सारवंतस्स ॥

तस्य उच्छयनावपरिच्छेदेऽप्येतस्य गणधरपदयुक्त्या परी-
क्षणाय प्रथमतः कुल्लको दीयते । एवं चिन्विधामपि शिक्षां त्वं
ग्राहय ततः स एव मुक्तः सन् यदि चिंतयति यथा (अञ्जित्)
एष कुल्लकः उच्चं चिरकावभाविफडं यस्मात्स उच्चफडश्चिरका
बेनोपकारी तावता काष्ठेन किमपि जवियतीति कोविद ततः
कमेन शिक्षां ग्राहयिष्यति यदि वा शकुनिशावसिवावपेक्ष्यः
पाप्यते । पुनः पुनर्वृत्तज्ञाभावादिति भावः । अपि च पुच्छेऽपि-
सद्यो मम भविष्यति वानया को न जानाति अन्यस्मात्
धारयतः सारं कुर्वतो मम सूत्रस्य च महानपडिमंथो
व्याघ्रातस्ततो नैतस्य मे शिक्षाया प्रयोजनमेवं चिंतयन् योनं
ग्राहयति सोऽनर्हस्तच्छिपरीतोऽहंस्ततो यः स्वविर एष
प्रवचनोपग्रहकरो जवियति दृढदेहो वा यथा आचार्यरक्षितः
पितेति कारणतो दीक्षितस्तच्छिपरी स शिक्षकस्तस्य समर्थते
एवं चिन्विधामपि शिक्षां ग्राहयति तस्मिन्स्तत्समर्पिते यदि
स इदं चिंतयति ॥

पुटोवा म मारिस्सति, छुराणुत्तो न वेडपमियारो ।

सुत्तये परिहाणी, येरं वडुयं निरत्तयं तु ॥

एष प्रथमशिक्षादिप्राप्ततः शिक्षाग्राहणतश्च पुष्टीकृतोऽप्याद्या
शीघ्रं मरिष्यति च शब्दः चिंतितारम्भमुख्यः । यदिया वृद्धः स्व
त्रावात् छुराणुवत्य उः खेतानुवत्ये तेन वा अत्र वृद्धशिक्षापनेक-
श्चित्प्रतीकारः किमुक्तं भवतिनास्मात्पुत्रात् कश्चित् प्रत्युप-
कारोऽप्यया वृद्धो वृद्धत्वादिव जरुषश्च ततोऽस्य शिक्षणे मम
सूत्रायपरिहाणित्तदेव स्वयमिच्छां ग्राहमाणे यदुक्तनिरर्थकः
मिति य एनं चिंतयित्वा योनं शिक्षां ग्राहयति सोऽनर्हस्तश्चि-
परीतोऽहं तदनुदनेतरं योऽस्मै तरुणे मेधावी तं समर्थं ज्ञायते
यथा एष मंत्रविपरिप्राप्त्या आत्रापके दीयमाने सीदति तत
स्वमेतमप्यज्ञेपण पाठय । ततः स इदं चिंतयति ॥

अहियं पुच्छति गिह्ण, बहुं किं गुणो चरगेण ॥

होर्हिति य विवर्धतो, एसो ममं पमिसपची ॥

एष मेधाविवादाधिकं पृच्छत्यवगृह्णाति वाधधारयति बहु प्र-
जृप्तं तत् इत्यमस्येव सूत्रस्यार्थस्य चरकेण प्रदानत आह
णिकतया को गुणो मम निरर्थकः कश्चिदित्यर्थः । केवलं
होयो निजसूत्रार्थपरिगणनादन्त्यं एष पुं निश्चितं विवर्धमानः
सूत्रतोऽर्थतश्च ब्रूहि गच्छन् मम प्रतिसपत्नीव प्रतिपंयी जविष्य-
ति । ततो न कोऽप्येवं पाठिष्यतीति यो न शिष्ययति सोऽनर्ह-
स्ततः अज्ज्ञं दात्वा स जपयते । अमुं तथा प्राह्य । यज्ञा
सुहः समाचारी कुशस्तश्च जवति ततो यदि ॥

कोही निरुपगारी, फरुसो सन्वस्स वामवहो य ।

अभिणीतोति व काउं, हुंतुं सत्तं व निच्छुजती ॥

क्रोधी यदि वा निरुपकारी अथवा परुषः परुषभाभी तथा
सर्वस्य सायुधस्य वामावर्तः प्रतिक्रुततया वनेते यदि वा अ
विनीत इति कृत्वा दिक्षां प्राहयति । अथवा आक्रुश्य शत्रुमिव
वा हत्वा निष्काशयति तर्हि सोऽनर्हस्तद्विपरीतोऽहः ॥

संयति चतुर्थेपि यो जनेषु तद्विपरीततया यथाहं भवति
तथा जावयति ॥

वत्याहारादिहि, संगेह अणुवचय य जो जुयत्तं ॥

गाहेइ अपरिततो, गाहण निक्खावए तरुणं ॥ १ ॥

खरमुणह अणुवत्तत्ति, खज्जुमं जेण पवइ पासेणं ॥

गाढमहवारविजडो, ततोहणमपणो कुणइ ॥ २ ॥

यो नाम युवावं कुलकृच्छ्रकृत् वस्त्राहारादिभिः संयुज्जाति
आत्मवशीकरोत्यनुवर्तयति च तरुणमपरिभ्रांतः परिभ्रममगण
यन् प्राहयति । प्राहणं प्राहते शिष्य एतद्विति बाहुल्यकत्वं कर्म
एतद् । प्राहणमाचारादिसूत्रं आसेवनां शिष्ययति तथा अज्ज्ञ-
मं खरमुदुभिर्वाक्यैस्तथानुवर्तयति । येन स पाशो न पतति अन्य
था गतिं न ज्ञतेते इति मन्यमानस्तदशी जवति तथाऽयस्यानाद-
पि चतुर्थेपि सन् अज्ज्ञस्तथा विहारविजडो जवति विहारं
न करोतीति जावस्तत्र उदृणमंगीकारमात्मना करोति । यथे-
नमइ खरेण मृदुना चोपायेन विहारकर्म कारयिष्यामीति
एष एवं भूतोऽयोग्यः ॥

इयमुव्व मुक्कमंरुद्धि, दावेज्जइ अत्यमंरुद्धि चेव ।

दोहिं पि अ सीयेते, देइ गणं चोइए पुच्छ ॥

इत्यवमुपदर्शितेन प्रकारेण चतुर्थेपि जनेषु सूत्रोपदेशतः
परिहितः सन् शुको भवति न मनागपि दोषः । ततस्तस्य
सूत्रमंदशी दाव्यते अयमंदशी च एतयोऽपि मंदव्येयेदि न वि-
पीदति किंचत्परिभ्रांततया गच्छवर्तिनां प्रातीच्छकानां च ज्ञाना
द्यभिज्ञाणि चित्तप्रादको वर्तते ततस्तस्मिन् मृदाचार्यो गं
ददाति एवमुक्ते चोदके चोदकस्य पृच्छा कृत्यत आह ।

चोएइ जणिऊणं, उजयाउिस्स दिज्जइ गणेति ॥

मुनेष अणुत्तायं, जयत्तं चरणं पत्तिच्छत्तां ॥ १ ॥

अपरिहाण परिह, परिउं अत्येण जं पुणं परवहे ॥

एवं होइ विगिहां, मुत्तन्येणं बुवेहोपि ॥ २ ॥

चोदयति प्रश्नयति परोयथा एतेभिर्दमुक्तं उजयाउिस्स इत्य-
भाष्यपरिउं दर्शितं शाकित्यपरिउं तस्य गं होदयते ।
युक्तं चेतनं । यतः सूत्रेऽपि चक्षेत्रेऽपि शब्दार्थः । अगवन्धारणं
गणयारणमुदुहते । परिउं इत्यवभावपरिउं दर्शितं मात्रं तत

एवमुक्त्वा यदर्हानर्हपरीक्षाभ्येनार्थमाश्रित्य प्रारूपयथाः । नत्येवं
सति च्योरपि सूत्रार्थयोजनविरोधः । उक्तस्वरूपस्याऽ-
र्थस्याधिकृतसम्बन्धोऽसूचनात् ॥

अत्र सूरिहाह ॥

संति हि आयरिय जगाणि, सत्याणि चोग्य ! मुणाहि ॥

मुत्ताणुष्ठातो विहु, होइ कयाइ अणुरिहोइ ॥ १ ॥

तेण परिच्छा कीरइ, सुवसुगसेव तावनिहासी ॥

तयइमो दिहंतो, रायकुमारोहिं कायव्वो ॥ २ ॥

चोदक ! शूद्र मदीयं वचः संति हि रुद्रं तानि शास्त्राणि या-
न्याचार्यद्वितीयकानि किमुक्तं जवत्याचार्यपरंपराया तत्संप्रदाय
विशेषपरिकल्पितानि ततो यद्यप्यर्हानर्हपरीक्षावृत्तयोऽर्थः
सूत्रे साक्षादप्येव निबद्धस्तथापि सूचनात् सूत्रमिति सोऽपि-
सूत्रेण सूचित इति संप्रदायादवगम्यते इति न कश्चिदोषः । तथा
च सूत्रानुज्ञापि हि निश्चितं कदाचिदुपार्हो भवति । न च सूत्रमन्य-
था सर्वज्ञः प्रीतिवत् सैन परीक्षापि सूचितेति । तापनिकायादिभिः
सुव वस्येव सूत्रानुज्ञानस्यापि कुलकादिभिः परीक्षा क्रियते ।
तत्रायं वक्ष्यमाणवृत्तणोदघातो राजकुमारैः कर्तव्यः ॥

तमेवाह ॥

सुरे वीरे सत्तिए, ववतायथिरे चियायधितिमंते ॥

बुद्धिचिण्यकरणे, सीसेवि तहा परिच्छाए ॥

निगयभोरस्सवडी, अविमाइ पुणो करंति संग्ठाणं ॥

नवि संमाते देति अणस्सितो उ व उहाणुव्विति य ॥

इहावगाथापदानां द्वितीयगाथापदव्याख्यानं । तद्यथासुरो
नाम निर्भयः । स च कुतश्चिदपि न ज्ञयमुपगच्छति । वीरभोर
सर्वज्ञवान् । तेन हेतुना परवत् जयति । सत्त्विको नाम योमह
त्यप्युद्ये गवं नोपयाति न च गरिष्ठेऽपि समापातिते व्यसने
विषादः । तथाचाह । अविमादि उपवृत्तमेतत् अगर्वो वा व्य-
वसायी अनलस च योग्यव्यतिरिक्तः । तथाचाह । पुनः करोति
संस्थानं । किमुक्तं जवति । प्रमादतः कथंचिद्व्यवसायविक्रो-
डपि ज्ञत्वा पुनः करोति संस्थां कर्तुमुद्यच्छति स्वीचितव्यवसा-
यमिति भावः । स्थिरानाम च योगं कुर्वन्नपि न परित्याम्यति तथा
चाह । बिभ्राम्यतीति (विषयायति) दानरुचिर्येधोन्वित्यमाश्रित्य
स्वे ज्योऽज्येज्यश्च ददातीत्यर्थः । भूतिमान् राज्यकार्याणि कुर्वन्
परनिभ्रामनपेक्षमाणः तथाचाह (अणिस्सितः) इति (बुद्धिः)
औत्पत्तिकमादिबुद्धिचतुष्टयेऽपि । विनीतो गुर्वादियु विनय-
कारी यथोचित्य गुर्वादितानामनुवर्तक इत्यर्थः । करणे इति यद्वाक्यः
कर्तव्यं तत्करणे कुशलः । एतेषु परीक्षा क्रियते किमेतं गुणा
स्सति न वा तत्र य एतेषु रूपेणो भवति । स राज्ञो राज्येऽपि
विचरति । दानशीलोऽत्रयः स्थिरस्सोऽपरिभ्रांतस्सन् कर्तव्यं
करोति । इत्यापि च पश्चादनुपतापी त्यागवान् नाम
दानशीलः स च स्तोकादपि स्तोत्रं इदानीं गणस्य बहुमानभाग-
जवति ॥

उवसगो सोदव्वे, जाय किब्बेसु या विदिसंते ॥

बुद्धिचउक्कविणीतो, अइवा गुत्तादिविणीतो ॥

भूतिमान् उपसर्गान् सोदव्वान् ध्यायति । इत्येवपि कार्य-
व्यविषादं प्रवर्तते । बुद्धिचिनीत इत्यत्र इदमपि व्याख्यानं । बुद्धि-
चतुष्टयं नीतं प्रापितमात्मानं येन स बुद्धिचिनीतः । सुखादिदर्श-
नात् कान्तस्य पादिकः परनिपातः । अथवा (बुद्धिः) बुद्धिच
मुक्तेऽपि विनीतो गुर्वादियु विनीतः ॥

रक्षाश्च संसृतिं तेषां गृहाराधनावात् । सौवा येषां गृहाणि संसृतिं गीतं च गायन्ति । किंकिरा ये यदित्राणि परिणहन्ति । वय्यानां च नगरप्रथे नीयमानानां पुरतो वाद्यन्ति । श्वपचाश्चां नागा ये शुनः पवन्ति । तंत्रीश्च विकीर्णन्तीति । एतेजान्तौ जुंगिका उपपन्नं मेतत् । तेनयकटिपका ये च ये च हरिकेशजा नयमेिया ये च वरुहादयस्तेपि जातौ जुंगिका दृष्ट्याः । संप्रति कर्मणि शिल्पे च ताननिधित्पुराह ॥

पोसगम्वरनरुद्धं, ख वाडमच्छंभरयगवागुरिया ॥

परुगारा य परीमह, मिपे सरिरे य वुच्छामि ॥

पोषका ये स्त्रीकुक्कुटमयूरान् पोषयन्ति । संवरान्तातिकाः । शोथकाः नद्याः प्रतीता ये नाटकानि नर्तयन्ति । हंखा ये वंशोद-
रपरि वृत्तं दर्शयन्ति । ध्याथा बुधका मत्स्ययन्थाः कैवर्त्ता रजका वल्लप्रज्ञाशका वागुरिका मृगजात्रिकाजीविनः । एते कर्मणि जुंगिकाः । पटकाराः कुञ्जिकादयश्चर्मकारा इत्यपरे परीपहा नापिता एते शिष्ये जुंगिकाः ॥ संप्रति शरीरे तान् वदयामि प्रतिज्ञाते निर्वाहयति ॥

हस्प पाए कथे, नामाउट्टेहिं वज्जियं जाण ॥

वामपुगमरुनकोसिया, काणा तह पंगुला चेव ॥

शरीरे जुंगिकाः जानीहि । हस्ते सप्तमी प्राकृतत्वात् तृतीयायै । एवं सर्वत्र । ततोऽयमर्थः । हस्तेन उपपन्नं जमेतत् । हस्ताभ्यां वा वज्रितं एवं पादेन पादाभ्यां वा कर्णे कर्णाभ्यां वा नासया श्रोत्रेण वा वामनका हीनहस्तपादाथवयवाः । सूरजाः कुञ्जाः कुण्डल्याभ्युपहताः काणाः एकाङ्गाः । पंगुलाः पादगमनशक्ति विकला एतानपि शरीरे जुंगिकान् जानीहि ॥

दिक्खेउपि न कण्पंति, जुंगिया कारणेपि दोसोवि ॥

अस्मादिद्विवेचना, ताउं न करोति आययिए ॥

एते अनन्तरेदिताश्चत्वारोऽपि जुंगिका दीक्षितुमपि न कल्पन्ते किमुनराचार्यपदे स्थापयितुमियं पि शब्दार्थः । कारणे तया-
विधे समुपपन्नं दोषका निर्दोषा या दीक्षितुमपि संवध्यन्ते । अज्ञाताश्चेत्कथमपि जुंगिका दीक्षिता भवेयुः ततस्तान् अज्ञात दीक्षितानज्ञात्वा कुर्वन्त्याचार्यगुरोरेपेतानत्याचार्यान् प्रवचनह-
त्वनाप्रसक्तेः ॥

पञ्चावि होति विकला, आययिरयत्तं न कण्ई तेसि ॥

संसो उवियेव्वा, काणगमहिंसो व निन्नामि ॥

पश्चादपि धामग्यस्थिता अङ्गिरादिना विकला ज्ञानां । तेयामन्याचार्यगुणैर्युक्तानामन्याचार्यत्वं न कल्पते । येन्या चार्यपदापिपटारसंतः पश्चाद्विकला जायन्ते । तेयामपि न कल्पन्ते धारयितुमाचार्यत्वं । किंतु तैस्तस्या विकर्षेः सङ्गि-
रात्मनः पदं शिष्यः स्थापयितव्यः । आत्मन्ये प्रकाशे स्थाप-
यितव्यः । क इत्येतन् आह । का कमहिण इव । निम्ने । इयमत्र जानता । का कोनाम चौरितमहिणो माकोऽप्येन मद्रादीदिनि हेतोर्ग्रामस्य नगरस्य वा बहिर्गतरूपे निम्ने प्रदेशे उपपन्नं जमेतदिति गुणिते वा वनगहने स्थाप्यते । एव मेयोऽप्यन्यथा च प्रवचनहीनत्वनाप्रसक्तेरज्ञादिदोषप्रसंगश्च । अथ यो वाऽऽसीयः शिष्यः पश्चाद्विकलैराचार्यैः स्थाप्यते । स कीदृश इत्यत आह ॥

गाणि अगणां वार्गीतो, जौवि अगीतोवि या गईमत्तो ।

द्वोगे म पगासिज्जइ, तहोवन्ति न किचमियरस्स ॥

गणोऽस्यास्तीति गणी साधुपरिवारवान् यो वर्तते तदज्ञावे अगणी । वा यो गीतो गीतार्थः काव्योचितसुचार्यपरिनिष्ठितः तस्याऽप्यज्ञावे योवाप्यगीतोऽप्यगीतार्थोऽपि अकृतितमान् रूपेण भक्त्यवजनुत्थः स गणेश्वरपदे निवेश्यते । यथाऽयमस्माकमाचा-
र्यो नेतर इति । केवलमितरस्याऽपि जुंगिकाचार्यस्य यत्कृत्यं तत्स्थविरा अन्येऽपि च न हापयन्ति सर्वमपि कृत्यं कुर्वन्तीति भावः । संप्रत्यनहान् प्रतिपादयिषुरिदमाह ॥

एयदोस विमुक्कावि, अणरिहा होति सेउअखोवि ॥

अव्वावाधादीया, तेसि विनागो उ कायव्वो ॥

एतस्मन्तरेदितादीपेविमुक्ता अपि भवेत्यन्ये इम अनर्हाः । के ते इत्याह । अन्वावाधादयस्ततस्तेषामत्यावाधानां विभागः पार्थक्येन स्वस्वरूपवर्णनं कर्तव्यं । प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति ॥

अव्वावाध अवायन्ते, नेच्छइ अप्पचित्तए ॥

एगपुरिमे कठं निदू, काकवइजा कठं जवे ॥

(अन्वावाधेति) अन्वावाध (आचापतेति) अशक्नुवन् (नेच्छति) नेच्छति अनिच्छन् तथा आर्त्माचितकः एते चत्वारोऽपि पुरुषा अनर्हाः न कल्पन्ते इहार्हाः किन्वेकपुरुषादयोऽपि तत्र शिष्यः प्राह । कथमेकपुरुषो भवति । कथं वा निदूः कथं वा काकी कथं वा वंध्येति । एवं शिष्येण प्रश्ने हते सूरिः सकल-
विनयतनाऽनुग्रहप्रवृत्तः सर्वानन्यत्यावाधादीन् व्याख्या-
नयति ॥

अव्वावाधो वाहइन्, मणइवितिथेउमसमत्थो ॥

तइओन चेव इच्छइ, तिप्पि ए ए अणरिहातो ॥

अतिशयेन आवाधा यस्य सोऽन्यावाधः । स गच्छस्य चिद्विधे-
ऽप्युपग्रहे वल्लप्राज्ञादिज्ञानाद्युपपन्नरूपे कर्तव्ये वाचां मन्यते द्वितीयोऽशक्नुवन् गणं धारयितुमसमर्थः चिद्विधमप्युपग्रहं गच्छस्य कर्तुमशक्त इत्यर्थः । तृतीयोऽनिच्छन् समर्थोऽप्यनहस्ये न गणं धारयितुं नेच्छति । एते त्रयोऽप्यनर्हाः ॥

आत्मचित्तकमाह ॥

अव्नुज्ययमेगयरं, परिवज्जिसंसंति अत्तचित्तो उ ॥

जोवा गणे वसंतो, न वहति तत्तीतो अनेसि ॥

आत्मानमेव केवलं चित्तम् मन्यते यथाऽहमन्युत्थत्वं जिनकल्पं यथा बंदकल्पानामेकतरं प्रतिपश्ये इति । आत्म-
चित्तकः योऽपि गणेश्वरपि गच्छेश्वरपि वसन् तिष्ठन् न वहति न करोति तस्मिन्मन्यो साधूनां सोऽप्यात्मचित्तकः । एतौ चाव्यात्मचित्तकान्वहार्हाः ॥

एगं मज्जति सिसं, पणउट्टे मंति विप्पंसंते वा ॥

अन्नमयस्स ए एवं, नवरं पुण्य एए गो पणत्ति ॥

पंचम एकपुरुष एकं शिष्यं मृगयते सहोयं चित्तयति । किमन्येकमात्मनः सहायं मृगयामि । येन सुखं तिष्ठामीति तथा कष्टं निदूतुल्याः शिष्या स्त्रियन्ते किञ्चसन्ते वा प्रतिज्जयन्ते चेति ज्ञायते । इयमत्र भावना । यथा निदूमाहिला यद् यदप्यत्र प्रभूतं तत्तन्म्रियते । एवं योऽपि यं प्रव्रजयति स स म्रियते अप्रगच्छति वा ततः स निदूरीय निदू । सममस्यापि काकीतुल्यस्य एवमेव छप्यं । नवरं पुनरेकं तिष्ठति किमुक्तं भवति । यस्यापि यः शिष्यः स म्रियते विधंसन्ते वा केवलमेकः तिष्ठति । उपपन्नं जमेतत् । न चैनदपि छप्यं । यस्यैकस्मिन्

प्रवाजिते साति छितीयविषये ब्रधिरब नास्ति स का-
काव काकी काक्थपि हि किञ्चैकं वारं प्रसूते इति प्रसिद्धिः ।
वंध्यामुच्यः सुप्रतीत इति न व्याख्या तदेवैवं व्याख्यानं । वंध्या
किञ्चासवधमां एवं यस्य नैकापि शिष्य उपतिष्ठते । स व-
ध्वय वंध्यति । पुनरन्यानहोत्रं प्रतिपादयिष्यिदमह ॥

अहवा इमे अणरिहा, देसाणं दरिसणं करोतेण ॥

जेपच्चावियतेणं, थेरादि पयउति गुरुणं ॥

अधयेति । अनर्हणमिव प्रकारंतरतोपदर्शने इमे वद्धय-
माणा अनर्हस्तानेवाह । देशानां दर्शनं कुर्वते । तेन ये
प्रवाजिकाः स्वविरादयस्तान् प्रयउति गुरुणां न तरुणादीन्
पूर्वं बहुवचनमनकम्यत्तयंप्रकृत्येत्येताः । स्वविरादीन्वाह ।

थेरे अणरिही मीसे, खज्जूदे एगउंजिए ॥

उक्खोवोगयतिरिए, पये काउगते इय ॥

यः स्वविरान् प्रयउति शिष्यान् यो वानहोत्रं योवा खज्जूमान्
यदि वा एकज्ञाभिकानथवा य एकं प्रधानं शिष्यमात्मना
व्रजते गृह्णाति शेर्यास्त्वाचार्यस्य समर्पयति । स एकज्ञनेन
चरतीति एकज्ञभिकः । यो वा शिष्याः। मुक्केपको यश्चाच-
र्याणामन्वरिकान् शिष्यान् करोति । योवाः गुरुस्तेबंधिनः शि-
ष्यान् पथि काउगतान् चशब्दात् प्रतिभग्नान् कथयति । पते
सर्वेऽप्यनर्हस्तत्र स्वविरादीन् व्याख्यानयति ॥

थेराउ अतिमहद्धा, अणरिहा काणकुंउमादीया ॥

खज्जूमाय अवस्सा, एगाउंजनी पहाणा उ ॥ १ ॥

तं एगं न विवतीअ, विमेमे देइ जे गुरुणु उ ॥

अहवा वि एगउंवे, वज्जंति जे ते देइ ऊगुरुणं ॥ २ ॥

स्वविरानाम् अतिमहोते वयसाऽतिगरिष्ठा इत्यर्थः । अनर्हांः
काणकुंउादयः खज्जूमा अवस्थाः । अयमत्र भावार्थः योऽस्मीं पूर्वं
परीक्षितः स देशदर्शनं कार्यते । तेन च देशदर्शनं कुर्वता यदि
यः स्वविराः प्रवाजिता ये च जुंगिका ये च खज्जूमा वा ते आचा-
र्यस्य सार्धये तरुण न व्यङ्गा विनीताभ्यात्मनस्तदा सोऽनर्ह
इति । एगज्ञानिनां यः प्रधानः शिष्यस्तेमकं योन ददति अचशे-
पास्तु सर्वानपि प्रवाजितान् गुरुणां प्रयच्छति । अथवा येषां
मेकस्वज्ञानो यथा यदि ज्ञकं व्रजते ततो ब्रह्मादीनि न अथ च-
ख्यादीनि व्रजते तर्हि न भक्त्यापि एकमेव व्रजते इत्येवं शोत्रा
एकज्ञानिनस्तथा वाह । अथवा ये एकं द्रव्यं व्रजते तान् शिष्या
न गुरुणां यः प्रयच्छति । उभयशब्दभिकानामन संबधयति सोऽ
प्यनर्हः ॥

उक्खोवणं देतिभि वा, विउवणाति से समप्पणो ॥

आयरिया णातिरियं, बंधइ दिसमप्पणो वरुहि ॥

इयं किञ्च समाचारी यावतः किञ्च देशदर्शनं कुर्वता प्रवा-
जिताः तावतः सर्वे गुरुणां समर्पणीयाः यस्तु प्रवाजितान्
विद्या कृत्वा उरुकेपे ॥ इत्योत्पादनं चैत्रीन् वा शिष्यान् गुरु-
णामुपनयति शेषान् सर्वानन्यात्मना गृह्णाति पयो
वैपकोऽनर्हः ॥

तथा ये के च न देशदर्शनं कुर्वता प्रवाज्यन्ते ते सर्वेऽन्यात्मन
इत्यन्विका बंधनीयाः । यथा आचार्यसमीपं गता ये सर्वेऽन्या-
चार्यस्य यन्तुनगचार्याणां दिशमिन्वरिकां ब्रह्मानि । आत्मनस्तु
यावत्कृतिकां यथा यावत् यस्याचार्यसमीपे तिष्ठत तावदा-

चार्यसत्काः शेषकालं ममेत्येवामित्वरिकान् कतिशिष्यान् सोऽ
प्यनर्हः ॥

पयंमियकालाया, पणिज्जजा वावितुज्जं जे सीसा ।

एए सव्वे अणरिहा, तप्पामिवक्खा जवे अरिहा ॥

यो देशदर्शनं कृत्वा समागतः सन् इति युष्माभिर्देसाः सः-
धवः परिवारतया ते सर्वे युष्माकं शिष्याः पथि काउगताः
प्रतिभग्न वा इमे पुनः सर्वे मम शिष्या पते स्वविरादयं
ऽनर्हांः तेषां पुनरनर्हणामाचार्यसमीपगतां येतैः प्रवाजिता
शिष्यास्तानाचार्य इच्छापयति वा न वा गुरुणः मन्वेच्छाप्रमाणः ॥
व्य. १ बं. ३ उ. ॥

(२७) उद्देशः मैयुनादिप्रतिभेव्याचार्यत्वे न ॥

मैयुनप्रतिसेवने त्रिवर्षान्यन्तरे आचार्यत्वं वन्न कल्पत इत्य-
त्र प्रमाणं (मुद्देस) शब्दे ।

(२८) स्यापनाविधिराचार्यपदे गुरोः ॥

आचार्यपदेऽन्यस्यापनविधिश्च ॥

कहंएजंतः। आयरियसस उवणाविहीवियाहिया नंवु ! जे आ-
यरिया विहिपुवं ममाउआयरियेणं पढाविया तेवि आ-
यरिया तंत्य एगे नामायरिया दव्वायरिया उवणायरिया
जावायरिया । जंवु ! जे जावायरिया ते तित्यपरम
मा । अहवा तऊ आयरिया पष्चा सिप्पायरिया कझायरि-
या धम्मायरिया जे ते धम्मायरिया परडोगाहियडाए नि-
जरडाए आराहेयव्वा । अस्से कझायरिया सिप्पायरिया
एकएहिं किंचित्तुच्छिए आराहेयव्वे । तत्थेगे धम्मायरिया
सोवायकरंरुसमा वच्चाइकथयप्पयगाहंरुहिं जे सुच्छ
सजाए ववाणिंति ते सोवायकरंरुसमा । वेसाकरंरुसमाजो
रीआहारणसरिसजीहावक्खवाणंरुवेणं अंतरं सुअसार
विरिहिया विसुच्छसजाए जणं विमोहिंति णेरविंति अप्पा
णं तुंतं सि आबुच्च अण्त्थे पांमिंति गोयमा ! गणहराणं
उवमाएतेवेसाकरंरुसमा गाहाइकरंरुसमा जे समं ममु
वसियमुगुहोतो संपत्त अगोवेगाइमुत्तये सुपरिच्छिय
च्छेयंगया समयसमयपरसमयाणिच्छया परोवयाकरणिक
जच्छिच्छया जणजेगाविहीए अणुअणो करिंति । ते गा
हावइकरंरुसमा रायकरंरुसमा जे गणहरा चउदमुप्पवि-
णोवा धरुआओ धरुसयं धरुआओ धरुसयं इच्चाइं विहाइं
सयसमणिया ते रायकरंरुसमा गाहावइकरंरुसमाणे
रायकरंरुमाणे दोविए आयरिए तित्यपरमाणे तेनि
उवणाविहिं गाहाबंधो ॥

जइगुण १ काअ २ णिमज्जा ३ विज्ज ४ चंडुएसगा

६ नांदे ७ सगच्छोउता ८ मंत ए रक १० एणम ११

वंदण १२ अणुसाइं १३ निरुच्छ १४ गणगुत्ता १५

संगा १६ मंगहणीगाहा ॥

अनुवरिमदिक्व वाग्मू, मुत्ते अत्थे य वायगन्तय ।

पण्याद्वीमपरिसगुणं, जुतोसुरिप्यजुगे ॥ २ ॥
 देसकुञ्जं पसिञ्चि, उच्चिसगुणगाल्लंकिओ ददचरित्ते ।
 जयणाजुत्तो संयस्स, सम्मओ मुक्खकंखी य ॥ ३ ॥
 कांझाड्य साइकाइ, गुणविहीणो विमुक्खमीयत्थो ॥
 उविज्जइ सरिपप, उज्जुत्तो सारणाइसुं ॥ ४ ॥
 सुगुणजावेन पुणो, गुणपरिहाणी उविज्जए सूरि ॥
 अप्पत्ते सरिपयं, दित्तस्स गुरुस्स गुरुदोसो ॥ ५ ॥
 जउच्चवूडो गणहरस्स, दोगोयमाइहिं धीरपुरिसेहिं ॥
 जोतं उवइ अपत्ते, जायंतो सो महापावो ॥ ६ ॥
 कहं जांसइ अगीअत्थो, चउरंगं सबओ असारंगं ॥
 नच्छभिअ चउरंगेण, हु सुवहं होइ चउरंगं ॥ ७ ॥
 नामेइ संवेगो, चउरंगं सबओ य सारंगं ॥
 नडंभिय चउरंगेण, हु सुवहं होइ चउरंगं ॥ ८ ॥
 एयाए विहीए सुमीसस्स परिकखा काऊण दुसमसमया-
 णुजवेणं पसरत्थे तिहिन्नकल्लमुहुत्ते गहिए पाचाइअकासे
 पडविए गुरुमीमे सिज्जाए करित्ता पसत्थजिण्णवणा
 इरित्थे अक्खए गुरुजुगे निमिज्जाजुगे कातव्वे अणुओ-
 गाणुष्णवणत्थं कियदोयस्स सीयस्स सिरे गुरुणो वासं धे
 ति मीतजण सीमे रिक्खति। सुमीसस्स से तओ पुज्जविहीए
 देवं वेदोविहत्ता अणुओगाणुष्णवणत्थं काउस्सगं किरइ ।
 सत्तावीसुस्सा मंडुवेवि गुरुसीसा तओपपयं चउवीसं धुतं
 पक्खित्ता वारात्तिगं पंचमंगजुव्वारं करेति । सुच्छट्ठिया । गुरु
 अन्नोवा अक्खवड्डियाइगुणोपवेयं नंदिसुत्तं कट्ठेइ । बुडुमीसो
 अहोणयकायउज्जीयककमड्डकुमड्डोपवड्डमाणसंवेगो सु
 णइ । तओ सीसो वंदितो जणेइ इच्छयारिजंते। तुम्हेअणुओ
 गं जाणह तओ गुरु जणइ अहमेअस्स माहुस्स दव्वगुण
 पज्जवेहिं खमासमणाणं हत्थेणं अणुओगं अणुजाणामि
 विए संदिमह किं जणामि । वंदित्ता पवेइह तइए इच्छ
 यारि तुम्हे अमहं अणुओगो अणुसुत्तां । इच्छायो
 अणुसुत्तांति सीमेण जणिए गुरु जणइ । संभे अवहारे
 यव्वं अन्नोसं पवेयहचउत्थे तुम्हाणं पवेइयं संदिमह माहुणं
 पवेणमि पंचमेय इक्कणमुकारेण समोसरणं च गुरुं च
 पयक्खिण्णइ एवं तिन्नि वारा उट्ठेण तुम्हाणं पवेइउ माहुणे
 पवेइउ संदिमह काउस्सगं करमि । सत्तमेअणुओगाणु
 जाणावणिं करमि काउस्सगमिवाइणा उवसग्गे कए
 गुरुसमपिय णिमिज्जा जुओ गुरुं तिपयक्खिण्णीकरिय
 वंदित्ता गुरुदहिण्णओ उच्चआमन्ने निमिज्जाए णिसी
 अइ । तउ णिसन्नस्स झगव्वेअए दाहिणसवणे गुरुसंपरा
 गयंमंतपप तिन्निवारे परिकडेइ । तओ वड्डितिया उ तिन्निअ
 कवमुट्ठिओ देइ करयत्थुं सीसो ताउ उवउत्तो गिहइ ।
 तओ गुरु तस्स नामं कारिय णिमिज्जाउ उट्ठइ । सीसो

तत्थ णिसीयइ अहा सन्निहीयसंयमहिओ गुरु तस्स
 वंदणं देइ । इयं च तुह्यगुण्णयापनार्थमुज्जयोरपि
 दोषाय । यदाह । आयरियनिमिज्जाए उवविसणं वंदणं
 च तह गुरुणो तुह्यगुणकवायणत्थं ए तथा उट्ठं दुव-
 एहंपितउ वक्खणं करेहत्ति । गुरुणा जुत्ते तत्थद्विओ चेव
 अट्ठिणवसुरी नंदिमाइयं परिसाणुखं वा वक्खणं क
 रेइ । तस्सम्मतोय य संयो तं वंदइ । तओसोवि णिसिज्जाउ
 उट्ठेइ गुवो तत्थ णिमित्ता उववूहंति । यथा प्रायणीपुव्वे
 दसमत्तियोगबंधेण भिक्खा दिति ।
 नमोहंतिस्सिक्खाचार्योपाध्यायसर्वसाधुज्यः ।
 यथा । धन्यस्त्वं येन विज्ञात, संसारगिरिदारकः ॥
 वज्रवज्जिदंश्चायं, महाजाग ! जिनागमः ॥ १ ॥
 इदं चारोपितं यत्ते, पदं तत्संपदां पदम् ॥
 श्रीगौतमसुधर्म्यादि, मुनिसिंहनिषेवितम् ॥ २ ॥
 धन्येज्यो दीयते जद्र, ! धन्या एवास्व पारगाः ॥
 धन्या गत्वाऽस्य पारन्तु, पारं गच्छंति संभुतेः ॥ ३ ॥
 जीतं संसारकांतारा, त्साधुन्दमिदं मुदा ॥
 विमोचने समर्थस्य, जवत्तशरणगतं ॥ ४ ॥
 अतो विधेयं यत्नेन, सरणावारणादिना ॥
 अपायपरिहारेण, संसारारण्यपारंगं ॥ ५ ॥
 एवं तं उववूहंति विण्णयजणोवि अणुसासियवो । यथा ।
 गुणजाजिरपि नैवेय, सुस्यवोधिस्ससन्निजः ॥
 संसारसागरोत्तारी, विमोक्तव्यः कदाचन ॥ १ ॥
 प्रतिकूलं कर्तव्यं, मनुक्खवारैः सदा ॥
 जाव्यमस्य गृहत्यागो, येनवस्सफओ जवेत् ॥ २ ॥
 अन्यथा लोकाव्यूना, माझालोपः कुतो जवेत् ॥
 ततो विनंनना घोरा, जवेदिह पत्र च ॥ ३ ॥
 ततः कुलव्यून्यायातु, कार्यं निर्जस्तिरूपि ॥
 यावज्जीवं न मोक्तव्यं, पादमूढममुष्यजोः ॥ ४ ॥
 ते ज्ञानजाजनं धन्या, स्तोहि निर्ममदशनाः ॥
 ते निष्पक्कंपाचारिजा, ये सदा गुरुसेविनः ॥ ५ ॥
 इदं अणुसुत्तिं काउं दोवि गिरुष्कं करेति दोविसज्जा-
 यस्स काउस्ससय पक्कंमति । आयरियं पंचएण अइ
 सया ववहारगत्थे अजिहिंया ॥
 जत्ते पाणे धोवणए, पसेसणा हत्थपायसोए य ॥
 आयरियअइमेसा, एइमेसा हंत पायरिया ॥ १ ॥
 उप्पन्ननाणा जह्णो अरंती, चुत्ती सबुत्ता इमया जिण्णिदा ।
 एवं गर्णा अहगुणोववेअ, सत्तावानो हिं रुइहामुत्तु ॥ २ ॥
 गुरुइदं कंभांमि गुरुणा, वसज द्दुगुणा णिवारयंतंमि ॥
 गीयारी, यगुरुद्वइ, आणाइअ बहूदोसा ॥ ३ ॥

पंचविआयरियाइ, पच्छेति जहन्नए वि संथरणे ॥
एवं पसत्यरतो, समयेव गणी अमइ गामे ॥ ४ ॥

इच्छाङ्गुणमुत्तमं दुच्छेडावियारियसमं वा गणानुज्ञां करोति । तत्पथ सकरणो पवयणाणरागीय एवं वि खमा-
मणपुव्वं सीसो जणइ । इत्ययारि तुम्हे अम्हदिगाइ
अणुजाणावणियं नंदिकारावणियं वामणिकेवं करेह
इच्छाइ पुव्वुत्तविहीए चेद्वंदणं चेद्वंदणपुव्वं काउसग्ग
करणं नंदिमुत्तमं कट्ठणं गंधदाणं सत्तरवाममणदावणं
तत्रो उस्समाणांतरं सूरिसमीवे उवच्चिद्धियसमं अजि-
णवगणहरस्स साहुणीत्रो वंदणयं दिंति । तत्रो तस्सा-
यारियस सीसे हृत्यं दाऊणं सासणं देइ ॥ तंजहा ।
संपारिऊण परमे, चाणाइ उविहियतापणसमत्थो ॥
जवजयजयिणददं, ताणं जो कुणइ सो धनो ॥ ? ॥
अत्ताणवाहिगाहिया, जइवि न भम्मं इहातुरा हंति ॥
तहवि पुण जावविज्जा, तेमि अवपंति तंवाहिं ॥ २ ॥
तातंसि जावविज्जो, जवउक्खविनवीरुयातुम्हं ॥
एए हंदिमरणं, पवन्ना मोएयव्वा पयत्तेणं ॥ ३ ॥

गच्छस्स सिरिविदाणं पुण एवं ॥

तुरोहेहिं पिण एसो, संसारान्विमहाकरीद्धीमि ॥
सिच्छिपुरसत्थवाहो, जत्तेण सया ण मुत्तच्चो ॥ ४ ॥
नाणस्स होइ जागी, यिरयरत्रो दंसणे चरित्तेय ॥
धन्ना आवकहाए, गुरुकुलवासं ए मुंचन्ति ॥ ५ ॥
एवंचिय समणीणं, अणुसहिं कुणइ इत्य आयरिओ ।
तह अजचन्दणमिगावइ, एासा होइ परमगुण ॥ ६ ॥
एवं उवणावेहीए, उवियाजे हवन्ति आयरिया ॥
विहिवहिया अणायरिया, जणिया सिरिवीरणाहेणम् ॥
७ ॥ अंग. चू. ३ अधि. ॥

नूतनाचार्यस्थापनविधिर्गुरुशिष्ययोरनुशासनं च पंचव-
स्तुकं यथा ॥

एत्याणुजाणणविही, सीसं काऊण वामपासमि ॥
देवे वन्देइ गुरू, सीसो वन्दिओ तो जणइ ॥ ३६ ॥
व्याख्या ॥ अत्र प्रक्रमे अनुज्ञाविधिर्यं शिष्यं कृत्वा वामपा-
सं ध्यामनः देवान्बुद्धे । गुरुराचार्यदिशि शिष्यो वंदित्वा अत्र-
तरे ततो जगति वक्ष्यमाणमिति गायार्थः ॥ ३६ ॥

इच्छाकारेणम्हं, दिसाइ अणुजाणहति आयरिया ।

इच्छामोति जणिच्चा, उस्समगं कुणइओ तपत्यं ॥ ३७ ॥
व्याख्या । इच्छाकारेण स्वेच्छया क्रिययास्माकं दिगाद्यनुज्ञा-
नंति जगति अत्रांतरे आचार्य इच्छामि इति भणित्वा तदनंतरं
कायोन्मगं करोति तदनन्तरं दिगाद्यनुज्ञार्थमिति गायार्थः ॥

चठवीमत्तयनवकार, पारणं कट्टिउथयं ताहे ।

नवकारपुव्वयं चि अ, केइइ अणुसणांदिचि ॥ ३८ ॥
व्याख्या । चतुर्विंशतिपत्रपाठनमस्कारपारणं नमोर्हिंताऽमि

त्येवमाहुय पठित्वा स्तवं पूर्वोक्तं ततो नमस्कारपूर्वकं
मेवाकर्षति । पठत्यनुज्ञानं इति गायार्थः ॥

सीसो वि जाविअप्पा, गुणेइ जह वंदअं पुणो जणइ ।

इच्छाकारेणम्हं, दिसाइ अणुजाणह तहेव ॥ ३९ ॥
व्याख्या । शिष्योऽपि जावितात्मा सन् शृणुत्युपयुक्तः अथ
वंदित्वा पुनर्नमति शिष्यः । इच्छाकारेणस्माकं गायन् !
दिगाद्यनुज्ञानीत तथैव जगतीति गायार्थः ॥

आह गुरू खमासमाणं, हृत्ये णिम्मसमं साहुस्स ।

अणुजाणिअं दिमाई, सीसो वंदित्तो जणइ ॥ ४० ॥
व्याख्या । आह गुरुस्तत्रांतरे क्रमाश्रमणां हस्तेन स्वमनी-
पयाऽप्य सधोः प्रस्तुतस्यानुज्ञातं दिगादिप्रस्तुतं शिष्यो
वन्दित्वा अत्रांतरे ततो जगति वक्ष्यमाणमिति गायार्थः ॥
संदिसह किं जणामो, वन्दितु पवेअह गुरू जणइ ।

वंदितुपवे अयई, जणइ गुरुतय विहिणाओ ॥ ४१ ॥
व्या. ॥ सदृशति किं जणमि अत्र प्रस्तावे वंदित्वा प्रवेदयै
वं गुरु जगति वंदित्वा प्रवेदयति शिष्यो जगति गुरुस्तत्र-
विधिना तु वक्ष्यमाणमिति गायार्थः ॥

वंदितु जणइ तुम्हं, पवेइयं संदिसह साहुणं ।

एवं सीसोजणइ, जणइ गुरू पवेयह तओउ ॥ ४२ ॥

वंदित्वा जगति ततः किमित्याह । युष्माकं प्रवेदितं सदृशतः
साधूनां प्रवेदयामि एवं भणति शिष्यः । अत्रांतरे गुरुराह
प्रवेदय ततस्तु तदनन्तरमिति गायार्थः । किमित्याह वंदित्वा
जगति ततः किमित्याह । युष्माकं प्रवेदितं सदृशतः साधूनां
प्रवेदयामि एवं भणति शिष्यः । अत्रान्तरे गुरुराह । प्रवेदय
ततस्तु तदनन्तरमिति गायार्थः ॥ किमित्याह ॥

वन्दितु एमोकारो, कट्ठंओ से गुरुं पयक्किणइ ॥

सो विअदेवाईणं, वासो दाऊण तो पच्छा ॥ ४३ ॥

व्या. ॥ वंदित्वा नमस्कारमाकारं सशिष्यो गुरुं प्रदक्षिणी
करोति सोऽपिच गुरुदेवादीनां वासान् दत्त्वा ततस्तदनन्तरं
पश्चादिति गायार्थः ॥ किमित्याह ॥

सीसमि पक्खिवन्तो, जणइ तं गुरू गुणेहिं वट्ठाहिं ।

एवं तु तिष्ठिवारो, उवविसइ तत्रो गुरूपच्छा ॥ ४४ ॥
व्याख्या । शिरसि प्रक्षिपत्वा बाधुं भणति तं साधुं गुरुगुणै-
र्वर्धस्वेति एवमेव श्रीन् वारान्तरेऽप्यवशिष्टं । ततस्तदनन्तरं
गुरूः पश्चादिति गायार्थः ॥

सेसं जह सामइए, दिसाइ अणुजाणणाणिमिंतु ।

णवरंइह उस्सग्गो, उवविसइ तत्रो गुरुसमीवे ॥ ४५ ॥
व्या. शेषं प्रादक्षिण्यादि तथा सामागिकं तत्रैव द्रष्टव्यं दिगा
दद्यनुज्ञानिमित्तं तु नवरमिह कायोत्सर्गो नियमतपथ उपवि-
शति ततो गुरुसमीपे स साधुरिति गायार्थः ॥

दिंति अ नो वंदणयं, सीसाइ तत्रो गुरू विअणुमहिं ।

दोएहवि कोइ तह जह, अणोवि विअनुहुई कोइ ॥ ४६ ॥

व्या. दयति च ततो वंदनं शिष्यादयः सर्वे एव ततो गुरुरप्य-
नुशति मौढ्यः च्योपयि गच्छयणधरयोः करोति । तथा संवेग-
सारं ययाऽन्येऽपि च सत्त्वो बुध्यते कश्चिदिति गायार्थः ॥

गधयानुशस्तिमाह ॥

उत्तममित्रं परं, जिणवरोहिं ह्योगुत्तमं हि एणत्तं ।

उत्तमफलसंज्ञणं, उत्तमजणसेवित्रं होए ॥ ४८ ॥

व्या. उत्तममिदं गणधरपदं जिनवैरोहोकोत्तमैर्भगवाङ्गैः प्रह
तमुत्तमफलसंज्ञनं मोक्षजनकमित्यर्थः । उत्तमजनसेवितं
गणधराणामुत्तमत्वाद्भोक्त इति गायार्थः ॥

धएगाण णिवेसिज्झ, धएगाण्णं पारमेअस्स ।

गन्तुंमस्स पारं, पारं वञ्चितं दुक्खवाणं ॥ ४९ ॥

व्या. धन्यानां निवेद्यने पतद्भन्या गच्छति पारमेतस्य विधिना
परंपारं व्रजति दुःखानां । सिध्यतीति गायार्थः ॥

संपाविज्जणं परमे, एण्णं दुक्खिअ ताणसमत्थे ।

जवजयजाअणे दहं, ताणं जो कुणइ सोपमो ॥ ५० ॥

व्या. संप्राप्य परमान् प्रधानान् ज्ञानादीन् गुणान् दुःखित
त्राहसमर्थान् । किमित्याह । जवमयजीतानां प्राणिनां दहं
त्राणं यः करोति सन्न्यो महासत्त्व इति गायार्थः ॥

आएणावाहिगहिआ, जइवि न सम्मं इहाउरा होति ।

तहवि पुण्णवाविज्जा, तेसिं अवणिति तंवाहिं ॥ ५० ॥

व्या० ॥ अज्ञानव्याधिगृहीताः सन्तो यद्यपि न सम्यग्गिहातुरा
भवन्ति व्याधिगोपातयापि पुनर्भाववैद्यास्तात्त्विकास्तेषामप
नयति व्याधिमज्ञानवृत्तमिति गायार्थः ॥

तांमिं जावविज्जा, जवउक्खनिवीमिया तुहंएए ।

हिंदिसरणं पवएणा, मोएअन्वा पयचेणं ॥ ५१ ॥

व्या० ॥ त्वमसि भाववैद्यो वर्तसे भवदुःखनिर्पण्णितः संत
स्तवैते साध्यादयः हिंदिसरणं प्रपन्नः प्रज्ययादिप्रतिपत्या
मोचयितव्याः प्रयत्नेन संम्यक्त्वकारणेनेति गायार्थः ॥

मोएअ अपमत्तो, परहिअकराणंमि णिचमुज्जुत्तो ।

जवसोखपमिक्खो, पमिक्खो मोक्खसोखंमि ॥ ५२ ॥

व्या० ॥ मोचयति चाप्रमत्तः सन् परहितकरेण नित्योद्युक्तो
य इति । जवसोख्याप्रतिपत्त्योनिस्पृहः । प्रतिपत्त्यो मोक्षसोख्ये
नान्यत्रेति गायार्थः ॥

ताएरिसो वि अतुमं, तह वि अ जणिओ सिममण्णंइए ।

णिअयावत्यासरिं, जवयाणिच्च पि कायव्वं ॥ ५३ ॥

व्या. । तदीदृशं पदं त्वं पुण्यवस्तथापि च भट्टितोऽसि मया
समवनीत्या करणेन निजोक्त्यासदृशं कुलमेव भवता नित्य-
मपि कर्तव्यं नान्यदिति गायार्थः । गङ्गातुरास्तिमाह ।

तुज्जेहिं पि न एसो, संसारुविमहाकिद्धंमि ।

सिद्धिपुरसत्यवाहो जत्तेण खणंमि मोत्तवो ॥ ५४ ॥

व्या० युष्माभिरपि नैव गुरुः संसारवृद्धीमहाकफिद्धे गृह्णे
सिद्धिपुरसत्यवाहः तत्रानपायनयनादधलेन कृष्णमपि भोक्तव्यो
नेति गायार्थः ॥

ए य पमिक्खेअव्वं, वयणं एअस्स नाएरासिस्स ।

एवं गिहवसत्तागो, जं सफज्जो होइ तुम्हाणं ॥ ५५ ॥

व्या. । न च प्रतिकूलयितव्यमशक्त्या वचनमेतस्य ज्ञानराशे
गुरोरेवं गृहवासत्यागः प्रव्रज्या यत्सफलो भवति युष्माकं
माझाराधनेनेति गायार्थः ॥

इहुरा परमगुरुणं, आणाजंगो निसेविउ होइ ।

विहसा य होंति तं मि, निअमाइइओअपरसोआ ॥ ५६ ॥

व्या. ॥ इतरथा तच्छनप्रतिकूलत्वेन परमगुरुणा तीर्थकृता-
माझाभंगो निषेधितो भवति । निष्पन्नो च भवतस्सिस्त्रा-
झाभंगे सति नियमादिहोक्तपरलोकाविति गायार्थः ।
ताकुलवहुणएणं, कज्जे निव्वञ्चिण्हं विक्किहिं वि ।

एअस्स पायसूं, आपरणंतं न मोत्तव्वं ॥ ५७ ॥

व्याख्या । तनुकुलवहुकोतेनादाहरणेन कार्ये निर्भस्तिरेतरपि
सज्जिः कथंचिदेतस्य गुरोः पादसूत्रं समीपमामरणंतं न मो-
त्तव्यं सर्वकालमिति गायार्थः । पं. व. ४ छा. ॥

नूतनाचार्यस्थापने गुरुशिष्ययोरनुशासनं (जिनकपिक)
शब्देऽपि ॥

(५८) परिच्छदसहितस्यैवाचार्यत्वम् ॥

आचार्यस्य गणधारणे परिच्छदावश्यकता । तथा च
व्यवहारसूत्रम् ॥

निकवू इच्छं गणं धारित्तए जगवं च से अपाव्विच्छि
एणेएवं सेनो कपपइ गणं धारित्तए जगवं च से पविं
च्छेन्न एवं से कपपइ गणं धारित्तए ॥

व्याख्या ॥ जितुश्चशब्दः आचार्यपदयोग्यानेकगुणसमुच्चयार्थः ।
इच्छेत् गणं धारयितुं । भगवांश्च (से) तस्य भिक्षोरपि
परिच्छदः परिच्छदरहितः । परिच्छदश्च विधा छव्यतो
भावतश्च । तत्र छव्यतः परिच्छदः शिष्यादिपरिवारः भावतः
सुखादिकं । तत्र भगवानाचार्योऽपरिच्छदो छव्यतो भावतः
पुनर्निर्णयमात्रपरिच्छदोऽन्यथाचार्यत्वायोग्यात् । चशब्दाङ्गितु
श्च छव्यतो परिच्छदो भावतः सपरिच्छदः परिगृह्यते एवं से
इत्यादि एवमुपायकारेण (से) तस्य न कल्पते गणं धारयितु-
मेवं शब्दो विशेषधोतनार्थः । सचामुं विशेषं द्योतयति । आचार्ये
छव्यतोऽपरिच्छदे भिक्षोः सपरिच्छदस्य । न कल्पते गणं
धारयितुमिति । भगवांश्च (से) तस्य छव्यतोऽपि परिच्छन्नः
परिच्छदोऽपेतश्चादात्तोऽपि छव्यतोऽपि परिच्छन्नस्तत एव
(से) तस्य कल्पते गणं धारयितुमिति विशेषधोतनार्थः ।
भाष्यकारोऽन्यथायनयति ॥

थेरे अपाव्विच्छेने, सयंमि वगहणा तस्य ।

छन्नो थेरो पुण वा, इअरो सीसो जेवं दोहिं ॥

स्थविरानाम आचार्यः असावेव पूजावचनेन भगवच्छब्दे
नोच्यते । भगवानिति महात्मनः संज्ञा । सत्त्वविरोऽपरिच्छन्नः
परिच्छदरहितः चरहणाच्चशब्दोपादानात् भिक्षुरपि स्वयमप-
रिच्छन्नः तत्र स्वविरोऽपरिच्छन्नो छव्यतः परिवाररहितो छव्यः ।
भावतः पुनर्निर्णयमात्रपरिच्छदः इतरः शिष्यः पुनर्निर्णयमा
त्रपरिच्छन्नोऽपि छव्यभावमात्रपरिच्छन्नो भवति । तत्र भावतोऽपरिच्छन्नो
नियमाद्योपाय एव इतरस्तु छव्यतोऽपरिच्छदो भाषतः सपरि-
च्छदो योग्यः । अथाचार्ये छव्यतोऽपरिच्छदे किं सर्वथा
भिक्षुगणं धारयितुं न कल्पते उतास्ति कश्चित्कल्पनप्रकारः ।
अस्तीति श्मस्तथावाह ॥

नोकारो खतु देसं, पमिसेहयती कयाइ कपेज्जा ।

ओसंभंमि थरे, सोचेव परिच्छन्नो तस्स ॥ १ ॥

एवं सेनोकापदं इत्यत्र नोशब्दो देशवचनत्वात् देशं प्रति
पेधयति । तेन कदाचित्कल्पेतापि कदा कल्पते इति चेदत
माह । अवसन्ने आचार्ये । इयमत्र ज्ञावना । यथाचार्यो ज्ञावतः
सूत्राण्येतस्तपःसंयमोद्यतस्तस्मिन् छव्यतोऽपरिच्छन्ने न

कल्पतेऽयावन्तस्मार्तैः तस्मिन् द्रव्यतोऽपरिच्छदं वा कल्पते खडु शब्दो विशेषणार्थः । स चैतत् विशिनष्टि । यो ज्ञावतः स पारिच्छदस्तस्य कल्पने न शेषस्य परिच्छदं वावसन्ने । आचार्यं गणं धारयति शिष्ये य आचार्यस्य सपरिच्छदः परिवारः स एव तस्य शिष्यस्य जवति व्यवहारस्तस्या भावनात् इतरस्य न किमप्यभवति शिष्यित्वात् । इह-परिच्छदशिरसा चतुर्गुणिका । तद्यथा । द्रव्यतोऽपरिच्छदो भावनश्चापरिच्छदः १ द्रव्यतोऽपरिच्छदो ज्ञावतः परिच्छदः २ द्रव्यतः सपरिच्छदो ज्ञावतोऽपरिच्छदः ३ द्रव्यतः सपरिच्छदो ज्ञावतश्च सपरिच्छदः ४ तत्र चतुर्थं जगवर्ती कुडः शेषास्वच्छुद्धः । एष सूत्रार्थः । मनुना नियुक्तिविस्तरः ॥

निकृत् इच्छा गणं, धारय अपञ्चाविण गणो नरिय ।

इच्छातिगणम् अछा, महातनागेण ओवम्भम् ॥

निर्ज्ञास्मिन् गणं धारयितुं सच गणः स्वयं प्रवाजितो नास्ति तस्मात्स्वयं साधवः प्रवाजनीयाः ॥ अथवा यद्यपि स्वयम प्रवाजने गणो नास्ति तथा यद्यपि यदा अवसन्ने आचार्यो-ज्ञावतं जवति तदा योऽसावाचार्यस्य गणः स एव तस्य जवति इच्छा च गणं धारयितुं विकस्य ज्ञानादिरननयस्या-र्थय ननु एजास्तकारनिमित्तमत्रार्थं चोपन्यमुपमा महातनागेन । किमुक्तं जवति पञ्चसरसा महातनागेन गणपरिवर्त्त-स्थोपमा कर्तव्या । सा चाग्रे ज्ञावयिष्यते । एष नियुक्तिगाथा संक्षेपार्थः । गणनिर्ज्ञेयप्रतिपाद्य ॥

ज्ञावगणेषु हिगारो, मोऽत्र अपञ्चाविण न संतवति ।

इच्छातिगणेषु पुण, नियमगणेषु तत्रो कुण्डः ॥

भावगणेषु नो आगमनो ज्ञावगणो नाधिकारः प्रयोजनं स च ज्ञावगणो यथोक्तरूपः स्वयं प्रवाजितो नास्ति । तस्मात्स्वयं साधवः प्रवाजनीयाः ते परिवारतया कर्तव्याः । अथवा प्रमादयथाचार्यं यः परिवारः तथा स को नियुक्तिकारो चार-गाथायामिच्छाविकप्रदणं नियमगणेषु करोतीत्युक्तं । तत्र किं नियमयति स्मिराह । निर्ज्ञाननिमित्तमेवं गणं धारयति ननु एजादिनिमित्तं । स च गणं धारयन् यतिप्रनुमंहातनागेन समानो भवति । महातनागेन समानतमिव ज्ञावयति ॥

तिमिमगणैर्हं न खुन्नइ, जहंनुनाहो विर्यं जमाणेहि ॥

सोय महातनागे पण्डितपञ्चं च जं अन्नं ॥

यथाऽनुनायस्तिमिमकर्तव्येऽन्धमार्गेण कुन्त्यति न स्वस्था-नश्चरति । स एव चांनुनाय इह महातनागस्तथा चि-क्कणात् अथवा समुद्रान् यदन्यन् प्रकुलपन्नं महासरस्तत् महातनागम् ॥

उपनयमाह ॥

परवादीर्हि न खुन्नइ, मंगिरहंतो गणं च न गिझाइ ।

होति मयाजिगमो, सत्ताण सरोव्व पउमहो ॥

निमित्तकर्तव्येनाथ एव पद्यादिनिराक्रियमाणो न कुन्त्यति न च गणं संगृह्णन् यथाचिन्तेनानुवर्तमानो भवत्यति । यथा वा मगः पद्माब्जे सत्त्वानां सदाभिगमं भवत्येवं सदा सत्त्वानाम अभिगमस्योः प्रवृत्तिर्भवति ॥

एयगुणमपञ्चतो, वा विजो गणदोऽत्र गच्छंमि ।

परिव्वाहादीर्हि य, जइ होइ गुणेहि संजुत्ता ॥

एतेन समुद्रतुल्यतारूपेण पद्माब्जसरः समानत्वेन गुणेन वा संप्रयुक्तो गच्छे गणधरः स्यात्प्यते । सचैतद्गुणसंप्रयुक्तस्तदा जवति यदि प्रतिबोधोद्भादिनिर्वह्यमाणगुणैर्भुक्तो भवति । प्रति-बोधोद्भादेगुणाः प्रतिबोधकादिदृष्टान्तन्याभावनीया इति । ता-नेव प्रतिबोधकादीन् दृष्टान्तानुलिङ्गयति ॥

परिव्वाहगदेसियसिरि, धेरय निजामगेष्योषध्वे ॥

सतोय महागोवो, एमेया परिवृत्तिओ पंर ॥

प्रतिबोधकः सुनेत्यापकः देशको मार्गदेशी श्रीगृहिजोर्ज्ञा-नागरनियुक्तो नियामकः समुद्र प्रवहन्नेता । तथा महागोपो-ऽतीवगोरक्तकुशत्र पवमेता अनेतरादिताः पंच प्रतिपत्तयोऽ-धिष्ठाताऽर्थं अभिरिति प्रतिपत्तय उपमा । तत्र प्रतिबोधकोपमां भावयति ॥

जह आञ्चिजे मेहे, कोइ पयुत्तं नरं तु बोहेज्जा ।

जमरणादिजयते, संसारधरंमि तह उजिण ॥

यथा आसमततो दीनगृहे कोऽपि परमबंधुः प्रसुप्तं नरं प्रबोधयेत्तथा संसारगृहे जमरणप्रदीप्तं जीवान् अविबुद्धान् भावसुप्तान् प्रबोधयति । स स्थानीयो गणधरादेशितस्तो-थ-कैरुक्तः प्रतिबोधकदृष्टांतः । संप्रति देशकादिदृष्टांतमाह ॥

बोहेइ अपविबुद्धे, देसिय मार्विजोपज्जा ॥

एयगुणविपहीणो, अपाञ्चिच्छन्ने य न धरेज्जा ॥ ? ॥

(बोहेइ अपविबुद्धे) इति पूर्वगाथाव्याख्यायां व्याख्याता-नेव देशकादीनां पद्यान्त्याजयेत् । तत्रैवं यो प्रमादानीनां पंथा-नमृजुक्तं क्रमेण प्रापयति स देशक इत्यते । एवं ज्ञानादीनामवि-राधनां कुर्वन् यो गच्छं परिवर्त्तयति स गणधरः स्वापनयो न शेषः । श्रीगृहकदृष्टांतनावना । यथा यो रत्नाति सुनिरीक्षि-तानि करोति स श्रीगृहे नियुज्यते एवं यो ज्ञानादीनामाम्भ-यमयोश्चाविराधनया गणं वदयति स तादृशो गणस्य नेता कर्त्तव्यः ॥ नियामकदृष्टांतभाषना । यथा नियामकस्तथा कर्त्तव्यचानापि प्रवहणं वाहयति । यथा क्रिमप्रविष्टेन समुद्र-स्य पारसुगच्छति एष एव स तत्त्वतोऽनियामक उच्यते । शोषो नामधारकः । एवं य आचार्यस्तथा कर्त्तव्यचानापि गच्छं परिवर्त्त-यति तया क्रिमप्रविष्टानामानं गच्छं च संसारसमुद्रस्य पारं नयति । स तत्त्वतो गणधरः शोषेवै नाममात्रपरितुष्टः । महागो-पदृष्टांतभावना यो गाः स्वपदेषु विरेमेषु वा प्रदेशेष्वदृष्ट्यां वा पतंतीर्वारयित्वा च क्रमेण स्वस्थानमानयति । स महागोप उच्यते । एवमाचार्योऽपि यो गणमस्थानेषु प्रवर्त्तयद्भाषादिषु विहारिणं धारयति । पूर्वान्यासवृत्तानि च प्रमादस्त्वज्ञिता न्यनयति स तादृशो गणपरिवर्त्तकः करणीयो न शेषः । अथवा प्रतिबोधको नाम गृहचित्तक उच्यते । यो गृहं चित-यन् यो यत्र योग्यस्तं तत्र व्यापारयति । तत्र व्याप्रियमाणं च प्रमादतोः स्वरूपं निवारयति स गृहचित्तक उच्यते । एवं यः स्थापितो यो यत्र योग्यस्तं तत्र नियुक्ते । नियुक्तश्च प्रमादतः स्वरूपतः शिष्ययति । स स्थानीयो गणधरपदे नेतर इति । यश्चैतद्गुणविपहीणः प्रतिबोधोद्भादिगुणविक्रमो यश्च कृत्यतो ज्ञानवैभक्त्यर्थः । उक्तः परिच्छदहीनः स गणं धारयति । त स गणधरपदे स्थापनीय इति ज्ञावः ॥

दोहिं वि अपाञ्चिच्छन्ने, एकेकेणं व अपरिच्छन्नो य ।

अहारणा होति इमं, जिक्खुंमि गणधरं तंमि ॥

द्रव्यतोऽपरिच्छदं ज्ञावतश्चापरिच्छदः कृत्यादिचतुर्गुणी प्रागे

वोपदशिता । तत्र जिज्ञीषां धारयति द्वात्र्यामपि उच्यते भावः
तत्र नतव्यः । अपरिच्छेदे परिच्छेदरहिते प्रथमभंग उपासः ।
एकैकेनवा अपरिच्छेदे द्वितीयभंगवर्तिनि द्रव्यतोऽपरिच्छेदे तु-
तीयभंगवर्तिनि वक्ष्यमाणानि उदाहरणानि भवन्ति तान्येवाह ॥

जिक्खू कुमारविरए, जामएपंती सियाद्वारायाणो ।

वित्तत्युक्छ अस्सी, दमजयगदामगाईया ॥

मिज्ञोऽख्यज्ञावाज्यामपरिच्छेदे गणं धारयति कुमारदृष्टांतः ।
विरयो ब्रधुश्रोतोरूपो ध्यापनवनद्वे चितीयो दृष्टांतः । तृ-
तीयः पंचिदृष्टांतः । चैतुर्थः शृगाद्वाराजदृष्टांतः । पंचमेवा विच-
स्तेन सिंहेन सह युक्स्याभावो दृष्टांतः । एते पंचदृष्टांता
अप्रशस्ताः । प्रथमभंगवर्तिनि प्रशस्ताश्चतुर्थभंगे चितीये
अमकदृष्टांतस्तृतीयभंगवर्तिनि चूतकस्य सतो दामकादिपरि-
ग्रहो दृष्टांतः । अत्रादिशब्दात् मयूरगंघ्रिकादिपरिग्रहः ॥
तत्र कुमारदृष्टांतभावनायामाह ॥

बुच्छीवद्वपहणीणो, कुमारपंचंतरुमखरणं तु ।

अपेणैव बजेणं, गिणहो वणमासणा रत्ता ॥

एको राजकुमारः बुद्धिवद्वपहणीनो हस्यादिवद्वपहरीनश्चे-
ति भावः । एतेन द्रव्यभावपरिच्छेदरहितत्वमस्याख्यातं । स प्र-
त्यंतदेशे स्थितो रुमरे देशविप्लवं करोति । ततो दाय्यादेन राज्ञा
तं बुद्धिवद्वपहरीनं ज्ञात्वा अल्पेनैव बजेन दंरुप्रप्रेषेण ग्रहापणं
तस्य राज्ञा कृतं । ग्रहणानन्तरं च शासना कृता । ब्राह्मिन्त्वा
स बिनाशित इति भावः ॥
अत्रैवापनयमाह ।

मुत्तत्थअणुवेवेतो, अगीयपरिवारगमणपच्चन्तं ।

परित्यक्तं हावण, सेवगेसहाद्वेषाउ ॥

एवं सुत्रेण अर्थेन वातुपेपोऽसपशोऽनेन भावतोऽपरिच्छेद
तामवाह । अशीतपरिवारोऽगीतार्थपरिवृतोऽनेन द्रव्यतोऽप-
रिच्छेदश्चमुक्तं । स प्रत्यंत देशं प्रति गमनं विधाय आत्मा-
यैवं करोति । स च तथा आत्मायैवं विमेषयन् परतीर्थिकैः
परिमीया निःपृष्ट्याकरणः क्रियते । तदनंतरं आवकाणा
मपन्नाजना । यथा विमोचिता दूयं न भवदीयोधर्मः शोभनः ।
तथा च भवदाचार्यैः पृष्टः सच किमप्युत्तरं ददाति । किंत्वस
मंजसं प्रहपतीति । तथा शिष्या अपि तैर्विपरिणश्यते । एवं च
जायते महानर्थः शासनस्य । तदेवं यतश्चेद्दोषास्तस्माद्द्रव्य
परिच्छेदरहितं भिक्षुणा न गणं धारयितव्यः । गतं कुमार-
द्वारम् ॥

अधुना विवरयदृष्टांतमाह ॥

वणदवसत्तसमागम, विरए सिंहेस्स पुंउफेवणया ।

तं दिस्सं जंनुएणो, विविरयवृद्धा मिगाईया ॥

विरयो नाम ब्रधु श्रोतोरूपो जलाशयः । स च योरुशहस्त-
विस्तारो नयां महागर्क्षायां वा तस्याऽङ्कुवः जिह्वस्तविस्तार-
स्तस्य प्रवेदो मध्ये वेतं ॥

अत्रया अरुवीए वणद्वो जातो सो सव्वतो समंता
दहंतो वचइ ताहे मिगादयो सत्ता तस्स वणदवस्स जीया
परिधावं वेदं पविट्ठा । तत्पवि सो वणद्वेवा रुहंतो
आगच्छइ । तत्प य सीहो पविट्ठो । आसितोयमिगादी
जाया चिंतिंति । वेंए स वणद्वो पविसइति द्वाविजवच्चं-

ति । ततो सीहं पायवन्मया विस्सुवेंति । तुम्हे अरुहं
मिगरायाओ नित्थारोहि । सीहेणं जस्सइ । पुंउं मम
भणियं दग्गा । ततो सीहेणं प्पुतं कयं । सोद्वसहत्थे
विकंतो सह मिगाई हिंसीणं अन्नया पुणो वणद्वो जा-
तो । तहेव मिगादयो तत्प पविट्ठा । ततो एको सियाद्वो
सीहेणं उत्तारियपुव्वो चित्तेइ । अहं पि सीहो चेव
उत्तारेहामिति मिगादयो जणंति । मम पुच्छं धणियं
दग्गेहत्ते दग्गा तेण सियाद्वेणं प्पुतं कयं । विरए सह
मिगाईएहिं पिरुओ सव्वे विणट्ठा ॥ तेअट्ठाणातीआव-
तीसु गीयत्थेणं वीयए जयणातिसेवणा मिणं गच्छं
नित्थारियं पासित्ता अगीयत्थो चित्तेइ । सव्वेवि एवमा-
यति एवं मन्नतो निकाारेणं वित्तिपदेण गच्छेणं समं
विहरइ सो तहा । विहरंतो नगरगाइजवविरए अप्पाणं
गच्छं च पाईइ ॥

एष भावार्थः । अधुनाऽङ्कुरार्थोविब्रियते । वनद्वे जाते स्वत्वा-
नां मृगादीनां विवरयपरिवृत्ते वेदे समागतः । तेषां सिंहस्य
पुच्छं दृष्ट्वा सीहेन सह व्यपरजसा ब्रधुश्रोतोरूपस्य जलाश-
यस्य रेपनं दंघनं ततोऽद्वारा जंबुकेनाऽप्यन्यदा तत्कर्तुमारब्धं ।
तेन च तयार्कमुशकनुपता मृगादयः तस्मिन् व्यपरजसि वृ-
द्धाः क्षिप्ता एव दृष्टांतः ॥

संप्रति दार्ष्टिक्योोजनामाह ॥

अट्ठाणादिमु एवं, दट्ठुं सव्वत्थ एव मन्नतो ।

जवविरियं अगीतो, पाइइअत्रेवि पवरुन्तो ॥

अत्रादिध्यापस्त्वेष द्वितीयपदेन यतनानिषेवणतो गच्छं नि-
स्तारयंतं दट्ठुं अगीतोऽगीतार्थः सर्वत्रैव मारयितव्यमिति मन्य-
मानोनिष्कारणयतनया चितीयपदेन गच्छं परिपात्रयन् भाव-
विवरयमिति चितीया प्राकृतत्वात् सत्प्रत्ययै । नरकादिभवरूपे
व्यपरजसि प्रपतन् अन्यनिषे स्वगच्छवासिनः पातयति । गतं
व्यपरजोऽचारम् ॥

अधुना पंचिद्वारमाह ॥

जम्बुकूवे चन्दे, सीहेणुत्तारणा य पंतिए ।

जंबुक सपन्तिपरुणं, एमेव अगीयाणं ॥

एगया जेडामासे मियाद्वो तिसिया अरुहत्ते कूव-
तने त्रिया । कूवं पलेयंति । तत्प ते जोएहाए उदए चंद-
विवं पासंति । चिंतेनिय चंदो कूवे पक्षितो । तत्प य सीहो
आगतोचेडइततो तेहिं मियाद्वोहिं सीहो विण्णवितो
तुमं मिगाहिवतीए सवि गहाहिवती कूवे पक्षितो एयस्स
गुणेणं अरुहे दिवसत्तूयाए रत्तीए मृहं निरुवसग्गा विय
रामो ततो जुज्जसि तुमं गहाहिवतिमुत्तारिउ । सीहो
जणति । पंतिए समं पुच्छे दग्गित्ता विरह अंतिद्वस्स
चंदो दग्गिहिति ताहे सव्वे प्पुतेनोचारेहामिति ततोते
पंतीए सीहपुच्छे दग्गा कूवमज्जे उत्तिण्णा सीहेणं प्पुतं
कासं सव्वे उत्तारिया । उवरि गणेणं चंदं पासंति । कूव-

तन्नेय आन्नेत्रिण उदएचंदं अपासमाणा उत्तरियत्तिम
नन्ति । अन्नया तदेव चंदं पामेत्ता सीहेण उत्तारियपुव्वो
सिगाझो एवं चिन्तेइ । अहमावि सीहोइव उत्तारेमि ॥
एवं चित्तिता सीसियाझो जणइ । पतीएमम पुच्छे द्वा-
गित्ता उपरहते उत्तिन्ना । सीयाझेण उत्तोरहामित्ति पु-
तं कयं । ततो असमत्पेत्ति तद् पुच्छे द्वागित्ता सह
कूवे पतिता । तन्नेय मतो एवमहाणादीमु आवईसु
गीपत्थेणं वितियपदे जयणा निसवणाए ॥

इत्यादि । उपनयः पूर्ववेदप आचार्योऽधुना अङ्गरार्यः । एक
दा जंबुकाः कूपतेइ मिथिनास्तैः कूपे कूपमध्ये चंडो दृष्टः ।
तस्मिन् दृष्टे तदुच्छरणाया सिंहपुच्छविजयानां पंकथा प्रवि-
ष्टानां शृगालानां सिंहोन्नोत्तराणा कृता । तत् दृष्ट्वा अन्यदा
एकेन जंबुकैः सिंहात्तारितपूर्वण तया कृतमारब्धं । ततस्तस्य
जंबुकस्य संपत्तिकस्य कूपे पतनमेवमननैव दृष्टातद्वयोक्तं
प्रकारेण गीतागीतयोर्मेवकूपे गच्छेन सह पतने तत् उत्तारणं
च गच्छस्य परिभावनमिति । गते पत्किद्धारमिदानीं शृगाल-
राजद्वारमाह ॥

नीझारगे खमट्टुम, हृत्थासरत्ता सियाझकच्चजओ ॥

बहुपरिवारअगति, विव्वूयणो हावणपरंहे ॥

एकौ सियाझो रत्तिपरं पीवेहो परमाणुसेण वेतितो निचु
जिउमाहत्तो सो पुण गाईहि पारटो नीझीरामरंजणे पतिते
किह्वि ततो उत्तिन्नो नीझवन्नो जातो तं अन्ने सरजतरकालु
सियाझादी पासिउं जणति । को तुमं एरिसो सो जणइ
अहं सव्वाहिं मृगजातीहिं खमट्टुमो नाम मिराया क
ओ । ततो अहं एत्यमागतो पासामि । ताव कोमन्नति ते
जाणंति । अणुवो एतस्स एमदेवेहिं अणुमाहितो ततो ज
णंति अन्हे तव किरा ।

मांसिह किं करेसा खमट्टुमो जणइ हत्थिवाहणं देह
दिस्सो विजगो वियरति । अन्नया सियाझेण उव्वुइयं ।
ताहे खमट्टुमेणं तं सियाझसहावममहमाणेण उव्वुइयं
ततो हड्डिणा सियाझोत्ति, नाउं सौर्मा पेयुं मारितो ॥
एवं कोइ अगीयत्थो अगीयत्थपरिवारं द्वाजेत्ता पव्वं
देसं तं गंतुं आयरिउत्ति पकासेइ । सो कहिं विविओसेहिं पे
याद्धितो जानटि किं विजाणइ एवं तेण अप्पा जहामितो ॥

एष जाचार्योऽधुना अङ्गरार्यः । नील्यासचंडी रागो यस्य स
नीझीरागः । शृगालः खमट्टुमो नाम भृमृगराजो जातः । तस्य हस्तिनः

खरताः शृगालो उपवृक्षं मेनत । तरकादयश्च परिवारः । सोऽ
न्यदा कस्यपि शृगालस्योपद्रवकर्मण्यं शृगालोपादितमकरोत् ।
ततः शृगालोऽयमिति ज्ञायमा इस्तिना माग्नि इति शेषः । एवं
गीतादेवदुपरिवारे अगीने धर्मोत्तारं विहरति बहुश्रुतोऽहमा-
चार्य इति बहुजनविश्रुतं विदुषाणां प्रत्युत्पाकरणात्समर्थतया
परिचयः पञ्चविंशत्यध्यायपञ्चाजना भवति । अथवा अथमः
उपनयः ॥

सेहादिकज्जेमुं वा, कुन्नादिममित्तु जंपउ अयं तु ।
गीएहीं विस्सुयंतो, निहोणमपचओ सेहि ।

वाशब्द उपनयंतरसूचकः । शैककादिकार्येषु कुन्नादिसम-
ये नियुक्तः कुन्नाः संघसमवायेषु श्रावकाः सिद्धपुत्राश्च बु-
धयमेव तुरवकारार्थः । बहुश्रुतो जल्पतु व्यवहारनिर्णयं करे-
ययाकस्य भवतीति । ततस्तेनाव्यवहारमुक्तं तच्च गीतार्थं
श्रुतं ततस्ते निहोणमिति निहोमितं यथा अर्गतार्थ एष
जानति व्यवहारमिति । ततः दृष्टे प्राहृतत्वात्, पञ्चव्ये-
समी । एकवचने बहुवचने । शैककाणामुपवृक्षणमेव
श्रावकाणां सिद्धपुत्राणां च तच्चक्षर्यप्रत्ययो जातः चित्तय
च एष इयं क्वावमस्माभिर्गतार्थः संज्ञावित इति । गतं श्रु-
तराजद्वारम् ॥

संप्रति (वित्तयजुश्चमसतिचि) चारं व्याचिख्यासुराह
एकेकएगजाती, पतिदिण सममेव गिएहाइ ॥

सीहेण हु जुज्जईत्ति, पामइ कूवेम्मि वुट्टुसमेगेण ॥
एमेव जंबुगो, वा कूवे पमिविवमपणो दिस्स ।

उव्वण तस्य मरणं सामायारीगपिअगीयाणं ।
एगो सीहो मो हरिणजातीणं लुप्पो दिवसे इह
मांजेण खाइ । तत्रो हरिणेहिं विषविओ किंमर
तुमं हरिणजातीणं एकयाण परिनिव्वट्ठो ता पस
करोहि । सव्वमिगजातीणं वारएणं पइदिवसमेकेकं पि
खाहि । सीहेणं चित्तियं जुत्तमेस जणइ ततो सव्वे मि
मेद्धित्ता सीहेण जणिया । तुज्जे कुज्जुत्तच्चाए आर
यकुन्नाचित्थेनेत्यर्थः । सव्वमिगजातीणं वारएणं पइदि
मट्ठाणट्टियस्स एगं पेसिज्जाह । तेहिं अन्वुवगयं

ततो ते वि मिगा तदेव पेसोते । अन्नया ससगजातं
वारए । ससगा संपसारंति मन्त्रयंतोत्यर्थः । कोवच
अज्ज सीहसगासे एगो वुट्टुसमो जणइ ।
वच्चापि । जो मन्वेसिं मिगाणं संति काउं एमि
सो वज्जिओ अंतरात्ते मरुयकूवसरिसे कूवं

उस्सुरे सीहसगममागतो । ताहे सीहेण जा
किं रे तुमं उस्सुरे आगतोसि । समगो जणइ ।
पाए आगच्छंतो मंतो अन्नेण सीहेण रुद्धो ।
कहिं वच्चापि । ततो मए सव्वजो कहिंतो ।
सोजणइ अत्रो न होइसो मिराया ततो मए जणि
जइ अहं तस्स मिरायास्स सगासं न जामि तो सो
सव्वे ससगा उच्चादेहिचि । तम्हा जामि तस्स स
कहेमि । ततो जो तुमं वज्जितोहोहिचि तस्स अम्हे अ
कहामो । ताहे अहं तेण जणितो वच्चा कहोहि
आगच्छ मम सगासं जइ ते सच्ची अरिय ततो
जणति दंसोहि ममं तं सीहं । ततो ससओ सीहेण स
गम्म दूरं अगदं दूरत्याववदंमति । जणइ य
पविट्ठो चिट्ठइ । जइ तपत्तियसि तो तुमं आगजयं

सो वि उगज्जइ ॥ ततो तेण उगज्जियं उगज्ज
पभिसदो उट्ठितो ततो मुहुत्तं अच्चइजाव न पुणो को
वि उगज्जइ ताहे सीहो विंतेइ मम जएण विचत्थोतो
न गज्जइति । निष्फरइ वा तं एत्थेवज्जएविसितामोरे
मिति पभितो क्वे । अपेक्खमाणो चित्ते नूणेनिबुक्को
ताहे सीहो गज्जइ रोकिकरइय ततो चित्ते न जुज्जिउ-
कामो मए समं एवं जुज्जासतीए सीहो प्लुतं काउं
उत्तिएणो । एवं गीयत्यस्स विजयविच्छज्जाण जवति ।
तद्वावि सो जाणगतणेण अप्पाणं वि सोहेइ । तद्वाएणो
जंयुगो सो जमतोकहवि क्वत्तमे समगतो क्वे पाणियं
पादाइयं दिट्ठं अत्तणो पभिविंवे । तओ उन्नयइ ताहे
उच्चइत्तिओ पभिसदो । तं सोउ मेहुक्कार इतिराया
सिया ते पभितो तं मगाणं प्लुतं काउमसमत्थोत्ति तत्थे
वमतो एवमगीयत्यो वड्ढिओ वि न मकेइ अप्पाणं पच्चु-
च्छरिउमिनि तस्य गणो न दापव्वो ॥

पञ्चत्रायार्थोऽधुनाकारार्थविवरणः । सर्वो मृगजातयोः मित्रि-
वा प्रतिदिवसमैकैकमकस्या जातेः सिंहस्य स्थानस्थितस्य
समर्पयन्ति । इत्युदा दशकस्य चारोजातः । सोऽप्यंतरात्रे
इयक्पे प्रतिविंवे मरूपमदशमतीवोएणं कूपे डहुत्तयर्थः ।
‘वेरायंसिंहसकाशमागतः ततश्चाशके सिंहस्य पुच्छा कस्मा
चिरादागतः । तस्माद्यसिंहकथनं ततः (एज्जति) सिंहस्य कृप-
समीपागमनं तदनंतरं पूर्वप्रकारेण कूपे भेष आत्मनः प्रति-
रूपः ततः । प्लुतनोत्तरणं । एवमेवेत्यादि एवमेव यथाप्रवृ-
त्त्यैवत्यर्थः । जंतु कोऽपि कूपे प्रतिविंवेमात्मनोदृष्ट्वा भेषकं प्रति
कूपेणकमात्मनः कृतवान् तच्च तस्य मरणमेवं समवतार उ-
त्तरेयो यथाक्रमं गीतागीतार्थयोः कर्तव्यः । स च प्रागेव कृत
इति । सांप्रतमेतान्युदाहरणानि यं भंगमाश्रित्योपदर्शितानि
त्र योजयति ॥

एए उदाहरणा, दव्वे जावे य अपपिच्छन्नंमि ।

दव्वेण अपपिच्छन्नमे, होंति इमे तस्य जंगीमि ॥

एतान्यनंतरोदितानि पंचाशुदाहरणानि अप्रशस्तानि
छव्ये जावे च सममी प्राकृतवान् तृतीयार्थे । छव्येण भावेन
च अपरिच्छन्न इति प्रथमभंगवर्तिनि वेदितव्यानि । प्रशस्ता-
नि चतुर्थमे छव्यतो जावतश्च परिच्छन्न इति वाक्यशेषः ॥
द्वय्ये अपरिच्छन्नेजेन छव्यतोऽपरिच्छन्नो जावतः परि-
च्छन्न इति वा तृतीयजंगमवृत्तिसूत्रं । तथा भावे सममी
तृतीयार्थे । भावेनापरिच्छन्नो भावतोऽपरिच्छन्न इति तृतीय-
भंग इति न सूत्र इति न इमे वड्यमाणे उदाहरणे । तत्र प्रथमतो
द्वितीयभंगो उपात्तः ॥

दमगे वड्या खीरयानि, पट्टचित्ताय कुकुभिण्णसवो ।

धणापिण्णममणेरि, उत्तीसगजिदणपरीए ॥

एगो दमगो गोउडं गतो तस्य गोउडिणहिं दुद्धं
उट्टे पाइतो अन्नया मे दुच्छस्स जरिया धरिया दि-
खा । सोतं घेच्छुं धरं गतो खटाएण ऊभिममूद्धे उवेउं

निवसो चिंतिउमादहो । एयाए दुच्छयोरियाए कद्धे कुकु
रीतो किणिस्सामि ताहे पमसो होहिंति तं पसवं विके-
हामि ततो तं मूद्धं वड्ढिए । पउंजहामि । एवं सुवहुं धणं
पिंभित्ता कुड्ढाणं समाणतरकुड्ढप्पस्यं कप्पा । परिणिता
आणेमि । ताहे सा कुड्ढमेदण उत्तीमएणं सेज्जं वरि-
हिति ततोहंकिउत्तीसएणा सज्जं वरिसिति पहाए
आहणिस्सामिति पादेउच्छूदो तेण सा धर्या जग्गा ।

अक्षरयोजनां नित्यं । द्रुमकौरकः स व्रजिकायां गोकुले गतः ।
तेन दुग्धपानानंतरं क्रीरभूता घाटका वग्धा सा गृहगतनखद्वया
या मुच्छीर्यकसूत्रे स्थापिता । ततश्चिन्ताऽनूत किंविषयेत्यत आ-
ह । कुकुद्वयः केतव्यास्तदनंतरं तासां प्रबंधेन प्रसवः । पुदनस्त
स्य मूत्येन विक्रयस्ततो वृद्धियोगेन धनपिंनं कृत्वा (समाणे
तर) मिति । समान कुड्ढप्रसूतामिवेतरेण सममान कुड्ढप्रसूतां
कन्यां परिणीय तां कुड्ढमेदनेच्छीर्यकेन चरंतीं पादेनाहनिष्या
मीति दुग्धघटिकायां भेदनमकार्षीत् ॥

अत्रोपनयमाह ॥

पञ्चावड्छाण वड्उ मिसमे, पच्छा करेस्सामि गणाहिवचं ।

इत्थं विकपेहि विमूस्सामाणं, सज्जापमेवं न करेइ मेदो ॥

वदन् शिष्यत्प्रवाये पश्चात्कारिष्यामि गणाधिपत्यं एव
मित्राधिकल्पेस्म मद्रो नित्यकात्रं विस्तरयन् स्वाध्यायं न
करोति सूत्रार्थपैक्यनि कपोतोऽत्यर्थः । तथाकुवार्णः पूर्व
गृहीतान् सूत्रार्थान्नाशयति । यथा सज्जको दुग्धघटिकां
नाशितवान् ॥

संप्रति तृतीयभंगे उदाहरणमाह ॥

गावीगोरखवंतो, येत्थं च जत्तिए पड्डिया तत्तो ।

दिट्ठतो गोवग्गे, होहिंति य वच्चिगा तस्य ॥ १ ॥

तेसिं तु दामगाइं, करेमि मोरंगवृद्धिंतोय ।

एवं तु तस्यजंगे, वत्थादीपिण्णमगीतो ॥ २ ॥

एगो धोसो गाविंतो रक्खंते चिंचेति । अहं गोरख-
णमोद्धेण पभियातो गहिस्सामि ततो मे पवट्टमाणो

गोवग्गो जविस्समिति तस्मिन् पवट्टमाणे गोवग्गे वच्चगा

ओ वहुयाउ होहिंति ततो करेमि । तामां जोगाओ

मोरंगवृद्धियाओ य एवं चिंतिता सो तहापकरेति एव

मगीययो वि जावेणापिच्छन्नो तस्य जंगीद्वो वहगे

परिवारे चिंतेतिइति वत्थादीणीं बहूणि पिभेति ॥

अक्षरयोजना नित्यं । गोरक्षेण गोपालोऽर्चितयन् भृत्या मूत्येन
पट्टिका अभिनवप्रसूता गा ग्रहीष्यामि ततो मे प्रवर्धमानो गो
वर्गोजविष्यति । तत्र तस्मिन्प्रवर्धमाने गोवर्गे वरिसजा जवि-
ष्यति । ततोऽतस्तस्यां योग्यानि दामकानि करामि । मयुरांग
चूडिकाश्च मयुरांगचूडिका आनरणविशेषरूपा पर्व । चित
यित्वा स तथा प्राकृतवान् ॥

तत्रोपनयमाह । एवं तु एवमेव तुरेचकारार्थस्तृतीयभंगवर्तमान
स्य अगीते अगीतार्थस्य वत्थादीपिण्णमवगतं तस्य । अस्य यथ-
पि परिवारे नास्ति तथा वत्थादिषु वृषिभरस्तीति छव्यतः
परिच्छन्नव्यमंगीकृत्य तृतीयभंगे अत्युक्तं ॥

अस्य दोषानाह ॥

तां वहुं पमिन्नह्यतो, अट्टाणमाईसुय संवहंतो ।

एमेव वा सम्मतितिरिक्तं, वातादिरेवेत्तेयएवहाणी ॥

तानि वखाणि वहनि प्रतिदिवसमुनयकां प्रतिवेखयन्
अप्रतिवेखन् प्रायश्चित्तापत्तेरवखादिषु अश्वनि मागे भादि
शब्दात् वसत्यंतरसंक्रमणादीं च संवहन् धाम्यति । श्रमाच्च
श्वात्वे च संयमविरचना सूत्रहनिश्च एवमेव अनेनैवप्रकारेण
वर्षस्वपि द्रोणा वाच्याः केवलं (से) तस्य उभयकां तानि
प्रतिवेखयतोऽतिरिक्तकर्म अतिरेकेण वातादिद्रोमो भवति ।
तथा च सति सुदीर्घं धुने सूत्रस्य च शब्दार्थस्य च परि-
हानिः ॥

अत्र परस्याऽवकाशमाह ॥

चोदेति न पिनेतिय, कजेगिहंति यनो सन्नश्चीओ ॥

तस्म न दिज्ज किं गणो, जावे उण जो उ संच्छओ ॥

चोदयति पुरो यया यः स वञ्चिको भावेन च योऽसंज्ञो
परिच्छदरहितो न पूर्वमेव वखादीनि पिरुयति । किंतु कार्यं
समुपपन्नं गृह्णाति तस्य किं कस्मात्कारणात् गणो न दीयते
प्रागुक्तदोषसंभवात् अत्र सूरिराह ॥

चोयम । अप्पन्नयुअसी, एपापमिसेहनिज्जरत्ता ।

एमेते मे अणुजाणमि, एव्वइए तिभि इच्छामे ॥

हेचोदक । स भावतोऽपरिच्छिन्नोऽप्रतुरहितोऽतस्तस्मात्तस्मै
गणो न दीयते । एतौ तृतीयभंगवर्तिन्याङ्केपरिहारौ (अस-
तिस्ति) यस्य तृतीयभंगवर्तिन आङ्केपरिहारावभितावव्या-
वृत्ति वाक्यशेषः । तथा (एवस्ति) पूजायं गणो ध्रियते इति
कस्यापि वचनं तस्य प्रतिषेधो वक्तव्यः । किंतु निर्जरायं गणो
धारणीय इति वाच्यं । निर्जरायं ध्रुवसिताः केचित्पूजामपी-
च्छति । तत्र निर्जरायं गणं धारयतः पूजामपि प्रतीच्छतः आ-
चार्यस्य न दोषस्तथा तनगं दृष्टान्तत्वेन दृष्टव्यं । तथा यो
भावतः परिच्छिन्नशिष्यो वञ्चिमांश्च सततं परिवारं (से) तस्याऽ
स्मीरस्य आचार्यस्य अनुज्ञावाति कियंतमित्याह । जघन्यत-
न्त्रीन्यत्राजितान् । किमुक्तं भवति । जघन्यतन्त्रयः प्रजाजिताः
श्रवशं दातव्याः (इच्छासेति) इच्छावो (से) तस्याऽआ-
र्यस्य । इयमत्र भावना । आचार्य आत्मनो यथेच्छया त्रीन्वा
वहुतरान्वा सर्वान्वा प्रजितान् गृह्णातीति एष गाथासंज्ञे-
पाथः । व्यासार्थं तु भाष्यकृद्विरुः प्रथमतः (चोयम अप्प-
नुत्ति पदं) व्याख्यानयति ॥

जणइ आविगीयस्म उ, उवगरणेदीहिं जइं विसंपत्ति ।

तह वि न मो पज्जने, वोदव्वे करीइकाओव्व ॥

चोदेनाङ्केप प्रागुक्ते कृतेऽतति प्रतिवचनं भण्यते । अविगी-
तस्य विशिष्टीताश्रयितस्य ह निश्चितं यद्यपि उपकरणादी-
नामुपकरणशिष्यादीनां गाथायां वा तृतीया पट्टपथं प्राकृत-
त्वात् । संपत्तिस्तथापि न सपर्यायः समर्थो वोदव्वे उपेक्षिते
गणभारं किमेवेत्यत्र आह (करीइकाओव्व) करीइतो नाम
वंशजातिविशेषो दुर्बलस्तन्मया कापोतीव कस्मात्तणभारव-
हेन समर्थ इत्यत्र आह ॥

न य जाणइ वेणइयं, कारावेउं न यावि कुव्वंति ॥

तइयस्म परिज्जेवणं, मुत्तयेणं अप्पमिक्खा ॥

वा यस्मादर्थे यस्मात्तज्जानाति विनय एव वैनयिकं विनया
दिञ्च इति स्वार्थे इक्षणप्रत्ययः । “अतिवर्तने स्वार्थप्रत्ययकाः

प्रकृतिविगवचनानि” विनयशब्देऽस्यपुरुषेऽपि प्रत्यये समन्तीरे
नपुंसकलिङ्गता तत्तशिष्यान् कारयितुमर्गताथत्वात् । नच तस्य
पाश्वे सूत्रमर्थो वा जावतोऽसंज्ञत्वात् । ततः सूत्रार्थज्य
गाथायां सममी तृतीयाथं प्राकृतत्वात् अप्रतिवक्ताः संतः शि-
ष्याः परिभगमेव केवलं मय्यते । जन्मतो नित्यकालोभवात् ।
तेन च परिभवेत् । तस्य तृतीयभंगवर्तिनो वैनयिकं का-
यितुं जानतोऽपि न चापि नचैव ते शिष्या विनयं कुर्वन्ति ।
तस्माच्च तृतीयभंगवर्ती गणधारणयोग्यः ॥

संप्रत (मासत्ति) पदं व्याख्यानयन् द्वितीयभंगता
वाङ्केपरिहारावाह ॥

वियज्जेगे पमिनेहो, जं पुच्छसि तस्य कारणं मुणसु ॥

जइसेहोज्ज धरेज्जा, तदजावे किं न कारेउ ॥ १ ॥

तेपि यहु दव्व संगहं, परिहणं परिहरंति सेहारी ॥

संगहरीए य संगहं, गणधारितं कहं होइ ॥ २ ॥

यपुच्छसि त्वं यथा द्वितीयज्जे द्वितीयभंगवर्तिना गणध-
रणे कस्मात्प्रतिषेधः कृतस्तत्रकारणं भिदं गृणु तदेवाह यदि (से)
तस्य गणो भवेत्ततो धारयेत् तदभावे गणाभावे किन्तु धारये
तनैव किंचिदिति भावस्ततो गणाभावादतस्य गणधारणप्रति-
षेधः । अपि च तदेव इत्यादि तमपि च भावयत । संज्ञ-
मपि च बहु निश्चितमवधिकृतया इत्यसंग्रहपरिहानं वखापा-
त्राद्युपकरणसंग्रहहतिं शैक्यादयः शैक्य आदिशब्दात् मुनि
वृषमादिपरिग्रहः । परिहरेति वखापज्ञायात् तेषां सादनात्
ततः संग्रहमुने विना सकलं परिपूर्णगणधारित्यं कथं भवति
नैव जवतीति भावः तदभावाच्च तस्य तत्रप्रतिषेधः । इदमवधि-
कमधिकृत्योक्तं । यदि पुनर्द्वितीयभंगवर्त्यपि वक्ष्यमाणगुणै-
रपेतो भवति ततोऽनुज्ञाप्यतेऽपि गणधारिताज्ञावाचायाचाह
आहारव्यादि इत्यादि गाथा ३१९ पृष्ठे २० पैक्तो इत्यादि ।
संप्रति (पूयापदिसेह इति) पदं व्याख्यानयन्नाह
पूयत्यं नाम गणो, धरिज्जति एव वसितो मुणत्ता ।

आहारोवहिपूया, करणेन गणो धरेयव्वो ॥ १ ॥

पूजां प्राप्नुयामित्येवमर्थं नाम गणो ध्रियते इत्येवं कश्चित् व-
वसितोऽस्युपगतवान् । एतावता (पूया) इत्यंशो व्याख्या-
तः । भवाचार्यः प्राहः । जगुत्त यदर्थं गणो ध्रियते । तत्र परो-
क्तप्रतिषेधार्थः । आहारोपपिङ्गाकरणेन उत्कृष्ट आहार
शोभन उपधर्मइती पूजा स्यादिति कारणतोऽत्र विनक्तिदोष
प्राकृतत्वात् न गणोधारयितव्यः । एतावता प्रतिषेध इति
विवृतं ॥

किमर्थं तर्हि गणो धारयितव्य इत्यत्र आह ॥

कम्माणेनिज्जरत्ता, एवंसु गणाजिये धरेयव्वो ॥

निज्जरणहेतुवृत्तिसाया, पूयपिब केइ इच्छंति ॥ १ ॥

एवमन्ते कारणेन नु निश्चितं जयति गणोधारयितव्यो यदु-
क्तमर्थो ज्ञानावरणीयादीनां निर्जरायं मोक्षार्थेव तत्त्वविद-
प्रवृत्तेगहारादीनां चेहिकवाक्केवलं केचित्स्थविरकल्पिक
निज्जरहितोऽगणधारणं व्युत्पत्तिः । पूजामपि वक्ष्यमाणशु-
णामिच्छंति । किमुक्तं भवति यद्यपि नाम तत्त्वतः कर्मनिज्जर-
ण निमित्तं गणो ध्रियते तद्वापि पूजामर्थेन प्राप्नुयादिति पूजा
निमित्तमपि तस्य गणधारणमनुज्ञाप्यते ॥

पूजामेवाह ॥

गणधारिस्ताहारो, उवकरणं संथवो य उक्कोसो ॥

सकारो सीसपदिच्छा, एहिं गिहिअन्नतिथेहिं । ॥१॥

गणधारिः सततः उत्कृष्ट आहार उत्कृष्टसंस्तवस्सतां
गुणानां प्रख्याने तथा शिष्यैः प्रतीकैर्युग्हेहिमिरन्यतर्यिकैश्चो-
त्कृष्टः सत्कारं उपास्यायादिभिः पूजनं क्रियते ततः पूजानिमि-
त्तमपि तस्य गणधारः मनुज्ञापनं संस्तवनं व्याख्यानयति ॥

मुत्तेण अत्येण य उत्तमोऽ, आगाढपण्णेषु य जाविषया ।
जवन्निभो यावि विमुच्छानो, संते गुणं पविकत्ययेते ॥
सुत्रेण अर्थेन च एष उत्तमः प्रधानः परिपूर्य्य स्वस्याध-
स्य वावदातस्यास्य संभवात् । तथा आगाढप्रज्ञां शास्त्राणि
तेषु ज्ञातितात्मा तात्पर्यग्राहितया तत्रास्तीव निपण्णमतिरिति
ज्ञायः । तथा जात्या सकलजनप्रशस्यया श्रित्यतो युक्तो जात्य-
न्वितः । तथा विशुद्धः स्वपरसंसारनिस्तारणैकतानतया श्र-
दातो जावोऽभिप्राया यस्य स विशुद्धजावः । एवं स्तुतो गुणान्
गणधारिणः शिष्या अपरं च प्रकथेतां हर्षोऽतिरकलज्ञानतो
विकल्पयते इहायते । एवं पूज्यमाने आचार्यं पूजकानां
योगस्तमुपदर्शयति ॥

आगम एव बहुमाणितो, आणा विरत्तं अजाविषु ।
सुणिज्जरावेणइया य निचं, माणस्स ङंगोवि य हज्जयेते ॥

पूज्यमाने आचार्यं पूजकैरागमो बहुमानितो बहुमानविष-
योऽहो जवति । आगमस्य तत्रस्थत्वात् । तथा भगवता-
मर्हतामाज्ञा परिपालिता जवति । भगवतां हि तीर्थहतामि-
यमाज्ञा यजत गुरोः सदा पूजा कर्तव्या । तदा चोक्तं । “जहादि
अग्नीं जघनं नमसे, नानाहृतीमंतपर्यामिसिचं” । पद्यारी
यं उच्येत्पूजा, अंतर्नाणे विगतविसंतां, तथा गुरुवि-
नयकरेण यैनाऽद्यापि ज्ञावितास्तेष्वज्ञाविनेषु क्रियमाणपूजा
दर्शनतः स्थिरत्वमुपजायते । यथा वैयर्थिकविनयनिमित्ता
विनिर्जरा कर्मनिर्जरणं नित्यं सदा सततं भवति । गुरुविनय
स्य सदा कर्तव्यत्वात् । तथा मानस्याऽहंकारस्य भंगोऽपि
च कृतो जवति । एते पूजकानां गुणाः ॥

संप्रति निर्जरायमेव गणधारिः व्यवसितस्य पूजामपीच्छतः
आचार्यस्य दोगाजावे यस्तन्नागऽन्तस्तं जाययति ॥

लोड्यधम्मनिमित्तं, तन्नागखाणाविरेमि पडमादी ।

न विगमिहियाणुनोत्तुं, एमेव इमं पि पासामो ॥

केनापि लौकिकीं धृतिमाकार्यं धर्मेनिमित्तं तन्नागं खानितं ।
तस्मिन् तन्नागे पद्मादीनि जातानि । वर्गारं च आपगते यत्र
यत्र पानीयं शुष्यति । तत्र तत्र धान्यं वापयति । तत्र यथा
पद्मादीनि अटुनयितुं नांक्तं शुद्धमाणान्यपि न तस्य विगर्हि-
तानि जवंति । लोके न तथा सम्मतत्वादेवमेव अनेनैव प्रका-
रेण इदमपि गणधारणं पश्यामः । निर्जरायमाचार्याणां
गणधारणमुक्तप्रकारेण पूजानिमित्तमयदोगायाति ज्ञायः ॥

संप्रति (सं तसे) इत्यादि पश्चात् व्याख्यानयति ॥

संतमिड केवइओ, मिससगणो दिज्जतीति ता तस्म ।

पञ्चाविने समाणे, तिन्नं जहणेण दिज्जति ॥

भावपरिच्छिन्नस्य शिष्यस्य सति विद्यमाने परिचारे तेन
भावपञ्चावर्यस्य ततो गणधारणानुज्ञापनानंतरं कियन् शिष्य-
गणो दीयतां । अत्रोत्तरं प्रमाजिते शिष्यगणे सति तत्र त्रयो
जघन्येन दीयते । उच्यते बहुतरकाः सर्वे वा इति वाक्य-
शेषः । अथ किं कारणं जघन्यतरस्त्रयोऽवश्यं दातव्या
इत्याह ॥

एगो चिद्धं पासे, सत्ता आशित्तमादिकज्जत्या ।

जिकखादिवियारुद्वे, पवपहेउं व दो हेउं ॥

एकः पाशे समीपे संज्ञापुरीतोत्संगे आश्रितमात्रपनं कस्या
इत्याचार्यः कार्येदित्यादि कार्यार्थं तिष्ठति ॥ ह्ये च भिक्षाया-
मादिशब्दात् औपधानयनादौ विचारं बहिर्द्वीमो गच्छतः यदि
वा सूत्रार्थोऽसंवादप्रत्यये हेतुं दौ ज्वेतो संप्रति प्रागुक्तायामेव
चतुर्भ्यां विरोधं वक्तुकाम आह ॥

द्वे जवे पक्षिच्छदे, द्वे तिविहो उ होइ चित्तादी ।

होइयहोउत्तरिओ, छुविहो वा वारजुत्तियरो ॥

परिच्छदो द्विविधो द्विप्रकारो द्वयं भावे च । तत्र द्वये द्वय
परिच्छद्विधिविधानवाते । (चित्तादी) सच्चित्तोऽचित्तो
मिश्रश्च एष द्विविधोऽपि द्वयपरिच्छदो ज्योऽपि द्वौ लौकिको
लौकात्तरिकश्च । तत्र लौकात्तरिकः सच्चित्तः त्रिविधो द्विपदचतु-
ष्पदपदज्ज्ञेयः । अचित्तो द्विरायादिमिश्रः सच्चित्ताचित्तसम-
वायनं लौकात्तरिकः सच्चित्तो द्वयपरिच्छदः शिष्यादिराचित्तं
उपधिमिश्रः सच्चित्ताचित्तसमवायतः । तत्र लौकिके
लौकात्तरिकं च द्वयपरिच्छदे द्विधा । यथा व्यापारायुक्त
इतरं व्यापारायुक्तश्च तत्र निदर्शनमाह ॥

दो जाउया विज्जता, एको पुण तस्य उज्जुतो कम्मे ।

उवि उच्चतिपपाणं, अकाइहीणं च परिवट्ठी ॥

दौ ज्ञातारौ तौ परस्परं विज्जतौ धनं विविच्य पृथक्पृथक् ज्ञाता-
वित्थः । तत्र तयोर्द्वयमध्यं पुनरैकः कृषिं कुर्वन् कर्मणि
उत्तुक्तः । किमुक्तं भवति । स्वयं कर्म करोति ज्ञातकांश्च कार-
यति । ज्ञातकानां वा काइपरिहीनां उचितं परिपूर्णां नृति
मूल्यं ददाति । अकाइपरिहीनं च परिपूर्णं ज्ञातं । एवं च तस्य
व्याप्रियमाणस्य कृपः परिचुष्टिरजायत साधुवादश्च ॥

कयमकयं व न जाणइ, न य उज्जमए मयं न वावरो ।

जत्ति जत्तकाइहीने, दुग्गहियकिसेए परिहाणे ॥

चित्तीयो व्यापारायुक्तो ज्ञातकैः किं कर्म कृतं किं वा न कृत
मिति नेव जानाति स्वयमपरिभावनादन्वत्तथाऽप्यचानानं च
स्वयं कर्मकारणायाद्यच्छति । न वा मध्ये स्थित्वा ज्ञातकान्
व्यापारयति । ज्ञातभक्ते च ज्ञातकानां काइहीने ददाति ।
किमुक्तं भवति । ज्ञातमपरिपूर्णां ददाति । काइहीनां
च एवं भक्तमपि । तत एवं दुग्गहीतायाः कृपेस्तस्य परिहा-
निरजुदसाधुवादश्च ॥

संप्रति लौकात्तरिकं द्वयपरिच्छदे व्यापारयुक्तमाह ॥

जो जाए छच्छीए, उव्वंओ तस्य तं निजोएति ।

उक्करणे मुत्तरये, वादे कहुणे गिहाणे य ॥

यो यथा ब्रह्मा उपपेतो युक्तो वर्तते । तत्र तं नियोजयति
सूर्यस्तद्यथा उपकरणे इति उपकरणेऽप्यादने (सुते) इति सूत्र-
पाठब्रह्मपुत्रं सूत्रपाठे अर्थग्रहणे द्विधिसमन्वितं परवा-
दिमयेन धर्मकथनद्विपरिकथितं धर्मकथने ऽज्ञानमिति
चरणपट्टीयांसं ज्ञानं प्रति जागरणे ॥

जह जह वावायरते, जहा य वावारिया न ह्रायति ।

तह तह गणपरिवट्ठी, निजं वट्ठी वि एमेव ॥

यथा यथा तत्तद्ब्रह्मपुत्रतत्तत्कर्मणि व्यापारयति यथा यथा
च व्यापारा न ह्रायते । दशकाइस्वनावैचित्तेन व्यापारपात
तथा तथा गणस्य गच्छस्य परिचुष्टिरजायति । निर्जरावृत्ति-

रत्येवमेव निज्जरापि तथा परिचर्यते इति ज्ञावः । तद्व्यतिरिक्तो
व्यापारयुक्तस्तस्य गच्छपरिहानिर्भवति निज्जरेति ॥

संप्रति भावपरिच्छेदमाह ॥

दंसनणाणचारित्ते, तवेय विणए य होइ जावम्मि ॥

संजोगे चउजागा, विइ नायं वइरज्जुतं ।

दर्शनं ज्ञाप्योपशमिकादिभेदनिर्णयसम्यक्त्वं ज्ञानं मीतज्ञानादि
चारित्रं सामयिकादि, तपोऽनशानादि, एष भावतः परिच्छेदः
अनयोश्च छव्यज्ञावपरिच्छेदो भावतः परिच्छेदः इत्येवं रूप
द्वितीयं भेगे ज्ञातमुदाहरणं वज्रवृत्तिस्तदेवाह ॥

नरुयच्छे नहुवाहुण, देवी पउमावती वइरज्जुती ।

ओरोहकयगाणय, कोउयनिव पुच्छेदे विगमो ॥ १ ॥

कत्यचि निवाएसो, सयमासण एसचेव चेमिकहा ॥

परिदारण मदाणं वि, रूपभिवाररहिणय ॥ २ ॥

नरुयच्छे नयरं नहुवाहुणो नाम राया तस्स पउमावती

देवी । तस्य नयरे वइरज्जुती आयरिओ महाई अप-

रिवारो रूपेण य मंदरूपो अतीव कियो तस्स कव्वं

अंतोउरे गिज्जंति सा य पउमावती देवी तेण कव्वेण

हयहियया कया चित्तेइ । जस्सयं कव्वं कहुमंते पेउज्जा

। तओ रायं अणुणएवित्ता दासी संपरिवुमा महरियप-

क्षागारं औचित्येन दौकनीयं धेत्तुं वइरज्जुतस्स वासिहिं

गता । तं वारट्टियं पासिता वइरज्जुधेव जिमियं धेत्तुं

निग्गतो । पउमावतीए कहियं कहुं वइरज्जुती आय

रितो वइरज्जुतिणा आयरिण जाणियं बहिंगतो दामीए

सत्रियं एस चेव वइरज्जुती तहिं जिगां गया चित्तेइ

य दिव्वासिकसेरुमती पीयंतोपाणियं यं वरंतुह नाम न

दंसणं अत्र कसेरुमती नाण नदी । तस्याः प्रसि-

द्धिरतीव । नच तत् प्रसिद्धयोरुत्पत्तौ तस्याः पानीयमिति

द्वेषः । ताहेतं पसागारदिणं उचियं । एतं आयरियस्म

दिज्जसिंति गया ॥

संप्रत्यङ्गरघटना । भरुकच्छे नमोवाहनो नाम राजा तस्य
पद्मावती देवी । तत्र वज्रवृत्तिराचार्योऽवरोधे अतःपुरे तत्का-
व्यगानं कौतुकेन नृपं दृष्ट्वा द्रव्यस्तद्वसतो गमः तदन्तरं पृच्छा
कुत्र वज्रभूतिराचार्यस्तस्य प्रत्युत्तरं बहिर्निर्गतः । सचाचार्यः
सपरिवाराज्जावत् स्वयमासत्तं शुद्धीत्वा मध्याह्नहिरागतः
चेष्टया दास्याः कथानकमेव एवं वज्रवृत्तिस्ततो विपरिणामं
विपरिणामाच्च साक्षाद्दानं विरूपे परिवाररहिते च तस्मिन्ना-
चार्यं एतेनैतदावेदितं यः परिवारवानपि रूपेणाऽविरूपः
सोऽपि छव्यपरिच्छेदनापरिच्छेदः ततो यद्वचसि तस्य परिवा-
रोऽस्ति । तथापि योऽधस्तात् छव्यपरिच्छेदो वर्णितस्तस्य
मृत्तमाहृतितस्तदभावे तस्याभावः । तथाचाह ॥

मूयं ययु दव्यपत्ति, च्छयसय मुंदेरपोरसवयं च ।

आक्रितिमतो हि नियमा, सेसावि हवंति द्रव्यतो ॥

समस्तस्यापि प्रामुक्तस्य छव्यपरिच्छेदस्य मूले ययु सौंदर्य
मौरसं च बह्वै हृदयवलिष्ठता सर्वव्यापारं पुर दास्यामिति
भावः । कुत्र इति चेद्वत् आह । यस्मादाहृतितमतः सतो निय-

माच्छेपा अपि द्रव्ययो वस्त्रादिविषया जयंति । न त्वाहृतितवि-
रहितस्य तथा प्रत्युक्तं पदं दर्शनात् तत आहृतितरहितोऽपि
छव्यपरिच्छेदरहित इति न तस्यापि गंधधारणानुज्ञा ॥

संप्रति बह्व्यमाणग्रंथसंबंधनार्थमाह ॥

जो सो उ पुव्वज्जणितो, अपत्ततो उ अविसेसिओ तहियं ।

सोचेव विसोसिज्जइ, इहुइ सुत्ते य अत्ये य ॥

योऽसौ (चोयग अपत्तु) इत्यादिना ग्रंथेन अपत्तुः पूर्वः भणित
स्त तत्रापि विशेषत एवोक्तः इह अस्मिन्प्रस्तावे प्रभुः सूत्रेऽयं
च विशिष्यते । सूत्रतोऽयंतश्च तस्याप्रभुत्वं चिंत्यते इति
भावः । तदेवाह ॥

अवहुसुए अगीयत्ये, दिंठता सप्पसीसवेज्जसुए ।

अत्यविह्वणो धरंते, मासा चत्तारि जारिया ॥

अत्र बहुश्रुतागीतार्थपदार्थानां भंगवत्तुष्टयं । तद्व्या । अवहुश्रु-
तोऽगीतार्थः इति प्रथमो जंगः १ अवहुश्रुतो गीतार्थः २ वा बहुश्रु-
तो गीतार्थः ३ बहुश्रुतो गीतार्थः ४ तत्र यस्य निर्णयादिकं सूत्रतोऽ-
र्थतो न गतं सप्रथमो जंगः यस्य पुनर्निर्णयादिगतो सूत्रार्थो विरु-
मृतो स चिंतियजंगः । पुनरेकादशांगधारी अश्रुतायः स तृती-
यजंगः । सकलकावेचित्तसूत्रार्थोपेतश्चतुर्थः । अत्र बहुश्रुते
अगीतार्थे वा एतेनाद्वयजंगत्रयमुपात्तं । तस्मिन् गंधं धारयति
दृष्टांतो संपर्पशीर्षकं वैदग्ध्यमुतथ । इयमत्र भावना । आदधानां
त्रयाणां जंगानामन्यतरं यदि गंधं धारयति । ततः स सदृशेण
विनश्यति यथा संपर्पशीर्षकं वैदग्ध्यमुत वा एतदृष्टांतस्य
यथा कल्याण्यनेन तथा जावनीयं (अत्यविह्वणेत्यादि) अर्थं
विहीने अगीतार्थे इत्यर्थः । अर्थग्रहणमुपपन्नं सूत्रं तस्यापि
दृष्टव्यं । तस्मिन् अर्थविहीने वा गंधं धारयति । उपपन्नमे-
तत् । निवृजति वा प्रायश्चित्तं चत्वारो (जारिया इति) गुरु-
का मासाः ॥

अवहुसुते अगीयत्ये, निसिरए वा धारएगमणं ॥

तदेवसियं तस्स उ, मासा चत्तारि जारिया ॥

अवहुश्रुतोऽगीतार्थो वा यदि गणं निवृजति धारयति वा
स्वयं । किमुक्तं जयति । आद्यानां त्रयाणां जंगानामन्यतरं यदि
गणं गीतार्थस्य वा निवृजति स्वयं वाऽद्यानां त्रयाणां भंगना
मेकतरः सन् यदि गणं धारयति एकं चै वा दिवसावुत्कर्षतः
समरात्रिद्विदिना ततस्तद्व्यतिरिक्तस्तथा समानां दिवसानां
निमित्तव्यतस्तस्य गंधं निरूपणधारयति स प्रायश्चित्तं चत्वारो
मासा गुरुकाः ॥

सत्तरंते तवो होही, ततो भेदो पभावती ।

भेदेण उच्चपरियाए, ततो मूयं ततो दुगं ॥

अन्यदन्यतः सत्तरां यावज्जगस्य निसर्जने धारणे वा प्राय-
श्चित्तं तपो जयति तपः प्रायश्चित्तसमाप्यनेतरक्रमेण भेदः प्र-
भावाति भेदेन चेद्विद्वन्नपर्यायो जयति ततो चिन्नप्रयोगे तस्मिन्
सूत्रं दीयते । ततोऽप्यतिक्रमे अंतिमं द्विक्रमनवस्थाप्य पारं चित्त-
वृत्तं । इयमत्र जायना । प्रथमसतदिवसानंतरं त्रयानि चेत्स-
तदिनानि गणं निवृजति धारयति वा स्वयं ततः प्रायश्चित्तं पद-
वधु । ततोऽप्यन्यानि सतदिनानि ततः पदं गुरु । तदनंतरं त्रय-
न्यानि चेत्सतदिनानि ततश्चतुर्गुरुका शब्देः ततोऽप्यन्यसप्त
दिनानि ततश्चतुर्गुरुकाशब्देः । ततोऽप्यन्यसप्तदिवसातिक्रमे
पदवधुशब्देः । तदनंतरं त्रयसप्तदिवसातिवसातिवसाने पद-
गुरुकशब्देः । एतावता कालेन यदि पर्यायो न चिन्नति ततश्चि-

चत्वारिंशत्तमे दिवसे गणं धारयतो निष्पत्तुं प्रायश्चित्तं मूलं
चतुश्चत्वारिंशत्तमे दिवसे अनवस्थाप्य पञ्चचत्वारिंशत्तमे पारं
चित्तं तदेवं यत इत्थं प्रायश्चित्तं ततो न वर्तते । आद्यानां त्रया-
णां त्रिगणानामेकतरः स्थापयितुं कः पुनर्गणधरः स्थापयितव्य
इति चेच्छ्रुयते शुकः ॥

अथ कोऽसौ शुक इति शुकवृक्षरूपमाह ॥

बोसो चउत्थजंगो, दव्वे जायेय होइ संछन्नो ।

गणधारणंमि अरिहो, सो मुच्छो होइ नायव्वो ॥

योऽसौ चतुर्थजंगमनुजंगवर्ती कोऽसावित्याह । उच्ये भावे च
यो जयति । संछन्नप्रव्यः परिच्छद्दविशेषैश्च परिकीर्तित इति
भावः ॥

(३०) स्थापनायां स्थविराः प्रष्टव्याः ॥

स्थविरानपुच्छं गणं न धारयेदाचार्यः व्य. सू. ३ उ. ॥

त्रिकखू इच्छेज्जा इत्यादिगाथा ३२७ पृष्ठे १४ पंक्तौ
व्याख्याता ॥

त्रिकखू य इच्छेज्जा गणं धारित्तए । णो कप्पइ से धेरे
आणापुच्छित्ता गणं धारित्तए । कप्पइ से धेरे आपुच्छि-
त्ता गणं धारित्तए । थविरा य सेवपरेज्जा एवं से
कप्पइ गणं धारित्तए थेरा य से एगेवियेज्जा एवं से णो
कप्पइ गणं धारित्तए जणं धेरेहिं अविदिन्नं गणं धारंति
से संतराए ठेए वा परिहारे वा ॥ १ ॥

व्याख्या । त्रिकुरिच्छेज्ज गणं धारयितुं तत्र (से) तस्य न
कल्पते । स्थविरान् गच्छगतान् पुर्यान् अनापुच्छं गणं
धारयितुं कल्पते (से) तस्य स्थविरान् आपुच्छं गणं धार-
यितुं स्थविराश्च (से) तस्य वितरेयुरनुजानीयुगेणधारणं
पूर्वोक्तैः कारणैर्हत्वात् । तत एवं सति (से) तस्य कल्पते गणं
धारयितुं स्थविराश्च (से) तस्य न वितरेयुगंधारणानर्ह-
त्वादेव सति न कल्पते । गणं धारयितुं । यः पुनः स्थविरै-
रवितोर्णमनुज्ञातगणं धारयेत् ततः (से) तस्य कृतादनं-
तपदपन्त्यायाव्यश्चित्तं च्छेदो वा परिहारो वा चशब्दादन्यद्वा
तपः । एष सूत्रार्थः । भावार्थं नान्यदुदाह ॥

काउं देसदरिसाणं, आगतउवट्टियम्मि उवरया थेरा ।

अनिवादिकारणेहिं, वनउगवितो साहगस्स असती ॥
सा काज्जगंतम्मि उगतो, विदेसं व तत्थ च अपुच्छा ॥

धेरे धारे य गणं, जावनिसिक्खं अणुग्घाया ॥

देशदर्शनमित्तं गतं य प्रवाजितास्तान् यद्यात्मनोयावत्कथि-
कान् शिष्यतया बध्नाति ततस्तस्य प्रायश्चित्तं चतुर्गुरुकं । तथा
देशदर्शनं कृत्वा तस्मिन्नागते अप्रस्थापिते च तस्मिन्नाचार्यपदे
स्त्वविरा यस्याचार्या उपरताः काज्जगता यदि वा स प्रत्यागा-
तोऽयं शिवादिभिः कारणैर्यद्वासाधकस्य (असति) अत्रावेना-
चार्यपदे स्थापितोऽज्ञातस्याचार्यः । ततस्तस्मिन्नाजगते यदि
वा गतो विदेशं तत्रैव विदेशे गणं धारयितुमिच्छेत् । पंतपुस-
वेच्छपि कारणेन सनुपपन्नैषु यदि स्थविरान् गच्छमहांतोऽपुच्छा-
ययपि तस्याचार्येण भाव्यता गणां निःसृष्टेऽनुज्ञातस्तथापि
स्थविरा आप्रच्छनीयास्तत आह । भावनिमृष्टमपि गणं धारयति
तर्हि तस्य स्थविरानपुच्छाप्रत्ययं प्रायश्चित्तं अनुदधाता गुरु-
काश्चत्वारो मासाः उपलक्षणमेतत् । आज्ञानवस्था भिर्या-

त्वविराधनारूपाश्च तस्य दोषाः ॥

सम्यमेव दिसाबंधं, अणणुण्णते कोरे आणापुच्छा ।

धेरेहिं य पमिसिच्छो, मुच्छा वग्गा उवेहंता ॥

यो नाम स्वयमेव आत्मच्छं दसा को मम निजमाचार्यं मुक्त्वाऽ-
न्य आपुच्छनीयः समस्तौत्थव्यवसायतः पूर्वाचार्याऽऽननुज्ञात-
आचार्यपदे तस्याऽस्थापनात्स्थविरान् गच्छमहत्तररूपा-
अनापुच्छं दिव्यं करोति । स्थविरैः प्रतिषेधनीयाः । यथा
निवर्तते आर्यः । तव तीर्थकराणामाज्ञां होषयितुं एवं प्रतिवे-
दितोऽपि यदि न प्रतिनिवर्तते तर्हि स्थविराः शुद्धाः सन्तः
चतुर्गुरुकं प्रायश्चित्तं दान्ताः । अथ स्थविरा उपप्लेते तर्हि
ते उपेक्षा प्रत्ययं चतुर्गुरुकं दान्ता यत एवमुपेक्षाबामनापु-
च्छायां च तीर्थकराभिहितं प्रायश्चित्तमाज्ञादयश्च दोषास्त-
स्मात्स्थविरैरुपेक्षा न कर्तव्या । तेन च स्थविरा आपुच्छनीयाः ॥

सगणे थेराणसती, तिगथेरे वा तिगं तु वप्पति ।

सेवासति इत्तरियं, धारेइ न मेसितो जाव ॥

अथ स्वगच्छे स्थविरा न संति तर्हि गणे स्वकार्ये गच्छे स्वि-
राणामसति अत्रावे ये त्रिकुलवृणसंघरूपे स्थविरास्तान्
त्रिकरूपविरान् त्रिकं वा समस्तं कुलं वा गणं वा संघो धा-
इत्यर्थः । उपप्लेते यया ययमनुजानीतं महां दिशमिति । अथ
अशिवादिभिः कारणैर्न पश्ये कुलस्थविरादीनामसत्यज्ञावे-
इत्याकां दिशं गणस्य धारयति यावत्कुलादिभिः सह गणं
न मिश्रितो जयति ॥

जे उ अट्ठाकपेणं, आणुण्णायंमि तत्थ साहम्मि ।

विरहन्ति अमट्ठाए, नतेमि ठेओ न परिहारो ॥

ये तु साधर्मिकाः स्वगच्छवर्तिनः परगच्छवर्तिनो वा यथा
कल्पेन श्रुतोपदेशेन तेषां सूत्रार्थं तत्रोपस्थानात् विषये
तदर्थाय सूत्राणामर्थाय आसचना शिक्षावैवत्यर्थः । अनुज्ञाते
गणधारणा तत्र गच्छे विहरंति । ऋतुबद्धे कांसे मासकल्पेन
वर्षासु वर्षाकल्पेन तेषां तत्प्रत्ययोपदेशोऽनुज्ञातो गणं धारय-
तीति तन्निमित्तमित्यर्थः । प्रायश्चित्तं च्छेदो न परिहार उप-
लक्षणमेतद्व्याप्य तपः श्रुतोपदेशेन तेषां सूत्रार्थं तप उपस्था-
नात् विषयबोद्धता हि तस्यासमीपमुपतिष्ठमानानां दोषेन सू-
त्रार्थमिति । व्य० ३ उ० ॥

शिल्पिनि, औप० शिल्पोपाध्याये, (ठेयाय रियरइयददक-
खिहंइदकीळा) ठेकेन निपुणेनाऽचार्येण शिल्पोपाध्यायेन
रक्षितो दटो बज्जान् परिघोऽगता इन्द्रकीलश्च सम्पाटि-
तकपाटश्चाधारतूतः प्रवेशमभ्यागो यस्य सा तथेति ॥
राज० ॥

आ(य)रिय-आर्य-पुं० आरात् हेयधर्मेज्यो याताः प्राप्ता उपा-
देयधर्मेरित्याख्याः । पृथोदरादय इति रूपनिष्पत्तिः ॥ प्रज्ञा
प. १ । प्रव. २९५ छा. ॥

स्यादुभयवैयर्थ्यसमेषु यात् । १ । १०३ । इति प्राकृत
सूत्रेण स्यादादिषु चौर्यशब्देन समेषु च शब्देषु संयुक्तस्य
यात्यर्थ इदञ्च । आरादू याता गताः सर्वहेयधर्मेज्य
इत्याख्याः । सूत्र० १ श्रु. ३ अ. ॥

चारित्राहं, आचा उ. १ उ. ५

(अण्णारियवणमेयं) आरायाताः सर्वहेयधर्मेज्य इत्यार्थस्त-
द्विपर्ययादनाख्याः कृत्कर्माणि इति । आचा. ४ अ. ५ उ. ॥
(मिच्छदिट्ठी आणारिया) आरादगताः सर्वहेयधर्मेज्य

इत्यार्याः । सूत्र० १ श्रु. १ अ. ॥

“एमहाणे आरिए” अरादयात् सर्वेह्यधर्मेभ्य इत्यार्यम्
सूत्र. १ श्रु. १ अ. ।

(एमगविआरियं धम्मियं सुवयणं सेव्वा) आर्यं आरादयात्
पापकर्मभ्य इत्यार्यं अत एव धार्मिककर्मि । म. श. १. उ. ७ ।

आर्यो देवमापाचरिन्नार्या इति आचा. ४ अ. १ उ. ।

विवेकिनि. (तमेव पासित्ता आयरिया वयंति) अर्था वि-
वेकिनः सदाचारवन्तः एवं वृत्ते । सूत्र. १ श्रु. १ अ. ।

आर्यदेशोत्पत्ते (आयरियमात्रायरियाणं) अर्था आर्यदे-
शोत्पन्नानाम्. उपा. १ अ. । स. ३४ स. । औप. ।

आर्यजेदाः ॥

सेकितं आयरिया ? आयरिया हुविहा पणत्ता । तंजहा ।
इह्विपत्तारिया य अण्हिपत्तारिया य । से कितं इह्वि-
पत्तारिया ? १ उव्विहा पणत्ता, तंजहा अरहंता चक-
वही वज्जेदेवा वासुदेवा चारणा विज्जाहारा सेत्तं इह्वि-
पत्तारिया ॥ सेकितं अण्हिपत्तारिया ? १ नवविहा
पणत्ता, तंजहा खेत्तारिया जातिआरिया कुञ्जारिया क-
म्मारिया मिप्पारिया जासारिया णाणारिया दंसणा-
रिया चरित्तारिया सेकितं खेत्तारिया ? १ अण्हउव्वीमति
विहा पणत्ता, तंजहा ।

रायगिहमगहचंपा, अंग्गा तह तामझित्ति वंगा य ।

कंचणपुरं कलिंगा, वाणारसि चैव कासीय ॥ १ ॥

साएयकोमझागय, पुरं च कुरुमोरियं कुमहाय ।

कंपिह्वं पंचाज्ञा, अहिउत्ता जंगला चैव ॥ २ ॥

दारवती य मुरट्ठा, मिह्विह्विदेहा य वज्जकोसंबी ।

नंदि पुरं संमिह्वि, जह्विह्विपुरमेव मज्जाय ॥ ३ ॥

वज्जाम्बवज्जवरणा, अज्जा तह मतिवायदंससा ॥

सोत्तियमझाचंदी, वीइजयं सिंघुसोवरी ॥ ४ ॥

महुग यमूरसेणा, पावा जंगी य मामपुरिवट्ठा ॥

मावन्तीय य कुणाज्ञा, कोरिवरिसं चज्ञादा य ॥ ५ ॥

सेयविया वियनगरी, केयइ अण्च अरियं जाणियं ॥

एत्तुपत्तजिणाणं, चकीणं रामकएहाणं ॥ ६ ॥

सेत्तं खेत्तारिया सेकितं जाइ आयरिया ? १ उव्विहा

पणत्ता तंजहा अंयट्ठा य कल्लिदा विदेहा वेदगाइय हरिया

चुंनुणा चे व उण्या इज्जजाइओ सेत्तं जाइआयारिया य

सेकितं कुञ्जारिया ? १ उव्विहा पणत्ता तंजहा उग्गा

जोगा राइणा इक्कागा नाता कोरव्वा सेत्तं कुञ्जारिया

सेकितं कम्मारिया ? १ अण्णगविहा पणत्ता तंजहा ।

दोम्मिया मुत्तिया कप्पा, मिया मुत्ताविया जीया ॥

जंरुविया जिया कोझा, जिया नरवाहणिया ॥ १ ॥

जेयावणं नहण्णगाग सेत्तं कम्मारिया सेकितं मिप्पा-

रिया ? १ अण्णगविहा पणत्ता । तंजहा । तुण्णागा

तंनुत्ताया पट्ठागाग देयका वरुका कट्ठायाउपारा मुंजया

उयारा उत्तारा वंजारा पवजारा पोत्थारा वेप्पारा चित्ता
रा संखारा दंतारा जंभारा जिह्वगारा सेह्वारा कोरु
गारा जेयावणे तहण्णगारा सेत्तं मिप्पारिया सेकितं जा-
सारिया ? १ जेणं अण्णमागहाए जासाए जासंति जत्थ
वियणं वंजी जिवी पवत्तइ वंजीएणं जिवीए अट्ठारस
विहे वेक्खविहाणे पाएणते । तंजहा वंजी, जवणाणिया,
दोमा, पुरिसा, खट्ठी, पुक्खरमारिया, जोगवड्ढा, पह-
राइया, अंतक्खरिया, अक्खरपुट्ठिया, वेणइया, निहह-
इया, अंक्खिवी गाणियजिवी गंधव्वलिवी, आयासलि
वी, माहेसरी, दामिद्धी, पोद्धिदी । सेत्तं जासारिया
सेकितं नाणारिया ? १ पंचविहा पणत्ता तंजहा आजि
णिबोहियनाणारिया सुयनाणारिया ओहिनाणारिया
मणपज्जवनाणारिया केवज्जनाणारिया ॥ सेत्तं नाणारिया
सेकितं दंसणारिया ? १ हुविहा पणत्ता । तंजहा सरागदं-
सणारिया यवियरागदंसणा ० सेकितं सरागदंसणारिया
? १ दंसविहा पणत्ता तंजहा ॥

निस्सग्गुवदेसरुई, आणारुइ सुत्तवीयरुइ चैव ।

अजिगमवित्थारुई, किरिया संखेव धम्मरुई ॥ १ ॥

ज्यूत्थेणाधेगया, जीवा जीवा य पुएणपावं च ।

सहस्सं मुट्ठामव, गंवरो येयवइएस णिस्सग्गो ॥ २ ॥

जो जिणदिट्ठे जावे, चउव्विहे सदहा सयमेव ।

एमेव एणहत्ति य, णिस्सग्गइत्ति णाइवो ॥ ३ ॥

एए चैव उ जावे, उवदिट्ठे जो पेरण सदहइ ।

उउमत्थेण जिण्ण, व उवएसइत्ति णायवो ॥ ४ ॥

जोहेउमयाणतो, आणाएरोप पययणं तु ।

एमेवसहत्ति य, एसो आणारुई नाम ॥ ५ ॥

जो सुत्तमहिज्जंतो, सुएण ओगाहइ उ सम्मत्तं ।

अंगेण वाहिरेण, वसो सुत्तरुइत्ति नायवो ॥ ६ ॥

एगपपणेगाई, पदाई जो पसरइ उ सम्मत्तं ।

उदइव्व तिह्वविदू, सो वीयरुइत्ति नायवो ॥ ७ ॥

सो होइ अजिगमरुई, सुयनाणं जस्स अत्थओदिट्ठं ।

एक्करसअंग्गाई, पइएणा दिट्ठिवाओय ॥ ८ ॥

दव्वाए मव्वजावा, मव्वपमाणेहि जस्स उव्वज्झा ।

सव्वहिं णयविट्ठिहिं, वित्थारुइत्ति नायवो ॥ ९ ॥

दंसणनाणचरित्ते, तवविणए मव्वमपिइगुत्तीरु ।

जो किरियाजावरुई, सो खलु किरियारुई नाम ॥ १० ॥

अणजिगमहिं कुदिट्ठी, भेखेवरुइत्ति होइ नायवो ।

अविसारओ पययणं, अणजिगमहिंओय मेसेसु ॥ ११ ॥

जो आरिय कायकम्मं, मुयथम्मं खलु चरित्तधम्मं च ॥

सदहइ जिणाजिहियं, मोधम्मरुइत्ति नायवो ॥ १२ ॥

परमत्थसंययो वा, सुदिट्ठपरमत्थमेवणा वावि ॥

वायचक्रुदंसणव, जणा य सम्मत्तसदहणा ॥ १३ ॥

निस्संकियनिकसिय, णिव्वित्तिगिज्जा अमुहदिट्ठीय ।

त्यखीणकसायवीतरागचरित्तारिया य सेकिंतं सयंबुच्छ उमत्यखीणकसायवीतरागचरित्तारिया? दुविहा पक्षतांतज हा पदमसमयसंबुच्छखीणकसायवीतरागचरित्तारिया अप दमसमयसंबुच्छउमत्यखीणकसायवीतरागचरित्तारिया य अहवा चरिमसमयसंबुच्छउमत्यखीणकसायवीतरागचरित्तारिया अचरिमसमयसंबुच्छउमत्यखीणकसायवीतरागचरित्तारिया य सेचं सयंबुच्छउमत्यखीणकसायवीतरागचरित्तारिया । सेकिंतं बुच्छोहियउमत्यखीणकसायवीतरागचरित्तारिया ? २ दुविहा पक्षता, तंजहा पदमसमयबुच्छोहियउमत्यखीणकसायवीतरागचरित्तारिया अपदमसमयबुच्छोहियउमत्यखीणकसायवीतरागचरित्तारिया य अहवा चरिमसमयबुच्छोहियउमत्यखीणकसायवीतरागचरित्तारिया अचरिमसमयबुच्छोहियउमत्यखीणकसायवीतरागचरित्तारिया य सेचं बुच्छोहियउमत्यखीणकसायवीतरागचरित्तारिया सेचंउमत्यखीणकसायवीतरागचरित्तारिया । सेकिंतं केवक्षिखीणकसायवीतरागचरित्तारिया? २ दुविहा पक्षता । तंजहा सजोगी केवक्षिखीणकसायवीतरागचरित्तारिया अजोगीकेवक्षिखीणकसायवीतरागचरित्तारिया य । सेकिंतं सजोगीकेवक्षिखीणकसायवीतरागचरित्तारिया ? २ दुविहा पक्षता । तंजहा पदमसमयसजोगीकेवक्षिखीणकसायवीतरागचरित्तारिया अपदमसमयसजोगीकेवक्षिखीणकसायवीतरागचरित्तारिया य अहवा चरिमसमयसजोगीकेवक्षिखीणकसायवीतरागचरित्तारिया अचरिमसमयसजोगीकेवक्षिखीणकसायवीतरागचरित्तारिया य सेचं सजोगीकेवक्षिखीणकसायवीतरागचरित्तारिया य सेकिंतं अजोगीकेवक्षिखीणकसायवीतरागचरित्तारिया ? २ दुविहा पक्षता । तंजहा पदमसमयअजोगीकेवक्षिखीणकसायवीतरागचरित्तारिया अपदमसमयअजोगीकेवक्षिखीणकसायवीतरागचरित्तारिया य अहवा चरिमसमयअजोगीकेवक्षिखीणकसायवीतरागचरित्तारिया अचरिमसमयअजोगीकेवक्षिखीणकसायवीतरागचरित्तारिया य सेचं अजोगीकेवक्षिखीणकसायवीतरागचरित्तारिया । सेचं खीणकसायवीतरागचरित्तारिया सेचं वीतरागचरित्तारिया । अहवा चरित्तारिया पंचविहा पक्षता । तंजहा सामाइयचरित्तारिया, अत्रोवद्वारणीयचरित्तारिया, परिहारविमुच्छिचरित्तारिया, सुदुमसंपरायचरित्तारिया, अहकलायचरित्तारिया य । सेकिंतं सामाइयचरित्तारिया? २ दुविहा पक्षता । तंजहा । इचरियसामाइयचरित्तारिया आवाकह्यासामाइयचरित्तारिया य । सेचं सामाइय-

चरित्तारिया । से किंतं अत्रोवद्वारणीयचरित्तारिया ? २ दुविहा पक्षता तंजहा । साइया अत्रोवद्वारणीयचरित्तारिया निरइया अत्रोवद्वारणीयचरित्तारिया । सेचं अत्रोवद्वारणीयचरित्तारिया । सेकिंतं परिहारविमुच्छिचरित्तारिया ? २ दुविहा पक्षता । तंजहा निव्विसमाणापरिहारविमुच्छिचरित्तारिया निव्विद्वकाइयपरिहारविमुच्छिचरित्तारिया य । सेचं परिहारविमुच्छिचरित्तारिया । से किंतं सुदुमसंपरायचरित्तारिया ? २ दुविहा पक्षता तं जहा, संकिद्विसमाणासुदुमसंपरायचरित्तारिया विमुज्जमाणासुदुमसंपरायचरित्तारिया सेचं सुदुमसंपरायचरित्तारिया । से किंतं अहकलायचरित्तारिया ? २ दुविहा पक्षता, तंजहा उमत्यअहकलायचरित्तारिया केवक्षिअहकलायचरित्तारिया य सेचं अहकलायचरित्तारिया । सेचं चरित्तारिया । सेचं अणाहियचरित्तारिया । सेचं आयरिया ॥ प्रहा. ? . प. ॥

आरायातः सर्वहेयधर्मैः न्य इत्यार्थः । माङ्गार्यं, (आरियं उवसंपज्ज.) सूत्र. १ भु. ७ अ. ॥ आराइ यातं सर्वकुपुकिन्त्य इत्यर्थं तन्वम् । तत्वे, (आरियं विदिताणं, सव्यउक्त्वा विमुच्छि) आरियंति सूत्रत्वात् आराइ यातं सर्वकुपुकिन्त्य इत्यार्थं तत्त्वं तद्विदित्वा ज्ञात्वेति । उक्तं अ. ६. १. गुणं, न्यायोपपन्नं, आर्यं प्रमुणं न्यायोपपन्नमिति । आचां २ अ. ५ उ. ॥ आरियउवज्जाय-आचार्योपाध्याय- ५० आचार्यसहित उपाध्याय आचार्योपाध्यायः । आचार्यसहित उपाध्याये (आपरियउवज्जाय विसंभज्जा) व्यं २. ३ उ. । आचार्यसहित उपाध्याय आचार्योपाध्यायः । आचार्य उपाध्यायइत्यर्थः आचार्यश्च त उपाध्यायः आचार्योपाध्यायः आचार्यरूपे उपाध्याये, स हि केराचिदाचार्यः केराचिदुपाध्याय इति । व्यं ३ उ. ॥

आ (य) रियेवत्त-आर्यक्रेत्र-न० अर्कपर्विशतिजनपदोपलक्षिते राजगृहमगधादिके, सूत्रं १ भु. ५ अ. ॥ सारूपपर्विशतिः आर्यक्रेत्राणि (आरिय) शब्दे पृष्ठे ३३६ पंक्तौ २१ उक्तानि ॥

यस्मादत्र पतेषु सारूपपर्विशतिजनपदेषु जनपदेभ्यस्तत्तिजि नाना तीर्थकरणानि चक्रवर्तिनां रामाणां बह्वेवानां कृपाणां वासुदेवानां तत आर्यमतेन क्रेत्रस्यानार्यव्यवस्था दर्शिता यत्र तीर्थकरादीनामुत्पत्तिस्तदार्यं शेषमनार्यमिति । भावश्य-कृष्णो पुनरित्येवमन्यव्यवस्था उक्ता " जसु केसुवि पयसेसु मिदुणगाणि यद्विपसु इक्कारइया नोई पढाता ते आरियया सेसा अइरिया इति " एते च प्रत्यासत्या जरतक्रेत्रवर्तिन एव आर्या उक्ताः । उपवृत्तगणत्वैषामन्येऽपि महाविदेहांते वर्तिवियजनन्यमन्नमादिष्वमी बह्वो छट्टया इति । प्रव. २. ७६ टा. ।

आर्यक्रेत्रसोमा निशायल्लणो यथा १६ अ. ।

मगहा कोसंबीया, यूणाविसओ कुणाविसओ य ॥

एमा विहारज्जमी, पत्ता आयरियं खेतं ॥ ६३५ ॥

पुब्बेय मगइविसओ वक्खिण्णेण, कोसंबो अवरेण यूणाविसओ

उत्तरण कृणावाविसओ एतोसि मइरुं आयारियं पुरतो अणारियं।
आ (य)रियट्टाण—आरियस्थानं सवतो विरत्यादैः, संयमस्थाने
“जासा सवतो विरदं पसट्टाणे अणारिमट्टाणे आरिए”,
तत्र चेयं विरतिः सम्यक्त्वापूर्विका सावधारममात्रिवृत्तिः
सावधानुष्ठानरहितत्वात् संयमस्थानम् तत्र चैतत्स्थानमार्भस्या
नम् । सूत्र ० २ अ. २ अ. ।

आ (य) रियदेसि (न) आर्य्यदेसिन्— पुं० आर्य्यं
प्रगुणं न्यायोपपन्नं पश्यति तच्छब्दशब्देत्यार्य्यदर्शा । न्यायो
पपन्नदर्शिनः, (आरारिए आरियपथे आरियदंसो) आचा. २
अ. ५ अ. ।

आ (य) रियदिस्स—आर्यदत्त—पुं० पार्श्वनायस्य प्रथमे गङ्गधरे
प्रव. १ अ. ।

आ (य) रियदेस—आर्यदेश—पुं० मगधाद्यर्द्धपृश्चिंशतिजनप
देसु, (आरियदेसंमि जे समुप्पसा) पं. व. १ डा. । आर्य-
देशसमुत्पन्नः शुक्लजातिकुलान्वितः ध. ३ अर्थि । तत्र आर्यदेशा
जिनचक्रार्द्धचक्राद्युत्तमपुरुषजन्मभूमयस्ते च संख्यया मगधा
द्याः सार्द्धं च विंशतिः प्रार्य्यणां वासाहो देशः । प्रव. । आर्याव
र्त्तादौ देशे ।

आ (य) रियधम्म—आर्यधर्म— पुं० आर्यस्य धर्मः । सदाचारे
श्रुतचारित्ररूपे धर्मं च (वेदस्स णिःजरापेही आरियं
धम्ममुत्तरं) आराद्धेयधर्मयोग्यां यात इत्याद्यस्तं धर्मं श्रुतचा
रित्ररूपमिति उक्त. २ अ. ॥

आ (य) रियपणसिय—आर्यप्रदेशित त्रि० तीर्थकरप्रणति, —
(एवं स धर्मे आरियपणसिए । आचा० ६ अ. ४ अ. ।

आ (य) रियपाण—आर्यपद्म—पुं० आर्या प्रज्ञायस्य स आ-
र्यपद्मः । श्रुतीवशीषितमतौ, आचा० २ अ. ५ अ. ।

आयारियपरिजावि (न) आचार्यपरिजाविन् त्रि० आचा
र्यपरिजवकर्त्तरि ।

रुहरो अकुलीणोचि य, हुम्मेहो दमगमदबुद्धिचि ।

आवि अप्पज्ञानद्वर्त्ती, सीसो परिजवइ आयारियं । ? ॥

कञ्चित्कुशिल्यस्त्वया असूचया वा आचार्य परिजवति ।

सूचा नाम स्वयंपदेशेन परस्वरूपसूचनं । यथा कोपचयः
परिपुष्टं साधुवाक्यकमाचार्यं त्रयीति । अद्यापि बाहका
वयं किमस्माकमाचार्यपदस्य योग्यत्वमिति । असूचा स्फुटमे-
व परदोषोद्घाटनं यथा ज्ञो आचार्यं । त्वं तावदद्यापि रुहरो
मुखः कौटिल्यो वसेत्तु अतः कौटिल्यं ज्ञवत आचार्यकत्वमिति ।
योऽकुलीन आचार्यस्तमुद्दिश्य नृपति अहो उत्तमकृद्भूतं तूता
अमी योग्या एवाचार्यपदस्य वयं तु हीनकुलोत्पन्नाः कुतो-
ऽस्माकं सूरिपदयोग्यता यदा धिक्छेदं यदकुलीनोऽप्ययमाचार्य
पदे निवर्तित इति । तथा दुर्मेधा मंदप्रज्ञो रूढको नाम दुरि-
ट्टो हृत्वा यः प्रवर्जितः मंदबुद्धिः स्वरूपमतिः अपि संभावनायां
संभाव्यते कुतोऽपि कारणद्विविधोऽप्याचार्य इति ब्रह्मातुस्त्वा
वस्त्रात्रादिद्वारं हविर्धर्यस्य सोऽहपशाभलव्यिः । पतानप्येव
मेव सूचया असूचया च परिभजति ॥

अथ शिष्यपदं व्यापदं व्याचरे ॥

सो विय सीसो दुविहो, पव्वाविगो अ सिक्खओ चेव।
सो सिक्खओ उ तिविहो, सुणे अत्थे नटुज्ज प य ॥

यः शिष्यो गुरुन् परिभवति सोऽपि च द्विविधः । प्रवर्जित
कः शिष्यकश्चैव यस्तैव परिभूयमानगुरुणा दीक्षां आहूत
स्तु प्रवर्जितकः । शिष्यकस्तु गच्छति तदध्ययनार्थमायातः
स च शिष्यकस्त्रिविधः सूत्रेऽथं तदुक्तं च सूत्रग्राहकोऽर्थग्रा-
हकस्तदुक्तं ग्राहकश्चेत्यर्थः । वृ. । नि० चू० १ ए अ० ॥

आयारियपायमूत्र आचार्यपादमूत्र न० आचार्यान्तिके-
(गंरुणायारियपायमूत्रम्), आचार्यपादमूत्रे आचार्यान्तिके-
इति. पं. २ डा. ॥

आयारियनाभिय-आचार्यनाभित-न. प्रश्नव्याकरणदशाया-
इत्युत्थंऽप्ययने, स्था० १० डा. ॥

आयारियमग-आर्य्यमार्ग-पुं० आराद् यातः सर्वदेयधर्मेन्य
इत्यार्यो मार्गो निर्दोषः । पापवेदयाऽसम्पुके मार्गे, (आरियं
मगं असंपत्ता) सूत्र० २ अ० १ अ० ॥ सदनुष्ठानरूपे मार्गे,
जनेन्द्रासासनप्रतिपादिते मार्गमार्गे च सूत्र० १ अ० ३ अ० । (जे तत्प
आरिअं मगं परमं च समाहिप) सूत्र. ढि. ० अ० ३ अ० ॥

आयारियाविज्जा—आचार्यविद्या—खो० पाचत्वारिंशत्तमे पुरुष
कत्तमंभेदे, कल्प० ॥

आयारियविपणिविज्जा—आचार्यदिप्रतिपत्ति-न० बंधदशायाः
पञ्चमेऽप्ययने, स्था० १० डा. ।

आ(य)रियवेय-आर्य्यवेद-पुं० तीर्थकरस्तुतिरूपे, श्रावकधर्मप्रति
पादके च वेदे, (दाणं च माहणाणं वेत्तासोऽयं पुच्छनिष्वाणं)
आर्यान् वेदान् कृतवांश्च स भरत एव तत्स्वाध्यायनिमित्तं
मिति तीर्थकरस्तुतिरूपान् श्रावकधर्मप्रतिपादकाश्च अना
र्यास्तु पश्चात्सुत्रभा याहवत्क्यादिभिः कृता इति. आव. २
अ. । आ. म. २ अ. ।

आयारियवेयावच्च-आचार्यवैयावृत्य-न. आचार्यस्य वैयावृत्यं
जकृत्नादिभिर्मुपपन्नम् । वैयावृत्यभेदे, औप० ॥

आयारियव्व-आचरितव्य-त्रि० आ. चर. तय. अनुष्ठेये ।
(जं जम्मि होइ कालि, आयारियव्वं स कादमायारो) । नि. चू.
१ अ. ॥

आयारियदेमं—आचार्यदेश-पुं० आचार्यकथने, (आयारिय
देसावाहारिण अत्थेण) आचार्यदेशात् आचार्यकथनात्
श्रवणारितेनेति । वय० ३ अ. ।

आयसजाण-आयसजाजन-न. होइजाजने, (तोयमिव ना
क्षियाप, तत्तायसनायणेदत्तंथा) तत्तं च तदायसजाजनं च
होइजाजनमिति. ॥ आव० ४ अ. ॥

आयाइ-आजाति-खो० आ जन् किन् आजननमाजातिः सम्मूर्धन-
गोपयातजतो जन्मनि, स्था. १० डा. । आजायतेऽस्यामित्याजातिः
मनुष्यादिजातो । तथा चाचार्याङ्गे आचार्यकार्यकानिष्ठय
इदानीमाजातिराजायते तस्यामित्याजातिः । साऽपि चतुर्धा
व्यतिरिक्ता मनुष्यादिजातिः भव्याजातिस्तु ज्ञानाद्याचारप्र
स्तुतोऽयमेवाचार इति । आचा० १ अ. १ अ. ॥

आयाति- खी. आ. या- जावे- किन्-आगमने- स्थानान्त
रगमने च (आयातिर्वा गतिरिति) स्था. डा. ३ आयातिर्गमो
स्त्रिक्रम इति स्था. डा. २ उत्तरकाक्षे च दशा० ॥

आयाइट्टाण- आजातिस्थान न- आजननमाजातिः सम्म-
र्धनगोपयानो जन्म तत्पथाः स्थानम् । संसारे, स्था. १० डा.
आयातिस्थान-न० उत्तरकाक्षस्य स्थाने (आयातिट्टाणं सम्मतं)

आयाद्विज्ञानेति आयतिनाम उतरकास्तस्य स्थानं पदमिति ।
दशा० ॥

आयाद्विज्ञानज्ज्ञाण- आज्ञातिस्थानाध्ययन न० आज्ञन
नमाज्ञातिः सम्पन्नगर्भापपाततो जन्म तस्याः स्थानं सं
सारस्तस्मिन्निदानस्य प्रवर्तनीत्यवमर्षप्रतिपादनपरमाज्ञातिस्था
नमुच्यते इति । आचारदशाया नवमेऽध्ययने । स्था० १० ग० ॥
आयागर-अयत्राकर-पुं० होहाकरे । (आयागेरेवा)
अयत्राकरो होहाकरो यत्र होहं भायत इति स्था० ८ ग० ॥
आया(चा) म आचाम न० अवसावधं पानकमेहं "आयाममव
सावणमिति" । दु. आव. ६ अ. । आ. म. पि. नि. स्था३ ग. उ.
त्त. १५ अ. (आयामवासावीरेधासुखवियमंघातद्विपगारपाणग
जातं पुष्वामेव भासोपज्ञा) आयामाहमवशयानमिति आष्ठा०
भु. १, चू. ॥

आयाम-पुं. आयम्-भावे घञ् वैष्णो. स्था० १ ग० ॥
नि. चू. उ॥ आ. म. । राजे जी. "आयामेधं दुष्येधं तस्मै
वाहाओ अष्वष्टद्विष्टाओ भवति" आयामभद्विष्टोत्तरायततया
प्रतिपत्स्यो विष्कम्भः पशोपरायततयेति । सू. प्र. ४ प्र. ॥
आयामग-आचा (या) मक- न० आयाममेवायामकम-
भवत्सावणके पानकमेह- उक्त. (आयामगंचव जलोदगं च)
आयामकं धान्यस्यावसावणम् । उक्त० १५ अ. ॥

आयाममित्यज्ञोऽ (न) आचा (या) म मिक्यज्ञोतिन-
धि० अवसावणगतसिक्क्यमोत्तरि, तया चापपातिके "रस-
परित्यागमेदानधिद्व्य-आयामसित्यज्ञोऽस्मि" औप० ॥

आयामेक्षा-आचम्य-अव्य० आचमनं कृत्वेत्यर्थः, (परममे
णं मादृषे आयामित्या) आमेत्यात्त, आचमित्तवान् तज्ञोजन
दानहोरेणोच्छिष्टनासम्पादनेन तच्छुद्धयर्ममाचमनं कारितवान्
भोजितवानिति तात्पर्यम् भ० १५ श. १. उ. । मादृषे आयामेह-
आयामेक्षता स उक्तोदं मुने करेह. भ. १५ श. १. उ. ।

आयार-आचार-पु. आ. चर-भावे घञ्. आ. मर्यादायां
चरणं चरः मर्यादया कालनियमादित्यक्रिया चार आचारः
आ. म. ॥ आचारो ज्ञानाचारः पञ्चधा आ मर्यादया वा
चारोविहार आचारः भ. १ श. १. उ. । दशा. विरो. "आमज्जायाव-
यणां चरणं चारोत्तितीप आचारो । साहोऽज्ञानदमय, चरित्त-
तवीरियवियपो" ॥ अनुष्ठानं स्था० ४ ग० ॥ आचारोऽमा-
चारोऽनुष्ठानमिति. सू. २. ४५ अ. । स्था. । आचारोमोक्षाधेननुष्ठान-
निर्देशय. इति. आचा. १. अ. ३. उ. । आचारो ज्ञानादिविययमनुष्ठान-
मिति ३१. ॥ आचारः श्रुतज्ञानादिविययमनुष्ठानं कालाध्यनादीनि
भ० २ श. १. उ. आचरणंयि आचारो आव० ॥ आचर्यते शुणवि-
वृत्त्ये इत्याचारः अष्ट. ॥ आचारः साधुसनाचार इति । स्था. २ ग०
आचारोऽलोचाऽस्नानादिसुष्ठुक्रियारूप इति. भ. १. अ. ३. स्था. ४ ग०
दशा० ॥ आचारं चैव भावतण्य ॥ आचारो साधुसमाचार्या
वियये इति प्रभ. सं ३३. आचारस्तत्परिदणपरिष्ठापनरूप इति
स्था. ३ ग० ॥ आचारः शास्त्रविहितो व्यवहार इति । ग० ॥ आनु. ।
आचरणमाचारः । आचर्यते इति वाऽऽचारः । पूर्वपुरुषाच-
रिते ज्ञानाद्योमेव नविधौ । नं. । शिष्टाचारतो ज्ञानाद्यासेवन-
विधिर्निति । पा० ॥ घ० र. ॥ अनु० ॥ साध्याचरितो ज्ञाना-
द्यासेवनविधिरिति भाषार्थः । मम. ॥

आचारस्य चतुर्विधो निक्षेपः दश. ३ अ. । आचारस्य

तुचतुर्धा निक्षेपः ॥ सचायं नामाचारः स्थापनाचारो इत्याचारो
भावाचारश्च बोद्धव्य इति गाथाकार्यः भावार्थं तु वक्ष्यति ।
तत्र नामस्थापने क्षुण्णं कृतो इत्याचारमाह ।

नामणभावणवासण, मिक्यवाणसुकरणाविरोहीणि ।

द्व्याणि जाणि होए, द्व्यायारं वियाणाहि ॥ ८६ ॥

व्या० नामनधावनवासनशिक्षापनसुकरणाविरोधीनि इत्याणि
यानि लोके तानि इत्याचारं विज्ञानीहि । अयमत्र भावार्थः ।
आचर । माचारः इत्यस्याऽचारो इत्याचारः इत्यस्य यदाच-
रणं तेन ३ प्रकारेण परिणमनमित्यर्थः । तत्र नामनमवर्तनकर-
णमुच्यते । तत्र्यतिविधेः इत्यं भवति । आचारवदनाचारवच्च
तत्परिणामयुक्तमयुक्तं चेत्यर्थः । तत्र तिनिशज्ञतादि आचारवत्
परमाद्यनाचारवत् । एतदुक्तं भवति । तिनिशज्ञतादि आचारित
भावं तेन रूपेण परिणमति नवरेखादि । एवं सर्वत्र भावना
कार्या । नवरमुदाहरणानि प्रदर्शयते । धावनं प्रति हरिश्चरकं
चरुमाचारवत् सुखेन प्रज्ञादानात् कृमिरागरकमनाचारवत् च-
स्मनोऽपिरागणपगमात् वासनं प्रति कवेषु कटाचारवत् सुखेन
पाटशाकुसुमादिभिर्वास्यमानवात् । वेद्यं याद्यनाचारवदशक्य
त्यात् शिक्षापनं प्रत्याचारवच्चकसारिकादि सुखेन मानुषभा-
पाद्यसंपादनात् अनाचारवच्चकृतादि तदनुपपत्तः । सुकरण प्र-
त्याचारवत्सुवर्णादि सुखेन तस्य कटादिकरणत्वात् अनाचारव-
दध्वाद्यहोहादि तत्रास्त्यस्य तयाविधस्य कर्तुमशक्यत्वादिति ।
अविरोध प्रत्याचारवति शुद्धस्यादीनि रसोक्तगोष्ठपमोगु-
णाच्च अनाचारवति तत्रज्ञीरादीनि विपर्ययादिति । एवं ज्ञ-
तानि इत्याणि यानि लोके तान्येव तस्याचारस्य तद्व्याख्य
तिरकाद्व्याचारस्य च विवाहितत्वात्तथा चरणपरिणामस्य प्रा-
वत्येवैप गुणाभावाद्व्याचारं विज्ञानीहि अवबुध्यस्वेति
गाथार्थः ॥

उक्तो इत्याचारः सांप्रतं भावाचारमाह ॥

दंसणनाणचरित्तं, तवआयारं य विरियायारं ।

एसो ज्ञावायारो, पंचविहो होइ नायव्यो ॥ ८७ ॥

व्या० दर्शनज्ञानागिरादिष्वाचारशब्दः प्रत्येकमनिसंवक्ष्यते
दर्शनाचारो ज्ञानाचारश्चरित्राचारस्तपाचारश्च वीर्याचारश्च इति ।
तत्र दर्शनं सम्यग्दर्शनमुच्यते न च कुराददर्शनं तच्च क्रायेप-
शमिकादिरूपत्वात् भाव एव । ततश्च तदाचरणं दर्शनाचार
इत्येवं शेषेष्वपि याजनीयं भावार्थं तु वक्ष्यति एष भावाचारः
पंचविधो भवति इत्येव इति गाथाकार्यः । दश. अ. ३
विस्तरस्तु (णाणायार) शब्दे ॥

तवाच निशोदुर्णां १ उ. निक्षेपोपेया ॥

जं जणिणं आयारं, चउज्वहो णिकेवो सो इमो ॥

णामेउवणायासो, एसो खलु आयारो णिकेवो चउज्वहो
होइ । णामणोवणवासण, मिक्यवाणसुकरणाविरोधाणि ।

गाहा ॥

नामउवणाव गयाउ द्व्यायारो उविहो आगमओ एो आगमओ
यआगमओ जाणए आणुउउत्ते णो आगमओ जाणनसरीरे
प्रवियसरीरे जाणगमवियसरीरेवदित्तो इमो णामणोवण
गाहा णामादिपपसु आयारं भवइ । तेण सिद्धिमिच्छेत्तो
य सरी अणायारं पि पक्खंति दीर्घइस्वप्पदेशवत् णामणं
पकुञ्च आयारमेतो तिणिसं ऋणायारमेतो परंओ धोवणं पकुञ्च

कुसुमरागो आचारमेतो अणायारमेतो किमिरागो । वास
णाए कवेन्नुगादीणि आचारमेताणि वहरं अणायारमेतं । सुक-
साहृदियादि । सिक्खवाचनं पटुञ्ज आचारमेताणि वायसगा-
वगादि भेगादि अणायारमेताणि सुकरणे सुवर्षं आचारमेतं
घंटावोहं अणायारमेतं । अविराहं पटुञ्ज पयसकराणं आचारो
दीहेतुह्यायिवरोधे अणायारमेता ॥

द्ववाणि जाणि होए, द्ववायारं वियाणाहि ।

णाणे दंसणचरणे, तए विरिए य जात्रमायारो । गाहा ।

गुणपर्यायान् द्रवतीति छव्यं जाणन्ति अणिदिहसकूषाणि
अहमा पताणि चैव जाणि मयिथाणि होक्कपतेहति होक्कः
इत्यते इत्यर्थः तस्मिन् होक्के आधारचतुते द्ववायारं वियाणादि
एवमजिह्वानात्रिहतेषु छव्येषु छव्याचारो विज्ञातव्य इति
गतो द्ववायारो ॥

इयाणि त्रावायारो जणस्सइ सोऽयं पंचविहो इमो ॥

णाणेदंसणगाहं, पच्छेए एएमिं पेजेया गहिया ॥

अड्डइदुवावस, विरिए महाणीतु जातेसि ९ गाहा ।

णाणायारो अट्टविहो दंसणायारो अट्टविहो चरित्ता-
यारो अट्टविहो, तवायारो वारस्सविहो, वीरिआरो उत्तीस-
तिविहो, ते अ उत्तीसइ भेया पए चैव नाणादीं मेजिया
जवंति । वीरिअमिति वीरिआयारो गहिओ अणादीं असोअणं
जं तेसि नाणायाराणं स पए वीरिआयारो भवइ ॥

आचारस्स जेदाः ॥

दुविहे आचारो पण्णत्ते तंजहा णाणायारो चैव नोणाणायारो
चैव । नाणायारो दुविहे पण्णत्ते तं जहा दंसणायारो चैव
नोदंसणायारो चैव नो दंसणायारो दुविहे पण्णत्ते तंजहा
चरित्तायारो चैव नोचरित्तायारोचैव णो चरित्ताचरो दुविहे
पण्णत्ते तं जहा तवायारो चैव वीरियायारो चैव ॥

स्या. २ ग. ॥

सूत्रचतुष्टयं कंठ्यध्वजं । आचरणमाचारो व्यवहारो ज्ञानं
अनुज्ञानतद्विषय आचारः काश्चादिरष्टविधो ज्ञानाचारः ॥

पंचविहं आचारं पण्णत्ते तं जहा णाणायारो दंसणायारो-
चरित्तायारो तवायारो वीरियायारो स्या. ग. ५ ।

आचारंगैवामसंयमो भवति । उक्तं च । तस्याऽस्मा संयतो
यो हि सदाचारः रतः सदा । स एव धृतिमान् धर्मस्तस्यैव च
जिनो हितः ॥ १ ॥ इति ॥ दश १ अ. । तथा च धर्मसंग्रहे
मृगश्रुण्णपूकप्रमाणामपि ज्ञानायाचाराणां मुख्यवक्ष्यापनार्थं
तत्प्राबल्यस्य स्वातन्त्र्याऽऽतिथितस्याऽऽह ॥

ज्ञानादिपंचाचाराणां, पाठनं च यथाक्रमम् ।

गच्छवासः कुसुमरा, त्यागोऽर्थपदावर्तनम्-ध० अधि. ३
आचारशुद्धे हि सामान्यानामपि कुत्राप्युत्पत्तौ पुरुषस्य
महात्म्यमुपपद्यते । यथोक्तं । न कुत्र हीनवृत्तस्य, प्रमाणमिति मे
मतिः । भन्येप्यपि हि जातानां, वृत्तमेव विरिष्यत, इति ॥ ध०
१ अधि. ॥

आचारमाचरतः प्रशंसा यथा ॥

आचारमार्यते, एगस्वेचि गोयमा ! मुणिणो ।

वासमयं पि वसन्ते, गीयथासहगे जाणिण ॥

आचारतिक्रमे दोषो ब्या ।

आचारंगं अणतंगमपजजवेहिं पण्णविज्जमाणं समवधारि-
यं तत्तय यं उत्तिसआचारो पण्णविज्जत्ति तेसि च णं जे
कइ साह वासाहुणी वा आण्णयरमायारमइक्रमेजा से णं
गारवीहिं उवम्येयं अट्टएण्णहा समण्ण्टे वायरोजा पण्ण-
विजा वा तओ णं अणेतंसंसारि जवेजा ॥ महा. १ अ. ।

॥ आचाररहितस्य कर्मोपादानमाचाराङ्गे यथा ।

एत्यपि जाणे उवादीयमाणा जे आचारं रमेति ।

एतस्मिन्नपि प्रस्तुते वायुकाये अपिशब्दात् पृथिव्यादिषु
समाश्रितमारंजं ये कुर्वन्ति ते उपादीयन्ते कर्मणावध्यन्ते एक-
स्मिन् जीविकायां वधप्रवृत्ताशेषनिकायवधजितेन कर्मणा
वा वध्यन्ते किमिति येनहि एकजीविकायविषय आरंभः
शेषजीविकायापमर्दमन्तरं कर्तुं शक्यते अतः स्वमेवं
जानीहि अनेन श्रोतुः परामर्शः पृथिव्याचारंजिणः शेषका-
यारंजकर्मणाउपादीयमाना जानीहि के पुनःकर्मणाउपादी-
यन्ते इत्याह (जे आचारं रमेति) ये अविविदित परमाणां
पंचविधे आचारो न रमन्ते न धृतिं कुर्वन्ति ॥

आचा० १ अ० ७ उ० ।

आचारस्वकपम्महानिशीये यथा महा । १ अ. १ उ. ।

सेजयवं १ केरिसे आचारो कपरेवा सेणं अणायारो ।

गो० आचारं अणायारो णं तपस्सिपक्खा तस्य जेणं आ-
णापानिकले वसे णं एगंते णं सव्वपयारेहिं णं सव्वहा ॥
वज्जणिज्जे । जे य णं णो आणापानिकले । से णं गतेणं
सव्वपयारेहिं णं । सव्वहा आयपरणिज्जा । तहा णं गो०
जंजाणज्जा जहा णं एस णं सामन्नं विहारेज्जा से णं
सव्वहा विज्जजेज्जा महा ॥

आचारप्रतिपादको भयोऽप्याचारः ॥ सम० ॥ नं । आचार-

क्रियाभिधानादाचारः । आ. म. १ अ. ॥ आचार आचारोपदे-

शहेतुत्वात् । दश ५ । अ. । आचारान्निधायकत्वादाचारः । स्या-

१ ग. । द्वादशाङ्ग्याः प्रथमेङ्गे, ध. र. ॥ अनु साक्षाचारप्रति-

पादको ग्रंथ आचार इति । विरो० ॥ एतच्छुद्धवृत्तत्वात् (आचारं

ग) शब्दे । नयमपूर्वस्य प्रत्याख्यानस्य स्वनामक्यते विशति-

वस्तुषु तृतीयं वस्तुनि च । पञ्चकलाणस्स तस्यवस्तूनां आया-

रत्नामधेयं ॥ व्य० । १ ब. । इत्यादपूर्वादीनिचतुर्दश पूर्वानि

तत्र नवमे पूर्वप्रत्याख्याननामकं । तस्मिन् विशतिर्वस्तूनि । व-

स्तुनि नाम अर्थधिकार विशेषा स्तेषुविंशतौ वस्तुषु तृतीय-

माचारनामधेयं वस्त्विति व्य० । आचा० १ आ इषत् अपरि-

पूर्णा इत्यर्थेऽप्येव द्वैतिका येते । आचाराआकरकत्वा इत्यर्थो

युक्तयुक्तविभागनिरूपणानुगुणा विनये इति ज. १ श. १ ब. ।

दशा० ॥

आचारउवगच्छण आचारोपगमन न. मायारणरूपे योगे,

आचारोवगयशब्दे कथा । आच० ४ अ. ॥

आचारंगं आचारंगं । न. द्वादशाङ्ग्याः प्रथमेङ्गे सम० ।

तच्छब्दा आचारंगीकायाम् । इह हि रागछेपमोहाद्यभि-

वृत्तेन सर्वेणापि संसारिजन्तुना शरीरमानसानिकदुःखोपह-

तेन तद्व्यगमनाय हेयोपादे यथाप्यपरिहारेन यत्नो विधेयः । स

च न विशिष्टविवेकमृत । विशिष्टविवेकाश्च न प्राप्ताशेषाति-

आचारो आचारो आचारो य आसंसो ।

आगरिसो अंगं चिप आङ्गा जाङ्गा मोक्खो ॥

आचार ० १ अ० १ उ० । आचर्यते आस्येत इत्याचारः स च नामादि अनुर्थो तत्र इशरीरं प्रत्यक्षरीरं तद्व्यतिरिक्तो द्रव्याचारो जन्या गाथयासुसर्तव्यः “ नामगंधोद्यनवासण सिक्कावणसुकरणाविरोहीणि द्रव्याणि जाणि होप द्रव्याचारं यियाजादि ” ज्ञावाचारो द्विधा होकीको होकीत्तरश्च तत्र होकीकाः पापनिकादयः पञ्चरात्रादिकं यदुर्वैति ते विक्षेपाः होकीत्तरस्तु पञ्चधा ज्ञानादिकः आचारशब्दे दर्शितः पञ्चविध आचार पतत्यतिपादकश्चायमेव ग्रन्थविशेषो ज्ञावाचारः । एवं सर्वत्र योस्यम् । इदानीमाचारः आचाल्यते ऽनेनेति निबिर्न कर्मादीत्याचारः सोपि चतुर्थो व्यतिरिक्तो वा यः ज्ञावाचारः स्वयमेव ज्ञानादिः पञ्चधा इदानीमाचारः आगमननागासः समप्रदेशावस्थानं सोपि चतुर्थो व्यतिरिक्तो उक्तो निर्दिष्टप्रदेशावस्थानं भाषागाहो ज्ञानादिकं पक्षस्थात्मनि रागादिरहिते ऽवस्थानमिति कृत्वा । इदानीमाचारः आगत्य तस्मिन् कुर्वन्तीत्याकारो नामादि सूत्रव्यतिरिक्तो रजतादि भौवाकारोऽयमेव ज्ञानादिस्त्यतिपादकश्चायमेव ग्रन्थो निर्जरादिरत्नानामत्रज्ञानात् । इदानीमाचारः आङ्गस्यस्मिन्नि-
त्यावस्थानं नामादिसूत्रव्यतिरिक्तो पानपात्रादीनामवस्था-
सो ज्ञानादिरिव । इदानीमाचारः आङ्गस्येते अस्मिन्नित्यादशो नामादिव्यतिरिक्तो दर्पणं भावादशं उक्तं एवं यतोऽस्मिन्निति कर्तव्यता इत्येतत् । इदानीमंगं अज्यते व्यक्तीकादि तेऽस्मि-
न्नित्यंगं नामादेव सूत्रव्यतिरिक्तं शिरोवाहादि भावांगेवा-
चारः । इदानीमाचीर्णं मासेवितं तच्च नामादि षोढा तत्र व्यतिरिक्तं कल्याणीं सिहादिस्तृणादिपरिहारं पिशित-
त्रकणं केवाचीर्णं वाद्रीकेपुस्तक्यः कौण्डिण्येपुष्याः कोलाचीर्णं त्विदं ।

सर्मीवन्दणपंको, अग्रइ सरसा य गन्धकासादी ।

पारुसिरिस मध्विय, पिण्डाई कावे निदाहम्मि ॥

भाषाचीर्णत्वं ज्ञानादि पञ्चकं तत्प्रतिपादकश्चाचारग्रन्थः । इदानीमाजितिराजयन्ते तस्यऽमित्याजातिः सोपि चतुर्धा व्यतिरिक्ता मनुष्योदिजातिः भावाजातिस्तु ज्ञानाद्याचार प्रसू-
तित्यमेव ग्रन्थ इति । इदानीमामोक्ष आमुच्यते ऽस्मिन्नित्या-
मोक्षं वा मोक्षो नामादि स्त्रत्र व्यतिरिक्तो निगदादेः ज्ञाका-
मोक्षाकर्मादिको दृष्टनमशेषमेतत् साधकश्चायमेवाचार इति
एते किञ्चिद्विशेषादिकेमेवायं विशेषणतः प्रवर्तन्त्येत्यका-
यिकाः शक्रपुरन्दरादिवत् पकार्याभिधायिनां च उक्तं श्रेति
वन्नानुशेषादि प्रतिपत्यर्थमुद्धृष्टं उक्तं च ॥

वन्धाणुवोमया खवु, सत्तेमि य द्वापर्व असम्मोहो ।

सन्तगुणवीरारो, विय एगढं गुणाहवन्ते ॥

स इदानीं प्रवर्तनाधारं कदा पुनर्भगवताचारः प्रणीत-
इत्यत आह ॥

दार्ं सर्व्वमि आचारो, तित्यस्त पत्तणो पढयाए ।

मासई अंगई, एकारमआणुपुव्वीए ॥

आ. १ अ. १ उ. सत्येतिमित्रादि सर्वेणां तीर्थकराणां तीर्थप्रवृ-
त्त्यादा याचगार्थं प्रयमतया जुहुवति भविष्यति च ततः शेषां
गार्थं इति गणधरा अप्यनयैवानुपूर्व्या सूत्रतया ग्रन्थन्तीति
इदानीं प्रथमत्वे हेतुमाह ॥

आचारो अंगणं, पढमं अंगं दुवात्तसएहं पि ।

एत्य य मोक्खो वा ओ, एम य सारो पवयणस्स ॥

अयमाचारो द्वादशानामप्यङ्गानां प्रथमं मङ्गमेतस्य कारण-
माह । यतोत्र मोक्षोपायश्चरणं करणं निगद्यते पञ्चकं प्रव-
चनस्य सारं प्रधानं मोक्षहेतुप्रतिपादना दत्र च स्थितस्य
शेषांगध्वनययोग्यत्वादस्य प्रयतयोपन्यास इति । इदानीं
गणि चारंसाधुर्वा गणिगुणगणो वा गणः सोऽस्यास्तीति
गणी आचारायत्तं च गणित्वमिति प्रदर्शयन्माह ॥ भा. १
अ. १ उ. ।

आचारंमि अहीए, जं नाउ होई समणधम्मो उ ।

तम्हा आचारधरो, उच्चइ पढमं गणि ट्ठाणं ॥ १० ॥

(आचारम्मितादि) यस्मादाचाराध्ययनात् कृत्यादिक-
श्चरणं करणात्मको वा श्रमण धर्मेपरिहातो भवति तस्मात्स-
र्वेषां गणित्वाकारणा नामाचारधत्वं प्रथममाद्यं प्रधानं वा
गणिस्थानमिति ।

इदानीं परिमाणं किं पुनरस्याध्ययनतः पठतश्च परिमाण-
मित्यत आह ।

नव वंजचेरमइओ, अट्टारस पढसहसित्तओ वेउ ।

हवय स पञ्च चूओ, वहु बहुतर ओ पयमेणं ॥

१ । अ. १ उ. । (पवेत्यादि) तत्राध्ययनतो नवप्रश्नचर्या
मिथानाध्ययनात्मको वेद इति विद्वत्तस्माद्वेयोपादेय
पदार्थानिति वेदः कृत्यापराभिकज्ञावर्त्ययमाचारः सह
पञ्च भिन्नज्ञानं वर्तते इति स पञ्चसूत्र इत्यमरः । उक्तं
शेषानुवादिना चूमा तत्र प्रथमं पिमे सञ्जरिण भासञ्जा
पायवत्थया पत्ता उगह पश्मिस्ति । सत्ताप्यनामिका
क्षितीया सत्तसत्तिकया तृतीया भावना चतुर्था विमुक्तिः
पञ्चमी निशीधाध्ययनं बहुवहुयरो (पढमेणंति) तत्र
चतुश्चक्षिकात्मक क्षितीयश्रुतस्कन्धप्रक्षेपादुः निशीथ
पञ्चमक्षिका प्रक्षेपाद्बहुतराऽनन्तगमं पर्यायात्मकविवक्षा
बहुतमश्च पदाग्रेण प्रमाणेन जवतीति इदानीं मुपक्रमांतर्गतं
समवतारहरं । तत्राश्चक्षानवसु ब्रह्मचर्याध्ययनेष्ववतर्न्तीति
दर्शयितुमाह ॥

आचारगणतयो, वंजचेरसु सो समोयरइ ।

सो वि य सत्यपरिणाए, पिनिदित्यो समोयरइ ॥ ११ ॥

सत्यपरिणाएतयो, उस्सु, वि कापसु समोयरइ ॥

उज्जीवणिया अत्यो, पंच, सु विवएसु उ यरइ ॥ १२ ॥

पंचय महव्ययाइ, समोयरंतेउ सव्व दव्वे सु ॥

सव्वेसि पज्जनाणं, आणन्तजागंमि उयइति ॥ १४ ॥

इति । १ अ० उ० १ आचार इत्यादि । सत्ये इत्यादि ।
पंचेत्यादि । उत्तानार्था नवरमाचारप्राप्तिं चूक्षिकाः कृत्याणि
धर्मास्तिकायादीनि पर्याया अगुरुद्रव्यादय स्तेषामनन्तजागे
व्रतानामवतार इति । कथं पुनर्महाव्रतानां सर्वव्यवचवतार
इति तदाह ॥

उज्जीवणिया पढे, वर्षमिचरमे विति एय सव्वदव्वाइ ।

से सा महव्यया खवु, ते दिक्कदेसण दव्वाणं ॥ १५ ॥

उज्जीवणिया इत्यादि । स्पष्ट कथं पुनर्व्रतानां सर्वद्वयवच-
तारो न सर्वपर्यायेष्वित्युच्यते येनाजिप्रायेण चोदितया स

सर्वाकाशप्रदेशसंख्या अनन्तगुणं सर्वनमः प्रदेशवर्गाङ्कितप्रमाणमित्यर्थः । ततोऽपि त्रिंशद्विंशत्यैरसंख्येयतगच्छगै रन्त-प्रागादिक्रिया वृद्ध्या पदस्थानकानामसंख्येयस्थानगता श्रेणिर्नैवति एवंचैकप्रमि स्थानं सर्वपर्यायावित्तं न शक्यते परिच्छेत्तुं किं पुनः सर्वाण्यपीत्यतः कस्यै पर्याया येषामनन्तभागो भ्रतानि वतैरन्वितं स्थानमतिरन्त्ये केवलगम्या इतीदमुक्तं प्रवति केवलगम्या प्रज्ञापर्यायपर्यायाणामपि तत्र प्रज्ञेयाऽह, त्वमेवमपि ज्ञानहेयास्तुल्यत्वात्तुल्या एव नानन्तरिगुणा इति प्रज्ञाचार्यभाह । यासां संयमस्थानश्रेणिर्निरूपिता सा सर्वा चारित्र्यपर्यायेकानि दर्शनपर्यायसहिते तत्प्रमाणा सर्वाकाशप्रदेशानन्तगुणा इह पुनश्चारित्र्यमात्रोपयोगिगत्वा त्पर्याया नन्तभागवृत्तित्व मित्यदोषः

इदानीं सारद्वारं कः कस्यसार इत्याह ॥

अंगार्ण किं सारो, आयारो तस्स किं हवइ सारो ।

अणु अंगत्थो सारो, तस्सवि य पस्सुवाणासारो ॥ १६ ॥

सारोपस्सुवाण, चरणं तस्स वि य होइ निव्वाणं ॥

निव्वाणस्स उ सारो, अन्वावाहं जिणो वेति ॥

आ. १. अ. १. उ. ॥ अंगार्णमित्यादि स्पष्टा केवलमनुयोगार्थोऽस्यास्थाननूतोऽर्थस्तस्य प्ररूपणा यया स्वविनियोगो इति । अन्त्यश्च सारो इत्यादि स्पष्टैव । एतेरां चान्यथाभि धानानि दर्शयितुमाह ॥

सत्यपरिणणा दोग, विजओ य सीउसणिज्जसम्मत्तं ॥

तह दोगसारनामं, वुत्तं तह महापरिण्णा य ॥ ३१ ॥

अहसए य विमोक्खा, उवहाए सुयं च नवमगं जणियं ।

इत्थेसो आयारो, आयारग्गाणि सेसाणि ॥ ३२ ॥

सत्य इत्यादि अहसए इत्यादि स्पष्टे केवलमित्येव नवाध्ययनरूप आचारो द्वितीयश्रुतस्कन्धाध्ययनानि शेषाण्यचारप्राणोति साम्प्रतमुपक्रमान्तर्गतोऽर्थार्थधिकारो द्वेधा अध्ययनार्थधिकार उद्देशार्थधिकारश्च तत्राद्यमाह ॥

जियसंमो य दोगो, जह वज्जइ जह य तंपज्जहियव्वं ।

मुहदुक्खवित्तिका वि य, समत्तं दोगसारो य ॥ ३३ ॥

निस्संगया य उट्ठे, मोहसमुत्था परीसहोवग्गा ।

निज्जाणंअट्ठमए, नवमेय जिणेण पर्यति ॥ ३४ ॥

जिअइत्यादि निस्संग इत्यादि तत्र शास्त्र परिज्ञाया मय मर्याधिकारो (जिय संजमोत्ति) जीवेषुसंयमा जीवसंयमा स्तेषु हिंसादिपरिहारः स च जीवास्तित्वपरिज्ञाने सति नव त्थतो जीवास्तित्व विरति प्रतिपादनमत्रार्थो धिकारोऽहोविजये तु लोको जहयज्जइ जहायत्तं पज्जहियव्वं ति विजितभावलोकेन संयमस्यतेन लोको यया वध्यते अष्टविधेन कर्मणा यया च तत्प्रहातव्यं तथा हातव्य मित्यमर्याधिकारः स्मृतीयं त्वयं संयमस्यतेन जितकुर्यात्तुणा कूळप्रतिद्वंद्वोपसर्गनिपातेसुख दुःखः तित्तिक्कावि धेयेति । चतुर्थं त्वयं प्राक्ज्ञाभ्य यनार्थसम्पन्नेन तापसादिकप्रतपः सेविनामगृह्णुं ध्वयंमुद्रांइयापि दृढसम्य कत्वेन भवितव्यमिति पंचमे त्वयं चतुरध्ययनार्थंस्मिन्तेनासार परित्यागेन लोकसार रत्नत्रयो युक्तेन प्राप्यमिति । षष्ठे त्वयं प्रागुक्तगुणयुक्तेन निस्संगता युक्तेनाप्रतिवर्धनं प्रविशव्यं । सप्तमेतव्यं संयमादि गुणयुक्तस्य कदाचिन्मोह समुत्थाः परि

पहोपसर्गावा । प्रादुर्जयेयुस्ते सम्यक् सोद्व्याः । अष्टमे त्वयं निर्याणमंत क्रिया सा सर्वगुणयुक्तेन सम्यग्विधेयेति । नव मेयं अष्टाध्ययनप्रतिपादितोऽर्थस्सम्यगेवम वधमानस्वामिना विहित इति तत्प्रदर्शनं च शेषसाधनमुक्ताहार्यं । तदुक्तम्

तित्थयरो च उरएणी, सुरमाहिओसि सिज्जिस्सव्वय

धुवंमि । आणुगूहियव्ववित्रिओ, सव्वत्थाने सुउज्जमइ ॥

किं पुण अवसेसे हिं दुक्खवक्खयकारणा सुविदिपहिं । होति न उज्जमियव्वं स पव्ववायंमि माणस्से आचा. १ अ० १. उ. ॥ तथा च समवायागे आचारस्य श्रुतस्कंधोऽयं रूपस्य प्रथमां गस्य च्छिका सर्वांन्तिममध्ययन विमुक्तयनिधान माचारच्छिका तदवर्जानां तत्राचारे प्रथम श्रुतस्कंधे नवाध्ययनानि द्वितीयं पोरुशनिशीयाध्ययनस्य प्रस्थानान्तरत्वेनेहानाश्रयणात् । पोरुशानां मध्ये पक्षसा चार च्छिकाति परिहृतत्वात् शेषाणां पञ्चदश सम० ॥ ५५ स् ॥

आयारस्स एं जगवओ सच्चूडिआयगस्स पणवीसं अ-

ज्जयणा प० तं० सत्यपरिण्णा दोगविजओ सीओसणी

असम्मत्तं । आवन्ति धुयविमोहउवहाएसुयं महप-

रिण्णा ॥ १ ॥ पिनेसणमिज्जिरिआ, नासज्जयणा य

वत्थपणसा । उग्गहपण्णिमा सत्तिकसत्तया जावणविमु-

त्ती ॥ २ ॥ नितीहज्जयणं पण वीस इमं ॥

सम० ॥ २५ ॥ आयारस्स णं भगवओ सच्चूडियागस्स

पंचासीउट्ठेसणकाहा प० टी० तत्राचारस्य प्रथमां गस्य नवा-

ध्ययनात्मकप्रथमश्रुतस्कन्धरूपस्य सच्चूडियागस्स इति चि-

तोये हि तस्य श्रुतस्कन्धे पञ्चच्छिकास्तासु च पञ्चमी

निशीयाब्धेन युतेति मिश्रस्थानरूपत्वात् तस्यास्तद्व्याभ्यत

स्तत्तासु च प्रथमद्वितीये सतसत्ताध्ययनात्मिके तृतीयचतुर्थ्यो

चैकैकाध्ययनात्मिके तदेवं सह च्छिकानिर्वर्तत इति सच्चूडिका

कस्सय पञ्चाशीतिउद्देशनकाहा भवतीति प्रत्यक्ष्येन उद्दे-

शनकाज्ञानमेतावत्संख्यत्वात्तथाहि प्रथमश्रुतस्कन्धे नवसव्व-

यनेषु क्रमेण सप्तपट चत्वारश्चत्वारः पट पञ्च अष्टचत्वारः

सप्त चेति द्वितीयश्रुतस्कन्धेषु तु प्रथमच्छूडिकायां सप्तसव्व-

यनेषु क्रमेण एकादश त्रयस्त्रयः चतुर्षु द्वौ द्वौ द्वितीयायां

सत्तैकसराणि अध्ययनानि एवं तृतीयैकाध्ययनात्मिका एवं च-

तुर्थ्यपीति सर्वमीदृशे पञ्चाशीतिरिति तथाचनन्दाध्ययने ॥

सेकिं आयारे आयारे णं समणाणं निग्गयाणं

आयारे गोयारविण्णविण्णयइयसिस्सुखाजासा अजासा

चरणकरणजायामायावित्तीओ आयविज्जंति । से समा-

सओ पञ्चविहे पणत्ते तं जहा नाणायारे दंसणायारे

चरित्तायारे तदायारे वीरियायारे आयारेणं परिता वा-

यणा संखिज्जा अणुओगदारा संखिज्जा वेदा संखिज्जा

मिद्वोगा संखिज्जाओ निज्जुत्तीओ संखिज्जाओ पकि-

वत्तीओ स एणं अंगद्वयाए पढमे अंगे दो सुयखंश

पणवीसे अज्जयणा पञ्चासीउद्देशनकाहा पञ्चा-

सीइं सनुदंसणकाहा अट्टारस पयमहसणाणि पयज्जणं

संखिज्जा अक्खवा अणंतागमा अणंतापज्जवा परिता

तसा अणंता थावरा सासयकमनवच्छनिकाया निण

पत्रता जावा आग्रविज्जति पत्रविज्जति पत्रविज्जति
दंसिज्जति निदंसिज्जति उवदंसिज्जति । से एवं आग्रामे
एवं नाग्रामे एवं विग्रामा एवं चरणकरणपुरुषणा
आग्रविज्जि सेतं आग्रामे ॥

संस्कृतमित्यादि । अथ किं तत् । आचार इत्यादि अथवा कोऽय
माचारः आचार्य आह (भाग्यारेण मित्यादि) आचरणमाचारः
आचर्यते इति वा आचारः पूर्वपुरुषाचरितो ज्ञानाभाषसवन
विधिरित्यर्थः । तत्प्रातिपादको ग्रंथोऽप्याचार एव उच्यते अनेन
आचारेण करणनूतेनाथवाचारे आचारयुते णमिति वाक्याहं
कारे अग्रणानां प्राङ्निरूपित शब्दादीनां निर्ग्रन्थानां बाह्यान्तर
ग्रंथरहितानां आह । अग्रणा निर्ग्रन्था एव भवति । तत्किमर्थ
निर्ग्रन्थानामिति विशेषणमुच्यते । शाक्यादिव्यवच्छेदार्थं शा-
क्यादयोऽप्येह लोके अग्रमा व्यपदिश्यते तदुक्तं (निमान्य-
सकृतावसणे रुद्रभाजीवपञ्चहा समणा इति) तेषामाचारा
व्याख्यायते । तत्राऽचारो ज्ञानाऽचाराद्यनेकभेदजिज्ञो गोचरो
भिक्षाप्रदणविधिवत्करणः विनयो ज्ञानादि विनयः वैतथ्यिकं
विनयकृतं कर्तव्यमिति । शिक्षाप्रदणं शिक्षा आसेवनशिक्षा च
विनयशिक्षाति चूर्णिकृत । तत्र विनयोः शिष्यास्तथा ज्ञाया
सत्या असत्या मृषा च अभाषा मृषा सत्यामृषा च चरणव्रता-
दिकरणं पित्रिविद्युत्तरादि उक्तं (वयसमणधम्मसंजम, षया
वचं च रंभसुत्तिभो । नाणा इति यतव कोह, निगहाइ चरणमे
यंतु ॥ १ । पित्रिविद्याहि सर्म्मिइ, जावणपरिमा इइदियनरो-
हो । पम्भिवेदणमुत्ताभो । अज्जिगहो चो चरणं तु ॥ २ ॥
(जाया माया विपत्तिओत्ति) यात्रा संयमयात्रा मात्रा तदर्थं
मेव परिमिताहारप्रदणं वृत्तिविधिर्निरप्रदविशेषवर्तनं । आ-
चारइच गोचरइचेत्यादिद्वेष्टान्ता आचारगोचरविनयवैतथ्यिक
शिक्षाभाषाया माचरणकरणयत्नामात्रावृत्तयः आख्यायते इह
यत्र क्वचिदन्यतरोपादानेन्यतरस्यतार्थाभिधानं तत्सर्वं तत् प्राधा-
न्यव्यापनार्थमवसंयं (से समासओ) इत्यादि आचारः
समासतः संक्षेपतः पंचविधः प्रकृतः तद्यथा (नाणाचारो
इत्यादि तत्र आचार्यारण मित्यादि आचारे णमिति वाक्याहंकारे
परिमा परिमिता ततः प्रज्ञापकं पाठकं चाधिहृत्याणत्तोप
द्वयैरथवा उत्सर्पिणीमवसर्पिणी वा प्रतीत्य परिमा अन-
न्ता न भवति (आइअन्तो पल्लभणाओ तणाओ अहवा ओ-
मण्णिणी मुसण्णिणीकाहं पडुच्च परिचितीयाणगयस्ववदं
च पडुच्च अणता) इति तथा संख्येयानि अनुग्रहगाराणि
उपक्रमादीनि तानि हाध्ययनमध्ययनं प्रति वर्तते अध्ययनानि
च संख्येयानिनि कृत्या तथा संख्येया वेदा वेदो नाम च्छन्दो-
विशेषः । तथाच संख्येयाः श्लोकाः प्रतीताः तथा संख्येया
निर्मुक्तयस्तथा संख्येयाः प्रातर्पित्तयः प्रतिपत्तयो नाम कल्या-
दिप्रदायाद्युपगमाः प्रतिमार्गनिग्रहविशेषा वा ताः सूत्रनि-
वृद्धाः संख्येयाः आह च चूर्णिकृत । “ दद्यादपयसपुत्र्यगमा,
परिमादनिग्रह विसेसा । पंचिचत्ती उत्ते समासतो मुत्त-
पमिबद्धासंख्येज्जति ” (सेणमित्यादि) म आचारो णमिति
वाक्याहंकारे अंगार्येतया अंगार्यत्वेनार्थप्रदणं परलोकाचित्ता-
यां सूत्रादर्थस्य गरीयस्वव्यापनार्थं अथवा सूत्रार्थीमयरूप
आचार इति व्यापनार्थं प्रथममंगं एकारांतता सर्वत्र मागध-
न्यात्तक्रणानुसरणतो वेदितव्या स्थापनार्थमिच्छता प्रथममंग
मित्यर्थः । तथा चैव श्रुतस्कन्धौ अध्ययनसमुदायरूपौ
पञ्चविंशतिरध्ययनानि । तद्यथा ॥

सत्यपरिज्ञा श्लोकाविज्जो, सीओसणिज्जं सम्मत्तं ।
आवंतिथुय विमोहो, महापरिभोवहाणमुयं ॥

एतानि नवाध्ययनानि प्रथमश्रुतस्कन्धे “ पिरेसणासेखिरिया,
भासज्जाया व वत्थपाएसाउमाहपन्निमासत्ता, सत्तिक्कया यभा
वण्विसुत्ती ॥ १ ॥ अत्र (सेखिरियत्ति) शय्याध्ययन-
मीत्याध्ययनं च (वत्थपापसत्ति) वल्लैपणाध्ययनं पात्रैपणा-
ध्ययनं च अमूनि पोरुहाध्ययनानि द्वितीयश्रुतस्कन्धे एव
मेतानि निशदीयवर्जानि पंचविंशतिरध्ययनानि ज्ञवति । तथा
पञ्चाशीतिरुद्देशनकावाः कथमिति चेदुच्यते ॥ इहाऽङ्कस्य
श्रुतस्कन्धस्याध्ययनस्योद्देशकस्य चैक पंचोद्देशनकावाः । एवं
शाल्यपरिज्ञायां सप्तोद्देशनकावाः ॥ लोकविजये षट् ॥ शीतो-
णाध्ययने चत्वारः ॥ सम्यक्त्वाध्ययने चत्वारः लोकसारा-
ध्ययने षट् ॥ धृताध्ययने पञ्च ॥ विमोहाध्ययनेऽष्टौ ॥ महा-
परिज्ञायां सप्त ॥ उपधानश्रुते चत्वारः ॥ पिरेसणाध्ययने
एकादश ॥ शार्दैपणाध्ययने त्रयः ॥ वल्लैपणाध्ययने चैव ॥
अवग्रहप्रतिमाध्ययने द्वौ ॥ सप्तसप्ततिमाध्ययनेषु भावनाया-
मेका विमुक्तावेकश्च ॥ एवमेतं सर्वेऽपि पंचिंशतिः पञ्चाशीति-
भवन्ति ॥ अत्र संग्रहगाया ॥

सत्त य उच्च उ चउरो, पंचअट्ठवत्तत्तचउरोय ।

एकारसत्तिचि यदोदो, दोदोदो सत्तेक एकां य ॥ १ ॥

एवं सनुद्देशनकावा अपि पञ्चाशीतिर्भावनियाः । तथा
पदाग्रण पदपरिमाणं नाद्यादश पदसहस्राणि इह यथार्थोप-
बन्धिः तत्पदं अत्र पर आह । यद्याचारं द्वौ श्रुतस्कन्धौ पञ्च-
विंशतिरध्ययनानि पदाग्रण चाद्यादश पदसहस्राणि तर्हि
यद्गतिं “ नव वंत्तचोरमइओ ऊट्टारसपयसइरसिओवेओ ”
इति तद्विरुध्यते । अत्र हि नवग्रहचर्याध्ययनमात्र एवा-
द्यादशपदसहस्रप्रमाण आचार उक्तोऽस्मिन्सूत्रेऽध्ययने श्रुत-
स्कन्धद्वयात्मकः पञ्चविंशत्यध्ययनरूपोऽष्टादशपदसहस्र-
प्रमाण इति । ततः कथं न परस्परं विरोधः तदयुक्तमजि-
प्रायापरिज्ञानात् इह द्वौ श्रुतस्कन्धौ पञ्चविंशतिरध्ययनानि
पतत्समग्रस्याऽचारस्य परिमाणं अष्टादशपदसहस्राणि पुनः
प्रथमश्रुतस्कन्धस्य नवग्रहचर्याध्ययनमस्य विधिवादाय-
निवर्तानि हि सूत्राणि भवन्ति अतएव चैषां सम्यगर्थवर्गमो
गुरुपदेशतो जयति नान्यथा तत्राह चूर्णिकृतं “ दोसुयपक्कन्धा
पणवीसं अज्जयणाणि एयं आचारणा सादियस्स आचारस्स
प्रमाणं जणियं अट्टारसपयसइरसि पुण पदमसुयसंघरस न-
ववंत्तचोरमइयस्स प्रमाणं विचित्ति अर्थनिवर्तानि सुत्ताणि य.
गुरुपस ओसि अर्थो जाणियवोत्ति, तथा संख्येयान्युत्तराणि
पदानां संख्येयत्वात् तथा (अणता गमा) इति इह गमा
अर्थगमा गृह्यते । अर्थगमा नाम अर्थपरिच्छेदाः ते चानन्ताः
एकस्मादेव सूत्रादितशांयि मतिमेधादियुगानां तत्तत्तद्विशि-
ष्टानां तत्तत्तत्त्वमवस्तुप्रतिपत्तिभावात् ॥ एतच्च टीका-
कृतो व्याख्यानः ॥ चूर्णिकृतं पुनराह ॥ अभिधानां ज्ञेयवर्ततो
गमा भवति ते चानन्ताः अनेन च प्रकारेण वेदितव्याः । तद्यथा ।
सुयं मे आउसतेणं जगवता एव मक्कवायंति, इवच्च सुयमं
स्वामी जम्भस्समेणं प्रत्याह तत्रायमिधः श्रुतं मया इ ओयु-
प्पत्तं । तेन भावता वर्धमानस्वामिना एवमाख्यातं अथवा
श्रुतं मया आयुप्पत्तं आयुप्पत्ततो जगवतो वर्धमानस्य स्वाभि-
नोऽन्ते समीपे णमिति वाक्याहंकारे तथाच जगवता एवमा-

स्थिता। अथवा श्रुतं मया श्रायुष्मतोऽथवा श्रुतं मया जगत्पया-
वारविद्युद्वगमाभूशता। अथवा श्रुतं मया गुरुकुत्रवासमाव-
सता। अथवा श्रुतं मया हे आयुष्मन् ! (तेणंति) प्रथमाधे
नृतीया तत् भगवता एवमाख्यातं। अथवा श्रुतं मया हे आयु-
ष्मन् ! (तेणंति) तदा गमयता एवमाख्यातं। अथवा श्रुतं
मया हे आयुष्मन् ! (तेणंति) तत्र पद जीवनीकायविषये पत्र
वा विवक्षितेन समवसरणे स्थितेन जगत्पया एवमाख्यातं अथ
वा श्रुतं मया हे आयुष्मन् ! वनंते यतस्तेन भगवता एवमा-
ख्यातं एवमाद्यस्तं तमर्थमभिप्रेक्ष्य गमा भवेति। अत्रिया
वशतः पुनरेवं गमाः "सुयं मे आउसं आउस सुयं मे म
सुयं", आउसमित्येवमर्थेनेदं तथा तथा पदानां संयोजनतो-
ऽभिधानतो गमा ज्वन्ति एवमादयः किं अन्ता गमा
ज्वन्ति। तथा अन्ताः पर्यायस्ते च स्वपरजेदन्निष्ठाः अक्षरा
यैर्गोचरा वेदितव्याः तथा परीताः परिमिताअस्मा षो-
न्द्रियादयः स्थावरा अनन्ता वनस्पतिकायादयः (सा-
सयकमनिबद्धनिकाइयत्ति) शास्वता धर्मास्तिकायादयः
कृताः प्रयोगविसृता जन्त्याः घटसन्ध्याभ्ररागादयः। एते
सर्वेऽपि वसादयो निबद्धाः सूत्रे स्वरूपतः वक्ताः। निकाचिता
निर्गुणसंप्रग्रहेन्दुद्वारहरणादिभिरनेकधा व्यवस्थापिता जिन-
प्रज्ञा भावाः पदार्था आख्यायन्ते सामान्यवस्तुया विशेष-
रूपतया वा कथ्यन्ते प्रज्ञाप्यन्ते नामादिभेदोपन्यासेन प्रप-
च्यन्ते प्रक्यन्ते नामादीनामेव जेदनांसंप्रपञ्चं स्वरूपकथनेन
पृथग्विज्ञाः स्थाप्यन्ते दर्शयन्ते उपमाप्रदर्शनेन यथा गौरिव
गवय इत्यादि निदर्शयते हेतुपुष्टाणोपदर्शनेनोपदर्शयन्ते निग-
मनेन शिष्यबुद्धौ निदर्शकं व्यवस्थाप्यन्ते साम्प्रतमाचारः
एतेषु फले प्रतिपादयति स एवमित्यादि स इति आचारो
प्रग्रहेऽपि निसिद्धयन्ते एवमात्मा संप्रगोचरो ज्ञातिः। अयमत्र
ज्ञावः अस्मिन्नाचारांगं भावतः व्यवधीते सति तदुक्तक्रिया-
नुष्ठानानुपरिपादनान्ताज्ञानमूर्तं इवाचरोजवति। आह च
टीकाकारः। तदुक्तक्रियापरिणामाव्यतिरेकात्स एवाचरो भव-
तीत्यर्थः। इति तदेवं क्रियामधिकृत्यायं संप्रति ज्ञानमधि-
कृत्याह (एवं नायत्ति) यथा आचारांगं निबद्धा ज्ञानस्वता
तेषां भावानां ज्ञाता भवति तथा (एवं विज्ञायत्ति) यथा
निर्गुणसंप्रग्रहेन्दुद्वारहरणादिभिर्विधिषु प्ररूपितास्तया वि-
विधं ज्ञातारो भवन्ति एवं चरणकरणरूपणा आचार आख्या-
यन्ते सत्तं आचारोऽपि ॥ न०॥ सेकिंते आचारे आचारेणं सम-
जाणं निर्माणां आचारगोचरविषयवेण इयंजाणगमणञ्च-
मणपमाओजाणनुज्ञणभासा समितिगुत्तिंसेजो वडिंजत्तपाण
उत्तमउत्तपायसत्ताविस्सांहे शुद्धाशुक्लमाहणयणियमतवोव-
हाओत्तुपसत्तयाहिज्जसे समासओ पञ्चविहो पं० तं० णा-
णावारे, दंसओवारे, चरित्तावारे, तवावारे, आचारस्स
प रिच्चावयाओ संखेज्जा आणुओगदरा संखेज्जाओ पदि-
वत्तीओ संखेज्जा वेदा संखेज्जा सिलोमा संखेज्जाओ निज्जु-
त्तीओ से णं अंगहुट्ठाए पढेमे अंगे दो सुयक्कधा पणवीसे
अज्जयणा पञ्चासीं पंद्रेणकादा पञ्चासी समुदंसणकादा
अट्ठारस पदसहस्सां पदमेणा संखेज्जा अक्खरा अणतागमा
अणता पञ्चया परिच्चा तसा अणता थावरा सासया क्कानि-
ब्ब (पिक्कदाया जिणपञ्चत्ता भाया आचविज्जिते पणविज्जिते
परुविज्जिते नंदिस्संति उदरंस्सिज्जो से एवं णाप एवं विष्साए
एवं चरणकरणरूपवण्या आचविज्जिते परुविज्जिते नन्दि-

सिजिते षड्दशसज्जति सेत्तं आयारो ॥ सम० ११ स. ॥ अचा-
राङ्गस्य व्यवच्छेदकात्स्थ ॥ विग्रहमुणिमि मरते, हरितगो-
त्तमि होतिवीसाए ॥ वरिसाणससहस्रैर्दं, आयारंगस्स बो-
च्छेदो ॥ साम्प्रतमुद्देशार्थाधिकारः ॥ शस्त्रपरिज्ञाया अर्थं जीव
इत्यादि तत्र प्रयामदिशारे सामान्येण जीवास्तिवत् प्रत्याद्य
शेषेषु तु पद्सु विशेषेण पुष्यिवीकायाद्यस्तित्वमिति सर्वेषां
चायसान बन्धविरतिप्रतिपादनामिति ॥ एतच्चान्ते उपात्तवान्
प्रत्येकमुद्देशार्थेषु योजनीयं प्रथमोद्देशके जीवस्त्वपवधे वधो
विरतिविरति एवमिति तत्र शस्त्रपरिज्ञा ॥ आचा. १ अ० १ उ०
साम्प्रतमाचारादप्रदानस्य सुखप्राप्तपत्तये दृष्टान्तोपन्यासेन
विधिराख्यायते ॥ यथा कश्चिद्वाजाऽग्निवन्वर्तमाननिवेशोऽन्या
जुखंएमानि विनत्य समतया करणेण दत्तवांस्तथा कचव-
रापनयने शब्दोच्चारं जुस्यिरी करणे पकेप्रकापीउप्रासादरचने
रत्नाद्युपादाने चोपदेशं दत्तवांस्तंश्च प्रकृत्यस्तदुपदेशानु-
सारेण तथैव कृत्वा यथानिप्रदानं प्रोगान् बुद्धिजिरे ॥ अयम
त्रार्थोपनयः ॥ राजसद्वेदेन सूत्रेणा प्रकृतिसदृशाधिगणस्य
भूष्णसदृशः संयमो मिथ्यात्वकचवराद्यपनीय सर्वोपाधि-
वृत्त्यारोपणीयस्तं च सामायिकसंयमं स्थिरीकृत्य पके-
ष्टकापीउत्पल्यनित्वान्यारोपणीयानि ततः प्रासादकल्पोऽय-
माचारो विधेयसूत्रस्यैव शेषास्त्राद्यादिरन्यान्यादत्ते निर्वाण-
भाग्नवति ॥ आचा. १ अ. १ उ. ॥

आयारंगचूत्रा आचाराङ्गचूमा स्त्री० आचाराङ्गस्य चित्तिये-
ऽप्रश्नतस्कन्धे (एतद्बहुवक्तव्यताऽऽचारचूत्रिकाशब्दे) प्रथ-
माचारचूत्रेति आचा० ।

प्रायारकुसुम आचारकुशल पुं० आचारेण ज्ञानाद्याचारण
 कर्मकुशलः कर्माञ्जदकः आचारविषये सभ्यः परिक्रानयति,
 आचारे ज्ञातव्ये प्रयोज्ये वा कुशलो दक्ष आचारकुशलः।
 आचारज्ञाने आचारप्रयोगे वा दक्षे, च। व्य० उ० ३।

आचारकुशलशब्दस्य व्याख्यानार्थमाह ।

अनुष्ठाने आसण, किंकरअध्यासकरणमविनात्ति । पट्टिच-
जोगजुंजण, नैयागपूजा जहा कमसो ॥ अणरुस अणवव
अणवव, मकुकरममरं भगोमसीभरणः सहित समाहि यववडिय,
गुणनिहि आचार कुशेओ ॥ आचार कुशेओ नामयो गुवादे
नामसुत्थानां कपोनि (आसणत्ति) आसनप्रदानं च तेषामेव
गुवादेनां विप्रते समागतानां पीठिकाशुपण्यतीति ज्ञायः ।
तथा प्रातरवागत्य आचार्यान् वदति संदिशत किं करोमीति
स किंकरः तथा (अन्धासकरणमिति) ये अश्रयगतास्तेषा
मात्मसमीपयात्तित्यकरणमध्यासकरणं अविज्जत्तिबिंभागाज्ञा-
वः शिष्यः प्रतिष्ठापनां विशेषकरणमितिज्ञायः (पमिरुव
योगजुंजणत्ति) प्रतिरुषः खुलु विनयः कायिकादिनेतद्वत्तु
धौअस्तुत्तत्त पीठिकायामभिहितस्तदनुगता योगा मनोवाक्का-
यास्तेषां योजनं व्यापारणमवश्यकरणं अविज्जत्तविभागयोजनं
(नियागत्ति) यांयत्र वखाशुत्थादने नियोक्तव्यः तस्य तत्र नि-
योक्तं कराति (पूजा जहा कमसोत्ति) गुवादेनां यथानुरूपं
व्रजसो येन पूजा किमते अणपयममिणुर्यो मनः प्रह्लादश्रुदित्यते
तत्प्रापते (अणववत्ति) तत्र प्राश्रुतत्वात् यकारादोपः तेन
अवहत्या इति छट्ठ्यं तस्याऽभावोऽणववत्या अकुट्टित्वमित्य
र्थः । अचपवः स्थिरस्वभावः अकुटुयो हृस्वभावमुख्यादिवि
रूपचेष्टारहितः । अर्द्धनकां वंचनानुगवचनविग्रहितः । सीमरो
नाम ये उल्लण्ण, परं लावस्य विवधानेन असीभरणः ५५ सर्वोऽपि
प्राप्तव्यास्त्याथै कप्रत्ययविधानेन असीभरणः ५५ सर्वोऽपि

आधारपक्कणो, पञ्चखाणस्स तस्यवत्तुओ ॥

आयारणामधेज्जा, विमइमा पाहुरुज्जेया ॥ ७ ॥

विश्यस्तेत्यादि चतस्रो । गायाः ब्रह्मचर्याध्ययनानां द्वितीय मय्यनं लोकविजयाख्यं तत्र पंचमोद्देशक इदं सूत्रं (सव्यामगं धं परिष्ठाप्य निरामगंधो परिष्पपञ्जा) तत्रामग्रदणेन इननाया- स्तिस्त्रः कोटयो गृहीता गन्धोपादानादपरास्तिस्त्र एताः पदस्य- विशोधिकोटयस्ताश्चेमा स्वतो इति धातयाति घन्तमनु जानाते तथा पचति पाचयति पचन्तमनुजानीत इति तथा तत्रैव सूत्रं (अदिस्समाणो कयविकरपिइति) अने- नापि तिस्रो विशोधिकोटयो गृहीतास्ताश्चेमाः क्रीणान्ति क्राप- यति क्रीणंतमन्यमनुजानीतं तथाऽष्टमस्य विमोदाध्ययनस्य द्वितीयोद्देशके इदं सूत्रं (भिक्खु परिक्रमेज्ज वा चिद्वेज्ज वा णीसिपज्ज वा तुयेद्वेज्ज वा सु साणसि वेत्यादि) यावत् (बहिया विहरज्जा तं भिक्खं गाहावति उवसंकिमिच्चपज्जा भइमा उंसतो समणा तुम्वट्टुये असणं वा ४ पाणाइं नूयाइं जीवाइं सत्ताइं समारखनसमुदिस्स कीयं पामिच्च) मित्यादि एतानि सर्वाण्यपि सूत्राण्यपि श्रित्यैकादशपिरेपणा निर्यूढास्त- या तस्मिन्नेव द्वितीयाध्ययने पंचमोद्देशके सत्रं (स वथं परिग्ग इं कंवेइं पायपुंणं उगइं कं कां सणमिति) तत्र वल्लकं वपादपुंणग्रहणात् वल्लेपणा निर्यूढा पदग्रहणं त्यत्रैपणा निर्यूढा अवग्रह इत्येतस्मादवग्रहप्रतिमा निर्यूढा कमासनमि- त्येतस्माच्छ्रयेति तथा पंचमाध्ययनावेत्याख्यस्य चतुर्थोद्देशक सूत्रं (गामागुगमं पुड्डज्जमाणस्स दुज्जायं दुपपरकंतामित्यादि नेयां संकेणेण व्यावर्णितेत्यत इयाध्ययनं निर्यूढं तथा पष्ठाध्य- यनस्य धृताध्ययनस्य पंचमोद्देशकसूत्रं (आइक्खइ विहरइ कि- द्दति धम्मकामी) त्येतस्माद्वापाध्ययनमारूपमित्येवं विजानी- यास्तवमिति तथा महापरिज्ञाध्ययने सप्तोद्देशकास्तेषां प्रत्येकं सज्जापि सत्तैकका निर्यूढास्तद्वा शस्त्रपरिज्ञाध्ययनाज्ञावना निर्यूढास्तथा धृताध्ययनस्य द्वितीयचतुर्थकोद्देशकाभ्यां विमुक्ताध्ययनं निर्यूढमिति तच्चाचारप्रकल्पो निःशेषः स च प्रत्याख्यानपूर्वस्य यत् तृतीयं वस्तु तस्यापि यदाचाराख्यं विंशतितमं प्राप्नोत ततो निर्यूढ इति ब्रह्मचर्याध्ययनेषु आ- चाराग्रणि निर्यूढान्यतो निर्यूढनाधिकापदेव तान्यपि शस्त्र- परिज्ञाध्ययनानि निर्यूढानीति दर्शयति ॥

अव्योगमो उ जणिओ, सत्यपरिएणाए दंरुणिक्खेवो ॥

सो पुण विज्जमाणो, तद्वा तद्वा होइ णायवो ॥ ८ ॥

अव्योक्तोऽप्यक्तोऽपरिस्फुट इति यावत् भणितः प्रतिपादितः कोऽसौ दंरुनिक्षेपः दंरुः प्राणिपरिभ्रज्जणस्तस्य निक्षेपः परित्यागः संयम इत्यर्थः । स च शस्त्रपरिज्ञायामव्यक्तोऽर्जितो यतस्तेन पुनर्विभज्जमानोऽष्टव्यव्ययनेष्वसावेष तथा- नेकप्रकारो ज्ञातव्यो भवतीति ॥

कयं पुनर्यं संयमः संकेपोऽभिहितो विस्तार्यत इत्याह ।

पगविट्ठो पुण सो, संनमेति अरुज्जय वाहिरेप दुहा ।

मणवपणकापातिविट्ठो, चउविट्ठो चाउजमाउ ॥

पंच य महब्बयाइं तु, पंचहाराइं जोयणं उट्ठा ।

सीलंगसट्ठसाणि य, एमां उ अर्जितरो होइ ॥ १० ॥

(पगविट्ठो) इत्यादि (पंचय) इत्यादि धरितिवृत्ति- ज्ञान एकविधः संयमः सप्राप्त्याप्तिकथाभेदात् द्विधा

भवति । पुनर्मनोवाक्यायोगभेदाद्विधः स एव चतुर्याम भेदाच्चतुर्था पुनः पञ्चमहावृत्तभेदात्पंचधा । रात्रिभोजनविर- तपरिग्रहाच्च षोढेत्यादिकया प्रक्रियया भिद्यमानो यावदष्टा दशशीलांगसहस्रपरिमाणो भवतीति किंपुनरसौ संयमस्तत्र तत्र प्रवचने पंचमहावृत्तरूपतया भिद्यते इत्याह ॥

आइक्खिउं चिउंइयुं, विग्गाउं चैव मुहुत्तरं होइ ।

एएण कारणेण, पञ्चमहब्बया पत्ताविज्जति ॥ ११ ॥

संयमः पञ्चमहावृत्तरूपतया व्यवस्थापितः सहास्यातुं विभक्तुं विज्ञातुं च सुखेनैव भवतीत्यतः कारणतः पञ्चमहा- वृत्तानि प्रज्ञास्यते । एतानि च पञ्चमहावृत्तान्यस्वाहितानि फलवन्ति भवन्त्यतो रक्षायुक्तो विधेयस्तदर्थमाह ॥

तेसिं च रक्खणट्ठा, ज्ञावणा पञ्चवप इकेके ।

तासत्यपरिष्ठाए, एमां अर्जितरो होइ ॥ १२ ॥

तेषां च महावृत्तानामेकैकस्य तद्वृत्तिकल्पाः पंच १ ज्ञावना भवन्ति । ताश्च द्वितीयाश्रुतस्केषु प्रतिपाद्यते अतोऽयं शस्त्रपरिज्ञाध्ययनाभ्यन्तरो भवतीति ॥

संप्रतं सूत्रानां यथा स्वं परिमाणमाह ॥ जाउमह- परिमाओ, पढमा सत्ति किगावीय चूडा ज्ञावणविम्मत्ति आयत्तपकप्पा तिणि इति पंच । १३ । पिरेपणाध्ययनादारभ्य अवग्रहप्रतिमाध्ययनं यावत् एतानि सप्ताध्ययनानि प्रथमा- सूत्रा सप्तसहैका द्वितीया भावना तृतीया विमुक्तिः चतुर्थी आचारविकल्पो निःशेषः सा पंचमी चूर्तेति आचा. १. अ. १. च. आयाराचूडा- आयाराचूडा-स्त्री० उचशोपातुवादिनी चूडा

आचारस्य चूडा आचार चूडा । आचाराग्रे आचारांगस्य द्वि- तीयेऽश्रुतस्केषु, आचा० अ. १. उ. ॥

आचारग्रणि चूडिका इति आचा० ॥ आचारांगस्य द्वितीये श्रुतस्केषु पञ्च चूडा स्तत्र प्रथमा (पिरेपणसज्जरिया, ज्ञासज्जा या य वत्तपापसा । उमहपरिमत्ति) सप्ताध्ययनात्मिका द्विती- या सप्तसत्तिकया तृतीया भावना चतुर्थी विमुक्तिः पञ्चमी निःशेषाध्ययनमिति । आचा० अ० १. उ० १. ॥

एताश्चाचारश्रुतस्केषु नवज्यो ब्रह्मचर्याध्ययनेष्वो निर्यूढा इति आचाराग्रशब्दे ॥

आयाराचूडिया-आचारचूडिका स्त्री० आचारचूडायाम्, आ- यारस्सणं जगवओ सच्चूडीयागस्स पञ्चार्साइ उवसणकाहा सम० ८८ स. ॥

आचारांगस्य विमुक्त्यभिधाने सर्वातिमध्ययने, च तिएइं गणिपिग्गणं, आयाराचूडियावज्जणं सत्तावन्नं अज्जयणा १० सम० ८९ स. ॥

आचारस्य श्रुतस्केषु द्वयरूपस्य प्रथमाङ्गस्य चूडिका सर्वा- न्तिममध्ययने विमुक्त्यभिधानमाचारचूडिका तच्चर्जानामिति सम० ९१. ॥

आयाराटीगा-आचारटीका- स्त्री० शांतिगाचार्यविरचिताया- माचारगव्याख्यायाम्, तथाचाचारंगटीकायाम् आचारटीका- करणे । “आचारशास्त्रं सूचिनिश्चितं यथा, जगद्विदो जगते द्वितीयः ॥ तथैव किञ्चिद्वदतः स एव मे, पुनानु धामिन् विन्यायतिता गिरः ॥ १ ॥ शस्त्रपरिज्ञाविवरणं, मतिवहुगहनञ्च गन्धद्विस्तृतीयाः तस्मात्सुखयोधार्थं, गृहसायवइमज्जसा सारम्- ॥ २ ॥ ” आचा० टी. अ. १. उ. १. ॥

आयारट्ट-आचारस्थ- त्रि० आचार स्थित आचारस्थः इना-

आचारपिञ्जुक्ति

चारादिपंचविधाचारयुक्ते, ॥

“नाणमि दंसर्गमिय, तवे चरित्तये समणसारमि । ण च पत्ति जे उवेउं, अप्पाणं गणं न गणहारी । पसगणहरमेरा, आचारगणवणित्ता सुत्ते, ॥ पं० ज्ञा० ॥
पसा गणधमेरोमैर्य्योदा सीमा इत्यर्थः (आचारद्वारणाति पंच-
विदे आचारे जुत्तानं) आचारे स्थित आचारस्थः तेषां घणितता
स्तर प्रणीता इत्यर्थः ॥ पं० च० ॥

आचारपिञ्जुक्ति-आचारनिर्युक्ति-स्त्री-निर्युक्तानां सूत्रेऽभिधेय
तया व्यवस्थापितानामर्थानां युक्तिर्घटना विशिष्टा योजना
निर्युक्तयुक्तिरस्मिन् वाच्ये युक्तशब्दोपाधिर्युक्तिरित्यु-
च्यते । सम० स. १ आचारस्य निर्युक्तिराचारनिर्युक्तिः । आचार
सूत्रार्थानां विशिष्टयोजनायाम्, तथाच समवायिगे । आचारांग
मधिकृत्य “संज्ञात्रो पिञ्जुक्तिओ” सम० १ स. ॥ आचारांग
निर्युक्तश्च भज्यादुस्वामिना रचिता । तथाचाचारांगद्विकार्या
भद्रादुस्वामिनमधिकृत्य । स च पूर्वमावश्यकनिर्युक्तिः विधाय
पश्चादाचारांगनिर्युक्तिं चक्रे तथाचोक्तं (आवस्यस्स दस
कात्थियस्स तद् उचत्तरज्जयमायारत्ति) आचा. अ. १ उ. १

आचारतेण-आचारस्तेन-त्रि० विशिष्टाचारवस्तुन्यस्य “आचा-
रभावेतेण कुव्वं देवकिंत्वंसं ४६ ” दश० ध. प. च. २ ॥

आचारदशा-आचारदशा-स्त्री-आचरणमाचारां शानादि-
विषयः पंचधा । आचारप्रतिपादनपरा दशा आचारदशा ।
दशाभेदे, दशाध्ययनात्मिका आचारदशा दशाश्रुतस्कंधे इति
या क्ठेति स्या. ग. १० ॥ अद्भुतदशा । अष्टाविंशतिं उ च बास-
गा, दिव्यं तेषु विसेसे । आचारदशा तुभमां, जेणेत्यं वणिदया
यारो । पं० भा० । आचारदशानामभ्ययनविभागमाह ।
स्या. १० ग. ॥

आचारदशायां दस अज्जयणा पणत्ता । तंजहा वीसं
असमाहिगणा इक्खीसं सबत्ता तित्तिंसं आसायणाभो
अट्टविहा गणितंपया दस चित्तसमाहिगणा इक्खारस
बचासगणितमाशो बारस भिक्खुपुपदिमाभो पज्जोसवणा
कण्ठे तिसं मोहणिज्जगणा ॥

समाधिरुत्थानानि यैरासेचित्तरात्मपरोक्षयानामिदं परत्रो
जयय वा असमाधिरूपधत्ते तानीति भावस्तानि च
विशतिं कुतश्चारित्वादीनि । तत एवाद्यगम्यनीति तत्प्रतिपादक
मन्ययनमसमाधिरुत्थानानीति । प्रथमतया एकविंशतिः
शब्दाः शब्दत्रे कुर्यं कृत्यतः पद्यादिः जावतः साप्तविंशति
चारित्रमिदं च शप्तचारित्रयोगात् शब्दाः साध्यस्ते च
कैकमेयकारान्तरमेवनादीन्येकविंशतिपदानि ॥ १ ॥ तत्रै
वोक्तव्याणि सेवमाना उपायित एकविंशतिर्नैवति । तदर्थं
मन्ययनमेकविंशति शब्दा इत्यभिधीयते ॥ २ ॥ ते तौ
समासायऽभाति ज्ञानादिवृणाः आ समस्त्येन शायते
अपचर्यते यकानिस्ता भाशानता रत्नाधिकविषयाः अवि
नयव्याः पुत्तो गमनादिकास्तप्रसिद्धान्यस्त्रिंशद्देवा यत्रा-
निधीयन्ते तदभ्ययनमपि तथैवोच्यते इति ॥ ३ ॥ (प्रत्येयादि)
अष्टविंशति गणितपत्र आचारधृतशरीरवचनादिका आचार्य
गुणद्विरुद्धानां कौकरुपा यत्राप्रतिधीयते तदभ्ययनमपि
नयैवोच्यते इति ॥ ४ ॥ (दसेत्यादि) दशविंशतिसमाधिरुत्था
नानि येषु सन्तु चित्तस्य प्रशस्तपरिणतिर्जायते तानि
न या अमनुष्यवैकर्म्यविस्तारवादीनि तत्रैव प्रसिद्धान्यभि
धीयन्ते यत्र तथैवोच्यते इति ५ (पकारं) त्यादि एकादशो-

पासकानां आचकाणां प्रतिमाः प्रतिपत्तिविशेषाः इति नम्रत
समधिकारिदिविषयाः प्रतिपाद्यन्ते यत्र तथैवोच्यते ॥ ६ ॥
(बारसेत्यादि) चादशभिक्षुणां प्रतिमा अभिप्रदा मासिकीहिमा
सि की प्रनुत्तयोजनाभिधीयन्ते तत्तथोच्यते इति ॥ ७ ॥ पञ्चो-
इत्यादि ॥ पर्याया अनुनुदिका द्रव्यत्रेयकाहभावसंभविन
उत्सृज्यन्ते उद्धृत्ये यस्यां सा निरुक्तविधिना पर्योसवना
अथवा परीति सईतः आधादिभावेन्य उपास्यते यस्यां सा
पर्योपशमना अथवा परिः सर्वथा एकत्रैव जघन्यतेः सति-
शिनानि वरुद्धतः परमासात् वसनं निरुक्तादेव पर्येषणा
तस्याः कथं आचारोमर्यादित्यर्थः ॥ पर्योसवनाकथः पर्येषणा
मनाकथं पर्येषणाकथंवेति स च (सक्कोसंजोयणं विगइणव
वयमि) त्यादिकस्तत्रैव प्रसिद्धतदर्थमभ्ययनं स एवोच्यते
इति ८ ॥ (तीसमित्यादि) त्रिंशद्व्योमनीयकर्मणा बन्धस्या
नानि बन्धनकारणानि (वारिमहेज्जवगादिना तसं पाणेविदि-
संर) इत्यादिकानि तत्रैव प्रसिद्धानि मोहनीयस्थानानि तत्प्रति-
पादकमभ्ययनं तथैवोच्यते इति ॥ ९ ॥ (आयाइहाण) मिति
भाजननमाजातिः सम्मूहो नग नोपापाततो जन्म तस्याः दधानं
संसारस्तत्तनिदानस्य भवतीत्येवमर्थप्रतिपादनपरमाजाति
स्थानमुच्यते ॥ इति ग. टी. ग. १० ॥

आचारपकप-आचारप्रकल्प-पुं० आचार एवाचार प्रकल्पः

क्रिया आचारक्रियायाम्, आव० ४ अ. ॥ आचार आचारांगम्
प्रकल्पे निशोयाभ्ययनम् तस्यैव पञ्चमवृत्ता आचारेण सहितः
प्रकल्पः आचारप्रकल्पः निशोयाभ्ययनसहिते आचारांगे,
ध० अ. ३ ॥

अट्टावीसविंशे आचारपकपे भाव ३ अ. ॥

सत्यपरिशा होगविज्जओ, असिओसणिज्जं संमत्तं ॥

आवेति पुत्र विमोहो, उवहाणमुअं महपरिशा ॥ ११ ॥

पिंदेत्तण मिज्जीरिज्जा, जासज्जा या य वत्तपाएसा ॥

उगहाणमिमासत्ति, कसतयं जावणविमुत्ति ॥ १२ ॥

उगघायमाणुम्यायं, आरोवणातिविहमो निसीहंतु ॥

इति अट्टाविंशतिविहो, आचारपकपनामोयं ॥ १३ ॥

अष्टाविंशतिविधे आचारप्रकल्पे आचार एवाचारप्रकल्पः क्रिया
पूर्ववत् । पिंदेत्तणागहा १५२ उगघातगायात्रयं निगद-
सिद्धमेव ॥

अष्टाविंशतिविधः आचारप्रकल्पः निशोयात्माचारांग-
मित्यर्थः स चैवं ॥

सत्यपरिशा ? होकविज्जओ २ सीओसणिज्जा १
संमत्तं ४ आवेति १ धुव ६ विमोहो ७ उवहाणमुत्तयं ८
महपरिशा ९ प्रथमस्य श्रुतस्कंधस्याध्ययनानि । हि-
तीयस्य तु पिंदेत्तण ? सेज्ज २ इरिया ३ जामाज्जाया
य ४ वत्त ५ पाएसा ६ उगहाणमिमा ७ सत्तमतिक
या ८ जावणा ९ विमुत्ति ६ उगघाऽ आणुम्याऽ २ आ
रुहणा ? निविहमोनिसीहंतु इति अट्टाविंशतिविहो आचार
पकपनामोक्ति ॥

उगघातिकं यत्र बहुमासादिकं प्रायश्चित्तं वर्धयते । अनुज्ञाति
कं तु यत्र गुरुमासादि आरोपणा च यत्रैकस्मिन्मास्यभित्तेष्व
इत्यागोच्यते इति ॥ प्रश्न. सं. ५ टा. ॥

अष्टाविंशत्या आचारप्रकल्पैः आचार आचारंगं प्रकल्पो निशीयाध्ययनं तस्यैव पंचमचूडा । आचारणे सहितः प्रकल्प आचारप्रकल्पैः पंचविंशत्याध्ययनात्मकत्वात्पंचविंशतिविध आचार उद्धातिमनुद्धातिममारोपणेति त्रिधा प्रकल्पो मीनोऽष्टाविंशतिविधस्तत्र पंचविंशतिः अध्ययनान्मयमूनि ॥

मत्यपरिक्षा ? क्षोगविज्ञा २ सीओसपीज्जं ३ संभनं ४ आत्रंतिक्षोगसारंवा ५ धुयं ६ विमोहो ७ उव हाणसुअं ८ महापरिक्षा ९ पिंकेनणा ? १० सिज्जा ? ११ इरिया ? १२ जासाजायं ? १३ कत्येसणा ? १४ पाएसणा ? १५ उगहपदिमा ? १६ ठाणसत्तिकयं ? १७ निसीहिआसत्तिक कयं ? १८ उच्चारणसवणसत्तिकयं ? १९ सदसत्तिकयं २० रुवसत्तिकयं २१ परकिरिआसत्तिकयं २२ अओन्नकिरिआसत्तिकयं २३ जावणा २४ विमुत्ति २५. ४. ३. अ. आयरणं आयारासो सो य पंचविहो णाणदंसण चरित्तवविचारो य तस्स पकारिसेणं कप्पणा पकप्पणा सप्पजेद्विरूपणा आ. चू. ४ अ. । नि. चू. ? उ. ॥

आचारः प्रथमांगस्तस्य प्रकल्पोऽध्ययनविशेषोनिशीयाभित्य परानिधानस्य वाऽऽचारस्य वा साध्याचारस्य ज्ञानादिविषयस्य प्रकट्योऽध्यवसायमित्याचारप्रकटयः । सम. स. २८ ॥

आचारस्य प्रथमांगस्य पदविभागसमाचारीवृत्तकणप्रकटकल्पा निधायकत्वात् प्रकल्प आचारप्रकल्पः निशीयाध्ययनं आचारंगस्य निशीयाध्ययने, स्यात् ५ छ. ।

यस्मात्तत्रदशविध आचारः ज्ञानदर्शनचरित्रतपोवीर्याचारश्च प्रकल्पते क्वाप्यते प्रज्ञाप्यते इत्यर्थे इत्यत आचारप्रकल्प इति पं० चू० ॥

आचारप्रकल्पस्य नामधेयानि निशीधवृणो यया ॥

आयारपकप्पस उ, इमाई गोणाई नामधिज्जाई ।

आयारमाइयाई, पायच्चित्तेणहीगारो ॥ २ ॥ गाहा

आयरणं आयारो सो य पंचविहो णाणदंसणचरित्तवविचारियातोय तस्स पकरिसेणं कप्पणा पकप्पणा सप्पजेद्विरूपणेत्यर्थः इमाइति वक्ष्यमाणोक्तिं गोणप्रद्वं पारिजासिय उद्धात्तयं तज्जहा प्रमुहोसमुदो इदं गोवयतीति इदं गोवयो एव तस्स आयारपकप्पस नाम न भवति गुणाऽप्येकं भवति "गुणनिष्कं गेणं, तज्जे अहत्थ मत्थवीर्यंति तं पुण स्वयां जज्ञ्णो, तयो पवणो पदोवो य ॥ १॥" नामाणि, अभिधेयाणि नामधेयानि अदृष्टा धर्माणानि वा धेयानि नामधेयानि सार्थकाणीत्यर्थः । आयारो आद्रीओसन्ति नामाणि आयारादीणि पंच पायच्चित्ते अहीगारेति अर्थे, दारं सोसो पुच्छति णण पायच्चित्ते अहीगारोति पुच्छति अत्याधिकार एव जणिओ आयरिओ जणति सत्वं तथ जणिओ इह विशेषज्ञापनार्थं भणति अक्षय्यवि आयारस रूपणा कया इह तु आयारसकथं पायच्चित्तं पक्खिज्जति अदृष्टा प्रायश्चित्तं प्रत्यन इत्यर्थः ॥

अदृष्टा इह भणिओ तथ दृष्ट्यो आयारमाइयाति जं भणि वंताणि य इमाणि ॥

आयारो अगंति, पकप्पे तह च्छीया णिसीहेति । णिसीतं मुत्तत्थ तहा, तह आण पुव्विअकत्वात् ॥ गाहा ॥ पसादागहा वक्खमाणसरूपा आयारमाइयाणि इमा सामागणिकखेववक्खणा गाहा ॥

आयारो णिकखेवो, चहविधो दशविधो य अगंभि ॥

उक्तापकपंमि, च्छीयाए निशीयेया ॥ नि. चू. ? उ.

आचारप्रकल्पः पंचविधः तद्वा च स्थानांगं ॥

पंचविहो आयारपकप्पे पं० तं० । मासिए उग्याइए ? मासिये आणुग्याइए २ चउम्मासिए उग्याइए ३ चउम्मासिये आणुग्याइये ४ अरोवणा ५ । स्या. ५ ग. ॥

आचारस्य प्रथमांगस्य पदविभागसमाचारी वृत्तकणप्रकटकल्पाऽनिधायकत्वात्प्रकल्प आचारप्रकल्प निशीयाध्ययनं स च पंचविधः । पंचविधप्रायश्चित्तानिधायकत्वात्तथा । तत्र केयुचिउद्देशकेषु बहुमासप्रायश्चित्तपत्तिरूपदत्ते ? केयुचिबहुमासापत्तिः २ एवं अचुचतुर्मास ३ शुचुचतुर्मासा ४ रोपणाश्चेति ५ तत्र मासेन निष्पन्नं मासिकं तपस्तत्र उद्घातो जोगपातो यत्रास्ति तदुद्धातिकं ह्यचित्थः । यत उक्तं "अणेण गिणे सेसं, पुव्वकेण तु संजुयं कावं । देज्जाहि बहु य दाणं, गुच्छाणं तत्तिथं चेवत्ति ॥ १ ॥ पंचेवत्ति एतज्जावना मासिकतपोप्रश्चित्तयोपदर्श्यते । मासस्याऽऽच्छिन्नस्य शयं दिनानां पंचदशकं तन्मासाप्यज्ञा च पूर्वस्य पंचविंशतिकस्याऽऽर्द्धेन सार्द्धं चादशकेन संयुतं कृत साद्धो सप्तविंशतिर्भवतीति । आरोपणा तु (चदावणिस्ति जणियं होह) येहि यथा प्रतिपेवित माहो वयति तस्य प्रतिपेव निष्पन्नमेव मासब्रह्ममासगुरुप्रभृतिर्न कं दीयते । यस्तु न तथा तत्तावदीयते एवमायासनिष्पन्नं चान्यदरोप्यत इत्यारोपणेति ॥ ग. ४० टी० ग. ५ ॥

अस्याष्टाविंशतिभेदाः समवायाद्भेदो यथा ॥

अष्टाविंशतिहो आयारपकप्पे पं० तं० ॥ मासिया आरोवणा संपचराइमासीया आरोवणा सदसराइमासिया-आरोवणा सपभरसराइमासिया आरोवणा । सवीसइराइमासिया आरोवणा । संपचवीसराइमासिया आरोवणा । एवं चैव दोमासीया आरोवणा संपचराइदोमासीया आरोवणा एवं तिमासीया आरोवणा चउमासीया आरोवणा उवयाइया आरोवणा आणुग्याइया आरोवणा कसिणा आरोवणा अकसिणा आरोवणा । एतावता आयारकप्पे एतावताय आयारिये । सम. २८ स. ॥

अथैव निगमनमाह ।

एतावतावदाचारप्रकटय इह स्थानके आरोपणमाश्रित्य विवक्षितोऽन्यथा तच्छततिरेकेणाऽपि तस्यैतद्व्यतिरेकपक्ष-भावात् अथ बैतायानेतायं तावदाचारप्रकटयः शेषस्याश्रितं प्राप्तात् स. स. २८ ॥

आचारप्रकल्पो महानिशीयः । स च प्रत्याख्यानपूर्वस्य य नृतीयं वस्तु तस्यापि दृष्टाचारस्य विंशतितमं प्राचटं ततो निर्यूह इति भाषा० छ. अ. १ ॥

तथा च निशीयवृणो ॥

निमीयं णवमा पुब्बा, पक्खिज्जणसम तत्तिथवत्तुय ।

आचार्यनामधेया, वासनिजापाहुरुच्छेदा ॥ २१९ ॥

पुत्रवर्गतेहि तो पञ्चकल्पाणुपूर्वणम नवमपुत्रं तस्मिन् वीस वतु वतुस्ति वतुयुतं वीसं अथाधिकारोक्तसु तस्मिन् अथाचार्यनामधेयं जे वतुं तस्स वतुस्स वीसं पाहुरुच्छेदो परिमाणमिच्छिमाभूतवत् अर्थच्छेदपाहुरुच्छेदा जस्यति । तेषु विजं वीसतिमं पाहुरुच्छेदं ततो गिरीहं सिक्कं ॥

तथाच व्यवहारकल्पे ॥

आचार्यकल्पो ऊ, नवमे पुत्रंमि आसि सोधीय ।

तत्तोल्वि य निज्जुदा, इहाणियतो किं न सक्किव ॥

आचार्यकल्पः एवं नवमे एवं भासीत् शोधितश्च ततोऽनन्तरं द्दानीं पुनरिहाचार्ये तत एव नवमाभिर्येष्टाऽनीतः । ततः किमेव आचार्यकल्पो न जवति किं वा ततः शोधितोपजायते । एतेऽन्याचार्यकल्पः शोधितास्मादवशिष्टा भवतीति भावः ॥ व्य० ३ उ० ॥

तथाच पंचकल्पनाम्ये ॥

आचार्यदसकल्पो व्यवहारो नवमपुत्राणि सं दोचारित्तरकल्लगट्टा सुयकरमुत्तरित्विताई अंगदसा अएहा विह उन्नामसादीण तेणतु विससो आचार्यदसा उइमो जेणेत्यं बहिहयायारो, दसकल्पवद्वारा एगदुतखंधे कइ इच्छति । केइ च दसाएकं कल्पवद्वारवीयं तु रयणा गद्याणीयं नवमं पुत्रं तु तस्स नीसंदो परिगामपरिस्तावो ॥

(जइहा तेज जगवता आचार्यकल्पो दसकल्पव्यवहाराय नवमपुत्रविसंदं नृता निज्जुदा) तेनाऽसौपजाइः आचार्यकल्प इति विधिः यस्मात्तत्र दशविध आचारो ज्ञानदर्शनचारित्र्यतपोवीर्याचारश्च प्रकल्पते ॥ क्ल्याप्यते प्रज्ञाप्यते इत्यर्थः ॥ इत्यत आचार्यकल्पः दशकल्पव्यवहाराणां पूर्वोक्तं निरुक्तं ॥ पं. च. ॥ एतं दशकल्पव्यवहाराः किं कारणं ॥

निज्जुदाचारित्तसारिस्स, रस्सवणट्टाप खविस्सयस ।

तेहिं सोहिं किरति, तहो होति निरुपहतं । पं. जा. ॥

आरित्र इति चारित्र्यकल्पाणां गदा पंचप्रकारं चारित्र्यं साध्याधिकारमप्याख्यातपर्यवसानं तस्य रक्षणार्थं ज्ञतिः रक्षायाम् परिपालनार्थमित्यर्थः । पं. च. ॥

सूयकरमुत्तरित्विता, जइहा त पंचवासपरियायो ॥

सुयकरमुत्तरित्वितुतो, उज्जोगो होतिसो तेसिं ॥

सूत्रकृतांगस्थोपरि व्यवस्थापित आह । किमर्थं सूत्रकृतांगस्थोपरि व्यवस्थापित अभोवा न व्यवस्थापितः । उच्यते । सूत्रोपदेशादिति यस्मात् व्यवहारसूत्रे तृतीयोपदेशकेऽप्युक्तं त्रिवर्षपर्यायस्य कल्पते आचार्यकल्प इति तथा व्यवहारसमेव दशमोपदेशके सूत्रमस्ति त्रिवर्षपर्यायस्य कल्पते सूत्रकृतांगमुद्देशं एतदर्थं सूत्रकृतांगस्थोपरि कृता इति किं कारणं तेण जगवता नवमात्रो पुत्रात्रो नीणीओ उच्यते पं. च. ॥ पं० जा० ॥

अणुकल्पो वाच्छेदो, कुमुमाजेरी तिगिच्छपरिच्छा ।

कमे परिसा य तहा, दिच्छंता आदिसुमंमि ॥ ? ॥

अंसिपिणीसवणाणं, हाणि एाणञ आउगवलाणं ।

होहिं तु वग्गधं, करा पुत्रवगतं मि पहीणंमि ॥ २ ॥

खेवस्स य काउस्स य, परिहाणि गहणधारणाणं च ।

वत्तंवारि संघयाणं, सक्खाउच्छाहंतो चे व ॥ ३ ॥

किं खेतं काओ वा, संकुयति जेण तेण परिहाणी ।

जइह न संकुयंति, परिहाणी तेसि तु गुणेहिं ॥ ४ ॥

जणियव्वहुसमाए, गामा होहिंति तमसाणसामाइय ।

खेचगुणहाणि काओ, विउहोतिमाहाणि समये ॥ ५ ॥

समयेणंता परिहा, यंते उवएहमादिया ।

दव्वादीपजाया, अहोरत्तं तत्तीयं चेव ॥ ६ ॥

उत्तमत्रम अणुजोवणं, साहुज्जोग्गा तु पुत्तजा खेत्ता

काओवे य दुज्जक्खा, अजिस्सवणं होतिरमरायं ।

दूस्मअणुजावेण यपरिहाणीहोति ओ सहवलाणं ।

तेणमणुआणं पि, तु आउगमे हादि परिहाणि ॥ ७ ॥

दारा संघयाणं पि य हिय इततोय हाणीय भित्तिवत्तस्स

जवो विरियं सारिरवत्तं तंपिय परिहातिसत्तं च हायंति

यसट्ठाओ गहणे परियट्ठणे यमणुयाणं उच्छाहो उज्जो

गो अणालमत्तं च एगट्ठाइयणा उं परिहाणि अणु-

गहट्टाप एस साहुणं निज्जुदणुकंपाप दिदंतेहिं इमंहि

तु पगरणे चेणुक्कपादट्ठ विदंतेहिं होयगारीणं जहउमेवी

पजत्तं एहा दिएहं अणुवयस्स एवं अपत्तविधपुत्रं

गतं केइ मा हु मरिहिं तिज्जोउपरिज्जण ततो हेट्ठाओ

तारियं तेहिं । दारं । मायहु वोडिज्जीहिंति चरणणुउ-

गोत्ति तेण निज्जुदं । वोडिज्जीहे बहुयं मी चरणाजावोज

विज्जाहिं कइ पुण तेण गेहं तु दिएहाइं तत्थीमो तु

दिदंतो जहकोइं छारोहो सुसुरजिउसुमो तु कप्पहुमो

पुरिसा केइ असत्ता तं आरोहुण कुसुमगहणट्टा तेसिं

अणुकंपणट्टा कोइ ससत्तो समारुक्क धेत्तुं कुसुमा सुह-

महणदतुगं गांयउं दत्ते तेसिं तह खोदसपुत्रवरु आरुदो ।

जइवाहु तु अणुकंपट्टा गुथितुं सुयगरुस्सुपरि बवेवीरो

। दारं । तं पुणतो वयेमेण वेव गहितं एसच्छाये अहु

गहिण दोसो असह गार्होति नाणमाईणं केसवजे-

रीणि तं वक्खातं पुत्रसामाए अहवा तिगीच्छ उ तुज

णहियं वार्वा उसहं देज्जा तेहिं तुण कज्जसिक्कि विव

रीयए जवति दाणं पारिच्छपरिच्छीतु यकप्पमादि दहं

ति जोगस्स परिणामादीणं तुदारुणमादिहो नाओहिं

पारिच्छा आदिसुत्ते पुत्रं जणियातु जाउ विहिसुत्ते

सेण घणादि परिसा पुत्ताइ य जाप्पिहिं परिसा । दारं ।

जणितं कप्पदारं ॥ कमेण हु इदंणि किं पुण उक्कमकरणं

बहुत्तत्तंति नाउणं किंपुण कप्पज्जाणं वे निज्जइ

जन्तवि मुण सुतावजे अजिबिदिता तु अच्चा तहियंतेऊ-
समाणं । १०७ जा० ॥

उमप्पिणी समणण । गाहा । जम्हा उसप्पिणी
दोसेणं । परिहायंति साहणं आययं बद्धं अकुप्पियतन्नि-
मित्तं उवग्गहकरा जविसंति पुव्वगये परिहीणे किंच खे
त्तस्स य कादस्सय । गाहा ॥

खेत्ते ताव उसप्पिणिं, चेव पक्खिपरिहाणी ।

गहणधारणाणं, च तद्वा बद्धाविरयं ॥

बद्धं सारारं वीरियं वीर्यं व्यवसायो वा तद्वा संययण
सच्चा येथा उयं च खेत्तदोसणयं परिहायंति । गाहा ।
अणुक्का वोच्चेए उक्तं च सिक्खसेनद्धमाश्रमणगुरुजिः ।

पाद्वाङ्गणुक्का, संवत्तिकरणमि गाहवोच्चेयं ।
मि पड्डाआओ मेय पीय, जतरं षीदणं जणवयस्स कुसुमो ॥

इति तवानियमणाणखखं गाहा जेरीचंदणकंयाते इच्छि
त्ति पाद्वाङ्गिणा गाहा । तेण जगवता अणुक्कपिण्ण मावो
च्चिज्जीस्संतीति काउंठुरागोहमिवयादवं आरुह्य अप्रण्णा

माक्षिताणि कुसुमाणि अवोसिं च दत्ताणि तवोदुवा-
दसविहो णियमा इंदियनो इन्दियनियमनिग्रहः निरोध

इत्यर्थः । इंदियनियमोसो इंदियविसयपयारनारोहो वा
सो इंदियपत्तेमुवा अत्येसुरागदोसनिग्गहो जाव फासिंदियं

नो इंदिय अकुसल मणनिरोहो । वा कुसलमणआओ
ईरणं वा मणसो वा एगत्तिचावकरणं । कोहस्स उदय

निरोहो वा उदयपत्तस्स वा विफदीकरणं जाव दोजस्स ।
तपसा नियमेन ज्ञानेन चसंप्रयुक्तो वृक्षः किंच सम्यगदर्श

नचारितवतो नियमसंयमस्तं समवृद्धादेव तत्पुरुषः समासः ।
ज्ञानदर्शनतपश्चारिआत्मक एव वृद्धः । ततस्तेन जगवता अणु-

बाहुना पूर्ववत्लाकृत्य तत्समुद्रान्तर्यामिनेनाद्भुतः उत्प्लुतमित्यर्थः न तु
स्वेच्छयातेनाप्रसौभृतकर्त्ता ऋषिरित्यपदिदृश्यते ऋषिरित्ययं-

स्थानार्जवेति ऋषिः यस्मादसौ प्रगवतामाज्जवे सम्यग्दर्शनेन
ज्ञानचारिआत्मकं निर्वाणमार्गं व्यवस्थितः ।

इयोदिभिश्च समितिभिर्भुक्ताः इत्युक्तो ऋषिः ।
सेषुण अप्पणो इच्चाए सुत्तं अत्यंवा करेइ तस्स सुत्ते

चउल्लह अत्यं चओ गुरू । आणाइ य विराहणादि
हंतो वंदणजेरीय वासुदेवस्स अतिवपस्समणे सा कृता

कंथा पच्चा अहया नप्प समेइ एव सच्छंदविगाप्पिण सुत्तं
मोक्खस्स असावकं जयति पितिया पासत्थाउप्पत्ति वने

यया दोएह विजेरिणं कप्पव्ववहारा पुणपुरिसंपरिक्खि
ऊण दिज्जंति जद्वा आइमुण पुरिसा परिसा परियासे

निवास परियागस्स वि अपरिणागस्स अतिपरिणा
गस्स वा न दिज्जति आयारपकप्पो पुण परिणागस्स
दिज्जति नी चू० ? उ. ।

एगविहकुसुमपुज्जो, वया रसरिसा उकेइ अहिगा ।
सस्सवति चूमिजावित, गुणसति वप्पे पकप्पमि । ४१६ ॥

अणेगजातिपाई अणेगवएणेई पुण्णावयारेकअविच ती
दीसत्ति एवं सुतत्थ विकप्पिया ऋणगविहा अधिकारा दृष्ट्वा

कई वृत्त्ये प कप्पो सो केरिसो गुणस्स इव प्रतुहो वप्परुक्कं
इमंसस्यंयस्यां चूजोविज्जते सासस्यवतीसस्यपुत्ता कच्चिच्चा-

त्ति कच्चिद्विदुः कच्चिज्जवा कच्चिद्विदयः भावितो गुणेई ओ सो
भावितगुणः गुणगत इत्यर्थः । तवगुण सतिमाई सती

णामविशिष्टा समूहिनिरुपदत्तत्वं इति वजितत्वं बहुफलं च एजि
गुणैरुपपेतो वज्रः । इदानीं उवण उवणो इव पकप्पो षड्वि-

मादीणि वा उहसत्थाधिका सस्यवृद्धिरिव अनेकार्थः निरुपहत-
मिवदोषविवर्जित इति वर्जितमिव पातयचरगादि संक्षेप

वर्जिता बहुत्वमिति पटि कल्पत्वसंभवात् ॥ इदं कप्रकल्पे
अनेकार्थाधिकारा इत्यर्थः ॥

एवं पुण कप्पकस्येण कस्स न दायव्वं केरीसगुणयुतस्स
वा देयव्वं अतो भणति गाहा ।

जिएणरहस्सवतार, निस्साकर एव मुक्कयोगी वा ।
उच्चिहगति गुविज्जं मी, सो संसारे जगविदीहे । ४१७ ॥

जिएणरहस्सो नाम जो अबवादपदे अग्रेसरि कप्पियाणं सीहस्ति
निस्साकरणं यो किंचि अबवादपदे हति मुसत्तं पक्खि-

वइ । मुक्कयोगीनाम जेण मुक्को योगो पाणदंसणचरिस्स
तवणियमसंयादिसु सो एव मुक्कयोगी । परिसस्स जेदेति

सो संसारे चउप्पगारे वा पक्कगारे वा उप्पगारे वा एव
मादिगति गुविजे गुविजोस्ति गहणो घुष्ठा वयतीति घोरा

परिसे संसारे भमिदिति दिहं कालं परिसे मुण दायव्व्या
पप्पसिं पक्खिक्खा जे ते सुदायव्व्या ॥

ते य इमे गाहा ॥
अरहस्स दारए पारय, य असट्ठकरणे तुदोवमे समिते ।

कप्पाण पाद्वाणादीवणा, य आराहणाजिष्संसारो ॥ ४१८ ॥
अतीवरहस्सं तंजो धरोति सो अरहस्स धारगो जो तं

अरहस्सं एकं दो तिप्पि वादिणा धरोति तेण अहिगारो
जातं रहस्सकरणं जीविद्यकालं पारं णति तेण अहिकारो

ब्रह्मसंसारो एव स्वव्यापारो जो कप्पाणं माया पढाति
असदो हेऊण कसिणं करोति तुल्यसमा नाम सममद्विता तुल्य

जहा ण मगगतो पुरथो वा णमति एवं जो रागदोसविमुक्को सो
तुल्यसमा जणति । समितो नाम पंचहिं समितिहिं समिता

ए गुणसंपन्नो ते परतो एयं गुणसंपन्नो यदि विणयकं पाणु
पाद्वाणा कथा जयति । अइया पक्कणे जं जहा जणितं तरस्स

अपुपाद्वाणा जो करोति तरस्स देवो यकप्पाणु पाद्वाणा एय
दीवणे कअग्रेसरि दिवियं दूरिसियं गमियं एवं कायव्वमिति

अइ या दीवणा जो अरिहाणं ऋणाहरस्सं यक्खाणं ण
करोति तस्सयं देयंति दीवणा एय मोक्खममारस्स आराहणा-

वयमा जिप्पिय संसारं जं तं सिवमययमयमयमयमयम-
व्वयाहमपुणपवत्तयं जणं तं पायंति तं च एतो कम्मथिमुक्को

सिद्धो भवति ॥ नि० चु० २० उ० ॥

प्राप्त्यारप्रकल्पाया निर्ग्रन्थाः प्रवर्तिनीत्वं गणावच्छेदिकात्वं च नोद्दिश्यते । तथा च व्यवहारस्त्वम् ॥

णिगंथिस्स एवमहरतरुणस्स आयारकपे नाम अज्जयणे परिजट्टे सिया से य पुच्छिवे केण केण कारणेणं अज्जो आयारकपे नाम अज्जयणे परिजट्टे सिया किं आवाहेणं उदाहु पमायणं सवएज्जा णो आवाहेणं पमायणं जाव जीवाए तस्म तपपतिर्यं, णो कप्पति आयारियत्तं वा जाव गणावच्छेदयत्तं वा उदिसिचएवा धारितएवासैयवएज्जा आवाहेणं णो पमाएणं से य सट्ठ विस्सामिति संठवेज्जा । एवं से कप्पति आयारियत्तं वा जाव गणावच्छेदयत्तं वा उदिसिचए वा धारितएवा तं सैयसवच्छेमा म्मिति णो संठवेज्जा एवं से णो कप्पति आयारियत्तं वा जावगणावच्छेदयत्तं वा उदिसिचए वा धारितएवा ॥ १४ ॥ णिगंथिएणं एवमहरस्स तरुणि याए आयारकपे नाम अज्जयणे परिजट्टे सिया साय पुच्छिववा केण कारणेणं अज्जे आयारकपे नाम अज्जयणे परिजट्टे सिया किं आवाहेणं पमाएणं सायवएज्जा णो आवाहेणं पमाएणं जावजीवाए तीगसे तपपित्वं णोकप्पति यं पवित्तिणं वा गणावच्छेदयित्तं वा उदिसिचए वा धारितएण वा सायवदोज्जा आवाहेणं णो पमाएणं सायसंठवेस्सामिति संठवेज्जा । एवं से कप्पि पवत्तिणत्तं वा उदिसिचए वा धारितए वा स यं सट्ठ विस्सामिति णो संठवेज्जा । एवं सेनो कप्पति पवित्तिणि-त्तं वा गणावच्छेदयित्तं वा उदिसिचए वा धारितए वा- ॥ १५ ॥ व्य. ए. उ. ॥

(निर्गन्थिवनवरुहरतरुणाए) इत्यादिसूत्रार्थकं अस्य व्याख्या । निर्ग्रन्था नवरुहरतरुणा वक्ष्यमाणस्वरूपाया आचार प्रकल्पो नामाभ्ययनं परिब्रष्टे स्यात् सा च प्रष्टव्या केन कारणेन आचारप्रकल्पो नामाभ्ययनं परिब्रष्टमभवत् किमाबाधेन प्रमादेन वा एवं प्रष्टा सती सा यदीति गम्यतेवेत्येव नो आ बाधेन किं तु प्रमादेन तर्हि यावज्जीवं तस्यास्तत्प्रत्ययं प्रमाद तोऽभ्ययननाशनप्रत्ययं नो कल्पते प्रवर्तिनीत्वं वा गणाव-च्छेदिकात्वं उद्दिष्टं नापि तस्याः स्वयं धारयितुं अथ सा वदेत् आबाधेन नष्टं न तु प्रमादेन सा च नष्टमभ्ययनं संस्थापयामी-त्युक्त्वा संस्थापयेत् एवं तर्हि (से) तस्याः कल्पते प्रवर्तिनीत्वं वा गणावच्छेदिकात्वं वा उद्दिष्टमुत्तरात् स्वयं धारयितुमथ नष्टमभ्ययनं संस्थापयिष्यामीत्युक्त्वाऽपि न संस्थापयेत् एवं तर्हि (से) तस्याः न कल्पते प्रवर्तिनीत्वं वा गणावच्छेदि-कात्वं वा उद्दिष्टं वा स्वयं वा धारयितुमिति एवं निर्ग्रन्थसूत्रमपि भावनीयं ॥

(नवरुहरतरुणं) व्याख्यानं च प्रागुक्तमवसेयं (तेवरिस्सो होइ नवो) व्रतपर्यायेणेतियाक्षरशेषः । आसौत्तसगं तु जन्मपर्यायेणेतिया गम्यते । रुहरगं चेति (तरुणोवत्तासत्तरुणम-ज्जिम्भो धेरओ मेम्भो) आचार्यत्वं वा यावत्तरुणादुपाध्यायत्वं

प्रवर्तित्वं स्ववित्त्वं चेति परिब्रष्टः शेषं तथैव । भन्नाह शिष्यः । पुरोक्तो धर्मः इति एवं निर्ग्रन्थसूत्रवक्तव्यं पञ्चाभिप्रेतिसूत्रं । पूर्वत्र वाऽभ्ययनरूपे पूर्वत्वं निर्ग्रन्थसूत्राण्युक्तानि पञ्चाभिप्रेतयी सूत्राणि अत्र विपर्ययः कृतः । सूरिहाह ॥

जइ वि य पुरिसादेसो, पुव्वतंह विविव्वज्जओ जुत्तो ।

जिए समणि उगगा य, पमायवहुवा य आथिरा य ॥

यद्यपि च पुरोक्तो धर्मः पूर्वत्राभ्ययनरूपे एवं पुरा-देशस्तत्राप्यत्र विपर्ययो युक्तः केन कारणेनेत्याह । येन कारणेन भ्रमणः प्रकृत्या तथा प्रायः भ्रमणः प्रमादबहुला अस्तिराश्रय न तु भ्रमणा अभ्ययनस्य च नाशः प्रायः प्रमाद-स्ततः भ्रमण्यधिकारादधिष्ठितसूत्रार्थस्थानत्वान् पूर्व निर्गन्थी । सूत्रमुक्तं पञ्चाभिप्रेतिसूत्रं ।

नवरुहरतरुणीनां व्याख्यानमाह ।

तेवरिसा होइ न वा, अट्टारसिया रुहरिया होइ ।

तरुणी खमु जा जुवइ, चउरो दग्गा वुत्तासा ॥

व्रतपर्यायेण यावत्त्रिवर्षां तावद्भवति वा जन्मपर्यायेण यावद्दशदशिका अष्टादशवर्षप्रमाणा तावद्भवति । रुहरिका तरु णी खमु तावद् दृष्टव्या यावत् युवतिः । अथवा । पूर्वोक्तास्तृती-योद्देशके नवरुहरतरुणिष्वेव ये अभिहितास्तरुणस्त्ववरो दृशकाश्चत्वारिंशद्विंशतीत्यर्थः । तेऽत्रापि तरुणा रु-ष्ट-व्याः । १४ । १५ ॥

सा एव गुणोवेया, सुत्तन्येहिं पक्कप्पज्जयणं ।

सयहिंजिज्या इतो आ, वि आगया न वमु अस्सा ॥

सा नवरुहरा तरुणी एतावद्गुणोपेता सूत्रार्थार्थ्यां प्रकल्प-नामकमभ्ययनमधीता अधीतिनी । ततः सा प्रवर्तिनित्वस्य योग्या सूरिजिः संसाधिता । अथ च तस्याः सूत्रतोऽप्येतद्भा-चरूपकतयः परिब्रष्टः स कथं ज्ञातं स्यात् । इतश्चापि आगता अभ्यगच्छादन्या साध्वी उपसंपन्ना । सा विज्ञापयति ॥

कथमित्याह ॥

अस्त्येण मेयाकपो, समाणितो न य जिनो महं जंतो ।

अमुगा मे संघाणं, ददंतु पुत्ता उसा गुरुणा ॥

हे भद्रे ! जगवन् अर्थेऽनार्थतो मम आचारप्रकल्पः समानी तो समाप्तिः नीतिः । परं न च न वै मम स जिनः परि-चितोऽयूत् । ततोऽमुकायाः प्रवर्तिनीत्वेन संभावितानां संघाटं पूज्या ददंतु । एवं तथा विज्ञते गणिना आचार्येण सा उक्ता । आर्यो देहि (से) तस्याः संघाटं ॥

सा दाउं आदत्ता, नवरं पण्डं न किंचि आगच्छे ।

एमेव मुणंति चिट्ठति, मुणिया य सा तीये ॥

संघाटं दातुं प्रवृत्ता परावर्तयितुं व्याख्यातुं च प्रवृत्ता इत्यर्थः । न वरिष्ठे तदभ्ययनं न किमप्यागच्छति केवहमेव मुण मुणन्ती अव्यक्ताकरं किमपि भुवन्ती तिष्ठति । ततः सा तथा मुणित्वा यथा न किमप्येतस्या आगच्छति ॥

पुनरपि साहूती गाणियो, मा नट्ठमुया द्वाहमे अन्नं ।

अज्जकखाणंणि सिया, वाहिंतं होइमा पुज्जा ॥

ततः सा पुनरपि गणिन आचार्यस्य कथयति । यथा नष्ट भुत्ता तस्मान्ममान्यां सहायां ददंतु । एवमुक्ते आचार्येण विचारयितव्यं । मयं । किं परिब्रष्टे तस्या अभ्ययनं किं वा

न को जानाति अय्यख्यानमपि काचित्केनापि कारणेन प्रदिष्टा सती दद्यात्ततस्तां व्याहृत्य तस्या इयं वक्ष्यमाणा पृच्छा कर्तव्या ॥

तमेवाह ॥

दमकगहनिक्खेवे, आवसियाए निसीहिया ।

गुणं च अपणामे य जणसु आरोवणा काउ ॥

दमकस्य प्रत्युपेक्षा प्रवर्जना व्यतिरेकेण प्रश्ने निक्षेपे च तथा आवशिक्या नैवेधिक्याश्चाकरणे बहिः प्रदेशादागच्छता वसतः प्रवेशो नमः क्रमाधमणेष्वे इत्येवं शुरुणामप्रणामा च प्रणामाकरणे च का आरोपणा प्रायश्चित्तं जवति ॥

पुट्टा अनिव्वहेति, किहिं नहं वाहतो पमाणं ।

माहेइ पमाणं, मौय पमादो इमो होइ ॥

सा एव पृष्ठा सती यदि न निर्वहति न यथावस्थितमुत्तरं ददाति । तदा सा अनिवहेतीत्युच्यते प्रष्टव्या । कथं केन कारणेन ते नष्टमाचारप्रकल्पनामकमच्ययनं किमावाधेन उत प्रमादेन । तत्र यदि सा कथयति प्रमादेन । स च प्रमादोऽयं वक्ष्यमाणो जवति ॥ तमेवाह ॥

धम्मकहनिमिप्तादि, उपमातो तत्थ होइ नायव्वो ।

मझयवइणसेणा, तरंगवइयाओ धम्मकह ॥

तत्र तस्यां संयत्यां धर्मकथानिमित्तादिकः आदिशब्दात् प्रहचरिणादिपरिग्रहप्रमादा जवति ज्ञातव्यस्तत्र धर्मकथामलयतयोमगधसेनातरंगवती । आदिशब्दात् वसुदेवहिरुचादिपरिग्रहः । एतां कथामधीयानाया विस्मृतिगतं प्रकल्पनामकमच्ययनं ॥

गहचारियवेज्जमन्ता, चुसुनिमिप्तादिणा पमाणं ।

नट्टमि संयंती, असंयंतीवमानज्जो ॥

गहचरितं व्योतिष्कं । ससाधना विद्या । साधनरहितोमंत्र-इच्छायां योगज्ञानः । निमित्तमतीतादिभावकथनमादिशब्दात् कुहुकाशस्त्रादिपरिग्रह इत्यादिना प्रमाणेन इत्याद्यवयवनलक्षणं प्रमादेन नष्टे प्रकल्पे नास्ति अध्ययने यदि भूयः सा तत्संदधाति । यदि वा न संदधति तयापि सा संदधति वा यावज्जीवं गणं न हभते ॥

जावजीवं तु गहं, इमोहि नाएहि लोणसिक्काहि ॥

अतिवाइवेज्ज जोहे, धणुगाइजगफलगोण ॥ १ ॥

यावज्जीवं गणं न हभते । पतिरजपाक्षकवैद्ययथेष्टोक्तसिद्धेर्हतिस्त्रयं यथेष्टं प्रमादाचरितं सम्यग्विदित धनुरादिनिर्धनुर्जगं विभक्तं दृष्टं जीवादिभ्रविदिष्ठकांशान्यसाजितानि । न केवलमेतैर्हतिः । किन्तु भग्नफलकेन सदितपतितमयनयनज्ञातेन ॥

तत्र प्रथममजापाक्षकदृष्टान्तमाह ॥

खेहेतेण उ अइया, पणामिया जेण सो पुणो नहजे ॥

सुत्तापिरुपा नट्टा, विव्वहति एमेव उत्तरिए ॥ १ ॥

कोइ अयवा होवे, एण आयातो खवेइ तेण ॥

तएता बट्ठादि, खेहणादिहि पमाणहिं ॥ २ ॥

नासियातोसो अस्सा, तो दवावितो जणइ पुणो ॥

खल्लामि न परिसंकहामि, मो एवं जणतो वि ॥ ३ ॥

जावजीवं अन्नत्य, विनहति अहमुदं सेउट्टियं जरोवा ॥
अतिआ जरो आगतो, ततो नट्टा ततोहो सो पुणा विज्जते रक्खिजं ॥ ४ ॥

अक्षरगमनिका । येन खेहनावृत्तादिना क्रीमता धजिकाः प्रणाशिताः स पुनर्न हनते यावज्जीवमन्यत्राऽप्यजा रक्खितुमय श्लाघिरुजा अत्रादिशब्दादत्यातुरज्जवादिपरिग्रहस्ता भ्रजा नष्टास्तः पुनरपि व्रतते ॥

अधुना वैद्यज्ञानं भावयति ॥

जति से सत्यं नट्टं, पेच्छह पेसच्छ कोसगं गंतु ॥

हीरति कडंकिपुं, जोगो जुयादिदपेणं ॥

कोइ वेज्जोरप्पे कयं विचित्तीतेणं जुयपमादेण विषयपमादेण विज्जसत्यं नासियं सत्यकोसगाणि पच्छणागादीणि किडकडंकियाणि न निसीयइ । अणण्या राणं कज्जं जायं सदावितोविज्जोसो किउवेदं न किञ्चि सकेइ वातुं ततो रणणा जणियं किमियं ततो सो जणइ भेपित्तया-चोरेहि हिया पाप्पिपुच्छं पि नत्थितो मम नट्टं वेज्जसत्यं नत्थियं पुणं मम अस्सोपमातो जेण वेज्जसत्यं नासियं ताहे रक्खा पुरिसा पेसिया ॥

यदि(से) तस्य शास्त्रं नष्टं तर्हि(से) तस्य चूयं गत्वा शास्त्रकौ-तुकं प्रेक्ष्यं ह्रियते राज्ञः समर्थ्यते । दृष्टानि राज्ञा समस्तानि प्रतक्षणकप्रनूतीनि शास्त्राणि किडकडंकितानि ततस्तेषु कडंकितेषु दृष्टेषु ज्ञातं यथा दृष्टादिदृष्टेण दृष्टादिना प्रमादेन विनाशितं वैद्यशास्त्रं ततो भोगद्विष्टः पश्चादन्यत्र गत्वा वैद्यशास्त्रं पुनरप्युज्ज्वालय समगतो भूयोऽपि राज्ञः स्वमीपे भोगात् याचते स च याचमानोऽपि न व्रजते एवं लोकोत्तरेऽप्युपनयनायना प्राग्वत्कर्तव्या ।

योहदृष्टांतभावनायमाह ॥

वुक्को जइ सरेवेही, तहा विपडोएह से सरे गंतुं ॥

अकडंकिडंकिं वा, जगमज्जगाणि य धणूणि ॥ १ ॥

कोइ जोहो धाणुव्वयं, अहिज्जितो गुखएसेण ॥

अब्भासेण य सो, अपासंतो विसेइणं ॥ २ ॥

विभंति रक्खा कयप जूय, वितित्तो कतो अन्नया तेण ॥

विसयपमाणं तं, धाणुव्वय सत्यं तं च ॥ ३ ॥

अब्भासकरणं नासियं, अन्नया युक्कजेसमावरिए ॥

एन किञ्चि सकेइ, विंधिं पराजोणं ॥ ४ ॥

वारम्हा पुच्छित्तो, किमेपति सो जणइ ॥

नत्थि मे पमादो ताहे रणणाजणियं ॥

यदिनाम प्रथमादाकरणत एकस्वरवेधो वुक्को वुल्लस्तयापि (से) तस्य शरान् गत्वा प्रलोभ्यत किंतु शरजालमवकं वा ध-नूंस्थपि जगाम्यनश्रानि वा द्रष्टे शरजालकं कडंकिं धर्मेपि च भ्रजति ततो ज्ञातं प्रमादतः सर्वं नष्टं दृष्टो वृत्तिव्यवच्छेदः सोऽन्यत्र गत्वा धनुर्वेदशास्त्रमुज्ज्वालय दृष्टान्यासः पुनरागतो वृत्तिं याचमानोऽपि यावज्जीवं न व्रतते एवं लोकोत्तरेऽप्युप-नयः प्राग्वत्कर्तव्यः । फलकज्ञातमाह ॥

फाहद्वियसमवि एवं, जइफलतो जग जुगोतो ॥

जोगोहीरारि सर्व्वेसि पि य नजोगहारो जवेकज्ज ॥ १ ॥

कोई अणैगवनप्पति, पत्तसागादिकविण्ण ॥

फलए केणावि, निउत्तो सोवि सयपमाएण्ण ॥ २ ॥

जयपमाएण्ण वा, न रक्खइ न य पाणिण्ण ॥

पाडोति सोय फल्लहो, दोगे णाणरूवे हि य ॥ ३ ॥

उल्लुङ्गितो मुक्को, य न किंचि ततो वणफलादि ॥

आगच्छइ, फल्लह सामिणा जणियं ॥ ४ ॥

किमेयं सो जणइ, किं करोमि रक्खेमि तावअहं ।

नहिय मे पमादो, ततो फल्लहसामिणा फल्लहो

गवेसावितो ॥ ५ ॥

तथाचाह (फल्लहकस्य) फल्लहकस्यामिन एवं पूर्व्वदधान्तेषु राज्ञ इव फल्लहगवेपणा चिन्ता जाता । यदि फल्लहो जगज्जुगो जविष्यति ततोऽस्य भोगो निहयेत गाथायां "वर्तमानसामीप्ये व तैमानवे"तिवचनतो भविष्यति वर्तमानता कस्मात् हरिष्यते इत्याह कार्यं प्रयोजनं समापिते सर्व्वेषामपि कुटुम्बजनानां भोगहारो न स्यादिति हेतोः सूत्रगवेपणे कृते फल्लहो जगज्जुगो गेःजुगो गेःपादिभिर्विध्वंसनात् तुमो जगसेवनकारणतस्तत्तस्तस्य वृत्तिश्चिन्ता ततो नाहं चूय एवं करिष्यामीति याचमा नोऽपि यावज्जीवं न हनते वृत्तिर्भवेत् लोकोत्तरंऽप्युपनयः कर्तव्यस्तेनैवाह ॥

एवं दप्पपणासिते, ए विदिंति गणं पकप्पमज्जयणे ॥

आवाहेणं नासिए, गेज्जसादिण द्दयंति ॥ १ ॥

एवं पूर्व्वोक्तदृष्टान्तप्रकारेण दर्पणतो धर्मकथाध्ययनतो व्याकरणाध्ययनतो निमित्तशास्त्राध्ययनतो वा इत्यर्थः । प्रणदिशते प्रकल्पनाभ्यस्ययने यावज्जीवमाचार्यास्तस्या गणं न ददति शाबाधितग्नानत्वादिना पुनर्नाशितो भूयः प्रज्वालिते द्दयंति प्रयच्छति । एतदेव सप्रपंचं ज्ञावयति ॥

गेज्जसे असिबे वाओ, मोयरिया य रायउट्टे वा ॥

एएहि नासियं मी, सन्ने मणिए दिंति गणं ॥ १ ॥

ज्ञानत्वे वा जाते ज्ञानप्रतिज्ञाकरणे वा कृते अशिबे वा समुपस्थिते अवमैर्दये वा दुर्भिक्षे जाते भिक्षापरिभ्रमणतो राजच्छिे वा पञ्चायनतो वा यदि नष्टं प्रकल्पनामकमध्ययनं तत पतैः कारणैर्नाशितोऽपि पुनः सम्बन्धेन गणं ददति प्रयच्छति ।

तदेवं निर्णयोसूत्रं ज्ञावितममधुना निर्णयसूत्रं विनावयिपुराह ॥

एवमेव य साहूणं, वागरणनिमित्तच्छन्दकहमादी

वीड्यं गिळाणतो मे, अट्टाणो चव शूजेय ॥

एवमेव अनेन प्रकारेण साधुनामपि सूत्रं भावनीयं नवरं तत्र प्रमादो व्याकरणनिमित्तच्छन्दः कथाधर्मीयानस्य प्रतिपत्तन्यः ॥ द्वितीयमाध्यायत्रयं कारणं सूत्रैः श्राने श्रानप्रतिज्ञाकरणे वा अवमैर्दये अशिवादि कारणतोऽप्यनि वा गमने स्तुपे वा-रुष्टयमियमत्र ज्ञावना । यदि व्याकरणाध्ययनतो निमित्तशास्त्राध्ययनतश्चन्दः शास्त्राध्ययनतो धर्मकथाध्ययनत आदि-शब्दादिष्वामन्नादिव्याकृतो यदि प्रकल्पनाध्ययनं नाशितं तथा पञ्चाङ्गज्वालितेऽपि यावज्जीवं तस्मै गणं सूत्रो न

प्रयच्छति अथ श्रानत्वाद्याबाधतो नाशितं तदा तस्मिन्पुनरुज्ज्वालिते प्रयच्छति प्रमादोऽप्यमावात् तत्र श्रानत्वाविषय आ-बाधः प्रतीतः ॥

सम्प्रति स्तुपविषयमाह ॥

महुरा खमगाया, वणदेवयआउडआणवेज्जत्ति । किं मम असंजतीए, अप्पत्ति य होद्विती कज्ज । पूरात्ति तच्च जणैखुवि वा य चम्मास संघो को ॥ सत्तोखमगास्सगा, कंपणविस-णमुक्का कयपरमा ॥

महुरायां नगर्यां कोऽपि कृपणक आतापयति यस्यातापनां ददुता देवता आवृता तमागतमागत्य वन्दित्वा वृते यन्मयाकर्तव्यं तत्त्व-माज्ञापयेद्ववानिति । एवमुक्ते स कृपकेण जण्यते । किं मम कार्यमसंयत्या भविष्यति । ततस्तस्या देवताया अप्रीतिकम-चूत्ता अप्रीतिवत्युचेतनयोक्तमवश्यं तव मया कार्यं भविष्यति ततो देवतया सर्व्वेरत्नमयः स्तूपो निर्मितस्तत्र भिक्षुवो रकपटा उपस्थिताः अयमस्मदीयः स्तूपस्तैः समं संघस्य पणमासाव-विवादो जातस्ततः संघो वृते । को नामात्राऽयं शक्तः केनापि कथिते यज्ञा अमुकः कृपकस्ततः संघेन स जण्यते कृपक ! कायोत्सर्गेण देवतामाकंषय । ततः कृपकस्य कायोत्सर्गेण देवताया आकम्पनम् । सा आगता वृते । संदिशत किं करो-मि कृपकेण भणिता तया कुस्त यथा संघस्य जयो जवति ततो देवतया कृपकस्य खिसना कृता । यथा एतन्मया असंयत्या अपि कार्यं जातं एवं खिसित्वा सा वृते । यूयं राज्ञः समीपं गत्वा वृत् । यदि रकपटानां स्तूपः । ततः कल्ये रक्ता पताका दृश्यतां अथाऽस्माकं तर्हि शुद्धा पताका । राज्ञा प्रतिपन्नमेवं भवतु ततो राज्ञा प्रत्ययिकपुरुषैः स्तूपो रक्तापितो राज्ञो देव तया शुक्रपताका कृता । प्रभाते दृष्टा स्तूपे शुद्धा पताका जितं संघेन व्य० सू० ५ उ. ॥

थेराणं थेरजूमिपत्ताणं आयारपकप्पे णाम अश्रुणये परिजवे सिया कप्पति तेसि उवेत्ताणं वा आयारियत्ते वा जावगणावच्छेदयत्तं वा उदिसित्तएवा धारित्त एवा ॥ व्य. ५ उ. ॥

व्या०स्थविराणोऽस्थविरजूमि प्रासानामाचार्यपदं प्रासानामा-चार्यप्रकल्पो नामाध्ययनं परिभ्रष्टं स्यात्कल्पते । तेषां सूत्रं सं स्थापयतामसंस्थापयतां वाचाचर्यत्वं वा यावत्करणदुष्प्राप्या-यत्वं वा इति परिग्रहः । गणावच्छेदकत्वमुद्देष्टुमुक्तानु-जीर्णमहत्त्वकरणतः सूत्रधरणशकनात् । एव सूत्रसंक्षेपार्थः ॥ सम्प्रति प्राप्यविस्तरः ।

मुत्ते अणिते वहुगा, अत्ये अणिते धेरंति चउगुग्गा ।

उत्तेण वायणा, अत्ये सोही तो दोह एण्णामा ॥

इदं सूत्रमापवादिकमुत्सर्गतः पुनः सूत्रे अनागच्छति यदि गणं धारयति तदा तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो ब्रह्मकाः । अथेऽ-नागच्छति यदि गणं धारयति चत्वारो गुरुकाः । आज्ञादियञ्च दोषास्तस्मादुभयधारणगणोधारयितव्यः । किं धारणमत आह सूत्रेण गच्छता वाचनं दद्मति । अर्थनागच्छता प्रायश्चित्त-स्थानमापन्नानां शोधं करोति । तस्मात् पञ्चायामपि संपन्नो गणधारणेऽनुज्ञातः ॥

अवियविणापुत्तेणं, ववहारे उअपन्नतो होइ ॥

तेण उजयथरो ऊ, गणधारि मो अणुसातो ॥ १ ॥

अपि च जिना स्तुपेन व्यङ्ग्यहोत्रं क्रियमाणे अत्रत्ययो भवति ।

तस्माद् व्यवहारे श्रयनिर्देशं कुर्वता सूत्रमवश्यमुच्चारणीयं ।
यथा इदं सूत्रं तस्मादवश्यमेवात्र व्यवहारस्ततः प्रत्ययो ज्ञवति
तेन स गणधारी उभयपरोऽनुज्ञातः ॥

असती कज्जोगी पुण, अत्येयं तं किमपतिधारेउं ॥

जुसमहद्धो मुत्तं, न तरति पच्चुक्कारेउं ॥ ? ॥

उभयधरस्य असत्यभावे यः कृतयोगी नाम यः पूर्वमु
जयधर आसीत् । तदानीं सोऽप्येव समागच्छति गणं धारयितुं
कल्पते । अथ केन कारणेन तस्य सूत्रमानशत्रु अत आह ॥

(जुसं महद्धो) इत्यादि जीर्णो नमैको नो महान् यस्तुरुणक
एव सूत्रं जग्गसा परिणतो जातः नो जीर्णो महानिति चिन्तितः ।
यो बुद्धोऽपि सन् दृढशरीरः जर्णोऽपि च तृतीयः । नो जीर्णो नो
महानिति चतुर्थः । एष श्रुत्यशेषाणां तु त्रयाणामेकतरो न
शक्नोति प्रत्युज्ज्वालयितुमन्तः सूत्रं तस्य नश्यति ॥

उभयधरमि उ सीसे, विज्जंते धारणा उ इच्छाए ॥

मा परिजवनयाणं वा, गच्छेवअणिच्छमाणमि ॥ ? ॥

उभयधरे सूत्रार्थधरे शिष्ये विद्यमाने स्वयं गणस्य धारणा
इच्छया स्वयं वा गणं धारयति तस्य वा शिष्यस्योभयधरस्य
ददाति सह गणस्य शिष्यस्य वा ज्ञानं जानाति । यदि शिष्य
स्य गणं दास्यामि तत एते मम परिज्वरं करिष्यति । अथवा मां
त्यक्त्या गच्छमादाय गमिष्यन्ति । यदि वा तमुभयधरं गणधरे
स्याप्यमानं गणो नेच्छति । ततो मा परिजवमेतस्मादुपनयनं
वा मां त्यक्त्याऽन्यत्र गच्छस्याकाङ्क्षिरिति हेतोरनिच्छति वा
गणं तस्य गणं न ददाति । किन्तु स्वयं धारयति तत्र सूत्रं
तेनोभयधरेण शिष्येण वाच्यतयथेमात्मना ददाति । प्रागुक्त-
दोषाभावे तस्य गणं सम्प्रेषयति ॥

थेराणं थेरजूमिपत्ताणं आचारपकपे णाम अज्जयेणे
परिजवे मिया कर्पत्ति तेमि मणिसण्णाए का यासे
द्वियाणा वा उत्ताणेण वा तुयट्ठाए वा आचारपकपे
णाम अज्जयेणे दोच्चेपि तच्चेपि पक्किञ्चित्तए वा परि-
सरेत्तए वा ॥ ? ७ ॥ व्य. सू. प. उ. ॥

(थेराणं थेरजूमिपत्ताणं) मित्यादि स्थविराणां स्थविरजूमि
प्राप्तानामाचारप्रकल्पो नामाध्ययनं परिब्रष्टं स्यात् कल्पते
तेषां सन्निवृण्णानां वा निरघागतानां (संतुयट्ठणे वेति)
सम्यक्त्ववर्तनेन स्थितानां उत्तानानां वा (पसिल्लयाण-
वन्ति) पार्श्वतः निष्ठानां वा आचारप्रकल्पनामकमध्ययनं
चित्तिममपि तृतीयमपि अपिश्चान्न चतुर्थमपि वारं प्रत्येष्टं
वा प्रतिसारयितुं वा अयमग्न्याधिकः प्रतिसारयति स्थविराः
ब्रह्मचरिण एष सूत्रमैकपार्यः ॥

अधुना भाव्यविस्तरः ।

पंपव विज्यमुत्तं, कारणियं सति वझेन हावेत्ति ।

जं नत्थउ कितिकम्म, निहाणमपओ मराडिणिए ॥

यथा प्राक्तनं सूत्रं कारणिकमवमेवदमपि सूत्रं कारणिक
सूत्रं प्रत्युज्ज्वालयन् सति वझे चिनयं न हापयति । अथ
कोऽप्यो विनयो यस्तेन सूत्रं प्रत्युज्ज्वालयता सति वझेन
हातव्य इत्यत आह (जजयड्ठो) इत्यादि यत्कृतिकर्म वन्त
कं यत्र सूत्रे अये वाऽधिकृतं तत्रायमग्न्याधिके निधानसमे
सूत्रमर्थं च प्रत्युज्ज्वालयता तन् न हापयितव्यं । निधानसमे
इति वदता निधाने दृष्टान्तः स्मरितः । स चैवं । यथा गृह्णति

कुत्रोके वा निधाने उत्तुखनितये तस्य तदुत्तरुपमुपचारमुत्तुख-
नको यदि करोति ततस्तमुत्तुखनितुं शक्नोति अथ न करोति
तदुत्तरुपमुपचारं तर्हि वृश्चिकाद्युपप्लवतो न शक्नोति एवं
यदि स रत्नाधिकेऽयमग्न्याधिके वा सूत्रमर्थं वा प्रत्युज्ज्वालय-
यन् अपूर्वं वा पठन् तदुत्तरुपं चिनयं न करोति तदा निर्ज-
राश्रमस्तस्य नोपजायते । नच शास्त्रं स्थिरपरिचितं भवति
विभंगं वा तस्य ज्ञानं विभ्रंशितया प्राप्तदेवता कुर्यात्कदाहं ।

एतेदवविधित्सुःप्रथमतः प्रायश्चित्तमाह ।

मुत्तमिय चउल्लहुगा, अत्यमि यचउगुहं च गच्छेण ।

किच्चिकम्ममुत्तुवतो, पावति थेरोस विवज्जमि ॥

स्थविरः प्रत्युज्ज्वालयत्पूर्वं पठन् वा सति बले यदि गवैष
कृतिकर्म न करोति तर्हि तदुत्तरुपं सूत्रे सूत्रविषये चतुरो
बहुकान्भाति अर्थं चतुर्गुणकं ॥

उवयारहीणमफदं, होइ निहाणं कोइ पावत्थं ।

इयनिज्जगा य द्वाजो, न होइ विवज्जमफदहो वा ॥

यथा उपचारहीनं निधानमफदं भवति नोत्तुखनितुं शक्यते
इति भावः । अनर्थं वा करोति वृश्चिकाद्युपप्लवकारणात्
इति एवमेतदेव दृष्टान्तप्रकरणे कृतिकर्म्मकरणे निर्जराया
लाभो न ज्ञवति प्राप्तदेवताकोपवशादिभागे वा तस्यो-
पजायते कदाहं वा ॥

दूरतो वा पुच्छइ, अहवनिस्सज्जाय सन्निस्सो उ ।

अच्चासन्ननिविट्ठु, ट्ठिए य चउजंगो वोच्चतो ॥

अंजज्ञिपणाम अकरणं, विप्पक्खंते दिसाहो उल्लमुहे ।

जासंतणुवउत्ते, वहसंते पुव्वमाणो उ ॥

एणमु सत्तेमु वि, मुत्ते बहुतो उ अत्ये गुरुमासो ।

नाज्जीतोवविउल्लहुगा, गुरुगमहो कोय कन्दुयाण ॥

दूरस्थितो वा पुच्छति अथवा निपद्यायां सन्निपद्यः
पृच्छति गृणांतीति भावार्थः । यदि वा अत्र्यासन्न ऊरुणा
ऊरुं संघृष्य गृणांति निविष्टोस्थिते चतुर्भंगी बोद्धव्या ।
सा चैवं निविष्टेवा निविष्टं पृच्छति १ निविष्ट उस्थितं पृ-
च्छति २ उस्थितो निविष्टं पृच्छति ३ उस्थित उस्थितं पृ-
च्छति ४ यथा अंजज्ञेकरणवर्षपरिस्मातो प्रणामस्याऽकरणं

तथा द्विगो विप्रहमणः पृच्छति १ यदिचाऽधोमुख ऊर्ध्व-
मुखो वा गृणांति न गुर्वभिमुखः २ अथवा येन तेन वा सह
भाषमाणः गृणांति अनुपमुक्तो ३ वा गृणांति हसन्त्या पृ-
च्छति ४ एतेषु सर्वेष्वपि स्थानेषु सूत्रे श्रयमाणे प्रायश्चित्त
बहुषुको मासः अर्थं गुरुमासः तथानामित उपरि सूत्रं गृणवतः
कायशूकयने चत्वारो बहुषुकाः । अर्थं गृणवतश्चत्वारो
गुरुकाः । नाजितोऽधस्तात् सूत्रधवणे कायकाऽभूयने चत्वा-
रोगुरुकाः । नवरं तपकाऽभूयनेतरेण गुरुकाः ।

तस्मा वज्जं तेणं, उणाणे याणि पंजलुवकुमुपा ।

मोणव्वए यत्तेणं किच्चिकम्मं वावि कायव्वं ॥

यस्मादेवमविनयकरणे प्रायश्चित्तविधितस्तस्मादतानिप्रागन
न्तर्गम्यदर्शितानि वर्जयित्वा प्रांजक्षिना प्रकृतोऽजिनिनाउत्तु-
केन प्रयत्नेनाद्वयतया श्रोतव्यं । कृतिकर्म वापि वंदन
कं कर्तव्यं । यद्यपि वंदनकेनोपस्थितं वाचनाचार्योऽनु-
ज्ञानति तथापि कृमाश्रमणं दत्त्वा कृतप्रांजक्षिना श्रोतव्यं ।

तेनविधारेयव्यं, पञ्चाविय उट्टिएण मेरुलितो ।

वेहुट्ट निवसुसमव, सारेयव्यं हवति जत्रो ॥

तेनापि श्रोत्रवत् व्याख्यानमरुत्या वा श्रुतं तत् मेरुहीत उचितेन पञ्चादपि धारयितव्यम् । तस्य च धारयत उपविष्टस्य ऊर्ध्वं स्थितस्य निष्पन्नस्य वा क्वचित् स्वदने तेनापि वाचनाचार्येण ज्ञेयो ज्ञेयति स्मारयितव्यं गमयितव्यम् अहं से रागो न होज्ज, ताहे जासंत एगपामंमि ।

सन्निसन्नो तु पदो वा, अत्पइ अणुगहपव्वतो ।

अयं (से) तस्य स्थविरस्य रागो न ज्ञेयत्ताहे व्याख्यानमरुत्या उचितेन ज्ञापमाणस्य अनुमायमाणस्य चिन्तापयत इत्यर्थः । एकपार्श्वे तत्सेवावृद्ध्या सन्नियमः सम्यग्निपद्यांगतस्त्वयवर्तिता वा ज्ञापमाणस्यानुग्रहप्रवृत्तिसिद्धति । पर आह ।

थेरस्स किंतुपदं, हेणं किसेसरणेण ।

जसइ एगववयोग, सप्पजणं पा च तरुणाणं ।

अयं तस्य स्थविरस्य जीर्णमहतः किंतावनमत्रेण क्वेशाकरणेन । सूरिराह । ज्ञेयते अत्रोत्तरं दीयते । एवमाचरतस्तस्य सन्नाथोऽर्थः सइ एकवोपायोनेपयुक्तस्य तु सूत्रार्थः सम्यग्गति । तथा तरुणानां च श्रद्धाजननं हृते ज्ञेयति । तथाहि । व्याख्यानमरुत्या उचितमपि निजमाचार्यं जीर्णं महान्तमेवं विनयं कुर्वन्तं दृष्ट्वा चिन्तयति । यद्युष्माकमाचार्यं ज्ञाणो महान्त्येवं श्रुतस्य विनयं करोति तत्तदस्माभिस्तर्कणैः सुतरां कर्तव्यः आह शिष्यः । यथा जीर्णमहत आचार्यस्यानुग्रहः क्रियते । यथाऽनुज्ञापमाणस्य एकपार्श्वे सन्नियमस्त्वयवर्तिता वा तिष्ठत एवमन्यस्यापि क्रियते इति श्रुस्तथा चाह ।

सो उ गणी अगणी वा, अणुजासंतस्स सुणति पासंमि ।

नवइ जुसुदेहो, होमं वच्चासणो सुचिरम् ॥

सजीर्णो महान् गणी आचार्य उपाध्यायो गणवच्चेदको वा अगणी वा अर्थो यः स्वानित्युक्तः सोऽनुज्ञापमाऽस्य चिन्तापयत एकस्मिन्पार्श्वे सन्निसमस्त्वयवर्तिता वा शृणोति यतो न शक्नोति जीर्णदेहो वृद्धान्तो ज्ञेयितुं सुचिरं कावमिति ॥ ध्य. उ. ५. ॥

आचारपकपधर आचारप्रकटपधर पुं० निश्रीयाध्ययनधारिणि, ग. १ अधि । निश्रीयाध्ययनसूत्रार्थधरे, च ध्य. उ. ३१ पं. च. ॥

तिविहाय पकपधरा मुचे अत्येयं य तदुज्ये चैव ।

आचारपकपधरो, कणववहारधार ओ अज्जो ॥ व्यं० ।

णयमुत्तवज्जिओविहु, गयणं परियदि अणुराहातो । पं. च ।

आचारपकपधरो गाहा । आचरणमाचारः क्रिया इत्यर्थः सचाष्टप्रकारः पंचसमितयो गुतित्रयं एष चारित्राचार आचारप्रकल्पधरो नाम निशीथेय सूत्रार्थधर इत्यर्थः । किञ्च कल्पव्यवहारधरश्च (अज्जोति) अयमन्वर्ण निर्देशो वा (नयवज्जिओति) नयन्तीति नयाः हुपादपुरणे

दुक्खस्वयकार ओ जम्हा एण गणपरियादि अणु-पहाओ आह कम्पनुज्ञातः ।

पिच्छत्तकरण अणुपादणा, य जणिता ओ कणववहारे ।

एतेण अत्यधारी, गणधारी जो चरणधारी ।

अज्जोतिआमंतणदिसे, वा एयस्स सुचाई ।

जातिं तु दिट्ठिवाते, पीच्छत्तं दिज्जने तह तु ।

तेहि विणा विजाणति, आचारपकपधरओ जम्हा ।

तम्हा तु अणुपहातो, गणपरिवदि तु मो णियमा ।

पायच्छत्तं जम्हा, पायच्छत्तकरणं अणुपादयति तद्वा

गणे अणुपाद्वीज्जइ तं पकण पकपववारोसु जणिंयं

एण मत्यधारी जो मो गणपरियादी अणुपहाओ च-

रणजुतो जइ जवइ गाहा पं० जा. च. ॥

करणाणुपादयाधं तु, पञ्जवकसिणं समासतो एणं

करणाणुपादयाधुत्तं, पञ्जवकसिणं जेवे तिविहं ।

दुत्तिपण च्छक्कणयं, तेरेसु सोत्तस हवति ठाणइ ।

करणठाणपसत्या, करणठाणाओअपसत्या ॥

एयाइ ठाणइ, दोहि विगाहाहि जाइ जणिचाइ ।

तेसि परवणमिणमो, समासतो हाति वोधवा ।

करणं तु किया हाति, पडिद्वेहण मादिसामायारी तु ॥

तं पालेज्जतु णाणे, ण तं च दुविहं मुण्येव्वं । दारं ।

पञ्जवकसिणसमासो, पञ्जवकसंयं तु चोदसपुव्वा ।

सामास्यं पक्खो, हाति समासो मुण्येयव्वो ॥

पञ्जवकसिणंतिविहं, मुचे अत्येयं तदुज्ये चोदस. ना. ॥

करणाणुपादयाणं तं दुविहं पञ्जवकसिणं समासतश्च पञ्ज-

वकसिणं नाम चोदसपुव्वाणि समासतो आचारपकपोस-

मासः संक्षेप इत्यर्थः । यथा समुद्रजतस्तद्गणः चन्द्रमुखीदे-

वता सिंहे माणयकः एकदेशेनाप्येयं क्रियते । चतुर्देशपूर्व-

धरः सर्वपर्यायेषु सूत्रार्थेषु चरणकरणद्वयः पदार्थोः सर्वे प-

र्यायेषु सूत्रार्थेषु चरणकरणद्वयः पदार्थः प्रज्ञापयितुं समर्थः ।

आचारकल्पधरस्त्वेकदेशतः । (दोहविचरणकरणं अणुपा-

द्वे उ समास) तैकदेशाभिहितं प्रतीय यथा समासतोऽ-

प्यर्थधारः कल्पव्यवहारादयो गणपरिपात्रण समर्थः ज्ञेयंतिपञ्ज

वकसिणं तिविहं मुचे अत्येयं तदुज्ये ॥ पं० च. ॥

आचारपकपिध-आचारप्रकल्पिक पुं० आचारप्रकल्पाभिधा-

नाध्ययनधारिणि, (आचारपकपितो जामो) ध्य. उ. ५ ।

आचारपदममुत्त-आचारप्रथमसूत्र न० "सुयंमि आउसं तेणं

भगवया एवमववाय" मित्येवं रूपे आचाराभिधानप्रथमांगा

द्विवाक्ये, पंचा. वृ. ११ ।

एसा य परा आणा, पयमा जं गुरूदं ए मोचत्वं ।

आचारपदममुत्ते, एतोविय दंसियं पयं ॥ ? ॥

आचारपक्षातिधर-आचारप्रज्ञातिधर पुं० आचारधरे, प्रज्ञाति

धरे, च ।

आचारपक्षातिधरं, दिट्ठिवाय महिज्जगं ।

चद्विकसदियं नवा, न तं उवहमे मुण्णो ॥ ए० ॥ सूत्रं

व्या० । आचारप्रज्ञातिधरस्तान्येव सविशेषाणीत्येवं तूतमिति

दश० अ. ८ ।

आचारपणिहि-आचारप्रणिधि पुं० आचारप्रणिधाने तत्र

निपादिकः । सूत्रार्थधारिकस्य स्वनामख्यातेऽप्यर्थेऽप्ययने, च ।

तथा च दशवेकाक्षिके ॥

व्याख्यातं वाक्यशुद्धयनमिदानीमाचारप्रणिधानस्य
मारभते । अस्य चाऽयमन्तिसम्बन्धः । इहानतराध्ययने
साधुना वचनशोधगुणाभिज्ञेन निरवयववचसा वक्तव्यमित्ये
तदुक्तं इह तु तं निरवयव वच आचारे प्रणिहितस्य भवतीति ।
तत्र यत्नवता भवितव्यमित्येतदुच्यते । उक्तं च ॥

पण्डितानां हि अस्मिन्, निरवयवेषु पि ज्ञासिष्यं ।

सावज्जतु द्वे त्रिष्यं, अज्जतु एणेहसमुत्तुम् ॥

इत्यनेन अभिसम्बन्धेनायातमिदमध्ययनं अस्य चाऽनुयोग
चारोपन्यासः पूर्ववत्तावद्यावन्नाम निष्पन्नो निक्षेपस्तत्र चा
चारप्रणितिरिति द्विपदं नाम ॥

साम्प्रतं सूत्राऽज्ञापकनिष्पन्नस्याऽवसर इत्यादि वचः पूर्वव-
त्तावद्यावत्सूत्राऽनुगमेऽस्त्विति आदिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारणार्थं
तच्चैदं ।

आचारपण्डिहिं ह्यहं, जहा कायव चिक्रवुणा ।

तस्मै उदाहरिस्मामि, आणुपुंवि गुणेह मे ॥ १ ॥

अस्य व्याख्या । आचारप्रणित्युक्तवृत्तं लब्ध्वा प्राप्य येन
प्रकारेण कर्तव्यं विदित्वाऽऽनुष्ठानं भिक्षुणा साधुना तं प्रकारं
तेन जयदस्य उदाहरिष्यामि कथयिष्यामि । आनुपूर्व्या
परिपाठ्या शृणुत ममेति गौतमादयः स्वशिष्यानादुरिति
सुत्रार्थः ॥

तं प्रकारमाह ॥

पुत्रविदग्गअणिमारुय, तण्णरुक्कस्स वीयगा ।

त्तस्सा य पाणा जीवति, इहं वुत्तं महेत्तिणा ॥ २ ॥

व्याख्या । पृथिव्युदकाभिरावयवस्तृणवृक्षसमीजा एते पञ्च
केन्द्रियकायाः पूर्ववत् त्रसाश्च प्राणिना चीनिद्रयादयो जीवा
इत्युक्तं महात्तिणा वडमानेन गौतमेन वेति सुत्रार्थः ॥

तेभिं अत्यण्णोएणं, निब्बं हो अव्वयं मिया ।

मणा मा कायवक्केणं, एवं हवइ संजए ॥ ३ ॥

यत्तश्चैवमतस्तेषां पृथिव्यदीनामङ्गणयोगेनाहिसाव्यापारेण
नित्यं भवितव्यं वर्तितव्यं स्यादङ्गुणा मनसा कायेन वाक्ये
न त्रिभिः कारणैरित्यर्थः । एवं वर्तमानोऽहिसकः सन्
जयति संयतो नान्यत्रेति सुत्रार्थः ॥

एवं सामान्येन प्रज्ञाबनिकायहिसया संयतत्वमभिधाय-
धुना तत्तद्विविधधानतो विशेषेणऽऽह ॥

पुशवं चिचिं सिद्धिं खेवुं, नेवज्जिदे न संजिहे ॥

तिविहेण करणजोएण, संजए सुसमाहिण ॥ ४ ॥

व्याख्या । पृथिव्यां शुक्लं मिश्रं तर्थां शिवां पापाणामिकां ह्येषु,
मिश्राश्चैवं नैव मिथ्यान् न संजिहेत् । तत्र भेदं चैधीभावो-
त्पादनं संज्ञेनमपीपलेखनं त्रिविधेन त्रिकरणयोगेन न
करोति मनस्येत्यादिना संयतस्माधुस्तुमुसमाहितः श्रुत्वात्र
इति गायार्थः ॥

सुच्छुपुदविं न निर्मीए, समरक्कवंमिअ आसणे ॥

पमज्जिनु निर्मीएज्जा, जाइत्ता जस्स उगहं ॥ ५ ॥

शुच्छुपुट्ययमाश्लेषहतायात्मनन्तरितायां न निर्मीदेत् । तथा
रत्नरत्नेषु वा पृथिवीरजोवस्तुष्विति वा आसने पीडिकादीं न निर्मी-
देत् । निर्मीदनप्रवृत्त्यानन्तर्यवर्तनपरिग्रहः । अचेतनायां तु

प्रसृज्य तां रजोहरणे न निर्मीदेत् इत्येत्येतेषां तां तां याच-
यित्वाऽप्यग्रहमिति यस्य स्वप्निनी पृथिवी तमस्यग्रहमनुज्ञा-
प्यति सुत्रार्थः ॥

उक्तः पृथिवीकायविधिरपूकायविधिमाह ।

मीओदग्गं न मेविज्जा, हिवावुडं हिमाणि अ ॥

उत्तिणोदग्गं तत्तफामुअं, पणिगाहिज्ज संजए ॥ ६ ॥

शीतोदकं पृथिव्युद्भवसचित्तोदकं न संवेत । तथा शिवा
वृष्टं हिमानि च न संवेत । तत्र शिवाग्रहणेन कारकाः परिगृह्य-
न्ते । वृष्टं वर्षणं । हिमं प्रतीतं प्राय उत्तरार्पथे भवति यद्येवं
कथमयं वनेत्याह उष्णादकं कथितोदकं तन्मृगसुक्तं तमे
सम्यक्सुक्तं विद्वेदोद्भूतमुष्णोदकमात्रं प्रतिगृह्णीयादृत्यर्थं
संयतस्साधुः । एतच्च सौवीराद्युपवृत्तमिति सुत्रार्थः ॥ तथा ॥

उदुदग्गं अप्पणो कायं, नेव पुंजे न संजिहे ॥

समुपेह तहा नृअं, नो णं संयट्टए मुणी ॥ ७ ॥

नदीमुत्तीर्णां भिक्षाप्रविधौ वा वृद्धित उदकार्जमुदकार्ज-
चित्तमात्मनः कायं शरीरं स्निग्धं वा नैव पुञ्जयेत् । वस्तुतया
दिनं नैव संजिहेत् । पणिना अपि तु संग्रह्य निरीह्य तथा-
चूतमुदकार्जदिरूपं नैव कायं संयट्टयेत् मुनिप्रमाणपि न
सूत्रेति सुत्रार्थः ॥

उक्तोऽप्यायविधिस्तेजस्कायविधिमाह ॥

अंगमात्रं अगणिं अविं, अद्यायं वा रुजेइअं ॥

उज्जिज्जा न घट्टिज्जा, नो णं निव्वावए मुणी ॥ ८ ॥

अंगारं ज्वालाद्विहितं अभिप्रयः पिपसानुगतमिन्द्रिन्द्रज्वाह-
अज्ञातचोल्मुक्तं वा मन्योतिस्सात्मिकमित्यर्थः । किमित्याह ।
नोस्तिचेत् न घट्टयेत् तत्रांजनमुत्सेचनं प्रदीपादेर्घटनं मि-
थश्चाद्वेन तथा नैवमग्निं निर्वापयेत् अज्ञावमापादयेत्सुनिरसा-
धुरिति सुत्रार्थः ॥

प्रतिपादितस्तेजस्कायविधिर्वायुकायविधिमाह ॥

तावविटेण पत्तेण, साहाए विहुणेण वा ।

न दीइज्ज अप्पणोकायं, वाहिंरं वावि पुगळे ॥ ९ ॥

ताववृत्तेन व्यजनविशेषेण पत्रेण पश्यादिपत्रादिना शाखया
वृक्षमात्ररूपया विधूनेन वा । किमित्याह । न वीजयेत् आ-
त्मनः कायं स्वशरीरमित्यर्थः । वाहं वापि पुञ्जमुष्णोदका-
दीति सुत्रार्थः ॥

प्रतिपादितं वायुकायविधिर्वनस्पतिकायविधिमाह ॥

तत्तफक्कवं न उडिज्जा, फलं भूतं च कस्सई ।

आमगं विविहं वीअं, मएमावि ण पत्थए ॥ १० ॥

तृणवृक्षमित्येकवज्वाहः तृणानि दर्भादीनि वृक्षाः कदम्बा-
दयः पलाश इत्यान् । फलं मूलं वा कस्यचिद्वृक्षादीनां विद्यान् ।
तथा आगमशास्त्रोपहृतं विविधवृक्षप्रकारं वीजं मनसापि
न प्रापयेत् किमुताश्रीयादिति सुत्रार्थः ॥

तथा ।

गहणेसु न चिट्ठिज्जा, वीएसु हरिएसु वा ।

उदगंमि तहा निब्बं, उत्तिगपणेषु वा ॥ ११ ॥

गहनेषु वननिकुञ्जेषु न तिष्ठेत् संग्रहणादि द्वापपसङ्गात्तथा
वीजेषु प्रसंगितशास्त्रादिषु हरितेषु वा द्वाविष्टेषु न तिष्ठेत् ।
उदके न तथा नित्यं अत्रोदकमनन्तरवत्पतिविशेषः । यथोक्तं “उ-
द्वं अण्वं पण्वं” इत्यादि । उदकमेवाभ्यं । तत्र नियमतो

वनस्पतिभावात् । उत्तिङ्गपनकयोर्वा न तिष्ठेत् । तत्रोत्तिङ्गः
सर्पेन्द्रादिः । पनक उल्लिखनस्पतिरिति सूत्रार्थः ॥

उक्तो वनस्पतिकार्यविधिस्त्वसकान्यविधिमाह ॥

तप्ते पाणे न हिंसेज्जा, वाया अदुव कंमुणा ॥

उवरओ सज्व नृएमु, पासेज्ज विवेहं जगं ॥ १२ ॥

असप्राणिनो धीन्द्रियादीन् न हिंस्यात् । कथमित्याह ।

वाचा श्रयत्र कर्मणा कायेन मनसस्तदन्तर्गतत्वाद्ग्रहणं ।

अपि चोपरितः सर्वेष्वृतेषु निःकृतमदस्सन्न पश्येद्विधिं जग-
त्कर्मपरतंत्रं नरकादिगतिरूपं निर्वेदायति सूत्रार्थः ॥

उक्तः स्यूतविधिस्त्वस्त्वमविधि माह ॥

अट्ट सुट्माइ पेहाए, जाई जाणिउ संजए ।

दयाहेगारी नृएमु, आमचिह्न सएहिवा ॥ १३ ॥

अष्टौ सूक्ष्माणि वक्ष्यमाणानि प्रेक्षोपयोगतः आसीत् । तिष्ठ-
चर्यात वेतियोगः । किं विराष्टानीत्याह । यानि ज्ञात्वा सं-
यतो ह्यपरिज्ञया प्रत्याख्यानपरिज्ञया च दयाधिकारी श्रुतेषु-

भक्त्यन्यथा दयाधि कार्येव नेति तानि प्रेक्ष्य तद्ग्रहितः एवा-
ऽमनादीनि कुर्यादित्यथा तेषां सातिचारतेति सूत्रार्थः ॥ दश-

८ अ. ॥

आचारप्रणिधिप्रक्रममाह ॥

तवं चिपं संमज्जोगयं च, सज्जायजोगं च सया अहिट्टिए ।

सूत्रेव सेणा एसमत्तमाउहे, अन्न मपणो होइ अन्नं पेसिं ६४
सूत्रव्याख्या । तपश्चेदमशनतिरूपं सायुधेकं प्रतीतं संयम

योगं च प्रथिव्यादिविषयं संयमस्यापारं च स्वाध्याय

योगं च वाचनादित्यपारं संदा सर्वकाष्ठं अधिगृह्णात तपः

प्रभूतनां कर्तव्यैः । इह च तपोगितयानात्तद्ग्रहणेऽपि स्या

ध्याययोगस्य प्राधान्यख्यापनार्थं भेदाभिधानमिति । स एवं-

चूतः शूर इव विक्रान्तः भट इव सेनया चतुरंगरूपया इन्द्रि-

यकपायादिरूपया निरुद्धः सन् समतायुधः संपूर्णतपःप्र-

जृतिस्त्रिधायुध अहमित्यर्थं मामग्नौ जवति संरक्ष णाय

अन्नं च पेयेषां निराकरणयेति सूत्रार्थः ॥

तदेव स्पष्टयन्माह ॥

सज्जाय सज्जाणरयस्स ताइणो, अपापजावस्स तवे

रयस्स । विमुज्जइ जमिमं पुरे कम्म, समीरियं रूपमलं

व जोइणा ॥ ६३ ॥

सूत्र व्याख्या । स्वाध्याय एव सद्ध्यानं स्वाध्यायसद्ध्यानं तत्र

रतस्य सकस्य त्रानुः स्वप्रेमभयत्राणशीलस्य अपापभावस्य

लब्ध्यायपेक्षारहिततया शुद्धचित्तस्य तपस्यनशानादौ यथा-

शक्तिरतस्य विशुद्ध्यन्ते अप्रति यदस्य साधोमंत्रं कर्ममंत्रं पुरा-

कृतं जन्मान्तरेपातं दृष्टान्तमाह । समीरितं प्रेरितं रूपमशमेव

उपतिथा अग्निनेति सूत्रार्थः ॥ ततश्च ।

मेचारिमं दुक्खसइ जिइदिए, सुएणजुने अममे आकिं-
चणे ॥ विरार्यइ कम्मपणमि अयगए, कम्मिणएज्जपुक्कवग

मेवचंदिमि चिंयमि ॥ ६४ ॥

सूत्रव्याख्या । सा तदशोऽन्तर्गुणपरिग्रहयुक्तः सायुःकुः खसह-

परीवहेज्जा जितेन्द्रियः पराजितश्रेष्ठेन्द्रियादिभूतान युक्तो वि-

चार्यान्त्यर्थः । अममः सर्वत्रममत्वरहितः । अकिञ्चलो ज्येष्ठा-

वकिञ्चनरहितो विराजते शोभते । कर्मणः ज्ञानावरणोपादिव-

कर्ममेधे अपगतं सति । निदर्शनमाह । इत्स्नाग्रपुशायण इव

चन्द्रमा इति । यथा कृत्स्ने वान्प्रपुटे गते सति चन्द्रो विराजते

शरदि तच्छदसावपेतकर्मधनः समासादितकेवशास्त्रोको

विराजते इति सूत्रार्थः । दश० ८ अ. ॥

आचारपत्त - आचारप्राप्त - त्रि० ब्रह्मव्रताद्याचाराऽपन्ने, तथाच

तएकुत्रैकाविके । श्रियोऽधिकृत्य (दूषणं आचारपत्तानं)

दूषणं कलंकः केनां आचारप्राप्तानां ब्रह्मव्रताद्याचारापत्ताना

मिति । तं ॥

आचारपरक्रम - आचारपराक्रम - पुं० आचारे ज्ञानादौ पराक्रमः

प्रवृत्तिवत् यस्य स आचारपराक्रमः । ज्ञानाद्याचारप्रभुत्तिबल्लो-

पते, दश० च. २ ॥

तम्हत्ति सूत्रं ॥

तम्हा आचारपरक्रमेणं, सम्भारसमाहि बहुलेणं ॥

चरिया गुणा य निअमा, हाँति साहुणदह्वम् ॥ ४ ॥

व्या. यस्मादेतदेवमनंतरोदितं तस्मादाचारपरक्रमेणेत्या-

चोऽज्ञानादौपराक्रमः प्रवृत्तिबलं यस्य स तथा विध इति

गमकत्वाद्बहुवीहिः । तेनैव हतेन साधुना संवरसमाधिबहु-

लेनेति संवर इन्द्रियविषये समाधिरनाकुत्रबलं बहुन प्रभूतं

यस्य स तथाविध इति समासः पूर्ववत् तेनैव विधेन सता

अप्रतिपाताय विशुद्ध्यै च किमित्याह । चर्या भिक्षुभावनसा-

धनौ बाह्या अनित्यतासादिरूपा गुणाश्च सूत्रगुणोत्तरगुण-

रूपा नियमाश्चोत्तरगुणानामेवार्पितविशुद्ध्यादीनांस्वकारासे

वननियोगा भवेति । साधूनां छट्या इत्येते चर्यादयः साधूनां

छट्या भवेति । सम्यग्ज्ञानसिखनरूपणारूपेणेति सूत्रार्थः ।

आचारजंरुग - आचारजंरुग - न० पात्रपटवरजोहरणादिके,

सन्धेविगरणमाया य साहू आचारजंरुगेण समं आचारजं

रूपावम् ओय ॥

आचारजंरुसेवि (न) आचारजाएरुसेविन - पुं० आचारः शा-

स्त्रविहितो व्यवहारस्तेन भाएरुमुपकरणमाचारभाएरुम् त-

त्सेवितुं शीलं यस्य स आचारभाएरुसेवि । शास्त्रविहितव्यव-

हारेणोपकरणसेविनि, अणायारंरुसेवि जन्ममरणानु-

बन्धानि त्रानु ॥

आचारमन्तर - आचारान्तर - न० ज्ञानादिके आचारविशेषे, आ-

चारव्यवधाने, च (आचारमन्तरेण विषयमन्तरे सेहिओ)

पा० ॥

आचारमन्तरेति आचारान्तरे कचित् ज्ञानाचारविशेषे

विषयवृत्ते आचारव्यवधाने वा सति ज्ञानादिक्रियाया अक-

रणे सतीति भावः । पा० टी०

आचारमट्ट - आचारार्थ - त्रि० ज्ञानाद्याचारनिमित्ते, (आचार

मट्टावित् यं पञ्चे) दश० अ० ९, ७० ३ आचारार्थं ज्ञाना-

द्याचारनिमित्तं विनयमुक्कल्लक्षणं प्रयुक्तं करोतीति । दश० टी०

आचार (मंत) वं - आचारवत् - त्रि० ज्ञानाऽऽसन्नान्यां पञ्च-

प्रकाराऽचारवति, स्था० ग० ८ ज्ञानसिखनान्यां ज्ञानादिपञ्च-

प्रकाराचारयुक्ते, अयं हि गुणत्वेन श्रेष्ठेयवाक्यो भवति पंचा-

वृ० १५ । ज० द. २५ च. ७ । घ० अ० २ (आचारमंतगुण

सुदृष्टिण्या) आचारवतो ज्ञानाद्याचारसमन्विता इति दश० ।

अ० ए० च ३ आचारः शास्त्रोक्तानुष्ठानं कर्तव्यतयाऽऽस्त्यस्य म-

नुप एव च शास्त्रोक्ताऽनुष्ठानयुक्ते श्रियां जीए वाच० ।

आचारवर्जिय - आचारवर्जित त्रि० आचारेण वर्जितः शास्त्रो-

काचारहीने, आचारहीनादयोऽप्यत्र वाच ॥

आचारविणय-आचारविनयं पुं० आचारो व्रतिनां समाचारः स एव विनीयते अपनीयते कर्माग्नेनेति विनय आचारविनयः विनयभेदे ।

सचतुर्धा यथा संयमसामाचारी १ तपःसामाचारी २ गण-सामाचारी ३ एकाकिविहारसामाचारी ४ च । तत्र संयमं स्वयमाचरति परं च ग्राहयति तत्र च सीदंतं स्थिरीकरोति तत्रोद्यतं चोपगृह्णीति संयमसामाचारी १ । पाङ्क्तिकादिषु तपः कर्म स्वयं करोति परं च कारयति जिज्ञाचर्या स्वयमनु-तिष्ठति परं च तस्यानियुक्तं इति तपःसामाचारी । २ । प्रत्युपे कृपा वाञ्छवृष्टादिवैयानृत्यादिकार्येषु स्वयमुद्यतोऽप्रज्ञान्यागण-प्रेरयतीति गणसामाचारी । ३ । एकाकिविहारप्रतिमां स्वयं प्रतिपद्यते परं च ग्राहयतीति एकाकिविहारसामाचारी ॥ ४ । प्रव० छा० ६४ दशा ॥

सेकिं तं आचारविणयं ? २ चरुचिह्ने पद्मते । तं ज-हा । संजमसामायारीयावि जवति तवसामायारी यावि जवति (महासामायारीयावि जवति) गणसामायारीयावि जवति एगद्वाविहारसामायारीयावि जवति से च आया रविष्मए ५ दशा०

अथ कथं आचारविनयेन शिक्षयति इति पृच्छन्नाह (सेकिं-मित्यादि) कण्ठ्यं गुरुराह आचारविणयमिति आचारविनयेनेत्यत्र तृतीयान्तता शिक्षयति । अनेन सम्बन्धेनोक्ता क्रथवा कोऽप्युवाचारविनयो णं वास्येति कारे चतुर्विधः प्रहृतः । त-द्यथा । संयमसामाचारी चापि भवति १ एवं तपः २ गणं ३ ए-काकिविहारसामाचार्यपि भवति ४ तत्र संयमः सप्तदशप्रकार-स्तस्य सामाचारीति समाचारीतं समाचारीति समाचरणं स-माचारस्तस्य भावे गुणवचनब्राह्मणदिच्य इति इयं तस्य च भिक्वरणसामर्थ्यात् स्त्रियामपि व्यतिरिचि पिन्दौरादिच्य श्रे-तिङोपि सामाचार्यशिक्षयति इति शेषः । भवति कोऽर्थः । पृथिव्यादिषु संप्रदन्तपरितोपनोपपन्नविधिं परिहर्तव्यं इति शि-क्षायिता जवति । चापि शब्दो पञ्चाश्ववादिरमः । अद्युक्तार्थ-संग्राहकौ छष्ट्यो १ एवं तपः सामाचार्यपि तपः पाङ्क्तिकयो-पधिक्तेः कालयति परैः स्वयं च करोति पाङ्क्तिदिषु तपश्च-तुर्धादिरुपं द्वादशविधो वाच तपः प्रकारो यदावचरतेः छष्ट्यः ३ एवं गणसामाचार्यपि गणशब्देन समुदायः साधुनामिति छष्ट्यं तं शिक्षयति यथा प्रतिवेक्षना प्रस्फोटनादि च प्रव-र्तमानान् ॥ १ ॥ नोदयति वाञ्छवृष्टादिवैयानृत्यादि वैयानृत्या दिषु आग्रयतमानान् दृष्ट्वा तान् तथा जयति । स्वयं वा तान् दुःखितान् दृष्ट्वा तत्र प्रवर्तते एकद्विविहारप्रतिमामन्यान् अंगीकारयति । तथा विधानभूतसंज्ञनादिसमुच्चिनान् दृष्ट्वा स्वयं च हृतकृत्या गणे तथैव प्रमात्र्यादिकं स्थापयित्वा विशिष्टानुष्ठाननुज्ञानोपयोगीत्यर्थः । स न तां प्रतिपद्यते । अने-नाऽचारेणाप्रमानं परं च विनयति शिक्षयति ॥

व्यवहारकल्पे । आचारविनयमाह ॥

आचारं विणम्रो, गन्तुं च उच्चिहोहोऽह आणुपुर्वीए ।

संयमसामायारी, तवे या गणाविहरणा चेव ॥ १ ॥

एगद्वाविहारे य, सामायारीयए च उज्जेया ।

एयामितुविनागं । वृच्छामि अद्वाणुपुर्वीए ॥ २ ॥

आचारे आचारविषयः खलु विनयश्चतुर्विधो जवति । आनु-पूर्व्यां परिपाठ्या । तद्यथा । संयमसामाचारी १ तपःसामाचा-री २ गणविहरणसामाचारी ३ एकाकिविहारसामाचारी ४ एवमेवा चतुर्वेदा सामाचारी । एतासां सामाचारीणां विभाग-यथानुपूर्व्यां यस्यामि ते च तच्छब्दे द्रष्टव्याः

आचारवेदे आचारवेदी-खी० आचारस्य वेदीष पुण्यज्ञमौ-हेम० वाच० ।

आचारसंख्या-आचारसंपत्-खी० आचरणमाचारोऽनुष्ठानम् तद्विषया स एव वा सम्पद्भिर्दत्तस्त्वय वा सम्पत् सम्पत्तिः प्राग्विचारसम्पत् प्रव० छा० ६४ गा० ७ आचारो नाम प्रथममंगं तस्मिन् अधीते दशविधमंगधर्मो ज्ञातो भवति तस्मादाचारार्हं यो भवति सूत्रतोऽर्थतः सम्पद्युक्तो भवति यः स आचारसम्पत् दशा० अ० १ उक्त० अ० १ गणि-सम्पद्भेदे ।

आचारसम्पच्चतुर्धा । संयमधुवयोगयुक्ता १ असंप्रग्रहः २ अनियतवृत्तिः ३ वृद्धशीघ्रता ४ चेति । तत्र संयमश्चरणं तस्मिन्धुवोनित्यो योगः समाधितस्त्युक्तता कोऽर्थः समेतो-पयुक्ता १ असंप्रग्रहः समतात् प्रकषेण जाल्यादि प्रकृत-लक्षणेन ग्रहणमात्रनोऽवधारणं सम्प्रग्रहस्तदभावोऽसंप्रग्रहो जाल्याद्यनुसिक्ततैत्यर्थः २ अनियतवृत्तिरनियतविहाररूपाऽत्र वृद्धशीघ्रता वपुषि मनसि च निभूतस्वप्नावता निर्विकारतेति यावत् स्था० ७ गा० ४० दशा०

आचारसम्पदा चरुचिह्ना पं० तं० संजमधुवजोगुत्ते यावि जवति १ असंप्रग्रहियप्पा २ अणियतवित्ति ३ वृद्धमज्ञे यावि ४ जवति दशा० ॥

टी० संयमधुवयोगयुक्तश्चापि नवति १ असंप्रतिगृहीतात्मा २ अनियतवृत्तिः ३ वृद्धशीघ्र ४ अपि जवति तत्राचारानाम-प्रथममंगं तस्मिन् अधीते दशविधमंगधर्मो ज्ञातो जवति तस्मादाचारार्हो यो जवति सूत्रतोऽर्थतः सम्पद्युक्तो जवति । यस्य-आचारसम्पत् । स संयमेत्यादि । संयमो नाम चरणं । तस्य ये ध्रुवा अवश्यं कतेत्यन्वात् योगाः प्रतिवेक्षनास्वाध्या-यादयः । तैर्युक्तो जवति । अथवा संयमः सप्तदशप्रकारः पञ्चाश्ववादिरममित्यादिकः तस्मिन् ध्रुवो नित्योयोगो व्या-पारो यस्य स संयमधुवयोगयुक्तः । अथवा संयमधुवानि-त्योयोगोन्यापारोयस्य संयमधुवयोग युक्तः । च शब्दा-त् ज्ञानादिष्वपि नित्योपयोगः । अपि शब्दग्रहणात्परमपि योजयति । इत्येका १ असंप्रगृहीतः अनुत्सेकवानात्मा यस्य सऽसंप्रगृहीतात्मा निरभिमान इत्यर्थः । यथा अहमाचार्यो बहुभूतस्तपस्वी सामाचारी कुशलो जाल्यादिमन्या इत्यादि-मद्वरहितः २ अनियता अनिश्चितानुत्तिर्यवहरणं विहारो वा यस्य सोऽनिवृत्तिर्यथा ग्रामे एगराई नगरे पंचराई इत्यादि-कः । अथवा निकेतनं नाम गृहं तत्र वृत्तिवर्तनं यस्य समिके-तवृत्तिः न निकेतवृत्तिरनिकेतवृत्तिः अथवा चतुर्धादि तपो-विशेषैरेवमा समितियोगेन च निकेतवृत्तिः परिचितगृह्यं-गता इति वृद्धशीघ्रो निवृत्तशीघ्रो अव्यचनशीघ्र इतियादि । अयंप्रग्रहत्वं पुञ्जेषु श्रानादिषु समयवैयानृत्यादिकरणकारा-पण्यैरुक्तो जवति एवं विधि अथवा वृद्धशीघ्रता वपुषि-नसि च निवृत्तस्वभावता निर्विकारतेति यावत् ॥ प्रव० छा० ॥

आचरणमाचारोऽनुष्ठानं तद्विषया स एव वा सम्पत्ति-
रस्तस्य वा सम्पत्सम्पत्तिप्रतिपत्तिमाचारसम्पत् । एवमत्रेऽपि
व्युत्पत्त्यर्थो जावनीयः ।

सा चतुर्था यथा ॥

चरणज्जत्रो मयहिज्जो, अनिययावत्ति अचंचदोचयत्ति
चरणयुतो मद्रहितोनियतवृत्तिस्त्रैश्चैत तत्र चरणं
चारिचं व्रतश्रमप्रथमंन्यादि समतिस्सामरूपं तेनयुतो युक्तश्च-
रणयुतः । अन्यत्र तु संयमध्वययोगयुक्ततेत्येवमिदं पश्यते ।

तत्राप्ययमेव परमार्थो यतः संयमश्चारिचं तस्मिन् भवोनित्यो
योगः समाधिस्तेन युक्ता तत्र सततोपयुक्ततेत्यर्थः । तथा
मदैर्जातिवृत्ततपः श्रुतायुक्तेरहितो मद्रहितो ग्रन्थान्तरे तु
असम्प्रग्रह इति पश्यते । तत्राऽपि सपवाथो यतः समता-
त्यकणं जातिः श्रुततपोकृपादिप्रकृष्टतावकृणेनाऽमनो ब्रह्म-
णमहमेवं जातिमानित्यादिरूपेणावधारणं सम्प्रग्रहो न तत्राऽ
सम्प्रग्रहो जात्याद्यनुत्सिक्तव्यमित्यर्थः । अनियतवृत्तिः प्रामादि-
पनियतविहारस्वरूपता । तत्राऽप्येवंचलो वशीकृतेन्द्रियोऽप्यत्र
तु वृक्षशीघ्रतेत्येवं पश्यते । तत्र वृक्षशीघ्रता वपुषि मनसिच
कामिनीमनोमोहने वयसि वनेमानस्याऽपि निश्चुतस्वजावता
निर्विकारतेति यावत् यतो ॥

मनसि रजसामिचूता जायते यौचनेऽपि विधांसः ॥
मूढधियः पुनरितरे जयति वृद्धव्रजयेऽपि प्रवो ६४ छा० ॥१॥
तत्राचारश्चतुर्विधः स्तयथा चरणकणगुप्तता १ मदेहोकार-
स्तद्रहितता २ ज्ञयकृत्रकाद्विधिनियतवृत्तिता ३ गत्याच-
चपञ्जता दश० ॥४॥

आचारसत्य आचारशास्त्र-न० आचारज्ञे आचा० अ० १॥
आचारशास्त्रं सु विनिश्चितं यथा, जगद् वीरो जगते हिताय
यः ॥ तथाच किञ्चिद्दत्तः समेऽधुना, पुनानु धीमाद्
विनयार्पिता गिरः ॥१॥

आचारसमाहि-आचारसमाधि-पु० समाधि जेदे आचारस-
माधिमाह । दश वैकालिके अ० ए अ० ४

चउविहा खबु आचारसमाहीजवइ तेजहा । नो इह
लोगदयाए आचारमहिद्विजा १ नो परलोगदयाए आ-
चारमहिद्विजा २ नो किञ्चित्तनमहिम लोगदयाए आचार-
महिद्विजा ३ अन्नय अरिहंतहि हेऊहि आचारमहि-
द्वेज्जा ४ चउत्तयं परं जवइ, जवइ इत्य मित्रोमो ॥ १० ॥

चतुर्विधः स्वस्वाचारसमाधिरनिति तद्यथेयुदाहरणोपन्या-
साथः । नेह लोकार्थमित्यादि आचारमिधानत्तेन प्रवचनं
यावन्तान्यावद्देहि रइत्सम्बन्धिमिहेतुमिग्नत्थव्यादिरिग-
चारं सूत्रगुणोत्तरगुणमयमधितिष्ठेत् । निरीदस्मन् यथामोक्ष
एव भवतीति चतुर्धपदं भवतीति । जवति चात्र श्लोक इति
पूर्ववत् सचायं ॥

जिणवयणर ए अतिंतणो, परिपुनानवमाययद्विण ।

आचारसमाहिंसंदुमे, जवइ य दंत जावन्नयए ॥

व्या० जिनवचनरतः आगमे सक्तः (अतिंतितः) न सत्क्र-
ञ्चिदुक्तः सन् अमृतया ज्ञया २ वक्ता । प्रतिपणः सूत्रादिना ।
आयतमायतार्थिक इत्यन्तं मोक्षार्थी । आचारसमाधि संवृ-
त्तः इत्याचारे यः समाधिः तेन स्थगिताश्रवचारः स

जयति । दांत इन्द्रियो इन्द्रियदमाज्यां । भावसन्धकोभावो-
मोक्षस्तत्सन्धकः । आत्मनो मोक्षासन्नकारीति सूत्रार्थः

आचारसुय-आचारश्रुत-न० आचारश्च श्रुतं च आचारश्रुतं
चन्द्रैकज्ञाय । आचारश्रुतसमाहारे । सूत्रकृतागण्ठितीयश्रुत-
स्कन्धस्य पञ्चमेऽध्याये च सूत्र २ ध्रु ५ अ. १ ।

साम्प्रतं पञ्चममध्ययनमारभ्यते । अस्य चायमसिम्बन्धः ।
इहानन्तराध्ययने प्रत्याख्यानक्रियेका साचाचारसंख्यवस्थित
स्य सततजननीत्यतस्तदन्तरमाचारश्रुताध्ययनमभिधीयते ।
यदि वा नाचारपरिवर्जनेन सम्यक्प्रत्याख्यानमस्वक्षितं
भवतीत्यतेनाचारश्रुताध्ययनमभिधीयते । यदिवा प्रत्याख्या
नयुक्तः सत्राचारवान् भवतीत्यतः प्रत्याख्यानक्रियानन्तरमा-
चारश्रुताध्ययनं । तद्विप्रतिपत्तुतमनाचारश्रुताध्ययनं वा
प्रतिपाद्यत इत्यनेनसम्बन्धेताऽऽयातस्यास्याऽध्ययनस्योपक-
मादीनि चर्चाविषययोगद्वाराणि जयंति । तत्रोपकमान्तर्गतोऽर्था-
धिकारोऽयं तद्यथा अनाचारं प्रतिपिष्य साधनामाचारः प्रतिपा-
द्यते । नामनिष्येधे तु निरूपे आचारश्रुतमिति द्विपदे नाम
तदनयेनिकेपार्थं निरूपित्वादौ ॥

एणं उवणा दविण, दवे जये य होति नायवा ॥

एमेव य सुचस्त, णिकेवो चउविहो होति ॥१॥

णमंउवणेत्यादि । तत्राचारो नाम स्थापनाद्व्यजायंभदि-
भश्चतुर्थो ऋष्यः । एवं श्रुतमपीति । तत्राचारश्रुतयोरन्यत्रा-
भिहितयोर्दोषवार्थमितिदं दुर्वन्माह ॥

आचारसुयं जणियं, वजेजपवा सया अणायारा ॥

अवहसुयस्स होज्जा, विरहेणा इत्य जय्यवे ॥२॥

आचारसुयमित्यादि । आचारश्च श्रुतं च आचारश्रुतं । द्वैष्ट-
कवद्वावस्तुनयमपि भणितयुक्तं । तत्राचारः कृत्तिकाचार-
कथायामतिहितः । श्रुतं तु विनययुक्तं । जावार्थेस्तु वर्जयि-
तव्याः परिहार्याः सदा सर्वकात्र यावज्जीवं साधुरनाचार-
स्तंश्च वदुस्तुनेऽमीतार्थो न सम्यक् जानतीत्यतस्तस्य
विराधना भवेत् । वदुशब्दोऽप्यधारेण वदुस्तस्यैव विराधना
न गीतार्थस्येत्यतोऽत्र सदाचारे तदपरिहारे च यतितव्यं ।
तथाहि । मार्गज्ञः पथिकः कुमारवर्जनेन नापृथगासी भवति
न चेन्मार्गद्वयैर्युज्यते । एवमनाचारवर्जयुक्ताचारवान् जवति
नवानाचारद्वयैर्युज्यत इत्यतस्तत्रनिषेधार्थमाह ॥

एयस्त पमिसेहो, इहमज्जयणंमि होति नायवा ॥

तोअणगारयं दये, होदि नमं तु एयस्स ॥ २ ॥

(एयस्स इत्यादि) एतस्याऽनाचारस्य सर्वेदास्यदस्य
दुर्नेतिगमनहेतोः प्रतिषेधो निराकरणं सदाचारप्रतिपत्त्य-
र्थमिहाध्ययने ज्ञातव्यः सच्च परेनार्थतोऽनागारकारणमिति ।
ततः । के शोचिमेतदेतस्याध्ययनस्यानगरश्रुतमित्येतन्नाम
भवतीति ॥

आचारसुयखंय-आचारश्रुतस्कन्ध-पु० आचारांगस्य नवब्रह्म-
चर्याध्ययनात्मक आचारश्रुतस्कन्ध इति । आचाराङ्गस्य
आचा० ध्रु. वि. अ. १ ।

आयाराणुओग-आचारानुयोग-पु० आचारस्यानुयोगो
ऽनुयोगः स्वाध्यायनाप्यश्चादर्थं कथनम् । आचाराङ्गस्या-
र्थक्यने आचाराङ्गस्य स्वाध्यायनाप्यश्चादर्थक्यने च
आचा० । वि० ध्रु० अ० १ ।

(आचाराद्युयोग) अणोर्वा द्वितीयसः सूत्रस्य महता योनं
योगोऽनुयोगः । आचाराङ्गस्य महतायोनं योगे च आचा०
आपारोपणाय-आचारोपगतं त्रि० चतुर्दशे योगसङ्ग्रहे ।
(भायार विनयोपगतर) आचारोपगतत्वं विनयोपगतत्वं
चेत्यर्थः इतिप्रश्नः । छा० ५ सं० ।
आयार विनयोपगतरिति चारुच्यम् । आचारोपगतः स्यान्न-
मायां कुर्यां दित्यर्थः । विनयोपगतः स्यान्नमानं कुर्यादित्यर्थः
। सम० सं० ३१ ।

आचारोपगतमाह । आ० क० ।

पारमिषुत हुआसण जन्नपसहाचेव जन्नपदहो।

अतोऽहम्पक्षिअ पयणए अमन्नकप्पाइद्विही । १ ।
नगरे पाटडी पुत्रे, आयकोऽनुवृत्ताशनः । तत्रायाज्वन्नशिखा,
दहनं ज्वन्नैव सुतो ॥ १ ॥ व्रतचतुर्भिरप्यात्तं, ज्वन्नात्सर
नामनः । मायावी दहनोऽन्येही, त्युक्तोऽग्राद्याहिचागमत् ।
॥ २ ॥ मृतोऽस्तेतदनाशोच्य, सौममद्वावपीयतु । पञ्चपञ्च
स्थितो जातो, शकान्यस्तर्पपदि ॥ ३ ॥ पुर्यामामन्नकल्यायं
श्रीवीरः सनयासस्तु । तौद्वाक्यागतौदेवै, नाश्वं दर्शयत-
स्तदा ॥ ४ ॥ ऋजुन्येकस्यरूपाणि, वक्रत्रापयन्यस्य चानवन् ।
तद्वद्भागैतमः स्वामी फप्र स्त्रागिनं ततः ॥ ५ ॥ तत्प्रागभवं
प्रतुः प्राह, मायादेवाज्ञवत्यदः । आचारोपगतिकस्य, द्विती-
यस्य च ना जवत् ॥ ६ ॥ आ० जू० ॥ अयः ॥

आयास-आयास-पुं० आ-अयस-घञ् खेदे । चिन्तायास निचि
विपुत्रसाधो चिन्ताश्च चिन्तनानि आयासाश्चमनः प्रनृतीनां
खेडास्तपश्च पागन्तरेण चिन्ताशतन्येव निश्चिन्ता निरन्तरा
विपुत्रा विस्तीर्णा शता शतायस्य सत्येति त्रितो ॥ १० ॥
(आयास विस्तरणा कन्नह कम्पियमसिहरो) अयास
शरीरखेदः विस्तरणा चित्तवेदः कन्नहोवचननएम पत देव
प्रकम्पितं कल्पमानमप्रशिखरं शिखारात्रयस्य स तथा । प्रश्न०
॥ १० ॥ ५ ॥

आयास हेतुत्वात्परिग्रहेच परिग्रहस्य गौणनामान्यधिकृत्य
आयासो आयासः खेदः तद्धेतुत्वात्परिग्रहोऽप्यायास उक्त
आहच । शरीरमनसोर्व्यापामच (आयासविस्तरणा) आ-
यास विस्तरणं स्वदार गमने शरीरमनसोर्व्यापामं कुर्वतीति
प्रकृतम् । परदार संवनायांच विस्तरणाप्राप्तो मनः खेदं पर-
स्य वा मनः पोमं कुर्वन्तीति । प्रश्न० ॥ १० ॥ ५ ॥

आयासत्रिवि-आयानात्रिवि- स्त्री० ब्राह्म्यात्रिपेरष्टादशसु
त्रेष्वधियानेष्वपञ्चदशेष्वेवविधाने प्रज्ञा० पद १

आर-आर-पुं० परमावपेक्षया इहजवप्रमगपिज्ञया गृहस्य-
कर्मो भोक्षोपहया ससरोच (पाहिमिप्रारंकोओ परंवेहासे
कर्मोह किचनी) सूत्र० श्रु० अ० १ तन्वागे प्रपन्नस्वमपि
कर्मोहस्मिन् आरमिहमं कुर्वता परं परत्रोक्तं यदि वा
आरमिति गृहस्यस्य पममिति प्रवृत्त्या पर्यायम् । अथवा आर-
मिति सनारः । पमिमि मेःहं एव नृत्तश्चाग्याऽप्युभयत्रष्टः
(वेहसिति) अन्तरात्र नययासत्यनः स्वयतः कर्मभिः कृ-
त्येन पीड्यतेति । परत्रोक्तोपहयाइहत्रोक्तं नगकाद्यपेक्षया,
मनुष्यत्रोक्तं च (होम विदिता आरं पारं च स्वयं पतुवापिय स-
ज्ववारं) सूत्र० श्रु० १ अ० ६

होकाधित्वा आरमिह होकाख्यं पारं परत्रोक्ताख्यं यदि वा
आरं सत्पत्रोक्तं पारमिति नगकादिकंस्वरूपतस्तत्प्राप्तिहेतुं

ततश्चविदित्वा सर्वमेतत्प्रजुगं गवात् सर्ववारं बहुशो निवा-
रितवान् इति सूत्र० १० ।

चतुर्थ्याः पंकप्रनायाः पुष्टिव्याः स्वनामस्याते महानिरेये
च स्या० ग० ४ क्रा प्रकर्तरि संज्ञायां कन् दृष्टान्तवर्तिन्यां
शताकार्या स्त्री० टाप् (कसंकुसारणि वाय दमणाणि आ-
राच प्रवणी परायणदृष्टान्तवर्तिनी शताकृति प्रश्न० ।

आरत्रो-आरतस्-अव्य० इहलोके, (इहलोके आरत्रो वा
विडुहा वियअसंजया) सूत्र० श्रु० १ अ० ८
आरतः परश्चेति इहलोके परलोकायोरिति, सूत्र० १०
आरतः परतश्चेति लौकिकी वा युक्तिरितिपवं पर्यालोच्यमाना
पेहिहामुष्मिकयोर्दिधापि स्वयंकरणेन परकरणेन वा संयता
जीवोपधातकारिण इत्यर्थः सूत्र० श्रु० १ अ० ८
अर्वागित्येच आरेण पञ्चवप्यं उ० ४

वयाणां वर्षाणामारतोऽर्वाकं यानि प्रवाजयतीति व्य० ॥
आरम्भ-आरंज-पुं० आरभ घञ् मुमु वर्गेन्योवा इति
प्राकृतसूत्रेणादुस्वारस्य वर्गेपरे प्रत्यासत्तस्तस्यैव वर्ग-
स्यान्येव वा भवति आरंजो आरंजो इति प्रा० उपक्रमे प्रथम-
कृतौ वाच० प्रथमोत्पत्तौ (ओहघाणारम्भो परिनिट्ठाणं च तं
जेषु) येष्त्वपि ज्ञानस्याऽरंभः प्रथमोत्पत्तिवद्भावे इति ।
विशे० (काऊण पञ्चमगन्धमारंभोहोर्दि हुत्तस्त) आ० म० ।
हिसादिकंसावद्यानुष्ठानं- सूत्र० श्रु० १ अ० १ आचा०
अ० १३ उ० १ ॥

आरंजतिरिक्कट्टु आत्ताए परिव्वये-आरंभं सावधा-
नुष्ठानारूपं तिर्यक्वेति सूत्र० श्रु० १ अ० ३ । आरंजेषु
अणिरिस्सए आरंभेऽसावद्यानुष्ठानरूपं प्वनिश्चितोऽसंबन्धोऽप्र-
वृत्त इत्यर्थे इतिसूत्रश्रु० १ अ० १ ॥

आरंजंगेवपरिग्रहं च विनुस्सियाणिस्सियआयदंमं
आरंभं सावद्यानुष्ठानं च तथा परिग्रहं वा द्युत्सुस्य परित्यज्य
तस्मिन्नेवार्ंभेकयविक्रय पचनपाचनादिकं तद्वा परिग्रहे धन-
धान्यहिरण्यसुवर्णं चतुष्पदादिकं निदचयेन श्रिताबक्षानि-
श्रिता इति सूत्र० श्रु० १ अ० ६ ॥

आरंजः सावद्योगोऽस्ति आचा० अ० ५ उ० ५ ॥
आरम्भमनारंभः शरीरधारणायान्नापानाद्यन्वेपणात्मक इति ।
आचा० ॥

आरम्भः कृपादिव्यापार इति प्रश्न० ॥ १० ॥
आरंजश्चस्वयं कृपादि करण मिति । पञ्च० ॥
आरंभो हृदयं तद्वत्तद्विखननसूना प्रकार इति । आय० ॥
आरंभः परोपद्रव इति । आनु० ॥

आरंजो जीवानामुपपन्नमिति । प्रश्न० । १० ॥ १ ॥
आरंजः प्रथिव्याद्युपपन्नवृत्तजानानि । ग० । अ० १ ॥
संकल्पो संरंजो, परितोवकगोत्रेव समारंजो ।

आरंजो तद्वद्वयो, सव्वनयाणां वि मुष्णाणं ॥
प्राणातिपातकरोमीति यः संकल्पोऽप्यवसायः स संरंजः-
यस्तु परस्य परितापकरो व्यापारः स समारंभः अपञ्चावय-
तो जीवितोपरं व्यपारोपेत्यतो व्यापार आरंजः । आहच ।
वर्णिहृत ॥

पाणेश्चायं करोमिति जोसंकल्पकरो इति ॥
चित्तयतीत्यर्थः ॥

संरंभे वट्टइ परितावणं करेइ समारंभे वट्टइ । एतच्च समारंभादि त्रितयं सर्वनयानामपि शुद्धानां सम्मतं अथवा शुद्धाणमित्यत्र प्राकृतत्वात्पूर्वस्याकारस्य दोषो द्रष्टव्यः ततोऽयमर्थः सर्वनयानामप्यशुद्धानामेत्समारंभादित्रितयं सम्मतं नत्वशुद्धानामिति— व्य० उ १ प्रज्ञा० २१ पद धर्म० अधि० ३ ग० अं० १ आचा० श्रु० १ सू० १ ॥

सर्वपापारम्भं पञ्चव्यामिति प्राणानामारंभं विनाशादिरूपं प्रारंभमिति आनु० ॥

मनःकायमेतवाक्कायव्यापारानधिकृत्य तदेतन्नयव्यापारपादितचिकीर्षितप्राणातिपातादिक्रिया निर्बृत्तिरारंभ इति आचा० अ० १ ॥

आरंभं चूतोपमर्दनमिति । दश० ॥

आरंभप्रसाराजः प्रथिव्याद्युपमर्द इति० उ० अ० ७ ॥

प्राण्युपमर्दकारिणि व्यापार इति सूत्र० श्रु० १ अ० ॥११॥

प्राण्युपमर्दकारिणि विवेकिजननिष्ठिते आरंभे व्यापारे, सू. श्रु. १ अ. १ आरम्भे जीवोपमर्दकारिणा व्यापारेणेति सूत्र. श्रु. १ अ. १ आरंभः पृथिव्यादिजीवोपमर्दः कृत्यादि विषय इति औप. । आरम्भः कृत्यादिचारेण पृथिव्याद्युपमर्द इति स्था गा. २ । जैयआरम्भणिसिया सूत्र० । ये चान्ये वर्णाश्रमादनानारूपसावधारमभितथिता यंत्रपीरुन निर्वाञ्चन कर्मागारंदाहादिभिः क्रियाविशेषैर्जीवोपमर्दकारिण इति सूत्रः श्रु. १ अ. ए । (पुढवा दसु आरम्भ) पृथिव्यादिकायेषु विषयभूतेषु आरम्भ इत्यारम्भप्रसारजः संघट्टनादिरूप इति पं. व. । प्रमत्तयोगे च । आरम्भः सावद्यानुष्ठानम् प्रमत्तयोगो वा. उक्तञ्च ।

आयाणे णिकेखेवे, जासुस्सगे य गाणगमणादी ।

सन्वोपमत्तओगो, समणस्सउ होइ आरम्भो ॥१॥

आचा० अ. ५ उ. २ । स्था० गा. ए । प्राणवधे, च । संघट्टनादिरूप इति प्राणवधस्य गौणनामान्यधिकृत्य आरम्भं समारम्भोऽयदेवहारम्भसमारम्भयोरैकतर एव गणनीयो बहुस्वरूपत्वादिति प्रश्न० चा. १ ।

आरम्भसमारम्भयो र्वैविध्यम् दशानुत्तरस्कन्धे । तत्रेभौ चावपित्रिप्रकारौ तथया मानसिकवाचिककायिक त्रैदात् । तत्र मानसिको मंत्रादिभ्यां परमावर्णे हेतोः प्रथमः तथा समारम्भः परपीडाकर्तृत्वाद्यन्यादिनिबन्धनध्यानं वाचिको यथा आरम्भः परव्यापादनं क्लृप्तं क्लृप्तादि परावर्तनं संकल्पसूचको ध्वनिरेव समारम्भः परपरितापकरमन्त्रादि परावर्तनं कायिको यथा आरम्भोऽभिधाताय यष्टिमुष्ट्याविकरणं समारम्भः परितापकरो मुष्ट्या अभिधातः तथा चोत्तराध्ययने (आरम्भे य तदे घय मणं य वत्तमाणं तु नियतेज्ज जयं जई) उ० अ. २४ । आरम्भः परप्राणापहारकर्मोऽशुचि परिणामस्तस्मिन् परिणामे प्रवर्तमानं मनो निवर्तयेत् । आरम्भः परेषां क्लेशोच्चाटनमारणादिमन्त्रजापकरणं तत्राऽपि प्रवर्तमानं वचो निवारयेत् उ० टी. (आरम्भय तदेव य कार्यं पवत्तमाणं तु नियतेज्ज जयं जई) उ० अ. २४ । आरम्भे तथैव पुनः प्राणवधाकरं यथादि प्रयोगे कार्यं प्रवर्तमानं निवर्तयेत् इति उ० अ. २४ । आरम्भस्य भेदाः स्वानाङ्गे यथा स्था० गा. ७ ।

मत्तविहे आरम्भे पं० तं. पुढवीकाय आरम्भे जाव

अजीवीकाय आरम्भे एवमणारम्भे वि एव सारम्भे वि एवमसारम्भे वि एवं समारम्भे वि एव मसारम्भे वि । टी० पुढवीत्यादि । सुगमं नवरं । प्रागजिहितं ।

आरम्भो उद्वओ परितावकरो जवे समारम्भो । संम्भो संकप्पो सुच्छणयाणं तु सन्वेसिं ॥

मत्वारम्भादयोऽपकावणं परितापादिरूपा स्था० गा. ७ । नैरयिकादीनां सारम्भानारम्भकत्वं चतुर्विंशतिदण्डकेन प्ररूपयन्नाह ।

नेरइयाणं जंते ? किं सारंजा सपरिग्गहा उदाहु अणा रम्भा अपरिग्गहा ? गोयमा ? नेरइया सारम्भा सपरिग्गहा नो अणारम्भा अपरिग्गहा से केणट्ठेण जाव अपरिग्गहा गोयमा ? नेरइयाणं पुगविकायं समारंजंति, जाव तत्कायं समारंजंति सरीरा परिग्गहिया जवंति, सचित्ताचित्तमीसयाईं दव्वाईं परिग्गहियाईं जवंति से तेणं तं चेव असुरकुमाराणं जन्ते ? किं सारम्भा पुन्हा गोयमा ? असुरकुमारा सारम्भा सपरिग्गहा नो अणारम्भा अपरिग्गहा से केणट्ठेण गोयमा ? असुरकुमाराणं पुढाविकायं समारंजंति जावतसकायं समारंजंति सरीरा परिग्गहिया जवंति कम्मा परिग्गहिया जवंति जवणा परिग्गहिया जवंति देवा देवीओ मणूसा मणूसीओ तिरिक्खजोणिया तिरिक्खजोणियाओ परिग्गहियाओ जवंति, आसणसयणं जंमसोवगरणा परिग्गहिया जवंति ? सचित्ताचित्तमीसयाईं दव्वाईं परिग्गहियाईं जवंति ? से तेणट्ठेणं तदेव एवं जाव थाणि-यकुमारा ॥

भंरुमत्तोवगरणात् ॥ इह ज्ञानाणि मृण्मयभाजनानि पात्राणि कांश्यभाजनानि उपकरणानि बौद्धिकाहकमुञ्च कदापि पकेन्द्रियाणां परिग्रहो प्रत्याख्यानवदवसयः ॥

वेइन्द्रियाणं जंते ? किं सारंजा सपरिग्गहा तं चेव जाव सरीरा परिग्गहियाजवंति वाहिरिया जंमसो वगरणा परिग्गहिया जवंति, सचित्ताचित्त जाव जवंति एवं जाव चउरिंदिया वाहिरिया जंम मत्तोवगरणात् । उपकारसाध्यादिन्द्रियाणां शरीररक्षां तत्कृतगृहकादीन्यवसेयानि ।

पंचिन्द्रियतिरिक्खजोणियाणं जंते ! तं चेव जाव कम्मा परिग्गहिया जवंति । उंका कूरा सेद्दा सिहरी पव्वागा परिग्गहिया जवंति । जन्नयत्तावन्नगृहणेण परिग्गहिया जवंति उज्जरनिज्जरविद्धव पव्वाव चिप्पिणा परिग्गहिया जवंति । अग्ररुतमागदहनदीओ वावीपुक्करिणीदीहिया गुंजान्निया सरापरपंतियाओ सरसरपंतियाओ विद्धयंति याओ परिग्गहियाओ जवंति । आरामुज्जाणकाणणावणा वणत्वं वा वणत्वंओ परिग्गहियाओ जवंति ।

देव उन्नतजपव्यञ्जनाइय परिखाओपरिगहियाओ
जवंति । पागारट्टावगचरियदारगोपुरपरिगहिया जवंति । सिं-
घाभगतिग चउकचचरचउम्पुहमहापहापह पहापरिग-
हिया जवंति सगमरहजानुगगिहियिहिसीयसंदमा-
णियाओ परिगहियाओ जवंति दोहीदोहकटाहकरुचु-
यापरिगहिया जवंति जवणा परिगहिया जवंति । देवा-
देवीओ मणुस्सा मणुस्सीओतिरिक्खजोणिया तिरिक्ख-
जोणियाओ आसणसयण खंजनेरुसचिन्ताचित्तीस-
याई दब्बाई परिगहियाई जवंति । से तेणट्टेणं जहा
तिरिक्खजोणिया तहा मणुस्सा वि जाणियव्वा वाण-
मन्तरजोइसियेमाणिया जहा जवणवामी तहा ने-
यव्वा जउ शउ ए उउ ७.

जीवा णं जंते किं आयारम्मा परारम्मा तउजयारंजा
अणारम्मा गोयमा ? अत्येगइया जीवाआयारम्मा वि-
पारम्मा वि तउजयारम्मा वि णो अणारम्मा अत्ये-
गइया जीवा एो आयारम्मा णो परारम्मा एो तउ-
जयारम्मा अणारम्मा से केणट्टेणं जंते एवंउच्चइ अ-
त्येगइया जीवा आयारम्मा वि एवंपमिउच्चरियव्वं गो-
यमा जीवा उविहा पवुत्ता तंजहा संसारसमावसुगा
य असंसारसमावसुगा य तत्यणं जे ते असंसारसमा-
वसुगाय तेणं सिप्पा सिप्पाणं णो आयारम्मा जाव
अणारम्मा तत्यणं जे ते संसारसमावसुगा ते उविहा
पंउ तंउ संजया य असंजया य तत्यणं जे ते संजया ते
दुविहा पंउ तंउ पमत्तसंजया य अपमत्तसंजयाय तत्य
णं जे ते अपमत्तसंजया ते एं णो आयारम्मा एोपारा-
रम्मा जावअणारम्मा तत्यणं जेते पमत्तसंजया ते
मुहं जेणं पवुच्च णो आयारंजा एो परारंजा जाव
अणारंजा असुहजेणं पवुच्च आयारंजा वि जाव णो
अणारम्मा तत्य णं जे ते असंजया ते अविरतिं पवुच्च
आयारंजावि जाव एो अणारम्मा से तेणट्टेणंगोयमा !
एवं उच्चइ अत्ये गइया जीवा जाव अणारंजा ॥

टी० ॥ जीवा णं भंते १ किं आयारम्मेअयादि । आरम्भो जी-
वोपघात उपपन्नमिथ्यर्थः सामान्येन दाश्वग्नारप्रवृत्तितत्र
आत्मानमारभंते आत्मना वा स्वयमारभंते इत्यामारम्भस्तथा
परमारभंते परं णवारम्भयन्ति । निपारम्मास्तउजययामारुप
तउजयेनयारनंतं इति तउजयारम्भः आत्मपरायारम्भव-
ज्जित्तास्वनारम्भा इति प्रश्नः । अत्रोत्तरं स्फुटमेव नवरं
अस्तिदाश्वस्याययत्वेन बहुव्याख्यादास्ति विद्वत्ते सन्तो-
त्यर्थः । अथवा अस्ति द्वय पद्धौ यदुत । एगयत्ति । एकका
एकं केचनत्यर्थः । जीवा आमारम्भा अपीःयादावपिदाब्दः
उत्तरपदपेक्षया समुच्चये सचामारम्भवादिप्रभोगाभेका-
ध्वयता प्रतिपादनार्थः मिश्राध्वयताप्रतिपादनार्थो वा एका-

श्रयत्वं च कावभेदेनावगन्तव्यं तदाहि कदाचिदात्मारंजाः
कदाचित् परारंभाः कदाचित्तउभयारम्भाः इत एव नो
अनारम्भाः जिज्ञाश्रयवत् तु एवं पक्षे जीवा असंयता इत्यर्थः
आत्मारम्भा वापारम्भा वेत्यादि अयैकस्वताववात् जीवानां
जेदमसमावयनाहा से केणट्टेणंति अयं केन प्रकारेण नेत्यर्थः ॥
उविहापवुत्तसि । मया चान्येइच केवद्विभिरंतेन समस्तसर्व
विदोमतेदमाह मतभेदे तु मतवि रोधिवचनतया तेषाम-
सःयवचनतापाहि । पाटडिपुत्रस्वरूपाभिधायकविरुद्धवचन-
पुरुषकदम्बकवदिति प्रमत्तसंयतस्य हि शुभोऽप्युत्तमच योगः
स्यात्संयतत्वात् प्रमादपरवाच्येत आह शुभयोगं पवुत्तसि ।
शुभयोग उपयुक्तया प्रत्युपेक्षणदिकरणं अशुजयोगस्तु
तेदवाउपयुक्तया आह च (पुटवी आ च्छाण तेउवाउवण-
स्सइतसस्य । पन्निहेहणपमत्तो गणहं पि विराहओ होइ ।
तथा सव्वो पमत्तयोगो समणस्स उ होइ आरम्भोसि ।
अतः शुभाशुभौ योगावामारम्भादिकारणमिति अविर्ह-
पवुत्तसि इहायम्भजो यद्यप्यसंयतानां सूक्ष्मैकेन्द्रियादीनां
नात्मारम्भाकादिवत् सादाहस्तितयाप्यविरतिमतीत्येतदस्ति
तेषां ते न हि ते ततो निहृत्ता अतोऽसं यतानामविर्तितरत्र
कारणमिति । निहृतानां तु कथं चिदात्माधारमकवेऽप्यना-
रम्भकत्वं यदाह “ जाजयाणस्स भवे विगहणा सुत्तवि-
हिस्समणस्स । सा होई णिजुरफ्फा अभम्वविस्सोहि
उत्तससि ” ॥ १ ॥ मउ शउ १ उउ १

णोरइया एं जंते किं आयारम्मा परारम्मा तउजया-
रम्मा अणारंजा गोयमा णेरइया आयारम्माविजा-
वणो अणारम्मा से केणट्टेणं जंते एवं उच्चइ गोयमा ?
अविरतिं पवुच्च से तेणट्टेणं जाव णो अणारंजा एवं
जाव पंचदियत्तिरिक्खजोणिया मणुस्सा जहा जीवा
एवरं सिप्पविरहिता जाणियव्वा वाणमन्तरा जावेवमा-
णिया जहा णेरइया सवेस्सा जहा ओहिया किणहवेस्स
स्स नीद्वेस्समस्स काउवेस्समस्स जहा ओहियानांवा एवरं
पमत्त अपमत्तया जाणियव्वा तेउवेस्समस्स मुक्खेस्समस्स
जहा ओहिया जीवा एवरं सिप्पाण जाणियव्वा ॥

टी० णेरइयाण मिथ्यादि व्यक्तं नवरं मगुरुमेत्यादी इयमर्थः
मनुष्येपु संयता संयत प्रमत्ताप्रमत्तभेदाः पूर्वोक्ताः सन्ति ततस्ते
यथा जीवास्तथाऽप्येतव्याः किंतु संसारसमापन्ना इतरे च तेन
वाच्या जववर्तित्वादेव तेनामित्येतदेवाह सिद्धविरहियेत्यादि
व्यन्तरादयो यथा नारकास्तथायेयाः असंयतत्वसाधर्म्यमिति,
आमारम्भकत्वादि निर्धर्मजैवा निरुपितास्ते च संवेदयाश्चा
वेदयाश्च जवन्ति । सि संवेदयान्तांस्तेव निरुपयन्नाह सवेसा
जहा ओहियसि वेदया कृष्णादि उच्च सान्निध्यजानतो जीवप-
रिणामो यदाह । कृष्णादि उच्चसाच्चिन्त्या परिणामो य आत्मनः ।
स्फटिकस्यैव तत्रायं वेदया राधः प्रयुज्यते । १ । तत्र वेदयावन्तो
जीवाः जहा ओहियसि यथा नारकादि विदोषणवर्जिता
जीवा अत्रही जीवाणं भंते किं आयारम्मा परारम्भे ल्या-
दिना दूरकृतं तथा सवेदया जीवा अपि वाच्या सवेदया
नाम संसारसमापन्नत्वस्य संभवे नासंसारसमापत्तयादि
विशेषण वर्जितानां दोषाणां संयतादि विशेषणानां तथापि
युज्यमानयात्तत्र चायं पाठकः सवेसाणं जंते १ जीवा किं

आयारंज्रेत्यादि तदेव सर्वं नवरं जीवस्थाने सवेष्टया इति वाच्यमिति अयमेको दृष्टकः कृष्णादि वेष्ट्यानेदात् तदन्ये पदं तदेव मेते सम तत्र किएह वेसस्येत्यादि । कृष्ण वेष्ट्यस्य नीत्रवेष्ट्यस्य कापोतवेष्ट्यस्य च जीवराशे दृष्टको यथौघिकजीवदृष्टकस्तथा ध्येतव्यः प्रमत्ताप्रमत्त विशेषण वर्ज्यः कृष्णादिषु हि अप्रदाशस्त जावेष्टयासु संयतत्वं नास्ति यच्चोच्यते पुत्रं पमिवन्नश्रो पुण अन्नयरीण च वेसाणसि तत् द्रव्यवेष्ट्यां प्रतीत्येति मन्तव्यं ततस्तासु प्रमात्ताद्यभावस्तत्र सूचो चारण मेव ।

किएहवेसाणं जंते जीवा किं आयारंजा ? ४ गोयमा ? आयारंजा वि जाव णो अणारम्भा से केणहेणं जंते एवं वुच्चइ गोयमा ? अविदं पमुच ।

एवं नीत्रकापोतवेष्टया दृष्टकावपिति तथा तेजोवेष्ट्यादे जीवराशेदृष्टका यथौघिका जीवास्तथावाच्यः नवरं तेषु सिद्धा न वाच्यः सिद्धानामवेष्टयत्वाच्चैवेव ।

तेजोवेसाणं जंते जीवा किं आयारम्भा ? ४ गोयमा ? अत्येगइया आयारम्भा वि जाव नो अणारम्भा अत्ये गइया नो अणारम्भा अत्ये गइया नो आयारंजा जाव अणारंजा से केण हेणं जंते ? एवं वुच्चइ ? गोयमा ? उविहा तेजोवेसा पं. तं संजया य, असंजया इत्यादि ज. श. ? उ. ? ।

आरम्भ वक्तव्यताऽऽचारोद्गो लोकविजयाध्ययनस्य पञ्च. मोदंश्यके यथा तस्य चायजिसम्बन्धः इह जोगान् परित्यज्य लोकविश्रया संयमदेहप्रतिपात्रानर्थं विहर्तव्यमित्युक्तं तदत्र प्रतिपाद्यते । इह हि ससारोच्यवता परित्यज्य क्तोरागमित्रायेण मुमुक्षुः षोडशमपञ्चमहाव्रतभोरण निरवद्यानुष्ठानविधायिना दीर्घसंयमयात्रायं देहप्रतिपात्रनाय लोकविश्रया विहर्तव्यं निराश्रयस्य हि कुतो देहसामर्थ्यं चेति उक्तं हि धर्मचरितः साधोर्बोके निश्रयपदानि पञ्चापि राजगृहपतिर्यतः पटकायणसरीरेच ॥ १ ॥ वज्रपात्रास्त्रासन, शयनादीनि तत्रापि प्रायः प्रतिदिनमुपयोगिवादाहारो गरीयानिति ॥ २ ॥ स च लोकदन्वेष्ट्या लोकश्च नानाविधैरुपाधैरात्म्यपुत्रकद्वयाद्यैरामरममृत्तस्त्र साधुना संयमदेहाय प्रवृत्तिगन्धर्वेणयिति दर्शयति आचा० ३४. ४ च.

जमिणं विरूवरूवेहिं सन्धेहिं लोगस्त कम्मममारम्भा कज्जति तंजहा अण्णो से पुत्ताणं धूयाणं सुएहाणं णाईणं धाईणं राईणं दामाणं दामीणं कम्मकराणं कम्मकरीणं आदेमाए पृठोपहेणाए सामासाए पायरा-माए सण्हिंसंणिचओ कज्जइ इह मेगेसिं माणवाणं जोयणाए समुट्ठिये अणगारे आयारिये आयारियसे आरियदंसी अयंयंथिति अदृक्कु मे णादिदे पादियावये एं समण्णज्जाणति सन्धामगंधं परिष्साय णिरामगन्धो परि-व्येय अदिस्समाणां कयविक्रयेसु सेकिणकिणैण किणावये किणन्तं ण अणुजाएज्जा मे निक्कव् कात्रेण वात्रेण मापणे खेयणे खणयणे विणयणे ससमयणे परसमयणे जा-

वणे परिगहं अमयमायणे कावे अणुट्ठाई अपारुसे दुहा तोच्चित्ताणियाइ वर्यं परिगहं कंवच्चं पायपुच्छणं उगहं च कमासणं एएसु चैव जाणेज्जा लप्फे आहोः आगारे मायं जाणेज्जा से जहेयं जगवया पवेइयं द्वा-नोत्ति ण मजेज्जा अद्धानोत्ति ण सो एज्जा वहुंपिअ णुं ए णिहे परिगहाओ अप्पाणं अवमकेज्जा अस्स-हाणं पासए परिहंरज्जा एस मगे अरिणहि पवेदिने जहेत्यकुडमेणोव क्षिप्पज्जा ॥ सित्तिवेमि ॥

टी० जमिण मित्यादि । यैरविदिनवैधैरिदमिति सुखदुःखप्राप्ति परिहारक्रियाणां कायिकाधिकरणकाप्रादौषिकापरितापनिका प्राणातिपातपापणां वा समारम्भा इति सम्यग्दृष्टादृष्टवचन निर्देशाच्च समारंभारंभयोरप्युपादानं भावनीयमित्यर्थः । शरीक-द्वयाद्यर्थे संरम्भसमारम्भाः क्रियन्तेऽऽपृथीयन्ते तत्र संरंभ इष्टानिष्टाप्रतिपरिहाराय प्राणिनातिपातदिक्रियानिवृत्तिरसं-ल्पावेशस्तत्साधनसन्निपातकायवाक्यापारजनितपरिनापना-दिवक्त्रणः समारंभः तदत्र त्रयः प्राणापातिदित्त्विकीपितप्राण-तिपातादिक्रियानिवृत्तिरारंभः कर्मणोवाऽष्टप्रकारस्य समारम्भा उपार्जनोपायाः क्रियन्त इति लोकस्येति चतुर्थ्यर्थे पृथी सापि तादर्थ्यं । कः पुनरसौ लोकः यदर्थं संरम्भसमारम्भाः क्रियन्त इत्याह तं जहा अप्णो से इत्यादि यद्वा वा लोकस्य तृती-यायर्थे पृथी यदिति हेतौ यस्माल्लोकेन नानाविधैः शैलैः कर्म-समारम्भाः क्रियन्त इत्येतस्मिन् लोके साधुवृत्तिमन्वेयं यद्य-दर्थं च लोकेन कर्मसमारम्भाः क्रियन्त तदर्थेऽप्यादिना दर्श-यति तं जहा अप्णो इत्यादि तथेत्युपप्रदर्शनार्थं नोक्तमा-त्रमेवाभ्यासाद्येवं जातीयकामिदादिकं “ दृष्ट्यं से तस्यारम्भा रिप्सायंमात्मा शरीरं तस्मै अर्थे तदर्थं कम्मे समारंभाः पाकादयः क्रियन्ते ननु च लोकार्थं समारम्भाः क्रियन्त इति प्रमासिंहितं नच शरीरं लोकं जवति नैतदस्ति यतः प्रमासिंहयं ज्ञानदर्शनचरित्रात्मकमात्मतत्वं विहाया-न्यसर्वशरीरा छपि पात्रकमेव तथाहि बाह्यस्यापी इहिक-स्यत्वे तनस्य कर्मणां विपाकभूतानि पञ्चापि शरीराणी-त्यतः शरीराणामपि लोकशब्दाभिधेय इति तदित्यं कश्चि-च्छरीरनिमित्तं कर्माजंते परस्तु पुत्रेभ्यो दुहितृभ्यः स्नुषा वधवत्तान्या इत्यातः पूवापरसम्बन्धाः स्वजनाः तज्यो धात्रीभ्यो राज्ञेभ्यो दासिभ्यो दासीभ्यः कर्मकरेभ्यः कर्मकरी-भ्यः आदिश्यते परिज्ञाय प्रत्याख्यानपरिज्ञया प्रत्याख्याय निरामगंधः सन् परिव्रजेत् संयमानुष्ठानं सम्यक् पात्रयेत् जनो यस्मिन्नागते तद्वान्तियेत्येत्यादिशः प्राधूर्णक स्तदर्थं कर्मसमारंभाः क्रियन्त इति सम्बन्धस्तथा पुढोपहेणेत्यादि पृथक् पृथक् पुत्रादिभ्यः प्रहेणकार्यं तथा समारम्भादि इत्याम-रजनीनः इत्यामासः तदा तदर्थं तथा (पायरास्येति) प्रातराहं प्रा-तराशस्तस्मै कर्म समारंभाः क्रियन्त इति सामान्येनोक्तावपि विज्ञापार्थं माह सन्निहीत्यादि सम्यग्निधीय इति संनिधि विनाशिद्रव्याणां दध्यो द्वादीनां संस्थापनं तथा सम्यग्नि ध्वयेन धीयते इति संनिचयो विनाशिद्रव्याणामगन्धाय सितमुट्ठीकादीनां संग्रहः संनिधिश्च संनिचयश्च संनि-धिसंनिचयः प्राकृतशेव्या पुष्टिज्ञा अथवा संनिचः संनिच-यः संनिधिसंनिचयः स च परब्रह्मसंज्ञेया दाजीविकाभ-यात् धनधान्यविहरण्यका दिना क्रियन्त इति स च किमर्थ-

जानात।ह पुनरासेवना परिज्ञा कर्तव्यकाक्षे कार्यं विभक्त इति
किञ्च (अप्रतिक्षे) नास्य प्रतिज्ञा विद्यत इत्यप्रतिज्ञः प्रतिज्ञा च
कपायोदयाद्विपरितः । तदथा कौषेय्यात् स्कन्दकाव्येण
स्वस्थियन्त्रप्रीतिनृत्यतिकरमश्लेष्य स्वज्ञवाहनराजधानी-
सम्पत्तिपुण्यहितोपायं विनाद्वयप्रतिज्ञाकारि । तयामि यथाद्याद्वा-
दुवक्षिना प्रतिज्ञा व्याधायि। यथा कथमहं शिष्यं स्वज्ञानु-
त्पन्ननिरावरणज्ञानान् ग्रहयः सन् उद्यमीति तयामानोद-
यान्महिस्रामि जीधेन यथा (परयति) विप्रन्ननं भवति तस्य
समर्थस्थानपरिज्ञा जगद्हे तथा होमेदस्यवाह्निद्वितितयस्य-
प्रत्यक्षद्विर्गोप्यस्या मसा मासकृपापादिका अपि प्रतिज्ञाः
कुर्वते अथवा प्रतिज्ञो निदानो वसुदेववत्समानुष्ठानं कुर्वन्
निदानं न करोतीत्यथवा गोवरादौ प्रविष्टः सन्नाहारादिक
ममैषैतद्विषयतीत्येवं प्रतिज्ञोयदि वा स्याद्वद्रधानवात् भौ-
नीन्द्रगमस्यकपवाधारण प्रतिज्ञा तद्वहति।प्रतिज्ञस्तदादि
भैरुनविषयं विहायत्परं न कश्चित् नियमनो प्रतिज्ञा धी-
यथा यतउक्तं ।

ए य किञ्चि अणुस्मायं, पमिसिद्धं वावि जिण्यरिंदेहि ।
 मोचु मेहुणजावं, न विणा तं रागदोसेहिं तथा देसा
 जेण निरजंति, जेएविज्जन्ति पुव्वकम्माहिं, सो मोक्खो
 वा उ, रोगावत्यामु समणं वा । जेज्ज तिया उ हेउ
 ज्वस्स तव्वेय तत्तिय मोक्खो । गणणातीता झोया
 दोएह बि पुष्पा जवे तुद्धा

इत्यादि अर्थं सन्ध्यात्यारम्य कालेऽगुह्य इति यावदेतेन्यः पुरुषेभ्य
एकादशार्पितैवणा नियुक्ता इत्येवं तर्ह्यप्रतिष्ठा इत्यन्तन् सुत्रेदे-
माणान्न न कश्चित् केनांश्चप्रतिष्ठा विधेया प्रतिपादिताश्चागमे
नानाविधाश्रमिग्रहविशेषास्ततश्च पूर्वोत्तरव्याहतिरेव वक्ष्य
तइत्यत आह ।

(७६) अत्रिचिन्ता, निर्याति, चिन्तिते रागेण धेयेण चाया प्रतिज्ञा तां
 त्रित्वा निश्चयेन नियतं च याति ज्ञानदर्शनचारित्रास्थे मोक्ष-
 मार्गे संसाराच्छ्राने वा भिक्षार्थयत्नञ्च यतुक्तं भवति रागद्वेषौ
 त्रित्वा प्रतिज्ञा गुणवत्त्वव्यत्यय इति स एव चतुर्ता (विक्रमः कादम्बो
 बाह्यो यो वाचत चिन्तार्थकं कुर्यात् इत्याह) यथै पणिमाह
 इत्यादि। यावत् एषमुपसृज्वाजिणा एतेषु बुद्धाद्यध्यात्मरम्भप्र-
 त्तेषु सन्निधिसन्निधयकरणत्यतेषु जानीयाच्छ्रद्धाशुभ्रतया प-
 रिश्रित्य तत्परिच्छेदश्चैव नाममात्रः शुद्धशृङ्गीयादशुद्धं परिहरंदिनि
 यावत् किं न जानीयादस्य वस्त्रग्रहणं वस्त्रेष्वाणा मुचिता
 तथा पतद्वहं पात्रंनतग्रहणं च पात्रेषणा मुचिता। कंठ-
 भस्मिन्नानाविकः पात्रनिर्घणः कल्पश्च गृह्णात पादुगुनक-
 मित्येतनं च रत्नोहरणमित्येभिर्युक्तैरोपायैपहोपैप्रादिकश्च
 मुचितस्त्वैतैरेभ्य एव वस्त्रेषणा पात्रेषणा च निर्येदा तथा
 अवगृह्णात इत्यप्रग्रहः सच पञ्चया देवेष्वाप्रग्रहः राजावप्रग्रहः
 ग्रहपत्न्यवग्रहः इत्यातसवग्रहः सार्धमिकावग्रहश्चैत्येतनावग्रह-
 प्रविशमा सव्यः मुचिता तत्रपत्न्यामो निर्येदा अवग्रहकल्लि-
 कश्चास्मिन्नेव क्रियते तथाकदासन् कद्रपहणं संसारतारु-
 गृह्णात आसन्नग्रहणं वासन्दकादिविप्ररमिति श्रुत्यते स्थी-
 यते अस्मिन्निति वा आसन् शय्या ततश्चासन्नग्रहणं शय्या
 मुचिता अतएव निर्येदति एतावति च समस्तान्यापि वस्त्रा-
 दित्याहारार्थानि चैतुपयुक्त्याग्मभ्रवृत्तेषु गृहस्थेषु जानीयात्
 सर्वामगन्धं परिहारा निरामगन्धो यथा द्रवति तथा परिश्रज-
 दिति तजार्थः एतेषु चारम्भप्रवृत्तेषु पवित्रजन्मवत्त्वात्तन्मृदू-

यावत्तत्कश्चिन्नियमोऽप्यस्तीत्याह सन्धश्चत्यादिबन्धे प्राप्ते सत्याहारे आहारग्रहणं चोपवृत्तज्ञापार्थमन्यस्मिन्नपि वस्त्रोपधादिके अनारोहिर्नकुमारवाजनीयाद्यावन्मात्रेण गृहीतेन गृहस्थः पुनरारम्भे न प्रवर्तते यावन्मात्रेण वात्मनो विवर्जितकार्यानिष्पत्तिर्भवति तथा नृत्तां मात्रामवगच्छेदिति भावः तच्च खमनीयिकाया नोच्यते इत्याह स जह्यं इत्यादि तद्येदमुद्देशकोऽपि रक्ष्यानन्तरसुखं यावद्भवता ऐश्वर्यादिगुणसमन्वितेनार्द्धमागध्या आपया सर्वस्वभापागुगतया सदेवमगुजान्यां पर्वदि केवलज्ञानचक्रुणा अवलोक्य प्रवेदिनं प्रतिपादितं सुधर्मस्यामी जन्मस्यान्ने इदमाचष्टे किञ्चान्यत् दामोत्ति इत्यादि दामोवस्त्राहारादेर्मम संवृत्त इत्यतोऽहं बद्धिमाम् इत्येवं मदं नविदध्यान्न च तदभावे शोकानिजृतां विमनस्कंभूयादित्याह च (अत्रानेति) इत्यादि अत्रानेति शोकं न कुर्यात् कथञ्चिन्मनश्चामाग्योऽहं येन सर्वदा दानोद्यतेनापि दार्ढ्यं बभेहमिति अपि तु तयोर्ज्ञानज्ञानयोर्माध्यस्थ्यं भावनीयमित्युक्तं च व्रज्यते साधुः साधुरेव न व्रज्यते । अब्रह्मे तपसोवृद्धिबन्धे तु प्राणधारणमित्यादितदेवं पिंपपववक्ष्यान्नरण्यमेषणाः प्रतिपादिताः सांप्रतं सन्निधिं प्रतिभ्यं कुर्वन्नाह बहुशं पित्रक्षेत्यादि बहुपिब्रह्मणो जितेति नस्थापयेन्न सीर्षिणि कुर्यात् स्तोत्रं तावन्न सीर्षिणीयते एवं बहुपि न सीर्षिदद्यात् इत्यपि शब्दायः न केवन्नमाहारसन्निधिं न कुर्यादप समपि वस्त्रपानादिकं संयमोपकरणान्तिरिक्तं न विन्यादित्याह एमीत्यादि परिगृह्यत इति परिग्रहो धर्मोपकरणानि रिक्तमुपकरणं तस्मा दात्मा न मयवर्ष्कं दपसर्पये दध्या संयमोपकरण मपि मृच्छया परिग्रहो ज्ञयति मूर्धपरिग्रह इति वचनात्तत् आत्मानं परिग्रहा दपसर्पयन्नुप करोऽ तुरगवन्मूर्धं न कुर्यात् ननु च यः कंश्चिद्वस्त्रोपकरणं यपि परिग्रहो न सचित्तं काढुष्यं मुनेर्ज्वति तथाह्यात्मनोकापीणि उपघातकारिणि च हेस्तः परिग्रहं सति रागद्वेषौ नेद्विष्टौ तेत्यश्च कर्मवशं तत्कञ् परिग्रहो धर्मोपकरणं उक्तं च (ममाहमिति) चैव यावद्विमानदाहज्यः कृतान्तमुभयमेव तावदिति न प्रशान्त्युन्नयः । यशः सुखपिपासितैरन्यमसावनर्थोत्तैः परैरपसदः कृतोऽपि कथमप्यपाकृत्यते ॥ १ ॥ नैव दोषः नहि धर्मोपकरणं ममेदमित्येवं साधनं परिग्रहयोगोऽस्ति । तथाहागमः । अविषयपि विद्वेहं निगपरति ममाहंस्ति । यदिह परिगृहीत कर्मवन्धायोपकृत्यते स परिग्रहो यत् पुनः कर्मनिर्ज्जरणार्थं प्रजवति तत्परिग्रह एव न जवतीत्याह च । अग्रहाणं इत्यादि णमिति वाक्यालंकारे अन्यथाग्रन्थेन प्रकारेण पश्यकः सन् परिग्रहं परिहरेद्यथाहविदितपरमार्थो गृहस्थः सुखसाधनाय परिग्रहं पश्यन्ति न तथासाधुतथाहायमस्याज्ञायाः श्रान्त्यसक्तमिदमुपकरणं न ममेति रागद्वेषानुत्पत्तिपरिग्रहाप्रहारयोगोऽत्र नियधो न धर्मोपकरणं तेन विना परिग्रहोपकरणविनागमविदित उक्तं (साध्यं तथाकथंचित् स्वार्थं कार्यं महश्च न तयेति । पृथक्नमते नहि शक्यं पारं गंतु समुद्रस्य ॥ १ ॥) अत्र चाहताभार्स्यार्थदिकैः सह महानविवादोऽस्तीत्यतो विवर्जितमर्थं तीर्थकराभिप्रायेणापि सिसाध्विपुराह । एसमग्रे इत्यादि । धर्मोपकरणं न परिग्रहायेत्यन्तयोः मतः । आराधनाः सतः सदेहयधर्मस्य इत्यायंस्तीर्थहस्तैः प्रवेदितः कथितो ननु यथा बोट्टैः कुरिदम्रतट्टिकातट्टिकाव्रजणिकाश्वाव्रजधियावादि

स्वरुचिविरचितो मार्ग इति ननु वा यथा मौञ्जस्त्रिस्वाति-
पुत्राज्यां शौकोदादिं ध्वजीकृत्य प्रकाशितः इत्यनया दिशा
अन्येषां परिहायो इति । इह तु स्वशास्त्रगौरवमुपादयितु-
मर्थः प्रवेदित इत्युक्तमस्मिन्नाथं प्रवेदिते मार्गं प्रत्यक्षवता-
भात्यमित्याह । जहृत्थेत्यादि वृत्तकर्मसुमि मेकप्रादपवीज-
नूनाञ्च योधि सर्वसंचारित्रे च प्राप्य तथा विधेयं यथा
कुशोदो विदितवेद्योऽत्रास्मिन्नाथं प्रवेदितमार्गं आत्मानं पापेन
कर्मणा नोपात्रिपयेदिति एवं चोपनिषत्पन्नं ज्ञाति यदि ययो-
क्तानुष्ठानविधायित्वं न भवति सतां चायं पन्थाः यद्युत यत्
स्वयं प्रतिज्ञातं तद्व्योच्छवासं यावद्विधेयमित्युक्तं (वज्रा-
गुणौघजननीजननीमिवार्यामत्यन्तशुद्धदयामनुवर्तमानाः ते-
जस्विनः सुखमसूनपि संत्यजन्ति सत्यस्थित्यसन्नितो न
पुनः प्रतिज्ञां ?) इति शब्दोऽधिकारसमाधयो ब्रवीमीति ॥
आरम्भप्रशंसकस्य निन्दा दर्शनशुद्धौ यथा ।

जे मय आरंजयाते, जीवा ह्येति अप्पदोसय रा, तउ महा-
पावयए, जे आरम्भं पसंसति

दर्श० ॥ आरम्भ प्रसक्तानां निन्दा गच्छाचारे अ. १ यथा ॥

आरंजेमु पसत्ता, सिफं तपरंमुहा विसयागिच्छा

मत्तुमुंणिणो गोयम्, वसिज्ज, मज्जेसु हियाणम् ? ७४ ॥

व्या० आरंभेयु पृथिव्या द्युपमदनेयु प्रसक्ता स्तत्पराः सिद्धां-
तपराडमुखा आगमोक्ता नुष्ठानशून्या विषयेषु शब्दरूपरसगंध-
स्पर्शेषु गुष्ठा वंपरा हे गौतम ? ये एवविधास्तान् मुनीन्
मुक्त्वा परित्यज्य सुविहितानां सदनृष्टानो घटानां मध्ये वस-
नृत्वा ॥ ३ ॥ आरम्भजीविनो ऽप्रशंसा ऽआरम्भजीविनश्च
प्रशंसा ऽऽचारंगे लोकसाराध्यायनस्य द्वितीयोद्देशके यथा
॥ ० ॥ अस्य चायमनिसंबंध इह प्राग्दोशके एक चर्याप्रति
पञ्चापि सावधानुष्ठाना द्विरतेरजावाच च न मुनिरित्युक्तमिह
तु तत्पिपरयेण यथा मुनिनावः स्यात्तद्योच्यत इत्यनेन संबं-
धना यातस्यास्योद्देशकस्यादिसूत्रं ॥ आचा ० ॥

आवंती केयावंती षोऽंगीमि अप्पारंजनीवी ते सु चेव
अप्पारंजनीवी एत्थो वरए तं ज्जो समाणो धम्मं
अपासयं चयावज्जउ यं विपरिणाम पासह एवं रूव य म-
धिं समुवेह माणस्स एकायतणरयस्स इयस्स इह विष्प-
मुक्स्स णत्थि मग्गे विरत्तस्सत्ति तिगेमि ॥

टी० आ० ॥ आवत्तीत्यादि यावत् केचन लोकं ऽनारंज-
जीविनि आरंभः सावधानुष्ठानं प्रमत्तयोगो वा उक्तञ्च ।

“ आयाणं एिकखेवे जामुमग्गे य णाणममाण्णी
मग्गो पमत्त जोगो समणस्सओ ह्दोऽ आरंजे ”

तदुपयेयेण त्वनागभस्तेन जीविनुं शीलेभषामित्यनारंजिनिनो
यतयः समस्तारंभनिवृत्तास्तेष्वेव गृहिषु पुत्रकलत्रस्वशरीरा-
द्यभ्यारंभजीविनो भवन्ति पतदुक्तं भवति सावधानुष्ठान-
प्रवृत्तेषु गृहस्थेषु देहसाधनार्थं मनव्यचारंतेजी विनरसाश्वः
पक्काधारपंकजवर्षिणैः पयं जवति । यथेये ततः किमि-
त्याह । एतयोर्वप इत्यादि अत्रारिम्भ सावधारंते कर्त्तव्ये
उपरतः संकुचितगात्राश्च नार्हते धर्म्मो व्यवस्थित उपरतः
पापारंतात् किं कुर्यात्सावधानुष्ठानायातं । कर्मं जोपयन्
क्षपयन् मानुषावजं जतत इति किमनिसंय ग्रन्थेपरतः स्यादि-

त्याह अयं संधीति ।

अद्रकुषु जे इमस्स विगहस्स अयं खेणत्ति अण्णेसीए
समग्गे आयापरिह पवेदिते उट्ठिते णो पमापए जाणित्तु
दुखं पत्तेयं मायं पुढोऽंदा इह माणन्ना पुढो दुक्खं पेवे-
दितं से अविहोह समाणं अण्णवपमाणे पुढो पास विप-
णाद्वए एस समिया परियाए वियाहिण ज अमत्तापावे-
हिं कम्मोह उपा हुत्त अयं का कुसंति इति उदाहु धीरे
ते फोमे पुढोऽहिया सए से पुव्वं पेयं पच्छापेयं जिउरथ-
म्मं विद्धं सण्णयम्मं अण्णुवं आणित्तियं ॥

अयं संधीत्यादि अविचिंतितकर्मका अत्येककर्मका धातवो
यथा पश्य मुग्धाध्वन्येवमप्याद्याङ्गोदित्येतत् क्रियायोगे
ऽप्ययं संधिरिति प्रथमा कुर्वती अयमिति प्रत्यङ्गोचरापन्न
आयंक्ते सुकुलोत्पत्ती इत्यनिवृत्तिं श्रद्धा संवगतवृत्तः संधि-
रवसरो मिथ्यायु कृतानु दयवृत्तणो वा सम्यक्त्वावातिष्ठतु
भूतः कर्मविवर वृत्तणः सन्धिः शुभाध्यवसायसंधानकृतो वा
संधिरित्येनं स्वात्मव्यवस्थित मत्तङ्गो ज्ञावित्यतः कृष्ण-
मयेकं न प्रमाद्येत विषयादिप्रमादवशागो ज्ञायात्कञ्च न प्रम-
त्तः स्यादित्याह (जे इमस्स इत्यादि) । इत्युपलब्धतये ऽस्या-
ध्यक्षस्य विशेषण गृह्यते अनन्याप्रकारं कर्म तदेतत् शरीरवि-
शिष्टं बाह्यं चिद्वेण गृह्यत इति विग्रहः औदारिकं शरीरं तस्या-
यं वार्त्तमानिकाः कृष्ण एवं भूतः सुखदुःखान्यतररूपश्च गत
एवं ज्ञातवाच्यैः वा इत्येवमर्थाः सोऽन्वेयो सदा
अप्रमत्तः स्यादिति स्वमनीषिकापरिहारार्थं माह । (एतन्मग्गो)
इत्यादि पक्षे ऽन्तरोक्तो मार्गो मेकप्राप्य आरंभः सर्वं हेयधर्म्मं
रातीत्यर्त्तवतिमिस्तीर्थं करणपथैः करपेणैवा वा वेदितः कथि-
तः प्रवेदित इति न केवलमनंतरो वक्ष्यमाणश्च तीर्थकैः
प्रवेदितं इत्याह (उट्ठिपइत्यादि) संधिम धिगम्यो स्थितो धर्म्मं
चरणाय कृष्णमयेकं न प्रमाद्येत किं वा (परमधिगम्येत्याह)
जाणित्ति इत्यादि इत्या प्राणिनां प्रत्येकं दुःखं तदुपादानं वा
कर्म तथा प्रत्येकं सातं च मन आह्वादि इत्या समुत्पितो न
प्रमादन् न केवलं दुःखं कर्म वा प्रत्येकं तदुपादानं तूचो ऽध्यव-
सायो ऽपि प्राणिनां भिन्न एवेति दर्शयितुमाह (पुढो इत्यादि)
पृथगिनस्वरूपो ऽभिप्रायः ये येषां ते पृथक् उन्मा नानावृत्त-
वन्त्याध्यवसायस्याना इत्यर्थः इहेति संसारे संज्ञिषोके वा
के ते मानवा मनुष्या उपहृष्टाद्याद्यादन्ये ऽपि संज्ञिनां
पृथक् संकेध्यत्याच तकार्यमपि कर्म पृथगेव तत्कारणमपि
दुःखं नानारूपमिति कारणेनैव कार्येनैव द्रव्यावश्यंजावित्या
दित्यतः पूर्वोक्तं स्मारयन्नाह (पुढो इत्यादि) दुः-
खं, पादानं भेदात् दुःखमपि प्राणिनां पृथक् प्रवेदितं
सर्वस्य स्वरुतकर्मकतेऽवशरत्वाभास्यकृतमन्यउपपत्तौ इत्ये
तन्मत्वा किं कुर्यादित्याह से इत्यादि सोऽनारंभ-
जीवी प्रत्येकसुखदुःखाध्यवसायो प्राणिनो विविधैरुपायै
रहिमस्तथापनपवदन् अन्यथैव व्यवस्थितं वसुचन्यथा वद-
न्नापवदन् मुग्धापादमधुवक्तित्यर्थः यस्य च ज्ञातस्यापि प्रादु-
त्वादर्थावज्ञातोपः एवं परस्वमशुद्धप्रित्यागत्यायाज्यं एतत्ति-
धायी च किमपरं कुर्यादित्याह (पुढो इत्यादि) सपञ्चमहाव्रत
व्यवस्थितः सन् यथा गृहीतमनिज्ञानिर्वाहणोदघातः स्पृष्टः
परीवहोपसंगंस्तन् तद्वृत्तान् शीतोष्णादिस्पर्शान् दुःखस्पर्-
शान् वा न्यसहिणु नया अनाकुलो विविधैः प्रकारैः संसार

भावनादिभिः प्रेरयन् तदेरणं च सम्यक् सहनं न तत् कृतया दुःखात्मिकात्मनो भावयेदिति यावत् योहि सम्यक्प्रवृत्तया परीपहान् सहेतुः स किं गुणः स्यादित्याह एस इत्यादि एषोऽन्तरोक्तो यः परीपहानां प्रणोदकः समिया सम्यक्शमिता वा शमोऽस्यास्तीति शमी तद्भावः शमिता पर्यायः प्रवृत्त्या सम्यक्शमितया वा पर्यायः प्रवृत्त्यास्येति विग्रहा बहुव्रीहिः स सम्यक् प्रयायः शमिता पर्याया वा व्याख्यातो नापर इति तदेव परीपहोपसर्गाङ्गोच्यतां प्रतिपाद्य व्याधिः हि प्रवृत्तां प्रतिपाद्यवद्वाह जे असत्ता इत्यादि, ये अपाकृतसदनतया समतुणमणित्रेष्टकाचनाः समतापचाः पापेषु कर्मस्यसत्ताः पापेषु पादानुगुणान्ता उदाहु कदाचित्तास्त्याचूतान् साधु आवत्ता आशुजीवितापहारिणः गृहादयो व्याधिविशेषाः स्पृशंश्याभिभवति पीरुयन्ति यदि नमैवं ततः किमित्याह इति उदाहु इत्यादि इत्येतद्वयमाणमुदाहृतवान् आकृतवान् कोऽसौ धीरो धीरुर्द्विस्तया राजते स च तीर्थस्थः गुणधरो कांतिमुदाहृतवांस्ते रातकैः स्पृष्टः सन् तान् पश्यन्तः दुःखानुभवान् व्याधिविशेषापादितान्थासयेत् सहेतु किमाकृत्ये त्याह से पुत्र इत्यादि स स्पृष्टः पीरित आशु जीवितापहारिभिरातकैरेतद्भावयेयया पूर्वमप्येतदसातावेदनीयविपाकजनितं दुःखं मयैव सोढव्यं पश्चादप्येतन् मयैव सहनीयं यतः भवेत्सागदविचरवर्ती न विद्यत एवासौ यस्यासातवेदनीयविपाकापादितारोगातका न भवेयस्तथाहि केवहि नोऽपि मोहनांयादिघातिचतुष्टयादुपग्रहानस्य वेदनीयसद्भावेन तदुदवात्तसम्भव इति यतश्च तीर्थकैरेत्येतदहस्पृष्टनिधत्तनि काचनवस्थायीतं कर्माविशेषेयं नाप्याथा तन्मोहोऽतोनेनाप्यसातावेदनीयेदयं सन्तकुमारवृष्टांते मयैवैतसोदव्यमित्याकृत्य नोद्विजितव्यमित्युक्तं “स्वकृतपरिगतानां दुर्नयानांविपाकः दुर्नरपि सहनीयोऽप्यत्र ते निर्गुणस्य” स्वयमनुभवतोऽसौ दुःखमोक्षाय सद्यो भवशतगतिहेतुजायतेऽनिच्छतस्ते” अपि चेत्तदौदारिकं शरीरं सुखिममयैः पथरसायनाद्युपबृंहितं मृणमयासयदापि निस्सारतरं सर्वथा सदा विशराचितं दर्शयन्ताह जेउरधम्म इत्यादि यदि वा पूर्वं पश्चादप्येतदौदारिकं शरीरं वक्ष्यमाणधम्मस्वभावतया इत्याह । भेदुरधम्ममित्यादि स्वयमेव भिद्यत इति भिदुरः स धर्मोऽस्य शरिरस्येति भिदुरधम्मं इदमौदारिकं शरीरं सुषेपितमपि वेदनीयोऽयाच्छिरोऽहुरः प्रजुत्ययवेपु स्वत एव भिद्यत इति भिदुरं ते विवेकसयन्धम्मं पाणिपादाद्ययवविधेयसन्त तवावश्यं ज्ञावितं त्रियामांते सुयौदयवत् ध्रुवं न तथा श्रुवं तथा प्रच्युतागुणग्रास्थिरवस्यभावतया कृत्स्थनिश्चिन्वेन न्यायस्थितं सन्नित्यं नैवं यच्चदित्यमिति तथा तेन तेन रूपैवेदकभावान्ता सव्यङ्गवनीति जश्चत्वं ततोऽप्यदशास्तेतं तथेष्टाहारापभोगतया धृत्युपष्टभादैर्दारिकशरीरवर्णनापरमा पचयाच्यस्तदज्ञाने न तद्विद्यनादपचयः चयापचयौविद्येते यस्य तच्चयापचयिक मतएव विविधपरिणामोऽप्यथाभावात्मको धम्मः स्वभावो यस्य तद्विपरिणामधम्मं यत्तच्च नूतमिदं शरीरकमतोऽस्योपरि कोऽनुबोधः का मुचनानस्य कुशलागुष्ठानुपस्थथा साफल्यमित्येतदेवाह पासह इत्यादि परयत्नैर्न एयोरूपं संस्थितिदुर्धर्माग्रावतैर्दारिकं पंचेन्द्रिय निर्द्विजितभावायसरात्मकं दृष्ट्वा च विविधानां कजनितानस्पर्शान् तथासथेदिति एतत्परयतश्च यस्यात्तदाह । समुवेह इत्या-

दि सम्यगुपेक्ष्यमाणस्य परयतोऽनित्यताव्रतमिदं शरीरकमित्येवमवधारयतो नास्ति मार्ग इति संबोधः । किंच आह अभिविधौ समस्तपापारंभेन्य आत्मा आयत्येत आनियम्यतस्मिन् कुशज्ञानुष्ठाने वा यत्नवान् क्रियत इत्यायतनं ज्ञानादित्रयमेकमद्वितीयमायतनमेकायतनं तत्र रतस्य किंच इह शरीरे जन्मनि वा विविधं परमार्थभावतया शरीरागुपेक्ष्यमुक्तो विप्रमुक्तस्तस्य नास्ति न विद्यते कोऽसौ मार्गो नरकतिथिदुःखानुपग्रहप्रवृत्तिं यत्तमानसामिष्यं वत्तमादृशनात्र भविष्यतीति नास्तौत्युक्तं यदि वा तस्मिन्नेव जन्मनि समस्तनर्कयुगोपपत्तौ नस्ति नरकादिमार्गः कस्येति दर्शयति नित्यस्य हिंसाद्यध्वद्वारेभ्यो निवृत्तस्य इत्यधिकारपरिमितौ प्रवृत्तिमिति सुधर्मस्माभ्यामात्मनाह ॥ यद्गवता वीग्वर्धमानस्वामिना दिव्यज्ञानेनार्थानुपग्रहय वाग्योगेनोक्तं तद्वद्व्रततां व्रतीमि न स्वमतिविरचनेनेति ॥

आरम्भोपरमणं च सोननं तथा चाचारङ्गे ॥

जस्स गणियपुरे पच्छा मज्जे तस्स कुतो सिया ।

से हु पष्माणमने वुच्छे, आरंजोवरणं समयेति ॥

पासह जेण वंघं वहुं धोरं परितावं च दारुणं ।

परिच्छिंदि य बाहिरंगं च सोयं ॥

जस्स नत्थि इत्यादि, यस्य भोगविपाकवेदनः पूर्वमुक्तानुस्मृतिर्नास्ति नापि पाश्चात्यकावभोगान्निष्ठापिता विद्यते तस्य व्याधिं विच्छिन्नात्सत्त्वात् भोगान् भावयतो मध्ये वर्त्तमानकात्रे कुतो जेगिच्छा स्यात् मोहनीयस्योपशमावैव स्यादित्यर्थः यस्य तु विक्राहविद्या भोगेच्छा भिद्यता स किनूतः स्यादित्याह ॥ सहेतुइत्यादि दुर्गसादयं य स्माभिद्वुतजोगामिन्नापस्तस्मात्स प्रज्ञानवान् प्रकृष्टं ज्ञानं जीवाज्जाविदपरिच्छेत् तद्विद्यते यस्यासौ प्रज्ञानवान् यत एव प्रज्ञानवानत एव बुद्धोऽवगततवः यत एवेनोऽत एवाह आरंजोवरणं सायद्यागुष्ठानामारंभस्तस्मादुपरत आरंजोवरतः एतच्चारंजोपरमणं शोभनमिति दर्शयन्नाह सममित्यादि यदिदं सावधारं ज्ञोपरमणं सम्यगेतच्छ्रेयानमेतत्सम्यक्काय त्वाद्वा सम्यक्त्वमेतदित्येवं परयत एवंगृहीतं युयमिति किं भिन्यारंभोपरमणं सम्यगिति चेदाह जेण इत्यादि येन कारणेन सायद्यारंभप्रवृत्तो वंघं निगमादिनिर्वैयं कसादिभिर्गोत्रं प्राणसंशयरूपं परितोषं शारोरीमानसं दारुणमसह्यमवाप्त्येन न आरंभोपरमणं सम्यक्कृतं कुर्यात् किन्तुत्याह पडिच्छिंदि इत्यादि परिच्छिन्ना पर्यायं किं तच्छ्रेयं पापोपादानं तच्चबाहो धनधान्यादि रायपुत्रकलत्रादिरूपं हिंसाद्यध्वद्वारात्मकं च शब्दान्तरं च रागद्वेषात्मकं विषयविपासारूपं चेति ॥ तथाच महा-निशोथे १ प्र ०

अत्यगे गोयमा ? पाणी जेणो वयइ परिगहं जावइयं गोयमा तस्स सच्चिच्चिचनेयत्तं, पच्चं वाणुजीवस्स जवेज्जा उपरिगहं । तावइएणं तु सोपाणि ससंगो मुखमाहाणं एणापात्तं ए आराहे तम्हा वज्जेपरिगहं अत्यगे गोयमा पाणि जे पयहं ताए परिगहं आरंजं न विवेजेज्जां जं पिणं जवपरंपरा आरंजे पत्थियस्सेगवि यज्जेजीवस्स वययरे मयहणा इयं कम्मं वच्छं गोयमा ? सु ए एणं वेइदि जीवे एणं समये अणिच्छमाणे

वज्राजिओमेणं हृत्प्रेणं वा पापेण वा अन्नप्रेण वा सद्वा-
गाइ ओवकारेणं जाएणं जे केइ पाणि आगाढं संघट्टेज्ज
वा संघट्टावेज्जा वा संघट्टिज्जमाणं वा आगाढं परेहि
समगुजाणेज्जा सेणं गोयमा ? जाया तं कम्म उदयं
गच्छेज्जा तथा णं महुया केतणं उम्मासेणं विंदेज्जा गाढं
उवाक्षसहिं संवच्छरेहिं तमेव आगाढं परिआवज्जा वास-
सहस्तेणं गाढं दसहिं वासतहस्सेहिं तमेव आगाढं
किन्नामेज्जा वासन्नक्खेणं गाढं दसहिं वातन्नक्खेहिं अहा
णं उच्छविज्जा तउ वासकोरुए एवं ती चउपंचिदिएसु
दट्ठव्वं सुहुमसं पुढविजीवस्स जत्येगस्सवि अप्पारंजं
तयं चित्ते गोयमा ? सव्वकेवली सुहुमसं पुढविजीवस्स
वावि ती जत्यंतजवे महारंजं तयं वेति गोयमा ? सव्व-
केवली एवं तु समिद्धं तेहिं कम्मकुस्सेहिं गोयमा ? सेसो
जट्ठो अणंतोहिं जे आरंजे पवतए आरंजे वट्ठमाणस्स
बद्धपुट्टनिकाइयं, कम्मं वच्छं जवे तम्हा, तम्हारंजं विव-
ज्जए ? पुढवि इ अजीवकायंता सव्व जावेहिं सव्वहा ॥
आरंजे जे निट्ठेज्जासे अए जम्मजराभरणसत्त्वदारि-
दुत्तखाण विमुच्च इति अ० १ । तथाचट्ठहत्तकेपे वल्ल-
च्छेदनमधिकृत्य विज्ञाय अरंजमिणं सद्दोसं तम्हा
जहाइअधमिद्धिहिज्जा, वुत्तं स ए उ खलु जावेदेहि
ण होति सो अंतकरी तु जावे ।

इयमन्तरको सर्वश्लोकप्रणाल्यकारंजं सद्दोसं सूत्रमजीव-
विराधनया सावधं विज्ञाय तस्मात्कारणाद्याशब्धं वल्लम
प्रतिष्ठेत न च्छेदनादिकं कुर्यात् यतउक्तं जणित व्याख्याप्रज्ञेही
यावदयं देही जीवः सज्जः सकंपचेष्टानित्यर्थः । तावदसो
कर्मणो भवस्य वा अंतकारी न भवति तथा च तदावापकः
जाव एए सर्जावं सयास मयं एयइ वेयइ बद्धइ फंदइ
यट्टइ खड्डइ ओदीरइ ॥

तं तं भावं परिणमइ ताव णं तस्स जीवरस्स अंते किरिया
न जवति । आरंभाच्चावश्यं विरमेत् वृ० उ० ३ ॥

तथा च सूत्र कृताङ्गे ध्रु. १. अ. २ ॥

मायाहि पियाहिं ह्रुप्यइ नो सुन्नहा सुगइ य पेच्चओ ।

एयाइ जयाइ पेहिया आरंजा विरमेज्ज सुव्वए ॥

टी० तथा मायाही इत्यादि कश्चिन्मातापितृभ्यां मोहेन स्व-
जनस्तेन च न धर्मं प्रत्युद्यन्नं विधत्ते स च तरेव मातापित्रा-
दिभिर्भुज्यते संसारे ज्ञायते । तथाहि । विहितमशोभमोम-
दन्मातापितृपुत्रदारुदुःखं । स्नेहमयमुत्तमातः किं बध-
नं धर्मं खं खं धारया ॥ १ ॥ तस्य च स्नेहाकृतिमानसस्य
मदुस्त्विवेकविकल्पस्य स्वजनपापणार्थं यत्किञ्चनकारिण
वैवै सङ्निविदितस्य सुगतिरापि प्रेयः जन्मतेन नो सुव्वमाऽपि
नु मातापितृभ्यामिदं तमनसस्तदयं क्रियते विषयसुखेभ्यस्त
अ द्यनिरव भयनीत्युक्तं भवति । तदेयमेतानि भयानि भय-
कारणानि दुर्गतियमनादीनि (पेहियत्ति) प्रेय आरंजास्तः
वाऽनुद्यन्नरूपाश्चिमेत् । सुव्वतः शान्तवतः सन् सुस्थितो

वेति पागन्तरं ॥ ३ ॥ अनिवृत्तस्य दोषमाह (जमिण मित्यादि)
“ जमिणं जगति पुट्ठो जगा कम्महिं ह्रुप्यति पुट्ठो
णिणा । सयमेव कम्महिं गाहुर पातस्स मुचेज्ज पुट्ठं
॥ ४ ॥ टी० ॥ (जमिणमित्यादि) यद्यस्मादनिवृत्ता
नामिदं भवति किं तत् जगति पृथिव्यां (पुट्ठोत्ति)
पृथग्भूता व्यवस्थिताः सावधानागुणानां पचितेः कर्मभिर्वि
ह्रुप्यन्ते नरकादिषु यातनास्थानेषु त्रायन्ते । स्वयमेव च कृतैः
कर्मभिर् नैश्वराद्यापादित्वाद्गते नरकादिस्थानानि यानि
तानि वा कर्मणि दुःखहेतुनि गाहते उपचिन्तोति । अनेन च
हेतुसद्भावाः कर्मणामुपदर्शितो ज्ञायते न च तस्याऽशुभाचरि-
तस्य कर्मणो विपाकानां स्पृष्टेऽनुभूतो मुच्यते जंतुः कर्मणामुदय
मननुभूय तपोविशेषमन्तरं दीक्षाप्रवेशादिना न तदपगमं वि
धत्त इति ज्ञावः ॥ अरंज रहितपय च मुनिर्नयति तथाच सुव्वक
ताङ्गम्हस्स य पारए मुणि आरंत्तस्य य अंतए ट्ठिपसोयंति
यण ममाहणो णो वल्लंति णिय परिगहं ॥ एण ॥ धर्मस्य श्रुतचा
रित्रभेदमिद्वयस्य पारं गच्छतीति पारगः सिद्धांतपारागामी स
भ्यक् चारिग्राह्याय वेति । चारित्र्यमधिकृत्याह । आरभस्य
सावधानागुणरूपस्याते पर्यते तद्वारूपे स्थितो मुनिर्भवति
ये पु न नैवं जवन्ति ते अरुणधर्माः मरणे दुःखे वा समुपस्थिते
अत्मानं शोचन्ति । णमिति वाक्याश्लेषकारे । यदि चेट्ठमरणा-
दाऽप्येवाशो वा (मत्तः इणात्ति) ममेदमहमस्य स्वासीत्यव-
मध्यवसायिनः शोचन्ति । शोचमाना अप्येते निजमात्मीयं परि
समंतात् गृह्यते आत्मसात्क्रियत इति । परिग्रहो हिरण्यादि-
रिष्टस्वजनादिषु । नष्टाभूतं वा न लभते न प्राप्नुवंतीति ।
यदि वा धर्मस्य पारगं मुनिमारंभस्याते व्यवस्थित मेनमागत्य
स्वजना मातापित्रादयः शोचन्ति ममत्वयुक्ताः स्नेहावयवः न
च ते लभन्ते निजमप्याभ्योपय रैरहनुद्वेष्टा गृहीतमिति ।
आरंभस्य दुःखविपाकत्वं सूत्रताङ्गे यथा ॥

वेराइं कुव्वइ वेरो, तउवेरिहिं रज्जती ।

पावोणयाय आरंजा दुक्खफासाय अंतसो ॥

सांप्रतं जीवोपश्रयतविकल्पदर्शनार्थमाह । (वेराइं इत्यादि)
वैरमस्यास्तीति वैरो स जीवोपमहिकारी जन्मशतानुबंधी-
ति चैराणि करोति । ततोऽपि च वेरा दप रंवेरं नुरुप्यते ।
वैरपरपरानुगमो जवतीत्ययः । किमिति । यतः पापं उप-
सामीप्येन गच्छतीति पापोपपाः क पते आरंभाः सावधानागुण
रूपाः । अन्तसो विषाकक्षात्रे दुःखं स्पृशतीति दुःखस्पर्शो
असतोऽयं विपाकिनो भवतीति ॥ सुव० ध्रु० १ अ० ८
(सारम्भस्य सपरिग्रहस्य च मोक्षमार्गो नास्ति) तथा
सूत्राकृताङ्गे ॥

सपरिगहा य सारंजा इह भोगेसिमाहियं । अपरिगहा
अणारंजा जिक्ख ताणं परिव्वए ॥ ३ ॥

सपरिगहा इत्यादि सह परिग्रहेण धनधान्यदिपदचतुष्प-
दादिना वस्तुं तदनायेऽपि शरीरोपकरणदौ मूर्खवतः
सपरिग्रहाः । तथा सहरंजेण जीवोपमदौदिकारिणा व्यापा-
रेण वस्तुं शनितं तदभावेऽप्येदेति शिखादिनोजित्यात्साराभाः ।
तीर्थाकादयः सपरिग्रहारंभकत्वेनैव च मोक्षमार्गं प्रसाधयं-
तीति दर्शयति । इह परलोकाजिज्ञासामेकं केवलविद्याख्यातं
भाषितं यथा किमनया शिरस्तुं समुद्रनादिकया क्रियया परं
गुरोरुग्रहार्थमकृतावासिस्तद्वाज्ञावासिर्वा यदि जवति ततो

मोक्षो नवतीत्येवं ज्ञाप्यमाणस्ते न ज्ञाणाय भवन्तीति । ये तु ज्ञातुं समयास्तान्पश्चाद्धेन दर्शयति । अपरिग्रहाः । न विद्यते धर्मोपकरणत्वेन शरीरोपमाग्राय स्वल्पोऽपि परिग्रहो येषां ते अपरिग्रहाः । तथा न विद्यते सावय आरंभो येषां तेऽनारंभास्ते चेवं ज्ञाताः कमध्यग्रहः स्वयं यानपात्रकः प्रायः ससारमहोदधेर्ज्ञेयत्तारणसमयास्ताम् भिक्षुनिर्ज्ञानशीलं उद्देशिका-छपरिभोजी ज्ञाणं शरणं परिसमताद् व्रजेच्छेदिति ॥ ३ ॥ कथं पुनः पुनस्तेनापरिग्रहेणाज्ञारंभेण च वत्तनीयामित्येतद्दर्शयितुमाह ॥

कमेतु घासमेसेजा, विजु दत्तेसणं चरे ।

अगिण्ठां विष्णुमुक्को, अउमाणं परिवज्जए ॥ ४ ॥

टी० ॥ कमेतु इत्यादि गृहस्थैः परिग्रहारेमदारेणास्मायं ये निपादिता श्रोतृनादयस्ते कृता उच्यते । तेषु ह्येतत् परकृतं तु परिनिष्ठेयमित्यर्थः । अनेन च पोऽशोऽस्मपरिहारः सूचितः । तदेवमुक्तमदपरिग्रहं तस्यत इति ग्रास आहारस्तेमभवन्तमन्वेयंश्रुमयत् याचतेत्यर्थः । तथा । विद्वान् संयमकरणे कनिपुणः परेशोऽसादापरिग्रहेति यन्निःश्रयसनुच्छादत्तमित्यनेन वाऽशोत्याददायाः परिगृहीता वृष्ट्याः ॥ तदेवं ज्ञातं दोत्यत्रात्रीनिमित्तादिदोपरिगते आहारे स भिक्षुः एषणां ग्रहणं यथा चरदनुतिष्ठेदित्यननाऽपि दशैषणा दयाः परिगृहीता इति मतव्यं । तथा । अगृह्णातुपुपकाऽस्मिन्तस्तस्मिन्प्राहारे रागद्वेषविप्रमुक्तः । अननाऽपि च ग्रासेरणा दयाः पंच निरस्ता अवसयाः स एव ज्ञातो जिह्वः परबामपमानं परावामं दार्शिकं परिवर्जयेत् परित्यजेत् । न तपोमदं ज्ञानमदं च कुप्यादिति ज्ञातः सुत्रेण श्रु० १ अ० १ ॥

आरंभेण च विद्याचरणे न व्रभेततथाचस्थानाङ्गे विद्याचरणे च कथमात्मा न व्रभेत इत्याह ॥ स्वा० जा० २ ॥

दोष्टणाई अपरियाणिता आयाणो केवली पन्नत्तं धम्मं दानेज्ज सवणयाए तंजहा आरंजे चेव परिगह-चेव दांणाई अपरियाइत्ता आयाणो केवदं बोधि बुजिज्जा तंजहा आरंजे चेव परिगहे चेव ॥

दोष्टणाइत्यादि सूत्राण्येकादश के स्थाने के वस्तुनी । (अपरियाणित्ति) । अपरिग्रह इपरिग्रहा ययतावारणपरिग्रहा वनथाय तहा अलं ममाभ्यामिति परिहाराभिमुख्य-चरणे प्रत्याख्यानपरिग्रहा अग्रत्याख्याय च ब्रह्मदत्तचत्तयोरनिर्विण्य इत्यर्थः ॥

अपरियाइत्तत्ति । कवित्याउत्तरं स्वरूपतस्तावदपर्यादाय अगृहीत्वित्यर्थः । आत्मनो नैव केवलमिदं जिनोक्तधर्मं व्रभेत ध्वनतया ध्वनभावेन श्रोतमित्यर्थः तद्यथा आरम्भः कृत्यादिघातरेण पथित्याशुपमं दस्तान्परिग्रहा धर्मसंघनन्यतिरेके ऽधन-धान्यादयस्तानिह चकचचनप्रक्रमेऽपि व्यक्त्यपेक्षं बहुचचनमवधारणसमुचया स्वरुप्याहंयावति केवत्तां शुद्धं वाधि दर्शनं सम्यक्चमिययां गृयेत अनुभवेत् अथवा केवत्तां वाधयति चिभक्ति परिणामात् बोध्यं जीवादीति गम्यते गृयेत श्रद्धधी-तेति ॥ स्वा० २ गा.

दोष्टाणाई अन्नो केवदं मुंसे जविता आगाराओ अमा गारियं पन्नेज्जा तंजहा आरंजे चेव परिगहे चेव एवं णो केवदं वंजचंरे वावि सभावसेज्जा णो केवदं संज-

मेणं संजेमेज्जा नो केवदं एणं संवेरेणं संवेरेज्जा नो केवद-मान्नि एबोद्विय एणं उप्पावेज्जा पदं सुअणणं ओ-हिनाणं मणपज्जवनाणं केवदं ज्ञानां दो णाणाई परिआ-इत्ता आया केवद्वीपन्नत्तं धम्मं दानेज्ज सवणयाए तंजहा आरंजे चेव परिगहे चेव एवं जाव केवदं ज्ञाना-मुप्पावेज्जा ॥

टी० ॥ मुंसे इत्यतः शिरोश्लोचनं ज्ञातः कषायाद्यपन-येन न ज्ञेयः संपद्य अगाराङ्गेहाधिकमयेति गम्यते केवद्वान्मित्येह सम्बन्धार्थे केवद्वामपरिपूर्णं स्मिन्शुद्धं वा अनगारितं प्रव्रज्यां प्रवेजेत् यायादिति । एवंमिति । यथा प्राक् तथोत्तर-बाक्येऽपि ॥ दोष्टाणाइत्यादि ॥ वाक्ये पठनीयमित्यर्थः ब्रह्म-चर्येणाव्रज्याविरमणेन वासो राज्ञो स्वापः तत्रैव वा वासो निवासः ब्रह्मचर्यवासः तमावसेत्कुप्यादिति संयमेन पुष्यादि रक्षणवक्षणेन संयमेयदात्मानमिति संवेरणं ध्वनिरिदोषवृद्ध-णेन संवृणुयादाश्रयद्वाराणीति गम्यते केवदं परिपूर्णं सर्वं स्ववियग्रहकं । आभिणिबोहियणाणं ॥ अर्थान्निमुखो विप-र्ययरूपत्वाभ्रितयोऽसंशयस्वभावत्वाद्बोधवेदनं माग्निबोधः स पवाग्निनिबोधिकं तच्च तज्ज्ञानचेत्याभिनिबोधिकज्ञानं मि-न्विष्यानिन्विष्यानिमित्तं ओघतः सर्वं व्यस्य सर्वपर्यायवियप्य उप्पा-वेज्जति ॥ उत्पादयेदिति तथा एवमित्यनेनात्तरपदेषु नो केव-दं उप्पावेज्जति वृष्ट्य सुयणाणं चित्) श्रूयते तदिति श्रुतं दाह-एव स च ज्ञातुं कारणात्वाज्ज्ञानं श्रुतज्ञानं श्रुतप्रयत्नासारि-ओघतः सर्वं व्यस्य सर्वपर्यायवियप्यम श्रुतुतादिनेदमिति । तथा ओहिणाणं चित् । अवधीयते अनेनास्मादस्मिन्नेत्यवधिः अवधो-यत इत्ययोऽं विस्तृतम्परिच्छिद्यते मर्यादया वेति अवधिज्ञा-नावरणं ह्ययोपशम एव तदुपयोगहेतुत्वादिति अवधानम्बाध-धि विषयपरिच्छेदनमिति अवधिश्चास्ती ज्ञानंचेत्यवधिज्ञानं इन्द्रियमनोनिरेपे ज्ञातमनोरूपिद्रव्यसाक्षात्कारणमिति तथा मणरज्जवनाणं ॥ मनसि मनसो वा पर्थवः परिच्छेदः स एव ज्ञानत्रयथा मानसः पर्थवाः पर्याया वा विशेषावस्था मनः पर्थवादयः तेवान्ते वा ज्ञानमनः पर्थवज्ञानमेवमितरत्वापि समय हेतवत्सहिमन्यमानमनोद्रव्यसाक्षात्कारीति । (केवद-नाणति) केवदमस हायं मत्यादिनिरेपे कृत्वा दकवृद्धाववरणम-ज्ञानावात् सकलं वा तत्प्रयमतयैवाशेषतदावर्णभावतः समुत्पत्त्येव तस्याधारणं वा ज्ञानसदृशत्वादनन्तं वा हेयानन्त-त्वात्तच्च तज्ज्ञानश्च केवदज्ञानमिति गा. २ ॥

कुशलारम्भमेव चारम्भम्यम् तथा चात्वारङ्गे अ. ३ र. १ ॥

कुतश्चे पुण णो वद्धे णो मुक्का सेज्जं च आरंज ॥

जं च गारंजे अणारंजं च ण आरंज ॥

टी० ॥ कुशलेत्यादि कुशलोऽत्र क्षीणधातिकर्म्मशो विवक्षितः स च तथैवद्वयसामान्यकेवदो वा उच्येतो हि कर्म्मणा बद्धो मोक्षार्थी तदुपायावेपथः केवदो तु पुनर्धातिकर्म्मज्ञेयश्चो बद्धो जवोपरादिबद्धकर्म्मसङ्गावरो मुक्तो यदिवा उदमस्यो पवाग्निधीयते कुशलोऽवाप्तइन्द्रदंनचारिभो मिथ्यात्वद्वाश-कषाणोपशमसंज्ञावात्तदुदयवानिव न बद्धोऽद्यापि तत्सत्कर्म्म तासंज्ञावाज्जो मुक्त इत्यादि एवं नूतञ्च कुशलः केवदो उच्येतो वा यदाचीर्णयानाचरितवान् तदपरणापि मुमुक्षुणा विधेय-मिति दर्शयति । सज्जे च इत्यादि सवृद्धो यदाक्रमते आरब्ध

आरम्भपरिणाय

આચાર્ય અઃ ૭ ત. ૧ ॥

आरम्भनिस्सिय-आरम्भनिश्चित त्रि० आरम्भे हिंसादिके
 सावधान्यगुणरूपे निश्चयेन धिताः सम्बद्धा अधुपपञ्चा
 आरम्भनिश्चिताः हिंसादिकसावधान्यगुणैः अधुपपन्ने (जे
 इह आरम्भनिस्सिया सूत्र० श्रु० १ अ ३ ॥ जे य आर-
 म्भनिस्सिया) ये चान्ये वर्णपसदानारूपसाधारम्भ
 निश्चिता यंत्रपीरम्भ निर्दोषमकर्मोद्वादादादिनिः क्रियाविशेषे
 जेवोपमर्दकणिण इति, ॥ सूत्र० श्रु० १ अ० ९ ॥

(मंदा आरम्भनिश्चिन्ता) ॥

आरम्भे प्राण्युपमहंकारिणि व्यापारे निश्चिता आसक्तस्सम्ब-
द्धा अध्वुपपन्ना इति ॥ प्राण्युपमहंकारिणि विवेकिज-
ननिन्दिते आरम्भे व्यापारे निश्चयेन नितरां चाश्रिताः सम्ब-
द्धाः पुण्यप्रापयोरभाव इत्याश्रित्य परलोकाभिरपेक्षयाऽऽरम्भनि-
श्चिता इति ॥ सूत्र० ॥ श्रु० १ अ० १ ॥

आरंजद्रोम-आरम्भद्रोम- पु० क्रियाफले (पागोवजीविनो-
त्तिय त्रिपंत्तरम्भद्रोसेणं) पाकोरजीविन इति कृत्वा त्रि-
पंते आरम्भद्रोपेणाद्वारक्रियाकरणफलेनेत्यर्जइति ॥ दश०
अ० १ ॥

आरंजपदिमा आरम्भप्रतिमा स्त्री० अष्टम्यां प्रतिमायाम् अ-
 णै मासान् स्वयमारम्भं न करोतीत्यष्टमी ॥ ध० अधि २ ॥

आरंजपरिगमहृत्वाय-आरम्भपरिग्रहत्याग-पुं आरम्भपरिग्रहवर्जने (जावेण जिणमयंमि उ आरंभपरिगमहृत्वाओ) पं० व० ॥ भावेनेति भावतः परमाद्येतः जिनमत् एव रागादिजेतु-त्वाजिनः । तन्मत एव वीतरागशासन एवेत्यर्थः आरम्भ-परिग्रहत्यागः । वक्ष्यमाणारम्भपरिग्रहवर्जनं जिनशासन एवमिदं शास्त्रं पारम्परिग्रहस्वरूपनवगमात्सम्यक्त्यागानुज-व इति गार्थार्थः ।

आरम्भपरिग्रहस्वरूप प्रतिपादनायाह

पुढवाइसु आरंजो परिगहो धम्मसाहणं मुत्तं,

मुच्चय तत्तवाह्यो इरेयरो मित्यतगाईओ ॥ ७ ॥

व्याख्या । पृथिव्यादिषु कायेषु विषयज्ञतेषु आरम्भ इत्यारम्भणमारम्भः संघट्टनादिरूपः परिग्रहणं परिग्रहः क्रसौ द्विविधः बाह्य इत्यंतरश्च तत्र धर्मसाधनं मुखवाक्क्रियादि मुक्त्या बाह्य इति संबंधः । अन्यपरिग्रहणमिति गम्यते, सूच्यां च तत्र धर्मोपकरणबाह्या एव परिग्रह इति इतरस्यांतरपरिग्रहो मिथ्यात्वादेव आदिशब्दादविराति छुट्येताः गृह्येते परिगृह्येते न कारणतूतेन कर्मणा जीव इति गार्थायः ।

न्यागशब्दार्थं व्याचिख्यासुराह ॥

चाउश्मेसि संगं मणत्रयकाणहिं अप्पवित्तिओ ।

एसा खलु पञ्चज्जा मुखफला होइ नियमेण ॥

इथाख्या । त्यागः प्रोज्ञनमनयो रासमपदिग्रहयोः सम्यक् प्रवचनोक्तेन विधिना मनोवाक्यैः त्रिभिरपप्रवृत्तिरेव । अरम्भेपदिग्रहे न मनसा वाक्या कालानुप्रवृत्तनमिति भावः एषा कृत्विज इत्येव प्रव्रज्या यथोक्त स्वरूपा मोक्षफला भवतीति-
मोक्षः फलं यस्याः प्रसा मोक्षफला इत्यमि नियमेनावाश्यं न्या
भावमन्तरेणारम्भतादौ मनोऽप्रवृत्तसंभाव्यदिनि गणायः ॥

आरम्भपरिणाम आरम्भपरिज्ञात पुं० आरम्भः पृथिव्याद्युपम-

दैन वक्रणः परिज्ञातस्तथैव प्रत्याख्यातो येनसावारम्भपरि-
 ज्ञातः श्राद्धः अष्टम्या उपासकप्रतिमयोपेतै श्राद्धे तथा च स-
 मवायाङ्गे अष्टमि मुपासकप्रतिमामधिकृत्य (आरम्भपरिष्ठाप)
 ॥ सम० ११॥ आरम्भः पृथिव्याद्युपमर्दनवक्रणः परिज्ञातस्तथैव-
 प्रत्या ख्यतो येनासावारं न परिज्ञातः श्राद्धोऽष्टमिप्रतिमैति ॥

आरम्भनपसत- आरंभप्रसक्त त्रि० आरम्भेषु पृथिव्याद्युपभर्द्द-
नेषु प्रसक्तस्तत्परः आरम्भतत्परे ग० अ. १ ॥

आरंजय आरम्भज त्रि० आरम्भः सावद्यक्रियानुष्ठानं तस्मा-

जातमारम्भनञ्च सावधकियानुष्ठानेन जते॥ आचा ० अ ३३१ ।
 (आरंभञ्च दुष्कर्मिणिति गन्तम् ॥ आचा० अ २ उ १ ।)
 आरम्भ सावधकियानुष्ठानम् तस्माज्जातमारम्भनञ्च कितवृत्तुः
 तत्कारणं वा कर्म इदमिति प्रत्यङ्गोचरपत्रमशेषारम्भप्रवृत्त
 प्राणिगणा नुष्ठानमतिमथ्येतत् ज्ञात्वा परिच्छिद्य निरा-
 रम्भो ह्यव्याप्तमहिते जागृहि सावधकियानुष्ठानमारम्भनञ्च
 कितवृत्तुः शुभमिति सकप्रमाणप्रत्यङ्गं तथा हि क्षीपेत्सवा
 वाणिज्याद्यारम्भप्रवृत्तौ यन्नारीरमानसं दुःखं मनुभवति तत्प-
 द्वागमोचर इत्यतः प्रत्यङ्गज्ञानियनेदमुक्तमिति वक्तुप्र-
 दशो नश्येतनुभवसिद्धिः दुःखं ज्ञात्वा मृताचार्यधर्मं
 विद ऋजवश्च जवन्तीति (पाणाद्वाप दुबिहे पमत्तं
 तंजहा संकप्यभोअ १ आरंभभोअ २) आव० ॥
 आरंभाज्जातस्तत्रारम्भो ह्यदन्तोद्वृक्षत्रादिखनन स्नाप्रकाश
 सूक्ष्माग्लंघ्यंदनक पिपिकिआदिपृथक्कारिकादि संवृष्टन
 परितापा पडावन गह्वर इति । आव० ।

आरंजपेसडिद्वज्जय-आरंजपेसोदिद्वज्जक- पु० अष्टम्या
मुपासक प्रतिमायां तथाच पञ्चाशके ।

आरंभ पेसुद्धि वज्जए, समणचूएय ।

पं० वृ० १ तत्रा आरंभश्च स्वयं कृष्यादिकरणं प्रथमप्रयणं
परेषां कृष्यादिषु प्रवर्तनं उद्दिष्टं चाधिभूतश्रावक मुद्दिश्य
स चेतनं सद्चेतनीकृतं पक्वया वा वर्जयति परिहरेते अस्मा-
वारं प्रेयोद्दिष्टवर्जकः प्रतिमेति प्रकृतमेव इह च प्रतिमाप्रति-
मावतरेत्तेदादेवमुपन्यासः ॥ १५ ॥

आरंभरय-आरंभरत-त्रि० सावधानुष्ठानरते ।

जैमय आरंभ रया, तेजीवा होंति अप्पह दोसयए,

तत्रोमहापात्रयरा, जे आरंजंपसंसंति । दश० ।

आरंजवन्त-आरंजवत्-त्रि० आरंजप्रवृत्ते षो० विव० ९.

आरंजवज्जय-आरंजवर्जक-त्रि० आरंजपरिहारक० यंचका
दशसूपास्क प्रतिमास्वप्नी प्रतिमेति प्रश्न. छा ५ अष्टौमा-
सान् ह्ययमारंजं न करोतीत्यप्नीति । प्र० अ० २ ।

आरंजविणय-आरंजविनय-पु० आरंभाभावे. आ० अ. ४३. १।
आरंजविणयि (न) आरंजविनयिन्-पु० आरंभविनय

आरंभाज्ञावः सविद्यते येषामिति मत्वर्यीयः आरंभाज्ञाववति ।
आच्चा० । अ० ४ उ० १ ।

आरंजसंजिय-आरंजनसंनृत-जि० आरंजेः संभृता आरंभस-
नृता आरंभपुष्टे । आरंभ सजिया कामा नते दुःखविनोयगा ।
आरंभेः सम्यक्कनृता आरंनपुष्टा आरंनश्च जीवोपमर्दकाणि
णोऽनो नते काम संनृताः आरंभनिश्चिताः परदुःखनिश्चिताः
दुःखयतीति दुःखमध्यप्रकारं कमे तद्धिमोचकाभवन्ति तस्यास्य
पेतनारो प्रवर्त्तनीत्यर्थः । सू० शु० १ अ० ए ।

आरंजसव- आरंजसत्य- वि० आरंभोजीवोपघातस्तद्विषयं
सत्य मारंभसत्यं आरंभविषये सत्ये भ० श० उ ७ उ १ ।

आरंजसवगण्यश्रोग-आरंजसत्यमनः प्रयोग-पुं० आरंभो
जीवोपघातस्तद्विषयं सत्यमारंभसत्यं तद्विषयो यो मनः
प्रयोगः आरंभ सत्यविषयक मनः प्रयोगे भ० श० उ ७ उ १ ।

आरंजसवगण्यश्रोगपरिणय-आरंजसत्यमनः प्रयोगपरिण-
त-वि० आरंभो जीवोपघातस्तद्विषयं सत्यमारंभसत्यं
तद्विषयो यो मनः प्रयोगस्तेनपरिणतं यत्तत्तया आरंजसत्य-
विषयक मनः प्रयोगपरिणते ऽव्यादौ (जडसच्चमण्यश्रोग
परिणत किं आरंजसच्चमण्यश्रोग परिणत अणा रंभसच्चम-
ण्यश्रोग परिणत) ज० श० उ ७ उ १ ॥

आरंजसत्त-आरंजसक्त-वि० आरंभे सावयानुष्ठानरूपे सक्तो
वन्नः आरंभवन्ने । सू० श्रुं- १ अ १

वैराण्यगिच्छ (पात्रान्तरे आरंजसत्तो) निचयं करोति,
इत्रो चुते सुनुहमष्टदुर्गं । तमहाउमेधावि समिक्व ध-
म्भं चरेमुणी । सव्यत्रोविषणुको ॥ ७ ॥ तं टी० ।

व्या० । येन केन कर्मणा परोपनापरूपेण वैरमनुवृत्त्ये ज-
न्मान्तरशतानुयायि भवति तत्र श्रुत्वा वैरानुवृत्तः पात्रान्तरं
वा (आरंजसत्तोत्ति) आरंभे सावयानुष्ठानरूपे सक्तो व-
न्नो निरनुकम्पो निचयं द्रव्योपचयं तस्मिन्निष्ठापादितकर्मनि-
चय स्थाना ष्युता जन्मान्तरं गतः सन् वा करोति उपादत्तं स
एवं तूत उपात्तः श्रुः कृतकमापचय इत्यतोऽस्मात्स्थानाक्युतो-
जन्मान्तरं गतः सः दुःखयतीति दुःखं नरकादिकयातनास्था-
न मर्थतः परमार्थतो दुर्गं विषमं दुरुत्तरमुपैति यत एवं तत्त-
स्मान्मेधावो विवेको मर्यादावात्वा संपूर्णसमाधिगुणं जाना-
नो धर्मं श्रुत चारित्र्यसमीक्षा वेत्त्यर्थांगीकृत्य मुनिः साधुः
सर्वतः स बाह्यान्तरात्संगादि प्रमुक्तोऽपगतः । संयमानुष्ठानं
मुक्तिगमनेकहेतु तूतं चरेदनुतिष्ठेत् रुयारंभादिसंगाद्विप्रमुक्तो
निःश्रितभावेन विदरेदिति यावत् ॥ (आरंभसत्तापकरांतिसंगं)
आरंजण मारंभः सावयानुष्ठानम् तस्मिन् सकास्तत्परा
इति । आ० अ० १ उ ७

आरंजसमारंभ- आरंजसमारंभं पु० आरंभ्यते विनाश्यते इ-
त्यारंभः जीवा स्तेषां समारम्भ उपमर्दः अथवा आरंभः
कृत्यादि व्यापारस्तेन समारंभो जीवोपमर्दः अथवाऽरंभो
जीवानां भुरङ्गयणं तेन सह आरंभः पतितापन मित्यारंभः
समारम्भः जीवोपमर्दः कृत्यादिव्यापारेण जीवोपमर्दं पतिताप-
मर्दं जीवानां मुपद्रवेण च प्राणवधे च तथा च प्रश्रव्याकरणे
प्राणवधस्य गौणनामान्यधिकृत्य आरंभः समारंभः प्राणवधस्य
पर्यायः इति प्रश्न० । द्वा० १ ।

आरंजि (न्) आरंजिन्- पु० पापारंभान्वेषिणि ॥

वैराण्यदीपारंभे कंचण सव्यत्रोपे ।

कण्मुः विदिमपतिमो ॥ आ० अ० १ उ ७ ॥

सचैवंतुतः सन्नारंभो स्यात् कुमारं परित्यगेन न पाप-
रंभान्वेरी जयतीत्यर्थः आचा० सूत्र० श्रुं- १ अ० १ ।

एतेहि उर्हि कापदि, ते विजं पजिजाणिया ।

पगमा काय वक्कणं, जारंजी न परिगदी ॥

व्या० । एभिः पूर्वोक्तैः पञ्चानुरूपि कायैरुक्तं स्थावररूपैः
सङ्गमादर पर्यायका पर्यायकनेदनिर्देशनोर्त्ती नाऽपिपरिग्रही
स्यादिति संबंधः । तदेतद्विद्वान् सश्रुतिको इपरिग्रह्या
परिज्ञाय प्रत्याख्यान परिज्ञया मनोवाक्काय कर्मनिर्जिवावोपमर्द-
कारिण(मारंभं परिग्रहं च परिग्रहेदिति ॥

आरंजिया-आरंजिकी-स्त्री० आरंभः प्रथिव्याद्युपमर्दः स प्र-
योजनं कारणं यस्याः साऽऽरंभिकी । स्या० ग० १ क्रिया-
जदे-ज० श० १ उ १ ॥

आरंजिया किरिया दुविहा पं० तं० जीवआरंजिया
चेव अजीव आरंजिया चेव ॥ स्या० ग० १ ॥

जीवआरंजियाचेवत्ति-यजीवानारम्भ माणस्योपमृदुतः कर्म
बन्धनं सा जीवारंजिकी अजीवारंभिया चेवत्ति
यच्चाजीवान् जीवकत्रेवराणि पिष्टादिमयजीवाकृतीश्रवस्था-
दीन्वा रंभमाणस्य सा अजीवारंभिकीति स्या० आ० चू० ।
आरंजियाणं जंते । किरिया कस्स कज्जइ गोयमा ।

अन्नपरस्स वि पत्तसंजतस्स, मज्ञा० ॥ पद २२ ॥

अन्नपरस्स वि पत्तसंजतस्स इति ॥ अत्रापि शब्दो निर-
क्रमः प्रमत्त संयतस्याप्यन्यतरस्य एकतरस्य कस्यचित्प्रमादे
सति कायदुःप्रयोगनावतः पुथिव्यादेरुपमर्दसम्भवात्
अपिशब्दोऽन्येयामयस्तन गुणस्या न वर्तिनां नियम प्रदर्श
नार्थः प्रमत्तसंयतस्याप्यारंजिकी क्रिया जवति किं पुनः
शेषाणां देशविरति प्रवृत्तीनामिति एव मुत्तरत्रापि यथायोग-
मपिशब्दभावना कर्तव्या ॥

आरंजोवरय-आरंभोपरत-वि० सावयानुष्ठानादुपरते ॥

जे य पप्पाणमतो पवुष्ठा आरंजोवरता सम्ममेयंति
पासह । आचा० अ० १ उ १ ।

आरंभः सावद्योग्यस्तस्मादुपरता आरंभोपरता इति ।
आचा० ।

सेहु पप्पाणमते बुक्के आरंभोवरण सम्ममेयंति पासह
आचा० अ० ४ उ ३ ।

सावयानुष्ठानवारंभस्तस्मादुपरता आरंभोपरता इति ।

आरंभव-आरंभ-प० आरंभ-अन्व-हस्तिकुमाधः स्यत्वे, आर
क्रमप्रभवमत्य सुणिं शिताग्रां । माघः । हस्तिमस्तकचर्मणि,
सैन्ये च रक्के, वि० (सहस्राहस्य मारंभं मध्यगं रक्कां कपिः
जट्टिः (तेषामारंभभूतानु पूर्वं दैवं नियोजयत । मनुः
वाच० ॥

चोरो य नगररक्षेण परिजस्समाणो तत्थेवअतिगतो
नि० चू० १ उ ७ । आ० म० ।

राज्ञामाम्बररक्षक-स्था० ग० श० उ० । उग्रवंश्ये, च आरंभकाउद
प्रदण्डकारित्वापुत्रा इति । आ. म. उग्रा आदिराजेनारक्षक
त्वेन ज्यवस्थापितास्तद्विशेषाश्चेति स्था० ६ ग० । भावे
घञ् रक्षायां-पु० वाच० ॥

आरंखिलय-आरंजिक-पुं० कोटपक्षे । वृ० ।

आरंखिलय पुरिसंहिय अहोरात्रं राखिज्जइ नि० चू० १ उ ७ ।

आरांखिलयो पुवज्जिओ आरांखिलगोति ।

दंमसासिगो ॥ नि० चू० १ ६ उ ७ ।

आरक्षियुपुत्तेण हिंसेण चोरोत्ति काऊण जह्वाणाहया
आव० म० ॥

आरग-आरक- पु० आरुपे. व्य० १ उ० ।

आरगय-आरगत- त्रि० आरगगस्थिते (आरगयाई सहाई
सुणेइ जो परगयाई) आरद्वागस्थितानिन्द्रियगोचरानि-
त्यर्थः । अ० प० श० ४ उ ॥

आरण-आरग-पु० सकत्रविमान प्रधानारणावतंसकामिधान
विमान विशेषपञ्चित आरणः । अनु० । कल्पजदे, सम० १०५ ।
क० पोषण वैमानिक देवशोकभदे. च० विशेष (आरणअच्छु
याचेवइ इकणो वगंसुग) उक्त० अ० २२ । प्रज्ञा० पद० २ ।
आरनाल-आरनाल-न० सौवारे पानकनेदे ॥

सेज्जे पुण पाणगजाय जाणेज्जा तंजहा तिज्ञोदगं वा-
तुमोदगं वा जवोदगं वा आयामं वा सौवारे वा मुक्क
वियमं वा अकतरं वा तहण्णगरं पाणगजाय पुव्वामेव
आज्ञोएज्जा । आचा० अ ? उ० ७ ।

व्या० । यत्नः पानकजातमेवं जानायात् तद्यथा निज्ञोदक
निज्ञः कर्तव्यप्रकारेण प्रस्तुकीकृतमुदकमेवं तुपे यैषां तथा
आवाज मयस्थाने सौवारेमारनात् तं शुचिकटं प्रस्तुतमुदक
मन्यथा तथा प्रकारं द्राष्टापापकादि पानकजातं पानीयसा-
मान्य पूर्वं मेवावज्ञोक्तयेत्यर्थः ॥

आरग-आरग्यक- न० आरग्यके बौद्धिकं श्रुतप्रधिकृत्य
बौद्धिकव्याख्याकादि दृष्टव्यमिति । आ० म० उ० १६ । (आरण्यग)
त्रि० आरण्यं गंतीत्यारण्यः आरण्यगंतरि । नि० च०
आरग्यानि-आरग्याशि पु० नि० कर्म० आरण्यशब्दोक्ते-
सिद्धे मकरादिमाद्धि दिवसे मेघ वृषेचरादौ । वाच० ।

आरग्य-आरग्यक पु० अरण्ये वसत्यारण्यकः कदसुख
फलाहारे तापसे । दशा० अ० १० अरण्ये वसंत्यारण्यकारस्तेच
कन्दमूत्रकाहारास्सन्तः केचन वृक्षमूत्रे वसन्तीति सूत्र. । थु०
२ अ० २ । अरण्येनैवाशरण्यकाः तीर्थिकविशेषे ।

आरग्य-आरग्यक पु० अरण्ये चरंत्यारण्यकाः कंदमूत्रफलाशिनो ता-
पसादौ सूत्र० थु० २ अ० २ ।

आरत-आरक्त पु० ऐषकृतवर्णं, वाच० । आरक्त मीषकृत
मिति आचा० । अ० २ उ० ३ । तद्वतिसम्यगनुरक्तेच त्रि०
भावे. क. अनुरागे. न. वाचा० ॥

आरात्तिय-आरात्तिक- न० । दीपातिकेय, (आरात्तिकं जिना-
चर्या, कृतं आदे ज्ञवच्छिखं । दीप्यमानैपथीचकं शैवश्रु-
गविवचकम् । घ० अ० २० ॥

आरक-आरक- त्रि० । अ० रा० क० संसिद्धे० तिका०
फिज्ज० आरक्यानिः तदपत्ये. पु० खी० । वाच० । आरक्य०
त्रि० आ० रज० क० कृतारम्भेण, (आरक्यादन्यकार्याणां कर-
णं परिवर्तकः) अनारक्यं कार्यं एवतु इत्यादि ॥
यस्य कियदेवार्कतुमारंसे तादृशः पदार्थ आर-
क्यः । वाच० कट्टिवमारको-नि० सू० उ० भाव. कः ॥
आरंभे न० । वाच० ।

आरज (मन्)-आरज- आइ रज० इवा० आ० आरंभे
मक० अतिव्यजादौ आरुधातुके मुम आरंभः आरजणं क्षिति-

तु आरंभे. । वाच० । आडे रमे रमनद्वी ५४ इति प्राकृतसूत्रेणा-
डः परस्य रमे रंत इव इत्यादेशौ वा भवतः । आरंभे आड-
वइ । आरनइ ॥ प्रा० व्या० ॥

आरज (मन्)-आरज-अव्य० । आ० रज० व्यप् । उपक-
मेत्यर्थः ॥

आरजन्त-आरजमाण-त्रि० । आरंभं कुर्वति आरमिउ आर-
मन्ता. आरनमाणः इति । स्या. ज्ञ० ७ । विनाशयति च स्त्रियां
डीए । संवृता रजन्तीय आरनमाणः तनेव पट्टकान्य
विनाशयतीति. । पि० वृत्ति० ॥

आरजन्-आरजन्त-न० । नाट्यभेदे स्या. उ० ४ अष्टाविंशतिमे
नाट्यविधिनेदे च आरजन्तं नाम अष्टाविंशतितममिति । राज० ।
स्वनामव्यति ४ दिवसतये । मुहुर्ते पु० उच्येवय आरजन्तो सो-
मित्तो पंच अंगुष्ठो होइ । द० प० ७ । आरः सामर्थ्येन गामी भटः
शूरे वीरे० पु० । हेम० । वाच०

आरजन्तसोझ- आरजन्तसोझ- न० ३० नाट्यविधि-
भेदे आरजन्त जसेइ नाम त्रिंशत्तममिति । राज० । आ० म० ॥

आरजन्ता- आरजन्ता- स्त्री० प्रमादप्रतिज्ञेनानेदे (आरभ-
रासम्महा वज्जेयन्याय मोसडी तस्या) आरभटा विधेर्वि-
परीतकरणे १ त्वरित २ पृथक् ३ नवीनवस्त्रग्रहण एषा प्रथ-
मा प्रमाद प्रतिज्ञेनेति । स्या० । ज्ञ० ६ ॥

आरभटा विवथ करण रूपा अथवा त्वरितं सर्वमात्ममाण-
स्याया प्रमुक्तिता एवैकत्र यदन्यान्यवस्त्रग्रहणं सा आर-
भटा साच वज्जेनीया सदोपवात् इति. (वित्तहकरणे च
तुरिये अर्थे अमंश गित्हाशरजन्ता) घ० अ० ३ ॥
वितथं विपरितं यकरणे तदारभटाशब्दे नोच्यते साचारज-
टा प्रत्युपेक्षणा न कार्या इत्यर्थः । वा विकल्पेनेयं चारजन्तो-
च्यत यजत त्वरितमाकुतं यदन्यान्यवस्त्रग्रहणं तदारजटा
शब्देनोच्यते । पंच० औ०

आरजन्ती-आरजन्ती- स्त्री० आरज्यतेऽनया आ० रज० अट-
इ डीए० नाट्ये. । रचनाभेदे- वाच० ॥

आरजिय- आरजित- न० नाट्यविधिभेदे (अप्रगेइयादे-
वा आरजियं णट्टविहिं उपदेसइ) राज० ॥

आरमण- आरमण- न० आ० रम० जावे० ल्युट्. आरामे.
विश्रामे. आरम्यतेऽनेन करणं ल्युट् आरति साधने । वाच० ।

आरय- आरत- त्रि० आ. रम्. क. उपरते विरतेचः । सूत्र० ।
थु० १ अ० ४ । अग्रगते । सूत्र. थु० १ अ० १५ ॥

आरयमेहुण- आरतमेहुण- त्रि० आरतमुपरतं मेहुणं कामा-
निज्ञायो यस्यासा वा रतमेहुणः । सूत्र० थु० १ अ० ४ ॥
(दहे आरय मेहुणे) आरतमुपरतमपगतं मेहुणं यस्यस-
अगत मेहुणोऽपगतचेष्टामदनकामाभावकसंयमे दहोसौ जय-
तीति । सूत्र० थु० १ अ० १५ ॥

आरव- आरव- पु० म्हेच्छेदशब्दे- जं० ॥
तत्र जमेच्छे चज्जाति जेदे । प्रश्न० । द्वा० १ ॥

स्त्रियां डीए आरवीहिं । अ० । ज्ञ० ७ । उ० ३३ ॥

आरवग- आरवक- पु० आरवदेशोद्भवे म्हेच्छविशेषे
आरवके शेषके अलसं नविसयवासी अः पेरुवु रे काज-

मुहे जेणेण अ उत्तरेवेअह संसिआअ मेच्छा जईवहु-
प्पगारा ॥

व्या० आरवकान् आरवदेशोद्भवान् रोमकांश्च रोमकदेशो-
द्भवान् कात्रमुखान् जौनकांश्च म्नेच्छविशेषानिति । जं० ॥
आरमन्-आरमन्- वि० विज्ञपति आरसंतोषु मेरुवमतिभी-
षणं शब्दंरसन् विज्ञपति ३० अ० १९ ॥

आरसिय-आरसित- न० आरटिते (दम्पेणदारपणं जायमे-
त्तणं चैव महया २ सहंणं विघुहं विसरे आरसिए तणं
पयस्स दारगस्स आरसिय सहं सोच्चा णिसम्भं हस्सिणा-
नरे वहेवे णयेरे गोरूवा जाव भीया । विपा० अ० १ ।
महया २ चिच्चि आरसित्ति महता चिच्चि त्येवं चीत्कारेणेत्यर्थः
आरसित मारटित भिज्जति सुभगवया आरसियन्ति । आ०
म० १ अ० १ ॥

आरा-आरा-खी० आ० अ० अ० चर्मनेदकास्त्रभेदे । क्षौ-
हास्त्रे प्रतोदेच । वाच० । (तत्ताहिं आराहिं नियोजयन्ति)
सू० शु० १ । अ. १ । तत्ताभिरारमिः पीड्यमानास्तस्य वपुषा-
नादिकं कर्मणं नियोज्यन्ते ध्यापार्यन्ते इति । सूत्र० १ शु. ५ अ०
आराम-आराम-पु० आरम्यतेऽत्र आ रम् आधारं घञ् आगत्या
गत्य जोगपुरुषा । वरतरुणीभिः सहयत्र रमन्ते क्रीरन्ति स आरा
मो नगराज्ञातिद्वरवर्तां क्रीडाश्रयस्तत्तत्खण्डः । राज० । माधवी
वतायुपेते दम्पति रमणाश्रये वनविशेषे प्रदत्तः ४ द्वा० ॥
(आरामज्ञानमणाभिरामपरिमिरुयस्स) आरमैर्दम्पति
रतिस्थानवता गृहोपेतवनविशेषे इति प्रदत्तः ३ ङा०

आरामाः पुण्यजातिप्रधाना वनखण्डा इति । जं० ज० ॥ ए. श.
३३ उ० । स्था० । ग० ५ । औप० । आरमन्ति येषु माधवी
वतागृहादिषु दंपत्यादीनि ते आरामाः । ज्ञा० १ अ० । दशा०
ज० ५ ग० ७ उ० । औप० । (आरामाश्च) आरामा विविध
वृक्षत्रयेपशोभिताः कदल्यादिप्रमृष्टगृहेषु स्त्रीहितानां पुंसां
रमण स्थानभूता इति । स्था० २ ग० । (आरामेषुवा)
आरामेषु कदल्याद्यगृहादिषु स्त्रीपुंसयोः क्रीडास्थानेषु ।
कल्प० । रमणीयता उतिश्रयेन स्त्रीपुरुषमनुनाति यत्रारमंति स
विशिष्टपुण्य जात्युपशोभित आरामः । अनु० । माधवी वतासु
दंपत्यादीनि येष्वरामन्ति क्रीरन्ति ते आरामाः पुण्यफलादि-
ममृच्छनिकवृक्षमकुलानिति । अनु० । (आरामसुय) आगत्य
रमन्तेऽत्र माधवीवतागृहादिषु दंपत्य इति स आराम-
पुण्यदिमद्वृक्ष संकुलमिति । जी० ३ प्रति० । ज्ञा० १ अ० ।
राज० । आरामा वनोद्याननृक्ष इतिवृक्षमयेन वाटिका
यांच स्त्रियोपिहृत्य ननुवेवकाधिके (आरामाकमरयस्स)
आरामः कृत्रिमदत्तं कस्य कर्मजगतः कर्मपरागस्य यदाकर्मच
निरिक्रमे हेतुनोयादि रश्चकामः चञ्चलैर्वाः कर्मज तस्यारमो-
वाटिका इति । न० । आरामयनीयागमः आराम कारकं वि० ।
स्त्रियोऽपिहृत्याचारगङ्गे (एस्मेन परमरागोमा जायेऽशोभंमि
इत्थिओ) आचा० अ० ५. उ० ४ आरामयनोत्यारामः पर-
मशान्त्यारामश्चापरमरागमः शान्तनयमपिजनं दास विहा-
सपाङ्गे निरीक्षणदिनिर्विष्योर्कर्मोदयनीःभ्यः । आ०
अ० ५. उ० ४ वृत्तगनाकरीकोक्तः पौदशभिध्वगणं रागम
इत्युक्ते द्वापरकभेदेच आरम तावे घञ् आरन् । अन्नमुक्त्य
नगरागमः । गीता० अन्नगमनि आरामा यस्थेति द्विग्रहः ।
रात्रायुनिन्द्रियागमो मोक्षार्थं स जीवति गीता. वाच० दृष्टा.

रामं परिहाय अह्निणमुक्तो परिष्वप आचा० अ. ५ उ० ६
इहास्मिन् मनुष्यलोके आरमणमारामो रतिरित्यर्थः । सचा-
रामः परमार्थचिन्तायामात्यन्तिककालनिक रतिरूपः संयमः
तमसेवनपरिहया परिहाय आहोतो गुप्तश्च परिव्रजन्
आचा० अ० १ उ० २

आरामगय-आरामगत-वि० आरामो विविधपुण्यजात्युपशो-
भितस्तत्रगते आरामगय वा स्था० ग० ५ ।

आरामागार-आरामागार-न० आरामागारं गृह मारामागारं
आराममध्यगृहे (आरामागारंमुवा) आराममध्यगृहाण्यारामा-
गाराणीति आचा० आगतगारे आरामगारे समणउज्जीतेण
उवेतिवास आरामेगारमागारमिति सूत्र० अ० २ अ० ६

आरामिय-आरामिक-वि० आरामं तद्वृत्तं नियुक्तः उच्यते
पावे, मात्रिके, (आरामिउ पढे) आ० म० । सायश्रषया
आरामियेण ग हेया नि० सू० उ० १ । स्था० ग० ४ ॥

आराह्म (य) आराधक-पु० निष्पादके, औप० । आराध-
यति सम्यक् पात्रयति बोधिमित्याराधकः । राज० । ज्ञाना-
धाराधनयति । पंचा० वृ० ८ । आराधकोज्ञानादीनामा-
राधयितेति । भ० श० ३ उ० १ । (आराह्म विराह्म ज्ञानादीना-
राधयतेति) प्रति० मोक्षमार्गस्याराधकः शुद्धइत्यर्थः । भ० श० ८
६ उ० । सद्गुरोराधकः आराधको ज्ञानाधाराधनकर्तेति । प्रति० ।
(नहुते आराह्माज्जणिया) आराधका उत्तमार्थं साधकाः ।
अनु० । आराधको ज्ञानाधाराधनकर्तेति ॥ आराधकस्यफलं
पंचाशोके. यथाः ॥

आराह्मो य जीवो, सवृद्धजवोहिं पावतीणिय मां ।
जम्मादिदोस विरहा, सासय मोक्खन्तुं णिव्याणम् ॥ १० ॥

व्या० । आराधकश्च ज्ञानाधाराधनावान् च शब्द पुनरर्थः
जीव प्राणी सन्नायभवेः ससभि रष्टाभिरित्यर्थः इदं च जन्मा
राधनामाधित्योक्तम् अन्यथा तद्वत्पय कश्चित् सिध्यतीति
एतेच समाह्वीतदा आराधनावुक्ता दृष्ट्याः इतरथानुसृत्यै
प्राप्नुवन्ति लभन्ते नियमदशरथं तथा कुतः किंचिदं किमिहा ।
जन्माददोषविरहा ज्ञातिजराभणप्रभृति दुष्णोर्वीर्यगोदे-
तत्तत्पदंशास्वत सौख्यमित्यनन प्राप्तेर्नात्यनेन वासंवेधनी-
यं शास्वत सौख्यं नु नियमुपयमेव ननु स्वास्थ्यमात्रं निर्वाणं
निवृत्तिमितिगार्थाः । अय आराधकस्य कथंभवति. औघ०
मेमेसुजांगसुअ, वड्ठोविदेसमपाराहो ।

जटिपुणसञ्चारहण, मिच्छासितेणं निमांसिहि
व्या० । शोषेपुण्येगोपु अर्धतमानः सम्यकशास्त्रोक्तेन न्यायेन
प्रत्युपेक्षणं कुर्वन्निपदेशकः आराधकणवग्रसौ ननु सर्वं मार्गा-
भिनं जयति नत यदि पुनः सम्पूर्णाराधनामिच्छतीत्यादि सुगमं
कथं सर्वाराधको भवत्यत आह ।
पविदिएहिं गुत्तो, मणमादि निविह करण मा उत्तो ॥
तवणियम संयमंमि, जुत्तो आराह्मो होई ॥ ४६ ॥

व्या० । पंचभिरिन्द्रियै गुप्तैः मानसादिना विविधेन करणेन
युक्तो यन्ववान् तपसा द्वादशविधेनयुक्तः नियम इन्द्रिय
नियमो नो इन्द्रिय नियमश्च तेन युक्तः संयमः सप्तदशपकारः
५८ विक्काओ आउक्काओ वाउक्काओ वणस्सक्काओ
वे इन्द्रिय ते इन्द्रिय चउरिंदिय अजीवकाय संजमो पेहे ।

उपेहो पमर्जनं परिष्ठावर्णं मणवक्ष्णाए ॥
अत्र संयतः सन् मोक्षस्य आराधको भवति प्रव्रज्याया वा
आराधकः ।

“सिञ्चेउवसं पमो, अरहते केवलित्तिजावेणं ।
इत्तो एगथेरेणं वि, एएण आराहेउ होई ॥ २० ॥
“क्षज्जाई गारवेणं य, बहु सुयमयेण वावि दुच्चरिय ।
जेन कहंति गुरूणं, नहुते आराहगा हुंति ॥ १८ ॥
पंच महव्वय सञ्चय, संपुष्प चरित्तं सीदसंजुत्ता ।
जहत्तह मया महेसि, हवंति आराहग समाणं ॥ १७ ॥
परिमासुसीह निक्कीलियासु, गोरे अजिगाहा ईसु ।
बव्वीह अन्नंतर एवं, जयतेवे समणु रत्ता ॥ १६ ॥
अवि हव्वशीत्ता पारा, पम्वक्का जेय उत्तमं अडं ।
पुव्विवाणयमएण जणिया आराहणा चेव ॥ १५ ॥
जह पुव्वुत्तु अगमाणा, करण विहिणोवि सागरोपोत्तो ।
तीरामत्तं पावई, रहिउं अवट्ठागाइहिं ॥ १४ ॥
तहसुकरणो महेसी, ति करण आराहउ थुवं होई ।
अहत्तहई उत्तमं टुंते, अड्ठाजं नूणं जाणं ॥ १३ ॥
आराधकत्वं विराधकत्वं च ज्ञाताध्ययने-यथा.

एकारस मरम के अडे पम्भते एवं खसु जम्बू तेणं
कालेणं तेणं समणं रायगिहे एयरे ममी समोसदे
गोयमा ? । एवं वयासी कहणं जंते ! जीवा आराहगा
विराहगा वा जवंति सेजहा नाम ए एगंसि समुदुक्कंसि
दाव दवातामा रुक्खा पम्भत्ता किएहा जाव निउरंव
जूया पत्तिया पुफिया फलिया हरिया रिरिज्जमाणा
सिरीए अतीव उवसोनेमाणा चिट्ठेति जयाणं दीविच-
ग्गाइसिं पुरे वाया पच्छा वाया मंदं मंदं वायं वायंति
तदाणं वट्ठे दावदवा रुक्खा पत्तिया जाव चिट्ठेति अप्पे
गतिया दावदवरुक्खा जुल्लोकोमा परिसरिय पंशुर पत्त
पुफफलामुक्क रुक्ख विव मिद्वायमाणा २ चिट्ठेति एवा
मेव समणउत्तो जे अम्हणं निर्गंयोवा २ जाव पम्भत्ति
एसमाणे बहूणं समणाणं ४ सम्मं सहति जाव अहिया
सेति बहूणं अण उत्तियाणं बहूणं गिहत्त्याणं
एणं सम्मं सहति जावो अहिया सेति एमणं मए पुरि-
से देव विराहए पम्भते समणात्तो जयाणं समुदुगाइसिं
पुरे वाया पच्छा वाया मंदवाया महावाया वायंति तत्तेणं
बहवे दावदवा रुक्खा जुल्लोकोमा जावमिद्वायमाणा
चिट्ठेति ! अप्पे दावदवा रुक्खा पत्तिया पुफिया फलिया
जाव उवसोनेमाणा चिट्ठेति एवामेव समणउत्तो जे
अम्हं निर्गंयोवा २ पम्भति समाणं बहूणं अन्नउत्थि
गिहत्त्याणं सम्मं सह निवहूणं समणाणं समणीणं
नो सम्मं सहति ४ एमणं मए पुरिसे देस आराहए

पम्भते समणउत्तो जयाणं तो दिविव्वगातो समुदुग वि
इसिं पुरेवाया जाव महावाया वायंति तयाणं सञ्चे दाव-
दवा पत्तिया जाव चिट्ठेति एवामेव समणात्तो जो जाव
अम्हं पम्भत्तिए समाणे बहूणं समणाणं बहूणं अण-
उत्थिय गिहत्त्याणं नो सम्मं सहति एमणं मए पुरिसे
सञ्चविराहए पम्भते समणात्तो जयाणं दिविव्वगावि
समुदुगावि इसिं पुव्वपुरत्तो वायंति तयाणं सञ्चे दाव-
दवा पत्तिया जाव चिट्ठेति एवामेव समणात्तो जे अम्हं
पम्भए समाणे बहूणं समणाणं ४ बहूणं अण उत्थि-
यगिहत्त्याणं सम्मं सहइ एमणं मए पुरिसे सञ्चवाराहे
पम्भते एवं खसुगोयमा ! जीवा आराहगा विराहगा
वा जवंति एवं खसु जम्बू समणेणं जगवया महावीरेणं
एकारसमस्स अज्जयणस्स अयमडे पम्भत्तेतिवमि ।

ज्ञाता० । अ० ११ ।

व्या० । अर्थकादशविधित्येन अस्य च पूर्वेण सहायं संबन्धः
पूर्वच प्रमाद्य प्रमादिनोरुणहानिमुञ्चिक्कणावचनार्थावृत्त्या
विहत्तु मार्गारधनविराधनादयां तापुच्येते इति संबन्धमिदं
सर्वं सुगमं नवरं । आराधका ज्ञानादिमोक्षमार्गस्य विराधका
अपितस्थव (जयाणमित्यादि) दीविव्वगा च्छेत्वा दीपसंयमा
ईपपुरेवाताः मनाक् सचेह वातादित्यर्थः पूर्वदिक्संबन्धिनो वा
पथ्यावाता वनस्पतीनां सामान्येनहिता वायव्यः पश्चाद्वाताद्या
मंदाः शस्त्रसंचारिणः महावाता उर्ध्ववाता वांति । तदा
(अप्पेगइयत्ति) अप्येकेकेचनऽपिस्तोका इत्यर्थः । (जुमत्त)
जीर्णा इव जीर्णाः क्रोमपत्रादि शाटनं तथोगोक्षपिक्कोमः ।
अतएव परिशाटितानि कानिचिच्चः पांशूनि पत्राणि पुष्पफला-
निचयेपति तयाणुक्क वृक्कचव्वम्यांतस्तिष्ठंति इत्येव दृष्टांतः ।
योजनानां चत्तस्यैवं । एवामेवेत्यादि (अन्नउत्थियाणत्तु) अन्य-
यूधिकानां तीर्थान्तरीयाणां कपिवादीनामित्यर्थः । उरुचचना-
दीनुपसंगान् नो सम्यक् सहति इति (एसणति) एवं ज्ञत
एवपुरेयो देशविराधको ज्ञानादिमोक्षमार्गस्य इयमत्र विकल्प
चतुष्टयेति भावना यथा । दावदवत्तुक्कसमूहः स्वजावतो हीप-
वायुतिः बहुतरदेशैः स्वसंपदासमुच्चिमज्जवंति देशेनचा
समुच्चि समुच्चवायुनिश्च देशैरसमुच्चि देशेनच समुच्चि
सुभयेयांच वायुनमज्जवे समुच्चवायुसुभय सक्कावेच समवे-
स्समुच्चि मेवं क्रमेण सायुः कुत्तिथिंकुट्टरुस्थाना उव्वचनादी-
न्यसहमानः क्वांसिप्रधानस्य ज्ञानादिमोक्षमार्गस्य देशतोविरा-
धनां करोति श्रमणादीनां बहुमान विषयाणां उव्वचनादि
क्लमणेन बहुतरदेशानामाराधनात् श्रमणादिउव्वचनानां
त्वसहने कुत्तिथिंकुट्टरुस्थानां सहने देशानां विगधनेन देशत
एव आराधनां करोति । उजयेयाममहमानो विराधनायां
सवैथातस्सवतैते । सहमानश्चसवैथाराधनायामिति ॥

इहपुनर्विशेषयोजनामेवं वर्णयति ॥

(जह दावदवरुणमेवं, साह जहह दीविव्वगा वाया तहस-
मणइयसपुक्कव वयणाइदुस्सहाई । ?) जहा समुदयवाया तहण
तिथाइ कहुववयणाई । कुनुमाई संपयाजहस्मिचमगा राहणा-
तहत्तो ॥ २ ॥ जहकुनुमाण विणात्तोस्मिचमगा विराहणातहंनया
जहदीववायुजोणे बहुट्टई ईसियअणिट्टी ॥ ३ ॥ तहसाहस्मिच

वयणाणसहण माराहणमेवेवहुया । इयणमसहणेणुण सि-
वमगगवितारहणायेवा । ४ । जहजजहिवायजगं थेविहुयरा
अणिट्ठीओ । तहयपरपक्खसमणे आराहणमी सिवहुयरे ॥ ५ ॥
जह उभययाय विरहे सज्जातरुसपया विणट्ठुत्ति । अनिमित्तो
भयमच्चर स्वेह विराहणा तहय ॥ ६ ॥ जहउभय वायजगं
सव्वसमिद्धिवणस्स संजाया । तह उजयण सहणे सिवमगा
पहणाणुणा ॥ ७ ॥ तापुत्तसमणधम्मा पहणचित्तो सयामहा
सत्तो । सज्जेण विकीरंते सहज्जसव्वं विपक्खिज्जमिति ॥ ८ ॥
मायीमायाकृत्वा नारायकोभवतीति मायीशब्दे । स्थाः ०७०८
आराधका अनाराधका औपपातिके विस्तरेण ।

यथा-जीविणं जंते ? । अतजये अविरए अपाणिहय
पक्खखाण पावकम्भेइओरुए पंचा देवेसिआ गोयमा ?
अत्ये गइया देवेसिआ अत्येगइआ णांदेवेसिआ सेके-
ण्टेणं जंते ? एवं वृद्धे अत्ये गइआ देवेसिआ अत्ये
गइआ णांदेवेसिआ गोयमा ? । जे इमेजीवा गामागर
एगर निगमरायहाणि खेम कव्वम मरुव दोणमुहवट्ठणा
समसंवाह सखिबेसेसु अकाम तहाए अकाममुहाए
अकामवंनचेर वासेणं अकाम आराहाण कसियाय
वदंस मसग से अजह्वमट्ठ पंक परिजोविणं अपत्तरोवा
जुज्जतरोवा काइं अप्पाण परिक्खिसेसंति अपत्तरोवाकाइं
अप्पाणं परिक्खिसेसिआ काइमासे काइंकिआ अफत्तरेसु
व. एमरेसु देवदोएसु देवताए उववचारो जंवंति तहिं
तेसि गती तहिं तेसि ठित्ती तहिं तेसि उववाए पफत्त
सेणंजंते ? देवाणं केवलिअं काइं ठित्ती पाएणत्ता ।
गोयमा ? देवताससइसाइं ठित्ती पाएणत्ता तरुणंजंते ? ।
तेसि देवाणं इहीवाजुईवा जसेतिवा वझेतिवा कीरिएइवा
पुरिसकार परिकमे इवाहंता अस्तियेणं जंते ? । देवा
परदोहसमाराहगां णांति णट्टे समेट्ठ । औप ॥

व्या० । (जीवणमित्यादि) व्यक्तनवरं (उरुसणति)
बाहुल्यतः काइमासे (काइंकिचित्ति) मरणाऽवसरे मरणं
विधायित्यर्थः । (इओरुए पक्खत्ति) इतः स्थानान्तर्यदोषक
कृपाकृत्येनो नृपः प्रत्यजमानन्तरे देवः स्यात् । (स केणं-
णंति) अथ केन कारणेन नैत्यर्थः । (जइमेजोवत्ति) यः
प्रत्यक्षासन्नाः जीवाः पञ्चन्द्रियतिर्यङ्मनस्यवृत्तणा ग्रामा-
रादयः प्राप्यत अकामतः (तहापत्ति) अकामानां निजगा छन
जिज्ञासिणां सत्तां तृष्णा तृद अकाम तृष्णा तथा पयमन्यत्प-
द्वयम् । अपत्तरोवा जुज्जतरोवा काइंति प्राकृतत्वेन वि-
जक्ति परिणामा दल्पतरं वा जयस्तरं वा काइंयवत्
(अणणनेसुत्ति) बहुनामये पक्कतेषु (वाणभेतेसुत्ति) व्यं-
तरेषु देयदोषेषु देयजनपुमये (तेइतिसंगइति) नस्मिन्वा-
णमंतरं देयदोषे तेषामसंयतादिविशोषणजीवाणां । पुनः
(तं देवतापरदोहस्स आराहगात्ति) तेषाकामनिजराजः पदेव-
नवाच्यतः परदोहस्य जन्मान्तरस्य निर्वणसपिनाऽनुकृ-
स्य आराधका निष्पादका इतिप्रश्नः (नोहणट्ठुत्ति) नायमर्थः
(समट्ठुत्ति) समर्थः संगत इत्युत्तरं अयमतिशयो योऽदि
समगुपदर्शनज्ञानपूर्वकाऽनुष्ठानादेवाः स्युस्तप्यावश्यं तथा

आनंतये । पारंपर्येणा निर्वाणाऽनुक्तं जवान्तरमावर्जयं-
ति तदन्त्येताभ्याः ।

सेजे इमेगामागर णगर निगम रायहाणि खेम कव्वम
मरुवदोणमुह पट्ठणा सम संवाह सखिबेसेसु मणुआनवंति
तेजहा अणमुक्कपाणि अश्ववक्का हारिवक्का चा-
रागवक्का हट्ठचित्तवक्कापायचित्तवक्का कषाचित्तवक्काएक
चित्तवक्का उट्टोचित्तवक्का जिज्जित्तवक्का सीसित्तवक्का मुवाडि
वक्का मज्जित्तवक्का वेक्कचित्तवक्का हियउपायिग
णयणुपायिग दसणुपायिग वसणुपायिग गोव-
चित्तवक्का तंणुचित्तवक्का कागणिमंसं खाइयया उड्ढवि
आडंविआ वंसिआ पोडिअया फाडिअया पीडिअया
सूज्जित्तवक्का खारवात्तिआ वड्ढवत्तिआ सोहपुत्तियया दव
गिदहिया पंकोसमका पंकेउत्तका वड्ढयमयका नसदमयका
णियाणमयका अंतोसद्वमयका गिरिपडिअका तरुपडिअ
का मरुपडिअका गिरिपक्खंदोहिया तरुपक्खंदोहिया मरु-
पक्खंदोहिया ज. पेवसिका जवणपेवसिका विसजविख
तका सत्तोवाभित्ता वेहाणमिया गिच्छिपिट्ठका कंता-
मंतका दुजिक्खमंतका असंकिट्ठि परिणामा तंकाइमासे
काइंकिआ अमत्तरेसु वाणमत्तरेसु देवदोएसु देवदत्ताए
उववचारो जंवंति तहिं तेसि ठित्ती तहिं तेसि उववाए
पाएणत्ते तेसिणं जंते । देवाणं केवलिअं काइंठित्ती
पाएणत्ता गोयमा ? वारसवास सहस्साइं ठित्ती पफत्ता
अट्ठिणं जंते । तेसि देवाणं इहिया जुइवा ज
सेतिवा वझेतिवा वीरीएतिवा पुरिसकार परिकमेतिवा हं
ताअत्थी तेणं जंते ? देवा परदोहसमाराहगाहेणति णट्टे
समेट्ठे । औप ॥

(उड्ढविगत्ति) अवलम्बितकाः रज्या बद्धा गत्तादाववतारिता
उड्ढम्बितपर्यास्तासु नैते भवन्ति उड्ढम्बितानां वेदायसिकशा-
स्त्रेण वक्ष्यमाणत्वात् (सीहपुत्तिययत्ति) । इह पुच्छशब्देन
महंन विवक्षितं सुषत्तारात् ततः सीहपुत्तं कृतं संजातं वा
येनां ते सिंहपुत्तितास्तत्पवसिहपुत्तितकाः सिंहस्य हि
मैवुनास्त्रित्तस्यात्यार्यणात् कदाचित्मेहनं ब्रुव्यति । पव-
ये कविदपराधे राजपुरुषश्चौदितमहनाः क्रियन्ते ते सिंह
पुत्तितकाव्यपदिश्यन्ते । (असंकिट्ठिपरिणामत्ति) सांक्षि-
प्यपरिणाम इह महातर्तरीय्यानावेकैर्न देवत्वं न हजन्त-
इति भावः ॥ ६ ॥

जे इमे गामागर णगराणिगमरायहाणिवेखमरुवरुम-
वदोणमुहपट्ठणासमसंवाहसंनेवेसेसु मणु, आ जंवंति
तेजहा पगतिजइका पाति उवसंता पातिपत्तणुकोहमाए-
मायादोहा मिउमद्वसंषण्ण अट्ठीणा विणीआ अम्मापि
उ समुसुमका अम्मापिणं अणत्तिकमणिज्जवयणा
अपिच्छ अप्पारंजा अप्पारिगहा अप्पणं आरंजेणं अ-
प्पणं सप्पारंजेणं अप्पणं आरंजे सप्पारंजेणं वित्ति क-

पेमा । वाहुं वासां आउअं पादांति पाद्विचा कादमा
से कार्लकिचा एणतेसु वाणमनेरेसुदेवोएसु देवताए
उववत्तरोजवंति तहिं तेसिं गतो तहिं तेसिं ठिती तहिंते
सिं उववाए पणते तेसिंए जंते । देवाणं के वड्ढं कादं
ठिती पणता गोअमा चउदसवाससहसता ॥ औप.

दी ० ॥ अम्मापित्रोः शुश्रूषकाः सेवकाः अत एव (अम्मापि-
कं अण्डकामणिज्जवयणा) इदेव सम्बन्धाः अम्मापित्रोः
सत्कमनतिक्रमं यय वचनं येना ते तथा (अप्पिच्छा अ-
महेच्चा अप्पारंमा अप्पपरिग्माहत्ति) इहारम्भः पथिय्यादि
जीवोपमार्गः कृत्यादिरूपः परिग्रहस्तु धनधान्यादिस्वकारा
एतदेव वाक्यान्तरप्राह । (अप्पेणा आरम्भेण मित्यादि) इ
हारम्भा जीव्यानां विनाशः समारम्भस्तथाप्येव पतितापकरण
अरम्भसमारम्भस्वेतद्वयवित्तिवित्तिवृत्तिं जीविकां (कप्पमा-
एत्ति) कल्पयन्तः कुर्वाणाः ॥ ५ ॥

से जाउ इमाउ गामागरणगराणमराय हाणिलेक-
वन्नमन्नेदोणमुहपट्टणा समसंवाहसंनिवेशेसु इत्थिआ-
ओ जवंति । तंजहा ओतोउरिआओ गयपत्तिआओ
मयपत्तिआओ बाणविहवाओ ठिनिहत्तिआ इमां
रक्खिआओ पिअरक्खिआओ जायरक्खिआओ कुल
घरक्खिआओ समुरकुलरक्खिआओ पसुदमणहमस
केतकखरोमाओ वगयपुष्फगंभमद्वाइ काराओअह्मा
ण से अजज्जमन्नपंकपातिआविआओ वगयखीरदहि
एवणीअ सप्पिज्जुगुल्लोअणुमहमज्जमंत परिचत्तकयाहा
राओ अप्पिच्छिआओ अप्पारंजाओ अप्पपरिग्माओ
अप्पेणं हा आरम्भेणं अप्पेणं समारम्भेणं अप्पेणं
आरम्भेणं समारम्भेणं वित्ति कप्पमाणीओ अकाम
वन्नचेर वातेणं तामेव पतिं सेज्जं नातिक्रमति ताउसं
इत्थिआओ एयाहंरूपेण विहारेणं विहरमाणीओ
वड्ढं पासाइ सेसं ते चेव जाव चउसड्ढं वाससहसताइ
ठिच्छी पणता ॥ ८ ॥

से जाओ (इमाओत्ति) अयया पत्ता अंतो (अंतपुरिया
ओत्ति) अंतर्मध्ये अंतः पुरस्येति गम्यं (कुलघररक्खिया-
ओत्ति) कुलग्रहं पितृग्रहं (मित्तवाइनिययसेवन्धिररक्खिया-
ओत्ति) कच्चिद्व तत्र मित्राणि पितृपत्यादिनां तासामेव वा एहदः
एवं ज्ञातयो मातुग्रादिस्वजनानिजका गोत्रिया सम्बन्धिनां
देवरादिरूपाः (पसुदमणकेसकखरोमाओत्ति) प्रसूताः वृद्धिमु-
पगताः विशिष्टसंस्कारातावाचकादयो यासां तास्तस्या पात्रा-
न्तरे (प्रसूदहकेसकसुमुरोमाओत्ति) इह श्मश्रूणि कूर्चरोमा-
णि तानि च यद्यपि स्त्रीणां न जयन्ति तथापि कासाच्चिद-
ह्पानि जयन्ति अपोति तद्ग्रहणं (अणहाणमसेयजलमन्नपं-
कपातिआओ) अस्नानं केन हेतुना स्वेदादिभिः पतितापो
यासां तास्तथा तत्र स्वेदः प्रस्वेदः जहो रजोमात्रं मलः
कादिनीवृत्तं तदेव (वगयखीरदहिणवणीयसपितेह्मगु
ल्लोअणमुहमज्जमसपरिचत्तकयाहाराओत्ति) व्यवप्राप्ति
क्षीरादिति यस्तस्या परित्यक्तानि मन्वादीनियेन स
एवं विधः कृतोऽन्यवद्वत आहारे यकाभिस्तास्तथः तामेव

(पइसेज नाइकमंति) यानिधुवनार्थमाश्रीयते तामेव
पतिशय्यां भर्तृशयनं नातिक्रामति उपपतिता सह नाऽऽश्र-
यन्तीति ॥ ८ ॥

से जे इमे गामागर एगरणिमरायहाणिलेक कव्वर-
मन्नेदोणमुहपट्टणातमसंवाह सन्निवेशेसु मणुआ जवंति
तंजहा दगवित्थिया दगतइआ दगसत्तमा दगएकारसमा
गोअमा ? गोव्वइआ गिइधम्माधम्मच्चित्ता अविरुक्ख
विरुक्खुत्तु सावकपप्पिच्छिया तेसिं मणुआ एं एोक-
प्पइ इमाओ नवरसविगइओ आहारिच्चे ए ते जहा खीरं
दहिं एवनाये सप्पि तेहं फाणिं महुं मज्जं मंसं पणतय
एकाए सरतवविगइ एतेणं मणुआ अप्पिच्छा ते चेव
सव्वं नयरं चउरातीइवाससहसताइ ठिच्छी पणता ॥ ९ ॥
से जे इमे गंगाकुलगा वापुपया तावसा जवंति तंजहा
होत्थिया पोत्थिया कोत्थिया जमाइ सड्ढं पासाइ हुंपउट्टा
दंनुक्खिआओ उम्मज्जका संम्मज्जका निमज्जका संपक्खात्ता
दक्खिणकूळका उत्तरकूळका संखधमका कूळधम्मका
मिगुल्लका हत्थियतावसा उदंरका दिसापोक्खिणो वा
कवासिणो अंबुवासिणो जलवांसिणो विजवांसिणो
रुक्खमत्तिआ अंबुजक्खिणो वाउजक्खिणो सेवावज्ज
क्खिणो मूलाहारा कंदाहारा तथाहारा पत्ताहारा
पुष्पाहारा बीयाहारा परिसंनियकंदमूलतयपत्तपुष्फ
त्ताहारा जलजिसे अ काउणा गायध्या आयावणाहिं
पंचवगिन्तापोहिं इगाइसोह्वियं कंसोह्वियं कंसोह्वियं
पिव अप्पाणं करेमाणवहूः वासाइ परियायं पाउणंति
वड्ढं वासाइ परियायं पाउणिच्चा कादमासे कादंकिचा
उकोसेणं जोइसिएसु देवेसु देवताए उववत्तारो जवंति
पद्धिओवमं वासतयसहससमज्जहिअं ठिच्छी आराहगा
एत्तिणट्टे समड्ढे समणो जवंति ॥ १० ॥

॥ टी० ॥ ज्ञातमिपेककटिनं गात्रं भूतः प्राप्ता ये ते तथा
(इगाइसे) ज्ञायति ; अङ्गारेत्थि पक्कं (कंसोह्वियं) कन्दुपक्कमि-
वेत्ति पत्रिआवमं वाससयसहससमज्जहिअं (मकारस्य प्राह-
तप्रनवत्वात्) र्वाशतसहस्रान्यधिकमित्यर्थः अथवा पट्यो-
पमं वर्षाततसहस्रमन्यधिकं च पट्योपमादित्येवं गमनिकाः ॥

समणोजवंति तंजहा कंदप्पिया कुकुड्या मोहुरिया
गीयरइप्पिया नवणतीआ तेणं एएणं विहारेणं विहर-
माणा वड्ढं वासाइ सामसपरियायं पाउणति बहुइ वासाइ
सामएणपरियायं पाउणिच्चा तस्स टाएस्स आपाओइ-
अ अप्पानिकंता कादमासे कादंकिचा उकोसेणं
सोहम्पकपे कंदप्पिरसु देवेसु देवताए उववत्तारो
जवंति तहिं तेसिं गति तहिं तेसिं ठिती सेमं तंचेव नयरं
पद्धिओ वमं वाससहससमज्जहिअं ठिती ११ । औ ॥
सन्निवेशेसु परिज्वायगा जवंति तंजहा संखजोइ कविआजि

उवा हंसा परमहंसा बहुउदया कुम्भेव्या कण्डू-
 रिव्यायगा । नत्य खनु इमे अङ्गाहणपरिव्यायगा जवं-
 ति तंजहा कल्ल अरकंइय अवेनेय परासरे । कल्ले
 दीवायणे चेव देवगुती अ एणये । तत्य खनु
 इमे अट्टकवतिअपरिव्याय या जवंति तं सीवई ससिह
 एणगई मगई तिअ विदेहे राया एमे वळे तिअ । तेणं परि-
 व्यायगा रिउव्वेदजनु वेदमावेदअहव्वेव्वेदइतिहास
 पंचमाणं एण्येद्वद्वाणं संगेवगाणं सरहस्साणं चउल्लं-
 वेदाणं सारका पारगा धारका वारगा समगवीसट्ठि-
 वंतिविसारदा संखाणे सिक्खवाक्ये वागरणे उंदे णिरुते
 ज्ञातेमामयणे अण्णेषु वंनसणेषु अ सत्तेसु सुपा-
 रिणित्तातावि हत्था तेणं परिव्यायगा दाणधम्मं च सो
 अधम्मं च तित्याजिसेयं च आर्यवेमाणं पसवेमाणं
 पस्वेमाणं विहरंति । जसं अम्मह किंचि अण्णुई
 जवति तसं उदएणय मट्ठिआएअं अपक्खाविअं सुई
 जवति एवं खनु अम्म चोक्खा चोक्खापारा सुइ सुइस
 मायाराजवेत्ता अजिसेअजजपूआप्पाणो अविग्गेण सगं
 गमित्तसो तेसिणं परिव्यायगाणं णो कण्ड अगनं वा
 तज्ञायं वा णई वा वाविं वा पुक्खरिणीं वा दीहियं वा
 गुंजाविअं वा सरं वा सागरं वा ओगाहितं णमत्थ
 अण्णाणमणं णो कण्ड सगनं वा जाव संदमाणिअं
 वा दूरुहत्ताणं गच्छित्तं तेसिणं परिव्यायगाणं णो
 कण्ड आसंवाहत्तिंवाउव्वा गंणिंवामहिंसं वाखवं-
 दुरुहत्ताणमित्तं तेसिणं परिव्याय गाणं णो कण्ड नमपे-
 च्छाई वा जाव मागइयेच्छाई वा पिच्छित्तं तेसिं
 परिव्यायाणं णो कण्ड हरिआणं वेसणत्ता वा घ-
 ट्ठणत्ता वा थंनणत्ता वा वूसणत्ता वा उप्पारुणत्ता वा
 करित्तं तेसिं परिव्यायाणं णो कण्ड इत्थि कहाई वा
 जत्तकहाई वा देसकहाई वा रायकहाई वा चोरकहाई
 वा जणवयकहाई वा अणत्त्यादं करित्तं तेसिणं
 परिव्यायाणं णो कण्ड अयपायाई वा तजअपायाणि
 वा तवपायाणि वा जभरपायाणि वा मीसणपायाणि वा
 रूपपायाणि वा सुवसपायाणि वा अस्सयाणि वा बहु-
 मुद्वाणि वा धारित्तं णत्थ सा उपाएण वा दास्सा-
 सण वा मट्ठिआ पाएण वा तेसिणं परिव्यायाणं णो
 कण्ड अयवेधणाणि वा तजअवेधणाणि वा तववेधणा-
 णि जाव बहुमुद्वाणि धारित्तं तेसिणं परिव्यायाणं णो
 कण्ड णाणविहवसणगरत्तां वत्थाई धारित्तं णत्थ
 एक्काए धाउत्ताए तेसिणं परिव्यायाणं णो कण्ड
 हारं वा अण्ण हारं वा एकायत्तिं वा मुत्तावत्तिं वा कण-
 गावत्तिं वा स्यणावत्तिं वा मुरविं वा कंठ मुरविं वा पावर्धं

धा तिसरयं वा कम्मसुत्तं वा समुदियाणंतकं वा कम्मवाणि
 वा तुमियाणं वा अंगेयाणि वा केजुराणि वा कुंरुत्ताणि
 वा मउरं वा दुत्तामाणिं वा पिण्डित्तं एस्सत्थ एकेणं
 तंविणं पवित्तं एणं तेसिणं परिव्यायाणं णो कण्ड गंछि
 मेवद्विमपूरिम संथातिम चउव्विहे मत्ते धारित्तं एस्सत्थ
 एकेणं कएणपुरेणं तेसिणं परिव्यायाणं णो कण्ड अगन्नू
 एणा वा चंदणेण वा कुंमुसेण वा गायं अण्णुविपित्तं एण
 एण त्यएक्काए गंगामट्ठिआए तेसिणं परिव्यायाणं कण्ड
 मागह एत्थए जन्नस्सपमिगाहत्तं सेविवहमाणे णो
 चेवणं अवहमाणे सेवियथिमे आदए णो चेवणं कदमोए
 सेविअ वहुं पनसो णो चेवणं अवहुपमसो सिविअप-
 रिपत्ते णो चेव णं अपरिपूत्ते सेवि अणंदिण णो चेव
 णं अदिणं सेविअपिवत्तं एणो चेव णं हत्यपायचरुच-
 मसंपक्खाद्वण्ट्याए सिणाइताए वा तेसिणं परिव्यायाणं
 कण्ड मागह एक्काए जन्नस्स पमिगाहत्तं सेविय
 वहुमाणं णो चेवणं अवहमाणे जावणो चेवणं अदि-
 एणं सेविय हत्यपायचरुचं मासं पक्खाद्वण्ट्याए
 णोचेवणं पिवइ वा तेणं परिव्याया एया रुवेणं विहा-
 रेणं विहरमाणा वहुइ वासाइ परियाई पाठणत्ति वहुइ
 वासाइ पाठणिच्चाकावमासे कांक्षेकिवा उक्कोसेणं वज्ज-
 दोए कपे देवत्ताए उव्वत्तारो जयंति तेहि तेसिं गई
 दसमागारावमाये उई एणत्ता सेसं तंचेव ॥ ११ ॥ ६ ॥
 तेणं कोट्ठणं तेणं समणं अम्मरुस्स परिव्यायगस्स
 सत्तअंतेवानिसयाइ गिम्हकावसमयेसि जेत्तामूळं मासीसि
 गंगाए महानईएअो उज्जकुळे कंभिन्नपुराणोणगराअो
 पुरिमत्ताइ एणारं संपट्ठिआ विद्वाराए तयणं तेसिं परिव्या-
 यगाणं तेसिं अगामियाए उिमो वायंए दोहट्टाए अरुवेए
 ॥ १० ॥ कण्डवादयः पोरुडा परिव्राजका लोकतंवसया

(ऋउवेदजनुवेदसामवेय अहव्वेवदीत्) इह पठिवहुवच-
 नलोपदंशनात् ऋवेदयजुर्वेदसामवेदाथर्ववेदानामिति दृश्यं
 (इतिहासपंचमणत्ति) इतिहासः पुराणमुच्यते (निग्येद्वद्वा
 णत्ति) निघण्टो नाम कोशः (सगोवंगाणत्ति) अङ्गानि
 शिक्षादीनि उपाङ्गानि तल्लुक् प्रपञ्चनपर प्रव्याः (सरह
 स्साणत्ति) पेदपर्ययुक्तानामित्यर्थः (चउव्वेवयाणत्ति)
 व्यक्तं सारयति अध्यापन दोरेण प्रवर्तकाः स्मारका वा अन्ये-
 पाविस्मृतस्य स्मरणालपाययति पर्यन्तगामिनधारयति धा-
 रयि तुंक्रमः [पदंगवीत्ति] वरंगविदः शिक्षादि विचारकाः
 [सहितं तं विसारयंति] कापित्रीय तन्त्रपरितृताः [संखणेत्ति]
 संख्यानं गणितं स्कंधे सुपरि निष्ठिता इति योगः

अथ पदंगानि दृश्यं प्राह । [सिक्खाकण्ठेत्ति] शिक्षा अक्-
 रस्वरूप निरूपकशास्त्रं कव्यश्च तथाविध समाचार निरूपकं
 शास्त्रमेवेति शिक्षाकल्पस्तत्र (धागणात्ति) शब्दवृत्तशास्त्रं
 (उन्देत्ति) पद्यवचन वक्रणशास्त्रं (निरुत्तेत्ति) शब्दनिरु-
 क्तप्रतिपादकं (जोइसामयेणत्ति) ज्योतिषामयने ज्योति-

इशास्त्रे अन्यपुत्रवहपु (वंभस एतुयत्ति) ब्राह्मणकेपुत्र वेद
ध्यायानरूपेषु शास्त्रेषु आगमेषु वावाचनान्तरे (परिव्याप-
सुयनपसुत्ति) परिव्राजकसंन्यस्येषु च नयेयु न्यायेषु (सुप-
रिनिव्वियायाविदोऽथोत्ति) सुनिष्णाताश्चाप्यतृत्ववित्ति (आ-
श्रमेमाणात्ति) आस्थन्तः कथयन्तः (पण्यमाणात्ति) बोध-
यन्तः (पश्येमाणात्ति) उपपत्तिजिः स्थापयन्तः (चोक्खा-
चोक्खवायारात्ति) चोक्खा विमवदेहेनपथ्याः चोक्खाचाराः ।
निबध्दय्यवहाराः किमुक्तंनवतीत्याह । (सुःसुः समायर-
त्ति) अभिसंसेयजत्रपुयपाणेत्ति) अजिपेक्ता जडेन पूयत्ति
पवित्रित आत्मयैस्तं तथा अविग्रहेण विष्णान्नायेन (अवदकू-
पं (वाविचत्ति) वापीचतुरस्त्रज्ञाशयविशेषः (पुक-
रिणीयत्ति) पुकरिणीवतुंयः स एव पुकरयुक्तावा (दीहि-
यवत्ति) दीधिकासारणी (गुंजादियवत्ति) गुंजादिकावक्र-
सारणी (सरसिवात्ति) कचिद्दृश्यते । तत्रमहत्तरः सरसी
त्युच्यते (णस्यत्थ अक्षाण गमणे णाति) न इतियानिपेयः
सोऽन्यत्रावगमनादित्यर्थः सगंवेत्यत्र यावत्करणत्वादिदं दृश्यं
(र्दं वा जणं वा जुगं वा गिळ्ळि वा थोळ्ळि वा पवहणं वा
सियंवेत्ति) एतानिच प्रागिव्यवहारव्ययानीति (हरियाण-
व्वेसण यावत्ति) संश्लेषणता (घट्टणयावत्ति)
संघट्टनं (थनणयावत्ति) स्तेभनमूर्च्छिकरणं (वूसणया-
वत्ति) कचिच्चत्र वूपणं इस्तादिनापनकादेः संमाज्जेनं
(उप्पादनयावा) उन्मूलनं अयपायाणिवित्यादिसत् यावत्
करणान् वृक्कसोसकरजतजातरूप काच (वेरंति य) वृत्त
लोहं कंसलोहं हारपुटकं रौतिका मणि शङ्ख दन्त चमं
चेव शैव शङ्खविशेषितानि पात्राणि इत्यानि (अणयरा-
णिवा तहण्यगाराणि महज्जण मोह्वाइं) इति च इयम-तत्रा
यो होहं-रजतं रूपं जातरूपं सुवर्णं काचः पाषाणविकार
(वेरंति यत्ति) रुद्धिगम्यं वृत्तलोहं त्रिकुटीति यद्युच्यते कां
स्यलोहं कांस्यमेवहारपुटकं मुक्ताशुक्लपुटकं रौतिका पिस्तज्ञा
अन्यतराणिवा येषामेयं एकतराणि एतद्यतिरिक्तानि वा तथा
प्रकाराणि भोजनादिकार्यकरणसमर्थानि महज्जत्तं धनं
ऊय्यं मूढ्यं प्रतीतं येषांतानि तथा (अत्राणुपायेणंति) अत्रा-
णुपात्रात् तुवकनाजनादित्यर्थः तथाअयवेधणानि चेत्यत्र
यावत् करणत्त वृक्कवधनादीनि शैववेधनान्ति इत्यानि
(अणयराइं तदण्यगराइं महज्जणसत्त्वाइं) इत्येतच्चदृश्यमिति
पुस्तकांतरे समग्रमिदं सूत्रद्वयमस्त्येवेति (णकात्थणगाए धा-
सरत्ताणत्ति) इह युगविक्रयति शोषे इत्यः हारादीनि
प्रावन्त । औप० ।

से इमे गामागरजाणसामिबेसेमु पव्वइया समाणा जवंति
तं जहा आयरियपणिणीया उवज्जायपणिणीया कुद-
पणिणीया मणपणिणीया आयरियउवज्जायाणं अय-
मकारगा अवमकारगा अक्रांत्तकारगा वहुइं असज्जा-
वुज्जावणाहिं मिच्चत्ताजिणिषेसेहि य अण्णाणं च
परं च तज्जयंयं वुग्गाहेमाणा वुपपाएमाणा विहरित्ता
वहुइं वामाईं सामणपरियागं पाउणति बहुतस्स उणस्स
अणाडोइयअपणिकंता कादमासे कादं किञ्चा उक्कोसेणं
अंतए कपे देवकिव्विसिणमु देवकिव्विसियिणए उववत्तारो
जवंति तेहिं तेसिं गतीं तेरससागरोवमाइं उतिती अणा-

राहका सेमं तं चेव ॥ १५ ॥

टी० असज्ञावेद्वानाजिः (मिच्चत्ताजिनिवेसेहियत्ति)
मिथ्यात्वे वस्तुविपर्यये संमिथ्यात्वात् । मिथ्यादशोनाख्यकर्मणः
सकाशादभिनविशोभिताश्चित्तावप्रवृत्ता मिथ्यात्वाभिनविशोभस्तः
(वुग्गाहेमाणात्ति) व्युद्ग्राहयमाणाः कुद्रेहं योजयन्तः (व-
प्पाएमाणात्ति) व्युपपाद्यमानाः असज्ञावोद्भावनासु समर्थो-
कुर्वन्त इत्यर्थः (अणाडोइयअपणिकंतात्ति) गुरुणां समीपे
अहतालोचनास्ततो दोषादानिदृष्टाश्चेत्यर्थः एतेषां च विविध-
श्रमस्यजन्यं देवत्वं प्रत्यनीकतया जन्मं च किंत्विक्रयकत्वं तं
हि च एकाग्रप्राया एव देवमप्ये ज्ञवन्तीति १५ । औप० ।

सेजेइमे सप्पिपेविद्यतिरिक्कजोणिया पज्जत्तया
जवंते तं जहा जज्ञयरा खहुयरा थद्वयरा तेति णं
अत्तेयमइयाणं सुजेणं परिणामेणं पसत्तेहिं अज्जवसा-
णेहिं वेसाहिं विसुज्जमाणाहिं तहविरणज्जाणं कम्माणं
खओवसमइएणं इहा तह मणगवेसणं कारमाणाणं
सणीपुव्वे जाईसरणे समुपज्जति तएणं ते समुपप-
जाइसरणसमाणां सयमेव पंचाणव्वयाइं पमिवज्जति
पमिवज्जिता वहुइं सीडव्वयगुणवेरमणपच्चक्खाणपो-
सहोववासाइं अप्पाणं जावेमाणे वहुइं वासाइं आउयं
पालेति पाप्पित्ता जत्तं पच्चकवंति वहुइं जत्ताइं अणसणाए
उयेयंति १२ ता आडोइयपणिकंता समाहिं पत्ता कादमासे
कादंकिञ्चा उक्कोसेणं सहस्सारे कपे देवत्ताए उववत्तारो
जवंति तेहिं तेसिं गतीं अट्टारस सागरोवमाइं उतिती
पप्पत्ता परडोगस्स आराहृगा सेमं तं चेव ॥ १६ ॥

टी० (सणी पुव्वज्जाईसरणेति) संज्ञिनां सतां या पूर्वजा-
तिः प्राक्तना नवस्तस्या यस्मिन् तत्तथा ॥

सेजेइमे गामागरजावसाधिवेसेमु अजीवकम् जवंति तं ज-
हा पुयंरतीरिया तियंरतीरिया सत्तयंरतीरिया उण्यवे
ट्टिया घरसमुदाणिया विज्जुअन्तरिया उट्टिया समणा
तेण एयारू वेणं विहारणं विहरमाणे वहुइं वामाईं
परियायं पाउणिक्ता कादमामे कादं किञ्चा उक्कोसेणं
अचुए कपे देवत्ताए उववत्तारो जवंति तेहिं तेसिं गतीं
वावीसं सागरोवमाइं उतिती अणाराहृका सेमं तं चेव
॥ १७ ॥ से जे इमे गामागरजावसाधिवेसेमु पव्वइया
समाणा जवंति तं अनुक्कोतया परपरिवाइया वहुइं कोम्म-
या जुज्जा २ कोऊयकारका तेषां एतारूवेणं विहारणं
विहरमाणा वहुइं वामाईं सामणपरियागं पाउणति
पाउणिक्ता तस्स उणस्स अणाडोइयअपणिकंता काद-
मासे कादंकिञ्चा उक्कोसेणं अचुए कपे अजिओगिएमु
देवेमु देवत्ताए उववत्तारो जवंति तेहिं तेसिं गतीं वावीसं
सागरोवमाइं उतिती परडोगस्स अणाराहृगा सेमं तं
चेव ॥ १८ ॥

टी० (जुज्जां जुज्जा (कोऊयकारकात्ति) भूयं जूयः पुनः पुनः

कौतुक सोऽन्यादिनिमित्तं परेषां स्तूपनादि तत्कर्तारः कौतुकारकाः (आनिर्भाषिण्युक्तिः) अभिनयेन अदृश-
कर्मणि नियुक्ताः अनियोगिका आदृशकारिण इत्यर्थः एतेषां
च देवत्वं चारित्र्यादानियोगिकत्वं चात्मोक्त्यादरिति ॥ १८ ॥
औ० ॥

सेजं इमे गामागरजावसन्निवेशसु णिएहका जवन्ति तंवहुरया
१ जीवपदेसेया २ अच्यवृत्तिया ३ सामु, च्यया ४ दोकरिया ५
तेरासीया ६ अच्यवृत्तिया ७ ज्वेते सत्त प्यवयुणिएहका
केवन्नचरिया द्वि गसामसा मिच्छदिह्वा बहुहिं असव्जा-
वुञ्जावणाहं मिच्छत्तजिसिणिवेसेहिय अण्णाणं च परं
च तज्जयं च वुग्गाईमाणा वुण्णाएमाणा विहरित्ता
वहुइ वासाइ सामसुपरियागं पाउणंति कात्तमासे कात्तं-
किवा उक्कोमेणं उवरिमेसु गेवेजेसु देवताए उववत्तारो
जवन्ते तेहिं तेसिं गती एकत्तासं सागरोमाइ त्रिती पर-
होगसस अणाराहणा सेसं तं चंव ॥ १९ ॥

॥ टी० ॥ उपपन्नपण्यत्र तत् सक्रियावर्तिव्यापन्नदर्शानाम-
न्ययामपीति (पययणनिह्ययत्ति) प्रयचंचं जिनागमं निह्ववते
अपन्नपण्यन्यथा तदैकदेशावस्थापुण्यमाप्ते प्रवचननिह्ववकाः
केयवत् (चरियाविगसामसा मिच्छदिह्वाति) मिथ्यादृष्टयस्ते
विपरीतबोधः नवरं चर्या त्रिकोटनादिक्रियाया विज्ञेन च
रजोहरणादिना सामान्यः साधुनुव्य इति ॥ १९ ॥

से जे इमे गामागरजावसन्निवेशसु मणुया जवन्ति तं
जहा अप्पारंता अपपण्णिगहा धम्मिया धम्माणुय,
धम्मिडा धम्मस्खाइ धम्मपण्णोइ धम्मपण्णज्जा धम्मस-
मुदायारा धम्मेणं चे व विंति कप्पेमाणसु सीत्तासु ज्व-
यासु पण्मिःणंदा साहूहिंति एकचाओ पाणाइवा ताओ
पण्मिविरया जावज्जीवाए एकचाओ अपण्मिविरया एवं
जाव परिगहानो २ एकचाओ कोडाओ मायाओ लो-
जाओ पेज्जाओ कट्ठाओ अब्बक्खाणाओ पेसुप्पाओ
परपरियादाओ अरावेरतोओ मायावोनाओ मिच्छादं-
मणसत्ताओ पण्मिविरया जावज्जीवाए एकचाओ अप-
ण्मिविरया एकचाओ आवेज्जममरंजाओ पण्मिविरया
यावज्जीवाए एकचाओ अपण्मिविरया एकचाओ
करकगाराणाओ पण्मिविरया जावज्जीवाए एकचाओ
पयणपयावणाओ पण्मिविरया जावज्जीवाए एकचाओ
अपण्मिविरया एकचाओ करकारावणाओ पण्मिविरया
जावज्जीवाए एकचाओ पयाणपयावणाओ पण्मिविरया
जावज्जीवाए चेव विंति कप्पेमाणा सुरीत्ता मुख्यया
मुण्मियाणंदा साहूहिंति एकचाओ पाणाइवा ताओ
पण्मिविरया जावज्जीवाए एकचाओ अपण्मिविरया एवं
जाव परिगहानो २ एकचाओ कोडाओ मायाओ
लोजाओ पेज्जाओ कट्ठाओ एकचाओ पयणपयाव-
णाओ अपण्मिविरया एकचाओ कुट्ठाण पिट्ठण तज्ज-

ए ताअण बहुवध परिकिजेसाओ पणि विरया जावज्जी
वाए एकचाओ अपण्मिविरया एकचाओ राहाण मइण
वसुण विवेवण सइ फरिस रस रुव गंध म
द्वाअंकराओ पण्मिविरया जावज्जीवाए एकचाओ अपण्मि-
विरया जेयवसे तहूपगारा सावज्जजोगा वहिया कम्मता
परपाणपरियावणकरा कच्छंति ततोजावण कचाओ अ-
पण्मिविरया तं समपावासका जवन्ति अज्जिगयजीवा
जवाओ वन्नसु पुष्पावावाओ आसव सेवर निज्जरकि-
रिया अघिकरण बंधमोक्खकुमत्ता अमंहेज्जाओ देवा-
सुरणागजक्खरक्खत्तिकपुरिसगरलंगधम्ममहोरागादिहिं
देवगणेहिं निर्गंयाओ पावयणाओ अस्सइक्कमणिज्जा
णिगंये पावयणे णित्तंकिया णिकंखिया निव्वित्ति-
गिच्छा वण्णट्ठा गहियट्ठा पुच्छियट्ठा अदिगयट्ठा वि-
च्छियट्ठा आट्ठिमिजये माणुगत्ता अयमाउत्तो णिगंये
पावयणाओ अये परपट्ठे सेसं आण्टे उत्तियफक्खिहा
अयंगुयज्जावा चिन्तेउरपरप्रदारपव्वेसा चउइसट्ठमुहिं-
ट्ठुपसमासिस्सि सु पण्मिणुणं पोसहं सम्मं आणुपावेत्ता
समण्णिगंये फासुए सर्णज्जेणं असणुपाण्णस्वाइमसाइ-
मेणं वत्थपण्मिहं केवलपायपुंउत्तेणं ओसह्जेसज्जेणं
पण्मिहारणपण्य ढफवन्नहगसेज्जासंथारएणं पण्मिज्जाजेमाणा
विहरंति विहरित्ता जत्तं पक्कखंति तंवहूइजत्ताइ अण-
सणए च्छेदिंति च्छेदिंता आओइइपण्मिक्कंता समाहिपत्ता
कात्तमासे कात्तंकिवा उक्कोमेणं अच्चुए कप्पे देवत्ताए
उववत्तारो जवन्ति तेहिं तेसिं गती वावीसं सागरोवमाइ
त्रिती आराहया सेमं तहेव ॥ २० ॥

टी० ॥ (धम्मियत्ति) धम्मणे श्रुतचारित्ररूपेण चरन्ति येते
धार्मिकाः कुत एतदेवमित्यत आह (धम्मिदुत्ति) धर्मश्रुत-
रूप पंचशे वज्जनः पूजितो वा येयान्ते धर्मेष्टाः धर्मिणं चष्टाः
धर्मीष्टाः अथवा धर्मोऽस्ति येयान्ते धर्मिणः त एवान्ये-
ज्योऽतिशयवन्तो धर्मिष्ठा इत एव (धर्मस्वखाइत्ति) धर्म-
मारज्यान्ति भयानां प्रतिपादन्यतीति धर्माख्यायिनः धर्माह्वा-
र्याः प्रसिद्धियन्तः धर्मव्यातयः (धर्मपडोइयत्ति)
धम्मं प्रशोकयन्ति उपादेयताया प्रेक्षन्ते पावणिकुपा वा गोवे-
पयन्तीति धर्मप्रेशोकिनः धम्मगवेपणानन्तरं वा (धर्मप-
वज्जणत्ति) धम्मं प्ररज्यन्ते आसज्जन्ते ये ते धर्मप्ररज्जनाः
ततश्च (धम्मसमुदाचारत्ति) धम्मरूपश्चात्रिात्मकः समु-
दाचारः सदाचारः सप्रमंदावाऽऽचारो येयान्ते धम्मसमुदा-
चाराः अत एव (धम्मणे चे व विंति कप्पेमाणत्ति) धम्मणेव-
चास्त्रिविधेन श्रुताविरोधेन वा वृत्ति जीविकां कल्पयन्तः
कुर्व्याणां विहरन्तीति योगः (सुन्नयत्ति) सद्बुत्ताः शोभन-
चित्तवृत्तिवितरणया वा (सुण्मियाणंदा साहूहिंति) रघु-
प्रत्यानन्दः चित्ताह्लादायैयान्ते सुप्रत्यानन्दाः साधुषु विपय-
वृत्तेषु अया (साहूहिंति) उत्तरयाक्ये सम्भवन्ते ततश्च
साधुज्यः सकाशात् साध्वन्तिके इत्यर्थः (पगचाओ पाणा-

इत्याशेति । एकस्मात् न सर्वस्मान् पाठान्तरे (पगद्या-
श्रुति) तत्र एकक एव एककिकः तस्मादेककिकात् इत
इदं सूत्रं प्रायः प्रागुक्त्या नवरं मिच्छादेसणसङ्गाश्रुति इह
मिथ्यादर्शने तज्जन्यान् यथिकयन्दनादिका क्रिया ततो भावतो
विरताः राजभियोगादिभिसुव, करिरदिरता इति ॥२०॥
एवं सामान्यनोक्तानां मनुष्याणां विशेषनिर्देशार्थमाह ।
(तंजहाति) एते इत्यर्थः (सजहानामपत्ति) कच्चित्प्य-
यमेवार्थः ॥

ते जे इमे गामगरजावतणिवेसु मणुआ जवति
तंजहा अणरंजा अपरंगहा धम्मिया नाव कप्पेमाणा
मुनीआ मुव्वता सुफरिगइदा साहु मन्वाओ पाण्डिवा-
यातो पक्खिरिया जाव सव्वाओ परिगहाओ पक्खिरिया
सव्वाओ कोहाओ माणाओ मायाओ खोजाओ जाव
मिच्छादेसणसङ्गाओ पक्खिरिया सव्वाओ आरंजममा
रंजाओ पक्खिरिया सव्वाओ करणकारावणाओ पक्खि-
रिया मन्वाओ पयणपयाणंओ पक्खिरिया सव्वाओ
कुट्ठाणपट्टणतज्जणातज्जणवज्जवंपरिकिसेओ पक्खि-
रिया सव्वाओ एहाण मण्णवणणकविज्जण सदफरिग
रसस्वगंय मण्णवणकाराओ पक्खिरिया जेतावरणे तह
प्यगारा मावज्जणेण वट्ठिया कम्मत्ता परयाणपरियावण
करा कज्जति ततो विपक्खिरिया जावज्जीव एने जहाणा
मए अणगारा जवति । इरियासमिया ज्ञासासमिया जावइ-
णमेव णिगगंय पावयणं पुरओ काउ विहरंति तेमिणं जगवं
ताणं एतेणं विहारेणं विहरमाणं अत्येगइयाणं अणंते
जाव केवज्जवरणणदंसेण समुप्पज्जति । ते वट्ठं वासा
इं केवज्जिपरियाणं पाउणंति । पाउणिता जचपक्खंवाति
जत्तं २ वट्ठं जत्ताइं अणमणाइं डेदइ २ ता जस्सट्टाए
कोइए णगगजावे जाव अंतं करंति जेसि पियणं एगइया
णं णो केवज्जवरदंसेण समुप्पज्जइ ते वट्ठं वासाइं उउ
मत्तपरियाणं पाउ २ आवाहे उप्पणणे वा अणुप्पणणे
वा जत्तं पक्खंवाति ते वट्ठं जत्ताइं अणमणाए डेदइ २
ता जस्सट्टीए करिए णगगजावे जाव अंतं करंति जेसि
पियणं एगइयाणं णो केवज्जवरदंसेण समुप्पज्जइ । ते
वट्ठं वासाइं उउमत्तपरियाणं पाओ २ आवाहे उप्प-
णणे वा अणुप्पणणे वा जत्तं पक्खंवाति । ते वट्ठं जत्ताइं
अणमणाए डेदइ २ ता जस्सट्टीए करिए णगगजावो
जाव तमट्टमाराडिता चरिमिहिं उस्सासणंसासहिं
अणंते अणुत्तरं निव्याययं निरावरणं कतिणं पक्खिगुणं
केवज्जवरणणदंसेण उप्पामंति ततोपचम निज्जइ जाव
अंतंकोट्टिचित् एकच्चा पुण एकजयं तांसे पुव्वकम्मावसे
सेणं कावमामे कावं किच्चा उक्कोसेणं मन्वट्टारिणं
महाविमाणं देवताए उववचारो जवति तेहिंतेमिं गइं तेती

सं सागरोवमाइं उडिं आराहका सेमं तं चेव ॥

टी० आवाहेति रोगादिव्याध्यां पगद्या पुण एगे भयं
तारोत्ति पगा अस्साधारणगुणत्वात् ॥ २१ ॥ मनुजमभवामिनी
वा अर्धो एजयंयान्ते एकार्धः पुनः शब्दः पूर्वोक्तार्थो-
पेक्षया उत्तरवाक्यार्थस्य विशेषद्योतनार्थः । एकं केवज्ज्ञान
भाजनं चो अपरे (भयत्तरोत्ति) भयत्तरो अन्तर्गतविशेषस्य
सेवयितारो भयत्राता वा अन्तस्वारसव्वाङ्गिकः (पुव्वक-
म्मावसेसे) क्लीणवेशकम्माणो देवतयोत्पत्तारो
भदन्तीति योतः ॥

आराहण-आराधन-आ राध-ल्युट्-आ सामस्येन राध्यते
साध्यते पर्यन्तक्रियाऽन्तेत्याराधनमनं नम अननं, संस्ता-
आराहणपद्मा-आराधनपताका- स्त्री० आराधनरूपता
कायाम् द० प० ॥

संस्तारमज्जे, धिद्वज्ज वच्चसाय वज्जकवाओ ॥ हेतुण
मोहमत्तं, इराहि आराहणपद्मां ॥ २१ ॥ द० प० ।
चतारिय कसाप, तिस्सिग, रवे पंच इदियमासे ॥ हंता परीसहस
सुहे, राहि आराहणपद्मां ॥ २२ ॥

आराहण्य-आराधनक- पु० संस्तारके, संस्ता ॥

आराहण्यः-आराधनता स्त्री० संस्तारके, पसकिञ्जाराहणया
आ सामस्येन राध्यते साध्यते पर्यन्तक्रियाऽन्तेत्याराधनसम-
शान्तं तस्य भाव आराधनता आराधनमेव वा आराधनका
स्वाधिककप्रत्ययोपादानादाराधनका अयमर्थः एष संस्तारक
आराधनता आराधनका वा चारित्र्यमोत्यापनकत्वा इति
संस्ता ॥

आराहणा-आराधना-स्त्री० आ राध णिच् लुच् लीवाट्टाए
सेवायाम्, वाच० । पाठनायाम्, पंचा० वृ, ७ ॥ मोहसुख-
साधनेपाये, दर्श० ॥ आराधनमाराधना इनादिवस्तुनोऽनु-
कूलवर्तित्वम् निरतिचारज्ञानाद्यासेवेति या-
वत् धर्मं ध्यानादिगुणानां विशेषतः पाठनेति, औप० (आरा-
हणागुणं) आराधनाऽखण्डनित्यादना गुणानामिति ध०
अधि, ३ (अपचित्तममरणतिय संवेहणा जोसणाराहणाय)
आराधनाऽखण्डकालस्य करणमित्यर्थः । काव० । उक्तमर्थं
प्रतिपत्तो आनु० ॥ चरमकाले निर्यापणे, च आराधना चरम-
काले निर्यापणरूपेति । छा० । दश ० अ. १० ॥

सा च क्षिधिया तथा च स्थानादि २ गं ।

दुविहा आराहणा प० तं० । धम्मियाराहणा चेव
केवज्जिआराहणा चेव धम्मियाराहणा हुविहा प०
तंजहा सुयग्गमाराहणा चेव चरित्तधम्माराहणा चेव
केवज्जिआराहणा दुविहा पवता । तंजहा अंतकिरिया
चेव कप्पविमाणंवेव, चिया चेव ॥

टी० दुविहेत्यादि ॥ सूत्रं कण्ठ्यं नवरं । आराधनमाराधना
ज्ञानादिवस्तुनोऽनुकूलवर्तित्वं निरतिचारज्ञानाद्यासेवेति या-
वत् धर्मं धृतचारित्र्यरूपेण चरन्तीति धार्मिकाः साधवस्ते
धार्मियं धार्मिका सा चासावाराधना चेति निरतिचारज्ञाना-
दिपाठना धार्मिकाराधना केवलानां धृतवाधि मनःपर्याय
केवलज्ञानिना (मियं केवलिकी) सा चासावाराधना चेति केव-
लिनाराधनति । सुयधम्मत्यादौ विषयभेदेनाराधनाभेद उक्तः
केवलिकाराहणेत्यादौ तु फलभेदेनेति तत्र अतो जयातस्तस्य

क्रिया अंत क्रिया जवच्छेद इत्यर्थस्तरेकुत्यां प्राधाना दैर्घ्यादि रूपा
सा अंतक्रियेत्युपचारात् एषा च त्वाधिकज्ञानिकेयज्ञानमेव
भवति । तथा कथं पु देवशोके न तु उप्येतिश्चारे विमानानि
देवा वास्तविशेषा अथवा कल्पस्या संधर्म्मार्हयो विमानानि
च तदुपरिचितं प्रेयेयकादीनि कल्पविमानानि तेषु उपपत्ति-
रुपातां जन्म यस्याः सत्कारात् सा कल्पविमानोपपातिका
ज्ञानाधारप्राधाना एषा च श्रुतकेयव्यादीनां भवतीति एवं फला
चयमनंतस्फुटकारेणोक्ता परंपरया तु भवति क्रियानुपाति-
त्येवति ॥

त्रिविधापि भगवत्याम् यथा ज० श० ८ उ० १०

कश्चिदाणं जंते ! आराहणा पक्षता ? गोयमा !
तिविहा आराहणा पण्णत्ता तंजहा नाणाराहणा ?
दंसणाराहणा २ चरित्ताराहणा ३ नाणाराहणाणं जंते !
कश्चिहा पक्षता ? तिविहा पक्षता तंजहा- उक्कोसिया
मज्झिमा जहणा दंसणाराहणाणं जंते ! कश्चिहा ? एवं
चेव तिविहावि एवं चरित्ताराहणावि ॥

टी० आराधना निरतिचारतयानुपाधना तत्र ज्ञानं पञ्चकारं
भूतं वा तस्याप्राधाना काशद्युपचारकर्णं दर्शनं सम्यक्त्वं
तस्याप्राधाना निःशक्तिन्यादि तदाचारानुपाधनं चारित्रं
सामायिकादि तदाप्राधाना निरतिचारता (उक्कोसियति । उ-
त्कर्षा ज्ञानाराधना ज्ञानकृत्यानुष्ठानेषु प्रकृष्टप्रयत्नता मज्झिमसि
तेष्वेव मध्यमप्रयत्नता जहसति । तेष्वेवापतमप्रयत्नता ।
एवं दर्शनाराधना चारित्राराधना चेति ॥ स्था० ना० ३ ॥
ज्ञानस्य श्रुतस्याप्राधाना काशध्ययनादिपृष्ठेषु आचारेषु प्र-
कृत्या निरतिचारपरिपाधना ज्ञानाराधना एवं दर्शनस्य निःश-
ङ्कतादिषु चारित्रस्य समितिगुणेषु सा चोत्कृष्टाभिभेदाभाव
त्रेदात्काभेदादेति ज्ञानादिप्रतिपत्तनवक्रणः ॥

अथोक्ताराधनाभेदानामेव परस्परपेक्षितव्यमभिधानुमाह ।

म० श० ८ उ० १०

जस्मणं जंते ! उक्कोसिया नाणाराहणा तस्म उक्कोसिया
दंसणाराहणा जस्म उक्कोसिया दंसणाराहणा तस्म
उक्कोसिया नाणाराहणा गोयमा ! जस्म उक्कोसिया णण
राहणा तस्म दंसणाराहणा उक्कोसा वा अजहणुक्कोसा
वा जस्म पुण उक्कोसिया दंसणाराहणा तस्म नाणाराहणा
उक्कोसा वा जहणा वा अजहणा मणुकोसा वा ॥

टी० ॥ जस्म णमित्यादि ॥ अजहणुकोसावति ॥ जन्त्या
चात्सात्कर्षा चोत्कृष्टा जन्मयोत्कर्षा तन्निषेयादजन्मयोत्कर्षा
मध्यमेत्यर्थः । उक्कृष्टज्ञानाराधनावतोहाये च दर्शनाराधने
प्रयत्नो न पुनर्नूनीया तथा स्वभावव्यवृत्तस्यति ॥ जस्म पुण-
त्यादि ॥ उक्कृष्टदर्शनाराधनावतो हि ज्ञानं प्रति त्रिप्रकारस्यापि
प्रयत्नस्य समन्वयोऽस्तीति त्रिप्रकाराणि तदाप्राधाना प्रजनया
प्रयतीति ॥

जस्मणं जंते ! उक्कोसिया नाणाराहणा तस्म उक्को-
सिया चरित्ताराहणा जस्म उक्कोसिया चरित्ताराहणा
तस्म उक्कोसिया नाणाराहणा ? जहा उक्कोसिया नाणारा-
हणा य दंसणाराहणा य जणिया तहा उक्कोसिया
नाणाराहणा य चरित्ताराहणा य चणियण्णा ॥

टी० ॥ उक्कृष्टज्ञानचारित्राराधना संयोगसूत्रे तत्तरं यस्या-
त्कृष्टा ज्ञानाराधना तस्य चारित्राराधना उक्कृष्टा मध्यमा वा
स्यात् उक्कृष्टज्ञानाराधनावतो हि चारित्रं प्रति नाहपतमप्रय-
त्नता स्यात्सात्स्वभावव्यवृत्तस्यति । उक्कृष्टचारित्राराधनावतस्तु
ज्ञानं प्रति प्रयत्नव्यमपि भजनया स्यात्, एतदेवातिदेशत
आह जहा उक्कोसिए इत्यादि ॥

जस्मणं जंते ! उक्कोसिया दंसणाराहणा तस्म उक्कोसिया
चरित्ताराहणा जस्म उक्कोसिया चरित्ताराहणा तस्म उक्को-
सिया दंसणाराहणा गोयमा ! जस्म उक्कोसिया दंस-
णाराहणा तस्म चरित्ताराहणा उक्कोसा वा जहणा
वा अजहणा मणुकोसा वा जस्म पुण उक्कोसिया चरि-
त्ताराहणा तस्म दंसणाराहणा नियमं उक्कोसा ॥

॥ टी० ॥ उक्कृष्टदर्शनचारित्राराधना संयोगसूत्रे तत्तरं ॥
(जस्म उक्कोसिया दंसणाराहणेत्यादि) ॥ यस्यात्कृष्टा दर्शना-
राधना तस्य चारित्राराधना त्रिविधापि भजनया स्यात्कृष्टद-
र्शनाराधनावतो हि चारित्रं प्रति प्रयत्नस्य त्रिविधस्याप्य-
विरुद्धादिति ॥ उक्कृष्टायां तु चारित्राराधनायामुत्कृष्टैव द-
र्शनाराधना प्रकृष्टचारित्रस्य प्रकृष्टदर्शनोदगतत्वादिति ॥

अथाराधनाभेदानां कश्चदर्शनाराहणा- ज० श० ८ उ० १०

उक्कोसियं णं जंते । नाणाराहणं आराहेत्ता कश्चिं
जवग्गहणेहिं सिज्जइ जाव अंतं कोइ गोयमा ! अत्येगइए
तणेव जवग्गहणेणं सिज्जइ जाव अंतं कोइ अत्येगइए
दोषेणं जवग्गहणेणं सिज्जइ जाव अंतं कोइ अत्येगइए
कप्पोवणु वा कप्पातीतएमु वा उववज्जइ, उक्कोसिया
णं जंते ! दंसणाराहणं आराहेत्ता कश्चिं जवग्गहणेहिं
एवं चेव । उक्कोसियं णं जंते ! चरित्ताराहणं आराहे-
त्ता एवं चेव, एवरं अत्येगइए कप्पातीत एमु उववज्जइ ॥

टी० ॥ तेष्वेव जवग्गहणेणं सिज्जइति ॥ उक्कृष्टां ज्ञानारा-
धनाप्राधाना तेनैव जवग्गहणेन सिज्जइत्युक्कृष्टचारित्राराधनायाः
संज्ञाये कप्पोवणुवृत्ति । कटपोपणेषु संधर्म्मार्हदेवदो-
कोपणेषु देवेषु मध्ये उपपद्यते मध्यमचारित्राराधनास-
ंज्ञाये ॥ कप्पातीतएमुवृत्ति ॥ प्रेयेयकादिदेवेषुपपद्यते मध्यमो-
त्कृष्टचारित्राराधनासंज्ञाये इति ॥ तथा उक्कोसियं णं
जंते ! दंसणाराहणमित्यादी एवंचेवति करणात्तेष्वेव भवग्ग-
हणं मं सिज्जइत्यादि इदं तत्रवृत्तिरुच्यति च तस्यां स्यात्चा-
रित्राराधनायास्तत्रोत्कृष्टाया मध्यमायाश्चोक्तत्वादिति । तथा
उक्कोसियं णं जंते ! चरित्ताराहणमित्यादि एवंचेवति करणा-
त्तेष्वेव भवग्गहणेणमित्यादि इदं केयत्वं तत्र अत्येगइए
कप्पोवणुमु वेत्यभिहितमिह तु तत्रवृत्त्यमुक्कृष्टचारित्राराध-
नावतः सौधर्म्मार्हिकल्पेण्यवगमनाचार्यं पुनः अत्येगइए कप्पा-
तीतएमु उववज्जइति, सिद्धिगमनाभावे तस्यानुसरदुरेणु
गमनादेतदेव दर्शयतीति ॥

मज्झिमियं णं जत ! नाणाराहणं आराहेत्ता कश्चिं
जवग्गहणेहिं सिज्जइ जाव अंतं कोइ २ गोयमा ! अत्ये-
गइए दोषेणं जवग्गहणेणं सिज्जइ जाव अंतं कोइ तत्त्वं
पुण जवग्गहणं णाइमम । मज्झिमियं णं जंते ! दंसणा-

राहणं आराहेत्ता एवं चेव एवं मज्झिम्भं चरित्ता-
राहणं पि ॥

टी० ॥ नवरमित्यादि ॥ मध्यमज्ञानाराधना सूत्रे मध्यमवं
ज्ञानाराधनाया अधिकृतं तव एव निर्माणं तवे पुनरुक्तं मध्यमवश्यं
भावोत्पत्त्यसंयं निर्माणस्य चापुपत्तिरिति । दोषेणैति ॥ अ-
धिकृतमनुष्यमवापेक्षया द्वितीयेन मनुष्यनैवेन ॥ तच्च पुण
प्रवगाहणैति ॥ अधिकृतमनुष्यमवग्रहणपेक्षया तृतीयं म-
नुष्यनवग्रहणं ॥

जह्णिण्यं णंजंते ! नाणाराहणं आराहेत्ता कर्हि
जवगहणेहिं निज्जहं जाव अंतं करेइ गोयमा ! अत्ये-
गइए तवे णं जवगहणेणं निज्जहं जाव अंतं करेइ
सट्ठजवगहणाणं पुण नाइकमइ एवं देतणाराहणं पि ।
एवं चरित्ताराहणं पि ॥

एताश्च चारित्राचार्याः संप्रक्षिता ज्ञानाराधना इह विव-
क्षिताः कथमन्यथा जघन्यज्ञानाराधनामाश्रित्य वक्ष्यति सत्त-
द्वजगहणादिपुण्यं णादिकमस्ति ॥ यतश्चारित्राधनाया एवेदं
फलमुक्तं यदाह अद्भुतजावचरितेति ॥ श्रुतसम्यक्त्वे देश
चरितभवास्त्वसङ्गथेया उक्तास्ततश्चरणाराधनरहितान्द-
र्शनाराधना असङ्गथेयनविका अपि जयन्ति नत्वप्रमविका
एवेति ॥ तथाच व्यवहारकल्पे (आराहणा उ विविहा उकोसा
मज्झमा जइषाउ) एगडुगतिगजहुं चं दुतीगहमवाउकोसा)
आराधना विविधा उक्त्या मयमा जघन्या च । तत्रोक्त्या-
राधनायाः फलमेको भवः मध्यमाया द्वौ नवौ जघन्यायास्त्रयो
नवाः यदि तत्रैवैमांज्ञा तवत्सदा उक्त्याराधनायाः फलं जघन्यं
संस्मरणं द्वौ भवौ मध्यमायास्त्रयो नवा जघन्याया अष्टौ नवाः ॥
१० प० म. प. ए । देसणनाणचरित्तं तव य आराहणा
चउत्तथा । सज्जे च होइ विविहा उकोसा मज्झिम जह्णा ३७
आराहे णणविक उकोसाराहणं चउत्तथा । कम्मरइविप्प
मुक्कं तेणव भावेण सिज्जिजा ३८ आराहेकुणविक जह्ण-
माराहणाचउत्तथा । सत्तदुभवगहणे परिणामेऊण सिज्जिजा
३९ ॥

जणइ य विविहा जणिषा, सुविहिंय आराहणा जिणिं
देहिं । सम्मत्तंमिय पदमा, नाणचरित्ताहिं दाअएणा ॥ १५ ॥
सहहगा पत्तिगगा, रोयगा जस्स वीरवयणस्स । समसअणु
संरता, देसणआराहणा हुन्ति ॥ १६ ॥ मंरारसमावनेय
वविहे मुहे मस्सिएव । एएउविहे जेवे, आणए सह
हे निचं १७ धम्माधम्मागास, उगा जे जीयमाञ्चका-
यं च । आणइ सदकहतां, सम्मताराहगा जणिषा १८
आराधनामधिकृत्य महाप्रत्याख्यानं. १० प० इंदियसुहसो-
वन्न, धारपरीसहपराइयपराज्जा । अकयपरिकम्मकीयो,
सुज्जह आराहणाकावे ॥ १३ ॥ सुज्जहं उक्करकारी, जाणइं
मगंति पावप किति । विणिण्णहितां निंदइ, तम्हा आराहणा
सेया ॥ १५ ॥ १० प० चइऊण कसाए इंदिय य सावयगार
वेहुं तेसखिय रागदोसां करेद आगहादणा हुन्ति ॥ ४४ ॥
आराधनोपयुक्तस्य फलम यथा. आनु० ।

एंगं पि सिद्धांगं जो, पुरिसां मरणदसकांक्षामि ।

आराहणोवउत्तो, विततो आगहगो होइ ॥ ७४ ॥

टी० ॥ तस्मादेकमपि श्लोकं पंचपरमेषु नमस्कारादिषु
यः पुमान् मरणदेशकावे आराधनोपयुक्तः सन् चिंतयति
स तं चिंतयन् स्मरन् आराधको ज्ञाति ॥ ७४ ॥

आराधकस्य किम्फलमित्याह आनु० ।

आराहणोवउत्तो, सम्मं काउण सुविहिंओ कांजं ॥

उकोसं तिन्निजवे, गंतुं वइइ निज्जाणं ॥ ७५ ॥

टी० ॥ आराधनाया उत्तमार्थप्रतिपत्त्या आराधनायां वा
उपयुक्तं उच्यतः सावधान इत्यर्थः कावे मरणं कृत्वा सुविहितः
सुसाधुः सम्यग श्रुद्धं ज्ञानोपलब्धं तत्तद्विद्वत्पराधनादहं ।
भवान् गावा व्रमते निर्वाणं मोक्षमित्यर्थः । यदि परमसमाधि
ना कावे करोति ततस्तृतीयं भवेइत्यर्थं सिद्धंतीति भावः ।
अत्राह शिष्यः । ग्रंथान्तरं उक्तकृता निरंतरमध्यमवाराधनया
जघन्यतत्त्विकतवापधनयापि सिध्यतीत्युक्तं अत्र तु तृतीयजवे
सिध्यतीति तदेतच्चानुसृत्य नापि जघन्यं ततश्च कथं न विरोधः
उच्यत यदेकं नये न सिद्ध्यतीत्युक्तं तच्च अत्र परमवाराधनं संहन
नमाश्रित्य एतच्च सेवात्सहदनं मंगीकृत्योच्यते सेवार्त्तसंहन
नोहि यद्युक्त्याराधनां करोति ततस्तृतीयं च सिध्यति तत्तद्वि-
द्वत्पराधनापि शिष्यायार्थः । आराधनाविदोषणं च इष्टयः । नतु
भवानंगीकृत्य जवांगीकरणे पुनरुक्तोऽप्यत्रिंशं नवैः से-
वार्त्तसंहननः सिध्यतीति न विरोधः ॥ ७५ ॥

आराधनाभिमुखस्य फलम् । प० ॥

जे य इमं गुणरए, सायरमविहाइऊण तिणसंसार ।

ते मंगलं करेत्ता, अहमपि आराहणाजिमुहो ॥ २ ॥

टी० ॥ तथा (जेय इमं इति) ये महासुनयश्चाश्चो
मगशंतरसमुच्चयार्थः । इमं जैनशासनप्रसिद्धं (गुण-
रयणसायरंति) गुणा महाव्रतद्वयस्त पवरान्ना निविष्टफ-
लहत्यास्त्वैवस्तुसारवच्च गुणरान्ना ताभ्येव बहुवासा-
गर इव सागरः समुद्रो गुणरत्नसागरः तं किमित्याह ।
अविराय अखरमनुपाद्य तीर्णसंसारान्धितत्रोदाद्यो
जातस्तान्परमात्मनो मंगलं कृत्वा शुभ्रमनोवाकायगोचरं
समानोत्यर्थः । अहमपि न केवलमुक्तन्यायनाराधकत्वात्ते
तीर्षिज्जावर्षावाः । किंत्वहमपि संसारान्वधधनार्थमेवाराध-
नायास्सपूर्वमेकागार्गोपाधनाया अजिमुखः संमुखः कृतः
उच्यतइत्यर्थः ॥ आराधनाभिमुखः संजातइति ॥

आध्याकम्मादेउज्जानस्य नाशोचयतोऽप्रतिक्रामतश्च नास्त्या-
राधना ॥

तयाच दर्शनशुद्धो दर्शो ॥

जुंजंइ आहाकम्मं, समं नय जो पणिकमइ लुप्फो ॥

सव्वजिण्णाणविमुहस्स तस्स आराहणा नत्थि ॥

श्लोकेऽन्यवहरति दौष्ट्यादापक्षिपितो वा आध्याकम्मं उपलब्ध-
णत्वात् प्रतीत्याहुतायापि सम्यक्त्वच नैव प्रतिश्रामति मयद-
मनुचितमाचरितामिति सम्यग्भावेनेत्यर्थः यः लुब्धो होजवान्
तस्य किं नास्ति न विद्यते साधना मोहसुखसाधनोपायो
यदर्थं गेहाश्रितानां इत्यर्थः । कथं नूतस्य सर्वजिनाहंविमुख-
स्य ॥ १० ॥

आश्रोअण्णामुं वण, विअरं करणं च जावसोहीअ ॥

आश्रोअंमि, आराहणा अण्णोइए जयणा ॥ १५ ॥

अवलोकनं आलुचन विक्रीकरणं च भावशुद्धिश्च यद्वेदकादिभि
पुण्यकारैः स्मर्यारामस्य सदादि संश्रयमवलोकनं करोति किं

कुसुमानि संस्तुत नेति दृष्ट्वा तेषामाहुंचनं करोति ग्रहणमित्यर्थः ततो विक्रीकरणं विकसितमुकुलितान्मुकुलितानां जेदनं विभजनमित्यर्थः च शब्दात् पश्चात् ग्रंथनं करोति ततो ग्राहका युञ्जति ततोऽस्यानिवृत्तिरार्थश्रमो जवति भावशुद्धिश्च कतिप्रसादवृत्तौ अस्या एव विवक्षितत्वात् अन्यस्तु विपरीतकारी मांशकारस्तस्य न जवति एवं सधुरपि कृतोपधिप्रत्युपेक्षणं दिव्यापारा उच्चारदित्प्रमिप्रत्युपेक्षया घातविरहितः कायोत्सर्गस्थोऽनुपेक्षते सूत्रं गुरौ तु स्थिते दैवसिकावश्यकस्य मुखवर्तिकाप्रत्युपेक्षणदिः कायोत्सर्गं तस्यावक्षोक्तं करोति पश्चादाहुंचनं स्पष्टवक्ष्याऽपराग्रहणं ततो विक्रीकरणं गुरुवपूनामपराधानां विनंजनं च शब्ददाक्षोक्तं प्रतिसेवनानुशमेन ग्रंथनं ततो यथाकर्म गुरोर्निवेदनं कर्तारं एवं कुर्वतः नावशुद्धिरुपजायते । औदयिकभावात् कायाप-
शमिकप्रतिरित्यर्थः । इत्यमुक्तेन प्रकारेणाक्षेचिते गुरोरपराध जातं निवेदिते आराधना मांशमार्गसंज्ञा जवति अनाक्षेचिते अग्निवेदिते भजना विकल्पना कदाचिज्वति, कदाचिन्न जवति तत्रैव जवति ।

आलेयणापरिणामो, समं समुवट्टितं गुरुसगासं ।

जइ आरंओ कांशं, करेज्ज आराहओ तह्वि । १ ।
एवं तु न जवति इष्टी, एगारवेणं ब्राह्मणमण्णावा-
लुच्चरियं । जो न केइ गुरुण नहु सो आराहओ जाणि
ओति ॥ गार्थः । आव. ॥

आहाकर्म अणवज्जेति मणं पहरता जवइ तेणं तस्स गणस्स अणाक्षेपपरिकृते कांशं केइ नात्य तस्स आराहणा सणं तस्स गणस्स आलोड्यपरिकृते कांशं केइ अतियत्तस आराहणा एएणं मणं नेयवं कोपकर्म उतियं रयं केतारज्जं लुच्चिक्खनत्तं वड्डि-
यानत्तं मित्राणत्तं सेज्जापरिणं रायपिणं आहाकर्म-
अणवज्जेति बहुजणज्जे जासित्ता सयमेव पारंज्जेज्जा जवइ सेणं तस्स गणस्स जाव अतियत्तस आराहणा एयंपि तह चेव जाव रायपिणं आहाकर्म अणवज्जेत्त अस्समसुर अणुपदावत्ता जवइ सेणं तस्स एयं तह चेव जाव रायपिणं आहाकर्म ए अणवज्जेज्जा बहुजण-
ज्जे पतावत्ता जवइ सेणं तस्स जाव अतिय आरा-
हणा जाव रायपिणं । ज ० १ श ० ६ उ ० ॥

(अणवज्जेज्जा) अणवज्जेज्जाति निर्दोषमिति । मण पञ्चारात्ति-
त्ति । मानस प्रप्राग्विज्ञा स्थ.पयिता भवति । र.यमिति । मांशकवर्णादि पुनर्मांशकदितया रयित्वमिदं शिकभद्ररूपं (कतार.त्तं) । कान्तामारण्यं तत्र निक्षेपाणां निर्वोदायं यद्धितं भक्तं तत्कान्तारनक्त पयमन्यान्त्या नवर, वर-
द्विकामेयुर्दिन । (मित्र.णमत्तं) । शान्तस्य नीरेगताय निक्षेपनाय यत्कृतं तत् शान्तमन्त्रं अधाकमादंजां सर्वोपयोगमसिद्धितानां निद्रावनाकषणं तत एव स्वयं ज्ञानमन्यसाधुन्याऽपुत्रापन सज्जयां निद्रावतामनञ्च विपरीतप्रवृत्तिमादिक्कपान्नयत्वात्, तत्तथज्ञानादीनां विरा-
धना स्फुट्येति ॥

निर्गम्येण य गाहावकुलं निरुवायपणियाए पविट्टेणं
अग्रयरे अकिच्चट्टाणं पणिवेण तस्स एणं एवं जवइ
इहेव ताव अहं एयस्स ट्टाणस्स आलोएमि पणिकमामि
निदामि गरिहामि विज्जामि विसोहामि अकरणयाए
अनुड्डेमि अहारिहं पायच्छित्तं तवोक्कमं पणिवज्जामि
तओपच्छा धेराणं अतियं आलोएस्सामि । जाव तवो-
क्कमं पणिवज्जेस्सामि से य सपट्टिए असंपत्ते धेराय
पुवामेव अमुहा सिया । से ण जंते ! किं आराहए
विराहए ? गोयमा ! आराहए नोविराहए से य संप-
ट्टिए असंपत्ते अप्पणाय पुवामेव अमुहे सिया से
एणं जंते ! किं आराहए विराहए गोयमा ! आराहए नो
विराहए से य सपट्टिए असंपत्ते धेराय कांशं करेज्जा
से एणं जंते ! किं आराहए विराहए गोयमा ! आराहए
नोविराहए से य संपट्टिए असंपत्तं य अप्पणाय पुवामेव
कांशं करेज्जा सणं जंते ! किं आराहए विराहए
गोयमा ! आराहए नो विराहए से य संपट्टिए संपत्ते
धेराय अमुहा सिया सेणं जंते ! किं आराहए विराहए
गोयमा . आराहए नो विराहए से य संपट्टिए असंपत्ते
अप्पणाय एवं संपत्तेण विचत्तारि आलोवणा जाणि-
यव्वा । जेव अतत्तेणं निर्गम्येण य विरारुमि वा
विहारुमि वा नि.खेतेण अग्रयरे अकिच्चट्टाणं पणि-
वेण तस्स एणं एवं जवइ इहेव ताव एतयवि
ते चेव अहं आलोवणा जाणियव्वा जाव नो विराहए ।
निर्गम्येण य गावाणामं वड्डिज्जाणं अग्रयरे अकि-
च्चट्टाणं पणिवेण तस्स एणं एवं जवइ इहेव ताव एतयवि
ते चेव अहं आलोवणा जाणियव्वा जाव नो विराहए ।
निर्गम्येण य गाहावकुलं निरुवायपणियाए अणुप-
विट्टाए अग्रयरे । अकिच्चट्टाणं पणिवेण तस्स एणं एवं
जवइ इहेव ताव अहं एयस्स गणस्स आलोएमि
जाव तवोक्कमं पणिवज्जामि तयो पच्छा पवित्तण.ए
अणिए आलोएस्सामि जाव पणिवज्जेस्सामि सा य
संपट्टिया असंपत्ता पवित्तणिय अमुहा सिया सणं
जंते ! किं आराहए विराहए ? गोयमा ! आराहए
नो विराहए । ना य संपट्टिया जहा सिग्गयस्स विज्जि-
गमा जणिया एवं निर्गम्येण विचत्तिमि आलोवणा
जाणियव्वा जाव आराहिया नो विराहिया । ते केण्ट्ठेणं
जंते ! एवं बुच्चं आराहए नो विराहए ? गोयमा ! ते
जहा नाम ए केइ पुरिमि एग महं उप्पादोमं वा गयदोमं
वा सण्णोमं वा कण्णसोमं वा तणस्यं वा छुहा गा-
हिया वा संखेज्जा वा उदिता अणणिकार्यंति पक्खि-
वेज्जा सण्णं गोयमा ! विज्जमाणे छिअ पक्खिमाणे

पक्खिते दृक्कमाणे दृष्टेति वत्तव्वं मिया हंता जगवं !
 त्रिज्जमाणे त्रिस्से जाव दृष्टात्ते वत्तव्वं तिया मेज्जानामए
 केइ पुरिने वयं अहंतं थोयं वा तं गुगयं वा मोज्जट्ठा-
 णीए पक्खिवेज्जा मे णूणं गोयमा ! उक्खिक्कमाणे
 उक्खिते पक्खिक्कमाणे पक्खिते रज्जमाणे रत्तेति वत्तव्वं
 मिया हंता जगवं ! उक्खिक्कमाणे उक्खिते जाव रत्तेति
 वत्तव्वं मिया मे तेणुट्ठेणं गोयमा ! एवं बुद्ध आराहण
 नो विराहए ॥ ज० उ श० ७ उ० ।

निर्ग्रन्थप्रस्तावादिदमाह ॥
 निर्ग्रन्थं वण मित्यादि ॥ इह चशब्दः पुनरर्थस्तस्य घटनाचैवं
 निर्ग्रन्थं कस्तिपि रूपातप्रतिज्ञा प्रविष्टं पि रूपादिनेपनिम
 न्येत्य तेन च निर्ग्रन्थेन पुनः ॥ अकिञ्चद्वर्णितं कृतस्य कर-
 नस्य रथनामार्थः कृत्यस्थानं तद्विषयोपशान्तिस्थानं सू शृणु
 दिप्रतिसेवारूपोपकायविशेषः (तस्स णंति) तस्य निर्ग्रथ
 स्य संजातानुतापस्येवं जयति एवं प्रकारं मनोभवति परस्स
 गणस्सत्ति (विनक्तिपरिणामादित्तु रथानमनन्तरासंवितामा
 तां चयामि स्थापनाचार्यनिवदनेन प्रतिक्रामामि मिथ्यादुष्टत-
 दानेन निन्दामि स्वसमकं स्वस्याकृत्यस्थानस्य वा कुत्सनन
 गहं गुरुसमं कुत्सनन (विमुग्धाणि) वित्रोत्थायि तद्व्यथ
 डिग्निसि विशेषयामि प्रायश्चित्तायुपगमेन अकरणतयाउकर-
 णेनाज्युत्तिप्रग्रयः युक्तो भवामीति (अहारिहंति) यथाहं-
 यथेतिमेवञ्च गीतार्थतायामेव नवति नान्यथा (अंतियति)
 समीपं यत इति शेषः (येराय अमुहा सियत्ति) स्थविरा,
 पुनरनुस्मर्त्तव्याः स्मृत्वादिदोषात्तत्तत्त तस्या चोचनादिप-
 रिणामे सत्यपि नाज्ञोचनादिसम्पद्यत इत्यतः प्रश्नयति ॥
 (सेणमित्यादि) (आराहयंति) मोक्षमार्गाधकः बुद्धस्यैव
 ज्ञावस्य शुद्धत्वाच्च तच्चोचनापारणता सत्यां कथञ्चित्
 द्प्रस्तावप्याराधकत्वं यत उक्तं । मरणमाश्रित्य आश्रयेणापरिण
 ओसमं संप्रतिष्ठो गुरुसमासे ॥ जइ मरइ अंतराविय तहा
 विरुद्धात्त भावाद्योक्ति ॥ १ ॥ स्यविरात्मभेदे न चेह दे
 ममुखसुखे दे काज्ञनमस्ये इत्येवं चत्वारि उस्मात्सत्राणि
 सप्रसन्नसत्राण्येवं चत्वार्येव पदमेतान्यष्टौ पिणरूपातार्थं
 गृहपतिकुत्रे प्रविष्टस्य एव विचारदृष्ट्यादायत्ता एव ग्रामगा
 मनेऽन्त्यावेयमेतानि चतुर्विंशतिसत्राणि ॥ एवं निर्ग्रन्थिकाया
 अपि चतुर्विंशतिसत्राणीति कथानाहोचित एव कथमाराधक
 इत्याशङ्कामुत्तरं चाह ॥ संकेतामियादि ॥ तणस्येवंति तुण-
 ग्रंवा ॥ त्रिज्जमाणे त्रिस्सेत्ति ॥ क्रियाकाऽनिष्ठाकाश्रयोभेदेन
 प्रतिज्ञा कायस्य निष्पत्तिश्च मान त्रिस्मिन्मुद्रयते पदस्य
 वाज्ञोचनापरिणतो सत्यामाराधन प्रवृत्त आराधक पवेति ॥
 अद्य यत्ति ॥ अत नवं (थोयंति) प्रज्ञादितं तंमुग्यंति
 तत्रोऽत नुरीचिमादेरुत्तिर्णमात्रं ॥ मंजिट्टुदोणीएत्ति ॥ मांजिट्ट-
 रागत्राज्ञनं ॥ ज. टी. ॥

आराधकन्यायिगधकत्ववक्तव्यताऽऽराधकशब्दे १. मारिणेना
 स्याराधनीनं प्राशोयणाशब्दे २. शोऽसम्पन्नधनसंपन्नदीनां
 देशराधकत्वसर्वाराधकत्वादि पुरुषज्ञातशब्दे ॥ ३ ॥
 तदामकं द्वाविंशत्तमे योगसंग्रहे च. (आराहणा य मर
 णंते) मरणरूपोपज्ञा मरणान्तस्तत्तत्तयोतो द्वाविंशत्तमसंग्रह
 इति सम० स० ३३ । प्रश्न० छा० ५ । आव० (इयाण

आराहणाय मरणंति (आराहणाए) मरणकाले योगाः
 संगृह्यन्ते तत्रोदाहरणं प्रति गायपाश्चात्तमाह आराहणाश्
 मरदेवा आसम्पन्नि ए पढमसिद्धा ॥

आसीत्युयां विनीतायां, नृपतिर्भरतेभरः ॥
 ध्रुवा विनृपतिं तं च, मरदेवाऽन्यथादि ॥ १ ॥
 त्वत्पितापीडितां त्यक्त्वा, विनृपामेकाऽज्जमत् ॥
 उवाच नरतः कासी, नृपतिं तस्य यादरी ॥ २ ॥
 चेन्न प्रत्येगि तद्यामो, निर्येया भरतेभरः ॥
 मरदेवी करिस्केधे, ऽधिरोग्य प्रवृत्तानिधौ ॥ ३ ॥
 अथा समवसरणे, देवेऽयोस्याः स्तवं प्रतोः ॥
 आनंदसैदेशा नीशो, गतेऽपश्यत्यज्ञोऽग्रियं ॥ ४ ॥
 अयोचे भरतो मानः पुत्रनृपा विज्ञोकिता ॥
 कुतो ममेदरी साय, चित्तयतो प्रमोदतः ॥ ५ ॥
 विवेकाऽपूवकर्ण, जातिस्मृतिरनृज्जनु ॥
 वनस्पते यंदुदुमुत्ता, करिस्केधप्रप्राप्यथा ॥ ६ ॥
 उत्पन्नं कववं मृशु, प्राप प्रथमसिद्धतां ॥
 ईदगाराधनयोगा, जायते योगसंग्रहः ॥ ७ ॥ आ० कथा ।
 मोक्षाराधनेऽनुत्वादाप्राधना आवश्यके. आवश्यकस्यैका
 र्थिकाप्यधिकृत्य (नाथा आराहणमग्नां) अनु० ॥

आराहणाणिमुद्र-आराधनाणिमुद्र- चि० आराधनाया
 सम्पूर्णेने। मार्गागुणावनाया अभिमुखः सम्मुखः कृतोद्यम
 इत्यर्थः आराधनायां कृतोद्यमे. पा० ॥

आराहण-आराधना- स्त्री० आराधयतेपरंकोकापीदयायथावद
 भिद्यते वल्लभयत्याराधनी. दृष्ट्याश्रयभाषाजिदे (आराह
 णीअदेवे सच्च मेसाविराहणी होइ) दश० अ० ७ ॥

आराहणावत्त-आराधनोपयुक्त- चि० आराधनाया उत्तमा
 र्थप्रतिपत्त्या आराधनाया वा उपयुक्त उच्यते सावधान आरा
 धनोपयुक्तः आराधनयापयुक्ते. आराधनयापयुक्ते च (आ
 राहणावत्त इतिता आराहणा होइ) अनु० ॥

आराहिता-आराध्य अ० सेवेन कृत्यर्थे, (आरा-
 हिता आणाए अनुप्राद्वत्ता) आराध्य यदोक्तोत्सर्गपिवा
 दनयविज्ञानेन सेवेन कृत्येति- उ० अ० १९ सम्पाद्येत्यर्थे,
 पं. व. ॥ कल्प० ॥

आराहिय-आराधित - आराध-णिच् क सेविते, वा-
 सपादिते, पं. व० सम्यक्प्राप्तेति । अनु० ० । सम० ० ॥
 परिनेपं प्राप्तिं- (आराहिता रजसपद्वये कासीयरायाउदुच
 कलरस्स, आराधितः केनापि गुणविशेषेण परितोषं प्रापित
 इति- वृ० (हरिणोर्मसि देवं भक्ति बहुमाणं आराहिया)
 आ. म. अश्वभिते, (जह चैव उ मांसवफला आणा आराहि
 आ ज्ञिणंदाण) पं. व. ॥ निष्ठो नीति- अहिंसावृत्त प्रथमं
 संवरदारमधिकृत्य (आराहियं आणाए,) आराधितमेतिरेव
 प्रकारेनिष्ठान्तेमिति — प्रश्न० सं. घा. । (आराहिया वि-
 भवइ) एतिरेव प्रकारः सम्पूर्णनिष्ठा नीता भवतीति. स्या०
 गा. ७ (आराहिय पयोरोंहं सम्ममणंहे निद्वियं) आरा
 धितञ्चेव एभिरेव प्रकारेनिष्ठां नंतमिति. प्रश्न० ० उपा०
 अ. ॥ आराहियनादुपसंज्ञा चरित्तजोगनिस्सल्लसुद्धसि-
 द्धाश्रममगमिमुद्राणं, सम० । नि. चू । १ आवा०-
 आराहियसंजम आराधितसंयम-चि० परिप्राप्तिरसंयमे (आरा
 हियसंजमाय सुरद्वोग परिप्राप्ति-संयम० ।

आरि (य) आरित-वि० संविते-आरितो आरितो संवि
तो वा एगद्वंति-आ. चू. । आकारिते. आरित्रो आगारित्रो
स्सरिओ वा एगद्वंति आव ० ॥

आरिन्. आरि-वि० विवाहनेदे, गोमिपुनदानपूर्वमार्थ इति.
ध० सं० ॥

आरु (रो) ग-आरोग्य-न० अरोगस्य जावः प्यञ् रोग-
शून्यत्वे, रोगभावे, उक्त० अ. ११ ॥

आरोग्ये मति यद्व्याधि, विकारा जवति नो पुंसां ।

तद्धर्मांरोग्ये, पापविकारा अपि ज्ञेया ॥ ८ ॥

टी० ॥ आरोग्ये रोगात्रावे सति ज्ञायमाने यद्वदिति यथा
व्याधिविकारा रोगविकारा भवति नो पुंसामारोग्यवतां
तद्वदिति तथा धर्मांरोग्ये धर्मरूपमारोग्यं तस्मिन्सति
पापविकारा अपि वक्ष्यमाणान् जवतीति विज्ञेया पो० वि. ३ ॥
नीरोगतायाम् उक्त० अ. ३ ॥ आरोग्यं नीरुजवं प्राक्तनस-
हजैतपतिकरोगविरहणम् । पो० विव. ३ स्था० ग. १० ।
आरोग्यकारियं मा प्रसूतं सञ्चरिष्ये धर्मो विज्ञानिच्छि-
यसारा मुदाइ संतेस्सागराइति १ । दीपाणां समत्वं
चारेण्यम् "तेषां समत्वमारोग्यं कथयद्वा विपर्यय" इतिवच-
नान् न० । भावतः सम्यक्त्वे मङ्गं च होकोत्तरत्वप्राप्तिम-
धिकृत्य आर्यं भावारोग्यं बीजं चैषां परस्य तस्यैव । आदौ-
जवमायं भावारोग्यं भावरूपमारोग्यं तच्चेह सम्यक्त्वं तदुप-
त्वाहोकोत्तरतयैतन्प्राप्तेर्वीजं चैषां होकोत्तरत्वसंप्राप्तिः परस्य
प्रधानस्य तस्यैव भावारोग्यस्य मङ्गलशून्यस्य रागद्वेषमोहानां
तन्निमित्तानां च जातिज्वरमरणदीनां भावरोगरूपवादिति.
पो० वि. ४ । अरोगस्य जाव आरोग्यं सिद्ध्यते ध० अग्रि. । १
आव० ॥ आवाधारहिते नि. कथ. । ज्वरादिचिह्निते,
आरोग्या अरोग्या ज्वरादिचिह्निता इति स्था० ग. ४ (आरोग्य-
मारोग्यां दारयं पाया) आरोग्या आवाधारहिता सा विशद्वा
आरोग्यं आवाधारहितम् ० कथ. । ज्ञं रयणिं तिस्रश स्वति-
याणि समणं जगवं महावीरं आरोग्यारोग्यं पत्न्या । आचा०
अ. ४ ।

आरुगदिय-आरोग्यदिज पुं० उज्जयिनीवास्तव्ये चिजे ।

तत्कथाच ध० र. ॥

अत्यि पुरी उज्जणी, मकविज्जासिया हरितणुव ।

किंतु गयन्नखकलिया, वृहत्संगसरीइ उवर्द्धा ॥१॥

तत्यथि देवगुत्तो, विष्णो गुर्त्तिदिओ पवरगुत्तो ।

सुविहिअसदाणंदा, नंदानांमण तस्म पिा ॥ २ ॥

जाउताणमुओ जंमप, जिइरोगेहिं मुच्च नव ।

अवहियनामां रोगुत्ति, चेव मो विस्सुओ जाओ ॥३॥

कइया वि तस्स गेहे, जिक्कयं कांवि वग्गुणपुत्तो ।

पाप्मिन्नं सुयं पाप्सु, माहणेणं इमो जणिओ ॥ ४ ॥

रोगोवसमेवायं, इमस् पटुकट्टुकारुं ।

सममुया एतंहि, कइा न कट्टिज्जइ इयमुणी आह ॥५॥

तो तेणं मज्जमे, सह नियपुत्तणं गुंतुज्जणा ।

नामऊण तयं पुटो, एवं सो महसि आह ॥६॥

पावाओ हाइ दुक्खं, तं पुण धम्मो नासए खिणं ।

जलणपल्लिं गेहं, मज्झिपवाहेण विज्जाइ ॥ ७ ॥

धम्मोण सुवणं, सिगं नानति सयन्नदुक्खाइ ।

एया रिमाइ नियमा, नयमा न य हुंति पुणो परजवे वि ॥८॥

इय मुणिउंते बुद्धा, गिहत्थधम्मं दुवे वि गिहंति ।

ददधम्मो सो माहण, पुत्तो जाओ विसमेण ॥ ९ ॥

धारिजइ इतो मायरो, कद्धोन्नंनिकुल्लमेत्तो ।

न हु अन्नं जंमनिस्मि, यमुहामुहो दिवपरिणामो ॥१०॥

इच्चाइ विद्वयंते, रोगायंके सहइ संयमिओ ।

सावज्जं च विवाग्गं, मणसा वि न पच्छइ कयावि ॥११॥

अहहरणा ददधमुत्त, संसज्ज सो कयावि तो इच्चा ।

पत्ता अदहंता दुवे सुराविज्जस्सुधरा ॥ १२ ॥

जयंति इमं वादं, पठणे मोजइ एो किरियं ।

तस्स पयाणहि पुटं, सोकेरिस्मया इमो वित्ति ॥१३॥

महुअवदोहो पढमे, पढरे चरिमे ओजन्नसुरपाणं ।

नवणीयं जयं कूरं, निमि सहपियएण चुत्तव्वं ॥१४॥

तो दियपुत्तएत्ते, इमेसि एणपि नेव पक्कंमि ।

वयज्जगजीरुत्तिओ, जीववद्दो तह पु सो चेव ॥१५॥

उत्तं च । मयं ममि तथाक्कोत्ते तत्कार्त्तितेनोदधृते ।

उत्तयंते विज्जियंते, तद्धृत्ताः सूदमजंतवः ॥ १६ ॥

विज्जेहि तओजणिओ, देहसिणं धम्मसाहणं जइं ।

जह्वा तह वा मउणिय, पत्थापदवन्नमायरसु ॥१७॥

तथाचोत्तांसवत्थसंजमसंजमागो, अप्पाएमव रक्खिज्जा ।

मुच्चइ अइवायाओ, पुणोविसोहं नया विरइ ॥१८॥

सो आह न इ वसोहं, पठावी करिस्स एतओएयं ।

किंकिरइ पढमं पि ह, जइा कइमफरिसणं च ॥ १९ ॥

इय स याए हितित्तेण, वि जणिओ वि न जावमन्नए एसो ।

ताते पमुइयचिन्ता, अमरा पइंति, नयसरुवं ॥ २० ॥

कहिओ मक्कपसंमं, नीरोगण कओ इमो तेहं ।

तुटो मे सयणगुणो, राया पुत्तयकिओ जाओ ॥२१॥

तं दहुपाहट्टमणा, जयपयं जइणधम्ममाहणं ।

बुद्धा वहवं जीवा, वयपाणज्जुया जाया ॥ २२ ॥

तण्णजइ इमो झोए, आरुग्गदिओति विस्सुओ जाओ ।

पात्तिवयाइ जओ, कमेण मुहज्जणं एसो ॥ २३ ॥

एवमारोग्यविमस्य वृत्तं । धीरधर्मा त्थुत्वेतच्चत्कृतपरं

जन्मलोका निशम्य प्रकंपां सदा पात्रयन्व्रतानि स्फुर-

त्संपदाः ॥

आरु (रो) गफन्न — आरोग्यफन्न — वि० आरोग्य-
साधके (अविनहमारोग्यफन्नं, धम्मो इह जेणमं पायं)

पंचा वृ. १५ ।

आरु (रो) गबोहिल्लज्ज-आरोग्यबोधिल्लज्ज — पुं

आरोग्याय बोधिल्लज्ज आरोग्यबोधिल्लज्जः श्राव ० । अरोग-

स्य भाव आरोग्यं सिद्ध्यत् तदर्थं बोधिज्ञानः अहंप्रणोतध-
र्मप्रतिरोत्यबोधिज्ञानः । मोक्षयाहंप्रणोतधर्मप्राप्तौ,
किञ्चित् बोधिय महिया, जे एदोगस्स उत्तमा सिद्धा ।

आरोगवोद्दिज्ञानं, समाहिवरमुत्तमं दिवुं थ. २ अ.।
अरोगस्य भाव आरोग्यं सिद्ध्यत् तदर्थं बोधिज्ञानं आरोग्य
बोधिज्ञानः प्रत्ये जिनधर्मप्राप्तिसंबोधिज्ञानोऽर्जनवीथीया सचाऽनि
दानो मोक्षायैव प्रशस्यते इति । आव. २ अ. (आरुगवोद्दिज्ञानं
समाहिवर मुत्तमं दिवुं) इत्यारोग्यबोधिज्ञानस्य प्राथमयुक्तत्वं
(गियाण) शब्दे व्याख्यास्यते ॥

आरु (रो) गवोद्दिज्ञानादपत्यणाचित्तुद्व-आरो-
ग्यबोधिज्ञानादिप्रार्थनाचित्तुद्वय-त्रि० आरोग्यवाधि-
त्वाभादीनां आरोगवोद्दिज्ञानं समाहिवरमुत्तमं दित्वेत्येवं
रूपा या प्रार्थना तत्प्रधानं यथिक्तं मनस्तेन तुल्यं समानम.
। तथाच पञ्चाशके - तपोऽधिकृत्य आरोगवोद्दिज्ञानाद
पत्यणाचित्तुद्वंति, पंचा० वृ. १९

आरु (रो) गसाहग-आरोग्यसाधक- त्रि० आरोत्यनि
प्यादके, थ. अ. १

आरुस्स-आरुप्य-अर्य० कोपं कृत्वेत्यर्थं, (आरुस्स विज्जंति
तु देणपिठे) सूत्र थ. १ अ. ५ (आरुस्स विज्जंति ककण-
आं सो) आरुप्य कोपं कृत्वेति सूत्र० थ. १ अ. ५ ।

आरुह-आरुह-आ. रुह च्वा० प० अनिद-सक० आरोहणे
आरुहेइवचवन्नगौ उ अ. ४ वा इति प्राकृतसूत्रेणारुहेरेतावा.
देशोवाच चरइ वन्नग-आरुह-प्रा० । चमति वन्नगानि आरु
हत्तिनि पण्डुं नि० च. उ. १८ ॥

आरुहमाण-आरोहयन्-त्रि० आरोहणं कुर्वति आरुहमाणे वा
आरुहमाणे वा स्था० ना. ५

आरु-आरु-पु० ऋ. ऊ. णिच्च पिंगन्नवणं आरुडाव्याधं
कर्कटशूकरदी च ततः संज्ञायं कन् (आरु) हिमाचन्न
प्रसिद्धीमर्थमेदे वाच० ॥

आरुह-आरुह-त्रि० आ० रुह, कर्त्तरि क-वाच० । आश्रिते
(तवनियमनारुक्स्व आरुहो केवली अमियानाणी) विशेष॥
आरुह आश्रित इति आ. च. प्राप्त, (आरुहाः शृनुमुकिमाम्)
आरुहाः प्रमाः अष्ट० (आरुहेपाउपाहिं) पि० । मत्तं च गं
हत्ति च, वासुदेवस्स जेदुगं । आरुहो सोहइ अदिय, सिंर
चुरामणी जहा । (सिया रयणं तत्रो समारुहो) उच०
अ. २२

आरुहहत्यारोह-आरुहहत्यारोह-पु० आरुहमहात्रे
(आरुहहत्यारोह) आरुहा हस्त्यारोहा महाप्रात्रा येपु ते
तथा । त्रिपा० अथ. २

आरोग-आरुक्- पुं० आ-रिच्-घञ्- आहुञ्छने- अतिरेके च.
वाच० ॥

आरोगा-आरुका-खी० शंकायाम्- (विजिदिनु विसोत्तिथं)
आचा० विहाय परित्यज्य विक्षोभसिकां शंकां सा च छिद्रा
सर्वशंका देशशंका च तत्र सर्वशंका किमस्याहंता मार्गो
वेति । देशशंका तु किं विद्यन्तेऽपकायादयो जीवा विशेष्य
प्रवचनमिहितित्यात् स्पष्टचतन्मात्रविज्ञानावाध विद्यन्ते इति
चेत्येवमादिकामारंकां विहाय सम्पूर्णाननगरुणान्धनुपावधत्

आचा०॥ अ० १ उ० २ ॥

आरिण. अर्यय आरोदिपयं वृ० ॥

आरोत्र-उद्वस- इवा० पर०सेट्० उद्वस- उहस्सस्सोसु-
म्मणिह्वस्सपुत्राअंगुजोद्वारोत्राः ॥ ४ ॥ २०१ ॥ इति प्राह-
तसूत्रेणहस्सरोत्र इत्यादेशः । आरोअइ उहस्सइ प्रा०॥

आरोत्र-आरोप-पुं० आरुण णिच्-करणे ल्युट् अत्यपदाथेऽन्य-
धर्मस्यावभासरूपे मिथ्याज्ञेन-वाच०

अनरोपसुखं मोह, त्यागदुःखवन्नपि । आरोपप्रियहोकेषु
वक्तुमाध्यवान् भवेत् ॥ ७ ॥ अष्ट० ॥ ४ ॥

आरोवण-आरोपण- न० आरुण-णिच् ल्युट्-आरोपशब्दायै.
आरोहणासम्पादने च. आर्द्धकृतारोपमन्त्रचूताम कुमा०
रघुः वाच० ॥

आरोवणा-आरोपणा- खी० आरोप्यतइत्यारोपणा । प्राय-
श्चित्तभेदे, व्य० । आरोप्यतेइति आरोपणा । प्रायश्चित्ताना-
मुपयुक्त्यारोपणं यावत् पपमासाः परतो वर्द्धमानस्वामिति-
र्थं आरोपणायाः प्रतिषेधात् ॥ व्य० उ० १ ॥

संप्रतमारोपणाप्रायश्चित्तमाह ॥

पंचादी आरोवणा, ने यव्वा जावहुंति छम्मासा ।

ते पणगादियाणं, वएहु वरिसो ज्जोमणं कुज्जा ॥

रात्रिदिवपंचकादारः पारोपणापंचादः । रात्रिदिवपंच
कादिका अदिशब्दादशरात्रपंचदशविंशति रात्रि दिवमा
सिकादिपरिग्रहा इतिव्याः । तावदावत्यपमासा भवन्ति
नाधिकं यत एवं तेन प्रकोणे तेषां पणां मासाना
मुपरि (पणगादया णंति) रात्रि दिवपंचका दीनां
ज्जोषणामपनयनं कुर्यात् । पणमासाना मुपरि य दाप-
पयते प्रायश्चित्तं तत्सर्वं त्यज्यते इति भावः । उक्तं च
चूर्णी (छम्मासाणंपरं जे आवज्जइंते सव्वथा हिज्जइति)
अत्र चोदक आह । किं कारणं न दिज्जइ छम्मासाणं परतो
व आरुवणा । भणइ ण मेज्जे कारणज्जोसिया सेसा । पप-
मासानां परत आरोपणा प्रायश्चित्तं न दीयते । अत्र किंकार-
णमाचार्यः प्रतिवचनमाह जं कारणंति निमित्तकारणहेतुपु
सयां विभक्त्य इति वचनात् अत्र हेतो प्रथमा । ततोऽयमर्थः ।
येन कारणेन पपमासानां परतः शेषाणि रात्रिदिवपंचका-
दीनि प्रायश्चित्तानि ज्ञेयितानि त्यक्तानि तत्कारणं पुनरिदं
वक्ष्यमाणमिति गुरुभणति ।

तद्वय कारणं दर्शयति ॥

आरोवणानिपन्नं, उभयतः जंजिणहिमुक्कोसा ।

तंतस्म उतितंयं, ववहरणं धनपिपणं च ॥

उद्वस्त्रे उद्वस्त्रकाक्षे यत् जिनैः स्वस्वकादापेक्षया उत्कृ-
ष्टतपः कर्म कृतं तस्य तीर्थे तुरेयकाराथो भिन्नक्रमश्च सत्त्वं
योजनीयस्तद्वय तावत्प्रमाणमवारोपणानिपन्नं तपः कर्म व्य-
वहियन इति व्यवहरणं बहुलवचनात्कर्मपयनद व्यवहरणी-
यमिति भावः । किमिवेत्यत आह । धान्यपितृकमिव धान्यप्र-
स्थक इवा किमुक्तं भवति । येन राज्ञा यो धान्यप्रस्थकः स्या-
पितस्तत्कात्रे स एव व्यवहर्तव्यो न पुत्रातनो नाप्यन्यः स्वम-
तिपरिकल्पितस्तथा भगवताऽपि तीर्थकरणे येन उद्वस्त्रकाक्षे
यावत्प्रमा मुत्कृष्टं तपः कर्म कृतं तस्य तीर्थ आरोपणानिप-
क्षं प्रायश्चित्तमपि तावत्प्रमाणमेव व्यवहरणीयं नाधिकमन्यया

राजाज्ञात्स्वः न तोरः जप्रयुक्तदेहस्यैव भगवदाहः । खंरुतः संसा-
रदेहस्य प्रवृत्तेः ॥

एनेमेव धान्यपिच्छकृष्टांतं भावयति ॥

जो जया पतिव्यो होइ, सो तथा धनपचुंगं ।

उठेअन्ने पुरिहोएणं, ववहारी य दंरुए ॥

यो यदा पार्थिवः पृथिवोपतिर्भवति । स तदा स्वकावे धान्य
प्रस्थकमन्यं स्थापयति । तस्मिंश्च स्थापिते ये (पत्तिपणंति)
पुरातनेनोत्पन्नमेतत् स्वमतिपरिकल्पितेन व्यवहरति तान्-
तथा व्यवहरते दंदयति । एवं तीर्थकृद्भिर्भगवान् यो यव
द्रव्यमाणमुत्पन्नं तपः कर्मं प्लवस्वकावे कुर्वन् तपः कर्मपरिमाणं
स्थापयति । स स्वर्तर्हि तावत्प्रमाण, अधिकं तपः कर्मव्यवहरतः
संसारदेहेन दंदयति । तस्मात्तस्य तीर्थं तावत्प्रमाणमेव
व्यवहर्तव्यमिति ॥

अथ कस्य तीर्थं कियत्प्रमाणं तपः कर्मन्यत आह ॥

संवच्चरं तु पढे, माज्जि. मगाण्ड माणियं होइ ।

उम्मासपच्छिमस्स उ, माणं जणियं तु उकोसं ॥

प्रथमे प्रथमतीर्थं करकात्रे मानं तपःकर्मपरिमाणमुत्पन्नं भ-
णितं संवत्सरमेव तुरेवकारार्थः मायमकाः । आश्विंशतितीर्थकृतां
तपःकर्म परिमाणमुत्पन्नं भवत्यष्टमासप्रमाणं पश्चिमस्य तु
भगवतो वर्षमानस्वामिनः तपःकर्म परिमाणमुत्पन्नं भ-
णितमिति । पणमासाः । अत्रैव चूयः शिष्याः शंकाः माह ॥
पुण्यविचारः ततो, परिमा च समाविसमसाहीया । किहसुज्जंती
तेज, चायगण मोसुण सुज्जंत्थं ॥

एवमनंतरोदितं सरिण, प्रहिते पुनरिति शिष्योद्वेद्यति ॥
प्रत्ययति यदि न, मेव ततः पूर्वं आदितोत्थकस्तीर्णं वातनश्चरमाः
पश्चिमतीर्थं करतीर्थं चानां विषमशोधिका विरुद्राश्रिता
अवन् । ततः कथं ते विषमशोधिका अविशेषेण शुध्यन्ति ।
संवात्मना बुद्धिमासादयन्ति न खनु कारणवैयर्थ्ये कार्यवैय-
र्थ्यं दृष्टव्यं तु विषमं प्रायश्चित्तं विशेषित्तु सर्वप्रमाण्यविशे-
षेण तुल्या ततो दुष्टमेतदित भावः । अत्र सुर्यविश्रायश्चित्त-
वैयर्थ्ये कारणं यथा च कारणविषमतायामपि तुल्या विशेषो-
धिस्तदेतन्प्रतिपादयितुः प्रथमतः प्रायश्चित्तवैयर्थ्ये कारण-
मभिहित्तुमुदिताह । चोद्यगेत्यादि हेचोदक । उपपन्नप्रश्नका-
रिन् प्रायश्चित्तवैयर्थ्ये दंद्यमाणं कारणं वयं तच्च
व्यमाणमवाहितमनाः शृणु । प्रतिज्ञातमवहितमनाः शृणु ।
प्रतिज्ञातमेव निज्वाहयति ।

कावस्स निट्टयाए, देहवद्धं धिंस्वन्नं चणं पुरिमे ।

तदणंतजागहीणं, कमेण जा पाच्छमो अरिहो ॥

पुरिमे पूर्वं आदित्यीर्थं करतीर्थं कावस्स स्निग्धतया हेतुसूतया
प्राणिनां देहवन्नं शरीरवन्नं तदुपदिष्टं ततो दृष्टिवन्नं च
यन् आसीत् तत् अवसर्पणंणोकादस्स तथा स्वभावतया
क्रमेण प्रतिक्रममनंतभागहीनं तत् तावदायातं यावत्प-
श्चिमा जगज्जानं दृष्टमानस्यामी ततः शारीरवन्नस्य धृति-
बलस्य च विषमत्वात् विषमं प्रायश्चित्तं । तथा चाह ।
संवच्चरेणावेनतासे आा, जंगाण हाणं दुट्ठि-
वद्धं पि । जया विवेज्जादिअ गोवंथं, नरुम्मयः संहय
पुनएणि ॥

तेषामादित्यीर्थकृतातीर्थं चानां साधूनां चिन्धिषे बने शारीरे

बन्धे धृतिवन्धे च अत्यंतमुपचयं प्राप्ते सति संवत्सरेणाऽपि संव-
त्सरप्रमाणमपि तपः कुर्वतां न योमानां संयमव्यापाररूपाणां
हानिरासोत् ॥ मध्यतः धर्वातिनां चिन्धिषमयेवं क्रमेण नंतभा-
गहीनम पश्चिमतीर्थं करतीर्थं चानां मायत्वं तद्विनामतां मायप्रमाणं
संवत्सरप्रमाणं तपः कुर्वतां महतां योगहानिरिति तेषामप्रमा-
सिकमुत्पन्नं तपःकर्मव्यवस्थापितमपश्चिमतीर्थं करतीर्थं चानां
तदपि कुर्वतां योगहानिः पापमासिकमुत्पन्नं तपः कर्म तेषां
प्रवर्तितं तदेव तत् प्रायश्चित्तप्रत्ययकारणं । सप्रति तुल्यां यथा
धि प्रतिपादयति । ये चापि मध्यमतीर्थं करतीर्थं चानां चिन्धिषमये
यनुपेता धैर्येण धृतिवन्धेन आदिशद्वात् संहननबन्धेन च
कावदोषतोऽनुपपेताः । तपस्वात् तनानपि तच्छ्रमता तेषामि-
व आदित्यीर्थं करतीर्थं चानां माय धम्मं पश्यात्वादिकस्वभावो
येषां ते तद्वर्माणस्तद्वावस्तच्छ्रमता सा शोधयति । इयमत्र
भावना । इह अगमावेनानिगूहितबन्धवैयर्थ्यतया यथाशक्ति
तपः कर्मणि प्रवृत्तिविशेषांतरं करणं तच्च बाह्यतपः कर्म
गवैषम्येऽपि सर्वेषामप्याविशिष्टमतः सर्वेषां तुल्यां विशेषाधिः ।
युक्तं चेत्तत् । तथाहि प्रथमतीर्थं करतीर्थेऽपि न सर्वेषां देहवन्नं
समानमथ च सर्वेषामप्यशुभभावतया प्रवृत्तस्तुल्यां विशेषाधि-
रेवमत्रापि तद्वर्णयाम्येत्यादि । अत्रैव निर्दानमाह ॥

पत्यया जे पुरा आसी, हीणमाणाउ तेष्णुणा ।

माणं जंकाणि भन्नाणि, सोहिं जातिं तद्वेवय ॥

ये पुरा पूर्वं कात्रे प्रस्थका आसन् । ते कावदोषतः क्रमेण
हीना हीनतरा जायमाना अयतर्हान्माना जातास्तथापि
धान्यानि मानसं दानि प्रस्थकादिपरिमाणपर्यन्तं चानि तथैव
सव्याव्यवहारस्य सर्वदाऽप्यविशिष्टत्वात् । एवमि-
हापि प्रायश्चित्तानां वयस्येऽपि अगुभावेन तपः कर्मणि प्र-
वृत्तिस्तरं करणं सर्वेषामप्यविशिष्टमिति शोधयिष्ये तुला-
स्यापि शब्दाथस्य निश्चरत्वात् । तदैव धान्यानां प्रस्थक-
परिच्छेदतामिव तुल्यां जानाहि । प्रस्थकद्वयं तत् सर्वं तुल्यां
विशोधिभवतुत्यस्येति ज्ञावः । उक्तमारोपणाप्रायश्चित्तम् ॥
व्य. उ. १ ॥

आरोपणा पञ्चविंशः स्यात् ॥ १५ ॥

आरोवणा पंचविंश पशुता, मैनहा पट्टविया

उठिया कसिणा उ कसिणा हाकसा ॥

आरोपणोक्तस्वरूपः तत्र (पट्टवियात्) बहुप्यारोपितपु-
न्यमासगुणादिप्रायश्चित्तं प्रस्थापयति वेदुमारजते तदप-
ङ्कयसौ प्रस्थापितेत्युक्ता ॥ १ ॥ (उठियात्) यत्प्रायश्चि-
त्तमापस्तस्य स्थापितं कृतं न वाहयितुमारभ्यमित्यर्थः ॥
आवर्त्यादिवैयर्थ्यकारणार्थं तीक्ष्णं वदन्न शक्तेति यथावृत्त्यं
कृतं वेद्यावृत्त्यसमाप्तिं न तत्कारिण्यतः ति स्थापितोच्यत इति २ ॥
कुत्सापुन्यं च ज्ञोषानक्रियते गोषस्त्वर्थमाह तीर्थं षणमासां-
तमेव तपस्ततः षणमासानामुपरि यात् षणमासानां पञ्चोऽपराधी
तेषां द्वपणमनां रोपणं प्रस्थाप्य चतुः संतिकतिरित्युक्तं धान्यस्यैव
उपजनमित्यर्थः । ज्ञोषाभावेन सा परिपूर्णति कृत्स्नमुच्यते
इति भावः ३ अहस्सा तु यस्यां षणमासाधिकं गोप्यते तस्या
हि तदतिरिक्तज्ञातेनापरिपूर्णत्वादि ॥ ४ ॥ (हाक-
सा) यद्गुणमासादिकमापन्नस्तस्यैव पञ्च यस्यां दीय-
ते सा हाकसां कति पञ्चस्वरूपं च विष्पता निशोधांशति-
नमोदशकाद्वयन्तमित्यति ॥

कति भद्रा आरोपणया उच्यते पंच तथा चाह व्य० १ उ० ॥
(पटुवितिया) पञ्चविधा कसिणाऽकसि । तदेव हाहृमा
आरोपणा पंचविधा पंचाक्षरा तथाया प्रस्थापितका स्था-
पिता तु ना हाहृमाच । एषा पंचप्रकाराभ्यन्तरेणा प्राय-
श्चित्तस्य । तच्च प्रायश्चित्तं पुरुषजतः कृतकरणदो यथायोन्य
भवस्यमेव ग्रायासं तेषां यः ।

इदानीमन्तमेव गार्थां व्याख्यानयन्मम तः प्रस्थापितिकादि
भेदकटुष्टं व्याख्यानमिति ॥

पटुविंशतया वर्गैः, वैयाचवृद्धिया उचितिया उ ।

कसिमात्रासोविरेहिया, जेहृज्जोसासा अकतिणाओ॥

यदपरोपे तं प्रायश्चित्तं वर्तते एषा प्रस्थापितिका आरोपणा ये
वैयाचवृत्त्यकरणद्वित्रिप्रसप्तः आचार्यप्रवृत्तीनां वैयाचवृत्त्यं कुर्वन्
यथाप्रायश्चित्तमापन्नस्तस्यारोपितमपि स्थापितं क्रियते । यावत्
वैयाचवृत्त्यपरिसमाप्तिर्भवति । द्वौ योगावेककालं कर्तुमसमर्थ
इति कृत्वा सा आरोपणा स्थापितिका । कृत्वा नाम यत्र
जोषा न क्रियते । अकृत्वा यत्र किञ्चित् उक्तव्यते । हाहृमा
त्रिविधा तद्यथा सधारूपा स्थापिता प्रस्थापिता च तत्रेयं
सधारूपा ॥

उग्रायमपुग्रायं, मामादितो उदिज्जण मयं ।

मासादीनां निर्वृत्तं, जं सेमं दिज्जण तं तु ॥

उदात्तं बहु अदुदात्तं रुच्यन् मासादिमासिकमादिशब्दात्
द्वैमासिकं त्रैमासिकं वा इत्यादि तप आपन्नस्तद्यदि सद्यस्त-
त्कावे दायते न कावेऽपेण तदा सा हाहृमा आरोपणा स
धारूपा यदि पुनर्यन्मासादिकमापन्नस्तत् वैयाचवृत्त्याचार्या-
दोनां कर्तातोति स्थापितं क्रियते । तस्मिन्श्च स्थापितं यदन्यत्
उपपुत्राद्यतमनृधातं वा पद्यत तत्सर्वमपि प्रमदनिवारणाय-
मदृष्टात दायते सा हाहृमा आरोपणा ॥

स्थापिता प्रस्थापितायाः स्वरूपाह ॥

उम्मासादि वर्गैः, अनेरे आवमे जा उ आरूवणा ।

सा हाति अणुप्राया, तिनि विगणा उ चरेमा य ॥

पापमासिकं तपो वहन् आदिप्रवृत्तान् पांचमासिकं चतु-
र्मासिकं त्रैमासिकं द्वैमासिकं वा वहन् अंतरा यदन्यदापद्यते
उद्यतम उद्यतं वा तस्यात्यतिप्रमदनिवारणाय प्रमदप्रवृत्तं
न चानृधातं यत्र आरोप्यते एषा हाहृमा आरोपणा
प्रस्थापिता । एतं त्रया विरुद्धाश्चरमाया हाहृमायाः
अथवा इमे त्रयो विकल्पाः ॥

सा पुण जहृन उक्तासा, मज्जिमा तिनि वि विगणा ।

मातो उम्मासा वा, जहृमुक्तासेने मज्जे ॥

सा हाहृमा आरोपणा त्रिविधा । तथया जघन्या उत्कृष्टा
मध्यमा च एते त्रयो विकल्पा हाहृमाया जवति । तत्र
गुरुका मासो जघन्या षण्मासा गुरुच उत्कृष्टा पतयोद्वेयो
द्वेयोर्मध्येयगुरुद्विमासादयो गुरुमासपंचवारयता एषा जघन्या-
उत्कृष्टा हाहृमा सा चतुर्विकल्पा तद्यथा द्वैमासिकगुरुक
त्रैमासिकं गुरुकं चानुर्मासिकं गुरुकं पांचमासिकं गुरुकमिति ॥

आचार्यपण्यशब्दे आचारप्रकल्पस्याष्टाविंशतिनेदप्रतिपद-
कंस्वमुक्तम् । तद्विधायमारोपणाभेदा इत्यं ॥

तत्र कचित् ज्ञानाद्याचारविषये अपराधमापन्नस्य कस्यचित्
प्रायश्चित्तं दत्तं पुनरन्यमपराधविशेषमापन्नस्तत्तत्रैव प्राक्तनं
प्रायश्चित्तं मासवहनयोर्यं मासिकं मास्यश्चित्तमारोपितमित्येवं

मासिक्यारोपणा भवतीत्याया पंचरात्रिकवृत्तियोग्य मासिकश्च
शुद्धियोग्य चापराधव्यमापन्नस्ततः पूर्वदत्तप्रायश्चित्तं सपञ्चरा
त्रिमासिकप्रयश्चित्तारोपणात्सपञ्चरात्रमासिक्यारोपणाभ्युद्
एवं द्वैमासिक्यः ६ त्रैमासिक्यः ६ चतुर्मासिक्यः ६ चतु-
र्विंशतिारोपणाः तथा सार्द्धदिनद्वयस्य पक्षस्य चोपघातनेन
द्वयनां मासादीनां प्राचीनप्रायश्चित्त आरोपणा उपघातकारो
पणा यदाह ॥

अष्टेण दिनसेतं, पुत्रष्टेण तु संजुयं काठं ।

देज्जायं वहुपहाणं, गुरुदाणं तत्तियं चवत्ति ॥

यथा मासाद्धं १५ पञ्चविंशतिकाद्धं च सार्द्धदशवर्षं सर्वं
मीद्वने सार्द्धसर्वविंशतिरिति बहुमासाः । तथा मासव्याहं
मासो मासिकस्याद्धं पक्षं जनयमीद्वने सार्द्धमास इति
द्वयद्विमासिकं १५ तथा तेषामेव सार्द्धदिनद्वयउद्यतनेन
गुरुण मांगपणा आनुघातिकारोपणा १६ तथा यावतो
उपराधानपन्नस्तावतीनां तच्छुद्धिनामारोपणा कृत्वा रो-
पणा तथा बहूनपराधानापन्नस्य षण्मासांतं तेषु इति षण्मा-
साधिकतपः कामं तेष्वंतात्तर्भाय । शेषांतर्भायश्चषण्मासांतं
यत्र सा अकृत्वा रोपणेत्यष्टाविंशतिरेतच्च सम्यग्निर्वाण्यवि-
शतितमोद्देशकादवगम्यम् ॥ सम. १८ स० ॥

आरोपणयाः स्थापनासंज्ञः पायचित्तशब्दे ।

तत्प्रतिपदके निशीयाच्यतेभेदे, च आरोपणा यवैकस्मिन्
प्रायश्चित्तोऽन्यदारोप्यत इति प्रश्नः ता० ५ ॥ आव० ॥
बंशमेवने, प्रतिद्वेने, च (पक्षिख्या आरोपणा) कल्य० -
पक्षिख्या आरोपणात्ता कोऽऽप० १२ संस्तारकद्वरकाणाम्
बन्धा मोक्तव्याः प्रतिश्लेषितव्याश्चेत्यर्थः । अथवाऽऽरोपणा
प्रायश्चित्तमप पक्षे १ ग्राहं सर्वकालं वर्षासु विशेषतः । कल्प०
ब्रह्मणभेदे, च विशेषः ।

तत्रारोपणा इयं कत्याह ॥

किंजीवो होज्ज नमो, वाजीवोति जं परोपरत्रो ।

अज्जरोवणमेषो, पच्चागुज्जोमो मयारूवणा ॥

किं जीव एव जन्मस्कारः नमस्कार एव वा जीवो भवति
यत्परम्परावधारणादध्यारोपणं पर्यनुयोजनं एव पर्यनुयाग
आरोपणा मता सम्मतेति ॥ आ० म० ॥ आ. च. ॥

आरोपणापायचित्त-आरोपणाप्रायश्चित्त-न० आरोपणमे-
कापराधप्रायश्चित्तं पुनः पुनरासेवनेन विजातीयप्रायश्चित्ताध्या-
रोपणमारोपणा यथा पञ्चरात्रिद्विंशं प्रायश्चित्तमापन्नः पुन
स्तत्सेवने दशरात्रिद्विंशं पुनः पंचदशरात्रिद्विंशमेवं यावत्
षण्मासान् ततस्तत्स्याधिकं तपो देयं न जवत्यपि तु शेषत-
पांसि तु तत्रैवान्तर्भवनीयानि दृष्टीयं षण्मासान्तत्वात्तपस
इति उक्तञ्च ॥

पंचाईयारोपणे, नेयवा जाव होंति उम्मासा ।

तेण परमासियाणं, उहृवरं जोसणं कुज्जति ॥

आरोपणयाः प्रायश्चित्तमारोपणाप्रायश्चित्तं । प्रायश्चित्त
तभेदे । स्था० ग. ४ ।

आरोपणिज्ज - आरोपणीय - त्रि० आरुह-णिच्-अनीय-
आरोपाहं, आरोप्ये वस्तुनि-चाच० ॥

आरोपणपय-आरोपणपय-त्रि० आरोपो मिथ्योपचारः प्रिये
यस्य स आरोपप्रियः मिथ्योपचारप्रियः ॥

अनारोपसुखं मोहः त्यागदलुभवप्रापि ॥ अ. रं. प. प्रयज्ञोकेषु,
वक्तुमाहचर्यवान्भवत् ॥ १ ॥ अष्ट० ॥

आरोपमुह—आरोपमुह — न० आरोपने सुखे-अष्ट० ।

आरोपिज्ञ—आरोप्य—त्रि० आ-रुह-णिच् कर्मणि यत्-
आरोपणीय, यथा मुखं चन्द इत्यादी मुखे चन्द्रत्वमारोप्य॥
वाच० ॥

आरोपज्ञ—पुञ्जिधा. पुञ्जीकरणे—पुजेरारोहवमाहो ॥ १०२॥
इति प्राकृतज्ञे ॥ पुंजेरतावादेशोवा, आरोपज्ञ. वमाह. पुञ्ज
पुंजयति प्रा० ॥

आरोप—आरोप—प. रुहेच जातिनेद्रे—प्रश्न चा. १ ॥

आरोह—आरोह—पुं० आरुह. घञ्-आक्रमणे, नीचस्थानाद्-
ध्वंशगमने, अङ्कुरादिप्रादुर्भावे-शब्दच० गजवाजिनमुपारि
गमने दीर्घत्वे वाच. (आरोहो दिग्धत्तं) व्य० उ. प. ॥ उक्त०
अ. १ दशा० ॥ उचितैर्दृश्यं—स्या. ग. ॥ उच्यते आरोहो
नाम शरीरेण नातिदेर्ष्यं न. तिन्हस्वता इथवा आरोहः शरी
रोच्चाय इति-वृ. । उच्चावे च नितम्बे वरारोहा मत्तकाशि-
न्युत्तमा वरवर्षिणीअमरः । सारमान वरारोहा, उच्यते । आ-
रोहोर्निबिडुर्होक्षितम्बविभेः माघः वाच० ।

आरोहतीत्यारोहः हस्यारोहादी, नि. च. उ. ॥

आसाणय हृत्प्राणय, दमगा जे पदमताए विण्णंति ॥

परियट्मणुपच्छा, आरोहा जुष्कावेमि ॥ १०२ ॥

जे पदमं विणये गाहंति ते दमगा जे जवजेगासर्णहि
वावारे वा वंहेति तं मंदा जुष्कावे जे आरुहंति ते आ-
रोहा ॥

आरोहइयव—आरोहयितव्य—त्रि० आरोपणीय, व्य० उ. १

आरोहग—आरोहक—त्रि० आरुह. एबुल. आरोहणकर्त्तरि.
वाच० । हस्तपके (वरपुरिसारोहगसंपवत्ताणं अट्टसयं
गयाणं) तत्रारोहका हस्तपकाः औ० ॥

आरोहण—आरोहण—न० अ० रुहलुट्. नो चस्थानादूर्ध्वस्या
नागमने वाच० । आरोहणार्थं नद्योर्वेनन कामस्य सोपान-
मिव प्रयुक्तम्. कुमा० अङ्कुरादिप्रादुर्भावे च. आरुह्यतेज्जेन-
करणे. व्युट्. सोंपाने च. । आरोहण स्यात् सोपानम्. । अमरः
वाच० ॥

आरोहणिज—आरोहणीय—त्रि० आरोहणं प्रयोजनमस्य अन्
प्र० आरोहणसाधने पदार्थे, आरुह. कर्मणि. अनीयर. आ-
रोहो योग्य इयादौ वाच० ।

आरोहपरिणाह—आरोहपरिणाह—पुं० शरीरस्याजोहस-
मः परिणाहः । शरीरोपसम्पदभेदे. व्य० उ. १. । आरोहप-
रीणाहो, आरोहो नाम शरीरेण नातिदेर्ष्यं नतिन्हस्वता प-
रिणाहो नातिरुथैत्यं नाति दुर्बलता अथवा आरोहः शरी-
रोच्चायः परिणाहो यत्तद्विष्कम्भं एतौ चापि तुल्यौ न
हीनाधिकप्रमाणविति. वृ० ।

आरोहो दीर्घत्वं परिणाहा विष्कम्भो विशादता तत्र याधताऽ
रोहस्तावान् यदि विष्कम्भो भवति तदा एषा उपसंपत्
आरोहपरिणाहि ज्ञातव्या ॥ व्य. उ. ५ ॥

आरोहपरिणाहमुत्ता—आरोहपरिणाहयुक्ता—स्त्री० अया
हो द्वेर्ष्य परिणाहो विस्तः ताऽन्यां तुल्यान्यां युक्ता आरो-

हपरिणाहयुक्ता । शरीरसम्पदभेदे. उक्त० अ० १ ॥

आरोहपरिणाहयुक्ता आचतदर्थविस्तारता इत्यर्थः स्या०
ग० ४ ॥

आरोहपरिणाहसंपप—आरोहपरिणाहसम्पन्न—पुं० शरीरस-
म्पदे । आरोहपरिणाहसंपप यावि जवर्ह, इह चारोहो
दर्थ्य परिणाहो विस्तारता न्या सम्पणः चापि शब्दाव्यन्ता-
सुन्दरत्वव्यपकावति यत्त उच्यते हौकिकरपि यत्राकृतिस्तत्र
गुणा वसन्तीति । दशा० ॥

आरोह—आरुह—अव्य० आरोहण कृत्वत्यर्थे (आरोहमुनिवणि-
यामहमसात्रगरयणपरिपुणं) आरोहमिति समाख्या के
मुनिवणिजः दश० ।

आज्ञ—आज्ञ—न० आ-अ- पर्याप्तो. अच्-अन्तरेपे श्रेष्ठे
च त्रि० वाच० । प्राकृतोक्ते मन्वर्थके प्रत्ययभेदे च ।
आल्लिखल्लोञ्जलवत्तन्मत्तत्तरमणमतो ॥ २ ॥ १५५॥ प्रा. सु
सहाहो जकाहो फराहो रसाहो प्रा. व्या० । उक्तं च मनु-
र्यमुणे जह आत्रे इहं मणं च मनुयं चेति-आव० ।

आलइय—आल्लिगित—त्रि० आरोपित-उपा. अ० २ । आविडे
जी० प्र. ४ ॥ परिहितं, कल्प० ।

आज्ञइयमाज्ञमरु—आज्ञ(त्रि)गितमाज्ञ(ज्ञा)मुकुट—त्रि० आञ्ज
गितमाज्ञमारोपितच्छ्र् मुकुटो यस्य स तथा तस्मिन् उपा०
अ. २ आज्ञगितो यथास्थानं परिहितो माज्ञामुकुटो येन स
तथा तस्मिन् कल्प. ॥ माज्ञाच मुकुटश्च माज्ञामुकुटं आज्ञगि
तमाविडं माज्ञामुकुटं येन स आज्ञगितमाज्ञामुकुटः । आविड-
माज्ञामुकुटे जी. प्र. ४ (आज्ञइयमाज्ञमरु) आज्ञगितमाज्ञामु
कुटः कृतकपटे माज्ञः आविडशिरसि मुकुट इति भावः॥
आ. म. । भ. श. ३ उ. २ ॥

आलंकारियसज्ञा—आलंकारिकसज्ञा—स्त्री० चमरचंचारजधा-
नीस्थे समाविशेषे, आलंकारिका यस्यामश्रियत इति
स्या० ग. ५ ॥

आज्ञंद—आज्ञन्द—न० काज्ञविशेषे, तत्रोदकाईः करो यावता
शुच्यति तत् आरुह्योत्कृष्टतः पंचरात्रिदिवानि यावत्काहोऽत्र
समयपरिभाषय, लंदमित्युच्यते । विशा० ॥

आज्ञंदिय—आलंदिक—त्रि० आज्ञंदयानतिक्रमेण चरतीति । आ-
लन्दचारिणि, विशेष० ॥

आलंबण—आलम्बन—त्रि० आलम्ब्यतेऽवष्टभ्यते दुर्गपर्वतादि
स्थानमधिरोहकामैरित्यालम्बनं दश० । आलम्बे (आलंबणं च
मे आया अवसेसे च वीसरे) आलम्बनं चाश्रयोऽवष्टम्भ आ
धार इत्यर्थः । श्रानु. । (आलंबेणणं कणइ) आलम्बन इ
त्यालम्बनम् प्रपतनाधारणस्थानम् तेनलिबनेनकनचिदिति
आव० । (जो मरणदेशकावेन होई आलंबणं किंचि) (आलं
बनमाधारत्तं । तं० । (मेदिआलम्बणं खंभं) आलम्बनं हस्ता
धारारः ग० अधि० १ (जमणयाऽलंबणमपज्जुदासपारकु
सियं चित्तं) यच्चित्तं यन्मनोऽनेकार्थाऽलम्बनमनेकार्थप्रतिभासां-
दोक्षितमिति विशेष० ॥ आलम्बनेन चक्रुपदिज्ञानविषयेण प्रति
भादिनेति । यो० ॥ आलंबनं िधा इत्यतो गर्तादौ निमज्ज-
तो रज्जादि । ज्ञातवः संसारगतायां निपततां ज्ञानादि । वृ० ।
घं. अधि. ३ नि. च० उ. १ आलंबिज्जति जं समालंबणं डुविहं
द्वय वडि चियणाई ज्ञावे य जाणादि । नि. च० । मा दधि

कर्मणि ल्युट् । आहम्यन्ते आश्रयन्ते तान्याहम्वनानि । औः ।
आश्रयणायि, आहम्वनदाश्रयणायिति ॥ २५० ॥ २५० । २५० ।
हम्यन्ते तान्याहम्वनानि ज० । २५० । २५० । २५० ।
१०५ । नि. ५. ५. १ । कारणमाहवर्णं मेतं, कारणं नमा
हवर्णं आ. म. प्र. ३१ । (सपञ्चवाणं निवर्णवर्णं) निष्कारणे
न प्रत्यापन्नमर्थे वा प्राणावाहवर्णं यवस्तुयर्जितं तं ॥ २५०
अ. १० । आहम्यन्ते इत्याहम्वनम् । प्रवृत्तिनिमित्ते, आहम्य
। आहम्यन्ते निश्चलवृत्तिक्रिये मनो येन त्याहम्वनम् उच्यते ॥ २५० ।
प्रयोजनं, (आहम्वनं य काहं मग्ने जयणाप चैव परिसुखं)
आवा० अ. २ उ. ३ नि ० । १० आहम्वनोत्पत्तिः प्रवचन
संघगच्छाचार्यादिप्रयोजनम् आवा० । पृष्टाहम्वनस्य सूत्रगु-
णप्रतिसेवने न दोगः वृ० । अथापुष्टाहम्वनोत्पत्तिः प्रवचनो वा
प्रतिसेवने । ततः संसारोपनिपाताभासादयति ॥
तथाचात्र दृष्टं तमाह ।

तथाचात्र दृष्टान्तमाह ।

तुच्छमवन्नं वमाणो, पेहति निरान्नं वतो यदुगंमि ।

साक्षंवनिराक्षंवे, अह दिङ्मन्तो णित्तेवंतो ॥

हृद्वाङ्मनःद्रव्यभावमेशद्विच्छितातत्र गर्त्तादौ पतङ्गिरेद्वयमात्रं
म्यते तत् क्लृप्याङ्मनं तच्च द्विच्छा पुष्टमपुं च । ऋपे दुर्वलं
कुरावज्ज्वादि पुं वङ्गितं तथा विषयकरोरवज्यादि ज्ञावाङ्मन-
नमपे पुंशुपुंमेशात्तच्च वा पुं तौर्थायवज्जित्तिप्रयाच्यनानादि
अपुं शतयत्न स्वमतिमात्रोत्प्रेक्षितमाङ्मनमात्रं । तत्तश्च
क्लृप्याङ्मनं पुष्टमपुंमवद्वयमात्रा निराङ्मनो वा यथा दुर्गं
गर्त्तादौ पतति यस्तु पुष्टाङ्मनमवद्वयं स मुखेनैवात्मनः
गर्त्तादौ पतन् धारयति । एवं साधेरपि मूढगुणायपरधा-
शिपेयमाणस्य साङ्गतिराङ्गविविधयोऽध्यायं दृष्टातो मंतयः ॥
किमुक्तं भवति । योनिराङ्मनोऽपुष्टाङ्मनो वा प्रतिसेवते स
आत्मनः संसारगर्त्ताः पातं न संधारयितुं शक्नोति । यस्तु
पुष्टाङ्मनः स तदवपेभ्यदेव संसारगर्त्तं मुखेनैवातिवैधयति ॥
अथ कस्मादाङ्मनमन्येवपणियमियाह ।

साञ्चवणो परंतो, अप्पाणं दुग्गमे विधारेइ ।
इअसाञ्चवणसेवा, धारेइ जइ असद्वचावं ॥ ६ ॥

कानि पुनस्तान्याश्रम्यनानीत्याह ॥

काहं अभित्तिअदुवा अहीं, तवोवढाणेसुव उज्जमिस्सं ।
गणं वनिइए बहुसारविस्सं, साद्धं वसेवी समुवेइ मुक्खं ॥

व्या० काहमित्यादिवृत्तं यः कश्चिदेवं चिंतयति यथा करि-
ष्याम्यहमत्र स्थितोऽङ्गित्तिमव्यवस्थितं जिनधर्मस्येति शेषे।
एजादरेजिनवासनावतारणदिभिः (अनुवेति) अथवा अहमप्ये-
ष्ये सुवृत्तोऽर्थतश्च छादशांगं दर्शमप्रतावकार्णं वा शास्त्राणि
यदि वा तपोऽल्लिख्यसमभितत्वात्तपोयाधिनानेषु नानाकारेषु
तपससु उज्जिमस्त्रयं उच्यस्यमि उद्यमं करिष्यामि गणं वा
गच्छं वा (नोर्दमुयति) समस्यसृत्तुयाथैवात्त्रीतिनिः
सृष्टैर्नैतिः सारयिष्यामि गुणैः प्रवृद्धिं करिष्यामि स एवं सा-
र्वजनसेवी । पनरननरोदित्तावल्लैकेत्येतनया नित्यवाममपि
वित्तमेयमनो जिनाङ्गाङ्गैवनात्समुपैति प्राप्नोति मोक्षं सिद्धिं
तस्मात्तर्थायवच्छेदादिकमेव यथेक्तज्ञानदर्शनचारित्राणां
समुदितानामन्यतरस्य वा यद्वृत्तोज्जनकं तदादेवं जिना-
ङ्गवशाद्रूपोदयं नान्यत् ॥ १४ ॥

संप्रति सिसाधयिपितर्यव्यतिरेकदर्शनायाह ॥

आश्रवणहीणो पुण, निवमइ स्वस्तिओ अहे दुरुत्तारे ।

इअनिकारणनवी, परः नवीहे अगाहंमि ॥ ७ ॥

श्री॥ आश्विनहीनः पुनर्निर्पतितः स्वाहेतः क आह
 दुरुत्तरे गत्वायां दुरुत्तारयां इय एवनिःकारणसेवी साधुः
 पुष्टाश्विनरहित इत्यर्थः । पतति भवौघे अगाधे पतति ज्वग-
 त्वायां अगाधयां अगाधता । पुनरस्यादुःखेनोत्तारणसंनवादि-
 ति गथायः ॥ यथा चरणविकरह असहायइति दर्शनपक्व-
 माश्रम्यत्येवं नित्यवसाद्यवाह ॥

जेजत्य जया जग्गा, ओगासं ते परं अविंदंता ॥

गन्तुं तत्तय चयत्ता, इमं पहाणंति घोसंति ॥ ए ॥

यदा यस्मिन्कावे भग्नानिर्वृण्णा अक्कां स्थानं ते परं अ-
 न्यत् (अविद्वत्ति) अन्नमनाः गुंतुं तत्र शोभने स्थाने अश-
 कृत्तुवः किंनुवति इदं पहाणं तोसंति यदस्माभिर्गोहृत्
 कायसं कावमाश्रयैर्यमव प्रथानमियं नद्यपयंति ॥ ए॥
 अथ ३ अ० ॥ आ. क० ८० १४ सयं सार्थेन ह्युतः ॥

स्वल्पोदकतरुञ्जायं, सार्धः काश्चिद्यथापयं ॥

प्रपन्नस्तत्रकेऽप्यस्युः, परिश्रमजुषोऽन्नसाः ॥ १ ॥

तिन्नतंष्टुल्लिकप्राया, स्वपि ज्ञायासु निर्वृताः ॥

तैस्तैर्जज्ञैश्च गरुडैः शब्दयत्यपरानपि ॥ २ ॥

प्रधानमिदमेवात्र. स्यानामित्यर्थके च न ॥

ये तद्वचः प्रपद्यास्युः, स्ते कुत्तुरुदुःखिनोऽनवन् ॥ ३ ॥

स्वीचक्रे तद्गोचर्येन, तमध्वानं विव्रण्यते ॥

शीघ्रं शीतोदकञ्चायं, सुखजाजोऽयतेऽनवन् ॥ ४ ॥

यथा ते पुरुषास्तस्मिन्, पार्श्वस्याद्यास्तथाद्विषाः ॥

ये तद्ग्रमात्तं निस्तीर्णाः सुखनस्ते मुसाधवः ॥ ५ ॥

साम्प्रतं यदुक्तमिदं प्रधानमिति धोषयन्ति तद्दर्शयति ॥

निअयावासविहारं १, चेअज्जत्तिच २ अज्जिआ द्वाज्जं

३ विगेषु अपरिवर्धं, निदासं चोद्भवं विंति । १० ।

पांभेदारगाहा २ ॥ टी० ॥ नित्यवासेन विहरंतं नित्यवास-
कल्पमिदं यः नैवेष्टेयं यस्मिन्वां न नृणां कदाचन विपत्तिः

प्रहः । आर्यिकाज्योद्वाजस्तर्जिराद्या विगतयो अभिधीयन्ते ॥

तासु विगतिषु प्रतिबंधं आसंगं निर्दोषं चोदिता अन्येनाद्य

तत्रिहारिणोऽब्रुवन्ते ज्ञणन्तोति गाथार्थः ॥

अधुना चेश्यदारं गाहा ॥

चेर अकुलगणस्ये, अन्नं वा किं चिकाउ निस्माणं ।

अहवा वि अज्जवइरं, तो सेवती अकरणिज्जं ॥

चैत्यकुलगणसंघं अन्यथा किञ्चिदपुष्टमव्यवस्थित्यादि-

इत्वालेवनमित्यर्थः । कथं नास्ति कश्चिदिह चेत्यादि प्रति-

अथ नारायणैर्गन्धर्वैश्च निशान्तवः सर्वे च सख्यं

मसंयमं मन्दधर्मा इति गायार्थः ११४ आव० अ० ३ ॥

चेद्दपत्रा किं, वडरसामिणो मुअपुव्वमारेणं ।

न कया पुरिआइ तया, मुखंगं सा वि साहणं ॥११५॥

टीका ॥ अङ्गरार्थः सुगमः । प्राचार्यस्तु कथानका-

द्वसेयस्तच्च कथितमेव तत्र वैरस्यामि नमाश्रयं कुर्वाणा
इदं नेङ्गते मदधियः । किमित्याह ॥

ओहावर्णं परसि, सतिथ्य उव्नावर्णं च वच्छ्रं ।

न गर्गति गणे माणो, पुञ्चिञ्च पुष्कर्महिमं च ॥ १६ ॥

टी० ॥ अपञ्चाजनां लांजनं परेषां शाक्यानां स्वतीर्थो
ज्ञानां च दिव्यकरणेन तथा वात्सल्यं श्रायकाणां एतच्च
गणयन्त्याश्रयवानि गणयतः संतः तथा पुञ्चिञ्चपुष्कर्महि
मं च गणयन्तीति पूर्वोवाचितेः प्रागृहीतेः पुण्यैः कुलुर्महिमा
यात्रा तन्निधि गाथार्थः १६ ॥ चैत्यजकारकार गते ॥

अनुनायिकाज्ञाभचारम् । तत्रेयं गाथा ॥

अजियज्ञाने गिष्ठा, सएण्णाजेने ज्ञे असंतुडा ।

जिक्खायारिया जग्गा, अब्बिपुत्तं ववइमंति ॥

अन्नअपुत्तायारिओ, जत्तं पाणं च पुष्कळाए ।

उवणीअं जुंजतो, ते एवज्जावे अंतगरु ॥

टी० अक्षरार्थोतिगदस्मिन् । भावार्थस्तु कथानकाद्वसेयः ।
तच्च अन्विकापुत्राचार्यशाब्दे । तेन मंदमतय इदमाश्रयं
कुर्वतः इदमपरं नेङ्गते ॥ किमत आह ॥

गयसीमर्माणं ओमि, जिक्खायारिओ अपच्छात्रं येरं ।

न गणंति सहो विसदो, अजिअज्ञानं गवेसेज्जा ॥

टी० गतः शिष्यगणोऽस्येति समासस्तं ओमि डित्तिके जि
क्काचर्यायं अपच्छात्रो असमर्थः जिक्काचर्यायं अपच्छात्र असम-
र्थस्तं स्थविरं वृद्धं एवं गुणयुक्तं न गणयति नाज्ञाचर्येति
सहा विचारः समर्थाः अपि शब्दात् सहायादिगुणयुक्तत्वे
प्रपि राजा मायाचिन आर्थिकाज्ञानं गवेयपयंतीति अन्वित
इति गाथार्थः १७ ॥

गतमायिकाज्ञानद्वारं विकृतिचारमधुना तत्रेयं गाथा ।

जत्तं वा पाणं वा जुत्तुणं ज्ञावज्जाअन्नमि विमुक्कं ।

तोवज्जपांरुच्छा, उदाय एरितिव वइमंती ॥ १८ ॥

टी० ॥ जत्तं वा आदनादि पानं वा ज्ञाकपानदि जुक्
त्वा उपन्यज (ज्ञावज्जावययति) होपेत्तं अशुद्धं विगतिवपकंदा
पानं तथाच निः कारणे प्रतिषिद्ध एव विगतिपरिभोगः ॥
उक्तं च ॥

विगतिं विगति जीया, विगतिशयं जे ज जुंजति माहू ।

विगति विगतिमहावा, विगति विगतिं वज्जानेति ॥

नतः केनाचित्साधुना चेद्विज्ञाः संतेऽवयवप्रतिज्ञाः पाप-
प्रज्ञाद्विज्ञा उदायनपर्यव्ययदिशस्याश्रयनतयेति गाथार्थः १८ ॥
आय. ३ अ. ॥

कथाचेयम् ।

आर्मीहुदायनो नाम, राजा वीतजयाधिपः ।

राज्ये निवेद्य जामयं, प्रज्यायं मयमग्रहीत् ॥ १ ॥

निज्ञादस्य तस्याद्, व्याधिर्वैरजाणि सः ।

केवत्रं दधि जूजीया, येन व्याधिर्न वर्धते ॥ २ ॥

राजर्षिर्ह्येव ब्रजवत्स्या, तत्रयमुत्तुञ्जं दधि ।

सोऽग्राद्रीतनयऽन्येभ्यु, सन्न तज्जामिसूत्र्यः ॥ ३ ॥

ऊचेऽपार्त्यैः स्वराज्यार्था, जितसर्वकारिभिः ।

राजर्षिराजगामाव, राज्यं दास्यामि सोऽवदत् ॥ ४ ॥

उक्तस्तेनार्यते राज्यं, चिराद्व्युद्वाहितोऽय सः ।

पशुपाद्वैकया साधोः, सविषं दध्यदापयत् ॥ ५ ॥

दृष्टाः पुनरमात्यास्ते, सर्वत्राऽप्यादिज्ञानं पुरा ।

राजर्षेरस्य युष्मानि, दीतव्यं सविषं दधि ॥ ६ ॥

हत्वा तद्वतात्ताणी, न्महत्पं ! सविषं दधि ।

त्यजैतव्यमेतेन, पुनर्व्याधिरवर्धत ॥ ७ ॥

पुनर्दद्यादेव सोऽय, पुनर्द्व्यहर्द्विषं ।

एवं तत्पुष्टो ज्ञाना, देवता संचचार सा ॥ ८ ॥

तस्याः प्रमादतोऽन्येभ्यु, वृक्षजे सविषं दधि ।

तत्तापार्तः शुनध्यानः, केवलं प्राप्य निहतः ॥ ९ ॥

तस्य शय्यातरः कुंज, कारो देवतया तदा ।

सिनपत्न्यां कृतो राजा, राजर्षेर्नक्तिमानिति ॥ १० ॥

कुंजकारकृतमि ते, तत्राप्ताऽजनि तत्पुं ।

पशुवृष्ट्या पुनर्वीत, जयं सर्वं स्थलीकृतं ॥ ११ ॥

वृषिहत्याकारमिति, कोपादेवतया तदा ।

कारणाद्विजुग्युक्तः, कर्तुमाश्रयनं न सः ॥ १२ ॥ आ.क. ॥

सीअल्लुक्खाण्णचित्रं, वण्णु विगईगण जावंते ॥

हृष्टा वि जणंति मट्ठा, किमामि उदायणो न मुणी ॥ १३ ॥

टी० । शीतलं च तद्रुक् च शीतलरुक् अन्नमिति

गम्यते । तस्याऽनुत्तितः अनुरूपः नैर्द्रवप्रजितवाटोऽगाभि-
चूतत्वाच्च शीतलरुक्शानुचितस्तं वजेपु गोकुलेषु विगतिगतेन

विगतं यत्नेन यापयंतं (हृष्टादिति) समर्था अपि भणंति

शत्राः किमासीत् (उदायणो न मुनिः) मुनिरेव विगति

परिभोगे सत्यपि तस्माद्विद्वं एवायमिति गाथार्थः ॥ ७ ॥

एवं नित्यवासादिषु मंदधर्माः संगमस्थविरादीन्याश्रयनान्या-

श्रित्य सीदति । अन्ये पुनः सूत्रादीन्वैवादिष्टाः तथाचाह ॥

आव० ॥

मुत्तयवावुवुदे, असहद्व्याद्विआवुओ अ ।

निस्साणपयं काउं, सत्यरमाणा विसीअंति ॥ १४ ॥

सूत्रार्थार्थं वाक्च वृक्षसूत्रार्थं वाक्च वृक्षाः । तान् तथा

असहस्यं ज्ञायापदस्य असहजज्ञायापदस्तांश्च निश्रानां

आश्रयनानां पदं कृत्वा संस्तरंतोऽपि संयमानुपरोधेन

वर्तमाना अजिस्तंः सीदंति । एतदुक्तं भवति । सूत्रं निश्रापदं

कृत्वा यथाहं पत्राणि तार्थिकं ममाश्रयेन एवमर्थं निश्रापदं

कृत्वा गुणोमि तावत् एवं वाक्चत्वं बुद्धत्वं असहत्वं असमर्थ-

त्वमित्यर्थः । एवं द्रव्यापदं दुर्लभमिदं ज्ञ्यं, तथा क्लेशापदं

शुद्धकमिदं क्लेशं, वाक्चापदं दुर्भिक्षं वचंते, तथा भावापदं

ज्ञानोऽहमित्यादि, निश्रापदं कृत्वा संस्तरंतोऽपि विपरीदत्यव्य-

सत्त्वा इति गाथार्थः ॥ २२ ॥

आश्रयवर्णाण शोभां, जरित्रो जीवस्म अजउकामस्स ॥

जे जं पिउइ क्षोए, ते ते आश्रयणं कुणइ ॥ २३ ॥

टी० ॥ आश्रयनानां प्रादुर्भिरूपितशब्दार्थानां शोभा मनु-

ष्यलोको भूतः पूर्णो जीवस्य (अजउकामस्सति) अयतितु-

कामस्य तथा चायतितुकामो यद्यप्यस्यात् शोके नित्यवासादि

तत्तदाश्वनं करोतीति गायार्हः ॥ २३ ॥

किंच चिचिधान्वेति प्राणिनो मंदश्रद्धास्तीव्रश्रद्धाश्च तत्रा-
न्यत् मंदश्रद्धानामाश्वनमन्यत् तीव्रश्रद्धानामित्याह च ॥

जे जल जयाजइअ, बहुसुआ चरणकरणएणजइटा ॥

जइटा जं ते मगारंती, आश्ववणं मंदसप्पाणं ॥ २४ ॥

टी० ॥ ये केचन साधवो यत्र ग्रामनगरादौ यदा यास्मिन्
काले सुखमदुःखमादौ (यद्यसि) यदा दुर्निहादौ बहुश्रु-
ताचरणकरणप्रभृताः संतः यत्ते समाचरति । पार्श्वस्थादिरूपं
तदाश्वनं मंदश्रद्धानां जवतीति वाक्यशेषः । तया ह्याचार्या
मयुराम्गुः सुभिक्तेऽप्याहारादिप्रतिबंधपारित्यागात्पार्श्वस्थता-
मनजत्तद्वदमपि नूनं जिनैश्चेन्मां दृष्ट एवेति गायामिधायः
॥ २४ ॥

जे जत्य जया जइअ, बहुसुआ चरणकरणसंपत्ता ॥

जं ते मगारंती, आश्ववणं तिन्वसप्पाणं ॥ २५ ॥

ये केचन यत्र ग्रामनगरादौ यदा सुखमदुःखमादौ (जद्यसि)
यदा च दुर्निहादौ बहुश्रुताचरणकरणसंपत्ताः यत्ते स्मा
चरांत निरुप्राप्ता तदाश्वनं तीव्रश्रद्धानां जवतीति
गायार्हः ॥ अत्र. ३ अ० ॥

आश्वनं रज्यादि तद्वदापस्तार्तादिनिस्तारकत्वादाश्वनम
आश्वनसदृशे, च ज० श. १८ उ० २ (आहारनृप आश्ववणे)
आश्वनं वस्त्रादिकमिव । इ० अ० ३ ॥ (मेढी आश्ववणं)
खेत्रं) आश्वनं हस्ताद्याधारः तत्समानः यथा हस्ताद्याधारो
गर्वादौ पतंत जेतुं धारयति तथाचार्योऽपि भगवन् पतंत
गच्छे धारयतीत्यर्थः ग० अधि० १ (मेढीयपमाणं आहारे
आश्ववणे) आश्वनं रज्यादि तद्वदापस्तार्तादिनिस्तारकत्वा-
दाश्वनम. राज. । आश्वन्यत इत्याश्वनम भावेऽनृप-
त्ययः कर्म० ॥ अथप्रश्ने यथा मंदशक्तिः कश्चित् नगरे परि-
भ्रमणाय यष्टिप्रवृत्तं तत्तत्तद्वद्वेत्ते । जातसामर्थ्यविशेषः
सन् तान् प्राणपानादिपुत्रान् विमुजतीति. कर्म. प्र. ॥
गृहणशब्दे निग्रन्थीनां ग्रहणं वक्ष्यते ॥

आश्ववणं जोग-आश्ववणयोग- पु० आश्वनवाच्ये पदार्थे अर्ह-
त्वरूपं उपयोगस्यैकतानात्यम् । पतस्य बहुवचन्यता योगशब्दे
अष्ट० ॥ साश्वनो निराश्वनश्च योगः परा द्विधा द्वैयः । सह
आश्वनेन च हारादिज्ञानविषयेण प्रतिमादिना वर्तत इति
साश्वनम. ग० वृ० १३ । योगभेदे च अष्ट० ।

आश्ववणनृप- आश्वननृपत्रि० आश्वनसदृशे, (आश्व-
वणभूए) आश्वनं रज्यादि तद्वदापस्तार्तादिनिस्तारकत्वा-
दाश्वनम । इ० अ० १ ।

आश्ववमाण- आश्वनमानत्रि० बाह्यादौ गृहीत्वा धारयति,
देशतः करेण गृह्णाति च । वृ० ।

आश्ववि (नृ) आश्वमित्रं त्रि० आश्विणिनि आश्वयिणि,
“ गजजिनाश्विन्दुकृत्तधारिया ” । कुमा. । वाच० ॥

आश्वविय-आश्वमित्रं त्रि० अवि क्तः धृतं, गृहीतं, च वाच० ।

आश्वन-आश्वन पु० आश्वनघट्टनमुप संस्पर्शे १ हिंसने २ च
वाच० ॥

आश्वजिय-आश्वमित्रक-न० स्वनामख्याते नगरे, यत्र चुल्लश-
नको गृहपतिरासन् स्थाने च चुल्लशकमधिकृत्य (सयाव

म्मिकाभिधाननगरनिवासी) स्था० ग. १ । (आश्वजियणरं
मज्झं मज्जेण णिगमइ) ज० श. ११ च. १२ ॥ आश्वमित्र
कार्यां नगरार्थं यत्प्ररूपितं तत्रप्रतिपादक उद्देशकोऽप्याश्वमित्रक
इत्युच्यते । ततोऽसौ द्वादशः जगवत्या एकादशशतकस्य
द्वादशे उद्देशे च ॥

आश्वजिया-आश्वमित्रक-खी० स्वनामख्यातायां नगर्याम
ज० श. ११ च. १ (ततोऽन्यत् आश्वमित्रं नयरीं गतो) आ०
म. । क६प० ॥ आ० चू० ॥

अस्या वर्णको भगवत्याम् यथा ॥

तेणं काश्वेणं तेणं समएणं आश्वजिया एणं णयरी हो-
त्या वसुओ संखवेणं चेए वसुओ तत्यएणं आश्वजिया
ए णयरीए वव्वे इसि नइएत्तप्पामोक्त्वा समणोवासमा
परिवसेति । अट्ठे जाव अपोरत्तए अजिगयनीवाजीवा-
जाव विहरंति ॥ ज० श. ११ उ. ११ ।

आश्वत-आश्व- त्रि० आश्वपिते, (आश्वते वाहिते,)
आश्वतानम आर्यं । किं तव वचंत इत्येवमाभाषित इति.
वृह. । (सवगपुरीसा उ कोइ आश्वतो) आश्वतः संभाषि-
त इति । व्य० न. २ ॥ शब्दिते. ततश्चाश्वतः शब्दिता वा
तुर्णिभावं जजन्ते । आचा. अ. ६ उ. ४ । आश्वपने. न. (आ-
श्वतमादिकजन्त्या) आश्वतमाश्वपनम्. व्य. उ. १० ।

आश्वप्. आश्वप् त्रि० आ अश्व क संसृष्टे, संसृष्टे, सृष्टे,
हिंसिते, च.

आश्वप्-आश्वप्-त्रि० आ अश्व. कर्मणि. एत्यत्. कथनये.
णिच्. यत्. आभाष्ये. वाच० ।

आश्वत-आश्वपन्-त्रि० ईषददति, (आश्वते वव्वे वा)
आश्वपति सति ईषद वदति सति. उक्त अ. १ सकृद्वपति. च.
(आश्वचित्पया) आश्वपितुंवा सकृत् प्रति ० । आश्वनं
कुर्वति, च (आश्वतंताणं मुरयाणं नंदिसुंद्गाणं) मुरज-
सुंद्गनीदिसुंद्गानामाश्वपनम्. । राज० । आ. चू. ।

आश्वय-आश्वय-पुं. आश्वयतेऽस्मिन्. आ. वी. आधारे अश्व-
आधारे वाच० आश्वये, स्था० ग. ३ स्था. ग. २ ॥ जं ० ॥
आवास. अश्व० ॥ गृहे, तं. ॥ स्थानं. विशेष. (हिमाश्वयो
नाम नगाधिराजः) कुमा० तत्रामराश्वय मराश्वमरावकेशी
नैप० नहि दुप्यात्मना मार्या निवसन्त्याश्वये चिरम्, रामा०
(आश्वयं देव शश्वणं मुघोरं स्वात्मयं वनम्) आ. आ० प० ।
आश्वयंते साधवोऽश्वयाश्वयः वृ० । वसतौ, स्था० ग. ॥ आ.
च. । (आश्वयं विहारंणं) आश्वयो वसतिः आव. । अणुत्तरेण.
आश्वयणं, आश्वयेन स्त्रीभिमादिराहितवसतिसंवेनेन क६प० ॥
उपाश्वये, ॥

वृहत्कलेपे उपाश्वयस्यैकार्यिकानधिकृत्य (उवस्सगमिस्स-
गसिज्जा आश्वयवसधीनिस्सीदिया गणं, वृह० । शरीरे, च.
निमीहिगा शरीरं वसही यंमिदं च जण्णति । यतोनि-
गीदिया नाम आश्वयो वसही यंमिदं च शरीरस्स
आश्वयो शरीरं जीवस्स आश्वयोचि ॥ आ. चू. ॥
॥ आश्वयवतिनि, च (आश्वयविहारसमिओ) आश्वयः
सूचकत्वादाश्वयवती सकृद्वपतिविविधवतिविषयः अ. अधि. ३

भावे घञ् संज्ञेये, मर्यादायामव्ययी० द्वयपर्यन्ते, अव्य० वाच० ॥

आलयगुण-आलयगुण-पु० बहिश्चेष्टादौ, प्रतिज्ञेखनादौ, उपरा मगुणे च वृ० ॥

आलयविज्ञान-आलयविज्ञान-बौद्धपरिभाषिते ङ्गिकविज्ञाने, श्राव० ॥

आलयसामि (न) आलयस्वामिन् पुं० सत्त्वाश्रयप्रभौ, (सेनायोरन्तर्भाषिते आलयस्वामी उ तस्स जो पिभो) आलयस्वामी तु सत्त्वाश्रयप्रभुरेव-पंचा० वृ० १७

आलयशुष्कादिदिगपरिशुष्क-आलयशुष्कादिदिगपरिशुष्क-पुं० आलयशुष्कादीनि वसतिनिर्दोषताप्रभृतीनि यानि विज्ञानि सुविहितचिन्तानैरेपरिशुष्कोनिश्चितसुविहितनावायः स आलयशुष्कादिदिगपरिशुष्कः तस्मिन्, (तम्हा जहोइयगुणा आलयशुष्कादिदिगपरिशुष्को) पंचा० वृ० ११ ॥

आलयव-आलयव-न० न ववण० न० त० अववणस्य नावः प्यञ् ववणरसनिचत्वे नास्तिववणं यत्र बहु० तत्त्वेवा प्यञ् अववणता-स्त्री० अववणतंतु. न० ववणगुण्यत्वे वाच० । आलयस-आलयस-त्रि० आलयसति, ईपत्त्यप्रियते-अच्. क्रिया-मान्ये अवसस्यापत्यम् विदा० अञ्-अवसापत्ये-पुं० स्त्री० न्युत्पत्ये हरिता० फञ् आलयसायनः तस्य न्युत्पत्ये-पुं० स्त्री० वाच० ।

आलयस-आलयस-न० अवसस्य भावः प्यञ् अनुद्यमेने वत्त० १ अ० ॥

आदिसिन्धे प्रमादो यत्र आदस्यमेदासीन्यं च हेतुषु आदस्यं च हेतुषु समाधिसाधनेवादीसीन्यं माधस्यं न तु पञ्जातः द्वा० च. १६ ॥ आ० म० ॥

आदाव-आदाव-पु० आदाव-करणे घञ्-वाच० आड ईपदर्थ-त्वादीवद्वपनमात्रायाः स्था० गा० ५ ईपद्वपणे, घ० अधि० १ असहस्रभाषणे, च (आदाव वा संज्ञाव वा) आदावः संज्ञापणं संज्ञापस्तदेव पुनः पुनः भ० श० ३ उ० १ ॥

आदावन्ति सकृज्जल्पं संज्ञावन्तिमुहुर्मुहुर्जल्पं. भ० श० ५ उ० ४ ॥ घ० अधि० १ ॥ ईपद्वपथमतया वा जल्पने, चतुर्भिः इच स्थनैर्निर्गम्यस्य निर्गम्यस्या सममात्रावे न दापः ॥

तथाच स्थानाङ्गे स्था० छा० ४ ॥

चरहिं गणोहिं णिगंथं णिगंथि आलयमाणे वा संज्ञा-माणे वा एादिकमद् तं० पंञ् पुञ्जमाणे पंञ् देहमाणे अमणं वा पाणं त्वास्मं वा साइपं वा दद्यमाणे दवावे-माणे वा ॥

स्था० टी० (चरहीत्यादि) स्फुटं किन्तु आलयपत्नीप्रत्ययमतः या वा जल्पन् संज्ञापन् मिथो ज्ञापणेन नानिक्कामति न लेष. यानि निर्गम्याचारं (एणा एगथिए सच्चि नेव चिंठं न संज्ञे) विशेषतः सत्त्व्या इत्येवं रूपं मार्गप्रश्नादीनां पुष्टावस्थनत्वादि ति तत्र मार्गं पुञ्जन् प्रश्ननीयमाधर्मिकगृहस्थपुरुषादीनाम-ज्ञावे हे अर्थे । कौत्साकामितो गच्छन्तां मार्गं इत्यादिना व्रजेण मार्गं वा तस्यदिशयन् धर्मशीलेष्यं मार्गस्ते इत्यादिना व्रजेण अशानादि चादृक्कर्मशीले । गृहाणंदं अशानादीत्येवं तथा अशानादि दापयन् अर्थे । दापयाभ्येतत्तुः अयं आगच्छेह गृहा

दाधित्यादिविधिनेति । प्रवाद-उच्चारणविधौ च- (एसाव वोरुस्ववन्त-) एष ईदृश आदाव उच्चारणविधिः वृह० (आदावोदेवदत्तादि किं ज्ञाति किं देवदत्तति.) (अष-यावंते आदावसहो सुओ) नि० चू० ॥

आदावग-आदावप-पुं. आ दाप. क. उच्चारणविधौ (एव-मिकेके आदावगा भणियन्वा) चत्तारि आदावगा, स्था० गा. ६ ॥

आदावण-आदावण-न. आ दाप णिच्. ज्ञावे ल्युट्. परस्पर कायंपकथने, आनापणे, आदावशब्देऽस्य प्रवृत्तिहेतुवस्तुक्तम् स्यादाभाषणमात्राप इत्यमरः । स्वस्तित्वाच्चेन, च (मंगदादा-पनेहंमिः) रामा० वाच० । संभाषणे. वृ० । सकृत्संज्ञापणे आव. ॥ ज्ञापने. (जो लावेसज्जा असणस्स हेऊ) आदा पयेदं भाणयत्. सूत्रध. अ. ० ॥ आ लाप्यते आदावपेन कियत् एभिहित्यादापनानि. रत्नादौ. ज० श. ८ उ. ए

आदावएवंध-आदावपनवन्ध-पु. आदाप्यते आदावनि कियते-

एभिरिति आदावपनानि रत्नादीनि तैर्वन्धस्थूणादीनामात्रा-

पनवन्धः । वन्धनेदे. ज. श. ८ उ. ए ।

तथाच भगवत्प्रत्ययः ।

सैकितं आदावणवंधे १ जप्पं तण्जाराण वा कट्टजाराण वा पत्तजाराण वा पञ्जाजाराण वा वेद्वजाराण वा वेत्तजाराण वा गरतरजुनीव्वकुशद्वनमाइएहि आ दावणवंधे समुपज्झइ । जहोपणं अंतोमुहुत्तं उक्तोनेहं संवेज्जं कात्तं । भेत्तं आदावणवंधे ॥

आभि-आभि-पु. वनस्पतिविशेषः । जी प्र. ३ ॥

आभीकदल्यो वनस्पतिविशेषः । डा० ३ अ० ॥

आभिग-आभिग-पुं० मुरजनामके, वाद्यविशेषः, राज० प्र. ३

आभिगेमृ मयो मुरजः जी० ३ प्र. उताभिजिताणं आभि गाणे, राज० आ. चू. ॥ (आभिग पुष्करे इव) आभिग्य वाद्यत इत्यादिभिः मुरजवाद्यविशेषस्तस्य पुष्करं चर्मपुटं तन् किञ्चात्यंतसममिति तेनेपमा क्रियते इति. आ. म. प्र. १ अ. जं. ॥

आभिगङ्गु नि. आ. लिग. पयत् आभिगनीये प्रियादौ, वा च० ॥ मुरजनामके वाद्यविशेषः. पु. (आभिगपुष्करे इव) आभिगेयो नाम यो वादकेन मुरज आभिग्य वाद्यते हृदि धृत्या वाद्यत इत्यर्थः ॥ आभिग्यो मुरजवाद्याविशेषः ॥ एष यका रान्तः शब्दः । जी० प्र. ३

आभिगण-आभिगण-न० आ अभिग ह्युट्-आहलेप-अए. १ ई-परस्परज्ञे० प्रव० हा. १७० नि. चू. उ. १ दश० अच. ६

आभिगणनवटि-आभिगणनवटि-स्त्री० शरीरप्रमाणे उपधाने (तारिसंगसि सयणज्जसि साभिगणनवटिए) सहआभिगण वर्या शरीरप्रमाणेनेपधानेन यत्तत्ता-न्तु. प्र. प्रा. २० जी० प्र. ३ । भ० श. ११ उ. ११ । डा० अ. १

आभिगणवटिया-आभिगणनवटिका-स्त्री० शरीरप्रमाणे दीर्घे, गण० उपधाने, आभिगणनवटिका नाम शरीरप्रमाणे दीर्घे गण० उपधानम् । कल्प० ॥

आभिगणिया-आभिगणिका-स्त्री० पुरुषप्रमाणे उपधाने, आभिगणिकायां पुरुषप्रमाणायां राजेति बुद्ध्या समाभिग्य

राजान्तः पुर्व्यः शरते. जी० प्र० १

आर्लिगपुक्खर-आर्लिगपुक्खर-न० मुरजमुखे, भ० श. २ उ. ७ मुरजमुखपुटे, च भ० श. ६ उ. ७ ज० । आ. म. प्र० १ अ. । राज० ॥

आर्लिपत-आर्लिपत-त्रि० आर्लिपतं कुर्वति (आर्लिपतं वा लिर्लिपतं वा साहज्य) नि. त्र. उ० ३

आर्लिपावत-आर्लिपयन्-वि० आर्लिपतं कारयति (अभयरेण वा आर्लिपणजापणं आर्लिपावतं वा) नि० चू. उ. १७

आर्लिभरग-आर्लिगृहक-न० आर्लिभवेनस्पतिविशेषस्तन्मया-नि गृहकाणि । आर्लिमये गृहे, राज० ।

आर्लिच-आर्लि-त्रि० समंततो दीते. “ जह आर्लिचे गेहे, कोइ पसुत्तं नरं तु बोहेजा ” आसमन्ततो दीते गृहे, व्य० उ. ३ अंत० अ. ५ अर्लिबिधिना ज्वलिते, भ० श. २ उ. १ प्रदीपने, न० कोटिमचरे वसंते आर्लिचं वि० न रुज्ज्हे सेणे आर्लिसेऽपिप्रदीपनकऽपि न दहते इति-व्य. उ. ४

आर्लिभ-त्रि. आ. लिप. क. कृतात्रपने, दत्तादीपने, च वाच० ॥

आर्लिभ-आर्लिभ-वि० दन्ने, (अर्धगद्या पुढवीकाश्या आर्लिभः) आर्लिभ्याः शिखायां शिखापुत्रके च लभ्ना इति भ० श. १ ए उ. ३

आर्लिभ-वि० । आ. शिल्प क आर्लिभे, लघौ ॥ ४ ए ॥ इति प्राकृतसूत्रेण आर्लिभे संयुक्तयोर्थयासंख्यं द्वय इत्येतौ भवतः प्रा० । आर्लिगिते संबधे (शिखानिर्वाहिले इवाम्नसां निधिः । आर्लिभृत्तमि रसितारमुच्चैः) इति मायः वाच० ।

आर्लिभमणाक्षिभूदण-आर्लिभमणाक्षिभूदणवन्दन-न० सप्त विशेषे वन्दनकर्तव्ये, तच्च (आर्लिभमणाक्षिभूदण इत्यहर्लीसे य होइ चरभंगा) वृ० । अर्लिभमनाक्षिभूदणेति पदद्वयमाश्रित्य रजोहरणशिरसो विषये चतुर्भंगिका भवति । सा च अहो कार्य काय इत्याद्यावत्काले संभवति । रजोहरणं करान्यामाश्रित्यति शिरश्चेत्येको १ रजोहरणं शिरस्यति न शिर इति द्वितीयः २ शिरःशिरस्यति न रजोहरणमिति तृतीयो ३ न रजोहरणं न शिरः शिरस्यति ४ इति चतुर्थो भंग इति अत्राऽऽयोजनं गृह्यः । शेषजंगमये आर्लिभदोषदुष्टप्रकृतवन्दनमवतरति । प्रव. द्वा. १ ध० अधि २ । आव० । आ. सू. २ अ. ॥

आर्लि (ली) वग-आर्दीपक-वि० आर्दीपयत्यगृहमाश्रिना । आ. दीप णिच् पवुब् परगृहस्य दाहके, गृहादिदीपनकरिपु प्रहन० छा० ३ । अग्निदातरि हा० अ. २ उर्दीपके, च वाच० ॥

आर्लि (ली) वण-आर्दीपन-न० आ. दीप णिच् ल्युट् तपुसादिचूर्णमिश्रितजलेन गृहादी चित्राकारलेपनभेदे, उर्दीपने, च वाच० ॥ प्रामादिप्रदीपने (आर्दीपणेदि य) व्या कुल्लोकाणां मोषणार्थं प्रामादिप्रदीपनेः । विपा० अ. १ ।

आर्लि (ली) विप-आर्दीपित-त्रि० आ. दीप णिच् क दत्तादीपने गृहाङ्गनादी, उर्दीपिते, च वाच० ॥

आर्लिमं (निं) दग-आर्लिसे (ति) न्दक-पुं. धान्यविशेषे दशा. (आर्लिसेदगत्ति) चषत्रकाः जं. टी० (आर्लिसेदगत्ति) चषत्रकाः चषत्रका पवान्यं । ज. द. ६ उ. ७

आर्लिह-स्पृश स्पृशं तु. पर. सक. अनिट् । स्पृशः फासफंस-

फरिसिधिविहायुखादिहाः ॥ ७१ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण स्पृश-तेरादिदेशः आर्लिहः प्रा. ॥ स्पृशति अस्पाहीत् अस्पाहीत् अस्पृक्तं पस्पशं । वाच० ॥

आर्लिहमाण-आर्लिखत् वि० विन्यस्यति, (आर्लिहमाणे २ अणुपविस्व) आर्लिखन् २ विन्यस्यन् २ अनुप्रविशति ॥ जं० ॥

आर्लिहिज्जमाण-आर्लिख्यमानं वि० विन्यस्यमाने, (मंरुहेहि आर्लिहिज्जमाणोहि) जं० ॥

आर्लि-आर्लि-स्त्री० सख्याम् ॥ प्रा० ॥

आर्लिह-आर्लिह वि० आ-लिह-क-युक्तासनविशेषे ॥ वाचा० ॥

तत्र दक्षिणमूर्धन्यतो मुखं कृत्वा वाममूर्धं पश्चामूर्धं प्रसारयति । अंतरावहयोरपि पादयोः पंचपदाः ततो वामहस्तेन धनुर्गृहीत्वा दक्षिणहस्तेन प्रत्यंचामाकर्षति तत् आर्लिहम् ॥ व्य० उ-१ आ० म-अ-१ ॥ आ-लू-॥ उक्त० १ अ. । नि० चू-उ ११

आर्लिण-आर्लिण-त्रि. आर्लि कंतरे क आर्लिभे, वाच० आर्लि गिते, कल्प० सुखिभे, हा० अ २ किंचिल्लमे, च ॥ जं० ॥ प्राकृते (आर्लिङ्गोष्ठी ॥ ५४ ॥) इति सूत्रेणालियतः अर्ली इत्यादेशो भवति । अर्लिअर् अर्लिणी ॥ प्रा० ॥ (अर्लिणयमाणजुत्तस्सवणा) आर्लि-नौ मस्तकमित्तौ किंचिल्लमौ ननु टप्परी प्रमाणयुक्तौ स्वप्नमाणपेतौ श्रवणौ कर्णौ येनांतं ॥ जं० ॥ (आर्लिणं महए विवाहे) आर्लिः सर्वगुणैराङ्गितः ॥ कल्प० ॥ (आर्लिणगुत्तो परिचय) आचा० अ ३ उ २ ॥ भावे कः संस्मरे, न० तत्र साधु अणु वंगे धातुभेदे तस्य धात्वन्तरसंस्मरणकारकत्वात् तयात्वं । वाच० ॥

आर्लिणगुत्त-आर्लिणगुत्त-त्रि० आर्लि मर्यादयेन्द्रियरोधादिकया लीन आर्लिणो गुप्ते मनोवाक्यायकर्मभिः कर्मवत्संवृताग्राहः । आर्लिणग्राहो गुप्तश्चार्लिणगुत्तः । इन्द्रियरोधादियुते मनोवाक्यायकर्मभिर्गुप्ते, कर्मवत्संवृताग्राहः, च आचा० अ. ३ उ. २ (आर्लिणगुत्तो परिचय) आर्लिणो गुप्तश्च परिचजेत् ॥ आचा० ॥

आर्लि-आर्लि-पुं० आर्लि-वा-मित्तु ऋउणिञ् रस्य ङः वा पेचके, भेचके, । शब्दरत्ना० स्वल्पवारिधानिकायाम् सनासे जलपात्रभेदे, स्त्री० कन्दभेदे राजनि० तस्य जेदा नानाविधाः “ कंदो बहुविधो लोके आर्लिशब्देन जल्पते ॥ कषासुक्षैव घंशु, पिंशुहर्शकारदिकम् ॥ काष्ठासुक्षैव माघं स्यात् तस्य जेदा अनेकशः ” । वाच० ॥

आचारार्हदीपिकायाम् । आर्लिशब्दन्तकाय धनस्पतिर्जावनधिकृत्य- (आर्लि तह पिंशुलू बत्तीसं जाणितं अण्ता-इं) आचा० अ. १ उ. ३ ॥

आर्लि तह पिंशुलू इवन्ति एए अणन्तनामेणं । ध० अ० २ । आर्लि इति दीर्घान्तोप्यत्र ॥

आर्लि-आर्लि-स्त्री० वल्लीजेदे, । आचा० अ. १ उ. ५ ॥ प्रव चा. १० ॥

आर्लि-दह-दाहे-भस्मीकरणे सक० ज्वा० प० अनिट्-द-दहेदहि लुक् ॥ २०७ ॥ इति प्राकृत सूत्रेण वदेरा-मुखादशाः आर्लिख हहः प्रा०

आर्लि-स्पृश-स्पृशं-तु पर० सक० अनिट् (स्पृशः फासफंस-

रिसत्रिविग्राहलुखाविहा. ८१ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण स्पृशे-
राहुखादेशः आलुचण ॥ प्रा० ॥

आलुचण—आलुचन-न० आ० लुचि. ल्युट् उपटाने, केशा
देवैश्चराहित्ये, च ॥ वाच ० ॥ ग्रहणे, ॥ आब ० ॥

आलुटण—आलुटन-न० आ० लुटि. ल्युट् वज्रादपहरणे,
वाच ० ॥

आलुप-आलुम्ब-त्रि० आसमंतालुपतीत्यालुपः धनापहारके,
आलुपे सहसाकारे । स हि क्षोनाजिन्नतान्तः करणोऽपगत-
कर्तव्यकार्यविवेकोऽप्यज्ञेनैकदत्तद्विष्टैहिकामुष्मकावपाक-
कारिणीनिद्राभ्रग्नगश्कतेनचौर्यादिकाः क्रियाः करोति ॥ आत्मा-
अ. ३ उ. १० ॥ (आलुपइ विभुपइ) आलुपतवस्त्रादिकं
विभुपत् सर्वस्वापहरणे ॥

आलुग (य) आलुग पु० आ. हाति पृथ्वीकासरोरगं वा आ-
ला. मित् रु संज्ञायां कन्. शेषनागे, कासाहो, च आलु. स्वा-
र्थे कन् कन्दभेदे, न० वाच ० ॥ (तरुणपद्मास्तुति वा)
आलुकं कन्दविशेषः । तच्चानेकप्रकारमिति विशेषपरिग्रहार्थं
पद्मास्तुतिस्तुम् ॥ अणु० अ. १ ॥ साधारणशरीरबाद्-
रपनस्पर्शिकायिकानीधुर्य (साधारणशरीरा अणोगहा
ते पकित्तिया आलु ए मूलप चव सिंगवरे तदेव य) उक्त०
अ. ३६ ॥ ज० श. ७ उ. २ ॥ प्रज्ञा० पद १० ॥ जी०
प्र. १ ॥

आलूण-आलून-त्रि० लू० क० ईयञिञे, सम्यक्छिञे, च
तेनामरचयुहस्तैः सदयाश्नपट्टवाः कुमार० ॥ वाच० ॥ वि-
शिर्णे, ॥ आ० म० ॥

आलेट्मुपे-आलेट्मु-अव्य० आलेखं कर्तुमित्यर्थे, स्वार्थेकश्च वा
इति प्राकृतसूत्रेण स्वार्थे कः ॥ प्रा० ॥

आलेप-आलेप-पु० आ-त्रिप घञ् उपलेपे, आक्षिप्पने, च
आक्षिप्यते कर्मणि ल्युट् आक्षिप्यमाने, च ॥ वाच० ॥

आलेवण-आलेपन-न० आ-त्रिप ल्युट् उपलेपे, आक्षिप्पने, च
वाच० ॥ सकृद्वेपने, नि० लू० उ. १२ ईषलेपने, ॥ वृ० ॥ दिवा
गृहीतगोमये राज्ञौ व्रणाद्यालेपनविधौ ॥
नि० लू० ॥

जे निक्कवू दिया गोमयं पणिग्हेत्ता । दिया
कार्यसि वणं आक्षिपेज्ज वा विक्षिपेज्ज वा आक्षिपंतं वा
विक्षिपंतं वा साइज्जइ ॥ ३९ ॥ जे निक्कवू दिया गोमयं
पणिग्हेत्ता रत्तिं कार्यं सि वणं आक्षिपेज्ज वा विक्षि-
पेज्ज वा आक्षिपंतं वा विक्षिपंतं वा साइज्जइ ॥ ४० ॥
जे निक्कवू रत्तिं गोमयं पणिग्हेत्ता दिया कार्यसि वणं
आक्षिपेज्ज वा विक्षिपेज्ज वा आक्षिपंतं वा साइज्जइ ॥ ४१ ॥
जे निक्कवू रत्तिं गोमयं पणिग्हेत्ता रत्तिं कार्यसि वणं
आक्षिपेज्ज वा विक्षिपेज्ज वा आक्षिपंतं वा विक्षिपंतं
वा साइज्जइ ॥ ४२ ॥ चउकनयणुत्तं उचारेयन्वं । कायः
शरीरं व्रणः क्षतं तेण गोमयेण आलिपइ सकृत् विक्षिपइ
अनकशो ऽपरिवारिते मासल्लहुं । परिवारिते चउजंगे
चउल्लहुं तवकाक्षविभित्ता आणादिया दोसा । गाहा ।

दियपतो गोमतेणं चउकनयणा तु जाव एवुत्ता ॥ एवो
एगतरंणं पक्खेत्ताणादिणो दोसा ॥ ३९ ॥ चउकनयण
चउजंगो चत्तिउदेसए जाव एवुत्ता इहं पि सखेव । गाहा ।
तनुपत्तिं चउखं अजिज्जतो वेयणा एत्तिव्वाए । अफ्फाणे
अव्वहितो तं चउखदिया सते सम्मं ॥ ३९ ॥ ७॥ अव्वो-
च्चित्तिणिमित्तं जीयट्ठाए समाहिहेत्तं वा । एतेहि कार
एहिं जयणा आक्षिपणं कुज्जा ॥ ३९ ॥ ८॥ पूर्ववत् गोमय
गहणा इमा विधी गाहा । अजिणववोसट्ठासत्ति इतरे
उवयोगं काउगहणं तु माहिंसअसत्तिगव्वं अस्मातवच्चं
व वितघाता ॥ ३९ ॥ ९॥ वोसिरियमोत्तं घेत्तव्वं तं बहुणं
त्तस्तासविशयं चिरकाज्जवोतिरियं तं पि उवकरे तु ग-
हणं दिणत्तसत्तं पि मादितं घेत्तव्वं मोहिस्तासतिगव्वं
तं पि अणायवेत्तियं ज्ञाययामित्यर्थः । तं असुसितं
वितघाती जवति आयवत्तं पुण सुसियं ससुणुकारी
सुत्तं जे निक्कवू दिया आक्षिपेज्जयां पणिग्हेत्ता दिया
कार्यसि वणं आक्षिपेज्ज वा विक्षिपेज्ज वा आक्षिपंतं
वा विक्षिपंतं वा साइज्जइ ॥ ४३ ॥ जे निक्कवू दिया
आक्षिपेज्जयां पणिग्हेत्ता रत्तिं कार्यसि वणं आक्षि-
पेज्ज वा विक्षिपेज्ज वा आक्षिपंतं विलिपंतं वा साइज्जइ
॥ ४४ ॥ जे निक्कवू रत्तिं आक्षेवणजयां पणिग्हेत्ता दिया
कार्यसि वणं आक्षि पेज्ज वा विक्षिपेज्ज वा आक्षिपंतं वा
विक्षिपंतं वा साइज्जइ ॥ ४५ ॥ जे निक्कवू रत्तिं
आक्षेवणजयां पणिग्हेत्ता रत्तिं कार्यसि वणं आक्षि-
पेज्ज वा विक्षिपेज्ज वा आक्षिपंतं वा विक्षिपंतं वा
साइज्जइ ॥ ४६ ॥ आलेवण जातं आक्षेवणस्य
गारा ॥ गाहा ॥

दियरातो लेवेणं, चउकनयणाउ जाव एवुत्ता ॥
एतो एगतरंणं, मव्वेत्ताणादिणा दोसा नि. चू. उ. १२
पर्युपितेनालेपनजातेनालेपनविषयो । वृहत्कथ्ये ॥
णो कपइ निग्गेयाणं वा निग्गेयाणं वा पारि यसिएणं
आक्षेवणजयां आक्षिपित्तए वा विक्षिपित्तए वानन्नस्य
आगावेहिं रोगायंकेहिं ॥

एवं मूत्रमूत्रमनुचारणीयं । व्याख्यातः कल्पने निर्ग्रन्थानां
वा २ परिवाप्तिने नाक्षेपनजातेनाक्षेपयितुं वा ईषलेपयितुं
विशेषयितुं विशेषेण लेपयितुं नान्यत्र अगाढज्यो रोगातकेन्य
इति सूत्रार्थः ॥

अथ भाष्यं ॥

मन्वेज्जणं क्षिपइ, एस कपो होइ वणतिगिच्छाए ।

जइ तेण तप्पमाणं, माकुण किरियं मरीरस ॥

परः प्राह ॥ ननु वणविकित्सायां पृथं व्रणो मृक्षित्वा ततः
पिप्पि आदानेन आक्षिप्यते पथ कमस्ततः प्रथमं मूत्रमनुमुक्त्या
पश्चादक्षेपनसूत्रं अणितुमुचितमिति ज्ञावः । यदि चेतस्व न
प्रमाणं ततोऽपि शरीरस्य क्रियामकार्यमिति स्मरिह ।

आलेखणेण पणएइ, जो जवणो मजवणेण किं तत्त ।

होइइ वणो वमासे, आलेखो दिज्जइ समणं ॥

नायमेकान्तो यदवश्यं व्रणे प्रकृणमहेपनं च जवति । किन्तु कुत्रचिदेकतरं कुत्राप्युभयं ततो यः किञ्च व्रण आलेपेन प्रगुणीभवति तत्र किं प्रकृणेन कार्यं किंचिदित्यर्थः । यद्वा । मा मे व्रणो जवित्यतीति कृत्वा प्रथममेवालेपः शमनमौषधं दीयत किंच ॥

चाउर उकज्जे करिन्ति, जह् दानकज्जपरिमासी ।

आणुपुप्पिसंतविज्जवे, जुज्जइ न उ सन्नज्जांसु ॥

अस्यानुरे आगाढे कार्ये यथा हाभं आत्रापो मूर्ध्नि वा यः प्रथमं हन्यते तैव चिकित्सां कुर्वन्ति । कुत्र नाम परिपाटिः क्रमो विद्यते इदमेव व्यनक्ति यः स हि भावा विद्यमानविकृतिः प्रचिकित्सायां क्रियमाणायामादुपूर्वा चिकित्साशास्त्रेण मणिता परिपाटियुज्यते घटते न पुनः सर्वजातिषु अतः किमत्र क्रमनिरीक्षणमेति ॥

सुत्तंमि कट्ठियंमि, आलेखवत्ति चज्जह् हुंति ॥

आणइणाइदोसा, विणा इमहिं तुगाणहिं ॥

स्वायं कथनेन सूत्रे आहृष्टे साति निर्मुक्तिविस्तर उच्यते । यथा हेपं रात्रौ स्थापयति । तदा चतुर्वेधु, आह्लादयश्च दोषाः विग्रथन्ना च क्रमोऽस्तिः स्यनिर्यचति ॥

निच्छे द्वे वेणीए, आवज्जणपाणतत्त्वणव्वरणा ।

आयंके विविज्जा, सो मासन्नहुगा य ॥

स्निग्धे छत्रे प्रणीते आलेपे स्थापिते प्राणिनामायततत्कृण-
करणं तस्य द्रवदेः स्यन्दनं भवति । अत्र दोषभावना
प्राप्यत् ॥ आतंके च रोगे विपर्ययेन क्रियाकरणे वद्विषमार्णं
प्राप्यत्ते मासेचि ॥ अगाढानागाढकारणमन्तरेण पदे परि-
वासयति । ततः प्राशुकादौ स्थापयमाने चतुर्वेधु । अप्राशु-
कादौ चतुर्गुरु । इदमेव व्याचष्टे ॥

तिखिय संचयदोसा, तथावि से द्वाइज्विणव्विहणं वा ।

अंवीचूयं विइए, उज्जमणुज्जति जे दोसा ॥

त एवं संचयादयो दोषा मन्तव्याः ॥ त्वविषः सर्पः
स्पृशेत् द्वाइविषो वा जिहया वा देहेन कुर्यात् । द्वितीये च
दिने अम्बीज्जतं तदुपपन्ने । अजुज्जो वा ये दोषास्तान्
प्राप्तान् यत पंत दोषास्ततः ॥

दिसं २ गहणं, पिट्ठमिडिं य होय जयणाए ।

आगाढे निक्खिबणं, अपिड्ठ पिड्ठे य जयणाए ॥

यदा श्वानार्थमालेपो न प्रयोजनं भवति तदा दिवसे २
प्रहणं विधेयं । तत्र प्रथमं पिष्टस्य पश्चादपि पिष्टस्यापि यत-
नया कर्तव्यं जवति । आगाढे च श्वानत्वे आलेपस्य निर-
रणं परिवासनमपि कुर्यात् । तदप्यपिष्टस्य पिष्टस्य वा
यतनया कर्तव्यम्

अथा ऽऽतंकाव्यन्यासं व्याख्याति ॥

आगाढं अणागाढं, अणागाढं वा वि कूणइ आगाढं ।

एवं तु विवज्जासं, कुणइ वनाए कफतिगिच्छं ॥

आगाढं श्वानत्वे अणागाढं किर्यां करोति चतुर्वेधु । अना-
गाढं वा आगाढं करोति चतुर्वेधु यदा वाते चिकित्सनीये
कफचिकित्सां करोति । एष विपर्ययो मन्तव्यः ।

अथ सेसे बहुगायति पदं व्याचष्टे ।

अगिज्ञाणो खबु सेसो, दव्वाइं ति विह् आवाइ जदो वा ।

पाच्छेत्ते मग्गएया, परिवासितं तस्सिमा तस्स ॥

शेषो नेत्र य आगाढोऽनागाढो वा श्वानो न भवति यो वा
छव्यं नेत्रकावापे त्रैदानं त्रिविधया आपदा जरो मुक्तः स शेष
उच्यते तस्य परिवासयत इयं प्रायश्चित्तमार्गाणां ।

फामुगमफामुगे वा, अचित्तचित्ते पत्तिणं तेवा ।

असिणे हसिणे हसए, अणाहारा हारव्वहुगुगा ।

प्राशुकं स्थापयति चतुर्वेधु । अप्राशुकं स्थापयति चतुर्गुरु
अचित्ते स्थापयमाने चतुर्वेधु सचित्ते चतुर्गुरु परित्ते चतु-
र्वेधु अनन्ते चतुर्गुरु स्नेहेगते स्नेहावगाढे चतुर्गुरु अनाहारो
चतुर्वेधु आहारे चतुर्गुरु ॥ वृ० ॥

आश्लिष्यते अनन्तेत्यालेपेन आलेपेनसाधने छव्ये, आलेखो
तिविधौ वेदनप्रशमकारी पाककारी व्रणादिणीहरणकारी ।
नि० चू० उ० ३ ॥

आलेखण जाय-आलेपेनजात- न० आलेपेनप्रकारे, (आलेख-
णजाणेण आलेपेज्ज वा विमिपेज्ज वा) नि० चू० उ० ३ ॥

आलेह-आलेख- पुं० आ-लिख-घञ् सम्प्रकृतेखने, आधारे,
घञ् लेखपत्रे, च ॥ वाच० ॥ चित्रे, ॥ आ० म० प्र० ॥

आलेख-आलेख्य- त्रि० आ- लिख्- एयत्- चित्रादौ
लेख्येदेवादिप्रतिविम्बे, विधानुमात्रेण्यमशक्यतः । माघः ।
इति संस्मरणो वाणीवद्वयलेख्यदेवताः । माघः । अहो
रूपमात्रेण्यस्य शकुं लेखनीये- त्रि० आधारे एयत् चित्रे
॥ वाच० ॥

आलोडकण-आलोक्- अन्त्य० विमृश्येत्यर्थे (आलोडकणा
एवं) आलोच्य विमृश्येति ॥ पंचा. वृ. १४ वृ. ३ ॥

आलोड्य-आलोकि- वि. आ- लोक्- क. ह्ये ॥ वाच. ॥
(आलोड्यं इंगियमेव नञ्) आलोकिं निरीकृतमिति ॥
दर्श. अ. ए. उ. ३ ॥ आलोड्यपाणनेयणनोई से णिमाये)
आलोकिं प्रत्युपेक्षितमशनादिभोक्तव्यं तदकरणे दोषसंज्ञ-
वात् ॥ आवा० अ० ७ उ० १ ॥

आलोचित- त्रि० आ- लुच्. णिच्, क आलोचनाविपर्ययचूते
विशेषदर्शनादिना कृतालोचने, (आलोचितमिन्त्रियेणेति) सां०
कौ० इति कर्त्तव्यतयावधारिते च ॥ वाच० ॥ निवेदिते
॥ म. श. २. क. १ ॥ (आलोड्येति अपराहणाअलोड्य
भयणा) आलोचिते गुरोरेपरप्राज्ञात्रे निवेदिते, ॥ आव० ॥
आलोचनावति, च ॥ म० ॥ श. ७. उ. २ ॥

आलोड्यणिदिय-आलोचितनिन्दित- त्रि० सम्प्रकृ कृता
लोचननिन्दाविधौ, ॥

कयपावो वि मणुस्सो, आलोड्यनिदियगुरु सगासे ।

होइ अइगलहुओ, हरियमरुव चारवहो ॥

आलोड्यनिदिशोक्तिः आलोचितनिन्दितः सम्प्रकृ कृतालो-
चननिन्दाविधिरित्यर्थः ॥ ध० अधि. २ ॥

आलोड्यपारिकंत-आलोचितप्रतिक्रान्त- त्रि० आलोचितं
गुरुणां निवेदितं यदतिचारजातं तत् प्रतिक्रान्तमकरणविपर्ययं
कृतं येनासावालोचितप्रतिक्रान्तः तस्मिन् आलोचितश्चासावा
लोचनादानात्प्रतिक्रान्तश्च मिथ्या दुष्टतदानादालोचि-

कांतः ॥ म० अ. २ उ. १ । आलोचनाप्रदानपूर्वं प्रदत्तमित्या
उच्यते, (आलोच्यपरिक्तां गवयति तत्रोपगणे) वृ० ॥
आलोपमाण-आलोचयन्- वि० पश्यति आच० अ. ५ ॥

आलोपयन्-आलोचितव्य-वि० प्रकाशनीये, पंचा० वृ. १५
निवेदनीये अपराधादौ, च. ॥ पंचा० वृ. १८ ॥

आलोप-आलोच- पुं० आलोच्यतेज्जेन आ लुक् लोट् वा
करणे घञ् प्रकाशे । दशा० अ. २ ॥ आव० ॥ (आलोचो
उल्लोओ दित्तोनासापहा पयातो य) प्रा० कौ० ॥ ज्ञा० १०
अ. आलोचस्थाने गवाह्मादौ, च वाच० ॥

णो गाहावकुलस्त, आलोयं वा थिगलं वा संधि वा
दगजवर्णं वा हाओपगन्निज २ अंगुलिषाण वा उद्दि
सिय उद्दिसिन् उल्लामिय उन्नमिय २ णिज्जाएज्जा ॥

आलोचकस्थानं गवाह्मादिकम् आचा. अ. १ उ. ५ आलोय
थिगलं दारं आलोच निर्यहकादिरूपं दशा० अ. ५ ॥ आलो-
च्यत इत्यालोचः लोके, तथा चावश्यके लोचपर्यायशब्दान-
धिष्ठ्य (आलोच्यल्लोचस् संलोकश्चैव एकद्वौ) आ० म० ॥
आचारंगे (लोयालोपयपंचाओ पमुचति) आलोच्यत
इत्यालोचः कर्मणि घञ् । लोके चतुर्दशरज्वात्मके आलोको
लोकालोचस्तस्य प्रपञ्चः पर्यासापर्याप्तकसुभगादिच्छविक-
ल्पस्तथ्या । नारको नारकत्वेनालोच्यते एकेन्द्रियादिरैके-
न्द्रियादित्वेनैवं पर्यासापर्याप्तकाद्यपि वाच्यम् । तदेवं सूतात्प-
पंचामुच्यते । चतुर्दशजीवस्थानान्यतरव्यपदेशाहो न जवति
इति यावत् ॥ आचा० ॥ दृष्टिविषये क्षेत्रादौ ॥ ज्ञा० अ० १ ॥
दृष्टिविषये ॥ औप० ॥ आलोचनमात्रोचः भावे घञ् दर्शने,
आव० ॥ ज्ञा० अ. २ ॥ (आलोप समनस्व भगवओ महावी-
रस्त पणामं करेइ) आलोके दर्शनमात्रे, कदप० ॥ आलो-
चनमात्रोचः मर्यादायाऽजिविधिना वालोचनम् निरीक्षणं, (वि-
कषणनिरिक्षणावि य आलोपयलोपयेणद्वौ) ओघ० ॥

आलोपण-आलोचक- वि० आ-लुच्-णिच्-यलुच् आलोचना-
कारके, ॥ वाच० ॥ आलोचनाया यस्या आलोचका आलो-
चनाशब्दे ॥ व्य० उ. १ ॥

आलोपय-आलोचक-वि० आलोचनमात्रोचस्तस्मिन्नालो-
चकत्रमात्रोचकत्रं दर्शनशब्दसे, आलोचकत्रं चक्षुर् मणुष्यते
उक्तरं विरं कारं । आव० टी० ।

आलोपण-आलोचक- न० आ. लुक् लोच वा भावे ह्युट्
दर्शने, ॥ आचा० अ. ३ उ. ५ दशा० अ. ४ ॥ ततस्तदालो-
चनतत्परणाम् । लुचनलोचनप्रतिः स्वगिभिनोनुच्यते ॥
कुमार० । “ब्रजति हि सफलत्वं घल्लनालोचनेन,, माघः ॥
वाच० ॥

निरीक्षणे, ॥ आय० ॥ निरूपणे, ॥ ओघ० ॥ प्रकाशे, प्रह०
चा. १ सं. ॥

आलोचन- न० आ-लुच् णिच् भावे ह्युट् विशेषमर्मादिना
विषेचने नैया० । वाच० ॥ विचारणे, (पुत्रामेव आलोपजा)
आलोच्येद्विचारयेत् ॥ आचा० अ. ३ उ. ५ । आलोच्यह-
त्तायप्रानो भवेदित्यर्थः ॥ आचा० ध्रु. २ अ. १ उ. ६ ॥
सामान्ययस्तु बाह्यज्ञानविशेषे, च सामान्ययस्तुप्राहिज्ञानमा-
लोचनम् । तद्वक्तव्यताऽर्थव्यग्रहव्यतयाऽवसरैश्चप्रहशब्दे ॥
आकर्मर्यादायां लोच्यदर्शने मर्यादायाऽलोचनं दर्शनमात्रोच-

नम् ॥ नि० सू० उ. २० । निवेदने, उपदर्शने, च आलोपण-
दायणं च दाऊणं आलोचनं यथा गृहीतभक्तपाननिवेदनं
तयोरेवोपदर्शनञ्च प्रह० सं. द्वा. १ । आलोपहि गुरुच्यो
निवेदयेति ॥ उपा० अ. ३ ॥ इथा० ग. ३ ॥ आलोचत्तप
आलोचयितुं गुरवे अपराधाखिवेदयितुम् ॥ इथा० २ ग. ॥
आलोचनं गुरोः पुरतः स्वारोधस्य प्रकटनम् ॥ घ० ॥
आडमर्यादायाम् सा च मर्यादा इयं ।

जह्वालो जंपतो कज्जमकज्जं च उज्जुयं जणइ ।
तं तह्वालोइज्जा, मायापयविपमुको उ ॥

अनया मर्यादा लोच्यदर्शने चुरादित्वाभिच् लोचनं लोचना
प्रकटीकरणं आलोचना गुरोः पुरतो वचसा प्रकाशनमिति
भावः । यस्याश्चित्तमात्रोचनमात्रेण लुचयति तदाऽऽलोचना-
हंतया कारणे कार्योपचारालोचनम् । प्रायश्चित्तभेदे ॥ प्रव० ॥
चा. ए८ ॥ व्य० उ. १ ॥

अस्याशेषवक्तव्यताऽऽलोचनाशब्दे आलोचनाहशब्दे च ॥
सामाचारीभेदे च तच्च पिशादिनिवेदनं, ॥ ग० अधि२ ॥ लोच-
नपर्यन्ते, अय्य० । “ आलोचनान्तं श्रवणं वितत्य ” रघुः ।
वाच० ॥

आलोपणजायण-आलोचनजाजन-न० प्रकाशमुखे जाजने ॥
प्रश्न० सं. १ चा. ॥

अह् कोइ न इच्छेज्जा, तत्रो जुजेज्ज एकत्रो ।
आलोपजायणं साह् जयं अप्रिसारिणं ॥
आलोचनजाजनं मल्लिकाधरपाहाय प्रकाशप्रधाने भाजने इत्य-
र्थः ॥ दशा० अ. ५ उ. ॥

आलोपण-आलोचना-स्त्री० आडमर्यादायाम् सा च मर्या-
दा इयम् ॥

जह्वालो जंपतो, कज्जमकज्जं च उज्जुयं जणइ ।
तं तह्वालोइज्जा, मायापयविपमुको उ ॥
अनया मर्यादा लोच्यदर्शने चुरादित्वाभिच् लोचनमात्रो-
चनं प्रकटीकरणम् आलोचना गुरोः पुरतो वचसा प्रका-
शनम् प्रव० चा० ए८ ॥ व्य. उ. १० ॥ जीत० ॥

विषयाः

- (१) आलोचनया व्युत्पत्तिरर्थः स्वरूपंच ।
- (२) ज्ञ्यादिनिक्षेपे आलोचनायाः ।
- (३) आलोचनया मूलगुणोत्तरगुणेन जेदाः ।
- (४) विहारादिज्जेदनालोचना त्रिविधा तज्जेदाश्च ।
- (५) शब्दोच्छरणार्थमात्रोचनकरणविधिः ।
- (६) आलोचनविषये यथाक्रममात्रोचनाप्रकारः ।
- (७) आलोचनायां शिष्याचार्यपरीक्षण-आवश्यक-
दिगाराणि ।
- (८) काऽलोचना गृहीतव्या तानि स्थानानि ।
- (९) ज्ञ्यादि चतुर्विधमात्रोचनीयम् ।
- (१०) अपराधालोचनायां प्रशस्ताऽप्रशस्तज्ञ्यादयः ।
- (११) ययान्तरेषु ज्ञ्यादिप्रालोचना तादृशानां प्रति-
पादनम् ।

- (१२) आलोचनासमयवर्णनम् ।
 (१३) कस्य समीपे आलोचना कर्तव्या ।
 (१४) गीतार्थमवाप्य शङ्कयानुष्करणार्थं दोषगुणादि-
 कं ज्ञायता यद्विधेयत्वम् ।
 (१५) मरणाजिमुखेनाप्यालोचना करणीयात्र ब्राह्म-
 णदृष्टान्तः ।
 (१६) अदत्तालोचने व्याधदृष्टान्तज्ञानम् ।
 (१७) स्वर्गणपरगणवामिकानां समीपे आलोचना ।
 (१८) आलोचनाया अष्टौ स्थानकाः दशस्थानकाश्च ।
 (१९) सामुदानिकाऽतिचारालोचना ।
 (२०) आलोचयित्रा एतानि वर्जनीयानि ।
 (२१) संम्यागलोचनादाने किं बिभ्रम् ।
 (२२) कृतानां कर्मणां क्रमत आलोचना ।
 (२३) आलोचनायां दत्तायां न विरतिजंगः सदृष्टा-
 न्तः ।
 (२४) आलोचनायामकृतायां मृत्वाऽनाराधको जवति ।
 (२५) आलोचनायाः फलम् ।

(१) आलोचनाया व्युत्पत्तिरर्थस्वरूपं च ॥

आ अभिविधिना सकलदोषाणां लोचना गुरुपुरतः प्रकाशना
 आलोचना भ० श. १७ उ. ३ ।

आलामस्येन स्वगतऽकरणीयस्य वागादियोगत्रयेण गुरोः
 पुरो जावगुद्व्या प्रकटनमालोचना ध० अधि. २ गुरुभ्यो
 निजदोषकथने, ध० अधि. २ ॥ आमर्यादायां लोचुदर्शने
 आलोचना नाम आलोचना प्रकटना ऋजुभावेनेति ॥ पं० चू० ॥
 आलोचनामालोचना मर्यादयाऽलोचनं दर्शनमाचार्योदिरालो-
 चनेत्यभिधीयते । ओष० ॥

आलोचयणा नाम जहा अपणो जाणति तद्वा परस्स
 पागमं करे । नि० चू० उ० २० ॥

आ अपराधमर्यादया लोचनं दर्शनमाचार्यादेः पुरत इत्या-
 लोचना ध० अधि. ३ ।

गुरोः स्वचरितप्रकाशनात्मके, प्रायश्चित्तभेदे, ॥ पंचा. वृ. १६
 "व्यवहारो आलोचना सोही पञ्चिस्तमेव एगदा" व्यव-
 हार आलोचना शोधिः प्रायश्चित्तमित्येकार्थः ॥ व्य० उ. २
 आलोचनाया एकार्थिकानि प्रतिपादयद्ब्रह्म ॥

आलोचयणा विमरणा, मोही सञ्जावदायणा चेव ।

निंदागरहविजडा, सञ्जुष्करणेय एगदा ॥ १३ ॥

आलोचना विकटना गुद्धिः स ज्ञावदापना निंदागरहण
 विजडण सञ्जुष्करणं चेति एकार्थिकानि इति ॥ ओष. ॥

आलोचना प्रयोजनतो हस्तशताद्वहिर्गमनादौ गुरोर्विकटना
 ॥ आच० ॥ स्या० उ. ४ ॥

जे निक्कलू मासिपं परिहारदाणं पमिसेविता आलो-
 एज्जा । व्य० उ० १ ॥

आलोचयेत लोचुदर्शने चुरादिवाग्मिच आङ्गमर्यादायाम
 आ मर्यादया (जह बाहोर्जंपतो) इत्यादि रूपया आलोचयेत
 यथात्मनस्तया गुरोः प्रकटीकृत्यात् ॥ व्य० उ. १ ।

अथालोचनाशब्दार्थमाह ॥

आलोचयणं अकिंच, अभिविधिणा दंसणं तिलिगेहिं ।

वड्मादिपेहिं सम्मं, गुरुणो आलोचयेणा ॥ २ ॥

व्याख्या । आलोचनमालोचना ज्ञेयेति योगः । आलोचनमेव
 किमित्याह । अकृत्ये अकरणीयविषये स्वगतस्याकृत्यस्येत्युच्यते ।
 अभिविधिना सामस्येन्याड्यर्थः दर्शनं प्रकाशनमिति लोच-
 धातोः कारितानां तस्यार्थ इति शब्दोऽप्युच्यते । कथमकृत्यदर्-
 शनमित्याह । त्रिविः परो ज्ञाकृत्यगमकैर्हेतुभिर्वागादिभिर्वचन-
 कायविकारविशेषैः । सम्यक्भावशुभ्या कस्य तद्दर्शनमित्याह ।
 गुरोरालोचनाचार्यस्येति । एषा आलोचना प्रकरणाद्विज्ञेया
 ज्ञातव्या तच्छब्दज्ञानार्थिनिरिति गायार्थः ॥ पंचा. वृ. १५
 आलोचनान्स्वरूपं व्यवहारकत्वे यया ॥

"आलोचना नाम अवश्यकरणीयस्य कार्यस्य पूर्वं कार्यसमा-
 तेरुर्ह वा यदि वा पूर्वमपि पश्चादपि गुरोः पुरतो वचसा
 प्रकटीकरणम् ॥ ३ ॥ व्य. १ उ. ॥

(२) लोचयादिभिर्ज्ञेय आलोचनायाः ॥

आलोचनानिर्ज्ञेयश्रुतार्था तथाच महानिश्चि अ. ७ ॥

तंजहा नामालोचयणं उवणालोचयणं दव्वालोचयणं जावा-

लोचयणं एते चउरो वि पए अणे गहा वि [?])

उघेऽज्जंति तत्थ ताव ममामेणं णामालोचयणं नाममेतेणं

उवणालोचयणं पोत्थयाऽमुमाविहिंयं दव्वालोचयणं नाम जं

आलोएत्ताणं अमहजावत्ताए जहोवइदं पायच्छित्तं

नाणुच्छित्ते एते तआवि पए एंगेतेणं गोयमा ! अपसत्थे जं

यणं से चउत्थपए जावालोचयणं नाम तेणं तु गोयमा ! ।

आलोएत्ताणं निंदित्ताणं गरहित्ताणं पायच्छित्तमणु-

चरित्ताणं जाव णं आयहियद्वाए संपाजित्ताणं संक-

ज्जुत्तमइं आराहेज्जा से जवयं कयरेणं से चउत्थे यए

गोयमा ! जावालोचयणं से जयवं ! जावालोचयणं जेणं

जिक्खू परिसे संवेगगगए सीवतवदाणजावण

चउक्खवंधुसमणधम्मपाराहणाकिंतरसिए मयजयगारवा-

दीहिं अवंतविप्पमुके सच्चानानाजावंतरेहिं नोसस्से आ-

लोइत्ताणं विसोहिए य पमिगाहिच्चाणं तहत्ति समणुठि-

या मवुत्तमं सेजमकिरियमणुपाजिज्जा ॥ तं जहा ॥

कयां पावाइं, इमाइं जेहिं अट्ठाणवज्जण ।

तेमिं तित्थयरवयणेहिं, सुक्खी अम्हाणकौरउ ॥ १ ॥

परिनिव्वाणं तयं कम्मं, पोरां संसारदुक्खदं ।

मणोवयकायकिरियाहिं, सीञ्जारां पेरमिं ॥ २ ॥

जह जाणइं सव्वन्नू, केवली तित्थंकेर ।

आयरिए चरित्ते, उवज्जाए य सुसाहुणे ॥ ३ ॥

जह पंचलोयपावे, य मत्ताधम्मे य जाणए ।

तहालोएमिदं, मव्वं तिव्वमित्तं पि न निह्वं ॥ ४ ॥

तत्थ जं पायच्छित्तं, गिरिन्नरगुल्यं पि आवए ।

तण्णुचरेमिं, सुक्खी जह पावं विजिज्जण ॥ ५ ॥

मरिचणं नरयतिरिषु, कुंजीपाएषु कृत्ये ।
 कृत्यय करवत्तनंतेहिं, कृत्यइ जिन्नो उ सूखिए ॥ ६ ॥
 घेसणं घोबणं कहविमि, कृत्यइ च्छेयणं जयणं ।
 बंधणं ए कहविमि, कृत्यइ दमणमंकणं ॥ ७ ॥
 णत्थणं वाहणं कहिमि, कृत्यइ वहणत्ताळणं ।
 गुरुक्कमणं कहिं, विकृत्यइ जमवारविषणं ॥ ८ ॥
 उरपाट्टिअट्टिकमिजंगं, परवसो तएहं बुद्धं ।
 संताबुव्वेवदारिदं, विसहिहासि पुणो विहं ॥ ९ ॥
 जारहं चेव सर्वपि, नियुच्चारियं जहट्ठियं ।
 आलोएत्ता निदिता, गरहिता पायच्चित्तं चरित्तुणं ।
 निदंशेमि पावयं कम्मं, अतिमंसारदुक्खयं ।
 अणुट्टितातवं पोरे, धीरं वीरपरकम्मं ॥ ११ ॥
 अचंतकमयसं कटं, पुक्खवं दुरणुच्चरं ।
 ठगगायनं जिणजिहियं, सयवकल्लाणकारणं ॥ १२ ॥
 पायच्चित्तनिमित्तणं, पाणसंथारकार्यं ।
 आयरेण तवंचरिमो, जेणुव्वेमोक्खवं तणुं ॥ १३ ॥
 कमाए विट्ठलीकट्टं, ईदिए पंचनिगहं ।
 मणोवड्कायदंमाणं, निगहं धणियमारजं ॥ १४ ॥
 आमवदारे नेहंजिता, चत्तमयमच्छरअमपरिसो ॥
 गयरागदोसमोहोहं, निरसंगो निपरिगहो ॥ १५ ॥
 निम्ममो निरहंकारं, सररीअचंतनिषिहो ॥
 मधव्वयादं पावेमि, निरड्याराइ निच्छिओ ॥ १६ ॥
 इदीदा अहन्नोदं, पावोपावमनी अहं ॥
 पाविट्ठो पावकम्मोणं, वाहमोहमायारो ॥ १७ ॥
 अहं कुमीदोव्वचरित्ती, जिह्ममणोव्वमो अहं ॥
 चिन्नानो निक्खिओ पावी, कूरकम्मोहं निग्यणो ॥ १८ ॥
 इणमो छल्लहं वजिजं, मामन्नं नाणदंसणं ॥
 चारित्तं वा विराहिता, अणाडोइयनिंदिय ॥ १९ ॥
 गरहियअकयपच्चित्तो, वावज्जंतो जइ अहं ॥
 ता निच्छयं अणुत्तारे, घोरे संसारसायरे ॥ २० ॥
 निव्वुत्तोअजवकोरिदिं, समुत्तारं ताण वा पुणो ॥
 जरा जाव ण पीरइ, वाही जाव न केइ मे ॥ २१ ॥
 जाविंदिया ण हाइति, ताव धम्मं चरित्तु हं ॥
 निदहमपरेण, पावाइ निदिउ गरहउ चिरं ॥ २२ ॥
 पायच्चित्तं चरित्ताणं, निक्खवंको जवामि हं ।
 निक्खुमनिक्खवंकाणं, मुक्खत्तावाणं गोयमा ! ॥ २३ ॥
 वन्नो नट्टे जयं गट्ठिया, सुदुराम विपरिवत्तिणुणं ।
 कविकयुमकम्ममवमुक्कं, जइणो मिजिज्जतवत्तणं ॥ २४ ॥
 तार यं देववोगम्मि, निव्वुत्तो एमयंपदे ।
 देवउट्टिनिग्गोमे, अच्चगमयमंकुवे ॥ २५ ॥
 तत्रो च्या इहामंतं, मुक्खवृत्तं वज्जित्तुणं ।

निव्विन्नकामजोगाय, तवं काउं मया पुणो ॥ २६ ॥
 अणुत्तरविमाणेसुं, निव्विसिज्जे हमागया ।
 हवंति धम्मतित्थयरा, सयव्वतेलोकवंधवा ॥ २७ ॥
 एस गोयम ! विन्नेए, सुपसत्ते पए जावाडोयणं ।
 नाम अक्खयंसिवसोअवदायगो ॥ २८ ॥ चिंविमि ॥
 (३) आलोचनाया मूलगुणोत्तरगुणेन जेदाः ।
 आलोचनाया मूलगुणोत्तरगुणेन जेदेन भेदा यथा ओच० ॥
 आलोचना बुविहा, मूलगुणे चेव उत्तरगुणे य ।
 एकेका चउकत्ता, दुवगासिप्पावसाणा य ॥ १ ॥
 आलोचना च द्विविधा मूलगुणालोचना । उत्तरगुणालोचना
 चेति । सा च द्विविधायैकं मूलगुणालोचना उत्तरगुणालोचना
 च (चउकएणादुवगासि) छयोरपि साधुसाध्वीवर्गयोगैक-
 कस्य चतुष्कर्णा भवति । एक आचार्यः द्वितीयआलोचकः सा-
 धुरेवं साधुवर्गं चतुष्कर्णा जवति साध्वीवर्गोऽपि चतुष्कर्णा
 भवति । एका प्रवर्त्तिनी द्वितीया तस्या एव या आलोचयतीति
 साध्वी एवं साध्वीवर्गे चतुष्कर्णा जवतीति । अथवा एकेका
 मूलगुणे उत्तरगुणे च चतुष्कर्णा भवति । छयोश्च साधुसाध्वी
 वर्गयोगैस्त्रितयोरष्टकर्णा भवति । कथमात्मद्वितीयः प्रवर्त्तिनी
 चात्मद्वितीया आलोचयति यदा तदाष्टकर्णा भवति । सामा-
 न्यसाध्वी वा यथाआलोचयति तदाष्टकर्णाश्चेति अथवा ॥
 उकएणा होज्जा, यदा बुद्धो आयरिओ हवइ ।
 तदा एगागिस्सवि, साहुणीहुगं आलोएइ ।
 एवं उकएणा हवइ, सर्वहा साहुणी उ अज्ज ।
 विइयाए आलोयव्वं, न तु एगागिणी एत्ति ॥
 एवं तावदुत्तरगतः आचार्य आलोचयति शल्यं तदज्ञाचे
 सर्वदशपुं निरूपयित्वा आलोचयितव्यं एवं तावत् यावत्
 सिद्धानामप्यालोचने साधूनामभावे ततश्चैवं सिद्धावसाना
 आलोचना दातव्येति ॥
 तथाच बृहत्कथे राहस्थिकीं पर्वदमधिकृत्याह ॥ वृ० ॥
 सट्ठुप्परणे समणस्स, चाउकक्षा रहसिया परिसा ।
 अज्जाणं चाउकएणा, उक्कत्ता अट्टकत्ता वा ॥
 द्विविधं शल्यं छव्यशल्यं ज्ञावशल्यं च द्रव्यशल्यं कटकादि
 ज्ञावशल्यं मायानिदानमिथ्यात्वादि अथवा भावशल्यं मूढो-
 त्तरगुणातिचारस्ततः श्रमणस्य भावशल्योद्धरणे आचार्य-
 सर्मापे आलोचयत इत्यर्थः । राहस्थिकीं पर्वदं जवति । कथं-
 जूतव्यत आह । चतुष्कर्णा चायाचार्यस्य चै साधोरिति च
 त्वारः कर्तव्या यत्र सा तथा । आचार्याणां चतुष्कर्णा पदकर्णा
 वा तत्र यदा निर्धेयी निर्धेय्याः पुनतः आलोचयति तदा चतु-
 ष्कर्णा । यथा निर्धेयस्य निर्धेयप्राप्ये आलोचयतः यदा च
 द्वितीयस्य विरगुरुसमीपे आलोचयति सद्धितीया जिधुकी
 तदा पदकर्णा । स द्वितीयतरेण गुरुसमीपे सद्धितीयाया स-
 भिक्षुका आलोचयन्त्या अष्टकर्णा तत्र प्रथमतः संयतस्य
 चतुष्कर्णा ज्ञाययति ।
 आलोचना पञ्जजइ, गारवपरिवज्जितो गुरुसगासे ।
 एतंमणावाए, एगो एगस्स निस्साए ॥
 एकांते अनायाते एकोऽद्वितीय एकस्याद्वितीयस्याचार्य-

स्य निश्चया तत्पुरत इत्यर्थः । गौरवपरिवर्जितः ऋद्धिरसा-
तगौरवपरित्यक्तो गौरवादि सम्प्रदायोच्यते न भवती-
ति तत्प्रतिषेधः गुरुसमीपे आशोचनाऽप्यार्यसमीपे आशोच-
नां प्रयुक्तः । कथमित्याह ।

निरहंमि दिसानिगह, उत्कुरुतो पनन्नीनिसेजा वा ।

एस सपक्वे परपक्वे, मोतु च्छन्ति सिजा वा ॥

एकांति यत्र कोऽपि न तिष्ठति तत्र विरहे वृत्ते प्रदेशे पूर्व गुरो-
र्निषयां कृत्वा पूर्वोत्तरां चरति । कां वा दिशमभिगृह्य
वेदनकं दत्त्वा उत्कुरुकः प्रवृत्तांजलिः अथासौ व्याधिमान्
प्रवृत्तं वा बोचनीयं ततो निषयामनुज्ञाप्याऽबोचयति । एष
सपक्वो आशोचनाविधिः । परपक्वं नाम संयती तत्र वृत्ते मुक्त्वा
आबोचना दातव्या निषया च न कार्यते । इयमत्र भावना ।
यदा संयती संयतस्य पुरत आबोचयति तदा वृत्ते वर्जयति
किं तु यत्र बोचस्य संश्लोकस्तत्राबोचयति निषयां वाचा-
यस्य न करोति ॥ आत्मनाऽन्युत्थिता आबोचयति । श्रमणी-
मधिकृत्याऽबोचनाविधिश्चतुष्कर्णत्वमाह ॥

आलोचयणं पञ्जइ, गारवपरिवर्जिता उ गणिणिए ।

एगंनमणावाए, एगा एगाए निसमाए ॥

या श्रमणी गौरवपरिवर्जिता गणिन्याः पुरत आबोचनां
प्रयुक्तः । केन्याह । एकांति अनायाते एका अद्वितीया एकस्या
अद्वितीयाया गणिन्या निश्चया ततो गुरुसमीपे श्रमणस्यैव
श्रमण्या अपि गणिन्याः पुरतः आबोचयत्याश्चतुष्कर्णा पर्यट्
नवति ॥

पट्कर्णामाह ॥

आलोचयणं पञ्जइ, एगंते बहुजनस्स संबोए ।

अद्वितीयेरगुणो, सवियर्इया जिक्खुणि निहुया ॥

अद्वितीयस्यविगुरुसमीपे सद्वितीया भिक्षुकी निभूता
निर्धायारा न दिशो नापि विदिशः आबोचयति नापि यत्कि-
ंचिदुल्लापयति इत्यर्थः । एवं भूता सती एकांते बहुजनस्य
संबोके आशोचनां प्रयुक्तः ।

अथ कोदशरी तस्या द्वितीया जवतीत्यत आह ॥

नाशुदंसणमपन्ना, पोढा वयमपरिणया ।

इंगियागारसपन्ना, जणिया तीसिवि इज्जिया ॥

ज्ञानदर्शनसंपन्ना प्रौढा समर्था या संयतस्य तस्या वा-
जावं विज्ञाय न संव्रणं कर्तुं ददाति किंतु वदति यथाबोचित
तर्हि ब्रजामो नेचेदाबोचनयापि न प्रयोजनमिति । यथा वय-
स्य परिणता परिणतवयास्तथा इंगिताकारसंपन्ना इंगितेना-
कारेण च यस्य यादशो जावस्तस्य तं जानातीत्यर्थः एवं ज्ञाता
सा तस्या द्वितीया गणिन्या सा पुनः कियद्वृत्ते तिष्ठति ।
उच्यते । एकं सूत्र्यो वदंति यत्रोत्तराकारा दृश्यंते तावन्मात्रे
परे ब्रूयंते यत्र श्रवणं शब्दस्येति ॥

अष्टकर्णामाह ॥

आलोचयणं पञ्जइ, एगंते बहुजनस्स संबोए ।

मच्चित्तियतरगुणो, सच्चिदया जिक्खुणि निहुया ॥

एकांते बहुजनस्य संबोके सद्वितीयस्य तरुणपुरोः समीपे
सद्वितीया तादृशी प्रागुक्ता ॥

संपति यादशस्य आचार्यस्य चिन्तयस्तादृशमाह ॥

नाणेण दंमणेण य, चरित्तवविणयआवयगुणेहि ।

वयपरिणामेण य, अजिगमेण इयो हवइ जुत्तो ॥

ज्ञानेन दर्शनेन चारित्र्येण तपसा चित्तयेन आलयगुणैर्बहिष्के-
ष्टाभिः प्रतिवेक्षणादिभिरुपशमगुणेन च यथा वयःपरिणामेन
अजिगमेन सम्यक् शास्त्रार्थकौशलेन युक्तो भवत्याचार्यस्येतरे
क्षितीयः ॥ वृ. ॥

सशब्दमाबोचयितव्यम् । ओघनिर्मुक्तो ॥

गंतुण गुरुमगासं, काउण य अंजलिं विनयम्वं ।

पव्णेण अत्तसोही, कायव्वा एसओ उवएसो ॥१९॥

सुगमा ॥

न हु मुज्जइ सस्सट्ठो, जह जणियं सासणे धुवरयाणं ।

उच्छरिय सव्वसट्ठो, मुज्जइ जवो धुअकिवमो ॥२०॥

न हु चैव शुद्धयति सशब्दः पुरुषः कथं पुनः शुद्धयते । यथा
जगति धुतरज्जसां शास्त्रे तथा शुद्धयते । कथं पुनः शुद्धयति
अत आह । उद्धृत्तः सर्वशब्दो जीवः शुद्धयति धुतक्केरा इति ।
तस्माद्यद्यपि कथमपि किंचिदकार्यं कृतं ततस्तदाबोच-
यितव्यं ॥

कथं पुनस्तत्कृतं भवतीत्यत आह ॥

सहसा अन्नाणेण व, जीएण व पेह्विणए व ।

कर्पवमणे पायं, केण व मूढेण वा रागदोमोहिं ॥२१॥

सहसा अप्रतर्कितमेव प्राणिव्यादिकर्म कार्यं यदि कृतं
ततस्तस्मात्प्रतिक्रमितव्यमित्येतद्वितीयगाथायां वदयते । अ-
ज्ञानेन च कृतं न तत्र प्राणिज्ञातां व्यापादितस्य भीतन तेन
आत्मभयान् मानुष्यं मां मारयिष्यतीत्यत आह । प्राणित्यपरो-
पणं यदि कृतं प्रेरितेन वा परेण यदि कृतं व्यसनेन वा आपदा
यदि कृतं आतंकेन ज्वराद्युपसर्गेण यदि कृतं मूढेन वा राग
द्वेषैर्यदि कृतं किंचिदकार्यं ततः ॥

जं किंचि कयमकज्जं, न हु तं लज्जापुणो समायरियं ।

तस्स परिकमियव्वं, न हु तं हियएण वोढव्वं ॥२२॥

यत्किंचिद्वृत्तमकार्यं तत्पुनर्न हु नैव समाचरितुं ब्रह्मं उप-
लभ्यते । यथा तथा प्रतिक्रमितव्यं । एतदुक्तं भवति । किंचि-
दकार्यं कृत्वा पुनर्यथा तत्रैव भवति नैव क्रियते ब्रह्मा तस्य
प्रतिक्रमितव्यं न तु तदकार्यं हृदयेन वोढव्यं सर्वमाबोचयित-
व्यमित्यर्थः ॥

कथं पुनस्तदाबोचयितव्यमित्यत आह ॥

जह वाडोअंपंतो, कज्जमकज्जं च उज्जुयं जणइ ।

तं तह आबोएज्जा, मायामयविप्पमुकोओ ॥२३॥

सुगमा ॥

तस्स य पायच्छिचं, जं मगाविज्जं गुर वजवइसंति ।

तं तह आयरियव्वं, अण्वकउपमंगजीएणं ॥२४॥

तस्य च साधोर्ध्वत्यायश्चित्तं मार्गविदो गुरुव उपदिशंति ।
तत्प्रायश्चित्तं तैर्नैव विधिना आचरितव्यं कथमनवस्थाप्रसंग-
ज्जीनेन सत्ता आचरितव्यं अनवस्था नाम यद्यकार्यसमा-
चरणाप्रायश्चित्तं न कृतं तदा अन्येऽपि न समाचरिष्यन्ति ॥
न वि तं सत्यं व विसं, वदुप्पज्जो य कुणइ वेयावो ।
जंतं व दुप्पज्जं, सणो य पमाइणो कुप्पो ॥२५॥

न तत्करोति दुः खं शब्दं नापि विषयं नाऽपि दुः प्रयुक्तो दुः
साधित्वेतावः यवं वा दुःप्रयुक्तं संपूर्णं वा कुरुः प्रमादिनः
पुरुषः दुः खं करोति ॥

जं कुण्डं जावसद्वं, अणुद्विं उत्तिमट्कावमि ।

दुह्नजवोहीयंतं, अणंतसंसारियंतं च ॥ २६ ॥

यत्करोति भावशाल्यं अनुद्विं शस्त्रादिदुःखानि पुनरेकमेव
एव जवति अतः संयतेन सर्वमात्रोचयितव्यं ।

ता उच्छरंति गार व, गहियासूत्रं पुण्वजववयाणं ।

मिच्छादमणसद्वं, मायासद्वं नियाणं च ॥ २७ ॥

ततः एवमात्रोच्य गौरवरहिता मुनयः उच्छरंति उत्पाटयंति
शुद्धं पुनर्नवव्रतानां यत् मिच्छादशनशाल्यं मायाशाल्यं निदा-
नशाल्यं च उच्छरंति ततः ॥

उच्छरियं सव्वसद्वो, आयोइय निदिओ गुरुसगासे ।

होइ अरेणवहुओ, उच्छरियजसव्वजावरहो ॥ २८ ॥

सुगमानवरं अनिरंकप्रत्यर्थं वृष्टुर्भवति उत्तीरयभरो उत्तारि
तमेरुमारवहो गर्दनादिः स यथा वृष्टुर्भवति । एवमात्रोचिते
सति कमलपुत्रं जवतीति । यतश्चैवंविधः सः ॥

उच्छरिय सव्वसद्वो, जत्तपरिणाए वणियमाउत्तो ।

मरणाराहणुत्तो, चंदगविज्ज समाणै ॥ २९ ॥

उच्छरितसर्वशाल्यो जत्तपरिष्ठाए जत्तप्रत्याख्याते वनिकम
त्यर्थं अयुक्तयन्त्रपरः मरणाराधनयुक्तः स एवविश्वधर्मद्रव्यं
समागत्यति करोतीत्यर्थः । अत्र च कथानकं राधावेधमंगीकृत्य
आवश्यकादयसेयमिति ॥ ओचः ॥

(४) विज्ञागदिज्जेदेनालोचना त्रिविधा तज्जेदाश्च ॥

आलोचना त्रिविधा । तद्यथा । विहारालोचना उपसंपदालोच-
ना परंपरालोचना च व्य. उ. १

नम्रप्रयमां विहारालोचनां तावदाह ॥

तं पुण ओहविजांग, दग्गुच ओह जाव जिन्नोउ ॥

तेण परेण विजांगो, संजमसच्छाडिजयणाओ ॥ ? ॥

तत्पुनर्विहारालोचनं विधा तद्यथा (ओहविजांग) इति
प्राकृत्यात् तृतीयायं समी । ओधेन विभागेन वा ओघः
समान्यं विभागो विस्तरः । तत्र ये साधवः समाना (ओदर-
हुते) इति ईषद्वन्तुं के वास्तव्यसाधुमिरिति गम्यते । भोक्तु-
माग्व्यवतां वास्तव्यसाधूनामित्यर्थः । प्रायश्चित्तकाः समागताः
(तदहत्ति) ओघेनात्रोचयंति । यथा अल्पा विगधना मूत्रगु-
णव्यल्पा पाश्वस्थादिषु दानग्रहणतेश्चेत्येवमात्रोच्य मंत्रल्यां
ज्वेतत तत्र यदि मूत्रगुणपरगधनिमित्तं वा प्रायश्चित्तं पंचका-
दि यावत् । मित्रो मित्रमासः मित्रमासपर्यन्तमापन्ना भवन्ति
तदा ओघालोचनामात्रोच्य साधुनिः प्रशस्तस्य प्रशस्तो वि
पक्षः ततोऽयमर्थः । प्रशस्तं वा दिवसे रात्रौ वा न स्यातामिति
“ विषकखानो होउ तइयाउ ” इति तृतीया पुनरपरालोच
ना विज्ञागतां दीयमाना विपक्षतः सर्वस्ययाव्यस्य विपक्षव्य-
वच्छेदकतृतीया साधारणव्यवटिपक्षत एव प्रशस्त एव
दिवसे रात्रौ वा भवन्तीति ज्ञायः ।

संप्रतमेघालोचनायाः प्रकारमाह ॥

अण्णा मूखगुणं, उत्तरगुणतो विगहणा अण्णा ।

अण्णापामन्यादिषु, दाणुज्जदमंपयो गाहा ॥ ? ॥

अल्पा स्तोका विगधना मूत्रगुणेषु प्राप्तापिपातनिवृत्त्यादि
षु रात्रिज्ञानजनिमरणपर्यन्तेषु अल्पा विगधना । उत्तरगुणेषु
पिबन्निवृत्त्यादिषु अल्पा विगधना । पाश्वस्थावसन्नकुटील-

संस्केपे दानग्रहसंप्रयोगतः दानसंप्रयोगतो ग्रहणसंप्रयोग-
तश्च । एषा ओघात् ओघेनात्रोचना एवमात्रोच्य मंत्रल्यामिकत्र
समुद्दिशंति ॥ व्य० उ० १ ॥

विहारविभागात्रोचनाया विधिमाह ॥

जिक्खादिनिगयेसुं, रहि एविमयंति फट्ठगपईओ ।

सव्वसमक्खं केई, ते वीसरियं तु सारंति ॥

मित्रादिनिर्गतेषु जिक्खादि आदि शब्दाद्विचाररूपमिगमनार्थ-
मन्यप्रयोजनार्थं वा बहिर्विनिर्गतेषु शेषेषु साधुषु । किमुक्तं
भवति । यस्यां वेदायां शिष्याः प्रतीच्छकाश्च बहिर्विनिर्गता
भवन्ति । तदानीं रहिते रहितस्य एकाकिन आचार्यस्य समीपे
स्पर्द्धकपतिकाः स्पर्द्धकस्वामिनो विकटयन्ति । आत्रोचयन्ति ।
केचित्पुनराचार्या एतत् वृत्ते । ये स्पर्द्धकपतिना सह समा
गताः साधवस्तेषां समक्खं स्पर्द्धकपतयो विकटयन्ति । किं
कारणमिति चेत् आह । ते वीसरियं तु सारंति । यस्मात्से य-
त्किमपि विस्मृतं तत् स्मारयंति कथयन्ति ॥ व्य० १ उ० ॥

(५) शब्दोपकरणार्थमात्रोचनाकरणविधिः ॥

शाल्योद्धरणयाऽत्रोचना विधेया तत्फलं च केवलज्ञानम
तथाच महानिशीधे १ अ. ॥

एवरं मुहासुहं, सव्वं सुविणं समवधारण ॥

जं तत्त सुविणो, पामे तारिसगतं तहा जवे ॥ ११ ॥

जईणं सुंदरं पाने, सुमिणंगतो इमं महा ॥

परमत्यतत्यसारत्थं, सट्ठुच्छरणं सुणेतु णं ॥ १२ ॥

देज्जा आत्रोणं सुच्छं, अट्ठमयट्ठाएविराहिओ ॥

रंजतो धम्मतिव्यये, सिच्छे द्वांगगासट्ठिण ॥ १३ ॥

आत्रोपत्ता णीसद्वं, सामएणेण पुणोविष ॥

वेदिता चेइए साहू, विहपुव्वेण खमावण ॥ १४ ॥

खामित्ता पावसल्लसम, निम्मूळुच्छरणं पुणो ॥

करेज्जा विदिपुव्वेण, रंजतो समुरासुरं जगं ॥ १५ ॥

एवं होऊण निस्सद्वो, सव्वजावे पुणोवि ॥

विदिपुव्वं चेइए वेदे, खामे साहंमिणं तहा ॥ १६ ॥

नवरं । जेण सपं वुत्थो, जेहिं सच्छिं पविहुरिओ ॥

खरफारिं चोइओ, जेहिं जेहिं सपं वाइओ ॥ १७ ॥

जे विक्कज्जमकज्जे वा, जाणिओ खरफरुसनिदुत्तं ॥

जाणिं जेण वा किंचि, सोज्ज जीवई जईमुओ ॥ १८ ॥

खामेयव्वो सव्वजावेण, जीवंतो जत्थ चिट्ठई ॥

तत्त गंतूण विणएण, मउवी साहुसखियं ॥ १९ ॥

एवं खामणमारिसाणं, काउं तिहुअणमुवि जावओ ॥

सुच्छो मणवइकाएहिं, एयं घोसेज्ज निच्छिओ ॥ २० ॥

खमोवि अहं सव्वे, सव्वे जीवा खमंतु मे ॥

मित्ति मे सव्वज्जएसु, वरं मज्ज ए केण वि ॥ २१ ॥

खमामि अहं पि सव्वेसिं, सव्वजावेण सव्वहा ॥

जवे जवेसु वि जंतूणं, वाया मण्णुमा य कम्मणा ॥ २२ ॥

एवं घोमे तु वेदिज्जा, चेइए साहू विहियओ ॥

गुरुस्तावि विहीणुब्बं, खामणमरिसामणं करे ॥ ६३ ॥
 खमावेतु गुहं सम्मं, नाणमहिमं स सात्तिओ ॥
 काऊणं वंदिऊणं च, विहिणुब्बेण पुणां वि य ॥ ६४ ॥
 परमउत्तसारङ्गं, सव्वुप्परणमिं सुणे ॥
 मुणेज्जा तहमाओए, जह आओयतेचेव ॥ ६५ ॥
 उप्पाए केवडं नाणं, दिन्ने रिसजावत्थहि निसद्धा ॥
 आओयणा जेण, आओयमाणेणं चेव उप्पन्नं तत्थ-
 केवडं ॥ ६६ ॥
 केसिं विसोदिमो नामे, महासत्ताण गोयम ! । जेहिं जा-
 वणा ओययं, तेहिं केवड नाणमुप्पाइयं ॥ ६७ ॥
 हाहा उदुदु कमे साहु, हाहा उदुदु विचिंतिरे ।
 हाहा उदुदुजाणिरे साहु, हाहा उदुदुमणुंते ॥ ६८ ॥
 संभाओयोगे तह य, जावाओयणकेवडी ॥
 पयखेव केवडी चेव, मुहणांतगकेवडी ॥ ६९ ॥
 तहा पच्छिक्तकेवडी, सम्मं महावेरगकेवडी ॥
 आओयणकेवडी तहय, हाहं पाविचिक्केवडी ॥ ७० ॥
 उमुत्तमगं पन्नवण, हाहा अणायाएकेवडी ॥
 सावज्जं न करेमिचि, अक्खंमिय सीलकेवडी ॥ ७१ ॥
 तवहं जमवयसं, रक्खे निंदणगरहणे तहा ।
 सव्वतो सीलसंरक्खे, कोनीपच्छिक्के वि य ॥ ७२ ॥
 निप्परिकम्मे अ कंरुपणे, अणिसित्थी य केवडी ।
 एगपासिचदोपहरे, मूणव्वयकेवडी तहा ॥ ७३ ॥
 न सुकोकाउ सामन्नं, अणसणे वामि केवडी ।
 नवकारकेवडी तहय, य निवाओयणकेवडी ॥ ७४ ॥
 नीसद्धकेवडी तह य, सव्वुप्परणकेवडी ।
 भन्नोमितिसंपुन्नो, स ताईपी किञ्च केवडी ॥ ७५ ॥
 सव्वद्वो हं न पारेमि, वडकडयकेवडी ।
 पभखमुप्पु, विहाणे य, चाउम्माती य केवडी ॥ ७६ ॥
 संवच्चरमहपाच्छिक्के, जहा चउजीविते तहा ।
 अणिवे खसविच्छंसी, मणुपत्ते केवडी तहा ॥ ७७ ॥
 आओयं निंदं दियए, धीरपच्छिक्तउकुरे ।
 झखेवजग्गपच्छिक्के, संमहिंया सण केवडी ॥ ७८ ॥
 हत्थोसरणनिवासे य, अठ्ठकवडासि केवडी ।
 एगसिच्छगपच्छिक्के, दसवासो केवडी तहा ॥ ७९ ॥
 पच्छिक्कादवगोवेसु, पच्छिक्तक्कयकेवडी ।
 पच्छिक्तपरिसमत्ती, य अठ्ठ स उकोसकेवडी ॥ ८० ॥
 न मुच्छिवि न पच्छिक्का, नावरं खिण्णकेवडी ।
 एगं काऊण पच्छिक्तं, वीयं न जवे जह चेव केवडी ॥ ८१ ॥
 तं वा यराम पच्छिक्तं, जेण गच्छइ केवडी ॥
 तं वा यराम जेण तमं, सफडी होइ केवडी ॥ ८२ ॥
 किं पच्छिक्तं चरंतोहं, विट्ठणो तवडी जिणा ॥

ण माणंणं ज्ञेयेयं पाण, परिखयणकेवडी ॥ ८३ ॥
 अन्नं होही सरीरं मे, नो वोही चेव केवडी ॥
 सुउच्छमिणं सरीरेणं, पाडिणीउद्वेगकेवडी ॥ ८४ ॥
 अण्णाइपावकम्ममज्जं, निच्छोवेमीह केवडी ।
 वीयंतं न समायरियं, पमाया कंवडी तहा ॥ ८५ ॥
 देहे खवउ सरीरं मे, निज्जराजावउ केवडी ।
 सरीरस्स संजमं सारं निक्कज्जं तु केवडी ॥ ८६ ॥
 मणसा विखंमिणं सील्ले, पाण्ण धरामि केवडी ।
 एवं वड्ढाकयजोगेणं, सीलं रक्खे अहं केवडी ॥ ८७ ॥
 एवमाइ अणादीया, काड्ढाउ एंते मुणी ।
 केइयाओयणासिच्छे, पच्छिक्का जाइ गोयमा ! ॥ ८८ ॥
 खंता दंता विमुत्ता य, जिइंदी सव्वजासिणे ।
 उक्कायसमारंजाओ, विरचे तिविहे एओ ॥ ८९ ॥
 तिदंसा सव्वसंवरीया, इत्थिकहासंगवज्जिया ।
 इत्थियं द्वावन्निरयाय, अंगोवंगणिरक्खणा ॥ ९० ॥
 निम्ममत्ता सरीरेवि, अप्पमिक्खा महायसा ।
 जीयाइत्थियिगव्वजसहीणं, बहुदुक्खाओ जावओए ?
 तहा तोपरिसेणं, जावणं दायव्वा आओयणा ।
 पच्छिक्तं पि व कायव्वं, तहा जहा चेव एहिं कयंए ॥ ९१ ॥
 न पुणे तहा आओयव्व, मायारंजेण केणइ ।
 जह आओयणं चेव, संसार वुट्ठिचवे ॥ ९२ ॥
 अणंतेण उक्काडाओ, अत्तकम्मोहिं दुम्मइ ।
 बहुविकप्पकव्वोले, आओए तेवि अहोगए ॥ ९३ ॥
 दं पं० ॥ नहु सिज्जइ स स सद्धो, जह जणियं सा-
 सणं धुरयणा ।
 उच्छरियसव्वसद्धो, सिज्जइ जीवो धुअकिस्सेओ २४ ॥
 सुवहुं पि जावसद्धं, जे नाओयति गुरुसगासंमि ।
 निसद्धासंयारण, सुचितिआराहगा हुंति ॥ २५ ॥
 अप्पं पि जावसद्धं, जे नाओयति गुरुसगासंमि ।
 वंतं पि सुयसमिच्छा, नहु ते आराहगा हुंति ॥ २६ ॥
 नवि ते सत्तं च विसं, च दुप्पउत्तो वि कुणइ वेयाओ ।
 जंतं च दुप्पउत्तं, सपुव्वपमाइओ कुप्पो ॥ २७ ॥
 जं कुणइ जावसद्धं, अणुद्वियं उत्तमहाकासंमि ॥
 उद्वज्जन्वोद्विपत्तं, अणंतसंसारियंतं च ॥ २८ ॥
 तत्तुप्परंति गौरव, रहिया मूढं पुण्णकव्वयणं ॥
 मिच्छादंसणसद्धं, मायासद्धं निवाणसद्धं च ॥ २९ ॥
 मरिजं सत्तमरणं, संसारवविमहाकमिद्विद्वम्मि ॥
 सुचिरं जंमति जीवा, अणोरपारंमि ओइन्ता ॥ ३० ॥
 व्याख्या । मृत्वा आसेव्य सगल्यमरणं प्रतीतं ततः किमि-
 त्याह । संसारवविमहाकमिद्विद्वं भवारण्यगुरुगहने सुचि-
 रमतिदीर्घकालं जंमति पर्यंतं जीवा देहिनः अनर्वाक् पारे

अर्वाङ्गमापरनागवार्जितं अवतीर्णा अवगाढा इति संवेगं
कृत्वाति योगः ॥

तथा ॥

उच्चरियरावमन्त्रा, तित्यगराणा ए मुत्तिया जीवा ।

जवसयकपाई खविओ, पावाइ गया सिवं थामं ॥ ४३ ॥

व्याख्या ॥ उद्धृत सर्वशल्याः कृतालोचनास्तैर्धकराज्ञायं
जिनोपदेशो सुस्थिताः सुपु व्यवस्थिताः संतो जीवा देहिनः
भवशतकृतानि जन्मशत विहितानि कृपयित्वा प्रकृपयश-
व्योद्धारसामर्थ्यात् पापानि कर्माणि गताः प्राप्ताः शिवं निरु-
पद्धं (यामति) स्थानं सिद्धाव्यमित्यर्थः ॥

सद्वृष्टरचं च इमं, ति शोगव्यंथं दंसियं सम्मं ।

अवितहमारोगफले, धणोहं जौणमं पायं ॥ ४४ ॥

व्याख्या ॥ शल्योच्छरणमालोचना च शब्दः पूर्वगायत्र्योक्तो-
पापैक्या समुच्चयायः । इदमन्तरोक्तं विधानं त्रिंशोक्तवेषु-
भिर्निर्दिष्टैः दर्शितमुक्तं । सम्यक् सोपपत्तिकं अवितय-
मव्यभिचारि आरोग्यकृतं ज्ञातारोग्यसाधकं तत्तद् धन्याइहं
पुण्यवानहं येन मया इदमेतच्छ्रव्याद्धरणं ज्ञातमवगतं ॥

ता उच्छरमि सम्मं, एय एयस्स पाणराभिस्स ।

अवीदियं असेम, अणियाणो दारुणविवागं ॥ ४५ ॥

व्याख्या ॥ ता इति यस्मादिदं मया ज्ञातं तत्तस्मादुच्छराम्य-
पनयामि सम्यग न्यायेन एतत् भावशाल्यं एतस्य गुरोर्ज्ञान-
गशोः श्रेष्ठे सद्गोपनिकरस्यावद्य कथयित्वाशेषं सकल
मनिदानो निनिदानः सन् दारुणविपाकं यैरुफले शल्यमिति
प्रक्रमः ॥

इय संवेगं काऊं, मरुगाहणपादिण्हं विवेहिं ॥

इदपुणकरणाणुत्तो, सामायारिं पञ्जेज्जा ॥ ४६ ॥

॥ व्या० ॥ इति एवमन्तरगायचतुष्कोक्तप्रकारं संवेगं
शुभाश्वयस्मायविशेषं कृत्वा विधाय कैरित्याह । मरुगाहणा-
दिभिन्नाहणेदाहणार्थैः समयप्रसिद्धैश्चिन्तैर्हर्मैरमरणाण्युप-
गमनाऽपि शुक्तिः कार्यत्येवंचतुर्थार्थगमकैः ॥ पंचा-नु-१५०.

नविमुक्तं तिसम्प्ल्ला, जहणियं सव्यन्नावदंसीहि ।

गरणापुणत्तवरहिआ, आलोअणनिन्दणासाहु ॥ ५५६. प. ४॥

(६) आलोचनीये विषये यथाक्रममालोचनाप्रकारः ॥

संप्रति यत् आलोचनीयं तदालोचनाविषयं नस्य विधिमाह ।

पृष्ठगुणपटमकाया, तत्थवि पटमं तु पंथमादीसु ।

पायअपमज्जणादी, विअ उट्ठाअपंथे वा ॥

इह द्विधा अग्रगया (सूत्रगुणपराधा उच्चगुणपराधाश्च
तत्र उन्नयसन्तरे प्रथमं) सूत्रगुणपराधालोचना । तेन्यपि सू-
त्रगुणपराधेषु मध्ये प्रथमं सूत्रगुणपराधाः प्राणनिपात इति
मः प्रथममालोचनीयः । स च पञ्चजीवकायविषय इति काया
प्रथमत आलोचयित्वास्ते च कायाः पृथिव्यादिक्रमेण तत्र सूत्रे
उपलब्धता इति (तत्थवि) तेन्यपि कायेषु पृथिव्यादिषु
मध्ये प्रथमं पृथिवीकायमेवमालोचयेत् ॥ पंथमादीसु पाद-
अपमज्जणादी, पंथादिषु यत् पादप्रमार्जनादि कृतं । किमुक्तं न-
वति । पयि वज्जिता स्थंभिल्लादस्संभिल्लादं स्थंभिल्लं कृष्णसू-
त्तिकानो वा नीत्रसूत्तिकानं नीत्रसूत्तिकानो वा कृष्णसूत्तिका
मयं ज्ञेयवर्णेष्वपि ज्ञायनीयं । संक्रामता पादयोर्ग्रामार्जनं न
कृतं । तथा यान्तोद्धृतं सर्वाचनेन रजसा मन्त्रितया वा मुत्ति-

कया संसृष्टेन हस्तेन संसृष्टेन मात्रकेण वा यत् जिज्ञाप्रहणं
कृतं । तदेव मयाऽऽलोच्यते सर्वत्रापि सामर्थ्यात् योजनीयम्
“विश्य उट्ठाअ पंथेवा”, इति पृथिवीकायविराधनालोचनान्तरं
चित्तीयैरपुकायविषये यदुदकाद्रादि आदिशब्दाः सस्निग्धादि
परिग्रहः । एतदुक्तं भवति । उदकाद्विषयं सस्निग्धं वा हस्तेन
मात्रेण जिज्ञाप्रहणं कृतं पथि वा मार्गे वा अयतनया उदक-
मुत्तर्णं वा एवमादि तयालोचयेत् ।

तद्वै पट्टियादी, अजिधारणवीथीणादिवाउंमि ।

वीयाइयट्टपंचमे, इंदिये अणुणायतो उट्ठे ॥

अपुकायविराधनालोचनान्तरं तृतीये तेजस्काये यत् प्रति-
ष्ठितदिक्तेजसि परंपरादिप्रतिष्ठितं जलं पानं वा गृहीतं ॥ आदि-
शब्दात् संयोगिति वा वस्तावस्थानं कृतमित्येवमादीतिभावः ।
तदा लोचयेत् । तदनन्तरं वायौ वातकायं यत् अजिधारणवी-
थीनादि कृतं । धर्मातेन बहिर्यातोऽभिसंधारितो भक्तं पानं श-
रीरं वा बीजजनादि वा जीवितं एवमादि तदालोचयेत् । ततः
पंचमे वनस्पतिकोयं “वीयाइयट्टत्ति”, यत् बीजादिघट्टनं
आदिशब्दात् हरितकायादिपरिग्रहः उपलब्धगमेतत् । तेन
यदि वा बीजादिकं भिक्षासु पतितं गृहीतमित्येवमादि तदा-
लोचयेत् । तदनन्तरं षष्ठेऽन्न वसकायं इन्द्रियाणुत्तरेण इन्द्रिय-
वृत्तिक्रमेणलोचना दातव्या ॥ तद्यथा । प्रथमतः । चन्द्रियाणां
संघट्टनपरितापनाद्यालोचयेत् । तदनन्तरं चन्द्रियाणां चतुर-
न्द्रियाणां ततः पंचेन्द्रियाणामिति । एवं प्रथमसूत्रगुणपराधेषु
क्रमेणालोचयितुं सक्तु ॥

दुव्वासिहमियादी, विण तद्वै य जाविष्यगहणं ।

संपट्टणपुवरयादी, इंदियआलोमंहुमे ॥

द्वितीये सूत्रगुणपराधिसूत्रगावादेः सूत्रगादविषये यत् कुर्वा-
पितहासितादियत्किमपि कुर्वापितं हासेन वा सूत्रगावादां
भणितः आदिशब्दात् । कोपेन वा मानेन मायया वा होनेन वा
यत्किमपि सूत्रा भणित मिति परिग्रहस्तदालोचयेत् । तदनन्तरं
तृतीयेन सूत्रगुणपराधे अदत्तादानवृत्तेन यत् अयाचितस्य
तृणमृगवृत्तग्रहणं उपलब्धगमेतत् । तेन अनुज्ञाप्य वा अव-
ग्रहं कायिकादिष्वनुमृपं भवेदित्यादि परिग्रहः । तदालोचयेत् ।
मैथुनविषये ततोमैथुने यत् घट्टने पुष्वेतरादि । किमुक्तं भवति ।
चैत्यजननम हिमादिषु प्रचूतजनसंमर्दे स्त्रीशरीरसंघट्टने
स्पर्श आस्वादितो भवेत् । पूर्वैरतकीकृतं वा अनुस्मृतं
स्यात् (इंदियत्ति) इन्द्रियाणि वा मनोहरणानि उपलब्ध-
गमेतत् । वदनस्तनादिमत्तिसुमनोहमव्येय मनाक् रागं
गतो भवेत् । इत्यादि तदालोचयेत् ॥

मुच्चान्तिरित्तपंचमे, उट्ठे वेवामअगयसुंउदी ।

गुत्तिसमिइविक्खवा, एणाम गहणुत्तरगुणसु ॥

चतुर्थसूत्रगुणपराधालोचनान्तरं पंचमे सूत्रगुणपराधे
परिग्रहे विषयचूतं यत् उपकरणेषु मुच्छा कृता भवेत् ।
(अइरित्ति) अनिरिक्तो वा उपधिः परिगृहीत एतदालो-
चयेत् । तदनन्तरं षष्ठे सूत्रगुणपराधे गत्रिजोऽनेन (वेवामेत्ति)
लेपकृदवयवः कथमपि पशुपिनो जनेत् । अगदं वा शृङ्गा-
दिकं किञ्चिन्मिदितं परिचूतं भवेत् । एवमादि आलोचयेत्
एवं क्रमेण सूत्रगुणपराधालोचनां दत्वा तदनन्तरसूत्रगुणेषु
विषयेषु गुप्तिसमिदिविपक्ताः कृताः । अनवणीयग्रहणं वाऽ
कारि । किमुक्तं भवति । गुप्तिषु कदाचिदगुप्तः स्यात् । समि-

तिषु कदाचिदसमितोज्ञेयणीयं वा जक्तं वा पानं वा शुहीतं
स्यादित्यादि आक्षेपचेत्यतः ॥

संतंमि विवत्राविरिए, तवोवहाणें ये जंनं उज्जमियें ।

एसा विहारवियरुण, वोत्यें उवसंपणाणेंतं ॥

सत्यपि विधमनेऽपि बह्वं शारीरप्रमाणः वीदेमांतरीशक्तियं-
च्छास्त्रपः कुर्वन् शरीरस्यातिकृशतायामपि न संयमयोगेषु
स्वीदति बह्वं च वीर्यं च बह्वीर्यं समाहारे ऋस्तस्मिन्
तपसा द्विप्रदेदस्याऽपि उपधानं तस्मिन्नेत्यतः नोद्यमः कृत-
पतदपि आक्षेपचेत्यतः । एसा विहारविकटना विहारालो-
चना । उपसंपदालोचनाऽपि प्राय एवंप्रकारा केवले यथानात्वं
तत् वक्ष्ये ॥ व्य० ।

तत्रप्रथमत उपसंपदालोचनाया अपराधालोचनायाश्च वि-
हारलोचनया सह नानात्वं दर्शयति ॥

एगमणेगा दिवसेसु, हांइ ओहे य पइविजागे य ।

उवसंपयावराहें, नायमनायं परिच्छंति ॥

उपसंपञ्चापराधश्च उपसंपदपराधस्तस्मिन् आलोचनेति
प्रस्तावात् गम्यते उपसंपदालोचना अपराधालोचना चेत्यर्थः ।
प्रत्येकं हि (ओधे य) इत्यादि तृतीयायां सम्मी ।
ओधेन पदविजागेन च तथा एकैकापि दिवसेसु चिंत्यमाना
(एगमणेगा) इति पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् । एक
दिवसिकी अनेकदिवसिकी च भवति । ओधालोचना एक-
दिवसिकी । विजागालोचना एकदिवसिकी अनेकदिवसिकी
चेत्यर्थः ॥

तदेवमुक्तनानातात्वमधुनानात्वमुपदर्शयति । (नायमनायं
परिच्छंति) उपसंपद्यमानो द्विविधो जयति । ज्ञातोऽज्ञातो
वा । तत्र यदि ज्ञातस्ततः स न परीक्ष्यते तस्यैवैव ज्ञातत्वात्
अथाज्ञातस्तर्हि स आवश्यकदिग्भिः पदैः परीक्षणीय इति ॥

संप्रति यदुक्तं विजागेन (अप्रसत्ये दिण) मित्यादि ।
तद्वशात्पुनरुक्तम् आह ॥

दियरानो उवसंपय, अवराहेदिवसतोपसत्यंमि ।

उज्जातो दिवसं, निणहंतु अतिक्रमे गुरुगा ॥

विहारलोचनायत् । उपसंपदालोचनाऽपि विभागेन प्रशस्ते
वा दिवसे रात्रौ वा दातव्या दोगाजावात् । तथा पूर्वसुरिजि-
गुहानात् । अपराधे अपराधविषये पुनरालोचनादिवसतो
इति सम्प्रत्यन्तात् तद्विवसे उपब्रूयतेतत् । रजस्यां वा
प्रशस्ते विधिं व्यतीपातादिदोषवर्जिते “व्याख्यानतो विशेष
प्रतिपत्तिरिति” न्यायात् रुपादिषु प्रशस्तेषु दातव्या नाऽ
प्रशस्तेषु एषा जिनाहा । तथा उज्जातो तद्विवसमिति यस्मिन्
दिवसे उपसंपद्यमान आगतः । तस्मिन् दिवसे यदि उद्घात-
परिधौ इति कृत्या न पृष्ट आचार्येण ततः स आचार्यः शुचः ।
त्रयाणां नु दिवसानामतिक्रमे । किमुक्तं भवति । त्रिषु दिव-
सेषु मध्ये यदि न पृष्टस्तत्रतुर्थे दिवसे तस्याऽप्युद्घातः
परिहारस्थानं गुरुकाश्चत्वारो गुरुमासाः । एतच्च उपरि व्या-
ख्यास्यते ॥

समगुणब्रजनिमित्तं, उवसंपपेजेते य हांइ एमेव ।

असमगुणोमेन वरं, विजागतो कारणे जइयं ॥

उपसंपद्यमानो हिंसा तद्यथा । समनोऽहोऽसमनोऽहश्च-
तत्र समनोऽहस्य समीपे समनोऽह उपसंपद्यमानो चिकनि-
मित्तं उपसंपद्यते । तद्यथा ज्ञानार्थं दर्शनार्थं च न चारित्र्यार्थं

येन चरं प्रति ससदृश एव समनुज्ञे चिकनिमित्तं मुपसंप-
द्यमाने एवमेव विहारलोचनेन भवत्यालोचना । इयमत्र
ज्ञावना । समनोऽहो चिकनिमित्तं मुपसंपद्यमान अवलोचनां विहा-
रालोचना मिव ओधेन ददाति । पदविजागेन च पदविजागे-
नालोचना । एकदिवसेन वा भवत्यनेकदिवसेवा । एवं सम
नोऽहस्य उपसंपदालोचना (अणमणुणं) त्यादि । अन्यो
नाम निम्न संभोगिकः समनोऽहोऽसंविज्ञः सोऽहोऽसमनो
इत्युपसंपद्यमानं चिक निमित्तं मुपसंपद्यते । तद्यथा ज्ञाना-
र्थं दर्शनार्थं चारित्र्यार्थं वा तस्मिन् तथोपसंपद्यमाने पूर्वव-
द्दालोचनां (विधः) । अत्राऽपीयं ज्ञावना अन्योऽसमनोऽहो वा
आलोचनां ददाति । ओधेन पदविभागेन च ददान एकदिव-
सेन वा ददाति । अनेक दिवसैर्वा नवरमिति विशेष-
ण पुनरत्र विशेषः । तस्याऽहस्यासमनोऽहस्य वा आलोच-
ना उत्सर्गते विभागतः सर्ववार्त्त्यं साधारणमिति विभागत
एव कारणे पुनर्जितं विकल्पितं वेष्टाप्रसौ विभागालोचना
जयति संज्ञम साध्यादिषु पुनः कारणेषु तदप्रसाधोपे नालो-
चनेतिभावः । एषा ज्ञाना अपरप्राधालोचनाया अपि द्रष्ट-
व्या तथाहि । अपराधालोचना व्युत्सर्गतः पद विजागेन दात-
व्या अपवादकारणे पुनः संज्ञम साध्यादिषु अपि ओधेनापीति ।
संप्रति उच्यते । तद्विव समिति व्याख्यातुकाम आह ।

पदमदिणमविफाडो, ब्रहु विइए गुस्तइए ब्रहुया ।

तेविय तम्हाकहणे, सुम्भमुओविमेहिंतु ॥

यः स मनोऽह उपसंपदनार्थमागतस्तं यथाचार्यः प्रथमदिवस-
मिति समस्येयं द्वितीया प्रथमदिवसेन (विष्णुवैर) देशी-
बचनमेतत् पुच्छतीत्यर्थः । उक्तं च “विष्णुवैर” पुच्छति
वा एतद्वृत्तिः, यथा कुत आगत कुत्र वा गमिष्यति । किं
निमित्तं वा समागत इति । ततस्तस्य दिवसे एव मविष्णु-
वैरे परिहारस्थानं (ब्रहुयति) मासब्रह्म द्वितीयप्रेष दिवसे
यदि न पुच्छति ततो (गुरुत्ति) मास गुरु (तद्वृत्ति-
तृतीये दिवसेऽप्यपृच्छने (ब्रहुया) इति चत्वारो ब्रह्ममासा-
चतुर्थेऽपि दिवसे यदि न पुच्छति । ततः (तिणहं तु अह-
मे गुरुगा) इति वचनाच्चतुर्थे पंचमादिषु दिवसेष्वप्यत्र
तदेव चतुर्गुरु (तिणहंतु अहमे) गुरुगा इति निरवधितया
वचनप्रकृतेः । “तद्विचयतस्साकहणं” इति ते च प्रायश्चित्तवि-
शेषाः क्रमेण तस्याकथने । तद्यथा । स पृष्टः सन् यदि ज्ञानं
कथयिष्यामि न तु कथयति । तस्मिन् प्रथमदिवसे अकथने
मासब्रह्म । द्वितीयदिवसेऽप्यकथयतो मासगुरु । तृतीयदिवसे
चतुर्थे चतुर्थदिवसेऽप्यकथयतश्चत्वारो गुरुमासाः । ततः पञ्च-
पंचमादिष्वपि दिवसेष्वकथने तदेव चतुर्गुरु ।

इदानीं उद्घातो तद्विवसमिति व्याख्याया अवसरः । तद्विवसे
प्रथमदिवसे उद्घात इति कृत्या न पुच्छति । तत आचार्यः
प्रथमदिवसे अविरुफाडोऽप्युच्छने (ब्रहुयति) ब्रह्म न दोष-
गुरुः शुद्ध इत्यर्थः । कारणवशेनापृच्छनात् द्वितीयदिवसे न
पृच्छति मासगुरु तृतीयदिवसेऽप्यत्र चतुर्गुरु । एवं तेनोप-
संपद्यमानेन पृष्ठेन वा यद्व्याख्यातं जयति । तथाचाह ॥ ननु
केन कारणेन वा समागत इति । तत आगतेनैवतन्तीयः (सु-
म्भमुओविमि) शुद्धोऽप्युद्घात वा अत्र चत्वारो भंगस्तद्व्यापि निर्ग-
मनमप्यशुद्धमागमनमप्यशुद्धं १ निर्गमनमशुद्धमागमनं शुद्धं २
निर्गमनं शुद्धमागमनमशुद्धं ३ निर्गमनमपि शुद्धमागमनमपि

शुद्धं तत्र प्रथमभेगेर्निर्गमनं (इमेदितुत्ति) पञ्चैवैश्या
पैरारैश्चित्तात्येव चाराणि दर्शयति ॥

अदिगणविगतिजगो, पदिगुणं यथबुद्धनिष्कम्पम् ।

अन्नमत्राणुवचरे, सच्छेदमनपिपाहियवो ॥

यदि स उपसंप्रयमानोऽधिकरणतः स्वस्वतानुनिर्गतः
(विगतिस्ति) विकृतेशोपस्थात् (योगति) योगोऽह्नमी-
रुतया (पदिगुणस्ति) प्रत्यन्तीकोऽत्र मे साधुरिति हृदय्या
तथा थरुबुद्धं इत्यादिस्तथ्य इति वा बुध्य इति वानिर्दम्प
इति वा अन्नस इति वा स्वरुदं प्रतिगिति वा विनिर्गतस्तत
स्तस्य निर्गमनमशुभमिति कृत्वा (पय. हयवोत्ति) परिह-
र्येव्यः । तदपरिहरणे प्रायश्चित्तं तत्राधिकरणविषये प्राय-
श्चित्तमाह ।

गिहिंसंजय अदिगरणे, लहुगुरुतातस्स अप्पणोच्छेदो ।

विगई न देइ पेत्तुं, उत्तुरेव गहिये वि ॥

गृहिनिः संयतेश्च सहाधिकरणे विनिर्गतं यथाचार्यः
स्वीकरोति ततो यथाक्रम प्रायश्चित्तं ब्रुवगुरुकं । इयमत्र
भावना । यदि गृहस्थेन सहाधिकरणं कृत्वा विनिर्गतस्तं
यथाचार्यः संगृहाति ततस्तस्याचार्यस्य परिहारस्यानं चत्वारो
ब्रुवमासाः अय संयतेन समप्रकरणं कृत्वा समागतं संगृ-
ह्णाति ततश्चत्वारो गुरुकाः । तस्य पुनरागंतुकस्य (पणत्ति)
राविद्वेषचक्रप्रमाणाः पर्यायस्य च्छेदः । इहाधिकरणादि-
क्षोषतो विनिर्गतास्ते प्रश्ने वा सति तदुक्तिवशादवसीयते ।
तत्र विकृतिदोषविनिर्गतपट्टस्य वा य उक्तीविशेषस्तं दर्शयति
(विगहमित्यादि) आचार्यो विकृतिं घृतादि कांश्चिद्गणं य
न्नददाति तथा योगवाहिभिर्मैर्गोत्तीर्णः कार्यात्मगकरणतो
गृहीतोऽपि परिपूर्ण विकृतिजातेऽप्यर्थुक्ते या उच्छ्रिता विकृ-
तित्तामपि नागुज्जानाति किंच ।

नववज्रिया विदेहो, पर्गई पुव्वोअहं जंते ! ।

तव्वाविपस न इदिहं, नयगहणं धारणं कत्तो ॥

वज्रियावोनाम देशोवचनत्वादिभुः । उक्तं च “ वज्रियाव-
गोउच्च ” इति नववज्रियाववत् देहो यस्य स तथा । इयमत्र
भावना । स ब्रूत अहं भगवन् ! त्वेकानुद्यो मम देहो यथा
स इभुः पानीयेन विना शुष्यति तथा ममापि देहो विकृतांतं
विना सादति । अन्यथाऽहं स्वतायेन दुर्बलो न विकृतिमंत-
रेण बज्रिको भवामि । तथा सर्वदैव विकृत्याचित्तेदहस्तस्त-
द्वाधितस्य सतो ममेदानीं तस्याऽभावेन बलं न च सूत्रा
स्थस्य वा ग्रहणमशक्तत्वात् । पूर्वं गृहीतस्य सूत्रस्याव-
धारणं कुतः तत्र अशक्त्या सर्वं दूरत एव विस्मृतं । ततोऽहं
विनिर्गतः ॥

संप्रति योगविषये प्रत्यनीकविषये चोक्तिविशेषं दर्शयति ॥

एगंतरनिव्यगत्ती, जोगोपव्वित्तियोगोवम अत्तिय ।

बुक्कवविपिण्णु गोहट्ठ, उदिगणि कंठेडय गुरुणं ॥

तस्मिन् गच्छेद्योग एकांतरनिर्विकृतिकः । किमुक्तं जयति ।
सपृथगा ब्रूते । तस्याऽचार्यस्य गच्छेद्योग एकांतरोपवासनो-
ह्नात् । एकांतरा चार्त्तन वा तथा योगवादिना योगोत्तीर्ण-
स्यात् इति आचार्यो विकृतिं न विमृशति । ततः कर्कशा सुत्र
योगाऽपि विनिर्गतः ॥ न तथा तत्र गच्छेद्योग मम प्रत्यर्थिकः ।
प्रत्यन्तीकोऽस्मि न कथं विस्वतानाचार्ययोगे “ बुद्धमत्रिपुनस्ति ”
बुद्धं विस्मृतं यथाऽपि विनिर्गतं भवति । तदाऽपि विनिर्गतः ।

मां गृह्णाति अत्यर्थं खरटयति । अथवा बुद्धस्त्विति तु जातेषु
तानि बुद्धस्त्वित्यानि अपराधपदे विघाणोविघाणि गृह्णा-
ति गृहीत्या गुरुणा कथयति । पश्चात् गुरुवां मां खरटयति
ततो विनिर्गतः ॥

संप्रति बुध्यस्य स्तवस्य चोक्तिविशेषं दर्शयति ॥

चंक्रमणादिउठाणे, कदिगहणं काउ नत्तिय वाहि एवं ॥

चुंजइ सयपुकोसं, तयदेति नेमिबुद्धेवं ? ॥

स्तव्य एवं ज्ञाते चंक्रमणादावुत्थाने कटिग्रहणं स्वाध्यायश्च
नास्ति । एतदुक्तं भवति । यथाचार्यश्चक्रमणं कुर्वति । आदि
शब्दात् यदि वा काव्यस्यादिभूमिं गच्छत्यागच्छति वा तथा
तथाऽप्यन्युदात्तव्याः । तेषां नायकत्वात् । ततः एवं चंक्रम-
णादावुत्थिततामस्माकं कटी वा तेन गृह्णाते चूयोभूय
उत्थाने पदिमंथभावात् सूत्ररूपस्याऽर्थरूपस्य वा स्वाध्याय-
स्य हानिः । अथ नाभ्युत्थयतेऽतः आचार्यः प्रायश्चित्तं
ददाति खरटयति च । ततोऽहं विनिर्गतः बुध्यः पुनरेवं ब्रूते
यत्किमशुक्रुष्टं शिखरिणीमोदकादि तदाचार्यः स्वयं लुके
न त्वस्मादशोभ्यो ददाति । अन्येभ्यो वा बालदुर्बलप्रापुर्णके-
भ्यो ददाति ततः एवमसहमानोऽहं निर्गतः ॥

अथवा निर्दम्पसंयत्तयोरुक्तिविशेषं प्रकटयति ॥

आवाऽसियापमज्जग, अकरण उज्जदंननिष्कम्पो ॥

वाज्ञावच्छादीहा, जिक्खवारिया य उज्जामा ॥ ? ॥

योनिर्दम्पसं पट्टः सत्त्वेवं वक्ति आवश्यक प्रमाज्जनीकरणे
उद्ग्रहका आचार्यः । इयमत्र ज्ञावना । यदि कथमपि निग-
च्छन् प्रविशन् वा आवश्यको नैपथिको न करोति नृमादिकं
वा गृह्णन् निक्षिपन्वा न प्रमाज्जयति । तत आचार्यो निरुक्तव्यः
संतः उग्रं प्रायश्चित्तरूपं दंष्ट्रं प्रयच्छति ततोऽहं दंष्ट्रयाचि-
निर्गतः । यः पुनरुत्तः स एवं ब्रूते । वाज्ञावच्छाया वाज्ञवृक्षा-
दीनामर्थोय । तस्मिन् गच्छेद्युधिभिक्काचार्यो अथवा बुद्ध-
कं कर्कशां वा तत् क्षेत्रं ततो दिने दिने उज्जामा भिक्षाचर्या
प्रतिदिवसमन्त्रय भ्रामान्तरे गत्वा भिक्षा नीयते इति भाव-
स्तया यदि कथमप्यपरितेन समागम्यते ततो गुरुः खरट-
यति किं वसतो न महानसमस्ति येनापस्यतः समागतः ।
तस्माद् दद्यादपि व्रज भिक्षार्थं यतः । कादोऽप्यपि वहुं प्राप्य
इति ततोऽहं निर्गतः ॥

सांप्तमगुबद्धैरस्वरुदमम्योरुक्तिविशेषं दर्शयति ॥

पाणसुण्णव व चुंजति, एगत्तो जीमउंति अप्पुवच्छो ॥

एगागिस्स न लव्जा, वडिउं धेवंपि सच्छेदो ॥

अनुबद्धोऽनुबद्धवैरो जयति भक्तिवाऽपि जंमनं कलहस्त-
मपि कृत्वा पाणशुनका इव एकत्र चुंजते ॥ इयमत्र ज्ञावना ॥
यथा पाणाश्चक्ष्वावाः शुनकाः कुर्क्याः परस्परं भक्तिवा तत्त-
णवैवच्छं चुंजते । एवं तत्र सयता अपि नवरं मिथ्यादु-
ष्टतं परस्परं दाय्यं इति विज्ञायः । अहं पुनर्न शक्नोमि हृदय-
स्थन शल्येन तेः सह एकत्र समुद्गृह्णुमिति विनिर्गतः । स्व-
च्छेदमतिः पुनरेवं भावत एकाकिनः सतः स्तोकमपि न ह-
स्यं चिंतितुं । किमुक्तं जयति । संज्ञाचूमावय्येकाकिनः सतो
न गंतुं प्रयच्छति किंत्वेवं ब्रूते नियमात्संघादक रूपतया
कनापि सदिने गंतव्यं । ततस्त्वमसहमानोऽहमत्रागतः । एता-
न्यधिकरणादीनि पदान्याचार्यः धृत्या नं परियजति । एतै
अधिकरणादिपदरागतस्य तत्त्वोपसंख्यानस्य चामतीक्ष्ण-
तन्माचार्यस्येत्यत्र प्रायश्चित्तं ।

जइ जंरुणपरिणए, बुद्धे अणुवक्करोस चउगुरुगा ॥

सेसा ण हंति ब्रह्मगा, एवैव पच्छिमाणस्स ॥

यो यतिनिः सह जंरुने कृत्वा समागतः । यश्च तत्र मे प्रय-
नीकः साधुरिति कृत्वा समागच्छेत् । यश्च बुद्धो यथानुब-
धेयः । एतेयमुपसंख्यं प्रपद्यमानानां प्रायश्चित्तं चतुर्गुह-
काः चत्वारो गुरुमासाः । श्रोतारणां जंडनकारिविकृतित्रुपयु-
गनीरुस्तथनिर्दोषस्वच्छंदमतीनां ब्रह्मका इति चत्वारो ब्र-
ह्मकाः । यः पुनराचार्यस्तदाचार्योतनुह्या प्रायश्चित्तदान-
मंतरेण च प्रतीच्छति तस्यापि प्रायश्चित्तमेवमेव । तथया ।
यतिर्भंडनकारिप्रयतीकबुद्धानुवहैरानुप्रतीच्छतश्चत्वारोमा-
साः शोभात् पटप्रतीच्छतश्चत्वारो ब्रह्ममासाः । अथवा ये पते
दोषा उक्तास्तेषां मध्ये एकनापि दोषेण लागतो भवेत् कित्त्वे
निर्षट्क्यमाणैस्तानेयाह ।

एगे अपरिणए वा, अप्पाधारे य थेए ॥

गिज्ञाणे बहुरोगी य, मंदधम्मं य पाहुने ॥

यदि एक एकाकी पश्चादाचार्यः ।

यदिवा अपरिणए वा, अप्पाधारे य थेए ॥

गिज्ञाणे बहुरोगी य, मंदधम्मं य पाहुने ॥

यदि एकतः । अकल्पिकवत्त्वादिसहितः स च कल्पिकव-
त्त्वात्पदान्ने लब्धिमानयथा तदाचार्याऽप्युपाधारः सूत्रार्थ-
नैयणविकरः स च पृष्ठः सन् सूत्रार्थकयने निपुणः शक्तिमान्
यदि वा तदाचार्यः परिवारो वा स्थविरा जरसा वृद्धशरीरः ।
स च तेषां प्रतिजागरूकः अथवा पश्चादेकोद्गानः । स च तस्य
चिन्ताकारी यदि वा पश्चात्तत्रैको बहुरोगी नाम बहुभिः
साधारणैरौगैर्जाप्यशरीरः स च तस्य वर्त्तापकः । यदि वा
पश्चात्तनाचार्यपरिवारः सर्वोऽपि निर्दोषा न गुर्वार्हा करोति
केवलं तद्व्याप्तं किमपि करोति । तथा तत्र पश्चात् गुरोः केना-
पि सह प्राप्तं वर्त्तमानमस्ति । प्राप्तं नाम अधिकरणं । स
च गुरोः क्रमेण अपततः साहाय्यकारी एवं प्रावर्त्तमाने यदि
समागतो भवति । तदा तस्य निर्गमनमशुद्धत्वाच्च परित्या-
ज्यमिति ॥

एनामेव गायां व्याख्यातुकाम प्रथमत एका परिणताऽप्या-
धारदारानि व्याख्यानयति ॥

एगाणिपे पपोत्तुं, वत्थादि अकण्णएहिं वा सहियं ।

अप्पाधारावागणं, ते चेव य पुच्छिन्नो देइ ॥

एकमेकाकिनं पश्चादाचार्यं मुक्त्वा यदि समागतः । अथ-
वा वत्थायकल्पिकैः प्रथममपि प्रहीनैरकल्पिकैर्यत्त्वादभिः
सहितं मुक्त्वा एतेनापरिणत इति व्याख्यातः । यदि वा अल्प
सूत्रस्यार्थस्य वा आधार इति स आचार्यस्तेभ्योपुद्गाशेषसा-
धु र्यो वाचनां ददाति तादृशं मुक्त्वा एतेनाऽप्युपाधार इति
विज्ञेयं ॥

थेरं अतिपहृद्धं, अजंगमं मोत्तु आगतो गुरुं तु ॥

सो व परिसाव थेरा, अहं तु अट्टावगोतंतिं ॥ १ ॥

स्थविरमेव व्याच्छेदनीयं महान्तमजंगमं गमनशक्तिविकरं
गुरुं उपब्रह्मणमत्तं परिवारं वा स्थविरमुक्तरूपं मुक्त्वा यदि
समागतः स च प्रतिजागरूक स्तथा च तस्य पृष्ठस्य सतोऽपु-
मेवोक्तिविशेषं दर्शयति । स च आचार्यः स्थविरः पर्यट्ठा
परिवारो वा आसीत् अहं तु तेषां गुर्वार्धानां वर्त्तापकः प्रति
जागरूक एतेन स्थविर इति पदं व्याख्यानं ॥

श्रानवहुरोगनिर्दोषमपदानि व्याख्यानयति ॥

तस्य गिलाणोएगो, जप्पसरीरो य होइ बहुरोगी ॥

निद्वम्मो गुरुआणं, न करेति समं पपोत्तुं ॥ १ ॥

तत्र गच्छे श्रान एकोऽस्ति यदि वा बहुरोगी यो जाप्यशरीरो
जगति । स बहुरोगी तंश्रानं बहुरोगिणं वा विमुच्य यदि
स समागतस्तथा निर्दोषमपरिवर्त्तयेत् तस्य पृष्ठस्य सत
उक्तिविशेषं दर्शयति । निर्दोषमधर्मवासनारहितस्तस्य
ममाचार्यस्य शिष्याः सर्वथा गुर्वार्धानं कुर्वति । मां प्रमुच्य
मम पुनराज्ञां न कुर्वति । तादृशं वा निर्दोषम परिवारं मुक्त्वा
यदि समागतस्तर्हि स न प्रतिग्राहः । केवलमयमपदे शस्त्रेभ्यो
दातव्यः ॥

तमेवाह ॥

एयारिसं विओसज्ज, विण्णवासां न कण्णं ॥

सीसायरियपमिच्छे, पायच्छित्तं विट्ठिज्ज ॥ १ ॥

एतादृशमेकाक्यादिस्वरूपं गुरुमन्यं वा श्रानादिकं
श्रुत्स्त्वप्य परित्यज्य विशेषेण प्रवासोऽन्यत्र गमनं
विप्रवासो भद्रं तव न कष्टपते । बहुगुणधारो भवान्
कयमीदृशं कृतवान् । तस्मात् अद्यापि प्रायश्चित्तं प्रतिपद्य
पश्चात् गच्छ । स च समागतस्तस्य प्राक्तनाचार्यस्य शिष्यो
वा स्यात्प्रतीच्छको वा एवमागतमुपसंपद्यमानं योऽप्याचार्यः
प्रतीच्छति सोऽपि प्रायश्चित्तमाह । ततः शिष्यप्रतीच्छकाचा-
र्याणां प्रायश्चित्तं विवक्षुरिदमाह ॥

(सीसायरिययादि) शिष्ये आचार्यं प्रतीच्छकं च प्रायश्चि-
त्तं विधीयते । प्रायश्चित्तदानविधिरुच्यते इति भावः ॥

प्रतिज्ञातमेव निर्यादयति ॥

एगे गिज्ञाणगे वा, तिण्णवि गुरुगा उ सीसमादीणं ॥

सेसे सिसंते गुरुगा, पमिच्छन्नब्रह्मगा गुरुसरिसं ॥

एकस्मिन् एकाकिनि गुरौ श्राने वा तत्र गच्छे तट्ठति यदि
समागतः । शिष्यः प्रतीच्छको वा आचार्येण वा तथा समा-
गतः सन् यदि प्रतीच्छतस्तदा शिष्यादीनां शिष्यप्रतीच्छ-
काचार्याणां त्रयाणामपि प्रायश्चित्तं गुरुकाश्चत्वारो गुरुमासाः ।
यः पुनरन्यः शोरेऽपरिणताऽप्युपाधारस्त्वविरहुरोगमदधर्म-
परिचारवृत्तगुणस्तस्मिन् शोरे यदि समागतः शिष्यः ततस्त-
स्य प्रायश्चित्तं गुरुकाश्चत्वारो गुरुमासाः । अथ प्रतीच्छकः
समागतस्तर्हि तस्य ब्रह्मकाश्चत्वारो ब्रह्ममासाः (गुरुसरि-
समिति) गुरोरपि प्रतीच्छकसदृशं प्रायश्चित्तं । किमुक्तं
भवति यदि शिष्यं प्रतीच्छति ततः प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरु-
मासाः । अथ प्रतीच्छकं तर्हि चत्वारो ब्रह्मका इति ॥

सीसपमिच्छे पाहुहु, च्छेदो राद्धियाणि पेवेव ।

आयरियस्स उ गुरुगा, दोवेण पमिच्छमाणस्स ॥

यदि प्राप्नोते गुरोः केनापि सहाधिकरणवर्त्तमानः शिष्यः
प्रतीच्छको वा समागतः । तदा तस्य प्रतीच्छकस्य वा प्राय-
श्चित्तं पंचरात्रिदिवानि पर्यायस्य द्वेदः । आचार्यस्य पुनर्दा-
घर्त्येनौ प्रतीच्छतः प्रतिगृह्यतः प्रायश्चित्तं । गुरुकाश्चत्वारो
गुरुमासाः । तदर्थं प्रथमभगे निर्गमनदोषा उक्ताः आगमनम-
शुद्धं तदा जगति यदा प्रजिकादिषु प्रतिकथमानसमागतस्त
त्रापि प्रतिशंयनेमिन्न प्रायश्चित्तं तत्रानुसारतो यक्तव्यं ।
गतः प्रथमो जग द्वितीयोऽन्यथादृशं गत्य न गतः । तत्रा-

गमनं शुचं कचिदपि व्रजिकादौ प्रतिबंधकरणान्न तृतीयचतुर्थजंगावनुक्रमेणाऽह ॥

एतदोत्तमिमुक्तं, वश्यदी अपरिबन्धमायातं ॥

दाऊणं पञ्चिजं, पञ्चिजं पञ्चिजं ॥ १ ॥

एतैरन्तरेति तैरधिकरणकारित्वविकृतित्रापदचादिदोषैर्विमुक्तमेतेन निर्गमनं शुचमुक्तं । तथा व्रजिकादौ अपरिबन्धं कचिदपि प्रतिबंधमकुर्वन्तनायातमनेनाऽगमनं शुचमपि दर्शितं एष चतुर्थोऽंगः । एष एवात्सर्गः श्रयानिति ज्ञापनाय तृतीयजंगापूर्वमुक्तः । एवं चतुर्थं प्रतीच्छेत् । तृतीयमंगमाह (उणे) त्यादि यस्तधिकरणकारित्वादिदोषैर्विनिर्मुक्तो निर्गतः केवलं व्रजिकादिषु प्रतिबद्धमभ्यपवादपदेन व्रजिकादिषु प्रतिबंधकारणमनूच्यभिमितं प्रायश्चित्तं दत्त्वा प्रतीच्छेत् ॥

(७) आत्रोचनायां शिष्याचार्यपरीक्षणे आवश्यक-
कादिद्वाराणि ॥

मुक्तं पञ्चिजं, अपरिच्छणा बहुयतिविद्वसाणं ।
रिस्ते आयरिण वा, पारिच्छा तत्पिमा होइ ॥

शुक्तं निर्गमनागमनादिदोषरहितं प्रतीच्छ्य प्रतिगृह्य त्रीन् विवसान्यावन् परीक्षते । किमेव धर्मभ्रष्टावान् किं वा नेति यदि पुनर्न परीक्षते । ततोऽपरीक्षणे परीक्षाकरणे (बहु-
यस्ति) मासत्रय प्रायश्चित्तं आचार्यान्तराजिप्रायेण चतुर्मास-
त्रय । सा च परीक्षा उजययाऽपि शिष्य आचार्यं परीक्षते
आचार्याः शिष्यं उजययापि च परीक्षा आवश्यककादिपदेस्त-
थाचाह ॥ (सिद्धिरित्यादि) तत्र तस्मिन् उपसंयमाने
प्रतीच्छते सति शिष्ये आचार्यं च परस्परमियमावश्यकदि-
पदेवैश्यमाणा परीक्षा भवति ॥
तमिवाह ॥

आवस्यपञ्चिजहण, सज्जाणं जुजणा य ज्ञाताय ।

वीयारं गेल्ले, चिकखगहणं पञ्चिजं ॥

आवश्यकं, प्रतिवेखने, स्वाध्याये, भोजने, जागर्या, विचारे,
बहिर्भूमौ, श्राने, निद्राग्रहणे, च परस्परमाचार्यशिष्यौ
परीक्ष्येते ॥

तत्राऽवश्यककादिपदान्यधिकृत्य यथाचार्यः शिष्यं परीक्षते त-
थापदर्शयति ॥

केऽं पुवनिमिद्धा, केऽं सारं तत्र सारं ।

मंत्रिगोविक्खमगं, मुत्तावन्निमो अणाहो हं ॥

केचित्साधवोऽप्यभादयः तस्योपसंपत्तकालान् पूर्वमेव आ-
वश्यककादिपदेषु ये दोषास्तस्या निषिद्धा यथा आचार्या इद-
मिदं च माकाधुमिति । ते तत्रैव वर्तमानास्तिष्ठति । ये पुनः
कचिन् अभिनवदीक्षितत्वादिना कारणेन प्रमाद्यति तान् गुरुः
सारयति । सम्यग् यथोक्त्याग्रहणे वर्तयति । तं एतदुपसं-
पन्नं प्रमादस्याने वर्तमानमपि न सारयति । तत्र यदि स उप-
संयमानः संविद्यो ज्ञायति । ततः संऽप्रतिनाद्यतान् सन्नेवं
चिन्तयति । येषु स्थानान्यन्यानुप्रमाद्यत आचार्याः सारयति
अहो अहमनायः पतित्यक्त एतैरिति चिन्तयित्वा सविप्रविदा-
रमिच्छन् आचार्यपादमूत्रं गत्वा (मुत्तावन्निमो) इति
निपातः पादपूरणपञ्चममुत्तावन्नप्रकाशान्यथानि विमुच्यन्
पादयोः पदित्यां शिक्षामार्गयति याचने यथा मामप्यत्यादरेण

भगवंतः शिक्षयन्तां मां शरणमुपागतं परित्यजत एवं परी-
क्षानिर्वर्तितः परिग्राह्यः । इतरस्तु परित्याज्यः ॥

तत्राऽवश्यकं यथा परीक्षा कर्त्तव्या तथोपदर्शयति ॥

हीणाहियविवरिण, सतिविवरेषु पवट्टेते चोएइ ॥

अपण्णो देतो नममति इहं सुहं वसिउं ॥

हीनं नाम यत्कायोत्सर्गसूत्राणि मंदमंदसूत्राणि शेषेषु साधुषु
चिरकालं कायोत्सर्गे स्थितेषु पश्चात्स कायोत्सर्गे तिष्ठति ।
इत्यादि । अधिकं नाम कायोत्सर्गसूत्राण्यति त्वरितसूत्राण्युपे-
क्षाकरणार्थं पूर्वमेव कायोत्सर्गे तिष्ठति रत्नाधिकं वात्सा-
रितकायोत्सर्गपश्चाद्विरेण स्वं कायोत्सर्गमुत्सारयति इत्या-
दि । विपरीतं नाम प्रादोषिकान्कायोत्सर्गान् प्रामातृकानिव
करोति । प्रामातृकान् प्रादापिकानिव इत्यादि । हीनाधिकं
च विपरीतं समाहारद्वन्द्वस्तस्मिन्प्रमादतोर्वर्तमानान् अथवा
सूर्यं किञ्च अस्तमितमात्रं एव निर्व्याघातं सर्वैरपि साधु-
जिवाचार्येण सह प्रतिक्रमितव्यं । यदि पुनराचार्यस्य
आद्यादिधर्मकथादिभिर्व्याघातस्ततो बाहवृक्षस्थानासहान्
निपद्याधरं च ह्युक्त्वाशेषैः सूत्रार्थस्मरणार्थं कायोत्सर्गेण
स्यातव्यं । ये सत्यपि वले पूर्व कायोत्सर्गे न तिष्ठति तान्पूर्व-
मतिष्ठन्त्यर्थोदयति यः पुनः परीक्ष्यते तं प्रमादतमिति न शिक्ष-
यति । ततो यदि स एवं व्यवस्यति । यथा आत्मीयान्
प्रमाद्यतश्चोदयति । न मामिति सुखमिह वसितुमिति । स
इत्थं चतुः पञ्जरभक्षो ज्ञातव्यो न प्रतीच्छनीयः ॥

जो पुण चोइज्जते, दट्टणुण नियत्तए ततो णाणा ।

जणइ अहं जेवत्तो, चोएह ममपि सीयंते ॥

यः पुनश्चोद्यमानान् शिक्षयमाणान् शेषसाधून् दृष्ट्वा ततः
स्थानात् निवर्त्तितैर्मणति । गुरुपादमूत्रं गत्वा मनु्यभराकांतो
गद्गस्वरेण अहं गुप्फच्छरणमागतोऽपि भगवन् गुप्फाभिः
शिक्षाया अप्रदानतस्त्यक्तः । न चैतत् भगवतां परमकरुणाप-
रीतचेतसामुचितं । तस्मात्प्रमादमाध्याय मामपि सीदतं
शिक्षयन्त्वमिति एष इत्थं चतुः प्रतिग्राह्यः कृता आवश्यकम-
धिकृत्य परीक्षा ॥

संप्रतिप्रतिवेखनस्वाध्याय भोजनभाषाचारानां अधिकृत्य
तमाह ॥

पञ्चिजहणसज्जाण, एमेव यहीणअहियविवरियं ।

दोसिहि वा वि जुंजइ, गारत्थियदहणंजासा ॥

पूर्वमेवावश्यककोत्तमैव प्रकारेण प्रतिवेखने, स्वाध्याये, च
हीनमधिकं विपरीतं च कुर्वन् आत्मीयान् शिक्षयते न तु तं
परीक्ष्यमाणमित्यादि पूर्ववत् तत्र प्रतिवेखनाया हीनाधिकता
नाम यत् कालतो हीनामधिकां वा प्रतिवेखनां करोति ।
खोटकादिभिर्वा हीनामधिकां वा । विपरीतता नाम प्रमाते
यत् मुखपेतिकादि क्रमेण न प्रत्युपेक्षते । किं तु स्वेच्छया
यदि वा पूर्वोद्धरणे निषिद्धिचमं प्रत्युपेक्षते । अपराएहं तु सर्वं
प्रथममित्यादि । स्वाध्याये हीनता नाम यदिप्राप्त्यामपिकाह
वेद्यायां काष्ठप्रतिक्रमणं करोति अधिकता यद्विपरीततायामपि
काष्ठवेद्यायां काष्ठं प्रतिक्रमयति । वंदनादिक्रियायां वा तदनु-
मतां हीनाधिकं करोति विपरीतता पौरुषपाठमतिक्रान्तायां
पौरुष्यां पठति । उक्ताधिकं पौरुष्यामिति तथा प्रोजनद्वारे
आलोकादिविधानसूत्रोक्तेन न जुंके दोषियां ७ (असुत्सुर्
अच्यवच्यं अट्टयमयवैकियमि) त्यादि विपरीतसूत्रैर्हुंके ।

तत्रात्मीयानतथा संज्ञानान् शिक्षयते न तु परीक्ष्यमाणमित्यादि पूर्ववत् ज्ञायाद्वारे या अगारस्थिते भाषाशुद्धस्थभाषा च ढ कुरभाषा स्वरस्वरभाषा तां भाषते । तत्रात्मीयान् तथारूपया भाषया भाषमाणान् शिक्षयते न पुनः परीक्ष्यमाणमित्यादि विभाषा पूर्ववत् ॥

शेषाणि त्रीणि चाराण्येकग्राथया प्रतिपादयति ॥

यंमिन्नसमायोरिह, हवेऽ अतःतंगं न परिजये ॥

अज्जीणतो जिक्खं, न हिंरुं अणेसणां च पेट्ठेह ॥
स्थंमिहे सामाचार्या पादप्रमार्जनमग्नकप्रहणं दिनान्नाक. नादिरूपां हापयति परिभवति विवृणुतीत्यर्थः । तत्र तथा सामाचारी विवृणुत आत्मीयान् साधून् शिक्षयते न परीक्ष्यमाणमित्यादि प्राप्नुवत् । गते विचारकारम् ॥

श्वानद्वारमाह । अतरेतंगं असमर्थं श्वानमित्यर्थः । न प्रतिजागति नापि तस्य श्वानस्य खलमल्लकादि कसमर्णयति । अत्रापि श्वानमप्रतिजाग्रत आत्मीयान् साधून् शिक्षयति । ननु परीक्ष्यमाणमित्यादि भाषा पूर्ववत् । गतं श्वानद्वारं ।

जिक्खायहणद्वारमाह । अज्जणितः सन् भिक्षां न हिंरुते भणितोऽपि च ह्यदर्हिंरुते सति प्रतिनिवर्तते अनेपणीयां भिक्षां गृह्णाति । आदिशब्दात् कौटिल्ये न चोपपादयति इत्यादि परिगृहः । तं तथा भिक्षाग्रहणे प्रवर्त्तमानमपि न शिक्षयति । किं त्वात्मीयान् साधून् इत्यादि प्राप्नुवत् । तस्य चागमो द्वात्र्यं स्थानात्र्यां नवति । ततस्ते पत्र चे स्थाने प्रतिपादयति ॥

जयमाणपरिद्वैते, आगमणं तस्स दोहिं ठाणेहिं ।

पंजरजग्ग अजिमुहे, आरवस्सगमादि आरणि ॥

तस्योपसंप्रधानमस्यागमनं चात्र्यां स्थानात्र्यां ज्ञेयम् । तद्यथा । यतमानेज्यः परिजवद्ध्यथ यतमाना नाम संविन्माः परिभवतः पार्श्वस्पादयः । उक्तं च ।

सो पुण जयमाणगण, वा साहूण मूझातो । आगतोहुज्जा परिजवंताण मूझा उ, आगतो हुज्जा परिजवंता नाम पासत्य ।

इति । तत्र यो यतमानसाधूनां मूझादगतः संज्ञानदर्शनार्थं पंजरभस्मो वा समागतो ज्ञेयः । यः पुनः परिभवतां मूझादगतः स चारित्र्यमुयंतुकामः समागतो भवेत् । अमुयंतुकामो वा ज्ञानदर्शनार्थमिति । अथ वा यो यतमानेज्यः समागतः स पंजरभस्मः यः पुनः परिभवद्ध्यथ उयंतुकामश्चारित्र्यः समागतः । सोऽभिमुखः पंजरान्भिमुखः एतयोर्द्वयोरपि समागतयोरावश्यक्यादिभिः पदैरचचार्येण परीक्ष्यमाणानपि सीदतः पश्यति तत् आचार्यैः कथयति । तेन कथिते सति बधाचार्याः सम्यक् प्रतिपद्य तावमादिनः प्रति नोदयति । प्रायश्चित्तं च प्रयच्छति । ततस्तत्रोपसंपत्त्यं । अथ कथिते ऽपि ते आचार्यास्त्पूर्णातिष्ठति । अणंति वा किं तव यथेतेन सम्यग्वर्त्तते । तर्हि अन्यत्र गच्छतरे उपसंपत्त्यं । न तत्रेति अथ यतमानेज्यः समागतः पंजरभस्म इत्युक्तं तत्र पंजरे इति किमुच्यते । तत् आह ॥

पणगासंगहो होऽ, पंजरो जायसारणाणोसं ।

पच्छित्तं चटमणादि, तिवारणं, सउणिद्वित्तो ॥

पंचकं नाम आचार्याणां पाथ्यायप्रवर्त्तस्थविरेगणावच्छेदकरूपं आदिदृष्ट्यात् जिक्खो वृषणाः धृष्टुकवृष्टाश्च परिगृह्यते । तेषां संप्रदः पंचकादिसंप्रदो भवति । पंजरः अथवा आभा-

यौदीनामन्येन परस्परं यत् । मृष्टमधुरभाषया सोपावेभं वा शिक्षयति एष वा पंजरः । यदि वा यत् प्रायश्चित्तं चमदनाभिरसमाचार्यो निवारणपूर्वं रवरपुहै स्तर्जयित्वा पश्चात्प्रायश्चित्तप्रदानेन यदा सामाचार्यतो निर्वर्त्तनं तत् पंजरः अत्रार्थे शकुनिद्वष्टः । यथा पंजरे शकुनेः शत्रुकादिभिः स्वच्छंदगमनं निवार्यते । तथा आचार्योदिपुरुषगच्छपंजरे सारणाशत्रुकाया सामाचार्यरूपोन्मांगमनं निवार्यते इति । अत्र ये यतमानानां मूझात् ज्ञानदर्शनार्थमागता ये च परिजवतां मूझात् चारित्र्यमागच्छन्ते संग्रहीतव्याः । ये पुनः पंजरभस्मा ज्ञानदर्शनार्थमागता ये च परिजवतां मूझात् ज्ञानदर्शनार्थमागन्तु ते न संग्रहीतव्याः । तत्र ये संग्रहीतव्यास्ते एको वास्मादनेको वा यत् आह ॥

ते पुण एगमणेगाणं, गाणं सारणा जहा पुवं ॥

उवसंपयआउठे, अणाउठे अनाहिं गच्छे ॥ १ ॥

ते पुनरुपसंप्रधानाः कदाचिदेको वा स्यादनेको वा तत्रानेको वा सारणा सा यथापूर्वं कल्पाध्ययने " उवपसो सारणा चैव तस्या परिस्सारणा " इत्यादिना ग्रंथेन भणित्वा तयाऽत्रापि छुट्या यः पुनरेकोऽसमीचीनं कुर्वन् शिक्ष्यमाणश्च यद् व्यावृत्तः शिक्षां प्रत्यजिमुखोभवति । ततस्तस्मिन् आवृत्ते पणोसम्योपर्यं प्रत्यजिन्नात्स्यावृत्तस्य उपसंपन्नवति यदिपुनर्नावर्त्तते । तदा तस्मिन् अनावृत्ते इदं भण्यते । अन्यत्र गच्छमात्रं स्या इति । अथवा इदमुत्तरार्द्धम् (आरवस्सगमाद्विआरणि) इति यदुक्तं तस्य व्याख्यानं आवश्यकादिषु गच्छवासिनः प्रमादिनो दृष्ट्वा आचार्याय कथयन् । कथिते च सति यदि आचार्यः सम्यगावर्त्तते निजसाधून् सम्यक् शिक्षयति प्रायश्चित्तं च तेज्यः प्रयच्छति ततस्तस्मिन् आवृत्ते तस्य तत्रोपसंपन्नवति । अथ कथिते नावर्त्तते तूर्णान् करोति न भणति किं तवैतैः स्वयं सम्यग्वर्त्तथा इति । तदाऽन्यत्र गच्छेदिति । यदुक्तं प्राक् ॥

दाऊणं पाच्छित्तवज्जंतपी पच्छिच्छेज्जा

इति ॥ तत् व्याख्यानयति । (निगमणे अपरिसुद्धे, इमाप जयणाप वारेति) तृतीयं भंगे निर्गमने परिशुद्धे प्रागुक्तदोषवर्जिते आगमने अशुद्धे व्रजिकादिषु प्रतिबंधकरणादिषु प्रतिबंधकरणात्तृतीयं पदे अल्पदोषतयाप्रतीच्छावृत्तौ सत्त्वां प्रायश्चित्तं प्रतिबंधमात्रनिष्पन्नं ददाति । दत्त्वा च प्रतीच्छति निर्गमने पुनः प्रथमजंगे द्वितीयजंगे वा अधिकरणमेव अधिकरणादिभिः । एगेऽपरिणय वा इत्यादिभिर्वा द्वैपरिशुद्धे न प्रतीच्छनीयः किंतु वारणीयः । तं वाऽनया चक्रमाणयाऽयतनया वारयति ॥

तामेवाह ॥

नरियसंक्रियसंयान, भंरुद्धी जिक्खवाहिराणयणं ।

पाच्छित्तविउस्सग, निगममुत्तस्स उणेणेण ॥

यः पंजरभस्मो ज्ञानदर्शनार्थमागतः तं प्रतीयं ध्यायतना यत्वं श्रुतमभिव्यस्य । तन्मम पार्श्वे नास्ति अथ स ह्यात् मया श्रुतं यथाऽमुकोग्रंथोऽमुकस्यापार्श्वे युष्माभिः श्रुत इति तत् इदं वक्तव्यं श्रुतः स ग्रंथः केवलमिदानीं बहुषु स्थानेषु शंकितं जातं न च शंकितं श्रुतमन्यस्यै दीयते प्रवचने निषेधात् तस्मादन्यत्र निःशंकितश्रुतात् गवेषयस्व । यस्तु स्वच्छं दमतिः संघाटकोटिः संज्ञाचूिमित्येकाकिना गंतुं न वक्ष्यमिति

सामागतस्तं प्रतीदं वक्तव्यं । अस्माकमाचार्यपरंपरात इयं सामाचारी संज्ञाचूमिमात्रमपि न गंतव्यमेतच्च तव दुष्करमतोऽप्यत्र गच्छ तावदिति । यः पुनरनुवचवैरत्येनागतस्तं प्रतीदं वक्तव्यं । मंरुहीति । अस्माकमहिदशी सामाचारी यदवश्यं मंरुह्यांसमुद्गृह्यं । यद्यपि च न पठति न शृणोति वा तथापि सूत्रपौरुष्यां मंरुह्यामुपविश्यायः श्रोतव्यः न कदाचनानां साधूनां स्वच्छंदत्वमेतच्च भवतोऽप्रीतिकरं तस्मादन्यत्र गम्यतां । यस्यैवसत्येनागतस्तं प्रतीदं वाच्यं । (निष्कषया. हिरणं) । भिक्षाया बहिः प्रदेशादानयनं । किमुक्तं जवति ॥ अस्माकमत्र क्षेत्रे बहवो बाह्यबुद्धाः स श्रानाः साधवः ते च भिक्षां न हिंसते । ततो यदि प्रतिदिवसं भिक्षां बहिः प्रदेशानयसि ततस्तिष्ठ परमेतत् दुष्करं तव तस्मात् यत्र सुखेन तिष्ठसि तत्र यदि किञ्चन वशेऽशहनेन यस्तु निर्दम्या उग्रदंरा आचार्या इति विनिर्गन्तस्तंप्रतीदमुत्तरं (पछि. तसि) अस्माकमियं सामाचार्ययदिदुः प्रमाजनादिमात्रमपिक. रोति । तदातत्काशमेवप्रायश्चित्तं यथोक्तं दियते न काश्चक्षेपेण नापि पक्षपातादिना स्तोकाहः सेन यस्तु विवृतिवंपदो न मह्यं विवृतिमनुजानातीति विनिर्गन्तस्तं प्रतीयं वाच्यतना (अवि-उत्सर्गात्) अस्माकमप्ययं समाचार्यागमः ॥ अज्युत्सर्गा-नुत्कलनं विवृतेरिति व्याख्यानतो गम्यते । योगवाहिना अयोगवाहिना वा विवृतिर्न प्राह्या इत्यर्थः । अथाधिकरण प्रत्यनीकस्तत्र बुधविषये यतनानोक्ता विविचित्रात् सूत्र भाष्यगते सूत्राधिकरणे यतना यथा कथ्याच्यने तथा इष्टः व्या । शयविषया तु विनेयजानुग्रहायाजिघीयते तत्र य प्रत्यनीकस्तत्र मे प्रत्यनीकोऽस्तीत्यागतः स ज्ञापये ममापि शिष्याः प्रतीच्छकाश्च ईषदपि प्रमादं न इमेते महं कथयति । अहं च दोषानुरूपं दंरं प्रयच्छामि । अन्यथैकतरपक्षपातकरणतोऽप्यनुग्रहाभंगः । सर्वज्ञाविबोषश्च । तस्माद्वाऽपि तवदुष्करमिति नस्थातुमुचितं सत्यः पुनरेवंभाष्यते । अस्माकमियं सामाचारीचक्रमणादिकुर्यति गुराव ज्युत्यानं अनज्यु-त्तिष्ठतः प्रायश्चित्तदानमिति बुध्यं प्रत्येषा वाच्यतनाउक्त-ष्टद्वयणिमदेकादीनि अस्माकं बाह्यबुद्धश्रानप्राप्तिर्नकिंयो दीयते । तदेव स्वच्छंदचारित्रप्रनृतीनां निवारणे वाच्यतनोक्ता यदि पुनरंते तथा निवारिता अपि न वक्ष्यमाणप्रकारेण प्रत्यायस्यते नापि निर्गच्छति येऽपि च विवृद्धनिर्गमाः प्रती-च्छिताः संतः स्तीदंति तेषां परिस्थापने यतनामाह (निगम-मुत्तमन उणेण) यदा परिस्थापयितुमिष्यमाणस्य स्वयं निष्ठादिनिमित्तं निर्गमो भवति । यदा शत्रौ निर्नय्या सुम-ल्हदा तं त्यक्त्वा नष्टयं ॥

कथमिच्छाह ॥

अनेनाप्रकटमद्वयगारिकं किमुक्तं जयति । ये अपरिणता याज्ञादयो एव तत्र गच्छे तेषां न कथ्यते यथाऽमुमेवं त्यक्त्वा नष्टयं मित । मा एवस्यनेदं कारुणिति कृतेति पथ गायार्यः ॥ सांप्रनमनामेव गायार्यं विनेयजानुग्रहाय विवृणांति ॥ नमयर्थमित्र पच्छगि, सुयं मया आमसेकियं तं तु । न य मंक्रियं तु दिज्जह, नमस्सकमुणं गोवस्थां हि । यत्किञ्चपि शास्त्रे श्रोतुं तदेव न मम प्राप्तिः नान्ति । अथ ब्रयान् । मयदं श्रुतं यथाऽमुक शास्त्रे जयतिः धनमिति । त. आह । यामे तम् शास्त्रे कथमिति जानां ईशिकं ज्ञानं नच इति नच यथा ॥ शास्त्रे यथा ॥ यथा ॥ यथा ॥

(संघर्षति) मंरुहीति च द्वायद्वयं व्याचिख्यासुराह ॥

एगागिस्त न द्वाज्जा, विवारादी विजयणमच्छेद ।

जोयणमुत्ते मंरुही, पदमेते वा निश्रयंति ॥

स्वच्छन्दे स्वच्छंदमनो निवारणार्थमियं वाच्यतना अस्मा-कमेकाकिनः सतोविचारदावपि बहिर्भूत्यादावपि तत्र द्रव्यं गन्तुमिति । अनुवचवैर । इयं वाच्यतना । अस्मदीया मुनिवृथा जोजंते सूत्रे उपद्रवकृणप्रवत अर्थे वा पठतोऽपि मंरुह्यां नि-योजयति । एतच्च तवदुष्करमिति ॥

अधुना “ निष्कषयाहिरणयणं पच्छित्तविउत्सर्गमे ” इति श्रीणि धाराणि व्याख्यानयति ॥

अलसं जणंति वाहि, निष्कषवैरिहंसि अमृष्टयवावादी ।

पच्छित्तं हारुहं, अविउत्सर्गो तद्वा विर्या ॥

अलसं प्रति भणत्याचार्याः । अस्माकमत्र क्षेत्रे बहवो बाह्य-दयस्ते च भिक्षां न हिंसते ततो यदि बाहिर्भिक्षां हिंससि । तर्हि त्विच्छि अत्र स्थानांतरामिति । निद्धम्मोणं प्रति पुन-रिदं वदति अस्माकं केऽपि दुःप्रमार्जनादौ कृते प्रायश्चित्तं हारुहं देशोपदेतत् तत्काशमिष्यर्थः । दीयते अन्यथा मूलत एव सामाचार्यविबोषप्रसक्तः विवृतिवंपदं प्रति पुनरि-यं वाच्यतना योगवाहिनो वाऽस्माकं गच्छे विवृतेरत्युत्सर्गोऽनुत्कलनं जवांश्च बुधंशरीरोनवेकुरिव पानीयैर्विहृत्याप्य-स्वभावास्तस्मादन्यत्र प्रयाहीति ॥

अत्र चोदक आह ॥

तित्य जेवे मायमोसो, एवं तु जेवे अणुजं मे तस्स ।

नुत्तं च उज्जुनूते, सोही तेजोक्कंदसीहिं ॥

यदेतत् निर्गमनाशुद्धे उपायेन प्रतिपद्यनमुक्तं तत्र कस्याचिन् मतिः स्यात् । एवं प्रतिपद्यतो माया भवति । मृषावादश्च । तत्र यत् परिचित्तं तस्मात्प्रायश्चित्तमनापि श्रुतं नास्ति शक्तं वा तिष्ठतीत्यादि कुर्वाणस्य मृषावादः । एवं तु अधुना प्रकारेण पुनर्मया मृषां कुर्वते जेवत् । तस्याजानाजमनुजुता मायातः कुडित्प्रावभावात् उक्तं पुनर्लोक्यदशीभिर्निर्दं शोधिकल्पे ऋजुनूते सोही उज्जुयस्तेत्यादिः प्रदेशाति श्रवणात् ततो नदं माया मृषा भाषणमुचितमिति ॥

अत्र सूरिः प्रत्युत्तमाह ॥

एसअगिते जयणा, गीते वि करंति जुज्जई जं तु ॥

विदेसकरं इह ए, मच्छरिव दोव फुरुक्खवो ॥ ? ॥

एषा अनेतरादिता वाच्यतना गीते अगीतायं गीतेऽपि गीता थेंऽपि निर्गमनाशुद्धे निवारणा क्रियते । स्फुटाङ्गैर्येषा एवंचूतदोषात् त्वमनात एवं चूतदोषश्च न सुविहितः प्रतीच्छते इति न चैवं जणितगीतार्थो हि सर्वमपि सामा-चार्यमिवयुज्यते । अवयुच्यमानाश्च कथमप्रीति विद्वेषं वा जुहुंतीति ॥

तथाचाह ॥ (करंति जुज्जई जंतु) यत् अत्र युज्यते युक्तिमा-पनति तत् गीतार्थः कुर्वति । ना प्रीत्यादिकमिति । इहरति । इतरया यद्यगीतार्थेऽपि स्फुटरुद्धैर्निवारणा क्रियते । ततः स्फुटरुद्धैर्भाषिते सति स्फुटं नाम सद्भूतदोषाचारणं रुद्धं स्नेहोपदेशनरहितं यद्वा वा स्फुटमेव परस्य रुद्धतोऽप्याद्वान् रुद्धं स्फुटरुद्धं तस्मिन् भाषितेन तत् भाष्यमाणं वचस्तेषां विद्वेकरं विच्छेत्तादकं भवति । अगीतार्थत्वात् चित्तयति च मयस्वभावेन स्वर्गं वा न प्रयच्छेति । ततो मयस्विण

एत दति एवं च चित्तवित्वा स्वपक्षे परपक्षे च मत्सरिण पते
इति प्रकाशयति । ततो लोके मत्सरिप्रवादो विषेष्करं च
तद्वचस्तयो मा नूदिति प्रमुक्तयतनया निवाणा क्रियते
वचनेत्यासृगादोषसंनयः । यतः परप्रित्यनुवादकतया परि-
णाममुद्वेगतया चोभयोरपि गुणकारित्वमवेक्ष्य तत्रा वाय्य-
तना क्रियते । न विप्रतारणयुद्धेति ॥

एतेयामेव प्रतीचनने अपवादमाह ॥

निगममुवागएण, वारिया गेएहए समाउद्धं ॥

अहिगरपरिणिअणुवक्क, मेगागिजदं न साएजा ॥

निर्गमोऽगुह्यो यस्य स निर्गमागुह्यस्तं उपायनप्रागुक्तय-
नात्रङ्गणेन वारितं समावृत्तं संतं गृह्णाति । किमुक्तं भवति ।
यदि स तथा प्रतिषिद्धः सन्नूत्रे भगवन्मिया मे उद्धृतं न
पुनरुक्तं करिष्यामि । किन्तु यथा ययं जणिष्यथ तथा करिष्या-
मि । मुक्तं मया पापवत्तनायो दुर्गतियद्वेदन इति । तत एवं तं
समावृत्तं गृह्णाति किं सर्वमपि नेत्याह ॥ (अहिगरणेत्यादि)
योऽधिकरणं कृत्वा समागतस्तं यश्च मे तत्र प्रत्यनीकोऽस्ती-
त्युक्त्वा तं तथा अनुवचरोपय येन च पश्चादेकाका आचार्य-
स्यकस्तं च न (साएजा) न सामयेतु न सत्मीकुर्यादिति
भावः ॥

केवत्तं प्रत्यनीके अपवादोऽस्ति तमेवाभिधितुराह ॥

परिणीयमि उ जयणा, गिदंमि आयरियमादिदुद्धंमि ॥

संजयपरिणीए पुण, न ह्वांनि उवमामि जयणा ॥

प्रत्यनीके जजना तमेवाह । गृहिणी गृहस्थे आचार्यादिदुष्टे ।
किमुक्तं भवति । यदि कोऽपिनाम गृहस्थ आचार्यस्य आदि-
शब्दादुपाध्यायप्रवर्तिस्थविराणावच्छेदानां शेषनिक्षर्णा च
प्रच्छिः स चास्तेकथा उपशम्यमानोऽपि तोपशांतस्ततस्त-
स्मिन् आचार्यादिप्रदुष्टे गृहिण्यनुपशान्ते तद्वयादागतः सन्न
प्रतिगृह्यते । यदि पुनः स द्रव्यात् संयतोमे तत्र प्रत्यनीकोऽस्ति
ततस्तस्मिन् संयतप्रत्यनीके न भयत्युपसंपत्त न स प्रतिगृह्यते
इत्यर्थः । अथवा स भयते । गच्छ त्वं क्षमयित्वा समागच्छ ।
एवमुक्तो यदि तत्र गत्वा तं न क्षमयति ततो न स प्रतिगृह्यते
अथ तेन गत्वाऽसौ क्षामितः केवत्तं स एव न क्षमते तर्हि
पश्चादागतः प्रतिग्राह्यः । अथ स यत्किं मया स तदानीमिवाग-
च्छता क्षामितः । तदा तस्मिन्नुपशान्ते स नियमात् प्रतिगृह्य
एव न जयति जजनातिदंश्यात् ॥

सो पुण उवसंपज्जे, नाणट्ठा दंसणे, चरिते, य

एपमि नाणनं, वुच्छामि अहाणुपुव्वीए ॥

स पुनरुक्तप्रकारेण संयुक्तमात्र उपसंपद्यते ज्ञानार्थं ज्ञान-
निमित्तं दर्शने दर्शननिमित्तं समग्र्या निमित्ते चिदानात् ।
दर्शनप्रज्ञावकशास्त्रनिमित्तमित्यर्थः । चरितार्थं चरित्र-
निमित्तं ऐतयं ज्ञानार्थमुपसंपद्यमानानां नालात्वेनैवं यथो-
पपत्त्यं स आनुपूर्वी तथा वक्ष्यामि ॥

प्रतिज्ञातेमव निवाहयति ।

वत्तणा संयणा चेव, गहणे मुत्तत्य तदुजण ।

येयावच्चे खमणे, काद्वे आरक्कहाएय ॥

ज्ञानार्थं दर्शनार्थं चोपसंप्रत्येकं त्रिधा । तद्यथा सूत्रं चार्थ-
श्च तदुजयं च सूत्रार्थतदुभयं तस्मिन् सूत्रेऽपि तदुभयस्मि-
न्नेत्यर्थः । निमित्तसममो चेत्यं । ततोऽयं भावार्थः । ज्ञानार्थं
दर्शनार्थं चोपसंपद्यमानः प्रत्येकं सूत्रार्थं वा उपसंपद्यते ।

अर्थार्थं वा तदुभयार्थं चेति । पुनरेकैका प्रत्येकं भवति त्रिधा ।
तद्यथा । वर्तनेति अत्र मत्समीक्षोपः प्राकृतत्वात् । वर्तनार्थां
वर्तनानिमित्तमेकमेव संधनार्थां संधननिमित्तं ग्रहणे ग्रहणा-
निमित्तं तत्र पूर्वगृहीतस्य सूत्रार्थस्य तदुभयस्य वा पुनः पुनः
रज्यस्यसं वर्तना । पूर्वगृहीतस्य विस्मृतस्य पुनः संस्थापनं
संधना । तथा ग्रहणे तत्प्रत्ययतया अपूर्वस्य सूत्रार्थस्य तदुभय
स्य वा ग्रहणनिमित्तं एवं ज्ञाने दर्शने च प्रत्येकं जयति त्रिधा
उपसंपद्यत चरणोपसंपद्यमानादिधोपसंपद्यते । तद्यथा । वै-
यावृत्ये रूपणे च वैयावृत्यनिमित्तं रूपणनिमित्तं च । ते चिद्धा
उपसंपद्यमानाः काव्रतो यावज्जीवं भवत्युक्तं शब्दादित्य-
राश्व ॥

एनामेव गायां व्याख्यानयति ॥

दंसणाने मुत्तत्य, तदुजण वत्तणा य एक्केके ॥

उवसंपया य चरिते, येयावच्चे य खमणे य ॥ १ ॥

दर्शनविशोधकानि यानि सूत्राणि शास्त्राणि वा तानि दर्शने
शेयाणि सूत्राणि शास्त्राणि वा ज्ञानं । तत्र दर्शनज्ञाने च
प्रत्येकमुपसंपद्यति । सूत्रनिमित्तमर्थनिमित्तं यदुजयनिमित्तं
च । एकैकस्मिन् सूत्रादौ प्रत्येकं वर्तना संधना ग्रहणं च ।
किमुक्तं जयति । सूत्रेऽपि वर्तनानिमित्तमुपसंपद्यते । संधना
निमित्तमुपसंपद्यते । अपूर्वग्रहणनिमित्तं वा उपसंपद्यते ।
एवमर्थेऽपि त्रितयमुभयेऽपि त्रितयमिति दर्शनेऽपि नवविधोप-
संपदं ज्ञानेऽपि नवाविवेति । चरित्रे चरित्रविषया उपसंपद्य-
वैयावृत्ये, रूपणे च ॥

शुक्लअपरिच्छणे, लहुगा अकरोते सारणा अणापुच्छा ।

तेसु विमासे लहुतो, वत्तणादिमुत्थाणसु ॥ २ ॥

यदेतद्रुक्कशो सूत्रं तत् सर्वमधीतं । ततो गुरुनिरनुज्ञातो
विधिना आपुच्छन्न व्रजकादिष्वप्रतिव्ययमान आगतः । आग-
तश्च सन्न वीरं दिवसान् यावत् परीक्षितः शुक्लः । इत्येत-
यो न प्रतीच्छन्त्याचार्यस्तस्य प्रायश्चित्तं लघुकाश्चत्वारो
लघुमासाः । योऽपि उपसंपन्नो वर्तनानिमित्तं संधनानिमित्तं
ग्रहणनिमित्तं वा स यदि वर्तनं संधनं ग्रहणं वा न करोति
तदा तस्मिन् वर्तनादिकमुकुर्वति प्रत्येकं त्रिविधि स्थानेषु च
तनादिषु मासोत्पद्युक्तः प्रायश्चित्तं । आचार्योऽपि यद्युपसंपन्नं
प्रमाद्यते न सारयति तदा तस्मिन्वपि सारणा । अत्र
विनक्तिक्षेपे आशेयान् । अकुर्वति त्रिविधि वर्तनादिषु
स्थानेषु मासत्रयु । एतच्च प्रायश्चित्तविधानं सूत्रविषयम् ।
अथ पुनर्वर्तनादिमुकुर्वति शिष्ये अर्थनिमित्तमुपसंपन्नं प्रमा-
द्यते वर्तनादिष्वसमारयति गुरौ च प्रत्येकं त्रिविधि वर्तनादिषु
स्त्वानेषु प्रायश्चित्तं मासगुरु । उन्नयविषये च उन्नयेऽपि
प्रत्येकं वर्तनादि त्रिविधि स्थानेषु पृथक् उभयं प्रायश्चित्तं
मासगुरु मासत्रयु चेति । एतच्च गाथायामनुक्तमपि संप्रदा-
यादवसितं । यथा (अणापुच्छा) इति । अणापुच्छा यामननु-
ज्ञायामित्यर्थः । अत्र चत्वारो भंगस्तद्यथा । अननुज्ञातोऽननु-
ज्ञातेन सह वर्तनं करोत्येकोभंगः १ अनुज्ञातो अननुज्ञातेन
सदेति द्वितीयः २ अननुज्ञातोऽनुज्ञातेनैति तृतीयः ३ अनुज्ञातो
अनुज्ञातेनैति चतुर्थः ४ एवं संधनार्थां ग्रहणेऽपि च प्रत्येकं चत्वा-
रो भंगाः । एवमर्थेऽपि तदुजयस्मिन्नापि च प्रत्येकं वर्तनादि-
षु चत्वारो भंगाः । तत्र सूत्रविषये त्रिविधि वर्तनादिषु स्था-
नेषु प्रत्येकमाद्येषु भंगेषु द्दानस्य गृह्णानस्य च प्रायश्चित्तं
मासत्रयु । तपःकाव्रविशेषितं । तद्यथा । वर्तनार्थमाद्येषु

त्रिषु जनेषु मासवधु संधानायामासवधु । तपो गुरुकावधु ।
ग्रहणे मासवधु छात्र्या गुरुस्तथश्च तपसा कावेन च । एव
मयं तपःकावधिविशितं मासगुरु । तदुजयप्रायश्चित्तमर्थविष-
यं च प्रायश्चित्तं गाथानुपात्तमपि व्याख्यानद्वयगतं । चतु-
र्थेऽङ्गः पुनः सर्वत्रापि शुद्ध इति न तत्र कस्यापि प्रायश्चित्त-
मिति । इहाचार्यस्यापि प्रमादतः सूत्रादिषु वर्तनादिकमकु-
र्वत्तमुपसंभ्रमसारयतः प्रायश्चित्तमतो नियमात्स आचार्येण
सारयितव्यस्तथा । च एतदेवाह ॥

सारेयञ्चो नियमा, उपसंपन्नोसि जं निमित्तं तु ।

तं कुण सु तुमं जंते !, अकरोमाणे विवेगोऽह ॥

स उपसंपन्नो नियमात्सारयितव्यः कथमित्याह । अहो जदंत !
ज्ञानाद्याप्यासकारितया परमकल्याणयोगिन् ! इह शिष्यस्याऽ
व्याचार्येण प्रोत्साहनायं तथाविधयोग्यतासंज्ञमधिकृत्यैवंवि-
धमप्यामंत्रणं कर्त्तव्यमिति ज्ञापनार्थं । अन्यथा भदंतेति गुर्व-
मंत्रणे रुढत्वात्तत्रैव न्यायं न शिष्ये इति । यन्निमित्तमुपसं-
पन्नस्त्वं तदुक्तु । एवमेकाचित्रिवारं सारितोऽपि यदि न करोति-
वर्त्तनादिकं ततस्तस्मिन्नकुर्वति विवेक एव पारित्याग एव
कर्त्तव्यः । तुरेवकारार्थः ॥

(यदुक्तमणापुच्छा) इति तत् व्याख्यानयति ॥

अणुणुमणुणुणाए, दितं पञ्चिजंतंनगचउरो उ ।

जंगतिर्यमि विभासो, दुहोणुणुणाए सधो उ ॥

अननुज्ञातो भवारोऽज्ञातृणिकः । अननुज्ञातो ददाति इत-
रस्तु प्रतीच्यतीत्येवं ददानतीच्छतां चत्वारो भंगास्त्र-
भंगविकेऽपि आद्येऽपि त्रिष्वपि वर्तनादिषु स्थानेषु प्रत्येकं
प्रायश्चित्तं मासो लघुमासः । अयं गुरुमासस्तदुजयस्मिन्
तदुभयं प्रायश्चित्तमिति व्याख्यानात् ॥ (उदतोणुणुणाए)
इति उभयतो ददानतया प्रतीच्यकतया चाऽनुज्ञाते भग-
वत्तुः शुद्ध एव । तुरेवकारार्थः एषोऽज्ञातृणः । भावार्थस्तु
प्रोगवोपदर्शितः ।

एष प्रायश्चित्तविधिर्ज्ञानार्थमुपसंपद्युक्त एव दर्शनार्थमुपसं-
पदि ऽष्टयस्तथा चाह ॥

एमेव दंसणावी, वत्तणमादी पया उ जह नाणे ।

वेयावचकरो पुण, इत्तरितो आवकीहोतो य ॥

यथा ज्ञाने वर्तनादिपदान्यधिकृत्य प्रायश्चित्तविधिरुक्त एव-
मेव अनेनैव प्रकारेण दर्शनेऽपि वर्त्तमानादीनि पदान्याधिकृत्य
वेदितव्यः । गता ज्ञानदर्शनेऽपसंपत् ॥

इदानीं चारित्रोपसंपत् भावनाया ॥

तत्र कावे (आवकहाए य) इति पदं व्याख्यानयति ।
(वेयावच) त्यादि वैद्यावृत्त्यकरो वैद्यावृत्त्यार्थमुपसंपन्नः पुन-
रिह्या इत्यरः स्वल्पकावभावी यावत्कथिको यावज्जीवभावी ।
अन्यं च द्विविधस्याऽपि वैद्यावृत्त्यकारणविधिरपि एको ग-
च्छासी वैद्यावृत्त्यकरोऽपरः प्राध्वर्णकः स च वाक्ति श्रद्धं वैद्या-
वृत्त्यं करोमि ॥

तत्र विधिमाह ।

तुद्वेमु जो मुद्वप्फी, अन्नस व वारएण निच्छेते ।

तुद्वेमु व आवकही, तस्स मएणं च इत्तरिओ ॥

यदि द्वावपि कालतस्तुत्यावित्यरौ च तत्र यथेकालवि-
मान् अपरोऽलब्धिकस्ताहि तं तयाऽनुवृत्त्ययः स लब्धिकः स
कार्यते इतरस्तु उपाध्यायादिभ्यो दीयते । अथ द्वावपि-

यावत्कथिको तत्रापि यो हविश्मान् स कार्यते इतरोऽन्येभ्यो
दीयते । यदि पुनर्द्वावपि सलब्धिकौ यावत्कथिकौ च तत्र
अन्यतर उपाध्यायादेः कार्यते । अथैकोऽपि तस्य नेच्छति
तत आगतुको विमुच्यते । अथ द्वावपि सलब्धिकौचित्तवै-
च तत आगतुको उपाध्यायादीनां वैद्यावृत्त्यं कार्यते सूत्रात्पा-
कश्च उपाध्यायादिवैद्यावृत्त्यफलप्रदर्शकस्ततः प्रोत्साहना-
र्थं पठनीयः ॥

उवज्जायवेयावचं, करेमाणे समणे ॥

निगंये महानिज्जे, महापज्जवसाणे होई ॥ १ ॥

इत्यादि । अथ नेच्छति तर्हि तस्मिन्नन्यस्य उपाध्यायादिवै-
द्यावृत्त्यमनिच्छति वा शब्देभिर्मन्त्रमत्वात् । धारण चेत्येवं
योजनीयः । द्वावपि वारंकेण कार्यते कियत्काहमेकः किय-
त्काहमपर इति । यदि वास्तव्यो वैद्यावृत्त्यकरोऽनुमन्यते ।
अथ नाऽनुमन्यते तत आगतुकस्तावतं काहं प्रतीक्याप्यते ।
यावत् वास्तव्यस्य वैद्यावृत्त्यस्य इत्यरकाहसमाप्तिमुपयाति ।
अथ न प्रतीक्यते तर्हि विमुच्यते अथ द्यौरपि तयोर्वैद्यावृत्त्य-
कारणविधिः ॥

अथ एक इत्यर एको यावत्कथिकस्तथाह (तुद्वेमु व) इत्या-
दि । तुद्वेयोल्लेख्यासमानयोर्वाक्ताधिकः स कार्यते । इतरो
ऽन्यस्योपाध्यायादेः सन्निवेशनीयः । अथ वास्तव्यो यावत्क-
थिकस्तर्हि स भएयते विश्रम्य त्वं तावत् यावदित्यरः करोति
तथा चाह । तस्य वास्तव्यस्य वैद्यावृत्त्यकरस्य मंतन इच्छया
इत्यरो वा कार्यते वैद्यावृत्त्यकरस्तथा प्रप्रापितोऽपि नेच्छति
तर्हि न कार्यते । इह पश्चादपि यास्यति । ततोऽपि वारं
त्यो न करिष्यतीति । अथ इत्यरो यावत्कथिकश्च द्वावपि
सलब्धिकौ तत्र यावत्कथिकः कार्यते । इतरोऽन्यस्य नियुज्यते
विमुच्यते वा । अथवा इत्यरः स हविश्करस्तत्र यावत्कथिको
भएयते । विश्रम्य तावत् वास्तव्यम् । यावदेष्ट इत्यरः सल-
ब्धिकः करोति । पश्चात्तमेव करिष्यति । अथ नेच्छति तर्हि
स एव कार्यते । इतरस्तव्यस्मै दीयते । तस्य तत्रानिच्छाया-
स विमुच्यते अथैकोऽलब्धिको हविश्मान् तत्र यावत्कथिकः
कार्यते । इतर उपाध्यायादेः समन्यते । अथ तस्य तत्रा
निच्छा तर्हि विमुच्यते । इह यदि वास्तव्यवैद्यावृत्त्यकरणे
ननुज्ञातो वैद्यावृत्त्यं कारयति । यदि वा नापृच्छया अन्यवैद्या-
वृत्त्यकरं स्थापयति तदा तस्याऽचार्यस्य बहवो दोषास्ता-
नेवाह ॥

अणुणुणुणाए लहुगा, अचित्तमसाहो जोग दाणादी ।

निज्जंमहती हु ज्वं, तवस्सिमाई ए करणे वी ॥

वास्तव्यवैद्यावृत्त्यकरणेननुज्ञायामुपलक्षणमेतत्तस्यानापृच्छा-
यां वा यदागतुकमित्यरं वैद्यावृत्त्ये स्थापयति । ततस्तस्य प्राय-
श्चित्तं लघुकाश्चत्वारोऽष्टमासाः । अन्ये भवते अनापृच्छायां
मासवधु । अननुज्ञायां चतुर्धु । अन्यच्चाननुज्ञायामनापृच्छायां
वा वैद्यावृत्त्यपदं अन्यस्येत्वरस्य स्थापने वास्तव्यस्य अविद्यत्
मप्रीतिरुपजायते । अप्रीत्या च कलहं कुर्यात् (असाहजो-
गदी) इति यानि दानादीनि दानश्रद्धादीनि कुत्रानि योग्यानि
तान्यागतुकवैद्यावृत्त्यकरस्य न साधयति । न कथयति त-
स्मात्स इत्यर आगतुको वैद्यावृत्त्यकरः प्रहाप्यते । त्व तपस्या
दीनां कपकादीनां वैद्यावृत्त्यं कुरु तेषामपि क्रियमाणे वैद्यावृत्त्ये
महती निज्जे । तदेवं वैद्यावृत्त्यकारं गतम् ॥

इदानीं कृपणघरावसरः ॥

आवकही इचरिए, इचरियविगिट्ट तह विगिट्टे य ।

समगुणमणसुखमणे, अणिच्छमाणं न ओ नियोगो ॥

कृपक उपसंयधमानो द्विषा यावत्कञ्चि इत्वरश्च तत्रेत्वरो द्विषा विकृष्टतपः कारी अविकृष्टतपः कारी च । तत्र चतुर्थे षष्ठाष्टमकारी अविकृष्टतपः कृत । दशमादितपः कारी विकृष्ट तपःकृत । तयोर्द्वयोरेष्युपसंयधमानयोः (समणमंतपणति) आचार्येण स्वगच्छस्यामंत्रणं पठ्यन्तं कर्तव्यं । यथा आचार्या ! एष विकृष्टतपः करणार्थं समागतः किं प्रतीक्ष्यतामुत प्रति-
षिध्यतामिति । तत्र यदि तेषामनुमतं भवति । तदा प्रतीष्यते अनिच्छया प्रतिषिध्यते यदि पुनः केचिन्न मन्यंते तर्हि यः कश्चिन्नेष्टवान् तमनिच्छंतं तस्य कृपकस्य वैयानृत्ये बलाच्च नित्यायेत्येत् । बलान्नियोगस्य सूत्रे निषेधात् । यस्तु प्रतीक्षितः । स पृष्ठयः किं त्वविकृष्टं तपः करोषि अविकृष्टं वा यदि कृत अविकृष्टं ततो नृयोऽपि प्रष्टव्यं त्वं पारणकदिने कोदृशोभवसि । यदि प्राह श्वानोपमः तत्राह ॥

ओगिगुकिडम्पं तं, जणंति मा खम करोहे सज्जयां ।

सक्काकिडिमेहिं जेवि, विगिट्टेणं तर्हि विपरे ॥

अविकृष्टे तपसि क्लाम्यन्तंभणन्ति सूरयो मा कृपय मा कृपणं कुरु न युक्तं तव कृपणं कलुषमशक्यभावादित्यर्थः । तस्मात्कुरु स्वाध्यायं तपः करणत्वात्स्वाध्यायकरणस्य बहुगुणत्वात् । अपि च । स्वाध्यायोऽपि परमं तपः । यत उक्तं ॥

वारसाविहम्मि वि तवे सविज तराहिरे कुसझादिहे ॥

न वि आत्थि न विपहोहिइ, सज्जयासमं तत्रोक्कम् ॥

अश्वानोपमस्त्वाविकृष्टतपः कारो तपः कार्यते यस्तु विकृष्टं तपः करोति स यद्यपि पारणकदिने श्वानोपमोजायते तयापि स कार्यते । यत आह (सक्क) इत्यादि अदि शब्दः पुनर्यं य पुनस्तपस्विनो विकृष्टेन तपसा पारणकदिने क्लमयितुं शक्याः क्लाम्यन्ते इतिभावः तत्र तेषु तपस्विषु वितरेत् दद्यात् तपः करणं तेषां तथा रूपाणामपि समनुजानीयात् । न तु वारणो-
र्व विकृष्टतपः करणस्य महगुणत्वात् केवलं भक्तपानं ज्ञेय-
जादिकमानान्य दातव्यं । अथ श्वानोपमो न भवति । किंतु स्वयंभवं संस्तरकप्रतिषेखनादित्वा व्यापारान् सर्वानप्यहीना तिरिकान् करोति प्रतीच्छते एवं च तत्र यो विकृष्टेन तपसा श्वानोपमो जयति । तत्रैवं सामाचारी ॥

अन्नपमिच्छेणं वहुगा, असति गिज्ञाणोवमे अमंते य ।

पमिहेहणंसयारग, पाणग तह भत्तगतिगं च ॥ १ ॥

तस्मिन्गच्छे यद्यन्यः कोऽपि विकृष्टतपः कारी कृपको विद्यते स च पारणकदिने श्वानोपमो वा ज्ञेयः श्वानोपमोवा तथाऽपि तस्मिन्विद्यमाने कृपके अन्यं कृपकमाचार्यो न प्रतच्छितं प्राक नस्य हि कृपकस्य पारणकदिने श्वानोपमस्याश्वानोपमस्य वा सतोऽप्रत्यक्षं कर्तव्यं । न च ध्योर्वैयानृत्यकरणे साधवः प्रभवति तस्मान्न प्रत्येषणीयः । यदि पुनः साधवोऽनुमन्यते सोऽपि प्रतीष्यतां तस्यापि वैयानृत्यकरणे समाधिमुत्पादयिष्याम इति तदप्रतीच्छनीयः यदि पुनर्गच्छे विद्यमानेऽपि विकृष्टतपः कारिणि कृपके गच्छानुमतत्वाचार्योऽन्य प्रतीच्छति तदा तस्यान्यप्रतीच्छने प्रायश्चित्तं च ।

वधुकाश्चत्वारो वधुमासाः (असतिवि) तथा असति प्रा-
योम्यद्वये ये दोषास्ते च वक्तव्याः । तेभाम् । ङयोः कृपकयो-

युगपत्पारणकदिने समापतिते पर्याप्त्या पारणकद्वये अज्ञान-
तोऽस्ति असंस्तरणं भवेत् । असंस्तरणाच्च यदेषणादि प्रेरय-
ति तन्निमित्तं प्रायश्चित्तमाचार्यस्याऽपतति आज्ञाजंगादयश्च
दोषा जायते । तथा पारणकप्रायोम्यद्वयसंपादनेन संस्तरण-
मकुर्वन्तु साधुषु विषये सोऽप्रीति कुर्यात् । अग्रंथा च
अनागाढामागाढां वा परित्तापनां प्राप्नुयात् । तथा च सति
तन्निष्पन्नमपि प्रायश्चित्तमाचार्यस्य अन्यच्च शिष्याः प्रतीच्छ-
काश्च ध्योरापि कृपकयवैयानृत्यकरणतो भग्ना एवं चित्तये-
गुर्यथा अन्यान्यकृपकवैयानृत्यकरणेन नाऽस्माकं सूत्रमर्थो
वा तस्मादप्यत्र ब्रजाम इति । तथा (गिज्ञाणोत्तम) इति तेषु
गच्छासिषु साधुषु वास्तव्यकृपकवैयानृत्यकरणेन व्यापृतेषु
श्वानोपमां जायते । तदा तस्याऽचार्यस्य प्रायश्चित्तं चतुर्गु-
रुकाः । (अहमन्येति) तथा गच्छ वास्तव्यकृपककरणव्या-
पृततया भक्तपानं वागंतुकस्याददाने स भक्तार्थं पानार्थं वा
स्वयं हिंस्रं प्रतिषेखनादिकार्यं च स्वयमेव कुर्यात् ।
हिंस्रमानश्च भुधा पिपासया क्षीतोप्तेन वा पीतितो यथना-
गाढां परित्तापनां प्राप्नोति तदा प्रायश्चित्तमाचार्यस्य चतुर्विधेषु
अथागाढं तदा चतुर्गुह । अथ मूर्खं तदा षट्गुह । तथा
परित्ताप्यमानो यदेषणां प्रेरयति तदा तन्निमित्तं प्रायश्चित्तं
अथ न प्रेरयति । तदा प्रतुमटतोयदानागाढादिपरित्तापनां
प्राप्नोति तन्निमित्तं प्रायश्चित्तं । अथ तत्र गच्छेज्यावास्तव्यः
कृपको न विद्यते । तदा नियमतः प्रतीच्छनीयः । केवलं
सोऽपि गच्छानुमत्या । अन्यथा न किमपि तस्य गच्छः करि-
ष्यति । तत्र यदि प्रमादतो वैयानृत्यमीक्षतया गच्छो नानुम-
न्यते । तदा स प्रज्ञापनीयः । अथ कारावश
तत्तदा नप्रतीच्छनीयः । यदि पुनर्गच्छानुमत्याऽपि प्रतीच्छति
तदा तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो वधुकास्तथा गच्छानुमतो
यो यतः प्रतीक्ष्यते ततः कृपकप्रायोग्यमानयति । अनुमतो
च नकोऽपि किमन्यनयतीत्यसति पारणकदिने पर्याप्त्याप्रा-
योग्यद्वये असंस्तरणमसंस्तरणाच्च परित्तापनाद्दुःखं । तन्नि-
मित्तं प्रायश्चित्तमाचार्यस्य तथा पारणकदिने श्वानोपमो जायते
तथा शेषसाधुप्रयोजनान्नं व्यापृततया भक्तपानं वा ददानेषु
स्वयं हिंस्राने ये दोषास्तेऽपि वक्तव्याः । संप्रति तस्य कृप-
कस्य वास्तव्यस्याऽगंतुकस्य वा कृतप्रत्याख्यानस्यापि यत्
प्रतिद्वेषक कर्तव्यं तदाह । (पमिहेहणं) त्यादि । तस्यो-
पकरणं कल्पादि यथायोगमुभयकाळं प्रतिषेखनीयं संस्तरक-
श्च तस्य कर्तव्यः । तथापानकं पानीयं तस्योचित्तमानीय
दातव्यं तथा मात्रकञ्चिकं च उच्चारमात्रकं प्रखवणमात्रकं
खेवडमात्रकं च यथाकाळं समर्पणीयं परिस्थापनीयं वा ।
सांप्रतमेनामेव गायां व्याख्यानयन् प्रथमतो (अन्नपमिच्छेणे
वहुगा) इति च व्याख्यानयति ॥

उएणेगतेरं खमाणे, अन्नपमिच्छंतंसेरं आणा ।

अण्णत्तिपपरितावण, सुत्ते हाणि अन्नहिं च झे ॥

वास्तव्ये कृपणे कृपकं द्वयोः श्वानोपमयोरन्यतरस्मिन्विद्य-
मानं यदि गच्छानापृच्छया अन्यं प्रतीच्छति । तदा तस्मिन्नन्यं
प्रतीच्छति प्रायश्चित्तं वधुकाश्चत्वार इति वाक्यशेषः । तथा
युगपत् द्वयोः पारणकदिने युगणत्समापतिते प्रायोम्यद्वये
अज्ञाभतोऽस्ति यदि वास्तव्यकृपकवैयानृत्यकरणव्यापृतना-
मागंतुकस्य वैयानृत्यकरणे वलातकमतोऽसंस्तरणं ज्ञेयं
तस्मिंश्चासंस्तरणे यदेषणादि प्रेरयति तन्निमित्तं प्रायश्चित्तमात्रं

यस्य तथा (आणात्) आज्ञापदकदशपदसमुदायेपचारत्वात् आज्ञानंगानवस्थामित्याविराधनादोषाः प्रादुष्युः । तस्य वा संस्तरणे अशीतिरप्रतीत्या च परितोपनिमित्तमपि प्रायश्चित्तं तथा शिष्याः प्रतीच्छाकाश्चैवं चितयैरुसारकं द्वयोः कृपकयोः वैयवृत्यकरणव्यापृतानां सूत्रे हानि रूपवृत्तमन्तेतु अर्थे च तस्मादप्यत्र व्रजामः । संप्रति (गिज्ञाणो धामश्रमन्तेयत्ति) व्याख्यानयन्तं (नेत्राण तुलु गुरुगा अर्न्ते परितोवणा य सयकरणे । नेसणगहणागहणे-डगहृदि मंतमुच्छाय) साधुग वास्तव्यरूपकं वैयवृत्यकरणतः प्रयोजनान्तर व्यापृततया वा वयावृत्यमकुर्वन्त यथागतकः कृपको भ्रान्त्युत्थां भ्रानोपमो जायते । तदा सूरः प्रायश्चित्तं चतुर्गुरुकाः (तथा भक्तं पालं च अदत्सु स्वयं (दुर्गहृदि मंतत्ति) छिकार्यं च हिंदमाने स्वयं वा उपकरणस्य प्रत्युपकरणं देः करणे या परितोपना अनागादा वा (मूर्च्छायति) मूर्च्छां च तन्निमित्तं प्रायश्चित्तमाचार्यस्य तत्रागादपरि तापनानिमित्तं चतुर्गुरुगा । आगादपरि तापनानिमित्तं चतुर्गुरु मूर्च्छानिमित्तं पद वधु । नेसणगहणागहणे । इति स स्वयं हिंदमानः कुधापि-पासया वा शीतेन वा उष्णेन वा परितोपितः सन् यदि नेपणायमपि गृह्णाति तन्निमित्तं प्रायश्चित्तमप्रदहणे उनेपणी-यस्य प्रनूतं हिंदमानो यद्वाभेति । अगादपरि तापनादिकं तन्निमित्तं मपि यत् पत्रमादया दोषाः । तस्मान्नुत्तमपुच्छय नक्षमन्त्या प्रतीच्छेत् । प्रतीच्छित्तस्य च संश्रयनेन निजरा-यंतया कर्त्तव्यमिति । इह आगतः सन्प्रथमदिवसेऽपि प्रच्छनी-यो यया केन कारणेन त्वमिहागतो ऽस्मीति अन्याया यदि तम-पुच्छेत् आलोचना मदापयित्वा च संवारायति । तदा प्रयश्चित्तं तदेवाह ॥

पदमदिप्येपि न पुच्छे, हतुओ मासो उ वागुरुओ य ।
तस्येपि हंति हतुगा तिएहं तु अतिक्रमे गुरुगा ॥
यदि प्रथमे दिने न पुच्छेत् तर्हि तस्या ऽचार्यस्य प्रायश्चित्तं
वधुमासः चित्तोये दिने पृच्छते मासगुरु तृतीये जवंति च-
त्वारो वधुमासाः । त्रयाण तु दिनानामतिक्रमे चतुर्थो दिवु
दिवसे ष प्रायश्चित्तं चतुर्गुरुकाश्चत्वारो गुरुमासाः । अधुना
अपवादो भव्यते यदि कार्यादिप्रयोजन वशात्तत्तमक द्वे त्रौण
दिनानि षण्मासानपि यावत् पृच्छति तयपि न प्रायश्चित्तं
आकृ तयाचाह ॥

कजे जत्तपरिणणा, गिज्ञाणराया य धम्मकहवर्दी ।

छम्मा उकोसा, तेसि तु वृक्षमे गुरुगा ॥

कार्यं कुत्रागणसे धीवष्ये व्यापुते जेवदाचार्यः । तथाकेना
ऽपि साधुना जत्तपरिणणा कृता तस्य समीपे लोकोन्वयानाग-
च्छति । तत्राचार्यो धम्मकथने व्यापुतः । भ्रान्तप्रयोजने वा-
व्यापुतः ॥

(रायाधम्मकह्वीति)

राज्ञाचधर्मार्थं प्रतिदिवसमेति ततस्तस्य धर्मः कथयि-
तव्य इति धर्मकथिकं त्वेन व्यापुतः । वादीवा कश्च न प्रवृत्तः
समुच्चितः स निग्रहो तस्य स्तन एतैः कारणेभ्योऽप्युतः सन्
आचार्यो ज्ञपन्त्य एकं ऐ श्रीणि या दिनानि उक्तयन्तो यावत्
षण्मासास्ता वदामं तुकं प्रथमालोचनां वा प्रदापयितुं न प्र-
पारयेत् । इत्यमप्रपारणे च दोगाभावः तेषां षण्णां मानानां
पुनरर्थनिवर्तनं किमुक्तं भवति । षण्मासं न्यः परतोऽपि यदि न
पृच्छति ना ऽपि दाययत्नालोचनं ततः प्रायश्चित्तमाचार्यस्य

गुरुकाश्चत्वारो गुरुमासाः ।

अन्ये तु वृत्ते । षण्मासानां परतो यदि न पृच्छत्यलोचनां
ततः प्रायश्चित्तमाचार्यस्य गुरुकाश्चत्वारो गुरुमासाः । अन्ये
तु वृत्ते षण्मासानां परतो यदि न पृच्छत्यलोचनां तदा
वधुमासः । चित्तीयदिनेऽप्यप्रतीच्छने मासगुरु । तृतीयदिने
चतुर्विधु । दिनत्रयातिक्रमे चतुर्थादिपुच्छदिनेष्वप्रतीच्छने चतुर्गु-
रुका इति कार्यादिप्रयोजनवशातो व्यापृत इमां यतनां
कुर्यात् ॥

अत्रेण पच्छिच्छेवे, तस्मासति सवं पच्छिच्छे रात्ति ।

उत्तरवीमंसाए, खिन्नो य निस्सिपि न पच्छिच्छे ॥

यद्यन्यो गीतार्थस्तस्याचार्यस्य समीपेऽस्त्यालोचनाहंस्तर्हि
स संदेशानीयो यथा ऽयमापच्छेत् । मालोचनाचार्यस्य प्रती-
क्ष्यतामिति । अथ नास्त्यन्यो गीतार्थस्तदा तस्य गीतार्थस्या
ऽसति ज्ञावप्रधानोऽयं निर्देशोऽभावे स्वयमेव रात्रौप्रतीच्छि-
त्यालोचनां अथ यथा श्रुतिनेन पच्छुक्तः षण्मासान् यावत्
वादं दत्वा निर्जितं एवं दीर्घकाशावज्ञाविनिविवादे रात्रावप्युत्त-
रविमर्शेन प्रत्युत्तरचित्तया खिन्नपरिथातो निशायामपि न
प्रतीच्छत्यालोचनां दत्तमिति अथवा अत्रायपवादस्त-
मेवाह ॥

दोहितिहिं वा दिणेहिं, जच्छिज्ज जे तेनोहो पच्छित्तं ।

तेणपरमगुणवणा, कुत्तादिरन्नो व दीवंति ॥

यदि षण्णां मासानां परतो छात्र्यां दिनान्यां त्रिजिवां दिनेः
परपरादी नियमात् पराजेष्यते कुत्तादिकार्यं वा समाप्तिमु-
पयास्यतीत्येवं निश्चीयते । ततस्तेष्वपि दिनेष्वपच्छने आ-
लोचनाया अप्रतीच्छने वा न प्रायश्चित्तं भवति । अथ
ज्ञापने तेन्येकच्छिज्जिवादिषु दिवसेषु न कुत्तादिकार्यसमाप्ति-
र्भवित्यति । न च परवादाजेष्यते तदा षण्मासाऽस्मात्ता चेष्ट
राज्ञः समीपे गत्वा ज्ञापनीयम् । यथाहं दिनमेकमङ्गणिको
ज्विष्यामि नान्यथा ग्रहणीया इति कुत्तादिकार्येणैव कुत्तादी-
न्यगुज्ञापयति तथाचाह (तेण परमित्यादि ।) तेनत्यज्यं
तत इत्यर्थे ततः षण्मासं न्यः परं कार्यापरिच्छित्तौ संज्ञायमा-
नायमगुज्ञापना कुत्तादिदिनमेकयावत्कत्तया राक्ष्त्र वादिवि-
षये कारणे दीपयन्त्याचार्याः यथाऽहं कारणवशेन दिनमेकम-
ङ्गणिकोऽभविष्यामिति । एवं चेन्न कुर्वन्ति तदा प्रायश्चित्तं
चतुर्गुरुकाः । तद्वधुमुक्तः कृपणेपसंपद्धिपरिदानां हानार्थं
दर्शार्थं प्रनोच्छिते नियमादालोचनां दापयितव्यस्त्वच-
दायमानः कथमालोचनां ददाति उच्यते ॥

आलोचना तह चेवय, म्मुत्तरे न वरि विगणिएमंतु ।

इत्थं सारणवायण, निवेयणं तेवि ए मेव ॥

यथा संतोषि कानां विहारालोचनायां मूत्रगुणातिचारविषये
उत्तरगुणातिचारविषये च भणितं । तथात्राऽपि ज्ञातव्यं ।
किमुक्तं जयति । उपसंपद्यमानोऽप्यालोचनां ददानः पूर्वं मूत्र
गुण, तिचारारामुक्तमङ्गणिकोऽलोचनां पश्चाच्छुत्तरगुणानिति ।
नवरमयं विशेषः । विकटिते आलोचिते एकत्र स्थितान्
निश्चिस्थितान्वा प्रत्येकं वन्दित्वा इदं भणति ॥

आलोचनामि दिग्गा, इच्छामि सारणवारणवोयणं ।

तेऽप्येवमेव प्रतिनृणन्तो निवेदनकुर्वन्ति (अजो अग्ने वि-
सारंजा वारेण्जा) इति गता उपसंपदालोचना साम्प्रतम-
पराधालोचनाऽत्र प्रवृत्तं ॥

एमेव य अवगृहे, किं तेन कया तर्हि विपयिसोर्ही ।

अहिरगणादीमाहति, गीयत्योवा तर्हि नस्थि ॥

यथा विहाराशोचना यामुपसंपदाशोचनायां चविधिभंगेनत एवमेव तथैव अपराधे अपराधाशोचनायामपि दृष्टव्यो याद-
त्युष्टो वा अनुष्टो या स्तेन अहमपराधाशोचकः समागतः । ततः
आचार्यैक्यः । केनकारणेन ते त्वया तथैव स्वगच्छे एव
नकृता विशोधिः प्रायश्चित्तांगीकरणेन एवमुक्तं यदि साधयति
कथयति अधिकरणादीनि । अधिकरणं तैः सह आदिशब्दान्
प्रागुक्तविकृतियोग प्रत्यनीकादि कारणपरिग्रहः । अथवा वक्ति
तव गीतायां नास्ति । तत्राधिकरणादिव्यवशकारणेषु
समागत एव प्रतिजगतीयः ॥

नस्थि इहं परिग्रगा, खुद्वेचते उगमाविय पच्छितं ।

संकीर्यादीव पदे, जहकर्म ते तहनि चासे ॥

अस्तीति निपातो बहुवचनार्थः प्रतिचारका नाम अप-
राधपन्नस्य प्रायश्चित्ते दत्त तपः कुर्वतो ग्लानायमानस्य वैया
वृत्त्यकरास्ते इह मे पाशे न सन्ति खल्वैत्रेयं नाम मंदभिक्षं यत्र
वा प्रभूतमुपकारि घृतादिद्रव्यं न वर्ज्यते तादृशमिदं केचं
तथाविधानश्रद्धावकाशान्वात् वयमपि च स्नोकेऽप्यपराधे
उभ्रं प्रायश्चित्तं ददुमः तथा गुरुपरंपर्यै समागमात् तथा
यानि (तथैव) संक्षिप्य संग्रहे) त्यादि प्रागुक्तगाथोपन्यस्तानि
शंकितादीनि पदानि तानि संभवेन यथाक्रमं तथैव समुच्चये
विज्ञाप्ये द्यात् यथा प्रायश्चित्तसम्भवनमुक्त्य प्रायश्चित्त
दीयते तदिदानीं विस्मृतं शंकिते वा जानं नचार्थं स्मरामि ।
ततः कथं प्रायश्चित्तं प्रयच्छामि अथवा प्रायश्चित्ते प्रतिपदे
सन्ति तत्तपः त्वेवह कर्तव्यं । तत्रचैवमस्माकं सामाचारी
वहिर्युमिमात्रमपि संघाटकं विना न गंतव्यं यदि पुनः कोऽपि
गच्छति तत्तत्संघं प्रायश्चित्तमन्युग्रं ददामि इत्यर्थं यथासंज्ञं
शंकितादीनि द्यात् न तु दद्यादाशोचनामिति यस्तु निर्गमन
शुद्ध आगमनेन शुद्धो वा प्रतीज्यते तस्याशोचनायां विधि-
वत्त्वः ॥ व्य. उ. १ ।

नन्यकृत्यसमासेधिते यत्कर्मवत् तदनुजवनीय मेवत्याशोच-
नायां को गुण इत्यां शंकायाम् ॥

आमंत्रिते वकिषेणा, जोगादिर्हि हांति मंत्रागा ।

आनुतावो तत्रो खनु, एमा मफला मुणैयव्या ॥ ३ ॥

(पंचा) वृ. १५ आमंत्रितेऽप्याचरितेऽपि अनासेधिते
कर्माभावात् फौर्वोक्षाऽनुपादानादित्यपि शब्दार्थः । अकृत्य
संज्ञासमविधये कथमित्याह अनामोगादिभिरज्ञान प्रभृति-
भिस्तद्यथा ॥

सहसाणाजोगेण व, जीएण व पेक्षिएणव परं एव ।

सणेणायं केण व, मूठेण व रागदं,मेहिं ॥

भवति जायते कुतः इत्याह संवेगा मंसारभयादनुपापः
पश्चात्तापः प्राकृताहृत्य विषयस्तज्जन्यकर्म कृपणहेतुचूतः
आशोचनायामिति गम्यते ततः किमित्याह । ततोऽनुपापात्
खनुवाक्यालंकारे एपाआशोचना म फला सत्यंका (मुणै-
यवनि) ज्ञानव्यति गाथार्थः ॥

अय कयमनुतापादाशोचना सफला भवतीत्यन आह ॥

जहमंकिस्ममत्रो इह, वंशो वोदारणत्रो तहा विगमो ।

नं पुण इमीप णियमा, विहिएण म इ मुणउत्ताए ॥

व्याख्या । यथा यदत्त संक्षेपाज्ञागादिद्विकृण चित्तमाश्रित्या
दिहा कृत्यामेवने वंशोऽनुभक्तमपपादनं जीवस्य जवति व्य-
वदानं द्वैप शोयन इति वचनात् शुक्तिः ततोऽव्यवदानात्प-
श्चात्तापरूप चित्तविशुद्धेः मकाशात्तया तद्विगमा निजरणम-
कृत्यकरणजन्यानुभक्तमपपादनं जवति यथैव ततः किमित्याह
(तंपुणत्ति) तपुनर्यवदानमनया नियमादवश्यतया भवति-
विधिना विधानेन वक्ष्यमाणेन सकृत्सदास्तुप्रयुक्त्या जाव-
सारं प्रवर्तितयेत्यतः सफलेयमिति गाथार्थः विधिना प्रयुक्ता
शोचनाव्यवदानतः सफला स्यादित्युक्तमयोक्तैर्यव विषय-
यमाह ।

इहरहा विवज्जओ वि ह, कुवेज्ज किरिया दिणायतोणेओ ।

अवि होज्ज तत्य मिच्छीआणाजंगा न उणएत्य ।

व्याख्या । इतरथाऽविधिप्रयोगे आशोचना या विषययोऽपि
व्यवदानान्नावेन आशोचना निष्फलत्वमपि अनर्थफलत्वं वा
स्यात् न केवलं विधिना सफलत्वमविधिना विषययोऽपि स्या-
दित्यपिशब्दार्थः हर्वाक्यालंकारे । कुत एवमिदमित्याह ।
कुर्वेयकियादिशततः दुर्निपेक प्रवर्तितरोगाक्षिकसाप्रभृत्यु
दाहरणेनदिशब्दादिविधिव्यासाधनादि परिग्रहः केयो
ज्ञातव्यः । अविध्याशोचनायां विशपमाह । अपीति संभाव्यत
एतत् यदुत भवेज्जायन पुणायान् भावान् तत्र कुर्वेय
चिकित्सायां सिद्धिः प्रयोजननिष्पत्तिरारोग्यमित्यर्थः न पुन-
रत्र नत्वविध्याशोचनायामिष्टसिद्धिः कुत इत्याह आज्ञाभंगा-
दाशोपदेशान्तुपादानादिति गाथार्थः एतदेवस्मृष्टयमाह ॥

नित्यगराणं आणा, मम्मं विहिया उ हांइ कायव्वा ।

तस्ससहा उकरण, मोहादत्तिंसंकिंसेसोचि ॥

वंशो य संकिंसे सा, तत्तोण सेवेति तिष्ठतरगाओ ॥

ईसिमझिणं ए वत्य मुज्झनीवीरसदीहिं ॥ ७ ॥

व्याख्या । तीर्थकगणां जिनाना महापदेशः सम्यक् भावतः
विधिना नुवक्ष्यमाणविधानेनैव भवति स्यात् कर्तव्या विधि
विषयं शोपमाह तस्या जिनाज्ञाया अन्यथा तु करणे अवि-
धिविधानं पुनः कुत इत्याह । मोहादज्ञानात् किमित्याह अति-
संक्रेशं आत्यंतिकं चित्तमाश्रित्यं भवति इति शब्दः समाप्ता
विति वंधा शुभकर्मबंधः पुनः संक्रेशादुक्तरोपादयति । कि-
ंचेतस्ततः संक्रेशात् सः नैवासौ कर्मबंधोऽपैत्यपगच्छति
किंनूनात् संक्रेशादित्याह । तीव्रतरकादकृत्यासंयतोऽहेतु
संक्रेशोपेक्षयाऽतिशयोक्त्यात् अविध्याशोचना कृताज्ञाभंगज-
न्यदित्यर्थः ॥

इहाप्ये दृष्टानमाह ॥

ईपमझिनं मताम्भययुक्तं न नेव यखंवासः शुद्धयतिनिर्मली
भवति नीलरस्मादिभिर्गुहिकाद्रव्यप्रभृतिजिह्वहृतरमाश्रित्यहेतु-
भिरादिशब्दान् रुधिरादिपरिग्रहः । यथाहीनमझिनं प्रचुरस्मा-
श्रित्यहेतुना शुष्यत्येवमकृत्यासंयतोऽहेतुभेदोऽतिगाढतरबंधहेतु
ना आज्ञानेगहेतुचूतसंक्रेशोपेक्षेति गाथाद्वयार्थः पंचा.वृ. १५५
व्यवहारं आशोचनायाश्चेमं गुणाः ॥

लहुरी दहादीजणणं, अपपर नियजि अजवं सोही ।

दुक्करणं विणओ, निसद्वचं च मोहि गुणैसोजीवो ॥

लघुना यथा तारवाही अपहतनारोलेयुर्जवति तथा आशोचको
प्युधृतशब्दो लघुर्जवति इति लघुना तथा दहादनं दहादिणा

दिक इ प्रत्ययः प्रवृत्तिस्तस्याजननमुत्पत्तिं दृष्टादिजननं-
प्रमोदोत्पाद इति यावत् तथा ह्यतोचार धर्मतत्त्वस्य चित्त-
स्य मन्त्रयगिरि पवनसपक्षेणव आलोचना प्रदानेनाती चार
धर्मा पगनतो भवति सविप्रायानं परम मुनीनां महान्प्रमोद
इति । तथा (अपपर निगतिस्ति) आलोचना प्रदानतः
स्वयमात्मनो देहेन्द्र्यानिवृत्तिः कृता तत्तद्विषयस्य आलोचना
निमुखा जवन्तीत्यन्येषामपि दोषेणयो निवर्तनमिति । तथा
यदुत्तीचारजातं प्रति सचितं तत्परस्मै प्रकटनामात्मन आजवं
सम्यग्विनायितं जवति । आजवं नाम अमायाविता तथा
अनौचारपेकमन्त्रितस्यात्मनश्चरणस्य वा प्रायश्चित्तजलेन
अतोचार पेकप्रकाशनतो निर्म्ममता शोभिः । तथा दुष्करकरणं
दुष्करकारिता तथाहि यः प्रतिसेवनं तन्नदुष्करं कृनादिजवा
न्यस्तत्वात् यत्तुनराशोचयति तत् दुष्करं प्रनद्वमोक्षा
नुयायि वीर्योहास विशेषेणैव तस्य कृतुमथयवात् । तथा
(विणर्णत) आलोचयता चरित्रावनयः सम्यगुपपादितो
जवति (नेस्सद्वत्) मिति सशल्य आत्मा निः शल्यः कृतो
जवतीति निःशलयता एते शोधिगुणा आलोचनागुणाः आलो-
चनाशोधिरित्यनर्थतत्वात् । व्य. उ. १ ।

आलोचनायांदत्तायां ये गुणा जवन्ति ते भक्तप्रत्याख्यान
शब्दे बध्यन्ते ।

(८) काशोचना ग्रहीतव्या तानि स्थानानि ॥

आलोचना येषु कार्येषु कर्तव्या तानि ध्यवहारकत्वे यथा
(आलोचयन्ति का पुणकस्स सगास्स व होइ कायव्वा । केसु
व कज्जेसु जवे गमणा गमणादि पसु तु) का किस्वरुक्का-
चनेति प्रथमतः प्रतिपाद्यं तत् सन्दन्तरं कस्य सकाशे समीपे
जवति कर्तव्याशोचनेति वाच्यं तथा केय कार्येषु भवत्या-
लोचना तत्र प्रतिपत्तिं लाघवाय सङ्केपनो ऽपेव निर्वचनमाह ।
गमन/गमनादिकेषु गमने अगमने आदिशब्दान् शय्यासं-
स्तारकवस्त्र पात्रपादप्रोन्नकग्रहणादिपरिग्रहः । तुशब्दो
विशेषणं । संचेतद्विशिनष्टि गमनागमनादिध्ववश्यकर्तव्येषु
सम्यगुपयुक्तस्याऽदुष्टनाशतया निरतिचारस्य उग्रस्थस्याप्र-
मत्तस्य यत्तु आलोचना जवतीति आह यानि नामावश्यकर्तव्या-
नि गमनादीनि तेषु सम्यगुपयुक्तस्याऽदुष्टभावतया निरति-
चारस्याऽप्रमत्तस्य किमाशोचनया तामन्तेत्वाऽपि तस्य शुक्ल-
त्वात् यथासूत्रं प्रवृत्तेः सत्यमेतत्केवलं याचेष्टानिमित्ता सूक्ष्म-
प्रमादनिमित्ता वा सूक्ष्मा आद्यवर्कियास्ता आलोचना मात्रेण
शुद्धंतीति तदुच्छिन्नमित्तमालोचना उक्तं च ॥

जया उवउत्तो नेरुयारो ये कोरु ये करणिजायत्ते
जोगा तय को विसोही आलोइए आणलोइए वा गुरु
चणइ तय जाविठ निमिचा सुहुमां आसवकिरिया ता
उमुक्कति आलोयणाभेत्तापति ॥

तत्र का नामाशोचनेति यत्प्रथमं चारं तत्सुप्रसिद्धत्वादन्यत्र
वा कः पाथययनादिपुण्याख्यात तथापि स्थानागुन्यार्थकिंचिदु-
च्यते । आलोचना नाम अवश्यकर्णीयस्य कार्यस्य पूर्वं
कार्यसमाप्ते कुरु वा यदि वा पूर्वं मपि पश्चादपि गुणैः पुरतां
वचसा प्रकटीकरणं साशोचना उपरितनेषु प्रायश्चित्तेषु केयु
न्तिस्त्वनयति केयुचिद्य संनयति । तत्र येषु संनयति तत्प्रति-
मिरुधर्थमिदमाह ॥

विष्टे नन्ति विप्रमुणा उ विवेगे तद्वा वि उस्सगो
आलोयणा उ य नियमा गीयसगी ए केत्तं वि ॥

चित्तीये सूत्रक्रमः प्रामाण्यानुसरणात् प्रातिक्रमणं तस्मिन्
चित्तीये प्रतिक्रमणवृत्तेः प्रायश्चित्तं नास्ति विकटना आलो-
चना तथाहि सहसाऽनागतो वा यदा किंचिदाचरितं भवति
यथा मनोहेषु शब्दादिर्विचित्रिय गोचरमागतेषु पव मनोहेषु
रूपगमनं तदा तदनन्तरमेव मिथ्यादुष्कृतमिति क्लृप्तं तत्र तैव
शुक्तिं यातीति आलोचयति (वा उचिवेगस्ति) वा शब्दो वि-
जापायां विवेके विवेकाहं प्रायश्चित्तं आलोचनाया विभाषा
कदाचित् भवति कदाचिन्नवर्तमानाभावः । तथाहि तत्
विवेकाहं नाम प्रायश्चित्तं यत्परिस्थापनया शुध्यति यत्र-
यदकल्पिकमाधार्मिकमादि पूर्वमाविदित्यनेन गृहीतं पश्चाच्चक-
यमपि ज्ञातं तत्तदा परिस्थानमुपयतः शुजन्तावनाध्यारोहं केव-
लज्ञानमुपयते । तदाऽसौ कृतकृत्यो जात इति नालोचयति
अनुत्पन्नतुज्ञानातिशये नियमादागत्य गुरुसमीपमालोचय-
तीति । (तदाविष्टस्समोहति) यथा विवेके आलोचना विभा-
षा तथा व्युत्संगेऽपि किमुक्तं भवति । व्युत्संगेऽपि कदाचिदा-
लोचना भवति । कदाचिन्नवति । यथा स्वप्ने हिंसादिकमा-
सेवितं तच्छुचिनिमित्तं च कायोत्सर्गः कृतस्तदन्तरं च
शुभभावनाप्रकर्षितः केवलज्ञानमुपादि । मरणं वा तस्याऽऽ-
स्मिकमुपजातमिति नास्त्यालोचना अनुत्पन्ने तु ज्ञाने जीवितं
यावत्तनियमादवश्यविकटना यत् आलोचयति ॥ यथा ॥

स्यने मयाहिंसादिकमासेविनं कार्यात्सर्गेण च विशेषित-
मिति ॥

तच्चालोचनार्हस्याश्चित्तमेतेषु स्थानेषु भवति । व्य. उ. ८० १

करणेज्जेसु उजोगेसु, छउमत्तस्य चिकवुणो ॥

आलोयणपच्छित्तं, गुरुणां अंतिएसिया ॥

करणिया नाम अवश्य कर्तव्या योगाः श्रुत्यादिशः संयमहेतवः
क्रिया अथवा योगात्मनोऽप्यवधारणाः (जोगो विरियं धामां
उग्गाह परकमो तहा चेत्ता सत्ती साम्बलं चिय जोगस्स हवति
पजाया) इति वचनात्तेत्तच्चान्यस्य कर्तव्यं इमे कर्म इव वसता सं-
हीनगात्रः सुप्रणिहितपाणिपादाऽप्यतिष्ठते वचनमपि सत्यं स-
त्या मूर्धा वा ज्ञेते न मूर्धनं वेति मनसोऽप्यनुशङ्कस्य निरोधनं कुश-
लस्योदीरणमेवं रूपेषु करणीयेषु सम्यगुपयुक्तस्य निरतिचार-
स्येति वाक्यस्यैः सातिचारस्योपरितनप्रायश्चित्तसंज्ञान्
उग्रस्थस्य परोद्गमिनो ननु केवलज्ञानिनस्तस्य कृतकृत्यत्वे-
नाशोचनाया अयोगात् उक्तं च (उग्रमत्तस्य इवह आलोयणा
न केवलिणे) इति तद्वा तत्रोक्तं प्रकारेण निरुक्तं इत्येवं-
शब्दो भिद्युत्तस्य यत्तदालोचनाप्रायश्चित्तं स्यात्तदपि च
गुरुणामतिक समीपे नान्यथामिति ॥ प्रव. ३० १८ धर्म.
अ. ३ ॥

इह करणीया योगा इति सामान्येनोक्तम् ।

अधुनानामग्रहं करणीयगप्रतिपादनार्थमाह व्य. उ. १ ।

निकस्वविचार विहारे, आणसुय एवमास्सकज्जेसु ।

अविगारमयंमि आविण तो, होज्जअमुक्के व परिजोगो ॥

निज्ञाया विचारे विहारे अन्येष्वपि चेवमादिकेषु कार्येषु
आलोचना प्रायश्चित्तं भवतीति वर्तते इयमत्र भावना गुरु-
मापुच्छे गुरुणाऽनुज्ञातः सन् श्रुतोपदेशनोपयुक्तः स्वयोय-
भिक्षावरूपप्राप्तशय्यासस्तारकपादप्रोन्नोदि यदि वा आचा-
योपायाय स्वविद्याव्यामनादौ कृत्वा पश्चात्तत्प्रयोगव्यव-
पात्रनक्तपानौपधादि गृहीत्या समागतो विचार उच्चार जूमि-

स्तस्माद्वा समागतो विहारो वसतावस्थायायिकं तमह्त्व-
वसते रन्यत्र गमनं तत एवमादेर्ग्रहणं चैत्यवदननिमित्तं पूर्व-
गृहांतपीछफलकशय्यासंस्कारप्रत्यर्पणनिमित्तं बहुश्रुता-
पूर्वसंविधानानां वंदनप्रत्ययं वा सशयव्यपञ्चदाय वा आद्य-
स्वाहात्यवर्णपणविहारानामवबोधाय वा साधर्मिकाणां वा
सयमोत्साहनिमित्तं हस्तशतात्परतरमासन्नं वा गत्वा समा-
गता यथापि नास्ति काश्चदतीतारस्तथापि यन्नापि यन्ना विधि-
गुरुसमङ्गमाद्योचयितव्यम् अन्यन्ना सूदमच्यो निमित्तानां
सूदम प्रमादनिमित्तानां वा क्रियाणां शुरुधभावान् अन्य-
च्चनिरतिचारोऽपि यदि गुरोः समङ्गं नाद्योचयति ततोऽविनयो
भवति । अशुरुपरिभोगो वा । तथाच्चाह । अविक्रितेज्जालो-
चितेऽविनयोऽशुरुः वा परिभोगो भवेत् आद्योचिते तूनयोदोषा-
भावः नत्वचित्यदोषाभावः स्यादशुरुपरिभोगोभावः कथमुच्यते
कनाऽपि साधुना भिक्कुप्रचुरासत्कारपुरस्सरा द्ब्या तस्य
शक्तिमुपजातं किनामेयं भिक्का शुद्धा वा तत्र यद्यनाद्योच्य
चुके ततोऽशुरुपरिभोगो भवति तेनाद्योचितं आचार्येण पृष्ट-
मन्यदिवसेषु तस्मिन् गृहे कीदृशी जिज्ञा अव्ययत कियतो
वा ज्ञानकारिणः प्रापूर्णाका वा केऽप्यगताः संखंडी वा
जाता इत्यादि विज्ञाया एव च पृष्टे तेन यथावस्थितं कथितं-
तः आचार्येण ज्ञाता शुद्धा अशुद्धा वा तस्मादाद्योचयितव्या
अन्यच्च ॥

उत्तम्यो तद्वन्हा वा हवेज्ज उवग्रभोगो ॥

आद्योऽंतोऽहं सो उं वविषाणर्द्धसोया ॥

अन्यच्च किंचान्यदित्यर्थः । ग्राह्याधिकः सामान्यसाधुगतः
उपयोगस्तथा यथावस्थितवस्तुवन्सारि अन्यथावा विपरीतो
नवेत् । आचार्यस्तु मतिमेषाधारणादिगुणसमन्विततया बहुश्रु-
ततया वातशयइनी ततः शक्तिमाद्योचिते अशक्तिमाद्यो-
चितो निःशक्तिं करोति तथा यथापि गृह्यतः शक्तिमुपजाते
। तथापि । कदाचिदाद्योच्यन् स्वप्रज्ञाऽप्युद्देत ततः शुद्धम-
मशुद्धं वा स्वयमेव जानाति यदि वा तद्व्याप्याद्योचनं श्रुत्वा
श्रोताऽप्याचार्यादिकः पूर्वोक्तेनप्रकारेणयदिवा आचार्यादि-
कस्य पार्श्वे बह्वो द्योकाः समागच्छन्तिबहुदयश्चबहु शृण्वन्
कदाचित्तमपि विषयं लोकतः श्रुत्वा जानाति शुरुमशुद्धं वा
तस्मादाद्योचयितव्यं । यदुक्तं (गुरुण अंतिये सिया) इति तत्र
स्यादित्यस्य व्याख्यानमाह ॥

आसंकमवर्हिंयमि य हाइ सिया अवहिण तयं पगयं ॥

गणतत्तिविष्मुके तित्तखे वावि आसंका ॥

* यात्तशब्द आशंकमिति प्राक् तत्वादासंकायामवधृते चायं
आशंका नाम विज्ञाया यथा स्यादिति कार्यः ॥
कदाचिद्भवत् कदाचिन्न भवेत् । अवधृत्तं नाम अवधारणं
न तयोर्द्वैतार्थयोर्मध्येऽवधृतेऽवधारणं प्रहृतमधिकारः ।
अवधारणाथोऽप्रत्ययान्वद् इतिज्ञावः । ततोऽयमर्थः ॥ गुरु-
गामनित्केनियमादाद्योचनं यदि वा आशंकायामपि कृतं
नत्रायमर्थः ॥ गुरुणमतिके स्यात्तावदाद्योचनं यदि पुनरा-
चार्यो गणतत्तिविष्मुक्तो भवति तत स्तस्मिन्नगणतत्तिविष्मुक्ते-
उपाध्यायस्य समीपे आद्योचनं अयोपाध्यायस्याऽपि कुत्रा-
दिकार्यं आद्यादिकथनेनो व्याप्तेस्ततोऽप्यस्य गीतायस्य
नदभावे गीताद्वयस्याऽपि समीपे आद्योचयितव्यं गतमाद्यो-
चनाप्रायश्चित्तम् आद्योचनीयाऽतिचाराः व्यवहारशब्दः ।

तिहमृक्षमाणं आद्योऽप्यजा पभिकमेजा णिदेज्जा
गराहिज्जा जाव पभिवजेज्जा तं जहाणाणइक्षमस्स
दंसणाइक्षमस्स चरिता इक्षमस्स एवं वक्षमाणं अइ-
याराणं अणायारा एणं स्या ग. ३ ॥

अतिक्रमाणात्रयाणां गुरवे निवेदनम् ॥

तिहं अक्षमाणंति । पष्ठया चित्तिवार्थत्वा त्रीनतिक्रमा-
द्योचयेत् । गुरवे निवेदयेदित्यादि । प्रावत् नवरं यावत्करणात्
विसोहेज्जा विवहेज्जा अकरणयाप अन्तुहेज्जा अहारिअं तवे
कम्मं पायिच्चित्तमित्यथेत्यमिति ॥ स्या. टी. ।

अयाद्योचयितव्यापराधदर्शनार्थं माह पंचाशोके वृ. १५ ।

आद्योऽप्येवा पुण अइयारा सुहुमवायारासमं ।

णाणा यारादिगया पंचविहो सोय विण्णेओ २५ ।

व्याख्या । आद्योचना विधिस्तावदय माद्योचयितव्याः पुनः
प्रकाशनीयास्तु अतीचारा अपराधाः सूदमवादराः दधु
गुरुका न तु दधवपवर् बादरा पवासा सत्यम् भावशुधचाज्ञा-
नाचारादिगता ज्ञानदर्शनचारित्रतपोवीर्याचारविषयाः पंच-
विधः पंचप्रकारः स च आचारः पुनर्विहो ज्ञातव्य इति
गाथार्थः ।

१ कः पुनस्सोऽतिचारः कुतोवा प्रनृत्याद्योचयितव्यमिति
जप्तपञ्चस्वाण शब्दे ॥

(ए) इव्यादिचतुर्विधमाद्योचनीयं ॥

किंपुनस्तदाद्योचनीयं । उच्यते । चतुर्विधं । द्रव्यादि
तथा चाह ।

(वेयणमचिच्चद्वं जणवयसङ्गणे होइ खेत्तम्मि ।

दिण निस्सि सुभिक्ख दुभिक्खकावे भावम्मि हेत्थियेरे) ॥

इत्यतश्चेतनं सचित्तमुपपन्नमेतत् । मिश्रं वा अचित्तम-
चेतनं वा अकल्पिकं यत्किंचिदसंविद्धं केवलो जनपदे वा
अध्वनि वा कावतो दिने निशिवा यदि वा सुभिके वा दुर्भिके
वा जावे हेत्थियेरे ससमी नृतीयायै । नृष्टेन इतरेण वा
ग्वानेन सता यतनया वा दुर्पतः कष्टपतो वा लोचयति ।
कथमित्याह (जह वावो जंपतो कज्जमकज्जं चउकयं भणइ ।
तं तहा आद्योपज्जा मायामयविष्मुकोउ) ।

यथा वावो मातुःपितुर्वा पुरतो जल्पन् कार्याकार्यञ्च ऋजु
कमकुट्टिं भणतितया आद्योचकोऽपिमायामद्विप्रमुक्तः सन्
तदाद्योचनीयं । यथा ऋजुज्ञानेनाद्योचयेत् ज्व. उ. ४ ॥

गोचरचर्यातः प्रतिनिवृत्तस्याद्योचना पञ्च वस्तुके । यन्ना ।

(चित्तिनु जोगमखिं नवकारेणं त ओ उ अरित्ता ।

पट्ठिऊण घयंताहे साह् आद्योअप विहिणा ॥ ३ ॥)

पुनः चित्तयित्वा योगमखिंस्वायदानिकं नमस्कारेण ततश्च
तदनंतरं पारयित्वा णमोअरइताण मित्यनेन । ततः पठि-
त्वा स्तवमित्थेनतुविशतिस्तवपाठानन्तरं गुरुसमीपं गत्वा

साधुजावतश्चारित्रपरिणामपन्नः सन्नाद्योचने तन्निज्ञानिये-

दनं कुर्याद्विधिना प्रवचनोत्तमंति गाथार्थः । पं. व. ॥

गोचरचर्याया आगत्य गुरोरेवेद्याद्योचनं गोचरचर्याशब्दे ॥

गोचरचर्यायामकृत्यं प्रतिवेद्याद्योचयतो भोक्तृमागाराश्च

कत्वमागारा शब्दे ॥ अ० ॥ श. उ. च. ६ ॥

यव्यहारकृत्ये ॥

(१०) अपराधालोचनायां प्रशस्ताप्रशस्तञ्चयादयः ॥
अपराधाशोचनामधिहृत्य प्रशस्ताप्रशस्तञ्चयादयो यथा
च्य० ॥ १ ॥

द्व्यादिचउरजिगह, पमत्यमपस्तुते तुदुहेके ।

अपस्त्येवजेतं पमत्यएहि तु आलोए ॥

अपराधाशोचनायां दीयमानायां द्रव्यादयो ज्ञ्यक्त्रकात्र-
भावाश्चत्वारश्चतुःसंख्याका अपेक्षणीया भवन्ति । तथा
(अग्निमाहस्ति दिशामभिग्रहः कर्तव्यः । ते च ज्ञ्यादयो
दिशश्च एकैकं प्रत्येकं चिधा चिप्रकारास्तद्यथा । प्रशस्ता
अप्रशस्ताश्च तत्र प्रशस्तान् ज्ञ्यादीन् अप्रशस्तांश्च दिशो
वर्जयित्वा प्रशस्तैर्ज्ञ्यादिभिर्दिग्बिरोधैश्च । किमुक्तं भवति ।
प्रशस्त्युप द्रव्यादिषु प्रशस्ताश्च दिशोऽभिगृह्य आशोचनां
दद्यात् ॥

तत्राप्रशस्तञ्चयादिप्रतिपादनार्थमाह ॥

जगयरे कुनेमु य, रासीमुज ये दुमा य अमणुषा ।

तस्य न आशोएज्जा, तण्णिवक्खदिमा तिन्नि ॥

यत्र स्तंनकुश कृष्णादीनामन्यतमत्किमपि पतितं तत्
जन्मगृहं तत्र तथा (कुनेमुवति) कुष्ठग्रहणात् कुष्ठमात्रा
विशेष यत्र पाण्डितं (वहेसुय) इति तत्र रुहेषु रुष्टहेषु तद्
राशिषु अमनोऽज्ञातिग्रमापकोऽपवादिशान्यराशिषु ये च दुमा
अमनोऽज्ञा निष्कटकिप्रभृतयोऽमनोऽज्ञा अप्रशस्ता सृजिते
तेष्वन्याथयतृतेषु उपलक्षणमेतत् अप्रशस्तासु तेषु अप्र-
शस्त्येषु च संयोगादादिषु न कृत्रेणु अप्रशस्ताश्च शान्यादिदि-
शोऽभिगृह्य नाशोचयेत् । किन्तु तत्प्रतिपक्षे प्रशस्तञ्चयादि
रूपे आशोचयेत् तथा प्रशस्ताश्च तिस्रो दिशः पूर्वाभुत्तरां
प्रतीचांवाभिगृह्य आशोचयेत् । इदानीममनोऽज्ञान्यराश्यादिषु
ज्ञ्यादित्वयोजनामाह ॥

अमणुषाधणगमी, अमणुषादुमायहोति दव्वंमि ।

जगयारुद्धऊमर, पवायदद्वा इरित्तंमि ॥

अमनोऽज्ञान्यराशयोऽमनोऽज्ञद्रुमाश्च भवन्ति ज्ञ्ये छट्ट-
याः । जन्मगृहं प्रागुक्तस्वरूपं (वहेस्ति) रुद्रग्रहं (वसरत्ति)
ऊमरं यत्र तृणादि नो गच्छति । चिन्नसंज्ञा तटीप्रपातः नृगु-
प्रपातादिकं वा दग्धे दधद्रग्धमादिशब्दादिषु छतादिपरिग्रहः
शान्यादि सर्वे क्षेत्रे छट्ट्यं तत्र यत् अमणुषा दुमाय
होति दव्वंमीत्युक्तं तदेतत् व्याख्यानयति ॥

निष्पत्तकंष्टं, विजुहते ग्वारक्रमय इहे य ।

अयचउयचवं सीम, गदव्वे धमायअमणुमा ॥

निष्पन्नाः स्वभावतः पत्ररहिताः करीरादयः । कंटकिनो
वद्रीवज्जप्रभृतयः । विषुछता विषुप्रपातभस्त्राः क्षाररमा
मोहरप्रभृतयः । कटुकाः कटुक्रममा गंहीणी कुटजनिवाद्यः ।
दग्धादयश्चः एतां दुमान् अमनोऽज्ञा जानीहीति वाक्य-
वशः न केवलममनोऽज्ञान्यराशयोऽमनोऽज्ञा दुमाश्च ज्ञ्ये
वर्जनीयाः । किन्तु अयस्त्रयुतास्त्रमीमस्काराशयो ज्ञ्ये वर्जयि-
तव्याः (अमणुषाधणगमी) इति व्याख्यानयति । अमनो-
ज्ञानि धान्यानि चशब्दः । पुनरर्थे अमनोऽज्ञान्यराशयः ॥

संप्रति काव्रतो यदिच सा वर्जनीयास्तानाह ॥

पांरुक्कुटिन्नगदियमे, वर्जेज्जाअट्टमि च नवमि च ।

उट्टिं व चउत्तिं वारसिंच, दोएहंमि पक्खाणं ॥

इह इल्लप्रत्ययः प्रकृतेस्वार्थे प्रतिकृष्ट एव प्रतिकृष्टकाः ।
ते च ते दिवसाश्च प्रतिकृष्टकदिवसाः । प्रतिपिक्का दिवसा-
स्तान्जयेत् । तानेव नामत आह ज्योरपि शुक्लकृष्णरूपयोः
पक्षयोरष्टमीं नवमीं षष्ठीं चतुर्थीं द्वादशीं च । एता हि तिययः
शुनप्रयोजनपु संवेध्वपि स्वभावत एव प्रतिकृष्टास्ततो वर्ज-
नीयाः इदं काव्रतोऽप्रशस्तं वर्ज्यं संख्यातादिकं न कृत्रे
तदेवाह ॥

संज्जागयं रविहुरं, सग्गहं विव्वंमि च ।

राहुहं गहजिन्नं, वज्जए सत्तनक्खत्ते ॥

संख्यातं नाम यत्र न कृत्रे सूर्योऽन्तरे स्थास्यति । तत्
आदित्यपृष्ठस्थितमन्यपुनरादृत्यैकमनुदितं सूर्यं उदेति तत्
संख्यातमपरं त्वेवं ध्रुवत यत्र रविस्तिष्ठति । तस्माच्चतुर्दश
पंचदश वा न कृत्रे संगतं यत्र रविस्तिष्ठति । पूर्वोदरिक् न कृत्रे
पूर्वदिशा गंतव्यं यदा अपर्यादिशा गच्छति । तदा तत्
विचारं विगतचारमित्यर्थः । यत्क्रमग्रहेणाकांतं तत् सग्रह
विशेषि यत् सूर्येण परिचुज्य नृक्तं अन्ये त्वाहः । सूर्यगतात्
न कृत्रान् पृष्ठतस्तृतीयं तत् पृष्ठतस्तृतीयं विव्वंमि इति । राहु-
हं यत्र सूर्यस्य चंद्रस्य वा ग्रहणं यस्य नग्रहोऽग्रामत्
ग्रहभिन्नं । एतानि सन्ननकृत्राणि चन्द्रयोगयुक्तानि वर्जयेत् ।
यत् एतन्निमेषे दोग्याः ॥

संज्जागयंमि कव्वहो, होइ कुचुत्तं विव्वंमि नक्खत्ते ।

विहुरपरविजयो, आदिच्चए अनिच्चाणं ॥

जं सग्गहंमि कीरइ, नक्खत्तेतत्थुगहोहोइ ।

राहुहं यमि यमरणं, गहजिन्ने सोण्णिउग्गाओ ॥

संख्यागते न कृत्रे शुनप्रयोजनपु प्रारज्यमाणेषु कव्वहो
रभिभवति । विव्वंमि कृत्रे कुभकं विहुरे परेषां शत्रूणां
विजयः । आदित्यगते रविगते अर्निर्वाणिरमुषं स्वग्रहे पुनर्न-
क्षेत्रे यत्क्रियते तत्र व्युद्ग्रहः संग्रामो भवति । राहुहं मरणं
ग्रहभिन्ने शोणितोऽक्षरः शोणितविनिर्गमः । एवं चूतेष्वप्रशस्त-
द्रव्यक्षेत्रकात्रभावेण नाशोचयेत् किन्तु प्रशस्त्युप तत्र प्रशस्तं
ज्ञ्ये शाब्दादिप्रशस्तान्यराशिषु मणिकनकमौक्तिकवज्र-
वैरूपपद्मरागादिराशिषु च प्रशस्तं क्षेत्रं साक्षादाह ॥

तण्णिवक्खयेत्ते, उच्चुवणा माश्विंवेय्येवरा ।

गर्जीरमाण्णए, पयाहिणावचउदयएय ॥

तस्य प्रागुक्तस्याप्रशस्तस्य क्षेत्रस्य प्रतिपक्षे प्रशस्तेक्षेत्रे
इक्षुवेने उपलक्षणमेतत् । आगमे वा पत्रपुष्पक्षोपेते
(सात्रिचि) वन शब्दोऽत्रापि सर्वव्यते । शाश्विने चैयग्रहे
वा शब्दो विकल्पो न तथा गंभीरे गंभीरे नाम जलव्यादिदोष
वर्जितं शेषजनेन च प्रायेणत्रिज्जणियमध्यमभाग स्थानं गंभी-
रमस्थायिमिति वचनात् सागुनादे यत्रोच्चरिते शब्दे प्रतिशब्दः
समंतात् उचिष्ठति । तत्सागुनादं तथा प्रदक्षिणावचमुदकं
यत्र नद्यां पद्मरसि वा तत् प्रदक्षिणावचोदकं तस्मिन्वा
वशब्दो वा शब्दावे कचिच्छा शब्दस्यैव पाठः । प्रशस्त
काव्रमाह ॥

उत्तदिण्णसंमकाओ, उच्चट्ठाणा गहाय जावंमि ।

पुव्वदिमउत्तमा वा, चार्गंति य जाय नवपुच्चं ॥

उक्तानि यानि दिनानि अष्टम्यादीनि तेन्यो ये शेषा षट्तिथा-
दयो दिवसस्ते च स काष्ठश्च उक्तदिनशेषकाष्ठस्तास्मिन्प्र-
शस्ते व्यतीपातादिदोषायाञ्जिते उपवृत्तज्ञमेतत् । प्रशस्ते च
करणे प्रशस्ते च मुहुर्त्तं एतत् काष्ठतः प्रशस्तमुक्तं
भावतः प्रशस्तमाह । उच्चं स्थानं येषान्ते उच्चस्थाना
ग्रहाः । भावं भावविषयं प्रशस्तं । किमुक्तं भवति ।
जावत उच्चस्थाने गतेषु तत्र ग्रहाणामुच्च स्थानमेवं (सूर्यस्य
मेघ उच्चः स्थानं । सोमस्य वृषः । मंगलस्य मकरः । वृषस्य कन्या
बृहस्पतेः कर्कटकः । शुक्रस्य मीनः । शनैश्चरस्य तुला । स-
र्वेषामपि च ग्रहाणामानीयादुच्चः स्थानात् यत्समस्तं स्थानं
तत् नीचः स्थानं । अथवा जावतः प्रशस्ता ये सोमग्रहा बुध-
शुक्रबृहस्पतिशशिन एतेषां संवधिषु राशिषु एतैर्यवोक्तिषु च
क्षेत्रेषु आलोचयेत् । तथा निम्नादिशः प्रशस्ता ग्रहाः । तद्यथा
पूर्वा उत्तरा वरंती च वरंती नाम यस्यां जगवानहं हिहरति
समान्यतः केचन ज्ञानि मनः पर्ययज्ञानि अवधिज्ञानि चतुर्दशपूर्वी
त्रयोदशपूर्वी यावन्नवपूर्वी यदि वा यौग्यस्मिन् युगे प्रधान
आचार्यः स प्रातिहारिकान् यथा विहरति । एतासां तिसृणां दि-
शामन्यतमस्या दिशोऽभिमुख आलोचनाहोऽवतिष्ठते तस्ये
यं सामाचारि ॥

निमज्जामति पमिहारी य, किङ्कर्म काङ्गं जवुकमुओ ।

पट्ट्याभिसेवसिंसां, सुयग्रणुषवेउं निमज्जमातो ॥

आत्मिककषैरपरिचुक्तराचार्यस्य निषर्गं करोति । अस-
ति आत्मीयकृपात्ममभावं अन्यस्य सक्तान् वा कल्पान्
गृहीत्वा करोति । कृत्वा च यथाचार्यः पूर्वामिमुखो निर्णयति
तत आलोचकोऽङ्गिणत उत्तराभिमुखोऽवतिष्ठत । अथाचार्य-
उत्तराभिमुखो निषर्गः । तत आलोचको वामपार्श्वे पूर्वाभिमु-
खस्तिष्ठति । वरंती च दिशं प्रत्यभिमुखो जवति । ततः कृति
कर्मकादशावतं वदनं कृत्वा प्रवृद्धोऽज्जियैन् स प्रजोषिः ।
उत्सवत उक्तदुःस्थितः सन् आलोचयेत् । यदि पुनर्वहप्रति-
सेवितमस्तीति चिरेणालोचनापरिसमाप्तिमुपयात्यति तावत्
च काष्ठमुक्तदुःकः स्थानं न शक्नोति । यदि वा अशरीरोगवत
उक्तदुःकस्य सतोऽशांतिं क्षोभमुपयाति ततो बहुप्रतिसेवी ।
अशः सुबहुषु गुरुमनुज्ञास्य निषयायामैपग्रहिक्पादप्राग्ने
वा अन्यस्मिन्वा यथाहं आसने स्थितः आलोचयति किंपुनस्त
दयाचनीयं उच्यते । चतुर्विधं द्रव्यादि । तथा चाह ॥

चेयणमचित्तद्वयं, जणवयमहाणे होइ खेचंमि ।

दिणनिसिमुजिक्ख, उब्बिजक्खकाउं जावंमिहेट्टिये ॥

उच्यतेऽतनं सचित्तमुपवृत्तज्ञमेतत् । मिथं वा अचित्तम-
चेतनं वा अकारिकं यत्किञ्चित्सेवेनं क्षेत्रतो जनपदे वा
अचनि वा काष्ठतो दिने निशि वा यदि वा सुमिक्षे वा भावं
हेट्टिये सममी तृतीयायै हट्टे इत्येतेषां वा स्थानेन सता यतनया
वा दर्पतः कल्पतो वा तन् आलोचयति ॥

(? ?) ययान्तेषु-उच्योदिष्यालोचना-तादृशानां
प्रतिपादनम् ॥

सम्प्रति यथाहतेषु इव्यादिष्यालोचना तथाततः उच्योदि
प्रतिपादनार्थमाह ॥ १ व्य० १ उ. ॥

आलोचना विहारणं, ते चरं जं दिव्यचित्कात्रे य !

नाये गुच्छममुच्छो, ममणिच्छे, सान्तिगाई ॥ १ ॥

आलोचनाविधानं तद्व्याख्यापि सविस्तरमभिधानतः यच्च-

कं प्रथमसूत्रे (द्व्यादिचउरभिगंहे) त्यादिना ग्रंथेन ततः प्रा-
गुक्तदोषवर्जिता आलोचना प्रशस्ते उच्ये क्षेत्रे काष्ठे भावे च
प्रागुक्तस्वरूपे दातव्या नाऽप्रशस्ते । इह प्रतिसेवितं चिन्ता भ-
वति । शुद्धमशुद्धं च । तत्र यत् शुद्धेन ज्ञेयेन प्रतिसेवितं यत-
नया च तत् शुद्धं । तच्च शुद्धत्वादिते न प्रायश्चित्तविषयाः ।
यत्त्वशुद्धेन भावेन प्रतिसेवितमयतनया च तदशुद्धं । तच्च
प्रायश्चित्तविषयेऽशुद्धत्वात् तस्मिन् आशुद्धे प्रायश्चित्तानि केव-
लानि मासिकादीनि सातिरेकाणि च तत्र सातिरेकाणि (स-
सिणिछे) इति सस्तिष्ये हस्ते मात्रके वा सति तेन जिज्ञास-
रणत उपवृत्तज्ञमेतत् तत्र बीजकांशघटनादिनाऽपि सातिरे-
काणि उच्यन्ति तत्र सातिरेकाणि उच्यन्ति ॥ व्य० पंचा० ॥

(१२) आलोचनासमयवर्णनम् ॥

काष्ठो पुण एताए, पक्खादी वसिधो जणिंदहिं ॥

पायं विसिद्धिगाए, पुब्बायिरिया तहा चाहु ॥ ए ॥

व्या० । काष्ठोऽवसरः पुनः शब्देऽप्येवं योज्यं । आलोचनाया
विधिस्तावदर्थः । काष्ठः पुनरेतस्या आलोचनायाः पक्षादि-
रूमसप्रभृतिरादिशब्दाद्यनुमासादिग्रहणं वर्णितवक्तोर्जिनेरैरहं
द्भिः प्रयो वाहुष्येन । प्रायोग्रहणं यदैव विशिष्टमपराधमाप-
न्नस्तदैवालोचनां कदाचित्करोति ग्नानत्वोत्थितोदीघोऽवगता-
दिव्यो न पक्षादिकमपेक्षत इत्येतदर्थसूचनार्थं किं सर्वं
स्यालोचनायाः पक्षादिकाश्च इत्यत्राह । विशिष्टकाया विशेष-
वत्याः सामान्या पुनरावश्यकस्य प्रतिदिनं विधीयत एवेति
पक्षादिकमालोचनाकाष्ठं पूज्यचनेन दर्शयिष्यते । पूर्वा-
चार्या जत्रवाहुस्वामिमिश्रस्तथा च तेनैव प्रकारेण पक्षादिप्र-
तिपादनपरतया आहुतुवत इति गाथार्थः यदाहुस्ते ।

तदेवाह ॥

पक्खिचउत्तमासे, आलोचनाणियमसो उ दायव्वा ॥

गहणं अजिग्गहाए य, पुब्बागाहिए णिवेपुं ॥ १० ॥

व्या० । पक्षेऽहमासे भवं पक्षिकं पर्व चतुर्दशी पंचदशी
वा । चतुर्थे मासेषु भवं चातुर्मासं पर्व च ततो द्वैकत्वात्वा-
ङ्गिकाद्यनुमासे किमिष्याह ॥ आलोचना उक्तार्था ह्रस्वत्वं
प्राकृतत्वात् (नियमसाउत्ति) सकारस्य प्राकृतत्वाच्चियमेन
वावश्यतैवान्यनियमा दातव्या देया । तथा ग्रहणं चोपादानं
विषयमजिग्रहाणां नियमानां च समुच्चयायै योजितश्च
पूर्वगृहीतान् प्रागुपात्तान् निवेद्य गुरोराख्यायेति गाथार्थः ॥
किंपुनः पक्षादावजिग्रहेतयमित्याह ॥

जीयमिणं आणाओ, जयमाएस्सविवा दोससब्बानावा ॥

पम्हसएपमायाओ, जत्तकुंजमत्तादिणाएण ॥ ११ ॥

व्या० । जितमाचरितं पूर्वमुनीनामिदं पक्षादावजिग्रहाणा-
मप्युच्यत आलोचनादानं तथा आज्ञातः आसोपदेशात्पक्षादा-
वालोचनेति प्रकृतं तथा यतमानस्याऽपि च संयमे घटमा-
नस्याऽपि चास्तामितरस्य दोषसंज्ञायादित्तिचारसमवायालो-
चनेति प्रकृतमथकथं यतमानस्यातिचार इत्याह । (पम्हस-
णति) विस्मरणं प्रमादश्च प्रमत्तता ताज्यामत्रोदाहरणमाह ।
जत्तकुंजमत्तादि ज्ञातेन नीराधारघटमादित्यहेतुप्रत्यूषादाहर-
णन यथाहि जत्तकुंजे नित्यं प्रकाल्यमानेऽपि मत्तसंचयो
भवतीत्येनं गनगनस्याऽप्यतिचारभाव आदिशब्दात् ग्रहक-
चरादिग्रहः । आह ।

जहंगहं पतिदिहं, साहियं तह्य पक्खमेषोमु ।

सोऽहयज्जह सवितेतं, एवमिह्यापि नायव्वम् ॥

इति गाथार्थः ॥

आलोचना परसाङ्गिकी कर्तव्या पंचा० वृ. १५

आलोचयणं अदाउं, सति अस्मिन्नि तहण्णो दाउं ।

जे विहु करेति सोहिं, ते विससन्ना विणिहिडा ॥

आलोचनां विकटनामदत्ताधिकार्यं बुद्धिं कुर्वति । स्वकल्प-
नया तथा (सङ्ग्रहमिति) अन्यस्मिन् परस्मिन् गीतार्थे
सत्यपि विद्यमानेऽपि तथेति समुच्चये आत्मनः स्वस्यैव दत्त्वा
विशयं हज्जादः कारणान् अनेन च परसद्भावे परस्यैव तां
यच्छन् गुरुवर्गीत्युक्तं भवति यदाह ।

उत्तीसगुणसंपन्ना, गणएते गावि अवस्सकायव्वा ।

परसक्खिया विसोही, सुहावे ववहारकुसलेण ॥

पराभावे त्वात्मनेऽपि यच्छन् गुण्यति केवलसिद्धान् साङ्गी-
कृत्य यदाह । (सिद्धा च साणायतया) गीतार्थप्राप्ते निवे-
द्यप्यामीत्यवसायान् स्वयमेव प्रायश्चित्तं प्रतिपद्य तद्धि-
दधानो गीतार्थः शुद्धवर्गीत्युक्तं भवतीति । येषपि आपिशब्दाद्ये
न कुर्वत्येवं । दुशब्दाऽप्युक्तता । कुर्वेति शोधि विगुच्छि प्राय-
श्चित्तप्रतिपत्त्यादिना ते तदन्येषु सशाल्यानावशयो
पेता विनिर्दिष्टाः उक्ता जिनैरिति गाथार्थः । स्वयं श-
ल्योद्धारं सशाल्यतैवति दृष्टान्ताह ।

किं.रएणुणा।वसंमपि, रोहिउ जह वणो ससद्वोउ ।

ओहोइ अपच्छो, एवं अवएहवणो विचिनो ॥ ४० ॥

क्रियाइनापि व्रणचिकित्साद्यदिनाप्यस्तां तदन्येन सम्य-
गपि सर्वथाऽप्यास्तामसम्यक् रोहितो रुढतां नीतः यथा
यच्छतृणो देहकृतं सशाल्यो दुष्टगणोपातः सन्तुशब्दो-
ऽवधारण निवृत्तमश्च भवति जायते अपथ्य एवाहित
एव परिणतौ मरणकारणत्वात् एव तददन्यस्मै अनिवे-
दितशाल्यस्यापथ्या एवानंतमरणवदिकारणत्वत्कोऽप्राप्तवित्याह
अपराधाद्येऽपि चरणरूपशरीरश्रयतिचारकृतमपि न के-
वलं देहव्रण एव विद्ध्यो ज्ञातव्यस्तत्त्वतस्तस्यानुद्वृतत्वा-
दन्यविनिवृत्तमेव हि शल्योद्धार इति गाथार्थः ।

इदानीं यस्मै आलोचना दीयते तेनाप्यालोचयितव्यम्
इत्येतेषां प्रदर्शयन्नाह ओच० ।

(उच्छसित्यादि) जातिकुलवत्तत्वादिषट्त्रिंशद्वर्णसमन्वि-
तेनार्थे अवश्यं पर साङ्गिका विगुच्छः कर्तव्यः सुपुत्रादि-
ज्ञानक्रियव्यवहारकुशलो न सुविहितेनेति ॥ व्य० उ. १० ।

जह कुमवो वि वेज्जो, अन्नस्स कहेइ अत्तणेवाहि
विज्जस्स य सोयेतो, पक्खिस्स समारजतो ॥

जाणं तेणएविणं, पायच्चित्ताविहमपण्णो विउणं ।

तहावं य पागमतरं, आलोएयव्वयं हाइ ॥

यथा सुकुशलोऽपि वैद्योऽप्यस्याग्रमनो व्याधिं कथयति ।
सोऽपि वैद्यस्य श्रुत्या व्याधिकथनं ततः प्रतिक्रियैः समारजते ।
एवं प्रायश्चित्तविधानात्मनो निपुणं जानताऽपि तयापि प्रकट-
तरमालोचयितव्यं ज्वरतीति कृत्वा अन्यस्य समीपे आलः च-
यितव्यम् ॥ ओच० ॥ ग० अधि० १ ॥

(१३) कस्य समीपे आलोचना कर्तव्या ॥

आलोचना उपनियमा गीयसमीपे व केसिपि । (आलोच-
णात्) इत्यादि सा आलोचना नियमादवश्यं तथा गीतामिति

प्राकृतत्वात् । पञ्चम्यै प्रथमा तस्य गीतार्थस्य सकाशो कर्तव्यः
नाऽगीतार्थस्य अथैव मतान्तरमाह । (ऊर्गायकेसिवि) कया-
चिदाचार्यणामिदं मतं उत्तरगतस्तावदाचार्यस्य समीपे आ-
लोचयितव्यं । यदा पुनराचार्यः संज्ञादिप्रयोजनगतो ज्वरति ।
गीतार्थस्य समीपे तदा भिक्षायालोचनीयमिति ॥

गीतार्थस्यालोचना देयेत्युक्तमथ उर्ध्वभवे तस्य यद्धिष्य
न्तदाह ॥ पंचा० वृ० १५ ॥

सल्लुक्करणनिमित्तं, गीयस्सने सणाउउकोसा ॥

जोयणसयाइं सत्त, उबारसवरिसाइ कायव्वा ॥४१॥

व्या० । शल्योद्धारनिमित्तमालोचना गीतस्य गीतार्थस्य गुरो-
रन्वेषणा तु गवेयणा पुनरुक्तयोऽनुकूलतः कियत् क्षेत्रकाल-
विषयत्वाद् ।

योजनशतानि प्रतीतानि सन्तु सप्तैव यावत् तद्वा द्वादशव-
र्षाणि संवत्सरान् यावत् कर्तव्या विधेयेति । इह च । शेष-
विशेषणनुपादानेन यज्ञीतार्थग्रहणं कृतं तत्सकलोक्तगुणयु-
क्ताचार्योद्भावे संविग्नगीतार्थमात्रस्याप्यालोचनाप्यार्यवृत्ता-
पनार्थं यतः श्रूयतेऽप्यवदतो गीतार्थसंविग्नप्रादिकसिद्धपुत्रप्रव-
चनदेवतानामश्रमसिद्धानामयालोचना देया सशाल्यमरणस्य
संसारकारणादित्याह च ॥

(संविग्नो गीत्यस्य सं पासत्यर्थाइं सा रुवति) गाथार्थः ॥
प्रवच० द्वा० १२९ ॥

(तथा च व्यवहारकल्पे विहारालोचनामधिकृत्य —) १
व्य० उ० १ ॥

पक्खिचउवसंवच्छर, उकोसं वच्छरउकोसं वारसएह-
वरिसाणं । समगुत्ता आयरिया, फुगुणपतितायविरेति ॥

समनोज्ञा एकसंभोगिका आचार्याः परस्परं तथा स्पष्टैकप-
त्यश्च समुदाचार्यस्य समीपे पाङ्गिके तत्राभावे चातुर्मासिके
तत्राप्यन्ये सांवत्सरिके तत्राप्यसत्ययदा (उकोसं) मित्या-
दि ॥ उक्तपते द्वादशजिवैः सूर्यं षष्ठी वृत्तीयैः प्रकृतत्वा-
द्द्वादशावयवविहार विकटयति प्रकटयति । आहोऽयतीत्यर्थः ।
एष गाथाङ्गार्थः । जावय्यं वुरुस्संभ्रायादवसातव्यः ॥

सत्रायं संनोइया आयरिया पक्खिए आलोएंति
उमोयएयणीयस्स आलोएइ । रायणितोविओ मराय-
णियस्स आलोएइ जइसेरायणिओ नाच्छि । जइ पुण
ओमाराणितोविओगो वा गीयत्थो न जवइ । तो वा
चउम्मासिए आलोएइ तथा वि असंवच्छरिए तथा वि
अतमीए जत्थ मिउइ रायणियस्सओ मगीयत्थस्स वा
तत्थ उकोसेण वारसहिं वरिसहिं दूरतोवि आगंतुं
आलोएयव्वं । फुगुणयइहिं वि आगंतुं आलोएयव्वं
फुगुणयइयावि आगंतुं पक्खियाइ अमूत्तायिरियस्स समीपे
आलोएंति इति ॥

तथा च व्यवहारसूत्रम् ॥

जे निक्खं अन्नयरं अकिञ्चणं पणिसंकेत्ता इच्छेज्जा
आलोइत्तए जत्थेव अप्पणो आयरियं उवज्जाए पासि-
ज्जा कएइ तेसिं तिए आलोइत्तएवा पक्खिमित्तए वा
विउदित्तए वा सोहित्तए वा अकरणाए अउउदित्तएवा

अद्वोयणा

अहारिहं तवोकम्मं पायच्चित्तं पक्खिज्जत्तए वा णो
चेव णं अप्पणो आयरियं उवज्जाए पासेज्जा जत्थेव
संजोइयं बहुसुयुं बहु आगमं पासेज्जा कप्पइ से तम्म-
त्तिए आओइत्तए वा जाव पक्खिमिच्चए वा णो चेवणं
संजोइयं साहम्मियं बहुसुयुं बहुआगमं पासे जाव जत्थे
व असंजोइयं साहम्मियं बहुसुयु बहुआगमं पासेज्जा
कप्पइसेवं संतिए आओइत्तए वा जाव पक्खिज्जत्तए वा णो
चेवणं अन्नसंजोइयं साहम्मियं बहुसुयुं आगामियं पासे-
ज्जा वा सारुवियं बहुसुयु बहुआगमं पासेज्जा कप्प-
इ तंसातिए आलोइत्तए वा पक्खिमिच्चि वा जाव पक्खि
ज्जत्तए वा नो चेवणं सारुवीयं बहुसुयुं वज्जागमं पासे
ज्जा जत्थेव समणो वासगंपच्छा कंभवहुसुयुं वज्जाग
म पासेज्जा कप्पइ से तस्सातिए आओइत्तए वा जावपक्खि
वज्जित्तए वा णो चेवणंसमणो वासगं पच्छाकमं बहु-
सुयुं वज्जागमं पासिज्जा जत्थेव दसमं जाविआइं चेइया
इ पासेज्जा कप्पइ से तस्सातिए आओइत्तए वा जावपक्खि
वज्जित्तए वा णो चेव समजाविआइं चेइयाइं पासेज्जा
वहियागामस्स वा जाव सान्निवेस्सस्स वा पाइणानिमुहे वा
उदिणानिमुहेवा करपद्धपारिगाहिंयं सिरसावत्तं मय्थए
अंजज्जिकट्ठु कप्पइ सेएएवं ववइत्तए एवइयामे अवराहा
एवं तिकखु ता वा अहं अवरप्पे अरिहंताणं सिद्धाणं
अतिए आ ओएज्जा पक्खिमेज्जा निदेज्जा जाव पाय-
च्चित्तं पक्खिजेज्जासित्तिवेमि ॥ ३३ ॥

व्याख्या । भिन्नरन्यतरत अह्नयस्थानं सेविवा प्रतिस्तव्य
इहेतु । आद्योच्यितुं स वाद्योच्यितुमिच्छु यैवात्मनः द्वावा
यौपाध्यायापर्यन्तैरेव गत्वा तेषामेतत् समीपं आद्योच्येदं
तौचर जातं वचसा प्रकटीकृत्यात् प्रतिक्लामेमिथ्यावाद्भूतं
तिष्ठपियं दद्याद्यवकाशनात् नन्वेजा गहरेजा वहेतेजा
विसोहेजा । इकरत्याप अन्वेजेजा अहारिदं तवो-
क्कम् पायच्छित्तं पवित्रजेजा) इति परिग्रहः । तत्र
निंदाद्यात्मसादिकं जुगुप्सेत गहं गुरुसादिकं निंदात्
इह निन्दनगर्हणमपि ताविकं तदा प्रवति यदा तत्करण-
प्रतिनियतेतं ॥ तत आह (उच्येतेजा) इति तस्माद-
क्त्यप्रतिस्तवनात् यदातन्तं नियतेतं । व्यावृतावपि हृतात्
प्राप्तदाद मृच्यते यदात्मनो विशोधिभंवाति । तत आह ।
आत्मान विशोभयेत् । पापमद्वस्त्रोऽनृतो निर्मलीकृत्यात् । सा
च विशुक्तिपुनः करणतायामुपपद्यते । ततस्तत्. १ । पुनः
करणतामाह । अकरणताया पुनरन्युत्तिष्ठत् पुनरकरतया
अन्युत्तानपि विशीलः प्रायश्चित्तप्राप्तपतिभंवाति । तत आह
यथार्हं यथायथं तपः कम्पं तप्राग्रहणमुपवृत्तं देहादिकं
प्रायश्चित्तं प्रतिपद्येत । याद पुनरामर्येष्व्याचार्योपाध्यायेषु
सन्तु कन्यगामर्तिके आद्योच्यति । ततः प्रायश्चित्तं तस्य चतु-
र्गुं यदा पुनरान्त आचार्योपाध्यायक सयन्तं अभवाद्द्वि-
स्वभावानताया ततो यैव सांभोगिके सपथमं विशिष्टा-
माचारीनिष्पन्नं बहधत्तं जेदंप्रायदिकशावं वदामाकमुच्यतवि-

हारिणं पात्रांतरं बद्धात्ममर्थतः प्रतृतागमं पश्येत्सत्याऽतिरे
 श्रावोच्येद्वापि यावत्कारणतन्मिमेज्जा इत्यादि पदकृतं
 कपरिग्रहः । यदि पुनस्तस्य जावे अयस्य सकारो आलो-
 चयति । तदा चतुर्ग्रणं वक्तव्यं । सांभांगिकसाधार्मिकबहुधु-
 तस्यांतिक तस्याऽप्यभावः साक्षिकस्य बहुश्रुतस्याऽंतिक
 तस्यानंतरं स्वरूपं तत्र भावः साक्षिको वक्ष्यमाणस्वरूपः
 समानांतरभावे यत्रैव सप्यग्भाविता निनवचनेवास्तांतः
 करणानि दैवतानि पश्यति तत्र गावा तेषामंतिक आलोच-
 येत् तेषामप्यभावे बहिर्ग्रामस्य यावत्करणान् ॥

नगरस्स वा निगमस्स वा रायहणिण्ण वा खेदस्स वा ।
पट्ठणस्स वा दोणमुहस्स वा असमस्स वा संवाहस्स
वा संनिवेसस्स वा ॥

इतिपरिग्रहः प्राचीनाभिमुखो वा उद्गीचीनाभिमुखो वा सूर्य-
दिगजिम्बु उत्तरदिगभिमुखो वा इत्यर्थः ॥ इह चिरन्तनया
करणेषु दिश्यपत्त्रियामभिधेयामामोन्मत्प्रत्ययः स्वाधे भवति ।
तत एव निर्देशः । पूर्वोत्तरादिग्रहणमाद्योचनायामेतेष्वेव
दिशयोर्हत्वात् । करतशान्यां प्रक्षेपेण गृहीतः करतवृ-
ग्गृहीतः । तं तथा शिरस्यावतां यस्य स शिरस्यावतां क्रे-
कावदलुकसमाप्तः । तं मस्तके अंजतिं कृत्वा एव वध्यमा-
णरीत्या वदतु ॥

तामेव रीतिं वशयति । एतावतो मे ममापराधाः ए-
तावन्त्येव एतावतो वारान् यावदहमपराध एवमपराध ए-
वमहंतां तोष्यकृतं कर्मभूतानामित्याह । सिद्धान्तमुपगतम-
लकल्पकानामैतिकं आशौच्यैदित्यादि पूर्ववदेषु सुत्रसंक्षेपाः ॥
अधुना निर्युक्तिमायविस्तरः । तत्र यद्युक्तमहृत्य स्थानं से-
वित्वं तद्विषयमुपदर्शयति ।

अनयरं तु अकिञ्चं, मूलगुणे चैव उत्तरगुणे य ।

मूलं व सव्वदेसं, ए मेव य उत्तरगुणेसु ॥

अन्यतरदृश्यं पुनः सूत्रोक्तं मूत्रगुणे मूत्रगुणविषयमुत्तरगुणे
वा उत्तरगुणविषयः वा तत्र मूलं मूलगुणविषयं सर्वदेहां वा
सर्वथा मूलगुणस्योच्छेदे देशतो वा इत्यर्थः । एवमेवाननैव प्र-
कारेण उत्तरगुणेष्वपि द्वैविध्यं ज्ञातव्यं । तद्यथा । उत्तरगु-
णस्यास्यैव सर्वता देशता वा उच्छेदेनैव तत्रैव व्याख्यानात्त-
माह ॥

अह्वा पणगादीयं, मासादीयं वावि जाव ष्मासा
एवं तयारिहं खत्रु, षेदादि चउह्वेगथरं ॥

अथेतो अकृतस्य स्थानस्य प्रकारंततोपदर्शने पंचकादि-
कं रात्रिदिवपंचकप्रवृत्तिप्रायश्चित्तस्थानमकृत्यं स्थानं यदि वा
मासदि तच्च तत्पद्यावत्यपमासाः । एतत् खलु अकृत्यस्थानं
तत्पार्श्वे तेषोऽप्रप्रायश्चित्तार्श्वे यदि वा वेदादीनां चतुर्भां प्राय-
श्चित्तस्थानमकृत्यस्थानं तदेवमभिकृत्य स्थानं व्याख्याय यथा-
स्वकीयाचार्यापाध्यायादीनामदर्शने संभवति । तथाप्रति-
पादयति ॥

आउयवाघायं, बाहुद्वहगीयं चपत्तकान्नं तु ।

अपरक्वममामज्ज व, मुत्तमिण्णंतदिमा जाव ॥

स्वकीयानामाचार्याप्राध्यायानामायुषो न्याघातोऽभवत् । जी-
वितस्य बहुघातसंकुलत्वात् यदि वा तस्यैवाऽलोचकस्यायु-
षां वक्ष्याचार्याप्राध्यायादिसमीपे गच्छति तावत् न प्रभवति
स्तोकावशेषत्वात् । ततः प्रायुषो न्याघातं वा प्राप्नोति तथा

भविष्यति काष्ठो यत्र दुर्बलौ गीतार्थः आलोचनाईस्तत
एवमेव काष्ठमधिकृत्य दुर्बलं गीतार्थं चाश्रित्य तथा जंवावत्र-
परिहात्या रोगातंकेण वा जातोऽपराक्रम आलोचकस्ततस्तं
वा प्रतीत्य सूत्रमधिकृतं प्रवृत्तं यावद्विहादिसूत्रं । अत्र पर
आह । ननुपूर्वमकाकिविहारप्रतिमासूत्राणि व्याख्यातानि ।
यथा एकाकिविहारे दोषाः । तदन्तरं पाश्चात्यादिविहारोऽपि
प्रतिषिद्धः । ततो नियमाद्वच्छेदस्तस्यमितं नियमितं । एवं च
नियमिते कथमकाकी जातो येनोच्यते सूत्रैवात्मन आचार्या-
पाश्यानापश्यन्तश्चैव गत्वा तेषामतिके आलोचयेदित्यादि ।

अत्र-सूरिराह ॥

सुताणि कारणियं, आयसिरादीण जन्म गच्छंति ।

पंचएहं हो असती, एगो व जहि न वसियव्वं ॥

सूत्रमिदमधिकृतं कारणिकं कारणे जवं कारणिकं कारणे
सत्यकाकिविहारविषयमित्यर्थः । इयमत्र भावना । बहुनि ख-
ल्लाशियाणेनि एकाकित्वाकारणानि ततः कारणवशातोयो
जात एकाकी तद्विषयमिदं सूत्रमिति न कश्चिदोपः अशिवा-
दीनि तु कारणानि मुक्त्वा आचार्यादिविहारहितस्य न वर्त्तते
वस्तु न तथा चाह । यत्र गच्छे पंचानामाचार्यापाश्यायणा
वच्छेदप्रवृत्तिस्त्विहाराणामसदभावो यदि वा यत्र पंचानाम-
न्यतमाऽप्येकोन विद्यते । तत्र न वस्तव्यमेतदोपसम्भवाच्चा
नेव दोषानाह ।

एवं असुजगिज्ञाणे परिष्कुक्कजजमादिक्कगु ।

असुसतिसिद्धसा जीविययाते चरणयातो ॥

एवमुक्तेन प्रकारेण एकादिहीने गच्छे एकोऽप्युभयायं मृतक-
स्थापनादौ अपरो लहानप्रयोजनेष्वन्यः परिज्ञायो कृतभक्तप्र-
त्याख्यान्वय देशनादौ अपरः कुञ्जकार्यादौ व्यग्र इति । अन्य-
स्य पंचमस्याऽप्यन्यावस्थाप्राप्तस्य आलोचनाया असंभवेन
सत्यस्य सतो जीवनाशे चरणव्याघातधरणगात्रध्वंशधरण-
ध्वंशे च शुनगीनयिनाशः । अत्र पर आह ॥

एवं होइ विरोहो आलोयणापरिणेतो मुच्छो ।

एगतेण पमाणं परिपाणो वीन खनु अमहं ॥

नन्वेवं सति परस्परविरोधस्तथाहि भवज्झिरिदानीमेवमुच्य-
ते । सशाल्यस्य सतो जीवितनाशे चरणध्वंसः । प्राक्त्वयमु-
क्तमदस्तालोचनेऽप्यालोचनपरिणामपरिणतः शुक्ल इति ततो
भवति परस्परविरोधः । अत्र सूरिराह (एगते णेत्यादि) न
खल्लस्माकं खशक्त्यनिगृहणेन यथाशक्तिप्रवृत्तिविहीनतः क-
वत्रपरिणामः एकांतेन प्रमाणं तस्य परिणामाभासस्त्वांकितु
सूत्रं प्रमाणीकुर्वतो यथाशक्तिप्रवृत्तिसमन्वितः । नचैकाद्यभावे
गच्छे वसन् मूढमनुवर्त्तते । ततस्तस्य नात्यकिपरिणाम एव
नेति सशाल्यस्य जीवितनाशे चरणनाशः । पुनरपि वक्ष्या-
मिदं विवक्षुः प्रश्नमुत्थापयति ।

चोयग किं वा कारण, पवएह सती तहि न वासियव्वं ॥

दिट्ठेता वाणिजप, पिंसियअन्ये वसिठुकामो ॥ १ ॥

चोदक आह ॥ यत्रपंचानां परिपूर्णातामसदभावः तत्र न व-
स्तव्यमित्यत्र किंवाकारणं को नाम दोषः । सूरिराह ॥ अत्र
अभिज्ञतायै वाणिजोपार्जितार्थेन वस्तुकामेन दृष्टान्तः । उप-
मागायायां सममी तृतीयायै ॥ इयमत्र जावना । कोऽपि व-
र्णिकेन प्रभूतायै पोषितस्नतः सोऽश्चिन्तयन् कुत्र मया वस्त-
व्यं यैवममहं परि तुंजइहमिति ततस्तेन परिऽश्चिन्तयन् निश्चिष्यते ॥

तस्य न कण्ड वातो आहारो जट्ट नरिय पंच इमे ।

राया वेज्जाधणिमं नेवइया ख्वजक्खला य ॥

तत्र गमनं कष्टते वासो यथैव वड्यमाणाः पंच नाधाराः ।
केते इत्याह । राजा नृपति यैश्चो भिष्यत् अन्ये च धनवन्तो
नैतिका नीतिकारिणो रूपयज्ञाः धर्मपाठकाः कस्मादिति
चदत आह ॥

दविणस्स जीवियस्स व,वायातो होज्ज जत्थ नरथेतो ।

वायाए एगनरस्स, दव्वसंघारुणा अफहा ॥

यत्र नस्येत राजादयः परिपूर्णाः पञ्च नियमतो ऽविणस्य
धनस्य जीवितस्य वा व्याघातो भवेत् वैद्येन विना जीवितस्य
राजादिभिर्विना धनस्य व्याघातो चैकस्य धनस्य जीवितस्य
वा द्रव्यसंघाटना द्रव्योपाजना विफला परिभोगस्यासम्भवा-
दथवा ॥

रमा लुवरणा वा, महरयय अमच्चतहुकुमारोहि ।

एएहि पणिग्गहिंयं, वंसेज रज्जं गुणविसाव्वं ॥

राजा युवराजेन महत्तत्केनामात्येन तयाकुमारैरितिः पंच प-
रिगृहीतं राज्यं गुणविशालं जवति गुणविशालत्वात् तत्तत्सर्व
आचार्याणां प्रवृत्तिस्थविरगीतायानां प्रतिपाद्य १ व्यो ३ १
एवमाचार्यापंचकसमेते गच्छे वस्तव्यं । यदि पुनः किंचिदप-
राधं प्राप्ते जवति गच्छश्च पंचकपरिहीनस्तदायं दृष्टान्तः ।

जह पंचकपरिहीणं, रज्जंमरज्जययोरउज्जिगं ।

उग्गहियमगपिगं, परंपरवच्च ए सांमिं ॥

यथा राज्यं राजादिपंचकपरिहीनं संतं रुमरे स्वदेशोत्थो
विप्लवः जयं परचक्रसमुत्थं तस्कराश्चैरास्तेरुद्धिश्चमुपगतं प-
रित्यज्य आत्मीयं षडक्षटपिडकमुद्वृष्ट्वा परंपरंस्वामिनं द्राग्
व्रजति यत्र स्वास्थ्यं व्रजते ।

इयंपंचकपरिहीनि, गच्छे आसन्नकारणे साहू ।

आलोयणमवहंतो, परंयाव वसिच्छे ॥

इत्येवमेतन् दृष्टान्तप्रकारेण पंचकपरिहीने आचार्यादिपंचक
विरोधे गच्छेप्रायश्चित्तस्थानामपन्नः साधुः कारणेन प्रगु-
क्तेन आयुर्व्याघातादिरूपेण निजानाचार्यादीनामतिके आलोचना
मत्रममानः सूत्रोक्त्या नीत्या परंपरमन्यसंज्ञाभेदिकादिकं
तावदूजति यावत्तत्सिद्धान्तं गच्छति । एतदेव वसिच्छेपमाह ।

आयरिए आलोयण, पंचएहं अमति गच्छे वहियजो ।

वोच्चैथेचउज्जहुगा, गीयतेय होंति चउगुरुगा

आचार्याचार्यासमीपे आलोचनादातव्या । गच्छे पंचानामा-
चार्यादीनामसति गच्छाद्विहितव्यं इयमत्र भावना । प्राय-
श्चित्तस्थानामापन्नेन साधुना नियमतः स्वकीयानामाचार्याणां
समीपे आलोचयितव्यं तेषामभावे उपाध्यायस्य तस्याप्य-
भावे प्रवर्तितस्तस्याऽज्ञावे स्त्विहस्य तस्याऽप्यज्ञावे गणाव-
च्छेदितः अथ स्वागच्छे पंचानामप्यज्ञावस्ततो बहिरन्यस्मि-
न्सांनेगिके गंतव्यं । तत्राप्याचार्यादिक्रमेण आलोचयितव्यं ।
सांभोगिकानामाचार्यादीनामभावे संविज्ञानामसांनेगिकानां
समीपं गंतव्यं । तत्राप्याचार्यादिक्रमेणालोचना प्रदातव्या ।
यदा पुनरुक्तक्रमोद्धेघनेनालोचनां प्रयच्छति तदा प्रायश्चित्तं
चतुर्धेघु । तथा चाह (वावुच्छे चउज्जहुगा) इति व्यत्यस्ते
विपर्यासे उक्तक्रमाद्धेघने इत्यर्थः । चत्वारो लघुकाः लघुमासाः
यदि पुनरुक्तक्रमोद्धेघनं अनीतार्थसमीपे आलोचयति । तदा

प्र. यद्वत्तं चतुर्गुह । एतदेवाह (गीत्ये हांति च जगुरुः)

तदेवं सविप्रानां समो गिकात् यावत् विप्रिरुक्तः ।

संप्रति शेषान्त्रि विप्रिमाह ॥

संवेगे गीत्ये, सविप्रपञ्चकने गीत्ये ।

परिक्रान्ते अष्टगुण्ये, अन्ततो अन्त्ये तत्वे ॥

संवेने अन्त्यसंमिगिकाङ्गणे असति अविद्यमाने पार्श्व-

स्थस्य गीतार्थस्य समोपे आशोच्यितव्यं तस्मिन् गीतार्थे

पार्श्वस्थे असति सारूपिकस्य वक्ष्यमाणस्वरूपस्य गीतार्थस-

मोपे तस्मिन्नापि सारूपिक असति पश्चात्कृतस्य गीतार्थसमोपे

आशोच्यितव्यः । एते गीतं च मध्ये यस्य पुरत आशोचना दातुमि-

त्ये । तमन्युत्थस्य तदन्तरस्य पुरत आशोच्यितव्यः । अन्यु-

त्थे नाम वन्दनकर्मतेजनादिकं प्रत्यन्युपगमकरापणा ॥

तथा चाह । यत्किन्ते अष्टगुण्ये अस्त्युपि अस्त्युपि वन्दनप्र-

चरणादिकं प्रति कृता न्युपगमस्तक्रांता ज्ञातः । नान्यथा अय-

ते पार्श्वस्थस्य आत्मानं हीनगुणं पश्येतां नान्युत्थिष्ठिति तत-

आह (असतिस्ति) असति अविद्यमाने अन्युत्थने पार्श्वस्था-

दीनां निषयमारचस्य प्रणाममात्रं कृत्वा शोचनीयमितरस्य

तु पश्चात्कृतस्य इत्यरसामयिकारोपणं द्विगप्रदानं च कृत्वा

यथाविधि तदतिक्रमाशोचनीयं (अन्त्ये तत्त्वयस्ति) यादे

पार्श्वस्थस्य अतिक्रमाशोचनीयं । तदा तेनान्यत्र गतस्य येन

प्रवन्दनस्यार्थं न जवति । तत्र च गत्वा तमात्रप्रप्रायश्चित्तं

शुद्धतां वदति मासादिमुक्तपतः पणामस्यार्थवसन् यदि

वा प्रागुक्तस्वरूपं परिहरेत् । अथ सनाऽन्युत्थिष्ठिति शुद्धं च

यति । तत्र अत्यश्चित्तं दत्तं तत्तत्तत्र तपो वदति । एतद्वय

असति इत्यादिकं व्याख्यायति ॥

अतवीए द्विगकरणं, सामांय इत्तं च कृतिकर्मम् ।

तत्वेवय मुद्रात्रो, गोमंशा जाव मुहदुक्त्वे ॥

असति अविद्यमाने पश्चात्कृतस्याऽन्युत्थाने शुद्धस्त्वत्वात्

द्विगकरणे इत्यरसामयिकारोपणं तदन्तरं निषद्याकरणं ततः

कृतिकर्म वन्दनक कृत्वा तत्पुरत आशोच्यितव्यः । तद्वयमसतोति

व्याख्यातमप्रता तदेवचित्तं व्याख्या । यदि पार्श्वस्थस्य अदिका

ना न्युत्थिष्ठिति शुद्धं च तत्पस्तन प्रायश्चित्तं तथा दत्तं तत्तत्तत्रय

तत् शुद्धं तपो वदति यावत्तपो वदति । तावत्तस्याशोचना-

प्रदायिनः सुखदुःखे गवस्यति । सर्वमुदत्तं वदतीत्यर्थः ।

पश्चात्कृतमेव विप्रिमाह ॥

द्विगकरणं निसेजा, कितकर्ममणिचउतो पणामो य ।

एव देवपाए, न वरे सामांश्यं मुचु ॥

पश्चात्कृतस्य इत्यरसामयिकारोपणं तदन्तरं निषद्याकरणं ततः

कृतिकर्म वन्दनक दातव्यं । अथ स वन्दनकं नेचति । तत-

स्तस्य कृतिकर्ममनिचउतः प्रणामो वाचा कायन प्रणाममात्रं

कर्त्तव्यं पार्श्वस्थादपि कृतिकर्ममनिचउतः प्रणामः कर्त्तव्यः ।

एवमेव अनेनैव प्रकारेण देवताया अपि सम्यक्प्रावितायाः

पुरतः आशोच्यति ते वरसामयिकारोपणाऽगमसमर्पणं न च

कर्त्तव्यमप्यितवेन तस्यास्तशोच्यताया अनायात् । यदुक्तं

(गवरेणा जाव मुहदुक्त्वे) इति तद्व्याख्यायति ॥

आहारउवाहिसेजा, एएसएमदीमु होइ जय्यवं ।

अगुमोयणकारावण, निवचविचपयम्पितो मुचो ॥

आहारः पित्रोपधिपात्रनिर्योगादिः शस्य वसतिरेषणाश-

ब्दः प्रत्यकमभिसंव्यतः । आहारवर्णयामुपलक्ष्येषणायां शस्य-

पणायामादिशब्दोऽनियवयवावृत्त्यादिषु च भवति । तेन यति-

तस्य कथमिच्छा । अहुमेदन्तन कारापणेत च । किमुक्तं भव-

ति । यदि तस्यऽशोचनाईस्य कश्चिदाहारादीनुत्पादयति ।

ततस्तस्याहुमेदनाकरणतः प्रेस्ताहने यतते । अन्यथाऽन्यः

कश्चिदाहारादयति ततः स्वयमाशोचक आहारादीन् शुक्रानु-

त्पादयति । अथ शुद्धं नोत्पद्यते । ततः आहृतं प्रेस्ताहना-

लिकानन्याहारादीन् यतनया उत्पादयतीति । इथाकल्पिका

नाहारादीनुत्पादयतः तस्य महतो मथिततोपजायते । इथ च-

स तृष्णिकारणं तदतिक्रमागतस्ततः परस्परविराधः । अत्राह

(सिस्वचित्तयस्मितां सुखो) यद्यपि नाम तस्याशोचनाई-

स्यापत्याकलिकानन्याहारादीनुत्पादयति । तथाप्यासेवना-

शिहा तस्याऽतिक्रियते । वितिपदे अपवादपदे स तथा

वर्तमानः शुद्ध एव एतदेव भावयति ॥

चोऽयते परिवारं, अक्रोमाणि नणा वा सदे ॥

स्वोच्छिन्तितकरिस् उ, सुपन्नचित् ए कुणहृयं ॥

प्रमतः । स तस्याशोचनाईस्य पदार्थं वैयवृत्त्यादिकम-

कुर्वते चोदयति शिहायति । तत्रा प्रहणोसेवना शिहानि-

ष्णात एव तत एतस्य विनयवैयावृत्त्यादिकं क्रियमाणमहानि-

ज्याहेतुरिति । एवमपि शिहमाणः यदि न करोति । ततस्त-

स्मिन्नकुर्वते स्वयमाहारादीनुत्पादयति । अथ स्वयं शुद्धं

प्राये गम्याहारादिकं न ज्ञतत । ततः आहृतं भजति प्रहाप-

यति प्रहापयति तस्याऽकल्पिकमाय यतनया संपाद-

यति नव वाच्यं तस्यैव कुर्वते कथं तदोपो यत आह

(अचोच्छिन्तायादि) अयववृत्तिकरणस्य पार्श्वथादेः

श्रुततक्तया हेतुनूतया इकल्पिकस्याप्याहारादेः श्रुतभक्त्या

पूर्वां कुर्वते नूयं नव तत्र दापयवमगापि । इयमत्र भावन्ता ॥

यथा कारणे पार्श्वस्थादीनां समोपे सूत्रमथ च शुद्धानोऽक-

ल्पिकमन्याहारादिकं यतनया तदर्थं प्रतिसेवमानः कुडो प्रह-

णशिहायाः क्रियमाणवादेवनाशोचनाईस्याऽपि निमित्तं

प्रतिसेवमानः शुद्ध एव अस्वनाशिहायास्ततस्मोपे क्रियमा-

णत्वादिनि । एतद्वय स्पष्टतरं भावयति ॥

दुविहा सरी एनेनि, आहारादी कोइ स्ववेनि ।

पणहाणी य जय्यतो, अचडाए वि एमेव ॥

इह परिशरामावे तस्याशोचनाईस्य कर्त्तव्यमिति सामा-

चाये तेषां च पार्श्वस्थादीनां दुविहा असती इति परिवारा-

भावा विविचः विद्यमानः भावः विद्यमानाभावश्च । विद्यमानः

सन् अभावः सत्त्वरूपवृत्त्यादिकारणात् विद्यमानभावः ।

अविद्यमानः सत्त्वाभावः विद्यमानभावः । तत्र विविचेष्यमावे

(सत्तस्याशोचनाईस्याऽदिकं सर्वेकद्रमकल्पिकवायतनया

करोति उत्पादयति । यतनया कथमल्पिकमुत्पादयति इति

चेदत आह । पंचकज्ञानया यतमानः । किमुक्तं भवति । अप-

रिपुणं मासिकप्रायश्चित्तं नान्नप्रतिसेवनापत्तो गुरुद्वयपचयशो-

चनया पचकदिपंचकहीनमासिकप्रायश्चित्तस्थानप्रतिसेवनां

करोति । तामपि यतनया पचकग्रहणमुपपन्नं तेन देहादि

हान्यापि यतमान इति छश्यं । एवं सर्वत्र न केवलमाशोच-

नाईर्धर्मवत् यतनं किं तु कारणं समुपपन्नं आत्माधर्मव्यवमेव

पंचकज्ञानया यतते इति । यदुक्तं सम्यक्त्वभावितयाः पुरत

आशोच्यितव्यमेतदेव ज्ञायति ॥

कोशं जहा जावि, यद्धर्मं पुच्छिज्जुण वा अनं ॥

अमति अग्रहं सिद्धे जायन्तो मृद्धो जावेव ॥ १ ॥

कोरंटकं नाम जरुकचञ्च उद्यानं तत्र भगवान्मुनिमुद्रतस्वामीभद्रहोत्रोऽङ्गं सम्यक्सूत्रसूत्र तीर्थकरणेण गणद्वरेश्वरं ध्वानि प्रायश्चित्तानि च दायमानानि तत्पुण्या देवतया दद्यानि ततः कोरंटकं गत्वा तत्र सम्यक्वद्वाचित्वेन देवताराधनार्थमुद्रं कृतं तत्र च सम्यङ्कृतोपायैर्देवतयाः पुण्यो यथोचितप्रतिपत्तिं पुरस्कारमात्रोच्यति । सा च प्रकृतिर्यथाहं प्रायश्चित्तं । अथ सा देवता कदाचित् च्युता भवेत् पश्चादन्या समुपगता तया च न दृष्टान्तार्थकरस्ततः साधनेनाकंपिता द्यूते महाविदेहे तीर्थकरमापुत्रं समागच्छामि ततः सा तनापुत्राता महाविदेहे गत्वा तीर्थकरं पुत्रं पुत्रा च समागच्छत्यसाधवे प्रायश्चित्तं कथयति । यथा च कोरंटकमुद्यानमुत्तमं गुणशिवादिर्कर्मणि दृष्टव्यम् अत्राप्यर्त्रीऽङ्गं वर्धमानस्यान्यादीनां समवसरेणात् । तासामपि देवतानामावे प्रायश्चित्तानां एव स्वप्रायश्चित्तदानप्रतिज्ञानकशब्द आत्रोच्यति । ततः स्वयमेव प्रतिपद्यते प्रायश्चित्तं तामयस्यभावे प्राचोत्तादिदिगभिमुखोऽर्हतः सिद्धान्तिसमादित्य जतन् प्रायश्चित्तदानविधिः । विद्वान् आत्रोच्यति । आत्रोच्य च स्वयमेव प्रतिपद्यते प्रायश्चित्तं सचतया प्रतिपद्यमानः शुक्र एव स्वत्राकविदिना प्रवृत्तः । यदीप विरगितस्तत्रापि शुक्रप्रायश्चित्तप्रतिपत्तिरिति । कोरंटकं जेतव्यं यथाशक्यं प्राधान्याकोरंटकं समुद्दिशत इत्यन्य-प्युद्यानानि स्मृतिनांदि प्रकटीयन्महा ।

सोर्हाकरणा दिव्वा, गुणमित्मादीनु जह य साहूणां ।
नोर्देति विमोर्हातो, पच्छुप्पण्णा व पुच्छन्ति ॥

मुगशीत्रादिप्रथानु यामिदं देवताभिः साधुनां तीर्थकैः-
गणपदेष्टानन्दशो विप्रविषयमानाभिः शोधिकप्रणान् दृष्टानिताः
स्वयं वर्द्धत प्रयच्छन्ति । विरोधीः प्रायश्चित्तानि याः पुनः
प्रत्युत्पन्नाः देवतास्ता महाविदेदेषु गत्वा तीर्थकरान् पुन-
रिति । पृष्ट्वा स समुत्पन्नः कथयति ॥ आ. म. २ उ० ग. अर्चि. १
प्रतिमा. श्लो. ६४ ॥

(१४) गीतार्थमत्राप्य शब्दानुच्छ्रणादौ दोषगुणा

निकं जात्रयता यदिधेयत्वम् ॥

अथ गीताश्रमवाच्यं शब्दानुद्धरणादौ दांप्रमुणादिकं भाव
यता रयिदिधेयं तदाह । पंचा० । वृ. १५ ॥

पाणिनं समद्वयमणं, संसागरविमहाकविद्वयम् ।

मृचिं नमंति जीवा, अणोरपार्गमि ओड्ना ॥ ४२ ॥

ध्या. । मृन्दा ओम्मेय सख्यमरणश्रुतिं ततः किमियाह ।
 संसागरविप्रदाकस्त्रिं नद्यागम्यगुग्गदने मुचिरपति
 दंष्ट्रिप्रकाशं ज्ञमंति पयंदाति जीवा दंदिनः अर्वावापारे अर्वाकु
 त्तागपरभागवज्जेत अचर्त।र्णा अवगता इति संवेगं कृत्यानि-
 योगं तथा ॥

नृक्षयिष्यमव्यमश्ना. तिन्यगगाए मच्छिया जीवा ।

नवमयक्याङं श्वविभ्रो, पावाङं गया मिवं थामं । ४३ ।

व्या० । उद्भूतसर्वशब्दाः कृताज्ञानस्मिन्कण्डायां
 त्रिनापदेशे स्थिताः सन्त्यव्यवस्थिताः सन्ता जीवा द्दहितः
 त्रयगतकृताणि जन्मगतविहितानि वृषार्याया प्रवृषयशब्दे-
 षामसमर्थान् यानि यानि कर्माणि गताः प्राप्ताः शिवं निर-
 पद्य गार्मान् स्थानं सिद्धाद्वयमर्थः ।

सद्वल्लक्षणं च इमंति, दोगवन्वृद्धिं इमियं सम्पं ।

अवितहम, रोग्गकलं, शम्भोदं जेणिमं णायं । ४४ ।

व्या ० । श्रव्यारुणमाश्लेष्मन् चक्षुः पृथग्व्याप्योक्तार्थापेक्षया समुद्धार्यः । इदमेतत्तर्कविधानं विज्ञोक्तबधुभिर्जितैरित्यर्थः दर्शितमुक्तं सत्यं सोपपन्निकं त्रिविध्यमन्याभिलषित आरण्यफलं भावाद्यन्यसाधकं तत्रश्च धन्याइह पुण्यवानहं येन मया इदमेतच्छ्रव्यारुणं ज्ञातमवगतम् ॥

तानुद्धरोमि सम्मए, य एयस्स णाणरासिस्स ।

अवेदिगं असेसं, अणियाणो दासएविवागं । ४५ ।

ध्याप्ताहति यस्मादिदं मया ज्ञातं तत्तन्मादुच्छराम्यपनथा
मिसम्यग् न्यायेन एतत् भावशून्य एतस्य गुरोर्ज्ञानगणेः उग्र
सन्नेधनिकरस्याप्येव कथयित्वा शेष सकलं अनिद्वानो
निर्निदानं सन् दारुणविपाकं रौद्रफलं शून्यमिति प्रक्रमः ।

इयसंवेगं काजं मरुगाहरणादिणहिं विधेहि ।

दह पुण करणजुत्तो, सामायारिं पडंजज्जा ॥

व्या० । इति एवमनंतरगाथाचतुष्कोतप्रकाशस्वेयं दुभा-
ध्यसमाप्त्यद्विशेष कृत्वा विज्ञाय कसियाह मरुकारणादिनि-
वृत्तानुपादाहरणार्थः समयप्रसिद्धे श्रित्वैतैर्मरणादुपगमना-
पि शूक्ष्मैः कार्यैरेव भूताश्रयमकैः सहाय्यतः पक्षपादकैरेव
आदिशब्दाणां प्रथमापीडादिप्रदः दृढमयमयुतः करणयुक्तः
पुनरुत्पन्नपराश्रयं न करिष्यामिभ्यप्रियावान् सन् सामान्यरी-
माशुचनतत्तसमाचर्य वदन्कदाचिदद्यादानादिकं प्रयुजी-
त विदध्यः दासोचनकारितीति ॥

(१५) मरणाऽन्तिमुखेनाऽप्याहोचना करणीयाऽत्र

ब्राह्मणदृष्टान्तः ॥

मरुकज्ञातं चैतत् ॥

नगरे पाटञ्जीपुत्रे, विप्र आसीत् त्रिलोचनः ।

वेदवेदांगगन्तव्यं, विशारदशिरोमणिः ॥ १ ॥

तस्य पार्श्वे बहुः कोऽपि, समा यातः प्रणम्य तम् ॥

उवाच मयका मांहा, त्परादारतिः कृता ॥ २ ॥

तस्यपापस्य मे शुद्धिः क्रियतां सोऽप्यज्ञापत ।

तन्नावस्य परीक्षार्थं, यथा ज्ञां विप्रपुत्रक ! ॥ ३ ॥

तप्तां दोहमयीं नार्गी, फुल्लकिम्बुकसन्निजाम् ।

आक्षिप्य यतो नान्य, त्प्रायश्चित्तमिदमागमि ॥ ६ ॥

तेनापि पापक्षीतेन, प्रतिपन्नमिदं ततः ।

सोऽपि विज्ञाय तन्नाथं, शृष्टिमन्यां न्यवेदयत् ॥ ५ ॥

अथवा मरुकोदाहरणमेवं ॥

वज्रव ग्राह्यणः कोऽपि वेदाङ्गेषु विशागदः ।

स्वागमादितयोधेन, धर्मार्थोच्छ्रित्स तापसः ॥ १ ॥

ततस्तपस्यतस्तस्य, व्रग्यतस्तापमाश्रमे ।

कंदमन्त्राग्निर्नाऽत्यर्थं, कृपानष्टानकारिणः ॥ १ ॥

स्नानार्थं नदीतीरे, प्रयातस्यैकदा किञ्च ।

पश्यतो मत्स्यवंशानां, मत्स्यमांसस्य जक्रणम् ॥ ३ ॥

तत्र जाताहिवापस्य, जेमितस्य प्रयाज्य तत्र ।

तस्यैवाऽर्जीर्णदोषेण, समत्पन्नो यदा ज्वरः ॥ ४ ॥

तद्विकिसार्थमानीतो, वैद्यः सोऽपि च पृष्ठवान् ।
 किंनो स्त्वं चुक्तवान् ब्रूहि, सोऽप्यन्नापत ब्रज्जया ॥१॥
 कंदमृगफलाहारा, स्तापना यत्पचुंजते ।
 तद्वक्तं न पुनस्तेन, कथितं मत्स्यचक्रणम् ॥ ६ ॥
 वैद्योऽपि तस्य वाक्येन, ज्ञात्वा तं वतिकेज्वरं ।
 तयाविप्रक्रियां चक्रे, नचाहूतज्वरमुक्तता ॥ ७ ॥
 पुनः पृष्ठोऽद्यवैद्येन, तदेवाख्यातवानसौ ।
 चक्रे क्रियां स्तामेव, विशेषान्तरवद्गुणः ॥ ८ ॥
 अन्यदावेदनाक्रांतो जीतोऽसौ मृत्युराहसात् ।
 ब्रज्जां विहाय वैद्याय, न्यगार्द्विमत्स्यचक्रोजनं ॥ ९ ॥
 ततोवैद्योऽन्यगादीत्, दृष्टु दृष्टु त्वया कृतं ।
 यदीयंति दिनानीदं नाख्यातं रोगकारणं ॥ १० ॥
 अधुनापि कृतं साधु साधो यत्साधितं त्वया ॥
 निदानं ज्वररोगस्य, करोमीतो रुजः क्षयम् ॥ ११ ॥
 तस्योचितं ततो वैद्यः, क्रियां कृत्वा तत्कं व्यधात् ॥
 व्याधिवाधाव्यपेतं, पुष्टदेहं महोजसमिति ॥ १२ ॥

(१६) अदत्ताहोचने व्याधृष्टान्तज्ञानावना.

कंदममादिप.वट्टे, नोष्कर इयं नहेइ एकहृत् ।

कमठीक्षयवणगए, आगवणं खोदियामरणं ॥

इह किञ्च व्याधा वने संचरत उपानहौ पादेषु नापनष्टति मा
 हस्तिन उपानहः शब्दान् औपमिति । तत्रैकस्य व्याधस्याऽ
 न्यदा वने उपानहौ विना परिश्रमतो द्वयोरापि पादयोः कंद-
 कादयः प्रविष्टा आदिशब्दात् शृङ्गं किञ्चिदादिपरिग्रहः ॥
 तन्म्रावधत्त कंदकादीन्स्वयं नोष्करति । नापि भोजिकायै
 निजजायत्यै व्याधिं कथयति । ततः स तैः पादतत्प्रविष्टः
 कंदकादिभिः पीडितः सन् वनगतो हस्तिना पृष्ठतो धावता
 प्रेरमाणो धावन् कमठीहृतः स्थले कमठे इव मंदगतिरदृत्-
 ततः प्राप्नो हस्ती प्रत्यासन्न देशमिति जानन् भुषाहोमंगवा
 (आगवण) मितिवैकल्यं प्राप्नो । ततो मरणमेव गायार्कुरा-
 थः । जावाथस्त्वयं ।

एगो बाहो उवाहणतो विणावणे गतो तस्म पाय-
 तत्वा कंदगार्द्विं जरिया ते कंदगाइयानो सयमुच्छरियानो
 विय बाहीए उद्वगाविया अन्नया वणे संचरतो हृत्तियणा
 दिद्वो तो तस्म धावंतस्म कंदगाइया दूरतरंसे पविष् ।
 ताहे अतिदुक्खेण अर्द्धितो महापायवो इयाच्छिन्नमृगो
 हृत्तियनएण पंथेणचूतो पमितो हृत्तियणा विणासितो ॥
 विनिण सयमुच्छरती अणुष्टिण जोइयाए नीहुरइ ।
 परिमदणदंमन्नादि पूरणं वएगयपत्तातो ॥

अन्यो द्वितीयो व्याध उपानहौ विना वने गतः । तस्य वने
 संचरतः कंदकादयः पादतत्प्रविष्टा स्तान्स्वयमुच्छरति ये च
 स्वयमुच्छरन्तु न शक्नुवन् अदृष्टतात् भोजिकया निजभार्यया
 व्याधा नीहारयंति निष्कारयंति तदनंतरं तेषांकंदकादिवैद्य-
 स्थानानामुद्युतिना परिमर्दनं तदनंतरं दंतमन्नादिना आदि-
 शब्दात् । कर्णमन्नादिपरिग्रहः । पुरणं कंदकादिवैधानां ततोऽ
 न्यदा वनगतः सन् हस्तिना शृष्टोऽपि पयायितो जानो ज्ञीवि.

तस्यसुरवानामाज्ञागी एष दृष्टतः । सांप्रत दार्ष्टांतिकयाज-
 नामाह ॥

बाहत्याणी साह, बाहिगुरुकंदकादिअवराहा ।

सोही य अमहाइ, पसन्थनाएण वणतो उ ॥

व्याधस्थानीयाः साधवः व्याधस्थानीयो गुरुः कंदकादि-
 स्थानीया अपराधा औपधानि दंतमन्नादीनि तत्स्थानीया
 शोधिः अत्र द्वौ व्याधदृष्टांतौ प्रशस्तोऽप्रशस्तश्च आद्योऽप्रशस्तो
 द्वितीयः प्रशस्तः । तत्र प्रशस्तेन ज्ञातेन दृष्टितोऽनपनयः क-
 र्तव्यः । आचार्योऽपि यदि तान् उपेक्षते ततः कंदकादीनाम-
 पेक्षको व्याध इव सोऽपि दुस्तरामापदमाप्नोति । तथा
 चाह ॥

पमिसेवते डवेकसइ नयणं ओवीइए अकृत्यतो ।

संसारहृत्तियहृत्तयं पावति विवरीयामयरोवि ॥

इतरोऽपि आचार्योऽपि तुशब्दोऽपिशब्दार्थः । यः प्रतिसेव-
 मानात् उपेक्षते ननु निषेधति न वा कुर्वतोऽकुर्वणात् प्रायश्चि-
 त्तमुत्पीरयति । न भूयः प्रायश्चित्तदानदेहेन तामयन् कारयति
 सविपरीतमाचार्यपदस्य द्वि यज्ञोक्तत्वात् परिपादनकवमचि-
 रात् मेकागमनं तच्छिपरीतं संसार एव हस्तिहस्तं प्राप्नोति ।
 दुस्तरं संसारमागच्छतीति भावः । उपसंहारमाह ॥

आज्ञायमणाज्ञोयणदोसा य, गुणा य वसिया एए ॥

एते अनन्तरदिता आज्ञोचनार्थागुणाआनाज्ञोचनार्थादोषा व-
 णिताः उ० १ आगमव्यवहारिणां सकाशे आज्ञोचना (आगम-
 नववहारी) शब्दे ॥

इदानीं मागमव्यवहारिणामभावे समयानुसरणेऽन्यथुतानां
 श्रुतव्यवहारिणां सन्निधाय आज्ञोच्यत इति । जेत ।

(१७) स्वगणपरगणवसिकानां समीपे आज्ञोचना.

स्वगणपरगणवसिकानां समीपे आज्ञोचनाऽङ्गुष्ठिका-
 याम् ॥

कहणं जंते सहस्रवे आयरिय उवज्जाए पमायंते । स-
 गण परगण वसियाणं समीपे पावं आज्ञोइज्जा तएणं
 अज्जमुहमे जंवं एवं वयासी । जंवं जिणसामेणे ववहारो
 वज्जंते तिय निक्खू अणगदकम्मं अपातरं अकिच्च-
 द्वाणं पमिसेवित्ता आज्ञोएजा तय पासेज पुणो आय-
 रियउवज्जायं बहुस्सुयं बहुआगमं कप्पइ से तस्संतिए
 आज्ञोइत्तए पमिकमिणए णिदए गरिहारत्तिण विआ-
 दित्तए अकरणयाए अट्टित्तए अहारिहं पायच्छिन्तं
 पमिज्जित्तए जंथेवणो आयरियउवज्जायं पासेज्ज बहु
 स्सुयं बहुआगमं तथेव संजोइय उवज्जाय आयरिय-
 पामेज्ज बहुस्सुयं बहुआगमं कप्पइ से तस्संतिए जाव
 पांस वज्जित्ता । १ । जत्थेणो मंजोय आयरियउवज्जायं
 पावेज्ज तथेव अण संजोइय आयरिय उवज्जायं पामे-
 ज्ज तथेव बहुस्सुयं आगमं तस्संतिं जाव पमिवज्जि-
 त्तए । ६ । जत्थेव णो अमासंजोइय आयरिय उव-
 ज्जायं पामेज्ज तथेव सावयं पामेज्ज बहुस्सुयं तस्संति-
 ए आज्ञोयत्तए । ४ ॥ जत्थेव णो सावयं जत्थेव सार
 विहे जंथेव णयेतथेव पच्छा कंजनाव आज्ञो ० ॥ १६ ।

जत्येव णो पच्छा० । तत्पे समनविद्यां चेद्याइ
पातिज्ज जाव कप्पइ जत्येवणो समनविद्यां पत्तिज्ज
तत्पेव गमेणगरस्स वार्हि पाण्णाजिमुहस्स वा उदीणा-
जिमुहस्स वा उदिवा अत्रोइजा जाव पत्तिवजिज्जा
एवं जं व जहाविवएहावेइएपपुत्तं तहा करिज्जा एणं
रपांसंनि एमु रजिज्जा ।

निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थानां च स्वपक्षपरपक्षयोराशोचना व्यव-
हारकल्पे तथा च व्यवहारसूत्रम् उ. ५ ।

जे निर्गम्यानिर्गम्यीउयेसंनोइया नियाणे एहं कप्पइ
असुमसं कप्पइ अणमणहस्स अंति ए आशोएत्त ए अ
यिय इत्य केइ आलोचना रिहे कप्पाति से तस्संति ए-
आलोए तएणज्जिया इत्यं के इ अणो आलोचनारिहे
एवएहं कप्पइ आसुमसंति ए आलोएत्त ॥ १ ए ॥

व्य० ५ उ० अस्य सूत्रस्य संबंधप्रतिपादनार्थमाह ॥

येरो अरिहो आलोचनाए आयारकप्पितो जोगो ।

साय न होइ विवक्खे नेव सपक्के अगीएसु

स्वविरः पुं सवे ऽभिहितः स च आशोचनाया अइः सो-
ऽपि च योग्य आशोचनाया तत्रत्याचार कल्पिक आचारप्रक-
रणा निश्चालयन धारी । तत एव सति सा आशोचना न विप-
के नाऽपि सपक्षे अगोतेष्वगीतायेषु भवति । तत्र संयता
संयतीनां विपक्षः संयत्यः संयतीनां । सपक्षः संयता
संयतीनां संयत्यः संयतीनां तत्र विपक्षे सपक्षे वा गीतार्थ-
श्चाशोचनाप्रतिषेधार्थमधिकृतं सूत्रं व्याख्याय निर्ग्रन्थनिर्ग्र-
न्थो वा संभेगिकास्युक्तेषां (नोएहमिति) वाक्यादिकारे कल्प-
ते अर्थव्यस्य पक्षरक्षणादिकं आशोचयिषुमगोतार्थत्वा-
त् अस्ति वेदत्र कश्चिदाशोचनाइ एवं सति न कल्पतोऽन्य-
स्यातिके आशोचयितुमेव सूत्रसंक्षेपार्थः ॥ सम्भेगीवज्जागं
सप्रचमप्रतिपाद्य ॥

संप्रतमाशोचनाविधिमाह ॥

आलोचना सपक्षे, परपक्षे चतुर्गुणं च ।

आणादो जित्तकह दि, विराहणं दट्टण व जावसंबंधो ॥

आशोचना सपक्षे दातव्या । तद्यथा ।

निर्ग्रन्थो निर्ग्रन्थस्य पुरत आशोचयति । निर्ग्रन्थो निर्ग्रन्थ्याः
पुरता यदि पुनर्विपक्ष आशोचयति । यथा निर्ग्रन्थ निर्ग्रन्थ्याः
पुरतो निर्ग्रन्थो वा निर्ग्रन्थस्य तदा प्रायश्चित्तं चतुर्गुणं
कियाइइयथ दोषा अशब्दे भिन्नक्रमः सचतुर्थवर्गजितः
कथमद्वयमेव आह तिनकहादि इत्यादि च चतुर्थव्रताति-
चारमाशोचयत्याः संयत्या तिन कथादोषो भवति चतुर्थव्रता
तिचारकथनतस्त्वस्याः कदाचि दाशोचनाधारस्य जावनेदो
भवतोऽन्यथः । आदिशब्दात् षष्ठी जुता सा यांचामिति कुर्या-
दिति पण्डितः एवं सति शीघ्रं विराहणं दट्टणं भावसंबंधो
दृष्टिविकारेण मुखविकारेण वा स वा सा वा ज्ञावं दट्टमा
भामिउतीत्यभिप्रायं ज्ञात्वा संबंधो घटना स्यात् एतदेव
व्याख्यानयति ॥

मूलगुणेषु चतुर्थे, विगमिज्जंते विराहणा हुजा ।

निग्रन्थकचिद्विमुहुरा, गतो य जावं वियार्पति ॥

मूलगुणेषु मध्ये चतुर्थे मूलगुणातिचारे विकल्पमाने आलो-

च्यमाने विराधना शीघ्रस्य भिन्नकथादिनाः प्रागुक्तस्वरूपेण
भवति तथा निष्क्रया घृष्टा सती यांचां या दुर्गत्वा तथा
दृष्टिरगतो मुखरागतो वा परस्य ज्ञावं विज्जनीते यथा मामेव
एषा वा इच्छतीति ततो घटना स्यात् न केवमेते विपक्षे
आशोचनायां दोषः किंविमेऽपि तज्जाह ॥

अप्यव्यतिष्ठतया, पिड्डणया जप्पमाणे दोसा ।

वयणं वि होइ गुम्मा, नियए दोमे पणानि ते ।

वंदत्ते वा उट्ठे वा, गच्छो तह इहुमगसत्ताण गणे ।

विगमिं पिं जज्जिउत्तुं, दट्टणुदाहकुवियन् ॥

यतेः संयत्याः पुरतः प्रकाशने आशोचनायाः मिमे दोषाः
तद्यथा अप्रत्ययः किमया वराको जानातीति तवाऽज्ञातो यत्किं
मपि सा प्रायश्चित्तं ददाति तत्र विश्वासभावः । तथा चूयोऽपि
राधकरणं गुरुणीयांसं दं ददात्यतीति मइत्याशंका संयती
नां तु पुरुषस्य न प्रयमिति निर्जयता तज्जावच्च चूयो-
ज्योपराधकारणं प्रवृत्तिस्तथा (पट्टणयेति) यदि
मइत्याद्यश्चित्तं ददाति ततः संयतो ज्ञेते न भवत्येतत्प्राय-
श्चित्तं किंविदमित्यवं प्रायश्चित्तस्य प्रेरणा । तथा वृति-
न्यपि यदि संयतस्य पुरत आशोचयति ततः सानिज-
कात् दोषान् प्रकाशयतीति गम्या जयति यथा एकवारं
तावदिदमाचरितं ज्योऽपि संप्रति मया सह स समा-
चर्यतां पश्चात्प्रायश्चित्तं दास्यते इति िति यगनाया संप्र-
दायत् व्याख्या । यद्येव तर्हि कथं पूर्वमायिकाः केदंश्रुतम-
धीयन् कथं चाशोचनां द्युस्तुत्तरमाह ।

ततो जाव अज्जरविषय, आगमववहारिणो वियाणात्ता ।

न जविस्सति दोसो, चित्तो वायंती उच्छेदमुयं ॥

यावदायं रक्षितास्तत्तदागमव्यवहारिणोऽचूचनत्त चागमव्य-
वहारवज्ञेन विज्ञाय यथा एतस्याः केदंश्रुतवाचनानां
दोषो न भविष्यतीति सयतीमपि वेदश्रुतं वाचयंति स्म ।

आरेणामरहिया, मा विशाहं नितो नवांति ।

तेण कइ कुवंतं, सोहिउ अपाणमाणोतो ॥

आयं रक्षितादारत आगमवहितस्ततस्ते मार्चेदश्रुताध्ययनतः
संयत्यो विज्ञास्यंति विनङ्गयतीति हेतोः केदंश्रुतामिति संयतीनां
वाचयंतीति । अत्राह । तन् वेदश्रुताध्ययनाभावेन कथं ताः
संयत्योऽजानताः शोधिं कुर्युः । अत्राचार्य आह (ततो जाव
अज्जरविषयसत्ताण पणसं सुवणीता । असती ए विवक्खंमि
वि एमेव य होति समणवि) यतः पूर्वमागमव्यवहारिणः
स्युक्तेदश्रुतं च संयत्याऽधीयन् ततो यावदायं रक्षितास्तत्त-
वृत्तित्याः स्वरङ्गते स्वपक्षे संयतीनां प्रकाशने प्रकाशानाम-
कार्षुः व्याख्या । विपक्षेऽप्याशोचित्तव्ययः श्रमणयः । एव
मेव श्रमणा श्रयि जयति ज्ञातव्याः । किमुक्तं जयति । श्रमणा
अपि सपक्षे आशोचिनं तस्त्वज्ञाने विपक्षेऽपि श्रमणी नां प
श्चे इत्यर्थः दोषभावात् । अगमव्यवहारीनिर्मादं दोषाभावात्
वस्य वेदश्रुतवाचना संयतीनां दत्ता नान्येधति । आर्यरक्षि-
तादारतः पुनः श्रमणानामेव समोप आशोचयति श्रमणयोऽपि
श्रमणागमव्यवहारकेदंश्रुतव्यय परमतमोक्षव्यय दूषयति ॥

मेहुणवज्जं आरेण, केइ समणेषु ता पणासंति ॥

तंतु न जुज्जइ जम्हा, इहुमगदोसा सपक्खेवि ॥

आयं रक्षितादारतः श्रमणेषु श्रमणानां पश्चे ताः श्रमण्यः
प्रकाशयताशोचयंति मेहुणवज्जं मेहुणं पुनः श्रमण्यः श्रमणां

नामेव सकाश आशोचयति इति कचिद् व्याचक्षते तत्तु न युज्यते यस्मात् इधुस्वकदेवाः समर्पेऽपि । किमुक्तं भवति । श्रमण्योऽपि स्वकत्रुष्टदेवतस्तु च त्वरूपस्वकदोषतः परिस्त्राप्तित्वं कुर्युः परिभवं वा समुपादयत्युक्तस्मादभेदं ननु मपि श्रमणानामेवांतिक विकटनीयं ।

असती कर्मजागी, पुण मुत्तुं संकियाइं ठाणां ॥

आइमो धुवकम्मिय, तरुणी थेरस्स दिट्ठिपहे ॥ ? ॥

आर्यरक्षितकाशेऽपि यदि संयत्या म्रगुणापरधआशोचाधि- तस्यस्तर्हि संयत्याः सकाशे आशोच्यते । तस्याऽसति अत्रा वयः कृतयोगी कृतः स्वतोऽप्येतश्च त्रैद्रीयधरः स्थविरस्तस्य समीपे आशोचयति नवरं शंकितानि स्थानानि वक्ष्यमाणानि शून्यगृहीदीनि मुक्त्वा कित्वाचीणं उचिते प्रदेशे आशोचयितव्यं यत्र ध्रुवकर्मका दृष्टिपथं वर्तते दृष्ट्या पश्यति न तु गुणानि । तत्र जयनिकांतरिता आशोचयति । तरुणी धेरस्येत्येव तृतीयमं ग उपात्तः । स च दोरभंगात् त्रयाणां मध्युपवृत्तकृणं । ते चेमे । स्थविरा स्थविरस्याशोचयति १ स्थविरा तरुणस्याशोचयति २ तरुणा स्थविरस्याशोचयति ३ तरुणा तरुणस्येव, ४ यदुक्तं मु- फ्फवा शंकितानि स्थानानि ॥

संप्रति ताव्येवोपदर्शयति ॥

सुभाधरेदुल्लज्जाण, रत्नपच्चमुवससयस्सतो ॥

एयंविबुजं ज्ञायंति, तिमिच्चउरोहवा पंच ॥ ? ॥

शून्यगृहं देवकुलं उग्रानमरणं प्रचञ्च च स्थानम् तथा उपाश्रयस्थाऽस्मिन्नेयं पताद्विचरं पताद्विरिति प्रदेशे आशोचना- निमित्तं तिष्ठति । ते च जयन्तित्वया यदि वा चत्वारंऽथवा पंच ते च त्रिप्रभृतयो वक्ष्यमाणभंगकानुसारेण प्रतिपत्तव्याः भंगकानिवाह ॥

थेरतणेमु जंगा, चउरो सव्वत्थपरिहरे दिट्ठिं ॥

दोएहंपुण तरुणाणं, थेरे थेरी यमचुरमं ॥ ? ॥

स्थविरतरुणेषु भंगाश्चत्वारस्ते च प्रागेवोपदर्शिताः । स्थविरा स्थविरस्याशोचयतीत्यादि ॥ तत्र यदि जयनिकाया अत्रकाशो नास्ति ततः सर्वत्र चतुर्विधं जंगेषु दृष्टिं परिहरेत् । जूमिगत दृष्टिका सती आशोचयेत् यथा आशोचनाहंः शृणोति तत्र चतुर्भंगे च्योः स्थविरः स्थविरा च प्रत्युत्समिति । प्रत्यासन्नौ सहायो दीयते । येन परस्परं तौ दृष्टिं न यधीतोनापि मुख विकारं कुरुतः । पयमस्मिन् चतुर्थं भंगे चत्वारो भवति ॥

थेरो पुण अमहाआ, निग्गंथी थेरिया वि सप्तहाया ।

सारिसवयं च विवज्जे, असती पंचमं कुज्जा ॥ ? ॥

तृतीयभंगे पुनः स्थविरोऽसहायोऽपि भवतु । तदर्थः पुनः स्थविरासहाया दीयते । द्वितीयभंगे निर्ग्रंथी स्थविराऽपि ससहाया कर्तव्यः । तरुणस्याऽशोचनाहस्य सहायोऽस्तु वा न वा कश्चिदर्थः । एवं तृतीयं द्वितीयं च भंगे त्रये जना भवति । तथा सदृशवयो नियमतः सहायानां विवर्जयेत् तद् संज्ञाव सदृशवया अपि प्रवेत् । तत्र प्रथमभंगे चतुर्थभंगे वा सदृशवयः सहायसमये पंचमकुलकुलकुलां वा पटुकां कुर्यात् ॥

ईसिं अफोयताविया, उ आशोचयण विवक्खंमि ।

सारिपक्खे उकुडु, पंनलिच्चिहोवणुष्मातो ॥

विषकं श्रमणस्य समीपे श्रमणी आशोचयति ईप्सं क्षणतः

ऊर्ध्वस्थिताः सदृशपक्षे पुनः श्रमणः श्रमणस्य पार्श्वे पुनरु- क्तुकुडा । कुनप्राजिह्वाराशोचयति । अथ सोऽश्वाधिप्रीति- स्ततोऽनुज्ञापनां कृत्वा अनुज्ञातः सन् निपटामुपविष्टमाशोच यति ॥

दिट्ठीए होंति गुरुगा, मविकाराओ सरात्तिसा जणिया ।

तस्स विवद्धितरागे, तिगिच्चजयणाए कायव्वा ॥

यो दृष्ट्या दृष्टिं बध्नाति तस्य दृष्टौ सविकारायां भवति प्राय- श्चित्ततया चत्वारो गुरुकास्तत्र ये ते द्वितीयका दत्तास्ते यदि एकतर पश्यति तत आशोचनातोऽपसरयति यथा अपसर- तापसरतं युयं न किमप्याशोचनया प्रवेजनमिति । अथ सा निर्ग्रंथी स्वभावत एवाराहरीरा सविकारा दृष्ट्या अपसरति जणिता सती अपसृता तथापि तस्याऽशोचनाचार्यस्य यदि तस्या उपरि विवर्द्धितो रागस्तर्हि तस्मिन् सति यतनया चिकित्सा कर्तव्या ॥

तामययतनामाह ॥

अप्पेहिं पगारिएहि, जाहो नियतेउं मे न तोरति अ ॥

धेत्तूणाजरणाइति, गच्चजयणाए कायव्वा ॥

यदा अर्थैः प्रकारैस्ते भावं निर्वर्तयितुं न शक्नुते तदा त- स्याः संयत्या आनरणानि वस्त्राणि गृहीत्वा यतनया चिकि- त्सा कर्तव्या ॥

एतमेवाह ॥

जारित्तवण्हि ठिया, तारिसण्हि तमस्वती चरिया ॥

संज्ञविविशोयकेयण, वेत्तवणं चिहुरागेहिं ॥

यादृशैः सवित्रैर्वस्त्रैः प्रावृतेः सा संयती उपविष्टा दृष्टा तादृ शैर्बलैस्त्वमंऽथकारमस्यास्तीति तमस्वती रात्रिस्तस्यां तरुण- साधुर्वारितः प्रावृतः क्रियते ततः संज्ञहीति दूती प्रेष्यते ततो विनावित्तुको नरविहीनो य ओको निवासो गृहमित्यर्थः । तत्र केतनं संकेतो दीयते दत्त्वा च स तत्र स्थितस्तावच्छ्रुतिं या- वन्त तरुणसाधुः संयतीनेष्वुपोपेत आगच्छति । तस्मिन्नागते चिकुरेषु केदोषु ग्रन्थोश्च विज्ञेयं श्रीमन् करोति तत्र यद्येता वता शुक्रनिपाततस्तिष्ठति ततः सुन्दरं । अथ नोतर्हि संयत नेष्वयोऽपसार्यते प्रकारांतरमारच्यते ॥

तदेव प्रकारांतरमाह ॥

अहवा वि सिरूपुत्तिं, पुत्तिं गमेऊण तीए सिवण्हि

आवारिकानियाए, सुमागरादिस्संपेओ ॥

अथवेति प्रकारांतरद्योतने पूर्वं सिरूपूर्वां गमयित्वा तस्याः संयत्याः शिवायिरावृत्य काविकायां कृष्णार्थां रात्रौ शून्यगृहा दिषु तथा सह तस्य भेदः संगमः कर्तव्यः । ध्यः ॥

सा चोज्ञाचनाऽऽचार्याशिश्यभावे भवति तत्र च शिष्यः चार्याणामियं मर्यादा सामाचारि पच्छिच्छादे ॥

सम्प्रति यादृशा उत्सर्गत आशोचनाहंस्तानभिधिसुगह ॥ व्यो ५ उ ० ॥

गीयन्त्या कयकरणा, पोदा परिणामिया य गंजीरा ।

चिरदिकिवया य बूडा, जईणं आशोयणा जोगा ॥

गीतार्थः सूत्रार्थतदुपयानिनात्वात् कृतकरणा धनेक- वारमाशोचनायां महतीनचनात् प्रेक्षाः समर्थः सूत्रतोऽर्थ- तश्च प्रायश्चित्तदाने पश्चात्कर्तुमशक्यत्वात् परिणामिकायाऽ परिणामिका वा गंभीरगमहयप्याशोचकस्य दोषे ध्रुते अप- रिश्रावणधिरं दीक्षिताः प्रवृत्तकं प्रवृजिता बूडाः धनेन

पर्ययेण वयसा च महति पर्वचूता यतीनां साधूनामुप-
वृत्तमेतत् संयतीनां चाशोचनयोग्याः ॥ व्य. उ. ५ ॥

तथाच महानिशीथ

जयवं कस्या शोएजा, पच्छिन्नं को वदिज वा ।

कस्य व पच्छिन्नं देज्जा, आशोवेज्जा वा कहंगां ॥

लोयणं ताकेवल्लीएवहमुवि । जेयणएसहिं गंतुणं सु-

फ्फजावेहिं दिज्जण । चउनाणीणं तथा जावे एवं ।

ओहिमहेसुजस्स विमद्वारे तस्स तारत्तम्पेण दिज्जई ।

उमगणवत्तितस्स उस्तग्गोपडियस्स य । उस्तग्गयणो-

चेव सव्वजावं तेरेहिणं । ? । उवसेतस्स दंतस्स संजयस्स

तवस्तिणं । सुमिती गुत्तीपहाणस्स दद्वई । तस्स अस्-

ढजाविणो । १ । आशोएज्जा पच्छिज्जई देज्जादाविज्जवा

परं । अहन्तिसेत दुद्वई पायच्छिन्नं अणुचरो ॥ ३ ॥

पंचा० वृ. १५ आचारवान् कृतसेवार्थं इत्यादिपंचप्रका-

राचारयुक्तोऽयं हि गुणत्वेन श्रद्धेयवाक्यो भवति । तथा

(आहारवत्ति) अवधारः आशोचकोक्तपराधानामवधारणा

तद्दानसहिसर्वापराधेषु यथावत् शुद्धिदानसमर्थो नवति तथा

(ववहारवत्ति) मनुष्यलोपाद्व्यवहारवान् आगमश्रुताज्ञाधारणा

जीतवृत्तपंचप्रकारव्यवहाराऽन्यतरयुक्तः व्यवहारवाञ्छ यथा

वत् शुद्धिकरणसमर्थो नवति तथा (आशीव पत्ति) ब्रह्मया

अतिचारान् गोपायंतमुपदेशविशेषरपत्रीरयति विमतद्वजां

करोतीत्येवमर्थकः अयं ह्याशोचकस्याऽयंतमुपकारको भवती-

ति अवधारदादिपदत्रयस्य च कर्मधारयः कार्यः तथा (पकुञ्चोति)

आलोचिताऽतच राणां प्रायश्चित्तदानेन च किं प्रकयेण कारयतो

त्येवंशील इत्येतदर्थस्य सामाधिक्यस्य कुर्वाणतोर्देशेनानु प्रकु-

र्वी आचारकावादिगुणयुक्तोऽपि कश्चित् शुद्धिदान नाशुपग

च्छतीत्यस्तद्व्यवच्छेदार्थं प्रकुर्वीत्युक्तं । चः समुच्चये । तथा

(निजावति) प्राकृतन्यायनिर्योपकोपपक्षः प्रायश्चित्तस्य निर्वा-

पकोऽयं हि तथा विधत्ते यथा साधुर्महदपि प्रायश्चित्तं बोद्धुं

शक्नोत्येत एवायमिहमहोपकारीति तत्तथा अपायान् दुर्मिक-

दुर्बलत्वादिकानैहलौकिकानयान् पश्यति । अथवा दुर्बलेन

बोधिकत्वादिनान् पारलौकिकान् सातिचारानां तान् दर्श-

यतीत्येवं शीलोऽपयदर्शी अयं चात एवाऽशोचकस्यापकारी

तथा न परिश्रवति आशोचकोक्तमकृत्यमन्यस्मै न निन्दय

तीत्येवं शीलोऽपदिश्रवी तदप्यो ह्याशोचकाणां शाश्वकारी

स्याच्चः समुच्चये । बोक्तव्यो हेय इति आशोचनाचार्य इति

योगः ॥ पं. च. ।

तदपरद्विगमि जुतो, विरुसओ सुहमजावतुससमती ।

जावाणुमाणवं तह, जोगो आलोयणपरिओ ? ५

तथेति समुच्चये । परहिते परेपकारे युक्तः उद्युक्त

उद्यत इत्यर्थः । तदप्यो हि परेणामवधारको भवति । तथा

विशेषत आचार्यान्तरापेक्षया विशेषण सः मभावकुशल-

मनसिः शोकाश्रयताऽऽस्त्युत्थानंनिर्योपवृत्तिः श्रुत एव जाया-

मानवान् परचतर्माभिगितदिर्भिनिश्चायकः । अयं हि

परभावाऽसारेण शुद्धिदाने शक्नो भवति । तथेति समुच्चय

योग्य उच्यते आशोचनाचार्यां विक्रमना गुरुकगुणकलाप

दप्यो हि न शुद्धिकरणकम् इति गाथाऽऽचार्यः ॥ पंचा. वृ. १५ ॥

तथा च स्थानांगे—स्था० ॥ ग. ८

(१८) आशोचनाया अष्टौ स्थानकाः दशस्थान-
काश्च ॥

अट्टहिं ठाणेहिं संपन्ने अणगारे अरिहइ आशोचना

पकिच्छित्तए । तं जहा । आयावरं आहारवं ववहा रवं

उव्विज्जए पकुव्वए अपरिस्सानी पिज्जवए अ-

वायदंसी ॥

अट्टहीत्यदि । सुगमं । नवरं । आयावतीता ज्ञानदिपचप्रका-

राचारवान् ज्ञानान्वनाऽन्यामाहारवति अवधारणावान्

आशोचकेनाशोच्यमानानामतचारानामिति आह च ।

आयावरमायानं, पंचवि मुणाई जेय आयरइ ।

आहारवमहारे, आलाई तस्स ते सव्वंति ॥

ववहारवति आगमश्रुताज्ञाधारणजीतवृत्तगणानां पंचानां

मुक्तरूपाणां व्यवहारवानां इति (उव्वीज्जपति) अपव्रीर-

ति विज्जोकरेति यां ब्रह्मया सम्यगनाशोचयन्तं सर्वं

यथा सम्यग्शोचयति तथाकरातीत्यपव्रीरिकः अजिहि-

तं च ॥

ववहारववहरं, आगममाइ उ मुणइ पंचविदं ।

आशीवुवगृहंतु, जह आशोए इत्तमव्वंति । ? ।

(पकुञ्चपत्तिः) । आशोचिंते सति यः शुद्धिं प्रकयेण कारय-

ति संप्रकारीति जणितं च (आशोयऽयंमि सोहिं जा कारवे

इ सं । पकुञ्चोति । अपरिस्साति) न परिश्रवति नाशो-

चकदोपादुपश्रुत्याऽन्यस्मै प्रतिपादयति य एवशीलः सोऽप-

दिश्रवीति यदाह (जा अस्सस्स उ दोसे न कहइ अपरिस्सा-

इ सं । होइति ।) (निजवपति) नियमयति तथा करोति

यथा गुर्वपि प्रायश्चित्तं शिष्यो निर्वाहयतीति निर्वापक इति

न्यादि च (निजवयोतह कुणइनिव्वहेइजेण पच्छिंत्ति ।)

(आयादस्सिति ।) अपायाननयान् चित्तभंगानिर्वाहार्थीन

ज्जिर्कद्वैविध्यदिकृतान् पश्यतीत्येवं शीलः सम्यगनाशोच-

नार्यां च उल्लेखनोपधिकवादीनपयान् शिष्यस्य दर्शयतीत्यपा-

यदर्शीति जणितं च ॥

उडिम्कलउव्ववाइ, इहलोएजाणए अवाएउ ।

उदंमैय परलोए, उट्टहव्वोहितसंसारोत्ति ॥ ? ॥

न० १५ ग० ७ उ० १ । स्था० ग० ८ ।

दसहिं ठाणेहिं संपन्ने अणगारे अरिहइ अत्तदोमं आ-

लोयणं पकिच्छित्तए तंजहा आयावरं आहारवं जाव

अवायदंसी पियधम्मं ददधम्मं । ग. १०

अधिकमिह प्रियधर्माधर्मप्रियो ददधर्माय आपद्यपि धर्मात्त-

चजतीति । आशोचित्तदीपाय प्रायश्चित्तं देयम् ।

अट्टहिं ठाणेहिं संपन्ने अणगारे अरिहइ अत्तदोमं आ-

लोएत्तए । तंजहा । जाइसंपन्ने कुल्लसंपन्ने विणयसंपन्ने नाण-

संपन्ने दंसणसंपन्ने चरितसंपन्ने खंते दंते ।

टी० (अत्तदस्सिति) आत्मपराधमिति जातिकुत्रे माता-

पितृपक्षौ तत्सम्पन्नः प्रायोऽस्त्यन्यन्न करोति कृत्वाऽपि पश्चात्ता-

पादाशोचयतीति तद्वद्ग्रहणं यदाह ॥

जाइकुल्लसंपन्नो, पायमकिच्चं न सेवइ किंचि ।

आमविउंचयच्चा, तग्गुणओसम्ममाशोपत्ति ।

विनयसंज्ञः सुखेनैवालोचयति तथा ज्ञानसंपन्नो दंपविपा-
कं प्रायश्चित्तं वागवगच्छति यतो ॥

वा विज्ञाणेन संपन्नो, दोषविवागं विद्याश्रितो धीरं ।

आलोएइ सुहं विव, पावच्छिन्नं च अवगच्छेति ॥ १ ॥

दर्शनसंपन्नः शुद्धोऽहमिति एवं श्रद्धते चरित्रसंपन्नो ज्ञयस्त-
मपराधं न करोति सम्यग्वालोचयति प्रायश्चित्तं च निर्वोहयति
इति उक्तं च ॥

सुष्ठो तद्वृत्तिं सम्मं, सद्वृहई दंसेणेण संपन्नो ।

चरणेण संपन्नो, न कुण्ड जुजो तमवराहंति ॥ १ ॥

क्रान्तः परं भणितोऽप्याचार्येण कथ्यतेति । आह च ॥

खंतो आपरिहंति, फरुं न जणिओ वि न विरुसेति ॥

दान्तः प्रायश्चित्तं दत्तं वोढुं समर्थोभवतीति । आह च ॥

दंतो समर्थो वोढुं पच्छिन्नं जमिह दिज्जए तस्सति ॥

॥ स्था० ८ ग० ॥

दसहिं गणेहि संवेये अणमारे अरिहइ अत्तदोसं

आलोएत्तए । तं जहा । जाइमंसे कुलसंपन्ने एवंजहा

अट्टहाणे खंते दंते अमाईअपच्छाणुतावी ॥ ग० १०

(एवंति) अनेन क्रमेण यथा अष्टस्थानके तथेदं सूत्रं पठनीय-

मित्यर्थः कियदूरं यावत् (खंतेदंतेति) पदे तथाहि ॥

विश्वंनपसे नाणसंपसे दंसएसंपसे चरणसंपसेति ।

अमाईअ पच्छाणुतावीति ॥

पदद्वयमिहाधिकं प्रकटं च नवरं ग्रन्थान्तरोक्तं तत्स्वरूपमि-
दम् ॥

नोपपिन्नं चेमाई, अपच्छयावो न पतिपेत्ति ॥

(१७) सामुदानिकाऽतिचारालोचना ।

ओधनियेत्तो सामुदानिकानतिचारानधिकृत्य इदानीं सामु-
दानिकानतिचारान् आलोचयति यदि व्याज्ञेपादिरहितं गुरु-

र्जवति अथ व्याज्ञितो जवति । तदा नालोचयतीत्येतदवाह ।

वि. निखत्तपराहुते, विप्पमत्ते माकयाइआलोए ।

आहारं च कोतो, णीहारं वा जइ कोइ ॥ १७२ ॥

व्याज्ञितो धर्मकथादिना स्वाभ्यासेनापराधहेतोः पराङ्मुखः

अन्यतोऽभिमुखः प्रमत्तः विजृम्भयति एवं विधे गुरुन् कदा-

चिदालोचयत् तथा आहारं कुर्वति सति तथा नीहारं वा

यदि करोति ततो नालोचयति । इदानीं मेतामेव गाथां भा-

ष्यकारो व्याख्यानयन्नाह ।

दारगाहा ।

कहणइविखत्ते, विगाहाए पमत्ते अन्नओ ।

वमुहो अंतरमाए, वाणीहारे संकरणं वा ॥ १७३ ॥

धर्मकथादिना वा प्रमत्तः अन्यतोऽभिमुखो वा भवति

तुंजतेऽपि वा नालोचनीय किं कारणं (अंतरति) अंतरायं

भवति यावदालोचनां शृणोति अकारकं वा शीतत्वं भवति

यावदालोचनां वा शृणोति तथा नीहारमपि कुर्वतो नालोच-

नीयं किं कारणं यत् आशंक्या सामुज्जनितया कायिकादि-

निर्गच्छति अथ धारयति ततो वा मरणं जयति यस्मादेते दो-

षास्तस्मात् ।

अशुक्लित्ताज्जे, उवसंतेमुवच्चियं च नाऊणं ।

असाणचेत्तमेहावी, आलोएत्ता सुसंजए ॥ १७४ ॥

धर्मकथादिना व्याज्ञिते गुरौ आलोचयेत् आयुक्तमुपयो-
गतत्वेन उपशतमनाकुशुम्भं दृष्ट्वा उपस्थितमुद्यतं च ज्ञात्वा
पूर्वविधं अनुज्ञाप्य मेधावी आलोचयेत् सुसंयुतः साधुः ।
इदानीं मेतामेव गाथां व्याख्यानयन् भाष्यकृदाह ॥

कहणई अवविखत्ते, कोहाइ अणाउत्ते तदुवज्जेते ।

संदिसहति अणुत्ता, काउण विदिन्न माओए ॥ ८५ ॥

धर्मकथादिना व्याज्ञितोकोयादिजिन्नाकुत्ते तदुपयुक्ते भिक्का-

लोचनेपयुक्ते (संदिसहति) अणुत्तं काउण संदिसंते आलो

चयामीत्येवं अनुज्ञां कृत्वा मार्गयित्वेत्यर्थः (विदिन्नसि)

आचार्येण दत्तव्यामनुज्ञायं जणत इत्येवं लक्षणार्थां तत

आलोचयेत् ।

तथा च पञ्चाशकेऽद्वारविवरणायाह पंचा० वृ० १५

संविगोउव मादी, मइमं कण्ठिओ अणासंसी ।

पअवणिज्जेतो सट्ठो. आणाइत्तो दुहुककतावी ॥ १२ ॥

तविइसिमुमुगो खनु, अजिगाहासंवेणदिद्विगज्जेतो ।

आलोएणापयाणे, जोगो जणितो जिणिदेहो ॥ १३ ॥

व्या० संविग्रन्थे संसारमीरवेणाऽलोचनाप्रदाने योग्यः इति

योगः । तस्यैव पुष्करकरणाप्यवसायित्वात् पुष्करं चालोच-

नदानं यथाह (अविगायाचारज्जनयपुष्करं किं) तथा

अमायी अशत्रुः याहीहि न यथा यावत् पुष्कते कथयितुं

शक्नोति तथा मतिमान् विद्वान्स्त्वयं ह्यालोचनीयादिसवरूप-

मेव न जानाति । तथा कथयितः स्वविवरजातसमासकल्पादि

व्यवस्थितादयस्य ह्यतोचारविषया जुगुप्सव न स्यात् यथा

अनाशंसो आचार्याद्याराधनापारहितः सांसारिकफलान-

पेक्षो वा । आशंसितो हि न समप्रातिचारालोचना संजव-

त्याशंसाया एवातिचारत्वात् । तथा प्रज्ञापनीयः सुखावबो-

ध्यस्त्वदन्यो हि स्वाग्रहादकृत्यविषयाश्रितयितुं न शक्यते

तथा श्रद्धः श्रद्धाश्रुः स हि गुरुत्वं शुद्धिं श्रुते । तथा आज्ञा

वान् आलोपदेशवत्तं सहि प्रायोऽष्टव्यं न करोत्येव तथा

पुष्कतेनातिचारासेवनेन तस्यते । अनुतापं कात्वेव शीघ्रः

पुष्कततापी स एव तदालोचयितुं शक्नोतीति । तथा तच्चि-

धिसमुत्सुकः खट्वालोचनाकल्पनादस्य एव स हि तद्विधिं

प्रयत्नेन परिहरति । तथा अजिग्रहासेवनादिजिर्ण्यदिनि-

यमविधानविधायनानुमोदनप्रभृतिविग्नरालोचनायोग्यतालङ्घ-

णैर्युतो युक्तोऽस्य स तथा । आलोचनाप्रदाने प्रतीयोऽप्येहो

अणित उक्तोजिर्ण्येस्त्वैतर्करिति गाथाव्यर्थः । भोच. ॥

किमेतावन्त एव करणीययोगा आहोस्विदन्त्येऽपि सन्ती-

त्याह ।

जं चन्नं करणज्जे, जेयणो हत्थसयनाहियारियं ।

अविगरुयम्मि अणुत्तो, आलोयंते तयं सुष्ठो ॥ ११ ॥

यच्च पूर्वोक्तकरणीयव्यापारेऽप्येव्यत्तकरणीयं क्षेत्रप्रति-

लेखनार्थोऽप्यलान्वयेणशुद्धिनिष्क्रमणाचार्यसंज्ञेखना चिह्नस्त-

ज्ञातद्विराचरितं तस्मिन्प्रायः च करणीययोगानिवर्धे अवि-

कटिते गुरोरप्रकाशितेऽनालोचिते अशुद्धः समित्याद्यतिचार-

लोचानान् आलोचयन्तं करणीययोगनिवर्धं शुद्धः आलोचना-

स्थप्रायश्चित्तचनं समित्याद्यतिचारदेशाय निवर्तनात्स्वशता-

ज्यन्तराचारितं किञ्चिप्रश्रवणादिकमाहोच्यते । किञ्चिच्च

खेत्रसंश्रयजगद्विजयसन्तोषानुविजुं नानाकुञ्जप्रसारणेऽप्यास-

निः श्वासचेष्टादिकप्रालोच्यते ॥ अत्राह शिष्यः । करणीय

योगेष्वप्यहारादिप्रदणायेषु यथोक्तविधिना कृतेष्वपि यथा-

लोचनाप्रायश्चित्तयोग्यता ज्ञवति । तर्हि न किमपि कर्तव्यं
व्रतमादाय प्रथममेव सर्वेष्ट्यनशनङ्कुर्यः । गुरुराह । तत्र ।
एवं सति तीर्थोच्छेदः स्यात् । कः केन प्रतिबोध इष्यते ।
किञ्च न खलु माश्रित्याशोकया वस्त्राणि न परिधीयन्ते ।
अपीरधानाहं विवर्त्तते तथा सर्वेषां पशुरुक्तापचितस्ततः परिधीयत
एव । जातमाश्रित्यानि च जलेन प्रक्षाल्य निर्मशीक्रियन्ते ।
एवं चारित्र्यमपि कारणियोगकरणे संज्ञातातिचारवैशम्यं
आलोचनाप्रायश्चित्तजलेन विशेष्य निर्मशीकार्यं ॥

अतिचारवैशम्यतोऽपि तच्छुद्धये भवत्यालोचना परं निर-
तिचारस्य किमत्याह ।

कारणविणिगयस्सय, सगणानुपरगणागयस्स विय ।

उवसेपयाविहारे अ, आलोचयनिरयारस्स ॥ ६ ॥

टीका । कारणेनाशिवच्छुर्नैकैराजादिप्रत्यनीक्य स्थाने,
समाधि विराधनागुर्व्यादिनातिर्गतस्य निरतिचारस्याऽ
य विराधितसमितिगुप्तिकस्याप्यालोचना ज्ञवति । सा च
छिन्ना । ओषतो विनागतश्च । तत्र यः कारणविनिर्गतः
एकाग्र्यन्तरे समागच्छति । आगतमात्रश्चैर्यापयिकीप्सतिक्रम्य
समुद्देशेनाप्या अर्थांगेवाऽलोचयति । तस्याऽप्येवालोचनामात्रं
ज्ञवति ॥ यथा ॥

अप्पा मूडगुणा सुविगहणा, अप्पा उत्तरगुणमु ।

अप्पा पासत्ताइसु, दाएगह संपणोहा ॥

अप्यशब्देऽज्ञाववाचीतिन मुल्लगणेषु विराधता अष्टानां कदा-
चित्तुत्तरगुणेष्वप्यष्टानां न काचित्पाश्वेस्थावसन्नादिषु दानप्र-
दानां संप्रयोगः सम्पर्कः सोऽप्यत्ययः । सोऽपिनासीदित्यर्थः
इयमेवालोचना । यस्तु पञ्चाग्र्यन्तरागतोऽपि समुद्देशा-
न्तरमालोचयति । यावत्प्रक्षाल्यतः समागतः । समुद्देशा-
दोषाग्यालोचयति । तयोर्निरतिचारयोरपि विभागालोचना
विशेषालोचना मुख्यता । निः शेषनिजाऽनुष्ठितनिवेदनरूपा ।
वस्तुतस्तु शिष्टायां धर्मचक्रस्य मधुरायां स्तूपस्य गुरु-
कायां जीवन्त्यामिप्रतिमायाः तीर्थकूळस्मरिः क्रमगणाननिधा-
नत्तमनामयोध्यादीनां दर्शनायै स्वजनगोडुविवाहादि सं-
क्रान्तिकार्येभ्यः यत्र विशिष्टादोषोपधी दृश्यते । तत्र शिष्टया
रम्येदेशदिदृक्कादिना चागुर्वेनादेशादिनिर्गतेऽकारणाविनि-
र्गतस्तस्य साऽतिचारत्वेन बृहत्तरप्रायश्चित्तशोधयत्वालो-
चनामात्रेण शुद्धिः । तथा स्वगणात्सोभोगिकरूपदेकमरुदी
भोजिनः उभयतोऽपि संविन्ना संविन्नरूपादागतस्याऽपि च-
निरतिचारस्य उपसंपर्यति उपसंपर्यमानस्य सा चोपसंपत्य-
यथा । भूतग्रहणान्यमाचार्यमुपसंपर्यमानस्य श्रुतोपसं-
पत्तेश्चैवैवज्जतोऽमयोध्याकीनिश्चेतिमागोपसंपत्तः चिनयं कर्तुं
गच्छांतरमुपसंपर्यमानस्य चिनयोपसंपत्तः ५ प्रायश्चित्ताऽप्युक्तं ॥

उपसंपर्यपंचविहा, सुय मुहदुक्खे यस्सिजमणो ॥

विणुपसंपर्याविहिय, पंचविहा होइ नापव्या ॥

एतासामन्यतरामुपसंपत्तं प्रथममावृत्तस्य विभागालोचना
ज्ञवति । विहारसि । विहारे कृते निरतिचारस्याप्यालोचना
भवति । अत्रजायः । एकाहायकाऽप्येता यदा संनैगिकाः
स्पर्धकपतयो गीतार्थान्वार्या मिश्रन्ति । तदा निरतिचारोऽप्य-
प्योन्यस्य विहारालोचनां स्वस्यविहारक्रमानुष्ठितप्रकाशरूपां
दत्तानि ॥ जीतः ॥

(२०) आलोचयित्वा एतानि वर्जनीयानि ॥

एतं चत्तं जामं जूयं तह दंडुर च बजेज्जा ॥

आलोएज्जा सुविहो, हत्यं मत्तं च वावारं ॥ ७ ॥

नृत्यत्राऽलोचयति । चञ्चलमाऽलोचयति । अङ्गानि चात्रय-
त्राऽलोचयति । तथा गृहस्थभाषया नालोचयति । किं तर्हि
संयतभाषया आलोचनीयमिति । तद्यथा । “ मयारियाओ ”
इत्येवमादि, तथा आलोचयन् केन स्वरेण नालोचयति मिणि
मिणेण । तथा दंडुरेण च स्वरेण उच्चैर्नालोचयति । एवं विधे
स्वरं वर्जयेत् । किम्पुनरसवालोचयतीत्येतदाह ॥

आलोचयेत्सुविहिततः हस्तमुदकस्निग्धं तथाभावकं गृहस्थसत्कं
कटकुकादि उदकाद्रादिं तथा गृहस्थया कृतमव्यापारकुर्वता
तदेतन्नालोचयति । इदानीमेवमेव गार्था व्याख्यानयन्नाह ॥

करपायस्समुह, सीसतिथि उट्माईणि डिणाम ॥

चञ्चलं हत्यसरीरे, वल्लणं काए जूयजावेय ॥ ८ ॥

करस्य तथा पादस्य जुघयिशरसः अङ्गः श्रोष्ठस्य चैवमा-
दीनामङ्गानां सविकारं चञ्चनं नर्तितं नाम तच्च नर्तितं कुर्वन्ना
लोचयति । चञ्चनं हस्तस्य शरीरस्य कुर्वन्नालोचयति ।
तथा चञ्चनं कायस्य करोति भोटनं कुर्वन्नालोचयति तथा
भावतश्चञ्चनं अन्यथा गृहीतमन्यथा आलोचयति ॥

अरुवियहुज्ज गारत्तिय, जासा उवज्जए मूयददुरं च सरं ।

आलोएवाचारं, संसट्टियकरमतो ॥ ९ ॥

आलोचयेत्गृहस्थनापया न आलोचयति यदुत (वंगणीउ
वृष्टाउ मंडकका वृष्टा) इत्येवमादि किन्तु संयतभाषया आलो-
चनीयं (मयारियाओ) इत्येवमादि मूकस्वरं ननाह दंडुरं च
महान्तं स्वरं वर्जयित्वाऽलोचयति । यथारं गृहस्थाः सर्वेऽपि
न तथा समुद्र उदकाद्रादि इतरं असंमृष्टं किं तत्करं संसृष्टं
असंमृष्टं च उदकेन तत्रा मावकं गृहस्थसत्कं जेडिकादि उद-
कसंसृष्टेति । एतदालोचयति ॥ अथ । पं. व. ॥

तथाच स्थानाङ्गे अ. १. ।

दम आलोएणादोमा एणत्ता ।

आक्रं पश्चु अणुमाणसु, जं दिट्ठावरं च सुडुपं वा ॥

चञ्चलं सदाउन्नं, बहुज्ज अवज्जत्तस्तेवि ॥ १ ॥

टीका । आक्रम्य आवर्त्येत्यर्थः । यदुक्तं ॥

वेयाववाइहिं पुव्वं, आक्रपसु आयरिए ॥

आलोएइ कहं मे, पोवं विरेरेज्ज पच्छिज्जंति ॥ १ ॥

(अणुमाणइत्ता) अनुमानं कृत्वा किमयं मुहुदएरु उतोप्र-
दएरु इति ज्ञात्येत्यर्थः (यममिप्रायोऽस्य । ययं मुहुदएरु-
स्ततो दास्याप्यालोचनामन्यथा नेति उक्तञ्च ॥

किं एस उगगदंको, मिडदंको वत्तिपवमणुमाणो ॥

अण्णैयविंजिओवं, पच्छिजं मज्जेदज्जाहिंति ॥ १ ॥

(जंदिट्ठति) यदेव दृष्टमाचार्यादिना दोषजातं तदेवालोच-
यति । नान्यदोषाश्चायमाचार्यै रञ्जनमात्रपरत्वेनासंविन्नत्वा
दस्येति । उक्तञ्च ॥

दिट्ठाव जेपरणं, दोसाविरेर्यं तेविण्य एणणे ॥

सोहिज्जया जाणंतु, वएसो पयावदोमोउत्ति ॥ १ ॥

(वायारंति) बादरमेवातिचारजातमालोचयति न सूक्ष्म
मिति (सुहुमं वत्ति) सूक्ष्ममेव यातिचारमालोचयति । यः
किञ्च सूक्ष्ममालोचयति स कथं बादरं संतं नालोचयत्येवं रूपं
जायसम्पादनायऽचार्यस्येति । आह च ।

वायवदुवएहे, जं आलोएइ मुहुमनालोए ॥

अहवा सुहमाश्रोणं वस्मणेतोऽपर्वं तु ॥ ? ॥
 जां सुहम आश्रोणं, सो किं नालोय वायरे दोसेति ॥
 (अवति) प्रच्छन्नालोचयति यथात्मनैव शृणोति नाचार्यं
 भणितं (अणतह आश्रोणं जह नवर अणणाः सुणइत्ति)
 (सदाउवयत्ति) शब्देनाऽकुत्रं शब्दाकुत्रं बृहच्छब्देनालोचयति ।
 यथार्थं उपगतायास्तच्छृणवन्तीत्यज्ञाणां च । (सदाउवयत्तुं
 सहेणाश्रोणं जह अग्न्याविबोहेत्ति बहुजणंति) बहुवो जना
 आश्रोचनाचार्या यस्मिन्नालोचने तद्बहुजनं । अयमभिप्रायः ॥
 एगस्ताश्रोणां जां, आश्रोणंतांवि अणएस्स ॥
 ते चेवय अवराहे, ते होइ बहुजनं नामोत्ति ॥ ? ॥

(अवचेति) अयत्तस्याप्रातिार्थस्य गुरोः सकाशे यदालो
 चनं तत्तत्संबन्धादव्यक्तमुच्यते । उक्तञ्च । (जां य अग्रीयत्य
 स्स आश्रोणं तं तु होइ अव्यक्तमिति तस्स विति) ये
 दोषा आश्रोचयितव्यास्तत्सेवी यो गुरुस्तस्य पुरतो यदालो
 चनं स तत्सेविवक्षणाभाश्रोचनादापस्तत्र चाऽयमभिप्रायः
 आलोचयितुः ॥

जह एसं सत्तुहो, ने दाही गुरुमेव पच्छित्तं ॥
 इय को किञ्चित्ता, दिणा आलोचयणा तेएति ॥
 न. श. १५ उ. ७ । घ. अ. घ. १ । घ. चू. ॥
 दन दोतविषमुक्कं, तम्हा सव्वं अगहमापणं ।
 किपि कयमकज्जं, तं जहत्तं कहेयव्वं ॥ ३१ ॥
 द० प० ॥

आलोचनायाम्परुपवचने दोषा (ववहार) शब्दे ॥
 कयमुनत्तरनः शोऽज्ञातमव्यालोचयेदित्याह ॥
 जह वाडो जेपरे, कज्जमकज्जं च उज्जयं जणति ।
 तं तह आलोचजा, मायामयापेपमुक्को ॥ ४७ ॥
 व्याख्या । यथा यच्छब्दाः शिशुजैष्टपन्मापमाणः विवाकित-
 मिति गम्यते । कार्यमकार्यं वा विधेयमविधेयं वा निर्विशेषं
 मृजुक्तं अवक्रमयन् गोपायशित्यर्थः । भणत्यभिधत्तं मात्रादि-
 कं प्रतीतिमत्यालोचनीयाऽपराधं तद्वा तद्वलवचक्यमवयव-
 क्यं वाऽलोचयेत्तु गुरोर्निवेदयेत् । मायामद्विप्रमुक्तस्तु शब्दता
 गर्वरहित एव मायामद्वयुक्तो हि न सम्यगालोचयितुं शक्नो-
 तीत्यतस्तद्विहिते इत्युक्तम् । ध्य० उ० ४ । १० । पंचा० वृ० १५
 आलोचनाविधिः ॥

एत्यं पुण एसविही, अरिहो अरिहम्मि दव्वयति कमेण ।
 आसेवणदिणा खलु, सम्मं दुव्वादि मुष्ठीए ॥ ८ ॥
 व्याख्या । अत्रालोचनायां पुनः शब्दस्य चैवं संबंधो विधि-
 नाऽलोचना देयः । अत्र पुनः पुनोऽयं वक्ष्यमाणो विधिः क-
 ल्पस्तद्यथा । अहं आलोचनादानोचितः । तथा अहं आलोच-
 नादानयोग्ये गुरो विषयजुते (दव्व इत्ति) ददाति प्रयच्छ-
 ति तथा क्रमेणऽपुनर्येग किं विवेकेत्याह । आसेवनादिना
 खलु प्रतिपेवप्रभृतिनैव आदिशब्दादालोचनाक्रमग्रहः । त-
 या सम्यग्यथावत् आकृष्टिकादिज्ञापप्रकाशनतः ॥

तथा छयादिमुष्ठी छयत्तेवकःज्ञापवशुद्धौ सत्यां प्रश-
 स्तेषु छयादिवित्यर्थः ॥
 अथ सम्यागिति यदुक्तन्तत्राह ॥
 तह आउट्टियदण्णो, कप्पमायण्णउवन्नयणए ॥
 कज्जे वा जयणए, जहडियं सव्वमाश्रोणं ॥ १८ ॥
 व्याख्या । नार्थेन शब्दः समुच्चये । यथाकस्मादलोचनाङ्गमेव

माकुड्यादिकृतत्वमपीत्येतदर्थः । आकृष्टिकोपेत्यकरणं द्रव्यं
 वल्गनादिः । प्रमादो मद्यादिस्मृतिज्ज्ञादिव्यो एषां द्वन्द्वोऽत-
 स्तेन्यस्तत आकृष्टिकापंप्रमादतस्तया कल्पतो वाऽऽशिवा-
 दिगुणलभ्यन्तो वा कल्पश्च यतनादिविषय इत्यत आह ।
 यतनया यथाऽतिरस्यमरङ्गरूपया काव्यं वा प्रयोजनं वा
 संज्ञमहेतोः प्रदीपनकादावयतनयाऽनोपक्रितसारतरविज्ञाण
 तथा यदास्मिन्तं तदिति गम्यं यदास्थितं यथाहृत्तं सर्वं सम-
 स्तमहृत्यमालोचयेत् । गुरुत्वो निवेदयेच्छुद्धिकाम इति-
 गाथार्थः ॥ १० ॥ पंचा० १५ वृ० ॥

(२?) सम्यगाऽलोचनादाने किं द्विजम् ॥

सम्यगालोचनादाने किम्पुनर्द्विजमित्याह ॥ पंचा० वृ० १५
 आलोपणासुदण्णे, शिगमिणे विति मुणियसमयत्या ।
 पच्छित्तकरणमुचितं, अहकराणं चैव दोसाणं ॥ ४८ ॥
 व्याख्या । आलोचनासु दाने सम्यगालोचनायां शिगं चिन्ह-
 मिदं वक्ष्यमाणं श्रुतं आहः । मुणियसमयत्या ज्ञातसिद्धांतार्थाः
 प्रायश्चित्तकरणं विशुद्धिविशेषावेवमुचितं योग्यं गुरुरूपदेशा-
 नुसारं तथा अकरणकमेवाविधानकमेव चैत्येवधारणं दोषा-
 णामालोचितापराधानामिति गाथार्थः ॥

कउमुरालोचनादानं शुद्धिकरणं जवतीत्याह ।
 इयत्तावप्राणाणां, आणाए सुट्टियाणहोति इमं ॥
 गुणट्टाएसुच्छिजनगं, मेनं तु विवज्जय फलंति ॥ ४९ ॥
 व्याख्या । इत्येवमुक्तान्ताया भावप्रधानानां संवेगसाराणां
 तथा आज्ञायामातोपदेशे सुस्थितानां संपुटं व्यवस्थितानां
 भवति स्यात् इदमालोचनादानं गुणस्थानशुद्धिजनकं प्रमत्ता-
 दिगुणविशेषमनं तत्राधायकं शेषं त्कादन्यत्पुनर्विपर्ययफलं
 गुणस्थानकाशुद्धिजनकमिति शब्दः समासाविति गाथार्थः ॥

तथाच महानिशीये अ० ? ॥

खंता दंता विमुत्ता य, जिइंदी सव्वजासिणो ॥
 उक्कायसमारंजाओ, विरत्ते तांवेहेणओ ॥ ८९ ॥
 तिइंदा सव्वसंवरिया, इत्तिकहासंगवज्जिया ॥
 इत्तिसंज्ञावनिरया जीय, अंगोवेगनिरक्खणा ॥ ९० ॥
 निम्ममत्ता सरिरेवि, अण्णिकवच्चा महायसा ॥
 जीया इत्तियत्थिगन्न, सहणीं बहुदुक्खाओज्जावओए ?
 तहातो परिसेण, जवणं दायव्वा आलोचणा ॥
 पच्छित्तं पिंवा कायव्वं, तहा जहा चेव एहिकयं ॥ ९१ ॥
 न उणा तहा आलोचणव्वं, मायारुजेण केणइं ॥
 जह आलोचणं चेव, संसारं तुह्मीनवे ॥ ९२ ॥
 अणंतेणाइकाझाओ, अत्तकम्महिं दुम्मइ ॥
 बहुविकपकद्धोवे, आश्रोणं तेवी अहोगए ॥ ९४ ॥
 गोयम ! कसिं विना माई, साहिमोतं निवोधय ॥
 जेमाश्रोणपच्छित्तं, जावदोसिक्ककुमिए ॥ ९५ ॥
 ससत्ते धोरमहं दुक्खं, वरिहियासंमुखत्तं ॥
 अणुहवति चिहंति, पावकम्मं नराहमे ॥ ९६ ॥
 गुरुणा संजमे नाम, साहं निर्द्वंसे तहा ॥
 दिट्ठिनायाकुसीखे य, मण्णुसीखे तहव य ॥ ९७ ॥
 सुहमाले,येगे तहय, परवंचयसा क्षोणं तह ॥

किं वा द्योयगा तद्वयण, किंवा द्योयगे तद्वा ॥ ९८ ॥
 अकयाद्योयणे चैव, जणरंजवणे तद्वा ॥
 नाहं काहामि पच्छित्तं, उम्हामा द्योयणमेव य ॥ ९९ ॥
 मायार्ननपवंचीय, पुरकरुतववरणकहो ॥
 पच्छित्तं मे किंचि, न कायाद्योयणुचरे ॥ १०० ॥
 आमणाद्योयणकवाइं, तद्धं पच्छित्तजायगो ॥
 अम्हाणा द्योइयं चेट्ठ, मुद्धंभाद्योयगे तद्वा ॥ १०१ ॥
 गुरुपच्छित्ताहमन्केय, गिज्ञाणाद्योयणं कहे ॥
 अण्माद्योयगे साहू, गुणागुणिण तद्वयय ॥ १०२ ॥
 निच्छिन्ने वियपच्छित्तं, न काहं वुद्धिमायगे ॥
 रंजवणमेत्तद्योयाणं, वाया पच्छित्तं तद्वा ॥ १०३ ॥
 पम्भिवज्जणपच्छित्तं, चिरयाद्ये वेसगे तद्वा ॥
 आणुणिष्ठियपायच्छित्तं, अस्मज्जणियमहायरं तद्वा ॥ १०४ ॥
 आउट्टीयमहावे, कंदपादपे तद्वा ॥
 अजयणामेवणे तद्वय, सया असुयपच्छित्तं तद्वा ॥ १०५ ॥
 दिट्ठयाच्छयपायच्छित्तं, सयं पच्छित्तकण्णे ॥
 एव इयं इच्छयपच्छित्तं, पुव्वाद्योयमणुस्सरे ॥ १०६ ॥
 जाइयमंकिणं चैव, कुद्धमदमंकिणं तद्वा ॥
 जाइकुडोच्चयमयामंके, मुत्तझाजिस्मिरि सर्कियाए तद्वा ॥ १०७ ॥
 तयोमया मंकिणचैव, पम्भिवज्जणमंकिणं तद्वा ॥
 मक्कारमयमुच्छेय, गारवसंदमिणं तद्वा ॥ १०८ ॥
 अपुज्जो वा विट्ठंजं, एगंजमेव चित्तं ॥
 पाविणं पि पाववरं, सकलुमचित्ताद्योयगे ॥ १०९ ॥
 परकहावणं चैव, अविणयाद्योयगे तद्वा ॥
 अदिट्ठियाद्योयगे साहू, एवमादीं डुरण्णो ॥ ११० ॥
 अणंतेणाइकोवणे, गायमा ॥ अचट्ठुकिवया ॥
 अहो अहो जावमत्त, मियं जावदोसेक ओगए ॥ १११ ॥
 गोयम ॥ णंते चिट्ठंति, जे अस्मादिणं समाक्षिणं ॥
 नियजासंदोसमद्वान्णं, तुज्जंते विरसं फलं ॥ ११२ ॥
 चिट्ठस्संति अज्जवि, तेषं मद्धेण मद्धिणं ॥
 अणंतं पि अणाययं, काइं तद्वा सद्धं न धारणं मु-
 णिचि ॥ ११३ ॥
 (११४) कृतानां कर्मणां क्रयत आलोचना ॥
 आलोचनाक्रमश्च ।
 तेय पारिमेवणाए, अणुद्योमा ह्येतिवियरुणाएय ।
 पारिमेववियरुणाए, एत्थ चउरा जंवे जंगा ॥ ११५ ॥
 नाश्चाविचारमन्तिमेवनानुबोधेन यथेय प्रतिमंवितास्तेनै-
 वादुक्रमेण कदाचिच्छिलयति । तथा (वियरुणाएत्ति) विक-
 र्मा आलोचना तस्य च अनुद्योमा एव चिंतयति एतदुक्त-
 मभवति । पदमं बहुशो दोषान् पारिमेविउ पुणोवडो वद्धतरं
 चिंतै । एतमेव ततश्च प्रतिमेवनाया अनुकूलमाशोचनायामपि
 अनुवृत्तमेव । यतः प्रथमं बहुशो दोष आलोचयते पुनर्वृत्ततरः
 पुनर्वृत्तमः इति एव प्रथमो भेगः । अक्षोपारिमेवणा अनु-

कूलो न उणवियरुणा एतदुक्तंभवति ।
 आसिंविंयं पदमं वडुं पुणां लहुयं पुणोवडुं ।
 पुणां वडुयं चिंतै ॥
 एतमेव ततश्च प्रतिमेवनायाः । अनुकूलं । अनुकूलं नत्वालो-
 चनाया यतस्तत्र प्रथमं बहुशोच्यते । पुनर्वृत्ततरः पुन-
 र्वृत्तमः इति एव द्वितीयो भेगः । “ अत्रो पारिमेवणाएवि
 अणं शुकुलो आलोचनाए एण अणुकुलो.. । एतदुक्तं भवति ।
 अणुवियरुणापारिमेवणाएवि अणं कुलो आलोचनाएवि अण-
 णुकुलो । एतदुक्तमभवति पदमं वडुं पारिमेवणापुणोवडु-
 यो विवर्तितं पुणं ज जहा संभरं पदमं वडुं पुणां लहुआ
 पुणां वडुं पुणां बहुयारो एवं अपारिमेवियडुं चित्ते तस्स ण
 पारिमेवणाणुकुलो यणा कुलो एस चउत्था एसो वडुयज्जो ॥
 इदानीममुमेवार्थं गाथाउत्तेपोसंहरन्नाह ।
 (पारिमेववियरुणा एव होइ इत्थपि चउभंगो) इदं व्या-
 ख्यतमेवति ॥ ओघः ॥
 तथा च पंचाशके वृ. १५ ॥
 दुर्विणं गुणोमेण, आमेवणावियरुणाचिह्णाएणं ।
 आमेवणागुणोमे जं जह आसेविंयं विदमे ॥ १६ ॥
 आलोचनागुणोमे, गुणवराहं उपचउओ विदमे ।
 एणगादिणां क्रमेण, जहजह पच्छित्तवुद्धिं ॥ १७ ॥
 व्याख्या । विविधेन द्विप्रकारेणगुणोमेन क्रमेण चै विध्य-
 मेवाह । आमेवणा यदागुणोमे तदास्मेवनमेव विकटंतेन च
 यत्तादृक्कटमेवानस्ते एवाभिधाने यस्य तत्तथा तेनामेवन
 विकटमेवाभिधानेनाहोचनां ददातीति कारणं यामंविधपद-
 संयंधनाय । तत्राद्यं स्वरूपत आह । आमेवणागुणोमेमुक्त-
 शब्दार्थं तदिति शेषः । यत्किं येन क्रमेणासेवितं यया स्मिन्ति
 विकटयथाज्ञोच्यन्त्यालोचनाकाराति । आलोचनागुणोमेयं पुन-
 र्ध्वत्तशब्दार्थं तदिति शेषः । शुकुलापराधाम्महातिचाराण
 तु शब्दः पुनरर्थः । स च योजित एव पच्छित्तं प्रकृतत्वात्प-
 र्वायथापराधानतरं विकटयथाज्ञोच्यते । कथमित्याह । एण
 गादिणस्ति । समयनापत्वात्पंचकादिना पंचदशकप्रभृतिना
 क्रमेणापुण्यं किमित्याह ।
 यया यथायनयेन प्रकारेण प्रायश्चित्तवुद्धिर्विशुद्धिर्कृतं तथा-
 तथायिकटयतीति प्रकृतमिह च द्वायचोपपंचकंताम प्राय-
 श्चित्तं शुकुलं तु दशकं गुरुतरं तु पंचदशकमित्येवमादाति
 तुशब्दः पूरणार्थः । अत्र च गीतार्थ आलोचनागुणोमेयैवालो-
 चयति कारणं तु गीतार्थगम्यमितरस्यासेवनागुणोमेयैवालो-
 चना तु शैत्यनजिज्ञासा तस्य च कारणमतिचाराणं सुस्सर
 त्वमिति गाथाचार्थः ॥
 सयतीनामाशोचना । महानिशीथे अ० १ ॥
 गोयम ॥ मण्णीणोसंवा जा उनिकलुसनीमद्वीमु-
 च्छुनिम्मसवमणमाणमाउ अज्जणपारिमेवीए आलो-
 यणाणमुपिगुणं । नीमकं निखिद्धं निरावं नियवं निय-
 वुच्चरिमादिंयं सव्वं पिजावमद्धं अहारिहं तवो कम्मं पाय-
 चित्तं मणुचरिणाणं निच्छोपपावकम्ममद्वेववककाओ-
 उपपन्नद्विचपारंकेववनाणाओ महाणुजावाओ महाय ।
 साओ महामत्तमंपत्ताओ मुण्णाहियेनामाधेयाओ अण-
 तमोमंक्वं मोक्खवं पत्ताओ ॥

कासिंच गोयमा नोमे, पुत्रजागाण सःहिमो ॥
 जेसिमाझोयमाणीणं, उप्पणतमणीणकेवळं ॥ १॥
 हाहाहापाकम्माणं, पावापावमतीअहं ॥
 पावं ठाणं वि पावयण, हाहाहाहृदिचिं तमे ॥ २ ॥
 हाहा हाइच्छे जावं, मे ताविहजं मेवडियं ॥
 तहावीणयोर वीरुगं, कटंतवसंजमं धरं ॥ ३ ॥
 अणंतपावरासीओ, संमिझियाओ जयाजंवे ॥
 तइयाइच्छणं द्वाप्ते, सुच्छं पावाण कम्मणा ॥ ४ ॥
 एगपिनी चूताणं, समुदयंतणतो तह ॥
 करेमे जह न पुणो, इत्थीहं होमि केवडी ॥ ५ ॥
 दिट्टीए वि न खंमामे, सीधं हंसमणि केवडी ॥
 हाहामणेणेमे किपि, अट्टदुहद्वचितियं ॥ ६ ॥
 तमाओइत्ताद्वहं, सुच्छिगिणहं समणिकेवडी ॥
 दिव्वणमज्जावणं, रुवं कंतिदिचिसिरं ॥ ७ ॥
 माणरपयं गाह्मजं तु, खवमणरुमणीय वंवडी ॥
 वातमोत्तण नो अओ, निच्छयं मह तणुच्छिव ॥ ८ ॥
 ढकायं समारंजं, न कोरुहंसमणि केवडी ॥
 पोग्गइकरे कारुगुज्जतं एणाहि जहणं तेरे तहा ॥ ९ ॥
 जणाणा एव ण दंसेमि, सुसंगुचं गोयं गासण्णी य
 केवडी ॥ बहुजंवेतरकोमिओ, धोरं गंजपरं ॥ १० ॥
 परियंतीए सुवच्छंमे, पाणचरित्तिसंजुअं । माणुस्स
 जम्मं सुसंमत्तं, पावकम्म कवणं करं ॥ ११ ॥ तसस्वज्जा
 वणीसद्धा, आओएमी खणेखणे ॥ पायच्छिचमणुष्टामि,
 वीयंतं न समारंजं ॥ १२ ॥ वेणागउडपठिचं, वायामणु
 साय कम्मणु ॥ पुढविदग(गणिवाऊ), हरिपकायं तह
 वय ॥ १३ ॥ वीयकायमारंजं, विति चउपंचिदिया
 णया ॥ सुधाएपि न जांतामि, समरक्खं पि अदिनयं
 ॥ १४ ॥ न गिणहंमि मणंतेवि, णपच्छं मणसावि
 मेहणं ॥ परिगहं न काहामि, मूळुत्तरगुणरवणं तहा
 ॥ १५ ॥ मयजयकसायंदंरुसु, गुत्तिसुमितिदिप्पु य ।
 अठारसीअं गसइस्साहि द्वियद्वं तणु ॥ १६ ॥ सज्जाय-
 ज्जाणयोगेसु, आचिरमं समणिकेवडी ॥ तेलोकवखण-
 कवंज धम्मतिर्यकरेण जं ॥ १७ ॥ तमहंझिगंधारेण,
 जाणिज्जइ विजंते निण्णदियं ॥ मज्जेमपिथीय दोखंम,
 फाडिज्जामि तंहेवय ॥ १८ ॥ अहपाक्खिण्णमि दिव्वमि,
 अहवा डिजे जइसिरं ॥ तावीहं नियमवयंजं, सीध
 चारित्तवंरणं ॥ १९ ॥ मणसा वी एकजं, मकण
 कुण समणिकेवडी ॥ खरुट्ठगोणजाइमुं, मरागाहिंठिया
 अहं ॥ २० ॥ विक्रमं पि नमायारियं, अणंते जवनवंतरे
 तंमव खरकम्ममहं, पवज्जाए द्वियाकुणं ॥ २१ ॥ धोरंध
 यारपायाडा, जेणंणोणिहंर पुणां ॥ ठंमियाणमाणुसं

जम्मं तवं च बहु पुक्ख जायणं ॥ २२ ॥ अणिचं
 रवणविच्छंसी, बहुदंरु दोषसंकरं । तत्थवि इत्थीसं-
 जाया, समवचंओकनिदिया ॥ २३ ॥
 तहावि पावियं धम्मं, णिविग्गमणं तराइयं । ताहं त न
 विराहेमि, पावदोसेण केणइ ॥ २४ ॥ भिंगरारगसवि-
 गरं, साहिंझासं न विट्ठिमो । पसंदाए विदिट्ठिण, मा
 तु धम्मोवणुसंगं ॥ २५ ॥ अन्नं पुरिसं न निज्जा य.णाद्वं
 समणिकेवडी । तं तारिसं महापावं, काओ अकहणीय
 तं ॥ २६ ॥ सद्धमविउपन्नं जह, दत्ताओयसमणिकेवडी ।
 पमादि अणंतसमणी उ, दाउसुच्छिओयणं । नीसद्धोके-
 वळं यप्प, सिण्ण उ अणादीकांसेण गोयमा । खंतादंता
 व मुत्ताउ जिंदिया उ स्ववज्जाणि ए उ । उकायस-
 मारंजा विरया विविहेण उ । तिदंम सव्वसंजुका पुरि-
 सत्ताहासंगवज्जिया पुरिससंजवविरया उ पुरिसंगोवगनि
 रक्खणा निममत्ताउ सरिरे अप्पन्निवत्ता उ मयायसा
 चीयस्सिगवन्नवसहीणं बहुदुक्खाओ जवसरणओ तहा
 ताएरिसेणं जायेणं दायव्वा आओयणा पायच्छिचं पि
 कायव्वं ॥
 तह जह एयाहिं समणिहिं कयं णउणं तह आओए-
 यव्वं । माय.रंजेण केणइ जह आओयमाणी णं पावक-
 म्मुहुद्वंजवे अणंतेणा इकावेणंमायाउं तत्थ कम्मदोसेणं
 कवमाओयपकाउसमणी उ सद्धीउ आतिउ गयस्सरेणं
 अविंयं पुढविंग या । ३३ । उकासिंवगोयमा ! नोमेसा-
 हिमा तंतं बांधयजाउ आओयमाणिउ जावदोसेसु पु-
 च्चरणपावकम्ममद्वपचझिया जवसंजमसीदागाणंणीसद्धत-
 पवेदियं तं परमजावविसोहि ए विणाखणच्छं पि नाजवे
 तो गोयम ! कसिमित्थियं चित्तविसोहिं सुनिम्मज्जाचवंतारं
 विमो होही जेण नीसद्धयाजावे उट्टमदसमदुवावसेहिं
 सुखवंतिकेवि समणि उत हवि यंरंरागजावं गाणाओयं-
 तीणं चउमंतिवहुविहवि कपकद्धोद्वामालाओ किंजगाहणं
 वियरं तंतेण द्वाविखज्जा २५ दुखगाहमाणसागरं ते कह-
 माओयणं दि तुं जासि चित्तं पि नोवेसं सद्धजो ताणमु-
 च्छर ॥ २६ ॥ स वंदणीओखणे खणे । असणेहि पीय-
 पुवेणं धम्मसुच्छसावियं । सीधेगणुणुष्टाणेसु उचमेसुं
 धरेइ जो । इ ठीवहुंवंधणमुकंगिहकल्लाचा विचारगा ।
 सुविमुक्कसुनिम्मज्जाचित्तं पीसद्धं सोमहायशा दद्वव्यो
 वंदणीओ य दोवेदोणं सउत्तमो दीणत्थी सव्वपरिचूर्य
 विरइष्टाणे जा उचमे वरेणा ओएमि अहं समणी देक
 हं किंचि स. ह्णिं बहुदोसं न कहं समणी जं दिहे
 समणिहिं कहं असवाज्ज कहासमीण बहु आओयणा
 कहा पमा ।

या खावगा समीए पाविट्टा बझमोनी कहा झोगविरुद्ध-
कहा तह य परवएसा झोयणीसुयपच्छिता तहया
जायादीमयसंक्रिया । सूसगारजीख्या चव गारवत्ति-
पइसिया तदा । एवमादि अणेगजवादेसमसद्देहिं पूरि-
यानिरंतरा अणतेणं काळसमएणं गोयमा ! अइकंतेणं
अणंताउ समएणोओ बहुरवावसंगया गोयमा ! अणं
ताउ चिईति जाअणादी सद्धतद्धीया । जावदोने कस-
द्धेहिं चुजमाणीओ कहुविरसं घोर गतरं फडं चिट्ठस्सं-
ति अज्जावि तेहि सद्धेहिं सद्धिया अणंतं पि अणायगं
काअं तम्हा सद्धं सुसुहुमं पि सण्णी एो धरेज्ज रवणं
त्तिवेमि

(२३) आलोचनायां दत्तायां न विरतिज्जः सह-
ष्टान्तः ॥

आलोचनायां दत्तायामपि विरतिज्जेगो न कइीयः । महानि-
शीये । अ. ७ ॥

पाणाइवाय विरइ, सेवफइया गिएहिउण ताधीमं
मएणायं मिपते मरेज्जाविरइ न खंभेज्जा ? अद्वियव-
एस्स विरइ, सावज्जं सव्वमवि न जातिज्जा परदव्वह-
रण विरइ, करेज्ज दिव्वे विमाओयं ५ धरणं दुप्परवं
जव्वयस्सकाउं परिगइवायं ॥ राइजोयएविरइ, पं-
चिंदियनिगइं विइणा ? अन्नेय कोह माणा, एण
दोमे य आओयणं दाउं । पमाहारअहंकारे, गायडे
सव्वं पव्वतणे । जह तव संजमसज्जा यम, गाणमाइसु-
सुद्धिं जावेहिं उज्जमियव्वं गोयम ! विज्जुद्वयाचंच
ले जीवे किं बहुणा गोयमा ! इत्थं दाउणं पुव्विकायं
विराडिज्जा कत्यगं तु समुज्जिहं किं बहुणा गोयमा ! इत्थं
दाउणं आओयणं बाहिणं पाणिं तहिं जम्मे जो पिण-
कत्य । समुज्जिहं किं बहुणा गोयमा ! एत्थं दाउणं
आओयणं उन्हववइ जाइय जाइ फुतिउत्ता कत्यमुज्जिहं
किं बहुणा गोयमा ! इत्थं दाउणं आओयणं वाउकायं
उदिरिज्जा कत्यगं तु समुज्जिहं किं बहुणा गोय-
मा ! एत्थमइणम् आओयणं जेहरियतणं कप्पावा करिसे
कत्यममु जिहि किं बहुणा गोयमा ! इत्थं दाउणं आओयणं
अक्कमइ बीजकायं जो कच्छगंतो समुज्जिहं किं बहुणा
गोयमा ! इत्थं दाउणं आलोये वियव्वं दीवति चउपंचि-
दियपरिउवे जो कत्य समुत्तहं किं बहुणा गोयमा
इत्थं दाउणं आओयणं उक्काए जो तं न रक्खेज्जा ।
सुद्धे कत्तसमुच्चिहं किं बहुणा गोयमा ! इत्थं दाउणं
आओयणं तमयावरो जो न रक्खे कत्यगं तु समुच्चिहं
आओइयनींदियगरहिओविकयपायचित्तनिमज्जो उत्तम
गणं पि उिउपुदवारजं परिइरज्जा । आओइयनींदियगर-

हियविकयपायचित्तनीसद्धो उत्तमगणं पि उिओ-
जोइ ए मा फुसवेज्जा । आओइयनींदियगरहिओविकयपा-
यचित्तसंविगो उत्तमगणं पि उिओमाविराडिज्जा अत्ता
ए आओइयनींदियगरहिउमकयपायचित्तसंविगेच्छिन्नं
पि तणं हरियं असइमणं मा फरिसे आओइयनींदियगर-
हिओ विकयपायचित्तं नविगो उत्तमगणं पि उिउ जाव-
ज्जीव एतंति वेइंदियतंदिपचट्टो पंचिदियाणं जीवाणं
संघट्टणपरियाव ए किंजावणोद्वणमाकासी आलोइयनींदि-
यरहिओविकयपायचित्तसंविगो उत्तमगणं पि उिओ
सावज्जं मानाणिज्जा आओइयनींदियगरहिओ विकय-
पायचित्तसंविगो झोयतेण विट्ठं गहियागहिओ खिवि
उदिन्ना आओइयनींदियगरहिओ विकयपायचित्तनिजो-
सद्धो जेतिय संघोवेज्जा गोयमा ! कत्यमुज्जिहं आओइय-
नींदियगरहिओविकयपायचित्तसंविगोचउदसयम्मुव
गरणे उट्टमापरिहणं कुज्जा तेमुं पि विममते अमुज्जिओ
अगहिओ दट्ठहविया अहवा कुज्जाउ ममत्तं तामुच्छी
गोयमा ! नत्थि किं बहुणा गोयमा ! नत्थइत्थंदाउणं आ-
लोयणं रयाणिए आविए पाणम्कत्यगम् तु समुज्जिहं
आओइयनींदियगरहिओ विकयपायचित्तनीसद्धो छइ-
करेमेणरक्खे जो कत्यमुद्धिं छजेज्ज से । महा. अ. ७ ॥

आलोचनायां दत्तायां विरतिज्जेगो न करणीयस्तथा उप-
चारान्तकारणतत्प्रमादक्षिणायाम् । प. २ अ. ।

आलोचनायाः प्रायश्चित्तस्य प्रशस्तयोगसङ्ग्रहनिमित्तत्वा-
त्तदात्मके प्रथमे योगसङ्ग्रहे, च । “ प्रशस्तयोगसङ्ग्रहनिमि-
त्तत्वादाशेषनादय एव तथोच्यन्ते, ” सम. ३१ स. । मोक्ष-
साधनयोगसङ्ग्रहाय शिष्येणऽऽचार्यानां लोचना दत्तेति ।
अत्रोदाहरणम् ।

उज्जेणि अट्टेण खवु, मिहगिरे सोपारए पुह हवइ ।

मच्चिअमद्धे पुरुद्ध, कवविओ फडिहमद्धे अ ॥ ? ॥

पुरुद्धखनिया आमः फडिहो शब्दो देइया वउणीवाली ।

उज्जिन्यामुज्जिन्यां, समस्तनारावल्लीः ।

जितशत्रुपस्तत्र, मद्धस्तस्याट्टनाजियः ॥ ? ॥ इत्यादि,

(अट्टेण) शब्दे तत्कथा ।

यथाट्टस्तथाचार्यः, पताकानिर्वृत्तिः पुनः ।

सायुमद्धोपराशुत्त, प्रहारास्ताव गुरोहिं यः १०

आलोचयति निः शल्य, स निर्व्वानपताकिकां ? ?

त्रैलोक्यरगे गृह्णाती, लुक्ताः शिष्यगुण इमे ।

आव. क. । आ. च. । आव. ॥

(२४) आलोचनायामकृतायां मृत्वाऽनाराधको
जवति ।

जिक्कव य आपारं अकिच्छाणं पंसेवित्ता सेणं तस्स
गणस्स अणाओइयपभिकंते काअं करइ । गत्थि तस्स

आराहणा । सेणं तस्स णणस्स आद्दोइयपक्कितं काइं करेइ । अत्थि तस्स आराहणा । जिक्व अणयंरं अकि-
च्चट्ठाणं पक्खिसेविता तस्स णं एवं जवइ पच्चविणं अहं-
चरिमकाइसमयंति एयस्स णणस्स आद्दोइयस्सामि
जाव पक्खिमिस्सामि । सेणं तस्स णणस्स आण-
द्दोइयपक्कितं जाव णत्थि तस्स आराहणा । सेणं
तस्स णणस्स आद्दोइयपक्कितं काइं करेइ । अत्थि
तस्स आराहणा जिक्वय अणणतरं अकिच्चट्ठाणं पक्-
खिसेविता तस्स णं एवं जवइ जइ ताव समणोवासयावि
काइमासे काइं किआ अणणयेमु देवओएणु देवचाए-
णवचत्तारो जवति । किमंण पुण अणवणिएण्यदेवत्तणं पि
एणो व्विस्सामिति कट्ठु सेणं तस्स णणस्स आणद्दोइ-
यपक्कितं काइं करेइ नत्थि तस्स आराहणा । सेणं तस्स
णणस्स आद्दोइयपक्कितं काइं करेइ अत्थि तस्स आ-
राहणा सेवं जंते ! जंतेति ॥ ज. १० श. २ उ. ।

टीका । इह च शब्दश्चेदित्येतस्यायं वीते । स च भिक्षो-
रकृत्यस्थानासेवनस्य प्रायेणासम्भवप्रदर्शनपरः (पक्षिसेवि-
त्तत्ति) अकृत्यस्थानं प्रतिपविता जवतीति गर्भ्यं । वाचनांतरं
त्वस्य स्थाने (पक्षिसेविज्जति) दृश्यते । सेणंति । स भिक्षुः
तस्स णणस्सति तत्स्थानम् अणपन्नियंनवत्तणं पि नो व्वि-
मिस्सामिति अणपत्तिका व्यतर्निकायविभासतस्सर्वधिदेव-
त्वमणपक्षिकदेवत्वं तदपि नोदृश्यं इति अ. ॥ टी. ।

(२५) आद्दोचनापद्धम् ॥

आद्दोयणाएणं जंते ! जीवे किं जणयइ आद्दोयणा-
एणं मायाणि । मिच्छादरिसणसद्धानं मोक्खमग-
विश्याणं अणेतसंसारवंशणं उच्छरणं करेइ । उज्जु-
जावे च जणयइ । उज्जुजावपक्खिएणं वियणं जीवेअमाइ
इत्थिवेयं नपुंसगवेयं च न चुवइ पुण्वरुद्धं च णं निज्जेइ ॥

५ उक्तं अ० २५ ॥

गुरुश्रुत्यां कुवतोऽयतीचारसंभवे आगे, चना तथा माया-
शास्त्रं निदानं ममाऽतस्तपःप्रत्यूहदिग्दं स्यादिति प्रार्थना-
त्मकं मिथ्यादर्शनं सांशयिकाद्येतानि शक्यानीव शक्यानि तेषां
ततः कर्मधारये मायानिदानमिथ्यादर्शनशक्यानि तथाहि तो
मरादिशक्यानि तत्काष्ठदुःखादिनप्रायतः दुःखद्वाराभ्येवं मा-
यादीन्यपीत्येवमुच्यते तेषां मोक्षविशानां पापानुबन्धनत्वेन
मुक्त्यंतरायाणां तथानेन संसारं वर्धयंति वृद्धिं नयतीत्यनेन
तत्संसारवन्नाभि तेषामुच्छरणमपनयनं करोति तदुच्छरणतश्च
ऋतुभावं चार्जवं जनयति ॥ (उज्जुजावपक्खिएणयत्ति)
प्रतिपन्नऋतुनायश्च जोडास्मायी मायारहितस्ततः पुंस्यनिबन्ध-
नत्वाद्मायित्वस्य (इत्थिवेयत्ति) साम्यद्विदुःशेषवीवेदं नपुं-
सकवेदं च न भवति पूर्ववत् च तदेव चयं यथा सकलमपि
कर्म निज्जेत्याति कृपयति तथा च मुक्तिपदमाश्रित्यनिप्रा-
यः । उक्तं । " उच्छ्रियदं सो साहू अचिण्ण उवेति सत्सयं
गणं । सोच्चिय उच्छ्रियदं सो संसारपकट्ठं होत्तति ॥ २५ ॥ "

उक्तं अ० २५ ॥

आद्दोचनापरिणतस्य त्रिमाणास्यापि आधारकत्वमपराध-
नाशदं ॥

तिहिं ठाएहिं मायी मायं कट्ठु एणो आद्दोएज्जा
णोपक्खिमज्जाणो णिंदेज्जा णो गरहेज्जा एणो विठेज्जा
णो विसोहेज्जा णो अकरणाया ए अण्णुदेज्जा एणो
अहारिहं पायच्छित्तं तवोक्कम्म पक्खिज्जज्जा । तं० ।
अकरि सुवाहं करेमि वाहं कस्सिस्सामि वाहं । तिहिं
ठाणेहिं मायी मायं कट्ठु एणो आलोएज्जा एणो पक्-
खिमज्जा जाव नो पक्खिज्जज्जा । तं जहा । अकि-
त्ती वा मे सिया अववे वा मे सिया अविणय वा मे सिया
तिहिं ठाणेहिं मायी मायं कट्ठु एणो आद्दोएज्जा जाव
एणो पक्खिज्जज्जा तं० कित्तिवा मे परिहाइस्सइ जसोवा
मे परिहाइस्सइ पूयसकरं वा मे परिहाइस्सइ । तिहिं ठा-
णेहिं मायी मायं कट्ठु आद्दोएज्जा पक्खिमज्जा
निंदेज्जा जाव पक्खिज्जज्जा । तं० । मायी स्सणं अस्सि लो
गेगरहिं जायइ उववाए गरीहए जवइ आयाइ गरीहया
जवइ । तिहिं ठाणेहिं मायी मायं कट्ठु आद्दोएज्जा जाव-
पक्खिज्जज्जा तं अमाइस्सणं अस्सि दोगे पसत्थे जवइ
उववाए पसत्थे जवइ आयाइ पसत्थे जवइ । तिहिं
ठाणेहिं मायी मायं कट्ठु आद्दोएज्जा जाव पक्खिज्जज्जा
तं० । एणट्ठयाए दंसणट्ठयाए चरितट्ठयाए स्या. उ. २. ॥

तिहिं ठाणेहिंमत्यादि व्याख्या । मायी मायावान् मायं ।
मायाविषयं गोपनीयं प्रच्छन्नमकार्यं कृत्वा नो आलोचयेत्
मायामेवेति शेषसुगमं नवरमाद्योचनं गुरुनिवेदनं प्रति-
क्रमणं मिथ्यादुष्कृतदानं निंदाऽऽमसादिका गार्हागुरुसादिका-
विज्ञेयत्वं तदव्यवसायनिर्देशनं । कामनआरिअस्य वाऽ
तिचारमवज्ञातनमकरणताऽऽयुधानं पुनर्नैतत्करिष्यामी-
त्यव्यपगमः । अहारिहं । यथेति चित्ते पायच्छित्तं पापच्छि-
दकं प्रायश्चित्तविशोधकं वा तपः कर्म निर्वहृत्तिकादिप्रति-
पद्येत तद्यथा अर्कामहमिदमतः कथं निवृत्तमित्याद्योचयि-
ष्यामि स्वस्य महात्म्यहानिप्रतिश्रित्येवमभिमानात् । तथा-
करोमि चाहमिदानीमेव कथं सात्त्वित्ति भणमि करिष्या-
मीति चाहमेतदकृत्यमनागतं काष्ठोऽपीति वक्ष्यं प्रायश्चित्तं प्रति
पद्यत इति कीर्तिर कदिम्यामिनी प्रसिद्धिः । सर्वदिम्यामिनी
सैव वर्णो यज्ञः । पर्यायत्वादस्य अथवा " दानपुण्यप्राज्ञा की-
र्तिः पराक्रमस्तु यज्ञः " तच्च वर्णयति तयोः प्रतिषेधोऽकी-
र्तिरवर्णश्चेति । अथिनयः साधुवृत्तो स्यादिति । इदं च सूत्र-
मप्राप्तप्रसिद्धिपुरुषापेक्षं मायं कट्ठुति मायां कृत्वा मायां
पुरुषस्य माययर्थः । परिहास्यति दीना जविष्यति पूजा
पुण्यादिभिः । सत्कारो वन्नादिनिर्मिदमेव विवक्षितमक-
रुपत्वादिति । इदं तु प्राप्तप्रसिद्धिपुरुषापेक्षं शेषं सुगमं ।
उक्तविषययमाह ।

(तिहिं) मित्यादि सूत्रवयं स्फुटं किन्तु मायी (मायंकट्ठु
आद्दोएज्जति) इह मायो अकृत्यकरणकाइ एव आद्दोचनादिका
हेत्वमाय्येवाद्दोचनाद्यन्धानुपत्तरिति (अस्सि सति) अयं यतो
मायिन इह लोकाद्या गार्हाता जवन्ति । यतश्चामाथिन इहलो-
काद्याः प्रशस्ता जवन्ति यतश्चामाथिनः आद्दोचनादिना निरती
चारीभूतस्य कानादीनि स्वस्वमायं लभन्ते । ३ तसिहम

मायी ज्ञत्वा आलोचनादि करोमीति त ज्ञावः ॥
आलोयणाणय-आलोचनाय-पुं० अस्मिभ्यस्तेन गुरोरा
तत्पदप्रकाशनमालोचना स एव नयः । आलोचनायाः नयभेदे,
तत्तत्कल्पिता (सामाह्य) शब्दे विशेष आ. च. २ अ. ॥

आलोयणारिह-आलोचनाह-न. आ मर्यादया " जह बाहो
जपंतो, कलमकज्जं च उज्जो भणइ । तं तह आलोइज्जा,
मायामयकिपमुकोय " इत्येवंकथयाऽऽलोचनं गुरोः पुरतः
प्रकाशनं तत्त्वमात्रेणैव यस्य पापस्य शुद्धिस्तदालोचनाहं
तद्विशोधिकं प्राप्याश्रित्तमप्युपचारादालोचनाहं । जीत.
व्य. उ. १ आलोचनां गुरुनिवेदनं विगुरुये यदहं त्यतिचार-
जातं तदाऽऽलोचनाहं तद्विशोधकमालोचनावृत्तं प्रायश्चित्त-
मप्युपचारादालोचनाहं ग. अ. ११ औप. प्रायश्चित्तभेदे ।
आलोचनाहं यद्गुरुनिवेदनया शुद्धं तर्तिता, उ. ग. भग. श.
२५ उ. ७ आलोचना गुरुनिवेदनम् । तथैव यच्छुक्त्य
तिचारजातं तत्र तदहं वादालोचनाहं । तच्छुक्त्यर्थं यप्र. य
श्चित्तं तद्व्यालोचनाहं तच्छादोचनेन स्यात् ॥ १० ॥ ६॥
एतस्याशेषकल्प्यताऽऽलोचनाशब्दे आलोचनायोग्ये आवा
म्यादिके. पु. ते चालोचनाशब्दे व्य० उ. १० ध. अधि. २
नि. च. उ. २० ॥

आलोयणायायि-आलोचनाचार्य-पुं० विकटनागुरी (जोगो
आलोयणायायिभो) आलोचनचार्यां विकटनागुरस्स च
कीदृशो योग्य इत्यालोचनाशब्दे । पंचा० १५ वृ. प्र. अधि. २ ॥
आलोयणाविहिमुत्त-आलोचनाविधिसूत्र-न० शिष्यनिवेदि
तप्रायश्चित्तपर्यालोचनाविषयप्रायश्चित्तभिधायिनि सूत्रे आ-
लोचनाविधिसूत्रा नाम गुरुं शिष्येण गुरोर्निवेदिते गुरुणा
प्रायश्चित्तपर्यालोचनाविषयाणि प्रायश्चित्तभिधायिनि नि०
च. उ. २ ॥

आलोपद्रसिणज-आलोकेदर्शनीय-त्रि० आलोके दृष्टिगोचर
यावद् दृश्यते प्रयुच्यते न यः स आलोके दर्शनीयः न. श. ९ उ. ३३
आलोके दृष्टिष्वपे क्षेत्रे स्थितोऽप्युच्यता इत्यते यः स आ-
लोके दर्शनीयः अत्युच्यता यावद्दृष्टिगोचरं दृश्यते हा०
अ० १ (दंसणरइयआलोपद्रसिणज) आलोके दृष्टिपदं या-
वद्दृश्यते अत्युच्यते न या स आलोके दर्शनीय इति औप०
नात्युच्यता आलोकेमात्र एव दर्शनीये मङ्गलत्वत्वात् प्रस्थान-
समय द्रष्टु योग्ये, च ॥

दरिसणरइयआलोपद्रसिणजा ॥

आलोके बहिः प्रस्थानसमयनावेनि दर्शनीया ऋतुं योग्या
मंगलत्वान्न अन्ये त्वा हुरालोके दर्शनीया न पुनरत्युच्यता आलो-
के दर्शनीय इति राज० ॥

आलोन्न-आलोन्न-त्रि० द्रष्टु होत्रः प्रा० स० द्रष्टव्यज्ञे, ।

" आलोन्नपुष्करमुखं हृत्तैरभोज्जम मायः " वाच. ॥

आलोहिय-आलोहित-त्रि० आ लुक् णिच् क् इष्यञ्च-
लीकृते ॥

आवंत-आवन्त-पुं० अवन्तरं राजा अण् अवन्तिदेशाधिपे
चन्द्रेश्वरे नृपभेदे, वाच० ॥

आवन्तिअजयण-आवन्त्यययन-न० अचाराङ्गस्य नवव्रत
स्वार्थययनान्तर्गते लोकसारथ्ये पञ्चमेष्यते । आवन्तीत्या
कारस्य पञ्चमेष्ययनम् तत्र आदावधार्थीत्याशापकां विघटत
इत्यादानपदेनैव आम् । अ० १ । आवन्तीति प्राघपदेन नामान्त-

रेण तु लोकसार इति स्था० ग. ए । सम० । आव०
(आयण पणपावंती गोपनामेण होगसारोत्ति) आदीयते
प्रथममेव गृह्यत इत्यादानम् तच्च तत्पदं चादानपदम् तेन
करणभूतेन वंशीत्येतन्मास्यप्यनादावावंतीशब्दस्योच्चारणात्
आचा० अ. ५ उ. १ ॥

आव-(जाव) यावत्-त्रि० आदेयोजः ॥ ४५ ॥ इति प्राक्त-
सूत्रेण पदार्थस्य जो वा जवति आपं होपाऽपि । प्रा० ।
यत्परिमाणमस्य मनु० । यत्परिमाणे स्त्रियां डीप् यावति
साकल्ये अवयवैः व्याप्तौ, माने, अवधारणे च । अव्य० अमरः ।
एतच्छब्दयोगे द्वितीया । वाच० ॥

आवकहं-यावत्कथं-प्रत्य० यावज्जीवमित्यर्थः । आवकहं ज-
गवं समित्तासि ॥ १६ ॥ यावत्कथमिति यावज्जीवम् आचा०
अ. ए उ. ४ ॥

आवकहा-यावत्कथा-त्री० यावती यत्परिमाणं कथा मनु-
ष्येऽयं देवदत्तादिर्वाऽयमिति व्यपदेशवृत्तया यावत्कथा
यावज्जीवे जयविषयं आवकहाप चिह्न इत्या० ग. ४ से पा
रप आवकहाप यावत्कथं यावज्जीवमित्यर्थः । आचा० अ. ९
उ. ४ जे आवकहा समाहिप कियेते काहं यावत् कथा देव
दत्तो यद्दत्त इति कथा यावदिति सूत्र० ध्रु. १ अ. २ प्रष्टा
आवकहाप गुरुकुत्रवासं ण मुंचति ॥ १६ ॥ यावत्कथं यावज्जी-
वम् । पंचा १० वृ. ११ ॥

आवकहिय-यावत्कथिक-त्रि० यावज्जीविके । पंचा० वृ. ११
पथ उसावय धम्म, पायमणुव्वयगुणव्वयाच्च । आवकहियाहं
सिक्खा, वयाहं दुण दत्तरां ॥

इति पंचा० १ वृ. । यावत्कथिकानि यावती यत्परिमाणं कथा
मनुष्येऽयमित्यादिव्यपदेशरूपा यावत्कथा तस्यां ज्ञानानि
यावत्कथिकानि यावज्जीवनीत्यर्थः । पंचा. ॥

यावत्कथिकानीति सकृद्गृहीतानि यावज्जीवमपि भावनी
यानीति । आव. । सामयिकभेदे-तच्च मध्यमेव देहकतीर्णकर
तीर्थान्तर्गतलाभूनामवसयम् । तेषामुपस्थापनाया अभावात् ।
पंचा वृ. ११ । आत्मनः कथां यावद्दत्तं तदावत्कथं
यावज्जीवमित्यर्थः । यावत्कथमेव यावत्कथिकम् । सामा-
यिकचित्तगुणप्रमाणभेदे । एतच्च भर्तृरावेतप्याचरम-
वर्जमध्यमतीर्थरूपासूनां महाविदेहयतीनां च संभवति ।
अनु. । यावत्कथस्य भाविष्यत्पदेशान्तराभावात् यावज्जीवि-
कस्य सामयिकस्याऽस्तित्वात् यावत्कथिकः । सामायिक
संयतभेदे. स च मध्यमजिनमहाविदेहजिनसम्बन्धिः साधुः ।
भ० श. २१ उ. ७ । प्रतिक्रमणभेदे, च स्यात् ॥ । यावत्कथ-
कं यावज्जीविकं महाव्रतनृपपरिहानादिरूपं प्रतिक्रमणत्वं
चाऽस्य निवृत्तिवृत्तगुणोऽन्वययोगादिति । आव० ॥

पंच यमहं वयाहं, राहं चट्टाहं चाउमा मोत्रं ।

जत्तपरिन्ना य तहा, दुहं पि अ आवकहियाहं ॥

पंच महाव्रतानि प्राणतिपातादिनिवृत्तिवृत्तगुणानि राह-
भोग्यणट्टाहं । उपव्रतगुणत्वात् राहिनो जने निवृत्तिपक्षा-
नि गुरिमशोभमतीत्यकरण्ये, स्तीर्थ इति । चतुर्थमथ निवृत्त-
धर्म एव भक्तपरिहारा च तथा चशब्दादिगितमरणादिपरिहारा-
चशरीरपि गुरिरपि अमृत्योः चशब्दाम्भयमानां च यावत्कथि-
कान्यतीति गाथाः ॥

अशनेभेदे, च-भ० श. २५ उ. ७ ॥

सेकितं आवकट्टि एव २ उविहे ५० तं पा

ओवगमणे य जत्तपच्चवाणे य ॥ प्रव० चा. ६ दश० अ १ ।

आवग-आवक-वि० अ अवति, अव पवृ-रङ्गके, वाच०
आवज-आतोच्च न० (आतोऽद्वाभ्योऽभ्यप्रकाशतोऽद्यशिरोवेद
नामनोहरसरोरुहे को इच वः ॥ १ । ५६ इति प्राकृतसूत्रे-
णैवोतोऽन्वं वा जयति तत्संनियोगं च यथा संजवं ककार-
तकारयोर्वेदशः । प्रा० । वीणादौ वाद्ये, अत्र्यावाहृत्ययता
(आगज) शब्दे ।

आवज्ज-आवर्जन-त० उपयोगे व्यापारे, च केवदिसमुद्घा
तगत्तुमनसा केवदिना कर्तव्यमावर्जकारणमधिकृत्य (आव-
ज्जगमुव प्रणेो वावोरा वा तदर्थमाश्च) तदर्थं समुद्घातक
रणार्थमात्रो केवदिन उपयोगो मया अधुनदं कर्तव्यमित्येवरूप
उद्घावदिकार्या कर्मप्रक्षेपरूपो व्यापारोऽवर्जनमुच्यते ।
इति विशेषः । अभिमुखीकरणे, आ० सू० ॥

आवज्जिय-आवर्जित-वि-वृज-णिचू-क० अभिमुखे, आ. सू०
अवाज्जियकर-आवर्जितकर-ण-त० अभिमुखीकरणे, । केव-
दिसमुद्घातःपूर्वं कर्तव्ये केवदिनोऽप्यापारविशेषे च आ. सू०
कथिदावर्जितकरणमिति वर्णयन्ति ।

तेषामप्यवर्जितशब्दस्याऽदिसुखपर्यायवाचित्वात् आव-
र्जितकरणसिद्धिः कथमावर्जितगोप्यदत्त यथा होके दृष्टं त-
दवर्जितो मनुष्याभिमुखीकृत इति तथाच सिद्धान्तः । सिद्धप-
र्यायपरिणामाभिमुखीकरणं यत्तदवर्जितकरणं येन कारणेन
परिणत आमा नियमात् सिद्धतत्पर्यायपरिणामाभिमुखो भव-
तीत्यर्थः ॥

आवर्जितकरण-आवर्जितकरण-त० समुद्घातकरणार्थमादौ
केवदिन उपयोगो मया अधुनदं कर्तव्यमित्येव उद्घावदिक-
कार्या कर्मप्रक्षेपरूपो व्यापारो वा आवर्जनमुच्यते । तथा
चूतस्य करणमावर्जितकरणम केवदिसमुद्घातपूर्वं केवदि-
ना कर्तव्ये व्यापारतेदं, विशेषः ।

आव (ट) (न) (त) त-आवर्तपुं० आवर्तनमावर्तःसचस
मुद्रादश्चक्रविशेषाणांचेति । स्था० डा. ४ । हा. अ. १ । आ. म.
प्र. । आवर्तयति प्राणिनं भ्रामयतीत्यावर्तः । सूत्र० ध्रु. १ अ.
३ । आ. वृत्त. भावादौ घञ् चक्राकारेण जलस्यपरिभ्रमणे ।
वाच० ॥ सप्तस्याधृतादौ ॥ ३ । ३० इति प्राकृतसूत्रेण तस्य
भवति धृतादीन् वर्जयित्वा बाहुवकाधिकाराद् धृतादावपि
प्रा० । जहादीनां परिभ्रमणे आचा० अ० १ उ. ५ आवर्त
आवर्तनं परिभ्रमणमिति हा० अ० १ मोहावर्तं महाज्जीमं ।
मोहोमोहनीयं कर्म तदेव तत्र विशिष्टधम्मिजनकत्वादावर्तं
यस्मिन्स तथा विवस्त्रमिति अव । स्था० डा. ४ ॥

चकारि आवत्ता प मत्ता । तं. खगवत्ते उद्घावत्ते गृहावत्ते
आमिसावत्ते जा । आवर्तन्तेपरिभ्रमन्ति प्राणिनो यत्र स आवर्तः
संसार आचा० अ. १ । ५ (आवट्टे सो एसंगमभिजाणति)
आचा० अ. ३३ । १ आवट्ट इत्यादि भावावर्तं जन्मजन्मर-
णरोगशोकव्यसनोपनिपातात्मः संसार इत्युक्ते हि "रागद्वेप-
यश्यादि, मिथ्यादर्शनदुस्तरं ॥ जन्मावर्ते जगत् जिमे, प्र-
मादद् भ्राम्यन्ते नृशः ॥ १ ॥ भावध्रोतेऽपि शब्दादिकामनुम-
विषयमिज्ञाप आवर्तश्च ध्रोतश्च आवर्तध्रोतसी तयोरारोप्या-
ज्यां सव्ययः सगस्तमभिजानत्यादिसुख्येन परिचिन्नात् यथा
यं सग आवर्तध्रोतसः कारणं जानानाश्चपरमार्थतः कोऽभि-

धीयतयोऽनर्थं ज्ञात्वा परिहरति यश्चायमर्थः । संसारध्रोतः
संग रागद्वेषात्मक ज्ञात्वा यः परिहरति स एव चार्तः
ध्रोतसोः संगस्याभिज्ञाता (आवट्टमेवमुपरिवर्तं भावा-
वर्तः संसारसमरहृदध्रोतश्चन्यायेनातुर्परिवृत्तं सन्ते । तारवच्च
नरकादिगतिपुनृतयोऽभवन्तीति आचा० अ. ५ उ. १ ॥

(विषये आवट्टमेवं तु पेहाए पथ विरमेज्जवेद्वी) आवट्टं
तु इत्यादि रागद्वेषकमायविषयावर्तं कर्मवन्धावर्तं वा तुशब्दा-
त्पु नः शब्दाथे भावावर्तं पुनरुक्ते ज्ञात्वाऽस्मिन् भावावर्तं विषय
रूप । वेदविद्यामविचिरमद्वाध्वचारःनरोधं विदध्यात् ।
आचा० अ. ५ उ. ६ संसारकारणे, शब्दादिगुणे, च (जेगुणे
से आवट्टे जे आवट्टे से गुणे) आचा० अ. १ उ. ४
आवर्तं नामादिभेदाद्यनुभां । नामस्यापने कृष्णे उच्यतावर्तः
स्वामित्वकरणधिकरणेषु यथा संनवं गत्यः । स्वाभि-
त्वेनधादीनां कचित्त्वविभागे जलपरिभ्रमणं उच्यतावर्तः
द्रव्याणां वा हंसकारं वचचक्रवाकादीनां व्योमिन् क्रीमता
मावर्तं नादावर्तः । करणे तु तेनैव जलद्रव्येण भ्रमता यद-
न्यदावर्तं तूणकालिवादि स द्रव्येणावर्तः । तथा ऋषीस
कशाहरजतसुवर्णागवर्तमान्येद्व्यत्तदन्तः पात्या वतेते । स
उच्यतावर्तः इति । अधिकरणत्वविवक्षायामेकस्मिन् जलद्रव्ये
धावर्तः ॥ तथा रजतसुवर्णरीतिकाद्यनुषीसकेष्वेकस्थीकृतपु
वहुषु उच्येतावर्तः । भावावर्तं नामान्यो भावसङ्क्रान्तिः
औदयिकभावोद्घादाद्य नरकादिगीतचतुष्टयेषु भावावर्तः ।
आचा. १ अ. ५ उ. ॥

उत्कटमोहोदयापादितविषयमिज्ञापसंपादकसंप्रार्थनावि
शेषे, सूत्र० ध्रु० १ अ० ३ ॥

अहं मे संति आवट्टा, कासवेणं पवेइया ।

बुद्धाजत्य वदपंति, सीयंति अबुहा जहिं ॥ १४ ॥

रीका । अर्थयधिकारांतरदर्शनार्थः । पाठांतरं वा अहो
इति । तच्च विस्मये इमे इति प्रत्यक्षासन्नाः सर्वजनविदितो
त्यात् संति विद्यंते वक्ष्यमाणा आवर्तयंति प्राणिनं भ्रामयं-
तीत्यावर्तान्स्तरं उच्यतावर्तं नयादिभावावर्तारूपकटमोहोदया-
पादितविषयमिज्ञापसंपादकसंप्रार्थनाविशेषे पते चावर्तं
काश्यपेन श्रीमन्महावीरवर्द्धमानस्यामिनाऽनुत्पन्नदिव्यज्ञाने
नवेदिताः प्रतिपादिताः । यत्र येषु सन्तु बुद्धा अव-
गततया आवर्तविपाकवर्द्धनस्तेऽन्योऽवसर्पते प्रमत्ततया न-
द्वर्गामिनो भवत्यनुद्धास्तु निर्विकेतयता ये ह्यवसीदंयासर्कि
कुर्वतीति । आवर्तने, वाच. द्वादशावर्तादिवन्दनकगते सूत्रा-
जिधानगर्भे कायव्यापारविशेषे । आवर्तोल्लसवय आव-
पौनः पुन्यभवेन ।

उत्स्वाणमेव आवट्टं अणुण रियट्ट आचा० अ. ५ उ. ३

उत्स्वाणमित्यादि । दुःखानां शरीरानमानसानामावर्तः पैतः
पुन्यभवनमनुपरिवर्तते दुःखावर्तयमन्त्रं वक्ष्यस्त इत्यर्थः ॥
णिच् जावे अच् पुनः पुनश्चावने परिघट्टने । धातूनां जावणे ।
चिन्तयाश्च । चिन्तयाहि चिन्तं स्वविषयेषु पुनः पुनश्चावत्यते
इति तस्यास्तथात्म्यम् । ध्रुवाद्यधोऽतःचिह्ने रोमसंस्थानभेदे ।
आवर्तिनः दशवर्त्तयुक्ताः प्रशंसायाम् गितिः ते च । चावुर-
स्थीशिरस्थो घै, दौ हौ रन्ध्रेपरन्ध्रयोः । एको भावे ह्यपाने
च, दशवर्त्ता ध्रुवाः स्मृताः ॥ १ ॥ पयोधिपदो जलभ्रमणः
मस्त्रि. याच० ।

आवर्तं देवमणिनमहयानां महावक्त्रणतया प्रसिद्ध इति जं
आवर्तकारे, देहिनां रोमसंस्थानभेदे, च वाच० आदत्तौ दार्कि-

णे भगे, दक्षिणः शुभरुणाम् । वामो वामेऽतिनिन्द्यः स्यात्, दिगन्यत्वे तु मध्यमः ॥ १ ॥ कल्प० । राजावर्तनामके सणौ पु. वाच० । मणेरुणभेदे आवर्तौदानी मणीनां वृत्रजनीति ॥ आ. म. प्र. जी. प्र. ३ राज. । मेधाधिपभेदे, वाच० । स्तनितकुम्भारोहस्य घोषस्य स्वनामख्याते लोकपात्रे स्तनितकुम्भारोहस्य महाधोपस्य स्वनामख्यात्याते लोकपात्रे, च स्था गा. ४ ज. श. ३ उ. उ. स्वनामख्याते जम्बूद्वीपस्ये दीर्घवैताडचप र्वेते, स्था० गा. ए एकचतुरे चतुष्पदस्य वृत्रचरणोच्चैर्द्वियाति व्यंग्योक्तिभेदे, प्रज्ञा. पद १ अहोरात्रभवे स्वनामख्याते पंचावशतितमे मुहूर्ते, सम० स. ३५ । स्वनामख्याते ग्रामे (आवर्ते, मुहूर्तस्ये) ततो जगत्वा आवर्ते ग्रामे बह्वेवगृहे प्रतिमां प्रतिपन्न इति आ. म. डि. । आ. चू. प्राज्ञिकधातौ, न० वाच० स्वनामख्याते विमानभेदे, सम० स १७ । जंजुमदरपौरस्ये सीताया महानगा उत्तरस्ये स्वनामख्याते चक्रवर्तिविजयक्रेते, स्था गा. उ. दो आपत्ता स्था० गा. २ महाविदेहस्य चक्रवर्तिविजयक्रेते, च । जे ॥

कहिं जंते महाविदेहे वासे आवत्तणाम् विजए पणत्ते गोअमा ! एणिवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणेणं सीआए माहणए उच्चोराणं एण्णिणे कूमस्स वक्खागपव्वयस्स पच्छिमेणं दहावतीए महाणइए पुग्गिमेणं एत्थणं महाविदेहे वासे आवर्ते णाम् विजए पणत्ते सेसं जहा कच्छस्स विजयस्स ॥ जं ।

आव (ट्ट) पञ्चावर्तस्येति योतिष्य सोवत्तिय्य एममाण-वर्ष्माणत्वं यमकरं राजारामाफुक्त्वा वृत्रपञ्चमपत्त सागरतंगवर्णय्यपञ्चमपञ्चजित्चित्तं ॥

आवर्तप्रत्यावर्तत्रिणम्रेणस्वस्वित्कपुष्यमाणवर्द्धमानकमस्मात्पञ्चमकराफुक्त्वा राजारामाफुक्त्वा वृत्रपञ्चमपत्तसागरतंगवर्णय्यपञ्चमपञ्चजित्चित्तं, राज० ॥

आव्र (ट्ट) तत्कुरु-आवर्तकुरु-न० महाविदेहस्थनक्षितकृत्वा कृष्कारपर्वतस्थे स्वनामख्याते कृते, । जं. ॥

आव (ट्ट) चण-आवर्तन-आवृत्त आधारे ल्युट् सूर्यस्य पश्चिमदिगवर्त्तनः गगयायाः पूर्वदिगमनसमये मस्यह्कक्षे "आवर्त ना तु पूर्वाराशोपराहस्तु ततः परमः" स्मृतिः वाच० वित्रयने, (आवट्टती तय अस्राहुकम्मा) आवर्तते विव्रीयंते इति ॥ सूत्र० १ श्रु. ५ अ. ॥

पीरने, (आवट्टतीकम्मसु पावप्सु) आवर्त्यते पीरघते दुःखभागं जयंतीति सूत्र० १ श्रु. १ अ. ॥

आकंपेन (कदणाउट्टणग्रामणपुच्छणा दीवणा य कज्जस्स) आवर्तनमकंपेनं राशो जनीभयनमय्य० ए उ. ।

आ. वृत्त भावे ल्युट् आशोर्ण, गुणने, च धातूनां ङावणे आवर्तयति संसारचक्रम् आ. वृत्त णिच् कर्तरि ल्युट् विण्णौ, (आवर्तणे निवृत्तात्मा विण्णुमह०) जम्बूद्वीपोपशीर्षभेदे च । आत्यन्तेऽनया ल्युट्प्रत्ययं दद्यात् स्त्री आधारे ण्युट्प्रत्ययं धातुज्यं ङावणाया चूपायाम्, करणे, ल्युट्प्रत्यये, प्राचीरादौ न० । वाच० ॥

आव (ट्ट) चणपट्टिया-आवर्तनपीठिका-स्त्री० इंद्रकीलिकानिवेशस्त्वं, आवर्तनपीठिका यन्त्रद्रुकोत्तके निवेशयत इति जी. ३ प्र.

(चरामयोतो आवत्तणपट्टिआउ) आवर्तनपीठिका नाम यन्त्रद्रुकोत्तिका उक्तं च विजयद्वारचन्तायाम् जीवादि रमसूत्रटीकाकारेण "आवर्तनपीठिका यन्त्रद्रुकोत्तको भवतीति" ॥ राज० । जी. जं० ॥

आव (ट्ट) त ण ज-आवर्तनीय-वि० आ. वृत्त-णिच्-अनीयर् ङावणोये धात्वाद्दी, वाच० ॥

आव (ट्ट) तय-आवर्तक-पुं० आवर्ते एव स्वाधे कन् आवर्त शब्दाद्यं प्रा. ॥

आव (ट्ट) तांय-आवर्तयमान-वि० आवर्तं कुर्वणे भ० श. ११ उ. ॥ प्रदक्षिणं भ्रमति, च कल्प० ॥

आवत्तायंतवृत्तान्नयविमलस्रसिसनयणं ।

(आवत्तायति) आवर्तं कुर्वणं तद्वत् वृत्तं च तन्निदिवि मन्त्रे च सदृशे च परस्परं, ते लोचने यस्य स तथा तं । ज. ११ श. ११ उ. ॥

(आवत्तायति) आवर्तयमानं प्रदक्षिणं भ्रमन्वविविधं यत् (प्रवर्तकगतिः) प्रवर्तककं तद्वत् वृत्तं (तन्निविमलस्रति) विमला या तन्नि विद्युत् तत्सदृशे नयने लोचने यस्य स तथा तम् । कल्प० ॥

आवर्तिय-आपातित-वि० समन्तात्पतिते, ॥

आवण आपण-पुं० हटे, कल्प० ॥

आवरण-आवरक-न०-आ वृ-करणे अर्प संज्ञायां कन् अप-वरके, आच्छादके वखादौ, ॥

आवरण-आवरण-न० आव्रियते देहाङ्गेन आ वृ कारणे ल्युट् वाच. । आ मर्षदिया वृणोतीत्यावरणम् । स्था. ४ गा. । अंगरक्षादिके, ज्ञा० उ अ. ।

कवचादिके उत्त० ३ अ. ।

(जाणावरणपहरणे) आवरणं कवचादि आ. क०

आवरणे कवचादि सूत्र० १ श्रु. उ अ. ।

(जोहणयं णत्ती आवरणानं पहरणायं च) आवरणानां सञ्ज्ञादानाम् स्था० उ अ. ॥

आवरणानां कंकटानाम् ज्ञा० १६ अ. ।

स्फुरादिके (सचवसरपहरणावरणमभिर्यजुस्सज्ज्ञानं) आवरणानि च स्फुरादीनि । औप. । फलादिके, आचा १ अ. ५ उ. ।

आव्रियते आकाशमनेनेत्यावरणम् प्रसादनगरादिके, स्था० ए गा. ॥

आच्छादनसाधनमात्रे, वाच. स्थगने, वृ. १ उ. ।

ईषद्वारे आवरिज्ज वा णिवारदज्जइवा आवरिज्जइति इव. द्वियंते । ज० ए श. ३३ उ. ।

आव्रियते चैतन्यमनेन यदातिमतासिद्धे चैतन्यावरणे इहाने, वाच० ।

आव्रियते आच्छाद्यतेऽनेनेत्यावरणमयत्वा आवृणोत्याच्छाद्यति जग्यादिभ्यः कर्तर्यन्तप्रत्यये आवरणम् । मिथ्यात्वादिके कर्मभेदे, स च जीव्यापराहृतकर्ममणान्तः पाती विशिष्टपुरुषसमूहः । कर्म० । प्रव० २१५ द्वा. ।

तच्छास्त्रावर्तमानावरणं दर्शनावर्त्तं च (नाणस्स दंसणस्स आवरणं वेयणीयं य) पं. सं. ३ छा० ।

(पदमं नाणावरणं वीथं पुणदंसणस्स आवरणं) ज्ञायते पविच्छिद्यते वस्तु ङ्घनेनेति ज्ञानं । सामान्यविशेषात्मके वस्तु नि विशेषग्रहणात्मको बोधः । आव्रियते आच्छाद्यतेऽनेनेत्या-

वरणं मिथ्यात्वादि, सच्चिजिव्यापाराहृतकर्मवर्गणात्पातौ
विशिष्टः पुत्रद्वयसमूहज्ञानस्य मित्यादरावरणं ज्ञानावरणं तथा
दृश्यतेऽनेनैतद् दर्शनं सामान्यविशेषात्मकं वस्तुनि सामान्य-
द्रष्टृणात्मको बोधस्तस्यावरणं दर्शनावरणं प्रव. ११५ घा. ॥
कर्मम् । पंचप्रकारं ज्ञानावरणं चतुष्प्रकारं दर्शनावरण-
णम् क. प्र. । आवरणानि मतिज्ञानावरणं श्रुतज्ञानावरणं वधि-
ज्ञानावरणमनः पर्यायज्ञानावरणं केवलज्ञानावरणं चतुर्दर्शना-
वरणं चतुर्दर्शनावरणं वधिदर्शनावरणं वधिदर्शनावरणा के-
वलदर्शनावरणं ब्रह्मज्ञानानि नव । पंचविधे ज्ञानावरणं नव-
विधं दर्शनावरणं आवरणानि ज्ञानावरणपञ्चकदर्शनावरण-
नवकस्वरूपाणि ॥ कर्मम् ॥

पंचविहं नाणावरणं, नव जेया दंसणस्स ।
ते च जेदा ज्ञानावरणस्य (नाणावरण) शब्दे । दर्शनाव-
रणस्य (दंसणावरण) शब्दे ।

आवरणस्य द्विविधानि स्पर्शशानि जवन्ति । सर्वोपघाती-
नि देशोपघातीनि च । सर्वे स्वाचार्य्ये गुणमुपघातीत्येवं
शीघ्रानि सर्वोपघातीनि । स्वाचार्य्यस्य गुणस्य देशमुपघा-
तीत्येवं शीघ्रानि देशोपघातीनि । आह च प्राप्यकृतम् ।

मइमुयणाणावरणं, दंसणमोहं च तदुपघातीणि ।
तत्पङ्कडुगाईं दुर्विहाईं, सव्वदेसोवघाईणि ॥ आ. म. द्वि
१. अ. ॥ पं. सं. ३ घा. ॥

मिथ्यात्वादिकं च किङ्कस्याऽऽवरणकमित्याह ।
अहुणो जसोदयओ, न ज्ञापइ दंसणाईसामइयं ॥
द्वयं पुणो व जससइ, तदिहावरणं कसायाइं ॥
सुगमा । नवरं तदिह कषायादिकर्मवरणमुच्यते । तत्रा-
ऽन्तानुबन्धिकषायचतुष्टयं मिथ्यात्वञ्च सम्यक्त्वस्याऽव-
रणं । श्रुतस्य श्रुतज्ञानावरणं । चारित्रस्य चारित्रमेहनी-
यमिति ।

तदेवाह ॥ पढमेत्तुयाण उदपत्तादि ।
अथवा पातनान्तरमाह ।

अहुवा खयाइओ, केवळाईं जं जेसि ते कइ कसाया
को वा कस्तावरणं, को वक्खयाईं कमा कसम् ॥ १२६ ॥
अथवा यत्केवलज्ञादिकमादिशब्दादर्शनचरित्रपरिग्रहः एषां
कषायाणां कषायादितो भवत्यादिशब्दादज्ञायां पशमादि परिग्रहः ।
ते कति कषायाः को वा कस्य साहायिकस्याऽवरणं को वा
कषायादिभ्रमः । कस्येति गाथायः ॥
अथ क्रमेणान्तरमाह ॥

पढमीदुत्तुयाण उदप, नियमा संजोयणा कसायाणं ।
सम्मइंसणञ्जं, जवभिन्नी या विनं लहंति ॥ १२७ ॥
तत्र प्रथमीदुत्तुकानां संयोजनकषायाणामुदये नियमास-
म्बन्धदर्शनञ्जनं जवसिद्धिका अपि न लभन्ते । किमुताऽऽ-
न्तः प्रथमिल्लुकास्तेषां प्रथमिल्लुकानामन्तानुबन्धज्ञाप्रमान-
मायाज्ञाभानामित्यर्थः । प्राथम्यञ्चैषां सम्यक्त्वावस्थाप्रथमगु-
णविधातित्वात् कषणक्रमद्वेति । उदये विपाकाऽनुजने रति-
नियमाभियमेन अस्य व्यवहितसम्बन्धस्य च दर्शितं एव ।
किं विशिष्टानां प्रथमिल्लुकानामित्याह । कर्मणा तत्फल-
तत्संसारं संयोजनाहेतवः कषायाः संयोजनाकषायास्तेषामु-
दये नियमासम्बन्धविपरितं दर्शनं सम्बन्धदर्शनं । सम्बन्धः

तस्य हातः तं जवे सिद्धियेपान्ते भवसिद्धिकाः ॥ ननु सर्व-
ेषामपि सिद्धिर्भवे एव कर्मसिद्धिर्भवति । किमनेन व्यव-
हियते । सत्यम् । किंविदं व्याख्यानाद्भव एव भवा गृह्य-
न्ते । तद्भवसिद्धिका इत्यर्थः । तदपि न लभन्ते किमुता-
ऽऽज्यया । इति निर्युक्तिगाथायः ॥

प्राप्यम् ॥

खययं पढमा, पढमगुणविगाइणोत्ति वा जम्हा ।

संयोजणा कसाया, जवादिंसंजोयणा उत्ति ॥

गतायैव ॥ विरो ० ॥

आओ वडवादाणं, तेण कसाया जओ कसस्साया ।

चचारि बहुव्ययणओ, एवं वीआदओ वी मया ॥

ते च बहुवचननिर्देशाच्चत्वारः क्रोधादयो गम्यन्ते । एवं दे-
शविरत्याद्युत्तरात्तरगुणयानिवादितीयतृतीयचतुर्थ्येन कषा-
याशब्दादिव्यवस्थेन च द्वितीयादयोऽपि मताः सम्प्रता इति ॥
भवसिद्धियावित्येतद् व्याख्यानयति ॥

जर्वीसीध्यावि जणिण, नियमा न लानंति तहमज्जवावि ।

अविसदणवगहिया, परित्तंसंसारिया ईया ॥

भवसिद्धिका अपीत्युक्तेऽपि शब्दादज्जवास्ते नैव लभन्ते इ-
त्यवगम्यत एव । अथवाऽपि शब्दात्परित्तंसंसारयादयोऽपि न-
लज्जन्ते इति गम्यत इति गाथायः ॥ १३१ ॥

उक्ताः सम्यक्त्वस्याऽवरणभूताः कषाया अथ देशविरत्या-
वरणभूतास्तानाह ॥

विओ कसायाणुदये, अप्पच्चक्खाणणामभेज्जाणं ।

सम्मइंसणञ्जं, विरया विरइं न उ लहंति ॥

सर्वप्रत्याख्यानं देशप्रत्याख्यानञ्च न येषामुदये लज्जन्तेऽप्र-
त्याख्यानाः । अकारस्य सर्वप्रतिषेधवचनत्वादप्रत्याख्यान-
इति नामधेयं येषामप्रत्याख्याननामधेयानां चित्तीयस्य देशवि-
रतिगुणस्याऽऽचारकत्वात् । चित्तीयास्ते च ते कषायास्तेषां
चित्तीयकषायाणामुदये भव्याः सम्बन्धदर्शनञ्जनं लभन्ते इति-
वाक्यशेषः ॥ अयं च वाक्यशेषः (विरयाविरइं न उ लहंति)
इत्यत्र तु शब्दोपादानात् लज्जन्ते । एषामुदये भव्याः सम्बन्ध-
दर्शनञ्जनं लभन्ते ते विरताविरति देशविरतिमुनलज्जन्ते इति
वाक्यसङ्गतैरिति विरतिं वा । विरतित्वा यस्यां निवृत्तौ सा वि-
रताविरतस्तामिति निर्युक्तिगाथायः ॥

भाष्यम् ॥

सर्वं देसो वजओ, पच्चक्खाणं न जेसिमुदएणं ।

ते अप्पच्चक्खाणा, सव्वनिसेहं मओकारो ॥ १२८ ॥

सम्मइंसणञ्जं, लानंति जवियति वक्खसोसोणं ।

विरयाविरइंविसेसं,णं तुमइंसद्वखिओयं च ॥ १२९ ॥

गतायैव ।

अथ तृतीयस्य सर्वविरतिगुणस्याऽचारकांस्तृतीयकषा-
यानाह ॥

तइयकसायाणुदए, पच्चक्खाणावरणनामभेज्जाणं ।

देसिकेदसविरइं, चरित्तञ्जं न उ लहंति ॥

सर्वविरतिब्रह्मणतृतीयगुणयानिवात्कषणक्रमात् तृतीया-
स्ते च ते कषायाश्च तृतीयकषायाः क्रोधादयः चत्वारः तेषा-
मुदये कथं नूतानामावृत्त्यन्त्यावरणाः प्रत्याख्यानं सर्वविरति-
ब्रह्मणं तस्यावरणा एतदेव नामधेयं येषां तं प्रत्याख्यानानवरणं

नात्रेयास्तथा । आह न त्वस्याख्यानानामधेयानामुदये
सर्वथा प्रत्याख्यानं न स्तस्मिन् । तत्राप्रतिविष्टादिहापि
चात्रेण शब्देन प्रत्याख्यानस्य सर्वस्यापि विधेयो गम्यत इति ।

क एषा प्रतिविशेष इत्यत्रोच्यते । तत्र ननु सर्वनिशेषे उक्तः ।
इह त्वाडोमर्यादेव दर्शनादास त्रिविरतिप्रत्याख्यानमयादया अ-
थवा ईश्वराय प्रयोगानुपेतत्रात्रविरतिरूप प्रत्याख्यानमात्रात्
तोति प्रत्याख्यानावरण इति व्युत्पत्तस्त्वविरतिरूपस्या-
ख्याननिषेधार्थं एवायं वर्तते न देशविरतिप्रत्याख्याननिषेधे ।
आवरणशब्दस्तथाचाह देशश्च देशकद्रौ तत्र देशः स्पृष्ट
प्रादेशादि, एकदेशस्तु तस्यैव इत्यत्रनस्यतिकायाच-
तिपातस्तयैव विरतिः निवृत्तिस्तं ब्रह्म इति वाक्यशेषः (चरि-
त्तवेन न उल्लंघितं) इत्यत्र तुशब्दोपादानादेव व्यच्यते । चरन्त्य-
निर्दिष्टमनेनेति चारित्र्यं । अथविधकर्मचरित्कीकरणेनाहवाचा-
रित्रं । सर्वविरतिक्रियेत्यर्थः । तस्य ब्रह्मस्वमेगमुदये ब्रह्म-
देशकद्राविरतिं पुनरु ब्रह्म इति निर्मुक्तिगाथायः । विरो । ॥
प्रत्याख्यानावरणवक्तव्यता (पञ्चकृत्वावरण) शब्दे ॥
अथोक्तमेवार्थं संगृह्य विभक्तिपुस्तथा चतुर्थकपात्यानां यथा
ख्यातविरादिविधित्वं च दिदेश्यविपुलाह ॥

मूत्रगुणानं ब्रह्मं, न ब्रह्म मूत्रगुणाश्लेषो उदये ।

संज्ञगुणां उदय, न ब्रह्म संज्ञं अहकृत्या ॥

इह सत्यकव महाव्रताश्रुतानि च मूत्रज्ञा गुणा मत्र-
गुणाः उत्तरगुणानामाधारनृत्वात्तं मूत्रगुणानां ब्रह्मं न
ब्रह्मं । कदेत्याह । यथोक्तान् मूत्रगुणान् हेतुं शोध्यंयां ते
मूत्रगुणवतिनस्तेषां मूत्रगुणवातेनमन्तातुर्वधि अस्त्या-
ख्यानप्रत्याख्यानावरणानां चादृशानां कपायाणामुदय
पतच्च (पटमिलुत्राण उदय) इत्यादिना सर्वं नावितमेव
तथा ईश्वरज्ञानासंज्ञजनः संपदि ज्ञानाचा संज्ञजनः परी
पहादिसंपाते चारित्र्येणमपि ज्ञानयन्तीति वा संज्ञजनः
क्रियाया एव चत्वारः कपायास्तेषामुदये न ब्रह्मे ब्रह्म वा
त्यजति चरणं चारित्र्यं किंसर्वमपि नेत्याह । यथैव तीर्थकरण
धैराख्यातं । अक्रयमित्यर्थः । सकपायं तु ब्रह्मते । नच
यथाख्यातचारित्र्यमात्रमेवोपपन्नं संज्ञजनः किं तु विशेष
चारित्र्याणामपि देशोपघातिनां जवति । तदुदये शेषचारित्र्य
देशाभिचारसिद्धेरितिनिर्मुक्तिगाथायः । विरोध आव. म. ।

आवरणमन्थ-आवरणशाल-न० अक्षिपते आकाशमनेत्या-
वरणम् । नवनप्रसादनगरादि तद्वृक्षं शास्त्रमपि तथा वास्तु
विशालमेकं पापश्रुतं नदे, स्या० उ रा. ।

आवरणवरणपवित्रात्ति-आवरणवरणपवित्रात्ति-न० नाट्य
विधिभेदे, ॥

चंद्रावरणपवित्रात्ति च सूर्यावरणपवित्रात्ति च आवरण
वरणपवित्रात्ति एतां दिव्यं णट्टविहं उद्वेदसह ॥

चंद्रावरणप्रविभक्तिसूर्यावरणप्रविभक्तिसुखमावरणावरण
प्रविभक्तिसूर्यावरणप्रविभक्तिकामकमष्टमं नाट्यविधिसुदर्श-
यन्ति । राज० ॥

आवरणी-आवरणी- श्री० आवरणकारणाम् विद्यायाम्,
हा० १६ अ० ॥

आवरिज्जमाण-आवरिज्जमाण- वि० स्वल्पमानं, (आवरिज्ज-

माणवा । आवरिज्जमाणसि) स्वल्पमानं ज० १५ हा० १०० ।

आवरिज्ञा-आवरिज्ञ- अत्य० आवरण इत्येत्यर्थं (आवरिज्ञा
विहृत्) भा० ॥

आवरि-आवृत्त- वि० आ० वृत्ततावरण, अप्रकाशीकृत,
आवृत्तिते, वाच० (आवरिञ्जो कमेहि) आवृत्तः प्रचटादितः
नि० च० १ उ० । आवरिज्ञा विरणमुहे) आवृत्ता अपि सन्न-
रुस्तच्छाहा । अपि व्य० १ उ० ॥

आवरिज्ञ-आवरिज्ञ- न० उदकादिना उत्कप्रदानं, ॥

समज्ञान आवरिज्ञान उर्वत्रेयणमुहुदीएव चैव ।

आवरिज्ञानुदकं उत्कप्रदानमिति वृ० उ० १ ॥ आवरिज्ञानं
पणिण्ण उक्तात्तण नि० च० १ उ० । (उर्वत्रेयणसम्मज्जा
वरिज्ञ) अवरणं गन्धादकादिनेति ग० १ अ० अनु, ।
उदगादि आवरिज्ञानं उदकेनादिशब्दाद् घृतेन तैलेन वाऽऽव-
र्षणं करोति वृ० उ० ४ ॥

समन्ताद्वर्षण (आवरिज्ञान) आसमन्तात्तुर्वत् राज० ॥

आवरिज्ञ-आवरिज्ञ- वि० आ० वृह उद्यमेणिच् क आ
वर्हाहसायाम् क । उत्पादिते, उन्मूलिते. वाच० ॥

आवरिज्ञ-आवरिज्ञ-न० मटन (मत्रगवत्तवर्षणमारणाणि)
गत्रस्य कवस्य गवत्रस्य शृंगस्याऽऽवरिज्ञं च मोटनम् प्र० न०
१ हा० ॥

आव (झि) डी-आव (झि) डी स्त्री० आ वत्र वा डीप्
पङ्क्तौ विरोध अ० १ अ० (कौचावत्रीह वा हारावत्रीह
वा वत्रावत्रीह वा) आवरिज्ञपदोपादानं वर्णोत्कटचप्रतिपाद-
नार्थम् । ज० । अस्यार्थो जीवाजोवशब्दे दृष्टव्यः ॥

आवाज्ञेय-आवाज्ञित- वि० आ वत्र चत्रे क ईषञ्जिते, स-
म्य हचञिते, च । वाच० । आमोदिते, ॥

(अगवाविप्योवाज्ञेय) अवज्ञिते यथात्मनो वलस्य च वञ्जि
तमिति मेटनं न भवरीति । उक्त० १६ अ० ।

आवाज्ञेय (या) शिष्य-आवाज्ञिकानिगान-पुं० आवांज्ञ
कया क्रमेण निपातः संज्ञात आवाज्ञिकानिपातः क्रमेण संपाति, ॥

ताजोभेति व सुस आवाज्ञे (त) याणिनाते आहिनेति
वदेजा तादृति ॥

आस्तां तावदन्यकथनीय सम्प्रत्येतावकथ्यते । योग इति ।
वस्तुनो न हवजतस्य आवज्ञिकानिवायोति आवज्ञिकया क्रमे-
ण निपातचन्द्रसूर्यः सह संपात आख्याता मयेति वदेत् सु०
प्र. प्रा. १० । चं. प्र. प्रा. १० ।

आवाज्ञेय (या) पविट्-आवाज्ञिकापविट्-वि० आवज्ञि-
कासु श्रेणिषु प्रविष्टा व्यवस्थिता आवज्ञिकाप्रविष्टाः श्रेण्या
व्यवस्थिते, जी. ३ प्र. ॥

इमे संपाते ! रयणपञ्चाए पुढवीण रगगा किं संजि
ता प० गो० दुवाहृप० तं आवज्ञेयपविष्टा य आवज्ञि
यवाहिराय तयणं जे ते आवज्ञेयपविष्टा ते ति विहृ
पं. तं. वृत्ता ? तमा १ चउरमा ३ जी. प्र. ३ ।

आवाज्ञिकास्ते संज्ञानमधिकृत्य श्रिययाः प्रज्ञास्तथया ।
वृत्तास्त्यस्मात्तुर्वत्ताः । जी. टी. ।

साहस्योमाणपुं० जंते ! कणेषु विमाणे किं सांतेता

प० गो० दुविहृप० प० तं आवज्ञेयाए बाहिराय ॥

तत्रावाज्ञिकाप्रविष्टानां नाम यानि पूर्वादिषु चतसृषु विहृ
श्रेण्यावस्थितानि यानि पुनरावाज्ञिकाप्रविष्टानां प्रांगणप्रदेशे

आवल्यापाविभत्ति

कुमुदप्रकाशे यत्तत्ता विप्रकीर्णानि तात्पत्रवदिकावाह्यानि ।
तानि च पुष्पावकीर्णानित्युच्यन्ते । पुष्पाणीव इतस्ततो-
धकीर्णानि विप्रकीर्णानि पुष्पावकीर्णानि इति व्युत्पत्तः
जी.० टी. ४ प्र. ॥

आवाग्निय (या) पवित्रन्ति-आवाग्निकापवित्रन्ति-न०
दिव्ये नाट्यविधिर्दे, ॥

चंदावलिपविर्जन्ति च सूर्यावलिपविर्जन्ति च हंसावलि-
पविर्जन्ति च एगावलिपविर्जन्ति च तारावलिपविर्जन्ति च
मत्तावलिपविर्जन्ति च आयावलिपविर्जन्ति च एमं दिव्यं
गणद्विहं जवदसेइ ॥

चन्द्रवशिप्रविभक्तिः सूर्यावशिप्रविभक्तिः, वज्रावशिप्रविभक्तिः
 हंसावशिप्रविभक्तिः केशवशिप्रविभक्तिः, तारावशिप्रविभक्तिः, मु
 क्त्यावशिप्रविभक्तिः, कनकावशिप्रविभक्तिः, रत्नावशिप्रविभक्तिः
 नित्यात्मकमावशिप्रविभक्तिः नाम पञ्चमं नाट्यविधिमुपदर्श
 यन्ति राज्ञः श्री० ॥

आवह्रिय (या) बाहिर-आवह्रिकावाह-त्रि० इतस्ततो
विप्रकीर्णं, अथ यदुक्तव्यन्तद् (आवह्रियापविट्टु) शब्दे उक्तम्
जी० ४ प्र० ॥

आवहिका-आवहिका-ली० पृष्ठौ वृ० ३२ च । आवहिका
पञ्क्तिरभिधीयते । इन्द्राधिएण त्वदी पञ्क्तिरिति वदनात् पं
सं (नमरावहित्येति वा) नमरावदी नमरपङ्क्तिः । राज्ञो
एकान्ते स्थितायां विन्दित्रायाम्भरण्यां च । या विन्दित्रा
एकान्तं भवति मण्डूकी सा आवहिका या पुनः स्वस्थानेषु
सा मण्डूकी । व्य० ४ अ ।

अथावद्विकाया मन्त्र्याच्च कः प्रतिविशेष इत्यत आह ॥
त्रिणाश्विष्वसेसो, आवद्वियाणु त्रन्तर्गात् ।

मन्त्राण्यसद्व्ययं, सच्चित्ताण्यसु संक्रमति ॥
आवृत्तिकामन्त्रयोः परस्परं द्विधाद्विधिरूपो विशेषः आद्यद्विधा

अग्नि विविक्त एकांता ऋचाति । मंसदिका त्वच्छिन्ना (आच-
क्षित्यतत्त्वच्छिन्ना मंसदिया होर अच्छिन्ना च) इति वचनात् ।

एतदेव सुव्युत्तमाह । अत्र विज्ञायामुपाधायिका प्रतर्भ्ये वि-
 विके प्रदेश तिष्ठति । मंख्या पुनः स्वस्थानमाभवनं च पात्र
 यतिरिक्तामतिरसिद्धिस्तद्विषयत्वे प्रगतसिद्धिस्तद्विषयं (आध-
 यिकमंशिकमो पद्यते) निम्नविषयभेदेण । व्युत् १० न. । क्रमे.

सूर. प्र० १० प्रा. चं. प्र. १० प्रा. काव्यविशेषे, असंख्येयसम-
यसंपातात्मकः काव्यविशेषे आवृत्तिः । विशेषः । असंख्यातैः

समयैरावत्रिका जघन्ययुक्ता सख्येयसमयराशिमानेति । तं०
अनु० । असंख्यातसमयसमुदायात्मिका आवत्रिकाः कृष्ण-

कभयप्रहणकात्रस्य पदपञ्चाशदुत्तरद्विदशतमभागज्ञता इति-
स्था० गा. १ चं० प्र. प्रा. १० आ० म० ।

असिखज्ज्ञानं समयाणं समुद्रयं समष्टं समागमणं सा एता
 आवन्नियत्ति पवुच्चइ । ज० ।

याः समितयो मीढनानि तासां यः समागम सयोगः रुसमु-
दयसमिति समागमस्तुन युक्ता इमान ज्ञवतीति गम्यत मे

काव्यक्रेति प्राच्यत (संखज्ञा आवद्वियन्ति) कित् पद् प-
ञ्चाशदधिकशतद्वयमावत्रिकानां भुक्तकभवग्रहणं भवति भ. ६

श. उ ब. ॥ अनु वि० नं० पं० स. दर्श० कर्मण्यो०तं. ॥
 आवसंत-आवसत्-श्रि० आवासं कुर्वति ॥

(सुयमे आउमतेऽङ्गजगवया एवमङ्गवायं) रुयमे आउसंतेणति
मयत्यस्य विषेपणात्त आडिति गुरुदशितमर्यादया वसता
ऊनेत तत्वतां गुरुमर्यादवतिस्वरूपत्वाद् गुरुकुडवाप्तस्य तद्विधा
नमथत उक्त ज्ञानादिहेतुत्वाद् स्या. १ ग. (गारमावसंतेहि)
अ. गारमावसदतिः सेवमातेः अचा० प ५ अ. ३ उ. ॥

आवमह-आवमथ-पुं० आवसत्यत्र आ वस अथच्. गृहे,
सूत्र० १ श्रु. १ अ. ॥

प्रति० (आवसहं च जाणमत्तं च) आवसथं गृहमिति सूत्र०
१ श्र. ४ अ. । आश्रये, (आवसहं वासगृह्णिणामि) आवस-
थं वा युष्मदश्रयं समुच्छृणोमि त्वावा० उ अ. २ व. । परि-
व्राजकाश्रये उटजाकारं गृहे, आवसथः परिव्राजकाश्रय इति
प्र. न० १ चा. । आवसथास्तापसाश्रया उटजादयः । दशा.
(जेणवपरिव्यायग. वसहं तेणव उवागणउ. परिव्यायवस
हेत्ति) परिव्राजकमः ब्र० १ अ. १ व. केनानुपवसपूटजा
कारियं गृहेषु वसंतीति सूत्र० २ श्र. २ अ. अस्याच्छंदोरचिते
कापेनेदं, वाच० ॥

प्रावसाद्वि-आवसयिक-पुं० आवसयो गृहं तेन च
रंतीत्यवसयिकः । प्रति० सूत्रं १ थ. १ अ. आवसये गृहे य-
सति एष त्रिष्यं डेऽप गृहस्थे, यच्च० प्रावसधास्तापसाश्चया
उज्जदयस्तत्रावसत्तीत्यवसदिकाः ॥ दशा० तीर्थिकविशेषे
सूत्रं १ थ. ३ अ. आवसयिकः केचनावसयेष्टृजकारेषु
गृहस्थे सति त्वि० १ थ. २ अ. ॥

आवाहति-आवति-खी० वसत्यत्र गृहे वसतिः रात्रिः
 सम्यक् वसतिः प्राणं सं निशीष्ये, वसतेः सम्यक्त्वञ्चावश्यं
 गृहवासयोग्यत्वं तच्छास्त्रेऽवश्यं भवतीति तस्य तथात्वम्
 वाच० ॥

आवस्य-आपाश्रय-पुं० आङ्मर्यादातिविधिवाची । आमर्या-
दयाऽभिविधिनं वा गुणानामापाश्रय आधार इदमित्यापा-
श्रयः । सामायिकादिके आवश्यके, ॥

विशेषावश्यके आवश्यकपर्यायनामान्यधिहृत्य ।
 आवस्तनं अवस्तकरणिज्जं धुवनिग्गहे विसांहीय ।

आमर्यादयाऽभिविधिना वा गुणानामापाश्रय आधार इव
मित्यापाश्रयं गुणाधार इत्यर्थः । नन्वाधारवाचक आपाश्रय

शब्दः पुष्टिं वृत्ते वर्तते । तत्कथमापाश्रयमिति नपुंसकत्वमिति-
चेन्न । प्राकृतशैलीवशतोऽदोषादिति । विशेषः ।

आवश्यक-न० अवश्यं भाव आवश्यक एतन्मनोहाद
न्यश्चेति मनोहादेरधिकृतत्वादुक् । आ० चू. २ अ. ।

अवश्यंजावे नैत्ये, वाच० अवश्य कम्म आवश्यक अवश्य-
कर्तव्यप्रियानुष्ठाने, । न ०

आवश्यकपरिदुष्टिश्चावश्यं करणीययोगनिरतिचारतेति ।

१० मा. । नियमात्कर्तव्ये, आवश्यकानि नियमत एव करणी-
यानि भवन् ५ मा. । अथवा तावत्त्वादायत्वादावश्यकं

स्था०४३। अनु०। अवश्यं कृतं व्यमावश्यकम् श्रमणादिभिरवश्य
मन्त्रयुक्तं क्रियते इति भावः। क्वचिदितिकर्मणि बाहुल्यकारु

प्रत्ययः। पृषोदरादय इति निपातनात् शेषरूपसिद्धिः। अथवा
ज्ञानादिगुणानामासमन्ताद्द्रव्यमात्मानं करोति। यदि वा आ-

समन्ताब्ज्या इन्डियकगयादिभाषशब्दा यस्मात्तदिव-

इयंक । शेषादेतिकपु प्रत्ययः यदि वा ज्ञानादिगुणकदम्बकं
मोक्षोवा आसमन्ताद्ध्यः क्रियतेऽनेनैत्यावश्यकं । आ० म०
प्र० १ अ. । प्रव० । स्था. । ग. । विशेष० । अघो० ।

दंसणविणप आवस्सप अमील्लवण निरुआरो ।

आवश्यकं अवश्यकर्तव्यं संयमन्यापारनिष्पन्नं तस्मिन्पि
विशुद्धाद्युत्तरगुणकत्रापे, इति । आ० क० । ज्ञा. ।

न्यतिपादकं सामायिकादिपरुच्यनकत्रापात्मके अङ्गबाहो
क्षतविशेषे च अनु० । विशेष० । स्था० । नदी० ।

समएणं सावणणय, अवस्सकायव्वं हव्वं जम्हा ।

अत्रो अहो निस्सय, तम्हा आवस्सय नाम २ सत्तं
आवसयं ॥

टी० भ्रमणादिना अहोरात्रस्य मध्ये यस्मादवश्यं क्रियते ।
तस्मादावश्यकं । एवमवश्यकर्णीयादिपदानामपि व्युत्पत्ति-
द्वेष्या । उपलक्षणत्वादस्य इति गाथायाः । अत्र. ॥

तत्राच्च विशेषावश्यकं । आवश्यकस्य पर्यायनामान्याभि-
धिसुराह ।

पर्यायाः ॥

तस्सानिचत्थायां, सुपत्तयां जहंनु निययां ।

अव्वामोहाइ, निनिचमाहपज्जाय नामां ॥

तस्याऽवश्यकस्य पर्यायनामान्याह इति सन्धः । कथंचू-
तान्यभिन्नार्थानि सुप्रशस्तानि यथार्थं व्यवस्थितस्तथैव निय-
तानि निश्चितानि । किमित्याह ॥ अव्वामोहादिनिमित्तं एका-
धिकैर्द्वि पर्यायनामभिर्हीतैरन्योन्यस्यानेनान्यन्यनामभ्रवणतः
शिष्यो नमुहति । आदिशब्दान्नादशजविनेयानां सुखेनैवार्थं
प्रतिपत्तिमेव इत्यादि वाच्यमिति ॥

कानि पुनस्तानि पर्यायनामानित्याह ।

आवस्सयं १ अवस्सरणिज्जं २ धुव ३ निग्गहो ४

विरोहिण ५ अज्जयण ६ उक्कगो ७ घनाउ ८

आराहणा ए मगो १०

एतानि दश पर्यायनामानि ॥

अत्राऽवश्यकमिति कः शब्दाः इत्याह ।

समएणं सावसय, अवस्सकायव्वं हव्वं जम्हा ।

अत्रो अहो निस्सय, तम्हा आवस्सय नाम ॥

भ्रमणादिभिरहोरात्रमध्येष्ववश्यकणदावश्यकमितीह ताप-
यमिति ॥

एतदेव सविशेषमाह ॥

जदवस्सं कायव्वं, तेणवस्सयमिदं गुणाणं वा ।

आवस्सयमाहारो, आमज्जायाजिमिह्तिवाइ ॥

आवस्संवा जौव्वं, कोइ जं नाएदंसणगुणाणं ।

संनिष्कन्तावणत्थयणेहि, वा वानयं गुणाओ ॥

यद्यस्मादवश्यं कर्तव्यं तेन तस्मादावश्यकमिदमित्येव तत्रा-
क्तगात्रायाः पर्यवसितार्थक्यनमेव । अत्रवा आहमर्यादाभि-
विधिवाची । आमर्यादया अतिविधित्वा वा गुणानामापाश्रय
आधार इदमित्यापाश्रयं गुणाधारमित्यर्थः । नन्याऽधार
वाचक आपाश्रयवाद्यः पुंलिङ्गे वर्तते । तत्कथमापाश्रय-
तीति ननुमकन्यसिन्निचन् । प्राकृतशैलीवशातोऽप्येति ।
अथवा ज्ञानादिगुणानामासमन्ताद्ध्यमात्मानकरोतीत्यावश्य-
कं । यथा । अन्तं करोतीत्यन्तः । सात्रिणाभावग्रह-
नैवो आवासकं गुणत इत्यात्मासकमुच्यते । इदमुक्तं भवति ।

वसनिवास इति गुणान्यमात्मानं गुणैरासमन्तादासयति
गुणसंश्लिष्यमात्मानः करोतीत्यावासकं । अथवा यथावद्
वासव्यादिभिस्तथा गुणैरासमन्तादात्मानं वासयति भावय-
ति रंजयत्यावासकं । यदि वा वस आच्छादने गुणैरासमन्ता-
दात्मानं ग्राहयति । गद षट् संवरेण । दोषेभ्यः संवृणोत्या
वश्यकमिति तदेतदेवमावस्सयत्याद्यं पर्यायनाम व्याख्यातं ।

शेषाण्यतिदिशन्नाह ॥

एवं विअ संसाइ, विउसासुय दक्खणाणुसारेण ।

कमसो वत्तवाइ, तहा सुयकखंभनामाइ ॥

एवमेव शेषाण्यपि अवश्यकर्णीयादिनामानि सिद्धान्तवृत्त-
णाऽसुरेण क्रमशो विधुया वक्तव्यानि । तथया । समुत्तु-
रवश्यं क्रियत इति अवश्यकर्णीयमिदमुच्यते । तथा अर्थतो
प्रवृत्तावकाशस्वतत्वाधुवं । निग्रहणे इन्द्रियकषायादयो प्रावश-
त्रवोऽनेनेति निग्रहः । अन्ये तु प्रवाहोऽनादिकादीनधुवं कर्म
तस्मिन्प्रवृत्ते अनेनेति धुवनिग्रह इत्येकमेव पर्यायनाम व्याच-
कृते । कर्ममात्रिनस्याऽस्मनाविशुद्धितुवादिशुद्धिः । सामा-
यिकादिपरुच्यनकत्वाध्वयनपदकं । वर्जी वर्जने वृज्यन्ते
दूरतः परिह्रियन्ते रगादयो दोषा अनेनेति वर्गः । अन्येतुपरु-
च्यनकत्रापात्मत्वादध्वयनपदकवर्ग इतीदमत्येकमेव प-
र्यायं नाम ध्रुवते । अभिप्रेतार्थसिद्धेः सम्यगुपायत्वात्त्यायः
अथवा जीवकमसंस्वप्नापनयनान्यायः । अयमभिप्रायो यथा
कारणिकेदृष्टौ न्यायोऽन्येऽर्थप्रत्यर्थिनोऽपि मिद्वयादिर्मध्ये
चिक्राऽनेनमध्यपनपत्येवं जीवकमपेक्षणादिनादिकानामप्याश्र-
याश्रयतावसम्बन्धमपनयतीत्यावश्यकमपिन्याय उच्यते । मो-
क्षाराधनहेतुत्वादारार्थना मोक्षप्राप्त्यपकात्वात्मांश्च द्वयं मार्गं
इति ॥ विशेष० ॥ अनु० ॥ आ० ॥ चू० ॥ आ० म० प्र० ॥

आवश्यकस्य चतुर्थी निक्षेपो नामस्त्रापाद्व्यभावनेदात्
सेकितं आवस्सयं २ चउविहं पसत्तं । तंजहा ।

नामावस्सयं १ उवणावस्सयं २ दव्वावस्सयं ३ जा-

वावस्सयं ४ ॥

(सेकितं आवस्सय) मित्यादि अत्र से शब्दो मागधदेशी
प्रसिद्धोऽयं शब्दार्थे वर्तते । अथ शब्दस्तु वाक्योपन्यासायः ।

स्तथा चोक्तम् ।

अयं प्रक्रियप्रधानान्तरस्यमंगलोऽप्यन्यासनिर्वचनसमुच्चयेष्विति
किमिति परप्रश्ने । तदिति सर्वनामपुत्रप्रकृतपरामर्शाथं ।
ततश्चायं समुदायार्थोऽयं किं स्वरूपं तदावश्यकं । एवं
प्रश्निते सत्याचार्यः शिष्यवचनाऽसुरोधेन समाधानार्थं प्रत्यु-
च्यार्थं निर्दिष्टमिति ॥

(आवस्सयं चउविहं) इत्यादि अवश्यं कर्तव्यमावश्यकम् ।
अथवा गुणानामासमन्ताद्ध्यमात्मानं करोति इत्यावश्यकम् ।
ययांस्तं करोतीति अन्तःकः । अथवा आवस्सयति प्राकृत
शैल्या आवासकं । अत्र घस निवास इति गुणान्यमात्मानं
वा समन्तादासयति गुणैरित्यावश्यकं (चउविहं पणसत्ति)
चतस्रो विधा त्रेधा अस्येति चतुर्विधम् । प्रज्ञं प्ररूपितमर्थत
स्तीर्थकः सूत्रतो गणधरैस्तथवा (नामावस्सय) मित्यादि
नामात्रेयानतद्वत्त्वावश्यकं नामावश्यकं आवश्यकं भिन्ना-
न्मेषेत्यर्थः । अथवा नामना नाममात्रेणावश्यकं जीवादी
त्यर्थस्तद्वत्त्वकणश्चैदम् । यद्वस्तुनोऽभिधानं स्थितमन्याथं तदर्थ-
नरूपकं पर्यायानभिधेयं च नाम यादृच्छिकं च तथा विनयाऽनु

अर्थात्तदवस्था यद्वस्तुन इन्द्रादिरतिशयान्तर इत्यादि
घर्णाविश्रामादिमेव आवश्यकवृत्तवर्णचतुष्टयावधिमात्र
निर्दिमेव ।

आवश्यकवृत्तवर्णचतुष्टयावधिमात्रं । यत्तदोक्त्याजिसंय
न्नाप्तकामिति संतर्कः ॥

अथ प्रामाण्येण नामोद्देशणमाह । स्थितमन्यथे तदर्थ-
निरपेक्षं पर्यायानामनिर्देश्येति तदपि नामयक्यं नूतनमित्याह ।
अन्यथासावयश्च अन्यायों गोपात्रदारकादिवृत्तवृत्तवृत्त-
स्थितमन्यत्रादौ यथार्थत्वेन प्रसिद्धं तदन्त्यत्र गोपात्रदार-
कादौ यदोरोपितमित्यर्थः । अतएवाह । तदर्थनिरपेक्षमिति ।
तस्येन्द्रादिनामोऽर्थः परमेश्वर्यदिरूपस्तदर्थः । स चा
सर्वधृतिः वा तदर्थस्तस्य निरपेक्षं गोपात्रदारकादौ तथा
तदर्थस्याऽभावात्पुनः किमूतं तदित्याह । पर्यायानामनि-
र्देश्यमिति । पर्यायानां शक्रपुरन्दरादिनामनिर्देश्यमवधार्य
गोपात्रदारकादयो हीन्द्रादिशब्दैरेव्यमाना अपि शचीपत्य-
दिरिव शक्रपुरन्दरादिशब्दैर्नाभिधीयन्ते । अतस्तन्नामाऽपि
नाम तत्कारेन्द्रोपचारात्पर्यायानामनिर्देश्यमित्युच्यते च । शब्दा
घाम्न एव वृत्तान्तरसूचकं शचीपत्यादौ प्रसिद्धं । तन्नाम
वाच्याध्वान्ये अन्यत्र गोपात्रदारकादौ यदोरोपितं तदपि नाम-
ति तात्पर्यम् । नूतनप्रकारेणाऽपि वृत्तणमाह । यादृक्किं-
च तथेति । तथाविधव्युत्पत्तिशून्यं नित्यकारिण्यदिरूपं यादृ-
क्किं स्वेच्छया नाम कियत् तदपि नामेत्यादि ॥ अतु ० ॥

अथ नामावश्यकस्वरूपनिरूपणं सूत्रकार एवाह ॥

सेकितं नामावस्सयं २ जस्स एं जीवस्स वा अजीवस्स
वा जीवाण वा अजीवाण वा तज्जयस्स वा तज्जया-
ण वा आवस्सण्णि नामं कज्झं सेत्तं नामावस्सयं ॥

अथ किं तन्नामावस्सकमिति प्रश्नं सत्याह । (नामावस्सयं
जस्स ण) मित्यादि । अत्र टिकवृत्तवृत्तवृत्तवृत्तवृत्तं वि-
तीयमपि (नामावस्सयं) ति पदं छेद्यं । एवमन्यत्रापि
यथासम्भवं न्यूलम् । णमिति वाक्यालङ्कारः । यस्य वस्तुने
जीवस्य वा अजीवस्य वा जीवानामजीवानां वा (तज्जय-
स्स वा) तज्जयानां वा आवश्यकमिति यन्नाम कियते तन्ना-
मावश्यकमित्यादिपदेन संबन्धः ॥ नाम च तदावश्यकं चेति-
व्युत्पत्तिर्यथा यस्य जीवादिवस्तुनः आवश्यकमिति नाम क्रि-
यते । तद्वद् जीवादिवस्तु नामावश्यकं । नाम्ना नामान्नेण, उच-
यकं नामावश्यकमिति व्युत्पत्तिर्यथाशब्दाः पक्षान्तरे सूचका
इति समुदायार्थस्तत्र जीवस्य कथमावश्यकमिति नाम संभ-
वतीः पुच्यते । यथा लोकं जीवस्य स्वपुत्रादेः कश्चित्सीह
को देवदत्त इत्यादि नाम करोति । तथा कश्चित्स्वर्गि, प्रायव-
शादावश्यकमित्यापि नाम करोति । अजीवस्य कथमित चेदु-
च्यते । इहव्ययकावासकशब्दयोरेकथेता प्रमुखा । तदर्थो
रुशुकाचित्तो बहुकाऽराकीर्णो वृक्षाऽन्या वा तथाविध
कश्चित्पदार्थविशेषस्सोपादेवासाऽयमिति लोकिकैरेवपि
इयत् एव । स च वृक्षादिर्यद्यनन्तः परमाणुवृक्षादौ जीव
रूपेणैव प्रसक्तथाप्येकप्रत्येपरिणतिमाभित्यकाजीवत्वेन विव-
क्षित इति स्थित्यधिकप्रत्ययोपादानादेकानि वयस्यावास
कनाम सिद्धम् । जीवानामपि बहुनामावासकनाम संस्यते ।
यथा इहकापाकाद्यग्निमूिकावास इत्युच्यते । तत्र ह्यमौ किं
मूिकाः संसृज्यन्तस्तत्तन्नामसंख्ययानामनिर्जावानां स्वयं-
दावासकनाम सिद्धम् । अजीवानान्तु यथा नीलं पङ्क्तिनाम
वास इत्युच्यते । तन्मौं बहुमिष्टानाद्यजीवैर्निरूप्यते । इति

बहुनां जीवानामावासकनाम भवति । इदानीं तस्यैवा-
सकसंज्ञा भाष्यते । तत्र गृहीदीधिका अशोकविकाराद्युपशो-
नितः प्रासादादिप्रदेशा राजादेरवास उच्यते । सौधर्मादि
विमानं वा दानामावासोऽभिधीयते । अत्र च जत्रुहादय-
स्स वेतनरत्नदयश्च जीवा इष्टकाः काष्ठादयो वेतनरत्नदय-
श्चाजिवास्तन्निष्पन्नमुनय तस्य कथप्रत्ययोपादाने आवास-
क संज्ञा सिद्धा । उभयानां रत्नावासकसंज्ञा यथा सम्पूर्णनग-
रादिक राजादानामावास उच्यते । सम्पुणः सौधर्मादिक-
लो वा इन्द्रादानामावासोऽभिधीयते । अत्र च पूज्योक्तप्रासा-
दविमानाद्येवमादिकमव जीवाजीवामय विवाहमव तु
नगत्तानां सौधर्मादिकल्लानां च महत्वाद्भूति जीवाजी-
वानां निविश्रितानां निविश्रितानां देहयः एवमन्यत्रा-
ऽपि जीवादौ नामावासकसंज्ञा यथा सम्भव जावनीया ।
दिङ्मात्राप्रदेशाथत्वदस्य निगमयन्नाह । (सेतमित्यादि)
(सेत) मित्यादि वा कश्चित्पाठः तदेतन्नामावश्यकमित्यर्थः ॥

इदानीं स्थापनावश्यकनिरूपणादमाह ।

सेकितं उवणावस्सयं २ जमं कट्टकम्मे वा पोत्यकम्मे
वा चित्तकम्मे वा लिप्पकम्मे वा गंधिमे वा वेदिमे वा
पुग्गिमे वा मंयाइ मे वा अक्खेवा वराउए वा एग्गो वा अए
गोशा सज्जावउवणा वा असज्जावउवणा वा असजाय
उवणा वा आवस्स एत्ति ठवणाउविज्जं मेत्तं ठवणाव-
स्सयं । नाम ठवणाणं कोपइविसेनो णामं आवस्सकहिअं
उवणा इत्त रेआ वा होज्जा आवक्कहिअ वा ॥

टीका । सेकितमित्यादि अथ किं तत् स्थापनावश्यकमिति
प्रश्नं सत्याह । (उवणा आवस्सयं जमं) मित्यादि । तत्र
स्थप्यत शुष्कोऽयमित्यतिप्रत्येयं कियते निर्वृत्येति इति स्था-
पना । काष्ठकर्मादिगतवश्यकत्वं साध्यादिरूपः । सा चासौ
आवश्यकतत्कारेन्द्रोपचारादवश्यकं च स्थापनावश्यकं
स्थापनावृत्तं च सामान्यत इदमुक्तं । यत् तदर्थवियुक्तं
तदभिप्रायेण यच्च तत्करणे हेत्यादिकर्म तत्स्थापनेति
क्रियत अल्यकारं च ॥ १ ॥ इति विन्यासपुनराध्यायमात्रे व्या-
ख्यातुशब्दो नामवृत्तस्य स्थापनावृत्तस्य भेदसूचकः । स
चासावर्थश्च तदर्थो जावेन्द्रभावावश्यकत्वादिवृत्तवृत्तवृत्तवृत्त-
रहितं यद्वस्तु तदनिप्रायेण भावेन्द्राद्यभिप्रायेण कियते स स्थ-
तत् स्थापनेति संबन्धः किंचिदंशं यदित्याह । यच्च तत्करणे
तेन भावेन्द्रादिना सहकारिणः सादृश्यं तस्य तत्करणे तत्स-
दृशमित्यर्थः । चशब्दात्तद्वरुणिकाद्यादिवस्तु गृह्यते । अवस्स-
दशमित्यर्थः । किमुनस्तद्वैतं नूतं वरित्वयाह । हेत्यादिकर्ममिति
हेत्युत्पत्तिशब्दादित्यर्थः । प्रादिशब्दात् काष्ठपुत्तिकादि गृह्यते
अक्रादि अनाकारं कियत् कालं तत् कियते इत्याह । अष्टपः
काशो यस्य तद्वरुणिका मित्येकत्वमित्यर्थः । न शब्दाद्याव-
त्काथिकं शाश्वतप्रतिमादि यदुक्तमर्थे चाद्यर्थरहितं साकार
मनाकारं वा तदर्थनिप्रायेण कियते तत् स्थापनेति तात्पर्य-
मित्याद्यर्थः ॥

इदानीं प्रकृतमुच्यते (जमं) णमिति वाक्याऽसंकारं यत्काष्ठ
कर्मणं वा चित्रकर्मणं वा दराटकं वा एको वा अनेको वा
सजावस्थापनायां वा असजावस्थापनायां वा । आवस्सण्णि ।
आवश्यकतत्कारेन्द्रोपचारात्तद्विह गृह्यते तद्वैतको वा अने-
को वा कथं नूतं अन उच्यते । आवश्यकक्रिया चासावश्यक

क्रियावन्तो वा (उचणा उचिञ्छतेति) स्थापनारूपं स्थाप्यते क्रियते आनुत्या बहुवचनान्तये स्थापनारूपाः स्थाप्यते तत् स्थापनावश्यकमित्यादिपदं संवन्ध इति समुदायार्थः । काष्ठकर्मदिवावश्यकक्रियां कुर्वन्ते ये स्थापनारूपा साध्यादयः स्थाप्यते तत् स्थापनावश्यकमिति तात्पर्यम् । अपुना धवयवाथमुच्यते । तत्र क्रियत इति कर्म काष्ठकर्म काष्ठनिष्कृष्टि रूपकमित्यर्थः । चित्रकर्म चित्रलिखित रूपकं (पाठ्यकर्मवेति) अत्र पार्थ पोतं वस्त्रमित्यर्थः तत्र कर्म तत्पुत्रवनिष्पन्नं वा उल्लिखारूपकमित्यर्थः । अथवा पोत्यं पुस्तकं तच्चेह संपुटकरूपं गृह्यते । तत्र कर्म तन्मध्ये वृत्तिकांलिखितं रूपकमित्यर्थः । अथवा पोत्यं तारुपत्रादि तत्र कर्म तच्चेदनिष्पन्नं रूपकं लेप्यकर्म लेप्यरूपकं ग्रन्थिमं कोशज्ञातिशयाद् ग्रन्थिसमुदायनिष्पादितं रूपकं वेष्टिं पुणर्वेष्टनक्रमेण निष्पन्नमानन्दपुरादि प्रतीत्य रूपमथवा एकं द्वे त्रीणि वस्त्राणि वेष्टयित्वा यत् किञ्चित् रूपकं तस्यापयति तच्चेष्टिम् । पुरिमं भरिमं पित्तज्ञादिमयप्रतिमावत् । संघातिमं बहुवस्त्रादिखण्डसंघातनिष्पन्नं कञ्चुकवत् । अश्चिद्वदनकां वराटकः कपर्दकः । अत्र वाचनान्तरं अन्यान्यपि दन्तकर्मादिपदानि दृश्यन्ते । तान्यप्युक्तानुसारतः भावनीयानि । वा शब्दाः पञ्चान्तरसूचकाः । यथासम्भवमेवमन्यथापि पतेषु काष्ठकर्मदि आवश्यकक्रियां कुर्वन्तः एकादि साध्यादयः सङ्गावस्थापनया अस्सङ्गावस्थापनया वा स्थापनावश्यकं । तत्र काष्ठकर्मदिवावस्थापनया सङ्गावस्थापनया साध्याकारण्य तत्र सङ्गावत् । अत्रादिषु तु नाशकारवती असङ्गावस्थापना साध्याकारण्य तत्रास्सङ्गावदिति निगमयन्नाह । (सत्तमित्यादितेतेतस्स स्थापनावश्यकमित्यर्थः । अत्र नामस्थापनयोरभेदे पश्यन्निदमाह (नाम उचणाणं कोपइविसेसोत्ति) नामस्थापनयोः कः प्रतिविशेषो न कश्चिदित्यभिप्रायः । तयाहावश्यकदिभावायंशुत्ते गोपात्रद्वाराकादौ द्रव्यमात्रं यथावश्यकदि नाम क्रियते तत् स्थापनापि तथैव । तच्चून्त्ये काष्ठकर्मदौ द्रव्यमात्रे क्रियतेततो ज्ञावश्यकं द्रव्यमात्रे क्रियमाणत्वात् विशेषान्नानयोः कश्चिद्विशेषः । अत्रैतत्तत्तमाह । (नाम आवकहिय) मित्यादि नाम यावत्कथिकं स्वाश्रयद्रव्यस्यास्तित्वकथां यावदुच्यते न पुनरन्तराप्स्युपरमते । स्थापना पुनरित्यत्र स्वरूपकाभावाभाविनी वा स्याद्यावत् कथिका वा स्वाश्रयद्रव्ये अतिष्ठमानेऽपि कश्चिद्वाराऽपि निवर्तते । काचित् नन्मतां यावद्वर्ततेतत् इति भावस्तथाहि । नाम आवश्यकदिक् मेरुजम्बूदीपकलिङ्गमगधसुराप्तादिकं चाद्यात् स्थापना गोपात्रद्वाराकदेहादिः शिलासमुच्चयादिवत्समास्तित्वावद्वर्तते इति । तथाचत् कथिकमेव । स्थापनावश्यकत्वेनयोः स्थापितः स कृणानं पुनरपि तथार्थावप्रयोजनमन्त्ये इच्छन्त्ये स्थाप्यते । पुनरपि च राजादित्वेनयत्पका ज्वानिनः शाश्वतप्रतिमादिरूपा तु यावत्कथिकावर्तते तस्मान्नु अर्शद्वारिरूपेण संधेदा तिष्ठतीति स्थापनेति व्युत्पत्तेः । स्थापनान्त्यमेवत्ये ननुस्थाप्यत इति स्थापना शाश्वतत्वेन केनापि स्थाप्यमानत्वाभावादिति । तस्माज्जावगुण्यद्रव्याधारसाम्येऽप्यस्यनयोः काष्ठकृतोविशेषः । अत्राह । ननु यथा स्थापना । काचिद्वारिरूपकादीनां तथा तामापि कश्चिद्वारिरूपकादीनमेव । गोपात्रद्वाराकादौ विद्यमानेऽपि कदाचिद्वेनकत्तमपरावृत्तिदर्शनमुच्यते ।

सत्यं । किन्तु प्रायेण नाम यावत् कथिकमेव । यस्तु काचिदन्त्य

थोपज्जतः । सोऽत्यन्तलोहं विवक्षित इत्येदोऽर्थः । उपज्जन्तुणमात्रं चेद् । काष्ठमेवेतन्तयोर्भेदं कथनमपरस्यापि बहुप्रकाराभेदस्य सम्भवात्तथाहि । यथेन्द्रादिप्रतिमास्थापनार्थं कुण्डलङ्गादादि ज्ञपितः सखिहितराचीवज्रादिराकार उपज्जन्त्यते । न तथा नामेन्द्रादौ । एवं यथा स्थापनादर्शनादुभावः । समुल्लसति नैव मिन्द्रादिध्वजमवाद् । यथाच तत् स्थापनार्थं लोकस्थोपयत्तिनेत्वापुत्राप्रवृत्ति समीहितज्ञानादयोऽदृश्यन्ते नैव । नामेन्द्रादिविलेय मन्यद्विप वाच्यमिति ।

उक्तं स्थापनावश्यकम् ।

अत्र नाम इदानीं द्रव्यावश्यकनिरूपणाय प्रश्नं कारयति ।

संकिंते द्वावावस्सयं द्वावावसयं पुविहं पसुत्तं । तेजहा ।

आगममो अ नो आगममो अ ॥

टी० अथ कित्तु द्रव्यावश्यकमिति पृष्टे सत्याह । (द्वावावस्सयं पुविह) मित्यादि तत्र द्रव्यं गच्छति तौस्तान् पर्याया निति द्रव्यं विवक्षितयोरनीतमवित्युक्तावयोः कारणम् अनुज्ञतं विवक्षितज्ञावं अनुज्ञवित्युक्त्विवक्षितभावं चास्ति इति द्रव्यभूतस्य भाविनो वा ज्ञावस्य हिकारणं तु यल्लोकं तत् द्रव्यं तवज्ञैः सचेतनचेतनं कथितम् ।

व्या० । तद्रव्यं तवज्ञैः कथितं तत्कथंभूतं द्रव्यं यत्कारणं हेतुः कस्येत्याह । ज्ञावस्य पर्यायस्य कथंभूतस्येत्याह ।

चूतस्या तीत्यस्य ज्ञाविनो वा भवित्यनो वा लोके आधारज्ञेते तत्र सचेतनं पुरुषादि अचेतनं च काष्ठादि जवति ।

एतदुक्तं भवति ।

यः पूर्वं स्वर्गादिदिन्द्रादित्वेन सूत्रा इदानीं मनुष्यादित्वेन परिणतः अतोतस्येन्द्रादिपर्यायस्य कारणत्वात्संप्रतमपि द्रव्यमिन्द्रादिरभिधीयते । अमात्यादिपदपरिज्ञप्तामाल्यादिवत् तथा अत्रेऽपि य इन्द्रादित्वेनोपरस्यते स इदानीमपि जविष्यदिन्द्रादिपदपर्यायकारणत्वात् द्रव्यत इन्द्रादिरभिधीयते । जविष्यद्राजकुमारराजवत् । एवमचेतनस्यापि काष्ठादेः तत् जविष्यत्तपर्यायकारणत्वेन द्रव्यता भावनीयेत इति तात्पर्यार्थः । इतः प्रकृतमुच्यते । तच्चेह द्रव्यरूपमावश्यकं प्रकृतं तत्रावश्यकोपयोगाप्रिष्ठितः साध्यादिदेहावन्दनकादिसुखाचारण लक्षणआगमः । आवर्तदिका क्रिया चावश्यकमुच्यते । आवश्यकोपयोगागुण्यस्तु ता एव देहागमक्रिया द्रव्यावश्यकं तच्च विविधं प्रकृतमिति । तथैव । अलमत आगममाश्रित्य । नो आगमतो नो आगममाश्रित्य नो आगमशब्दाध्यं ययावसरमेव वक्ष्यामः । चशब्दो ऽयोरपि स्वस्वविषये तुल्यप्राप्त्यान्वस्थापनार्थः ।

अत्रायमेदं जिज्ञासुराह ।

संकिंते आगम ओ द्वावावस्सयं २ जस्सणं आवस्स-एत्ति पदं भिन्नित्वं द्वितं जितं मितं परिजितं नाम समंघोससमं अहोएकस्वरं अण्णस्वरं अवाऽण्णस्वरं अक्ख-द्विअं अमिद्विअं अज्जामेद्वियं पान्नुपुमं पान्नुपु-घोसं कंठोऽविष्णुमुक्तं गुरुवाणयोवगयं सेणं तत्तय वाय एए पुच्चणए परिअट्ठणए धम्मकट्ठए नो अपुण्णए कम्हा अमुवओगे द्वावमिति कट्ठ ।

टी० । सं किं मित्यादि—अथ किं तदागमतो द्रव्यावश्यकमिति आह । (आगमतो द्वावावसय जस्सण) मित्यादि-

णमिति पूर्ववत् । जस्तसति यस्य आवस्सणति पयति । आव
श्यकपदामिधेयं शास्त्रमिधेयः । ततश्च यस्य कस्यचिदा
वश्यकशास्त्रं शिक्षितं जितं यावत् । वाचनापगतं भवति
(सेणं तथेति) । सज्जुस्तत्रावश्यकशास्त्रे वाचनाप्रच्छन्ना
परिवर्तनाधर्मकथमिवर्तमानोऽप्यावश्यकपयोगे अवर्तमान
आगमतः आगममाश्रित्य द्रव्यावश्यकमिति समुदायार्थः ।
अत्राह । नन्वागममाश्रित्य द्रव्यावश्यकमित्यागमरूपमिदं
आवश्यकमित्युक्तम् ज्ञयति । एतच्चायुक्तं । यतः आगमो
ज्ञानं ज्ञानं च भाव एवेति । कथमस्य द्रव्यमुपपद्यते । सत्य-
मेतं किंत्वागमस्य कारणमात्मा तदधिष्ठिता देहशब्दश्चोपयोग
ज्ञान्यसुखेच्छारणरूप इहास्ति ननु साक्षादागमः । एतच्च
त्रितयमागमकारणत्वात्कारणं कार्योपचारादागम उच्यते ।
कारणं च विवक्षितभावस्य छव्यमेव ज्ञयतीत्युक्तमेवेत्यदोषः ।
अनु० ॥

शिक्षितादिपदानां व्याख्या शिक्षितादि शब्दे ॥

उदात्तादिघातैरविक्रमं प्रतिपूर्णाघोषः । अत्राह ।

घोष सममित्युक्तमेव तत्क इह विशेष इत्युच्यते । धोषसम-
मिति । शिक्षाकाव्यमधिकृत्योक्तं । प्रतिपूर्णं घोषं तु परिवर्तना-
दि काव्यमधिकृत्येति विशेषः ॥

तदेवं यस्य जन्तोरावश्यकशास्त्रं शिक्षितादिगुणोपेतं भव-
ति । स जेतुस्तत्रावश्यकशास्त्रे वाचनया शिष्याध्यापनवृत्त-
णयाप्रच्छन्नार्थार्थदिरुहं प्रति प्रश्नवृत्तणयापरावर्तनयापुनः पुन-
स्तुवार्थाऽप्यस्य वृत्तणया धर्मकथयार्थासादिधर्मस्वरूपणस्य-
रूप्या । वर्तमानोऽप्यनुपयुक्तत्वादिति सामान्याहारागम-
मतो छव्यावश्यकमित्यनेन सम्बंधः । ननु यथा वाचनादि
निस्तत्र वर्तमानोऽपि छव्यावश्यकं ज्ञयति । तथातुः प्रेक्षयापि
तत्र वर्तमानस्तद्वति नय्याह । (नो अणुपेक्षापत्तिः) अनुप्र-
क्षया ग्रन्थार्थानुचितनिरूपणा तत्र वर्तमानो न द्रव्यावश्यक-
मित्यर्थः । अनुप्रक्षायमुपयोगमन्तराणां प्रज्ञावातुपयुक्तस्य च
द्रव्यावश्यकत्वायोग्यादिति ज्ञायः । अत्राह परः । (कम्हति)
ननु कस्मादावाचनादिभिस्तत्र वर्तमानोऽपि छव्यावश्यकं कं-
स्माच्चानुप्रक्षया तत्र वर्तमानो न तथैति प्रच्छन्नातिप्रायः । एवं
प्रष्टेस्तथाह । (अणुवधोऽंगोद्वयं) मिति कृत्वा उपयोजन-
उपयोगोपि जीवस्य बोधरूपव्यापारः । संचह विवक्षितायं चि-
त्तस्य निनिवेशस्वरूपो गृह्यते । न विद्यते सा यत्र संऽनुप-
योगः पदाङ्गः । सविब्रजितो पयोगस्य कारणमात्रत्वात् अ-
व्ययमेव भवतीति कृत्वाऽस्मात्कारणादन्तरात्कारणमुपपद्यत इति
शेषः । एतदुक्तम् । ज्ञयत्युपयोगपूर्वका अनुपयोगपूर्वकाश्च
वाचना प्रज्ञेनादयः संभवत्येव तत्रैव छव्यावश्यकजित्वा प्र-
स्तावातुपयोगपूर्विका गृह्यन्ते । अतएव स्वज्ञेनाऽभिहितस्य
अनुपयुक्तस्याप्याहारस्तत्रवृत्तानुपयोगस्तुभावंशून्यता तच्चू-
न्यं वस्तु छव्यमेव भवतीत्यतोवाचनादिभिस्तत्रवर्तमानोऽपि
छव्यावश्यकम् । अनुप्रक्षायानुपयोगपूर्विकं संभवत्यतस्तत्र
वर्तमानो न तथेति ज्ञायार्थः । अत्राह ।

नन्वागममतोऽप्यनुपयोगा वक्ता छव्यावश्यकमित्यावच्छेदसिद्धेः
शिक्षितादिभूतगुणोक्तं नमनर्थकम् । अत्रोच्यते । शिक्षिता
गुणात्कीर्तने कुर्वन्निदं ज्ञापयति । यदुत्तरे चूतमपि निर्दोषं
श्रुतमुच्चारयतोऽनुपयुक्तस्य छव्यश्रुतं छव्यावश्यकमेव भवति
किं पुनः सद्योपमुपयुक्तस्य स्वशिक्षितादिपदपृष्ठमपि निगदतः
श्रुतमेव ज्ञयति । एवमन्यथापि प्रत्युपेक्षणादिक्रियाविशेषाः
सर्वे निर्दोषा अन्यनुपयुक्तस्य तथाविधफलशून्या अपि संपद्यन्ते

उपयुक्तस्य तु मतिवैकल्यादितः सदापि अन्त्यमी कर्ममहापगमा
येवेत्यत्र विस्तरेण ॥

इह जिनमते सर्वमपि सूत्रमर्थश्च श्रोतृजनमुपेक्ष्य (नतिन-
पादं विदुषं सुतं अथो व जिणमपि किंचि आसज्जउसेयारं
नप नयविसारओप्या) इति वचनात् इदमपि छव्यावश्यकं
न यैश्चित्यते ते च मूत्रजेदनाश्रित्य नैगमादयः सम तदुक्तं ॥

निगमसंगहवहदा, उज्जमुप चेव होई वोधवे ॥

सहयसमजिरुहे, एवं चूतं य मूत्रनया ॥ ? ॥

तत्रनैगमस्तावत्किर्यति छव्यावश्यकानीच्छतीत्याह ॥

नैगमस्तुपुं एगो अणुवउत्ता आगमओ एगं द्वाव-
स्सयं दोसि अणुवउत्ता आगमउं दोसि द्वावस्सयाई
तिणिण अणुवउत्ता आगमओ तिप्पि द्वावस्सयाई एवं
जावडा आसुवउत्ता आगमओ तावडाई द्वावस्सयाई
एवमेव वहारस्संवि संगहस्स णं एगो वा अणुगे वा
अणुवउत्ता वा अणुवउत्तावा । आगमओ द्वावस्सयं
द्वावस्सयाणि वा उज्जमुअस्स एगो अणुवउत्ता आग-
मतो एगं द्वावस्सयं पुहुत्तं नेच्छइ तिहं सहा नयाणां-
जाणए अणुवउत्तं अवतुप कम्हा जइ जाणए अणु-
वउत्तं न जवसि सेत्तं । आगमउं द्वावस्सयं ।

टी० निगमस्सत्यादि । सामान्यविशेषादि प्रकारेण नैकोऽपि
तु वहवो गमा वस्तुपरिच्छेदो यस्यासौ निरुक्तविधिना कका-
रस्य बोधार्थं नैगमसामान्यविशेषादिप्रकारैः बहुरूपवस्त्वनु-
गमपर इत्यर्थः । तस्य नैगमस्यको देवदत्तादिरनुपयुक्त आग-
मत एक छव्यावश्यकं द्वौ देवदत्तपङ्कदत्तावनुपयुक्तौ अगमतो
छव्यावश्यकं त्रयो देवदत्तपङ्कदत्तसामदत्ता अनुपयुक्ता आ-
गमतत्त्रीणि द्रव्यावश्यकानि । किं वदुना । एवं यावन्तो देव
दत्तादयऽनुपयुक्ताः तान्यतीतादि काव्यव्यवर्तिनि नैगमस्या-
गमतो छव्यावश्यकानि एतदुक्तं ज्ञायति । नैगमो हि सामा-
न्यरूपं विशेषरूपं च वस्तुव्यपगच्छत्येवं न पुनर्वैद्यमाणसं-
ग्रहवत्सामान्यरूपमेव । ततो विशेषत्वादित्यस्येदं प्राधान्येन
विवक्षितत्वात्प्रायतः के वन देवदत्तादि विशेषा अनुपयुक्ता
स्तावन्ति सर्वोऽप्यन्त्यो द्रव्यावश्यकानि न पुनःसंप्रदक्ष्मन्त्यान्त्य
वादित्वादिकमेव । (सवहारस्सत्ति) व्यवहारस्य व्यवहारो
लोकिककामस्यैव प्रस्तुतप्रधानो नयोऽपि व्यवहारस्तस्याप्येव-
मेव । नैगमवदको देवदत्तादिरनुपयुक्तोऽध्यागमत एकं द्रव्या
वश्यकमित्यादि सर्ववाच्यमिदमुक्तं ज्ञयति । व्यवहारनयो
लोकिकव्यवहारोपकारिण एव पदार्थाननुपगच्छति न शेनार्थः ।
लोकिकव्यवहारो च जहाहरणवर्णपदं प्रदानादिकेऽधर्मित्यादि
विशेषा घोषो कुर्वाणा दृश्यन्ते न पुनस्तदतिरिक्तं तत्सामान्य
मिति विशेषानिव वस्तुत्वेन प्रतिपद्यन्तसो न सामान्यं व्यव-
हारानुपकारित्वादिशेष व्यतिरेकेणाऽनुपपन्नयमानत्वाच्चैत्यतो
विशेषादिनैगमतसामान्येनातिष्ठेत् । अत्र चातिदेशेन क्लृप्तं
सिद्धार्थलाघवम् । संग्रहमतिक्रम्य व्यवहारोपन्यासः वेद इति
भावनीयं (संग्रहस्सत्यादि) सर्वमपि ज्ञानत्रयाऽन्तर्वैतिव
रन्ती कुरुवं संग्रहाति सामान्यरूपतयाऽव्यवस्थतीति संग्रह-
स्तस्य मते एको वा अनेको वा अनुपयुक्तोऽनुपयुक्ता वा यदा
गमतो छव्यावश्यकं द्रव्यावश्यकानि सा तत्किमित्याह (स
पेगति) तदेकं द्रव्यावश्यकम् इदञ्च इदं । संग्रहनयः सा-

मान्यमेवाभ्युपगच्छति न विज्ञानमिदं धाति च सामान्या-
दिशायद्वयतिरिक्ताः स्युः । अर्थतिरिक्ताः स्युः अर्थतिरिक्ता वा
यथाद्याः पृष्ठः । तर्हि न संत्यमी निःसामान्यत्वात् खरविषाण
वत् । अथापरः पृष्ठस्तर्हि सामान्यमेव तेतद्वयतिरिक्तात्सा
मान्यत्वं स्यात्तत्सात्सामान्यव्यतिरेकेणा विज्ञापितेभ्यः नि का
निश्चिद्रव्यावश्यकानि तानि तत्सामान्याव्यसितिरिक्तादेकमेवं
संप्रहस्य उच्यते अवश्यकमिति (उच्यतेसुयस्स) त्यादि । ऋज्व-
तीतानागतपरकोपरिहारणंमात्रं वस्तु सूत्रयत्युपगच्छ-
तीति । ऋजुसूत्रः । अयं हि वर्त्तमानकावभाष्य वस्तु न न्यु-
पगच्छति नातोत वितप्रवृत्ताभ्यामनागत मनुपपन्नत्वाद् वर्त्तमान
कावभाष्येय स्वकीयमेव मन्यते स्वकार्यस्य धुकत्वात् स्वधन-
कापरकोपान्यु नेच्छति स्वकार्याप्रसाधकत्वात् । परधनवत्तत्सा-
देको देवदत्तद्विरनुपयुक्तोऽप्यमत्ते आगमत एकं द्रव्यावश्यं ।
कमिति (पुहत्ते स्ति) पुहत्तंनिरुद्धति । अतीतानागतने-
दः परकोपभेदतश्च पृथक्त्वं पार्थक्यं नेच्छत्यसौ किं तर्हि-
वर्त्तमानकादीनं स्वत्वमेवंचा न्युपीत तच्चकमेवति (तिरहं
सहनयाण) मित्यादि शब्दप्रधाना नयाः शब्दनयाः शब्दसम-
भिरुद्देवंनृतास्ते हि शब्दमेव प्रधानमिच्छन्तीत्यनु गौणं
शब्दवाचनैवार्थप्रतीतिर्याणां शब्दनयानां ज्ञापकोऽथवानुप-
युक्तं त्वेदं देव तु न सम्भवतीदमित्यर्थः । (कम्बेति) कसा-
देवमुच्यते इत्याह । यदिज्ञापकस्तर्ह्यनुपयुक्तो न भवति ज्ञान-
स्योपयोगरूपत्वादिदमत्र हृदयं । आवश्यकशालूस्तत्रा चानु-
पयुक्त आगमतो उच्यते अवश्यकमिति प्राशिर्णतमेव स्वामी न
प्रतिपद्यते यथावश्यकशालू जानाति कथमनुपयुक्तोऽनुपयु-
गमुच्छेत् कथं जानाति ज्ञानस्योपयोगरूपत्वात् यदव्याग-
मुकाणामात्मदेहादिकमगमत्वेनोक्तं तदप्यैवचारिकत्वाद्
मी न मन्यते । शुद्धनयत्वेन मुख्यवस्तुन्युपगमपरत्वात्तत्सा
देवन्मते द्रव्यावश्यकस्यासंभव इति निगमयन्नाह (सेत्तमि
यादि) तद्वत्तादागतो उच्यते अवश्यकन्तेन उक्तम् आगमतो उच्यते
वश्यकमिति नोम् ॥

इदानीं वा आगमतस्तदुच्यते ॥ सेक्तिं तं नो आगमभो द्वा
वस्सय २ तिविं पञ्चत्तंज्ञायं सरिद द्वावस्सयं ॥ ६१०
अथ किंनो आगमभोऽव्यावश्यकमिति प्रश्नः । उत्तरमाह
नो आगम उ द्वावस्सय तिविं पञ्चत्तमित्यादि नो आगमत
इत्यत्र नो शब्द आगमस्य उर्वनिषेध दर्शनेष्वे वा वर्तते
यत् उक्तं पूर्वमुनिभिः ॥

आगमतवनिषेधे नो नोहो अहं वदेस्माभिसेह ।

सर्वे जहस्सरीरं जवस्सय आगमभावात् ॥

व्याख्या । आगमस्यावश्यकदिज्ञानस्य सर्वनिषेधे वर्त्तते
नोशब्दोऽथवा तस्यैव दर्शनातिषेधे वर्त्तते । तत्र (सर्वेक्षेत्)
सर्वनिषेधवद्वाहरणमुच्यते यथेत्युपदेशेन (सरिपति) तस्य
जानतःशरीरं शरीरं नो आगमत इह उच्यते अवश्यकं भव्यस्य
च योग्यस्य यच्छरीरं तदपि नो आगमत इह उच्यते अवश्यकं
कुत ह्य्याह । आगमस्यावश्यकदिज्ञानवृत्तणस्य सर्वथा अ-
भावादिदमुक्तं

प्रयति । शरीरं जव्यशरीरं जानन्तरमेव वश्यमाणस्वरूपं
नो आगमतः सर्वथा आगमाभावाभाष्य द्रव्यावश्यकमुच्यते ।
नोशब्दस्याऽत्र पञ्च सर्वनिषेधवचनन्यादिति गार्थः ।

देशप्रतिषेधवचनेऽपि नोशब्दे वद्वाहरणम् । यथा ॥

किरियागमुच्चरतो, आवासं कुण्डं जावमुच्चरे ।

किरियागमा न होइ, तस्स निसेहो जवेदेस्स ॥

व्या० । क्रियामावर्तोदिकं कुर्वन्निश्चयाहार द्वागमं च वंद-
नकस्त्रादिकमुच्चरन्त्यत्र आवश्यक्यो य आवश्यक कर्माति सेहो
ऽपि नो आगमत इह उच्यते अवश्यकमिति शेषः । अत्र च क्रि-
यावर्तोदिकागमो न प्रयति जम्त्वामस्य च ज्ञानरूपत्वाद् त-
स्तस्यागमस्य देशो क्रियावृत्तये निषेधो जवति । क्रियाआगमो
न जवतीत्यर्थः अतो नो आगमत इतीह । किमुक्तं भवति । देशो
क्रियावृत्तये आगमाभावाभाष्य द्रव्यावश्यकमिति गार्थः ॥
तदेवं नो आगमतः । अगमाभावाभाष्य द्रव्यावश्यकं त्रि-
विधं प्रकृतं तद्यथा शरीरद्रव्यावश्यकं १ भव्यशरीरद्रव्याव-
श्यकं २ शरीरं नव्यशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यावश्यकम् । ३ तत्रा-
द्यभेदविवरीपुराह ॥

सेक्तिं जाणयसरीरद्व्वावस्सयं २ आवस्सयस्य पयत्था
हिगारं जाणयस्स जं सरिअयं वगततुनचावितचत्तदेहं
जाविपण्णज्जं शिज्जगतं वा संहायगतं वा निस्सिद्धि-
आगतं वा सिद्धिसिद्धातवगतं वापासिचाणं कोइ जणेज्जा
अहोणंमे णं सरिअसमुस्सएणं निणदिट्ठं जावेणं
आवस्सएत्ति पयं आधविअं पमविअं पवुविअं दंसिअं
निंदंसिअं उवदंसिअं जहा को दिट्ठो अयं पयकुंजे
आसी अयं महुकुंजे आसी सत्तं जाणयसरीरद्व्वावस्सयं ॥

टी० । अयं किं तत्... शरीरद्रव्यावश्यकमिति प्रश्ने निर्वचनमाह ।
(जाणयसरीरद्व्वावस्सयं आवस्सयस्येत्यदि) इति वानिति
ज्ञापित्वा शयित इति शरीरं इत्यस्य शरीरं शरीरं तदेव अनु-
वृत्तं न वत्तद् द्रव्यावश्यकं किं तदित्याह । यच्छरीरकः संज्ञापकं
च वपुरित्यर्थः । कस्य संबन्धीत्याह । आयस्सपतीत्यादि
आवश्यकमिति यत्पदं आवश्यकपदमभिधेयं शास्त्रमित्यर्थः ।
तस्यार्थे पद्याधिकारोऽनेके वा तद्वत्तार्था अधिकारा गृह्यन्ते-
तस्यैवार्था वा ज्ञातु संवेधि कथं ज्ञतं तदिदं ॥ शरीरं द्रव्या
वश्यकं भवतीत्याह व्यपगतच्युतं त्यक्तेहं जीवविप्रमुक्तमि-
त्युक्तयेज्जा । इदानीं भावाः । कश्चिदुच्यते तत्र । व्यपगत-
चेत्यन्यपर्यायाद्वचनेत्यवृत्तं पर्यायान्तरं प्राप्तं एव च्युतं
उच्यते वासनि स्वासजीवितदिदं शविधप्रमाणेभ्यः परिच्छ्रम् ।
अवैतन्यं इवासाद्यव्यवद्व्यथा वेद्वादीनामपि तत्प्रसंगा-
त्तन्मथ परिग्रहस्वभावादिभिः कश्चित् स्वज्ञावत् पद्यानुपग-
म्यते । तदप्युहायमाह । व्यावित आयुः कृण्यते न्यः परिभेसि-
तं ननु स्वभावतस्तस्य सदावस्थितत्वेन सदावस्थितत्वेन सर्वदा तत्प्रसंगादिष्वं
च सति कथं ज्ञतं तदित्याह । त्यक्तेहं दिह उपचये त्यक्तो
देह आहारपरिणामजनितोपचयो येन तस्यक्तेहं । अचेत-
नस्याहारप्रदणपरिणत्यारभावात् । एवमुक्तेन विधिना जीवे-
नात्मना विद्यमनकथा प्रकथेण मुक्तं जीवविप्रमुक्तं किं
तदतद्दृष्टव्यः । इत्यं शरीरमतीता वश्यकभावस्य कारण-
त्वाद् व्यावश्यकम् । अस्य च नो आगमत्वमागमस्य तदर्थी
संबन्धा जावाभो शब्दस्य चात्र पञ्च सर्वनिषेध वचनत्वादिति
जावः । ननु यदि जीवविप्रमुक्तमिदं कथं तदास्य उच्यते अवश्य-
कत्वे वेद्वादीनामपि तत्प्रसंगात्तु ज्ञानात्मपि कदाचिदाव-
श्यकत्वाभेदेहीत्या मुक्तवत्संभवादित्याशङ्क्याह । (संज्ञा
गत) मित्यादि यस्मादिदं शब्दगतं वा संज्ञागतं च नैषधि-
कीगतं वा सिद्धसिद्धातवगतं वा दृष्टा कोऽपि द्रव्याद्वाहो अने
न शरीरसमुच्चयेण जिनदृष्टितभोवन आवश्यकमित्येतत्पदं
गृहीतमित्यादि यावदुपदर्शितमिति तस्मादतीतवर्तमान

कावभावि वस्वेकत्वप्राप्तिनयानुसारिणामेवं वीदिनां सम्मवाशयोक्तशरीरस्य छव्यावश्यकत्वं न विरुध्यते द्वेष्टादिदर्शने पुनर्न्यस्ततः प्रत्ययः कस्यापि समुत्पद्यते इति । न तेषां तन्मत्संगस्तेनैव कचकरणशरीरादिपारणामनान्तरमेवावश्यककारणत्वेन ध्यावृतवाचद्वयं तथाविष्टप्रत्ययजनकं छव्यावश्यकं द्वेष्टादय इतिभाव इति समुदायाय । इदानीमवयवाश्च उच्यते । तत्र शक्या महती सर्वोद्यगप्रमाणा तां गतेशक्यास्त्रिभूम्यर्थः । संसारो लघुकोऽस्तुतीयहस्तमानस्तं गतं तत्रस्यमित्यर्थः । यत्र साधवस्तपःपरिक्रमस्तशरीराः स्वयमेव गावा भकपरिज्ञानज्ञानं प्रतिपन्नपूर्वाः प्रतिपद्यते प्रतिपत्स्यन्ते च तस्मिन्निशानातश्चमुच्यते । क्षेत्रगुणतो यथा जघकदेवतागुणतो वा साधूनामाणाः सिध्यति । शं तत्रेति कृत्वा अन्येऽप्याचक्षते । यत्रमहर्षिः कश्चित्सिद्धस्तु सिद्धशिवात् तत्र तद्वत्तत्र स्थितं सिद्धशिवात्तद्वत्तत् । इह निसीहयाग तं चेत्यादीन्यपि पदानि वाचनान्तरे उच्यते तानि च सुगमत्वात् स्वयमेव भावनीयानि । नवरं नैवेधिकी शवपरिष्ठापननूभिः अपरं चान्नन्तरे (पासिताण कोऽत्रिणः) जिते पय यत्र तु न इत्येते तत्राध्याहारो द्रष्टव्यः । अहो शब्दो दैन्यविस्मयामंत्रणेण वर्त्तते । स चेह त्रिष्वपि घटते तथाहानियशरीरमिति दैन्ये आवश्यकं ज्ञातमिति विरुध्यतेऽप्यं विप्राश्चिन्तयामात्रमात्रमात्रमात्रमात्रेण जनेन प्रत्यक्षतया द्रश्यमानेन शरीरेमेव पुद्गलसंघातत्वात् समुच्चयस्तेन जिनदुष्टेन तीर्थकराभिमतं न भावेन कर्मनिर्जरेणाभिप्रायेण अडवा जावेन तदावपकम्भोपशमवृत्तौ न आवश्यकपदार्थमिधेयं शास्त्रप्र (आग्रवियंति) प्राकृतशैल्या चण्डसत्त्वाच्च गुरोः सकाशाद्गृहीतं प्रकाशितं सामान्यतो विनयेत्यर्थः कश्चित् प्ररूपितं तेन्य एव प्रतिसूत्रमर्ककण्ठनतः । दर्शितं प्रत्युपेक्षणादिक्रियादर्शनतः । इदं क्रिया परित्रक्षैरत्रोपात्ता । इदं च क्रियते इत्येवं विनयेत्यर्थः प्रकटितमिति भावः । निर्दिष्टं कश्चित् दृश्यतः परयाऽनुकर्षया निश्चयेन पुनर्दर्शितं । उपदर्शितं सर्वनययुक्तिनिः आह । न्यन्तेन शरीरसमुच्चयेणावश्यकमागृहीतमित्यादि नोपपद्यते गृहणप्ररूपणादीनां जीवधर्मत्वेन शरीरस्याऽद्यमानकत्वा सत्यं । क्तिन् चूतपूर्वगत्या जीवशरीरयोरभेदोपचारादिऽहमुपन्यास इत्युदाहः । पुनरप्याह ननु यद्यपि तच्छरीरकं शक्यादिगतं द्वेष्टा पूर्वाक्तवक्तारो भवन्ति तथापि कथं तस्य द्रव्यावश्यकता यत् आवश्यकस्य कारणमेव द्रव्यावश्यकं जगिद्यमहति चूतस्य भाविना वेत्यादि पूर्वोक्तवचनात् । कारणं चागमस्य चेतनाधिष्ठितमेव शरीरं न त्विदं चेतनारहितत्वात्तत्त्वात्पि तत्कारणत्वात्तत्प्रसंगात्सत्यं । किंत्वतीतपर्यायानुवृत्त्यनुपगमपरतयाऽनुवृत्त्यातीतमावश्यककारणत्वपर्यायमपेक्ष्य द्रव्यावश्यकताऽस्योच्यते इत्युदाहः । इत्यादेवं । यद्यत्रार्थैः कश्चिददृष्टान्तः स्यादिति विवक्ष्यतात् प्रचञ्चति यथा कोऽत्र दृष्टांत इति प्रष्टव्यत्वाह । यथा अयं चूतकुम्भ आसीत् । अयं मधुकुम्भ आसीदित्यादि । एतदुक्तं जयति । यदा मधुनि घृतं वा प्रक्षिप्यपनीते तदाधारपर्यायितिक्रान्तोऽप्ययं मधुकुम्भोऽयं च घृतकुंज इति व्यपदेशोक्तो प्रवर्त्तते । तथा आवश्यकारणत्वपर्यायप्रतिक्रान्तोऽपि पर्यायानुवृत्त्या छव्यावश्यकमिदमुच्यते इति ज्ञायः । निगमयन्नाह । (सत्तमित्यादि) तदेतत् शरीरद्रव्यावश्यकम् ॥ उक्तो नो आगमतो द्रव्यावश्यकप्रथमनेदः ॥

चित्तीयभेदिरूपणार्थमाह ।

से कितं जविअसरीरद्ववावसायं १ जे जीवे जाणिजम्मणुनिकखंते इमे एं चव अत्तएणं सरीरसमुत्सएणं जिणदिद्वेणं जावेण आवस्सयति पयं सेअकावे सिक्खिस्सति न ताव सिक्खति जहा को दिद्वंता अयं महकुंजे जविस्सइ अयं पयकुंजे जविस्सइ सेत्तं जविअसरीरद्ववावस्सयं ॥

अथ किं तद्व्यवशरीरद्रव्यावश्यकमिति प्रश्ने सत्याह (भवियसरीर द्रव्यावस्सयं जे जीवे) इत्यादि । विवक्षितपर्यायेण भवियत्तीति भव्यो विवक्षितपर्यायाहंस्तद्व्याय इत्यर्थः । तस्य शरीरं तदेव भाविभावावश्यककारणत्वात् छव्यावश्यकं भव्यशरीरछव्यावश्यकं किं पुनस्तदित्यत्रोच्यते । यो जीवो योनिजन्मभिनिकातोऽनेन च शरीरसमुच्चयेण जिनोपदिष्टेन भावेन आवश्यकमित्येतत्पदं आगमिनि कावे शिक्षिष्यते न तावद्विज्ञेयते यज्जीवाधिष्ठितं शरीरं भव्यशरीरद्रव्यावश्यकमिति समुदायायः सांप्रतमवयवाश्च उच्यते । तत्र यः कश्चिज्जीवो जंतुर्नोऽप्या योपिद्रवाच्यदेशज्ञानायाः परिपूर्वजमस्तद्देशो जन्मत्वेन जन्मसमयेन निष्क्रान्ता न पुनर्गर्भावस्थ एव पतितो योनिजन्मत्वनिष्क्रान्तः । अनेन च शरीरमेव पुद्गलसंघातत्वाद्गुपितसमयाद्धारय प्रतिसमयं समुत्सर्पणादा समुच्चयस्तेन । आत्तेन अदत्तेन वा गृहीतेन प्राकृतशैल्यावशादात्मिणेन वा जितोपदिष्टेन इत्यादि पूर्ववत् (संयकाचित्) गंदसत्त्वादागमिनि कावे शिक्षिष्यते अध्येष्यते । सांप्रतन्तु न तावदद्यापि शिक्षते तज्जीवाधिष्ठितशरीरं भव्यशरीरद्रव्यावश्यकं नो आगमत्वं चाप्यागमाभावमात्रमित्य मन्तव्यं । तदानीं तत्र वपुष्यागमात्रात्वो शब्दस्य चात्रापि सर्वनिषेधवचनत्वात् । अत्राह । नन्वावश्यकस्य कारणं छव्यावश्यकमुच्यते । यदि तत्र वपुष्यागमाभावः । कथं तदित्यस्य तं प्रतिकारणत्वं ग हि कार्याभावे वस्तुः कारणत्वं युज्यते अतिप्रसंगात् । ततः कथमस्य छव्यावश्यकता । सत्यं । किन्तु भविष्यत्यर्थोऽस्येदानीमपि योऽस्तित्वमुपचरितनयस्तद्गुह्यस्यास्यद्रव्यावश्यकत्वमुच्यते । तथा च तदनुसारिणः पठेति भाविनि चूतवदुपचार इति अत्रार्थे दृष्टांतं दिदर्शयिषुः प्रश्नं कारयति । यथा कोऽत्र दृष्टांत इति निर्वचनमाह । यथार्थं मधुकुंजो भविष्यतीत्यादि । एतदुक्तं भवति यथा मधुनि घृतं वा प्रक्षिप्यते तदाधारत्वपर्यायं जविष्यत्यपि लोकेऽयं मधुकुंजो घृतकुंजो वेत्यादिव्यपदेशो दृश्यते । तथास्याप्यावश्यक कारणत्व पर्यायं भविष्यत्यपि तदस्तित्वपरतयाऽनुवृत्त्या द्रव्यावश्यकत्वमुच्यते इति ज्ञायः । निगमयन्नाह । सेत्तमित्यादि तदेतद्व्यवशरीरद्रव्यावश्यकमिति । उक्तो नो आगमन्त द्रव्यावश्यकचित्तीयनेदः ॥

तृतीयनेदिरूपणार्थमाह ॥

से किं ते जाणयसरीरजनिअसरीरवडिरिं दव्वा वसयं १ तिबिहं एणत्तं । होइअं १ कृपावयणिअं १ होउत्तरिअं १

अथ किं तत् शरीरतत्त्वशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यावश्यकं निर्वचनमाह ॥ (जाणशरीरभविष्यसरीरवडिरिं दव्वावस्सय तिबिहं) इत्यादि यत्र शरीरजन्मशरीरयोः संबन्धि

पूर्वोक्तवृत्तं न घटते । तदुभाभ्यां व्यतिरिक्तं भिन्नं छव्याव
स्थकमुच्यते । तच्च त्रिविधं प्रकृतं । तद्यथा । द्वौकिंकुप्रावच
निकं । द्वौकोत्तरिकम् ॥

तत् प्रथमभेदं जिज्ञासुराह ॥

संकिंतं दोइअं दव्वावस्सयं २ जे इमे राईसरतव्ववर-
मानं विअकोहुं विअइच्चसेत्तिसेणावस्सत्थवाहुप्पजित्त-
ओकद्वेपापजायाए रयणीए सुमिमन्नाए पुल्लुप्पन्नक-
मन्नकोमहुम्मिअमिअं अह पस्सए पजाए रत्तातोप
गासकिं सुअसुमुहगुंजप्परागमारिने कमन्नागरनन्नाए
संरुवोहए उडिअंमि सूर सहास्सरसिंमिदिणयरे ते असा
जइते मुहोपाअणदंतपक्खाअणत्तेव्वणिहण्णिस्सत्थयहरि
आअिअ अदागधुवपुप्फगंधमव्वतं वोववत्थाइ आइं
दव्वावस्सयाइं काउं ततो पच्चा रायकुलं वा देवकुलं
वा आरामं वा उज्जाणं वा सत्तं वा पव्वं वा गच्छति
सेत्तं दोइअं दव्वावस्सयं ॥

दोइयमित्यदि ॥ द्वौकं भवं द्वौकिंकं शेषं तथैव अत्र राज
श्वरा तत्ररादयः प्रजातसमये मुखधावनादि कृत्वा तत्
पश्चाज्जकुशादी गच्छति । तत्तथां सम्बंधि मुखधावनादि
द्वौकिंकं क्षारीरजव्यशरीरव्यतिरिक्तं छव्यावश्यकं मिति
समुदायार्थः ॥

(कल्लं पाउणपयायाए) इत्यादि कल्यमिति विभक्तियत्य
येन सामान्येन प्रजाते प्रभातस्यैव विशेषावस्थाः प्राह इ
इत्यादि । प्राहुः प्राकाश्ये ततश्च प्राकाशप्रभातायां रजय्यां
किंचिदुपपन्नयमानप्रकाशायामिति भावः । तदनन्तरं सुवि
मन्नायां तस्यामव किंचित्परिस्पृष्टतरप्रकाशायाम् । अथारब्ध
आनेतयं तदनन्तरं पांडुरं प्रजाते कथं नूत इत्याह । पुल्लोपल-
कमन्नकोमन्नं स्माखितं फल्लं विकसितं तच्च तदुपपन्नं च फल्लो-
त्पन्नं कमन्नो हरिणविशयः पुल्लोत्पन्नं च कमन्नं पुल्लोत्पन्न
कमन्ना तयोः कामन्नमकगोरे दशानां नयनयात्रायां श्रितमु
मीनं यत्र प्रभाते । तद्यथा । अनेन च प्रमुक्ताः पुवमन्न-
तायाः वक्ष्यमाणसूर्योदयस्थ चांतराज्जनविर्मां र्बंथा इत्य
रुणप्रजावस्थामाह । तदनन्तरम् (उडिप सूरपत्ति) अच्यु-
क्ते आदित्ये कथं चूते इत्याह । रक्ताशोऽप्रकाशस्य पुप्पि-
त्तं पञ्चाशस्य शुक्रमुखस्य गुंजकिंस्य च रागेण सदशो यः सतथा
तस्मिन् आरक्ते इत्यर्थः । तथा कमन्नाकरनाशिनखिन्दोषके
कमन्नानामाकरा उत्पत्तिभूम्यां हृदादिज्जशयविशेषास्तेषु
यानि निशनेखिण्णमिति तेषां वेधको य स तथा तस्मिन्
पुनः किंतुने तस्मिन्निय्या । सहखरइमी दिनं क-
रंतीति दिनकरस्तास्मिन् तेजसा ज्वलति । तत्रैते भावाः
सर्वेऽपि सतीति ज्ञापार्थं सूर्यस्य विशेषणवद्व्यं अनेन चो-
त्तराकराभाविना आवश्यककरणकालविशेषणकालेन प्र-
कृतमध्यमजग्न्यायामवना सन्धानाभिमतमावश्यकरणसम-
यमाह । तथाहि । किंचिप्रकृष्टोद्यमिनः किंचिप्रकाशमानायां
यस्यां मुखधावनाद्यवश्यकं कुर्वति । मध्यमोद्यमिस्तु त-
स्यमित्यं भुविमन्नायामरुणप्रभातसरे वा । जग्न्यायामिनस्तु
ममुदने मविनरीति (मुहधोवणत्थादि) मुखधावनं च दंत-
प्रज्ञाज्ञनं च तेषां च फणिहण्णं निवृत्त्यर्थं हरितादिका च आ-
दृशश्च पुष्पाणि च माल्यं च गंधाश्च तान्पुंश्च यवखाणं च ता-

न्यादियेषां स्तानानरणपरिधानादीनां तानि फणिहः कंकत-
कस्तं मस्तकादीं व्यापारयति । सिद्धार्थः सर्वपाः । हरिता-
दिका द्यां एतद्वयं मंगलार्थं शिरसि प्रक्षिपति । आदर्शेषु
मुखादि निरीक्षिते वस्त्रादि धूपयति अग्रथितानि पुष्पाणि ता
न्यवग्रथितानि माल्यम् अथवा विकसितानि पुष्पाणि वा
ताभ्येवावकसितानि माध्यमेतेषां च मस्तकादिपूषायोगः ।
शेषं स्वरूपत उपयोगतश्च प्रतीतमेव पतानि द्रव्यावश्यकानि कृ-
त्वा ततः पश्चाज्जकुशादी गच्छति तत्र रमणीयतातिशयेन स्त्री-
पुरुषमिदुनानि यत्रारमंति सविधिपुष्पजल्युपशोभितं श्राव-
मः वस्त्रानरणदिसमर्पकतविग्रहाः संति हिताशानाद्याहारा म-
दोत्सवादिषु कीर्त्या द्वौका जघाति यत्रतच्छपकादितस्त्व-
एरुमरितमुद्यानं भारतादिकथानिबोदेन यच्च द्वौकस्तिष्ठति
सा सता शेषं प्रतीतम् । अत्राह । ननु राजादिभिः
प्रजाते अवश्यं क्रियत इति ध्युत्पत्तिमात्रेणानुवक्ष्यत्वं भवतु-
मुखधावनादीनि ज्ञावावश्यककारणं न भवन्ति । सत्यं । किंतु
तत्तस्य भाविनो वेत्याधेव द्रव्यवृत्तं मतेव्यं । किं तर्हि
(अप्पाहणे वि दव्वमहो) तीतिवचनादाह । अप्रधानावच-
कोऽपि छव्यावश्यंगतव्यः । अप्रधानानि च मोक्षकारणभा-
वावश्यकपेक्षया संस्कारकाराणि राजादिव्यवधानादीनि
ततश्च द्रव्यज्ञानावश्यकानि द्रव्यावश्यकानि पतानीत्यदोषः
नो आगमर्थं च हाण्यागमाज्जावन्नोशब्दस्य च सर्वनिषेधव-
चनावादिष्वर्थं विस्तरणे निगमयथाह ॥

(सेत्तं दोइयं) मित्यादि । तदेतच्छरीरजव्यशरीरव्यति-
रिक्तं द्वौकिंकं छव्यावश्यकमित्यर्थः । उक्तां नो आगमतो
छव्यावश्यकतांगेतद्व्यशरीरमव्यशरीरव्यतिरिक्तः छव्यावश्य-
कक्रममेदः द्वौयभेदतिरूपवर्धमाह ।

स किंतं कुप्पावर्णयणं दव्वावस्सयं २ जे इमे चरग-
चीरिगच्छमव्वंकिअकिंत्वाहुंमुंरं गगोअमगोवत्तिअगि
दिथमपयमचित्तगअविरुक्खैनयिकवुहसावगणजित्तओ
पांसंरत्था कल्लं पाउप्पजाए जाए जा वते असा जइं
ते इंदस्स वा खंदस्स वा रुइस्स वा तिवस्स वा वेसमणस्स
वा देवस्स वा नागस्स वा चूअस्स वा मुगुदस्स वा अ-
ज्जाए वा कोट्टकिरिआए वा उव्वेवणस्स मज्जणआव-
रिस्सप धूपपुप्फगंधमव्वदिआइं दव्वावस्सयाइं करेति
सत्तं कुप्पावर्णयणं दव्वावस्सयं ॥

से किंतं कुप्पावर्णयणं छव्यावश्यकमत्र निर्वचनं (कुप्पाव-
र्णयणं दव्वावस्सयं) इमे इत्यादि कुत्सितं प्रवचनं येषां ते
कुप्पावचनास्तेषामिदं कुप्पावर्णयणं छव्यावश्यकं किं पुनस्त-
दित्याह । जे इमे इत्यादि ॥ एते चरकचौरिकादयः प्रभात-
समये ईदृक्केशदेरुपपेनादि कुर्वति तत् कुप्पावर्णयणं छ-
व्यावश्यकमिति समुदायार्थः ॥

देवताक्रितीतामातापि मुगुरुणामविरोधेन विनयकारिवाद्-
विरुद्धा वैतयिकाः पुण्यपापपरोक्षोद्यमन्युपगमपरा अक्रिया-
वादिने विशुद्धाः सर्वपारमिभिः सह विशुद्धचरित्वाद्ब्राह्म-
ननु यथेते पुण्यानन्युपगमपराः कथं तेषां वक्ष्यमाणमि-
च्छागुणैरेवं संभवति पुण्यादिनिमित्तमेव तस्य संज्ञावात्सल्यं
किं तु जीविकादिहेतुस्तेषामपि तत्संभवतीत्यदोषः ॥

प्रभृतिः सहा मातृ परिग्रहाज्जादिपरिग्रहः पारमं वनं तत्र तिष्ठे-
तीति पारमं तथा । (कल्लं पाउपमायाए) इत्यादिपूर्ववद्यथा

वत्तजसा ज्वलतीति । इदंस्त वेत्यादि । तत्रैतः प्रतीतः स्कन्दः कात्तिकेयः रुद्रो हरः शिवस्वकारविशेषधरः स एव व्यंतर-विशेषो वा वैश्ववर्णो यज्ञनायकः देवः सम्नायः नागो भवनपतिविशेषः यज्ञवृत्तो व्यंतरविशेषो मुकुन्दो ब्रह्मदेवः आर्या-प्रशस्तिरूपा दुर्गाऽस्यैव मदिपारुडा । तत्कुहुनपरा कौटुकिया अशेषवारदिद्रादिशब्देन तदायतनमप्युच्यते । अतः तस्यैन्द्रादिरूपेण त्रपनसम्मार्जनवर्षणपुष्पपङ्गमभालयादीनि छव्यावश्यकानि कुर्वति । तत्र वर्षणं गणादिना प्रतीतमेव । सम्मार्जनं दंरुपुत्रादिना । वर्षणं गंगोदकादिना । शेषं गतार्थम् ॥ तदेवं य एते चरकादय इन्द्रादिरूपेणानादि कुर्वन्ति तत कु-प्रावचनिकं छव्यावश्यकम् । अत्र द्रव्यत्वमावश्यकत्वं नो आगमत्वं च शैक्तिद्रव्यावश्यकोक्तमिव ज्ञानीयं निगमसाह (सेत्तमित्यादि) तदेतत् इशरीरभयशरीरव्यतिरिक्तं कु-प्रावचनिकं छव्यावश्यकमित्यर्थः । उक्तो नो आगमतो छव्यावश्यकान्तगतइशरीरभयशरीरव्यतिरिक्तद्रव्यावश्यकचित्तीयभेदः ॥

अथातृतीयैवेदनिरूपणार्थमाह ॥

से किं ते शोगुत्तरिअं द्वावस्सयं जे इमे समणुण-मुक्कजोगोउक्कापनिरुणुंका हयाइव उदमा गया इव निरं-कुशपश्चा मट्ठा तु पेत्ता पांहुपरुपाउरणा जिणणमणाणए सच्छेदविहरिणं इजउकांछे आवस्सयस्स उधट्ठावयं ति सेमं शोगुत्तरिअं द्वावस्सयं सेत्तं जाणय सरीरज-विअसरीरवतिरिक्तं द्वावस्सयं सेत्तं नो आगमतो द्वाव-वस्सयं । सेत्तं द्वावस्सयं ॥

अयं किं तद्वोकात्तरिकं द्रव्यावश्यकमत्र निर्वचनमाह । लोकस्थोत्तराः साधवः अथवा लोकस्थोत्तरं प्रधानं लोकात्तरं जिनशासनं तेषु सन्निवा जवति लोकात्तरिकं छव्यावश्यक-मित्ति व्याख्यातमेव किं पुनस्तदित्याह । जे इमेत्यादि । य एते श्रमणगुणमुक्तयोमित्यादिविशेषणविशेषाः साधवाभासा जिनानामनाङ्गा स्वच्छन्दविरुद्धतोभयकालमावश्यकाय प्र-तिक्रमणायापतिष्ठते तत्तथा प्रतिक्रमणागुणं लोकोत्तरिकं छ-व्यावश्यकामिति समुदायार्थः । इदानीमवयवार्थ उच्यते । तत्र श्रमणाः साधवस्तेषां गुणः मूत्रोत्तरगुणरूपास्तत्र जीवधवि-रत्यादयो मूत्रगुणाः पिण्डविशुद्ध्यादिसूत्ररगुणास्तेषु मुक्तो योगो व्यापारो यैस्ते सर्वनामोद्राकृतिगणव्याप-श्रमणगु-मुक्ता योगिनः एते च जीवधवादिचित्तिमुक्ता व्यापारा अपि मन्त्रा कदाचित्सानुक्ता अपि स्युर्त्याह । षट्सु कायेषु पृथिव्यादिविषये निर्गता अपगता अचकंपा मन्त्रा दया येन्यस्ते तत्रा निरनुक्ताः तीव्रतमव हया इव तुरगा इव उदा मक्षरजनिपतर्जोवोपमहिनरेपुत्वात्तद्व्यापारिण इत्यर्थः । किमपीत्येवं ज्ञातस्ते इत्याह । यतो गन्ता इव घट्टचिरा इव निरंकुशा गुवांशव्यतिक्रमचारिण इत्यर्थः । अत एव घट्टत्ति-येषां जघे रुद्धणीकरणार्थं फेनादिना घृष्टेति भावतस्तेष्वय-वायवयिनोरेभेदपचारात् घृष्टस्तथा मट्टेति । तैशोदकादिना येषां केशाः शरीरं वा मृष्टं ते तथैव मृष्टा अथवा केशादिवि-मृष्टं विष्टं येषां ते मूत्रवन्तो वतप्रत्ययघोषान्मुहः तथा । (तुपोत्तनि) तुषाम्भृता वदन्ते वा वेष्टिताः शीतरीकादि नि-मित्तमोष्ठा येषां ते तुषौष्ठा तथा मज्जपरीवहासहिपुष्टाद्री-कृतावात्पांडुरो धीतपटः प्रावरणं येषां ते तथा जिनानामनाङ्ग-

या स्वच्छंदं विरुद्धतीकराङ्गा बाह्या स्वस्वच्छयाविशेषेभ्यः कृत्वा तत्रोपजयकारं प्रभातसमयंस्तमयसमयं च चतुर्थ्यर्थे षष्ठीति कृत्वा आवश्यकाय प्रतिक्रमणायापतिष्ठते तत्तथाभाव-श्यकम् अत्र द्रव्यावश्यकत्वं भावशून्यत्वात् फलाभावत्वा-दप्रधानतया अवसेयं । नो आगमतो देशो क्रियावत्तुल्ये आग-मानावान्नोशाब्दस्य चात्र देशप्रतिषेधवचनत्वादिति अत्र च लोकोत्तरिके द्रव्यावश्यकं उदाहरणं । वसंतपुरे नगरे अगीता-र्थसंविद्धे गच्छे एकोत्तिचरति तत्र श्रमणगुणमुक्तयोगीसं विमनाज्ञासः साधुरेकः प्रतिदिनं पुरः कर्मादिदोषपुष्टमनषणी-यं भक्तादि गृहीत्वा महता संवेगेन प्रतिक्रमणकाले श्रावोचय-ति । तस्य गच्छाचार्यं गीतार्थत्वात्प्रायाश्चित्तं प्रयच्छन् ज्ञप्ति प-श्यत अहौकथमसौ भावमगोपयन् अश्रुतया सर्वं समावोच-यति । सुखं हि असेवना क्रियते दुःखं चेत्थमावोचयितुं तस्मा-देव अश्रुतयेव शुकोसौ तथा च तं प्रशस्यमानं हृष्टा तत्र नरप-गीतार्थश्रमणाः प्रशंसति चित्तयति च गुरोश्चेदिच्छया द्वाव्यस्स हि दोगसेवनायामसकृत्पतितायामपि न कश्चिदोषः । श्रावोच-नाया एव साधवत्वादिस्थं चान्यदा तत्र संविदगीतार्थः कश्चि-दायातस्तेन च प्रतिदिनं तमेव व्यतिक्रमणावश्यकं सूरिरुक्स्व-मित्यमस्य प्रशंसा कुर्वन् विवर्जितकिंतीश इव ब्रह्मस्य । तथाहि गिरिनगरत्वासी कश्चिद्रक्षिभक्तो वणिक् पद्मरागरत्नानां गृहं ज्ञत्वा प्रतियर्थं वाह्निना प्रदूषयति तथा विवक्तया तत्र नरप-तिशेके श्लाघमाणे अष्टौ धन्याऽप्य वणिगं जगवंतं हुतजुजामि-त्यमौदायैर्भक्तवतिशया उल्लेस्तपश्यति । अन्यदा च प्रवृत्तपव-नपट्टप्रतिरेतस्तद्विद्विपितदहनः स राजप्रासादं समस्तमपि तन्नगरं दहति स्म । असाच राजा दंभितो नगरात् निष्कासित-स्तेदेवं राजा । तस्य प्रशंसां कुर्वता आत्मा नगरं लोकश्च नाशित-स्तथा त्वमपि अत्याश्रयप्रवृत्तस्य प्रशंसां कुर्वन्नात्मानं सम-स्तगच्छे चोच्छेदयसि यदि पुनरेतमेकं शिष्यायसि तदा तयाविध-न पश्य त्वंपरिकारा निरपायतामनुभवसि । तथा हान्येन केनचि-द्वाजा तथैव कुर्वन् कश्चिद्वणिगाकर्णितस्तन्त्यो नगरादाहारा-यदर्शनात् क्रितेशेन अरण्यं गत्वा किमर्थं न करोषीत्यादि-वचोऽभिशस्तवृत्तद्विद्विपितं निष्कासितश्च एवं त्वमपीत्याद्युप-नयागतार्थः । इत्यादि बहुप्रकारं भणितो यावदसौ तत्प्रशंसा-तो न निवर्तते तावत्तेन गीतार्थसाधुना शेषसाधवोऽभिहिता-एव गणाधिपा महानिर्देह्मतास्पदमगीतार्थो यदि न परित्य-ज्यते तदा भवतां महते अनर्थाय प्रभवतीति तदेवं तत्साध्याव-श्यकप्रकारं सर्वं लोकोत्तरिकं छव्यावश्यकमिति निगमनान्नाह (सेत्तमित्यादि) तदेतद्वोकात्तरिकं छव्यावश्यकं पतज्ज्ञपने-इशरीरभयशरीरव्यतिरिक्तं त्रिविधमपि छव्यावश्यकं सम-यितं भवत्यतस्तदपि निगमयति । सेत्तमित्यादि । एतत्समर्थनं नो आगमतो छव्यावश्यकस्य प्रभेदस्य समर्थितत्वात्तदपि निग-मयति । सेत्तं नो आगमतो इत्यादि एतत्समर्थनं च यत्प्रकांतं । छव्यावश्यकं तस्योत्तरः भेदमप्यवसितमतो निगमयति सत्त्वं द्रव्यावश्यकमिति तदेतत् द्रव्यावश्यकं समर्थितमित्यर्थः । उक्तं सप्रपञ्चं छव्यावश्यकम् ॥

साम्प्रतमवसरयातभाववश्यकनिरूपणार्थमाह ॥

सेकिंतां जावावस्सयं २ उविहं पस्सन्तं तंजहा आगमतो अ नो आगमतो अ ॥

टी० ॥ अथ किं तद् भावावश्यकमित्यत्र निर्वचनमाह ॥ जा-वावस्सयं दुविहमित्यादि वक्तुविवर्जितपरिणामस्य भवमभाव-

उक्तं च भावो विवक्षितक्रियानुवृत्तियुक्तो हि वै समाख्यात सर्वैर्होत्रादिवदिहैदनादिक्रियानुभावात् व्याख्यायकविवक्षितक्रियया विवक्षितपरिणामस्य ईदनादेरनुभवनमुद्भाति स्तया युक्तोऽर्थः संनवस्तयोरभेदोपचारः सर्वैः समारब्धतो निदेशनमाह । ईदनादिवदित्यादि यथा ईदनादिक्रियानुभावात् परमैश्वर्यादिपरिणामेन परिणतत्वादिच्छादिभाव उच्यते इत्यर्थः । जावश्चासावावश्यकं च जावमाश्रित्य वा । तत्राद्यभेदनिरूपणार्थमाह ।

से कितं आगमतो जावावस्सयं २ जाएण उवउत्ते सेत्तं आगमतो जावावस्सयं ॥

अथ किं तदागमतो जावावश्यकमत्राह (आगमभाजावावस्सयं जाणए) इत्यादि झापकोपयुक्तं आगमतो जावावश्यकं इदमुक्तं जवत्यावश्यकपदार्थेऽस्तज्जनितसंवेगाविशुद्धमानपरिमाणामस्तत्रचोपयुक्तं साध्यादिरागमतो भावावश्यकम् । आवश्यकार्थोपयोगवत्त्वकृणस्याऽत्र सज्ञावात् भावावश्यकता चावावश्यकोपयोगपरिणामस्य सज्ञावात् । जावमाश्रित्यभावश्यकम् इति व्युत्पत्तेः अथवा आवश्यकोपयोगपरिणामानन्यत्वासाध्यादिरपि भावस्ततश्च भावश्चासावावश्यकं चेति व्युत्पत्तेरप्यसौ मन्तव्य इति (सेत्तमित्यादि) निगमनं ।

अथ भावावश्यकत्वातिथयेदं निरूपणार्थमाह ॥

से किं नो आगमो जावावस्सयं २ वितिविहं पसुत्तं । तं जहा । होइअं कुप्पावणिअं होगुत्तरिअं ॥

अथ किं तन्नो आगमतो जावावश्यकमत्राह नो आगमतो जावावश्यकं त्रिविधं प्रहंसं तद्वथा भौतिकं बुद्ध्यवचनिकं लोकात्तरिकं च ॥

तत्र प्रथमभेदनिर्णयार्थमाह ॥

से किं तं होइअं जावावस्सयं २ पुव्वएहे चारहं अपरहे रामायणं से तं होइअं जावावस्सयं ॥

अत्र किं तल्लौकिकं भावावश्यकमित्याह (होइअं जावावस्सयं पुव्वएहे) इत्यादि लोके भवे लौकिकं यदिदं लोकः पूर्ववत् भारतमपरवत् रामायणं वाचयति शृणोति वा तल्लौकिकं जावावश्यकं हि भारतरामायणयोर्वाचनं श्रवणं वा पुर्वोक्तपराङ्मुखैरेव रुढं विपर्ययेदोपदेशानन्ततः स्वच्छमनयोर्लोकोऽवश्यकर्णोपयत्वादावश्यकत्वेतच्छाकस्य श्रोतॄणां च तदर्थोपयोगपरिणामस्य ज्ञावात् वा चर्यं तत्राचकः श्रोतारश्च पत्रकप्रावचनहस्तामिनयगा वस्यमनकाकुलममलीननादिक्रियायुक्ता जयंति क्रिया वा नामत्वेन प्रागेवात्काक्रियामगमो न होइति वचनात् । ततश्चक्रियावत्त्वकृण देशागमस्याभावात् आगमत्वमपि भावनीयं नो शब्दस्यात्र देशनिषेधवचनवादेशे त्वामगोऽस्ति लौकिकामिप्रमाणं जारतादेरागमत्वास्तथा निर्दिष्टसमये लौकिकास्तदुपयुक्ता यदवश्यं जारतादि वाचयंति शृण्वंति वा तल्लौकिकं भावावश्यकमिति भावमाश्रित्यावश्यकं भावश्चासावावश्यकं चेति वा भावावश्यकमित्यर्थं विस्तरेण सेत्तमित्यादि गमनम् । उक्तो नो आगमतो भावावश्यकप्रथमभेदोऽयं ॥ तद्वित्तीयभेदनिरूपणार्थमाह ॥

से किं तं कुप्पावणिअं जावावस्सयं २ जे इमे चरगचिरिगजावापार्श्वरुयं २ इज्जाजिहोमजपमन्दरुक्कनमोकारमादि आइजावावस्सयाइ करेति सेत्तं कुप्पावयणिअं जे जारतादेरा ॥

टी० (से किं तं कुप्पावणीय) मित्यादि अत्र च निर्वचनमाह । कुप्पावणीयं जावावस्सयं जे इमे त्यादि कुस्तिसे प्रवचनं जावावश्यकं कितमुच्यते । य एते चरकचरिकादयः पापं दस्था यथावसरे इज्जाजिहोमादीनि भावरूपाण्यवश्यकानि कुर्वन्ति । तत्कुप्पावचनिकं जावावश्यकमिति संवेद्यः । तत्र चरकादिस्वरूपं प्रागेवात्कम् । इज्जाजिहोमादिस्वरूपमुच्यते । तत्र यजनमिति याग इत्यर्थस्तद्विषयोज्ञस्यजिज्ञास्यजिज्ञासिः । यागेद्वयताएजावसरजाविति हृदये अथवा यजनमित्या एजा । गायत्र्यादि पाठपूर्वकं विप्राणां संध्याचनमित्यर्थः । सूत्राजिज्ञास्यजिज्ञासि अथवा देशी जायाया मिज्येति माता तस्या नमस्कारविधौ तद्वक्तैः क्रियमाणः करकुलमतीतमनवत्त्वकृणोऽजिज्ञास्यजिज्ञासिः होमोऽग्निहोत्रिकैः क्रियमाणमग्निहोत्रे जापो मंत्राभ्यासः । मंडुरकास्तिः । देशी वचनं मंडु सुखं तेन रक्तं वृषभादिशध्दकरणं मंडुरकं । देव तदिपुरतो बुधनगर्जितादिकरणमित्यर्थः । नमस्कारो नमो भगवते दिवसनयाथेत्यादिक एतेषां रुढे इज्जाजिहोमजपमंदरुक्कनमस्कारास्ते आदिर्घेषां तानि । तथा आदिशब्दात् स्तवादिपरिग्रहः एतेषां चरकादिविरचयं क्रियमाणत्वादावश्यकत्वमेतत्कर्तॄणां च तदर्थोपयोगश्रद्धादिपरिणामकत्वाभावात् जावत्वं । अन्यच्च चरकादयस्तदर्थोपयोगवत्त्वकृण देश आगमो देशस्तु करिशरोख्यापारादिक्रियावत्त्वकृणागमस्ततो देश आगमाभावाश्रित्य नो आगमवमव गंतव्यं । नोशब्दस्यैहापि देशानिषेधपरत्वात्तस्माच्चरकादयस्तदुपयुक्ता यथावसरे यदवश्यमिज्जाजिज्ञास्ययादि कुर्वन्ति ततः कुप्पावचनिकं । जावावश्यकं भावावश्यकशब्दस्य च ध्युपपत्तिर्द्वयं तथैव सेत्तमित्यादि निगमनं । उक्तो नो आगमतो भावावश्यकत्वातिथयेभेदः । अयं तृतीयभेदनिरूपणार्थमाह ।

से किं तं होगोत्तरिअं जावावस्सयं अजं समणे वा समणिवा सावओ वा साविओ वा तच्चिते तंमणो तत्तस्से तदध्यवसिते तदज्जवसाणे तदट्टीवउत्ते तदपिअकरणे तमजावणाजाविते अस्सत्थकत्थइ मण अकुव्वमाणे उवउत्ते जिणवयणधम्माम्भुतागस्तमणे प्रत्यंतरे उज्जयाकाळे आवस्सयं करेति सेत्तं होगुत्तरियं जावावस्सयं ॥

सेत्तं नो आगमतो जावावस्सयं सेत्तं जावावस्सयं ।

से किं तं होइत्तरियमित्यादि । अत्र निर्वचनं होइत्तरियं भावावस्सयं जगमित्यादि । जगंति णमिति वाशब्दाकारे । यदिदं श्रमणादयस्तस्मिन् चार्तिविशेषणविशिष्टा उभयकातं प्रतिश्रमणाद्यावश्यकं कुर्वन्ति । तल्लोकात्तरिकं भावावश्यकमिति । संतंस्तत्र श्रम्यतीति श्रमणः साधुः । श्रमणी साध्वी । इदं तं साधुसमीपं जिनप्रणीतं समवाचरीमिति भावकः श्रमणोपासकः । श्रविका श्रमणोपासिका । वाशब्दाः समुच्चयार्थाः । तस्मिन्नेव मनो विशेषोपयोगरूपं यस्य स तन्मना तत्रैव देश्या शुभपरिणामरूपा यस्येति सतल्लेश्यस्तथा तदध्यवसितः इहाऽध्यवसायोऽध्यवसितं ततश्च तस्मिन्नादिजावयुक्तस्य सतल्लेश्यवश्यकोऽध्यवसितं क्रियासम्पादनं विषयस्येति तदध्यवसितः । तथा । तस्मिन्नाध्यवसायस्तस्मिन्नेवावावश्यकं तीर्थं प्रारंभकादादिरस्य प्रतिज्ञानं प्रकर्षायाप्रयत्नविशेषण-

क्षणमध्यवसानं यस्य स तथा । तदर्थोऽप्युक्तस्तस्यावश्य-
कस्यार्थस्तद्वैतस्मिन्पुनरुक्तस्तदर्थोपयुक्तः । प्रशस्ततरसं-
वेगविगुह्यमानस्तस्मिन्नेव प्रतिसृवं प्रतिक्रियं चार्थोपयुक्त-
इत्यर्थः । तथा तदर्थितकरणः करणानि तत्साध्यकतमानि-
देहरजोहरणमुखवस्त्रिकादीनि तस्मिन्नावश्यकं तथोचित-
व्यापारनियोगेनाऽपितानि नियुक्तानि तानि येन स तथा । स
म्यग यथास्थानं न्यस्तोपकरण इत्यर्थः । तथा तद्भावनाभा-
वितः तस्माऽवश्यकस्य जावना अव्यवहितपूर्वपूर्वतरसं-
स्कारस्य पुनः पुनस्तदनुष्ठानरूपा तथा भावितोद्भाढभावेन
परिणतावश्यकानुष्ठानपरिणामस्तद्भावनाभावितः । तद्वं-
यथोक्तप्रकारेण प्रस्तुतव्यतिरेकतोऽन्यत्र कुत्रचिन्मनोऽकुर्वन्
पत्रक्षणवाद्याचं काय चान्यत्राकुर्वन्नेकाधिकानि वा विशेष-
नात्येतानि प्रस्तुतोपयोगमकरं प्रतिपादनपराणि अमूनि च-
क्षिगपरिणामतः श्रमणीश्राविकयोरपि योज्यानि । तस्मात्त-
च्चित्तादिविशेषणविशिष्टाः श्रमणादयः उभयकावमुभयसंध्य-
यदावश्यकं कुर्यति तद्वोक्तोत्तरिकं जावमाश्रित्य जावश्चास्या-
वावश्यकं चेति वा जावावश्यकम् । अत्राप्यवश्यं करणादा-
वश्यकत्वं तदुपयोगपरिणामस्य च सद्भावात् जावत् । मुख-
वस्त्रिकाप्रत्येकं कृणरजोहरणव्यापारादिक्रियावृत्तयश्चैव शस्याऽना-
गमव्युत्तं नो आगमव्यं भावनीयं । सेचित्तमित्यादि । अनु० ॥

निगमनं तद्वं स्वरूपत उक्तं भाव(वावश्यकमनेन च)ाधिकारः
पतद्वं संगृह्य गात्रयोपनिबन्धं चतुर्विधं निक्षेपमाह ।
विशः ॥

तत्र नामस्थाने ध्रुणत्वान्नोच्यते । इत्याऽवश्यकं तु द्विधा
आगमतो नो आगमतश्च । तत्रऽगमतः प्राह ॥

आगमभोदवाशस्य, तमावस्सयं पयं जस्स ।

सिक्खियमिवाइत्तयं, तदणुवउत्तोनिगदमाणो ॥

आगमतो इत्यावश्यकं भवति क इत्याह । तदावश्यकं निग-
दत्यवद्वद्भयेता कयंभूतस्तस्मिन्नावश्यकोऽनुपयुक्तस्तदनुपयुक्तः
यस्याऽप्येतुः । किमित्याह । यस्य तदावश्यकपदं प्रथमं शिकितं
जितमित्यादिविशेषणविशिष्टं भवति । अथ तान्येवाऽप्येवयोगा-
रादिसूत्रोक्तानि शिकितादिविशेषणानि व्यख्यायन्नाह ॥

सिक्खियमं नीयं हियं भेजियं जियं रुयं । एइस
क्खियवक्काइमियं परीजियमरुक्केमणमि । जहमिक्खि-
ओयं समानमंतहंतपि तहागियाइ नामसमं गुरुजणियं
योससारिसं संगाहियगुहृत्तातआंतेय निवहीणकुवमहिय
कवरं च बोच्चरयणमादव्वाइत्तकरकमेयं वच्चाहिय
त्तांसं न खडियमुवहणं पिव अमिडियमसखवन्नमे
होव्ववोशचगवमहृवा अमिडियपयवक्किवच्चियं । नय
विहिमस्सपट्टपट्टवाविमिस्सपट्टाण विचमहियं वा निव्वा
भेजियकोडिययासमिव सेरिकयं वा मच्चाइनियमाणं प
रुपुन्नं च्छेदसाहवत्थेणं नाकेत्वायसुवोयं पुण्णुदताइं
पोसेहिं ॥ कंठोडविप्पमुकं नाउत्तं वाइसुयजणियं वा
गुल्हायणो वयातं न चोरियं पुच्चयाउ वा ॥

इहाउयोगद्वारेऽप्युक्तं ॥

सोर्कितं आगमभो दव्वावस्सयं २ जस्स एणं आवस्स

यत्ति पयं सिक्खियं उयं जियं मियपरिजियं नामसमं घोस
समं अहीणकवरं अचरकरं अच्चाइच्चाकवरं अखडिय
अमिलियं अविच्चाभेजियं परिपुन्नं घोसं कंठोडविप्पमुकं
गुरुवायणोवगयं सेणं तय वायणाए पुच्चणाए परिअह
णाए धम्मकहाए । वर्तत इत्यध्याहारः ॥

नोअगुपेहाए इहापि वर्तत इति शेषः इदं च सूत्रं आगमभो-
दव्वावस्सयमित्यादि प्रागुक्तगाथायाः प्रायो व्याख्यातं शिकितं
तादिविपदां निवृत्तानां व्याख्यायंतं तत्रशिकितमिति कोऽप्यःअंतं
नीतं सर्वमधीमिति स्थितं हृदिव्यवस्थितमप्रच्युतमित्यर्थः । जितं
हृतमागच्छतिउवर्णादिभिः संस्थितमितं यजुत्तक्रमेणाऽप्येत्या-
गच्छतिस्तत्त्ववेत्ता जितं स्वकीयेन नाम्नासमं नामसमं यथा
स्वनामंशिकितं तथा तदप्यावश्यकं तथा यथैव स्वनामस्थि-
तादिविशेषणविशिष्टं घटते । स्थितंजितं मितं परिमितमित्यर्थः ।
पवंतदप्यावश्यकमतः स्वनामसममुच्यते । यथाचनान्धार्या-
भिहितोदात्ताऽनुदात्तस्वरितवृत्तैर्घोषैः सदरागेव गृहीतं
तत् घोषसमं न हीनाङ्कुरं नाप्यधिकाङ्कुरं (वोच्चैः) त्यादि
यथा प्रात्ताजीरिप्रोत्तरत्नमात्रविपर्ययन्यस्तरत्नचया भवे-
त्येवं यथापासितवर्णवित्यासं विपर्ययोपन्यस्तवर्णसंतानमित्य-
र्थः । तच्चाङ्कुरं न तथावा विच्चाङ्कुरं इदं वर्णमात्राघोषं विव-
क्ष्यते नतु वाक्यापकं पदवाक्यविपर्ययस्तस्य वक्ष्यमाणमी-
द्वितविपर्ययादिति उपपन्नशक्याऽकुर्वन्ततैः हजमिय यत्र स्वर-
ति तदस्वरजितं । विसदृशानेकधान्यमेवकवयश्च मिश्रति तद-
मिश्रितं । अथवा विपर्ययस्तदवक्ष्यप्रथं मिश्रितं नैवं यतद
मिश्रितं (अमिडियपवक्किवच्चैत्येति) अथवत्यत्रापि तृतीय-
व्याख्यातवस्तुचकः संख्यते । अमिडितोऽसंसकः पदवाक्य
विच्छेदो यत्र चाऽमिश्रितमुच्यते । अव्यत्यामेदितं व्याख्यातुमाह ।
नयविधेइत्यादि विविधानि नानाप्रकाराण्येनेकानि शाखाणि
तेषांपदवाक्यावयवरूपा बहवाः पल्लवास्तैर्विमिश्रन्त्यत्यामेदितं
अथवा स्थानच्छिन्नप्रयितं व्याख्यामिदितं यथा । प्रातपयस्य
रामस्य राज्ञसा निग्रनं गताः । कोऽधिकपायसवज्जेरीकंधायचा
यथोक्तरूपं यत्र भवति तद्व्यत्यामेदितं । परिपूर्णं इच्छा । सूत्रतो
ऽर्थतश्च । तत्र वेदसा उदः समाश्रित्य मात्रादिनियतमानं सू-
त्रतःपरिपूर्णं । यत्त्वनाकांक्षादिदोषस्तदर्थतोऽपरिपूर्ण यत्कि-
याऽप्याहार नाऽपेक्षते । अथ्यापकश्च तत्रं च भवति तदर्थतः
परिपूर्णमिति जावः । परिपूर्णंघोषमिति व्याख्यातुमाह (पुन्न-)
मित्यादि । उदात्तादिघोषैः परावर्तनादिकावे उच्चारयति ।
तत्पारिपूर्णंघोषं । इह च शिकिताऽप्येवप्रागुक्तानिगदितोदात्ता-
दिघोषैः समं शिकृमाणस्य घोषसमं । शेषकावेऽनु परावर्तनादि
कुर्वन्त्युदात्तादिघोषैः परिपूर्णमुच्चारयति तत्पारिपूर्णंघोषमि-
त्यनयोर्विशेषः । कंठोडविप्पमुकं न तु बाधमूकनापितवदव्यक्तं
गुरोः सकाशाद्वाचनया उपयतामयातं न पुनः पुस्तकादेव चो-
रितः स्वतंत्रैवाऽधीतं वाशब्दात्कर्णोऽष्टादशैव गृहीतमिति ।
अत्र प्रेरकः प्राह ।

आगमभोऽणुवउत्तो, वत्ता दव्वंति सिक्खमावासं ।

सिक्खिययाइ सुयगुण, विसेसणो फज्जमिहत्तहियं ।

नव्यागमतोऽनुपयुक्ता वक्ता इत्यावश्यकमित्येतावतैव सि-
द्धमागता इत्यावश्यकं किं शिकितं इत्यंतं तस्मिन्ना-
वश्यकतगुणविशेषणैरिहाऽवश्यकं फज्जमिति ॥
अत्रोत्तरप्राह ॥

जह स्वदोनरिहयं पि, निगदओसतमणुवउत्तस्स ॥
 दवस्सुपं दव्वावातयं, च तह स वणकिरिया उवओ ॥१॥
 उवउत्तस्स य सन्नियाइ, पं पिमुस्स जाव ओसुत्तं ॥
 साहइ तहकिरियाओ, सन्नाओ निज्जरफत्ताओ ॥२॥
 इहाशिक्षितादिविगणकत्तापं कुवन्नाचार्यं इति साधयते-
 ततः कथयतीति द्वितीयगथायां क्रिया किंसाधयतीत्याह-
 यया शिक्षितादिगुणैस्तत्त्वसर्वदोषरहितं सूत्रमप्युक्त-
 स्य निगदना उच्यते वक्ष्णान् उच्यत्वश्रयं कलस्वरूपं
 भवति । तथा प्रत्युपेक्षणप्रमाणेत्यादि क्रिया ऽपि सर्वा अनु-
 पयुक्तस्य कुर्वतो ऽतः प्रणिधानानुसृत्यादिक्रियास्तत्स्व-
 वाधैश्च भवति । तथा यथैव सामर्थ्यादिदं वक्ष्यते उप-
 युक्तस्य त्वतः प्रणिधानयुक्तस्य कारणवैकल्यादिकारणात्कथं
 मपि स्वशिक्षितादिदोषपुद्गलपि सूत्रं निगदतो भावतः
 श्रुत्स्य तस्य ज्ञावसुमेव भवति । तथा सर्वापि प्रत्युपे-
 क्षादिक्रिया उपयुक्तस्य कुर्वतः कमर्निर्जराकृता एव भवं-
 त्यतः सर्वेष्वपि जगद्वत्काऽऽद्यानप्यतः प्रणिधानेऽतिशयः
 प्रयत्नः कार्य इति ॥ विशेषः ॥

अथ नो आगमतोऽभिधीतुराह ॥

नो आगमत्राजाणय, जन्मसरे राइरित्तमावासं ।

दोइयवोउत्तरियं, कुप्पावयणं जहा सुत्तं ॥

नो आगमतो द्रव्यावश्यकं त्रिविधं इहारीन्द्रव्यावश्यकं भव्य-
 शरीन्द्रव्यावश्यकं । तदुभयद्रव्यावश्यकव्यतिरिक्तं च तत्र स-
 म्यरूपपूर्वाऽतीताऽवश्यकं सिद्धशिज्ञातवगतं जीवविप्रमुक्तं
 मुनिशरीरमनुच्युततावत्त्वात् इहारीन्द्रव्यावश्यकं । यत्पुनरा-
 वश्यकत्वं ज्ञास्यति । न पुनरिदानीं जानाति तत्सचेतनं देवं
 दत्ताक्षिशरीरं योग्यत्वाद् इत्यहरीन्द्रव्यावश्यकं । पतदुभयव्यं-
 वतिरिक्तं तु नो आगमतो द्रव्यावश्यकं त्रिविधम् । बौद्धिकं
 श्लोकोत्तरं कुप्पावचनिकं च । तत्र बौद्धिकं राजादीनां मुखप्रज्ञा-
 लनाद्यावश्यकं श्लोकोत्तरं येश्म श्रमणगुणविप्रमुक्ता भिगमा-
 ब्रचारिणः साध्यानासाः प्रतिपदमेतकान्यसंयमस्थानान्यास-
 न्योभयकारणं प्रतिक्रमणाद्यावश्यकं कुर्वति तच्छेयं । कुप्पाव-
 चनिकं तु यथास्त्विन्द्रासुं जायतनापेक्षणाद्यावश्यकं कुर्वति
 तदुवाच्यं नोऽशब्दश्चेह सर्वत्रागम सर्वत्रिणमपि उच्यते । एतच्च
 सर्वमपि नो आगमतो द्रव्यावश्यकं सप्रभेदं यथा सूत्रे अनु-
 योगद्वाराख्ये प्रोक्तं तथा विज्ञेयमिति । इह श्लोकोत्तरं यन्ना
 आगमतो द्रव्यावश्यकमुक्तं तत्रोदाहरणमाह ॥

दोउत्तरं अजिक्कवणं, मावेवातोयओ उदाहरणं ।

सस्यण्दाहगवाणियं, नाए जइ उवात्तप्पे ॥

श्लोकोत्तरं नो आगमतो द्रव्यावश्यकं ऽभीक्षणमासेवकाश्लोचकः
 साध्याभास उदाहरणं । आसेवकश्चासायाश्लोचकश्चेति स-
 मासः । आसेवकाश्लोचकस्य च याऽगीताथो गुरुः स खलु र-
 त्नादाहकवणिष् इति न गीतार्थयति निरुपावृत्त्यः इत्यहोरात्रो
 भावार्थस्तु कथानकगम्यस्तच्च कथ्यते ।

वसन्तपुरं नाम नगरं तत्र चाऽगीतार्थः संविम्बानास एको
 गच्छः सूरसंहितां विचरति । तन्मये चैकः साध्याभासस्त-
 द्रष्टि । स च प्रतिदिनमुदकाऽऽहस्तादिदोषपुद्गलान्यनयो-
 यभक्तगणादीनि शुद्धान्यावश्यककारेण महान्तं संयममिये
 ऋद्धं सर्वं गुर्वीरि केऽन्वहमाश्लोचयति गुरुपितृवैव प्रायश्चित्तं
 प्रयच्छति । तत्र प्रज्ञायां तात्पर्यं नित्यमेव यत्करोती धर्म-

श्चादुरयं महाभागः सुखेनासेव्यते दुष्करं च यद्विथमावो-
 च्यते । अतोऽनन्तवदिव शुद्धोऽस्यमेतच्च दृष्ट्वाऽन्यसुखसाध-
 वश्चित्तयत्यहो आश्लोचयितव्यमेव साध्यं । तच्चैतन्नित्ये तर्ह-
 कृत्याऽसेवनेऽपि न कश्चिदोपलब्धये सर्वस्मिन् गच्छे प्रायः
 प्रवृत्तमवमज्जसति । इत्थं च व्रजति कावे अन्वदा गीतार्थः
 सायुः कश्चित्तत्र गच्छे प्राप्नोक्तः समायातस्तेन चासौ
 विधिः सर्वाऽपि दृष्टोऽश्रितितमहोऽनेनागोताथगुरुणा सर्वो-
 पयस्य नाशितो गच्छ स्तस्तेन ज्ञातितो गुरुना ।
 त्वमसु नित्यमकृत्यासेवकः साधुमित्यं प्रशंसन् त्रवसिनगर-
 नृपतेस्तत्तगरवासिभोकार्यं च सदृशः कथमित्यत्रोच्यते ।

गिरिनगरं नाम नगरं तत्र चैकोवाणिकं कोटीश्वरो निव-
 सति । स च वैश्वानरभक्तवाप्राप्तवर्षे रत्नानामपवरकं
 जूत्वा वह्निना प्रदीपयति । तच्च तथा कुर्वते राजा नगरशोकश्च
 सर्वदा प्रशंसति । यद्वा अहो वैश्वानरे शक्तिरस्य यदमुं
 भगवंतं प्रतिवर्षमित्यं रत्नैस्तर्पयत्यसौ । एवं च प्रशंसमानोऽयं
 मादततः प्रतिसंवत्सरं तथाऽनुतिष्ठति । ततोऽन्यं दा प्रचर-
 पवोन्मृत्तस्तेन प्रदीपितो वह्निः सराजगृहं समस्ममपि नगरं
 जस्मसात्करोतिस्म । ततः सनगरं राजा किमस्मानि र-
 त्थं कुर्यात्तसौ प्रेनेपिष्ठः किं प्रशंसित इत्यादि बहु पश्चा-
 त्तप कृत्वा दंष्ट्रितो निवसितश्च नगरादसौ वाणिज्यं ।
 चामाचार्यः त्वमपि अविप्रमुक्तस्याऽस्त्याऽस्त्यान्वित्यमित्यं प्रशं-
 सां कुर्वन्मुमात्मानं गच्छ च नाशयसि । तस्मात्त्वगुणपुरीनरपते
 स्तन्निवासिनां कस्य च सदृशोभव यतोऽनर्थमात्रं भवसि ।
 कथमित्यत्राऽभिधीयते ॥

मयुगानयमपि वैश्वानरभक्तेन केनापीश्वरविज्ञा इत्थमेव
 रत्नभूतं गृहं प्रदीपयितुमारब्धम् ततः स नगरशोकेन राजा-
 दंष्ट्रितः तिरस्कृतश्चासावणिगणगच्छां गृहं कृत्वा किमित्थं न प्रदी-
 पयसीति निष्कसितो नगराद्वाते त्वमपीच्छं कुर्वन्मुमात्मानं
 गच्छ चानर्थं त्या रक्षसि तदित्थं युक्तिभिः शिष्यमाणोऽयं
 सो गुरुगीतार्थत्वेन साग्रहत्या निर्भयतो च स्वप्रवृत्तेर्न नि-
 वसते । ततस्तेन प्राप्नोक्तसाधुना गच्छसाधवोऽभिहितः ।
 अत्रमेव नृपस्य गुरोर्वशवर्तिनं परिहृत्यतीत्यमयमात्रं सर्वे
 धामनार्थं संपत्स्यत । ततस्त्वाऽनुष्ठितं तैरिति । तदेवं
 भूतस्य गच्छस्य सत्क ना आगमतो श्लोकोत्तरं द्रव्यावश्यकं
 निधीयत इति तदेव संदाहरणमुक्तं द्रव्यावश्यकं ॥

अधुना ज्ञावावश्यकमभिधीयते । तच्च विधा आगमतो नो
 आगमतश्च । तदेतदुभयमप्याह ॥

आगमभोजावावसस्यं, तद्वयोवभोगपरिणामो ।

नो आगमत्रोजावे, परिणामो नाणकिरियासु ॥

आगमतो भावावश्यकमावश्यकार्थोपयोगपरिणामः नो आ-
 गमतस्तु ज्ञानक्रियोऽन्यपरिणामो मिश्रवचनत्वाप्रोक्षदस्येति ।
 इदं च त्रिविधमपि दर्शयन्माह ॥

दोइयवोउत्तरियं, कुप्पावयणं च तं समासेत्तं ।

दोउत्तरं पत्तत्तं, सत्ये तेणाहिगारायं ॥

तत्रो आगमतो भावावश्यकं त्रिविधं । बौद्धिकं श्लोकोत्तरं
 कुप्पावचनिकं । एवं चोपन्यासः पूर्वं युक्तद्रव्यावश्यकं ऽत्र
 च भावावश्यकं यथापुनोभ्यादिना केनापि हेतुना कृतो यावताऽ
 नुयगचारस्वेष्टेन इत्यमुक्तं । बौद्धिकं कुप्पावचनिकं श्लोकोत्तरं
 चेति । तत्र बौद्धिकं नो आगमतो ज्ञावावश्यकं । पूर्वाह्ने ज्ञाते
 अपराह्ने रामायणं वाचनीयमित्यादि कुप्पावचनिकं । मन्त्रादि

पाठपूर्वकमिज्याजिहोमादि श्लोकोत्तरं पुनरुपयुक्तस्य श्रमणा
देहेखवल्किप्रत्युपेक्षणावत्तादि क्रियाभिप्रमयभयकाक्षमाव-
श्यकसूत्राचरणं एवं सर्वत्र ज्ञानक्रियाभिप्रता ज्ञावनीया । इह
च त्रिविधेऽपि नो आगतते ज्ञावावश्यकं पारमार्थिकाऽनुपमाऽ
पवर्गसुखप्रसिद्धेतुत्वाहोकोत्तरमेव प्रशस्तं । तदेव चेह शा-
स्त्रेऽधिक्रियत इति । विरो० । आ० म० प्र० १ अ. । आ०
चू० १ अ. ॥

आवश्यकं च गुरुमाङ्गिकमेव कर्त्तव्यम् ।

तथा च विशेषावश्यकं ॥

आवस्सयःमिनिव, गुरुपादमूत्रमिदसिंयं सव्वं होइ ।

वीसिं पि हुसंवसाओ, कारणआ जंदजिसेजाए ॥

अनेन गुणामंत्रणवचनेन आवश्यकं प्रतिक्रमणं गुरुपादमूत्र
एव नित्यं कर्त्तव्य इति दर्शितं ज्ञाति । यद्यद्यस्मादजिज्ञा-
स्यायां द्वितीयवसतावित्युद्धः । कारणतः कारणवशादि-
व्यापि संवसतः साधोः कल्पप्रथं इयं सामाचारी प्राकृतेति
शेषः का पुनरियं कल्पसमाचारीत्युच्यते ।

जइ खुट्टुग्रा वसहीतो, अन्नगंतूणा कपयया माहूणो ।

वसति तत्राचार्यसमये (परिक्रमिं पाठसिय) काउग्रहणं
त्तरं काउं सूत्रार्थपौरुषं कृत्वा अन्यस्यां गच्छंते अथांतरा
हवापदादिभयं ततोऽर्थपौरुषं हापयंति तथा सूत्रपौरुषमपि
काउमपि तथा चरम कायोत्सर्गं तितोयमायं यावत्तिष्ठत्यपि-
सच्छरमां तत्र यांतीति न केवलं प्रतिक्रमणं कित्वेवमेव
शेषाण्यपि सर्वाणि साधुभिरवश्यं कर्त्तव्यान्वावश्यकानि ।
गुरुनापुत्र्य कंतव्यानीत्येतद्ज्ञापितमामंत्रणवचनाद्येन सर्वे-
षामभ्यावश्यकानां सामागिकमेवादौ मतं भदंतशब्दश्च य
स्मात्तदादौ निर्दिष्टस्तेनानुवर्तते ततोऽसौ संवत्प्याय
इत्यकुर कथमित्याह ॥ इदमिदं च करोमि भदन्ता । इति ।
एतदेवाह ॥

एवं चिय सन्वावस्सयाइ आपुच्छिउण कजाइ जाण ।
विणमामंतणवपणा । जेणु सव्वेतिं सामाइयमाइयं ओ
यं जदंत । सहायंनंत उदाइ एतेणामुवत्तइ तओकरोमि !
जंतंति तिसव्वेणु ॥

गताथं । किमिति गुरुनापुत्र्यैव सर्वावश्यकानि कर्त्तव्यानी-
त्याह । किञ्चाकिञ्चं गुरवा, विदंति विणयपद्वितिहेकं च ।
उस्सासाइए मे.चुं, तद्वपुगए पद्विसिं ॥१॥ पाठसिद्धा ।
यत्र तीर्ह गुरुनं भवति तत्र किं विधेयमित्याह ॥

गुरुविरहम्मिय उवणा, गुरुवत्तेवोदंसणत्थं च ।

जिणविरहम्मिय वि जिण, विवसेवणमंतणं सफळं ?

रत्तेवपरोक्खस्स वि, जहू सेवामंतदेवया एव ।

तह य परोक्खस्स वि, गुरुणो सेवा विणयंहेक २

अहवा गुरुणुणाणो, चउगउजाव गुरुस्मा एसो ।

इह विणयमूत्र धम्मो, वएसणत्थं चउनीयं विणयसासाण-

मूत्रं । विणुणुसंजाऊ जवो, विणयाविणमूकस्स क-

उत्तम्मो ३ कउतवो विणउवयारं, माणस्स जेणुणापू-

यणा गुरुणस्स । तितयराणय आणा, सुयधम्मा-

राहणा किरिया ॥

पाठसिद्धा पवति ॥

आवश्यककारणेऽसमाचारी दोषः ॥

न करंते आवस्सं, हिणाहियनिविष् पाउयनिविन्ना ।

दंरुगहणादिविणयं, राइणियादीणा न करंते ॥

आवश्यकं मूत्रत एव न कुर्वति । यदि वा हीनं अधिकं वा
कारोत्सर्गणां हीनकरणतोऽधिकं वाऽनुपेक्ष्य कारोत्स-
र्गणामेव चिरकावकरणतः कुर्वति । यदि वा निपण्णा उप-
विष्टाः प्रावृत्ताः शीताः शीतादिजयतः कत्यादिप्राचरणप्रा-
वृत्ता निपण्णास्त्ववर्तनेन निपतिताः प्रकुर्वति । व्य. १ उ. ।

आवश्यककरणे प्रायश्चित्तम् । महा. ७ अ. ॥

से जयवं केवइयाइ पायच्छिउत्तस्स णं पयाइ खाइयाइ
गोपायत्तियस्त पयाइ संखाइयाइ से जयवं तेसिणं
संखा इयणं पायच्छिउत्त पयाणं किंतं पढमं पायच्छि-
उत्तस्स णं गोयमा ! पइदिणकिरियं सेजयवं किंति
पइदेणकिरियं गोयमा ! जं मणुं समयाअहन्निसा-
यणोवरमंजावणुट्टेयव्वाण संखेजाणि आवस्सगाणि ।
से जयवं केणं अट्टेणं एवं वुवइ । जहा ण आवस्स-
गाणि गोयमा ! असेसकसिणडक्कम्मक्खयकारि उच्च-
मतम्मदंनणं चारित्तं अवंतवोरवीरुगकडमुकुंरं तव-
साहणट्टाप पइविज्जंति । नियमियविज्जुदइ परिमिएणं
काउसमएणं पयं पयेणाहुं नितानुसमयमाजम्मं अव-
स्समेव तित्थराइसु कीरंति आणुडिज्जयंति उवइसिजं
ति पइविज्जंति पव्विज्जंति सययं एराणं अट्टेणं एवं
वुवइ । गोयमा ! जहा ण आवस्सगाणि तेसिं चणं गो-
यमा ! जे निरकू कालाइक्केमणं वेडाइक्केमणं समयाइक्-
क्काणं आउसयमाणे अणोवओपमत्ते अविहीए अ-
न्नेसिं व असट्ठं उप्पायमाणो अन्नपरमावस्सगं पमाइयसं
तेणं वज्जवीरिएणं सातवेहइताए आदंबणं वा किंचि-
धेत्तुणं विराइयं पउरियाणाणं जहुत्तायं समणुट्टेजा-
सेणं गोयमा ! महा पायच्छिउत्ती जेवजा ॥

अकएसु य पुरिसा, सणमायायं सव्वसो चउत्थं तु ।

पुव्वमपेहिय थंमिज्ज, निसिनो सिरिए दिवामुवणे ए३ ॥

अकृतेषु पुनः कार्योत्सर्गेषु वंदनकषु च एकदिषु एकद्वित्रिषु
पुरिमैकाशनाचामाग्नानि (सव्वसो चउत्थं तु) सव्वस्मिंस्तु
प्रतिक्रमणे अकृते चतुर्थेणु । तथा पूर्व सन्यायामप्रकृत-
स्थितिमुक्ते निशि संज्ञोत्सर्गे कृते चतुर्थे । तथा दिवसे निद्राकृ-
ते चतुर्थे ॥ ए३ ॥ जीत. धी. ॥

निव्वीतीयपुरिमत्तोअंविद्वस्वपणा य आवासे ॥

आवासे आवश्यकं एकादिकायोत्सर्गाऽकरणे सर्वावश्यक-
करणे यथासंख्यं निर्विकृतिपूर्वाकावृत्तकृत्तपणानि । इयमत्र
भावना । आवश्यकं यत्केन कारोत्सर्गे न करोति ततः प्राय-
श्चित्तं । निर्विकृतिकं कारोत्सर्गव्याकरणे पूर्वार्द्धे त्रयाणा-
मपि कारोत्सर्गरूपानामकरणे आचाम्भं सर्वस्वाऽपि आव-
श्याकस्याकरणे अत्राचारा इति । व्य. १ उ. ॥

देशतः सर्वतो वाऽऽवश्यककरणकारणान्याभिप्रत्यागमन-
वेज्ञामधिकृत्य व्यवहारकल्पे ॥

आवस्सपं तु काउं, निव्वाघाएण होइ मंतव्वं ।

वायाएण उतयणा, देसं मव्वं अ काउणं ॥

व्याघातस्य स्वेनादिप्रतिषेधस्याऽभावोनिर्वाधतेन भवति । गंत्यं वज्रतिसाद्यैः समभावश्चकं कृत्वा व्याघातां न पुनर्हेतु गंत्यं जज्ञातविकल्पेन वा भजनेत्यत आह । देशं वा आवश्यकं कृत्वा सर्वं वावश्यकमकृत्वा संशयिते यैः कारणैः प्रतिबन्धस्तान्युपदर्शयति ।

तणासावयवाद्वा, गुंम्यय आराकियवउवणपणीए ।

इत्थिनपुंसगसंसत्त, वासचिक्कह्वंते य ॥

स्तेनाश्चरास्ते स्तेन्यासमर्थऽधकारकलुपिते संचरेति । श्वापदानि चाउणानि तूयानि तदा उदमानि हिंसते व्याघ्रा वा जुजंगमादयो वातादिपानाय तूयैः संचरेति तत्रा गुल्मेन स समुदयेन संचरन्ती गौलिमका आरक्किणामन्युपरिस्थायिना हिंसिकाः पुररक्कास्ते अकारं हिंसमानान् शुह्वति । तथा उवणन्ति । कच्चिदेशे एवंरूपा स्थापना क्रियते । तथा अस्तमिते सूर्ये रथ्यादिषु सूर्येया न सचरणोयमिति प्रत्यनीकां वा कोऽप्यं तपविघातकरणायै तिष्ठन् वर्त्तते स्त्रियो नपुंसका वा कामबहुशालादा उपसर्गयैः । संसक्तो वा प्राणजतिनिरयंतरात्रे मार्गः । ततोऽधकारेणोपाधिकी न शुद्धयति । वर्षे वा यत्तु संनायते (वासचिक्कह्वंति) कर्दमो वा पथि भूयातस्ति । ततो रात्रौ पादुगमः कर्दमः कथं क्रियते (कर्दसि) कंठका वा मार्गेऽतिवहवत्से रात्रौ परिहर्तुं न शक्यते । एतैर्व्याघातकारणैः समुपस्थितैः देशतः सर्वतो वा वश्यकमकृत्वा गच्छति तत्र देशतः कथमह्वेत्यत आह ॥

युतिमंगलकितिकम्मं, उस्समगो य तिविहकियकम्मं ।

ततो य पक्किम्मण, आद्योयणायाए किति कम्मो ॥

स्तुतिमंगलमकृत्वास्तुतिमंगलकरणे चायं विधिः । आवश्यके समाले द्वे स्तुती उच्चार्य तृतीयास्तुतिमकृत्वा अभिशय्यां गच्छति तत्र च गत्याचर्यापथिकं प्रतिक्रम्य तृतीयः स्तुतिं ददति अथ वा आवश्यके समाले एकां स्तुतिं कृत्वा द्वेस्तुती अभिशय्यां गत्वा पूर्वविधिनिवारयति । अथ वा सामां आवश्यके अभिशय्यां गत्वा तत्र तिष्ठः स्तुतीर्ददति । अथवा स्तुतिर्न्यायद्वयकितवकृतिकम्मं तस्मिन्कृतेऽभिशय्यां गत्वा तत्रैवापथिकं प्रतिक्रम्य मुखवस्त्रिकां च प्रत्युपेक्ष्य कृतिकम्मं कृत्वास्तुतीर्ददति (काउस्समगो य निविहति) अत्रिधेः कार्यात्सर्गे क्रमण कृते तथैवा चमकागोत्सर्गमकृत्वा अभिशय्यांगत्वा तत्र चरमकायोत्सर्गादिकं कुर्वति । अथवा द्वैकायोत्सर्गं चरमावहत्वा यदि वा त्रीनपि कार्यात्सर्गान् अकृत्वा अथ वा कार्यात्सर्गं न्योऽर्वाकं यत् कृतिकम्मं तस्मिन्कृते उपवृत्तणं मतम् । ततो अर्वाकं क्लामणयदि वा ततोऽप्यर्वाकं कृतिकर्मणि अकृते अथ वा ततोऽप्यर्वाकं प्रतिक्रमणं अकृते यदि वा ततोऽप्यर्वाकं आलोचनं अकृते अथवा ततोऽप्यर्वाकं कृतिकर्मणि अकृते अभिशय्यामुपगम्य तत्र तदाद्यवश्यकं कर्तव्यमिति । पयमावश्यकस्य देशतोऽकरणमुक्तमिदानीं सर्वस्वाकरणमाह ।

काउस्समगमाकाउं, कितिकम्माद्योयणं जहमेणं ।

गमणम्मि एसविही, आगमणम्मि विही गोत्थं ॥

यो देवसिक्वित्तिचारागुपेक्षां प्रथमः कार्यात्सर्गस्तमायकृत्वा किमुक्तं भवति । सर्वमावश्यकमकृत्वा अभिशय्यां गच्छति । किमयमेव गच्छति । उतास्ति कश्चन विधिरुच्यते । अस्तीति वृमः । तथा चाह । (कितिकम्माद्योयणं जहमेणंति) ।

जघयेन जघन्यपदे सर्वमावश्यकमकृत्वा सर्वे गुरुन्योवदं कृत्वा यश्च सर्वोत्तमोऽप्येऽस आलोच्य तदनंतरमभिशय्यांगत्वा सर्वमावश्यकमहीनं कुर्वति । एषोऽभिशय्यांगं गमनेऽभिसंज्ञातः प्रत्यागमने पुनर्योविधिस्तमिदानीं वक्ष्ये ॥

प्रतिज्ञातमेव निर्यादयति ॥

आवस्सगं अकाशं, निव्वाघाएण होइ आगमणं ।

आयायांम उ जयणा, देशं मव्वं च काउणं ॥

यदि कश्चनापि व्याघातो न जयति ततोनिर्वाधतेन व्याघाताभावेनावश्यकमकृत्वाऽभिशय्याता वसतावागमनं भवति । आगत्य च गुरुभिः सहावश्यकं कुर्वति व्याघाते जज्ञात कापुनर्नैजयत्येव आह । देशमावश्यक्य कृत्वा सर्वे वाऽऽवश्यकं कृत्वा तत्र देशत आवश्यकस्य करणमाह ॥

काउस्सगं काउं, कितिकम्माद्योयणं पक्किम्मणं ।

किड्कम्मं तिविहं वा, काउस्सगं परिस्साय ॥

कार्यात्सर्गमायं कृत्वा वसतावागत्य शेषं गुरुभिः सह कुर्वति । अथ वा द्वौ कार्यात्सर्गां कृत्वा यादवा त्रीनकार्यात्सर्गान् कृत्वा अथ वा कार्यात्सर्गत्रयानंतरं यत् कृतिकम्मं तदकृत्वा अथवा तदनंतरमालोचनमपि कृत्वा यदि वा तत्परं यत्प्रतिक्रमणं तदपि कृत्वा अथवा तदनंतरं यत्कृतिकम्मं चिभेदं क्लामणादोर्वाकं परश्चेत्यर्थः ॥ तदपि कृत्वा पागांतरं तिविहं ते विमृशकृतिकम्मोपेक्षया त्रिविधं वा कृतिकम्मं कृत्वा अथवा कार्यात्सर्गं चरम पाण्मासिकं कृत्वा परिज्ञाप्रत्याख्यानं तामपि वा कृत्वा अत्रायं विधिः । सर्वे साधवश्चरमकार्यात्सर्गं वसतावागत्य गुरुसमापे वंदनं कृत्वा सर्वोत्तमश्च ज्येष्ठः आलोच्य सर्वे प्रत्याख्यानं शुह्वति । अथवा सर्वमावश्यकं कृत्वा एकां स्तुतिं दत्वा शेषे द्वे स्तुती कृत्वा शेषं गुरुसकाशं कुर्वति ॥ तदेवमुक्तं देशतः आवश्यकस्य करणमधुना सर्वतः कारणमाह ॥

युति मंगलं च काउं, आगमणं होति अचिनिस्सिजातो ।

वितियपदे जयणाऊ, गिज्ञाणमादी उ कायव्वा ॥

अथवा प्रत्याख्यानं तदनंतरं स्तुतिमंगलं च स्तुतित्रयां करणरूपं तत्र कृत्वा अग्निशय्यात आगमनं जयति । तत्रैवं समावसरी गुरुसमापे ज्येष्ठ एक आलोचयति आलोच्य प्रत्याख्यानं शुह्वतोति शेषेः ज्येष्ठस्य पुरत आलोचना प्रत्याख्यानं च कृते वंदनं च सर्वे ददति क्लामणं च । चित्तीतपदे अपवापदेऽशानादिषु प्रयोजनं जज्ञात कर्तव्या । किमुक्तं जयति शानादिकं प्रयोजनमुद्दिश्य वसतौ नागच्छेत्स्वीति शानादीन्येव प्रयोजनान्याह ॥

गेल्लम्वाममाहिता, पवुठ अते उरे निवेअगणी ॥

अहिगराणहत्थि संजम ए, गेल्लम्वानिवेयणा नवरी ॥

शानत्यमेकस्य वदनां साधूनां तत्राऽनवत्त ततः सर्वेऽपि साधवस्तत्र व्यापृती नृता इति न वसतावागमनं अथवा वर्षं पतितुमारब्धं मिहिका वा पतितुं दद्या यद्वा (पवुट्टुत्ति) प्रविष्टाः कोऽप्यंतराविरूपकरणाय तिष्ठति । अतः पुरं वा तदा नीं निगंतुमारब्धं । तत्र च राज्ञा उद्घोषितं यथा पुरुषेण न केनापि रथ्यायु संचरितव्यं । राजा वा तदा निर्गच्छति । तत्र इयगजपुरुषादीनां संमर्दः अग्निकायावांतरावे महात् उन्धितोऽधिकरणं वा गृहस्थेन समं कथमपि जानं बृहस्पतास्तपुशमपितुं दद्या हस्तिस्त्रयमा वा जातः । किमुक्तं भवति ।

हस्ती कथमप्याऽज्ञानस्तेनं जंकया ग्न्यासनःस्वेच्छया तदा परिभ्रमति । एतेषु कारणेषु नागच्छेयुरपरि वसति नवरमेतेषु कारणेषु मन्ये ग्नानत्वे विशेषः यदि ग्नानत्वमागादमुपजातम कस्यबहुना वा तदा गुरुणा निवेदना कर्त्तव्या ॥ व्य. १ उ. ॥ काशाद्यतिक्रमेण, स्वश्यके प्रायश्चित्तम् । तथा च महानिर्णये ७ अ. ॥

एवं जेणं जिक्खु सुताइक्केमणं कालाइक्केमणं आवस्सगं कुवैया । तस्स एणं कारणिगस्स मिउकनं गोयमा ! पायाउ उ वस्सेज्जा जइ एणं आकरिणिगतेसि तूणं जहानो गं चउत्ताइ ॥

आवश्यके च प्रमादो न कार्यः । पं० जा० ।

माकुण ह्युपमायं, आवस्सपहिं संजमत्तोतहाणेहिं ।

णिसमारं माणुस्सं, दुद्धजज्ञानं त्रियाणेचा ॥

(माकुण ह्युपमायं,) अमत्तोनाः प्रतिपेक्षे माकुल कपाययो-गादिनिः प्रमादं आवश्यकरणीयमावश्यकं । किञ्चित् तदा-वश्यकं संयमनपोध्यानादिनिः । एष आवश्यकः तप एव उपशानं तपो पशानं किमर्थं । यस्मान्निः सारं माणुष्यं बुद्धबुद्धसमानं कुशाग्रज्ञविदुसस्त्रिभं चेत्यादि ततश्चैवं गुणं जातीयं दुष्टेन दुःप्राप्यमित्यर्थः । विविधमनेकप्रकारं वा ज्ञाना दिष्टेनो ॥ पं. च. ॥

आवश्यकप्रमादो प्रायश्चित्तम् ॥

सेजयवं जेणं गणी किञ्चि आवस्सगं पमाएजा गोयमा ! जेणं गणा अकारणिगे किञ्चि खणमेगमवि पमाएणं अवदंउवसेज्जाजअणं तुम महाकारणिगे वि संते गणी खणमेगमविणि किञ्चि णियमावस्सगं पमाए नेणं वेदे पू-दद्ववे जावणं सिच्चे बुद्धे पागए खीणट्टकम्पमन्ने नीरए उवइसेजा संसे तु मइयाए वंषेणं सत्याए चैव जाणिहिइ एवं पत्तिच्चे विहिं सेज्जाणुइती अइएणणे जेजइय जइ थामं जे से आराहणे जणिण । महां ७ अ० ॥ सम्प्रति आवकस्य बहारेनरतस्याऽप्यावश्यकं न दुःखानां प्रवर्तनीति दर्शयितुमाह ।

आवस्सएण एणं, सावओ जइवि वुरओ होइ ।

उरवाएवंतकिरियं, काइओ अचिरेण काजेणं

आवश्यकेनेनेति पक्षिग्रामावावश्यकरूपेण ननु दंतधावनना-दिना द्रव्यवश्यकेण आवकं यद्यपि बहुरजा बहुवचसमान-कर्माश्च बहुरतावाविविचयस्य चारंभासकां भवति तथापीत्यथा हाराद् दुःखानां शारीरमानसानां (अंतकिरियं) अंतक्रियां विनाशं करिष्यन्चिरेण स्तंकिनेव काजेन-अत्र चांतक्रिया-यां अनेतरेदुर्गुण्यारूपतत्त्वादिभिः तथापि परंपरादेतुश्चिदपि जायते मुद्दर्शनादिति । घ० १ अधि. ॥

आवकस्याऽवश्यकम् ॥

अविहच्छो वज्जारो, काजे तइ जोयणं च संवरणं ।

चे इइराममसवणं, सकारो वेदणार्इय ॥ पंचा०

मत्वावश्यककरणमित्यसंगतं आवकं प्रति व्रतादिवत्तस्याऽगमे विधेयतया उपदिष्टत्वात्तथा ह्यसौ उपासकदशादौ मूढा-गमनोपदेशाभावे चोपसृज्यते तदुच्चाररूपे आवकप्रश्रव्यादौ

च तथैव च आवकप्रतिदिनक्रियां प्रतिपादयताऽचार्येण चिश्चंदणमा इत्येतदवदोक्तमथ ब्रूय ।

समणे सावएण्यं, आवस्सकौयव्वयं हुवइजम्हा ।

अंतो ब्रह्मो निस्ससय, तम्हा आवस्सयं नाम ॥

इत्यस्यामनुयोगद्वारागार्था आवकस्य तदुपदिष्टमिष्टसिद्धौ हेतुः नैवं तत्र चैत्यवदनादिनैवावश्यकस्य गतार्थत्वा-द्यतयद्वावश्यं कर्त्तव्यं तदेवावश्यकमवश्यककर्त्तव्यं च चैत्य-पूजावन्दनादिआवकस्य यदि पुनरिदं पक्षिधावश्यकमवश्यक-संयतया आवकस्यापदिष्टमविविच्यतया एवपक्षिधावश्य-ककारी स एव आवकान्वित्यस्यैवैवमविवरतानामपि सामान्य-ककारिणां आवकत्वाज्युपगमादिति । अबोध्यते । यदुक्तमु-पासकदशादावगुक्तत्वात् आवकाणामावश्यकमयुक्तमिति । तदयुक्तमुपदिष्टव्यस्यासिद्धत्वात्तथाहि । यद्यप्युपासकदशा-दौ नपदिष्टं । तत्तथा तथाप्यनुयोगद्वारेण तदुपदिष्टं तथाहि ॥

जं इमंसमणे समणीवा सावए वा साविवा वा तच्चित्ते तम्मणे जाव उजओकां उव्विहं आवस्सयं करेति सेत्तं बोउत्तरियं जावावस्सयंति ॥

यच्चेत्तं । चैत्यवन्दनादि आवकस्याऽवश्यकमिति तदप्यस-गतं (मज्झिमं निक्खयं) इत्यादि तद्वक्तृत्वकपदोपपत्त्यासेन तस्य पक्षिधनेन निश्चितत्वाद्भासव-तिवाचकनाऽप्यस्य सम-र्थितत्वात्तथाहि । ततोक्तं । सम्यग् दर्शनसंपन्नः पक्षिधावश्य-कनिरतश्च आवको जवर्ततेति गम्यते । तथा अशास्त्रमाचरित-त्वादिजातवक्रगणानामिहोपपत्त्यमानत्वेन जीताभिधानपंचमन्य-वहारसमर्थितत्वात्तथा । यदुक्तं । (समणेण सावएण य) इत्यत्र गाथया यदि पक्षिधावश्यक-विद्युत्तममविविच्यत्वादा-तत्कारिण एव आवका अमविविच्यन्त्ये इति । तदप्यसंगतं । श्रमणपक्षेऽप्यस्य दूषणस्य समानत्वात्तथाहि । य एव पक्षिभ्रमा-वश्यकं कुर्वन्ति त एव श्रमणाः स्युस्ततश्च कारणजाते प्रति-क्रमणकारिणां मध्यमतीर्थेसापुनमश्रमणता स्यान्न चैवमथ-चरमतीर्थसाधुनाश्रयेयं गाथेका । सत्यं । केवञ्च यदि आवकाणां पक्षिधावश्यकप्रज्ञापनार्थापि स्यात्तदा किं दूषण-मिति । अथ ब्रूय पक्षिधावश्यकमतिचारशुक्लरूपं वर्तते । न च आवकाणामाज्ञेचनादि दशप्रकारशुक्लैर्मथ्यादिकापि प्रक-ल्पादिग्रन्थेषूपपन्न्यते । न च तेगामतिजाना घटंते । संस्वन्ननो-द्य एव तेगामुक्तशब्दित्येवोच्यते । यद्यपि आवकाणां प्रकल्पा-दिग्रन्थेषु शुद्धिर्न दृश्यते । तथाऽप्यसौ आवकजीतकल्पादेः सका-शादवश्यं स्युपपेत्यता । अन्यथापासकदशासु यदुक्तं किञ्च जगदान गौतममुनिरानन्दआवकं प्रत्यक्षादौ ॥

तु माणं आणं दाएस्सम अट्ठस्स आओयाहि पक्किमाहि निंदाहि गरिहाहि अहारिहं तवोक्कम्पयायांउत्तं पामि-वज्जाहीति ॥

तत्कथं घटतास्तपव ज्ञापकादतिचारा अपि तेषां भवतीति सिद्धं यज्जाकारा असंस्वन्नोदयेरपि भवन्ति । तथा प्रागुक्तं किञ्च यदीदं चैत्यवन्दनादिकमावश्यकं स्यात्तदाऽतो अहो-निस्ससय इति मुनिवचनेन सन्याहृत्य एव आवकस्य तत्रि-धयं स्यात् श्रूयते । पुनरेवं ॥

दंणमुक्किनिमित्तं, तिकासं देववन्दणांयंति

अतः सन्याहृत्यकरणनियमः पक्षिधावश्यकस्यैवोपपद्यते साधुनाभिधत्तं किञ्च ॥

सर्वंति ज्ञानिऊणं, विरिं खनु जस्सव्विपा नत्थि ।

सोऽसर्वविद्वद्वा, चकइदेसं च सर्वं च ॥

इत्यनया गाथया सामाधिकमूर्त्तं सर्वशब्दवर्जं आवकस्यांकं । चतुर्विंशतिस्तवस्सु सम्मरुद्-निशुक्तिनिमित्तत्वात् सम्यग् द-
शनस्य च आवकस्यापि शेषातीत्यन्तविशेषस्य चान-
निहितत्वादाचरितत्वात्पञ्चन पञ्चास्यति । किञ्चोपधिका
प्रतिक्रमणस्य गमनागमनमित्रेण शब्देन जगवत्यां शोकोपा-
ख्यानकेषु पृथक्प्रतिश्रवककृतत्वेन दृष्टित्वाऽगमनागमनशब्द-
स्य चोपाधिकापर्यायितया भगवत्यामेव तेषुत्पन्नाख्यानकेषु शो-
घनियुक्तिनूपुर्यां च प्रसिद्धत्वादीर्यापिप्राकाशयोऽस्मिं च चतु-
र्विंशतिस्तवस्य प्रायश्चित्तनीयत्वाच्चाऽसौ सिद्ध इति वन्दन-
कमपि गुणवत् प्रतिपत्तिरूपत्वात् गुणवत् प्रतिपत्तेश्च आवक-
स्याऽप्यविरुद्धत्वात् कुण्ठादिभिश्च तस्य प्रवर्तितत्वात्संगत-
मेवास्य ननु ॥

पंचमह्वयजुत्तो, अनन्नसमानपरिव्रजियमती य ।

संयिगनिज्जरट्ठी, किंइ कम्मकते, इवइ साहुत्ति ॥

अनया निर्युक्तिगाथया साधुग्रहणेन आवकस्य व्यवच्छे-
दान्त्वं संनतं । तस्य वन्दनं नैव ततः साधुग्रहणं तत्र तद-
न्यवन्दनकंपत्ररूपाय ननु आवकस्यवच्छेदार्थः । यदि तु व्य-
वच्छेदार्थमत्रैवित्यतश्च साध्या अपि व्यवच्छेदो त्रिविध्यन्
चास्ती संगतो मारुतियेऽपि वन्दनकनियमायुश्च ।

मारयं पियरं वा वि, भेट्ठयं वा वि जायरं ।

किइकम्मं न कारेज्जा, सर्वेराइं पिए तदा ॥

तथा (पंचमह्वयजुत्तो) अनेन यथा महाव्रतग्रहणादप्युत्तमु-
क्तस्य व्यवच्छेदस्तथा पंचग्रहणात्तन्महाव्रतमुक्तस्य मध्यतो-
र्थनाशोरपि व्यवच्छेदः स्यान्नचैतदिष्टमित्यनो निर्विशेषे वन्द-
नकमपीति प्रतिक्रमणं तु सामान्यतः ईश्यापयप्रतिक्रमणजनन-
नैव सिद्धमप्य विचित्राभिर्महयतां आवकाणां कथमेकेन प्रति-
क्रमणसूत्रेण तदुपपद्यते । यतो प्रतिपन्नान्यतरव्रतस्य तद-
तिवारात्तमवस्तदसं तेषु च तदुच्चारणमसंगतमेवाव्यथा महा-
व्रतातिवाराणामप्युच्चारणप्रसंग इति । नैयमप्रतिपन्नान्यतर-
व्रतस्यापि तदतिवारावचारात् श्रद्धानादीविषयस्य प्रतिक्रमण-
स्यानुमतत्वाद्यत उक्तं ॥

पमिमिच्छाण कण्णे, किञ्चाणं अकरणं पमिक्कमाणं ।

अमदहणेय तदा, विवरं पमव्वणाण य ॥

अत एव साधुप्रतिपन्नान्स्वपुण्यपासकनिष्ठप्रतिमासु (एगार-
स पाँडे जयामगर्शनमोहं वारसिंहं निष्कृष्यदिमाही)
त्येवं प्रतिक्कामति । ननु यथैव तदा साधुप्रतिक्रमणसूत्रेणैव ते
प्रतिक्रामन्ते को वा किमाह केवतं आवकप्रतिक्रमणसूत्रममु-
त्तादिविषयस्य प्रतिपत्तिव्यवहरणस्य प्रवर्तनायकत्वात् संपा-
योगात्तस्मिन्नेतन्नेन प्रतिक्कामन्ति चतु साधुप्रतिक्रमणात्तिन्ने
आवकप्रतिक्रमणसूत्रमयुक्तं । निर्युक्तिताप्यच योऽदिमरतिवित-
त्वेनाप्यवन्नेयमावश्यं कादिदृशप्राप्तीत्यतिरेकेण निर्युक्तीनाम-
ताये नैपयान्तिकागुणोपायां च चार्थभावेनातिव्यप्रसंगात्ततः
प्रतिक्रमणमप्यति । तेषां कार्यान्वयिस्तु ईश्यापयप्रतिक्रमणात्
पंचमप्रतिमाकरणान्त्तु सुमहाश्रितिकीर्तिनिर्देशनतश्च आवक-
स्य विवरतया प्रतिपत्तयः यदि हि सन्ध्याऽपि भोगयाम्ना
कारं कार्यान्वयं प्रतिपद्यन् तदा गृहिभिः सुतरामसौ तथा
प्रतिवृत्तयः स्वाध्यायतया तेषामनेष्टिकत्वादिति । एवं प्रत्या-

ख्यनकमपि ननु परिष्ठापनिकादय आकाराः साधूनामेव
घटन्ते । ततो गृहिणामयुक्तमेतन्नैवं यतो यथा गुर्वादयः परि-
ष्ठापनिकस्याऽनधिकारिणेऽपि यथा वा भगवतीयेगवाहिनो
गृहस्थं संसृष्टानधिकारिणेऽपि परिष्ठापनिकाद्याकारोच्चारणे-
न प्रत्याख्याति अस्मिन् सूत्रमुच्चारणमिति न्यायादेव गृहस्था
अपीति न दोषस्तस्मात्प्राथम्यमावश्यकं आवकस्यास्तीति
प्रतिपत्तयमित्यत्र प्रसंगेन विस्तरणेति गाथायः ॥ ४४ ॥
पंचां १ वृ० ॥ इतां १ अ० । ध० १ अधि० ॥

आवस्सय-आवश्यक- न० समप्रस्यापि गुणग्रामस्याऽवास्-
कमित्यावश्यकम् । अनु० सामायिकादिके, । स्था० १
उ० ॥

आवासक-न० गुणगुण्यमात्मान मासमन्ताद्यासयति गुणै-
रित्यावासकम्-सामायिकादिके, ॥ ग० १ अधि० इथवा आ-
ऽवस्सयति प्राकृतशैल्याऽऽवासकम् ॥ गुणगुण्यमात्मानं गुणै-
रावासायतीत्यावासकम् । गुणसाक्षियमात्मानः करोतीति ॥
आ० म० प्र० १ अ० । अनु० ॥

सन्निज्जात्तरयापमिहिं वावसयं गुणओ ।

साक्षियभावस्यापेक्षां आवसकं गुणत इत्यावासकमुच्यते ।
इदमुक्तं भवति । वत निवास इति गुणगुण्यमात्मानं गुणैरा-
समन्तादासयति गुणसाक्षियमात्मानः करोतीत्यावासकम् ।
अथ वा यदा वत्तं वास व्यादिभिरन्यथा गुणैरासमन्तादात्मानं
वासयति भावयति रंजयत्यावासकम् । यदि वा वस आ-
च्छादयेत् गुणैरासमन्तादात्मानं ढादयति ढद संवरणे दोषेभ्यः
सुवृण्णित्यावासकमिति विशेषः ॥

आवस्सयकरण-आवश्यककरण-न० केवलसिमुद्घातापूर्वं
कवक्षिना क्रियमाणे व्यापारजेदे, दादा ते स्वीपास्तमुद्घाया-
पातः प्रकृत्यवशाद्दुष्कृत्याऽस्तमुद्घातं शेषे सिध्यत्यर्थायाजि-
मुखा अवश्यकत्वेनमिति प्रश्ने प्रदर्श्यते । अन्वर्थत्वादवश्य-
कारणसंज्ञायाः जास्करत्वं अवश्यकरीयत्व्यावश्यकरणं
कुर्वतीति । कथमिदमावश्यककरणमिति कथमिदमन्वर्थेति द-
श्यते । अर्थमनुगता या संज्ञा सान्वर्था । अर्थमंगीकृत्य प्रव-
र्तते इत्यर्थः । कथमिह यथा भास्करसंज्ञा अन्वर्था । कथम-
न्वर्था तासं करोतीति भास्कर इति यो जासनाथर्मंगीकृत्य
प्रवर्तते इत्यर्थः । तथावश्यककरणमिति इयं संज्ञा अन्वर्था
कउमिति चेत् श्रमहे । अवश्यं क्रियत इत्यावश्यकरणं इति ।
योऽवश्यककारणोऽवश्यककर्त्तव्यतायैर्मंगीकृत्य प्रवर्तते यस्मा-
त्तस्मात्सर्वकेवलमिति सिद्धादिरवश्यं क्रियमाणत्वादवश्य-
करणमित्यर्थसंज्ञासिद्धिरित्यावश्यं भाव आवश्यकं चंछ
मनोऽहोदित्यर्थेन मनोऽहोदित्विरुत्तात्वात् बुद्धिसायावश्यक
सिद्धिः । आवश्यकं करणं आवश्यककरणं । कुतः शोके दृष्ट-
त्वाद् मल्लस्य कक्षाबंधकरणवत् यथा मल्लोयुक्तुमुत्ताववा
शाटकं गृह्यते । स हि प्रथममेव शाटकेन कंठं बध्ना अतः
परं कुलबंधकं कक्षाबंधकरणं योद्धुमारभेत । तथांतरमुद्घा-
तीयः शोणेन केवलमिवावसिद्धता प्रथममेवेदं करणं अवश्यं
कर्त्तव्यमित्यावश्यककरणमिति आ. चू. २ अ. ।

आवस्सयकिं-आवश्यककृत्ति-ली० प्रतिक्रमणकरणे ध०
३ अधि० ॥

आवस्सयटीका-आवश्यकटीका । ली० हरिभट्टस्यामिबिरचि-
तायामावश्यकवृत्तौ, आय० ६ अ. ॥

यदर्जितं विरचयता सुयोधो, पुण्यं मयाऽवश्यक

शास्त्रदीक्षां । जवे जवे तेन मयैवमेव, ज्ञयाज्जिनात्ते
ऽनुमेतः प्रयासः ॥ ५ ॥

इयञ्च द्वाविंशतिसहस्रात्मिका “द्वाविंशतिसहस्राणि,
प्रयाप्रयनिसंख्यया । अनुष्टुप्दसां मान, मस्या उद्देशतः
कृतम्” १ आव. ॥

आवस्तयणिज्जुत्ति-आवश्यकनिर्युक्ति स्त्री. प्रज्वाहस्वा-
मिवरचिते आवश्यक व्याख्याने, । तथाचावश्यकनिर्युक्ति
निवृण्वन् मन्त्रयोगीश्वराह । आम. प्र. १ अ. ।

नत्वा गुरुपदकमङ्गं, प्रजावतस्तस्य मन्दशक्तिरपि ॥

आवश्यकनिर्युक्ति, विप्रणोमि ययागमं स्पष्टम् ॥ ३ ॥

यद्यपि च विप्रतयोऽस्या, स्मन्ति विचित्रास्तयापि
विपमास्ताः । संप्रति च जनो जग्धुः, ज्ञयानिति
विप्रत्तिर्संस्मजः ॥ ४ ॥

तत्र प्रेक्षावत्प्रत्ययैः प्रयोजनदिकमुपन्यसनीयम
न्यथा न युक्तोऽयमवश्यकप्रारम्भप्रयासो निष्प्रयोजनत्वा-
त्कण्टकशालामर्दितवत् निरन्ध्रेयत्वात्कादन्तपरीक्षावत्
असंभवत्वाद्वा द्दिमानि वरुणा इत्यादि वाक्यवत् ।
स्वेच्छाविरचित शास्त्रवद्वेष्टयाशङ्कतः प्रेक्षावन्तो न प्रवर्तेरन् ।
तथा मङ्गलमन्यादौ वक्तव्यमन्यथा ।

कर्तुः श्रोतॄणां चादिप्रेनेष्टकसिद्धियोगात् ॥

प्रेक्षावतां प्रत्ययैः फलार्थिभिरप्यस्फुटं ॥

मङ्गलं चैव शास्त्रादौ, वाच्यमिष्टार्थनिष्ठम् ॥ १ ॥

आवश्यकनिर्युक्तौ काञ्चन निर्युक्तिगया अन्यकृत्काः प्रक्षि-
प्तास्ताश्च टीकाकृता तत्र व्याख्यानायत्त तथा सूचितास्ता-
स्वपि काश्चिदधिकारण निर्युक्तिरुक्तन्येन मता अपि अ-
न्यकृत्का इति क्लृप्तकथेति शब्दः ॥ मन्त्रयमिरिवचसा दर्श-
यिष्यामि करणशब्दोऽपि कण्ठगद्गे ॥

आवस्तयपरिमुक्ति-आवश्यकपरिमुक्ति-स्त्री० अवश्यंकर-
णीययोगनिरतिचरतायाम् ॥

आवश्यकपरिमुक्षीय, होति जिक्कुसुम शिगाइं ॥

आवश्यकपरिमुक्षिआवश्यकरणययोगनिरतिचरता च
प्रवति भिक्षोर्भावसाधोर्द्दिगानीति दश० १० अ. १३. १७ चा. ॥

आवस्तयवर्धित-आवश्यकवर्धितिरिक्त- न० अंगवाह्य श्रु-
तभेदे, ॥

तथाकांगवाह्यं श्रुतमधिकृत्य प्रश्नसूत्रमाह ।

सेकिं तं आवस्तयं २ च उर्विष्टं पञ्चत्वं । तंजहा । सामा-
इयं १ च उर्वीसचउ २ वेदं पुन्यं ३ पक्विकृपणं ४ का-
उसगो ५ पवसाणं ६ । सेच आवस्तयं । सेकिं तं आ-
वस्तयवर्धितं । आवस्तयवर्धितं दुविहं पञ्चत्वं । तंजहा ।

काक्षियं उक्ताक्षियं च । न० ॥

टी० ॥ अत्रकिं तर्दंगवाह्यं सुरिराह ।

अंगवाह्यश्रुते द्विविधे प्रज्ञते । तद्यथा । आवश्यकं च आव-
श्यकवर्धितं च । तत्रावश्यकं आवश्यकं आवश्यक-
संख्यकियागुच्छानमित्यर्थः । अत्रवा गुणानामभिधिना वरय
मात्मानं करतीत्यावश्यकं । अवश्यकसंख्यसामाधिक्यादि
कियागुच्छानं तत्प्रतिपादकं श्रुतमपि आवश्यकं । च शब्दः

खगनोक्तभेदसूचकः । (से किं त) मित्यादि अर्थादितदा-
वश्यकं । सुरिराह ॥

आवश्यकं पञ्चविधं प्रज्ञते । तद्यथा । सामायिकमियादि निगद-
सिद्धिं सेचमित्यादि तदेतदावश्यकं संकितमियादि । अत्र
कितदावश्यकं व्यतिरिक्तं वा आचार्य आह । आवश्यकं व्य-
तिरिक्तं द्विविधं प्रज्ञते । तद्यथा । काक्षिकमुक्ताक्षिकं च । तत्र
यदिवसनशा प्रथमपश्चिम पौरुषीद्वये एव पठ्यते तत्का-
क्षिकं । कालेन निर्दुत्त काक्षिकमिति त्युत्पत्तेः । यत्तुनः काल-
वेदावर्जं सर्वकालेषु पठ्यते तत्तुत्ताक्षिकं । आह च रूपकृत-
तथकाक्षियं दिगाराण पदम चरमपारसी सुपदिज्ञः । जं
पुणकालवेदावर्जं पठिवज्ज्ञं तं उक्ताक्षियंति । तत्राऽल्प वक्त-
व्यकत्वात् नं. टी० ॥

आवस्तयवर्धितेत्येति । यदिह दिवसनशा प्रथमपश्चिम
पौरुषीद्वये एव पठ्यते तत्कालेन निर्दुत्त काक्षिकमुत्तराध्ययनादि-
यपनः कालवेदावर्जं पठ्यते तदूर्ध्वं कालिकादित्युक्ताक्षिकं
दर्शयैकाक्षिकादीनि । वा. १ वा. ॥

आवस्तयावृत्ति-आवश्यकृत्ति स्त्री० आवश्यकविवरणे आ-
म. प्र. १ अ. ॥

आवस्तयविमुक्षि-आवश्यकविमुक्षि स्त्री० आवश्यकरणोय-
योगनिरतिचरतायाम् ॥

आवश्यकविमुक्षिश्चिह्नोर्द्दिगान्यकीर्तयन् । आवश्यकविमु-
क्षिआवश्यकरणोययोगनिरतिचरता । एतानि भिक्षोर्द्दिगान्य-
कीर्तयन् गौतमादयो महर्षयः । चा० १७ चा० ॥

आवस्तयसुयवरवध-आवश्यकभूतस्कंध-पु० पक्षांशुतविशेषा-
णांस्कंधः श्रुतस्कंधः । आवश्यकं च तत्, श्रुतस्कंधआवश्यक-
श्रुतस्कंधः । अत्रचाऽवश्यकं च तत् श्रुतं चावश्यकं श्रुतं ।
तस्यप्रत्ययनसमुदायात्मक आवश्यकं श्रुत स्कंधः । स्वनाम-
व्यातं श्रुतविशेषः, विशेषः । हा. ॥

आवस्तयसम जडसा, तस्यं गाऽण अष्टपुच्छी ओ ।

ते हाऽ सुय कंबोधो, अत्रुयणा इ च नउ सेसा ॥

यथावश्यकस्याऽनुयोगस्तच्चावश्यकं श्रुतविशेषस्तर्ह्यं प्रांगदी-
न्याश्रित्याष्टौ पुच्छाः संजवन्ति । तद्यथा ।

आवस्तय यत् किं अंगं, अंगाऽ सुयकंबोधो सुयस्कंधाअ-
ऊयण अऊयणाऽ उद्देशो

उद्देशा इति अत्रोत्तरमाह । इह तदा वश्यकं पराऽध्ययन-
समुदायवृत्तः श्रुतस्कंधः प्रत्येकमध्ययनानिच परिति । शे-
षाः पदप्रकाराः प्रातिपद्व्याख्याः अस्मिन्निव्यादिति । अत्रप्रेरकः
प्राह ।

ननु नंदिवरकाणे, जणियमणं गं इहं कज्जो संका ।

जणइ अक ओ संका, तम्म नियमं वदाए इ ।

ननु नन्धय्येन व्याख्यायमानं । (इमं पुण चउवर्णं पनुच्च,
अंगवाहिरस्स उद्देशोसमुद्देशो आणुसणुओगो पव्वत्त)
इत्यादिवचनादावश्यकमंगवाह्यत्वादर्गं न प्रवर्तीति भणित-
मेवेति । कुतोऽत्रांशोका येन प्रवृत्त क्रियते । अत्र निर्वचनमाह ।
भायतेऽत्रोत्तरं । श्रुतस्कंधादि विषये तावदस्येयां शंका ।
तत्राऽस्यायस्याऽनिर्णयित्वात् अतस्तद्विपर्ययास्तत्वाक्तव्याप्य
पुच्छाः । अंगानैगरूपतायामपि यदा नन्धय्यनमश्रुत्वा विनये-
प्रथमत एवेदं गुणाति । तथा अत्रोक्ते नंदिव्याख्यानेऽस्त्येव
च शंका । किमावश्यकमंगं तद्वाह्यं वेति । आह । ननु नन्ध-

ध्ययने श्रुत्वा तत्र आवश्यकं श्रोतव्यमिति त्वं क्रमोऽतः कथं न चध्ययनस्य प्रथमस्याख्यानाकारणं येन प्रस्तुतशंका स्यादिति व्याशंक्याह । (तस्से) त्यादि तस्य प्रथमं नदिव्याख्यान करणस्याऽत एवांगाऽनगप्रश्ननिययवचनादाचार्याऽनियमं दर्शयति । पुरुषाद्यपेक्षयाऽन्यथापि नंयादिव्याख्यानकरणमिति । यत् । ननु मंगलार्थं सर्वेषामपि शास्त्राणामादौ नदिव्याख्या नम् कर्त्तव्यमेवेति कथं तदनियम इत्याह ।

नाणाजिहाणमिच्चं, मंगलमिदं नती एवरकार्णं ।

इह सव्वत्थणे जुज्जइ, जं सार्वीमुं सुयस्सवंपो ॥

ज्ञानपंचकाभिज्ञानमात्रमत्र शास्त्रादौ मंगलमिदं ननु तस्या नंयाः सर्वस्या अपि शास्त्ररूपाया इहास्थेन व्याख्यानं युज्यते तथाहि पथि प्रसिद्धैर्मंगलचतुर्ते दधिर्दूयाकृतादिवस्त्नामभिधानदर्शनादित्येव मंगलतया गृह्यते ननु तदङ्गकृतसुगुणवर्णा दोषनियं कियते । तथेहापि ज्ञानोक्तीस्सनमात्रमेव मंगलं युज्यते ननु नदिव्याख्यानमिह तस्य स्थानत्यागमावश्यकशास्त्रादौ न शास्त्रांतरचतुताया नंया व्याख्यानं युज्यते अतिप्रसंगान्न च वक्तव्यं सर्वशास्त्रांतरचतुर्तेव नदी यथास्मात्साविण्वकूपुषगवे श्रुतस्कंधतया सिद्धाते प्रसिद्धा श्रुतस्कंधत्वं चास्याः पदवाक्य समूहात्मकत्वेनैव द्रष्टव्यं नत्वध्ययनकत्रापात्मकं परिज्ञापित-मेकाध्ययनरूपत्वेन रुढत्वादिति । ननु यदि नदिव्याख्यानस्य स्थानमिदं तार्हि किमिति तदादावेवं जवज्ज्ञानपंचकं विस्तरेण व्याख्यतमिति पौर्यापयेंण स्ववचननिरोध इत्याशंक्याह ।

इहसाणुगहमुश्यं न नु नियमोयमहवा पवादीयं ।

दाइज्जइ कडणा, एकयाइ पुरिसादवि क्खवाय ।

इहावश्यकारं यद्विस्तरेण ज्ञानपंचकस्यादौ व्याख्यातं तस्मानुग्रहं शिष्याऽनुग्रहमास्थायोदितमस्माभिर्न पुनरयं नियम एव ज्ञानोक्तीस्सनमात्रस्यैव नियमेन मंगलतयाऽऽजिह्वात्वा दधवा कथनया कथनविशेषपवादोऽयं दृश्यते यथेह पुरुषाद्यपेक्षया कदा क्रमेणापि शास्त्राणि व्याख्यायन्ते अन्यान्नेत्रा-यान्यान्वा व्याख्यायत इति तस्मादावश्यकश्रुतस्कंधस्याऽनुयोग इति स्थित किमिदानीं कर्तव्यमित्याह ।

आवस्सपदसुयस्सवंपो, नामं सत्थस्स तस्स जेजेया ।

ताइं अज्जयणाइं, नामो आवस्सयाइणं ॥ ? ॥

कपोपिहिविहाणं, जहत्थ मज्जहत्थञ्जमुष्मात्ति ।

नामं चेव परिग्गाग, चं जइ होहि इ जहजं ॥ १ ॥

इह प्रस्तुतशास्त्रस्यावश्यकश्रुतस्कंध इति नाम तस्य चावश्यकस्य ये सामायिकादयः पक्षेऽतः स्तान्यऽध्ययनायऽभिधीयते तत्र आवश्यकत्वादिपदानामावश्यकं श्रुतस्कंधोऽध्ययनमित्येषां पदानां न्यासां निरूपः पृथक्कार्यैः कुत इत्यन्तर्गत्येत्यंतायं ताकिचिन्नाम तावद्यथायं भवति यथा दीपो दहन् इत्यादि । किंचित् स्वयथायं भवति यथापलाशो मरुप इत्यादि अपरं स्वयंशून्यं भवति यथा स्तित्यकपित्थ इत्यादि यथार्थं च शास्त्राभिधानमित्यने तत्रैव समुदायाथावगतरेतो नाम्न्येव परीक्षाविकारणाक्रिय - ते ततोप्राहमिदं यथायं यथार्थं स्यादिति । विशेषः ॥

अथ सामायिकाद्यध्ययनानामार्थाधिकारदर्शनार्थं प्रस्ताव-नामाह ।

किंपुण उक्कज्जयणं, जेणज्जत्तया हिगाराविणिज्जत्तं ।

समाइयाइयाणां, ते य इमे तज्जहामिमे ॥

आह किं पुनरिह कारणं येन अध्ययनमिदमावश्यकं अध्य-

यनानि तत्र तेज्यः परमध्ययनमिति समासः अवरोच्यते । येन परमिर्गोष्ठिधिकारविनियुक्तं नियुक्तं ।

निबद्धं ते च परमार्थधिकाराः सामायिकादीनां पञ्चामध्ययनानां यथासंख्यमेव द्रष्टव्या इति । विशेषः ॥

नन्वावश्यकं किमिति बह्वध्ययनायत्रोच्यते परमार्थ-कारयोगात् कं पुनस्ते इत्याशंक्य तदुपदर्शनार्थमाह ।

आवास्सगस्स एं एमे अत्त्याहिगारा जर्वति । तंजहा ।

सावज्जजोगावेरइ, उक्कित्तण्णुणनयपविचत्ती । खद्वि

अस्सय निदंप्पा, वणातिगिणं गुणधारणं चेव ॥

आवश्यकपरमध्ययनस्य वक्ष्यमाणा र्थाधिकारा प्रवर्तित-त-छाया । सावज्जजोगाहा व्याख्या । प्रथमेसामायिककृतज्ञे-प्रत्ययने प्राणातिपातादिसर्वसावद्ययोगविवर्तितार्थाधिकारः (उक्कित्तणसि) द्वितीये चतुर्विंशतिस्तत्साध्यने प्रधानकार-कारणत्वात्प्रथमं धिदिगुहेतुत्वात्पुनर्वां धिवाज्ञातकत्वात्सां-वद्ययोगविरुप्यपदेशकत्वेनोपकारित्वात् तीर्थकारणं गुणो-क्तीर्तनार्थाधिकारः ॥ (गुणभेदपदिवत्ति) गुणा मूढोत्तर-गुणरूपा अतपि एवमुद्भयाद्यो विद्यते यस्य स गुणवांस्त-स्य प्रतिपत्तिवदनादिकं कर्त्तव्यंति तृतीये वदनाययनेऽर्थाधि-कारभ्रशब्दापुष्पाश्रयने गुणवतोऽपि प्रतिपत्तिक्तकथंति द्रष्ट-व्यं । उक्तं च ॥

परियायपरिसपुरिसं, खेत्तं कादं च आगमं नाजं ।

कारणाजाए ताए, जाहारिहं जस्स संजोगं ॥

(खडिग्यस्स य निदंत्तं) स्खलितस्य मूढोत्तरगुणदुष्प्रमा-दाचीर्णस्य प्रत्यागमसंवेगस्य जंताविशुद्ध्यमानाध्यवसायस्या कार्यभेदमिति भावयतो निर्दिष्टप्रतिक्रमणं अर्थाधिकारः । व्रण-ति गच्छतीति व्रणः । व्रणचिकित्सा कायौत्सर्गाध्ययनेऽर्थाधि-कारः । इदमर्त्तं भवति । चारित्रपुरुषस्य शोऽतिचाररूपो भावव्रणस्तस्य द्वाविधप्रयाश्चित्तं भेषजेन कायौत्सर्ग-ध्ययने चिकित्सा प्रतिपाद्यते (गुणधारणा चेवत्ति) गुणधारणा प्रत्याख्याननाध्ययने अर्थाधिकारः । अयमत्र जावार्थः । सूत्रगुणोत्तरगुणप्रतिपत्तिस्तस्याश्च निरतिचारं संभारणं यथा भवति तथा प्रत्याख्याननाध्ययने प्रकरणं कल्पित्ये च शब्दादन्त्येऽर्थाधिकारा विख्याः । एवकारोऽवधारण इति गाथायः । तदेवं यदाह प्रतिज्ञातमावश्यकं निक्षेपस्या-मिति इत्यादि । तत्रावश्यकश्रुतस्कंधवङ्गानि त्रीणि पदानि निक्षिप्तानि । संप्रति त्वध्ययनपदमवसरयात् मपि निक्षेप्यते वक्ष्यमाने निक्षेपाद्योपाचारभेदनिर्णयननिक्षेपे तस्य निक्षेप्य मानत्वाच्चैत्रापि भणने च प्रयोगीवापत्तेरिति ।

इदानीमावश्यकस्य यद्व्याख्यानं यच्च व्याख्येयं तदुपदर्श-यन्नाह ।

आवस्सयस्स एसो, पिदत्तो वप्पिओ समासेणं ।

एत्तो एकेकं पुण, अरुज्जयणं किञ्चस्सामि ॥ १ ॥

तं जहा । समाइयं ? चउवीसत्थओ १ वंदणय १

पदिक्कणं ४ काउसग्गो १ पक्कवाणं ॥

व्या० आवश्यकस्यावश्यकपदनिर्णयस्य शास्त्रस्य एव पूर्वोक्तप्रकारपिपक्षादिसमुदायार्थं वर्णितः कथितः । समा-सन संक्षेपेण । इदमत्र इदं । आवश्यकश्रुतस्कंध इति शास्त्र नाम पूर्वं व्याख्यातं । तच्च सामर्थ्यं ततश्च यथा सावर्थाह ।

चारदीनामत एव तद्वच्चयशास्त्रस्य चारित्र्याचारोऽत्राभिधास्यते इत्यादिब्रह्मणः समुदायार्थः प्रतिपादितो भवत्येवमत्राप्यवश्यकथुतस्कंधे इति साम्यं धनमकथनादवावश्यं करणीयं सावययागविरत्यादिकं वस्ववर्गाजिघास्यत इति समुदायार्थः प्रतिपादितो जवति अत ऊरु पुनरेकैकमध्ययनं कीर्त्तयिष्यामीति गार्थायः । तत्कीर्त्तयामेवम्वाह तद्यथा सामायािकचतुर्विंशतित्वतो बंदनं प्रतीकप्रणं कायातसंगप्रत्याख्यानं । विशेष ० । आ० म० प्र. १ अ. ॥

आवस्सयाणुओग-आवश्यकानुयोगे-पुं० आवश्यकक्याख्यते, अनु० । आ० चू. ० १ अ. । विशेष ० ॥

कयपवयणप्पणामो, वेओच्चं चरणगुणसंगहं सयञ्च ।

आवस्सयाणुओगं, गुरुवएससुसारेणं ॥

व्याख्या । वेओच्चमिति क्रिया वक्ष्येऽभिधास्येत्यर्थः । किमित्याह (आवस्सयाणुओगंति) अवश्यं कथ्यमावश्यकं सामायािकारूपे । कीचदावासाणुयोगमिति पावस्तत्राव्यासमेतात् ज्ञानादिगुणैः शून्यं जीवं वासयति तैर्युक्तं करोतीत्यावासकं सामायािकारूपमेव तस्य वक्ष्यमाणशब्दार्थोऽनुयोगो व्याख्यानं विधिप्रतिषेधाभ्यामर्थप्रकरणमित्यर्थः । विधिः शिस्तित्याह (कयपवयणप्पणामिति) प्रोच्यते ज्ञेनास्मादस्मिन्वा जीवादयः पदार्था इति प्रवचनं । अथ वा प्रशब्दस्याव्ययत्वेनाऽनेकार्थयुक्तत्वात्प्रगतं जीवादिपदार्थव्यापकं प्रदास्तमादौ वा वचनं छादशांगं गणिपिटकं आदित्वं चास्य विवक्षिततीधेकरापोक्त्या द्रष्टव्यं । नमस्तर्थाथेति वचनातीर्थकेरणाति तन्मस्करणादि । अथवा जीवादि तत्वं प्रवर्त्ततीति प्रवचनमिति व्युत्पत्तेः छादशांगं गणिपिटकोपयोगान्वयत्वात् चतुर्विंशध्रीभ्रमणसंगोऽपि प्रवचनमुच्यते । कृतो विहितो यथाक्तप्रवचनस्य प्रणामो नमस्कारो येन मया सोऽहं कृतप्रवचनप्रणामः किंस्वरूपमावश्यकानुयोगमित्याह (चरणगुणसंगहंति) चर्यते मुमुक्षुजिग्रासंध्यते इति चरणं । अथवा चर्यते गम्यते प्राप्यते भवेदर्थः परकृमनेनेति चरणं । प्रतथ्रमणधर्मद्वयोऽवगुणाः गुणयते संख्यायतं इति गुणाः पिरुविशुद्धाचुत्तरगुणरूपाः चरणं च गुणाश्च चरणगुणाः अथवा चरणशब्देन सर्वतो दशातश्च चारित्रमिह विद्यकितं । गुणशब्देन तु दर्शनज्ञाने ततश्च चरणं च गुणौ च चरणगुणास्तेषां संगृहीतिः संप्रदक्षरणगुणसंग्रहस्तं स च देशतोऽपि जवतीत्याह । सकलं परिपूर्णं आह । नत्वावश्यकानुयोगस्तावदावश्यकक्याख्या नं । चरणगुणसंग्रहस्तु ज्ञानदर्शनचारित्रसंगृहीतिरूपस्ततोऽत्यंतनिष्ठाधिकरणत्वाकथमनयोः सामानाधिकरार्थं सत्यं किंतु (सामाश्यं च तिविहं समस्तसुअं तहाचरितं कन्यादि) वक्ष्यमाणवचनादोऽपि सामायािकानुयोगस्तावत्संपूर्णं चरणगुणसंग्राहकः । किं पुनः सकलावश्यकानुयोगस्ततश्च संपूर्णचरणगुणसंग्रहयुक्तत्वादावश्यकानुयोगोऽपि संपूर्णचरणगुणसंग्रहत्वेनोक्तो यथा दूरयोगा हारः पुरुष द्ययदयोः अथ वा चरणगुणानां संग्रहोयत्राऽवश्यकानुयोगोऽस्ति चरणगुणसंग्रह इति बहुव्रीहिपक्षे प्रथमेव नास्ति केवलमस्मिन् पक्षे सकलमिति विशेषणमावश्यकानुयोगस्य चरणगुणसंग्रहसंपूर्णत्वापेक्षयैव दृष्टव्यमित्येतच्च कष्टमवगम्यते । आह । ननु यदि (सामाश्यं च तिविहं) मित्यादि वक्ष्यमाणवचनात्सामायािकस्य संपूर्णचरणगुणसंग्राहकत्वं त्विह तदनुयोगस्य तदरूपत्वे किमाश्रयं नैतदेवं सामायािकं हि व्याख्यानं अनुया-

गस्तु व्याख्यानं व्याख्येयस्याख्यातयोश्चैकान्निप्रायत्यादिहाभेदेन विवक्षितत्वादोषः इत्यत्रमितिचर्यति अनेन च संपूर्णचरणगुणसंग्रहब्रह्मणेन स्वरूपविशेषणनावश्यकानुयोगस्य महायतां दर्शयति प्राप्यकारः । आह । ननु यदि त्वया आवश्यकानुयोगः स्वमनीयिकया वक्ष्यते तदाऽनादेय एवायं प्रेक्षावतां द्रव्यस्थत्वे सति स्वतंत्रयानिधीयमानत्वाद्वाध्यपुरुषवाक्यस्यदिति परवचनमाशंक्य तदुपपत्त्यनंतं हेतोरसिद्धतां उपदर्शयन्नाह (गुरुवएससुसारेणंति) गृणति तत्त्वमिति गुरुवस्तीर्थकरणधरादिव्यस्तयामुपदेशो भणनं तदनुसारेण तत्पारतंत्र्यणावश्यकानुयोगमहं वक्ष्ये ननु स्वमनीयिकया अतः स्वतंत्रयाऽपि धीयमानत्वादित्यसिद्धो हेतुरिति ज्ञावः । यो हि द्रव्यस्थः सग्यस्मगुरुपदशानपेक्षं स्वतंत्रमेव वक्ति स्थ्यापुरुषस्यैव तस्य वचोऽनादेयमिति ॥

वयमपि मन्यामहे केवलं तदिह नास्ति परमगुरुपदेशानुसारेणैवावश्यकानुयोगस्य मयाऽभिधीयमानत्वादिति । तदेव कृतप्रवचनप्रणामो गुरुपदेशनिधयस्कलं चरणगुणसंग्रहरूपमावश्यकानुयोगमहं वक्ष्ये इति परिमार्थः ॥

आह । ननु धीमद्ब्रह्महृप्रणीता सामायािकनियुक्तिरिह भाष्ये व्याख्यास्यते । तत्कथमिदमावश्यकानुयोगोऽभिधीयते तदेवमभिधायपरिज्ञानात्तथाहि । सामायािकस्य परवृत्तिवावश्यकं दृष्टव्यत्वादावश्यकरूपता तावन्न विरुध्यते । तत्रियुक्तिस्तद्व्याख्यानरूपेव व्याख्यानयोश्चैकान्निप्रायत्यादेककत्वमित्यनेतरमेवाकं । तस्मात्सामायािकस्य तन्निधुक्तेश्च सर्वस्यावश्यकत्वात्तस्य चेह व्याख्यायमानत्वादावश्यकानुयोगरूपता प्राप्यस्य न विहन्यत इत्यत्रेतिस्तरं । अस्याश्च गार्थायाः प्रथमपादेन विप्रसंगतायै संग्रहेतुत्वादिद्वेष्टतानमस्कारः कृतः । शेषादत्रयेण त्वभिधेयप्रयोजनसंबंधाभिधानमकारि । तत्रावश्यकानुयोगं वक्ष्ये इति श्रुत्वा आवश्यकानुयोगोऽस्यशास्त्रस्याभिधेय इति साक्षाद्वचोक्तं प्रयोजनसंबंधो तु सामथ्याजुक्तो तथाहि संपूर्णचरणगुणसंग्रहकत्वं दर्शयता ज्ञानदर्शनचारित्रधारताऽस्य शास्त्रस्य दर्शिता भवति । तद्वरूपाणि शास्त्राणि पाठनश्रवणादिभिरनुशील्यमानानि स्वर्गापवर्गप्राप्तिनिबध्नानि भवेतीति प्रतीतमेव । अतः स्वर्गमात्रकृपावाप्तिरस्य शास्त्रस्य प्रयोजनमिति सामर्थ्यादुक्तं जवति । अजिधेयाऽभिधायकयोश्च वाचकद्रव्येण संबन्धोऽप्यर्थोऽनिरहितो भवति । अस्यां च संबन्धप्रयोजनाभिधानादिवर्था बह्विप वक्तव्यमस्ति केवलं बहुषु शास्त्रातिवर्जितत्वेन सुप्रतीतत्वात्तत्राविप्रसत्य शून्यत्वाच्च नेहोच्यते । अनेन चाऽभिधेयमभिधानेन शास्त्रस्य श्रवणादौ शिष्यप्रवृत्तिः साधिता भवति । अभ्ययाहि न श्रवणादियोग्यमिदं निरभिधेयमन्ताकदंतपरोक्षावदित्याशंक्य नेह कश्चित्प्रवर्त्तते । उक्तं ॥

गीमपवित्तिनिमित्तं, अतिधेयप्रओ अण्डां संबन्धो ।

ओवचतयां सत्ये, तस्मिन्नचं गुणिजिहुरा ॥

एवं संग्रहाजिज्ञानेन व्यवस्थापितं कश्चिदाह । नन्वेहदादय एवष्टेयतात्वेन प्रसिद्धास्तनिकमिति तान्विहाय ग्रन्थकृता प्रवचनस्य नमस्कारः कृतः । इत्यत्रोच्यते । नमस्तीर्थेति वचनादहंदादीनामपि वचनमेव नमस्करणीयं अपरं चाहंदादयोप्यस्मददिजिः प्रवचनोपदेशेनैव ज्ञायते तीर्थेमपि च विरक्तो प्रवचनावष्टेयत्वेनैव प्रवचत इत्यादिविषयज्ञाऽहंदादिजिन्योपि प्रवचनस्य प्रधानताज्ञानादिगुणामकत्वाच्चेष्टेयतात्वं न विरुध्यत

प्रवचनमस्कारं च कुर्वतिः पूयैः सिद्धांततत्वावगमरसाऽनु-
शीजतद्व्यवत्वात्मानः प्रवचनभक्त्यतिशयः प्रख्यापितो ज्ञवति
इत्यत्रमिति विस्तरेण । मंगलादिविचारविषयहाङ्गेपरिहारा
दिकमिहैव ग्रंथकारोऽपि संज्ञेयवद्भ्यतीति तदेवमियं गाथा
सर्वोऽपि चायं ग्रंथो महामतिभिः पूर्वसूरिभिर्भीरवावश्यप्र-
त्येयः व्युत्पन्नमणिप्रकारेण व्याख्यातः तच्च व्याख्यान
मित्यं युक्तमपि गौरव्यं पांडुरोगन्यायेन मतिमांघ्रासंप्रतकात्री-
नशिष्याणां न तथाविधप्रार्थनावगमहेतुनां प्रतिपद्यत इत्याकल्य
मंदमतिनापि मया तेषां मंदतरमतीनां शिष्याणां अर्थावगमनि-
मित्तममुना ऋतुभूमिप्रकारेण यं गाथा व्याख्याता । सर्वोपि
च ग्रंथोऽयमनेनोद्भवेन व्याख्यास्यत इति प्रतिपत्त्यर्थं । न च
वक्तव्यं येषां महामतिपूर्वपुण्यवचनेरर्थव्योषो न संप्रत्येतं तेषां
मंदबुद्धेर्जन्यतो वचनेन कुतोऽयं संप्रत्येत इति यतो जायत एव
समानशीलवचनैः समानशीलानामर्थप्रतिपत्तिर्यदाह ।

गामिद्वयाणाम् गामिद्वयं, एहि मिच्छाण हुति मिच्छेहि ।

सम्मं पन्निवत्ती ओ, अत्यस्स न विवुहज्जिणएहि ॥

नियभासायेज्जणंति, समाणसीदंमि अपन्निवत्ती ।

जायइ मंदस्स (व, न उण विविह सकयपवेधेहि ॥

इत्यत्रैवहुभाषितेनेति गाथार्थः । आवश्यकानुयोगोऽत्राऽभि-
व्यस्यत इत्युक्तं किंपुनरस्य फलादिकं यदवगम्य वयं तच्छ्रव-
णादौ प्रवक्तव्यमह इति प्रज्ञावच्छिष्यवचनमाशङ्क्यावश्यकानु-
योगस्य फलादीन्यभिहितस्तुस्तत्संप्रहरणं चारगाथामाह ॥

नस्मफलाजोगमंगल, समुदायत्या तहेवदाराइ ।

तज्जेयनिरुत्तक्कम, पअःयणाइ चव्वाइ ॥

व्याख्या । तस्येत्यावश्यकानुयोगस्य प्रज्ञावत्प्रवृत्तिनिमित्तं
फलां मोक्षप्रसिद्धकृण तावदग्रप्रेषकत्वं ततोऽस्यप्रयोगः शि-
ष्यप्रदानं सर्वेषांऽवसरः प्रस्तावो वाच्यः । आवश्यकानुयोगे च
क्रियमाणे किं मंगलमित्येवदपि निरूपणीयं सामायिकाद्यथ्य-
नानां (सावज्जजोगविरइ ओ, किंणगुणचओ अपन्निवत्ती)
न्यादिगाथया समुदायार्थं सावद्ययोगविरुद्धादिकोऽभिधा-
नीयः । फलं च योगश्च मंगलं च समुदायार्थश्चेति समासः

(तहेवदाराइ) तथा चारणि चोपक्रमनिकेपादीनि कथनी-
यानि तेषां चारणां भेदोक्तव्याः । तद्यथा आनुपूर्वा । नामप्रमा-
णवक्तव्यनार्थधिकारसमवतारभेदादुपक्रमः पादा । ओघनि-
पन्ननामनिष्पन्नसूत्रावपक्रान्त्यभेदाद्विज्ञापस्थिः । सूत्रनि-
युक्तिभेदादनुगमोऽपि । नेगमादिभेदाद्व्याः समविधा इत्यादि ।
उपक्रमणमुपक्रमो निज्ञेप निज्ञेप इत्यादि निरुक्तं च शब्द-
अनुगमनिरूपं भणनीयं । तथा (कमत्ति) तेषामुपक्रमादि चारा-
णां प्रथममुपक्रम एव ततो यथाक्रमं निज्ञेपाद्य एवेत्येधंरूपो
योऽसौ नियतः क्रमः स बुक्त्याभिधानतो निर्दिष्टव्यो युक्तिं चात्रैव
वक्ष्यति । तद्यथा आनुपूर्वात् निज्ञेप्यतेना निज्ञेपमनुगम्यत
इत्यादि तथापक्रमादि चारणां एवं प्रयोजनं शास्त्रोपकाररूपं
नारदपुत्रेन वाच्यं । यथा संप्रकारं महानगरं किमप्येतद्विचारं
लोकस्य नाश्रयणीयं भयत्येकादि चारोपेतमपि दुःखनिर्गमप्र-
यत्नं जायते चतुर्दशोपेतं तु सर्वजनाभिगमनीयं सुखनिर्गम-
प्रयत्नं च संपद्यत । एवं शास्त्रमनुपक्रमादिचतुर्दशोपेतं सुबोधं
सुबुद्धितनधारणादिसंपन्नं भवतीत्येवमुपक्रमादि चारणां
सुभाषवबोधधारूपः शास्त्रोपकारः योग्यमिदं वक्ष्यत इति
भावः । भेदश्च निरुक्तं च क्रमश्च प्रयोजनं चेति चंद्रहत्या पश्चात्

पासुपक्रमादि चारणां त्रेदहिरुत्तक्कमप्रयोजनानीत्येव पृथीतपु-
रुषसमासो विधेयः । चः समुच्चये वाच्यानीति यथा योगमथेतः
सर्वत्र योजितमेवेति द्वारगाथासंज्ञेपाथः ॥ २ ॥ विस्तरात्तु
भाष्यकार एव दिदर्शयिष्युं यथांशं निंदश इति कृत्वा प्रज्ञावतां
प्रवृत्त्यर्थमावश्यकानुयोगफलप्रतिपादितं तावद्भाषामाह ।

नाणकिरियाहिं मुखो, तमयमावस्सयं जज्जोतेणं ।

तव्वक्कावाणंरंजो, कारणओकज्जसिद्धिंत्ति ॥

व्याख्या । ज्ञानं च सम्यगवबोधरूपं क्रियाचतुष्टयकसावधा-
व्यवधोगानुवृत्तिप्रवृत्तिरूपा ज्ञानक्रिये तादृयां तावन्मांज्ञाऽऽ-
पक्रममवलकलाभावरूपः साध्यत इति सर्वेषामपि शिष्टानां प्र-
माणसिद्धेयव दर्शनस्य ज्ञान एवांतर्निहितत्वादिति । यदि नाम
ज्ञानक्रियायां मोक्षस्तर्ह्यवश्यकानुयोगस्य किमायातं येन फ-
लवत्तया प्रज्ञावतां तत्र प्रवृत्तिः स्यादित्याह तन्मयमावश्यकं
तादृयां ज्ञानीक्रियायां निवृत्तंतन्मयं ज्ञानक्रियास्वरूपमावश्यकं
तत्कारणत्वादिति ज्ञावः । यथा हायुर्वृत्तिकारणत्वेनोपचारा-
होके घृतमायुरुच्यते नरुषवादेकं वा पादरोगकारणत्वात्तथैवा
भिधीयते एवं प्रस्तुतानुयोगविपर्युक्तं सामायिकादिबुद्ध्य-
नसूत्रमक्रममावश्यकमपि सम्यग्ज्ञानक्रियाकारणत्वात्स्वरूप-
मेव तद्व्ययनश्रवणचित्तनतदुक्ताचरणप्रवृत्तानामवश्यं सम्यग्-
ज्ञानक्रियाप्राप्तिस्तस्मादुक्त्यायेन ज्ञानक्रियात्मकं यदभावश्यक-
मतस्तस्यावश्यकस्य व्याख्यानं अनुयोगस्तद्व्याख्यानं तस्यारं
जप्रेज्ञावता क्रियमाणं न विरुध्यते । आवश्यकास्तस्य कृद्धानक्रि-
याप्राप्तिचारेण मोक्षलक्षणफलसिद्धिः । नान्वित्येतद्व्यावश्यकतास-
म्यग्ज्ञानक्रियाप्राप्तिस्तादृयां च मोक्षलक्षणफलसिद्धिरित्येव
मावश्यकस्यैव पारंपर्येण मोक्षात्मकं फलं स्यात् न पुनस्तदनु-
योगस्य फलाच्चित्तावश्येव प्रस्तुतित्तिकसत्यं किंवावश्यकं
व्याख्येयं तद्व्याख्यानं चानुयोगो व्याख्यानव्याख्येयगत एव
सर्वोऽभिप्रायः प्रकटीक्रियते ततो व्याख्येयस्य फलं व्याख्या-
नस्य तत्पुनरावस्येयं तथैरेकाऽभिप्रायत्वात् तस्मात् मोक्षल-
क्षणं फलमजिवाञ्जता आवश्यकानुयोगोऽवश्यं प्रवर्तितव्यमेव
ततोऽपि ज्ञानक्रियाप्राप्ते स्तादृयां च मोक्षफलसिद्धिरिति ।

यदि नामावश्यकानुयोगतो ज्ञानक्रियावाऽस्तिस्तादृयां च मो-
क्षासिद्धिस्तथापि किमिति तत्र प्रवृत्तित्वं न पुनर्यत्र कुत्रचित्प-
ष्ठि तत्रादिव्याह । कारणत्वात्सिद्धिर्नकारणत्वादि कृत्वा
कारणे हि सुविद्येचित्तप्रवर्त्तमानाः प्रज्ञावतः समीहितमप्रति
हन्ते कार्यमासादयन्ति नाकारणे अन्यथा तृणादपि हिरण्यम-
णिमौक्तिकावाप्तिः सर्वविश्वमदरिद्धं स्यात्कारणं च पारंपर्ये-
ण आवश्यकानुयोग एव मोक्षस्य न पष्ठि तत्रादिकं ज्ञानक्रियाज-
ननकारणं तस्य मोक्षासिद्धिस्तत्वादि तदस्य तु पारंपर्येणापि-
तदसाधकत्वादिति गाथार्थः ।

उक्तं फलद्वारमधुना योगद्वारमनिष्ठितुराह ।

जवस्स मोक्खमग्गाहि, लासिणो ऽतिअगुरुवएसस्स ।

आइए जोगामिणं, बाल्लमिग्गाणस्स बाहारां ॥

व्याख्या । यदाहौ प्रतिज्ञातं शिष्यप्रदानेऽस्य योगोऽवसरः
वाच्य इति । तत्राह । मस्तद्वादशांगाप्ययनकालस्याहौ प्रथ-
ममिदं पञ्चविधमावश्यकं योग्यमुपदिशति भुनयः शेषसमग्रधनं
प्रदानकालस्याहौ प्रथममेवावश्यकप्रदानस्याऽवसरमिदं ज्ञावः
कस्य पुनरिदमावश्यकं योग्यमादिशति भुनयः इत्याह । भय-
स्यमुक्तिरदयोग्यस्य जंतोः स च कश्चिद्दुःखजन्तोऽसंज्ञातः ।

मोक्षमार्गाभिवायोऽपि भवति । तद्व्यवच्छेदार्थमाह । मोक्ष-
मार्गः सम्यक् ज्ञानदर्शनचरित्ररूपस्तमुत्तरोत्तरविशुद्धिरूपम-
निब्रविनुं शीलमस्य स तस्य अयं चैवविधोऽपरिणतगुरुपदे-
शोऽपि स्थापनमिहासार्थमाह । स्थितः कर्तव्यतया परिणतो
गुरुपदेशो यस्यासौ स्थितगुरुपदेशस्तस्य किं यथायोग्यमुप-
गम्यते । बाह्यग्नानयोरिवाहारं यथापदिशति भिषजोति-
गन्थोत्त । इदमुक्तं भवति । यथा आदौ बाह्यस्य कोमलमधुरा-
दिकं ग्नानस्य च पेयमुदगयूपादिकं तत्कावोचितं उत्तरोत्त-
रवज्जुषुद्यादिहेतुमाहारयायं भेषजं समुपदिशति तथेहापि-
भत्यादिविशेषण विशिष्टस्य जंतोरादाविदमेवावश्यकमुत्त-
रोत्तरगुणवृद्धिहेतुनूतयोग्यमुपदिशति तैर्यकरगणधरा इति
आवश्यकस्य चादौ शिष्यप्रदानावसरे प्रयोपदिशति तदनुयो-
गस्याऽसौ प्रतिपादित एव छद्मव्यस्तयोरैकत्वस्थानंतरमेवा-
ख्यातत्वादिति गाथायः ॥ ४ ॥

आह ननु यस्य ज्ञत्यादिविशेषणविशिष्टस्यादौ योग्यमिद-
मावश्यकं तस्मै योग्यमित्येतावन्मात्रमेव ज्ञाया तद्दद्याच्चार्या
आहो स्विदन्योऽपि तत्र कश्चिद्विधिरपेक्षणीय इति शिष्यवच-
नमात्रस्यास्मिन्नेवानुयोगद्वारा तद्दानविधानादि किञ्चिद्विशतः
प्रासंगिकमभिधुसुराह ।

कयपंचनमुक्कारस्म, दितिसामाध्यायं विहिणा ।

आवस्सयमायरिया, कमेण तो सेसयमुअं पि ॥

व्याख्या । ज्ञत्यादिविशेषणविशिष्टस्यापि शिष्यस्य कृत-
पंचनमस्कारस्य चतुर्थ्यर्थे षष्ठी कृतपंचनमस्काराय मंगडा-
र्थमुच्चारितपंचनमस्करुतिमंगडायेत्यर्थः ॥

सामाधिकादिकमावासकं विधिना प्रशस्तद्वयक्रेत्रकावभावा-
रूपेण प्रशस्तदिगं निमुखवस्थापनारूपेण च समयंक्तेन
दद्याच्चार्या नपुन योग्यमित्येतावन्मात्रकमेव ज्ञावेति ज्ञावः
(तत उभयैस्मै किं न किञ्चित् ददतीत्याह) क्रमेण ततः शेष-
मन्याचार्यादिश्रुतं प्रयच्छेति यावत्तद्विशुद्धोऽयः पारमिति गाथायः
आवश्यकानुयोगप्रदानेऽप्ययमेव विधिरित्यावेदयितुमाह ॥

तेणेवयाणुओगं, कमेण तेणेव याऽहिगारोयं ॥

जेणविण्येयहियत्था, यत्थेरकपे कमो एसो ॥ १ ॥

चकारोऽपि शब्दार्थोनिन्नक्रमश्च । ततस्तेनैव पंचनमस्कार-
कणादिना क्रमेणानुयोगमपि सूत्रव्याख्यानरूपं दद्याच्चार्या
इति वर्तते अन्यथा सूत्रप्रदानक्रमानुयोगप्रशस्तक्रमयोर्मध्ये
तेनैव प्रस्तुताग्राप्रकांतेनानुयोगप्रदानक्रमेणायमस्मदभिमतो
ऽधिकारः अनुयोगस्यैवेह प्रस्तुतत्वादितिभावः । कुतः पुनरि-
हानुयोगप्रदानक्रमेणैवाधिकारः इत्याह । येन कारणेन विनये-
हितार्थं शिष्ययगस्योत्तरोत्तरगुणाप्रसिद्धिमपेक्षेत्यर्थः । स्थवि-
राणां गच्छावासिनां साधूनां योऽस्मिन् विवक्ष्यः सामाजिकविशेषस्त-
स्यैषाऽन्तरंगान्यायव्यवस्थापणलक्षणः क्रमः परिपाटीरूपस्तेन
कारणेनाऽनुयोगप्रदानक्रमेणैवाधिकारोऽयमिति. विशेषः ॥

आवस्सिया-आवस्सियकी-ली० अवश्यं कर्तव्यमावश्यकम्
तत्र भवाऽवस्सियकी अनु० । अवश्यकर्तव्ययोगैर्निष्पन्नाऽवश्यक-
की स्था० ग. १० । अवश्यं कर्तव्यैश्चरणकरणयोगैर्निर्बुत्ताऽऽ-
वश्यको जीतः । आव. ३ अ. । अप्रमत्तत्वेनावश्यककर्तव्यस्या
पारं भवाऽवश्यककी उक्तं २६ अ. । आवश्यककेषु अप्रमत्ततया
ऽवश्यककर्तव्यव्यापारेषु सत्सु भवाऽवश्यककी ग० २ अ.
सामाचार्याभेदे, (पदमा आवस्सिया नाम) उक्तं २६ अ. ।
प्रथमा सामाचार्या आवश्यककी नाम्नी यतः उपाश्रयात् निर्ग-

च्छन् साधुरावश्यकतीति वदति उपाश्रयात् बहिर्निःसरणं चाव-
श्यकं विना न स्यात् तेन आवश्यकतीति प्रथमा सामाचार्या
ज्ञानाद्यावन्ननेनोपाश्रयात् बहिर्वश्यं गमने समुपस्थितेऽव-
श्यकर्तव्यमिदमतो गच्छावश्यकमित्येवं गुरुं प्रतिनिवदनाऽऽव-
श्यकतीति हृदयम् । अनु० । वृ० १ उ. । स्था० । प्रव० ।

(गमणे आवस्सियं कुञ्जा) उक्तं गमने स्वस्थानादन्यत्रगमने
अप्रमत्तत्वेन अवश्यककर्तव्यव्यापारे जवा आवश्यकतीति आव-
श्यक्यो कुर्यात् यतोहि साधोर्गमनेनिष्पद्योजनं नास्ति यत्
अवश्यं किञ्चिकार्यं समुत्पन्नं वर्त्तते तदैव साधुः स्वस्थाना-
दुत्थितास्ति इति भावः ।

अथाऽवश्यककीस्वरूपमाह ।

कजेणं गच्छंतस्स, गुरुणिओएणमुत्तणीए ।

आवस्सियत्तिण्णिया, शुष्ठा अमप्पजोगाओ ॥

व्याख्या० । कार्येण ज्ञानादिप्रयोजनेनानेन निष्कारणगमन-
निषेध उक्तो गच्छतो वसंतनिर्गच्छतः साधोः किंस्वच्छेदेन
नेत्याह । गुरुनियोगेन गुर्वनुज्ञया तत्रापि सूत्रान्त्यागमन्यायेन
(इयास) मित्यादिवृत्तकृतेन किमित्याह ।
आवश्यक्यो अवश्यक्यनिर्बुत्ता निर्गमक्रियात्पुष्पिका वाक्-
ति एवमुक्तन्यायेन हेत्याऽवसेया किञ्चुतशुद्धाऽनेवद्याकुतस्त्या-
ह । अन्यययोगान् अनुगतशब्दायसंबन्धान् अन्यच्छ्रुतं एव प्र-
कारांतरेण पुनरुच्येति गाथायः ॥

कार्येण गडत इत्थुक् किपुनस्तदित्याह ॥

कज्जविष्माणं दंसण, चरित्तजोगाण साहगं जंतु ।

जड्णो सेसमकज्जं, तस्य आवस्सियामुष्ठा ॥ १७ ॥

व्याख्या । इहापि शब्दः पुनरर्थः तत्रावश्यक्यो कार्येणग-
च्छतो नवति कार्यं पुनर्ज्ञानदर्शनचरित्रयोगादित्रयगतव्यापा-
राणां साधकं हेतुनूतं भिक्काटनादि यत् इह तदिति शेषोऽवश्य-
स्तुशब्दश्चैवकारायेस्ततश्च तदेव नान्यत् कस्येत्याह । यतः
साधोः शेषं ज्ञानादिसाधनादन्यदकार्यमप्रयोजनमुमुकुञ्जत्वा
धोरिति किं वातव्याह नैव तत्र ज्ञानाद्यसाधनप्रयोजनगच्छत-
इति गम्यते आवश्यक्यो पूर्वोक्तनिर्वचनाद्युद्धानिर्दोषान्वाथां
भावादिति गाथायः ।

यद्यसौ न शुद्धा तर्हि किञ्चिदा सेत्याह ॥

वड्मन्नं पिण्विसयं, दोसायमुसत्तिएव विण्णियं ।

कुमलेहिं वयणाओ, वड्ढरेणंजओजणियं ॥ २ ॥

व्याख्या । वागेव वचनेमेव वाङ्मात्रं साविश्यक्यतीति प्रवृत्तं वाङ्-
मात्रमित्यत्रावधारणार्थमात्रशब्दस्य व्यवच्छेदं यदाह निर्विषयं
निर्गोचरमनर्थकमित्यर्थः किंफलं च तदित्याह दोषाय कर्मभूत-
कृपद्वयार्थं कस्माद्वमित्याह भूतेति अनुत्तमिति कृत्वा प्रती-
तं चानुत्तरे दोषायत्वमिति (एवञ्च) इहानुस्वारस्याऽश्रवणं
नंदोवशात् एवमुक्तस्वरूपं विज्ञेयं ज्ञातव्यं कुशलेनिर्गुणैरन्येषां
ज्ञानास्तत्त्वावचननादागमाद्विज्ञितवचनस्यैव प्रस्तावनार्थ-
माह । व्यतिरेकेण प्रकमविपर्ययेण यतोयस्याङ्गतिमुक्तं सामा-
यिकनियुक्ताविति गाथायः ॥

यदुक्तं तदाह ॥

आवस्सियं तु आवस्स, एहिं सव्वेजुत्तं जोगस्स ॥

एयस्सेसो उच्चिओ, इयरस्स णचेव एत्तात्ति ॥

व्याख्या । आवश्यक्यो तु प्रागुक्तनिर्वचना तु पुनः शब्दार्थः
आवश्यक्यैः प्रतिक्रमणादिभिः सर्वं समस्तैर्युक्तयोगस्य संयु-
क्तकार्यादिच्छेदस्य शुद्धा नवतीति शेषः । तादृज्यतिरेकमणितं

त नैवैविधस्य वाङ्मात्रत्वात्तस्या इति कथमेव विधस्येयं
ब्रूया भवतीत्याह एतस्यावश्यक्युकस्य एव इति पूर्वतमगा-
योक्तोऽन्वययोगः आवश्यकीशब्दोच्चाररूपे उचितः संगतो
विद्यमानत्वात् उक्तव्यतिरेकमाह (इयस्सत्ति) इहोत्तरस्य
पुनरर्थस्य चशब्दस्य संबन्धादितरस्य पुनरनावश्यक्युकस्य
नैव उचितएव इति प्रकृतं कुतस्त्याह नास्तीति कृत्वाअविद्य-
मानत्वादन्वयोज्ञावदित्यर्थः । अतस्तस्य वाङ्मात्रमेवासावि-
ति गायार्थः ।

उक्ताऽवित्युक्ती पंचा० १२ वृ० ॥ ध० ३ अधि० ॥

साम्प्रतमावश्यिकी नैपथिकी चारव्यावयवार्थमभिहितुः
पातनिका गायामाह ।

आवस्सियं च नितो, जं चायं तो निसीहियं कुणइ ॥

एयं इच्छंताउं, गाणिवरतुज्जति ए निजुणं ॥

आवश्यिकी पूर्वोक्तशब्दाद्वा तां आवश्यिकीं (नितो) निर्गच्छन्
प्रविशन् इत्यर्थः । नैपथिकीं करोति पतन् आवश्यिकीं (नितो)
निर्गच्छन् यां च (आयं तो) आगच्छन् प्रविशन् इत्यर्थः नैपथिकीं
करोति पतन् आवश्यिकी रूपद्वयमपि स्वरूपादिज्जद्विभङ्गं इ-
च्छामि ज्ञातुं हेगणिवर ! युष्मदंतिके निपुणं सूक्ष्मं पतन् ज्ञातु-
मिच्छामीति किया विशेषणं एव शिष्येणोक्तं सत्याह आचा-
र्यः ॥

आवस्सियं चनितो, जं चायं तो निसीहियं कुणइ ।

वेजणमेयं तु दुहा, अत्थो पूणहोइसो चे व ॥

आवश्यिकी निर्गच्छन् यां च प्रविशन्नैपथिकीं करोति पतद्
व्यंजनं शब्दरूपं छिद्या किमुक्तं जवति आवश्यकीं नैपथिकीं
चेति छ्यं शब्द एव भिन्नार्थः पुनर्भवत्यावश्यकीनैपथिक्योः
स एव एकएव यस्मादवश्यकर्तव्ययोगिकया आवश्यकी ॥
निजिज्जमन्नआरेज्यः किया नैपथिकी नहसाववश्यकर्तव्य
म व्यापारमुल्लंघ्य वतंते आह । यद्येव जेदोपन्यासः किमर्थः
उच्यते गमनस्थिति कियाभेदात् आह । आवश्यकी निर्ग-
च्छन्त्युक्तं तत्र साधो किमवस्थानं कञ्चं यत आह ।

एगागस्स पसंतस्स, नहोति इरियादयो गुणा होंति ।

गंतव्वमवस्सं, कारणंमि आवस्सिया होइ ॥

एकमप्रमादंभनं यस्येत्यस्यावेकाप्रस्तस्य स च प्रशस्तावं
बनोऽपि भवति तत आह । प्रशांतस्य फोप्रश्रुतस्य सतस्ति
धृतः किं न भवति ईयांश्वः ईरणमीयां गमनमित्यर्थः । इह
इयां कार्यं कर्म ईयांशब्देन गृह्यते । कारणं कार्योपचारात्
ईयां आदियैर्मात्सस्यमविराधनादीनां दोगाणां ते ईयांद्यो
न जवंति । तथा गुणाश्च स्वाध्यायध्यानादयो जवंति । प्राप्तं
तर्हि संयतस्य आगमनमेव श्रेय इत्यपवादमाह । नचाव-
स्थाने खलूक्तगुणसंज्ञावागगत्यमवश्यं नियोगतः कारणे
गुरुश्रानादिसंबन्धिनितयतस्तआगच्छतो दोषास्ततः कारणे ग-
च्छन् आवश्यकी भवति आह कारणेन गच्छन्तः किं सर्वस्यै
वावश्यकी भवति उत नेति उच्यते नेति कस्य तर्हि तदुच्यते ।

आवस्सिया उ आवस्स, एहिं मव्वेहिं जुत्तजोगिस्स ।

मणवयणकायगुत्तिं, दियस्स आवस्सिया हाइ ॥

आवश्यकी आवश्यक्यैः प्रतिक्रमणादिभिः सत्यैर्युक्ता येनि-
नो भवति शेषकात्रमपि निरतिचारस्य किया स्थास्यति भा-
वार्थः । तस्य च गुरुनियोगादिना प्रवृत्तिकात्रेऽपि (मण) इत्या-
दिमनोवाक्यायैर्द्विगुणस्य किमवश्यकी जयति । सूत्रे इडि
यशब्दस्य गात्रात्तंगमाद्यवदिति उपन्यासः कार्यात् पृथग्नि-

द्वियग्रहणं प्राधान्यव्यापनार्थं अस्ति चायं न्यायः सामान्यग्रहणे
सत्यपि प्राधान्यव्यापनार्थं जेदोपन्यासो यथा ब्राह्मणा
आयाता यशिष्टोऽप्यायात इति उक्ता आवश्यकी । आ. म.
टि. १ अ. ॥

आवह-आवह-पुं० आवहति आनिमुल्येन गच्छति आ-वह
अच-सत्संस्कारपात्रवायोः प्रथमे संक्षेपे भूवायौ ज्ञायासुरावहइह
प्रवहत्तदूर्ध्वम-सि० शि० (आवहः प्रवहश्चैव विवहइच समी-
रणः । परावहः संवहइच उच्छेदश्च महावहः । तथा परिवहः
श्रीमान्) हरि वं० आवहति प्रापयति आ-वह-अच प्रापके त्रि०
वाच० । (णो पृथणं तवसा आवहेज्जा) नापि तपसा पूजनं सका-
रमावहेत् न पूजनसत्कारनिमित्तं तपः कुर्यादित्यर्थः सूत्र. ७ अ०

आवहमाण-आवहमान- त्रि-आ-वह-शान्त्य-क्रमागते-वाच. ।

अवाव-आवाप-पुं-आ-वप-अधारे वा घञ् वाच० ।

आवावकहा-आवापकथा-खी० विकथामेदे व्याख्या भक्तकहा
शब्दे स्था० ॥

आवास-आवश्य न० आवश्यके व्य० १ उ० ॥

आवास-पुं० आवसन्ति येषु ते आवासाः भ. १ श. ४ उ.
आ-वस्-आधारे-घञ् आश्रये-स्था० वासस्थाने गृहादौ
वाच० जेत्यं ते आवासा-येषां देवानां ते निधय आवासा
आश्रया इति स्था० ए ग. आवसंत्यस्मिन्नित्यावासः मनु-
प्यादिजने मनुप्यादिशरीरे च (अणिच्मावासमुवेति जुंनुणा
आवसंत्यस्मिन्नित्यावासो मनुप्यादिजवत्तच्छरीरे वा तम-
नित्यं उपसामीप्येन यंति गच्छंति जंतवः प्राणिन इति
आचा० । नरका वासाः नानावसाशब्दः । अथासुराद्यावास-
विषयमज्ञापां दर्शयति । सम० ।

केवल्याणं जंते असुरकुमारवासा प० गोयमा० इमीसे-
णं रयणपन्ना ए पुढवीए अस्सी उत्तरजोयणं सयसहस्स
बाहद्वया ए उवरि एणं जोयणसहस्सं ओगाहेत्ता अट्टह-
त्तरिजोयणसहस्सं एत्थणं रयणपन्ना ए पुढवीए चउ-
संति असुरकुमारवासा सयसहस्सा प० तेणं जवणावाहिं
वट्ठा अंतो चउरंसा अहो पोखर कस्सिआ संठाण सं-
ठिया उक्किसंतर विउल्ल गंजीर खाय फड्डिआ अट्टा-
लय चरिय दार गोउर कवाव तोरण पफिडुवार देस
जागा जंत मुसुल्ल चुसंति सयग्घि परिवारिया अउज्जा
अरुयाल कोट्टइया अरुयाल्लकय वल्ल माळा लाउट्ठो-
इय महिया गोसीम सरस रत्तचंदण दहरिस्स पंचगु-
ल्लित्तल्ला काळागुरु पवर कुंदुक्क रुक्कंरजंत धूमममयंत
गुधुधुयाजिरामा सुगंधं वरगंधिया गंधवट्ठि जूया अउज्जा
साहा लएहा घटा मठा नीरया णिम्मल्ला विनिमिगा
विमुल्ला सप्पन्ना समरीया सउज्जोआ पामाईया दरिस
णिज्जा अजिरुवा पफिरुवा एणं जंजस्स कमातीतं तस्म
जंजं गाट्ठाहिं जणियं तहचेव वल्लओ ॥

टो० वृत्तप्रकारावृत्तनगरवत् अंतः समचतुरम्राणि तद्वका-
शादितस्य चतुरस्रत्वात् अथः पुष्करकर्णिकासंस्थानसंस्थिता-
नि पुष्करकर्णिकापद्ममध्यभागः सचोन्नतसमचित्रविभुक्तिनीज-
यतीति तथा उक्तीर्णतरविपुल्लगम्भीरत्वात्परिक्रानि उक्तीर्ण

चुवनमुत्कीर्य पक्षारूपं कृतमंतरमंतराव ययोस्ते उत्क्राणितरि
त विपुलगम्भीरे खातपरिखे येषां तानि तत्र खातमथ उपरि
च सम्मपरिखा उपरि विशाखा अथः संकुचिता तयोरंतरेषु
पात्री अस्तीति भावः । तथा अष्टाक्षकाः प्राकारस्योपार्थप्रयवि-
शेषाः चकिंका नगरप्राकारयोर्नगरमण्डलौ मार्गः पागाम्नेरेण
(चतुरयंति) चतुरकाः समाविशेषाः ग्रामप्रसिद्धाः (द्वारगोउ-
रस्ति) गोपुरद्वाराणि प्रतोह्यो नगरस्येव कपाटानि प्रतीतानि
तोरणमप्येति तथैव प्रतिद्वाराणि अर्वांतरद्वाराणि तन एतेषां
छन्द एतानि देशवक्रणेषु प्रागुपे येषां तानि तथा इह देशो
भागश्चानेकाश्चस्ततोन्त्यमनयोर्विशेषविशेषणभावो दृश्य-
त इति तथा यंत्राणि पाषाणकूपणयंत्राणि मुद्राज्ञानि प्रतीता-
नि लुङ्गुड्यः प्रहरणविशेषाः शतभ्यः शतानामुपधातकारिण्यो
महाकायाः काष्ठशैलस्तम्भमथः ताभिः (परियारियति) परि-
वारितानि परिकरितानित्यर्थः । तथा आयेषानि योधयितुं सं-
ग्रामयितुं दुर्गमवाच्य शक्यते परवर्द्धयानि तान्ययेषानि अवि-
द्यमाना येषां परवर्द्धयानि प्रतीतान्ययेषानि
तथा (अय्यावक्राणोदगद्वयति) अष्टचत्वारिंशद्विंशति-
चिचिच्छद्वेगोपुररचितानि अन्ये भणति अय्यावक्राणः किञ्च
प्रशंसावाचकः तथा (अय्यावक्राणवक्रावक्रति) अष्टचत्वारिं-
शद्विंशतिः प्रशंसाहोः कृता वक्रमात्रा वक्रस्वपतिपल्लवक्रजो
येषु तानि तथा (वाइयति) यद्वृत्तमङ्गणादिनोपेक्षणं (वृद्धां
इयति) कुचमवाग्रानां सेंटिकादिभिः सम्पृष्टीकरणं नतस्तज्या
मिवमहितानि पृजितानि (वाउल्लोइय) महितानि तत्रा गोशीर्ष-
चन्दनविशेषः सरसंच रसेपितं यद्वृत्तचंदनं चंदनविशेषः ता-
ज्यां दर्दराज्यां घनाज्यां दत्ताः पंचांगुल्यस्तज्ञाहस्तका कुड्येषु
येषु अथवा गोशीर्षसरसस्य रक्तचंदनस्य सक्ता ददरेण
चोपेक्षितघनेन ददेरेषु वा सोपानशीर्षाणि दत्ताः पंचांगुल्यस्त
वा येतु तानि गोशीर्षसरसक्तचन्दनदर्दरदत्तपंचांगुलित-
वानि तत्रा कात्रामुरुः कृष्णामुरुर्गंधद्रव्यविशेषः प्रवरः प्रघातः
कुन्तुकश्चोरा सुरुक्कः सितहकं गंधद्रव्यमेद एतानि च तानि
(रुज्जतिस्ति) दृष्टमानानि चेति विग्रहः तेषां योधूमो (मघ-
मघेन्ति) अनुकरणशब्दोऽयं मघमघावमानो बहुलगंध-
इत्यर्थः । तेनोद्धृष्टाणि उत्क्रांतानि तानि तथा तानि च तान्य
जिरामाणि रमणीयानीति समासः । तथा सुगन्धयः सुर-
जयो ये वरगंधाः प्रघातवासास्तेषां गन्ध अमोदो येष्वस्ति
तानि सुगन्धि वरगंधिकाणि तथा गंधवर्ति गंधद्रव्याणां गंध-
युक्तिशालोपदेशेन नियंत्रितगुटिकातद्वृत्तानि नक्तवपानी-
ति गन्धवर्तिवृत्तानि प्रवरगन्धगुणानीत्यर्थः । तथा अञ्जानि
द्राक्षाशस्फटिकवत् । (सहहति) रुद्रहानि सुष्ठमस्य-
अक्रान्त्यन्तःशान् रुद्रहण्डनित्यन्तपटवत् (वृहहति)
ममृणानीत्यर्थः । घुटितपटवत् (घटुति) घृष्टानि खरशा-
णया पाषाणप्रतिमावत् (मटुति) मृष्टानीव मृष्टानि सुकु-
मारशाणया पाषाणप्रतिमेव शोधितानि वा प्रमाज्जितकियेव
अतपय (नीरयस्ति) नीरजांसि रजोराहितवान् (निम्भवस्ति)
निर्मैवानि कश्चिन्मन्त्राभावात् (वितिमिराणि) निरंधकारवान्
(विशुद्धति) विशुष्टानि निष्कलंकवान्चन्द्रवत् सकल-
कानित्यर्थः तथा (सणहति) सप्रभाणि स प्रज्ञावाणि अ-
थवा स्वेनात्मना प्रज्ञातिशोभते प्रकाशते चेति स्वप्रज्ञाणि यतः
(समरीयस्ति) समरीचीनि सकिरणानि अतपय (सउ-
ज्जयस्ति) सहजोत्पन्न वसुधैवतरकाशनेन चरेत इति सो-
द्यातानि (पासाइयस्ति) प्रासादीयानि मनः प्रशान्तिकराणि

(द्विमिण्डजति) दर्शनीयानि तानि हि पश्यंश्चक्षुषा न
अंमं गच्छतीति भावः (अजिरुवति) अजिरूपाणि कमनी-
यानि (परिरुचति) प्रतिरूपाणि दृष्टारे प्रतिरमणीयानि
नैकस्य कस्यचिद्वैल्यर्थः । एवमित्यादि यथासुरकुमारावास
सुत्रं तत्परिमाणमभिहितंमयमिति यथा यद्वृत्तमादि-
परिमाणं यस्य नागकुमारदिनिकायस्य क्रमेण घटते तत्त-
स्य वाच्यमिति किञ्चिन् तत्परिमाणमनहृद् ॥ "जंजंगाहाहं-
भण्यं" यश्चत्रायाभिः चउसष्टिअसुराणिमित्यादिकाजिर-
मिहितं किम्परिमाणमेव तथावाच्यं (तहत्याह) । (तहचेवव-
क्ष्योति) यथा असुरकुमारजनानां वर्णक उत्कृत्या स-
वैषावसो वाच्य इति तथाहि ।

केवल्याणं जंते नागकुमारावासा पम्पत्ता गोयमा इपी-
मेणं रयणपञ्चाए पुडवीए असीउत्तर जोयण सयसह-
स्स पमाणए उप्पि एणं जोयणसहस्सं ओगाहेत्ता ।
हेट्ठावेगं जोयण सहस्सं वज्जेत्ता मज्जे अट्ठहत्तरंजो-
यण सहस्से एत्थणं रयणपञ्चाए चुव्वसीइ नागकुमारा
वासमयसहस्सा पम्पत्ता तेणं जवणा इत्यादीनि सम. ॥
तथाच जगवन्त्याम् ॥

केवल्याणं जंते असुरकुमारा जवणावासमयसहस्सा पं.
गोयमा ! चउसष्टि असुर कुमार जवणावासमय सहस्सा
पं० तेणं जन्ते ! किंमया पं० गोयमा ! म्बररयणामया
अच्छा मएहा जाव परिरुवा तयणं ववहे जीवाय पोण
झाय वक्कामेतिविउक्कामेतिचयतिउववज्जंति सामयाणं ते
जवणा दुववड्डयाए वसपज्जेवहे जाव फासपज्जेवेहिं अ-
सामया एवं जावयणियकुमारावासा ज. श. १ए उ.७ ॥
आवासपरिमाणं चासुरादीनामपि दशानां गात्रया संयु-
ह्यति ॥

चउसष्टि असुराणं, चउरावीइ च होइ नागाणं ॥
वावत्तरी सुम्माने, वाउकुमाराण वसओइ ॥ ३ ॥
दीवादिसाउद हीणं, विज्जकुमारिंदयणियमगीणं ॥

उहंएपि जुववयाणं, वावत्तरीमो य सयसहस्सा ॥ १ ॥ सम०
(उहंएपि जुववयाणंति) दृष्टिगोचरंभेदेनासुरादिनिकायोर्दिनेनो
भवतीति युगत्राण्युक्तानि तत्र पदेषु युगत्रेषु प्रत्येकं पदसमाति-
नैवन्त्रकाणामिति एषां चासुरादीनिकाययुगाणां दृष्टि-
गोचरादिशोरयं विभागः (चउतीसा चउवणा, अट्ठत्तसिं च
सयसहस्साउं । एणणाचत्ताडीसा, दाहिणोओ हंति जव-
णाइ ॥ १ ॥ चत्ताडीसस्ति ॥ दीपकुमारादीनांपाणप्रत्येकं
चत्तारिशङ्खचक्रकाणि तौसा चत्ताडीसा, चोत्तसिं चव
सयसहस्साइ । डायात्रा उत्तिसा, उत्तरओहंति जवणाइ ॥ १ ॥
(उत्तसिं) दीपकुमारादीनां वएणं प्रत्येकं पदत्रिशङ्ख-
चक्रकाणीति ॥ ज० १ श० ५ उ. १ ।

केवल्याणं जंते ! पुढविकाइयावासा पं० गोयमा !
अमंगेजा पुढविकाइयावासा पं० एव जाव मणुस्सति ।
॥ २ ॥ ० ॥ केवल्याणं जंते पुढवीन्यादि गन्तार्यं । नवरं मनु-
ष्याणां गन्तव्यकान्तिकानां असंख्यानामामत्रावात् संख्याता
एवाध्यासाः संसर्गिमानां त्वसंस्थेयत्वेन प्रतिशरीरमावासा-
त्रावादसंख्याता इति भावनीयमिति ॥ ज० श० ५ उ. १

केवड्याणमृजते ! वाणमंतरावासा पं० गोयमा ! इमीसे-
णं रयणप्पजाए पुढवीए रयणामयस्स कंरुस्स जोयण-
सहस्सम वाहद्वस्स उवारे एणं जोयणसयं ओगाहेत्ता हे-
ट्टावेणं जोयणसयं वज्जेत्ता मज्जे अट्टसु जोयणसएसु ए-
त्यणं वाणमंतराणं देवाणं तिरियममंखेज्जा जोमेज्जा
नगरावासमयसहस्सा पं० तेणं जोमेज्जा नगरा वाहिं
वडा अंतो चउरंसा एवं जहा जवणवासीणं तहेव पेय-
व्वा । एवरं । पण्णमादाउउत्ता सुरम्मा पासाइया दुरि-
सण्णिज्जा अनिरुत्ता पणिरुत्ता केवड्याणं जते वाणमंतर
जोमेज्जनगरावासमयसहस्सा पं० गोयमा ! अमंखेज्जा
वाणमंतरा जोमेज्जा णयरावासासयसहस्सा पं० तेणं
जते ! किंसत्थिया पं० २ सेस तं चेव ॥ ज० १ ए श०
७ उ० १ ॥

॥ टी० ॥ भोमेज्जनगरत्ति । जूमेरंतर्नवानि भौमेयकानि तानि
च तानि नगराणि चेति विग्रहः ॥ भ० टी० ॥

अरुणादगे समुदे गंतुणं पंच आवासा । द्वी० ॥

निरयावासा निरयावासराधे । भावेल्लुट्ठ सय्यग्वासे वाच०
॥ निवासं, प्रदनं ४ छा० ॥ औप० ॥ अवस्थाने, सम० ॥
स० ७० ॥ स्था० ४ ग० ॥ (आगारमायसंता वि) अ-
गारं गृहे तदावसन्तस्तस्मिन्तिष्ठन्ते ग्रहस्था इत्यर्थः सूत्र० १
श्रु० ९, श्र० ॥ (तं जोइज्जं च सया वसेज्जा) आवसेत सेवे-
त गुर्वन्ति क एव यावज्जीवं वसेत् सूत्र० १ श्रु. १२ अ० । (क-
म्मोवगाकुणिमे आवसेंति-) आ समन्तात्सति तिष्ठंतीति ॥
सूत्र० नीदं, व्य० १ उ० ॥

आवासपञ्चय-आवासपर्वत- पुं० निवासपर्वते पर्वते, (गोष्ठ-
त्रसणं आवासपञ्चयस्स) स० ॥

आवासाय-आवश्यक- न० समयरवशासपं दीर्घः १ । ४३
इति प्रकृतसूत्रेण प्रकृतवृक्षणवशाल्लुत्ता याछा उपर्यधोवा ये-
पां शकारपकारसकाराणां तेषामादेः स्वरस्य दीर्घो ऋवति
प्रा० ॥ अवश्यकर्त्तव्ये सामायिकादिके, विशेष० ॥

आवासक न० आसमन्तात् ज्ञानादिगुणैः शून्यं जीवं वासयति
नैर्युक्तं करोतीत्यावासकम् सामायिकादिके, विशेष० । आवासो
नीरमावास एवावासकः नीदं, पु० वासगमयं तु गोसति वास-
गमयं प्रकृतत्वाद्याकारस्य षोडशः आवासो नीरमावास
एवावासकः । व्य० १ उ० (सावासागापविं मममाणं)
स्वकीयादावासकास्वनीमात्. सूत्र० १ श्रु० १४ अ० ॥

आवासयाणु अंग-आवासकानुयोग- पुं० । आवश्यकव्या-
ख्यानं, “ आवासयाणुश्रोगं ” आ समन्ताद्दक्षानादिगुणैः शून्यं
जीवं वासयति नैर्युक्तं करोतीत्यावासकं सामायिकादिरूपमेव
तस्य वक्ष्यमाणशब्दार्थोऽनुयोगो व्याख्यानं विधिप्रतिषेधा-
न्त्यामर्थप्रकरणमित्यर्थः विशेष० ॥

आवाह-आवाह-पु० आहृतं स्वजनास्तां वृद्धानां यत्र स
आवाहः । विवाहात् पूर्वं ताम्बूवृद्धानोत्सवे, जी ३ प्र. ।
अग्निनवपरिणीतस्य वधूरस्य नयने । प्रश्न० सं. ४ द्वा. ॥
यच्छा वरगृहानयने, च प्रश्न० ४ छा. ॥

आनाहण-आवाहन-न० आ. वह-णिच्-ल्युट्-सात्प्रियाय
देवानामाह्वाने-आच० ॥

आवाहविवाहवरकटा-आवाहविवाहवरकथा-स्त्री० आवाह
विवाहप्रधानायां परिणेतृकथायां, (आवाहविवाहवरकटावि)
आवाहोपभिनवगारणीतस्य वधूरस्याभ्यनयनं विवाहश्च पाणि-
ग्रहणं तत्रप्रधानां या वरकथा परिणेतृकथाआवाहविवाहवर-
वा या कथा सा तथा सापि न कथयित व्यतिप्रक्रमः ।
प्रश्न. सं. ४ छा. ॥

आविह-आविचि-स्त्री० । अविचदेशोऽज्ञावायाम-राज० ॥

आविधत्ता-आविश्य-अव्य० परिप्रायेत्यर्थे (पाद्वं वा सु-
वामसुत्तं वा आविधेज्ज वा पिणिधेज्ज वा) आचा० ६ अ.
३ उ. ॥

आवीक (वीक) म्म (न्)-आविक्कमन्-न०-प्रगट्क्रिया-
याम-स्था० ए ग. कल्प० ॥

आविट्ठ-आविट्ठ-वि० आ-विष-क्त-भूतादिग्रस्ते, आवेशययुक्ते,
निविष्टे, व्यसि, च-वाच० ॥ अधिष्ठिते, स्था ५ ग. ॥ प्रविष्टे, (म
उगातिश्रुव केयेण) केतने मस्यबंधने प्रविष्टा निर्गतिकाः ।
सूत्र १ श्रु. ३ अ. । युक्ते, च सम० ३ स. ॥

आविष्-आविष्-वि० आ-व्यधू-क्त-तस्मिन्निविष्टे, जिद्धिते,
क्रिमे, च (नश्यतीर्षुयथाऽऽविष्ः) मनु-वाच. परिहितं, कल्प
औप० ॥ (आविष्मणिसुवर्णे) आविष्कानि परिहितानि म
णिसुवर्णानि येन सः । तं. औप० ॥ आविष्कानि परिहितानि
मणिसुवर्णानि वृक्षण्या मणिसुवर्णानि सुवर्णमयादिचूर्णानि
येन स तथा तस्मिन् । कल्प. ॥ (आविष्कण्यारियमल्लुदामक
लाव) परिहितप्रवणुप्पमात्रासमूहः । झा. २ अ. ।

आविष्चीरवन्नप-आविष्चीरवल्लय-वि० आविष्कानि चीर
वन्नयानि वीरत्त्वगर्वसूचकानि वन्नयानि येन तथा तस्मिन्
सुभयदि यदि क्विचिद्व्योष्यस्ति वीरवत्तधारी तदाऽऽस्मां
विजित्य मोचयत्येतानि वन्नयानीति स्पर्कयन् यानि कटकानि
परिद्धाति तानि वीरवन्नयानीत्युच्यन्ते । औप० ॥ कल्प० ॥
झा० १ अ. ॥

आविज्जाव-आविज्जाव-पुं० आविस-भू-घञ् प्रकाशे, वाच० ।
(आविज्जावतिरोज्जावमेत्तपरिणामिद्वयमेवायं) आविर्भाव-
श्चकुरत्वादिरूपेण तिरोभावश्च मुञ्जिकादिभावेन आविर्भाव-
तिरोभावः । तावच्च तन्मात्रम् तेन परिणेतुं प्रवर्त्तितुं शोढं य-
स्य तदाविर्भावतिरोभावमात्रपरिणामिसुवर्णादिकं द्रव्यमेवदं
नतु तदतिरिक्ता गुणाः । विशेष० ।

आविन्नूय-आविन्नूत-वि० आ-विस-तृ-कस्ति-क्त-प्रक-
टिते, अजित्युक्ते, । वाच० ॥

आविन्न-आविन्न-वि० आकुञ्जे, (कनुसविन्नचेयसे) सम०
सूत्र० ॥ अस्वच्छे, आविन्नमविन्नमस्वच्छमिति जी० ३. प्र. ।
आविन्नविं हर्षिं स्तुणाति-विन्नं स्तुतौ-क-कलुषे, अयं विन्नं भे-
दने विन्नप्रकृतिक्त्वात् कार्यवमस्य इति रायमु० वाच० ॥
“ विन्नसंज्ञा अणविन्ने-” अनाविज्ञोऽकलुषो रागद्वेषासंपृक्त-
तया मन्नरहितोऽनाकुञ्जो वा विषयाप्रवृत्तः स्वच्छचेता इति
सूत्र० १ श्रु. १५ अ. ।

आविन्नप्पा-आविस्सामन्-पुं० । अकुञ्जामागि, (अभयं करे
भिक्षुत्वं अणविन्नप्पा) अनाविज्ञो विषयकपायैरानाकुञ्ज आत्मा
यस्यासावनाविस्सामा ॥ सूत्र० १ श्रु० १७ अ. ।

आविह-आविध-पुं० आविध्यतेऽनेन अन्वयध-घञर्थे कथा काष्ठादि.

भेधनसाधने सूच्याकाराग्रे अखे, वाच. ॥

आत्री-आत्री-स्त्री० अविरेव स्वार्थे-अण्-डीप्-रजस्वलायां ना
स्मिन्, गर्भकथां, च । गर्भस्य दनमावीनां, प्रणालः श्यावपाणु
ता-स्यु० ॥ वाच. ॥

आत्रीइमरण-आत्रीचिमरण-न० आसमन्ताद्रीचय इव वीचय
आयुर्द्वैलिकविच्युतिवृत्तज्ञा अवस्था यस्मिन्स्तदावीचि अधवा
वीचिर्विच्छेदस्तदभावादवीचिः दीर्घत्वं तु प्राकृतत्वात्तदेवं जूतं
मरणमावीचिमरणम् । प्रतिज्ञाणमायुर्द्वैलिकविचनवृत्तज्ञे मरण-
भेदे, सम० १७ स. ।

“ अणुसमयं निरंतरं, मावीइसंविषं तं जणति ।

पंचविहं दवे रेवेत्ते, काळे जवे जावे य संसारे, ॥

अणुसमयं समयमाश्रित्य इदं च व्यवहितसमयाश्रयणतो.
ऽपि भवतीति मातृछातिरित आह । निरंतरं न सान्तराद्विमत-
राज्ञाजातत् किं तदेवंविधमावीचिसंज्ञितं आसमन्ताद्री
चय इव वीचयः प्रतिसमयमनुचूयमानायुषोऽपरायुर्द्वैलिको-
दयात्पूर्वयुर्द्वैलिकविच्युतिवृत्तज्ञा अवस्था यस्मिन्मरणे तदा
वीचि तत् आवीचीति संज्ञा संज्ञाता यस्मिन् तदावीचिसं-
ज्ञितं तारकादित्वादितचि रूपमिदं । अथवा वीचिर्विच्छेदस्तद-
भावादवीचिः दीर्घत्वं तु प्राकृतत्वात् उभयत्र प्रवृत्तमन्मरणं
तदेवं जूतं प्रतिज्ञाणमायुर्द्वैलिकविचनवृत्तज्ञाणमावीचिमरणं
पंचविधं जणति । तीर्थकरणधरादयोऽस्मिन् संसारं जगति
पंचविधत्वमेवाह, (उच्ये क्तेरे काळे भवे भावे च) उच्य-
योचिमरणं क्लेशावीचिमरणं काळावीचिमरणं जवावीचिमरणं
भावावीचिमरणं चेत्यर्थः ॥ तत्र उच्योवीचिमरणं नाम यस्मा-
दकतिष्वभ्रामराणामुपसिंसमयात्प्रवृत्तिनिजनिजायुः कर्मद-
क्षिकामागुसमयमनुजावनाविचनं तु तच्च नारकादिभेदाद्य-
तुर्विधमेषं नारकादिगतित्वात्तुर्विध्यापेक्षया तत्पिष्यं क्लेशमपि
चतुर्विधं ततस्तत्प्राधान्यापेक्षया क्लेशावीचिमरणमपि चतु-
र्विधम् । काळ इति यथाऽयुष्कालो गृह्यते नत्वयथाकाळस्त-
द्देवादिव्यसंज्ञात् स च देवायुष्कालादिभेदाद्यतुर्विधस्त-
त्प्राधान्यापेक्षया काळावीचिमरणमपि चतुर्विधमेव । चतुर्वि-
धनवापेक्षया भवावीचिमरणमपि चतुर्विधं । तेषामेव च
नारकादीनां चतुर्विधमायुः क्लेशवृत्तं जावप्राधान्यापेक्षया
जावावीचिमरणमपि चतुर्विधेति ॥ प्रव० १५७ डा. ।

आसमन्ताद्रीचयः प्रतिसमयमनुचूयमानायुषोऽपरायुर्द्वैलिको-
दयात्पूर्वं प्रायुर्द्वैलिकविच्युतिवृत्तज्ञा अवस्था यस्मिन्स्तदा-
वीचि तत् आवीचीतिसंज्ञा संज्ञाता यस्मिन् तदावीचिसंज्ञितं
तारकादित्वादितचि आवीचिसंज्ञकं मरणभेदे, प्रव० १५७ डा. ॥
आत्रीकर्म-आत्रीकर्म-न० प्रगटकर्मणि, कल्प० ॥

आत्रीइसंमिय-आत्रीचिसंज्ञित-न० । आ. समन्ताद्रीचय
इव वीचयः प्रतिसमयमनुचूयमानायुषोऽपरायुर्द्वैलिकोदया-
त्पूर्वं प्रायुर्द्वैलिकविच्युतिवृत्तज्ञा अवस्था यस्मिन्मरणे तदा-
वीचि तत् आवीचीतिसंज्ञा संज्ञाता यस्मिन् तदावीचिसंज्ञितं
तारकादित्वादितचि आवीचिसंज्ञकं मरणभेदे, प्रव० १५७ डा. ॥

आतृकृण-विज्ञापन-न० वि ज्ञा. णिच्-पुक्-रुच्युद-विशेषेण बो-
धने, वाच० ॥

(विज्ञापयौक्तायुक्ता । ४ । ३७) इति प्राकृतवृत्तेण विपूर्वस्य

जानातेर्पत्यन्त्यस्य बोक्तायुक्ता इत्येतावादेशौ वा-बोक्ता भावु-
कश्चिद्विणवर्ष । प्रा. व्या. ॥

आतृष्टि-आतृष्टि-स्त्री० आ-तृष्टि-किन्. सम्यग्वर्षणे, वाच० ।

आवेदिय-आवेदित-त्रि० सकृद्वेदिते, -स्या० १० ॥ वि० ।

सर्वतोवेदिते, च. ज० १६ डा० ६ उ. । सत्येवा समंतात्
आवेदिय परिवेदियं-आवेदियंति सकृदावेदितम् परिवेदियं
ति असकृदिति-स्था० ॥ आवेदियंति अभिविधिना चेष्टितं
सर्वत इत्यर्थः परिवेदियंति पुनः पुनरित्यर्थः ॥ भ० ॥

आवेदियपरिवेदिय-आवेदितपरिवेदित-त्रि० गाढतरं संवेष्टि

ते, ॥ प्रज्ञ० पद १५ ॥

आवेद्य-आवेद्य-पुं० आ-विज्-घञ्-त्वरयायाम्, अष्ट० ॥

आवेत-वि० वृत्ते प्रवेशे कुड्येऽवष्टय ऊर्ध्वाकृते, । व्य० उ० ॥

आवेद्यग आवेदक-त्रि० आ-विद्-णिच्-एबुल विज्ञापके ।

आवोम-आव्योम-अव्य. व्योम मर्यादीकृत्येत्यर्थः, - (आदीप-

माव्योमसमस्त्वभावम्) आव्योमं व्योममर्यादीकृत्येतित्या५५श्लो.

आस-आश-पुं. अश्रुते व्याप्राति मार्गम्-अश-कृन्-घोटके ज्ञा. १७

अ. ॥ अनु. ॥ अश्वस्तुरंग इति औप. ॥ आसो सत्तीवाहो-एका०

वाट्टीकादिदशोत्पन्ने जात्यश्वे दश. ६ अ. ॥ जात्या आश्रुगम-

नशीला अश्वाः-श्लेषा घोटकाः जी. ३ प्र. ।

आश्वानां वर्णको ज्ञाताध्ययने यथा ।

बहवे तद्ध आसे पासंति । किं ते हरिरेणुसोणिमुत्तग-

आइषावेहो-ज्ञा० १७ अ० ॥

बहूश्चाश्वान् घोटकान् पश्यति स्म कितेतस्मिन् किञ्चिन्तान् अ-

त्रोच्यते । हरीत्यादि ॥ आइषावेहोस्ति । आकीर्णा जात्या अश्वाः

तेषां वेदोत्ति वर्णनार्था वाक्यपक्षितारकीर्णवृत्तः । सचायं

हरिरेणुसोणिमुत्तगसकविप्रमज्जकारपायकुक्षुर्बलसमुग्ग-

यसामवणा गोहृमगोरंगोरपाह्नगोरा पवाह्नवृणा य

धूमवणा य केइ ॥ १॥ तत्पचत्तिरिद्ववणा साह्वीवणा

य जासवणा य केइ जंपिय तिलकीरुगय साह्वीयि-

ट्टगाय पुंरुपयाय कणगपीनाय केइ ॥ २ ॥ चक्का-

पडवणा सारसवणाय हंसवणायाय केइ ॥ केइ

अन्नवणा पकतवमेहवणा य वाहुवणायाय केइ ॥ ३॥

संज्ञाणरागसरसा सुयमुहंजुचरारागसरसच्छकेइ । ए-

ज्ञापाम्नगोरा सामन्नयागवन्नसामन्ना पुणोकेइ ॥ ४ ॥

बहवे अण्णे अण्णित्ते सा सामा का सीसरचपीया । अच-

तविमुत्ता यियणं आइएण जाइकुडविणीयागमच्छरा

हयवरा जहोवए सकमवाहिणोवि य णं सिक्खाविणीय

विणया लवणवगणधावणपोवणतिवईनईण सिक्खियगई

किं ते मणसा बिउव्विहताई अणगाई आससयाई

पासंतिचि ॥

तत्र हरिरेणवश्च नीलवर्णपांशवःश्रेणिमुखं च बाहूकानां चर्मो

दिद्वरकरूपं कटिसूत्रं तर्हि प्रायःकाष्ठकं जयति सद्य कपिलेन

पक्षिविशेषेण यो माजोरो बिरावः स च तथा पादकुक्षुद्विविशेषः

स च तथा बोरं कार्पासीफलता तस्यसमुद्रकं संपुटमभिभाष्य

कार्पासीफलमित्यर्थः तच्चेति च्छस्तत एवामिव इयामो व-
र्णो येषां तथा । इह च सर्वत्र चित्तीयर्थे प्रथमाऽस्त-
न्ति तथा गोधूमो धान्याविशेषः तद्वद्गौरमं येषां ते
तथा । तथा गौरौ या पाटत्रा पुण्यजातिविशेषस्तद्वदेव गौरास्ते
तथा ततः पदचयस्य कर्मधारयः । गोधूमगौरांगगौरपाटत्रा-
गौरास्तान् तथा प्रवाहवर्णांश्च विह्वलवर्णांश्च अजिनवपल्लवव-
र्णान् वा रक्तानित्यर्थः (धूमवर्णायास्ति) धूमवर्णांश्च धूमवर्णान्वा
पांशुरानित्यर्थः (केरंति) कांश्चिन्न सव्यांनित्यर्थः । इदं च हरी-
त्यत आरभ्य पांशुराब्दे कटिपताई रूपकं जवति । तावपत्राणि
तावन्निभानवक्रपुष्पाणि रिष्टा च मदिरा तच्छृणो येषां ते ता
वपत्ररिष्टवर्णोस्तां स्तथा शाश्विवर्णान् शुक्लानित्यर्थः । (भा
सावर्णायास्ति) भस्मवर्णांश्च ज्ञासो वा पक्विशेषस्तच्छ-
र्णांश्च कांश्चिदित्यर्थः (जंपियतित्कामगायति) यापिताः
काशान्तरं प्राप्ता ये तिलकीया धान्यविशेषास्तद्वदेव वर्णसाधारम्यां
स्तं तथा तान् यापिततित्कामिकांश्च (साशोरयिरिष्टगायति)
सावर्णांश्च संयोक्तं यद्विष्टकं रत्नविशेषस्तच्छेव वर्णसाधारम्यां
स्तं सावर्णाकरिष्टकास्तांश्च (पुंरुपइयायति) पुंराणि धवला
नि पदानि पादा येषां ते तथा त एव पुंरुपदिकास्तांश्च तथा
कनकपुष्पान् कांश्चिदिति रूपकं ॥ ३ ॥ (चक्राण पट्टवर्णायास्ति)
चक्राकारः पक्विशेषस्तत्पट्टस्यैव वर्णो येषां ते तथा तान्
सारसवर्णांश्च । हंसवर्णांश्च कांश्चिन् इति पद्याई (केरं अन्न-
वर्णं) कांश्चिदेवाज्रवर्णान् (पकतव्रमेहवर्णायास्ति) पकः
पकव्रमेहो यस्तद्वस्ताववृक्षः स च मेघश्चेति विग्रहस्तस्यैव
वर्णो येषां ते तथा तान् (पवित्रव्रमेहवर्णायास्ति) कचित्पात्रः
तथा (बाहुवक्ष्माके इति वधुवर्णांश्च कांश्चिद्विग्रहाणित्यर्थः ।
वधुवर्णांश्चिन् कश्चिन् इत्यनेन रूपकमिदं ॥ ३ ॥ तथा (संज्ञागु-
गमसरिसिन्ति) संज्ञागुरागेण सदृशा वर्णत इत्यर्थः (सुयमु-
हगुंजवरागसरिसि चक्रे इति) शुक्रमुखस्य गुंजाईस्य च प्रती-
त्यस्य रागेण सदृशो रागो येषां तथा तान् । अत्र इह कांश्चिदि-
त्यर्कः (पद्मापारुल्लगोरिति) पद्मा पाटत्रा पाटत्राविशेषोऽथवापद्मा
च पाटत्रा चेयं पद्मापाटत्रे । तद्वद्गौरा ये ते तथा तान् (सामलयाग-
वन्नसामत्रा पुणो केदिति) इयामव्रता प्रियंगुवता गवेषं च
महिषप्रभं तच्छेव इयामव्रतान् पुनः कांश्चिदिति रूपकं ॥ ४ ॥
(बहवे आपणे अणिट्टसिन्ति) एकवर्णनाट्यपदिशानित्यर्थः ।
अतएवाह ॥ (सामाकासीसरित्त्तपीयति) इयमाकाश्च
सर्वस्य रागद्रव्यं तच्छेते कासीसास्ते च रकाश्च पीताश्च ये
ते तथा तान् शवशानित्यर्थः (अघातविसुद्धावियणंति) नि-
दोषांश्चेत्यर्थः । णमित्यङ्कारे (आइएण जाइकुवविर्णागययम-
चरन्ति) अकाराणां यवादिगुणयुक्तानां संवाधेनी जातिकुत्रे
येषां ते तथा ते च ते विनीताश्च गतमत्सरश्च परस्परामह-
नयजित्ता निर्ममत्सराश्चेति । ते तथा तान् (हयवर्गसि) हयाना-
मवानां मध्ये बान् प्रधानानित्यर्थः (जहोवदेयसकवाहिणो
वियणंति) यथोपदेशक्रमविधौ उपदिष्टपरिपाठजननितक्र-
मेणैव वेदो दीर्घो येषां ते तथा तानपि च णमित्यङ्कारे (सि
वावियणयसि) । शिक्त्रयवाध्वद्रमकपुरुषशिक्षाकरणादिव चि-
नीतोवासां वितयो यस्ते तथा तान् (वधणं वगणध्रावणधोर-
णतिपईजं णसिक्खियगईसि) वधणं गर्तादीनां वधानं कर्तुं न
ध्रावणं वेगवक्रमं धोरणं चतुरार्यं गतिविषयं त्रिपदीमल्लस्येव
संगमूत्र्यां गतिविशेषः । एतद्रूपा जवनी वेगवती शिक्तिवैव
शिक्तिनागर्तयिस्ते तथा तान् किं ते इति किमपरं (मणसा
वि उच्चिहं ताईसि) मनसाऽपि चेतसाऽपि न केषञ्च वपुषा

(उच्चिहंताईसि) उत्पतंति (अणेगाई आससयाईति) न
केवलमश्वानेकैकशोऽपि तु अश्वशतानि पश्यति स्मेति गम-
निकामात्रमेतद्रस्य वर्णकस्य । भावायंस्तु यदुश्रुतवोध्यइति ॥
धावमानस्योऽश्वयोद्वर्चस्तिशब्दविचारो जगत्काला ।

आसस्सणं जंते ! क्खु धावमाणस्स किं क्खुक्खुत्ति
कोरंइ गोयमा ! आसस्स णं धावमाणस्स हिययस्स य जग
यस्स य अंतरा एतं कक्कुरूपं नाम वाए समुच्छिंए जेणं
आसस्स धावमाणस्स खुक्खुत्ति कोरंइ ॥ ज० १ श०
३ उ० ॥

॥ श० ॥ इदयस्य यकृतस्य दक्षिणकुङ्किगतोदरावयविशेष
स्यान्तरान्तरावे । ज० श० ॥

अग्निनीनकृत्राधिष्टातरं देवे, तदधिष्टातके अग्निनीनकृत्रे, च
अश्वनामको देवविशेष इति जं० ॥ अश्वोऽश्वदेवतोपलक्षिता
ऽग्निनीन चं० १० प्रा. ॥ आशुगमनादश्वः मनसि, जी. ३
प्र. ॥ प्रज्ञा. २ पद ॥

आश-पुं०-अशनमाशः । अश्वभोजने-घञ्-भोजने-आ. म.
प्र० १ अ. ॥ (सामासाए पायर(साए) प्रातरशनं प्रातराशःप्रत्यय
स्यैव भोजनमिति सूत्र. १ श्रु. १ अ. ॥

कर्मणि उपपदे कर्त्तरि अण्-उपपदसं० तत्तद्वस्तुनकके ।
यथा हुताशः आश्रयाशः मांसाशः पत्राशः हविष्याशः ॥
वाच० ॥

आमइ- (न्) आश्रयिन्-आश्रि-रति-आश्रयकारके, आश्रिते,
“मयूरपृष्ठाश्रयिणा गुहेन” रघुः । पर्यन्ताश्रयिणिः निजस्य सदृ-
शं नाम्नः किरतिः कृतम् रत्ना. । वाच. ॥

आमइत्ता-आश्रित्य-अ० आ. श्रि-ल्यप्-अवश्रम्येत्यर्थं,
वाच० ॥

आमंकाणिज्ज-आशंस्कनीय-वि. । आ-शर्क-अनीयर् शंकया
विषयीकार्यं-अभिप्रेतया चिन्तनीये, च वाच. ॥

आमंग-आसंग-पुं० । अभिषङ्गे, । प०० । स्वरूपम् ॥

आसंगेऽप्यविधाना, दमंगसत्तुचितमित्युक्तमेतन् ॥

जवतीष्टपद्रमुच्चै, स्तदप्यसंगं यतः परमं ॥ ११ ॥

आसंगेऽप्यविधादि । आसंगेऽपि चित्तदोषं सति विधीयमाना
गुणानि इदमेव सुन्दरमित्येवंप्रकं अविधानं शास्त्रोक्तविधेरजाया
तु शक्तिरन्वतरप्रवृत्तिः न विद्यते संगो यस्यांस्यमसंगाभि-
षंगो जावती असंगा चासौ शक्तिश्च तस्या उचितं योग्य-
मिति कृत्वा फलमेतदिष्टफलरहितमेतद्गुणान् भवति जायते ।
इष्टफलमिष्टफलसंपादकमुच्चैरित्यर्थं तदपि शास्त्रोक्तमगुणान्
मसंगमभिषंगरहितं यतो यस्मात्परमप्रधानं आसंगयुक्तं
ह्यगुणान् तस्मात्गुणस्थानकस्थितिकार्यं च न मोहोऽगुणान्तर-
रेण केषप्रज्ञानोत्पत्त्यै प्रवर्तते तस्मात्तद्विधानं आसंगस्य
दोषरूपता विज्ञेयं । प०. १४ वि. । द्वा० । गायं. सूत्र. १ श्रु. ३
अ. गंगे आत्ता० अ. ५३. उ. ४ ॥

आसंग-पुं० वासंगे, “ आसंगो आसवणं आश्रयणं वासंगे
हस्मि ” देशी. व. १ श्रु. ६६ ॥

आसंदय-अमन्दक-न०-आसनविशेषः, (आसनमासनवादीस्ति)
आवा. १ अ. ५. उ. ॥

आसंदिधा-आसंदिधा-खी०-मंचिकायाम्- (आसंदिधं च न-

वसुत्तं) आसंदिक्तां मंचिकाम् सूत्र. १ श्रु. ४ अ. ॥

आसंदी-आसन्दी-खी-आसद्यतेऽस्याम्-आ-सद्-अन्दादिनि
 गौरा. डी-उपवेशनयोम्ये आसनयंत्रे कुञ्जद्वयाम्, वाच. ॥
 मंचके, सूत्र० १ श्रु. १ अ. (आसंदी पवित्रंके य) आसंदी-
 त्यासनविशेष इति । सूत्र० १ श्रु. ए अ. ॥

त्रासंवर-आशाम्बर-पुं० दिगंबरे जैनसाधुभेदे, पतेन यदाहु
 राशाम्बराः न स्त्रीणां निर्वाणमिति तदपास्तम् इति । नं. ॥

आशंसप्यत्रोग-आशंसाप्रयोग-पुं० आशंसनमाशंसाऽभिव्रा-
 पस्तस्याः प्रयोगो व्यापारणम् करणमाशंसाप्रयोगः । आशं
 सैव वा प्रयोगोव्यापार आशंसाप्रयोगः । आशंसाया व्यापारे,
 च आशंसारूपे व्यापारे, । प्रव० १ द्वा. ॥ आशंसप्यत्रोगो
 नाम निदानकारणम् इति ॥ नि. च्च. १ उ. ॥

दसविधे आसंसप्यओगे १० तं जहा । इहोदोगासंस-
प्यओगे २ परदोगासंसप्यओगे ३ इहओदोगासंसप्य
ओगे ४ जीवियासंसप्यओगे ५ मरणासंसप्यओगे ६
कामासंसप्यओगे ७ जोगासंसप्यओगे ८ द्वाजासंसप्य
ओगे ९ पृथ्वासंसप्यओगे १० सक्कारासंसप्यओगे । स्या,
१० ग. ॥

दसंविहेत्यादि । आशंसनमाशंसा इच्छा तस्याःप्रयोगो व्या-
पारणं करणमाशंसैव प्रयोगो व्यापारः आशंसाप्रयोगः सूत्रे
च प्राकृतत्वात् (आसंसपभंगेति) ज्ञातं तच्च दृष्टास्मिन्
प्रज्ञापकमुपधापक्या मानुषतत्पर्यायं यो वर्तते लोकःप्राणि-
गणः स इहलोकस्तद्वितीरिक्तस्तु परलोकस्तत्रह्यलोकं प्रति
आशंसाप्रयोगः यथा ज्ञेयमहमितस्तत्परलोकह्यलोक-
रितीहलोकशंसाप्रयोगः १ एवमन्त्रापि विग्रहः कार्यः परलो-
काशंसाप्रयोगो यथा भवेयमहमितस्तपश्चरणादिन्द्रःसमानि-
का वा २ द्विधा लोकशंसाप्रयोगो यथा भवेयमिन्द्रस्ततश्च-
क्रवर्त ३ अथवा इह लोके इह जन्मनि किंचिदाशंसि एवं
परजन्मन्युभयत्र वेति एतत्त्रयं सामान्यमतोऽप्येव तच्छेदोपा-
यवति च सामान्यविशेषयोर्विचक्षणैको भेद इत्याशंसाप्रयो-
गाणां दशान्वयं न विरुध्यते । तथा जीवितं तथाशंसा चिरमे-
जीवितं जयत्विति जीवितशंसाप्रयोगः॥४॥ तथा मरणं प्रत्या-
शंसा शीघ्रं न मरणमांसवन्ति मरणाशंसाप्रयोगः ॥ ५॥ तथा
कामौ शब्दरूपौ तौ मनोऽहौ न ज्ञ्यास्तामिति कामाशंसाप्रयो-
गः ॥ ६॥ तथा नेगाः गन्धस्पर्शस्ति मनोऽहौ न ज्ञ्यासुरिति
भोगाशंसाप्रयोगः ॥ ७॥ तथा कीर्तिः श्रुतादित्वाजो ज्ञ्यादिति
वामाशंसाप्रयोगः ॥ ८ ॥ तथा पूजा पुण्यादिपूजनं न स्यादिति
पूजाशंसाप्रयोगः ॥ ९॥ सत्कारः प्रवरचत्वारिंशतिः पूजनं तमे-
स्यादिति सत्काराशंसाप्रयोगः ॥ १०॥ स्वा. टी. ॥ भाव. ६ अ. ॥

आसवण-वासगेहे, देशी. १ व. ६६ श्लो. ।

आमकव-पक्विशेषः, “आसक्स्त्रो सिरिव” आरिति व
 दर्ताति श्रीचंद्रः प्रशस्तः पक्विशेषः । देशी. १ व. ६५श्लो.
 आसक्स्त्रो-अथस्क्त्र-पुं. हयग्रीवायाम्, स्या. २ ग. ।

आमंसा-आशंसा-स्त्री-आशंसनमांशंसा-अभिवापे, प्रव. ५
 छा. ॥ आच. ६ अ. ॥ आशंसनमांशंसा-इच्छायाम्, स्था.
 आशंसनमांशंसा-अग्रप्रप्रापणाभिवापे, -आचा. ०। १ अ. च. १
 अट्टवा आमंसा एतं परिणायामेष्टाविणे वसयं एण्हि

कज्जेहि दंमं समारंजेज्जा-आचा. ५ अ० ५ उ. ॥

टी. ॥ अथवा आशंसनमाशंसा अर्थात्प्राप्तप्रापणमिच्छाः
तदर्थं दण्डसमादानमादत्ते तथाहि ममैतः परत्परारि वा प्रेत्य
परलोके चोपस्थास्यत इत्याशंसया क्रियासु प्रवर्तते राजानं
वा धर्माशाविमोहितमना विवर्गगति-आचा. ॥ विशेषावश्यकं
आशंसादृष्टितं प्रत्याख्यानमधिकृत्य ॥

आसंसाजा पुत्रे, सेविस्सामिति दृसियं तीए ।

या एवविधपरिणामरूपा कथं नूतः परिणाम इत्याह । पूर्ण
प्रत्याख्यानं देवत्रिकादौ सुरांगनासंज्ञोगादिभोगानहं सेविष्य
इत्येवं नूतपरिणामरूपा च या आशंसा तथा प्रत्याख्यानं दूषितं
नूतवति । विशेषः ॥ आ. म. द्वि. १ अ. ।

तथा च सूत्रकृतांगे—

से निजकु अकिरिए अबूतए अकोहे अमाणे अमाणे
 अद्रोहे उवसंते परिनिबुदे णो आसंसं पुरतो कुज्जा
 इमेणं मे दिट्ठेण वा मुएण वा मुएण वा एणएण वा विन्ना-
 एण वा इमेण वा मुचिरियत्तव्नियमवंचनेरवासेण इमेण
 वा जायामायवुत्तिएणं धम्मेणं उवए पेच्चा देवो सिया
 काभजोगा वसवत्ति सिच्चे वा अट्टुक्क ममुजे एत्थ
 एत्थविणो सिया ॥ २ श्र. १ अ. ॥

संज्ञिकव इत्यादि ॥ समुद्धोत्तरगुणव्यवस्थितो भिक्कुर्नय
क्रिया सावद्य विद्यते इत्यक्रियः संवृतात्मकतया सांपरायिक-
कर्मोपश्रवक इत्यर्थः । कुत पर्वजृतां यतः प्राणिनामलूपकोऽर्हस
कोऽनुपमर्दक इत्यर्थः । तथा न विद्यते क्रोधाद्यस्येत्यक्रोध प-
वममानोऽप्याहोमः कषायोपशमाच्छोपशान्तः शीतोद्भूतसह-
उपशमाश्च परिनिवृत्त इव परिनिवृत्तः । एवं तावदेदिकेचय-
कामनोगेज्यो विरतः पारलौकिकेच्योऽपि विरत इति दर्शय-
ति । नो आसंसं इत्यादि । नो नैवाशंसां पुरस्कृत्य ममानेन
विशिष्टतपसा जन्मन्तरे कामनोगावाप्तिर्भविष्यतीति । पर्वज-
तामाशंसां न पुरस्कृत्यादित्येतदेव दर्शयितुमाह । इमेन न
इत्यादि । अस्मिन्नेव जन्मन्यमुना विशिष्टतपश्चरणफलेन दृष्टेना
मर्षोपयादिना पारलौकिकेन च धुनेर्नाडैकधम्मिल्लसहद-
चादीनां तथा (मुपणवत्ति) मननं ज्ञानं जातिस्मरणादिना
ज्ञानेन तथाचार्यादिसंकाशादिज्ञानाऽपगतनेन ममापि विशिष्टो-
त्तमव्युत्थित्येवं नाशसां विदध्यात् । तथाऽमुना सुचरित्रतपो-
नियमप्रवृत्तचर्यासने तथामुना वा यात्रामात्रावृत्तिना धर्मेण-
नुष्ठितेनातोऽमाज्ञाभ्युत्पत्त्यस्य जन्मन्तरे स्यामहं देवस्तत्रस्थस्य
मेव वशवर्तिते कामभागा भवेयुरशेषकर्मोऽप्युत्पत्त्या साको-
ऽदुःखः शुभाशुक्तमर्पकृत्यपेक्षेत्येवंभूतोऽहं स्यामगासिक्का
इत्यमभाशंसां न विदध्यादिति । यदि वा विशिष्टतपश्चरणा-
दिनाऽऽगमिनि काले ममाणिमात्रधर्मेत्यादि काष्टप्रकारा सिद्धि-
र्भविष्यतीत्यनया च सिद्धा । सिद्धोऽहमदुःखोऽशुभो वामयस्य
इत्येवं रूपामाशंसां न कुर्यात् । तत्प्रकरणे च कारणमाह । पथ-
विक्रयादि । अत्रापि विशिष्टतपश्चरणेन सत्यपि कुतश्चिन्न-
त्वाद्युष्णिधानसङ्गाथे सति कदाचित्सिद्धिः स्यात्कदा चिन्न
नैवाशेषकर्मकृत्यवल्लक्षणा सिद्धिः स्यात् । तथा चोक्तं (उज्जलिया
रुदेधो, अरिस्सते चेव तत्तिया मोक्खे) इत्यादि । यदि
वाऽत्रायतिमार्गदृष्टगुणकारण तपश्चरणादौ सिद्धिः स्यात्कदा-
चिन्न न स्यात् । तदर्थंयथोपि वा स्वादित्येवं व्यवस्थिते प्रकाश-
वंकात्पां कलनं संपांसा कर्तुं युज्यते इति । सिद्धिश्चाष्टप्रकारेण

अणिमा १ गरिमा २ ह्यधिमा ३ महिमा ४ प्राप्तिः ५ प्राकाश्यं-
६ ईशित्वं ७ वशित्वं ८ यत्र कामावसायित्वमिति । तदेवैवै
दिकार्यमामुष्मिकार्थं च कीर्त्तिवर्णश्लोकार्थं च तपो न विधे
यमिति स्थितं ॥ ५ ॥ सूत्र० टी० २ श्रु० १ अ० ॥

आसंसाविप्पमुक्क-आसंसाविप्पमुक्क- वि० इहलोकचपेक्षया
विप्पमुक्क, पं० सू० ॥ ४ ॥ आसंसाया विनिर्मुक्तोऽनुष्ठानं सर्वं
माचरेत् । मोक्षं भवे च सर्वत्र, निःस्पृहो मुनिसत्तमः प्रव० ५
छा० ॥

आसंसि (न)-आसंसिन्- वि० आ-शन्-सि-णिनि-आशंसौ
आशंसाकसंति, स्त्रीयां डीप्-वाच. ॥ (विश्रुतो ब्रणसंसी)
अनाशंसी श्रोतृच्यो न वस्त्राद्याकाङ्क्षति-आचा. १ उ० ॥

आसंसित्ता-आसंसित्- वि० आ-शंस-तृच्-जविशुभेच्छा-
वति, स्त्रीयां डीप्-वा० ॥

आसंसिय-आसंसित- वि० आ-शन्-क्त-कथिते, इष्टाविष-
यीवृत्ते, जावे क आसंसायाम् न० वाच० ॥

आमकासु-आश्वकर्ण-पुं० अश्वमुखपीपापरतोऽतरङ्गीपभेदे,
(अंतरदीव) शब्दे विवृत्तिः । स्या. ४ ग० । प्रव. २६२ द्वा. ॥

आपण-आसन-न० आस्यते उपविश्यतेऽस्मिन्नित्यासनम्
आतापनास्थाने, उक्त. २ अ. । वसत्यादौ, सूत्र. १ ध्रु. २ अ. ।
स्थाने, उक्त. १ अ. १ उ. । वृ. ५ उ. । आस्यते स्थानेऽस्मिन्निति
शय्यायां आचा. २ अ. ५ उ. । पीठकदादौ, आव. ४ अ. ।
स्या. ए ग. । नि. चू. १ उ. । नम. स. २० । आव. ५ अ. ।
आधारवृत्तं धर्मोक्तिं कायादीनां श्लोकाकाशादिके, आ. १
अ. उपवेशनं योगनियमादिके, वृ. ३ अ. । विष्टरे, प्रश्न. १
छा० । हंसासनादिके, जी. ३ प्र. । जग. १ श. ११ उ. ।
उपवेशनं, स्या. ए ग. ॥

निर्ग्रन्था यादृशानि आसतानि कल्पन्ते तान्याह ।

नो कप्पइ निगंझीए ठाणाइयाए हुं तए नो कप्पइ नि-
गंथिए पमिइज्जायाए हुं तए पदं नेमज्जियाए उक्कुनु
गासणियाए दंढामणियाए जगंमसाइयाए पजमन्थि-
याए उत्ताणियाए अन्तरकुजियाए एगपासियाए ॥

नो कल्पन्ते निर्ग्रन्थाः स्थानाय तया भवितुं पदं प्रतिमा-
स्थानिन्या नैपेक्षिकाया उत्तुम्भिकासनिकाया वीरासनिकाया
दंढामणिकाया जगंमसायिन्या अवाङ्मुखाया उत्तानिकाया
अन्ते कुञ्जिकाया एकपाशेशानिन्या इति सूत्राङ्गसंस्कारः ॥

अत्र ज्ञाप्यकारो विषयमपदानि व्याख्यानयति ।

उदछाणं छाणे, यंतु पमिआ हुंति जासाई ॥

पंचत्राणि सिज्जाउ, तासि विजासा कायव्वा ॥ १ ॥

व्या० । स्थानयते नामार्चस्थानरूपमायतं स्थानं तद्यस्याम-
स्ति सा स्थानयतिका । केचित् (ठाणाइग) मितिपवन्ति तत्रा
यमर्थः । सर्वेषां निषेदनादीनां स्थानानामादिभूतमूर्ध्वस्था-
नमतः स्थानानामादौ गच्छतीति स्थानादिगं तदुच्यते तद्योगा
दार्थिकापि स्थानदिगेति व्यपदिश्यते । प्रतिमा मासिक्यादि-

का तामु निष्ठनतीति प्रतिमास्थायिनी (नेसज्जियायत्ति) निषद्याः
पञ्चैव नयन्ति तासां विभागा कर्तव्या सच्यम् निषद्यानामेतत्पे
ज्ञविशेषास्ताः पञ्चविधास्तद्यथा ॥

समपादयुता गोनियधिका हस्तिशुम्भिका पर्यङ्का अर्धपर्यका-
चन्ति तत्र यस्यां समौ पादौयुतौ च स्पृशतः सा समपादयुता

यस्यान्तु गौरिवोपवेशनं सा गोनियधिका यत्र तु ताज्यामुप
विश्रयं कं पादमुत्पाटयति सा हस्तिशुम्भिका पर्यङ्का प्रतीता
अर्धपर्यका यस्यामेकं जातुमुत्पाटयति एवं विधया निषद्या च-
रतीति नैपथ्यिकी उत्तुम्भिकासनन्तु सुगमत्वाद्वाप्यहता न व्या-
ख्यातम् ॥

वीरासनन्तु सीहामणवे जहमुक्कण्ण कणिविद्धो ॥

दंढे जगंमज्जवमा, आयतसुजायउएहंप्पि ॥ १ ॥

वीरासनं नाम यथा सिंहासनं उपविष्टाचून्त्यस्तपाद्वशस्ते तथा
तस्यापनयने कृतेऽपि सिंहासनद्वनिविष्टे मुक्तजातुकश्च निरा-
लंबनेऽपि यदतिदुष्करं चैतत्तदेष वीरस्य साहसिकस्यासनं
वीरासनमित्युच्यते तदस्यास्तीति वीरासनिका । दंढासनं
का जगंमसायिका पदद्वये यथाक्रमं दंढस्य जगंमस्य चायतकु
ञ्जताज्यामुपमा कर्तव्या तद्यथा । दंढस्येवायतं पादप्रसारणेन
दीर्घं यदासनं तदंढासनं तदस्यास्तीति दंढासनिका ।
जगंमं किञ्च छुस्संस्थितं काष्ठे तद्वज्रकुञ्जतया मस्तकपाणि-
कानां त्रुवि जगनेन पृष्ठस्य चालनेत्यर्थः । या तु यथाविध्य-
भिन्नहविशेषेण शोते सा जगंमसायिनी । अवाङ्मुखादीनिपु-
दानि सुगमत्वाच्च व्याख्यातानीति दृष्टव्यम् । एते सर्वेऽप्यभिन्नह
विशेषाः संयतीनां प्रतिपिक्ताः एतात्प्रतिपद्यमानां दोषानाह ॥

जोपी खुञ्जणपिठ्ठण, गुरुगा पत्ताणहोइ सङ्करण ।

गुरुगासवेन्नगम्भी, कारणे गहनं वग्यरणं च ॥

व्या० । उर्वस्थानादौ स्थानविशेषस्थिताया आर्यिकाया-
योनः कानो जनेत् तरुणा वा यथास्थितां दृष्ट्वा प्रेरयेयुः प्रति
सेवरन् अतप्यैतानिजिहान् प्रतिपद्यमानायास्तस्याश्चतु-
र्गुरु जुक्तजोगीनां च येन कारणेन स्मृतिकरणं शतरासां
कौतुकं च जायते तथा वक्ष्यमाणसूत्रे प्रतिषेधित्यमाणं
संव्यक्तं तुल्यं यदि निर्ग्रन्थी गृह्णाति तदा चतुर्गुरु स्मृति
करणादयश्च त एव दोषाः कारणेन तस्यापि गृहणं धारणं-
चागुहातम् । एतच्चाप्रस्तुतमपि बाधवार्थं स्मृतिकरणादिदो-
षसाम्यादत्र भाष्ये भाष्यकृताऽस्मिहितमिति संज्ञावयाम् ।
अन्यथा वा सुत्रिया परिभाष्यम् ॥

वीरासणोदाही, मुत्तं सव्वे वितानकप्पन्ति ।

ते पुण पकुब वेढं, मुत्ताओअज्जिगंहे पप्प ॥

अन्तरात्तासनानां मध्यात् वीरासने गोदीहकासनं च मुकु-
त्वा शोषागुरुर्वस्थानादीनि सर्वाण्यपि तासां कल्पन्ते आह
सूत्रे तान्यपि प्रतिपिक्तानि तत्कथमगुहायन्त इत्याह । तानि
पुनः शोषाणि स्थानानि चेष्टां प्रतीत्य कल्पन्ते न पुनरभिन्नहवि-
शेषं सूत्राणि पुनरभिन्नहं प्राप्य प्रतीत्य प्रवृत्तानि तत इदमुक्तं
नवति । अत्रिग्रहविशेषास्तुर्वस्थानानि संयतीनां न कल्पन्ते ।
सामान्यतः पुनरावश्यकदादिबलायां यानि क्रियन्ते तानि कल्प-
न्ते एतावत्पराह । ननु चाभिन्नहदिरूपं तपः कर्म निधोषणार्थ-
मुक्तं ततः किमेवं संयतीनां तत्प्रतिषिध्यते उच्यते ।

तत्रो माउ अगुत्ता ओ, जेण सेसं न लुप्पइ ।

अकामियं पि पेत्तेज्जा, वारिउत्तेण जिगहो ॥

व्या० । तपरत्तद्वज्रगवज्जिरगुहातं येन शोषं ब्रह्मचर्यादिकं गुण
कदेवकं न लुप्यते कथं पुनः शोषं लुप्यत इत्याह अकामियमि-
त्यादि । दंढायतादिस्थानस्थिततार्थिकां दृष्ट्वा कश्चिदुदी-
र्णकर्मनाम कामी काममनिच्छन्तीमपि प्रेरयेत् प्रतिसेवेत

तेन कारणेन वारित एतादृशस्तासामभिग्रहः । किन्तु ॥

जे य दंसादओपाण, जेय संसप्पा जुवि ।

विट्ठुस्स अट्ठियातावि, महन्ति जहं संजया ॥

व्या० । इह द्विधा कार्यात्मसंगेष्वष्टायामजिभवेत्तत्राभिज्ञव-
कार्यात्मसंगस्तासां प्रतिपिच्छ इति कृत्वाऽभिधीयते ये च दंश-
मशकादयः प्राणिनाः ये च जुवि संसर्पकाः संचरणशीला
उन्दिरकीटकादयस्ते हृतानुपड्वान् यथासंयताः सहन्ते
तथा ता अप्यायिकाश्चैष्टकायाःसंगस्थिता आवश्यकादि
वेद्यायां सम्यक् सहन्ते तत एवं ता अपि कर्मनिर्जरां कुर्वन्ति
आह यद्युदीर्णकमेणा तरुणादिना प्रयमाणापि सा संयती-
नामुपादयन्ति ततः किमिति येनाभिग्रहविशेषेण बहुतरा कर्म
निर्जरा जवति सर्वा यत उच्यते ॥

वसिज्जा वंजचरंमि, जुज्जमाणी तुकीदिनु ।

तदाचिचं तत्तंनि, थेगा आयवसज्जीरुणो ॥

व्या० । यद्यपि काचिदार्थिका धृतिवज्जुक्ता युज्यमाना प्रति
संय्यमानापि भावतां ब्रह्मचर्यं वसेत् तथापि स्थविरा गौतमा
दयः सूरयः प्रवचनापयशः प्रमादनीरवस्तां न पूजयन्ति न प्र-
शंसन्तीत्यर्थः किंच ॥

निव्वानिगहमजुत्ता, णाणमोणामणे रता ।

जहा मुज्जन्ति जयउ, एगाणंगं विहारिणो ॥

लज्जं च वंजचज्जं च, रक्खवंतीउतत्रोतरा ।

गच्छे चैव विमुज्जन्ति, तदा अणमणादिहि ॥

व्या० । तीव्रैर्द्वयादिविपर्ययैरभिग्रहैः संयुक्तः स्थानमौनात्मन
विशेषेषु रता एकानेकविहारिणः कचिदेकाकिविहारिणां
जिनकटिपकादय इत्युक्तेः केचिच्चानेकविहारिस्थविरकटिपका
इत्यर्थः एवमिषा यतयायथा शुच्यन्ति तथा निर्ग्रन्थोऽपि ब्रज्जां
ब्रह्मचर्यं च सूत्रोक्तविधिना रक्षत्यस्तपोरता स्वाध्यायादितपः
कर्मपरायणा गच्छ एव वसन्त्योऽनशनादिभिर्यथोचितस्तपो-
भिः शूचयन्ति न तीव्रैरभिग्रहैः । अपिच ॥

जोविदिच्छंणोहुज्जा, इत्थिविधोनुकेवडी ।

वमते सोवि गच्छंती, किमुच्छीवेदमिंयणा ॥

व्या० । योपि दग्धेन्धनां नस्मीकृतवेदमोहनयीकमां स्त्रीचिन्हो
वसिः स्त्रीश्चक्रणशक्तिः केवली भवति सोऽपिगच्छवमसेवमति
किपुनर्या संयती स्त्रीवेदेन संय्यनासामुतरां गच्छे वसेदिति-
ज्ञावः । यद्यप्युक्तं यदि न स्वादयन्ति ततः कोनाम तस्याभिग्रह
ब्रह्मणोपायः तदप्ययुक्तं प्रतिमत्स्यमानाया आस्वादनस्य याद-
रिक्तकत्वात्कथमिति चेदुच्यते ॥

अज्ञायं प्रतिष्ठं ज्जाइ, फुफुगा सहसायइ ।

कांविनो ववृती वाहा, इत्थी वेदेवि सोमो ॥

व्या० । अज्ञानं उत्पन्नं घटितं चाज्ञानं सन् यथा ध्यायति
प्रज्वलति यथा फुफुकाघटितं साहसायति भृशं दीप्यते यथा
व्याधिरपथ्यास्यनादिना कोपितो वर्धते । स्त्रीवदस्याऽपि
समयगमो मल्लयः सोपि घटितः प्रज्वलतीत्यर्थः । अतोयाद
धिकमस्वादनमिति आह । संयतीनां प्रतिपिच्छा अमी
अभिग्रहाः परं संयतानां का वार्ता अत्रोच्यते ।

कारणमकारणंश्चिय, गीयंथंमिय तदा अमीयंमि ।

एण मच्चं विपण, संजयपक्खं विजामिज्जा ॥

व्या० । यान्येतानि ध्युत्पन्नकार्याक्यादीनि पदान्युक्तानि तानि
कारणे सिंहादिजिरभिज्ञतस्य देवताकंपन्ननिमित्तं वा गीता
र्थस्याऽगीतार्थस्य वा कल्पन्ते अकारणे पुनर्गीतार्थस्य
न कल्पन्ते गीतार्थस्य निष्कारणे निर्जरा निमित्तं कल्पन्ते
अचेष्ट्यादिकमपि गीतार्थस्य जिनकल्पे प्रतिपद्यमानस्य
कल्पन्ते एवं संयतपक्वे एताम्येष्टतादीनि सर्वाण्यपि पदानि-
विभाष्येत । सावश्यकं आसने निर्ग्रन्थीनां ॥

नो कण्णं निगगन्धीणं सावस्मयंमि आसणंमि आसइत्त
एवा तु अट्ठिचत्वा कण्णं निगगन्थाणं सावस्मयंमि
आसणंमि आसइत्तएवां तु यट्ठिचत्वा ।

सावभ्रयं नाम यस्य पृष्ठतोऽवष्टेनो जयति । एवंविधे आसने
निर्ग्रन्थीनां नोऽकल्पे निर्ग्रन्थीनां सावभ्रयं आसने आसितुं वा
कल्पते निर्ग्रन्थ्य एतादृशे आसने यद्युपविशति शेरते वा तदा
तपव गवांद्दयो दोषाश्चतुर्गुरु च प्रायश्चित्तं छितीत्यपदे अल्प-
सागारिकस्यविशेषज्ञाना वा उपदिशेत् । निर्ग्रन्थानामपि न
कल्पते यद्युपविशन्ति तदा चतुर्गुरु सूत्रं तु कारणिकं तदेव
कारणमाह ॥

सावस्मय इत्यादि पश्चाद् योऽहं आचार्यः स पूर्वकृते गृह-
स्थैस्सर्वा निष्पादिते सावभ्रायऽप्यासने उपविष्टोऽसागरिके
एकान्तेवा यद्विनेयानां वाचनां दद्यात् सूत्रम् ॥

नोऽकण्णं निर्गम्यंमि सविषाणंमि पीउंमि वा फलगांसि
वा आसइत्तएवा तुयट्ठि एवा कण्णं निर्गम्याणं सविषा-
णंमि पीउंसिवा फलगांसि वा आसइत्तएवा तुयट्ठिचत्वा ॥

सविषाणं नाम यथा कपाटस्योभयतः शृंगे भवतः । एवं यत्र
भिसिकादौ पीठे फलकं वा विषाणं शृङ्गं भवति तत्र निर्ग-
म्यनामासितुं वा न कल्पते निर्ग्रन्थानान्तु कल्पते । निर्ग्रन्थास्तु
सविषाणं पीठे फलकं वा यद्युपविशन्ति शेरते च तदा चतु-
र्गुरुकं आज्ञादयश्च दोषाः । तथा ॥

सविषाणे उड्डाहो, पावमादीयंते पणिकुड्डम् ।

विनियपए वासासु, कण्णं जिणं विमाणंमि ॥

सविषाण आसने उपविशत्यामार्याक्यामुड्डाहो भवति ।
पादकमादयश्च दोषास्संभवन्ति । ततः प्रतिकुष्ठं तत्रोपवेशन
मितिगम्यते द्वितीयपदे वर्गस्य पीठफलकदुर्भेदायां सविषाण
मपि गृह्यते तस्य च विषाणंविज्ञाना परिगृह्यते एवं चिह्नं
विषाणं स्थविराया अन्यस्या वा कल्पते ॥

जंतु ब्रज्जइ जिनुं तं, थेरंणं दत्तंमि सविमाणं ।

इति यसे दंरुपाउं, उणयणमट्ठिया एवा ।

यत्र पुनःस्थानुं न कल्पते ततः सविषाणमपि तदासने स्थ-
विरसाध्वीनां साधवः प्रयच्छन्ति । तद्विषं च दंरुपादप्रोन्नतं
घनं ग्रादयति । तेनच चेष्टयित्वा पृष्ठतः कुर्वन्तीत्यर्थः । मृ-
त्तिकाया परिचेष्यन्ति निर्ग्रन्थानां सविषाणमपि कल्पते । कुत
इत्याह ।

समणाणउ ते दोसा, न हुंति तेण तट्ठणुण्णुमा य ।

पीउं आसणंहउं, फलगां पुण हौइ मज्झा ।

श्रमणानां पुनस्ते पादकमादयोऽप्यान जयन्ति ततोऽहं अपि
पीठफलकं सविषाणम्युड्डाहं । तत्र पीठमासनेदोषाः फलक
पुनः शायार्थं शयननिमित्तं वर्गस्य गृह्यते । अयं किमर्थं वर्गस्य
तत्रोपवेशनं शयनं वा क्रियते इत्याह ॥

कुत्यण आयदयट्टा, उज्जायण अरिसवायरक्खट्टा ।

पाणा सीतन्न दीहा, रक्खट्टा होइ फट्ठगं ।

आर्यायां ज्ञमौ स्यात्प्रमानाया निषयायाः कथनं नयति शीत-
त्वायां च ज्ञमावुपविशतां धाम्यं न जीयेति ततोऽश्नान्तेनानाम
विश्राप्तनोदयार्थं च जीवदयानिमित्तं वर्षाभूमौ नोपवेष्टव्यं ।
(उज्जायणंति) भूमराडां मानं मज्झिनीसूतस्यापेक्षे ज्ञमुपसनीय
ता स्यात्तद्वर्षासि वाक्कुत्येयुः वातोवाधिकतरं प्रकृत्येत तत-
प्तेषां रक्तार्थं पीठकं गृहीतव्यं । तथा शीतत्वायां ज्ञमौवहवः
पनकप्रवृत्तयः प्राणिनः सम्मूर्च्छेयुः ततो ज्ञमौ च योनौनां तेषां
विश्राप्तनभवति दीर्घजातया वा ज्ञमनिर्गल्य दशेयुरुपपन्नकण-
मिदं । ततोपधिकां न जीणतादयोऽपिदोषा जवन्ति । एतेषां
रक्तार्थं वर्षासु फट्ठकं गृह्णते । वृ. ५ उ० ॥

गुरोः पुरतः आसन विधिं (विणय) शब्दे वट्ठायमि ।

मुखस्यिरासनोपेतं-स्थिरसुखमासनमिति पतञ्जलिः छा. २२ ब्रा.

आसणअजिगाह-आमनाजिग्रह-पु० यत्र यत्रोपवेष्टुमिच्छ-
न्ति तत्र तत्रासननयने, पंचा० २ वृ. ॥

निष्ठत एव गुरोरादरेणासनानयनपूर्वकं अत्रोपविशत इति
जणने दर्शनविनयभेदे, प्रव० । सम ९१ स. । नि. चू. २
उ. । ध. ३ अधि. ॥

आसणगय-आमनगत-त्रि० स्वस्थाने स्थिते, उक्त० । आसना-
सोने (आसणग कोण पुच्छे जोणवसेज्जाण ओकयाइवि) उक्त. ।
आमणचाग-आसनत्याग-पु० आसनत्यागे, पीठकाद्युपनयने
छा० २९ छा. ॥

आमणत्थ-आसनस्य-त्रि० उक्तुटकागोदोहिकावीगसना
द्यवस्थे, आचा. १ ध्रु. ए अ. । (आसणत्थो पढिउमारावा-
हेति) नि. चू. १ उ. ।

आमणदाण-आमनदान-न० पीठकाद्युपनयने, ध. १ अधि. ।

आमणपयाण-आसनप्रदान-न० आसनदानमात्रे दर्शनविनय
रूपं विनयभेदे, ग. । नि. चू. ॥

आमणाणुपयाण-आसनानुप्रदान-न० गौरवमाश्रित्यासन-
स्य स्थानान्तरसंस्मरणे, भ. १४ डा. ३ उ. । पंचा. १८ वृ
स्या. ७ आ. ॥

आमस-आसन्न-त्रि० निकटवर्तिनि, उक्त० १ अ. । स्या. आ
म. पंचा. ३ वृ. । ध. ३ अधि. । आच. । प्रत्यासत्तिमति, पो. " उज्जे
णीए नयरोए आसन्नोणक्षणं गामा " आ. म. ॥

आमसत्त-आसन्न-आमन्नप्रदान-त्रि० परतीर्थीकादी-
नामुत्तदानसमर्थे, ग. १ अधि. । सुगै. प्रव. ॥

आमससिद्धि-आमन्नमिद्धि-त्रि० समासश्रुतनिवृत्ति
कं, पं० ॥

आमतर-अश्वतर-पु० वेमरं, ध० नि. चू० ॥

आमत्त-आसक्त-त्रि० जृमिन्नमे जा. जृमौ संवासे न० ॥

चाप्रार्थ्यकुंजनां धन्वज्जटतजिघ्र्नामुक्तानां कौण्डिपेणुवह्निभ्योदा -
वर्धनसत्ताद्वैकादशेन्द्रियधनुस्तेनैव विपर्ययसि चकचविप
र्ययत्तृणसमदशवृद्धिभेदादप्राविशतिधाम्निः ॥

आमत्तोपत्त-आमत्तोपत्त-त्रि० आ अवाह अत्रो जृमौ सक्त
आसन्ता जृमौ वृत्त इत्यर्थः कर्त्तव्यं सक्तः उभक्तः जृमौ उल्लोचने

उपरि च संबधे, जी० । कल्प० ।

आमत्थ-अश्वत्थ-पु० पु० न० पिप्पले नि० चू० स० ॥

आश्वस्त-त्रि० मार्गजनिताश्रमापनयनेनाश्वत्थतामुपगते, कल्प०
भ० ११ डा. उ. ११ मनगाश्वसिते ओ० (आस्था मंजाव कर-
पत्र समोसरह) डा० ॥

आसदेत्ता-अस्वाध-अव्य० आस्वादनं कृत्वैत्यर्थे (सहफ्रिम
रसरुवगन्धे आसदेत्ताभवइ) स्या. ७ आ. ।

आमधर-अश्वधर-पु. अश्वधारकपुरुषे, औ. येऽश्वान धारयन्ति ।

आसपुरा-अश्वपुरा-स्त्री. पत्रविजये पुरीयुगधे, स्या. (दो आ-
सपुराओ) स्या. ८ गा०

आसम-आश्रम-पु० तापसावसयोपपन्नकृते आश्रयविशेषे, व्य०
दर्श. जी. प्रथमस्तापसादिभिरावासितः पश्चादपरोऽपिशोका-
स्तत्र गत्वा वसति वृ. नि. चू. प्रज्ञा. औ. आचा. अनु. तीर्थ-
स्थाने, च. स्या. ॥

(ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थोऽयतिस्तथा) इति चतुर्षु शोक
प्रसिद्धेयु अवस्थाविशेषां कृ. मनुष्येयु ।

आसमपद-अश्वमपद-त्रि. घोटकानां मदेनाधिकारिणि पुरुषे. डा. ।

आसमपय-आश्रमपद-न. तापसाश्रमोपपन्नकृते स्थाने. उक्त.

(कणखलं नाम आश्रमपदं) आ. म. डि. ।

आसमनेय-आश्रमनंद-पु० " ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्र-
स्थोऽयतिस्तेष्वन्यादिनोक्तस्वरूपे जृमिकाविशेषे, पंचा० १० वृ. ।

आममाण-आशीन-त्रि० निषे, (अजयं आसमाणोय पाण तृया-
हिर्हसइ) आसीनो निषक्तयऽनुपयुक्त आकुञ्चनादि ज्ञानेन.
१८० ४ अ. ।

आसमि-आश्रमिन्-पु० विज्ञिनि, पं. व. १ डा. ।

आममित-अश्वमित-पु० सामुच्छेदानां निह्वानां धर्माचार्ये.

येहि महागिरिशिष्यस्य कौन्टिन्यामिनास्य शिष्यो मिथि
त्वायां नगर्यां ब्रह्ममी गृहेचैत्ये अनुप्रवादाभिधाने पूर्वै नैपुणि
के वस्तुनि विप्रच्छेदनाय वक्तव्यतायां (पशुपन्नसमया
नेरइया वाच्छिज्जिस्सन्ति एवं जाव वैमर्णियात्त एवं विनि-
याइ समए सुवत्तज्ज) भित्तेयं रूपमात्रापकमधीयानो मि
थ्यान्वमुपगतः सामुच्छेदिकनिह्वावान् प्रावर्तयन् इनि
समुच्छेदिकशब्दे विवृत्तायानोऽन्वष्टव्यः ॥ स्या० ७ आ. ।
उक्त. १ अ. विशेष. ॥

आसमुह-अश्वमुह-पु० आदर्शमुखलोपस्य परतोऽन्तरलीपे.

तस्यै मनुष्ये च अन्तरलीपशब्दे विवृत्तिः उक्त. ३६ अ. ।
प्रव. । २६२ डा. । स्या. ४ आ. ॥

आमय-आशक-त्रि० ज्ञोजिनि. आचा० ५ अ. ४ उ. । आशय

स्वकीयदर्शनाज्युपगमे, सूत्र० १ ध्रु. १ अ. । परिणामे, छा-
२ ए छा० । अभिप्राये, सूत्र, १ ध्रु. १५ अथवसायविशेष,
पो० ३ विव. ।

प्रणिप्रिवृत्तिविप्रजय, सिद्धिविनियोगभेदतः प्रायः ।
धर्मईराश्रमैः शुभाशयः पंचधात्र विप्रो ॥६॥

प्रणिधानादिराशिरुक्तस्तेमेव संख्याविशिष्टे नामग्राहमाह ।
(प्रणिधीत्यादि) प्रणिधिश्च वृत्तिश्च विप्रजयश्च सिद्धिश्च
विनियोगश्च एतत्पदभेदास्तानां प्रत्येकं कर्मणि ल्यबुद्धौ पंच
मां । प्रणिप्रिवृत्तिविप्रजयासिद्धिविनियोगभेदतः प्राय इति

प्राचुर्येण शास्त्रेषु धर्मैर्धर्मवेदिनिराख्यातः कथितः शुभाशयः शुभपरिणामः पंचधा पंचप्रकारः । अत्र प्रक्रमे विधौ कर्तव्योपदेशः । प्रतिपादिताशयपंचकस्यतिरेकेण पुष्टिशुद्धिद्वयलक्षणस्यमनुष्येधि न भवतीति प्रणिधानादिना स्वरूपमन्यत्र दृष्टादृष्टजन्मवेदनीय कर्माशये क्लेशकर्मविपाकाशयेरपराः सृष्टः पुरुषविशेष ईश्वरः षोऽं टी० ८१० ॥

आश्रय- पु० आश्रयतीत्याश्रयः धूमवद्वाकादौ हेतौ, अनु० । प्रत्यये, आचा. १ अ. । आधारे, अष्ट. । आत्रये, स्था. ३ अ. । भजनीये, ज्ञा० १० अ. ॥

आस्यक- न० मुखे, ज्ञा० ए अ. । जी. । आचा. (आसेननयि डुरो) । आस्येन मुखेन द० ५ अ. ॥

आसयंत-आश्रयन्-त्रि० गृहति, विशेषे. ईषद्भूमजमाने भ. १३ श. ६ उ. आश्रयणीयं वस्तु, ज. ११ श. ११ उ. ॥

आसयन्तेय-आशयनेद-पु० अश्ववस्यविशेषे, कथमयं वराकोधर्मकान्तातोत्तरणेन निखिन्नासुखविरहभाजनं भविष्यतीत्यादिरूपे, प्राति० ॥

आसयमहत्त-आशयमहत्त्व- न० आशयस्य विपुलत्वे, षोऽं १ वि० ॥

आसयविसेस-आशयविशेष- पु० चित्तोत्साहादिशये, छा० २१ छा० ॥

आसरयण-अश्वरत्न- न० चक्रवर्तिनोऽश्वोत्कृष्टे, यक्षसहस्राधिष्ठितेऽश्वे, स० १४ स० ॥

जरतस्य कमलाशेनं नामेणं आसरयणं सेणावर्द्धकेणं समजिह्वेदं । जं० आ० च० १ स० ॥ स्या० ७ ग० ॥ प्रज्ञा० १ ए पद. ॥

अश्ववर्णकः

तएणं तं असीदमंगदमूसिअं गवणउदमंगुलपरिणहं अटसयमंगुलमायतं उत्तीस मंगुलमूसिअसिरं चउरंगुलकसुगं वीसद अंगुल वाहागं चउरंगुलजाणुं कोत्तस अंगुल जंयागं चउरंगुलमूसिअखुरं मुत्तोलीसंवत्त वडिअमज्जं ईसि अंगुलपसपठं संगयपठं सस्यपठं सजायपठं पसत्थपठं विसिद्धपठं एणी जसुणय विउयपठपठं विचउयकसाणियाय अं कल्लपसप्पहारपरिवज्जिअंगं तवणी जज्जासम्महिउाणं वरुत्तण सुफुल्लयासगविचित्रयणरजुपासं कंचण मणि कण्ण पयर गण्णाणिविहं पंडिअ जाडमुत्तिआ जाडपहिं परिमंदिणए पण्डेण सोजमाणेण सोजमाणकट्टेयण ईदनीहमरगयममारगदुमहंण रउअ आविष्पणिकमुत्तग विउसिअं कणमय पदम मुकयतिउकं देवमड्विकिअं मुरवरिदवाहणजोगं वयं मुरुवं दुईजमाण पंचवाह चामरा मेउागं धरेत्ते अणवन्नाहं अजेउणयण कोकासी अवहलपत्तलउसेया वण्णनक्काणगतविअतवणिज ताडुज्जी हामयंमि अजिनेअओणं पोक्खरपत्तामि, सडिअविन्नु अचंचलं चंचल सरीरं चोक्खरगपरिज्वायो विविहिउीयमाणं २ मुरचलणचंचु पुनेहिं धरणिअलं अजिहणमाणं २ दोवि

अचलणजमगसमगं मुहाओ विणिग्गमंतं च सिग्गयाए मुणाअंतंतु उदगमविणिग्गसाए पकमंतं जाइकुल्लरूपव्वयपसत्थवारसावत्तकविमुत्तल्लखणं मुकुल्लप्पसूअं तेहावि जइयं विणीयं अणु अमुकुमाअलोमनिच्छवि मुजायं अमरमणपवण्णरुद्धजणं चंचलसिग्गयामिं इसिमिव, खंतिवमाए मुमीसमिव, पक्कत्तया विणीयं उदगहुत्तवहपासाणं कदमसक्कर सताडुल्ल तदककगविसमपन्नार गिगिदरीत्यासु जयण पिण्णणिरिण्णसमत्थं अचंरुपाणिअं दंरुपातिअणं मुपाति अकाअताडुल्ल क कावहोसिं जिअनिदं गवेसं जिअपरिसहं जचजातीयमल्लहाणिं मुगपत्त मुवसकापेअजिगरामं कमलाशेनं नामेणं आसरयणं ॥

टीका ॥ तपणं तं असीदमंगुलमुसिअ इत आरज्य सिणावद्धमेण सममिरुद्धे इत्येतदन्तेन सूत्रेण पदयोजना । तत इति-क्रियाक्रम सूचकं वचनं तं प्रसिद्धगुणं नाम्ना कमलाशेनं अश्वरत्नं सेनापतिक्रमेण सत्राहादिपरिधानविधिना समजिह्वेद आरुढः किंवाशिष्टमित्याह । अशीत्यंगुलानि उन्नितं अंगुलं चात्र मानविशेषः । नव नवत्यंगुलानि एकोनशतंगुलानि एकोनशतांगुलप्रमाणः परिणाहो मध्यपरिधयस्य तत्तथा । अष्टोत्तरशतांगुलानि आयतं दीर्घं सर्वत्र मकारोऽन्नाक्षुणिकः । तुलङ्गाणां तुल्यत्वं खुरतः प्रारज्य कर्णविधि परिणाहः पृष्ठपार्श्वोदरांतगुवधि । आयासं मुखादिपुच्छसूत्रं । यदाह पराशरः । मुखदापुच्छकं दैर्घ्यं, पृष्ठपार्श्वोदरांतरात् । आनाह उच्छ्रयः पादा, दिक्षेयो यावदासनम् ॥ १ ॥ तत्रोच्चत्वसंख्यामेवनायसाक्षादेव सूत्रकृदाह ॥ द्योतिशिरस्कं चतुरंगुल (बत्तीसमित्यादि) । द्वात्रिंशदंगुलप्रमाणं कर्णकं ह्रस्वकर्णत्वस्य जात्यतुरगश्चकृणत्वात् । अनेन कर्णयेरुच्चत्वेनास्थिरयौवनत्वमभिहितं शंकुकर्णत्वात् । हयानां यौवनपति वयनतास्तनयोपि अनयोः पातः स्यात् । दीर्घत्वात् । धातुवर्णायाः क्रमप्राप्त धान्येन पूर्वकर्णविशेषणं कृत्यं पञ्चाक्षरसः अश्वश्रवसोरुर्ध्वं मुखतरत्वात् विशत्यंगुलप्रमाणा वाहाः शिरोजामाश्रवतो जानुनोरुपरिवर्तो प्राक् चरणजगो यस्य तत्तथा । चतुरंगुलप्रमाणं जानुबाहुजंघांसंधिरूपोऽवयवो यस्य तत्तथा । पौरुशांगुलप्रमाणा जंघा या च संख्या पूर्वोक्ता असीवर्तो खुरावधिरवयवो यस्य तत्तथा चतुरंगुलोच्छ्रिताः खुराः पादतरुणा अवयवा यस्य तत्तथा । एवमवयवानामुच्चत्वमिदमेव सर्वसंख्या पूर्वोक्ता अशीत्यंगुलप्रमाणा मकारः सर्वत्रान्नाक्षुणिकः । यतु श्रेष्ठाश्वमानमाश्रित्याक्षौकिकपराशरप्रथे “ जघन्यमध्यश्रेष्ठानामश्वानामपार्श्वमिदं भवेत् । अंगुलानां शतं हीनं विशाला दशभिस्त्रिभिः १ परिणाहाद्गुलानि स्यात् समतिः सप्तसतिः । एकाशीतिः सप्तासेन त्रिविधस्यावयवाक्रमम् २ तथा षष्टितुल्यपष्टिपष्टिः समुच्छ्रयः । त्रिपञ्चसप्तकयुताः विशातिः स्यान्मुखायतिः ३ इत्यत्र सप्तनवत्यंगुलान्यायति एकाशीत्यंगुलानि परिणाहः अष्टपष्टं गुलानि समुच्छ्रयः सप्तविंशत्यंगुलानि मुखायतिरित्युक्तमस्ति तदपरश्रेष्ठहयानाश्रित्य । ननु चक्यतिरल्लमाश्रित्य दृष्टभायं विशेषः । पुरुषोत्सथे सामुद्रिके उत्तमपुरुषाणामष्टोत्तरशतांगुलान्युत्तमः । उत्तमोत्तमानां तु विशात्तुत्तरशताङ्गुलानि अनेनास्य प्रमाणोपेतत्वं सूचितं । सम्प्रत्यवयवेषु दक्षणापेतत्वं सूचयति । मुकोदो नाम अथ उपरि च सङ्कीर्णं मध्ये-

त्वीपिडाशा कोष्टिका तद्धर्मवृत्तं सम्पन्वृत्तं वज्रितं नम-
नस्त्रजायते ननु स्तब्धमर्थं यस्य तत्तथा । परिणहस्वमध्यपरि-
क्षरूपस्य चैव चिन्त्यमानत्वाच्चिन्त्यमुपमा । ईपदगुञ्चं याव-
त्स्थितं ननु प्रारब्धं अतिप्रणतस्योपवेष्टुः खावहत्वात् पृष्ठे प-
र्यायस्थानं यस्य तत्तथा आरोहकसुखावहपृष्ठकर्मत्वम् । स-
म्यग् यया क्रमेण नतं पृष्ठ यस्य तत्तथा । सुजातं जन्मदोषरहितं
पृष्ठ यस्य तत्तथा । प्रशस्तशालिहोत्रवृक्षानुसारि पृष्ठ यस्य
तत्तथा । किंवहुना विशिष्टपृष्ठं प्रधानपृष्ठमिति यावत् । उक्तं
पृष्ठे पर्याणस्थानवर्णनं । अथ तत्रैवावशिष्टभागं विशिनष्टि ।
एषा हिरीर्णा तस्या जानुवदुन्नतं उभयपार्श्वयोर्विस्तृतञ्च
रमणीयं स्तब्ध सुदृढं पृष्ठ यस्य तत्तथा । वेत्रा जवर्गशब्दा वा
कशा चर्मदङ्कस्तेषां निपातास्तेस्तथा अंकेक्षणप्रहरिस्तर्जक-
विशेषाघातेश्च परिवर्जितं श्रवणारमनोऽनुकूलचारित्वात्
अंगं यस्य तत्तथा । तपनीयमयाः स्थासका दृषणाकारा अ-
श्वश्लेकाविशेषा यत्र तदेवविधिं अद्विष्टान् मुखसंयमनविशेषो
यस्य तत्तथा । वरकनकमयानि सुशोभाभ्यानि पुष्पाणि स्था-
सकाश्च तैर्विचित्रा रत्नमयी रज्जुः पार्श्वभ्याः पृष्ठेद्वान्तवत्यं-
वयवविशेषपर्योस्य तत्तथा । वध्यते पट्टिकाः पर्याणदृढीकर-
णार्थमश्वानामुभयोः पार्श्वयोर्विति कौन्त्युतमणिमयानि के-
वन्नकनकमयानि च प्रतरकाणि पत्रिकाभिधाननूपणानि अन्त-
रान्तर्येषु तानि तथान्तानि नानाविधानि घट्टिकाजालानि
मौक्तिकजालकानि च तैः परिर्मन्त्रितेन पृष्ठेन शोभमानककेतना
दिरत्नमयं मुखमन्दनार्द्धं रचितं आविष्कृतमणिमयं प्रोतमाणि-
कसूत्रकं हयमुखनूपणविशेषपणविशेषस्तेन विभूषितं कनक-
मयपत्रेन सुपु कृतं तिलकं यस्य तत्तथा । देवमये न स्वर्गिणानु-
य्येण विविधप्रकारेण कथितं सज्जितं । सुरचरेन्द्रावहनमुखैः
श्रवा हयस्तस्य याम्य मन्दश्लेकाद्यास्तस्य वज्रगतद्वि-
त्यस्य लघुपन्थये वजनं प्रापकं । ये गम्यथास्ते प्राप्यन्तर्गं इतिवच-
नात् । अर्धमात्रः । यादृशं खुरार्द्धं अयमुच्चैः श्रवाः करोति तादृ-
शोऽयमपि । अत्र षष्ठ्यर्थे द्वितीया प्राकृतत्वात् । यथास्वरूपं
तुन्दरं ऽव्यति इतस्ततो द्वाशायमानानि सहजचञ्चलाङ्गत्वात्
लताश्रमौलिकिञ्चल्यसूत्रविनिर्वातत्वेन पञ्चसंख्याकानि या-
नि चारुणि चामराणि तेषां भेदक एकस्मिन् सूक्ष्मेन संगमस्त-
धरहन्तचामरा इत्यत्र स्त्रीनिर्देशः समयमिह एव । गौरमतेन
या चामरा इत्यादन्तः शब्दः । अत्रापीमशब्दे व्यत्यायमाने मू-
र्त्तवत्कारणैकोक्तमयानि ननु कर्णार्द्धश्लेकादिभ्यस्तेशोक एकैचा-
मरं सृष्टार्द्धाङ्गचूर्तं चामरं एकैकं कर्णार्द्धाङ्गभूतं एकैकभावा-
लंकारचूर्तं एकं च कर्णार्द्धाङ्गचूर्तमिति तेनययोक्तव्यात्थानम-
व मुन्दरं । अथ देवमतिविकल्पितादिविशेषविशिष्ट उच्चैः श्रवा-
नामश्लेकादयोऽपिस्वादिन्याह । अनप्राचारीचाहोऽश्वः उच्चैः श्र-
वास्तद्वयम् (अश्वमवाहमिति) पात्रे नु अद्भुतं चूरिबहतीति-
अद्भुतद्वयम् अत्रेवद्वेष्टादिना असंकुचितं नयने यस्य तत्तथा ।
अनपत्र कोकामिते विकसिते बहते दृढे अनश्रुपानित्वात्
पत्रेते पद्मवती ननु पेट्रमुमिकरंगवशादोमरादिते अङ्गिणी
यस्य तत्तथा । सदाचरणे शोभायार्थं दंशमशकादि-
रथाश्च या प्रच्छादनपट्टेन च कनकानि नव्यमनुवर्णानि
नयस्य तत्तथा । स्वर्णतेन स्मृतप्रच्छादनपट्टाभिस्थित्यर्थः । तमे
तपनीयं तद्वद्वरणे ताल्लुज्ज्वले यत्र तदेवं विधमस्यं यस्यत-
त्तथा । नतः पृथिविशेषणन कर्मधारयः । श्रीकाया वृद्धश्या
अतिपेकोऽतिपेचने नाम शरीरवृद्धकृष्ण घेणायार्थं नासिकायां

यस्य तत्तथा । कचिप्यागन्तरेण (सिरिसातिसे अघेण)मिति
दृश्यते तत्र शरीरं शरीरपुष्पं तद्वृत्तिश्वेताघेणायस्थिति
तथा पुष्करपत्रमिव कमजवदमिव सखिद्वस्य विन्दवोयत्र
तदेवं निष्पं कोऽर्थः यथा पुष्करपत्रं जलान्तस्य वाताहतजल-
विन्दुद्युतेन जवति । तथैतदपि सखिद्वं पानीयं लावण्यमित्यर्थः ।
तस्य विन्दवः गटास्तेत्युतं विन्दुगृहणेनाऽत्र प्रत्यङ्गं लावण्यं
सूचितं श्लोकेऽपि प्रसिद्धमेतत् । मुखेऽस्य पानीयमिति अञ्च
लं स्वामिकार्यकरणे स्थिरं साधुग्राहित्वात् चञ्चलं शरीरं जा-
तिस्वजावात् । अथ यदि चञ्चलाङ्गस्तदायुर्मध्यवस्तुस्वापिस्वा-
ङ्गप्रवर्तको भविष्यतीत्याह । चोक्तः कृतस्नानश्रवको धात्रिभि
क्ताचर परिव्राजको मस्करो ततश्चरकसहितः परिव्राजकश्च-
रकपरिव्राजकः प्रथमा द्वितीयाथे । नचोक्तपरिव्राजकमिव प्रा-
कृतश्लेयाश्रकाप्रश्नेपादभिर्वागमानं १ अश्रुपिः संसर्गशोकया
आत्मानं संतुण्वाति आभीक्ष्ण्ये चात्र द्विवचनम् ।
एवमप्रेक्षितमात्रं । अथाऽस्य क्रियाविशेषोक्तव्यं वक्ष्यति । खुर-
प्रधानाश्रणाखुरचरणान्तेषां चंचुपुटा आघातविशेषास्तैश्चर-
णीतज्जमजिनदननुचूतविश्लेखनं सामान्यतः पुंसद्वाऽश्वस्योप-
वृक्षणमिति एतस्य वृक्षणत्वेन दाहिहोत्रे प्रतिपादनाद्यतः
“खुरैः खनेद्यः पृथिवी मश्वोऽशोकात्तरः स्मृतः” इति । अश्ववारप्र-
योगान्तेतोहिह योप्रपादावुदस्यति तत्राश्वसकविशेषोपकरण
दर्शयति द्वावपि च चरणौ यमकसमकं युगपत्सुखादिनिर्गमं
दिव निस्सारयदिव कोऽर्थः । इदमप्रपादावुच्चं नयत्तथा
मुखान्तिकं प्रापयति यथा जन उन्मत्तते इमौ मुखोद्विनिर्ग-
मयति पुनः क्रियातरदर्शनैर्नैतद्विशिनष्टि । शीघ्रं तथा
लाघवविशेषेण मृगानां पक्ष्माणां तस्य तंतुः सूत्राकारोऽव
यवविशेषः सच उक्तं च ते अपि निश्चयवद्वयं आस्तामन्य
दुर्गादिकं प्रकामत् संचरत् । अयमर्थः । यथा अन्येषां संचरि-
णूनां मृगानां तदुक्तादावप्येवमेकं भवतः तथा नास्यति सूत्रे
कचैकचनमार्पणत्वात् तथा जातिर्मातृपक्षः कुलं पितृपक्षः
रूपं सदाकारसंस्थानं तयोः प्रत्ययो विश्वासो यज्यते च ते
प्रशस्ताः प्रदक्षिणावहत्वात् शुभस्थानस्थितत्वाच्च ॥ येद्वाद-
शावतस्ते यत्र तत्तथा बहुमीहिवृक्षणः कः प्रत्ययः ।
विशुद्धा निर्दोषा मिथितानि वृक्षणानि अश्वशास्त्रप्रसिद्धानि
यस्य तत्तथा । ततः पदद्वयस्य कर्मधारयः । द्वादशा
वर्ताश्च इमे वराहोक्ताः । “ये पाणि गवर्कणसंस्थिताः
पृष्ठ मध्यनयनोपरि स्थिताः । ओष्ठसक्थिभुजकुक्षिपार्श्वगास्ते-
ल्लग्नस्तद्विताः सुशोभनाः ॥ १ ॥ अत्रवृत्तिज्ञाः । प्रपाण-
मुत्तरोष्ठनतं गवः कंठं यत्र स्थित आवतं देवमणिनाम
हयानां महावृक्षणतया प्रसिद्धः । कर्णी प्रतीतौ एतेषु स्थानेषु
स्थितवस्तुषोष्ठपर्यणस्थानं मध्यं प्रतीतं । नयने अपि
तथैव तदुपरि स्थिताः तथा ओष्ठौ प्रतीतौ । सक्थिनी
पाश्याप्यादयोर्जातुपरिगनागुजौ प्राक्पादयोर्जातुपरिगः कुक्षि-
रनवामो दीक्षणकुक्ष्यावतस्य गहितत्वात् ॥ पार्श्वौ प्रसिद्धौ
तक्ष्माः ललाटे प्रतीतं तदवर्तनासहिताः अत्र कर्णं नयनादि-
स्थानानां द्विसंख्याकत्वेऽपि जात्यपेक्षतया द्वादशैव स्थानानि
स्थानभेदाऽनुसारेण स्थाननिर्देशा अपि द्वादशैवेति ॥ तथा
सुकुम्भसूतं हयशास्त्रोक्तं क्रियायाश्च पितृकं मेधावी स्वामी
पदसंज्ञादि प्राभाङ्गं धारकं अदुष्टं विनीतं स्वामीष्टकारित्वात् ।
अणुकतनुकानामितिसूक्ष्माणां सुकुमाशानां होन्नां स्निग्धा
वृत्ति यत्र तत्तत्ता । सुपुत्र यानं गमने यस्य तत्तथा । अमर-
मनः पवनगरुडाः प्रतीताः तान् वेगाधिक्येन न जयतीति अमरमनः

पवनगहनजायि अतएव चपटं शीघ्रगतिकं पश्चात्पदद्वयस्यक
मधारयः । क्ताया क्रोधानाजनेन नत्वसामर्थ्येन वा क्रमा तथा
क्रमविभानपागमिव क्रोधानान्त्वात्तस्य न चरणयोर्विचक्षादा
यकं । न तु मुखेन दंशकं न च पुच्छाघातकरमिति ।
सुशिष्यामिव प्रत्यङ्गतो विनीतं । अत्र ताकारः प्राकृतशैली
भवस्तेन प्रत्यङ्गविनीतं । उदकं हुतवहोऽग्निः पापाणः पांशुः
रेणुः कर्दमः शर्करं सन्नपुत्रखंडं स्थानं सवालुकं । अत्रार्थे
द्वलुप्रत्ययः । बहुवचसिकताकणं स्थानं ततं नदीतटं कटको
गिरिति तत्रविषयमप्राग्भातौ प्राग्वत् । गिरिर्दर्थः प्रतीताः । तासु
बंधनमतिक्रामणं प्रेरणं आरुढस्य पुंसोऽग्निमुखे दर्शनप्रायना
दिना संज्ञाकरणपूर्वकं प्रवर्तनं निस्तारणा तत्पराप्रापणा तत्र
समर्थना चर्दरैः सुभटैः रणापातितदंशवत् पततीत्येवंशीलं
दंरुपाति अतर्कितमेव प्रतिपत्तं स्कंधावारे पतनशीलं अनेना
स्पष्टोपपत्तन्भावोऽपि सूचितः । मार्गादिखेदेष्टव्यं नाशुपातय
तीत्येवं शीघ्रमनशुपाति तत्रा अक्रान्ताशुं अश्यामतवतुं पूर्वं
रक्ततावर्णिनेऽपि यत्पुनरक्रान्ताशु इति विशेषण तत्तावुनः
श्यामत्वमतीतरामपत्रकृणमिति तन्निषेधस्यापनार्थं चः समु-
च्यः । कविऽप्राजकानां राजनिर्णयार्थकाधिव्यासनादिके समये
क्षेपते शब्दायत्येवं शीलं काव्येऽपि जितनिद्राभावात्येयेन
तत्र जितनिद्रं । त्यक्तावश्यमित्यर्थः । कार्येष्वप्रमादित्वात्
यथा श्रुतायं व्याख्यायमाने हयशास्त्रिवरोधस्तथाहि । “सदैव
निद्रा वरगा, निद्रा च्छेदस्य संनयः । जायते संगरे प्राप्ते, कर्मा
रस्य च नृजङ्ग” इति । यद्वा जितनिद्रत्वं समावसरप्राप्तया
द्व्यवस्तत्वेनाल्पनिद्राकत्वाच्च । तथा गधेषकं मृगपुरीषोत्स-
गादौ उचितताचितस्थानान्वेषकं । जितपरिपहं इतिता
तथायानुत्येऽपि अखिलं जात्यं प्राधान्या जितमार्तपुक्कतत्र
पचं जात्यं जातीयं निर्दोषकमित्यर्थः । निर्दोषपितृकत्वं तु
प्रागुक्तं । ईदृगुणयुक्तो हि समये स्वामिने न ह्यहति मानुषा
यगतस्वकारणत्वात् व्यतिकरः प्रकुपितचित्तस्वामिदोऽहकारि
शोरवत् मल्लिर्विचक्रिकुसुमं तद्वत्शुश्रू अश्रेष्ठमत्वेनाना
विश्रिप्तगतिमधिक घ्राणं पाया यस्यतत्तथा । इकारः प्राकृत
शैली नवः । ततः पूर्वपदेन कर्मधारयः । शुक्पवनवत् शुक्
पिच्छवत् सुपुष्पणी यस्य तत्तथा । कोमलत्वं कार्येन ततः
पदद्वयस्य कर्मधारयसमासः मनोभिरामम । जं. टी. ॥

आमरह-अश्वरय-पुं अश्ववधानो रथोऽश्वरथः इति १ अ. अश्व.
युक्तो रथोऽश्वरथः । अश्वेन युक्ते रथे, (चाउभयं आसरयणं
उद्भवे) निं० चू० १३ अ. ।

आसराय-अश्वराज-पुं अणहिलपट्टनगरे जते पैलपाटकुञ्ज
मण्डने गुर्जरधराधिपतौ । अणहिल वारुचपट्टणे य पोरवाह
कुलमंरुणा आसराय कुमारदेविब्रणया गुज्जरधराहिवर् ।
प्रधानेऽश्वे, स्या० ५ ग० ।

आमव-आसव-पुं अपकार्यतत्तस्कायपवनवनस्पतिकायादि
पिण्डरूपे । पिं० । सूत्रद्वयवर्जस्यारनिषेधे, प्रज्ञा० पत्रादि-
वासकज्यभेदादनेकप्रकारे निर्याससारं, जी० मादकरसे
अष्ट. कुसुमोत्पन्ने मये उक्तं । चंद्रहासादिके, रा० ।

आश्रव-आ-श्रवति यत् वारति जलं यस्ते आश्रवाः सूत्रम
रंध्रेषु भ० । अश्रोत्यादत्ते कर्म यस्ते आश्रवाः । धर्म० ।
आश्रवति प्रविशति कर्म येन स आश्रवः । सूत्र० । आश्रवति
अष्टप्रकारं कर्म येन स । आ० । सम० । आश्रयते उपा-
ज्यते कर्म एभिः इत्याश्रवाः । प्रव० । उक्तं । प्राणतिपात
मुषावादादत्तादानमैयुनमित्यादिपु । आश्रव । परिग्रह
वर्णेषु वा । आचा० । रा० । विषयकयायादिकेषु वा ।

आचा० । ओ० । सू० । कर्मप्रदेशद्वाररूपेण । सू०
पापोपादानकारणेषु । ग० । ओ० । रागे-आसवे । आश्रवति
प्रविशति येन कर्माण्यामनीति आश्रवाः कर्महेतुरिति
ज्ञावः । स्या० । ग० । (एगे आसवे) आश्रवति प्रविशति
येन कर्माण्यामनीति आश्रवः कर्मवन्धहेतुरिति ज्ञावः ।
सर्वेन्द्रियकषया व्रतक्रियायोगरूपकमेण पंचचतुः पंचपंच-
विशतिनेदः । उक्तञ्च । इन्द्रिय ५ कसाय ४ अव्यय ५
किरिया ३५ पण चउ अचं पणवीसा । जोगतिपणवे
भवे आसो भेयाउ वाया जति । तदेवमयं चित्तव्यारिंशति
विधोऽश्रवा विविधो ज्यवभावंनेदात्तव ज्यवध्रवो यज्जवा-
न्तरगतनावादौ तथैविशपरिणामेन विद्वैर्ज्ञेयप्रवेशनामावा
आश्रवस्तु यज्जोवनाभ्येवेन्द्रिययादिभिर्जितः कर्मज्ञज्ञसंचय इति
सावाश्रव सामान्यादेक एवति । सम० । स्या० ॥ आचा० ।
कर्म० प्रव० ।

जे आसवाते परिस्रवा । आचा० ।

य इति सामान्य निर्देश आश्रवत्यष्टप्रकारं कर्म यैराश्रवै-
स्ते आश्रवाः परिस्रमन्ताश्रवति गवाति यैरुष्टानविशेषैस्ते
परिश्रवाः यथाश्रवाः कर्मवन्धस्थानानि तवपरिश्रवाः ।
कर्मनिर्ज्ञास्वदानीमुक्तं जयति । यानीतरजनाचरितानि ख-
गंगनादीनि सुखकारणतया तानि कर्मवन्धहेतुत्वादाश्रवाः
पुनस्तान्येव तत्त्वविदां विषय सुखपराङ्मुखानां निस्सारतया
संसारसरणिर्देयानीति कृत्वा वैराग्यजनकान्यतः परिश्रवा
निर्ज्ञास्थानानि आश्रवतीत्याश्रवः कर्मवन्धके आचा० ४ अ०
६ उ. । आश्रवति तत्र शोभनत्वेनाशोभनत्वे वा गृह्णातीत्या-
श्रवाः । सूत्र० १ श्रु० १४ अ. आ समन्तात् श्रुयंति गुणहती
गुरुचनमाकर्णयतीत्याश्रवाः उत० १ अ. गुरुचने स्थिते ।
आश्रवो वचने स्थित इति हेमः उत० १ अ. ।

आसवणिरोज्ञाव-आश्रवनिरोज्ञाव-पुं आश्रवस् कर्मा
दानहेतोरविरतवृत्तणस्यान्तरर्थस्य निरोधो निषेधो यस्तस्य
यो ज्ञावः सत्ता स तथा संवरसत्ये, पंचा० । वृ० ।

आसवद्वार-आश्रवद्वार-न० । आश्रवणं जीवतर्गमं कर्मज्ञ-
स्य संगजननाश्रवः कर्मवन्धनमित्यर्थः । तस्य चाराणव चारा
णि उपाया आश्रवचाराणि स्या० ५ ग० । कर्मोपादानोपायेषु
मित्यात्वादिपु, । स. १ स. ।

पंच आमवद्वारा । प० मिच्छंत्तं अत्रिर्दे पमाया कसाया
जोगा ॥ आव० १ अ० ॥

आ० वृ० । प्राणतिपातादिपु । स्या० । आव. । आचा० ।

अत्येगे गोमया पाणी, जे ए यं मणु ए विमं ।

आमवद्वारे निरोहादि, इपरहे पसोक्वंचरे । महा० ॥

आमवजावणा-आश्रवजावणा-स्त्री० । आसवतत्वालोचने, अ. ।
अ. आश्रवभावना चैव ।

मनोवाक्यायकर्माणि, योगाः कर्म शुजाशुजं ।

यदाश्रवंति जंतूना, माश्रवास्तेन कीर्तिताः ॥ १ ॥

मैत्रयादिवासितं चेतः, कर्म स्यूते शुजात्मके ।

कषायविषयाकांते, वितनोत्पशुजं मनः ॥ २ ॥

यनोन्यव-मैत्रया सर्वेषु मन्येषु, प्रमादं गुणाधिके ।

माप्यश्वेनाग्निनीतेषु, कषया दुःस्वितेषु वा ॥ ३ ॥

सततं वान्ति तं स्वान्तं, कस्यचित्पुण्यशास्त्रिनः ।
 वितनोति शुभं कर्म, धिचत्वारिंशदात्मकमिति ॥ ४ ॥
 तथा-शुभार्जनाय निर्मिष्यं, शुभज्ञानाश्रितं वचः ।
 विपरीतं पुनर्होय, मधुजार्जनेहेतवे ॥ ५ ॥
 शरीरेण च सुमेन, शरीरी चिनुते शुभं ।
 सततारंजिणा जंतु, घातकेनाशुभं पुनः ॥ ६ ॥
 कपायविषया योगाः, प्रमादाचरती तथा ।
 मिथ्यात्वमार्तरांजं च, त्यज्युक्तं प्रति हेतवः ॥ ७ ॥

नन्वेते बंधं प्रति हेतुत्वेनोक्तः । यदाह वाचकमुख्यः । मिथ्या दर्शनाविरतिप्रमादकभाष्ययोगा बंधहेतव इति तत्किमाश्रव-
 भावनायां बंधहेतूनामेतत्परामर्शान्न सत्यं आश्रवभाववर्ध-
 नागमोपि महर्षिर्जिमीवनावेनोक्तः । आश्रवभाववर्धय गता-
 र्थत्वात् आश्रवेण कपायास्ताः कर्मपुञ्जा आत्मना संवह्यमाना
 बंध इत्यभिधीयंत यदाह सकपायत्वान्नोक्तः कर्मणां यस्यान्
 पुञ्जानादस्ते सबन्धः स्यात् इत्यतोऽपि कर्म पुञ्जदान-
 हेतावाश्रवे बंधहेतूनामभिधानमुच्यते । ननु तथापिबंधहेतूनां
 पात्रे निरर्थकः नैवं बंधाश्रवयोरेकत्वेनोक्तत्वादाश्रवहेतूनाम-
 वायं पात्र इति सर्ववैयर्थ्यात्तमिति ।

आसवमाण-आसवन्-वि० शनैः प्रस्रवति-(उदयं आसवमाणं
 पेहारा) आचा० ४ अ. १ उ. ।

आसवर-अश्ववर-पु० अश्वानां मध्ये प्रधाने-औ० । भ० ए
 श. ३३ उ. ।

आसवमक्कि-(ए) आसवसक्किन्- वि० आस्रवा हिंसाद-
 यस्तेषु सक्तं संगं आस्रवसक्तं तद्विद्यते यस्य आस्रवसक्ती
 हिंसाद्यनुगंवति, आचा० । ५ अ. १ उ. ।

आसवार-अश्ववार-पु० अश्वकण्डपुरुषे-भ० । ए श. ३३ उ. ।

ततो आसवारेण विष्टो-आ० म० ॥

आसवोद्गा-आसवोद्गा-खी० आसवमिव चंद्रहासादिपर-
 मासवमिबोदकं यासां ताः आसवोद्गाकाः । आसवमिश्रोद्गाकु
 वापीषु । जी० ३ प्र. । रा० ।

आससेण-अश्वमेन-पु० चतुर्दशे महाप्रहे-जं-कल्प० । पार्श्व-
 जिनपितरि, स० । कल्प० भरतं क्रोधेऽप्रसर्पिण्यां जातस्य चतु-
 र्यं चक्रिणः पितरि, स० । आव० ।

आमा-आशा-खी० वांगयाम् ज्ञा० १ अ. तं० । इच्छाविशेषे
 प्रश्न० । भेगाकांज्ञायाम् । आसं च भेदं च गिर्गंव धीरे
 आचा० । आहारापकरणगणस्वजनशरीराद्यनाभिर्गवर्गपाया-
 मिच्छायाम् । अत्रु० । आप्रासाथानां प्रातिसंभावनायाम्
 औ० । परसत्यवस्तुप्राप्त्यजिज्ञासे । आतु. ।

आमाऽ जो पृहुतं, देऽ सदा सत्तमपण्णो वस्म ।

इय सवत्तयपूजा, परिहरिष्यन्वा सया आसा ॥ संया. ॥

उत्तकचकपयंतस्य विजयकूटवासिन्यां दिक्कुमार्थ्यम् । स्था.
 ७ ग. छी० । दिशि, च वाचा० ।

आमाऽ-आश्वयुजी-खी० अश्वयुगशिवनी तस्यां नवाऽश्व-
 युजो । आश्विनयमासत्रयिन्याममायां पूर्णिमायां । जं० ।

आमाएनाण-आशातयन्-वि० आशातनां कुर्वति । स्था०
 ४ ग. ।

आस्वादयत्-वि० इच्छादेरिव ईप्सत्वादयति बहु त्यजति च
 आचा० कल्प० । वि० ।

आसागह-आशाग्रह-पु० चित्तव्याक्तेपकारित्वात् ग्रहतुल्य-
 वांगयाम् ।

आराध्य नृपतिपवाय ततो धनानि, जोड्यामहे किञ्च
 वयं सततं सुखानि । इत्याशया वत विमोहितमानसानां,
 काञ्चः प्रयाति मरणवधिरेव पुंसाम् ॥ १ ॥ एहिगच्छ
 पतोत्तिष्ठ वद् मौनं समाचर । इत्याद्याशाग्रहग्रस्तैः क्रीरुति
 धनिनोऽर्थिभिः २ आचा० ॥

आसाढ-आपाढ-पु० । आपाढी पूर्णिमा यत्र मासे स आपाढः ।
 आपाढी पूर्णिमा घटिते मासे । आपाढे मासे सकृत्कर्कसंकां
 तौ उत्कर्षतोऽष्टादशमुद्गतौ दिवसां भवति । स० १८ स. ।
 आसाढेण मासे एगूणतीसं राईदिआइ राईदियणेणं
 प० । स. २९ स. ॥

आपाढपुत्रिमाण उकोसप एट्टारसमुहुत्ते दिसेसे
 नवऽ जहविया डुवाडसमुहुत्ता राई नवऽ ज० १ ? श.
 १ ? उ. । उत्त० । २६ अ. ॥

आव्यक्तिकनिह्वानां धर्माचार्ये, । विशेष० । ग. । आपाढो
 येन हि श्वेतोऽव्यां नगर्यां पोत्रासा उद्यजे च शिष्याणां प्रतिपन्ना
 गाढयोगानां रात्रौ हृदयशुद्धेन मरणमासाद्य दिवेन ज्ञात्वातद-
 नुकंपया स्वकीयमव कवेवरमधिष्ठाय सर्वो समाचारीमनुप्रव-
 र्त्तयता योगसमाप्तिं शीघ्रं कृत्वा वेदित्वा तानभिहितं च क्लम-
 नीयं भूदता । तेषाम्या येषं वंदनकारिताः यस्य च हिंस्या
 इयच्चिरमसंयतो वन्दितोऽस्माभिरिति विचिंत्या व्यक्तमतमा-
 श्रिताः । स्था. ग. ७ । उज्जिन्यामवधायिते स्वनामख्याते
 आचार्ये च । स्थिरीकरणशब्दे कडा० । नि० चू० ।

आसाढवासिवाया-आपाढप्रतिपत्-खी० । आपाढपूर्णिमास्या
 अनन्तरा प्रतिपदापाढप्रतिपत् । आवणकृष्णप्रतिपदि, स्था० ।
 ४ ग. ॥

आसाढचू-आपाढचूति-पु० धर्मशुचिरिशिष्ये, पिण्ड० ।

विश्वकर्मा नाम नटः तस्य दे दुहितरौ ते च दे अप्यतिसुरूपे
 अतिशयते येन वदनं कात्या दिनकरकोट्यासितकमलश्रितं नय-
 नयुगलेन चंचरीककुलवलययुगले नौलोत्तरनिरंतरेण पयोध-
 रयुगलेन सहततावकयुगले बहयुगलेन सपञ्चवावताः
 त्रिवर्तिनंगुरेण मध्यभागेनैन्द्रायुगलेन जघनविस्तरेण जान्ह-
 वीपुलिनेदंशं ऊरुयुगलेन गजकलभनासानोर्गं जंघायुगलेन
 कुलविंदवृत्तसंघितं चरणयुगलेन कुम्भदेहाकृतिं सुकुमारतया
 शिरीषकुसुमसंचयं वचनमधुरतया वसंतमासोन्मत्तं काकि-
 वारवं अन्यदा च तत्र यथाविहारकर्मं समाययुः । धर्मरुचयो
 नाम भूत्यः । तेषामेतेवासी प्रज्ञानिधिरापाढभूतिः स भिक्षार्थ-
 मट्टं कथयति विश्वकर्मणा नटस्य गृहे प्राविशत् । तत्र च
 हव्यः प्रधानो मोदकः घारे च विगिरात्य तेन चितितमेव
 सूरीणां प्रविष्यति तत आत्माद्यै रूपपरवर्त्तमाशयाय
 मोदकं मार्गयामि ततः काणरूपं कृत्वा पुनः प्रविष्टो हव्यो
 द्वितीयो मोदकः । ततो चतुर्थे चितितं एव उपाध्यायस्य
 प्रविष्यति । ततः कुञ्जरूपमभिनिर्वाय पुनरपि प्रविष्टः हव्यः

नृतीयो मोदकः। एष द्वितीयसंघाटकसाधोर्मिव्यतीति विचिंत्य
 कुष्टिरूपे कृत्वा चतुर्वेद्यायां प्रविश्यः लब्धश्चतुर्थो मोदकः प-
 तानि च रूपाणि कुर्वन् माशोपरिस्थितेन विश्वकर्मणा नटेन
 दृष्टो । चिंतितं चानेन सम्योगोऽस्माकं मध्ये नटो जयति ।
 परं केनोपायेन स यतितव्य इति । एवं च चिंतयतः समुपस्था
 तस्य शेमुषी डहिटुज्यां कौमयिवा ग्रहीतव्य इति । ततो मा-
 लाडुत्तीर्थं सादरमाकार्यापाढनृतिः पात्रनरणप्रमाणैर्मोदकैः
 प्रशोभितः जणितश्चासावहो जगवन् । प्रतिदिवसमस्माकं भ-
 क्तदानप्रदणनानुग्रहांसु विधातव्यः ततो गतस्वोपाश्रयमापाढ-
 नृतिरकथययत्तौ रूपपरवर्त्तनद्वृत्तांतं विश्वकर्मा निजकुटुंबस्य
 भणितं च दुहितरौ यथा सादरं दानस्नेहदर्शनादिना तथाक-
 र्तव्यं । यथा युष्माकमायत्तोभवति प्रतिदिवसमायाति च भि-
 कार्यामापाढनृतिर्दुहितरावपि तथैवोपचरतः ततोऽप्यंतमनुरक्त
 मवगम्य रहसि भणितो यथायमर्थ्यंतं तवानुरक्तस्ततोऽस्मान्
 परिणीयत्यं परिचुङ्क्वति अत्रांतरं च तस्योदयमियाय चारि-
 त्रावरणकर्म गलितो गुरुपदेशः प्राणे सति विवेको दूरीभूतः
 कुत्रज्ञाननिमानस्ततस्तेनोक्तमेवं भवतु परमहं गुरुपादांतिके
 श्रिंगं विमुच्य समागच्छामि गतो गुरुसमीपं प्रणतस्तेषां पाद-
 युगाग्रं प्रकटितो निजाभिप्रायः । ततो गुरुभिरवादि वत्स । नेदं
 गुप्तादशां विवेकरलैकराशनामवगाहितसकलशास्त्रार्थानां
 मुमयशोक्तजगुस्सनीयं समाचरितुमुचितं । तथादीहरस्तीक्ष्णं प-
 रिपात्रि, ऋण विसर्पसु वचनं मारमुच । को गोपयमि बुद्धरूढ
 उपहितं रिउण वाहाहिं । इत्यादि । तत उवाचापाढनृतिर्नृग
 वन् । यथा यूयमादिशथ तथैव केवलप्रतिकूलकर्मणादयः ।
 प्रतिपक्षभावनारूपकद्वंद्ववैतत्या मदनशारेण निरंतरं समुत्र-
 स्यमृगकथनरमणीकटाक्षविशेषोपनिपातमाध्यात शतशो मे
 जजरीकृतं हृदयं एवं चोत्तवा गुरुपादान् प्रणयतं राज्ञो जेजो-
 हरणं मुक्तवान् । ततः कथमहममीपामनुपकृतोपाकारिणाम-
 गारसंसारादग्निमग्नं जंतुसमुद्धरणं कृतसत् सकलजग
 त्परम्बुं कुलपानां गुरुणां पुष्टं ददामीति पश्चात्तत्पादप्रचारा
 हा कथमहं त्र्ययोऽप्येवंविधगुरुणां चरणकमलं प्राप्स्यामीति
 विचिंतयत वसतेर्विभिर्गत्य विश्वकर्मणा भवनमायातः । परि-
 भावितमस्य सादरमर्तिमपहृष्टा नटदुहितृज्यां वपुः प्रत्य-
 भासत । सकलजगदाश्रयमस्य रूपं ततोऽप्यविचिंतयतामिमे अहो
 कौमुदीशार्किकमहमिवावस्य मनोहरकांतिवदनं, कमलदल-
 युगलमिव नयनयुगाग्रं गरुत्म द्य तुंभामायतं नासानाहं कुंदं
 मुकुटश्रेणिरिव सुस्निग्धा दशनपट्टितः, महापुरुषपाटु मिव
 विशालमस्य मांसंश्च, वक्रःस्थंश्च मृगरिपोरिव सर्ववर्तितः कटि
 प्रदेशो निवृत्तजानुप्रदेशं जंघायाग्रं सुप्रतिष्ठितकूर्मयुगलमिव
 चरणयुगाग्रं ॥ ततो विश्वकर्मा अयोवन् महाजाना तवायत्तं
 अयमु कन्यकं ततः स्वीक्रियतामिति । ततः परिणीतं ते द्वे
 अपि तत कन्यकं जणितं च विश्वकर्मणा यो नामैनादृशीभ्य-
 वस्थां गतो गुरुपादान् स्मरति सनियमाटुसमप्रकृतिः । तन
 एव निजावर्जनार्थं सर्वदैव मद्यपानविरहिता निरुप्यामि
 स्थातव्यं । अन्यथैव विरक्तो यास्यति । आषाढभूतिश्च सकल-
 कलाकलापरिपूरकज्ञानकुशाहो नानाविधविक्रान्तातिशयैः सर्व-
 यामपि नटानमग्रणीर्बह्वृत्त तस्ते च सर्वेऽपि नटाः स्वां स्वां-
 युग्यं ते स्वस्वहृदे विसुच्य च राजकुलगता । आषाढनृति
 जार्यान्वामपि चिंतितमद्य राजकुलो दत्ताः ऽस्माकं ज्ञातां स-
 क्तामपि च राशे गमयिष्यति । ततः पिशमो यथेच्छमासव-
 मिति तथैव कृतं । मद्यशास्त्रपगतचेतने विगतवस्त्रे द्वितीय

भूमिकाया उपरि सुप्ते तिष्ठतः । राजकुले परराष्ट्रतः समा-
 यात इति राज्ञो व्याज्ञेनो वतूव । ततो नदसर इति कृत्वा
 प्रनीहारेण मुकञ्जिता सर्वेऽपि नटाः समागता स्वं स्वं ज्वनं
 आषाढभूतिश्च निजावासे समागत्य यावत् चित्तीयभूमिका
 मारोहति । तावत्तं द्वे अपि निजभूमिं विगतवस्त्रे वीभक्त्यै
 पश्यति ततः स माहामा चिंतयत अहो मे मृता अहो मे
 निर्विवेकता, अहो मे दुर्विज्ञसितं यदेतादृशमयश्चुचिकरं-
 रुक्तनानामधो गतिनिबंधनानां कृते परमशुचिभूतमिह पर-
 लोकाकल्याणपरंपराजनकमात्रेण मुक्तिपदनिबंधनं संयम-
 मुज्झाम्बुत ततोऽद्यापि न मे किमपि विनष्टमपि । गच्छामि
 गुरुपादांतिकं, प्रतिपद्ये चारित्रं, प्रकृष्टाद्यमपि पापपंकमिति,
 विचिंत्य गतो गृहात् । दृष्टः कथमपि विश्वकर्मणा द्रष्टित
 इंगितादिना यथा विरक्त एष यातीति ततः सत्वरं निजदु-
 हितरावुत्थाप्य निरंतसंयति । हा दुरात्मिके ! हीनपुण्यवचतुद-
 शीके ! युष्मच्छिसिनमेतादृशमवशेभ्यः सकलनिधाननृतो
 युष्यज्ज्ञाता विरक्तो यातीति तद्यदि निवर्त्तयितुं शक्नुथस्सतर्हि
 निवर्त्तयथो नो चेन्न प्रजीवनं याच्यमिति । ततोऽहं समा
 परिहितवत्स्यः पुष्टतः प्रार्थाय गच्छतः पादयोर्हस्ता वदंति
 च । हा स्वामिन् ! क्रमस्वैकमपराधं निवर्त्तस्व मास्माननुरक्ताः
 परिहर एवमुक्तापि स मनागपि चेतसि न रम्यते ततस्ता-
 न्यामवाचि । स्वामिन् ! यद्येवं तर्हि प्रजीवनं देहि येन पश्चा
 दपि युष्मत्प्रसादेन जीवामस्तत एवं जवत्विति दाक्षिण्यव-
 शादनुमत्य प्रतिनिवृत्तः । ततः कृतं भरतचक्रवर्तिनश्चरित-
 प्रकाशकं राष्ट्रापात्रं नाम नाटकं । ततो विज्ञमो विश्वकर्मणा
 सिंहस्थो राजा । देव ! आषाढनृतिना राष्ट्रापात्रं नाम नाटकं
 विरचितं । तत्संप्रति नृत्यतामिति । परं तत्र राजपुत्रपंचशते-
 राजनरणविजृम्भितैः प्रयोजनं । ततो राजा दत्तानि राजपुत्राणां
 पंचशतानि तानि यथातयमापाढनृतिना शिक्षितानि तानि
 प्रारब्धं नाटकं नस्तितुं तत्र आषाढनृतिना शिक्षितं दृष्ट्वा
 कुवंशसंज्ञतो जरतश्चक्रवर्तिपदस्थितो । राजपुत्राश्च यथायोगं
 कृताः सामंतदयः । तत्र च नाटकं यथा भरतेन भारते पद-
 स्खं प्रसाधितं । यथा चतुर्दशरत्नानि नव महानिधयः प्राप्ता
 यथा वा दर्शगृहावस्थितस्य केवलाशोकप्रादुर्भावे, यथा च
 पंचशतपरिवारेण सह प्रवृत्त्या प्रतिपत्ता तत्सर्वमप्याग्निनीयते
 ततो राजा शोकं च परिनुष्टुभ संवेणपि यथाशक्ति हाङ्कुलदा-
 दीन्याभरणानि सुवर्णवस्त्राणि च प्रदत्तानि । ततः सर्वजनानां
 धर्मज्ञानं प्रदाय पंचशतपरिवार आषाढनृतिर्गंतुं प्रावर्तत ।
 ततः किमेतदिति राजा निवारितस्तेनोक्तं किं जनतश्चक्रवर्ती-
 प्रज्यामादाय निवृत्तयानाहं निवर्ते । इति गतः सपरिवारो
 गुरुसमीपं वस्त्रानरणार्दिकं च समस्तं निजत्रायोर्दया दत्तवान्
 तच्च प्रजीवनं किञ्च तथैजातं । गृहीता दीक्षा तदपि च
 नाटकं विश्वकर्मणा कुसुमपुरे नर्तितुमारब्धं । तत्रापि पंचश-
 तसंख्याः कृत्रियाः प्रवर्ततो निःकृत्रियां पृथिवीं करिष्यंतीति
 नाटकपुस्तकमन्यो प्रवेष्टिते । पि० । मायापिरे ददसुदाहर-
 णम् ॥

आषाढा-आषाढा-स्त्री० नवमभेदे (दो आसाढा) स्या० २

ग० । द्वे आषाढे पूर्वाषाढा उत्तराषाढा च-वाच० । ०

आसाढारिय-आषाढाचार्यं पुं० आत्यक्तिकनिव्हावाचांश्चै० ।

आषाढी-आषाढी-स्त्री० आषाढानक्षत्रयुक्ता पूर्णमासी ऋषाढी

आषाढमासभाषिन्यां पणिमायाम्-मू० च० आ० ।

आसापास-आशापाश-पु० । इच्छाविशेषरूपे बन्धने आसा-
पासपरिबद्धपाणा । आशा इच्छाविशेषः सैव पाशो बन्धने
नेन प्रतिबद्धाः संरुद्धा निर्यन्त इति गम्यं प्राणा येषां त
तद्वा । प्रश्न० ३ पा० (किं किं कुण्ड जीवो आसापासेण वा
यद्वा)-संज्ञा० ।

आसावह्वी-आशावह्वी-स्त्री० सोमनाथमंगलमये यवनैर्ता-
शितस्य कर्णदेवस्य मातरि, ती० ।

आसाय-आस्वाद-पु० आ ईषदपि अ घटि न स्वादः आस्वाद
मनगस्वाद रसनेन्द्रियजन्ये ज्ञाने । आस्वाद्यतेऽनेनेति कृत्वा
यत्प्रकारं हिन्द्वरससंविभुपजायते तस्मिन् । पा० ३० । विशेषः
अभिज्ञापे २ आत्मा । उ ३० ।

आसायण-आशातन-त० आ समन्ताच्छातयति मुक्तिमार्गाद्
भ्रंशयति इत्याशातनम् अनन्तानुवन्धिकप्रायवेदेन । विशेषः ।

आसायणा-आशातना-स्त्री० ज्ञानादिगुणा आ सामस्येन शा-
न्यन्ते अपधस्यन्ते याभिस्ता आशातनाः स्था० । प्रतीपवर्त-
नेषु । अधिक्षेपेषु । सम्म० विनयज्ञेषु आव । प्रतिपि-
द्धकरणेषु । आ० नृ० । लघुतापादनेषु । २० । आनु० । आ-
शातना ज्ञानदेवगुणोदीनां जघन्यादिभेदाः त्रिविधाः तत्र
ज्ञानस्य, तत्र जघन्या ज्ञानाशातना ज्ञानोपकरणस्य निष्ठिवन-
स्वशेऽतिकस्थे, च । तस्मिन्सोपावातनिसर्गोदीनाधिकाङ्गो-
च्चार इत्यादिका । मध्यमा आकाशिकं निरुपशानतपो वा
ऽध्ययने ज्ञान्यान्वयार्थकल्पने ज्ञानोपकरणस्य प्रमादात्पादा-
दिस्पृशां नृपातने चेत्यादिरूपा २ उत्कृष्टवनाङ्गमार्जेन उप-
युक्तेष्वशनशयनादिज्ञानोपकरणेऽतिकस्थे उच्चारदिकरणं
ज्ञानस्य ज्ञानिनां वा निद्रा प्रत्यनीकतोपघातकरणमुत्सवभा-
षणं चेत्यादिरूपका ३ जघन्या देवाशातना वासकुपिकाया-
स्फावनश्रान्तवाचं चन्द्रादिस्पृशां ४ मध्यमा शरीराद्यश्च द्वा
पूजने प्रतिमानुनिपातने चेत्याद्या २ उत्कृष्टा प्रतिमायाश्च-
रणश्रेष्ठमस्वेदादिस्पृशनजंगजननवहेतुनाद्या च ॥ श्रुताशा-
तना फलमुपहाणशब्दे महा० । प्रवचनाशातक आचार्ये ।
महा० ५ अध्या० ॥

मे जयत्रं जेणं केई कहिं कयाई पमायदोसओ पवयण
मामाएजा । मे एं किं आयरियं पावेजा । गोयमा !
जेणं केई कहिं वि कयाई पमायदोसओ असई कोहेण
वा माणेण वा मायाए वा ज्ञाजेण वा राणेण वा दोसेण
वा नएण वा हासिण वा मोहेण वा अज्ञानादोमेण वा
पवयणस अन्नपरट्टाणे वडमेत्तेणं पि अणगारं असमा-
यारीपरवमाणं वा अणुमन्त्रमाणं वा पवयणमामाएजा
मे णं बोहिं पि णो पावे किंमेण । आयरियपवत्रं । मे
जयत्रं ! किं अजयवे मिठादिट्टी । आयरिये जवेजा ।
गोयमा ! जवेजा । एतयं च णं ईगात्रमदगईन एमे
जयत्रं ! किं मिच्छदिट्टी निखमेजा । गोयमा ! निख-
मेजा देवस्य ॥

अथवा देवाशातना जघन्या दश मध्यमाश्चत्वारिंशदुत्कृष्टा-
श्चतुरशीतिस्तश्च कर्मणैर्यमाहुः ॥

नवोत्र १ पाण २ जोअण, ३ वाहणह ४ न्यीजोग ५
मुवण ६ निट्टवणं ७ ॥ मुत्तु ८ चारं ९ जूअं, १० वजे
जिण्णंदिग्ममेतं ॥ १ ॥

इति जघन्यतो दश देवाशातनाः । प्रश्न० ३० द्वा तंवोत्रेत्या-
दिगणायार्थं तावूत्रपातभोजनोपातनूक्तीजोगस्वपननिष्ठोवनामि
सूत्रं प्रस्ववणं उच्चारं पुरीयं द्युतमंथकादि वर्जयेत् । तीर्थच्छदा-
शातनाहेतुन्याजिनमंदिरस्यांस्तविष्येकी जन इति ।

मुत्तु १ पुरीयं २ पाणं ३ जाणा ४ सण ५ मयण ६
इत्थि ७ तंवोत्रं ८ निट्टीवणं च ९ जूअं १० जूआइ-
पवोयणं ११ विगट्टा १२ ॥ १॥ पल्लह्ण्यीकरणं १३ पिह-
पामायपमारण १४ परुप्परविचाओ १५ परिहामो १६
मच्चरिआ १७ सीहामणमाइपरिजोगो १८ ॥ २ ॥
केससरीरविजुमण १९ उत्ता २० सि २१ किरीड २२
चमरभरणं च २३ धरणं २४ जुवईहिं सविआरहाम २५
विबुप्पमंगाय २६ ॥ ३ ॥ अकयमुहकोस २७ मन्नि-
णंगवत्त २८ जिण्णपूअणामणमोअणेगयत्तं २९ सचि-
त्तद्विआणविमुआणं ३० ॥ ४ ॥ अचित्तद्विअवु-
स्मणं च ३१ तहणेगसामिअत्तचिं ३२ जिण्णदंसणेअ-
णंजलि ३३ जिण्णिमि दिट्ठमि अ अपूआ ३४ ॥ ५ ॥
अहवा अणिच्छकुमुमापूअणं ३५ तह अणायपरपावेत्ती
३६ जिण्णपमिणीअनिवारण ३७ चेइअदव्वसुवेहेणमो
३८ ॥ ६ ॥ सइसामनियजवाणह ३९ पुव्वं चिइवंदणा-
इपठणं च ४० जिण्णजवणाइजिआणं चाइसीयाणा
ए ॥ ७ ॥

इति मध्यमतश्चत्वारिंशदाशातना ॥ उत्कृष्टाः ८४ । घ० ।
खेवं १ केजि २ कडिं ३ कडा ४ कुडन्नयं ५ तंवोत्र ६
मुगाद्वयं, ७ गाली ८ कंगुलिआ ए सरीरयुवणं १०
केमे ११ नहे १२ बोहिअं १३ । जतोमं १४ तय १५
पित्त १६ वंत १७ दमणा १८ विस्सामणा १९ दामणं,
२० दंत २१ च्छी २२ नह २३ गद्ध २४ नासिअ २५
सिरो २६ सोत्त २७ उवीणमंजं २८ ॥ १ ॥ मुत्तं २९
मीन्नण ३० शिक्खयं ३१ विजजणं ३२ जंमर ३३
उट्टामणं ३४ गाली ३५ कण्ठ ३६ दाहि ३७ पण्ण
३८ वकी विस्सारणं ३९ नामणं ४० अक्कं ४१ वि-
कहं ४२ सरुच्चुवणं ४३ तेरिउमंजवणं ४४ अग्गी-
सेवण ४५ रंथणं ४६ परिखणं ४७ निस्सीहिआज्ज-
जणं ४८ ॥ २ ॥ उतो ४९ वाणह ५० मन्थ ५१
चामर ५२ मणोणेगत्त ५३ मंथेगणं ५४ सच्चित्ताण ५५
मचाय ५६ चायमजिण्ण ५७ दिट्ठीइतो अंजनी ५८ मा-
नेगुत्तरमंगजंग एए मरुमं ६० मोहि ६१ गिरोमहरं
६२ हुट्टा ६३ जिंहुगेहिआडमणं ६४ जोहार ६५
जंमकिअं ६६ ॥ ३ ॥ रेकारं ६७ धरणं ६८ रणं ६९
विचरणं वाहण ७० पल्लह्ण्यिअं ७१ पाऊ ७२ पाय-
पमारणं ७३ पुत्तुपुत्ती ७४ पंक् ७५ रत्तो ७६ मेहुणं

७१ जुत्रं ७८ जेमण ७९ गुज्ज ८० विज्ज ८१ व-
णिजं ८२ मिजं ८३ जवं ८४ मज्जणं । एमाईओ
अमज्जकसुजुओवज्जे जिण्णिदाहण ॥

विषमपदार्थं यथा ॥ आसायणाओ जुव्वसी इति । अष्टाधि-
शक्तमंघारमाह ॥ खेवं केविकव्विमित्यादि शार्दूलवृत्तचतुष्ट-
यमिदं व्याख्यायते । तत्र जिनभयने इत्यर्थं च कुर्वन्नाशतनां
करोतीति तात्पर्यार्थः । आयं व्रामं ज्ञानदीनां त्रिशेषकल्याण
संपल्लुतावितानाविकव्वीजानां शातर्थंति विनाशय्याशा-
तनाः । तत्र खेवं सुखश्रेष्ठमाणं जिनमंदिरं त्यजति । तथा केविक
कीर्त्तं करोति । तथा कव्वं वा कव्वं विपत्तं तथा केव्वा धनु-
वेदादिकाः खलुरिकायामिव तत्र शिक्षते । तथा कुव्वयं गं-
सूरं विपत्तं तांभूतं तत्र चर्वयति तथा तांभूतसंबंधिनमुक्त्वा
माचीव्वं तत्र मुंचति । तथा गाव्वीअकारमकारादिकास्तत्र
ददाति । तथा कुव्वुकिां व्वर्धो महत्तं च विपत्तं । तथा
शरीरस्य धावनं प्रज्ञानं कुरुते । तथा केशान् मस्तकादिभ्य
स्तत्रोत्तरायति । तथा तवन् इस्तपादसंबन्धिनः किरति ।
तथा वेदिहंति शरीरान्निगंतं तत्र विसुज्जति तथा भक्तेण सुखा-
दिकां तत्र खादति तथा त्वचं व्रणदिसंबन्धिनां पातयति । तथा
पित्तं प्रातुविशेषमौषधादिना तत्र पातयति । तथा वांतं वमनं
करोति । तथा दशान् दंतान् क्लिपति तत्संस्कारं वा कुरुते ।
तथा विश्रामणमंगसंवाधनं कारयति तथा दामनं वंधनमजा-
दितिरश्चो विपत्तं तथा दंतान्नखगंक्षनासिकाशिरश्रोत्रवर्दीनां
संबन्धिनं मंत्रं जिनगृहे त्यजति तत्र व्रजिः शरीरं शोभाश्च तद-
वयवा इति प्रथमवृत्तं । तथा मंत्रं चूतादिगिप्रहृदकणं राजा-
दिकार्ययोरोचनरूपं वा कुरुते । तथा मीनं कापि स्कीपवि-
वाहादिकृत्ये निर्णयय वृत्तपुरुषाणां तत्रोपवेशनं । तथा श्लेष्कं
व्यवहारमदिसंबन्धिं तत्र कुरुते तथा विभजनं विभागं दाय्यादा-
दीनां तत्र विपत्तं । तथा भांगारं निजद्रव्यादिविपत्तं तथा
दुष्टान्सं पादोपरि पादस्थापनादिकमनौचित्योपवेशनं कुरुते ।
तथा वण्णी गोमयपिण्डः कर्पटं वस्त्रं दाशिसुहादिद्वंद्वरूपा
पर्यट्टदिकं गमयति । तत एतेषां विसरणं च उपापवृत्ते
विस्तरार्णं । तथा नाशनं वृषदायादितयेन चैत्यस्य गर्भगृहा-
दिष्वनंदनं तथा आरूढं रुदितविशेषं पुत्रकव्वदादिवियोगं
तत्र विषात्तं तथा विविधाः कथा रमणीयरमण्यादिसंबन्धिनीः
कुरुते तथा शराणां बाणानामिशूणां च घटनं सरस्वति पात्रे
तु शरणां अक्षाणां च धनुः शराणां घटनं । तथा तिरश्चा-
वगवादीनां संस्थापनं तथा अग्निस्वैनं शीतादौ सति तथा
रथनं पावनमन्त्रादीनां तथा परीक्षणं छव्यादीनां तथा वैर्या-
कीर्त्तनमवश्यमेव हि चैत्यादौ प्रविशद्भिः समाचारीचतुसै-
र्नैर्यथिकी कर्णीया । ततस्तस्य अकरणं भजनमाशातनंति
चित्तीयवृत्तार्थः । तथा व्रत्रस्य तथा उपानहोस्तथा शास्त्राणां
खट्वादीनां चामरयोश्च देवगृहादिहोमोचनं मध्ये वा धरणं
तथा मनसोऽनेकांतता नैकाग्र्यं नानाविकल्पकल्पनमित्यर्थः व्र-
त्र्यंतं वैज्रादिना तथा सचिचानां पुष्पान्त्रुवृषादीनामत्यागो
वहिरमेतान् तथा त्यागः परिहरणमजीए इति अजीवानां हा-
रान्ममुच्छिक्तादीनां वहिस्तनमोचनो हि अहो जिक्काचराणामयं
धम्मंश्यवर्णवादी दुष्टत्रैकविधायते । तथा सर्वेजप्रतिमादौ
होमांगचानां नो वैवाजिकरणमंजविरचिरचनं तथा एकशा-
दक एकपेरितनवम्ब्रेण उत्तरासंगभगा उत्तरासंगश्याकरणं
तथा मुकुटं किरीटं मस्तकं धरति तथा मौडि शिगंठेनवि
शेषरूपां करोति तथा शिरः शोखरं कुसुमादिमयं धत्ते ।
तथा हुंसा पारापतनादिकेगदिसंबन्धिनां विपत्तं तथा

जिहुहस्ति कंडुकः गिदुका तरुकेपिणी चक्रयष्टिका ताज्या-
मदिशब्दाश्लिका कपडिकादिजिञ्च रमणं कीर्त्तनं तथा
तथा ज्यात्कारेण पित्रादीनां । तथा ज्ञानानां विद्वानां क्रिया
कक्षा चोदानादिका इति तृतीयवृत्तार्थः । तथा रेकारं तिरस्का-
रप्रकाशकं रेरे रुदत्तत्वेत्यादि वक्ति । तथा धरणकरोधनमप-
कारिणामधमयोदीनां च तथा रणं संग्रामकरणं । तथा वि-
चरणं वाधानां विजडकीकरणं तथा पर्यस्तिकाकरणं । तथा
पादुका काष्ठादिमयं चरणरक्षणोपकरणं तथा पादयोः प्रसा-
रणं स्वैरं निराकुत्रतायां । तथा पुट्टयुदिकादापनं तथा एकं
कर्दमं करोति निजदेहावयवज्ञानादिना तथा रजो धूवी-
तत्र पादादिघ्ननां । जाटयति । तथा मैषुनं मिषुनस्य कर्म ।
तथा यूकां मस्तकादिभ्यः क्लिपति वीक्षयति वा तथा जेमनं
भोजनं तथा गुह्यं श्रिंगं तस्यासंवृतस्य करणं जुज्जमिति तु
पात्रे युक्तं द्रव्युच्चादुयुजादि । तथाविज्जति वैद्यकं तथा वा
पिउयं क्रयवृक्कणं तथा शय्याङ्कवा तत्र स्वपिति तथा जवं
पर्यस्तयानाद्यर्थतत्र मुंचति पिबति वा तथा मज्जनं स्नानं तत्र
करोति । एवमादिकमवयं सदेणं कार्यं ऋजुकाः प्रविज्जवेता
उद्यतो वा वज्रयज्जितं द्वावये जिनमंदिरं एवमादिकमित्यनेन-
दमाह न केवत्रमेतावय एवाशातनाः कित्वन्यदपि यदनोदितं
हसनचञ्चनादिकं जिनावये तदप्याशातनास्वरूपं ज्येयं नन्वयं
तत्रोत्तराणेत्यादिगाव्वयैवाशातनादशकस्य प्रतिपादितत्वाच्चे-
पाशातनानांचेतद्दशकपत्रवृत्तित्वेनैव शास्त्रमानत्वादयुक्ते-
मिदं चार्यांतरमिति चेन्न सामान्याविधानेपि बाह्यादिवोधनार्थं
विभिन्नविशेषाभिधानं किं यत् एव यथा ब्राह्मणाः समागता
वसिष्ठोपि समागता इति सर्वमेतवयं नन्वेता आशातना जि-
नावये क्रियमाणा गृहिणां कंचन दौषमावहति । उतैवमेव
न करणीयास्तत्र व्रमो न केवलं गृहिणां सर्वसंवयकरणो-
यतानां भवत्रमणादिकंदौषमावहति किं तु निसद्याचार-
तानां मुनीनामपि दौषमावहंतीत्याह । आसायणाउ इत्यादि
पताः आशातनाः परिस्फुराद्विषयदुः खपरंपराप्रभवप्रवृत्तम-
णकारणमिति विभाव्य परिजाव्य यतयोऽस्नानकारित्वेन
मश्रमश्विनदहत्वान् न जिनमंदिरं निवसति । इति समयः
सिद्धांतस्तमेव समयं व्यवहारजाप्योक्तं दर्शयति दुष्प्रिगंधे-
त्यादि । एषा तनुःस्नापितापि दुर्भिक्षमश्रमप्रवृत्तश्चाविणी तथा
छिन्नावायुपथोऽथवायुनिगमं उत्तुब्धस निश्वासनिर्गमश्च यदा
छिन्ना मुखेन अपानेन च वायुवहो वापि वातवहनं च तेन
कारणेन न तिष्ठति यतयश्चेत्ये जिनमंदिरं गच्छेवं व्रतिनिश्चेत्ये
प्याशातनाभीतिभिः कदाचिदपि न गंतव्यं । तत्राह तिष्ठिवा-
कत्तुइत्यादिदिशः स्तुतयः कायतोसगादनंतरं या दीयते ता
यावत्कर्तुमि भणनीत्यर्थः किंविशिष्टास्तत्राह त्रिश्लोकाः ।
त्रयः श्लोकाः वंदोविशेषरूपा आधिष्ठेयनं यासुतास्तथा सिरुणं
वुद्धाणमि त्येकश्लोको जोदवाणि इति चित्तीयं पक्षेति नमो-
कारा इति तृतीयं यशति अंशेतनगायाद्यं स्तुतिश्रुतुर्गानीतार्थ-
चरणेनैव क्रियते गीतार्थचरणं तु सूत्रगणधरमणितमिव सर्व-
विधयेमेव सर्वैरपि मुमुक्षुभिरिति तावत्काव्यमेव तत्र जिनमं-
दिरेऽनुज्ञानमवस्थानं यतीनां कारणेन पुनर्धम्मधवनाद्यर्थमुप-
स्थितं त्रयिकजनेनोपकारादिना परानां पि चैत्यवंदनाय अत्रेतापि
यतीनामवस्थानमु ज्ञातं । शेषकाव्रे तु साधूनां जिनाशातना-
दिभ्यश्चानुज्ञासमवस्थानं नीधेकराणधरादिजिनाशो व्रति-
भिरप्यवमाशातनाः परिगृह्यते । गृहस्थैस्तु सुतगं परिहर-
णीया इति इयं नीधेकतामाज्ञा आज्ञानंगश्च महनेऽनर्थय-

संपद्यते यदाहुः (अणाइ वियचरणमित्यादि) दर्श० । तीर्थ-
कराशातनाः । वृ० । तत्र तीर्थकरं यथा शातयति तथा-
निधीयते ॥

पाहुमियं अणुमपसति, जाणंतो किं च जुंजती जोगे ।

धीतित्यपि य वचति, अतिकरकमदेसणायावि ॥

प्राज्ञृतिकां सुपरिवरितसमवसरणमहार्थादिपूजावकृणाम
हंश्च यदनुमन्यते तत्र सुंदरं । ज्ञानत्रयप्रमाणेन च भवस्व-
रूपं जानन् विपाकदारुणान् भोगानिमित्ते तुंके मल्लिनाथस्य
स्त्रिया अपि यत्तीर्थमुच्यते । तदतीवासमीचीना अतीव
कर्कशा अतीवदुरनुचरा तीर्थकरैः सर्वोपायकुशलैरपि यदि
कामाहता साययुक्ता ॥

असुं च एवमादी, अविपरिमिसुविधि दोगमाहितानं ।

परिरुचमकुर्वंतो, पावति पारंशियं द्वाणं ॥

अन्येष्वेवमादिकं तीर्थकृतमवर्षं प्रापते तथा अपीत्यञ्चयुच्य
ये । श्रियोकमहितानां जगवतां याः प्रतिमास्तास्वपि यद्यवर्षं
भापते पतासां पापाणादिमयीनां माय्यादंकारादिपूजा
क्रियते एवं कवन्प्रतिरूपं वा वितनं वंदनस्तुतिस्त्वदादिकं ता-
सामिब बुद्ध्या अकुर्वन्पारंशिकं स्थानं प्राप्नोति अग्रमहिषी श-
ब्दे तासुः सहैजाः भोक्तुमनीशाः प्रैत्याशातनाभयादित्युक्तम
गुरोः १० वृ० ॥ जेमिस्वु जदंतं अणयरीए अणयरीए
अच्चासायणाए अच्चासाइए अच्चासायंतवा साइज्जइ ४
दसासु तेत्तीसं आसायणा भणिता तासिं अणतराए आसा
दणाए आसादि आडित्युपसर्गं वाचकः पदबुधिविसरणगत्य
वसादनेषु । गुरुं पशुञ्च विणयारणे जं फलतमस्यं सादेतीति
आसादणा य सेवा य आसादणा चरव्विहा गाहा ।

दब्बे खेत्ते कात्तेजावे आसायणा मुणयव्वा ॥

एतासिं एण्णत्तं बोच्चापि अट्ठाण्णुपुब्बीए ॥ १६ ॥

चउण्ह दब्बादियाण द्मावक्खमाहा ॥

दब्बेआहारादिमु खेत्ते गमणादिपुसु नायव्वा ॥ १७ ॥

दब्बे आहारादिपुसु सेहुरादिणए सकिंअसणं बाह आहा-
रेमाणे तथ सेहताराए खट्ठंखट्ठं आहारेति सेहराणिणए सकिं
असणं बाहपरिगाहेत्ता तरातिणिं अणापुच्चिता जस्स द-
उंतेति तस्स खळं खळं दत्तति आदिमाहणाओ वच्चादिया
गुरुणा अदंसिया पमिचुंजंति खेत्ते पुरतो पासतो मग्गओ वा
आसणं गमणं करंति आदिमाहणतो चिट्ठण(णिसीयणाद्)ि
आसणं करंति कात्तंमि विवच्चासाणमसउं ण्तिस्थिरस्स रातो
वा वि यात्रे वा वाहरणमाणस्स अपमिपुभेत्ता जवति विणए
परिसुणेयव्वं तस्स पुण विणए अपरिसुणेमाणस्स उस्सत्तं
भवति तेण वि वच्चासो भवति जावे जं गुरु जणंति तेण प-
मिवज्जंति अपमिवज्जंतेय मिच्चा जवति गाहा ॥

कात्तंमि विवच्चास मिच्चा पमिवज्जणा जावे, कात्ते तु
सुग्गमाए अपमिसुणेत्तस्म हांति आसायणा, हितादि-
फस्साजावे अंतरजासा य कहणाया ॥ १८ ॥

कात्तेत्तं रातो वावियात्रे वा गुरुणा वाहरं तस्स सुणंतो वि
असुणंतो वि च अच्चाति एस कात्तासादणा इदाणि जावा-
सादणां । मिच्चापि पमिवज्जितो भावेत्ति हि मस्ति यत्ता किं
तुभं ति वा फरुसं भणति गुरुणेवा धम्मकहं तस्स अंतरजा-
सए सा भावासायणा दब्बादिपुसु चउमुवि इमो अविणय-
दोसा ॥

गुरुपव्वइया आसा-यणा तु धम्मस्स सूत्तेदो य ॥

चउपददोसा एते एतो वेसेसियं बोच्चं ॥ १९ ॥

गुरुवित्तकरणे कम्मक्खए जो आतोत सादेति अहवा गुरु-
पव्वतितो पाणाओ आउतं अविणयदोसा ण सादेति न भव-
तोत्यर्थः । विणओ धम्मस्स सूत्तं सो य अविणयजुत्तो तस्स वेदं
करेति । अहवा धम्मस्स सूत्तं सम्मत्तं गुरुआसायणा ए
तस्स वेदं करेति दब्बादिपुसु चउसु वि पंते सामएतो दो-
सा जणियाएत्तो पक्के, कस्स वि वेसेसण भणामि ॥

सचित्तवट्टकारा, अविकरुणमदसणे जवे दोसो ॥

इंगाह अविचित्तेण, गलुगुत्तुदातिसेसु ते ॥ ४० ॥

गुरुणो अणाओतियं अपमिदंसियं वा जरं जुंजति ता इमे
दोसा सचित्तं फत्तकंदादी नुंजेज्ज अतिप्यमाणे वा नुंजेज्ज तं
अजरं तं हाइज्ज वा मारेज्जसरीरस्स वा अकारणं नुंजेज्ज
तेण से वाही नुंजेज्ज अतिप्यमाणे वा नुंजेज्ज तं अजीरंतं
महादेज्ज वा मारेज्ज वा सरीरस्स वा अकारणं नुंजेज्ज तेण
सेवा ही नुंजेज्ज इमावसधुमं वा नुंजेअविधीए वा नुंजे सुख
सुरं चेव चउ अविदंविंतं स परिसामिमणवयणकापसु वा
गुत्तो नुंजे सचित्तविहाओयवज्जिते तणीयं जवति । गणादि-
सयणा सणयावणा य गुरुभावे सत्तविहो आओगो, सत्ता वि
जयण सुविदियाणं सेसुत्तिरादिणएण सकिं खळं मायं एउ
रसिय ३ मकुषां इत्यादिगणएओज्जया तुरिए अतिप्यमाणेणं
वा कववे उवूद आयराहणा । द्विया दोसा सव्वासादणा गता ।
इदाणि खेत्तासादणा दोसा गाहा ॥

पट्टणरेणुविणासे, तिपास जावणजवे पुरतो ।

खेत्ते कात्तगंजिते गिज्ञाणअमुणेत्त अधिकरणं ॥ ४१ ॥

आसणं गच्छंतस्स गुरुणा संचट्ठणा जवति पादुहियरेणुणा
य वट्टविभासा भवति सो जति पासतो वामतो दादिणतो
मग्गतो य पुरतो गच्छंतो भावणा आयरियस्स एसक्खेत्तासा
दणा गता इमे कात्तगतां वियात्रेवा पिडिज्जंति आयरियस्स
वहंरतस्स अपमिसुणेमाणस्स सीसस्सा गिज्ञाणविराहणा
हंवे उवकरणदाहो वा अजंगमो वा आयरिओज्जे अपमि
सुणेमाणो वा अणेण । साहणा भणितो कीस । अकण्णसुएण
अच्छंसिंति उत्तराउत्तरेण अधिक रणसंभवे । कात्तासादणा
गता ॥

इदाणि भावासायणा गाहा

साहादीए अवस्सा, परउत्तिययंगमपरिजनेवा होए ।

जावासायणएसा, संमपणाउटणा चेव ॥ ४२ ॥

सेहादिणो विचित्तेज्जं जहा पंते अमहं जेहतरा आयरियस्स
यहां करोति तदा णज्जति एण एसपतितो ते विसेहा अवहां
करेज्ज पवे सस्सिसेह परिज्जतो परिततिथियाण विगमो भवति
दोसा य परिज्जतो भवति पंते जावासादणा दोसा गुरुणा
उपदेसपदाणे समणा उटंतस्स भावासादणा चेव मिच्चा परि
वज्जणा जवति । अस्य व्याख्या । गाहा ।

मिच्चापमिवज्जिणं ज जावा जत्य हांति सञ्जूया ।

तेमु व तहं पमिवज्जणा य आमायणा य तम्हा ॥ ४३ ॥

मिहा अदंतं प्रतिपादनं प्रतिपत्तिः जयेत्ति दब्बादिपुसु जीवा-
दिपदेसु हा सुत्तज्जयसुयक्खंधेसु वा सञ्जूया जे जिण-
पसत्ता भावा ते गुरु अयापंतो परिसामग्गे पमवोति तथ

उच्येदासीसो तुपिहका अच्यति जाह उद्विक्त्वाणाओ ताह सीस एगते गुरुणा सव्भावं सहाति अह सीसो तेसु पदार्थेसु परिसामञ्जे चैव वितहपद्विज्जणा एय वुत्ताणं करिज्जा ताहे अविणयो जयति । अविणयपद्विचत्तो ए य तम्हा आसायणा भवति । अहवा परिसामञ्जे गुरु चोदिता वितहपद्विज्जणं करोति न सम्यक् प्रतिपद्यत इत्यर्थः । तम्हा सीसस्स आसायणा भवति अहवा गुरु जाणतो चैव अस्सदा अर्थपण्णवेति मा परपवादी दोसं गेहेहज्ज जहा सव्वस्स केवधिरससुग-
वंदो नाथि उवओगा एमो प्रयेसप्रतिपादनमियर्थः । तहसह-
तराए तो जाणति जहा अवसिधत्तं पण्णवेत जतिवितहपद्विज्ज-
तिआसादणा सेहस्स चोदगाहा जमय्य आयरिओ ण याणति तमय्य सीसो कहं जाणति जण्णति । गाहा ॥

जंगारणगरत्ते सुत्तु, सहसमुत्तं तजं किंचि ।
तं गुरुअं एह कहणं, एव मिदं उपाद्विचत्ती ॥ ४४ ॥
अनेण सेहतपण्ण गिहत्थत्तेण सुपण्णयं अणगारत्ते वा अण-
तो सुयं अण्णो वाहिंत्तं तं गरुस्स अस्सदा कहितस्स सो
भणेज्जा ण एयं जवमिच्छापद्विचत्तीओ आसादणा भवति ।
गाहा ॥

एवं जण्णतो दोसा, इमं सुत्तं वप्पं हिमए एवं ।
सञ्चयमसमञ्जए, एवं मिच्छाउ पद्विचत्ती ॥ ४५ ॥
एवं गुरुपद्विक्कं भणतो आसादणा दोसो जयति अहवा
सीसो गुरु भणइ तुज्ज एवं पन्नवितस्स समयविराहणा
दोसो जयति ममपयं सुयं अणाययिस्समो एवं पण्णविज्जते
समयविराहणा दोसो न जयति एवं सीसस्स सञ्चयमसमञ्जयं
एवापरिसामञ्जे मिच्छा पद्विचत्तीओ आसायणा जयति । गाहा ॥

वितियं पढे ततिए, य होति गेत्तामकज्जमादीमु ।
अप्पाणादीं वितिए, ओसप्पादीं चउत्थंमि ॥ ४६ ॥
वितियत्ति अचवायपदं पढमेत्ति दव्वासायणा ततिणत्ति-
काआसादणा वितियत्ति अहणादिमु खेत्तासादणा चउत्थि-
त्ति उस्स मदिदिसुत्थियस्स तथ पढमतत्तियत्ति मेत्तणं पटुच्च
वितियपदं जयति । गाहा ।

होज्ज गुरु गिवाणो, अपत्थदव्वं व से इट्ठ ।
अवगमपदंसितं वा, तुंजे खट्ठं चगेहेज्ज ॥ ४७ ॥
गुरुं गिवाणो तस्स य जं अपत्थदव्वं तं वट्ठं ताहं त अवि-
यमितं अदसियं वा सहुंजे अस्सस्स वा अणापुञ्जाए खट्ठं
दव्वयत्ति आसोरा तिण्णो सयं तुंजेहिंत्ति एवं गुरुक्खण्डा
अविणयं पि करंता सुद्धो ॥ गाहा ॥

कंठाइ साहण्ण अय, वंजदावट्ठीणो अट्ठीणे ।
मेवावुस्सए वा, विस्सामगिवाणमदमुए ॥ ४८ ॥
खेत्तासादणं पटुच्च अचत्तो भणति अट्ठीणे कंठासादण्डा पुर-
तो गच्छति विस्से वा अवववट्ठापासतो अट्ठीणो गच्छति
गिवाणस्स वा अवट्ठेज्जण्डा अट्ठीणो अच्यति बाहुस्सएया
आसणट्ठिओ अच्यति गच्छति वा आयरियस्स वा विस्सा-
मणं कारंता आसमं चिट्ठति संघट्ठति वा गिवाणस्स उव-
त्तणादीं करंता संघट्ठणादीं करेति अमंवा चिट्ठति । यसुयं
वा वक्खण्णतो अण्णमइ वक्खण्णेति मा अपरिणया सुण्हि-
ति ताहे सोत्तरा आसणं उविज्जति इमकावाचवादा गाहा ॥

कावेगिवाणवाचरुमेहस्स वसारियं जवे वाहिं ।
मेवावुस्सए वा अहिकणादीं इमा दोगा ॥ ४९ ॥

राओ वा दिया वा गिवाणवाचरो गुरुस्स बाहरंतस्स ण
देज्ज सहं सेहस्स वा सागरिय वोहिं अंनोहिंता सुण्णता वि
सहणाज्ज मास्समायगासरं पच्छजिजाणिता उव्वावाहिंति सा
हुंहिं वा ओतमेतं संवाहुस्स एयासज्जं अन्नंतेता उव्वणिउं
वयंतस्स वा अधिकणादीं दोसा भविसंति तम्हा आय-
रिओ सणियं वा हरति तं च असुण्णतो तुसिणीओ सुद्धो अ-
धिकरणदोसमया वा तुसिणीओ अज्जति तदावि सुद्धो गाहा ।

उद्धावं तु असत्तो दाउं गिवाणो तहेव उट्ठेउं ।
तुसिणी तयगओ वा सुणेज्ज सो बाहरंतस्स ॥ ५० ॥
वावाहरंतस्स गुरुस्स गिवाणो उद्धावं दाउमसत्तो गिवा-
णो तुसिणीओ । अथेज्ज उ वा आसत्तो तथ गतो पमिसुणेज्ज
राधं ददातीत्यर्थः ।

इदाणीं जावस्स अववादी भणति गाहा ।
वणतिरे जइ एवं हवेज्ज णिदोममिहरहा दोसा ।
तुज्जे वि ताव ऊहह जणति पणसे वि द्दमूढे ॥ ५१ ॥

सेहतपण्ण आयरिओ परि सामञ्जेण वत्तवो जहा तुमं
पणवेसि एवं ण भवतित्ति तो कहं तेण भाणियध्वं उच्यते
जहा हे पणवेति जति एवं जमति तो णिदोसं इहरहा जहा
तुमं पणवेह एवं समयविराहणा दोसो भवति तुजेविमया-
मिहितं अथं जहह किं घरत्तिण घरत्तीति तावदाध्वः परिमा-
णवाचकः जहा इमेण जे पणं गंतव्वं जावति तं दव्वं एव
इणमयं पुआवरंण ताव ऊहह जा जवे अभिगओ अहवा
पादपूणे वा ददं जो मुद्धो ज्ञतयं पद्विज्जतो पणसं परि-
सामञ्जेवि भणति ओसणादीं चउत्थंमि ॥ अस्य व्याख्या
गाहा ।

विरहुत्तपट्ठायं उमएणं जणति परिसमञ्जेवि ।
एवि जाणसि हिता वरुपयिं किं जवे तेणं ॥ ५२ ॥

ओसओ आयरिओ विरहे एगते बहु भणितो सागारवविरमा-
हिंत्ति अट्ठायंता अवरमंतेत्यर्थः । परिसामये वि जण्णति ण
याणसि तुमं हि तवा अद्वियव्वाणरुपभित्तेण वा किं तुज्जे
पणं पादेहिं वा संघट्ठिज्जति जेण सो अवमाणितो चित्त
एते मंदे वयमिव पेक्खंता इदाणीं म उस्सदोस्सेण दोस-
मिव पासंति । तंण एतेसिं दोसो नामउज्जदोसो उज्जमामि ।
नि० चू० उ. १० । द. अ. ए. उ. १ ।

तेत्तीसं आसायणाओ पएणत्ता तंजहा सेहे राइ-
णिअस्स पुरओ गंता जवइ आसायणा सेहस्स ॥ १ ॥
सेहे राइणियस्स सपक्खं गंता जवइ आसायणा
सेहस्स ॥ २ ॥ सेहे राइणियस्स आसायणा सेहस्स
३ एवं एएणं अनिज्जावेणं मेहे राइणियस्स पुरओ ।
चिट्ठिता जवइ आसायणा सेहस्स ४ सेहे राइणियस्स
सपक्खं चिट्ठिता जवइ आसायणा सेहस्स ५ सेहे राइ-
णियस्स आसायं चिट्ठिता जवइ आसायणा सेहस्स ६
सेहे राइणियस्स पुरओ निसीइत्ता जवइ आसायणा सेह-
स्स ७ सेहे राइणियस्स सपक्खं निसीइत्ता जवइ आसाय-
णा सेहस्स ८ सेहे राइणियस्स आसमं निसीइत्ता
जवइ आसायणा मेहस्स ९ एवं एएणं अनिज्जावेणं मेहे

राक्षणिणं सच्चिं बहिया विहारजूमिं निरुक्ते समणे तत्थ पुब्बामेव सीहतराए आयामइ पच्चारारणिण आमायणा सेहस्स १० मेहे राक्षणिणं सच्चिं बहिया विहारजूमिं वा निरुक्ते समणे तत्थ पुब्बामेव सीहतराए आत्रोएइ पच्चारारणिण आमायणा सेहस्स ११ मेहे राक्षियस्स रात्रो वा विआत्रे वा वाहरमाणस्स अज्जा के मुत्ते के जागेरे तत्थ मेहे जागरमाणे राक्षियस्स अप्पमिमुण्णेत्ता जवइ आसायणा सेहस्स १२ मेहे राक्षियस्स पुब्बं सञ्जविच्चए तं पुब्बामेव सीहतराए आत्रवइ पच्चारारणिण आसायणा सेहस्स १३ मेहे असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा पणिगाहिता तं पुब्बामेव सीहतराए गिहस्स आत्रोएइ पच्चारारणिणस्स आसायणा सेहस्स १४ मेहे असणं वा ० ४ ॥ पणिगाहिता पुब्बामेव सीहतराए गिहस्स पणिदेसइ पच्चारारणिण आसायणा सेहस्स १५ मेहे असणं वा ० ४ पणिगाहिता पुब्बामेव सीहतराए अन्नस्स उवाणिमं तेइ पच्चारारणिण आसायणा सेहस्स १६ मेहे राक्षणिणं सच्चिं असणं वा ४ पणिगाहिता तं राक्षियं अणापुच्चिता जस्स जस्स इच्छइ तस्म तस्स खव्हे २ दमयइ आमायणा सेहस्स १७ मेहे राक्षणिणं सच्चिं असणं वा ४ आहरमाणे तज्ज सेह खव्हे खव्हे मायं मायं रसियं रसियं उमहे उमहे मणुषं मणुषं मणामं मणामं निच्छं निच्छं लुक्खं लुक्खं आहारत्ता जवइ आसायणा सेहस्स १८ मेहे राक्षियस्स वाहरमाणस्स अप्पमिमुण्णेत्ता जवइ आमायणा सेहस्स १९ मेहे गायणियं खव्हे खव्हे वत्ता जवइ आसायणा सेहस्स २० मेहे राक्षियं किं वट्ठा जवइ आमायणा सेहस्स २१ मेहे राक्षियं तुमं इवत्ता जवइ आसायणा सेहस्स २२ मेहे राक्षियं तज्जाएणं तज्जायं पणिजाणिता जवइ आमायणा ० २३ मेहे राक्षियस्स कहं कहमाणस्स नो गृमिणे जवइ आसायणा सेहस्स २४ मेहे गायणियस्स कहं कहमाणस्स नो सरमि एवं वत्ता जवइ आमायणा ० २५ मेहे राक्षियस्स कहं कहमाणस्स कहं आडिदिता जवइ आसायणा सेहस्स २६ मेहे राक्षियस्स कहं कहमाणस्स परिमज्जिता जवइ आसायणा सेहस्स २७ मेहे राक्षियस्स कहं कहमाणस्स तं पि य परिमाणे अणुट्ठिआए अजिन्नाए अवाञ्जिन्नाए अत्रोणमाए होब्बं पि तवं पि तामेव कहं कहत्ता जवइ आसायणा सेहस्स २८ मेहे राक्षियस्स सेज्जातेयामं पाणं सेवज्जिता हत्थेणं अणुणमेवत्ता गच्छइ आमाम् ० २९ मेहे राक्षियस्स रेज्जातेयामं निट्ठिता

वा निसीदत्ता तुयट्ठिता वा जवइ आमायणा सेहस्स ३० मेहे राक्षियस्स उच्चासणं मिवा ३१ समासणं मिवा चिड्ठिता वा निमीदत्ता वा तुयट्ठिता वा जवइ आमायणा सेहस्स ३२ मेहे राक्षियस्स वाहरमाणस्स तत्थ गए चेव पमिमुण्णिता जवइ आमायणा सेहस्स ३३ ॥

टी० ॥ अथ त्रयस्त्रिंशत्तमस्यानकं तत्र आयः सम्यग्दर्शनाद्यवातिवृत्तणस्य शातनाः खगुना निरुक्ताः शातनास्तत्र शैकोऽल्पपर्यायो रात्रिकस्य बहुपर्यायस्य आसन्नामासत्तिर्यथा रज्जोचक्रादिस्तस्य द्रव्यगतिर्यथा गन्ता भवतीत्येवमाशातना दौर्घ्यस्येत्येवं सर्वत्र (पुरास्ति) अग्रतो गन्ता भवति (स्पर्शवृत्तिः) समानपङ्क्तं समपार्श्वं यथा भवति समभ्रेत्या गच्छतीत्यर्थः । (चिद्वृत्तिः) स्थिता आसिता भवति यावत्तरणादशाश्रुतस्कांशानुसारेणान्या इह छप्यास्तश्चैवमर्थतः आसन्नपुरः पार्श्वतः स्थानेति त्रयोऽत्र निरीदनेन च त्रिषुः तया विचारयुमी गतयः पूर्वतरमाचमतः शैकस्याशातना १० एवं पूर्वं गमनागमनमाशोचयतः ११ तथा रात्रौ को जागर्ताति पृष्ठे रात्रिकेन तद्वचनमप्रतिश्रुतः एतः १२ रात्रिकस्यापूर्वमात्रपत्नीयं कंचन अवमस्य पूर्वतरमाचमतः । १३ अशनादिद्रव्यमपरस्य पूर्वमात्रोचयतः । १४ एवमन्यस्योपदर्शयतः । १५ एवं निमं त्रयतः । १६ रात्रिकमनापृच्छयाऽन्यस्मै जन्तादि ददतः । १७ । स्वयं प्रधानतरं शृङ्गानस्य । १८ । कश्चित् प्रयोजने व्याहरतो रात्रिकस्य च वा प्रतिश्रुतः । १९ । रात्रिकमप्रति तत्समकृता बुद्धता शादेन बहुधा जायमाणस्य । २० । व्याहृतेन मस्त्रिकेन वन्दे इति वक्तव्ये किमप्यसीति वृत्तानस्य । २१ । प्रेरयति रात्रिके कस्त्वे प्रेरणायामिति वदतः । २२ । आचार्यज्ञानं किं न प्रतिचरसीत्याहुते त्वं किं न तं प्रतिचरसीत्यादि ज्ञतयः । २३ । अर्थे अर्थयति गुरावन्वयमनस्कतां भजतेऽनुमोदयति इत्यर्थः । २४ । कथयति गुरौ न स्मरसीति वदतः । २५ । अर्थे कथामाचिद्वदतः । २६ । भिक्षुविज्ञा वसते इत्यादि वचनतः पर्वदं निदानस्य । २७ । सुखपदजेदं नुत्थितायास्तथैव व्यवस्थिताया धर्मे कथयतः । २८ । गुरोः संस्तारकं पदेन घट्टयतः । २९ । गुरोः संस्तारकं निरीदतः । ३० । उच्चासने निरीदतः । ३१ । समासनेऽप्येव । ३२ । त्रयस्त्रिंशत्तमा सूत्रेका च रात्रिकस्यावपन्नस्त्रगत एवासनादिरिष्यत एव प्रतिश्रुताति आगत्य हि प्रत्युत्तरं देयमिति शैकस्याशातनेति । सम० ३३ स० । दशा० ।

अहवा अरिहंताणं आसायणाइ मज्जाए किंचि । नाहीअं जा कंउसमुदिद्धा तित्तिआसायणाओ गाथाद्वयं सं० व्या० । आसायणा समत्ता समत्ता व सा पक्किमणसंगहणीं अत्रपदं । अरिहंताणं आसायणाए सिच्चाणं आमायणाए आयरियाणं आमायणाए उवज्जायाणं आमायणाए माव्याणं आसायणाए साविपाणं आमायणाए देवाणं आमायणाए इह दोगस्स आसायणाए परदोगस्स आमायणाए केवद्विपन्नत्तस्स धम्मस्स आमायणाए मदेवमाणुआमुरस्स दोगस्स आसायणाए मववमाणुअमज्जीमत्ताणं आसायणाए कावस्स य

आसायणाए सुअस्स आसायणाए सुअदेवआए आमा-
यणाए वाययायिरिअस्स आसायणाए जंवाइच्छं वचचामे
झियं हीएक्खरं अक्खरं पयहीणं विणयहीणं धोम-
हीणं जोगहीणं सुद्धुं दिअं उद्धुं विअं अकावे कअो
मिज्जाओ कावे न कअो मिज्जाओ अमज्जाइयं ॥
संप्रतं सुत्रोक्ता एव त्रयस्त्रिंशद्वाक्यायन्ते । तत्र अरहंताणं
आसायणाए अरहंतां प्राङ्गुनिरूपितशब्दार्थानां संबन्धिन्या आशा-
तनया यो मया दैवसिक्ताऽतिचारः कृतस्तस्य मिथ्याउपकृत-
मिति क्रिया एवं सिद्धादिपदेष्वपि योज्येति इत्थं चाभिधत्ता-
महंतामाशातना भवति ॥

नत्थि अरहंतंति जाणंनो कीस जुंजई जोगे । पाहुंरियं
उवनीयं एव वदं उत्तरं इणमो ॥ १ ॥ जोगफलं निवत्ति य पु-
त्तपगमी ए मुदयवाहन्ता । जुंजई जाए एवं पाहुंरियाए इम
मुणमु ॥ २ ॥ गाणादिगुरोऽथ कअ्यातिमुहपयवस्स वेदाए ।
तित्थंकरनामाए उदया तह वीयरागत्ता ॥ ३ ॥ सिद्धाणं
आसायणाए (सिद्धानामाशातनया क्रिया पूर्ववत्) सिद्धाणं
आसायणाए एवं जणतस्स होइ मुहस्स । एतियणि चेडा
वासइ वावी अहव उवओगे ॥ ४ ॥ रागदोसा धुवत्ति तहव
अन्नककाजमुवओगे । दंसणनाणाणं तु होइ अमव्वन्नुया
चेव ॥ ५ ॥ अन्नोन्नावरणहाव एगत्तव्वं वा वि नाणदंस
णओ । जन्नतिन वा एणंसि दोसो एगो वि संजवइ ॥ ६ ॥
अत्थिचित्ति नियमसिद्धा सदाओ चेव गम्मए एवं । नवेडा
वि जवंति विरियक्खयओ न दोसो हु ॥ ७ ॥ रागदोसा
न जवे सव्वकसायाण निरवसेमखया । नियमा जव्वाण
जुगवमुवओगो ण य मया ओय ॥ ८ ॥ न पि हू आव-
रणाओ द्ववड्ढिय वा मएणं पु-रागतं वा जवति दंसण-
नाणाणदोअं पि ॥ ९ ॥ गाणजदंसणणए पकुवणाणं तु
मव्वमेव । दंसव्वं उदंसणं ती एम सव्व बुया का हु ॥ १० ॥
सणयं व पकुवणागवायं वओगां दोअं पि । एवमसव्वजु
ना दोसो एमो न संजवइ ॥ ११ ॥ आयरियाणं आसायणाए
आचार्याणामाशातनया क्रिया पूर्ववत् आसातना तु । रहरो
अकुद्धिणांति य इम्मोहो दमगमेदुच्छिया । अवियप्पहा
जद्धि सीसो परिजवइ आवरियं ॥ १२ ॥ अहवा विवए
एवं उवए सपरस्म दंति एवं तु । दमविद्वेयावचं कायव्वं
सयं न कुव्वंति ॥ १३ ॥ रहरो विज्जाणबुद्धो आकुद्धिणांति य
गुणादिओ किहणु । दुम्महादीणि वि ते जणंतं मंताइ दुम्म
हा ॥ १४ ॥ जाणंति न वि य न एवं निच्छम्मा मोक्खकारणं गाणं
। निच्चं पच्चा मयता वेयावच्चादि कुव्वंति ॥ १५ ॥ उवज्जा
याणमासायणाए उपाध्यायानामाशातनया क्रिया पूर्ववत्
आशातनापि साक्षेपपरिहारा यथाचार्याणां नवरं सूत्र-
प्रदा उपाध्याया इति । साहूणं आसायणाएति माधूना

माशातनया क्रिया पूर्ववत् । जो मुणियसमयसारो साहू
समुद्दिस्स जासए एवं । अविसहणा तुरियग्गा ते जंरुणं
काउं च तह चेव ॥ १६ ॥ पाणमुण्याव जुंजंति एगत्तो तह
वि रुवनेवत्ता । एमादिवयदवन्नं मूहो न मुणेइ एयं तु ॥ १७ ॥
अविमहणादिसमेया संसारमनावजाणाण नेव । साहू था
वत्तमाया जओ य जुंजंति एगओ तह वि ॥ १८ ॥ रुवण वत्तं
एवमादिवयदवन्नं मुट्ठेति एयं तु । अविमहणादिसमया
संसारमहावजाणाणा एव सायुयोवकसाया जओ य
जुंजंति ते तह वि ॥ १९ ॥ साहूणां आसायणाए ।
साध्वीनामाशातनया क्रिया पूर्ववत् । आशातना ।
कअोहिणिया बहुउवही अह वा वीममाणुवदवा समणी
गयाणिआपुत्तं नंसा दुमवाद्धिजस्स मेवाओ ॥ २० ॥

अत्रोत्तरं ।

कअोहेत्ति एवणाणुण कमाए कम्मवंधए पएति ।
संजंणणाण मुदयु ईसि कअोहे वि को दोसो ॥ २१ ॥ उवही
धहुविकपां वंजव्वयरक्खणत्थमत्तासि । जाणओ जिणेहि
जम्हा तम्हा उवहंमिणो दोसो ॥ २२ ॥ समणाण णेयएया
उवदायदो सम्ममापुसंताण । आगेमचिहिमहत्थजिण-
वयणममाहिअप्याणं ॥ २३ ॥

सावगाण आसायणाए । आवकाणामाशातनया क्रिया तथैव
जिनशासनभक्ता गृहस्थाः आवका जणन्ते । आशातना तु
वट्टूण मणुस्सत्तं णाऊण वि जिणमयं ण जे विरतियमिव जंति
कहंते धणोत्तुवन्ति भोगस्मि । सावगसुत्तासायणमिच्छुत्तरक-
म्मपरिणइधसेण जइ वि पवज्जांति णति तह वि वव्वति मग्ग
ड्डिया । सम्यग्दर्शनादिमार्गस्थितत्वेन गुणयुक्ततादित्यर्थः ।
साविगाणं आसायणाए आचिकाणामाशातनया क्रियाक्षेप-
परिहारौ च पूर्ववत् देवाणं आसायणाए देवानामाशातनया
क्रिया तथैव आशातना ॥

कामपसत्ता विरतीए, वज्जिया अणमिसा य णिचेडा ।

देवा सामत्तं मित्तिणय, तित्थस्सुएणतिकरा य ॥

एत्थ पमिस्सी मोहणि, यसायवेयकम्मउदयायो ।

कामपमत्तविरिती, कंमोदयउच्चिणयचोमि ॥

अणमिसदेवमजावा णिचेडा अणुत्तरा क्रियकिंवा ।

काण्णजावाति लुप्पपिअणत्थ कुव्वंति ॥

देवीणं आसायणाए देवीनामाशातनया क्रियाक्षेपपरिहारौ
च प्राग्वत् इह लोकस्याशातनया क्रिया पूर्ववत् इहलोकं मनु-
ष्यलोकः आशातना तस्य वितथप्ररूपणादिति । परलोकस्म
आसायणाए परलोकस्याशातनया क्रिया प्राग्वत् । परलोकं
मनुष्यस्य नारकतिर्यगमराः आशातना त्वस्य वितथप्ररूपणा-
दितैव द्वितियप्याक्षेपपरिहारौ च स्वमत्या कार्य्या केवलपव-
त्तस्स धम्मस्स आसायणा केवलपिप्ररूपत्तस्य धर्मस्याशातनया
क्रिया प्राग्वत् स च धर्मो विविधः । अतः धर्मस्मार्तिरधर्मश्च
आशातना तु ॥

पागयजामा निवच्छ को वा जाणइ पणीयं केणयं ।

कथयेदिति तद्यथा यदि द्रौकिककुप्रायचनिकपाश्वस्थादिदाना
नि प्रशंसय्यतस्तस्मादीनि वा ततः पृथिवीकायाद्यथे ध्यापा
दिता भवेयुरथ दूषयति ततोऽपरेपारमतरायापादनं तत्कृतो
बन्धविपाकानुभवः स्यादुक्तं च ।

जे उ दाणं पसंमन्ति बहुमिच्छन्ति पाणिणं ।

जे उ णं परिसेहन्ति चित्तिच्छेयं करन्ति ते ॥

तस्मात्तद्वदन्तगादिविश्रुतिपेक्षुदासंन यथावस्थितं
दानं शुक्तं प्रसूयेदसावद्यालान् चेत्येवं च कुर्वन्तुभयदोषप-
रिहारी जन्तुनामाश्वासवृज्वतीत्येतत् दृष्टान्तकारेण दर्शयति
यथा सौद्रीपो संदीनः शरणं भवत्येवमसावपि महामुनिः तत्र
कृणोपायेषुदेशतः बन्धमानानां बन्धकानां च तदध्यवसायान्नि
वर्त्तनं न विशिष्टगुणस्यानापादानाच्चरणायो जयति तथा हि
यथोद्दिष्टेन कथाविधानेन धर्मकथां कथयन् काश्चन प्रजाज-
यति काश्चन श्रावकान्निधत्ते काश्चन सत्यगद्देशनयुजः क-
रोति केचिन्प्रकृतिभजतामापादयति । आचारो उ० अ० ध्य०
आसायण्डज-आश्वादीनाय-वि० आ. स्वद णिञ् रुद्धहुत्र-
मिति कर्त्तव्यनीयः । प्रका० जी० ईपस्त्वादयोग्ये, दशा० जं० ।
आसायवर्गिया-आस्वाद्प्रतिज्ञा-खी० विषयनोगप्रतिज्ञायाम्
आनाय० ।

आसारित-आसारयन्-वि० ईपस्त्वस्थानत्याजनेनसारयति, झा०
आमाश्रिय-आशाश्रिक-पु० उरः परिसर्पस्थन्नचरपंचेन्द्रिय-
निर्यग्नेदं, प्रका० ।

सेकिंनं आमाश्रिया? कहि णं ज्ञेते ! आमाश्रिया समु-
ठन्ति गोयमा ! अतो माणुस्सखेत्ते अट्टाड्जंजमु दीवसु
णिग्वाघाण पत्सरसमु कम्मज्जमीसु वायातं पटुञ्च पंचसु
महाविदेहसु चक्कवट्ठी खंवावारसु वासुदेवखंभावारेसु
ब्रह्मदेवखंभावारेसु मरुत्तियखंभावारेसु महापेरुत्तियखंभा-
वारेसु गामनिवेसेसु नगरनिवेसेसु निगमनिवेसेसु खे
निवेसेसु कन्वउनिवेसेसु मरुवनिवेसेसु दोणमुहनिवेसेसु
पट्टणनिवेसेसु आगरनिवेसेसु आसमनिवेसेसु संवाहनि-
वेसेसु रायहाणनिवेसेसु एणमिणं चेव विणामेसु एत्थ णं
आमाश्रया समुत्तन्ति । जहंत्तेणं अंगुलस्स अमंविज्जद
जागमिच्छीए आगाहणाए, उक्कोमेणं वारसजोयणाई ।
तहाणुस्सु च णं विक्खंजवाहद्वेणं जूमि दासिच्चाणं समु-
ट्ठेत्ति । अन्नो मिच्छादिद्वी अन्नाणी अतोमुहत्तप्पाउ
या चेव काञ्चं करेइ । सेत्तं आमाश्रिया ॥ जी० ॥

आमावग-आश्रावक-वि० बन्धके विशेष० ।

आमाविणी-आसाविणी-खी० शतच्छिन्नायाम् ।

जहा आमाविणि जाइअंधे दुरुहिया, इच्छन्ति पारजागं
तु अंतराय विसीयति । सूत्र. ध्रु० ? । अ० ? ? ॥

आमास-आशवास-पु० आदवासन्यस्मिन्प्रियाश्वसो नामा-
दिस्त्वयतिरिक्तो ज्येतो यानपात्रदीपादौ भावतो ज्ञानादौ
आचारो आचा० धीरो भव अहं ते सर्वमपि वैयवृत्त्यं
करिष्ये-इत्यादिरूपे प्राणिनामाश्वसने, वृ० प्रश्न. विश्रामे, भारं
वहन् आश्वसाः स्था० ।

जारणं बहुमाणस्स चत्तारि आमासा पप्पत्ता तंजहा जत्थ
णं अंमाओ अंसं माहुरइ तत्थ विय मे एगे आमासं
पप्पत्ते जत्थ विय एणं उच्चारं वा पामवर्णं वा परिउत्तंति
तत्थ विय मे एगे आसासे पप्पत्ते जत्थ विय एणं एण-
गकुमारावासंसि वा सुववकुमारावासंसि वा वासं उव्वेइ
तत्थ विय मे एगे आसासे पप्पत्ते जत्थ विय एणं आव-
कहाए चिट्ठइ तत्थ विय मे एगे आमासं पप्पत्ते ।
एवमेव समणोवासगस्स चत्तारि आमासा प० तं० जहा
मीड्ठव्यगुणव्यवरेमणपच्चक्खवाणपोसंदाववासई प-
रिवज्जइ तत्थ विय मे एगे आसासे पप्पत्ते जत्थ विय
णं मामाड्यं देमावगासियमणुपाजेइ तत्थ विय मे एगे
आमासे पप्पत्ते जत्थ विय णं चाउदासिए मुविट्ठपुत्ति-
मामीसु परिपुत्तं पोसहं सम्मं अणुपाजेइ तत्थ विय
मे एगे आमासं पप्पत्ते जत्थ विय णं अपच्छिममारणं-
नियमंजेहणाजूसणाजूमिणं चत्ताणपमियाइक्खिए पा-
ओगए काइमणवक्कंममाणे विहरइ तत्थ विय मे
एगे आमासं पप्पत्ते ॥

भारं धान्यमुक्तादिकं बहुमानस्य देशान्तरं नयतः पुरुषस्य
अश्वत्सा विश्रामा ॥ भेदश्च तेषामवसरज्जेदनेति यत्रावसरं अं-
शादेकस्मात् स्फंभ्रादंशमिति स्कन्धान्तरं संहरति नयति
नगरमिति प्रकमः तत्रावसरं चि चेति उत्तराश्वत्सापेक्षया स-
मुच्चये स तस्य बोहुरिति परिष्ठापयति व्युत्सृजति नागकुमा-
रावासादिमुपयज्जणमनोऽन्यत्र वा यतनं वा समुपेतंति
रात्रौ वसति यावती यत्परिमाणं कथा मनुष्योयं देवदत्तादि-
र्वायमिति व्यपदेशज्ञकृणां यावत्कथा तथा यावज्जीवमित्यर्थः ।
तिष्ठति वसतीत्यर्थं दृष्टान्त एवमेवेत्यादिदार्ष्टान्तिकः श्रमणान्
साधूनुपास्त इति श्रमणोपासकः श्रावकस्तस्य सावधया-
परभरकास्तस्याश्वसः स्तद्विप्रोत्तेन विश्रामाश्रितस्याश्व-
सनानि स्वास्थ्यानि इदं मे परलोकभीतस्य वाणमित्येवंरूपा-
णीति स हि जिनगमसंगमावदातबुद्धितया आरम्भपरिप्र-
हो दुःखपरंपराकारिसंसारकान्तराकारणजततया पतित्या-
ज्याविद्याकलत्रयन् करणभटवशतया तयोः प्रवर्त्तमानो महान्तं
खदं संतापे जयं चोद्धति भावयति चैवंहि ।

एयं जिण्णा आणा-चरियं मह एरियं अणएणस्स ।

एयं आट्ठाप्पाइ अच्चादूरं वि सयइ ॥ १ ॥

हयमह्माणं नाणं हयमह्माणं मणुस्समाहण ॥

जे किंन दण्डविशेया विचिट्ठिभो वाइना सुव्वात्ति ॥ २ ॥

यत्रावसरं शीघ्रानि समाधानविशेषा ब्रह्मवर्णविशेषा वा
व्रतानि स्थूलप्राणितापातविरमणादीनि अन्यत्र तु शीघ्रान्यु-
व्रतानि सप्तशिक्षाव्रतानि तदिह न व्याख्यातं गुणव्रतादीनां
साक्षाद्वोपादानादिति गुणव्रते दिग्भतोपभोगपरिभोगव्रतज्ञ-
कृणे विरमणान्यनर्थदण्डविरतिप्रकारा रागादिविरतयो या
प्रत्याख्याना निमस्कारसहितदीनि पौषधः पयंदिनोभ्या-
दि तत्रोपवसनं भक्तार्थः पौषधोपवास पतेषां च्छंस्तान्
प्रतिपद्यतेज्युपगच्छति तत्रापि च स तस्यैक आश्वसः प्रज्ञातो
यत्रापि च सामायिकं सावधयोगपरिवर्जननिरवधयोगप्रतिसे

वनवृक्षणं यच्चस्थितः श्राद्धः श्रमणतृतो जयति तथा देशे दिव्यगुह्यीतस्य दिक्परिमाणस्य विज्ञागोवकाशोऽवस्थानमवतारो विषयो यस्य तद्देशावकाशं तदेव देशावकाशिकं दिव्यगुह्यीतस्य दिक्परिमाणस्य प्रतिदिनं संज्ञेपकरणवृक्षणं सर्वे-
वतसंज्ञेपकरणवृक्षणं वानुपायविति प्रतिपत्त्यन्तरमखरुमा-
सेवत इति तत्रापि च तस्यैव आश्वासः प्रज्ञे इति वहिष्ठेय-
मावास्यापरिपूर्णमित्यहोरात्रं यावत् आहारशरीरमकारत्या-
गत्रस्यवर्षेयपारवृक्षणभेदोपेतमिति यत्रापि च पश्चिमैवा
मंगलपरिहारार्थमपश्चिमा चासौ मरणमवाप्नोते मरणान्तस्तत्र
जवा मारणान्तिकी सा चेत्पश्चिममारणान्तिकी सा चासौ
संश्लिष्यते अनया शरीरकपायादीनि संश्लिष्यतात्तपोविशेषः
सा चेति अपश्चिममारणान्तिकीसंज्ञेयानात् तस्याः (कुसणत्ति) जुष-
जेष्णा सेवनावृक्षणो यो धर्मस्तथा (कुसणत्ति) जुषः
सेवितोऽथवा ज्ञेयः कृपितदेहो यस्य तथा । तथा भक्तपति
प्रत्याख्याते येन सः पादपवत् उपगतो निष्ठेष्टतया स्थितः पाद-
पापगतः अनशनविशेषं प्रतिपन्न इत्यर्थः । कात्रं मरणकात्रं
अनवकात्रं तत्राऽनुसुक्त इत्यर्थः विहरति तिष्ठति । स्या०
४ ग० ॥

आसासंकरममुजव-आश्वामांकरममुजव- न० आश्वास ए
वांकरप्ररोहस्तस्य समुजव उत्पत्तिर्यस्मात्तदाश्वासंकरस्य
मुजवमं श्वानस्याश्वासप्ररोहबीजे । वृ० १ ग० ॥

आमासद्वीप-आश्वामद्वीप-पु० आश्वस्यतेऽस्मिन्निति आश्व-
सः स चासौ द्वीपश्चाश्वासद्वीपः यदिवा आश्वसनमाश्वसः
आश्वामाय द्वीप आश्वामद्वीपः । नदीसमुद्रवहुमध्यप्रदेशे,
भिन्नयोधिसिन्धुद्वयो यमवाय्वाश्वसन्ति तस्मिन्द्वयद्वीपविशे-
षे, स च द्विधा सन्दीनोऽसदीनश्च-आचा० ६ अ० ३ ग०
पं० सू०—

आसित्त-आमित्त-पुं० स्त्रीशरीरावसके, “ नपुंसकविशेषे ”,
स च मोहोक्ततया मेहनं योनावनुप्रवेश्य नित्यमास्ते वृ० ४
ग० पं० भा० पं० सू० ॥

जो विगहं अणुपवेमिअ उतीसा गारिअं स आसित्तो
णयमे जावावसपं अन्नजंतो मो वि अणुपं जने पं जा० ।

सुगंधवृक्षगुहादानेन कटप० उदकचटने दश० । कृता-
मेक जी० १ प्र० ३ प्र० । ज्ञा० १ अ० आ० म० प्र० ६ अ० ।
ईपसिके, भ० ए दश० ३३ ग० ।

(आसित्तमित्तमुहं सम्मट्टरथंतरावणविहिंयं) आसि-
कानीपसिकानि च तदन्यथा अत एव सुविकानि पवित्राणि
संमृष्टानि कचवरपनयनेन स्थामन्यानि आपणवीथयश्च हट्ट-
मार्गा यत्र तत्तथा ज्ञ० ए श० ३३ ग० ।

आसिम-आशिम-पुं० आशोर्भाव इमनिचुमिच्छत् । शीघ्रत्वे
वाच० ।

आसिय-आश्रित-त्रि० प्रतिष्ठिते स्या० ६ ग० आध्र्यं प्राप्ते
शरणगते वाच० ।

आश्विक-त्रि० अश्वान् भारतजान् हरति यहति आवहति वा
उन्नतजान्तस्याश्वस्य द्वारके वाहके आवाहके । अश्वस्य
निमित्तं संयोगे उपातो वा उक्त अश्वशामसूचकं संयोगे
उपाते निमित्तं च । वाच० ॥ अश्वस्वामिनि, कृ व्य. ॥

जो णाम मारहीणं, मंजुजो जइवाणो दमए ।

ढुट्टे वि अ नोआसे, दमेइ ते आसियंवित्ति ।

पं० व० १ द्वा० ॥

आसियावाण-आश्रितापन-न० अपहरणे वृ० १ ग० । निष्का-
शयितुमासादने । व्य० १० व्य० सैत्ये, वृ० ४ ग० ।

आसियावाय-आशीर्वाद-पु० बहुपुत्रो बहुधनो बहुधर्मो दी-
र्घायुस्त्वं भूया इत्यन्तीष्टोक्ती, आसियावायवियागरेज्जा-सुत्र० १,
भृ० १४ ग० ।

आसी-आशी- स्त्री० सर्पदंष्ट्रायाम-विशे० । स्या० ४ ग० ।

आसीण-आमीन- त्रि० उपविष्टे । प्रभ० १ सं० द्वा० ।

आसिते । आव० १ अ० ।

आसीविस-आशीविष-पु० आशयो कंठ्ठास्तासु विषं यस्य सः ।

आसीदादातगय महाविसा आसीविसा इति ।

दंष्ट्राविषे दूर्वाकरसर्पजेदे, प्रज्ञा० १ पद । जी० १ प्र० नागे.
प्रभ० १ छा० । स्या० ४ ग० आशीविष इवाशीविषः यथा
हि तमन्यन्तमवजानानो मृत्युमेवाप्नोति एवमेतमपि मुनिमव-
जानानानामवश्यंजायि मरणम् । आशीविषश्च्यमिति शापासु-
ग्रहसमर्थे । उक्त० ११ अ० ।

(आशीविषाणां भेदाः)

कइविहा णं जंते ! आसीविसा पणत्ता १ गोयमा !

जुविहा आसीविसा पणत्ता । तंजहा । जाइ आमीवि-
सा य कम्मआमीविसा य ॥

कइत्यादि । आसीविसात् । आशीविषा दंष्ट्राविषाः । जाइ
आसीविसात्ति । जात्या जन्मना आशीविषा जात्याशीविषाः
कम्मआशीविसात्ति ॥ कर्मणा क्रियया शापादिनोपघातकरणे
नाशीविषाः कर्माशीविषास्तत्र पंचेन्द्रियतिर्यचो मनुष्याश्च
कर्माशीविषाः पर्याप्तका एव एते हि तपश्चरणाद्युद्यनतोऽन्यतो
वयुणतः खल्वशीविषा भवन्ति शापप्रदानैव व्यापाद्यन्ती
त्यर्थः । एते चाशीविषवृक्षग्विषभावास्तद्द्वारास्तद्देवैर्योष-
पयन्ते । देवास्वेत एव ये देवत्वेनोत्पन्नास्तेऽपर्याप्तकावस्था-
यामनुसृतभावतया कर्माशीविषा इति । उक्तं च । शब्दाधी-
भेदस्वादिज्ञाप्यकारणेन । आसीदादातगय, महाविसासीवि-
साजुविहभेया । ते कम्मजाइभेयण, णेगहा चउविहविगाणा ॥
१ ॥ १ ग० टी० ८ श० १ ग० ॥

जात्याशीविषाः ।

जाइआसीविसाणं जंते ! । कइविहा १ पणत्ता गोय-
मा ? चउविहा पणत्ता । तंजहा । विचुयजाइआसी-
विमे ? मंजुक्जाइआसीविसे १ उरगजाइआसीविसे ३
पणुस्सजाइआमीविमे ४ । स्या० ४ ग० । ज० ॥
विचुयजाइआसीविसस्तणं जंते । केवइए विसए पणत्ते १
गोयमा ! । पणुणं विचुयजाइआसीविमे अरुत्तरहण-
माणमेत्तं बोदिविणं विसट्टमाणं पकरत्तए एवइए विसए
नो चेणं संपत्तीए करिसु वा करंति वा करिस्संतिवा मंजु-
क्जाइआसीविसपुच्छा गोयमा ! पणुणं मंजुक्जाइआमी-
विसे जरुहणमाणमेत्तं बोदिविसेणं विसपरिणयं संसेत्तं चेव
जाव करिस्संति वा । एवं उरगजाइआसीविसस्सवि । नवरं ।

जंजुद्दीवप्पमाणमेत्तं वोदिं विसेणं विसपरिगंयं सेसं तं चेव जाव करिस्सेति वा । मणुस्सजाऽआसीविसस्स वि एवं चेव । नवरं । समयखेचप्पमाणमेत्तं वोदिं विसेणं विसपरिगंयं सेसं तं चेव जाव करिस्सेति वा ॥

(केवद्वयत्ति) कियान् । विसपत्ति । गोचरो विपस्येति गम्यं । अरुत्तरद्वयप्पमाणमेत्तं । अरुत्तरतस्य यत्प्रमाणं सातिरेकविषयविशेषकयोजनशतद्वयवृत्तं तदेव मात्रा प्रमाणं यस्याः तथा तां (॥ वोदिति ॥) तनुं (विसेणत्ति ।) विषेण स्वकीयाशीप्रभवेण करणजुतेन (विसपरिगयंति) विषं भावप्रधानत्वाच्चिदैशस्य विपतां परिगता प्राप्ता विपपरिगतास्तस्मात् एव । विसट्माणत्ति । विकट्यन्तीं विद्वन्तीम् (करेत्तपत्ति) कर्तुम् (विसंपत्ति) गोचरोऽस्तौ अथवा (से) तस्य वृद्धिकस्य (विसट्ठयापत्ति) विषमेवाथो विषयस्तद्भावस्तत्ता तस्या विषयताया विपत्त्यस्य तस्यैव वा (नो चेवत्ति ।) नैवेत्यर्थः (संपत्तीपत्ति) संपत्त्या पूर्वविधवांघिसमाप्तिद्वारेण (करिस्सुत्ति) अकारिषुद्धिका इति गम्यत इह चैवचनप्रक्रमेण बहुवचननिर्देशो वृद्धिकाशीविषाणां बहुवचनपदार्थमेव कुर्वति करिष्यति त्रिकाशनिर्देशाश्चासीनां त्रिकाशिकत्वज्ञापनार्थः । समयखेचत्ति । समयज्ञेयं मनुष्यज्ञेयं ॥

कर्माशीविषाः जपे
जइ कम्मआसीविसे किं नेरइयकम्मआसीविसे तिरिक्खजोणियकम्मआसीविसे मणुस्सकम्मआसीविसे देवकम्मआसीविसे । गोयमा ! नो नेरइयकम्मआसीविसे तिरिक्खजोणियकम्मआसीविसे वि मणुस्सकम्मआसीविसे देवकम्मआसीविसे वि । जइ तिरिक्खजोणियकम्मआसीविसे किं पंगिदियतिरिक्खजोणियकम्मआसीविसे जाव पंचिदियतिरिक्खजोणियकम्मआसीविसे गोयमा ! नो पंगिदियतिरिक्खजोणियकम्मआसीविसे जाव । नो चउरिदियतिरिक्खजोणियकम्मआसीविसे पंचिदियतिरिक्खजोणियकम्मआसीविसे जइ पंचिदियजावकम्मआसीविसे किं सम्मुच्छिमपंचिदियतिरिक्खजोणियकम्मआसीविसे गवजवक्कंतियपंचिदियतिरिक्खजोणियकम्मआसीविसे । एवं जहा वेउज्वियसरीरस्स जेओ जाव पज्जता संखेज्जवासाउयगवजवक्कंतियकम्मजुमित्यपंचिदियतिरिक्खजोणियकम्मआसीविसे नो अपज्जता संखेज्जवासाउ य जावकम्मआसीविसे जइ मणुस्सकम्मआसीविसे किं सम्मुच्छिमपणुस्सकम्मआसीविसे गवजवक्कंतियमणुस्सकम्मआसीविसे ५ गोयमा ! नो सम्मुच्छिमपणुस्सकम्मआसीविसे गवजवक्कंतियमणुस्सकम्मआसीविसे । एवं जहा वेउज्वियसरीरं जाव पज्जता संखेज्जवासाउ य कम्मजुमित्यगवजवक्कंतियमणुस्सकम्मआसीविसे नो अपज्जता जावकम्मआसीविसे । जइ देवकम्मआसीविसे किं जवणवासीदेवकम्मआसीविसे जाव वेमाणियदेवकम्मआसीविसे गोयमा ! जवणवासीदेवकम्मआसीविसे वि वाणमंतरदेवजोऽमियेवेमाणियदेवकम्मआसीविसे वि । जइ जवणवासीदेवकम्मआसी

विसे किं असुरकुमारजवणवासीदेवकम्मआसीविसे जाव थाणियकुमारजावकम्मआसी विसे ५ गोयमा ! असुरकुमारजवणवासीदेवकम्मआसीविसे जाव थाणियकुमारजावकम्मआसीविसे जइ असुरकुमारजावकम्मआसीविसे किं पज्जता असुरकुमारजवणवासीदेवकम्मआसीविसे किं अपज्जता असुरकुमारजावकम्मआसीविसे गोयमा ! नो पज्जता असुरकुमारजावकम्मआसीविसे अपज्जता असुरकुमारजवणवासीजावकम्मआसीविसे । एवं थाणियकुमाराणं । जइ वाणमंतरदेवकम्मआसीविसे किं पिसायवाणमंतरदेवकम्मआसीविसे एवं सत्वेसिं अपज्जत्तगाणं जोऽमियाणं सत्वेसिं अपज्जत्तगाणं । जइ वेमाणियदेवकम्मआसीविसे किं कप्पोवगवेमाणियदेवकम्मआसीविसे कप्पातीयवेमाणियदेवकम्मआसीविसे गोयमा ! कप्पोवगवेमाणियदेवकम्मआसीविसे नो कप्पातीयवेमाणियदेवकम्मआसीविसे । जइ कप्पोवगवेमाणियदेवकम्मआसीविसे किं सोहम्मकप्पोवगजावकम्मआसीविसे जाव अचुयकप्पोवगजावकम्मआसीविसे गोयमा ! सोहम्मकप्पोवगवेमाणियदेवकम्मआसीविसे वि जाव सहस्सारकप्पोवगवेमाणियदेवकम्मआसीविसे वि, नो आणयकप्पोवगवेमाणियदेवकम्मआसीविसे जाव नो अचुयकप्पोवगवेमाणियदेवकम्मआसीविसे । जइ सोहम्मकप्पोवगवेमाणियदेवकम्मआसीविसे किं पज्जता सोहम्मकप्पोवगजावकम्मआसीविसे अपज्जता सोहम्मकप्पोवगवेमाणियदेवकम्मआसीविसे गोयमा ! नो पज्जता सोहम्मकप्पोवगवेमाणियदेवकम्मआसीविसे अपज्जता सोहम्मकप्पोवगवेमाणियदेवकम्मआसीविसे एवं जाव नो पज्जता सहस्सारकप्पोवगवेमाणियदेवकम्मआसीविसे अपज्जता सहस्सारकप्पोवगजावकम्मआसीविसे ॥

टी० एवं (जहा वेउज्वियसरीरस्स जेओ) यथा वैक्रियं भणत जीवभेदो भणितः तथेहापि वाच्योऽसावित्यर्थः । स चायं गोयमा नो सम्मुच्छिमपंचिदियतिरिक्खजोणियकम्मआसीविसे गवजवक्कंतियपंचिदियतिरिक्खजोणियकम्मआसीविसे किं संखेज्जवासाउयगवजवक्कंतियपंचिदियतिरिक्खजोणियकम्मआसीविसे असंखेज्जवासाउ य जाव कम्मआसीविसे गोयमा संखेज्जवासाउ य जाव कम्मआसीविसे नो असंखेज्जवासाउ य जाव कम्मआसीविसे जइ संखेज्जजावकम्मआसीविसे किं पज्जत्तसंखेज्जजावकम्मआसीविसे अपज्जत्तसंखेज्जजावकम्मआसीविसे ? गोयमा । शेषं द्विखितमेवास्ते । भ. टी. १. ८ श. १. ८ ॥

एतदेवसंक्षिप्याह ।

(आसीविस इति) आशयो द्वंष्टासु विषं येयं ते आशी चियाः ते द्विविधा जातितः कर्मतश्च तत्र जातितो वृद्धिच मंजूकांगमनुष्यजातयः क्रमेण बहुबहुतरबहुतमविधाः वृद्धिच कविषं हि उत्कथितोऽध्वनरतत्रेवप्रमाणं शरीरं न्यभाति । मंजूकाविषं भरतज्ञेयप्रमाणं । जुजगमविषं जंजुद्दीपप्रमाणं । मनुष्यविषं समयज्ञेयप्रमाणं । कर्मतश्च पंचैरित्येयं

नया मनुष्या देवाश्चासहस्राणात् । एते हि तपश्चरणानुष्ठा-
नतोऽप्यतो वा गुणत आशीविषवृश्चिकजुङ्गादिसाध्यां क्रियां
कुर्वन्ति । शापप्रदानादिना परं व्यापादयन्तीति ज्ञावः । देवा-
स्त्वय्याहावस्त्रायां तद्वृत्तिमन्तोऽवसातत्याः । ते हि एवं म-
नुष्यतये समुपाज्जिताशीविषवृश्चिकः सहस्रारं न देवेभ्यश्चिन्त-
वोत्पन्ना अपर्यन्तावस्थायां प्रागविकाशीविषवृश्चिकसंस्का-
राशीविषवृश्चिकमन्तो व्यवहियन्ते । ततः परं तु पर्याप्तावस्था-
यां संस्कारस्यापि निवृत्तिरिति न तद्व्यपदेशात्तज्ज्ञः । यद्यपि
च नाम पर्याप्तं अपि देवाः शापादिना परं व्यापादयन्ति ।
तथापि न वृश्चिक्यपदेशो भवप्रत्ययतस्तथा रूपसामर्थ्यस्य
सर्वस्वभावतयात् गुणप्रत्ययो हि सामर्थ्यविशेषो वृश्चिकिति
प्रतिष्ठिः ॥ आ. म. प्र. १ अ. । विरो० प्रव० ८१० १३९
जंबूद्वीपे मन्दरस्य पश्चिमे शीतोद्राया महानद्या दक्षिणे वक्र-
स्कारपथे विशेषे, स्था० ४ । ८ । ग. । (दो आसीविसा)
स्था० २ ग. ।

आसीविमत्त-आशीविषत्व-न० शापानुग्रहसामर्थ्य-स्था. ५ ग. ।

आसीविमत्तजावणा-आशीविषजावना-स्त्री० आशीविषत्वं एवो-
क्तस्वरूपं ज्ञान्यते प्रतिपाद्यते यासु ग्रन्थपठतिषु ता आशीवि-
षजावना अंगवाहकाद्विकथ्यतेनेदे । पा० आशीविषभावनायां
पठित्काम्याशीविषत्ववृश्चिक्यथा समाचरणे आशीविषतया
कर्म कथ्यते व्य० १ उ. सा च चतुर्दशवर्षपर्यायस्य दीयते
पं० व० २ ८. ॥

आसीविमत्त-आशीविषवृश्चिक-स्त्री० (तपश्चरणमाहा-
त्म्याद्, गुणादितरतोपि वा ॥ आशीविषसमर्थाः स्युर्निग्रह-
ऽनुग्रहोपि च ॥ १ ॥ ग० अधि० । इत्युक्तस्वरूपे निग्रहाऽनुग्र-
हसामर्थ्ये. ग. अ. । आ० चू० १

आसीम-आशिप्-स्त्री० आ. शास किप्-आङ्पूर्वकत्वात् अत-
इत्वम् गोणादित्वादन्यस्यात्वम् । दृष्टार्थाविकरणे प्राथम्यं,
च । वाच० ।

आमु-आमु-अव्य. शीत्रे, वि० । नि० आव. । सूत्र० त्रिप्रे-
सूत्र० १ ध्रु. ४ अ. ॥ सःपकात्रे-आव. ।

आमुक्कार-आमुकार-पु० करणं कारः अचित्तीकरणं गृह्यते
आशु शीघ्रं कार आमुकारः । मारणे, । तदेतुत्वाद्द्विहिपवि-
सृत्तिकादौ, आव० मरणत्वसरे, च । आनु० ॥

आमुकारोवगय-आमुकारोपगत-त्रि० आशुकारेण शृवादिनो
पगतः कावगत आमुकारोपगतः । शृवादिना मृते । ध्य. ४ उ. ।

आमुग-आमुग-पु० आशु-गम-ड-बायौ, । स्ये वणे । वाच०
आमुगाम-आमुगप्रज्ञ-पु० आशु शीघ्रं कार्यकार्येषु प्रवृत्तिनिवृ-

त्तिरूपा प्रज्ञा मतिर्यस्य स आशुप्रज्ञः उक्त० त्रिप्रज्ञे । सूत्र०
१ ध्रु. १४ अ. पटुवदौ । सदसद्विवेकविक्रमे । सूत्र. २ ध्रु. १
अ. निगवर्णत्वात् आच० सर्वत्र सद्गोपयोगाद्वज्रस्ये०
सूत्र १ ध्रु. ६ अ. । मनसाऽप्यर्यात्रोच्येय पदार्थपरिचित्तिविधा-
यके सूत्र० १ ध्रु. ६ अ. । केवप्रज्ञानिति उत्पन्नदिव्यज्ञाने
(णेआमुणीकामव आमुपजे) सूत्र. १ ध्रु. ६ अ. ॥

आमुय-आमुय-त्रि० शीघ्रमचरणशीघ्रे-विशे० ।

आमुय-आमुय-न० असुरकुमारभावे, उक्त० । अमुयभावनाज-
नितेऽनुष्ठाने, । स्था. पणवधेन कन्याप्रदाने - विद्याहभेदे-य०

आमुयता-आमुयता-स्त्री० आमुयभावे. स्था० ।

आमुग-री-आमुरी-स्त्री० असुरा भवनपतिदेवविदेपास्तेपा-
मियमासुरी येवतुष्टनेषु वर्त्तमानोऽसुरत्वे जनयति तैरात्मनो
वासने वृ. उप. स्था० ।

चउहिं ठाणेहिं जीवा आमुयत्ताए कम्मं पकरेति तंजहा
कोंवसीत्रयाए पाहुसीत्रयाए संमत्ततवोक्कम्मए नि-
मित्ताजीवयाए । स्था. ४ ग. ।

व्या० चउहिं ठाणेहिमित्यादि कंठ्यं नवरं असुरेषु भव आ-
सुर असुरविशेषस्तत्राव आसुरत्वं तस्मै आसुरत्वाय तदर्थ-
मित्यर्थः अथवा असुरनायै असुरनाया वा कर्म तदायुष्कादि
प्रकृतेरिति कर्तुमरभन्ते तथ्या काधनशीलतया कोपस्वभाव-
त्वेन प्राभृतशीलतया कवहनसंवेधतया संसक्ततपःकर्मणा
आहारोपधिश्चयादि प्रतिवज्जायतपश्चरणेन निमित्ता जीव-
नतया त्रैकालिकशमावाभाद्विषयनिमित्तोपात्ताहागसुप-
जीवनेनेति । स्था. ४ ग. ।

अथासुरीमाह ।

अणुवृद्धविगहो वि य संमत्ततवोनिमित्तमाएमी ।

निकिरितिराणुकुपो आसुरियं जावणं कुणइ ॥

अनुवृद्धविग्रहसंस्कृतया निमित्तादेशी निष्कृपा निरुक्तं प-
स्मन्नासुरीं ज्ञावन् करोतीति निर्मुक्तिसमासाधः । वृ. उ. १
प्रव० ध्र० । पं० व० । आसुर्येपि सदा विग्रहशीलत्वं १ संसक्त-
तपः २ निमित्तकथन ३ निष्कृपता ४ निरुक्तम्पता ५ भेदेन
पंचविधा उक्तं सवृत्तिगहेत्यादि १ असुराणां मियमासुरी
सूत्र० । रौद्राणां रद्वर्कमकारिणां भावदिति. उक्त० ।

आसुरि-आसुरि-पु० सांख्याचार्यकपिप्रथमशिष्ये, यदाह आ-
सुरिः विविक्ते दृक्परिणतौ भोगोऽस्य कथ्यते । स्था० । आ०
म० प्र. आ. चू. ।

आसुरिय-आसुरिक-पु० असुराणां चारुकोपेन चरन्तीति
आसुरिकः । प्राज्ञसंयतमवे हतचाहकोपेषु, असुरत्वेनोप-
क्षेपु । आनु० ।

आसुर्ये-न० असुरभावे, प्रश्न० ।

आसुरत्त-आसुरत्त-वि० आशु शीघ्रं रतः कोपोदयादिमृदो-
रूपं हृष्टं विमोहने इति वचनात् भ. श. ७ उ. ए । शीघ्रं को-
पविमृदवृद्धौ. भ० । श. ६ उ. १ । स्फुरितकोपवर्गिण । झा. ।
अ. १ । जं. ।

आसुरोक्त-त्रि० आसुरमसुरसककोपेन दारुणत्वात्
उक्तं भणितं यस्य स आसुरोक्तः । असुरसदृशकोपेन दीर्घ-
शब्दकारिणि, नि० ।

आशुरष्ट-त्रि. आशु शीघ्रं रष्टः कोपेन विमोहना यः सः नि० को-
पेन विमोहिते, विपा. अ- ए वि० । कुपिते विपा० । कुत्ते-
ज्ञा० । अ १६

आसूणि-आशुनि-न० येनाशनः सन् आ समन्ताच्चूनीभवति
वज्रवायुपजायते तदाशूनीत्युच्यते । घृतपातादौ आहारविशेषे
रसायनक्रियायां, च सूत्र० १ अ ६ । आसूणिमक्षिरागं
च गिबुवज्जायकममं-सूत्र० ।

आसूणिय-आशुनि-त्रि० ईषच्चूनीकृते-प्रश्न० ।

आसूय-आसेक-पु० आ सिच्-घञ्-जज्ञादिना वृज्जद्विष-
त्वेचने, आ सम्यक् सिच्यते येन. । करणे ण्युट् आसेचनसा-
धने पात्रे, वाच० ।

आसेवण-आसेवन-न० सम्यक्सेवने, सततसेवने पौनःपुन्ये,
च वाच० । सम्यक्पादने- । मैथुनक्रियायाम्, । द० ।

आसेवणा-आसेवना-स्त्री० प्रतिसेवायाम्, पंचा० । संयमस्य
विपरीताचरणे, -ध० अधि० ३ । प्रव० । अन्धासे, आ० च०
यथास्थितसूत्रानुष्ठाने । सूत्र० ध्रु० १ अ० १४ ।

आसेवणाकुशील-आसेवनाकुशील-पु० संयमस्य विपरी-
ताशयनया कुशीले, प्रव० । स्वरूपमस्य कुशीलशब्दे ॥

आसेवणासिकला-आसेवनाशिक्षा-स्त्री० " औधिकी दशाया
ऽऽस्था च तथा पदविभागयुक् । सामाचारी त्रिधेत्युक्ता तस्याः
सम्यक् प्रपादनम् " इत्युक्तलक्षणे शिक्षाजिदे-ध० अधि० ३ ।

आसेविय-आसेवित-वि० सम्यक्करणत्वात् (ज्ञा० आचा० पंचा०)
प्रतिसेविते, सम्यक् सेविते, पौनःपुन्येन सेविते, च जावे.
क्तः आसेवनायाम्, । वाच० ।

आसेव-असेवयुज्-पु० । आसेवनमासे, -जो० (आसोअमा-
वासाप नेमिर्जाणिदस्स) । आ० म० ५० ।

आसेव-असेव-पु०-बहुबीजकवृत्तविशेषे, प्रश्न० ।

आहंसु-आख्यातवति, प्रश्न० ।

आहञ्ज-आहत्य-अव्य० सहसा इत्यस्य (आचा०) कदा-
चिदित्यस्य वार्थे ज० नि० चू० ४ व्य० । आचा० । उच०
आहत्य अव्य० ढौकित्या आचा० । उपत्य० । आचा० ॥

न्यवस्थाप्य । सूत्र० ध्रु० ३ अ० १ । सूत्र० । परिज्ञान्य । परिभागी-
कृत्यइत्यस्य वार्थे, आचा० "आहपुदिज्जमाणं जुंजमाणे"संबन्धे
आहत्य दीयमानं स्वस्थानात्साध्वर्मनिमुखदामनानीय,
दशा० ।

आहञ्चा-आहत्या-स्त्री० आहने, -प्रहारे, । नि० ।

आहट्ट-आहत्त-पुं-प्रेक्षिकायां, वृ० ॥

आहट्ट-आहत्य-अव्य० व्यवस्थाप्य अपाहत्य वेत्यर्थे । सूत्र०
अजिह्वं आहट्टे दसियं । सूत्र० ध्रु० ३ अ० १ ।

आहर्-आहृत-वि० प्रत्यादौर्नः ८ । १ । ६ । इति तस्य रुः
प्रा० साध्यं यद् गृहस्थेन नीयते तदाहृतम् । सूत्र० ध्रु० १ अ० ५
आनीते, -आव० आचा० दशे० । प्राहणके-वृ० उ० २ ।
आहृतं चिदा खग्रामाहृतं पराग्रमाहृतं । सप्रत्यवायमप्रत्यवायं
चेत्याद्यन्याहृतशब्दे । जीत० नि० चू० व्य० ।

आहृकिया-आहृतिका-स्त्री० प्राहणके-वृ० उ० २ ।

आहृत्तहिय-याथात्म्य-न० यथातथाज्ञायां याथातथ्यम् धर्म-
मार्गसमवसरणाख्याध्ययने तत्रोक्तार्थे-तत्त्वे सत्तानुगतसम्य-
कृत्ये-चारित्र्ये, च-सूत्र० यथावस्थितेऽर्थे । सूत्र० ध्रु० १ अ० १ पर-
मार्थेन परमार्थचिन्तायां सम्यग्ज्ञानादिके-सूत्र० ध्रु० १ अ०
१३ । तद्व्यतिपादके त्रयोदशे सूत्रवृत्ताध्ययने । सम० २३ स० ।

आहम्म-आहम्म-या० हम्म गतौ । आहम्मई
आहम्मति-प्रा० ।

आहम्मत्-आहन्यमान-वि० वाद्यमानेषु पणवादिषु, आहम्मं
तापं पणवापं परिहृणं । प्रा० ।

आहय-आहृत-वि० अनुवचके-स्था० प्रेरिते-आव० रा०
अवश्यकर्तव्ये-गमनागमनादौ । प्रव० । चूर्णिते, । प्रति० ।
आहृत-वि० उपदक्षिते-प्रति० ।

आख्यात-न० आख्यानकप्रतिबद्धे-प्रज्ञा० । जी० स्था० । आ०
म० प्र० । ज० ।

आहरत्त-आनयत्-वि० आनयति, -द० ।

आहरण-आहरण-न० व्यवस्थापने, आचा० । स्वीकरणे
आचा० । आनयने, -सूत्र० ध्रु० २ अ० २ । आचा० आदाने,
ग्रहणे, सूत्र० ध्रु० १ अ० ८ ।

उदाहरण-न० उदाहृत्यते प्राबल्येन गृह्यतेऽनेन दार्ष्टान्तिकोऽर्थे
इत्युदाहरणम् द० साध्यसाधनान्वयप्रदर्शने दृष्टान्ते, आ०
म० प्र० । विशे० ।

आहरणं नुविहं चउग्विहं होइ इक्केकं तु ।

आ अभिविधिना न्हियते प्रतीतौ नीयते अप्रतीतोऽर्थोऽनेन-
त्याहरणं यत्र समुदित एव दार्ष्टान्तिकोऽर्थे उपनीयते यथा
पापं दुःखाय ब्रह्मदत्तस्यैवेति । द० अ० १ स्था० ।

आहरणे चउग्विहे पन्नत्ते । तंजहा आवाप ।

उवाए उवणाकम्मे पणुप्पन्नविणासीआ ॥

संप्रतमुदाहरणमजिधातुकाम आह ॥

चउहा खलु आहरणे होइ उवाउ उवाय उवणा य ।

तह य पणुप्पन्नविणासमेव पढमं चउविगणं ॥ ५४ ॥

व्या० चतुर्धा खलुदाहरणं भवति अथ चतुर्धा खलुदाहरणे
विचार्यमाणे भेदो भवति । तद्यथा । अपायः उपायः स्थापना
च तथा च प्रत्युपपन्नविनाशमेवेति स्वरूपमेव प्रपंचेन जेदतो
निर्युक्तिकार एव वक्ष्यति द० अ० १ अपायादीनां व्याख्याऽ
न्यत्र स्वस्थाने ।

आहरणतद्देश-आहरणतद्देश-पु० तस्य देशस्तद्देशः स
चासावुपचारादाहरणं चेति प्राकृतत्वादाहरणशब्दस्यपूर्व-
निपाते । आहरणतद्देशः । दृष्टान्तार्थदेशमेव दार्ष्टान्तिकस्यार्थे
स्थोपनयनं क्रियते तत्तद्देशोदाहरणमिति-यथा चन्द्र इवमुख-
मस्या इति । इह हि चन्द्रे सौम्यत्वलक्षणेनैव दर्शनेन मुख्योपन-
यननानिष्ठेन नयननासावर्जितत्वं कदाचिदिना । स्था० ग० । ४ ।
आहरणतद्देशे चउग्विहे पन्नत्ते तंजहा अणुसद्धि उवावेमे
पुच्छाणिस्सावयणे । अनुशास्यादीनां व्याख्या स्वस्थाने ।

आहरणतद्दोस-आहरणतद्दोष-पु० तया तस्यैवाहरण तद्देश-
स्यैवाहरणस्य संबन्धी साक्षात्संगसंपन्नो वा दोषस्तद्दोषः
स चासौ धर्मं धर्मिण उपचारादाहरणं चेति प्राकृतत्वेन पूर्व-
निपातादाहरणतद्दोषः । अथवा तस्याऽऽहरणस्य दोषो य-
स्मिन्तत्तया । दुर्हेतुभेदे, -स्था० ग० ४ इह साध्य साधन कै
वल्ये नाम दृष्टतद्दोषो यच्चास्त्यादिवचनरूपं तद्दोषादाहरणं
यथा सर्वथाहमसत्यं परिहरामि गुरुमस्तककर्त्तनवदिति ।
यद्वा साध्यासिद्धिं कुर्वदपि दोषान्तरमुपनयति तदपि तदेव
यथा सत्यं धर्माभिप्रायं बौक्तिकमुनयोऽपि " वरं कुपश-
ता चापी वरं वापीशतात् ऋतुः । वरं ऋतुशतात्पुत्रः सत्यं पुत्र-
शतात्परायति " । १ । वचनवक्तृनारदवदिति अनेन च श्रोतुः
पुत्रऋतुप्रभृतियुः प्रायः संसारकारणेषु धर्मप्रतीतिराहितेति
आहरणतद्दोषेति यथा वा बुद्धिमता केनापि कृतमिदं
जगत्सन्निवेशविशेषवत्यात् घटवत् स चेश्वर इति अनेन हि
स बुद्धिमात्रं कुंजकारतुल्योपीश्वरः सिध्यतीति ईश्वरश्च
स विवक्षित इति स्था० । ४ ग० ।

तद्यथा ।

आहरणतद्दोसे चउग्विहे पन्नत्ते । तं जहा । अप्रभम्भुत्ते
पहिलंमे आचोवणीए छोरोवणीए ॥

स्था० ग. ४ दश० थ. २ ।

आहरिजिज्ञासा—आहियमाण—जि० खाद्यमाने पुद्गले आ-
हारे अन्यवन्धियमाणे, स्था० ग. १० । आहारतया जीवेन
गृह्यमाणे, । स्था० ग. ३ ।

आहरिचप—आहर्त्तुम्—अन्य० अर्द्धं कर्तुमिच्छे, । तं० ।

आहरिसिय—आर्षित—जि० भस्ति, आ० म. प्र० ।

आहवण—आह्वान—न० संशब्देने, पंचा० १ वृ. (अग्निकुमाराह-
वणे ध्रुवं एषं इह वेति) । पंचा० ।

आहवर्णी—आधर्वणी—खि० स्वाभिधानायां सद्योऽनर्थकारि-
ण्यां विद्यायाम्, सूत्र० थ्र. २ अ. २ ।

आहा—काङ्क्ष—धा० आकाङ्क्षायाम्, काङ्क्षेराहाहिंसेधाहिंसेख-
ख्वकमहसिहविहंपाः । ८।४।९ । इति काङ्क्षेराहादेशः ।
आहाइ । काङ्क्षति । प्रा० ।

आहार—आधार—पु० अधिकरणे, विशेष० आ. चू. अ. १ अनु० ।

दीएहं गन्जत्थणं आहारे पं. तं. माणुस्माणं चैव पंचि
दित्तिस्सिक्खोणियाणं चैव ॥

टी० छयोरेव गर्जस्थयोराहारेऽप्येयं गर्मस्थैवाभावा-
दिति । स्था० ग. २ । स चतुर्भेदस्तथा वैषयिको व्यापक
औपदेहिकः सामीप्यकश्च आ. म. छि. यथा ।

आहारेआहेयं च होइ द्वयं तहेव जावा य ।

द्वयं आधारो भवति पर्यायाणाम् । विशेष० । आश्रये, झा०
अ. २ आश्रयने, संथा० आश्रयेत्येव सर्वज्ञोकानामुपकारित्यात्
(झा० अ. १) आधार इवाधार आश्रय इति यावत् । सम्यक्त्वे-
यथा धरातलमन्तरेण निरादेवं जगदिदं न तिष्ठति एवं धर्म-
जगदपि सम्यक्त्ववृत्तगुणाधारव्यतिरेकेण नावतिष्ठति इति स्या
भावनीयम् । प्रव. ध० । आधारणदाधारः । आकाशे, भ० श. २
च. २ ।

आहार-पु०—आहरणमाहारः । ग्रहणे, क-प्र० भोजने, प्रश्न० अ-
न्यवहरणे प्रव० ।

आहारनिकृपः ।

नामं ठवणा दविप रवेत्ते जावे य हूँति बोधव्यो ।

एमो खबु आहारेनिकेवो होइ पंचविहो ॥

(नामं ठवणेत्यादि) नामस्यापना द्रव्यकेशभावरूपः पंचप्रकारो
जवति निकृप आहारपदश्रय इति । तत्र नामस्यापनेननाहत्य
द्रव्याहारं प्रतिपादयितुमाह ।

द्वये मच्चित्तादी खेत्ते नगरम्म जणवओ होइ ।

जावाहारो तिबिहो ओप होमे य पक्खेवे ॥

(द्वये इत्यादि) द्रव्याहारं चिन्त्यमाने मच्चित्तादिराहारस्त्रिवि-
धो जवति । तद्यथा मच्चित्तोऽचित्तो मिश्रश्च तत्रापि मच्चित्तः प-
द्विषः पृथिवीकायादिकः । तत्र सच्चित्तस्य पृथिवीकायस्य लक्ष-
णादिरूपापन्नस्याहारे छट्ठस्य तथाप्याद्यादरूपीति एवं मि-
श्रोऽचित्तश्चाप्योऽयं नवरमन्निकायमचित्तं प्रायशो मनुष्या आ-
हार्याति औदनादिस्तद्वृत्तवदिति । केषांदाहस्तु यस्मिन्नेके
आहारः क्रियते उच्यते व्याख्यायते । यदि वा नगरस्य यो देशो

धान्यधनादिनैपेनोऽयः स केषांदाहः । तद्यथा । मधुरायाः समा-
सन्नो देशः परिभोग्यो मधुराहारो मातरकाहारः खेमाहार इत्या-
दिभावादाहस्वर्यं । कुषादयाङ्गकपर्यायोपपन्नं यस्तु यदाहार-

यति स जावाहार इति तत्रापि प्रायश आहारस्य जिह्वेन्द्रिय-
विषयत्वात्तिकदुककपायाभ्रवणमधुररसा गृह्यते । तथा
चोक्तं “ राईमत्ते जावओ तिस्ते वा जाव मधुरेत्यादि ” अन्यद्-
पि प्रसंगेन गृह्यते । तद्यथा । खरविशदमन्यवहार्यं भक्ष्यं तत्रा-
पि पुष्पल्लव्य ओदनः प्रशस्यते न शीतः । उदकं तु शीतमेव
तथा चोक्तं शैत्यमप्यं प्रधानो गुणः । एवं तावदच्यवहार्यं द्र-
व्यमाश्लित्य भावाहारः प्रतिपादितः । सांप्रतमाहारकमाश्लिष्य
जावाहारं निर्युक्तिरुदाह । भावाहारस्त्रिविधस्त्रिप्रकारो जवति ।
आहारकस्य जंतोस्त्रिभिः प्रकारैराहारोपादानादिति । प्रकारा-
नाह (ओहेति) तैजसेन शरीरेण तत्सहचरितेन च कर्मणा
कार्मणेनाज्यां छान्यामप्याहारयति यावदपरमैदिरिक्तं शरीरं
न निष्पद्यते । तथा चोक्तं “ तपण कम्मपणं आहारेइ अणंतरे जी-
वो । तेण परं मिस्सेणं जाव शरीरस्स निष्पत्ति ॥ तथा । ओहारा
जीवा सव्वे आहारणा अपज्जत्ता ” । होमाहारस्तु शरीरप-
र्याप्त्युत्तरकाळं बाहया त्वचा होमजिराहारो होमाहारस्तथा-
प्रक्षेपेण कवशदेराहार प्रक्षेपाहारः स च वेदनीयोद्येन च-
तुर्भिः स्थनिराहारसंज्ञाज्ञवति । तथाचोक्तं “ चउहि णणेहि
आहारसत्ता समुप्पज्जइ तं जहा ओमोछापणं बुहावेयणिज्ज-
स्स कम्मस्स उदणं मई एतमहोवओ गेणति ॥

सांप्रतमेतेषां त्रयाणामप्येकयैव माधया व्यास्थानं कर्तुमाह
शरीरेणोयाहारो तयायफासेण होमआहारो ।

पक्खेवाहारो पुण काववितो होइ नायव्यो ।

शरीरेणेत्यादि ॥ तैजसेन कार्मणेन च शरीरेणोदारिकादिश-
रीरानिपत्तेर्मिश्रेण च य आहारः स सर्वोऽप्योजाहार इति के-
चिद् व्याचक्षते । औदारिकादिशरीरपर्याप्तपर्याप्तकोपीडिय
नापातत्रायासनः पर्याप्तिशिरपर्याप्तकः शरीरेणाहारयत् ओजा
हार इति गृह्यते तदुत्तरकाळं त्वचा स्पर्शोद्येण आहार
स होमाहार इति । प्रक्षेपाहारस्तुकावत्रिकः कवचप्रक्षेपनि-
ष्पादित इति ज्ञानव्यो भवति के ओजाहाराः के होमाहारा
के प्रक्षेपाहारा पुनरप्येयामेव स्वाभिनिवेशेण विशेषमाभि-
भविष्यन्नाह ॥

ओयाहारा जीवा सव्वे अपज्जत्ता गुणेयव्वा ।

पज्जत्ता य होमे पक्खेवे होइ मायव्वा ॥ ४ ॥

ओयाहार इत्यादि । यः प्रागुक्तः शरीरेणोऽजसाहारस्तेन
हारेणा हारका जीवाः सर्वेऽप्यपर्याप्तका ज्ञानव्याः । सर्वानि
पर्याप्तिभिरपर्याप्तास्ते वेदितव्याः । तत्र प्रथमोत्पत्तौ जीव
पूर्वशरीरपरित्यागे विग्रहेणाविग्रहेण चोत्पात्तिदेशे तैजसेन
कार्मणेन शरीरेण तत्तत्तत्पतितसंपानकवचत्तदंशस्थानाद्यु-
लानादत्ते तदुत्तरकाळमपि यावदपर्याप्तकावस्था तावदाह
आहार इति पर्याप्तकार्मण्यद्विधादिभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्ता
केयचिन्मतेन शरीरपर्याप्तका शरीरपृष्ठां तावदुत्तरे तदोमाहार
भवति तत्र स्पर्शोद्येणोत्पादिना तत्तच्छायाया शीतवायुनो
दकेन प्रीयते प्राणी गर्भस्थोऽपि पर्याप्त्युत्तरकाळं होमाहा
पवेति प्रक्षेपाहारं तु जजनीया यदैव प्रक्षेपं कुर्वति तदैव प्रवे-
पाहारो नान्यदा होमाहारना तु वाय्वादिस्पृशाः सर्वदैवेति ।
च होमाहारदश्चुष्मतामवाहद्विभृतां न दृष्टिपथमवतरत्य
तोऽप्यौ प्रतिस्मयवर्तौ प्रायशः प्रक्षेपाहारस्तुपज्जयते प्राय
स च नियतकाशीयः । तद्यथा । देवकुरुत्तरकुरुप्रभवा अष्टम
भक्ताहाराः संस्थेयवर्णयुगाभिनियतकाशीयः प्रक्षेपाहार इति
सांप्रतं प्रक्षेपाहारं स्वाभिनिवेशेन दर्शयितुमाह ॥

एगिदियदेवाणं नेरङ्ग्याणं च नन्थि पक्खेवो ।

सेसाणं पक्खेवो संसारत्थाण जीवाणं ॥

(पमिद्वय इत्यादि) एकमेव स्पशेद्विंशेपां भवति ते एकैन्द्रियाः पृथिवीकायादयस्तेषां देवतारकाणां च नास्ति प्रकृतेस्ते हि पर्याप्त्युत्तरकावं स्पशेद्विंशेपां हारयन्तीति कृत्वा बोमाहारः तत्र देवानां मनसा परिकल्पिताः शुभाः पुद्गलाः सर्वेणैव कायेन परिणमन्ति नारकाणां त्वयुजा इति । शेषास्त्वेदारिकेशरीरा द्वीन्द्रियादयस्तिर्यङ्मनुष्यास्तेषां प्रकृपाहार इति । तेषां संसारस्थितानां कायस्थितेरवाभावात्प्रकृतेर्मतेरेण कावक्षिक आहारो जिह्वेन्द्रियसंज्ञावादिनि अन्ये त्वाचार्या अन्यया व्याचक्रते तत्र यो जिह्वेन्द्रियेण स्पृश्वशरीरे प्रक्रियते स प्रकृपाहारः यस्तु घ्राणदर्शनश्रवणैरुपपन्न्यते धातुघ्राणेन परिणमति स अन्नाहारः । य पुनः स्वशरीरेणैवोपपन्न्यते धातुभावेन प्रयाति स बोमाहार इति । सूत्र० शु. २ अ३ प्रच० द्वा३०५ सांप्रतं कात्रविशेषमपि ह्युत्थाप्नाहारकानभिहितपुराह ।

एकं च दोवसमए तिन्निवसमए मुहुत्तमपक्कं वा ।

सादीयमनिहणं पुण कात्रमणाहारगा जीवा ॥

एकं चेत्यादि । तत्र "विगहगद्गमावन्ना केवज्जिणो समोहया अयोगीया । सिद्धाय अणाहारा संसात्राहरगा जीवा" अस्या त्रेधातोयः उपात्तिकाये विग्रहगतौ वक्रगतिमात्राः केवज्जिणो लोकपूरणकाये समुद्रतावस्थिता अयोगिनः शैवेन्द्रियस्थाः सिद्धाध्वनाहारकाः शोषस्तु जीवाहारकाः इत्यवगतं तत्र भवाद्भवान्तरं यदासमश्रेण्या याति तदानाहारको न वृज्यते यदापि विश्रेण्यामिकेन वक्रगोत्पद्यते तदापि प्रथमसमये पूर्वशरीरस्थेनाहारितं चितीये त्ववक्रसमये समाश्रितशरीरस्थेन ति वक्रय्ये नु त्रिसमयोत्पत्तौ मध्यसमयेनाहारक इति । इतरथा स्वाहारक इति वक्रय्ये नु चतुःसमयोत्पत्तिके भव्यवर्तिनोः समयोरनाहारकश्चतुःसमयोत्पत्तिश्चैव ज्ञायति । त्रसनारुधा बहिरुपरिष्ठादधोऽधस्ताच्छाद्युत्पद्यमानो दिशो विदिशि विदिशो वा दिशि यदोत्पद्यते तदा वृज्यते । तत्रेकेन समयेन त्रसनारुधो प्रवेशो चितीयेनोपर्यधो वा गमनं तृतीयेन च बहिर्निःसरणं चतुर्थेन नु विदिक्षुत्पत्तिदेशप्राप्तिरिति । पंचमसमयस्तु त्रसनाख्या बहिरेव विदिशो विदिशुत्पत्तिः वृज्यते । तत्र च भव्यवर्तिषु आनाहारक इत्यवगतं तत्र । आद्यंतसमयोस्त्वाहारक इति । केवलसमुद्रघातेपि कामेणशरीरवर्तित्वानृतीयचतुर्थपंचमसमयेष्वनाहारको द्रष्टव्यः । शोषेण त्वेदारिकेनामश्रवर्तित्वादाहारक इति (मुहुत्तमपक्कं चित्ति) अंतर्मुहूर्तं गृह्यते । तत्र केवली स्वायुषः क्रये सर्वयोगनिरोधे सति दहस्वपंचाङ्गोद्धारणमात्रात्रय यावद्नाहारक इत्यवगतं तत्र । सिद्धजीवास्तु शैवेन्द्रियस्थाया आदिसमयादारज्यान्तमपि कात्रमणाहारका इति । सांप्रतमेतदेव स्वाभिनिवेशोपविशेपिततरमाह ।

एकं च दोव समए केवज्जिपरिवज्जिया अणाहारा ।

पंचमि दौणि दौए य दुरिरे तिन्नि समयात्रो ॥

एकंचेत्यादि । केवलपरिवर्जिताः संसारस्था जीवा एकं द्वौ वा अनाहारका भवन्ति ते च द्विजिग्रहविग्रहोपात्तौ चित्तुः सामयिकायां द्रष्टव्याः चतुर्विग्रहपंचमसमयोत्पत्तिस्तु स्वल्पसन्वाश्रितेपि न साक्षादुपात्ता । तथा चान्यत्राप्यभिहितं एकं चैव यानाहारकः । वाशब्दात् त्रीन् वा आनुपूर्व्यां अन्युद्ग्रहवृद्धता विग्रहगतौ चतुराः समयात्मनामेभिहिताः तत्र ।

पंचमसमयोत्पत्तौ वृज्यते नान्यत्रेति । जयस्थकेवजिनस्तु समुद्रघाते मंथे तत्करणोपसंहारावसरे तृतीयपंचमसमयौ द्वौ वा कपूरणाश्चतुर्थसमयेन सहिताख्यः समया भवन्तीति ।

पुनरपि निर्युक्तिकारः सादिकमपर्यवसानं कात्रमणाहारकत्वं ददायितुमाह ॥

अंतो मुहुत्तमपक्कं सेवेमीए जवे अणाहारा ।

सादीयमनिहणं पुण सिद्धायणाहारगा होंति ॥

(अंतोमुहुत्तमित्यादि) शैवेन्द्रियस्थाया आरज्यसर्वेयानाहारकः सिद्धावस्थाप्राप्तानन्तमपि कात्रं यावदिति पूर्व तु कावक्षिकाख्यन्यतिरेकेण प्रतिसमयमनाहारकः कावक्षिकेन तु कादाचित्क इति । सूत्र. शु. २ अ. ३ ॥ सयोगिकेवली अनाहारक इति वदतां दिग्गम्भाराणां तस्याऽऽहारकत्वसाधनेन प्रतिक्रियः कृतः । सूत्र० । सम्म० । तदेवं संसारस्था जीवा विग्रहगतौ जघन्येवैकं समये उन्मुह्यतः समयत्रयं भवस्थकेवली च समुद्रघातावस्थाः समयत्रयमनाहारकः शैवेन्द्रियस्था यांत्वंतर्मुहूर्तं सिद्धास्तुसादिकमपर्यंतं कात्रमणाहारका इति स्थितं ॥

सांप्रतं प्रथमाहारग्रहणं येन शरीरेण करोति तदशयति ॥

जोएण कम्मएणं आहारं ई अणंतरं जीवा ।

तेण परं मीसेणं जीवशरीरस्स पज्जती ॥

जोएणायादि । ज्योतिस्तेजस्तदेव तत्र वा भवं तैजसं कामेण वाहारयति । तैजसकामेण हि शरीरं आसंसारभाविनि ताज्यामिवोत्पत्तिदेशे गता जीवा प्रथममाहारं कुर्वति ततः परमोदारिकमिश्रेण वैक्रियमिश्रणेन वा यावच्छरीरं निरपद्यते तावदाहारयति । शरीरनिष्पत्तौ त्वेदारिकेण वैक्रियेण वाऽऽहारयन्तीति स्थितः । सूत्र० शु० २ अ० ३ । आ० ।

केवलजिनां प्रचक्ष्णावाहारनिर्हारो ॥ स० ॥

पूर्वकायिकादीनामाहारनिरूपणम्—कथं किं वा ते आह रन्ति ॥

सुयं मे आउसंते जं जगवया एवमकवायं इह खवु आहारपरिक्खा एणमज्जयणे तस्म एणं अयमडे इह खवु पाईणं वा मव्वतो सव्वावेति च एणं झोगंमि चत्तारि वीयकाया एवमाहिज्जंति । तं जहा अग्गवीया मूत्रवीया पो-रवीया खंधवीया ते सिं च णं अहाविणं अहावागासे णं इहे गतिया मत्ता पुढवीजोणिया पुढविंसंजवा पुढवीवुकमये तज्जोणिया तस्संजवा तदुवक्का कम्मोवगा कम्मणि याणेणं तत्तय वुक्का एणाणा विहजोणियासु पुढवीसु रुक्वत्ताए विउट्ठंति ते नीवा तेसिं एणाणा विहजोणियाणं पुढवीणं मिणेहमाहारंति ॥ १ ॥

॥ टी० ॥ सुधमस्वामी जं वुस्वामिनमुद्दिश्येदमाह । तद्यथा धु-तं मयाऽऽमुष्मता नु भगवन्तदमास्थानं । तद्यथा । आहारपरि-हेदमभ्ययनं तस्य चायमर्थः । प्राच्यादिषु दिक्षु सर्वे तस्य-ध्यायो विदिक्नु च (सव्यावतिथि) सर्वस्मिन्निपि लोके जैवे प्रहापकभावादिगाधारजृतेस्मिन् चत्वारो बीजकाया बीजमे-व कार्यो येषां ते तथा बीजं वृक्षमात्रं चत्वारो बीजप्रकारा समुत्पत्तिजेदा जवन्ति तद्यथा अग्रे बीजं येनामुपपद्यते ते तज्जता त्रिसहकारादयः शाद्यादयो वा । यद्विद्याप्रणयेवोत्पत्तौ

मरीरपुग्गद्विडव्विया ते जीवा कम्माववन्नगा जवं-
तीतिमक्खायं ॥ ३ ॥

टी०। सुधर्मस्वामी शिष्योद्देशेनेदमाह ॥ अथापरमेतदा-
ख्यातं पुरा तीर्थकरणे यदि वा तस्यैव वनस्पतेः पुनरपरं
वक्ष्यमाणमाख्यातं यद्यथेहास्मिन् जगत्पक्षे केचन तथावि-
धकर्मोदयवर्तिनः सत्याः प्राणिनो वृक्षा एव येनिरूपयन्तिस्था-
नमाश्रयो येषां ते वृक्षयोनिकाः । इह च यत्पृथिवीयोनिकेषु
वृक्षत्वमिहितं तदंतप्यपि वृक्षयोनिकेषु वनस्पतिषु तदुपच-
यकर्तुसर्वमायोज्यं यावदाख्यातमिति । सूत्र. ध्रु० १ अ० ३ ।
स(अप्रतं वनस्पत्यवयव(नभिहृत्वा ११५॥

अह्रावरं पुरकखायं इहेगतिया सत्ता रक्खजोणिया रक्ख-
संजवा रक्खवुकुमा तज्जोणिया तस्संजवा तदुवकमा क-
म्पोवगा कम्पनियाणेणं तत्थ वुकमा रक्खजोणिएसु
रक्खत्ताए विडुंति ते जीवा तेषि रक्खजोणियाणं रक्खवाणं
सिणेहमाहारंति ते जीवा आहारंति पुढवीमरीरं आउते
उवाउवणस्सइसरीरं तमथावराणं पाणाणं सरीरं अचिच्चं
कुव्वंति परिविष्कृत्यं तं सरीरं पुव्वाहारियं तथाहारियं
विपरिणाभिणं सारुविकरं संतं अवरैवियणं तेषि रक्ख-
जोणियाणं रक्खवाणं सरीरा पाणावन्ना जाव ते जीवा
कम्पोववन्नगा जवंतीति मक्खायं ॥ ४ ॥

अथापरमेतदाख्यातं तदुच्यते । इहास्मिन् जगत्पक्षे न सर्वे
तथाविकर्मोदयवर्तिनो वृक्षयोनिकाः सत्या भवंति तदवयवा
श्रिताश्च परं वनस्पतिरूपा एव प्राणिनो भवंति तथा यो ह्येको
वनस्पतिजीवः सर्ववृक्षावयवव्यापी जवति तस्य चापरे तद्
वयवेषु सूत्रकंदस्कंधवृक्षावप्रवातपत्रपुष्पफलबीजमृतेषु
दशानु स्थानेषु जीवाः समुपच्यंते ते च तत्रोत्पद्यमाना वृक्ष-
योनिका वृक्षवृक्षमाश्रयन्ते इति । शेषं पूर्ववत् इह च प्रा-
क् चतुर्विधार्थप्रतिपादकानि सूत्राण्यभिहितानि । तद्यथा वन-
स्पतयः पृथिव्याश्रिता भवंतीत्येकं १ तच्छरीरं अन्त्यादिशरीरं
वाऽऽहारयंतीति चितीयं २ तथा विवृक्षास्तदाहारितं शरीर-
मचित्तं विवृक्षं च कृत्वात्मसात्कुर्वंतीति तृतीयं ३ अन्यान्य
पि तेषां पृथिवीयोनिकानां वनस्पतीनां शरीराणि सूत्रकंधकं
दादीनि नावावर्णानि भवंतीति चतुर्थं ॥ ४ ॥ एवमत्रापि
वनस्पतियोनिकानां वनस्पतीनामेवंविधार्थप्रतिपादकानि चतु-
ष्टकाराणि सूत्राणि ऋष्यानीति यावत्ते जीवा वनस्पत्यवयव
मृद्वस्त्वकादिरूपाः कर्मोपपन्नगा भवंत्येवमाख्यातं । सूत्र-ध्रु-
१-अ० ३ ॥

अथ वृक्षोपश्रुत्यन्नाह वृक्षानाश्रित्याह ।

अह्रावरं पुरकखायं इहेगइया सत्ता रक्खजोणिया रक्ख-
संजवा रक्खवुकुमा तज्जोणिया तस्संजवा तदुवकमा
कम्पोवगा कम्पनियाणेणं तत्थ वुकमा रक्खजोणिए
सु रक्खेसु मूत्रत्ताए कंदत्ताए खंथत्ताए तथत्ताए साझ-
त्ताए पवाझत्ताए पत्तत्ताए पुफत्ताए फलत्ताए वीथत्ताए
विडुंति ते जीवा तेषि रक्खजोणियाणं रक्खवाणं सिणेह-
माहारंति ते जीवा आहारंति पुढवीमरीरं आउतेउवाउ-
वणस्सइसरीरं पाणाविद्वाणं तमथावराणं पाणाणं सरीरं

अचित्तं कुव्वंति परिविष्कृत्यं तं सरीरं जाव सारुविकरं
संतं अवरै वि य णं तेषि रक्खजोणियाणं मूत्राणं कंदानां
कखंथानां तथाणं साझाणं पवाझाणं जाव वीयाणं सरीरा
पाणावन्ना पाणागंधा जाव पाणाविद्वासरीरं पुग्गद्विडव्वि-
ज्जत्ता ते जीवा कम्माववन्नगा जवंतीति मक्खायं ॥ ५ ॥

अथापरमेतदपुराऽऽख्यातं यद्ययमाणमिहेह सत्ता वृक्षयो-
निका जवंति तत्र ये ते पृथिवीयोनिका वृक्षास्तेष्वेव प्रतिप्रदे-
शतया ये परं समुपच्यंते तस्यैकस्य वनस्पतेर्मृत्तारंजकस्यो-
पचयकारिणस्ते वृक्षयोनिका इत्यभिधीयंते । यद्वा वा ये ते
मृत्तकंदस्कंधशखादिकाः पूर्वोक्तदशानवर्तिनस्त एवमभि-
धीयंते तेषु च वृक्षयोनिकेषु वृक्षेषु कर्मोपपादननिष्पादितेषु
उपश्रुतिर अथारोहंतीत्यध्याह । वृक्षोपरि जाता वृक्षानिधानाः
कामवृक्षानिधाना वा द्रष्टव्यास्तद्भावे वाऽपरे वनस्पतिकायाः
समुपच्यंते वृक्षयोनिकेषु वनस्पतिविविधे । इहापि प्राग्वन्त्यादि
सूत्राणि ऋष्यानि ।

अह्रावरं पुरकखायं इहेगतिया सत्ता रक्खजोणिया
रक्खसंजवा रक्खवुकुमा तज्जोणिया तस्संजवा तदुव-
कमा कम्पोववन्नगा कम्पनियाणेणं तत्थ वुकमा रक्ख-
जोणिएहि रक्खेहि अज्जारोहत्ताए विडुंति ते जीवा
तेसि रक्खजोणियाणं रक्खवाणं सिणेहमाहारंति ते जीवा
आहारंति पुढवीमरीरं जाव सारुविकरं संतं अवरै वि-
य णं तेषि रक्खजोणियाणं अज्जारोहणं सरीरा पाणा
वन्ना जाव मक्खायं ॥ ६ ॥

तद्यथा योनिकेषु वृक्षेष्वपरैऽध्याहः समुपच्यंते ते च तत्रोप-
त्ताः स्वयोनिरूतं वनस्पतिशरीरमाहारयंति तथा पृथिव्यमेजोया
श्वादीनां शरीरकमाहारयंति तथा तच्छरीरमाहारितं सच्चित्तं
विवृक्षं परिणमितमात्मसात्कृतं स्वकायावयवतया व्यवस्था-
पर्यत्यपराणि च तेषामध्याहृद्वाणं नानाविधरूपरसगंधरूप-
शोपेतानि नातस्तथानानि शरीराणि जवति ते जीवास्तत्र-
स्वकृतकर्मोपपन्ना जवंतीत्येतदाख्यातमिति प्रथमं सूत्रम् । सूत्र०
ध्रु० २ अ० ३ ।

अह्रावरं पुरकखायं इहेगतिया सत्ता अज्जारोहजोणिया
अज्जारोहसंजवा जाव कम्पनियाणेणं तत्थ वुकमा रक्ख-
जोणिएसु अज्जारोहेसु अज्जारोहत्ताए विडुंति ते जीवा
तेसि अज्जारोहजोणियाणं अज्जारोहाणं सिणेह-
माहारंति ते जीवा आहारंति ते जीवा पुढवीमरीरं
जाव सारुविकरं संतं अवरै वि य णं तेषि अज्जारोह-
जोणियाणं अज्जारोहाणं सरीरा पाणावन्ना जाव म-
क्खायं ॥ ७ ॥

चितीयं त्विदमथापरं पुराख्यातं । ये ते प्राग्वृक्षयोन्यो वृक्षे-
षु अध्याहृद्वाः प्रतिपादितास्तेष्वेवोपरि प्रतिप्रदेशोपचयकर्त्ता-
रोऽध्याहृदवनस्पतियेनोपच्यंते ते च जीवा अथ्याहृदप्रदेशे-
पृथगा अध्याहृदजीवास्तेषां स्वयानिरूतानि शरीराण्यहा-
रयंति । तथाऽपराव्यपि पृथिव्यादीनि शरीराणि आहारयंति
अपराणि चाध्याहारोहसंभवानामध्याहृदजीवानां नानाविधपदं
कादिकानि शरीराणि जवंतीत्येवमाख्यातं ।

अहावरं पुरस्त्रायं इहेगतिया सत्ता अज्जारोहजो-
णिया अज्जारोहसंजवा जाव कम्मनियाणें तत्थ वुक्कमा
अज्जारोहजोणिएसु अज्जारोहत्ताए विउटंति ते जीवा
तेमिं अज्जारोहजोणियाणं अज्जारोहाणं सिणेहमा
हारेंति ते जीवा आहारेंति पुढवीसरीरा आउसरीरा
जावमारुविकमं संतं अवेरे वि य णं तेमिं अज्जारो
हजोणियाणं अज्जारोहाणं सरीरा णाणावन्ना जाव
मक्खायं ॥ ८ ॥

तृतीयं त्विदं ॥ अहावरमित्यादि । अथापरं पुराख्यातं तद्यथा
इहैकं सत्त्वा अध्यारुहसंभवेष्वध्यारुहत्वेनोपपद्यते यं चैवमुप-
पद्यते तज्जहारुहजीवा आहारयन्ति तृतीयं त्वध्यारुहयोनिकाना-
मध्यारुहजीवानां शरीराणि छद्म्यानीति विशेषः ।

अहावरं पुरस्त्रायं इहेगतिया सत्ता अज्जारोहजोणिया
अज्जारोहसंजवा जाव कम्मनियाणें तत्थ वुक्कमा अ-
ज्जारोहजोणिएसु अज्जारोहेसु मूत्रत्ताए जाव बीयत्ताए
विउटंति ते जीवा तेमिं अज्जारोहजोणियाणं अज्जारो
हाणं सिणेहमाहारेंति जाव अवेरे वि य णं तेमिं अज्जा
रोहजोणियाणं मूत्राणं जाव बीयाणं सरीरा णाणावन्ना
जाव मक्खायं ॥ ९ ॥

इदं तु चतुर्थकं तद्यथा (अहावरमित्यादि) अथापरमिद-
माख्यातं । तद्यथा इहैकं सत्त्वा अध्यारुहयोनिकेष्वध्यारुहेषु
मूत्रकंदकंधवृक्षाखाप्रवाहपत्रपुष्पफलबीजमावेषोः पद्यते ते
च तथाविधकर्मोपगमा ज्वंतीयेतदाख्यातमिति शेषं तद्वेचितं ।
साम्प्रतं वृक्षयतिरिक्तोपवनस्थितिकायमाश्रित्याह ।

अहावरं पुरस्त्रायं इहेगतिया सत्ता पुढविजोणिया पुढ-
विसंजवा जाव णाणाविहजोणियासु पुढवीसु तणत्ताए
विउटंति ते जीवा तेमिं णाणाविहजोणियाणं पुढवीणं
सिणेहमाहारेंति जाव ते जीवा कम्मोववन्ना ज्वंतीति
मक्खायं १० एवं पुढविजोणिएसु तणेषु तणत्ताए विउ
टंति जाव मक्खायं ११ एवं तणजोणिएसु तणेषु तण-
त्ताए विउटंति तणजोणीयं तणसरीरं च आहारेंति जाव
मक्खायं १२ एवं तणजोणिएसु तणेषु मूत्रत्ताए जाव बीय-
त्ताए विउटंति ते जीवा जाव एवमक्खायं १३ एवं ओसहीणं
वि चत्तारि आत्तावगा १४ एवं हरियाणं वि चत्तारि आ-
त्तावगा ॥ १५ ॥

साम्प्रतं वृक्षयतिरिक्तं शेषवनस्थितिकायमाश्रित्याह । (अहा-
वरमित्यादि) अथापरमिदमाख्यातं यच्चत्तरव वक्ष्यते । तद्यथा
इहैकं सत्त्वाः पृथिवीयोनिकाः पृथिवीसंभवाः पृथिवीवुक्कमा
इत्यादयो यथा वृक्षेषु चत्वार आशापका एवं तृणान्यप्याश्रित्य
छद्म्याः । ते चामी नानाविधासु पृथिवीयोनिषु तृणत्वेनोप-
पद्यन्ते पृथिवीशरीरं चाहारयन्ति १० द्वितीयं तु पृथिवीयो-
निकेषु तृणेषु पद्यन्ते तृणशरीरं चाहारयन्तीति ११ तृतीयं तु
तृणयोनिकेषु तृणेषु पद्यन्ते तृणयोनिकं शरीरं चाहारयन्तीति
१२ चतुर्थं तृणयोनिकेषु तृणावयवेषु मूत्रादिदशप्रकारेषु

पद्यन्ते तृणशरीरं चाहारयन्त्येवं यावदाख्यातमिति १३ एवं
सौपथ्याश्रयाश्चत्वार आशापका जणनीयाः १४ त्वरमावधि-
ग्रहणं कर्तव्यमेवं हरिताश्रयाश्चत्वार आशापका भणनीयाः ।
कुहणेषु त्वेक एवाशापको छद्म्यस्तद्योनिकानामपरं याम
भावादिति ज्ञावः ।

अहावरं पुरस्त्रायं इहेगतिया सत्ता पुढविजोणिया पुढ-
विसंजवा जाव कम्मनियाणें तत्थ वुक्कमा णाणाविहजो-
णियासु पुढवीसु आयत्ताए वायत्ताए कायत्ताए कुहण-
त्ताए कंदुकत्ताए उव्वेहणियत्ताए निव्वेहणियत्ताए
सत्ताए उत्तजत्ताए वामाणियत्ताए कूरत्ताए विउटंति
ते जीवा तेमिं णाणाविहजोणियाणं पुढवीणं सिणेहमा-
हारेंति ते वि जीवा आहारेंति पुढविसरीरं जाव संतं अवेरे
वि य णं तेमिं पुढविजोणियाणं आयत्ताणं जाव कूराणं
सरीरा णाणावम्मा जाव मक्खायं एगो चैव आत्तावगो
मेमा तिमिं णत्थि ॥ १६ ॥

इह चामी वनस्पतिविशेषा लोकव्यवहारतः सुगुप्ततयाः प्रहा-
पनातो वावसेया इति । अत्रायं सर्वेषामेव पृथिवीयोनिकवा-
त्पृथिवीसमाश्रयत्वेनाभिहिताः इह च स्थानावराणां वनस्पते-
रेव प्रस्पष्टचैतन्यवृक्षणात्वात् सत्त्वेव प्राक्प्रदर्शितं चैतन्यं ।

साम्प्रतमप्युक्तिकायस्य वनस्पतेः स्वरूपं दर्शयितुमाह ।

अहावरं पुरस्त्रायं इहेगतिया सत्ता उदगजोणिया
उदगसंजवा जाव कम्मनियाणें तत्थ वुक्कमा णाणावि-
हजोणिएसु उदगेषु रुक्वत्ताए विउटंति । ते जीवा ते
मिं णाणाजोणियाणं उदगाणं सिणेहमाहारेंति ते जीवा
आहारेंति पुढविसरीरं जाव संतं अवेरे वि य णं तेमिं
उदगजोणियाणं रुक्खाणं सरीरा णाणावम्मा जाव
मक्खायं । जहा पुढविजोणियाणं चत्तारि गमा अज्जा-
रुहाणं वि तहेव तणाणं ओसहीणं हरियाणं चत्तारि
आत्तावगा जणियव्वा । एकेके तहा उदगजोणियाणं
रुक्खाणं इक्के ॥ १७ ॥ अहावरं पुरस्त्रायं इहेगतिया सत्ता उ-
दगजोणिया उदगसंजवा जाव कम्मनियाणें तत्थ वुक्कमा
णाणाविहजोणिएसु उदगेषु उदगत्ताए अवगत्ताए पण्ण-
त्ताए सेवात्ताए कत्तेवुगत्ताए हरुत्ताए कमेरुगत्ताए कच्च-
जाणियत्ताए उप्पत्ताए पडमत्ताए कुमुत्ताए नड्डिणत्ताए
सुजगत्ताए सेण्णियत्ताए पोंभरियत्ताए महापोंभरियत्ताए
सयपत्ताए सहसपत्ताए एवं कहुत्ताए कोकणत्ताए अरवि-
दत्ताए तामरत्ताए जिमजिमसुण्णत्ताए पुक्खत्ताए पुक्ख-
त्ताण्यजगत्ताए विउटंति ते जीवा तेमिं णाणाविहजोणिया-
णं उदगाणं सिणेहमाहारेंति ते जीवा आहारेंति पुढवी
सरीरं जाव संतं अवेरे वि य णं तेमिं उदगजोणियाणं उद-
गाणं जाव पुक्खत्ताण्यजगाणं सरीरा णाणावम्मा
जाव मक्खायं एगो चैव आत्तावगो ॥ १८ ॥

(अहावरमित्यादि) अथान्तरमेतच्छ्रयमाणमाख्यातं तद्यथा

इहैके स्वस्वास्त्याविवर्कमोपचयादुद्धं येनिरुपत्तिस्थान
येनं ते तथा । तथोद्देके संजवा येनं ते तथा । यावत्कर्मवि-
दनेन संदाजितास्तदुपक्रामा भवेतीति ते च तत्कर्मवशगा
नानाविधयोगिनोदुद्धं वृक्षयेनपुष्कामंन्युपयेनं । ये च जीवा
उद्धकरोनिका वृक्षयेनपुष्कामंन्युपयेनं तत्तरीरमुद्धं शरीरमाहार-
यति न केवत् तदेवाव्यदपि पृथिवीकायादिशरीरमाहारयं-
तीति शेषं पुर्ववत् यथा पृथिवीयोनिकानां वृक्षाणां चत्वार आ-
द्यापका एवमुद्धकयोनिकानामपि वृक्षाणां जवतीत्येवं द्रष्टव्यं
अपरस्य प्रागुक्तस्य विकल्पाभावादिति किं तर्हि एक एवा
लापको भवति १७ एतेषां हि उद्धाकृतीनां वनस्पतिकार्यानां
तयावयवजनकशैव शरीरानामपरस्य प्रागुक्तस्य विकल्पस्याऽ
भावादिति । एते च उद्धाकृता वनस्पतिविशेषाः कत्रेवुका
हमदयां लोकस्यवहारतोऽप्यस्या इति ॥ १८ ॥

साम्प्रतमन्थेन प्रकारेण वनस्पत्याश्रयमाशापकवयं दर्श-
यितुमाह ।

आहारं पुरस्त्रायं इहेगतिया सत्ता तेसि चैव पुढवी-
जोणिएहिं रुखेहिं रुखजोणिएहिं रुखेहिं रुख-
जोणिएहिं मूत्रेहिं जाव बीएहिं रुखजोणिएहिं अज्ज-
रहेहिं अज्जरोहजोणिएहिं अज्जारेहिं अज्जरोह-
जोणिएहिं मूत्रेहिं जाव बीएहिं पुढविजोणिएहिं
तणेहिं तणजोणिएहिं तणेहिं तणजोणिएहिं मूत्रेहिं
जाव बीएहिं एवं ओमहीहिं वि तिन्नि आद्यावगा एवं
हरिएहिं वि तिन्नि आद्यावगा पुढविजोणिएहिं वि
आएहिं काएहिं जाव क्रूरहिं उदगजोणिएहिं रुखेहिं
रुखजोणिएहिं रुखेहिं रुखजोणिएहिं मूत्रेहिं जाव
बीएहिं एवं अज्जारेहिं वि तिन्नि तणेहिं वि तिन्नि
आद्यावगा ओमहीहिं वि तिन्नि हरिएहिं वि तिन्नि
उदगजोणिएहिं उदएहिं अवएहिं जाव पुक्खलत्थि-
जएहिं तमपाणत्ताए विउदंति ॥ १९ ॥

टी०तयथा । पृथिवीयोनिकैर्वृक्षैर्हृष्यानिर्कैर्वृक्षैस्तथा वृक्षयो-
निकैर्वृक्षादिभिरिति एवं वृक्षयोनिकैरप्यारुहैस्तथा ऽप्यारुहयो-
निकैर्वृक्षादिभिरिति एवमन्त्येपि तुणादयो द्रष्टव्याः एवमुद्धक-
योनिकत्वापि वृक्षेषु योजनीयं ॥ १९ ॥

तद्वै पृथिवीयोनिकवनस्पतेरुद्धकयोनिकवनस्पतेश्च भेदानु-
पदश्याऽधुना तदनुवादोपपत्तिजघृकुराह ॥

ते जीवा तस्मिं पुढवीजोणियाणं उदगजोणियाणं रुख-
जोणियाणं अज्जरोहजोणियाणं तणजोणियाणं ओ-
महीजोणियाणं हरियजोणियाणं रुखवाणं अज्जारुहा
णं तणाणं ओमहीणं हरियाणं मूत्राणं जाव बीयाणं
आयाणं कायाणं जाव करवाणं उदगाणं अवगाणं जाव
पुक्खलत्थिजणाणं मिणंमहागंरिति ते जीवा आहारंति
पुढवीमरीरं जाव संतं अवरं वि यणंति रुखजोणि-
याणं अज्जरोहजोणियाणं तणजोणियाणं ओमहि-
जोणियाणं हरियजोणियाणं मूत्रजोणियाणं कंदजोणि-
याणं जाव बीयजोणियाणं आयजोणियाणं कायजोणि-

याणं जाव क्रूरजोणियाणं उदगजोणियाणं अवगमोणि-
याणं जाव पुक्खलत्थिजगजोणियाणं तसपाणाणं मरी-
रा एणाणवग्गा जाव मक्खवायं ॥ २० ॥

(ते जीवा इत्यादि) ते वनस्पतिपूषपा जीवाः पृथिवीयोनिकानां
तथादिकवृक्षाप्यारुहणेषु पृथिवीरतयोनिकानां वृक्षाणां यावत्सेन
हमाहरयन्तीत्येनद्रष्टव्यमिति । तथा व्रमार्ना प्राणिनां शरीर
महारजन्यतत्त्वस्याने द्रष्टव्यमिति । तदेवं वनस्पतिकारि-
कानां सुप्रतिपाद्यतन्त्यानां स्वरूपमभिहितं शेषाः पृथ्वी-
कायादयश्चत्वार एकैऽपि उत्तरत्र प्रतिपादयिष्यन्ते । सूत्र-
श्रु. २ अ. ३ ।

उत्पन्नादिजीवानामाहारो वनस्पतिशब्दे ।

मनुष्याणाम् ॥

संप्रितं वनकायस्याऽवसरः स च नारकतिर्यङ्मनुष्यदेवभे-
दजिज्ञाः तत्र नारका अप्रत्यक्षत्वेनानुमानग्राह्या दुष्कृतकर्म-
फलसुखः केचन संतीत्येवं ते ग्राह्या तदाहारो ऽप्येकास्तेना-
द्युत्पन्ननिवर्तितव औजसा प्रक्षेपेणति । देवा अय्यधुना
वाहुत्वेनानुमानगमया एव तेषामप्याहारः शुभ एकांतेनै-
जानिवर्तितो न प्रक्षेपकृत इति । सत्त्वाभोगनिवर्तितो नाजो-
गकृतश्च । तत्र नाभोगकृतः प्रतिसमयभावी आजोगकृतश्च
जघन्येन चतुर्जककृत उच्छ्रितस्तु त्रयस्त्रिंशच्छर्पसहस्रनिष्पा-
दित इति शेषास्तु तिर्यङ्मनुष्यास्तेषां च मध्ये मनुष्याणाम-
न्यर्हतित्यास्तनेव प्रादर्शयितुमाह ॥

आहारं पुरस्त्रायं एणाविहाणं मणुस्साणं ते जहा
कम्मचूमाणं अकम्मचूमाणं अंतरदीवगाणं अरियाणं
मिच्चुक्खयाणं तेसि च णं अहावीएणं अहावकोसेणं
इत्थीए पुरिस्ससयं कम्मकराए जोणिए एत्थणं भेहु
एवत्तियाए वणां मंजोगे ममुप्पज्जं ते हुहओ वि मिणेहं
संचिणंति तत्थणं जीवा इत्थिआए पुरिस्साए एणुं
सगत्ताए विउदंति ते जीवा माओओयं पिउमुक्कं ते
तनुजयं सेमट्ठं कट्ठुमं किंविमं ते पढमत्ताए आहारमाहा
रंति ततो पच्चा जं मे माया एणाविहाउ रसविउ आ
हारमाहारंति ततो एगेदमणं ओयमाहारंति आणुपुवे
ए वुद्धा पत्तिपागमणुवित्रा ततो कायातो अज्जिनियवमाणा
इत्थि वेगया जणयंति पुरिस् वेगया जणयंति एणुमं वेगया
जणयंति ते जीवा सह्रा समाणा माउक्खीरं सपि आहा
रंति आणुपुवेण वुद्धा ओयणं कुम्मासं तसयावरेय पाणं
ते जीवा आहारंति पुढविमरीरं जाव सारुक्किकं संतं
अवरं वि यणं तेसि एणाविहाणं मणुस्समाणं कम्मचू-
माणं अकम्मचूमाणं अंतरदीवगाणं अरियाणं मित्र-
क्खुं मरीरा एणावग्गा जवतीति मक्खवायं ॥ २१ ॥

(अथावरं पुरस्त्रायं) मिथादि। अयानंतरमेव तु पुरा पूर्वमेवास्या
नं तयथा आयाणामतयाणां च कर्म तस्मिज्जाऽकर्म तस्मिज्जादीनां
मनुष्याणां नानाविधयोनिकानां स्वरूपं वक्ष्यमाणनीत्या समा-
ख्यातं तेषां च स्त्रीतपुष्पकनदजिज्ञानां । यथावीजनेति । यद्यस्य
बीजं तत्र स्त्रियां संबधि शोणितं पुंरूपस्य च शुक्रं पतद्वयमन्त्य-
विध्वस्तं शुक्राधिकं सम्मनुष्यस्य शोणिताधिकं स्त्रियास्तत्स-

मता नपुंसकस्य कारणतां प्रतिपद्यते । तथा यथावकाशेनैति । योऽयंस्थायकाशो मातुर्हृदकुक्ष्यादिकस्तत्रापि किञ्च त्रामा स्त्रिया दक्षिणा कुत्रिः पुरुषस्योभयाश्रितः पंड इति । अत्र चाविध्वस्ता योनिरपविध्वस्तं बीजमेति चत्वारो भेदाः तत्राप्याद्य एव भेदाक उत्पत्तेरवकाशो न शेषेषु त्रिष्विति । अत्र च स्त्रीपुंसयोर्वेदो द्ये सति पूर्वकर्मनिवर्तितया योनौ भैयुतप्रत्यायिको रताभिवा पाद्यजनितोऽश्रिकारणधारणकाष्ठयोरिव संयोगः समुत्पद्यते तत्संयोगश्च तच्छुक्रशोणिते समुपादाय तत्रोत्पिःसत्त्वं जंतव स्तैजसकर्मणाज्यां शरीराज्यां कर्मरज्जुसंदायितास्तत्रोत्पद्यंते ते च प्रथममुभयोरपि स्नेहमात्रचिन्त्यविध्वस्तायां योनौ सत्यामिति । विध्वस्यते तु योतिः “पंचपंचाशिका नारी सतः सपतिः पुरुष इति” तथा ब्राह्मसमुद्गर्तानि यावच्छुक्रशोणिते अविध्वस्तयोर्निके जवतस्तत ऊर्ध्वं ध्वंसमुपागच्छत इति । तत्र जीवा उभयोरपि स्नेहमाहार्य स्वकर्मविपाकतं यथा स्यं स्त्रीपुंसपुंसकभावेन । (विउदंतिसि) वदंते समुत्पद्यंत इति यावत् । तदुत्तरकार्त्तं च स्त्रीकुक्षौ प्रक्रियाः सन्तः स्त्रिया हा रितस्याहारस्य निर्यासं स्नेहमाददति तस्नेहेन च तेषां जंतूनां क्रमोपचयादानेन क्रमेण निष्पत्तिरुपजायते (सत्ताहं कवलं होइसत्ताहं होइ बुलुय) इत्यादि तदेवमनेन क्रमेण तदेकदेशेन वा मातुराहारमाजसा मिश्रेण वा ब्रह्मनिर्वाणुपूर्वणाहारयंति यथाक्रममानुपूर्व्येण वृद्धिमुपागताः संतो गर्भपरिपाकं गर्भनिष्पत्तिमुपपन्नस्ततो मातुःकायादग्निनिवर्त्तमानाः पृथग्भवन्तः संतस्तयोनौनेर्गच्छंति । ते च तथाविधकर्मोद्वादात्मनः स्त्रीभावमप्येकदा जनयंत्युत्पादयंत्यपरे केचन पुंभिरा नपुंसकभावं च । इदमुक्तं जवति । स्त्रीपुंसपुंसकभावः प्राणिनां नपुंसककर्म निवर्तितो भवति न पुनर्यो यादगिहं जवे सोमोऽभिन्नेव तादृगेवेति । ते च तदहंजंतवाद्यकाः संतः पूर्वभवाज्यासादाहारजिज्ञाषिणो भवेति मातुः स्तन्यमाहारयति तदाहारेण चानुपुव्येण च वृद्धास्तदुत्तरकालं नवनीतदध्योदनादिकं यावत्कुस्मात्पाद उज्जते तथाहारवनेनोपगतास्त्वान् स्थावरश्च प्राणिनस्ते जीवा आहारयंति तथा नानाविधपृथिवीशरीरं लवणादिकं सचेतनं वाहारयंति तच्चाहारितात्मसात्कृतं सारूप्यमापादितं सत् सत्सारूपासंभेदोऽस्थिमज्जाशुक्राणि धातव इति समथा व्यवस्थापयंत्यपराण्यपि तेषां नानाविधमनुष्याणां शरीराणि नानावर्णान्यावितर्कंति । ते च तद्योनिक्वात्सदाधावजुतानि नानावर्णानि शरीराण्याहारयंतोत्सवमाख्यातमिति ॥ २१ ॥ सूत्र० ध्रु. २ अ. ३ ।

निर्यज्ञचरणाम् ।

एवं तावत्तैव्युत्क्रान्तमनुष्याः प्रतिपादितास्तदन्तरं संसृज-नजानामवसरस्तांश्चोत्तरत्र प्रनिपादयिष्यामि । सांप्रतं निर्यथोक्तिकास्तत्रापि जज्ञचराणुद्दिश्याह ।

अहावरं पुरकत्वायं पाणाविहाणं जज्ञचराणं पंचिदिय-तिरिक्त्वजोणियाणं । तेजहा । मच्छाणं जाव सुममाराणं तैसि च णं अहावीएणं अहावगासं इत्थीए पुरिससम य कम्मकहा तद्देव जाव ततो एगदंसं ओयमाहारंति आणुपुव्वेणं वुद्धा पण्णिगमणुविन्ना ततो कायाओ अग्निनिवट्ठमाणो अंभं वेगया जणयंति पोयं वेगया जण-यंति से ओइ उडिज्जमाणे इत्थि वेगया जणयंति पुरिसं वेगया जणयंति नपुंसं वेगया जणयंति ते जीवा

महारा समाणा आउसिण्होहाहारंति आणुपुव्वेणं वुद्धा वणस्तनिकायं तमयावरे य पाणे ते जीवा आहारंति । पुठवीमरीरं जाव संतं अवरे वियणं तैसि नानाविहाणं अलचरपंचिदियतिरिक्त्वजोणियाणं मच्छाणं सुसुमाराणं सरीरा पाणावस्सा जाव मक्खवायं ॥ २२ ॥

अथानंतरमेतच्छ्रवमाणं पूर्वमाख्यातं । न तथा । नानाविधजज्ञचरपंचेन्द्रियतिर्यग्भोजिकानां संबंधिनः कांश्चित्स्वनामग्राहमाह । न तथा । (मच्छाणं जाव सुसुमाराणं) मित्यादि तेषां मत्स्यकच्छपमकरग्राहसुसुमारादीनां यस्य यथा यद्विज्ञे तेन तथा यथावकाशेन यो यस्यादरादाववकाशास्तेन स्त्रियाः पुरुषस्य च स्वकर्मनिवर्तितया योनादुपपद्यंते ते च तत्राभिध्यक्ता मातुराहारेण वृद्धिमुपगताः स्त्रीपुंसपुंसकानामन्यतमेनोत्पद्यंते । ते च जीवा जज्ञचरा गर्भाद्युत्क्रान्ताः संतस्तदन्तरं यावद्गृह्णन्ति लवणवस्तावदपस्नेहमपायमेवाहा-रयंति आनुपुव्वेण च वृद्धाः संतो वनस्पतिकायं तथापरांश्च-त्रसौंस्थावगांधाहारयंति यावत्पंचेन्द्रियान्त्यहाहारयंति तथा-चोक्तं “ अस्ति मत्स्यस्ति निर्मानं शतयोजनविस्तरः । तिमिगि-लमिगिओऽप्यस्ति तकिगिओऽप्यस्ति राघवः ” तथा ते जीवाः पृथिवीशरीरं कर्दमस्वरूपं क्रमेण वृद्धिमुपगताः संत आहारयंति तच्चा-हारितं समानरूपीकृतमात्मसात्परिणामयंति शेषं सुगमं यावत्कर्मोपगता भवेतीत्यवमाख्यातं ॥ २२ ॥

अहावरं पुरकत्वायं पाणाविहाणं चणप्पयन्नयरपंचिदिय-तिरिक्त्वजोणियाणं एगरुग्राणं दुखुराणं गंभीपदाणं सण-प्पयाणं तैसि चणं अहावीएणं अहावगासं इत्थिपुरिस-स यकम जाव मेहुणवत्तिणं णामं संजोगे समुपजई तेहु-हओसिण्होहं मंचिणंति तत्थयं जीवा इत्थिचाए पुरिसचाए जाव विउदंति ते जीवा माउओयं पिउभुक्कं एवं जहा मणुस्साणं इत्थि वि वेगया जणयंति पुरिसं पिनुसंग पि ते जीवा महारा समाणा माउ कवीरं सपि आहारंति आणुपुव्वेणं वुद्धा वणस्तदकायं तसयावरेय पाणे ते जीवा आहारंति पुठवीमरीरं जाव संतं अवरे वियणं तैसि पाणाविहाणं चणप्पयन्नयरपंचिदियतिरिक्त्वजोणियाणं एगरुग्राणं जाव सणप्पयाणं सरीरा पाणावस्सा जाव मक्खवायं ॥ २३ ॥

३० अथापरमेतदाख्यातं नानाविधानां चतुष्पदानां न तथा । एकखुराणामित्यथखुरादीनां, तथा द्विखुराणां, गेमहिष्यादीनां तथा गंभीपदानां हस्तिगंडकादीनां, तथा सत्त्वानां तथा ह्रस्व-वादीनां, यथाकीजेन यथावकाशेन सकलपरांमिमवाप्योपपद्यंते तयोपपन्नाः संतस्तदन्तरं मातुः स्तन्यमाहारयंतीति । क्रमेण च वृद्धिमुपगताः संतोऽपरिणामपि शरीरमाहारयंति । शेषं सु-गमं यावत्कर्मोपगताः भवेतीति ॥ २३ ॥

साम्प्रतमुरःपरिसर्पाणुद्दिश्याह ।

अहावरं पुरकत्वायं पाणाविहाणं उत्तरपरिसप्यन्नयरपंचिदिय-तिरिक्त्वजोणियाणं तैसि चणं ते जहा अहीणं अयगराणं अ-सात्रियाणं महाराणां तैसि चणं अहावीएणं अहावगासं ण

इत्थीए पुरिस जाव एत्थणं मेहुणं एवं तं चेव नाएत्तं
तेमिं च णे अंरं वेगइया जणयंति पोयं वेगइया जण-
यंति से अंरे उच्चिज्जमाए इत्थि वेगइया जणयंति पुरिसं
पि एणुसंगं पि ते जीवा रुहरा समाणा वाउकायमा
हारेति आणुपुच्छेणं वुद्धा वणस्सिकायं तसयावरपाणे ते
जीवा आहारंति पुढीसरीरं जाव संतं अवेरे वि य एं तेमिं
णाणाविहाणं उरपरिसपयझयरतिरिक्खा पंचादियअ-
ह्मीणं जाव महीरगाणं सरीरा एणाणावसा पाणागमेथा ज्व-
मक्खायं ॥ २४ ॥

टी. नानाविधानां बहुप्रकारणासुरस्ता ये प्रसर्पति तेषां । तद्यथा
अहीनमजगराणामाशान्निकानां महीरगाणं यथावकाशेन
यथाबीजत्वेन चोत्पत्त्यां भजत्वेन पोतजत्वेन वा गर्भाश्रिण्डे-
तीति ते च निर्गता मत्तुरुष्माणं वायं चाहारयंति तेषां जाति-
प्रत्ययेन तेनैवाहारेण कीरादिनैव वृद्धिरुपजायते । शेषं सुगमं
यावदाख्यातमिति ॥

संप्रतं नुजपरिसर्पानुद्दिश्याह ॥

अह्वारं पुरक्खायं पाणाविहाणं जुयपरिसपयझयरं
चिंदियतिरिक्खजोणियायं तं जहा । गोहाणं नउ-
झाणं सिहाणं सरगाणं सद्धाणं सरघाणं खराणं घर-
काइझियाणं विस्सजराणं मुमगाणं मेमुसाणं पयझा-
याणं विराझियाणं जोहाणं चउप्पाइयाणं तेमिं च एं
अहावीएणं अहावगासेणं इत्थीए पुरिसस्स य जहा
उरपरिसप्याणं तहा जाणियव्वं जाव सारुविकरं संतं
अवेरे वि य एं तेमिं पाणाविहाणं जुयपरिसप्यपंचि-
ययझयरतिरिक्खायं तं गाहाणं जाव मक्खायं ॥ २५ ॥

टी. नानाविधाभ्यां नुजाभ्यां ये परिसर्पति तेषां । तद्यथा ।
गोधानकुडादीनां स्वकर्मोपात्तेन यथाबीजेन यथावकाशेन
चोत्पत्तिर्भवति । ते चान्नजत्वेन पोतजत्वेन चोत्पन्नस्तदन्तरे मा-
त्तुरुष्मणावायुना वा हारितेन वृद्धिमुपयाति शेषं सुगमं यावदा-
ख्यातमिति ॥

संप्रतं खेचराणुद्दिश्याह ॥

अह्वारं पुरक्खायं पाणाविहाणं खहचरपंचिंदियतिरि-
क्खजोणियाणं तं जहा चमपक्खीणं क्षोमपक्खीणं समु-
गपक्खीणं वित्तपक्खीणं तेमिं च णं अहावीएणं
अहावगासेणं इत्थीए जहा उरपरिसप्याणं नाणत्तं ते
जीवा रुहरा समाणा माउगात्तसिणहमाहारेति आनु-
पुच्छेणं वुद्धा वणस्सिकायं तसयावरं य पाणे ते जीवा
आहारंति पुढीसरीरं जाव संतं अवेरे वि य एं तेमिं
णाणाविहाणं खहचरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं चम-
पक्खीणं जावमक्खायं ॥ २६ ॥

नानाविधानां खेचराणामुत्पत्तिरिव छट्थया यथा चर्मपक्षिणं
चर्मकीटवल्गुश्रीप्रभृतीनां तथा क्षोमपक्षिणं सारसराजहंस-
काकवकादीनां समुगपक्षिततपक्षिणं वहिर्द्विपवर्तिनामेतेषां
यथाबीजेन यथावकाशेन चोत्पन्नानामाहारक्रियैवमुपजायते ।

तद्यथा । सा पक्षिणी तदंशकं पक्षाज्यामावृत्य तावत्तिष्ठति
यावत्तदंशकं तदुष्मणा हारितेन वृद्धिमुपगन्तं सत् कश्चिदावस्थां
परित्यज्य चंडादिकानव्यवान् परिसमाप्य भेदमुपयाति
तदुत्तरकाशमपि मात्रोपनीतिनाहारेण वृद्धिमुपयाति शेषं
प्रावत् ॥ २६ ॥

विकर्षेन्द्रियाणाम् ।

व्याख्याताः पंचेन्द्रिया मनुष्यास्तियञ्च तेषां चाहारो हेतुः ।
आभोगनिवर्तिताऽनजोगनिवर्तितश्च तन्नानाजोगनिवर्तितः ।
प्रतिक्रमजत्याजोगनिवर्तितस्तु यथास्वं कुट्टदनीयादय-
न्नावीति ।

संप्रतं विकर्षेन्द्रियाणुद्दिश्याह ।

अह्वारं पुरक्खायं इहमतिथा सत्ता एणाणाविहजोणिया
पाणाविहसंजवा पाणाविहवुक्कमा तज्जोणिया तस्मंजवा
तज्जुक्कमा कम्मोवगा कम्मणियाणं तय वुक्कमा पाणा-
विहाणं तसयावरारणं पोगझाणं सरीरेसु वा मच्चित्तमु
वा अचित्तमु वा अणुमुयत्ताए विउदंति ते जीवा तेमिं
णाणाविहाणं तसयावरारणं पाणाणं सिणहमाहारेति ते
जीवा आहारंति पुढीसरीरं जाव संतं अवेरे वि य एं
तेमिं तसयावरजोणियाणं अणुसूयगाणं सरीरा एणाणं
सु जाव मक्खायं ॥ २७ ॥

(अह्वारमित्यादि) अद्यन्तरेमेदाख्यातमिहास्मिन् संसारे
एकं केचन तथाविधकर्मोदयवर्तिनः सत्याः प्राणिनो नानावि-
धयोनिकाः कर्मनिदानेन स्वकृतकर्मण उपदानचूतेन तत्रो-
त्पत्तिश्चाने उपक्रम्यागत्य नानाविधवसस्यावाराणां शरीरेषु
अचित्तेषु सचित्तेषु वा (अणुसूयत्तार्थः) अपरशरीरा-
धिततया परनिश्चया विवर्तते समुपयंते इति यावत् तं च जीया
विकर्षेन्द्रियाः सचित्तेषु मनुष्यादिशरीरेषु यूकाद्विहादित्वेनो-
त्पद्यंते । तथा तत्परिहृज्यमानेषु मन्त्रकादिष्वचित्तेषु प्रकृत्यत्वे
नाविर्भवति यथासंचित्तोभूतेषु मनुष्यादिशरीरेषु विकर्षेन्द्रि-
यशरीरेषु वा ते जीवा अनुसूतत्वेन परनिश्चयाः कृत्यादित्वेनो-
त्पद्यंते । अपरे तु सचित्ते तेजःकायादौ मूषिकादित्वेनोत्पद्यंते
यत्र चाग्निस्तेज वायुरित्येतदुक्तं अपि छट्थ्याः तथा पृ-
थिवीमनुश्रित्य कुंडुपिप्लविकादयो वर्षादावुष्मणा संसृज्या
जायंते तथादिकं पूतरका मोहणक क्रमरिकाच्छेदनकादयः स-
मुत्पद्यंते तथा वनस्पतिका ये पनकजुमरादयो जायंते तदेवं
ते जीवास्तानि स्वयानिशरीराण्याहारयतिस्त्येवमाख्यातमिति ।
संप्रतं पंचेन्द्रियमूत्रपुरीषादिवानसुमतः प्रतिपादयितुमाह
एवं दुरुक्कसंजवत्ताए ॥ २८ ॥

एवमिति पूर्वोक्तपरामर्शः । यथा सचित्ताचित्तशरीरनिश्चया
विकर्षेन्द्रियाः समुत्पद्यंते तथा तत्संभवेषु मूत्रपुरीषवांतादिषु
अपरे जंतवेऽपि छट्ठे विरूपं रूपं येषां कृत्यादीनां ते दुरुक्कास्त-
त्संभवेन तज्जावेनोत्पद्यंते ते च तत्र विष्टादौ देहाश्रिते-
ऽनिर्गते या समुत्पद्यमाना उत्पन्नाश्च तदेवं विष्टादिकं स्वयो-
निचूतमाहारयंति । शेषं प्रावत् ॥ २८ ॥

एवं खुरदुगत्ताए ॥ २९ ॥

संप्रतं सचित्तशरीराश्रयाद् जंतून् प्रतिपादयितुमाह (एवं
खुरदुगत्ताएत्यादि) एवमिति यथा मूत्रपुरीषादावुत्पादस्तया
तियं कशरीरेषु । खुरदुगत्ताएति । चर्मकीटतया समुत्पद्यंते ।

इदमुक्तं भवति जीवतमेव गोमहिष्यादीनां चर्मणोः प्राणिनः संमूर्च्छ्यन्ते ते च तन्मांसचर्मणी भक्षयन्ति भक्षयन्तिश्च चर्मणो विवर्गानि विदधति गच्छन्ति गच्छन्ति विवर्गेषु तिष्ठन्तस्तदेव शोणितमाहारयन्ति । तथा अचित्तगवादिशरीरेषु तथा सचित्ताचित्तवस्त्ररूपतिशरीरेषु धुणकौटकाः संमूर्च्छ्यन्ते च तत्र संमूर्च्छन्तस्तच्छरीरमाहारयन्तीति ॥ २९ ॥

साम्प्रतमप्यायं प्रतिपादयिषुस्तत्कारणं ज्ञातव्यं प्रतिपादनपूर्वकं प्रतिपादयतीत्याह ॥

अहारं पुरस्त्रायं इहेगतिया सत्ता एाणाविहजोणिया जाव कम्मणियाणेणं तत्त वुक्कमा एाणाविहाणं तस यावराणं पाणाणं सरीरेषु सचित्तमु वा अचित्तमु वा तं सरीरेणं वायपं सिद्धं वा वायमगहियं वा वायं परिगहियं उट्ठावणमु उट्ठानागी जवति अहेगतियासु अहेगतियागी जवति तिरियंवाएसु तिरियंजागी जवति तं जहा ओमाहिमए महियाकरए हूरतणए सुच्छेदए ते जीवा तेसि पाणाविहाणं तस यावराणं पाणाणं सिण्हेहमाहारंति ते जीवा आहारंति पुढविमरीरं जाव संतं अवेरं वि य णं तेसि तस यावराजोणियाणं ओसाणं जाव सुच्छेदगाणं सरीरा पाणावस्सा जाव मक्खायं ॥ ३० ॥

(अहारमित्यादि) अथान्तरमेतद्व्ययमानं पुरा पूर्वमाख्यातं इहास्मिन् जगत्येकं सत्त्वास्थयाविषयमोदया नानाविधयो निकाः संतो यावत्कर्मनिदानेन तत्र तस्मिन्वातयोनिकेऽप्यायं वृत्तकर्मण्यस्य नानाविधानां बहुप्रकाराणां वसानां दृष्टेरभ्युत्थनीनां स्थावराणां च हरितव्रणवादीनां प्राणिनां सचित्ताचित्तजेदभिम्रेषु शरीरेषु तदप्यायशरीरं वातयोनिकत्वादप्यायस्य वायुनोपादानकारणं नूतेन सम्यक् संसिद्धं निष्पादितं तथा वातनेव सम्पद्यद्दीप्तमभ्रपटुशान्तरनिवृत्तं तथा वातनान्योन्यानुगतव्यापृष्टितं तथोत्थैवगतेषु वातेषु पूर्वभागी भवत्यपकाया गगनगतवातवशाद्वि सिंमूर्च्छन्ते जज्ञं तथाधस्तात्तेषु तद्वशाद्भवत्यभ्यागतीत्यपकाय एव तिथैवगतेषु तिथैवभागी भवत्यपकायाः इदमुक्तं भवति । वातयोनिकत्वादप्यायस्य यत्र यत्रासौ तथाविधप्रवर्णनमवर्णितो जवति तत्र तत्र तत्कार्यं नूतं जज्ञमपि संमूर्च्छते । तस्य चाभिधानपूर्वकं भर्द्दं दशयितुमाह । तद्यथा (ओसत्ति) अवश्यायः (हिमयेति) शिशिरादौ वातेरित्ता हिमकणाः । मिहिका धूमिकाः । करकाः प्रतीताः (हरतण्ययत्ति) तृणप्रत्यवस्थिता जज्ञविद्वः बुद्धेदकं प्रतीतमिति । इहास्मिन्नुदकवस्त्रावे एकं सत्त्वास्थशोषयन्ते स्वकर्षवशास्तत्रोत्पन्नस्ते जीवास्तेषां नानाविधानां व्रसत्थावराणां स्योत्पत्त्याचारतुनां स्नेहमाहारयन्ति ते जीवास्तच्छरीरमाहारयन्ति अनाहारकान नवनीत्यर्थः शेषं सुगमं यावदेतदवस्थायतमिति ३० ॥ तदेवं वातयोनिकमप्यायं प्रदर्शयितुनाऽप्यायसंभवमप्यायं दशयितुमाह ।

अहारं पुरस्त्रायं इहेगतिया सत्ता एाणाविहजोणिया उदगमं नवा जाव कम्मणियाणेणं तत्त वुक्कमा तस यावराजोणियसु उदगमु उदगत्ताए विउट्ठंति ते जीवा तेसि तस यावराजोणियाणं उदगाणं मिण्हेहमाहारंति ते जीवा आहारंति पुढविमरीरं जाव संतं अवेरं वि य णं तेसि—

तस यावराजोणियाणं उदगाणं सरीरा पाणावस्सा जाव मक्खायं ॥ ३१ ॥

अथापरमाख्यातमिहास्मिन् जगति उदकाधिकारे वा एकं सत्त्वास्थयाविषयमोदया वातवशोत्पन्नव्रसत्थावराशरीराधारमुदकं योनिरूपयति स्थानं येषां ते तथा तथोदकसंनवा यावत्कर्मनिदानेन तत्रोत्पन्नव्रसत्थावरायोनिकेवृद्धकव्यपरोदकतया विवर्तते समुपयन्ते ते चोदकजीवास्तेषां व्रसत्थावरायोनिकानामुदकानां स्नेहमाहारयन्त्यन्याप्य पृथिव्यादिशरीराण्याहारयन्ति । तत्र पृथिव्यादिशरीरमाहारंति सत्त्वास्थयमानायात्मसत्त्वप्रकृत्यपराण्यपि तत्र व्रसत्थावराशरीराणि निवर्तते तेषां चोदकयोनिकानामुदकानां नानाविधानि शरीराणि निवर्तन्ते इत्येतदाख्यातम् ॥ ३१ ॥

तदेवं व्रसत्थावरसंनवमुदकयोनित्वेन प्रदर्शयितुना निर्विशेषणमप्यायसंनवमप्यायं दर्शयितुमाह ।

अहारं पुरस्त्रायं इहे गतिया सत्ता उदगजोणियाणं जाव कम्मणियाणेणं तत्त वुक्कमा उदगजोणियसु उदगमु उदगत्ताए विउट्ठंति ते जीवा तेसि उदगजोणियाणं जीवाणं उदगाणं मिण्हेहमाहारंति ते जीवा आहारंति पुढविमरीरं जाव संतं अवेरं वि य णं जीवाणं उदगजोणियाणं उदगाणं सरीरा पाणावस्सा जाव मक्खायं ॥ ३२ ॥

(अहारमित्यादि) अथापरमाख्यातमिहास्मिन् जगत्युदकाधिकारे वा एकं सत्त्वास्थयमोदया उदकयोनिरुदकव्यपरोदकतया विवर्तते तेषां चोदकसंनवानामुदकजीवानामात्मभानुजानां शरीरमाहारयन्ति शेषं सुगमं । यावदाख्यातमिति ॥ ३२ ॥

साम्प्रतमुदकाधारनपरान् पुतरकादिकोत्सनां दर्शयितुमाह ।

अहारं पुरस्त्रायं इहेगतिया सत्ता उदगजोणियाणं जाव कम्मणियाणेणं तत्त वुक्कमा उदगजोणियसु उदगमु तसपाणत्ताए विउट्ठंति ते जीवा तेसि उदगजोणियाणं उदगाणं मिण्हेहमाहारंति ते जीवा आहारंति पुढविमरीरं जाव संतं अवेरं वि य णं तेसि उदगजोणियाणं तसपाणाणं सरीरा पाणावस्सा जाव मक्खायं ॥ ३३ ॥

(अहारमित्यादि) अथापरमेतदाख्यातमिहैकं सत्त्वा उदकयोनिरु चोदकेषु व्रसप्राणितया पुतरकादित्वेन विवर्तते समुपयन्ते ते चोपयमानाः समुत्पन्नाश्च तेषामुदकयोनानामुदकानां स्नेहमाहारयन्ति शेषं सुगमं यावदाख्यातमिति ॥ ३३ ॥

साम्प्रतं तेजस्कामहिश्याह ॥

अहारं पुरस्त्रायं इहेगतिया सत्ता एाणाविहजोणिया जाव कम्मणियाणेणं तत्त वुक्कमा एाणाविहाणं तस यावराणं पाणाणं सरीरेषु सचित्तमु वा अचित्तमु वा अणिकायत्ताए विउट्ठंति ते जीवा तेसि पाणाविहाणं तस यावराणं पाणाणं मिण्हेहमाहारंति ते जीवा आहारंति पुढविमरीरं जाव संतं अवेरं वि य णं तेसि तस यावराजोणियाणं अणियाणं सरीरा पाणावस्सा जाव मक्खायं सेमा तिन्नि आन्नावसा उदगाणं ॥ ३४ ॥

(अहावरमित्यादि) अथैतदपरमाख्यातं इह।स्मिन् संसारं एकं केचन सत्याः प्राणिनस्तथाविधकर्मोदयवर्तिनो नानाविधेयनयः प्राक्कृतः पूर्वजन्मानि तथाविधं कर्मोपादाय तत्कर्मनिदानेन नानाविधानां त्रसस्थावराणां प्राणिनां सचित्तेष्वचित्तेषु शरीरेषु चाग्नित्वेन विवर्तन्ते प्रादुर्भवन्ति । तथाहि । पंचद्रियतिरश्चां दंतिसंहियादीनां परस्परं युष्ठावसरे विपाणसंघर्षं सति अग्नि-रुचिष्ठे एवमचित्तेष्वपि तदस्त्रिसंघर्षादग्नेरुत्थानं तथा ई-डियादिशरीरेष्वपि यथासंभवमायोजनीयं तथा स्थावरेष्वपि वनस्पतुषादिषु चित्ताचित्तेष्वग्निजीवाः समुत्पद्यन्ते ते चाग्निजीवास्तत्रोपद्रास्तेषां नानाविधानां त्रसस्थावराणां ज्ञेयमाहारयति । शेषं सुगमं यावद्भवतीत्येवमाख्यातं । अपरे त्रयोऽप्याज्ञापकाः प्राग्वद्दृष्ट्या इति ।

साम्प्रतं वायुकायमुद्दिश्याह ॥

अहावरं पुरस्वायं द्हेगतिया सत्ता एाणविहजोणि-
याणं जाव कम्मनियाणेणं तत्थ वुक्कमा पाणाविहाणं तस-
थावराणं पाणाणं सरिरं सु सचित्तेसु वा अचित्तेसु वा वाउ-
कायत्ताए विउटंति जहा अगणीणं तथा जाणियव्वा च-
त्तारि गमा ॥ ३५ ॥

अथापरमेतदाख्यातमित्याद्यग्निकायागमेन व्याख्येयम् । सा-
मप्रतमशेषजीवधारं पृथिवीकायमधिकृत्याह ॥

अहावरं पुरस्वायं द्हेगतिया सत्ता पाणाविहजोणि-
याणं जाव कम्मनियाणेणं तत्थ वुक्कमा पाणाविहाणं तस-
थावराणं पाणाणं सरिरं सु सचित्तेसु वा अचित्तेसु वा पुढ-
वित्ताए मक्करत्ताए वाउयत्ताए इमाओ गाहाओ अणु-
गंतव्वाओ पुढवी य सक्करा वा बुयाय उवळे सिञ्जा य
द्वोणुसे । अयत्त उय तंव सीसगरुपमुवळे यवरेयं ? हरि-
याओ हेहिगुव्वए मणोसिञ्जा मासगंजणपवाळे । अञ्जणपदल
पवाउ य वायरकाए मणिविहाण १ गोमेज्जए य रूपए
अंके फडिहिय द्वाहियक्खे य । मरगयममारगळे चूपमा-
यग इंदणत्ते य ३ चंदण गेरुयहंमगळे पुलए सोगंधि ए य
वोक्खे । चंदणजेवरुद्धि ए जळकंते मूरकंते य ४ एयाओ
एपु जाणियव्वा एओ गाहाओ जाव मूरकंताए त्रिवुटंति
ते जीवा तेमि एाणाविहाणं तसयावराणं पाणाणं सिणेह
माहारंति ते जीवा आहारंति पुढविसरिरं जाव संतं अवरं
वि य एं तेमि तसयावरजोणियाणं पुढवीणं जाव
मूरकंताणं सरिरा पाणावणा जाव मरुवायं सेसं
तिणिण आञ्जवगा जहा उद्गारणं ॥ ३६ ॥

अथापरमेतदुप्यवमाख्यातं इहैके सत्याः पूर्वं नानाविध-
योनिकाः स्वतन्त्रकर्मवशा नानाविधत्रसस्थावराणां शरीरेषु
पृथिवीत्वेनोत्पद्यन्ते । तथा । सप्यंशिरस्तु मणयः, कर्किदंतेषु
मौक्तिकानि, स्थावरेष्वपि वेगवादिषु तान्येवेति । एवमचित्ते
पुषादिषु ह्यवणतान्येनोत्पद्यन्ते । तदेवं पृथिवीकायिका नाना-
विधानां पृथिवीषु शरीरावाङ्मोकापत्रतीताववणादिभावेन
तथा गोमेदकादिरुत्पन्नाभावेन च बादरमणिविश्रान्तया समुत्प-
द्यन्ते । शेषं सुगमं । यावच्चत्वारोऽप्याज्ञापका उदकागमेन
नतया इति ॥ ३६ ॥

साम्प्रतं सर्वोपसंहारद्वारेण सर्वजीवान् सामान्यतो विज-
णिपुराह ।

अहावरं पुरस्वायं सव्वे पाणा सव्वे जूता सव्वे जीवा
सव्वे सत्ता एाणाविहजोणिया पाणाविहसंजवा पाणा
विहवुक्कमा सरिरजोणिया सरिरसंजवा सरिरवुक्कमा
सरिराहारा कम्मोवगा कम्मनियाणा कम्मगतीया कम्म-
ट्टिइया कम्मणा चेव विप्परिया समुवेति ॥ ३७ ॥

(अहावरमित्यादि) अथापरमेतदाख्यातं । तथा । सर्वे
प्राणा प्राणिनो ऽत्र च प्रीणतृतीयस्त्वशब्दाः पर्यायत्वेन
दृष्ट्याः । कथंचिद्देदं चाश्रित्य व्याख्येयाः । ते च नानाविध-
योनिका अतो नानाविधानां योनिपूयद्यन्ते नारकतिथ्यन्तरा-
मराणां परस्परगमनसंभावे च यत्र यत्रोत्पद्यन्ते तत्तच्छ-
रीराण्यहारायन्ति तदाहारवन्तश्च तत्रागुप्तश्रवद्वारतया कर्म-
वशा नारकातिथ्यन्तरामरगतिषु जघन्यमध्यमोक्तृस्थितयो
जवन्ति । अनेनमुक्तं भवति । यो यादगिह भवे स तादगेवा-
मुत्त्रापि जवतीत्येतन्निरस्तं जवति । अपितु कर्मोपगाः कर्मनि-
दानाः कर्मायत्तगतयो जवन्ति । तथा तेनैव कर्मणा सुखत्रि-
प्सवो ऽपि तद्विपर्यासं दुःखमुपगच्छन्तीति ॥ ३७ ॥

साम्प्रतमध्ययनार्थमुपसंजिघृक्षुराह ॥

से एवमायाणहसे एवमायाणिता आहारगुत्ते सहिए
समिए मयाजए च्चिवेमि ॥ धियमुय क्वंथसस आहारप-
रिप्पा एाम तईयमज्जयणं सम्मत्तम् ॥

यदेतन्मथादिनः प्रनृत्युक्तं । तथा । यो यत्रोत्पद्यते स तच्च
रीराहारको भवति आहारगुप्तश्च कर्मादत्ते कर्मणा च
नानाविधानां योनिषु अरहदृष्टान्त्यायेन पौनःपुन्येन पर्यट-
तीत्येवमाजानीतं यूयं एतद्विपर्यासं दुःखमुपगच्छन्तीति ।
एतत्परिज्ञाय च सदसच्चिवेक्याहारगुप्तः पञ्चत्रिस्समितिभि-
स्समितो यदि वा सम्यक् ज्ञानादिके मार्गे इतो गतः समि-
तस्तथा सह हितेन वचने सहितः सन् सदा सर्वकावं याव
दुच्छ्वासं तावद्यनेन तत्संयमानुष्ठाने प्रयत्नवान् भवेदिति । इति
परिस्समाध्युषं ब्रवीमोति पूर्ववत् । गतोऽनुगमः साम्प्रतं नया-
स्ते च प्राग्वद्दृष्ट्याः ॥ ३८ ॥ समाप्तमाहारपरिज्ञाख्यं तृतीयम-
ध्ययनम् ॥ ३८ ॥

आहारस्य दिक् ॥

उदिं दिसाहिं जीवाणं आहारे पवचि ।

तंजहा पाईणाए जाव अहाए ॥ स्था० उा० ६ ।

आहारः प्रतीतः सोऽपि पदस्त्वेव दिक् एतद्व्यवस्थितप्रदे-
शायगावपुद्ब्रजानामेव जीवेन स्पृशीनां स्पर्शानामेवाहरणत्वं ।
स्था० टी० ॥ जीवा० प्र० १ ॥ स च देशतः मन्वेतश्च ।

दीहिं उाणहिं आया आहारेइ देसेण वि सव्वेण वि ।
आहारयति देशेन मुखमात्रेण सर्वेण श्रोत्र आहारापेक्षया
आहारमेव परिणमयति परिणाममयति खल्वस्मिन्नागेन भक्ता
श्रयदेशस्य पशीहादिना रुद्धत्वात् देशतोऽप्यस्या सर्वतः । स्था०
उा० २ टी० ॥

चतुर्गतिषु आहारः ॥

पारइयाणं चउव्वेहे आहारे पवचे तंजहा ।

इंगाज्ञोत्ते मुभ्भुरोत्ते सीयसे हिमसीयसे ॥

नारकानाहारतो निरूपयन्नाह । नैरह्याणमित्यादि । व्यक्तं केवलं अंगारेकमः अल्पकाष्ठदाहत्वात्सुमुहोपमः स्थिरतदाहत्वाच्छीतः शीतवेदनोपादकत्वात् हिमशीतयोऽत्यन्तशीतयोऽत्यन्तशीतवेदनोपादकत्वात् अथोऽय इति क्रम इति ॥ स्यात् ७० ॥ ४ ।

तिरिक्खजोणियाणं चउव्विहे आहारे पं. तं. कंकोवमे विज्ञोवमे पाणमंमोवमे पुत्तमंमोवमे । मणुस्माणं चउव्विहे आहारे पं. तं. अमणे जाव साझे देवाणं चउव्विहे आहारे पं. तं. वसमंते गंधमंते रसमंते फासमंते ॥

तिरिक्खजोणियाणमित्यादि । व्यक्तशब्दः कंकः पक्षिविशेषस्तस्याहारेणोपमा यत्र स मध्यमपदलोपात्कङ्कोपमः । अयमर्थो यथा हि कंकस्य ऊर्जोऽपि स्वरूपेणाहारः सुखमद्वयः सुखपरिणामश्च ज्ञाते एवं यस्तिरिक्खं सुखमद्वयसुखपरिणामश्च स कङ्कोपम इति । तथा बिडे प्रवेशाच्चयं बिडमयतेनोपमा यत्र स तथा । बिडे हि अन्नपरिणामाच्च ऊटिति यथा किञ्चित्प्रविशति एवं यस्तेषां गन्धबिडे प्रविशति स तथोच्यते । पाणो मातङ्गस्तन्मांसमस्पृश्यत्वेन जुगुप्सया दुःखादयं स्यादेवं यस्तेषां दुःखादयस्स पाणमांसोपमः । पुत्रमांसन्तु स्नेहपरतया दुःखादचतरं स्यादेवं यो दुःखादचतरः स पुत्रमांसोपमः क्रमेण तदेव शुभसमा शुजाशुजतरा वेदितव्याः वर्णवर्णमित्यादौ प्रशंसायामतिशयान् वा मनुयति । स्यात् ७० ॥ ४ ॥ टी० ॥

आहारमधिकृत्य वक्तव्यार्थाः ।

सचिच्चाहारद्वी केवति किंवा वि मव्वतो चेव ।

कतिजागं सव्वे खलु परिणामे चेव बोधव्वे ॥ ? ॥

एग्गिदियसरीरादि होमाहारे तहेवमज्जकवी ।

एतस्मिं तु पदानां विज्ञावणा होइ कायव्वा ॥ १ ॥

प्रथमोऽधिकारस्सचित्तपदापञ्चकितस्स चैवं (नैरह्याणं भंते ! किं सचिच्चाहारा अचिच्चाहारा) इत्यादि १ द्वितीय आहारार्थिन इति २ तृतीयः । (केवइयत्ति) कियता काहेन आहारार्थः समुत्पद्यते इत्यादिरूपः ३ । चतुर्थः किमाहारमाहारयन्तीति पदोपशक्तितः ४ । पंचमः सर्वत इति पदोपशक्तितस्स चैवं- (नैरह्याणं सव्वतो परिणामन्तीत्यादि) । ५ ।

चेव शब्दस्समुच्चये (कइभांगति) गृहीतानां पुत्रज्ञानां कतिजागमाहारयन्तीत्येवमादि षष्ठोऽधिकारः ६ तद्वा (सव्वं इति) यागुत्रज्ञानाहारतया गृह्णति तान्किं सर्वानपरिश्रितान् आहारयन्ते वत सर्वानित्येवमुपशक्तितः सममोऽधिकारः ७ तथा अष्टमोऽधिकारः परिणामः परिणामरूपो बोधव्यः स चैवं (नैरह्याणं भंते ! जे पंगव्वे आहारत्ताण गिहोते तेणं तेस्मिं पुग्गवा क्कीसत्ताणं चुज्जो २ परिणामन्तीत्यादि-)

रूपः ८ नवमोऽधिकारः एकैन्द्रियादीनि शरीराणि सचैवं- (नैरह्याणं भंते ! किं एग्गिदियसरीरादि) आहारंति जाय पच्चिदियशरीरादि आहारंति) इत्यादि ९ दशमोऽधिकारो होमाहारो होमाहारवक्तव्यतराह १० । एकादशो मनोज-द्रियवक्तव्यतराह ११ । एतस्मिं तु इत्यदि । पतेयां सामान्यतोऽन्तरगृह्णितानां पदानामर्थोऽधिकाराणां विभावना विस्तरतः प्रकाशना नाम भवति कर्तव्या । सूत्रकारवचनमेतद्व्यतिशान्तमप्यतिशोदयितुकामो यथोद्देशनिर्देश इति न्यायात्म्यमाधिकारं विज्ञाययति । प्रह्णो पदो २८ । भो २० । सु १ । ॥

सचिच्चाहाराः ॥

नैरह्याणं भंते ! किं सचिच्चाहारा अचिच्चाहारा मीमाहारा ? गोयमा ! नो सचिच्चाहारा अचिच्चाहारा नो मीमाहारा एवं अमुरकुमारा जाव वेमाणिया । उरास्त्रिय मरीरा जाव मणूसा सचिच्चाहारा वि अचिच्चाहारा वि मीमाहारा वि ॥

नैरयिका भदन्त ! किं सचिच्चाहाराः सचिच्चाहारायन्तीति सचिच्चाहाराः एवमचिच्चाहारा मिश्राहारा इत्यादि भावनीयं जगवानाह- (गोयमेत्यादि) इह वैक्रियशरीरेणा वैक्रियशरीरपरिपोषयोग्यान् पुत्रज्ञानाहारयन्ति ते चाचिच्चा एव संज्ञवन्ति न जीवपरिगृहीता इत्यचिच्चाहारा नापि मिश्राहारा एवमसुरकुमारादयः स्तनितकुमारपर्यवसाना भवनपतयेव्यन्तरज्यतिष्का वैमानिकाश्च वेदितव्याः । औदारिकशरीरिणः पुनरौदारिकशरीरपरिपोषयोग्यान्पुत्रज्ञानाहारयन्ति ते च पृथिवीकायिकादिपरिणामपरिणता इति ।

सचिच्चाहारा मिश्राहारा अपि घटन्ते । तथाचाह । (उरास्त्रियसरीरी जाव मणूसा इत्यादि) औदारिकशरीरिणः पृथिवीकायिकेभ्यः आरज्यं यावन्मनुष्याः । किमुत्तमजवति पृथिव्यतेजोवायुवनस्पतिरूपा एकैन्द्रिया द्विचतुःपञ्चेन्द्रिया मनुष्याश्च एते प्रत्येकं सचिच्चाहारा अपि अचिच्चाहारा अपि मिश्राहारा अपि वक्तव्याः ॥ उक्तः प्रथमोऽधिकारः ॥

सम्प्रति चित्तियानपृष्यन्त्यान्तसाधिकारान् चतुर्विंशतिद-एकक्रमेण युगपदभिहितुः प्रथमतो नैरयिकाणामभिदधाति ।

नैरह्या णं भंते ! आहारद्वी ? हुंता आहारद्वी ऐरह्याणं भंते ! केवइकाइस्स आहारद्वे समुप्पजइ ? गोयमा ! ऐरह्याणं उव्विहे आहारे पक्खे । तंओ आजोगनिवत्ति-एय् अणाजोगनिवत्ति-एय् । तत्थं णं जे मे अणा-जोगनिवत्ति-एय् सेणं अणुसमयं अविरहिणं आहारद्वे समुप्पजइ । तत्थं णं जे से आजोगनिवत्ति-एय् सेणं असंख-जसमए अंतो मुहुत्ति-एय् आहारद्वे समुप्पजइ ॥

(नैरह्याणमित्यादि) नैरयिका णमिति वाक्याशङ्करो भदन्त ! आहारार्थिनो नैरयिका इति यदि आहारार्थिनस्ततो भगवानाह (हुंत्यादि) हुंत्यनुमतौ अनुमतमेतन् गौतम ! आहारार्थिनो नैरयिका इति यदि आहारार्थिनस्ततो नृदन्त ! नैरयिका इति पूर्ववत् (केवइ काइस्सचित्ति) प्राहृतवाच तृतीयार्थे पठौ । कियता काहेन आहारार्थ आहारवत्तुणं प्रयोजनं आहारार्थिनाश इति यावत्समुत्पद्यते-जगवानाह (गोयमेत्यादि) नैरयिकाणां द्विविधो द्विप्रकार आहारस्तद्यथा । आभोगनिर्वर्तित आहारयामीति इच्छापूर्वनिर्माणित इति यावत् । तद्विपरीतोऽनाभोगनिर्वर्तितः । आहारयामीति विशोच्छ्रामस्तरं यो निपाद्यते प्रावृत्तकावे प्रचुरतरसूत्राद्यभिव्यंगशीत पुत्रज्ञायाहारवत्साधनाभोगनिर्वर्तित इति भावः । (तत्थ-णमित्यादि) तत्राज्ञागानाभोगनिर्वर्तितयोर्मध्ये योऽनाभोगनिर्वर्तितः आहारः (मेणमिति) पूर्ववत् अनुसमयं प्रतिस्मयं २ समयं २ इत्यर्थः । इत्यद्विधकाज्ञोपगोसस्याहारस्यैकवार्गमपि ग्रहणं तापंतं कावमनुसमयमनयति । तत्र आहारपर्यन्तं सातयग्रहणप्रतिपादनार्थमाह । अग्रहण आहारायस्समुत्पद्यते । अथवा सततप्रवृत्त आहारार्थोऽपांतराह

सुकृत्स्वद्वितन्यायेन कथञ्चिद्विरहे भावेऽपि लोके तदगुणनया अनुममयमिति व्यवहारः प्रवर्तते । ततोऽप्यान्तरात्रे विरहाभावप्रतिपादनार्थमित्युक्तं । अनुस्मयविरहितोऽनाभोगातिवर्तित आहारार्थः समुपगमन भोज आहारादिना प्रकारेणावधेयः । (तथ्यगमित्यादि) तत्राभोगानाभोगनिर्वर्तितवधेययोऽसावनाभोगनिर्वर्तित आहारार्थः सोऽसंख्येयसामान्यिकोऽसंख्येयः समर्थनिर्वर्तितम् । यथासंख्येयसमयनिर्वर्तितं तत्र जघन्यपदेऽनन्तमुहूर्तिकस्त्विति । न हीनमत आन्तमुहूर्तिक आहारार्थः समुपगमे । किमुक्तं भवति । अन्तमुहूर्तिकां यावन्प्रवर्तते न परतो नैरयिकाणां हि योऽसावाहारयामोत्यभिधापः स परिगृहीताहारद्रव्यपरिणामेन यज्जितमतितोत्रतत्र दुःखं तत्रावादान्ममुहूर्तान्निर्वर्तते । तत आन्तमुहूर्तिको नैरयिकाणामाहाराब्धेः (नरद्वयाणमित्यादि) नैरयिकाणामिति पूर्ववत् किञ्चिदावाहारयन्ति भगवान्ऽस्यादिभेदतस्तमाहारयन्तीति निरूपयितुकाम आह (गेयमेत्यादि) ॥

किमाहारमाहारयन्ति ॥

एरदया एं जंते ! किमाहारमाहरेति ? गेयमा ! दृव्वओ अणंतपदेसियाइं रेवत्तओ असंखेज्जपदेसोगादा इं काज्जओ अन्नरकाज्जाट्टितियाइं जावतो वन्नमंताइं गंधमंताइं रममंताइं फाममंताइं जाइं जावओ वन्नमंताइं आहारंति ताइं किं एगवन्नाइं आहारंति जाव किं पंचवन्नाइं आहारंति ! गेयमा ! गणमगणं पसुञ्च एगवन्नाइं पि आहारंति । जाव पंचवन्नाइं पि आहारंति विहाणमगणं पसुञ्च काज्जवन्नाइं पि आहारंति जाव मुक्किज्जाइं पि आहारंति । जाइं वन्नओ काज्जवन्नाइं आहारंति ताइं किं एगगुणकाज्जाइं आहारंति जाव दसगुणकाज्जाइं आहारंति संखिज्ज असंखिज्ज अणंतगुणकाज्जाइं आहारंति । गेयमा ! एगगुणकाज्जाइं पि आहारंति जाव अणंतगुणकाज्जाइं पि आहारंति एवं जाव मुक्किज्जाइं । एवं गंधतो वि रसो वि । जाइं जावओ फाममंताइं ताइं नो एगफामाइं आहारंति नो इफासाइं आहारंति । नो तिफासाइं आहारंति चफासाइं पि आहारंति । जाव अडफासाइं पि आहारंति । विहाणमगणं पसुञ्च कक्खसाइं पि आहारंति जाव सुक्खसाइं पि आहारंति । जाइं फामओ कक्खसाइं आहारंति ताइं किं एगगुणकक्खसाइं आहारंति । जाव अणंतगुणकक्खसाइं आहारंति गेयमा ! एगगुणकक्खसाइं पि आहारंति जाव अणंतगुणकक्खसाइं पि आहारंति एवं अट्ठाविहफासा जाणियत्था । जाव अणंतगुणसुक्खसाइं पि आहारंति । जाइं जंते ! अणंतगुणसुक्खसाइं आहारंति ताइं किं पुच्छाइं आहारंति अपुच्छाइं ! गेयमा ! पुच्छाइं आहारंति नो अपुच्छाइं आहारंति जहा जायुदेसए जाव नियमाद्वहिसि आहारंति आसन्नं कारणं पसुञ्च वन्नओ काज्जनीज्जाइं गंधओ दुग्धिज्जगंधाइं रमओ तिचरमकुयाइं फामओ कक्खरुग्घयसीतलुक्खाइं

तेसि पोराणा वन्नगुणे गंधगुणे रसगुणे फामगुणे विपरिणामइत्ता परिपीज्जइत्ता परिसाहइत्ता परिविष्मइत्ता अन्ने अपुव्वे वन्नगुणे गंधगुणे फामगुणे उप्पाहेत्ता आयसररिखित्तागेदं पोमग्गे मव्वप्पणायाए आहारमाहारं ॥

टी० गौतम ! ज्ञयतो द्रव्यस्वरूपपर्यालोचनायां अनन्तप्रादेशिकानि द्रव्याणि । अन्यथा ग्रहणासंभवात् न हि संख्यातप्रदेशात्मका असंख्यातप्रदेशात्मका वा स्कंधा जीवस्य ग्रहणयोग्या नवन्ति । केवलोऽसंख्येयप्रदेशावगाढानि । काश्चोऽन्यतरस्थितिकानि जघन्यस्थितिकानि मध्यमस्थितिकानि वक्तव्यस्थितिकानि चेति भावार्थः । स्थितिरिति चाहारयोग्यस्कंधपरिणामत्वेनावस्थानमवसंयं । ज्ञावतो वर्णवर्ति गंधवर्ति रसवर्ति स्पर्शवर्ति च । प्रतिपरमाएकैकवर्णगंधरसस्पर्शानावात् । (जाइं भावओ वन्नमंताइं) इत्यादि प्रश्नसुखं सुगमं जगवानाह । (गेयमा ! गणमगणं पसुञ्चेत्यादि) तिष्ठति विशेषा अस्मिन्निति स्थानं सामान्यमेकवर्णं द्विवर्णं त्रिवर्णमित्यादिरूपं तस्य मार्गमन्वेषणं तत्प्रतीत्य सामान्यचिन्तामाश्रित्येति भावार्थः । एकवर्णान्यपि द्विवर्णान्यपि इत्यादि सुगमं । नवरं तेषामनन्तप्रादेशिकानां स्कन्धानामेकवर्णत्वं द्विवर्णत्वमित्यादि व्यवहाररत्यमतपेक्षया । निश्चयनमतोपेक्षया तु अनन्तप्रादेशकस्कन्धोपानपि पञ्चवर्ण एव प्रतिपत्तव्यः । (विहाणमगणं पसुञ्चेत्यादि) ॥ विधेयकमितरव्यवच्छिन्नं धानं पोषणं स्वरूपस्य यत्तद्विधानं विशेषः कृष्णो नील इत्यादिविशेष इति यावत्तस्य मार्गं तत्प्रतीत्य त्यक्त्वा सवर्णान्यप्याहारयतीत्यादि सुगमं । नवरमेतदपि व्यवहारतः प्रतिपत्तव्यं । निश्चयतः पुनरवश्यं तानि पञ्चवर्णान्येव । जाइं वन्नओ काज्जवन्नाइं पीत्यादि ॥ सुगमं । यावद्वान्तगुणसुक्किज्जाइं पि आहारंति । एवं गंधरसस्पर्शविषयाणि सूत्राण्यपि ज्ञावनीयानि (जाइं भंत ! अनन्तगुणसुक्खाइं इत्यादि) यानि भदन्त ! अनन्तगुणरूपाणि उपज्जकणमतत् । एवं गुणकाज्जादन्यप्याहारयन्तीति तानि च भदन्त ! किं स्पृष्टान्यात्मप्रदेशः परोविषयाएवाहारयन्ति उतास्पृष्टानि । जगवानाह । स्पृष्टाः नो अस्पृष्टानि (जहा भाखुदेसए जाव नियमा । द्वहिसिन्ति) अत ऊर्ध्वं यथा ज्ञाणेऽंशकं प्राक्सूत्रमजिह्वंति तथात्रापि दृष्टव्यं । तत्र तावत् यावन्नियमाः (द्वहिसिन्ति) पदं तच्चैवं ।

जाइं पुच्छाइं आहारंति ताइं जंते ! किं ओगादाइं आहारंति गेयमा ! ओगादाइं आहारंति णो अणोगादाइं आहारंति । जाइं जंते ओगादाइं आहारंति ताइं किं अणंतरोगादाइं आहारंति परंपरोगादाइं आहारंति गोअणंतरोगादाइं आहारंति नो परंपरोगादाइं आहारंति जाइं अणंतरोगादाइं आहारंति ताइं जंते ! किं अणुं आहारंति वायराइं आहारंति ? गेयमा ! अणुं पि आहारंति वायराइं पि आहारंति ताइं किं उहं आहारंति अहे आहारंति तिरियं आहारंति ! गेयमा ! उहं पि आहारंति अहे वि आहारंति तिरियं पि आहारंति जाइं जंते ! उहं पि आहारंति अहे पि आहारंति तिरियं पि आहारंति

तां आहं पि आहारंति मज्जे आहारंति पञ्चवसाणे आहारंति ? गोयमा ! आहं पि आहारंति मज्जे वि आहारंति पञ्चवसाणे वि आ० । जाइं जंते ! आहं पि आहारंति मज्जे वि आहारंति पञ्चवसाणे वि आहारंति तां जंते ! किं सविमए आहारंति अविमए आहारंति ? गोयमा ! सविमए आहारंति नो अविमए आहारंति । जाइं जंते ! सविमए आहारंति तां किं आणुपुण्वि ए आहारंति । अणुपुण्वि ए आहारंति । गो० ! आणुपुण्वि आहारंति नो अणुपुण्वि ए आहारंति । जाइं जंते ! आणुपुण्वि आहारंति तां किं तिदिस्सिं आहारंति । चउदिस्सिं आहारंति पंचदिस्सिं आहारंति णदिस्सिं आहारंति ?

अस्य व्याख्या । इहात्मप्रदेशैः संस्पर्शनेनात्मनः प्रदेशावगाढाः क्षेत्राद्द्विरपि सम्भवति ततः प्रश्नयति । (जाइं जंते ! इत्यादि) यानि भदन्त ! स्पृष्टान्याहारयन्ति तानि किं अणुपुण्वि आहारंति आत्मप्रदेशैः सह एककेशवस्थायिनि उत अनवगाढानि आत्मप्रदेशावगाढा क्षेत्राद्द्विरवस्थितानि । भगवानाह । गौतम ! अवगाढान्याहारयन्ति नानवगाढानि । उत अवगाढानि आत्मप्रदेशावगाढा क्षेत्रादि किमन्तरावगाढानि । किमुक्तं भवति । यस्यात्मप्रदेशेषु यान्यव्यवधानेनावगाढानि तैरात्मप्रदेशैस्तान्याहारयन्ति उत परस्परवगाढानि एकस्याद्यात्मप्रदेशाव्यवहितानि । जगवानाह । गौतम ! ऊनन्तरावगाढानि आहारयन्ति नो परस्परवगाढानि । यानि जदन्त ! अनन्तरावगाढान्याहारयन्ति तानि किमणुनि स्तोकाभ्याहारयन्ति उत बादशणि प्रभूतप्रदेशोपचितानि । जगवानाह । अणुपुण्व्याहारयन्ति बादशाण्यप्याहारयन्ति । इहाणुत्वबादरत्वे तेषामाहारयोरभ्यानां स्कन्धानां प्रदेशस्तोकावकाशेषां कृत्वा वेदितव्ये इति । यानि जदन्त ! अणुपुण्व्याहारयन्ति तानि भदन्त ! किमुक्तं मूर्ध्वप्रदेशस्थितान्याहारयन्ति अधस्तियंवा । इह ऊर्ध्वाधस्तियं कृत्वा यावति क्षेत्रे नैरयिको ऽवगाढस्तावत्येव क्षेत्रं तदपेक्षया परिभावनीयं । भगवानाह । ऊर्ध्वमप्याहारयन्ति ऊर्ध्वप्रदेशावगाढान्यप्याहारयन्ति एवमधोऽपि तिर्य्यगपि । यानि जदन्त ! ऊर्ध्वमप्याहारयन्ति अधोऽप्याहारयन्ति तिर्य्यगप्याहारयन्ति तानि किमादावाहारयन्ति मध्ये आहारयन्ति पर्य्यवसानं आहारयन्ति । एवमत्राभिप्रायो नैरयिका हान्तप्रादेशिकानि द्रव्याण्यन्तर्मुहूर्तं काष्ठं यावदुपभोगोचितानि गृहहन्ति ततः संशयः किमुपभोगोचितस्य काष्ठस्यान्तर्मुहूर्तप्रमाणस्यादौ प्रथमसमये आहारयन्ति उत मध्ये मध्ये समयेपु आहस्तिपर्य्यवसाने पर्य्यवसानसमये ? जगवानाह । गौतम ! आदावपि मध्येऽपि पर्य्यवसाने ऽप्याहारयन्ति । किमुक्तं जवति । उपजोगोचितस्य काष्ठस्यान्तर्मुहूर्तप्रमाणस्यदिग्मप्यावसानेषु समयेपु आहारयन्ति उत अविषयाणि स्वोचिताहारयोग्याहारयन्ति । जगवानाह । गौतम ! स्वविषयानाहारयन्ति नो अविषयान् । यानि भदन्त ! स्वविषयानाहारयन्ति तानि भदन्त ! किमानुपुण्व्या आहारयन्ति अत्रानुपुण्व्या ? आनुपुण्व्या नाम यथासन्नं । तद्विपरीता अत्रानुपुण्व्या । भगवानाह । गौतम ! आनुपुण्व्या सूत्रे द्वितीया तृतीया च वेदितव्या प्राकृतव्यात यथा आचारार्त्त-

(अगणिपुट्टा) इत्यत्र आहारयन्ति नो अत्रानुपुण्व्या ऊर्ध्वमधस्तियंवा यथासन्नं नातिरुभ्याहारयन्तीति ज्ञावनीयानि । भदन्त ! आनुपुण्व्या आहारयन्ति तानि किं (तिदिस्सिं) (तिस्सो दिशः) समाह्वतास्त्रिदिक् तस्मिन् व्यवस्थितान्याहारयन्ति चतुर्दिशि पंचदिशि षड्दिशि वा इह लोकानि श्चतुर्पर्यन्ते जगन्मप्येव त्रिदिश्व्यवस्थितमकदिगव्यवस्थितं वा अतस्त्रिदिश आरज्यप्रश्नः कृतः । भगवानाह । गौतम ! नियमात् षड्दिशि व्यवस्थितान्याहारयन्ति । नैरयिका हि त्रसनाड्यां मध्ये व्यवस्थितास्तत्र चावश्यं षड्दिक् संजव इति । (ओसन्नकारणं पशु-क्षेत्यादि) ओसन्नशब्दो बाहुल्यवाची । यथा ओसन्नं देवासार्थं वेयणं वेयंतीत्यत्र । तत आसन्नकारणं बाहुल्यकारणं प्रतीत्य किं तद्बाहुल्यकारणमिति चेदुच्यते । अशुभानुभाव एव । तथापि प्रायो मिश्रलष्टयः कृष्णादीन्याहारयन्ति न तु त्रिविप्यत्तीर्थकरादयः । तत ओसन्नेत्युक्तं । वर्णतः काष्ठनीलादि । गन्धतः धुरजिगन्धादि । रसतस्तिककटुकानि । स्पर्शतः कर्कशगुक्ष्णीतरुवादि इत्यादि तेषामाहार्यमाणानां पुत्रदानां पुराणान् अग्रतनान् वर्णगुणान् गन्धगुणान् स्पर्शगुणान् (विपरिणामश्चापरिप्लवश्चापरिसारश्चापरिविस्संशत्ता) एतानि चत्वार्यपि पदान्येकार्येकानि विनाशार्थप्रतिपादकानि नाना देशजविनेयानुग्रहाद्यमुपात्तानि विनाश्य किमिति आह । अत्रानुपुण्व्याण्यणुगुणान् रसगुणान् स्पर्शगुणानुप्याय आत्मशरीरक्षेत्रावगाढान् पुत्रदानं (सव्यपणयाए) सर्व्वतमना सर्व्वैरेवात्मप्रदेशैरहारमाहाररूपानाहारयन्ति ॥ प्रज्ञा. पद १८ । जी. प्र. १ । भ. श. ६ उ० ४ ।

नेरइया णं जंते ! जे पोगग्गा अत्तमायाए आहारंति ते किं आयसरीरखेत्तोगादे पोगग्गे अत्तमायाए आहारंति अण्तरखेत्तोगादे पोगग्गे अत्तमायाए आहारंति परं परखेत्तोगादे पोगग्गे अत्तमायाए आहारंति ? गोयमा ! आयसरीरखेत्तोगादे पोगग्गे अत्तमायाए आहारंति नो अण्तरखेत्तोगादे पोगग्गे अत्तमायाए आहारंति नो परंपरखेत्तोगादे जहा नेरइया तहा जावे वेमाणियाणं दंओ ॥

श्री० नेरइयाणमित्यादि । (भत्तमाणात्) । आत्मना आदाय गृहीत्वेत्यर्थः । जीवधिकारादेवश्माह । (आयसरीर खेत्तोगादेति) स्वशरीरक्षेत्रे अधस्थितानांत्यर्थः । (अण्तरखेत्तोगादेति) आत्मशरीरावगाढक्षेत्रापेक्षया यदनन्तरं क्षेत्रं तत्रावगाढानीत्यर्थः । (परंपरखेत्तोगादेति) आत्मक्षेत्रानन्तरक्षेत्राद्यन्तरं क्षेत्रं तत्रावगाढानीत्यर्थः) ॥ न. श. ६ । उ० १० ।

नेरइयाणं जंते सव्वओ आहारंति सव्वओ परिणामंति सव्वओ ऊमसंति सव्वओ नीमसंति अज्जिक्खणं २ आहारंति अज्जिक्खणं ३ परिणामंति अज्जिक्खणं ऊमसंति अज्जिक्खणं नीमसंति आह्व आहारंति आह्व परिणामंति आह्व ऊमसंति आह्व नीमसंति । हेता गोयमा ! णेरइया सव्वओ आहारंति एवं चेव जाव आह्व नीमसंति णेरइयाणं जंते ! जे पोगग्गा आहारत्ताए गेगहंति ते णं पोगग्गाणं मेयात्तंमि कतिनागं आहारंति कज्जागं आसायंति ? गोयमा ! असंखेज्ज जागं आहा

रंति अणंतजगं आस्मांरंति णेरइयाणं जंते ! जे पोग्ग
वे आहारत्ताए गिएहंति ते किं सव्वे आहारंति नो
सव्वे आहारंति गोयमा । ते सव्वे अपरिसंमिएआ-
हारंति ॥

(नेरइया णं भंते इत्यादि) प्रश्नसुत्रं सुगमं । (नेरइयाणं-
जंते ! जे पोग्गइत्यादि) नैरयिका णमिति पूर्ववत् जद-
न्त । यान् पुज्जानाहारतया गृह्णन्ति नैरयिकास्तेषां गृही-
तानां पुज्जानां (सकाशेसि) पर्यत्कावे ग्रहणकाशोत्तरका-
लग्रहणकाशमित्यर्थः (कइजानं ति) कतिथं जगमाहार-
तया आहारतयोपेज्जंते । तथा । कतिजगं कतिथं जगमा-
माहार्यमाणपुज्जानामास्वादं गृह्णन्ति । न हि सर्वे पुज्ज-
आहार्यमाणान्यास्वादमायन्ति इति पृथक् प्रश्नः । जगवाना-
ह । गौतम ! असंख्येयं जगमाहारयन्ति । अन्ये तु गवादि-
पृथग्वृहद्भासग्रहण इव परिसरन्ति । आहार्यमाणानां च पुज्-
जानामनन्तजगमास्वादयन्ति । शेषास्वनस्वादिता एव
शरीरपरिणाममायन्ते इति ॥

णेरइयां णं जंते ! जे पोग्गवे आहारत्ताए गेहंति ते णं
तेसिं पोग्गवा कोसत्ताए चुज्जो चुज्जो परिणमंति ?
गोयमा ! सो इंदियत्ताए जाव फासिंदियत्ताए अणि-
ट्ताए अकंतत्ताए अप्पियत्ताए अमणुत्ताए अमणाम-
त्ताए अणिच्चियत्ताए अजिज्जियत्ताए अहत्ताए नो उट्ठ-
त्ताए दुक्खात्ताए नो सुहत्ताए एतेसिं चुज्जो चुज्जो परि-
णमंति असुरकुमारणं जंते ! आहारट्ठी ? हंता ! आहा-
रट्ठी । एवं जहा णेरइयाणं तहा असुरकुमारणं विजा-
णियव्वम् जाव तेसिं चुज्जो २ परिणमन्ति । तत्थ णं
जेसे आनोगनिव्वत्तिए सेणं जह्वेणं चउत्थजत्तस्स
उक्कोसेणं सातिरेगस्स वासमहस्सस्स आहारट्ठे ममुण्य-
ज्जइ आसन्नकारणं पवुच्च वन्नओ हाइदिमुक्किट्ठाइं
गंधओ सुब्बिजगंधाइं रसओ अविद्वमहराइं फासओ
मज्झइयणिएहइं तेसिं पोराणं वन्नमुणे जाव फासिं
दियत्ताए जाव मणामत्ताए इच्चियत्ताए जिज्जियत्ताए
उट्ठत्ताए नो अहत्ताए सुहत्ताए नो दुहत्ताए तेसिं
चुज्जो २ परिणमंति सेसं जहा णेरइयाणं एवं जाव
पणियकुमारणं । नवरं आनोगनिव्वत्तिए उक्कोसेणं दिव
सपहुत्तस्स आहारट्ठे समुण्यज्जइ ॥

नैरयिका णमिति पूर्ववत् यान्पुज्जानाहारतया गृह्णन्ति-
हह ग्रहणं विशिष्टमवसेयं । ततो ये उज्जितशोषाः केवल-
हारपरिणामयोग्या एवावतिष्ठन्ते ते आहारतया गृह्यमाणः
पृष्ठा छज्जयाः । अन्यथा निर्वचनसूत्रमपेक्ष्य पूर्वोपरविरोध-
प्रसङ्गे नच भगवच्चन विरोधसम्भावनाश्रयस्ति तत इद-
मेव व्याख्यानं सम्यक् । अत एवविषयपूर्वपरे विरोधाशङ्का-
न्युदासाधेयं पूर्वसुरिभिः कालिकसूत्रस्यानुयोगः कृतः उक्तञ्च ।
“जं जइ सुत्तं भणितं तदेव नं जइ विद्यावणा नथि । किं
कावियाणुज्जोगो दिट्ठा दिट्ठिप्पहणोहिं” ॥ १ तान् किं सर्वो-

नाहारयन्ति उत नो सर्वान् सर्वकदेशचतुस्तान् । जगवानाह ।
तान्सर्वान्निविशोपेणाहारयन्ति उज्जितशोषाणामेव केवलाना-
माहारपरिणामयोग्यानां गृहीतः स्यात् (नेरइयाणमित्यादि)
नैरयिका णमिति पूर्ववत् । यान्पुज्जानाहारतया गृह्णन्ति ते
पुज्जानाणमिति पूर्ववदेव । नैरयिकाणां कीदृकृत्या किं स्व-
पतया भूयः २ परिणमन्ते । भगवानाह । गौतम ! श्रोत्रेन्द्रि-
यतया यावत्करणचक्रुरिन्द्रियतया घ्राणेन्द्रियतया जिह्वे-
न्द्रियतयाति परिग्रहः । स्पर्शेन्द्रियतया इन्द्रियरूपतयापि
परिणममाणः शुभ्ररूपाः कित्वेकांताशुभ्ररूपाः । यत आह ।
(अणिट्ठत्ताए इत्यादि) इष्टा मनसा इच्छाविषयी कृता यथा
“शोभनमिदं जातं यदित्यमिमे परिणता इति” । तद्विपरीता
अतिघ्रोस्तद्विपरीता यथा इह किञ्चित्परमार्थतः श्रुतमपि
केषाञ्चिदतिघ्रो भवति । यथा मन्त्रिकाणां चन्दनकपूरादिस्तत
आह (अकंतत्ताए) कांताः कमनीयाः अकांता अत्यंताशुभ्र-
वर्णोपेतत्वात् अत एवाप्रियतया न प्रिया अप्रिया दर्शनापात
काशेसि तथैव बुद्धिमात्स्यन्युपादयन्तीति भावः । तद्भावोऽप्रिय-
ता यथा (असुज्जत्ताए इति) न शुभा अशुभा अशुभगन्धर-
सस्पर्शोऽभक्त्यात् तद्भावस्तत्ता यथा (अमणुत्ताए इति)
न मनोऽश्रमनोऽज्ञा विपाककावे दुःखजनकतया न मन
प्रह्लादहेतव इति भावः । तद्भावस्तत्ता यथा (अमणामत्ताए)
भोज्यतया मन आप्नुवन्तीति मन आया प्राकृतत्वाद्युक्ता-
रस्य मकारत्वे मणाम इति सूत्रनिर्देशः । न मन आया अमन
आया न जातुचिदपि भोज्यतया जंतमनोऽज्ञानं कुर्वन्तीति
जावः । तद्भावस्तत्ता यथा अत एव । (अणिच्चियत्ताए इति)
अनीप्सिततया भोज्यतया स्वादितुमिष्टा ईप्सिता न ईप्सिता
अनीप्सितास्तद्भावस्तत्ता यथा । (अजिज्जियत्ताए) अजि-
ध्यानमभियन्ता अभिज्ञा इत्यर्थः । अभियन्ता सज्ज्ञा येवन्ति
अभिधितस्तारकादिदर्शनादित्थं प्रत्ययः । तद्भावस्तत्ता
यथा । किमुक्तं जवति । ये गृहीताहारतया पुज्जानां ते तु सि-
हेतवोऽनुवृत्तिरिति न पुनरजिज्ञाषणीयत्वेन परिणमन्ते तथा ।
(अहत्ताए इति) अधस्तया गुरुपरिणामतयति जावः । नो
ऊर्ध्वतया लघुपरिणामतया अत एव दुःखतया गुरुपरिणाम
परिणतत्वात् न सुखतया लघुपरिणामपरिणतत्वानावात् । ते
पुज्जानास्तेषां नैरयिकाणां तूयः परिणमन्ते पतान्येव आहारा-
यिन इत्यादीनि सप्त चाराणि । असुरकुमारादिषु भवनपतिषु
चिञ्चितयिषुदिमाह (जहा नेरइयाणमित्यादि) यथा नैर-
यिकाणां तथा असुरकुमारानामपि मणितव्यं । यावत् तेसिं
चुज्जो २ परिणमन्तीति पर्यन्तपदं । तत्र नैरयिकसूत्रस्य
विशयमुपदर्शयति (तत्थ णं जेसे इत्यादि) एवं चोपदर्शितं
सूत्रत्रयमन्वदतीनां यथास्थितं प्रतिगमनागच्छति ततस्तदनुग्र-
हाय सूत्रमुपदर्शयते (असुरकुमारणं भंते ! आहारट्ठी ? हंता
आहारट्ठी असुरकुमारणं भंते ! केवलं कालस्स आहारट्ठे
समुण्यज्जइ ।) अत्र सप्तम्यर्थे पृष्ठा कियति कावेतिज्ञाने सति
भूय आहारार्थः समुपपद्यत इत्यर्थः । (असुरकुमारणं दुविहं
आहारो पशत्ते । तंजहा । अभोगनिव्वत्तिए अणामगानिव्व-
त्तिए य । तत्थ णं जेसे अणभोगनिव्वत्तिए सेणं अणसमयम
विरहिणं आहारट्ठे समुण्यज्जइ । तत्थणं जेसे आनोगनिव्व-
त्तिए सेणं जह्वेणं चउत्थजत्तस्स उक्कोसेणं सादरेगस्स-
वासमहस्सस्स आहारट्ठे समुण्यज्जइ ।) अत्र तु चउत्थमत्त-
स्सेति सप्तम्यर्थं पृष्ठा । चतुर्थमत्त आगमिकीयं संज्ञा एकस्मि-

न्दिर्वसेऽतिक्रान्ते इत्यर्थः । जूयो जघन्येताहारार्थः । समुत्पद्यते । एतच्च दशवर्षसहाय्यार्थं प्रतिपत्तव्यमुत्कर्षतः सातिरेके अत्यधिके वर्षसहस्रेऽतिक्रान्ते । एतच्च सगरोपमायुषामवसेयं ॥

अमुरकुमाराणं जंते ! किमाहारमाहारयंति ? गोयमा ! दन्वत्रो अणनपपएमियाई खेतत्रो अमंखेजपएसोगाडाई काडत्रो अन्नयरडियाई जावत्रो वन्नमंताई गंधमंताई रसमंताई फाममंताई जावनियमा । उद्दिंसि आहारंति ओसन्नं कारणं पशुव वन्नत्रो हाडिदमुकिडाई, गंधत्रो मुरजिगेथाई, रसत्रो अंबिन्नमथुराई, फासत्रो मययन्नहुणियुएहाई, तैसिं पोराणं वन्नगुणं गंधगुणे फासगुणे जाव इच्छियत्ताए अजिञ्जियत्ताए उडत्ताए नो अहत्ताए मुहत्ताए नो उहत्ताए एतेमिं जुजो २ परिणमंति * यया चासुरकुमाराणां सूत्रमुक्तं । तथा नागकुमारादीनामपि स्तनितकुमारपर्यवसानानां वक्तव्यवन्नवमाजोगनिर्वर्त्तिताहारार्थं चिन्तायामुत्कर्षजिधानानुसारेण * “उक्तेऽनेन दिवसपुहत्तम आहारंते समुपज्जइ” * इति वक्तव्यं । एतच्च पल्लोपमांसख्येयजागारुषां तदधिकारुषां चावसेयं । शेषं तथैव । तथा चाह । एवं जाव थणियकुमाराणमित्यादि * ॥

सम्प्रति पृथिवीकायिकानामात्मनामप्राधिकारान् चिन्तयितुकाम आह । पृथ्वीकायिकानाम् ॥

पुढवीकाइयाणं जंते ! आहारंते । हंता आहारंते । पुढविकाइयाणं जंते ! केवइकाइस्स आहारंते समुपज्जइ । गोयमा ! अणुसमयं अवरिहिए आहारंते समुपज्जइ । पुढविकाइयाणं जंते ! किमाहारमाहारंति ! एवं जहा । णेरइयाणं जाव ताई जंते ! कइदिंसि आहारंते निव्वाघाए णं उद्दिंसि वाघायं पशुव सिय तिदिंसि सिय चउदिंसि सिय पंचदिंसि नवरं उसन्नकारणं न जणइ । वन्नओ काडनीअओदिहयाडिदमुकिडाई, गंधओ मुडिन्नगंध उडिन्नगंधाई, रसओ तिन्नरमकमुयकमायअंविन्नमहुराई, फासओ करकफासगरुयन्नहुयसीतउसिणणिण्ठुकरवाइ, तैसिं पोराणा वन्नगुणा । सेमं जहा । नेरइयाणं जाव आहव नीससंति पुढविकाइयाणं जंते ! जे पोगगळे आहारत्ताए गेहंति । तेमिं जंते ! पोगगळे मंयाहोसि कतिजागं आहारंति । कतिजागं आमायेति ? गोयमा ! असंखज्जाइजागं आहारंति अणंनजागं आसायन्ति पुढविकाइयाणं जंते ! जे पुग्गळे आहारत्ताए गेहंति तेमिं मव्वे आहारंति नो मव्वे आहारंति जेहव णेरया तहेव । पुढविकाइयाणं जंते ! जे पोगगळे आहारत्ताए गेहंति तेणं तेमिं पोगगळाणं कीसत्ताए जुजो जुजो परिणमंति ? गोयमा ! फासिदियेयमाणियत्ताए तेमिं जुजो २

परिणमंति । एवं जाव वणस्सइकाइया । वेइदियाणं जंते ! आहारंते ? हंता गोयमा ! आहारंते । वेइदियाणं जंते ! केवइकाइस्स आहारंते समुपज्जइ जहा णेरइयाणं न वरं तत्थेणं जंसे आजीणनिव्वात्ताए सेणं अमंखेजसमए अंतो मुहुत्तिए आहारंते समुपज्जइ सेमं जहा पुढविकाइयाणं जाव आहव नीससंति नवरं नियमा उद्दिंसि वेइदियाणं पुच्छा जे पोगगळे पखेखाहारत्ताए गेहंति तेणं तेमिं पोगगळाणं कइजागं आहारंति । कइजागं आसायंति । एवं जहा नेरइयाणं वेइदियाणं जंते ! जे पोगगळे आहारत्ताए गेहंति । तेमिं किं सव्वे आहारंति । वेइदियाणं पुढवे आहारं पण्णते । तेजहा । होम आहारं य पखेखाहारं य । जे पोगगळे होमआहारत्ताए गेहंति ते सव्वे अपरिसेमे आहारंति । जे पोगगळे पखेखाहारत्ताए गेहंति तेमिं अमंखेजइजागमाहारंति अणेगाई च णं जागसहस्साई अफामाइज्जमाणाणं अणास्साइज्जमाणाणं विरुसमागच्छंति ॥ पङ्गा. पद २८ ॥

टी० (पुढविकाइयाणं जंते ! इत्यादि) सर्वं पूर्ववदसुरकुमारवज्जावनीयं नवरं (निव्वाघाएणं उद्दिंसिमित्यादि) व्याघातो नाम अश्वेकाकाशेन प्रतिस्वन्नं व्याघातस्तस्याज्जावो-निर्व्याघातः “ शब्दे यथावदव्ययपूर्वपदार्थनित्यमव्ययीभाव ” इत्यव्ययीभावस्तेन वा तृतीयायामिति विकल्पेन आम्निधानात्पङ्केऽत्राम् जावः । नियमादवश्यतया पशुदक्षि व्यावस्थितानि पशुच्यो दिग्गज्य आगतानि ऊव्याएयाहारयंतीति ज्ञावः । व्याघातस्मुनः प्रतीत्य लोकिनिष्कुटादी स्यात्कदाचित् । विदिंसि तिसुर्यो दिग्गज्य आगतानि कदाचिच्चतुर्दिग्गज्यः कदाचित्पञ्चदिग्गज्यः । काऽत्र जावनेति चउच्यते । इह लोकिनिष्कुटे पर्यंताभ्यस्त्यप्रतरागिनिकोणस्थितो यदा पृथिवीकायिको वर्तते तदा तस्याधस्तादलोकेन व्याप्तत्वाद्बोधेदिक पुद्गलाभावः । आग्नेयकोणावस्थितत्वात्पूर्वदिक पुद्गलाभावो दक्षिणदिकपुद्गलाभावः । एवमथः पूर्वदक्षिणरूपाणां तिसृणां दिशामलोकेन व्यापन्नता अपरयाः परिशिष्टा उभ्यो अपरा उत्तरा च दिग् व्याहृता वर्तन्ते तत आगतान्पुद्गलानाहारयन्ति यदा पुनस्स एव पृथिवीकायिकः पश्चिमां दिशामपुञ्चन वर्तते तदा पूर्वा दिग्गज्यधिका जाता । ऐव दिशो दक्षिणधस्वरूपे अश्वे केन व्याहृते इति स चतुर्दिगागतान्पुद्गलानाहारयति । यदा पुनरुत्थं पृथिवीदिप्रतरगतपश्चिमदिग्गज्यस्य तिष्ठति तदा अथस्याऽपि दिग्गज्यधिका लभते केवदक्षिणैका पर्यंतवर्तिनी अश्वेकेनव्याहृतेति पश्चदिगागतान्पुद्गलानाहारयन्तीति शेषं सूत्रं समस्तमपि पूर्ववद्गणनीयं यस्तुविशेषस्तमुपदेशयति (न वरमुसन्नकारणं न दवइ इत्यादि) सुगमं (फासिदियेयमायत्ताए इति) यिपममात्रा विमात्रा तस्याज्जावो विमात्रता तथा इष्टानिष्टा नानाजेद्वयेति ज्ञावो न तु यथा नारकाणामेकान्तामुन्नतया सुराणां च मुन्नतयैवति । एवं जाव वणस्सइकाइयाणंति । यथा पृथिवीकायिकानां सूत्रमुक्तमेवमनेजावयुवन्त्यतीनामपि जगनीयं । सर्वेषामपि सकललोकाव्यापितया विशेषज्ञावात् (वेइदियाणं जंते ! इत्यादि) सुगमं नवरं । (होमाहारे पखेखाहारयन्ति) होम आहारं

होमाहारः । पक्वित्यतेऽर्थान्मुखे इति प्रकृषेः स चासावाहारश्च प्रकृषाहारः तत्र यः खल्वोघ्नो वर्णादिषु पुद्गलप्रवेशो मृदादि-
गम्यस्स होमाहारः । कावन्निकमुखप्रकृषाहारः । तत्र यान्पुद्ग-
लान् होमाहारतया गृह्णाति तात्सर्वान्परिज्ञोपानाहारयन्ति
तेषां तया २ स्वभावत्वात् । यान्पुद्गलान्प्रकृषाहारतया गृह्ण-
ति तेषामसंख्येयतमं ज्ञागमाहारयन्ति । अनेकानि पुनर्भाग-
सदृशानि बहवो ऽसंख्येया ज्ञागा इति अस्पृश्यमानानामना-
स्वाद्यमानानां विध्वंसमागच्छन्ति । किमुक्तं ज्ञवति । बहूनि
छव्याण्यनेनैव हिश्च अस्पृष्टान्येवाऽनास्वाद्यितान्येव विध्वंसमा-
यन्ति नवरं यथायोगं कचिदतिस्थोदयतः कचिदतिस्तौदभ्यतः
इति । प्रज्ञो ॥ पद ॥ २८ ॥

सम्प्रत्यस्पृश्यमानानामनास्वाद्यमानाञ्च परस्परमल्पबहुत्व-
मभिधित्युराह ॥

एषिणं ज्ञेते ! पोगग्नानं अणामाऽज्जमाणानं अफा-
साऽज्जमाणानं य कयरे कयरेहिंते अप्पा वा ? गोयमा !
सव्वत्थो वा पोगग्नो अणामाऽज्जमाणो अफामाऽज्ज-
माणो पोगग्नो अणंतगुणो ॥

(एषिणं भंते ! इत्यादि) इह एकैकस्मिन्स्पर्शयोगे भागे
अनन्ततमो ज्ञाग आस्वाद्यः ज्ञवति ततो येनास्वाद्यमानाः
पुद्गलास्ते स्तोका एवाऽस्पृश्यमानपुद्गलप्रकृषया तेषामनन्तज्ञा-
गवर्तिन्वात् । अस्पृश्यमानास्तु पुद्गला अनन्तगुणाः ॥

तेर्इदियाणं ज्ञेते जे पोगग्नो आहारत्ताए पुं ॥ गोयमा !
जिञ्चिंदिय फासिंदियवेमायत्ताए तेसिं जुज्जो प, ० एवं
जाव चउरिंदिया नवरं अणेगाई च एं ज्ञागमहस्सा
ई अणुग्याऽज्जमाणो अफासाऽज्जमाणो विध्वंस
मागच्छन्ति ॥

टी० ॥ (जिञ्चिंदिय फासिंदिय वेमायत्ताए इति ।) विमा-
त्रतात्रापि प्राक्पञ्चावनीया । एवं जाव चउरिंदिया । एवं द्वीन्द्रि-
योक्तप्रकाशः । सूत्रं तावद्वत्तयं यावच्चतुर्दिश्याश्चतुर्दिशं
गते सूत्रं प्रायः समानवक्तव्यत्वात् । यस्तु विशेषस्तु उप-
दृश्यते नवरमित्यादि यान्पुद्गलान्प्रकृषाहारतया गृह्णति
तेषां पुद्गलानामेकमसंख्येयतमं ज्ञागमाहारयन्ति । अनेकानि
पुनर्भागसदृशानि संख्यातीता असंख्येयज्ञागा इत्यर्थः ।
अनाद्यायमाणानि अस्पृश्यमानानि अनास्वाद्यमानानि विध्वं-
समागच्छन्ति तानि च यथायोगमतिस्थोदयतोऽतिस्तौदभ्य-
तश्च वेदितव्यानि । अत्रैवाऽप्यबहुत्वसाह ।

एतेमिणं ज्ञेते पोगग्नानं अणुग्याऽज्जमाणानं अणामा-
साऽज्जमाणानं अफासाऽज्जमाणानं य कयरे कयरेहिं-
तो अप्पा वा ? गोयमा ! सव्वत्थो वा पोगग्नो अणु-
ग्याऽज्जमाणो अणामाऽज्जमाणो अणंतगुणो अफामा-
ज्जमाणो अणंतगुणो तेर्इदियाणं ज्ञेते ! जे पोगग्नो
पुच्छा गोयमा ! घाणिंदिय जिञ्चिंदिय फासिंदिय वेमाय-
त्ताए तेसिं जुज्जो जुज्जो परिणमंति । चउरिंदियाणं
चरिंवादिय जिञ्चिंदिय घाणिंदिय फासिंदिय वेमायत्ताए
तेसिं जुज्जो जुज्जो परिणमंति मेसं जहा तेर्इदियाणं
पंचिंदियतिरिक्खजोणिया जहा तेर्इदिया नवरं तत्थणं

जेसं आजोगनिव्वत्तिए मे जह्नेणं अंतो हुत्तस्स उ-
क्कोमेणं उट्टज्जत्तम्मा आहारहे समुप्पज्जइ । पंचिंदियनि-
रिक्खजोणियाणं ज्ञेते ! जे पोगग्नानं पुच्छा, गोयमा !
सोईदिय चरिंवादिय घाणिंदिय जिञ्चिंदिय फासिंदिय
वेमायत्ताए जुज्जो मुज्जो परिणमंति । मात्तासा एवं चेव
नवरं आजोगनिव्वत्तिए जह्नेणं अंतोमुहुत्तम्मा उक्को-
अट्टमज्जत्तम्मा आहारहे समुप्पज्जइ । वाणमंतरा जहा
नागकुमारा एवं जोइसिया वि नवरं आजोगनिव्वत्तिए
जह्नेणं दिवसप० उक्कोमेणं वि दिवसपहुत्तस्स आहारहे
समुप्पज्जइ । एवं वेमाणिया वि नवरं आजोगनिव्वत्ति-
ए जह्नेणं दिवसप० उक्कोमेणं वेमाए वासम हस्साणं
आहारहे समुप्पज्जइ । मेसं जहा असुरकुमाराणं जाव
तेसिं जुज्जो जुज्जो परिणमंति मोहम्मं आजोगनिव्वत्तिए
जह्नेणं दिवसप० उक्कोमेणं दोएहं वासमहस्साणं
आहारहे समुप्पज्जइ । ईमाणं पुच्छा गोयमा ! जह्नेणं
दिवसप० सातिरगस्स उक्कोमेणं मातिरगाणं दोएहं वास-
महस्सा । मणंदकुमाराणं पुच्छा गोयमा ! जह्नेणं दोएहं
वासमहस्साणं उक्कोमेणं सत्ताएहं वासमहस्साणं ।
माहिंदे पुच्छा गोयमा ! जह्नेणं दोएहं वासमहस्साणं सा-
तिरगाणं उक्कोमेणं सत्ताएहं वासमहस्साणं मातिरगाणं ।
वज्जोए पुच्छा गोयमा ! जह्नेणं सत्ताएहं वासमहस्साणं
उक्कोमेणं दमएहं वासमहस्साणं । ज्ञेतए पुच्छा गोयमा !
जह्नेणं दसएहं वासमहस्साणं उक्कोमेणं चोदसएहं
वासमहस्साणं । महासुक्केणं पुच्छा गोयमा ! जह्नेणं
चोदसएहं वासमहस्साणं उक्कोमेणं सत्तदसएहं वास-
महस्साणं । सहस्सारे पुच्छा गोयमा ! जह्नेणं सत्तदसएहं
वासमहस्साणं उक्कोमेणं अट्टारसएहं वासमहस्साणं
आणंतएणं पुच्छा गोयमा ! जह्नेणं अट्टारसएहं वासमह-
स्साणं उक्कोमेणं एण्वीसाए वासमहस्साणं । पाणएणं
पुच्छा गोयमा ! जह्नेणं एण्वीसाए वासमहस्साणं
उक्कोमेणं वीसाए वासमहस्साणं । आरणेणं पुच्छा
गोयमा ! जह्नेणं वीसाए वासमहस्साणं उक्कोमेणं
एक्कीसाए वासमहस्साणं । अच्चुएणं पुच्छा गोयमा !
जह्नेणं एक्कीसाए वासमहस्साणं । उक्कोमेणं वावीसाए
वासमहस्साणं । हेट्ठिम् २ गेविज्जगणं पुच्छा गोयमा !
जह्नेणं वावीसाए वासमहस्साणं उक्कोमेणं तेवीसाए
वासमहस्साणं । एवं सव्वत्थ महस्साणि जाणिय-
व्वाणि । हेट्ठिमज्जिमाणं पुच्छा गोयमा ! जह्नेणं तेवीसाए
उक्कोमेणं चवीसाए हेट्ठिमज्जगिमाणं पुच्छा गोयमा !
जह्नेणं चवीसाए उक्कोमेणं पणवीसा । मज्जिगहेट्ठिमा-
णं पुच्छा । जह्नेणं पणवीसाए उक्कोमेणं उव्वीसाए ।

मज्जिममज्जिमाणं पुच्छा, गोयमा ! जहन्नं उव्वीसाए उक्को-
मेणं सत्तावीसाए । मज्जिम उव्विमाणं पुच्छा । गोयमा !
जहन्नं सत्तावीसाए । उक्कोमेणं अट्ठवीसाए । उव्विमहे-
ट्ठिमाणं पुच्छा । गोयमा ! जहणं अट्ठवीसाए उक्कोमेणं
एगुणनीसाए । उव्विममज्जिमाणं पुच्छा, गोयमा ! जहणं
एगुणनीसाए उक्कोमेणं नीसाए उव्विममज्जिमाणं पुच्छा
गोयमा ! जहणं नीसाए उक्कोमेणं एकतीसाए वाससह-
स्माणं । विजयवेजयंतजयंतअपगजियाणं पुच्छा । गोयमा !
जहणं एकतीसाए उक्कोमेणं तेत्तीसाए वाससहस्माणं ।
सव्वट्ठिमिच्छेदनाणं पुच्छा, गोयमा ! अजहन्नमणुक्को-
मेणं तेत्तीसाए वाससहस्माणं आहारं समुप्पज्जइ ॥
टी० । एएसिणं जंतं ! इत्यादि । इह एकैकस्मिन् भागे स्प-
र्शयत्येवमन्ततमोनाम आस्वाद्यत्येव ज्ञयति । तस्याप्यनन्त-
तमोभाग आद्यायमाणोऽयम् । ततो यथोक्तमवपहवृत्वं ज्वति
शेषं सर्वं सुगमं । पंचेन्द्रियसूत्रे-जहणं अतो मुहुत्तस्संति ।
पष्ठ्याः सप्तम्यर्थेवादान्तमुहुत्तं गते सति ज्ञय आहारार्थः
समुपगम्यते उक्कयते । पष्ठुज्जं उतिक्रान्ते एतच्च देवकुरत्तरकु-
रुत्तियं कृपंचेन्द्रियापक्रया द्रष्टव्यं । मणुप्यसूत्रे उक्कोमेणं अठ-
मज्जत्तस्सत्ति । उक्कयते ऽष्टमभक्ते उतिक्रान्ते । एतच्च तास्वैव
देवकुरत्तरकुरुषु द्रष्टव्यं व्यंतरसूत्रे नागकुमारसूत्रवत् । ज्योति
एकवृत्तमपि तथैव यस्तु विशेषस्तमुपदेशयति । नवरं (जह-
णं वि दिवसपुहुत्तस्स उक्कोमेणं वि दिवसपुहुत्तस्सत्ति)
ज्योतिष्का हि जघन्यतोऽपि परत्येवमाष्टमभागप्रमाणायुष-
स्तत्तस्तेषां जघन्यपदेऽप्युक्तपदेऽपि दिवसपृथक्त्वेऽतिक्रान्ते
ज्ञय आहारार्थः समुपगम्यते । परत्येवमाष्टमभागप्रमाणायुषं च
स्वरूपत एव दिवसपृथक्त्वानतिक्रमे ज्ञय आहारार्थस्समुपगम्यते ।
धैमानिकसूत्रे-नवरं (आज्ञोगेनिवृत्तिप जहणं दिवसपुहु-
त्तस्स इति) एतत्पठ्योपमाश्रयायुषामवसेयं । उक्कोमेणं तेत्ती-
साए वाससहस्माणं ति । एतदनुत्तररुणामवसेयं । इह
यस्या यावति सागरोपमाणि स्थितिरन्तस्थातावन्सु वप-
तश्च स्थितिपरिमाणं परिमास्य धैमानिकसूत्रं सकलमपि
स्वयं विज्ञेयमिति ॥ प्रज्ञा. पद. ॥ २७ ॥

संयतशब्दे तदाहाराः ॥

नैरयिकाः किञ्चिद्व्याप्यवीचिद्व्याणि वाहारयन्ति ।

णेरइयाणं जंतं ! किं वीचिं दव्वाइं आहारंति अवीचिं
दव्वाइं आहारंति ? गोयमा ! णेरइया वीचिदव्वाइं पि
आहारंति अवीचिदव्वाइं पि आहारंति । मे कणट्ठेणं
जंतं ! एवं वुडइ । णेरइया वीची तं चेव आहारंति !
गोयमा ! जणं णेरइया एरुपदे मृणां पि दव्वाइं आहारंति
तेणं णेरइया वीचिदव्वाइं आहारंति जेणं णेरइया परि-
पुण्णोइं दव्वाइं आहारंति तेणं णेरइया अवीचिदव्वाइं
आहारंति मे तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुडइ जाव आहा-
रंति एवं जाव वेमणिया आहारंति ॥

टी० । वीचिं दव्वाइति ॥ वीचिर्विचित्रतद्रूपानां तद्वयवानां
च परस्परं पृथग्भावां "विचिर पृथग्भावः" इति वचनात्
तत्र वीचित्रानानि द्रव्याणि वीचिद्व्याणि एकादिप्रदेश

न्यूनानीत्यर्थः । एतन्निषेधादवीचिद्व्याणि । अथमत्र ज्ञावो-
यावता द्रव्यसमुदायेनाहाराः पृथगे स एकादिप्रदेशो ना-
वीचिद्व्याण्युच्यन्ते । परिपूर्णस्ववीचिद्व्याणीति टीका-
कारः । ज्ञीणकारस्वाहारद्रव्यवर्गणा अधिक्त्येदं व्याख्यात-
वान् तत्र च याः सव्योक्त्या आहारद्रव्यवर्गणास्ता अवीचि-
द्रव्याणि । यास्तु तास्य एकादिना प्रदेशेन हीनास्ता वीचि-
द्व्याणीति (एवमप्युक्त्याऽपि दव्वाइति) एकप्रदेशोऽनान्यपि
अपि शब्दादनेकप्रदेशोऽनान्यपीति ॥ प्र. १४ श. ६ उ. ॥

अनन्तरा हाराः परस्परहाराः ॥

णेरइयाणं जंतं ! अणंतराहारा ततो निव्वत्तणया ततो
परियाइणया ततो परिणामणया ततो परियारणया
ततो पच्छा विउव्वणया ? हेता गोयमा ! णेरइया अणंत-
राहारा ततो निव्वत्तणया ततो परियाइणया ततो
परिणामणया ततो परियारणया ततो पच्छा विउव्वणया
असुरकुमारणं जंतं ! अणंतराहारा ततो निव्वत्तणया
ततो परियाइणया ततो परिणामणया ततो विउव्व-
णया ततो पच्छा परियाणया ? हेता गोयमा ! असुर-
कुमारा अणंतराहारा ततो निव्वत्तणया जाय ततो
पच्छा परियारणया । एवं जाव यणियकुमारा । पुद्वि-
काइयाणं जंतं ! अणंतराहारा ततो निव्वत्तणया ततो
परियाइणया ततो परिणामणया ततो परियारणया ततो
विउव्वणया ? हेता गोयमा ! तं चेव जाव परियारणया ना
चेव णं विउव्वणया एवं जाव चउरिंदिया नवरं वाउका-
इया पंचिंदियतिरिक्खेजाणिया मणुस्मा जहा णेरइया
वाणमंतराजोइसियंमणिया जहा असुरकुमारा ॥

टी० । नैरयिका गमिति वाक्याद्वङ्कारे । भदन्त ! परमक-
ल्याणयोगिन्द्र ! परमसुखयोगिन्द्र ! वा अनन्तरमुपातकैव-
प्रामिसमयमेव आहारयन्तीत्यनन्तराहाराः । ततो निव्वत्त-
णया इति । ततोऽनन्तराहारग्रहणादास्यक्रमेण शरीरं यति
निवृत्तता निवृत्तिर्भवति । ततो परियाइणया इति । ततश्च
रीरनिष्पत्तेरास्य पर्यादानं यथायोगमद्रव्यसङ्कोचोऽहारादि-
ना समन्ततः पुद्विज्ञानं । ततो परिणामणया इति । ततो
पुद्विज्ञानादानन्तरं तेषां पुद्विज्ञानपरिणाममिन्द्रियादिरूप-
तया परिणामन्यापादन्ते । ततो परियारणया इति । तत इन्द्रिया-
दिरूपतया परिणामन्यापादनादूर्ध्वं परिचाराणा यथायोगं शब्दा-
द्विविधयोपभोगः ततः पश्चात् विकृतेषां वैक्रियत्रिविधशात्
विक्रिया नानारूपा पञ्चसुक्तं जगत्तानाह-हेता गौर्यंमेयादि ।
इतंयज्यगुज्ञायां हेता गौतम ! नैरयिका अनन्तराहारा इत्या-
दि । तदेवं यथा नैरयिकाणामनन्तराहारादिवक्तव्यतोक्ता तथा
असुरकुमारगदीनामपि स्तनितकुमारपर्यवसानानां वक्तव्या
नवरं पृथेविकृतेषां पश्चात्परिचाराणा ते हि विशिष्टशब्दाद्युप-
ज्ञागवाङ्मायं नियमिरे वैक्रियरूपं कुर्वन्ति पश्चात् शब्दाद्युप-
भोगमिन्द्रियाः नियमः । शेषास्तु शब्दाद्युपभोगसंपत्तौ सत्यं
दृष्यवशाद्विशिष्टशब्दाद्युपभोगवाङ्मातोऽन्यतो वा कुतश्चि-
त्कारणाद्विद्यते । ततस्तथा पृथेव प्रविचाराणा पश्चाद्विकृ-
तेषु पृथिवीकायवियये प्रश्नसूत्रे तथैव उत्तरसूत्रे तावद्वक्तव्यं
यावत्परिचाराणा तेषामपि स्पर्शोपभोगमंत्रवान् । ना चेव णं

विउवण्यसि । न चैव तेषां विकुर्वणा वाच्यः वैक्रियत्रधेर-
संज्ञवान् । एवमित्यादि । एवं पृथिवीकायवदृक्षाद्ययो
वातकायवर्जस्तावद्व्येतया यावच्चतुरिन्द्रियाः सर्वेषामपि
वैक्रियत्रधेरसंज्ञेन सूत्रस्य समानत्वात् वातकायान् प्रति वि-
शेषमभिधितुः । सप्तानगमत्वात्पञ्चेन्द्रियतियङ्कुमव्याणामपि
वानकायः सहानिर्देशमाह । नवरमित्यादि । जहा नेरइया
इति । यथा नैरयिकास्तथा वक्तव्याः । किमुक्तं भवति । नैर-
यिकवद्विकुर्वणात्येषां वक्तव्या वैक्रियत्रधिसंज्ञवान् । सा च
प्रविचारणयाः पश्चादिति । वाणमेतरजोर्दस्यवेमाणिया
जहा अमुरकुमारः इति । अमुरकुमारणांमिव व्यन्तरादीना-
मपि एवं विकुर्वणा पश्चात्परिचाराणां वक्तव्येति ज्ञायः । सुर-
गणानां सर्वेषामपि तथा स्वाज्ञाभ्यात् । उक्तञ्च सूत्रटीकायां
“पुत्रं विउवणा खनु पञ्चा पविचारणा सुरगणां । सेसाणं
पुत्रं परियारणाओ पञ्चा विउवणा”, इति । प्रज्ञा. ३४ पद ।

सम्प्रत्याहारविषयमाभोगं चिन्तयिगुरिदमाह ।

णेरइया णं जंते ! आहारं किं आजोगनिव्वत्तिए अ-
णाजोगनिव्वत्तिए ? गोयमा ! आजोगनिव्वत्तिए वि
अणाजोगनिव्वत्तिए वि । एवं अमुरकुमारणं जाव
वेमाणियाणं नवरं एमिदिया णं नो आजोगनिव्वत्तिए
अनाजोगनिव्वत्तिए । णेरइया णं जंते ! जे पोग्गवे अ-
हारत्ताए गेएहति ते किं जाणंति पासंति आहारंति उ-
दाहु न जाणंति न पामंति आहारंति गोयमा ! न
जाणंति न पामंति आहारंति । एवं जाव तेइदिया ।
चउरिंदियाणं पुञ्जा, गोयमा ! अत्येगइया न जाणंति
पामंति आहारंति, अत्येगतिया न जाणंति न पामंति
आहारंति । पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं पुञ्जा । गोयमा !
अत्येगतिया जाणंति पामंति आहारंति अत्येगतिया
जाणंति न पामंति आहारंति अत्येगतिया न जाणंति
पामंति आहारंति, अत्येगतिया न जाणंति न पामंति
आहारंति । एवं मणुस्सावि । वाणमेतरजोर्दसिया
जहा णेरइया । वेमाणियाणं पुञ्जा । गोयमा ! अत्ये-
गतिया जाणंति पामंति आहारंति अत्येगतिया न
जाणंति न पामंति आहारंति । मे केणट्टेणं जंते ! एवं
वुचइ-वेमाणिया अत्येगतिया जाणंति पामंति आहा-
रंति । अत्येगतिया न जाणंति न पामंति आहारंति ?
गोयमा ! वेमाणिया एविदा पप्माचा, तंजहा माई
मिउदिट्ठी उववन्ना य अमाई सम्मादिट्ठी उववन्ना
य । एवं जहा इंदियउदंसे पढेम जाणिए तहा जाणि-
यव्वं जाव मे तेणट्टेणं गो. एवं वुचइ ॥

टी० आभोगनिर्वर्तितो यदा मनःप्रणिधानपूर्वमाहारं गृ-
ह्णाति तेषांकाश्चानांभोगनिर्वर्तितः स च होमाहारोऽप्यभा-

तस्यः । एवं शेषाणामपि जीवानामाभोगनिर्वर्तितोऽनाजोग-
निर्वर्तितश्चाहारो भावनीयः । नवरमेकेन्द्रियाणामतिस्नोका
पटुमनोद्वयत्रयसंपन्नत्वात् । पटुतर आभोगो नोपजायते ।
इति तेषां सर्वदानाभोगनिर्वर्तित एवाहारो न पुनः कदाचिद-
व्याजोगनिर्वर्तितः । अधुनाहाय्यमाणपुत्रज्ञविषये ज्ञानदर्शने
चिन्तयति । नेरइयाणं इत्यादि । नैरयिकाणमिति वाच्यत्वाद्-
द्वारे । जदन्त ! यानुज्ज्ञानाहारतया गृहहति ।

भगवानाह गौतम ! ज्ञानस्यवधिज्ञानेन होमाहारतया
तेषामतिपुत्रमत्वेन नारकाधेरविषयत्वात् ॥ न च
पश्यंति चक्षुरिन्द्रियविषयाभावात् । द्वीन्द्रिया न जानन्ति ।
मिथ्याज्ञानतया तेषां सम्यक्परिज्ञानाभावात् । द्वीन्द्रियाणां
हि मय्यज्ञानं तदपि चास्पृष्टमनःप्रक्षेपाहारमपि न ते स्वयं
गृह्यमाणमपि सम्यक् जानन्ति न च पश्यन्ति चक्षुरिन्द्रिया-
ज्ञावात् । एवं तीन्द्रिया अपि ज्ञानदर्शनविरहज्ञा ज्ञावनीयाः ।
चतुरिन्द्रियाः । अत्येगइयसि । सत्येकके स्वयं गृह्यमाणम-
प्याहारप्रक्षेपकस्वरूपमपि न जानन्ति । मिथ्याज्ञानावात् ।
तेषामपि हि द्वीन्द्रियाणामिव मय्यज्ञानं तदपि चाविस्पष्टमिति
चक्षुया पुनः पश्यंति चक्षुरिन्द्रियसंज्ञावात् । तथाहि । पश्य-
न्ति मत्किंकायां गुणादिकमिति एवमाहारयन्ति तथा सत्ये-
कके चतुरिन्द्रिया ये न जानन्ति मिथ्यात्वात् न च पश्यन्ति अन्य
कारादिना चक्षुर्दर्शनस्य व्याहतत्वात् अनाजोगसंज्ञायाः ।
तिर्यक्पञ्चेन्द्रियतिर्यक् चतुर्भोगं प्रक्षेपाहारं होमाहारश्चाधि-
कृत्य ज्ञायनीयाः । तत्र प्रक्षेपाहारमधिकृत्यैवं ज्ञावना । सत्ये-
कके तिर्यक्पञ्चेन्द्रिया ये प्रक्षेपाहारं जानन्ति सम्यक्ज्ञानि-
तया तेषां यथास्थितपरिज्ञानात् । पश्यन्ति चक्षुरिन्द्रिया-
वात् । एवमाहारयन्ति । सत्येकके ये जानन्ति पूर्ववत् न च
पश्यन्ति दर्शनस्यान्यकारादिना अनाजोगेन वा व्याहत-
त्वात् । तथा सत्येकके ये न जानन्ति मिथ्याज्ञानतया सम्यक्
परिज्ञानाज्ञावात् । पश्यन्ति पुनश्चक्षुरिन्द्रिययोगात् । तथा
सत्येकके ये न जानन्ति । मिथ्याज्ञानात्वात् च पश्यन्ति पूर्व-
वत् । एवमाहारयन्ति होमाहारापेक्षया त्वेवं ज्ञावना सत्ये-
कके तिर्यक् पञ्चेन्द्रिया ये होमाहारमपि जानन्ति विशिष्टा
वधिज्ञानपरिक्रान्तत्वात् । पश्यन्ति । तथाविधक्षेपपशम-
भावन इन्द्रियपाटवस्यातिविशुद्धत्वात् । एवमाहारयन्ति ।
यथा सत्येकके ये जानन्ति पूर्ववत् । न च पश्यन्ति तथा
विधस्येन्द्रियपाटवस्याऽज्ञावात् । तथा सत्येकके न जानन्ति
पश्यन्ति तथारूपपाटवाज्ञावादिति एवं मनुष्याणामपि होमा-
हारप्रक्षेपाहारौ प्रतीत्य चतुर्भोगं ज्ञावनीयाः । वाणमेतरजो-
इसिया जहा नेरइया । नैरयिकावधिरिव व्यन्तरादयोति-
ष्कावधिरपि मनोभाक्त्वेऽप्याहारपुत्रज्ञानामविषयत्वात् ।
वेमाणियाणं पुनंति । वेमानिक्तानामृथुक् सूत्रं वक्तव्यं ।
वेमाणियाणं भंते ! जे पोग्गवे आहारत्ताए गेएहति ते किं
जाणंति पासंति उदाहु न जाणंति न पासंति आहारंति इति ।
भगवानाह गोयमप्यादि । माया पूर्वभवकृता चित्ते येपान्ते
मायिना मायया हि यथा तथा वादरूपकृतया कलुषकर्म
प्रादुर्भावः । कलुषं च कर्मण्युदयमागते भवप्रत्युदयद्वयपु-
जायमानोऽवधिर्नात्मसमीचीनो भवति । एते च
सम्यग्दर्शना वेदिन्दयाः । तथाहिमायानिर्वर्त्यना दृष्टिर्ज्ञे-
नप्रणीतवस्तुतत्त्वप्रतिपत्तिर्यथान्ते मिथ्यादृष्टयः । मायि-
नश्च मिथ्यादृष्टयश्च मायिमिथ्यादृष्टयस्ते च ते उपपन्नाश्च
मायिमिथ्यादृष्टयपुष्पपद्मास्त एव स्वाधिककप्रत्ययविधानात्

मायिमित्यादृष्टुपपन्नकास्ते सोपरितनोपरितनग्रैवैकपर्यवसाना विज्ञेयाः ॥ तेषां यथायोगमवश्यं मिथ्यादृष्टिवस्य मायित्वस्य च भावात् । तद्विपरीता अमायिसम्यग्दृष्टुपपन्नकास्ते चानुत्तरविमानवासिनस्तेषामवश्यं सम्यग्दृष्टिं पूर्वान्तरभवे नितरां प्रतनुक्रोधमानमायाहोजान्वस्वोपशान्तकपायत्वस्य च भावात् । आह च सूत्रटीकाकारः (वेमाणिया माहमिच्छद्वि उववन्नगा जाव उवरिभवेवञ्जा अमायिसम्मद्वि उववन्नगा) अनुत्तरा एव गृह्यन्ते इति । एवं जडेत्यादि । एव मुक्तं प्रकरणे प्राक् यथा इन्द्रियसत्के प्रथमदेशके जणितं तथा जणित्वं । तच्च तावत् यावत्सर्वान्तिम् । से एणमित्यादिना निगमनवाक्यं तच्चैव—

तस्य एं जे ते मायिमिच्छद्वि उववन्नगा तेणं न याणंति न पासंति आहारंति तस्य णं जे ते अमायिसम्मद्वि उववन्नगा तेणं दुविहा पणत्ता । तं अणेतंगववन्नगा परंपरोववन्नगा य । तस्य एं जे ते अणंगोववन्नगा ते न याणंति न पासंति आहारंति । तस्य णं जे ते परंपरोववन्नगा ते दुविहा पणत्ता । तं पज्जत्ता य अपज्जत्ताय तस्य णं जे ते अपज्जत्ता ते न याणंति न पासंति आहारंति । जे ते पज्जत्ता ते दुविहा पणत्ता । तं उवउत्ता य अणुवउत्ता य । तस्य एं जे ते अणुवउत्ता ते न याणंति न पासंति आहारंति । तस्य णं जे ते उवउत्ता ते जाणंति पासंति आहारंति से तेणद्वेणं गोयमा ! एवं वुचइ । अत्येगइया न जाणंति न पासंति आहारंति । अत्येगइया जाणंति पासंति आहारंति इति ।

अस्यायमर्थः । सूत्रे ये ते मायिमित्यादृष्टुपपन्नका उपरितनोपरितनोपरिग्रैवैकपर्यवसाना इत्यर्थः । ते मनोज्ञा-
हारयोग्यानुष्ठानं न जानंति अविज्ञानेन तद्व्यावर्धेस्तेषामविपर्ययात् । न पश्यन्ति चक्षुषा तथाविधपाटवभावात् । येऽप्यमायिसम्यग्दृष्टुपपन्नका अनुत्तरविमानवासिन इत्यर्थः । ते हि प्रा अनन्तरोपपन्नकाः परम्परोपपन्नकाश्च । प्रथमसमयोत्पन्ना अप्रथमसमयोत्पन्नाश्चेत्यर्थः । अत्र ये ते अन्तरोपपन्नकास्ते न जानन्ति न पश्यन्ति प्रथमसमयोपपन्नया-
अविज्ञानोपयोगस्य चक्षुरिन्द्रियस्याभावात् । किञ्चैवमेवार्हायन्ति । तत्र ये ते परम्परोपपन्नकास्ते दिविधास्तथा पर्याप्ता अपर्याप्ताश्च । तत्र ये ते अपर्याप्तकास्ते न जानन्ति न च पश्यन्ति पर्याप्तानामसंपूर्णवैनाश्यानुष्ठानाभावात् । येऽपि पर्याप्तास्तेऽपि दिविधास्तथा उपपन्नाश्च । तत्र ये ते उपपन्नास्ते जानन्ति अविधायनं शतो यथाशक्तिनियमेन ज्ञानस्य स्वविपर्ययच्छेदाय प्रवृत्ति-
संभवात् । पश्यन्ति चक्षुषा इन्द्रियपाटवस्य तेषामतिविशि-
ष्टत्वात् । येऽप्युपपन्नास्ते न जानन्ति न च पश्यन्ति अनुपयुक्त-
त्वादेव । उपपन्ना अपि कथं गतो मज्झाहारयोग्यानुष्ठानं जानन्ति इति चेदुच्यते । उदाहरणप्रथमपणिकार्यामवधिज्ञाना-
धिकारोऽतिहितं "संखेज्जकम्मद्वे होण धोऊणये पणियं" ॥ अस्यायमर्थः । काम्पेणदारीरद्रव्याणि पश्यन् जैत्रतां लोकस्य सं-
ख्येयान् जगामपश्यन्ति । काततः स्तोकाः पण्योपमं यावत् अनु-
त्तरास्तु सम्पूर्णं लोकनादीमपश्यन्ति । "संखिअन्नोतगतांवि

पासन्ति अनुत्तरे वा" इति वचनात् । ततस्ते मनोभङ्ग्याहा-
रयोग्यानापि पुद्गलं जानन्ति । आह च सूत्रटीकाकारः । ते जान-
न्ति आहारयन्ति च विगुह्यत्वादवधेरिन्द्रियविपर्ययस्य चातिवि-
गुह्यत्वापश्यन्त्यपि इति । अत्रेन्द्रियविपर्ययस्य इन्द्रियपाटव-
स्येति भावः । उपमं हारवाक्यं प्रतीतिार्थं ॥

सम्प्रत्येकिन्द्रियशरीरादीनामधिकांशमभिधित्सुराह ॥

नेइयाणं जंते ! किं एण्दियसरीराइ आहारंति जाव पंचिंदियसरीराइ आहारंति ? गोयमा ! पुव्वजावपन्नव-
णं पकुच्च एण्दियसरीराइ पि आहारंति जाव पंचिंदिय-
सरीराइ पि आहारंति । पकुप्पन्नजावपन्नवणं पकुच्च नि-
यमा पंचिंदियसरीराइ पि एवं जाव यणियकुमारा । पुढवि-
काइयाणं पुच्छा, गोयमा ! पुव्वजावपन्नवणं पकुच्च एवं
चेव पकुप्पन्नजावपन्नवणं पकुच्च नियमा एण्दियसरीराइ
आहारंति । वेइदिया पुव्वजावपन्नवणं पकुच्च एवं चेव
पकुप्पन्नजावपन्नवणं पकुच्च नियमा वेइदियसरीराइ
आहारंति । एवं जाव चउरंदिया जाव पुव्वजावपन्न-
वणं पकुच्च एवं पकुप्पन्नजावपन्नवणं पकुच्च नियमा जस्म जइ
इंदिया तस्म इंदियसरीराइ ते आहारंति । सेसे जहा ने-
इया जाव वेमाणिया ॥

टी. ॥ नेइयाणं जंते ! इत्यादिप्रश्नसूत्रं सुगमं निर्वचनसूत्रमाह ।
गोयमेत्यादि । पूर्वोऽर्थांतां जावस्तस्य प्रज्ञापना प्ररूपणा ताम्प्र-
तीत्य एकेन्द्रियशरीराण्यपि यावत्करणत्वा द्वित्रिचतुरिन्द्रिय-
शरीरपरिग्रहः । पंचेन्द्रियशरीराण्यप्याहारयन्ति । इयमत्र ज्ञा-
तना । यदा तेषामाहार्यमाणां पुद्गलानामतीता जावः परिज्ञा-
व्यते तदा ते किञ्चिदपि एकेन्द्रियशरीरतया परिणता आसीरन् । कदाचित् ईन्द्रियशरीरतया परिणता आसीरन् । कदाचित् त्रीन्द्रियशरीरतया कदाचिच्चतुरिन्द्रियशरीरतया
कदाचिपञ्चेन्द्रियशरीरतया ततो यदि पुव्वजाव इदानीम-
ध्यारोप्य विवद्वयते तदा नैरयिका एकेन्द्रियशरीराण्यपि
यावत्पञ्चेन्द्रियशरीराण्यप्याहारयन्तीति ज्ञवति । पकुप्पन्नजा-
वपन्नवणं पकुचेत्यादि । प्रत्युपपन्नो वार्तमानिकः स चासौ जा-
वश्च प्रत्युत्पन्नजावस्तस्य प्रज्ञापना तां प्रतीत्य नियमादव-
श्यतया पंचिन्द्रियशरीराण्यप्याहारयन्तीति । कथमिति चेदुच्यते ।
इह प्रत्युत्पन्नजावप्रज्ञापनां करोति नय क्रमुत्सुखे न दोषा
नैगमादयः । क्रमुत्सुखश्च क्रियमाणं कृतमज्यवह्नियमाणमज्य-
वह्नं परिणम्यमाणं परिणतमप्युपपन्नवति । अज्यवह्नियमा-
णाश्च पुद्गलास्ते उच्यन्ते ये स्वशरीरतया परिणम्यमाना वर्त-
न्ति । अज्यवह्नियमाणं चाज्यवह्नं परिणम्यमानञ्च परिणत-
मिति तन्मतेन शरीरमेवाज्यवह्नियते । स्वशरीरस्य तेषां पं-
चेन्द्रियशरीरास्तेषामत उक्तं नियमापञ्चेन्द्रियशरीराण्यप्याहार-
यन्तीति । एवमसुरकुमारादयः स्तनितकुमारपर्यवसाना भव-
नपत्यो वक्तव्याः । पृथिवीकायिकसूत्रे प्रत्युत्पन्नजावप्ररूपणा-
चित्तायां नियमादेकेन्द्रियशरीराण्यप्याहारयन्तीति वक्तव्यं ।
तेषामेकेन्द्रियतया तद्वरीराणामेकेन्द्रियदारीत्वात् । एवं
चीन्द्रियसूत्रे नियमाद् चीन्द्रियशरीराण्यप्याहारयन्तीति वक्तव्यं ।
त्रीन्द्रियसूत्रे नियमात्रीन्द्रियशरीराणि चतुरिन्द्रियसूत्रे निय-
माच्चतुरिन्द्रियशरीराणि । तिर्यक्पञ्चेन्द्रिया मनुष्या व्यं-
तरयोऽपि त्रैविमानिकाश्च नैरयिकवह्निकः तथाचाह (पुढ-
वीकायाणं पुद्गल) इत्यादि ॥ प्रज्ञो प ० २८ ॥

अधुना होमाहारधिकारं विनावयिषुदिदमाह ॥

नेरइया णं जंते ! किं होमाहारा पक्खेवाहारा ? गोय-
मा ! होमाहारा नो पक्खेवाहारा । एवं एगिंदिया सव्वे
देवा य जाणियिन्वा जाव वेमाणिया । वेइंदिया जाव
माणस्सा होमाहारा वि पक्खेवाहारा वि ॥

(नेरइयामित्यादि) सुगमं नवरं नैरयिकाणां प्रकृपाहारो
न भवतीति वैक्रियशरीराणां तथा स्वज्ञावत्वात् होमाहारोऽ-
पि च पर्याप्तानामवसेयो नापार्याप्तानामिति ॥ (एवंमेगिंदिया
इत्यादि) एवं नैरयिकोक्तेन प्रकारेण एकेन्द्रियाः पृथिव्यप्ते-
जावायुवतस्पतयः सर्वे देवाश्चासुरकुमारादयो यावन्मानिका
भणितव्यस्तत्रैकेन्द्रियाणां प्रकृपाहारजावो मुखभावात् ।
असुरकुमारादीनां वैक्रियशरीरितया तथा स्वज्ञावात् द्वित्रिच-
रुचिन्द्रियास्त्रयैकपञ्चन्द्रिया मनुष्याश्च होमाहार अपि वक्त-
व्याः । प्रकृपाहारा अपि उन्नयरूपस्याप्याहारस्य तेषां संभावत्
चरममर्थोधिकारमभित्यसुराह ॥

नेरइया णं जंते ! किं ओयाहारा मणजकवी ? गोयमा !
ओयाहाराणो मणजकवी एवं सव्वे उगगियसरीरा वि
देवा सव्वे जाव वेमाणिया ओयाहारा वि मणजकवी वि ।
तत्थ णं जंते मणजकवी देवा तेसि णं इच्छामणे समुप्पज्ज
इच्छामो णं मणजकवणं करित्थे तए णं तेहिं देवंहिं एवं
मणमीकए समाणे खिप्पामेव जे पोगगवा इच्छा कंता जाव
मणामातेसि मणजकवत्ताए परिणमंति से जइहा नामए
सीता पोगगवा सीतं पप्पसीतं चव अतिवइत्ताणं चिट्ठंति
उमिणा वा पोगगवा उमिणं पप्पउमिणं चव अति-
वइत्ताणं चिट्ठंति एवामेव तेहिं मणजकवणे कए समाणे
से इच्छामणे खिप्पामेव अवति ॥

(नेरइया णं जंते ! इत्यादि) ओज उत्पत्तिदेशो आहारयो-
यपुद्गलसमूहः । ओज आहारो येषान्ते ओजआहारा मनसा
भक्त्यन्तीत्येवं शीघ्रा मनोजक्किणः तन्नरैरयिका ओज आहारा
भवन्ति । अपर्याप्तत्वस्थायामोजस एवाहारस्य संज्ञायत्
मनोजक्किणस्त्वेत न जयन्ति मनोजक्किणवृत्तयो ह्याहारस्स उ-
च्यन्ते । ये तयाविधशक्तिवशान्मनसा स्वशरीरपुष्टिजनकाः
पुद्गला अत्यवद्विश्यन्ते । यद्व्यवहरणानन्तरञ्च दृष्टपूर्वं प-
रमसन्तोष उपजायते नचैतन्नैरयिकाणामस्ति । प्रतिकूलक-
र्म्मोऽयवशतस्तथासुशक्त्यभावादेवं (सव्वे उगगियशरीरा-
वि) इति । एवं नैरयिकोक्तेन प्रकारेणैदारिकशरीरिणोऽपि
सर्वे पृथिवीकायिकादयो मनुष्यपर्यवसाना वक्तव्यः । त-
द्यथा । (पुद्गलिकाइया णं जंते ! किं ओयाहारा मणजकवी ?
गोयमा ! ओयाहारा नो मणजकवी इत्यादि) देवा इत्यादि दे-
वासस्त्वेव यावन्नैमानिका ओजआहारा अपि मनोजक्किणोऽपि
वक्तव्याः । तद्यथा—

असुरकुमारा णं जंते ! किं ओयाहारा मणोजकवी ?
गोयमा ! ओयाहारा वि मणजकवी वि जाव वेमाणियाणं
पुच्छा गोयमा ! ओयाहारा वि मणजकवी वि ॥
सस्प्रति मनोजक्किं देवानां यथा जवति तथोपदर्शयति ।
तत्र तेषु संसारिषु जीवेषु मध्ये णमिति वाक्यालंकारे । ये-
मनोजक्किणो देवास्तथा णमिति प्राप्यत् । मनः प्रस्तावादाहार-

विषयं समुत्पद्यते । केनोद्भवमेत्यत आह इच्छामो अभिन्नपा-
मो णमिति पूर्ववत् मनोजक्किणमिति मनसा भक्षणं मनोभ-
क्षणं कर्तुमिति तत एवं तैर्मनसि कृते व्यवस्थापिते मनोजक्कि-
णं सति तथा विधुशुभकमांद्यवशात् किंप्रमेव तत्कावमेव-
ति भावः । ये इष्टाः कान्ताः प्रिया मनोहाः मन आपा पुद्गलास्ते
पां व्यत्ययनं प्राप्यन् । तेषां देवानां मनोभक्ततया परिणमन्ति
कथमित्येवैव दृष्टान्तमाह (से जइहा नामए) से शब्दोऽथशब्दा-
र्थः सचात्र वाक्योपन्यासे यथा नामेति विवक्षिताः शीताः
पुद्गलाः शीतं शीतयोनिर्कं प्राणिनं प्राप्य ते शीतत्वमेवातिव-
ज्यातिशयेन गत्वा तिष्ठन्ति किमुक्तं भवति । विशेषतश्शी-
तीनृप शीतयोनिकस्य प्राणिनः सुखित्वायोपकल्पन्त इति ।
उप- वा पुद्गला उष्णम् उष्णयोनिकं प्राप्य उष्णमेव उष्णत्वमे-
वातिवज्यातिशयेन गत्वा तिष्ठन्ति विशेषतस्स्वरूपज्ञानसंपत्तया
तस्य सुखित्वायोपपत्तिरुक्त इति ज्ञावः । एवमेव अनेनैव प्रका-
रेण तदैवः प्रागुक्तरीत्या मनोजक्किणं कृते सति स तेषां देवा-
नामिच्छा मन आहाराविषयच्छा प्रधानमनः किंप्रमेवापैति
तुम्हिनावाञ्जितवर्त इति भावः । इयमत्र भावना यथा शीत
पुद्गलाः शीतयोनिकस्य प्राणिनः सुखित्वायोपकल्पन्ते उष्ण
पुद्गला वा उष्णयोनिकस्य तथा देवैरपि मनसाऽऽज्यवद्विष-
माणाः पुद्गलास्तेषां तृप्ते परमसन्तोषाय चोपकल्पन्ते तत
आहारो विषयाभिज्ञापनिवृत्तिर्भवतीति । अत्र च ओज आहा-
रादिविज्ञाप्रतिपादिका इमास्सुवृत्ताङ्गनिर्युक्तिगाथाः ।

सरीरेणोसयाहारो तयादिफामेण होम आहारो ।
पक्खेवाहारो पुण कावञ्चिओ होइ नायव्वो ॥ १ ॥
ओयाहारा जीवा सव्वे अपज्जत्तगा मुण्येयवा ।
पज्जत्तग य होमे पक्खेवे होंति जइयवा ॥ २ ॥
एगिंदियेदेवाणं नेरइयाणं च णत्थि पक्खेवो ।
सेमाणं जीवाणं संसारत्याणपक्खेवा ॥ ३ ॥
होमाहार एगिंदियाओ एरइयसुरगणा चव ।
सेमाणं आहारो होमे पक्खेवओ चव ॥ ४ ॥
ओयाहार मणजक्किणो य सव्वे वि सुरगणा होंति ।
सेसा हवंति जीवा होमे पक्खेवओ चव ॥ ५ ॥

अथ का आहार आजोगनिर्वर्तितः को वाऽनाभोगनिर्वर्तितः इति
चेदुच्यते । देवानामभोगनिर्वर्तित ओज आहारः स चापर्या-
प्तावस्थायां होम आहारोऽपि अनाभोगनिर्वर्तितस्स च पर्या-
प्तावस्थायां आजोगनिर्वर्तितो मनोभक्षणवृत्तयः स च पर्या-
प्तावस्थायां आजोगनिर्वर्तितो मनोजक्किणवृत्तिर्निर्वर्तित आहा-
रोऽपर्याप्तावस्थायां होमाहारः पर्याप्तावस्थायां नैरयिकवृत्तानां
होमाहारो नैरयिकाणां होमाहार आजोगनिर्वर्तितोऽपि द्विन्द्रि-
यादीनां मनुष्यपर्यवसानानां यः प्रकृपाहारस्स आजोगनि-
र्वर्तित एवाति ॥

नैरयिकादिषु आहारपुद्गलानां चयोपचयादिजीवशब्दे ।
आहारपदस्य द्वितीय उद्देशोऽथोधिकाराः ।

आहारजवियसवी लेस्मादिट्ठी य संजयकमाए ।

नाणजोगुवओणं वेदयमरीरपज्ज ॥ १ ॥

प्रथमं सामान्य आहाराधिकारं, द्वितीयो ज्ञयाधिकारो
भंज्यविशेषितहाराधिकारः । एवं तृतीयः संज्ञाधिकारः, अतुर्थो
वेदयाधिकारः, पंचमो दृष्टयाधिकारः, षष्ठः संयताधिकारः, सप्तमः

कषायधिकारो, ऽष्टमो ज्ञानाधिकारो, नवमो योगाधिकारो, दशम उपयोगाधिकारः, एकादशो वेदाधिकारो, द्वादशः शरीराधिकारः, त्रयोदशः पर्यायधिकारः । इह ज्ञयादिग्रहणेन तत्प्रतिषेधचतुः अभ्यासाद्योऽपि सूचिता छद्म्याः । तथैवात्र वक्ष्यमाणत्वात् ॥

तत्र प्रथमे सान्भन्यत आहाराधिकारं विनावविषुदिमाह ।

जीवे णं जंते ! किं आहारए अणाहारए ? गोयमा !

सिय आहारए सिय अणाहारए । एवं नेरइए जाव अस्सुकरुमारं जाव वेमाणिए । सिध्दे णं जंते ! किं आहारए अणाहारए ? गोयमा ! णोआहारए अणाहारए ।

जीवेणं जन्ते ! इत्यादि प्रदत्तसुखं सुगमं जनवानाह । गोयमेत्यादि गौतम ! स्यात्कदाचिदाहारकः कदाचिदनाहारकः कथमिति चेदुच्यते । विग्रहगती केष्वसमुद्घाते शैलेभ्यः वस्थायां सिद्ध्यते ज्ञानाहारकः शेषास्त्वस्थास्वाहारक उक्तं च । “ विगहगद्गमावज्जा, केवलिणो समोहया अजोनी य । सिद्धा य अणाहारा, सेसा आहारा जीवा ” ॥१॥ तदेवं सामान्यतो जीवचिन्तां हृत्वदानीं नैरयिकादिचतुर्विंशतिद्वयैकक्रमेणाहारानाहारकचिन्तां करोति (सिद्धेणं जन्ते ! किं आहारित्यादि) सुगमं तदेवं सामान्यतो जीवपदे नैरयिकादिषु चैकवचनेन आहारकानाहारकत्वचिन्ता कृता ॥

सम्प्रति बहुवचनेन तां चिकीर्षुराह ॥

जीवाणं जंते ! किं आहारया अणाहारया ? गोयमा !

आहारया वि अणाहारया वि । नेरइयाणं पुञ्जा ?

गोयमा ! सव्वे वि ताव होज्जा । आहारागा । ? ।

अहवा आहारगा य अणाहारगे य । २ । अहवा

आहारगा य अणाहारगा य । ३ । एवं जाव वेमाणिया

। नवरं । एगिंदिया जहा जीवा । सिध्दणं पुञ्जा ।

गोयमा ! नो आहारगा अणाहारगा ॥

प्रश्नसुखं सुगमं । जगवानाह । गौतम ! आहारका अपि अनाहारका अपि सदैव बहुवचनविशिष्टा उच्येते ऽपि वक्ष्यन्ते इति भावः । तथाहि । विग्रहगतिव्यतिरेकेण शेषकात्वं सर्वेऽपि संसारिणो जीवा आहारका विग्रहगतिस्तु कचित्कदाचित्कस्यचित्तु भवतीति सर्वकाश्रमपि वक्ष्यमाना सम्प्रति नियतानामिव वक्ष्यन्ते तत आहारकेषु बहुवचनं अनाहारका अपि सिद्धासदैव वक्ष्यन्ते ते चाभिव्यक्त्या उन्तगुणाः । अन्यच्च सर्वकाश्रमेकैकस्य निगोदस्य प्रतिसमयसंख्येयज्ञागो विग्रहगत्यापन्नो वक्ष्यन्ते ततोऽनाहारकेष्वपि बहुवचनं नैरयिकसूत्रे सर्वेऽपि तावद्बहुवचनराहारकाः । किमुक्तं जवति । कदाचिन्नैरयिकाः सर्वेऽप्याहारका एव जवन्ति न त्वेकोऽप्यनाहारकः कथमिति चेदुच्यते । उपपातविरहास्तथाहि । नैरयिकाणांमुपपातविरहो द्वादश मुहूर्त्ता एतावति चान्तरे पूर्वोत्पद्यविग्रहगत्यापन्ना अपि आहारका जाता अन्यस्यनुपपत्तमानत्वात् । अथवा आहारका अनाहारकपदे बहुवचनमनाहारकपदे एकवचनमिति जावः । कथमेष भङ्गा घटामित्यादि चेदुच्यन्ते इह नरकेषु जन्तुः कदाचिदेक उच्यते कदाचिद् द्वौ कदाचित्त्वथश्चत्वारो यावन्त्यस्याता अस्म्यस्याता वा । तत्र यदा एक उच्यते सोऽपि विग्रहगत्यापन्नः प्रतिसमयसंख्यातानां वनस्पतिषु

प्रतिसमयमन्तानां विग्रहगत्योपाद्यमानानां वक्ष्यमानतया अनाहारकपदे ऽपि सदैव तेषु बहुवचनस्य सम्भवात् । तथाचाह (एवं जाव वेमाणिया नवरं एगिंदिया जहा जीवा इति) एवं नैरयिकोक्तजङ्गप्रकारेण शेषा अप्यसुकरुमारादयस्तावद्वक्तव्या तावद्भ्रमानिकाः । नवरमेकैक्यः पृथिव्येतजोवा युवनस्पतिरूपः प्रत्येकं यथा उच्यवर्गीषु बहुवचनं जीवा उक्तास्तथा वक्तव्याः ॥ सिद्धेष्वेक एव जंगो आहारका इति सकलशरीरप्रहणितस्तेषामाहारासंभवात् । बहुनाञ्च सदाभावादिति । गते प्रथमद्वारम् ।

चित्तीयं भव्यद्वारमभिधत्सुराह ।

जवसिद्धिणं जंते ! जीवे किं आहारए अणाहारए ?

गोयमा ! सिय आहारए सिय अणाहारए एवं जाव वेमाणिए ।

जवसिद्धिणं भंते ! इत्यादि ॥ भवैः संख्यैतिरन्तैर्वा सिद्धिर्यथासौ जवसिद्धिर्को जव्यस्स कदाचिदनाहारकः । विग्रहगत्याद्यवस्थायां नवति अन्ये च पूर्वोत्पद्यतया आहारका अजवन् । तदा एष जङ्गो वक्ष्यते । तृतीयभङ्गमाह—अहवा आहारगा य अणाहारगा य । अत उभयत्रापि बहुवचनं एष च जंगो यदा बहुवो विग्रहगत्योत्पद्यन्ते तदा छद्म्यः । शेषजङ्गकास्तु न संभवन्ति आहारकपदस्य नैरयिकाणां सर्वदेव बहुवचनविषयतया वक्ष्यमानत्वात् । एवमसुकरुमारादिषु स्तनितकुमारपर्यवसानेषु द्वीप्शियादिषु च वैमानिकपर्यन्तेषु प्रत्येकं भङ्गविकं जावनीयम् । उपपातविरहज्ञावात् । प्रथमभङ्गस्य एकादिसंख्यतयोत्पत्तेः । शेषस्य च भङ्गद्वयस्य सर्वत्रापि वक्ष्यमानत्वात् । एकेन्द्रियेषु पुनः पृथिव्येतजोवायुवनस्पतिरूपेषु प्रत्येकमेकशेष एवेको जंगः । आहारका अपि अनाहारका अपि पृथिव्येतजोवायुषु प्रत्येकं जायमाना अनाहारकाः शेषकात्वं त्वाहारका एवं चतुर्विंशति दृष्यन्तेऽपि प्रत्येकं वाच्यं । तथाचाह—एवं जाव वेमाणिए । अत्र च सिद्धिवियं सुखं न वक्तव्यं मोक्षपदप्राप्ततया तस्य जवसिद्धि-कत्वायोगात् ॥

अत्रैव बहुवचनेनाहारकानाहारकत्वचिन्तां चिकीर्षुराह ॥

जवसिद्धिया णं जंते ! जीवा किं आहारगा अणाहारगा । जीवेगिंदियवज्जा तियजंगो अजवसिद्धिए वि । एवं चेव नो जवसिद्धिए नो अजवसिद्धिणं जंते ! जीवे किं आहारए अणाहारए ? गोयमा ! नो आहारए अणाहारए एवं सिध्दे वि । नो जवसिद्धिया नो अजवसिद्धिया णं जंते ! जीवा किं आहारगा अणाहारगा ? गोयमा ! नो आहारगा अणाहारगा एवं सिद्धा वि ॥

(भवसिद्धिणं जंते ! इत्यादि) अत्राप्याहारद्वार इव जीवपदे एकेन्द्रियेषु च प्रत्येकमुनयत्र च बहुवचनेनैक एव भंगो यथा आहारका अपि अनाहारका अपि शेषेषु नैरयिकादिषु स्थानेषु जंगविकं कदाचित्केवला आहारका न त्वेकोऽप्यनाहारकः । अथवा कदाहारकः एकोऽनाहारकः । अथवा । आहारका अपि अथवा अनाहारका अपि । उच्यवर्गीषु बहुवचनं । तथाचाह । “ जीवे गिंदियवज्जा तियजंगो ” इति । यथाच भवसिद्धिर्के एकस्मिन् बहुषु आहारकानाहारकत्वचिन्ता

कृता तथा अभवसिद्धिकेऽपि कर्तव्या । उभयत्रापि एकवचने न भेदसंख्यायास्सर्वत्रापि समानत्वात् । तथा चाह । अन्वसिद्धि एव चेत् । अभवसिद्धिकेऽपि प्रवसिद्धि इव एकवचने बहुवचनेन वक्तव्यमिति । यस्तु न भवसिद्धिको नाभ्यभवसिद्धिकः स सिद्धः स हि प्रवसिद्धिको न प्रवति प्रवतीतत्वात् अभवसिद्धिकस्तु कृत्वा यस्सिद्धिगमनयोगो न प्रवति स उच्यते ततो प्रवसिद्धिकेऽपि न प्रवति सिद्धिप्राप्तत्वात् । तथाच सति नोत्प्रवसिद्धिकानोऽन्यत्रवसिद्धिकवचितायां द्वे एव पदे । तथा । जीवपदं सिद्धपदश्च उ त्रयत्राप्येकवचने एक एव जंगोऽनाहारक इति बहुवचनेऽप्येक एवानाहारक इति ॥ * संक्षिप्तरम् ॥

सन्नीहं जंते ! जीवे किं आहार ए अणाहार ए ? गोयमा ! सिय आहार ए सिय अणाहार ए । एवं जाव वेमा णिए नवरं । एगिंदियविगिंदिया न पुच्छिज्जंति । सन्नीहं जंते ! जीवा किं आहारगा अणाहारगा गोयमा ! जीवादिओ तिजंगो जाव वेमाणिया ॥

(सन्नीहं भंते !) इत्यादि ॥ प्रश्नपूर्वं सुगमं निर्वचनसूत्रमाह । गोयमेत्यादि । विग्रहगत्याऽनाहारकः शेषकाश्चानाहारकः । ननु संज्ञी समनस्तु उच्यते विग्रहगतौ च मनो नास्ति ततः कथं संज्ञी सन्नानाहारको ब्रूयते उच्यते इह विग्रहगत्यापन्नोऽपि संज्ञयुष्कवेदनात्संज्ञी व्यवहियते यथा नारकायुष्कवेदनात्तारका न कश्चिदोषः । एवमित्यादि । एवंमुपदेशेन प्रकारेण तावत्कथं यावद्वैमानिकाऽऽमानिकसूत्रं, न वरं मेकेन्द्रियविकेन्द्रिद्या न प्रष्टव्याः । किमुक्तं भवति तद्विषयसूत्रं सर्वथा न वक्तव्यं तेषाममनस्कतया संज्ञित्वायोगात् । बहुवचनचिन्तायां जीवपदे नैरयिकादिपदे च प्रत्येकं सर्वत्र भद्रवर्थं तथा-सर्वेऽपि तावद्भवयुराहारकः १ अथवाऽऽहारकाश्च अनाहारकश्च २ अथवाऽऽहारकाश्च अनाहारकाश्च ३ तथाचाह । “ जीवाश्चो तियजङ्गो जाव वेमाणिया ” इति ॥ तत्र सामान्यतो जीवपदे प्रथमभेगे सकव्वोकापेक्षया संज्ञित्वेनात्यतिवद्भावात् । द्वितीयभेगे एकस्मिन् संज्ञिति विग्रहगत्यापन्ने तृतीयभेगे बहुषु संज्ञितु विग्रहगत्यापन्नेषु , एव नैरयिकादिपदेऽप्यपि जंगनाना कार्या ॥

असंक्षिप्तरम् ॥

असन्नीहं जंते ! जीवे किं आहार ए अणाहार ए ? गोयमा ! सिय आहार ए सिय अणाहार ए एवं णेरइ जाव वाणमंतरे नवरं जोइसियवेमाणिया न पुच्छिज्जंति । असन्नीहं जंते ! जीवा किं आहारगा अणाहारगा ? गोयमा ! आहारगा वि अणाहारगा वि एगो जंगो । असन्नीहं जंते ! णेरइया किं आहारगा अणाहारगा ? गोयमा ! आहारगा वा अणाहारगा वा अहवा अहार ए य अणाहार ए य अहवा आहार ए य अणाहारगा य । अहवा आहारगा य अणाहार ए य । अहवा आहारगा य अणाहारगा य एवं एते जंगो । एवं जाव थणियकुमारा, एगिंदियेसु अजंगमि वेदिदिय जाव पंचिदियतिरिस्वजोणिणेषु तियजंगो मणुस्सवाणमंतरेण जंगो नो सन्नी नो असन्नीहं जंते ! जीवे किं आहार ए

अणाहार ए ? गोयमा ! सिय आहार ए सिय अणाहार ए । एवं मणुस्से वि । सिंघे अणाहार ए पुहुत्तेणं नो सन्नी नो असन्नी जीवा आहारगा वि अणाहारगा वि मणुस्सेसु तियजंगो सिंघा अणाहारगा ॥

(असन्नीहं भंते ! इत्यादि) अत्रापि विग्रहगतावनाहारकः शेषकाश्चानाहारकः (एवं जाव वाणमंतरे इति) एवं सामान्यतो जीवपद इव चतुर्विंशतिरुक्तक्रमेण तावद्वक्तव्यं । यावद्वाचन्यन्तरा वान्यंतरविषयसूत्रं । अथ नैरयिका प्रव नपतयो वानव्यन्तराश्च कथमसंज्ञिता येनासंज्ञित्वे तेऽपि पठ्यते इति उच्यते । इह नैरयिका प्रव नपतयो व्यन्तराश्च संज्ञित्वेऽप्युच्यन्ते । संज्ञित्वेऽपि असंज्ञित्वेऽप्युच्यमाना असंज्ञिता इति व्यवहियन्ते । संज्ञित्वेऽप्युच्यमानाः संज्ञित्वेऽपि स्ततो संज्ञिसूत्रेऽपि ते उक्तप्रकारेण पठ्यन्ते । ज्योतिर्वैमानिकास्तु संज्ञित्वेऽपि पठ्यन्ते । नासंज्ञित्वेऽपि असंज्ञित्वेऽप्युच्यमानाऽनाहारकाणां सदैव ब्रूयमानतयाहारकपदेऽपि सर्वदा बहुवचनजावात् । नैरयिकपदे षड्जंगोः । तत्र प्रथमो भेग आहारका इति अर्थं च जंगो यदाऽप्यो संज्ञी नारक उत्पद्यमानो विग्रहगत्यापन्नो न ब्रूयते । पूर्वोत्पन्नास्वसंज्ञिताः । सर्वेऽप्येव आहारका जातास्तदा ब्रूयन्ते । द्वितीयोऽनाहारक इति एष यदा पूर्वोत्पन्नोऽसंज्ञी नारक एकोऽपि न विद्यते । उत्पद्यमानस्तु विग्रहगत्यापन्ना बहवो ब्रूयन्ते तदा विज्ञेयः । तृतीय आहारकश्च अनाहारकश्च द्वित्वेऽपि प्राकृते बहुवचनचिन्तायामेवऽपि जंगस्समीचीन इत्युपपन्न्यस्तः । तत्र यदा चिरकाद्योत्पन्न एको संज्ञी नारको विद्यते । अथुनोत्पद्यमानाऽपि विग्रहगत्यापन्न एकस्तदायं भेगः चतुर्थः आहारकाश्चानाहारकाश्च एकश्चिरकाद्योत्पन्ने एकस्मिन्नसंज्ञिति नारके विद्यमाने बहुवचनोत्पद्यमानेषु असंज्ञितु विग्रहगत्यापन्नेषु रुच्यः पंचमः आहारकाश्चानाहारकाश्च चिरकाद्योत्पन्नेषु बहुषु असंज्ञितु नारकेषु अथुनोत्पद्यमाने विग्रहगत्यापन्ने एकस्मिन्नसंज्ञिति विज्ञेयः । षष्ठः आहारकाश्चानाहारकाश्चैषु बहुषु चिरकाद्योत्पन्नेषु अथुनोत्पद्यमानेषु चासंज्ञितु वेदितव्यः । एवमेते षड्जंगो एवमुपदिशितेन प्रकारेण एते षड्भेगास्तथा । आहारकपदस्य केवदस्य बहुवचनेनैकः । १ । अनाहारकपदस्य केवदस्य बहुवचनेन द्वितीयः । २ । आहारकपदस्यानाहारकपदस्य च युगपत्प्रत्येकमेकवचनेन तृतीयः । ३ । आहारकपदस्यैकवचनेन अनाहारकपदस्य बहुवचनेन चतुर्थः ॥ ४ ॥ आहारकपदस्य बहुवचनेन अनाहारकपदस्यैकवचनेन पञ्चमः ॥ ५ ॥ उभयत्रापि बहुवचनेन षष्ठः ॥ ६ ॥ शेषास्तु जंगो न सम्भवन्ति । बहुवचनचिन्तायाः प्रकान्तत्वात् । एते च षड्भेगा असुरकुमारादिष्वपि स्तनितकुमारपर्यवसानेषु वेदिन्यास्तथा चाह “ एवं जाव थणियकुमारा एगिंदियेषु अजंगमिति ” एकेन्द्रियेषु पृष्ठिज्यमेजोवायुचनस्पतिरूपभंगकं जंगकाभावः । एक एव जंग इत्यर्थः । सचाऽयं आहारका अपि अनाहारका अपि । तत्राहारका बहवः सुप्रसिद्धा अनाहारका अपि प्रतिसमर्थं पृथिव्येतजो-

वायवः प्रत्येकमसंख्येयाः । प्रतिसमयं वनस्पतयो ऽन्ताः सर्वैकाग्रं वञ्च्यन्ते इति तस्यैव बहवः सिद्धाः चोन्दिष्यतीन्द्रियचतुरिन्द्रियतियैर्युक्पञ्चेन्द्रियेषु प्रत्येकं जंगविकं । तद्यथा । आहारका अथवा आहारकाश्चानाहारकश्च । अथवा आहारकाश्चानाहारकाश्च तत्र द्वीन्द्रियात् प्रतिभावना यदा द्वीन्द्रिय एकोऽपि विग्रहगत्यापन्नो वञ्च्यते तदा एवोऽप्यन्ताः सर्वेऽप्याहारका इति प्रथमो भंगः । यदा पुनरेको विग्रहगत्यापन्नस्तदा पूर्वे सर्वेऽप्याहारका उत्पद्यमानस्त्वेकोऽन्ताहारक इति । यदा तृतीयमात्रा अपि बहवो वञ्च्यन्ते तदा तृतीयः । एवं चोन्दिष्यचतुरिन्द्रियतियैर्युक्पञ्चेन्द्रियेषु अपि ज्ञापना कार्या । मनुष्यस्यतेरु पञ्चगंगाः । तं च नैर्यिकेषु च भावनीयास्तथाचाह । “ वेदंन्द्रियजावर्षिचिदियतिरिक्त्वजोणिषु । तियभंगो मणुस्वाणमन्तेरु ऽभंगो ॥ १ ॥ ” इति । नो संज्ञी नो असंज्ञी च केवज्ञी सिद्ध्यति । ततो नासंज्ञिनोअसंज्ञित्वचिन्तायां श्रोणि पदानि तद्यथा । जीवपदं मनुष्यपदं सिद्धपदञ्च । तत्र जीवपदे सूत्रमाह “ नो सन्नि नोअहन्तीणं जंते ! जीवे ” इत्यादि । स्यात्कादादिदाहारकाः केवलिनः समुद्घाताद्यवस्थाविरहे आहारकाः । स्यात्कादचिन्नाहारकाः । समुद्घातावस्थायां सिद्धत्वावस्थायां वा भावनीयं । सिद्धे अणाहार ए इति । सिद्धे सिद्धविषये सूत्रे । अणाहार ए इति वक्तव्यं (पुहुत्तणंति) पृथक्त्वेन बहुत्वेन चिन्तायामिति प्रथमः (आहारगा वि अणाहारगा वि इति) तत्राहारका अपि बहुनां केवलिनो समुद्घाताद्यवस्थाविरहितानां सदैव वञ्च्यमानत्वात् । अनाहारका अपि सिद्धानां सदैव ज्ञापयित्वा ज्ञानाहारकत्वादिति (मणुस्सेसु तियजंगो इति) मनुष्यविषयं भंगविकं तद्यथा । आहारका एष भंगो यदा न कोऽपि केवज्ञी समुद्घाताद्यवस्थानतो जयति । अथवा । आहारकाश्चानाहारकश्च । एष जंगो एकस्मिन्केवलिन समुद्घाताद्यवस्थानते सति वञ्च्यते अथवा आहारकाश्चानाहारकश्च । एषु बहुषु केवल्यु समुद्घाताद्यवस्थानतेषु सन्सु वेदितव्यः ॥ प्रज्ञा ॥ वेदयाद्वारम ।

सञ्ज्ञेसणं जंते ! जीवे किं आहार ए अणाहार ए ? गोयमा ! मिय आहार एसिय अणाहार ए एवं जाव वेमाणि ए सञ्ज्ञेस्मा णं जंते ! जीवा किं आहारगा अणाहारगा ? गोयमा ! जीवेगिंदियवज्जो तियजंगो । एवं कण्हेस्सेस्मा नी व्हेस्सेस्मा काउव्हेस्सेमा ए वि ! जीवेगिंदिय तियजंगो तेउव्हेस्सेमा ए पुहुत्तण्वाउव्हेस्सेमा ए ऽभंगो मेसाणं जीवादिओ तियजंगो जेसि अरित्येउव्हेस्सेमा पम्हव्हेसाए मुक्कव्हेसाए य जीवादिओ तियजंगो अउव्हेस्सेमा जीवा मणुस्सा मिष्ठा एणंतणं वि पुहुत्तणं वि नो आहारगा ॥

टीका । सामान्यतः सञ्ज्ञेयसूत्रमाह । (सञ्ज्ञेसणं भंते ! जीवे ऽन्तादि) इदं सामान्यतो जीवसूत्रमिव भावनीयं । अत्रापि सिद्धसूत्रं वक्तव्यं सिद्धानामवेदयत्वात् । बहुवचनचिन्तायां जीवपदे एकैन्द्रियेषु च पृथग्यादियु प्रत्येकमेक एव जंगस्तद्यथा । आहारका अपि अनाहारका अपि उन्नयेयामपि सदा बहुत्वेन वञ्च्यमानत्वात् । शेषेषु तु नैर्यिकेणादिषु प्रत्येकं जंगविकं । तद्यथा । सर्वेऽपि नावज्ञेयुराहारकाः १ अथवाऽऽहारकाश्चानाहारकश्च २ अथवा आहारकाश्च अनाहारकाश्च ३ अमीथाश्च भावना प्राप्नुवत । तथाचाह । “ जीवेगिंदियवज्जो

तियजंगो इति ” एवमित्यादि । एवं यथा सामान्यतः सञ्ज्ञेय-सुवमुक्तं तथा कृष्णवेदयाविषयमपि नीलवेदयाविषयमपि कापोतवेदयाविषयमपि सूत्रं च वक्तव्यं । सर्वत्र सामान्यतो जीवपदे एकैन्द्रियेषु च प्रत्येकमनङ्गकं शेषपदेषु भङ्गविकं । ततोऽवेदयाविषयमपि सूत्रमेकवचं प्राप्नुवत बहुवचं पृथग्यव्यवस्थपितु पञ्चजङ्गाः तेषु कयं तेजोवेदयासंज्ञव इति चेदुच्यते । जवनपतित्यन्तरस्यातिकसोधर्मेशानादिवानां तेजोवेदयावतां तत्रोपादत्तावात् । उक्तञ्चास्या एव जगवत्याः प्रज्ञापनाया-इच्छाणां “ जेणं तेसु जवनवद् वाणमन्तरजोऽसियसोहम्मि साणया देवा ॥ उववज्जन्ति तेणं तेउव्हेस्सेमा व्हेम्भ १ ” इति । ते पञ्च जङ्गा इमे सर्वे आहारकाः ॥ १ ॥ अथवा सर्वेऽन्ताहारकाः २ अथवा आहारकाश्चानाहारकाः ३ अथवा आहारकाश्चानाहारकाश्च ४ अथवा आहारकाश्चानाहारकाश्च ५ अथवा आहारकाश्चानाहारकाश्च ६ । शेषाणां जीवपदाद्वारज्य सर्वत्रापि भङ्गविकं । तथाचाह (तेउव्हेस्साएपुहुत्तं आउव पम्हव्हेसायाणं ऽभंगो मेसाणं जीवाइओ तियभंगो इति) आह किं सर्वेषामविशेषेण जीवपदाद्वारज्य भङ्गविकमुत केयं चिदत आह (जेसि अथि तेउव्हेसा इति) येषामस्ति तेजोवेदया तयामेव जङ्गविकं वक्तव्यं न शेषाणां । एतेन किमावेदितं जयति । नैर्यिकविषयं तेजोवायुविषयं चित्रचिन्तारिन्द्रियविषयञ्च तेजोवेदयासूत्रं वक्तव्यमिति तथा पञ्चवेदयासूत्रं वक्तव्यमिति तथा पञ्चवेदया च येषां संज्ञवति तद्विषये तयोः सूत्रे वक्तव्यं तत्र पञ्चवेदया शुक्लवेदया च । तिर्यक्पञ्चेन्द्रियेषु मनुष्येषु वैमानिकेषु च वञ्च्यते न शेषेति । तयोः प्रत्येकं चत्वारि पदानि । तद्यथा । सामान्यतो जीवपदं तिर्यक्पञ्चेन्द्रियपदं मनुष्यपदं वैमानिकपदञ्च सर्वत्राप्येकवचनचिन्तायां स्यादाहारक इति भंगो बहुवचनचिन्तायां जङ्गविकं । तद्यथा । सर्वेऽपि तावज्ञेयुराहारकाः १ अथवा आहारकाश्चानाहारकाश्च २ अथवा आहारकाश्चानाहारकाश्च ३ । तथाचाह (पम्हव्हेसाए मुक्कव्हेसाए जीवाइओ तियभंगोसि) अवेदया जीवास्ते चायेगिकेव जिनः सिद्धाश्च ततः स्यात्जीणि पदानि । तद्यथा । सामान्यतो जीवपदं मनुष्याः सिद्धाः । सर्वत्राप्येकवचनेन बहुचनेन चानाहारका इति ॥

सम्प्रति सम्यग्रूपि चारम ॥

सम्मादिटीणं जंते ! जीवा किं आहारगा अणाहारगा ? गोयमा ! मियआहारगा सिय अणाहारगा । वेदंद्रिय तेदंद्रिय चर्जीरिदियउजंगो । मिष्ठा अणाहारगा अयमेसाणं तियजंगो । मिच्छीदंहीसु जीवेगिंदियवज्जो तिय जंगो । सम्मा मिच्छीदंटीणं जंते ! जीवे किं आहार ए अणाहार ए ? गोयमा ! आहार ए नो अणाहार ए एवेगिंदियविगिंदियवज्जं जाव वेमाणि एवं पुहुत्ते वि ॥

सम्यग्रूपिश्चेदपशमिकसम्यक्त्वेन सास्वादनसम्यक्त्वेन ज्ञायापशमिकसम्यक्त्वेन ज्ञायिकसम्यक्त्वेन वा प्रतिप्रत्ययः सामान्यत उपादानात्तवे चात्रे भङ्गचिन्तायामपि करिष्यमाणत्वात् । तत्रोपशमिकसम्यग्रुपाद्यः सुप्रतीतः वेदकसम्यग्रूपिः पुनः क्वायिकसम्यक्त्वमुपाद्यन् । चरमप्राप्तसम्यक्त्ववचने यः एकत्वं सज्येवपि जीवादिपदेषु प्रत्येकमेव जंगः स्यादाहा-

रकः स्यादनाहारक इति नवरमत्र पृथिव्यादिबिषयसूत्रञ्च वक्तव्यं तेषां सम्यग्दृष्टिर्वायोगात् उजयामावो (पुट्वाइएसु) इति चक्षणाद्बहुवचनविषयसूत्रं । सामान्यतो जीवपदे आहारका अपि अनाहारका अपीत्येष एव भेगः उजयेयामपि सदा सम्यग्दृष्टीनां बहुत्वेन द्रव्यमानत्वात् । नैरयिकजनवपतिरित्येकपंचन्द्रियमनुष्यव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकेषु प्रत्येकं जंगमिकं । तद्यथा कदाचित्सर्वेऽप्याहारका एव १ कदाचिदाहारका एकश्चानाहारकः २ कदाचिदाहारका अनाहारकाश्च ३ द्विविचतुरिन्द्रियेषु नो परुजंगाः । ते च प्राक्वज्ञावनीयाः । द्वीन्द्रियादीनां च सम्यग्दृष्टिर्व्यमपत्त्यस्तावस्थायां सम्भवति । सास्वादनसम्यक्त्वापेक्षया छद्ध्यं । सिद्धास्त्वनाहारकाः । एतेषां त्रायिकसम्यक्त्वयुक्तत्वात् । तथा चाह (वेदंदिष्यतेऽद्विचतुरिन्द्रियेषु ३ जंगा सिद्धा अणाहारगा अयसेसाणं तियजंगो) मिथ्यादृष्टिष्वपि एकवचने सर्वत्र स्यादाहारकः स्यादनाहारक इति वक्तव्यं । बहुवचने जीवपदे पृथिव्यादिपदेषु च प्रत्येकमाहारका अपि अर्पति उजयेयामपि सर्वदैव तेषु पदेषु बहुत्वेन द्रव्यमानत्वेन शेषेषु तु सर्वेषु स्थानेषु जंगमिकं सिद्धसूत्रं चात्र न वक्तव्यं । सिद्धानां मिथ्यात्वापगमादतदेवाह ॥ “ मिच्छादिद्रिषु जीवेगिन्दियवज्जो तियजंगो सम्मा मिच्छादिद्रिषां जंते ! जीवे ” ॥ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं ज्ञायमानाह । गौतम ! आहारको नो अनाहारकः कस्मादिति चेष्ट्यते-इह संसारिणामनाहारकत्वं विप्रहृगतौ न सम्यग् मिथ्यादृष्टिर्विप्रहृत्यभाषतोऽनाहारकत्वाभावः । एवं चतुर्विधातिदृष्टकर्मणैः सर्वत्रापि वक्तव्यं । नवमेकेन्द्रियविकलेन्द्रिया न वक्तव्यस्तेषां सम्यग् मिथ्यादृष्टिवासंभवात् । एवं बहुवचनेऽपि वक्तव्यं । तद्यथा ॥

* सम्मा मिच्छ दिदृष्टीं जंते ! जीवा किं आहारगा ! गोयमा ! आहारगा नो अणाहारगा सम्मा मिच्छादिदृष्टीं जंते ! नरदया किं आहारगा अणाहारगा ? गोयमा ! आहारगा नो अणाहारगा । एवमेगिन्दियविगिन्दियवज्जा जाव वेमाणिषा ॥ * इति ॥ गतं दृष्टिचारम् ॥

सम्प्रति संयतद्वारम् ॥

संजएणं जंते ! किं आहारए अणाहारए ? गोयमा ! सिय आहारए सिय अणाहारए एवं मणुस्से वि । पुहुत्तेणं तियजंगो असंजए पुच्छा, गोयमा ! सिय आहारए सिय अणाहारए पुहुत्तेणं जीवेगिन्दियवज्जो तियजंगो संजनासंजंते जीवे पंचिदियतिरिक्खजाणिण मणुस्से एते एगत्तेण विपुहुत्तेण वि आहारगा नो अणाहारगा नो संजंते नो असंजए नो संजयासंजए जीवे सिच्छे य एते एगत्तपुहुत्तेण वि नो अहारगा अणाहारगा ॥

संयतत्वं मनुष्याणामेव तत्र चे पदे । तद्यथा । जीवपदं मनुष्यपदञ्च । तत्र जीवपदे सूत्रमाह (संजएणं भंते ! जीवे इत्यादि) सुगमं नवरं । अनाहारकत्वं केवलिसमुद्घातावस्थायाः मयोगित्वावस्थायां वेदितव्यं शेषकास्मादाहारकत्वं । एवं । (मणुस्सेवेति) एवं मनुष्यविषयं सूत्रं वक्तव्यं । तद्यथा । (संजएणं जंते ! मणुस्से किं आहारए अणाहारए ? गोयमा ! सिय आहारए सिय अणाहारए) भावनान्तरवेदोका (पुहुत्तेणं

तियभंगोत्ति) पृथक्त्वेन बहुवचनेन जीवपदे मनुष्यपदे च प्रत्येकं जंगमिकं । तच्चैवं । सर्वेऽपि तावद्भवेयुराहारका एष जंगो यदान कोऽपि केवलिसमुद्घातमयोगित्वं वा प्रतिपन्नो भवति वेदितव्यः । अथवा आहारकाश्चानाहारकाश्च एष एकस्मिन् केवलिन समवहते शैलेद्रीगते वा प्राप्यते अथवा आहारकाश्च अनाहारकाश्च एषु बहुषु केवलियु समवहतेषु शैलेद्रीगतेषु वा व्रज्यते । असंयतसूत्रे एकवचने सर्वत्र स्यादाहारक इति वक्तव्यं । बहुवचने जीवपदे पृथिव्यादिषु च पदेषु प्रत्येकमाहारका अनाहारका अपि इत्येष भङ्गः । शेषेषु तु नैरयिकाविषु स्थानेषु प्रत्येकं भंगमिकं संयतासंयतदेशविरतास्ते च तिर्यक्पंचेन्द्रिया मनुष्या वा न शेषाः शोषाणां स्वभावत एव देशविरतिपरिणामाभावादेव चैतेषां त्रीणि पदानि । तद्यथा । सामान्यतो जीवपदं तिर्यक्पञ्चेन्द्रियपदं मनुष्यपदञ्चैतेषु त्रिष्वपि स्थानेषु एकवचने बहुवचने च आहारका भवन्ति । भवान्तरगतः केवलिसमुद्घातावस्थासु च देशविरतिपरिणामाभावात् नो संयतो नोऽसंयतो नो संयतासंयतो । गतं संयतद्वारम् । तच्चितायां चे पदे । तद्यथा । जीवपदं सिद्धपदञ्च । उजययाऽप्येकवचने बहुवचने चानाहारकत्वमेववक्तव्यं नत्वाहारकत्वम् । सिद्धानामनाहारकत्वात् ॥

सम्प्रति कथायद्वारम् ॥

सकसाईणं जंते ! जीवे किं आहा० अणा० सिय आहा० सिय अणाहा० एवं नाव वेमाणिण पुहुत्तेणं जीवेगिन्दियवज्जो तियजंगो । कोहकसाईसु जीवाईसु एवं चेव नवरं देवेसु उजंगा माणकसाईसु मांयाकसाईसु देवेनरएसु उजंगा अयसेसाणं जीवेगिन्दियवज्जो-तियजंगो । लोचकसाईसु नेरएसु उजंगा । अयसेसेसु जीवेगिन्दियवज्जो तियजंगो अकसाई नहा नो सबी नो असक्की ।

(सकसाईणं जंते ! जीवे) इत्यादि ॥ एकवचनविषयं सूत्रं सुगमं । बहुवचने (जीवेगिन्दियवज्जो तियभंगोत्ति) जीवपदे पृथिव्यादिषु च पंचसु पदेषु प्रत्येकं आहारका अपि अनाहारका अपि वक्तव्यं । उभयेयामपि सकथायाणां सर्वैव तेषु स्थानेषु बहुत्वेन द्रव्यमानत्वात् । शेषेषु तु स्थानेषु भंगमिकं । कोहकसाय एवंचेवति क्रोधकथायपि एवमेव सामान्यतः सकथायवदवसेयः । तत्रापि जीवपदे पृथिव्यादिपदेषु चाभङ्गः शेषेषु तु स्थानेषु भंगमिकमिति जावः । किं सर्वेष्वपि शेषेषु स्थानेषु भंगमिकं नेत्याह । (नवरं देवेसु ३ जंगा) देवा हि स्वजावत एव लोभबहुला भवन्ति । न क्रोधादिबहुलाः । ततः क्रोधकथायिण एकादयोऽपि व्रज्यन्ते । इति वरुमहास्त्वस्तद्यथा । कदाचित्सर्वेऽप्याहारका एष क्रोधकथायिण एकस्यापि विप्रहृत्यापन्नस्याव्यवस्थानत्वात् १ कदाचित्सर्वेऽप्यानाहारका एकस्यापि क्रोधकथायिणस्तत आहारकस्याप्राप्यमाणत्वात् क्रोधोदयो हि मानाछुदयविकार एवेह विचर्यते । न मानाछुदयसहितोऽपि तेन क्रोधकथायिणः ततः कदाचिदाहारकस्य सर्वथाऽप्यजायः ॥ २ ॥ तथा कदाचिदेक आहारक एकोऽनाहारकः ॥ ३ ॥ कदाचिदेक आहारको बहुवोऽनाहारकाः ॥ ४ ॥ कदाचिद्बहुव आहारका एकोऽनाहारकः ॥ ५ ॥ कदाचिद्-

हव आहारका बहुवोऽनाहारकाः ॥ ६ ॥ इति मानकपायसूत्रं
मायाकपायसूत्रं चैकवचने प्राप्यत । बहुवचने विशेषमाह ।
(माणकसारसु) इत्यादि । मानकपायसु मायाकपायसु
बहुवचने चिन्त्यमानेषु देवेषु नैरयिकेषु च प्रत्येकं पदभेगाः ।
नैरयिका हि भवस्वभावतः क्रोधबहुला देवास्तु ज्ञानबहु-
लास्ततो देवानां नैरयिकाणाञ्च मानकपायो मायाकपायश्च
प्रतिरुद्ध इति प्रामुक्तप्रकारेण पदभेगाः । जीवपदे पृथिव्यादि
पदेषु च प्रत्येकमङ्गकमाहारकाणामनाहारकाणां च मानक-
पायिणां मायाकपायिणाञ्च प्रत्येकं सदैवतत्पु स्थानेषु बहुत्वेन
लक्ष्यमानत्वात् । शेषेषु तु स्थानेषु जंगविकं । ज्ञानकपाय
सूत्रमप्येकवचने तथैव बहुवचने विशेषमाह (बोधकसा
रसु इत्यादि) ज्ञानकपायसु नैरयिकेषु पदं ज्ञेयांस्तेषां बोध-
बहुवचनं पदभेग्यसंनत्वात् । जीवेष्वेकेन्द्रियेषु च प्राग्वदेव
एव भेगः । आहारका अथानाहारका अपीति (अकसारं जहा
नो सन्नी नो असन्नीति) अकपायिणा नोसंज्ञितो नोऽसंज्ञितो
उक्तस्तथा वक्तव्याः किमुक्तं जवति । अकपायिणोऽपि मनुष्याः
सिद्धाश्च । मनुष्या उपशान्तकपायादयो वेदितव्याः ॥ अन्ये-
षां सकपायित्वात् । तत एतेषामपि त्रीणि पदानि । तद्यथा ।
सामान्यतो जीवपदं मनुष्यपदं सिद्धपदञ्च तत्र सामान्यतो
जीवपदे मनुष्यपदे च प्रत्येकमेकवचने स्यादाहारकः स्याद-
नाहारक इति वक्तव्यं । सिद्धपदेऽप्याहारक एवति । बहुवचने
जीवपदे आहारका अपि अनाहारका अपीति । केवलानामाहा-
रकाणां सिद्धानामनाहारकाणां सदैव बहुत्वेन लक्ष्यमान-
त्वात् । मनुष्यपदे भेगविकं । सर्वेऽपि तावद्देवयुगाहारकाः १
अथवा आहारकाश्चानाहारकाश्च २ अथवा आहारकाश्चानाहा-
रकाश्च ३ ज्ञानवा प्राग्वानिकशः कृता सिद्ध पदे त्वनाहारक
एक एव ॥

सम्प्रति ज्ञानद्वारम् ॥

नार्णी जहा सम्पदिष्टी । आजिणिबोहियनार्णी मुय-
नार्णीसु वैदियतेईदियचउरिंदिएसु उजंगा । अवसेमु जी-
वादिओ तियजंगो । जेसि अतिय ओहिनाणी पंचिदिय-
तिरिक्वजोणिया मणूसा य आहारका नो अणाहारगा
अवसेमुसु जीवादिओ तियजंगो जेसि ओहिनाणी मणपज
वनाण जीवा मणूसा य एगतेणवि पुहेत्तेणवि आहारगा
नो अणाहारगा केवलनार्णी जहा नो मन्नी नो असन्नी
अन्नाणीमिनि अन्नाणी मुयअन्नाणी जीवेमिंदियवजो ति-
यजंगो विजंगनार्णी पंचिदियतिरिक्वजोणिया मणूसा
य आहारगा नो अणाहारगा अवसेमुसु जीवादिओ
तियजंगो ॥

(तत्र नार्णी जहा सम्पदिष्टीनि) ज्ञानी यथा प्राक् सम्य-
गदृष्टिरुक्तस्तथा वक्तव्यस्तद्यथा ॥

॥ नार्णीणं जंते ! जीवे किं आहारण अणाहारणः ? गो-
मिय आहारण मिय अणाहारण नार्णीणं जंते ! नेरुण
किं आहारण अणाहारण ? गोम मिय अहारण मिय
अणाहारण एवमिंदियवजं जाव वेमाणिण नार्णीणं
जंते ! जीवा किं आहारगा अणाहारगा ? गोम आहा-
रगावि अणाहारगावि नार्णीणं जंते ! नेरुया किं

आहारगा अणाहारगा गोम सवे वि ताव होजा
आहारगा ? अहवा आहारगा य अणाहारगे य २ अहवा
आहारगा य अणाहारगा य एवं जाव थणियकुमार ।
वेईदियाणं पुच्छा गोम सवे वि ताव होजा ? आहारगा
अहवा अणाहारगा य २ अहवा आहारगेय ३ अहवा
आहारगे य अणाहारगा य ४ अहवा आहारगा य
अणाहारगे य ५ अहवा आहारगा य अणाहारगा य
६ एवं तेईदियचउरिंदिया वि नाणियव्वा अवसेसा जाव
वेमाणिया जहा नेरुयाणं मिच्छाणं पुच्छा गोम ॥ *

(अणाहारगा इति) अभिनिबोधिकज्ञानसूत्रे चैकवचने
प्राग्वदवसेयं । बहुवचने द्विवचनरिन्द्रियेषु प्रज्ञाः । अथ शेषेषु
जीवादिस्थानेष्वेकेन्द्रियवजेषु भङ्गविकं तच्चैव ॥

॥ आजिनिबोहियनार्णी एणं जंते ! जीवा किं आहारगा
अणाहारगा ? गोयमा ! सवेवि ताव होजा आहारगा ?
अहवा आहारगा य अणाहारगे य २ अहवा आहार-
गा य अणाहारगा य ईत्यादि । तथा चाह । आजि-
निबोहियनार्णी मुयनार्णी मुयवईदियचउरिंदियेसु उ-
जंगा अवसेमुसु जीवाइओ तियजंगो तेसि अतिय इति *
सुगमं । नवरं जेसि अतिय येषां जीवानामाभिनिबोधिकज्ञा
नश्रुतज्ञानेस्तः । तेषु जंगविकं वक्तव्यं न शेषपृथिव्यादिध्विति ।
अथधिज्ञानसूत्रमेकवचने तथैव बहुवचनचिन्तायां पंचेन्द्रिय-
तिर्यग्योनिका आहारका एव नवनाहारकाः । कस्मादि-
ति चेदुच्यते । इह पंचेन्द्रियतिरिक्वजोऽनाहारकत्वयोगः
तौ । न च तदानीं तेषां गुणप्रसूयतोऽवधिसंज्ञा गुणानाम-
वामं नवाश्रयप्रतिपत्तितावधिद्वैवमनुष्या वा तिर्यक्पद्यते ।
ततोऽवधिज्ञानिनः सन्तः पंचेन्द्रियतिरिक्वजोऽनाहारकत्वायोगः ।
शेषेषु तु स्थानेष्वेकेन्द्रियविकरिन्द्रियवजेषु प्रत्येकं जंगविकं ।
एतदेवाह ।

“ ओहिनाणीणं पंचिदियतिरिक्वजोणिया आहारगा अव
सेमुसु जीवाइ ओ तियजंगो । जेसिअतिय ओहिनाण मिति ॥ ”

मनः पर्यायज्ञानं मनुष्याणामेव ततो द्वे पदे । तद्यथा ।
जीवपदं मनुष्यत्रापि चैकवचने बहुवचने च मनः पर्यायज्ञा-
निन आहारका एव वक्तव्याः नवनाहारका द्विग्रहयत्नव-
स्थायां मनः पर्यायज्ञानासंनत्वात् । केवलज्ञानी यथा प्राक्
नो संज्ञी नो ऽसंज्ञी उक्तस्तथा वक्तव्यः । किमुक्तं जवति
केवलज्ञानाविस्तारामपि त्रीणि पदानि । तद्यथा । सामान्यतो
जीवपदं मनुष्यपदं सिद्धपदञ्च तत्र सामान्यतो जीवपदे
मनुष्यपदे चैकवचने स्यादाहारकः स्यादनाहारकः इति
वक्तव्यं सिद्धपदे त्वनाहारक इति बहुवचने सामान्यतो जीव
पदे आहारका अपि अनाहारका अपि मनुष्यपदे भेगविकं ।
तच्च प्राग्वदोपदिष्टं । सिद्धपदे त्वनाहारका अपि अज्ञानि-
सूत्रं मयज्ञानसूत्रं धृताज्ञानिसूत्रं च एकवचने प्राग्वे बहुव-
चनचिन्तायां जीवपदे एकेन्द्रियेषु पृथिव्यादिषु प्रत्येकमाहा-
रका अनाहारका अपि इति वक्तव्यं शेषेषु जंगविकं । विन-
ज्ञानानिसूत्रमप्येकवचने तथैव बहुवचनचिन्तायां पंचेन्द्रिय-
तिर्यग्योनिका मनुष्या आहारका एव वक्तव्याः । नवनाहा-
रका विभङ्गज्ञानसाहितस्य विग्रहगत्या तिर्यक्पञ्चेन्द्रियेषु

मनुष्येषु चोत्पत्तिरसम्भवात् । अवशेषेषु स्थानेषु एकैन्द्रियविकलेन्द्रियवर्जेषु प्रत्येकं भंगविकं । गतं ज्ञानद्वारम् ॥

संप्रति योगद्वारम् ॥

मज्जोगीसु जीवेगिन्द्रियवज्जो तियजंगो मणजोगी वडजोगी य जहा सम्मापिच्छादिद्वी । नवरं वडजोगी विगिन्द्रियाण वि कायजोगीसु जीवेगिन्द्रियवज्जो तियजंगो । अजोगी जीवमाणूमिच्छा अणाहारगा । दारम् ॥

तत्र सामान्यतः सयोगीसूत्रमेकवचने तथैव बहुवचने जीवैकेन्द्रियपदानि वर्जयित्वा शेषेषु स्थानेषु नङ्गविकं, जीवपदे पृथिव्यादिपदेषु च पुनः प्रत्येकमाहारका अपि अनाहारका अपीति नङ्ग उन्नयेपामपि सदैवनेषु स्थानेषु बहुवचने द्वयमानत्वात् । मणजोगी वडजोगी जहा सम्मापिच्छादिद्वीयत्ति । मनोयोगिना वाग्योगिनश्च । यथा प्राक् सम्यग्मिथ्यादष्टय उक्तास्तथा वक्तव्याः । एकवचने बहुवचने वाऽऽहारका एव वक्तव्या नत्यनाहारका इति भावः (नवरं वडजोगी विगिन्द्रियाणां) नवरमिति । सम्यग्मिथ्यादष्टयसूत्रादत्रायं विशेषः । सम्यग्मिथ्यादष्टयं विकलेन्द्रियाणां नास्तीति तत्सूत्रं तत्रोक्तं । वाग्योगः पुनर्विकलेन्द्रियाणामप्यस्ति तत्सूत्रमपि वाग्ययोगे वक्तव्यं । तच्चैवं ॥

* मणजोगीणं जंते ! जीवे किं आहारण अणाहारण ? गोयमा ! आहारण नो अणाहारण एवमेगिन्द्रियवज्जं जाव वेमाणि एवं पुरुत्तेण वि ॥ *

काययोगिसूत्रमप्येकवचने बहुवचने च सामान्यतः सयोगीसूत्रमिव (अजोगीणं जंते । जीवे किं आहारण) तेनात्र जीणि पदानि । तद्यथा जीवपदं मनुष्यपदं सिद्धपदं च त्रिष्वपि स्थानेष्वेकवचने बहुवचनेनाहारकत्वमेव ॥

अनुना उपयोगद्वारम् ॥

सागाराणागारोवउत्तेसु जीवेगिन्द्रियवज्जो तियजंगो सिच्छा अणाहारगा । दारम् ॥

तत्र साकारोपयोगसूत्रे च प्रत्येकमेकवचने सर्वत्र स्यादनाहारक इति वक्तव्यं सिद्धपदे त्वानाहारक इति बहुवचने जीवपदे पृथिव्यादिपदेषु आहारका अपि अनाहारका अपीति भङ्गः । शेषेषु नङ्गविकं । सिद्धास्त्वनाहारका इति सूत्रोद्धेयस्त्वयं ॥

* मागारावओगोवउत्तेणं जंते ! जीवे किं आहारण अणाहारण ? गोयमा ! मिय आहारण सिय अणाहारण ॥ * गतमुपयोगद्वारं ॥

वेदद्वारम् ॥

सवेदजीवेगिन्द्रियवज्जो तियजंगो । इन्द्रियेषुपिसवेणसु जीवाइओ तियजंगो । नपुंसगवेदए जीवेगिन्द्रियवज्जो तियजंगो । अवयए जहा केवलनाणी ॥

सामान्यतः सवेदसूत्रमेकवचने स्यादाहारकस्यादनाहारक इति बहुवचने जीवपदे एकैन्द्रियश्च वर्जयित्वा शेषेषु स्थानेषु नङ्गविकं जीवपदे एकैन्द्रियेषु च पुनः प्रत्येकभंगकं आहारका अनाहारका अपीति स्वीदसूत्रं पुनसवेदसूत्रं च एकवचने तथैव नवरमत्र नैरग्यैकेन्द्रियविकलेन्द्रिया न वक्तव्यास्तथा नपुंसकत्वात् बहुवचने जीवादिषु प्रत्येकं भंगविकं । नपुंसकवेदसिप सूत्रमेकवचने तथैव नवरमत्र जवनपतिव्यन्तरज्यातिथक

वैमानिका न वक्तव्याः । तेषां न नपुंसकत्वाद्वहुवचने जीवैकेन्द्रियवर्जेषु जंगविकं । जीवपदे एकैन्द्रियपदेषु च पृथिव्यादिषु पुनरभंगकं प्रागुक्तस्वरूपमिति । अवयवो यथा केवलं तथा एकवचने बहुवचने च वक्तव्याः । जीवपदे मनुष्यपदे च एकवचने स्यादाहारकस्यादनाहारक इति बहुवचने जीवपदे आहारका अपि अनाहारका अपि मनुष्येषु भंगविकं सिद्धे त्वनाहारका इति वक्तव्यमिति ज्ञावः ॥ गतं वेदद्वारम् ॥

शरीरद्वारम् ॥

ससररीरे जीवेगिन्द्रियवज्जो तियजंगो । उराद्वियसरीरिभु जीवमाणुसेसु तियजंगो । अवसेमा आहारगां नो अणाहारगा जेमि अत्रिय उराद्वियसरीरं वेउव्वियसरीरी आहारगसरीरीय अणाहारगा जेसि अत्रिय तेयगकम्मगसरीरी जीवेगिन्द्रियवज्जो तियजंगो । असरीरी जीव सिच्छा य नो आहारगा अणाहारगा ॥

शरीरद्वारे सामान्यतः शरीरसूत्रे सर्वत्रैकवचने स्यादाहारकः स्यादनाहारक इति । बहुवचने जीवैकेन्द्रियवर्जेषु शेषेषु स्थानेषु प्रत्येकं जंगविकं । जीवपदे पृथिव्यादिपदेषु च प्रत्येकमनङ्गकं प्रागुक्तमिति । औदारिकसूत्रमेकवचने तथैव नवरमत्र नैरग्यिकभवनपतिव्यन्तरज्यातिथकवैमानिका न वक्तव्यास्तथा औदारिकशरीराभावात् । बहुवचने जीवपदे मनुष्यपदेषु च प्रत्येकं जंगविकं । तद्यथा । सर्वेऽपि तावद्भवेयुराहारका एव भंगो यदा न कोऽपि केवलं समुद्रातगतयोगी वा । अथवा आहारकाश्चानाहारकाश्च एव एकस्मिन्केवलनि समुद्रातगते ऽयोगिनि वास्ति प्राप्यते । अथवा आहारकाश्चानाहारकाश्च एव भंगो बहुषु केवलेषु समुद्रातगतेषु ऋयोगिषु वा सत्सु वेदितव्यः । शेषास्त्वैकेन्द्रियचर्चाद्विय जीन्द्रिय चतुरिन्द्रियातिथैकं पंचेन्द्रिया आहारका एव वक्तव्याः नत्यनाहारकाः । विग्रहगुत्तीएणां नामैवौदारिकशरीरसम्भवत् । वैक्रियाहारकशरीरिणश्च सर्वे ऽप्येकवचने बहुवचने आहारका एव नत्यनाहारका नवरं येषां वैक्रियमाहारकं वा संजवति त एव वक्तव्या नान्ये । तत्र नैरग्यिकभवनपतिवायुकायिकतिथैकपंचेन्द्रियमनुष्यव्यन्तरज्यातिथकवैमानिकेषु आहारकं मनुष्येवैव । सूत्रोद्धेयश्चायं ।

* वेउव्वियसरीरिणं ! जंते जीवे किं आहारण अणाहारण ? गोयमा ! आहारण नो अणाहारण ! वेउव्वियसरीरेणं जंते ! नेरए किं आहारण अणाहारण ? गोयमा ! आहारण नो अणाहारण ॥ *

इत्यादि । तैजसकर्मणशरीरसूत्रे चैकवचने सर्वत्र स्यादाहारकस्यादनाहारक इति । बहुवचने जीवैकेन्द्रियवर्जेषु स्थानेषु जंगविकं जीवपदे एकैन्द्रियेषु पुनरजंगकं । अशरीरिणस्सिद्धास्तेन तत्र द्वे एव पदे । तद्यथा । जीवास्सिच्छादि । तत्रैकवचने बहुवचने चोजयत्रायानाहारक एव ॥ गतं शरीरद्वारम् ॥

सम्प्रति पर्याप्तद्वारम् ॥

आहारपज्जत्तिपज्जत्तए सरीरपज्जत्तीपज्जत्तए इंदियपज्जत्तिपज्जत्तए आणपाणपज्जत्तीपज्जत्तए एतासु चउसु वि पज्जत्तीसु जीवेसु माणुसेसु य तियजंगो अवसेसा

आहारगा नो अणाहारगा जासामणपज्जत्तिपंचिंदियाणं अवमेसाणं नत्थि आहारपज्जत्ती अपज्जत्तेण नो आहारए अणाहारए एगत्तेण वि पुहत्तेणवि । सरीरपज्जत्तिअपज्जत्तिए सिय आहारए सिय अणाहारए । चउरिद्वियासु चउसु अपज्जत्तीसु णेरइयदेवमणूसु उ जंगा । अवमेसाणं जीवेगिंदियवज्जो तियजंगा । जामामणपज्जत्तीए जीवेषु पंचिंदियतिरिक्खजोणीएसु य तियजंगा । णेरइयत्ते देवमणूसु उ जंगा । सव्वपदेसु एते एगत्तपुहत्तेणं जीवादिओ दंरुगोपुच्छाए जाणियव्वो जस्स जं अत्थि तस्स तं पुच्छज्जइ जं नत्थि तं न पुच्छज्जइ जाव जासामणपज्जत्तीएसु अपज्जत्तएसु णेरइयदेवमणूससु उजंगा सेसेसु य तियजंगा ॥

तत्रागमं पर्यायः पञ्च जापामनः पर्याप्त्येकत्वेन विवक्षणात् । तथाहारपर्यायः पर्यायः शरीरपर्याप्त्या पर्यायः इन्द्रियपर्याप्त्या पर्यायः प्राणपानपर्याप्त्या पर्यायः जापामनः पर्याप्त्या पर्यायः चिन्त्यमानेऽत्रैव सर्वसंकल्पनामाह । एतासु पञ्चस्वपि पर्यासिषु समर्थितासु चिन्त्यमानास्त्विति शेषः । प्रत्येकमेकवचने जीवपदे मनुष्यपदे च स्यादाहारकस्यादनाहारक इति । शेषेषु तु स्यनेषु आहारका इति बहुवचने (जीवसु मणूसु य तियजंगोत्ति) जीवपदे मनुष्यपदे च भङ्गविकञ्च वक्तव्यं । तच्च आहारिकशरीरसूत्रमिव जावनीयं । अवशेषास्त्वेषां आहारका वक्तव्याः नवरं जापामनः पर्यासिपञ्चेन्द्रियाणामेवति । तस्यैव एकेन्द्रियविकलेन्द्रिया न वक्तव्याः किन्तु शेषाः । तदेवाह । भासामणपज्जत्ती पंचिंदियाणं नत्थि इति । आहारपर्याप्त्यपर्याससूत्रे एकवचने सर्वत्राप्यनाहारको वक्तव्यो नो आहारक आहारपर्याप्त्या ह्यपर्यासो विग्रहतावेव वज्यते उपपातज्ञेयप्राप्तस्य प्रथम समय एवाहारकपर्याप्त्या पर्यासत्वजावाद्व्यया तस्मिन्समये आहारकत्वानुपपत्तैर्बहुवचने त्वनाहारका इति । शरीरपर्याप्त्या पर्यासिसूत्रे एकवचने सर्वत्र स्यादाहारक इति । तत्र विग्रहतावनाहारक उपपातज्ञेयप्राप्तस्तु शरीरपर्यासिप्राप्तिसमर्था यावदाहारका इति । एवमिन्द्रियपर्याप्त्या पर्यासिसूत्रं प्राणपानपर्याप्त्या पर्यासिसूत्रं जापामनः पर्याप्त्या पर्यासिसूत्रे च प्रत्येकमेकवचने स्यादाहारकस्यादनाहारक इति वक्तव्यं । बहुवचने (उभरिद्विया) इत्यादि । उपरितनीषु शरीरपर्यासिमिश्रुतिषु चतसु अपर्यासिषु चिन्त्यमानासु प्रत्येकं नैरधिकदेवमनुष्येषु वरुजंगा वक्तव्यास्तथा । कदाचित्सर्वेषां आहारका एव १ कदाचित्सर्वेषां आहारका एव २ कदाचिदेक आहारक एकोऽनाहारकः ३ कदाचिदेक आहारको बहुषां आहारकाः ४ कदाचिद्बहुष आहारका एक आनाहारकः ५ कदाचिद्बहुष आहारका बहुवक्षानाहारकाः ६ अवशेषाणां नैरधिकदेवमनुष्यव्यतिरिक्तानां जीवेन्द्रियवर्जं भङ्गविकं वक्तव्यं । तद्यथा । सर्वेऽपि तावद्भेदेयुराहारकाः १ अथवा आहारका आनाहारकाश्च २ अथवा आहारका आनाहारकाश्च ३ जीवपदे एकेन्द्रियपदेषु च पुनश्शरीरपर्याप्त्या पर्यासिसूत्रे इन्द्रियपर्याप्त्या पर्यासिसूत्रे प्राणपानपर्याप्त्या च प्रत्येकमनङ्गक आहारका अपि वनाहारका अपि । उभयेवामपि च सदा बहुत्वेन वक्तव्यान्त्यान् । भाषा-

मनः पर्याप्त्यपर्यासकास्वेकैन्द्रियविकलेन्द्रिया न जवन्ति किन्तु पञ्चेन्द्रिया एव । येषां हि भाषामनः पर्यासिसंभवोऽस्ति त एव तत्पर्यासः प्राच्यन्ते न शेषा इति । ततस्तत्सूत्रं । बहुवचने जीवपदेऽपि पञ्चेन्द्रियतिर्य्यग्यानिपदे च नङ्गविकं । पंचेन्द्रियतिर्य्यगो हि सम्मुच्छिन्नाः सदैव बहवो वज्यन्ते । ततो यावद्वाच्यन्तो विग्रहगत्यापञ्च वज्यमाने द्वितीयो भङ्गः आहारका आनाहारकाश्च इति । यदा तु विग्रहगत्यापञ्चा अपि बहवो वज्यन्ते तदा तृतीयो भङ्गः । आहारका आनाहारकाश्चेति जीवपदेऽपि नङ्गविकमेतदपेक्षया । (णेरइयत्ति) नैरधिकदेवमनुष्येषु प्रत्येकं परुजंगा । ते च प्रागेवाकाः । इह भव्यपदादारभ्य प्राय एकत्वेन बहुत्वेन च विवक्षितानि सूत्राणि जीवादिदृष्टकक्रमेण नोक्तानि ततो मात्तुल्यमन्मत्तनीनां सम्मोह इति तद्विषयमतिदेशमाह (न सव्वपपसु एगत्ते) इत्यादि । एते जीवादयो दृष्टकस्त्वपेदेषु सर्वेष्वपि पदेषु एकत्वेन बहुत्वेन च पुच्छया उपपक्षणमेतत्प्रवचने च जगिणत्याः । किं सर्वत्राप्यविशेषेण कर्तव्या । नेत्याह । यस्येत्यादि । यस्य यदस्ति तस्य तत्पुच्छयंति तद्विषयं सूत्रं भवत्येते यस्य पुनः यस्मास्ति न तस्य तत्पुच्छयं न तद्विषयं तस्य सूत्रं वक्तव्यमिति भावः । कियदूरं यदेव कर्तव्यमिति शङ्कायां चरमदृष्टकवक्तव्यतामुपदिशति (जाव भासामणपज्जत्तीएसु) इत्यादि जावितार्थं इहाविहृताथं जावनार्थमिमाः पूर्वोच्चार्य्यप्रतिपादिता गाथाः ।

सिक्खेगिंदियसहिंया, जहिं तु जीवा अजंगयं तत्थ ।
सिक्खेगिंदियवज्जे—हिं होइ जीवेहिं तियजंगा ॥ १ ॥
असन्नीसु य नेरइय, देवमाणुएसु होंति छजंगा ।
पुद्विदगतस्सणेषु य, उजंगा तेउवेसाए ॥ २ ॥
कोहे माणे माया, उजंगा मुरगणेषु सव्वेसु ।
माणे मायाओजे, नेरइहिं पि छजंगा ॥ ३ ॥
आजिणिबोहियनाणे, सुयनाणे खलु तेहव सम्मत्ते ।
उजंगा खलु नियमा, वियतियचउरिंदियेसु जवे ॥ ४ ॥
उवरिद्वउपज्जत्ती—सु चउसु नेरइयदेवमाणुएसु ।
छजंगा खलु नियमा, वज्जे पदमा उपज्जत्ती ॥ ५ ॥
सन्नी विसुच्छेस्सा, संजयहिद्विद्वितियुनानेसु ।
त्थीपुरिसाणपवेदेवि, उजंगा खलु तियजंगा ॥ ६ ॥
सम्माभिच्छमणवइ, मणनाणे धावपंभियवेउव्वी ।
आहारसरीरंमि, नियमा आहारया होंति ॥ ७ ॥
ओहिम्मवि जंगंमि, नियमा आहार याउ नायव्व ।
पंचिंदिया तिरिच्छा, मणुया पुण होंति विजंगा ॥ ८ ॥
ओरात्तसरीरंमि य, पज्जत्तीणं च पंचसु तेहव ॥
तियजंगा जियमाणुए—सु होंति आहारगा सेसा ॥ ९ ॥
णो जव अरुविसेसा, अजोगिणो तहय होंति अमरीरी ।
पदमाए अपज्जतिए, तउ नियमा अणाहारा ॥ १० ॥
सन्नासन्नविउत्ता, वेयकसाङ्गो य केवडिणो ।
तियजंग एकवयणं मिष्साणाहारया होंति ॥ ११ ॥
एताश्च सर्वो अपि गाथा उक्तार्थप्रतिपादकस्याद्वावितार्था

इति न च्युयो भाव्यन्ते । ग्रन्थगौरवभयात् । न वरं । (एकव-
यणे सिद्धाणाहारया ह्येति इति ।) एकवयणे इत्यत्र तृती-
यायै सप्तमी । एकवचनेन एकार्येनेति ज्ञायः । सर्वत्र सिद्धा
अनाहारका जवन्तीति विज्ञेयम् ॥ प्रश्नो १७ पद ॥

जीवः कं समयमनाहारकः !

तेणं कात्रेणं तेणं समएणं जावन्ती-वयासी जीवेणं
जंते ! कं समयमणाहारए जवइ ? गोयमा ! पढमे समये
सिय आहारए सिय अणाहारए, वितिए समये सिय
आहारए सिय अणाहारए, तइए समये मिय आहारए
सिय अणाहारए, चउत्ये समए नियमा आहारए, एवं
दंरुओ जीवा य एगिंदिया य चउत्ये समए सेसा तइ
ए समए ॥ ज०-७ श. १ उ. ॥

(कं समयमणाहारएत्ति) परजवंगच्छन् कस्मिन्समये-
ऽनाहारको जवतीति प्रश्नः । उत्तरन्तु यदा जीव ऋजु-
गत्योपादस्थानं गच्छति तदा परभवयुषः प्रथम एव समय
आहारको जयति । यदा तु विग्रहगत्या गच्छति तदा प्रथम-
समये वक्त्रेऽनाहारको जवति, उत्पत्तिस्थानाऽनवाप्तौ तदा-
हरणीयपुच्छानामजावादत्त आह (पढमे समये सिय
आहारए सिय अणाहारएत्ति) तथा यदा एकेन वक्षेण
घ्रात्र्यां समयाज्यामुत्पद्यते तदा प्रथमेऽनाहारको द्वितीये-
त्वाहारको यदा तु वक्रक्षयेन त्रिभिः समयैरुत्पद्यते तदा
प्रथमे द्वितीये चानाहारक इत्यत आह (बीयसमये सिय
आहारए सिय अणाहारएत्ति) तथा यदा वक्रक्षयेन त्रिजि-
स्समयैरुत्पद्यते तदा घ्योरनाहारकस्तृतीये त्वाहारको यदा
तु वक्रक्षयेण चतुर्जिस्समयैरुत्पद्यते तदाद्ये समयत्रयेऽनाहा-
रकश्चतुर्थे तु नियमादाहारक इति कृत्वा (तइए समए सिय०)
इत्याद्युक्तं वक्रत्रयं चेत्यं जवति । नाह्वा बहिर्विदिग्यवस्थि-
तस्य सतो यस्योपादोकादूर्ध्वदेशके उत्पादां नाश्या बहिरेव
दिशि भवति सोऽवश्यमेकेन समयेन त्रिंशत्तत्समश्रेणीं
प्रतिपद्यते द्वितीयं नास्ति त्रिंशत्तत्तृतीयोर्ध्वदेशके गच्छति
चतुर्थेन लोकनाभीतो निर्गम्योत्पत्तिस्थानं उत्पद्यते । इह
चाद्ये समयत्रये वक्रत्रयमवगत्यर्थः । समश्रेणैय गमनात् ।

अन्ये त्वाहुः । वक्रक्षतुष्टयमपि सम्भवति । यदाहि विदिशो
विदिश्येवोत्पद्यते तत्र समयत्रयं प्रावन् । चतुर्थसमये तु
नाभीतो निर्गत्य समश्रेणीं प्रतिपद्यते पञ्चमेन तत्पत्तिस्थानं
प्राप्नोति । तत्र चाद्ये समयचतुष्टये वक्रचतुर्कं स्थानत्र चाना-
हारक इति । इदञ्च सूत्रे न दर्शितं प्रायेणेत्यमनुपत्तेरिति
(एवं दंरुओत्ति) अमुनाऽनिवापेन चतुर्विंशतिदंरुको वा
च्यस्त्रयं च जीवपद एकैस्त्रयपदेषु च पूर्वोक्तभावर्थाव
चतुर्थे समये नियमादाहारक इति वाच्यं । शेषे तु पदेषु
तृतीयसमये नियमादाहारक इति । तत्र यो नारकादित्रसत्र
स्येवोत्पद्यते । तस्य नाह्वा बहिस्त्रादागमनं गमनञ्च ना-
स्तीति तृतीयसमये नियमादाहारकत्वम् । तथाहि यो मस्या
दिर्भरतस्य पूर्वज्ञागदिस्त्रय-पश्चिमज्ञागस्याऽधो नरकेषूप-
पद्यते । स एकेन समयेन भरतस्य पूर्वज्ञागपश्चिमं जगं याति द्वि-
तीयं तु तत परेत्यतपश्चिमं भागं ततस्तृतीयेन नरकमिति ।
अत्र चाद्येऽनाहारकस्तृतीयत्वाहारक एतदेव दर्शयति
(जीवाय एगिंदिया य चउत्ये समये सेसा तइयसमणत्ति ॥

कस्मिन् समये सर्वोत्पाहारकः ।

जीवेणं जंते ! कं समयं सव्वप्पाहारए जवइ ? गोय-
मा ! पढमसमयोववणएत्ति वा चरिमसमयजवत्ये वा एत्थ
णं जीवे सव्वप्पाहारए जवइ दंरुओ जाणियवो जाव
वेमाणियाणं । ज०-७ श. १ उ. ॥

कस्मिन्समये सर्वोत्पः सर्वथा स्तोको न यस्मादन्यः स्तोक-
तरोऽस्ति स आहारो यस्य सः सर्वोत्पाहारः स एव सर्वो-
त्पाहारकः (पढमसमयोववणएत्ति) प्रथमसमय उत्पन्नस्य
यस्य प्रथमो वा समयो यत्र तत्प्रथमसमयः । तदुत्पन्नमुत्प-
त्ति यस्य स तथा उत्पत्तेः प्रथमसमय इत्यर्थः । तदाहार प्रह-
णहेतोः शरीरस्याऽलपत्वात्सर्वोत्पाहारात् भवतीति । (चर-
मसमयभवत्येवात्ति) । चरमसमये भवस्य जीवितस्य तिष्ठति
यः स तथा आयुपञ्चरमसमय इत्यर्थः । तदानीं प्रदेशान्
संहृत्येनाऽप्येव शरीरावयवेषु स्थितत्वात्सर्वोत्पाहारतेति ।

वनस्पतिः सर्वोत्पाहारकः ।

वणस्मइकाइया णं जंते ! कं कात्रं सव्वप्पाहारगा का
सव्वमहाहारगा वा जवति ? गोयमा ! पाउमवरिमा र-
त्तेमु णं एत्थणं वणस्मइकाइया सव्वमहाहारगा जवति ।
तयाणंतरं च णं सरए, तयाणंतरं च णं हंमंते, तयाणंतरं
च णं वंमंते, तयाणंतरं च णं गिम्हामु, णं वणस्मइकाइया
सव्वप्पाहारगा जवति । जइ णं जंते ! गिम्हामु वणस्म-
इकाइया सव्वप्पाहारगा जवति । कम्हाणं जंते ! गि-
म्हामु बह्वे वणस्मइकाइया पत्तिया पुप्फिया फक्षिया
हरिय गेरिज्जमाणि मिरि ए अतीव अतीव उवसेजेमाण
उवचिडंते ? गोयमा ! गिम्हासु णं बह्वे उस्सिणजो-
णिया जीवा य पोग्गहा य वणस्मइकाइयत्ताए वक्कंमंति
विउक्कंमंति चयंति उववज्जंति । एवं खवु गोयमा !
गिम्हासु बह्वे वणस्मइकाइया पत्तिया पुप्फिया जाव
चिडंति । सेनुणं जंते ! मूझा मूजजीवफुका कंदा कंदजीव
फुका जाव बीया बीयजीवफुका ? हंता गोयमा ! मूझा
मूजजीवफुका जाव बीया बीयजीवफुका । जइ णं जंते !
मूझा मूजजीवफुका जाव बीया बीयजीवफुका कम्हाणं
जंते ! वणस्मइकाइया आहारंति परिणामंति ? गोयमा !
मूझा मूजजीवफुका पुढवीजीवपक्विष्ठा तम्हा आहा-
रंति तम्हा परिणामंति कंदा कंदजीवफुका मूजजीव
पक्विष्ठा तम्हा आहारंति तम्हा परिणामंति एवं जाव
बीया बीयजीवफुका फक्कजीवपक्विष्ठा तम्हा आहारंति
तम्हा परिणामंति ।

(वणस्मइ) इत्यादि । (कं कात्रंति) कस्मिन्कात्रे ।
(पाउसेत्यादि ।) प्रावृमादौ बहुव्याज्जज्ञेदस्य महाहार-
तोक्ता प्रावृद् श्रावणदिनवाररात्रौऽव्युजादिः । (सरपत्ति)
शरत् माघशीर्षादिस्त्रय-चाण्डाहार भवन्तीति ज्ञेयं ।
श्रीर्षे सर्वोत्पाहारतोक्ता । अत एव च शेषेऽप्यव्युजाहारात्ता
क्रमेण द्रष्टव्येति । (हरितगेरिज्जमाणसि ।) हरितकात्रं ते
नीलका रेरिज्जमानाश्च देदीप्यमाना हरितकरेरिज्जमानाः ।

(सिरीणत्ति ।) वनवृक्षभ्या । (उस्सिज्जोणिणत्ति ।) उष्णमेव योनियेयान्ते उष्णयोनिकाः । (मूत्रासूत्रजीवकुम्भत्ति ।) मूत्रानि मूत्रजीवैः स्पृष्टानि व्यालानीत्यर्थः । यावत्करणात् (खंयाखंयजीवकुम्भ ।) एवं (तथा साक्षा पवाशा पत्ता एष्का पत्रत्ति) इदं । (जड्ण ।) मित्यादि । यदि जदन्तः ? मूत्रादीन्येव मूत्रादिजीवैः स्पृष्टानि तदा (कम्भत्ति) । कस्मात्केन हेतुना कथमित्यर्थः । वनस्पतय आहारयन्ति । आहारस्य चूमिगतत्वात् मूत्रादिजीवानां च मूत्रादिव्याप्यं वावस्थितत्वात् क्कगिच्छि परस्परव्यवधानेन त्मेर्देव्यन्तित्यादिति । अत्रोत्तरं । मूत्रानि मूत्रजीवस्पृष्टानि केवलं पृथिवी जीवप्रतिवद्धानि । (तम्भत्ति) । तस्मात्तत्प्रतिवद्व्याप्यत्वेऽपि पृथिवीरसं मूत्रजीवा आहारयन्ति कन्दाः कन्दजीवस्पृष्टाः केवलं मूत्रजीव प्रतिवद्धास्तस्मात्तत्प्रतिवद्व्याप्यमूत्रजीवेषां पृथिवीरसमाहारयन्तीत्येवं स्केयादिष्वपि वाच्यं । न. श. ७ उ. ३ ॥

आहाराकार्णां कायस्थितिः (कार्यट्ठि) शब्दे उक्ता ॥ अदत्तमाहारमाहारयन्ति ॥

जे जिकवू आयरिय उवज्जाएहिं अदिन्नं आहारं आहारं आहारं वा साइज्ज ॥ २१ ॥ जे जिकखु आयरिय उवज्जाएहिं अविदिन्नं विगयं आहारेति आहारं वा साइज्ज ॥ २२ ॥

आचार्य उपाध्यायः । असदीणीवायरिय उवज्जाओ पुच्छिज्ज ॥ अथवा उवज्जायगइणं जे जे पुरतो काउं विहरति सो तेण पुच्छियव्यो अविदिषं अदत्तं अणुणा यं अणायं अणुत्तरं गहणतोणवविगत्तीओ जा आहारं तस्स मासवहुं एस सुत्तथो ॥ नि० चू० ४ ॥

ओषधीराहारयति ।

जे जिकवू कसिणाओ ओसदीओ आहारेइ आहारं वा साइज्ज ॥ २४ ॥

कसिणा संपुष्पा द्रव्यतो अभिषा ओसदीओ साविमातियाओ आहारेति नृजति तस्स मासवहुं कसिणत्ते ओसदीए द्रव्यत्रावोहं चउन्नंगो कायव्यो द्रव्यतो ॥

कसिणचमोसदीणं, द्रव्यं चावे व उक्कयणाउ ।

द्रव्येण जातु सकन्ना, जीवजुता जावितो कसिणा ॥ २५ ॥

कसिणा संपुष्पा अखंदिता अप्पुडिता त्रावकसिणा जा सचेयणा ॥

सनुसा सचेयणा वि य, पढमं जंगोउ ओसदीणीउं ।

वित्तिओ सचेतणा अतु-सा ओखणिस्ता अतिच्छन्तिता ॥

जा सनुसा द्रव्यतो अजिष्सा सचेयणा य एस पढमं जंगो जा सचेयणा अनुसा चेयणा तंजुआ सउसा वा खंदिता अतिच्छन्ना पगडुच्छन्ना वा कता एस वित्तिजंगो ॥

णियगाउत्तिमत्तिक्कता सनुसा बीयाउ तत्तियओजंगो ।

पढमपतिविक्करीओ चउत्तयजंगोमुणं तव्वो ॥ २७ ॥

णियगा आत्मीयस्थिति मतिक्कता अचेतना इत्यर्थः । द्रव्यतो पुण सनुसा अखंदिता अप्पुडिता एस्सिजा जा ओसदीओ एस तत्तियजंगो त्रावतो णियगाउत्तिमत्तिक्कता द्रव्यतो भिषो ए स पढमं जंगो विक्करीतो चउत्तयजंगो भवतीति ।

एतेसु चउत्तयजंगो एमं पच्छिज्ज ।

दोसु लहुया दोसु वहुओ, तवकावविसेमिता जया कमसे ।

परितोसधीणसोधी, एसे व गुरुअणंताणं ॥ २८ ॥

आहेल्लु दोसु जंगेसु चउत्तयजंगो । पच्छिमेसु दोसु जंगेसु मासवहुं जहाकम् आतिव्हातो समारम्भ तवकावविसेमिया कायव्या । पढमे दोहिं वि गुरु वित्तिण तव गुरु तत्तिण काव-गुरु चउत्तयजंगो वि वहु एवं परितो भणियं अणंतवीएसु एवं पच्छिज्जं गुरुगं दत्तव्वं ।

चोदगग्रहा ।

असोषेण विरुद्धं तु, सोविमुत्तं मा जणसा ।

संघट्टणे तुमोही, पंचाहा चुंजतो सुत्तं ॥ २९ ॥

सुत्तगहणतो इहसुत्ते वित्तिणसु मासवहुं सो वि गहणाउ इहेव पट्टिगाए अत्येवीएसु पाणं दत्तं एए दो वि अणोस विरुद्धा एवं मा जणाहिं आचार्याआह सातु संघट्टणे पच्छिज्जं पंच राहन्दिआ अत्येण जे वीएसु भणितो तं संघट्टणा इमं पुण चुंजओ सुत्ते मासवहुं अंतो भणियं तम्हातो अणोस विरुद्धं असे आयरिया वक्खाणंति । अत्यतो चोदए आचार्य उत्तरमाह अणोषेण गाहा शेषं पूर्ववत् ।

पुणरपि चोयगग्रहा ।

गा०-जं च वीएसु पंचावो, कुंरुगेट्टेसु मासियं ।

तत्थपाती तु सो वीयं, कुंरुगेट्टेसु निचमाउ ॥ ३० ॥

प्रचोदको भणति वीएसु संघट्टिणसु पणगकुंरुगेट्टेसु संघट्टितेसु मासवहुं एत्थ किं कारणं तुसमुहीकाणिया कुक्कसमीसा कुग्गं जणति असत्थो वहतो आमो चेयणं च तंजुओ होट्टो भणति आयरिशो भणति तये पाती तु पच्छिज्जं चोदंते तथेव उत्तरं भणति पति रक्खति सो तुसो तं वीयं तेणं तथपणं कुंरुगेट्टे पुण खितुसा तेण कयमहंततवरी पीसा अतो तत्थ मसितं ।

गा०-एते सामसुतरं, कसिणं जोक अधिउ आधारे ।

सा आणा अणवत्तं, मिच्छत्त विरायणं पावे ॥ ३१ ॥

तिरमुग्गमासचवज्जगा गोभूम चणयसाधिकं गुमातीयाणं अणंतरं कसिणं चुंजति सो आणाती दोसे पावति इमे दोसा ।

गा०-पल्लिमंओ आणाइमं, जो णिग्ग्यातो असंजमे ।

अतिउत्ते ये आयाए, पत्थारंमि पसज्जणा ॥ ३२ ॥

चमत्रयमातयासु संगमासु सचित्तासु अचित्तासु वा पल्लिमंथो पगरि तिरं संजमो मंथिज्जति जेण सो पल्लिमंथो साह-ए वा तथो अण्णाइण जाणीचूते बीए जाणी घातो भवतीति सचित्ते असंजमो भवति रसावे वा अतिउत्ते विसुइयत्ति आयविराहणा अणत्ते वा दीहे रोगार्थकं जवति तत्थपत्थारपसंगो प्रसूणं प्रस्तारपसंगः उत्तरोत्तरदुःखसंज्ञव इत्यर्थः तत्थ परितायमहाउच्छक्कं ॥

गा०-वित्तिपदं गेझाणं, अट्टाणं चेव तह य उमंमि ॥

कसिणांमहीणगहणो, जतपाए कप्पती काउं ॥ ३३ ॥

वेग्गुवदेसागिझाणो चुंजति भत्ताइमे अट्टाणं अक्खं ता वा उमेकसिणो वा उमेकसिणोसदी गहणं करेज्ज तं पि त्रयणा-ए पण्णातिमासपत्तो पच्छाचरिमज्जेण ततो तत्तियजंगो, ततो वित्तिजंगो, ततो पढमेण एवं गहणं काउं कप्पति ॥

यावज्जीवं कियदुत्तं ॥

चत्तारि य उसासक्कोरिमए जाव चत्ताहीसं च

ऊत्तास सहस्माई जीवतो अष्टोत्तरीं तंदुत्रवाहे
 जुंज । कहुमाउसो अष्टोत्तरीं तंदुत्रवाहे जुंज ।
 गोयमा ! दुत्रवाए खंभियाणं वडियाए उट्टियाणं ख-
 यरभूसपच्चाहयाणं वगयनुमकाणियाणं अखणाणं
 अफुभियाणं पङ्कगसरीयाणं एकिकं बीयाणं अष्टोरम-
 पडियाणं परचयणं सेवियणं पथ ए मागहए कद्धंपथा
 १ मायंपत्थो २ चउसाइटितंदुत्रमाहस्सीओ मागहओ प-
 त्यो विसाहस्मिएणं कवेत्रेणं वतीसं कवत्ता पुरिसस्स
 आहारो ? अट्ठाविंसं इत्थीयाए २ चउवीसं पं-
 रुगस्स ३ एवमेवआउसो एयाए गणणाए दो असईओ
 पर्सई ? दो पर्सई मेइया होइ २ चउवीसं पंग्रुगस्स ३ एव
 मेव आउसो चत्तारी सेंदयाकुल्ल चत्तारिकुल्लया पत्थो
 ४ चत्वारि पत्था आढां ५ सटीएआढागाणं जहननए
 य कुंजे ६ असौए आढागाणं मज्झिमकुंजे ७ आढागसयं
 उलोमए कुस्से ८ अट्ठेव आढागमयाणि बाहो एएण
 वाढपमाणेणं अष्टोत्तरीं तंदुत्रवाहे जुंज ते य गणिय
 निदिडा “चत्तारि य कामिसया, सर्पिं चेव य हवंति
 कोम्भियो । अमीं च तंदुत्रसय—सहस्मा हवंति ति वि-
 क्खायं” ४६०००००००००० त एवं अष्टोत्तरीं तंदुत्र-
 वाहे जुंजंतो अष्टउट्टे मुगाकुंजे जुंज । अष्टउत्ते मु-
 गाकुस्से जुंजंतो चउवीसं नेहाढगसयाई जुंज चउवीसं
 नेहाढगसयाई जुंजंतोवत्तीसं द्रवपवल्लसहस्ताई जुंज
 वत्तीसं लवणपवल्लसहस्ताई जुंजंतो णप्परुगसाकसयाई
 नियंमेइ दोमासीएण परियट्ठएणं मामिण वा परि-
 यट्ठेणं बारसपरुसाकसयाई नियंमेइ एवमेव आउसो
 वाससयाउयस्स सब्वं गणियं तुड्डियमवियं नेहन्नवणञायणं
 ढायणं पि एयं गणियप्पमाणं दुविहं जणियं महग्गीहिं
 जस्सतिय तस्स गुणिज्जइ जस्स नतिय तस्स किं गणिज्जइ ॥
 ‘ववहारगणियदिट्ठं, सुट्ठं निच्छयगयं मणेयव्वं ॥

जइ एयं नविण्यं, त्रिममा गण गा मुण्येयव्वा' ॥ १ ॥

चत्वारि उच्चासकौटिशतानि यावच्चत्वारिंशदुच्चास-
सहस्राणि जीवन्मसं चाविंशति तंदुववाहान् वयमाण-
स्वकृपान् नृनकि । कथं हे आयुष्मन् ! हे सिद्धार्थेन्दन ! सर्व-
स्वकृपान्तंदुववाहान् नृनकि संसरीति-हे गोमन ! दुर्वृत्ति-
कया स्त्रिया कर्मितानां वववत्या गमया दृष्टितानांशापादिना
खदिरमुशवप्रत्याहतानां व्यपगतनुपकणिकाणां अखेदनां
संस्पृणवयनानां अस्फुटितानां राजिगहितानां (फडास-
निर्याणं) फलक विनितानां कर्कराजकणपेण एकैकजीजानां
वीनानां पुयक् १ हृतानमित्यर्थः । एवं विधानां सत्त्वदाह-
रापन्नानां तंदुवानां प्रत्यक्रोभवति एं वाफ्याहकारं ॥ पत्र-
मानं यथा पंचभिर्गुजनिमल्यः पौनरमायाः कथं अशीति
स्वप्रमात्र इत्यर्थः । स यदि कनकस्य तदसुवर्णं सङ्गः नान्य-
स्तेजरातदेरितिचतुर्भिः कथं पञ्चभिः विशात्यधिकरातत्रय-
गुंस्वप्रमाणमित्यर्थः (३१०) सीपिच प्रत्यकः मगधे त्रयो माग-

इत्युच्यते कलुन्ति श्वः प्रातः कात्र इत्यर्थः प्रस्थो भवति ज्ञेज
नार्थेति सायमिति संध्यायां प्रस्थो भोजनार्थेति १ एकस्मिन्
न्मागधप्रस्थकं कति तंदुवा भवन्ति इत्याह । चरसि १
चतुः पठि तंदुवसाहस्रको मागधप्रस्थकमत्येकः एवं कवत्रं
कतिभिः तंदुवैः स्यादित्याह (विसाहसिपयः कवत्रेणति) ।
द्विसाहस्रकोणं तंदुवेन कवत्रो भवति तत्र गुंजा कति ज्वन्ति
यथा एकविंशत्यधिकशतप्रमाणः किंचित्पुन्या एका गुंजाचेति
अनेन कवत्रमानेन पुरुषस्य द्वाविंशत कवत्ररूप आहारो ज्वति
स्त्रिया अष्टाविंशतिकवत्ररूप आहारः २ पंक्तस्य नपुंसकस्य
चतुर्विंशतिकवत्ररूप आहारः ३ (एषमेवेति) उक्तप्रकारेण
वज्रयामाप्रकारेण च हे आयुष्मन् पत्न्या गणयन्त एतमानं
ज्वति । अथसत्यादिमानपूर्वकं अष्टाविंशतिसहस्राधिकवक्रं
तंदुवमानं चतुः पष्टीकवत्रप्रमाणं प्रस्थद्वयं प्रतिदिनं जुंजन्-
प्रतिपेण कति तंदुववाहान् कति तंदुवांश्च जुनन्तीत्याह
(दो अस्ईओ पस्ई इत्यादि) धान्यभूतो वास्सुखीह्रौ
हस्तोऽसतीत्युच्यते द्वाज्यामसतीत्यां प्रसूतिः १ द्वाज्यां
प्रसूतिः सतीका भवति २ चतसृजिः सेतिकाजिः कुम्वा ३
चतुर्विंः कुम्वाः प्रस्थः ४ चतुर्भिः प्रस्थैरादकः ५ पञ्चयात्रा-
दकं जंघन्यकुंभः ६ अशरीत्यादकं मध्यमकुंजः ७ आदकशतेनो
त्कृष्टः कुंभः ८ अष्टभिरादकशतैः वाहोर्ज्वति ए अनेनवाह
प्रमाणेन सार्द्धाविंशति तंदुववाहान् जुनन्ति वर्षशतेनेति ने
च वाहोर्न तंदुवा गणयित्वा संख्यां कृत्वा निर्दिष्टः कथिताः
यथा चत्वारिकोऽदिशति (पठिचैककोटयः अशरीतिस्तंदुवश
तसहस्राणि जवंतीत्याख्यां कथिते एकप्रेक्षनेन चतुः पष्टि
स्तंदुवसहस्राणि भवन्ति प्रस्थद्वयेनाष्टाविंशतिसहस्राधिकं
वक्रं भवति प्रतिदिनं द्विभोजनेन एतावत्तंदुवान् जुनन्तीति
अतोष्टाविंशतिसहस्राधिकवक्रं वर्षशतेन पदविंशद्विसहस्रमा-
नत्वात् पदविंशतसहस्रैरुपगन्ति । गृह्यानि पंच भवन्ति चत्वा
रिक्तोऽदिशति (पठि कोटयः अशरीतिवज्राणि) । ४६०००००००
तंदुवानामिति (तं एवंति) तद्वेत्साहस्रद्विंशति तंदुववा-
हान् जुंजन् सार्द्धपंचमुक्कुंभान् जुनन्ति सार्द्धपंचमुक्कुंभान्
जुंजन् चतुर्विंशति स्नेहादकशतानि जुनन्ति चतुर्विंशति स्नेहा-
दकशतानि जुंजन् पदविंशतल्लवणपत्रसहस्राणि जुनन्ति पद-
विंशतल्लवणपत्रसहस्राणि जुंजन् पदपत्रकशादकशतानि (निर्धेसे
इति) परिदद्यात् । द्वाज्यां मांसज्यां (परिदध्यणन्ति) परावर्त्त-
मानयेनेति वा अथवा मासिकेन परावर्त्तयेन द्वादशशतशतद-
शतानि निर्धेसे इति परिदद्यात् (एवंमेवेति) उक्तप्रकारेण हे
आयुष्मन् वर्षशतान्युपः पुरुषस्य सर्वगुणितं तंदुवप्रमाणादि-
ना त्रुतिं पत्रप्रपाणादिमानविस्मयति प्रसृत्यादिना प्रमाणं
न त्रुतिं कर्तव्याह । स्नेहद्विंशतभोजनसत्तादयन्मिति एतत्पूर्वार्कं
गणयन्मरणं द्विभोजनं महर्षिभिः यस्य जन्तोरास्ति तंदु-
वादिनं तस्य गुण्यते यस्य तु नास्ति तस्य किं गुण्यते न
किमपीति व्यवहारगणितदृष्टं स्यूज्यामगंगीहृत्य कथितं
सूत्रमं निश्चयगतं ज्ञातव्यं यदि एतन्निश्चयगतं ज्वति तदा एत
द्व्यवहारगणितं नास्येव अतो विषमा गङ्गा ज्ञातव्येति
आहारकणाति ॥

उद्दिं उणेहि ममणे निगन्थे आहारमाहारेमाणे
 णाक्कमइ तेजहा “वेयणे वेयावच्चे, इरियहाए य संजमहाए ।
 तह पाणिवत्तियाए, उद्धं पुण धम्मचिंताए” ॥

॥ टी० ॥ कण्ठ्यन्नयर, माहारमशनादिक माहारयन्नज्यबह-

रन् नातिक्राम्योङ्गां पुष्टिकारणत्वाद्वाद्यथावतिक्राम्येव रागा
दिज्ञावा लयथा वेदन्त्यादिगाथा वेदना च कुपेदनावेयावृत्त्यं
नाचार्यादिरुत्पत्त्यकरणं वेदना वैयावृत्त्यं तत्र विषये सुखीत वेद
नोपशमनार्थं वैयावृत्त्यकरणार्थञ्चेति ज्ञावः ईर्या गमनं तस्याः
विशुद्धिर्गुणामार्जनहतदृष्ट्यन्तरीयाविशुद्धिस्तस्यै इदमीर्यावि-
शुद्धये इह च विशुद्धिस्तद्वशांपरीक्षार्थमिमुक्तं तुमुज्जितो
दीर्यां शुद्धावशक्तः स्यादिति तदर्थमिति च समुच्चये संय-
मः प्रकृत्यैहाप्रामर्जननाद्विरूपणस्तदर्थं तथेति कारणान्तरस्य
सुचये प्राणा उच्यन्तामदयोर्वेदेना प्राणस्तेपां तस्य वा वृत्तिः
पातनं तदर्थं प्राणसंस्कारार्थमित्यर्थः पठे पुनः कारणं धर्मचि-
न्ताये गतानुष्ठेहायेमित्यर्थः इत्येतानि पदं कारणानीति
स्यात् ६ प्राणाप

अधुनाकारणे द्वारमाह ।

बहिं कारणेहिं माह, आहारेन्तो य आयरइ धम्मं ।

बाह्ये चैव कारणेहि, नज्जृहिन्तो वि यायगः ॥

परुषिर्वैद्ययमाणस्वरूपः साधुराहारवद्व्याध्यामाचरति धर्मं परुषिर्भवेकारणं वक्ष्यमाणस्वरूपं भोजनकारणनिवर्धनैः (निजज्ज्ञित्वा चित्तिं) परित्यज्जगत्याचरति धर्मं तत्र यैः परुषिः कारणराहात्महारायति ताति निर्दृशति “वेयण वेयावचं, इरियट्ठाए य संजमट्ठाए तट्ठापाविवात्तिपाए, वट्ठं पुण धम्म चिन्ताए” इह पदेकदशे पदसमुदायोपचारात् (वेयत्ति) कुट्टेदनेपशमनाय तथा आचार्यादीनां वैयवृत्तिकरणाय तथा ईर्यापाथि संशोधनार्थं तथा प्रेक्षादिसंयमनिमित्तं तथा प्राण-प्रत्ययार्थं प्राणसंयमार्थं यत् पुणः कारणं धर्मचिन्ताजिबु-द्वयं चञ्चतेति क्रियासंवेचना।

एतामेव गथां विवृण्वन्नाह ।

नत्थि बुद्धाए सरिमा, त्रियणा ज्ञेजेज्ज तप्पसमणद्धा ।

ढामो वेयावच्चं, न तरइ काउं अओ जुंजे ॥

हरियं न विमोहैर्ह, पेहार्हयं च संजमं कातं ।

यामो वा परिहायई, गुणनमणुपेहासु य असुत्तो ॥

नास्ति कुत्रापि वृक्षजात्या सदृशी वेदना उक्तं च “पंयसमा
नत्थि जरा, दाहद्विधसमो य परित्रयो नत्थि । मरणसमं नत्थि
जयं, गुहासमा वेपथा नत्थि॥ तं नत्थि जत्र वाट्ठे, तिअनुसमि-
त्तं पि यण कायस्समाभिज्झं सव्वट्ठाहं देंति आहारदिययस्स ”
तत्तत्तत्प्रशमनार्थं जुञ्जीत तथा क्लामो वृक्षजितः सन् वैवावृत्त्यं
न शक्नोति कर्तुं । तथाचोक्तं । “गल्लह वणं उच्छाहो, अवेहं सिद्धिं
संयथावापारो । नासहं सत्तं अरिदं, विवट्ठं अस्सणहियस्स ”
अतो वैवावृत्त्यकरणाय जुञ्जीत । तथा वृक्षजितः स्वजीरार्थं पयं
न शोषयत्यशक्तत्वाद्गतस्तत्प्रजोषणनिमित्तं वा अनीयात् तथा कु-
धार्तिः सन् न प्रेक्षादिकं संयमं विचारात्मकतः संयमातिश्रु-
द्धयर्थं जुञ्जीत तथा स्यात्तं वणं नाशयत्येकार्यः ततः वृक्षजितः
परिहर्षयेत् पक्षिदानीं यान्ति । ततोऽनीयात् तथा गुणं त्रय-
परवर्तनमनुपेक्ष्य चिन्ता तयो रूपप्रकृण्मतेतत् याचनतादिवापि
वृक्षजितः सन् अग्नौऽप्यमर्थो ज्वलति ततोऽनीयात् इत्यभू-
तत्थं यद्वृत्तिः कारणीः समग्रैस्त्यन्तमेन वा कारणेनाहारपञ्चाति
ब्राम्हीति ।

संप्रत्यनोजनकारणप्रतिपादनार्थं संबंधगायामाह ।

अहं न कुजाहारं, उद्दिं वाणेद्दिं संजओ ।

पञ्चा पञ्चिमकालम्पि, कारं अपरग्वमं ग्वमं ॥

अथवा परुमिः स्थानैवेष्टयमाणस्वस्वैः संयतः अहंरं न कु-
र्यात् तत्र विचित्रा मृगततिरिति षष्ठे शरीर-व्यवच्छेदवृत्त-
कारणं व्याख्यायति (पञ्चा इत्यादि) पञ्चात् शिष्यीयनाभा-
दनादि सङ्घट्टकर्तव्यतानन्तरं पश्चिमं काष्ठे पाश्चात्त्यं वयसि
(अपवयसमिति) संवेक्षनाकरणेनामानं कृपयित्वा यावज्जीव-
मज्ञानप्रत्यास्थानकरणस्य क्लमं योग्यमात्मानं कृत्वा प्रोजनं
परिहरन्नाथ्यया । ऐतन् शिष्यनिपन्नाद्यथाचैव प्रथमे वा द्वितीये
वा वयसि संवेक्षनाकरणेन वा द्वितीयपञ्चात्तयागम्येदं न प्रत्या-
स्थानकरणं जिनाहमं ह्रमपदं शयति । पिरु० ॥

(ज्ञावत एवाहरेदिति अस्मिन्नेव शब्दे ।)

आहारत्यागकारणानि ।

अहिं गणेहिं समणे निगंथे आहारं वोच्छिदमाणे

एतद्गमः तंजहा “आतंके उवसग्गे, तितिवखणे वंज
चेग्गुत्तीए। पाणिदया तवहेनुं, सरीरवोच्छेयणद्वए”

(वाच्छेदमाणित्त) परिग्रह्यन् आतंके उबरादावुपसंगे
राजस्वजनादिजनिते प्रतिकूढस्वभावे तितिक्षणे अधिसहने
कस्याः ब्रह्मचर्यगुणः मैथुनतत्संरक्ताण्यहारात्यागिनो हि
ब्रह्मचर्यं सुरकुं स्यादिति। प्राणिदया च संपातिमन्त्रादिसं-
कृणं तपश्चतुर्थ्यादि षष्मास्मान् प्राणिदया तपस्तत्तत् तद्धे-
तुषां प्राणिदया च परांस्तस्मात् प्राणिदया तपः हेतुर्देयादि-
निमित्तमित्यर्थस्तथा शरीरस्वच्छेदार्थं देहत्यागाय आहारं
व्यवच्छिन्दन्नातिक्रामत्याजामिति प्रक्रम इह गये। “आयंको
जरमाई, रत्यासन्नाइगय उवसंगे। वंजवयपावणट्टा, पाणिदया
वासमहिर्या॥ १॥ तयहेच चउत्थाई, जाव य उम्मासिओ
तयो होइ। ढुंमरोयोच्छे यण-ट्टयाहोंति अण्णाहोरोत्ति॥२॥”
स्थो ६ प्रा०

संप्रत्यभोजनकारणानि निर्दिशति ।

आयंके नवसगे, तितिकखण वंजचेरगुत्तीसु ।

पाणिदया तवहेतु, शरीरवोच्चेयणद्वाए ॥

आतंके ज्वपादाकुपधे सति न जुंजीत । तथा उपसर्गे राज
स्वजनादिकृते देवमनुष्यतिथिकृते वा संजाते सति तितिकार्थ
मुपसर्गसद्धानर्थं तथा ब्रह्मचर्यगुमिसिचति । अत्र पष्ठचयं
सप्तमी । तथाऽयमर्थः ब्रह्मचर्यगुनीनां परिपालना तथा प्राणि-
दार्थ्यं तथा तपोद्वैतसर्वत्र कर्षणनिमित्तं तथा चरमकाले
शरीरव्यवच्छेदार्थं स्वसत् न जुंजीतेति क्रियासंग्रहः ।

एनामेव गाथां विवृण्वन्नाह ॥

आयंको जर्माई, रायामन्नाइ गय उवसगें ।

वंजवयपात्रणद्धा, पाणिदया वासमहियाई ॥

श्रांतको ज्वरादस्तस्मिन्नुपस्थे सति न हृजीत यत उक्तं, "वशा-
वरोधिनिर्दिष्टं ज्वरादौ हृष्यनं हितं । हृन्तस्मिन्नुपस्थे शोका-
कामज्ज्वरास्तु, राजस्वज्ज्नादिभूते उपसर्गं यद्वा देवमुप-
स्थेयिकृते उपसर्गं ज्ञाते सति तदुपसमनार्थं नाऽश्रीयता ।
तथा मोहोदये सति व्रतस्मनपात्रार्थं न चोत्तमी नोत्र निषेधे
हि प्रायो मोहोदयोयिनिवर्तते । तथा चेत्तु ॥ " विषया
यिनिवर्तते, निराहारस्य देहिनः । रसवर्जं रसोऽप्येवं, परं
दृष्टान्तिवर्तते । तथा । वर्षे वर्गति मिदिकायां यानिपतन्त्यां
प्राणिदयार्थं नाश्रयता । आदिशब्दात् सूक्ष्मभूकादिसं-
सृक्त्यां जसौ प्राणिदयार्थान्नं परिहृत्य न हृजीत ।

तवेहेतु चउत्थाई, जाव उम्मासिओ तवो होई ।

उठे शरीरयोच्छे—पणढ्या होई अणाहारो ।

तवोहेतोस्तपः करणनिमित्तं न जुंजीत तपश्चतुर्थादिकं चतुर्थोदात्तस्य तावद्भवति यावन्वायामासिकं पणमासप्रमाणं परतो भगवद्ब्रह्ममानस्यामितीत्ये तपसः प्रतिपेयात् पणं पुनः प्रागुक्तविधिना चरमकांशे शरीरस्यवच्छेदनायै प्रवर्तनाहारः । तदेवमुक्तं कारणद्वारं । पिं० । उक्त० । अ. ३० ॥

जह कारणं तु तं, परस्म तेमिं च होंति पम्हाई ।

नाणातिगस्मैव, आहारो मांक्वनेमस्स ॥

यथा पटस्य तन्तवः कारणं तेषामपि च कारणं पट्प्रमाणं प्रवर्तते । एवमेव प्रकारेण ज्ञानादिविकस्य (मोक्षत्वमेवस्स-ति) । नेमशब्दो देश्यः कार्यार्थिप्रधाने रूढः ततो मोक्षो नेमः कार्यं यस्य तस्य कारणं भवत्याहारः । पिं० । नि० चू० १४. ॥

आहारप्रमाणद्वारम्

वत्तीमं किर कवन्ना, आहारो कुञ्चिपूओ नाणिओ ।

पुरिसस्स मड्हिज्झियाए, अट्ठावीसं जेव कवन्ना ॥

पुरुषस्य कुञ्चिपूरक आहारो मध्यप्रमाणो द्वाविंशतिकवन्नः किञ्चित्प्राहारस्य मध्यमप्रमाणतासूचकः । मड्हिज्झायाः कुञ्चिपूरक आहारो मध्यमप्रमाणेऽष्टविंशतिकवन्नः । नपुंसकस्य चतुर्विंशतिः स चात्र न गृहीतो नपुंसकस्य प्रायः प्रव्रज्यानाह-त्वात् कवन्नानां प्रमाणं कुकुञ्च्यारम् । कुकुञ्चि च द्विधा । द्रव्यकुकुञ्चि भावकुकुञ्चि च । द्रव्यकुकुञ्च्यपि द्विधा । उदर-कुकुञ्चि गत्रकुकुञ्चि च । तत्र साधोदरं यावन्मात्रेणाहारेण न न्यूनं ताऽप्यभ्यति जयति स आहार उदरकुकुञ्चि । उदर-पूरक आहारः कुकुञ्चि च उदरकुकुञ्चि मध्यमपदद्वोपि स-मासाश्रयणात् । तस्य द्वाविंशत्तमो भागोऽष्टमकं तत्प्रमाणः कवन्नः स्यात्तथा गत्रः कुकुञ्चि गत्रकुकुञ्चि गत्र एव कुकुञ्चि-त्यर्थः । तस्यान्तराष्टमकम् । किमुक्तं भवति । अविश्रुतस्य पुंसा गत्रान्तराष्टे यः कवन्नोऽष्टविंशः प्रविशति तावत्प्रमाणं कवन्नमश्रियात् । अथवा शरीरमेव कुकुञ्चि तन्मुखमष्टमकं तत्राङ्गिकेणानुभवां विकृतिमनापाय यः कवन्नो मुखे प्रवि-शति तत्प्रमाणम् । अथवा कुकुञ्चि पङ्क्तिणी तस्या अष्टमकं प्रमाणं कवन्नस्य । ज्ञावकुकुञ्चि येन आहारेण चुक्तेन न न्यूनं नाऽप्यभ्यभ्यतिमुदरमनवति । धृतिश्च समुद्रहति । ज्ञानदर्शन-चारिणांश्च बुद्धिरुपजायते । तावत्प्रमाण आहारो ज्ञावकु-कुञ्चि । अत्र ज्ञावस्य प्राधान्यविवरणादेव प्राप्ते द्रव्यकुकुञ्च्य-प्युक्तः । इह ज्ञावकुकुञ्चि उक्तः । तस्य द्वाविंशत्तमो भागो अष्टम-कप्रमाणो तत्कवन्नस्य ।

एत्तो किणईदीणं, अण्णं अण्णुण्णं च आहारं ।

माहुस्स वेति धीरा, जायामायं च ओमं च ॥

एतस्मात् द्वाविंशत्कवन्नप्रमाणादहारान् (किणई इति) किञ्चिन्मात्रा एकेन दान्यां त्रिभिश्चतुर्जैवो कवन्नेः सा-धोहीनं हीनतरं यावद्ब्रह्ममर्हस्याऽप्येवमाहारं यात्रामात्र-माहारं धीरास्तीर्थरुदादयो ब्रूवन्ते न्यूनश्च एव यात्राहार एव एव वाऽवमाहार इति ज्ञावः । पिं० ॥

संप्रति प्रमाणदोषानाह ॥

पणमं च निगमं च, पाणीयं जत्तपाणमाहारं ।

अइवहुयं अइवहुमो, पमाणदोमो मुण्येव्वो ॥

यः कामं निकामं प्रणीतं वा जक्रपानमाहारयति तथाऽतिवहु-कमतिवहुशब्द तस्य प्रमाणदोषा ज्ञातव्याः ॥

संप्रति प्रकाशद्विस्वरूपमाह ।

वत्तीसाइपरेण, पणम निबंतामिव उ निकामं ।

जं पुण गत्तिवमिणेहं, पणीयमिति तं बुहा विति ॥

द्वाविंशदादिकवच्छेदयः परेण परतो जुञ्जानस्य यद्भोजनं तत्प्रकामभोजनं तदेव तत्प्रमाणातीतमाहारं नित्यन्तं प्रति-दिवसमश्रतो निकामभोजनम् । यत्पुनर्गतिवत्तद्वद् भोजनं तत्प्रणीतं बुहास्तीर्थरुदादयः ब्रूवन्ते ॥ तथा—

अइवहुयं अइवहुमो, अइप्पमाणेण जायणं चुत्तं ।

हाएज्ज व वामेज्ज व, मारेज्ज व तं अजीरंते ॥

अतिवहुकं वड्यमाणस्वरूपमतिबहुशोभनेकशोऽभ्युप्यता सता भोजनं चुत्तं सत्तं हादयेत् अतीसारं कुर्यात् तथा वास्येत् यच्चा तदजीर्यन्मारयेत् । तस्मान्न प्रमाणातिक्रमः कर्तव्य इति ।

संप्रति अतिबद्धाद्विस्वरूपमाह ।

बहुयातीयमइवहुं, अइवहुमो तिन्निस्सिन्नि परेणं ।

तंचिय अइप्पमाणं, सुंजज्ज वा अतिप्यंते ॥

बहुकातीतमतिशयेन बहु अतिशयेन निजप्रमाणाज्यधिक-मित्यर्थः । तथा दिवसमध्ये यस्मिन् वारान् चुत्ते किञ्चिं वा वारिज्यः परतस्तद्वद्भोजनमतिबहुशः । तदेव च वारव्यातीत-मतिप्रमाणमुच्यते अइप्पमाणे त्यवयवो व्याख्यातः । अस्सैव प्रश्नान्तरेण व्याख्यानमाह ॥ चुत्ते यच्चा अतुयन् एष अइ-प्पमाण इत्यस्य शब्दस्यार्थः । अइप्पमाण इत्यत्र च शानच् प्रत्ययस्ताच्छीत्यविवक्षायां यद्वा प्रकृतवृत्तवशादिति ।

संप्रति प्रमाणयुक्तीनतरादिभोजने गुणानाह ।

हियाहारा मियाहारा, अप्पाहारा य जे नरा ।

न ते विज्जा चिगिच्छंति, अप्पाणं ते तिगिच्छगा ॥

हितं द्विधा द्रव्यतो भावतश्च द्रव्यतोऽविरूढानि द्रव्याणि भावत एषणीयं तदाहारयति ये ते हिताहाराः । मितं प्रमा-णेपेनमाहारयन्तीति मिताहाराः । चात्रिभ्यस्तत्प्रमाण-द्रव्यद्वयमन्वतरं वा आहाराः । सर्वत्र वा बहुजीहिः हिन आहारो येषां ते हिताहारा इत्यादि एवंविधा ये नरास्तान् वैद्या न चिकित्सन्ति हितमितादिभोजनेन तेषां रोगस्यैवा संतवात् किं त्वेते स्वत एव रोगास्थानप्रतिपक्षकरणेनाऽऽम-नैवात्मनस्ते चिकित्सकाः ।

संप्रति मितं हिताद्विस्वरूपमाह ॥

तेह्वरहिसमा जोगा, अहितं उ खीरदहिकंजियाणं च ।

पर्यं पुण रोगहरं, विनामगं होइ रोगस्स ।

द्रवितैत्र्यास्तथा क्षीरद्रविकंजिकानां च यः समायोगः सोऽहितो विरूढ इत्यर्थः । तथा चोक्तं शाकमूत्रकफपिण्याक-कपिष्यवन्नयोः सह करीरद्रविसंस्थैश्च प्रायः क्षीरं विरूढ्येन इत्यादि अविरूढद्रव्यमत्रेन पुनः पर्यं तच्च रोगहरं प्रादुर्भूत रोगविनाशकरं न च जायिनो रोगस्य हेतुः कारणम् । उक्तं च “अहिताशनसम्प्राको, बहुरोगाद्वयो यतः । तस्मादहितं पर्यं, न्यार्यं पथ्यनिषेवणम्” ।

संप्रति मितं व्याख्यासुगह ।

अट्टमसणस्स सव्वं, जणस्स कुज्जा दस्सम दो जगे ।

वाउपवियारण्टं, उब्जायउ ऊणयं कुज्जा ॥

इह क्लृप्तत्वेचुन्दरं पद्मिनीतैर्गतिज्यते तत्रार्क भागवय-

रूपमशानस्य सञ्जनस्य तत्राशाकादिसहितस्याधारं कुर्यात् तत्रा चै भागौ द्वयस्य पानीयस्य पष्ठं तु भागं वायु प्रविचरणार्थं ग्यूनं कुर्यात् इह काशोपश्रया तथा तथा आहारस्य प्रमाणं भवति । काशश्च त्रिधा तथा चाह-

सित्रो उमिणो साहारणो यः काशो तिहा मुणयव्वो ।
साहारणमि काशे, तत्याहार एमा मत्ता ॥

त्रिधा काशो ज्ञातव्यस्तद्यथा शीत उष्णः साधारणश्च तत्र तेषु काशेषु मध्ये साधारणे काशे साहारविषया इयमनंतराक्ता मात्रा प्रमाणम् ॥

मीए दव्वम् एगा, जत्ता चत्तारि अहव दो पाणी ।

उसिणं दव्वम् दोमि उ, तिन्नि वससा उ जत्तस्स ॥

शीत अतिशयेन शीतकाशे छव्यस्य पानीयस्यैको भागः कल्पनीयश्चापि जक्तस्य । मध्यमे तु शीतकाशे चै भागौ पानीयस्य कल्पनीयौ त्वस्तु जागा जक्तस्य । वा शब्दो मध्यमशीतकाशसंसूचनार्थः । तथा उष्णे मध्यमाणकाशे चै जागौ छव्यस्य पानीयस्य कल्पनीयौ शेषास्तु त्रयो जागाः जक्तस्य । अत्युष्णे च काशे त्रयो भागा छव्यस्य शेषौ द्वौ जागौ जक्तस्य । वा शब्दोऽत्रात्युष्णकाशसंसूचनार्थः सर्वत्र च पष्ठे जागो वायुप्रविचरणार्थमुक्तोऽतो मोक्ष्यः ।

संप्रति जागानां स्थिरचरविभागप्रदर्शनार्थमाह ।

एगो दव्वस्स जागो, अवट्ठितो जोषणं दो जागा ॥

वट्ठिते व हाइति वट्ठो दो जागा उ एकैके ॥ १ ॥

एको छव्यस्य भागोऽवस्थितो द्वौ जागौ भोजनस्य शेषौ तौ द्वौ जागौ एकैकस्मिन् जक्ते पानि चेत्यर्थः । वट्ठिते वाहीये, ते वट्ठिं वा वज्जेत हानिं वा वज्जेत इत्यर्थः । तथा हि । अति-शीतकाशे द्वौ जागौ भोजनस्य वज्जेत अत्युष्णकाशे च पानीय-स्य । अत्युष्णकाशे च द्वौ भागौ भोजनस्य हीयते अतिशीत-काशे पानीयस्य ।

पतदेव स्पष्टं भावयति ॥

एत्थ उ तइयचउत्था, दोमि य अणवट्ठिया जवे जागा ।

पंचमट्ठो पदमो, विट्ठो विअवट्ठिया जागा ॥ १ ॥

आहारविषयौ तृतीयचतुर्थौ जागावनचस्थितौ तौ ह्यतिशी-तकाशे जवतोऽत्युष्णकाशे च न जवतः । तथाऽयं पानविषयः पंचमो भागो यश्च वायुप्रविचरणार्थं पष्ठे जागो यौ च प्रथमद्वि-तीयावहारविषयोयते सर्वेऽपि जागा अवस्थिता न कदाचिदपि जवन्तीति जागः । तदेवमुक्तं प्रमाणद्वयम् । पिंग । सूत्र. १ ध्रु. ७ अ० । “आहारार्थं कर्म कुर्यादनिन्त्रं, स्यादाहारः प्राणसधारणार्थं ॥ प्राणा धार्यास्तस्त्वज्ज्ञासतार्थं, तत्त्वं ज्ञेयं येन च्युयो न च्युयात्” ॥ १ ॥ आन्ना० अ० ३ उ० १ ॥

प्रणीताहारभोजनं न युक्तं ब्रह्मचारिण इति (यम्हचेरसमा हि) शब्दे ॥

स्तोकाहारफलं (पमिकमण) शब्दे ॥

आहारस्यागारभूमादिद्रावणः (अंगारभूमादि) शब्देऽपि उक्ता-अपि संग्रहेणाह ॥

अहं जंते ! मङ्गावस्सम् मधुमस्स संजोयणादोमट्ठस्स पाणजोयणस्स के अट्ठ पमत्ते ? गोयमा ! जेणं नि गंथे वा निगंथी वा फासुएमणिज्जं अमणपाण २ परि गहेत्ता संमुच्छिण्णि गिच्छे गट्ठिण्णि अज्जोववक्खण्णि आहारं

आहारं एसणं गोयमा ! संङ्गाव्हे पाणजोयणे जेणं निगंथे वा निगंथी वा फासुएमणिज्जं अमण ४ परि गहेत्ता महया अप्पात्तियकोहकिद्धामं करमाणे आहा रमाहारं ए-एस एं गोयमा ! सधूमे पाणजोयणे जेणं निगंथे वा जाव परिगहेत्ता गुणुप्पायणहेउं अमदव्वेणं सप्पिं संजोएत्ता आहारमाहारं ए-एस एं गोयमा ! संजो यण्णोऽसट्ठे पाणजोयणे एएणं गोयमा ! संङ्गाव-स्स मधुमस्स संजोयणादोसट्ठस्स पाणजोयणस्स अट्ठ पमत्ते ॥

(संङ्गावस्सत्ति) चारित्र्येणमङ्गारमिययः करोति भोजनविषयरागाग्निः सोऽङ्गार एवोच्यते तेन सह यद्यर्तते पानकादि तःसाङ्गारं तस्य (सधूमस्सत्ति) चारित्र्येणमधूमहेतुवाङ्मां दे-पस्तेन सह यत्पानकादि तत्सधूमं तस्य (संजोयणादोसट्ठ-ट्ठस्सत्ति) संजोयना छव्यस्य गुणविशेषार्थं द्रव्यान्तरेण योजनं स इव दोपस्तेन दृष्टं यत्तत्तथा तस्य (जेउंति) विभक्तिपरिणामाद्यमाहारमाहारयन्तीति संक्थः (मुच्छि-पत्ति) मोहवान् दोषानभिज्ञैवान् (गिच्छेति) तद्विशेषाकां-ज्ञवान् (गट्ठिपत्ति) तद्गतस्तेहन्तनुजिः संदमितः (अज्जो-ववक्खति) तदेकाग्रतां गतः (आहारमाहारं ति) भोजनं करोति (एसणंति) एव आहारः साङ्गारं पानभोजनम् (महयाअप्पात्तियंति) महदप्रतिक्रमप्रमं (कोहकिद्धामंति) कोषाङ्कमः शरीरायासः कोषाङ्कमोऽतस्ते (गुणुप्पायण-हेउंति) रसविशेषोत्पादनायेत्यर्थः ॥ न. ७ श० १ उ० ।

उत्तरगुणानधिकृत्याह ॥

मुक्के सिया जाए न दूसएजा ।

अमुच्छिण्णं ज्जुववक्खएजा ॥

धितिमं विसुक्केण य प्यणट्ठि ।

न सिद्धोयगायी य परिव्वएज्जा ॥ २३ ॥

निकखम्म गेहाउ निरावक्कंवी ।

कायं वि उस्सेज नियाणत्तिने ॥

णो जीवियं णो मरणावक्कंवी ।

चरेज जिक्खू वज्जयाविमुक्केचित्तेमि ॥ २४ ॥

(सुक्केमिया इत्यादि) उन्मोत्पादनैवणमिः शुद्धे निर्दोषे स्यात् कदाचिद्यत्ते प्राप्ते पिबे सति साधु रागेद्वयाज्यां न द्रव्यत् । उक्तं च “बायाज्ञेसंसेणमं, कर्ममि गहणमि जीव नहु च्छिज्जिअं । ईहिं जह न च्छिज्जिअं, जुंजेतो रागदोसोहिं” तत्रापि रगस्य प्राधान्यख्यापनायाह । न मूर्खितोऽमूर्खितः सत्तदपि दोषानाहारशोभे सति शुद्धिमकुर्वन्नाहारयति । तथा नऽत्युपपन्नस्तमेयाहारं पौनः पुन्यन्तमजिघ्रसमाणः केवधं संयम यात्रापान्नार्थमाहारमाहारयेत् प्रायो विदितं वचस्यापि विशि शहारसन्निधौ विमत्रापातितोका जायन् इत्यनोऽमुर्खितोऽनस्युपपन्न इति च प्रतिषेधद्वयमुक्तम् । उक्तं च “सुत्तभोगो पुरा जा चि, गीयत्थो वि य भावियो । संते साहारमाईसु, सावि-खिण्ण तु सुखज्ज” ॥ सूत्र. ध्रु. १ अ० १० ॥

शास्त्रातिक्रान्त आहारः ॥

अहं जंते ! सत्यातीयस्म, सत्यपरिणामियस्म, एमि-
यस्म, वेसियस्म, समुदाणियस्म, पाणजोयस्म, कं अट्ठे
पप्पत्ते ? गोयमा ! जेणं निगंथे वा ५ निक्खित्तमन्थमु-
सद्धे ववगयमाग्नावसगविशेषणे ववगयचुयचइयचत्तदंहे
जीवविप्पज्जं अकयमकारियमकपियमणाह्यमकिय-
कम्मणुदिट्ठं नवकोमिपरिसुच्छं दमदोमविप्पमुक्कं उग्ग-
मउप्पायणमहासु परिसुच्छं वीईगात्रं वीईभूमं संजो-
यणा-दोसविप्पमुक्कं असुरसुरं अचवचवं अदुयमवित्रांविंयं
अपरिसामि अक्खोवंजणवणाणुवेवणुत्तयं संजमजाया
मायावत्तिंयं संजमजारवहणुत्तयाए विद्वमिव पप्पग-
चृणणं अप्पाणणं आहारमाहारेऽ एमणं गोयमा !
सत्यातीयस्म, सत्यपरिणामियस्म, जाव-पाणजोयण-
स्म, अयमट्ठे पप्पत्ते तं चेव सेवं जंते ! जंतेत्ति ॥

(सत्यातीतस्सत्ति) शास्त्रादभ्यासोदरतीतमुत्तीर्णं शास्त्राती-
तम् एवं ज्ञतं च तयाविशेषप्रयुक्तादिवदपरिणतमपि स्यादत
आह (सत्यपरिणामियस्सत्ति) वर्णादीनामन्यथा करणे-
नाविचारीकृतस्त्वर्थः । अनेन प्राप्तुकत्वमुक्तम् (एसिय-
स्सत्ति) एषणियस्य गोवणाविशुद्ध्या गोवपितस्य (वेसि-
यस्सत्ति) विशेषण विविधैर्व्यं प्रकारैरेषितं व्येषितं गृह-
णैषणप्रसैषणाविशोधिं तस्य अथवा वेपो मुनिनपर्यं स
हेतुर्ज्ञाने यस्य तद्वैषिकं आकारमात्रदर्शनादवासं नत्वावर्जनं
या अनेन पुनरुत्पादनादोपापहमाह । (समुदाणियस्सत्ति)
ततस्ततो जिज्ञासूपस्य किं चूतो निरन्त्य इत्याह । (निक्खित्त
सत्यमुसज्जेत्ति) त्यक्तखड्गादिशास्त्रमुसजः (ववगयमाग्ना-
वसगविशेषणे) व्यपगतपुण्यमाग्नाचंदनानुवेषनः स्वर-
ूपविशेषणे चमे न तु व्यवचरंदायै निरन्त्यानामव रूपत्वा-
देवेति (ववगयचुयचइयचत्तदंहेति) व्यपगता स्वयं पुण्य-
गृता जोययस्सुसंजवा आगंतुका वा हृत्यादयश्च्युता
मृताः स्वत एव परतो वा ऽन्यवहार्यवत्त्वात्मकाः पृथिवीका-
धिकादयः । (चइयत्ति) त्याजिता भोज्यऽन्यत् पृथक्का-
रिता दायकेन (चत्तंति) स्वयमेव दायकेन त्यक्ता नदय
ज्यात पृथक् कृता देहानेवविशेषज्ञादेहिना यस्मात् स तथा
तमाहारम् । बुद्ध्याख्या तु इयमपि ओद्यतेनोपायायाद-
पेनश्च्युतो जीवनक्रियातो भ्रष्टश्चाविवस्तत एवऽऽप्युक्त्येण
भ्रंशितस्यक्तदेहः परित्यक्तजीवसंसर्गजनिताहारप्रज्ञावपच-
यस्तत एषां कर्मभारयोऽतस्तं किमुक्तं भवतीत्याह (जीव
विपज्जदंति) प्राप्तुकर्मनियं (अकयमकारियमकपिय
यमणाह्यमकियकम्मणुदिट्ठं) अकृतं साधर्म्यमनिर्वर्तितं
दायकेन एवमकारितं दाबकनैव अनेन विशेषणद्वयेनानायाक-
मिक उपात्तः असंकल्पितं स्वार्थं संस्कृत्वा सावर्धनय न
संकल्पितं अनेनाप्यनायाकमिक एव गृहीतः स्वार्थं
मारुध्य स्वार्थं निष्ठां गतस्याऽपि आयाकर्मिकत्वात् ।
न विद्यते आहृतमाह्वानमामन्त्रणं नित्यं मदृशे पोयमात्र-
मन्त्रे आहमित्येवं रूपं कर्मकाराद्यकरणं वा साध्यं स्थानान्त
रादन्नाद्यानयनाय यत्र संज्ञाहृतोऽनित्यपिपक्षो ऽन्यथाहृतो
वेत्यर्थः । स्पष्टया वाऽऽहृतं तत्रियथाहृतान्तो दायकेनास्पष्टया
दीपमान इत्यर्थः । अनेन भावतोऽपरिणतानिधान परण-
दोर्गनयेथ उक्तोऽतस्तमवतिवृत्तं क्रयेण साधुदयं न कृत

मनुद्दिष्टमनौद्देशिकं (नवकोमीपरिसुच्छं) इह कौट्यो
विभागास्तश्चेमा बीजादिकं जीवं न हन्ति न घातयति घ्नतं
नानुमन्यते । ३ । एवं न पचति । ३ । न क्रोणाति । ३ । इत्येवं
रूपाः (दसदोसविप्पमुक्कं) दोषाः शक्तिप्राज्ञेतादयः ।
(उग्गममुप्पायणसणासुपरिसुच्छं) उक्तमश्न आयाकर्मो-
दिः पौनराशयः । उत्पादना च धात्रीदृन्यादिका पौनरा-
शयेव उक्तमत्पादने पतद्विपया या एषणा पिण्ड विभु-
द्धिस्तथा सुप्त परिशुद्धो यः स उक्तमोत्पादनेषणासु
परिशुद्धोऽतस्तम् अनेन चाक्तानुक्तसंग्रहः कृतः । वीतां-
गारदीनि क्रियविशेषणान्यपि जवन्ति । प्रायोऽनेन च प्राप्तं-
पणा विभुद्धिरुक्ता (असुरसुरंति) अनुकरणशब्दोऽयम्
एवं (अचवचयमित्यपि) (अदुयंति) अशोघं (अविश्वं-
वियंति) नतिमन्थरम् (अपरिसामिंति) अनवयवोऽङ्गितं
(अक्खोवंजणवणाणुवेवणुत्तयं) अक्कोपाजं च शकट-
धूर्ध्रं कणं वणानुवेषनं च कृतस्वार्थेन विशेषणं अक्कोपाज-
वणानुवेषने ते इव विवक्षितार्थसिद्धिरसादिनिरिभङ्गता
साधर्म्याद्यः संकोपाजनिवणानुवेषनहृतोऽतस्तं क्रियाविशे-
षणं वा ॥ ५ ॥ (संजमजायामायावित्तिंयं) संयमयात्रा
संयमानुपादनं सैव मात्रा आहव्यनसम्प्लोशः संयमयात्रा
मात्रा तदर्थं वृत्तिः प्रवृत्तिर्यत्राहारे संयमयात्रामात्रावृत्तिको
ऽतस्तं संयमयात्रामात्रावृत्तिकं वा यथा भवति संयम-
यात्रामात्रा वा प्रत्ययो यत्र स तथाऽतस्तं संयमयात्रा
मात्राप्रत्ययं वा यथा जवति । एतदेव वाक्यान्तराह ।
(संजमभारचणुत्तयाएत्ति) संयम एव भारस्त्वस्य वहनं
पात्रनं स एवार्थः संयमनात्त्वहनार्थस्तद्वावस्तसा तस्यै
(विद्वमिव पप्पगचृणणं अप्पाणणंति) इत्येव रन्ध्रे इव
पद्मगजनेन सणकल्पेनात्मना करणभूतेन आहारमुक्त
विशेषणं आहारयति शरीरकोष्ठके प्रक्षिपति । यथा किन्न
विश्वे सपे आत्मानं प्रवेशयति पार्थ्वीनस्संपृशनेनैव साधुर्वा
दनकंदरपार्थ्वीनस्संपृशनाहारेण तदसंचारणतो जतरिभवे
आहारं प्रवेशयतीति । (एसणंति) एषोऽनंतरोकविशेषण
आहारः शास्त्रातीतादिविशेषणस्य पानभोजनस्यासौ ऽभिधेयः
प्रज्ञतः । ३०-९ वा. १ उ ० ॥ अनु ० । वि ० ।

आहारपरिष्ठापना (परिट्ठावणा) शब्दे ॥

जक्तपरिष्ठा तु समाचर्यमाहारे दीयते । (इस्ति भक्तपरिष्ठा)
शब्दे । युगधिनः कन्दाद्याहारं आसन्नं ऋषयस्वामिनाऽ
वाह्वारिणः कृताः ।

मूत्रं । जे जिक्खू पिउमंदपज्ञासयं वा पमोलपज्ञासयं वा
विद्वपज्ञासयं वा सीउदगवियट्ठेण वा उसिणोदगवि-
यट्ठेण वा संफाणिय संफाणिय आहारेऽ आहारंते वा
साइज्ज ॥ १४ ॥

पिउमंदो निवो पज्ञासं पत्तं संफाणियंति धोविदं अहया
संफोमिदं मेडितुमित्यर्थः ।

गा०-आहारमणाहारस्म, मगणा निमसा कता होति ।
निवपमोज्ञादीहि, दिशराओ चउक्तयणाओ । ३८ ।

को आहारो को वा अणाहारो एतेहि विभपमोज्ञादपि मग-
णा कता जयति आहार अणाहारे दिशरे वा राति चउज्जेणो
दियागहिं दियाधुत्तं एवं च भेगो ॥

गा०-ना हट्टस्माहारे, चउविहो परियासियं तं तु ।

णिवपस्नोद्गादीयं सति ज्ञाने जं वपरिवसति ॥ ३९ ॥
हृदो गिरोगो णिव्वाधितो समत्तो तस्स जो आहारो असणा-
इचउच्चिहो तं परियासितं जो जुंजति चउज्जगेण तस्स
पच्चित्तं । इमं ।

गा०-आहारे चउज्जगे, चउगुरुतेरे व चउज्जगहा ॥

सुत्तं पुण तद्विस्सं जो धुवति अचेतणा पल्लोसो ॥ ४० ॥

आहारे परियासिते चउसु चउगुरुं इतरे अणाहारिमेसु
अउसु विनंगेसु चउज्जहुं इमे पुण सुत्तं जो तद्वसियं अचित्तं
धुविशो जुंजति तस्स भवति अणाहारियं परियासियं पसुच्च
भस्सति ॥

गा०-जयणपदाण चउगहं, अस्मतराएण जो तु आहारे ।

णिवपस्नोद्गादीयं, सो पावति आणमादीणि ॥ ४१ ॥

चउरो जंगा जयणापदात्तोहं जो आहारेति तस्स अणा-
दिदोसा संफाणति सुत्तपदं तस्सि मावक्खा ॥

गा०-सविणव उसिणेणव, वियमेणं धोवणानुफससा ।

अहवा जायं धोवति, संफाहो एगहाणेगाहं ॥ ४२ ॥

पगाणिगेगाहं पगाणेगादिवसर्पिहिताणि धोवति इमा विराहणा ।

गा०-उद्धवतविराधणता, पाणादीया समुच्चंति ।

तद्विस्सथेवणट्ठा, तं णिस्मितवाती जुंजंते ॥ ४३ ॥

उद्धं रातीजोयणवयं तं विराहिज्जति मच्चियातिपाणा तथ-
तिव्रिते ते गिहिकोश्चिया तिणंति किञ्जनेसु वा पिप्पिणसु
कुंयुमाती संमुचंति । आद्य दान्दः तर्कणादिदोषादिप्रति-
पादनः यथा मवायां ब्राह्मणान् परिजो जयेत् एते परियासिते
दोसा इमे तद्वसिते चि श्रियपत्ताति अणट्ठा येत्तुं धोविजं
जुंजतस्स तस्सियपाणिघातो भवति अतोतस्स य एवा-
वणदोसो अतो तद्वसियपि ण कप्पति जुंजंत्तं कारणं
कप्पति ॥

वितियपदं गेज्जसो, वेज्जुवएसे य दुद्धज्जद्वं ।

तद्विस्सजत्तणाए, वीध गीयत्यसंविगे ॥ ४४ ॥

गिज्ञाणकारणे वेज्जुवदेसेण संफाणे दुद्धज्ज दध्वं वा अणेग-
दियसे संफाणेतितद्वसियं पुण परसंफाणियं गेहहंति
अस्मति अण्णाया च संफाणेतित तद्वसियमि अ ध्वंते वितिय-
मिति आगाढे पशोयेणं गीतये संविगे सविगरणं पि को-
ज्ज तं पुण पिप्तादिरोगाणं पसमणट्ठा इमं गेहेह ॥

पउमपझमाउद्धं, एरं चेव णिबुपत्ते य ।

वेज्जुवदेसे गहणं, गीतये विकरणं कुज्जा ॥ ४५ ॥

पिप्पुद्वय पउमपझामसि चाए निवाए मातुवेगं वा परंको
संभेणि च पत्ता तद्विस्स जयणाएत्ति । अस्य व्याख्या । वेज्जु-
वएसे गहणंति । वितियं संविगोत्ति । अस्य व्याख्या । गीत्यये
विकरणं कुज्जाएतद्वयं कुट्टपरे करोति ॥

संफाणितस्स गहणं, असुती येत्तुण अण्णाया धोवे ।

तद्विस्सिमिद्वेज्जासति, णेगा विणसा तु संफाणे ॥ ४६ ॥

तद्वसियस्स अत्रानं अणेगदियसे वि करंति ॥ नि. चू. २. उ. १
(मच्चित्तवृत्ति मच्चियायनाहारः कार्य इति सचित्तकफवराज्ये ॥)
(आहारग्रहणविधिः-गौरवरचरिया, शब्दे ॥)

संमार चक्कावे, मवेने ते पुगझापए बहुसो ।

आहारिया य परिणा-मियाय न यहं गत्रो तत्ति ॥ ४७ ॥

आहारनिमित्तेण, अह यं मव्वेसु नरयसोएसु ।

उववन्नोमिय बहुसो, सव्वासु य मिच्छनाईसु ॥ ४८ ॥

आहारनिमित्तेण, मिच्छा गच्छंति दारुणे नरए ।

मच्चित्तो आहारो, न खमइ मणसा वि पच्चेउं ॥ ४९ ॥

महा० प० ॥

आदिहयते इत्याहारः । ओदनादौ । सूत्र० ॥ १ भू. ७ अ. ।

चउविहे आहारं प० तं असणे पाणे खाइमे साइमे ॥

स्था० ४ ग० ॥ अउविहे आहारे पसत्ते तं ॥

माणं असणं पाणे खाइमे साइमे अमाणे अमणे

पाणे खाइमे साइमे । स्था० ८ ग० ॥

असणं पाणं चैव, खाइमं साइमं तदा ।

एसो आहारविदी, चउविहो होइ नायव्वो ॥ ५० ॥

अशानं मंरुकोदनादि पानं चैव द्राक्षापानादि खादिमं फळादि
स्वादिमं गुहादि एष आहारविधिश्चतुर्विधो ज्ञातव्य इति
गाथार्थः । आ० १०० । ६ अ० ।

साम्रंतं समयपरिजापया शब्दार्थनिरूपणायाह ॥

आमुं खुहुं ममेइ, असणं पाणाणुवगहे पाणं ।

खे माइ खाइमंति, साएइ गुणे तओ साइ ॥ ५१ ॥

मव्वो वि अ आहारो, अमणं मव्वो वि बुद्धं पाणं ।

मव्वो वि खाइमंति अ, मव्वो वि अ साइमं होइ ॥ ५२ ॥

जइ असणं चि अ मव्वं, पाणमगविवज्जणंमिसेसाणं ।

हवइ असेमविगे, तेण विजत्ताणि चउरो वि ॥ ५३ ॥

असणं पाणं चैव, खाइमं साइमं वहा ।

एवं पस्विअं मीस-दुद्धि ओ जे सुही होइ ॥ ४० ॥

(आसुति) आसु दीप्ति, कुथां बुद्धिं समवतीति

अशानम् । तथा प्राणानामिन्द्रियादिद्रव्यानामुपग्रहे उपकारे
यद्गतेते इति गम्यते तत्पानमिति । खमियाकाशं तच्च सु-
खविवरमेव तस्मिन्मातीति खादिमम् । स्वादयति गुणान्
रसादीन् संयमगुणान्वा यतस्ततः स्वादिमं । हेतुत्वेन तदेवा-
स्वादयतीत्यर्थः । यिच्चित्रनिरुक्तिपाठादुक्तमिति रौति तदुभयर-
इत्यादिप्रयोगदर्शनात् साधुरेवाऽयमर्थः इति गाथार्थः
॥ ३९ ॥ उक्तः पदार्थः पदविग्रहस्तु समासभाक् पदविषय
इति नेतः अमुना चालनामाह ॥ (खवो वि यतः) यत्तनं-
तरोदिपदार्थोपेक्षया अशानादीनीति । यतः सर्वोऽपि
चाहारश्चतुर्विधोऽपि तथा । अशानं सर्वोऽपि चोच्यते ।

पानकं सर्वोऽपि च खादिमं सर्व एव च स्वादिमं प्रजाति
अन्वयोविशेषात् । तथा हि यथैवाशानमोदनामंरुकादि
ध्रुवं शमयति एवं पानमपि तत्तथैव द्राक्षाङ्गीरपानादि ।
खादिममपि फळादि, स्वादिममपि गुहादि । यथा च पानं प्रा-
णानामुपग्रहे वर्तते एवमशानादीन्यपि तथा चत्वार्यपि खे मान्ति
चत्वार्यपि वा स्वादयन्ति अस्वाद्यन्ते चेति न कश्चिद्विशेषस्त-
स्मादयुक्त एव जेद इति गाथार्थः ॥ ३८ ॥ इयं चालना । प्रत्यव-
स्थानं तु यद्यपि पतद्व तथापि तुल्यव्याप्राप्तावपि रुदितो नीति-
प्रयोजनं च संयमेपाककामस्येयं कल्पनया अन्यथा दोषस्त
या चाह (जइ असणं) यथानमेव सर्वमाहा-
रजातं गृह्यते ततः शेषपरिभोगेऽपि पानकायवर्जने उदका-
परिभोगे शेषाणामाहारभेदानां निवृत्तिर्न कृता भवतीति

आहार

वाक्यशेषः ततः का नो हानिरिति चेत् भवति विशेषणविकः
अस्ति च शेषाहारजदपरित्यागः न्याय्योपपन्नत्वात् प्रज्ञापूर्वं
नेत्यर्थं कुकुत्था पत्रयते अर्थं प्रसवाय कल्पत इत्यपरिणतानां
श्रद्धा च न जायते एवं सामान्यविशेषभेदनिरूपणया सुखाय
संयं सुखश्रद्धयं च भवतीति गार्थायः ॥ ३९ ॥

तथा चाह-असर्गगाहा, असर्गं पातकं चैव खादिमं स्वादिमं
तथा । एवं प्ररूपिते सामान्यविशेषभावनाख्याते तथ्यावेया
धात् श्रद्धा प्रवर्तते उपशङ्कणयत्वादीयते पाल्यते च सुख
मिति गार्थायः । ४० ॥

उपस्कृतसंपन्नादिना आहारचानुविध्यम्

चउज्विह्वे आहारे पं० तं० उपकखरसंपन्ने उपकखर
संपन्ने सज्जावसंपन्ने परिजुमिय संपन्ने ॥

उपस्क्रियतेभेनन्युपस्करां हिंस्यादिस्तेन संपन्ना युक्त उपस्क
रसंपन्नस्तथा उपस्करणमुपस्कृतं पाक इत्यस्तेन संपन्न ओद-
नकर्मकादिः उपस्कृतसंपन्नः पातान्तरेण नो उपस्कारसंप-
न्ना हिंस्यादिभिरसंस्कृत आदनादिः । स्वभावान् पाकं विना
संपन्नः सिद्धः द्राक्षादिः स्वभावसंपन्नः (परिजुसियति)
पर्युषितं रात्रिपरियसर्गं तेन संपन्नः इष्टिकादिः यतस्ताःपर्यु-
षिताकन्ननिर्कृता आम्बराश्च ज्वानि ।
आहारस्य वैयक्तिकावैयक्तिककारिकाश्च जेदाः (पिंशद्ये
वश्यते) पिंशरूपत्वान् तस्य ।

आहारपरिआवणम् ।

॥ सूत्रं-जे जिकवू असर्गं वा ४ अणगाढे परिसा-
वेड परिसावंतं वा साडज्जइ ॥ १८४ ॥

जे जिकवू परिसावियस्स असर्गं वा ४ तथा पमाणं वा
हुंजप्पमाणं वा विंदुप्पमाणं वा आहारं आहारेड
आहारंतं वा साडज्जइ ॥ १८५ ॥

अग्ं जोज्जे । खाद भङ्गणे । पा पाने । स्वद आस्वादने-
पते चतुरे तिष्ठिदो अक्षयं वा जे रातो अणगाढिण आगा
ढं अणगाढं तंमि जो परिवसावेति तस्स चउगुं अणानि
विराहणा भवति इमा निज्जुत्तिगाहा ।

जे जिकवू असर्गादि, रातो अणगाढाणिकखवेज्जाहि
सो आणा अणवत्थं भिज्जचविराहणं पावे । १८६ ॥

(आगाढचानुविध्यमागदशब्दे)

अणगाढे इमं सुत्तं अणगाढं परिवसावेति तस्स य सोहि
संजमो य विराहणादोसा य तस्य संजमे इमा विराहणा ॥
समुच्चतिं तहिं वा, अस्से आगंनुगावन्नगंति ।

परनोपरगन्नमाणा, विमपेव अर्णणादि । १८७ ॥

असणादिपरित्येसाविते किमिरसगादीपाणा समुच्चति
अश्वे वा मुच्चियमसगमक्रोरुपिवीविगादी परंति तक्कंति
परंपरतो वा भवन्ति तं परिवसासिदञ्चं मच्चियगपदंगमुसगा
दि तक्कंति, मच्चियातो गिहिकाइविया तक्कंति, गिहकाइवगं
मज्जारो तक्कंति, मज्जारं साणो तक्कंति, एस तक्कंता परंपरओ
अह च ज्ञायणं परिगणितं तत्त्ववि परिगणितं एवं चैव तक्कस
परंपरओ, अश्व मधुवेदोपाख्याने दृष्ट्यं एसा संजमविराहणा
दात्ता तथा विमो वा, उदरपिंभी व पणमुक्कं वा ।

परकोइसमुचेज्जा पिवीवगा मरणतो णाणं ॥ १८८ ॥

भक्ते पाणे वा परिवसासियगविते सत्पादिणा ज्ञासाणेण हा-
वाविससंमिस्सा मुक्का हवेज्जा तथा विसेण वा फीसंतं हवे-
ज्जा तेहिं वासगतेहिं वीयं निसंतं तं परेज्जा । घरकोइवो वा
सुत्तंज्जा गिहकोकिन्न अवयवसंमिस्सेण सुत्तेण पाट्टं किन्न
गिहकोइवा समुच्चतिं मुदंगा समुदि वा पक्किपायथ मुदंगासु
मेहा परिहायति । मेहापरिहाणी एणाण विराहणा सेसेसु आय-
विराहणा परियावणा परियावणादि जाव चरिमं पावतं
वितियपदे आगाढो कारणं निक्खिवंतो अदोसो तं च इमं ॥

वितियपदं गेवमो, अट्ठाणो म य उत्तमडेय ।

एतेहिं कारणेहिं, जयणा ए णिकखमे जिकवू ॥ १८९ ॥

गिवाणस्स पदं दिष्णं अन्नमेतं अट्ठाण पावं नाणं असंयरेण
दुग्गिक्खे य असंयरेतं उत्तमट्ठापरिवस्स असमाहाणे
तत्त्वखमवन्ने एवमादिकारणेहिं जयणा ते परिवसेज्जा इमा
जयणागाहा ॥

सवहुपुमे वा, ददरमतणाती अपरि-मुंजेत ।

उदरज ए सरावं, कंठियउवरिं अहेज्जति ॥ १९० ॥

खाण सवोढं उज्जति अणमुहे वा कुम्भहादिसु तयो बोहुं
चर्मण घणणे वा चौरिण ददरंति ददरसति सरावारीपिथाने
दातुं संधिमयणणे विपति उगणेण मट्ठियाण वा ततो अवा
वाहं एणं उवेत्ति, जय उदरजयं तस्य सिक्कं एकातुं चेहासे
उवेत्ति, जदि रज्ज ए उदरा अवतरंति तयंतरा सरावं उवेत्ति,
कंठकाउ काउं वा कदमे उरुमुहा करेत्ति । एसा उवरिक्खवा
हूमिजियस्स वा अहोत्तरी करेत्ति परिगवणजया चेहा स-
ट्ठियस्स अहोत्तरी करिज्जति जय पिवोविगजयं तसगाय-
णतिय रज्जवा मूसगाहं विदेण जयं तत्थिमा आहवविही ।

ईमिं जूमिपत्तं, असर्गं वा विच्छिणपरखट्ठा ॥

परिवेहेउज्जयकात्ते, अगीय अंतरं न अर्णतु । १९१ ॥

भूमिण ईसिं अपत्तं रज्ज ए उसरंति आससं वाहेट्ठा अण-
फिंसंतं उवत्ति किमवं उविज्जति जदि मूसगेण रज्जज्जति
तो सपाणभेयणं परितं पिण जिज्जति ररिक्खं जवति पुव्वा
वरासु य सज्जासु परिवेहपमज्जा करेत्ति अगीतगिवाणा
जय वसहीए, तस्य उवेत्ति ते वा अगीय-गिवाणा अस्त्य
उवेत्ति । नि० ११ उ. ॥

आहारपरिपादकत्वान् प्रज्ञापनाया अष्टाविंशे पदे, च ।

प्रज्ञा० १ पद ॥

आहारएसणा-आहारएणा-खी०-आहारस्य पयणा प्रहणाद्
गवेयणादिप्रहणस्तदर्थसूचकत्वाद् आहारएणा । कुमपुप्पका नाम
नि दशवैयक्तिकस्य प्रथमे अभ्ययने, दश० १ अ० ॥

आहारओ-आहारतस्स- अय्य० व्यप शोपे कर्मणि पंचमी ।

आहारमाश्रित्येत्यर्थं, “आहारओ पंचकवज्जणेण” आहार
माश्रित्य पञ्चकं वज्जयन्ति । “असर्गं पञ्चकुः करनीक्रीरं गोमां
सं मयं चेत्यंतपंचकवज्जनेन मेाकं वदन्ति ।” सूत्र० १४०७अ० ॥

आहारग-आहारक- न०-चतुर्दशपूर्वविदाऽऽदिहयते गृह्यते
इत्याहारकमथवा ऽऽदिहयन्ते गृह्यन्ते केवलिनः समीपे सूक्ष्म
जीवादयः पदार्था अनेनव्याहारकम् । अनु० । वि० १ । स्या० ।
ग० १ । शरीर जेदं, स० ।

अणाहारगवन्दे दंरुमुक्तम् ॥

ओतोओमकेपोहाराणामन्यतमहारमाहारयतीति आहो-
रकः । अनाहारकविरक्षणं जीव, कर्म० । चतुर्दशपूर्वविदा

तथाविधकार्योत्पत्तौ विशिष्टवृद्धिवादादिहियते निवर्त्यते
इत्याहारकं । अथवाऽऽहियते गृह्यते तीर्थकारादि समीपे सु-
हृन्मजीवाद्यः पदार्था अनेनत्याहारकं । रुद्धवहुलमिति कर्मणि
करणे वा णकः । यद्वादि " कर्जमि समुपपन्नं सुयकेवलिण
यिस्तिवृद्धीय । जं इत्थ आहरिज्जह, जणंति आहारगं तं तु
॥१॥ " कार्यं चेदं । पाणिद्वय-रिद्धिरिखण, गम्यन्तां वगहण
हेक वा* संसयवुच्छे यत्थं, गमणं जिणपायमूळमि २. कर्म० ।
एतच्चाहारकं कदाचनापि लोके सर्वथा पि न भवति तथा
ऽनवने जघन्यत एकं समयमुकपतः पणमासात् यावत् ।
उक्तं च " आहारगाई लोके गम्यासा जा न हांति विकयाई
। उक्तेसणं नियमा, पक्कं समयं जहन्नेण,, जी० १ प्र. प्रज्ञा०
२० पद । पं० सं० । द्वा. । आव० । सूत्र० ।

आहारकशरीरं चतुः कृत्वा मोक्ष इति न सर्वस्य चतुर्दशपु-
त्रिण इति (समग्राय) शब्दे ॥ ओगाहणशब्दे तद्वगहाहना ॥
आहारकाः सदैवानाहारका विग्रह गतो सदैवानाहारकाः
भवन्ति, स्या० २ ग० ॥ आहारकशरीरं वति, विशा० ॥
आहारकशरीरवृद्धिसंपन्ने कल्प ० ॥

आहारगंगोर्वंगणाम्—आहारकाङ्क्षोपाङ्गनामन्— न०—अङ्क्षोपा-
ङ्गनामकर्मजदे, यद्युदयादाहारकशरीरत्वेन परिणतानां पुत्रजा
नमङ्क्षोपाङ्गविजागपरिणतिरुपजायते, कर्म० ॥

आहारगुगुञ्ज—आहारकयुगुञ्ज— न०—आहारशरीराहारकां
गोपाङ्गवृत्तेण आहारकवृत्ते, कर्म० ।

आहारगणाम्—आहारकनामन्— न०—आहारकनिवंधने नास्ति
कर्म० ॥

आहारगुगुञ्ज—आहारकद्रिक्— न०—आहारकशरीराहारकांगो
पाङ्गवृत्तेण नामकर्मोत्तरप्रकृतिव्येऽर्थं, पं० सं. ॥

आहारगवृद्धि—आहारकवृद्धि— स्त्री०—आहारकशरीरकरण
शक्तौ, आहारकशरीरं च हस्तप्रमाणमेकस्मिन् जेव, द्विः
संसारे च चतुः कृत्यस्तीर्थकरस्फीतिर्दशैनाथं चतुर्मासाः । ग०
२ अर्थि । प्रव० ॥

आहारगवर्गणा—आहारकवर्गणा— स्त्री०—आहार एवाहारक
स्तत्प्रायोग्यवर्गणा आहारकवर्गणा आहारकशरीरग्रहणकप्रा-
योग्यवर्गणायाम् कर्म० प्र० । वर्गणाशब्दे स्वरूपे ।

आहारगसमुग्राय—आहारकसमुद्रात—पु०—आहारके प्रारब्ध
माणे समुद्रात आहारकसमुद्रातः । प्रव० ॥ आहारकर्मविष-
य, पं० सं. ॥ चतुर्दशपूर्वविद् आहारकवृद्धिमंत कविचिन्दे-
हापममाय तीर्थकरातिक्रमनार्थमाहारकशरीरं समुपादा-
तुं बहिरात्मप्रदेशप्रवेशे, आचा० ॥ अहारकसमुद्रातस्तु
जीवप्रदेशान् शरीरदेवैर्हिलिन्कम्य वाहल्यमावयामतश्च
संख्येयानि योजनानि दूषणं निमुञ्जति निमुञ्ज्य च यथा
स्थूत्रानाहारकशरीरनामकमुद्रातान् शतयाति ॥ स्या० ग०
३ प्रज्ञा० ॥

आहारगमरीकायपपत्राग—आहारकशरीरकायप्रयोग—पु०
आहारकशरीरनिवृत्तेः प्रधानंङ्के । ज० ३ ग० १ उ० ।

आहारगुप्त—आहारगुप्त—स्त्री०—अनतिमात्राप्रस्थिताहारो-
जिनि, आव० ४ अ. । सूत्र० ॥

* सुहृन्मजीवाद्यहणहेतु, इति पात्रो जीवानिगम टीकायाम् ।

आहारजतिचि—आहारजवृत्ति—स्त्री०—भोजनजनितवृत्तोप-
शमे, पंचा० ६ वृ. ॥

आहारजाइ—आहारजाति—स्त्री०—अन्यवहार्यसामान्ये, पंचा. ५ वृ.
आहारजात—आहारजात—न०—अन्यवहार्यसामान्ये पंचा० १० वृ.

आहारणीइ—आहारनीति—स्त्री०—संस्कृताहारजङ्गणप्रकारे,
ऋषभस्वामिनो गृहावासात् पूर्वमसंस्कृताहारेण आसन्ते ते
च तदा ऋषभस्वामिनाऽज्ञाहारिणः कृताः इति उच्यमशब्दे
उक्तं । आ० चू० ॥

आहारणीहार—आहारनिहार—पु०—विसर्जने, विद्विसर्जने, नि०
चू० २ उ० ॥

आहारपडिमा—आहारपरिज्ञा—स्त्री०—आहारस्य परिज्ञापरूप-
के सूत्रकृतानस्य २ श्रु० द्वितीयोऽध्ययने, स्या० ७ ग० । आव० ।
प्रश्न० ५ अ० । द्वा० ॥

आहारपञ्चखाण—आहारप्रत्याख्यान—न०—सदोपाहारपरिहा-
रे, तत्फलं यथा ॥

आहारपञ्चखाणेणं जंते! जीवे किं जणयइ? आहा-
रपञ्चखाणेणं नीविवाससंपन्नओगं वोचिन्दइ जीविआ
संपन्नओगं वोचिन्दित्ता जीवे आहारमतेरेण न सांकि
द्विस्सइ ॥ ३९ ॥ उच्च. २९ अ. ॥

हेजदत्त! आहास्य प्रत्याख्यानेन सदोपाहारत्यागेन उपया-
सादिना जीवः किं फलं जनयति गुरुदहं हेक्षिष्य! आहारप्र-
त्याख्यानं जीवो जीविताशंसप्रयोगं ध्यवच्छिनत्ति । जीविते
प्राणधारणे आशंसा अभिलाषस्तस्याः प्रयोगो व्यापारो जीवि-
ताशासंसप्रयोगस्तं व्यवच्छिनत्ति निवारयति जीविताशंसा
रहितो मुनिर्न क्लेशभाक् स्यात् इति भावः ॥

दु-ति-चउविहारेसु कपम् लघुप्रवचने यथा—

जट्टं धनं सर्वं, वदाम अक्खो रुउच्चुगुगुदिया ॥

फणपकन्ने सर्वं, बहुव्विहं खाइम मेयं ॥ ४० ॥

दंतवणं तंबोदं, चित्तं तुलसी कुहेरुगाईयं ॥

महु पिप्पली मुंठि मरी, पणुगं जाइफणुगं च ॥ ४१ ॥

एल्लदुगं लविंगं अजंमोयतिं तियं च अजयाणं ॥

स कप्पुर-कविट्ठाई, हिंणुलवणयाण असणगं च ॥ ४२ ॥

विमल्लवण वरिगवुल्ल, कंठककखाणच्छट्टिया सत्त्वा ।

फोफणकेसल्लपुक्खा, रजवासपणकूडगयच्छट्टी ॥

तिव्वुय सुगंधि धणुय, पत्तजरी पण्णी वरट्टा य ॥

रसजाई जेमज्जपमुहं साइमं अण्णविहं ॥ ४३ ॥

दुविहारे कपिज्जइ, पाणं माइ मण्णह्मासव्वं ॥

तिविहारे पाणं, पुण चउहारे किमवि नो कप्पं ॥ ४४ ॥

साइमगयामिमां, न कप्प तह पसंग दोमाओ ॥

गुरुल्लवणहिंमगंधि, जीरय धरणा वरट्टा य ॥ ४५ ॥

अजमो अतियं कविट्ठं, आमलंगं च तह कप्पकंदा य ॥

अंबोदंगं च सूया, एमाइ अमणव्वहारे ॥ ४६ ॥

चउहारे रयणीए, कपिज्जइ जाणिमाणिं वत्थूणि ॥

समजागकया तिहवा, नूनैवोसीर चंदणयं ॥ ५६ ॥
गोमुत्तं कुरुहोणि, वग्नी अमया य रोहिणी तुगा ॥
गुग्गुव्रया करीरय, द्विवपंचग जासगणो ॥ ५७ ॥
तद् आसगंधि वंजी, चीरुहद्विदा य कुंदरुकुडा ॥
विसनाइ य धमासो, बोन्नय वीया अरिहटा य ॥ ५८ ॥
मीरुज मजिडकंकेद्वि, कुमारि कंथेरं वेरकडा य ॥
कप्पारवीय पत्तय, अगुरु तुरुक्का य तंतु वरु ॥ ५९ ॥
धवलयरपद्मासाई, कंटकरुक्खाणवुद्वियासाणा ॥
जं कमुयसपरिगयं, आहारं पिच्छ अणाहारं ॥ ६० ॥
इचाइ जं अणिङ्गं, पंकुवमंतं जवे अणाहारं ॥
जं इच्छाए जुंजइ, तं मव्वं हवइ आहारं ॥ ६१ ॥

आहारपञ्जति-आहारपर्याप्ति- स्त्री० आहारपुक्रवग्रहणप-
रिणमनहेतावतामनः शक्तिविशेषे, पं० सं० ॥ यथा बाह्या
हारमादाय खन्नरसरूपतया परिणमयति साऽऽहारपर्याप्तिः ।
। कर्म० । दर्श० । जी० १ प्र. । तं० । प्रज्ञा० १ पद ॥ प्रव० ॥
पर्याप्तिर्नाम शक्तिस्तत्र यथा शक्त्या करणज्ञतया नृकमा
हारं खन्नरसरूपं च या करोति सा ॥ वृ० १ उ. ।

आहारपूड-आहारपूति-स्त्री० (असिबे ओमोरयि, रायकुंटे
जप व गेवरे । अक्षाण रोहपया, गहणं आहारपूष ३० ए)
इत्युक्तत्रकणायामाहारशुद्धौ, नि० चू० १ उ. ।

आहारपोसह-आहारपोषध- पु० आहारः प्रतीतस्तद्विषय
स्तस्मिन् पोषधश्चाहारपोषधः । आहारविशेषतया, “आहा
रपोसहो दुविहो, देसे सन्ने यदेसे अ अमुणाविगतिआयंविज
एकंसि या दो वा १ सन्ने चविहोचि आहारो अहोरस्ते पञ्च
क्का ” आ० ६ अ. । आहारपोषधो देशतो विवक्तिरे विवृतेरवि
हते एवाऽऽन्नस्य वा सृष्टेयं चिरे वा जोजनमिति सर्वतस्तु
चतुर्विधस्याहारस्याहाराश्च यावत्प्रत्याख्यानं । ध० १ अधि. ।

आहारसमा-आहारसंज्ञा- स्त्री० कुबेदनीयेदयात्कावलि
काद्याहारां पुक्रोपादानक्रियैव संज्ञायतेऽनया तस्या नित्या-
हारसंज्ञा ॥ ज० ७ श. उ. । स्या० १० ग. ॥ आहारानिश्चयरूपे
कुबेदनीय प्रत्यये आत्मपरिणामविशेषे, कर्म० ॥ अभिप्रायश्च
ममैवैव वस्तु बुद्धिकारि तद्यदीदमवाप्यते ततः समीचीनं भ-
वतीत्यर्थं शब्दार्थोन्नेखानुबन्धः स्वबुद्धिमिति सज्जतप्रतिनियत
वस्तु प्राप्यव्यवसायरूपः । जी० १ प्र. । प्रज्ञा० ७ उ. ।

संज्ञाशब्दवक्तव्यता (सप्ता) शब्दे ।

चउहिं गणंहिं आहारसमा समुपजइ । तं जहा
ओमकोच्याए इहावेयणिजस्स कम्मस्सं उदएणं मईए
तदटोवओणेणं ॥ स्या. ४ ग. ॥

टी०-अवमकोष्ठतया रिक्तोदरतया मत्या आहारकथाश्रवणा
दिजनितया तदर्थोपयोगेन सतमाहारचिन्तयेति ॥

आहारविधानार्थे कर्मणि, साहाभित्यक्तन्तस्य, डा. ३० डा. ।

आहारदिचाणुद्वाण-आहारदित्यागानुष्ठान न० भोजन
देहसत्काराऽऽन्नव्यापारपरिहारकरणे । पंचा० १० वृ. ॥

आहारिज्जमाण-आहियमाण त्रि० संगृहमाणे, अन्यवहि
यमाणे च, ज० १ श. १ उ. ॥ खाद्यमाने, स्या० १० ग. ।

आहारिज्जसमाण-आहिरिप्यमाण त्रि०-अनागते कावे आ-
हारं करिष्यमाणे भ. १ श. १ उ. ।

आहारित्तए-अहर्तुम् अन्य०-अन्यवदन्तुमित्यर्थे आचा० ।

आहारित-आहारित- त्रि० नृकृते, तं० ॥ आहारत्वेन गृहीते,
अनु० ॥

आहारयव्व-आहृतव्य- त्रि० अन्यवहायै स्या० ३ ग. ॥

आहारमाण-आहारयत्- त्रि० अन्यवहरति, स्या० ६ ग. आचा० ॥

आहारसणा-आहारैषणा-स्त्री० अन्यवहार गवेषणायंशः । अ. ।

आहागेवचय-आहारोपचय- त्रि० आहारोपेणचयोऽस्य ।

आहारोपचिते, “ आहारोवचया देहा परीसहपन्नगुरा ”

आचा० ७ अ. १ उ. ।

आहारोपचिय-आहारोपचित- त्रि० आहाररूपतया संचितेषु,

भ० १६ श. १ उ. ।

आहावणा-आहावना-स्त्री० उद्देशमात्रे अपरिगणनायाम् पि० ॥

आहि-आधि-पुं० शारीरमानसपीमाविशेषे, पो० १५ विच. ।

मनः पीमायां, । ज० १ श. १ उ. ।

आहिंरुग-आहिंरुग-पु० जमनशीले गच्छनिर्गतसाधौ, औ० ।

इदानीमाहिंरुकान् प्रतिपादयन्नाह ॥

उवएस अणुवएस, दुविहा आहिंरुगा समामेणं ।

उवएसदेसदंमाण, झुजाई हुंति उवएस ॥ १७ ॥

तत्र एके उपदेशहिंरुका अपरे अनुपदेशहिंरुका एवमेतत्

द्विधा अहिंरुका मुणितव्यास्तत्र उवदेसन्ति । द्वारपरा

मर्शः (देसदं सणत्ति) देशदेशनायं द्वादशवर्षाणि यः पर्यटतिस

सूत्रार्थी गृहीत्वा एति उपदेशहिंरुका अनुपदेशत्वमी जवर्ति

(झुजाई हांति उवएस) स्तूपादिगमनशीला अनुपदेशा

हिंरुकाः औ० । व्य० ।

आहिंरुगण-आहिंरुग- अन्य० परित्रम्येत्यर्थे, । संया० ।

आहिंरु-आधिक्य- न० सजातीयपरिणामप्राचुर्येणं ॥ डा० ॥

आहिदेविय-आधिदैविक- न० यत्कारकतत्प्रहायवेश हे० के

डुः खादौ, स्या. ग० ॥

आहिजोतिय-आधिजौतिक- न० मनुष्यपञ्चपक्षिमुगसरी

सृष्ट्यावरनिमित्ते दुः खादौ, स्या० ग० ॥

आहिय-आख्यात- त्रि० प्रतिपादिते, कथिते । सूत्र० १ ध्रु १ ।

स्या० अनु० । आख्यानकप्रतिबन्धे, ८० प्र. । आधिजान्विते,

भावे क्तः अभिप्रायः, इहमेवेति आहियं । सूत्र० १ ध्रु २ अ

आहित- त्रि० प्रवचन ऋषिप्रतिपादौ आत्मनि वा व्यवस्थिते

सूत्र. । व्यवस्थापिते, स्या. ४ ग. । निवेशिते, जं० । द्वौकि

ते, अनुष्ठिते, । सूत्र० । प्रयोगविश्रमस्यां स्वकर्मपरिणत्या

वा जनिते । आचा० । समतारिते च, सूत्र० ॥

आहियगि-आहितासि-पु० कृत्यावस्थादिब्राह्मणे, दश. अ. ए

उ. १ । अग्नि गृहीत्वा ऋषयश्चित्तायां स्थापितवन्तस्तेन कार-

णनाहिताग्रयः । आ० म० ग. ॥

आहियविसेसत्त-आहितविशेषत्व- न० शेषपुरुषवचनपेक्षया

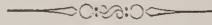
शिष्टोत्पादनमतिविशेषतायां । रा० । सत्यवचनातिशये, । सम० ।

आहीर - आनीर - पु० गोचारिप्रभमे देशजदे । कव्य.

(आभरंदेशे अचन्नपुरासन्ने कृष्णवर्णानां धर्मेष्वेकस्य

हीपः। कल्पः। अहिर इति ख्याते शुद्धजातीये, सूत्र. १. थु. १ अ. ॥
 आहु-आहोतृ-त्रि० दातरि,। झा. १ अ.। औ० ॥
 आहुणिज्ज-आहवनीय-त्रि० सम्प्रदानभूते झा० १ अ.। औ० ॥
 आहुणिज्जमाण-आधूयमान-त्रि० कम्पमाने विद्रवमुपागते,।
 झा० ए अ.। औ० ॥
 आहुणिय-आधुनिक-पु० अष्टांशतेर्महाप्रहराणां पंचमे,। दो
 आहुणिया, स्या० २ गा.। कल्प०। ज०। सू० प्र० ॥
 आहूय-आहूत-त्रि० कृताहाने, वाच०। अ. उ.।
 आहूय-अव्य० उपादायेत्यर्थे, (कम्मआहूय जंचणं) कर्मा-
 हूय ॥ आचा०
 आहृत्-आधानु-अव्य० आधानं कर्तुमित्यर्थे। सूत्र०, १. थु. एअ.।

आहृण- न० विवाहोत्तरं कथूपवेशे वरगृहे क्रियमाणे जोजने।
 । आचा० २ थु० १ अ० ५ उ० ॥
 आहृवच-आधिपत्य- न०। अधिपतेः कर्माधिपत्यम्-रत्नार्थम्
 ज०। कल्प०। स०। ज०। प्रज्ञा०। आ० म० प्र०। झा०
 । वि०। स्वामितायाम्। स्या० ए गा.। तदाश्रितश्लोकस्यः
 अधिक्येन तेष्ववस्थायित्वे, औ० ॥
 आहृवण-आज्ञेपण-न० पुरकोनादिकरणे, प्रश्न० २ डा. ॥
 आहोहिय-आधोऽधिकः- पु०-नियतैकत्रयित्वेविषयाव
 धिज्ञानिनि ॥ ज. ७ डा. ७ उ.। स. प्रज्ञा.।
 आनोगिकः- पु०-आनोग उपयोगः स प्रयोजनं यस्य तदा
 भोगिकम् उपयोगप्रधाने,। कल्प० ॥

इति श्रीमद्वृहत्सौधर्मतपागच्छीय-कलिकालसर्वज्ञ

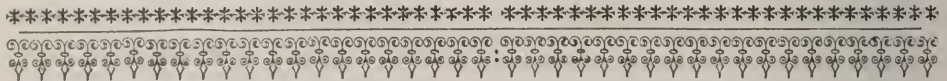
श्रीमद्भट्टारक-जैनश्वेताम्बराचार्य्य १००८ श्री

श्रीविजय-राजेन्द्रसूरिविरचिते

अभिधानराजेन्द्रे “आकारादि

शब्दसङ्कलनम् ”

॥ समाप्तम् ॥

अभिधानराजेन्द्रः ।

६.

६६ (ति.)

(इकार)

इ-इ-पु. अस्य विष्णोरपत्यम् अ. इञ् कामदेवे, गायत्री । एका० ।
स हि रुक्मिण्यां विष्णोरांशात् कृष्णात् जातः । तत्कथा च
यथा-रुक्मिण्यां वासुदेवाच्च, लक्ष्म्यां कामो धृतव्रतः । शम्भ
रान्तकरो जङ्घ, प्रद्युम्नः कामदर्शनः । हरि० १६३ अ. । एवं व्यु-
त्पत्तिमत्त्वेन कामदेवस्यैव इशब्दार्थता नाभिज्ञापस्येति बहवः ।
कामदेवदेवत्याच्च अभिज्ञापे औपचारिक इत्यन्ये । वाच० ।
कम्पे, सायके, सण्पे, सरसीरुहकंसरे, । शकचापे, वाणे
कमलायाम्, रचनायाम्, त्रौणीजूकुहरे, पद्मदले, ज्ञाने, गतौ
च । एका० न प्रथमकस्य अ इत्यस्यदम् अ इञ् । जेदे ३ सरो
पेक्तौ, ४ निराकरणे, ५ अनुकम्पायाम्, ६ गन्दे, ७ विस्मये, ८
निन्दायाम् ९ सम्बोधने, च । अव्य० चादि । निपातैकाच्
कत्वान् अस्य प्रगृह्यसंज्ञा तेन इ इञ् इत्यादौ न सन्धिः । वाच०
वाक्याङ्कारे, च । सहि निपातः पादपूरणाय प्रयुज्यते “इह्वा
वा जुह्वे वा” इ शब्दो निपातो वाक्याङ्कारार्थ इति । औप० ।
ज्ञा० १ अ० । “उत्सने इ वा पदमराया इ वा, पदमजिन्स्वा
यरे इ वा, पदमजिणे इ वा पदमतित्यंकरे इ वा” क. सू० ।
इकारः सर्वत्र वाक्याङ्कारे इति वृत्तिः । कल्प. । (सुसंमि
अण्णाहं इह इ पुण अत्यतो निसहेह) व्य० । इ पादपूरणे
इति वृत्तिः व्य. ५ उ. ॥ तथा चाह वररुचिः स्वप्राकृतवक्त्रणे
। “इजेरापादपूरणे इति” आ. म. द्वि. । “इह इ भणिया
पुरिसजाया” । व्य. सू. । इ इति पादपूरणे इति वचनात्
सानुस्वारता प्राकृतत्वात् । प्राकृते हि पदान्ते सानुस्वारता
भवतीति । व्य० १ उ. ।
इ-इ गतौ-च्वादि० सकर्म० अनिद् अयाति ऐयीत् इयाय ईयतुः
ईयुः इययिथ इयथ आयत् । इह इति प्रत्येगात् अयं च धातुः
कृत् गतौ इत्यत्र द्वयः । सि० कौ० । वाच० ॥
इ (क्) । इक् स्मरणे इति वचनादिति भ० १ श० २
उ० । अधिपूर्वक एव कित् । कित्करणमधीगयैत्यादौ विशो
पार्थम् । अदादि० पर० सक० अनिद् अत्येति अर्धेयीत् ।
वाच० ॥
इ (इ) इङ्-अध्ययने “इङ् अध्ययने इति वचनादिति” भ०
१ श० १ उ० ॥ अव्ययने अधिपूर्वं एव कित् अदा० आराम०
सक० अनिद् अधेति अधीयीत् अर्धेयैत् । वाच० ।
इ (ण्) इण् गतौ “इण् गताविति वचनादिति भ० १ श. १
उ. ॥ शिन् इङ्को भेदाधर्म अदा० पर. सक. अनिद्पति इतः
यन्ति इयात् इहि एतु आयत् अगात् । वाच० ॥
इ (त्) -त्-वि० पति गच्छति इ किप् गत्यरे, व्याकरणो

क्ते प्रक्रियाकाङ्क्षारहिते अस्यापिनि वर्णनेदे, यया तिप् सिप्
इत्यादौ पकारादि ॥ वाच० ।

इ (स्) -इप्-वि० इष् इच्छायां किप् । इच्छायुक्ते १ कर्मणि किप्
इत्यमाणे, २ नि० ३ अच्चे, इत्येते इप् अन्तर्ज्ञेयार्थे कर्मणि किप्
४ पण्यणि, इष्-गतौ भावे किप् । ५ यात्रायाम्, स्त्री० वाच०
इ (ति) इति-अव्य० इण् कित् १ आद्यर्थे “गई इय” इति शब्द-
आद्यर्थस्ततश्च “गई इदियकाय” इत्यादि द्वारकज्ञापेऽवधिर्वन्तः ।
इति । विशो० । इयत्ताप्रदर्शने, मति, वाच० (सम्मत्तेति) इति
शब्दः इयत्ताप्रदर्शनार्थः एते ह्युपादयः सम्यक्त्वान्ता चावि-
शतिरिति न न्यूनाधिकाः परिग्रहा भवन्तीति । प्रब० ८४ द्वा. ।
उपप्रदर्शने, “महया जगत्संदेह वा” इह संधिप्रयोगादिति-
शब्दो लुप्यः स चोपप्रदर्शने इति वृत्तिः । ज्ञा० १ अ० ।
“इति चोदकदिद्रुतं परिहंतुं कथिज्जते ससम्भावो जवदं
सणे इति” । नि. च. ३ उ. ॥ औप० । स्या० ग० ३ ।
सूत्र० २ थु० ४ अ. । विशो. । “इहोवं संवचरियं धेरकपं”
इतिः रूपप्रदर्शने तं पूर्वोपदर्शितं सांवत्सरिकं स्थविरकल्प-
मिति वृत्तिः । कला० । नि० चू. ४ उ. । “असोगवणे इ वा”
इति शब्द उपप्रदर्शने अनुस्वारलोपः संधिश्च प्राकृतत्वादिति
भ० १ श. १ उ. । औप० । प्रअ० । गच्छा० । “इति भो इति
जोसि ते अस्ममसस्स किष्वाहं । करणिज्जाहं पच्चण्णभवमाणा
विहरति” (इति भोसि) एतत् कार्यमस्ति भोशब्दश्चामिन्नणे
इति । ज० ३ श. १ उ. ॥ “उल्लेखे” इति शब्द उल्लेखार्थ इति ।
र० । “तप णं से पात्रप देवे तस्स णं दीवस्स जाणवि
माणस्स अंतो बहुसमरमणिज्जं त्तिभागां विउच्चइ से जहा
नामप आसिगपुक्खरे इ वा” इत्यादि इति । शब्द उपमा-
नृतवस्तुपरिसमाधितोक्त इति आ. म. प्र० । इति शब्दाः
सर्वेऽपि स्वस्वोपमाननृतवस्तुसमाधितोक्ता इति, जं० । राय० ॥

“तत्पणं जे ते किएहामणीतपया तेसि णं अयमेया रुक्वेवणा
वासे पक्खे तंजहा से जहा णामपजीमूते इ या” इत्यादि सूत्रं
इति शब्द उपमा नृतवस्तुनामपरिसमाधितोक्तः इति । जं० ॥
एवकारार्थे, अहवा इति शब्द एवकारार्थे दृढव्य इति
नि० च० २ अ० ॥ “अहवा इति सहो एवार्थे” नि० च० २ अ० १ ।
एवं प्रकारार्थे, उक्तप्रकारेणेत्यर्थे, वो० प्र० १० । “महच्चमयं
दुःखं सति बेमि” ॥ इति शब्द एवमर्थे, एवमहं ब्रवीमीत्य-
र्थः । आच्चा ६ अ० । अमुना प्रकारेणेत्यर्थे । सूत्र. २ थु० ४
अ० । “मिच्छा पावयेणेति य इत्येवं प्रकारे” स्या० ग० ९
पूर्वप्रकान्तपरामर्शे, ॥ “इतिकस्मं परिष्ठाय,” इतिः पूर्व
प्रकान्तपरामर्शक इति । आच्चा० २ अ० ६ उ० ॥

उचियं खलु कायचरं, सञ्चत्य सवा णरेण वुद्धिमता ।

इह कञ्जसिद्धिं गियमा, एस चिय होइ आणति ॥

इत्यनेनोचितकरणेन कञ्जसिद्धिरिति वृत्तिः । पंचा० ६ वृ० ६६ विज्ञानासंचरे" इतीचेयंरूपां विद्यां सम्यग्न ज्ञानपात्रेन रूपमिच्छति उक्तीकृत्य संचरेत् सम्यक् संयमाऽवति यायादि नि सूत्रार्थ इति ॥ उक्त० १२ अ० ॥ इति संख्याप" इतिरूपप्रदर्शने, इत्येतन्पूर्वोक्तनीत्योच्चावस्था नोपादादिकामिति वृत्तिः आत्मा० १ अ० ३ उ० ॥ "विरस्येयणं तिकटुत्वं अणुर्व्यसामि"

इति कृत्वा इति हेतोस्तदनु प्रविशामीति वृत्तिः । ज० १५ श. १ उ० ॥ "अथारणिज्जमिनिकटुं तुरप निगिहइह" इति

कृत्वा इति हेतोःरित्यर्थः । ज० १३ श० ७ उ० । समामौ, इ० १२ अ० । परिसमाप्तिप्रदर्शने, "सेहु सुभी परिणाय कम्मोति वेमि" इतिशब्द एतावानयमात्मपदार्थविचारः कर्मवत्प्रवृत्तुविचारश्च सकलादेशकेन परिसमापित इति प्रदर्शकः

आत्मा० १ अ० १ उ० सूत्र० । समा० । विपा० । वाक्यसमाप्तौ, इति शब्दो वाक्यसमाप्त्यर्थ इति । विशेष० । यथा— "गिहव्यभ्रमाओ कुक्कंति" ग० । दर्श० । वाक्यार्थसमाप्तौ पंचा० । यथा— "से अट्ठी संजयोति" इति शब्दो व्यवस्थितवाक्यार्थपरिसमाप्तौ, प्रश्न० सं० छा० ४ ॥ अधिकार्यसमाप्तिशोके, यथा— "से केणुणं भंते। एवं इह भरहे वसे" । १ । इति सूत्रेण नामार्थ प्रच्युतो गैतमस्य प्रतिवचनाय "तत्तर्धेण विणीआए रायहाणीए भरहेणाम राया चाउरंतचक्कवट्ठी समुणज्जित्वा" इत्यादि सूत्रैर्मूलचरित्रे प्रपञ्चितं तच्च परिसमाप्तमित्यर्थः । ज० । स्वरूपपरामर्शे, अस्माकं तोरित्यर्थे,—उक्त० ।

जाणाहि मे जायए जीविणोत्ति, मेसावसेमं दानआतवस्सी ।
जानीतवगच्छत (मेसि) सूत्रत्वात् मां (जायजीविणोत्ति) याचनेन जीवं प्राणधारकमस्मिन् याचनजीवं आर्पत्वादि-कारः पत्र्यते च "जायणजीविणोत्ति" इतिशब्दः स्वरूपपरामर्शकस्ततः पूर्वं स्वरूपं यतश्चैवमतो महामपि ददध्व-मिति भावः । कदाचिदुत्प्रेमैवासी वावत् इति तेजसाशयः स्यादत आह । अथवा जानीत मा याचनजीवितं याचनेन जीवन्शीशत्वत् द्वितीयार्थे वष्टी । पागन्तरे तु प्रथमा । इतीत्यस्मादेतोः किमित्याह—शेषा विशेषमुद्धरितस्याप्युद्ध-रितमन्तः प्राप्तमित्यर्थः । उभयोः प्राप्ते तु तपस्वी यतिवैराको वा । उक्त० १२ अ० ॥

जामिपणे इत्यादिषु इतिशब्दो हेत्यर्थे, स्वा० ३ उ० ॥

प्रकाशने, निदर्शने, प्रकारे, अनुकरणे, प्रकरणे, स्वरूपे, सामिध्ये, विषयज्ञानियमे, मते, प्रवृत्ते, व्यवस्थायाम्, परामर्शे, माने, प्रकर्षे, उपक्रमे च । तत्र स्वरूपश्रोतकता त्रिधा ॥ "शब्दस्वरूपश्रोतकता प्रातिपदिकार्थे श्रोतकता वाक्यार्थ-श्रोतकताचेति तत्र शब्दस्वरूपश्रोतकत्वे तद्योगेन प्रथमा "वीरिति मङ्गलं नाम यस्य वाचि प्रवर्तते" ॥ "अत एव गविण्याह, नृसत्तायमितीदृशमिति" भट्टहृदिः । प्रातिप-दिकार्थश्रोतकत्वं प्रथमा । "क्रमादमुं नारद इत्येवोपि सः" । (इत्यादौ) माघ० । वदन्यपणंति च तां पुराधिदः । कुमारसम्पन्न० । वाक्यार्थश्रोतकत्वेन प्रथमा । निपातेनातिश्रिते प्रातिपदिकार्थे एव प्रथमविधानात् । वाक्यस्य च शक्यता लक्षणया वा एकार्थबोधकत्वाभावेन प्रातिपदि-कत्वात्तत्वात् ॥ नृसत्तायमितीदृशं" भट्ट० । "श्रुतार्थस्य

परित्यागादश्रुतार्थस्य कल्पनात् । प्राप्तस्य बाधादित्येवं परि-संख्या त्रिदोषिका, मीमांसकाः । तत्र हेतो इतीति धारामव-धीत्यर्थः । नेप० । "इति स्म सा कारुतरेण बोध्यते" नेप० । प्रकरणे, "इति मद्मदान्यां रागिणः स्पष्टरागाः" माघ० प्रकाशार्थे, "इतिहरि" इत्यादौ अर्थयोः । इदमर्थे, धिरोधिस्ति-द्धमिनिकर्तुमुद्यतं । प्रकरणे, इति कृत्यमिति कर्तव्यम् इति वृत्तम् । वाच० ॥ इह गतौ जावेति न्ना आव० । गतौः स्या० । चेष्टायाम् । आव० । ज्ञाने, वाच० । प्रवृत्तौ, च खी० । स्वा० छा० ८ ।

इह (ति) कटु—इतिकथ—वि० इति इत्यं कथा यस्य । अर्थ-शून्याक्यप्रयोजनरि, अश्रद्धेयवचने, । वाच० ।

इह (ति) कायव्या—इतिकर्तव्यता—खी० इत्येवं रूपा कर्त-व्यानां जावः कर्तव्यता ।

सर्वत्रानाकुलता, यतिजावाव्यपरा समासेन ।

काशान्दिग्रहणविधौ, क्रियेति कर्तव्यता ज्ञाति ॥

इत्युक्तलक्षणयां क्रियायाम्, इति कर्तव्यता माह (सर्वत्रे-त्यादि) सर्वत्र सर्वस्मिन्नानाकुलता निराकुलता अवरा यते जायः सामाधिकरूपस्तस्याऽव्ययपराव्ययानावनिष्ठाऽनाकु-लता वायतिजावाव्ययपरा न किञ्चिदतिभावाद् ध्येयपगच्छ-तीति कृत्वा तथोच्यते विशेष्यत्वात् क्रियाभिसेष्यते समासेन संज्ञेपेक्षकाशान्दिग्रहणविधौ काहस्वाभ्यामादिग्रहणविधिः वि-षया क्रिया चेष्टा स्वशास्त्रप्रसिद्धा इतिकर्तव्यता भवति इत्येवं रूपा कर्तव्यानां जावः कर्त-व्यताच्यते यो० ३ विध० ।

इह (ति) ह—इतिह—अव्य० इति एवं ह किञ्च द्वन्द्वः । उप-देशपरंपरायाम्, यदाश्च वदे यज्ञ इत्युपदेशपरंपरैव न तु केनापि दृष्ट्वा तथा कथितमिति तस्य प्रसिद्धिमात्रता इति होचष्टेष्टः । सि० का० । वाच० ।

इह (ति) हास—इतिहास—उ. इतिह पारम्पर्योपदेश आस्ते-अस्मिन् । आस्य आचारं घञ—६ त. वाच० पुराणे,— (इतिहास पंचमाद्यं) इतिहासः पुराणं पंचमो येषां तं तथेति । कल्प० । इतिहासः पुराणमुच्यते इति । ओ० प० । पुरुषस्य द्वास्तततिक-द्वास्तगते कताविशेषे, कल्प० "धर्मोर्ध्वाकाममोक्षानामुप-देशसमन्वितम्" ॥ पूर्ववृत्तकथायुक्तमितिहासं प्रचक्षते" ॥ उक्तलक्षणे पुरावृत्तप्रकाशके भारतादिग्रंथे, । वाच० ।

इ ओ(सो) (दो) (एत्तो) इतस्—अव्य० इदमन्तिसदृशोपदेशः "तो दो तसो वा" प्रा० ८ । १ । १६० इति प्राकृतसूत्रेण तो दो इत्यादौषो वैकल्पिकौ । पंचाशके । एत्तो इति । अस्मादित्यर्थे, वाच० (इयो चुत्तसु दुहमदुष्टम्) इतः स्थानाच्युतो जन्मा-न्तरं गत इति । सूत्र. १ श्रु. १० अ० ॥ (इव आउक्खण बुया) इतो मध्यजन्मनः सकाशादायुः कृषे मरणे सति च्युता इति प्रथ. १ ह्रा० । (एत्तोऽणभोमोमि विषयणोऽणो) इतो इदं । एतोच्च इतोऽस्मादाज्ञास्त्वित्वात् प्रज्ञापनीयो जवतीति यागः । पंचा० ३ वृ० ॥ इतः स दैत्यः प्राप्तश्रीर्नंत एवाहति इत्यम । "इतो निषीदेति विस्पृष्टमिः" ॥ कुमा. । प्रयुक्तमप्यस्मातो दृष्टा स्यात् "रघुः । वाच० ।

इं खिणिया—इंखिणिका—खी० परनिन्दायाम् । "अनु इंखिणिया उपायिया" इंखिणिया परनिदा तु शब्दस्यैवकार्यत्वात् पापिकैव दोषवत्येव अथवा स्वरूपानादृशमस्याने पातिकेति वृत्तिः । सूत्र० १ श्रु० २ अ० ।

इंखिणिका हि कर्णमूत्रे घटिकां चावयन्ति ततो यज्ञाः खट्वा-
गम्य तासां कर्णेषु किमपि प्रवृत्तिव्यञ्जितं कथयन्तीत्युक्तवृत्तणे
नैमित्तिकविशेषे, च (इंखिणियाहृत्य वा पुच्छा) इति आ०
म० प्र० । नि. ख. ॥

इंखिणी-इङ्गिणी-खी० अन्यनिन्दायाम्, (अह सेयकरी अ
नेसि इंखिणी) अथाऽन्तरमसौ अश्रेयस्करी पापकारिणी
इंखिणीति निन्दा अन्येयामतो न कार्यते वृत्तिः । सूत्र० १ शु०
२ अ० ॥

इंग-इङ्ग-पु० इंगि जाये घञ् । १ चवने, २ कम्पने, ३ इङ्गिते, च
कर्तारि अच् । जङ्गमे, त्वया सुष्टुमिदं सर्वं, यच्छेज्जं यच्च नङ्गाति
भा. व० अहुते, च । वाच० ॥

इंग्वा-अङ्गार-पु. विगतधूमज्वाये दहमाने इन्धनादिके,
उत्त. ३६ अ. । अंगार इत्येतत् प्रकरणे एवविधाः शब्दाः ।
इंग्वाङ्गकम्प-अङ्गारकर्मन्-न० अंगारकरणपूर्वकस्तद्धितस्य एवं
यदन्त्यदपि बह्विसराम्भमपूर्वकं जीवानामिष्टकादिपाकरूपे
तदङ्गारकर्म तस्मिन्, ॥ उपा. अ. १ ॥

इंगिअ (य) इङ्गित-न० प्रा० । इंगि जाये क्तः । चवने, । ह-
दगतजावादेदके, वाच. । निपुणमतिगम्यं प्रवृत्तिनिवृत्तिसूचकं
इषदभूशिरः कपादिके आकारे चेष्टाविशेषे, उत्त. १. अ. । “इंगि
अचित्तिथपरित्यग्यियाणिया-” उत्त. अ० १. इङ्गितेन नयनादि
चेष्टाविशेषेण चिन्तितं परेण हृदि स्थापितं प्रार्थितं चाऽजिह-
पितं च जानन्ति वास्तव्या ताजिरिति वृत्तिः । दशा. । “आलोड-
यं इंगियमेव एच्छा, जो अंदमराहइ एस पुजो” । दश. ९ अ३ उ
अगोपांगदिमेटनामके स्वचित्तविकारसूचके चेष्टाविशेषे,
च (न जं पियं इंगियपेदियं वा—इंगितमङ्गोपाङ्गादिमेटनं
स्वचित्तविकारसूचकं तच्च खीणां न साधुना रागेण छट्ठव्य
मिति । उत्त. ।

इंगिअज-इंगितज-पु० “जोअ” पाद. २-सू. ८३ इति सूत्रेण
अयम् द्रुमः । नयनादिचेष्टाविशेषे, प्रा० ध्या० ।

इंगिआसु-इंगितज-पु० नयनादिचेष्टाविशेषे, प्रा० ध्या० ।

इंगिअ (य) मरण-इंगितमरण-न० इंगिते प्रदेशे मरणमि-
गितमरणम्, मरणविशेषे, तत्कथ्यता इंगिणीमरणशब्दे । ग. ।
पंचा. । दश. ।

इंगिणी-इंगिनी-खी० इंग्यते प्रतिनियतदेश एव चेष्टयतेऽस्याम
नशनक्रियायामिनिङ्गिनी श्रुतविहिते क्रियाविशेषे, तद्विशिष्ट
यथाक्रियकानशनतपानेदे, च । ध. ३ अधि. । उत्त. । सम. ।

इंगिणीमरण-इंगिनीमरण-न० इंग्यते प्रतिनियतदेश एव
चेष्टयतेऽस्यामनशनक्रियायामिति इंगिनी श्रुतविहितः क्रिया
विशेषस्तद्विशिष्टमनशनमिगिनी तथा मरणमिङ्गिनीमरणम् ।

सम. १७ स. । तदुपवृत्तितं वा मरणमिङ्गिनीमरणम् ॥ ध.
३ अधि. । उत्त. ५ अ० । प्रव. । पण्डितमरणविशेषे, । तद्धि-
तनुविधाहारस्य प्रत्याख्यातुनिर्पातकर्मेशरीत्यङ्गितदेशा-
न्तरवर्तिनं प्रयेति । सम. १७ स. । तद्वृत्तं चेदम् ॥

“ इंगियदंसि सयं, चउज्विहाहारचायनिष्पन्नं । उज्वत्तणा-
इज्जुत्तं, नरेण उ इंगिणीमरणं ” ॥ २१ ॥ स्या २ प्रा० ॥ अत्र
नियमाच्चतुर्विधाहारविरतिः परपरिकर्मविवर्जनं च प्रवति ।
स्यं पुनरङ्गितदेशाऽन्यन्तरे उद्धर्तनादिचेष्टात्मकं परिकर्म
यथासमाधि विद्धान्ति । प्रव. द्वा० दश. । संया० ॥

धर्मसंप्रदेशपि “ इंगिनीमरणं चेष्टा, वतामाहारवर्जनात् ॥ ”
आहारवर्जनात्सर्वाहारपरित्यागात् चतुर्विधाहारपरित्यागेने-
त्यर्थः । इंगिनीमरणमुक्तवृत्तं चेष्टाघटां परिमितचेष्टासहि-
तानां सर्वाहारस्यागाद्धवति । अयं जायः । अस्य प्रतिपत्त्या
तेनैव क्रमेणानुपः परिहाणिमनववृत्त्य तादृशसंहननाजावापा
दप्यपगमनकर्तुमशक्तः स्तोककावृज्जीवितानुसारेण संज्ञेखनां
रूपा प्रव्रज्याकावादादस्य च विकटतां दत्त्वा चतुर्विधाहारं
नियमात्प्रत्याख्याति । तथाविधे एव च स्थगिते एकाकी ग्रायात
उरणं उण्णतश्च ग्रायां संक्रामज्जितं गितदेशे संचष्टः सम्यग्भ्या-
नपरत्यागः प्राणान् जहाति । अयं च परकृतपरिकर्मरहितः
स्वयं तन् करोति । ध. ३ अधि. ।

अथ भक्तपरिहातोऽस्याः को विशेष इत्याह ।
अयपरपरिकर्मम्, ज्ञतपरिज्ञा य अपुमाता ।
परवर्जिया य इंगिणी, चउज्विहाहारविरई या ॥
जक्तपरिहायां द्वे अपरिहाते तथाथा आत्मना स्वयं परि-
कर्म परेण च इंगिनी पुनः परवर्जिता परस्तत्र परिकर्म न
कार्यते । तथा जक्तपरिहायां चतुर्विधस्य त्रिविधस्याहारस्य
विरतिर्नवति इंगिन्यां तु नियमाच्चतुर्विधाहारविरतिः ।
परपरिकर्मविवर्जनमेव भावयति ।

ग्राणं निसीय तुवट्टण, इत्तरियाइ जहा समाहीण ।
सयमेव य सो कुत्ति, उवमगपरिमहा य अहियासे ॥
संयणधित्तुजुत्तो, नवदसपुच्छा सुएण अंग वा ।

इंगिणियातोवगमं, नीहारी वा अनीहारी ॥
स्थानं उर्वस्थानं निरीदनमुपवेशनं च त्वन्वर्तनं शयनै
एतानि इत्तरकाणि स यथासमाधि स्वयमेव करोति न तु
परतः कारयति । तथा दिव्यादीन् उपसर्गान् कुधादिवरि-
सहाश्च सम्यगप्यास्ते सहते । तथाहि चतुर्विधाहारप्रत्या-
ख्यातात्तस्य पानकमपि प्रवति । नाप्यपवादत्तच्चरमाहार-
दानमिति । तथा संहननेन त्रयाणामाधानामन्यतमेन धृत्या
च युक्तस्तथा श्रुतेन सूत्रतो यस्य पूर्वोक्तं नवदश वा केवशानि
अंगानि । स इङ्गिनीमरणं प्रतिपद्यते । ध्य० द्वि० १० उ० ।

निशीयन्तुं ।

जाय अथो णिङ्गित्ति ताव णेयत्वं पंचयाउ वेउणं इंगि-
णीमरणं । परणओ इंगिणीए अयं वेयावच्च परो न कहेइ
णियमा चउज्विहाहारविरई जइ वीहि पविज्जइ तो अणीहागिं
अह गच्छे तो णिहारिं पढमविइयसंययणी पविज्जइ जेण
अहीयं एणमपुवस्स तस्यं आयारवत्तं एक्कारसंगी वा
पविज्जइ धितियवज्जकुसामाणं सव्याणं उवसमाणि अ-
हियासंइ । नि० चू० ११ उ० ।

इंगिनीमरणमाह ।

पव्वज्जादी काउं, नेयत्वं जाव होइवाञ्छित्ति ।
पंच तुवेऊण तवो, इंगिणिमरणं परिणओ उ ॥
प्रव्रज्यादिकं प्रव्रज्या शिष्या ब्रह्मेण वतरोहः अर्थप्रणमनि-
यतं वा संगच्छस्य परिपूर्णस्य निवृत्तिं गच्छनिवृत्तिकरणेन च
तीर्थस्थाय्यचच्छेदः कृतः तत् आह । तावदज्ञातस्य यावद्भवति
व्यवहृतिः तपयते कृत्वा पंचतपः तत्र सवैकव्यवहृत्त-
कृत्वा तोऽज्ञातस्य स इंगिनीमरणं परिणतः प्रतिपन्नो प्रवति ।
व्य० १० उ० ॥

(अस्य सविचाराविचारव्यसपरिकर्माऽपरिकर्मत्वनिर्हारित्वादिहोक्त्यानि मरणशब्दे ।)

(अस्य परिहृतमरणेषु मध्यमत्वं पणिरुयमरण शब्दे ।)

इंगिनी मरणं विशिष्टतरधृतिं संहननवतामेव भवतीति पणिरुयमरणशब्दे ।

इंगिनीमरणं ज्ञानक्यः प्रतिपन्नस्तद्यथा ॥

पामन्निपुत्तंमि पुरे, चाणक्यो नाम विस्तुत्रो आसीत् ।

मव्वारंजननिवृत्तौ, इंगिनीमरणं अहं निवृत्तौ ॥

पाटत्रोपुत्रे पुरे चाणक्यनामा मन्त्री विभूतः ख्यात आसीत् सर्वोत्तमनिवृत्तः त्यक्तसर्वराज्यव्यापारः इंगिनीमरणं इंगित-
प्रदेशाद्विनिर्गमरूपं मरणमथ निवृत्तः सुप्तः आस्त ततः
गोवाटके इंगिनीमरणं प्रतिपद्य तस्मिन्करीषु सुप्तः इंगिनी-
मरणेन व्यवस्थितः । इदम् ।

इंगियदेममि मयं चउच्चिह्वाहारत्वाय निपन्नं ।

अपार्थिकम्मे नियमा अत्रेण य इंगिणीमरणं ॥

इह यन्त्राणक्यस्य इंगिनीमरणं ज्ञातेन न पुनरिगिनीमरणमेव
यतः श्रावकाणां पाप्मोपगमंगिनीमरणनिषेधः । यदाह ।

“ सव्यायि य अज्जाउ, सव्वे चि य पढमसंघयज्जवा । सव्वे
चि देसविरया , पच्चक्खाण्णो मरंति ” इति । संध्या ० ।

इंगिनीमरणविधानम् यथा ।

इंगिमरणविहाणं, आपवृजं तु विअरणं दाओ

मंवेहणं च काओ, जहाममाहो जहाकाहो ॥

इंगितमरणविधानमतदाप्रव्रज्यमेव प्रव्रज्याकाशादारभ्य वि-
चरन्नां कृत्वा संश्लेषनां च कृत्वा ययासमाधिं ज्ञप्यतो भाव
तश्च यथा कात्रमिति गार्थः ।

पच्चकवइ आहारं, चउच्चिहं णियमओ गुरुममीवे ।

इंगिअदेममि तहा, चउं पि हु इंगिं कुण्ण ॥

प्रत्याख्यात्याहारमशनदिचतुर्विधं नियमात्तान् त्रिविधं गुरु
समीपे इंगितदेशे तथा परिमिते चेशमर्षांगिते करोतीति
गार्थः ।

उच्चत्तइ परिअत्तइ, काइअमाईसु होइ विजामाउ ।

किंचिं अप्प णच्चि, अज्जं जइ नियमण्णि थिइव्वेउ ॥

उद्धर्तने परावर्तने कायिकादिषु ज्वीत विभाषा प्रकृतिमा
मसाकरोति वा न वा कृत्यमप्यात्मनैव युंके । उपाधिप्रत्यु
पेक्षणादिनियमेन धृतिवती स जगयानिति गार्थः । पं.
५ ० २ द्वा ।

(इङ्गितमरणव्यवस्थया मरणशब्दे वक्ष्यते ।)

इंगियागारसंपन्न-इंगिताकारसंपन्न-पु० इंगितं निपुणमति-
गम्य प्रवृत्तिनिवृत्तिसूचक मियदं भ्रूशिरःकंपादि आकारः स्थू-

लधीसंवेद्यः प्रस्थानादिभाषाविध्यजको दिगवशोक्तनादिः अन-
नयोद्वेदे इंगिताकारो सम्यक् प्रकर्षेण जानातीति इङ्गिता
कारसंपन्नः । इङ्गिताकारयः प्रकर्षेण ज्ञातरि, । उक्त. १ अ० ।

इंगिताकारसंपन्न-पु० इंगिताकाराज्यां संपन्नो युक्तः इंगि-
ताकारसंपन्नः । इंगिताकाराज्यां युक्तः. उक्त. १ अ० ।

इंगियागारसंपन्नो, सवीणीएत्ति वुच्चइ” इंगिताकारोतावद-
र्थात् गुरुगती सम्यक् प्रकर्षेण जानाति इंगिताकारसंपन्नः ।
यद्वा इंगिताकाराज्यां गुरुनायपविज्ञानमेव कारणं कार्यापचा

रार्दिगिताकारशब्देनोक्तं तेन संपन्नो युक्तः स इत्युक्तविशेष-
णान्वितो विनीतो विनयान्वित इति सूत्रपरामर्शोक्त्यते ।
तीर्थहृत्पथरादिभिरिति गम्यते । उक्त. १ अ० ।

इंगुई-इंगुदी-स्त्री, वनस्पतिविशेषः, तत्कृतेन तैत्रिविधानं जय-
तीति । आचा० अ० ७० ॥

इत- यन्त्रि. आगच्छति, (इतस्त पच्चुगच्छया) आगच्छतो
गौरस्याऽङ्गिमुक्तं गमनमिति भ० । श. १४ उ. ३ ॥

इंद-इन्द्र-पु० इन्द्रतीर्षः । अनु० । इदि परमेश्वर्यं इति धा-
त्वनुसारादिन्द्रनादिन्द्र आत्मा । सर्वद्रव्योपब्रव्यिषसर्वोपनो-
गुरुपरमैश्वर्ययोगात् । अत्मनि, (जीवे) नं. १ द्वा. आ०
म० । स्या. ।

इन्द्रो जीवो सर्वोवब्रह्मिज्जिगमपरमसरत्तपओ ।

इदिपरमेश्वर्यं इन्द्रनापरमैश्वर्ययोगादिन्द्रो जीवः । परमै-
श्वर्यमस्य कृत इत्याह (सज्जो) इत्यादि आवरणभावे सर्व
स्यापि वस्तुन उपब्रह्माशानाज्ञावेपु सर्वस्यापि त्रिजगत्तस्य
वस्तुनः परिजोगाच्च परमेश्वर जीव इति तस्य परमेश्वर्यम
विशे० ।

इन्द्रनादिन्द्रः परमेश्वर्ययुक्त इत्यर्थः एवं जूतेन चार्थेन युक्त-
मिदं नाम । परमार्थतत्त्वदिशाधिप एव वर्तते तस्य तात्त्विक-
परमेश्वर्ययुक्तत्वात् । आ० म० प्र० । अनु० ॥ इन्द्रः शक्तः
पुन्द्रः । सूत्र० २ ध्रु० ७ अ० । अष्ट० । राज० सहस्राक्षः
। प्रति. । इति पर्ययाः । परमैश्वर्ययोगादिन्द्रः प्रज्ञो, (परमै-
श्वर्ये), स्या. गा० ४ । महति, च । स्या. ४ गा० । ऐश्वर्यान्विते वि.

नृपमात्रे, उपमितसमसे उत्तरपदस्यः श्रेष्ठव्योतकमनुजेन्द्रः
वारंरन्त्र इत्यादि । वाच० ।

इन्द्रशब्दस्य निक्षेपः स्थानाङ्गे दर्शितो यथा ।

तओ इन्द्रा पमत्ता तंजहा नामिन्दे उर्वीण्दे दर्विदे ॥

(तओ इन्देत्यादि) व्याख्या सा च सुकरैव न वरं ।

नामिन्द्रः ।

इन्द्रनादिश्वर्यादिन्द्रः नाम संज्ञा तदेव यथार्थमिन्द्रेत्यङ्गारा-
त्मकमिन्द्रो नामिन्द्रः । अथवा सचेतनस्याचेतनस्य वा यस्येन्द्र
इत्ययथार्थं नाम क्रियते स नामनामवतोरंजोपचारात् नाम
चासाविन्द्रश्चेति नामिन्द्रः । अथवा नामैवेन्द्र इति इन्द्रार्थ
इत्यन्यत्नामिन्द्र इति ।

नामवृत्तं पुनरिदम् ।

“ यद्वस्तुनोऽभिधानं, श्रितमन्यार्थे तदर्थनिरपेक्षं ॥

पर्यायाननिर्णयः, च नाम यादृच्छिकं च तथा” ॥ १ ॥ इति

अयमर्थः यद्वस्तुत्वदिना यथार्थमिन्द्रइत्याद्युक्तं श्रित-
मित्यादिना त्वयथार्थं गोपात्रादाविन्देत्यादि यादृच्छिकमन-
र्थकं मित्यादीति । अथवा यदिन्द्रनामार्थनिरपेक्षं गोपात्रादि
वस्तुन इन्द्र इत्यादिकमभिधानमयथार्थतया शक्तादावन्व-
यार्थं श्रितं तन्नामिति । इन्द्रादिवस्तुनोवाऽभिधानमिन्द्रना-
मर्थनिरपेक्षं सन्नेपात्रादावन्वयार्थं श्रितं तन्नामिति । स्या.
३ गा० ॥

अत्ताजिप्पायकया, सत्ता चेषणमेचेयणं वावि ।

उत्तण्णादीनिरविक्षा, केवलसत्ताउ नामिदो ॥

चेतेनोच्चेतने वा द्रव्ये या आत्माभिप्रायण स्वच्छया इन्द्र
प्रभृतिसेका कृता साऽपि स्थापनादिसत्ता स्यादन्त्र आह ।
स्थापनादीनां स्थापनाद्व्यभवादीनां निरपेक्षा । किमुक्तं

जवति । यत्र स्यापनादीनामेकमपि नास्ति किन्तु केवज्ञा एका संज्ञा तदर्थनिरपेक्षा स नामेन्द्रः । उक्तं नामेन्द्रवृत्तम् । वृ. १. उ. ॥

स्यापनेन्द्रमाह ॥

तथा इन्द्राद्यजिप्रयोगेण स्याप्यत इति स्यापना द्वेष्यादिकर्म सैवेन्द्रः स्यापनेन्द्रः । इन्द्रप्रतिमा साकारस्यापनेन्द्रः अङ्गादिन्यासस्त्वितर इति । स्यापनावृत्तकण्मिदम् । यन्तु तदर्थवियुक्तं, तदभिप्रायेण यत् तत्कारणम् । द्वेष्यादिकर्म तस्यापनेति कियत्तदप्यकाङ्क्षेति ॥ १ ॥ तथा "वैपगह त्वी इत्यिति एषः सनावित्रा जवे उवणा । होह असन्नावो पुण, इत्यिति निरागई अक्षोत्ति" ॥ २ ॥ ॥ स्या. ३. ग० ।

अधुना स्यापनेन्द्रवृत्तकण्माह ॥

सञ्ज्ञावसञ्ज्ञावे, उवणा पुण ईदकेउ माईया ।

इत्तरमपित्तरा वा, उवणा नाम तु आवकहं ॥

स्यापना स्यापनेन्द्रः पुनस्तञ्ज्ञावेसञ्ज्ञावे च इन्द्रकेत्यादि का इन्द्रकेतुप्रभृतिको द्रष्टव्यः । अत्रादिशब्दादिन्द्रप्रतिमा क्वगटकादिप्रिग्रहः । इयमत्र भावना । या इन्द्र इति स्यापना अङ्गवराटकादिव्यसञ्ज्ञावेन या चेन्द्रकेतिन्द्रप्रति मादिपु सञ्ज्ञावतः स स्यापनेन्द्रः । इह नामस्यापनयोः कः प्रति विशेष उच्यते (इतर इत्यादि) स्यापना इत्यत्र च जवति यावद्भ्य ताविनी अयावद्भ्य ताविनी चेत्यर्थः । नाम पुन नियायमात् यावत्कथिकं यावद्भ्य भावी एष प्रतिविशेषः । वृ. १. उ. ॥

संप्रति नामेन्द्रस्यापनेन्द्रयोः प्रकारान्तरेण

प्रतिविशेष-मभिधीयन्माह ।

जह् उर्वणिंदो वुचद्, अणुणगहृत्थी हि तह न नामिन्द्रो ।

एसे व दव्यजावे, पूयागुतिवृत्तिनापत्तं । १ ।

यथा स्यापनेन्द्रः अनुग्रह एवार्थोऽनुग्रहार्थः स येनामस्ति अनुग्रहार्थिनसैवार्गुजिः स्तूयते पुण्यादिभिरन्यते च न तथा नामेन्द्रो मानवकस्ततो महान् नामेन्द्रस्यापनेन्द्रयोः प्रतिविशेषः । एवमेव अनेनेव प्रकारेण द्रव्येणैव भावेन्द्रं च पूजस्तुतिव्यधिर्जनानात्वमवसातव्यम् तद्यथा । द्रव्येन्द्रोऽपि नामेन्द्र इवानुग्रहार्थिभिः न स्तूयते नापि पूज्यते यस्तु भावेन्द्रः स स्यापनेन्द्र इव स्तूयते पूज्यते च ततो द्रव्येन्द्रं भावेन्द्रयोरपि महान् प्रतिविशेषः । अन्यच्च द्रव्येन्द्रं इन्द्रव्यधिर्हीनो यस्तु भावेन्द्रः स तद्व्यधिसंपन्नस्तथाहि स सामानिकत्रायस्त्रिश कादिप्रवृत्तो विशिष्टप्रतिमान् स्फीतं राज्यमनुभवति उप-योगचिन्तायामपि भावेन्द्र उपयोगव्यधिमान् द्रव्येन्द्र उप-योगवृत्त्या परित्यक्त इति वृ. १. उ. ॥

इत्येन्द्रमाह ।

तथा द्रवति गच्छति तांस्तत्पर्यायान्द्रव्यते वा तैस्तैः पर्यायैर्द्रव्यो सत्ताया अवयवो विकारो वा वर्णादिगुणानां जायस्समूह इति द्रव्यम् । तच्च द्रव्यभावं भाविभावं चेति आह च " दवप द्यते देवरव, यवो विगारो गुणानसंदायो ॥

दव्यं जव्यं जवस्स जूयजावं च जं जोगमि" । तथा " जूतस्य जविनो वा जावस्य हि कारणं तु यद्योके । तद्व्यं तव्यैः सचेतनाचेतनं गदितम्" ॥ १ ॥ तथा अनुपयोगो इत्यमप्रधानञ्चेति तत्र इत्यं चासाविन्द्रश्चेति इत्येन्द्रः ॥ स्या० ३. ग० ॥ स च द्विधा । आगमतो नो आगमतश्च । तत्रागमतः सल्यागममभिष्टय ज्ञानापेक्षेत्यर्थः । नो आगमतस्तु तद्विपर्ययमाश्रित्य तत्रागमत इन्द्रशब्दोऽप्येताऽनुपयुक्ता इत्येन्द्रोऽनुप-

योगो द्रव्यमिति चचनात् । अयमेवार्थो मङ्गलमाश्रित्य भाष्ये उक्तस्तथाहि "आगमश्रेणुवउत्तो, मंगलसहाणुवासि श्रोवत्त ॥ तत्राणुवउत्तुत्तो, विणोवउत्तुत्ति नो दव्यंति" तथा नो आगमतवित्तिवार्थो इत्येन्द्रस्तथाया इशरीरइत्येन्द्रो जव्यशरीरइत्येन्द्रो इशरीरभयशरीरइत्यतिरिक्तो इत्येन्द्रश्चेति ॥ तत्र इत्येन्द्र शरीरं इशरीरं इशरीरमेव इत्येन्द्रः इशरीरइत्येन्द्रः एत उक्तं जवति । इन्द्रपदार्थैरुस्य यच्छरीरमात्मरहितं तदतीतका-वाभूततद्भावावुत्तुस्य सिद्धिश्रिताज्ञादिगनमपि घृतघटा-दिन्यायेन नो आगमतो इत्येन्द्र इति । इन्द्रज्ञानशून्यत्वाच्च तस्येह सर्वनिष्ठ एव नोशब्दार्थः । तथा जव्यो योग्य इन्द्रशब्दार्थं इत्येन्द्रमिति यो न तावद्विज्ञानाति सभयः इति तस्य शरीरभयशरीरं तदेव जव्येन्द्रोभयशरीरइत्येन्द्रः अयमत्र ज्ञावार्थो जविनो वृत्तिमङ्गलइत्येन्द्रोपयोगाधारत्वात्माधुयतादित्यायेनैव तद्भावादिशरीरं भयशरीरइत्येन्द्र इति नो शब्दः पूर्ववत् । उक्तञ्च मङ्गलमधिकृत्य "मंगलपयथ ज्ञाणय, देहोभवस्स वा स जीवो वि । नो आगमश्रो दव्यं, आगमरहितोऽस्ति जं भणियंति" इशरीरभयशरीरइत्यतिरिक्त इत्येन्द्रो ज्ञावकार्येष्व-व्यापुत आगमतोऽनुपयुक्तइत्येन्द्रवत् । तथा यच्छरीरमात्मइत्यं वातीतज्ञोऽपि रजामन्तजोभयातिरिक्तइत्येन्द्रो इशरीरइत्येन्द्रवत् । तथा यो जविनेन्द्रपयार्थशरीरयोग्यः पुत्रशरीरार्थं भावीन्द्रपयार्थमात्मइत्यं तदधुनजातिरिक्तो इत्येन्द्रः भयशरीरइत्येन्द्रवत् । सचावस्थाभेदेन त्रिभिधस्तयथा एकत्रिविको बह्युत्क्रोऽभिमुत्क्रान्तमगोवधेति । तत्रैकस्मिन् जवे तस्मिन्नेवातिरिक्तान्ते भावी एकभवि को योऽनन्तर एव भावेन्द्रतयोत्पत्त्यते इति स चोत्कर्षतस्त्रीणिपदयोप-मानि जवति । देवकुर्वादिमियुनकस्य जवनत्वादीन्द्रतयोत्पत्तिसंजवाति । तथा स एवेन्द्रावुर्वेचानन्तरं बह्मयायुरनेने-ति बह्युरुच्यते । स चोत्कर्षतः पूर्वोत्क्रिज्जागो यावदस्या त्परतः आयुक्तव्याभावात् । तथा अभिमुल्य समुल्य जग-न्योत्कर्षार्थ्यां समयांतमुद्वृत्तानन्तरं जावितया नामगोत्रे इन्द्र-सम्बन्धिनी यस्य स तथा । तथा भावेध्वर्थयुक्ततीक्ष्णरादि-जावेन्द्रोपेक्षयाऽप्रधानत्वाच्चक्रादिरपि इत्येन्द्र एव द्रव्यश-ब्दस्याप्रधानायेऽपि प्रवृत्तेः ॥ स्या० ग० ३ ॥

॥ द्रव्येन्द्रवृत्तकण्माह ।

दव्यं पुण तद्व्यर्त्तो, जसातीता जविस्सते वा वि ।

जीवो वि अणुवउत्तो, ईदस्स गुणे परिकेहइ ॥

द्रव्यं द्रव्यविषयः पुनरिन्द्रांयस्स तद्व्यधिरिन्द्रव्यधिरस्तीता भविष्यति स च प्रतिपत्तव्यः । किमुक्तं भवति । यस्सज्यमि-न्द्रत्वं प्राप्नो यश्च प्राप्स्यति स यथाक्रमं जूतभावत्वाद्भावि-भावत्वाच्च द्रव्येन्द्रः । उक्तं च । "जतस्य भविनो वा, भाव-स्य हि कारणं तु यद्योके । तस्यै तव्यैः, सचेतनाचेतनं क-थितम्" यो वापि इन्द्रस्य गुणान् परस्मै परिकथयति परम-नुपयुक्तः सोऽपि द्रव्येन्द्रः अनुपयोगो द्रव्यमिति चचनात् वृ० १. उ० ॥ उक्तोऽत्येन्द्रः ॥

जावेन्द्रमाह ।

भावेन्द्रस्त्वहं त्रिस्थानकानुरोधाश्रोक्तस्तद्वृत्तं चेदम्याय-मिन्द्रनक्रियाऽनुजवनवृत्तकण्परिणाममाश्रित्येन्द्रः इन्द्रनपरिणा-मेन जवतीति वा स चासाविन्द्रश्चेति जावेन्द्रो यदाह " जावो विविक्रितक्रिया-नुवृत्तियुक्तो हि वै समाख्यातः । सर्वसैरिन्द्रा-दिव-दिहैदनादिक्रियाऽनुजवात् ॥ १ ॥ सच द्विधा आगमतो नो आगमतश्च उपपन्न इन्द्रज्ञानोपयुक्तो जीवोभावेन्द्रः कथ

मिहन्द्रेऽपयोगमन्त्रात्तन्मयतावगम्यते । नह्यिज्ञानोपयुक्तो
मन्त्रकोऽस्मिन् दहनपचनप्रकाशानाद्यर्थक्रियाप्रसाधकत्वा
भावादिति चेन्नाग्निप्रायापरिज्ञानात् । संविद्विज्ञानमवगमो
भाव इत्यनर्थान्तरं । तत्रार्थानिधानप्रत्ययास्तुत्यनमधेया इति
सर्वविज्ञानमाविसंवादास्थानं यथा कोऽयं घटः किमयमाह घट-
शब्दं किमस्य ज्ञानं घट इति अग्निरिति च यज्ञज्ञानं तद्व्य-
तिरिक्तो ज्ञाता तद्वृत्तौ गृह्यते । अन्यथा तज्ज्ञानसत्यपि
नोपपन्न्येतानन्मयत्वात् प्रदीपइस्तान्भवत् पुरुषान्तरवत् ।
नचानाकारं तत्पदार्थान्तरविवक्षितं पदार्थोपरिचिद्वेदप्रसंगात्
वन्नाशभावश्च ज्ञानाऽज्ञानमुखदुः खपरिणामत्वात्वादाकाशव
त्त्वान्नतः सर्वेष्व दहनान्यर्थक्रियाप्रसाधको भस्मरूपमाग्निना
व्यभिचारादिति कुतः प्रसंगेन । नो आगमतो भवेन् इन्द्र-
नामगोत्रे कर्मणे वेदयन् परमेश्वर्यज्ञानं सर्वनिषधवचन-
त्यालोशशब्दस्य यतस्तत्र नेन्द्रपदार्थज्ञानमिन्द्रव्यपदेशनिबन्ध-
नतया विवक्षितमिन्द्रनक्रियाया एव च विवक्षितत्वात् । अथवा
तथाविज्ञानक्रियारूपो यः परिणामः स पापम एव केवशो न
चानागम इत्यतो मिश्रवचनत्यालोशशब्दस्य नो आगमत इ
त्याख्यायत इति । ननु नामस्यापनाद्व्येष्टिन्द्राग्निधानं विव-
क्षितजावगुण्यत्वात् द्रव्यत्वं च समानं वर्तते अतश्च क एषां
विशेषः आह च “ अग्निहाणं दध्वन्तं, तद्व्यसुत्तत्तणं च
तुष्टाहं को भाववर्गिजायाणं नामाईणं पद्विसेसात्ति ” ॥ १ ॥
अत्रोच्यते यथा हि स्थापनेन्द्रः खलु इन्द्राकारो ब्रह्मते तथा
कर्तुः सद्रुतेन्द्राभिप्रायो भवति तथा कृणुस्तदाकारदर्शना
दिन्द्रप्रत्ययस्तथा प्रणतिकृतधियश्च फलाधिपः स्तोतं प्रवर्तन्ते,
फले च प्राप्नुवन्ति । केचिद्वेदताप्रदानं तथा नामद्व्येन्द्र-
योरिति तस्मान्स्थापनायास्तावदित्यर्थं जेद इति । आह च
“ आगाराग्निप्रायो, बुद्धिक्रीया फलं च पापम । जह दीसइ
उवणिन्दे, न तहा नामिन्द्र दध्विन्दे चि, ॥ यथा च द्रव्येन्द्रो-
जावन्द्व्येन्द्राकाराणां प्रतिपद्यते तयोपयोगापरिज्ञानामपि तदुपयो-
गतामदायव्यापस्तवश्च न तथा नामस्थापनेन्द्रावित्यर्थं वि-
शेष इति । आह च “ जावस्स कारणं जह, दध्वं जावो या
तस्स पञ्जाश्रो । उवगोणपरिणमश्रो, न तहा नामं न वा
उवणन्ति ” ॥ स्या० ३ ग० ॥

अत्र पर आह ॥

न हि नो घर्म वियाणइ, मेउ घर्मी जवइ नो य वा अग्गी॥
नाणात्ति य जावोत्ति य, एगट्टमते अदोमोत्ति ॥ १ ॥
न हि यो घटं विजानाति स घटी जवति यस्य वान्निविज्ञानं
सोऽग्निः प्रत्यक्षं विरोधात् ततो यदुक्तमिन्द्रस्स वाहिगारं वि-
जाणमाणो तदुवउक्तो इति, तन्मिथ्या । अत्र सूरिराह । ज्ञान
मिति भाव इति वा च शब्दादध्यवसाय इति उपयोग इति वा
एकार्थमनोऽद्वयः । इयमत्र भायना । अर्थविधानप्रत्ययास्तु-
त्यनमधेयास्तवाहि घटोऽपि याहो घट इत्युच्यते घटशब्दा-
ऽपि घट इति घटज्ञानमपि घट इति । ज्ञानं च ज्ञानिनोऽप्ययुक्
घटज्ञान्यपि घट इत्युच्यते अग्निज्ञान्यपि अग्निव्यपदेशः ॥

एतदेव भावयति ॥

जमिदं नाणं इन्द्रो, तव्यतिरिच्चति ततोप न्नाणार्णो ॥

तस्मा खलु तज्ज्ञानं, वयंति जो जत्य उवउक्तो ॥ १ ॥
यदिदिमिन्द्र इति ज्ञानं तस्मात्तज्ज्ञानो इन्द्रज्ञानो व्यतिरि-
च्यते तस्माद्यो यश्चेन्द्रादुपयुक्तः तस्य तज्ज्ञानमिन्द्रादिज्ञानं

तत्त्वविदस्सुखो वदन्ति । ज्ञानज्ञानिनोरजेद एव कथं सिद्ध
इति चेदुच्यते विपक्षेऽनेकदोषप्रसंगात् ॥

तमेवाह ॥

चेयणस्स उ जीवा, जीवस्स उ चेयणा उ अद्यत्ति ।

द्विषं अद्वयकषणं खलु, हविज्ज न य वन्धमोक्खाउ ॥
चैतन्यस्य जीवा जीवस्य चेतनाया अन्यस्य इत्थं जीवइत्य
मत्रज्ञं चेतनावृत्तौ जीव इति वृत्तणरहितं ज्ञेयत्वं । चेत-
नाया घटद्विषयजीवाद्वयकास्तव्यतिरिक्तत्वाद्बहुलज्ञावे च
वृत्तयस्याऽप्यत्राव इति खरग्वेगवद्व्यत्यन्तमसन् जीवोऽप्यत्य-
न्तमसन् स यथ्यते वन्धस्य वस्तुधर्मेत्यात्रापि मुच्यते वन्धा-
ज्ञावादिति वन्धमोक्षावपि न स्यातामय मन्यया अचेतनोऽपि
संभव्यते मुच्यते चेति तद्व्ययुक्तमचेतनानामप्येवंधर्मास्ति-
कायादीनां वन्धमोक्षप्रसक्तैस्तस्मात्साम्युक्तमिन्द्रशब्दार्थं ज्ञा-
नं तदुपयुक्तो ज्ञानेन्द्र इति । वृ० १ उ० ॥ उक्ता नामस्थाप
नाद्व्येन्द्रः ।

इदानीं भावेन्द्रं त्रिस्थानकावतोरणाह ।

तत्रो इन्द्रा पप्पत्ता तंजहा पाणिन्दे दंसिण्दे चरित्तेन्दे ।
(तत्रो इन्द्रेत्यादि-) कंठ्ये त्वरं ज्ञानेन ज्ञानस्य ज्ञाने वा
इन्द्रः परमेश्वरो ज्ञानेन्द्रोऽतिशयवत् श्रुता घन्यतरज्ञानवशाद्विव-
क्षितवस्तुविशारः कंठशी वा एवं दर्शनेन्द्रः क्वायिकसम्यग्-
दर्शनी चारित्र्येन्द्रो यथाख्यातचारित्रः एतेषां च भावेन सक-
लजावप्रधानक्रियाधिकवृत्तणेन विवक्षितज्ञानोपशमिकवृत्तणेन
वा ज्ञावतः परमार्थतो वेन्दव्यात् सकलसंसार्यप्राप्तपूर्वगुण-
वद्भमीवृत्तणपरमेश्वर्ययुक्तत्वात् भावेन्द्रतावसेयति ।

भावेन्द्रवृत्तणमाह ।

जो पुण जहत्थ जुत्तो, सुप्पणयाणं तु एस जाविन्दो ।

इन्द्रस्स व अट्टिगारं, वियाणमाणो तदुवउक्तो ॥ १ ॥

यः पुनर्यथायेंन यथावस्थितेन अर्थेन परमेश्वर्यवृत्तणेन
इदि परमेश्वर्य इति वचनात् साक्षादिन्द्रनामगोत्राणि कर्मणि
वेदयमान इत्यर्थः स भावेन्द्रः । एष शुक्लवर्णां शब्दादीनां
यथावस्थितादेशाहकाराणां वर्तमानविपर्यिकाणां संमतो न
देशोनामेन्द्रादिः । अथवा इन्द्रस्य इन्द्रशब्दस्याधिकारमयं
ज्ञानं तदुपयुक्तस्मिन्निन्द्रशब्दार्थं उपयुक्तं भावेन्द्रः उप-
योगा भावनिक्षेप इति वचनात् ॥ उक्तमाध्यात्मिकेश्वर्यापे-
क्षया ज्ञावेन्द्रत्रैविध्यम् ।

अथवा ह्यैश्वर्यापेक्षया तदेवाह ।

तत्रो इन्द्रा पप्पत्ता तं जहा-देविदे असुरिदे मण्णसिंदे ।

तत्रो इन्द्रेत्यादि भावितार्थवत्तवरं देवा वैमानिका ज्योतिष्क
वैमानिका वा रुहेः । असुरा ज्वनपतिविशेषा भयनपतिः
न्तरा वा सुरपयुद्धासात् मनुजेन्द्रश्चक्रवर्त्यादिरिति ॥ स्या०
३ ग० ॥

तेचन्द्रा स्थानाङ्गे चतुःषष्टिर्देशितास्तत्र देवेन्द्रा यथा ।

दो असुरकुमारिंदा पन्नत्ता तंजहा धरणे च व वही चैव । दो
नागकुमारिंदा पन्नत्ता तंजहा धरणे च व नूयाणंदे चैव ।
दो सुवण्णकुमारिंदा पन्नत्ता तंजहा वेणुदेवे च व वेणुदासी
चैव । दो त्रिज्जकुमारिंदा पं० तं० हस्सिचैव हरिस्सहे
चैव । दो अग्निकुमारिंदा पं० तं० अग्निमिहे चैव अग्नि
माणे चैव । दो दीवकुमारिंदा पं० तं० पुंसे चैव वसि-

हे चैव । दो उदधिकुमारिंदा पं० तं० जज्ञकंते चैव जज्ञ
पज्ञे चैव । दो दिसाकुमारिंदा पं० तं० अमियगई चैव
अमियवाहणे चैव । दो वाउकुमारिंदा पं० तं० वेदंवे चैव
पज्ञंजणे चैव । दो धणियकुमारिंदा पं० तं० घोसे चैव
महाघोसे चैव ।

(दोअसुरेत्यादि) अच्युपचेवेत्येतदन्तं सूत्रं सुगमम् ।
नवरं असुरादीनां दशानां जवनपतिनिकायानां मेवंपेक्षया
दक्षिणोत्तरदिगद्वयाश्रितत्वेन द्विविधत्वाद्विशतिरिन्द्रास्तत्र
चमरो दाक्षिणात्या वडो त्वौदीच्य इत्येवं सर्वत्र स्था० ॥
१ ग० ॥

एतयां सङ्ग्रहो यथा ॥

“चमरे १ धरणे २ तह वेणुदेव ३ हरिकंत ४ अग्निमीहं य ५ ।
पुसे ६ जज्ञकंते वि य, ७ अमिय ८ विज्ञेय य ए वोत्सेय” ॥
१० ॥ एते दक्षिणनिकायन्द्रा इतरे तु “वलि १ ह्याणंदे
२ वेणुदाति ३ हरिस्सह ४ अग्निमाणव ५ वसिष्ठ ६
जज्ञपञ्चे ७ अमियवाहणे ८ पज्ञंजणे ए महाघोसे” ॥ ज० टी. ।
३ श० १ उ० ।

व्येतरंन्द्रा यथा ।

दो पिमायइंदा पं० तं० काळे चैव महाकाळे चैव ।
दो ज्ञयइंदा पं० तं० मूरूवे चैव पमिरूवे चैव । दो ज
क्खिंदा पं० तं० पुसुजदे चैव माणिजदे चैव । दो र
क्खिंदा पं० तं० जीमे चैव महाजीमे चैव । दो कि
न्नरिंदा पं० तं० किन्नरे चैव किंपुरिसे चैव । दो कि
पुरिंदा पं० तं० सपपुरिसे चैव महापुरिसे चैव ।
दो महोरगिंदा पं० तं० अइकाये चैव महाकाये चैव ।
दो गंधर्विंदा पं० तं० गीयरई चैव गीयजसे चैव । स्था० ॥
एवं व्येतराणामष्टनिकायानां द्विगुणत्वात् पोरुशेन्द्राः । स्था०
१ ग० ॥ एतेषु च प्रतिनिकायं दक्षिणोत्तरभेदेन द्वौ द्वाविन्द्रौ
स्याताम् ।
अणपन्निकायादीनां व्येतरविशेष वाङ्मयन्तरनिकायाना
मिन्द्रा यथा ।

दो अणपनिंदा पं० तं० संनिहिण चैव समाणेचैव ।
दो षणपनिंदा पं० तं० भाए चैव वित्राये चैव । दो इमिवा
इंदा पं० तं० इसिचैव इसिवात्रे चैव । दो ज्ञयवाय
इंदा पं० तं० ईसरे चैव महामरे चैव । दो कंदिंदा पं०
तं० मुवत्ये चैव त्रिमात्रे चैव दो महाकंदिंदा पं० तं०
हाम चैव हासगई चैव । दो कुंजइंदा पं० तं० सेए चैव
महासेए चैव । दो पयगिंदा पं० तं० पए चैव पयगवई चैव ॥

अणपन्निकायादीनामप्यष्टानामव्येतरविशेषनिकायानां द्विगु
णत्वात् पोरुशेति । स्था० १ ग० ॥

ज्योतिष्कदेवानामिन्द्रा यथा ॥

जोइसियाणं देवाणं दो इंदा पं० तं० चंदे चैव
मूरे चैव ॥

ज्योतिष्काणां त्वसंस्थानचन्द्र सूर्यत्वे ऽपि जातिमात्राश्रय-
णाद्वयेव चन्द्रसूर्याख्याविन्नावुक्तौ ॥ स्था० १ ग० ॥

सौधर्मादिकल्पेन्द्रा यथा ॥

सोहम्मीसाणेसु णं कप्पेसु दो इंदा पं० तं० सके चैव
ईसाणे चैव एवं सणकुमारमाहिंदेसु कप्पेसु दो इंदा पं०
तं० सणकुमारं चैव माहिंदे चैव । वंजजो य दंतोते दो
इंदा पं० तं० वंजे चैव दंतए चैव महामुके सहस्सारेसु
ए कप्पेसु दो इंदा पं० तं० महामुके चैव सहस्सारे चैव
आणय-पाणया-रण-च्युतेसु णं कप्पेसु दो इंदा पं० तं०
पाणए चैव अच्युए चैव ॥

सौधर्मादि कल्पानान्तु दशेन्द्राः स्था० १ ग० ॥ अतिम
देवत्रोक्तं चतुष्टय इन्द्रद्वयं सङ्गवादि तं ज० ३ श० ९ उ० ॥
इत्येवं सर्वे ऽपि चतुः पट्टिरिति ‘देवेन्द्रस्तव’ प्रकीर्णके च सर्वे
इन्द्रा गायथा प्रदर्शिता स्त्वयथा ॥

वत्तीमा देविंदा, जस्स गुणेहि उवहम्मिया ठायं ।

नो तस्म वि यच्छेयं, पायच्छायं नु वेहामो ॥ ६ ॥

वत्तीसं देविंदत्ति, जणियमित्तं निसापि यं जणइ ।

अंतरजासं ताहे, को होमा को वह्नेणं ॥ ७ ॥

कयरे ते वत्तीसं, देविंदा को व कत्थ परिवसइ ।

केवइया कस्स उइई, को जवणपरिगदो तस्स ॥ ८ ॥

केवइया च विमाणा, जवणा नगरा च हुंति केवइया ।

पुढवीणय वाहुद्धं, उच्चत्विमाणवन्नो वा ॥ ९ ॥

कारंति व कावेण, उक्कोसं मज्झिमज्जहं ।

उस्सासो निसासो, ओही विसओ व को केसिं ॥ १० ॥

विणय उवयार उवहंमिया इहा सवसमुव्वहंतीए ।

पमिपुच्छि उ पियाए, जणसु अणु तं निसामेह ॥ ११ ॥

सुअणायसागराओ, सुविणं उ पमिपुच्छणाइ यं द्वाच्छं ।

पुण वागरणावज्झिअं, नामा वलियाइ इंदाणं ॥ १२ ॥

सुणु वागरणावज्झिअं, रयणं वयणं सियं च वीरेहिं ।

तारावद्विज्व धवज्जं, हियण पसन्नचित्तेणं ॥ १३ ॥

रयणपप्पाइं कुरु निकुरु, वासीसु तणु तेउल्लेसागा ।

वीमं विकसियणयणा, जवणवई मे निसामेह ॥ १४ ॥

दो जवणवई इंदा, चमरे वडोअण असुराणं ।

दो नाग कुमारिंदा, ज्ञयाणंदे य धरणे य ॥ १५ ॥

दो मुयणु मुयणिंदा, वेणुदेवेय वेणुदालिंदा ।

दो दीवकुमारिंदा, पुजे य तहा वसिडे य ॥ १६ ॥

दो उदधिकुमारिंदा, जज्ञकंते जज्ञपज्ञे य नामेणं ।

अमियगई अमियवाहण, दिसाकुमाराण दो इंदा ॥ १७ ॥

दो वा उ कुमारिंदा, वेदंवे पज्ञंजणा य नामेणं ।

दो धणिय कुमारिंदा, घोसे य तहा महाघोसे ॥ १८ ॥

दो विज्जुकुमारिंदा, हरिकंत हरिस्सहे य नामेणं ।

अग्गिसह अग्गिमाणव, ह्यासाणवई वि दो इंदा ॥ १९ ॥

एए विकसियनयणे दस, दिसीविय सिय जसा मए कहिया ।

सुण वाणमंतराणं नवणवई आणुपुव्वीए ॥ ६७ ॥
पिसाय जूअ जक्खा य, रक्खमा किन्नरा य किंपुरिसा ।
महोरगा य गंधवा, अट्टविहा वाणमंतरा ॥ ६८ ॥
एए द्विउ समासेणं, करिया जे वाणमंतरा देवा ।
पत्तेयं पियवुच्चं सोमं इंदे महिहिण्णि ॥ ६९ ॥
कात्रे य महाकावे, मुरूव पक्खिव पुत्र नदेय ।
अमरवई माणजदे, नीमि य तहा महाजीमि ॥ ७० ॥
किन्नर किंपुग्गिं खलु, मण्णुरिमे खलु तहा महापुरिसे ।
अईकाय महाकाए, गीपरई चेव गीयजमे ॥ ७१ ॥
मन्निहि ए सामाणं, धाए विधाये इसीय इसिवाए ।
इस्सर महिस्सरया हवइ सुवत्थे विमात्रेय ॥ ७२ ॥
हासे हासरई वि अ मेए अ तहा जेने महासेए ।
पयए पयववई, वि य नेयत्वा आणुपुव्विए ॥ ७३ ॥
अण्णहिया उ तारा, नक्कत्ता खलु तत्रो महहिण्णि ।
नक्खते हिं तु महा गंहिं मृश तउ चंदा ॥ ७४ ॥
कण्णवई विय वुच्चं, वारस इंदे महिहिण्णि ॥ ७५ ॥
पढो सोहम्मवई, ईमाणवइए सवाणिओ वीओ ।
ततो सणकुमारो, हवइ चउत्थोउ माहिंदो ॥ ७६ ॥
पंचमए वस्मिंदो, उठो पुण एत उव्वेविंदो ।
सत्तम ओ महधुक्को, अट्टमउ जेने सहस्मारां ॥ ७७ ॥
नवमो अ आणुतिंदो, दसमो पुणपाणेतंदे विंदो ।
आरण इकारममो, वारसमो अचुए इंदो ॥ ७८ ॥
एए वारस इंदो, कण्णवई कण्णमामिया जणिया ॥
आणुएइसरियं, वा तेण परं नत्थि देवानं ॥ ७९ ॥
इन्द्राणां भवन्स्वित्यादिवत्कथ्यता तत्तच्छब्दे ॥
अनोकानि तदधिपतयश्चाऽणीक शब्दे ॥
अग्रमहिष्यां ऽगमहिषी शब्दे ॥
उत्पातपर्वता उत्पायपर्वय शब्दे कलेण्ड्रा कण्ण शब्देऽपि ॥
परिषदः परिषद-शब्दे विमानानि विमान शब्दे ॥
लोकपात्रा लोकपात्र शब्दे ॥
सामानिकाः सामाणिय शब्दे ॥

इन्द्राणमेकाश्वतारिन्वादिनायता रिन्वादि-प्रदोत्तरमुखेन प्रति-
पादितं यथा । सम्प्रति ये इन्द्राः संति ते सर्वेऽप्येकातवा-
णिणो नवेति प्रश्नः । संप्रति ये इन्द्राः संति तेषां मध्ये केच-
नैकायतारिणो न सन्त्ये इत्युत्तरमिति । हीरं । इन्द्रायतेन, च
इंदस्म वा जावकोटाकिरियाए वा उव्वेवण संम-
ज्जण आवारिस्मणध्ववुप्फगंथमद्वादिआइं दव्वावस्मयाइं
करंति ॥

अत्रोपचारादिन्द्रादिशब्देन तदायतनमप्युच्यत इति-अनु०
टी० इन्द्र देवताकं ज्येष्ठा नक्षत्रे, अधिष्ठातरि अधिष्ठयस्यो
पचारात् । जं उ व० । स्या० २, वा । अनु० । जेठा इंददेवयाए । इति
ज्यो० । विष्णुस्मादिषु योगेषु षड्विंशे योगे, वाच० ॥

कुण्डस्य गुणश्च स च पञ्चस्य पञ्चदशदिवससु स्यनामन्याते
सप्तमे दिवस, कल्प० । मृ० । जी० । पुरस्यै स्वनामख्याते श्रेष्ठिश्च-

स्कं, (तत्कथा सामास्य शब्दे) अष्ट्याकरणान्तर्गते व्याकरण
विशेषे, आव, २ अ. ॥ कुटजवृक्षे, रात्रौ, च धरणिः । ज्ञात-
वर्षाय दीपज्जेदे, शब्द मा० । वेदो ग्रंथ प्रसिद्धे, वलमात्रा प्रस्ता
वे, अथनुमुरुरूपेन बहुव्रत्यमन्त्रेण युते चतुर्थे जेदे, इन्द्रवारु-
ण्यम् खी० टाए ॥ वाच० ॥
ऐन्द्र-त्रि० इन्द्रस्य दम् इन्द्रसम्बन्धिनि, (ऐन्द्र धाम न्हदि
स्मृत्वा) ऐन्द्र मिति । इदिपरमेश्वर्यं इति धात्वनुसारादि
न्द्र आत्मा तस्य सम्बन्धि ऐन्द्र धामेति । नयो० ।

इंदकंत-इन्द्रकान्त- न० विमानविशेषे सम० १ए स० ॥

इंदका (गा) इय-इन्द्रकायिक- पु० त्रीन्वियसंसारसमाप-
न्नजीवविशेषे, प्रज्ञा० १ पद० । जी० । (बोधवा इंदगाइका)
उत्त० ३६ अ० । कायिका इत्यपिकुलचिह्नोक्तप्रसिद्धा स्त्रीन्द्रि-
याः । उत्त० टी० ॥

इंदकीड-इन्द्रकीड-पुं० गोपुरावयवविशेषे । औप० । (गोमेज्ज-
मयाइंदकीडा) संपादितकपाटद्वयाधारभूतः प्रवेशमध्यभाग
इति । राज० । गोपुरकपाटयुगसंनिवेशस्थानमिति । ज० ३
श० २ उ० । ज० । इन्द्रस्य कीड इव अयुष्वात् मन्दरपर्वते
इन्द्रस्य कीड इव इन्द्रध्वजे । न० । वाच० ॥

इंदकुंजर-इन्द्रकुंजर- पु० ६ त० ऐरावते, तस्याऽमृतमन्थन
काले इन्द्रेण गृहीतत्वात् तथात्वम् यथाह " श्वेतैर्दत्तैश्चानुभि-
स्तु, महाकायस्ततः परम् । ऐरावतो महानागोऽनवध्वजप्रभृता-
भृताः ॥ जा० आ० । इन्द्रराजसक्रमाज्ञादयोऽप्यत्र० । वाच० ॥

इंदकुंज-इन्द्रकुम्प-पु० कुम्भानामिन्द्रः इन्द्रकुम्भो राजदन्ता
दिदर्शनादिन्द्रशब्दस्य पूर्वनिपातः । महाकवरो, राज० । माह
दकुंभसवाणा) कुम्भाना मिन्द्र इन्द्रकुम्भो महार्थासावि-
न्द्रकुंजश्च तस्य समाना महन्द्रकुंजसमाना महाकवराप्रमा-
णा इति जं० १ प्र० । जी० । राज० । वीतशोकाया राजधान्या उत्तर
पूर्वे दिग्गतास्थिते उच्यते, (तीसेण वीयसंगेण रायहाणीए
उत्तर पुरचिमे दिसीभाए इंदकुंजनामं उज्जाणे इति, शा० ए
अ. । नेमिजिनस्य प्रथम शिष्ये, च । सम० २४ स. ।

इंदकुमारिया-इन्द्रकुमारिका-स्त्री- स्वनाम ख्यातायां योषि
ति । आ. म. १ अ. ।

इंदकेउ-इन्द्रकेतु-पु० इन्द्रयष्टधाम, प्रश्न० ४ छा० (साइंदके-
उं पासेति लोकेण महिजंतं) इति आ० चू० ॥

इंदगोवग-इन्द्रगोपक-पुं० इन्द्र गोपायतीति । नि० चू० । गोपो
रक्तोऽस्य वर्णान्वत्वात्तस्य । वाच० । प्रथमप्रवृत्ताइ
भाविनि कीडविशेषे, स हि प्रवृक्षः सस्त्रीपत्यादुरक्तो भवती-
ति । राज. । आ-म-प्र० । प्रज्ञा० । डा. । आचा० जी. । (इंदगोवग-
सम्पन्नेसु ॥) इन्द्रगोपको वर्षासु कीटकविशेषस्तेन च समा
प्रभा येषां ते तथातेषु रक्तेवित्यर्थः । डा. । अयश्च विकलेन्द्रि-
यजीवविशेष इति-अनु. । स च संसारसमापन्नत्रीन्द्रियजी-
वविशेष इति-प्रज्ञा० पद. १. जी. । (इंदगोवमाइया णेगहा
एयमाइओ इन्द्रगोपादिकाः इन्द्रगोपको (ममोला) इति प्रसि-
द्ध एवमादिकाः इन्द्रया अनेका वा जीवा इति. उत्त ३ अ. ।
चर्चदिग्य इंदगोवादि । नि० चू० १ अ० ।

इंदगह-इन्द्रग्रह-पुं० ग्रहविशेषे । जी० ३ प्र. ।

इंदगि-इन्द्रगि-पुं० द्वि० व० इन्द्रशक्तिश्च देवताद्वन्द्व० ।
शक्त्याभ्यां मिलितयोर्देवतयोः । वाच० । विशाखानक्षत्राधिष्ठातरि

देवे, अतः ॥ “दो इंदमी” अष्टाशीतिमहाग्रहान्तर्गते सप्तत्रिंशत्तमे महाग्रहे च । स्यात् १ ग्रा० विसाहा इंदगिंदेवया एति । ज्यो० । तदधिष्ठातृके विशाखातृके च । अधिष्ठातृक्यधिष्ठयस्योपचारादिति । जं० ७ वक्र० । कल्प० ।

इंद्रचंद्रण-इन्द्रचन्द्र-न०-इन्द्रप्रियं चंद्रम शा० त० हरिचन्दने, वाच० ।

इंद्रचिन्मिनी-इन्द्रचिन्मिनी-स्त्री०-इन्द्रस्यात्मनः प्रिया चिन्मिनी शा० त० व्रतानेदे, सा च इन्द्रतुल्यवर्णकुसुमा पुष्पान्वितमञ्जरीका दीर्घवृन्ता युग्मफलास्त्रिता कर्द्वी शीतवीर्या पित्तश्रेष्ठमाकाशवर्णदापकुमिनाशनी चक्रुध्या च । राजनिर्घं० वाच० । इंद्रजव-इन्द्रजव-न०-पु०-इन्द्रस्य कुटुजवृक्षस्य यवाकृतिवीजत्वात् यव इव बीजम् । कुटुजवृक्षस्य यवाकारे तिकरसे स्वनामस्यैते बीजं । “येन्द्रो यवस्त्रिदोषघ्नः, संघाही कटुशीतलः । ज्वरातिसारंरकार्शः-कमिवीसर्पकुण्डल” ॥ दीपना गुदकी लाघवाताम्रश्लेष्मशूलघ्नजित् । जाव० प्र० । वाच० ।

इंद्रजसा-इन्द्रजसा-स्त्री०-पांश्चाददेशशक्तिपित्तनगरस्य ब्रह्मनामकाशो भार्यायाम्, तस्य च चतस्रो नार्याः । “इन्द्रवसु १ इंद्रजसा २ इंद्रसिरी ३ चुल्लणीदेवी ४ य” । उक्त. १३ अ० ॥

इंद्रजाज्ञ-इन्द्रजाज्ञ-त०-डासमतिकज्ञानगते कज्ञविशेषे, कल्प० । इन्द्रेण कौशल्यायैश्वर्येण जात्रं चपुनैश्वर्येण यथास्थितवस्तुदर्शनाक्रमत्वसाधनात् । इन्द्रस्य परमेश्वरस्य जात्रं मांथय वा मन्त्रोपपादिना अन्यथास्थितस्य वस्तुतोऽन्यथात्वेन दर्शनासाधने (कुहक) (वाजी) १ पदार्थे, २ मयारूपे जात्रे च । इन्द्रेण इन्द्रदेवेन योगविशेषेण जात्रं कुडोपायनेदे च । इन्द्रजात्रं च सूर्यविशेषसंयोगेन अद्भुतवस्तुदर्शकस्यापारः कथामेधरि) इति आंगव्रजापाप्रसिद्धः । मन्त्रद्रव्य विशेषेण वस्तुतोऽन्यथाकरणञ्च । वाच० ।

इंद्रजाज्ञि (न्) इन्द्रजाज्ञिन्- त्रि०-येपरचनादिस्वपरहासोपादके विस्मापके, स्यात् ४ ग्रा० ॥

इंद्रजाज्ञिप-इन्द्रजाज्ञिप-त्रि०-इन्द्रजाज्ञि शिष्टपतयास्यस्य उक्त । इन्द्रजाज्ञिकारके, । इन्द्रजाज्ञिकीन्यप्यत्र स्त्रियां ङीप् वाच० । आ० म० । विशेष० ।

इंद्रजाज्ञि-इन्द्रजाज्ञि-पु०-इन्द्रत्वसूचको वा ध्वज इन्द्रध्वज इति । अतिमहान् ध्वजे, । प्रव० ४० द्वा० ॥

“ आगामगमो कुमिनी सहस्र परिमंभियाजिगमो इंद्रजज्ञो पुरत्रो गच्छ” ॥

(आगामगमो) आकाशगतेऽन्यथे तुल्लभित्यर्थः (कुमिनि) वस्तुप्राक् संज्ञायने । तस्मद्देशः पतिमिष्टतच्चाभावमिरामशान्तिरमणीय इति विग्रहः । (इंद्रजज्ञो) शेषध्वजापेक्षयाऽतिमहत्त्वात् इन्द्रध्वजां ध्वजश्च इन्द्रध्वज इति । (पुरत्रो) जितस्याग्रतो गच्छतीति दशमोऽतिशयः । सम० ३४ स० ॥

इंद्रजज्ञ्या-इन्द्रजज्ञ्या-स्त्री०-इन्द्रसम्बन्धिन्यां तस्मन्तोपाय स्थापितार्यां ध्वजायाम्, वाच० । तदुत्पत्तिरावश्यकपूर्णं जरत. कथामधिकृत्यांका यद-

ताहं मां सकं जणति तुज्जहिं केरिमेण रुवेण तस्य अत्य हति ताहं सको जणति ए सका तं माणुमेणं दहं ।

ताहे सो जणति । तस्म आकिति पेच्छामि । ताहे सको जणति जेण तुमं उच्चपपुरिमो तेण ते अहं दामि एग पदेसं ताहं एगं अंगुलिं सव्वाक्षं कारविजूसितं काऊण दाएति सो तं दहणं अतीव हरिसं गतो । ताहं तस्म अट्ठाहियं महिमं करेति ताए अंगुलीए आकिति काऊण पच्छा स इंद्रजज्ञ्या एवं वारिसे वारिसे इंदमहो पव्वचो । पढम उस्सपवो जरहो जणति तुमं स देविंदो अहं माणुसिंदो मिचामो एवं होउत्ति । आ. चू२ अ. ॥

इंद्रहाण-इन्द्रस्थान-त०-भवननगरविमानरूपे चमरादिसम्बन्धन्याश्रये, स्यात् ६ ग्रा० । तत्रेन्द्रोपपातविरहितकाशो यथा- इंद्रहाणे णं जंते । केवतियं कांशं विरहिते उववांत णं पसुने ? गो० । जहमेणं एकं समयं उक्कोसेणं उम्मासा (इंद्रहाणेणमित्यादि) इन्द्रस्थानं जदन्त । कियन्तं कावमुपपातेन विरहितं प्रज्ञतम् । भगवानाह गौतम । जयन्त्येकं समयं यावत् उत्कर्षतः पणमासान् । जी० ३ प्र० ॥ ज० ॥

स्थानाङ्गपि ।

एगमेणं णं इंद्रहाणे उक्कोसेणं उम्मासे विरहिण उववाएणं (एगत्यादि) एकैकमिन्द्रस्थानं चमरादिसम्बन्धन्याश्रयो भवननगरविमानरूपस्तदुत्कर्षणं पणमासान् यावद्विरहितमुपपाते नेन्द्रोपेक्ष्यति । स्या. ६ ग्रा. ॥ इंद्रोपपातविरहिते इन्द्रस्थाने किं जवतीति जीवाभिगमे प्रतिपादितम् । तद्यथा- तेसिं णं जंते । जया देवाणं इंदे चयति से कहमिदाणीं पकरेंति ? गो० । चत्तारि पंच सामाणिया तद्वाणं उवसंपाज्जित्ताणं विहरंति नाव तस्य अणे इंदे उववसे जवति ॥

पुनः प्रश्नयति (तेसिं भंते इत्यादि) तेषां जदन्त । ज्योतिष्कदेवानां यदा इन्द्रश्चयते तदा ते देवा इदानीं इन्द्रविरहकांशे कथं प्रकुर्वन्ति । भगवानाह । गौतम । यावच्चत्वारः पंच वा सामानिका देवाः समुदितो नृय तस्यानमुपसंपद्य विहरंति तदिन्द्रस्थानं परिपात्रयन्तीति चेदतथाह यावद्व्यस्तत्र इन्द्र उपपन्नो जवति । जी० ३ प्र० ॥

एवं बाह्ययोतिष्कदेवन्द्रस्थानेऽपि तथाच सूर्यप्रज्ञेति । ता तेसिं देवाणं जाव इंदे चयति से कथमिदाणिं पकरेंति ता चत्तारि पंच सामाणियदेवा तद्वाणं उवसंपाज्जित्ताणं विहरंति जाविंदा तयोववसमा इत्यं इंदे उववसे जवति ता इंद्रहाणे केवतियं कांशं विरहिते उववाते पसुते ता जहमेणं एकं समयं उक्कोसेणं उम्मासे ॥

(ता तेसिं) ता इति पूर्ववत् तेषां ज्योतिष्काणां देवानां यदा इन्द्रश्चयते तदा ते देवा इदानीं इन्द्रविरहकांशे कथं प्रकुर्वन्ति भगवानाह ता इत्यादि पूर्ववत् चत्वारि पंच वा सामानिका देवाः समुदितो नृय तस्यानमुपसंपद्य विहरंति तदिन्द्रस्थानं परिपात्रयन्तीति चेदतथाह । यावदिन्द्रः तत्रेन्द्रोपपन्नो जवति (ता इंदे द्वाणं पति) ता इति पूर्ववत् इन्द्रस्थाने कियत्कावमुपपातेन विरहितं प्रज्ञतम् । भगवानाह (ता इत्यादि) जयन्त्येकं समयं यावत् उत्कर्षणं पणमासान् । सूर्य० १ ए पा. ॥ इन्द्राणां प्रत्येकं स्थानानि तत्तद्देवस्थाननिरूप

णावसरे (गण) शब्दे । इन्द्रयष्टिस्थापनाय कृते स्थाने च ॥
जेणैव इन्द्रगुणे तेणैव उवागए ।

(इंदगुणोक्ति) यत्रेयं पृष्ठवर्णक्रियत इति । अन्तः ।

इंदणकरवत्त-इन्द्रनक्षत्र-न-इन्द्रस्वामिकं नक्षत्रम् । ज्येष्ठान-
क्षत्रे, तस्य तत्स्वामिकत्वात्थात्वम् । इन्द्रनामकं नक्षत्रम् ।
फाल्गुनीनक्षत्रे च । वाच० ।

इंदणगा-इन्द्रनागा- पुं-वसंतपुरस्थे स्वनामख्याते श्रेष्ठि-
कुमारं, तेन च वल्लतपगा सामायिकं व्रथमिति (सामाश्य)
शब्दे । आ० म० छि० ॥

इंदणीश-इन्द्रनीश-पुं-इन्द्र इव नीशः श्यामः । वाच० । खर
यादपृथिवीकायात्मके नीशरत्नविशेषरूपे मणिविशेषे, उक्त०
सूत्र० १ श्रु० ३ अ० । राज० । जी० । प्रज्ञा० । कल्प० ।
श्रीप० । (नीशम्) इति ख्यते मरकतमणौ, तद्रूपणमुक्तं
रत्नपरीक्षायाः । “ क्रीरमय्ये क्षिपेन्नोदं क्रीरश्चक्रीवतां
वजेत । इन्द्रनीश इति ख्यातं सर्वशैल्लोक्तमन्त्रम् ” वाच० ।

इंदतोया-इन्द्रतोया-स्त्री० इन्द्रमैत्रवर्गान्वितं तैत्यमस्याः, इन्द्रेण
पूरितं तैत्यमस्या वा । गन्धमादनसमीपस्थे नदीजने । इन्द्र-
तोयां समासाद्य गन्धमादनसन्निधौ । भा. पं० १४ वाच. ॥

इंददत्त-इन्द्रदत्त-पुं स्वनामख्यातेऽभिर्नन्दनजिनस्य प्रथमजि-
ज्ञादातरि, सम० १४ स० आ. म. । वासुपुत्र्यजिनस्य पूर्वजव-
क्ते एतन्नामधेये च । सम. १४ स० । इन्द्रपुरनगरस्थे स्वनामख्याते
नृपे, तत्कथा मानुष्यदुर्जनत्वे । तिति ज्ञायाम् शरीरे च सम्प्रवाते
श्रा. म. । आ. क. । उत्रा. चू. । पं० च । आच. ।
व्य. । विपा. । नि० चू. । इन्द्रपुरं नगरं इंददत्तो राया ।
इति । आ. चू. १ अ० इन्द्रपुरे इंददत्ते य । व्य. १ खं० ६ उ० ।
इंदपुरइंददत्ते, वादीसमुद्रा सुरिंददत्ते अ ।

महुराजि जिअसत्तु संपवरो निवुई एव ॥ ए० ॥

अस्य व्याख्या ॥ कथानकादवसेया । तत्त्वेदं । इंदपुरं नगरं
इंददत्तो राया तस्स द्वाणं देवी सेवावीसं पुत्ता अन्नं प्रणति
पगाए देवीए ते सब्बे रत्तो पाणसमा अन्ना एका धूया अम-
ल्लवसे सार्जपरिणय तेण दिट्ठा सा अन्नया कयाइ न्हाया स
माणी अत्यइ ताहे रायाए दद्या का एसा तेहिं जणियं तुज्जं
देवी ताहे सो ताए समं एकरत्तिपुत्तो वेडा जं च रायाए
उल्लवियं सत्तकारो तेण तं पत्तप विहियं सो य सार
वेह नवहं मासाणं दारओ जाओ तस्स दारचेमाणि तदिवस
जायाणि तं अगियओ पवयओ वहुविद्या सागरग ताणि सह
जायाणि तेण कत्रायरियस्स उयणीओ तेण वेडाइयाओ वाय-
त्तरिकाअन्नो गीहथाउ जाहे ताओ गांहेइ आयरियो ताहे ताणि
कट्टंति किं जिय पुव्वपरिचक्षण ताणि रोमंति सो वि ताणि
न गणेश गहियाओ कशाओत अन्ने गाहिज्जंति वावीसं णि कु-
मारा जस्स ते अप्पिज्जंति आयरियस्स तं पिट्ठंति मत्थपहिं
य हणंति अइ उवज्जाओ ते पिट्ठेइ अपटंते ताहे सहंति मा-
हमिस्सिगाणं ताहे ताओ जणंति । किं सुवभाणि पुत्तजम्मा
णि ताहे न मिक्खियाइ वय महुराय जितमज्जुराया तस्स सुया
निव्वुहन्ताम कत्तगा सा अर्द्धकियपत्ताउवणीया राया जणइ
जो ते रोयइ सो ते जत्ता ताहे ताए नायं जो मूरो वीरो वक्कंतो
सा पुण रज्जं देजा ताहे सा तं ब्रह्मादणं गहाय गया इंदपुरं
नगरं रायसपुत्ता बह्वे रायदा दूशो ययट्ठिउ ताहे आवाहिया
सब्बे रायाणां ताहे तेण रायाणपण सुयं जहासाप इट्ठुट्ठा

उसियपद्मानं नगरं कयं रंगो कश्चो तत्थ चक्कं तत्थ एगं-
मि अक्खं अट्ट वक्काणि तेसि पुरउ धूया उविया सा
पुण पुट्ठिमि विधेयवा राया सन्नद्धो निगतो सहपुत्तोहिं ता
हे सा कत्ता सत्त्वावकाट्टसियाए मंथिया स अत्थइ
सो रंगो राया णय ते पत्तेयदंमज्जटमोयणा जारिसो दावती ए
ए तत्थ रत्तो जेट्टुपुत्तो सिरिमाडीनामकुमारो भण्णिओ एस
दारिया रज्जं च जोत्तव्यं सो वि तुट्ठो अहं नूणं अन्नेहिंतां
रातिहिं अन्नहिंओ ताहे सो भणति विदेहिंति ताहे सो
अकयकरणो तस्स समुहस्स मज्जे तं षण्णु वेत्तुं चेव न वातेइ
किहविणेण गहियं तेण जंतो ववइत्तो ववउत्ति क्रमं
मुनं तं जमां एवं कासइणा अरयंओ दीणं कासइ तो नि
अंसिं वाहिरेण चवणंति तेण वि अमंभेण सो णत्तगो णसा
विओ तदिवसमाणिओ तत्थ अत्थइ ताहे राया ओहयमणसं-
कप्पो करयत्तपट्टयमुहो अहो अयं होयमज्जे पुत्तोहिं धरिसिओ-
ति अत्यइ ताहे सो अमसो पुचइ किं तुज्जं देवाणुणिया ओ
हया जाव उजाय ताहे सो जणइ एपहिं इप्पहाणो कश्चो ताहे
भणइ अत्य पुत्तो अन्नो वि तुज्जं किं सुरिंददत्तो नाम कुमारो
तं सो वि ताव विज्जासेउ ताहे तं राया पुचइ कहं मम परिसो-
पुत्ता ताहे ताणि सिट्ठाणि रहस्साणि ताहे राया तुट्ठो जणइ
सेयं तवपुत्ता एते अट्टवक्को जेत्तुण रज्जोक्कं निवुत्तिदारियं
पाविवसे ताहे सो कुमारो गणं आदीढं गाइण गहइ धनु
वक्खाज्जिमुहं सरं संधेइ ताणि तस्स रूपाणि ते य कुमारो सव्व
ओरोभावेति अन्ने यदोअि पुरिसा असिस्वगहत्थो ताहे सो पणा
मंरओ उवज्जायस्स य करइ सो वि से उवज्जाओ जयं दापइ
एप दोअि पुरिसा जइ फिगुसि सीसं ते फिगु तेसिं दोअि
पुरिसणं तेण चत्तारि ते य वावीसं अण्णेता ताणं अट्ठइ रह-
चक्काणं दिट्ठाणि जाणिऊण एममि दिंदि नऊण अफिरुयाए
दिट्ठं तमि वक्खत्तेण अन्नमियमणं आऊणमाणेण साधीती-
या अट्ठिमि विडा तत्थ उकुट्टसीहनादसाधुकारो दिओ एसा द-
वतितक्का एस चेव विजासाजावे वि उपसंहारो जहा कुमारो
तदा सइ, जहा ते चत्तारि तदा चत्तारि कसाया, जहा ते वा
वीसं कुमारो तदा वावीसं परीसहा, जहा ते रूवे मज्जा तदा
रागदोसा, जहा पुत्तविगा विधेयवा तदा आराहणा, जहा निव्वु
त्तिदारिया तदा सिद्धितितिकवत्तिं गयं ॥ आ० ४ अ० ।

“ आसीदिट्ठपुरं नाम, नगरं गुरुकं गुणैः ।

तत्राभवद्वियामिन्द्र, इन्दुत्तां महीपतिः ॥ १ ॥

प्रीतिपात्रः कवत्राणां, तस्य ह्यार्वाशतः सुताः ॥

अभ्युत्थंमिपादस्व, प्राणज्योत्स्यतिवह्वन्तः ॥ २ ॥

वभूता नार्या जवत्तस्य, चूपस्यामात्यपुत्रिका ॥

सा च तेन परं दृष्टा, पाणिग्राहं प्रकुर्वता ॥ ३ ॥

अयान्यदा कदाचित्सा, क्रतौ स्मता विज्ञोकिता ॥

राज्ञा वृष्टाश्च पार्श्वस्था, यथैषा कस्य का च भोः ॥ ४ ॥

ते ऊरुदं व देवी ते, तेतो राजा तया सह ॥

राजिमकायवासार्थ, तस्या गर्भोऽजवत्तदा ॥ ५ ॥

सा च पूर्वममात्येन, जणिताऽऽसीद्यदा तव ॥

गर्भो जूतो जयेद्वे, तदा त्वं मे निवेदयेः ॥ ६ ॥

ततः सा गर्भसंभूतिं, राजसेवासायासरं ॥

मुहूर्तं राजजल्पं चः पितुः सर्वं न्यवेदयत् ॥ ७ ॥

सत्यंकाराय तत्सर्वं, व्यद्विषत्साऽपि पत्रकं ॥

सत्यकृतां पात्रयामास, कावे चाजनि दारकः ॥ ८ ॥

तद्दिने दासरूपाणि, यथुश्चत्वारि तदृशे ॥

अग्निः पर्वतश्चाय, बहुव्रीहिसगरस्तथा ॥ ९ ॥
सुरेन्द्रदत्त इत्येषा, राजसूतोः कृताभिधा ॥
कञ्जसूरैस्तौ पाथैः, कञ्जः काञ्च गृहीतवान् ॥ १० ॥
गुह्यतश्च कञ्जस्तस्य, चकिरे तानुपद्वान् ॥
न चासौ प्राविमध्वान्पुस्तकं व्यजीगणत् ॥ ११ ॥
ते च चाविशतिः पुत्रा ग्राह्यमाणाः कञ्जः किञ्च ॥
निगन्तिस्व कञ्जाचार्य, गाथीस्तस्य तथा दधुः ॥ १२ ॥
सुरिणा ताभिस्तास्ते तु, स्वमातृज्यो न्यवेदयन् ॥
त च ताः कुपिताः शापि-श्चकुरुदेवभाजनम् ॥ १३ ॥
पर्वं ते ययुरज्ञाना, सुरिणा समुपेक्षिताः ॥
इतश्च मयुरानाय, आसीत्यवंतको नृपः ॥ १४ ॥
तन्मुना निर्बुधितानाम, यौवनोद्भेदं सुन्दरा ॥
वरार्थं तेन सावाचि, भर्तारं वृणु वाञ्छितम् ॥ १५ ॥
सा पुनस्तमनुज्ञाप्या चञ्चद्विन्दपुरं प्रति ॥
राजपुत्रा यतस्त्वत्र नृपसिः सन्तिसदृग्गुणः ॥ १६ ॥
ततः सन्तुपुरं प्राप-दाप्रोक्तसमन्वितम् ॥
तुष्टेन चेन्द्रदत्तेन राज्ञाऽफारि पुंर महः ॥ १७ ॥
निर्वृत्त्या भणितं राज्ञी, राधावेधं करिष्यति ॥
यः कुमारः स मे ज्ञाता जविष्यत्यत्र न तु ॥ १८ ॥
तदाकर्ण्य नृपो रंगं कारयमास तत्र च ॥
एकत्राङ्गेऽष्ट चक्राणि तत्पुत्रः पुत्रिका तथा ॥ १९ ॥
सा च चक्रुपि वार्णन, जेतव्याया विवर्तिना ॥
ततः सैन्ययुता राज्ञा, रंगे तस्थौ सपुत्रकः ॥ २० ॥
निर्वृत्तिश्चेकदेशेऽस्य, स्थितावद्वृत्तविग्रहा ॥
यथास्वं च निविष्टेषु, साधेनानगरादिषु ॥ २१ ॥
आदिष्टे ज्येष्ठपुत्रांश्च, राज्ञा श्रीमातृनामकः ॥
नैत्या राधां गृहाणामां, कन्यां राज्यं च पुत्रकः ॥ २२ ॥
ततः सोऽपि ज्ञातव्येन, सावसोःकपिप्रहः ॥
शशाकं नैव तां जेतु-मेवं ते शेषका अपि ॥ २३ ॥
ततो राजा स्वपुत्राणां, सुखेतां वीक्ष्य तत्कृणान् ॥
युशोच हस्तविन्यस्तगोत्रं नृन्यस्तदृष्टिकः ॥ २४ ॥
ततोऽस्मात्प्रत्यस्तमापुत्रन्, देवः किं दैन्यवान् भवान् ॥
सोऽयोचःकुःसुतैरैतैरहं भो धर्षितो जैन ॥ २५ ॥
ततोऽस्मात्प्रत्यस्तमापुत्रन्, ययान्योपि च ते सुतः ॥
विद्यते सोऽपि देवेन राधावेधे नियुज्यतां ॥ २६ ॥
राजाऽयोचकुतो मेऽन्यः, सुतोऽस्मात्प्रत्यस्तमापुत्रन् ॥
महौहिष्ठस्ततः पर्वं दर्शयामास तस्य तत् ॥ २७ ॥
संजातप्रत्ययो राजा संतुष्टस्ते वज्राण च ॥
आनयाऽस्मात्प्रत्यस्तं, तस्य ते सोऽप्यदर्शयन् ॥ २८ ॥
आविष्कृत्य मूर्तिं चाप्राप्य, तं वधापे सुतोत्तमम् ॥
कन्यां गृहाण राज्यञ्च जित्वा राधां त्वमद्वृतां ॥ २९ ॥
यदादिशति तातस्तत्करोमीत्यभिप्रायः स ॥
धनुर्वेदोपदेशेन राधां जेतुमपस्वित्त ॥ ३० ॥
तान्यस्य चेद्वरुणाणि ते च द्वाविंशतिः सुताः ॥
उद्धतासीनरीर्वा च नाना चक्रुरपद्वान् ॥ ३१ ॥
कञ्जाचार्योऽप्यवोचत्तं न चेद्राधां विभेक्ष्यति ॥
तदेतौ च शिरो वस्त्रं ऊर्यन्ते दारुणी नरी ॥ ३२ ॥
ततोऽसाववगम्यैतान्, वज्रध्वजैः सम्प्राद्वान् ॥
चक्राणामेनरं ज्ञान्या राधां द्वागिति विद्वान् ॥ ३३ ॥
ततश्चास्फावितं तृपं साधुकारः कृतो जैनः ॥
राजविस्तोपितो लोक उद्धाकन्या च तेन सा ३४ ॥

आवस्तीवास्तस्ये कपिप्रपितुः काश्यपस्य मित्रे, कपिप्रस्यो-
पाध्याये स्वनामख्याते ब्राह्मणे, उक्तं ७७ अ० तथा च कपिप्रकथा
याम् “सावर्ण्याय णयरीय पिशिमितो इन्द्रदत्तो नाम माहणो
इति” उक्तं १० तत्कथा कपिप्रशब्दे । मयुरानारस्य स्वनाम-
ख्याते पुरोहिते च । तत्कथा यथा-मयुरार्या इन्द्रदत्तः पुरोहि-
तोऽस्ति स जिनशासनप्रत्यनीकः स्वगवाक्षस्यः सन् अश्वोनि-
गच्छतो जैनयवैर्मत्सकोपरि निजचरणं चित्तं करोति । एवं
निरन्तरं कुर्वाणं तं दृष्ट्वा साधुनेन कोपि कृत्याति परमेकः आवकः
कुपितः तत्पादच्छेदप्रतिज्ञामकरोत् अन्यानि तच्छिञ्चाणि अन्न-
जमानेन, तेन श्रावकेण तत्स्वरूपं गुरोः पुरः कथितम् । गुरु-
णोक्तं सहते सत्कापुरस्कारपरीपहः साधुनेति । तेन स्वप्र-
तिज्ञा कथिता । गुरुभिरुक्तम् । अस्य गृहे किं जायमानमस्ति
तेनोक्तं नवीनप्रासादे राजा निमग्न्यमाणोऽस्ति पुरोहितेन ।
गुरुभिरुक्तं तर्हि त्वं तत्प्रासादे प्रविशन्तं राजानं करे भूत्वा
प्रासादोऽयं पतिष्यतीति कथय । अहं च प्रासादं विधया पा-
तयिष्यामि । ततस्तेन तयाकृते प्रासादेः पतितो राज्ञोक्तं
किमिदञ्जातं । अश्विनां महाराज ! अनेन तव मारणाय कपटं
मण्डितमनूत ततो ह्येन राज्ञा स पुरोहितस्तस्य अश्विनोऽर्पितः
स च अश्वी इन्द्रकीदृके तस्य पादं क्षिप्या प्रतिज्ञापूर्णायां च
पिष्टमयं पादं कृत्वा चिञ्चवान् उक्तवांश्च सर्वं तत्स्वरूपं पुरोहि-
तेनोक्तमतः परं नैवेदशं करिष्यामीति ० । जानुकपेन श्रावकेण
स मुक्तः । उक्तं २ अ० ॥

इत्थमिदं दत्तो पुरोहित्रो गवस्वद्विष्टो मिच्छदिदृी अहोवञ्च
तस्स साहस्यस्य मत्यप उवरि पायं कुणतो संसेण गुरुमसिप
पायहीणो कञ्जो” ती० ॥

इन्द्रदत्त-इन्द्रदत्त-पु० इन्द्रस्य तद्वधजस्य साधनं दारु देव-
दारु वृक्षे इन्द्रदुर्मादयोप्यत्र । वाच० ॥

इन्द्रदिष्ट-इन्द्रदिष्ट-पु० कौटिकगच्छस्थे सुस्थितसुप्रतिबुद्धा
परनामधेययोः कौटिककाकन्दकयोः शिष्ये स्वनामख्याते
आचार्ये, “सुद्विगसुपविबुद्धाणो कौटिककाकन्दगाणं वध-
वञ्च समुच्चाणं अन्तेवासी धरे अञ्जइद्विष्टे कासियगुप्ते ॥
इति”—कण० । “तदनु च सुहस्तिशिष्यौ, कौटिककाकन्द
कावजायेताम् । सुस्थितसुप्रतिबुद्धौ, कौटिकगच्छस्ततः सम
भूत ॥ तत्रैन्द्रदिष्टसूरि-नेगवान् श्रीविष्णुसंज्ञसूरिन्द्रः ॥
इति गच्छ० ॥

अयं च खरतरगच्छपट्टावच्छेद्यसुराणे वीरजिनात्रयोद्देशः ॥
तपोगच्छपट्टावच्छेद्यप्रमाणतो दशमः ।

इन्द्रपर्व-इन्द्रपर्व-पु० इन्द्रनामकपर्वतः । महेश्वरपर्वते,
इन्द्रवर्णः पर्वतः । नीलवर्णं गिरिभेदे, वाच० ॥

इन्द्रप्राप्तिव्या-इन्द्रप्राप्ति-खी० अश्वयुक्तपूर्णमासां अन-
न्तरभाविन्याम्महाप्रतिपदि तस्यां चास्वाध्याय इति— ।
स्था० ४ ग० ।

इन्द्रपुर-इन्द्रपुर-न० इन्द्रदत्तनृपस्य भारतवर्षस्थे स्वनामख्याते
नगरे, आय० ४ अ० ए चा० ॥ आ० चू० । अ. म. ।
स्था० । इहैव जन्तुदिवे त्रारहेवाने इन्द्रपुरणामणयेर, इति
विपा० १० अ० । “पुरमिन्द्रपुरं नाम साक्षादिन्द्रपुरं किञ्च” ।
आ० क० ॥ माणीपुरस्थे स्वनामख्याते नगरे च ॥ “माणी
पुरं णयरं णापरंते गाहावर्षे इन्द्रपुरं अणगारे पश्चिमान्निप
जाव लिखे इति” विपा० ७ अ० ॥

इंदपुरग-इन्दपुरक-न० (वेसवाक्रिय) गणस्य चतुर्षु कुषुपे
चतुर्थे कुषे, । तद् होइ इंदपुरगं च । कल्प०-
इंदपुराहित-इंदपुराहित- पु०-६ त० । सुराचार्यवृह-
स्पतौ-वाच० ।

इंदनूड-इन्दनूति-पु०-स्वनामस्थाने महावीरस्य प्रथमगण
धरे प्रथमगणनायके प्रथमशिष्ये, प्रव० ८ भा० । सम० ।
सूत्र० । "समणस्स जगवश्रो महावीरस्स जेहे अंतवासी इंद-
नूड अणगारे गोयमसगोत्तेणं इति । कल्प० । अन्त० ।
विपा० । "जिण्वीरस्सेकारस्य पढमो से इंदनूडयत्ति णमिण
इंदनूडत्ति गोयमो वंदिकण विविहेण" । चं०प्र० १ पा०॥

तत्कथा च - " इंदनूडणामो पंचखंडियसयपरिवारो सव्य
पहाणो मगहा विसप सो य जन्मदीक्षितो मखितो य
मज्झिमा य अचउत्ति इय उज्जाणो देवुज्जावं पासित्ता हरि
सियमाणो चित्तेकण भासति तेसि पुरओ अहो मया मंतोहि
सुरा आहूया जे जेने समुवहत्ति एवं वोत्तणं खंकिण्हिसह
निग्गतो उज्जाणं अ पासमाणो उत्तरपुरचिमे दिसि जाए
देवसन्निवायं पासित्ता ज्ञासति किमंतति । अरेहि से कहितं
जहा एस सिद्धयरायपुत्तो महावीरवत्तमाणो तवं काउं
केवली जाओ किं सवसु सवज्जावदरिसी तं वयणं सो ओ
ज्ञासति अमरसिओ को अन्नो ममाहिंतो अन्नहितो जस्स
देवा एति ताहे वचामो जणं पराजिणंमि किं से जाणति
एति ण पणिहाणेण पहावितो पंचखंडियसयपरिवारो वेदप
दाणय अथो जगवत्ता से कहितो एय समेतो संवुक्को य
जणइ पंचखंडियसते एस सवसु अहं पव्यायि तुभं जाहि
चिउतं करेहि ते जणति जीद तुज्जे परिसगा होंता पव्ययह
तो अहं का अन्ना गमित्त एवं सो पंचसयपरिवारो पव्यति
तो । आ० सू० १ अ० ॥

तेहि देवाः स्वयंइवादां परहुत्तय समवसरण्णुवि निपति
तवन्तः तांश्च तथा दृष्ट्वा लोकोऽपि तत्रैव जगाम जगवन्तं विद
शलोकेन पूज्यमानं दृष्ट्वा अतोव दपं वने प्रवादश्च सज्जातः ।
सर्वहो ऽत्र समवसुतस्ते देवाः पूजयन्तीति । अत्रान्तरे खलवाक
णित्सर्वज्ञप्रादां ऽसमीपं भातइन्द्रं हृतिर्नगवन्तं प्रतिप्रास्थितः

"सोऽण कीरमाणि, महिमं देवेहिं जिणयारिदस्स ॥

अहं अहं माणीय, अमरिसिओ इंदनूडत्ति" ॥ १ ॥

अथा जनपरंपरान् आकर्ण्य पाठान्तरतो दृष्ट्वा वा महिमां
पूजां देवैः क्रियमाणां जिनवरेन्द्रस्य जगवतो वर्धमानस्याग्निः
अयस्मिन् प्रस्तावे एति आगच्छति जगवन्समीपं अहमेव
विद्वानिति मानोऽस्थेति अहं मानी अमर्षो मन्सरविशेषः स
संज्ञातोऽस्य सोऽसमीपितः मायं सति कोऽयः सर्वज्ञ इत्युपनया-
म्यथा सर्वज्ञत्वादिमत्यादिसंकलपकवृत्तिभिरन्तरात्मा कोऽसा-
वित्याह । इन्द्रवृत्तिरितिनान्ना प्रयितः स च भगवन्समीपं प्राप्य
जगवन्तश्च चतुस्त्रिंशदतिशयसमन्वितं देवसुत्तरंश्चरपरि-
वृतं दृष्ट्वा माहाकृतद्वयस्तस्मै ॥

एतदेव सविस्तरं ज्ञाप्यकार आह ।

मोत्तणं ममं डोगा, किं वंइ तस्म पायमुत्तंमि ।

अन्नो वि जाणइ मए, त्रियंमि कत्तो वियं एयं ॥

मां सकलशास्त्रपारंगं मुकुत्या किमप्य लोकास्तस्य पादसूत्रं
व्रजति नन्नामौ मद्भेषक्या किमापं जानाति तयाहि मयि प्रति-
वादिनि स्थिते अन्योऽपि किमपि जानातीति कौतुहल्यमेतत् ।
नैवैतत् संभवतीति भावः ॥

पुनरप्याह ॥

वजेज्ज च मुक्खजणो, देवा उ कहमणेण विस्सुहं नीया ।

वंदंति संयुणंति य, जेण सव्वसुमुबुद्धीए ॥

वृजद्वा तगादमूर्धं मूर्धज्जो मूर्धनया युक्तायुक्तविवेक
विकलत्वात् देवास्तु कथमनेन विस्मयं नीता येन विस्मय
नयनेन सर्वज्ञबुद्ध्या तं वन्दन्ते संस्तुवन्ति च ।

अहवा जारिसत्ताच्चिय, सो नाएि तारिसा सुराते वि ।

अणुसरिसो मंजोगो, गामन्सणं च मुखवाणं ॥

अथवा यादश एव स ज्ञानी तेऽपि सुरास्तादृशा एव मूर्धो
इत्यर्थः । ततोऽनुसदृशोऽनुरूपः संयोगस्तस्य ज्ञानिनः एतेषां
च देवानाम् । कयोरिवेत्याह- ग्रामन्तयोरिव मूर्धयोर्वया
ग्रामे मूर्धौ नदोऽपि तथाविधवित्यादिविकलत्वात् मूर्ध इति पर-
स्परं तयोः संयोगोऽनुसहमेवमेषोऽपीति ॥

काउं हयप्पयानं, पुरतो देवाण दाणवाणं च ।

नासे हं नीमसे, खणेण सव्वन्नुवायं से ॥

देवानां च दानवानां च पुरतोऽपि तथाविधप्रश्नज्ञाद्वैतप्र-
तापं हत्वा कृणमात्रेण (से) तस्य सर्वज्ञत्वाद् निःशेषमहं
नाशयामि ॥

इय वोत्तणं पत्तो, दृढूणतिस्सोकपरिदुं वीरं ।

चोत्तिसानिमएहिं, मं संकिता वंदिता पुरतो ॥

इति पुत्रोक्तमुक्त्वा प्राप्ता भगवन्समीपं दृष्ट्वा च जगवन्तं वीरं
त्रैलोक्यपरिवृतं चतुस्त्रिंशदतिशयनिधिं स शङ्कितः पुरतोऽ
वस्थितः ॥

अत्रान्तरे ।

आनडो य जिणेणं, जाइजरा मरणविप्पमुक्कणं ।

नामेण य गुत्तेण य, मव्वनू मव्वदरिसीणं ॥

अजापितः संज्ञपितो जितेन जगवता महावीरेण जातिः प्र-
सूतिर्जगवत्याहानिब्रह्मणा मरणञ्च दशविधप्राणविप्रयोग
रूपमभिविप्रमुक्तस्तेन कथमाजापित इत्याह नाम्ना देहन्द्रहूते!
इत्येवंरूपेण तथा गोत्रेण च यथा 'हेगौतमगोत्र ! किं विशिष्ट-
न जितेनेत्याह । सर्वज्ञेन सर्वदर्शिना, आह- यो जरामरणवि-
प्रमुक्तः स सर्वज्ञ एवेति गतायमिदं विशेषणमिति चेन्न नयथा-
दपरिकल्पितजात्यदिविप्रमुक्तनिर्गसार्थत्वात् । तथाहि-कै-
श्चित् गुणविप्रमुक्तमाहुवादिभिरचेतना मुक्त इत्यते ततस्म-
न्निर्गसार्थस्यैव । सर्वज्ञेन सर्वदर्शितेति इयं नामगोत्राज्यां
संज्ञापितस्य तस्य चिन्ताऽनवत तथा चाह—

हे इंदनूड गोयम ! मागयमुत्तं जिणेण चितंइ ।

सो मे पि मे विजाणइ अह्ना को मे न याणाई ॥

हेइंदनूते ! गोतम ! स्वागतमिति जितेनोक्ते स चिन्तयति
अहो नामापि मे विजानाति अथवा सर्वत्र प्रसिद्धोऽहं को
मां न जानाति ।

जइ वा हिययगयं मे, संसय मजेज्ज अह्वन चिंदेजा ।

ततो होज्ज विस्सुहो मे, इय चित्तो पुणो जणिओ ॥

यदि मे हृदयं संशयं मन्यते जानीयात् अथवा गि-
दनेन ततो मे विस्मयो भवेत् भविष्यति इति चिन्तयन् पु-
रपि जगवता भाणितः । किं भाणित इत्याह—

किमत्रे अन्यि जीवो, उयाहु नयिचि संसभो तुजा ।
वेयपयाण ए अत्तं, न याणसी तेमिभो अत्तो ॥

हेयौतम ! किं मन्यसे अस्ति जीव उत नास्तीति नन्व
यममुचि एव संशयो यतो ऽयं संशयस्तव विरुद्धवेदपद-
धृतिनिबन्धन इति । तान्यमुनि वेदपदानि “ विज्ञानघन ए
घेतन्यो ज्ञेतन्यः समुत्थाय पुनस्तान्येयानुविनश्यति न
प्रेत्यसंज्ञास्तीत्यदि ” तथा स च अयमात्मा ज्ञानमय इत्या-
दीनि च एतेषां च वेदपदानामयमर्थो भवत्यश्चेतसि विप-
रिवर्त्तते । विज्ञानमेव घनानन्दादिरूपत्वात् विज्ञानघनः स
एव एतेन्योऽप्युक्तः परित्यज्यमानस्वरूपेभ्यः पृथिव्यादि-
वृक्षेण्यो ज्ञेतन्यः समुत्थाय उत्पद्य पुनस्तान्येयानुविनश्य-
ति तान्येव ज्ञतानि अनुसृत्य विनश्यति तन्वेद्यस्वरूपतया
संज्ञीना भवतीति ज्ञावः न प्रेत्यसंज्ञास्ति तन्वा पुनर्जन्म
प्रेत्येयुच्यते तत्संज्ञास्ति न परलोकसंज्ञास्तीति भावः ।
ततः कुतो जीवः युक्तयोपपन्नश्चायमर्थ इति ते मातिः यतो
नासौ प्रत्यक्षेण परिगृह्यते अतीन्द्रियत्वात् नाप्यनुमानेन यत-
स्तद्विज्ञेयवृद्धिस्सम्बन्धपूर्वकश्च । न चात्र विज्ञिना सह सम्ब-
न्धः प्रत्यक्षागमो विज्ञिनाऽऽतीन्द्रियत्वः । नाप्यनुमानागम्यो
ऽनवस्थाप्रसक्तस्तदपि हि विज्ञेयवृद्धिस्सम्बन्धपूर्वकं तत्रा-
पि चेत्येव वार्ता, इत्यतवस्थानुपपन्नः । नाप्यागमार्थः पर-
स्परविरोधार्थतया तथागमार्ता प्रमाणत्वाभावात् । तथाहि
कंचिदेवमाहुः “पतावानेव श्लोकाऽयं, यावद्विद्विज्योर्गारः। भट्ट-
वृकपदं परय यद्वदन्य वदथताः ” इत्यादि । अपरं प्राहुर्नैरुप-
मीकृतः पुरुषा इत्यादि पुरुषे रूपं निषधयति अन्तर्ज्ञत आत्मे
त्यर्थः अन्य पुनरेवम् “ अकतो निर्गुणो ज्ञोक्त ” इत्यादि ।
अपरं एवम् “ स वै अयमात्मा ज्ञानमय इत्यादि, नचेत सवै
एव प्रमाणम् परस्परविरोधात् अर्थाजिघासकपरस्परविरु-
द्धवाक्यपुत्रजातयत आत्मानं विज्ञाः किमस्ति नास्तीत्यर्थं
तयानिप्रायः । तत्र वेदपदानां चार्थं न जानासि च शब्दात् युक्ति-
द्वयं च । तथाहि वेदपदानामयमर्थः विज्ञानघन एवेति ज्ञानोप-
योगदर्शानोपयोगरूपं विज्ञानं ततोऽनन्यत्वात् आत्मा विज्ञानघनः
प्रतिप्रदेशमनन्तविज्ञानपर्यायः संपातात्मकत्वात् वा विज्ञानघन
एव शब्दोऽप्यारणं विज्ञानघनादनन्यघनत्वात् विज्ञानघन एव
एतेन्यो ज्ञेतन्यः क्रियुदकादिभ्यः समुत्थाय कथंचिदुत्पद्येति
घटविज्ञानपरिणतो हि आत्मा घटाद्भवति तद्विज्ञानज्ञोपपश-
मनस्य तत्राक्रियत्वात् अन्यथा निराश्रयनतया तस्य मिथ्या-
व्यप्रसक्तैरेवं सर्वत्र ज्ञाननीयम् । तत उक्तं तेन्यः समुत्थाय
कथंचिदुत्पद्येति पुनस्तान्येव ज्ञतानि अनु विनश्यति ते विव-
क्षितेषु ज्ञेतपु व्यवहितेषु वा आत्मापि तद्विज्ञानघनात्मना
उपरमते अन्यविज्ञानात्मना उपपद्यते यदि वा सामान्यचे-
तन्यरूपतयाऽर्वातिष्ठत इति न प्रेत्यसंज्ञास्ति न प्राकृतिकघटा-
दिविज्ञानसंज्ञाऽवतिष्ठते । सांप्रतविज्ञानोपयोगनिमित्तत्वात्
अथवा एवं व्यत्यासा विज्ञानघन एवेत्येवो ज्ञेतन्यः समुत्थाय
पुनस्तान्येयानुविनश्यतीत्येतन्न यतः प्रेत्यसंज्ञास्ति परलोक-
संज्ञास्ति । यदप्युक्तं नासौ प्रत्यक्षेण परिगृह्यते इति तदप्यस-
मीचीनमात्मनः प्रत्यक्षसिद्धाक्षदगुणस्य ज्ञानस्य स्वसंवेदन-
प्रमाणसिद्धान्त्याह हि स्वसंविदिता एवावग्रहेहापायादयं
उदयन्ते ब्रह्मन्ते वा तत्तत्तदुत्पत्तस्य स्वसंविदितत्वात् सिद्ध-
मात्मनः प्रत्यक्षत्वम् । अथ ब्रह्मीय ज्ञतगुणाधेयं तथा वेदे-
प्युक्तम् “ एतेन्यो ज्ञेतन्यस्समुत्थायेत्यादि ” ततः कथं ज्ञानस्य
स्वसंविदितत्वे न आत्मनः प्रत्यक्षत्वं ज्ञानस्यात्मत्राणत्वा

ज्ञावात्-तदप्युक्तम् भूतगुणत्वे सति पृथिव्याः काश्चिन्त्यस्यैव
सर्वत्र सर्वदा चोपपन्नप्रसंगात् । न च सर्वत्र सर्वदा चोप-
पन्न्यते चेतन्यं बोधार्थं मृतावस्थया चानुपपन्नमात् । अयं
तत्रापि चैतन्यमस्ति केवलं शक्तिरूपेण ततो नोपपन्न्यते तद-
सम्यग्विरूपणत्वात्तान्त्रिकमात्र सा-हि शक्तिश्चैतन्याद्विवृक्षणा
वृत्त चैतन्यमेव यदि विवृक्षणा ततः कथमुच्यते शक्तिरूपेण चै-
तन्यमस्ति न हि एते विद्यमाने पदरूपेण घटस्तिष्ठतीति वक्तुं-
शक्यं तथाचाहाहोऽपि “रूपान्तरेण यदि तत्तदेवास्तीति
मा रतीः । चैतन्यादप्यरूपस्य भावे तद्विद्यते कथम् ” । अयं
द्वितीयः पक्षस्तर्हि चैतन्यमेव तत्कथमनुपपन्न्यः आवृत्तत्वा-
दनुपपन्न इति चेत्तत्त्वावृत्तिस्त्वारणं तत्त्वारणं किं ज्ञतानां वि-
वृक्षितपरिणामाना-मुत परिणामान्तर-माहोस्विदप्यदेव ज्ञता-
तिरिक्तं किञ्चित् । तत्र न तावद्विवृक्षितपरिणामाभावः एकान्त-
रूपतया तस्यावारकत्वायोगात् अन्यथा तस्याप्युत्तररूप-
तया ज्ञावरूपतापत्तिर्भावेत्येव पृथिव्यादीनामन्यतमो भावो
जयेत् “पृथिव्यादीन्येव ज्ञतानि तत्त्वमिति यचनात्” पृथिव्यादी-
नि च ज्ञतानि चैतन्यस्य व्यञ्जकानि नावारकानि इति कथमा-
वारकत्वं तस्योपपत्तिमत-अयपरिणामान्तरं तदयुक्तं परिण-
ामान्तरस्यापि ज्ञतस्वभावतया ज्ञतवद्व्यञ्जकत्वस्यापपत्तेर्ना-
वारकत्वस्य, अथान्यदेव ज्ञतातिरिक्तं किञ्चित्-तदतीवास-
मीचीनम् । ज्ञतातिरिक्ताऽप्युपगमे क्त्वात्येव पृथिव्या-
दीनि ज्ञतानि तत्त्वमिति तत्त्वसंख्याध्याघातप्रसंगात् अपि
चेदं चैतन्यं प्रत्येकं वा ज्ञतानां धर्मः समुदायस्य वा
न तावत्प्रत्येकमनुपपन्नमात् नहि प्रतिपरमाणुसंवेदनमुपप-
न्न्यते । अपि च यदि प्रतिपरमाणुसंवेदनं जयेत्तर्हि पुरुष-
सहस्रचैतन्यवृद्धिर्भव परस्परं जिज्ञस्वभावमिति नैकरूपं
जयेत् । अयं चैकरूपमुपपन्न्यते अहं पश्यामि अहं करोमीत्येवं
सकलशरीराधिष्ठितानेकस्वरूपतयानुभवत् अथ समुदाय-
स्य धर्मस्तदप्यस्यप्रत्येकमसत्समुदायेऽपि न भवति यथा
रेणुषु तैलं स्यादित्थमज्ञुषु प्रत्येकं मदशक्तिरदृष्टापि समुदा-
येऽपि जवन्ती दृश्यते तच्चैतन्यमपि भविष्यति को दोषः तद-
सम्यक् प्रत्येकमापि मयाङ्गुषु मदशक्त्यनुयायिमाधुर्यादिगुण-
दर्शनात् तथाहि दृश्यते माधुर्यमिक्कुरेत् घातकीपुष्पं च मना-
विकलतोत्पादि, न चैवं चैतन्यं सामान्यतोऽपि ज्ञेतपु प्रत्येकमुप-
पन्न्यते ततः कथं समुदाये तद्विद्यते इति मा प्राप्सर्वस्य
सर्वत्रज्ञावप्रसक्तप्रतिप्रसङ्गात् । किंच यदि चैतन्यं ज्ञतधर्म-
त्वेन प्रतिपन्नं ततोऽप्यव्यमस्यानुरुपो धर्मः प्रतिपत्तव्यः आनु-
व्याभावे जज्ञकाश्चिन्त्योयि परस्परधर्मधर्मिभावोऽनुपात्तः
तत्र ज्ञतानामनुरुपो धर्मो वैज्ञक्यात् तथाहि चैतन्यं बोध-
स्वरूपमसत्तं च ज्ञतानि तद्विवृक्षणानि ततः कार्यमेवं पर-
स्परधर्मधर्मिजातः । नापि चैतन्यमिदं ज्ञतानां कार्यमस्यत्
विवृक्षणतया कारणज्ञावरूप्ययोगात् तथा चोक्तम् “ का-
श्चिन्त्यबोधरूपाणि, ज्ञतान्यव्यञ्जकसिद्धितः । चेतनानगतदूपा-
सा कथं तत्फलं जयेत् ” अपिच यदि ज्ञतकार्यं चैतन्यं तर्हि किं
न सकलमपि जगत् प्राणिमयं जवति परिणतिविशेषसद्भावा-
भावादिति चेन्ननु सोऽपि परिणतिविशेषसद्भावाः सर्वत्रापि
कस्मान्न जवति सोऽपि हि ज्ञतमात्रनिमित्तक एव ततः कथं
तस्यापि किञ्चिदकाङ्क्षित्वात् । अन्यथ स किंपुः परिण-
तिविशेष इति वाच्यं कश्चित्त्वादिरूप इति चेत्तथाहि काष्ठा-
दिपु दृश्यन्ते घृणादिज्ञतवो जायमानास्ततो यत्र कश्चित्त्वा-

दि विशेषस्तत्प्राणिमयं न शेषमिति तदप्यस्त व्यञ्जिचारदर्शनात्
 त्थाहाविशिष्टेऽपि कठिनत्वादिविशेषे क्वचिद्वचन्ति काश्चिच्च
 कठिनत्वादिविशेषमन्तराणां संस्वेदज्ञानमसि च मूर्च्छिता
 जायते किंच समानयोनिका अपि विचित्रवर्णसंस्थानाः प्रा-
 णिनो दृश्यन्ते । तथाहि—गोमयाद्येकयोगिनसंभविनाऽपि केचि-
 द्गोव्रजन्तयोऽपर पीतकायाः अन्ये विचित्रवर्णाः संस्थानमयैतयोः
 परस्परं विभिन्नतयादि जूतमात्रनिमित्तं चेन्नयं ततएकयोनिकाः
 सर्वैष्येकवर्णसंस्थाना ज्ञेयुर्न ज्ञवन्ति तस्मादात्मन एव तत्तत्क-
 र्मवशात्तथा तथोत्पद्यन्ते इति । स्यादेतत् आगच्छन् गच्छन्
 वा आत्मा नोपव्रज्यते केवलं देहे सति संवेदनमुपव्रजामहे दे-
 हाभावे च तस्यामेवावस्थायां न, तस्मात्तस्मात् किन्तु संवेदनमा-
 त्रमेवैकं तच्च देहकार्यं देहे एव च समाश्रितं कुरुचविश्रवत् नहि
 चित्रं कुरुचविरहितमयतिष्ठते नापि कुरुधर्तरे संक्रामति आग-
 मन्वा कुरुधर्तारात् किन्तु कुरुच एवोत्पन्नं कुरुच एव च विज्ञी-
 यते एवं संवेदनमपि तदप्यस्त आत्मा हि स्वरूपेणामूर्ते आन्त-
 रमपि शरीरमिति सुद्धमत्वात् च कुर्विषयस्तुक्तमन्यैरपि “अन्त-
 रा नवदेहे पि सुद्धमत्वाच्चोपव्रज्यते । निकामन् प्रविशन्वा
 त्मानाभावो नीकृणादपि” तत आन्तरशरीरयुक्तोत्पत्त्या आगच्छ
 नृगच्छन्वा नोपव्रज्यते विगतमोपव्रज्यते । तथाहि हमेरपि
 जन्तोस्तत्कालोत्पन्नस्याप्यस्ति निजशरीरविषयः प्रतिबन्धः
 उपशान्तमुपव्रज्य पञ्चायनदर्शनात् यच्च यद्विषयप्रतिबन्धः स
 तद्विषयपरिशिष्टान्नाज्यासपूर्वकस्तथादर्शनात् न खल्वत्यन्ताप-
 रिज्ञातगुणदोषवस्तुविषये कस्याप्याग्रह उपजायते ततो ज-
 न्मादौ शरीराग्रहः शरीरपरिशिष्टान्नाज्यासजनितसंस्कारानि-
 बन्धन इति । सिद्धमात्मनो जन्मान्तरादागमनं तथा च केचि-
 त्पुनरिति “शरीराग्रहरूपस्य नृजसः संज्ञा यदा । जन्मादौ
 देहिनो दृष्टः किं न जन्मान्तरा गतिः” ॥ अथागतिः प्रत्यङ्गतो
 नोपव्रज्यते ततः । कथमनुमानादवसीयते नैष दोषः अनुमेय-
 विषये प्रत्यङ्गवृत्तेरननुपगमात् परस्परविषयपरिहारिण हि
 प्रत्यङ्गानुमानयोः प्रवृत्तिरिष्यते ततः कथं स एव दोषः । आह
 च “अनुमेयैऽस्ति नाप्यङ्गमिति कैवात्र दृष्टता । अथङ्गस्यानु-
 मानस्य विषयो विषयो न हि” अथ तज्जातीयसि प्रत्यङ्गवृ-
 त्तिमन्तरेण कथमनुमानमुद्दिनमुत्सहते न खलु यस्यानि-
 विषया प्रत्यङ्गवृत्तिर्महानसंऽपि नास्तीत्यस्यात्र क्लृप्तिधरादौ
 धर्माङ्गमवधानुमानं ज्ञाति तदप्यसम्भूतं अत्रापि तज्जातीय
 प्रत्यङ्गवृत्तिज्ञावात् तथा ह्याग्रहोऽन्यत्र परिशिष्टान्नाज्यासप्रवृत्तः
 प्रत्यङ्गत् एवोपव्रज्यस्ततस्तदुपव्रज्जनेहान्यनुमानं प्रवर्तते उ-
 क्तं च “आग्रहस्तावदज्यासात् प्रवृत्तमुपव्रज्यते । अन्यत्राथ-
 क्तः साक्षात्ततो देहेऽनुमानं किम्” यो पि च दृष्टान्तः । प्रागु-
 प्यस्तः सोऽप्युक्तो वैषम्यात् तथाहि चित्रमचेतनं गमनस्व-
 भावगहिततश्च आत्मा च चेतनः कर्मवशात्प्राप्त्यागती च कुरु-
 ततः कश्च दृष्टान्तदोषातिक्रयोः साध्यं ततो यथा कश्चिद्दे-
 वदत्तो विचक्रिते ग्रामे कतिपयदिनानि गृहारभं कृत्वा ग्रामा-
 न्तरं गृहान्तरमास्थायान्वतिष्ठते तच्चदामापि विचक्रिते भवे-
 देहं परिहाय भवान्तरं देहान्तरमारचर्यावातिष्ठते । यथा
 क्रम तच्च संवेदनं देहकार्यमिति चाश्रुपादिकं संवेदनं
 देहाश्रितमपि कथंचित् नवतु चक्षुरादीन्द्रियदारेण तस्या-
 न्तिष्ठन्तत्वात् यन्तु मानसं तत्कथं न हि तद्वैकर्म्यमुपपत्ति
 मत् युक्तपयोगात् । तथाहि तन्मानसं ज्ञानं देहादुपपद्यमान
 मिन्द्रियरूपाद्वा समुद्घातानांन्द्रियरूपाद्वा केशनखादिवक्त्राणा

सत्र न तावदाद्यः पक्व इन्द्रियरूपादुत्पत्तिविन्द्रियवृत्ति
 वदन्तेमानार्थग्रहणमसक्तं इन्द्रियं हि वार्तमानिक एवार्थं
 व्याप्रियते तस्मान्मार्थादुत्पज्यामानं मानसमपि ज्ञानं इन्द्रिय
 ज्ञानमिव वर्त्तमानार्थग्रहणपर्यवसितसत्ताकमेव भवेत् अथ
 यदा चक्षुरप्यपि व्याप्रियते तदा रूपं विज्ञानमुत्पादयति
 न शेषकावं ततस्तदपि विज्ञानं वर्त्तमानार्थविषयं वर्त्तमानं
 एवार्थं चक्षुरो व्यापारात् । रूपं विषयव्याप्तिप्रज्ञावे च
 मनोज्ञानं ततो न तत्प्रतिनियतकावविषयम् एवं शेषेष्वपि
 इन्द्रियेषु वाच्यम् ततः कथमिव मनोज्ञानस्य वर्त्तमानार्थग्रहण
 प्रसक्तिस्तदसाधीया यत इन्द्रियाश्रितं तदुच्यते यदीन्द्रिय-
 व्यापारमनुसृत्यापज्यायते इन्द्रियाणां च व्यापारः प्रतिनियते
 एव वार्तमानिके स्वस्वविषये मनोज्ञानमपि यदीन्द्रिय व्यापार-
 श्रितं तत इन्द्रियज्ञानमिव वार्तमानिकार्थग्रहणमेव ज्ञेयं अन्य
 वा इन्द्रियाश्रितमेव तत्र स्यात् तथा च केचिदपुनरिति “अङ्ग-
 व्यापारमाश्रिय भवद्वक्त्रजमिष्यते । तद्व्यापारो न तत्रेति कथं
 मङ्गजवं ज्ञेयम् ।” अथानांन्द्रिय रूपादिति पक्वस्तदप्युक्त-
 स्तस्याचेतनत्वात् नन्वचेतनत्वादिति कोपः यदीन्द्रियविज्ञान
 रहितत्वादिति तदिष्यते एव यदि नामोन्द्रिय विज्ञानं ततो न
 भवति मनोज्ञानं तु कस्मात्प्र ज्ञवति । अथ मनोज्ञानं
 नोत्पादयतीत्यचेतनत्वं तदा तदेव विचार्यमाणमिति प्रतिज्ञा-
 र्थकदेशासिद्धौ हेतुः तदप्यस्त अचेतनत्वादिति किमुक्तं
 ज्ञवति स्वनिमित्तविज्ञानैः स्फुरच्चिदुत्पत्तयानुपव्रज्यते स्फुरादयो
 हि स्वस्वनिमित्तविज्ञानैः स्फुरच्चिदुत्पत्तयानुपव्रज्यन्ते ततस्तेज्या
 ज्ञानमुत्पद्यते इति युक्तं केशनखाद्यस्तु न मनोज्ञानेन तथा स्फु-
 रच्चिदुत्पा उपव्रज्यन्ते कथं तेज्या मनोज्ञानं ज्ञवतीति प्रु-
 त्थयान्तु सुविध्यः औह च “चेतयन्तो न दृश्यन्ते केशमस्थुनखा-
 दयः । ततस्तेज्या मनोज्ञानं ज्ञवतीत्यतिसाहसम्” अपि च
 यदि केशनखादिप्रतिबन्धं मनोज्ञानं ततस्तदुद्भेदे मूळत एव न
 स्यात् तदुत्पत्तौ चोपहतं भवेन्न च भवति तस्मात्प्रायं पक्वः
 ज्ञाद्वक्त्रः । किंच मनोज्ञानस्य सूक्ष्मार्थेनतुल्यस्मृतिपाटवाद्यो
 विशेषा अन्यव्यतिरेकाज्यां ध्यात्वासपूर्वका दृष्टाः तथाहि
 तदेव शास्त्रमहिदादिप्रकारेण यदि पुनः पुनः परिज्ञायते
 ततः सूक्ष्मसूक्ष्मतरार्थावबोधो उल्लसति स्मृतिपाटवं चापूर्व-
 मुज्ज्वलते एवं चैकशास्त्रे अज्यासतः सूक्ष्मार्थेनतुल्यशक्तौ
 पाटवशक्तौ चोपजातयामन्येष्वपि शास्त्रांतरेषु अजायासेनैव
 सूक्ष्मार्थावबोधः स्मृतिपाटवं चोल्लसति तदेवमज्यासहेतुका
 सूक्ष्मार्थेनतुल्यवाद्यो मनोज्ञानस्य विशेषदृष्टाः । अथ च कस्य-
 चिद्विद्वा जन्मान्नाज्यासव्यतिरेकेणापि दृश्यन्ते ततोऽग्रहं पार-
 ङ्गोक्तिकाज्यासहेतुका इति प्रतिपत्त्यं कारणेन सह कार्य-
 स्यान्वधानुपपन्नवप्रतिबन्धेन दृष्टतकारणस्यापि तत्कार्यत्व-
 विनिश्चितेः । ततः सिद्धः परबोक्तयार्थी जीवः । सिद्धं च
 तस्मिन् परबोक्तयानि यदि कथंचिदुपकारी काचुपादेर्वि-
 ज्ञानस्य दृष्टो भवेत् न कश्चिदोपाः कुर्यापशमहेतुतया देहस्यापि
 कथंचिदुपकारित्वाज्युपगमात्, नचैतावता तस्मिन्वृत्तौ सर्वथा
 तस्मिन्वृत्तिः नहि वह्निरासादितविशेषां घटो वह्नित्ववृत्तौ समू
 बोधेदे निवर्तते केवलं विशेष एव कश्चनापि यथा सुवर्णस्य
 रूपना एवमिहापि देहनिवृत्तौ ज्ञानविशेष एव कोऽपि तत्प्रति-
 वक्तो निवर्तते न पुनः समूहं ज्ञानमपि यदि पुनर्देहमात्रनिमित्त-
 कमेव विज्ञानमिष्यते देहनिवृत्तौ च तस्मिन्वृत्तौ तस्मिन्वृत्तिः देहस्य
 तस्य भस्मावस्थायां मा भूत्तदेहं तु तथाजुते एवावतिष्ठमाने
 मृतावस्थायां कस्मान्न ज्ञवति प्राणापानयोरपि हेतुन्यात्तद

ज्ञावेन भवतीति चेन्न प्राणपानयोर्ज्ञानहेतुवायोगात् ज्ञानादेव
च तयोरेपि प्रवृत्तिस्तथाहि यदि मन्दो प्राणपानो विष्णुमि
ष्यते ततो मन्दो जवतः दीर्घो चेत्तर्हि दीर्घाविति यदि पुनर्देह
मन्त्रमिभित्तो प्राणपानौ प्राणपाननिमित्तं च विज्ञानं तर्हि
नेत्रमिभित्तो प्राणपानप्रवृत्तौ प्राणपाननिमित्तं च विज्ञाननिमित्तं च
यदि विज्ञानं ततः प्राणपाननिष्ठासातिशयसंभविज्ञानस्यापि
निष्ठासातिशयो स्याताम् अवश्यं हि कारणे परिहीयमाने
अतिव्यवस्थाने च कार्यस्यापि हानिरुपपन्नमिति भवति यथाम-
हति भूतिपदे महान् घटोऽप्येवाह्वयान् अन्यथा कारणमेव
तत्र स्यात् भवतः प्राणपाननिष्ठासातिशयसंज्ञेन विज्ञान-
स्यापि विनिष्ठासातिशयो, विपर्ययस्यापि प्रायान् मरणव-
स्थायां प्राणपानानि शयसंभवेऽपि विज्ञानस्य द्वास्दर्श-
नात् । स्यादेतत् तत्तद्दानीं वातपिप्पादितोर्विदेहस्य-
विगुणीकृतत्वात् प्राणपानानि शयसंभवेऽपि चेतन्य-
विशयि शयसंज्ञयोऽन एव मृतावस्थायापि चैतन्यदेहस्य
विगुणीकृतत्वात् तदसमीचीनतत्प्रेक्षेति मृतस्यापि पुनरु-
ज्जीवनप्रसक्तेः । तथाहि मृतस्य दोषाः समीनवन्ति समीम-
वनं च दोषाणामवसीयते जगदविकारादर्शनात् समत्वं चा-
रोम्यं तथाचाहुर्वृक्षाः “ तेषां समत्वमारोम्यं क्रयवृक्षो विपर्ययः ”
इति । आरोम्यज्ञानत्वादेहस्य पुनरुज्जीवनं भवेत् अन्यथा
चेह कारणमेव चेतसो न स्यात् तद्विकाराभावाज्जावान्तु
विधानात् एवं हि देहकारणत्वा विकारस्यध्वंसा स्यात्
यदि पुनरुज्जीवनं ज्ञेयं स्यादेतदयुक्तमिदं पुनरुज्जीवनप्र-
संगोपादानं यतो यद्यपि दोषा देहस्यावैगुण्यमाधाय निवृ-
त्तास्तथापि न तत्कृतस्य वैगुण्यस्य निवृत्तिः न हि दहनकृता
विकारः काष्ठे दहने निवृत्तौ निवर्त्तमानो दृष्टः तदयुक्तमिदं
हि कश्चित्किंचिदनिवर्त्य विकारारम्भकम् । यथा वह्निः काष्ठे
श्यामाताम्रमपि वह्निना कृतं काष्ठे वह्निनिवृत्तौ निवर्त्तते किंचि-
त्तुनः कश्चिन्नित्यं विकारारम्भकं यथा स एवाग्निः सुवर्णं तथाहि
अग्निना क्रमात्सुवर्णं जयति अग्निनिवृत्तौ निवर्त्तते तत्र वाता
द्वयो दोषा निवर्त्य विकारारम्भकाश्चिकित्साप्रयोगादर्शनात् ।
यदि पुनरनिवर्त्य विकारारम्भका ज्ञेययुस्त्वेतद्वि-
कारनिवर्त्तनाय चिकित्सा विधीयते वैफल्यप्रसंगात् न च
वाच्यं मरणात् प्राग्दोषा अनिवार्यं विकारारम्भका मरणकाले
च निवर्त्य विकारा इति एकस्य एकेनैव निवर्त्यनिवर्त्यविकारा
रम्भकत्वायोगात् । न ह्येकमेव तत्रैव निवर्त्यविकारारम्भकं
चानुभविनुमर्हति तथा दर्शनात् । ननु द्विविधो हि व्याधिः
साध्योऽसाध्यश्च । तत्र साध्यो निवर्त्यस्वभावस्तमेव चाधि-
कृत्य चिकित्सा फलवती असाध्योऽनिवर्त्तनीयः नच साध्या
साध्यभेदो न वा व्याधिर्द्विविधप्रमतीतं सकललोकप्रसिद्धत्वात्
व्याधिश्च दोषेण कृतस्ततः कथं दोषाणां निवर्त्यनिवर्त्यविकारा
रम्भकत्वमनुपपन्नमिति तद्व्यसत् ज्ञेयत्वेन साध्यासाध्यव्याध्य-
गुणपरस्तथाहासाध्यता व्याधेः क्वचिदायुःकृता च तथाहि तस्मि-
न्नवस्थायां समानेऽप्यौषधेयसंपर्के कश्चिन्नित्ये कश्चिन्नचित्
तु पुनः प्रतिकूलकर्मोद्भवात् प्रतिकूलकर्मोद्भयजनिता हि वित्रादि
व्याधिरौषधसहस्रैरपि कश्चिदसाध्या जयति एतच्च द्विविधम-
पि व्याधेरसाध्यत्वमर्हतामेव मते संगच्छते न जयतो ज्ञेयमात्र-
तत्त्वादिनः क्वचित्पुनरसाध्या व्याधिर्दायिकृतविकारनिवर्त्तन-
समयोनिरप्यसाध्यात् वैधस्य वा वैधौषधसहस्रैर्भावे हि
व्याधिः प्रसर्ग्य सकलममृतयुरूपकमेत न तु वैधौषधसं-
पर्कोजायादवस्माकमपि पुनरुज्जीवनं भविष्यति न हि तद-

स्ति किञ्चिदौषधं वैद्यो वा यन्पुनरुज्जीवयति तदव्ययुक्तं
वैद्योऽथै हि द्रोषविकारनिवर्त्तनार्थमिष्यते न पुनरन्यत्नासत
श्चेतन्यस्यात्पदानार्थं यत्प्राणपानमात्रं दोषपक्षाश्च विकारा मृ-
तावस्थायां स्वयमेव निवृत्ता उरार्द्रदर्शनास्ततः किं वैद्यो-
धावेयंतेति तदवश्यं एव पुनरुज्जीवनप्रसंगः । अपि कश्चिदो-
पाणमुपशमोऽयं कस्मान्नित्येन कश्चिद्विनिर्दोषदुष्टव्युत्पत्तिं जीव-
ति तदन्तर्भवमेतं कथमुपपत्तिमर्हति तथा च क्वचिदुक्तवत् “दोष-
स्यापशमोऽयं मरणं कस्यचित्पुनर्जीवनं दोषदुष्टव्युत्पत्तेतत्र
स्याद्वयमने” अर्थात् तु शास्त्रेन यावदायुः कर्मविजृम्भते
तावदाहौषधैरतिपिप्पित्तोऽपि जीवति आयुःकर्मकृते च दोषा-
णामविकृतावपि भ्रियते तत्र देहमात्रकारणं संवेदनम् । अन्यच्च
देहः कारणं संवेदनस्य सहकारिभूतं वा भवेदुपादानभूतं वा
यदि सहकारिभूतं तद्विषय एव देहस्यापि कृपापशमहेतु
तथा कथं किञ्चिद्विज्ञानहेतुवायुपगमात् । अयोपादानभूतं तद-
युक्तमुपादानं हि तत्तस्य यद्विकारोऽयं यस्य विकारो यथा
मृदघटस्य नच देहविकारोऽयं विकारः संवेदन-
कारानावेऽपि ज्ञेयः कानिना तद्विकारदर्शनात् तत्र देहउपा-
दानं संवेदनस्य तथा च पञ्चगुपादानत्रयमपरे अतिवृत्त्ये
यद्विज्ञाना यः पदार्थो विनायने उपादानं तत्तस्य युक्तं गौगवया-
दिवत् एतेन यदुक्तं ये मातापितृचैतन्यमेतच्चेतनस्यापादानमिति
तदपि प्रतिष्ठितं तत्रापि तद्विकारे विनाशितं तद्विकारो वा
विकारिस्त्विति नियमादर्शनात् । अन्यच्च यत् यस्योपादानं त-
त्तस्मादभेदेन व्यवस्थितं यथा मृदो घटः मातापितृचैतन्यं सुत
चेतन्यस्यापादानं ततः सुतचेतन्यं मातापितृचैतन्यद्वयेन व्यव-
सिद्धेन न व्यवसिद्धेन तस्माद्यत्किञ्चिदेतत् तत्र ज्ञतधर्मा भूतकार्यं
वा चेतन्यं किंचामनो गुण इति तद्विज्ञानस्य प्रत्यक्षस्य आत्मा
अनुमानसिद्धश्च तन्नुमानमिदं रूपादीन्धियाणि विद्यमानप्र-
योजकानि कर्मकराण्येव सति प्राह्यप्राहकरूपत्वात् यः कर्म-
करणे सति प्राह्यप्राहकरूपस्सिद्धिमात्रप्रयोजको यथा शंशो
यः पितरकर्मकरणरूपाणि च सन्ति प्राह्यप्राहकरूपाणि रूपा-
दीन्धियाणि ततः विद्यमानप्रयोजकानीति तन्निन्द्याणां स्वत-
उपपन्नकत्वं येन रूपादिग्रहणं प्रति तेषां कर्तृत्वमेवोपगम्येत न
करणत्वमेतन्तेन स्वत उपपन्नभूतवायोजनत्वात् तथा चात्र
प्रयोगः यद्वेतेन तन्तोपपन्नं यथा घटोऽचेतनानि च द्रव्येन्धि-
याणि न चायमसिद्धो हेतुः यतः खलु द्रव्येन्धियाणि निवृत्त्यु-
पकरणरूपाणि निवृत्त्युपकरणे च पुनश्चमयं पुनश्चमयं च सर्व-
मचेतनं पुनश्चानां काठिन्यावधारणरूपतया चैतन्यं प्रति धर्मि-
त्वायोगात् धर्मानुरूपा हि सर्वत्रापि धर्मा यथा काठिन्यं प्रति
पृथिवी यदि पुनरनुरूपत्वाभावेपि धर्मधर्मिजावो ज्ञेयत्वं ततः
काठिन्यजज्ञयोरपि संज्ञेयत्वं तत्र भवति तस्माद्वेतेनाः पुनश्चानां
तथाचेत् “ वाहसनायममुत्तं, विसयपरिच्छेदयं च चेत्यन्नं ।
विचरीयसहावाणि य, वृथाणि जगत्पसिद्धाणि ॥ १ ॥ ता धर्म-
धर्मिजावो, कहभयसिं अणुत्तजगत्तमेव । अणुत्तकृतावावो,
काठिन्यजज्ञानं किं न ज्ञेव ॥ २ ॥ ततः स्वत उपपन्नकत्वाजावात्
रूपादिग्रहणं प्रति निन्द्याणां कारणमात्र एव न कर्तृत्वाव इति
स्थितम् । अथ चेदनुमानं स भोक्तृकमिदं शरीरं ज्ञेयत्वात्
स्यादस्थितौ न ज्ञेयत्वं भाग्यता च शरीरस्य जीवेन तथा निव-
सना नुज्यमानत्वात् द्वयोरपि च प्रयोगयोः साध्यसाधनप्र-
तिपत्त्यसिद्धिरुत्पत्तेः प्रत्यक्षप्रमाणसिद्धिं नोक्तविद्वद्भिर्ज्ञात्वा
सं-
वत्तत्वाद्देहस्य रूपावधारणकाराः । आगमप्रमाणोऽप्येव जीवः तत्र चागमः
“ अर्णवियुगं जीवं, दुल्लयं मंसचक्षुषा । सिद्धं पस्सन्ति

सव्यन्, नाणसिद्धा य साहुणी" अत्र ज्ञानसिद्धाः साधयो जवस्यकेवञ्चिनः शेषं सुगमम नचागमानां परस्परविरुद्धार्थं तया स्वैयमप्यप्राप्त्यमन्त्रयुगेयं सर्वज्ञसूत्रस्यावश्यं प्रमाणत्वेनान्युपगमाहत्वाद्वायथसम्यक् प्रमाणाप्रमाणविभागा परिणतः प्रज्ञावर्ता कृतित्वसंगतः । अथ कथमतत् प्रत्ययं यथायमगमः सर्वज्ञसूत्र इति उच्यते-यदुक्तोऽर्थः प्रत्यक्षेणा नुमानेन वान वाच्यते नापि पूर्वापरव्याहतः सोवसीय सर्वज्ञ प्रतीतऽन्त्यस्य तथारूपयामसम्भवान् तत्तस्मात्साध्यसिद्धं तत्सर्वं सुसिद्धम् । उक्तञ्च " दिष्टेण दृष्टेण य, जमि विरोहो न हुज्ज कर्हि वि । सो आगमतत्ता जे, नाणं तं सम्भनान्ण ति ॥ ततः प्रत्यक्षानुमानागमप्रमाणसिद्ध्यद्विददप्रतिष्ठित त्याच्च सौम्य ! अस्ति जीव इति प्रतिपत्तव्यम् ॥ आ० म० द्वि० ॥ (इह वेद पदोपन्यासस्तैन वेदानां प्रमाणत्वेनाङ्गीकृत त्यात्) । आह्व-
विभ्रंमि मययमि, जाङ्गरामरणविष्णुकेणं ।
सो सपणो पव्वइओ पंचहिं महु खंमियमपहिं ॥
उक्त प्रमाणेन जितेन जगवता वर्धमानस्वामिना जरामरणाभ्यामुक्तदृक्कणान्यां विप्रमुक्त इव विप्रमुक्तः तेन विभ्रे निगलुते दशशय स इन्द्रतूतिः पंचजिनः खणिरुक्तयैतः ग्रात्रः शतं श्रमणः प्रजजितः सन साधुः संवृत् इत्यर्थः । आ० म० द्वि० । आ० ० च० ।

कल्पसुखेधिन्त्यामिन्द्रजतेः कया विस्मरेण एवं प्रतिपादिता यदा जगवान् महावीरा विहरन् अपापापुण्यां महत्केनवने जगाम तत्र च यज्ञं कारयतः सोमिद्विप्रस्य गृहे वद्वेवा बालाणां मित्रिताः (कल्प०) अन्येऽपि उपास्थाय शङ्कर ईश्वर शिवजी जाती गङ्गाधर महीधर भूधर लक्ष्मीधर श्रीधर पिन्धा विष्णु मुकुन्द गोविन्द पुरुषोत्तम नारायण कुबे श्रीपति उमापति विद्यापति गणपति जयदेव ध्यास महादेव शिवदेव गङ्गापति गौरीपति त्रिधारी श्रीकण्ठ नीलकण्ठ हरिहर रामजी रावज मधुसूदन नरसिंह कमलधर जोसो पुनो रामजी शिवगम इत्यादयो मित्रिताः सन्ति अत्रान्तर च भगवत्सत्यार्थं मागच्छतः सुगमुरात्र विज्ञाप्य ते अचिन्तयन् अहो यज्ञस्य महिमा यदेतं सुराः साक्षात्समागताः अथ तान् यज्ञमरूपं विहाय प्रतुपाश्वे गच्छते। विज्ञायं द्विजाः विप दुस्ततोऽमी सर्वज्ञं वन्दितुं यान्ति इति जनश्रुत्या श्रुत्वा इन्द्रतूतिः स्वाम्यधितयामास । अहो मयि सर्वज्ञं सत्यपि अपरापि सत् सर्वज्ञं ख्यःपयति दुःश्रवमेनत कर्णकुटु कथं ताम श्रूयते । किं च कदाचित्कोऽपि मूर्खः केनाबिदुष्यतेन वक्ष्यते अनेन मुरा अपि वञ्चिताः यदेवं यज्ञमरूपं विहाय तत्समीपं गच्छति । अथवा यादृशाऽपि सर्वज्ञस्तादृशा एवैतं सुरा अनु-
रूप एव संयोगः यतः—
" पश्यानुपमिन्द्रिन्द्रेण माकद्वेखरो मुखरः ।
अपि च पिबुमन्दमुकुन्-मौकुन्मुकुन्माकुन्मिन्नति " ॥१॥
(तथापि नाहमेतस्य सर्वज्ञायेपं सह)
यतः । ध्योनिम्यर्थेयं किं स्यादुहायां केसरिद्वयम् ।
प्रयाकारे च खड्गौ द्वौ, किं सर्वज्ञावहं स च ॥ २ ॥
ततो जगयन्तं वन्दित्वा प्रतिनिवर्तमानान् सोपहासं जनान् पप्रच्छ तो तो दृष्टः स सर्वज्ञः कीदृशः किस्वरूप इति जनेस्तु " यदि विज्ञोकी गणनापरः स्यात्तस्यासमाभिर्नयिदि नायुपः स्यात् ॥ पारेपरार्थं गणितं यदि स्यात्, गुणेयनिश्चयेगुणे-
पि स स्यात् ॥ १ ॥

इत्याद्युक्ते सति स दध्या ॥

तुन्मेप महाधुनौ मायायाः कुवमंदिरम् ॥
कथं लोकसमस्तोऽपि विभ्रमे पातितोऽमुना " ॥१॥
न क्रम कृणमात्रं तु तं सर्वज्ञं कदाचन ॥
तमस्तोममपाकतुं, सुयं नैव प्रतीकृतं ॥ ३ ॥
यश्चानरः करस्पर्शं कशरोल्लुञ्चनं हरिः ॥
कृत्रियश्च रिपुजेत्रं न सहते कदाचन ॥ ४ ॥
गता गौरीदेवोद्भवा दूरदेशं जयाजर्जरा गौरीराखासमीयुः ।
मुना माधवीयास्तित्राङ्गास्तिज्ञोद्भवा जहिरं पणिरुता म-
ज्जयेन, ॥ ५ ॥ अरे ब्राह्मजानाः क याताः प्रणष्टाः प्रदिष्टा अपि द्रविष्ठा वीरवाता ॥ अहो यादिद्विष्णुतारे मय्यमुस्मिन्, जगत्सुक्ते वादिद्विष्णुमेतन् ॥ ६ ॥ " तस्य ममात्रे कोऽसौ, वादी सर्वज्ञमाममुद्वहति ॥ इति तत्र गनुमुक्तं, तमश्चित्तजि-
गादिवम्, ॥ ७ ॥ " किं तत्र वादिकीडे, तव प्रसन्नयः यामि वयोऽहम् ॥ कमत्रोऽस्मन्नहेतो-नैतव्यः किं सुरेन्द्रजगः, ॥ ८ ॥
॥ ७ ॥ अकथयदयन्त्रुत्तरित्येयपि मद्रानुजय पवासौ ।
तदपि प्रयादिनाम श्रुत्वा स्यान्तु न शक्नोमि ॥ ९ ॥ चित्रं चैव विजगति सहस्रतो निर्जितं मया वादैः ॥ द्विप्रचयस्यालया मिव ककुटुकोऽसौ स्थितो वादी ॥ १० ॥

अस्मिन्नजिते सर्वे जगज्यादृष्टमपि यशो नश्येत् ।
अल्पमपि शरीरस्य शल्यं प्राणान् वियोजयति ॥ ११ ॥
विद्रे स्वल्पेऽपि पोतः किं, पाथोयौ न निमज्जति ।
एकास्मिन्नियुक्ते कृष्टे, दुर्गः सर्वोऽपि पात्येत् ॥ १२ ॥
इत्यादि विचिन्त्य विरचितं द्वादशतित्तकः स्वर्णयज्ञोप-
वीतभूषितः स्फारीताम्बरारुम्भरः कैश्चिन्मुक्तपाणिभिः
कैश्चित् कमण्डलुपाणिभिः कैश्चिद्वहर्मपाणिभिः सरस्वती-
कण्ठाभरणं वादि विजयवद्वीरायण-वादिमदगृज्जनावदिमुख
भञ्जन-वादिशक्तिरसिंह-वादीश्वरसिंह-वादिसिंहाश्रपद-वा-
दिविजयविशद-वादिबृन्दलमिषाण-वादिशिखिरि-वादि-
द्वीक्षपाण-वादिदमनायण-वादिगोश्वरधरदमर्दित-वादिमर-
दृ वादिघटमुद्गर-वादिघृकजास्कर-वादिस्फुटगोस्ति-वादि-
तरुमुत्तनहस्ति-वादिशुरेन्द्र-वादिगुरुगोविन्द-वादिजन-
राज-वादिंकेसुकुण-वादिहरिणहरि-वादिगुथमल्ल-वादि-
हृदयशय-वादिगणजीवक-वादिशालनप्रदीपक-वादिच्छक-
चूरामणि-पणिरुतशिरोमणि-यिजितानेकवादिसरस्वती
लब्धप्रसाद इत्यादिविरुद्वन्दुसखरितादिकृचकैः पंचभिश्चात्र
शतैः पारितु इन्द्रजितैर्वीरसमापि गच्छेध्नवयामास । अहो
धृष्टान्तेन किमेतत् कृतम् । यदहं सर्वज्ञादोपेन प्रकणितः

यतः " समीरानिमिखस्थेन, दवाग्निर्जातितोऽमुना ।

कपिकच्छ्रुता देह-सौख्यायाविज्ञिता ननु ॥ १ ॥ "

(किं मेतेन अधुना निरुत्तरीकरामि यतः)

तावद्वर्जितं खयातस्तावद्वर्जितं चक्ष्माः ।

उदिते तु सहस्रांशो न, खयातो न चन्द्रमाः ॥ २ ॥

सातङ्गमानङ्गनुदङ्गणाः पञ्चास्यतामाशु वनादमुष्मात् ॥

साटोपकोपस्फुटकशरश्रीर्गुणाधिः ज्योऽमुमुपेतवान् यत् ३

मम ज्ञायनराघटा, वाद्यं—मपस्थितम् ॥

अथ तां रशनाकाण्ड-मपेण्य विनिश्चितम् ॥ ४ ॥

लङ्कणे मम दक्षत्वं साहित्यं सहिता मतिः ॥

तर्कं कर्कशतात्यर्थं क शास्त्रे नास्ति मे श्रमः ॥ ५ ॥

अत्रेयं किम् यन्नस्य, किमसायं महात्मनः ॥

ध्रुपितस्य न किं स्वायं न किं वाच्यं खल्वस्य च ॥ ६ ॥

तथा ममापि जैत्रेय-जिवरस्य महौजसः ॥
अजयं किमियास्तीह तद्वृत्तामि जयाम्यमुषम् ॥ ७ ॥
इत्यादि चिन्तयन् प्रभु-मवेदय सोपानसंस्थितो दृष्टौ ।
किं ब्रह्मा किं विष्णुः सदाशिवः शङ्करः किं वा ॥ ८ ॥
चन्द्रः किं स न यत्कश्चिद्वक्त्रिणः सूर्योऽपि ना तीव्ररक्त
मेरुः किं न स यन्नितान्तकृतिनो विष्णुर्न यत् सोऽक्षितः ॥
ब्रह्मा किं न जरातुरः स च जराजीरन् यस्मात्तनु-
र्हति तदप्यव्यजितविश्वगुणकीर्णितमस्तीर्थकृतः ॥ ९ ॥
हेमसिंहासनासीनं सुरराजनिवेदितम् ॥
दृष्ट्वा वीरं जगत्युग्रं चिन्तयामास चेतसि ॥ १० ॥
कथं मया महत्त्वं हा, रक्षणीयं पुराजितम् ॥
प्रासादं कीदृशकौहो-नेङ्गं का नाम वाञ्छति ॥ ४ ॥
एकेन चाजितनापि मानहानिस्तु का मम ॥
जराजैत्रस्य किं नाम करिष्यामि च सांप्रतम् ॥ ५ ॥
अविचारितकारिन्व महो मे मदङ्घ्रियः ॥
अद्यादीशवातरं य-ज्जेतुमेनं समागतः ॥ ६ ॥
जगत्प्रेषदं कथं वडये पाश्वे वास्यामि वा कथम् ॥
संकेतं पतितोऽस्मीति शिवा रक्तु मे यशः ॥ ७ ॥
कथञ्चिदपि भाग्येन चेन्नयेदत्र मे जयः ॥
तदा परिहृतमूर्धन्यां जवामि जुयनव्ये ॥ ८ ॥
इत्यादि चिन्तयन्नेप सुधा मधुरया गिरा ॥
आज्जीपितो जिनरेण नामगोत्रात्किमुक्कम् ॥ ९ ॥
हे गतमेन्द्रजुते त्वं सुखेनागतवानसि ॥
इत्युक्ते ऽचिन्तयन्नेति नामापि किमसौ मम ॥ १० ॥
जगत्त्रितयविख्यातं को वा नाम न वेत्ति माम् ॥
जन्मस्यावात्रगोपात्रं प्रचक्षतः किं दिवाकरः ॥ ११ ॥
प्रकाशयति गुणं चेत्संदेहं मे मनःस्थितम् ॥
तदा जानामि सर्वज्ञ-मन्यथा तु न किंचन ॥ १२ ॥
चिन्तयन्तमिति प्रोच प्रभुः को जीवसंशयः ॥
विभावयसि नो वेद पदार्थं श्रूणु तान्यय ॥ १३ ॥
समुद्रो मध्यमानः किं गङ्गापरोऽथवा किमु ॥
आदिब्रह्मजनिः किं वा वीरं वेदव्यनिर्वभौ ॥ १४ ॥

वेद पदानि च “ विज्ञानघनं पवैतरयो जुतेत्यः समुत्थाय
तान्येवागुविनश्यति न प्रत्यसंज्ञास्तीति ” त्वं तावेदतयां
पदानामप्येवं करापि यत् विज्ञानघनं गमनागमनादिचेष्टा
वान् आत्मा पवैतरयो भूतस्यः पृथिव्यतजो वायवाकाशेभ्यः
समुत्थाय प्रकटीज्य मद्योगिन्यां मद्शक्तिरियं ततस्तानि
भूतान्येव अनुविनश्यति तत्रैव विव्रयं याति जज्ञे बुद्धिद इव
ततो हृतान्निरिकस्य आत्मनो—ऽनायात न प्रत्यसंज्ञाऽ
स्तीति मृत्वा पुनर्जन्म नास्तीति । परमपुत्रोऽथमर्थः शृणु
तावेदतयां मया । विज्ञानघन इति को ऽर्थः विज्ञानघनो ज्ञान
दर्शनापयोगात्मकं विज्ञानं तन्मयत्वादात्माऽपि विज्ञानघनः
प्रति देशं प्रदेशमन्तर्ज्ञानपर्यायस्मकत्वात् स च विज्ञानघन
उपयोगात्मक आत्मा कथं ब्रह्मतेत्यस्तद्विकारिण्यां वा घटा
दिभ्यः समुत्तिष्ठते उपपद्यते इत्यर्थः । घटादिज्ञानपरिणतो
हि जीवो घटादिभ्यः पद् हेतुर्नृतेभ्यः जयति घटादिज्ञानपरि
णामस्य घटादिभ्यस्तुल्योपेक्षत्वात् । एवं च पतेन्यां हृतेन्यां
घटादिभ्यस्तुल्यस्तत्तदुपयोगरूपतया जीवः समुत्थाय समु
त्पद्य तान्येव अनुविनश्यति कोऽर्थः तस्मिन् घटादीं वस्तुनि नष्ट
चयन्ते वा जीवो ऽपि तदुपयोगरूपतया नश्यति अन्योपयो
गरूपतया उपपद्यते सामान्यरूपतया ब्रवतिष्ठते ततश्च न प्रत्य

संज्ञाऽस्ति कौथः न प्राक्तनी घटाद्युपयोगरूपा संज्ञा अवति
ष्ठते वतैमानोपयोगेन तस्या नाशितत्वादिति । अपरं च स वै
अयमात्मा ज्ञानमय इत्यादि, तथा ददृक्कौथः दमो दानं
दया इति दकारत्रयं यो वेत्ति स जीवः किंच विद्यमानात्मक
मिदं शरीरं जोग्यत्वात् ओदनादिवत् इत्यानुमानेनापि ।
तथा “ क्षीरं घृतं तित्ते तैजं काष्ठे ऽग्निः सौरजं सुमे । चन्द्र
कान्ते सखा यद्व-त्तथामप्यङ्कतः पृथक् ” ॥ एवं च प्रजुवचनै
श्चिन्तसंदेहः श्रीइन्द्रजितः पंचशतपरिवारैः प्रव्रजितः । तत्क
णश्च “ उपपदे वा १ विमगे वा २ ध्रुवे वा ३ इति ” प्रजुव
दनात्रिपदां प्राप्य द्वादशाङ्गं रचितवान् । कल्प ० ॥

इन्द्रजुतिवर्णका यथा—

तेणं कक्षेणं तेणं समणं समणस्स जगवओ महावी-
रस्स जेडे अंतेवासी इंदुनी एणं अणगारे गोयम
गोत्तेणं मत्तस्सेहे समचउरंसंमंगणंसंणि एवज्जिमह-
नारायंसंघणेणं कणगपुत्तगणियमपमहंगारे उगगतवे दि-
त्तत्तवं तत्तत्तवे महात्तवं उरास्से धारे धारगुणे धारतवस्सि
धारवंजचेरवासी उच्चुटसरि । संखितविउन्नतेउत्तेस्से
चउडसपुव्वी चउणाणोवगए सव्वक्खरमसिवाती सम
एस्स जगवओ महावीरस्स अदरसामंते उहज्जाण अहो-
मिरे उज्जाणकोटोवगए संमणेणं तवसा अप्पाणं जावे-
माणे विहरइ ॥

(तेणमित्यादि) तेन कक्षेन तेन समयेन श्रमणस्य जग-
वतो महावीरस्य (जेडुत्ति) प्रथमः (अन्तेवासिनि) शिष्यः
अनेन पदं व्येन तस्य सकलसंघनायकत्वमाह (इंदुभूषणं)
इन्द्रजुतिरिति मातृपितृकृतं नामधेयं (तामंति) विमर्कविप-
रिणामात् नान्द्वयार्थः अन्तेवासिनि किञ्च विधक्या आवकोऽपि
स्यादित्यत आह । (अणगारसि) नारस्यगारं विद्यत इत्यन
गारः अयञ्चावगीतगोत्रोऽपि स्यादित्यत आह (गोतम
गोत्तेणंति) गौतमसंगोत्र इत्यर्थः । अयञ्च तत्काशोचितदेह
मानापीक्या न्यूनधिकदेहोऽपि स्यादित्यत आह (सनुस्से-
हेत्ति) सतहस्तोच्छ्रयः अयञ्च ब्रह्मणोऽपि स्यादित्यत आह
(समचउरंसंमंगणसंणि) समं नानेरुपरि श्रद्धा
सकलपुरुषब्रह्मणोपेक्षाव्यवतया नुत्यं तथ तत्तत्तुल्यं च प्र-
धानं समचतुरस्रमयवा समः शरीरब्रह्मणोक्तप्रमाणा विसं
वादिन्यश्चतस्रोऽश्रयो यस्य तत्समचतुरस्रम् । अश्रयस्त्विह चतु-
र्दिशागोपव्रजितः शरीरावयवा इति । अन्ये त्वाहुः—समा-
अन्युनाधिकाश्चतस्रोऽप्यथयो यत्र तत् समचतुरस्रम् अश्रयश्च
पर्यंकासनोपविष्टस्य जानुनोरन्तरम् आसनस्य त्वात्रोपरिजा-
गस्य चान्तरं दक्षिणस्कन्धस्य वामजानुनश्चान्तरं वामस्कन्ध-
स्य दक्षिणजानुनश्चान्तरमिति अन्ये त्वाहुर्विस्तारोत्सेधयोः सम
त्वात् समं चतुरश्रं तच्च तत्संस्थानं चाकारः समचतुरश्रसं-
स्थानं तेन संस्थितो व्यवस्थितो यः स तथा । अयं च हीनसं-
हनोऽपि स्यादित्यत आह (वज्जरिसहणारायसंघणेणं)
इह संहननस्यसिंसंघयविशेषः वज्रादीनां ब्रह्मणमिदम्—
“ रिसहो य होइ पट्टो, वज्जे पुण कीद्वियं विजाणहि । उभ
ओमकुरुवंधो णारायं ते, विजाणाहि स्ति ” तत्र वज्रं च तत्की-
द्विकाकीर्णितकाष्ठसमुद्रोपमसामर्थ्यं युक्तत्वात् । रूपमथ हो-
दादिमयपट्टयुक्काष्ठसमुद्रोपमसामर्थ्याच्चितत्वात् । वज्रपत्रः
स चासौ नाराचं च उजयते । मर्कटवर्धनयुक्काष्ठसमुद्रोपम

सामर्थ्यापेतत्वात् वज्रप्रभनाराचं तत्संहननमस्मिन्संयथवि
शेषोऽनुत्तमसामर्थ्यायोगाद्यस्यासौ वज्रप्रभनाराचसंहननः ।
अन्ये तु कौटिकादिमत्त्वमस्थानेव वर्णयन्ति अयश्च निन्द्यवर्णो
ऽपि स्यादित्यत आह (कण्यपुत्रवर्णनप्रसङ्गो) कनकस्य
सुवर्णस्य (पुत्रगति) यः पुत्रको ब्रवस्तस्य यो निकपः कपपट्ट
के रेखाङ्गणः तथा (पम्ह) पञ्चपद्माणि केसराणि तद्
ज्ञौरो यः स तथा । वृद्धव्याख्या तु-कनकस्य न बाहोर्द्वयः पुत्रकः
सारो वर्षातिशयस्तत्प्रधानो यो निकपो रेखा तस्य यपद्म
बहुत्वत् तच्चौरो यः स तथा अथवा कनकस्य यः पुत्रकोद्भूतत्वे
सि विन्दुस्तस्य निकपो वर्णतः सटशो यः स तथा (पम्ह
सि) तस्य चेह प्रस्तावात्केसराणि गृह्यन्ते ततः पञ्चवज्रै
रो यः स तथा । ततः पदच्यस्य कर्मधारयः अयश्च विशिष्ट
चरणरहितोऽपि स्यादित्यत आह (उभतवेत्ति) उग्रप्रभृत्पुत्र्यं
तपोऽनशनादि यस्य स उग्रतपाः यद्व्येन प्राकृतपुंजा न
शक्यते चिन्तयितुमपि तद्व्येन तपसा युक्त इत्यर्थः (दित्त
तवेत्ति) दीप्तं जाज्वल्यमानदहन इव कर्मवगहनदहनस-
मर्थतया श्वेति तपो धर्मव्यानादि यस्य स तथा (तत्तत्तवेत्ति)
तसं तपो येनासौ ततपः एवं हि तेन तत्तपस्तसं येन कर्माणि
सन्ताप्यन्ते न तपसा स्वात्माऽपि तपोरूपः सन्तापितो यतो
ऽन्यस्यासुखमिव जातमिति (महातवेत्ति) आसंशोदाप-
रहितत्वात् प्रशस्ततपाः (उरावेत्ति) ज्रीम उग्रादिविशेषण
विशिष्टतपःकरणतात्पार्थ्वस्या नामलपस्त्वानां भयानक इत्यर्थः ।
अन्ये त्वाहुः ॥ (उरावेत्ति) उदारः प्रधानः (घोरति) घोरं
निर्वृणः परिपहेन्द्रियादिरिपुगणविनाशमाश्रित्य निर्दय
इत्यर्थः । अन्ये त्वामनिरपेक्षं घोरमाहुः (घोरगुणेति) घोरा
अन्यैर्दुर्गुचरा गुणा मूत्रगुणादयो यस्य स तथा (घोरतव-
स्सिस्ति) घोरैस्तपोभिः स्तपस्वीत्यर्थः (घोरवन्नचरवासिस्ति)
घोरं दारुणमलपस्वैर्दुर्गुचरतवाङ्मूलचर्यं तत्र वस्तुं शीघ्रं
यस्य स तथा (उच्छृङ्खलसरीरति) उच्छृङ्खलितमोज्जितं
शरीरं येन तत्संस्कारव्यागाल्य तथा (संखितविउन्नतेय
वेत्ति) संक्षिप्त शरीरान्तर्धानित्येन हृस्वतां गता विपुला
विस्तीर्णा अनेकयोजनप्रमाणज्ञेयाश्रितवस्तुदहनसमर्थत्वा-
त्तेजोवेद्या विशिष्टतपोजन्यशक्तिविशेषप्रभवा तेजोव्याघ्रा
मस्य स तथा । सूत्ररीकाकृता तु (उच्छृङ्खलसरीरति) भवति
चतुर्दशपूर्वविदां पदस्थानकपतितत्वेन श्रवणादित्यत आह-
(सव्यधरसन्निवा इति) सर्वे च ते अङ्गसन्निपाताश्चतस-
र्योगाः सर्वेषां चाङ्गराणां सन्निपाताः सव्यधरसन्निपातारते
यस्य जेतव्या सन्ति स सर्वङ्गरसन्निपाती । आद्याणि वा
श्रवणमुखकानीणि अङ्गाणि साङ्ग्येन नितरां वदितुं शीघ्र-
मन्येति आद्याङ्गरसन्निवादि स च एवं गुणविशिष्टो जगत्वा
विनयगशिखि साङ्गादिति कृत्वा शिखाचारव्याच (सम-
णस्म तगवशो महावीरस्म अद्वरसामने विरहतीति) योग
स्तरदूरं च विप्रकृष्टं सामन्तक्ष सन्निपातं तन्निपातद्वरसामन्तं
तत्र नातिदूरे नातिनिकट इत्यर्थः । किंविधः संस्तर विहरती

त्यत आह (उच्छृङ्खलपुत्ति) ऊर्ध्वं जानुनी यस्यासावूर्ध्वजानुः ।
शुक्लपुत्रित्यासनवर्जनादौपग्रहिकनिपद्याया अभावाच्चोद्भु-
कासन इत्यर्थः (अष्टोसिरति) अष्टोमुखो नोर्ध्वं तिर्यग्वा
वित्तिसदृष्टिः किंतु नियतनुभागेनियमितदृष्टिरिति भावः ॥
(जाणकोऽवगणति) ध्यानं धर्म्यं शुद्धं वा तदेव काष्ठः कु-
सुत्रो ध्यानकोष्ठस्तमुपगतस्तत्र प्रविष्टो ध्यानकोष्ठोपगतो
यथाहि कोष्ठके ध्यानं प्रवृत्तमविप्रसृतं ब्रवत्येवं स जगत्वा
ध्यानतो विप्रकीर्णं विद्यातः करऽवृत्तिरिति (संजमेणति)
संचरणे (तवसति) अनशनादिना चशब्दः समुच्चयायां
बुधोऽत्र छप्यः संयमतपोग्रहणं चानयाः प्रधानमोक्षाद्व्य-
व्यापनार्थप्रधानत्वं च संयमस्य नवकर्मानुपादानहेतुत्वेन तप
सश्च पुराणकर्मनिर्जरेण हेतुत्वेन जयति चाजिनवकर्मानुपादा-
नात् पुराणकर्मरूपणत्वं सकलकर्मकृत्यङ्गणो मोंको इति ॥
(अप्याणं भावमाणं विहरइ इति) आत्मानं वासयं
स्तिष्ठतीत्यर्थः । ज० १ श० १ उ०। च०० ॥ पञ्चग्रहणेन पञ्चकेस
राण्यच्यते अवयवं समुदायोपचारात् यथा देवदत्तस्य भावाः
प्रसूयाऽवयवाऽपि देवदत्तः तथा च देवदत्तस्य हस्ताग्रं
प्रसूयां वंको वदति देवदत्तो मया स्पृष्ट इति । सू० प्र० पा०
च०० (गणधर शब्देऽस्य मातापितृपुरादीनि)

इन्द्रजेसज्ज-इन्द्रजेपज्- न० इन्द्रज प्रकाशितं भेसजम् । बु-
एन्धाम । शब्दरत्न० । वाच० ।

इन्द्रमह-इन्द्रमह- पु० इन्द्रः शक्रस्तस्य महः प्रतिनियतदिव-
सभावी उत्सव इन्द्रमहः । प्रतिनियतदिवसनाविनि इन्द्रस-
न्तोषार्थं महोत्सवरूपं महासहनेद्रे, ज० १ श० १ उ०। ज०। श०।
आवा० । रा० । “इन्द्रमहेस्वा” । ज० श० ए० ३३ विपा० ।
इन्द्रमहो आसेयपुण्यमाप भवतीति । आ० न० अ० ४ ।
आव० । स्वा० । प्रव० । नि० न० । “इन्द्रमहापार्थ पद-
नियया ऊसवा हौति” ॥ उत्सवाः प्रायः प्रतिनियता वर्षमध्ये
प्रतिनियतजाविनि इन्द्रादिमहा इति । आ० म० प्र० । अयं च
नरकाकादेव प्रवृत्त इति । आ० म० प्र० (प्रवृत्तिकारणमि-
दञ्जया शब्दे) ।

इन्द्रमहकामुग-इन्द्रमहकामुक-पु० इन्द्रमहे वर्णादिकास्ते कामुकः
कामयिता । कुक्षे, वर्णादावेव तेषां व्यवयधर्मो लोकप्रसिद्धः ।
वाच० ॥

इन्द्रमुष्ठाजिसिस्ति-इन्द्रमुष्ठाजिपिक्त-पु० एकैकपक्षस्य पञ्च-
दशदिवसे तु स्वनामस्थाने सप्तमे दिवसे, “इन्द्रमुष्ठाजिसिस्तेय”
चं० १० पाहु० । ज्यो० । जं० ॥

इंद्रय-इन्द्रय-पु० इन्द्रशब्दार्थे, स्या, ६ ग० ।

इंद्रयणिरय-इन्द्रकनिरय-पु० निरयञ्चकमहानिरये, स्या, ६ ग० ।
इंद्रय-इन्द्ररान-पु० इन्द्र, “घणसमप इंद्रयस्स” ति० ॥

इंद्रयष्टि-इन्द्रयष्टि-स्त्री० इन्द्रकैतो, निन्द्यस्तमेव इंद्रयष्टि
विमुक्तसंधिबेया ॥ ज्ञा० १ अ० ॥

इंद्रयद्रा-इन्द्रयद्रा-स्त्री० स्यादिन्द्रयद्रा यदि तौ जगौ ग
उक्ते द्वादशाङ्गरपदके वर्षवृत्तमेद्रे, वाच० । वृत्तर० ॥

इंद्रयंसा-इन्द्रयंसा-स्त्री० स्यादिन्द्रयंसा तत्तजेरसंयुतः वृत्त-
र० उक्ते द्वादशाङ्गरपदके वर्षवृत्तमेद्रे, वाच० ॥

इंद्रयमु-इन्द्रयमु-स्त्री० पांचावदशस्थकापित्यनगरनिवासि
अवदत्तस्य जाययाम् । उक्त० १३ अ० ॥

इंद्रवागरण-इन्द्रव्याकरण-न० शब्दशास्त्रज्ञेदः, कल्प० ।

तच्च जगवत् रूपभेदेवस्य समये संजातम् ॥

अहं तं अस्मा पियरो, जाणिता अहियग्रहवासं तु ।

कयकोडयंत्रकारं, देहायापियस्म उपर्णेति ॥

अयं भीषणानन्तरं कियत्काशातिक्रमे जगवन्तमधिकाष्टवर्षं मातापितरौ ज्ञात्वा कृतानि कौतुकानि रक्तादीनि अवङ्कुराश्च कयूरादयो यस्य स तथा तं प्रवरहस्तिस्कन्धगतं तु परितो-मुकाजात्रमाव्यदास्मा उनेण धियमाणेन चामराज्यां वीज्यमा नं मिश्रज्ञातिपरिजनसमेतं देखाचार्याय उपाध्यायाय उपन-यतः । पाठांतरं वा “ उदर्णःसु ” उपनीतवन्तौ उपाध्यायस्य महासिंहासनं रचितं अत्रान्तरं देवराजस्य खट्वासनकम्पो बन्तुव । अथावधिना च प्रयोजनविधिं विज्ञाय अहो खट्वाप-त्यस्तेहविज्ञसितं सुधनत्रयगुह्यं प्रति मातापित्रोरेन जगवन्त-मपि देखाचार्यापानेतुमं युच्यताविति संप्रार्थयामास च उ पाध्यायपरिकल्पिते वृहदासने भगवन्तं निवेश्य शब्दव्रक्षणं पृष्ठवान् । कल्प० ॥

असुमेवार्थं प्राप्तिपादयति ।

सकौ य तत्सम्पत्कलं, जयवंतं आसणे निवेशिता ।

सदस्मं द्वारखणं पुरे, वागरणं अवयवा इदं ॥

शब्दो देवराजस्तत्सम्पत्कलं देखाचार्यसम्पत्कलं जगवन्तं तीर्थक-रमासने निवेश्य शब्दव्रक्षणं पृष्ठति जगवता च व्याकरण मन्त्रधारिणः । “ व्याकियन्ते लौकिकाः सामयिकाश्च शब्दा अने-नेति व्याकरणं ” शब्दशास्त्रं तद्वयवाः केचन उपाध्यायन गृहीतस्ते च संदर्शितास्ततः ऐन्द्रं व्याकरणं संजातम् । आ० म० द्वि० । आ० चू० ॥

इंद्रसत्तु-इन्द्रशत्रु-पु० इन्द्रः शत्रुः शातयिता यस्य । वृत्रासुरे, वाच० ॥

इंद्रमम्म (न्) इन्द्रशर्मन्-पुं० आस्थिकग्रामरस्यस्य गूढपा पियकस्याचकं ब्राह्मणं, “ इन्द्रशर्मो भूतिवृत्त्वा आस्थैस्त-स्यार्चकः कृतः ” इति ॥ आ० क० । आ० चू० । “ तस्य इंद्रसम्मो नाम पत्नियारगो कथो ” ॥ आ० म० द्वि० । मोराकसधिवे-शस्य स्वनामख्याते गृहपतौ च (तत्कथा महावीरस्य मोराक-सधिवेशं गतस्य विदारसमये-महावीरशब्दे वक्ष्यते)

इंद्रसन्न-इन्द्रशन्न-पु० इन्द्रजातः वर्षाकालजतशन्नः । इन्द्रशोषं, वाच० ॥

इंद्रसिरी-इन्द्रश्री-स्त्री० पंचाब्देदशस्यकाम्पित्यनगरनिवासिनो वस्त्र (राज) दत्तस्य भार्यायाम्, उक्त० १३ अ० ।

इन्द्रश्री-स्त्री० इंद्रो जीवस्तस्यैयमैन्द्रो सा चासौ श्रीश्चन्द्रश्रीः । आममगुह्यदम्भ्यम्, “ ऐन्द्रश्रीसुखमंशेन, वीशात्रप्रमियाविश्रम सच्चिदानन्दमंशेन, पूर्णं जगद्वैद्यते । ” ॥ अष्ट० १ प्र० ।

इंद्रसिंहि-ऐन्द्रश्रेणि-स्त्री० इन्द्राणामियमैन्द्रो सा चासौ श्रेणि श्रेति ऐन्द्रश्रेणी । इन्द्रपत्नी, “ ऐन्द्रश्रेणिनता प्रतापमनं जय्याङ्गिनेशमृते सिद्धान्तोपनिगादिचारकतुरैः प्रीत्या प्रमाणी कृता । मूर्तिः स्फूर्तिमती सदा विजयते जैनश्वरी विसृष्टरम्भो होन्मादधनप्रमादमदिगमसन्ताराशोकिता ” ॥ १ ॥ प्रति० ।

इंद्रसणा-इन्द्रसेना-स्त्री० ६ त० । इन्द्रस्य कटकं, “ गेधध्वनद्व हयगय-रहमरुअणियाणसञ्चइन्द्राणं । वेमाणियाणि दसहा, महिसा य अहोनिवासिणी ” ॥ ४५ ॥ संघ० सू० । (स्वरूपमधिप-

तयश्च अणिय शब्दे) जंभुमंदरोत्तरं वर्तिन्यां रक्तवतीम्हानदीं-समुपयान्त्याम्हानद्याम्, । स्या० १० ग० ।

इंद्रा-इन्द्रा-स्त्री० इदि रत्न इन्द्रवाण्याम्, । राजनि ० । श-च्यम्, शब्द० । वाच० ॥ जम्बुमन्दरोत्तरं वर्तिन्यां रक्तवतीं महानदीं समुपयान्त्याम्हानद्याम्, स्या० १० ग० । धर णस्य नागकुमारैन्द्रस्य स्वनामख्यातायामग्रमहिष्याम्, स्या-६ ग० ।

ऐन्द्रो-स्त्री० इन्द्रो देवता यस्यः सा ऐन्द्रो । पूर्वस्यान्दिशि स्या० १० ग० । ज० । विशेष० । “ इंद्रा विजयदाराणुसा रतो ” ॥ ऐन्द्रो दिक् विजयद्वारानुसारतः प्रतिपत्तव्या यत्र विजयद्वारं सा ऐन्द्रोति भावार्थः । आ० म० द्वि० ॥ या रुक्कात् विजयद्वारानुसारं विनिर्गता दिक् सा ऐन्द्रो । ऐन्द्रो नामपू र्वैत्यः । आ० म० द्वि० ॥

इंद्राणी-इन्द्राणी-स्त्री० इन्द्रस्य पत्नी । डीप् आनुक् च । इन्द्र स्याग्रमहिष्याम्, । स्या० ४ ग० ।

इंद्रायरिय-इन्द्राचरिय-पु० योगविधिकारके स्वनामख्याते-आचार्ये, जैन० ॥

इंद्रासन-इन्द्रासन-पु० इन्द्र आत्मा अस्यते विक्रिष्यं अनेन असु क्लेपे कल्पे लुप्तः । (सिद्धि) संविदावृत्ते तत्त्वेयने हि आत्मनो विक्रितत्वात्तस्य तयात्मनः । पञ्चमत्रिकस्य प्रस्तावे आदिषुके शेषगुरुह्यात्मके प्रथमे जेदे, वाच० ॥

इंद्राहिद्विय-इन्द्राधिष्ठित-त्रि० इन्द्रयुते, “ इंद्राहिद्विया ” इति । इन्द्राधिष्ठिता तद्युक्ताविति । ज० ३ श० १ उ० । “ दशकया इंद्राहिद्विया पञ्चता ” । सौधर्मदीनामिन्द्राधि-ष्ठितत्वमेतेष्विन्द्राणां नियासादिति वृत्तिः । स्या० १० ग० ।

इंद्राहीण-इन्द्राहीन-त्रि० इन्द्रवश्यं, ज० ३ श० १ उ० ।

इंद्राहीणकज-इन्द्राहीनकार्य-त्रि० इन्द्रवश्यकर्म, ज० ३ श० १ उ० ॥

इंदिय-इन्द्रिय-न० इदि परमैश्वर्ये इदितो गुम् इन्द्रानिन्द्र आत्मा (जीव) सर्वे विषयोपबन्धि (ज्ञान) जोगव्रक्षणप-रमैश्वर्ययोगात् तस्य त्रिङ्गं चिन्हमविनभावित्रिङ्गसत्तासूचनात् प्रदर्शनादुपपन्नमाद व्यञ्जनाच्च जीवस्य त्रिङ्गमिन्द्रियत्रिङ्गमिन्द्रियविषयोपपन्नमात् ज्ञापकत्वसिद्धिः तत्सिद्धौ उपयोगव्रक्ष-णो जीव इति जीवत्वसिद्धिः । अष्ट० । आ० म० द्वि० । तेन दृष्टं सुष्टं गुष्टं दत्तमिति वा इन्द्रियम् । स्या० ५ ग० । इन्द्रियमिति निपातनसूत्रादुपनिष्ठा-नं० । जी० । विशेष० । पा० । पं० सं० । इन्द्राद्यादियप्रत्यय इति । प्रज्ञा० १५ पदा० आ० चू० ॥ श्रोत्रादौ, । उक्त० १६ अ० । सूत्र० । नयनयदनयनयवक्त्रःस्य त्नाभिकहादौ, उक्त० १६ अ० “ नो निर्गमे इत्यर्थः इदि यादं मणोहारादं मणोहारादं आशोदत्ता निज्जादत्ता भवति ” उक्त०

इंद्रो जीवो मन्त्रो-वज्रश्चिजोगपरमेपरत्तणु ।

सात्ताहजेयमिंदिय-मिह तद्विगाद जावाज्जी ।

इदि परमैश्वर्ये इन्द्रनात्यरमैश्वर्ययोगादिन्द्रो जीवः परमैश्वर्य मस्य कुत इत्याह (सञ्चो इत्यादि) आवरणाज्ञाते सर्वस्यापि वस्तुन उपपन्नान्नामविषु सर्वस्यापि त्रिजगत्तस्य वस्तुनः परिजोगाच्च परमैश्वरो जीव इति तस्य परमैश्वर्यं तस्यैन्द्र-स्य जीवोत्रिङ्गं चिन्हं तेन दृष्टं वा निपातनादिहन्द्रियमुच्यते

तद्विज्ञादिजावदिति । तच्च श्रोत्रादिनेदं श्रोत्रनयनश्रावसर-
नस्पर्शनभेदात्पञ्चविधमित्यर्थः । विशेषः ॥

स्था० । प्रव० । सूत्र० । पञ्च स्पर्शादीनि बुद्धीन्द्रियाणि वाक्
पर्माणोपादायस्वरूपाणि पञ्च कर्मेन्द्रियाणि एकादशं मन
इति सांख्याः । सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

तस्य च नोऽन्द्रियत्वं स्थानाद् उक्तम् । तद्यथा—

ग्रहि इन्द्रियतया पक्ष्मात्ता तंजहा मोर्ददित्ये जाव
फासिदित्ये नो इन्द्रियतये ।

तत्र श्रोत्रेन्द्रियादीनामर्थो विषयाः शब्दादयः मनस आन्तर-
करणत्वेन करणत्वात्करणस्य चेन्द्रियत्वात्तत्रान्तररूढ्या वा
मनस इन्द्रियत्वात्तद्विषयस्येन्द्रियाथत्वेन परिन्द्रियार्थो इत्यु-
क्तम् । औदारिकारिद्र्याथपरिच्छेदकव्यवज्ञानमर्थो ह्यपेक्षितमि-
न्द्रियं तस्यैवौदारिकादिबन्धमवज्ञानदेशान्तेष्वर्थाशोऽन्द्रियमनः
सादृश्याथेवाद्या नोऽशब्दादयःपरिच्छेदकत्वे चेन्द्रियाणां सद-
शमिति तत्सहचरमिति वा नोऽन्द्रियं मनस्तत्त्वार्थायां विषयो
जीवादिति नो इन्द्रियाथे इति । स्था० ६ ग० ।

१—इन्द्रियाणां पञ्चत्वेऽपि नामादितश्चातुर्विध्यं इत्यादिनो
द्वैविध्यं तत्संस्थानञ्च ।

२—इन्द्रियाणां बाहुल्यपृथक्त्वप्रदेशावगाहनास्तद्व्यात वे
दना च ।

३—इन्द्रियाणां पुष्ट्यं तदवगाहना च ।

४—इन्द्रियाणामवपवद्वत्वं तदगुणाश्च ।

५—वैयर्थिकादिषु संस्थानात्पृथक्त्वहृत्त्वचिन्तनम् ।

६—इन्द्रियाणां वर्तमानार्थप्रादुर्भावश्च ।

७—इन्द्रियाणां स्पृष्टास्पृष्टविषयता तद्वग्रहणप्रकारश्च ।

८—इन्द्रियाणां प्राविष्टाप्रविष्टविषयचिन्तनम् ।

९—श्रोत्रवक्त्रज्ञादीन्द्रियाणां प्रायश्कारित्वं नयनमनसोरप्राय-
कारित्वम् ।

१०—इन्द्रियाणां विषयनिरूपणम् ।

११—इन्द्रियासंभृत्यरूपस्येन्द्रियासम्बन्धोपास्य अभिधानम् ।

१२—इन्द्रियाणां गुणगुणदोषाभिधानम् ।

१३—अनामितानि चेन्द्रियाणि दुःखाय त्रयन्ति इत्यवोदाह-
रणानि ।

१४—इन्द्रियाश्रितत्वे जीवानां जेदाः ।

(१) इन्द्रियाणां पञ्चत्वेऽपि नामादितश्चातुर्विध्यं इत्यादि-
तैद्वैविध्यं तत्संस्थानञ्च ।

कटणं जते ! इन्द्रिया पक्ष्मात्ता ? गोयमा ! पंचिदिया
पक्ष्मात्ता तंजहा मोर्ददिए चर्किवदिए वाणिदिए जिर्जिन्
दिए फासिदिए ।

कानि क्रियमंस्यकानि णमिति वाक्यावज्ञांर भदन्त !
इन्द्रियाणि प्रागनिर्णितशब्दार्थानि वक्तव्यानि भगवानाह ।
गौतम ! पञ्चेन्द्रियाणि प्रज्ञाने तान्येव नामत आह " मोर्द
दियए " इत्यादि । प्रज्ञा० १५ पद !

एतानि च पञ्चापि इन्द्रियाणि नामादिभेदाच्चतुर्विधाणि

ते नामाः चञ्चला, दृढवं निव्विचि उवगमणं च ।

आगामे निव्विचि, चिन्तावज्जाय माअमो ।।

तन्नामेन्द्रियस्यापनेन्द्रियमित्यादि जेदाच्चतुर्धा तत्र इभय-
शरीरव्यतिरिक्तं इत्थं इत्थेन्द्रियं निवृत्तिस्पर्ककरणं चेति
द्विजनेम । विशेषः ।

जायतां श्वयुपयोगामकानि आह च तत्त्वार्थसूत्रकृतं निवृ

त्पुष्करणे इत्येन्द्रियवत्त्वयुपयोगो भावेन्द्रियमिति । तत्र निवृ-
त्तिर्नामप्रतिविशिष्टः संस्थानविशेषः साऽपि द्विविधाः बाह्या-
च्यन्तरा च तत्र बाह्या पर्पटिकादिरूपा सा च विचित्रान्नप्रतिरूप
नियतरूपयुगोपदेष्टुं शक्यते ॥ तथाहि । मनुष्यश्रोत्रेन्द्रियेन्द्रिय-
यपार्थेनो भाविनी भूयौ चोपरितनध्रवणव्यपेक्षया समे वा-
जिनीनेन्द्रियेरुपरि तीक्ष्णे चाग्रज्ञागे इत्यादि जातिभेदाज्ञाना-
विधा आच्यन्तरा तु निवृत्तिः सर्वयामपि जन्तूनां समानता
मेववाधिकृत्य वक्ष्यमाणानि संस्थानादिविषयाणि सूत्राणि के-
वत् स्पर्शनेन्द्रियस्य निवृत्तित्वोवाच्यन्तरजेदा न प्रतिपत्तयाः
पूर्वस्मृतिर्निर्निषेधाः । प्रज्ञा० १५ पद । आ० म० द्वि० । तत्त्वार्थसू-
त्रटीकायामनन्युपगमान् । जी० १ प्र० ।

इन्द्रियाणां संस्थान्वन्त्याह ।

पुष्पं कञ्जयुवार, धन-मसूरादिमुक्तचंदो य ।

होई गुरुपनाणा, किई य मोर्ददियाईणं ॥

श्रोत्रस्यान्तर्निवृत्तिः कदम्बपुष्पाकारमांसगोलरूपा दृष्टया ।
चकुपस्तु धायमसूराकारा, प्राणस्य अतिमुक्तककुसुमवन्त्का-
कारा, रसनस्य कुरधाकारा, स्पर्शने तु नानाकृतिद्रष्टव्यमित्येव
श्रोत्रादीनां तद्विज्ञांतराकार इति । विशेषः ।

तथाच प्रज्ञापनाया पञ्चदशे पदे ।

मोर्दिए एं जन्ने ! किं मंउिए पमत्ते ? गोयमा !

कञ्जयुवारपुष्पसंज्ञाणसंज्ञिए पमत्ते चर्किवदिएणं पुञ्जा
गोयमा ! मसूरा चंदमंज्ञाणमंज्ञिए पमत्ते, वाणिदिएणं
पुञ्जा गोयमा ! आइमुत्तगचंदमंज्ञाणसंज्ञिए पमत्ते,
जिर्जिन्दिएणं पुञ्जा गोयमा ! गुरुपनाणांमंज्ञिए पमत्ते
फासिदिएणं पुञ्जा गोयमा ! नाणांमंज्ञाणसंज्ञिए पमत्ते,

तत्रान्तः श्रोत्रेन्द्रियस्यान्तर्मध्ये नेत्रगोचरोऽतीता केवद्विष्टा
अतिमुक्तककुसुमाकारा देहावयवरूपा काचिन्निवृत्तिरस्ति
शब्दग्रहणोपकारं वर्तते चक्षुरिन्द्रियस्यान्तर्मध्ये केवद्विगम्या
धायमसूराकारा काचिन्निवृत्तिरस्ति या रूपग्रहणोपकारं
वर्तते । प्राणोन्द्रियस्यान्तर्मध्ये केवद्विष्टा अतिमुक्तककुसुमा-
कारा देहावयवरूपा काचिन्निवृत्तिरस्ति या गन्धग्रहणोप-
कारं वर्तते । रसनेन्द्रियस्यान्तर्मध्ये जिनगम्या क्षुरप्रहरणा
कारा देहावयवरूपा काचिन्निवृत्तिरस्ति या रसग्रहणोपकारं
वर्तते । स्पर्शनेन्द्रियस्यान्तः केवद्विष्टा देहाकारा काचिन्निवृ-
त्तिरस्ति या स्पर्शग्रहणोपकारं वर्तते ॥ तं७० ॥

उपकरणं खड्गस्यानीया बाह्या निवृत्तितया खड्गधारासमाना-
स्वचञ्चलरूपकुल्लसमूहात्मिका अच्यन्तरा निवृत्तिसंस्थयाः शक्ति-
विशेषः इदंस्पर्ककरणं इत्येन्द्रियमन्तर्निवृत्तिः कथं चिद-
र्थान्तरं शक्तिशक्तिमतोः कथंचिदभेदादिकथञ्चिदभेदश्च स्यामपि
तस्यामात्तरनिवृत्तिं इत्यादिनूपकरणस्य विघातसम्भवान्
तथाहि—सस्यामपि कदम्बपुष्पाद्याकृतिरूपायामात्तरनिवृत्तिं
वनिकगोतरपन्नगजितादिना शक्त्युपयांत सति नपरिच्छे-
त्तमीशते जन्तवः शब्दादिकमिति । प्रज्ञा० १५ पद ।

विषयमाहणसमर्थं, उवगरादिदियं तं तं पि ।

जते ह तडुवयाए गिएहइ निव्विचिजावे वि ॥

तस्य एव कदम्बपुष्पाकृतिमांसगोलरूपायाः श्रोत्राद्यन्तर्नि-

वृत्तेष्विन्द्रियग्रहणसमर्थं शक्तिरूपमुपकरणं छव्येन्द्रियमुच्यते इति शेषः । यथा खड्गस्य त्रेषी शक्तिर्वहेर्वा दाहादिका-शक्तिस्तथेदमपि श्रोत्राद्यन्तर्निवृत्तेष्विन्द्रियग्रहणसमर्थं शक्तिरूपं छव्यस्य । तहोन्तर्निवृत्तिर्यत्तत्तच्छक्तिरूपत्वाच्च पुनर्नैदान्तर-मित्याशयेत्याह । तदपीन्द्रियाणां तत्तच्छक्तिरूपस्य जेदांतरमि-त्यर्थः कुत इत्याह (जमित्यादि) यस्मादिह कदम्बपुष्पाद्याह-तेर्मांसगोवृक्षाकारायाः श्रोत्राद्यन्तर्निवृत्तयोः शब्दादेर्विषयच्छे-त्री शक्तिस्तस्या वार्तापत्तादिना उपघाते विनाशे सति ययो-क्तान्तर्निवृत्तिसद्भावेपि न शब्दादिविषयं गृह्णाति जीव इत्यतो हायतं अस्यन्तर्निवृत्तिर्यत्तच्छक्तिरूपमुपकरणेन्द्रियं छ-व्येन्द्रियस्य द्वितीया जेद इति । विशेषः “इन्द्रियाणि दुविहाणि दन्विन्द्रियाणि भावेन्द्रियाणि अदन्विन्द्रियं दुविहं शिव्यत्तणाए उवकारेण यत्तत्तत्त्वणाए जहा बोहकारो जणितो एतेण बोहेण परसु वासिं थोभणयं च जणिवत्तेहिंति तेण तं गहाय ततोहं पमाणंहिं खंदियाणि जाव कम्मस्स समत्थाणि सा शिव्यत्तणा कज्जसमत्थाणि जायाणि उवगरणाहं ” ॥ आ० चू० २ अ० ॥ जावेन्द्रियमपि द्विधा बन्धिरूपयोगश्च तत्र बन्धिर्योऽन्वेन्द्रियादि विषयस्तदावरणकृत्योपशमः उपयोगः स्वस्वरूपिषये ब-न्धन्युत्प्रेरणत्वनः परिच्छेदव्यापारः । जी० १ प्र० । “भावेन्द्रियं दुविहं बद्धि एव उवओगत्तो य जाणि जेण जीवेण बद्धाहं इन्द्रियाणि सा बद्धा पंगिदियाणां पगा फास्सिदियबद्धि वैदिया-णं तेहंदियाणां चउद्विदियाणां पंचेन्द्रियाणां पंचविहा उवओगो-जाहं जेण इन्द्रिएण उवजुज्जति सज्जजीवा य किर उवओगं पडु-च्चइ पंगिदिया” आ० चू० २ अ० ॥

तदाह ॥

बन्धुवओगो जावि-दियं तु बद्धिचित्तं जो सखवसमो ।

होइ तदावरणाणं, तद्वाजे चैव सेसं पि ॥ १ ॥

बन्धुपयोगो जावेन्द्रियं तत्र यदावरणानां तेषामिन्द्रियाणा-मवारककर्मणां कृत्योपशमो जवति जीवस्य सा बन्धिर्योऽन्वेन्द्रियाणां चउद्विदियं तल्लान एव बन्धिरपतावेव भवतीति छ-व्यमिति ॥

उपयोगः क इत्याह ॥

जो मविसयवावारी, मो उवओगो स चेगकाज्जम्मि ॥

एणेण होइ तम्हा, उवओगाओ उ सज्जो वि ॥ १ ॥

यः श्रोत्रादीन्द्रियस्य स्वविषये शब्दादौ परिच्छेद्य व्यापा-रः स उपयोगः स चैकस्मिन्कावे एकैवेन श्रोत्राद्यन्तरेण इन्द्रियेण जवति न वृद्धादिभिः तस्मादुपयोगमाश्रित्य सर्वोपि जीव एकैन्द्रिय एव सर्वस्मिन्कावे देवादीनामन्येकस्यैव श्रोत्राद्यन्तरेन्द्रियोपयोगस्य सद्भावादिति । यद्युपयोगतः सर्वोपि जीव एकैन्द्रियस्तर्ह्येकैन्द्रियोऽङ्गीन्द्रिय इत्यादिर्नेदः कथमागमनिर्दिष्ट इत्याह—

एणंदियाइजेया, पडुच सेसेदियाणि जीवाणं ॥

अहवा पडुच बद्धि-दियं पि पंचेन्द्रिया सज्जे ॥ १ ॥

अतो जीवानामेकैन्द्रियादयो भेदाः शेषाणि निर्वृत्त्युपकरण बन्धोन्द्रियाणि प्रतीत्य छव्यं तानि यस्य यावन्ति तावद्भि-र्व्यपदेश इति न तूपयोगतः अथवा बन्धोन्द्रियमन्याश्रित्य बन्धमाणयुक्तः सर्वे पृथिव्यादयोऽपि जीवाः पञ्चेन्द्रिया ए वेति कुतः सर्वे पञ्चेन्द्रिया इत्याह ॥

जं किर वज्जार्हणं, दीमइ सेमेद्विओवज्जंजो वि ॥

तेण त्थि तदावरण-कल्लओवमसंजजो तेमिं ॥ १ ॥

यस्मात् किञ्च बहुवचनकालिकविरहकादीनां वनस्पति विशेषाणां स्पर्शनाच्चेपाणि यानि रसनघ्राणचक्षुःश्रोत्रज्ञज्ञाणा नीन्द्रियाणि तत्संस्पर्शपुत्रभ्रमो दृश्यते तेन हायते तेषामपि बहुवचनानां तदावरणकृत्योपशमसंज्ञयो रसनादीन्द्रियावार ककर्मकृत्योपशमस्य या च यावती मात्रा अस्तीति अन्यथा हि बहुवचन श्रुतिगारितकामिनीवद्वर्णितचारुमदिरागाहूपेण चं-पकस्यातिपुत्रिगणभोदकसेचनेन तिस्रकस्य कामिनीकटाक्-विभ्रंशेण विरहकस्य पञ्चमेद्वारध्रवणेन पुण्यपल्लवादि संभवो न घटेत् । विशेषः ॥ यद्यपि छव्यरूपं भावरूपं चेत्यभि-न्द्रियमनकप्रकारं तथापीह बाह्यानिवृत्तिरूपमिन्द्रियं पुष्टमव गन्तव्यं तदेवाधिकृत्य व्यवहारप्रवृत्तेः तथाहि बहुवचनस्य पञ्चेन्द्रिया इव भावेन्द्रियपञ्चकविज्ञानसमन्वित्या अनुमानतः प्रतीयन्ते तथापि न ते पञ्चेन्द्रिया इति व्यवहियन्ते बाह्येन्द्रि-यपञ्चकासंज्ञवात् । जी० १ प्र० ॥

पंचेन्द्रियव वज्जो, नरांञ्च मव्वविसयोवज्जंजो ॥

तह वि न जल्लइ पंचेन्द्रिओत्तिं वज्जिंदियाजावा ॥ १ ॥

पंचेन्द्रिय इव वज्ज इति प्रतिज्ञा सर्वेषामपि शब्दरूपादिवि शेषाणमुपपन्नभावादिति हेतुः नरवदिति दृष्टान्तः । ननु बहुवचनस्य रसनैन्द्रियोपपन्न एवोक्तस्तत्कथमस्य सर्वविषयोपपन्नसं-ज्ञव इति सत्यम् मुख्यस्तावत्स एव संभवति गौणवृत्त्या तु शेषेन्द्रियविषयोपपन्नोऽप्यस्य संज्ञायते शृङ्गारितस्वरूप-तरुणीमदिरागवृत्त्यापानत् तस्यां च तनुजलप्रसर्शाथरस-चंदनादिगन्धशोभनरूपमधुराद्वारापल्लवज्ञानां पञ्चानामपीन्द्रि-यविषयाणां संभवादिति अन्यथा वा पञ्चेन्द्रियत्वमस्य सुधि-या जावनीयं तर्ह्येकैन्द्रियो बहुवचनः कथं प्राप्तिः पंचेन्द्रियोऽपि कस्मात्त व्यपदिश्यत इत्याह ॥ तथापि पञ्चेन्द्रियोऽसौ न जण्यते बाह्यानां निर्वृत्त्यादि छव्येन्द्रियाणामभावादिति ॥

अमुमेवायं कुंभकारव्यपदेशदृष्टातेन समर्थयथाह ॥

मुत्तो वि कुंभनिन्वत्ति, सत्तिजुत्तोत्तिं नह सपधकारो ।

बद्धेदिएण पंचेन्द्रिओ तहावज्जिरहिओ वि ॥

सुबोधार्थमिन्द्रियाणां ज्ञानक्रम उच्यते । तत्र यदा छव्येन्द्रियसामा-यं भावेन्द्रियसामा-यं वाश्रित्य पृच्छते तदा तल्लो भे चैव “संसंपित्ति” प्रागुक्त्यचनाल्लुधिमर्माश्रित्य प्रथमं भा-वेन्द्रियज्ञाभस्ततो छव्येन्द्रियज्ञान इति छव्यम् । यत्तु छव्येन्द्रियजावेन्द्रियसामान्याद्विशिष्टः एतो ज्ञानः पृच्छ्यते विशेषरूपतया पृच्छते इत्यर्थः तद्विषयं द्रष्टव्यं प्रथममि-न्द्रियावरणकृत्योपशमरूपा बन्धिरभवेति ततो बाह्यान्तरेन्द्रि-निष्ठं निर्वृत्तेः शक्तिरूपमुपकरणं तदनन्तरं चेन्द्रियाथोप योग इत्येतदेवाह ॥

ज्ञानक्रमे उ बद्धि, निजउवगरणउवओगो ।

या दवेद्विदिय जावि-दिय सामन्नओ कज्जो जिन्नो ॥

व्याख्यातार्यो तदेव व्याख्यातमिन्द्रियस्वरूपम् । विशेषं न० । तं० । आ० म० द्वि० । प्रज्ञा० । जी० । स्या० । पा० । अष्ट० । आचा० ।

छव्येन्द्रियभावेन्द्रियभेदाः यथा—

कतिविहा एं जंते ! इंदियापप्तात् ? गोयया ! दुविहा पप्तात्, तं जहा दन्विन्द्रिया य जाविन्द्रिया य । कएणं जंते !

दर्विदिया पणत्ते ? गोयमा ! अट्टदर्विदिया पणत्ते, तंजहा दो मोत्ता दो नेत्ता दो घाणा जीहा फाव । नेरइ याणं जंते ! कइ दर्विदिया पणत्ता ? गोयमा ! अट्ट। एते चेव एवं अमुरकुमाराणं जाव धणियकुमाराण वि । पुढवि-
काइयाणं जंते ! कइ दर्विदिया पणत्ता ? गोयमा ! एग फासिंदिए पणत्ते । एवं जाव वणस्सइकाइयाणं । वेइ दियाणं जंते ! कइ दर्विदिए पणत्ते ? गोयमा ! दो दर्विदिया पणत्ता, तं जहा फासिंदिए जिन्दिनेदिए य । तेइदियाणं पुच्चा, गोयमा ! चत्तारि दर्विदिया पणत्ता दो घाणा जीहा फासिंदिए । चउरिंदियाणं पुच्चा, गोयमा ! उ-
दर्विदिया पणत्ता, तं जहा-दो नेत्ता दो घाणा जीहा फावे सेमाणं जहा नेरइयाणं जाव वेमाणियाणं । एगमेगस एणं जंते ! नेरइयस्स केवइया दर्विदिया अइया ? गोयमा ! अणंता । केवइया वच्चेह्मगा ? गोयमा ! अट्ट ।
केवइया पुरस्वका ? गोयमा ! अट्ट वा सोलस वा सत्त-
रम वा संखज्जा वा असंखज्जा वा अणंता वा । एगमेगसस णं जंते ! अमुरकुमारस्स केवइया दर्विदिया अतीता ? गोयमा ! अणंता । केवइया वच्चेह्मगा ? अट्ट । केवइया पुरस्वका ? अट्ट वा नव वा संखिज्जा वा असंखिज्जा वा अणंता वा । एवं जाव धणियकुमाराणं ताव जाणि यवं । एवं पुढविकाइयाअज्जाइयवणस्सइकाइयस्स वि नवरं केवइया वच्चेह्मगत्ति पुच्चा, एवं उत्तरं एके फा सिंदिए दर्विदिए एवं तेउकाइय । वाउकाइयस्स वि नवरं पुरस्वका नव वा दन वा । एवं वेइदियाणं वि नवरं वच्चेह्मगपुच्चाए, दोषि । एवं तेइदियस्स वि वच्चेह्मगा चत्तारि । एवं चउरिंदियस्स वि नवरं वच्चेह्मगा । पंचिदियतिरिक्खजेणियमणुस्सवाएणंतरंजोइसिय सो-
हम्मिसाएणंदेवस्स जहा अमुरकुमारस्स । नवरं मणुस्सस्स पुरस्वका कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्स अनिय अट्ट वा नव वा संखिज्जा वा असंखिज्जा वा अणंता वा । मणकुमारमाहिंदंवेज्जंनममुक्कहस्समार आणयपाणयआरणअचुयेगविज्जजंदेवस्स जहा नेरइयस्स । एगमेगस एणं जंते ! विजयवेज्जयंतं-जयंत-अप-
राजियंदेवस्स केवइया दर्विदिया अतीता ? गोयमा ! अणंता, केवइया वच्चेह्मगा ? अट्ट । केवइया पुरस्वका ? अट्ट वा सोलस वा चउवीमा वा संखज्जा वा । सव्वघसिप्पइदेवस्स अतीता अणंता वच्चेह्मगा अट्ट पुरस्वका अट्ट । नेरइया णं जंते ! केवइया दर्विदिया अतीता ? गोयमा ! अणंता । केवइया वच्चेह्मगा ? गो-
यमा ! असंखिज्जा । केवइया पुरस्वका ? गोयमा ! अणंता । एवं जाव गेवेज्जगदेवाणं नवरं मणुस्साणं

वच्चेह्मगा सिय संखिज्जा सिय असंखिज्जा । विजयवे-
जयंतयंतं अपराजियंदेवाणं पुच्चा, गोयमा ! अतीता अणंता वच्चेह्मगा असंखिज्जा पुरस्वका असंखिज्जा सव्वट्ठनिप्पइदेवाणं पुच्चा, गोयमा ! अतीता अणंता वा वच्चेह्मगा संखिज्जा पुरस्वका संखेज्जा ॥

(कविविहाणं जंते इदिया पणत्ता इति) छव्येन्द्रियं सुगमं प्रागभावितत्वात् । (कइविहेणं भंते ! दर्विदिया पणत्ता इति) छव्येन्द्रियसंख्याविषयं दणकसुखं पाठसिद्धम् । एकैक जीविषययातिवहपुरस्कृतइत्येन्द्रियचित्तायाम-यो नैरयि-
को ऽनन्तरमनुष्यत्वमवाप्य सेत्स्यति तस्य मानुषजनसम्बन्धीत्यर्थः, यः पुनरन्यतरभवे तिर्यक् पञ्चेन्द्रियत्वमवाप्य तत उच्यते मनुष्येषु गत्वा सेत्स्यति तस्याष्टौ तिर्यकपञ्चेन्द्रियजनसम्बन्धीत्यर्थे मनुष्यभवसम्बन्धीनीति पोरुशः । यः पुनरनन्तरं तरकादुद्वृत्ततिर्यक् पञ्चेन्द्रियत्वमवाप्य तदनन्तरं मेकभवे पृथिवीकायादिकां ज्ञत्वा मनुष्येषु समागत्य सेत्स्यति तस्याष्टौ तिर्यक्पञ्चेन्द्रियजनसम्बन्धीनि एकं पृथिवीकायादि भवत्वमवाप्य अष्टौ च मनुष्यजनसम्बन्धीनि इति सप्तदश संख्येयकात्रं संसारावस्थायिनः संख्येयानि असंख्येयकात्रमसंख्येयानि अनन्तकात्रमनन्तानि, असुरकुमारस्सवे-पुरस्वका अट्ट वा नव वा इत्यादि । तत्रासुरजवादुद्वृत्यानन्तरं भवे मनुष्यत्वमवाप्य सेत्स्यत्यतोऽष्टौ, असुरकुमारादयस्त्वीशानपर्यन्ताः पृथिव्यजनस्यतिपुपचन्ते ततो योऽनन्तरं भवे पृथिव्यादिषु गत्वा तदनन्तरं मनुष्यत्वमवाप्य सेत्स्यति तस्य नव संख्येयादिज्ञा-
वना प्रागवत् पृथिव्यजनस्यतिष्वेव पुरस्वका अट्ट वा नव वेति ॥ पृथिव्यादयो ह्यनन्तरमूच्यते मनुष्येषुपचन्ते सिद्ध्यन्ति च तत्र योऽनन्तरं भवे मनुष्यत्वमवाप्य सेत्स्यति तस्य मनुष्यजनसम्बन्धीन्यष्टौ यस्त्वनन्तरमेकं पृथिव्या जनमवाप्य तदनन्तरं मनुष्यो ज्ञत्वा सेत्स्यति तस्य नव तेजोवायव्योऽनन्तरमुद्वृत्ता मनुष्यत्वमेव न प्राप्नुवन्ति द्वित्रिचतुर्विंशियास्त्वनन्तरं मनुष्यत्वमवाप्नुवन्ति परं न सिद्ध्यन्ति, ततस्तेषां सूत्रेषु जययपदे नयनवेति वक्तव्यं शेषभावना प्रागुक्तानुसारं कर्त्तव्या, मनुष्यसूत्रे पुरस्कृतानि छव्येन्द्रियाणि कस्यापि सति कस्यापि न सतीति तद्वच एव सिद्ध्यतो न सति दोषस्य सतीतिभावः यस्यापि सति सोऽपि यद्यनन्तरं जये ज्योऽपि मनुष्यो ज्ञत्वा सेत्स्यति तस्याष्टौ यः पुनः पृथिव्याद्येकजनान्तरितो ज्ञत्वा सिद्धिगामी तस्य नव शयभावना प्रागवत् । सन्तुकुमारादयो देवा अनन्तरमुद्वृत्ताः न पृथिव्यादिष्वयाति किन्तु पञ्चेन्द्रियेषु ततस्ते नैरयिकवचकथ्याः तथाचाह-“ सणकुमारमाहिंदं वेज्जयंतं तगसुक्कहस्समार आणय पाणय आणय अचुये गेवेज्जजंदेवस्स जहा नेरइयस्स ” विजयादिदेवचतुष्टयसूत्रेषु योऽनन्तरं भवे मनुष्यत्वमवाप्य सेत्स्यति तस्याष्टौ यः पुनरेकवारं मनुष्यो ज्ञत्वा ज्योऽपि मनुष्यत्वमवाप्य सेत्स्यति तस्य पोरुश यस्त्वयान्तरात्रे देवत्वमनुभूय मनुष्यो ज्ञत्वा सिद्धिगामी तस्य चतुर्विंशतिर्मनुष्यत्वेन ऽष्टौ देवत्वेन ऽष्टौ ज्योऽपि मनुष्यभवे अष्टाविति संख्येयानि संख्येयं कात्रं संसारावस्थायिन इह विजयादिषु चतुर्भुगताः प्रभूतमसंख्येयमनन्तं वा कात्रं संसारं नायातिष्ठते ततः संखेज्जा वा इत्येवोक्तं “ मा संखेज्जा अणंता वा ” इति सर्वार्थे सिद्ध्यस्त्यनन्तरं भवे नियमतः सिद्ध्यति ततस्तस्याऽजज्जयान्तरपुरस्कृता अष्टाविति । बहुचचनचित्तायां नैरयिकसूत्रे यद्वा नि छव्येन्द्रियाणि असंख्येयानि नैरयिका

णामसंख्यातत्वात् एवं शेषमुद्देशानुपगुह्य वक्तव्यं नवरं मनुष्यमुत्र "सियसंवेज्जा" इह सम्मुखिममनुष्याः कदाचित्सर्वथा न सन्ति तदन्तरस्य चतुर्विंशतिमुद्देप्रमाणस्य प्रागजिज्ञासात्, तत्र यदा पृच्छासमये सर्वथा न सन्ति तदा संख्येयानि गर्जजमनुष्याणां संख्येयत्वात् । यदा तु सम्मुखिमा-
अपि सन्ति तदा असंख्येयानि । सर्वोपसिद्धमहाविमानदेवाः संख्येया वादरत्वे महाशरीरत्वे च सन्ति परिमितैववाति-
त्वात् ततो वधानि पुरस्कृतानि वा तेषां छन्द्येन्द्रियाणि संख्येयानि ॥

एगमेगस्स णं जंते ! नेरइयस्स नेरइयत्ते केवइया दंवि-
दिया अतीता ? गोयमा ! अणंता । केवइया वच्छेद्धा ?
अट्ठ । केवइया पुरक्खवा ? गोयमा ! कस्सइ अत्थि
कस्सइ नत्थि । जस्स अत्थि अट्ठ वा सोल्लस वा चउवीसं
वा संखिज्जा वा असंखिज्जा वा अणंता वा । एगमेगस्स
णं जंते ! नेरइयस्स असुरकुमारत्ते केवइया दंविदिया
अतीता ? गोयमा ! अणंता । केवइया वच्छेद्धा ? गो-
यमा ! नत्थि । केवइया पुरक्खवा ? गोयमा ! कस्सइ
अत्थि कस्सइ नत्थि । जस्स अत्थि अट्ठ वा सोल्लस वा
चउवीसं वा संखेज्जा वा अमंखेज्जा वा अणंता वा ।
एवं जाव थणियकुमारत्ते । एगमेगस्सणं जंते ! नेरइयस्स
पुढविकाइयस्स केवइया दंविदिया अतीता ? गोयमा !
अणंता । केवइया वच्छेद्धा ? गोयमा ! एत्थि । केवइया
पुरक्खवा ? गोयमा ! कस्सइ अत्थि कस्सइ एत्थि जस्स
अत्थि एक्को वा दो वा तिन्नि वा संखेज्जा वा अमंखेज्जा वा
अणंता वा । एवं जाव वणस्सइकाइयत्ते । एगमेगस्सणं
जंते ! नेरइयस्स वेइइयत्ते केवइया दंविदिया अतीता ?
गोयमा ! अणंता । केवइया वच्छेद्धा ? गोयमा ! एत्थि,
केवइया पुरक्खवा ? गोयमा ! कस्स अत्थि कस्स नत्थि ।
जस्स अत्थि दो वा चत्तारि वा उ वा संखिज्जा वा अ-
संखिज्जा वा अणंता वा । एवं तेइइयत्तेवि नवरं पुर-
क्खवा चत्तारि वा अट्ठ वा वारस वा संखिज्जा वा अ-
संखिज्जा वा अणंता वा । एवं चउरिंदियत्तेवि नवरं पुर-
क्खवा उ वा वारस वा अट्ठारस वा संखिज्जा वा अ-
संखिज्जा वा अणंता वा । पंचिंदियतिरिक्खजोणियत्ते
जहा असुरकुमारत्ते । मणुस्सत्ते वि एवं चव नवरं केवइया
पुरक्खवा अट्ठ वा सोल्लस वा चउवीसं वा संखेज्जा वा
अमंखेज्जा वा अणंता वा, सर्वेस्सि मणुस्सवज्जाणं पुर-
क्खवा मणुस्सत्ते कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थिचित्ति एवं
न बुद्धं । वाणमंतरजोइमियसोहम्मण जाव गेवज्जगदे-
वत्ते अतीता अणंता । वच्छेद्धा नत्थि । पुरक्खवा कस्स
अत्थि कस्स नत्थि जस्स अत्थि अट्ठ वा सोल्लसं वा
चउवीसं वा संखिज्जा वा अमंखेज्जा वा अणंता वा ।
एगमेगस्स णं जंते ! नेरइयस्स विजयवेज्जयंतजयंतअप-

राजितदेवत्तेकेवइया दंविदिया अतीता ? नत्थि केवइया
वच्छेद्धा ? नत्थि । केवइया पुरक्खवा ? कस्सइ अत्थि
कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि अट्ठ वा सोल्लस वा । सर्ववड
सिद्धदेवत्ते अतीता नत्थि, वच्छेद्धा नत्थि, पुरक्खवा क-
स्स अत्थि कस्स नत्थि जस्स अत्थि अट्ठ । एवं जहा
नेरइए दंसओ नीता तहा असुरकुमारोणवि नेयव्वो जाव
पंचिंदियतिरिक्खजोणिएणं नवरं जस्स सट्ठाणं जइ वड्ढि-
द्धा तस्म तइ जाणियव्वा । एगमेगस्सणं जंते ! मणुस्स
स्स नेरइयत्ते केवइया दंविदिया अतीता ? गोयमा ! अ-
णंता केवइया वच्छेद्धा नत्थि केवइया पुरक्खवा ?
कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि अट्ठ वा सोल्लसं
वा चउवीसं वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा ।
जाव एवं पंचिंदियतिरिक्खजोणियत्ते नवरं एगिंदिय
विगद्धिंदियएस्स जस्म जत्ति पुरक्खवा तस्स तत्तिथा
जाणियव्वा । एगमेगस्स णं जंते ! मणुस्सस्स मणुस्सत्ते
केवइया दंविदिया अतीता ? गोयमा ! अणंता । केव-
इया वच्छेद्धा ? गोयमा ! अट्ठ, केवइया पुरक्खवा कस्सइ
अत्थि कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि अट्ठ वा सोल्लसं वा
चउवीसं वा संखिज्जा वा अमंखिज्जा वा अणंता वा ।
वाणमंतरजोइसिय जाव गेवज्जगदेवत्ते जहा नेरइयत्ते । एग-
मेगस्स णं जंते ! मणुस्सस्स विजयवेज्जयंतजयंतअप-
जियदेवत्ते केवइया दंविदिया अतीता ? गोयमा !
कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि अट्ठ वा
सोल्लसं वा । केवइया वच्छेद्धा एत्थि । केवइया पुर-
क्खवा कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि अट्ठ
वा सोल्लसं वा । एगमेगस्स णं जंते ! मणुस्सस्स सर्ववड्ढि
मिच्छगदेवत्ते केवइया दंविदिया अतीता ? गोयमा ! क-
स्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि अट्ठ, केव-
इया वच्छेद्धा नत्थि, केवइया पुरक्खवा कस्सइ अ-
त्थि कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि अट्ठ । वाणमंतरजोइ
सिया जहा नेरइए । सोहम्मगदेवत्ते जहा नेरइए नवरं
सोहम्मगदेवस्स विजयवेज्जयंतजयंतअपराजियदेवत्ते केव-
इया अतीता ? कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्म अ-
त्थि अट्ठ केवत्तिथा वच्छेद्धा नत्थि, केवत्तिथा पुरक्खवा
कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्म अत्थि अट्ठ वा
सोल्लस वा । सर्ववड्ढिमिच्छदेवत्ते जहा नेरइयस्स एवं
जाव गेवज्जगदेवस्स सर्ववड्ढिमिच्छदेवत्ते ताव नेयव्वं । एग-
मेगस्सणं जंते ! विजयवेज्जयंतजयंतअपराजियदेवस्स नेर-
इयत्ते केवइया दंविदिया अतीता ? गोयमा ! अणंता,
केवइया वच्छेद्धा ? एत्थि, केवत्तिथा पुरक्खवा ? नत्थि ।
एवं जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणियत्ते । मणुस्सत्ते अणंता

अतीता वच्छेद्वा एतिय, पुरक्खवा अट्ठ वा मोल्लस वा चउत्तीमं वा संवेज्जा वा । वाणमंतरजोइमियत्ते जहा ने रइयत्ते । मोहम्मदेवत्ते अतीता अणंता वच्छेद्वा अत्थि पुरक्खवा कम्मइ अत्थि कम्मइ नत्थि जस्म अत्थि अट्ठ वा मोल्लस वा चउत्तीमं वा संवेज्जा वा । एवं जाव गेवेज्जगदेवत्ते विजयवेजयंतजयंत अपराजितत्ते अतीता कम्मइ अत्थि कम्मइ नत्थि जस्म अत्थि अट्ठ । केव तिया वच्छेद्वा अट्ठ, केवतिया पुरक्खवा कम्म अत्थि कम्म नत्थि जस्म अत्थि अट्ठ । एगमेस्स एं जंते ! विजयवेजयंतजयंत अपराजियदेवस्स सव्वट्ठसिच्छदेवत्ते । केवइया द्वाविदिया अतीता ? गोयमा ! एतिय । केव तिया वच्छेद्वा एतिय, केवतिया पुरक्खवा कम्मइ अत्थि कम्मइ एतिय जस्म अत्थि अट्ठ । एगमेगस्स एं जंते ! सव्वट्ठसिच्छदेवस्स नेरइयत्ते केवतिया द्वाविदिया अतीता ? गोयमा ! अणंता । केवइया वच्छेद्वा नत्थि, पुरक्खवा नत्थि । एवं मणुस्सवज्जं जाव गेवेज्जगदेवत्ते मणुस्सत्ते अतीता अणंता, केवइया वच्छेद्वा नत्थि । केवइया पुरक्खवा अट्ठ । विजयवेजयंतापराजिय देवत्ते अतीता कम्मइ अत्थि कम्मइ नत्थि, जस्म अत्थि अट्ठ । केवइया वच्छेद्वा ? एतिय । केवइया पुरक्खवा ? एतिय । एगमेगस्स एं जंते ! सव्वट्ठसिच्छदेवस्स सव्वट्ठसिच्छदेवत्ते केवइया द्वाविदिया अतीता ? गोयमा ! एतिय, केवइया वच्छेद्वा ? अट्ठ । केवइया पुरक्खवा, नत्थि । नेरइयाणं जंते ! नेरइयत्ते केवइया द्वाविदिया-अतीता ? गोयमा ! अणंता । केवइया वच्छेद्वा ? असंखे ज्जा । केवइया पुरक्खवा ? अणंता । नेरइयाणं जंते ! असुर कुमारत्ते केवतिया द्वाविदिया अतीता ? गोयमा ! अणंता । केवइया वच्छेद्वा ? नत्थि, केवइया पुरक्खवा ? अणंता । एवं जाव गेविज्जगदेवत्ते । नेरइयाणं जंते ! विजयवेजयंत जयंतापराजियदेवत्ते केवइया द्वाविदिया अतीता ? नत्थि । केवतिया वच्छेद्वा ? नत्थि, केवइया पुरक्खवा ? असंखेज्जा । एवं सव्वट्ठसिच्छदेवत्ते एव एवं जाव पंचिदियतिरिक्ख जेणियाणं सव्वट्ठसिच्छदेवत्ते जाणियव्वं । नवरं वणस्सइ काइयाणं विजयवेजयंतजयंतापराजियदेवत्ते सव्वट्ठसिच्छदेवत्ते य पुरक्खवा अणंता । सव्वेसिं मणुस्ससव्वट्ठसिच्छदेवज्जाणं मट्ठाणं वच्छेद्वा असंखेज्जा परट्ठाणं वच्छेद्वा नत्थि । मणुस्सा एं जंते ! नेरइयत्ते अतीता अणंता । वच्छेद्वा नत्थि । पुरक्खवा अणंता । एवं जाव गेविज्जगदेवत्ते नवरं मट्ठाणं अतीता अणंता । वच्छेद्वा मिय संखिज्जा मिय असंखिज्जा । पुरक्खवा अणंता । मणुस्सा एं जंते ! विजयवेजयंतजयंतापराजि

यदेवत्ते केवतिया द्वाविदिया अतीता ? गोयमा ! संखिज्जा द्वाविदिया अतीता केवतिया वच्छेद्वा नत्थि, केवतिया पुरक्खवा मिय संखिज्जा मिय असंखिज्जा । एवं सव्वट्ठसिच्छदेवत्ते वि वाणमंतरजोइमियाणं देवाणं एवं चेव मोहम्मदेवाणं एवं चेव नवरं विजयवेजयंतजयंतापराजियदेवत्ते अतीता असंखेज्जा वच्छेद्वा नत्थि, पुरक्खवा असंखिज्जा । सव्वट्ठसिच्छदेवत्ते अतीता नत्थि वच्छेद्वा नत्थि पुरक्खवा असंखिज्जा । एवं जाव गेविज्जगदेवाणं । विजयवेजयंतजयंतापराजियाणं देवाणं जंते ! नेरइयत्ते केवतिया द्वाविदिया अतीता ! गोयमा ! अणंता । केवइया वच्छेद्वा नत्थि । केवइया पुरक्खवा एतिय । एवं जाव जोइसियत्ते नवरं एसिं मणुस्सत्ते अतीता अणंता केवइया वच्छेद्वा नत्थि, पुरक्खवा असंखेज्जा । एवं जाव गेवेज्जगदेवत्ते मट्ठाणं अतीता असंखेज्जा । केवइया वच्छेद्वा असंखेज्जा । केवइया पुरक्खवा असंखेज्जा । सव्वट्ठसिच्छदेवत्ते अतीता एतिय, वच्छेद्वा एतिय, पुरक्खवा असंखेज्जा । सव्वट्ठसिच्छदेवाणं जंते ! नेरइयत्ते केवइया अतीता ? गोयमा ! अणंता, केवइया वच्छेद्वा एतिय । केवइया पुरक्खवा नत्थि । दारं । कतिणं जंते ! जाविंदिया पल्लत्ता ? गोयमा ! पंचजाविंदिया पल्लत्ता तंजहा-सोइंदिए जाव फासिंदिए । नेरइयाणं जंते ! कइ जाविंदिया पल्लत्ता ? गोयमा ! पंच जाविंदिया पल्लत्ता, तंजहा-सोइंदिए जाव फासिंदिए । एवं जस्स इंदिया तस्स तत्तिया जाणियव्वं । जाव वेमाणियाणं । एगमेगस्स एं जंते ! नेरइयस्स केवइया जाविंदिया अतीता गोयमा ! अणंता । केवइया वच्छेद्वा पंच । केवइया पुरक्खवा पंच वा दस वा एकारस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा । एवं असुरकुमारस्सवि नवरं पुरक्खवा पंच वा दस वा छ वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा । एवं जाव यणियकुमारस्स । एवं पुढवि काइया आउकाइया वणसइकाइस्स वि । वेइंदिय-तेइंदिय चउरिंदियस्सवि । तेउकाइय-वाउकाइयस्स वि । एवं चेव नवरं पुरक्खवा छ वा सत्त वा संखिज्जा वा असंखिज्जा वा अणंता वा । पंचिदियतिरिक्खज्जाणियस्स जाव ईसाणस्म जहा असुरकुमारस्स । नवरं मणुस्सस्स पुरक्खवा कम्मइ अत्थि कम्मइ नत्थि त्ति जाणियव्वं । सणकुमार जाव गेवेज्जगस्स जहा नेरइयस्स । विजयवेजयंतजयंत-अपराजियदेवस्स अतीता । अणंता वच्छेद्वा पंच, पुरक्खवा पंच वा दस वा पन्नरस वा संखिज्जा वा । सव्वट्ठसिच्छदेवस्स अतीता अणंता, वच्छेद्वा पंच, केवइया पुरक्खवा पंच । नेरइयाणं जंते ! केवइया जाविंदिया अतीता ?

गोयमा ! अणंता, केवइया ब्छेह्वागा असंखेज्जा, केवइया पुरखवमा अणंता । एवं जहा दव्विदियामु पोहत्तेणं दंरुओ जणिओ तहा जाविदिणु पोहत्तेणं दंरुओ जाणियव्वो । नवरं वणस्सइकाइयाणं ब्छेह्वागावि अणंता ॥ एगमेगस्स णं अंते । नेरइयस्स नेरइयत्ते केवइया जाविदिया अतीता ? गोयमा ! अणंता, ब्छेह्वागा पंच, पुरखवमा कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि पंच वा दस वा पन्नरस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा । एवं असुरकुमारानं जाव थणियकुमारानं । नवरं ब्छेह्वागा नत्थि । पुढविकाइयत्ते जाव वेइदियत्ते जहा दव्विदिया, तेइदियत्ते तहेव नवरं पुरखवमा तिप्पि-वा उ वा नव वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा । एवं चउरिंदियत्ते वि नवरं पुरखवमा चत्तारि वा अट्ठ वा वारस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा । एवं ते चेव गमो चत्तारि नेयव्वो, जे चेव दव्विदिणु नवरं त-तिय-गमो जाणियव्वो, जस्स नइ जे इंदिया ते पुरखवेणु मुणेयव्वो, चउत्थगमो जहेव दव्विदिया जाव । मव्वट्ठ सिरुगदेवाणं सव्वट्ठ सिरुगदेवत्ते केवतिया जाविदिद्या अतीता नत्थि । ब्छेह्वागा संखेज्जा पुरखवमा नत्थिचि (एगमेगस्स णं जंते नेरइयस्स नेरइयत्ते इत्यादि कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थिचि) यो नरकाडुट्ठो जूयोऽपि नैर-यिकत्वं नावाप्स्यति तस्य न जयन्ति यस्त्वभाप्स्यति तस्य स-न्ति सोंपि यद्येकवारमागामी ततोऽपि द्वौ वारी चेत्तर्हि पोशर यद् वा श्रीं वारान्ततश्चतुर्विंशतिसंख्येयानि वारान् अगामी न संख्येयानीत्यादि मनुष्यवचिन्तायां कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि इति न वक्तव्यं मनुष्यागमनस्यावश्यंभावितात् ततो जघन्यपदेऽपि । उक्तयतोऽनन्तानीति वक्तव्यं विजयवजयेत्, जयंतापराजितचिन्तायामतीतानि इत्येन्द्रियाणि न सन्ति क. स्मादिति चेदुच्यते इह विजयादिषु चतुर्षु गतो जीवो निय-मात्तत गृह्यते न जातुविदिपि नैरयिकादिपञ्चेन्द्रियवियेक पयंसानेषु तथा व्यन्तरेषु ज्योतिष्कोषे मध्ये समागमि-ष्यति तथा स्वाप्ताव्यात्मनुष्येषु सौधर्मादिषु वा गमि-ष्यति तत्रापि जयन्त्यत एकं घौ वा जयानुत्कर्षतः संख्ये यान् न पुनसंख्येयाननन्ताना ततो नैरयिकस्य विजयादित्ये अतीतानि इत्येन्द्रियाणि न सन्तीत्युक्तं पुरस्कृतान्येषु यो रुश वा विजयंदिषु द्विरूपप्रत्ययान्तरत्रये नियमतो मोक्ष गमनात् । एवं यथा नैरयिकत्यादिषु चतुर्विंशतौ स्थानेषु चिन्ता कृता तथा असुरकुमारादीनामपि प्रत्येकं कर्त्तव्या । पूर्वोक्तभावनानुसारेण स्वयमुपयुज्य परिजानवीया ज्ञोव-न्द्रियसुखाण्यपि सुगमान्येव केवलं इत्येन्द्रियगतभावना-नुसारेण तत्र भावना जायतितया इति । प्रह्मो १५ पद । तत्र यानि इत्येन्द्रियाणि तानि जीवानां पर्यायौ सत्यं भव-न्ति यानि च भायेन्द्रियाणि तानि संसारिणां सर्वावस्थाभावी-नीति-तः ।

(१) इन्द्रियाणां बाहुल्य-पृथक्त्वप्रदेशावगाहना-स्तद्वा तवेदना च ॥

तत्र बाहुल्यादि यथा—

सोइदिणं जंते ! केवइयं बाह्वेणं पप्पत्ते ? गोयमा ! अंगुलस्स असंखेज्जइनागे बाह्वेणं पप्पत्ते एवं फासिदिणु (सो इंदियणं जंते ! केवइयं बाह्वेणं पप्पत्ते इत्यादि) इदमपि पाठसिद्धं उक्तत्रायमर्थोऽन्यत्रापि “ बाह्वतो य सव्वाहं अंगुलअसंखेज्जभागमिति ” अत्राह-यद्यङ्गुलस्यासंख्येयज्ञागो बाहु-ल्यं स्पर्शनेन्द्रियस्य ततः कथं खड्गुरिकाद्यजिघाते अन्तःशरी-रस्य वेदनानुभवः तदेतदसमीचीनं समग्रं वस्तुतत्वा परिज्ञा-नात्त्वगिन्द्रियस्य विषयः शीतादयः स्पर्शाः यथा चक्षुर्या रूपं गन्धो घ्राणस्य स्पर्शनं च खड्गुरिकाद्यजिघाते अन्तः शरी-रस्य शीतादिस्पर्शवेदनमस्ति किन्तु केवलं दुःख वेदनं तच्च दुःखरूपवेदनामात्मा सकलेनापि शरीरेणानुभवति न केवत्रे न त्वगिन्द्रियेण ज्वरादिवेदनावत् ततो न कश्चिदोपः अथ शीतपानकादिपाने अन्तः स्पर्शवेदनाप्यनुभूयते ततः कथं यथा घटामटादयस्ते इति उच्यते-इह त्वगिन्द्रियं सर्वत्रापि प्रदेशार्थ-न्तयार्त्तं विद्यते तथा पूर्वसूरिभिः व्याख्यानात्तथा चाह मूलटी-काकारः सर्वप्रदेशार्थन्तवर्त्तिवाच त्वचोऽन्यतरोऽपि इषि-रस्योपरि त्वगिन्द्रियस्य भावादुपपद्यते ततः शीतस्पर्शवेदना-नुभवः ॥ प्रह्मो १५ पद (तद्वातवेदनापिशेः शतोऽवस्थात्वात्)

(३) इन्द्रियाणां पृथक्त्वं तदवगाहना च ।

पृथक्त्वविषयं सूत्रमाह ॥

सोइदिणं जंते ! केवइयं पोहत्तेणं पप्पत्ते ? गोयमा ! अंगुलस्स असंखेज्जइनागे पोहत्तेणं पप्पत्ते एवं चर्क्खि-दिणु पाणिदिणु वि जिह्मिदिणुं पुत्ता, गोयमा ! अंगुल-पुहत्तेणं पप्पत्ते फासिदिणुं पुत्ता, गोयमा ! सरिरपमाण मेत्तेणं पप्पत्ते ।

(पोहत्तेणं पप्पत्ते इत्यादि) इह पृथक् स्पर्शनेन्द्रियव्यति-रेकेण शेषाणामिन्द्रियाणामात्माहुत्वेन प्रतिपत्तयं स्पर्शने-न्द्रियस्य उच्यते अंगुलेन । ननु देहाश्रितानीन्द्रियाणि देह-श्चोच्छ्रयाहुत्वेन प्रमीयते “ उस्सेहपमाणतो मिणुसु देहमि-तिवचनात् ” ततः इन्द्रियाण्युच्छ्रयाहुत्वेन मानं युज्यते । नात्माहुत्वेनेति । तदयुक्तम् स्पर्शदीनानुच्छ्रयांगुलेन पृथक् प्रमित्वाच्युपगमे त्रिगव्यूतीनां मनुष्याणां रसान्यवहारोच्चेद प्रसक्तेस्तयाहि-त्रिगव्यूतादीनां मनुष्याणां वरुगव्यूतादीनां च इस्यादीनां स्वस्वशरीरानुसारितया अतिविशारानि मुखानि जिह्वाश्च ततो यद्युच्छ्रयाहुत्वेन तेषां कुरप्रकारतयो कस्यान्यन्तरिर्नृव्यूतात्मकस्य जिह्वेन्द्रियस्याहुत्वं पृथक्त्वव-क्तं विस्तारः पृथुह्यते तदा अल्पतया न तत्सर्वं जिह्वां व्यापु-यात् सर्वव्यापित्वाभावे च योऽसौ बाहुल्येन सर्वोत्पन्ना जिह्वया रसवेदनवक्त्रेणप्रतिप्राणप्रसिद्धो व्यवहारः स व्यवच्छेदमानु-यादेवं घ्राणादिविषयेषु यथायोगं गन्धादिव्यवहारोच्चेद जावनीयः तस्मादात्माहुत्वेन जिह्वादीनां पृथक्त्वमवश्यं नोच्-चयंगुत्वेनेति । आह च भाष्यकृत “ इन्द्रियमाण विणय, नणियजं जंति गाउयाइणं । जिह्मिदिणुदिणुमाणं, संववहारं विरुज्जेज्जा ” अस्य अक्षरगमनिका तत उच्यते अंगुलजिह्वेन्द्रियमाणे अपि आ-स्तामिन्द्रियविषयपरिमाणं चिन्तायामित्यपिशब्दार्थः । जजनीयं विकल्पनीयं कापि गृह्यते इत्यर्थः किमुक्तं जयति स्पर्शनेन्द्रिय पृथक्त्वपरिमाणं चिन्तायां ब्राह्मण्येन्द्रियपृथक्त्वपरिमाणं चिन्ता-यां न ग्राहं तेषामात्माहुत्वेन परिमाणकारणादिकं कथं

मेतदवस्थेयमिति चेदत आह यद्यस्मात्सर्वेषामपीन्द्रियाणां मुख्ययाहुत्वेन परिणामकारणम् त्रिगम्यतादीनामादिशब्दात् त्रिगम्यतादि परिग्रहे जिह्वेन्द्रियादिमानं सूत्रोक्तसंख्येवहारं विरुध्यते । यथान्तरमेव ज्ञावितमिति ।

सम्प्रति कतिप्रदेशावगाहनेते प्रतिपादयति ।

सोईदिए णं जंते ! कइ पदेसिए पमत्ते ? गोयमा !
अणंतपदेसिए पमत्ते एवं जाव फासिंदिए सोईदिए णं जंते ! कइ पदेसोगाढे पणत्ते ? गोयमा ! असंखेज्ज पदेसोगाढे एवं जाव फासिंदिए । (टीका न गृहीता)

(४) इन्द्रियाणामव्यवहृत्यं तद्गुणाश्च ।

एतेसि णं जंते ! सोईदिय चक्रगुईदिययाणेंदियजिञ्जिदियफासिंदियाणं ओगाहणच्याए पदेसट्टयाए ओगाहणपदेसट्टयाए कयरे कयरेहिंतो अप्पा ना ४ गोयमा ! सव्वत्थोवे चर्खिंदिए ओगाहणट्टयाए । सोईदिय ओगाहणच्याए संखेज्जगुणे । घाणिंदिय ओगाहणट्टयाए संखेज्जगुणे । जिञ्जिदियओगाहणट्टयाए संखेज्जगुणे । फासिंदियओगाहणट्टयाए असंखेज्जगुणे । पदेसट्टयाए सव्वत्थोवे । चर्खिंदिएपदेसट्टयाए सोईदिए पदेसट्टयाए संखेज्जगुणे । घाणिंदिए पदेसट्टयाए संखेज्जगुणे । जिञ्जिदिएपदेसट्टयाए संखेज्जगुणे । फासिंदियपदेसट्टयाए असंखेज्जगुणे । ओगाहणपदेसट्टयाए सव्वत्थोवे । चर्खिंदिए ओगाहणपदेसट्टयाए सोईदिए ओगाहणट्टयाए संखेज्जगुणे । घाणिंदिए ओगाहणट्टयाए संखेज्जगुणे । जिञ्जिदिए ओगाहणट्टयाए संखेज्जगुणे फासिंदिए ओगाहणट्टयाए असंखेज्जगुणे । फासिंदियस ओगाहणट्टयाएहिंतो चर्खिंदिएपदेसट्टयाए अणंतगुणे । सोईदिए पदेसट्टयाए संखेज्जगुणे । घाणिंदिए पदेसट्टयाए संखेज्जगुणे । जिञ्जिदिए पदेसट्टयाए संखेज्जगुणे फासिंदिए पदेसट्टयाए असंखेज्जगुणे ।

(एतसि णं जंते ! इत्यादि) सर्वस्तोत्रं च कुञ्चिन्धियमवगाहनायतया किमुक्तं जवति सर्वस्तोत्रप्रदेशावगाढं च कुञ्चिन्धियं ततः श्रोत्रेन्द्रियमवगाहनायतया संक्षेपगुणमिति प्रच्युतेषु प्रदेशेषु तस्यऽवगाहनोपपत्तौ ५पि घ्राणेंद्रियमवगाहनायतया संख्येयगुणमिति प्रच्युतेषु प्रदेशेषु तस्यावगाहनोपपत्तौ ५पि जिह्वेन्द्रियमवगाहनायतया असंख्येयगुणं तस्याहुत्वापुण्यकृत्यपरिमाणौ यस्ताराम्यकत्वात् यस्तु वृत्तये पुस्तकेषु पाठः संख्येयगुण इति सं ५पि पाठो युक्त्युपपन्नत्वात्पादि-चक्षुरादीनि श्रील्लपीन्द्रियाणि प्रत्येकमद्भुतवासंख्येयभागविस्तारारम्भकानि जिह्वेन्द्रियं त्वद्भुतवासंख्येयपुण्यकृत्यविस्तारमतोऽसंख्येयगुणमेव तदुपपद्यते नतु संख्येयगुणमिति ततः स्पर्शनेन्द्रियमसंख्येयगुणम् । तथा ह्यद्भुतपुण्यकृत्यप्रमाणविस्तारं जिह्वेन्द्रियप्रयत्नं द्विप्रभृत्या नवज्यः स्पर्शनेन्द्रियं तु शरीरप्रमाणमिति सुमहद्वपि तदुपपद्यते संख्येयगुणमिति । यस्तु बहुपु पुस्तकेषु वृत्तये पाठोऽसंख्येयगुणमिति सं ५पि पाठो युक्त्युक्तत्वात् । तथा ह्यामाद्भुतप्रयत्नपरिमाणं जिह्वे-

न्द्रियं शरीरपरिमाणं तु स्पर्शनेन्द्रियशरीरमुत्कर्षतोऽपि वक्तव्योजनप्रमाणं ततः कथमसंख्येयगुणमुपपद्यते इति । अनेनैव क्रमेण प्रदेशार्थवयापि सूत्रम् ज्ञावनीयम् । उक्तप्रकारेणैव चोत्तरसूत्रमपि ।

इदानींमिन्द्रियगुणविययकं सूत्रमाह ।

सोईदियस्स णं जंते ! केवतिया कक्खरुगुर्यगुणा पणत्ता ? गोयमा ! अणंतो कक्खरुगुर्यगुणा ५० एवं जाव फासिंदियस्स सोईदियस्स णं जंते ! केवतिया मउयन्नहुयगुणा पणत्ता ? गोयमा ! अणंतो । एवं जाव फासिंदियस्स, एतेसि णं जंते ! सोईदिय-चर्खिंदिय-घाणिंदिय-जिञ्जिदिय फासिंदियाणं कक्खरुगुर्यगुणाणं मउयन्नहुयगुणाणं कक्खरुगुर्यगुणमउयन्नहुयगुणाणय कयरे कयरेहिंतो अप्पा ना ४ ? गोयमा ! सव्वत्थो वा चर्खिंदियस्स कक्खरुगुर्यगुणा । सोईदियस्स कक्खरुगुर्यगुणा अणंतगुणा । घाणिंदियस्स कक्खरुगुर्यगुणा अणंतगुणा । जिञ्जिदियस्स कक्खरुगुर्यगुणा अणंतगुणा । फासिंदियस्स कक्खरुगुर्यगुणा अणंतगुणा । मउयन्नहुयगुणाणं सव्वत्थो वा फासिंदियस्स मउयन्नहुयगुणा जिञ्जिदियस्स मउयन्नहुयगुणा अणंतगुणा । घाणिंदियस्स मउयन्नहुयगुणा अणंतगुणा । सोईदियस्स मउयन्नहुयगुणा अणंतगुणा । चर्खिंदियस्स मउयन्नहुयगुणा अणंतगुणा । कक्खरुगुर्यगुणाणं मउयन्नहुयगुणाणय सव्वत्थो वा चर्खिंदियस्स कक्खरुगुर्यगुणा । सोईदियस्स कक्खरुगुर्यगुणा अणंतगुणा । घाणिंदियस्स कक्खरुगुर्यगुणा अणंतगुणा । जिञ्जिदियस्स कक्खरुगुर्यगुणा अणंतगुणा । फासिंदियस्स कक्खरुगुर्यगुणा अणंतगुणा । मउयन्नहुयगुणा अणंतगुणा । जिञ्जिदियस्स मउयन्नहुयगुणा अणंतगुणा । सोईदियस्स मउयन्नहुयगुणा अणंतगुणा । घाणिंदियस्स मउयन्नहुयगुणा अणंतगुणा ।

चर्खिंदियस्स मउयन्नहुयगुणा अणंतगुणा । यानि कर्कशगुरुगुणाद्भिस्त्राणि तानि पाठसिद्धानि नवरमव्यवहृत्यं च कुञ्चिन्धियजिह्वेन्द्रिययाणां यथोत्तरं कर्कशगुरुगुणा अमीयामेव च पञ्चानुपुन्या यथापूर्वं मृदुवृत्तगुणा अनन्तगुणास्तथैव यथोत्तरं कर्कशतया यथापूर्वं चानि कर्मव्रतयोपपन्नच्यमानत्वात् युगपदुज्ज्वल्यवहुत्वसूत्रे फासिंदिय-कक्खरुगुर्यगुणाहिंतो तस्स चैव मउयन्नहुयगुणा अणंतगुणा इति सरीरं कति पया एव, प्रदेशा उपरि वर्तितः शीतापादिसम्पत्तः कर्कशा वर्तन्ते । अन्ये तु बहवः तदन्तर्गता अपि मृदुव इति घटन्ते । स्पर्शनेन्द्रियस्य कर्कशगुणज्योः मृदुवृत्तगुणा अनन्तगुणा इति । प्रज्ञा १५ पदो ॥

(५) असंख्य संस्थानादीत्यल्पवहुत्वपर्यन्तानि द्वाराणि तैरधिकारिकेषु चिन्तयति ॥

नेरइयाणं जंते ! कइ इंदिया पमत्ता ! गोयमा ! पंच इंदिया पमत्ता तेज्हा सोईदिए जाव फासिंदिए नेरइया-

एँ जंते ! सोइंदिए किं संत्रिए पसुत्ते ? गोयमा ! कउं बुयासंठाणसंत्रिए पसुत्ते । एवं जहा ओहिया वत्तव्यो जणिया तहेव नेरइयाणं पि अण्णा वा बहुया वा दोस्सि-वि नवरंनेरइयाणं जंते ! फासिंदियस्स किं संत्रिए पसुत्ते मोयमा ! छुविहे पसुत्ते तंजहा जवधारिणिजे य उत्तर वेउव्विए य तत्थ एँ जेसे जवधारिणिजे मेणं हुंरुगमंठाण संत्रिए तत्थ एँ जेसे उत्तरविउव्विए ते चेवसेसं तेचेव । असुरकुमारारणं जंते ! कइ इंदिया पसुत्ता ? गोयमा ! पंचि दिया पसुत्ता एवं जहा ओहियाणं जाव अण्णाबहुगाणि दोस्सि वि नवरं फासिंदिए छुविहे पसुत्ते तं जहा जवधारिणिजे उत्तरवेउव्विए य तत्थ एँ जे ते जवधारिणिजे से एँ समचउंरसंठाणसंत्रिए पसुत्ते तत्थ एँ जे ते उत्तरवेउव्विए मे एँ नाणामंठाणसंत्रिए मेसं ते चेव एवं जाव थणियकुमारारणं । पुढविकाइयाणं जंते ! कइ इंदिया पसुत्ता ? गोयमा ! एगे फासिंदिए पसुत्ते पुढविकाइयाणं जंते ! फासिंदिए किं संठाणसंत्रिए पसुत्ते ? गोयमा ! मयुरचंदसंठाणसंत्रिए पसुत्ते पुढविकाइयाणं फासिंदिए केवइयं बाहुद्वेणं पसुत्ते ? गोयमा ! अंगुलस्स असंखेज्जजाणं बाहुद्वेणं पसुत्ते पुढविकाइयाणं फासिंदिए केवइयं पोहत्तेणं पसुत्ते ? गोयमा ! सरिर-पमाणमेतेणं पसुत्ते पुढविकाइयाणं फासिंदिए कति-पदेसे पसुत्ते ? गोयमा ! अणंतपदेसिए पसुत्ते पुढविकाइयाणं जंते ! फासिंदिए कइ पदेसोगाढे पसुत्ते ? गोयमा ! असंखेज्जपदेसोगाढे पसुत्ते एतेसि एँ जंते ! पुढविकाइयाणं फासिंदियस्स ओगाहणट्टयाए पदेस-ट्टयाए कयरे कयरेहिंतो अण्णा वा ४ ? गोयमा ! सव्वत्थो वा पुढविकाइयाणं फासिंदिए ओगाहणट्टयाए ते चेव पदेमट्टयाए अणन्तगुणे । पुढविकाइयाणं जंते ! फासिंदियस्स केवइया कक्खरुगस्यगुणा पसुत्ता ? गोयमा ! अणंता एवं मउयझहुयगुणा वि एतेसि एँ जंते ! पुढविकाइयाणं फासिंदियस्स कक्खरुगस्यगुणाणं मउयझहुयगुणाणं कयरे कयरेहिंतो अण्णा वा ४ ? गोयमा ! सव्वत्थो वा पुढविकाइयाणं फासिंदियस्स कक्खरुगस्यगुणा अणंतगुणा फासिंदियस्स कक्खरुगस्यगुणेहिंतो तस्म चेव मउयझहुयगुणा अणंतगुणा जिज्जिन्दियस्स मउयझहुयगुणा अणंतगुणा एवं जाव चउरिंदियत्ति नवरं इंदियपरिउहिकायव्वा तेइंदियाणं घाणिंदिए थोवे चउरिंदियाणं चकिंविंदिए थोवे सेसं ते चेव । पंचादियतिरिक्खजोणियाणं मणुस्साण य जहा नेरइयाणं नवरं फासिंदिए उव्विहसंठाणसंत्रिए पसुत्ते तंजहा समचउंरमेणिगोहपरिमंरुजे सादिखुज्जे वामणे हुंरे वाणमंतरजोइसियवेमाणियाणं जहा असुरकुमारारणं ॥

संठाणं बाहुद्वेणं पोहत्तं पदेम ओगाहणा य जहा ओहियाणं जणिया तहा जाणियव्वा नवरं फासिंदिए हुंरुसंठाण-संत्रिए पसुत्ते इमां विसेमो एतेसि एँ जंते ! वेइंदियाणं जिज्जिन्दियफासिंदियाणं ओगाहणट्टयाए पदेसट्टयाए ओगाहणपदेमट्टयाए कयरे कयरेहिंतो अण्णा वा ४ ? गोयमा ! सव्वत्थोवे वेइंदियाणं जिज्जिन्दिए ओगाहणट्टयाए फासिंदिए ओगाहणट्टयाए असंखेज्जगुणे पदेसट्टयाए सव्वत्थोवे वेइंदियाणं जिज्जिन्दिए पदेमट्टयाए फासिंदियपदेमट्टयाए असंखेज्जगुणे ओगाहणपदेसट्टयाए सव्वत्थोवे वेइंदियस्स जिज्जिन्दिए ओगाहणट्टयाए फासिंदिय ओगाहणट्टयाए असंखेज्जगुणे फासिंदियस्स ओगाहणट्टयाएहिंतो जिज्जिन्दियपदेमट्टयाए अणंतगुणे फासिंदिएपदेसट्टयाए असंखेज्जगुणे वेइंदियाणं जंते ! जिज्जिन्दियस्स केवइया कक्खरुगस्यगुणा ५० ? गोयमा ! अणंता एवं फासिंदियस्स वि एवं मउयझहुयगुणा वि एतेसि एँ वेइंदियाणं जिज्जिन्दियफासिंदियाणं कक्खरुगस्यगुणाणं मउयझहुयगुणाणं कक्खरुगस्यगुणाणं मउयझहुयगुणाणं य कयरे कयरे हिंतो अण्णा वा ४ ? गोयमा ! सव्वत्थो वा वेइंदियाणं जिज्जिन्दियस्स कक्खरुगस्यगुणा फासिंदियस्स कक्खरुगस्यगुणा अणंतगुणा फासिंदियस्स कक्खरुगस्यगुणेहिंतो तस्म चेव मउयझहुयगुणा अणंतगुणा जिज्जिन्दियस्स मउयझहुयगुणा अणंतगुणा एवं जाव चउरिंदियत्ति नवरं इंदियपरिउहिकायव्वा तेइंदियाणं घाणिंदिए थोवे चउरिंदियाणं चकिंविंदिए थोवे सेसं ते चेव । पंचादियतिरिक्खजोणियाणं मणुस्साण य जहा नेरइयाणं नवरं फासिंदिए उव्विहसंठाणसंत्रिए पसुत्ते तंजहा समचउंरमेणिगोहपरिमंरुजे सादिखुज्जे वामणे हुंरे वाणमंतरजोइसियवेमाणियाणं जहा असुरकुमारारणं ॥

नेरइयाणं जंते ! इत्यादि । सुगमं नवरं नेरइयाणं जंते फासिंदिए किंसंत्रिए पसुत्ते इत्यादि । द्विविधं हि नेरइयाणं शरीरं जवधारणीयमुत्तरवैकियं च तत्र भवधारणीयं तेषां जवस्वभावत एव निर्मुक्तं विमुक्तमज्ञोपादितसकलप्रीतिवादिरोमपङ्कशरीरवदतिबीभत्ससंस्थानोपेतं यद्युत्तरवैकियं तदपि ह्यारुसंस्थानमेव तथाहि यद्यपि ते वयमतिमुन्दरशरीरं विकुर्विष्याम इत्यभिसन्धिना वैकियशरीरमारजन्ते तथापि तेषां अत्यन्तात्तुभं तथाविधनामकमंदियादतीवाशुभतरमेवापजायते इति-असुरकुमारसूत्रे जवधारणीयं समचतुरस्रसंस्थानं तथा स्वाभाव्यान्-उत्तरवैकियानु नानासंस्थितं स्वेच्छया तस्य निष्पत्तिर्नाथात् प्रथित्यादिविषयाणि तु सुत्राणि सुप्रतीतान्येव प्रज्ञा ० १५ पदं ॥

(६) इन्द्रियाणां च वर्तमानार्थग्राहकत्वम
अत्ये य पशुण्याणं, विणियाणं इंदियं ब्रह्म ॥

इन्द्रियं पुनश्चकुरादिकं विनियोगं व्यापारं व्रजते प्रत्यु-
त्पन्ने वर्तमानार्थविषये नातीतामागतार्थविषयमिति ज्ञावः ॥
वृ० १ उ.। इन्द्रियं हि यात्मानिक एवार्थं व्याप्रियते तत्
स्तस्यासम्यक्प्राप्त्यायमानं मानसमपि ज्ञानमिन्द्रियज्ञानमिव
वर्तमानार्थग्रहणपर्यवसिततत्ताकमेव ज्ञेयम् ॥ अथ यदा
चक्षुरूपविषये व्याप्रियते तदा रूपविज्ञानमुपादयति न दोष
कायं ततस्तद्रूपविज्ञानं वर्तमानार्थविषयं वर्तमान एवार्थं
चक्षुषो व्यापारात् स्वरूपविषयव्यावृत्त्यप्राये च मनोज्ञानं ततो
न तत् प्रतिनियतकाव्यविषयमेव दोषस्वीक्रियतेपु वाच्यमानम् ॥
(७) श्रोत्रेन्द्रियादीनां प्राप्ताप्राप्तविषयतां प्रतिपादयिपुरादौ
विषयस्तद्रहणप्रकारश्चाह ॥

※श्रोहिं गणोहिं आया सदाइं सुणेइं तं देसेण वि आया
सदाइं सुणेइं सवेण वि आया सदाइं सुणेइं एवं रुवाइं
पासइं गंधाइं आयाइं रसाइं आसाइं फासाइं पामि
संवेइं ॥ ※

(देशोपनिषत्) । देशेन शृणोत्येकेन श्रोत्रेणैकश्रोत्रोपधा
ते सति सर्वेण वा ऽनुपहतश्रोत्रेन्द्रियं यो वा संनिजश्रोत्रा
निधानवश्रियुक्तः स सर्वेन्द्रियैः शृणोतीति सर्वेणिति व्यप-
दिश्यते एवमिति यथा शब्दान् देशसर्वान्यां एवं रूपादी-
नपि नवरं जिह्वादेशस्य प्रमुखादिनोपधातोदेशेनास्वाद-
यतीत्यवसेयमिति । देशसर्वान्यां सामान्यतः श्रवणाद्युक्तं
विशेषविषयक्यां प्रधानत्वात् देवानां तानाश्रित्य तदाह ।

दोहिं गणोहिं देवे सदाइं सुणेइं तंहा देसेण वि देवे
सदाइं सुणेइं सवेण वि सदाइं सुणेइं जावणिज्जेइं ॥
(दौहीत्यादि) एतदपि विवक्षितशब्दादिविशेषोपेक्षया
सूत्रचतुर्दशकं नेयमिति देशतः सर्वतो वेति अनन्तरोक्ता
भावाः शरीर एव सति सम्भवन्तीति देवानां च प्रधानत्वासेपा-
मेव । स्या० २ ग० ।

पुट्टाइं जंते ! सदाइं सुणेइं अपुट्टाइं सदाइं सुणेइं ?
गोयमा ! पुट्टाइं सदाइं सुणेइं नो अपुट्टाइं सदाइं सुणेइं
पुट्टाइं जंते ! रुवाइं पासंति अपुट्टाइं रुवाइं पासंति ?
गोयमा ! नो पुट्टाइं रुवाइं पासंति अपुट्टाइं रुवाइं पा-
संति पुट्टाइं जंते ! गंधाइं अग्याति अपुट्टाइं गंधाइं अ-
ग्याति ? गोयमा ! पुट्टाइं अग्याइं नो अपुट्टाइं अग्याइं ।
एवं रसाणं पि फासाणं विनवरं रसाइं आसाइं फासाइं
पमिभंवेदि अजिज्ञाओ कायवो ॥

(सदाइं सुणेइं इत्यादि) प्राकृतव्यासूत्रे शब्दशब्दस्य न
पुंसकत्वमयथा पुंस्यं प्रतिपत्तव्यं । स्पृष्टान् जदन्त ! श्रोत्रे
न्द्रियमिति कर्तृपदं सामर्थ्याद्विच्यते । शब्दात् शृणोति तत्र
स्पृश्यन्ते इति स्पृष्टत्वात् न तत्र रेणुमिवाग्निज्ञितमात्रानि
त्यर्थः । 'पुट्टं रेणुं व तत्तमि' इति वचनात् शब्दत्वे प्रतिपा-
द्यन्ते अर्था एभिरेति शब्दाः तान् शृणोति गृह्णाति उपज्ञ-
यन्ते इति यावत् । विमुक्तं भवति । स्पृष्टमात्रापयत्र च शब्द-
ख्याणि श्रोत्रेन्द्रियमुपपन्नन्ते । न तु घ्राणेन्द्रियादिवत् बह-
स्पृष्टानिति कस्मादिति चेदुच्यते इह शब्दख्याणि घ्राणे
न्द्रियादिविषयतन्त्रेणो ज्ञेयैः सूक्ष्माणि । तथा बहूनि
तथा तत्क्षेत्रभाविशब्दयोग्यख्यासकानि च ततः सूक्ष्मत्वा-
दतिप्रभूतत्वात् तदाभ्यद्रव्यवासकत्वाच्चात्मप्रदेशैः स्पृष्टमात्रा-

एयपि निवृत्तेन्द्रियमये प्रविश्य ऋतियुत्पकरणेन्द्रियमभिन्व-
ज्यन्ति । श्रोत्रेन्द्रियं च घ्राणेन्द्रियाद्यपेक्षया स्वविषयपरि-
च्छेदे पटुतरं ततः स्पृष्टमात्रापयपि तानि श्रोत्रेन्द्रियमुपपन्नं
ते नास्पृष्टान् सर्वथात्मप्रदेशैः संबन्धमप्राप्तान् श्रोत्रेन्द्रियस्य
प्राप्तविषयपरिच्छेदस्वभावात् यथाच श्रोत्रेन्द्रियस्य प्राप्तका-
रितातया नान्यथयनदीकादौ चर्चितमिति ततोऽवधार्यं (पुट्टा-
इं जंते ! रुवाइं इत्यादि) ॥ सुगमं निर्वचनमाह । गौतम ! न
स्पृष्टानि रूपाणि पश्यति चक्षुः किन्त्वस्पृष्टानि चक्षुषोऽप्राप्तिं
कारित्वाच्च तत्त्वप्राप्तिकारित्वं तत्त्वार्थटीकादौ सविस्तरं
प्रसाधितमिति ततोवधारणार्थं गन्धादिविषयाणि सूत्राणि
सुप्रसिद्धानि नवरं स्पृष्टान् गन्धानाजिघृक्षीत्यादियद्युक्तं न
थापि बहस्पृष्टानीति उच्यते यत् उक्तमावश्यकनिष्पत्तौ (पुट्टे
सुणेइत्यादि) तत्र स्पृष्टानीति-पूर्ववत् बह्वानिति-आत्मप्रदेशै-
राम्लीकृतान् " बह्वम्पीकयं परसर्हि " इति वचनात्-विश-
रणसमासश्च बह्वाश्चेते स्पृष्टाश्च बहस्पृष्टस्तान् इह स्पृष्टास्प-
र्शमंत्रेणापि भवन्ति । यथा शब्दस्ततः स्पर्शमात्रव्यवच्छे-
देन स्पर्शविशेषप्रतिपत्तिरव्याहता स्यादिति बह्वग्रहणं बहू-
पा ये स्पृष्टास्तान् परिच्छिनत्ति नान्यानि कस्मादेवमिति चेदुच्यते
गन्धादिख्याणां वादस्त्वाव्यपत्त्यादभावकत्वाच्च-घ्राणादी-
न्द्रियाणामपि श्रोत्रेन्द्रियापेक्षया भेदशक्तिकत्वादिति । प्रज्ञा०
पद० १५ ।

इन्द्रियाणां प्राप्याप्राप्यकारित्वम् ।

चचारि इंदियत्था पुट्टा वेदिंति । तंहा । सोइंदियत्ये
१ घ्राणिंदियत्ये २ जिह्विंदियत्ये ३ फासिंदियत्ये ४
(पुट्टिति) स्पृष्टा इन्द्रियसंबन्धा (वेपतिंति) वेद्यन्ते आ-
त्मना ज्ञायन्ते त्वयनमनोवर्जानां श्रोत्रादीनां प्राप्ताप्राप्तपरिच्छेद-
स्वभावत्वादिति ॥ स्या० ४ ग० ।

आइ च ॥

पुट्टं सुणेइं सदाइं, रुवं पुण पासइं अपुट्टं तु ॥

गंधं रसं च फासं च, बहूपुट्टं वियागरे ॥ १ ॥

श्रोत्रेन्द्रियं कर्तृशब्दं कर्मतापन्नं शृणोति । कर्तृचतुर्मत्याह ॥
स्पृशत इति स्पृष्टस्ते स्पृष्ट तनौ रेणुवद्विज्ञितमात्रमित्यर्थः
इदमुक्तं भवति स्पृष्टमात्रापयैव शब्दख्याणि श्रोत्रमुपप-
न्नन्ते यतो घ्राणादीन्द्रियविषयभूतख्यान्यस्तानि सूक्ष्माणि
बहूनि जावुकानि च पटुतरं च श्रोत्रेन्द्रियं-विषयपरिच्छेदे
घ्राणेन्द्रियादिगन्धादिति श्रोत्रेन्द्रियस्य च कर्तृत्वं शब्दश्रवणा-
न्यानुपपन्नपक्षे ज्ञेयं । एवं घ्राणेन्द्रियादिवत् वाच्यम् ता-
नि पुनः कथं गन्धादिकं गृह्णातीत्याह ॥ गन्धत इति गन्ध-
स्तमुपपन्नं घ्राणेन्द्रियम् । रस्यत इति रसस्ते च गृह्णातीति
रसनेन्द्रियम् स्पृशत इति स्पर्शस्ते च जानाति स्पर्शनेन्द्रि-
यम् । कथं ज्ञातं गन्धादिकमित्याह । बहूपुट्टं तत्र स्पृष्टमितिपु-
र्ववदेव बहू तु गाढतरमाश्लिष्यमात्रप्रदेशैस्तत्त्ववदात्म-
कानिमित्यर्थः । ततश्च गन्धादिख्यासमूहं प्रथमं स्पृष्टमाश्लिष्यं
ततश्च स्पर्शनानन्तरं बह्वात्मप्रदेशैर्गाढतरमागृहीतमगो-
पन्नं घ्राणेन्द्रियादिकमित्येवं व्यागृणीयात् प्ररूपयेत्
प्रज्ञापकः । यतो घ्राणेन्द्रियादिविषयभूतानि गन्धादि-
ख्याणि शब्दख्यापेक्षया स्तोकानि वादराण्यभावात्कानि च
विषयपरिच्छेदे श्रोत्रादिवत् पटुं च घ्राणादीन्यतो बहस्पृष्ट-
मेव गन्धादिख्यासमूहं गृह्णाति न पुनः स्पृष्टमात्रमिति भावः
ननु गन्धादिस्पर्शनान्तरं बहू गृह्णाति तर्हि 'पुट्टबहू' पिति

पागो युक्त इति चेदुच्यते । विचित्रवत्यास्त्रगतेरिथं निर्देशो
स्थितस्तु यथा त्वयोक्तं तथैव उच्यते । अपरस्त्वाह ।
यदहं तत्स्पृष्टं भवत्येव विशेषणस्य सामान्यबन्धस्यान्तर्जा-
वान् ततः किं स्पृष्टग्रहणेनेति तदयुक्तं सकलधोतुसाधारणत्वा-
च्छास्त्ररम्भस्य प्रपञ्चितज्ञानप्रदायैर्मार्थापत्तिगम्यार्थाभिधानेन
ऽप्यशेषादिति चतुरिन्धियं स्वप्राप्तमेव विषयं गृह्णातीत्याह
“रूपं पुण पासइ अपुट्टं त्विति” रूपं कर्मतापन्नं च चक्षुरस्पृष्ट-
मप्राप्तमेव पश्यति पुनः शब्दस्य विशेषणार्थत्वाद्स्पृष्टमपि
योग्यदेशस्थमेव पश्यति नायोग्यदेशस्थस्यैवाधर्मादिकटकुड्या-
दिव्यवहितं वा घटादीति निरुक्तिगार्थः ॥

अथं तद्व्याख्याय त्राप्यम् ।

पुट्टं रेणुं व तलुम्मि, वधूमपीकयं पणसेहिं ।

त्रिकं चिय गिएहइ, सइदव्वाइजुत्ताइं ॥

वदुसहुमनागुगाई, जं पणुयस्यं व सेत्तविषाणं ।

गंधाई दव्वाई, विवरीयाई जम्रो ताईं ॥

परिसाणत्तरमत्तर, मत्तप्प समीसीकयाईं ।

छेपंति पटुवरविणाईं जं च न घाणाइकरणाईं ।

स्पृष्टमित्यस्य व्याख्यानम् ॥

(पुट्टरेणुं व तलुम्मि) । यथा रेणोस्तनौ संबन्धः इत्ये-
तावन्मात्रेण यद्वस्तु संबन्धं तदिह स्पृष्टमुच्यत इति भावः ॥
(वधूमित्यादि) यदास्मीकृतमात्मना गाढतरमागृहीतमा-
त्मनश्चेष्टस्तनुवन्ननोयवमिथीकृतं तद्वधुमुच्यते इत्यर्थः ॥
तत्र (त्रिकं चिय) अतिस्पृष्टायेव शब्दद्रव्याणि गृह्णाति
श्रोत्रं यतस्तानि वदुनि सूक्ष्माणि भानुकानि च वासकानि
चेत्यर्थः । पटुतरं च श्रोत्रविज्ञानं गन्धादिद्रव्याणाम् तु विष-
यीतानि स्तोकादपराभानुकानि यतोऽतस्तानि स्पृष्टानन्तरमा-
त्मनश्चेष्टैर्मिथीकृतानि स्पृष्टव्यवहानि गृह्णाते । घ्राणादिभिः पटु-
तरविज्ञानानि च न जयन्ति यतो घ्राणादिकारणानि तीगया-
वयार्थः । अथ रूपं पुण पासइ अपुट्टं इत्येव श्रोत्रपत्तिमाह ।

“अपसत्कारिनयणं, गेयं नयणस्स विसयपरिमाणं । आयं-
गुणं वदयं, अइरिचं जे अपाणणं” प्राक्तनयुक्त्या अत्राप्त-
कारि अपाणस्यैव वस्तुनः परिच्छेदकारि यतो नयनं मन्ध्र
ततो ऽस्पृष्टमेव रूपं पश्यति नयनेन्द्रियम् । विशेषे (अधिकं
तु विस्तरजयात्र प्रपञ्च्यते तत्तत्तैव दृष्टव्यम्)

(८) सम्प्रतीन्द्रियाणां प्रविष्टाप्रविष्टविषयचिन्तां कुर्वन्नाह ॥

पविट्ठाईं जंते ! सदाईं सुणेइ अपविट्ठाईं मदाईं सुणेइ
? गोयमा ! पविट्ठाईं सदाईं सुणेइ नो अपविट्ठाईं सुणेइ
एवं जहा पुट्ठाणि तथा पविट्ठाणि ॥

(सदाईं इत्यादि) पात्रमिच्छं नवरं स्पर्शस्तनौ रणोरिव
ऽपि भवति । प्रवेशोमुखं कवचस्येवेति शब्दार्थस्य भिन्नत्वा-
त् मिश्रविषयता स्पृष्टप्रविष्टमृत्तानामिति-प्रज्ञा ० १५ पदं ।

(९) श्रोत्रवृक्कादिचतुरिन्द्रियाणां प्राप्यकारित्वं नय-
नमनसोऽस्यप्राप्यकारित्वम् ।

प्राप्यकारीणीन्द्रियाण्यप्राप्यकारीणि वेति तत्र प्राप्यकारीण्ये-
वेति कणभक्ताकृपादमीमांसकादिव्याः समाख्यान्ति । चक्षुः
श्रोत्रेतराणि तानि तथेति ताव्यगताः । चक्षुर्वेज्जानोति तु तथा
स्यादादावदातद्वदयाः । तत्र प्रथमे प्रमाणयति ।

चक्षुःप्राप्यं मतिं करोति विषये बाह्येन्द्रियत्वादिनो ।
यदाहोन्द्रियनादिना परिगतं तप्राप्यकारीकृतं ।
जिह्वावत् प्रवृत्तं तथा च चिदिति तस्मात्तया स्वीयतां ।
नाऽऽसिचिमुष्यश्च दूषणकणस्तद्वृक्काणीकृणात् ॥ ११ ॥

अञ्चिच्छकवनेषु या पुन-यौगपद्यधिया मनीषिणाम् ।
पञ्चपत्रपट्टविज्ञोपवन्सन्त्वोदयनिबन्धनैव सा ॥ १२ ॥
प्रथमतः परिसृत्य शिखोच्चयं निकटतः कृणमीकृणमीकृते ।
तदनु दूरतराम्बरमण्डली तिवक्कास्तमुत्पत्य सितविवम् ३
कुर्महेऽत्र वयमुत्तरकर्त्रा कीदृशी दृग्दिह धर्मितयोक्ता ।
किन्तु मांसमयगोत्रकरुणा सूत्रमताभृदपरा किमु काऽपि ॥ १४ ॥
आदिमा यादिवद(पि किमर्थो बोचनानुसरणध्यसनी स्याते ।
लोचनं किमुत वस्तुनि गन्वा संसृजोऽपि इव प्रणयित्याम्) ॥ १५ ॥
प्रत्यङ्गवायः प्रथमप्रकारे प्राकारपृथ्वीधरसिन्धुरादिः ।
संज्ञयते पद्मपुटोपटङ्की प्रत्यङ्गकात्रे कवचाऽपि नो यत् ॥ १६ ॥
पङ्केऽपरवाऽपि स एव दोषः सपर्यन्तवस्तु प्रतिवीक्ष्यतेऽङ्कि ।
संसर्पणे वाऽस्य सकोटरत्नप्राण्यापुमान् किन जरदुर्म-स्यात् ॥

चक्षुषः सूत्रमतापेक्षं सूत्रमताः स्यादसूत्रता ।

यद्वाल्पपरिमाणत्वं-मित्येषा कटपनोज्ञी ॥ ८ ॥

स्याद्वाहोमवदव्यापकता प्रसक्त्या सर्वोपवृत्तः प्रथमप्रकारे ।
प्राकारकान्तरविहारहारमुख्योपवृत्तमो न भवेद्वितीये ॥ ९ ॥
न खलु न खलु शास्त्रं स्वप्रमाणात्प्रतिष्ठे पटकटशकटादौ भेद-
कारि प्रसिद्धम् । अथ निगदासि तस्मिन् रस्मिचक्रं क्रमेण,
प्रसरति तत एतस्यादनपप्रकाशम् ॥ १० ॥ तथाहि-
प्रोहाममाणिक्यकणातुकारी दीपाङ्कुरस्विदपट्टीप्रनाचम् ।
किं नैव कश्मीरजकज्जवादीनप्रययिसंऽपि प्रययत्यशोनाम्
॥ ११ ॥ नन्वेवमध्यक्षनिराक्रिया स्यात्पक्षे पुरस्तादुपवृत्तिते-
ऽस्मिन् । प्रौढप्रमाणमण्डलमिस्तोऽर्थो नाज्ञासते यत्प्रतिभा-
समानः ॥ १२ ॥ अथाप्यनुद्भूततया प्रज्ञायाः पदार्थसंपर्क-
योग्येयनीका । सिद्धिस्तदानीं कथमस्तु तस्या ब्रवीति चैतै-
जसतात्यहंताः ॥ १३ ॥ रूपादिमध्ये नियमन रूपप्रकाशक-
त्वेन चैतजसत्वम् । प्रज्ञापक्षे चक्षुसि संप्रसिद्धं यया प्रदीपा-
ङ्कुरवितुदादौ ॥ १४ ॥ तदिदं चक्षुषणविमिश्रणमधुपुरन्धीक-
पात्रपात्रीनाम् । अनुहरतं व्यतिचारदृष्टपक्षसंनिकर्षण ॥ १५ ॥
अव्यवहारेऽपि विशेषणं स्याच्छेतात्तैकात्मिकात्मजनेन । त-
स्यापि चैतैजसतां तनोपि, तन्नादिना किन्तु तदाऽप्राप्तम्
॥ १६ ॥ सौवीरसौचैत्रसंधवादि निश्चिन्वने पार्थिवमेव धीराः
कृशानुजावेषगमोऽस्य तस्मा-दयुक्त एव प्रतिभायमीषाम्
॥ १७ ॥ तथाच-सौवीरसौचैत्रसंधवादिकं स्यादाक-
रोद्भूतिवशेन पार्थिवम् । मुदादिवन्न व्यभिचारचतनं चाम्बी-
करणेनगुणं निरीक्ष्यते ॥ १८ ॥ चामीकरणेदरेपि पार्थिव-
त्वं विंशेन तैवेन निवेदनीयम् । शाब्दप्रमाणेन न चाऽत्रवा-
धा पक्षस्य यथास्ति तदत्र सिद्धम् ॥ १९ ॥ अज्ज्ञं मरिच-
रोचनादिकं पार्थिवं ननु तवापि सम्मतम् । अज्ज्ञेनेऽपि तदसौ
प्रवृत्तिमा-नप्रयोजकविषयम्भ्रमरी ॥ २० ॥ इन्महोन्न-
दाङ्गुल-वृष्मात्तो साधनादतः । न सिद्धिस्तैजसत्वस्य दृष्ट-
सुरूपदृष्टात् ॥ २१ ॥ चक्षुर्न तैजसमाभास्वतिसमजावा-
दन्तोवेदित्यनुमितिप्रतिषेधनाच्च । सिद्धिं दधाति नयनस्य न
तैजसत्वं तस्मादमुष्य घटं किमु रश्मिबन्धा ॥ २२ ॥ अपिच ।
प्रत्यङ्गवायःसमात्राङ्कि पङ्के न रश्मयो यदृशी दृष्टपूर्वाः नया च
शास्त्रेण तथैव कात्रा-तीतवदोपागोऽनुपादि हेतोः ॥ २३ ॥
अनुद्भवदृष्टपुत्रो भवेद्युष्मद्वस्मयसत्ततो न द्यापः नन्द्येमेव न
स्य पदार्थसार्थप्रकाशकत्वं न सुवाच्यं स्यात् ॥ २४ ॥
आश्लोकसाधिव्यवशादथास्य प्रकाशकत्वं घटनामिति ।
नन्वेवमेतत्तच्चिदस्यैव स्यात्प्रकाशकत्वं न कुटीमुदाह ॥ २५ ॥

अथास्तु कामं ननु तैजसत्वं-मुक्तं जितं किं न भवेत्तथायस्य ।
 तथा च नव्यस्त्वदुक्त एषो-ऽद्वैतप्रवादोऽजानं तैजसत्वं १६
 उत्पद्यन्ते तरणिकरणश्रृंगसंप्रकृतश्चे-सत्त्वोद्भूताः सपादि
 रुचयो होचने रोचमानाः । यद्गृह्यन्ते न खनु तपनाशोकसं
 पत्यतान-स्तस्मिन् हेतुर्नयति हि दिवा दीपभासामज्ञासः ॥१७॥
 अत्रेयं प्रतिबिम्बा-मुद्दिश्राष्ट्रं कुवत्तयद्वयमाश्रित्वाऽविधि
 स्मृते ध्यान्ते स्फुरति चरतो वक्रकलाकोदरादेः । किं तद्वयं ते
 कृणमपि रुचो होचनैव यस्मादाशोकस्य प्रसरणकथा
 काचिदप्यत्र नास्ति ॥१८॥ तत्पत्तिरुक्ततयाय तासां तत्रैव
 यत्रास्ति रवि प्रकाशः । काशोदरादेरपि तर्हि नेताः कीट-
 प्रकाशो कुशला भवेयुः ॥ १९ ॥ अविचरतिमरिच्यतिकर-
 परिकरितापवर कोदरे कचन । वृषदंश दृशि न दृष्टा
 मरीचिनः किमु कदाचिदप्य ॥ २० ॥ अत एव विद्योक्तयन्ति
 सम्य-किमिराद्वरकरीवितेऽपि कोणे । मृषकारिपत्न्यिनः पदा-
 र्थान् ज्वलनाशकविजृम्भणं विनैव ॥ २१ ॥ अत्रोत्तरम-
 चाकचिक्यप्रतीक्षास-मात्रमास्ति वज्रवत् । नांशवः प्रसरन्त
 स्तु, प्रेक्ष्यन्ते सूक्ष्मका अपि ॥ २२ ॥ मार्जारस्य यदीकृण
 प्रणयिनः कचिन्मयूषाः सखे विधेयं न तदा कथं निदिश
 भूयं तच्चकुप्या प्रेक्षितं । प्रोम्नीवत्करपुष्पापिञ्जतनौ संजा
 तबल्युद्धरे प्राञ्जुभनेत तवापि हन्त धिषणा दीपप्रदीपाद्यथा
 ॥ २३ ॥ कृशतरुतया तेषां नोचिदुदेति मतिस्तव प्रभवति
 कथं तस्याप्यस्मिन्नसौ निरुपपत्त्या । घटननिपुणा साक्षा
 त्रेकाविधौ हि ततिस्त्विषां न खनु न समा धीमन् ! सा
 चोभयत्र विज्ञाव्यते ॥ २४ ॥ अमूढमूर्खीकारिणो तस्मादस्ति
 स्वयमेवता । यया तमस्यपीकृन्ते, न चकुरद्विमवन्तुः ॥ २५ ॥
 इत्थं न चकुपि कथंचिदपि प्रयाति, संसिद्धिपछतिमियं खनु
 रद्विमवत्ता । तस्मात्कथं कथय तार्किकचकुपः स्यात् प्राथ्यैव
 वस्तुनि मतिः प्रतिबोधकत्वम् ॥ २६ ॥ वदिर्यप्रहोन्मुख्यं
 बहिः कारणजन्यता । स्यायित्वं वा बहिर्देशे किं बाह्येन्द्रियता
 जवेत् ॥ २७ ॥ तत्रादिमायां निदि-चेतस्य स्या-देतस्य हे
 तोर्यजिचारचिह्नम् अप्राप्यकारि प्रकरोति यस्मान्मन्दा
 किनी मन्दरबुद्धिमेतत् ॥ २८ ॥ दोगः स एवोत्तरकल्पनायां
 यदात्मनः पुद्गल एव बाह्यः । चेतश्च तस्मादुपजायमान मे-
 तद्वहिः कारणजन्यताभूत् ॥ २९ ॥ चेतः सनातनतया क-
 क्षितस्वरूपं सर्वापकृष्टपरिमाणाविवर्जितं च । प्रायः प्रिय
 प्रणयिनीप्रणयातिरेका-देतकारोति हृदये ननु तर्कतज्ज्ञाः ॥३०॥
 एतदत्र वितर्तकियमाणं प्रस्तुतेतरदिव प्रतिज्ञाति ! वि-
 स्तराय च भवेदिति चिन्त्यं तद्विद्योक्तं गुरुगुम्फितवृत्तिम्
 ॥ ३१ ॥ पक्वे तृतीये विषयप्रदेशः शरीरदेशो यदि वा
 बहिः स्यात् । स्यायिवमाद्ये चिन्त्याश्रितव्यं यद्वा प्रवृ-
 त्तिर्विषयोमुखी स्यात् ॥ ३२ ॥ प्राचीनपक्षे प्रतिवाद्यतिदिः
 कलङ्कपङ्कः समुपैति हेतोः । स्यादादिना यत्प्रतिवादिनास्य
 नाङ्गीकृतं मेयसमाश्रितत्वम् ॥ ३३ ॥ पक्वे तथा साधनशृ-
 न्यतास्मिन् दृष्टान्तदोषः प्रकटः पट्याम् । जिह्वेन्द्रियं नार्थे
 समाश्रितं य-द्विद्योक्तयामासुरमी कदाचित् ॥ ३४ ॥ छि-
 न्तीयकल्पे किमसौ प्रवृत्ति-र्याजिमुत्पन्न विस्मरणं स्यात् ॥
 आश्रित्य किं वा विषयप्रपञ्च-प्रतीतिं संप्रतिबोधकत्वम्
 ॥ ३५ ॥ पक्वे पुरश्चारिणि सिद्धिबन्धं स्यान्माश्रनं जैनम-
 तानुगानाम् । यस्मात् तैजोचनरश्मिचक्र-मङ्गीकृतं वस्तु-
 मुखं प्रसर्पत् ॥ ३६ ॥ निदर्शनस्य स्फुटमेव दृष्टं वैकल्यम-

त्रैव हि साधनेन । पदार्थसार्थं प्रति यन्नसर्वजिह्वेन्द्रियं
 केनचिद्विष्टपूर्वम् ॥ ३७ ॥ पञ्जान्ते नु व्यभिचारमुद्रा किं
 चेतसा नेव समुज्जजृम्भे । यस्मात्सद्राष्ट्यसुपूर्वशैलस्वयं
 समुत्पादयति प्रतीतिम् ॥ ३८ ॥ शरीरस्य बहिर्देशं स्यायित्वं
 यादे जल्पते । बाह्येन्द्रियत्वमत्र स्यासंदिग्धव्यभिचारिता
 ॥ ३९ ॥ अप्राप्त्यर्थपरिच्छेदे नापि सार्द्धं न विद्यते । हेतोर्वा
 होष्यित्वस्य विरोधो वत कश्चन ॥ ४० ॥ कचित्साध्यनि-
 वृत्त्या नु हेतुव्यावृत्तिदर्शनात् प्रतिबन्धप्रसिद्धिस्तदा-
 त्नापि कथं न सा ॥ ४१ ॥ रसन-स्पर्शन-घ्राण-धोत्रान्येन्द्रियता
 यत्रात् । चकुरप्राप्यविज्ञान-मनोवत् प्रतिपाद्यताम् ॥ ४२ ॥
 साध्यव्यावृत्तितां प्रापि हेतुव्यावृत्तिरीकृता । न च कश्चि-
 द्दिशोऽस्ति, येनैकत्रैव सा मता ॥ ४३ ॥ बाह्येन्द्रिय-
 त्वं सकलवृत्तेषु न तार्किकान् प्रीणयितुं तदीष्ट । भूवि-
 भ्रमो दुर्मेवमाभिर्मानां वैदृग्धनाजो जज्ञते न चेतः ॥ ४४ ॥
 किञ्चात्र संसृतिमादिशद्वा दृष्टे वृत्ते पुरश्चारिणि कारकम् ।
 यत्प्राप्यकारित्वसमर्थनाय नेत्रस्य तत्कान्तराजज्ञानम् ॥ ४५ ॥
 यस्मादिदं मन्त्रजपोपसर्प-योदाहमपामाव्यभिचारोपात् ।
 उच्चारयेताश्चकारावकेलि-कलङ्कितश्रीकामिवावजाति ॥ ४६ ॥
 तथाहि । कनकनिकपक्षिणां मुग्धां मुहुर्मधुरस्मितां चटुव-
 कुट्टिलभृविभ्रान्तिं कटाक्षपटुच्छरात् । त्रिजगति गतां कश्चि-
 न्मन्त्रो समानयति कृणात्तद्वर्णरमणीयामारामन्त्रात्मनोवृत्ति सं-
 स्मरन् ॥ ४७ ॥ कश्चिदत्र गदति स्म यत्सुनन्मन्त्रमन्त्रणगवीसमा-
 नयेत् । सुकमेव मन्दिरकृणादिकं तेन नाभिहितदूषणोदयः
 ॥ ४८ ॥ मन्त्रस्य साक्षादुघटना प्रियादिना परंपरतो यदि
 वा निगद्यते । साक्षात्तावद्यदयं विहायसो ध्वनिस्वरूपस्य
 समन्तो गुणः ॥ ४९ ॥ ततोऽस्य तैवैव समं समस्ति सं-
 स-किवार्ता ननु पद्ममन्त्राद्या । अथाक्षराक्षरमन्त्रेदं स्या,
 मन्त्रस्थाप्यास्त्वयमात्मनेव ॥ ५० ॥ अथापि मन्त्रस्य निवे-
 द्यते त्वया संसंकिरेतपतिदेवतात्मना । संतोषोपग्रहणा
 च सा प्रियां प्रियं प्रति प्रेरयति स्वयं गिनीम् ॥ ५१ ॥ ह्म-
 हेऽत्र ननु देवतात्मना मन्त्रवर्णविस्तरस्य का घटा । अत्र-
 रस्य गुण एव तत्कथं देवतात्मनि भजत संगतिम् ॥ ५२ ॥
 आश्रयव्यवहारोऽस्य संसर्गो नास्ति सर्वथा । व्यापकज-
 योर्धर्मस्यैव नामुता मता ॥ ५३ ॥ व्यापकेषु वदति
 व्यतिषङ्ग-यस्तु तेन मनसा ध्वनिता वा-ऽतीतवस्तुविषयेण
 विमृश्य स्पष्ट एव चित्रसन्-व्यजिचारः ॥ ५४ ॥ अयस्का-
 तादेनकान्त-सत्याऽत्र परिनाम्यताम् । आक्षेपश्च समा-
 धिश्च हेतो यस्मात्कारादिह ॥ ५५ ॥ कारकत्वमपि तत्र शो-
 भते प्राप्यकारिणि यदीकृणं मतम् । प्राप्य वस्तु वितनोति
 तन्मति नैव चक्षुरिति तत्त्वनिर्णयः ॥ ५६ ॥ अक्षिचक्षक-
 नेषु त्येत्तदः प्राक् प्रकृतिमुपैति नो घटाम् । रश्मिस्तं चयविप-
 क्षितं हि तत्ते च तत्र नितरां व्यपकृताः ॥ ५७ ॥ किञ्च ।
 चक्षुरप्राप्यश्रीकृत्, व्यवधिमतोऽपि प्रकाशकं यस्मात् ।
 अन्तःकरिणं यद्दृष्टवर्तकं स्यात् पुना रसना ॥ ५८ ॥ अथ
 द्रुमादि-व्यवधानभाजः प्रकाशकत्वं दृष्टे न दृष्टी । ततोऽप्य
 यं हेतुरसिद्धतायां श्रैरेयप्रावं विजरांभयम् ॥ ५९ ॥ एतन्न
 युक्तं शतकोटिकाच-स्यकोटिकस्यकोटिकनिमित्तमुच्यैः ।
 पदार्थेषु ज्ञेयवधानमाजि संज्ञायते किं नयनास संवित्
 ॥ ६० ॥ द्रुमादिप्रभृतिप्रतिज्ञाभिप्रायश्चिदाचिषश्चक्षुः सं-
 सर्गापगताः पदार्थपटवो पश्यन्ति तत्र स्थिताम् । एवं
 तर्हि समुच्छ्रयमवयवं जिवा जवं तत्क्षण-चेतनाप्यन्तरि-
 तस्थितानिनिमिया नाबोक्तयुर्न किम् ॥ ६१ ॥ विध्याता-

स्तेन तेचेद्विमशजज्वरार्त्तिकं प्रजन्ते न शान्तिं, किं चाग्निः
काचक्रुपेदरविवरगतं निष्पतेत्तत्तदानीम् । दोषश्चेन्नैव तूर्णं
यद्ययमुद्यते नूतनव्यूहरूपः संप्रेयुस्तेर्हि नैताः कयमापि
रुध्यां भोचनस्यापि तस्मिन् ॥ ७३ ॥ प्रवति परिगमश्चे
द्वेगवस्थाधर्माणां कतिपयकत्रयस्तु क्षीरपातस्तदानीम् । न
च भवति कदाचिद्बुद्बुदस्यापि तस्मात्प्रपतनमिति युक्तः
स्तस्य नाशः किमाशु ॥ ७३ ॥ किं च ॥ कवशकुक्षिशप्राकार-
राद्यविषयप्रकर्षा-कुहरकक्षितं विध्वं वस्तु तृतीकृण्ज-
गुरम् । ज्वलनकाक्षिकावर्त्तिकवस्मिन्नितरतरात्तन्मः प्रभ-
वति वदन्त्रित्ये शाक्यः कथं प्रतिहृत्यते ॥ ७४ ॥
तस्यौ स्येमा तदस्मिन् व्यवधिमदमुना प्रवृत्तये येन सर्वम्
तत्सिद्धा त्रेत्रजुर्ध्वयधिपरिगतस्यापि भावस्य सम्यक् ।
कुण्ड्यावच्छिन्नवृद्धिर्नैवाति किमु न चेन्नेदंशी योग्यतास्य प्राप्त-
स्यापि प्रकाशं प्रजवति न कथं भोचनार्थवृत्तिः ॥ ७५ ॥
किं वा न प्रतिज्ञासते शशभरं कर्मापि तदप्यन्त दूराद्विज-
सत्तदस्य उदये वृद्धयेति किं वाच्यनम् । तस्माच्चक्रुपि योग्य-
तैव शरणं साक्षी च नः प्रत्यय-स्तत्कर्त्तृप्रगुण प्रतीहि नयने-
वप्रप्राप्यधोः कर्तुताम् ॥ ७६ ॥ रत्ताः २ परि० पृ. सूत्रे ।
तथा । च विशोपावश्यकेषुपि नव्विच्छित्ये त्वेच्छेपि केयमुमुख
परीक्षिका यच्चतुपुं स्पर्शनादिन्द्रियेषु प्राप्यकारिताऽन्युपग-
म्यते ननु नेत्रमनसांरित्याह—

उपधाया पुग्गह्मओ, जंताई पत्तकारीणि ।

तत्र विषयवृत्तं शब्दादिकं वस्तुप्राप्तं संश्लेषद्वारेणासादितं
कुर्वन्ति परिचिन्वन्तीति प्राप्तकारीणि प्राप्यकारीणि स्पृ-
धार्थग्राहीणीत्यर्थः । कुतः पुनरेतायेव प्राप्यकारीणीत्याह ।
उपघातश्चानुग्रहश्चोपघातानुग्रहौ तयोर्देशनात्कैशकवैद्यवर्गादि-
स्पर्शने, विकटकाद्यास्वादाने, अशुच्यदिपुङ्गवाग्राणे, भेयर्दिशा-
ब्दश्रवणे, त्वक्कृष्णनायुपघातदर्शनाच्चन्दनादिस्पर्शने, क्षीरश-
कैराद्यास्वादाने, कर्पूरपुङ्गवाग्राणे, मृदुमन्दशब्दाद्याकण्ठेन तु
शैत्याद्यनुग्रहदर्शनादित्यर्थः । नयनस्य तु निशितकरपत्रप्रो-
ल्लसद्भ्रम्रादिवीकृष्णेषुपि पाटनानुपघातानवलोकाच्चन्दनाग-
कर्पूराद्यवशोक्तेऽपि शैत्याद्यनुग्रहाननुभवत् । मनसस्तु व-
ह्यादिचिन्तेनेपि दाहाद्युपघातादर्शनाज्जबन्धनादिचिन्ता-
यामपि च पिपासोपशमानुग्रहाऽसंभवाच्चैति ।

अत्र परः प्राह ।

जुज्जइ पत्तविसयया, फरिसणरसणेन सोत्तघाणेसु ।

गिएहंतिसविसयं चिउ, जुचाई जिउदेशं पि ॥ १०५ ॥

प्राप्तः स्पृष्टो विषयो ग्राह्यवस्तुरूपो ययोस्ते प्रत्यविषये तयो-
र्जावः प्राप्तविषयता सा युज्यते घटते । कास्मिन्नित्याह । स्प-
शने रसनं चैति समाहारव्यवस्थितस्मिन् स्पर्शनरसनेन्द्रिय-
इत्यर्थः । अनजितप्रतिषेधमाह । न श्रोत्रघ्राणयोः प्रातिविष-
यता युज्यते । यद्यस्मात्कारणदितो विवर्जितात्स्वदेशादि-
ब्रदेशमपि स्वविषयमेव गृहीतोस्याथस्यानुभवसिद्धत्वात् न
हि शब्दः काश्चिद्व्यतिरेक्ये प्रविशानुपपन्नस्यते नापि श्रोत्रेन्द्रि-
यं शब्ददेशं गच्छन् समीकृत्यते न चात्र्यात्मन्येनापि प्रकारेण
विषयस्पर्शने घटते । दूरे षण् कस्यापि शब्दः श्रूयत इत्यादि
जनोक्तिश्च श्रूयते कर्पूरकुमुदकुमुदादीनां दूरस्थानामपि गन्धो
निर्विवादमनुभूयते च तस्मात् श्रोत्रघ्राणयोः प्राप्तविषयता न
युज्यत एवेति गायार्थः । अत्रोच्यते—

पावंति सहगंधा, ताई गुंतुं सयं न गिएहंति ।

जं ते पोग्गवमइया, सकिरिया वाउवहणाउ ॥ १०६ ॥

धूमोव्व संहरण उ, दाराणु विहाणओ विसेसेणं ।

तोयव्व नियंवाइसु, पकियायाओ यवाउव्व ॥ १०७ ॥

(पावंति सहगंधा ताईति) शब्दगन्धौ कर्तृवृत्तौ ते श्रोत्र-
घ्राणेन्द्रिये कर्मेतापने अन्यत आगत्य प्राप्नुतः स्फुरत इति
प्रतिज्ञा । अनजितप्रकारप्रतिषेधमाह । गुंतुं सयं न गिएहं-
तिस्ति) ताईति—संवध्यते अत्रापि । ततश्च ते श्रोत्रघ्राणे कर्तृ-
वृत्ते पुनः स्वयं शब्दगन्धदेशं गत्वा न गृहीतः शब्दगन्धाविति
विनक्तिः । न्यत्येन संषध्यते आत्मानोऽब्राह्मणत्वाच्छ्रोत्रघ्राण-
योः स्पर्शनरसनवदिति । ननु शब्दगन्धावपि श्रोत्रघ्राण कुतः
प्राप्नुत इत्याह । (जं ते पोग्गवमइया सकिरियास्ति) यस्मा-
त्कारणात् शब्दगन्धौ सक्रियौ गत्यादिक्रियावन्तौ तस्माद-
न्यत आगत्य श्रोत्रघ्राणे प्राप्नुतः कथंभूतौ सन्तौ सक्रियौ ता-
चित्याह । पुनः पुङ्गवमयौ यदि पुनरपौलक्षिकत्वाद्मूर्तौ स्यातां
तदा यथा जैनमतेन सक्रियत्वाकाशादिषु गतिक्रिया नास्ति
तथैव तयोरपि न स्यादित्यालोच्य पुङ्गवमयत्वविशेषणमकारि
पुङ्गवमयत्वे सति सक्रियाविति ज्ञावः ॥ यच्चैवंभूतं तत्र गति-
क्रियास्येव यथा पुङ्गवस्क्रियेवित्याह—ननु पुङ्गवमयत्वेऽपि
सति शब्दगन्धयोर्गतिक्रियाऽस्तीति कुतो निश्चीयत इत्याह (वा
उवहणाउ धूमोव्वस्ति) वायुना वहनं नयनं वायुवहनं तस्मा-
दिदमुक्तं भवति यथा पवनाद् धूम इव गतिक्रियाभाजौ तौ तथा-
चिशेषणद्वारानुविधानतस्तोयवत्तत्त्वतावेतौ तथा पर्वतनितम्बा-
दिषु प्रतिघातात्प्रतिस्खलनान्नायुवदौ तौ गतिक्रियाश्रयाविति-
गायाच्यार्थः । हेत्वन्तरेणापि शब्दगन्धयोः सुयुक्तिकं गति-
क्रियावत्त्वं समर्थयन्नाह—

गिएहंति पत्तमथं, उपधायापुग्गहोव्वस्फीओ ॥

माहिजुप्पूनासा-रिसादओ कहपसंवब्धे ॥ १०८ ॥

प्राप्तमन्यत आगत्यात्मना सह संबद्धं शब्दगन्धवत्पुङ्गवमयं गृ-
हीतः श्रोत्रघ्राणेन्द्रिये इति गम्यते । पतेन शब्दगन्धयोरामग-
नक्रिया प्रतिज्ञाता भवति कुतः प्राप्तमेव गृहीत इत्याह उप-
घातश्चानुग्रहश्चोपघातानुग्रहौ तयोरुपपन्नः तथाहि ज्ञेयर्दि-
महाशब्दप्रवेशे श्रोत्रस्य बाधिर्यरूप उपघातो दृश्यते कोमल-
शब्दश्रवणे त्वरुपः घ्राणस्याप्यशुच्यदिगन्धप्रवेशे पृतिरो-
गाऽशंल्याधिरुप उपघातोऽवलोकयते कर्पूरादिगन्धप्रवेशे
त्वनुग्रहः शब्दगन्धसंबन्धेऽपि श्रोत्रघ्राणयोरेतावदनुग्रहोपघा-
तौ प्रविष्यत इति चेदित्याह (वाहिज्जेत्यादि) बाधिर्यं च पृतिश्च
नासाकोयवत्पुङ्गवो रोगविशेषः नासाशीर्षि च तानि आदित्ये-
षां शोषोपघाताऽनुग्रहाणां ते यथावृताः कथमुपगच्छेयुः क सति
इत्याह (संबन्धेति) स्वंहेतुवृत्ते शब्दगन्धवत्पुङ्गवमयत्वेति ग-
म्यते । इदमुक्तं भवति । श्रोत्रघ्राणान्त्र्यां सह संबद्धा एव शब्द-
गन्धाः स्वकार्यवृत्तं बाधिर्योपघातमनुग्रहं वा जनयितुमश-
नान्यथा सर्वस्यापि तज्जननप्राप्तेरतिप्रसङ्गादिति गायार्थः ।
तद्वं स्पर्शनरसनघ्राणश्रोत्राणां प्राप्यकारित्वं समर्थयत ॥
विशे० ॥ आ० चू० ॥

साम्प्रतं नयमनसोरप्राप्यकारित्वसमर्थनयाह ।

कथमप्राप्यकारित्वं तयोरवसीयते उच्यते विषयवृत्तानुग्रहो-
पघाताज्जावत् तथाहि यदि प्राप्तमर्थं चकुरेतेन वा गृहीत्यात्
तर्हि यथा स्पर्शनेन्द्रियं स्पर्शवृत्तनादिकमङ्गारादिकं च प्राप्तमर्थं

परिब्रिन्क्षत्तानुग्रहोपघातभागं जवति तथा चक्रमनसि अपि जवेतां विरो ज्ञावात् न च जवतस्तस्मादग्राहकारिणि तेन तु दृश्यते एवं चक्षुषो विषयकृतावग्रहोपघातो । तथाहि-यनपटव-निर्मुक्तो ननसि सर्वतो निबिभ्रतरतमापेतकरप्रसरमनि सप्यन्तमंशुमाज्ञिनमनवरतमवशोकमानस्य जवति चक्षुषो विघातः शाशङ्करकदम्बकं यदि वा तद्गुहाशोपशोभितं जज्ञं तस्मैकज्ञं च शाश्वतं निरन्तरं निरीक्ष्यमाणस्य चानुग्रहः । तदेतदपरिभाषितनामिनं यतो न ह्यमः सर्वया विषयकृतावनु-ग्रहोपघातौ न जवतः किं त्वेतावदेव वदामो यदा विषयं विषय-यतया चक्षुरवग्रस्यते तदा तन्कृतावनुग्रहोपघातौ तस्य न जवत इति तदप्राप्यकारि । शेषकादं तु प्राप्तेनोपघातकनोप-घातो भविष्यत्यनुग्रहकेण वानुग्रहस्तत्रांशुमाज्ञिनो रश्मयः सर्वत्रापि प्रसरमुपाददाना यदांशुमाज्ञिनः सन्मुखमीक्ष्यते तदा ते चक्षुर्दृशमपि प्राप्नुवन्ति ततश्चक्षुः संप्राप्तास्ते स्पष्टो-न्ध्यमिव चक्षुरुपगन्ति शीतांशुरश्मयश्च स्वभावात् एव शीतवत्त्वादानुग्रहाकृतास्तस्ते चक्षुः संप्राप्तास्तस्तस्तत्स्पर्शो-न्ध्यमिव चक्षुरनुगृह्णाति तद्वत्त्वादासंक्षुद्रजवावशोकेन च जत्रकणसंपृक्तसमीरावयवसंस्पर्शतोऽनुग्रहो भवति शाहू-वत्तस्मैकज्ञावशोकेनपि शाहूवत्तस्मैकज्ञासंपर्कशीततृप्तसमी-रणसंस्पर्शात् शेषकादं तु जत्रावयवशोकेन अनुग्रहाग्निमान-उपघातात्तावावदवसेयो भवति । चोपघाताभावेऽनुग्रहाभि-मानो यथातिवृद्धमाकरनिरीक्षणान्तिवर्त्य यथा सुखं नीज-रत्नवस्त्राद्यवशोकेन इत्यं चैतदङ्गीकर्तव्यमन्यया समासेन संपर्कं यया सूर्यमीक्षमाणस्य सूर्यणोपघातो जवति तथा हुतवहजस्रज्ञायाशोकेन दाहक्रेदपाटनादयोपि कस्मान्न भवन्ति अपिच यदि चक्षुः प्राप्यकारि तर्हि स्वदेवगनरजो-मज्ञाज्ञनशक्तादिकं किं न इष्यति तस्मादप्राप्यकार्येव चक्षुः । ननु यदि चक्षुरप्राप्यकारि तर्हि मनोवत् कस्मा-दविशेषेण सर्वानपि दूरं व्यवहितानयान्न गृह्णाति यदि हि प्राप्तं परिचिन्त्यात्तिर्हि यदेवानावृतमदूरदेशं वा तदेव गृह्णी-यात् नावृतं दूरदेशं वा तत्र चक्षुरश्मीनां गमनासंभवे संपर्कासंभवात् ततो युज्यते चक्षुषो ग्रहणाग्रहणान्यथा तथाचोक्तम् “ प्राप्यकारि चक्षुरपश्यत्यनुपश्यत्योरनावर-णै-तरांप्रकाशञ्च ” । यदि हि चक्षुरप्राप्यकारि भवेत् तदा-वरणनायादनुपग्रहप्रित्यन्यथापञ्चगिरिति न स्यात् । नहि तदावरणमुपघातकरणसमर्थं प्राप्यकारित्वे तु मूर्तेऽप्यप्रति-घातानुपपत्तिमानव्याघातात् अतिदूरं च गमनाभावादिति प्रामाण्यञ्च न चक्षुषो विषयपरिमाणमप्राप्यकारित्वेनोपघात-तदेतदयुक्ततरं दृष्टान्तस्य साध्यविकलत्वात् न खलु मनो-प्यशोषान् विषयान् गृह्णाति तस्यापि सूक्ष्मेष्ट्यागमगमादि-ष्वर्थेषु माहर्दशानात् तस्माद्यथा मनो प्राप्यकार्येपि स्वावरण-कृत्योपशमप्राप्त्याश्रित्यतविषयं तथा चक्षुरपि स्वावरणकृत्यो-पशमस्यार्थोक्त्यादप्राप्यकार्येपि योयंदृशवस्थितनित्यविष-यमिति न व्यवहितानुपग्रहप्रसंगो नापि दूरदेशस्थिताना-मिति । अपिच दृष्टमप्राप्यकारित्वेऽपि तथा स्वभावविशेषा-द्योपदेशोपेक्षणं यया ऽप्यस्कान्तस्य न क्लृप्त्यस्कान्तोऽप्यसो ऽप्राप्यकार्ये प्रवर्तमानः सर्वस्याप्ययसो जगद्गतिं आकर्षको-प्रवर्ति किंतु प्रतिनितस्तस्यैव । शाश्वतस्यानि दृष्टमप्यस्कान्तोऽपि प्राप्यकारि । अयस्कान्तप्रशयाणुनिः समाकृत्यमाण-वस्तुनः संबन्धमावात् केवञ्च ते ग्रायाणवः सूक्ष्मत्वाच्चोपग्र-ह्यन्ते इति तदेतद्वत्तत्प्रवृत्तिं नडाहकप्रमाणजानात् नहि

तत्र ग्रायाणुसंभवग्राहकं प्रमाणमस्ति न चाप्रमाणकं प्रतिपत्तुं शक्नुमः अथास्ति तद्ग्राहकं प्रमाणमनुमानम्-इह यदाकर्षणं तत्संस्पर्शपूर्वकं यदायसोगात्रकस्य संदर्शनाकर्षणं चाय-सोऽप्यस्कान्तेन तत्र साक्षादप्यस्कान्ते संसर्गः प्रत्यक्षयाधि-त इति अयं तत्र ग्रायाणुनिः सह दृष्ट्य इति तदपि बाध-शजलितं हेतोरैतत्कातिकत्वात् मन्त्रेण व्यभिचारात् । तथा हि-मन्त्रः स्मर्यमाणोऽपि विवर्जितं वस्तु आकर्षति न च को ऽपि तत्र संसर्ग इति । अपिच यथा ग्रायाणवः प्राप्तमयः समाकर्षन्ति तथा काष्ठादिकमपि प्राप्तं कस्मान्न कर्षन्ति शक्ति-प्रतिनियमदिति चेन्नमनसः शक्तिप्रतिनियमोऽप्राप्तावपि तुल्य-एवेति व्यर्थं ग्रायाणुरपि कल्पनम् अन्यस्याह अस्ति चक्षुषः प्राप्यकारित्वे व्यवहितार्थानुपग्रहरेनुमानं प्रमाणं तदयुक्तम् अपि हेतोरैतत्कातिकत्वात् । काचात्रपटवत्स्पर्शक्रेन्तरित-स्याप्युपग्रहः अध्वमाचक्षुषाः नयनरश्मयो नित्यं तमर्थं गृह्णाति नायनाश्च रश्मयस्तैजसत्वाच्च तेजोद्वयैः प्रति-स्थल्यन्ते ततो न कश्चिदोपः तदपि न मनोसं महाज्ञावादी-स्वज्ञानोपग्रहस्तस्मादप्राप्यकारि चक्षुरिति स्थितम् न० ब्रा० म० (मनसो ऽप्राप्यकारिता मनः शब्देपि) तथाच विशेषावयवकः-

नयनमनसंरप्राप्यकारित्वमभिधित्युनयनस्य तावदाह-
दोषणमपचित्रिमयं, मणो व्व जमणुगमाहृष्टं सुमति ।

जगत्सूराज्ञोयासु, दीर्घानि ब्रह्मणुगहोवधया ॥

अत्राप्तोऽसंबद्धोऽसंनिष्ठो विषयो ग्राह्यवस्तुकोषो यस्य तद-
प्राप्तविषयं लोचनमप्राप्यकारित्वैः इति प्रतिज्ञा । कुत इ-
त्याह-यद्यस्मादनुग्रहादिग्राह्यमादिशान्नानुपघातपरिग्रहः वा
ह्यवस्तुहतानुग्रहोपघातस्थित्यादिवर्त्यः अथ च हेतुः मना-
यदिति दृष्टान्तः । यदि हि लोचनं ग्राह्यवस्तुना सह संबन्ध-
तत्परिच्छेदं कुर्यात् तदास्मादनुग्रहेन स्पष्टनस्येव दाहाद्युप-
घातः स्यात् कोमलतदावयवशोकेन त्वनुग्रहो जवेत् न चैवं
तस्मादप्राप्यकारि लोचनमिति ज्ञावः मनस्यप्राप्यकारित्वं
परस्यासिद्धमिति कथं तस्य दृष्टान्तत्वेनोक्त्यास इति चेत्तस्य
किन्तु वक्ष्यमाणयुक्तिरिति तत्र तार्किकमिति निश्चित्य तस्येह
दृष्टान्तत्वेन प्रदर्शनमित्युपोः । अथ परो हेतोरसिद्धतामुद्धा-
ययथाह (जवसूरत्यादि) आदिशब्द आलोचकाद्व्यश्च प्रत्य-
कमभिसन्ध्यते ततश्च जज्ञादीनामाशोके लोचनस्याऽनुग्रहो
दृश्यते सूरादीनां त्याशोके उपघात इत्यतोऽनुग्रहादिग्राह्य-
त्वादित्यसिद्धो हेतुरित्यर्थः । इदमुक्तं जवति जत्रयुक्तनिवृत्त-
सनवनस्पतीन्मृगप्रायवयवशोकेन नयनस्य परमाश्वसन्न-
गानुग्रहः समीक्ष्यते सूरसिन्धुजित्यादिदर्शने तु जत्राश्वसन्न-
दिरूप उपघातः संदृश्यत इत्यतः किमुच्यते (जमणुगमाह
इसुमंतीति) गायार्थः ॥ अत्रोत्तरमाह-

सज्जज्ञ पावित्रं रवि-कराङ्गा फरसाणं व को दोमो ॥

मणिज्जाणुगहं पि व उवयायाजावओ सोमम् ॥ ११० ॥

अयमत्र तावार्थः अस्मदभिप्रायान्नजिहोऽस्तुताजिह्वी परो
न हि वयमेतद्भूमौ यच्चक्षुषः कुतोऽपि वस्तुनः सकाशात्कदापि
सर्ववैवानुग्रहोपघातौ न भवतस्ततो रविकारादिना दाहात्मक-
तोपघातवस्तुना परिच्छेदानन्तरं पश्चाद्विरमवशोक्तयः प्रातिप-
त्तुश्चक्षुः प्राप्य समासाद्य स्पष्टोन्ध्यमिव द्रष्टे दाहादिव-
क्षणस्तस्योपघातः निश्चित इत्यर्थः एतावता चाप्राप्यकारिच-
कुर्यादिनामनसो को दोपो न कश्चिद् दृष्टस्य बाधितमनाश्व-

त्वादितिभावः । तस्या यत्स्वरूपणैव सौम्यं शीतलं शीतरश्मि-
जघृत्तवन्नादिकं वस्तु तस्मिन्निर्भववशोक्तिः उपघातज्ज्ञा-
नादनुग्रहमिव मन्येत चक्षुः को दोषः इत्यत्रापि संवध्यते न
क्षितिद्वयः इति गायत्र्यः आह ययुक्त्यायेनोपघातकानुग्रा-
हकवस्तुतय उपघातानुग्रहाज्ञां चक्षुषो न दृष्टे इति यद्दृष्टे
तत्कथं इत्यासङ्क्यह ॥

गंतुं न रूवेदेसं, पासइ पत्तं मयं च नियमो यं ।

एचेण न मुत्तिमया उववायाणुग्गहो होज्जा ।।

त्रयं नियमः इदमवाप्स्यतिनियम्यत इत्यर्थः किं तदित्याह रूपस्य देशो रूपदेशः आदिन्यमात्रादिसमाक्रान्तप्रदेशश्च स्तं गत्वा उभयवन्तस्तं समाविश्य चकुर्वन् पश्यति न परि-
च्छिन्नस्यस्यथाश्रुत्याऽप्यमिति गम्यते (पतंस्यंचति)
विग्रह वा अन्यत आगत्य चकुर्वेदं प्राप्तं समागतं रूप-
चकुर्वन् पश्यति कित्वप्राप्तमेव योग्यदेशस्य विषयं तस्य
इयति अत्राह परो नयनेन नियमेनाप्राप्यकारित्वं चक्षुः
रेण समीहितवस्तु सिद्धितोहेतुरिदं कथ्यः (जमगुणाह
सुषुंती) त्यनेन पुर्वोका गाथावयवेन विषयपञ्चगुण होप-
घातगुण्यवत्रकुणोपयमनिहित एवेति चेदहो जगविधुरि-
तस्यैव सूरैर्विस्मरणशीलता यतो (जमगुणाहसुषुंतीत्य-
नेन) विन्यादनुग्रहोपाधौ च कुपो निषेधयति (रुक्मेज्ज
पावित्रं रविकरागणा फरिस्सन्त्रं) त्यादिना नु पुनरपि
ततस्तौ नयन समनुजानीत अतो न विद्मः कोऽप्य वचन-
क्रम इति नैतदेवमनिप्रायापरिज्ञानायतः प्रथमत एव विषय-
परिच्छेदमात्रकादनुग्रहोपाधौ गत्वा तदनुत्पत्तेरन्तेनात्मा पश्चाच्च
विरमवशोऽकथतः प्रवित्तुः प्राप्तेन रविकरिणादिना चन्द्रमरी-
चिनीवादिना वा मूर्तिमतं सगते एव केनाप्युपघातकेनानु-
ग्राहकेन च विषयेनोपघातानुग्रहौ भवेतामि । अपीत्येतेतौ
ह । (पतेण च मुत्तिमया इत्यादि) अनेनाभिप्रायेण तौ
नुनरपि समनुज्ञायते न विस्मरणशीलतया यदि पुनर्विषय-
परिच्छिन्नाभावस्यैव तमप्राप्यचकुर्वन् करोतीति नियम्यते
तदा वह्निविवजप्रथिकष्टक-करवात्र-करपत्र-सौवीरा राज्ञानादि
परिच्छिन्नावपि तस्य दाहस्फोटक्रेपायननी रोगिकादिवत्कुणो-
पघातानुग्रहस्यैव नहि समनुज्ञायमि प्राप्ती गतिवत्तद्विज्ञा-
तस्य भवति दाहादयो न वन्त्यादिनिः । तस्माद्व्यवस्थित-
मिदं विषयमप्राप्य चक्षुः परिच्छिनत्ति अञ्जतदहनादिकृता-
नुग्रहोपाधौ गत्वा नयनमेव । परिच्छेदानन्तरं नु पश्चाद्व्यमनेन
केनाप्युपघातकेन अनुग्राहकेन वा मूर्तिमतं दृष्यते तस्यो-
पघातानुग्रह इति न निषिध्यते विषयकारादिभूक्तेः मूर्तस्य-
स्थाद्यद्य इव मनस्येति । अत्रापः प्राह-नयनाज्ञायता
रश्मयो निर्गत्य प्राप्य च रविचिह्नरश्मय इव वस्तुप्रकाश-
यन्तीति नयनस्य प्राप्यकारिता श्रेयस्येत् सूक्ष्मत्वेन च तेषां
वन्त्यादिभिर्दाहादयो न भवन्ति रविचिह्नम् तथा दर्शनात्
तद्वदुत्कर्तं तेषां प्रत्यक्षादिप्रमाणप्राप्त्येन अद्यानुभवस्य-
त्वात्तत्प्राधान्यामन्यस्तित्वकल्पनेनैव प्रसङ्गादस्तुपरिच्छे-
दान्यथानुपपत्तेस्तै सतीति कथ्यत इति चेन्न तान्तराणां
तत्परिच्छेदोपपत्तः नहि मनसोरश्मयः सन्ति न च तदप्राह ।
वस्तुपरिच्छिन्नति वक्ष्यमाणयुक्तित्वस्य तत्सिद्धेः न च
रविचिह्न्यादिरहणमात्रावेतानां नयनरश्मीनां वस्तुपरि-
च्छेदो युज्यते नवमस्तत्वात्तत्तादितगततारीरश्मीनामपि स्पर्श-

विषयवस्तुपरिच्छेदप्रसङ्गादित्यत्रं विस्तरेणेति गाथार्थः । तद्वैव
मञ्जनञ्चक्ष्णानादिविषयविहितानुग्रहोपघातशून्यत्वब्रह्मणेतोर
प्राप्यकारितां चक्षुः प्रसाध्य हेत्वन्तरेणापि तस्य तां प्रसाध-
यितुमाह-

जइ पत्तं गिएहज्जनु तगयमंजणरओमझाइयं ॥

पिच्छेज्ज यं न पासइ अपत्तकारितत्रो चक्खु ॥ १२॥

यदि तु प्राप्तं स्वयं चकुरेद्धीयादित्युच्येत तदा तत्तत्प्रामा-
संभङ्गमञ्जनरजोमन्त्रशाकादिकं पश्यदवगच्छेत् तस्य निर्वि-
वादमेव तत्प्रामत्वेनोपपत्त्यर्थः यस्मात् न पश्यति ततोऽप्राप्त-
कारि च कुरिति स्थितम् । यद्यप्यप्यकारि चकुरत्तर्ह्यप्राप्त-
त्वाविशेषात्तत्स्वस्याऽप्यर्थस्याविशेषेणग्राहकं स्यात् प्रतिनियत-
स्येति चेन्न ज्ञानदर्शनवरणान्देस्तत्प्रतिविषयकस्य सद्भावा-
न्मनसा व्यञ्जिताराध तया ह्यप्राप्यकारित्वे सत्यपि नाविशेषो-
प सर्वायेषु मनः प्रवर्तते इन्द्रियाद्यप्रकाशितेषु सर्वेषा अष्टश-
धुरायेषु तत्प्रत्यक्षदर्शनादित्यत्र प्रसंगान्ति गार्थ्याः । तदेवं
व्यवस्थापिता चकुरां प्राप्यकारिता-विशेषः ॥

तदेवं नयनमनसोर्विस्तरेणाप्राप्स्यकारितायां साधितायां नय-
न पक्षेऽद्यापि दूषणशेषमुत्पश्यन् परःप्राह-

जइ नयणिंदि य पत्तकारि सव्वन्न गिएहए कम्हा ॥

गहणागहणं किंकयमपत्त विसयत्त सामन्ने ॥ १ ॥

यद्युक्तं युक्तियो नयनं हि यमप्राप्तकारि तर्हि सर्वमपि त्रिनु
वनान्तर्वेति वस्तुनि कुरम्यं कस्मान्न गृह्णाति अप्राप्तिवाविशे-
षां तन्मयकीकरोति अप्राप्तां विषयो यस्य तदप्राप्तिविषयं त-
द्भावोऽप्राप्तविषयत्वं तस्मिन् सामान्येऽविशिष्टेऽपि सति य-
दिदं कस्यचिदर्थस्य ग्रहणं कस्यचिदग्रहणं तत्किञ्चित् कि न-
बन्धनं नेह किञ्चिद्विषयनमुपस्यह्याम इतिभाष्यः इतिगायार्थः ।
तस्माद्भो आचार्य ? तस्य च कुपो विषयपरिमाणोऽनैयत्यमा
प्रोतीत्येतदेवाह—

विसयपरिमाणमनिययमपत्त विसयति तस्स मणसोब्ब ।

मणसो वि वित्तय नियमो नक्कमइ जअओ समवत्थ ।

विषयस्य ग्राहकस्य परिमाणमनियतमपरिमितं प्राप्नोति तस्य चक्षुः इति ज्ञानहेतुमाह अप्राप्तविषय इति कृत्वा मनसहावेति दृष्टान्तप्रयोगः यदप्राप्तमपि विषयं परिचिन्तयति न तस्य तत्परिमाणं युक्तं यथा मनसः । अप्राप्तं विषयमनुगच्छति चक्षुस्तस्मान्न तस्य तत्परिमाणं युक्तमिति । अथेह प्रयोगे दृष्टान्तस्य साध्यवैकल्ये स्वरूपदर्शयति मनसा दृष्टान्तीकृतस्याप्राप्त्यकारिणे विषयनिर्णयोऽस्त्येवेति शेषः । कुत इत्याह । (मनसः) तद्विषयः सर्वेष्वर्थेषु न क्रामति न प्रसरति इति गार्थायैः । तथाहि—

अत्यगहणेसु मुञ्चुइ सत्तेसु वि केवलाई गम्मेसु ।

तं किं कयमगहणं अपत्तकारित्तसामझे ॥

अर्था एव मतेदुः प्रवेशत्याद्गहनानि तेष्वनन्तेषु सत्स्वपि विद्यमानेष्वपि कथं नूतनं चित्याह । केवद्वं केवद्वासादिपञ्चसामव्यवहानागमादीनां तानि केवद्वादीनि तैर्गम्यन्ते हायन्ते केवद्वादिगम्यानि तेष्वेवं नूतनेष्वर्गहनेषु सत्स्वपि कस्याचिन्मन्दमतेर्ज्ञान्तोभ्यां मुह्यति कुण्ठी जयति । तदवगमनात् न प्रजयति तान् गहनं नूतान् केवद्वादिगम्यान् सतोऽप्यर्थान् गृह्णाति तापर्थं तत्र तदवगमपि भयत्नं पृष्ठाभि तदेतन्मनसोऽगूहणमर्थानां किं कृतं किं निबन्धनमाप्तकारित्वसामान्येऽप्राप्तकारित्वे

तुल्येहीत्यर्थः । तस्मान्मनसोऽपि विषयपरिमाणसङ्गादादत-
न्तर्गायोक्तस्यविकरो द्रष्टान्त इति स्थितमिति गायार्थः ॥
तर्किकृतमग्रहणमर्थानामपीत्यत्रप्राप्तिप्रायः आशङ्कमानःप्राह
कम्पौदय उवसाहा चतुर्व ननु श्रोत्रेण वि तं तुद्वं ।

तुह्यो न उगाधंजो एसो संपन्न विसए वि ॥

यत्केचिद्विधानां मनसो ग्रहणं न तत्तदवयवकर्मदीयाद्वा स्वभावाद्वा इति परो ब्रूयात्स्वेतद्वावनेषि तुल्यं यस्तत्तत्प्रत्ययप्रत्ययकारित्वे तुल्योऽपि कर्मोदयत् तत्स्वभावाद्वा काश्चिद्विधानां गृह्णाति न सर्वानिति तदेवं नयनस्य प्रत्ययकारित्वेऽपि प्रसङ्गवृक्कणं प्रत्ययकारिवादिना यद्दृग्गमकं तत्परहितम् अथवा यो नयनमनसोः प्रत्ययकारित्वमन्युगचञ्चति तस्याप्येतद्दृग्गममापतत्येव यच्च द्योर्दृग्गणं न तदेकस्य दातुमुचितमित्येतेष्वेति निश्रय प्राह 'तुल्योऽप्येति' वा स्य यथा पर्याप्तप्रतिप्रसन्नवृक्कणोच्चाग्रन समुल्यः समानः केत्याह संप्रातिप्रत्ययत्वेऽपि नयनमनसोरङ्गु प्रत्ययमाने तथाह्यत्रादि शङ्कते वक्तुं यद्वादि प्राप्तमर्थं गृह्णाति चकु सत्तर्हि तसंप्रासमननाञ्जनजोमयश्राकादीन् कस्मात्प्रवृज्जाति । मनोऽपि प्राप्तान् सर्वानपि किमिति न गृह्णाति घटप्राप्तिकावे पडादयो न प्राप्ता प्वेति चेन्न तदप्राप्तौ हेत्वभावात्तथाहि न तावत्कटकुट्यादयस्तेषामाचारकास्तैरुत्तरितानामपि मेवादीनां मनसोऽपरिच्छेदात् न भवत्कर्मदीयात्स्वभावाद्वा प्रतिनियतमेव मनः प्राप्तोति तन्नैवतदप्रत्ययकारित्वेन नयनस्य अपि समानमिति गार्थार्थः । तस्मात्किमिह स्फुरिति मन्यद्वा ॥

सामत्याज्ञावाओ मणोव विमयपरउ पणिह्हेइ ॥

कम्मक्खओवसमओ साणुग्गहओ य सामत्थं ॥ १ ॥

चक्रुः शिखान्तनिर्दिष्टं नियतविषयपरिमाणान्तरतो न युक्ता-
दिति प्रतिज्ञा चतुष्षष्टि कृत्वा प्रकामदृश्यते सामर्थ्यानावा-
दिति हेतुर्नोपपत्तिरुक्तं इत्यन्तः सामर्थ्येनाया नयनस्य कुत
इत्याह (कामस्यैव इत्यादि) तत्त्वान्नकर्मक्रियापरिमाण-
स्वानुग्रहतश्चाद्यान्तर्ग्रथि केवुचिद्योत्यंश्चावस्थित्यर्थेष्वयं प-
रिच्छेदे कर्तव्ये योचनस्य सामर्थ्यं ज्ञवति इदमुक्तं भवति अ-
प्राप्तत्वेन सामर्थ्ये येष्वर्थेषु सामर्थ्यविषये कर्मक्रियापरमाणं ज्ञवति
तस्य स्वसामर्थ्योऽप्युपशोके नमस्कारादिसामर्थ्यात् । सकाराद्
नुग्रहो भवति तेऽर्थेषु कर्मक्रियापरिमाणस्य द्वात्रिंशत्तरेषामप्रत्य-
नुग्रहाच्चक्रुषो ग्रहणसामर्थ्यं ज्ञवति येषु त्व्येषु ग्रहणविषये
कर्मक्रियापरिमाणः शेषसामर्थ्यनुग्रहश्च नास्ति तेषु तस्य सामर्थ्या-
नावा इत्यर्थेऽपि तत्त्व ए गम्यते तस्माद्व्यवस्थितप्रमाण्यका-
रित्वं नयनस्य । विशोऽ ।

इहसुगमनानुसारिणः श्रोत्रमप्राप्यकारि प्रपतिपन्नते तथाच
तद्व्याथाः चक्षुः श्रोत्रे मनाऽप्राप्यकारिनि तदयुक्तमिहाप्राप्यकारि
तत्रप्रतिपन्नं शोचते इत्ययं विषयकृतानुग्रहेऽपघातान्नो यथा
ननुमनसः। श्रोत्रोद्दिश्य च शङ्खत् प्रपतिपत्तौ दृश्यते भवो
जातवाशकस्य समीपे महाप्रयत्ननाभिक्तकृत्स्नरक्षणकश्रवणं
यत्ना विद्युत्प्रपत्तौ तत्रस्यासम्भेदोवाचिन्तां नित्योपश्रवणतो व
धिरितीनां शङ्खत्प्रपत्तौ। शङ्खत्प्रमाणो व क्षणचिदंशद्वारय
सर्वतो जलसंवेगनयने प्रसममिदगृह्णानं तत्रोद्दिश्येदंशमा
गच्छन्ति ततः संवेगव्युत्पत्तः। ननु यदि श्रोत्रेन्द्रियं प्रामेयं
शङ्खत् गृह्णानं नाग्रामं तर्हि यथा गन्धादौ गृह्यमाणं तत्र दृग्
प्रभादिनेदप्रतीतिर्यत्र शङ्खत्पि न स्यात् प्रामो हि विषयः
परिनिष्ठमानः सर्वोपि समिहित एव तत्रयं तत्र दृग्प्रामा
दिनेदप्रतीतिर्भवितुमर्हि अथ च प्रतीयेते शङ्खत् दृग्प्रामादि

तथा तथा च लोके वक्तारः श्रूयन्ते कस्यापि दूरे शब्द इति । अन्यच्च यदि प्राणः शब्दो गृह्यते श्रोत्रेन्द्रियेण तर्हि चाण्डाबो-
क्तोऽपिशब्दः श्रोत्रेन्द्रियेण श्रोत्रेन्द्रियसंस्पर्शे गृह्यते इति श्रो-
त्रेन्द्रियस्य चाण्डाबोक्तस्य दूरावप्रसंगः तन्न श्रूयः पदव्यतिष्ठाम-
मितिष्ठति श्रोत्रेन्द्रियस्य प्राप्यकारित्यं तदेतदिति महामोहं
देवमन्त्रप्रापितं यथा यद्यपि शब्दोऽप्यातो गृह्यते श्रोत्रेन्द्रियेण
तथा ऽपि यत उच्यते शब्दस्तस्य दूरासन्नत्वं शब्दोऽपि स्व-
भाववैचित्र्यसंनवात् दूरासन्नादिनेदप्रतीतिर्भवति । तथा हि-दूरोदात्तः शब्दः क्रीणशक्तित्वात् विन्न उपवर्ज्यते स्पष्ट-
रूपो वा ततो लोके लोको वदति दूरे शब्दः श्रूयते यस्य च
वाक्यस्यायं ज्ञावायं दूरादायः शब्दः श्रूयते इति स्यादित-
देवमन्त्रप्रसंगः प्राप्नोति तथाहोतदपि वक्तुं शक्यते दूरे रूप
मुपवर्ज्यते किमुक्तं भवति दूरादागतं रूपमुपवर्ज्यते ततश्चक्र-
रापे प्राप्यकारि प्राप्नोति न चेत्यते तस्मान्नैतत्समीचीनमिति
तदयुक्तं यत इह चक्षुरो रूपगृह्यतानुग्रहोपघातो नोपवर्ज्यते
श्रोत्रेन्द्रियस्य तु शब्दकृत उपघातोऽस्ति एतच्च प्रागेवोक्तं ततो
नातिप्रसंगदानुमुपपत्तिम् । अन्यच्च प्रत्यासन्नोऽपि जनः
पवनस्य प्रतिकूलम्भायतिष्ठमानः शब्दं न गृणोति पवनवर्त्मनि तु
वर्तमानो दूरदेशस्थितोऽपि गृणोति तथाच लोके वक्तारो न
वयं प्रत्यासन्ना अपि त्वदीयं वचः श्रुणुमः पवनस्य प्रतिकूलम्
वयानात् यदि पुनरप्राप्तमेव शब्दं रूपमेव जनाः प्रमिष्यु-
स्तां हि वातस्य प्रतिकूलम्भयतिष्ठमाना रूपमिव शब्दं यथा
वस्थितं प्रत्यासन्नाः प्रमिष्यन्ति च प्रमिष्यन्ति तस्मादप्यन्ता एव प-
रमाणवः श्रोत्रेन्द्रियेण परिगृह्यन्ते इत्यन्यथमन्युपगन्त्यं तथा
च सति पवनस्य प्रतिकूलम्भयतिष्ठमानानां श्रोत्रेन्द्रियं न शब्द-
परिमाणवो वैपुल्येन पाण्डुरान्ति तेषामन्यथा वातेन नीयमा-
नत्वात् ततो नैव शृण्वन्तीति न काचित् कृतिः । यद्यपि
चोक्तं चाण्डाबोक्तस्य शब्दोऽपि प्राप्नोतीति तदपि चेत्तावद्विषय-
रुपज्ञापितमिवास्मीचीनं स्पर्शस्पर्शश्चैवस्या या लोके
काल्पनिकत्वात् तथाहि न स्पर्शस्य व्यवस्था लोके पार-
मार्थिकी नयाहि यामेव लुप्तमपे चाण्डात्रः स्पृशन् प्रथति
तामेव वृष्टुः श्रोत्रियाऽपि, तथा यामेव नावमधिरोहतिस्म चा-
ण्डात्रस्तामेवायरोहति श्रोत्रियाऽपि, तथा स एव मारुतश्चाण्डा-
त्रमपि स्पृशुः श्रोत्रियाऽपि स्पृशन्ति, न च तत्र तयोः स्पर्शदोष-
व्यवस्था तथा शब्दपुद्गलसंस्पर्शोऽपि न भवतीति न कश्चि-
दोषः । अपि च यदा लोके केतकीद्वलनिचयं शतपत्रादियुष्म-
निचयं वा शिरसि निश्चयं वृष्टुपि वा मृगमदचन्दनाद्यवेषेन
मारचय विविधं वीथ्यमागत्य चाण्डाबोऽवतिष्ठते तदा तत्र-
तत्र शक्तिरादिगणपुद्गलाः श्रोत्रियादिनास्तस्मात्स्वपि प्रिय-
शक्ति नतस्तत्रापि चाण्डात्रस्य शब्दोऽपि प्राप्नोतीति तद्दोषव्यवस्था
मिकेन्द्रियमप्राप्यकारि प्रतिपत्तयं नैवेतद्वचतोऽप्यागमे प्रति-
पाद्यते ततो वाशिरात्रलिपनमेतदिति कृतं प्रसंगेनेति तान् ॥ अ.म. ।
तथा च तत्तावतारिकायाम् "वाँडाः पुनरिदमादुः श्रोत्रं न प्रा-
प्य युगिमाच्छुचि । दिदेशे शब्दपदेशान् करोति शब्दे यतो ह्यन्य-
॥ ७७ ॥ तथा हि । प्राप्यमन्त्रविश्रुजन्ते जलमुचा मर्त्यजितं
गजितं प्रोमोत्रयत्रमपे चातकत्रया ज्ञामकृण दक्षिणः केकाः
केकिकुट्टम्वकस्य विन्नमन्येताः कथाः काननाहिदेशे शब्द-
पदेशानिति न किं शब्देस्ति संप्रत्ययः ॥ ७८ ॥ प्राप्यकारि-
यदितु त्रयवन् स्यात्कीर्ति तत्र न कथं न सैषः । प्रस्तुतः समु-
द्वह्यदपदेशः शङ्करास्तुष्टि यथा स्मनायाय ॥ ७९ ॥ वेदया
नुरागप्रतिमं तदेतत् तस्युपहृष्टयन्त्रिचक्रादयोत् । प्राणं यदेव

व्यपदेशज्ञानं प्राप्तप्रकाशं कुरुते मनीषाम् ॥८०॥ तथाच “मन्द-
मन्दमुद्देश्यं परिमदप्रामाथ्यमिहोपायः सौम्यमुद्देश्य-
मनुपयते कुत्सास्फुटं मल्लिकाः । गन्धो बन्धुर एव दक्षिणादिशः
श्रीचक्रान्तराप्रमानित्यतस्तु विद्यते तनुभूतां शान्ताया प्रत्ययः
॥ ८१ ॥ अस्ति त्वमिच्छिण्यापि ध्वनित्राविनिश्चयः । शेषु-
वीमादधानेन दिग्देश्यपदेशिनी ॥८२॥ तथाहि । सेयं समीरज
हरीहरिचन्दनकु-संवादिनी वनयुवः प्रसने प्रवृत्ता । स्फुटित-
स्फुरत्युत्पन्नपञ्चवितांगपिमा मातनेति तरुणी करपञ्चवध ८३
अयानुमानादधिगम्य तेषां हेतूस्तनस्तद्व्यपदेशिनीधीः ।
न घ्राणतः स्पर्शतश्च तादृकं प्रत्यक्षरूपा प्रथमे मनीषा ॥ ८४ ॥
श्रोत्रेपि सर्वं तदिदं समानमात्राक्रमानोऽपि न मन्यसे किम् ।
दृश्यञ्चोक्तामपिकामीनां यत्संमन्यते कामुक एव साध्वीम् ८५
स्फुट्या यैव प्रतिबन्धमाशु शोवादिशब्दाऽयमिति प्रतीतिः ।
प्राच्यादिद्रादिगतेऽपि शब्दे तयैव युक्ता प्रतीतिर्नान्तरा ॥
८६ ॥ दिग्देशानां श्रुतिविषयता किंच नो युक्तियुक्ता युक्त्ये-
वा ज्ञाति न कथं ध्यानरूपत्वमेवाम् । तस्माद्विज्ञप्रमिति वि-
षयास्ते विंशतिरिति शब्द सिद्धे चैवं जवतु लुनरां साधने साध्य
सिद्धिः ॥ ८७ ॥ अपिच । गृह्यते यदि विनैव संगति किं तद्वातु
गुणमास्ते ध्वनी । दूरतोपि ध्रुवणा समुन्मिषे-द्वयया तु निक-
टऽपि नैव सा ॥ ८८ ॥ मुहुर्मासं मय्यं स्फुरति सानुज्ञागम-
समुन्मिषतयुक्ता एकैकशक्राण्युता । सकामतनका-
मिनी कश्चित् योजनतामस्यरा न किं निशि निशम्यते सपदि दूर-
तः काकली ॥ ८९ ॥ पदुदितकपटसंयुतेषु भवति कथं
सदनेऽपि शब्दयुक्तिः । पदुघटितकपासंयुतेषु भवति कथं स-
दनेऽपि गन्धयुक्तिः ॥ ९० ॥ तथाहि । कर्पूरपारीपरिरेजना-
जि श्रैखण्डखण्डे मृगनाजिमिधे । ध्रुमायमानं पिहितेवगरे
गन्धप्रवर्धो वहिरज्युपेति ॥ ९१ ॥ द्वारावृतेऽपि सदनं प्रणय-
प्रकर्षादेवं प्रिये स्फुरदपत्रया स्खलन्ती । द्वारिस्थितस्य सर
साकुञ्चयश्रिकायाः कर्णातिथो भवति ममयसूक्तिमुद्रा ॥ ९२ ॥
एवं च प्राप्त एवैव शब्दः श्रोत्रेण गृह्यते । श्रोत्रस्यापि ततः सिद्धा-
निर्वाशा प्राप्यकारिता ॥ ९३ ॥ रत्ना ० २ प ० ॥

(१०) संप्रति इन्द्रियाणां विषयपरिमाणिरूपणार्थमाह-
सोऽंदियस्स सं जेतुः केवति ए विम ए पञ्चते ? गोयमा ।
जह्वनेण अंगुलस्म अस्सेवेज्जज्जागे उक्कोसेण वारमहिं
जोयणेहिंतो जिन्ने पुगळे पुट्टे पविट्ठाई सदाई सुणें ।
चर्खिंदियस्म ए जेतुः केवति ए विम ए पञ्चते ? गोयमा ।
जह्वनेण अंगुलस्म सेवेज्जज्जागे उक्कोसेण सातिरंगा-
ओ नोयणसयसहसाओ अन्जिन्ने मुगळे अपुट्टे अप-
विट्ठाई रूवाई पामाति । घाणिंदियस्म पुट्ठा, गोयमा ।
जह्वनेण अंगुलस्म अस्सेवेज्जज्जागे उक्कोसेण नवहिं
जोयणेहिं जिन्ने पागळे पुट्टे पविट्ठाई गंधाई अगवाई ।
एवं जिन्दिंदियस्म वि । फामिंदियस्म वि ॥

इह श्रोत्रादीनि प्राप्तविषयपरिच्छेदव्यात् अङ्गुलान्संख्येयमा-
गद्व्यापानं शब्दादिच्छेदं परिच्छिन्दति नयनं वा प्राप्यकारीति तज्जन्यतोऽङ्गुलान्संख्येयमागदव्यवहितं परिच्छिन्नचित्तं किमुक्त-
मवति ज्ञयन्तोऽङ्गुलान्संख्येयमागदव्यवहितं व्यत्यसिचिं सत्यं
ननु ततोऽप्यतिरिक्त-मिति प्राणिप्रसिद्धाश्चामर्थः । तथाच ना-
निसिद्धिहृदमङ्गरजोमहादिकं चक्षुः पश्यति । उक्तञ्च - “अ-
चरमसंख्यजगुणं भागातो नयणवज्जाणं । संख्यजोऽङ्गुलजगा

नयणस्स इत्ति” उक्तवस्तु श्रोत्रेन्द्रियं द्वादशज्यां योजनेन्य
आगतान् अक्षिगन्तान् अव्यवहितान् नाथैः शब्दात्तरेवातादिकै-
र्वा प्रतिहतवृत्तिकानित्ययैः पुद्गलान् अनेन पौञ्चिकशब्दो
नाम्बरगुण इति प्रतिपादितः । यथाच शब्दस्य पौञ्चिकता
तथा तथाप्येकायाम् प्रपञ्चिमिति न न्यः प्रपञ्च्यते स्पृ-
ष्टान् स्पृष्टमात्रान् शब्दान् प्रविष्टान् निर्बुतेन्द्रियमध्यप्रविष्टान्
गृणाति न परतोऽप्यगतान् कस्मादिति चेदुच्यते परत आगता-
नानां तेषां मन्दपरिणामवज्जावात् तथाहि परतः आगताः
खतु ते शब्दपुञ्जस्तथा स्यान्त्यात् मन्दपरिणामास्तयो-
पजायन्ते येन स्वविषयं श्रोत्रविज्ञानं नाप्यादयितुमर्थाः ।
श्रोत्रेन्द्रियस्यमपि तत्तथाविधमज्ञततरं वञ्चं न विद्यते येन पर-
तोऽपि आगतान् शब्दान् शृणुयादिति चक्षुरेन्द्रियमुक्तवतः
सात्त्विकान् योजनसतसहस्रादिरन्यानिज्ञानं कटकुर्यादि
भिरन्यथाहितान् पुञ्जान् अस्पृष्टान् दूरस्थितान् अत एवाप्र-
विष्टान् (स्वाहंति) रूपात्मकां पश्यते परतोऽप्यव्यवहित-
स्यापि परिच्छेदे चक्षुः शक्त्यभावात् नन्वङ्गुलमिह त्रिधा तय-
या आत्माङ्गुलमुच्ययाङ्गुलं प्रमाणान्गुलञ्च तत्र “जेणं जयामणा-
सातेसि जं होइ माणखवं तं । तं भणिमिहोयाङ्गुलजणियपमाणं
पुण इमतु” इत्येवं रूपमात्माङ्गुलं “ परमाणु तसरेण रहरेण
अगयं च बावस्त । त्रिखला जया य जवा अट्टगुणा विवाहि
या कमसे । तत्रेन्द्रियविषयपरिमाणं किमात्माङ्गुलेनाहो भित्त
उच्ययाङ्गुलेन उच्यते आत्माङ्गुलेन तथा चाह चक्षुरेन्द्रिय-
विषयपरिमाणचिन्तायां भाष्यकृत “ अण्यत्तकारि नयणं मणो
य नयणस्स विसयपरिमाणं । आयाङ्गुलेन वक्खं अयरित्तं
जोयणाणं तु ” । प्रज्ञा. १५ पद ।

अंगुलजोयणवक्खो समहिओ नव वार मुक्खो विसओ ।
चक्खू त्थि-सोयाणं अंगुल अस्संख्यजोयणंते ॥

अस्या व्याख्या-स्वं च तद्गुणं च स्वाङ्गुलं जगवहपद्मादेरार-
ज्य यस्ययद्भवति तेनाङ्गुलेन योजनवृत्तः समधिकः किंचिद्वि-
षयात्परिच्छिन्नश्चक्षुः नव चादशयोजनानि साङ्गुलेनैवत्यापि
छट्यः । उक्तवत उक्त एतस्मिन्श्रोत्राणां यथाक्रमं योज्यं-
तत्र त्रयाणां स्पर्शनरसनघ्राणानां नव योजनानि श्रोत्रेन्द्रियस्य
पुनर्द्वादश जघन्यतेः पुनरंगुलान्संख्येयतामिति गथायते । दृशो ।
ननु देहात्मणमुच्ययाङ्गुलेन कियते देहाश्रितानि चेन्द्रि-
याणि तनस्तेषां विषयपरिमाणमपि उच्ययाङ्गुलेन कर्तुमुचितं
कथमुच्यते आत्माङ्गुलेनेति नैव दोषः यद्यपि हि नाम देहाधि-
तानिन्द्रियाणि तथापि तेषां विषयपरिमाणमात्माङ्गुलेनै-
कदेहानन्यथाद्विषयपरिमाणस्य तथा चांमुमवयवमङ्गुलपु-
रस्सं ज्ञाय हृदयाह । “ननु जणियमुस्संख्यं, पमाणो
जीवदेहमाणाई । देहपमाणं तं चित्रं उ इंदियविसयपरिमा-
णं” ॥ १ ॥ अत्र देहपमाणत्वं चित्र इति यत्र उच्ययाङ्गुलमेवयं
नेक्तं तदेहप्रमाणमात्रमेव नन्विन्द्रियविषयपरिमाणं तस्या-
त्माङ्गुलप्रमथ्यादिति अय यदि विषयपरिमाणमिन्द्रियाणामु-
च्ययाङ्गुलेन स्यात्ततः को दोष आपद्येत पञ्चभूतः शतानि मनुष्या-
णां विषयव्यवहारविच्छेदस्तथाहि यद्भरतस्यात्माङ्गुलं तन्कि-
ल प्रमाणान्गुलं तच्च प्रमाणान्गुलमुच्ययाङ्गुलसंख्येयं जवति-
“उस्सेहंगुलमेगं हवइ पमाणान्गुलसहस्रगुणमिति वचनात्” ।
ततोऽत्ररतसगर्गादिचक्रवर्तिनां वा अयोध्यादयो नगरां ये तु स्क-
न्ध्यागा आत्माङ्गुलेन चादशयोजनयामतया सिद्धान्ते प्रसि-
द्धास्ते उच्ययाङ्गुलप्रमित्या अनेकानि योजनसहस्राणि स्युः तथा
च सति तत्राप्युपशब्दादिषु तास्तिमेयादिशब्दध्वननमवगमा

पठेत "बारसहिं जोयणहिं आजिगएहएसहं" इति वचनात् । अथ च समग्रनगरव्यापी समस्तस्कन्धावाख्यापी च विजयदक्कादि शब्द आगमे च प्रतिपाद्यते तथैव च जनव्यवहारस्तत एवमागमे प्रसिद्धः पञ्चधनुः शतादिमनुष्याणां विषयव्यवहारोऽयं च्छेदं प्राप्तापि दित्यान्तुः श्वेनैन्द्रियाणां विषयपरिमाणमवसात व्यं नोच्छ्रयांगुत्रेन तथाज्ञायाकृत- "जं तेण पंचप्रणुसय, नरादि विसयविवहारोच्छेदो । पावह सहस्सगुणियं, जेण पमाणंगुत्रं ततो" ॥ १ ॥ अथ तस्मादात्माहुवेनैवेन्द्रियाणां विषयपरिमाणं नोच्छ्रयांगुत्रेनोते । उपसंहारवाक्यं स्वतः परिज्ञावनी यम ॥ प्रज्ञा० १५ पद ॥ अपिच यानि देहस्यात्मभूताभ्यंवेन्द्रियाणि तान्यपि तावन्तवर्णायुच्छ्रयांगुत्रेन मीयन्ते किंपुनरिन्द्रियविषयपरिमाणमिति दर्शयति ॥

इंदियमाणे वि तयं, जयणिज्जं जंति गाउआइणि ।

जिह्वादिदियामाणं, संवहारे वि रुजेज्जा ॥

इन्द्रियाणि श्रोत्रादीनि तानि चेद "कायव पुष्पुगोत्र य म-सूरअमुत्तयस्स कुसुमं" चेत्यादिना प्रोक्तानि इत्येन्द्रियाणि गृह्यन्ते तेषां मानं प्रमाणमनुज्ञासंख्येयमागादिकं तत्रापि-कर्तव्ये गृहीतव्ये बोध्यं वा तदुच्छ्रयांगुत्रं जनीयं कापि व्यापार्यते कापि नेत्यर्थः स्पर्शनेन्द्रियमकं तेन मीयते शेषाणि त्यामांगुत्रेनैवेति भावः कुत इत्याह (जमित्यादि) ययस्मा-त्रिगव्यूतीत्यादिमानानां गुणत्रयमिणं जिह्वेन्द्रियादिमानं य-युच्छ्रयांगुत्रेन गृह्यते तदा संव्यवहारं कल्पद्रुमसादिपरिज्ञानं ब्रह्मण विरुद्धं न घटेत्यर्थः । इदमुक्तं जवति " वाहल्लभो य सव्याहं अंगुल असेखभागं एमेव पुहुत्तओ नवरं अंगुल पुहत्तस्स ण इत्यादि वचनात् अंगुलप्रयुक्तव्यवहारं जिह्वेन्द्रियं निर्णीतं त्रिगव्यूतादिमानानां च जन्तूनां च तदनुसा-रितया विशालानि तुषानि जिह्वा च ततो ययुच्छ्रयांगुत्रेन तेषां कृत्वाकातरायां कस्य जिह्वेन्द्रियस्यांगुलप्रयुक्तव्यवहारं विस्तरं गृह्यते तदाऽप्यल्पतया सर्वापि जिह्वां न व्यापुन्यात् ततश्च सर्वव्यापितया रसवेदनब्रह्मण व्यवहारो न घटते तस्मादात्मांगुत्रेनैव जिह्वादिमानं घटते ततश्च देहात्मभूतानिन्द्रियाण्यपि सर्वाण्युच्छ्रयांगुत्रेन यदा न मीयन्ते तदा इन्द्रियविषयपरिमाणस्य दूरे वाती इति गार्थाः । तदेवं " उस्से हपमाणओ मिणे देहं " इत्यत्र पारिशेष्यादेर्दशध्वेन यद्वृत्त्यते तद्दर्शयन्ब्राह्म-—

तणुमाणं चिय तेषां, हविज्ज जणियं सुए वि तं चेव ।

एण देहमाणो, नारायणं मिज्जति ।

तस्मादिन्द्रियपरिमाणे इन्द्रियविषयपरिमाणे चैकान्तेनो-च्छ्रयांगुत्रेनैवमाणं दोषस्य दर्शितत्वापारिर्देशोपपत्त्यनुमानमेव तेनासंशयांगुत्रेन भवेन्न पुनरिन्द्रियपरिमाणं विषयपरिमाणं भेति नायः ॥ युगत्रयमिणं रसवेदनव्यवहारस्य चक्रवर्तिभूतनगरादीनि भूयान्दिशब्दश्रवणव्यवहारस्य चाज्ञा वप्रसङ्गस्य तदनुसन्धानादिति । किंचेन्द्रियपरिमाणं तद्विषयपरिमाणं नोच्छ्रयांगुत्रेन परः स्वमनीषिकयाऽर्था पर्यैव श्वेन पुनः श्रुते साक्षादतत्तत् काव्यजिह्वितं किं पुनस्तर्हि साक्षात्तत्वाभिहितमित्याह (मणियं सुए वि तं चेवत्यादि) श्रुतमपि नोदय देहमानमेवोच्छ्रयांगुत्रेन भणितं नान्यदिनिकेन पुनर्निग्रह्येनैच्छुनेऽभिहितमित्याह (एणणेत्यादि) अर्थनिर्देशा एवायं सूत्रात्प्राक्स्वेषं कष्टव्यस्तथा "इच्छाएणं उस्सेहंगुलपमाणं

नेरइय तिरिक्खजोणिय मणुस्सदेवाणं सरीरोवगाहणा उ मिज्जति" ॥ तदस्मिन् सूत्रे शरीरावगाहनैवोच्छ्रयांगुत्रमेव तेनोक्तं नत्विन्द्रियपरिमाणोद्यतस्तदात्मांगुत्रमेव द्रष्टव्यमिति गार्थाः ॥ विशेषः ॥

तस्मात्सर्वमिन्द्रियविषयपरिमाणमात्माहुवेनैवेति स्थितं ननु जयत्वात्मांगुत्रेन विषयपरिमाणं तथाधिगुतसूत्रोक्तं च कु-रिन्द्रिय विषयपरिमाणं न घटते अधिकस्यापि तद्विषयपरिमाणस्यागमात्तरे प्रतिपादनात् तथाहि—पुष्करणीपाकं मानुषोत्तरपर्वतसमीपवर्तिनो मनुष्याः कर्कसंक्रान्तौ प्रमाणांगुत्रनिष्पन्नैः सातिरैकैः एकविंशति योजनवृक्षैर्व्यवस्थितमादित्यमवशोकमानाः प्रतिपाद्यन्ते ॥ शास्त्रान्तरे च तथा तद्ग्रन्थाः " इगवीसं खनु ब्रह्मा, चउतीसं चेव तह सहस्साहं-तह पंचसया जणिया, सत्ततीसाए अतिरित्ता ॥ १॥ इह नयण विसयमाणं, पुष्करवरदीयकवासमणुयाणं । पुज्जेण य अवरेण य.पिहं पिहं होइ मणुयाणां ॥ इत्यादि ॥ ततः कथमधिगुतसूत्रात्मांगुत्रेनापि घटते प्रमाणांगुत्रेनापि व्यञ्जित्वाभावात् । उक्तञ्च " ब्रह्मेहिं पक्खीसाए, सायारं गेहिं पुष्कररूमि ॥ उदए पंचगति नरा, सूरं उक्कोसए दिवसं ॥ ३॥ ण यणिदियस्स तम्हा, विसययमाणं जहा सुए भणियं ॥ आउस्सेहपमाणं गुत्राणपक्केण वि न जुत्तं ॥ ४ ॥ " प्रज्ञा० १५ पद ।

ननु पुष्करवरदीपस्य मानुषोत्तरपर्वतद्विधाकृतस्याव्याज्जगवर्तिन्यहं मानुषोत्तरसन्निधायोक्त्युक्ते दिवसं कर्कटकसं कान्त्यामुदयं उपब्रह्मण्वाद्दस्तसमये च नरा मनुष्याः सूरमादित्यं पश्यन्ति अवशोकयन्ति, किमहूरं व्यवस्थितमित्याह सातिरैकैकविंशतियोजनवृक्षैर्व्यजनानां । एतदुक्तं भवति " सिया वीसहस्सा, दायसया जोयणाण तेचह्म । एगवीससहिं भागा कक्कमाइमिपेच्छनरा " इति वचनादर्थोद्वेग कर्कसंक्रान्ता गृह्यते दिवसं एतावति दूरे व्यवस्थितं सूर्यं मनुष्याः पश्यन्ति यथा—पुष्कराईमानुषोत्तरसमीपे प्रमाणांगुत्रनिष्पन्नैः सातिरैकैकविंशतियोजनवृक्षैर्व्यवस्थितमादित्यं तत्र दिने तन्निवासिनो द्रोकाः समवशोकयन्ति तत्र भ्रमति बाहुल्यात्सूर्याणां च शीघ्रतरगातिवाहुक्तं च " इगवीसमित्यादि " तस्मान्नयेन्द्रियस्य सातिरैकयोजनवृक्षसंख्यं विषयपरिमाणं यथा श्रुते प्रज्ञापनादिकेऽजिहितं तथा तेन प्रकारेणात्मांगुत्रोत्प्रेक्षांगुत्रप्रमाणांगुत्रानामेकानापि गृह्यमाणं न युक्तं प्रमाणांगुत्रे निष्पन्नस्यापि योजनवृक्षस्य च निष्पन्नसातिरैकैकविंशतियोजनवृक्षैः एकविंशतितमभागवर्तिन्येन बृहदन्तर्यामत्तस्मादेकत्र सातिरैकं ब्रह्ममन्त्रं सातिरैकैकविंशतिवृक्षाणि योजनानां नयनस्य विषयप्रमाणं ब्रूवतः श्रुतस्य पूर्वोपरविरोध इति परस्योक्तमिति गार्थाऽर्थः ॥ विशेषः ॥ तथा—नयनस्य विषयोऽप्रकाशकश्चस्तुपर्वताद्याश्रित्यात्मांगुत्रेन सातिरैकं योजनवृक्षं स्यात् प्रकाशकत्वादित्यच्छादितदिग्दक्षिणमपि विषयपरिमाणं स्यात् नात्र विषये नियमः कापि निर्दिष्टोऽस्ति सिद्धान्ते यतः पुष्करवरदीपादिमानुषोत्तरपर्वतसमीपे कर्कसंक्रान्तौ मनुष्याः प्रमाणांगुत्रनैव सातिरैकैकविंशति योजनवृक्षैर्व्यवस्थितं रविं पश्यन्तः प्रोच्यन्ते शास्त्रान्तरे इति तदुक्तं ।

सन्धमेतत् । केवलमिदं सूत्रं प्रकाश्यविषयं कष्टव्यं न तु प्रकाशकविषयं ततः—प्रकाशकोधिकरणमपि विषयपरिमाणं न विरुध्यते इति न कश्चिदोपः । कथमेव विषयोऽर्थोऽवसीयत

इति चेच्च्यते पूर्वसूरिकृतव्याख्यानात् सकव्रमपि हि काश्चि-
कथृतं पूर्वसूरिकृतव्याख्यानानुसरणैव व्याख्यायन्ति महा-
धियां न ययाक्रममात्रसन्निवेशं पूर्वगतसूत्रार्थसङ्ग्रहपरतया,
काश्चिकस्तु तस्य कचिस्तद्धितस्याप्यर्थस्य महता विस्तारेण
कचिद्विस्तारतोऽप्यनिरञ्जयानिनायेन अर्थोक्तैः स्वमतियया
वस्तुतयैतया ज्ञातुमशक्यत्वात्तद एवोक्तमिदमन्यत्र- “ जं
जह जणिमिभ्यादि” तस्मात् पूर्वसूरिकृतव्याख्यानान्माधिकृत
ग्रन्थविरोधः ॥ आह च ज्ञापयकृतं “ सुत्ताभिप्याओ यं पया-
सयणिज्जे तथं न उ पयासप । वक्खणओ विसेसो न हि संदे-
हादि वक्खणया । प्रज्ञा० १५ पद ॥

सातिरेकयोजनव्रत्ते नयनविषयप्रमाणं श्रुततः सूत्रस्यायमजि-
प्रायः इयं विवक्षा यदुत स्वयं तेजोरूपप्रकाशरहितत्वात्पर-
काशानीयं यद्वस्तु पर्वतगतादिकं तत्रैव तत्सातिरेकयोजनव्रत्तं
नयनविषयप्रमाणतया दृश्यं । ननु स्वयमेव तेजोयुक्तत्वेन प्र-
काशे च-प्रकाशिकं प्रकाशकं वस्तुनि, एतदुक्तं जवति कश्चि-
त्त्रिमं वचकुर्जायः सातिरेकयोजनव्रत्ते स्थितं पर्वतादिकं वीड्य
त इति प्रकाशनीयपर्वतगतादिकं वस्तुनि नयनस्य तद्विषय-
प्रमाणमुक्तं प्रकाशकत्वादित्यादिकेऽनियमः । कुतः पुनरयं
सूत्राभिप्रायो गम्यत, इत्याह-इत्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिः
कर्तव्या ननु संदेहादुभयपक्षोक्तव्रत्तत्वात्स्वस्य सर्वज्ञ-
णीतस्याव्रत्तताऽसमञ्जसाभिप्रायिता व्यवस्थापनीया व्याख्या-
नात्स्वं विषयविज्ञागेन धारणीयं न त्वयपक्षोक्तिमानुषमिदै-
स्तच्छिरोध उद्भावनीय इत्यर्थः । उक्तं च । “जं जह सुते जणि-
यं तदेव जह तं वियावणा नत्थि । किं काश्चियाऽणुओगो
दिट्ठो दिट्ठियहाणं हिं ।” तदेवमप्रसकारिता विचारप्रक्रमेण
नयनस्य विषयप्रमाणमुक्तम् ॥ विशेषे ॥

तथा प्राणन्द्रियजिह्वन्द्रियस्पर्शनेन्द्रियाणि गन्धादीनुत्कर्षतो
नवयोजनेभ्यः आगतान् अविश्रान् उच्यन्तैरप्रतिहतशक्ति-
कान् परिच्छिन्दन्ति न परत आगतान् परत आगतानां मन्दप-
रिणामत्वात्तावान् प्राणादीन्द्रियाणां च तथारूपाणामपि तेषां
परिच्छेदं कर्तुमवशक्यत्वात्-आह च भाष्यकृतं । “वारसहिं-
तो सुत्तं, सेसाणं नवहिं जाययेहिंतो । गिहंति पत्तमयं
एतो पशत्ते न गिहंति” (प्रज्ञा० १५ पद) मेघगजिता-
दिदिदृशदमुत्पृष्टतो चादशयोजनेभ्यः समायातं गृह्णाति श्रो-
त्रम्, उक्तशेषाणि त्विन्द्रियाणि घ्राणरसनस्पर्शनव्रत्तानि गन्ध
रसस्पर्शव्रत्तानमर्थमुत्कर्षतो नवयोजनेभ्यः प्राप्तं गृह्णाति ॥ इतः
परतोऽप्ययातं शब्दादिकमेतानि न गृह्णाति । ननु मेघगजिता-
दि विषयः शब्दः प्रथमप्रावृत्तिं दूरे प्रथममेघवृष्टौ सत्यां मृत्ति-
कादिगन्धश्च दूरादप्यायानां गृह्यमाणः समनुभूयते रसस्पर्शो
तु कथमिति चेच्च्यते-दूरादागतानां गन्धद्रव्याणां रसोपि
तावत्कश्चिद्भवत्येव स च तेषां जिह्वासंबन्धे सति ययासंभवं
कदाचित् केनचिन् गृह्यन् एव । तथा च वक्तारो ज्ञेयान्ति “कटु-
कस्य तीक्ष्णादीर्घा वस्तुनः संबन्धी अयं गन्ध” इति । यदिह
कटुकस्य तीक्ष्णादित्यं चोच्यते तदसंख्येय धर्मस्तनश्च ज्ञाय-
ते जिह्वासंबन्धे तेषां कटुकदिरसोऽपि गृह्णाति इति स्पर्शोऽपि
सीतादिदूरादपिशिशिरः पद्मस्यः स्पर्शसमुद्गमेभ्येनाया
तस्य वातादिरनुभूयते एवेति । यथेवं तर्हि द्वादशनवयोजनेभ्यः
परतोऽप्यायानां शब्दगन्धादयः किमिति न गृह्यन्त इत्याह-

द्वन्वार्णं मंदपरिणा-मत्ता प्रओ न इंदियवत्तं पि ।

अवरमसंखिज्जगुल्ल-जागओ नयणवजाणं ॥

द्वादशनवयोजनेभ्यः परतः समायातानां शब्दादिगन्धादि-
द्रव्याणां मन्दपरिणामत्वात् खतु परतः समायातानां तेषां
तथाविधपरिणामो भवति येन श्रोत्रघ्राणादिजिह्वाजनयनयोः
श्रोत्रादीन्द्रियाणामपि च तयाविधं वत्तं न भवति येन परतः
समायातानि शब्दादिद्रव्याणि गृहीत्वा स्वविज्ञानं जनयन्तु
तदेवमुक्तमिन्द्रियाणां उक्तं विषयपरिमाणम् । अथ जघन्यं
तद्विभिणपुराह (अवरमित्यादि) अवरं जघन्यं विषयप्रमाण
मुच्यते किमित्याह । असंख्याततमाद्बहुवादसंख्येयजागादागतं
गन्धादिकं घ्राणादीनि गृह्णाति किमतस्तत्सर्वेषामपीन्द्रियाणां
जघन्यविषयप्रमाणं नेत्याह नयनवर्जानां नयनस्य तर्हि का वाता
इत्याह-

संखिज्ज जागाओ, नयणस्स मणस्स न विसयपमाणं ।

पोगगमिच्चनिबंधा, जावाओ केवलस्सेवा ॥

अबुद्वासंख्येयजागाद्बहुवसंख्येयजागमयैव कृत्वा नयनस्य
जघन्यं विषयपरिमाणमितिसंनिकृष्टस्याज्जनशक्ताकारजोमद्वा-
देस्तेनानुपपन्नमिति ज्ञावः । मनसस्तु क्षेत्रतो नास्त्येव
विषयप्रमाणं नियमेन दूरे आसन्ने च तत्प्रवर्तते इत्यर्थः कुत इ-
त्याह । पुद्गलमात्रस्य नियमो नियमस्तस्याः जावान्मूर्ता
मूर्तसमस्तवस्तुविषयत्वेन पुद्गलमेवेदं प्रवर्तते इत्येवं नूतनस्य
नियमस्याभावात्केवलस्येवेत्यर्थः । इह यत्पुद्गलमात्रनिबन्धं
नियतं न जवति न तस्य विषयपरिमाणमस्ति यथा केव-
लस्य, पुद्गलमात्रनिबन्धाऽनियतं च मनस्ततो नास्य विषयप-
रिमाणं यस्य तु विषयपरिमाणं तत्पुद्गलमात्रनिबन्धरहितमपि
न जवति यथाऽवधिमनःपर्यायकाने इति । अत्राह-नन्वुत्ते-
कान्तिकोऽयं हेतुर्मतिश्रुतज्ञानादयानां व्यभिचारात्तथाहि सूतासु-
तसमस्तवस्तुविषयत्वेन तावन्नैते पुद्गलमात्रनिबन्धनयिताऽयं च
दृश्यते श्रोत्रादीन्द्रियप्रज्ञेयोस्तयोर्ज्ञादशयोजनादिकं क्षेत्रतो
विषयप्रमाणमिति तदेतदस्मी किताभिधानमेव यतः इन्द्रियप्र-
ज्ञयोरैवतयोर्दिदं विषयपरिमाणं इन्द्रियाणि च पुद्गलमात्रनि-
बन्धनयितान्येवेति कुतो व्यभिचारः । मनःप्रभवयोरस्तु तयोरस्ति
पुद्गलमात्रनिबन्धात्तावाः केवलं तयोः क्षेत्रतो विषयपरिमाणमपि
नास्त्यतः कुतोऽनेकान्तिकतेत्यत्र विस्तरणेति । विशेषांशो म०
प्र० । तंडु० । आ० चू० । इन्द्रियाणि च रक्ताणीयानि । उक्तं च-
“इन्द्रियाणि न गुमानि हासितानि न चेच्छया । मातुष्यं दुर्लभं ज-
म्प्राप्य न शुक्लं विशेषितम्” इति । आवा० १ श्रु० १
अ० १० च ।

(११) अयेन्द्रियासम्भूतानां स्वरूपस्येन्द्रियासंवरदोषस्य
चाभिधायकं गाथाकदंबकं ज्ञाताधर्मकथायाः सप्तदशोऽध्यय-
नं यथा-

करद्वारिचिय महरतंती-तल ताव वंसककुदाजिरामेसु ।

संदसु रज्जमाणा रमति सोऽंदियवत्तटा ॥ १ ॥

सोऽंदियदुदंत-त्तणस्म अह एत्तिओ हवइ दोसो ॥

दिवगरुवमसंदो, बहवंधं तिचिरो पत्तो ॥ २ ॥

यण-जहण-वयण-कर-चरण-णयण-गन्धियविशमियगइसु

रुवेसु रज्जमाणा, रमति चकिंसदियवत्तटा ॥ ३ ॥

चकिंसदियदुदंत-त्तणस्म अह एओ हवइ दोसो ॥

जे जल्लणमि जल्लेते, पयइ पणो अवुच्छीओ ॥ ४ ॥

अगुरुवरपवरधूवण-उयमद्वाणुवेवणविहीसु ॥

गंघेसु रजमाणा, रमंति घाणिदियवसट्टा ॥ ५ ॥
घाणिदियदुदंत-त्तणस्स अह एत्तिओ हवइ दोसो ॥
जं ओमाहिगंघेणं, विज्जओ णिष्ठावई उरगो ॥ ६ ॥
तित्त-कहुय-कसायं, महुदं बहु खज-पेज्ज-वेज्जेसु ॥
आसायंमि उ गिष्ठा, रमंति जिज्जिदियवसट्टा ॥ ७ ॥
जिज्जिदियदुदंत-त्तणस्स अह एत्तिओ हवइ दोसो ॥
जं गल्लगगक्खित्तो, फुरइ थल्लविरेद्धिओ मच्चो ॥ ८ ॥
उज्जयमाणसुहेसुय, सविज्जवहिययगमणणिवुड्ढकरोसु ।
फामेसु रजमाणा, रमंति फामिदियवसट्टा ॥ ९ ॥
फामिदियदुदंत-त्तणस्स अह एत्तिओ हवइ दोसो ॥
जं खणइ मत्तयं कुं-जरस्स डोहं कुसो तिकखो ॥ १० ॥
कल्लरिजियमहुदरंती-तल्लताव वंसककुहाजिरामेसु ॥
सदेसु जेण गिष्ठा, वसट्टमरणं ए ते मरए ॥ ११ ॥
थाणजहण वयण कर चरण गत्थिप विज्जासियाइसु ॥
रूवेसु जेण रत्ता, वसट्टमरणं ए ते मरए ॥ १२ ॥
अगुरुवर पवर धूवण, उज्जयमट्टाणु सेवणविहीसु ॥
गंघेसु जेण गिष्ठा, वसट्टमरणं ए ते मरए ॥ १३ ॥
तित्तं कहुयकसायं, महुदं बहु खज-पेज्ज-वेज्जेसु ॥
सादेसु जेण गिष्ठा, वसट्टमरणं ए ते मरए ॥ १४ ॥
उज्जयमाणसुहेसुय, सविज्जवहिययमाणणिवुड्ढकरोसु ।
फामेसु जेण गिष्ठा, वसट्टमरणं ए ते मरए ॥ १५ ॥
सदेसु य जदेसु य, पावएसु सोय विसयमुवगएसु ॥
तुट्ठेण वरुट्ठेण व, समणेण सया ए होयव्वं ॥ १६ ॥
रूवेसु य जदेसु य, पावएसु चकवुविसयमुवगएसु ॥
तुट्ठेण वरुट्ठेण व, समणेण सया ए होयव्वं ॥ १७ ॥
गंघेसु य जदेसु य, पावएसु थाणविसयमुवगएसु ॥
तुट्ठेण वरुट्ठेण व, समणेण सया ए होयव्वं ॥ १८ ॥
रंससु य जदेसु य, पावएसु जिज्जविमयमुवगएसु ॥
तुट्ठेण वरुट्ठेण व, समणेण सया ए होयव्वं ॥ १९ ॥
फामेसु य जदेसु य, पावएसु कायविमयमुवगएसु ॥
तुट्ठेण वरुट्ठेण व, समणेण सया ए होयव्वं ॥ २० ॥

(कल्लरिजियमहुदरंतीत्ति) कल्ल अत्यन्तध्रुवहृदयहरा अत्य-
कध्वनिरूपाः अथवा कल्लवन्तः परिमाणवन्त इत्यर्थः । रमित्ता
स्वरघोषना प्रकारवन्तः मधुराः श्रवणसुखकरा ये तन्त्री तल्लताव-
वंशास्ते तथा । तत्र तन्त्री वीणा तल्लतावा हस्ततावा अथवा-
तल्ल हस्तास्तावाः कंसिकाः वंशा वेणवः इह च तन्त्र्यादयः
कल्लदिभिः शब्दधर्म्मैर्विशेषिताः शब्दकारणत्वात्ते च ते कटुदाः
प्रधानाः स्वरूपेणाभिरामाश्च मनोह्रा इति कर्मधारयोऽस्तस्तेषु र-
मन्ते रतिं कुर्वन्तीति योगः । (सदेसु रजमाणा रमंति सोयदि-
यवसट्टेति) शब्देषु मनोज्ञवर्णेषु श्रोत्रविषयेषु रज्यमाना
रागवन्तः श्रोत्रेन्द्रियस्य वशेन वशेन क्रताः पीडिता इति
विग्रहः य शब्देषु रज्यन्ते तत्कारणेण तन्त्र्यादिषु श्रोत्रेन्द्रियवशा-
द्धमन्ते इति वाक्यार्थः । अनेन च कार्यतः श्रोत्रेन्द्रियस्वरूपसु-

कम ॥ १॥ (सोइंदियदुदंतत्ति) कण्ठ्या ॥ नवरं शाकुनिक-
पुरुषसंघी पंजरस्थतिस्तिरिद्धिपिक उच्यते ॥ तस्य यो र-
वस्तमसहमानः स्वनित्रयाग्निरंतो वन्धममरणं वन्धे च पंजर-
वंधनं प्राप्त इति ॥ २॥ (थणजघणवयणेत्ति) स्तनादिषु तथा
गवितानां सौभाग्यमानवतीनां स्त्रीणां या विज्ञासिता जातवि-
ज्ञासाः सखिकारा गतयः तासु चेत्यर्थः (रूवेसु रजमाणा रमं-
ति) ॥ प्रतीतमेव ॥ ३ ॥ (चत्थिदियत्ति) ॥ ४ ॥ कंठ्याः
(अगुरुवरपवणेत्ति) कंठ्या नवरम् अगुरुवरः कृष्णगुरुः
वररूपस्य ॥ गन्धयुक्तपुष्पदेशाविरभिता धूपविशेषाः (उ-
च्यति) ऋतौ १ यान्युचितानि तानि आर्तवानि माध्यानि
जात्यादिकुसुमानि अंशुवपनानि च श्रीखण्डकुसुमादीनि वि-
धाय एतत्प्रकारा इति ॥ ५ ॥ (घाणिदियदुदंति) ॥ ६ ॥
कंठ्या । (तिच्छकहुयत्ति) पूर्ववन्नवरं तित्तानि निम्बवटका-
दीनि कटुकाणि शृंगवरादीनि कयायाणि मुञ्चादीनि अश्वानि
तकादिंसकृतानि मधुराणि खंडादीनि खाद्यानि कूरमाद-
कादीनि पेयानि जलमधुगन्धादीनि वृहानि मधुशिक्षरिणी
प्रभृतीनि आस्थादरेसे ॥ ७ ॥ (जिज्जिदियत्ति) कण्ठ्या । नवरं गवं
वहिरां तत्र वगनः कण्ठे विद्यत्वात् उक्तिता जलजल्लुप्तस्ततः
कर्मधारयः स्फुरति स्पन्दते स्थग्रे भूतत्वे (विरल्लिओत्ति) प्र-
सारितः क्रिस इत्यर्थः यः स तथा । उज्जयमाण-कंठ्या ॥
नवरं ऋतुषु हेमंतादिषु जजमानानि सेव्यमानानि यानि सु-
खानि सुखकराणि तानि तथा तेषु सविनवानि समुच्चिकानि
महावचनादीन्यर्थः । हितकानि प्रकृत्यनुकूलानि सविज्ञावानां
वा धीमतां हितकानि यानि तानि तथा मनसो निवृत्तिकराणि
यानि तानि तथा ततः पदत्रयस्य तद्वृत्त्ययं वा कर्म धारयस्तेस्ते
स्म हृच्छन्दाङ्गनापकावसन्तुल्यादिषु उच्येत्स्विति गम्यते ॥ ९ ॥
फामिदियदुदंतत्ति-ज्ञानवाप्रतीतैव ॥ १० ॥ अथेन्द्रियाणां सं-
चरे गुणमाह- (कल्लरिजियमुदरेत्ति) पूर्ववन्नवरमिह तन्त्र्यादयः
शब्दकारणत्वेनोपचाराच्छब्दा एव व्यवस्थिताः अतः शब्देष्वि-
त्येव तस्य विशेषणतया व्याख्यास्तथावशेनेन्द्रियपारतन्त्र्येण
क्रताः पीडिता वशातः वशं वा विषयपारतन्त्र्यक्रताः प्राप्ताः
वशातः तेषां मरणं वशार्तमरणं वशार्त्तमरणं (वा नतेमरणत्ति)
म्रियन्ते शब्दसत्त्वादेकवचनप्रयोगेण बहुवचनं व्याख्यात-
मिति ॥ ११ ॥ (थणजघणेत्ति) ॥ १२ ॥ एवमन्यास्तिष्ठो-
गाथा पूर्वोक्ता वाच्या ॥ १५ ॥ उपदेशमिन्द्रियाश्रितमाह-
(सदेसुयज्जदत्ति) कंठ्या ॥ नवरं । नरकेषु मनोकेषु पाप-
कैवल्यमनोकेषु क्रमेण तुष्टेन रागवता रुष्टेन रोषवतेति ॥ १६ ॥
एवमन्या अपि चतस्रोऽप्येतस्याः । इहविशेषोपपन्नमेवमाचक्षते
" जह सो कात्रियदीवो, अणुवमसोक्खो तहव जाइयम्मोय ।
जह आसा तह साहु, वणिगवण्णकुल्लकारि जणो ॥ १ ॥ जह
सहाइअगिणो, पत्ता नो पासवंधणं आसा । तह विसपयसु अगि-
ष्ठा, वंधंति न कम्मणो साहु ॥ २ ॥ तह सच्चंदिवाहोरो,
आसाणं तह इहं वरमुणीणं । जरामरणाइवज्जिय-सायत्ता-
णंइतिव्याणं ॥ ३ ॥ जह सहाइसु गिष्ठा, वडा आसा तहव विस-
यरया । पावेंति कम्मबंधं परमा सुहकारणं धोरो ॥ ४ ॥ जह ते
कात्रियदीवा णीया अण्णं डुहाणं पत्ता । तह धम्मपरि-
वन्ट्ठा, अथम्मपत्ता इह जीय ॥ ५ ॥ पायंति कम्मकत्तवइ-
वसया संसार बाहियाजीण । आसप्पमहदि व नेरइयाइहिं-
पिडुक्काइति ॥ ज्ञां १७ अं ।

(१२) पञ्चेन्द्रियेषु गुणात्मन्येतेषां दोषौ ज्ञाताधर्मकयायां कू-
र्म्मानिधाने चतुर्थेऽप्यनेन यथा—

तेषां काञ्चिदं तेषां समेषां वाणारसी नाम नयरी होत्था
 वषट्त्रो तीसेषां वाणारसीए नयरीए उत्तरपुरच्छिमे
 दिसीजाए गंगाए महानईए मयंगतीरदहे णामं दहे होत्था
 अणुपुव्वजुजायवपगंजीरमीयज्जे अच्चविमल्लमल्लि-
 त्तपञ्चिञ्चिने संजपत्तपुष्पपद्मासं बहुउपपद्मापजमकु-
 सुमनञ्चिनमुजसोगंधियपुंरुरियमहापुंरुरीयसयपत्तसह-
 स्सपत्तकेसरपुष्फोवचिए पासादिए ॥ ४ ॥ तत्थ एं
 बहूणं मच्चान य कच्चत्तान य गाहाण य मगराण य
 सुमुमाराण य मयाणि य साहस्सियाणि य जूहा य नि-
 व्वनयाई णिरुव्विगाई सुहं सुहेणं अज्जिरममाणाई विह-
 रंति तस्स णं मयंगतीरदहस्स अदूरसामंते एत्थणमहं एगे
 माबुया कच्चए हंत्या वषट्त्रो तत्थणं छुवे पावसियाद्वगा
 परित्तसंति पावा चंसाद्वरुदा तच्चिञ्चा साहस्सिया लोहि-
 तपाणिआमिसत्थी आमिसाहाए आमिसप्पिया आमि-
 सन्नोद्वता आमिसं गवेसमाणा रत्तिव्याद्वचारिणे दिया प-
 च्चिणया वि चिट्ठंति तएण ताओ मयंगतीरदहातो अन्नया
 कयाई सूरियंसि चिरत्थमयंसि द्धिन्नयासज्जाए य विरद्व-
 माणुसं सिणिसंतं पणिसंतंति दुवे कुम्मगा आहारत्थी
 आहारंति गवेसमाणा सणियं ५ उत्तरंति तस्स य म-
 यंगतीरदहस्स परित्ते तेषां सव्वतो सम्मंता परियोल्लेमाणे ५
 विंत्ति कप्पेमाणे विहरंति तयाणंतरं च णं ते पावसिया
 द्वगा आहारत्थी आहारं जाव गवेसमाणा माबुया क-
 च्चयातो पण्णिक्खमंति जेण्व मयंगतीरदहे तेण्व उवा
 गच्छंति तस्मैव मयंगतीरदहस्स परित्ते तेषां सव्वट्त्रो सम्-
 मंता परियोल्लेमाणे ५ विंत्ति कप्पेमाणे विहरंति तएणं ते
 पावसियाद्वगा ते कुम्मए पासंति जेण्व कुम्मए तेण्व पहा-
 रत्थगमणा ते तएणं ते कुम्मगा ते पावसियाद्वे एज्जमाणे ५
 पामंति ५ चा नीया तत्था तसिया उव्विग्गा संजायच्चया
 हत्थे य पाए य गीवाओ सण्हिं काएहिं संहारत्ति ५ चा-
 णिच्चद्वान्णिष्फंदा तुसणिया मंचिट्ठंति तएणं ते पाव
 सियाद्वगा जेण्व ते कुम्मगा तेण्व उवागच्छंति ५ चा ते कु-
 म्मगा सव्वतो सम्मंता उच्चतेत्ति आसारत्ति चाञ्चि भट्ठेत्ति
 फंदेत्ति खोज्जेत्ति नेहेहिं आधुपंति दंतोहि य आखोमंति
 नो चैव णं मंचाएत्ति तस्मिं कुम्मगाणं सरिरस्स अवा
 वाहं वा उप्पात्तिचए उव्विच्छेयं वा करित्तए तए णं ते
 पावसियाद्वगा ते कुम्मए दोबं पि तबं पि सव्वतो समंता
 उव्वच्छत्ति जाव नो चैव एं मंचाएत्ति करित्तए ताहे मंता
 तंता परितंता णिव्विणा समाणा सणियं ५ पक्खेरुत्ति
 एगंतमवक्कमंति णिव्विणा णिष्फंदा तुसणिया मंचिट्ठंति
 तए णं एगे कुम्मए ते पावसियाद्वए चिरगते दूरं गए
 जाणत्ता सणियं ५ एगं पायं निक्खुजंति तत्थ एं ते पाव

सियाद्वगा तेषां कुम्मएणं सणियं ५ एगं पायं तिणियं पा-
 सति ५ चा मिण्यं चवद्वं तुरियं चंमं जइणवेगसियं जेण्व
 से कुम्मए तेण्व उवागच्छ ५ चा तस्स णं कुम्मस्स तं पायं
 नखेहिं आधुपंति दंतोहिं आखोमंति ततो पच्च ममं च
 सोणियं च आहारोत्ति ५ चा ते कुम्मगं सव्वतो सम्मं उव्व-
 च्चेत्ति नो चैव णं मंचाएत्ति करित्तए ताए दोबं पि तबं
 पि अवक्कमंति एवं चत्तारिपाया जाव सणियं ५ गीवं
 णिणेइं ५ चा तएणं ते पावसियाद्वगा तेषां कुम्मएणं गीवंता
 य पासंति ५ चा मिण्यं चवद्वं नहेहिं दंतोहिं कवाद्वं वि-
 हासंति ५ चा ते कुम्मगं जीवियाउ ववरोवंति मंसं च मो-
 णियं च आहारंति एवमेव सपणाउसो जो अम्हं णिगंथो
 वा निगंथीवा आपारियउव्वज्जायाणं वा अतिते पव्वए
 समाणे पंच यसे इन्दिया अगुत्ता जवति सेणं इह जंवे
 चैव बहूणं समाणां समाणीणं सावयाणं सावियाणं
 ह्रीद्वणीजे परद्वगे वि य णं आगच्छं बहूणं दंरुणाणि
 य जाव अणुपरियट्ठं जहा व से कुम्मए अगुत्तिदि
 तएणं ते पावसियाद्वगा जेण्व से दोबं कुम्मए तेण्व उवा
 गच्छ ५ चा ते कुम्मए सव्वतो समंता उव्वत्ति जाव
 दंतोहिं निखोमंति जाव करित्तए तएणं ते पावसियाद्वगा
 दोबं पि जाव नो मंचाएत्ति तस्स कुम्मस्स किंचि अवा
 वाहं वा जाव उव्विच्छेयं वा करित्तए ताहे तंता परितंता
 णिव्विणा समाणा जावे दिमं पाउव्वूया तामेव दिमं
 पण्णिगा तएणं से कुम्मए तेण्व पावसियाद्वए चिरए
 दूरगए जाणत्ता सणियं ५ गीवंतिणेत्ति ५ दिप्पन्नोयं
 करंति जपगसमं चत्तारि पाए नीण्ण ५ चा ताए उकि-
 ट्ठाए तुरियाए कुम्मगतीए वतीवयाणे ५ जेण्व मयंग-
 तीरदहे तेण्व उवागच्छ ५ चा मिण्णाइनियगसयण
 संवंधि परियेणं सक्कि अजिसमप्पागए यावि हंत्या ए
 वामेव समाणउसो जो अम्हं समाणो वा ५ पंच यसे इंदि-
 या तिगुत्ताइ जवति जाव जहा से कुम्मए गुत्तिदि ।

(टीका सुगमत्वाद्वाक्यानापि न गृहीता) नवरं “विस्फु-
 इन्दियाइं, रुजंता रगदासनिमुक्ता । पावंति निव्वुइ सुहं-
 कुम्मुव्व मयंगदहसोक्खं ॥ १ ॥ इयरे उ अणत्थ, परंपराउ
 पावंति पावक्कम्मवत्ता । संसारस्सागरगया, गोमाउ गत्तियकुम्भो
 व्व । ज्ञा० ४ अ० ॥

(१३) तानि चानामितानि दुःखाय भवन्तीत्यत्र घ्राणेन्द्रिये
 उदाहरणम्—

कुमारो गंधपिओ सो अणवरयं नागकरुणं खेव्वइ । माइ
 सयतीए एयस्स मंजुसाए विसं गेद्वण नदीए पवाहियं तेषां
 दिट्ठा उत्तारिया उग्घारिण पद्माद्व पवत्तो पडिमंजुसाइए दि
 ओ समुगको दिट्ठो सो अण्णेण उग्घारिण जंथित्तो मत्तो य
 एवं दुक्खयाघाणं दियं । आ० म० छि० ॥ फासिदि ए उदा-
 हरणम्—

वसंतपुरं नयरे जियसत्तूराया कुसुमाक्षिया से भज्जा तासे

अतीव सुकुमादो फासो राया रत्तिदिनं चित्ते सो ताप निच मेव परिमुज्जमाणो अत्यई एवं काठोवज्जई निर्चोई समं मति-
ऊण तीए सह निच्छुद्धो पुत्तो उज्जुवरितो ते अरुवीए वञ्चंति
सातिसादया जत्रं मगई । अञ्जीणि से वझाणि मारीईहस्ति ।
सिराहरिं पज्जिया रहिरे सुजिया बूझा जेण न थिज्जइ ।
बुहाइया उरुममे दित्रं उरुळा सो रोहिणीए रोहिण्यांजणवयं प-
त्ताणि आभरणगणि साववियाणि पथ वणियत्तं करइ
पंगुय से वीहाए सा वगो घटितो सो मणई न सकुणंमि
पगाणिणो गिहं वि चिट्ठिं विज्जयं धामाई विंथिय वणेए
निव्वाकपेगु सोत्तणो य ततो नेणसो नेडुवात्रो निउत्तो तेण
गीयउज्जियकहाईहं आवज्जिया पच्चासा लयेव वग्गा जत्ता-
रसस ठिहाणि मगई जाहं न उहइ ताहो उज्जाणिया एगतो
सुविज्जो वहुमज्जं पापसा । गंगाए पक्खित्तं सा थि तं दध्वा-
इण तं वइइ गायंति घरेघरे पुच्चिया जणइ मायापिईहं प-
रिसो दिन्नो किं करोमि सो य राया कळणनगरे उज्जितो रु-
क्खळगयाए पमुत्तो न परावत्तइगया तथ्य राया अपुत्तो मतो
आसो अहिमासितो तथ्य गतो जयजयसदणं परियोहितो
राया जातो ताणि वितत्यगयाणि रघो कथियं अघो वियाणि-
सा पुच्चियासाकहइ । अम्मापिईहं दिन्नो राया जणइ “वाहुज्यां
शोणितं पीतं उरुमांसं च ज्ञातितम् । गंगार्यां वाहिता जतां
साधु साधु पतिव्रते ” निजिसयाणि आणत्ताणि एवं फासि-
दिय दोहं वि डुकुलाय विसेसिता सुकुमात्रियाए किं च
“शब्दःसङ्गं यतो दोषा मृगादीनां शरीरजाः । सुखार्थो सततं
विद्वान् शब्दे किमिव संगवान् १ पतंगानां क्रयं दृष्ट्वा सद्यो रूप
प्रसंगतः । स्वच्छ चित्तस्य रूपेण किं धर्यः संगसंजवः ॥ २ ॥
उरगान् गंधद्वेषेण परतन्त्रान् समीक्ष्य च । गंगासक्तो जवे-
रक्तो रज्ज्वावं वा न चिन्तयेत् ॥ ३ ॥ रसस्वादप्रसंगेन
मत्स्या उन्नादित्ता यतः । ततोऽस्वादिजनने रसेकः संगमाप्नु-
यात् ॥ ४ ॥ स्पृशातिरिक्तचित्तानां हस्यादीनां समैकृत
अस्वातन्त्र्यं समीक्ष्यापि कः स्यात्स्पर्शनसंगतः ॥ ५ ॥ एवं
विधानीन्द्रियाणि संसारवर्कानि विषयशत्रून्मात्रिणं दुर्जयानि
दुस्तानि । आ० म० डि० । आ० च० (अथान्यान्युदाहरणानि
'सोईंदियादि' शब्दे)

(१४) इन्द्रियमाश्रित्य जीवानां भेदा यथा-
दुविहा सव्वजीवा पप्पत्ता तेजहा सेंदिया चेव अ-
ण्णिदिया चेव ॥

दुविहेन्यादि । कंथा चेयं नवरं सेन्द्रियाः संसारिणोऽनि-
न्द्रिया अपर्याप्तकेवलोसिद्धाः । स्या० १ ग० ।

अहवा उव्विहा मव्वजीवा पप्पत्ता तेजहा एण्णिदिया
जाव पप्सिदिया अण्णिदिया । स्या० ६ ग० ।

एकेन्द्रियाः द्वीन्द्रियाः त्रीन्द्रियाः चतुरिन्द्रियाः अर्धेन्द्रियं
नेदभिन्नाश्च पंचेन्द्रियाः एते च सर्वेपि प्रत्येकमपर्याप्ताश्च ।
तत्र एकं स्पर्शनवृत्तमिन्द्रियं येषां ते एकेन्द्रियाः पृथि-
व्यप्तेजोवायुवनस्पतयः ते प्रत्येकं द्विधा सूक्ष्मा वादराश्च
तत्र सूक्ष्मनामकमोदयात् सूक्ष्माः सकृन्नोक्तव्यापिनः वाद-
रानामकमोदयात् वादरा लोकप्रतिनियतदेशवर्तिनः । तथा
द्वे स्पर्शनरसनवृत्तौ इन्द्रिये येषां ते द्वीन्द्रियाः शंखश्च
सूत्रिका-चन्दनक कपर्दक जञ्जीरं श्रीमं गंधोदक पुत्तरका-
दयः । तथा त्रीणि स्पर्शन-रसन-घ्राणवृत्तानि इन्द्रियाणि
येषां ते त्रीन्द्रियाः यूका-मकुण्ड-गर्दभेन्द्रोगो-कुण्ड-मक्रोट-पिपी

त्रि-उदेहिका कर्पासास्यिक-त्रुपुस-बीजक-तुस्पुरुकादयः । च-
त्वारि स्पर्शनरसनघ्राणवृत्तवृत्तानि इन्द्रियाणि येषां ते च-
तुरिन्द्रियाः । भ्रमर-मक्षिका दंश-मशक-वृश्चिक-कीट-पतंगा-
दयः । पंच स्पर्शनरसन घ्राणचक्षुः श्रोत्रवृत्तानि इन्द्रियाणि
येषां ते पंचेन्द्रियाः । मत्स्य-मकर मनुजादयः ते च । द्विन्द्रेदाः ।
संज्ञिनोऽर्धेन्द्रियश्च तत्र संज्ञानं संज्ञा चेतनवद्भावितावश्यंभाव-
पर्याप्तोचनं सा विद्यते येषां ते संज्ञिनः विशिष्टस्मरणादि-
रुपमनोविज्ञानज्ञ इत्यर्थः । यथोक्तं । मनो विज्ञान विकल्पा
असंज्ञिनः एते च सर्वेपि प्रत्येकं सपर्याप्ताश्च । पंच० सं० १ द्वा । अ-
निन्द्रिया अपर्याप्ताः कवचिनः सिद्धाश्चेति । स्या० १ ग० । एकेन्द्रि-
यादीनामवहो भेदास्तत्तच्छब्देऽपि दृष्टव्याः (इन्द्रियमाश्रित्य
वन्नाद्ययसत्तासंवन्धानां विचारः ‘कम्म’ शब्दे) रेतसि-
वीर्यं, च । वाच० ।

एन्द्रिय-त्रि० इन्द्रियेण प्रकाशयते अण् । इन्द्रियप्रकाशये प्रत्य-
क्षात्मकं ज्ञानभेदे, तस्येदं अण् इन्द्रियसंबंधिनि, वाच० ।
इंद्रियत्रयाय-इन्द्रियापाय-पु० इन्द्रियैरपाय इदितस्य निग-
यरूपोऽयस्यवसायः इन्द्रियापायः । इदितं शास्त्रं एवायम । शास्त्रं
एवायमित्यादिपेन्द्रियैः कृतेऽवधारणात्मकं निर्णयः, “ क-
विहेणं भंते ! इन्द्रियत्रयाय पप्पत्ते सोईंदिय अवाए जाव फा-
सिदिय अवाए एवं नेरइयाणं जाव वेमाणियाणं जस्स जइ
इंदिया अथिय ” । प्रज्ञा० १५ पद० ।

इंद्रियउगहाणा-इन्द्रियावग्रहाणा-खी० इन्द्रियैः परिच्छेदे, स
च परिच्छेदोऽप्यायादिभेदादनेकधेति । तद्वेदादि प्रज्ञापना
याम यथा-

कविहाणां जंते ! इन्द्रियत्रोगाहणा पप्पत्ता ? गोयमा !
पंचविहा इंदियत्रोगाहणा पप्पत्ता तेजहा-सोईंदिय
त्रोगाहणा जाव फासिदिय त्रोगाहणा एवं नेरइयाणं
जाव वेमाणियाणं नवरं जस्स जइ इंदिया तस्सतइ अथिय ।
(कतिविहेसि) । कतिनिधं कतिप्रकारं भदन्त ! इन्द्रिय-
वग्रहणं परिच्छेदे प्रज्ञतः । प्रज्ञा १५ पद । (अपायेहा वग्रहा
दयस्तत्तच्छब्दे द्रष्टव्याः) ।

इंद्रियउवग्रोगच्छा-इन्द्रियोपयोगाच्छा-खी० इन्द्रियोपयोग-
स्याद्धाकावे, स च यावत्तं काष्ठमिन्द्रियैरुपयुक्तं आस्ते ता-
वत् काष्ठ इति । प्रज्ञा० १५ पद ।

कति विहाणं जंते ! इन्द्रियउवग्रोगच्छा पप्पत्ता ?
गोयमा ! पंचविहा इंदियउवग्रोगच्छा पप्पत्ता तेजहा
सोईंदियउवग्रोगच्छा जाव फासिदियउवग्रोगच्छा एवं
नेरइयाणं जाव वेमाणियाणं नवरं जस्स जइ इंदिया
अथिय । एतेनि णं जंते ! सोईंदिय-चर्चित्तिय-प्राणि-
दिय जिह्विन्दिय फासिदियाणं जहन्निआए उवग्रोग-
च्छाए उक्कोसियाए उवग्रोगच्छाए जहन्नुक्कोसियाए उव-
ग्रोगच्छाए कयेर कयेरहितो अप्पा वा ४ गोयमा !
मवन्तो वा चर्चित्तियसम जहन्निआ उवग्रोगच्छा सोई-
दियसम जहन्निआ उवग्रोगच्छा विनेसाहिया, पाणिदि-
यसम जहन्निआ उवग्रोगच्छा विनेसाहिया, जिह्विन्दि-
यसम जहन्निआ उवग्रोगच्छा विनेसाहिया, फासिदियसम

जह्नविया उ ओगच्छा विसेसाहिया, उकोसियाए उवओ गच्छाए मन्त्रयो वा चर्खिदियस्म उकोसिया उवओ गच्छा, सोइंदियस्म उकोसिया उवओगच्छा विसेसाहिया, घाण्णियस्म उकोसिया उवओगच्छा विसेसाहिया, जिण्णियस्म उकोसिया उवओगच्छा विसेसाहिया, फासिंदियस्म उकोसिया उवओगच्छा विसेसाहिया, जह्नु कोसियाए उवओगच्छाए मन्त्रयो वा । चर्खिदियस्म जह्नविया उवओगच्छा सोइंदियस्म जह्नविया उवओ गच्छा विसेसाहिया, घाण्णियस्म जह्नविया उवओगच्छा विसेसाहिया, जिण्णियस्म जह्नविया उवओगच्छा विसेसाहिया, फासिंदियस्म जह्नविया उवओगच्छा विसेसाहिया, मोइंदियस्म उकोमिया उवओगच्छा विसेसाहिया, घाण्णियस्म उकोमिया उवओगच्छा विसेसाहिया, जिण्णियस्म उकोमिया उवओगच्छा विसेसाहिया, फासिंदियस्म उकोमिया उवओगच्छा विसेसाहिया । प्रज्ञा० १५ पद । (टीका सुगमत्वाच्च व्याख्यातेति न गृहीता ।)

इंदियउवचय-इन्द्रियोपचय-पुं० उपचीयते उपचयधीयते इन्द्रियमननेत्युपचयः प्रायोग्यपुद्गलसंग्रहणसम्पत् इन्द्रियाणा मुचयः इन्द्रियोपचयः इन्द्रियोपचयवृत्तयः परिणामः (ज० १० श० ३ उ०) इन्द्रियपयोरी, प्रज्ञा० । तद्नेदाः यथा-

कइविहे णं जंते ! इंदियउवचए पप्पत्ते ? गोयमा ! पंचविहे इंदियउवचए पप्पत्ते तंजहा-सोइंदियउवचए चर्खिदियउवचए घाण्णियउवचए जिण्णियउवचए फासिंदियउवचए नेरइयाणं जंते ! कतिविहे इंदियउवचए पप्पत्ते ? गोयमा ! पंचविहे इंदियउवचए पप्पत्ते तंजहा सोइंदियउवचए जाव फासिंदियउवचए एणं जाव वेमाणियाणं नवरं जस्स जइ इंदिया तस्म तइविहो चेव इंदियउवचओ जणियवो ॥

(इंदियोपचय पप्पत्ते इत्यादि) सुगमं (जस्स जइ इंदिया इत्यादि) यस्मै नैरयिकादयेति यावन्ति इन्द्रियाणि सम्पन्नानि तस्य तत्तिविधस्तावत्प्रकार इन्द्रियोपचयो वक्तव्यः तत्र नैरयिकादीनां स्तनितकुमारपर्यवसानानां पञ्चविधः पृथिव्यमेजोवायु वारुणतीक्ष्णामेकविधो द्विन्द्रियाणां द्विविधः चीन्द्रियाणां त्रिविधश्चतुर्विन्द्रियाणां चतुर्विधः तिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्यजन्तुजान्तिकथेमानिकानां पञ्चविधः । अश्वेयं स्पष्टतरसन्प्राणचक्षुः श्रोत्राणीति ॥ प्रज्ञा. १५ पद ॥

इंदियगोचर-इन्द्रियगोचर-पुं० इन्द्रियस्य गोचरः विषयः । शब्दा श्रुत विषयपु, ते हि प्रतिनियमनैकस्येन्द्रियस्य ग्राह्या यथा आक्षेप्य ग्राह्यः शब्दः, त्वगिन्द्रियस्य स्पर्शस्तत्क्षिप्तश्चक्षुः, चक्षुषो रूपं तदाश्रयश्चक्षुः, रसनाया रसः, घ्राणस्य गन्ध इत्यादि । एवमन्यन्यपि न्यायादिमते तत्तद्विन्द्रियग्राह्याण्युक्तानि

यथा “घ्राणस्य गोचरो गन्धो गन्धवादिदपि स्मृतः । तथा रसो रसज्ञायास्तथा शब्दोऽपि च श्रुतेः । आदिपदाति सुराजिवास्तु रतिवयोर्ग्रहणं तथा रस्सत्वं मायुषादिसहितः एवं शब्दत्व तारत्व मन्दत्वदि सहितः “उद्भूतरूपं नयनस्य गोचरो द्रव्याणि तद्वन्ति पृथक्त्वसंख्ये । विज्ञागसंयोगपरपरत्वस्नेहद्रवत्वं परिमाणयुक्तम्” वाच ॥

इंदियगाम-इन्द्रियग्राम-पुं० इन्द्रियसमुदाये, “वद्वानिन्द्रियग्रामः परिणतोऽप्यत्र सुहति” आचा० १ श्र० ५ अ० ४ उ० इंदियचोर-इन्द्रियचौर-इन्द्रियरूपे चोरः, “जिह्वयण अणु गया मे, होउ मइज्जणजोगमहीण । तह इंदिय चोरा, करिंति तवसंजमवित्रोमं ॥ ८९ ॥” महा० प० ॥

इंदियजय-इन्द्रियजय-पुं० इन्द्रियाणां श्रोत्रादीनां जयः । इन्द्रियजयः । इन्द्रियाणामत्यन्ताशक्तिपरिहारेण स्वस्वविकारनिरोधे, ध० १ श्र० १ “अजिइंदियहि चरणे, कठेव पुण्हि कीरइ असारे । ते धम्मरिंदिहदुह, जइअव्वं इंदियजयमि ॥ इन्द्रियपराजयग्रन्थे, तत्स्वरूपञ्चाष्टके यथा—

विनेपि यदि संसारा-स्मोक्तप्राप्तिश्च कांक्षी । तदेन्द्रियजयं कर्तुं स्फोरय स्फारपौरुषम् ॥ १ ॥
वृष्टास्तृष्णाजडापूर्णं-रात्रावाधैः किञ्चिन्धियैः । सृष्टांस्तृचजं यच्छन्ति विकारविषपादपाः ॥ २ ॥
सरिस्सहस्रदुण्णूरस्समुज्जोदरसोदरः । तृप्तिमानिन्द्रियग्रामोऽभवत्तुंमंस्तारात्मना ॥ ३ ॥
आत्मानं विषयैः पादो-जन्वासापराड्मुखैः । इन्द्रियाणि निवधन्ति मोहाराजस्य किङ्कराः ॥ ४ ॥
मिरमुक्तां धने पश्य-न्धावतीन्द्रियमोहितः । अनादिनिधनं पार्श्वे ज्ञानधनं न पश्यति ॥ ५ ॥
पुरस्पुरस्समरन् तृष्णा मृगतृष्णांनुकारिपु । इन्द्रियायैषु धावन्ति त्यक्त्वा ज्ञानामृतं जराः ॥ ६ ॥
पतङ्गमननतृङ्ग-सारङ्गा यान्ति दुर्दशाः । पक्केकण्डियदोषाच्च दुष्टेस्तां न पञ्चभिः ॥ ७ ॥
विवेकद्विपदैर्यज्ञै-स्समाधिघनतस्करैः । इन्द्रियैर्न जितो योऽसौ धीराणां धुरि गणयते ॥ ८ ॥

इन्द्रियैर्न जितो योऽसौ धीराणां धुरि गणयते ॥ ८ ॥ अ० ॥

“संयमाद् ग्रहणादीनामिन्द्रियाणां जयस्ततः” ।

टी०-संयमादिग्रहणादयो ग्रहणस्वरूपास्मितान्यार्थवत्त्वानि तत्र ग्रहणमिन्द्रियाणां विषयाजिमुखीवृत्तिः, स्वरूपं सामान्येन प्रकाशकवर्गम्, अस्मिता अहंकारगुणम्, अन्वयायैव त्वं प्रागुक्तवृत्तम् । तेषां यथाक्रमं संयमादिन्द्रियाणां जयो जयति । तदुक्तं ग्रहणस्वरूपास्मितान्यार्थवत्त्वसंयमादिन्द्रियजय इति । हा० १६ हा० १ “आपादां कथितः पया इन्द्रियाणामसंयमः । तज्जयः संपदां मार्गो येनेत्थं तेन गम्यताम् ॥ इन्द्रियाण्येव तस्सर्वं यत्स्वर्गनरकायुजौ । निगृहीतानि सृष्टानि स्वर्गाय नरकाय चेति” सर्वेन्द्रियजयस्तु यतीनामेव इह तु सामान्येन गृहस्थयमेव अधिकृतस्तेनैवमुक्तं युक्तमिति । य० १ श्र० । पंचानामपि स्पष्टादीनामिन्द्रियाणां जया दमनं यस्मादसविन्द्रियजयः इन्द्रियजयहेतुत्वादिन्द्रियजयः । तपोविशेषे, तत्त्वज्ञानादि यथा “पुरिमहेकासुणं निविगई अश्रयविशोवासेमई । एगवयाइ य पंचाई होइ तवो इंदिय जंओति” तपति निर्दहति दुःकर्मणीति तपः तत्तु नानाविधो पाथिवियधनत्वाद्नेकप्रकारं तत्तेन्द्रियजयसुखं यजिनधर्मस्य प्रथममिन्द्रियजयाहं यत्तपः तत्प्राह प्रथमदिने पूर्वोक्तं

चित्तीयदिने एकाशानकं तृतीयदिने विहातिकं चतुर्थदिने आ
चाक्षं पञ्चमदिने उपवासः इत्येवं पञ्चभिस्तपोदानैरेकाव्रता-
श्रेणिः परिपाटी चेत्येकार्थाः । एकैकं चेन्द्रियमाश्रित्यैवं स्व
रूपा एकैका व्रता क्रियन्ते ततः पञ्चविब्रताभिः पञ्चविंशत्या
दिवसैरिन्द्रियजयाख्यस्तपोविशेषो जयति इन्द्रियाणां स्पर्श
नादीनां पञ्चानामपि जयो दमनं यस्मादसाविन्द्रियजयः ।
इन्द्रियजयेहेतुत्वाद्विन्द्रियजयः । यद्यपि सर्वेष्वपि तपोसं-
न्द्रियजये प्रभविष्णुनि तपोपिन्द्रियजयमात्रस्य क्रियमाणत्वा
दस्यैव तपस्तत्तत्तुल्यं पूर्वसूर्यनिरजितमवमुत्तरत्रापि
वाच्यम् । प्रव० १७० ब्रा० ॥

इंदियट्टाण-इन्द्रियस्थान- न० स्पर्शनर नष्टाणचक्षुःश्रोत्रा-
ख्यानीन्द्रियाणि तेषां स्थानान्यवकाशाः । श्रोत्रादीन्द्रिया-
णामुपादानकारणेषु आकाशादिषु, (पंचन्द्रियघाणाणि) इन्द्रि-
याणां चामुनि स्थानानि तद्यथा-श्रोत्रेन्द्रियस्याकाशं सुषिरात्म
कत्वात् । घ्राणेन्द्रियस्य पृथिवी तदात्मकत्वात् । चक्षुरिन्द्रिय-
स्य तेजस्तद्रूपात्वात् । रसनेन्द्रियस्यापः । स्पर्शनेन्द्रियस्य
वायुरिति । सूत्र० १ श्रु० १ अ०॥

इंदियणिगह-इन्द्रियनिग्रह-पु० इन्द्रियाणां श्रोत्रादीनां निग्र
हो नियन्त्रणं स्पर्शादिविषयेषु शास्त्रदृष्टपरिहारेण वर्त्तनम् ।
तदात्मकं संयमनेदं, ध० ३ अधि० । (इष्टेरेषु शब्दादिषु राग
द्वेषाकरणं च । “ इंदियाणं च निगरो ” इन्द्रियाणां च
श्रोत्रादीनां निग्रह इष्टेरेषु शब्दादिषु रागद्वेषाकरणमनगार
गुणः । आव० ४ अ० ॥

इंदियाणिरोह-इन्द्रियनिरोध- पु० इन्द्रियाणां स्पर्शनरसनघ्रा-
नचक्षुःश्रोत्ररूपाणां निरोधः स्वस्वविषयेभ्यो निवर्त्तनम् । इ-
ष्टानिष्टविषयेषु रागद्वेषाभावे, ध० ३ अधि० । चक्षुरादि-
करणपञ्चकसंयमः सम्म० । तदात्मके कारणनेदं च । ध० ३-
अधि० । ओघ० ।

इंदियणिवत्तणा-इन्द्रियनिर्वर्त्तना- खी० इन्द्रियाणां निर्वर्त्त-
ना बाह्याज्यन्तररूपा या निर्बृत्तिराकारमात्रस्य निष्पादनम् ।
इन्द्रियाकारमात्रस्य निष्पादने, तद्देहादि यथा-

कतिविहे णं जंते ! इंदियनिव्वत्तणा पप्पत्ता ? गोयमा !
पंचविहा इंदियनिव्वत्तणा पप्पत्ता तंजहा सोइंदियनि
व्वत्तणा जाव फासिंदिय निव्वत्तणा एवं नेरइयाणं जाव
वेमाणियाणं नवरं जसम जइ इइंदिया अत्थि तस्म तइया
चेव सोइंदियनिव्वत्तणा णं जंते ! कइ समइया पप्पत्ता
? गोयमा ! असंखेज्जा ममया अंतो मुहुत्तिचा पप्पत्ता ।
एवं जाव फासिंदियनिव्वत्तणा । एवं नेरइयाणं जाव
वेमाणियाणं ।

निर्वर्त्तना नाम बाह्याज्यन्तररूपा या निर्बृत्तिराकारमात्रस्य
निष्पादने तदनन्तरं सा निर्वर्त्तना कति समयो भवतीति
प्रश्ने ऽसंखेयाः समयान्तरस्या भवेयुरिति निर्वचनं वाच्यम् ।
प्रज्ञा० १५ पद ।

इंदियणाण-इन्द्रियज्ञान-न० इन्द्रियेण जनिते ज्ञानम् । प्रत्यक्षे
ज्ञाने, वाच० ।

इंदियणाणवरण-इन्द्रियज्ञानावरण-न० इन्द्रियशब्दादिमा
मान्योपयोग्यावरणे, व्य० १० उ० । (एतदभेदादिदृष्टान्तः परि-
णामयद्वे)

इंदियत्थ-इन्द्रियार्थ- पु० इन्द्रियैरर्थ्यन्ते अग्रिम्यन्त इती
न्द्रियार्थाः । ग० ४ । अर्थ्यन्ते ऽभिज्ञप्यन्ते क्रियार्थिभिरित्यर्थाः
इन्द्रियाणामर्थ इन्द्रियार्थाः । स्था० ५ ग० । प्रव० । नि० नू० ।
“ चत्तारि इंदियत्था पुडवेंदिं तंजहा सोइंदियत्थं, घाणंइंदिय-
त्थं, जिंमिंदियत्थं, फासिंदियत्थं ” १० (पुच्छति) इन्द्रियसम्बद्धा
वेद्यन्ते आत्मना ज्ञायन्ते नयनमनोवर्जानां श्रोत्रादीनां प्राप्त्य-
परिच्छेदस्वरूपावादिति । उच्छ० । “ पुइंसुणेइसइमित्थादि ” ॥
स्था० ४ । “ पंच इंदियत्था पप्पत्ता तंजहा सोइंदियत्थं जाव
फासिंदियत्थं ” श्रूयन्तेऽनेनिति श्रोत्रं तच्च तदिन्द्रियं श्रोत्रेन्द्रियं
तस्यायो ग्रहणं श्रोत्रेन्द्रियार्थः शब्दः एवं क्रमेण रूपरस गन्धे
स्पर्शश्चक्षुरादयर्थ इति । स्था० ५ ग० । अस्य परिपुष्टत्वमपि “ उ
इंदियत्था पप्पत्ता तंजहा सोइंदियत्थं जाव फासिंदियत्थं ना
इंदियत्थं ” स्था० ६ ग० ॥

इन्द्रियार्थानामतीतप्रत्युपघानागतनेहा यथा-

दस इंदियत्थातीता पप्पत्ता तंजहा देसेण वि एगे सहा
इं मुणिमु सव्वेण वि एगे महाइं मुणिमु । देसेण वि :
एगे रुवाइं पासिंसु सव्वेण वि एगे रुवाइं पासिंसु ।
एवं गंयाइं रमाइं फासाइं जाव सव्वेण वि एगे फासाइं
पमिंसवेदेसु । दस इंदियत्था पकुप्पत्ता पप्पत्ता तंजहा
देसेण वि एगे सदाइं मुणेंति सव्वेण वि एगे सदाइं
मुणेंति । एवं जाव फासाइं । दस इंदियत्था अणगया
पप्पत्ता तंजहा देसेण वि एगे महाइं मुणिस्सइ सव्वेण
वि एगे सदाइं मुणिस्सइ । एवं जाव सव्वेणवि एगे फा
साइं पमिंसवेदिस्सइ ।

(दस इंदियत्थादि) कथ्या नवरं (देशेणवित्ति) विवक्षित-
शब्दसमूहापेक्षया देशेन देशतः काञ्चिदित्यर्थः एकः
कञ्चित् श्रुतवानिति (सव्वेणवित्ति) सर्वतया सर्वानि
त्यर्थः । इन्द्रियापेक्षया वा श्रोत्रेन्द्रियेण देशतः संज्ञिचश्रोत्रे
अधियुक्तावस्थायां सर्वेन्द्रियैः सर्वतोऽध्वर्यकथनेन देशत
उभान्यां सन्ति एवं सर्वत्र । स्था १० ग० ।

तुद्वे वि इंदियत्थे, एगो सज्जइ विरज्जइ एगो ।

अवन्नत्थं तु पमाणं, न इंदियत्त्वा जिणवेंति ॥

तुल्येऽपि समानेऽपि इन्द्रियार्थे इन्द्रियविषये रूपार्थे रागहे-
तविको रज्यते रागमुपगच्छति । द्वितीयो विरज्यते विषयप-
रिणामस्य दारुणतां परिजघायन् विरक्तो भवति । तस्मात्प्राय
श्चित्तापत्त्यनापत्तिविषये अज्यात्मनान्तरपरिणामस्य प्रमाणं न
इन्द्रियार्थ इति जिना जगवन्तः सर्वेऽज्ञा भवन्ते । व्य० प्र० १ उ० ॥
(इन्द्रियार्थेषु रागकारेण प्रायश्चित्तं-विषय-शब्दे) (इन्दि-
यार्थसंबन्धनप्रकार-इंदिय-शब्दे)

इंदियत्थ (वि) कोवण-इन्द्रियार्थ (वि) कोपन- न० इन्दि-
यार्थानां शब्दादिविषयाणां विकोपनं विकोप इन्द्रियार्थविको-
पनम् । कामविकारं, स्था० ९ ग० । (एतस्य रोगोपपत्ति
कारणता रागुपपत्ति-शब्दे) ॥

इंदियपज्जत्ति-इन्द्रियपर्याप्ति- खी० यथा धातुरूपतया परि-
णमितमाहारमिन्द्रियरूपतया परिणामयति सा इन्द्रियपर्या-
प्तिः । तथा चायमर्थोऽन्यत्रापि जंग्यन्तरेणोक्तः पञ्चानामि-
न्द्रियाणां प्रायोपन्यासपुद्गलान् एहंत्वाऽनाभोगनिर्वर्त्तितेन वीर्येण

तद्वाचनयनशक्तिरिन्द्रियपर्याप्तिरिति, पर्याप्तिज्ञेदः, प्रज्ञा० १ पद । प्रव० । कर्म० । नं० । पं० सं० ॥

इन्द्रियपथ-इन्द्रियपद- न० इन्द्रियवक्तव्यता प्रतिबन्धे प्रज्ञा पनायाःपञ्चदशे पदे, । न० १२५०४७० । अत्र च 'चातुर्दशकौतव्यं च प्रयमेन्द्रिये' ये 'उर्ध्वाधिकारास्तत्सङ्गाहकमिदं' गाथाद्वयम संज्ञाणं वाहद्वं, पोहत्तं कइ पदेम ओगाहे ।

अप्या बहुपुष्टीपव च, विसय परिमाण अणगारे ॥ १ ॥

अदाय आसिमयणी, पुष्टपणे तेव्वफाणियवसा य ।

कंचवृण्णायागिमग्न, दीवीदहि जोगजोगे य ॥ २ ॥

(संज्ञाणं वाहल्लभ्यादि) प्रथममिन्द्रियाणां संस्थानं वक्तव्यम् । संस्थानं नाम आकारविशेषः ततो बाहुल्यं वक्तव्यं वा हुल्यं नाम बहुवृत्ता पिपरन्वयमिति भावः । तदनन्तरं पुष्ट्यं विस्तारः । तदनन्तरं (कति पदेशति) कतिप्रदेशीमिन्द्रियमिति वक्तव्यम् । ततः (ओगाहमिति) कति प्रदेशावगाहमिन्द्रियमिति वाच्यम् । तदनन्तरमवाहनादिविवयं कर्कशादिगुणविषये चालपवहुल्यं ततः (पुष्टति) स्पृष्टग्रहणमुपलक्षणं तेन स्पृष्टस्पृष्टविषयं सुत्रं वक्तव्यं तदनन्तरं (पविट्ति) प्रविष्टाप्रविष्टविषयचिन्ताविषयं ततो विषयपरिमाणं ततो ज्ञानाविषयं तदनन्तरं वशाविषयं ततः कम्बजविषयं ततः स्पर्णाविषयं तदनन्तरं (शिगावति) अगाधशिगावविषयं ततो ह्रीपेद्विषयं ततो लोकविषयं तदनन्तरं महाशोकविषयमिति । प्रज्ञा० १५ पद १ उ० ।

भवद्वितीयं त्वर्थाधिकारसंग्राहकं गाथाद्वयम् ।

इंद्रिय उवचयनिव्व-त्तुभायसमया जवे असंखेज्जा ।

द्वच्छी उवओगच्छा, अप्पा बहुए विसेसहिया । १ ॥

ओगाहणा अवाए, ईहा तह वेज्जा वगहे य ।

द्विंशदिय जाविंदिय, तीया वच्चा पुरेखल्लभाया य ॥ २ ॥

(इन्द्रिय उवचय इत्यादि) प्रथमत इन्द्रियाणामुपपत्तये वक्तव्यः उपचीयते उपचयनीयते इन्द्रियमनेनेत्युपचयः प्रायेः भयपुत्रसंग्रहणसम्पत् इन्द्रियपर्याप्तिरित्यर्थः । तदनन्तरं निर्वर्तना वक्तव्यम् । निर्वर्तना नाम बाह्यान्त्यन्तररूपाया निर्वृत्तिराकारमात्रस्य निष्पादनं तदनन्तरं सा निर्वर्तना कति समयो भवतीति प्रश्ने उ संखेयाः समयास्तस्या ज्ञेयेयु रिति निर्वर्तनं वाच्यं तत इन्द्रियाणां लब्धिस्तदावरणकर्म ज्ञाप्योपशमरूपा वक्तव्यम् । तत उपयोगात् तदनन्तरद्रव्य बहुल्यं चिन्त्यमानं पूर्वस्थाः २ उत्तरात्तरा उपयोगात् विज्ञे पाथिका वक्तव्यम् ततः (ओगाहणा इति) अग्रग्रहणं परिच्छेदा वक्तव्यः स च परिच्छेदाऽप्यायादिभेदादनेकधेनि तदनन्तरं प्रायेः वक्तव्यस्तत ईहा तदनन्तरं व्यञ्जनावग्रहश्चाशब्दस्यानुक्तार्थसमुदायकत्वादर्थोपग्रहश्च वक्तव्यः । तदनन्तरं द्रव्येन्द्रियभावेन्द्रियसूत्रं ततो ज्ञातीतवच्चरुपुरस्त्वानि उच्येन्द्रियाणि तदनन्तरं भावेन्द्रियाणि विचिन्तनीयानि । प्रज्ञा० १५ पद २ उ० ।

इंद्रियपरिणाम-इन्द्रियपरिणाम-पु० इन्द्र्यादिन्द्रः आत्मज्ञानलक्षणपरमेश्वर्ययोगात्तत्स्येदमिन्द्रियमिति । निपातनादिन्द्रशब्दादियप्रत्ययः । इन्द्रियाण्येव परिणामः इन्द्रियपरिणामः । इन्द्रियरूपे जीवस्य परिणामभेदे, प्रज्ञा० १२ पद ।

इंद्रियवन्न-इन्द्रियवन्न-न० इन्द्रियाणां चक्षुरादीनां वन्न स्वस्व

विषयग्रहणपाटवमिन्द्रियवन्नम् । इन्द्रियाणां स्वविषयग्रहणपाटवे, (इन्द्रियवन्नपुष्टिवक्त्राणं) इन्द्रियवन्नस्य पुष्टिरतिशयो पोषः इन्द्रियवन्नपुष्टिस्तं वक्तव्यं नन्वादित्वादन । इन्द्रियवन्नपुष्टिवक्त्राणाः । जी० ३ प्रति० (अस्य बहु जेदावीरिय-शब्दे ऋष्यः)

इंद्रियमोहिय-इन्द्रियमोहित-त्रि० विषयासक्ते, अष्ट० ॥

इंद्रियवन्नच्छि-इन्द्रियवन्नच्छि-स्त्री० इन्द्रियाणां लब्धिः । तदावरणकर्मज्ञाप्योपशमरूपायां पञ्चेन्द्रियत्वप्राप्ती, प्रज्ञा० १५ पद । तद्भेदा यथा "कति विहा णं जंते ! इन्द्रियवन्नं पण्णत्ता ? गोयमा । पंचविहा इन्द्रियवन्नं पण्णत्ता तज्जहा-साइन्द्रियवन्नं जाव फासिंदियवन्नं । एवं नेरइयाणं नवरं जस्स जइ इंदिया अत्थि तस्स तावइया भाणियज्जा" प्रज्ञा० १५ पद ॥

इंद्रियवन्नमृ-इन्द्रियवन्नमृ-त्रि० इन्द्रियवन्नं तत्पारतन्त्र्येण ऋतः । पीकितः इन्द्रियवन्नमृः इन्द्रियवन्नं वा ऋतो गतः इन्द्रियवन्नमृः । इन्द्रियपारतन्त्र्येण पीकिते, इन्द्रियपारतन्त्र्यं गते च । भ० १२ श० २ उ० ॥

इंद्रियविजय-इन्द्रियविजय-पु० तपोविशेषे, पंचा० १८ वि० ।

(एतद्वक्तव्यता इन्द्रियजय शब्दे) ॥

इंद्रियविजान्ति-इन्द्रियविजान्ति-स्त्री० इन्द्रियविजाने, सा च

पञ्चाया-एकेन्द्रियविकलेन्द्रियपञ्चेन्द्रियभेदात् । सूत्र० १४०५ अ०

इंद्रियविमय-इन्द्रियविमय-पु० इन्द्रियाणां चक्षुरादीनां विषया मनोहरूपादय इन्द्रियविषयाः । चक्षुरादीनां विषयेषु रूपादिषु, उक्त० ५ अ० । इन्द्रियविषयेना इन्द्रियविषयपुत्रपरिणामभेदाश्च भगवत्यास्तृतीयशतकदशमोद्देशके जीवाभिगमस्य ज्योतिष्कोद्देशके च प्रतिपादिता (विसय शब्दे ऋष्या)

इंद्रियविमयवमय-इन्द्रियविषयवन्नगत-त्रि० इन्द्रियाणां च-

क्षुरादीनां विषया मनोहरूपादयस्तद्वन्नं गताः प्राप्ता इन्द्रियवन्न-

गताः । रूपादिविषयवन्नगते, । उक्त० ५ अ० ॥

इंद्रियवीरिय-इंद्रियवीर्य-न० श्रोत्रेन्द्रियादीनां स्वस्वविष-

यग्रहणसामर्थ्यं, सूत्र० १४०८ अ० । (तद्भेदा निक्षेपावसरे

वीरियशब्दे, वन्नशब्दे च) ॥

इंद्रियसंवरण-इन्द्रियसंवरण-न० पञ्चेन्द्रियाणि तेषां संव-

रणं दृष्टान्तिविषयेषु रागद्वेषाद्यानां प्रवर्तमानानां निग्रहणमि-

न्द्रियसंवरणम् । इन्द्रियाणां निग्रहणे, । पा० सू० ॥

इंद्रियमिगिरिम-इन्द्रियमिगिरि-पु० इन्द्रियस्य स्वस्ववि-

षयेः सहसन्निकर्षः समन्वयभेदः । प्रत्यक्षसाधने इन्द्रियस्य

स्वस्वविषयेः संवधभेदरूपे-प्रत्यक्षजनकव्यापारे, । वाच० ।

इंद्रियावरण-इंद्रियावरण-न० इन्द्रियविषयेष्वेव शब्दादिषु वि-

शयोपयोगावरणे, व्य० द्वि० १० उ० । (एतद्भेदादिवक्तव्यता

दृष्टान्त-परिणामक शब्दे)

इंद्रिय-इंद्रिय-न० हरितभेदे वनस्पतिविशेषे, प्रज्ञा० १ पद ।

नीलोत्पलं उपप्रमात्रे च । वाच० । निरुपलं वियाणहकुवन्नय

मिंदीवरं च ॥ प्रा० ना० ॥

इंद्र-इंद्र-पु० उच्यते चन्द्रिकया ह्रवं क्रिशां करोति उच्य-उ

आदरेक्ष । चन्द्रे, प्रा० ना० ॥

इंद्रोत्तराभिर्मग-इंद्रोत्तरावत्तंसक-न० विमानविशेषे, सम० १८ सं० ।

इंधण-इंधण-न० इध्तेत्यनेन इन्ध् करणे ऋषुदः । काष्ठलण करी

पादौ, “ जह चिरसंचियमिधन मन बोयवण सहिओ ऊह
महइ ” इत्यनं काष्ठादिनि । आव० ५ अ० । कोहवपञ्चात्रमादी
इधेण कप्पाइ पच्चति । नि० चू० १५ उ० । दाहो, काष्ठादौ
च० । “ आसारिए धणत्तरो जह परिहाइ कमसा दुआसावा ”
अपसारितेधनत्तरो ऽपनीतदाहासंघात इति । आव० ५ अ० ।
इधयति इध्ण णिच्-ल्यु० दीपनकर्त्तरि, त्रि० ज्ञावे ल्युद् । उज्जा
हने, न । वाच० । उद्दीपने, उक्त. १४ अर्थ० ।

इधणधूम-इधनधूम-पु० दारुधूमे, नि० चू० १ उ० ।

इधणपडियाम-इधनपडियाम-न-इधनपके आन्नपके, कोहय
पञ्चात्रमादी इधेण कप्पाइ पच्चति ॥ जहा कोहय पञ्चात्रेण
अयागादि फलाणि चेटे ता पाविस्सं अदिग्रहणं साविप-
दात्रेण वि तथ जेण पक्का फला ते इधण पडियामं भणति ।
नि० चू० १५ उ० ।

इधणमासा-इधनशाखा-स्त्री-यत्र तृणकरीकचवपास्तिष्ठन्त्ये
वर्मन्ते गृहे, वृ० १ उ० । इधणमासा जल्य तणा करिस्ताराग्र
यन्ति ॥ नि० चू० १६ उ० ।

इधिय-इन्धित- वि-प्रज्वायिते, “ सदेहिं रुवेहि य गन्धिते तु मो
हमि सद्विपत्ति हिणसत्ते ” म्त्रियाः शब्दे यैश्च इन्धितः प्रज्व-
यितो मोहाग्निः कस्यापि हीनसत्त्वस्य लुक्तजोगिनो ऽतूत
भोगिनो वा संदीप्यत इति । वृ० ४ उ० ।

इक-इक्क- नन्देशी-कापि प्रवेशने, तथा च विशेषावश्यके
सामयिकनिहक्तिमधिकृत्योक्तम् “ इकमप्य पवेसण मेयं
सा सामादयं नेयं ” इकाशब्दो देशीवचनः कापि प्रवेशाय प्र-
वर्तते इति । विशे० ॥

इकम-इक्कम-नन्देशनसदृशे तुणविशेषे, । प्रन० । ३ सं० द्वा० पर्व
क(ग) जातीये वनस्पतिविशेषे, । प्रज्ञा० १ पद सूत्र० । वणस्सइ
जेआ इक्कमा बानाणं पसिक्का इति । नि० चू० १ उ० । आचाणवृ० ।
इक्कमपय-इक्कमपय-वि० इक्को वनस्पतिभेदः (नि० चू० १ उ०)
तन्मये संस्तरकादौ, -चू० ३ उ० ।

इक्खण-इक्खण-न०-इक्क भावे ल्युद् । पर्यालोचने, “ तम्हादवि
इक्खपदिपे ” इक्खस्व तद्विपार्कं आलोचयेति सूत्र० १ ध्रु० १
अ० १ उ० । दर्शने, करणे, नेत्रे, वाच० ।

इक्खाग (गु) इक्खाकु-न०-आयिक्खजनेद, अनु० । प्रज्ञा० ।
तच्च प्रथमप्रज्ञापतेनान्यस्य जगत्त क्रमज्जदवस्य कुलमिति ।
स्या० ६ ग्रा० । कुलायेंलु क्रमभेदस्वामिवंशोद्धार्येण, । औप०
कटप० । ज० । आचा० । कोशजजनपदे च । यत्रायांया नग-
रीति, ज्ञा० ८ अ० ।

ऐक्खाक-पु०-इक्खाकुवंशोद्धार्ये, आ० क० । क्रमभेदेवस्वा
मिनो वंशस्य तद्वंशजानां चैक्खाकुनामकरणं यथा “ देसू-
णगं च वरिसं सक्कागमणं च वंसउवणा यं ” आ० म०
प्र० । सक्को वंसउवणे इक्ख अगु तेण हँति इक्खागा” ति० ।
कथानकद्वारे “ जीयमेवं तीय पच्चुपपमणागायाणं देवाणं
पढमन्तिथयराणं वंसट्टवणं करेतप ततो त्रियसगण संपरि-
वुमो सक्को आगते पज्जा किद्विक्क हत्थतो पयिमासिन्ति
महेतं इक्खु वड्ढि गहाय आगतो इतो य नाभिक्खुत्तरा उस्स-
नसा(मिणा) अंकगपण अय्यइ सक्केण य उवागपण इक्खुवड्ढिद्व
गपणं जणणं विजणणं भययं वडाविओ । भयवया वड्ढीसु
दिट्ठी पादिया ताहे सक्केणं भणियं भययं इक्खु अगु अक्क भ-
क्केणं नक्कयसि ताहे सामिणा पमस्य वक्केणभरो अक्केणियविन्-

सिओ दाहिणहत्यो पसारितो अतीव जगवयस्स तासु हरिसो
जातो तएणं सक्कस्स देविदस्स देवरहो अयमयासुवे संकल्प
समुण्णज्जिता जम्हा जययं तित्तयरो इक्खु अजिज्जसइ तम्हा
इक्खागुवंसो भवउ । आ० म० प्र० । गाथाक्करामनिका
अथ सज्जातकिञ्चिद्वनवपे जगयति प्रथमजिनवंशस्थापनं ।

शक्रः स्वजातमिति विचिन्त्य कथं रिक्तपाणिः स्वामिस
मीपयस्यामीति मदतीभिश्चुयदिमादाय नानिकुलकराङ्कस्य
स्य प्रनोत्रं तस्यैव दृष्ट्वा चेकुयपि दृष्टवदेन स्वामिना करे
प्रसारिते इक्षुं जगयसीति भाणत्वा तां दत्त्वा इवजिहाया
स्त्वामिनो वंश इक्खाकुनामा जयतु । कटप० । आ० चू० ।
शक्रः सौधमैत्रो वंशस्थापने प्रस्तुते इकं गृहीत्या आगतः
अक अग कुट्टियायां गतो अनेकायंवाधातुनां अक्क धातो
रौणादिके उण् प्रत्ययः अकुशब्दो ऽजिजापार्यः ततः स्वामी
इक्षोः आकुनाजिजापण करे प्रासारयत् शक्रः आपरयत् तेन कार-
णेन जयति । इक्खाकुवंशभवाः ऐक्खाकाः । आ० क० ।
“ आमी य इक्खु भोई इक्खागा तेण खसिया हँति ” क्वत्रि
या येन कारणेन वाहुल्येन कुञ्जो जिन आसन् तेन कारणेन
ते क्वत्रिया इक्खाकयो वाक् ख्याताः । आ० म० प्र० । आ० चू० ।

इक्खाग (गु) कुञ्ज-इक्खाकुकुञ्ज-न०-इक्खाकुणां कुञ्जं
इक्खाकुकुञ्जम् । क्रमभेदेवस्वामिवंशे, । आ० म० प्र० ।

इक्खाग (गु) चूमि-इक्खाकुचूमि- स्त्री-अत्रोपायाम,
तीये “ इक्खाग नूमिउज्जा, सावस्थि विणीय कोसत्तपुंरं
च ” आ० १ अ० ।

इक्खाग (गु) राय-इक्खाकुराज- पु०-इक्खाकुणामिदवा
कुवंशजानामथवा इक्खाकुजनपदस्य राजा । इक्खाकुवं
शीयानां कोशजजनपदस्य वा नृपे, । ज्ञा० ८ अ० । उक्त० ।
परिबुद्धी इक्खागरायां” स्या० ७ ग्रा० ।

इक्खाग (गु) वंश-इक्खाकुवंश-पु०-क्रमभेदवस्य वंशे, “ आ
सीइक्खाग वंस संनूओ नाजिनामकुलागरो ” इति० ति० ।
(वक्तव्यता इक्खाग (गु) शब्दे)

इक्खु (उच्छु)-इधु- पु०- इत्येतं ऽसौ माधुर्यात् “ इक्खु प्र-
वात्सीकौ ” इति प्राकृत सूत्रेणोदेरत उल्लेख प्रा० व्या० १ पाद
८ अस्या० औपे इक्खु इति च भवति प्रा० व्या० । मधुररसो
पते असिपत्रे स्वनामस्थाने, वाच० । पर्येकवनस्पतिकार्य
भेदे, उक्त० । प्रज्ञा० । चतुर्विंशतिधाभ्यान्तर्गतं धान्यभेदः प्र०
१५६ द्वा० । इकुवरट्टिका सम्भाव्यत इति धमे० १ अधि० “ वच्छु
जवसाविकाश्रिया इति ” औप० “ इकुग्रहणाग्रहणे यथा-
“ सजिक्खु वा जिक्खुणी वा अजिक्खेज्जा उच्छवणं उवागिच्छ
त्तए जे तत्थ इस्से जव उगाईसि ग्रह जिक्खु इच्छेज्जा
उच्छुनोत्तए वा पायए वा सज्जे उच्छु जाणेज्जा स खंमं जाय
णो पमिगाहेज्जा अनिरिच्छिच्छिणं तदेव तिरिच्छिच्छिणं तदेव
सजिक्खु वा जिक्खुणी वा सज्जे पुण अजिक्खेज्जा अंत-
रुच्यं वा उच्छुगंमियं वा उच्छुचोयं वा उच्छुसाहयं वा
उच्छुसाहयं वा ज्ञोत्तए वा पायए वा सज्जे पुण जाणेज्जा
अंतरुच्यं वा जाय साहयं वा स अंमं जाय णो पमिगा-
हेज्जा सजिक्खु वा जिक्खुणी वा सज्जे पुण जाणेज्जा अंत-
रुच्यं वा जाय साहयं वा अणंमं जाय पमिगाहेज्जा अति-
रिच्छिच्छिणं तदेव पमिगाहेज्जा । इकुसुत्रवयमप्याप्रवक्ष्येमिति
नवरं अंतरुच्यंति पर्यमध्यमिति आचा० १ ध्रु० १ ख० १ उ० ।

जे जिकवू वा जाव समाणे मेज्जं पुण जाणेज्जा उच्छं वा काणं अंगारियं संमिस्सं विगइमितं वा चत्तं वा कंद-
ञ्चित्तइमुयंगं वा अस्सयं वा तहप्पगारं आमं अस्स-
त्थपरिणयं जाव । आचा० २ थु० १ अ० ८ उ० ।

सच्चित्तचित्तेश्चभङ्गणभङ्गे प्रायश्चित्तं यथा—

जे जिकवू वा सचित्तं उच्छं जुंजइ जुंजंतं वा साइजइ । ४ । जे
जिकवू सचित्तं उच्छं विमंसइ विमंसंतं वा साइजइ । ५ ।
जे जिकवू सचित्तं उच्छं वा, उच्छुपेसियं वा, उच्छुजित्तिं
वा, उच्छुसावगं वा, उच्छुसावगं वा उच्छुचोयंगं वा विमंसइ
विमंसंतं वा साइजइ । ६ । जे जित्तं सचित्तं उच्छं वा उच्छु
पे० वा उच्छुमित्तं वा उच्छुचोयंगं वा विमंसइ ० ९ जे जिकवू
सचित्तं पइट्ठियं उच्छं जुंजइ जुंजंतं वा साइजइ । ८ । जे जिकवू
सचित्तं पइट्ठियं उच्छं विमंसइ विमंसंतं वा साइजइ । ९ । जे
जिकवू सचित्तं पइट्ठियं उच्छं वा उच्छुपेसियं वा उच्छु-
जित्तिं वा उच्छुसावगं वा उच्छुसावगं वा उच्छुचोयंगं वा
जुंजइ जुंजंतं वा साइजइ । १० । जे जिकवू सचित्तं पइट्ठियं
उच्छं वा उच्छुपेसियं वा उच्छुजित्तिं वा उच्छुसावगं वा
उच्छुचोयंगं वा विमंसइ विमंसंतं वा साइजइ । ११ ।

आपे दो सचित्तपइट्ठिते सुत्ता ।

जुंजति जे जिकवू तो मित्रा पुण विमंसति पायव्वा
जीवुअं सचित्तं अचित्तं मवेयणपवित्ते ।

एतस्मिं चैव चउणं सुत्ताणं एस्मिं अतिदेशो ।

सचित्तं च फइदि, पसरमे जोग मा समखानो ।

सो चैव णिकवपेसो, सावसमे होति उक्खंमि । १२ । ८ ।

कथा अणादियाय देसा चउउहुं पडित्तं एमे तथ विभा
गसुत्ता जे जिकवू सचित्तं अंतरुजगं वा जुंजति इत्यादि
जे सचित्तं अंतरुजगं वा विमंसइ इत्यादि अस्से सचित्त
पइट्ठिते दो सुत्तं ।

पव्वसहितं तु खंमं, तथ वि य अंतरुजुयं होइ ।

रुग्ममवक्किउउदे, माय पुण उअप्पिपडिपरिहीणं । १३ । ९ ।

परं उभयो पव्वदेससहितं खंमं पुव्वं उज्जयो पेरुहियं अंत
रुजियं चक्किउउदिग्गं रुग्मे जणसित्ते सोंयं अज्जंतरोगिरा ।

चोंयं तु होइ हीरा, सगळे पुण तस्स वाहिआ उव्वी ।

कोणं पुण मकं मा, इतरजुतं तपइई तु । १४ । १० ।

वसहीरसंजितो चोपयं जणति सावगं वा हरिउउती
जणति पुण काणियं अंगारइयं वा जुजयं सियावादीहि वा
खयं उवरि सुके इयरंति सचित्तत्तं अहो सचित्तत्तमि सचि
त्तियानो पतिट्ठियं जणति । नि० चू० १६ उ० ।

(गोचरचर्यायां सचित्ते ह्यग्रहणग्रहण-गोयचरिय-अब्दे)

इक्षु (उच्छु) करण-इक्षुकरण-न० केवकरणभेदं, तच्च बाह्यज्ञा-
दिना संस्कारयति । सूत्र० १ थु० १ अ० । इक्षुः क्रियते यत्र
तदिकुरणम् । इक्षुवाटं, वृ० १ उ० ।

इक्षु (उच्छु) खंम-इक्षुखंम-न० पव्वसहितकुउदे, ।
नि० चू० १६ उ० । इक्षुखंमं चापरिणतं तद्धि पव्वतो यज्जंतो
तदनचरितिमिति । दश० ३ अ० ।

इक्षु (उच्छु) गंभिया-इक्षुगणिका-खी० सपर्वकुशकवे, ।
आचा० १ थु० १ अ० १० उ० ।

इक्षु (उच्छु) घर-इक्षुघर-न० दशपुरतगरस्ये उधाने, य-
त्रायरकितस्तोशविपुत्रादाचार्यादीनां जग्राहेति । विशेष० ।
आ० म० । आ० चू० ।

इक्षु (उच्छु) चोयंग-इक्षुचोदक-न० पीडितेश्चोदिका-
याम्, । आचा० १ थु० १ अ० १० उ० ।

इक्षु (उच्छु) जंत-इक्षुजंत-न० इकोनिणीरुनं यन्त्र शा०-
त० । इक्षुनिणीरुके यन्त्रे, वाच० ।

इक्षु (उच्छु) मावग-इक्षुमावग-न० इक्षुसाखैकदेशे, आचा०
१ थु० १ अ० १० उ० । अवत्कवे इक्षुउदे च । मावगम
वक्किउउदे इति । नि० चू० १ उ० ।

इक्षु (उच्छु) पेसिया-इक्षुपेसिका- खी० इक्षुगणिकायाम्
नि० चू० १६ उ० ।

इक्षु (उच्छु) जित्ति-इक्षुजित्ति-खी० इक्षुखण्डे, नि० चू० १६ ।

इक्षु (उच्छु) मेरग-इक्षुमेरक-न० अपनीतत्वकीकुगणिक-
कायाम्, आचा० १ थु० १ अ० १० उ० ।

इक्षु (उच्छु) उदि-इक्षुउदि-खी० इक्षुउदमे, आ० चू० १
अ० । आ० म० प्र० । प्रा० व्या० ।

इक्षु (उच्छु) वण-इक्षुवन-न० इकोः पर्व (ग) कवनस्पति
विशेषस्य वने, आचा० १ थु० १ अ० १० उ० ।

इक्षु (उच्छु) वाम-इक्षुवाट- पु० इकोः पर्वगवनस्पतिविशेष
स्य वाटे, “ सुचिरं पियत्थमाणां नल्लयंजो उच्छुवाममज्जमि ”
आव० ३ अ० ।

इक्षु (उच्छु) वारिया-इक्षुवाटिका- खी० पर्वगवनस्पतिका
यजेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

इक्षु (उच्छु) सावग-इक्षुसावग-न० इकोर्द्विशाखायाम्, ।
आचा० १ थु० १ अ० १० उ० । बाह्यउद्यां च “ सावगं पुण
तस्स वाहिआ उव्वी ” नि० चू० १६ उ० ।

इक्षा-इक्षा-अज्ञात्वत्यये, आचा० १ थु० १ अ० ३ उ० ।

इक्षेवं-इक्षेवम्- अ० पूर्वप्रकान्तपरामर्शे, “ इक्षेवं परिशेहंति ”
सू० १ थु० ३ अ० । “ इक्षेवमाहुस्ते वीरे ” सूत्र० १ थु० ४ अ० ।

इच्छ-इच्छ-आ० वाङ्मयाम्, तुदा० पर० सेइ वेइ कः “ गमिप्य-
मासां उ ” इति प्राकृतसूत्रेण उकारः इच्छइ-इच्छति । प्रा०-
व्या० ८ अथा० ४ पाद । “ इच्छामि खमासमणो वंदिमं ”
इयु इच्छायामित्यस्योत्तमपुरुषैकवचनम् । आव० ३ अ० । अनु+
अन्वेषणे, प्रतिप्रतिप्रहे, प्रातै च । परिप्र अन्वेषणे च । अभि+
सम्पन्निच्छायाम्, । वाच० ॥

इच्छंजाण-इच्छाध्यान-न० इच्छा संज्ञाव्यमानज्ञाज्ञास्यार्थस्याजि-
ज्ञापानिरेकस्तस्या ध्यानमिच्छाध्यानम् । विमार्थार्थेनः कोटि-
सुवर्णज्ञानेऽपि प्रवर्तमानज्ञानस्य कपित्तस्यैव सम्भाव्यमानज्ञा-
नार्थो मिज्ञापानिरेकस्याने, । आतुर० ॥

इच्छंत-इच्छन्-वि० वाङ्मति, “ इच्छंतो हियमण्णो ” उक्त० १ अ० ।

इच्छका (च्छाका) र-इच्छाकार-पु० एवमिच्छा स्वाजिप्राय स्तया
करणं तकार्यनिर्वर्तनमिच्छाकारः । गच्छा० ३ अधि० । विव-
क्तिप्रियाप्रवृत्त्युपगमः । अनु० । इच्छया वज्राभियोगमन्तरेण

कारः इच्छाकारः इच्छाक्रियेत्यर्थ इति । स्या० १० ग० । प्रव० ।
आ० म० प्र० । इच्छायाः कारणमिच्छाकार इति । वृ० १ उ० ।
स्वकीयाग्निशोषः । “इच्छाकरणं संदिसह भगवत् देवसि अं
आश्रयेमि” इच्छाकरणं निजज्येति । आत्मीयज्येति ।
स्वकीयाग्निशोषेण न पुन्यज्ञानियोगेनेति च । ध० २ अथि० ।
तदाम्नेकं पृथु सामाचारीवेदं वा इच्छाकारो अद्भुतो इति ।
उत्त० २६ अ० । इच्छाकरणं ममेदं कुरु इच्छाप्रधानतया क्रियया
न वज्ञानियोगपूर्विकयेति । स्या० १० ग० । इच्छाकारेण
ममेदं कुरु तत्र चाहं करोमीति निर्देशोऽन्युपगमो वा इच्छा-
कार इति । ध० ३ अथि० । प्रव० । आ० म० प्र० । वृ० ।
“इच्छाकारो य सारेण” इति । उत्त० २६ अ० । सारेण इति
औचित्येनात्मनः परस्य वा कृत्यप्रतिप्रवर्तते । तत्रात्म-
सारेण यथेच्छाकारेण युष्माच्चिकीर्षितं कार्यमिदमहं करो-
मीति । अन्यसारेण च मम पात्रश्रेयसादि इच्छाकारेण कुरुतेति
ग० २ अथि० । अस्य च प्रयोगः स्वार्थम्प्राप्यं वा चि-
कीर्षन् यदा परमन्ययेति । स्या० १० ग० । “इच्छा-
कारपश्रोगो णाम जं इच्छया करणं तं वज्ञानियोगादिना इच्छे-
यस्स अत्यस्स संसपयर्थं इच्छाकारसदं पवज्जति । आ० चु० २
अ० । उत्सर्गतः साधुतां सति सामर्थ्यं कार्यार्थेपरो नाच्यर्थ-
वित्तयः अनिगूहितवस्त्रवीर्येण जाड्यं तत्कार्यस्य असामर्थ्यं
अप्रवीर्यं वा रत्नाधिकं विहायान्येपामन्ययेनाविषयमिच्छा
कारं करोति । यदि वा नाच्यर्थिताऽपि कोऽप्यन्यस्तत्प्रयो-
जनकरणशक्तो निर्जरायी साधुः कंचन साधुं चिकीर्षित-
कार्यं विनाशयन्तं गुरुतरकार्यकरणसमर्थमविनाशयन्तमन्य-
ज्यर्थयन्तं वज्रिज्जपितकार्यकरणान्यतरं साधुं दृष्ट्वा तत्कार्यं
कर्तुं कामस्तत्रापि इच्छाकारं प्रयुज्जीत । इच्छाकारेण युष्मद्-
विमदं कार्यं करोमीति युष्माकमिच्छाक्रियया करोमि न यज्ञा-
दित्यर्थः । ध० ३ अथि० ।

तत्रेच्छाकारो येष्वर्थेषु क्रियते तत्प्रदर्शनायमाह ।

जइ अन्नत्येअ परं, वरणजाते कोज्ज सो को वि ।

तत्थ वि इच्छाकारो, न कप्पइ वज्ञानिओगो उ ॥

यदि इत्यन्युपगमे अन्यथा साधूनामकारेण अच्यर्थेना नैव
कथने । ततश्च यदि अच्यर्थेन परमन्यं साधुं श्रानादौ
कारणजाते समुत्पन्ने सति तत्तन्नाच्यर्थयमानेन इच्छाकारः
प्रयोक्तव्यः । यदि वा अनच्यर्थिताऽपि कोऽप्यन्यः साधुः (स)
तस्य कर्तुं कामस्य कस्यचित् साधोः कारणजातं कुर्यात् ।
तत्रापि नेनानच्यर्थितेन साधुना तस्य चिकीर्षितं कर्तुं कामेन
इच्छाकारः प्रयोक्तव्यः । इह विरुद्धाः केचिदनच्यर्थिता एव
परकार्यकर्तार इति कोपान्निग्रहणम् । अथ कस्मादिच्छाकार-
प्रयोगः क्रियते । उच्यते-वज्ञानियोगो मा जूदिति हेतोस्तथा
चाह अमं न कल्पने वज्ञानियोगः साधुना तन इच्छाकार-
प्रयोगः कर्तव्यः । तु शब्दः केचिद्वज्ञानियोगो मा जूदिति क-
ल्पने इति सूचनार्थः ।

उक्तगाथावयवार्थप्रतिपादनार्थमाह ।

अन्नवगममि निजइ, अन्नत्येअं न वट्ठं परो उ ।

अग्निगूह्यवस्त्रविगिण्ण, साहुणा ताव द्वापव्वं ॥

यदि अच्यर्थेनपरमित्यस्मिन् यदि शब्दप्रदर्शने अन्युपगमे
सति ज्ञायते किमित्याह । अच्यर्थेन्युत्तु न वर्तते न युज्यते परः ।
किमित्यन आह-न निगूहिने वस्त्रवीर्येन (साधुनिगूहितव-
स्त्रवीर्ये) स्तेन । वस्त्रं शरीरं, वीर्यं मानसशक्तिवशेषः तावच्छब्दः

प्रस्तुतार्थप्रदर्शकः । एतन्निगूहितवस्त्रवीर्येण तावत्साधुना
ज्वितव्यम् । पात्रान्तरं वा “अग्निगूह्यवस्त्रवीर्येण जेण
साहुणा होयव्वं” अच्यर्थयमर्थो येन कारणेन अनिगूहित-
वस्त्रवीर्येण साधुना भवितव्यमिति युक्तिः अतोऽन्यर्थयेति न
युज्यते पर इति आहोत्थं तर्ह्यन्येनाविषयेच्छाकारोपपत्त्या-
साऽनर्थकः । उच्यते —

जइ होज्ज तस्स अन्नश्रो, कज्जस्स वियाणाइ न तं वाणं ।

गिज्ञाणाइ विट्ठिपहोज्जा, वावमो कारणेहिं मो ॥

यदि ज्ञेयत्वस्य प्रस्तुतस्य कार्यस्यानज्ञो समर्थः यदि वा न
विज्ञानाति तत्कार्यं कर्तुं वाणमिति निपातः पादपूरणार्थः श्राना-
दिर्वा ज्ञेव व्यापृतः कारणैरसौ तदा संज्ञावत्चित्तीयपदाच्य-
र्थनागोचरमिच्छाकारं रत्नाधिकविहायान्येनां करोति तत्राचाह
रत्ताणि य वज्जता, इच्छाकारं करेइ सत्ताणं ।

एयं मज्जं कज्जं, तुव्वेह करेइ इच्छाणां ॥

रत्नानि विविधानि इत्यन्तानि भावरत्नानि च । तत्र मरकत-
वज्रऽक्षतीर्यैर्ह्यर्थादीनि इत्यन्तरत्नानि सुखमधिकृत्य तेषामन-
कान्तिकत्वादात्यात्यन्तिकावाच्च । जावरत्नानि सम्यग्दर्शन-
ज्ञानचरित्राणि सुखनिबन्धनतामहीकृत्य तेषामकान्तिक-
त्वात् अत्यन्तिकावाच्च जावरत्नमधिको रत्नाधिकस्तं वज्र-
सिन्ध्वा इच्छाकारं करोति । शोषाणां कथमित्याह । एतमम
कांथं वल्लसीवनिकादिषु कुरुत इच्छया न वज्ञानियोगे-
नेति । तत्र यदुक्तम् । (जइ अच्यर्थेज्ज परं कारण जाते इति)
तत्र प्रथमगाथया यदीत्यस्य भावार्थ उपदर्शितः । द्वितीय-
गाथया कारणजातानि कथितानि । अनया तु पूर्वार्थेनाच्यर्थेना-
विषयो दर्शितः । उत्तरार्थेन त्वन्यर्थनयाः खरूपम् । संप्रति
“करेज्जस्स कोइ” इति अस्य गाथावयवार्थवार्थः प्रति-
पादनीयस्तत्रान्यकरणसंनवकारप्रतिपादनायाह ॥

अहवा वि विणासंतं, अन्नत्यं तं च अस्सदृङ्गं ।

अन्नो कोइ जणिज्जा, तं माहुनिज्जरुट्टाउ ॥

अथवेति “जइ अच्यर्थेज्ज परं कारणजाए” इत्येकस्या प्रका-
शं ततो द्योतनार्थं विनाशयन्तं चिकीर्षितं कार्यमपिशब्दात्-
सोऽप्यस्मिन् गुरुतेर कार्यं समर्थस्ततो यदि स तत्र व्यापृतो
ज्वति तर्हि तेन गुरुतरप्रयोजनं सीदतीति परिज्ञाय विना-
शयन्तमपि, यदि वा स्वयमसमवेतया अभिज्ञापितकार्यकर-
णाय साधुमन्यमन्यर्थयन्तं दृष्ट्वा निर्जरायी कोऽप्यन्यः साधुः
साधुं ज्ञेयत् । किं भणदित्याह —

अह यं तुंज्जेमेयं, कोमि कज्जं तु इच्छाकोरेण ।

तत्थ वि स इच्छइ मे, कोइ मज्जायमूझीयं ॥

अहमित्यात्मनिर्देशो युष्माकमेतत् कर्तुमभीष्टं कार्यं करोमि
इच्छाकारेण युष्माकमिच्छाक्रियया न वज्ञादित्यर्थः तत्रापि
स कारापकः साधुः इच्छति इच्छाकारं (स) तस्य स्वयमि-
च्छाकारेण कर्तुमन्युत्थयस्य करोति त्वत्सौ तेनेच्छाकारेण
याचितस्तत् । किमर्थमिच्छाकारं करोतीत्यत आह-मयादामूझीय
म् । मयादा साधूनां व्यवस्था तस्या मूत्रं मयादामूत्रं तत्र-
जवो मयादामूझीय इच्छाकारस्तं निमित्तकारणद्वेतु सत्योसां
चित्तकीनां प्रायो दर्शनमिति हेतोऽर्चिनीया । ततोऽप्यमर्थः मया-
दामूत्रज्ज इच्छाकारं स्तयाहि-साधूनामियं मयादा न किञ्चि-
द्व्यसार्थं निरकं ॥ कश्चित्कारयितव्यः । तद्वै व्याख्यातोऽभि-
कृता गाथावयवः ॥

संप्रति तस्यैव इच्छाकार इत्यत्र योऽपिशब्दस्तस्य विषयं
प्रदर्शयति—

अह्वा समं करते, किं वा अन्नम वा वि दूष्णं ।
तस्मै वि करेइ इत्ये, मज्जं पि इमं करेइत्ति ॥

अथवा स्वकामात्मीयं पात्रेपनादि किं कुर्वते अन्यस्य वा
किञ्चित् कुर्वन्तं दृष्ट्वा तस्यापि अस्मां प्रागुक्तस्यैव पि शब्दा-
यः आपन्नप्रयोजनः सन् इच्छाकारं कुर्यात्—कथमित्याह—ममा-
पीदं पात्रेपनादि इच्छाकारेण कुरुतेति ॥

इदानीमन्यथितसाधुविषयं विधिं प्रदर्शयति ॥

तस्य वि सो इच्छं से, करेइ दीवेइ कारणं वा वि ।

इहोरो अणुमहत्स्यं, कायवं साहुणा किञ्च ॥

तत्रापि एवमन्यथेनोऽपि साधोऽन्यथितसाधुविच्छाकारं
करोति इच्छामयं तव करोमि । अथ तेन गुर्वदिसकं कार्यो-
न्तरं कर्तव्यं तर्हि दीपयतिकारणं वापि इतरथा गुर्वदिकार्य-
कर्तव्याभावे सत्यमुग्रहायमवश्यं साधोः कृत्यं कर्तव्यमिति ।
अपिशब्दात् किमेच्छाकारविषयविशेषप्रदर्शनायैवाह—

अह्वा नाणैर्णं, अह्वा ए जइ करेज्ज किवाणं ॥

वेयावच्चं किञ्ची, तस्यवि तेमिं जवे इच्छा ॥ ? ॥

अथवा ज्ञानादीनामादिशब्दाद्दर्शनचारित्रपरिग्रहः ! अर्थाय
यदि कुर्यात् कृत्यान्तमाचार्योदीनां वेयावच्चं कश्चित्साधुः
पात्रान्तरं च किञ्चीति किञ्चिद् श्रावणादि तत्रापि तेषां कृत्या-
नां—तं साधुं वेयावच्चं नियोजयतां प्राय इच्छति भवेदिच्छा-
कार इच्छाकारपुरस्सरं योजनीय इत्यर्थः किमित्यत आह
यस्मात्—

आणा वज्जाजियोगो, निर्मायाणं न कप्पे काउं ।

इच्छा पजंजियव्वा, सहए रयणिणं तह ॥

आज्ञापि ममाज्ञा भवेत्तदं कार्यमेवंरूपा तथा विवर्जितं कार्य-
माज्ञापितस्याप्यकुर्वतो वज्ञात्कारेण नियोजनं वज्ञानियोगं
पतैर्द्वैवापि निग्रन्थानां कल्पते कर्तुं किन्तु इच्छति इच्छाकारः
प्रयोक्तव्यः प्रयोजनेऽनुत्पद्ये सति शैक्लिकं तथः रक्षाधिकं च
आज्ञापादिप्रशुक्तामेन आद्यन्तप्रहणम्भ्यस्यापि प्रहणमिति
व्याख्यायां येषु च एषु तावत्स उक्तः । अपवादतस्त्वाज्ञावज्ञा-
नियोगावपि दुर्विनीतं प्रयोक्तव्यं तेन चेहोत्सर्गनः संवास
एव न कथ्यते बहुजनादिकारणप्रतिवचतया त्वपरित्याज्यः
अथ विधिः प्रथममिच्छाकारेण योज्यते कुर्वन्नाज्ञया पुन
वज्ञानियोगेनेति आह च ॥

जह जचवाह्वाणं, आसाणं जणवएसु जायाणं ।

सयमेव खल्लिणमहणं, अह्वावी वज्जाजियोगेणं ॥

पुरिमज्जाए वि तहा, विणीय विणयेमि नतिय, अजियोगो ।

मेमंमि उ अजिअगो, जणवयनाए जहा आसो ॥

यथा जात्यवाहिकानामश्वानां जनपदेषु मगधादिषु जता-
नां च राज्यशोषोत्तर उच्यते स्वयमेव खञ्जीनप्रहणं भवति ।
अथवाऽपि वज्ञानियोगेन खञ्जीनं कथिकं किमुक्तं जवति ।
यथा जात्यवाहिकानामश्वानां स्वयमेव खञ्जीनप्रहणं भवति
जनपदज्ञातानां च वज्ञानियोगेन एवं पुरुषज्ञातेषु ज्ञानश-
ब्दः प्रकारवचनः पुरुष प्रकारोऽपि कार्यजुते इत्याह (विणीय
विणय इति) विविधप्रकारं नीतः प्रापितो विनयो येन स
विनीतविनयस्तस्मिन्साधुजियोगः स्वयमेव विनये प्रवर्तनात्

खञ्जीनप्रहणं जात्यवाहीकस्येवातः (सेसंमि उ अजियोगोति)
शेषं विनयवर्तते अजियोगो वज्ञानियोगः प्रवर्तते कथनका-
जनपदज्ञातं यथा चैव गायाद्वयसमुदायार्थः । अथवायार्थस्तु
द्वयेस्यैवत्येव । “ वाहवविसए एगो आसकिसंगो सो
दमिज्जिउकामो वेयाजियवेज्ञाणं, अहियासकण्ण प माए ! अ
त्येकण वाहियाज्ञीणं नीओ खल्लिणं से दोइयं सयमेव तेणमहिं
विणीय इत्ति सया सयमेववाहो मोयहिय इच्छियं वृद्धो रत्ता उ-
यिरिउण आ हारवयणदिणा समं पदियारेउ पदियिहं च मुकु-
त्तणं तो एवं ववहति न तस्स वज्ञाभिओगो पवत्तइ । अवरो पुण
मगहादिजणवयजाओ आसो सो दमिज्जिउकामो वियाववे-
ज्ञाए हिअ वसित्तो नायरो पुञ्जति किमयति ताए भाणियं
पुत्त । विणयगुणकत्तं ते एवं कत्तं पुण सा खल्लिणं पमिज्जि-
हमि मा वा वहिंसि तेण तदेव कथेरत्ता चिरं कोरकोरेण पिहि-
तो वज्ञाविकवियं दाऊण वहिओ पुणा जवसंसे निरुद्धे
तेण माऊण कहिणं सा भणइ पुत्त ! उच्चै दिट्ठियरुद्धमिणं
तं दिट्ठो भयमगो जो मगो ते रुद्धं तं करोहिंसि एस् दिट्ठो
अयमुवणतो जो सयं न करेइ वेयावच्चादित्य वज्ञानियोगो
विपयुद्धा विज्जइ जणवयजाए जहा आसो इति ” तस्माद्वज्ञा-
भियोगमन्तरेणैव माङ्गायिना स्वयमेव प्रत्युत्तेच्छाकारं दत्त्वा
अनन्यथितं नैव वेयावत्त्यादिकर्तव्यम् । तथापि अनन्यथिं
तस्य स्वयमिच्छाकारकरणं न युक्तमित्याशङ्क्याह—

अन्नतस्याणाए मरुओ, वानरओ चेव होइ दिट्ठो ।

गुरुकरोणे सयमेव य, वाणिण्या दोन्नि दिट्ठता ॥

अन्यथितानां मरुको छद्धान्तः पुनः शिष्यानां दानायां वानर-
कश्चैव भवति छद्धान्तः गुरुकरणे स्वयमेव तु दौ वणिजौ
छद्धान्तः एव गाथा समासार्थो व्यासार्थः कथानेकस्योऽवसा-
तस्यस्तानि चामुनि “ एगस्स साहुस्स वच्ची अथि सो न
करेइ वेयावच्चं वावुतुह्णाणं आयरिणण चोइओ भणइ को न
अन्त्येइ आयरिणण जणितो तुमं अन्नन्थणं मग्गंओ चुकि-
हिंसि जहा सो मरुगो नाणमयमत्तो कत्तियुत्तिमाएनरिन्द-
जणवएसु दाणं देउमवुट्ठिपसु न तस्य वच्चाइ भज्जाए जणि-
तो जाइ सो भणइ एवं ताव सुदाणं परिगाइं करमि विषयं
घरं तेमिं गच्छमि जस्स आसत्तमस्स कुवस्स कज्जं सो मम
अणत्ता देउ एवं सो जाव जीवाए द्रविहो जतो एवं तुमं पि
अन्थणं मग्गमाणो चुकिहिंसि निणए एतेमि वावुतुह्णाणं
जाणं चेव अहं अण्णो वेयावच्चं करमि अस्से अणिवरंतेगा
तुज्ज चिए स त्रिहं एवं चेव विराहिंति ततो सो एवं भणिओ
एवं सुंदरं जणतां अण्णो कोस न करेइ । आयरिया भणति
सरिस्सो तुमं तस्स वानरस्स जहा एगो वानरो रुक्खे अयइ
वामासु सीतवार्तिहं उमिज्जतो ताहं सुज्जराए सउणराए
अभिओ वानर ! पुरसोसि तुमं निचयं वहमि बाहुदंसाइं जो
पायवस्स सिहरेणं करेसि कुमिपमाइं वासो एवं विभाणिओ
तुज्ज को अयइ ताहं सो दोच्चापि तच्चापि जणइ ततो सो रुद्धो
तं रुक्खं दुरिहिउ माहत्तो सा नट्ठा तेण तीसे तं घरं सुवे
विकिन्नेउ जणइ न वित्सिममं महत्तरिआ न वित्सिममं सोहि
वावणिट्ठा वा सुरो अत्यसु विघरा जा वट्ठसि ढोग तित्सि
सुहं इदाणि अथ एवं तुमं पि ममं चेव उवरिणण जाओ किंच
मम अन्धं पि निजद्वारं अथिं तेण ममं बहुतरियाणं घरा तं हाइं
चुकिहामि जहा सो वाणिण्या दोन्नि जाव ववहरंति एगो
पदमपाउसो मग्गं दायवच्चं होहिंति सयमेव आसादपुष्णिमा

ए घर्षं पुच्छा इतो वीरणां अट्टं वा तिभागं वा दाक्ष्णं वा विससयं ववहरइ तण तद्विस्सं विक्कुणो हाहद्वज्जो इयरो कुळो एवं तो अचित्तेणणं सुत्तथा नासति ते हियते नट्टेहि गच्छ-सारवणा भावेण गच्छस्स अप्रभियण्णां वहुत्तरं मे नासइ इति तथाचाह * सुस्तथेसु अचित्तण, आदेसं वुत्तसहेगवज्जे । वाजे खमगे चाइ, इह्मांमायं अपिद्धिया ? एपहि कारणाहि-तु वचुतो उ होइ अत्यरिओ । वेयावेषो करणं, कायव्यं तस्स सेहोहि २ जेण कुञ्जं आयत्तं, तं पुत्तिसं अत्यरेण रस्सवज्जा । नहि तुवमि विणट्टं अरया साहरया हन्ति ३ * आदे सो प्रापूर्णके वृत्ते शैलके खाने तथा वात्रे वृषयसि कूपके च यथाचार्यः स्तय वैयावृत्त्यं कराति तर्हि स्वार्थयोरचित्तनं जवति तथा वादिनि आगते ऋद्धिमति च तगरूपेष्ट्यादौ आदिशब्दाद्रा-जादिपरिग्रहः । आचार्यं वैयावृत्त्याय पानकादिगतं प्रवचनज्ञा-वं भवति अनर्द्धिका एते अश्वरप्रवजिता एते इत्यर्थः । तत एतैः कारणैराचार्यः शैशवाधुनामरकप्रायाणां तुष्यन्तो भवति ततो वैयावृत्त्यवियये यत् करणं करणीयं तत्तस्य शैषः कर्त्तव्यं न पुनः स स्ववियये परवियये वा वैयावृत्त्ये प्रवर्तमानं वपुष्णीय एतदेवाह (जेणेत्यादि) येन पुरुषेण कुञ्जमायत्तं तं पुरुषमाद-रेण रङ्गेत यतो नहु नैव तुष्ये विनष्टे अरकाः साधारकाः साधा-रा भवति आह इच्छाकारेणाहं तत्र प्रथमाधिकादिकमान-यामीत्याद्यभिधाय यदा व्रज्याभावाद्वा संपादयति तदा निजराज्ञानविकलस्तस्येच्छाकारस्ततः किं तेनेत्याह इक्ष्याह * वेयावेषो अट्ट-द्विगस्स सहाए काउकामस्स । जामो चेव तवस्सत्त होइ यदीणमणसस्स * वैयावृत्त्ये संयमव्यापारे अच्युतित्तस्य, तथा धरूया प्रसन्नं मनसा इह लोकपरशोका-शंसविक्रमुनेन कर्तुंकामस्य (जामो चेव तवस्सस्सत्ति) प्रकारणाभिज्ञताया जाम एव तपस्विने जवति अन्नध्यादौ अदीनं मनो यस्यासावदीनमनस्तस्यादीनमनसः ॥ आ० म० द्वि० । पंचा० । आ० चू० ।

इच्छमाण—इच्छन्तु—त्रि० अजिज्ञप्यति, पंचा० ५ विव० ॥

इच्छा—इच्छा—स्त्री० एषणमिच्छा—इषु इच्छायाम् । इष-भावे श प्रत्ययः स्था० १० ग्रा० । आ० म० प्र० । मायाकायायनेदे, सम० ५२ स० । अजिज्ञापे, इव य० द्वा० । पंचा० । आव० । सूत्र० । दश० । स्या० । वृ० । “ इच्छामि ग्रामि (इष्टं) का वस्समं ” इषु इच्छायामित्यस्यात्तमपुरुषैकवचनस्य “ इषुग-मममां ” इति श्रुत्ये इच्छामीति जवति इच्छास्यजिज्ञापामि स्था-नुमिति । आव० ५ अ० । सम्प्रत्ययमानज्ञाभस्यार्थस्याभिज्ञाया-तिरके, आनु० । आगतानागतान्यतरार्थप्रार्थनायाम्, ध० ३ अथि० । अजिप्राय, नं० । ग० । विश० । चेत्तः प्रवृत्तौ, आचा० १ ध्रु० ४ अ० १ उ० । अच्युपगमे, ध० २ अथि० प्रीतौ, द्वा० २० द्वा० । प्रीतिसाधकाभावाजिज्ञापे, अष्ट० २३ । स्पृहाया-म, अष्ट० ११ । परिग्रहवस्तुविषयकवाङ्मकरणे, संथा० । पंचा० । अन्तःकरणप्रवृत्तौ, सूत्र० २ ध्रु० २ अ० । इन्द्रिय-मनोनुकूलाभावाप्रवृत्तौ, आचा० १ ध्रु० ४ अ० २ उ० । विव-क्लितक्रियाप्रवृत्त्युपगमे, अनु० ॥

एतस्य निक्षेपो यथा—

नामं उवणा दविप, ग्विचं कात्रे तदेव जावे अ ।

एमो खतु इच्छाण, निक्षेवो गविहो होइ ॥ १ ॥

नामस्थापने गतार्थे इत्येच्छा सच्चित्तादिद्रव्यानिज्ञापः । अनु-पयुक्तस्य चेच्छामीत्येवं जनतः क्षेत्रेच्छा मग्यादिकेक्षाभिज्ञापः ।

कात्रेच्छा रजत्यादिकाज्ञानिज्ञापः “ रयणिमहिसारियाउ, चोरा परदारिया य इच्छेति । तात्रायरा सुनिक्खं, बहुधरा केइ डुधिमक्खं ” जावेच्छा प्रशस्तं तत्रभेदा प्रशस्तज्ञानाचमि-ज्ञापः । आव० ३ अ० । आ० चू० ॥

विस्तरेणैच्छानिर्दिष्टमाह ॥

जाई इच्छइ अत्थं, नामादि तस्स सा हवई इच्छा ।

नाममि जंतु नामं, इच्छसि नामं व जं जस्मि ॥ २ ॥

यो नाम यमर्थे नामदिद्रव्यज्ञानमिच्छति तस्य सा जर्वाति इच्छा यो नामेच्छसि तस्य नामेच्छा । स्थापनामिच्छतः स्था-पनेच्छा । एवं इत्येच्छादिकमपि ज्ञावनीयम् । इच्छायाश्च निक्षेपः पोदा । तथा—नामेच्छा स्थापनेच्छा इत्येच्छा क्षेत्रेच्छा कात्रेच्छा भावेच्छा । तत्र नामेच्छामभिधिसुखाद-नाममित्यादिना तु नामवियया इच्छा इयं नाम देवदत्ता दिकस्य नाम इच्छा नामेच्छति भावः । अथवा यस्येति नाम स नामनामवतोरत्रेदोपचारात् नाम चासौ इच्छा च नामेच्छा ।

स्थापनेच्छामाह ।

एमेव होइ उवणा, निक्खिण्णइ इच्छ एव जं उवणं ।

सो भित्ताई जह मं—जवतु दुव्यादिमुं जणमु ॥ ३ ॥

एवमेवानेनैव नामगतेन प्रकारेण जवति स्थापनेच्छा अति-देशोक्तमेव यदिच्छेति निक्षेप्यते सा स्थापना चास्माविच्छा च स्थापनेच्छेति व्युत्पत्तेः । अथवा यतः स्थापनामिच्छति सा स्थापनेच्छा स्थापनीया इच्छा स्थापनेच्छेति व्युत्पत्तेः । इत्येच्छा द्विधा आगतो नो आगततश्च । तत्र आगतत इच्छा पदार्थज्ञाता तत्र चानुपयुक्तो नाभगमतस्त्रिधा—हृशरीर-भयशरीरे प्राग्वत् तद्व्यतिरिक्ता च यद्व्यमिति सा च त्रिधा सच्चित् इत्येच्छा अचित् इत्येच्छा मिश्र इत्येच्छा । तत्र सच्चित्-इत्येच्छा त्रिधा-द्विपदचतुष्पदापदेज्जातः । तत्र द्विपदा सच्चित् इत्येच्छा यत् स्त्रियमिच्छति पुरुषमिच्छति इत्येवमादि । चतु-ष्पदसच्चित् इत्येच्छा यदश्वमिच्छति गावमिच्छतीति । अप-दसच्चित् इत्येच्छा आग्रसेच्छा मातुङ्गिहस्येच्छेत्यादि । अचि-त्त इत्येच्छा सुवर्ण इत्येच्छा हिरण्येच्छादि । मिश्र इत्येच्छा सुवर्णाद्युल्लेखकारविन्यतस्य द्विपदादेरिच्छा । अथवा द्रव्यादिषु क्षेत्रकावेषु ययासेनवं स्वामित्वादि । स्वामित्वं त्वकरण करणानि भणतः स्वामित्वादिभिः प्रकारैः द्रव्यक्षेत्रकात्रे-च्छा वक्तव्येति ज्ञावः । तत्र स्वामित्वेन इत्येच्छा यथा आत्मनः पुत्रमिच्छति इत्यादि करणेन यथा मद्याद्यव्यवहृतेन तैरिच्छा कामेच्छा वा जायते इत्यादि । अधिकरणे यथा सुभारितायां शय्यायां स्थितस्य कामेच्छा समुत्पद्यते क्षेत्रकावाच्यतनौ ततो न तयोः स्वयं स्वामित्वेनेच्छा जवति ततः करणाधि-करणाभ्यां तत्र योजना तत्र क्षेत्रेण वक्ष्येन क्रीरनेच्छा यपनेच्छा जायते । अधिकरणेन यथा गृहे स्थितस्य जोगेच्छा कामेच्छा वा, सहकुटुम्बवासं सम्यगनुष्ठानेच्छा वा समुपजायते इत्यादि । कात्रे करणे यथा यौवनकात्रेन धनेच्छा कामेच्छा वा जायते इत्यादि । अधिकरणे यथा हेमले राशौ शीतने पीडि-तः सूर्यक्रमकात्रमिच्छति । भावत इच्छा द्विधा—आगततो नो आगततश्च तत्रागततः इच्छेति पदार्थज्ञाता तत्र चोपयुक्त “ उ-पयोगो ज्ञावनिक्षेप ” इति वचनात् नो आगतत आह—

जावे पमत्यपमप—तियया य अपसत्थियंतं इच्छामो ।

इच्छामो य पमत्यं, नांशदीयं तिविहमियं ॥ ४ ॥

आगमनो जायत इच्छा द्विधा प्रशस्ताऽप्रशस्ता च । मकारो वाक्पणिकः । तत्राज्ञानादिविषया इच्छा अप्रशस्ता, प्रशस्ता ज्ञानादिविषया । व्य० प्र० ३ उ० ।

इच्छाविनिवृत्तेः फलं यथा—

कंसिञ्जइ जो अर्या, संपत्तीए न तं सुहं तस्स ॥

इच्छाविणिचित्तीए, जं खलु बुच्छप्पवाओ अं ॥ ए६ ॥

कां इत्येतं निवृत्तये योऽर्थः आदि संप्राप्त्या न तत्सुखं तस्या-र्थस्य इच्छाविनिवृत्त्या यत्सुखं सुबुद्धिप्रवादोऽयमाप्तप्रवादोयमिति गाथायैः ।

मुत्तीए वजिचारो, तत्तो जं सा जिणेहि पवत्ता ॥

इच्छा विणिचित्तीए, चेव फलं पगरिं स पत्तं ॥ ए७ ॥

मुत्त्या व्यभिचारस्तत्काङ्क्षणे तस्याप्यैव सुखभावाद-दाशङ्क्याह । तत्र यद्यस्मादसौ मुक्तिर्जितः प्रज्ञा तीर्थक-रस्ता इच्छाविनिवृत्तेरेव फलं न पुनरीच्छापूर्वकमिति प्रकर्ष-प्राप्तसामाधिकं संयत्तादेरारब्धोत्पत्तेरपि निष्प्राप्तमिति गा-थायैः । किञ्च—

जस्मिच्छाए जायइ, संपत्ती तं पनुचिंमं जणिअं ।

मुत्ती पुण तदज्ञावे, जमणिच्छा केवली जणिआ ॥ ए८ ॥

यस्यायस्येच्छया प्रवृत्तिनिमित्तभूतं यज्जायते संप्राप्तिस्त-मर्थं विषयादिकं प्रतीत्येदं भणिते काङ्क्षयते इति । मुक्तिः पुन-स्तदभावे इच्छाभावे जायते । कुत इत्याह—यद्यस्मादिच्छाः केवाहिनो जणिताः “अमत्तस्काः केवाहिन” इति वचनादिति गाथायैः । पं० व० १ द्वा० । पक्षस्य पञ्चदशसु रात्रिषु स्वनाम-ख्यातायामेकादश्यां रात्रौ च । ज्यो० ४ पा० ॥ जं० ॥ चं० । ईप्सा—स्त्री० आनुमिच्छा आप्—सन्—अ । आनुमिच्छायाम्, इच्छायां च । वाच० ।

इच्छाकाम—इच्छाकाम—पु०—पपणमिच्छा सैव चित्ताजिज्ञापरूप-त्वात्काम इच्छाकामः । इच्छारूपे कामे, “इच्छा पसत्थमप-सत्थिया य” । इच्छा प्रसस्ताऽप्रशस्ता च । अनुस्वारो ऽज्ञाक्-णिकः सुखमुखेऽभ्यारणार्थः । तत्र प्रशस्ता धर्मेच्छा मोक्षेच्छा । अप्रशस्ता युक्तेच्छा राज्येच्छा । व्यक्ता इच्छाकामा इति । दश० २ अ० ।

इच्छागृहण—इच्छाग्रहण—न० अभिप्रायपरीक्षणे, वृ० १ उ० ।

इच्छावेदं—इच्छावेदं—पु० यथावेदं, “एसो उ अहा वेदो इच्छावे-दंति एगदा” १८ इति । आच० ३ अ० ।

इच्छाजम—इच्छाजम—पु० यमवेदं, “इच्छायमो यमेप्विच्छा, युता तद्वक्त्यामुदा” —इच्छेति तद्वता यमवता कथातो या मुत्-प्रतिस्तया युता सहिता यमेप्विच्छा इच्छायम उच्यते इति । द्वा० १० पा० ।

इच्छाज्ञाय—इच्छायोग—पु० इच्छाप्रधानो योगो व्यापारः इच्छा-योगः । योगभेदे, तल्लक्षणं यथा—
विकीर्णोः श्रुतशास्त्रस्य, ज्ञानिनोऽपि प्रमादिनः ।

काज्ञादिविक्रमो योग इच्छायोग उदाहृतः ॥ १ ॥

विकीर्णोः तयाविश्रक्तयोपशमाज्ञावेऽपि निर्याजमेव कर्तु-मिच्छाः श्रुतायस्य श्रुतागमस्य अर्थतोऽनेन तत्त्वमिति वृत्त्या ऽर्थशब्दस्यागमवचनत्वात् । ज्ञानिनोऽपि अवगतानुष्ठेयतत्वा-र्थस्यापि प्रमादिनो विक्रयादिप्रमादवतः काज्ञादिना विक्रमो-ऽस्तस्य पूर्णो योगश्चैत्यवन्दनादिव्यापार इच्छायोग उदाहृतः प्रतिपादितः ।

प्रधानस्येच्छायोगत्वे तद्वत्स्यापि तथात्वमिति दर्शयन्नाह ।
साङ्ख्येयैककं कर्म, प्रतिपन्ने प्रमादिनः ॥

न त्वेच्छायोगत इति श्रवणादत्र पज्जति ॥ ३ ॥

साङ्ख्येयः अङ्गसाकश्येनाविक्रममपि एककं स्वल्पं किञ्चि-त्कर्म प्रतिपन्ने बहुकाशव्यापिनि प्रधाने कर्ममप्यादते प्रमा-दिनः प्रमादवतः नत्वेच्छायोगत इति श्रवणादत्र इच्छायोगं निमज्जति निमग्नं भवति । अन्यथा हीच्छायोगाधिकारी जग-वान् हरिजडसुर्ययोगदृष्टिसमुच्चयप्रकरणप्रारम्भे मृषावाद-परिहारेण सर्वतोऽनित्यारम्भप्रदर्शनार्थं न त्विच्छायोगातो योगमिष्यादिनाविषकृत् । वाक्यमस्कारमात्रस्याल्पस्य विधि-शुद्धस्यापि संभवात् । प्रतिपत्तस्वपर्यायान्तर्नूतत्वेन च प्रकृत-नमस्कारस्यापि इच्छायोगप्रवत्वमदुष्टमिति विज्ञावनीयम् । द्वा० १ए द्वा० ।

इच्छाणुलोम—इच्छाणुलोम—त्रि० इच्छाणुलूके, प्रतिपादयितुर्गो-इच्छा तदणुलोमा तदणुकृता इच्छा इच्छाणुलोमा । जाभाभेदे, स्त्री० । ज० १०श० ३ उ० । इच्छाणुलोमा नाम यथा कश्चित् कि-ञ्चित् कार्यमारभ्यमाणः कंचन पृच्छति स प्राह—करोतु जवा-न् ममाप्येतदज्ञिप्रेतमिति । प्रज्ञा० ११ पद ॥

इच्छाणुलोमिय—ऐच्छाणुलोमिक—त्रि० इच्छा चेतःप्रवृत्तेर-जिप्रायस्तस्याणुलोममणुकूलम् तत्र भवमेच्छाणुलोमिकम् । इच्छाभावाणुकूल्यताभाजि, । आचा० १ ध्रु० ३ अ० ४ उ० ॥

इच्छापणीय—इच्छापणीत—त्रि० । इच्छियमनोविषयाणुकृता प्रवृत्तिरिहच्छा तथा विषयाभिमुखमभिकर्मव्यवसंसारान्जि-मुखं वा प्रकर्षेण नीतः इच्छाप्रणीतः । इच्छया विषयान्निमुखं कर्मव्यापिमुखं संसारान्जिमुखं वा नीतं, “इच्छापणीता वंका णिकेया” यं चैवं नूतस्ते वङ्गा निकेता वङ्गस्यासंयमस्या-ऽऽमर्यादया संयमावधिभूतया निकेतभूता आश्रया इति । आचा० १ ध्रु० ४ अ० २ उ० ॥

इच्छापरिमाण—इच्छापरिमाण—न० इच्छया धनादिविषयस्या-भिज्ञापस्य परिमाणं नियमनमिज्ञापरिमाणम् । देशतः परि-ग्रहविरतिरित्यर्थः । स्या० ५ पा० । इज्ञा परिग्राह्यवस्तुविषया वाङ्मा तस्यास्तया परिग्राह्यवस्तुनास्परिमाणमित्येता इज्ञापरि-माणम् । पंचा० १ वि० । धनधन्यादिनवविधपरिग्रहप्रमाणल-क्षणलक्षणे पञ्चमे अणुपदे, । तल्लक्षणं यथा—

परिग्रहस्य कृत्स्नस्याऽमितस्य परिवर्जनात् ॥

इच्छापरिमाणकृतिं जगदुः पञ्चमं व्रतम् ॥ १ए ॥

परिग्रहात् इति परिग्रहस्तस्य कीदृशस्य कृत्स्नस्य नवविध-स्येत्यर्थः चतुःषष्टिर्नोदोष्य नवविधपरिग्रहे अन्तर्भवतीति । न कोपि विरोधः । पुनः कीदृशस्य तस्य अमितस्य परिमाणरहित-स्य परिवर्जनमत्यागात् त्यागनिमित्तं नूतेनेत्यर्थः इज्ञया अजि-ज्ञापस्य यत्परिमाणमित्या तस्य कृतिःकरणं तां पञ्चमं व्रतं अधिकारादणुपदे जगदगुरुव ऊर्ध्वजिना इति संदृक् । इदमत्र तात्पर्यम् परिग्रहविरतिरिज्ञा सर्वतो देशतश्च । तत्र सर्वथा सर्व-भावेषु भूगर्भयोगः सर्वतः तदेव देशतस्तत्र आचकाणां सर्वतः तत्प्रतिनूतुरशौ देशतस्तस्मिन् इच्छापरिमाणरूपां प्रतिपद्यतेतः “अपरिमिग्रपरिमाणं समगोवास्तस्य पञ्चकवाह । इच्छापरि-माणं ववसंज्जइ स अपरिमाणे दुविदे पण्णत्ते तज्जहा सच्चित्त-परिमाणं अचित्तपरिमाणे अत्ति । ध० २ अ० १० । परिग्रहं परिग्रहः अपरिमितश्चासौ परिग्रहश्चेति समासः अपरिमितप-

इच्छापरिमाण

रिमाणस्तत्र श्रमणोपासकः प्रत्याख्याति सचित्तादेः परिमाणत्वं परिग्रहाद्विरमतीति भावना । इच्छायाः परिमाणं तदुपसंपद्यते सचित्तादिगोचरेच्छापरिमाणं करोतीत्यर्थः । स च परिग्रहः द्विविधः प्रकृतस्तद्यथेति प्राप्स्यत् । सह चित्तेन सचितं द्विपदचतुष्पदादि तदेव परिग्रहस्त्वचित्परिग्रहः । अचित्तं वस्तु रक्षुष्यादि तदेवाचित्परिग्रहः । आव० ६ अ० ॥

ननु गृहे स्वल्पछयेऽपि सति परिग्रहपरिमाणे तु छ्यसहस्रत्रादिप्रतिपत्त्या इच्छावृत्तिसंज्ञया को नाम गुण इति चेन्मैवम् इच्छावृत्तिस्तु संसारिणां सर्वदा विद्यमानैव यतो नमिराजिर्वचनमिन्द्रं प्रति-“ सुवक्ष्य रूपस्स य पञ्चया भवे, सिया हु के तोससमा असंखया । नरस्स बुरुस्स न तेहि किञ्चि, इच्छा हु आगाससमा अणंनया ” एवं चेच्छाया अनन्तत्वे तद्विद्यसाकर्णं महते गुणाय यतः “जह २ अणो वे हे, जह २ अणो परिगाहारंभो । तह २ सुहं पवह, धम्मस्स य होइ संसिद्धी ” तस्मादिच्छाप्रसरं निरुध्य सन्तोपे यतितत्वं सुखस्य संतोपमूत्रत्वात् । यदाह-आरोगासारिअं माणुत्तणं सखसाहिअं धम्मो । विज्जा निच्चयसारा, सुहाई संतोससाराई ” । तदेवमेतद्वत्तस्याऽत्रापि संतोपसौख्यवृद्धीत्येव जनप्रशंसादिफलं पत्रं तु नगरमरसमुच्चिसिद्ध्यादि । अतिशोनाजिदूततया चैतद्वत्तस्यास्वीकृतौ विराधनायां दारिद्र्यदास्य-दौर्जाग्यदेर्गत्यादि । यतः “ महारंभयाय अहापरिगहाप कुणिमाहारेणं पंचिदशिवहेणं जीवा नरयाअं भञ्जोस्ति ” । मूर्गवान् हि उत्तरोत्तराशकदर्थितो दुःखमेवानुभवति । यदाह-“ उक्खणइ खणइ निहणइ, रंति न सुअइ दिआ विअ ससंको । विअइ उपइ सययं, अंतिअ पमिअंतिअं कुणइ ” । ९ । परिग्रहत्वमपि मूर्गयैव मूर्गमन्तरेण धनधान्यादेरपरिग्रहत्वात् । यदाह “ अपरिग्रह एव जेअ-द्विआजन्तायअंहुतो पि पुमान् । ममकारविहरिते सति, ममकारे सज्जवाअस ” । १॥ तथा “जोपि वत्थं व पायं वा, कंयं पं पायपुणं । तं पि संजमवज्जुद्धा, धारितो परिहरंती अ १ न सो परिगहो बुत्तो, नायपुत्तेण ताइणा । मुच्छापरिगहो बुत्तो, इइयुतं महसिण्यति ” । तेन मूर्गनियमनार्थं सर्वमूर्गोल्यागाशक्त्येतत् पञ्चममग्नवत्तम् ॥ ध० २ अधि० । तयाच पञ्चाशके-

इच्छापरिमाणं खबु, अमयारंजविणिचित्तिसंज्ञणम् ।

वेत्ताइवत्तुविसयं, चित्ताद्विरोहआ वित्तं ॥ १७ ॥

इच्छा परिग्राहवस्तुविषया वाञ्छा तस्यास्तया परिग्राहवस्तुनः परिमाणमित्या इच्छापरिमाणं खबु वाक्याङ्कारे पञ्चमाणुवत्तं जवतीति प्रक्रमः । तच्चेच्छापरिमाणं किफडमित्याह । असदारम्भविनिवृत्तिसंज्ञकमसुन्दारारम्भप्रवृत्तिनिबन्धनम् । जयति हीच्छापरिमाणं कृते इच्छाविषयीकृतकविषयपदार्थानां किञ्चिन् शुनय्यापारेपरि प्राप्तेरुत्तराद्यन्तर्गत्यापारेभ्यो विनिवृत्तियतः-प्रतुतायैप्राप्त्यर्थमेव चतुष्पाताद्यसुन्दर्यापारेषु प्रायः प्राणिनः प्रवर्तन्ते इति । तच्च क्षेत्रादिवस्तुविषयं क्षेत्रादीनि तृविशेषप्रतृतीनि वस्तुवन्त्यो विषया गोचरादस्येति विग्रहस्तदुक्तम् ॥ “ धणं धन्ने खेत्तं वत्तु रूपं सुवयं कुवयं दुपयं चरणयं चेय्यादि ” अत्रचादिप्रत्ययः प्राकरवचने क्षेत्रादयः क्षेत्रप्रकाया धनादय इत्यर्थः । चित्तं मन आदियेयां चित्तदेशवशादीनां ते तथा तेषामविरोध आनुकूल्यमनुरूपं चित्ताद्यविरोधस्तस्याः चित्ताद्यविरोधतः (चित्ताद्विरोहोऽस्ति) पागान्तरं तत्र च चित्ताद्यविरोधतो वृत्ताद्यविरोधतो वेति

व्याख्येयमाकिमियाह ॥ वित्तं बहुप्रकारमेतत्तयाहि कश्चिन्नः स्वोऽपि विपुत्रचित्तो जवति अन्त्यस्वन्वया । तथा कस्यचिद्वृत्तिवित्तमन्यस्य स्तोक्तम् । तथा कश्चिद्दोऽप्यन्तं धान्यचतुष्पदादिसंग्रहो विप्रधीयते अन्त्यतु न तथा । कोऽपि राजवंश्याऽन्यो ब्राह्मणवर्णगुर्वश्यादितस्तस्य च प्रायो राज्यादिसंज्ञासंभ्रमो स्त इत्येवं स्वचित्तवित्तादीनामविरोधेनानेकविधपुनस्तदिधीयमानमनेकथा जवतीति गार्वायः ॥ पंचा १ विव० ।

(इच्छापरिमाणवत्तयोदाहरणम्, विस्तारतः स्वल्पज्ञानदकथायामाणं दशब्दे) “ तत्तय पंचमाणुवत्त अतियतस्स दोसाणि यतस्स गुणा तयोदाहरणं । “ लुद्धनंदो कुसीसा तो उहोहि विज्जियातो णमंतण्ण गरमणं । पुत्तेहि णिज्जियातो अट्ठक्खिज्जती जग्गा वोएण दिट्ठा णो कहितं बुरुएणं पाया जग्गा सावगो पूजितो । एवं जग्गा णामाकारे । आ० चू० ६ अ० ।

अहवा वाणिगिणी रयणाणि विकिणइ ब्रुहाप मरंति सेट्ठेण जणिआ पतिओ पकिओ नत्थि अन्नस्य निणिणि ताए जणइ जं जोगं ते देहि सो तत्थ देइ सुजिक्खे तीए भत्तारो आगओ पुच्छइ रयणाणि कोहि जणइ वत्तियाणि मे कोहि दिन्नाणि सा जणइ गोहुम सेइयाए पक्कं दिन्नं अमुगस्स वाणिगयगस्स सो वाणिगयो तेण जणिओ रयणाणि अण्णेहि पूरं वा मालं देहि सां नेच्छइ तओ रत्तो मूलं गाओ प रितं अथे वट्ठमाणे पयस्स मणिरयणस्स पएण पत्तिअं दिनें सो विव्वासिओ पढमं पुण ताणि रयताणि रयणाणि सावगस्स विक्रेण याणि गइयाणि तेण परिमाहपयाणातिरिक्ता इति का कं न गइयाणि सावगेण नेच्छइ सो पुइओ, । आव० ६ अ० । एवमदिज्ञाणापुणो इमा जावेज्ज संतोसं गइयमादीणि आया मणमाणेए एवं गेहिदस्स (त्मो णं चित्तं जा । आ० चू० ६ अ० ।

इदं चित्ताचारं हितमनुपादनीयं तथाचाह ।

इच्छापरिमाणस्य समणोवासएणं इमे पंच अइआरा जाणिअव्वा न समायरिअव्वा तंनहा खित्तवत्तुप्पमा णाइक्के । १ । हिरन्नुवत्तुप्पमाणाइक्के । २ । धणधन्पमाणाइक्के । ३ । हुपयचठ्ठयप्पमाणाइक्के । ४ । कुविअप्पमाणाइक्के । ५ ।

इच्छापरिमाणस्य श्रमणोपासकेनामी पञ्चातिचारा ज्ञातव्या न समाचरितव्याः । तथा । क्षेत्रवास्तुप्रमाणातिक्रमः तत्र सत्येतर्पात्तमिः क्षेत्रं तच्च सेतुकेतुनेदाद्विधितं तत्र सेतु-क्षेत्रमरघट्टादिसंकेयं केतुक्षेत्रं पुनराकारापतितोदकनिषाद्यं वास्तुगारं तदपि त्रिविधं खातमुत्सृतं खातोत्सृतं तत्र खातं तमिष्टकादि उत्सृतं प्रासादादि खातोत्सृतं तमिष्टकस्थोपरि प्रासादादि पतेयां क्षेत्रवास्तुप्रमाणातिक्रमः । प्रत्याख्यानकात्रं गृहीतप्रमाणाद्वृत्तमितिर्त्ये इति । तथा हिरण्यसुवर्णप्रमाणातिक्रमस्तत्र हिरण्यं रजतमघटितं घटितं धाने कप्रकारं द्रव्यादि सुवर्णप्रतीतमेव तदपि घटिताघटितमे तदुपहणाच्छन्दोऽमयकत्रातुपग्रहः अङ्गरामनिका पूर्ववत् । तथा धनधान्यप्रमाणातिक्रमः तत्र धनं गुरुखण्डशकैरगदिगोमहियजाविकारं प्रतुगादि, धान्यं श्रीहिकोऽवमुद्रमप्रातिवर्गाभूमयवादि अङ्गरामनिका प्राग्बदेव । तथा द्विपदचतुष्पदप्रमाणातिक्रमः । तत्र द्विपदनि दासीदासमयूरहंसादीनि

इच्छामुच्छा-इच्छामूर्गा-खी० इच्छा च पश्यन् प्रत्यभिज्ञायः
मृगं तत्रैव गदाभिचङ्कुरा तत्तुक्त्यादृष्टप्रदणस्येति ।
इच्छामूर्गात्रिंशत्स्वधर्मेषु समविशेऽधर्मचारभेदे, प्रमन० पृ० ४० ।
इच्छाबोत्तन-इच्छाबोत्तन-पु० इच्छा अत्रिंशायः सा चासौ बो-
भम्भ इच्छाबोत्तनः । दृक्कुञ्जोत्तिष्ठो यथा । महाबोत्तनः

“ इच्छावोत्रो ज उचहिमदरेगोत्ति ” स्या० ६ ग० । “ इच्छा
वोत्रं न सेवेज्जा ”। इच्छारूपो वोत्रः इच्छावोत्रमश्चक्रवर्तिच्छया
जिज्ञासादिका निदानविशेषस्तमसो निर्जगपेक्षी न सेवेत
सुगर्हदर्शनमोहितो ब्रह्मदत्तवन्नदानं न कुर्यादित्यर्थः । आचा०
१ ध्रु० ५ अ० ८ उ० । “ इच्छावोत्रे मोक्षिमगस्स पक्षिमंयु
आहारोवहिदेहेसु इच्छावोत्रे स उच्यते ”। स्या० ६ ग० ।
इच्छावोत्रजिय-इच्छावोत्रजिक-त्रि० इच्छावोत्रो यस्यास्ति
स इच्छावोत्रजिकः । महच्छे, अधिकोपधौ, स्था० ६ ग० (अस्य
मुक्तिमार्गपरिमन्वत्यं पक्षिमंयहादे)
इच्छावोत्र-इच्छावोत्र-पु० इच्छा अत्रिहापः सा चासौ वोत्र
श्चेच्छावोत्रो महावोत्र इत्यर्थः यया निदानिजामहानिदेति ।
अधिकोपकरणादिमन्नन्नज्ञेन महावोत्रे, “ इच्छावोत्रे य उचहि
मतिरागात् ” इच्छावोत्रस्तु स उच्यते यल्लोभानिजित्तत्वेनोपधि-
मनिरिक्तं गृह्णाति इति । “ इच्छावोत्रे मोवखमगस्स पक्षि-
मंयु ” इच्छावोत्रो मोक्षमार्गस्य प्रतिमन्व्यः स च “ इच्छावो-
त्रेयउचहिमतरेगा बहुओतिविहं च तर्हि अतिरेगे ज प्रणिय
दांसा ” वृ० ६ उ० ।

इच्छिय-इच्छित-त्रि० इच्छा संजाता ऽस्येति इच्छितः तारका-
दिस्वादित् । स्पृहायुक्ते । वाच०
ईप्सित-त्रि० आप् सन् क० । मनोवाञ्छिते, तं० । पं० नृ० ।
जं० । पं० ज्ञा० । ज्यो० । ज्ञा० । “ इच्छियमेयं देवाणुपिया ”
इति-कथ्य० । क्रियाफलेन प्राप्तुमिष्टे, कर्तुंरीप्सिततमं कर्म
। पा० । निवृत्त्यश्च विकार्यं च प्राप्यञ्चेति जिज्ञा मतम् । तत्रोप्ति-
तमं कर्म, चतुर्वीच्यस्तु कल्पितम् । मत्त० इच्छाविषयं, वाच०
इच्छियकामकामि (नृ)-ईप्सितकामकामिन्-त्रि० ईप्सितान्
मनोवाञ्छितान् कामान् शब्दादीन् कामयन्ते अर्थात् नृज्यन्ते
इत्येवं शीघ्रायेते तथा ईप्सितकामकामिनः । मनोवाञ्छितश-
ब्दादिविषयनोक्तरि, “ इच्छिय कामकामिणे इति ” जं० श्वक्०
इच्छियत्य-ईप्सितार्थ- पु० मनोवाञ्छितेऽर्थे, पं० ज्ञा० “ सुचत्त्य
णिज्जग्राओ मोक्खो वा इच्छियथात्तु ”- पं० ज्ञा० । एवं गुण-
जुक्तो विशेष्यः ईप्सितानयान्तुप्राप्नोति ब्रह्म इत्यर्थः ।
पं० नृ० ।

इच्छियर्पाकच्छिय-इच्छितप्रतीच्छित-त्रि० इच्छासंजाताऽस्ये
ति इच्छितं प्रतीच्छासंजाताऽस्येति प्रतीच्छितम् इच्छितं च
तत् प्रतीच्छितं च इच्छितप्रतीच्छितम् । इच्छाप्रतीच्छो-
न्नयधर्मः । “ इच्छियपक्षिच्छियमाकम् ” इच्छाया अवग्रह इ
च्छितप्रतीच्छितेन इच्छितप्रतीच्छितम् आजयनव्यवहारस्था
पना यथा यत्प्राप्य तन्यते तदस्माकं यदग्रामे तत् युष्माकम्
यदिवा यन्वचितं तदस्माकं यद्विचिंतं तद्युष्माकम् । अय
वा या स्त्रीयन्नप्रदणार्थं मुषतिष्ठति सा अस्माकं पुरुषो युष्मा
कम् । यदा यत्प्राप्य युष्माकं वृद्धोऽस्माकम् । अथवा यः सार्थ-
न सह यजतां ज्ञानः सोऽस्माकं अस्माकं सार्थं युष्माकम् । यदि
वा-यः यन्नजने तत्तत्तत्त्वं एवं जनेनीच्छतप्रतीच्छितेन य ज्ञान
वतः व्यवहारः स इच्छाया अवग्रहः । व्य० द्वि० ४ उ० ।
ईप्सितप्रतीप्सित-त्रि० ईप्साप्रतीप्सोन्नयधर्मोपेतं, ज्ञा० १ अ०
इष्टप्रतीप्स-त्रि० इच्छाप्रतीच्छोन्नयधर्मोपेतं, “ इच्छियमेयं पक्षि
च्छियमेयं इच्छियपक्षिच्छियमेयं ” इच्छियंति-इष्टां ईप्सितं
चा पक्षिच्छियंति प्रतीष्टे प्रतीप्सितं वा अन्वयपगतमित्यर्थः
इष्टप्रतीष्टमीप्सितप्रतीप्सितं वा । धर्मद्वययोगात्-अत्यन्ता-

दृष्ट्यापनया चैवं निर्देशः । ज्ञा० १ अ० । “ इच्छियमेयं देवा-
णुपिया पक्षिच्छियमेयं देवाणुपिया इच्छियपक्षिच्छियमेयं
देवाणुपिया ” इच्छियमेयंति ईप्सितं तत् पक्षिच्छियमेयंति प्र-
तीष्टं पुष्पम्भुखाद्यसंदेह गृहीतमित्ययंपक्षिच्छियंति उन्नय-
धर्मोपेतम् । कथ्य० ।

इच्छियवन्-ईप्सितवन्-त्रि० सर्वैरपि मुमुक्षुजिरीकृत्येते प्राप्तुम-
र्ह्यंत इतीप्सितवन् । व्यवहारे, । “ तत्ता य इच्छियवन्, आयारे
चेव ववहारे ” व्यवहारस्यैतान्यकार्थिकानि । व्य० १ उ० ।
एष्टवन्-त्रि० इष्टुवाञ्छायाम् तस्य । प्रार्थनीये, । आव० ४ अ०
इज्जंजि-इज्ज्याज्जंजि-पु० यजनमिज्ज्या इत्यर्थः तद्विषयो जन्-
स्याज्जिः इज्ज्याज्जिः यागदेवतापूजावसरनाजीति हृदयम् ।
अथवा यजनमिज्ज्या पूजा गायत्र्यादिपात्रपूर्वकं विप्राणां स-
न्ध्याचर्चनमित्यर्थस्तत्राज्जिः इज्ज्याज्जिः अथवा देदीयभा-
पया इज्ज्यति माता तस्या नमस्कारविधौ तद्धैतः क्रियमाणः
करकुड्मश्रीजनवृक्षणाञ्जलिश्चिरिज्ज्याज्जिः । यगोदेवतापूजा-
वसरमायिनि जज्ञाञ्जि, विप्राणां गायत्र्यादिपात्रपूर्वकसन्ध्या
चर्चनविषयकं जज्ञाञ्जि, मातुर्नमस्कारार्थं च तद्धैतः क्रियमाणे
करकुड्मश्रीजने च । अनु० । (कुप्रावचनिकभावावश्यक
मधिष्ठित्य व्याख्यातम्)

इज्जंति-इयन्ती-स्त्री० आगच्छन्त्याम्-“ दिवंसो सिरिमि
ज्जति, दंसेन पक्षिसेहप ”-दश० ८ अ० २ उ० ।

इज्जा-इज्जा-स्त्री० यजनमीज्जा यज्-ज्ञावे क्यप् स्त्रीत्वादाए ।
यागे, (देवपूजायाम्) अनु० पूजायाम्, स्था० १० ग० । भ० ।
आप० । यजनमिज्ज्या पूजा गायत्र्यादिपात्रपूर्वकं विप्राणां
सन्ध्याचर्चने, देशीभाषया मातरि च । अनु० । यजेदन्तार्थत्वा
त् २ दाते, संश्रामं च । कर्मणि क्यप् ४ प्रतिमायाम्, ५
कृष्टिमन्याच्च । ज्ञेके, अमर० । वाच० ।

इज्जिस-इज्ज्यप्-त्रि० इज्यां पूजामिच्छत्येययति वायः स इज्ज्ये पः ।
पूजामिज्ञायिणि, ज्ञा० ए श० ३३ उ० । इज्यां पूजां इच्छत्येय-
न्ति वा ये ते इज्ज्यास्त एव । स्याथै इक्षप्रत्ययविधानादिस्यै-
पिकाः । पूजामिज्ञायिणः, भ० ।

इज्ज-इन्ध-दीली-रुपा०-प्रा०-अक०-सेट्-निष्ठायांमनिट् चतेमा-
ने चातो निष्ठा । वाच० इन्धौ जा-इति-प्रा-सूत्रेण संयुक्तस्य जा
इत्यादेशः । इज्जइ-इन्धे-प्रा० व्या० २ पा० ८ अ० ।

इज्जमाण-इज्जमान-त्रि० दीप्यमाने, पुष्पावरदाहिलुसराग
र्षि वा पर्षि मंदायं मंदा इमे इज्जमाणा, इति । राज० ॥

इष्टा-इष्टा-स्त्री० इष्ट तक्र ताप् । इष्टिका पितृदेवत्ये इति
नियमोक्तवत् । (ईष्टं मुदादिनिमित्तं मृतखण्डने, दारस्तिज
वारं भक्षति तं पुत्रव्ययमिष्टाहं उच्य मुद्यानेति । नि० नृ० १
पा० । पि० । “ पर्यायइ इष्टकाशो ममघरदुपया ” पाचयत चेष्टका
गृहार्थमिति । प्रद० २ ग्रा० ॥

इष्टापाग-इष्टापाक-पु० इष्टकापचने, पि० ॥

इष्टा-इष्टा-स्त्री० इष्ट्यानुष्टुप्शसंदष्टे ८ अ० २ पा० । इति प्रा० सूत्रेण
इष्टा शब्दस्य निष्पन्न उः । प्रा० । इष्टकायाम्, स्था० ८ ग्रा० ॥
इष्टा-इष्टा-न० इष्टकायाम्, “ होज कटुसिंहं वा त्रि इष्टाजं
वा वि पगया उवियसं कमट्टाप, तं न होज चडाचलं ६५ ”

भवेत् काष्ठं शिखा वापि इष्टान्नं वायकदा एकस्मिन् काष्ठे प्रा-
वृत्तादौ स्थापिते संकर्मार्थं तच्च भवेच्चत्राचक्रमप्रतिष्ठितं नतु
स्थिरमेवेति सूत्रार्थः । दश० ५ अ० ॥

इष्टावाय-इष्टापाक-पु० इष्टकायाः पचनस्यामे, “इष्टा वापद वा” ।
स्या० ८ ग० ॥

इष्ट-इष्ट- त्रि० इत्यते स्म प्रयोजनवशात् अर्थ क्रियायिनिरिति-
ष्टः । स्या० २ ग० । विपा० । औप० । म० । ज० । इष्ट कर्मणि
कः । प्रत्यानुष्टेष्टासंदेष्टे ८ अ० २ पा० । इति-प्रा० सूत्रेण उः
प्रा० व्या० । अभिप्रेते, “आरंभे मिहोज्जति आसवाय”-यथा
ऽऽरभस्तथाऽऽसवाय कर्मोपादानायष्टेऽभिप्रेत इति । वृ० ३
उ० । अभिमते, प्रश्न० ३ द्वा० । विशेष० । पंचा० । पा० । अग्निज्ञा-
पण्ये, आच० ४ अ० । अभिज्ञापाविषयभूते, झा० ८ अ० । अग्नी-
स्तिते, जी० ३ प्रति० । अविराधिनि, द्वा० । इच्छाविषये, तं ।
राज० । मनस इच्छाभापने, जी० १ प्र० । इच्छियमनःप्रमेद-
दायिनि, द्वा० १८ द्वा० । ईप्सिते, पंचा० १२ विव० । योग्ये,
विशे० । वद्वेन, प्रिये, औप० । अष्ट० । झा० । नि० । पंचा० ।

“इष्टिर्हि कतेहि य विष्पट्णा—” सूत्र० १ अ० ५ अ० १
उ० । विहिते, उक्त० १६ अ० । इष्टञ्च इच्छाविषयः तच्च
द्विविधं गौणं मुख्यं च । तत्र इतरेच्छानधीनत्वाविषयो मुख्यं त
द्वाधनं गौणम् । तत्र मुख्यमिष्टं सुख दुःखान्नवायम् । तदिच्छाया
इतरेच्छानधीनत्वात् । तत्साधनं पाकभोजनानादि गौणं सुखं
दुःखान्नवायेव तदिच्छायाः समुन्मेषात् । अनिष्टमिष्टमश्र-
ञ्च त्रिविधं कर्म चोच्यते । इच्छया कल्पिते, “इष्टकृतिरष्टगुणि-
ता ध्येकाक्षिता विनाजितेष्टेन” श्रौत्रा० । वाच० । यज्ञं ज्ञावे क-
यज्ञादौ, न० आव० १ अ० । आ० म० प्र० । कर्मणि क्त-पुजि-
ते, औप० । एतद्वृत्ते, पु० संस्कारे, न० । वाच० । ऋत्वि-
मिभन्त्रसंस्कारे-श्रीहृणानां समकृतः । अन्तर्वेद्यां हि यद्वच-
मिष्टं तदनिधीयते । १ । द्वा० १ द्वा० । प्रति० । “एकाग्रि-
कर्महवनं त्रेतायां यच्च द्युते । अन्तर्वेद्याञ्च यद्वचमिष्टं तद-
भिधीयते” जातकर्णिके । धर्मकार्ये, न- । “इष्टं दत्तमधीतं वा
विमुश्येत्युकीर्तनात्”—देवज्ञः । ज्ञानतोषिते, १ । वाच० ।
इष्टगंध-इष्टगंध- पु० कर्मधारय० । सुगंधौ, इष्टो गन्धो ऽस्य ।
सुगन्धिष्ये, त्रि० वायुकायाम्, न० मेदि० । झा० । पंचा० ।
औ० । वाञ्छिते, पंचा० १२ विव० । औ० ।

इष्टतत्तदमणवादि [न] इष्टतत्तददर्शनवादिन्-पु० वीक्षभेदे, वृ० ।
इष्टतर-इष्टतर-त्रि० अर्जस्तितर, “तेन किदहमर्णो एतो
इत्युपपन्नं च । ते हृण्मण्य इति जीमूतादेरिष्टतरका
एवं कृष्णेन वर्णेन अर्जस्तितरका एवेति । राज० । जी० ।
इष्टपुर-इष्टपुर-न० इष्टं पुरं पत्तनमिष्टपुरम् ॥ इष्टपत्तने, “अर-
विसंपन्नयां, वीक्षेत्ता देसश्रोवदेसेन । पावति जंघिष्टपुरं भवा-
रवि पितृजा जीवा” अथर्व प्रतीता सप्रत्यपार्थ्याव्याघादिप्रत्य-
पायवहुताम् (शोचता) उच्छ्रब्धं देशकापदेशेन निपुणमा-
गंज्ञापदेशेन प्राप्नुवन्ति यथा इष्टपुरमिष्टपत्तनम् । आ० म० छि० ।
इष्टफल-इष्टफल-त्रि० इष्टं वाञ्छितं फलं साध्यं यस्य तदिष्ट-
फलम् । वाञ्छितसंपादके, अभिमतोऽर्थे, ईप्सितोऽर्थे च । पंचा०
विव० । ४ अविराधिनि फले, वृ० ।

इष्टफलमाहृग-इष्टफलसाधक-त्रि० ईप्सितार्थनिष्पादके, पंचा०
४ विव० ।

इष्टफलमिष्टि-इष्टफलमिष्टि- स्त्री० अभिमतार्थनिष्पत्तौ, पं-
चा० ४ विव० । अविराधिफलनिष्पत्तौ, वृ० ॥
इष्टरूप-इष्टरूप- त्रि० इष्टस्वरूपं, “सुवाहुकुमारं इष्टे इष्टरूपे” ।
विपा० २ अ० १ अ० ॥

इष्टवं-इष्टवन्- त्रि० यज्ञ-इष्ट-वतु-स्त्रीयां ङीप् । यजनकर्तारि,
इष्टयुक्ते च । इष्टकर्मकर्तारि, त्रि० स्त्रियां ङीप् । वाच० ॥

इष्टसद-इष्टशब्द-पु० वीणादिसंबन्धिनि शब्दे, वीणादिसंबन्धा-
द्भवन्तीष्टाः शब्दादयः इति । प्रज्ञा० २३ पद ॥

इष्टमिष्टि-इष्टमिष्टि-स्त्री० अभिमतार्थनिष्पत्तौ, “सा उ मंगवत्सदं
सुणंमि जहा उ इष्टमिष्टि” श्रुत्वा आकर्ष्य मङ्गवत्समिवरूपं
मङ्गवत्सूतो वा विजयसिद्धादिशब्दो मङ्गवत्सद्वत्सं शकुने
शकुनिविषये यथा तु यद्वदेव इष्टमिष्टिः अभिमतार्थनिष्पत्तिर्भव-
ति । पंचा० ४ विव० ॥

इष्टसुय-इष्टसुय-पु० वल्लभे पुत्रे, “इष्टसुयं पेत्रिकणकीर्तनं” पं-
चा० ९ विव० ॥

इष्टस्वर-इष्टस्वर- पु० वल्लभस्वरे, प्रज्ञा० २३ पद ॥

इष्टापुत्त-इष्टापुत्त-न० इष्टं च पुत्रं च छयोः समाहारश्चन्द्रः । पृषो-
दरादित्वात् पूर्वपदस्य दीर्घः । इष्टशब्दोक्तं ऋत्विगिभिरिति
लक्षिते दाने, “वापीकुपतमागादि-देवतायतनानि च । अन्न-
प्रदानमाराम-पूर्तमित्यभिधीयते” इति । पूर्तं च । प्रति०
वाच० । इष्टापूर्तं दीक्षिणपुष्टपत्नानभिज्ञो दीष्टापूर्तकारी कामो-
पहतमाना वदत्येते-इति “इष्टापूर्तं मन्यमाना वरिष्ठं नान्य-
च्छयो योजनन्दति मृदाः” । “नाकस्य पृष्ठे तेन सुतेन भूत्वा
इमं लोकं दीनतरं वा विशातीति वचनात्, स्या० १५ श्रौ० ।
“स्तोकानामुपकारः स्यादारभ्याद्यत्र जूयसां तत्रानुक्रमणा
न मता यथेष्टापूर्तकर्मसु ।” द्वा० १ द्वा० । इष्टापूर्तं न मोक्षार्हं
सकामस्योपवर्णितम् । प्रति० ।

इष्टावत्ति-इष्टावत्ति-स्त्री० ६ त० कर्मधा० वा । इष्टस्यापत्तौ,
इष्टायामापत्तौ च । वादिना दार्शितापत्तेः प्रतिवादिन इष्ट-
त्वे हि सा जवति इष्टापत्तौ दार्शान्तरमाह । वाच० ।

इष्टिक्-इष्टिक्-पु० वनजये गणे, हेम० । अप्रवृत्ते, चावनीडा-
दितिशिरा इष्टिक्ऽथाधिरुदवान् । आ० क० ।

इष्टि (कि) (रिष्टि) ऋष्टि-स्त्री० ऋष्यभावे-किन् । इष्ट-
पादौ ८ अ० २ पा० । इति प्राकृतं सूत्रेणत्वम्-प्रा० ॥ रिः कय
वत्स्य ८ अ० १ पा० । इति सूत्रेण रि इत्यादेशः प्रा० । अथर्हि
मुक्तेऽस्ते वा ८ अ० २ पा० । इति सूत्रेण वा ङः । तपोमाहा-
त्म्यरूपायामार्थोपयादिकायां श्रव्यै, (सम्पादि) उक्त० ३ अ०
दश० । स्या० । न० । विशेष० । आवा० । आ० सू० । पो०
(ऋक्षिदेवाः लक्षिप्रश्नदे व्याख्यास्यन्ते-अस्य विस्तरतः सर्वे
त्रेदाः लक्षिशब्दे ऋक्षेर्बहुवक्तता समिक्ति शब्देऽपि) “नार्थ-
नृणं परे शोप, इष्टिवावि तवस्मिणे । अडवा वत्तिओ मिति,
इष्ट भिक्खू न विनप ” । उक्त० ३ अ० ।

ऋक्षिर्वा तपो माहात्म्यरूपा अपिः पूर्णे कस्य तपस्विनः सा
च आत्मर्षिपत्तिः पादरजसा प्रशमनं सर्वैरुज्जां साधवः कृणा-
त्कृत्यः विजुवचविस्मयं जनान् दद्युः कामांस्तृणाप्राज्ञा “धर्मा
द्रव्यामिश्रित-काञ्चनवर्गसिद्धिर्गसामर्थ्यम् । अद्भुततीमोरु-
शिवासहस्रसंपातदाकि” श्रुत्यादिका च तस्या अप्यनुपपन्न्य-
मानत्वादिति ज्ञाव । उक्त० ३ अ० । ईश्वरत्वे, “पणविहाइष्टी ओ

पेगविहन्ति पाण्यगारा का ता इह्नीओ इह्न्ति इस्सरियत्तं
नं पुण विज्जामनं तवोमंतं वा विउवणागासगमथविजंगाणा
णादि पेथ्वयमिति- नि० ७० १. ७० । स्था० ॥ नरेन्द्रपुजा-
चार्यत्वादिके, स्था० ३ ग० । शक्तौ, ॥ ज० १० श० ३ ७० ।
आत्मशक्तौ प्र० २१४६०० चक्रवर्त्तिमय्यो न्येदित्यादिकायां
विकरणशक्तौ, “अपरमहृद्विप” ऋद्धिर्विकुर्वाण तथा स-
हित इति । उक्त० १ अ० ॥ सम्पत्तौ, पंचा० ८ । “इह्णीण
सूत्रमेसा” ऋक्षीनां सम्पदां सूत्रमिव सूत्रं कारणमेव धर्म
इति, पुं० १० ८ वि० ० । परिचारदिके, प्रज्ञा० २ पद० । तं० । ओ०
स्या० । वल्लसुवणादिसम्पत्तौ, ॥ विपा० ३ अ० । दशा० ।
सम० । स्या० । प्रतुतवल्लपानादिके, स्था० ५ ग० । राज्य-
श्रव्यादिके, आनु० । विज्ञतौ, आव० ४ अ० । स्या० । विमान-
वल्लसुवणादिकायां समृद्धौ, स्था० ३ ग० । उ० ० । नृणां प्रा-
दपि हिरण्यकटिहिरण्यदिरूपयां समृद्धौ, उक्त० १ अ० । ऋ-
क्षेन्द्रा यथा-धर्मिह्नी जोगिह्नी पाविह्नी इत्र तिहा भवे इह्नी
य० २ अधि ॥

तिविहा इह्नी पन्नचा तंजहा देविह्नी राइइह्नी गणिह्नी ।
देविह्नी तिविहा पम्पत्त तंजहा विमाणिह्नी विगुव्विणिह्नी
परियारणिह्नी । अहवा देविह्नी तिविहा पम्पत्ता तंजहा
सत्तिहा अचिचा मीसिया । राइइह्नी तिविहा पम्पत्ता
तंजहा रम्पो अइयाणिह्नी रम्पो णिजाणिह्नी रम्पो
वज्रावहणकोस कोट्टागारिह्नी । अहवा राइइह्नी तिविहा
पम्पत्ता तंजहा सचिचा अचिचा मीसिया । गणिह्नी
निविहा पम्पत्ता तंजहा पाणिह्नी दंसणिह्नी चरित्तिह्नी
अहवा गणिह्नी तिविहा पम्पत्ता तंजहा सचिचा
अचिचा मीसिया ॥

(तिविहा इह्नीत्यादि) सूत्राणि सत्त सुगमनि नवरं देवस्येन्द्रा-
देः ऋद्धिरेवयं देवर्द्धिरेवं राक्षस्यकल्प्यादिर्गणिना गणाधिपते-
राचार्येत्यति विमानानां विमानवृक्षाणां वा ऋद्धिः समृद्धिर्लो-
त्रिशालुकादिकं बाहुल्यं महत्त्वं रत्नादिरमणीयत्वं चेति-वि-
मानैर्द्धिमेवति च द्वारिशालुकादिकं सौधमादिषु विमानबाहु-
ल्यं यथोक्तम् । वत्तीसट्टायासा, वारस अट्ट चउरो सयसह-
स्सा । आरणे वंमडोगे, विमाणसंसाभवे पसा ॥ ५ ॥ नास्ति
सचत्तत्रयवे, सहस्सावंतलुक सहस्सारे ॥ सय चउरो आ-
णय, पाणपसु तिचारणयुय ॥ २ ॥ पकारसुत्तरं हेट्टो-मेसु
सत्तुत्तरं चमज्जिमप । सयमेगं उवरिमप, पंचेय अणुत्तर विमा-
णत्ति ॥ ३ ॥ उ० पत्रकाणं चेतत् जयननगराणामिति वैकियकर-
णवृक्षाणां ऋद्धिर्वैकियवृद्धिः । वैकियशरीरं जह्म दीपडय-
मसंख्यानात्वा डीपसमुच्चान् पुरयतीत्युक्तञ्च जगत्वायां चम-
रेण जेतं ! के महिहृद्विप इत्यादि । परिचारणा कामसेवा त
र्द्धिः अत्यन्तं देवान् अन्यसत्त्वा देवीं स्वकीया देवीरनिज्यु-
आत्मानं च विवृत्य परिचारयति इत्येवमुक्तवृक्षणेति ॥ १ ॥
अत्रिचा स्वशरीराग्रमदिप्यादिविषया संतनवस्तुसंपद
नैतना वल्लातरणादिविषया । मिश्रा अत्रंरुतद्व्यादिरूपा ॥ २॥
अनियानं नगरप्रवेशस्तत्र ऋद्धिस्तोरणहृदशोनाजानसंम-
दादिब्रह्मणा निर्याणं नगराभिगमस्तत्रऋद्धिः हस्तिकहृदसमा-
मन्तपरिचारादिका ॥ ३ ॥ यज्ञचतुरङ्गबाहनानि योगसरादीनि
कोदां भाणरुगारं कोट्टा धान्यभाजानानि तेषामगारं गृहे गेहं

कोट्टागारं धान्यगृहमित्यर्थः तेषां तान्येव वा ऋद्धिर्वा सा तथा
॥ ४ ॥ सचित्तादिका पूर्ववद्भावनीयेति ॥ ५ ॥ ज्ञानार्द्धिविशिष्टश्रुत-
संपत् — दर्शनार्द्धिः प्रवचनं निदर्शङ्कितादिवं प्रवचनप्रज्ञाव-
कशास्त्रसम्पद्धा । चारित्रार्द्धिः निरतिचारता ॥ ६ ॥ सचिचा
शिष्यादिका अचिचा वल्लादिका मिश्रा तैयैवति इह च विकुर्वी
णादि ऋक्षयोरन्येषामपि भवति केचन देवादीनां विशेषव-
त्यस्ता इति तेषामयोक्त इति । स्या० ३ ग० ।

देवानामृद्धयः यथा ॥

सोधम्मीसाणं देवाणं करिसगा इह्नी पम्पत्ता ? गोयमा !
महिह्रिया महजुइया जाव महाणुनागा इह्नी पम्पत्ता
जाव अच्युओ गेवेजअणुत्तरा य सवे महिह्रिया जाव
सवे महाणुजावा अणिहा जाव अहमिदाणामं ते देवगणा
पम्पत्ता समणाउमा ॥

(सोहम्मीत्यादि) सोयमेशानयोर्नदन्त ! कल्पयोर्देवाः
कीदृशा ऋक्ष्वा प्रज्ञा जगवानाह-गीतम् ! महर्द्धिका यावन्म-
हाजनागा अमीनां पदानां व्याख्यानं पूर्ववत् एवं तावद्वक्तव्यं
यावदनुत्तरपपातिका देवाः । जीवा० ४ प्र० २ ७० ॥
सर्वजीवानां येयु यथा शक्तिरस्ति तथा आह ॥

उहं ठाणेहं सवजीवाणं णटिय इह्नीति वा जाव पर
कमेति वा-तं जीवं वा अजीवं करणयाए अजीवं वा
जीवं करणयाए एगसमणं वा दो जासाओ जामित्तए
सयं करं वा कम्म वेएमि वा मा वा वेएमि । परमाणु
पोगमं वा उदित्तए वा जित्तित्तए वा अगणिकाएण
समादीहत्तए वहिया वा डोगंता गमणयाए ।

(उह्नीत्यादि) । पदसु स्थानेषु सर्वजीवानां संसारिमुक्तस्व
रूपाणां नास्ति ऋद्धिर्विभूतिरिति इत्येवं प्रकारा यथा जीवादि-
रजीवादिः कियते वा विकल्पे एवं घृतिः प्रेमा माहात्म्यमित्य-
र्थः । यावत्कारणात् । “जसेइ वा वड्डेइ वा वीरिए वा पुरिस-
क्कारपरकमइ वल्लि” इदं च व्याख्यातमनकशा इति न व्याख्या-
यते तथा- ॥ जीवं वेत्यादि-जीवस्याजीवस्य करणतायां
जीवनजीवं कर्तुमित्यर्थः १ अजीवस्य वा जीवस्य करणतायां २
(एगसमणं वन्ति) युगपद्वा द्वे जाये सत्यासत्यदिके जापितुमि-
ति ३ स्वयं कृते वा कर्मवेदयामि वा मा वा वेदयामि इत्येवञ्चा-
वशेवदन्तवेदने वा नास्ति वदमिति प्रकमोऽयं अभिप्रायः नहो
भावदानाः प्राणिनां कर्मशः कृपा कृपणत्वास्ता बाहुवशिन इवापि
त्वनाभोगनिर्वाते ते भवताऽप्यत्र वदति समुदातादिति ४ पर-
माणुपुत्रं वा केनै सद्धादिनादिषीकृत्य जेत्तु वा सूच्यादिना वि-
द्वद्धा वेदादि । परमाणुवहानेरगिकायं न वा समवद्वधमत्तिसूक्ष्म
त्वेनादाहत्या सत्येति ५ वहिस्तादा होवा कमनतायाम् ६ अशो
कस्यापि होक्तापचेरिति जीमिजीवं कर्तुमित्युक्तम् । स्या० ६
ग० । गोचरचर्या भूमिभेद, यथामेकां दिशमजिगृहोपाश्रया-
भिर्गतः प्राज्ञश्चेनेव यथा समर्थेणियवस्थितगृहपङ्क्तौ जिक्तां प-
रिभ्रमन् तावद्यति यावत्पङ्क्तौ चरमगृहं ततो भिक्षां गृहभ्रवा-
पयोत्तपि प्राज्ञश्चेयं गत्या प्रतिनितवते सा ऋद्धिरिति । वृ०
१ ० । वृद्धौ, सम्पत्तौ, सिद्धौ च । (ऋद्धिदर्शनेन सामायिक-
लक्षयते तत्कथाच दसारणजहशब्दे)

इष्टि [ऋद्धि] अप्यवट्टण-ऋक्षप्रवर्तन-तं ऋक्षीनामामर्थो
पथ्यादीनामुपजीविनेनाप्रवर्तनमव्यापारणम् । सामर्थ्यपथ्या-
दीनामप्रवर्तनं, ह्य० १८ ह्य०

इष्टीगारव-कृष्टिगौरव-न० ऋद्ध्या नरेन्द्रादिपूजावृत्तयया
अर्चयित्वा दिव्यवृत्तयया वाऽभिमानादिदोषेण गौरवम् । ऋद्धि
या गौरवमुक्तिगौरवम् । ज्ञातृगौरवेन्द्रे-तच्च ऋद्धिप्रत्य-
यिमानप्रतिप्रायानाद्वैरणाम्भोऽशुनो जावो भावगौरवमित्य-
र्थः । स्था० ३ ग्रा० ॥

इष्टीगारवज्ञान-कृष्टिगौरवस्थान-न० राक्षस्यैर्ध्यादिरूपा ऋद्धि-
स्त्या गौरवमात्मैक्यैरूपं तस्य ध्यातं दशाष्टैर्नदस्यैव ऋद्धि-
गौरवस्थानम् । छन्दानन्दे-आतु० ॥

इष्टिपुत्र-कृष्टिप्राप्त- पु० ऋद्धिरामर्षीपथ्यादिवृत्तयया तां प्राप्तः
ऋद्धिप्राप्तः आमर्षीपथ्यादिवृत्तययामुक्तिप्राप्ते, न० । ऋद्धि-
श्च प्राप्तेति प्रथमतो विशिष्टमुत्तरात्तत्तमपूर्वायप्रतिपादकं श्रुतम-
वगाहमानः श्रुतसामर्थ्यतस्तीव्रतीव्रतरशुनज्ञावनतामधिरोहन्न
प्रमत्तः सन् । उक्तञ्च “अवगाहते च स श्रुतज्ञश्चि प्राप्तेति चा-
वधिज्ञानम् । मनसः पर्यायं वा ज्ञानं काण्डिबुद्धिर्वा” इति ।
प्रज्ञा० २१ पद ॥

प्राप्ति- पु० आमर्षीपथ्यादिका ऋद्धिः प्राप्ता यैस्ते प्राप्तर्क्षयः
प्राप्तमर्षीपथ्यादिके, “इष्टीपुत्रे यं योऽहम्” इह गाथाजङ्गन-
याद्व्यत्येयाप्यथा निष्पान्तस्य बहुव्रीहौ पूर्वनिपात एव भव-
तीति । विश० ॥

इष्टिपत्ताणुआग-कृष्टिप्राप्त्यनुयोग-पु० प्राप्तमर्षीपथ्यादिक-
स्य व्याख्याने, विश० । (तच्च विस्तरतो वृद्धिशब्दे दृश्यम्)

इष्टिपत्तारिय-कृष्टिप्राप्तार्थ-पु० आर्येन्द्रे, “स कितं इष्टिप-
त्तारिया वृद्धिहा पणुत्ता तंजहा अरिहंता चक्रवर्टी वज्रदेवा
वासुदेवा चारणा विज्ञाहारा” प्रज्ञा० १ पद । स्था० ॥

इष्टिमं (त) -कृष्टिमन्- त्रि० ऋद्धिरामर्षीपथ्यादिका सम्पत्त-
तदेवं रूपा प्रचुरा प्रशस्ताऽतिशायिनी वा ऋद्धिर्विद्यते येषान्ते
कृष्टिमानः । प्राप्तमर्षीपथ्यादिकृष्टिके, स्था० ५ ग्रा० ।
“इष्टिमं णाम ईसरोत्ति” नि० चू० १५ उ० । महर्षिके, “पणे
णं इष्टिमन्तेणं वाणिपणं” ऋष्टिमन्ते महार्षिकतायामिति, । वृ०
३ उ० । सम्पदुपेते, । दश० ७ अ० । तद्वेदा यया । “पंचविहा
इष्टिमंता मणुस्सा पणुत्ता तंजहा अरिहंता चक्रवर्टी वज्रदेवा
वासुदेवा भाविपणो अणुगारा” । ज्ञातिः सदासनया
वासित आमा यैस्ते भावितात्मनांजगारा इति एतेषां च ऋ-
द्धिः स्वमामर्षीपथ्यादिभिः अर्हदादीनां तु चतुर्णां ययावत्संभ-
वमामर्षीपथ्यादिनाऽईत्यादिना चेति । स्था० ५ ग्रा० २ उ० ॥
“इष्टिमंते नरिदस्स, इष्टिमंते तु आर्ये” । ऋष्टिमन्ते सम्प-
दुपेते नरं दृष्ट्वा किमियाह । ऋष्टिमन्तमिति ऋष्टिमनयमि-
त्येवमापेते । व्यवहारतो मृगवादादिदोषपरिहारार्थमिति
सूत्रार्थः । दश० ७ अ० ॥

इष्टिमपुत्र-कृष्टिमपुत्र-पु० राजादौ, -इष्टिमपुत्रो वा राजा-
दीत्यर्थे इति ॥ नि० चू० १ उ० ॥

इष्टिरम्सायगारवपर-कृष्टिरसमातगौरवपर-त्रि० ऋद्ध्या-
दिषु गौरवमादस्तप्रधाना ऋद्धिरसमातगौरवपरा ।
ऋद्धिरसमातादस्तप्रधाने, ऋद्धिरम्सायगारवपरा बहुवे
करणावसा पर्युति । प्रश्न० २ ग्रा० ॥

इष्टिरमायगुरुय-कृष्टिरसमातगुरुक-त्रि० ऋद्धिराचार्यत्वा
दौ नरेन्द्रादिपूजा रसा मधुरादयो मनोहाः सातं सुख-

मेतानि गुरुत्वादावयवया यस्य सोऽयमुक्तिरससातगुरुकः ।
अथवा एतौगुरुकस्तेषां प्राप्तावभिमानतोऽप्राप्तौ च प्रार्थनातोऽ
शुभमनोवाप्तकर्मभारतया वसुः । कृष्टिरससातानामादर-
कारके, -कृष्टिरससातैरव्यौ च । स्था० ३ ग्रा० ॥

इष्टिरसमायगुरुया उज्जीवनिक्कायवायनिरयाए ।

जे उवदिसंति मगं कुमगमगसिता ते उ ॥ १५ ॥

(इष्टिरसत्यादि ।) य केचन अपुष्ट्यर्माणः शीतवृद्धिहारिणः
ऋद्धिरससातगौरवेण गुरुका गुरुकर्माण आधाकर्माद्युपनोगेन
पञ्जवनिक्कायव्यापादरताश्चापरं तेन्यो मार्गं माकृमार्गमा-
त्मनुचौर्षुमुपदिशन्ति तथाहि शरीरमिदमाद्यं धर्मसाम्पन्नमिति
मत्वा कात्रसंहननादिहानेश्चाधाकर्माद्युपनोगोपि न दोषायै
त्येवं प्रतिपादयन्ति । तच्चैवं प्रतिपादयन्तः कुत्सितमार्गोस्ती-
र्यकरास्तन्मार्गाश्रिता जवन्ति न शब्दादेतेऽपि स्वगुरुया एतदुप-
दिशन्तः कुमार्गाश्रिता भवन्तीति किं पुनस्तीर्यिका इति । सूत्र०
नि० १ श्रु० ११ अ० ॥

इष्टिविभूसा-कृष्टिविभूसा-त्रि० ऋद्ध्या सत्कारेण निर्यामि-
तायां विभूषायाम्, “इष्टिविभूसा य परिक्रमे” इष्टिसकारेण
निजाभिया विभूसेति । अव० ५ अ० ॥

इष्टिसंज्ञुत-कृष्टिसंयुक्त- त्रि० ऋद्ध्या नानाप्रकारा आमर्षी-
पथ्यादयो वृत्त्ययस्ताभिः संयुक्तः समन्वितः । आमर्षीपथ्यादिवृ-
त्त्ययस्तन्विते, । पो० १५ वि० ॥

इष्टिसकारसमुदय-कृष्टिसत्कारसमुदय-पु० ऋद्धिसत्कारस-
मुदाये, “इष्टीमकारसमुदयं ममं सरीरगस्स णीहरणं
करह” ऋद्ध्या ये सत्काराः पूजाविशेषास्तेषां यः समुदायः
स तथा तेन अथवा ऋद्धिसत्कारसमुदयितिर्यथे । समुदयश्च
जनानां सङ्ग इति । ज० १५ श० १ उ० । ऋद्ध्या वल्लसुवर्णा-
दिस्मृदा सत्कारः पूजाविशेषस्तस्य समुदायो यः स तथेति ।
विपा० ३ अ० ॥

इष्टिमिय-इष्टिमिय- इष्टिसियति रुद्धिगम्या इति ज० एश०
३३ उ० ॥

इष्टि-एतत्-त्रि० विप्रकृष्टवर्तिनि, दे० ना० ॥

इष्टि-एतत्-त्रि० अद्वैतवर्तिनि, दे० ना० ॥

इष्टि-इदानीम्-अ० एतत्कात्रेऽर्थे, दे० ना० ॥

इत्त-मत्-प्र० अस्स्यर्थे, आत्थिहोऽत्रात्रवन्तमेतत्तेऽस्ममात्तोः
एए इति मतोरित्तेत्यादेशः यथा-कव्येत्तो माणइत्तो” प्रा०
८ अ० २ पा० ।

इत्तर-इत्तर-त्रि० इण कएए १ पथिके २ नीचे ३ क्रूरकर्मणि च
४ खलहे-पु० स्त्रियां कवन्तत्वात् ङीप् सा चान्निसारिकायां
स्त्रियाश्च । याच० । स्तोके (अल्पे) अनु० । उक्त० नि० चू०
अल्पकात्रे, अल्पकात्रे, ध० २ अधि० । पंचा० । परिमित
कात्रे, । प्रव० ६ हा० । दश० । अल्पवस्थायिनि, “इयमित्तरा
णिविन्ती” विप्रपतेनापकात्रपर्यन्तमाविनी इत्तरादवावस्था
यिनी निवृत्तिरिति । आ० । इत्तरादवावस्था यावच्चतुर्मासा-
दिकात्रावधिव्यन्तेत्यर्थे इति । पंचा । (इत्तरानदानस्य वक्तव्य
ता “अणसण” शब्दे । चित्राङ्गादिगतस्यापनाया इत्तरत्वं
“उयणा” शब्दे । इत्तर व्रतानि “वय” शब्दे । इत्तरचारित्राणि
“चरित्ति” शब्दे । स्थविरकल्पस्येत्तरत्वं “कल्प” शब्दे) प्रति
क्रमणविशेषे च । तच्च स्वल्पकात्रिकं दैवसिकरात्रिकादि । स्था०

६ वा० । पमिकमणं देवसिञ्चं राक्षं च इत्तरिञ्चं ” इत्यरं
स्वल्पकाशिकं देवमिकादि इति । आवा० ४ अ० ।

इत्तरकात्र-इत्तरकाल-वि० । स्वल्पकात्र, अनु० ।

इत्तरपरिगमाहा-इत्तरपरिग्रहा-स्त्री० इत्तरमल्पमुच्यते तत् इत्य-
रमर्षे परिग्रहो यस्याः सा इत्तरपरिग्रहा इत्तरकात्रं परिग्रहो
यस्याः सा तथा कात्रशब्दोपास्र छद्ध्यः । अथवा इत्तरा-
तिप्रपुरमयनशीला वेदेत्यर्थः परिग्रह्यत इति परिग्रहा कां-
क्षात्रं ज्ञातीप्रदानादिना संवृतीता इत्तरी चास्य परिग्रहा
च सा तथा पुंवज्ञापयथा कार्यः । प्रय० ५ हा० । ज्ञातीप्रदानेन
क्रियन्तमपि कात्रं दिवसमासादिकं स्वयशीकृतायां वेद्याया
म्, आव० ६ अ० । (तां चास्यवर्तमानरूपस्य चतुर्थागुप्तवत्स्य स्व-
धारसन्तोषस्यातिचार इति 'सदारसन्तोष' शब्दे)

इत्तरपरिगदिद्या-इत्तरपरिगृहीता-स्त्री० इत्तरकात्रं परिगृ-
हीता कात्रशब्दोपादिइत्तरपरिगृहीता, क्रियन्तमपि कात्रं दि-
वसमासादिकं भाटीप्रदानेन स्वयशीकृतायाम् वेद्यायाम्
आव० ६ अ० । ५० ।

इत्तरपरिगदिद्यागमण-इत्तरपरिगृहीतागमन-त० इत्तरमल्प-
कात्रं भाटीप्रदानेन केनचित्स्वयशीकृता वेद्या तस्यां याम-
नम् । ५० २ अवि० । ज्ञातीप्रदानेन क्रियन्तमपि कात्रं दिवस-
मासादिकं स्वयशीकृतायाम् अनुनामेनेन । आवा० ६ अ० ॥
(चतुर्थागुप्तवत्स्वदारसन्तोषस्यायमतिचार इति 'सदार-
सन्तोष' शब्दे)

इत्तरवास-इत्तरवास-पु० स्तोकातिवासः, “इह जीविमं वपास-
हा, तक्षणे पव वासस्यस तद्धृत्ति । इत्तरवासं य वृज्जह, गि-
च्छरा कामेनु मुदिच्छाया” ॥ ८ ॥ साम्प्रतं सुबह्व्यायुर्भूयंशतं
तत्तदन्ते वृज्यति । तच्च सागरेणमापेक्षया कतिपयन्तिमप
प्रायन्त्यात् इत्तरं वासकक्षं वसन्ते स्तोकातिवासकल्पमित्येवं
कुर्याच्च यूयमिति । सूत्र० १ श्रु० २ अ० ॥

इत्तरिय-इत्तरिक-वि० इत्यरे स्तोके कात्रे भवमित्तरिकम्
नियतकात्राधिके, उक्त० ३० अ० । इत्तरः स्तोकाः कात्रो यत्रा-
स्ति तदित्तरिकम् । सुवृत्तादिप्रमण । पंचा० १० विव० । इत्य-
रुत्तरः कात्रो यत्तरादियस्यास्ति वेद्यावृत्तादिप्रसावित्तरिकः ।
पंचा० ११ विव० । स्वल्पकात्रेति, “इत्तरियेणाम धाये इति”
नि० नृ० २ उ० । (इत्यरिकाऽनशनस्य वक्तव्यता “अण-
मण ” शब्दः । इत्यरिकमरणवक्तव्यता ‘मण’ शब्दः । इव
विकोपप्रतिनिवेशना ‘पमिषेदणा’ शब्दे । इत्यरिकात्तामायिक
वक्तव्यता ‘सामाद्य’ शब्दे इत्यरिकं वेद्यावृत्त्यवक्तव्यता
वेद्यावच्च शब्दः) ॥

इत्तरी-इत्तरी-स्त्री० इत्तरा-प्रतिपुरमयनशीला । भाटीप्रदानेन
स्तोकाकात्रं परिगृहीतायां वेद्यायाम् । पंचा० १ विव० ॥

इत्तत्र-एतावन्-वि० एतत्परिमाणं, एतदः परिमाणं भावत
प्रत्ययः । “यत्तदेतदोऽन्तेतिप्रपन्त्युक्तं च” ॥ ८ । १ । १५६
इति प्राकृतमृषेण-एतदं प्रकृत्या भावत स्थाने इत्तिप्र
शब्दोऽपि । प्रा० व्या० ।

इत्ता-इत्ता-(इत्ता) इतम्-अर्थ० इदम्-तत्त्वम् अस्मा-
दित्यर्थः “तां दौतायेया” ॥ ८ । १ । १६० । इति प्राकृतमृषेण
नयः स्यान्तां दौ इत्येतदौशा वा । प्रा० व्या० । अस्मिन्नि-
त्यर्थे च । १ वाच० ॥

इत्तयम्-इत्तयम्-अर्थ० इदम्-तत्त्वम् इदं प्रकरणे इत्थं त्रायः इत्थं

ततः । वाच० । इदं प्रकारमापन्ने, । प्रज्ञा० २ पद । अनेन प्र-
कारेणेत्यर्थे च । विशेषः । उक्तप्रकरणेत्यर्थे, । द्वा० २१ द्वा० ॥
पूर्वोक्तप्रकरणेत्यर्थे, । ८० ॥

इत्थं-इत्थं-वि० इत्थं तिष्ठति इत्थंस्थः । आ० म० द्वि० ।

प्रज्ञा० । अनेन प्रकारेण स्थिते, विशेषः । “इत्थं च वयद
सज्यस्तां सिका वा दयइ सासण ” द्वा० १० ए अ० ४ उ० ॥

इत्थि (त्थी) आणमणी-रुयाङ्गापनी-स्त्री० आङ्गायतेआ-
ङ्गासम्पादने प्रयुज्यतेऽस्या सा आङ्गापनी । स्त्रिया आङ्गापनी
रुयाङ्गापनी । स्त्रिया आदेशादित्याम्भाषायाम् । प्रज्ञा० २ पद ।
इत्थि (त्थी) कम्म-स्त्रीकर्मन्-त० स्त्रिया नरतिश्च स्तासां कर्म
वशीकरणादिकर्म । स्त्रीणां वशीकरणादिकर्मणि, “परिमादि
न्यिकम्मं च तं विज्जं परिजाणिया ” सूत्र० १ श्रु० ८ अ० ॥

इत्थि- (त्थी) कत्ता-स्त्रीकत्ता-स्त्री० महिषागुणे, ते च
चतुषष्टिसंख्याकाः । “वोसाट्ठि महिषागुणे” जम्बूदीपप्र-
ज्ञे त् चतुषष्टिः स्त्रीकत्ताश्चेमाः । नृयम् १ औचित्य २ चित्रं
३ वादित्रं ४ मन्त्रम् ५ ज्ञानं ६ विज्ञानं ७ द्वा० ८ उज्जस्तम्भः ९
नीतगानं १० तादृशमानं ११ मेघवृष्टिः १२ फटाहृष्टिः १३ तन्त्रम् १४
आरामगोपनम् १५ आकारगोपनं १६ धर्मविचारः १७ शतुत्तरारः
१८ क्रियाकल्पः १९ संस्तुतजल्पः २० प्रासादनीतिः २१ धर्म-
रतिः २२ वर्णिकावृत्तिः २३ स्वर्णसिद्धिः २४ सुरभिन्नेत्र
करणं २५ व्रीडासंस्वरणं २६ हयगजपरीक्षणं २७ पुरुषस्त्री-
वृक्षणं २८ हेमरत्नेदः २९ अष्टादशद्विपरीच्छेदः ३०
तकावृत्तिः ३१ वस्तुनिर्दिष्टः ३२ कामविक्रिया ३३ वैद्यक-
क्रिया ३४ कुम्भमन्त्रः ३५ सारिध्रमः ३६ अञ्जनयोगः ३७ चूर्ण
योगः ३८ हस्तज्ञाथं ३९ वचनपाठवम् ४० भोज्यविधिः ४१
वाणिज्यविधिः ४२ मुखगणनं ४३ शास्त्रिषाङ्गनं ४४ कयाक-
थनं ४५ पुष्पग्रन्थनं ४६ वक्रांकिः ४७ काव्यशक्तिः ४८ सर्व-
ज्ञातविशेषः ४९ अग्निधातुज्ञानं ५० नृपणपरिधानं ५१ नृत्योप-
चारः ५२ गृहाचारः ५३ वेशारचनं ५४ व्याकरणं ५५ परनिष्कारणं
५६ रत्नचं ५७ केशवचनं ५८ धीमान्दः ५९ वित्तप्राप्तादः ६०
अविक्रियाः ६१ शोकव्यवहारः ६२ अत्याकुरिका ६३ प्र-
प्रेक्षिका ६४ इति । अत्रापत्रक शब्दातिरिक्ताः स्त्रीपुरुष
कत्ता प्रत्यान्तरे शोके च प्रमिषा हेतयाः । अत्र च पुरुषकत्ता
स्त्रीकत्तानां स्त्रीकत्ता च पुरुषकत्तानां लङ्ग्ये तदुज्जयेप-
योगित्वात् । ननु तर्हि “वोसाट्ठि महिषागुणे इति” प्रत्य-
विशेष उच्यते न हायं प्रत्यः स्त्रीमात्रगुणस्यपरिपरः किन्तु
स्त्रीस्वरूपप्रतिपादकस्तेन क्वचित् पुरुषगुणव्येष्टि न विरोधः ।
कत्तावृत्त्येतान्तरसंख्याकानां तु प्रायां बहुपदमित्यादित्येदं
विवस्तरण । ज० २ पद ० ।

इत्थि (त्थी) कत्तेवर-स्त्रीकत्तेवर-त० योगिच्छरीरे,

अर्थेने पुण विरई, माहहृष्टंश स तच्चिचिा य ।

इत्थीकत्तवर्णणं तत्त्विरपुं च वहुमाणा ४६ ।

अत्रापि स्त्रीपरिणामवृत्तये पुनः शब्दो दिशोपे न त्वावना
चैवं गुर्वदिपुस्सरं कर्त्तव्यमप्राप्तिपुनर्विनिर्निवृत्तिः कार्या
तया माहहृष्टगुणा स्त्रीपरिमाणं तदुज्जयेपयोगित्वात् यथा
यत्तुज्जनीयमितिनायसमदर्शनीयं वीर्यमनुवृत्तये मन्त्राधिपुन-
रिच्छि तत्तावन्ते कामिभूमिरन्तद्वम् । किंवा तुनांति न मनोजयं
वा मनसा इत्यादि । तथा स्वयंयत्तास्वरूपचित्तनं केपां
स्त्रीकत्तवर्णणं योगिपदज्ञानं यथा सूत्रसंगितमस्मन्तं नवस्ति-
८ मन्त्रावधेयमस्मिन्शुद्धिकामाव दन्त योगिच्छरीरं तद्विर-

तेष्वहमनिवृत्तपु मुनिषु । चतुर्धः समुद्ये बहुमानोत्तङ्ग-
प्रतिरूपो विधेयो यथा-धन्यास्ते वन्दनीयास्ते तैस्त्रैलोक्यं पवि-
त्रितं । वैशेष्यं लुप्तमङ्गेदी काममहो निपानितः । पंचा० १. विघ० ॥
इयि (त्र्यी) कहा-स्त्रीकथा-स्त्री० स्त्रीणां स्त्रीषु वा कया

इयि (तृती) कहा-स्त्रीकथा-स्त्री० स्त्रीणां स्त्रीषु वा कया स्त्रीकथा । स्त्रीकथाविकथामेदे, इयं च कथेयुक्ताणि स्त्री-विषयत्वेन संयमविरुद्धत्वाद्धिकयेति भावनीयेति । स्त्रीकथाया नेदा यथा—

इत्थी कहा चउविहा पसात्ता तंजहा इत्थीणं जाइकहा
इत्थीणं कुन्नकहा इत्थीणं रूवकहा इत्थीणं नेवत्यकहा ।

इत्थीणं कुत्रकहा इत्थीणं ख्वकहा इत्थीणं नेवत्यकहा ।

ब्राह्मणप्रभृतीनामन्यतमाया या प्रशंसा निन्दा वा सा
 जगता जयंती कथेति जतिकथा । यथा—भिक्षु ब्राह्मणौ
 धेवाभावे, या जीवति मृता इव । धन्या मन्ये जनेः
 शूचीः पतिव्रत्केत्यनिन्दिता ॥ १ ॥ एव मुद्रादिकुत्रोत्पन्नाना-
 मन्यतमायाः यत्प्रशंसदि सा कुलकथा । यथा—यद्दो नौवृ-
 क्यपुष्टिर्णा, सादृशं जगतांषिके । पत्युर्मृतेषु विशयस्रौ, या
 प्रेमरहिता अपि ॥ २ ॥ आन्ध्रीप्रभृतीनामन्यतमायाः रूपस्य
 एव प्रशंसदि सा रूपकथा । यथा—चन्द्रकथा सरोजार्की,
 सङ्गीः पीनघनस्तनी । किं शरीरी नामतः सा स्या—देवाना-
 मपि दुर्ज्ञेना ॥ ३ ॥ तस्मिन्निवात्यन्यतमायाः कष्टकथादि नेप-
 थ्यस्य यत्प्रशंसदि सा नेपथ्यकथा । यथा—पिङ्गनारी-
 दीप्त्या, बटुसमनाच्छादिताद्वाङ्मनितक्यात् । यद्येति न
 नृणां, चक्रुर्मोदयि नयति सदा ॥ स्था० ४ ग्रा०

तेत्रे जातिकया-ब्राह्मणप्रभृतीनामन्यतमां प्रशंसति हेष्टि वा
कुत्रप्रभृतानामन्यतमां, रूपकया आश्रयीप्रभृतीनामन्यतमाया रूपं
प्रशंसति "आश्रयीणां च ध्रुवं वीक्ष्य चार्चयते दूतद्वयं मुखे"। आत्म-
ज्य राज्यतारं स्वं, मुखं स्वीयति मन्मथ-इत्यादिना छेष्टि वा
तया नेपथ्यकथाश्रयप्रभृतीनामेवान्यतमायाः कथादिनेपथ्यं
प्रशंसति हेष्टि वा। आय ४ अ०। जाति कयायां ब्राह्मणप्रभृ-
तीनामन्यतमां प्रशंसति हेष्टि वा, कुत्रकथायां पुनरुप्रादिकु-
लप्रभृतां वा। रूपकया या रूपोद्देशनं विधीयते यथा। "आश्रयी
णां रूपमिन्दर्यं, कात्रिद्वया जघनं वरप। ब्राह्म्या विजमितं चारु
कर्णाट्यास्तुरतिप्रदा"॥ अथवा निन्दति। माधविकी त्वाग्रा
य्या, तपस्वी रूपवर्जिता। सौभाग्यी कच्छजतापि, त्याज्या
दुर्गमदेखरा॥ नेपथ्यं केशजीवममराचनरूपं तद्रूपकया
नेपथ्यकया-यथा। हास्यस्तु कञ्चुकथारूपोत्पत्तिस्तथा।
तथाः वेणिवन्धस्तु सौराष्ट्राणां, कात्रिद्वया तीक्ष्णवन्धस्तु
दृशी०॥ इन्धिरहटा-पसेसा निंदा मरुता जडा साततुय
तण्ण सुमुगा सोममुदी पञ्चपञ्च तर्पणज्ञा मुक्यानयथा उन्न-
यपरोहटा ह्रजियगपममा॥ हा कदम्बकामाग य कुम्भ
का संवेजजटा पिण्डाः। सुवीर्य। धनमसा पिण्डितीत्य इति
गो २ अवि० आ० जु०। स्त्रीकथा दन्तन गता तया न
"सा तन्वी सुनया मनाहरका कल्पिता नागिनी, इत्या
हादि सितवर्णाश्ममरः। सितवर्णा अन्ता। तया नागि-
नि मदीमसु कुट्टयग दन्ता। सितवर्णा नागिनी इत्य-
कथा अत्र युग्मविकल्पा इति। अत्र अत्र अत्र अत्र अत्र
न्यायस्य अत्र अत्र अत्र अत्र अत्र अत्र अत्र अत्र अत्र अत्र
वत्तुर्गुप्तं' इत्यत्र।
आप्यग्मोद्वेष्टिण्य आदी नपथ्यप्रतिभा।
येनय य कुम्भो, येनय य कुम्भो।

इत्यिकहं कंरतस्म अपणो मोहोदीरणं जयति-जस्म वा कंर-
त्ति परस्म तस्म मोहोदीरणं भवति-इत्यिकहं कंरतो सुभो घो-
रणं उवाहो अहो जाणो वउत्ता तयस्मिणो जाव इत्यिकहं कंर-
ति तय सुभपरिहाणो आदिसद्धानो अयस्मन् अमोसि चउमं-
जमा यणं यमवप अमुत्तो भवति त्रियीं च "वमइकहिणस्मं-
रिज्जिय, कुट्ठंगपुच्चकीडियपणीति । अतिमायाहारविउत्त-सणा
यणं चवमंशुत्तोओ"॥एवं अमुत्ति जयति पसंगमय दोमो पसंग-
दोमो कहापसंगाओ या दोमो भवति ते य गमणादी गमणं
उ गिणमवमइ आदिमहाओ वा कुट्ठंगी भवति स विगगितो
या आग्राणि पमिसिचवत्तं जयति या हय्थकम्मं वा करेति
स्त्रीकायायां पयश्चित्तम । इत्यीति कडि-इत्थिकहा सा चउ-
त्तिहा इमा —

जातीकयं कुलकयं, स्वकयं बहुविहं च सिंगारं ।

एता कथा कथिते, चतुजमन्त्रा काज्ञगा चतुगे ॥११॥

जातिमादिया उ (चत्रजमस्ति) चत्तारि जमत्रा माम-
वज्जिज्जति मामसमस्ये किं गुम्मा वड्डुगा नप्पति (कायगा)
कात्रगतिगुरुका माया तेहि चउदि मायेहि चउगुरुगति
जणियं नवति एणिसमा चउगुरुका चउरी नप्पति जयति जाइ-
कटाए चउगुरे, कुतकटाए चउगुरे, कचकटाए चउगुरे, सिंगा
रुडटाए चउगुरे एवं चउरी जाणि तवकांदि वड्डुगं कुड-
कात्रगुरे तये वड्डुगं स्थे तवगुरे कात्रवड्डु सिंगारे दोहि वि
गुं अहवा चत्तारि जमवा जातिमांस्स भवति केते कायगा
चउरी चउगुरुगति जणियं तयति तवकात्रयिसमा तदव
अहवा चउरीणि मन्वा जमयं हो ते य नक्कात्रा ताणि तव
कात्रा ज्ञेयव्राणि चउरति भाणये जयति कात्रगा इति वड्डु
यणा चउगुरु ताणि चउगुरुगाणि चउरी अग्गास्स वक्खा
एणाहा एमा ॥

मानि समुत्थानिपिनि, वंसकुलं अहव ओगनादी ।

वत्साकिञ्चिदस्त्वं, गतिपेद्विति ज्ञास मिनारे ॥१७॥

मात्रव्यभादा स्वं भवति जडा सोमसंगणं एवं जाकहा मा
जाइकहा । शिवपमादा स्वं भवति जडा एगो सुवहारा
अव्यं स्वस्मी गणगादि भाकदां निजति शिवकां
जातेण जाया सा स्वस्मिणी भवति एवं कुडकहा सेम
कं । ति० अ० १. ३० ॥

इत्थि (त्थी) काम-मन्त्र। काम-पदं यथा प्रधानं कामा. त्थी-

धामाः । स्थिराणि तानि वा ज्ञानानि तानि कामाः । कामाः
तानि स्थिराणि च मन्त्राणि तानि चामाः । तानि चामाः
तानि चामाः । तानि चामाः । तानि चामाः । तानि चामाः ।

[illegible]

धरणि तद्भ्रम इव त्ताड अहे णरगतद्भ्रपट्टाणे च वइ ॥६५॥

त त च विषयासक्ततया पतकुर्वन्तीत्येतदशयितुमाह (एवमेव इत्यादि) एवमेव पूर्वोक्तस्वभावा एवं ते निष्कृपा निरनुक्रोशा यथाह्यन्तरपरपदेरपि कर्णनासाविकर्त्तनादिना दाहकपातनस्वभावा । स्त्रीप्रधानाः कामाः स्त्रीकामाः यदि वा स्त्रीषु मन्दतकामविषयान्तोऽसु कामेषु तत्र शब्दादिषु दृग्गमकामेषु मूर्ध्निता गुष्ठा प्रथिता अध्युपपन्नः एते च शक्रपुरुन्दरादिवत् पर्यायाः कथञ्चिद्भेदं वाधिष्य व्याख्याः । त च जोगसक्ततया व्यपगतपरशोकाध्यवसाया यावद्भरणि चतुः पञ्च वद सप्त वा दश वाद्यतरंग वा काञ्चं शुक्त्वा जोगासक्ततया च परपीडन्त्यादिनतो वैराग्यतन्त्राति वैराग्यप्रधानतुप्रस्थापय विधाय तस्य सञ्चरितया सञ्चिन्त्योपचित्य बहूनि प्रवृत्तरकाश्रित्यितिकानि कुराणि कुरयिषाकानि नरकादिषु यातनास्थानेषु क्रमकपाटनशालाभ्यस्तयोरुदणतत्रपुषानामकानि कर्माण्यप्रकाराणि बहसुप्रतिपन्नतिकाचनवसयानि विधाप्य तेन च संभारकृतेन कर्मणा प्रथेयमानापादितकर्मगुरवो वा नरकतत्रप्रतिष्ठानं भवन्तीत्युत्तरक्रिययापादिततद्बुचनरूपयेति संबन्धः । अस्मिन्नेवायं सर्वशोकरप्रतीतं दृष्टान्तमाह (से जहा णामणत्ति) तथया नामायोगोत्रकोऽप्यिष्यएकः शिश्नागोत्रको बुत्तामशकत्रं वाउदके प्रज्जितः समानसन्निवृत्तव्रमतिर्वर्यातित्रङ्ग्यापशो धरणतीतरे प्रतिष्ठानो जवति । अधुना दार्ष्टान्तिकमाह (एवमेवेत्यादि) यथासावयोगोत्रको बुत्तत्वाच्छी-द्रमयथो यत्येवंमेव तथा प्रजाः पुरुषजातः तमेव वेशतो दर्शयति । वज्रवज्रञ्च गुल्फाकर्म तद्दृष्टवस्तकराप्रचुरस्तथा वध्यमानकर्म गुरुरित्यर्थः । तथा धूयत इति धूतं प्रायस्कर्म तत्प्रचुरः । पुनः सामाग्येनाह पङ्कथतीति पङ्कं पापं तद्दृष्टवस्तथा । तदेव कारणतो दर्शयितुमाह । वैश्यहृदो वैरानुबन्धप्रचुरस्तथा (पत्तिंयति) मनसः दुष्पणिधानं तत्प्रथास्तथा दग्धो माषया परवञ्चनं तदुक्तस्तथा निवृत्तिर्मायेवैष भाषापरवृत्तिदग्धना पर्दोऽधुक्स्तिमयस्तथा सातिवहुंइति सातिशयेन उच्येणापरस्व हीनगुणस्व उच्यस्व सद्गुणः सानिस्तद्दृष्टवस्तकराप्रचुरस्तथाऽयशोऽश्याया सहृत्तया निन्दा यानि यानि परापकारजानानि कर्मागुष्ठानानि विप्रत्तेतेषु तेषु कर्मसु करचरणश्चेदनादिषु अयशोभागभवन्तीति स एवन्तुः पुरुषः काष्ठमासं स्थायुषः क्रोधाज्ज कृत्वा धृष्टिव्या रत्नप्रभादिकार्यातत्रममतिवत्यं यो जानस्वन्नपरिमाणमतित्रङ्गयन्तकतत्रप्रतिष्ठानोऽस्मिं भवति ॥ ६५ ॥

एयमेव ते इत्थिकायामेहिं मुञ्चिष्या गिष्ठा गदिया गरहि
या अञ्जोवन्नपा जाव वामादे चउपेवमादे उदममादे अ
प्यपरा वा लुजपरा वा जुंजितुं जोगजागादे काद्रमामे
काद्रं किञ्चा अन्नयंरमु आरुगिएमु किञ्चिमिएमु ग्राणमु
उववत्तागे चवदेति ततो विप्पमुच्चमाणे जुज्जां जुज्जां एव
मूयत्ताए तमूयत्ताए जाड मूयसाए प्वायंति ॥ २१ ॥

पयमेव पुर्वोक्तैरेव कारणेनैतानिमृद्व्यादिना परमायमेजाना-
नास्तन्तीधिकाः स्त्रीप्रधानाः कामाः स्त्रीकामाः । यदि वा स्त्रीषु
कामेषु च दाम्पदियु मूर्तिना गृष्टा प्रथिता अभ्युपपन्नाः । अत्र
चाव्यादिव्यापनयै प्रवृत्तपर्याय्यप्रदं एतच्च स्त्रीषु दाम्पदियु
च प्रवर्तन्ते । प्राणिनां प्रवृत्तिं संसृकारणं तत्त्वोक्तं ।
“मृत्रमेव महम्मस्य महाहोमस्यमस्यस्यमिष्यादि” स्त्रीसंसार-

सकस्यावश्यंभाविनी शब्दादिविषयासक्तिरित्यतः स्त्रीकामग्रहणं तत्र चासक्ताः यावन्तं काङ्क्षामसते तत्तुष्टप्रेषेण दर्शयति । यावद्वर्षाणि चतुः पञ्चपट्टशकानि । अयं च मध्यमकाङ्क्षो गृहीतः । एतावत्काङ्क्षोपादानं च सात्त्विकायं प्रायस्तीर्थिकाः श्रुतिक्रान्तवयस्येषु प्रव्रजति तेषां च सात्त्विकानेव काङ्क्षः संज्ञायते यदि वा मध्यग्रहणात्तत ऊर्ध्वमधश्च गृह्यते इति दर्शयति । तस्माच्चोपात्ताददृष्टतत्पन्नततरो वापि काङ्क्षो भवति । तत्र च तेऽयक्वापि गृहवासं श्रुत्वा जोगजोगान् इति स्त्रीजोगे सति अवश्यं शब्दादौ भोगा जोगजोगास्ताद् श्रुत्वा ते च किञ्च वयं प्रव्रजिता इति न च जोगेभ्यो विनिवृत्ताः यतो मिथ्यादृष्टि तया ज्ञानाभ्यासमयग्विरतिपरिणामरहितस्तत्ते चैवंनृतरतिपरिणामाः स्वायुजः काङ्क्षामसं काङ्क्षं कृत्वा निष्कृष्टपदयोरो सतोऽन्यतरंभ्यारुरिकेषु किल्विषयेषु स्थानोत्पृष्टपदयोरो भवन्ति । ते ह्यज्ञानतपसा मुक्ता अपि किल्विषयेषु स्थानोत्पृष्टपदयान्ते तस्मादपि स्थानादुत्पन्नयुग्यीचप्रमुच्यमानाभ्युताः किल्विषिकगृहवासस्तकर्मशेषेष्वेवभूक्ता पदमूक्तास्तत्राविनापद्यन्ते । किल्विषयस्थानादभ्युतः सन्नन्तरत्रजे वा मानुषत्वमवाप्य यथैवमूक्तोऽय्यक्त्वाक समुत्पद्यत इति वा (तस्य सत्तायेप्यं) तन्मत्त्वेन ज्ञाप्यथतया श्रव्यत्वाज्ञानादृततया वा (तस्य जातिमकस्येनापगतवाच इह प्रत्यागच्छन्तीति)मृ००२श्रु० २श्रु००३श्रु००३

इत्थि (त्थी) कामजोग-स्त्रीकामजोग- पुं स्त्रीप्रधाना स्त्रि-
योपवृत्तिना वा काम्यन्त इति कामा जुज्यन्त इति जोगाः
स्त्रीकामजोगाः । स्य्यादिकामजोगेषु, स्त्रीकामजोगासक्तानां
पठिणाममाह—

एवेमेव ते इत्थिकामजोगेहिं मुच्छिया गिष्ठा गदिया
अज्जोववन्ना लुष्ठा रागदोमवमडा ते णो अप्पाणं समु-
च्छेदेति, ते णो परं समुच्छेदेति, णो अस्साइ पाणाइं जूताइं
जीवाइं मत्ताइं समुच्छेदेति, पहीणा पुव्वसंज्ञां आय-
रियं मग्गं अस्पत्ता इति ते णो ह्वाए णो पाराए
अंतरा कामजोगेमु विसन्ना ॥ १ए ॥

एवमेव पूर्वोक्तकारणस्त्रीप्रधानाःस्त्रियेष्वपञ्जिता वा काम्यन्त
इति कामा चुज्यन्त इति भोगास्तेषु सातवहुततयाजिते-
न्द्रियाः सन्तस्तेषु कामनेतेषु मुर्छितेषु एकीभावतामापन्ना भु-
क्ताः काङ्क्षन्तः प्रथिता अव्यक्ता अयुष्मन्पश्चात् आश्रयकेन भो-
गेषु बुद्ध्या रागद्वेषार्ता रागद्वेषशगा कामनेगान्धा वा त-
त्तु कामनेगेषु आश्रयवशा सन्ता नामान् संसारात्कर्मपाशा-
ह्वा समुच्छेदयन्ति मंचयन्ति नापि परं ससुपंदशदानतः कर्म-
पाशावपाशितं समुच्छेदयन्ति कर्मवन्धोऽहोयतिना नायन्यान्
दशविधप्राणवर्तिनः प्राणान् प्राणिनश्च वातून् भवन्ति भ-
वियन्ति च तूनां तया वा आयुक्धारणज्जीवायुर्गन्त-
व्यामन्वास्तयाविधिवीर्यान्त रायक्रयपशुप्रमादित्वीर्यगुणपेना
स्तास समुच्छेदयन्ति । असृग्निनापशुप्रमादित्वत्वात् । ते वैर्याणां
स्तज्जीवन्तश्चरीरायदिना होकार्यतका अजितेन्द्रियतया काम-
भोगावसक्ताः पूर्वसंयोगावसृग्वादिक्कान्दोषाः प्रप्रथ आरा-
धताः सर्वद्वयभ्रंज्यः इत्यानो मार्गः सदगुणान्तपत्तमस्त-
प्रमा इत्येवं पूर्वोक्तानि न्याया हेतिकायुष्मिन्शोकद्वयसदनुश-
नप्राप्य अन्तराह पय जेगेषु विषाणान्तप्रतिश्रवश्च २२ अ १ अ ३०

इत्थि (त्थी) गण-स्त्रीगण-पु० स्त्रीसमूह, "नो इत्थिगणाणं से-
विता जवइ" नो स्त्रीगणानां पर्युपासको जवेदिति। स्या० एवा०।
इत्थि (त्थी) गवज-स्त्रीगर्ज- पु० स्त्रियाः सम्बन्धी गर्जः स-

इत्थिगुम्म

जीवपुत्रपिण्डकः स्त्रीगर्भः । स्त्रीसम्बन्धिनि सजीवपुद्गल-
पिण्डकः, ज्ञ० ५ श० ४ उ० । (तत्कथ्यता 'गम्भ' शब्दे)
इत्थि (स्त्री) गुम्म-स्त्रीगुम्भ- न० युवतिजने, । " इत्थिगुम्मं
परिनिन्दुम् " ॥ स्त्रीगुम्भेन युवतिजनेन सार्द्धमपरपरिवारेण
स परिबृता वेष्टित इति । दशा० १० अ० ॥

इत्थि (स्त्री) चिंध-स्त्रीचिन्ध-न० स्त्रिया असाधारणं चिन्धम् ।
यौनौ, स्त्रिया असाधारणे चिन्धे, स्तनादौ, स्त्रीवक्रणे, वाच० ।
इत्थि (स्त्री) चौर-स्त्रीचौर-पु० स्त्रियाः सकाशात् स्त्रीमेव
चोरयन्ति स्त्रीरूपा वा ये चौरास्ते स्त्रीचौराः । चौरविशेषे,
प्रश्न० ३ द्वा० ॥

इत्थि (स्त्री) जण-स्त्रीजन-पु० योपिजने आचा० १ ध्रु० ४ अ.

इत्थि (स्त्री) जिय-स्त्रीजित-त्रि० स्त्रिया जितः जित-स्त्री-
वश्ये, । स्त्रीजितस्पर्शमात्रेण सर्वं पुण्यं प्रव्रजयति । न जूमौ पात-
को पापत् पापिनां स्त्रीजितात्परः । वाच० ।

इत्थि (स्त्री) द्वाण-स्त्रीस्थान-न० स्त्रियः तिष्ठन्ति येषु तानि
स्थानानि निषद्याः स्त्रीस्थानानि । स्त्रीणां निषद्यायाम्, " नो
इत्थिद्वाणार्हं सेवित्वा जवह " स्या० ए आ० ॥

इत्थि (स्त्री) णपुंसग-स्त्रीनपुंसक-न० नपुंसकभेदे, " इत्थि
णपुंसगा अपचावणिजति " नि० चू० १ उ० ॥

इत्थि (स्त्री) णाम-स्त्रीनामन्-न० कर्मविशेषे, स्त्रीपरिणामः
स्त्रीत्वं यदुदयाद् भवति । झा० ८ अ० ॥

इत्थि (स्त्री) णामगोत्रकर्मन्-स्त्रीनामगोत्रकर्मन्-न० स्त्री
नाम-स्त्रीपरिणामः स्त्रीत्वं यदुदयाद्भवति तस्त्रीनाममिति
गोत्रमनियाने यस्य तत् स्त्रीनामगोत्रम् । अथवा यत्स्त्रीप्राये-
भ्यं नाम कर्मगोत्रं च तत् स्त्रीनामगोत्रकर्म । स्त्रीप्रायेभ्यं नाम
कर्मणि, गोत्रकर्मणि च । झा० ८ अ० ।

इत्थि (स्त्री) तित्य-स्त्रीतीर्थ-न० स्त्री त्र्योपित्तस्यास्तीर्थ-
करणेनोत्पन्नायास्तीर्थं द्वादशाङ्गं संघा वा स्त्रीतीर्थम् । मल्लिनी-
यकप्रणीते द्वादशाङ्गं, तत्सम्बन्धिनि संघं च । स्या० १० जा०
(स्त्रीतीर्थस्याश्रयत्वम् 'अच्छे' शब्दे)

इत्थि (स्त्री) दोस-स्त्रीदोष-पु० स्त्रीणां दोषे, " इत्थिदोषं
संकिणो होंति " स्त्रिया सह जघनत् दृष्ट्वा स्त्रीदोषाशङ्कितश्च
ते जवन्तीति । सूत्र० १ ध्रु० ४ अ० १ उ० (तच्च स्त्रीदोषा 'इत्थी'
शब्दे द्रष्टव्याः)

इत्थि (स्त्री) पञ्चाकह-स्त्रीपञ्चाकृत-पु० पञ्चाकृतस्त्रीत्वे,
(इत्थिपञ्चाकहो वंशश्च) जावप्रधानत्वाच्चिह्नशस्य स्त्रीत्वं पञ्चा-
कृतं जूतनां नीते येनोद्येकनासौ स्त्रीपञ्चाकृत इति । जा०
८ अ० ८ उ० ॥

इत्थि (स्त्री) पसुवणी-स्त्रीप्रजापनी-स्त्री० स्त्रीवक्रणप्रति-
पदिकायाम् यागिमुद्रुवमस्यर्थं मुखतयादिरूपायाम्भा
पायाम्, प्रज्ञा० ११ पद । (तद्वक्तव्यता 'जास' शब्दे)

इत्थि (स्त्री) परिक्लृज्जयण-स्त्रीपरिक्लृज्जयण-न० सूत्रक-
ताङ्गस्य चतुर्थेऽध्ययने, तत्र द्वावुदशकां तदर्थं सङ्गृह्यसूत्रकताङ्गं
नियुक्तं यथा—

पदमं संवधसंज्ञं, माहिं खज्जणाउ होति सीजस्स ॥

वित्तिपे इहेव खज्जिप-स्म अत्यया कम्मवंधो ॥ ५८ ॥

प्रथमं उद्देशकं अध्ययनार्थाधिकाः तथया स्त्रीभिः सार्धं

संस्तवेन परिचयेन यथा संज्ञापेन निजकथायाज्ञापेनादिप्रह-
णादङ्गप्रत्यङ्गनिरीक्षणदिना कामोक्तावकारिणे जवदल्पस-
त्वस्य शीघ्रस्य चारित्रस्य स्वज्ञानानुशब्दान्तत्परित्यागो वेति ।
द्वितीयं त्वयमर्थोधिकारस्तथा शीघ्रस्वक्षितस्य सार्धपरिह-
वास्मिन्नेव जन्मनि स्वपुरुषपरिकृततातिरस्कागादिका विरुद्ध
वना तत्प्रत्ययश्च कर्मवन्धस्तत्तत्संसारसागरपथेनमिति किं-
स्त्रीभिः कश्चित् शीघ्रात् प्रत्याव्यात्मवशकतो येनैव मुच्यते
कृत इति दर्शयितुमाह—

सूरा मो मनेता, कनि ववियाहि उवहिप्पहाणाहिं ।

गहियाहुं अजय पज्जोय-कूझवाझादिणो ववहे ॥ ५९ ॥

यवहः पुरुषा अभयप्रद्योतकूझवाझादयः शूरा वयमित्येवं
मन्यमानाः मो इति निपातो वाक्याङ्कारार्थः कुत्रिमात्रिः स-
द्भावप्रतिपादितः स्त्रीनिस्तयोपनिर्माया तत्प्रधानाभिः कृतकप
दशताभिर्गुह्यत्वा आत्मवशनां नीताः केचन राज्यादपरे शीघ्रात्
प्रच्यत्येवैव विरुद्ध्यनां प्रापिताः । अजयकुमारदिकथानकानि
च मूढादिवश्यकाद्युपगन्तव्यानि कथानकवयोपन्यासस्तु यथा
क्रमं मर्यादुद्धिक्कामत्यन्तबुद्धिक्कामतपस्वित्त्वत्वापन्यास इति
यत् एवं ततो वक्तव्यं तदाह ॥

तम्हाण उ वीसंजो, गंतव्यो निष्पमेव इत्थीमु ॥

पहुहुंसे जणिया, जे दोसा ते गणुतेणं ॥ ६० ॥

(तम्हेति) यस्मात् स्त्रियः सुगतिमार्गागता माया प्रधाना
वञ्चना निगुणास्तस्मादेतदवगम्य नैव विश्वप्रज्ञो विश्वसस्ता
सां विवेकिना नित्यं सदा गन्तव्यो यातव्यः कर्तव्य इत्यर्थः । ये
दोषाः प्रथमोद्देशके अस्योपवक्रणार्थत्वात् द्वितीयं च तात्
गणयता पर्यालोचयता तासां मूर्त्तिमत्कपटराशिशून्यतानामात्म-
हितमिच्छता न विश्वसनीयमिति । सूत्र० १ ध्रु० ४ अ० १ उ० ।
(विस्तरतः एतदध्ययनार्थाः 'इत्थी' शब्दे)

इत्थि (स्त्री) परिक्लृज्ज-स्त्रीपरिक्लृज्ज-स्त्री० सूत्रकताङ्गस्य च-
तुर्थेऽध्ययने, सम० २३ स० ।

इत्थि (स्त्री) परिमह-स्त्रीपरिमह-पु० स्त्रियाः परिमहणं-
च तत्रिरेपकृत्यं ब्रह्मचर्यमित्यर्थः । ज० ८ श० ८ उ० ।
कथायतेः स्तुतातेर्वा रुटि दित्वाङ्ङीपि स्त्रीसैव तदुत्तरागहेतु
गतिविभ्रमेक्षिताकारविज्ञोक्तनेपि " त्वत्पृथिवीसंसेदस्ताव
स्थिशिरावणेः सुदुर्गन्धः । कुचनयनजघनवदनारुमूर्च्छिता म
न्यते रूपम् । १ । तथा " निघ्नवने जुगुप्सत्यधरस्यं पिपति मोहितः
प्रसभम् । कुचजघनपरिश्रावं नेज्जति तमोहिता । जज्ञते । २ ।
इत्यादि भावनातोऽग्निश्चास्यमाननीतितश्च परिमहणत्वात्
त्परिमहः स्त्रीपरिमहः । उक्त० २ अ० । प्रव० । परिमहभेदे,
अस्यायमर्थो न स्त्री तस्यायमङ्गप्रत्यङ्गस्यानद्वैतज्ञानित-
विभ्रमाश्रित्य (कृपकारिणश्चिष्टाश्रित्येव) जातुचिच्छुरापि
निक्षिपेभ्योऽङ्गमार्गागतासु ब्रह्मसु कामयुद्धादि । प्रव० ८ पद
दा० । आश्र० उक्तं च " दृष्ट्वासङ्गद्वि हि मोक्षद्वारागताः
स्त्रियः । चिन्तिता धर्मनाशाय चिन्तयेदिति नैव ताः " । ध० ।

संगो एस मात्समाणं, जाओ झोग्मि इत्थिओ ॥

जस्स एया परित्राया, सुकमं तस्म सामणं ॥ ६१ ॥

एवमादाय मेहावी, पंक्कूया उ इत्थिओ ॥

नो ताहिं विहन्नेजा, चेरज्जगवेमए ॥ ६२ ॥

सञ्जति आसत्किमनुभवति रागादिर्वसगा जन्तवोऽत्रेति सङ्ग
पयोऽनन्तरं बह्यमाणो मनुष्याणां पुरुषाणाम् । तमेवाह । जा-

ओतीत्यविशेषाभिधानं ततो याः काश्चन मनुष्याः देव्यस्तिर-
भ्यो वा (ङोगमिति) ङोके तिर्यङ्गोकादौ स्त्रियो नार्या
पताश्च हावभावादिभिरत्यन्तमासक्तिहेतवो मनुष्याणामित्ये-
वमुक्तमन्यथा हि गीतादिष्वपि सञ्जति एव मनुष्याः मनुष्यो-
पादानं च तेषामिव भैद्यनसंज्ञातिरेकः प्रज्ञापनादौ प्ररूपित इति
श्रुतः किमित्याह । (जस्सेति) यस्य यतोः पताः स्त्रियः
(परित्रायोति) सर्वप्रकारं ज्ञाताः परिज्ञातास्तत्र रूपरङ्गैर्यह
परच च महानर्थेऽनुतया विदिताः तथाचागमः “विभुसा
इङ्गि संसगी, पूर्णो रसजोयणं । णरस्सततर्गवसिस्स, विसं
ताव्वओमं जहा” ॥ १ ॥ प्रत्याख्यानकरिङ्गाय चतत एव च प्र-
त्याख्याताः (सुकरं नि) सुकृतं सुपूज्युष्टितं पागमनः सुकरं वा
सुखेनैवागुष्टानुं तर्कयं (तस्सति) सुषुष्यत्ययान्ते (सामणंति)
श्रामणं यतं किमुक्तं भवत्यवच्छेदतुत्यागो हि वतरागं ऽप्याचैव
तत्त्वस्तत्तत्तुत्तर्कनीतितश्च न स्त्रीच्यः परं तन्मुद्रमिति तत्प्रत्या-
ख्यानत्वमुक्तत्वं श्रामणस्य यद्वेकनीतितः स्त्रिय एव दुस्य-
जस्ततस्तत्तुत्यागः सकमेवापरमिति तत्प्रत्याख्यानतः सुकृत-
त्वं श्रामणस्योच्यते । वक्ष्यति हि “एष उ सगे समङ्कमि-
त्ता, सुहुत्तराचैव भवति सैसा” ॥ जहा महासागरमुत्तरिता,
णहं जवेज्जा विथगा समाणा” ॥ १ ॥ अतः किंवोधयमित्याह ।
(एवमादाय) एवमित्यन्तरोक्तप्रकारेणात्यासक्तिहेतुवृद्ध-
ङ्गणेनाज्ञाय स्वरूपाभित्याख्या अवगम्य मेधाव्यवधारणशक्ति-
मात्रं पङ्क्तः कर्हमस्तद्वृत्ता मुक्तिपथप्रवृत्तानां विवर्धकत्वेन
मात्रित्येह तुल्येन च तदुपमास्तुत्त्वधारणार्थः । ततः पङ्क्तुता
एव स्त्रियः । पङ्क्तने च “एवमादाय मेहावी जहा पया बहुस्सि
गत्ति” ॥ एवमन्तरमेव वक्ष्यमाणमर्थमादाय वृद्ध्या गृहीत्वा
मेधावी तेनैवाह यथेत्युपदर्शने पताः स्त्रियः (बहुस्सिगत्ति)
तुच्छाशयत्वादिना लघ्यास्ततः किमित्याह । नो नैव ताजिः
स्त्रीभिविनिर्हत्यान् विशेषः संजमजीवितव्यव्यपरोपणात्मके-
नातिशयेन च सामस्येन दुष्प्रेद्वरूपेणातिपातयेदात्मानमिति
गम्यते । कृत्यमाह चरेत् धर्म्मानुष्ठानमासेवेत । आत्मानं गेव
पयेन् कथं मयामा भवास्तिस्तारणीय इत्यन्वेपयेत् “आत्म-
गयेपकः सिद्धिस्वरूपापत्ति” इति वचनात् । सिद्धिर्वात्मा
ततः कथं मयामा स्यादित्यन्वेपकः आत्मगयेपको यद्वत्तमान-
मेव गयेपयेत् इत्यात्मगयेपकः किमुक्तं भवति चित्रावोकराश-
त्रिनीरपि स्त्रियोऽवत्रोक्त्य तद्दृष्ट्यासस्य दुष्टतावगमात्
जगिति ताज्यः द्युपसहायत आत्मान्वेष्टेव भवति उक्तं हि-
“चित्तमिति न निजाण, नारि वा सुप्रवृत्तिर्यं । जक्खरं पिव
दहूणं, दिंदि पडिस्सादरं” ॥

सप्रति प्रतिमाचारं विवृण्वन् यथैताः परिज्ञाता इत्यादि
सूत्रमुच्यते चेद्व्युगलजनदार्ढ्योत्पादकं दृष्टान्तमाह ॥
उमनपुरं रायगिहं, पारुत्तिपुत्तमं होइ उणत्ती ।
एंदं मगगल्लय्यन्नदमिगिया वरुहं य ॥ ३६ ॥
निहं अणमागणं, अजिगहो आभि चउहमागणं ।
वमहं भित्तिमिचित्तं, को हि उमिओ णिमाहं ॥ ३७ ॥
गणियायस्मि पक्कं, मित्तो उमिओ उ वय्यवमहं ।
तत्तिओ मणवमहिण, को दुक्कराअओ एउ ॥ ३८ ॥
वग्गो वा मणो वा, मरिगणिआअओ उ वत्तव्वो ।
णणं च दंदां वा, चारिचं वा प पव्वो जेत्तुं ॥ ३९ ॥
जगो हि वृत्तदो, मित्तोचं चं मिआ म पुण मिआं ॥

अग्निमिहाए वत्थो, चाउम्मासे ण पुण दक्खो ॥ ४० ॥
अन्नो नि य अणगारो, जणमाणो हिं पि वृत्तजहसमो ।
कंबलओ य चंदणियाए मईत्तिओ एगराए ॥ ४१ ॥

(उजस गाथापदकं) वृषभपुरं राजगृहं पाटलिपुत्रस्य भव-
त्युपत्तिः नन्दः शगमात्रः स्थूलभद्रश्रीयकौ वररक्षिस्त्रया-
णामनगाराणामभिग्रह आसीत् (चउहमागणं) सुव्य-
त्ययाच्चतुर्षु मासेषु वसतिमात्रनिमित्तं कः कुत्रापिता निशा-
मयत । गणिकागृहे पको, द्वितीय उपितस्तु व्याघ्रवसतौ,
सर्पवसतौ तृतीयाः, को दुक्कराकाउत्त तेषु मध्ये व्याघ्रो
वा सर्पौ वा शरीरपीडाकारस्तु वक्तव्यो ज्ञानं वा दर्शनं वा चा-
रित्रं वा न प्रत्यक्षो भानुं जगवानपि स्थूलजडस्तोङ्गे निशि-
तासिधारादौ चङ्कमिता न पुनः द्विषे अग्निशिखायामुपितश्चा-
नुमास्यां न पुनः दग्धः अन्योऽपि चानगारो जगन्नहमपि स्थूल-
भद्रसमः कम्बलकश्चंदनिकायामुच्छास्त्रमौ भवतिनित इति
निर्मुक्तिं गाथापदकाकारार्थः । एतदर्थस्तु वृत्तिस्त्रयादव
सेयः । उक्तं ३ अ० ॥ स च वृत्तभद्र-शब्दे “ जहा वृत्त-
भदे णित्थिपरिसहो अदियासितो तहादियासिस्सव्वा ण उण
जहा तेण णाहियासिओत्ति ” उक्तं ३ अ० (स्थूलजडकथा
‘ वृत्तजह शब्दे)

स्त्रीपरिग्रहोपपत्तौ किंवद्विधादित्याह—

से पत्तुवंसी प जूनपरिमाणे उवसंते समिते सहिते सया
जए ददु विपारिभवेदिति अप्पाणं किमेष जणो करि-
स्सति एस से परमारामो जाओ ङोगमि इत्थिओ मुणि-
णा हु एयं पवेदितं उवाहिज्जमाणे गामधर्मेहिं अवेपीव
हासए अविओमोदरियं कुज्जा अवि उहं उणं गइज्जा
अवि गामाणुगामं दइज्जा अवि आहारं वोच्चिंदिज्जा
अवि चए इत्थीमु मणं पुवं दंसा पच्छा फासा पुवं फासा
पच्छा दंसा इच्चे ते कज्जहा संगकरा जवेति पकिञ्जेहाए
आगमेत्ता आणविज्जा अणासेवणाएत्ति वेमि ।

(सेइत्यादि) स साधुः प्रभूतं प्रमादविपाकादिकमतीत-
नागतवर्तमानं वा कर्म विपाकं द्रष्टुं शीघ्रमधिकारित्यर्थः प्रभूतद-
र्शो सांप्रतं कृत्या न यत्किञ्चन कारीत्यर्थः तथा प्रभूतं सत्त्वर-
ङ्गणेपायपरिज्ञानं संसारमोक्षकारणं परिज्ञानं वा यस्य स
प्रभूतपरिज्ञानः यथावस्थितसंसारस्वरूपदर्शीत्यर्थः । कि-
ञ्च उपशान्तः कस्यानुदयादिन्द्रियतोऽन्यत्रोपशमाद्धा तथा
पञ्चजिः समितिजिः समितः सम्यग् वा मोक्षमार्गमितस्समि-
तस्तथा ज्ञानादिभिः सहितः समन्वितः सह हितेन वा स-
हितः । सदा सर्वकाळं यतः सदायतः । स एवंभूतोऽग्रमत्तो
गुरोरन्तिकमावसत प्रमादजनितस्य कर्मणोऽन्तं विपत्ते स च
रुधायनुकूलरीपदोपपत्तौ किं विद्वद्वादिद्याह (ददु इ-
त्यादि) ददुः अवशोस्य स्त्रीजनमुपसर्गकरणायोद्यतमात्मानं
विप्रतिवेदयति पर्यालोचयति तत्रथा सम्यग्दृष्टिरस्मि तथो
द्विगमपञ्चमहावतमारारब्धशोकनिर्ममं वृत्तजहप्रजाकार्यो-
कारणतयास्थित इत्येवमात्मानं पर्यालोचयति तं च स्त्रीजनं
किमेव स्त्रीजनो मम त्यक्तजीविनाशयोऽङ्गिहेतुमुज्जामि-
त्रापस्थोपसर्गादिकं कुर्यादथवा वैपयिकमुखस्य दुःखप्रती-
काररूपत्वान्किमेव स्त्रीजनः सर्वं विद्वद्वादन्यो वा पुत्रकलत्रा-
दिका जना मम मृत्युना विप्रद्विजस्य व्याधिता वा दिन्मिनस्य

किं तन् प्रतीकारादिकं कुर्यादिति यद्वैतं खीजनस्य स्वज्ञावं चिन्तयेदिति सूत्रेणैव दर्शयति (एषसं इत्यादि) स एष खी-
जन आरामनीत्यारामः परमश्रमासवारामश्च परमरामःज्ञात-
तत्त्वमपि जनं हासविज्ञासोपाङ्गिनीकृणादिनिर्विद्योकिंमोह-
यतीत्यर्थः याः काश्चनास्मिंस्तोके स्त्रियस्ता मोहरूपाः विज्ञाय
यावत् परित्यजति तावत् स्वत एव परित्यजेत् एतच्च तीर्थ-
करणे प्रवेदितमिति दर्शयितुमाह (मुणिणा इत्यादि)
मुनिना श्रीवैद्वानसस्यामिना उपवृद्धाननेनैतत् पूर्वीकं यथा
स्त्रियो भावव्यन्तरूपाः प्रवेदितं प्रकणैणादौ व्याख्यातमिति
एतच्च वक्ष्यमाणं प्रवेदितमित्याह (उवाहिज्ज इत्यादि)
उवाहय्येन मोहोदायद्वाध्यमानः पीड्यमानः कैत्रामधर्मश्रमा
इन्द्रियग्रामास्तेषां धर्माः स्वनावा यथा स्वविषयेषु वृत्तनं
तेरुद्धाध्यमानो गङ्गान्तर्गतः सन् गुर्वादिनानुशाश्यते कथमनु-
शास्यत इत्यत आह (अयि इत्यादि) अपि संभावनायां
निर्वर्त्तनं निस्सारमन्तःप्रान्तादिकं यद्व्ययं तदाशक्ततद्भेदाजी स्या-
द्यदि वा निर्गतं वस्त्रं सामर्थ्यमस्येति निर्वर्त्तनं एवेतत् सन्नाशी-
तवज्ञानावे च श्रमधर्मापशमदर्शनाद्वहानिश्चाहाराहत्या
स्यादिति दर्शयति अयवर्ममार्थं कुर्याद्यदि ह्यन्तःप्रान्तासिनोपि
न मोहोपशमः स्यात्तन्तदपि वृत्तचक्रकादिना चात्रियत् क-
वशमात्रं गृह्णीयात्तन्नाप्यनुपशमं कार्यासर्गादिना कायकृशं
कुर्यादित्यन्तर्दृश्यति । अथ पूर्वस्थानं तिष्ठेच्छीतोपाणादौ कायो-
त्सर्गगातापनां कुर्यात्तन्नाप्यनुपशमं ग्रामानुग्राममपि विहरे-
न्निष्कारणं विहारो निषिद्धो माहोपशमनार्थेन कुर्यात् किञ्च-
हुना यन येनोपायेन विषयेषु निवर्त्तते तत्तत्कुर्यात्पर्यन्ते आहा-
रमपि व्यवह्रियेत्त्यादपि पातमपि विदध्यात् अणुधृष्टस्य कु-
र्यात् च खीयु मनःकुर्यादित्याह (अयं इत्यादि) अपि समु-
द्ये खीयु यन्मनःप्रवृत्तं तत्परित्यजेत् तत्परित्यागे हि कामादि-
रूपा अपि द्रवत एव परित्यक्ता भवन्त्युक्तं “काम ! जानामि
ते रूपं, सङ्कष्टपाकिञ्च जायसे । न त्वां संकल्पयिष्यामि, ततो मे
न भविष्यसि ” किं पुनः कारणं खीयु मनो न विधेयमित्याह
(पुन्यं इत्यादि) खीसङ्कष्टप्रसक्तानामपरमार्थदर्शनां पूर्वप्रथममेव
नस्त्वङ्गविच्छेदार्थमर्थोपार्जनप्रवृत्तस्य कृषिवाणिज्यादिक्रियाः
कुर्वन्तोऽगणितश्रुतिप्राप्ताशीतोपाणादिपरीवृष्टेऽहेदिकरूपाश्च
दुःखे दारुणास्ते च खीसंभोगाग्रयममेव क्रियन्त इति पूर्वमि-
त्युक्तं पश्चाच्च विषयनिमित्तजनितकर्मविपाकापादितनरका-
दिदुःखविशेषाः स्पर्शा जवन्ति यदि वा स्पर्शकार्यप्रवृत्तस्य
पूर्वं दारुणताः पश्चादस्तपादच्छेदादिकाः स्पर्शा भवन्ति यदि
वा पूर्वं स्पर्शाः पश्चाद्दारुणता इति अथवा पूर्वं दारुणस्तान्ना-
दिकाः पश्चात् स्पर्शाः संवायनाभिन्नतन्मयनादिकारस्तद्यथा व-
न्यानीतावक्रुराजकुमारीगवाक्षितपतदाचीवग्रहणाच्चाजप-
कृपावक्रोक्ततास्तेन मूर्च्छितो राजकुमारी, तद्वर्त्तनो वापि
मूर्च्छितस्तस्याग्रतो दारुणः पश्चात् स्पर्शा इति । पूर्वं वा सुखा-
दिरूपताः पश्चाद्दारुणा वृत्तिनाङ्कस्येवाव्ययान्नाञ्जोपपत्तीना-
मिति । किञ्च (इष्टेण इत्यादि) इत्येते खीसंभवाः कन्नहः
संग्रामस्वनवासः सव्यथः कन्नहासङ्कस्तत्करा जवन्ति यदि
वा कन्नहः क्रोध आसङ्गाराग इत्येते रागद्वेषकारिणां भवन्ति
यथेयं ततः किं कुर्यादित्याह (परित्रेहाह इत्यादि) ऐहिका
मुष्मिकापायनः खीनङ्कप्रत्युपेक्षया (आगमिंतेत्सि) ह्यन्वा
आज्ञापयेत्पशमानमनामेवनेयेति इति अत्रिकाग परिसमाप्नौ
ब्रवीम्यहे तीर्थकरवचनानुशाणे ।

दुःखं च ताः परिहर्त्तुमिति पुनरपि तत्परिहरणं पायमाह—

से णो काहिं एणो पासणीए णो संपसारए णो ममाए णो
कयकिरिए वयगुत्ते अउज्जप्पसंभुमे परिवज्जए मदा पावं
एयं मोणं समणुवासेज्जामि ति वेमि ॥

(स णो काहिं पत्ति) स खीसङ्कष्टपरित्यागी खीनपथ्यकदां
शृङ्गारकदां वा न कुर्यादेवं च तास्यक्ता जवन्ति तथा (णो
पासणीए) तासां नरकवीथीनां स्वर्गापवर्गमार्गांश्चानामङ्ग-
प्रत्यङ्गदिकं च पश्येयत्तत्स्त्रिकीर्यमाणं महतेऽनर्थाय जवन्ती
त्युक्तं च “ सम्मार्गे तावदास्ते प्रभवति पुरुषस्तावदेवेन्द्रि-
याणां, वृज्जां तावद्विषये विनयमपि समावश्यते तावद्व ।
नृचापाकृष्टमुक्ताः श्रवणप्रयुजो नीवप्रभूमाण एते, यावन्नी-
लावतीनां न हृदि धृतिसुषो दृष्टिवाणाः पतन्ति ” । तथा
(णो संपसारए) तानिर्नरकविश्रम्भनूमिजिः सार्द्धं न सं-
प्रसारणं पर्याशोचनमेकाते निजस्त्वविकादिभिरपि कुर्यादित्यु-
क्तञ्च “मात्रा स्वस्वः दुहित्रा वा न विकिकासनो जवते । वज्र-
वानिन्द्रियग्रामः परिहृतोऽप्यत्र मुह्यते ” त्येवमादि । तथा (णो
ममाए) न तासु स्वार्थेपरासु ममत्वं कुर्यात्तया (णो कयकि
रिए) कृतावृष्टिना तदुपकारिणी मरुतादिका क्रिया येन स-
कृतक्रिय इत्येवंभूतो न ज्ञेयाच्च खीणां वैयवृत्त्यै कुर्यात्क्रियायोगा
निरोध इति ज्ञावस्तया (वयगुत्ते) तथैताः शुभाशुभपुनरि-
पयिनीने वाग्मात्रेण त्र्याज्ञापयेद्यदि वाययोगनिरोधस्तथा (अ-
उज्जप्पसंभुमे) आत्मव्यवस्थायाः मनस्तेन संवृत्तोऽध्यात्मसं-
वृतः खीनोपादत्तमनाः सूत्रार्थोपयुक्तनिरुद्धमनोयोग एव
चूतश्चकिमपरं कुर्यादित्याह (परि इत्यादि) परिः समन्तः-
जयत् परिहरेत् सदा सर्वकालं पापं किल्विषं तदुपादानं वा
कर्म उपसंहरणार्थं (एयं इत्यादि) एतच्छुद्धेदिकार-
रज्योक्तं मुनेरिदं मौनं मुनिभावो वा तदामानि समनुवासे-
दान्मनि विदध्यात् । आचा० १ श्रु० अ० ४ उ० १ ।

इत्थि (तथी) परिसहविजय-स्त्रीपरिषहविजय- पु० एका
न्तेष्वारामजवनादिप्रदेशेषु नवयौवनमदप्रमत्तासु शुभमनः-
सङ्कल्पमपहरन्तीषु प्रमदास्वत्यन्तसंवृतेन्द्रियान्तःकरणं वायु-
चिकुणपिणम् एव इत्येवमशुभज्ञानावशतो यन्मत्तवृत्तितह-
सितमृजुजायसंविज्ञासनिरीकृणचङ्कमणादिरूपाणां ममभ्य-
शराणां विफलताकरणमेव खीपरिषहविजयः । स्त्रीपरिषह-
विफलताकरणे, । पं० सं० ४ द्वा० ॥

इत्थि (तथी) पोमय-स्त्रीपोमय-पु० स्त्रियं पोमयतीति स्त्री-
पोमयः । स्त्रीपोमयेऽनुष्ठानविशेषः, “ आसियाओ । ए इति
पोमे ” स्त्रियं पोमयन्तीति स्त्रीपोमयः अनुष्ठानविशेषास्ते-
भूषिता अपि व्यवस्थिता अपि पुरा मनुष्या चक्रजोगिनाऽ
पि खीणां वशं व्रजन्तीति । सूत्र० १ श्रु० अ० ४ उ० १ ।

इत्थि (तथी) पुंमङ्गवखणा-स्त्रीपुंमङ्गवखणा-स्त्री० स्त्रीपुंम-
योः वक्रणप्रत्ययः । स्तनमश्रुप्रवृत्तिस्त्रीपुंमवक्रणविकृष्टाणि
स्त्रीयाम् पोटायाभ, । अमरः ॥

इत्थि (तथी) जाय-स्त्रीजाय-पु० स्त्रीणां कटाक्षसंदर्शनादिके
जाये, “ सिमारियाहे इतिभावाहे उवदेसेमाणि ” मङ्गल-
रसवतः स्त्रीस्वनायान् कटाक्षसंदर्शनादीनीति । उपा० ए अ०

इत्थि (तथी) जोग-स्त्रीजोग-पु० स्त्रिया सह हास्यादिकर-
णे, तच्च जितमन्दिरस्यान्तर्निषिद्धमिति । दर्श० ॥

इत्थि (तथी) मज्जगय-स्त्रीमज्जगय-वि० “ इत्थीन एव-

येद्विद्युत्तु मज्जं जवति " तत्र गते, मज्जं दोहं तगत इति ।
नि० च० ७ उ० ॥

इत्थि (त्थी) रज्ज-स्त्रीराज्य-न० स्त्री स्वातन्त्र्ये, तच्च निषिद्धमेव,
स्त्रीराज्यस्यातिनिन्दनीयत्वमाह ॥

घणगजियद्वयकुहए, विजुदुग्गिज्ज गूढहिययाओ ।

अज्जा अवारियाओ, इत्थीरज्जं न तं गच्छं ॥ ६९ ॥

यत्र गच्छे आर्या (अवारिआओति) अनिवारिताः अहृत्यं
कुर्वन्त्यः तत्परिग्रहेकानामिषिषा निरङ्कुशा इत्यर्थः वर्तन्ते ।
कर्मन्ताः अर्थाः (घण गजिप इत्यादि) अत्र कुहकशब्देन

धावतांश्वस्य उदरप्रदेशसमीपे संसृजितवायुविशेष उत्प-
न्नस्य स प्रोच्यते यत् उक्तं परिशिष्टपर्वणि श्रीधर्मचन्द्रस्वरुपादैः ।

" दृश्यं न स्वर्णकाराणि, चरितं योवित्तामोहा । अश्वानां
कुहकाराव-मिव को वेषुमीश्वरः ॥ १ ॥ तथैकाग्रोऽयत्ययनि-
र्देशशार्पत्वात्ततोऽयमर्थः । घनगर्हितहयकुहकवाह्विचुच्च-

क्रमेण गूढं मायाकरणरुत्वेनापक्रान्तीयाशयं दुर्ग्राह्यं चास्थिर-
त्वेन गूढानुमशक्यमाशयं हृदयं यासां तास्तस्या संजवति

चार्याणामपि कासांचित् स्त्रीजातित्वेन एवंविधत्वे यत् उ-
च्यते स्त्रीमधिकृत्य लोकेपि "अश्वसुतं माधवगर्जितं च स्त्रीणां

चरित्रं भवितव्यतां च । अवर्षणश्चाप्यतिवर्षणं च देवो न जा-
नाति कुतो मनुष्यः ॥ १ ॥ तथा " जन्ममग्ने मच्छपय, अगासे

पक्षिष्याण पयपंती । महिषाण हिययमगो, तत्रिवि द्रोण न दी-
प्ति ॥ २ ॥ तथा । यदि स्थिरा भवेत् विद्युत्, तिष्ठन्ति यदि

वायवः । देवात्तापयि नारीणां, न स्थेन्ना स्थीयते मनः ॥ ३ ॥
तत्स्त्रीराज्यमुच्यते न स गच्छ आर्याणां हि स्त्रीजातित्वेन सर्व-

कादां तथाविधपरिवर्तकपारतन्त्र्येणैवावस्थानं समुचितं नतु
स्वातन्त्र्येण कदाचिदपि यतो लोकेऽप्युच्यते-पिता रक्षति

कौमारे, प्रज्जा रक्षति यौवने । पुत्रस्तु स्वविवरे भावे, न स्त्री
स्वातन्त्र्यमर्हति । ग० २ अधि० (आर्याणां स्वातन्त्र्यनिषेधः

अज्जा शब्दे विस्तरेण दृष्टव्यः) ॥

इत्थि (त्थी) रण-स्त्रीरत्न-न० पञ्चैन्द्रियरत्नविशेषे, स्या०,
७ ग० । स्त्रीरत्नमयद्रुतकामरुहानभिधानमिति । प्रव० २१४

द्वा० स्त्रीरत्नस्पर्शे द्रोहपुरुषस्य गन्धेन यदा स्त्रीरत्नं द्रोहपुरुषं
स्पर्शति तदा स गन्धति तत्कथमिति प्रश्नः । स्त्रीरत्नस्पर्शा-

द्वाहपुरुषगन्धमनुकृष्टातिशयितकामाविकारजनितप्रबलोग्ण-
तापविशेषादित्युत्तरम् । ही० ।

इत्थि (त्थी) राग-स्त्रीराग-पु० नाम्निभिक्षापे, द्वा० २६ द्वा० ।

इत्थि (त्थी) रुव-स्त्रीरूप-रुपाकारे, तं० ।

इत्थि (त्थी) लकवण-स्त्रीलक्षण-न० सामुद्रिकप्रसिद्धे-

(जं०) द्वांसमतिक्रान्तगते कदाविशेषे, । द्वा० १ अ० ।

अश्व० । कल्प० । स्त्रीलक्षणं रक्तकरचरणदिकम् । इति ।

तत्त्वसिपादके पापश्रुतापचयेन च । सप्त० २ श्रु० २ अ० ।

इत्थि (त्थी) शिंग-स्त्रीशिङ्ग-न० स्त्रीया शिङ्गं स्त्रीशिङ्गम् ।

स्त्रीत्वे, तच्च त्रिधा वेदः शरीरनिर्वृत्तिः नेपथ्यं च । प्रज्ञा० १
पद० । द्वा० म० प्र० । न० । स्त्रिया इव शिङ्गं तत्कार्यं यस्य तत्

स्त्रीशिङ्गविहितव्याकरणोक्तसंस्कारानुक्तं शब्दजदे-पु० ६ त
स्त्री० स च नदी महीत्यादिरिति-अनु० । चिह्नं स्तनादीं
न० । वाच० ।

इत्थि (त्थी) शिंगसिद्ध-स्त्रीशिङ्गसिद्ध-पु० स्त्रिया शिङ्गं

स्त्रीशिङ्गं स्त्रीत्वस्योपलक्षणमित्यर्थः । तच्च त्रिधा । वेदः शरीरनिर्वृत्तिर्नेपथ्यं च । तत् शरीरनिर्वृत्त्या प्रयोजनं न वेद-
नपथाज्यां वेदे सति सिद्धत्वाभावात् नेपथ्यस्य चाप्रमाणत्वात् ।

आह च नन्वपथ्यनर्चाङ्गिहूत् " इत्थोप शिंगं इत्यिदं इत्थि
उपलक्षणं ति वृत्तं भवइ तं च तिविहं वेदो सरोरनिवृ-

त्तिप नेपथ्यं च इह सरोरनिवृत्तीप अहिगारो न वेयनेपथ्यं
इति " । ततस्तस्मिन् शिङ्गं वर्तमानाः सन्तो यं सिद्धान्ते स्त्री

शिङ्गसिद्धाः । प्रज्ञा० १ पद० । द्वा० म० प्र० । न० । सिक्-
जेदे, तथा च वृत्तिविस्तारयाम् (तीर्थसिद्धावतीर्थसिद्धता

यंकरसिद्धाः तीर्थंकरसिद्धाः स्वयंबुद्धसिद्धप्रत्येकबुद्धसिद्ध
बुद्धावगृहीतसिद्धान्तिपाठोक्तम्) एतं च सर्वेपि स्त्रीशिङ्ग-
सिद्धाः केचित् २ पुँशिङ्गसिद्धाः केचिन्नृपसुकिङ्गसिद्धाः

इति आह तीर्थंकरा अपि शिङ्गसिद्धा जवतीत्याह यत् उक्तं
सिद्धप्रवृत्ते " सन्त्यो वा तित्ययरी सिद्धा तित्यगरितित्थ

णो तित्थगरसिद्धा संखेजगुणा इति " व० ॥

स्त्रीणां सिद्धिर्या ।

एगोवि एमुकारो, वीरवरवसहस्र वृष्माणसः ।

संसारसागराओ, तारइ नरं व नारिं वा ।।

इति महावीरस्तुतिप्रतिपाद्योक्तम् । स्त्रीप्रदणं तस्मापि तद्ग-
व एव संसाररुद्धयो जवतीति ज्ञापनार्थं वचः । यथोक्तं यापनी-

तरेण " णो खमु इत्थि अजीवो, ण यासु अन्नज्वाणया विदंस
णविरोहिणी, णो अमाणुसा, णो अणारिउत्पत्ती, णो असं

खेज्जाउया, णो अइकूरमई, णोण उवसंतमोहा, णोण सुखाचारा
णो असुख्वादी ववसायवज्जिया, णो अपुव्वकरणविरोहिणी,

णो ऽणवगुणघाणरहिया, णो अजोग्गा वडिपि, णो अकल्लाण-
भायणं ति, कहं न उत्तमधम्मसाहंगिसि " तत्र न खल्विति ।

नैव स्त्री अजीवो वर्तते । किन्तु जीव एव जीवस्य चोत्तमध-
र्मसाधकत्वाविरोधस्तथादर्शनात् । न जीवोऽपि सर्ववत्तमध-

र्मसाधको जवत्यन्येत व्यभिचारात् । तद्वपोहायाह न चास्व-
भन्यतिप्रतिषेधोऽयं । यद्यपि काचिद्वदन्त्या तथापि सर्वैवा-

जग्या न भवति संसारनिर्वन्निर्वाधम्मद्वेषशुश्रूषादिदर्शना-
त् । जग्याऽपि कश्चिदर्शनविरोधी यो न सेत्स्यति तन्निरासा-

याह । नो दर्शनविरोधिनी । दर्शनमिह सम्यग्दर्शनं परि-
गृह्यते तत्पार्थिवानुरूपं न तद्विरोधित्वेवास्तिक्यादिदर्शनात् ।

दर्शनाविरोधित्वेपि अमानुषी न्यस्त एव तत्प्रतिषेधयाह । नो
अमानुषी । मानुष्यजातौ ज्ञावात् । विशिष्टकरचरणोद्ग्री-

वाद्यवयसस्त्रिदेशदर्शनात् । मानुष्यन्यानां त्वत्तिरनिष्टा तदप
नोदायाह ॥ नो अनार्योपत्तिः अनार्यैव्युत्पत्तेः तथा तास्य-

दर्शनात् । आर्योपत्तिरप्यसंख्येयायुर्न धिक्कृतसाधनायेत्येतद्-
धिक्कृत्याह । नो असंख्येयायुः । सर्वैव संख्येयायुर्बुक्ताया अपि

भावात् तथा दर्शनात् । संख्येयायुरपि क्रूरमतिः प्रतिपिष्टा त-
न्निराचिकीर्षयाह । नतिक्ूरमतिः । सप्तमत्तक्यायुर्निवन्धनरी-

द्रव्यताज्ञावात् ॥ तद्वपुःशुश्रूषान्यानावा इतिवत् । न तेन
तस्य प्रतिबन्धाभावात् तत्पुत्रवदितरपुत्रज्ञावेनानिष्टप्रस-

ङ्गात् । अक्रूरमतिरपि रनित्राश्रसाऽपुत्रैव तदपोदायाह । नो न
उपशान्तमोहा कश्चिदुपशान्तमोहापि संभवति तथा

दर्शनात् । उपशान्तमोहाप्यनुष्णाचारा गर्हिता तत्प्रतिकेपा-
याह । नो ननुष्णाचारा कश्चित् शुष्णाचारापि शवत्यैचि-
त्येन पराकरणवर्जनाद्याचारदर्शनात् । शुष्णाचारायुर्बुक्ता-

दिरसाध्वी तदपनोदायाह । नो अशुक्लोदः । काचित् शुक्ला तनुरपि जयति । प्राक्कर्मा नु वेद्यतः संसर्जनाद्यशुभ्य दर्शनात् । कक्षास्तनादिदेशेषु शुद्धवोदिरापे व्यवसायावर्जिता निन्दित्य तन्निग्रासायाह । नो व्यवसायवर्जिता काचित्परोक्षेक व्यवसायिनी शास्त्रात्तत्रवृत्तिदर्शनात् सत्यवसायाप्यपूर्वकरणविरोधिन्येव तत्प्रतिषेधमाह । नो अपूर्वकरणविरोधिनी । अपूर्वकरणासंज्ञवस्य । स्त्रीजातावपि प्रतिपादितत्वात् । अपूर्वकरणवत्यपि नवगुणस्यानरहता नेष्टसिद्धेष्टसिद्ध्यामाह । नो नवगुणस्यानरहता तत्संभवस्य तस्याः प्रतिपादितत्वात् । नवगुणस्यानसंगतापि द्वयोःप्या अकारणमधिकृतविधिरित्येत्यतिशेषायाह । नायाग्या द्वयेः । आभर्षाप्यादिरूपायाः काञ्चीचत्वेनदानीमापि दर्शनात् कथं द्वादशाङ्गप्रतिषेधः तयाविधिविग्रहे ततो दोषात् । श्रेणिपरिणेतो तु काङ्गाम्यवद्भवतो भावो विरुद्ध एव । द्वयोःप्याप्यकल्याणभाजनोपघाताभिरुपयितार्यसाधनायाज्ञमित्यत आह नाकल्याणनाजने तीर्थकरणजननात् नतः परं कल्याणमस्ति यत् एवमतः कथं नोत्तममर्मसाधिकेः युक्तमथर्मसाधिकेव अनेन तत्तत्काञ्चीकृत्यतावद्गुणसंयमात्स्वित्तोत्तममर्मसाधिकेति विद्वांसः । केवलसाधकश्चायं सति च केवलं नियममोक्त इति । ७० ।

एतेन यदाहुराशाम्बराः—न स्त्रीणां निर्वाणमस्ति तदपास्तं ऋष्टव्यम् । स्त्रीनिर्वाणस्य साक्षादनेन सूत्रेणाभिधानात् । तत्प्रतिषेधस्य युक्त्यनुपपन्नत्वात् । तथाहि—मुक्तिपथो ज्ञानदर्शनचारित्राणि । “सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्ग इति वचनात्” सम्यग्दर्शनादीनि पुरुषाणामिव स्त्रीणामप्यविकल्पाणि दृश्यन्ते । तथाहि दृश्यन्ते स्त्रियोऽपि सकलमपि प्रवचनार्थमभिरुचयमानाः जनन्ते च पद्मावश्यककाञ्चीकोत्काञ्चीकादिनैर्दन्तिनं श्रुतं, परिणययति सप्तदशप्रकारमकवङ्गं संयमं, धारयन्ति च देवासुराणामपि दुर्चरं ब्रह्मचर्यं, तप्यन्ते च तपसि मासकृपादीनि, ततः कथमिव न तासां मोक्षसंज्ञयः । (नमः)—नतदस्ति स्त्रीणां सम्यग्दर्शनं ज्ञानं वा न पुनश्चरित्रं संयमभावात् तथाहि स्त्रीणामवश्यं वस्त्र परिभागेन भवितव्यमनया विवृताङ्ग्यस्तास्तिर्यक् स्त्रिय इव पुरुषाणामभिभावनाया ज्ञेयः । ओके च गर्भेण जायते ततोऽवश्यं ताभिर्वस्त्रं परिभोक्तव्यम् । वस्त्रपरित्राणे च सपरिग्रहात् सपरिग्रहत्वे च संयमानाव इति ॥

(सैद्धान्तिकः) तदसमीचीनं सम्यक्ज्ञानात्परापरिज्ञानात्परिग्रहो हि परमार्थतो मूर्च्छाजिघ्रियते “मूर्च्छा परिग्रहो वृत्ते” इति वचनात् । तथाहि मूर्च्छा रहिता ज्ञतश्चक्रवर्ती सान्तः पुरोप्या दर्शकगृहेष्वतिष्ठमानो निष्परिग्रहो गीयते । ब्रह्मत्या केवलोत्पादो न संवेद्यत । अपिच—यदि मूर्च्छया आभवेऽपि वस्त्र संसर्गमात्रं परिग्रहो ज्ञेयततो जिनकटपप्रतिपक्षस्य कस्य चित्साधोस्तुपारकगणानुपेक्षे प्रवर्तते इति केनाप्यविग्रहो—पनिपातमद्यशीतमिति विज्ञाव्य भर्माधेना शिरसि वस्त्रं प्रक्षिप्तं तस्य सपरिग्रहता भवेत् । नैवेतिदृष्टे तस्मात् वस्त्रसंसर्गमात्रं परिग्रहः किन्तु मूर्च्छा । सा च स्त्रीणां वस्त्रादिषु न विद्यते भूमौपकरणमात्रतया तस्यापादानात् । न खलु ता वस्त्रमन्तराणामाने रक्षयितुमीशते नापि शीतकावादिषु वायुद्वारायां स्वाध्यायादिकं कर्तुं ततो दीर्घतरसंयमपरिपात्राण्य यतनया वस्त्रं परिनुजाना नतः परिग्रहवत्यः । अयोच्येत संभवतिनाम

स्त्रीणामपि सम्यग् दर्शनादिकं रतत्रयं परं न तत्संभवमात्रेण मुक्तिपदप्रापकं भवति किन्तु प्रकृष्टप्राप्तमन्यथा दीक्षाज्ञानन्तरमेव सर्वेषामप्यविशेषेण मुक्तिपदप्राप्तिरसतिः सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रयप्रकृष्टश्च स्त्रीणामसम्भवी ततो न निर्वाणमस्ति । तदप्ययुक्तं स्त्रीषु रतत्रयप्रकर्षस्तदभवति सम्यग्प्राप्तहकं प्रमाणं विजृम्भते देशकात्रविप्रकृष्टेषु प्रत्यङ्गस्याप्रवृत्तस्तदप्रवृत्तौ चानुमानस्याप्यसम्भवात् । नापि तासु रत्नत्रयप्रकर्षासम्भवप्रतिपादकः कोप्यगमे विद्यते प्रत्युत सम्भवप्रतिपादकः स्थाने २ उक्ति यथा इदमेव प्रस्तुतं सूत्रं ततो न तासां रतत्रयप्रकर्षसम्भवोऽय मन्यथाः स्वजायते एवातपेनेवेष्टया विरुध्यते स्त्रीत्वेन सह रतत्रयप्रकर्षस्ततस्तदसंज्ञवानुमीयते तदयुक्तमुक्तं युक्तिविरोधात् तथाहि रतत्रयप्रकर्षः स उच्यते ततोऽन्तरमुक्तिपदप्राप्तिः स चाप्यन्यवस्था चमसम्यग्भावी अयोग्यवस्थाचास्मादगप्रत्यक्षा ततः कथं विरोधगतिः नहि अष्टेष्टेन सह विरोधःप्रतिपत्तौ शक्यते मा प्रापत पुरुषेणैव प्रसज्यते ॥

(नमः) ननु जगति सर्वोत्कृष्टपदप्राप्तिः सर्वोत्कृष्टेनाव्यवसाये नावाप्यते नान्यथा एतच्चानयोरप्यावयोरागमप्रामाण्यवन्नतः सिद्धम् । सर्वोत्कृष्टदुःखस्थानं सर्वोत्कृष्टसुखस्थानं च । तत्र सर्वोत्कृष्टदुःखस्थानं सतमनरकपृथ्वी अतः परं परमदुःखस्थानस्याभावात् । सर्वोत्कृष्टसुखस्थानं तु निःश्रेयसम् । तत्र स्त्रीणां सतमनरकपृथिवीगमनमगमे निषिद्धं निषेधस्य च कारणं तद्रमनयथेतयाविधिसर्वोत्कृष्टमनोवीर्यपरिणत्यत्रावः । ततः सतमपृथिवीगमनवत्त्वाच्चायात् संसृष्टिर्गमादिवत् । अपिच यासां वाद्ब्रह्मैव विकुर्वणत्वादिवद्ब्रह्मैव पूर्वगतश्रुताधिगतौ च न सामर्थ्यमस्ति तासां मोक्षगमनसामर्थ्यमित्यतिदुःखेयम् ।

(सैद्धान्तिकः) तदतदयुक्तं यतो यदि नाम स्त्रीणां सतमनरकपृथिवीगमनं प्रति सर्वोत्कृष्टमनोवीर्यपरिणत्यभावस्तत एतावता कथमवसीयते निःश्रेयसमपि प्रति तासां सर्वोत्कृष्टमनोवीर्यपरिणत्यत्रावो ? नहि यो श्रमिकर्षणदिकं कर्म कर्तुं न शक्नोति स शास्त्राप्यप्यग्रहादं न शक्नोतीति प्रत्येतुं शक्यं प्रत्यङ्गविरोधात् । अयं संसृष्टिर्गमादिपुमयत्रापि सर्वोत्कृष्टमनोवीर्यपरिणत्यत्रावो दृष्टस्ततोत्रावसीयते । ननु यदि तत्र दृष्टस्तर्हि कथमात्रावसीयते न खलु बहिर्द्व्यंतिमात्रेण हेतुगमकां भवति कित्यन्तरत्याप्या, अन्त्यासिंश प्रतिवन्धवन्नेन । नचात्र प्रतिवन्धो विद्यते न खलु सतमपृथिवीगमनं निर्वाणगमनस्य कारणम् नापि सतमपृथिवीगमनविना जगत्तत्त्वनिर्वाणगमनस्य चरमशरीरिणां सतमपृथिवीगमनमन्तरंणैव निर्वाणगमनभावात् । न च प्रतिवन्धमन्तरंण एकस्याभावेऽन्यस्यावश्यमत्रावो मा प्राप्य यस्य तस्य वा कस्यचिदत्रावो सर्वस्याभावप्रसङ्गः । यद्येवं तर्हि कथं सम्सृष्टिर्गमादिषु निर्वाणगमनत्राव इति । उच्यते—तथा भवस्याभावात् । तथाहि संसृष्टिर्गमादयो जवस्वनादप्येव न सम्यग्दर्शनादिकं यथावत्प्रतिपत्तुं शक्यन्ते ततो न तेषां निर्वाणसंभवः स्त्रियस्तु प्रागुक्तप्रकारेण यया वत्सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रयसम्प्राप्त्यास्ततस्तासां न निर्वाणगमनत्रावः । अपिच तुजपरिसर्गाः चित्तीयामेव पुथिवीं यावद्भ्रजन्ति न परतः परपृथिवीगमनहेतुस्तथा रुपमनोवीर्यपरिणत्यभावात् तृतीयां यावत् पङ्क्तिप्रश्रुतीं ननुत्पदाः पञ्चमसुराः । अथ च सर्वेष्वयुक्तमुक्तं सहस्रारं यावद्भ्रजन्ति तत्राधोगतिविषयं मनोवीर्यपरिणतिवैषम्यादर्शनादूच्येगतावपि च न नहिष्यम् । आह च “विपमगतयोप्यधस्ता—उपरिष्ठा नुह्यमा-

सहस्रारम् । गच्छन्ति च तिर्यच-स्तदधोगत्यान्ता देतुः ॥१॥
तयाच सति सिद्धं स्त्रीषुसामधेगतिविषय्येऽपि निर्वाणं ममम्
यद्व्युक्तमपि च यामां वाद्व्यधावित्यादि तद्व्यथेऽर्थं वाद-
विवुर्वेणत्यादिद्विधिविरहेऽपि विशिष्टपुर्वगतश्रुताभावेऽपि मातु-
पादानां निश्चयमदादिगमभ्रणगादाच्च वाद्विवुर्वेणत्यादि-
द्विधिविरहश्चेत्तु कर्तव्यमि च जितकलमतपयेवविरहेऽपि न
तिरिचिविरहेऽस्ति । अपिच यदि वादादिद्विधभाववत् ति-
श्रयसमाज्ञावेऽपि स्त्रीणामनवित्यत् तद्व्यथैव सिद्धान्ते प्रत्य-
दादिप्यत् तया जंतुयुगहारात् केवञ्चज्ञानाभावात्, न च प्रत्य-
दाद्यत् तस्मादुपपत्तेरस्त्रीणां तिर्याणमिति कृतं प्रसङ्गेन ।
प्रज्ञाऽ १ पद ॥ नं० ॥

रत्नवातावरिकयामिपि अथ दिक्पटाः प्रकटयन्ति भवत्येता-
दशस्वरूपा मोक्षः स उपात्तस्त्रीशरीरस्यात्मनः इति न मु-
च्यमाह । न खतु स्त्रीया मुक्तिभाजो जवन्ति । तयश्च प्रभा-
वः । स्त्रीणां न मोक्षः पुरुषेभ्यः हीनत्वात्पुंसकादिप्रवि-
तिः । अत्र व्रमः सामान्येनैव धर्मित्वेनोपात्तः स्त्रिया विवादा-
स्पदीभूता वा प्राचि पक्षे पक्षेकदेशसिद्धस्याप्यत्र असंख्या-
तवर्गयुक्तद्वयमादिकाशेषान्निराश्रयेदव्यभ्यादिस्त्रीणां त्रय-
सीतानस्माद्विरपि मोक्षाभावास्याभिधानात्, द्वितीयं तु न्यूनता
पक्षस्य विवादास्पदोत्पत्तिं विशेषणं यित्वा नियतस्त्रीभावा-
त्तत्वात् । प्रकटयन्ते तद्वापि पक्षोपादानमिति तत्र एव कार्यं
न स्यात् तथाप्युपादानं नियतस्यैव तस्योपादानमवदात्तं यथा
धातुकस्य नियमस्यैव वृद्धस्योपदेशनमित्येति हेतुकृतः पुरु-
षापकर्षे विधिर्वापि योपात्तं कुतस्त्यः किं सम्प्रदर्शनादिरत्नत्रय-
भावेन तद्विषयसामान्यसंस्थेन पुरुषात्तत्त्वध्वन्येन स्मरणान-
द्यकृतेनैवामहर्दिकत्वेन मर्यादितपर्यवसितेन वा । प्राचि
प्रकारे कुतः स्त्रीणां रत्नत्रयाभावः तस्त्रीवरपरिग्रहेनैव चरि-
वान्नायमिति चेत्तद्वचतुष्टयम् । यतः परिग्रहरूपता जीवर-
स्य शरीरसंपर्कमात्रेण परिगृह्यमानत्वेन भूद्वर्गेतुत्वेन वा
भवेत् । प्रथमपक्षे क्रियादिना शरीरसंस्पर्शाप्यपरिग्र-
हेण व्यभिचारः । द्वितीयप्रकारे जीवरपरिभोगस्यासाम-
ान्यकस्यागातया गुरुपदेशाद्वा । नाद्यपक्षो यतः सप्रत्यपि प्रा-
णान्तपि त्यक्तयो याः संदर्श्यन्ते तास्मात्कर्त्तव्यास्तत्त्विका
तदसापेक्षं द्वितीनां यावच्चरितं प्रति का नामाशक्त्याप्यगता ।
ननुसागित्यश्च काश्चिद्विज्ञानीनपि प्रेक्ष्यन्ते एव द्वितीयोपादिति
तं सद्वाः यतो दिव्यजिज्ञासेन विश्वरदिना पुरुषगुरुणा जगवता
मुमुक्षुपुत्रमज्ञाकीर्णां यदेव संयमेपकारि तदेव जीवरपकरणं
“ नो कपदं (निगोपीय) अद्यैवाप होतुमप्यादिनो” परिग्रहं प्रति-
व्यवस्यतकमभूत्पुरुषवदिति कथं तस्य परिगोमालपरिग्र-
हणता प्रतिवेक्षणं वर्तमानपकरणकस्यापि तत्प्रसङ्गात् । तत्र
ह्यस्ययमोपकाराय त्वमेते प्राक्कृतमुपकरणं धर्मस्य हि त-
स्याप्यमनोऽप्यदधिकरणं महादेव उपकारकं हि करणमुप-
करणम् अधिक्रियन्ते यथायथा प्राणिनेऽस्मिन्नित्यदधिकरणम्
अथ प्रतिवेक्षणं तादृशस्यमप्रतिपात्रवर्गं जगवतापदिष्टं वस्त्रं
तु किमर्हमिति तदपि संयमप्राप्तप्राप्तार्थमिति इमः ।
अतिन्यूनं हि प्रायेणान्यस्यतत्वात् विवृताङ्गोपात्तसंदर्श-
नजितचित्तभैः पुरुषरङ्गना अश्रुताग्रावणा वेदिका इव
घाटकः । ननु यस्मात्तन्निवृत्त्यस्यत्वात् प्राणिमवेणाप्यनि-
वृत्त्यनतः कथं सकलत्रैलोक्यानि तावत्कर्मगांशप्रवृत्त्यङ्गणं
मोक्षं महासम्पत्तयश्च प्रसाधयन्तीति चेत्तदनुभवं यतो
ताव शरीरस्यामध्यमतिरिक्तं यस्य भावित तस्यैव निर्योप-

पार्जनं चोत्तरं सत्येन भवितव्यमिति नियमः समस्य-यथा
पङ्क्त्यामनाम्यन्तरंगिणः पुमांसोपि स्त्रीभिरभिज्ञयमाना दृश्य-
न्त इति तेषु तच्छरीरसत्त्वाः कथं तयाविश्रमिच्छति
बन्धनसत्त्वकजातो भवेयुः । यथा तु तेषां शरीरसामर्थ्या-
सत्त्वेऽपि मोक्षसाधनसामर्थ्यमविरुद्धं तथा स्त्रीरामपि । स-
त्यपि वक्ष्ये मोक्षसुखं गृह्णिषुः कृतो न माहृ इति चेत्
ममत्वसद्भावान्न हि गृह्णी वक्ष्ये ममत्वरहितो, ममत्वमेव परिग्र-
हः । सति हि ममत्वे नगोऽपि परिग्रहयान् भवति शरीरं पितृह-
वान् । आर्थिकायाश्च ममत्वाजावुपसर्गाद्यात्मकमिव उत्तर-
मपरिग्रहः । न हि यत्नेन प्राप्तं गृहं वनं प्राप्तिवस्तु । मम
त्वाद्विच्छेदोऽस्ति नच निगृहीतमनो महान्तो कासां
चिकचिदपि मृच्छास्ति । तया हि "निर्वाणस्त्रीप्रभवपरमप्रीतिं
वा प्रसृष्टाणां मृच्छां तासां कथमिव भवेत्कापि संसारजागो भोगे
रागं दहति सज्जे सज्जेतुं न वा, यामां स्यात्तं किमपि
प्रजते नैव वैषम्यमुद्गम । उक्तञ्च " अवि अण्यणो विदेह-
मि, नायतं समाधेयं " एतेन मृच्छां हेतुत्वेनैव पक्वः प्राति
क्षिप्तः शरीरसमर्थयस्यापि काश्चित्प्रातिमृच्छाहेतुत्वाभावेन
परिग्रहरूपत्वाभावात् । तत्र सम्यगुत्तरत्रयाज्ञावेन स्त्रीणां
पुरुषेभ्योपकर्षः नापि विशिष्टसामर्थ्यासन्नेन, यत्तत्तदपि
तासां किं सप्तमपुर्व्यागमनाज्ञावेन वादादिद्विश्रिष्टरहितत्वेना-
लप्यधृत्येतानुपस्थायतां पारास्त्रितकृत्युत्वेन वा प्रवेत ।
न तादृशः पक्वो यतोऽयं सप्तमपुर्व्यागमनाभावो यथैव
जन्मनि तासां मुक्तिगामित्वं तत्रैवोपस्थितं सामास्येन वा प्राप्ति
पक्वो चरमशरीरभिरन्तकान्तः । द्वितीयव्ययमाशयो यथैव
स्त्रीणां सप्तमपुर्व्यागमनसमर्थ्यतीव्रतामुपपरिणामे साम-
र्थ्याभावात्पक्षस्तथा मुक्तिगमनयोग्यांकृष्टशुभ्रपरिणामेऽपि
चरमशरीरान्तानु प्रसन्नचरानां प्रत्ययतामामुत्तरत्रयापि
सामर्थ्याधिकत्रायोपकर्षस्तदुक्तं यतो नाभ्युपगच्छाः प्राप्ता
णिको यदुक्तशुभ्रगजगत्यापजनेनसामर्थ्याज्ञावे सन्त्युक्तशुभ्रग-
त्यापार्जनसामर्थ्येनापि न भवितव्यम् । अन्यथा प्रकृष्टशुभ्रग-
त्यापार्जनसामर्थ्याज्ञावे प्रकृष्टशुभ्रगत्यापार्जनसामर्थ्यं नास्ती
त्यपि किं न स्यात्तथा चाज्ञानां सममपुर्व्यागमनं न प्रवेत ।
अथ वादादिद्विश्रिष्टरहितत्वेन स्त्रीणां विशिष्टसामर्थ्यासत्त्वं यत्र
सत्त्वेऽपि कदापि विविक्त्या चारणादिशुभ्रतीतामपि हेतुः संयम-
विशेषरूपं सामर्थ्यं नास्ति तत्र जोहंतुस्तद्विषय्यतीति किं
सुत्रोः श्रद्धयती तद्व्याख्यानिघारात् । मास्तुपादीनां तद-
ज्ञावेपि विशिष्टसामर्थ्यापेक्षश्चेत् । नच ब्रह्मीनां संयमविशेष-
हेतुकृत्यगामिकं कर्माद्यकृत्यज्ञापशमोपशमोपशमोपशमोप-
तासां तत्रोदितव्यात्तथा चारण्यि "इदंयद्यस्यद्वयसमो-
नृत्य, वदुपपारात् । एवं परिणामसत्ता, इच्छां हन्ति जीवा-
णं " चक्रवर्तिनंदेयवामुद्वयत्वादिप्रत्ययोऽपि हि ब्रह्मयो नच
संयम सद्भावनिवृत्त्यसत्तप्राप्तिः सन्तु वा तत्रैवभवाद्द्वय-
स्तदापि स्त्रीषु तासां सर्वसामानाद्योऽभिधीयते नित्यतानामेव
दा । नाद्यप्युक्तकवर्त्यादिब्रह्मीनां कामांश्चिदेव तासु प्रति-
पेक्षादामर्थ्योपादीनां तु नृपसां न जात्राव । द्वितीयपक्षे तु व्य-
भिचारः पुरुषाणां सर्वव्यादादिब्रह्मज्ञावेपि विशिष्टसामर्थ्य-
स्वीकारात् । अक्षेयतानाभेवातीत्येकचक्रवर्त्यादीनामपि च
मोहमभावात् अल्पभ्रमरूपमपि मुक्त्यापान्यानुमितिविदासा-
मर्थ्यमोमनुप्रादिनिर्वातकान्तकमित्यनुद्वययमेव । अनुप-
स्थायतां पारास्त्रितकृत्यन्तरेण्यनुपेक्षं, यतो नतत्तयादि-
शिष्टसामर्थ्याभावात् प्रतीयते योग्यतापेक्षे हि द्विचित्रास्ते

शुच्युपदेशः उक्तं च । 'संवरनिर्जररूपो बहुप्रकारस्तपोविधिः सा खो रागचिकित्साविधिवत्कस्यापि कथंचिदुपकारी ।' पुरुषान निबन्धन्यमपि योषितां नापकर्ष्य । यतस्तदपि सामान्येन गुणाधिककुर्यादपेक्षं वा । आद्ये असिद्धतादोषः तथैकरजनन्यादयो हि पुरंदरादिभिरपि प्रणताः किमङ्कः शेषमुखैः । द्वितीये तु शिष्या अपि आचार्यनोभिवदन्त एवेति तं पितृतोऽपकृत्यमाणत्वेन निर्वृत्तिज्ञाजानं जनेयुः । नचैवं चण्डरुद्धादिशिष्याणां शस्त्रे तत्रश्रवणादिति मूढहेतोर्दोषनिवारः । एतेन स्मरणाद्यकर्तृकत्वमपि प्रतिक्षिप्तम् । अथ पुरुषविषयं स्मरणाद्यकर्तृत्वमत्र विवक्षितं ननु स्मरणाद्यकर्तृत्वमात्रम् । न च स्त्रियः कदाचन पुंसां स्मरणादीन् कुर्वन्तीति न व्यभिचार इति चेत्तर्हि पुरुषेति विशेषणं करणीयं कारणस्य सिद्धतादोषः स्त्रीणामपि कासांचित्पागतागमरहस्यवासितसप्तधातूनां वापि तथाविधवासरे समुच्चैश्च व्रतवृत्तिपराधीनसाधुस्मरणादेरविरोधात् । अथामहर्हिकत्वेन स्त्रीणां पुरुषेभ्योऽपकर्षः सोऽपि किमाध्यात्मिकीं संमुद्रिमाश्रित्य बाह्यां वा । नाध्यात्मिकीं सम्यग्दर्शनादिब्रह्मव्याप्यतासामपि सद्भावत्वात् । नापि बाह्यामेवं हि महत्यास्त्रीथैकरुद्धस्या गणधराद्यश्रद्धधरादिवृद्धस्याश्वेतरेकत्रियादयो न भाजनमिति तेषामप्यमहर्हिकत्वेनापकृत्यमाणत्वात्सुतयज्ञावो जनेत । अथ यासौ पुरुषवर्गस्य महती समुच्छिस्तीथैकरुद्धज्ञा सा स्त्रीषु नास्तीत्यमहर्हिकत्वमासां विवक्ष्यते तदानीमप्यसिद्धता स्त्रीणामपि परमपुण्यापन्नतृतानां कासांचितीथैकरुद्धाविरोधात्तद्विरोधसाम्यप्रमाणस्य कस्याप्यभावादतस्याद्यापि विवादास्पदत्वादनुमानान्तरस्य चात्रावात् । मायादिप्रकर्षवत्त्वेनत्यप्यप्रशस्यं तस्य स्त्रीपुंसयोस्तुल्यत्वदर्शनागममे कं श्रवणात् श्रूयते हि चरमशरीरिणामपि नारदादीनां मायादिप्रकर्षवत्त्वं तत्र पुरुषेभ्यो हीनत्वं स्त्रीनिर्वाणनिषेधे साधीयात् हेतुः यत्पुनर्निर्वाणकारणं ज्ञानादिपरमप्रकर्षः स्त्रीषु नास्ति, परमप्रकर्षत्वात्सप्तमपुष्ठीगमनकारणपुण्यपरमप्रकर्षवदिति तेनैवोक्तं तत्र मोहनीयस्यतिपरमप्रकर्षेण स्त्रीवेदादिपरमप्रकर्षेण च व्यभिचारः । नास्ति स्त्रीणां मोक्षः परिग्रहवत्त्वात् गृहस्थवदित्यपि न पेशदं धर्मापकरणचिवरस्यापरिग्रहत्वेन प्रसाधितत्वादिति स्त्रीनिर्वाणं संकृषेण वाधकोत्थारः । साधकोपन्यासस्तु मनुष्यस्त्री काचिन्निर्वाणविकलतत्कारणत्वात्पुरुषवत् । निर्वाणस्य हि कारणमविकलं सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रयं तच्च नासु विद्यत एवेत्यदित एवोक्तमिति । नास्तिरुमेतद्विपक्काश्रनुसक्तोदरत्यन्तव्यावृत्तत्वाच्च विरुद्धमनैकान्तिकं वा तथा मनुष्यस्त्रीजातिः कयाचिद्व्यक्तया मुक्त्यविकलकारणवत्या तद्वन्ती प्रत्ययधिकारित्वात्पुरुषवत् । न 'चेतदसिद्धं साधनं "गुणवर्णा वाद्यवच्छा य पद्यावेवं न कपड इति" सिद्धान्तेन तासां तदधिकारित्वप्रतिपादनादिशेषनिषेधस्य शेषाद्यनुमानान्तरिकत्वात् दृश्यते च सांप्रतमप्येताः कृतेशिरोलुचन उपात्तपिच्छका कमण्डलुप्रमुखयतिवृद्धाश्चेति कुतो नैतासां प्रत्ययधिकारित्वसिद्ध्यन्ते न मुक्तिः स्यादिति । रत्नां ७ परि० ॥

इत्थि (तथी) द्विगसिद्धिः केवलज्ञान-स्त्री द्विगसिद्धिः केवलज्ञान-न० स्त्रीद्विगे वर्तमाना ये सिद्धास्तेषां केवलज्ञानं स्त्रीद्विगसिद्धिः केवलज्ञानम् । केवलज्ञानभेदः । आ० म० प्र० । इत्थि द्विगेण सिद्धानं जं जानं तं इत्थिद्विगसिद्धिः केवलज्ञानं । आ० चू० १ अ० ॥

इत्थि (तथी) वच-स्त्रीवाक्-स्त्री० खट्वावतेत्यादिब्रह्मणायं स्त्रीद्विगुद्रतिपादिकायाम्भाषायाम्, प्रज्ञा० ११ पद० ॥

इत्थि (तथी) ऋण-स्त्रीवचन-न० वचनजेदे, स्त्रीवचनं वीणा कन्-इति । आचा० २ ध्रु० १ अ० ३ उ० । प्रज्ञा० ॥

इत्थि (तथी) वस-स्त्रीवश-पु० १० स्त्रीवशाद्वै, कुर्यात्त तायां च । वाच० । व्य० । " इत्थी वसंगया बाह्या " स्त्रीवशज्ञाना यतो युवतीनामाज्ञायां वर्तन्ते बाह्या अज्ञा रागद्वेषोपहतचेतस इति । सूत्र० १ ध्रु० ३ अ० ४ उ० ।

स्त्रीवसज्ञानानामधमत्वञ्च यथा-

संरुग्नि वगुद्वाधे, किं करो तित्याहृदाप्य चेव ।

गच्छावरं सिंहद्वय-एणपुरिसाधमात्रं ॥

जदा इत्थी भणितो र्धेहि तदा जणति अहं वडुमि ताव तुमं अधिकरणीति । त्थारं अवधेहि तस्स त्थारे अवणिते संरुग्नीतो जणति इत्थीवयणाओ दग माणेति सोयं वोगसं कितो अपमपय व लुहसुत्ते पगे रोमैतो अपणेति त्ति वग्गु मायो किं करो पन्नाते उत्थितो इत्थी जणति किं करोमि त्ति जं जणति तं करोति त्ति तित्थेण्हाय तो जयासि णं मग्गति च तदा इत्थी जणति गच्छ तद्गां तत्थ एहातो कवस्सं जेरेतुमा गच्छाहेति गच्छावरं स्त्री भोग्येणकाहे परिवेसणाप इतो वारिहत्ति जणिताहे गिळो इवरिखत्तो ज्ञेयणं उट्ठेति इत्थी भणितो कम्मं करोहि त्ति ताहे पम्भणति हं द अय्यं हंदात्त गेह्द अत्तयं पुत्तजन्मं एयं गेह्द जा कम्मं करोमीत्यर्थः । एते त्व पुरिसा अधमा । नि० चू० १५ उ० ।

थिं तेसिं गापनगराणं, जेसिं इत्थी पणायिगा ।

ते य थिक्या पुरिसा, जे इत्थीण वसंगया ॥

थिन्दिन्यां तेषां ग्रामनगराणां येषां स्त्रीपणायिका प्रकर्षेण स्वतन्त्रतया नायिका अत्र धिग्योगे द्वितीयाप्रासावपि पट्ठी प्राकृतत्वात्तथा तेऽपि पुरुषा धिक्ता धिक्कारे प्राप्तवन्तो ये स्त्रीणां वशमायत्ततां गताः । यथा ।

इत्थीओ वडवं जत्थ, गामेसु नगरेसु वा ।

सो गामो नगरं वावी, खिप्पमेव विणस्सई ॥

यत्र ग्रामेषु नगरेषु वा स्त्रीयो ब्रह्मवत्यः स ग्रामो नगरं वा किंप्रमेव विनश्यति । बहुवचनेनोपसंहारो जातौ बहुवचनमेकवचनं जवतीति ज्ञापनार्थः । व्य० प्र० १ उ० ।

इत्थि (तथी) विगह-स्त्रीविग्रह पु-स्त्रीशरीरे । व्य-प्र० २ उ० । आचा० ।

इत्थि (तथी) विषावणा-स्त्रीविज्ञापना-स्त्री० युवतिप्रार्थनायाम्, (रमणीसम्बन्धे) सूत्र० १ ध्रु० ३ अ० ४ उ० (अत्र दोषादोषविचारः इत्थी शब्दे)

इत्थि (तथी) विषजह-स्त्रीविप्रजह-पु० स्त्रियो विविधैः प्रकारैः प्रकर्षेण च जहाति त्यजतीति स्त्रीविप्रजहः उणादयो बहुव्रतिमि बहुवचनान्छः । अपरित्यागवति, " नरीसु नो पगिज्जिज्ञा इत्थीविपजहे अणगारे " इति-उत्त० ८ अ० ।

इत्थि (तथी) विपरियासिया-स्त्रीविपर्यासिका-स्त्री० स्वाप्नान्तिकक्रियाविशेषः, " इत्थिय विपरियासो इत्थीविपरियासो । स्वप्ने क्रिया ब्रह्मचर्याविनाश इत्यर्थः विपर्यासो नाम ब्रह्मचरेमिति " आ० चू० ४ अ० ॥

इत्थि (त्थी) विज्ञोयण-स्त्रीविज्ञोचन-न० तैतिहापरनाम-
धेये चक्षसंज्ञके करणजदे, विशो (तदानयनादिकरण-
शब्दे वक्ष्यते)

इत्थि(त्थी)वेय-स्त्रीवेद-पुंस्त्रियं यथावस्थितस्वभावतस्तत्स-
म्बन्धविपाकतश्च वेदयति ज्ञापयतीति स्त्रीवेदः वैपयिकादिके
स्त्रीस्वजावाचिर्ज्ञायेकं कामशास्त्रे, "सुपुरिखा इत्यिवेयैयसा"
स्त्रीवेदे वेदङ्गः स्त्रीवेदो मायाबह्व इति निपुणा अपि स्त्रीणां वशं
व्रजन्तीति । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । वेद्यत इति वेदः स्त्रियाः
वेदः स्त्रीवेदः स्त्रियाः पुमांसं प्रत्यनिष्ठापः । तद्विपाकवेद्यं कर्मा
ऽपि स्त्रीवेदः । स्त्रियाः पुमांसं प्रत्यनिष्ठापे, तद्विपाकवेद्ये नोक्ता
यवेदनीयकर्मविशेषे च । प्रज्ञा० २३ पद० । यद्वाऽतिस्त्रियाः
पुरुषं प्रत्यनिष्ठापो जवति । यथा पितृवशमभुरुच्यं प्रति स
कुमुदादाहसमः यथा २ ज्वात्यते तथा २ ज्वाति दहति च
एवमवज्ञापि यथा २ संसृज्यते पुरुषेण तथा २ अस्या अधिकत-
रोऽभिज्ञापो जायते नृज्यमानायानु भक्तकारीषदाहनुव्योऽभि-
ज्ञापो मन्द इति स्त्रीवेदादयः । कर्म० । स्या० । पं० सं० । सम्प्राप्तः
स्त्रीवेदकर्मोदयजनितो यः स्त्रीवेदः स किंस्वरूप इत्यावेदयन्नाह ।
इत्थिवेदेणं जेतै ! किंपकारे ०० गो० फुंफ्रागिसमा-
णं पणुते सेचं इत्थियात्रो ॥

(इत्थीवेदे णं जेतै इत्यादि) स्त्रीवेदेणमिति पूर्ववत् जदन्त-
किंपकारः किंस्वरूपः प्रज्ञतः । भगवानाह गौतम ? फुंफ्रागि
समानः फुंफ्राका शब्दो देशोरूपत्वात् कारिण्यवचकस्ततः
कारिणाग्निसमानः परिमलनमदनाहुरूप इत्यर्थः प्रज्ञतः ।
जी० २ प्रति० ॥ (स्त्रीवेदस्य स्थितिः तिष्ठे शब्दे । स्त्रीणां
स्वजावादि इत्थी शब्दे) ॥

इत्थि (त्थी) वेयसा-स्त्रीवेदङ्ग-पुं स्त्रीवेदो मायाप्रधान इत्येवं
निपुणं । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ॥

इत्थि(त्थी)मंकिञ्चिद्-स्त्रीसंक्षिप्त-वि० स्त्रीप्रतिपेचिनि, प्रव० ।

इत्थि (त्थी) संग-स्त्रीसङ्ग-पुं स्त्रीपु प्रवर्तते, सूत्र० २ श्रु०
२ अ० ॥ (तच्च प्रधानं संसारकारणमिति इत्थी शब्दे)

इत्थि (त्थी) संपक्-स्त्रीसम्पर्क-पुं स्त्रीभिः सह संवासे, सूत्र०
१ श्रु० ४ अ० १ उ० । (सच साधुभिर्न विधेय इति इत्थी शब्दे)

इत्थि (त्थी) संपरिवृत्त-स्त्रीसंपरिवृत्त-वि० स्त्रीभिः समन्ता-
त्परिवेष्टिते, " समंता परिवेष्टितो परिवृत्तो जषति परिमाण
जाव तिमि चचरो पंच वा यागराणां परतो ब्रह्मादि अ-
रिमाणं कदं कदंतस्स चचरुगुं आणादिया य दासा एस
मुत्तन्तो इमा णिज्जुत्तीगाहा—

मज्जं दोएहंत गतो, समंति ऊसगादि वहुंतो ॥

चउदिमितिआहंतुवरो, पास गताहिन अणुसंतो ॥ ए० ॥

अहवा पगदिंस वियाहिं वि अकुसंतोहिं परिवृत्तो जष-
ति । नि० चू० २ उ० ॥

इत्थि (त्थी) संवास-स्त्रीमंवासा-पुं स्त्रीभिः सार्कं परिजोने,

जनुकुंजे जोऽङ्गवृद्धे, आमुनि तत्तेणासमुवयाइ ॥

एवि त्थियाहिं अणगारा, संवासण णाममुवयंति । २७ ।

(जनुकुंभेन्यादि) यथा जानुयः कुम्भो ज्योतिराग्निनोपगू-
दः सत्तत्रिङ्गितोऽग्निन्यतोऽग्निनाजिमुत्थेन सन्तापितः क्रिप्रे
नाशमुपेति उच्यते नृज्य विनश्यत्येवं स्त्रीभिः सार्धं संवसनेन प-
रिजोनेनानगारा नाशमुपयान्ति सर्वथा जानुपु कुम्भयत् वत-

काग्नियं परित्यज्य संयमशरीराङ्गइयन्ति । सूत्र० १ श्रु० ४ अ०
१ उ० । स्त्रीभिः सार्कमेकत्र वसती, ॥

एवं विवेगमादाय, संवासो न विकल्पे द्रविण ॥

तदेवमन्तराक्या नीत्या विपाकं स्वानुष्ठानमादाय प्राप्य
विवेकमिति वा कचिप्याउत्तद्विपाकं विवेकञ्चादाय गृही-
त्वा स्त्रीभिश्चारिचपरिपण्यिनीभिः सार्धं संवासो वसतिरेकत्र
न कल्पते न नुप्यते कस्मिन्चन्यनूते मुक्तिगमनयोग्ये रागद्वेय-
रहिते वा साधौ यतस्तानिः सार्धं संवासोऽवश्यं विवेकिनाम-
पि सदनुष्ठानविधातकारीति । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

इत्थि (त्थी) संसत्त-स्त्रीसंसत्त-वि० स्त्रीभिः संगते, " ऊरु
कोपस्मादीहं स घट्टंतो संसत्तो जवति दिष्टोप वा परोपरं
संसत्तो संगतो इति " तथा च निर्युक्तिः संसत्ते ऊरगादि
घट्टंतो इति ॥

सुविधं च होति मज्जं, संसत्ता दिष्टिदिष्टिअंतो वा ॥

जावो व तामु णिहितो, एमे वि त्थीण पुरिसेमु ॥ ए० ॥

च सदाभो संसत्तं पि डुविधं ऊरगादि घट्टंतो संसत्तो दिष्टि
एवा इत्थीण वा मज्जे अहवा संसत्तस्स इमं वक्खाणं तेण तामु
भावो णिहितो णिवेसितो ताहिं वा तमिणि सेवितो परस्पर
गुहानोत्यर्थः । नि० चू० । स्त्रीभिः समाकीर्णं (सेवितं) स्थानार्दां
च । स्या. १० अ. (तच्च साधुभिर्गर्जनीयमिति धनं चेरगुत्ति शब्दे)

इत्थि (त्थी) सहा-स्त्रीसहा-स्त्री स्त्रीश्रद्धाने, सूत्र० १ श्रु०
४ अ० १ उ० । (तत्कयादिकं इत्थी शब्दे)

इत्थि (त्थी) सहाव-स्त्रीस्वजाव-पुं स्त्रीया इव स्वजावो
यस्य । अन्तःपुररक्तं महल्लके, ६ तं स्त्रीणां शीले च ।

वाच० । सूत्र० । (स्त्रीस्वजावपरिज्ञाने कथानकं इत्थी शब्दे)

इत्थि (त्थी) सेवा-स्त्रीसेवा-स्त्री-६ तं स्त्रीसम्भोगे, व्यव-
यसधर्मेण नारीसेवने, । वाच० । स्त्रीसेवादय इह परत्र वा
अकल्याणकारिण इति । व्य० । " अन्नपानेहरेद्वायां यौव-
नस्थां विनृपया । वेश्यां स्त्रीमुपचारेण वृद्धां कर्कशसेवया " ।

इति-आ० म० द्वि० । आ० चू० ।

इत्थी-स्त्री-स्त्री-स्त्रीयत्येतत्स्थानातर्वां रूटि टित्वाडुडीपि स्त्रीति
प्रव० ७६ द्वा० । उच० । " स्त्रिया इत्थी " १३० इति सूत्रेण
स्त्रीशब्दस्य इत्थी इत्यदिशो वा-प-क्ते-वीति । प्रा० ७ अ० २ पा०
योपिति-अनु० । पंचा० । तं० ।

(१) स्त्रीवृत्तं तच्चन्द्रनिर्गुपथ ।

(२) स्त्रीवक्यता तद्देववर्णनञ्च ।

(३) स्त्रीणां स्वजावादिपरिज्ञानस्यावश्यकता । तत्कृत्यव-
र्णनञ्च ।

(४) स्त्रीसम्बन्धे दोषाः ।

(५) कतमानिः स्त्रिस्सार्कं न विदं संयम ।

(६) इह लोके एव स्त्रीसम्बन्धविपाकः ।

(७) स्त्रीसंस्पर्शो दोषाः ।

(८) जोगीनां विरुध्यता ।

(९) स्त्रियो विश्वास्यकार्यं कुर्वन्ति ।

(१०) स्त्रीणां स्वधूपस्य शरीरस्य चातिनिन्दनीयत्वम् ।

(११) स्त्रीचरित्रं वैराग्योपादानाय रुष्टयम् ।

(१२) स्त्रीणामनुचितं सर्वस्यापकर्षकत्वञ्च ।

(१३) स्त्रीणां वयनकाण्डाण्यं तत्स्नेहानुगतस्य दुःखानि च ।

(१४) स्त्रीसंगस्य सर्वथा परित्याज्यत्वं तस्यागे कारणानि च ।

- (१५) स्त्रीषु शक्तस्य परिग्रहित्वं तासु सर्वेन्द्रियगुणैर्न ज्ञायम् ।
 (१६) स्त्रीकरस्पर्शादिनिषेधः ।
 (१७) स्त्रिया साकं विहारस्वाध्यायाहारोद्योगप्रसन्नवर्णपरिष्ठा-
 पनिका धर्मकयादिनिषेधः ।
 (१८) स्त्रीणां निर्यानादिनिषेधः ।
 (१९) स्त्रीस्थानदूषणं तत्पक्षज्ञत्यागस्तद्वा तिक्रमे गुणाश्च ।
 (२०) मत्तान्तरिणीपूर्वपक्षदूषणानि ।

(१) स्त्रीवृत्तं तद्वृत्तनिकेपो यथा ।

“ योनैर्मुद्वल्यमस्यैव्यं—स्मृयता कृता तनौ । पुंस्कामितेति
 त्रिङ्गानि सप्त स्त्रीत्वे प्रचक्रेते इति । तथान्यत्राप्युक्तम् । “स्त-
 नकेशवती स्त्री स्यादिति ” । स्या० ३ ग० । जी० । स्त्रीश-
 व्दस्य निकेपो यथा—तत्र नाम स्थापने कुशल्यादनादृत्य स्त्री-
 शब्दस्य द्रव्यादिनिकेपार्थं निर्युक्तिकार आह—

द्रव्याजिज्ञासु विधे, द्रव्ये जावे य इत्थिणिकेवो ।

अद्रिज्ञावे तद् मिच्छी, जावे येयंमि उवउत्तो । ५६ ॥

तत्र चर्यस्त्री चेष्टा । आगमतो नो आगमतश्च । आगमतः
 स्त्रीपदार्थैस्तत्र चानुपयुक्तो अनुपयोगो द्रव्यमिति कृत्वा नो
 आगमतो इशरीरभयशरीरव्यतिरिक्ता त्रिधा । एकजन्तुविका
 बद्धानुष्ठापकामिषुखनानागोत्रा वेति । चिह्नघटे ज्ञायतेऽनेनेति चिह्नं
 स्तननेनपथादिकं चिह्नं मात्रेण स्त्रीचिह्नं स्त्री । अपगतस्त्रीवेदउग्र-
 स्यः केवश्री वा अन्यो वा स्त्रीविपधारी यः कश्चिदिति । वेद
 स्त्री तु पुरुषाजिज्ञापरूपः स्त्रीवेदोदयः । अजिज्ञापज्जावौ तु
 निर्युक्तिकृद्देव गाथापञ्चाङ्गेनाह । अभिज्ञाप्यते इत्यजिज्ञापः
 स्त्रीजिज्ञाजिज्ञानशब्दः । तथया । शास्त्रा मात्रा सिद्धिरिति ।
 जावस्त्री तु चेष्टा । आगमतो नो आगमतश्च । आगमतः स्त्रीप-
 दार्थैस्तत्र चोपयुक्त उपयोगो भाव इति कृत्वा नो आगम-
 तस्तु जावविषये निकेपे वेदे स्त्रीवेदरूपे वस्तुन्युपयुक्ता तदु-
 पयोगानन्यत्वाद्भावस्त्री ज्ञाति । यथा अज्ञापयुक्तो माणव-
 कोऽग्निश्च जवत्येवमत्रापि । यदि वा स्त्रीवेदनिवर्तकान्युदय-
 प्राप्तानि यानि कर्माणि तेषूपयुक्ते तान्यनुजगन्ति जावस्त्री-
 ति पतागोत्रं स्त्रियो निकेप इति । सूत्र० १ श्रु० ४४० १ उ० ।

(२) स्त्रीवक्तव्यता तद्वेदवर्णनश्च ।

मे किं तं इत्थीओ १ त्रिविहाओ पष्पत्ताओ तंजहा तिरि
 कवजोणित्थीओ मणुस्सत्थीओ देवित्थीओ मे किं तं ति-
 रिकवजोणित्थीओ १ त्रिविहाओ पष्पत्ताओ तंजहा ज-
 वयरीओ पवयरीओ खवयरीओ । मे किं तं जवयरीओ
 १ पंचविहाओ पष्पत्ताओ तंजहा पच्छीओ जाव मुमुमारीओ मे
 चं जवयरीओ । मे किं तं पवयरीओ १ पुविहाओ पष्पत्ताओ
 तंजहा चउप्पदीओ य परिसप्पिणीओ य । मे किं तं चउ-
 प्पदीओ १ चउप्पिहाओ पष्पत्ताओ तंजहा एगखुरीओ जाव
 सणप्पिओ । मे किं तं परिसप्पिणीओ १ पुविहाओ पष्पत्ताओ तंज-
 हा उरगपरिसप्पिणीओ य जुगपरिसप्पिणीओ य । मे
 किं तं उरगपरिसप्पिणीओ १ त्रिविहाओ पष्पत्ताओ
 तंजहा अहीओ अयगरीओ महोरगीओ मे चं उरग-
 रिसप्पिणी । मे किं तं जुगपरिसप्पिणी १ अणेणविहाओ
 पष्पत्ताओ तंजहा गोहीओ णउवीओ मेधाओ सेव्हा
 ओ सेरनीओ सेरिणीओ सावाओ खराओ पंचवेदिया

ओ चउप्पियाओ मूसियाओ समुंसियाओ धरोद्विया-
 ओ गोहियाओ जोहियाओ थिरावद्वियाओ सेचं जुप
 परिसप्पिणीओ । मे किं तं खवयरीओ १ चउप्पिहाओ पष्प-
 ताओ तंजहा चम्पपंचीओ जाव सेचं खवयरीओ सेचं
 तिरिकवजोणित्थीयाओ । मे किं तं मणुस्सत्थीयाओ १
 त्रिविहाओ पष्पत्ताओ तंजहा कम्मजूमियाओ अकम्म
 जूमियाओ अंतरदीवियाओ । मे किं तं अंतरदीवियाओ १
 अट्ठावीसतिविहाओ पष्पत्ताओ तंजहा एगखुरीओ अ-
 चीसाओ जाव सुप्पत्ताओ सेचं अंतरदीवे । मे किं तं
 अकम्मजूमियाओ १ तीसतिविहाओ पष्पत्ताओ तंजहा
 पंचसु हंमवएसु पंचसु एरसवएसु पंचसु हरिवासेसु पंचसु
 रम्मगवामेसु पंचसु देवकुरुसु पंचसु उतरकुरुसु सेचं अक-
 म्मजूमगणुस्सीओ । मे किं तं कम्मजूमियाओ १
 पष्परसविहाओ पष्पत्ताओ तंजहा पंचसु जग्हेसु पंचसु
 एरवएसु पंचसु महाविदेहेसु सेचं कम्मजूमगणुस्सीओ ॥

(सेकितमित्यादि) अय कास्ता स्त्रियः सुरिराह स्त्रियस्त्रिविधाः
 प्रज्ञास्तित्येयानिस्त्रियो मनुष्यस्त्रियो देवस्त्रियश्च (सेकितमि-
 त्यादि) तिर्यग्योनिस्त्रियस्त्रिविधास्तथया जत्रचर्यः स्थवचर्यः
 खचर्यश्च (सेकितमित्यादि) मनुष्यस्त्रियोऽपि त्रिविधास्तथया
 कर्मजूमिका अकर्मजूमिका अन्तरद्वीपिकाश्च । कृत्यादिकर्मप्र-
 धाना जूमिः कर्मजूमिः जरतादिका पञ्चदशधा तत्र जाताः कर्मजु-
 म्मिजा एवमकर्मजूमिजा नवरमकर्मजूमिभोगजूमितिर्यथः ।
 देवकुल्यदिका त्रिशद्विधा अन्तरे मध्ये समुद्रस्य द्वीपा ये ते तथा
 तेषु जाता आन्तरद्वीपास्त एवान्तरद्वीपिकाः । स्या० ३ ग० ॥

मे किं तं देवित्थीयाओ १ चउप्पिहाओ पष्पत्ताओ तंज-
 हा जवनवासिदेवित्थीयाओ वाणमंतरदेवित्थीयाओ जाति-
 सियदेवित्थीयाओ वेमाणियदेवित्थीयाओ मे किं तं जवण-
 वासिदेवित्थीयाओ १ दसविहाओ पष्पत्ताओ तंजहा असु-
 रकुमारजवणवासिदेवित्थीयाओ जाव थाणितकुमार-
 जवणवासिदेवित्थीयाओ सेचं जवणवासिदेवित्थीयाओ ।
 मे किं तं वाणमंतरदेवित्थीयाओ १ अट्ठाविहाओ पष्प-
 ताओ तंजहा पिसायवाणमंतरदेवित्थीयाओ जाव सेचं
 वाणमंतरदेवित्थीयाओ । मे किं तं जातिसियदेवित्थीया-
 ओ १ पंचविहाओ पष्पत्ताओ तंजहा चंदविमाणजाति
 मियदेवित्थीयाओ सुरविमाणदेवित्थीयाओ गहविमाण
 देवित्थीयाओ णखचविमाणदेवित्थीयाओ ताराविमाण-
 जातिसियदेवित्थीयाओ सेचं जातिसियदेवित्थीयाओ ।
 मे किं तं वेमाणियदेवित्थीयाओ १ पुविहाओ पष्प-
 ताओ तंजहा सोहम्मकप्पेमाणियदेवित्थीयाओ १ ईसा
 णकप्पेमाणियदेवित्थीयाओ सेचं वेमाणित्थीयाओ ।
 जी० १ प्रति० । (सुगमत्वाद्दोका न व्याख्याता)

स्त्रियो देवमानुषभेदाद्विधा पताश्च सचित्ताः अचित्तास्तु
 प्रस्तरव्येयस्त्रिधादिनिर्मिताः । ध० १ अधि० । शब्देन वयस्या
 च स्त्री त्रिविधा मन्दाशब्दा मध्यमशब्दा तीव्रशब्दा चेति । वय-

सा तु स्थविरा मथ्यमा तरुणी चेति । पुनरेकैका त्रिविधा अपद्रा-
वणभर्तुका प्रोपितजर्तुका स्वाधीनजर्तुका चेति । वृ० १ उ० । सु-
धा मध्या प्रौढा चेति । उक्तं १६ अ० । “इत्थीओ दुविधा अद्गुं
त्रिता यं भेजणत्तायि येसि सुदिय दुग्गि त्रिता संभोईय अक्खरिया
ओ अहवा णमवरुणादियाओ अस्सोइअदिययाओ पत्ताओ वि
दुविधा सपरिग्गहा अपरिग्गहाओय । नि० चू० १६ उ० ॥

चत्तारि भूमिहाओ पम्पत्ताओ तेजहा वामाणामेगा
वामावत्ता । ४ । एवमेव चत्तारिगिण्ठियाओ पम्पत्ता तेजहा
वामाणामेगा वामावत्ता । ४ । चत्तारि अग्गिमिहाओ प-
म्पत्ताओ तेजहा वामाणामेगा वामावत्ता । ४ । एवमेव
चत्तारि त्रिययाओ पम्पत्ताओ तेजहा वामाणामेगा वामा
वत्ता । ४ । चत्तारि वायमंरुविया पम्पत्ताओ तेजहा वा-
माणामेगा वामावत्ता । ४ । एवमेव चत्तारि त्रिययाओ
पम्पत्ताओ तेजहा वामाणामेगा वामावत्ता ॥ ४ ॥

भूमशिखा वामा वामपार्श्ववर्त्तितयाऽनुकृष्टस्वभावतया वा
वामत एवावर्तते या तथा चक्षुर्मात्सा वामावर्त्ता १० स्त्रीपुरु-
षवद् व्याख्येया कम्बुदण्ठते सत्यपि भूमशिखादिदण्ठान्तां
स्त्रीदार्ष्टान्तिके शब्दसाधर्म्येणोपपन्नतरत्वाद्भेदेनापादानमिति
११ एवमभिनिखापि १२ वातमणकविका मण्डलेनोच्चै-
प्रवृत्तां वायुरिति इह च स्त्रियो मात्रियोपनापचपदयस्वनावा
जवन्तीत्याजिप्रायेण तामु भूमशिखादण्ठतयोन्यास इति ।
उक्तञ्च “चक्षुः मण्डलसीढा, सिंघेपरिपूरिया गियावेइ ।
दीवयसिहि व्व महिद्धा, वरुणसर जयं देइ ति” ॥

चत्तारि कूणागारमात्राओ पम्पत्ताओ तेजहा गुत्ताणा
मेगा गुत्तदुवारा, गुत्ताणामेगा अगुत्तदुवारा, अगुत्ताणा
मेगा गुत्तदुवारा, अगुत्ताणामेगा अगुत्तदुवारा । एवमेव
चत्तारि त्यीओ पम्पत्ताओ तेजहा गुत्ताणामेगा गुत्ति
दिया गुत्ताणामेगा अगुत्तिदिया ४ ॥

तथा कृष्टस्यैव आकारो यस्याः शाखायाः गृहविशेषस्य सा
तथा । अयं च स्त्रीविद्वदण्ठान्तः स्त्रीत्रयणदार्ष्टान्तिकार्यसा-
धर्म्यवशात्तत्र गुप्ता परिवारा वृत्ता गृहान्तर्गता वस्त्राच्छादिता-
ङ्गा गृहस्वनाया वा । गुप्तिदिया तु निगृहीतानां चित्तप्रवृत्ति-
या एवं शेषा भङ्गा उक्ताः । स्या० उ० १० । पद्मिनी चित्रिणी हस्ति-
नी शङ्खिनीति चतुर्विधाः स्त्रिय इति । उक्तं ० १६ अ० ।

पत्तासो अङ्गाणादिकम्—“पद्मिनी चित्रिणी चैव शङ्खिनी ह-
स्तिनी तथा । शशो मृगो वृषोऽथैव स्त्रीपुंसोर्जाति वङ्गणम् ।
जयति कम्बनेना नामिका कूडगन्था आविरुत्तकुचगुप्ता वारु-
केशी कृशाङ्गी । मृद्वचनमुशीला गतिवाद्यानुरक्ता सकत्र-
ननुमुवेश पद्मिनी पद्मगन्धा १ भवति रतिरसङ्गा नानिख्यानं
दोषाति तद्वत्सुमनुतामा स्तिगन्धनिशोपपत्ताङ्गी । वनकविनकुचारा
मुन्दरी वचद्वीला सकत्रगुणममेता चित्रिणी चित्रवक्त्रा २ ।
दोषातिदोषिनयता वरमुन्दरी या कामोपगोपसिका गुण-
दायिनीकुच । रेखावयेण च विभूषितकण्ठदेशा समनोगकशि-
रमिका किल शङ्खिनी सा । शंभुशुभाधरा श्चुत्रनिभभागा श्चु-
लाङ्गुली श्चुवकुचा मुञ्जोत्रा । कामोत्सुका गात्रगतिप्रिया या
निनम्बखया कारिणी मता सा ४ शशकं पद्मिनी तुष्टा चित्रिणी
रमते मृगे । वृषते शङ्खिनी तुष्टा हस्तिनी रमते हये । ५ पद्मिनी

पद्मगन्धा च मीनगन्धा च चित्रिणी । शङ्खिनी क्लारगन्धा च
मद्गन्धा च हस्तिनी । ६ वाच० स्त्रीणामुष्णस्वभावत्वं “मिमहो
इत्थिति” प्रोप्तास्त्री जयतीति । औप० ॥

(३) स्त्रीणां स्वनावादि परिज्ञानस्यावश्यकता तत्कृत्यवर्णञ्च
तत्र स्वनावपरिज्ञानं यथा ॥

जस्मिन्त्यिओ परिभागा मव्वकम्मावहाओ मे दक्खू ॥

यस्य स्त्रियः स्वकृपतस्तद्विपाकतश्च परिज्ञाता भवति । सर्वं
कर्मावहन्तीति सर्वकर्मावहाः सर्वपापोपादानज्ज्ञाताः स एवा
ज्ञाज्ञीत्य एव यथावस्थितं संसारस्त्रवावं ज्ञातवानिति । एत-
दुक्तं जयति स्त्रीस्वनावपरिज्ञानेन तत्परिहारेण च स जगवान्
परमार्थदर्श्यज्ञ इति । आचा० १ थु० ३ अ० १ उ० ।

स्त्रीणां स्वनावादिपरिज्ञानञ्च नियुक्तो यथा ॥

सुममत्तयावममञ्जा, कीरंति अपमत्तिया पुरिसा ॥

दीसंती सूरवादी, एणारिवमणा न ते सूर । ६१ ॥

परानौकविजयादौ सुष्ठु समर्थो अपि सन्तः पुरुषाः स्त्रीजिना-

त्मवशीकृता असमर्थो भूकेपमात्रभीरवः क्रियन्तेऽल्पसात्विकाः
स्त्रीणामपि पादपतनादिचाटुकरणेन निःसाराः क्रियन्ते । तथा
दृश्यन्ते प्रत्यङ्गोपात्रयन्ते । शूरमात्मानं वदितुं शीघ्रं येषां ते
शूरवादिनांऽपि नारीवशगाः सन्तां दीनतां गताः एवं ज्ञातश्च न ते
शूरा इति । तस्मात् स्थितमेतद्विश्रवास्याः स्त्रिय इति । उक्तं-
च । को वीसंसेज तास्मि, कतिवय त्रियाण दुच्चियट्टाणे ।

खणरत्त विरत्तेणं, धिरत्तु इत्थीण हिययाणं ॥ १ ॥ अस्मं जण-
ति पुरोओ, अस्मं पासेइ विज्जमाणीओ । अस्मं च तास्मि हियय,
जं च खमं तं कर्गिं पुणे ॥ २ ॥ को एयाणं पाहिइ, वेत्तत्रया
गुम्मगुविहिययाणं । ज्ञावं भग्गासाणं, तत्तुप्पन्नं भण्तीणं ।

॥ ३ ॥ महिवायरत्तेमत्ता, उट्टुखंरं च सक्का चेव । सा पुण
विरत्तमत्ता, णिंवंकूरं विसंसेमं ॥ ४ ॥ महिवादिज्ज कंजज व.
मारिज्ज वसं त्रविज्जवमणुस्सोत्तुदा जीवाविज्जा, अहवरणरं कं
च पावज्जा ॥ ५ ॥ ण विरत्तवं तेसु कयं, ण विणेइ ण वि यदाण
सम्माणं । ण कुलं ण पुच्चयं आय-त्तं च शीघ्रं महिजियाओ ।

६ सा वीसंजेह ताणं, महिवाहिययाण कयवमरियाणं । णिण्हेह
निहयाणं, अत्रियवयणं जं पुरयाणं ॥ ७ ॥ मारेइ जियंतं पि ह
मयं पि अणुमरेइ काइ भत्तारं ॥ विसहरगइवच्चरियं, वंकिववंकं
महेजाणं ॥ ८ ॥ गंगाएवावुयं सा-नारे जत्तं हिमवओ य परि-
माणं ॥ जाणंति बुद्धिमत्ता, महिवा हिययं जाणंति । ए ॥

रोवायंति र्वतीयं, अत्रियं जंति पत्तियावंति ॥ कयं णय खं-
ति निरं, मरेति ण य जति सन्नयं ॥ १० ॥ चितिंति कज्जम-
स्मं, अस्मं संजवइ भासइ अस्मं ॥ आदवइ कुणइ अग्गां, माइ-
गूणियदि सारो ॥ ११ ॥ अस्मयारंभाणं तहा, सव्वेसं लोण
गरुणिज्जजाणं ॥ परशोर्गविरियाणं, कारणं चैव इत्थीओ ।

॥ १२ ॥ अहवाको जुवईणं, जाणइ चरियं सहाववुत्तिजाणं ।
दोसाण आगरो स्त्रिय, जणं सरीवसइ का सा ॥ १३ ॥ स्रवं
दुच्चरियाणं, हवइ ण गरयस्म वत्तिणी विवुत्ता । मोयवस्मम-
हायिण्य, वज्जियइवा सया नारं ॥ १४ ॥ भग्गाते वरपुरिसा, जं
स्त्रिय मेत्तुण णिययजुवईओ । एवइवा कयनियमा, सिवम-
यत्तमं पत्ता ॥ १५ ॥”

अपुनायादङ्गशूरो भवति तादृशं दर्शयितुमाह ॥

धम्ममि जो ददमई, सोशूरो मत्तिओ य वीरो य ॥

णहु धम्मणिस्समाहो, पुरिसो शूरो मुवत्तिओ य ॥ ६२ ॥

धर्मे श्रुतचारित्र्याख्ये दृढा निश्चया मतिर्यस्य स तथा पव्वृतः स इन्द्रियनोऽन्द्रियारिजयाच्युरस्तथा सात्विको महासत्त्वोप-
नोऽसावेव वीरः स्वकर्मदारुणसमर्थोऽसावेवेति किमिति यतो
नैव धर्मनिरुद्धाहः सदनुष्ठाननिरुद्धः सत्पुरुषाचीर्णमार्गप-
रिग्रहः पुरुषः सुपु ब्रह्मवानपि शूरो जवतीति ॥

एतानेव दोषान् पुरुषसंवेधेन स्त्रीणामपि दर्शयितुमाह ।
एते चैव य दोसा, पुरिमसमाए वि इन्धियाणं पि ।
तम्हाण अप्पमाओ, विगगमणंमि तासिंत्तु ॥६३॥

ये प्राक् शीघ्रप्रवृत्तादयः स्त्रीपरिचयादिज्यः पुरुषाणामभि-
हिता एते पय न न्यूनाधिकाः पुरुषेण सह यः समयः संवेधस्त-
स्मिन् स्त्रीणामपि यस्मादंशा जवन्ति तस्मात्तासामपि विग-
गमणं प्रवृत्तानां पुरुषपरिचयादिपरिहारवृत्तानोऽप्रमाद एव
श्रेयानिति । स्त्रीपरिज्ञाध्ययने च विस्तरेण स्वापरिज्ञानम्प्रति-
पादितम् तद्यथा—

जे मायरे च पियरे च, विपज्जहा य पुव्वसंजोणं ।
एगे महिने चरिस्सामि, आरतमेहुणो विविच्चेसु ॥१॥

यः कश्चिदुत्तमसत्त्वो मातरं पितरं जननीं जनयितारमेतद्ब्रह्म-
णान्दन्वदपि ज्ञानपुत्रादिकं पूर्वसंयोगं तथा श्वश्रूयशूरादिकं
पश्चान्संयोगञ्च विप्रहाय त्यक्त्वा चकारौ समुच्चयार्थं एको
मातापित्राद्यभिव्यङ्ग्यजितः कपारयहितो वा तथा सहितो ज्ञान-
दर्शनचारित्र्यैः स्वसंम वा हितः स्वहितः परमात्मास्तुष्टानविधा-
यी चरिष्यामि संयमं कुरिष्यामीत्येवं कृतप्रतिज्ञः । तामेव
प्रतिज्ञां सर्वप्रधानचूतानां वेशतो दर्शयति आरतमुपरते मैयुनं
कामाग्निज्ञाप्यो यस्यासावारतमैयुनस्तदेवंचूतो विविक्तेषु स्त्री-
पणुपण्णकवर्जितेषु स्थानेषु चरिष्यामीत्येवं सम्यगुत्थानेनो-
त्थाय विहरन्तीति कचिन्पागे (विविक्तेसिन्ति) विविक्तं स्त्रीप-
ण्णकादिहरीतं स्थानं संयमानुपरोधेप्येति शीघ्रमस्य तथेति ।
तस्यैवं कृतप्रतिज्ञरूप्य सार्धार्थद्वयव्ययविकिस्त्रीजाना-
सदृशयितुमाह—

सुहुमे एं तं परक्कम्, उअपपण इत्थिओ मंदा ।

उभार्यं पि ता उ जाणंसु, जहा निस्संति जिकवुणो एगे॥
तं महापुणं साधुं सुद्धमेवकार्य्यपदेशुते उअप-
देनेति उअना कपटज्ञानेन पराक्रम्य तस्मिन्पमगमय यदि वा
पराक्रम्यति शीघ्रस्वन्नयनोय्यतापत्या अभिनूय काः स्त्रियः
कृशवाक्कादीनामिव मागधगणिकाया नानाविधकपटशतक-
रणद्वक्ता विविधविश्लोकवत्यो भावमन्दाः कामोद्रेकविधायि-
तया सदसद्विवेकविकल्पाः समीपमगमय शीघ्रान् ध्वंसयन्ति ।
एतदुक्तं भवति ज्ञानपुत्रपदेशेन साधुसमीपमगमय संयमा-
ङ्गशयनं तथा चोक्तम् ॥ “ पियसुत्ते भादकिरुगा, णत्तु च
किरुगा य सयएकिरुगा य ॥ एते जोध्वणकिरुगा, पच्चन्नपद-
महिअियाणं ” यदि वा उअपदेनेति गुप्ताभिमानेन । तद्यथा ।
“ कावे प्रसुप्तस्य जनार्दनस्य, मेत्रात्प्रकारासु च शर्वरीगुमिथ्या
न भाषामि विद्वान्नरेन, ते प्रत्यथा ये प्रथमाङ्कोर्यु ” इत्यादि ॥
ततः स्त्रियो मायाप्रयानाः प्रतारुणोपायमपि ज्ञानानुपपन्नप्रति-
ज्ज्ञतया विद्वन्नि पात्रान्तरे वा ज्ञानतन्त्रः यथा निग्रहयन्ते विवे-
किनोऽपि सायव एके तथाविधकर्मोदयः नासु सङ्गमुपयाति ॥

तानेव नुव्वमत्तारणोपायाद् दर्शयितुमाह—

पांसंजिसं णिमर्यंति, अजिक्खणं पांसवत्थं परिहंति ।

कायं अहेवि दंसंति, वाह उच्छट्टु कक्कवमाणुव्वजे ॥२॥

पार्श्वे समीप भ्रुशमन्यस्युरपीरुमतिस्नेहमाविष्कृत्येत्यो निपी-
दन्ति विश्रम्भतापादयितुमुपविशन्तीति । तथा कामं पुष्पाः
तीति पोषं कामोक्ताचकारि शोभनमित्यर्थः । तच्च तत्त्वं
तद्भीष्ममनवरते तेन शिशिवादिष्यपदेशेन परिकल्पितं स्वा-
ग्निज्ञाप्यमवेदयन्त्यः साधुप्रतारणार्थं परिधानं शिशिवीक्ष्य
पुनर्निवृत्तन्तीति । तथाऽऽकायमूर्वादिकमनन्तोद्गीर्णया दर्श-
यन्ति प्रकटयन्ति तथा वाहुमुकृत्य कक्कामादयानुक्तं सा-
ध्वमिमुखं व्रजन्त गच्छन्त संभावनायां शिङ्ग संजात्यते एतद-
ङ्गप्रत्यङ्गसंदर्शकत्वं स्त्रीणामिति ॥ ३ ॥ अपिच—

सयणामणहं जोगेहिं, इत्थिओ एगता णिमंतंति ॥

एयाणि चैव से जाणे, पासाणि विरुवरुवाणि ॥४॥

शय्यतेऽस्मिन्निति शयनं पर्यङ्गादि तथाऽऽस्यतेऽस्मिन्नित्यास-
नमासन्दकादीत्येवमादिना योत्येनोपजोगहेण काञ्चोचिनेन स्त्रि-
यो योयित एकदेति विविक्तदशकाज्ञादौ निमन्त्रयन्त्यस्युप-
गमे ग्राहयन्ति । इदमुक्तं भवति । शयनासनानुपजोगं प्रति साधुं
प्रार्थयन्ति । एतानेव शयनासननिमन्त्रणरूपान् स साधुर्विदि-
तवेद्यः परमार्थदर्शा ज्ञानीयादवबुध्यन्त । स्त्रीसंबन्धकारिणः
पाशयन्ति वधन्तीति पाशा स्तान्निवरूपरूपान् नानाप्रकारा-
निति । इदमुक्तं भवति । स्त्रियो ह्यासन्नगामिन्यो जवन्ति ।
तथाचोक्तं । “ अवं वा निवं वा, अज्जासुगुणेन आरहाइ वल्ली ।
एवं इत्थी तो वि, जं आसन्नं तमिच्चंति ” । १ । तदेवं ज्ञाता
स्त्रियो ज्ञात्वा न ताभिः सार्धं साधुः सङ्गं कुर्याद्यतस्तदुपचारा-
दिकः सङ्को दुष्परिहार्यो जवति । तदुक्तं । “ जं इच्छसि घेत्तु
जे, पुज्जितं चांमिसेण गिएहाहि । आमिसेपासनिवओ, काहिइ
कज्जं अकज्जं वा ॥ २ ॥ ४ ॥ किञ्च—

नो तासु चक्खु मंथेज्जा, नो वि य साहसं समज्जिजाणे ॥

णो सहियं पि विहरेज्जा, एवमप्पासु रक्खिओ हो॥५॥

नो नैव तासु शयनासनोपमन्त्रणपाशावपाशिकासु स्त्रीषु
चक्षुर्न संदध्यान्संशयेद्वा न तददृष्टौ स्वर्दाष्टि निवेशयन् । सति
च प्रयोजने ईषद्वहङ्गा निरीक्रेत । तथाचोक्तं । “ कांयं पीप-
न्मतिमाश्रिरीक्रेते योपिदङ्गमस्यिरया । अस्तिगधया दशाऽव-
ह्या ह्यकुपितोपि कुपित इव ॥ १ ॥ तथा नापि च साहसम-
कार्यकरणं तत्प्रार्थनया समनुजानीयाप्रतिपद्यते । तथा हा-
सति साहसमेतत्संग्रामावतरणवद्यमरकापातादिविपाकवेदि-
तोपि साधोर्वापिदासज्वनिति । तथा नैव स्त्रीभिः सार्धं ग्रा-
मादौ विहरेत् गच्छेत् । अपि शस्त्रात्र ताभिः सार्धं विविक्ता-
सनो जवेद्यतो मङ्गापापस्थानमेतद्यतीनां यत् स्त्रीभिः सहसा-
ङ्गन्यामिति ॥ तथाचोक्तम् “ मात्रा स्वस्वा दुहित्रा वा न विवि-
क्तासनो जवेत् ॥ ब्रह्मयातिन्द्रियश्रामः परिहृतोऽप्यत्र मुह्यति ॥ १ ॥ एवमेतेन स्त्रीसङ्गवर्जनेनात्मा समस्तापायस्थानज्यो
रङ्गितो जवति । यतः सर्वोपायानां स्त्रीसंबन्धः कारणमतः स्व-
हितार्थं तत्सङ्गं दूरतः परिहरन्ति ॥ ५ ॥

कथं चैताः पाशा इव पाशिका इत्याह ।

आमंतिय उस्सविय, जिकवुआयसा निमंतंति ॥

एताणि चैव मे जाणे, मदाणि विरुवरुवाणि ॥ ६ ॥

स्त्रियो हि स्वभावैर्नैवाकर्तव्यप्रयणः साधुसमन्त्रय ग्राहस-
मुक्त्या येशार्या भवदन्तिकमागमिष्यामीत्येवं संकेतं ग्राहयि-
त्या तथा (उस्सवियसि) संस्थाप्योच्चावचैर्विश्रज्जनकै-
र्वाग्विश्रमो पातयित्वा पुनरकार्यकरणायाम्ना निमन्त्रयन्त्या-

त्मनोपज्ञेन साधुमध्युपगमं कारयन्ति । यदि वा साधोर्ज्ञेय-
पहरणाथैता एव यातिः प्रोचुस्तथा भर्तासामभ्यापृच्छ्या-
हमिहायता तथा संस्थाप्य भोजनपदधावनशयनादिकया
क्रिययापचयं ततस्तवातिक्कमागतेत्यतो भवता सर्वं महद्दे-
जन्तिमाशङ्कां परित्यज्य निर्भयेन भाव्यमित्येवमादि कैवलोभि-
विश्रमन्मुपायं जित्कुमात्मना निमग्नयन्ते । युष्मदायमिदं शरी-
रकं यादृक्स्थे होदीयसां गरीयसां वा कार्यस्य क्लमं तथैव
निमज्जतामित्येवमुपशोभयन्ति । स च भिक्खुवगतपरमार्थ
एतानेव विरूपरूपाद्यानाप्रकारान् शब्दादीन् विषयान् तत्त्वव-
पत्तिरूपणतो हूपरिङ्गया मत्तोक्थय्यते स्वीसंसर्गापदिताः
शब्दादयो विषयादुर्गतगमनैकहेतवः समार्गाग्नारूपा इत्ये-
वमवबुध्यते । यथा प्रत्याख्यानपरिङ्गया च तद्विपाकागमेन
परिहरंरिति । ६ ।

(४) स्वीसम्पन्ने दोषा यथा—

मणवंषणेहिं णेहेहि, कुणुण विणीय मुवममिताणं ।

अनु मंथुत्ताइं चामंति, आणवयंति जिन्नकहाहिं ॥७॥

मनो वंथन्ते थैस्तानि कामोत्काचकानि मञ्जुश्रावपक्षिधाव-
होकेनाङ्गप्रत्यङ्गप्रकटनादीनि । तथाचोक्तं । “ णाहपियकं
तन्नामियदतियजियाओ तुमं मह पिओ त्ति । जीए जीयामि
अहं पडवसितं मे शरीरस्स ॥ १ ॥ इत्यादिजिन्नैकेः प्रप-
ञ्चैः करुणाद्रावविनयपूर्वकम् (उवगसितार्णति) उपसं
क्रिय्य समीपमागत्याय तदनन्तरं मञ्जुश्रावि पेशज्ञानि
विश्रमजननकानि कामोत्काचकानि वा भाण्यते । तदुक्तं
“मितमहुररिजय जंपुल्ल पहिं इसीकरुक्खहसिपहिं । सवि
गारेहिं व रामं हिययं पिहियं मयलीए ॥१॥ तथा भिन्नकथा-
ज्ज्ञो रहस्याज्ञापैर्मैयुतसंबन्धैर्वोचिः साधोश्चित्तमादाय तम-
कार्यकरणं प्रत्याज्ञापयन्ति प्रवर्तयन्ति स्ववशं वा ज्ञात्वा कर्म-
करवदाज्ञां कारयन्तीति ॥ ७ ॥ अत्रिच-

सीहं जहा च कुणिएणं, निज्जयमेवगरंति पासेणं ॥

एवं धियालु वंथंति, संवुसं एगतियमणगारं ॥ ७ ॥

यथेति ह्यल्लोपदर्शनायै । यथा यथनत्रिधिक्षा सिहं पिशि
तादिना मिषेणोपश्लोच्य निर्जयं गतभीकं निर्भयत्वादेवै-
कचरं पाशेन गम्यन्नादिना यथन्ति यथा च बहुप्रकारं
कदर्थयत्येवं स्त्रियो नानाविधैरुपायैः पेशज्ञापणादिजिः
(एगतियर्थेति) कञ्चन तयाविधमनगरं साधुं संवृतमपि
मनोवाक्कायगुणमपि यन्नन्ति स्ववशं कुर्वन्तीति । संवृत्त्यग्रहं
च स्त्रिणां सामर्थ्यापदर्शनायै यथाहि । संवृतापि ताभि
बध्यन्ते किंपुनरपरोऽसंवृत इति ॥ ७ ॥ किञ्च ।

अहं तन्य पुणो एमपंती, रहकारो व णेमि आणुपुव्वी ॥

वञ्छे मिए व पासेणं, फंतेते वि ण मुखए ताहो ॥ ८ ॥

अथेति स्वयंशोकराणदन्तरं पुनस्तत्र स्वाभिप्रेते वस्तुनि
नयनार्थं प्रहं कुर्वन्ति । यथा रथकारो यार्थकिर्तिमात्रं चक-
याद्यत्रमिरूपमाणुष्यां नमयत्येवं ता अपि साधुं स्वका-
यांनुकृत्यै प्रवर्तयन्ति । स च साधुर्मगवत् पाशेन यदो मोक्षा-
यै स्पन्दमानोपि ततः पाशाश्च मुच्यन्ते इति ॥ ८ ॥ किञ्च ।

अहं सेणु तपई पञ्चा, जोञ्चा पायां च विममिस्सं ॥

एवं विवगमादाय, संवामो न विकप्पए दविण ॥ १० ॥

अयामौ साधुः स्त्रीपाशावबद्धो मृगवत् कूटके पतितः सन्
कुटुम्बकृते अहर्निशं क्रिश्यमानः पश्चादनुत्पन्ते । तथाहि ।

गृहान्तर्गतानामेतदवश्यं संज्ञायते । तथा । “ कोथाय
ओको समविचु कोहो वणाहिं काहो विज्जउ वित्तको उ-
ग्गामउ पदियउ परिणीयउ कोवकुमारओ पभियतो जीवख
रप्परेहिं परेथइ पेवहं जराओ ” । तथा “ यन्मया परिजन
स्यायै—कृतं कर्म सुदारुणम् ॥ एकाकी तेन दह्येहं गतास्ते फल-
जागिनः ” ॥ १ ॥ इत्येवं बहुप्रकारं महामोहात्मकं कुटुम्ब-
कूटके पतिता अनुत्पन्ते । अमुमेवार्थं दृष्टान्तेन स्पष्टयति ।
यथा कश्चिद्विप्रमिश्रं भोजनं शुक्लया पश्चात्तत्र कृतावेगाकुलि-
तऽनुत्पन्ते । तथा । किमेतन्मया पापेन साम्प्रतेक्षिणा
सुखरसिकतया विपाककटुकमेवंतुं भोजनमात्स्यादित-
मिति । एवमसावपि पुत्रपौत्रद्विदुत्तमातुस्वसृभानुव्य
भागिनेयादीनां भोजनपरिधानपरिणयनादङ्कारजातमृतक-
मेतद्व्याधिचिक्किंसाचित्ताकुशोपगतस्वशरीरकतैव्यः प्रन-
ष्टैहिकामुष्मिकानुष्ठानोऽहर्निशं । तद्वधापारव्याकुलितमतिः ।
परितप्यते । तदेवमन्तरोक्तया नीत्या विपाकं स्वानुष्ठान-
स्यादाय प्राप्य विवेकमिति वा कचित्पात्रस्तद्विपाकं विवेकं
चादाय गृहीत्या स्त्रीजिञ्जिआरत्रपरिपथिनीतिः सार्धं संवासां
वसतिरेकत्र न कल्प्यते न नुद्यते कस्मिन्द्वयभूते मुक्तिग-
मनयोग्ये रागद्वेषरहिते वा साधो । यतस्ताजिः सार्धं संवा-
साऽवश्यं विवेकिनामपि सद्नुष्ठानविधातकारिणी ॥ १० ॥

स्त्रीसंबन्धदोषानुपदर्शयौपहंरत्नाह ।

तम्हा उ वज्जए इत्थी, विसञ्चित्तं च कंटगं नच्चा ॥

उण कुञ्जाणि वमवत्ती, आयाते ए से वि णिगंथे ॥ ११ ॥

यस्माद्विपाककटुः स्त्रीजिः सह संपकस्तस्मात्कारणात् स्त्रियो
वर्जयेत् । नुशब्दत्तदाज्ञापमापि न कुर्यात् । कितदिस्याह ।
विपरोषिते कण्टकमिव ज्ञात्वाऽवगम्य स्त्रियं वर्जयेदिति ।
अत्रिच । विपदिगण्टकः शरीरावयवे ज्ञः सन्नयंमापा-
दयेत् स्त्रियस्तु स्मरणादपि । तदुक्तं । “ विपस्य विषयाणां च
दूरमत्यन्तमतरम् । उपयुक्तं विषं हन्ति विषयाः स्मरणादपि ”
॥ १॥ तथा “ वरिविसखट्टमं विसय, सुहुइक्ख विसिणिगमरंति ॥
विसयामिसपुण्णाहिया, एरणरपहिं पमंति ॥ १ ॥ तथौज ए
काऽसहायः सन् कुञ्जाणि शुद्धस्थानं गृहाणि गत्वा स्त्रीणां
वशवर्ती तन्निर्दिष्टेवज्ञागमेन तदानुकृत्यं भजमानो धर्ममा-
ख्याति योऽप्तावपि न निर्न्यो न सम्यक् प्रवर्जितो निषिद्धाच-
रणसेवनादवश्यं तत्रापायसंनयादिति । यद्वा पुनः काचित्कुत-
श्चिन्निमित्तादागन्तुमसमर्था बुद्धा वा भवेत्तदा परिसहायः सा-
ध्वावे एकाकीति । गत्वाऽपरस्त्रीवृन्दमभ्यगतयाः पुरुषसम-
न्विताया वा स्त्रीनिन्दा विषयजगुस्त्रास्थानं वेगम्यजननं वि-
घ्निता धर्मं कथयेदपीति ॥ ११ ॥

अन्वयव्यतिरेकाज्यामुक्तोर्थः सुगमो भवतीत्यभिप्रायवानाह ।

जे एय उंममाणुणिच्चा, अन्नया हंति कुमीद्वान्णं ॥

मुत्तरस्मिण वि स जिक्खू नो विहरे सहाणमित्थीसु ॥ १२ ॥

ये मन्दमतयः पश्चात्कृतसद्नुष्ठानाः सांप्रतेक्षिण एतदनन्-
तरात्कम् (उंमंति) जुगुप्सनीयं गच्छं तदत्र स्त्रीसंबन्धादिकमे-
काकी स्त्रीधर्मकथनादिकं वा दृष्टयं । तदनु तपति ये शुद्धा
अभ्युपपन्ना मूर्च्छितास्ते हि कुशीलानां प्रार्थ्यस्थावसन्नकुशील-
संमत्तयाचन्द्ररूपाणामन्यतरा जयन्ति यदि वा काथिकप-
स्यक संप्रसार कर्माकरुपाणां वा कुशीलानामन्यतरा भवन्ति
तन्मन्यवर्तिनस्तेपि कुशीला भवन्तीत्यर्थः । यत एवमतः सुतप-
स्त्वपि विहृतप्राप्तोनिष्ठमेतदोपि जिभुः साधुरात्माहितमिच्छ-

किं न पर्याते यदि वा मायावी महासत्त्वश्चायमित्येवं तथावि-
दस्तद्विदो जानाति । तथाहि प्रच्छन्नकार्यकारी न मां कश्चि-
ज्जानातीत्येवं रागाद्यो मन्यते अथ च तं तद्विदो वदन्ति ।
तथाचेत्कं । “नय द्रोणं द्रोणिज्जडं गय द्रोणिज्जडं वयं च तेलं
वा । किहमक्का वंचेत् अत्ता अणदूय कल्लाणं” ॥ १ ॥ १८ ॥
किंचान्यत् ॥

सयं लुकुक् च न वदति, आइष्टो वि पकथयति वाळे ।
वेयाणु वीइमाकासी, चोइज्जंतो गिवाइसं जुज्जा ॥ १९ ॥
स्वयमात्मना प्रच्छन्नं यदुद्धृतं कृतं तदपरिणामाद्यादिना पृष्टो
न वदति न कथयति यथाहमस्याऽकार्यस्य कारोति स च
प्रच्छन्नप्रापो मायावी स्वयमवदन् यदा परिणदिष्टादितोऽपि
सन् वातोऽङ्गो रागोऽप्यकथितो वा प्रकथ्यते आत्मानं श्लाघमानोऽ
कार्यमपरापति वदति च यथाहमस्मैचतुस्रमकार्यं कार्यं करिष्ये इत्येवं
प्राष्ट्यात्मिकन्यते । तथा वेदः पुर्वेदाद्यस्तस्यानुवीचीयाऽऽनुकृत्यं
मैथुनाभिप्रायं तन्माकारोऽस्मिन् भूयः पुनश्चोद्यमानोऽस्मां ग्ना-
यति ग्नानिमुपयात्यकर्णश्रुतं विप्रते मर्मविधो वा सखेदमिव
प्रापते । तथा चोक्तम् । “संभावयमानपापोह-मपापेनापि किं
मया । निर्विपरयापि सपस्य, भृशमुद्विजते जन” इति प्रपिच ।
उसिया वि इत्थिपोमं सुपुरिमा इत्थियरेषेवदन्ना ।

पष्मा समान्नितावेगे, नारीण वसं उवकर्मति ॥ २० ॥
स्त्रियं पोषयन्तीति स्त्रीपोषका अनुष्ठानविशेषास्तैः पूजिता ध्यव-
स्थिता अपि पुरुषा मनुष्या श्रुतभोगिनोतीत्यर्थः स्त्रीवेदज्ञाः
स्त्रीवेदो मायाप्रधान इत्येवं निपुणा अपि तथा प्रज्ञया श्रौतपत्ति-
क्यादिवृत्त्या समन्विता युक्ता अर्थकं महामोहान्धत्वं तस्मां
नारीणां सम्यक् स्त्रीणां संसारावतरणीयार्थानां वशं तदायत्त-
तामुपसमाप्तिभ्यः कथंति व्रजन्ति यद्यत्ताः स्वप्रायमाना अपि
कार्यमाचार्याणां भुवन्ते तत्तत्कुर्वन्ते न पुनस्तज्जानन्ति यथेता एवं
भूता जवन्तीति । तद्यथा “एता इहसन्ति च दन्ति च कार्येह-
तो-विश्रामयन्ति च नरं न च विश्वसन्ति । तस्माच्छ्रेण कुल-
श्रोत्रसमन्वितेन, नार्यः इमंशानवदिका इव वजनीया ॥ १ ॥
तथा “समुद्रवीचीय चवस्वजायाः संख्याभ्रेरेव सुहृत्-
रागाः । स्त्रियः कृतार्थाः पुरुषं निरर्थकं निष्पीडिताल्लकच-
न्यजन्ति ॥ २ ॥” अत्र च स्त्रीस्वभावपरिज्ञानं कथानकमि
दम् । तथैको युवा स्वगृहाभिगम्य वैशिकं कामशास्त्रमध्य-
तुं पादलिपुत्रं प्रस्थितः । तदन्तरात्रेऽयत्तरग्रामवर्तिन्यैकया
योगिताऽऽजिह्तिस्तद्यथा सुकुमारपाणिपादशोभनाकृतिरस्य
क प्रस्थितोऽसि तेनापि यथास्थितमेव तस्य कथितम् । तथा
चोक्तं वैशिकं पत्न्या मम मध्येनागत्यं तेनापि तथैवा-
च्युपगतम् । अधीन्य चासी तन्मन्यातास्तस्या च स्नाननो-
जनादिना सम्पद्युत्तरिता विविधदायविशेषापहृतहृदयः
संस्तो हस्तेन गृह्णाति ततस्तया महता शब्देन फलस्य ज-
नागमनावसरे मस्तके पादवर्ष्मिकां प्रक्षिता । ततो लोकस्य
समाकुले एवमाचष्टे यथायं गत्रे व्रजेनादकेन मनाकु मृतः ततो
मयेदकेन भिन्न इति गते च लोके किं न्वया वैशिकशास्त्रो-
पदेशेन स्त्रीस्वभावानां किं परिज्ञानमित्येवं स्त्रीचरित्रं दुर्वि-
ज्ञेयमिति नाशक्या कर्तव्येति तथाचोक्तम् । “हृदयझाचयन्य-
त्कर्मण्यन्यगुरोश्च गृष्टेऽन्यत् ॥ अथस्तव मम चान्यत् स्त्रीणां
सर्वं किमन्यत् ॥” ॥ २० ॥

साम्प्रतमिहलोक एव स्त्रीसम्बन्धविपाकं दर्शयितुमाह ॥

अवि हृत्पदाच्छेदाए, अदृवा वरुमसं उक्ते ।
अवि ते य माजितावणानि, निवृज्जितिय स्वार्सिचण्णं च ॥
स्त्रीसंपर्को हि संसर्गिणां हस्तपादच्छेदनाय जवति । अपि
संभावने संभाव्यत एतन्मोहातुराणां संबन्धास्तपादच्छे-
दादिकम् । अथवा वर्ज्यमांसाकर्तव्यमपि तेजसाभिनाऽभिता-
पनानि स्त्रीसंबन्धनिरुक्ते जितैराजपुरुषैर्भट्टिकाणां पि क्रियन्ते
या दारिकास्तया वास्यादिना तद्विषया ह्यारोदकसंचनानि
च प्राप्यन्तीति ॥ २१ ॥ अपिच—
अणु कषणासमेदं, कंठच्छेदणं तितिवरंति ॥

इत्थ पावमेतत्ता, न य विंति पुणो न काहिंति ॥ २२ ॥
अथ कर्णनासिकाच्छेदं तथा कण्ठच्छेदं च तितिक्रन्ते
स्वशतदोषान्सहन्ते इत्येवं बहुविधां विरम्बनामस्मिन्नेव मानु-
षे च जन्मनि पापेन पापकर्मणा संतप्ता नरकातिरिक्तो वेदना-
मनुभवन्तीति । न च पुनरेतदेवं हृतमनुष्ठानं करिष्याम इति
ब्रुवन् इत्यवधारयन्तीति यावत् । तदयमेहिकासुमिका दुःख-
विरम्बना अप्यङ्गीकुर्वन्ति न पुनस्तदकरणतया निवृत्तिं प्रति-
पद्यन् इति भावः ॥ २२ ॥ किंचान्यत्—

सुनेमेतमेवमेगं, इत्थि वेदेति हु सुयकवायं ॥
एवं पि तावद्विज्ञाणं, अदु वा कम्मणा अवकरोति ॥ २३ ॥
श्रुतमुपलब्धं गुर्वदं सकाशाल्लोकतो वा एतदिति यत्पूर्वमा-
ख्यातम् । तद्यथा दुर्विज्ञेयं स्त्रीणां चित्तं दारुणः स्त्रीसंबन्ध
विपाकस्तथा चवस्वजायाः । स्त्रियो दुष्परिचारा अदीर्घ
प्रेक्षणीयः प्रकृत्या लघ्वा भवत्यात्मगीतिताश्चैत्येवमेकेषां स्वा-
क्यातं जवति लोकश्रुतिपरंपरया चिरंतनाख्यासु वा परिज्ञातं-
भवति । तथा स्त्रियं यथावस्थितस्य जावतस्तत्संबन्धविपा-
कतश्च वेदयति ज्ञापयतीति स्त्रीवेदो वैशिकादिकं स्त्रीस्व-
भावविज्ञावकं शास्त्रमिति । तदुक्तम् । “दुर्ग्राहं हृदयं य-
थैव वदन् यदपरिज्ञातगर्भं, प्रावः परेतमार्गदुर्गविषमः स्त्रीणां न
विज्ञायते ॥ चित्तं पुष्करपत्रांतरं यतरं नैकं संतिष्ठते नार्यो
नाम विपाङ्गुरैरिव वता दोषैः समं वर्धिता ॥ १ ॥ अपिच ।
“सुदु विजयासु सुदु वि, पियासु सुदु वरुपसरासु । अरुइ
माहिं वियासु य, वीसंभो नेव कायवो ॥ १ ॥ उज्जे
अंगुलीसा, पुरिसो सयसमं जीववोयमि ॥ कामे त
एण नारी, जेण न पत्ताइ दुःखाइ ॥ २ ॥ अह एयाणं पणं
सवस्स करंति वेमणस्साइ । तस्स णं करंति णवरं, जरस्
अइ चेव कामेहि ॥ ३ ॥ किंच कार्यमहं न करिष्यामीत्येव-
मुक्त्यापि वाचा (अद्वयति) तथा पि कर्मणापि क्रिययाऽ
कुर्वन्तीति निरुपमाचरति । यद्यिहा अतः प्रतिपाद्यापि श-
स्तुरेवापकुर्वन्तीति ॥ २३ ॥

सुत्रकार एव तत्स्वरूपाविकरणायाह ॥
अन्नं मेणए चित्तेति वाया अन्ने च कम्मणा अन्नं ॥
तम्हाणमहं चित्तं निजसु बहुभायाओ इत्थिओ ए वा ॥ २४ ॥
पानादोदरगमनीरण मनसाऽप्यश्विनयन्ति तथा श्रुतमात्रेण
हया विपाकदारुणया वाचा अन्यद्वापन्ते । तथा कर्मणोऽष्टा
नायस्त्रिपादयन्ति यत एवं बहुमायाः स्त्रिय इति एवं ज्ञाय
तस्मात्तासां मिथुः सानुपं श्रद्धयति तन्मृतया माययाऽस्मा
न प्रान्येत । दत्तावैशिकवत् । अत्र चैतकथानम् । दत्त
वैशिक एकया गणिकया तस्तेः प्रकरिः प्रतार्यमाणोपि तां
एवान् ततस्तथोक्तं किं मया दीनोऽन्यकवद्वाङ्मिताया जीवन्

प्रयोजनमहं त्वपरित्यक्त्याऽग्निं विशांमि ततोऽसावचोऽन्त माय-
या इदमप्यस्ति वैशिके तदाऽसौ पूर्वं सुरङ्गामुखे काष्ठसमुदायं
कृत्वा तं प्रवक्ष्य तत्रानुप्रविश्य सुरङ्गया गृहमागता । दत्त-
कोपि इदमपि चास्ति वैशिके इत्येवमसौ विश्वपन्नपि वातिकै-
श्चितायां प्रक्रिन्तस्तथापि नासौ तासु अन्नं कृतवानेवमन्येनापि न
अश्नात् इत्यमिति । १४ ॥ किंचान्यत्—

युवती समणं ब्रूया विचित्रलंकारवत्यागणि परिहिता ॥

विरता चरिस्मद् रुक्मं धम्ममाङ्कवणे जयंतारो ॥ १५ ॥

युवतिरभिनवयौवना स्त्री विचित्रवस्त्राङ्कारवितृपितशरीरा
मायया ध्रमणं ब्रूयात् । तद्यथा । विरताहं गृहपासात्त्र ममा-
नुकूलो भर्ता महो चासौ न रोचते परित्यक्ता चाहं तेनेत्यत-
श्चरिष्यामि धर्ममाचक्षणेति अस्माकं हे भयनातरयाहमेवं
दुःखानां भाजनं न भवामि तथा धर्मेमावेदयति ॥

किंचान्यत्—

अनु सावित्रा पवाणं, अहमसि साहमिणी य समणाणं ।

जनुकुञ्जे जह उपज्जोऽ, संवासे वि दु विसि एज्जा ॥ १६ ॥

अथवा ऽनेन प्रवादेन व्याजेन साध्वन्तिके योपि दुष्पसेत ।
यथाहं श्राविकेति कृत्वा युष्माकं ध्रमणानां साधर्मिणीत्येवं
प्रपञ्चेन नेद्रीयसी कृत्वा कृत्वा दत्तकमिव साधुं धर्माङ्गशयति
पतदुक्तं जवति योपित्साध्विष्यं द्रव्यचारिणां महते ऽनर्थाय
तथाचोक्तम् “तज्ज्ञानं तच्च विज्ञानं तत्तपः स च संयमः । सर्व-
मेकपदे ऋषे सर्वया किमपि स्त्रियः १” अस्मिन्नेवायं दृष्टान्त-
माह यथा जातुयः कुम्भो ज्योतिषोऽग्निः समीपे व्यवस्थित उप-
ज्येति त्वैतीं विशीयते च त्वेत्येवं योपितां संवासे साध्विष्ये विज्ञा-
नन्यास्तां तावदितरो योऽपि विदितव्योऽसावपि धर्मानुष्ठाने
प्रति विष्यदेत शीतव्रतविहारी जवेदिति । १६ ।

(१) एवं तावत्स्त्री साध्विष्ये विपाकान् प्रदर्श्य
तत्संस्पर्शजं दोषं दर्शयितुमाह—

जनुकुञ्जे जोऽ उग्रगृहे, आमुजितत्तेण समुवयाह ।

एवि त्रिययाहिं अणगारा, संवासेण पासमुवयंति ॥ १७ ॥

यथा जातुयः कुम्भो ज्योतिषाग्निनोऽपगृहः समादिङ्गितोऽग्नि-
ततोऽग्निना भिमुख्येन संतापितः क्रिपे नाशमुपैति छवीभूय
चिनश्यत्येवं स्त्रीभिः सार्धं संयसेन परिरज्जेनानगारा नाश-
मुपयाति संवया जातुयकुम्भजम् । व्रतकाग्नियं परित्यज्य
संयमशरीराद्भ्रज्यति । १७ ।

कुर्वन्ति पावणं कम्मं, पुट्टा वेगे व माहिमु ॥

नोहं कोरमि पार्वति, अंके माऽण्णी ममे सत्ति ॥ १८ ॥

तासु संसाराभिष्वङ्गिणीष्वभिसत्ता अवधौतैहिकामुष्मि-
कापायाः पापं कर्म मैयुनसेवनादिकं कुर्वन्ति विदधाति । परि-
भ्रष्टाः सदनुष्ठानादिकं केचनोत्कटमोहा आचार्यादिना चोद्य-
माना एवमाहुर्वक्ष्यमाणमुक्तवन्तः । तद्यथा नाहमेवंभूतकुत्र-
प्रमूतः एतद्वर्ग्य पापेषां पापेषादानहृतं करिष्यामि ममेवा दुहि-
तृकृत्या पूर्वमङ्गशायिनी आसीत् तदेवा पूर्वाभ्यासेनैव
मय्ययमाचरति न पुनरहं विदितसंसारस्वनावः प्राणाल्यये-
ऽपि व्रतमङ्ग विधास्य इति ॥ किंच—

बाव्रमस मंदर्यं वीजं, जं च कर्म अवज्जाणं जुज्जो ॥

जुगुणं कोऽ से पावं, पूणकामो विसन्नेमी ॥ १९ ॥

बाव्रमस इहस्य रागद्वेषादुत्तितस्यापरमापदंश एतद्विचितीय-

मायमङ्गत्वमेकं तावदकार्यकरणेन चतुर्व्रततज्ज्ञो चितीयं त-
द्वपन्ननेन भूयावादः । तदेव दर्शयति यत्कृतमसदाचरणं ज्ञयः
पुनरपरेण चोद्यमानोऽपज्जानीतेऽपव्रतपि नैतन्मया कृतमिति स
एवं नूतोऽसदनुष्ठानेन तद्वपन्ननेन च द्विगुणं पापं करोति ।
किमर्थमपव्रतनीत्याह । पूजनं सत्कारपुरस्कारस्तत्कामस्तदभि-
ष्टार्थो न मे शोके अवर्णवादः स्मादित्यकार्यं प्रचोदयति । विप-
क्षोऽसंयमस्तमपि तु शीघ्रमस्येति विपक्षेपी । किंचान्यत् ॥

संज्ञोकाणि जमणगरं, आयागयं निमणेणोपाहुं मु ॥

वर्त्यं च ताय पायं वा, अन्नं पाणं पणिगहं ॥ २० ॥

संज्ञोकाणीयं संदर्शनीयमाकृतमित्तं कंचनानगरं साधुमात्म-
नि गतामात्मगतमात्मइमित्यर्थः । तदेवं नूतं काश्चन स्वैरिण्यो
निमन्त्रेण निमन्त्रणपुरःसरमाहु रक्तवत्यः । तद्यथा हे शायिन !
साधो ! वस्त्रं पात्रमन्यदा पानादिकं येन केनचिद्भवतः प्रयोजनं
तदहं भवत सर्वं ददामीति मद्विद्वद्गमालय प्रतिगृहाण त्वमिति
उपसंहारार्थमाह ॥

णीवारमेवं जुजेज्जा, एो इच्छे अगारमगंतुं ॥

वच्छे विसयपामहिं, मोहमावज्जो पुणो मंदि ॥ २१ ॥

एतद्योपितां वस्त्रादिकमामन्त्रणं नीवारकल्पं नुच्येत जनीयात्
अथाहि नीवारेण केनचिद्भूयविशेषेण सूकरादिवैशमा-
नीयते एवमसावपि तेनामन्त्रेण वशमानीयते अतस्तं नेच्छे
दगारं गृहं गन्तुम् । यद्विहा गृहमेवावर्त्तो गृहावर्त्तो गृहं भ्रम-
स्ते नेच्छेत् नाभिगच्छेत् । किमिति यतो बद्धो वशीकृतो विप-
या एव शब्दादयः पाशा रज्जुवन्धनानि तैर्वक्षः परवशीकृतः
स्नेहपाशानपत्रोऽयितुमसमर्थः सन्मोहं चित्तव्याकुलत्वमाग-
च्छति । किं कर्तव्यमुद्यो भवति पौनःपुन्येन मन्दोऽङ्गो जम
इति । उक्तः प्रथमोद्देशकः । संप्राप्तं चितीयः समारज्यते । अ-
स्य चायमनिर्वाणः इहानन्तरोद्देशकः स्त्रीसंतवाचारिवस्व-
जनमुक्तं स्वव्रितशरीरस्य या अवस्था इहैव प्रादुर्भवाति
तत्कृतकमवस्थां तदिह प्रतिपाद्यते इत्यनेन संबन्धेनायात-
स्योद्देशकस्यादिमसूत्रम् ॥

ओए भया ए रजेज्जा, जोगकामो पुणो विरज्जेज्जा ॥

जोगे समणाण सुणहं, जहं जुंजंति जिक्खुणो एणो ? ॥

अस्य चानन्तरं परस्परसूत्रसंबन्धो वक्तव्यः । स चायं संब-
न्धो विषयपक्षैर्मोहमागच्छति । यतोऽत श्रोज एको राग-
द्वेषवियुतः स्त्रीषु रागं न कुर्यात् । परस्परसूत्रसंबन्धस्तु सं-
ज्ञोकाणीयमनरां दृष्ट्वा च यदि काचिदोपि साधुमशाना-
दिना नीवारकल्पेन प्रतारयेत्तत्रैव सन्न रज्येतेति तत्रैजो
छयतः परमाणुजिवतस्तु रागद्वेषवियुतः स्त्रीषु रागादिहैव
वक्ष्यमाणनीत्या नानाविधा विरम्भना जवन्ति तत्कृतं कर्म
व्यस्तद्विपाकाच्चासुत्र नरकादौ तीव्रा वेदना जवन्ति यतोऽत ए-
तन्मत्या भावैजः सन् सदा सर्वकाळं वाऽनर्थखनिषु स्त्रीषु न
रज्येत । तथा यद्यपि मोहोदयात् भोगानिवापी जवेत्तथाप्ये-
हिकामुष्मिकापायान् परिगणय्य पुनस्तान्त्र्यो विरज्येत । एतदु-
क्तं जवति कर्मोद्गाताप्रवृत्तमपि चित्तं ह्येषादिदयपयोशोचनया
ज्ञानाङ्गुलेन निवर्तयेदिति । तथा श्राम्यन्ति तपसा खिद्यन्तीति
ध्रमणास्तमापि भोग इत्येतच्चतुष्टयं यूयम् । एतदुक्तं भवति गृह-
स्यानामपि भोगा विरम्भनाप्राया यतीनां तु जोगाः इत्येतदेव
विरम्भनाप्रायं किं पुनस्तत्कृतावस्था । तयाचोक्तं मुहं शिर-
इत्यादि पूर्ववत् । यथा यथा च भोगानि केऽपुष्टयमाणा भिक्क-

वो यतयो विमम्बनाप्रायात् लुञ्जने तथेहिंशकमूत्रेणैव मस्यमा-
णेनोत्तरत्र महता प्रशयेन दर्शयिष्यामि । अन्यैरप्युक्तम् ।
“ कृशः काणः खञ्जः श्रवणरहितः पुच्छविक्रमः कुथा कामो-
ज्जाणैः पिच्छकपाशाद्वितगतः । वृणः पृथङ्निधैः कुमिकुञ्ज-
शतैराविव्रतनुः क्षुनीमन्वेति श्वा हनमपि च हस्येव मदनः ॥ ”
(८) जोगिनां विमम्बनां दर्शयितुमाह ॥

अहं तं तु चेदमावन्न-मुच्छितं निवस्तु काममतिवहं ॥
पक्षिजिदिगाणं तो पच्छाः पादुच्छदमुच्छिपहान्ति ॥ १ ॥
अथेत्यानन्तर्यायः । तुशार्थो दिशोपगार्यः स्त्रीसंस्तवादनन्त-
रं जिह्वा साधुं जेदं शीघ्रमेदं चारित्रस्वव्रतनामपन्नं प्राप्तं सन्तं
स्त्रीषु मस्तिष्ठतं गुरुमनुपपन्नं तमेव विनिशति । कामेपिविचग-
नान्तरुपेण मंत्युर्मेनसो वा वनेनं प्रत्युत्तिर्यस्यासौ काम-
मतिवर्तः कामानिवापुक्त इत्यर्थः । तमेवंततं परिभिद्य मद-
च्युपगतः श्वेतकृष्णप्रतिपक्षां मद्भ्रशक इत्येवं परिज्ञाय यदि
वा परिज्ञाय परिसार्यामसाकृतं चोद्योयति । तथया मया
तय लुञ्जितशिरसो जह्ममज्ञाविव्रताया दुर्गन्धस्य जुगुप्सनीय-
कज्ञावज्ञावस्तिस्थानस्य कुञ्जशीघ्रमर्यादावज्ञाधमनादीन् परि-
त्यज्यास्मादुत्तस्त्वं पुनरकिंचिकर इत्यदि भक्तिवा प्रकुपि-
तायास्तस्या असौ विषयमुच्छिष्टतस्तस्यापनर्था पदयोनि-
पतितः । तथा चोक्तम् । “ व्यनिन्नकोसरवृहद्विरसश्च
सिंहा नागाश्च दानमदराजिह्वरैः कपोदैः । मेधाविनश्च पुरु-
षाः समरे च शूराः स्त्रीसन्निधौ परमकापुरुषा जवन्ति ”
॥ १ ॥ ततो विषयेष्वेकान्तेन सूच्छित इति परिक्रान्तापक्ष-
त्पादं निज्याचरणमुच्छ्रयैर्विकल्प श्रमैर् शिरसि प्रपन्ति ता
मयत्येवं विमम्बनां प्रायन्तीति ॥ २ ॥ अन्यच्च-

जहं केसिआणं मणं निजखु, णो विहरे सह णमित्थिए ।
केमाण विहं लुंविस्सं, नत्तय मणं चरिज्जासि ॥ ३ ॥
केशाः विद्यन्ते यस्याः सा केशिका णमिति वाक्यालंकारे ।
हे निजो ! यदि मया स्त्रिया ज्ञाययां केशावस्या सह नो विहरेस्त्वं
सकेशया स्त्रिया ज्ञागां लुञ्जानो ग्रीवां यदि वहसि ततः केशा-
नप्यहं त्वत्सङ्गमाकाङ्क्षिणीं लुञ्जित्याप्यपनेष्यामि । आस्तां
तावद्वंकारादिकमित्यपि शब्दार्थः अस्य चोपपन्नार्थत्वाद्-
न्यदापि चुकरं विदेशगमनादिकं तत्सर्वमेहं करिष्ये स्वं पुनर्न
मया रहितो नान्यत्र चरः । इदमुक्तं भवति मया रहितेन भव-
ता कृष्णमपि न स्यातश्चेतत्तद्वदेहं जवन्तं प्रार्थयामि अहम-
पि यद्भवनादिशतं तत्सर्वं विधास्य इति ॥ ३ ॥
(९) इत्येवमतिपरिदर्शितश्चमनजननरपापान्तकैराज्ञापैर्विश्र-
मनित्या यत्कुर्वन्ति तदर्शयितुमाह ॥

अहं णं स हंदि उव्वज्जप्पो, तो पेमंति तद्दा जणहिं ।
अज्ञाउज्जेदं पेहेहिं, वग्गुपझादं आहराहिं ॥ ४ ॥
अथेत्यानन्तर्यायः णमिति वाक्यालंकारे विश्रमनाज्ञापानन्तरं
यदासौ साधुर्मदनुक्त इत्येवमुपपन्नो जवन्त्याकारैरिङ्गितै-
श्चेष्टया वा मद्भ्रम इत्येवं परिक्रान्तो जवन्ति तानिः कपटना-
टकानायाकानिः स्त्रीभिस्तं वस्तुसंनिधायपरिक्रान्ताद्युत्तरकावे
तथाभूतैः कर्मकरव्यापारैरपराधैः प्रेषयन्ति नियोजयन्ति ।
यदि वा तथाभूतेरिति विद्वत्संयोग्यैर्यापारैः प्रेषयन्ति तानेव
दर्शयितुमाह । अज्ञातुमुच्छ्रितं येन तदज्ञातुमुच्छ्रितं पिप्पल-
कादिशस्त्रं (पेहादिहस्ति) प्रकृत्य निरुपय ज्ञस्येति येन पिप्प-

लकादिना वक्ष्येन पात्रादमुवादि क्रियत इति तथा वल्गुनि शोभ-
नानि फलानि नारीकेरादीनि अज्ञातुकानि वा त्वमाहरानयेति ।
यदि वा वाक्फलानि च धर्मकथारूपाया व्याकरणादिव्याख्या-
नरूपाया वाचो यानि फलानि वल्गादिवाज्ररूपाणि तान्याहरेति
॥ ४ ॥ अपिच ॥

दारुणि माग पागाए, पज्जोउ वा जविस्सती राओ ।
पाताणि य मेरयावेहि, एहिं तांमेपिहओ मदे ॥ ५ ॥
यथा दारुणि काष्ठानि शाकं पक्ववस्तुज्ञादिकं व्रणशाकं
तथाकार्यं किंचिद्व्रण/कायैति पात्रस्त्वज्ञातमोदकादिकमिति
रात्रौ रजन्यां प्रयोतो वा जविष्यतीति कृत्वा अतो अटवी
तस्मादाहरेति । तथा पात्राणि पतद्गुहादीनि रञ्जयन्नेष्य येन
सुखेनैव भिक्षाटनमहंकरेमि । यदि वा पादावज्ञातकादिना
रञ्जयेति । तथा परित्यज्यापरं कर्म तावद्व्यागच्छ मे ममपृष्ठ-
मुपाकृत्येन मर्दय वाधते ममाङ्गमुपविधया अतः संहारय-
पुनरपरं कार्यशेषं करिष्यसीति ॥ ५ ॥ किंच—

वत्याणि य मे पकिवेहेहिं, अन्ने पाणं च आहरा हिंति ।
गंधं च रओहरणं च, कामगंधं मे मणुण जाणाहिं ॥ ६ ॥
वल्गाणि च अथरानि मे मम जीर्णानि वर्तन्तेऽतः प्रत्यु-
क्त्वात्यानि निरुपय यदि वा मलिनानि रजकस्य समर्पय
मनुपात्रं वा स्त्रीपकादिभ्यामप्युपेक्षस्वेति । तथा अन्नपा-
नादिकमाहरानयेति तथा गन्धं काष्ठपुष्पादिकमग्नौ वा हिर-
ण्यं तथा शोभनं रजोहरणं तथा लोचं कारयितुं महमशक्ते-
त्यतः काश्यपं नापितं मच्छिरां मुक्कनाय श्रमणलुजानीहि
येनाहं बृहत्केशानपनयामीति ॥ ६ ॥

किंचान्यन्त-

अटु अंजणिं अलंकारं, कुकुरयं मे पयच्छाहिं ॥
लोक्कं च लोक्कुकुरयं च, वेणुपझासियं च गुडियं च । १ ।
कुहं तगरं च आगहं, संपिहं सम्म लोसिरेणं ।
तद्धं मुहंजिजाण, वेणुपझादं सन्निधानाण ॥ ७ ॥
अथ शब्देधिकारात्तरप्रदर्शनाथः पूर्वविद्धस्थोपकरणान्यधि-
कृत्याभिहितमधुना गृहस्थोपकरणान्यधिकृत्याभिधीयते तद्यथा
(अंजणीमिति) अंजणिनां कज्जाधारचूतानां नलिकां मम प्र-
यच्छस्वेत्युत्तरत्र क्रिया । तथा कटकंकयुरादिकमलंकारं वा तथा
(कुकुरयति) खुलुणकं मे मम प्रयच्छ येनाहं सर्वाहङ्कारविनू-
पिता वीणाविनोदनेन भवन्तं विनोदयामि । तथा लोचं च लोचकुकु-
मं च । तथा (वेणुपझासियं) वंशात्मिका स्तं शृणुष्वल्क-
काष्टिका सा दत्तेवोमहस्तेन प्रगृह्य दक्षिणहस्तेन वीणावध-
द्यते । तथोपपद्युटिकां तथातृतामानय येनाहमस्मिन्प्रयैवना
भवामीति ॥ ७ ॥ तथा (कुहमित्यादि) कुहमुपपन्नकुहं तथा
उगरं तगरं च यत्तं द्वे अपि गन्धिकद्वयं पतत्कुष्ठादिकमुशारे
ण वीरणामूत्रेन संपिष्टं सुगन्धं जवन्ति यतस्तत्तया कुरु तथा
तैवं लोचकुकुमादिना संसृष्टं मुखमाश्रित्य (निजपति) अ-
न्यङ्गाय होकस्य । पतत्कुलं जवन्ति । सुवाच्यङ्गायं तथाविधं
संसृष्टं तैवमुपहारं येन कान्युपेतं मे सुखं जायेत (वेणु-
पझादिति) वेणुकायाणि करणकपटिकादीनि सन्निधिः स-
न्निधानं वल्गादिव्यवस्थानं तदर्थमानयेति ॥ ७ ॥

किंच—

नंदी चुमगादि पाहाराहिं, उचोवाणहं च जाणाहिं ॥
सत्यं च सूचच्छेजाण, आणीलं च वत्थयं रयावेहिं ॥ ८ ॥

सुफणि च सागपागाए आमवगा ईदगाहरणं च ।

तिव्रगकरणमिजममगां सिमुमे विहूणयं विनाणेहिं । १० ।

(नंदी चुसगाईति) छत्रसंयोगनिष्पादिताष्टमुक्ताचूर्णाऽ
निश्रियते । तत्रैवंभूतं चूर्णं प्रकरोति येन केनचित्प्रकारेण दश-
नयेति । तथाऽऽतपस्य वृष्ट्या संस्क्रुणाय वृत्रं तोषणार्हं च
ममागुजानीहि । न मे शरीरमभिर्विना वर्तते ततोद्भवति ।
तथा शास्त्रं द्वात्रादिकं सुपच्छेदनाय पत्राक्षच्छेदनाय दौकयस्य
। तथा वल्लभस्पर्षं परिशानाय गुहिकादिना रजस्य यथा नील-
मीपत्रीयं सामस्येन वा नीत्रं भवत्युपवृत्तार्थस्वाच्छं यथा
जवनीति ॥९॥ तथा (सुफणि चेत्यादि) सुपु सुखेन वा फण्येन
ह्लाथ्येन तक्रादिकं यत्र तसुफणिस्थ्यातिप्रतिपत्तादिकं ज्ञानजनमजि-
धीयते तच्छक्रपाकार्यमानय । तथा आमवकानि धार्वाफजानि
स्नानार्थं पिप्तापशमनायान्यवहारार्थं वा । तथेदकमन्दिह्यते
येन तदुद्गाहणं कुटवर्धनिकादि अस्य चोपवृत्तार्थस्वाच्छं
युतैतद्व्याहारणं सर्वं वा गृहोपस्करं दौकस्येति । तिव्रकः
क्रियते यथा सा तिव्रककर्णा दन्तमयी सुवर्णामिका वा श-
लाका यथा गोरोचनादियुक्तया तिव्रकः क्रियते इति । यदि
वा गोरोचनया तिव्रकः क्रियते सा च तिव्रककर्णाच्युतेति ।
तिव्रकः क्रियते पिप्यन्ते वा यत्र सा तिव्रककर्णाच्युतेति तथा-
जं सौवीरकदि शत्राका अक्षोरज्जायं शत्राका अजनश-
लाका तामाहरोति । तथा श्रीमे उष्णाभितापे सति मे मम विधु-
नकं व्यजनकं विजानीहि ॥

संभासगं च फणिहं च, सीहृष्टिपासगं च आणाहि ।

आद्रसगं च पवच्छाहि, दंतपखालाणं पवेसाहि ॥ ११ ॥

पुयफणं तंबोन्नयं, सूई सुत्तगं च जणाहि ।

कोसं यमो च मेहाए, सुपुखवगं च खारगावणं च ॥ १२ ॥

एवं संभासिकं नासिकाकेशोत्पादनं फणिहं केशसंयम-
नार्थं फल्लतकं तथा (सीहृष्टिपासगंति) वीणासंयमनार्थं सु-
गामयं कृष्णं चानय दौकयति । एवमासमतादृष्टवत् आमा-
यस्मिन् स आद्रशः स एव आद्रशोक्तं प्रच्छद द्रव्येति ।
तथा दन्ताः प्रक्षाल्यन्ते अग्रतमत्राः क्रियन्ते येन तद्वत्प्रक्षाल-
नं दन्तकाष्ठे तत्प्रदन्तिकं प्रवेशयेति ॥११॥ (पुयफणं चेत्या-
दि) पुयफणं प्रतीतं तत्सूत्रं नागवह्निद्वयं तथा सूचीं च सूत्रं
च सूत्रयं वा सूत्रं जनीहि द्रव्येति । तथा कोशामिति वार-
कादिज्ञानं तन्मोच्येहाय समाहरतत्र मोचः प्रसवणं कायि-
केशयः । तेन मेहः सेचनं तदर्थं ज्ञानं दौकय । एतदुक्तं भव-
ति बहिर्गमनं कर्तुमहमसमयो रात्रौ जवाद्दत्ता मम यथा रात्रौ
बहिर्गमनं न जवति तथा कुरु । एतच्चायस्याप्यधममकर्त-
व्यस्योपवृत्तं च एष्टव्यम् । तथा गुरुं तद्वत्प्राज्ञादिशोधनार्थं
तथावृत्तं तथा किंचन क्षारस्य सर्वाङ्कादिगंजनकमित्येव-
मादिकमुपकरणं सर्वमप्यानयेति ॥ १२ ॥

किंचान्यत् ॥

चंद्रावगं च करगं च, वचयरं च आउमो खण्ड ।

मगपायं च जयाए, गोरहगं च सामणए य ॥ १३ ॥

घागिं च सभिदिमयं च, चेत्रगोत्रं कुमार च्याए ।

वामं समजि आवम, आवमहं च जाण जत्तं च ॥ १४ ॥

चंद्रावकमिति देवतार्चनिकायर्थं ताम्रमयं ज्ञानमेतच्च
मगुपायं चंद्रावकत्वेन प्रतीतमिति । तथा करको जज्ञागारो

मदिराज्ञानं वा तदानयेति क्रिया । तथा वचोर्गृहं पुरीषोत्स-
गस्थानं तदायप्सन् मर्दयं खन संस्क्रुह । तथा शरा इष्यः
पात्यन्ते क्रियन्ते येन तद्वत्परं धनुस्तज्जातय मत्पुत्राय कृते
दौकय । तथा (गोरहगंति) श्वहायं वशीवर्धं दौकयति
(सामणयति) अमणस्यापत्यं आमणितस्मै आमणये त्व-
त्पुत्राय गच्छादिकृते भविष्यतीति ॥१३॥ तथा (घागिं चेत्यादि)
घादिकां मूत्रयक्कुलिकां रिफिमेन पटहकादिवादित्रवि-
शेषेण सह तथा (चेत्रगोत्रंति) वस्त्रात्मकं कंधुकं कुमार-
तृताय कुञ्जकृत्तय राजकुमाररूपाय वा मत्पुत्राय क्रीडना-
र्थमुपानयति । तथा वर्षमिति । प्रावृत्तार्थाऽयमन्यापन्नो-
जितस्य समापन्नोत्त आचमयं गृहं प्रावृत्तार्थनिवासयोग्यं
तथा जत्तं च तद्वत्प्रादिकं तदार्थायोग्यं जनीहि निरुपय नि-
ष्पाद्य येन सुखेनैवाऽज्ञातपरिकल्पितावसथादिना प्रावृ-
त्तार्थाऽसिवाहात इति । तदुक्तं “ मासैरुजिह्वा च, पूर्वेण
वयसाऽऽयुषा । तत्कर्तव्यं मनुष्येण, यस्यान्ते सुखमेधते ”
॥ १४ ॥ एवं च ।

आमंदिंयं च नवमुत्तं, पाउव्वाइ संकमट्टाए ।

अउपुत्तदोहवट्टाए—आणप्पा हवेंति दासा वा ॥ १५ ॥

मैत्रे काण्णपुत्तं वा संक्रमणार्थं पर्यटनार्थं निरुपय यतो
नाई निरावरणपादा चूमो पदमपि दातुं समर्थेति । अथवा
पुत्रे गर्हस्थे दौहदः पुत्रदौहदः अन्तर्वेनी कृत्वादावजिज्ञाप-
विशेषस्तस्मै तत्संपादनार्थं स्त्रीणां पुरुषाः स्ववशीकृता दासा
इव कयकीता इवाज्ञाया आज्ञापनीया भवन्ति । यथा दासा
अज्ञाज्ञैर्योग्यत्वादाज्ञाप्यन्ते एवं तेषां बराकाः स्नेहाशा-
वपाशिता विषयार्थिनः स्त्रीनिः संसारावतरणवीथीनिर्वा-
दिश्यन्ते इति ॥ १५ ॥

अन्यच्च—

जाए फजे ममुपप्पे, गेएहं सुवाणं अट्टवा जहाहि ।

अह पुत्तपोसिणो एग, जारवहे हवेंति उट्टावा । १६ ।

जातपुत्रः स एव फजं गृहस्थानाम्, तथाहि पुत्राणां कामत्रो
गरुत्तं तस्मात्पि फजं प्रधानं कार्यं पुत्रजन्तेति । तदुक्तम् । “ इदं
तस्मैह सर्वस्वं, सममाख्यदरिद्रयोः ! अचन्दनमनीशीरं, द्रव्य-
स्यानुत्पन्नम् ॥ १ ॥ यत्तच्छ्रपन्निकेत्युक्तं, बातेनायकमाभिषि-
हत्वा सौख्यं च योगं च, तन्मे मनसि वर्तते—” ॥१॥ यथा
लोके पुत्रसुखं नाम चित्तीयं सुखमात्मन इत्यादि । तदेवं पुत्रः
पुरुषाणां परमायुष्यकारणं तस्मिन्समुत्पन्नं जाते तद्वद्देश-
न याः विरुच्यन्ताः पुरुषाणां जवन्ति । अमुं दारकं गृहाण त्व-
महन्तु कर्मासक्ता न मे ग्रहणावसरोऽस्ति । अथ चैनं जहाहि परि-
त्यज नाहमस्य वार्तामपि पूज्याङ्गेन कुपिता सती हृते मयाऽयं
नव मासानुदरेणोदस्यं पुनस्तस्मै ज्ञानायुद्धने स्तोकात्मि फात्र-
मुद्धिजम् इति । दासदृष्टान्तस्वदेवशास्त्रेणैव सार्यं भज्ये
नादशानिष्पादनैव तथाहि दासजयात्कृद्वादशं विधत्ते
स तु स्त्रीवशगोऽनुग्रहं मन्यमानो मुदितश्च तथा देशं विधत्ते
“ यदेव रोचते मम, तदेव कुरुते प्रिया । इति वेत्ति न जाना-
ति, तस्मिन् यत्कर्तव्यसौ ॥ १ ॥ द्वाति प्राथितप्रणान् मातरं
हन्ति तन्वते ॥ किमदशाक्लिन्नं कुप्यतीक्ष्णिरन्यदितो नरः ॥
द्वाति शौचं पानीयं, पादौ प्रक्षालयत्यपि । श्रेष्ठाणामपि गृहा-
ति, स्त्रीणां वशगतो नरः ॥ ३ ॥ तदेवं पुत्रनिमित्तमन्यदा
यत्किंचिन्निमित्तमुद्दिश्य दासमिवादिशति । अथ तेषां पुत्रान्

पापितुं शीर्षं येषां ते पुत्रपौत्राणि उपलब्धानां धत्वा दस्य सर्वादेश-
कारिण एके केचन मोहोदये वर्तमानाः स्त्रीणां निदेशवर्तिना-
ऽपहसितौहकामुष्मिकापाया उभ्रा इव परवशा जारवाहा
भवन्तीति ॥ १६ ॥

किंचान्यात् ॥

राओ वि उडिया संता, दारगं च मंउवंति धाई वा ।

सुहिरमणा विंते संता, वथथोवा इवंति हंसा वा ॥ १७ ॥

रात्रावपुन्यिताः सन्तो रुदन्तं दारकं धात्रीवत् संस्थापयन्त्य-
नेकप्रकारैरुभ्रायेः । तद्यथा ॥ “ सामिउसणीगरस्स-यणक्क-
उरस्स य इत्थकप्पगिरिपट्टणसीहपुरस्स चउणयस्स भिन्न-
स्स य कुच्चिपुरस्स य कणकुञ्जआयामुहोसरियपुरस्स य ”
इत्येवमादिभिर्निरसंयदैः क्रौञ्चनक्रात्रैः स्त्रीचित्तानुवर्तिनः पुरु-
षास्तत्कुर्वन्ति येनोपहास्यतां सर्वस्य व्रजन्ति सुष्ठु-द्वीवृज्जा
तस्यां मनोतःकरणं येषां ते सुह्रीमनसो वृज्जाव्रजोऽपि ते
सन्तो विहाय वृज्जां स्त्रीवचनात्सर्वज्ञयान्यापि कर्माणि कुर्वन्ते
तथैव सूत्रायवेन दर्शयति । वस्त्रधावका वस्त्रप्रज्ञावका
हंसा इव रजका इव नवन्ति अस्य चोपलब्धानां धत्वा दस्यदपि
उदकवाहनानां कुर्वन्ति ॥ १७ ॥

किमेतत् केचन कुर्वन्तीति येनैवमभिधीयते ।

वाढं कुर्वन्तीत्याह ॥

एवं बहुदिक ए पुर्वं, जोगत्थाए जो जियावन्ना ॥

दासेमिव पेसे वा, पमुत्तूवे सण वा केई ॥ १८ ॥

एवमिति पूर्वोक्तं स्त्रीणामदेशाकारणं पुत्रपौत्रवस्त्रधावना-
दिकं तद्वहुभिः संसारामिष्यङ्गिभिः पूर्वं तथापरे कुर्वन्ति कारि-
ष्यति च ये भोगकृते कामनोगार्थमैहिकामुष्मिकापायप्रपर्या-
होच्याभिमुख्येन भोगानुकुल्येनापरा व्यवस्थिताः साधवानु-
ष्ठानेषु प्रतिपन्ना इति यावत् । तथा यो रागात्तः स्त्रीवशीकृतः
स दासवदशङ्किताभिस्तानिः प्रत्यपरेऽपि कर्मणि नियोज्यते ।
तया वागुपापतितपरवशो भुग इव धार्यते नात्मवशो नोजनादि-
क्रियाऽपि कर्तुं व्रभते । तथा प्रेम्ण इव कर्मकर इव क्रीत इव व-
चःशोभनादावपि नियोज्यते । तथा कर्तव्याकर्तव्यविवेकरहित-
तया हितहितप्रतिपरिहारशून्यत्वात् पशुनृत इव यथाहि पशु-
राहारजन्यमैषुनपरिग्रहानिष्ठ एव केवशमसावपि सद्गुष्ठान-
रहितवायुशुक्लपः । यदि वा स स्त्रीवशगो दासभुगप्रेम्णपशु-
ज्यो व्यधमत्वाच्च कश्चित्, एतदुक्तं भवति सर्वोधमत्वात्तस्य त-
त्तुदयं नास्येव येनामावुपमोयते । अथवा न स कश्चिदियुभ-
यव्रजन्वात् । तथाहि न तत्त्वप्रव्रजितोऽसौ सद्गुष्ठानरहितत्वाच्चा-
पि युष्टमत्वात्पुत्रादिपरिणोमरहितत्वात्लौकिकामात्राभिरवा-
च्चा । यदि वा पैहिकामुष्मिकानुष्ठानिनां मध्ये न कश्चिदिति ॥ १८ ॥

सांप्रतमुपसंहारद्वारेण स्त्रीसङ्कपरिहारमाह ॥

एवं तु नातु विमर्षं, संथवं संवासं च वृज्जोता ।

तज्जानिआइ मे कामा, वज्जकरा य एवमक्खाए ॥ १९ ॥

एतत्पूर्वोक्तं तु शब्दः वाक्याङ्गकारे तासु यस्थितं तासां वा
स्त्रीणां संबन्धि यच्छिद्ममुक्तं । तद्यथा । यदि स कैशया सह
रमसे तनोहं केशानप्यनयामि इत्येवमादिकम् । तथा
स्त्रीभिः सार्धं संस्तवं परिचयं तत्संवासं च स्त्रीभिः सहैकत्र
निवासं चात्यहितमनुवर्तमानः सर्वोपायभीरुस्यज्जहात् ।
यनस्तात्यां जानिर्वापत्तयैषां ते कामास्तज्जानिकामा रमणी-
संपर्कज्ञास्तथाऽप्ययं पापं वज्जं वा गुरुन्यदध-पातक्येन
पापमेव तत्करणशीला अयचकरा वज्जकरा वेत्येवमत्स्या-

तास्तीर्थैकरगणधरादिभिः प्रतिपादिता इति ॥ १९ ॥

सर्वोपसंहारयामाह ॥

एवं जयं ए से याय इह, से अप्पणं निरंमिन्ता ।

एो इत्थिणो पमुन्निकखुणो सयं पाणिणा पव्वज्जोता ॥ २० ॥

एवमनन्तरनीत्या भयहेतुत्वात्स्त्रीर्जिर्विहंसं तथा संस्तवस्त-
त्त्वापसञ्च जयमित्यतः स्त्रीभिः सार्धं संपर्को न श्रेयसं असदनु-
ष्ठानहेतुत्वात्तस्येत्येवं परिहाय स भिकुरवगतकामनोगवि-
पाके आत्मानं स्त्रीसंपर्काश्रित्य सन्मार्गेण्यवस्थाप्य यकु-
र्योत्सहशयति । न स्त्रियं नरकवीथिषायां नरपि पञ्चुं हीयता-
श्रेयते स्त्रीपशुज्यां सह संवासं परित्यजेत् । “ स्त्रीपशुपरम
कर्वाजिता शय्येति ” वचनात्तथा स्वकीयेन पाणिना हस्तेना-
वाच्यस्य (पव्विज्जोता) न संवापन्नं कुर्यात् । यतस्तदपि इ-
स्तसंवापन्नं चारित्रं शवदीकरोति । यदि वा स्त्रीपश्चादिकं
स्येन पाणिना न स्पृशेदिति । २० । अपिच ।

सुविमुच्छे ह्येसे मेहावी, परकिरिअं च वज्जए नाणी ॥

मणसा वयसा काएण, सव्वाफाससहे अणगारो ॥ २१ ॥

सुष्ठु विशेषेण शुद्धा स्त्रीसंपर्कपरिसंहाररूपतया निष्क-
लङ्का वेद्यतेनः करणवृत्तिरस्य स तथा स एवंभूतो मेधावी
मर्यादावर्ता परस्मैक्यादिपदार्था क्रिया परक्रिया तां च ज्ञानां
विदितवेद्यो वज्जेत्यपरिहृतः । एतदुक्तं ज्ञाति । विषयो-
पनोगोपाधिना नान्यस्य किमपि कुर्यात् । नाप्यात्मनः स्त्रिया
पादधावनादिकमपि कारयेत् । एतच्च परक्रियावर्जनं मनसा
वचसा कायेन वर्जयेत्तथाः हौदारिककामभोगार्थं मनसा न
गच्छति नान्यं गमयति गच्छन्तमपरं नातुजानीते एवं वाचा
कायेन च सर्वेय्योदारिके नव भेदा एवं दिव्येऽपि नव
जेदास्तत्तथाश्रद्दशभेदभिन्नमपि ब्रह्म विनृयात् । यवाच स्त्री
स्पर्शपरिहृः सोढव्य एवं सर्वानपि शीतोष्णदंशमशकतृणा-
दिपशुनापि सहेत । एवं च सर्वस्पर्शसहोऽपगाराः साधुर्नव-
तीति ॥ २१ ॥

क एवमाहेति दर्शयति ।

इच्चैव माहु से वीरे, धुअरण धुअमोहे से जिकवु ।

तम्हा अज्जत्थ विमुच्छे, सुविमुच्छे आमोक्खाएपरि व्वएज्जाः सि ।

(पाठान्तरं विहरे आमुक्खाए त्तिवमि) इच्चैवमाहुरित्या-
दि (इत्येवं यः पूर्ववन्तः तत्सर्वं स वीरो भगवानुत्पन्ननिद्व्यज्ञानः
परहितैकतत्ता आहु उक्ताः) यत एवमनो धृतमपनीतं रजः स्त्री-
संपर्कादिहृतं कर्म येन स धृतरजाः । तथा धृतो मोहो रागद्वेष-
रूपो येन स तथा । पाठान्तरं वा धृतोऽपनीतो रागमार्गो
रागपत्त्या यस्मिन् स्त्रीसंस्तवादिपरिहारात्तत्तथा तत्सर्वजग-
वान् वीर एवाह । यत पर्वतस्मात्सज्जिकुरथ्यान्मिश्रशुक्लः सु-
विशुद्धान्तःकरणः सुष्ठु रागद्वेषात्मकतः स्त्रीसंपर्केण मुक्तः
सन्मोहाशयाशेषकर्मज्ञं यावत् परि समन्तात्सयमेऽनुष्ठाने
व्रजेत्तच्छ्रेयसमार्गो गम्यान् ज्ञेयेदिति ॥ सूत्र० ॥ २ शु० ४ अ० ।
(१०) स्त्रीस्वरूपस्य स्त्रीचरित्रस्य चातिनिन्दनीयत्वम् ।

तत्र स्वरूपनिन्दा यथा—

हा अगुइसमुपपनिया, निगया जेण चेव दारेणं ।

मत्ता मोहपत्त्या, रमंति तथेव अगुइदारमि ॥ ३ ॥

हा इति खेदे अगुचिसमुत्पन्ना अपविश्रोतपन्ना येनैव द्वारेण
निर्गताः चशब्दाद्योगव्यवभाषिताः सन्वा जीवाः मोहप्रस-
क्ता विषमरक्ताः रमन्ते क्रीरयन्ति । तत्रैवाशुचिद्वारे वेदां-

समुद्रप्रसृतकुमारवादिनि । एवं शरीराशुचिर्वे सति शिष्यः
प्रत्ययति ।

किं तु ताव परकुलीरी, कइसहस्मेहिं अपरितं तेहिं ।

वविज्जइ अमुइविअं, जणपंतिमकज्जमूहिं ॥ ४ ॥

हे पुत्र्याः ! कथं तावद् गृहकृष्याः स्त्रीदेहस्येत्यर्थः अपरि-
तः तैरश्रान्तेः परिश्रममगणः स्वकार्यमूढैः स्वस्वार्थमौढ्य-
मनैः कविमद्वैतैः (जघर्णति) स्त्रीकष्टप्रवर्णनां प्रगल्भ-
मित्यर्थः वार्थने वचनविस्तारेण विस्तार्यते । किञ्चूतं जघ-
नम् अशुचिविषं परमापवित्रविवरम् उक्तं च “ चर्मस्यार्द्रं
सदाज्निम्नपानोद्गारवासितम् । तत्र मूढाः कृत्यं यन्ति प्राणैर-
पि धनैरपि ॥ ४ ॥ (तत्र प्राणैः शब्दादयः कृत्यद्वयैः धनैर्य-
स्मिन्नायम् इति)

रागेण न जाणंति, वगाया कलममस्म निष्कमणं ।

ताणं पणिंदंती, फुल्लं नीलुपुल्लवणं च ॥ ५ ॥

देशस्थे ! तीव्रकामरागेण न जानन्ति हृदये, च शब्दादन्ये
पानं कथयन्ति वराकास्तपस्विनः कलममस्यापवित्रममस्या
निर्दमनं खालु इति (ताणंति) पणं वाक्याद्भङ्गरे तज्जघनं (प-
रिणंदंतीति) परमविषयासक्ता वर्णयन्ति कथं वक्ता इवा-
यं इव उपेक्षते फुल्लं प्रफुल्लं विकसितमित्यर्थः नीलोपुल्लव-
नमिन्द्वीवरकान्तम् ॥ ५ ॥

कित्तिपमिचं वने, अमिज्जमइयं पि वचनं वारा ।

रागो हु न कायवो, विगममूले सरीरिम् ॥ ६ ॥

कियमात्रं कियप्रमाणं (वनेति) वर्णयामि शरीरे वपुषि हु
यस्मादेवं तस्माद्भागं न कर्तव्यः । स्मृत्वाभ्यवृत्तव्यामिज्जम-
स्याद्यादिवत् । किञ्चूते अमथं प्रचुरमस्मिन्निति अमेध्य-
मये गूयान्तकं इत्यर्थः । वनेस्त्वस्मात् परमापवित्रविष्टास-
मूढे (विगममुवेति) विशिष्टे रागो विगमः मनेऽङ्गराग
इत्यर्थः । तस्य मूत्रं कारणं कामासक्तानामङ्गारवतीरुपदर्शने
चाग्नप्रयत्नस्येय । यद्वा विगतो रागो मन्यतानयो यस्मात्स
विरागो वैराग्यमित्यर्थः तस्य मूत्रं कारणं काष्ठेष्टेष्टिव त-
स्मिन्विरागमूत्रे ॥ ६ ॥

किमुज्जमयसंकिण्ण, अमुइयपनुक्ते अमास यममारे ।

मेयमपुचुचरम्मी, निवेयं ववहसरीरे ॥ ७ ॥

कुमिकुलसतसंकीर्णं (असुइयमनुपवसन्ति) अशुचिके अपवि-
त्रममस्यानि (अशुक्ले) अशुके सर्वया धौतुमशक्यत्वात् ।
अशास्वते कृणं प्रतिविन्दवत्त्वात् । असारं सारवर्जितं
(मेयमपुचुचरम्मी) दुर्गन्धिप्रस्वेदमन्नविगमिनायमानं
एवंविधे शरीरे जीवा य्यनिर्वदेवैराग्यं वजत गच्छत विक्रम-
शोभापुस्येवाति ॥ ७ ॥

दंममकमगुहग, सिंहाणममे य द्वालममवहृजे ।

एयारिस्वीनत्थे, दुगुच्छणिज्जमि कोराओ ॥ ८ ॥

दन्तमन्त्र-कणमन्त्र-गुणकसिंहाणमन्त्रे चशब्दः शरीरगतनेक-
मन्त्रग्रहणसूचनार्थः । द्वालममवहृजे पताहशवीजन्ते जुगुप्स-
नीये सर्वया निच्ये वपुषि को रागः ॥

को मरुगुपणविकिरण-विच्छेदणचयणमरणधम्ममि
देहम्मी अहिंसास, कुट्टिकरणकट्टन्यमि ॥ ८ ॥

देहं शरीरे कोऽनिष्टापो वाञ्छा किञ्चने शतनपतनविकिरण
विच्छेदनचयनमरणधर्मं । तत्र शतनं कुण्ठादिनाङ्गुल्यादेः पतनं

वाह्नादेः खड्गच्छेदादिना विकिरणायं विनश्वर्यं, विध्वंसनं
रोगज्वरादिना जर्जरीकरणम्, चयनं हस्तपादादेर्देशकृत्यः
मरणं सर्वया कृत्यः । पुनः किञ्चने कुवितकठिनकाष्ठचूतं । वि
नष्टकर्कशदाहनुत्ये ॥ ८ ॥

कागमुणगाणजक्खे, किमिकुलज्जे य वाहिज्जे य ।

देहम्मि मन्थज्जे, मुसासज्जत्तम्मि को रागे ॥ ९ ॥

देहे को रागः । किञ्चूते काकश्चानयः घूकारीजपणधोत्र-
क्ये खाये कुमिकुलभक्ते च व्याधितके च मत्स्यभक्ते स्मशान
जक्ते च ॥ ९ ॥

अमुइ अमिज्जपुणं, कुणिमकमेवरकुनियपरिसवंति ।

आगंनुयमेउविअं, नवजिह्वमसायं जाणे ॥ १० ॥

अशुचि सदाऽविशुद्धमन्थपूर्णं विष्टाभूतम् (कुणिमकमेवर
कुनीति) मांसशरीरहृदयगृहम् (परिसवंतीति) परिस्र-
वत् सर्वतो गच्छत् आगन्तुकसंस्थापितं मातापित्रोः शोणितशु-
क्रपुङ्गवैर्निषादितं नयच्छिउं नवरन्ध्रेपेतम् । अशादवतम-
स्त्रिरम् । एवंविधं वपुस्यं जानीहीति ॥ १० ॥

पिच्छमि मुहे सतिज्जयं, मविमेमं राएण अहरेणं ॥

सकमकयं सवियारं, तराच्छिउं जुवणत्थीए ॥ ११ ॥

(जुवणत्थीएति) यौवनस्त्रियास्तस्मिन् मुखं तुल्यं नरकतु-
ल्यं साधुसंयमनूपविषयार्थं त्वं पश्यसि नन्दिपणशियाहंश-
कस्थूलज्जसतीर्थकवत् किञ्चूतं सतिज्जकं समुपकुम् सवि-
शेषं कुहुमकज्जत्रादिविशेषसहितं केन सह रागेण ताम्भ-
वादिगरवता अधरेणोष्टेन सह सकदात्मसर्वोक्तिणसहितम्
सविकारं भूचेष्टासहितं यथा तपस्विनामपि मन्यविकारजन-
कं तरजे चपटे काकोचनवत् अङ्गिणी यत्र तत्तराङ्गि इति
पिच्छमि वाहिरमर्द्धं, न पिच्छसी उज्जरं कल्लिममसत्तम् ।

मोहेण न ज्यतो, सीसपन्निकं जियं पियामि ॥ १२ ॥

एवं त्वं बहिर्मूढं बहिर्भागे मगारितं पश्यसि सरागदृष्ट्या वि-
शोकयसि न पश्यसि अन्धवन्न विशोकयसि (उज्जरंति)
मध्यगतं कुचेष्टा कुर्वन् (सीसपन्निकं) कजियपियसि (मस्त
कघटीरस्तमपवित्रं पिबसि पानं करोषि सुम्बनादिप्रका-
रेणति ॥ १२ ॥

सीसपनी निग्गाअं, जं निट्ठहसी पुण्णुअसी जं च ।

तं चेव रागरत्तो, मूढो अइमूच्छिउं पियसि ॥ १४ ॥

मस्तकोद्वापवित्ररसं यन्निष्ठं नयासि मूलतयसि जुगुप्ससं
कुत्सां करोषीत्यर्थः । यच्च त्वं तदेवरागरत्तो विषयासक्ता मूढो
महामोहं गतः अतिमूच्छितः तीव्रगृहि गतः पिबसि ॥ १४ ॥
पूइयमिज्जिज्जिअं, पूइयनामं च पूइदेहं च ।

पूइयजिह्विज्जिअं पुइयचम्मेण ये पिण्णं ॥ १५ ॥

पूतिकदीर्घकपात्रं दुर्गन्धिमस्तककर्पूरं पूतिकतासमपवि-
त्रनासिकं पूतिदेहं दुर्गन्धिगात्रं पूतिकजिह्विज्जिअम् अपवि-
त्रशुविचरकुर्वितरं पूतिकचम्मेणा अशुभाजितेन पिबन्
नियन्वितम् ॥ १५ ॥

अंजणगुणमुविशुद्धं, न्हाणव्वट्ठणगुणेहि मुकुमासं ।

पुण्णुमीसियकेशं, जणइ बाहसस तं रागं ॥ १६ ॥

अञ्जनगुणमुविशुद्धं तत्राञ्जनं शोचनकज्जं गुणा नाक-
गोफणकग्रासिकद्वयस्तैः सुष्ठु विशुद्धमत्यथोज्ञायमानं

स्नानोर्ध्वतनगुणैः सुकुमारम् । तत्र स्नानमनेकधा क्लृप्तं
मुत्तनं पिष्टिकादिना भोजनोत्तरं गुणा धूपनादिप्रकाराः यदा
स्नानोर्ध्वतनगुणैः गुणास्तेष्वुत्तमं गतं पुष्पमिश्रितं केशमने-
ककुसुमवासितकुन्तलमेवंविधं तन्मुखं मस्तकं शरीरं वा
वाद्यस्य मन्मथकेशवाणविधत्वेन सदसद्विवेकविकलस्य
जनयति उत्पादयति रागं मन्मथपारवश्यं येन गुर्वादिमपि
न गणयति नन्दिसेनापादवृत्तिमुत्पादयन् ॥ १६ ॥

जं सीमपूत्रो जित् य, पुष्पाई जणति मंदविद्या ॥ १ ॥

पुष्पाई चित् ताई, सीमस्स य पुरयं सुणह् ॥ १७ ॥

मन्दविज्ञाना मन्मथग्रहप्रथिवीकृताः (जंति) यानि पुष्पाणि
कुसुमानि शीर्षपुरको मस्तकाभरणमिति जणन्ति कथयन्ति
पुष्पाण्येव तानि शीर्षस्य पुरकं शृणुत यूर्यमिति ॥

मेओवमायरमिया, खेओ सिमणए य बुजए यं ।

अह सीसपूत्रो जे, नियमसरीरमि साहीणो ॥ १८ ॥

मेओऽस्थिरुत्त वसायस्मा चशब्दोऽनेकशरीरान्तर्गताय-
वग्रणार्थः । रसिका वणाद्युत्पन्नाः (खेओति) कण्ठमुखरं-
भा (सिमणएति) नासिकाद्वयेष्वा (एयंति) वर्चस्कमेतन्मे-
दादिकं (बुमपयं) कृपयं मस्तकं प्रकोपयन् । अथ शीर्षपु-
रको (जे) जवतां निजकशरीरे स्वाधीनः स्वायत्तो वर्तते ॥ १८ ॥
सा किर दुष्पणिपूरा, वचकुर्मी दुष्पया नवचिउडा ।

उत्कर्णयविशिंता, वाद्यजणो अमुच्चियं गिच्छो ॥ १९ ॥

सा वर्चस्ककुटी विष्टाकुटीरिका (किरति) निष्ठये दुष्पति-
पूरा पुरयितुमशक्येत्यर्थः । किन्तु द्विपदा नवचिउडा उत्क-
टाण्यविशिंता तीव्रदुर्गन्धव्याता एवविधा शरीरकुटी वर्तते । तां
च वाद्यजनां मूर्खश्रेकः अतिमूर्खितं यथा स्यात्तथा गुह्यं लप-
टवं गतः ॥ १९ ॥

कथं गुरु इत्याह—

जं पेमरागरत्तो, अवयासेऊण गृहमुत्तोअं ।

दंतमञ्चविक्रणंगं, सीमयकिंजियं पियसि ॥ २० ॥

यस्मात्प्रेमरागरक्तः कामरागप्रथिवीकृतो लोकः (अवयासे-
ऊणति) अवकाश्य प्रकारेण प्रकटीकृत्येत्यर्थः (गृहमुत्तो-
अंति) अपवित्रं रामाजगं पुच्छिहं वा जुगुप्सनीयं दन्तानां
मदाः पिष्टिका दंतमवस्तन सह चिक्रणाङ्गं चिगचिगायमान-
मङ्गं शरीरमात्रिङ्गय च शीर्षघटीकाक्षिकं कणाक्षकपर्णखटुर-
सं चुम्बनादिप्रकारेण (पियसंति) पिवसि अनुभवत घुण्ट-
यस्थनः ॥ २० ॥

दंतमुशस्त्रेमु गहणं, गयाणमंमे य मसयमीयाणं ।

वाद्येमु य चमरीणं, चम्पनहं दीवियाणं च ॥ २१ ॥

गजानां दन्तमुशस्त्रेषु (गहणंतीति) ग्रहणमादानं लोकानां
वर्तते । मांसं चशब्दादस्यष्टङ्गादौ दशकमुगाणां ग्रहणं वर्तते ।
चमरीणां वाद्येषु ग्रहणं द्वीपिकानां चित्रकल्याणादीनां चम्पनखे
ग्रहणं चशब्दादनेकतिरश्चामनेकावयवग्रहणं वर्तते । को जायः
यथा गजादीनां तिरश्चां दन्तादिकं सर्वेषां भागाय जवति तथा
मनुष्यावयवो न जोगाय भवति पश्चादतः कथ्यतेऽननादौ
जिनधर्मो धियेय इति ॥ २१ ॥

पूयकाए य इहं, चवणमुहे निचकात्रवीमन्थो ॥

आइक्खयमु सन्नावं, किम्भिमि गिच्छो तुमं मूह ॥ २२ ॥

इह पुनिककाये अपवित्रवपुषि च्यवनमुखे भरणसन्मुखे नित्य-

कात्रविश्वस्तः सदा विश्रामं गतः (आइक्खयमुत्ति) आख्या
हि कथय सद्भावो हाई (किम्भिमिति) कस्मादसि गृहस्त्वं
मूढो मूर्खः यदा हे मूर्ख यदा हे मूढ प्रवद चदशमुवादिचत ॥ २२ ॥

दंता वि अकज्जकरा, वाद्या वि विवध्माएवीजत्त्या ।

चम्मं पिय बीजत्थं, जण किं तमिनं गत्रो रागं ॥ २३ ॥

दन्ता अपि अकार्यकरा वाद्या अपि विवध्मानाः सर्पवन्
बीजत्सा जयंकराः चर्मापि च बीभत्सं जण कथय किं
(तमिसि) तमिस्र शरीरे (तमिसि) त्वं रागं गतः ॥ २३ ॥

सिंजे पित्ते मुत्ते, गूहम्मि य वमाइ दंत कुन्नीमु ।

जणसु किमर्थं तुज्जं, अमुइमिवि वड्ढिओ रामो ॥ २४ ॥

(सिंजेति) कर्के पित्तमायुषि मूत्रे प्रवृत्तये गूये विष्टायां
(वसाइति) वसायाः (दन्तकुन्नीमुत्ति) दन्तनाजने यदा
मकारोऽशङ्कणिकः दन्तकुन्नां यदा (दंतकुन्नीमुत्ति) दन्तासु
जण कथय किमर्थं तवाशुचावपि वर्द्धितो रागः ॥ २४ ॥

जंयट्टियामु ऊरु, पडिट्टिया तट्टिया कमीपिट्ठी ।

कानियट्टियेड्डियां, अडागरमपिट्ठिअट्टीणी ॥ २५ ॥

(जण्टियामुऊरुति) जंटास्थिकयोरुहप्रतिष्ठितौ स्यापितौ
यदा जंटास्थितयोरुह भवतः (पडिट्टियां) अत्रायं पदस्य
मन्थः तयोर्ह्वोः स्थिता तस्थिता कटिः श्रोत्रिर्भवति कट्यां
प्रतिष्ठिता स्यापिता (पिट्ठिति) पृष्ठिर्भवति कट्यास्थियेष्टि-
तानि अष्टादश १८ पृष्ठस्थीनि जवन्ति शरीर इति ॥ २५ ॥

दो अच्चि अट्टियाइ, सोझम गीवट्टियामुण्येयवा ।

पिट्ठिप्पड्डियाओ, वारम किञ्च पंमुव्री हुंति ॥ २६ ॥

द्वे अष्टस्थिनी जवन्तः पोरुश श्रोत्रास्थीनि ज्ञातव्यानि पृष्ठ
प्रतिष्ठिताः द्वादश किञ्चेति प्रसिद्धं पंगुव्यो भवन्ति ॥ २६ ॥

अट्टिय कटिणे मिरन्हा, रूवंधणे मंसचम्ममेवम्मि ।

विट्ठा कोट्टागारे, को वच्चरो व मे रागो ॥

अस्थिभिः (कटिणे) कटिने यदा कटिनानि अस्थिकानि
यत्र तत्तथास्मिन् सिराश्चस्नानां बन्धितराणां बन्धनं यत्र
तत्तथा स्मिन्, मांसचर्ममेव विष्टाकोट्टागारे वर्चस्कप्रदो-
पमे केवधरे रे जीव तय को रागः ॥ २७ ॥

जह् नाम वचकुवो, निचं जिण्णि २ जणंतकायकट्ठी ।

किमिण्हं गुल्लमुवायइ, सो ण्हं य पूयं वहइ ॥ २८ ॥

यथेति दृष्टान्तोपदर्शनं नामेति कामशमनत्रणे संज्ञावेन वा
(वचकुवोति) वर्चस्कूपो विष्टान्तकूपो भवति किन्तुतः
मिणिजिण्णोतिशब्दं (जणन्तीति) भणन् नृणां कथयन् काक-
कविर्वायससंग्रामो यत्र स जिणिजिणित्यभणत्ताकाकविः क्रिमि-
कविर्वाणोवहङ्गुनिः सुसुप्तयेत्यं शब्दं करोतीति सुल्लमुवायते
श्रोतंतिशब्दः रेलुक्कैः पुनिकं परमदुर्गन्धं वहाति स्त्रयति इत्यर्थः
यथा विष्टाकूपः तथेदमपि शरीरं ज्ञातव्यं मृतावस्थायां रोगा-
द्यवस्थायां वर्तते ॥ २८ ॥

अथ शरीरस्य शवावस्थां दर्शयति गाथावधेण ।

उत्फ्यनयणं खगमुहं, विकट्टियं विष्णन्नवाहुज्जं ।

अंनविकट्टियमावं, मीसयमी पागकीयोरं ॥

जिणि जिणि जणंत सई, विसपिण्यं सुल्लमुज्जितमंमानं ।

मिसि २ मिसंत किमियं, थिवि थिवि थिवि अंतवीजच्छं ॥

पागमिणं पशुश्रियं, विगराजं मुक्त संविशयाय ।

परिधे निवेद्यणयं, मरीरमेयारिमं जाण ! ३१ ।

उद्धूतं निष्कासितं काकादिभिरन्येनोचने यस्य शयस्य यस्मिन् यस्माच्च तद्धूयनयनं खगमुखैर्विद्वद्भुतैः (विक्रियति) विकर्तितं विशेषेण कर्तितं पाठितं खगमुख-विकर्तितम् विप्रकीर्णं अवकीर्णं विरञ्चिन्त्यर्थः (बाहुवचनं) बाहु प्रविष्टौ यस्य शयस्य तत् प्रकीर्णबाहुः (अंतर्विक्रियमाश्रितं) विकर्पिताश्चमात्रं श्रमादादिभिरिति (सीस घमियाघमिति) प्रगट्या शीर्षघटिकया तुम्बुलिकया घोरं रौ-डम् ॥ १९ ॥ (भिणिज्जिणीति जर्णतन्ति) धातूनामनेकाथे-त्वात्पुण्यमानः जिणिज्जिणीति शब्दो यत्र तत् भिणिज्जिणि-ज्जणञ्चञ्च मत्क्रिकादिभिर्गणगणायमानमित्यर्थः । अङ्गादि-शियिञ्चत्वेन विस्तारं वज्रं (सुलुसुव्रतमसपोरुति) सुबुलुसुव्रायमानमांसपुटम् (मिसिमिसिमिसंतकमियंति) मिसिमिसीति मिसन्तः शब्दं कुर्वन्तः कृमयो यत्र तन्मिसिमिसि मिसलुभिकं (यिवियिधिधिग्रन्तीवचन्ति) उब्रववाय-मानैरन्वैर्वाजन्तं रौडमित्यर्थः ॥ २० ॥ प्रकटितः प्रकटत्वं प्राप्ताः पांशुका यत्र तत्पकटितपांशुकिं विकराजं भयो-त्पादयत् । शुष्काश्च ताः संध्यश्च शुष्कसंध्यस्तासां संघातः समुद्रायो यत्र तच्छुष्कसंघातं पतितं गर्तादौ निश्चेतनकं चैत-न्यवसितं शरीरं वपुः एतादृशं पूर्वाक्कर्मयुक्तं त्वं (जाणति) जानीहि ' जाणे ' इति पाठे तु निश्चेतनकं शरीरमहमीदृशं जानामीति ॥ ३१ ॥

वबाओ असुइतरं, नवहिं सोएहिं परिग्वंतेहिं ।

आममपद्मगुरुवे, निवेयं वच्चुशरीरे ॥ ३२ ॥

नवभिः श्रोतोभिः परिग्वद्भिः वर्चस्कादुद्गृह्यत अचुचितर-मपवित्रतमम् (आममपद्मगुरुवेति) अपकशरावतुल्यं शरीरं निवेदं वैरीयं वज्रत-विष्णुश्रीशरीरे विक्रमयशोराजस्येव । ३२ । दो हृत्या दो पाया, सीसं उच्चं पियं कवंधमि ।

कज्जमज्जकोड्डागरं, परिचहसि द्यायादुयं वच्चं ॥ ३३ ॥

द्विहस्ते द्विपादे (सीसं उच्चपियंति) शीर्षमुत्प्राबल्येन चम्पितं यत्र तच्छीर्षोच्चम्पितं तस्मिन् यद्वा शीर्षं उत्प्राबल्येन चम्पितमाकर्मितं यत्तत्तया तस्मिन् । प्राकृतत्वात् अनुस्वारः शीर्षोच्चम्पिते कज्जमज्जकोड्डागारे एवंविधे कवन्धे (द्यायादुयंति) शोभं २ किं वर्चस्वं परिचहसि त्वमिति अत्र ययायोगं विभ-क्तिविपरिणामो हेय इति ॥ ३३ ॥

तं च किर रुव्वंतं, वव्वंतरायमग्गाइयं ।

परगंधेहिं सुगंधयं, मन्नंतो अप्पणो गंधं ॥ ३४ ॥

चपुनस्तच्छरीरं (किरति) संभावनायां रूपयत् वज्रं राज-मार्गं (आइयंति) प्राप्तं तत्र परगन्धैः पाटलचम्पकादिभिः सुग-न्धकं जातं तत्र च त्वमात्मनो गन्धं (मन्नंतोति) जानन् हर्ष-यसीति ॥ ३४ ॥

परगन्धं दर्शयति-

पाटलचम्पकमल्लिकागुरुकचन्दनतुरुल्लमिथं वा अयवा मिथं

गंधं समोयन्तो, मन्नंतो अप्पणो गंधं ॥ ३५ ॥

पाटलचम्पकमल्लिकागुरुकचन्दनतुरुल्लमिथं वा अयवा मिथं संयोगात्पत्रं यत्कन्दमादिकं गन्धकस्तूर्यादिकं क्लृप्तं (समो यरन्तेति), सर्वतो विस्तरत् पर्वविधं परगन्धमात्मगन्धमिति (मन्नंतोति) जानन् हर्षयसीति ॥ ३५ ॥

सुहवाससुरहिगंधं, वायसुहं अग्ररुग्ंधियं अंगं ।

केसा न्हाणसुगंधा, कयोरो त अप्पणो गंधो ॥ ३६ ॥

सुजवासेः सुन्दरचूर्णैः सुरनिगन्धं सुपुगन्धं शुभवाससुरजि गन्धं वातेः शीतवादिभिः सुखं शुभं वा यत्र तत् वातसुखम् अग्ररुग्ंधो धूपनादिप्रकारेण जातोऽस्यति अग्ररुग्ंधियं तमे-वंविधमङ्गं गात्रं वर्तते (केसान्हाणसुगंधाति) ये च कशाः कचाः ते स्नानेन सयनेन सुगन्धा वर्तन्ते अयं कथय त्वं कतरः कतमः ते तवात्मनो गन्ध इति ॥ ३६ ॥

अच्छिन्नमज्जो कज्जमलो, खज्जो सिंघाणओ य प्पूओ य ।

असुइ मुत्तपुरिसो, एसो ए अप्पणो गंधो ॥ ३७ ॥

अक्षिमज्जो दृषिकादिः कर्णमज्जः श्लेष्मा कण्ठमुखश्लेष्मा (सिंघाणओति) नासिका श्लेष्मा चशब्दादन्योऽपि दन्त-मज्जजिह्वामज्जगुह्यमज्जकामावादिः क्लृप्तः (प्पूओयति) पृति-को दुर्गन्धः तथा अशुचि सर्वप्रकारैरशुजं मूत्रपुरीषं प्रधान-गुणमेषोऽनन्तरोक्तं तवात्मनो गन्धः ॥ ३७ ॥

(११) अथ वैराग्योत्पादनार्थं स्त्रीचरित्रं दर्शयति यथा-

जाओ चिय इमाओ इत्थियाओ अणेगेहिं कइवर-

सहस्सेहिं विविहपासपनिवप्पेहिं कामरागमोहेहिं वन्नि-

याओ ताओ वि एरिसाओ-तंनहा पगडविसमाओ

१ पियवयणवट्ठरीओ २ कइयवपेमगिरितिओ ३

अवराहमहस्सरणीओ ४ पजरो सोगस्स ५ विणा

सो वल्लस ६ मूणा पुरिसाणं ७ नासो वज्जाए ८ संकरो

अविणयस्स ए निन्नओ नियमीणं १० खणी वइ

स्सम ११ मरीरं सोगस्स १२ जेओ मज्जायाणं १३

आमाओ रागस्स १४ निन्नओ दुब्बरियाणं १५ माइए

संमोहो १६ खज्जणा नागस्स १७ चज्जणं शीलस्स १८

विग्यो धम्मस्स १९ अरी साहूणं २० दूसेण आया-

पत्ताणं २१ आरामो कम्मयस्स २२ फडिहो मुख-

मगस्स २३ जवणं दरिदस्स २४ अवि याओ इमाओ

आमीविसो विव कुवियाओ २५ पत्ताणं विव मयण-

परवमाओ २६ कयी विव दुट्ठहियाओ २७ तणञ्चन्न-

कूतो विव अप्पगासहिंयाओ २८ मायाकारओ विव

उवयारसयवणपपञ्चोत्ताओ २९ आयरियसविधं विव बहु

गिज्ज सज्जनावो ३० कुंकुया विव अंतोदहनसीद्धाओ

३१ नगयमग्गे विव अणवडियाचित्ताओ ३२ अंतो दुट्ठ

वणो विव कुहियाहिंयाओ ३३ किएहस्सपो विव

अविस्ससणिज्जाओ ३४ संघारो विव वल्लमायाओ ३५

संज्जन्नरागो विव मुहुत्तरागाओ ३६ समुद्वीची वि-

व चज्जस्सजावाओ ३७ मज्जो विव दुप्परियत्तणमीद्धा

ओ ३८ वानरो विव चज्जचित्ताओ ३९ मज्जो विव निव्वि

सेसाओ ४० काटो विव निरणुक्कापओ ४१ वरुणो

विव पामहत्याओ ४२ सज्जिअमिव निम्मगाणिणीओ

४३ किवणो विव उत्ताणहत्याओ ४४ नरओ विव

उत्तमणिजात्रो ४५ खरोवि व दुःसीझाओ ४६ दुट्टा
मोवि व दुट्टाओ ४७ वात्रो इव मुहुत्तहिययात्रो ४८
अंधयारमिव दुपवेमाओ ४९ विमवद्धी अणह्वीय
णिजात्रो ५० दुट्टगहा इव वापी अणवगाहाओ
५१ ठाणनट्टो विव इमरो अप्पसंमणिजाओ ५२
किपागफ़मिव मुट्टमहुओ ५३ रिच्छुट्टी विव वा-
ल्लोत्तणिज्जाओ ५४ संसेपसीगहणमिव मोवद्वा
ओ ५५ जलियचुस्त्री विव अमुच्चमाणरुहणसीझाओ
५६ अग्निमिव दुह्वयणिजाओ ५७ कुरुरकिसावणो
विव कात्तविस्वायणसीझाओ ५८ चंस्सीझो विव दुक्ख-
रक्खियाओ ५९ अइविसाओ ६० दुगंगियाओ ६१ दु-
खचाराओ ६२ अगंजीराओ ६३ अविस्मणिजाओ
६४ अणवन्धियाओ ६५ दुक्खरक्खियाओ ६६ दुक्ख
पाणियाओ ६७ अइकराओ ६८ ककसाओ ६९ दह
वेगओ ७० खसोद्गममउत्ताओ ७१ लुगमङ्कुटि-
लहिययाओ ७२ कंतारगइठाणनूयाओ ७३ कुलमयण-
मित्तनयेण कारिकाओ ७४ पट्ठासपगासियाओ ७५ कय-
ग्याओ ७६ वल्लमोहियाओ ७७ एणंदरणल्लोकाओ ७८
चंचल्लोकाओ ७९ जोहंसे मोवरगोविमुहुरगविरागाओ ८०
अवि याइ ताओ अंतंरगंगसयं ८१ अरज्जुओ पामो
८२ अद्रारुया अरुवी ८३ अणान्नयस्स निज्जो ८४
अइक्खेवरणी ८५ अणाभियावाहि ८६ अवि ओगो
विपल्लो ८७ अरु उवसगो ८८ रइवो ८९ चित्त
विठ्ठमो ९० मवंगओ दाहो ९१ अणव्णयावज्जा-
मणी ९२ असत्तील्लपवाहो ९३ समुद्धओ ९४ ॥

(जाओ चिय इमाओ) इतअररय [समुद्धओ] इति
पर्यन्तं गद्य या एव इमावड्यमाणाः स्त्रियः अनेकैः कविवरस-
हसैः विविधपत्रप्रतिवहैः कामरागमोहैर्ममयरगमूढैः (वजि
याओत्ति) वर्णिताः शुद्धाश्रयिणैर्नप्रकारेणैति (ताओ वित्ति)
ता अपि ईदृशा वड्यमाणस्वरूपा ज्ञातव्याः तद्यथा (पण्डवि-
समाओत्ति) प्रकृत्या स्वभावेन विद्यमा वक्रताययुक्ता आवश्य-
कोक्तपतिमारिकावत् १ (पिय०) प्रियवचनयुक्त्यो मिष्टभाषि-
मञ्जयोज्ञानामृताकतिनपत्राजिनरक्तेपसर्गाकारिणि रत्नदपि-
देवीवत् २ (कदय०) केतव्येर्मगिरित्तयः कुशित्यक्ववात्रक-
पावित्तिमा मागधिकपागिकावत् ३ (अवरा०) अपराधसहस्र-
गृहरूपाः ब्रह्मदत्तमातृचतुर्नीवत् ४ (पनयो०) अयं स्त्रीरूपो
वस्तुस्वभावप्रत्यय उत्पत्तिस्थानं कस्य शोकस्य सीतागते
रामस्येव ५ (विणो०) विनाशो वक्रस्य पुरुषवक्रस्य क्रयहेतु-
त्वात् । उक्तञ्च " दर्शने दृष्टे चित्तं, स्पर्शने दृष्टे ब्रह्म । सङ्ग-
मे दृष्टे धीर्ध, नारी प्रायः कृगाङ्गमी " ॥ इति यद्वा विनाशः क्रयः
कस्य वक्रस्य दैन्यस्य कौणिकस्त्रीपद्मावतीवत् ६ (सृणा०)
पुरुषाणां शून्या बन्धस्थानं शूरिकन्तागङ्गीवत् ७ नाशो
लज्जाया लज्जानाचरहितत्वात् लक्ष्मणप्रार्थनकारिकासूरि-
णाश्चावत् । यद्वा लज्जानाशः अस्याः सङ्गं पुरुषस्य लज्जा-
नाशो नयति गोविन्दं जिजुब्रवत् । यद्वा नाशः क्रयः लज्जायाः

पतिव्रज्यायाः संघस्याऽऽपादतृतिपतिचारित्र्यलुण्टिकान्तपू-
त्रीवत् ८ (संको०) संकरउत्कटउत्ककरमउ इति जनो-
क्तिः कस्य अविनयस्य भवेत्तुल्यादिपुरुषाणां भाव्यो-
वत् ९ (निजो०) निजयो गृहं कासां प्रकृत्यान्तरदुस्मानभित्त्यर्थः
चणुरप्रयतोप्रेषिता अजयकुमारवश्रिकावेशयावत् १० (खणीनि)
खानिराकः कस्य घेरस्य जमदग्नितापसखोरिणुकावत् ११
शरीरं शोकस्य वीरककादम्बिकस्त्रीवन्मात्रावत् १२ जेदो
नाशः मर्यादायाः कुलरूपायाः श्रीपतिश्रेष्ठिप्रीवत् यथा मर्या-
दायाः संयमव्रज्याया विनाशः आर्द्धकुमारसंयमस्यार्द्धकुमा-
रपूर्वत्वकीवत् १३ (आसाओत्ति) आशा वाञ्छा रागस्य
कामरागस्य तत्तुत्तकत्वात् । यद्वा आश्रयः स्थानं रागस्य उपव-
क्रणत्वाद्वेपस्यापि आर्पत्वादाहः । यद्वा आर्धपण्डि अइ-
ति न रत्नादः आ अस्वादः कस्य [रागसमत्ति] धर्मरागस्य
१४ (निजो०) निजयो गेहं केषां दुश्चरित्राणां नृयंगमचौरभ-
गिनीवीरमतीवत् १५ (माहो०) मातृकायाः समूहः कमल-
श्रेष्ठिसुतापक्षिनीवत् १६ (खत्रो०) रत्नजनः खरत्नाः ज्ञान-
स्य धनज्ञानादः उपव्रज्याच्चारिवादे एकाकुरगमासुपि-
कादिबहुप्रसङ्गे तदज्ञावत्वात् । अहंनक्तुद्वयवत् १७
(चत्रो०) चत्रनं शीघ्रस्य व्रजवतस्य व्रजधारिणी तस्याः सङ्गे
तत्र निष्ठनीति भावः १८ (विग्रो०) विग्रमन्तरायं धर्मस्य
धृतचारिवादेः १९ (अरी०) अरिनिन्दयो रिपुः केषां साधूनां
मोक्षपथसाधकानां चारित्रप्रणविनाशहेतुत्वात् महानरक-
कारागृहदुष्टप्रसङ्गे पण्डित्यालुक्कस्या मागधिकावेशयावत् २०
[दूस्०] दूषणं कव्रङ्गः केषां (आया०) ब्रह्मवताद्याचारोप-
ज्ञानाम् २१ आरामः कृत्रिमवतं कस्य कर्मरजसः कर्मपराग-
स्य । यद्वा कर्म च निविरुमोहनियादि, रक्षकामः, चक्षु चौराः,
रत्नं तस्यारामं वाटिका २२ (फडिहोत्ति०) अगंता यद्वा
ऊष्पकः मोक्षमार्गस्य शिवपथस्य २३ जयनं गृहं द्रिष्टवत् २४
(अविवाउहोत्ति०) अपि च या इमा वड्यमाणाः स्त्रियः
पञ्चविधा भवन्ति (आसिवि०) विच शब्द इवायं आशीविष-
वत् देव्याविषयलुजोमभवत् कुपिताः क्रोपङ्गता भवन्ति २५ (मत्त०)
मतेगज अमत्तमतेगज इव मदनपरवशा मनस्यविह्वला भयग्नि
अभयाराङ्गीवत् २६ (वर्गी०) व्याघ्रीवत् दुष्टहृदयाः दुष्ट-
चित्ताः पात्रगो मात्रपरमातृमहाब्रह्मवीवत् २७ (तणो०)
तृणच्छकृप इव तृणसमूहाच्छादितान्धवत् अप्रकाशहृदयाः
शतकथावकभायोरिवतीवत् २८ (माया०) मायाकारक
इव परबल्लकमृगाभिवन्धक इव उपचारोतवन्धनशतप्रयुक्ताः
प्रयोक्तव्या वा तत्रोपचारशतानि उपचारिकवचनच्छेदादिशता-
नि बन्धनानि रज्जुल्लेहानि बन्धनशतानि च तेषां (पञ्चाओत्ति)
प्रयोगादौ २९ (आयरि०) अत्रापि च इवायं आचार्यसन्धि-
धमिवायुगोक्तसमं । पमिव बहुनिरनेककारैरनेकपुरुषैर्वा
प्राहो प्रहीतुं शक्यः । यद्वा आपुन्यात् (अगिज्जत्ति) अप्राहः
सन्ध्याप्राहोतुमशक्यः सद्वाय आन्तरचित्तमिप्रायो याम्नां ता
वहुप्राह्यसद्वायाः । बहुप्राह्यसद्वाया या ३० (कुकु०) कुकुक्कः
करीपाक्षिः काचकस्तुतु अन्तर्दहनशीलाः पुरुषाणामन्तर्दु-
खाभिज्जवातनत्वात् । उक्तञ्च " पुत्रश्च सुखो विषया च काया,
शतं च मित्रं चपत्रं कवत्रम् । विज्ञानकात्रेपि द्रिष्टता च विना-
मिना पञ्च दहन्ति देहम् " ३१ (तगाय०) विषमपर्वतमार्गावत्
अनयस्थितचित्ता नैकवस्थापिताः तरुणा इत्यर्थः अनङ्गसन्-
सुवर्गाकारजीवस्त्रीवत् यद्वा नमकमार्गयत् जिनकल्पिकय
वत् । नैकचित्ताः यद्वा नमकमार्गयत् जूतयेधिताचारयत्

नैकत्र स्थानचिन्ताः ३१ (अतोडु०) अन्तर्दुष्टवृत्तवत् कुयितद्वयाः
निज्जन्तद्वान्मत्तरामावत् ३३ (क्रिएह०) कृष्णसर्पवत् (अवि०)
विश्यासंकर्तुमयोग्या इत्यर्थः ३४ (संघा०) संहारवत् बहुजन्तु-
क्षयवञ्चनमायाः प्रवञ्चनमातृकाः ३५ (संज्ञ०) सन्ध्यात्राराग-
वत् सुहृत्तरंगाः । तवाविधदुष्टव्येष्टयावत्-३६ (समुद्र०) समु-
द्रवीचिवत्सगरतरङ्गवच्चञ्चनमायाः सञ्चञ्चनमायाः ३७
(मञ्ज०) मत्स्यवहदुष्पणरिवर्तनशीलाः महता कष्टेन परिव-
र्तनं पश्चाद्वाग्रयितुं शीघ्रं स्वभावो यासां तास्तथा ३८
(वानर०) वानरवत् चञ्चलचित्ताः चपञ्चात्रिमायाः ३९ (मच्च विध)
मृग्यवत् मरणवत् निर्विशेषाः विशेषपर्यजिताः ४० (काशोत्ति०)
दुर्भिक्षात्र एकान्तदुःपमाकाशो या यद्वा शोकात्तुं दुष्सर्प-
स्त्वद्वत् नित्यकम्पा द्वांशवर्जिता कीर्तिधराजसर्माय-
सुकासिञ्जननीवत् । ४१ (वरु०) वरुणवत् पादादस्ताः
पुरुषाणामाशिङ्गनादिभिः कामपाशवन्धनेतुहस्तत्वात् ४२
(सङ्गि०) सङ्गमिव जङ्गमिव प्राप्यो नीचगामिन्यः
स्वकान्तनुपनदीप्रक्षेपिका अथमपह्लुकाभिका राक्षीवत् ४३
[क्रिय०] कृपणवत् उच्चादस्ताः सर्वेभ्यो मातृपितृवु-
कुटुम्बादिभ्यो विवाहादायादानहेतुत्वात् ४४ (नरञ्ज०)
नरकवत् त्रासनीया दुष्टकर्मकारिवात् महाभयङ्कराः बहुम-
णसाध्वीजीववैश्यादासीधार्तिका कुञ्जपुत्रनार्यावत् ४५
[खरो०] खरवत् विष्टान्तजगद्भयवत् दुःशीलाः दुष्टाचाराः
निर्द्विजनेन यत्र तत्र ग्रामगणपरम्परागैत्रप्रहरोपाश्रयचैत्यै-
हर्गतायादिकां पुरुषाणां वाञ्छाकारिवात् । तयविश्वेष्टया
दुष्टासीरग्निकासुप्तिकादीनामिव ४६ [दुष्टस्सो०] दुष्टा-
श्रवत् कुञ्जगणघाटकवत् दुर्दमाः सर्वप्रकारैर्निर्गन्धज्जीकृता अपि
पुनः पुरुषसंयोगे स्वकामाभिरायकर्मणहेतुत्वात् ४७ [वातो०]
वायवत् शिथिलवत् मुहूर्तद्वयाः सुहृत्तान्तर्गत प्राप्योऽन्यत्र रागधा-
रकवत् किञ्चिद्वाहणासक्तदासीवत् ४८ [अंधकार०] कृष्ण-
चूतेष्टादिभयमन्धकारमरुणवरसमुद्रोज्ज्वलतमस्कृत्यं वा त-
द्वत् दुष्प्रवेशाः मायामहान्धकारगहनं येन देवानामपि दुष्प्रवे-
शत्वात् ४९ [विस०] विषयहीनवत् हाहाहाविवर्जतावत्
[अणा०] अनाश्रयणीयाः सर्वथा सङ्गादिकर्तुमयोग्यस्ता-
त्कालप्रमाणप्रमाणहेतुत्वात् पर्वतकराजस्य नन्दपुत्रीविषकन्या-
वत् ५० [दुद्गाहा इव०] दुष्टप्राहा शिथिलमहान्धकारादि-
जङ्गजन्तुसंवितावापीवत् । अथवाप्राहा महता कष्टेनापि अप्रवे-
शयोग्याः सुदर्शनश्रेष्ठिवत् ५१ [गणज०] स्थानजष्टः ईश्वरो
ग्रामनगरादिनायकस्तद्वत् । यद्वा स्थानं चारित्र्यरुक्नुज-
वासादिकं तस्माच्छ्रेष्ठः ईश्वरश्चारित्र्यनायकः साधुस्थित्यर्थ-
स्तद्वत् । यद्वा स्थानं सिद्धातत्त्वस्यान्यनरूपं तस्माच्छ्रेष्ठः
उत्सृष्टरूपेणै ईश्वरो गणनायक आचार्य इत्यर्थः तद्वत्
त । यद्वा स्थानजष्टो दुष्टाचारे रक्त इत्यर्थः ईश्वरः सत्यकीविद्या
धरस्तद्वत् अप्रशंसनीयाः साधुजनैः प्रशंसार्तुं योग्या नैत्यर्थः
५२ [किपाग०] किपाकफलाभिव मुलु आदौ मधुरा महा-
कामरसोत्पादिका परं पश्चाद्विपाकदारुणाः ब्रह्मदत्तचक्रि-
वत् ५३ (रिचमु०) रिक्तमुष्टिवत् पोल्लुकमुष्टिकवत् बाजशो-
जनीयाः अथकज्जन्तोभनयोग्या चक्रचञ्चरीतापसवत् ५४
[मंस०] मांसपेसीग्रहणमिव सोपडवा यथा केनापि सामा-
न्यपक्षिणा कुतश्चित् स्थानमांसपेक्षेणीयास्तैः तस्य अन्यदुष्ट
पक्षिजनैकशरीरपीडाकरिण उपद्रवा भवन्ति तथा रामा-
ग्रहणेऽनेक इह जने परभवे दारुणा उपद्रवा जायन्ते । यद्वा
यथा मत्स्यानां मांसपेसीग्रहणं सोपडवं तथा नरगणमपि

५५ [जवि०] असुञ्चन्ति अत्यजमानाः [जविच्युक्तिद्वीवि-
यन्ति] प्रदीप्तपुष्पविक्रय दहनतीक्षाः स्वाज्ञनस्वभावाः ५६
[अरि०] अरिप्रेमिव दुष्टहृन्नीयाः ५७ [क्रूर०] कूटकापांश-
ण इवासत्यनाणकविशेष इव काञ्चिविस्वादनशीला काञ्च-
विघातस्वभावा अकाञ्चचारिण्य इत्यर्थः ५८ [चंरु०] चारु-
शीघ्र इव तीव्रकोपीव दुःखरञ्जिता ५९ [अतिविश्याओ०]
अतिविषादा दारुणविषादहेतुत्वात् यद्वा [अतीति] अति-
क्रान्तो गतोऽकार्यकरणे विषादः खेदो यासां तास्तथा यद्वा
अतीति विषे अतिविषम आ समन्तात् ददति पुरुषाणां सूरि-
कान्तावत् यास्ता अतिविषादाः यदा अतीति दूरां दीति ना-
नानिधः स्वादो विषयग्राम्पदयो यासां ता अतिविषादाः अथ
वा अतिविषयत् प्रवञ्चपञ्चेन्द्रियव्यामर्षदस्ता पथं नरकचूर्मि-
यावत् सुसदमतुवत् गच्छन्ति यास्ता अतिविषयाः प्राकृत-
त्वात् यकारलोपे सन्धिः । यद्वा स्वेन्द्रियविषयाप्राप्तौ अति-
विषादा इति । यदा अतिवृत्ते तीव्रं पुण्यं येषान्ते अतिवृत्ताः
मुनयस्तेषामासमन्तात् वसत्यन्तो बहिश्च कायन्ति यमयन्ति
यम इवाचरन्ति चारित्र्याणकर्मणत्वेन यास्ताः अति वृत्ताः
यदा कारयन्ति अमर्यान्ति समितिगृहज्जाज्ञनत्वेन यास्ताः अ-
तिवृत्ताः यद्वा शोकानामतिवृत्ते तीव्रपुण्येन आनृशं चायन्ति
चोरयन्ति यास्ताः अतिवृत्ताः ६० [दुग्धि०] जुगुप्सिकाः जुगु-
प्सां कर्तुं योग्याः मुनीनाम ६१ [दुर्ग०] दुर्गपचाराः दुष्टोप-
चारावितो वचनादिविस्तारो यासां तास्तथा ६२ अगम्नीरा
गम्नीरगुणरहिताः ६३ (अवि०) अविश्वसनीया विश्रम्भं कर्तुं-
मयोग्याः ६४ (अण०) अनवधियताः नैकस्मिन् पुरुषे तिष्ठन्ती-
त्यर्थः ६५ (दुस्ख०) दुःखारञ्जिता कष्टेन रक्षणयोग्याः यौवनाव-
स्थायाम् ६६ (दुस्खपा०) दुःखारञ्जिता दुःखेन पात्रयितुं शक्या
वाज्ञातस्यायाम् ६७ (अरि०) अरतिकराः उद्वेगजनिकाः ६८ (क-
क्र०) कर्कशा इह परत्र कर्कशदुःखोत्पादकत्वात् ६९ एतद्वैरा इह
परत्रदारुणवैराकारणत्वात् ७० [रुच०] रूपसौभाग्यमदमताः तत्र
रूपं चाचार्यकृतिः सौभाग्यं स्वकीर्तिश्रवणादिरूपं मद्गोमन्मयजगर्वः
७१ [रुच०] रुजगगतवत् कुटिलद्वयाः ७२ [कंता०] कान्तार-
गतिस्थानतृताः कान्तारे दुष्टावपादकुले महारण्ये गतिश्रेष्ठा-
कित्वेन गमनं स्थानं चैकाकित्वेन वसनं तयोर्हृतास्तुल्याः दारु-
णमहाभयोत्पादकत्वात् ७३ (कुञ्ज०) कुञ्जवृक्षजन्तिविश्रम्भ-
कारिकाः वंशज्ञातिसुहृद्दिनाशजिनिकाः ७४ [पर०] परदोष-
प्रकाशिकाः अन्यदोषप्रकटकारिकाः ७५ [कथ०] कृतं वस्त्रा-
न्रणपाशादिप्रसक्तं भ्रन्ति सर्वथा नाशयतीत्यर्थं शीघ्राः कृतान्ताः
७६ [वयस्सो०] वयं पुरुषवीर्यं प्रतिस्पर्द्धमसङ्गं वा शोधयन्ति
गात्रयतीत्यर्थं शीघ्रा बहशोधिकाः । यद्वा बह्वेन स्वसामर्थ्य-
वृत्तयेन च निशार्दो जापुरुषादीनां शोधिकास्तदुष्क्रि-
शिका बहशोधिकाः । यद्वा वज्रयोरवयवैक्याचरशोधिकाः स्वे-
च्छया पाणिग्रहणकरणत्वात् धम्मिबलवीजुद्धवत् ७७ (परा०)
एकान्ते विजने हरणं नेतव्यं पुरुषाणां विषयार्थमकान्त-
हरणम् यदा एकान्ते दूरग्रामनगरेन्द्रादौ स्वकुटुम्बादिजन-
हिते इष्यं तत्र पुरुषाणां विषयार्थं तावता गमनमित्यर्थः तत्र
कौशाः वनसूकरतुल्याः यथा सूकरः किमपि सारं कन्दा-
दिकं जह्यं प्राप्य विजने गत्वा भक्षयति तथेयाः ७८ [चंच०]
चञ्चलाश्चञ्चलाः ७९ [जोह्रमो०] ज्योतिर्भाणोपरगणवत्
अग्निजाजनसमीपरागवत् [मुहरा०] मुखरागविगागा
यथाग्निजाजनसमीपं मुखं रागवद्भवति अन्ते विरागं तथेयाः ।
यद्वा [जोह्रमोपरगाभोत्ति] पाठे तु ज्योतिर्भाणस्येवो-

परगाः यथा ज्योतिर्नाएरुमश्रिभाजनमुपसमीपे रागवद्भवति तथेमाः वस्त्रादिभिरुप समीपे रागवस्त्यो भवन्तीत्यर्थः ८० [अविद्याइति] अपि चेति अन्युच्चये आ इति वाक्याद्वंकारे [तत्रोक्ति] ताः स्त्रियः [अंतरं०] अन्तरङ्गसङ्गतमतमन्यत-रोधघटनशतम् अस्यापेक्षयायात पुरुषस्य परस्परं मैत्र्यादिवि नाशहेतुत्वात् । यद्वा अन्तर्मये [रंस्ति] पुरुषाणां ब्रह्मवत-चारिवादिप्रागस्तस्य ब्रह्मज्ञातं तस्य विद्महेतुत्वात् ८१ [अरज्जु] अरज्जुकाः पाशः अरज्जुं विना बन्धनमित्यर्थः ८२ [अदर] अदरु काष्टादिरहित अदवी कान्तांरं यथा दारुका अदवी मृगतृणादे तुर्नवति तथेमाः यथा काष्टादिरहिता अदवी कदापि न ज्वरति यथेयमपि पापं कृत्वा न ज्वरति न पञ्चात्तापं करोतीत्यर्थः वृषजकड्कदावीश्रावकभार्यावत् । ८३ [अणात्तं०] न आत्रस्यमनुत्साहो ज्ञात्रस्यं तस्य नित्यः अकार्यादौ सादरं प्रवृत्तिहेतुत्वात् ८४ [अक्ष्वेयवर्णीति०] ईकदर्शनान्क नयोरिति वचनात् 'अनेकवैतरणी अदृश्यवैतरणी परमा धार्मिकचिद्विर्वितनरकनदी तस्मिन्ने तद्वासिहेतुत्वात् अती हृणवैतरणी वा ८५ [अणा०] अनामिकां नामरहितो व्याधि-रसाध्यरोग इह परत्र तत्कारणत्वात् ८६ [अवित्रो०] न वि योगः पुत्रमित्रादिविरहः अवियोगः विप्रज्ञापः तीमखदः ८७ अरुक् रोगरहित उपसर्गः [अरु०] यद्वा आपत्याद्व-कारोपे अरुपो रूपरहित उपसर्ग उपातः ८८ [रह०] रतिः कामप्रिया विद्यतेऽप्येति रतिमान् कन्दर्पोऽयमिति ८९ [चित्त विघ्नम्] चित्रघ्नमकारणम् यद्वा रीतमान् सुखदार्थी मनोघ्नम् मनोविकारः ९० [सर्वजं०] सर्वोद्भवाः सर्वशरीर व्यापीदाहः ९१ [अणभया वज्रासणीति] अनज्जका अत्रारहिता वज्राशानिविद्युत् । यद्वा इयं स्त्री [असणीति] अशनिर्विद्युत् किंभूता अनज्जका मेघवद्विधा वा पुनः किन्तु वज्रा वज्रतुल्या इत्यर्थः दारुणविपाका [अपसूया वज्रासणी-ति] पात्रे अपसूता अपत्यजन्मरहिता [वज्जेति] वय्यां सुन्दरा-कारा पर्वविधा रामा [असणि०] अशनिर्विद्युद्वाद्यानां नरकादौ दारुणदहनहेतुत्वात् "अपसूयावज्रासणीति" पात्रे तु अपसूता नवयौवना परिणीता अपरिणीता वा साखङ्कारा अनखङ्कारा वा मुण्डा अमुण्डा वा पर्वविधा रामा [सुणीति] इमकिका-द्युनीवत् मण्डनीवत् [वज्जेति] वय्यां सर्वथा साधुभिर्मात्रं काङ्क्ष-द्भिः ब्रह्मचारिभिरनुयंयततृकां काङ्क्षिर्वर्जनीत्यर्थः । का-यवज्रासनीतिरिति ९२ [असन्नप्यवाहो०] अजज्ञप्रवा-हः "असन्नप्यवाहोति" पात्रान्तम् । अजज्ञप्लवः जज्ञं विना-रहितिरित्यर्थः ९३ [समुहरओति] समुद्रवेगः कनापि धत्तुं मशक्यत्वात् 'समुहरओति' पात्रे तु सम्यगर्थं यसात् समर्थः प्रवेगिभः [रओति] वेगः परमज्जेहवतां बान्धवानां परस्परं लोकादहे सति गृहार्थं करणहेतुत्वात् भद्रातिनज्राख्यौ श्रेष्ठि-पुत्राविव ९४ ॥

अवि याई तासि इत्थियाणं अणेगाणी नाम निरुत्ताणि पु-रिमे कामरागपन्निवर्त्तं नाणाविहेहि उवायसयसहस्महि वद्वंघणमाणयंति पुरिसाणं नो अन्नो एरिमो अरी-आयि ओति नारिओ तेनहा नारी समाननराणं अरि ओ नारिओ १ नाणा विहेहिं कम्मेहिं मिप्पयाइहिं पु-रिमे मोहंतिमि महिआओ २ पुरिमे मचे करंतिमि पम-याओ ३ महंते कजिजणयंतिमि महिआियाओ ४ पुरि-

से हावजावमाईहिं रमंतिमि रामाओ ५ पुरिसे अंगा णुराए करंतिमि अंगणाओ ६ नाणाविहेसु लुच्छंन-णसंगामारविसु मुद्राणगिन्हणसीउन्हउक्कवकिन्नेममा ईसु पुरिसे बाहयंतिमि बहणाओ ७ पुरिसे जोगनिओ एहिं वसे ठावंतिमि जेसियाओ ८ पुरिसे नाणाविहेहिं जावेहिं वसुंतिमि वसियाओ ९ काई पमचचावं काई पयणं सविज्जमं काई सजइसासिन्व ववहरंति काई सत्तुव-रोरो इव काई पयणसु पणमंति काई उवणएसु उवणमंति काई कोउय नमंतिओ काओ मुक्कमक्कनिरिक्खिएहिं सविज्ञासमहुरोहिं उवहसिएहिं उवगाहिएहिं उवसेहिं गुरुगदरिमणेहिं जूमिहिएणविहिएणेहिं च आरुहएण हणेहिं च वात्तयउवगुहणेहिं च अंगुलिफोरुणवणपी-लणकमित्तमजायणाहिं तज्जणाहिं च अवि याई ताओ पासोवसिउं जे पंकुव्वखुपिउं जे मच्चुव मरिउं जे अग-णिव्व महिउं जे असिन्व जिज्जिउं जे ॥

(अविद्याइति) पूर्ववत् [तासि इति] नास्मात्कवइयमाणानां स्त्रीणामधमाधमानां दासीकुरएकादीनामनेकानि विवि-धप्रकाराणि नामनिरुक्तानि नामपदभज्जाना भवन्ति पुरिसे इत्यादि यावत् [नारीओति] खण्यति कथं ना-आ-अरि-इति ना इति नानाविधरूपायशतसहस्रैः कामरागप्रतिवर्त्तं पुरुषे बधवन्त्येनं प्रति, आ-इति अणयन्ति प्रापयन्ति [अरीति] पुरुषा-णां च नान्यदशः अरिः शत्रुरस्तीति नार्थः [तज्जहति] तत्पूर्वोक्तं यथेति तज्जयति नारीति [तन्हु०] [नार्यादिशब्दानां व्युत्पत्त-यस्तत्तच्छब्दे ऽष्टय्याः] [कापममज्जायति] काश्चित् का-मिन्यः प्रकयेण मत्सज्जावमुक्तमत्सभावं व्यवहरन्ति स्वच्छेदां दर्शयन्तीत्यर्थः । क इव स्वासीव स्वासरोणीवत् । पुरुषाणां स्नेहभावोत्पादनार्थं [काईस०] काश्चित् शत्रुवत् प्रवर्तयन्ति मारणार्थं मर्मस्थानप्रदहेन । यद्वा स्वभ्रादीनां जयतोत्पादनार्थं रिपुवत्प्रवर्तयन्ति [रोरो] काश्चित् कामतृणात्पिताः रोदध्व रङ्ग इव रङ्गपुरुषाणामपि पादयोः पादान् वा प्रणमन्ति जगन्तीत्यर्थः । [काईसव०] काश्चित् उपनयनैर्नृत्यप्रकारैरुप-नमन्ति स्वसकङ्गाङ्गादिदर्शनार्थम् (काईकोउति०) काश्चित् कौतुकं घचननयनादिजन्यं कृत्वा विधाय नमन्ति नराणां हास्यवृत्तापदनार्थम् । काओ इति पदमप्रेषियोग्यम् (हुक्कमविष-निरिक्खेणवहंति) काश्चित् सुखाङ्गाङ्गिरीः [ज्जेः] सुधुनंश्रिचार-निरीः [ज्जेः] बाह्यानापातयन्तीति विशेषः तैः काश्चित् पुरुषानामो-हयन्ति इति (उपहसिएहिंति) । उपहसितैः काश्चित् हास्य-चष्टाकरणैः कामिनां हास्यमुत्पादयन्तीति (उवगाहिएहिंति) उपगहतीतानि पुरुषस्याङ्गिज्ञैः कान्तनयनाङ्गिप्रहणकप्रह-णादीनि तैः काश्चित् नराणां स्वप्रभभावं दर्शयन्तीति (उवस-हिएहिंति) उपशब्दानि सुरतावस्थायीं बधवन्त्यामानादीनि शत्रुकरणाणि प्रवृत्तसमीपशब्दकरणाणि वा तैः काश्चित् कामिनां कामरागं प्रकटयन्तीति (गुरुगदरिमणेहिंति) गुरु काणि च प्रोढानि पर्याधरनित्यशब्दाणि स्फुटोच्चत्वात्सुन्दराणि वा यानि दर्शनानि च आरुतयः तानि गुरुकदर्शनानि तैर्दृष्ट्या एव काश्चित् कामिनां स्ववशं कुर्वन्तीति । यद्वा [गु] इति गुहाप्रका-शनेन पुरुषं पातयति । यद्वा गु इति गुरुं स्वजनकजन्मदिकम-

पि विप्रतार्याक्यं प्रवर्तयन्तीति (१) ह इति रोदनकरणेन पुरुषं सखेहं कुर्वन्ति (२) ग इति स्वपितृगृहगमनादिप्रस्तावे पुरुषमत्यन्तरागवन्तं कुर्वन्तीति (३) द इति दर्शनेन रक्त-
कृष्णादिदन्तदर्शनेन कामिनां मोहयन्तीति (४) रि इति सं-
ज्ञाणैरे मां मुखे रे मां का कदर्थेयत्यादिकथनेन कुर्याताः पुरुषं
सकामं कुर्वन्तीति आर्पत्वात् रि इति । यद्वा अरि इति रतिक-
खहे अरे मया सहमा कुह उपहासमित्यादि रतिकवहकरणेन
पुरुषं कीभयन्तीति आर्पत्वात् अरि इति (५) स इति अन्यो-
क्त्यङ्गारगीतादिकशब्दकरणेन साधूनपि सकामान्कुर्वन्तीति
(६) ण इति सकज्जवकाविकारसज्जान्यां नेत्रान्यां पुरुषं
सकामं स्ववशंगवदं स्वकार्यकर्तारमपराधप्रकारं कुर्वन्तीति
(७) गुरुगदरिशनैरिति । (जूमिखिखनविखिखणहिंचेति)
भूमिखिखनानि जूमौ पदादिनाङ्गरेखेखनानि विखिखनानि
विशेषतो रेखास्वस्तिकादिककृष्णानि तेः स्वगुह्यं पुरुषान् ज्ञाप-
यन्तीति जूमिखिखनविखिखनैरिति चकारोऽत्र समुच्चयार्थः
(आरुहमनट्टणहिंचेति) आरुहणानि वंशप्रादिचट्टनानि
नर्तनानि जूमौ नृत्यकरणानि तैरारुहणनैरेः पुरुषादिकमा-
श्रय्यन्तं कुर्वन्तीति (बाजयउवगुहणहिंचेति) बाजका मूर्खाः
कामिन इत्यर्थः तेषामुपगृह्णानि प्रचञ्चरकृष्णादीनि तैर्बाजका-
पगृह्णैः कुहणैः स्वकमिच्छां पुरयन्तीति । यत्वा बाजकाः
केशकव्वापास्त्वैषगृह्णानि रचनाः स्वचञ्चखाकृष्णादितादीनि
तैर्ममयप्रस्तानवमाधमात् स्ववशं कृत्वा यशोर्वह्यत्वाद्वाहय-
न्तीति । च शब्दात्कपिवज्रमयन्ति अश्ववारयन्ति श्रेणिक-
नार्याधनश्रीराज्ञीवत् । स्वार्थप्रप्तौ प्राणत्यागमपि कुर्वन्तीति
(अंगुलि०) अङ्गुलीस्फोटनानि क्रोमिकाकराणानि । यद्वा अङ्गु-
लीनां परस्परं तादनानि । स्तनपीनरानि कराङ्ग्यां पयोधर-
चापानि इहत्वाङ्ग्यां कुचमदित्या वा कटितयैतानानि श्रो-
णिमागपीनरानि कराङ्ग्यां वक्रगत्या वा तैः कामिनां चित्ता-
न्यान्दोलयन्तीति (तज्जनहिंचेति) तज्जनानि अङ्गुलिमस्तक-
तृणादिवायनानि तैर्ममयप्रीतामुपादायन्ति कामिनां च शब्दा
दुद्रष्टनेपथ्यकरणैरामरणशब्दोपादानैः सविज्ञासगत्या चतु-
ष्पथादौ प्रवर्तनैरित्याद्यनेकप्रकारैरनारं वृषजतुल्यात् कुर्वन्त्यतः
संयमार्यिनिः साधुभिरासां सङ्गस्थाय्य इति । तथा (अचि-
याईति) पूर्ववत् "ताशोपासोवसिउंजे" इति प्राकृतवाग्निद्वि-
व्यत्ययः । या कुरण्णादयः स्त्रियः सन्ति जगति [ताओत्ति]
ताः पुरुषान् पाशवन् नगपाशवागुपादिवन्धनवत् वसितु
धातुनामनेकार्थत्वात् बन्धितुं वर्तन्ते इह परजवे नराणां बन्ध-
नकारणत्वात् [पङ्कुववुषिउंजेत्ति] ताओत्ति अग्रेपि अनु-
वर्तते याः कुट्टिआदयः सन्ति ताः नराणां पङ्कवत् । अगा
धा इव बहुव्रसमुद्रादिकर्दमवत् कृपितुं वर्तन्ते [मच्चम्व-
रिउंजेत्ति] याः स्त्रैरित्यादयः सन्ति ताः नराणां मृत्युवत्
कृतनयवत् मारयितुं मारणार्थमित्यर्थः प्रवर्तन्ते । [अगणिव्व-
हिउंजेत्ति] या जगति गणिकादयः सन्ति ताः कामिनामग्नि-
वद्ध्यं ज्वालयितुं परिज्जमन्ति [असिच्वच्चिजिउंजेत्ति] या
मृगाङ्ग्यामाकृतहणी परिव्राजिकादयः सन्ति ताः कौटिल्य-
करणैः साधूनपि अस्मिन्स्वद्वचञ्चेत्तु द्विधाकनंतुसुसहन्ते ।

अयं स्त्रोचर्णनं पथेन वर्णयति यथा—

अभिपसिमारित्थीणं, कंतारकवारचारयसपाणं ।

घोरानिउरवंकंदर, चञ्चैतवीजन्त्यजावाणं ॥ १ ॥

नारीणां सर्वथा द्विधासां न विधेयः । किंभूतताम् आसिम-

सीसदशीनां करवाञ्चकज्जतुल्यानाम् । अयमाशयः यथा
खङ्गः प्राणिततरासराक्षिदयतया भेदयति तथा अनार्या नार्यौ
ऽपि नरानिहं परत्र दारुणदुःखोत्पादनेन भेदयन्ति । यथा च
कज्जवं स्वभावेन कृष्णमस्य श्वेतपद्मादिसंगमे सति तस्य कृष्ण-
त्वं जनयति, तथोन्मत्तनारी स्वभावेन कृष्णा दुःशान्तःकरणत्वा-
त्तत्संगमे उत्तमकुशोत्पन्नानामुत्तमानामपि कृष्णत्वमुपादायति
यशोभनकुर्याजविरुध्मनादिहेतुत्वात् । पुनः किंचूतानां का-
न्तारकपाटचारकसमानाम् अरण्यकपाटकारागृहेतुल्यानाम् ।
अयमाशयः । यथा गह्वं वनं व्याघ्राद्याकुञ्जं जीवानां भयोत्पाद-
कं भवति तथा नराणां नार्यापि नरं जनयन्ति धनजीवितादिविना
शहेतुत्वेनैति यथा प्रतोल्यां कपाटे दत्ते केनापि गन्तुं न शक्य
ते तथा नरं नार्यकपाटहृदये दत्ते सति केनापि कुत्रापि धर्म-
वनदौ गन्तुं न शक्यते । यथा च जीवानां कारागृहं दुःखो-
त्पादकं ज्वति तथा नराणां नार्यापि । पुनः किंचूतानां
(घोरनि०) घोरा रौद्राः प्राणनाशहेतुत्वात् । निकुरन्त्यं धनं
अगाधमित्यर्थः यत्कमिति जज्ञं तस्य द्रो जगं यस्माद्वावात्साङ्कं
तपुराधिपदेवरीतराजस्येव स निकुम्भकन्दरः । कमिति अयं
यशब्द उदकवाक्कः । चञ्चरं पुरुषं २ प्रति ज्ञमन् कीर्त्तसां
भयङ्करः इह परत्र महानयोपादकत्वादेवविधो भाव आन्तर-
मायावक्रस्वप्नावो यासां ता घोरानिरुक्मचकन्दरचञ्चद्द्वौभस्त्-
भावास्तासां घोरनारवानाम् ॥ १ ॥

दोसमयगमरीणं, अजमसयविसप्पमाणहिययाणं ।

कश्यवपन्नत्तीणं, ताणं अन्नायमीझाणं ॥ २ ॥

दोषशान्तगर्भिकाणां दोषाः परस्परकवहमत्सराग्निस्रदान-
ममोद्धाटनकवहप्रदानजल्पनशापप्रदानस्वपरप्राणघातचिन्त-
नाद्यस्तेषां शतानि तेषाम् । गमरीका प्राजनविशेषस्तासां
दोषशतगर्भिकाणाम् [अजस०] न यशःशतानि अयशः
शतानि तेषु विसर्पिच्छतारं गच्छद्दूदयं मानसं यासां ताः
अयशः शतविसर्पकूट्यास्तासाम् । तथा [कश्यवत्ति] कैत-
वानि कपटानि नेपथ्यभाषामगं गृहपरावर्त्तादीनि [पन्नत्ती-
त्ति] प्राज्ञाप्यन्ते याजिस्ताः कैतवप्रज्ञयः यद्वा कैतवानां
दम्भानां प्रकृष्टाः ज्ञमयो ज्ञानानि कमज्जग्रेष्ठिसुतापन्ननिवद्यासु
ताः कैतवप्रज्ञयः । यद्वा कैतवेषु प्रज्ञाया बुद्धेरासिरादानं
यासां तास्तासां कैतवप्रज्ञीनाम् । तथा [ताणत्ति] तासां
नारीणां अज्ञातशीलानां पण्डितैरप्यज्ञातस्वभावानाम् ।
यदुक्तं— " देवाणदणवार्णं, मन्ते निमन्तनिगणं । इत्थी
चरियम्मि पुणे, ताण वि मंता कहं नट्ठा १ जावंधरेहिं जूमि-
हरेहिं विविहेहिं अंगरक्खेहिं । निवरिक्खियावि होए, रमणी
यम्भमगाय २ मच्चपयं जज्जमज्जे आगासे पंखियाण
पयपंती । मीहवाण हिययमगो, तिखि वि होए न दीसंति २"
इति यत्वा न ज्ञानं नाङ्गीकृतं शीघ्रं ब्रह्मस्वरूपं याजिस्ता
अज्ञातशीलास्तासाम् । यत्वा नमः कुत्सार्थत्वाकुत्सितं ज्ञानं
तासां साध्वीनां याभिः परिव्राजिकायागिन्यादिभिस्ता अज्ञा-
तशीलास्तासां मुनिवरेः प्रसङ्गैकान्तजल्पनैकव्रवासिध्वा-
ससङ्गचञ्चनादिध्यापारो वर्जनीय इति ॥ २ ॥

अन्नं रपंति अन्नं, रपंति अन्नस दिंति उट्ठावं ।

अन्नो कमयंतरेओ, अन्नो पदयंतरे उविओ ॥ ३ ॥

द्वित्र्यादिपुरुषसंज्ञेयं अयं स्वज्ञानसमीपसं नरं रज्ज-
यन्ति अर्द्धवीक्षणदिना कामरागवन्तं कुर्वन्तीत्यर्थः । पल्ली-

पतिव्रतपुत्रातरं प्रति अग्रदत्तस्त्रिमिदमन्वर्तयन् । यद्वा स्वकुश्रीश्वर्यं केनापि ज्ञाते सति (अन्नं रयंतिस्ति) अन्यद्विप भक्षणकाष्ठभक्षणादिकं रचयति कपटेन निष्पादयति । यदा जारस्य स्वास्तःकरणज्ञापनाय [अन्नं रयंतिस्ति] अन्यदात्मव्यतिरिक्तं तृणतनुदण्मादिकं रयन्ति उत्पाटनं कुर्वन्तीत्यर्थः । रद्विशेषेन इति विशेषनमुत्पाटनमिति । यद्वा अन्यं रयन्तीति अन्यं स्वकान्तव्यतिरिक्तं पुत्रव्रतपुत्रकान्तमित्रादिकं प्रति रामा अभयकामाः रय गतौ रयु गतौ वा रयन्ते रयंति वा गच्छन्ति । तथा [अन्नं रयंतिस्ति] अन्यं स्वकान्तव्यतिरिक्तं नरं रयन्ते मैयुनतपराः क्रीडयन्तीत्यर्थः पाताद्भुतन्द्रीवत् । हृतादि प्रकारेण क्रीडयन्ति वा [अन्नस्सदिति उच्चावन्ति] अन्यस्योक्तव्यतिरिक्तस्य ददति प्रयच्छति उच्चापं वचनं योद्धरूपम् । यद्वा अनेक नरपरिवृता अपि अन्यस्य नरस्य मार्गादिगच्छतः स्थितस्य वा उन्मथत्येन ह्रापं मन्मथेर्द्विपनशब्दं ददतीति । उच्चापयन्ति पाते तु कामिनरीक्ष्यादिस्सन्नेव सति उन्मत्ता क्रामाः अन्यस्मै ददति उच्चातं प्रवज्रपादप्रहारमित्यर्थः । तथा अन्यः कश्चिद्भूशोर्वरूपः कटान्तरितः कटान्तर्वती प्रवृत्तः कृतो जयतीति । तथा अन्यस्तकटाङ्गवाणसङ्घेन रञ्जनीकृतः । पटकान्तरे वस्त्रविशेषान्तरे स्थापितो जवेत्, ग्लानवत् इति । ३ ।

गंगां वायुयाप, सागरजज्ञं हिमवज्रोय परिमाणं ।

उग्रासं तवस्स गङ्, गच्छन्नुपचित् च विज्रयाप ॥ ४ ॥

सिंहे कुम्भयुगारस्म, पुट्टञ्जकुङ्कुहाय्यं अस्मै ।

जाणंति बुद्धिपंता, महिषाहिर्यं न याणंति ॥ ५ ॥

गङ्गायां वायुको वायुक्णा-सागरं समुद्रे जज्ञं जज्ञभीरमाणमित्यर्थः । हिमयतो महाहिमवज्रगस्य परिमाणमुच्चाधस्तित्यं कृपरिधिप्रवर्तनमानम् । उग्रस्य तीव्रस्य तपसां गतिं फलप्रतिरुपां गमोत्पत्तिं च (वियापत्ति) वीनताया नार्याः सिंहे कुम्भयुगारमिति रुद्धि गम्यं (पुट्टञ्ज) जगरोद्भवं (कुकुहा-इत्यंति) गतिकांशे शब्दविशेषमन्वयाद्येकं जानति अग्रगच्छन्ति बुद्धिमन्तः प्रज्ञावन्तः महिषायाः कृटकपटजोहपरवज्रन परायाः प्रवज्रमन्मथाश्लिषगधगायमानायाः श्रुतीकृतानुच्चे। उच्चिनत्कक गेटाद्गच्छद्गोयमानमधुरगेयध्वनिमूर्गीकृतमुनि वरायाः ब्रह्मते पट्टनट्टघटितघनश्रीखलमृत्तकचन्द्रचकारिकृतचतुरायाः पीतपयोधरपौगुडुजिह्वमन्त्रामन्नकस्त्रभूषुक्तार-फलहारभेदरुग्विषुजंगमगतिविवेकचैतन्यवृत्तानेकायामि -- नायाः हृदयं गुह्यतः करणं न जानन्ति न सम्यगवगच्छन्तीति । उक्तं च " खोजावौ दामिकना, भोक्कता नृपस्य । वणिज्जन्ता । रोयः क्वयिज्जन्तौ, द्विजानिज्जन्ता पुनर्बोमः ॥ १ ॥ न स्नेहेन च विद्या न च धिया रूपेण जाणंति वा, नेत्यादिद भयार्थदानविनयकोषप्रज्ञामादौधैः । लज्जायैवजंगसस्य करणामन्वादिनिर्वा गुणैर्गृह्यन्ते न विन्निमिष्यन्नहना दुःशीलचित्ता यतः ॥ २ ॥ इति ।

परिसमुपगुत्तार्ण, ताणं कइयव्व संविमपाणं ।

न हु जे बीमसियव्वं, महिषाणं जीवज्जोगमि ॥

ईशरगुणयुक्तानामुक्तवज्रमाणवज्रगणितानां तासां नारीणां कृपियहानवस्त्रंस्थितमनसं नैव जयतिः विश्वसितव्यं महिषानां जीवजोके इति ॥ ६ ॥

निष्कृत्यं च खड्गं, पुष्पेहिं विज्जियं च आरामं ।

निदुच्छियं च पेणुं, दोए विअतिद्विय पिणं ॥ ७ ॥

यादशमिति गम्यते निरुन्त्यं च धान्यकणविवर्जितं चारामं तादृशं तदणीमण्डवं शुभजवावाकुसुमराहितव्यान् । यादशा निदुग्धिका दुग्धरहिता धेनुगौस्तादृशान्प्रवर्तिनीधर्मध्यानदुग्धाभावाच्चादोके अपि शब्दः पूरणायै यादशं (अतिद्वियं) सर्वथा तैजशरहितं पिणं खड्गखणं तादृशं महिषाव्याघ्रीमण्डवं परमार्थेन स्नेहैतद्विवर्जितव्यान् । ७ ।

जेणंतेराहोय-णाणि निमिसंति तेण य वियसंति ।

तेणंतेरे वि हिययं, चित्तमहस्साउजं होइ ॥ ८ ॥

खीणां येन परमवज्रजेन सयार्थसंप्राप्तिकारकेणातरेण विना शोचन्तानि प्रकुलनेत्राणि तद्वृण निमिपन्ति संकुचितजयं गच्छन्तीत्यर्थः च पुनस्तनैव परमवज्रजेन स्वार्थप्राप्त्यकारकेणान्तरेण विना विकसन्ति प्रकुलनेत्राणि भवन्तीत्यर्थः । तेणंतेरे इति प्राकृतव्यावृत्तीयार्थे समीपे अपि शब्द एवार्थे तथा कुञ्जखीणां हृदयं कदाचित्स्ववज्रजे प्रवर्तते स्ववज्रजे सत्यपि कदाचित्तासां चित्तं स्वमत्सवं सहस्राकुलं स्वकान्तव्यतिरिक्तपुण्यान्तरसहस्रेषु श्राकुलं मन्मथतावेन परिभ्रममाणं जयतीत्यर्थः । शाकिनीवत् । अतो मुनिवैरैरनवयस्कणपैरे मुक्तगृहास्त्रज्जरासां कुरणमुपुणीदासीयोगिन्यादीनां यथा कयंचिपरिचयो न कार्य इति । अस्या अन्यदपि व्याख्यानं सतुहप्रसादाकार्यमिति ॥ ८ ॥ तन्नु ॥

(१२) खीणममुच्चियं यथा—

"मंसं इमं मुत्तपुरीसमीसं, सिंहाणखेज्जाण य निज्जरंतं । एवं अण्णिच्चं किमिआण वासं, पासं नराणं मइवाहिणं " इत्यादि—धर्मः ।

सर्वस्वापकर्षवत् यथा—

नो रक्खमीमु गिज्जिन्—जा गंक्कयापुणेगचित्तासु ।

जाओ पुरिसं पडोजित्ता,खेज्जंति जहाव दासहिं ॥ १० ॥

नो नै वराङ्कस्य इव राज्ञस्यः स्त्रियस्तास्तु यथा दिवाङ्कस्यो रक्तसर्वस्वमपकर्षंति जीवितं च प्राणिनामपहर्त्येवमेता अपि तत्त्वतोहि ज्ञानादीन्येव जीवितं स्वार्थं च तानि कृताभिरपदिश्य त एव तथा च हारिश्चः " धातेःकृतो दहति हुतशुद्धेहेमके नराणां, मत्तो नागः कुपितजुगञ्जैकदेहं तथैव । ज्ञानं शीघ्रं विनय विमर्शौदार्यविज्ञानदेहात्मसर्वानर्यान् दहति वनिता मुष्मिकानैहिकांश्च " (गिभिज्जुक्ति) गृच्छद्भिकाङ्कुवावन् जवेत्त कीदशीपु (गंक्कयासुत्ति) गण्ण गण्ण इह चोपचितपिणितपिरुक्कपतया गृह्यतिरुधिराईतासंनवाच्च तदुपमत्वा हृदये कचायुक्तौ । ते वक्कसि यासां तास्तथातूतास्तासु वैराभ्योत्यादनर्थं चैवमुक्तम् । तथा अनेकार्थानेकवृत्तानि चञ्चलतया चित्तानि मनांसि यासां तास्तासु अनेकचित्तासु घ्राहच " अन्यस्याङ्गे ब्रह्मते विशदं चान्यमात्रिङ्गय शोते, अन्यं वाचा वपति हसयत्यन्यमन्यं च रैति । अन्यं ह्येहि स्पृशति-कशति प्रोणुते चान्यमिण्डु,नार्यां नृत्यत्तकित इव थिङ्गचञ्चलवाविकाश्च " तथा (जाउत्ति) याः पुरयं मनुयं कडीतमपीति गम्यते प्रब्रान्त्यत्वमेव शरः एवमेव च प्रीतिद्विद्यादिका-न्निर्यागितप्रतिपत्तयः क्रीरति (जहावति) वा शब्दस्यैवकार्थत्वाद्यर्थैव दासैः पहागच्छ मा वद त्वं मायासीरित्यादि-विवक्षितप्रवृत्तिमीमांशिविशिष्टस्यैव सूत्रायः ॥ १० ॥

पुनस्तथा,मेवातिहेयतां दृश्येन्नहा ।

नारीमु ना पणिज्जिज्जा, इरियविपयदे अणगरं ।

धर्मं च पेशं नचा, तस्य इविज्ज जिक्खुमप्पाणं ॥ १९ ॥
 नागेतु नां वैव प्रगृह्य प्रशब्द आदिकर्मणि ततो मुक्तिमारजे-
 नापि न । किं पुनः कुर्यादिति ज्ञावः (इत्थीविपरिहयत्ति) स्त्रियो
 विविधः प्रकारः प्रकरणेण च जहाति त्यजति इति स्त्रीवि-
 प्रजह उणादयो बहुव्रमिति बहुव्रचनानां । यद्वा (इत्यस्ति)
 स्त्रियो (विपज्जोत्ति) विप्रजह्यापूर्वेव नारीप्रहणामनुप्यक्ष्यति
 पयोक्ता इह च देवतिथ्यैकसंध्यन्यापि न्याज्यतयोच्यन्ते इति
 न पौनरुक्त्यपदेकत्वात् । अणगारः प्रव्यवत् । उच्च ० उच्च ० ॥
 (स्त्रीणां दुर्ग्रहवद्दयत्यम् ' इत्यिरज्ज ' शब्दे)

[१३] स्त्रीणां वन्धकारणत्वं-वधा—

वातुचं जन्मवेति पिया झोगंभि इत्यिओ ८ ॥
 इत्यिओ जेण सेवेति आइमोक्त्वा हु ते जणा ॥
 ते जणा वेणुमुमुक्ता, नावकेसंति जीविपं ॥ ९ ॥

वायुयथा सततगतिरस्वस्त्रितयाऽनिज्वाला दहनात्मिकाम-
 प्यति अतिक्रान्तिं परानयति न तथा पराभूयते एवं लोके
 सतुप्यलोके हावनावप्रधानत्याग्न्या द्यित्वास्तप्रियत्वाच्च
 दुर्गतिकर्मणोऽप्यत्रत्यनिक्रामति न तानिर्जायते तत्स्वरूपा
 वगमात्तज्जयविपाकदर्शनाद्येति । तथा चोक्तम् ॥ स्मिन्तेन
 ज्ञानेन मदेन वज्रया, पराङ्मुषैरुक्तकाङ्क्षीकृतेः । वचोभि-
 रीर्ष्याकृष्टेन ज्ञात्रया, समस्तजानैः खनु वन्धनं स्त्रियः ॥ १ ॥
 स्त्रीणां कृते ज्ञान्युगस्य जेदः, संवत्थिजेदं स्त्रिय एव मूत्रम् ।
 अप्रानतकामा वदवा नरेन्द्रा, नारीनिरुत्सादितराजवंशाः ॥ २ ॥
 इत्येवं तत्स्वरूपं परिज्ञाय तज्जयं विधत्ते नैतानिजयेत इति
 स्थितम् । अथ किं पुनः कारणं स्त्रीप्रसङ्गाश्रयद्वारेण शेषाश्रव-
 द्वागेपवृत्तकणं क्रियते न प्राणातिपातादिनति । अथोच्यते केपं
 चिद्दर्शनीनामङ्गनोपयोग आश्रयद्वारेमेव न जयति । तथा चो-
 क्तः । " न मांसनृकणे दोगे, न मयेन च मैथुने । प्रचुरिरेषा नु-
 नानां, निवृत्तिस्तु महाफला ॥ " इत्यादि तन्मत्तव्युदासायमेव
 मुपन्यस्तमिति । यदि वा । मध्यमनोयैकतां चतुर्थीम एव धर्मं
 इह तु पञ्चयामो धर्म इत्यस्यार्थस्याविमोचनायानेनोपवृ-
 णमकार । अथवा । पराणि व्रतानि सापवादानिदं नु निरपवाद-
 मित्यस्यार्थस्याविमोचनाय प्रकृत्यद्वैवमकार । अथवा ।
 सयोगयिपि व्रतानि तुल्यानि एकवचनं सर्वविप्राधनमिति
 कृत्वा येन केनचित्किदेशे न दोषायति । [इत्यिओ इत्यादि]
 ये महात्मनाः कटुविपाकोऽयं स्त्रीप्रसङ्ग इत्येवमवधारणतया
 स्त्रियः सुगतिमार्गोपदेशः संसारवीथीज्ज्ञताः स्वर्गाविनयराज-
 धन्यः कपटज्ञानसायनाकुशा महामाहंशकथो न सेवन्ते न
 तत्रप्रसङ्गमितिपत्ति ते पर्यन्तं जना इतरजानतोताः साधवः
 आदि प्रथम मोक्षोपदेशादङ्गता परमरूपो येपान्ते आदिमोक्षाः ।
 हृदयधारणे । आदिमोक्षा एव तेऽवगन्तव्याः । इदमुक्तं भवति
 सर्वो विनयास्पदतुतः स्त्रीप्रसङ्गः यैः परिमलस्त एवादिमोक्षाः
 प्रधानवृत्तेना ज्ञात्यपुरुषार्थोद्यताः । आदिशब्दस्य प्रधानवा-
 चित्वात् केवममुद्यत्ताने जनाः स्त्रीप्राशब्दधनेनोक्ततयाऽशेष-
 कमेवधनेनोमुक्ताः सन्तो नावकाङ्क्षन्ति नाजिघ्रषन्ति शस्त्रम-
 जोविमपरमपुष्पपरिग्रहादिकं नाभिजयन्ति । यदि वा परिय-
 त्तविययेच्छाः सदनुष्ठानपरायणा मोक्षैकताना जीवितेदीधि-
 काज्ञजीवितं नाभिकाङ्क्षन्ति इति ॥ ९ ॥ सूत्र २ श्रु १५ अ.
 नारीस्तेह पुत्रये यथा " नारीनेहाणुगया, गणप नसीत्रेकुत्रं
 धणं धनं । दानं पाणनं गुणं, मुकुवययं कुमङ्गमणयि " दश ० ।

(१४) स्त्रीसंसर्गश्चावश्यपरित्याज्यस्तथा च ।
 वशीकुर्वन्ति ये लोके, मुग्धा दशननतुता । संसर्गवा-
 गुणान्तिस्ते, स्त्रीव्याधाः किञ्च कुर्वन्ते " पंचा ० १० विव ० ।

स्त्रीसंसर्गपरित्यागे काणमहा ।

जहा कुक्करोपायस्स, निचं कुल्लव्वओ जयं ।

एवं खु वंजयारिस्स, इत्थीविगहत्थो जयं । १४ ।

यथा कुक्करोपायस्य कुक्करोल्लव्वकस्य नित्यं सर्वकात्रे कुह-
 लतो मार्जारान्दयमेवमेव ब्रह्मचारिणः साधोः स्त्रीविग्रहात्
 स्त्रीशरीरात् विग्रहप्रदणं मृतविग्रहादपि भयस्यापनार्थमि-
 ति सूत्रार्थः । यतश्चैव मतः—

चित्तचित्ति न निज्जाए, नारिं वा सुअद्वेकिं ।

जक्खं पिब दड्डणं, दिड्ढि पामिममाहरे ॥ १५ ॥

चित्तमिति चित्रगतां स्त्रियं न निरीकृतं न पश्येव नार्यं वा
 सचेतनमेवं स्वदेकतामुपवृत्तकणमनदनदेकतां वा न निरी-
 कृतं कथंचिद्दर्शनयोगेऽपि जास्करमिवादित्यमिव दृष्ट्वा दष्टिं
 प्रतिममाहरेत् जागेव विनिर्वर्तयेदिति सूत्रार्थः । किंतुनाह-
 हत्यपायपनिच्छिन्नं, कथं नामं विगपियं ।

अवि वाममयं नारिं, वंजयारी विज्जए ॥ १६ ॥

हस्तपादप्रतिचित्रमिति प्रतिचित्रहस्तपादां करणना-
 साविकृतमिति विवृत्तकर्णनासार्मापि वर्षरातिनां नारीम-
 वंविग्रहमपि किमङ्गपुनस्तर्हणी तानु सुतरामेव ब्रह्मचारी
 चरित्रधने महायन इव तस्मात् विवज्योदिति । अपिच ।

विज्जना इत्थिसंसर्गो, पणीयं रसजोपणं ।

नरस्मत्तगोपेस्सिम्भ, विमं ताव्वउजं जहा ॥ १७ ॥

विज्जना वस्त्रादिगदा स्त्रीसंसर्गः येन केनचित्प्रकारेण स-
 वन्धः प्रगितं रसमेतजं गच्छस्तेहरसाज्यवहारः एतत्सर्वमेव
 विज्जयाद नरस्यासंगवेगिणः आत्महितान्वेषणपरस्य विपं ता-
 वपुते यथा तावत्तत्राप्यपत्तिरविवेकत्वमहितमिति सूत्रार्थः ।

अंगपचंगसेठाणं, चारुवियपिदीहयं ।

इत्थीणं तेन निज्जाए, कामरागविवद्वणं ॥ १८ ॥

अङ्गपचङ्गसेस्थानीमथङ्गानि शिरःप्रतृतीनि प्रत्यङ्गानि
 नयनादीनि पेतपां संस्थानं विन्यासविशेषस्तथा चारुशोभनं
 वपितं जलपितं प्रेक्षितं निरीकृतं स्त्रीणां सवन्धि तदङ्गप्रत्य-
 ङ्गसंस्थानादि न निरीकृतं न पश्यत । किमित्यत्र आह । काम-
 रागाविवर्धनमिति एतत्किं निरीक्ष्यमाणं साहचर्याणाम् महाना-
 भिज्ञायं यक्षयति अत एवास्य प्राक् स्त्रीणां निरीक्षणप्रतिवे-
 दनाभयतायामपि प्राधान्यस्यापनार्थो भेदेनोपन्यास इति
 सूत्रार्थः । दश ० उ अ ० तथा चाप्यत्रापि—

“आवर्तं संशयानामविनयभक्तं पत्तनं साहसमानां, दोषा-
 णां स्मितायानं कपटशतवृद्धं केवमप्रत्ययनाम् । स्वर्गदारस्य
 विप्रं नरकपुण्यमुखं सर्वमायाकरणं, स्त्रीयन्त्रं केन सृष्टं विप-
 मवियमयं सर्वदेहाकस्य पाशः ॥ १ ॥ नां सत्येन मुग्धा एव
 वदन्तीभूता न चेन्दीवर-हृदं दोचनतां गते न कनकैरप्यङ्ग-
 यष्टिः कृता । किन्तुवै कविभिः प्रतारितमनास्तस्यं विज्ञान-
 ज्ञाप, स्वह्मनांसास्त्रिययं वृषभेनदशां मया जनः सेवते ॥ २ ॥
 यदेतत्पुण्यं नृभृतिशरमुद्राकृतिधरं, सुखाजं तत्त्वज्ञायाः किञ्च
 यस्मिन् विनाऽप्यमभुः । इदं तन्मि पाकः डमकडमियातां वि-

रम्, व्यतीतस्मिन् काले विपमिव त्रिविध्ययत्नमुदम् ॥ ३ ॥
 दीघोणाङ्गिचञ्चन वक्रगतिना तेजस्विना भोगिना,
 नीलाज्युतिनाऽहिना वरमहं दृष्टे न तच्छुभा ॥
 दृष्टे सन्ति चिकित्सका दिशि दिशि प्रायेण पुण्यार्थिनो,
 मुग्धाङ्गीकृतवीकृतस्य न हि मे येषां न आर्योपग्रमः ॥ ४ ॥
 संसार ! तव निस्तर-पदवी न दधीयसी ।

अन्तरा दुस्तरा न स्तुर्यादि रे मदिरेक्षणः ॥ ५ ॥

नूनं हि त कविवरा विपरीतबोधा,
 ये नित्यमाहुरवज्ञा इति कामिनीनाम् ।

यार्जयिज्ञाव्रतव्रातुकहृदिपातः ,

शक्रादयोपि विजितास्त्ववज्ञाः कथं ताः ॥ ६ ॥

हृदयानि सार्द्धमन्येन, पश्यन्त्यर्थं सन्निवृत्ताः ।

जदर्थं चिन्तयन्त्यर्थं, प्रियः को नाम योपिताम् ॥ ७ ॥

सर्ववृत्ते इत्यिवगमि, अप्रपन्नो सया अविस्तरयो ।

नित्यरङ्ग वंजचरं, तविवरीओ न नित्यरङ्ग ॥ ६७ ॥

सर्वत्र सर्वोऽस्मिन् प्रवृत्तिना प्रवृत्तिरूपे स्त्रीवर्गे अप्रमत्तः नि-
 डाविकयादिप्रमादरहितः सदा सर्वकालमाविरहस्तो विश्वास-
 रहितः भवसन् निस्तरति पात्रयतीत्यर्थः ब्रह्मचर्यं मैतृगत्या-
 गरूपं तद्विपरीतः उक्तविपरीतरहितो न निस्तरति न निर्वाहति
 प्रलब्धयेमिति गार्थायः । ग० २ अर्थो ॥ [साध्वीसंसर्गो
 दापायति ' अज्ञिया ' शब्दः ॥ स्त्रीसंसर्गादि परित्यागो वंजचे
 रगुक्ति शब्दे]

[१५] स्त्रीषु सकस्य परिग्रहोऽवश्यं भवतीति यथा—

इत्थीषु सत्ते य एतौ य दात्रे, परिग्राहं वैव पकुल्यमाणे ॥

स्त्रीषु रमणीयवासकोऽप्युपपन्नः पृथक् २ तद्वापितहसित
 विज्योत्तमरीरावयव्येति वाद्यद्वाराऽऽहः सदसद्विक्रम-
 विक्रमस्तद्वसक्तया च नान्यथा ज्ञयमन्तरणं तत्संश्रमिन्-
 वनीयता येन केनाचिदुपायेन तदुपायचूतं परिग्रहमेव प्रकरणं
 कुर्वणः पापं कर्म समुच्चिनोतीति । सूत्र० १ अ० १० अ० ।
 [स्त्रीषु कामेषु चास्वकानामवश्यं नरकयातना जयतीति
 ' इत्यिकाम ' शब्दः] स्त्रीषु च सर्वेन्द्रियगुणैर्न भाव्यम तत्र च ॥

सर्वविदियाजिनवुमे पयामु, चरे मुणी सर्ववतो विष्वक्कले
 सर्वेणि च तानीन्द्रियाणि च स्पर्शदादीनि तैरजिनैर्धृतः

सन्धुनेन्द्रियो जनेन्द्रिय इत्यर्थः । क प्रज्ञासु स्त्रीषु तामु हि पञ्च
 प्रकारा अपि शब्दादयो विषया विद्यन्ते तथा चोक्तम् ।

"कज्ञानि याक्यानि त्रिधास्मिन्तीनां, गनानि रम्याण्यज्ञोक्तानि-
 नानि । रतानि चिदाणि च सुन्दरीणां, रसाणि गन्धोऽपि च सुस्मना-
 दः ॥ १ ॥ तदर्थं स्त्रीषु पञ्चेन्द्रियविषयसमन्तात्तद्विषये सन्धु-
 नयेन्द्रियेण भाव्यमेतदेव दर्शयति चोऽस्यमागुग्राणमनुतिष्ठे
 स्मृताः साधुः सर्वतः स्वाह्लाद्यन्तरात्मज्ञाऽहिशेषा प्रमुक्तो
 निःसङ्गो निष्कलत्रात्यर्थः । सूत्र० १ अ० १ अ० । स्त्रीणां
 दर्शनेतिषयो यथा— " स्त्रीरम्याङ्गकृतनरचितविषयोक्तो हि
 दीपशिखायां राज्ञन् एव विनारासमुपयानि । अ० ३ अर्थो ।
 [अत्र प्रायश्चित्तं गार्थाय शब्दः]

[१६] स्त्रीकरम्पर्शादिनिषेधो यथा—

जन्तिन्याकरफरिसं, अंतरियं कारणे वि उपपन्ने ।

दिट्ठी विमदितगो, निमं व मुणिवज्रए गच्छे । ७३ ।

यत्र गणे स्त्रीकरम्पर्शः अथवा स्त्रियाः करेण स्पर्शः स्त्रीकर-
 स्पर्शस्तनुपपन्नकृत्वात्, स्त्रीपादादिस्पर्शं च कथं तन्म

[अंतरियं] अं पि शब्दस्येहापि सम्बन्धादन्तरितमपि वक्ष्या-
 दिना जानात्तरमपि किं पुनरन्तरितं कारणेऽपि कण्टकरो-
 गोमत्तत्त्वादि उपपत्ते सञ्जाते सति किं पुनः इकारेण
 दृष्टिपिपक्ष संप्रविशोपः दीनाभिन्ध ज्वलितवह्निर्विषं च हाहा-
 हहादीनि समाहाररुचः तद्विषयं वर्जयेत् उत्सर्गमात्रेण
 दूरतः त्यजेत्तुनिः समुदायः [गच्छति] स गच्छः स्यादिति
 शेषगाया शब्दः ।

बात्रापे वृक्षाए, ननु अ दुहिआइ अहय नङ्गणीए ।

न य कीरइ तणुफरिसं, गोयमः गच्छं तयं नहियि ॥ ७४ ॥

इहाङ्गस्पर्शस्य सर्वत्र सम्बन्धात् बात्राया अपि अप्रतयौव-
 नाया अपि किं पुनः प्रतयौवनायाः वृक्षाया अपि अतिक्रान्त
 यौवनाया अपि किंपुनरन्तिक्रान्तयौवनायाः एवविशयाः
 कस्या इत्याह । ननुका पौत्री तस्या अपि छुहिता पुत्री तस्या
 अपि अथवा भगिनी स्वस्रा तस्या अपि नाववक्षोपपन्नकृत्वा-
 दस्य दीदिकीं ज्ञातुजामातुङ्गीपितृष्वपुत्रमातृष्वपुत्रननीमातमही
 ग्रहः । कार्यः ननुकादिकानामेकदाशानां नाववक्षानामपि
 स्त्रीणां किंपुनराववक्षानां तनुस्पर्शः उपपन्नकृत्वात्सविज्ञास-
 शब्दश्चवणादि च यत्र गच्छे न च नैव क्रियते हे गौतम ! स
 गच्छो ज्ञात इति इह हि सम्बन्धिन्या अपि स्त्रिया अङ्गस्पर्शादि
 वर्जने स्त्रीस्पर्शस्याकटमहोदयहेतुत्वात् ॥

जत्य त्थीकरफरिसं, क्षिगी अरिहो विसयमवि करिज्जा
 तं निच्छयओ गोयम ! जाहिज्जा मूळगुणजहं ॥ ७५ ॥

यत्र गणे स्त्रीकरम्पर्शं विज्ञं विद्यते अस्याऽसौ विज्ञा साधु
 वेपयान् अहोऽपि पदव्यादिप्राप्त्यादियोगोऽपि स्वयमपि
 अपरेवकारार्थत्वात् स्वयमेव कुर्यात्तं गच्छं निश्चयतो हे गौत-
 म ! जानीयामुत्तगुणजुष्टं चारित्ररहितमिति ॥ ७५ ॥ स्त्रीकर-
 स्पर्शादिकामुःसर्गपदेन निषिध्यादापवादपदेनापि निषिध्यति ॥

कीरइ वीयपणं, सुत्तमज्जणियं न जत्य विहिणाओ ॥

उत्पन्ने पुण कज्जे, दिक्खा आर्यकमाईए ॥ ७६ ॥

अपेक्ष्यमातत्वात्सर्गपदापेक्षया द्वितीयपदेनापि अपवाद-
 पदेनापीत्यर्थः [सुत्तम ज्ञयिंति] मकारस्याङ्गाङ्गिणकत्वा-
 त्मृशान्तिं सूत्रानुज्ञातं सर्वथागमनिषिक्तं स्त्रीकरम्पर्शादि-
 कमित्यर्थः । ग० २ अर्थो ॥ [कण्टकोत्तरणवक्तव्यता
 विसरेण कण्टकुछरण शब्दे]

१७। स्त्रियाः सार्क विहारस्याप्यायाहारोच्चारप्रस्रवणप-
 रिष्ठापनिकाधर्मकथादिनिषेधो यथा—

जे जिकल् आगंतगारेमु वा आरामागारेमु वा महावड्मु-
 गहा वड्कुत्तेमु वा परिवारागसेह्ये वा एतो एगइत्थीए सच्छि
 विहारं वा करइ सज्जायं वा करइ असणं वा ४ आहा-
 रेइ उच्चारं वा पासवणं वा परिउंइ आगारं वा आण-
 रियं महणं अस्सणं पाआगकहं कहेइ कहंतं वा साइ-
 ज्जइ ॥ १ ॥ नि० सू० ७ उ० ।

कहिता सव्बु आगारं, ते उ कहं किनिविउ उ चिमेया ।
 आगंतगारादिमु, मदिगारविहारमादीया ।

सत्तमस्य अंतमुत्तं यीपुमिमागारा कहिता ते काहं हवेज्ज
 आगंतगारादिषु ते आगामादिषु ते आगंतवादि इह स-
 माणं किनिविहा ते आगारा विषयाः । इह अप्रवृत्तिसिद्धि

इत्थी

एषो साहृ एमाए इत्थियाए सद्धिं ससां गमाओ गस-
तरो अइया गतागतं चंक्रमणं सज्जायं करोति असत्तादियं
वा आहारंते उच्चारं वा व १ परिट्टवेति एषो एमिन्थीए सद्धि-
वियमणुसि सज्जति अमारिया कामकडा गिरतरे वा अरिपयं
कई कदति कामसिद्धकडाओ एता खेव असमएपाउमं अ-
यावा देससकहादिस्संज्ञावाकारिका ए जयति सा सत्था
असमापणाउममा ।

आगतंते आरा-मा गामिह कुलावसहे य ।

पुरिमिस्सिएणभां, चउक्कयणा छुक्खे वि ॥ २ ॥

एण एमिस्सिए सद्धि, एषो अउगिस्सिए सद्धि, अणेगा एमिस्सि
ए, अणेगा अणमिस्सिए ॥

जा कामकडा माहो, तणारिया बोक्कि च उचरिया ।

पिदुरज्जी कटुणं, जागवणपदांनखामणया ॥ ३ ॥

तस्य हाइया एरवाहणरथकथा होमुत्तरिया तरेगवती मइ-
यवती मगपेणनादि णिदुरं हामवड्डी घरकटणं एषो साधू भइ
दृग्निगइहे सर्वेण्डणयातो य भागवणए पुत्तिओकिमेयं भल्ली
वसिनेण साहुणा वारयत्तिहाहो आरभ जहा वारुद्वे य
पराओ जहा य कुराया संज्ञं कोसंबीरुणपेसे जहा
अरकुवागममां जहा य जाकमारणं भलिणा इओ भओ य
एय न्हिद्वयवपत्ति सत्ता कटिया ताहे सो भागवतो यहुहा
यित्ति । जइएयं न भविसुमतिओ एस समयो घातेययो सो
गिहो दिहो यणए पदं जउए विओ तां आगंतुणं ते माहुं
सज्जति जगति य मए एवं चित्तियमासी ते समेजसि एवमा
दी णिदुरा एवमादिगुरिस्तान् विस्ताणं जुओति कहिओ किनु
वा एमिस्सियाणं ॥

अविवापरं वि बद्धि, कथा तु एमिगिस्सए पफिस्सिद्धा ।

किं पुण आणायोदी, कुरावोहं सहुनतस ॥ ४ ॥

माहन्निगोमाहंदि अगमिस्सिद्धिं सद्धि एमागिस्सए
ममकटाविणवहति किपुए अण्णं तर्णिणयिह सद्धि ॥

अयापि अयपवतीषु, कवा किपु अयापि अयमज्जा ॥

चैकमवसज्जाय जेयण-उवारं तु सविसेना ॥ ५ ॥

अगाइ वि भयमकडा अवि सदाओ संवरमं सविस्तीपसु
एमिगियानु विरुद्धा किपुण अमारिया जोगा अमारिया सा
य कामकडा अयमा जोगा अयमज्जा । अइया असत्ता जय
उल्लिखज्जति चंक्रमणं सति विज्जस प्रतिपागारं ददुं मोहुअओ
भयानि सज्जाए मणहसंवेण सोयवदणमहातो विमंसे
उचारं हण वादिअर्थणगदरिक्कणं ॥

जयपदा चउहं, अतागुणे तु संजेते संते ।

जे तिवज्जं विहरेज्जा, अइया विकरेज्ज सज्जायं ॥ ६ ॥

जयणपदा चउथरो पुत्तंता ॥

अयणादीं वीहारे, उच्चारदि व आतरेज्जा ।

विदुपमाधुनुत्तं, अयतरकयं य जो कए ॥ ७ ॥

सो आणा अयवत्यं, पिउउक्कियाहणं छुविं ।

पाविनि अइया तेणं, एते तु पदे विवज्जजा ॥ ८ ॥

दिहं मेतंइमापिअडा एते दोसतसहाण कणपति विदुपमादि
कां कारणे पुण करोज्जा ॥ ८ ॥

वित्तिय पदमणुज्जे, गेलापुवमगरोहण्णणे ।

संजसइयवामासु य, स्वचित्तियमादीसु विष्ठाये ॥ ९ ॥

अयवज्जा सो सत्थाणि विहायदीणि करोज्जा । इहाणि
गेहण ॥ ९ ॥

खमणं मइमम्मि वओत्ते, गेलाणे जा विथी समकवाता ।

सा चय य चित्तियपदे, गेलाणे अइनुद्वे ॥ १० ॥

कंछा ॥ निउ चू ७ उ ७ ॥

इहाणि सत्तमयवासं तिष्ठिदि दाराए एमाहापदेसत्ति

आहुयय गाहा । आउमादिया संभावेहियमज्जादिसय गो

यरे-अमता वासेण अयवहतो एमिण्णव वि होज्जा-

जल्लंजम थज्जादिपु, चिट्ठेताणं चवज्ज चउज्जेगो ।

एगतस्वपए वा, वृहज्जं ते व सव्वतो ॥ ११ ॥

एगतरज्जापि उ, वययमिक्कज्जे वावि जावसदी ।

एमवय वा तम्मवि, तेण जयावाणि लुकारं ॥ १२ ॥

चोइतयां विरुद्धं, रोषेरदादिणं तु मंजमा होज्जा ।

वोहियमित्थ जएत्ता, गुत्तिणिमित्तं च एमत्था ॥ १३ ॥

एषो एमाथए समं हवेज्ज आउकायसंजमेण इगवाहणे

एवं उणयं थयं पत्तयं होमरं वा तस्य चिट्ठेताणं चउज्जसं-

जय वा खेत्ताओ खेत्तं संक्रमेज्जा इत्थ वि अउज्जसंभवो ।

एगतर वनहीए वा खेत्ताउ खेत्तं कमिउज्जति । एवं चउमंग

संभवो हवेज्जा एवं वा तो वि चउज्जसंभवो तेणमएण

वा सुत्ते चउमंगसंवेण णिलुद्धा अउज्जति । भोरस्स भोतिय-

स्स विरोहा एवं गामस्स य रुक्कस्स य पविसंभयं चउमंगसं-

वो तेणमएण वा सुत्ते हवेज्जा । वोहियसज्जमएण पत्ताया

णं चउज्जसंजयेण विहारसज्जायं असणादिया उच्चारदिया

वा एकत्थ णिलुकारसंभवो हवेज्जा गुत्ति वा रक्खणं करेत्ता-

णं संभवज्जा ॥

पुक्कभवेहणरे, वासजएणं विदेज्जा अभातरा ।

तस्य रद्धिं परमुहा, एयथुं एमुं जतीहंति ॥

वासालु वावावाले पदेते संजेतो संजती वा किंचि णिरो-

वणरि संजाणपिट्ठं हवेज्ज एत्ता इयरं एमिस्सिया विरुक्कण

विरहियं दोवि पराणरं मुहा अउज्जति । सज्जायहाय सुद्वि

वासं पदेते संजती मुण्डाणे णो पविसत्ति ॥ निउ चू ७ उ ७ ॥

जे जिवज्ज उज्जाणंसि वा उज्जाणमिहंसि वा । उज्जा

णसज्जंसि वा एज्जाणिमंसि वा एज्जाणमिहंसि वा

सिज्जाणसज्जंसि वा एको एमिस्सिए सद्धि विहारं

वा करेइ मज्जायं वा करेइ अमणं वा ४ आहारं

उच्चारं वा पासवणं वा परिद्वइ आययरं वा अणारियं

मेहुणं अस्सवणपट्ठागकहं कहेइ कहेते वा साइज्जा ।

उज्जाणं जय होमो उज्जाणियए ववत्ति जं वासिणमा-

रस्स उवकंते उयं ते उज्जाणं । रायादियाण णिममण्णणं

णिज्जाणिया नगरममे वा जंयियं वियं ते णिज्जाणं एतेसु चैव

मिहा किरिया उज्जाणं णिज्जाणमिहणरेपागारो तस्सेयं देसं

अहाहणं पागारस्स अहो अहाहण्यो रहसमं धरिया वज्जणं

दार दा वज्जणगा पायापदिनिक्कटा तण अंतरें गोपुरं

जेण जणो दगस्स ववत्ति सो दगपट्ठा दगवाहो दगममा

दज्जामं दगतीरे सुणं मिहं गुप्तागारं देसं पहिय सद्धियं

निज्जागार अथाविसात्तं च उवरं संवट्ठं ते कृतागारं धरा

गारं कोट्टागारं दज्जादितण्णाणं अवोपगसं तणसत्तो
साद्धिमादि तुसट्ठाणं तुसमात्तो मुग्गादिचाणं तुसा गाक-
रिस्सो गोमयं गोणादि जत्थं चिट्ठंति सा गोसात्तो गिहं च
जुग्गादिजाणणं अकुड्ढासात्तो सत्तुहं गिहं अस्सादिअ वाहणा
ताणं सात्तागिहं वा विक्कंयं जंमं जत्थं वट्ठंति सा सात्तागिहं वा
पासंभिणा परिथागा तंति आवासत्था सात्तागिहं वा वृहा-
दिया जत्थं कमविज्जंति सा कम्मं तंसात्तागिहं वा महंतं पा-
ट्ठंयं वट्ठंति वा महंतं गिहं महागिहं वट्ठसु वा उच्चारणसु मदा
गिहं महाकुड्ढपिण्डकुड्ढादी पाट्ठसु वट्ठज्जा अणाइ वट्ठत्ते
इमा संगहगाहा ॥

उज्जाणट्ठाणं दग्गे, सुएणाकूमवतुमुत्तुसे गोमे ।

गोमग्गाणापाणिगा, परिथागमहाकुड्ढे मेव ॥ ८५ ॥

एवमि जहा पच्छिमसुत्ते एवं पंतसु उस्सग्गावयातेण चउजं-
गसेतवो वत्तत्थो इमं उज्जाणंयक्खाणं ।

मंजमउज्जाणगिहा-णिग्गमणगिहा विणियमाईणं ।

इतरे णगरादिणिग्गमे, सुयसजादिणिज्जाणगेहा उ ॥ ८६ ॥

उज्जाण संनमादिया गाहा इयत्तेत्ति णिज्जाणे वणियमादिया
णिग्गमगहिंयं कय णिज्जाणगिहं अहवा पच्छेणं वित्तिंयं व-
क्खाणं सात्तागिहाण इमो विसेसो ॥

सात्ताउत्तरे पविट्ठा, गेहं कुड्ढसहितं तु णंगविधं ।

वणिजंमसात्तापरिजि-चुग्गादिमहवहुगवाहसु ॥ ८७ ॥

जे चिकवू अईमि वा अट्ठादियिभि वा चरियंसि वा
पागारंसि वा दारंगि वा गोपुरंसि वा एको एगित्थीए
सच्छिं विहारं वा करेइ सज्जायं वा करेइ असणं वा ४,
आहारेइ उच्चारं वा पामवणं वा परिट्ठवेइ अस्सयरं वा
अणारियं मेहुणं अस्सवणपओगकहं कहेइ कहंतं वा
साइज्जइ ॥ ३ ॥ जे चिकवू दग्गंमि वा दग्गमंगंसि वा

दग्गपंसि वा दग्गतिरंसि वा एगो एगित्थीए सच्छिं वि-
हारं वा करेइ असणं वा ४, आहारेइ उच्चारं वा पाम-
वणं वा परिट्ठवेइ अस्सयरं वा अणारियं मेहुणं अस्स-
वणपओगकहं कहेइ कहंतं वा साइज्जइ ॥ ४ ॥ जे चिकवू

मुग्गगिहंसि वा मुग्गमात्तंसि वा जिप्पगिहंसि वा जि-
प्पसात्तंसि वा जिप्पगिहंसि वा जिप्पसात्तंसि वा कूमागा-
रंसि वा कोत्तागारंसि वा एगो एगित्थीए सच्छिं विहा-
रं वा करेइ सज्जायं वा करेइ असणं वा ४, आहारेइ उच्चारं

वा पामवणं वा परिट्ठवेइ अस्सयरं वा अणारियं मेहुणं अ-
स्सवणपओगकहं कहेइ कहंतं वा साइज्जइ ॥ ५ ॥ जे
चिकवू तुग्गगिहंसि वा तुग्गमात्तंसि वा तुग्गगिहंसि वा तुग्ग-
मात्तंसि वा तुग्गगिहंसि वा तुग्गमात्तंसि वा एको एगि-
त्थीए सच्छिं विहारं वा करेइ सज्जायं वा करेइ असणं वा ४,

आहारेइ उच्चारं वा पामवणं वा परिट्ठवेइ अस्सयरं वा
अणारियं मेहुणं अस्सवणपओगकहं कहेइ कहंतं वा
साइज्जइ ॥ ६ ॥ जे चिकवू जाणगिहंसि वा जाणमात्तं-
सि वा जुग्गगिहंसि वा जुग्गमात्तंसि वा जुग्गगिहंसि वा

जुग्गमात्तंसि वा एगो एगित्थीए सच्छिं विहारं वा करेइ
सज्जायं वा करेइ असणं वा ४, आहारेइ उच्चारं वा पामवणं
वा परिट्ठवेइ अस्सयरं वा अणारियं मेहुणं अस्सवणपओ-
गकहं कहेइ कहंतं वा साइज्जइ ॥ ७ ॥ जे चिकवू

पणियसात्तंसि वा पणियगिहंसि वा कुवियसात्तंसि वा
कुवियगिहंसि वा एगो एगित्थीए सच्छिं विहारं वा
करेइ सज्जायं वा करेइ असणं वा ४, आहारेइ उच्चारं
वा पामवणं वा परिट्ठवेइ अस्सयरं वा अणारियं मेहुणं

अस्सवणपओगकहं कहेइ कहंतं वा साइज्जइ ॥ ८ ॥ जे
चिकवू गोएसात्तंसि वा गोएगिहंसि वा महाकुड्ढंसि वा
महागिहंसि वा एगो एगित्थीए सच्छिं विहारं करेइ सज्जा-
यं वा करेइ असणं वा ४, आहारेइ उच्चारं वा पामवणं वा

परिट्ठवेइ अस्सयरं वा अणारियं मेहुणं अस्सवणपओगकहं
कहेइ कहंतं वा साइज्जइ ॥ ९ ॥ जे चिकवू रात्तो वा वियात्तं
वा इत्थीमज्जगए इत्थीसंसत्ते इत्थिपरिवुमे अपरिमाणाए
कहं कहेइ कहंतं वा साइज्जइ ॥ १० ॥

संजारात्ती जणिता, संजाएतु विग्गो वियात्तो उ ।

केसिवीवोव्वरत्थं, एउएणतरे वुविधकात्ते ॥ ८८ ॥

रात्तीति रातिसंजारात्तीए विग्गो वियात्तो अथवा जेसि कात्ते
चोरादिया रंजति सा रात्तीसंजावग्गमत्थं ॥ तेष्वियमिमकात्ते
वि गच्छंति सो वियात्तो संजेयत्थं ॥

इत्थीणं मज्जम्मि, इत्थी संमत्तपरिवुमे ताहि ।

चतुपरिमाणं तेण, परं कहं तस्स आणादि ॥ ८९ ॥

इत्थीसु भयां वियासु मज्जं भवति उरुकोप्परमादीहं संघ-
ट्ठेता संसत्तो जवति दिट्ठीए वा परोप्परं संसत्ता संसत्ता समं-
ता परिवट्ठिओ परिवट्ठा जणति परिमाणं जाय तिप्पि चउरो
पंच वा आगवणाणं परतो उट्ठादि उपरिमाणकहं केतस्स
चउगुरुं आणादिया पत्ते सा पसाहुत्तया इमा णिज्जुत्ती ॥

मज्जं दोएहंतगतो, संसत्ते उमगादिवट्ठेता ।

चतुदिमि उिताहं तुवरो, पामगताहि व अणुपुसंतो एउ

अहवा एगदिसवियाई वि अणुसंतोहि परिवुमो भणति
दुविधं चट्ठेति मज्जं, संमत्ता दिट्ठिदिट्ठिअंतो वा ।

जावो व तामु णिहितो, एमेवित्थीअ एरिसेसु ॥ ९० ॥

चमदाओसंसत्तं पणियमुग्गादिदट्ठेता संसत्ता दिट्ठीए
वा इत्थीणं वा मज्जे अथवा संसत्तस्स इमं वक्खाणं तेण तामु
जावो णिहितो णिजीसतो परस्परमुच्चातीत्यर्थः इमे दोसा ॥

इत्थीणातिमुट्ठीणं, अवियत्तं असि यावणा वेदो ।

आतपरतदुज्जए, दोसा संकादिगा चेव ॥ ९१ ॥

इत्थीणं जेण ततो भाया पिया पुत्तभवयमादी ताएवा जे-
सुदी मित्ता एतेसि अवियत्तं इयज अवियत्तं वा उण्यं
दिया अतिया वेति क रातो क तंसि अणोसि वा वसडिमा-
दियाणं वोच्चेइ करेउजा आयपरआ जयसमुत्थाण एक्कतो
मिन्निया ण दोसा होउज अहवा संकापि ते रातो मिन्नित्ता
किं पुण आगवणं करेउज संकितं चउगुरु णिरसंकिते मूत्थं

गेरुहणदिया दोसा तद्वा एो रातो इधीण धम्मो कहेयवो
जवे कारणे ॥

वितियपदमणुप्पजे, एातीवग्गो य मणिएसज्जामु ॥

एाती वा ख्वसग्गो, रग्गो अंतोपुरादीसु ॥ ए३ ॥

अणवज्जो वा एातिवग्गो वा सो विरस्स गतो ताहे भणेज्जा
रत्तिधम्मं कहेह ताहे सो कहेज्ज वरं कोइ धम्मपण्वज्जो वा पणि
वज्जज्ज सावगमसंज्ञातरकुवसु वा असंक्कणिज्जेसु अउट्टसीवे
वा णाणायारेसु उवसग्गो वा जहा अंतोपुरे अभिज्जतो अहवा
राया न्नेज्ज अंतोपुरस्स धम्मं कहेह ताहे कहेज्जा तत्थिम
विधाणं ॥ ९३ ॥

एो सप्पमि ठिओदि-ट्ठि मियमंवतो एससि विकिरीसु।
वेरग्ग पुरिमविमिस्स, तामु किट्ठिगा जुताणं वा ॥ ए४ ॥
णो सप्पे जितो जणइ य दूरे गयह मा याम संघट्टेह तासु
दिट्ठि असंवतो इसुवुद्धानु दिट्ठिबे तो वेरग्गकहं कहेति पुरु
सविमिस्सिणं वा कहेति अहवा सग्गो इत्थीओ ताहे येरवि-
मिस्सिणं कहेति ।

जे जिक्खू सगणिव्वियाए वा गिग्गोयिए सप्पं गामा-
णुगामं दुइज्जमाणे पुरओ गच्छमाणे पिट्ठरियमाणेयि
ओहयमणसंक्कणे चित्तासोगसागरं संविट्ठे करतन्नप-
ट्टहयमुहे अट्टज्जाणोवगए विहारं वा करइ जाव कहंतं
वा साइज्जइ ॥ ११ ॥

सगणेच्चियाससिस्सिणि, अथवा त्रि सगच्छवासिणी भणितो
परमिसिस्सिणि परगच्छे, नातव्वा परिगणिच्चाओ ॥ ए५ ॥
सगणेच्चियाससिस्सिणी वा सगच्छवासिणी वा परगणेच्चिया।
पुरतोन्नगमतो वा, सपव्ववाते य पिट्ठो ।

वचंताणं तेसिं, चउक्कजयणा अ वांचत्तयं ॥ ए६ ॥
तो अगतो २ जितो साहू वच्चति अथवा पिट्ठितो साधुव-
च्चति एत्य चउजंगो ॥

पुरतो वच्चति साधू, अथवा पिट्ठेण एत्य चउजंगो ।

अथव ण पुरतो वाउ, पिट्ठे वा एत्य वा चउरां ॥ ए७ ॥

पुरतो साधू वच्चति णां मगतो पुरतो मग्गओ वच्चति वहसु
पुरतो वि मगतो जणो पुरतो णो मगतो पक्खापक्खीसु णा
वा अहवा इमां चउजंगो । पुरतो सावायणो पिट्ठो तो पुरतो
पिट्ठओ सावायं, पुरतो वि सावातं पिट्ठतो वि, सावातं एो
पुरतो णो पिट्ठतो, सावातं गिज्जए अवोत्थायं गंतव्वं पुरओ
साधू पिट्ठतो सतीतो ॥

जयणयदोण चतुण्हं, अणंतरा तेण संजती सहिते ।

ओहूतमणसंक्कणे, जे कुज्जविहारमादीणि ॥ ए८ ॥

संजतिसिद्धिओ जइ ओहयमणसंक्कणो विहरति ॥

सो अण्णा अणवत्थं, मिच्चउत्तिराहणा तद्वा लुविथं ।

पावति मट्ठा तेणं, एते तु पदे विवजेज्जा ॥ ए९ ॥

सो पुण किं ओहयमणसंक्कणो विहरति भणति ॥

अतित्ति करणे पुच्छा, किं कहिनेणं अणिमह समत्थे ।

दुक्खमणाए किरिया, मिट्ठे सत्तिं ण हावेस्स ॥ १०० ॥

नाओ ओहयमणसंक्कणं दट्ठुं पुच्छति जेट्ठतो किं अधिइं
करह ताहे संजतो भणेज्जा जे गिग्गहमसग्गो ण भवति तस्स

किं कहिपणं ताहे संजतीओ जणति दुक्खे आणा ते किरिया ण
कज्जति णाप पुण दुक्खापणिआरो सो अप्पणो सत्तिं ण हा-
वेस्स एवं भणिते तद्वि गारवेण अकहंते संजतीताइं जणति ॥

अम्महं करेति अरती, मुइतदुक्खं इमं अमीसंतं ।

इति आणुरत्तं जावं, णातु जावं पदमैति ॥ १०१ ॥

असीसंतं अकहिज्जंतं ताओ अणुगतभावाओ णाजं अज्जुट्ठ-
धम्मो अप्पणो जावं दंसति आकारविकारा य करेज्ज एवं स-
परोनयसमुया दोसा जवति किं-चान्यत ॥

पंथे तिण वरिणम्मं, उवसग्गादीसु एम चेव गमो ।

णिसंकिता हु पंथे, इत्थमणिच्छे य वा ताहे ॥ १०२ ॥

णिज्जेम ते एेमंता ण पुरतो उवस्सए वि ओहियमणसं-
क्कणे अत्थिययवं संजती जइ इच्छति ताहे चरित्तविराहणा
अह णा इच्छति ताहे संजयस्स आयविराहणाति ताए वेहाण
संकरेज्जा कारणे—

वितियपदमणुप्पजे, गेज्जसुनिसग्ग लुविधमट्ठान ।

उवभासरीरतेणग-मंजमतयखेत्तसंक्कणे ॥ १०३ ॥

अणपज्जो ओहयमणसंक्कणो भवे गेज्जइ इमं ।

पाउग्गस्स अट्ठेज्जे, एगागिगिग्गाणखत्तिआदिमु वा ।

मंरिग्गमादि उवसग्गा, मुवेज्ज कथं व इति चित्ता ॥ १०४ ॥

गिग्गाण पाउग्गो जग्गति ताहं अट्ठिति करेज्ज खत्तिआदि
सु वा गिग्गाणिसु अट्ठिति करेज्ज उवसग्गो इमं मंरिणए
उवसग्गिज्जंतो उवस्सग्गिज्जति सु वा चित्तं करेज्ज उवसग्गो
मंरिणए अप्पणो संजतीणं वा उवसग्गो करिति कहं मुंचे-
ज्जामो चित्तितं करेज्ज उवहीसरीरतेणएत्ति-अस्य व्याख्या-
उवहीसरीरचरित्ता, जावमुवेज्ज जं किएहु आवाय ।

ववसाय महायस्स त्रि, सीतति चित्तं धितिमतो वि ? १०५ ॥

उवही तेण सरीरत्तेणगा य संजती वा चारि रत्तेण वा कहिं
एतंहितो अविग्गेण णित्थेरज्ज परिसं कजे समयत्तस्सवि चित्तं
सीदति । अट्ठानेति—

परिसंतो अट्ठाने, दग्गिज्जयसंजमे वरोतएहा ।

वोहियमेत्य जए वा, निविताए हेति एग्गस्स ? १०६ ॥

अट्ठानपरिसंतो तएहा खुहंतो वा अघाणं कहं णित्थेरज्ज
दग्गावहसंजमे अग्गिसंभमे भयादिसंभमे वा चित्ता जवे
वोहियमेत्य जयण वा चित्ताए परो जवेज्ज । नि० चू० ८ उ० ।

(१८) स्त्रीणां निधौनादिनिषेधो यथा—

एवइयं वइयं मोक्षा, दुक्खवसंतगवेसिणा इत्थीपरिग्ग
हारंजो, वबायोर्न तवं चरे । ? । वियासएत्था सयिया पं-
मुही, अन्नं किया वा अनन्नं किया वा, निरिक्खमाणोपमया
हिं दुक्खवं, मणुस्समावेहययाव किस्सइ । १ । चित्तजित्तिं
न निज्जाए, नारिं वा मुअद्वेकियं । जक्खरं पिव दट्ठणं,
दिट्ठिं पणिसमाहरे । २ । हत्थपायपट्ठि चिन्नं, कप्पनामोड
कत्तियं । यण्यं सग्गमाणीय, कुड्ढाहोदोराखं । ४ ।
तमवित्थियं छुरयणं, वंजयारी विवज्जए । येरज्जज्जए
जा इत्थी, पव्वग्गुज्जज्जोव्यणा । ५ । उव्वकुमारी
पउत्थ-वइवाइविहवं तहेवय । अंतउरवासिणी चेव,

परपामंससिंथं । ६ । दिक्खियं माहुणी वा वि, वेसं
तहय नपुंसगं । कण्हं गोणं खरिं चैव, वरुविं अवित्त
अविं तहा । ७ । सप्पिण्णियं पमुत्तिं वा वि, जमरोगमहिं
तहा । विरिमं सट्ठमचेद्धिक्खं, एवमादी य वित्थियओ
। ८ । गमंति जत्थ रयणीए, अह परिक्खे दिणस्स वा
। तं वरुहिं मन्निवेसंवा, सव्वेवाएहिं मव्वहा । ९ ।
दूरुमुदुदुदूरेणं, वंजयारी विवज्जए । एणमिं सच्छिं सं-
त्तावं, अट्ठाणं वा वि गोयमा ! । १० । अन्नासु वा
वि इत्थीत्तु, खण्णं पि विवज्जए ॥ मे जयवं !
किमत्थीयं, णोणं णिज्जाएज्जा गोयमा ! णो एं-
णिज्जाएज्जा । से जयवं ! किमुणियस्सवत्थाक्षेक-
गियविहूसियं इत्थीयं नो एं निज्जाए उयाहु एं विणियं-
स णं ? गोयमा ! उत्ते पहाविणं एणो णं णिज्जाए । से
जयवं ! किमित्थियं नो आद्वावेज्जा गोयमा ! नो णं
आद्वावेज्जा । से जयवं ! किमित्थीसु सच्छिं खण्णमवि
नो वसेज्जा, गोयमा ! णो एं संवमेज्जा । से जयवं !
किमित्थीसु सच्छिं नो अट्ठाणं पविज्जेज्जा । गोयमा !
एणो वंजयारी एगत्थीए सच्छिं नो पविज्जेज्जा ।
से जयवं ! केण्ठेण एवंबुचइ जहा एं नो इत्थीण निज्जा-
एज्जा नो ण माद्वावेज्जा नोणं ति ए माच्छिं परिवसेज्जा
नो एं अट्ठाणं पविज्जेज्जा गोयमा ! मव्वएयारेहि
एं सवित्थियओ अव्वत्थमओकरुत्ताए ओगेणं संबंधु
किज्जमाणी कामगीए संपावित्ता सहावओ चैव विस-
एहिं वाहिज्जमाणी अणुसमयं उदिसिं विदिसासु णं
सव्वत्थ विसए पच्छिज्जा जाव णं सव्वत्थ विसए प-
त्तिज्जा ताव एं मव्वत्थ पयारेहि एं सव्वत्थ सव्वहापुरि
मे संकपेज्जा । ताव णं सोईदिओवओगत्ताए चकुण्ठंदि
ओवओगत्ताए रसणिंदिओवओगत्ताए घाणिदिओव-
ओगत्ताए फासिंदि ओवओगत्ताए जत्थ णं केडुरिमे कंत
स्वेइ वा अकंतस्वेइ वा पमुप्पज्जओवणेइ वा अपमुपज्ज-
ओवणेइ वा गयजोवणेइ वा दिट्ठपुत्तेइ वा इट्ठिमेइ वा
आणिट्ठिमेइ वा इट्ठिपत्तेइ वा अणिट्ठिपत्तेइ वा विसया
उगेइ वा निविज्जकामजोगेइ वा उट्ठयावोदिण्णं वा अणु-
त्थपवोदिण्णं वा । महात्तमेइ वा हीणमत्तेइ वा माहापु-
त्तिमेइ वा कापुत्तिमेइ वा समणेइ वा माहणेइ वा अन्नयरेइ वा
निंदियादिं महीणं जाइएहिं वा तत्थणं ईहापोइवीमंसं
पत्तिज्जातां जाव एं मयागमयापिं परिक्खे ताव एं
मे चित्ते संखुत्ते जवेज्जा । जाव एं मे चित्ते संखुत्ते जवेज्जा
ताव णं मे चित्ते विमवण्णज्जा जाव णं मे चित्ते विमवण्णज्जा
ताव णं मे देहेमए णं अट्ठावेज्जा । जाव णं मे देहेमए
अट्ठावेज्जा ताव णं सेद्वविदरे इहपरलोगावाए पम्हसे

ज्जा । जाव णं सेद्वविदरे इहपरलोगावाए पम्हसेज्जा ताव
णं वेचाज्जज्जं जयं अयसे अकिस्मिं पर उच्चट्ठाणाओ निय-
ट्ठाणं टाएज्जा । जाव एं उच्चट्ठाणाओ नियट्ठाणं टाएज्जा
ताव एं [वणेज्जा] ववेज्जा असंखेयाओ समयावज्जिया
जाव णं नीयंति असंखेज्जाओ समयावज्जिओ [ताव णं जं
पढममयाउ] ताव एं जं पढमसमयाओ कम्मट्ठियं तं वीय-
समयं पबुवावइया दिणां समयां संखेज्जं अमंखेज्जं अ-
णंतं वा अणुकमसो कम्मट्ठिं संचणिज्जा जाव एं अणुक-
मसो अणंतं कम्मट्ठिं संचणिज्जा ताव णं असंखेज्जाइ अव-
सप्पिणी कोट्ठिक्खं जाव णं काळे णं परिवत्तंति तावइ
यं काळं दोसु चैव नरयतिरिच्छासु गतीसु उक्कोसट्ठियं
कम्मं आसंकळेज्जा जाव णं उक्कोसट्ठित्थीयं कम्मपासं
कळेज्जा ताव णं सेविस्सजुत्तिं विवक्कंति विवज्जिय-
त्तावत्सरीयं निव्वट्ठित्थेया वोंदी जवेज्जा । जाव
चुयकंति त्तावत्सरीयं दिचेया वोंदी जवेज्जा जाव एं से सि
इज्जा फारिंसिदि ताव एं सव्वहा विवट्ठेज्जा सव्वत्थ
चकुवुरागे जाव णं सव्वत्थ विवट्ठेज्जा चकुवुरागे ताव
णं रागारुणे नयणजुयजे जवेज्जा । जाव णं रागारुणे
नयणजुयजे य जवेज्जा ताव एं रागंभत्ताए ए गणेज्जा
सुमहंतगुरुदोमे वयजंगे न गणेज्जा सुमहंतगुरुदोमे नियम
जंगे न गणेज्जा । सुमहंतयोरपावकम्मसमायरणं सीद्ध
खंणं न गणेज्जा सुमहंतसव्वगुरुपावकम्मं समायरणं सं-
जमं विराहणं न गणेज्जा धोरंधयारं परलोगदुक्खजयं न
गणेज्जा । आइयं न गणेज्जा । मक्कम्मगुणट्ठाणं न
गणेज्जा । स सुरामुत्तरस विणं जगस्स अत्तं गणिज्ज आणं
न गणेज्जा अणंतहुतो चुल्लमीइजोणिक्खत्तपरिवत्तगज्ज-
यरं परं अल्लुण्णिमिप्पिस्सोक्खं चउगइसंसारदुक्खं
ए पासिज्जा जं पासिणिज्जं पासेज्जाणं अपासणिज्जं
सव्वजेणसुमहज्जसन्निविट्ठियाणि वज्जकमियनिरिक्ख
ज्जमाणी वा दिप्पंतकिरणजां दसदिमी पयासयत्तवंतेय
यमी सूरिए वि तहावि ए पासेज्जा । सुबंधयारे सव्व
दिसाजाएजाव एं एगत्ताए ए गणेज्जा । सुमहत्तगुरुदोमे
वयजंगे नियमजंगे सीद्धखंणीया अत्तंनिज्जट्ठमाहगाइसाए
क्थीए रागारुणपंहु उदंभाणिज्जे अणिक्खविज्जे
वयणकपडे जवेज्जा । जाव णं अत्तंनिज्जट्ठ जाव जवेज्जा
ताव एं फुरफुरेज्जा मणियं मणियं वोंदफुत्तिनियं व-
त्थोरुत्तय बाहुत्तइयनरुत्तपपमे जाव णं फुरफुरेति पोंद-

फुटु नियंवक्त योरुहृत्यवाहुद्वयइरु कंउप्पमे तावणं । मो-
 दायमाणी अंगपादियाहिं निरुवन्नखे वा सेवन्नखे वा
 जंजेज्जा सव्वंगोयंगे जावणं पोदायमाणी अंगपादियाहिं
 जंजेज्जा सव्वंगोयंगे ताव णं मयणसरसन्निवाएणं
 जज्जरियसंजिजे सव्वरोमक्खे तणु जंजेज्जा । जाव
 णं मयएसरसन्निवाएणं विष्मिणं वौदी जंजेज्जा ताव
 णं तद्वा परिणमेज्जा । तणु जद्वा णं मणं पयसंति
 धातूओ जाव णं मणं पयसंति धातूओ ताव णं अच्च
 तयं वाहिज्जंति पोमगन्नियं वोरुवाहुद्वयाओ जाव णं
 अच्चत्यं वाहु वाहिज्जइ नियवं ताव णं वुक्खेहिं धेरज्जा
 गत्तयहिं जाव णं वुक्खेणं धेरज्जा गत्तयहिं तावणं सेणो
 वन्नखेज्जा तिर्यसरीरावत्यं जाव णं णोवन्नखेज्जा ।
 अतीयसारीरावत्यं ताव णं दुवावसेहिं समएहिं दरि
 व्वाद्धंजे वौदी जाव णं दरिव्वाद्धंजे वौदी ताव णं पणि
 कवत्तेज्जा । से ऊपावे नीपासे ताव णं मंदं मंदं ऊमा
 सेज्जा मंदं मंदं नीसामेज्जा जाव णं एयाइ इतियाइ जावंतर
 अवन्थेतराइ विहारोज्जा ताव णं जद्वा गहत्तये केइ
 पुरीसेइ वा इत्थिए वा विमंउत्ताए पिसायाए चार
 णिए असंवच्छं संवावयं विमंउत्तं तं अच्चत्यं उद्धावेज्जा
 एवं सिया णं इत्थीयं विसमावन्नमोहणमम्मणुत्तावणं
 पुरिसे दिट्ठपुव्वेइ वा अदिट्ठपुव्वेइ वा कंतूवेइ वा अ
 कंतूवेइ वा गइजोव्वणेइ वा पपुव्वजोव्वणेइ वा महा
 सत्तेइ वा हीणसत्तेइ वा सपुुरिसेइ वा कापुरिसेइ वा
 इत्थिमेइ वा अणिहूमेइ वा विमउत्तेइ वा निव्विन्न
 कामजोगेइ वा समणेइ वा माहणेइ वा जाव णं अन्न
 येरे वा केइ निंदिया हमहीए जावइए वा अन्नत्तेयणं
 सपज्जेनेणं आसंवेमणि उद्धावेज्जा जाव णं संखेज्ज
 जेदन्निन्नं सराणं सरं दिट्ठिए वा पुरिसो
 द्धावेज्जा निज्जाएज्ज वा ताव णं जं न असंखे-
 ज्जाइ अवसप्पिणीए सप्पिणीकोविन्नखेवाइं दोसुं नर-
 यनिरिच्छामु गतिसु उकामद्वितीयं कम्म आसंखिउं
 आसिउं तं निर्वंधेज्जा नो एं वच्छुद्धं करेज्जा । सेवि णं
 जं समयं पुरिमस्स णं सरारावयवकसिपिणाजिमुहं ज-
 णिज्जा णाणं फरिमेज्जा तं समयं चेव तं कम्मट्ठिं वच्छ
 पुट्ठं केइज्जा ? नो णं वच्छपुट्ठनिकायंति एव सरी-
 र्भिओ गोयम ! संजोगेणं संजुज्जेज्जा से विणं संजोए
 पुरिसायने पुरिसो वि णं जेणं संजुज्जे से धमे जेणं
 संजुज्जे से अधमे । से जयवं ! केण्ठेणं एवं वुच्चइ जद्वा
 पुरिसे वि णं संजुज्जे से धमे जेणं संजुज्जे से णं
 अधमे गोयम ! जेणं सत्तीए इत्थीए पावए वच्छपु-
 ट्ठकम्मट्ठिं चिट्ठं सेणं पुरिसमेणं निकाइज्जइ । तेणं

तु वच्छपुट्ठनिकाइएणं कमेणं सा वरइ तं तारिसे अज्ज
 वसायं पमुच्चा एगिंदियत्ताए पुढवादिमु गया समाणी
 अणंतकावपरियंठण विणं णोणं पावज्जा वेइंदियत्तणं
 एवं कहावे बहुके सेणं अणंतकावओ एगिंदियत्ताए
 खविप वेइंदियत्तणं तंइंदियत्तणं चउरिंदियत्तमविसेय
 णं वेइयत्ता पंथिंदियत्तणं आगया समाणी दुक्कगित्थिम
 पंररेरिच्छा वेयमाणी हाहात्तयकडमरणासिविणेवि अ
 दिट्ठसोक्खा निवं संतावुच्चेसिया सुहमियणवंधवविज्जि
 या । आजम्मं कुच्छणिज्जं गेह्णिज्जं निंदानिज्जं खंस
 णिज्जं बहुकम्मं तेहिं अणेगवाहुमएहिं वच्छेदरजरण
 सव्वज्ञोगपरिज्जया चउगइए संसारज्जा अन्नं च णं गोयम !
 जाव इयतीए पायइत्थीए । वच्छपुट्ठनिकाइकम्मट्ठिं
 समज्जियं इत्थियं अजिह्वासिउकामे पुरिसा उक्किट्ठ २ यरं
 अणंतकम्मट्ठिं वच्छपुट्ठनिकाइयं समज्जिणेज्जा (समुच्चि
 णेज्जा) तेणं अट्ठेणं गोयम ! एवं वुच्चइ जद्वा णं पुरिसेवि
 णं जेणं नो संजुज्जे सेणं धमे जेणं संजुज्जे सेणं अधमे ।
 जयवं ! पुरिसेणं पुच्छा जाव णं च णं वयासि, गोयम !
 उ विट्ठे पुरिसे नेयं तंजद्वा अहमाहे ? अहमे २ वि
 मज्जिम २ उत्तमे ४ उत्तमुत्तमे ५ सव्वुत्तमुत्तमे ६ तत्थ
 णं जे सव्वुत्तमुत्तमे पुरिसे सेणं पुव्वंगुज्जजयाव्वणं सव्वु-
 त्तमरूबद्धावन्नकंतिकडियाए वि इत्थिए नियं वारूढो वा
 स सयं पि चिट्ठिज्जा णोणं मणसा वि तं इत्थियं अजिह्वा-
 सेज्जा । जे णं से उत्तमुत्तमे से णं जइ कहवितुमितिहाएणं
 मणसा सममेकं अजिह्वसेज्जा तहवि वीयसमए मणसं निरं
 जिय अत्ताए अन्नाए निंदेज्जा गरहेज्जा न पुणो वी-
 एणं तत्थ मे इत्थियं मणसा वि उ अजिह्वसेज्जा । जेणं
 से उत्तमे सेणं जइ कहवि खणमुहुत्तं वा इत्थियं कामेज्ज-
 माणे पक्खेज्जा तओ मणसा अजिह्वसेज्जा जाव णं
 जामच्छजामं वा णो णं इत्थीए संकप्पं विकप्पं समाय-
 रेज्जा । जइ एं बंजयारिकियपच्चक्खाणागोहे अद्वाणं
 तो बंजयारी नो कयपच्चक्खाणाजिगहे तो णं निय-
 कन्नचे जयणाए उए तिव्वे कामेसु अजिह्वासे जविज्जा
 तस्स एयस्स णं गोयम ! अत्थि वंधे किंतु अणंतसं-
 सारइत्तणं नो निर्वंधेज्जा । जेणं सव्वज्जा जेणं से वि मज्जि
 मेणं से णं नियकन्नचेणं सच्छि नियमं समायरिज्जा णो
 णं परकन्नचेणं एसे य णं जइ पच्छा उममंजयारी नो
 जवेज्जा नो णं अज्जवसायविससं तं तारिममंकाकाण
 अणंतसंसारियत्तणं जयाणा जओ णं जे केइ अजिग-
 यजीवाः पयत्थो सव्वनव्वसत्ते आगमाणुसारं सुमा-
 हुणं धम्मोवर्द्धंजदाणाइदाणमीद्वतवजाणामर्हं स चउ
 व्विहे धम्मखंथे समणुट्ठेज्जा । सेणं जइ कहइ निय

मवयजंगं न करेज्जा तओ णं सायपरंपरणं सुमाणु
सत्तमुदेवत्ताए । जाव णं अपरिवनियमम्मेत्ते निसगणे
अजिगमणे वा जाव अट्टारमसीदंगसहस्रस्थारी जवि-
त्ताणं निरुद्धा सव्वदारे विदूयरयमत्ते पावकम्मं खवे-
त्ताणं मिज्जेज्जा । जे य एं मे अहमे मेणं सपरिदारास-
त्तमाणां से अणुसमयं कूज्जवसायज्जवमियचित्तेहिं सा
रंजपरिगहाइसु अनिरए जवेज्जा तद्दा एं जे य मे अह
माहमे सेणं महापावं कम्मं मच्चाओ इत्थीओ वाया मण-
साय कम्मुणा तिविहं तिविहेणं । अणुसमयाजिन्नसेज्जा
तद्दा अरुत्तकूखज्जवसायअज्जवीसएहिं सारंजपरि-
सत्ते काज्जगमेज्जा एमिं दोएहं पि णं गोयम ! अणेतसंसा
रयत्तणं णेयं । जवयं ! जेणं से अहमे जे विणं मे अहमा
माहमे पुरिसे तेमिं च दोएहं पि यं अणंतं सारियत्तणं
समकखायं तोयं एणं अहमे एणं अहमाहमे एतेमिं दो-
एहं पि पुरिसावत्था णं को पइविमं सो गोयम ! जेणं से अहम
पुरिसे सेणं जइवि उ सपरिदारासत्तमाणां से कूज्जवसाय-
अज्जवमिणं सारंजपरिगहासत्तचित्ते तद्दा एं दि-
क्खियाहिं साहुणीहिं अन्नयगामुं च सीदन्नसंक्खणपोस-
होववामनियराहिं दुक्खियाहिं गारत्थीहिं वा सच्छिं आ-
वाग्निअ पिद्वियामंति ए विममाणं णो वियमं समायरेज्ज ।
जे य णं से अहमाहमे पुरिसे मेणं नियजणए पचइ जाव
णं दिक्खियाइहिं साहुणीहिं पि ममं वियमं समारिज्जा
तेणं चैव मे महापावकम्मं सव्वहमाहमे समकरा एसेणं
गोयमा ! पइविमंसे तद्दा य जेणं से अहमपुरिसे सेणं
अणंतेणं काज्जणं बोहिणं पावेज्जा । जओ एं मे अह-
माहमे महापावकारी दिक्खियाहिं पि साहुणीहिं पि ममं
वियमं समायरिज्जा सेणं अणंतहुतो वि अणंतं सार
पाहिं रिक्खणं पि योहिं नो पावेज्जा । एसे य णं गोयम ! वि-
त्ति ए पइविमंसे तत्थ एं जे से सव्वुत्तमे सेणं उभमत्थ
वीयरगणे य जेणं तु मे उच्चमुत्तमे सेणं अणिद्विपि-
त्तीए जाव णं उवममायेज्जा ताव णं निउणीए जेणं च
मे उत्तमे सेणं अप्रपमत्तमं जेणं एवमेमिं निरुक्खणा-
कुज्जा जे उणं मिच्छदिट्ठी जवित्ताणं उग्गदंजयारी जवे-
ज्जा हिं सारंजपरिगहाइणं वीरए सेणं मिच्छदिट्ठी चैव
एणं एणं सम्मदिट्ठी तेमिं च णं अविद्विज्जीवाइपयत्थ
मच्चावाणं गोयम ! नो णं उच्चमुत्तमे अजिन्नं दणज्जे वा
मंमाणं जेवा जवइ जे उत्तमेणं ते अणंतरजवि ए दिव्वाए-
लए विमए पच्चेज्जा अज्जवकयादिइ ते दिव्वित्थियादओ
मंविंक्रियत्तणं वंजव्ययाओ परिहरिज्जा णियाण कंके
वा हवेज्जा जे य णं वेविमज्जिमे सेणं तं तारिमज्ज-
वसायमंगीकिया ए विहरिज्जा विरयाविणए दट्ठवे तदा

एं जे मे अहमे जे य णं से अहमाहमे तेमिं तु णं एगतेणं
जहा इत्थीसु तद्दा एं नेइजोवणं कमेइ जिइ समजेज्जा
एवरं पुरिसस्स एं संविक्खणं सेवेत्थरुहोवरत्तपक्ख-
एसु द्विगे य अहिययरंगामुणज्जे एवं एतं चैव उ पु-
रिसविज्जागे कासिं च इत्थीणं गोयमा ! जव्वसत्तं सम्म-
त्तदट्ठं च अंगीकाज्जं जावणं सव्वुत्तमे पुरिसविज्जागे
ताव णं चिंताजिज्जे नोणं मव्वेसिमिथीणं । एवं तु
गोयमा ! जीए इत्थीए तिकाज्जं पुरिससंजोगसंपत्तीए
संजया अहाणं पुरिससंजोगसंपत्तीए वि साहुणीए जाव
णं तेरसमे चोदमं पन्नरसमे णं च समयेणं पुरिसेण
सच्छिं ए संजुत्ता णो वि यं संममायरियं सेणं जहा घण-
कट्ठतणदारुसमिच्छे केइ गोमइ वा नगरेइ वा रणेइ वा संप-
दित्ते चंदा निज्जसंयुक्कि ए पत्तिताणं णि रज्जिय १,
चिरं उवममेज्जा एवं तु णं गोयमा ! से इत्थी काम-
गमी संपत्तिता समाणि णि रज्जिय २, समयचउक्केणं उव-
ममेज्जा एवं इगवीमइमे वावीसइमे जाव णं सत्ततीस-
इमे समए जहाणं पदीवसिहा वाचना पुणरवि उसयं वा
तद्दा विहेणं उच्चयोगेणं वा पयजेज्जा एवं सा इत्थी पु-
रिसदंसणेण वा पुरिसावावगदंसणेण वा भदं कंदप्पेणं
कामगंणीए पुणरविउ पयजेज्जा एत्थं च गोयमा ! जत्थि-
यं जणेण वा द्वाजाए वा कुल्लुसेण वा जाव णं धम्म-
सच्छाएणं वा तेने य णं अहियासेज्जा नोणं वियमं समा-
यरिज्जा, एवं धवा से पुण पुसा, से य एं वंदा, से णं
पुंज्जा, से णं दट्ठव्वा, से णं सव्वदक्खणा, से णं सव्व-
कट्ठाणं कारया, से णं सव्वुत्तमंगदनिही, से णं सुय-
देवया, से णं सरसस्ती, से णं अंबहुंकी, से णं अच्चु-
या, से णं इंद्राणि, से णं परमवित्तुतमसिच्छी मुत्तीसासया-
सिवगइत्ति । जे इत्थियं ते चैव नो अहियासेज्जा वि-
यमं वा समायरेज्जा मे णं अधवा, मे णं अंबंदा, मे णं
अपुज्जा, मे णं अदट्ठवा, से णं अन्नकखणा, से णं जग-
दक्खणा से णं सव्वअमंगदअकट्ठाणजायणा, से णं
जट्ठसीदवा, से णं जट्ठाया, से णं परिजट्ठचारित्ता, से णं
निंदणिया, से णं गरहिणिया, से णं विंसणिज्जा, से णं
कुच्चिणिज्जा, से णं पावा, से णं पावपावा, से णं महा-
पावा, मे णं उणवित्ति एवं तु गोयमा ! वपुल्लएत्ताए,
जीरुत्ताए, कायरत्ताए, दोल्लत्ताए, उम्मायओ वादप्पओ
वा कंदप्पओ वा अणप्पवसओ वा । आउदियए वा जमि-
त्थियं मंजमाओ परिजस्सिय दूरट्ठाणे वा गामे वा नगरे
वा रायहाणीए वा वेसगट्ठए अच्चदिय पुरिसे णं सच्छिं
वियमं समायरेज्जा जूओ २ पुरिसं कामेज्ज वारामेज्ज वा
अहाणं तमेवा दोयत्थियं कज्जमई परिकप्पेताणं तमा

इवेज्जा ते चैव आइ व माणीय सिया णं उम्मायओ वा दण्णो वा कंदप्पओ वा अणवस्सओ वा आउट्ठियाए वा कइया परिए वा सामन्नं संजप्पइ वा रायमंसिए वा वामयन्नच्छिज्जुत्तइ वा तवोन्नच्छिज्जुत्तइ वा जोगुत्तन्न-
च्छिज्जुत्तइ वा विजाणन्नच्छिज्जुत्तइ वा जुगुप्पहाणेइ वा प-
वयणप्पजावेगेइ वा तमिप्पियं अन्नं वा रामेज्ज वा कामे
ज्ज वा अजिन्नमेज्ज वा जुजेज्ज वा परिजुजेज्ज वा
जाव णं वियमं वा समायरेज्जा । मे एं दुरंतपत्तन्नकखणे,
अहन्ने, अवंदे, अदडव्वे अपविच्चे, अपमत्थे, अकट्ठाणे,
अमंगट्ठे, निंदणिज्जे, गरहणिज्जे, खिसणिज्जे, कुच्छि-
णिज्जे, से णं पावे, से णं पावपावे, से णं महापावे, से णं
महापावपावे, मे एं जट्ठमाले से एं जछायारे, से णं नि-
व्वज्जचारित्ते महापावकम्मकारिज्जयणं पायणिं पायट्ठि-
त्तमव्वज्जिजा तथो एं मंदुतुरगेणं, वरेरेणं सरीरेणं, उच्च-
मेणं संघयणेणं, उच्चमेणं पोस्सेणं, उच्चमेणं मत्तेणं उच्च-
मेणं तत्तपरिमाणेणं, उच्चमेणं वीरियसामत्थेणं, उच्च-
मेणं संवेगेणं, उच्चमाए धम्मसदाए, उच्चमेणं आउक्खएणं
तपायच्छे तमणुचेरज्जा । तेणं तु गोयमा ! माहूणं महा
णुजागाणं अट्टारामपरिहारट्ठाणां एववंजचेरुत्तिउ-
वागारिज्जत्ति । मे जयवं ! किं पच्छित्तं मुज्जेज्जा
गोयम ! अत्थेगे जेणं मुज्जेज्जा अत्थेगे जेणं नो मुज्जेज्जा । से
जयवं ! केणट्ठणं एवं वुच्चइ जहा णं गोयम ! अत्थेगे जेणं
मुज्जेज्जा अत्थेगे जेणं नो मुज्जेज्जा । गोयम ! अत्थेगे-
जेणं नियमिप्पहाणे सट्ठमं द्वि वंक्रममायेरे मे एं अस-
ह्वया द्वाइत्ताणं सव्वे चैव पायच्छित्तमणुचेरज्जा सेणं
अविमुच्चमकखुमं सेणं एो मुज्जेज्जा अत्थेगे जेणं उज्जु
पच्छरससहावे जहावत्तं एीसह्वं एीसकं सुपरिफुल्लं
आदोइत्ताणं जहावत्तं चैव पायच्छित्तमणुचेरज्जा
से एं निमग्नानिकखुसविमुच्चाए विसज्जेज्जा । एतेणं
एवं वुच्चइ जहा णं गोयम ! अत्थेगे जेणं मुज्जेज्जा अत्थेगे
जेणं नो मुज्जेज्जा तद्वा णं गोयम ! इत्थीय एां पुरि-
साणं महंमाणं सव्वपावकम्माणं वट्ठुहारातमय पंक-
खाणी सोमगंमगसणं अगग्या नारायवयारस्स अं
समोयरन्नवेवणी अज्जमयं विमकंददिं अणगिगियं
चट्ठदिं अज्जीयणं विसूदयं अणामियं वाहिं अवे
यणं मुच्चं अणोवमगं मारिं अणियत्तं गुत्तिं अरु-
ज्जए पास आहओ मच्चुत्तहायणं गोयम ! इत्थी मंजोगे
पुरिसाणं मणसावेणं अचित्तिणिज्जे अवत्तज्जवस-
णिज्जे अपमत्थणिज्जे अपमत्थाणिज्जे अहीणिज्जे
अवियप्पाणिज्जे अमंकप्पणिज्जे अणजिन्नमणिज्जे अ-
संजरणिज्जे निविहं ति विहंति जे अज्जोणं इत्थीणं नाम पुरि-

स्स एं गोयम ! सव्वप्पगारेसु पि दुस्साहियं विज्जं पि वा दो
सुप्पायणं सर्जसंजगं पि वा अपुड्ढमं अस्त्रियचारिणं
पि व अणासोइयं अण्णिदियं अगारहियं अकयपायच्छ-
त्तज्जवपायं पवुव अणंतंसारपरियट्ठणुकखमंदोहं
कयपायच्छित्तं विमोहिं पि व पुणो असंजमायर एं महं
पावकम्मसंचयहिंसं पि व सयत्तवेत्तोकिनिदियं अदिट्ठं
परजोगप्पवाययोरंभयारणयवासो इव णिरंतराणं
डुकखनिहिंति अंगपचंगसंठाणं चारुद्धवियपेहिंयं अच्चं ।
एं ते न णिज्जाए कामरागविवहूणं तद्वा य इत्थीआ
नाम गोयम ! पडयकाउरयणीमिव सव्वकाइं तणा
वसित्ताओ जवंति विज्जु इव खणदिट्ठनट्ठेपाओ ज-
वंति सरणागयवायगा इव एकजमियाओ तक्खणपमूय-
जीवंतमुच्छनियसिसुज्जकखओ इव महापावकम्माओ
जवंति । खरपवणुहवास्त्रियसववणेदहिवेत्ता इव बहु-
विहविकप्पकट्ठोन्नपाद्वोहिं ए खणं पि एगत्य असं-
त्रियमागुसाओ जवंति मयंजुरमणोवहीमिव दुक्खगा-
हकइतवाओ जवंति पवणो इव चट्ठसहावाओ जवंति
अग्गी इव सव्वजक्खवाओ । वाओ इव सव्वफरिसाओ
तक्खो इव परत्तद्वोत्ताओ साणो इव दाणमेत्तमतिओ
मच्छो इव हत्थपारिचत्तनेहाओ एव माइ अणेगदोसन्न-
कखपमिपुल्लमव्वंगोवंगमज्जितरवाहिराणं महापावकम्मा-
णं अविण्यविसमंजरीणं तत्तुप्पन्नअण्यगत्य पमूइणं
इत्थी य णं अगव्वरयनिव्वरंतदुग्गंथा सुइवित्रीए कुच्च
णिज्ज निंदणिज्ज खिसणिज्ज मव्वंगोवं गाणं सट्ठित्तरवा
हिणं परमत्थओ महासत्ताणं निविन्नकामजोगाणं
गोयम ! सव्वत्तमुत्तमपुरिमाणं के नाम सुत्तेसु विनाया
धम्माहम्मेखणमवि अजिन्नासं गच्छिज्जा जासिं च णं
अजिन्नमिज्जणं कामे पुरिसे तज्जेणिसमुच्चिमं पंचिदियाणं
एकपसंगेणं चैव णवएहं तस्यहम्मेणं णियमाओ उद-
रगे जवेज्जा ते य अच्चंतसुहमुत्ताओ मंसचकखुणो ए पा
सिया एएणं अट्ठेणं एवं वुच्चइ जहा णं गोयम ! एो इत्थी
णं आन्नवेज्जा नो असंजवेज्जा नो उद्धवेज्जा नो इत्थी
एं अंगोवंगं संणिखिजेज्जा जाव एं नो इत्थीए माद्धं
रागे वंजयारि अच्चाणं पविज्जेज्जा । महा०२ अ० ॥२

(२०) स्त्रीस्थानद्वयमहा ।

जहा विराद्यावसहस्रम मूले, न मूसगाणं वसही पमत्था ।
एमेव इत्थी निन्नयस्स मज्जे, न वज्जयारिस्स खमो नि
वामो ॥ १३ ॥

यया विराद्यावसयस्य मूले विराद्यास्य आवसथं गृहं विरा-
द्यावसथं तस्य मूले समीपे मूषकाणां उन्दुराणां वसतिः
स्थितिः न प्रशस्ता न समीचीना ज्वति विराद्यावसहस्रमीपे
मूषकस्थितिर्मरणायैव एवममुना दृष्टान्तेन स्त्रीनिन्नयस्य स्थिया

महितो निव्रयो गृहं स्त्रीनिव्रयस्तस्य स्त्रीनिव्रयस्य मध्ये ब्रह्म-
चारिणो निवासः क्रमो युक्तो नास्ति । तत्र दसमानस्य ब्रह्म-
चारिणो ब्रह्मचर्यस्य नाश एव स्यादिति ज्ञावः ॥ १३ ॥
स्यादिरहिते स्थाने वसमानेनापि स्त्रीसम्पत्तिं किं कर्तव्यं
तदाह ।

न रूपज्ञावमात्रिज्ञावमात्रं, न जपियं ईगियपेदियं वा ।
इत्थीणचित्तं मिनिरेमत्ता, ददुं ववस्मे समणे
तयस्मी ॥ १४ ॥

तपस्वी श्रमणः स्त्रीणामेतःसर्वमेतच्चेष्टितं चित्ते स्वकीये
मनसि सन्निवृत्त्यै सम्यगवधार्यं द्रष्टुं न व्यवश्यते दर्शनाय,
सोमयो न जयेत् । कोथः साधुः स्त्रीणामेतच्चेष्टितं स्वहृ
दि धृत्या एतच्चेष्टितं द्रष्टुं व्यवसायं न कुर्यात् । यतो हि ।
पूर्वं मनसः इच्छायाः प्रवृत्तिस्ततश्चुगद्वार्यामिच्छायाणां
प्रवृत्तिरिति । तस्त्रीणां किंकिञ्चेष्टितं तदाह रूपं स्त्रीणां गौरा
दिवर्णां ज्ञावणं नयनाद्वादकः काश्चिद्गुणविशेषः, विज्ञासा
विशिष्टनयनेष्टविशेषः, अथवा मन्यरगतिकरणादिको,
हास्यं स्मितमीपद्वस्तानां जल्पितं मन्मनोहृपादिकम् इति
तमङ्गेपाङ्गादिमोदने स्तवचित्तविकारमृच्छकं, वीकितं वक्रा-
वशेकनम् रूपञ्च ज्ञावणं च विज्ञासश्च हास्यं च रूपज्ञा-
वणविज्ञासहास्यानि तेषां समाहारा रूपज्ञावणविज्ञास-
हास्यमेतत्सर्वं स्त्रीणां साधुना रागेण न द्रष्टव्यमिति भावः
अदमंषं चैव अपत्यं च, अप्रतिपत्तं चैव अप्रतिपत्तं च ।

इत्थीगणस्तारियकाणमुगं, हियं मयादम्भवणं रयाणं ॥ १५ ॥
ब्रह्मव्रते ब्रह्मचर्ये रतानां सावधानानां साधूनामेतदार्थध्यानं
योग्यं हितं वर्तते । आर्यं च तत्स्थानं च आर्यध्यानं सम्यग्ध्यानं
धर्मयुक्तादिकं तस्य योग्यं हितं पर्यं धर्मध्यानस्य स्वार्थकारको
भवति कोथः यदा हि ब्रह्मचर्यधारिणः एतत् कुर्वन्ति तदा तेषां
धर्मध्यानं स्थिरं स्यादित्यर्थः । तर्हि किमार्थध्यानयोग्यं तदाह ।
स्त्रीणामदर्शने रागेण अनवशेकनं च पादपूरणं एव निश्चये ।
पुनः किं स्त्रीणामप्रार्थनमज्ञापस्याकारणं पुनः स्त्रीणामचिन्तनं
यत् कदाचित् रुपादिकं दृष्टं तस्य चेत्तस्मिन् स्मरणमपरि-
भावनं मेवार्थः । पुनः स्त्रीणामकीर्तनं यत्कदाचिदुपेण तास्मा
गुणेन धानं कीर्तनमकीर्तनं नामगुणोच्चारणस्य अकरणम्
यदि ब्रह्मचारी स्त्रीणां दर्शने प्रार्थनं चिन्तनं कीर्तनं करोति
तदा तस्य आर्यध्यानस्य उत्तमध्यानस्य स्वार्थं न स्यात् एत-
द्धर्मध्यानस्य योग्यं हितं नास्ति । ननु काश्चिद्वदयति "विकारहे-
तो मति विक्लियन्ते यथानं चनांसि त एव धीराः" तत् किं वि-
क्लियन्ते यथानं चनेने इति चेत्तत्राह ।

कामं तु देवं हि विजृम्भयाहि, न चादया खोभदं निरुत्ता ।
तद्वा विष्णं तादृश्यं निरुत्ता, निरुत्तावामो मुणिणं पम-
न्यो ॥ १६ ॥

हे शिष्य ! तथापि मुनीनां विविक्रमाय एकान्तस्थाननिवासः
प्रशस्तः । किं न्यायविविक्रमायमेकान्तहितं मन्या तथा इति
कथं यद्यपि विगुणास्तिमुनिगुणाः मुख्यः काममन्ययं देवी-
तिः कौतर्क्यमुं ध्यानाच्छादयितुं न 'चादया' इति न शङ्कितः
कीदृशीभिर्देवीभिः आनुषण्युत्ताभिः । यदि देवाङ्गनातिग-
भणान्नाङ्गनाभिगपि साधवो ध्यानात्तत्राश्रितान्स्वा मायुगी-
नितुम् कानि प्रापयितुमशक्या एव तथापि स्त्रीप्रसङ्गान्यामुनी-

नामेकान्तहितं ज्ञात्वा स्यादिरहितोपाश्रये स्थितिः श्रेयसीति
ज्ञावः ॥ १६ ॥

स्त्रीप्रसङ्गान्यामुनीनापि दृढयति ।

मोक्षवाजिकेश्वरस्य विमाणवस्म, संसारजीरुस्य त्रियस्म
धम्मे । नतारिस्मं दुत्तरमत्थिय द्रोए, जहदित्थियञ्चो वादमणो-
हराञ्चो ॥ १७ ॥

मोक्षान्नाजिकेश्वरस्य मोक्षान्निज्ञापुकस्य मानवस्य संभारभीरो-
रपि तथा धमे स्थितस्य ध्रुतधमे स्थितस्य अत्र संसारं तादृशं
दुस्तरमन्यत् किमपि नास्ति यथा बोके संसारं स्त्री दुस्तरा
स्ति । कीदृशी स्त्री वाहमनोहरा वाज्ञानामविशेषिनां मना-
मि हरतीति वादमनोहरा । तुम्हादः पादपूरणं विशयायं च ।
स्त्रीसङ्गातिक्रमं गुणमाह ॥

एएयसंगे समदकमिप्ता, सुहृत्तां चैव जवति मेमा ।

अहा महासागमुत्तरिता, नदं जये अविगंगा समाणा ॥ १८ ॥

मनुष्याणामेतात् स्त्रीसंवन्धिसङ्गात् समतिक्रम्य शोषाः धन-
धान्यादिसंयन्थाः सुखोत्तराश्चैव भवन्ति । सुखेनोत्तीर्यते
इति सुखोत्तराः यथा महासागरं स्वयंचूरमणसदृशं समुद्रमु-
हृहय गङ्गा नदी अपि सुखोत्तरा सुखोल्लङ्घ्या एव तथा येन स्त्री-
सङ्गात्सत्तस्य अत्यमङ्गलं धनधान्यादिसंयन्थाः सुखञ्च एव
(अत्र गाथायां चतुर्थपादे ईन्द्रातुरोपात्तं " गंगा जयेज्जा वि-
णई रुमाणा " इति पाठो युक्तः) ॥ १८ ॥ उक्तं ३३ । अ० ।
स्त्रीस्थानदर्शनादिपरिहारस्य ब्रह्मचर्यसमाप्तिस्थानत्वे श्लोकाः
प्रतिपादिताः ।

जं वि विचमणाइन्, रहियं इत्थिज्जणैण ॥

वंजचरस्स रक्खहा, आइयं तु निसेवण ॥ १९ ॥

साधुर्वेत्सवरी तमायं तमुपाश्रयं निवेयते । तुः पादपूरणं
तं कं य आश्रयो विविक्र एकाः तत्ततः तत्रत्यवास्तव्यस्त्री-
जनेन चशब्दात् पशुपदमैकरपि रहितः परमकशब्दं न-
पुंसक उच्यते काश्चाकाशविभागगतसाध्वीजनं आधीजनं वा
अथर्व विविक्रत्वं हेयं यदुक्तम् - "अट्टमी पक्षिष्ये मोक्षं वयणा
काशमेवय । ससकाशमि ईतोशो, नया उ क्काकाशचोशो " ॥
१ ॥ तस्मात् य आश्रयस्य्यादिजिरसेचित्तस्तमाश्रयं ब्रह्मचा-
री साधुश्च निवेयते इत्यर्थः । पुनर्थश्चाश्रयः अनाकीर्णो गृहस्था-
नां गृहादूर्ध्वतो किमर्थं ब्रह्मचर्यस्य रक्कार्थयो हि स्वब्रह्मचर्यं
रहितमुच्चिज्जति स एतादृशमुपाश्रयं निवेयते अत्र हिङ्गवत्ययः
प्राकृतव्यात् ॥ १९ ॥

मणपहाय जणणी, कामरागविवहृणी ।

वंजचरञ्जो जिकसु, थिकहं तु विवज्जण ॥ २० ॥

अथ स्त्रीयां ब्रह्मचर्यतो भिक्षुः स्त्रीकथां विवज्जयेत् स्त्रीणां
कथा स्त्रीकथा तां त्यजेत् कीदृशीं कथां मनप्रहादजननी-
मतःकरणस्य हर्षोत्पादिकां पुनः कीदृशीं कामरागाविव-
हनीं विषयरागस्य अतिशयेन वृद्धिकर्त्रीम् ॥ २० ॥

ममं न संयवं पीदि, मकहं च अजिकस्यणं ।

वस्मचरञ्जो जिकसु, निवसे पविवज्जण ॥ २१ ॥

ब्रह्मचर्यरतो भिक्षुर्नियशो निरन्तरं सर्वदा स्त्रीभिः समं सं-
स्तवं श्रयत् एकाशने स्थित्वा परिचर्यं च पुनः अनीकृण-
वारं २ संकथां स्त्रीजातिभिः ३ स्थित्वा बह्वीं वार्त्तां परि-
वर्जयेत् सर्वथा त्यजेत् ॥ २१ ॥

अंगपचगन्ठाणं, चारुवृत्तियोगेन्द्रियं ।

वेनेचरग्रो त्रीणं, चक्रम् गिज्जं विवज्जण ॥ ४ ॥

व्रजचरैरतः सातुः स्त्रीणां मङ्गप्रयङ्गनस्यान्ते चक्रग्राहं विवज्जयेत् । अङ्गे मुलं प्रयङ्गं स्तनजघननाभिकादिकं संस्थानकं कश्चिदप्येव दस्तं दत्त्वा ऊर्ध्वस्यातिथ्य पुनः स्त्रीणां चारुहृदिने प्रक्षितं चक्रग्राहं विशेषेण वज्जयेत् । चारु मनोहरं यद्वृत्तितं मन्थानांदि जल्पते प्रहृष्टमीकितं वक्रावशोकमनन्तम् । सै परित्यजत् कोऽर्थः व्रजचारी हि स्त्रीणां मङ्गप्रयङ्गं संस्थानं-चारु नयितं कश्चिद्वशोकमनन्तत्वं हृषियवयमागतमपि ततः स्वकथञ्चक्रगिज्जिष्य, वक्राचिवारयेदित्यर्थः ॥ ४ ॥

कूयं रुयं गीयं, हृमियं थालियकंदियं ।

वेनेचरग्रो त्रीणं, सोयगिज्जं विवज्जण ॥ ५ ॥

व्रजचरैरतः स्त्रीणां कृजितं रुदितं गीतं हसितं स्तनितं कन्दितं श्रोत्रग्राहं कान्थान्यां गृहीतुं सोयं विशेषेण वज्जयेत् न वृष्ट्यादित्यर्थः ५ ।

हासं कीमस्यं दर्पं, सह वृत्तामणाणि य ।

वेनेचरग्रो त्रीणं, नाणुचितं कयाऽ वि ॥ ७ ॥

व्रजचरैरतः व्रजचारी स्त्रीणां हास्यं पुनः क्रोसां तथा रतं मैथुनमीनं दर्पं-स्त्रीणां नातमर्दनाङ्गत्वं गर्भं पुनः सहसा अपवाप्तितानि सहसा कारणे आगत्य पश्चात्पराङ्मुखस्थितानां स्त्रीणां नेत्रे हस्तार्यां निरुध्य जयोत्पादनहास्यारूप-नानि सहसा वित्रासितानि उच्यन्ते एतानि पुरातनतानि कदापि न अनुचिन्तयेत् न स्मरेत् (अत्र सहसाद्विषयसंगा णियं) इति कश्चित्पाठस्तदनुसारेण व्याख्यातम् । अथ च सह वृत्तासनानि न अनुचिन्तयेत् सह इति स्त्रिया सार्धं नृकमेकासने उपविशन् एवं जोजजानि कृतान्यपि न स्मरेत् सहस्रननुकानि इति वक्तव्ये सह वृत्तासनानि इति प्राकृतत्वात् ॥ ७ ॥ उक्तं १६ अ० । (स्त्रीप्रसङ्गे दोषस्तत्र दोषा दोषविचारश्च मेहुण शब्दे) ।

सांप्रतं मतान्तरं दूषणाय पूर्वपङ्क्तिनुमाह ।

एवमेव उ पास्तया, पन्नवति अणारिया ।

इत्थी वृत्तगया वात्रा, जिणसासण परम्मुहा ॥ ८ ॥

जहा गर्भं पिड्ढागं वा, परि पीड्ढेज्ज मुहुत्तगं ।

एवं विवज्जणित्थीमु, दोसो तत्थ कओ सिया ॥ १० ॥

तु शब्दः पूर्वस्माच्छेषार्थः । एवमिति वक्ष्यमाणया नीत्या यदि वा प्राक्तन एव श्लोकोत्रापि संव्यवहारः (एवमिति) प्राणानिपातादिषु वर्तमाना एक इत्यादि बौद्धविशेषा नीत्तपट्टादयो नायवादिकमवज्ञप्रविष्टा वा शैवविशेषाः सद्गुरु-प्राप्तत्वं पादर्थं तिष्ठन्तीति प्राप्तेऽस्याः स्वपूर्वप्राप्तापूर्वस्थावसथः कुशलादयः स्त्रीपरीवहपराजितान्ते एवं प्रक्षपयन्ति प्रहृषयन्ति अनार्याः अनार्यकर्मकारिण्यात् । तथाहि । तेवद्वन्ति । “ प्रियादर्शनमेवास्तु किमन्यैर्दर्शनान्तरैः । प्राप्यते येन निर्वाणं सग-गेणपि चेनसा ॥ ” किमन्येयं ते स्मिदधर्तीत्याह । स्त्रीवशंगताः यतो युवतीनामाङ्गार्यां वर्तन्ते वात्रा अज्ञा रामेचोप-पडतचेतस इति रागद्वेजजितो जिनास्तेषां शासनमाज्ञा, कयायमोहापशमहेतुवृत्ता तत्पराङ्मुखाः संसारातिप्रवृत्तिषो जैनमार्गाधिष्ठेपिण एतद्वक्ष्यमाणमच्युति ॥ ८ ॥ यदच्युस्त-दाह (जहा गन्धमिव्यादि) यथेयमुदाहरणोपन्यासार्थः । यया

येन प्रकारेण कश्चिन् गृहणी पुरुषो गृहं समुत्थितं पिटकं वा तज्जातीयकमेव तदाहुतोपशमनार्थं परिपीड्य पृथुर-धिरादिकं निर्वाण्य मुहुत्तमात्रं सुखितो भवति न च दोषेणा-नुपप्यते । एवमत्रापि स्त्रीविज्ञापनार्थां युवतिप्रार्थनार्थां र-मणीयं च यथागपरिपीडनकथं दोषस्तत्र कुतः स्यात् । न ह्येतान्येतां क्लेदापगममात्रेण दोषो जयेदिति । स्यात्तत्र दोषो यदि काश्चित्पीडा जयेत् ॥ १० ॥

दृष्टान्तं दर्शयति-

जहामपादप नाम, थिमिअं जुज्जनीदगं ।

एवं विवज्जणित्थीमु, दोसो तत्थ कओ सिया ॥ ११ ॥

जहा विहंगमा पिंगा, थिमिअं जुज्जनीदगं ।

एवं विवज्जणित्थीमु, दोसो तत्थ कओ सिया ॥ १२ ॥

एवमेव उ पामतया, थिमिअं जुज्जनीदगं ।

अज्जोववया कामदि, पूयणं ध्वतरुसाण ॥ १३ ॥

यथेयमुदाहरणोपन्यासायः । मन्थादन इति मेघ नामशब्दः संभवनाथाम् यया मेघस्तिमितमन्ताभिरननुदकं पितृत्या त्मानं प्रीणयति न च तथान्येषां किञ्चनोपघातं विधत्ते । एवमत्रापि स्त्रीसंव्ययेन काश्चिदन्यस्य पीडा आत्मनश्च प्रीण-नमतः कुतस्तत्र दोषः स्यादिति ॥ ११ ॥ अस्मिन्नेवानुपघा-तार्थं दृष्टान्तपदद्वयस्यापनार्थं दृष्टान्तान्तरमाह । (जहाविहं गमा इत्यादि) यया येन प्रकारेण विहायसा गच्छतीति विहं गमा पीड्ढी (पिण्गति) कपिज्जज्ञा साकाश एव वर्तमाना स्तिमितं नितृत्तमुदकमापिवयव्यमत्रापि गर्भप्रधानपूर्विकया क्रियया अर्क्ता छिद्रस्य पुत्रार्थं स्त्रीसंवयं कुर्वतोपि कपिज्ज-लाया इव न तस्य दोष इति । सांप्रतेभेतां गृहणीमननुदकं स्त्रीपरीवोमं मन्थयानानां तैर्यकोदकपानसदृशं परापीडा-मुत्पादकत्वेन परात्मनोश्च सुखोत्पादकत्वेन किञ्च मेधुने जायत इत्यर्थव्यवसायिनो तथा कपिज्जज्ञोदकपानं यथा तदा-गोदकांसंप्रदेशेन किञ्च जवत्येवमरकद्विधतया दर्भाशुत्ता-रणात् स्त्रीगत्रसंप्रदेशेन पुत्रार्थं न कामार्थं ऋतुकाज्ञाजिगा-मितया शस्त्रोक्तविधौन मेधुनेन न दोषानुपप्लवस्तो-जुस्ते “ धर्मार्थं पुत्रकामस्य स्वदारावधिकारिणः । ऋतुका-ज्ञे विधानेन दोषस्तत्र न विद्यते ” इति

एव मुदास्तीनत्वेन व्यवस्थितानां दृष्टान्तेनैव नियुक्तिकारो गायत्रयेणोत्तरदानायाह ।

[जहा एवमपमङ्गणेण, सीमं जिज्जुण कस्सइ मणसो ॥

चिंटेज्ज पराहुत्तो, किं नाम ततो ण घेपेज्जा ॥ १३ ॥

जहा एवमिदंरूपं, कोर्तोपेत्तुण नाम तुण्हिको ।

अओण अदीसंते, किं नाम ततो नवमेज्जा ॥ १४ ॥

जहा नाम मिरिगराउ, कोऽर्यणेण एवमपेत्तुणं ।

अत्थेज्ज पराहुत्तो, किं नाम ततो नघेपेज्जा ॥ १५ ॥]

यया नाम कश्चिन्मरुद्ग्रासेण कस्यचिच्चिरद्विग्न्या पराङ्मु-खस्तिष्ठेत् । किमेतावतोदासीनतायावद्भवनेन न शुश्रूषं नापराधी जवेत् । तथा यया कश्चिद्विषगंरूपं गृहीत्वा पीत्वा नाम पूर्णां जावं भजेद्व्येन वायुदृश्यमानोसौ किं नाम ततो सावग्यादर्शनात् न विद्येत । तथा यया कश्चिच्छृगिहृद्गण्डा गाराद्रन्तानि महाधर्माणि गृहीत्वा पराङ्मुखस्तिष्ठेत् किमेतावता सौ न शुश्रूषेत् । अथ च यया कश्चित् शत्रुतया अकृतया वा

शिरःत्रेद विपणारूपरत्नपद्मराख्ये सत्यपि दोषत्रये माध्य-
स्थमववृत्तये न च तस्य तदववृत्तयेपि निर्दोषतेति । एव-
मत्राप्यवश्यं भाविगकार्यमेतुने सर्वदोषारूपदे संसारय-
क्तं कुतो निर्दोषतेति । तथाचोक्तम् “प्राणिनां वाधकं चैतच्छा-
स्त्रेणां महर्षिभिः । तन्निराकृतमकम् प्रवेष्टज्ञानतस्याः ॥ १॥
मूत्रं चैतदधर्मस्य ज्वभावप्रथमम् ॥ तस्माद्विषाजवत्यान्यमिदं
पापमनिच्छतेति ” निरुक्तिगतायावत्यान्यार्थः ॥ ११ ॥

साप्रतं सूत्रकार उपहारपञ्चाजेन गणरूपरत्नादिष्टान्तवादि-
नां दोषादिभावविषयहा । (एवमेव इत्यादि) एवमिति ग-
णरूपरत्नादिष्टान्तवद्वेन निर्दोषं भैरुमिति मन्यमाना एके
स्त्रीपरापद्मपराजिताः सदनुष्ठानान्पाश्वेतिष्ठतीति पार्वत्या
नायवादिकमण्डलचारिणः तुराद्यान् स्वपूण्या वा तथा
विपरीता तत्त्वाप्रादिणी दृष्टिर्द्वैतं येषां ते । तथा आराद्धं
याता गता सर्वदेयधर्मस्य इत्याद्यां न आर्या अनार्याः । धर्मे
विरुद्धानुष्ठानात् एवंविधा अशुपपन्ना गृह्यव इच्छामदन-
रूपेण कामेषु कामैर्वा करणत्रैः साध्यानुष्ठानेष्विति । अत्र
द्वौक्तं दृष्टान्माह । यथा वा पुतनाकाकिनी तरुणके स्तन-
त्रये श्लुपपन्ना एवं तेत्यनार्याः कामेष्विति । यदिवा (पुण-
रिति) गभुरिका आत्मन्येऽप्यश्लुपपन्ना एवं तं उवाच
कथानकं चात्र । यथा किल सर्वपशूनामपत्यानि निरुदके
कूपेऽपत्यस्तेहपरीक्षायां क्रिन्ताति तत्रापरा मातरः स्वकी-
यस्तनत्रयशब्दाकर्णनेपि कृततस्या रुदन्यस्तिष्ठति । उर-
त्री त्वपत्यातिस्तेहेलाप्या अपायमनपेक्ष्य तत्रैवात्मानं क्रि-
तवीत्यतोऽपरपशुन्यः स्वापत्यं श्लुपपन्नेति ।

एवं तेऽपि कामानिष्पङ्क्तिणां दोषमाविष्कुर्वन्माह ।

अण्णगमपसंस्तता, पञ्चुपन्नगवेसगा ॥

ते पच्छा परितपन्ति, खीणे आउम्मि जाव्वणे ॥ १४ ॥

जेहिं काळे परिक्कंते, न पच्छा परितप्प ॥

ते धीरा वेषाण्मुक्ता, नावकंस्ति जीवित्रं ॥ १५ ॥

अनागतमेप्यत् काश्चमनिवृत्ता नरकादियातनास्थानेषु महा-
दुःखप्राप्तौऽप्यर्थाशोचयन्तस्तथा प्रत्युपपन्नं वयमानमे-
व वैशयिकं सुखानासमन्वेयन्तो मृगयमाणानांविधैरु-
पायेर्भागांश्च प्रायेयन्तस्ते पश्चात् क्रीणे स्वायुषि जानसंवगा
यौवने वा अपगते परितप्यन्ते शोचयन्ते पश्चात्तपं विदु-
धति । उक्तं च । “ इतं मुष्टिभिराकाशं तुपाणां कणनं कृतम् ।
यस्मया प्राप्य मानुष्यं सदर्थं नादरः कृतः ॥ १ ॥ तथा । “ विह-
वा वनेवननिर्दिष्टां जादं कीरीति शोचयन्माणा ॥ वयपरिणा-
मं सिरयादं तादृहि अपक्वबुरुकंति ॥ १ ॥ ॥ १४ ॥ ये तूत्तम-
सत्यतया अनागतमेव तपश्चरणानुद्युमं विदुधति न ते पश्चा-
च्छोचन्तीति तदशयितुमाह । (जेहिं काळेहेत्यादि) धीरात्म-
हितकर्तृभिः काळे धर्माज्जातवसरे पराक्रान्तिनिम्नप्रयका-
यपराजित्याद्युमो विहिती न ते पश्चात्तपन्नास्ते बुद्धावस्था-
यां वा परितप्यन्ते न गोकाकुत्सा ज्वन्ति । एकयचनानिर्देश-
स्तु सौत्रच्छान्दसत्वादिनि । धर्माज्जातवस्तु विद्योक्तानां प्राय-
शः सर्वे एव । तस्मात्स एव प्रधानपुरुषार्थः प्रधान एव च
प्रायशः क्रियमाणो घटो प्राचर्चति । तद्व्याधौ शत्रात्तपभृत्यकृत-
विषयासङ्गतया कृततपश्चरणान्ते धीराः कर्मविद्वारणस्य
दृष्ट्या यो बन्धनेन स्नेहात्मकेन कर्मणा चोत्पाद्यन्ते मुक्ता
नायकाङ्गुलिनि असंयमजीवितम् । यदिवा जीविते मरणं वा
निस्पृहाः संयतोऽयममनयो ज्वन्तीति ॥ १५ ॥ अतएवच-

जहा नई वेयरणी, दुत्तरा इह संमता ।

एवं शोभांति नारीश्रो, दुत्तरा अमर्दमया ॥ १६ ॥

जेहिं नारीण मंजोगा, पूयणा पिठतो कता ॥

सर्वमयं निराकिंचा, ते द्विया सुममाहिण ॥ १७ ॥

य धेत्युदाहरणं पन्थासार्थः यथा वैतरणी नदीनां मध्ये
अन्यन्तवेगवादिस्त्वात् विपमतन्वाच्च दुस्तरा दुर्बद्ध्या एव-
मीस्मन्नपि ढांके नायां स्मरिता निर्विधेन हीनसन्वेन दुः-
खेनोत्तीर्यन्ते । तथाहि । ता दावत्रावैः कृतविद्यानापि स्त्रीकुले-
नित । तथाचोक्तं “ सन्मार्गे तावदास्ते प्रभवति पुरुषस्ताव-
देवैर्द्विष्याणां, वृज्जां तावद्विष्यते विनयमपि समाश्रयन्ते ता-
वदेव ॥ वृज्जापाङ्केपमुक्ताः श्रवणपथद्वयो नोदपद्मणा एते
यावद्वीलावतीनां न हृदि धृतिमुपो दृष्टिवाणाः पतन्ति, । तदे-
ववैतरणी नदीवत् दुस्तरा नायां ज्वन्तीति ॥ १६ ॥ ऊपिच
(जेहिंत्यादि) यैरुत्तमसत्त्वेः स्त्रीसङ्गविषयकवैद्विः पयन्त-
कटवो नारीसंख्याः परित्यक्तास्तथा तत्सङ्गधर्मव वस्त्रा-
कारमाध्यादिद्विज्ञानमनः पूजनाकामविभूषा पृथक् कृता
परित्यक्त्यर्थः । सर्वमेतत्स्त्रीप्रसङ्गादिकं श्रुतिपसादि प्रति-
कृतोपसर्गकदम्बकं च निगम्य य मद्रापुरपसेविजपयं प्रति
प्रवृत्तास्ते सुसमाधिना स्वस्वचित्तवृत्तिरूपेण व्यवस्थिता नोप-
सर्गैरनुकूलप्रतिकूलरूपैः प्रज्ञान्यन्ते । अन्ये तु विषयान्निष्प-
ङ्क्तिः रुधादिपरीपद्मपराजिता अज्ञानोपरिपतितमीनवद् प्राग-
म्लिना दृष्टमाना असमाधिना तिष्ठन्तीति ॥ १७ ॥

स्वादिपरीपद्मपराजयस्य फलं दर्शयितुमाह

एते ओधं तरिस्संति, समुदं ववहारिणे ॥

जत्यपाणा विसन्नाप्ति, किंचेती सयकम्माण ॥ १८ ॥

ते चजिक्खू परिणाय, सुव्वदे मंमिंते चरे ॥

मुसावार्थं च वीजजजा-दिनादाणं च वोसिरे ॥ १९ ॥

य एते अनन्तरेकानुकूलप्रतिकूलोपसर्गजोतर एते सर्वे
ओधं संसारं दुस्तरमपि तरिष्यन्ति । उवाचदृष्टान्तमाह ।
समुदं ज्वलन्नागरमिव व्यवहारिणः सांयात्रिका यानपा-
त्रेण तरन्त्येवं जवौधमपि संसारसंयमयानपात्रेण यतस्तरि-
ष्यन्ति । तथा तीर्थांस्तरन्ति चेति । जवौधमव विशि-
नष्टि । जवौधे संसारसागरे प्राणाः प्राणिनः स्त्रीविषयसङ्गा-
द्विषयाः सन्तः कृत्यन्ते पीरयन्ते स्वरुतेनानुष्ठितं पापेन क-
र्मणा असद्वेदनीयोदयरूपेणति ॥ १८ ॥ साप्रतमुपसंहादर्या
जेनोपदेशान्तरेविधित्तयाह । (तंचभिक्षूदर्यादि) तदे-
तदथा प्रागुक्तं यथा वैतरणीनदीवत् दुस्तरा नायां यैः परि-
त्यक्तास्ते समाधिस्थाः संसारं तरन्ति स्त्रीसङ्गिनश्च संसारा-
न्तर्गताः स्वरुतकर्मणा कृत्यन्त इति तदेतत्सर्वं जिक्खणशीरो
जिक्खुः परिज्ञाय हेयोपादेयतया बुद्ध्या शोभनानि व्रतान्यस्य
सुवन्तः पञ्चभिः समित् इत्येनोत्तमसङ्गुणवेदेन
कृतमित्येवञ्जुतश्रुतसंयमयानुष्ठानं विदुध्वात् । तथा सुभावा-
दमसञ्ज्ञानार्थावर्णनं विवेकणं वज्जेयतया अदत्तादानञ्च
व्युत्सुज्जदन्तशोचनमात्रमप्यदत्तं न शृङ्गीयात् । आदिग्रहणात्
मेतुनादेः परिग्रह इति । तच्च भैरुनादिकं यावज्जीवमासादिनं
मन्यानाः परिहरन्ते । सूत्रं ० १ श्रुतं ३ अ० ॥

(स्त्रियां जातमपत्यं पुण्यस्यैवेति-अपच-शब्दे । स्त्रीपुरुषयो-
रन्तरं ' अगन्तरं ' शब्दे । स्त्रीगन्तवक्यतया ' गन्त ' शब्दे ।
स्त्रीन्यो दृष्टिवादो न दीयत इति ' दिविचाय ' शब्दे । स्त्रीणां

मोक्षसिद्धिः । इत्यादिगोसिद्धिः शब्दे । स्त्रीवसङ्गतस्य निन्दा-
‘इत्यिवस’ शब्दे । स्त्रीशब्दयुक्ते स्थाने न स्यात्तद्व्यतिरिक्तं
‘वसद्दी’ शब्दे । स्त्रीसंसकस्यानादिनिषेधो ‘बंमचेरसमा-
हिट्ठाण’ शब्दे ‘बंमचेर गुप्ति’ शब्दे च । स्त्रीणां स्वातन्त्र्यनि-
षेधः ‘इत्यिरज्ज शब्दे’)

इदं-इदम्-त्रि०-इदि कस्मिन्नापञ्च । पुरोर्वसिनि, । सूत्र० १५०
३ अ० । प्रत्यक्ते, । नि० चू० १ उ० । प्रत्यक्तासन्ने च । आ०
चू० ४ अ० । इद्यमेव खणंविजाणया । इदम्-प्रत्यक्ता-
सन्नवाचित्वादिति । सूत्र १ ५० २ अ० । “आरंभं जं दुक्ख
मिणंति एण्णा” इदमिति प्रत्यक्तागोचरापञ्चमिति । आचा० १
५० ३ अ० १ उ० । सूत्र० । प्रश्न० । “इदविदं सुयक्खवायं” ॥
प्रत्यक्तासन्नवाचित्वादिदम् इति । सूत्र० १ ५० उ अ० । अस्य
च सर्वस्याम् विभक्तौ ॥ ‘इदम् इमः उ । ३ । ७२ । इति
प्राकृतसूत्रेण इमादेशः इमा-इम-इमं । इमेण-स्त्रीयामाप्-इमा
सौ” पुंस्त्रियानवाप्यमिमिआ सौ” उ । ३ । ७३ इति प्राकृत
सूत्रेण अयमिति पुंस्त्रिङ्गे इमिआ इति स्त्रीविङ्गे वैकल्पिक
आदेशः । अद्वा अक अकज्जो-इमिआ वाणिअधुआ । पङ्के
इमा इमा-“ पट्टीसम्मयाः स्मिस्सयोरम्” उ । ३ । ७४ ।
इति प्राकृतसूत्रेणदम् स्मिस्स इत्येतयोः पर्यायोवा अद्भवति
अस्मि अस्स । पङ्के इमादेशोपि । इमस्मिस्स इमस्स-बहुधा
धकारादन्यत्रापि अद् भवति । पद्-पसु-आदि एभिः पशु
आनितिर्यथः ‘ड्मेन हः । उ । ३ । ७५ । इति प्राकृतसूत्रेण
कृतेमादाशपरस्य डेः स्थाने मेन सह वैकल्पिके हद्देशे,
इह पङ्के इमस्मिस्स इममि । नन्यः । उ । ३ । ७६ । इति प्राकृत-
सूत्रेण इदम् परस्य डेः स्मिस्मित्या इति प्राप्तसंयो निषिध्यते ।
इह इमस्मिस्स इममि । णोऽम् शब्दाभिस्स । उ । ३ । ७७ ।
इति प्राकृतसूत्रेणामाशब्दाभिस्सु इदम् वा ण इत्यादेशो
ज्वति णं पेच्छ । णं पेच्छ । णेण-णेदि कञ् । पङ्के इमं इमं
इमेदि । द्वितीयेकवधनेदि । अमेणम् । उ । ३ । ७८ । इति
प्राकृतसूत्रेणामा सहितस्येदम् स्थाने इणम् इत्यादेशो वा भव-
ति इणं पेच्छ पङ्के इमं सौ-अमि च नपुंसके । “ह्रीवे स्य-
मेदमिणोच” उ । ३ । ७९ । इति प्राकृतसूत्रेण स्यस्यां
सहितस्य इदम् इणम् इणम् च नित्यमादेशो भवति । इदं
इणम् इणं । धणं चिट्ठं पेच्छ वा । प्रा० व्या० ।

इदा (या) णि-इयण्ह-इदानीम्-अव्य० इदमीदानीम् । सम्प्र-
त्यये, वाच० इयाणि कोणो कं वक्तव्यं इच्छ- । अनु० ।
‘इयहिण गच्छ’ ॥ इयानीं गच्छामीति । स्या० ३ ग० । ‘कामं
खलु आउसो इयाणि ति’-आचा ० १ ५० १ अ० १० उ० ।
“मांसादेवा” इति प्राकृतसूत्रेणानुस्वारस्य विकल्पेन ङोपे
इयाणि इयाणि । दाणि दाणि । प्रा० व्या० ।

इउत्-इदुत्-न० काणिकामुखान्न्या उर्परि दीयमानं सुवा-
दित्वपूत इंचनकादिके, अनु० । महति पित्रेकं, येन समस्तापि
रसवतीत्यर्थे-राज० ।

इदं-इदाम्-पुं० नमरे, दे० ना० ॥

इच्छ-इच्छ-न०-इच्छ भावे क-आतेप, दीप्तौ, आश्चर्ये च । कर्त्तरि-
क्त । दीप्ते, गन्धे च । त्रि० । वाच० ।

इध-इध्-अव्य०-इहहचोर्हस्य’ इति प्राकृतसूत्रेण शौरसैन्यां
धः । प्रा० व्या० । इदं इहश्रादेशः । अस्मिन्नाले देशे दिशि वा
हस्यर्थे, वाच० ॥

इधं-(विण्) विह-न०-विहन्थो वा’ इति वा आदेशः । एहा

पवादः पङ्के सोपि । ‘कगचजतदपयवां प्रायो लुक्’ ॥
इति प्राकृतसूत्रेण वा चस्य लुक् । वक्त्रेण, प्रा० व्या० ।

इज्ज-इज्य-पुं-इज्जो हस्ती तत्प्रमाणं छव्यमर्हतीति इज्यः ।

अनु० । दृष्टान्तिद्वाद् यत् । वाच० । हस्तिप्रमाणं छविणरा-
सिपतौ । औप० । यद्दृश्यस्तूपान्तरित उच्चित्तकद्विका
दणो हस्ती न दृश्यते ते इज्या इति जनश्रुतिरिति । स्या० ६
ग० । जं० । महापनपतौ, भ० ए श. ३३ उ० । आ० म० ।
अधिकतरछव्या वा इज्य इति । अनु० । “अद्वा इज्जा धणि-
णो । इति । प्रा० का० । नृपे, हस्तिपके च । पुं । वाच० ।
स्वनामप्यते वसन्तपुरस्थे श्रेष्ठिनि च । “ वसन्तपुरना-
मास्ति, वसन्तसु समं पुरम् । श्रेष्ठौ तत्रेज्यनामाऽनू-अपि
यसी तस्य धारिणीति-” । आ० क० । वाणिज, दे० ना० ।

इज्जग (य) इज्यक-वि-स्वार्थे कर्त् इज्यशब्दार्थे, । आ०
म० प्र० । स्त्रियां तु टाप् वा अत इत्वम् । इज्यका इज्यका-
इज्जग्यायां स्त्रियाम् । वाच० ।

इज्जगभिज्ज- इज्यकभिज्ज-पुं-इज्यवाङ्मके, इभर्गाभिज्जाणि
नाणाविहभक्कहस्यगयाणि सि गिहेहिंते निग्गयाणि । आ०
म० प्र० ।

इज्जजाइ-इज्यजाति-स्त्री० आर्यजातौ,

अंभ्वहा जाइ आरिया मणुसा पप्पत्ता तेजहा अंभ्वहा
य क्खंदा य, वेदेहा वेदिगाइया । हरिया चुचुणा चैव,
उच्चनेया इज्जजाइया ॥ १ ॥

जातिमातृकः पङ्क्तस्तथा आर्या अपाया निर्दोषा जात्यार्या वि-
शुद्धमातृका इत्यर्थः । अम्ब्वेत्याद्यनुप्रासप्रकृतिः परम्येता
इज्यजातय इति । इज्जमर्हतीतीत्या यद्दृश्यस्तूपान्तरित
उच्चित्तकद्विका दणो हस्ती न दृश्यते ते इज्या इति श्रुति
स्तेषां जातय इज्यजातयस्ता पता इति । स्या० ६ ग० ।

इज्जदास-इज्यदास-पुं० स्वनामस्थ्यति श्रेष्ठिनि, । ती० ।

इज्ज-इज्ज-पुं०-इज्ज-भ- किञ्च । हस्तिनि, । जं० २ व० । अनु० ।

इमही-इमहो-स्त्री० इः कामस्तस्य मद्यः कामिन्यः स्त्रियाम्, गा,

इ (मा) (मिआ) मी-इयम् स्त्री० प्रत्यङ्गायाम् “ पुंस्त्री-

यानवायमिमिआ सौ-उ । ४-७३ इति प्राकृतसूत्रेण स्त्रीविङ्गे
इमि आदेशः । आजातेः पुंसः । उ । ३ । ३२ इति जातिवाचिनः
पुंस्त्रिङ्गाद्वा आत्वम् । इमिप, इमाप, इमिणं इमाणं । प्रा० व्या० ।

इय-इक्-देशी० क्वापि प्रवेशार्थे, -इकमिति देशीपदं क्वापि प्र-
वेशार्थे वर्तते इति आ० म० टि० एतस्य निष्केपो यथा इकमपि
चतुर्धा तद्यथा नामके स्यापनेकं छव्येकं भावेकं च । तत्र

नामस्थापने प्रतीते । छव्येकं “दोहारस्सविंश्रामेयाइ तु
दव्वाइ” दोरे इति सूत्रे दवरके मौक्तिकान्यधिष्ठय भाहि-
पर्यायापेक्षया हारस्य मुक्ताफलकलापस्य विनिवेशनं प्रवे-
शानम् “ प आ अंतुद्वनिम्” पतान्युदाहरणानि छव्ये छव्य-
विययाणि “नाणाइतियं तस्साया पोयणं भावसामाई” तस्ये-
ति सामादि सम्बन्धे । तस्य सामादेरात्मानि प्रातनमात्मानि
प्रवेशनं भावेकमिति । आ० म० टि० । आ० चू० ।

इत्-त्रि० गते, समियं उदाहु सम्यक् इतं गतमिति । सूत्र०

१ ५० ६ अ० । आचा० । स्या० । ज्ञाते, परिच्छिन्ने । आचा०

१ ५० उ अ० । प्राप्ति, विज्ञे० । इतो इतः स्थित इत्यनर्थो-

न्तरम् । जं० । विज्ञे० । प्राप्ते कः । गतौ, ज्ञाने च । वाच० ।

‘ इतो तो वाक्यादौ ’ । इति प्राकृतसूत्रेण वाक्यादौ इति शब्दकारस्याकारः । ‘ इअ ज पिआ वसाणे ’ इअविअ सिअ कुमुसरो इति । प्रा० व्या० । इति एवमर्थे, ‘ इय सि-
दान् सोकव् ’ इति एवं सिदानां सौख्यमिति । औप० । “ इय सव्वगुणाहाणं ” एवमुक्तेन प्रकारेण सर्वगुणाधानम् इति ।
आव० । नि० लू० ॥

इयर-इतर-त्रि० इना कामेन तीर्यते तु अप् । तरति पचायच्-
वा । नीचे, पामरे, वाच० ।

इत्तरिण अय अहमंसिपुण विमिद्धे जाइकुड वडाइ-
गुणोववेए एवं अप्पाणं समुक्कसे ॥

इतरोयं जयय्यो हीनजातिकः कुववन्नपादिभिर्दूरेष्वपन्नः
सर्वजनावगीतोयमिति । अहं पुनर्विशिष्टजातिकुववन्नपादि-
गुणांस्तत्त्वमात्मानं समुक्कय्येदिति । सूत्र० १ थु० १ अ० ॥
“ इयरइयरहिं कुवेहि ” इतरे सामान्यसाधुत्वाय विशिष्टतराः
साधव इति । आचा० १ थु० ६ अ० १ उ० ॥

इयरकुड-इतरकुड-न० अन्तप्रान्तकुवे, आचा० १ थु० ६
अ० १ उ० ॥

इयरेयर-इतरेतर-त्रि० इतरद्विवं समासवद्जावश्च । अन्योन्य
शब्दार्थे, । उक्त० १ अ० ॥

इयरेयरसंजोग-इतरेतरसंयोग-पुं० इतरेतरस्य परस्परस्य सं-
योगो घटना । परस्परघटनायाम्, तदग्रसंयोगभेदे च
उक्त० १ अ० । (तद्वक्तव्यतासंजोगशब्दे)

इयरेयरसोवकव-इतरेतरसापेक्ष्य-त्रि० परस्परविरोधिनि, इत-
रेतरसापेक्षात्वेण पुनरावचनपरिणत्या इतरेतरसापेक्षा
परस्परविरोधिनीति । षो० ।

इयरेयरसस्य-इतरेतराश्रय-पुं० इतरेतर आश्रयति आ-अ-अ
अन्योन्याश्रये तर्कदोषभेदे, वाच० ।

इयरेयराजाव-इतरेतराजाव-पु-इतरेतरस्मिन्नजावः । अजाव-
विशेषे, इतरेतराजावं वर्णयन्ति स्वरूपान्तरात्स्वरूपव्यावृत्ति
रितरेतराजावः । स्वनावान्तरात् पुनः स्वस्वरूपादेष
तथाऽस्तत्त्वप्रसक्तेः स्वरूपव्यावृत्तिः स्वस्वभावव्यवच्छेद इतरे
तराजावो ऋयापोहनमानिगद्यते ॥ उदाहरणमाहुर्वैधास्त-
मस्वभावात्कुञ्जस्वभावव्यावृत्तिरिति । रना० ।

इर-इर-धा० ईर्यायाम्, कण्ठद्वित्वाद् यङ् । उभ० । ईर्यति ईर्यते
वाच० । “ कियेरे रहिर कित्तायें वा ” ८।१।८६ इति सूत्रेण कि-
त्रार्थे तस्य प्रयोगबोधनात् । तस्स इर कित्तायें, प्रा० व्या० । पाद
पुरणे च । अश्व्य. व्य० । ईजे इराः पादपुरणे । ८ । १।१९ इति
सूत्रात् । “ गेएइर कस्रमांगिव ” । धतिः । प्रा० ।

इरमंदिर-इरमन्दिर-पु० करणे, दे० ना०

इराव-इराव-देशी-गजे, दे० ना० ।

इरिआ-ईर्या-स्त्री-कुट्याम्, दे० ना० ।

इरिण-इरिण-देशी-कनके, दे० ना० ।

इरियज्जयण-ईर्याज्जयन-न० आचाराद्भूतस्वरूपस्य प्रथम
व्युत्पत्तिकार्येण तृतीयोपपत्त्यने, तत्राचाराद्भूतस्वरूपस्यावयवस्या
स्वस्य चतुर्थोद्देशकसूत्रम् । गामानुगमं पुञ्जमाणस्स पुञ्जा
यं कुपरकामित्या द्विनैर्यासंज्ञेण व्याप्यतेत्यत इर्याज्जयनं
निर्युद्धमिति ।

अत्र त्रय उद्देशा उद्देशार्थाधिकारमधिकृत्याह निर्युत्पत्तिकारः
सत्त्वेन यदावि इरिय विसोहि-कारगा तद्वि अत्रियपविसोसो ।
उद्देमं उद्देमं, वोच्छामि समासओ किंपि ॥ १७८ ॥

पदमे य उवागमणि-गमोय अच्चाज्जीण च जयणा ।

वितिए आरूढ उद्धानं, जंघा संतारपुच्छाया ॥ १७९ ॥

तथ्यमि अदंसणया-अप्पनिर्वंधो य हाइ उवहिम्मि ।

वज्जयव्वं च सया, संसारियरायगिहगमणं ॥ ३० ॥

(स्ववैय्यादि) सर्वपि त्रयोपि यथपीर्याविशुक्ति कारकास्त-

थापि प्रत्युद्देशकमस्ति विशवस्तं च ययावमं किञ्चिद्व्या-

मि इति यथाप्रतिज्ञातमाह (पदगाहा) प्रथमोद्देशके वर्षा-

कावादावुपागमनं स्थानं तथा निर्गमश्च शरकावादा यथा

जवति तदत्र प्रतिपाद्यमवचनं यतना चेति तृतीयोद्देशके वा-

दावारुहस्य उन्नयनं प्रकृतेर्ण व्यवर्धते जंघा संतारं च पानीयं

यतना तथा नानाप्रकारं च प्रदेन साधुनां यद्विधेयमेतच्च प्र-

तिपाद्यमिति (तथ्यमि गाहा) तृतीयोद्देशके यदि कश्चि-

दुदकादीनि पुच्छति तस्य जानताप्यदोशना विधेयतयम-

धिकारः तयोपधावप्रतिबंधो विधेयस्तद्वहणे च स्वजन-

राज्यगृहगमनञ्च वर्जनीयं न च तेषामाख्येयमिति । आचा०

१ थु० ३ अ० १ उ० ॥

इरियट्ट-ईर्याधि-त्रि० ईर्याविशुक्कय्ये, तदर्थमाहरकरणाह

नातिक्रमः ‘ इरियट्टण य ’ ईर्यागमनं तस्या विशुक्कियमात्र-

निहितदृष्टित्वमीर्याविशुक्कित्तस्य ईदमीर्याविशुक्कय्येम् । इह

च विशुक्कित्वादादीर्याधिर्यामित्युक्तम् अनुज्ञेति ह्येत्या

शुक्कावशक्तः स्यादिति । स्वा० ६ गा० (तदर्थमाहरकरणे

नातिक्रम इति ‘ आहार ’ शब्दे)

इरिया-ईर्या-स्त्री-ईरणमीर्या ईरगतिप्रेरणयोस्माद्भावे एयता

गमनेन, आचा० १ थु० २ अ० १ उ० । आचू० । स्वा० । आव० ।

उक्त० । सूत्र० । ईर्यानिर्ज्ञेपणार्थं निर्युत्पत्तिदाह ।

एणं उवणा इरिया, दव्वे खेचे य काञ्जनि व ।

एसो खवु इरियाए, णिकखेवोउव्विहा होइ ॥ १२ ॥

दव्वइरिया उ तिविहा, सविच्चाचित्तीसगा चेव ।

खेचम्मि जम्मि खेचे, काञ्जे काञ्जे जहिं जोए ॥ १४ ॥

तत्र ऊर्ध्वेयां सचित्ताचित्तिमिश्रभेदात्प्रविधा ईरणमीर्या

गमनमित्यर्थः । तत्र सचित्तस्य वापुरुषादेर्ऊर्ध्वस्य यमप्रनं सा

सचित्तऊर्ध्वेयां एवं परमाण्वादिद्रव्यस्य गमनमित्तऊर्ध्वे-

र्या । तथा मिश्रऊर्ध्वेयां स्याद्विगमनमिति । क्षेत्र्यां यस्मिन्

क्षेत्रे गमनं क्रियते ईर्या वा वय्येति । एवं काश्चित्स्यापि द्रष्टव्येति ।

आचा० । प्रावेर्याप्रतिपादनायाह- ।

जावइरिया उ वुविहा, चरणगई संजमगई य ।

समणस्स कहं गमणं, दोमं होइ परिमुच्छं ॥ १५ ॥

भावविषयेयां द्विविधा चरणेत्यां संयमेर्यां च । तत्र संयमे-

र्या सप्तदशाविसप्तयमानुष्ठानं यद् या असंख्येयेषु संयमस्था-

नेष्वेकस्मात्संयमस्थानादपरं संयमस्थानं गच्छतः संयमे

र्या जयति । चरणेत्यां तु अत्रयमूत्रचरणेत्यां चरतेनोव

व्युद चरणं तत्पूर्येयां चरणेत्यां । चरणं गतिः गमनमित्य-

र्थः तच्च भ्रमणस्य कथं केन प्रकारेण भावरूपगमनं निर्दोषं

नयतीत्याह-

आश्रवणे य काशे, मगे जयणा य चैव परिसुच्छं ।

जंगेहिं सोऽस्रविधं, उपरिसुच्छं पसत्यं तु ॥ २६ ॥

तं प्रवचनसंग्रहचक्रार्थादिप्रयोजनं काशः साधुना विहरणयोग्यावसरे मागे जैनैः पद्व्यां कुणः पन्था यतना उपसुक्तस्य युगमात्रद्विष्टं तदेवमाश्रयनकाशो मागयतना पद्वरेकैकपद्व्यजिचाराये जङ्गस्तेः बंधश्राविधं गमनं जवति तस्य च यत्परिशुद्धम् । तदेव प्रशस्तं भवतीति दर्शयितुमाह—

चउकारण परिसुच्छं, अहवा विहोज कारणाज्जाए ।

आश्रवण जयणाए, काशे मगेय जइयवं ॥ २७ ॥

चतुर्भिः कारणैः साधोगमनं परिसुच्छं जवति तद्यथा आश्रयनं दिवा मागेण यतनया गच्छत इति अथवा अकाशेऽपि श्वानाद्याश्रयनेन यतनया गच्छतः शुद्धमेव गमनं जवत्येवं जूते च मागे साधुना यतितव्यमिति । आचा० १ श्रु० ३ अ० १ उ० (गमनं च यथा कर्तव्यन्तर्ग्याप्यन्येन आचाराङ्गे प्रति पादितं विहारशब्दे उच्यते) “इरियं च पञ्चखायिजा” ईरणमीर्या तां च सुद्धमां कायवामतां मनोगतां वा प्रशस्तां प्रत्याचक्रौत इति । आचा० १ श्रु० ८ अ० १ उ० । ईरणमीर्या गमनम् । तत्कार्यं कर्मणि च । पगेगस्स पसंतस्स, न हौति इरियादयो गुणा” ईरणमीर्यागमनमित्यर्थः इह इर्याकार्यं कर्म ईर्याशब्देन गृह्यते कारणं कार्यापचारोदिति । आ० अ० द्वि० । इर्यासमितौ, “धृष्टपरकर्म किञ्चा जीवं च इरियं सया,, जीव प्रत्यञ्चाञ्छेयमीर्यासमितिमिति । उक्त० ईरणमीर्या तत्सुत्राचौरणपुरस्सरकायात्संगात्मकं सामाचारित्वेदे च । ग० २ अधि ।

इरियापचय-इर्याप्रत्यय-न० ईरणमीर्या गमनं तेन जनितमीर्या प्रत्ययम् । कर्मजदे, सूत्र १ श्रु० १ अ० (पतककता इरियावहिय शब्दे)

इरियावह-इर्यापथ-पु० ईरगतिप्रेरणयोरस्माद् जावे एत्यत् ।

ईरणमीर्या तस्याः (तयावा) पन्था ‘ईर्यापथः । सूत्र० १२ श्रु० २ अ० । इर्या० । ईरणमीर्या गमनं तद्विशिष्टः पन्था ईर्यापथः प्रव० ३ अ० । ईर्या गमनं तद्विषयः पन्था इर्यापथः । सूत्र० ११ श० १० उ० । आव० । गमनमागे, न० ३ श० ३ उ० । कञ्छेय्यायाः पन्था भवति यदाश्रिता सा भवतीति । आचा० २ अ० १ उ० । ईरणमीर्या तत्सम्बन्धः पन्था इर्यापथस्तत्प्रत्ययं कमेर्यापयम् । सूत्र० १ श्रु० १ अ० । इर्यापथप्रत्ययमीर्यापयम् । प्रति० । कर्मजदे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० । पत-उक्तं भवति पथि चउता यथा कयचिदन्तिसन्धेयः प्राणिन्यापादनं जयतीति । सूत्र० १ श्रु० २ अ० । (अस्स वन्धनकारणतद्विचारः कर्मबंध शब्दे) ।

इरियावहकिरिया-ईर्यापथक्रिया-खी० क्रियाभेदः, सा च यदुपशान्तमोहादरेकविधकर्मबन्धनमिति । स्या० ‘ग० । इर्यापथक्रिया तृपशान्तमोहादादयस्योगिकवहिनं यावदिति । सूत्र० २ श्रु० २ अ० (पतस्या विस्तरेण वक्तव्यता इरियावहिया शब्दे) ।

इरियावहिय-ईर्यापथिक-न० ईरगतिप्रेरणयोस्माद्भावे एत्यत् । ईरणमीर्या तस्याः पन्था ईर्यापयस्तत्र भवमीर्यापथिकम् । आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । ईरमीर्या तस्यास्तया वा पन्था इर्यापयः स विद्यते यस्य तदीर्यापथिकम् । पतख

शब्दव्युत्पत्तिमात्रम् प्रवृत्तिनिमित्तं तु इदम् सर्वत्रोपयुक्तस्य निकायायस्य समीकृतमनोवाक्यायक्रियस्य या क्रिया तथा यत्कर्म तदीर्यापथिकम् । सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

ऐर्यापथिक-न० ईरणमीर्या गमनतः प्रधानः पन्था मार्गः ईर्यापयस्तत्र जवमेर्यापथिकम् । केवलयोगप्रत्यये कर्मजदे, न० ८ श० ८ उ० । कञ्छेय्यायाः पन्था भवति यदाश्रिता सा जवत्येतच्छ व्युत्पत्तिनिमित्तं यतस्तिष्ठतीति तज्जवति प्रवृत्तिनिमित्तं तु स्थित्यत्रावस्तच्छोपशान्तकीणमोहसयोगिकवहिनो भवति । सयोगिकेर्वाहिनोऽपि हि तिष्ठतोपि सूद्धमात्र सञ्चारा जवत्युक्तञ्च “केवलीणं जेतं! अस्सि समयंसि जेसु आगासपदेसेसु हत्यं वा पायं वा अंगगाहिताणं पकिसाहरेखा पन्नूण भंते ! केवलीतिसु चवागासपदेसेसु पीकसाहरेखाणो इण्ठे समदे । कहे केवलस्सणं बढाई सरीरोवगरणाई भवति वल्लोवगरणाई जवति रणत्ताण केवल्लिणो संचापत्ति तेसु चेवागासपदेसेसु हत्यं वा पायं वा पकिसाहरेखाए” तदेवं सूद्धमेतरगानुसञ्चाररूपेण योगेन यत्कर्म बध्यते तदीर्यापथिकमीर्यादितुकमित्यर्थः । तच्च द्विसमयस्थितिकमेकस्मिन् समये वेदितं तृतीयसमये तदपेक्षया चाकर्ममिति दृष्टमित्युच्यते यतस्तत्प्रकृतितः सातान्तीयकमाध्यावत् स्थित्यभावेन बध्यमानमेवं परिश्रुति अनुभावतोनुत्तरापोपातिकसुखातिशायिप्रशस्तः स्थूलसूक्ष्मशुद्धविद्वद्प्रदेशमिति उक्तञ्च—

अपं वायरमउयं, वहुं च लुक्खं च सुकिंजं चैव ।

भंदं महत्तवतिय सातावहुंजं च तं कम्मं ॥

अल्पं स्थितितः स्थितेरवाजावत्, बादरं परिणामतोनुभावतो सुच्छुजावं बहु प्रदेशो सूद्धं स्पर्शतो वर्णेन शुद्धमदं ज्ञापनः स्थूलवृष्णं मुष्टिमुक्तं कुड्यापतित जेपवत् महाव्यय-भेकसमयमेव सर्वोपगमास्ततो बहुहमनुत्तरापपातिकसुखातिशया यान्ति उक्तमीर्यापथिकम् । आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० (पतस्य बन्धविचारः कर्मबंध शब्दे) अयोदश स्थाने च । आव० । ऐर्यापथिकः केवलयोगप्रत्ययः कर्मबन्ध उपशान्तमोहादीनां सातवेदनीयवन्ध इति । सम० १३ स० (विस्तरेणेतस्य वक्तव्यता इरियावहिया शब्दे)

इरियावहियबंध-ऐर्यापथिकबन्ध-पुं० ईर्या गमनम् तत्प्रधानः पन्था मार्ग ईर्यापयस्तत्र भवमेर्यापथिकम् । केवलयोगप्रत्ययं कर्म तस्य यो बन्धस्तथा । ऐर्यापथिककर्मणो बन्धे, तद्वक्तव्यता यथा ।

इरियावहियाणं जंतं ! कम्मं किं ऐरइओ बंधइ, तिरिक्खे जोणिओ बंधइ, तिरिक्खजोणिणी बंधइ, मनुस्सो बंधइ, मणुस्सी बंधइ, देवो बंधइ देवी बंधइ ? । गो० ! णो गेरइओ बंधइ, णो तिरिक्खजोणिओ बंधइ, णो तिरिक्खजोणिणी बंधइ, णो देवो बंधइ, णो देवी बंधइ, पुव्वपभिससए पणुव मणुस्सा य मणुस्सीओ य बंधंति । पभिवज्जमाणए पणुव मणुस्सो वा बंधइ मणुस्सी वा बंधइ मणुस्सा य वा मणुस्सीओ य वा बंधंति अहवा-माणुस्सो य माणुस्सी य बंधइ । अहवा माणुस्सो य माणुस्सीओ य बंधंति । अहवा माणुस्सा य मणुस्सी य बंधइ-

अह्वा मणुस्सा य मणुस्सीओ य बंधंति । तं जंते ! किं इत्थी बंधं, पुरिसो बंधं, णंउसगो बंधं, इत्थीआ बंधंति पुरिसा बंधंति एणुंसगा बंधंति । एणो इत्थी णो पुरिसो एणो एणुंसगो बंधं ? गोयमा ! णो इत्थी बंधं णो पुरिसो बंधं, जाव एणो णुंसगा बंधंति । पुत्थपन्नि वण्ण पमुच अवगयवेदा बंधंति, पन्निवज्जमाएण पमुच अवगयवेदा वा बंधं अवगयवेदा वा बंधंति । जइ जंते ! अवगयवेदा वा बंधं अवगयवेदा वा बंधंति तं जंते ! किं इत्थी पच्चाकमो बंधं ? पुरिसपच्चाकमो बंधं १ एणुंसगपच्चाकमो बंधं २ इत्थी पच्चाकमो बंधंति ४ पुरिसपच्चाकमो बंधंति ५ एणुंसगपच्चाकमो बंधंति ६ । उदाहु इत्थीपच्चाकमो य पुरिसपच्चाकमो य बंधं १ उदाहु इत्थी पच्चाकमो य पुरिसपच्चाकमो य बंधंति २ उदाहु इत्थी पच्चाकमो य पुरिसपच्चाकमो य बंधं ३ उदाहु इत्थी पच्चाकमो य पुरिसपच्चाकमो य बंधंति ४ उदाहु इत्थीपच्चाकमो य णुंसगपच्चाकमो य बंधं ५ उदाहु पुरिसपच्चाकमो य एणुंसगपच्चाकमो य बंधं ६ उदाहु इत्थीपच्चाकमो य पुरिसपच्चाकमो य एणुंसगपच्चाकमो य बंधं ७ एवं एण उव्वीसं जंगा । जाव उदाहु इत्थी पच्चाकमो य पुरिसपच्चाकमो य णुंसगपच्चाकमो य बंधंति ! गोयमा ! इत्थी पच्चाकमो पि बंधं, पुरिसपच्चाकमो वि बंधं, एणुंसगपच्चाकमो वि बंधं । इत्थी पच्चाकमो वि बंधंति, पुरिसपच्चाकमो वि बंधंति, णुंसगपच्चाकमो वि बंधंति । ६ । अह्वा इत्थीपच्चाकमो य पुरिसपच्चाकमो य बंधं १ २ एवं एण उव्वीसं जंगा जाणियव्वा जाव । अह्वा इत्थी पच्चाकमो य पुरिसपच्चाकमो य एणुंसगपच्चाकमो य बंधंति, । तं जंते ! किं बंधी बंधं, बंधिस्सइ ? बंधी बंधं न बंधिस्सइ २ बंधी न बंधं बंधिस्सइ ३ बंधी न बंधं न बंधिस्सइ ४ न बंधी बंधं बंधिस्सइ ५ न बंधी बंधं न बंधिस्सइ ६ न बंधी न बंधं बंधिस्सइ ७ न बंधी न बंधं न बंधिस्सइ ८ गोयमा ! जवागरिं पमुच अत्येगइए बंधी बंधं बंधिस्सइ, अत्येगइए बंधी बंधं न बंधिस्सइ, एवं तं चेव सव्वं जाव । अत्येगइए न बंधी न बंधं न बंधिस्सइ । गहणगारिं पमुच अत्येगइए बंधी बंधं बंधिस्सइ एवं जाव अत्येगइए न बंधी बंधं बंधिस्सइ एणो चेव एणं न बंधी बंधं न बंधिस्सइ । अत्येगइए न बंधी न बंधं बंधिस्सइ । अत्येगइए न बंधी न बंधं न बंधिस्सइ । तं जंते ! किं साइयं सपज्जवसियं बंधं, साइयं अपज्जवसियं बंधं अणायं सपज्जवसियं बंधं अणायं अपज्जवसियं बंधं ? गोयमा !

साइयं सपज्जवसियं बंधं, णो साइयं अपज्जवसियं बंधं, णो अणायं सपज्जवसियं बंधं एणो अणायं अपज्जवसियं बंधं ।

(नो नेरइओ इत्थादि) मनुष्यस्यैव तद्व्यो यस्माद्व्याघ्रपशान्तमोहक्रीणमोहसयोगिकवन्निनामेव तद्व्यनमिति (पुत्रपन्निवण्ण इत्थादि) पूर्वं प्राक्कावे प्रतिपद्यमानेपथिकबन्धकत्वं यैस्ते पूर्वप्रतिपन्नकास्तान् तद्व्यनकत्विच्छेदयित्वादि-समयवर्तिन इत्यर्थः । ते च सदैव बहवः पुरुषा स्त्रियश्च सन्ति उभयेषां केवन्निनां सदैव जावादत उक्तम् “ मणुस्साय मणुस्सीओ य बंधंति ” (पन्निवज्जमाणेयंति) प्रतिपद्यमानकानेयापथिककर्मवन्धनप्रथमसमयवर्तिन इत्यर्थः । एषां च विरहसमज्जवादेकदा मनुष्यस्य स्त्रियाश्च एकयोगे एकत्वबहुत्वाभ्यां चत्वारो विकल्पाः, द्विकयोगे तथैव चत्वारः, एवमेते सर्वेऽप्यष्टावेतदेवाह (मणुस्सो वा इत्थादि) एषां च पुंस्त्वादि तत्तल्लिङ्गापेक्षया न तु वेशापेक्षया क्रीणापेक्षान्तवेदत्वात् । अथ वेदपेक्षक्रीणापेक्षान्तिरुक्त्याह “ तं जंते । किमित्यादि नो इत्थी इत्थादिना ” च पदत्रयनिषेधेनावेदकः प्र इतः उत्तरं तु एषां पदानां निषेधः सप्तमपदोक्तस्तु व्यपगतवद्वत्तत्र च पूर्वप्रतिपन्नाः प्रतिपाद्यमानकाश्च जयन्ति तत्र पूर्वज्जितपन्नकानां विगतवेदानां सदाबहुत्वभावादाह (पुत्रपन्निवण्ण इत्थादि) प्रतिपद्यमानकानान् सामायिकत्वात् विरहजनेनैकादिस्मभ्वादिक्लपद्वयमत एवाह । (पन्निवज्जमाणेत्थादि) अपगतवेदमेवैषां पथिकबन्धमाश्रित्य स्त्रीत्वादिभूतजापेक्षया विकल्पयन्नाह । “ जइ इत्थादि तं जंते ! तदा भदन्त ! तदा कर्म इत्थी पच्चाकमेति भावप्रधानत्वात्तिदंशस्य स्त्रीत्वं पश्चात्कृतं प्रतर्तां नीतं येनावेदकनासौ स्त्रीपश्चात्कृत एवमन्यावपि ईहैकैकयोगे एकत्वबहुत्वाभ्यां पथिकल्पाः, द्विकयोगे तु त्रिपु द्विकयोगेषु तथैव चादश, त्रिकयोगे पुनस्तथैवाष्टावन्ति च सर्वे पट्विंशतिः । सूत्रे च चतुर्भङ्गचमङ्गीनां प्रथमं विकल्पां दर्शिताः सर्वान्तिमश्नेति । अथैषां पथिककर्मबन्धनेमेव कालत्रयेण विकल्पयन्नाह (तं भंते इत्थादि) तदेयापथिककर्मवन्धी बह्वान् बध्नाति जन्त्यस्यति चत्येको विकल्पः । एवमन्येऽपि सप्त भङ्गा एषां च स्थापना उच्यते (भवेत्त्यादि) भवे अनेकत्रोपशमादिश्रेणिप्राप्त्या भाकपेयापथिककर्मामुग्रहं जवाकर्तव्यं प्रतीत्य अस्त्येको जयत्येकः कश्चिज्जीवः प्रथमवैकल्पिकः । तयाहि पूर्वमेव उपशान्तमोहसत्ये सत्येयापथिकं कर्म बह्वान् वर्तमानमेव चोपशान्तमोहत्वे बध्नाति अनागतं च उपशान्तमोहावस्थायां भन्त्यस्यति । १ । द्वितीयस्तु यः पूर्वोऽस्मन् जवे उपशान्तमोहत्वं लब्धवान् वर्तमाने च क्रीणमोहत्वं प्राप्तः स पूर्व बह्वान् वर्तमाने च बध्नाति शैलेइयवस्थायां पुनर्जनस्यति । २ । तृतीयः पूर्वजन्मनि उपशान्तमोहत्वं बह्वान् तस्मिन्पतितो न बध्नाति अनागतं च मोहावस्थायां भन्त्यस्यति । ३ । चतुर्थस्तु शैलेइयापूर्वकावे बध्वान् शैलेइयां च न बध्नाति न च पुनर्भन्त्यस्यति । ४ । पञ्चमस्तु पूर्वजन्मनि नोपशान्तमोहत्वं लब्धवर्तिनि न बह्वान् अधुना लब्धमिति बध्नाति पुनरप्येव्यत्कावे उपशान्तमोहावस्थायां जन्त्यस्यति । ५ । षष्ठः पुनः क्रीणमोहत्वादि न लब्धवान् न पूर्व बह्वान् । अधुना तु क्रीणमोहत्वं लब्धमिति बध्नाति शैलेइयवस्थायां पुनर्न जन्त्यस्यति । ६ । सप्तमः पुनर्जन्मस्य, स हि अनादीं काले न बह्वान्

अधुनापि कश्चिन्न वच्नाति काष्ठान्तरे तु भन्स्यतीति । ७ ।
 अष्टमस्त्वभन्यस्य स तु प्रतीति एव । (गहणागरीसमि-
 त्यादि) एकस्मिन्नेव जने पर्यापथिककर्मपुङ्गवातां ग्रहणरूपो
 य आकर्षोऽसौ ग्रहणाकर्षस्तं प्रतीत्यास्येकः कश्चिज्जीवः
 प्रथमवैकल्पिकः । तथाहि-उपशान्तमोहादियैर्द्वैर्वापथिकं
 कर्म वध्नाति तदातीतसमयापेक्षया वध्वान् वर्तमान-
 समयापेक्षया च वध्नाति अनागतसमयापेक्षया तु ज-
 नन्स्यतीति । १ । द्वितीयस्तु केवली स ह्यतीतकावे वध्वान्
 वर्तमाने च वध्नाति शैवेद्वयवस्थायां पुनर्न भन्स्यतीति । २ ।
 तृतीयस्तु उपशान्तमोहत्वे वध्वास्तत्प्रतिपतितस्तु न वध्नाति
 पुनस्तत्रैव जने उपशमश्रेणिप्रतिपन्नो भन्स्यतीति एक-
 भवे चोपशमश्रेणी ङिः प्राप्यत एवेति । ३ । चतुर्थः पुनः स-
 योगित्वे वध्वान् शैवेद्वयवस्थायां न वध्नाति न च जन्स्यतीति ।
 ४ । पञ्चमः पुनरायुषः पूर्वभागे उपशान्तमोहत्वादि न
 लब्धमिति न वध्वान् अधुना तु लब्धमिति वध्नाति । तद्व्याया
 एव चैष्यन्समये तु पूर्वं पुनर्जन्स्यतीति । ५ । षष्ठस्तु नास्त्येव
 तत्र न वध्वान् वध्नातीत्यनुरोपपद्यमानत्वेऽपि न भन्स्य-
 तित्यस्यानुपपद्यमानत्वात्, तथाहायुषः पूर्वभागे उपशा-
 न्तमोहत्वादि न लब्धमिति न वध्वास्तद्विज्ञानसमये च वध्ना-
 ति ततोऽनन्तरसमयेषु च भन्स्यत्येव न तु न जन्स्यति समय-
 मात्रस्य बन्धस्येहाज्ञावात्, यस्तु मोहोपशमतिप्रत्ययस्य समया-
 नन्तरमरणेनैर्वापथिककर्मव्ययः समयमात्रो भवति नासौ
 पृथक्कल्पेऽतस्तदनन्तरमैर्वापथिककर्मवधाभावर्य जवान्त्व-
 रवतिवात् ग्रहणाकर्षणस्य चेह प्रकान्तावात् । यदि पुनः सयो-
 गिचरमसमये व ध्नाति ततोऽनन्तरं न भन्स्यतीति विवक्ष्येत
 तदा यत्सयोगिचरमसमये वध्नातीति तद्वत्पूर्वकमेव स्या-
 द्वावन्धपूर्वकं तत्पूर्वसमयेषु तस्य बन्धकत्वात् । एवं च द्वि-
 तीय एव जङ्गः स्यान्न पुनः षष्ठ इति । ६ । सप्तमः पुनर्जन्मवि-
 शेषस्य, अष्टमस्त्वनन्यस्येति । इह च जनाकर्षोपेक्षेण अष्टासु
 जङ्गकेषु "बंधी बंधइ न बंधिस्सइ" इत्यत्र प्रथमे भङ्गे उपशान्त-
 मोहः । "बंधी बंधइ न बंधिस्सइ" इत्यत्र द्वितीये क्लीणमोहः ।
 "बंधी न बंधइ बंधिस्सइ" इत्यत्र तृतीये उपशान्तमोहः । "बंधी
 न बंधइ न बंधिस्सइ" इत्यत्र चतुर्थे शैवेद्वीगतः । "न बंधी
 बंधइ बंधिस्सइ" इत्यत्र पञ्चमे उपशान्तमोहः । "न बंधी बंधइ
 न बंधिस्सइ" इत्यत्र षष्ठे क्लीणमोहः । "न बंधी न बंधइ बंधिस्सइ"
 इत्यत्र सप्तमे जन्मः । "न बंधी न बंधइ न बंधिस्सइ" इत्यत्रा
 षष्ठेऽनन्यः । ग्रहणापेक्षेण पुनरेतेषु एव प्रथमे उपशान्तमोहः
 क्लीणमोहोवा, द्वितीये तु केवली, तृतीये उपशान्तमोहः, चतुर्थे
 शैवेद्वीगतः, पञ्चमे उपशान्तमोहः क्लीणमोहोवा, षष्ठेऽनन्यः
 सप्तमे अथवा भाविमोहोपशमो जातिमोहकृत्यो वा, अष्टमे
 त्वनन्य इति अथैर्वापथिकबन्धमेव निरूपयन्नाह "तस्मिन्त्यादि"
 तदर्थेर्वापथिकं कर्म साध्यं सपञ्जवसियमित्यादिचतुर्नङ्गां, तत्र
 चैर्वापथिककर्मणः प्रथम एव जङ्गे बन्धोपेक्षेण तदसम्भवा-
 दिति, भ० ८ श० ८ उ० ।

इरियावहिया-ईर्यापथिका-स्त्री०-ईरणमौर्यागमनमित्यर्थः पथि
 जाता पथिका ईर्या चासौ पथिका च ईर्यापथिकेति । गम
 नप्रधानमार्गापेक्षे, आ० च० ४ अ० ।

एर्यापथिकी-स्त्री०-ईरणमौर्या गमने तद्विशिष्टस्यप्रधानो वा
 पन्था ईर्यापथ्यस्तत्र जना पर्यर्थापथिकी । स्था० २ उ० ।

आव० ४ अ० । व्युत्पत्तिमात्रमिदं प्रवृत्तिनिमित्तं तु यः
 केवलयोगप्रत्यय उपशान्तमोहादिव्ययस्य सातवेदनीयकर्म-

बन्धः सा ईर्यापथिकी । प्रव० १२१ द्वा० । क्रियाभेदे-

अजीवकिरिया दुविहा पप्पत्ता तंजहा । इरिआवहिया
 चैव संपराइया चैव ।

यत्केवलयोगप्रत्ययमुपशान्तमोहादिव्ययस्य सातवेदनीय-
 कर्मतया जीवस्य पुत्रवराशोभनं सा पर्यापथिकी क्रिया ।
 इह जीवव्यापारेण्यजीवप्रधानत्वविवक्षया जीवक्रियेयमुक्ता
 कर्मविशेषावर्यापथिकीक्रियाच्यते यतोनिहितम् "इरियाव-
 हिया किरिया दुविहा वज्रमाणा वेदज्ञापाया य जा पढमस्स-
 मये वध्वा, वीयसमये वेइया सा वध्वा पुट्टा वेइया णिज्जता,
 स य कावे अकम्मं वा वि भवइत्ति । स्था० २ उ० ।

तत्स्वरूपं यथा—

एसाउ ढोजवत्ती, इरिआवहियां अओ पचक्खामि ।

इह खनु अणगारस्स, समिइ गुत्तीसु गुत्तस्स ॥ ६० ॥

सययं तु अप्पमत्तस्स, जावओ जाव चक्खुपम्हं पि ।

निवयइ ता सुहुमा हु, इरिआवहिया अकिरिआएसा ॥ ६१ ॥

इह वध्वनमारस्य साधोः समितिषु ईर्यासमित्यादिषु मनो-
 गुण्यादिषु गुत्तस्य संबुत्तस्य सततमेवाप्रमत्तस्य उपशान्तमोह
 क्लीणमोहस्यागिकेवलज्ञानस्थानकव्यवर्तिनः । अन्त्येषां तु
 अप्रमत्तानामपि कपायप्रत्ययकर्मवध्वन्यसद्भावेन केवलयोगनि-
 मित्तकर्मबन्धोदयसंभवान्नाप्रमत्तशब्देनात्रग्रहणं जगवतः पु-
 ञ्यस्य यावच्चक्षुः पट्टमापि निपतति स्पन्दत इदं च योगस्या-
 पत्रक्षणं ततोऽयमर्थो यावच्चक्षुर्निमेषोन्मेषमात्रोपि योगः संज-
 वति तावत्सूक्ष्मा एकसामयिकबन्धत्वेनात्यल्पा सातबन्धवृद्ध-
 णा क्रिया भवति । एषा हु स्फुटमैर्वापथिकीक्रिया त्रयोद-
 शीति । प्रव० १२१ द्वा० । आव० ।

विस्तरेण तस्याः स्वरूपं सा कस्य भवति किञ्चूता वा

क्रिष्टकर्मफला वा इत्येतदर्थंयितुमाह—

अहावरे तेरसेम किरियाट्ठाणे इरियावहिएति आ-
 हिज्जइ इह खनु अतत्ताए संबुत्तस्स अणगारस्स इरि-
 यासमियस्स जासापमियस्स एसणासमियस्स आयाण-
 जंरुमत्तणिकखेवणासमियस्स उच्चारपासवणखेडासिं-
 धाणजन्तुपारिट्ठाविएयासमियस्स मणसमियस्स वयसमि-
 यस्स कायसमियस्स मणगुत्तस्स वयगुत्तस्स कायगु-
 त्तस्स गुत्तिंदियस्स गुत्तवंजयारिस्स आउत्तं गच्छमाण-
 स्स आउत्तं निट्टमाणस्स आउत्तं जुज्जमाणस्स आउत्तं जास-
 माणस्स आउत्तं वत्थं पीरुगहं केवइ पायपुंउणं गिएहमा-
 णस्स वा एणिकखमाणस्स वा जाव चक्खुपम्हं पि वा
 यमवि अत्थिविमाया सुहुमा किरिया इरियावहिया नाम
 कज्जइ सा पढमसए वध्वा पुट्टा विनीयमए वेइया
 तइय समए णिज्जिता सा वध्वा पुट्टा उदीरिया वेइया
 णिज्जिता सेयं कावे अकम्मयावि जवंति एवं खनु तस्स
 तर्णतियं सा वज्जंति आहिज्जइ तेरसेम किरियाट्ठाणे इरि-
 यावहिएति आहिज्जइ ॥ से वेमि जेय अत्तीता जेय पकु-
 प्पा जेय अगिमिस्स आरिहंता जगवंता सव्वे ते एयाइ-

चेव तेरसकिरियाद्याणाई जातिमु वा जासेति वा जासिस्सं
ति वा पन्नधिमु वा पन्निधीति वा पन्नधिस्संति वा एवं चेव तेर-
समं किरियाद्याणं भविमु वा भवति वा भविस्संति वा ॥२३॥

इह जगति प्रवचने संयमे वा वतमानस्य । वस्तु
वाच्यं स्वप्रकरणे उक्तेरारं वा । आत्मनो न वा आत्मन्ये तदर्थ-
मात्मत्वायै संवृतस्य मनोवाक्यैः परमार्थं एवंतत्संवेदा-
नस्यैवापराधस्य न्वसंवृतस्यात्मत्वस्यैव नास्ति संवृतात्म-
कार्यकारणान् । तदेवमात्मायै संवृतस्यातनारस्यैव्यापविका-
दिभिः पञ्चभिः समितिभिर्मनोवाक्यैः समितस्य तथा
तिसृभिर्गुणैर्य पुनर्गुणियहणमेतानिरेव गुणिजिर्गुणं जवती-
त्यस्यायैस्याविव्राजनायान्तरख्यापनायै वेति । तथा गुण-
निष्ठस्य नववर्णवर्धुपेतरुचचारिणश्च सत्तस्यैवापयुक्तं
चिद्वस्तुतस्तप्रते निपीदता मुनेस्ववर्त्तनं कुर्वाणस्य तदोपगु-
त्तेमेव यत्नं पतदृष्टं कस्यत्र वा पादपुञ्जकं वा गृह्यते निजि-
यते वा यावत्कञ्चुःपङ्कानिगतान्पुण्युक्तं कुर्वते सतोऽप्य-
तमुपयुक्तस्याप्यस्ति विद्यते । विविधामात्राविमात्रा तदेवं-
विश्या सुज्ञाजिपङ्कसंचवनरुपादिकैर्योपयिका नाम क्रिया
करोवन्तिप्रापि कियते । तथाहि । सयोगजिगीषा न शङ्कोति
क्षणमण्येकं निश्चयः स्यात्तुमिज्ञा तात्पर्यमात्रकंयकात्मण-
शरीरानुगतः सदा परिवर्तयन्नवास्ते । तथाचोक्तं “कंवडीणं
जते” अस्मि समर्थमि जेतु आगासपरमेषु” इत्यादि तदेवं कव-
डिनोपि सुज्ञागासंचारा जवतीह च कारणं कार्योपचारा-
न्वा क्रियया यद्व्ययते कर्म तस्य कर्मणां वा अव्ययस्ताः
क्रियाः ता एव दर्शयितुमाह । (सापदमसमये इत्यादि)
तथा सावकापायिणः क्रिया तथा यद्व्ययते कर्म तत्रप्रथमसमय-
ततयत्नं स्पृष्टं चेति कृत्वा तत्क्रियैव यदस्पृष्टंयुक्तं तथा द्विती-
यसमये वेदितेत्यनुवृत्ता तृतीयसमयेतिजिगीषा । एतदुक्तं भ-
वति । कर्मयोगनिमित्तं वयते तन्स्थितिश्च कपायायत्ता तदु-
पयायत्ता न तस्य सांपरायिकस्थिति स्थितिः किंतु योगसम्प्राप्ता-
वस्थयामात्रेण स्पृष्टानं संशयं कस्यि । द्वितीयसमये व्युत्पद्यते
तच्च प्रशस्तिः सातान्यादनीयं स्थितिश्च । द्विसमयस्थितिकमनु-
भासयः युभाजुत्रायमनुत्तरंरूपानि तदेवंसुज्ञानिशापि देशतो
वदप्रदेशमस्तिरेवयं व्युत्पद्यं च । तदेवं संर्यापयिका क्रिया ।
प्रथमसमये वदस्पृष्टा द्वितीयसमये उदित्वा वेदित्वाऽतिजिगीषा
वयमिति (संयकावेति) आत्मानि तृतीयसमये तत्कर्मोप-
क्रया कर्मेनापि च भवति । एवं तावडीतरागस्यैव्याप्रयदि-
कमाधीयते संवयते । तदेतन्प्रदेशं क्रियारथानं ध्यास्यात्म-
युत्तस्तेनार्थोऽप्य प्राप्तिरस्तेन सांपरायिको वयस्ते तुयानि
प्राप्तुनानिर्थापयथयानि ह्यदश्च क्रियास्थानानि नेपु वस्तेन
वयं तर्हिनानामसुखानि स्थित्यायिर्गतिप्रमादकप्रयोगानि-
मित्तः सांपरायिको वयो भवति । तत्र च प्रमादस्तत्र कपाया-
यथागात्र नियमाद्ववति । कपायिश्च योगा योगिनस्तेन
तज्याः । तत्र प्रमादकपायप्रश्याको वयोऽनेकप्रकारा विद्यन्ति ।
तद्विहितं कर्मज्ञयोगाप्रश्याको द्विसमयस्थितिरैव्याप्रय-
त्यैकद्विज स्थितम् ॥ वृत्त २ श्लो २ अं ३ अं ३ अं ।
आ ३ श्लो ३ । (चतुर्थिगानिदाम्कडस्या वस्तुतया क्रि-
यायाद्व) पर्यायविश्याः प्रतिक्रमणावश्यकता यथा ईर्याया
प्रतिप्रतिक्रमणे कृत्वा न किंचिदप्य कुर्याद्वदशुचनपते-
ति । दश ० चिद ० १ ।

तथा च महानिर्णये—

गायमा णं अण्ण, सिंताण्, डरियावद्वियाण्, न कण्ठ चेव

काउं किंचि चिश्वेन्दा जायाश्च फत्तासामयन्निकङ्कुगाणं
एणं अट्ठेणं गोयमा ! एवं तुच्चं जह्वाणं गोयमा !
सगुत्तः पौजयपंचमंगला विपरिचयं काऊणं तत्रो इरिया-
वट्ठियं अञ्ज्णी ए मे जययं कय ए वट्ठि ए तमिरियावही ए
महं ए गोयमा ! जहा णं पंचमंगलमट्ठहृषं रंथे से जय
वमिरियावट्ठियमट्ठिज्जित्ताणं । मट्ठा० ? अ० ।

एतस्याः प्रतिक्रमणं स्वरूपञ्च यथा—

इच्छामि पञ्चकमिच्छं इरियावाहियाए । विराहणए गम-
णामगमणे । पाणकमणे वीयकमणे हरियकमणे । ओसा-
जत्तिगपणगदगमष्टीमककनासंताणासंकमणे जेमे जीवा
विराहिया एणिंदिया वेइंदिया तेइंदिया चउरिंदिया पं-
चेंदिया अजिहया वत्तिया द्वेमिया । संयाइया संघइया
परियाविया किन्नामिया उहविया ठाणओ ठाण संका-
मिया जीवियाओ ववरोविया तस्स मिच्छामि दुक्कं ।

इच्छाम्यभिप्रायामि प्रतिक्रामितुं निवर्त्तयितुमीयपदिकार्यं
विराधनायां योऽतिचार इति गम्यते । तस्येति योगः अनेन
क्रियाकाममाह 'मिच्छामि दुष्कर्मति' अनेन तु निष्ठाकाशमिति
तत्रैवगमितीर्यो गमनमित्यर्थः तत्रप्रधानः पन्था ईश्वर्योऽयः तत्र
पन्था ईश्वर्यपन्था तथा किञ्चिद्विप्रायामित्यत आह । विरा-
ध्यते दुष्कं स्वाभ्यन्ते प्राणिनोऽन्येति विराधना क्रिया तस्यार्थं
विराधनायां तस्या योऽतिचार इति वाक्यशेषस्तस्येति योगः
विषयमुद्देश्यज्ञाह गमनं चागमनं चेत्येकवक्त्रावस्तस्मिन्सर्वत्र
गमनं स्वाभ्यास्येतिमित्तवसतिरिति आगमनं प्रयोजनपरिग्र-
हमाह । पुनर्निर्यासमिमेति तत्रापि यः कथं जातोऽपराह इत्यत
आह । 'प्राणक्रमणे, प्राणिनो द्वौन्द्रियादयश्चक्षयो दृष्टन्ते तेषामा-
क्रमणं पादौ न त्रीनरं प्राण्याक्रमणं तस्मिन्क्षिति तथा वीजाक्रमणे
अनेन वीजानां जीवत्वमाह-दृष्टित्वाक्रमणे अनेन तु सकृद्वयन-
स्फुटित्वं तथा अवयवायांसि तद्भूतनकदगमुत्तिकाकर्मदस्तांनसं-
क्रमणे सति तत्रावयवयोर्जाड्यविशेषः इह चावयवग्रहणमिति
स यतः शेषजसंज्ञापरिहृणार्थं कियेत्वमन्यथापि भावनीमम-
र्त्तिकां माहैन्द्राहृतयोर्गे जीवाः कोटिकागाराणि वा पनकं हल्लि-
दगमुत्तिका विखल्लुः अथवा दगग्रहणद्व्यक्याः मुत्तिकाग्रह-
णानुपविचीकाः मर्कटस्तांनं कौटिकाजाड्यमुच्यते ततश्चाध-
रयापथोत्तिकाश्चेयादिद्विष्टः अवयवायांसि तद्भूतनकदगमुत्ति-
कामर्कटस्तांनान्तेषां संक्रमणमाक्रमणं तस्मिन्किञ्चिद्वहना कि-
न्यतो नन्दनार्यास्यन्ते सर्वे ये मया जीवा विराधिता दुष्क-
र्मस्थापिताः एकेन्द्रियापृथिव्यावायः द्वौन्द्रियाः रुम्यादयः त्री-
न्द्रियाः पिपिडिकादयश्चतुरिन्द्रिया त्रयमदयः पञ्चेन्द्रिया
मूर्षिकादयः अतिरहता अतिमुख्येन दृताश्चरणेन घटिताः
उत्क्रियेय विक्रिमा वा वसित्ताः पुञ्जीकृताः धूल्या वा
स्थिता इति श्रेयणिताः शिष्टा दृगित्यादिपु वा तगिताः संघा-
नितः अन्येभ्यं गात्रैरेकत्र तगिताः संघटिताः मनाकं स्पृष्टाः
पतिनापिताः समन्तः पर्विताः क्रामिताः समुद्रात् नैताः
ग्वानिमापादिता इत्येयः । अप्रजाविताः उड्डीसिताः स्थाना-
न्त्यानं सञ्जामिताः स्वस्थातापरस्परानं नैताः जीविता-
द्वयपर्येयिता मरिषिता इत्यर्थः एवं यो जातोऽतिचारः
तत्रतस्यैववयवता क्रियाकाशमाह । तस्म मिच्छामि दुष्कर्म-
मयेन निष्ठाकाममाह मिथ्यादहकनं पूर्वैरेव तस्यैवमन्यथा

योजना सर्वत्र कार्य्या । आव० ४ अ० । इच्छामि पत्रिकां मुनि
तिपुत्र्यन्तर्गते एव संखेवयो इरियावहियाए" विस्तरस्तु ग-
मणेत्यादि । आ० चू० ४ अ० ।

ननु द्वयोः आद्ययोः प्रतिक्रमणकरणसमयेऽयथा सामायिके
कृते सति एकस्य हस्तादपरेण चरवन्नके पातिते उजयोर्भ्ये क-
स्येयोपयिकी समायाति किमुभावपि प्रतिक्रामतेः एको वेति ।
(उत्तरम्) अत्र द्वयोः आद्ययोः प्रतिक्रमणकरणादौ सावधान-
तयैकेन चरवन्नको गृहीतो भवति अथ यदि द्वितीयहस्तद्वगने-
न हेतुना पतति तदा तस्यैर्यापयिकी समायाति यदि च गृहीतो
व्यसावधानतयेव तदोनयोः परीर्यापयिकी समायातीति । १ ।
तथा या च वज्रक्रियां कुर्वाणः शुचाचारं च पात्रयन् ईर्यापयिकी
मागतां न जानाति स कियद्भिस्सूतैस्तां प्रतिक्रामतीति (उत्तरम्)
अत्र शुचक्रियायां क्रियमाणयां सोपयोगतया प्रमाजनादिविधि-
नोपेव शानादप्य ईर्यापयिकी नायाति यतस्तामाश्रित्य कात्र-
मानमुक्तं ज्ञातं नास्ति तयापि क्रियान्तरे क्रियमाणे ईर्यापयि-
की प्रतिक्राम्यते यतो महत्यां वेत्तायां मनोवचः कार्यापयोगा-
नां सम्यगवयवो न भवतीति ॥ १॥ ईर्यां गमने तस्याः पत्न्या
मार्ग ईर्यापय स्तत्र जवा या समितिः ईर्यासमिति त्रय्या सा
पेर्यापयिकी । समितिनेदं, स्या० ६ ग० । (तच्छ्रव्यता इरि-
यासमिद्ध शब्दे । पेर्यापयिक्यापरिमन्त्रः कल्प शब्दे । उच्चा-
रादौ ईर्याप्रतिक्रान्तव्या इति पत्रिक्रमण शब्दे)

इरियासमिद्ध ईर्यासमिति-खी० सम्मर्गितः प्रवृत्तिः समितिः
ईर्यायां गमने, समितिश्च कुर्व्यापारपूर्वतयेतीर्यासमितिः ।
समितिभेदः । स्या० ७ ग० । आ० १ पा० । सम० प्र० १ ।
तत्स्वरूपं धर्मसंग्रहे यथा- त्रसस्थावरजन्तुजाताभयदान-
दीकृतस्य मुनरावश्यके प्रयोजने गच्छतो जन्तुरेकानिमित्तं
स्वशरीररक्षानिमित्तं च पादाधारादय्य युगमात्रकैत्रं यावन्नि-
रीक्य ईर्या गतिस्तस्यां समितिरीर्यासमितिर्गदाहः " पु-
रश्चो जुगमयाप, पहमाणा मर्दिचर । वज्रतो वीअहरिआइ,
पाणे अद्रगमद्विअं ॥ १ ॥ उवायं विसमं खाणु, विज्जलं परिण-
ज्जण । संकमेण न गच्छेज्जा, विज्जमाणे पक्कमे" १ पर्वविधोप-
योगेन गच्छतो यतेः कथंचित्प्राणिपक्षोऽपि प्राणिवधपापं न
ज्रवति यदाह " उच्चाव्रिअम्मि पाए, इरिआसमिअस्स संकम-
ट्ठाए । वा वज्जिअकुडिगी मारेज्ज तज्जेगापासज्ज ॥ १ ॥ न-
य तस्स तत्तिमिच्छां, वंसुहमे विदेसिअं समए । यज्जोववओगे,
सवज्जावेण सो जम्हा २ तथा " जिअदुमवरकुवजीवो, अज-
दारस्स निअओहिंसा । पयदरस्स पण्ठिवओहिंसा मिसेण स-
मिदस्स, ॥ ४० ३ अधि० प्र० १ । जीवसरंक्खण जुगेमेत्तर-
दिट्ठस्स अण्णमादिणो संजमो व करणुण्णयाणमिणंत्ति जा ग
मणकिरिया सा इरियासमिती । नि० चू० १ च० । ईर्यासमि-
तिनांम रयशकटयानं वाहनाक्रान्तेषु सूर्येऽश्मिप्रतापितेषु प्रासु-
कविचिक्तेषु पथिषु युगमात्रद्विष्टिना तृत्या गमनागमनं कच्छ-
मिति । आव० ४ अ० । ईर्यासमितिर्विस्तरेण स्वरूपमाह ।

आद्यवर्णणेण कोत्रे, मगेण नयणाए य ।

चउकारणपरिसुद्धं, संजए इरियं रिण ।

आद्यम्बनेन कात्रेन मार्गेण यतनया च चतुःकाणैरेभिरेव
आद्यम्बनादिभिः परिबुद्धा निर्देया चतुःकारणपरिबुद्धा तां
संयतो यतिरीर्गति (रिण्ति) रीयताउगुर्नामिषययथा
प्राप्तयता यदा सुख्ययथाचतुःकारणपरिबुद्धा ईर्यारीयत
गच्छन् आद्यम्बनादीन्व्य व्याख्यातुमाह-

तथाद्यवर्णणेण-दसए चरणं तहा ।

कात्रेय दिवसे वुत्ते, मगाउपहविचज्जण ॥

वज्जणतत्र तेषाद्वम्बनादिषु मध्ये आद्यम्बने यदात्रम्य गम-
नमुक्तायते निराद्यम्बनस्य हि नातुज्ञातमेव गमनं ततः किमि-
त्याह-ज्ञानं सूत्रार्थजयात्मकागमरूपं दर्शनं दर्शनप्रयोजनं
चरणं चारित्रं तथा शब्दोऽनुक्तसमुच्चयार्थत्वेन द्वित्यादिज-
सूचकस्ततोयमर्थः प्रत्येकं ज्ञानादीन्याश्रित्य चिदादिंसंयो-
गेन वा गमनमनुज्ञातमाद्यम्बनेति व्याचष्टे कात्रश्च प्रस्तावा-
दीर्यगा दिवस उक्तस्तीर्थकृदादिमिरिति गम्यते रात्रौ हास-
क्षुर्विषयत्वेन पुष्टराद्यम्बनं विना नातुज्ञातमेव गमनं मार्गे-
णाति चार व्याख्यातुमाह मार्ग इह सामान्यन पत्न्याः स उत्प-
नेनामर्गेण वीजते रहितः उत्पद्यवर्जितः उक्तसंयन्धः उत्पद्येहि
व्रजत आत्मसंयमविराधनादयो दोषाः । यतनेति चारं वृत्तपुराह ।
द्व्यओ खेचओ चैव, कात्रओ जावओ तहा ।

जयणा चउविहटा वुत्ता, तं मेवि तयओ सुण ।'

(द्व्यओ इत्यादि) सुगममेव नवरं तामिति चतुर्विधयतनं
मे कीर्तयतः सम्यक् प्रप्राजिधानचारिण संशद्दयतः गृह्या
कर्णं शिष्येति गम्यते । यथा प्रतिज्ञातमेवाह-
द्व्यओ चकुणापेहे, जुगेमेत्ते च खेचओ ।

कात्रओ जाव रिपज्जा, उवउत्ते व जावओ ॥

इत्यत इति जीवादि कश्यमाश्रयेयं यतना यच्चकुपा दृष्ट्या
प्रकृतायशक्येनप्रक्रमात् जीवादिकं कश्यमवलोच्यं च संय-
मात्मविराधना परिहारं गच्छेदिति ज्ञायो युगमात्रं च चतु-
हेस्तप्रमाणं प्रस्तावाकैत्रं प्रकृतं इयं कैत्रतो यतना कात्रतो
यतना यावत् (रिपज्जा) रीयते यावन्तं कात्रं पर्यटति
तावत् कात्रमिति गम्यते उपउक्तश्च भावतो दत्तावधानो यद्री
यते इयं भावमङ्गीकृत्य यतना । उपयुक्तमेव स्पष्टयितुमाह ।

इदियरे विवउज्जा, सज्जायं च पंचहा ।

तस्सुत्तीतपुरकरो, उवउत्तो रिणं रए ॥

इन्द्रियार्थान् शब्दादीन् विवर्ज्य तदनाश्रयवसानतः परिह-
त्य स्वाध्यायं चैव चः समुच्चये पयकारोऽपि शब्दास्थिततो
यमर्थान् केवलमिन्द्रियार्थान् विवर्ज्य किंतु स्वाध्यायं चापि
पञ्चेति वाचनादिभेदतः पञ्चप्रकारं गन्धुपयोगापघातिवा-
त्तश्च तस्यामेव ईर्यायां मूर्तिः शरीरमर्थाद् व्यग्रियमाणा
यस्याऽसौ तन्मूर्तिस्तथा तामेव पुरस्करोति तथैवाप्युक्ततया
प्राध्यायैनादौकृते इति तत्पुरस्करोऽनेन कायमस्यस्तत्प-
रतोत्ता वचसा हि तत्र व्यापार एव न समस्ति एवमुपयुक्तः
सन्धीर्य रीयते यतिरिति शेषः । सवेच च संयमात्मविराधनेव
विपक्षे दोष इति सूत्रपञ्चकार्थः । उक्तं ४ अ० ।

ईर्यासमिती उदाहरणं यथा-यकां साहू समणगुणजाविओ
इरियासमिअ जुत्तो विहरइ । एथंतरे सक्कआसणं चवियं ।
पउत्तावही साहू दट्ठे परमजत्तीए वंदइ पसंसइ य देवस-
नामज्जणओ तओ (मिच्छदिट्ठी पणो देवो असहहंओ समागओ
साहूसस्स, विचारजुमि पइट्ठियस्स पुरओ मच्चियणमाणाओ
मंडुकवियाओ विअव्वइ । पच्छओ य मत्तहत्थि तहा वि गइं न
भिदइ । तओ हत्थिया उक्खिविज्जण भूमिपे पाभियो न य
सो अयं च न य सरीरं गणेइ । किं तु मत्ता मे मारियस्ति । जी
वदयापरिणओ अन्धइ । स देवेवि अचवियं तं साहू पेहत्त
इद्वुत्तं तं मियेयसा देवज्जो गओत्ति" पा० । " भद्वाअर

हण्यो समितो असमितो देवता पादो गिषो अणप संधितो
इत्यधिकम् ॥ आ० चू० ४ अ० । (धस्याः प्रवचनमात्रवम्
पत्रयणमायाशब्दे) (इर्यासमितो अनाज्ञेगप्रतिपेयणं जवती-
ति परिसेवयाशब्दे) (इर्यासमितः परिमथ्यः कप्प शब्दे)
इरियासमिद्जोग-इर्यासमित्योग-३० इर्यासमितिव्यापारे,
“जे पयं इरियासमिद्जोगेण ज्ञाविओ भवति अंतरप्पाइति”
प्रश्न० १ छा० ।

इरियासमित-इर्यासमित-पुं० इरणं गमनमीर्या तस्यां समितः
(सम्पत्प्रवृत्तः न० २ श० १ उ०) (उपयुक्तः । प्रव० ७३
द्वि०) दत्तावधान इर्यासमितः । पुरतो युगमात्रभूजागम्यस्त-
द्विगमिति, आवा० २ श्रु० ६ अ० । आवा० “ इरियासमिप
सया जये ” इरणमीर्या गमनं तस्यां समितः सम्पत्प्रवृत्तः इर्या
समितः इर्यासमितता प्रथमज्ञावना यतोऽसमितः प्राणिनां-
हिस्सात् सदाप्ता यत्तः सर्वकावसुपयुक्त इति । आवा० ४ अ०
प्रव० । (इर्यासमितस्य विस्तरेण वक्तव्यता इरियासमिद्
शब्दे) (इर्यासमितस्य प्राणानिपातविरमणवतस्य प्रथम
भावना जवतीति प्राणाश्वायवेरमण शब्दे-ज्ञावनाशब्दे च
उच्यते)

इडा-इडा-खी० इक्-क-चूमौ, वाच० । जम्बूद्वीपान्तगते वर्ष-
जेद, आ० क० । इडावर्धनगरस्यायां स्वनामख्यातायां देवता-
मा० म० द्वि० । आ० चू० (तत्कथा इडापुत्त शब्दे) प-
श्चिमरुचकवास्तव्ये दिक्कुमारीजेद च । नि० ।

इडाकून्-इडाकूट-न० क्षुद्रहिमवद्वर्षपरपर्वतस्य इडादेव्यधि-
ष्ठितं कूटजेद, । स्या० ४ ग० ।

इडादेवी-इडादेवी-खी० पश्चिमरुचकवास्तव्ये दिक्कुमारी
जेद, आ० क० । ज० । आ० म० प्र० । स्या० ।

इडादेवीकून्-इडादेवीकूट-न० क्षुद्रहिमवद्वर्षपरपर्वतस्य
इडादेव्यधिष्ठितं कूटजेद, ज० २ वक्ता०

इडापुत्त-इडापुत्र-पु० इडावर्धनपुरस्य इडादेवी प्रसादाज्ञाते
स्वनामख्याते श्रेष्ठिपुत्रं, तत्कथा यथा ।

एकस्मिन् कुत्रचिद्दामे श्रुत्वा धर्मं गुरोः पुरः ।

द्विज पक्वः सपत्नीकः परिव्रज्यामुपादे ॥ १ ।

तप्यते स्म तपस्तीव्रं प्रीतिनागात्परं मिथः ।

त्रिगजेति स्त्रीशूद्रसद्वाविचिकित्सा व्यधात्पुनः । २ ।

मृत्वा तौ जम्मतुः स्वर्गं तत्र सौख्येन तिष्ठतः ।

इतश्च भरतेऽमुष्मिन्निशामण्डलमण्डनम् । ३ ।

इडावर्धननाम्नास्ति पुरं प्रसफूर्तितं परः ।

सन्ध्यापयान्ति तस्मिन्निशामण्डलमण्डनम् देवता । ४ ।

पक्वः श्रेष्ठिनी तत्र सिपेवं तां सुतारिणी ।

स च द्विजामरः स्वर्गाव्युत्था तस्याः सुतोऽभवत् । ५ ।

तस्येडापुत्र इत्याख्या चक्रेत्युत्सवपूर्वकम् ।

स्त्रीजावो विचिकित्सातः संजो मन्त्रपुत्रिका । ६ ।

प्राप्तौ स्मरफरित्रीरान्येन छावपि यौवनम् ।

नृत्यर्त्ता मेखपुत्रौ ता-मित्रापुत्रोन्मयैकतः । ७ ।

अतवःश्रामवे प्रमाणगुरागस्तस्य तां प्रति ।

नैव तस्य दृष्टुस्तं तां तुर्वेणनापि नोत्तिनाम् । ८ ।

अज्ञयो निधिरस्माकमियं नमो दशमहे ।

यदि नः सदच्चारि स्यादस्मद्विद्या च शिक्षते ॥ ९ ॥

तदेनामैव ज्ञमेतं नृत्यसापि धने न च ।

मुत्तवा कुटुम्बं तत्कामस्तेषां सोयानुगोऽभवत् ॥ १० ।

शिक्षितः साय तीक्ष्णं विवाहायाजितुं धनम् ।

वेत्तातटपुरं गत्वा ययाचेऽवसरं नृपः ॥ ११ ॥

इडापुत्रस्य नाट्यस्थाऽवसरोऽदायि चूचुका ।

स्वयं शान्तपुरः सोय पौराः सर्वेपि चाविशन् ॥ १२ ॥

न्यस्तस्तत्र महान् वंशः फलकं तस्य चोपरि ।

न्यस्ता ही दौ तथा बोहकीदकौ फलकान्तयोः ॥ १३ ॥

तस्योपरि ननतोच्चैरिडापुत्रो धनाशया ।

धनिनां द्वारि सौवर्ण-यष्टां क्रीमां मयूरवत् ॥ १४ ॥

अश्वस्तान्मन्त्रपुत्रा च गायकीवृन्दयुक्ता ।

गीतं गीतं रसस्फीतं प्रीतं सामानिकथं ॥ १५ ॥

सत्विष्टपाटुकापादः करोपात्तासिखेटकः ।

उत्प्रेयात्पत्य गगने ददानः किरणानि सः ॥ १६ ॥

अप्रमत्तः सतसत्तपुरः पश्चान्मुखानि च ।

फलकप्रान्तकीत्रेषु प्रवेशयति पाटुके ॥ १७ ॥

पर्व कृते भवदोकाः सर्वेः सर्वस्वदानधीः ।

राज्ञा दत्तं परं त्यागे प्राक् पश्चाद्दत्तं परं ॥ १८ ॥

नट्यां रक्तो नृपस्तानि भूयो हूयोऽप्यदापयत् ।

तन्मुमुक्षुमीहेत राजा स पुनर्धनमीहेत ॥ १९ ॥

ज्ञातं तेनाप्यथ यथा नट्यां राजापि रागवान् ।

स च तत्रस्थितो दृष्ट्वा निकटे श्रेष्ठिनां गृहे ॥ २० ॥

युवतीः सादरं साधु प्रतिज्ञानतत्पराः ।

साधुदृष्टिः पुनर्मन्त्र-शुद्धौ तासां न वीक्षणे ॥ २१ ॥

दृष्ट्यां निविषया ह्येतं धिमां विपर्ययागणम् ।

तदेवं भावयन् प्राप ज्ञानं तत्रैव केवलम् ॥ २२ ॥

राज्ञोऽश्रितितत्त्वानासत्तुष्टे महुष्यपि ।

पट्टाङ्गयपि तत्तच्छायावत्यौ समासदत् ॥ २३ ॥

धृत्वापरागं स्वं बोधाद् व्यात्वा दृष्टान्तिं च तत् ।

विरक्तो भावनासक्तः प्राप ज्ञानं केवलम् ॥ २४ ॥

चतुर्णां केवलतोत्पत्तौ तत्रैव्यन्तरामराः ।

साधुवेपं दृष्टुं तेषां वंशं स्वर्णपिप्लवं व्यधुः ॥ २५ ॥

आख्यरुर्मित्रापुत्रः प्रत्यव्युत्पत्तौ जनः ।

सम्यक्त्वानिप्रहर्दाणां कोपि किंचिदप्रपन्नवान् ॥ २६ ॥

आ० क० । आ० चू० । आ० म० द्वि० । वि० ।

इडावद्-इडापति-पु० ऐडापत्यगोत्रस्य प्रकाशकं आद्यपुरुषं, न०

इडावत्वा-इडापत्या-खी० स्वनामख्यातायां तृतीयराज्ञौ, कर्प०

इडावच्छण-इडावर्धन-न० इडापुत्रस्य निवासस्थानं पुरजेद,

इतश्च भरतेऽमुष्मिन्निशामण्डलमण्डनम् । इडावर्धननाम्नास्ति

पुरं प्रसफूर्तितम्परः । इति० । आ० क० । आ० म० । आ० चू० ।

इन्द्रिया-इन्द्रिका-खी० तृणपत्रनिर्गते द्वीन्द्रियजीवविशेषः ।

आचा० । चीन्द्रियशिक्षायाश्चतुरिन्द्रियत्वे हीरप्रदेने परिरुत-

विरावर्णिमाणिभूतप्रदेनेषु प्रदेना यथा-हीन्द्रियशिक्षा स्फुटित्वा

चतुरिन्द्रियज्ञमरी कथं भवति । उत्तरम् । इन्द्रिकाकत्रेयमस्ये

इन्द्रिकाजीवोऽपरो वा ज्ञमरीवेनागस्येत्ययत्त इति । ही० ।

इन्द्रियाङ्-इन्द्रिकागति-खी० इन्द्रिकाया इव गतिरिन्द्रिकागतिः

परलोकागमनाथं गतिविशेषः, तस्याः स्वरूपं यथा-“इन्द्रिका पु-

च्छेदशमपरित्यज्य समुत्पन्नाग्रेननं स्थानं शरीरप्रसारणेन सं-

स्पृश्य ततः तथा पुच्छं संहरति यथं जीवोपि काश्चित्स्वजनात-

काश्च स्वप्रदेशोक्त्यापि स्थानं संस्पृश्य परजघातुः प्रथमसमये

शरीरं परित्यजति । पं० सं० २ छा० ।

इद्व-इद्व-मनुवर्षके प्रत्यये, "मनुवर्षं च पुणेज्जड आत्वे इद्वच्ण
च मनुवं च इति" पुं० सं० ३ द्वा० । आव० ।

इद्वी-देशी० शार्दूले, सिंहे, वर्षाणं च । दे० ना० ।

इद्वीर-देशी० वृष्ट्याम्, वृष्टिवारणे गृहद्वारे च, दे० ना० ।

इद्वो-देशी० दरिद्रे, कामदे, प्रतीदारे, ब्रवित्रे, कृष्णवर्णं च दे० ना० ।

इव-इव-अथ० सादस्ये, उपेक्षायां, तं० । ईषदर्थे वाक्या-

लंकाराद्योक्तता चास्य तत्र उपमायामिवेन नित्यसमासो
विभक्त्यन्तरेण भवेति यातिकेन निवृत्तसमासः । विभक्त्यन्तरेणा-
भावश्च । वागर्थविव संप्रसक्तौ वागर्थप्रतिपत्तये । रघुः अस्य
च "मिवपिव विव व्यव विव इवार्थे वा ८ । १ । ८१ ।
इति प्राकृतद्वेषेणार्थे एतेषामेव प्रायः प्रयोगो नवति । कुमु-
दं मिव-चन्द्रं पिव हंसो विव. साश्वरोव स्वारोः। संसस्वस
निम्माशो (कुमुदीक्षुप्पञ्चनं वा। तं०) कमदं विव पक्के निवृत्त-
लमात्र इवेति । प्रा० ध्या० ।

इस-इस-गती, सर्पणे च । दिवा० पर० सक० सेद इष्यति ऐ
प्यत्-पेयीत्-इपित एषिवा । अनु-अन्वेपणे, गोपेपणे । वाच० ।

इ (रि)सि-ऋषि-पुं० पश्यन्तीति ऋषयः । औप० । उपा० । ऋण-
ज्वं परमन्वै वा ८ । १ । ४१ । इति सूत्रेण वैकल्पिको 'रि'
इत्यादेशः । रिखी पक्के । इत्तु क्पादौ । ८ । १ । १८ । इति
सूत्रेण कापदेशः । इसी । अतिशयज्ञानि साधौ, औ० ।
अवध्यादिज्ञानवति, उपा० । ज्ञानिनि । भ० ए शा० ३२ उ० ।
प्रत्येकबुद्धसाधौ, । पा० । ऋषीणामुत्तमं ज्ञानमिदं पृं पर-
मभिः । हिंसादोषनिवृत्तानां वृत्तशीलविधर्तनम् ॥ ७ ॥ पश्य
ति यथा वचस्त्विति ऋषयो मुनय इति । हा० । मृगोत्तर-
गुणयुनं साधौ, ध० ३० अधि० । मुनौ, उक्त० १२ अ० ।
गणधरच्यतिरिक्तः शोषः जिनशिष्या ऋषयः इति । सम० ।
२४ स० । पं० चू० । जेणामिव "ता इतिनास एसो, । स
एष ऋषिवर्तेते येन ऋषिणाई वान्ता त्येकेति । उक्त० १२ अ० ।
ऋषेर्वैकृणं यथा ॥

अनिए अवासो समुद्राणचरित्रा, अस्माय उतं पय-
रिक्का य । अणोवह्रीकहविवज्जणा य, विहार
चरित्रा इमिणं पमत्या ॥ ९ ॥

अनियतवासो मासकपादिना अनिकेतावासो वा अग्रहे
उद्यानदौ वासः तथा समुद्रान्तर्या अनेक योजितभिक्का-
चरणम् अज्ञातेषु विशुद्धाकरणग्रहणविषयं (पदरि-
क्का य) विजनेकान्तसेविता च अलोपधिष्वमनुवर्णयुक्त
स्वाकौपथिसेवि त्वे कवहविवज्जना च तथा तच्छासिना भएरु-
नविवज्जना विवर्जनं विवर्जना श्रवणकथादिना परिवर्जनमन्य-
थः । विहारचर्या विहरणस्य विविहरणमर्थादा इयमेवंभूता
ऋषीणां साधूनां प्रशस्ता व्याकृपाज्ञावात् । अज्ञापाज्ञनेन ज्ञा-
चरणसाधनात्यविवेति सूत्रार्थः । दश० २ चूत्रि० । कपिज्ञा-
दीनामृषीणामिति । चा० २३ द्वा० । स्वनामख्याते ऋषिधा-
दोऽन्नेदे च । स्या० २ गा० ।

इमिगुत्त-ऋषिगुप्त- पुं० विद्वत्सगोत्रस्यार्यसुहृत्तित्तः शि-
ष्ये, यशित्सगोत्रे स्वनामख्याते स्थविरं । तस्मान् माणव-
गोत्रा निर्गतः तथाच "येरहितो तं इमिगुत्तेहितो वासिद्व
सगोत्तेहितो तं पश्य मां माणवगणे नामं गणे पितृगए इति ।
स्वनामख्याते माणवगणस्य प्रथमे कुले च ॥ कदप० ।

इमिण-इमिन- पुं० अनायदेशानेदे. द्वा० १ अ० ।

इसिणिया-इसिनिका- स्त्री० इसिनामकानार्यदेशोद्भवायां ना-
याम्, प्रज्ञा० १ पद ।

इसितभाग-ऋषितभाग- पुं० तोशद्विदेशस्ये शैवपुरनगरस्ये
स्वनामख्याते सरस्मि, "संज्ञपुरेइसि तभागस्मि होति अछा-
हिया । महिमा तोसद्विदेशे शैवपुरे नगरे ऋषितभागे सरस्मि
प्रतिवर्षं महता विच्छदं नाष्टाहिका महती महिमा भवतीति ।
वृ० १ उ० । तोशद्विनगरस्ये स्वनामख्याते सरस्मि च । "तोस-
द्विनगरस्मि इसिवाज्ञो, तोशद्विनगरवास्तव्येन वणिजा ऋषि
पाज्ञो नाम वाणमन्तर उज्जयनी कुत्रिकापणात्कृत्वात्ते बुद्धि-
माहात्म्येन सम्यगाराधितस्ततस्तेन ऋषितभागनाम सरः
कृतीमिति वृ० ३ उ० ।

इसिदास-ऋषिदास-पुं० राजगृहस्ये स्वनामख्याते श्रेष्ठिनि,
अणु० ३ व० ३ अ० । (तद्वक्तव्यता धनश्रेष्ठिवत् अणुस्रोरो
ववाइय शब्दे)

इसिद्रामज्जयण-ऋषिद्रामाऽध्ययन-न० । ऋषिदासवक्तव्यता
प्रतिवर्षेऽनुत्तरापातिकदशायास्तृतीयवर्गस्य तृतीयेऽध्ययने,
अणु० । वाचनान्तरापेक्षया प्रथमेऽध्ययने च । स्या० १० गा० ।
इसिदिम्भ (दत्त) ऋषिदत्त- पुं० भरतवर्षवासिसुमतिजिन
समानकाशिके पेशावतवर्षवासिनि जिननेदे, "सुमई य प्रहर-
वासं इसिदिम्भजिणो य परवचनयासे य " ति० । सम० । सु-
स्थितसुप्रतिबुद्धानां कौटिककाकन्दकानां शिष्ये, कांश्यपगो-
त्रोत्पन्ने स्वनामख्याते स्थविरं च ॥ कल्प० ।

इसिदत्तय-ऋषिदत्तक-पुं० स्थविरात् रिसिगुप्ताम्भानवगणस्य
द्वितीये कुले, कदप० ।

इमिपारिमा-ऋषिपरिपत्त-स्त्री० पश्यन्तीति ऋषयोऽवध्यादि
ज्ञानवन्तः (उपा० २ अ०) त एव परिपत्परिवारः ऋषिपरिपत्त
अतिशयज्ञानि साधूनाम्परिवारं, औ० । महद्महाद्वियाय परि-
साए " । पदव्यतिती ऋषियो ज्ञानिस्तद्रूपा परित्यरिवारः
"ऋषिपरित्यस्यै । भ० ए शा० ३३ उ० ।

इसिवाज्ञ-ऋषिपाज्ञ-पुं० स्वनामख्याते ऋषिवादिव्यन्तरनि-
काये इन्द्रभेदे, स्या० २ गा० । स्वनामख्याते वाणव्यन्तरे च ।
स च तोशद्विनगरवास्तव्येन वणिजा ऋषिपाज्ञो नाम वाणव्य-
न्तर उज्जयनीकुत्रिकापणात् कृत्वा तेन बुद्धिमाहात्म्येन सम्य-
गाराधित इति । वृ० ३ उ० ।

इमिवाज्ञिय-ऋषिपाज्ञित-पुं० ऋषिवादिव्यन्तरनिकायेन्द्रनेदे,
इसिवाज्ञियमयमहिया इति-इसिवाज्ञियस्स जहसुरघरकार-
यस्स वीरस्स जेहिसया पुयंता सच्चे इंदा पवरकिसिया शिदे०
७ प० । आर्यशान्तिसेनिकस्य माठरसगोत्रस्य शिष्ये, स्वना-
मख्याते स्थविरं च । तन्निगोतायां स्वनामख्यातायां शास्त्रायाम्
स्त्री० टाप्० "येरहितो अज्जुइसिवाज्ञियहिं तो इत्यणं अज्जु-
इसिवाज्ञिया साहा णिगमाया इति " कल्प० ।

इमिजद्वपुत्त-ऋषिजद्वपुत्त-पुं० स्वनामख्याते श्रावके, ऋषिज-
द्वपुत्रवत्संविश्रमीतार्थगुरुसमीपश्रवणसमुत्पन्नप्रवचनार्थकोश-
क्षेन ज्ञावश्रावकेण प्राव्यमिति । ध० र० ।

ऋषिजद्वपुत्र कथाचर्च-

तेणं कोज्ञेणं तेणं ममपणं आद्वंजियाणाम् एयरी होत्था
वाएणओ मंखवणे चेइए यसुओ तत्तयणं आद्वंजियाए
एयरीए वऽवेइमिजद्वपुत्तपमाक्खा समणोवासणा परि-

वसंति अद्वे जाव अपरिचृए अजिगयजीवा जीवा जाव
विहरंति तएणं तेसिं समणोवासयाणं अस्सदा कयावि-
एगयओ समुवागयाणं सहियाणं समुविट्ठाणं सएिण
सएणाणं अयमेयास्सुवे मिहाकहा समुद्वावे अञ्जत्थिए
समुपज्जित्या देवदोएसु णं अज्जो देवाणं केवदयं काव
उईएएणात्ता ? तएणं से इसिजइपुत्ते समणोवासए देव-
द्विइगहियेद्वे ते समणोवासए एवं वयासि देव दोएसु णं
अज्जो देवाणं जहएणेणं दसवाससहस्साइं उईए एण-
त्ता तेण परं समयाहिया दुसमयाहिया जाव दससमयाहिया सं
खे जसमयाहिया असखेजसमयाहिया उक्कोसेणं तेतीसं
सागरोवमद्विइएणात्ता तेण परं वोच्चिइएणा देवा य देवदोगा
य तएणं ते समणोवासगा इसिजइपुत्तस्स समणोवा-
सगस्स एवमाइक्खमाणस्स जाव एवं पस्सेमाएस्स ए
यमडं एो सदहंति णो पत्तियंति णो रोयंति एयमडं अस-
द्वहमाणा अपत्तियमाण्णा अरोएमाण्णा जामेव दिंसि पा-
उञ्जूया तोमेवदिसं पभियया । तेणं काद्वेएणं तेणं स
मएणं समणे जगवं महावीरे जाव समोसद्वे जाव परिसा-
पज्जुवासइ तएणं ते समणोवासगा इमी से कहाए
वस्सुत्ता समाणा हडुत्ता एवं जहा तुंगियादेसए जाव
एमंसंति । तएणं समणे जगवं महावीरे तेसिं समणो-
वासगाणं तीसिय महई धम्मकहा जाव आणाए आरा-
हए जवई । तएणं ते समणोवासगा समणस्स जगवओ
महावीरस्स अंतिए धम्मं सोच्चा णिसम्म हडुत्ता
उट्टाए उट्ठंति उट्ठेत्ता समणं जगवं महावीरं वंदंति
णमंसंति वदिच्चा एमंसित्ता एवं वयासि एवं खलु जंते !
इसिजइपुत्ते समणोवासए अम्महं एवमाइक्खइ जाव
एवं पस्सेइ देवदोएसु णं अज्जो ! देवाणं जहएणेणं
दसवाससहस्साइं उईए पस्सत्ता तेण परं समयाहिया
जाव तेण परं वोच्चिइया देवा य देवदोगा य । से कहमेयं
जंते ! एवं अज्जो ! त्ति समणं जगवं महावीरं ते
समणोवासए एवं वयासी जेणं अज्जो ! इसिजइपुत्ते
समणोवासए तुज्जं एवमाइक्खइ जाव पस्सेवे देवदोङ्ग-
सुणं अज्जो देवाणं जहएणेणं दसवाससहस्साइं उईए
पस्सत्ता तं चेव समयाहिया जाव तेण परं वोच्चिइया
देवा य देवदोगा य मचेणं एसमद्वे अहं पुण अज्जो !
एवमाइक्खामि जाव पस्सेवि देवदोङ्गसुणं अज्जो !
देवाणं जहएणेणं दसवाससहस्साइं तं चेव जाव तेण-
परं वोच्चिइया देवा य देवदोगा य सचेणं एसमद्वे ।
तएणं ते समणोवासगा समणस्स जगवओ महावीरस्स
अंतियाओ एयमडं सोच्चा णिसम्म समणं जगवं महा-
वीरं वंदंति एमंसंति वदिच्चा नमंसित्ता जेणेव इसि-

जइपुत्ते समणोवासए तेणेव उवागच्छंति उवागच्छइत्ता
इसिजइपुत्तं समणोवासगं वंदंति णमंसंति एयमडं
सम्म विणएणं जूज्जो जूज्जो खामेति । तएणं ते सम-
णोवासगा पसिणाइं पुच्छंति २ चा अट्टाईं परिआदि-
यंति २ चासमणं जगवं महावीरं वंदंति णमंसंति वंदइ-
त्ता णमंसित्ता जामेव दिंसि पाउञ्जूया तोमेवदिसं पभि-
गया जंतेति ? जगवं गोयमे समणं जगवं महावीरं वंदइ
णमंसइ २ चाएवं वयासी पज्जुणं जंते ! इसिजइपुत्ते
समणोवासए देवाणुप्पियाणं अंतिए मुंने जचित्ता
आगाराओ अणगारियं पव्वइत्तए ? गोयमा ! णो इण्डे
समडं गोयमा ! इसि जइपुत्तेणं समणोवासए बहुहिं
सीद्वव्वय गुणव्वय वेरमण पक्खवाए पोसहोववासे-
हिं अट्टापरिगएहिं तवोकम्मैहिं अप्पाणं जावेमाणे
बहुहिं वासाइं समणोवासगपरियाणं पाउणिहिति २ चा
मासियाए संवेहणाए अत्ताणं जूसेहिति २ चा सट्ठि-
जत्ताइं अणसणाए उदेइं छेदेत्ता आदोइय पभिकंते
समाहिपत्ते कात्तमाते कावं किच्चा सोहम्मं कप्पे अरु-
णाजे विमाणे देवत्ताए उववज्जिहित्ति । तत्थएणं अत्ये
मइयाणं देवाणं चत्तारि पव्विओवमाइं उईए पस्सत्ता-
तत्थएणं इसिजइपुत्तस्स देवस्स चत्तारि पव्विओवमाइं
उईए जविस्सइ । सेणं जंते ! इसिजइपुत्ते देवत्ताओ
देवदोगाओ आउक्खएणं जाव कहिं उवज्जिहिइ ? गोयमा
महाविदेहे वासे सिज्जिहिइ जाव अंतं काहिति सेव-
जंते जंतोत्ति । जगवं गोयमे जाव अप्पाणं जावमाणे
विहरइ तएणं समणे जगवं महावीरे अस्स या कयावि
आदंजियाओ णयरीओ संखवणाओ चेइयाओ पभि-
णिकखमइ पभिणिकखमइत्ता बाहिरिया जणवयविहारं
विहरइ । तेणं काद्वेएणं तेणं समएणं आदंजिया एमं
णयरी हात्त्या । वस्सओ संखवणे चेइए वस्सओ तत्थएणं
संखवणस्स चेइयस्स अट्टरसामंते पोण्णवे एमं परिव्वाए
परिवसइ । रिउव्वेय जउव्वेय जाव नएसु सुपरिनिट्ठि
ए वट्ठं वट्ठेणं अणिकित्तेणं तवोकम्मेणं उट्ठं वाहाओ
जाव आयावेमाणे विहरइ । तएणं तस्स पोण्णवस्स
वट्ठं वट्ठेणं जाव आयावेमाणस्स पगइजइयाए जहा
सिवस्स जाव विजंगेणामं अष्ठाणे समुप्पेष्से सेणं तेणं
विजंगेणामं अष्ठाणेणं समुप्पेष्सेणं बंजदोए कप्पे
देवाणं उईए जाणइ पासइ । तएणं तस्स पोण्णवस्स परिव्वा
गयस्स अयमेयास्सुवे अञ्जत्थिए जाव समुप्पज्जित्या ।
अत्थिएणं मम अतिसेसे एाणदंसेए समुप्पेष्से देवदो-
एसु णं देवाणं जहएणेणं दसवाससहस्साइं उईए पस्सत्ता
तेण परं समयाहिया दुसमयाहिया जाव असखेज-

समयाद्विषो उकोसेण दससागरविमाई उई पष्ठात्ता
तेण परं वोच्छिष्टा देवा य देवज्ञोगा य एवं संपेदेइ संपे
हेइत्ता आयावणज्मीओ पबोरुज्ज पबोरुज्जत्ता त्तिदं
मकुंमिआ जाव धाउरचवत्तयाओ य गेएहत्ति २ चा जेणे व
आइंजिया एयरी जेणेव परिवायगावसदे तेणेव
उवागए जंरुगणिकखेवं करेइ करेइत्ता आइंजियाए ज-
यरीए सिंगारुग जाव पदेसु अष्मषस्स एवमाइ
कखेइ जाव पस्वेइ अत्थियं देवाणुप्पिया ! मम अत्ति
सेसे पाणदंसणे समुप्पे देवज्ञोएसु एं देवाणं
जह्मेषेणं दसवाससहस्से तहेव जाव वोच्छिष्टा देवा
य देवज्ञोगा य तएणं आइंजियाए एयरीए एवं एएणं
अजिवावेणं जहा सिवस्स तं चंव जाव से कहुमय
ममेण एवं ? सामी समोसहुं जाव परिमापिगया जगवं
गोयमे तहेव जिक्खापरियाए तहेव बहुजणसदं निसा-
मेइ तहेव सर्वं—जाणियव्वं जाव अहं पुण गोयमा !
एवमाइक्खामि एवं जासामि जाव पस्वेमि देवज्ञोएसु
एं देवाणं जह्मेषेणं दसवाससहस्साइ उई पष्ठात्ता
तेण परं समयाद्विषो दुसमयाद्विषा जाव उकोसेणं तेत्तीसं
सागरोविमाई उई पष्ठात्ता तेण परं वोच्छिष्टा देवा य
देवज्ञोगा य । अत्थिय एं जंते ! सोहम्मे कप्पे दव्वाइ
सव्वस्साइपि अवस्साइपि तहेव जाव हुंता अत्थिय ।
एवं ईसाणे वि एवं जाव अचूए वि एवं मेविज्जविमा-
णेसु अणुत्तरविमाणेसु वि ईसिप्पनाराए वि जाव हुंता
अत्थिय । तएणं सा मइइ महाझिया जाव पमिगया ।
तएणं आइंजियाए एयरीए सिंगारुगागिअवसेमं
जहा सिवस्स जाव सव्वजुक्खपणीणं पावरं तिदंमकुंमि-
यं जाव धाउरचवत्तयपरिहिए परिक्खियविज्जंगे आइं-
जियं पावरं मज्जं मज्जेणं णिगच्छइ जाव उत्तरपुरच्छिमं
दिस्सिनागं अवक्कमइ, अवक्कमइत्ता तिदंमकुंमियं च
जहो खंदओ जाव पव्वइओ सेसं जहा सिवस्स जाव
अव्वावाहं सोक्खमणुजवांति सासयं सिक्खा सेवं जंते
जंतेत्ति । ज० ११ श० १२ उ० ।

इतिजासिय—ऋषिजापित—न० ऋषयः प्रत्येकबुरुसाधवस्ते-
आत्र नेमिनायतीर्थवर्तिनो नारदादयो विशतिः । पाश्वेनाय-
तीर्थवर्तिनः पञ्चदश वर्त्तमानस्यामितीर्थवर्तिनो दश ब्राह्म-
स्तेर्भाषितानि पञ्चचत्वारिंशःसंख्यान्यध्ययनानि श्रवणाद्य-
धिकारवति ऋषिभाषितानि अङ्गुबाह्यो उक्ताक्षिकभुतवि-
शेषेषु,

अत्रबुरुसंप्रदायः—“सौरियपुरेनयरे सुरंबरो नाम जक्को धणं-
जओ सट्टी सुजहा जक्का तदिं अग्न्यासुरंबरो विघातो जहा ॥
जइ अग्घाणं पुत्तो होहिइत्तो तुम्हे महिससयं दोमात्ति। एवं ताणं
संज्ञाओ पुत्तो पत्थंतेरे जगवं बह्ममाणसामी ताणि संवुज्जिहि-
त्ति। सौरियपुरमागओ तोओ सट्टीसज्जानिगओ संवुओ अणु-

व्याणि गहियाणि सो जक्को सुविणए महिसे मगइ तेण वि-
संठिणपिट्ठमया विघाति । सामिणो दुस्सिसिआ धम्मघोसो धम्म-
जसो य एगस्स असो गवरपायवस्स हेइ परिउट्ठंति । ते पुव्व-
खेट्ठिया अवराहं वि गयान परियत्तइ तओ एक्को जणइ तुज्जे
पसा ब्रह्मवीओ भणइ तुज्जंति । तउ एक्को काइयत्तमि गउ जाव
गया तहेव अत्थइ तउ वि इउ वि गउ तत्थवि तहेव अत्थइ तदिं
नायं जहा न पक्कस्स विव्वसी । तउ समी पुच्छिओ जयवया जणि-
यं जहा इहो सो रियपुरे समुद्विजउ राया आसि जणदसो ताव-
सो । सोमज्जसा तावसी ताण पुत्तो नारउ ताणिउं गवत्तीणि पक्क-
दिवसं जिमंति एक्कदिवसं उववासं करंति । अग्न्या ताणि तं नार-
य पुच्चाएइ असो गपायवस्स हेइ उवउत्तं उज्जंति इउ यव्वे य-
ह्माउ वेसमणकाइया तिरियं जं भगदिया तणं तेण पीदवयं ता
पेच्छंति तं दारयं उदिहणा आजोइतिसो ताउ चेव देवनिकायाउ
तउ ते तस्साणुक्काए संत्रायं थत्तेत्ति । एवं सो उस्सुकुवाअ
जावो अग्न्या तदिं जं जगदेवदि पक्कंति पाइयाउ विज्जाउ पा-
दिउ तउ कंचणकुंमियाए मणियाओ याहिं आगासं हिंरुइ
अग्न्या वारवइ गआ वासुदेवेण पुच्छिओ किं सोयंति सो न म-
रति कहेउं तओ अन्नकहा एवं खवं कारुण अदिह्तिओ गओ
पुव्वविदेइ तत्थ य सीमंधरं तित्थयरं जुनवाहुयासुदेवो
पुच्छइ किं सोयंति तित्थगरेण जणिय सव्वं सोयति जुग-
वाहुणा एकवयणं वि सव्वं उवउत्तं नारओ वि तं निजुणत्ता
उण्णरुणं अवराविदेइं गओ तत्थ विज्जगवंरं तित्थयरं महा-
बाहु वासुदेवा तं चंव पुच्छइ । जगवया वि तं चव वारियं महा-
बाहुस्स वि तं सव्वमुवगय नारओ वि तं सुणत्ता वारवइ
गआ वासुदेवो भणइ किं ते तदा पुच्छिय वासुदेवो भणइ किं
सोयंति नारओ जणइ सव्वं सोयति । वासुदेवो भणइ किं
सव्वंति तओ नारओ खुमिओ न किं च उत्तरं देइ । तओ कएइ
वासुदेवेण भणियं । जय ते तं पच्छियं तत्थ एयं पितुच्छियव्वं
जुत्तं तिखिसिओ ताओ नारओ जणइ सव्वं भट्टारओ न पुच्छिंति
चित्ते उमारओ जा ईसरिया संवुओ पढममज्जयणं सोय
व्वमेव इच्छादयं वदाति एवं सो वि दृष्टवाणित्ति ॥ प० ।
उत्तराध्यनादिके (देवेन्द्रस्तवादिके) श्रुतविशेषे, आ० म० प्र० ।
‘इतिजासिय य जहा’ ऋषिभाषितेवृत्तराध्यनादिषु । सूत्र० ।

इतिजासियजयण—ऋषिजापिताध्ययन—न० प्रदन्त्याकरण-
दशयास्तृतीयःश्रयने, । स्था० १० गा० ॥

इसिया—इषिका—खी मुञ्जागर्जचूतायां शंकाकायाम्, ‘से जहा-
णामए केइ पुरित्ते मुञ्जाओ इसियं अभिणिज्वाहत्ता च उव-
दंस्सा इसियंति’ त्जर्जभूतां शंकां प्रयकृत्य दर्शयेदिति ।
सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

इसिर्वंस—ऋषिवंश—पु० । गणधरव्यतिरिक्ताः शेषा जिनशिष्या
ऋषयस्तेषां वंशे, तद्वंशप्रतिपादके समवायाद्वादिश्रुते च ।
‘इसिर्वंसे इयं गणधरवंश इति च गणधरव्यतिरिक्ताः शेषा
जिनशिष्या ऋषयस्तद्वंशप्रतिपादकत्वादिष्वंश इति च ।
तत्प्रतिपादने चात्र पर्युष्णाकल्पस्य समस्तस्य ऋषिवंशप-
र्यवसानस्य समवसरणप्रतिक्रमेण जगित्त्वान् । सम० २ श्रु० १

इमिवाइ (न) ऋषिवादिन—पुं० पिशाचादिव्यन्तरनिकाया-
नामुपरिवर्तिनि व्यन्तरनिकायाविशेषे, श्रौ० ।

इसिवाइय—ऋषिवादिक—पुं० पिशाचादिव्यन्तरनिकायानामुप-
रिवर्तिनि व्यन्तरजातिविशेषे, प्र० ४ च० । प्रय० ।

क्रुपिवादिन-पुं० पिशाचादिव्यन्तरनिकायानामुपरि वर्तिनि
व्यन्तरनिकायजेदे, प्रव० ११ द्वा० ।
इसिमत-क्रुपिमत-पुं० क्रुपिणा सप्त क्रुपिसप्तः मदीयतपः-
प्राजावसुसुको जव त्वमिति क्रुपिणाप्राजाते नपुंसकभेदः,
ग० १ अधि० (अस्य प्रज्याया युक्तयुक्तविवचारे णुपुं-
सग शब्द)
इसिसेष्ट-क्रुपिश्रेष्ठ-पुं० मुनिश्रेष्ठे .

जोहमु णाए जह वीमसेण, पुण्फेमु वा जह अरविंदमाहु ।
खत्तीणसेठे जह दंतवक्के, इत्तीण सेठे तह बच्छमाणे ॥
यंधेपु मये ज्ञाता विदितो दृष्टान्तचूतो वा विश्वा हरस्यश्वर-
घपदातिचतुरङ्गवज्रसेता सेना यस्य स विश्वसेनश्चक्र-
वर्ती ययाऽसौ प्रधानपुण्ये च मये यथास्वविद्विप्रानमाहुः
तथा कृताव्यायत इति कृत्रियास्तेषां मये दाता उपशान्ता
यस्य वाक्येनैव शत्रवः स दान्तवाक्यश्चक्रवर्ती । ययाऽसौ
श्रेष्ठः तदेवं बहून् दृष्टान्तान् प्रशस्तान् प्रदर्शयिषुना जगवन्तं
दार्ष्टान्तिकं स्वनामप्रादमाह । तथा क्रुपिणां मये श्रीमान्
वर्द्धमानस्यामी श्रेष्ठ इति ॥२१॥ सूत्र० । १ श्रु० ६ अ० ।

इसु-इपु-पुं० शरे, सूचकत्वात् इपुमया जिज्ञा ग्रहणविषय-
र्थके द्रुमपृथिव्यायने, “जह रहितो अणुवचत्तो इसुणा ल-
खं न विप्रह तहय । सा गौरपरत्तो संजमखसंधि पा-
यवो ” दश० १ अ० ।

इस्स (ईस) र-ईवर-प० ईश्वर-ईश्वर-ईश्वर ऐश्वर्यं ऐश्वर्येण
युक्त ईश्वरः । नि० सू० ९ अ० । ईश्वरश्च अणिमाद्यविधैश्व-
र्ययुक्ते क्रेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टे सर्वजगत्कारके पुरुष-
विशेषे, “ अणिमाद्यविधैश्वर्ययुक्त ईश्वर इत्येके ” ।
जीवा० ३ प्रति० । स्थान० । आचा० । अनु० । “ तथा च
पतञ्जलिः । क्रेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टः पुरुषविशेष ईश्वर
इति । सम्प्र० । द्वा० ।

ईश्वरवादिनश्च सर्वे जगद्देश्वरकृतं मन्यन्ते ईश्वरं च सह
सिद्धं ज्ञानवैराग्यधर्मद्वयैवपंचचतुष्टयं प्राणिनां च स्वर्गा-
पवर्गयोः प्रकमिति तदुक्तं “ ज्ञानमप्रतिधं यस्य, वैराग्यं च
जगत्पतेः । ऐश्वर्यं चैव धर्मश्च स हि सिद्धं चतुष्टयम् ” । १ ।
अज्ञो जन्तुरनीशोयमात्मनः सुखदुःखयोः । ईश्वरप्रेरितो ग-
च्छेत्स्वर्गं वा इवज्जमेव वा ॥ २ ॥ तदसमीचीनम् । ईश्वरप्रा-
दकप्रमाणज्ञात्वात् । अथास्ति तद्ब्राह्मकप्रमाणमनुमानम् ।
तथाहि यन् स्थित्वाऽभिमतफलसंपादनाय प्रवर्तते तद्वृत्ति-
मत्कारणाधिष्ठितं यथा वास्या कैधीकरणदौ प्रवर्तते च स्थि-
त्या सकलमपि विद्वं स्वफलसाधनायति न खतु वास्यादयः
स्वत एव प्रवर्तन्ते तेषामचेतनत्वात् स्वज्ञात एव चेत् प्रव-
र्तन्ते तर्हि सदैव तेषां प्रवर्तनं भवेत् न च भवति तस्य स्थि-
त्या स्थित्वा प्रवर्तनं कर्त्तव्यमिच्छायात् प्रवर्तकेन भवितव्य
सकलस्यापि च जगतः स्थित्वा स्थित्वा स्वफलं साधयतः
प्रवर्तक ईश्वर एवोपपद्यते नात्यः इति ईश्वरसिद्धिः । तथा
अपरमनसं यथा रिमाएकल्यादिद्विज्ज्ञापनसिद्धिप्राप्त्येवोपपन्नक
तच्छेतनावृता कृतं यथा घटादिपारिमाण्यदिमन्त्रिविश-
विशेषभाक् प्रभुधर्मादिकमपि तदेतदयुक्तं सिद्धसाधनेन
पक्षस्य प्रसिद्धसंबन्धत्वात् तथाहि सकलमर्पादं विश्ववै-
चित्र्यं कर्मनिष्पन्नमिच्छामो-यनोऽस्मी वैतादृशदिभ-
यदादयः पर्वता भर्तृगणयनिदेष्टादण्डपान्दीनि च ज्ञेयानि

तथा तथा प्राणिनां सुखदुःखादिहेतुतया यत्परिणमते तत्र
तथा तथा परिणमते तत्तद्विधासिन्धवे तेषां जन्मनां कर्म-
कारणमवसेयं नान्यत्तथाच इदयते एव पुण्यवति राज्यमनु
शासति नृपतौ तत्कर्मप्रजायतः सुभिज्ञादयः प्रवर्तमाना कर्म
च जीवाश्रितं जीवाश्च बुद्धिमन्तश्चेतनावसन्त ततो बुद्धिमत्कार-
णाधिष्ठितत्वे चेतनावत्कृतत्वे च साध्यमाने सिद्धसाधनम् ।
अथ बुद्धिमान् चेतनावान् वा विशिष्ट एवेश्वरः कश्चित्साध्य-
ते तेन न सिद्धस्यानं तर्हि दृष्टान्तस्य साध्यविकल्पात् वाययादौ
घटादौ चेश्वरस्याधिष्ठायकत्वेन कारणत्वेन वा व्याप्रियमाण-
स्यानुपपन्नयमानत्वात् वर्षकिकुम्भकारादीनामेवं तत्र तत्रान्य-
यद्यतिरेकता व्याप्रियमाणानां निश्चीयमानत्वात् । अथ वार्क-
क्यादयोपीश्वरप्रेरिता एव तत्र तत्र कर्मणि प्रवर्तन्ते न स्वत-
स्ततो न दृष्टान्तस्य साध्यविकल्पात् । नन्वेवं तर्हि ईश्वरोपपत्त्य-
नेश्वरेण प्रेरितः स्वकर्मणि प्रवर्तते न स्वतो विशेषाभावात्
साध्यमन्येनश्वरेण प्रेरित इति विकाहसंख्यायां तमः संतति-
रिवाद्यदृष्टयन्तान्यान्त्यापादायन्ती प्रसरयन्वशः । अथ-
मन्येया वर्षक्यादिको जन्तुः सर्वोपि स्वरूपेणाङ्गस्तः संप्रे-
रित एव स्वकर्मणि प्रवर्तते भगवांस्वीश्वरः सकलपदार्थ-
ज्ञाता ततो नासौ स्वकर्मण्यन्यं स्वप्रकल्पपेक्षते तेन नान्यवस्था,
तदप्यसत् इतरेतराश्रयदोषप्रसङ्गात् तथाहि सकलपदार्थ-
यथावस्थितस्वरूपज्ञातृत्वे सिद्धे सत्यन्याप्रेरितत्वसिद्धिः
अन्याप्रेरितत्वसिद्धौ च सकलजगत्कारणतः सर्वज्ञत्वसिद्धि-
रित्येकासिद्धावयतरस्याप्यसिद्धिः । अपिच यद्यसौ सर्वज्ञो-
वीतरागश्च तत्किमर्थमन्यं जनमसद्व्यवहारे प्रवर्तयति
मन्यथा हि विवेकिनः सद्भवहार एव प्रवर्तयन्ति नासद्भव-
वहारे, स तु विपर्ययमपि करोति ततः कथमसौ सर्वज्ञो
वीतरागो वा । अथोच्यते सद्भवहारविपर्ययमेव भगवानुपदेशं
ददाति तेन सर्वज्ञो वीतरागश्च यथाधर्मकारिजनसमूहः तं
फलमसदनुज्ञायति येन स तस्मादधर्माद्भावते तत उचि-
तफलद्वयाद्विवेकवानेव भगवानिति न कश्चिदप्यः तत्पत्य-
समीकृताभिधानं यतः प्रापेपि प्रथमे स एव वर्तयति नान्यो न
च स्वयं प्रवर्तते तस्याहत्वेन पापे धर्मे वा स्वयं प्रवृत्तयोमा-
ततः पुंश्च पापे प्रवर्तयते तत्फलमनुज्ञाय पश्चात्कर्म प्रवर्त-
यतीति केयमीश्वरस्य प्रज्ञापूर्वकारिता । अथ पापे ऽपि
प्रथमं प्रवर्तयति तत्कर्मधिष्ठित एव तथाहि तदेवं तेन जन्तु-
ना कृतं कर्म यद्वशात्पाप एव प्रवर्तते ईश्वरोपि च जगत्वात्
सर्वज्ञः तथा रूपं तत्कर्म साक्षात् ज्ञात्वा तं पाप एव प्रवर्त-
यति तन् उचितफलद्वयाव्याप्राप्तेऽपूर्वकारिणीति । ननु
तदपि कर्म नैवैव कारितं ततस्तदपि कस्मात्प्रथमं कारय-
तीति स एवमेकापूर्वकारिताप्रसङ्गः अथधर्ममत्तो न
कारयति किंतु प्रवर्तय एव सोऽधर्ममाचरति अधर्मकारिणं
तु तत्फलमसदनुज्ञायति तदन्येश्वरवत् । यथाहि तदन्य-
ेश्वरराजादयो नाम धर्मे जनं प्रवर्तयन्ति अधर्मफलं तु
प्रेक्षादिकमनुज्ञायन्ति तद्वद्भवानानीश्वरोपि, तदप्युक्तमन्य-
नीश्वराः पापप्रतिपेक्षं कारयन्तीशः नहि नाम राजा-
नेपि उग्रशासनाः पापे मनोवाक्कायनिमित्ते सर्वथा प्रतिपेक्ष-
यितुं प्रनविष्यन्तः स तु जगवान् धर्माधर्मविधिप्रतिपेक्ष-
विधापनसमर्थ इत्यने तत्कथं पापे प्रवृत्तं न प्रतिपेक्षयति
अप्रतिपेक्षं परमार्थतः स एव कारयति तत्फलस्य पश्चादनु-
ज्ञावनादिति तदवश्य एव दोषः । अथ पापं प्रवर्तमानं प्रति-
पेक्षितुमशक इत्येते तर्हि नैवोक्तैरिदमभिधातयः सर्व-

मीश्वरेण कृतमिति । अपिच यद्यसौ स्वयमयमं करोति तथा धर्ममपि कल्पयति फलं च स्वयमेव ज्ञोष्यन्ते ततः किमीश्वर कल्पनया विधेयमिति । उक्तं “ अशक्त्याऽप्येश्वराः पाप-प्रतिपेक्षे न कुर्वते । स त्वत्यन्तमशक्त्येयो, व्यावृत्तमतिरिप्यते ? अयाप्यशक्त एवासौ, तथा सति परिस्पृष्टम् । निश्वरेण कृतं सर्वमिति वक्तव्यमुक्तैः ॥ २ ॥ पापवत्स्वार्थ-कारित्यात् धर्मादिरपि कृतं” इति । अत्र वृथीयाः स्वयमसौ धर्माधर्मौ कर्ता तत्फलं त्वीश्वर एव प्रोजयति तस्य धर्माधर्मफलमोगे स्वयमशक्तत्वादिति, तदप्यसत् यतो यो नाम स्वयं धर्माधर्मौ विधातुमलं स कथं तत्फलं स्वयमेव न ज्ञोष्यमीशो न हि पुरुषोदत्तं समर्थो न हि ज्ञोष्यमिति लोके प्रतीतम् । अथवा जन्तवेतदपि तथापि धर्मफलमुत्पत्तेवाङ्गनासंस्पर्शादिरूपमनुज्ञायतु तस्येष्टत्वादधर्मफलं तु नरकप्रयातादिरूपं कस्मादनुज्ञायति न हि मयस्थभावमवग्रहस्वभावाः परमकरुणापरीतचेतसः प्रेक्षावन्तो निरर्थकं परपीडाहेतौ कर्मणि प्रवर्तन्ते कीमार्था जगवतः तथा प्रवृत्तिरिति चेत् यद्येवं तर्हि कथमसौ प्रेक्षावान् तस्य हि प्रवर्तनं कीमामात्रमेव फलं न पुनः प्राणिनः स्थाने स्थाने प्राणैर्विद्युज्यन्ते । उक्तं “ कीमार्था तस्य धृतिश्चेत्प्रेक्षापूर्वक्रिया कुतः । एकस्य कृष्णिका लुप्तिः, अन्यः प्राणैर्विद्युज्यते ॥ १ ॥ ” अपिच कीमालोके सरागस्योपपन्नयते जगवांश्च वीतरागस्ततः कथं तस्य कीमा सङ्कतिमङ्गति । अथ सोपि सराग इष्यते तर्हि शेषजन्तुरिवादीतरागत्वात् सर्वज्ञो नापि सर्वस्य कर्तव्योपपत्तितम् । अथ रागादिकृतोऽपि स सर्वज्ञः सर्वस्य कर्ता च भवति तथा स्वभावात् ततो न कश्चिद्दोषो न हि स्वज्ञावे पर्युयोगो घटनामुपपद्यते । उक्तं “ इदमेवं नवेत्येतत्, कस्य पर्युयोग्यस्यात् ॥ अग्रिदं हति नाकारं, कोऽत्र पर्युयोग्यस्यात् ॥ ” तदेतदसम्यक् यतः प्रत्यक्षतः तथारूपे स्वज्ञावे च गते यदि पर्युयोगो विधीयते तत्रेदमुत्तरं विजृम्भते । यथा स्वभावे पर्युयोगो भवतीति यथा प्रत्यक्षेणापन्नजमाने वह्निदीप्तं दहतो दाहकत्वरूपे स्वज्ञावे, तथाहि यदि तत्र कोपि पर्युयोगमात्रं यथा कथमेव वह्निदीहकस्वज्ञावो जातो यदि वस्तुत्वेन तर्हि व्योमादिकं न दाहकस्वज्ञावे जवति वस्तुत्वावशिषाणदिति तत्रेदमुत्तरं विधीयते दाहकत्वरूपो हि स्वज्ञावो बह्नेः प्रत्यक्षत एवापन्नयते ततः कथमेव पर्युयोगमर्हति न हि दृष्टेऽनुपपन्नता नाम तथालोकम् । स्वज्ञावोऽप्युक्तसिद्धे र्यदि पर्युद्युज्यते । तत्रेदमुत्तरं वाच्यं, न दृष्टेऽनुपपन्नता ॥ १ ॥ ईश्वरस्तु सर्वजगत्कर्तृत्वेन सर्वज्ञत्वेन च नोपपन्नयते तत्तत्र तथास्वभावात्कल्पनादुच्यते पर्युयोगमाश्रयते । यदि तुनरेष्टेपि तथास्वभावत्वात्कल्पनापर्युयोगानाश्रयोऽनुपपगम्यते तर्हि सर्वोपि वादी न तं पञ्चमाश्रयत् परेण विक्रान्तितस्तत्र तत्र तथा २ स्वभावताकल्पनेन परे निरुत्तरीकृत्य लब्धजयपताक एव जयेत् ॥ उक्तं “ अन्यथा “यत्किञ्चिदामाभिमतं विधाय, निरुत्तरस्तत्र ततः परेण । यस्तुस्वभावैरिति बाध्यमित्यं, तदुत्तरः स्याद्विजयं समस्तः ॥ किञ्च ॥ सर्वं यदि जिगीश्वरकृतं मन्यते तर्हि सर्वोपपत्तिं शास्त्राणि सकलदशानगतानि तेन प्रयतितानीति प्राप्ते तानि च शास्त्राणि परस्परं विरुद्धाथानि ततो बहयं कानिचिन्सत्यानि कानिचिदसत्यानि ततः सत्यासत्योपदेशादानात्कथमसौ प्रमाणम् । उक्तं “ शास्त्रान्तराणि सर्वानि, यदीश्वरविकल्पतः । सत्यासत्यापदेशस्य, प्रमाण-

दानतः कथम् ॥ १ ॥ अयं सकलानि शास्त्राणि ईश्वरकारितानि किंतु सत्यान्येव ततो न कश्चिद्दोषाकाशस्तर्हि शास्त्रान्तरवदेव नरेश्वरेणाप्यदपि व्यथायीति हात तत्र पक्वसिद्धिरिति । अन्यच्च यादृभूतं संस्थानादि बुद्धिमत्कारणपूर्वकत्वेनोपलब्धं तादृभूतमेवाप्यत्रापि बुद्धिमत्तमात्मनो हेतुमनुमापयति यथा जीर्णद्वयकुट्टकादिगतं न शयं न हि सन्ध्याभ्रारागवधमीकादिगतं संस्थानाद्यात्मनो बुद्धिमत्तं कर्तामनुमापयति तथा प्रतीतरभावात् तद्वत्तस्य संस्थानादेर्बुद्धिमत्कारणत्वेन निश्चया ज्ञावात् तथा भूधरादिगतमपि संस्थानादिकं न बुद्धिमत्कारणपूर्वकत्वेन निश्चितमिति कथं तद्वशाद्बुद्धिमत्तः कर्तुं नमानम् । अथ अन्यथास्तदपि संस्थानादि तादृभूतमेव संस्थानादिशब्दवाच्यत्वात् नचैवं तत्कर्तुर्बुद्धिमत्तोऽनुमाने काश्चिदपि बाधा-मुपपन्नमर्हते ततः सर्वं सुस्थितमिति तदयुक्तं शब्दादिरुद्धवशाज्ज्ञात्यवगतम् प्रवर्तन्ते ततः शब्दसाम्यत्वात् । यदि तथारूपवस्तुत्वान्तरं तर्हि गोत्याच्छागादीनामापि विधानाजगत्तुमभियतां विशेषाभावात् । अथ तत्र प्रत्यक्षेण बाधोपपन्नयते ईश्वरानुमानेन ततो न कश्चिद्दोष इति तदेतदतीव प्रमाणमार्गानभिज्ञतासूचकं यतो यत एयं तत्र प्रत्यक्षेण बाधोपपन्नमोऽनप्यनान्यत्रापि शब्दसाम्यस्य तथारूपवस्तुत्वान्तरं कर्तव्यं प्रत्यक्षत एव शब्दसाम्यस्य वस्तुतथारूपत्वे सदाविनाश्रयत्वस्यानावाधवगमात् । न च बाधकमत्र नोपपन्नयते इत्येवा-नुमानं प्रवर्तते किंतु वस्तुत्वेन बधवशात् तथाचोक्तम् “ ननु बाध्यत इत्येव-मनुमानं प्रवर्तते ॥ संबन्धद्वयोनात् तस्य प्रवर्तनमिहेष्यते ”-इति स च संबन्धोऽत्र न विद्यते तद्वशाद्बुद्धिमत्प्रमाण-ज्ञावात् ततोऽनिकान्तकता हेतोरित्यं चैतद्बुद्धीकर्तव्यमन्यथा यो यो मुद्रिकाः स स कुम्भहृतो यथा घटादिर्मुद्रिकाराश्यां वल्मीकस्तस्मात्कुम्भकारकृत इत्यप्यनुमानं समीचीनतामाचरीकरोति बाधकमात्रादशानात् । तथाहि यदि तत्र कुम्भकारः कर्ता भवेत्तर्हि कदाचिदुपपन्नयते न चोपपन्नयते तस्मादेव तदयुक्तमिति तदेतदीश्वरानुमानेनोपमानम् ॥ यदि हि सर्वेस्थापि वस्तुज्ञातस्येश्वरः कर्ता कश्चिद्विचित्रोपपन्नयते न चोपपन्नयते तस्मादप्यद्वीकमिति कृतं प्रसङ्गं न ॥

अथ तदज्जिमतीश्वरस्य जगत्कर्तृत्वाद्युपगम-
मिथ्याभिनिवेशरूपं निरूपयन्नाह ॥

कर्तास्ति कश्चिजगतः सचैकः, स सर्वगः स स्ववशः स नित्यः । इमाः कुहेवाकविमम्बनाः स्युस्तेषां न येपामनुशासकस्त्वम् ॥ ६ ॥

जगतः प्रत्यक्षादिप्रमाणोपपन्नयमाणचराचररूपस्य विश्वत्रयस्य कश्चिदनिर्वचनीयस्यरूपः पुरुषविशेषः कर्ता स्रष्टास्ति विद्यते । तदीत्यं प्रमाणयन्ति उर्ध्वोपर्यवर्ततवोदिकं सर्वं बुद्धिमत्कर्तृकं कार्यत्वाद्यन्तर्यं तत्सर्वं बुद्धिमत्कर्तृकं यथा घटस्तथाचिदं तस्मात्तथा । व्यतिरेके व्योमादि । यश्च बुद्धिमास्तकर्ता स जगवानिेश्वर एवेति । न बाध्यमासिद्धो हेतुर्यतो भूधरादेः स्वस्वकारणकलापजन्यतया अग्रय वि-तया वा कार्यत्वं सर्ववादिनां प्रतीतमेव । नाप्यनैकान्तिको विरुद्धो वा विषयादत्यन्तव्यावृत्तत्वात् । नापि कात्यायनादिपदिष्टः प्रत्यक्षानुमानागमाबाधितधर्मधर्मनन्तरप्रतिपादितत्वात् । नापि प्रकरणसमः तत्प्रतिपत्तिधर्मोपपादनसमर्थं प्रत्यनुमानाभावात् । न च बाध्यमीश्वरः पृथ्वीपृथ्वीधरादेर्विधाता न भवति अशरीरित्वाभिधृत्तामवदिति प्रत्यनुमानं तद्व्याकामिति

यतोऽश्वरूपो धर्मी प्रतीतोऽप्रतीतो वा प्ररूपितः । न ताव-
दप्रतीतो हेतोराश्रयासिद्धिप्रसङ्गात् । प्रतीतश्चेत्येव प्रमाणेन स
प्रतीतस्तेनैव किं स्वयमुत्पादितं स्वतन्त्रं प्रतीयते इत्यतः
कथमशरीरत्वं तस्मान्निरवद्य एवायं हेतुरिति । सचैक इति चः
पुनरर्थे स पुनः पुरुषविशेष एकोऽस्ति-ति । बहूनां हि विश्व-
विशेषास्त्वौकारे परस्परविमतसंज्ञावनाया अनिवार्यत्वा-
देकैकस्य वस्तुनोऽप्यान्यरूपतया निर्माणे सर्वमसम्भ्रमापद्ये
तेति । तथा (स सर्वग इति) सर्वत्र गच्छतीति सर्वगः सर्व-
व्यापी तस्य हि प्रतिनियतदेशावचित्वेऽनियतदेशवृत्तीनां वि-
श्वत्रयात्त्वार्थतर्पिदार्थसार्थानां यथावन्निर्माणानुपपत्तिः कुम्भ-
कारिणः सुवृत्तं तथा दर्शनात् । अथवा सर्वं गच्छति जानातीति
सर्वगः सर्वः सर्वं गत्यर्थं ज्ञानार्थो इति घचनात् सर्वज्ञत्व-
ज्ञावे हि यथोचितोपादानकारणाद्यनभिज्ञत्वादनुरूपकार्योत्प-
त्तिर्न स्यात् । तथा स स्ववशः स्वतन्त्रः सकलप्राणिनां
स्वेच्छया सुखदुःखयोरनुज्ञावनसमर्थत्वात्तथा चोक्तम् "ईश्वर-
प्रेरितो गच्छेत् स्वर्गं वा भवभ्रमेव वा, अज्ञो जन्तुर्न शोयमात्मनः
सुखदुःखयोरिति" पारतन्त्र्ये तु तस्य परमुत्पन्नहेतुतया मुख्य-
कृत्यव्याघातादनीश्वरत्वात्पत्तिः । तथा (स नित्य इति)
अप्रच्युतानुपपन्नस्थिरैकरूपस्तस्य ह्यनित्यत्वे परोत्पाद्यतया कृ-
तकल्पप्राप्तिः । अपेक्षितपरव्यापारो हि भावः स्वप्नार्जनपक्षौ
कृतक इत्युच्यते यश्चापरस्तकर्ता कल्प्यते स नित्योऽनित्यो
वा स्यान्नित्यश्चेद्विद्युतेश्वरेण किमपराक्रमम् । अनित्यश्चेत्तस्य
प्युत्पादकात्तरणं ज्ञायं तस्यापि नित्यानित्यत्वविकल्पकदप-
नयामनवस्थासौख्यमिति तदेयमकत्वादिविशेषणविशिष्टो
भगवानीश्वरस्त्रिजगत्कर्त्तृति पराच्युपगममुपदर्शयित्वा र्कैर्न
तस्य दुष्टत्वमाचष्टे । इमा एता अनन्तराः कुहेवाकविश्वम्भनाः
कुत्सिताः हेवाका आग्रहविशेषाः कुहेवाकाः कदाग्रहा इत्यर्थः
त एव विश्वम्भना विचारचानुरीवाहात्वेन तिरस्काररूपत्वादि
गोपकप्रकारा स्फुरन्नेव्युत्तेयं प्रामाणिकापसदानां येषां हे-
स्यामिन् ! त्वं नानुशासको न शिक्षादाता तदभिनवेशानां
विश्वम्भनारूपत्वज्ञापनार्थमेव पराजिप्रतुपुरुषविशेषेषु प्रत्येकं
तत्तच्छब्दप्रयोगमसूयागर्भमाविर्भाव्याचकार स्तुतिकारः ।
तथाचैवमेव निन्दनीयं प्रति वक्तारो वदन्ति " स सूर्वः स
पापीयान् स दरिद्रः इत्यादि " त्वमित्येकवचनसंयुक्तुष्म-
च्छब्दप्रयोगेण परेशितुः परमकारुणिकतया प्रोपकृतस्वपर-
पक्षविभाजितरशास्त्रिणामसाधारणमपेक्षितं हितोपदेश-
कत्वं ध्वन्यते । अतोऽप्रायमाशयो यद्यपि जगद्वत् विशेषेण
सकलजगज्जन्तुजाते हितवद्भिः सर्वेभ्य एव देशनायाच्माचष्टे
तथापि सैव केषांचित्शिक्षितनिकाचितप्राप्तकर्मकल्पिततात्मानां
रुचिररूपतया न परिणमते अप्रुनबन्धकादित्यतिरिक्तत्वायो-
ग्यन्यात्तथा च कादम्बर्यां बाणां पि वज्राण " अप्रगतमखे हि
मनसि स्फटिकमणायिव रजनिकरगजस्तथैव विशन्ति सुख-
मुपदेशगणा गुरुवचनमग्रेभ्यः स हि त्रिभुवः महोपजनयति ।
श्रवणस्थितं शूद्रमभ्यस्येति " यतो वस्तुनुर्या न तेषां जग-
याननुशासक इति । नचैतावता जगदुत्पत्तरामर्थ्यसंभावना,
न हि कावदष्टमगुज्जीययम् समुज्जीविनैरदृष्टको विप्रभिप-
गुपावम्भनीयोऽतिप्रसङ्गात् । स हि तेगमेव दापः । न खलु
निखिन्नहृद्यनानागमभास्यन्तोऽपि ज्ञानवीया भावयः कौशिक-
शोकाशोकादिहेतुमत्तज्जमाना उपपन्नसंज्ञावनास्पदम्
तथा च श्रीसिद्धसेनः " सूर्धमेवो जयपनातप्रकोशस्त्रय,
यज्ञोक्तवाच्यम् । तेषां पि खिन्नाम्यन् । तस्मादनुत्तं खगकुक्षे-

व्निह तामसेषु सूर्याशो मधुकरीचरणवदाताः ॥ १ ॥
अथ कथमिव तत्कुहेवाकानां विश्वम्भनारूपत्वमिति श्रमः
यथावदुक्तं परैः " कृत्यादयो बुद्धिमत्कर्तृकाः कार्यत्वात् घटव-
दिति तदुक्तं व्यामेरग्रहणात् । साधानं हि सर्वत्र व्याप्तौ
प्रमाणेन जगतां साध्यं गमयेदिति सर्ववादिस्त्वादिति । स
चायं सन्निवि स्तुज्जः सशरीरोऽशरीरो वा स्यात् सशरीरोऽपि
किमस्मदादिवद्दृश्यशरीरविशिष्ट उत पिशाचादिवद्दृश्य-
शरीरविशिष्टः । प्रथमपक्षे प्रत्यक्षावधस्तमन्तरेणापि च
जायमाने तृणतरेषुः द्रुमधनुश्चादौ कार्यत्वस्य दर्शनात् ।
प्रमेयत्वादिवत्साधारणनैकान्तिको हेतुः । द्वितीयविकल्पे
पुनरदृश्यशरीरत्वे तस्य माहात्म्यविशेषः कारणमाहा-
त्स्विदस्मदाद्यदृष्टैगुण्यम् । प्रथमप्रकारः कोशाधानमत्या-
यनीयः तत्सिद्धौ प्रमाणाभावात् । इतरेतराश्रययो-
पत्तेश्च । सिद्धे हि माहात्म्यविशेषे तस्यादृश्यशरीरत्वं प्रत्य-
तर्क्यं तत्सिद्धौ च माहात्म्यविशेषासिद्धिरिति । द्विती-
यैक-
कस्तु प्रकारो न संस्वरस्य विचारगोचरे संशयाऽनिवृत्तः ।
किं तस्यासत्त्वाददृश्यशरीरत्वं वाच्येत्यादिवत् किंवास्म-
दाद्यदृष्टैगुण्यत्वात्साधादिवदिति निश्चयाज्ञावात् । अशरी-
रश्चेत्तदा दृष्टान्तादपि नित्यकर्मवैयर्थ्यादिरुक्तो हेतुः । घटादयो
हि कार्यरूपाः सशरीरकर्तृका दृष्टा अशरीरस्य च सनस्तस्य
कार्यप्रवृत्तौ कुतः सामर्थ्यमाकाशादिवत् । तस्मात्सशरीरा-
शरीरवृत्तौ पुनः कृत्ययपि कार्यत्वहेतोर्व्याप्त्यसिद्धिः । किंच त्व-
न्मतेन काशाव्यापारिदोष्ययं हेतुः धर्म्यकदेशस्य तत्त्वविद्यु-
त्प्रादेरिदानीमप्युत्पद्यमानस्य विधातुरनुपपन्नयमानत्वेन प्रत्य-
क्षावधितभ्यन्तरेहेतुभणानात्तदेव न कश्चिज्जगतःकर्ता । एक-
तादीनि तु जगत्कर्तृत्वव्यवस्थापनायानीयमानानि तद्विशेष-
णानि यद्वदं प्रति कामिन्या रूपसंपन्निरूपणप्रायायेव तथापि
तेषां विचारासहत्वव्यापारार्थं किञ्चिदुच्यते तत्रैकत्वचचेत्सावत्
बहूनामेककार्यकरणे धैमत्यसंभावनंति नायमकान्तः । अनेक-
कीटिकाशानिष्पाद्यत्वेपि शक्रसूत्रोऽनेकशिल्पिकल्पितत्वेपि
प्रासादादीनां नैकसंघाननिर्वर्तितत्वेपि मधुच्छादीनां चैकरू-
पताया अविगानेनोपपन्नभात् । अथैतद्व्यव्यक्त एवेश्वरः कर्त्तृति
द्वेषे एवं चेद्वत्ततो ज्ञानीपति प्रति निष्पत्तिमा वासना तर्हि
कुविन्दकुम्भकारादितिरस्कारेण पटघटादीनामपि कर्ता स
एव किं न कल्प्यते । अथ तेषां प्रत्यक्षसिद्धं कर्तृत्वं कथमप-
ह्नेतुं शक्यं तर्हि कीटिकादिभिः किं तव विगच्छं यत्तत्तामसदृश-
तादृशव्याससाध्यं कर्तृत्वमेकदं त्रयैवापन्नयते तस्माद्वैतव्यभ-
यान्महेतिनुरेकत्वकल्पनाजो जनादित्ययन्नरात्कृपणव्यात्यन्त-
वद्वमपुत्रकलत्रादितिरित्यजनेन गुन्यारण्यानीसेवमिति । तथा
सर्वातन्त्रमपि तस्य नोपपन्नं त्वि शरीरतामा ज्ञानात्मना वा
स्यात् । प्रथमपक्षे तदीयेनैव देहेन जगत्त्रयस्य व्याप्त्यादि-
तरनिर्मेयपदार्थानामाश्रयाननकाशः । द्वितीयपक्षे तु सिद्धसा-
ध्यात्तास्मात्प्रतिपि निरतिशयज्ञानात्मना परमपुरुषस्य जगत्त्रय-
मोदीकरणाप्युत्पद्यमानात् । यदि प्रथमं प्रत्यक्षमाहृतेन
वेदेन विरोधाः तत्र हि शरीरतामाना सर्वगतत्वमुक्तम् । " विश्व-
तश्च कुरुत विश्वतो मुखो विश्वतः पाणिस्त विश्वतः पादिति
श्रुतेः " यद्योक्तम् । तस्य प्रतिनियतदेशावचित्वेऽनियतदेशवृत्तप-
दार्थानामनियतदेशवृत्तीनां यथावन्निर्माणानुपपत्तिरिति ।
तत्रेदं पृच्छ्यते स जगत्त्रयं निर्दिष्टमाणस्तत्त्वादिवत्साक्षाद्दृश्यत्वा-
रेण निर्दिष्टो यदि वा संकल्पमात्रेण । आद्ये पक्षे एकस्यैव
चतुर्नृपादिविधानेऽङ्गादीयसः काक्षणेपस्य संज्ञाद्वंद्वीयसा-
प्यनेहसा न परिरसमाप्तिः । द्वितीयपक्षे तु संकल्पमात्रेणैव

उचितकार्यकल्पनायां नियतदेशस्थायित्वेपि न किंचिदुपपन्न-
मुपश्रयाम् । नियतदेशस्थायिनां सामान्यदेवानामपि संक-
ल्पमात्रेणैव तत्तत्कार्यसंपादनप्रतिपत्तेः ॥

किंच तस्य सर्वगतत्वैर्ज्ञाक्रियमाणेऽशुचिषु निरन्तरसत्तमसेषु
नरकादिस्थानेष्वपि तस्य वृत्तिः प्रसज्यते तथाचानिष्टापत्तिः ।
अथ युष्मत्पक्षेऽपि यदाज्ञानात्मना सर्वजगत्त्रयं व्याप्नोतीत्यु-
च्यते तदाऽशुचिरसास्वादादीनामुपद्रुमभ्रमसंभावनाभार-
कादिदुःस्वरूपसर्वदेवानात्मकतया दुःखानुभवप्रसङ्गाच्चानि-
ष्टापत्तिस्तुल्यैवेति चेत्तदेतदुपपत्तिरिति प्रतिकर्तुमशक्तस्य धृ-
तिर्भिरंवाककरणं यतो ज्ञानमप्राप्यकारि स्वस्थस्वस्थमेव विषयं
परिच्छिनत्ति न पुनस्तत्र गत्वा तत्कुतो भवदुष्प्राप्त्यः समी-
चीनः । तर्हि भवतोप्यशुचिज्ञानमात्रेण तदसास्वादादुत्पत्तिस्त-
द्भावे हि स्रक्चन्दनाङ्गनारसवत्यादिचित्तनमात्रेणैव तृप्ति-
सिद्धेः तत्राप्तिप्रयत्नवैफल्यप्रसङ्गिरिति । यच्च ज्ञानात्मना सर्व-
गमेव सिद्धसाधनं प्रागुक्तं तच्छ्रुतिमात्रमेवपक्षे मन्त्रयं तथा-
च वक्तारो जयन्ति । “अस्य मतिः सर्वशास्त्रेषु प्रसरति शति” ।
न च ज्ञानं प्राप्यकारि तस्यात्मधर्मत्वेन बहिर्निर्गमाभावाद्-
हिर्निर्गमे चात्मनोऽचित्तयापत्याऽऽजीवत्वप्रसङ्गाद्वा हि भ्रमो ध-
र्मिणमतिरिच्य कचन केवलं विज्ञोक्तः । यच्च परे दृष्टान्त-
यन्ति “यथा सुस्य किरणा गुणरूपा अपि सूर्याग्निकस्य
चुवनं भासयत्येवं ज्ञानमप्यात्मनः सकाशाद्बहिर्निर्गत्य प्रमेयं
परिच्छिनत्तीति” तदमुत्तरं किरणानां गुणत्वमसिद्धं तेषां
तैजसपुद्गलमयत्वेन कल्पत्वात् । यश्च तेषां प्रकाशात्मा गुणः
स तेज्यो न जातु पृथग्वर्तनीति । तथाच धर्मसंग्रहार्थं श्री-
हरिजिज्ञासार्थपादाः “किरणं गुणं न दृश्यं, तैसि पयासो
गुणं न वा द्रव्यं । जं नाणं आयुगुणो, कहमद्रव्यो स अन्नय १”
गन्तू न परिर्दिष्ट, नाणं नेयं तयस्मि देसस्मि । आयत्यस्मि
य नवरं, अचित्तसत्ती च विषय २ । होहोवन्नस्स सत्ती,
आयत्या चेव जिन्नदेसस्मि । होहं आगरिस्संती दीसइ इह
कज्जपक्खज्जा ३ ॥ एवमिह नाणसत्ती, आयत्या चेव इदि
होतं । जइ परिर्दिष्टइ सव्यं, को णु विरोहो जवे तया ४ ॥
इत्यादि अथ सर्वगः सर्वज्ञः इति न्यासश्च तत्रापि प्रतिवि-
धियते । ननु तस्य सार्वज्ञ्यं केन प्रमाणेन गृहीतं प्रत्यक्षेण परो-
क्षेण वा । न तावत्प्रत्यक्षेण तस्येन्द्रियार्थसन्निकर्षोत्पन्न-
तया तीन्द्रियग्रहणसामर्थ्यात् । नापि परोक्षेण तकि अनु-
मानं शान्द्यं वा स्यात् । न तावदनुमानं तस्य विज्ञग्रहण
विज्ञिज्ञिज्ञसंबन्धस्मरणपुर्वकत्वाच्च स तस्य सर्वज्ञत्वाऽनुमेयं
किंचिद्व्यभिचारिज्ञिज्ञं पश्यामस्तस्याऽत्यन्ताविप्रवृत्तेन
तत्प्रतिबद्धिज्ञसंबन्धग्रहणाभावात् । अथ तस्य सर्वज्ञत्वं
यिना जगद्भिन्नमनुपपद्यमानं सर्वज्ञत्वमर्थादापादयतीति
चेन्न अविनाभावाऽज्ञावात् । न हि जगद्भिन्नी तत्सार्वज्ञ्यं
विनाऽप्यथा नोपपन्ना । छिद्यि हि जगत् स्वधिवारजस्वभेदात्
तत्र जङ्गमानां वैचित्र्यं स्योपात्तशुभाशुभकर्मपरिपाकवशे-
नैव । स्थावराणां तु संचेतनानामयमेव गतिः अचेतनानां
तु तदुपनोगोच्यतासाधनत्वेनानादिकावसिद्धमेव वैचित्र्य-
मिति । नाप्यागमस्तत्साधकः । सहि तन्त्रतोऽप्युक्तो वा
स्यात् । तन्त्रत एव चेत्तस्य सर्वज्ञतां साधयति । तदा तस्य
मत्स्यकृतिः स्वयमेव स्वगुणोत्कीर्तनस्य महतानमधिकृत-
त्वात् । अन्यच्च तस्य शास्त्रकान्त्यमेव न युज्यते । शास्त्रं हि
वर्णात्मकम् । ते च तादृशादिव्यापारज्याः । स च शरीरेष्व
सम्पद्यी । शरीराऽऽनुपगमे च तस्य पूर्वोक्ता एव बोधाः ।

अन्यकृतश्चेत्सोऽप्यः सर्वज्ञोऽसर्वज्ञो वा । सर्वज्ञत्वे तस्य द्वैता-
पत्या प्रागुक्ततदेकत्वाऽनुपगमबाधः । तत्साधकप्रमाणचर्चा-
यामनवस्थापातश्च । असर्वज्ञश्चेत् कस्तस्य वचस्ति विश्वासः
अपरं च भवदभीष्ट आगमः प्रत्युत तत्पणेनुरसर्वज्ञत्वमेव
साधयति पूर्वाऽपरविरुद्धाऽर्थवचनोपेतत्वात् । तथाहि
“न हि स्यात्सर्वभूतानि” इति प्रथममुक्त्वा पश्चात्तत्रैव पठि-
तम् “यदशानि निरुज्यन्ते पशूनां मध्येऽहनि । अश्वमेध-
स्य वचनात्नूनानि पशुरिन्निरिजिः ।” तथा “अग्नीषोमीयं
पशुमावभेत” “सप्तदश प्राजापत्यान् पशुनावभेत” इत्या-
दिवचनानि कथमिव न पूर्वापरविरोधमनुकुर्यन्ते । तथा
“नानुवं ब्रूयात्” इत्यादिनाश्रुतप्रापणं प्रथमं निषिध्यं
पश्चाद् “ब्राह्मणार्थेऽश्रुतं ब्रूयादित्यादि” तथा “न नमेषुं
वचनं हिनस्ति न स्त्रीषु राजत्र विवाहकृते । प्राणात्यये संव-
धनापहारे पञ्चाऽनृतान्यादुरापातकानि ॥ १ ॥ तथा “पर-
द्रव्याणि होष्यवत्” इत्यादिना ब्रह्मसादानमनेकथा निरस्य
पश्चादुक्तं “यद्यपि ब्राह्मणो हठेन परकीयमादत्ते गृहेन वा,
तथापि तस्य नाऽऽत्मादानम् । यतः सर्वमिदं ब्राह्मणस्यो
दत्तम् । ब्राह्मणानां तु दैवैक्यादुत्पन्नाः परिशुञ्जते तस्मादप-
इत् न ब्राह्मणः स्वमादत्ते स्वमेव ब्राह्मणो शृङ्गेवस्ते स्वं ददा-
तीति । तथा “अपुत्रस्य गतिर्नास्ति” इति ह्यपित्वाऽनकानि
सहस्राणि कुमार ब्रह्मचारिणां दिवं गतानि विप्राणामभृत्वा कुल
सन्ति, मित्यादि कियन्तो वा धृमिपामभोजनात्कृपणा विवे-
च्यन्ते तद्वदमागमोपि न तस्य सर्वज्ञतां वाक्कि । किंच सर्वज्ञः
सन्नसौ चराचरं चेन्द्रिचयति तदा जगदुपपन्नवचनस्वै-
रिणः पश्चादपि कर्तव्यनिग्रहान् सुचैरिण एतदधिकेपका-
रिणश्चास्मदादीन् किमर्थं सृजतीति तन्नायं सर्वज्ञः । तथा
स्ववशात् स्वात्यन्तं तदपि तस्य न कौदकमम् । स हि यदि
नान स्वाधीनः सन् विश्वं विधत्ते परमकारुणिकश्च त्वया
नयेत तत्कयं सुखितः खिताद्यवस्थाभेदवृन्दस्युपेदितं घट-
यति चुवनमेकात्तशर्मसंपत्कालमेवतु किं न निर्मिमीत । अथ
जन्मान्तरोपाजिततत्तदीयशुभाशुभकर्मप्रेरितः संस्तथा करो-
तीति दत्तस्तर्हं स्वज्ञात्वाय जडाजिविः । कर्मजन्ये च त्रिभु-
वनवैचित्र्यं विशिष्टहेतुकविष्टपृष्टिकल्पनायाः कष्टैकफलत्वा-
दस्मन्मन्त्रे विज्ञाङ्गीकृतं प्रज्ञावात् । तथा चायातोऽयं “घटकुट्यां
प्रनातमिति” न्यायः । किंच प्राणिनां धर्माधर्मोपपेक्षमाणश्चे-
द्यं सृजति प्राप्तं तर्हि यद्यमपेक्षते तन्न करोति इति । नहि
कुशाशा दृष्ट्वादि करोति एवं कर्मापेक्षेध्वेदीश्वरो जगत्कारणं
स्याद्वाहि कर्मणेश्वरोऽनीश्वरः स्यादिति । तथा नित्यमपि
तस्य स्वगृह एव प्रणिगद्यमानं हृद्यम् । स खलु नित्यवैचैक-
रूपः सन् त्रिभुवनसर्गस्वजावोऽतस्त्वजाधो वा प्रथमविधायां
जगत्त्रिम्षाणात् कदाचिदपि नोपरमेत । तदुपरमे तस्त्वजाव-
न्वहानिः । एवं च सर्गक्रियाया अपर्यवसानादेकस्यापि का-
त्यन्त्यं न सृष्टिः । घटो हि स्वारम्भकृणादारभ्यापरिसमाप्तेरु-
त्थकृणं यावद्विश्रयतयात्रिप्रायेण न घट्यपदेदशमासादयेति
जडादृष्टाण्यर्थक्रियायामसाधकतमत्वात् । अतस्त्वजाधोपेक्षे
तु न जातु जगति सृजेत्तत्त्वभावायागागमनवत् । अपिच
तस्यैकान्तनित्यस्वरूपत्वे सृष्टिर्वह संहारोपि न घटते नाना
रूपकार्यकारणे नित्यत्वापत्तेः । स हि यनेव स्वज्ञावेन जगति
सृजेत्तनेव तानि संहरेत्स्वजावन्तेषां वा तेनैव चेत् सृष्टि-
हारयोर्वैगपद्यप्रसङ्गः स्वजावाभेदात् । एकस्वभावाकारणा-
दनेकस्वभावकार्यात्पत्तिविरोधात् । स्वभावात्तरेण चेत्ति-
त्यन्वहानिः । स्वजावभेद एव हि लक्षणमनित्यतायाः । यथा

पार्थिवशरीरस्याहारपरमाणुसहस्रतस्य प्रत्यहमपूर्वापूर्वात्पादेन स्वजायनेदादित्यत्वम् । इष्टञ्च जावानां सृष्टिर्हारयोः शम्भौ स्वजायभेदः । राजेगुणामकतया सृष्टौ, तमोगुणामकतया सहरणे, सात्विकतया च स्थितौ, तस्य व्यापारस्वीकारात् एव चावस्थाभेदस्तद्वेदे चावस्थाभेदोऽपि भेदाभित्यत्वकृतिः । अथास्तु नित्यस्तथापि स कथं सततमेव सृष्टौ न चेष्टते । इच्छावशाच्चननु ता अप्रीष्टाः स्वसत्तामात्रनिबन्धनात्मज्ञायाः सदैव किं न प्रवर्तयतीति स पयोपाश्रमः । तथा शम्भोरष्टगुणाधिकरणत्वे कार्यभेदाऽनुभयानां तद्विच्छानामपि विषमरूपत्वान्नित्यत्वहानिः केन निवार्यते इति । किञ्च प्रज्ञावतां प्रवृत्तिः स्वार्थकारुण्याज्यां ध्याता ततश्चायं जगत्सर्वं व्याप्रियते स्वार्थकारुण्याद्वा न तावत्स्वाथोक्तस्य कृतकृत्यत्वात् । न च कारुण्यात्परदुःखप्रहाणं च हि कारुण्यं ततः प्राक् सर्गाज्जीवानामिन्द्रियशरीरविषयानुपसौ दुःखाभावेन कस्य प्ररणञ्जकारुण्यम् । सर्गात्तत्कारं तु दुःखितोऽवशोक्य कारुण्याज्युपगमे दुरुक्तमितरेतराश्रयम् । कारुण्येन सृष्टिः सृष्ट्या च कारुण्यमिति । नास्य जगत्कर्तृत्वं कथमपि सिध्यति तदेवमेवंविधोपकल्पुषिते पुष्पविशेषे यस्तेषां सेवोद्वाकः स खलु कथञ्च बहवन्मोहविरम्भनापरिपाक इति । अत्र च यद्यपि मर्यादवर्तिना नक्तोरस्य घण्टाघोषान्यायेन योजनादर्शान्तरमपि स्फुरति यया 'इमाः कुहोवाकविरम्भनास्तेषां न स्फुर्येयं त्वमनुशासक इति' तथापि सोऽयः सहृदयेन हृदये धारणीयाऽन्ययोगाश्च वच्चेदस्याधिकृतत्वादिति कारुण्यार्थः । स्या० ६ श्लोकः ।

ईश्वरस्य जगदकर्तृत्वं यया ।

उत्तरगणानावा उ निवेष्टामुत्तया उ वावि ।

ईश्वरदेहाराजे वि तुल्यया वा एववत्या वा ॥

नायमीश्वरः जीवादिदिकर्माशरीरादिकार्याधारजते उपकरणजावाहणमुपकरणरहितकुशावयतः न च कर्मविना शरीराद्यारम्भजिवादी नामान्युपकरणं घटते । गर्भाद्यवस्थास्योपकरणसंज्ञवाच्युक्तगोणितादिप्रदणस्याप्यकर्मणोऽनुपपत्तेः । अथवा ऽन्याया प्रयोगः क्रियते निश्चेष्ट्यादिना कर्मशरीराद्यारजते निश्चेष्टत्वादाकाशवत्तयाऽऽत्मेत्वादादिशब्दादशरीरत्वादिप्रक्रियत्वात्सर्वगतत्वादाकाशवदेव तथा पक्त्वादिकपरमाणुवदित्यादि । अत्रोच्यते शरीरघातीश्वरः सर्वाण्यपि देहादिकार्याधारभूते । नन्वीश्वरदेहाराभोपि तर्हि तुल्यता पश्यनुयोगस्य तथाहकर्म नारजते निजशरीरमीश्वरो निरुपकरणत्वाद्देहादिहरितकुशावयवदिति । अथान्यः कोपीश्वरस्तच्छरीरारम्भाय प्रवर्तते ततः सौमि शरीरान्नशरीरो वा यच्छरीरस्तर्हि नारजते निरुपकरणत्वादित्यादि सैय वक्ष्यता अयशरीरवान् तर्हि तच्छरीरारम्भेति तुल्यता सांख्यकम्मा निजशरीरं नारभते निरुपकरणत्वादित्यादि । अथ तच्छरीरमन्यः शरीरवांस्तर्हि तच्छरीरारम्भेति तुल्यता नारभते ऽतस्तस्याप्यन्य इत्येवमन्यथा । अतएव स सर्वमतस्त्वाश्वरः देहादीनां कर्ता किंतु कर्म सद्गतिर्यो जीव एव निष्प्रयोजनश्चेत्तद्वदेहं देहादि कुर्वन्नुपपत्तकल्प एव स्यात् । सप्रयोजनकर्तृत्वे पुनरनीश्वरप्रसङ्गः । न चानादिशुक्लस्य देहादिकारणञ्च युज्यते तस्यारागविकल्परूपत्वात् ॥ विश० ॥ तथाच 'इमममं नु अत्राणां, दहमेगेसिआदियिंईसरण कर्त्ताप' इत्युपक्रम्य 'अमत्तस्मकार्तीयं अयाणंतामुसंयह' इत्युपसंजहार । सूत्र० १, अ० १, अ० १ ।

"ईश्वरकर्तृत्वे सुखदुःखे अपि न जवतः यथासावीश्वरो मृतोऽमृतो वा । यदि मृतस्ततः श्रुतपुरुषस्येव सर्वकर्तृत्वाभावाः । अथाऽमृतस्तथा सत्याकाशस्येव सुतरां निष्क्रियत्वम् । अर्थाय यद्यसौ रागादिमात्रस्ततोऽस्मदाद्यव्यतिरेकाद्विश्वस्याकर्तृत्वं । यथासौ विगतकाशस्ततस्तत्कृतं सुभगादभोगेवद्विच्छादिजगद्वैचित्र्यम् न घटां प्राञ्चति ततो नेश्वरः कर्तेति । सूत्र० ॥

यथा कथञ्चिदीश्वरस्य कर्तृत्वं सूत्रकृताङ्गं प्रतिपादितम् । तथैवरोपि कर्ता आत्मैव हि तत्र तत्रोत्पत्तिद्वारेण सकलजगद्व्यापनादीश्वरः । तस्य सुखदुःखात्पत्तिकर्तृत्वं सर्ववादिनामविगानेन सिद्धमेव । यच्चान्न मृतादि दृषणमुपपन्नस्तत्तदेवंभूतेश्वरसमाश्रयेण द्रोचोदितमेवेति ॥ सूत्र० १ अ० १ अ० १ अ० १ उ० । ऐश्वर्येण ज्ञानार्थतदायवक्राणेन युक्त ईश्वरः परमब्रह्मवादीनां मुक्तैर्योधानाम्मुक्तैर्ब्रह्मैतानां जिते च । छा० १६ ब्रा० ४० यो० वि० ।

तेषामीश्वरत्वं यथा-

महेशानुग्रहात्केचि-योगमिच्छि प्रचक्षते ।

क्लेशाद्यैरपरामृष्टः, पुंविशेषः स चेप्यते । ? ।

केचित्पातजज्ञा महेशानुग्रहात् योगस्योक्तज्ञानस्य सिद्धिमयोगेभूतज्ञानं प्रचक्षते प्रकथयति स च महेशः पुंविशेषः पुरुषविशेषः इष्यते । कीदृश इत्याहः क्लेशाद्यैः क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टोऽसृष्टस्त्रिष्वपि कालेषु तथाच सर्वं "क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टः पुरुषविशेष इष्यते । कीदृश इत्याहः ईश्वर इति अत्र क्लेशाश्रयिष्मता रागद्वेषाज्जिनवेशा वदयमाणज्ञानाः क्लेशामृताः कर्माशयो दृष्टादृष्टजन्मवेदनीयः आत्मिन्नेव जन्ममृत्युनृजवनीयो दृष्टजन्मवेदनीयो जन्मान्तरानुजवनीयोऽदृष्टजन्मवेदनीयस्तृप्तिमस्येगेन हि कृतानि पुण्यानि देवताराधनादि । किं कर्मणि इदं जन्मनि फलं जात्यायुर्मौलवृत्तं प्रयच्छति । यथा नन्दीश्वरस्य जगवन्महेश्वराराधनवशादिहैव जन्मनि जात्याद्यो विशिष्टाः प्रादुर्भूता न चैतदनुपपत्तिः सदनुष्ठानं प्रतिग्रहकपतयने केदारात्तरे जज्ञापुण्यवत्याश्चायप्रकृत्यापुण्येनैव सिद्धिविशेषोपपत्तस्तदुक्तम् । " जन्मौपधिमन्त्रतपः समाधिजाः सिद्धयः सिद्धिश्चोक्तविशेषः कायकारणस्य जात्यन्तरपरिणामः प्रकृत्या पूरास्मिन्मिष्टमप्रयोजकं प्रकृतीनां चरणभेदस्तु ततः त्रिविधवदिति । सति मूले तद्विपाका जात्यायुर्मौलः सति मूले क्लेशाश्रयौ तेषां कुशाकाराद्यैः कर्मणां विपाकाः फलं जात्यायुर्मौलं जयन्ति जातिमनुष्यादिरागुच्छिराकोऽशरीरसंभवो जोगा विषयाः इन्द्रियाणि सुखदुःखसंविच्च कर्मकरणजावसाधनव्युत्पत्त्या जोगादस्य, इदमत्र तात्पर्यम् । चित्तं हि द्विविधं साशयमनाशयं च । तत्र योगिनामनाशयं तदाह । ध्यानजननाशयम् अत एव तेषामनुकूलकृष्णं कर्म तदाह कर्मोत्कृष्टकृष्णं योगिनस्त्रिविधमितरेषां वृत्तफलं कर्म यमादियुक्तं अशुभफलदं ब्रह्महत्यादिरूपम् उग्रयसंकीर्णं वृत्तकृष्णम् । तत्र वृत्तं दानतपःस्वाध्यायादिमतां पुरुषाणां कृष्णं नाराकणां, वृत्तकृष्णं मनुष्याणां योगिनां तु विवृत्तकृष्णमिति साशयं चित्तमयागिनाम् तत्र फलत्यागानुसंधानान्नाराकृष्णजनकं कार्शयस्ततस्तद्विपाकानुगुणानामेवाभिव्यक्तिः बोधसनां विधिया हि कर्मयासनाः स्मृतिमात्रकृष्णजात्यायुर्मौलफलाश्च तत्राद्या येन कर्मणा यादृक् शरीरमारब्धं देवमानुषतृप्यादिजनेन जात्यन्तरादत्यवधमेन पुनस्तथाविधस्यैव शरीरस्याारम्भे तदनुकृपांसेव स्मृतिं जनयति,

अन्यादृशीं च न्यग्भावयन्ति देवादिभवे नारकादि शरीरोपभोग-
स्मृतिवत् । न चातिव्यवहितयोः स्मृतिसंस्कारयोर्जन्यजनकक्रा-
वानुपपत्तिद्वारा नूतनस्याप्यविचक्षितचित्ते वासनात्मना स्थि-
तस्योद्बोधविशेषसदकारेण स्मृतिविशेषपरिणामे व्यवधाना-
ज्ञावाचस्तु कुम्भ । जातिदशकाव्यवहितानामप्यनन्तर्यं स्मृति-
संस्कारयोरैकरूपत्वात् तच्च सुखसाधना वियोगाध्यवसाय-
सङ्करस्य मोहज्ञरूपस्य बीजस्यानादित्वादादिरहितास्तदुक्तं
तासामिनादित्वमाशयो नित्यत्वात् चितीयाया अपि चित्त-
मावेवानादिकात्वं खंचिता यथा यथा पाकसुपयान्ति तथा तथा
गुणप्रधानत्वात्वेन स्थिता जात्यानुभोगिद्वक्त्रेण कार्यमारभन्त
इति । तदेतत्कर्मोपायकत्वं जात्यादिविपाक इति । यद्यपि सर्व-
पामत्मानो क्लेशादिस्पर्शा नास्ति तथापि ते चित्तगतस्पर्शा
व्यपदिश्यन्ते यथा योगगतौ यथापराजयौ स्वाभिनः, अस्य
तु त्रिष्वपि काष्ठेषु तथाविधोपि क्लेशादिपरामर्शो नास्तीति
विद्वक्त्रणोयमन्येज्यः ॥ १ ॥

ज्ञानमप्रतिर्व यस्य, वैराग्यं च जगत्पतेः ।

एतथै चैव धर्मश्च, सहसिद्धं चतुष्टयम् ॥ २ ॥

सात्त्विकः परिणामोत्र, काष्ठा प्राप्ततयेष्यते ।

नाक्षप्रणाशिकाप्राप्त, इति सर्वज्ञतास्थितिः ॥ ३ ॥

ऋषीणां कापिज्ञादीना-मप्ययं परमो गुरुः ।

तदिच्छया जगत्सर्वं, ययाकर्म विवर्त्तते ॥ ४ ॥

ज्ञानादयो ह्यत्राप्रतिपक्षाः सह जात्र शुद्धस्वत्वात्त्यानादिसंख्यात्
यथा हीतरणं सुखदुःखमोहत्या विपरिणते चित्तं निर्मले सा-
त्त्विके धर्मात्मकं प्रतिसेकान्तं चिच्छायास्वकान्तं सर्वेयं भवति
नैवमीश्वरस्य किन्तु तस्य केवल एव सात्त्विकः परिणामो जाग्य-
तया व्यवस्थित इति । किंच प्रकृतिपुरुषसंयोगवियोगयोरमीश्व-
रच्छाद्यविरकेणानुपपत्तेरनादिज्ञानादिमत्त्वस्य सिद्धम् । २ ।
अत्रेश्वरे सात्त्विकपरिणामः काष्ठाप्राप्ततायाऽत्यन्तात्कृष्टत्वेने-
ष्यते तारतम्यवतां सातिशयानां धर्मानां परमाणवावस्थस्ये-
वाकाशे परममोहवस्थेयव काष्ठाप्राप्तिदशानात् । ज्ञानादीनामपि
चित्तधर्माणां तारतम्येन परिदृश्यमानानां कच्चिन्निरतिशये
सिद्धे न पुन रक्षप्रमाणशिक्येन्द्रियद्वाराप्राप्तमुपनीतमिति
इतोः सर्वविषयत्वादित्चित्तस्य सर्वज्ञताया स्थितिः प्रसि-
द्धिरुक्तम् 'तत्र निरातिशयं सर्वज्ञबीजम्' । ३ । अयमीश्वरः
कपिज्ञादीनामपि ऋषीणां परम उच्छ्रेष्ठ गुरुस्तदुक्तं 'स पूर्व-
पारमपि गुरुः कावेनानवच्छेदादिति तस्येश्वरस्येच्छया सर्वं ज-
गत् ययाकर्म कर्मानतिक्रम्य विवर्त्तते उच्चावचफलज्ञानवति
न च कर्मणैवायथासिद्धिरकारकेण कारकान्तरानुपपत्त्या-
दिति भावः । ४ । एतद्व्ययति—

नेतयुक्तमनुग्राह्यतत्स्वजावत्त्वमन्तरा ।

नाणुः कदाचिदात्मा स्याद्देवतानुग्रहादपि ॥ ५ ॥

उजयोस्तस्वजावत्त्व-जदे च परिणामिनि ।

अत्युत्कृष्टं धर्माणा-मन्यत्राति प्रमञ्जकम् । ६ ॥

एतद्वीश्वरानुग्रहजन्यत्वं योगस्य न युक्तमनुग्राह्यतत्त्वमाद्य-
मनुग्राह्यस्वभावत्वमन्तरा विना यतः देवताया अनुग्रहादपि अ-
नुग्राह्यमाभवत्वितीच्छाद्वक्त्रेण कदाचिदपि अनुग्राह्यमा न स्यात्
स्वजावापरावृत्तेः ॥ ५ ॥ उजयोरीश्वरान्मनोस्तत्स्वजावत्त्वनेदे च
व्यक्तिकाशफलादिनेदेन विचित्रानुग्राह्यानुग्राहकस्वभावानाज-

नत्वे च परिणामिता स्यात् स्वजावत्त्वनेदेव परिणामनेदाय-
त्वात्तथाचार्यं सिद्धान्तः । ज्ञानादिधर्माणामप्युत्कर्षावस्थसिद्धि-
रित्यपि च नास्ति यतो धर्माणामप्युत्कर्षः साध्यमानो ज्ञानादा-
विवान्यत्राज्ञानादावतिप्रसङ्गोऽनिष्टसिद्धित्वात् अत्युच्छ्रेष्ठज्ञाना-
दिमत्त्वयेश्वरस्यैव तादृशाज्ञानादिमत्तया तत्रातिप्रसङ्गायपि
सिद्ध्यापत्तेरित्येव च ज्ञानमनुत्कर्षोपकर्षोऽऽश्रयवृत्ति उक्-
र्षोपकर्षाश्रयवृत्तित्वामहत्त्ववदित्यत्र ज्ञानत्वं न तथा चित्तध-
र्मात्रवृत्तित्वान्त्वान्त्ववदिति प्रतिरोधो छष्ट्यः । प्रकृति-
पुरुषसंयोगवियोगौ च यदि तात्त्विकौ तदात्मनोऽपरिणा-
मित्वं न स्यात् तयोर्द्विष्टत्वेन तस्य जन्यधर्मानाथयत्त्वकृतः ।
नो चेत्कयोः कारणमीश्वरच्छा । किंच प्रयोजनाज्ञावादि नेश्व-
रो जगत् कुरुते । न च परमकारुणिकत्वाद्नूतानुग्रह पञ्चास्य-
प्रयोजनात्मनो नास्ति, भाग्यतमः । इत्थं हि सर्वस्याय-
मिष्टमेव संपाद्येदित्यधिकं शाखावार्तासमुच्चयविवरणः ।

आर्यं व्यापारमाश्रित्य, तदाज्ञापात्रनात्मकम् ।

गुज्यते परमीशस्या-नुग्रहस्तत्र नीतितः ॥ ७ ॥

एवं च प्रणवेनैत-जपात्यत्युहसंक्षयः ।

प्रत्यक् चैतन्यज्ञानश्चेत्युक्तं युक्तं पतञ्जले ॥ ८ ॥

प्रत्यह्ना व्याप्यः स्थानं, प्रमादाश्रयविभ्रमाः ।

संदेहा विरती नृम्य-ज्ञानश्चाप्यनवस्थितिः ॥ ९ ॥

धातुवैषम्यजो व्याधि-स्थानं चाकर्मनिष्ठता ।

प्रमादो यत्न आश्रय-मौदासीन्यं च हेतुषु ॥ १० ॥

आर्यं ततः सामर्थ्यप्राप्ते न तु प्रसह्य तदैव कृतं तदाज्ञापा-
त्रनात्मकं व्यापारमाश्रित्य परं कवलं तत्र नीतितोऽस्मत्सि-
द्धान्तीत्या ईशस्यानुग्रहो गुज्यते तदुक्तम् । आर्यं व्यापार-
माश्रित्य तत्र दोषोपि विद्यते इति ॥ ७ ॥ एवं चार्थव्यापा-
रेणानुग्रहादरे च प्रणवेनकारणेतस्येश्वरस्य जपाप्रत्यह्नानां
विघ्नानां संक्षयः विषयप्रतिकूल्येनान्तः करणाभिमुखमन्त्राति
यत्तःप्रत्यक् चैतन्यं ज्ञानं तस्य ज्ञानश्चेति पतञ्जलेरुक्तं युक्तं
तस्य वाचकः प्रणवस्तज्जपस्तद्वैषम्यवतः ततः प्रत्यक्चैतन्या-
धिगमोन्तरायाज्ञावाश्चेति सूत्रप्रसिद्धेर्गुणविशेषवतः पुरुषस्य
प्राणिधानस्य महाफलत्वात् ॥ ८ ॥ व्याधिस्थानसंशयप्रमा-
दाश्रयविरतिज्ञानिदृशानाश्रयधर्मात्मकत्वानवस्थितत्वानिचि-
तविक्षेपास्तेन्तराया इति ॥ ९ ॥ धातुवैषम्यजो धातुर्लकादिज-
निता व्याधिर्विरातीसारदिः स्थानं चाकर्मनिष्ठतादित एव
कर्मप्राप्त्यः प्रमादो यत्नः आश्रयऽप्यनुत्पत्त्यानशीलता आश्रय-
च हेतुषु समाधिमाधनेवौदासीन्यं माध्यस्थ्यं न तु प्रकृपातः १०

विघ्नमो व्यत्ययज्ञानं, संदेहः स्यात्त्रयेत्ययम् ।

अखेदो विषयावेशा-ज्ञेयद्विवरितिः किञ्च ॥ ११ ॥

नृम्यज्ञानः समाधीनां, नृवःप्राप्तिः कथंचन ।

ज्ञानेपि तत्र चित्तस्या-प्रतिष्ठातनवस्थितिः ॥ १२ ॥

रजस्तमोमयादोषा-दिक्षेपात्तेतमो हर्षी ।

मोपक्रमाजपाच्चाशं, यान्ति शक्तिं हृतिं परे ॥ १३ ॥

प्रत्यक् चैतन्यमप्यस्मा-दन्तर्जयैतिः प्रथममयम् ।

वहिर्योपासरोधनं, जायमानं मते हि नः ॥ १४ ॥

योगातिशयनथायं, स्तोत्रकाटिगुणः स्मृतम् ।

यांगदृष्ट्या गुपेष्टेष्टो, ध्यानविश्रामनृमिका ॥ १५ ॥

विज्ञानो व्यत्ययज्ञानं रजते रङ्गगुच्छिद्विष्टसाधनेषु योगः
दृष्टसाधनत्वं निश्चयः संदेहोयं योगः स्याद्वा नवत्याकारवि-
पयोवासा द्वाहोनिष्ठयार्थव्याप्तेष्वपक्षज्ञातसंवेदोपुत्तरमङ्गलः किं
लाघर्यान्तर्भवत् ११ (नृप्यज्ञानभङ्गि) कुतोपि हेतोः समा-
धानां तुल्यः स्थानस्याप्राप्तिसंस्पृशः क्षाभिः समाधिप्रप्रा-
प्त्यापि तत्र समाधिबुद्धि चित्तस्याप्रतिष्ठानिवेशस्वनव-
स्थितिः ॥ १२ ॥ अमी हि रजस्तमोयमाहोरात्रेतेष्वेविक्रमे
एकाग्रताविशोधितः परिणामाः सोपक्रमः अप्रवर्तनीयकर्मजनि-
ताः सन्तो जपद्भगवत्प्रणिधानाक्षां यान्ति परिनिरुपक्रम-
ाः किं हति दोषानुबन्धशक्तिजङ्गमुजययापि योगप्रतिबन्धसाम-
र्थ्यमेवापगच्छन्तीति ज्ञातः ॥ १३ ॥ अस्माद्भगवज्जपद्भगवद्भ-
व्यापारोपेन शब्दादिविहरिर्धर्मप्रत्ययेनान्तर्गोतिः प्रयाज्ञाना
द्विबुद्धिचित्तास्तस्मैयं प्रत्यक्षचैतन्यमपि हि जायमानं मतं
नोस्माकं तथैव जकिञ्चिद्विज्ञानादिशयोपपत्तेः ॥ १४ ॥
योगातिशयतश्चाज्यन्तरपरिणामोक्त्यायं जपः स्तोत्रको-
टिगुणः स्मृत्युत्तिरन्ताचार्यः वायोगापेक्षया मनोयोगस्याधिक-
त्वादत एव मौनविशेषणैव जपः प्रशस्यते तथा बुधैर्विशारदै-
योगदृष्ट्या योगजप्रतिज्ञज्ञानेन ध्यानस्य विश्रामभूमिका पुनरा-
रोहस्थानं दृष्टः ॥ १५ ॥

ननु यदि यादृश ईश्वरोऽप्युपगतस्तदादृशस्य भवद्भिरनप्युप-
गमात्कथमार्थव्यापारेणापि तदनुग्रहसिद्धिरित्याशङ्क्यां वि-
षयविशेषपक्षपातैर्नैव समाधानाभिप्राययानाह ॥

माध्यस्थ्यमवब्रज्म्यैव, देवतातिशयस्य च ।
सेवा सर्वैर्बुधैरिष्टा, काळातीतोऽपि यज्जगौ ॥ १६ ॥

माध्यस्थ्यमनिर्णीतविशेषपक्षज्ञानाभिनिवेशाभाववत्क्षणमवल-
म्ब्य देवतातिशयस्य च विशिष्टदेवताख्यस्य च सेवा स्तव-
नन्व्यनुपजननदिरूपा सर्वैर्बुधैरिष्टा तन्निमित्तकफलाभित्वेनाभि-
मता स्तवनादिक्रियायाः स्वकर्तृकायाः फलदानसमर्थयेषु
स्तवनीयाद्यावन्नमनत्वे ततस्तस्यास्तोत्रादेः फलदाभ्यस्य स्तो-
तव्यादिनिमित्तकत्वव्यवहाराद्यस्मात्काळातीतोपि शास्त्रज्ञ-
विशेषो जगौ ॥ १६ ॥

अन्येषामप्ययं मार्गो, मुक्ताविद्यादिवादिनाम् ।

अभिधानादिजेदेन, तवनीत्या व्यवस्थितः ॥ १७ ॥

मुक्तो बुद्धोऽर्हन्वापि यदैश्वर्यं सम्पन्नितः ।

तदीश्वरः स एव स्यात्संज्ञाजेदोऽत्र केवलम् ॥ १८ ॥

अन्येषामपि तीर्थान्तरीयाणां किं पुनरस्माकमयमस्मदुक्तो
मार्गो देवतादिगोचरो मुक्तादिवादिनामविद्यादिवादिनां च
मनेनाभिधानादीनां नामविशेषणादीनां जेदेपि तवनीत्या-
परमार्थत एकविषयतया व्यवस्थितः प्रतिष्ठितः ॥ १९ ॥
मुक्तः परमब्रह्मवादिनां बुद्धाबौद्धानाम् अर्हन् जैनाणां वापि
नमन्त्ये यद्यस्मादैश्वर्येण ज्ञानाद्यतिशयवत्क्षणं सम्पन्नितो-
युक्तो वर्तते तत्सम्मादृश्वरोऽस्मदुक्तः स एव मुक्तादिः स्यात्
संज्ञाजेदो नामनानात्वमत्र मुक्तादिप्रज्ञापर्यायं केवलम् ॥ १८ ॥

अनादिशुद्ध इत्यादि-यो जेदो यस्य कल्पते ।

तत्र तन्त्रानुसारेण, मन्ये सोऽपि निरर्थकः ॥ १९ ॥

विशेषम्यापरिज्ञाना-द्युक्तानां जातिवादतः ।

प्रायो विराधनश्चैव, फलाजेदाव ज्ञातः ॥ २० ॥

अविद्या ब्रह्मकामादि, यन्त्र जवकारणम् ।

ततः प्रधानमेवैतत्, संज्ञाजेदमुपागतम् ॥ २१ ॥

अनादिशुद्ध इत्येवंप्रकारादिर्यस्य स तथा । तत्रानादिशुद्धः सर्व-
गतश्चैवानां सोऽर्हन् सर्वगतश्च जिज्ञानां स एवप्रतिज्ञमभ्यु-
सोऽगतानां यः पुनर्जेदो विशेषो यस्येश्वरस्य कल्पते तस्य तस्य
तन्त्रस्य दर्शनस्यानुसारिणानुब्रुव्यामन्ये प्रतिपद्ये सोऽपि विशेषः
किंपुनः प्रागजितः संज्ञाजेदः इत्यपि शब्दाथः निरर्थको निष्प्र-
योजनः ॥ १९ ॥ विशेषस्य मुक्तादेर्देवताविशेषपगतस्यपरिज्ञा-
नाद्वैवादिशतप्रत्यक्षेण तथा युक्तानामनुमानरूपाणां जातिवा-
दतोऽसिद्धादिदेहेतुदोषोपपातेनानुमानानासत्त्वाध्यायो बाहु-
ल्येन विरोधतश्चैव वेदान्तिबौद्धादियुक्तीनामेकपां हि नित्य
एवात्मा प्रपञ्चाधिष्ठानत्वाद् परंपरां चार्थक्रियाकारिखर्य स्वभा-
ववर्धनित्यतेनानित्य एवेति फलस्य फलदायकत्वात्तस्य सर्वज्ञ-
मुण प्रकर्षविशेषवत्पुरुषाराधनसाध्यस्य कच्चिन्तित्यानित्यत्वादौ
विशेषे आराध्यगते सत्यजेदाद्विशेषाच्च ज्ञातः परमार्थतः
गुणप्रकर्षविषयस्य बहुमानस्यैव फलदायकत्वात्तस्य सर्वज्ञ-
मुक्ताद्विशेषादिति ॥ २० ॥ अविद्या वेदान्तिनां, क्रेशः सां-
ख्यानां, कर्म जैनानां, आदिशब्दाज्ञाना-सौगतानां पाशः
शैथानां यतो यस्माच्चकारो वक्तव्यान्तरसूचनायः जवकारणं
संसारहेतुस्ततस्तस्मादविद्यादीनां जवकारणत्वाद्धेतोः प्रधान
मेवैतदस्मदप्युपगतं भवकारणं सत्संज्ञाभेदं नामनानात्वमु-
पागतम् ॥ २१ ॥

अत्रापि परपरिकल्पितविशेषनिराकरणायाह ।

अस्यापि योऽपरो जेदः-श्रितोपाधिस्तथा तथा ।

गीयतेऽतीतेतुच्यो, धीमतां सोऽप्यपार्थकः ॥ २२ ॥

अस्यापि प्रधानस्यापि योऽपरो जवकारणत्वात्सर्वविशेषपगत-
द्वन्द्वो जेदोविशेषविशेषाधिधानानासम्भूतत्वात्सर्वविशेषपगत-
थातया तत्तद्दर्शनभेदेन गीयते वार्थतः अतीतेतुच्योऽनन्तर-
मेव विशेषस्यापरिज्ञानादित्यादिश्लोकोक्त्येयो धीमता बुद्धि-
मता सोऽपि किंपुनर्देवतागत इत्यपि शब्दाथः । अपार्थकोऽपग-
तपरमार्थप्रयोजनः सर्वैरपि भवकारणत्वेन योगापनेयस्या-
स्यापगमादप्यस्य विशेषस्य सतोऽप्यकिञ्चित्करत्वात् ॥ २२ ॥

ततोऽस्यानप्रयासायं, यत्तद्वेदनिरूपणम् ।

सत्तयमनुमानस्य, यतश्च विषयो मतः ॥ २३ ॥

यत एव ततः सतो विशेषस्यापार्थकत्वात्कृतारस्थानप्रया-
सायं तत्त्वचित्तकानां यत्तद्वेदस्य देवादिविशेषस्य निरूपणं
गेवयणं यतश्चानुमानस्य देवताविशेषादिप्राहकत्वेनाभिमतस्य
सामान्यं विषयो मतोऽतोऽपि सर्वविशेषानुगतस्य तस्याप्रतीत-
रस्थानप्रायासोऽयम् इत्यं च जवकारणमात्रज्ञानात्तदपनय-
नार्थं गुणवत्पुरुषविशेषाधारणं कर्तव्यं विशेषविमर्शस्तु निष्प्र-
योजन इति काळातीतमतं व्यवस्थितम् । एतस्माच्छास्मा-
कमपि । विशेषविमर्शाङ्गमस्य स्वाग्रहच्छेदाय सामान्ययोग-
प्रभृत्ययमनुमतम् अन्यस्य तु निरभिनिवेशस्य शास्त्रानुसारेण
विशेषविमर्शापि भगवद्विशेषोपासनारूपतया धर्ममङ्गला-
नेन तत्त्वज्ञानगर्जनैराग्यजीवानुच्यत्वाज्जिज्ञासिर्नैराहेतुरिति
न सर्वथा तद्विषयमित्यभिप्रायः ॥ २३ ॥

आस्थितं चैतदाचार्यै-स्याज्ये कुचितिकाग्रहे ।

शास्त्रानुसारिणस्तर्को-न्नामपेक्षानुग्रहात् ॥ २४ ॥

एतच्च काळातीतमतमाचार्यैः श्रीहरिभक्तसूरिभिराचार्यैरनु-
वृत्तं कुचितिकाग्रहे कौटिल्यायेनोत्पाज्ये परिहर्यं कुचितिकाः
गार्थमित्यर्थः । शास्त्रानुसारिणस्तर्कोदर्थसिद्धौ सत्यामिति

गम्यं नावेदस्य संज्ञाविशेषस्यानुग्रहत्वात् न भवेत् । अतस्त्वाव्य-
सिद्धौ नाममात्रज्ञेशो हि योगप्रतिपत्त्यौ न तु धर्मवादेन
विशेषविमर्शोऽपि जायस्तद्विदमुक्तम् । “ साधुचैतद्यतो
नीत्या, शास्त्रमन्त्रप्रवर्तकम् । तथाभिधानभेदानु-नेदः कुचिति-
काग्रः ॥ विपश्चिन्तां न युक्तोऽयं भेदप्रतिपत्तिरहितः । यथाक्तास्त
तुनश्चाह, इत्यात्रापि निरूप्यताम् । उभयोः परिणामित्वं
तथानुपगमाद् भुवम् । अनुग्रहात्प्रवृत्तश्च, तवाद्या जेदतः स्थि-
तम् ॥ आत्मनां तत्स्वभावत्वे, प्रधानस्यापि सत्सिद्धे । ईश्व-
रस्यापि सन्त्याया-दिशेषाधिकृतो भवेत् ॥ ४४ ॥ इति ॥

अथ विशेषविमर्शो शास्त्रतर्कयोर्द्वयोरुपयोगप्रस्थानमाह ।
अस्थानं रूपमन्यस्य, यथा सन्निधयं प्रति ।
तथैवातीन्द्रियं वस्तु, छद्मस्यस्यापि तत्त्वतः ॥ १५ ॥
अस्त्वमविषयो रूपं नीतकृष्णादिवृत्तकृष्णमन्यस्य द्योचन-
व्यापारविकल्पस्य यथा सन्निधयं विशदाद्योचनं प्रत्याश्रित्य
तथैवात्कन्यायिनैवातीन्द्रियं वस्त्वामादीन्द्रियविशेषरूपं अन्त्यस्य
योग्यताः परमार्थतत्त्वतः परमार्थनीत्या ॥ १५ ॥

हस्तस्पर्शसमं शास्त्रं, तत एव कथञ्चन ।
अत्र तन्निधयोपि स्या-त्तथा चन्द्रोपरागवत् ॥ १६ ॥
हस्तस्पर्शसमं तद्वस्तुपुंश्विहेतुहस्तस्पर्शसदृशं शास्त्रमती-
न्द्रियाद्येगोचरं तत एव शास्त्रादेव कथञ्चन केनापि प्रकारे-
णात्र छद्मस्य प्रमातरि तन्निधयोऽप्यतीन्द्रियवस्तुनिर्णयो
ऽपि स्यात्तथा वर्धमानत्वादिविशेषेण चन्द्रोपरागवच्चन्द्राहु-
स्पर्शसदृशं । यथा शास्त्रात्स्वविशेषात्तन्निधयेऽपि चन्द्रोपरागः
केनापि विशेषेण निश्चीयते एव तथान्यथापि अतीन्द्रियं वस्तु
तत्तच्छब्दस्थेन निश्चीयत इति ज्ञावः ॥ १६ ॥

इत्थं ह्यस्पृष्टा शाब्दे, प्रोक्ता तत्र विचारणम् ।
माध्यस्थ्यनीतिता युक्तं, व्यासोपि यददो जगौ ॥ १७ ॥
इत्यमुक्तदृष्टान्तेन हि शाब्दे ज्ञानस्पृष्टता प्रोक्ता तत्र स्पृष्टे शा-
ब्दज्ञाने माध्यस्थ्यनीतिता विचारणं युक्तं तर्कस्य प्रमाणानु-
ग्राहकत्वात्तन्नेवदपर्युक्तस्तस्याश्च स्पृष्टताप्राप्तत्वात् यद्यस्मा-
ददो वदयमाणं व्यासोऽपि जगौ ॥ १७ ॥

आपिधर्मोपदेशं च, वेदशास्त्रविरोधिना ।
यस्तर्कैर्लानुसंशते, स धर्म वेद नेतरः ॥ १८ ॥
शास्त्रादौ चरणं सम्पत्, स्याद्यादन्त्यायसंगतम् ।
ईशस्यानुग्रहस्तस्मा-दृष्टेष्टार्थाविरोधिनाः ॥ १९ ॥
यदातव्यं जिनैः सर्वैर्दत्तमेव तदेकदा ।

दर्शनज्ञानचारित्र-मयो मोक्षपथः सताम् ॥ २० ॥
जिनेज्यो याचमानेज्यो, द्रव्यं धर्मपानाज्यं ।
तं विहङ्गं विना जाग्यं, केन मूढेन द्रव्यते ॥ २१ ॥
अनुग्रहं ततः स्वाभि-गुणरागपुरःसरम् ।
परमानन्दतः कार्यं, मन्यामानैरनुग्रहम् ॥ २२ ॥
आर्षमन्यारज्य स्पृष्टम् । द्वा० १६ ८० । यो० वि० ।
विशेषस्यापरिज्ञानानु, युक्तीनां जातिवादतः ।

प्रायो निरोधनश्चैव, फलजिदाच्च जाततः ॥
विशेषस्य मुक्तादिदत्तता विशेषगतस्याऽपरिज्ञानादस्वेदना-
दयोर्धर्मि प्रत्यक्षेण, तथा युक्तीनामनुमानरूपाणां जातिवादतो-

ऽसिद्धादिहेतुदोषाघातेनानुमानाज्ञासत्त्वात् । प्रायो बाहुल्येन
चैवैत पूर्ववत् । तथाहि साङ्ख्यः शैवश्च सर्वकृष्णिकवादिन-
सौगतं प्रत्याह । तु यथा ज्ञयदाराध्या तुष्टोऽर्थक्रियां देशना-
दिकां स्वकृष्णे पूर्व पश्चादा कुर्वादिति त्रयी गतिः । तत्र न
तावदाद्यः पक्षः कङ्क्रीकरणीयः समकालज्ञानिनि ध्यापारा-
भावात् । इतरैश्चकृष्णवर्तिनां समर्थार्थकृष्णानामितरेतरकार्य-
करणभावः प्रसज्यत । न चैतददृष्टमिष्टं वा अथ स्वकृष्णात
कृष्णकार्यं विभक्तं इति मन्येया एतदर्थसाधयो विनष्टस्य
कार्यकरणकृतत्वात् अन्याया मृतस्य शिखिः केकायितं
स्यात् । एवं च कृष्णिकादर्याद्व्यावर्तमानाऽर्थक्रियावीराद-
शेषाकुनित्यायेन नित्यानेव ज्ञावनाश्रयतया प्रतिपद्यते इति
नित्यरूपोऽत एवानादिशुद्ध ईश्वरानामा आतविशेषोऽनुप-
गन्तुं सुधोपचित इति । वीरः पुनः आह । ईश्वरोऽप्रच्युतानु-
त्पन्नस्थिरैकस्वभावो भवद्विरज्युपगम्यते । न च नित्यस्य
कथं निदित्यर्थक्रिया युज्यते । नित्यो ह्यर्थक्रमेण योगपथेन
वार्थक्रियां कुर्वति । न तावत्क्रमेण सतिहितसर्वशक्तेः सह-
कारिभिश्चानाध्यातेशयस्य युगपदेव वैकालिकसर्वकार्यकर-
णप्रसङ्गात् । नापि योगपथेन यतस्तत्र युगपदेव सर्वकार्य-
करणेन कृतस्य पुनः करणानावेन च चित्तिर्यकृष्णोऽर्थक्रिया-
विरहकृष्णं वशादसत्त्वमादौकमानं न केनापि निरोधुं पार्यते
इति प्रतिक्षणं परिवर्तमानाऽपरापररूपः सर्वाथक्रियाऽङ्गमोऽ
नुपगन्तुं युक्तोऽसाविति । फलजिदाच्च फलस्य जेदकेशक-
णस्य गुणप्रकर्षरूपपुरहाराधनासाध्यस्य कचिन्नित्यानित्य-
त्वाद्दो विशेषे आराध्यतं सत्ययजेदाद्विशेषात् । ज्ञावतः
परमार्थतः गुणप्रकर्षविषयस्य बहुमानस्यैव फलदायकत्वात्
तस्य सर्वत्र मुक्तादायविशेषादिति । यो० वि० ।

परतीर्थिकान्निभस्वरस्य निराकरणम् ।
नान्वयं विजुवनजवनान्तर्वर्त्तमानान्तरितान्तरितपदार्थ-
प्रया त्यक्तीर्थनाथवृत्तिर्न जयति यतो नृभूधरप्रवृत्तिपदार्थ
प्रवृत्तिविधानद्वारा प्रमथपतेरेवेयमुपपद्यते यदेतदनुमानमत्र
प्रकृत्यते न्यायतपस्यवर्षोपप्रधानमनोवृत्तिविद्वद्भूतेन वि-
वाद्पदभूतं नृभूधरादिवृत्तिमिष्टेयं यतो निमित्तात्पीनात्म-
ज्ञानं यन्निमित्तात्पीनात्मज्ञानं तद्वृत्तिमिष्टेयं यथा मन्दिरं
तथा पुनरेतत्तन तथा न तावन्निमित्तात्पीनात्मज्ञानत्वे वादिनः
प्रतिवादिना वा प्रतीतं यतो नृभूधरादिरात्मीयार्थानिनिमि-
त्तत्वात्तन्निर्वर्तनीयता नृधनभाविनयभृत्प्रतीतैव । नापि दोषा-
यमानवेदननिमित्तं मतिमर्शित्वं यतारम्भरादिपदार्थान्य-
न्तव्यावृत्तत्वेन । नापि विरुद्धतावरोधुर्धर्मस्मरदितोऽय
न्तव्यावृत्तत्वेनैव नापि तुरीयव्याप्यामता प्रतिवृत्तिमिष्टये-
दनेनानुमानान्ना राक्षान्ताग्निधानेन वा मानेनावाधिताभि
प्रतधर्ममेतत्प्रतिपादितत्वेन । नापि प्रायनुमानपमानता
निवृत्तमेतत्परिपथिधर्मोपपादनप्रत्यक्षानुमानानावेन । ननु
जयतीदं तावदनुमानं परिपथिधर्मोपपादनप्रत्यक्षम् । यथा
भूताभिज्ञज्ञेधरादिविधिता न जयति वपुर्धन्यायेन निर्वृत्त्या-
त्मवचदनवशात् यतोऽत्र त्रिनेत्ररूपो धर्मा धर्मेनेन प्रतिपक्षोऽ-
प्रतिपक्षो वा प्ररूपितः । न तावदप्रतिपक्षो यदेवमाधारचारा
प्रतीतव्योपपद्यो वपुर्धन्यायाप्योपनिपाती भवन्ननिरोधुं न
पार्यते । यद्विदुः प्रतिपक्षोयं धर्मा तदा येन मानेन प्रतिपक्षि-
न्मयप्रत्यर्थिनोऽग्निधीयते तेन तस्यादिविधानमुपक्रमतेरेवेय-
मिति तत्रोपादीयमाना वपुर्धन्याया बाधितव्यमेवेति न नाम प्रव-

तिनु पर्याप्तोति । तदेवं निमित्ताधीनात्मज्ञाभताव्याप्यमन्यतपु-
तरूपं पर्वतादधींमहेतुनाप्रतिपादनावदातमेवेति तत्राजिधीयते
यदिदं तावन्निमित्ताधीनात्मज्ञाजन्तं व्याख्यासाधितं तद्व्य-
हारा पर्यायद्वारा वेति जेदोतनयी । यद्यथाः पन्थाः प्रथ्यते त-
दानीमप्रतीतिर्नाम व्याप्योपनयः । यतो ऽन्यरूपतया पृथ्वी-
वेतादन्मित्यमेव प्रतिवादिनाऽन्युपेयते । ननु सूत्रधराद्यमु-
त्पादवैयर्थ्याविवेन यदेवं तदेवं यन्दीवरमवयविरूपं पुन-
रिदं तदुत्पादं वेत्यनुमानेन तन्निवृत्त्या निर्भूतोन्मूर्तिवैयर्थ्येति
नैतन्नीमद्वैत्तिविधानप्रधानं यतो ज्ञानधरादिवयवित्वमवय-
वारण्यमेव । यदावयवत्रातवर्तमानतया मन्यते न प्रथमविधा
विशुधावधानयाम यतो न नामितपृथ्वीपृथ्वीधरप्रवृत्तिव्यथ-
मनूतपृथ्वीमवयववृत्तेन निर्वातितमिति प्रतिवादिनः प्रतीतिवि-
द्यते । यदि पुनरवयववृत्तिर्जोभिधीयते तदानीमवयवव्यवनेन
दोत्रायामानमनेनः यतोऽन्यवयवमवयवव्यवमिति त्वं बुद्धिबन्ध-
मवयवव्यवमवयववितानवृत्ति भवति न पुनरुत्पादपरधीनं नि-
त्यत्वेन । ननु नायमेवेन दुर्भेदप्रतिपादनं प्रतीतोयमवयवधी
तावद्विद्वितितेरविवादेन पञ्चपत्रपात्रावादिरिति न नाम न
प्रतीतोऽपि त्वामापि तथा नियमेन प्रतीतोवर्तते न पुनरुत्पा-
दावित्यनुमन्यतत्तुल्यताद्वैरुद्धृतिः ततोऽप्युच्यते । यदि तु पर्या-
यद्वारा निमित्ताधीनात्मज्ञानं ज्ञानधरादिवर्धयते तदा
नरामरादिपर्यायद्वारापठ्यमानात्मनोपि बुद्धिमद्वैतपाद्यवमा-
पद्यते । ननु नरामराद्युत्पादनस्यप्रथमधर्मोत्पाद्यनुज्ञावयवतन-
ज्ञता तवाविधा तनुर्वाप्यते न पुनरात्मा हवमात्रतोऽप्यना-
दिनिश्चयनत्वेन यदि पुनरात्माप्युत्पत्तिविधिप्रधानं भवति तदा-
नीं भूमावातत्त्वादिमत्तापत्तिरामनः पूर्वोत्तरमवयवव्यवययितो
त्रेदिनऽनन्युपेयत्वेनेति, नन वगुणं यतो यथात्मनेऽनन्यरूप-
तवावेद्यते तदाऽन्यतरनरामरादिजववस्यंवायमपरिमेयानुजवनी
यतत्तद्व्यवपर्यायं प्रवधानुज्ञवनेन द्वितीयादिजवानुज्ञववात्रज-
वितुमुपपद्यते, वेद्यते त्वनेनयं जवपर्यायपरंपरेति । तद्वृत्तया
यमुत्पत्तिमानिति नियम्यते । नायैवेत्यनुमानावतत्त्वादितापत्ति-
रामनो ऽन्यरूपतया नित्यताऽन्युपेयते पूर्वोत्तरमवयवप्रतीतिः ।
तन्मतेन तु न नाम ऽन्यतया नित्यं वेदने वर्तते यतो ज्ञतथ-
स्मनयानेन प्रतिपादितमेतत् । तैयतनुमानधर्माद्विदोद्वृत्तवो
धेनोर्द्वितीयाप्यते रूपं ध्वनिरपि नयनोऽन्यप्रयाप्रत्ययमित्यादिवत् ।
यतोय दोत्रायमानविधानतत्परनरन्यतयाः पृथ्वीपृथ्वीधरा-
भ्रमरपुंरुद्वयपुंरुदिर्भावेद्यतो धर्माप्रकरणः । तदा त्वत्तरु-
विमुदादिदिदानींभ्यःपठ्यमानतया वेद्यमानतनोविधानतोप-
लप्यते । ननु ज्ञयन्त्य वाधेयं यथेन्द्रविज्ञातावधानप्रधानः पु-
मानिन्द्रियमवयवप्रभावावनीतुनाऽन्युपेयो भवति यावताऽती-
न्द्रियः यमिति नयमुपपद्यते प्रतवति तदन्भिधानीयम् । यतो
व्याप्तिप्रतिपादनप्रत्ययं मानमन्त्रेन्द्रियदारां दृष्टुं न वेदने तवा-
भिमनः । भूमानुमानवत् भूमानुमिनेरपि न पदवारोऽन्यै-
दयतनुपत्तादितरननूपात्तः अन्येन व्याप्तिप्रतीतिर्निन्द्रियोद्भ-
वयेत्यनेनैवतावाऽन्येनैवानेनानुमानेन भवितव्यमन्यथा तु-
तेन व्याप्तिप्रतीतिर्द्विरुपादिव । ततोऽपि तत्र व्याप्यनाऽन्य-
नोतुतेन नेन बुद्धिमन्त्रिमिन्नानुमन्यापि नाऽन्येन । तयान्येन
प्रतिपादितं तत्तदानींन्द्रियवाधवाधनतया नियमेनाऽन्युप-
तन्यम् यदि तु तथाऽन्युपेयते तदा तैरानिमित्तं तद्विमुदादिव-
पत्रज्यते । ततोऽनन वेदनेनाव वायो नन्यथेव । ननु भूमान
प्रत्याय्य तननपतोऽन्यमनेन वेदनेन वाधो जवति यतो न
तत्रापि विधीयमानानमानेन प्रमाणा तननपादिन्द्रियवेदनेन

वेद्यते । तदमनोरमं यतोऽज्ञानुमातुःयवधिदिशते ध्यवधिमान्
पुनः पदार्थानेन्द्रियाज्ञवनीभवतीति तदनाज्ञमनीज्ञतः पर्व-
ततनूनपात्र तेन बाधितुं पर्यायते । यदा पुनः प्रमाता तत्र प्रवृत्तो
जवति तदानीमध्यवधानवनयं तनूनपात्तेनोपपद्यते । तद्वि-
मुदादिवत्तद्विमुदादिव्यवधिनिमित्तं तु तत्र प्रवर्तमानेनापि नितरावध-
धानवतापि नोपपद्यते ततो भवति तन्निन्द्रियोद्भववोधवाधेति
ततोऽपि तयाविद्यथम्यन्तरनिमित्ताधीनात्मज्ञाभववृत्त्या-
प्यप्रतिपादनं त्वमनेन तुरीयस्याप्यामवोपनिपातः ममनेन
त्वन्तर्ह्यसिस्त्रवेदनानियतप्रतिपत्तिनिमित्तताऽत्र व्याप्यपरा-
वृत्तिः तदेवं निमित्ताधीनात्मज्ञाजन्तम् । यदि तन्मात्रमेव
व्याप्यत्वेन प्रतिपाद्यते तर्ह्यनन्यतपदार्थप्रतीतिनिर्वर्तनप-
र्याप्तमुपपन्नपूर्वोत्पत्तिव्यापारेन्द्रमूर्तो मत्यपूर्ववप्रतीत्य-
योपात्तमन्यवयवत् । न नाम निपेन्द्रमूर्तोऽन्यमन्यवयवमपि
विद्यते । ननु यद्यपि मन्मत्यत्वं तुल्यमेवोभयत्रापि तथापि
नेन्द्रमूर्तान्यो मानवपूर्वत्वेन प्रतीतो विद्यते । ततो विवाद-
पदार्थतावयव तत्तुल्यत्वेन न मत्येतिवेत्यो भवति तन्नावदातं
यतोऽत्रापि न ज्ञानधराद्युत्पादं प्रायः पदार्थोऽन्यो बुद्धिमन्-
मिन्नोपेतः परिज्ञावितो वर्तते । ततो विवादपत्तिप्रतिवेदोऽन्यं
न तथा भवितुं व्रजते । ननु निपादिविद्यते बुद्धिमन्मिन्नोपेतः
परिज्ञावितोऽतो विवादापनोपि तथाऽनुमानुमनुरूपः । तद-
वद्यं यतोऽन्यत्रापि निपादिवरमानवनिर्वर्त्यो विभावि बोधियते ।
ततः पुरंदरमूर्धोपि तन्निर्वर्त्येन वितरं जवितव्यम् । ननु नरनि-
मित्तनिपादिनः पुरंदरमूर्धो वैरुष्यमुपपन्नज्यते ततो न तत्र म-
त्यनिर्वर्त्येतानुमानमुपपन्नं यद्येदं तदानीमतेन्द्रमूर्तं निपादितो
ज्ञानधराद्युत्पादंरपि परिज्ञाज्यते यतो निपादिनाऽनुपपन्नवृ-
द्धिमद्वैतपारात्मनाप्युपपन्नयेन नियतो निर्वातितोयं मतमतेति
बुद्धिबन्धत्वेन, न पुनर्भूमानादिना । ततो न निमित्ताधीनात्म-
ज्ञानत्वमात्रं बुद्धिमहेतुत्वप्रतीतिविधानवपुर्न यदा तु धरत्री
धरित्रीधरत्रिजुवनवादिविधानं न प्रतीतं तदानीं जिनयतो ज्वन-
जवनान्तर्जावि भाववातप्रयोतनप्रववेदमद्रीपवाविति नि-
धनदानमनोरथप्रथेयवर्मातीत्यादिवचनहयेन स्यादिवचन-
वयेण वपुस्तुत्रिनिर्धेकदेशनिरयं व्यधापि शिवसिद्धि-
ध्वंसः ऽति+तं, सि, दा, डस्, इत्या एव विनक्तयः तथदधन,
पवन्नम यरत्नव. एते एवावर्णवाः । १ रना० । (जिनानामी-
श्वरत्वं जिनमहत्त्वद्वानिश्चिकायामपि सा च 'जिण' शब्दे)
आच्छे, वाच० । प्रज्ञो, । दशा० ए अ० । सम० । दश० ।
ग्रामनगरादिनायके, तं० । ईश ऐश्वर्यं ऐश्वर्येण युक्तः ईश्वरः
ग्रामभोगिकादिके, अणिमाद्यर्थवैयर्थ्ययुक्तः च । जी० ३ प्रति०
नि० चू० । 'ईसर भोइय मार्ग' ईश्वरो भोगिकादिग्रामस्वा-
मिप्रवृत्तक उच्यते, वृ० ६ उ० । पंचा० । नियुक्ते, आचा० ।
युवराजादिके, ज० ए श० ३३ उ० । राज० । माण्डलिके,
अमात्ये च । ईश्वरो युवराजो माण्डलिकोऽमात्यो वेति । अनु० ।
स्या० । ईश्वरो युवराजस्तद्वत् च महर्षिका इति । भ० २
श० १ उ० । ऐश्वर्यं नित्यस्त्रियां दाप्० । प्रभवदिमध्ये
एकादश वत्सरे च ॥ तत्फलम् । मुजिकं केममारोग्यं, कार्पास-
स्य महर्घता । खणं मधुगन्धं च, ईश्वरे दुर्लभप्रिये । वाच० ।
स्वनामस्थानं ज्ञतवादिन्यन्तरविशेषनिकायण्डे, स्या० २ श०
जम्बूपस्य बाह्यवेदिकाया उत्तरदिशि स्थितं स्वनामस्थानं
महापातान्नजेद । स्या० ४ उ० । (तद्वक्तव्यता महापातान्न' शब्दे)
मेरोरुत्तरस्यां दिशि वर्तमाने स्वनामस्थानं महापातान्नकल-
दो च । जी० ३ प्रति० । (तद्वक्तव्यता 'महापातान्नकल' शब्दे)

(राजपुरीनगरस्थे स्वनामख्याते त्रुपे, तत्कथा कुकुर्देस्सर-
दाग्दे) स्वनामख्याते मुनिवरे च, स चागीतायिदोपेण दुःख-
मवाप्य गोशास्त्रको जातस्तथा च मदानिशीये ।

से जयवं णो वि याणाहिं, ईसरो कोवि मुणिवरो ।
किंवा अगियत्य दोसेणं, पत्तं तेणं कहाहिणो ॥
चउवीसिगाए अन्नेवि, एत्थ जरहुम्मि गोयमा ।
पढे तित्थकरे जइया, विहीपुव्वेण निव्वुके ॥
तइया निव्वाणमहिमा ए-मंतस्से सुरासुरे ।
निवयंते उप्पयंते, दट्ठय एवं तवामिओ ॥
अहो अच्चेरयं अज्ज-मत्तोयम्मि य पच्छिमो ।
ए इंदजस्समुमिणं वा, विदिट्ठे कत्थइ पुणो ॥
एवंविहिहापोहाए, पुर्व्वी जाई सरिउमो ।
मोहं गंतूण खणमेकं, मारुयासासिओ पुणो ॥
थरथरस्स य कपंतो निंदितं गरहिजं चिरं ।
अत्तारं गोयमा ! धणियं, सामत्तं गहिय मुज्जओ ॥
अह पंचमुट्ठियं होयं, जा वा ढवइ महायसो ॥
से विणयं देवया तस्स. रयहरणं ताव होयई ।
उगं कंठं तवचरणं, तस्स दट्ठूण ईसरो ॥
दोओ पूयकरेमाणा, जाव उ गंतूण पुच्छइ ।
केणं तं दिक्खिओ कत्थ, उप्पन्ने को कुत्ते तव ॥
सुत्तयं कस्स वा मूढे, साइसयं हेसमज्जिय ।
सो पचरागवुंढे जाव, सव्वं तस्स विवागरे ॥
जइकुत्तं दिक्खा सुत्तं, अत्तयं जह य समज्जियं ।
तं सोऊण अहन्ने सो, इमं चित्तेइ गोयमा ॥
अद्विया अणारिओ एस, होगट्ठे तेण परिसुसे ।
ता नारिसमे सज्जासेइ, तारिसं सो वि जिणवरो ॥
ण किंत्तयं वियारेणं, मुम्हिक्केई वरं ठिए ।
अहवा एाहिहि सो जयवं, देवदाणवपणमिओ ॥
मणासायं पि जं मज्जं, तं पि उच्चिज्ज संसयं ।
ताव स जो हो उ सो होउ, किं वियारेण एत्थ मे ॥
अजिणंदामीह पव्वज्जे, सव्वदोसविमोक्खणिं ।
ता पणिओ जिणंदस्स, सथा से जातणक्खई ॥
जुवणोसं जिणवरं, तो वि गणहरमामियं ।
उओ परिनिव्वुयम्मि, जगयंते धम्मतित्थयरे ॥
जिणात्तिहिंयं सुत्तयं, गणहरो जाय रूवई ।
तावमाहावगं एयं, वक्खणाम्मि समागयं ॥
पुढवीकाइगे एगो, वावा एसो असंजओ ।
ता ईसरो वि चित्तेइ, सुहुमे पुढविकाइए ॥
सव्वत्थउदविज्जत्ति, को ताई रक्खिउं तरहे ।
हुई करेइ अत्ताणं, एत्थं एस महायसो ॥
असत्थेयं जणे मयत्ते, किमट्ठयपव्वइक्खइ ।

अञ्चंतकरुणं एवं, वक्खवाणं तस्स वीकुलं ॥
कंठं सोमोयरं द्वाजे, एरिसं कोणुचिद्धए ।
ता एयं विप्पएत्तुणं, सामगं किंमिज्जिमं ॥
जं वा तं वा कहे धम्मं, ताओउन्हाण उट्ठइ ।
अह वा हाहा अहं मूढो, पावक्कम्मा एराहमो ॥
एवरं जइ एाणुचिद्धामि, अन्नो न चिट्ठंती जणे ।
जेणायमणंतताणीहिं, सव्वन्नूहिं पवेदियं ॥
जो एहिं अन्नहा वाए, तस्स आटो ए वज्जई ।
ताहमेयस्स पच्छित्तं, घोरमइडुकरं चिरं ॥
द्वहुं सिग्गमुमिग्गयरं, जाव मत्तूण मे जवे ।
आसायणाकयं पावं, आसंजेण विट्ठव्वती ॥
दिव्यं वाससयं पुत्तं, अह सो पच्छित्तमणुचरे ।
तं तारिसं महाघोरं, पायचित्तं सयं मई ॥
काउं पच्छियवुक्कस्स, सया मे पुण वीगओ ।
तथावि जा मुणेवक्खा, ता वहिगारमिमागयं ॥
पुढवादीणं समारंजं, साहू तिर्विहेण वज्जए ।
दढमूढो हुओ जोई, ताईसरो मुक्कमुत्तओ ॥
विवं तेवं जहिच्छजए, को ए ताईसमारजे ।
पुढवीए नावए सेव, समसीणो विचिप्पई ॥
अग्गीए रक्खयक्खाइ, असएखाइममाइम ।
अन्नं व विणा पाणेणं, खणमेकं जीवए कहं ॥
ता किं पि तं पत्थवक्खेज्ज, संपवुयक्खेत्तियं ।
इमस्सेव समागच्छे, ए उ णायं कोइ सद्देह ।
ता चिट्ठं ताव एसेत्थं, वरं सो चेव गणहरो ।
अहवा एसो उणमज्जं, एकोवि जणियंकरे ।
अद्विया एवंविहं धम्मं, किंउद्देसे य तं पिओ ॥
साहिज्जइ जो स वि किंवि, ए तु सामवंतकरुणं ॥
अहवा चिट्ठं तावेव, अहयं सयमेव वागरं ॥
सुहं सुहेण जं धम्मं, सव्वोवि अणुट्ठए जणो ॥
न कात्तं करुणस्सज्ज, धम्मस्सित्ति जा विचित्तइ ॥
घमं किंतो सणीताव, निव्वमित्तं तस्सोवरि ।
गोयम ! निहणं गओ ताहे, उववन्ना सत्तमा एसो
सासए सुयनाणसंसग, पीरणीयत्ताइ ईसरो ।
तत्थं तं दारुणं डुक्खं, नरए अणुजवित्तं चिरं ॥
इहा गओ समुद्धम्मि, महामच्चो जवे उण ।
पुणेवि सत्तमाएय, तिच्चीसं सागरोवेमे ॥
उव्विसहं दारुणं डुक्खं, अणुचिट्ठिऊण इहागओ ।
तिरियपक्खीसु उववन्नो, कागत्ताए स ईसरो ॥
तओ वि पढमियं गंतु, उव्वट्ठिचा इहागओ ।
दुट्ठसाणो जवेत्ताण, पुणएवि पढमियं गओ ॥
उव्वट्ठिचा तओ इहई, खरो होहं पुणो मओ ।

उववसा रासहत्ताए, उन्नवगहणे निरंतरं ॥
ताहे माणुस्स जाईए, एसिमुण्णो मत्तो ।
उववत्तो वयणरत्ताए, माणुस्सचममागत्तो ॥
तत्तो वि मरिउ समुण्णो, मज्जारत्ता सईसरो ।
पुणो वि नरयं गुंतु (इह), सीहत्तेण पुणो मत्तो ॥
उववज्जियं चउत्थीए, सीहत्तेण पुणोविहं ।
परिजणं चउत्थीए, गुंतु इह समागत्तो ॥
तत्तो वि नरयं गुंतु, चकियत्तेण ईसरो ।
तत्तो वि कुड्ढिहोक्कणं, बहुदुक्खदिअत्तो मत्तो ॥
किमिहं खजमाणस्स, पत्तासं सहिवच्चरे ।
जा काम निज्जरा जाया, तीए देवसु वज्जिअत्तो ॥
तत्तो इहईनरिस्सत्तं, लण्णं सत्तमि गभो ।
एवं नरातिरिज्जेसु, कुच्चिय माणुस्स ईसरो ॥
गोयम ! सुइपरिक्कमिंतुं, पोरदुक्खसुदुक्खत्तो ॥
संपइ गोसाअओ जाओ, एससउ वीसरज्जिअत्तो ॥
तद्दहा एहि वियाणिचा, अचिरानीययेमुण्ण !
जनेजा विदियपरमत्ते, सारासारपरत्तुए । इति ॥
महा० ६ अ० ॥ स्वनामख्यातेऽभिनन्दनजिनस्य यत्केच । तथा
च प्रवचनसारे श्रीअजिनन्दनस्येश्वरो यत्कः श्यामकान्तिर्गज-
वाहनश्चतुर्भुजो मातुषिङ्गाक्तः सुवयकदक्षिणकारकमद्वयो न-
कुडाङ्कुशाचिवतो वामपाण्ड्वयश्चेति । प्रव० १७३० ।
इस्स (ईस) रकम-ईश्वरकृत-वि० ईश्वरविरचिते, “ ईस-
रेण कमेवोए ” । सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० । (जगत ईश्वर
कृतत्वनिराकरणम् ‘इस्सर’ शब्दे-)
इस्स (ईस) रकमवाइ [न्] -ईश्वरकृतवादिन-पुं० जग-
दीश्वरकृतत्ववादिनि वादिविशेषे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ०
(तन्मतनिराकरणमिस्सरशब्दे)
इस्स (ईस) रकारय-ईश्वरकारक-पुं० जगदीश्वरकृतत्ववा-
दिनि वादिविशेषे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० । (तन्मत
निराकरण ‘मिस्सर’ शब्दे)
इस्स (इसर) रवाई (न्) ईश्वरवादिन-पुं० । ईश्वरस्य
जगत्कारणतद्वादिनि प्रवादिविशेषे; सूत्र० १ श्रु० १ अ० २
उ० । तन्मतमावाराङ्गे दर्शितम्-तद्यथा वैशेषिकास्तनुनवन-
करणदिकर्माश्वरकतृकमिति प्रतिपत्तास्तुचुकम् “अन्यो जनु-
रनीशः स्या-वात्मनः सुखदुःखयोः । ईश्वरप्रतिता गच्छे-स्त्वर्गं
या स्वप्नेमेववे” त्यादिकं प्रवादमात्मीयप्रवाहेन पर्यालोचयेत्त-
द्यथा इन्द्रपुत्रादीनां विश्वसापरिणामवत्त्वामाज्ञानां तदति-
रिक्तेश्वरादिकारणपरिकल्पनायामितिप्रसङ्गः स्यात्तथा घटपटा-
दीनां दूषणचक्रीवरसखिडकुडालतुरीयमसत्ताकाकुविन्दा-
दिव्यापारानन्तरावाप्तात्मज्ञानां तदनुपलब्ध्यापारेश्वरस्य
करणपरिकल्पनार्थां राससादेरपि किं न स्याच्चतुःकरणदीना-
मन्यकन्यं स्वकृतकर्मापादितं वैचित्र्यं कर्मणोपपन्नैः कुत
एतदिह चेत्समानः पर्यनुयोगोऽपि च तुल्यं मातापित्रादिकं
कारणं अपत्यवैचित्र्यदोनास्वदधिकेन निमित्तेन प्राप्यं तच्च-
श्वरानुपगमेप्यहमवेति दृष्ट्यं नान्यथा सुखदुःखसुजगदु-
भेगादिजगद्वैचित्र्यं स्यादिति । आचा० १ श्रु० १ भ० ।

(विस्तरैतन्मतनिराकरणमिस्सरशब्दे)
इस्स (ईस) रविज्ज-ईश्वरविज्जुति-स्त्री० ६ तत्तुखण० ईश्व-
रस्य विज्जुतो, नृपे च । वाच० ।
इस्स (ईस) रसारि-ईश्वरसदृश-वि० ईश्वरस्थानीये, (ई
सरसरिस्सो गुरु) ईश्वरसदृश ईश्वरस्थानीय इति । व्य० १
उ० । वाच० ॥
इस्स (ईस) रिय (या) मय-ऐश्वर्यमद-पुं० ऐश्वर्येण मदः
ऐश्वर्यमदः । मदस्थाननेदे, स्या० ७ उ० । सम० । प्रश्न० ।
इस्स (ईस) रिय (प्र) सिद्ध-ऐश्वर्यसिद्धि-स्त्री० ईश्वर-
त्वसिद्धौ-साचाएगुणा तद्यथा-“अणिमा ब्रह्मिमा गरिमा प्रा-
काम्यमाशित्वं वशित्वं प्रतिधातित्वं यत्र कामावसाथित्वम्
इति- । सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।
इस्स (ईस) रीकय-ईश्वरकृत-वि० अनीश्वरे-ईश्वरीकृते,
(ईसरेण अडुवा गामेणं अणिस्सरे ईसरीकए) ईश्वरेण
प्रयुणा अयवा प्रामेण जनसमूहेनानीश्वर ईश्वरीकृत इति ।
सम० १९ स० । दशा० ।
इस्सास-इप्पास-पुं० ईश्वोऽप्यन्तेऽनेन । असु क्रेपे करणे घञ् षष्ठी-
तत्पु० । धनुवि, शरक्केपके, वि० (तीरन्दाज) मदि० । वाच० ।
इह-इह-अव्य० “इदम इमः ७ । ३ । ७१ । इति प्राकृतसूत्रेण-
दम इमादेशः । डेमं न हः ७ । ३ । ७५ । इति प्राकृतसूत्रेण
इदमः कृते मादेशात्परस्य डेःस्थाने भेन सह ह आदेशो वा ।
प्रा० । डे सिस्मिप्या ७ । ३ । ५५ । इति प्राकृतसूत्रेण त्थादेशः
प्रातः ‘नत्यः’ ७ । ३ । ७६ । इति प्राकृतसूत्रेण निष्पिक्तः । इह
इमस्सि इमस्मि । प्रा० । अस्मिन्कावे देशे दिशि वा इत्यर्थे, तद्
खिन्नमिदभूतं चूतगत्या जगत्या । नैव० । अनुनूयमाने लोके च ।
वाच० । (इह सावसेसकम्मा) इह तिर्यङ्गोके किंचूताः
सावसेसकमाणः । “जं वि य इह माणुस्सत्तणं आयाया”
येऽपि चेह मर्त्यलोके मनुष्यत्वमागता इति । “अनुहा इह
हिसंति तसे पाणे” इह जीवलोके हिंसन्ति घ्नन्ति वसान् प्राणा-
न् । प्रश्न० १ छा० । “इह खलु उज्जीवणिकायाणामज्जरयणं”
इहेति लोके प्रवचने वेति । दशा० ४ अ० । “इहं वा जवे अनेसु
वा भवगहणसु” (इहं विस्ति) विन्दुलोपात् इह वास्मिन्
वाऽनुनूयमाने भवे मनुष्यजन्मनिति । पा० । इह खलु
अणादिजीवे इहलोके इति- पं० सू० । जेहेह णिव्वहं भिक्खु
इहास्मिन् लोके इति- सूत्र० १ श्रु० ९ अ० । “इहेव माणुस्सए
भवे” इहेव प्रत्यङ्गे मानुष्यके जवे इति । स्या० ७ उ० । ‘के
वा इयो सुयो इहपञ्चा जविस्सामि’ कोवादेवादिदितो मनुष्या-
देर्जन्मनश्च्युते विनष्ट इह संसारे प्रेत्य जन्मान्तरे जविष्याम्णु-
त्पत्स्यामीति- वाक्योपपत्त्यै, “इह खलु पाईणं वा परीणं
वा दाहेणं वा उदीणं वा” इहेति वाक्योपपत्त्यै प्रज्ञापक-
क्तेरे वेति । आ० चा० १ श्रु० १ अ० ।
इहगय-इहागत-वि० इह व्यवस्थिते, “से भंते किं इह गय
पोगत्ते परियाइत्ता विज्जुवइ” इह पृच्छको गौतमस्तदपेक्षया
इहशब्दवाच्यो मनुष्यलोकास्ततश्च इह गतान् नरकलोकव्यव-
स्थितानिति । ज्ञ० ७ उ० । उ० ।
इहत्थ-इहार्थ-वि० इहैव जन्मन्यर्थेयोजनस्त्रोगसुखादिर्यस्य
सः । जोगपुरे, इत्या० ४ उ० ।
इहत्थ-वि० इहैव जन्मन्यस्या वा इदमेव साध्विति बुद्धि-

र्यस्य स इहास्यः । जोगपुरेषु, इह लोकपरिवरे च । स्था० ४ ग०
इहस्थ-इहैव विवक्षितं ग्रामादौ तिष्ठतीति इहस्थस्तत्प्रति-
बन्धात् । विवक्षितं ग्रामादौ प्रतिबन्धे, स्था० ४ ग० ।

इहपरलोयविरुद्ध-इहपरलोकाविरुद्ध- त्रि० इह लोकविरुद्धे
रिन्दादिके, परलोकाविरुद्धे खरकर्मादिके, इहलोकपरलोकावि-
रुद्धे गर्भ्यादिके च । प्र० र० । इह लोकविरुद्धाकारो वध-
बन्धादयो दोषाः परलोके च नरकगमनादय इति । तथाचाह-
इह परलोयविरुद्धं, न मेवैष दाणविणयसोद्बोधो ।
लोयपिषो जणाणं, जणं धम्मास्मि बहुपाणं ॥

इह लोकविरुद्धं परनिन्दादि यदुक्तं । “सत्त्वस्स चैव निंदा
विसंशयो तदयं गुणसमिच्छाणं । उज्जुधम्म करणं हसणं रीडा
जणं प्यणञ्जाणं ” । १ । बहुजणं विरुद्धसंगो, देसादावार
लंघनं तदयं । उच्चणं जोगो य तहा दाणा इवियमं मज्जेसि । २ ।
साहु वसणम्मि तो सो सइसामन्यामि अपभियारो य । एमाइ-
याइ इत्थं लोगाविरुद्धाइ नैयाणित्ति । ३ । परलोकाविरुद्धं
खरकर्मादि तदथा । “बहुधा खरकर्मित्वं सीरपतित्वं च
युक्तापात्रत्वम् । विरतिं विनापि सुश्रुती करोति नैव प्रकाश-
यम् ” । उभयलोकाविरुद्धं युतादि । तदथा ॥ “यूतं च श्मांसं च श-
सुरा च रेवेधया ४ पापिणं ५ चौर्यं ६ परदारसेवा ७ । एतानि स-
न व्यसनाणि लोके-पापाधिके पुंसि सदा जवन्ति ॥ इहैव निन्य
ते शिष्टे-व्यसनासक्तमानसः । मृतस्तु दुर्गतिं याति, गतब्राह्म-
नराधमं ” इति । प्र० र० ।

इहपरलोयावाय-इहपरलोकापाय- पु० पेहिकामुष्मिकविवरो
धिनित्याचावश्यक-
रागदोषकसाया, सवाइ किरियासु वट्टमाणं ॥

इहपरलोगावाए, जाइज्जा वज्रपरिवर्जो ॥

रागद्वेषकयायाश्रवादिक्रियासु वर्तमानानामिह परलोकापा-
यान्धयेत् । यथा रागादिक्लेशैहिकामुष्मिकविवरोधिनी । उक्तं च
“रागसंघमनोपि, दुःखदो दुष्टगोचरः । महात्पार्थ्यभिवृत्त-
स्य, अपथ्याभ्राभिलाषवत् । १ । द्वेषः संपघमनोऽपि, तापय-
त्येव देहिदम् । कोटरस्थोच्चलश्रावु, दावानल इव दुःखम् । २ ।
दुष्ठा तद्भेदमिच्छस्य, रागस्यामुष्मिकं फलम् । दीधः संसार
एवोक्तः, सर्वज्ञैः सर्वदर्शिभि रित्यादि । ३ । दोस्ताजलसंततो,
इहलोगे चैव दुष्क्रिओ जीवो । परलोगम्मि य पावो, पावप-
नियानत्रं तत्तो ॥ ४ ॥ इत्यादि- तथा-कयायप्रायाः क्रोधाद-
यस्तदपायाः पुनः । “कोहो पीइ विणासेइ माणो विणय-
नासणो । माया मित्ताणि नासेइ, लोभो स्ववित्तगुणहीणो ५
कोहो य माणो य अणिमाहीया, माया य लोभो य पवट्टमाणो ।
चत्तारि एए कसिणो कसाया, सिंचंति मूलाइ पुणभवस्स ”
। ६ । तथा आश्रवाः कर्मवन्धहेतवो मिथ्यात्वादयस्तदपायाः
पुनः । मिच्छन्तमोहिमती, जीवो इह लोग एव दुःखाइ ।
निस्सोवमाइयादो, पावति य समाइगुणहीणो । ७ । “अहानं
खवु कट्ठं क्रोधादिज्ज्यापि सर्वदोषेज्यं । अर्थं हितमहितं वा
न वेत्ति येनावृतो लोकः । ८ । जीवा पार्वतिणं पाणव्याद-
विरतिन्यापवेण । नियसु य घायणमाही, दोसे जणगरहिण
पावो । ९ ॥ परलोगम्मि विधो, आसव इत्यादि अज्झि
कम्मे । जीवाणविरगवाय णि-एयादिगतिगमेताणं १० इत्यादि-
आदिशब्दः स्वगतानेकजद्वेष्टाप्रकः प्रवृत्तिस्थित्यनुज्ञापप्रदे-
शक्यः जेद्विद्वाहक इत्यन्ये । क्रियासु कायिक्यादिजद्वेष्टाः पञ्च-

एताः पुनरुत्तरत्र संक्षेपेण वक्ष्यामः । विपाकः पुनः “किरि,
यासु वट्टमाण, काइगमाइसु दुष्क्रिओ जीवो । इह चैव य परलोगे
संसारपवट्टगा भणिया ” ततश्चैवं रागादिक्रियासु वर्तमानानाम-
पायान्धयेत् । किं विशिष्टः सन्नित्याह । वर्ज्यपरिवर्जो तत्र
वर्जनीयं वर्ज्यमह्यं परिवर्ज्यते तत्परिवर्जो अप्रमत्त इति
गायायः । आव० ४ अ० ।

इहजवे-इहजवे- पुं० अत्र जवे, दशा० १ अ० ।

इहजवेएगजवे तस्स विप्पनासासि सव्वनासोत्ति एवं जप-
ति मुमावारी ।

इह भवे एव प्रत्यं कृजन्मैव एको जव एकं जन्म नान्यः परलो-
कोऽस्तप्रमाणाविवयत्वात् तस्य शरीरस्य विविधैः प्रकारैः
प्रकृष्टेनाशः प्रणाशस्तस्मिन् सति सर्वनाश इति नाम्ना शुजा-
युभरूपं वा कर्मावित्तप्रमयशिश्यते । एतंमवोक्तप्रकारेण (जपति)
जट्पन्ति मृपावादिनः मृपावादिनां चैषां जातिस्मरणदिना
जीवपरलोकासिद्धिरिति । प्रश्न २ द्वा० । (परलोकासिद्धेर्बहु-
वक्तव्यता परलोकाशब्दे) यो याहोइह जवे परज जवे स ताह-
शोऽन्यादशो वेति निर्णतं यथा । अण्ते निइए लोए ।
नास्यान्तोऽस्तीत्यनन्तः न निरन्वयनाशेन नश्यति इत्युक्तं
भवतीति । तथाहि यो याहोइह भवे स ताहंगव परजवेत्युप-
पद्यते पुरुषः पुरुष एवाङ्गनाङ्गनैवेत्यादि-सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।
विस्तरणैतत्तु कृता सुधर्मगणधरसंवादे यथा-

किं मन्ने जासिरो इह, जवाम्मि सो परजवे वि ।

वेयपयाण य अत्थं, न याएसी तेसि मो अत्थो ॥

त्वमेवं मन्यसे यो मनुष्यादिर्वाहश इहभवे स तादृशः पर-
जवेपि नन्ययमनुचितस्ते संशयो यतो धर्मो विरुद्धपदधृति-
निबन्धनो वर्तते । तानि चास्मि “पुरुषो वै पुरुषत्वमश्नुते,
पशवः पशुत्वमित्यादि । तथा “शृगालो वै एष जायते यः
सुपुत्रीणो दृष्टो इत्यादि-एषां च वेदपदानाममुमेवायं मन्यसे
त्वं पुरुषो मृतः सन् परजवे पुरुषत्वमेवाश्नुते प्रामोति । यथा
पशवो गवादयः पशुत्वमेवेत्यादि । शम्भुनि क्लिप्त भवान्
गतजन्तुसाहस्यप्रतिपादकानि । तथा शृगालो वैत्यादीनि वै श-
हशाख्यापकानीत्यतस्तव संशयः । अयं चायुक्त एव यतो अमी-
षां वेदपदानां नायमर्थः किन्तु वक्ष्यमाणलक्षण इति । अत्र
भाष्यम् ।

कारणमसिं कज्जं, वीयस्सेवंकुरोत्ति मसंते ॥

इहजवमसिं सव्वं, जमवेसि परेमि तमज्जुत्तं ॥

युधर्माणं प्रति भगवानुवाच । इह कारणानुरूपमेव कार्यं भवति
सुधा यववीजानुरूपं यवाङ्कुरः इह जवकारणं चान्यजन्म
ततस्तेनापि इहभवसदृशेन भवितव्यमित्येवं मन्यमानस्त्वं
यदिह जवसदृशं सर्वं पुरुषादिकं परजवेत्येवैषि तदयुक्तमेवेति
कुत इत्याह ।

जाइ सरोसिगाउ, जूतणओ सासवाणुजिचाउ ।

संजायइ गोडोमा-विडोमसंजोगउ हुवाइ ॥

रुक्खायुवेदेजोणि-विहाणयवेसरमेहिंसो ।

दीसइ जम्हा जम्मं, मुहम्मतो नायमेगत्तो ॥

ततः कारणानुरूपं कार्यमिति । सुधर्मश्रायमकान्ततो यतः
शृङ्गादपि शरो जायते तस्मादेव च सर्पपाशुसिंहादृज्जुतणकः
शण्षसंघातो जायते । तथा गोडोमाविलोमाच्यां दूर्वा प्रजवति

इत्येवं वृक्षाद्येव विवक्षणात्मकव्यसंयोगजन्यमानो वनस्पतयो दृश्यन्ते । तथा योनिविधाने च योनिप्राप्तेर्येविसदृशानेकव्यसंयोगयोनयः सर्वैर्हि सद्विप्राणिनो मणयो हेमादयश्च पदार्था नानारूपाः संमुपपन्न्यन्ते अतः कथं कार्यस्य कारणानुरूपत्वेति । अथवा यत एव कारणानुरूपं कार्यमत एव जवान्तरे विचित्ररूपा जन्तूनामिति दर्शयति ।

अहं नृविविविविया-एरुविजम्भं मयं तत्रो चैव ।

जीवं गिएणजवाओ, जवतरे चित्तपरिणामं ॥

जेण जवतरेवीयं, कम्मविचित्तं तत्रोच्चिदियं ।

हेउविचित्तणउ, जवंकुरविचित्तया तेणं ॥

जइ पक्खिन्नं कम्मं, हेउ विचित्तत्तु विचित्तं च ।

नो तप्पल्लं विचित्तं, पज्जसंसारिणो सोम्म ॥

अथवा यत एव बीजानुरूपं कारणानुरूपं कार्याणां जन्ममतं तत एवैव जवाङ्गवान्तरे जीवं गृहाण प्रतिपद्यस्व । कथं चूतं जतिकुलवृक्षैश्चर्यरूपादि विचित्रपरिणामः । यदि नाम बीजानुरूपं जन्म तथापि कथं जवान्तरे विचित्रता जीवानामित्याह । जेण भवंकुरेत्यादि येन यस्मात्प्रकारतियोगादिरूपेण भवन् जयः स एवाङ्कुरस्तस्य बीजमिह कर्मभावेत्यस्य तच्च मित्यात्वाविरत्यादिहेतुचैविज्याद्विचित्रं तस्मात्प्रमाणादिहितं तस्मात्तज्जन्मस्य जवाङ्कुरस्यापि जात्यादिभेदेन विचित्रता । ततो यदि त्वया कर्म प्रतिपन्नं हेतुचैविज्याद्यं यदि च तद्वैचित्र्यमप्युपगतं ततः संसारिणो जीवस्य तत्फलमपि नारकातिवैडम्भमुप्यामरूपेण जवनरूपं सौम्य ! विचित्ररूपं प्रतिपद्यस्वेति ।

अत्र प्रमाणमुपचरयन्नाह ।

चित्तं संसारित्तं, विचित्तकम्मफलजवाओ हेउ ।

इहचित्तं चित्ताणं, कम्माणफलं च दोगम्मि ॥

चित्रं संसारिजीवानां नारकादिरूपेण संसारित्वमिति प्रतिज्ञा विचित्रस्य कर्मणः फलरूपत्वादिति हेतुः । इह यद्विचित्रहेतुकं तद्विचित्रमुपपन्न्यते यथैव विचित्राणां कृषिवाणिज्यादिकर्मणां लोक इति । तदेवं कर्मवैचित्र्यं प्रमाणमाह ।

चित्ता कम्मपरिणइ, पोग्गपपरिणामउ जह। वज्जा ।

कम्माण चित्तया पुण, तप्पेउ विचित्तजावाउ ॥

इह चित्ता कर्मपरिणतिः पुत्ररूपपरिणामात्मकत्वादिव यत्पुत्ररूपपरिणामात्मकं तद्विचित्रपरिणतिरूपं दृश्यते । यथा वाहोत्रादिविकारो वा गृध्रित्यादिविकारो वा यत्तु विचित्रपरिणतिरूपं न भवति तत्पुत्ररूपपरिणामात्मकमपि न जवति यथा आकाशम् । यः पुनः पुत्ररूपपरिणामसांख्येयि कर्मणामावर्णादिभेदेन विशेषतो विचित्रता सा तद्वेनचैविज्यादवगन्तव्या विचित्राश्च मित्यात्वादयः प्रक्षेप मनिह्वादायश्च कर्महेतव इति । अथ पराज्युपगमनैव परजने जीवानां वैसदृश्यं साधयन्नाह ।

अहंवा इहजवसरिसा, परलोओ वि जइ सम्मओ तेणं ।

कम्मफलं पि इहजव-मरिसं पक्खिन्न परलोए ॥

किं जणियमिहं मणुया, नाएणइकम्म कारिणो संति ।

जइ ते तप्पल्लजाओ, पे वि तो सरिसया जुत्ता ॥

अथवा यदि इह जयसदृशः परलोके संमतो जवतः ततः कर्मफलमपि परलोके इह जयसदृशं इहय विचित्रशुनाशुनक्रियानुरूपं विचित्रं प्रतिपद्यस्वेति । एवं मुकुलिनं प्रतिपद्यतदेव

भावयति (किमणियमित्यादि) किमेतावता प्रतिपादितं जवति इह तावन्मुपस्थाः नानागतहेतुजतविचित्रक्रियानुष्ठानिनः सन्तीति प्रत्यक्षत एव दृश्यन्ते ततो यदि ते परलोके तत्क्रियाफलज्ञा इष्यन्ते ततो यथैहयत्क्रियाणां स सदृशता तथा परलोकेगतजन्तूनामपि सैव युक्ता । ननु योत्र यादृशः स परत्रापि तादृशः पथेति अत्र परान्निप्रायमाशङ्क्य परिहरन्नाह ।

अहं इहसफलं कम्मं, न परेतो सव्वहा न सरिसत्तं ।

अकयागमकयनासा, कम्माजाओ ह वा पत्तो ।

कम्माजावेह कओ, जवतं सरिसया व तदजावे ।

निकारणउव्वन्ना, जइ तो नासो वि तह चैव ।

अथैवं वृषे इह सफलं कर्मेति इह भव संबन्धे तत्कृत्यादि क्रियारूपं कर्म सफलं ननु परजविकदातादिक्रियारूपं कर्म । ततश्च तत्फलं जवान्परलोके जन्तुवैसदृश्यम् । अत्रोत्तरमाह । (तो-सव्वहेत्ति) तत एव सति यत्तवानिप्रेतं तत्सर्वथा परजने जीवानां सदृशत्वं न स्यात्तत्किं कर्मणा जन्त्येते ॥ तच्च नास्ति पारमविक्रियाणां त्वया निष्कलत्वाप्युपगमत्वा निष्कलत्वा च कर्मानावद्य कर्माभावेऽपि जनेत्सदृश्यं तर्ह्यतस्तस्यैव तस्य-निर्हेतुकस्यागमः प्राप्तेति कृतस्य च दानहिंसादिक्रियाफलरूपस्य कर्मणो नाशः प्रसज्यते । अथवा सूत्रत एव कर्मणा मभावः प्राप्तः दानहिंसादिक्रियाणां निष्कलत्वाप्युपगमात्सूत्रत एव कर्मणो वन्त्योपि न स्यादिति प्रावः । ततः किमित्याह । कर्माभावेऽपि कारणभावात्कुतो भवान्तरं तदजावे च दूरासा-रितमेव सादृश्यम् । अथ कर्माभावेऽपि जव इष्यते तर्हि निष्कारण एवासां स्यादिति चैवमप्यित्यन्ते ततो नाशोपि तस्य जवस्य निष्कारण एव स्यादतो व्यर्थंस्तपोनियमाद्यनुष्ठानप्रयासः । निष्कारणे च भवेऽप्युपगम्यमाने वैसादृश्यमपि जीवानां निष्कारणं किं न्येते विशेषानावादिति ।

अथ प्रेरकमाशङ्क्य परिहरन्नाह ।

कम्माजावे वि मइ, के दोओ होउज जइ सजावोयं ।

जह कारणाणुरुव्वं, यमाइज्जं सहावेणं ॥

अथ परस्यैवंवृत्ता मतिः स्यादनुत्त कर्माभावेऽपि यदि सद्भाव-वरूपः स्वभाव एवायं स चेत्तर्हि का दोषः स्याद्विनापि कर्म यदि स्वभावादेव जवः स्यात्तर्हि किं दूषणं भवेन्न किंचिदित्यर्थः । दृष्टान्तमाह । यथा कर्म विनापि मृत्पिण्मादिकारणानुरूप-घटादिकार्यं स्वभावेनैवेत्येवमद्यमानं दृश्यते तथा सदृशप्रा-णिजन्मपरंपरायणो जवोपि स्वभावादेव भविष्यति । अत्रो-च्यते । ननु घटोऽपि स्वभावत एव जायते कर्तृकरणघटोपे-क्षात्वात्तस्य, तत्रैवहापि कर्तृतात्मनः पारमविकस्य च शरीरा-दिकार्यस्य कर्णं संभाव्यते । तच्च कर्तृकार्यायं जिहवं होकेपि दृश्यते । कुत्राद्यघटायां चक्कादिवद्यच्छात्मनः शरीरादिकार्यं कुर्वतः कर्णं तत्कर्मेति प्रतिपद्यस्वेति । स्यादितद्वदादेः प्रत्यक्ष-सिद्धत्वाद्भवन्तु कुत्रादादयः कर्तारः, शरीरादिकार्यं त्वप्रादि-विकारवत्स्वजायतोपि भविष्यति ततो न कर्मसिद्धिस्तदयु-क्तम् । यतो न स्वानाविकं शरीरादि आदिमप्यतिनियता-कारत्वादित्यदिति । किंच कारणानुरूपमेव कार्यमित्येवं परमभवे सादृश्यं त्वयाऽप्युपगम्यते तदपि स्वभाववादिनस्तवाप्रा-दिविकारदृष्टान्ते परिहीयते । अप्रादिविकारस्य स्वकारणजुत-पुत्ररूपस्यादिति विवक्षणात्वादिति । अपिच ।

होज सदावो वरुणं, निष्कारणया च वत्तुप्पमो वा ।

जइ वतुं नतिथ तत्रो, एववन्नधिओ खपुणं च ॥
 अचंमणुवन्नधो, विअ अह तउ अतिथ नतिथ तां कम्मं ।
 हेऊ वि तदतिथो, जो नणुकम्मस विमयव्व ॥
 कम्मस वाजिहाणं, होज सजावो चि होउ को दोसो ।
 निव्वं च सो सजावो, सरिसो पत्थं च को हेऊ ॥
 एतज्जात्रयमपि प्रायः पाठैरेव व्याख्यातार्थं नवरं निचमि-
 त्याह तृतीयगोत्रोत्तरार्द्धम् । इदमत्र हृदयं स स्वभावो नित्यं
 सदश एव त्वयाज्युपगतत्वा जवान्तरं सदशस्यैव मनुष्या-
 दिजवस्य जननात्तस्य च स्वजावस्य नित्यसदशत्वे को हेतु-
 नै कश्चिदित्यभिप्रायः । स्वभावतः यद्यं स्वभावः सदश
 इति चेन्ननु जवविसदशतायामप्येतदङ्गं शक्यत एवेति । किंच
 मुत्तो वा मुत्तो वा, जइ मुत्तो तो न सव्वदा सरिसो ।
 परिणामो पयं पिव, न देहहेऊ जइ अमुत्तो ।
 उवगरणाजावाओ, न य हवइ सुहम्म सो अमुत्तो वि ।
 कज्जेमु मुत्तिमत्ता, सुहम्मविच्चाहिओ चेव ।
 स्वज्जावो मूतोऽमूतो वा यदि मूर्तेस्तर्हि कर्मणा सह तस्य
 कां विदोषः, संज्ञान्तरमात्रविशेषकर्मवैद्यमुक्तं स्यादिति । न
 चासौ सर्वदैव सर्वथा सदशो युज्यते परिणामित्वाद्गुणादि-
 वदयथा मूर्तत्वादिवान्नादिविकावदिति । अमूतोऽसौ स्वजा-
 वस्तर्हि नैव देहादीनामारम्भको ऽनुपकरणत्वाद्गुणादिवि-
 कञ्जकुलवदमूर्तत्वादाकाशवत् (नय हवइ सुहम्मसो अमुत्तो
 विचि) किंच सुधर्मनिर्तोऽपि स स्वजावो ऽमूतो न युक्तः
 शरीरादिकार्यस्य मूर्तिमत्त्वाद्यमूर्तस्य नभस इव मूर्त्तं
 कार्यमुपपद्यते । तथा सुखसंविद्यदेश्च नायं मूर्त्तः । इदमुक्तं-
 जवति । कम्मं तावद्भवता नैष्यते स्वभाववदादित्यात्ततश्च श-
 रीरादीनि सुखदुःखसंविद्यादीनि च स्वजावस्यैव कार्या-
 ण्येष्वयानि न तस्य वा मूर्त्तत्वेनैतान्युपपद्यन्ते । ततो यथा
 द्वितीयगणपर्यवदे कार्यस्य मूर्तत्वात्सुखसंविद्यदेश्च कर्मणो-
 र्मूर्तत्वं साधितं तेहइ स्वजावस्यापि साधनीयम् । तथाच प्रा-
 गुक्तम आह । “नणु मोत्तोमयमुत्तं, चिय कज्जमुत्ति मत्ताउ । इह-
 जइ मुत्तिचणओ, घरुस्स परमाणवो मुत्ता । तह सुह संवि-
 चीउ, संविधियेणुणज्जाओ य । वणजवहाणणीउ, परिणामा
 माउयविण्णयमिच्च”
 अयमिष्कारणता स्वभावमिति चित्तीयबिकल्पमधिकृत्याह
 अहवा कारणउ चिय, सजावउत्तो वि सरिसया कत्तो ।
 किमकारणउ न जवे, विसरिसया किंच विच्छिन्ती ॥
 अय स्वजावत एव जवोत्पत्तिरित्यत्र अकारणत एवेत्यय-
 मयोभिप्रेतः (ताविचि) तथापि हन्त ! परजवे सदशता
 कुतः कोऽभिप्राय इत्याह । यथा कारणतः सदशता जवति तथा
 किमित्यकारणत एव विसदशता न स्यादकस्माच्चकारणतो
 जवविच्छिन्तः कस्माच्च स्यादकस्माच्च जवेत्स्वरविषयाणादिरपि
 जवेच्छरीरादीनां च कारणत्वात्तेन चात्रादीनामिव प्रतिययता
 कारणत्वादिरूपता न स्यात्तस्मान्नाकारणता स्वभावत इति ।
 अथ वस्तुधर्मोन्माविति तृतीयविकल्पमाश्रित्याह ।
 अहव सहावो धम्मो, वत्तुस्स न मोवि सरिसओ निव्वं ।
 उप्पायट्ठिज्जेगा, चित्ता जं वत्तुपज्जाया ॥
 अथ वस्तुनो धर्मस्वभावः सांवि सर्वदैव सदशो न घटत
 इति । किं च सर्वदैव शरीरादीनां सदशतां जनयेक्यं पुन-

रस्य सदैव सदशता न घटत इत्याह ॥ (उप्पायित्यादि)
 यद्यस्मादुत्पादस्थितिः सद्भावश्चिन्ना वस्तुपर्याया न च ते सदै-
 वावस्थित्यतः सदशताः नीडादीनां वस्तुधर्माणाम् प्रत्यङ्गत एवा-
 न्यान्यरूपतया परिणतिदर्शनात् । किंच वस्तुधर्मोऽसौ जवत्स्व-
 भाव आरम्भो वासौ स्यात्पुनश्चधर्मो वा । यथाधर्ममस्तर्हि
 नासौ शरीरादीनां कारणममूर्तत्वादाकाशादिवदय पुनश्च-
 धर्मस्तर्हि कर्मवत्वासौ कर्मणोपि हि पुनश्चास्तिकायधर्मत्वेनास्मा-
 निरज्युपगतत्वादिति । किंच ॥

कम्मसवि परिणामो, सुह धम्मधम्मो सपोगगममयस ।

हेऊ चित्तो जगओ, होइ सहावो चि को दोसो ॥

सुधर्मसौ वस्तुधर्मो जवत्स्वभावो धर्मो जवति को दोषो न
 कश्चित् युक्तियुक्तत्वात्किंविशिष्टो धर्म इत्याह । परिणामकस्य
 कर्मणः कथं जूतस्य पुनश्चमयस्य कथं जूतो यः कर्मपरिणाम
 इत्याह । हेतुः कस्य जगतो जगद्वैविध्यस्य तद्वं कर्मवृत्तस्य
 वस्तुनः परिणामरूपो धर्मो जवति स्वभावो नात्र कश्चिदोपापत्ति
 रस्माकमपि सम्मतो ऽयमर्थः केवलं सर्वदा सदशोऽन भवति
 किन्तु चित्तो मिथ्यात्वादितेहेतुः वैचित्र्याद्विचित्रो विविधस्वजा-
 वः । अतो न तस्मात्परमये सादृश्यमेव किन्तु विचित्ररूपतेति
 यदिवा किमनान्यापकेन मिथ्यारूपेण चैकान्तवादेन, सर्वव्या-
 पकमवितयरूपं चानैकान्तवादमेव दर्शयन्नाह ।

अहवा सर्वं वत्तु, पइखणं चिय सुहम्म धम्मोहि ।

संजवइ चेइ केहि वि, केहि वि तदवत्थमव्वं ॥

तं आपणो विसरिसं, न पुव्वधम्मोहि पच्छिमिद्धानं ।

सयज्जस्म तिहुयणस्स व, सरिसं मामसु धम्मोहि ॥

अथवा सुधर्मकिमेक एव परभवः सर्वमेव हि घटपटादिकं
 छवनात्तगतं वस्तु कैश्चित्पुर्वपर्यायैः समानासमानपर्यायैः
 प्रतिकृणुमुपपद्यते । किञ्चित्पुनरुत्तरपर्यायैः समानासमानपर्या-
 यैर्येति व्युत्पन्नमिति । कैश्चित्त्तदवश्यमेवास्ते । ततश्चैवं सति तद्व-
 त्यात्मनो पूर्वं धर्मोत्तरात्तरधर्मोपां न सदशं किं पुनरन्य-
 वस्तुनाम् । सामान्यधर्मस्तु सर्वस्यापि त्रिचुवनस्य समानं
 किपुनरेकस्यैव निजपूर्वजन्मन इति ।

ततः किं स्थितमित्याह ।

को सव्वहेव सरिसो, सरिसो वा इहजवे परजवे वा ।

सरिसासरिसं सर्व्वं, निच्चा निच्चाइरुवं च ॥

को ह्योऽर्थान्तरैरदमना वा स इहभवेपि सर्वथा सदशोऽ-
 सदशो वा किपुनः परजवे । तस्मात्सर्वमपि वस्तु स्वधर्म-
 णापि सह समानासमानरूपमेव हेनवेपीति कुतः परजवे
 सादृश्यमेव प्रतिज्ञायते । इति भवत इति ज्ञावः । तथा सर्वमपि
 नित्यानित्याद्यनन्तधर्मात्मकमिति ।

अमुमेवार्थं दृष्टान्तेन प्रतिपादयितुमाह ।

जह निपएहिं वि सरिसो, न जुवा जुवि बाइवुहधम्मोहि ।

जगओ विसमो सत्ताइ, एहिं तह परजवे जीवो ॥

यथेह युवा निजैरप्यतीतानागतैर्वाज्ञवृत्त्यादिपर्यायैरात्म-
 नोपि सर्वथा न समानः सत्तादिभिस्तु सामान्यपर्यायैर्जगति
 न केनचित् समानस्तयायामपि जीवः परज्जोऽं गतः सर्वेणापि
 सह समानासमानरूप एवेति । कुतः सर्वथा सादृश्यमिति ।
 एतदेव दृष्टान्तेन भावयति ॥

माणुओ देवीजूओ, सरिसो सत्ताइएहिं जगओ वि ।

देवैर्हि हि वि सरिसो, निचानिचो वि एंवव ॥

मनुष्यो मृत्वा देवत्वमापन्नो जगत्त्रयस्यापि सत्तादिभिः पर्यायैः सदृशो देवत्वादिभिस्तु विसदृशः इति नैकान्तेन कापि सदृशता । तथा द्रव्यतयासौ नित्यः पर्यायतया त्वनित्य इत्याद्यपि वक्तव्यमित्याह । नन्वस्मानिरपि नैकान्तेन परजन्मे सादृश्यमन्युपगम्यते किंतु समानजात्यन्यमात्रमेवप्यते पुरुषादिर्भूतः पुरुषादिवैव भवतीति । एतदप्यपि कर्मजातेनादि परभव इति साधितम् । तच्च मिथ्यात्वादि विचित्रहेतुजन्यत्वादिविचित्रमेवत्यतस्तज्जन्यः परजन्वो विचित्र एव युज्यते नतु समानजात्यन्यवः सिध्यतीति । किंच ॥

उत्तरिसा वक्तरिसा, न समाणाए वि जेण जाईए ।

सरिसगाहे जम्हा, दाणाइ फलं विही तम्हा ॥

सदृशग्रहे समानजातीयताग्रहे सति येन यस्मादीश्वरदरिष्कृतीनाकुलीनादिरूपेणात्कर्षापकर्षौ न घटां प्राञ्जतः । यो हि यादृशः इहभवे स यदि परभवोपि तादृश एव तर्हि य इहभवे ईश्वरः स परजन्वोपि तादृश एव एवं द्रिष्टेष्ट्वपि वाल्यं ततश्चेह जवात्परभवे सर्वप्रकारैर्युक्तकर्षापकर्षौ न स्यातां किं च कान्तसदृशतैव जवेत् (तमहृत्ति) तस्मान्मोक्तव्यायं सादृश्यग्रह इति प्रकामद्वष्टव्यम् । अथेत्यमावक्षीथाः मा भूतामुत्कर्षापकर्षौ का नो हानिरित्याह (जम्हा दाणाइ फलं विहिदि) चकारस्य गम्यमानत्वाद्यस्मादेवं परत्रोत्कर्षापकर्षयोरेवभावे दानादिकसं वृथा संपश्यते लोको हि परत्र देवादिस्मृद्धिप्राप्त्या आत्मन उत्कर्षार्थं दानादि प्रवृत्तिं विदधाति यदिचोक्तं युक्त्या उत्कर्षार्थमावाहिरिदो दानतपस्तीर्थावगाहनाद्यपि कृत्वा समुत्र द्रिष्ट एव स्यात्तर्हि क तद्दानादिकप्रमित्यपार्थिका दानादौ प्रवृत्तिस्तस्माच्च विधेयः सादृश्यग्रह इति । अपिचैतस्मिन् सादृश्यग्रहे वेदपदानामप्यप्रामाण्यमापद्यत इति दर्शयन्नाह ।

जं च सिञ्जोगो बइए, स जायए वेयत्रिहिपमिबाइ ।

मगगीयं जं च फलं, तमसंबच्चं मरिसयाए ॥

यच्च शृङ्गाशोष एव जायते यः सुपीरो दह्यत इत्यादि वेद विहितं तदपि परजन्वसदृशताग्रहे संबच्च एव स्यात्पुरुषादेरमुत्र शृङ्गाश्रुताग्रनुपपत्तः तथा यद्यप्यनिहोत्रं जुहुयात्स्वर्गकामः स त्वयथाऽग्निश्रेमेन यमराज्यमभिजायत इत्यादिकं स्वर्गाय फलसूचकत्वात्स्वर्गाय फलं तदप्यसंबच्चं जवेन्मनुष्यस्य त्वदभिप्रायेण देवत्वानुपपत्तिरिति पुरुषो वै पुरुषत्वमङ्गुले पाशवः पशुत्वमित्यादीनां च पेशानामयमर्थः । कापि पुरुषः खल्विह जन्मनि प्रकृत्या जद्रक्तो विनोतः सानुकोशोऽप्रत्सरश्च मनुष्यनामगात्रं कर्मणि च मृतः सन् पुरुषत्वमङ्गुले नतु नियमेन सर्व एव अन्यस्यान्यकर्मवशाशस्यान्यथाप्युत्तः । एवं पशवोपि कर्मन्यायादिदोषवशाः पशुनामगात्रं कर्मणि बद्धा पशुभवे पशवो जायन्ते नतु सर्वेपि नियमेन कर्मपेक्षित्वार्थं जीवगतेरिति । विदोः (न्युतिसमये इहभवः परभवोवेति कृष्णशब्दे चित्तान्तर्यामि)

इहजत्रियाउप-इहजत्रिकायुष्-न० वर्तमाननवायुपि । अ० ५ श० ३ उ० ।

इत्यु-इहक-वि० “स्वायं कश्चाय ८ । १॥ ६॥” इति प्राकृत सूत्रेण स्वायं कः । प्रा० । अस्मिन्नित्यर्थः—वाच० ।

इहज-इतरथा-अव्य० “इहरा इतरथा” पा० १२।२ इति प्राकृतः सूत्रेण इहरा इति इतरार्थार्थे वा प्रयोक्तव्यं । पक्षे यथा प्राप्तम्

अन्यार्थे, “इहरा नीसासर्वेहि” पक्षे इतरहा । प्रा० । नि० चू० । “इहरा सपरुवघात्रो” इतरथा अन्यर्थेति । दर्श० । “इहरा समहसिद्धो” इतरथोक्तप्रकारादन्यथा समूहो रत्नानां सिद्धो निष्पन्न इति-सम्भ० इहरा वि य वीथमेयस्स” इतरथायथा भावव्यतिरेकेणेत्यर्थः इति । पंचा० २ विव० । “इहरा अपाथगतं” पंचा० ६ विव० ।

इहलोड्य ऐहलौकिक-वि० इहलोके भवः उच्च छिपदवृद्धिः वाच० । ऐहिके, “अनस्स पाणस्सिह लोड्यस्स” अनस्य पानस्य वा कृते ज्यस्य वैहिकार्यस्य वृद्धादिः कृते इति । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० । इहलोकप्रयोजने, “इहलोड्या वि किं पुण” ऐहलौकिकः । इहलोकप्रयोजनापि कृत्वादिकापीत्यर्थः । पंचा० ४ विव० । इहलोकगते, “इहलोड्या विहाणिस्ति” ऐहलौकिक्यपि इहलोकगतापि न केवलं परलोकगता हानिरिति । पंचा० ३ विव० । इहलोककृते, इहजन्मभवे च “इयलोड्याइ परलोड्याइ नीमाइ अणेणकुवाइ अविस्सुत्तनुत्तुग्मिगंधाइ सहाइ अणेणकुवाइ” इहलोके भवा ऐहलौकिका मनुष्यकृताः क ते स्पर्शां दुःखविदेयाः । यदिया इहैव जन्मनि य दुःखयन्ति दाहप्रहारादयः प्रतिकूलोपसर्गास्त इहलौकिका इति । आचा० १ श्रु० ५ अ० ३ उ० । इहलोके जय ऐहलौकिकः । व्यवसायभेदे, य इह जंवे वर्तमानस्य निजव्योऽनुष्ठानं वा स ऐहलौकिको व्यवसाय इति स्या० ३ ग० ।

इहलोप-इहलोक-पु० इदम् प्रथमार्थे ह । कर्म० इहलोकः समानलोकः सदृशलोको यथा मनुजो मनुष्यस्य तिर्यङ् तिरश्च इति दर्श० । अस्मिन् लोके, आचा० १ श्रु० ५ अ० ४ उ० “इहलोपगुहामहविज” इहस्मिन्नेकलोके हिरण्यस्वजनादिकं दुःखमावहतीति । सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । मनुष्यलोके, स्या० ३ ग० । आव० । “इहलोगपरिणीए” इहलोकस्य प्रत्यक्षस्य मातृपितृवत्कृष्णपर्यायस्य प्रत्यनीक इति । ज० ८ श० ३ उ० । इहलोगे मण्डस्सत्स लोगे इति । आ० चू० । अस्मिन् जन्मनि, आचा० १ श्रु० ५ अ० ४ उ० । मनुष्यजन्मनि, स्या० ४ ग० । इहलोगवसग-इहलोकगवेपक- वि० अन्यायन्नक्तपानाद्युपभोगेन केवलस्येहलोकस्यैवान्वेषके, वृ० १ उ० ।

इहलोगपरिणीय-इहलोकप्रत्यनीक- वि० इहलोकस्य प्रत्यक्षमातृपितृवत्कृष्णपर्यायस्य प्रत्यनीकः इन्द्रियाथप्रतिकूलकारित्वात्पञ्चान्तपस्विदिहलोकप्रत्यनीकः । इन्द्रियाथप्रतिकूलकारिणि, गतिप्रतीत्य मनुष्यलोकप्रत्यनीकरूपे प्रत्यनीकभेदे, इहलोकोपकारिणां जोगः साधनादीनामुपवृत्तकारिणि, इहलोको मनुष्यलोकस्तस्य प्रत्यनीकता तद्विधप्ररूपेणैति इहलोकप्रत्यनीकः । मनुष्यलोकस्य वितथप्ररूपणकर्तारि च । स्या० ३ ग० ।

इहलोकपरिवृत्त-इहलोकप्रतिवृत्त-वि० निर्वाहादिमात्रार्थनि प्रव्यायभेदे, स्त्री-टाए इहलोकप्रतिवृत्त निर्वाहादिमात्रार्थनामिति-स्या० ४ ग० (विशेषार्थेस्तु पयज्जा शब्दे)

इहलोड्यपरलोड्य-ऐहलौकिकपारलौकिक-वि० इह परत्र च जय ऐहलौकिकपारलौकिकः । इह परत्र च जवे, तदात्मके व्यवसायभेदे च । यस्मिन् भवे स ऐहलौकिकपारलौकिक इति । स्या० ३ ग० ।

इहलोड्यपारलोड्यकज-ऐहलौकिकपारलौकिककार्य-न० वर्तमानजयपरजयप्रयोजनसाधये,—

इहलोइयपारलोइय-कजाणं पारलोइयं अहिगं ।

तं पिहु जावपहारं, सो विय इयकजगम्मोत्ति ॥

पेइ लौकिकपारलौकिककार्ययोर्वैतमानभवपरजवप्रयोजन-
योः साध्ययामध्ये पारलौकिके पारजविकं प्रधानतरं विशेष-
तस्तस्य साधनीयत्वात्तदसाधने बहुतमानर्थेसंज्ञवत्पारलो-
किककृत्यं च जिनपूजेत्यतो नान्यदुपयोगस्थानं ब्रह्मतरं प्रव-
रसाधनानामिति । तत्र च यत्प्रधानं तद्वैशेष्यमुहाह ।
(तं पि हुत्ति) तत्पुनः पारलौकिककार्यं जाव आत्मपरि-
णामः प्रधानः साधकतयोक्तमो यस्मिंस्तद्वावप्रधानं शुजजा-
वसाध्यमतोसौ जावविशेषो विशिष्टपारलौकिककार्यानिनां
समाश्रयणीय इति हृदयम् । यदि जावप्रधानं ततः किमि-
त्याह (सोवियत्ति) स पुनः पारलौकिककार्यहेतुर्ज्ञतो
भाव इति कार्यगम्य इत्येवविधमनन्तरात् यत्कार्यं भावस्य
कृत्यं पूजाश्रयवरपुण्याद्युपादानरूपं तेन यो गम्यो निश्चेतव्यः
स इति कार्यगम्यः । इति शब्दः समासाविदमुक्तं जवति । पर-
लोकसाधन हेतुर्ज्ञतगुभजावकार्यव्याप्तरससाधनोपादानस्य
शुजभावस्य सफल्यद्विस्तद्विधेयं भवतीति गायार्थः । पंचा०
४ विव० ।

इहलोगजय-इहलोकजय- न० इहलोकः समानलोकः सदृ-
शलोको यथा मनुजो मनुष्यस्य तिर्यङ् तिरश्चस्तस्माद्भय-
मिहलोकभयम्- । दर्श० । मनुष्यादिकस्य सजातीयान्य-
स्मान्मनुष्यादेरेव सकाशाद्यद्भयं जवति तदिहलोकभयम्- ।
इहाधिभूतभीतिमतो जातौ लोकस्ततो भयमिति व्युत्पत्तिः-
स्था० ७ ग० । आव० । सम० । भयमेव, तच्च यथा राजासा-
त्यरक्कादेरकार्यकरणं प्रति प्रजादीनां सिंहादेर्यो भृगादीना-
मिति दर्श० ।

इहलोगवेयण-इहलोकवेदन- न० इहस्मिन् लोके जन्मनि
वेदनमनुजवनमिहलोकवेदनम्- । इहलोकानुजवने, आचा०
१ ध्रु० ५ अ० ४ उ० ।

इहलोगवेयणवेज्ज-इहलोकवेदनवेद्य- श्री० इहस्मिन् लोके
वेदनमनुजवनमिहलोकवेदनं तेन वेद्यमनुभवनीयमिहलो-
कवेदनवेद्यम् । इहलोकानुभवेनानुजवनीये, आचा० १ ध्रु० ५
अ० ४ उ० ।

इहलोगवेयणवेज्जावसिय- इहलोकवेदनवेद्यापतित- श्री०
पेहिकभयानुबन्धिनि, “इह लोकावेयणवेज्जावसियं । जं आउ-
ट्टीकम्मं तं परिणाय विवेगमेति ” इहस्मिन् लोके जन्म-
नि वेदनमनुभवमिह लोकावेदनं तेन वेद्यमनुभवनीयमिहलो-
कावेदनवेद्यं तदापतितमिहलोकवेदनवेद्यापतितम्- । इद-
मुक्तं भवति-प्रमत्तयतिना ऽपि यदकामतः कृतं कर्म कायसं-
घट्टादिना तदैहिकभयानुबन्धि तैवेव ज्ञेयं कृत्यमाणत्वा-
दिति । आचा० १ ध्रु० ५ अ० ।

इहलोगसंवेगिणी- इहलोकसंवेगिनी- श्री० इहलोको म-
नुष्यजन्म तत्स्वरूपकथनेन संवेगिनी इहलोकसंवेगिनी सर्व-
मिदं मानुषत्वमसामभूयं कदलीस्तम्भजमानमित्यादिरूप
संवेगिन्याः कथायाः प्रथमं भेदः, स्था० ४ ग० ।

इहलोगवेक्खा-इहलोकोपेक्षा- श्री० इहलोकलम्बने,

विहियाणुट्ठाणमिण्णि-एवमेवं सयाकरेत्ताण ।

हेइ चरणस हेऊ, णो इह लोगादवेक्खाण । ४ ।

विहितमाप्तगमे विधेयतयानुमते यदनुष्ठानं क्रिया तच्चिदि-
तानुष्ठानमिदं जिनजवनदिकरणवृत्तगणमिति । अनेनोद्देखेन
एवमनेन भावस्तवानुसारागवृत्तनेन सूचविधिब्रह्मणेन वा प्र-
कारेण पतजिनजवनादिविधानं सदा सर्वकावं कुर्वतां विद-
धतां जवति जायते । चरणस्य सर्ववितरूपचारित्र्यस्य हेतु-
निमित्तम् । तदेव जिनजवनादि । उक्तीयपर्येय यद्भवति तदाह
नो नैव इह लोकाद्यपेक्षया ऐहजविककीर्त्यादिपारजविकदेव-
त्वरज्यादिवदार्थाद्विम्बनेन । चरणस्य हेतुर्भवति पतजिनभ-
वनादिविधानं निदानहृषितत्वादिति गायार्थः । पंचा० ६ विव० ।

इहलोगासंसप्यओग-इहलोकालोसाप्रयोग- पुं० । इहलोको
नरलोकस्तत्रालोसा राजा स्यामित्याद्यभिज्ञापस्तस्याः प्रयोगो
व्यापार इह लोकाशोसाप्रयोगः । प्रथ० १ अधि० । अपश्चि-
ममारणान्तिकसंखेयनाजोपणाराधनाया अतिचारविशेषे,-
उपा० । स च श्रेष्ठी स्यां जन्मान्तरे उपात्यो वेत्येवं रूपा प्राथ-
नेति । उपा० १ अ० । श्राव० श्राव० ॥

—:—:—:—

(ईकार)

ई-ई- अयं० किपू- विपादे, दुःखभावनायाम्, क्रोधे, अनुक-
म्पायां, प्रत्यङ्गे, सन्निधौ, सम्बोधने, वाच० “ ईः कुसार्थे पि
पापेपि निषेधे, नयनभ्रमे । ६ एका० । पादपूरणे च । “ ई जे-
रा पादपूरणे ” ८ । १. १. १. इति । प्रा० मंदिव्यामयं सान्त-
या पठितः । पुरोदरादित्वात्साधुः । वाच० ।
ई- श्री० ब्रह्म्याम्, वाच० । ई रमा मदिरा मोहे, महानन्दे
शिरोभ्रमे । श्रीविद्वायमुणाद्यन्तो, नातोस्माहोपनं सुपः । १ ।
ई योयोजजसो रूपं, स्यादमारूपमीः शसिः । ई शब्दोऽल्पप-
र्याये व्ययं वृद्धैः प्रदर्शितम् । ८ । एका० ।

ईति-ईति-पुं० ईयते ई-क्त्वि (१) भिम्बे, १ उपादिते, त्रि०
३ प्रवासं, । “ अतिवृष्टिरनावृष्टिः शलज्जाः सृषिकाः खगाः ।
प्रत्यासन्नाश्च राजानः परेता इत्येव स्मृताः इत्युक्ते ४ कृषेरु-
द्धवेदे च । श्री० निरावद्धा निरीतयः रघुः । वाच० ईतिर्या-
न्याद्युपद्रवकारी प्रचुरसृषिकादिप्राणिगण इति । सम० ३४
स० । जं० । प्रचुरशलज्जशुकसृषिकाद्या धान्यादिनिशका
इति । प्रव० ४० । प्रायो वर्षासु शस्यापद्रवकारिणो सृ-
षिकादय इति । दर्श० ॥

ईरण-ईरण-न० ईर-भावे व्युद प्रेरणे, श्राव० ४ अ० । “ इ-
न्द्रियाणि समीरण ” इन्द्रियाणीशानिष्विषयेत्यः सकाशाद्वा
गद्वयाकरणतया सम्बन्धीर्येदिति । आचा० १ ध्रु० ५ अ०
उ० । गतौ, आ० म० द्वि० । स्था० । आचा० । कथने, “ घोरं धम्मं
उदीरण ” उत्थावलयेन ईरितः कथितः प्रतिपादितस्त्वर्थ-
करणधरादिभिरिति । आचा० १ ध्रु० ५ अ० ७ उ० । यच्च

ईरणा तत्रैव स्त्री० । नन्या-ल्यु प्रेरके, त्रि० समीरणः प्रेरयिता
 भवेति-कुमा० । वाच० ।

इरिय-ईरित- विप्रेरिते, -आव ४ अ० । दर्श० । चोदिते-
 "समीरिया कोट्टवलि करिति" समीरिताः पापेन कर्मणा
 चोदितस्तादृशकान् कुट्टयित्वा खण्डशः कृत्वा नगरवस्त्रि-
 दितश्चेतश्चाङ्गित्वेनित्यर्थः इति । सूत्र० १ ध्रु० ५ अ० २ उ०
 कथिते, प्रणिपादिते, आचा० १ ध्रु० ६ अ० ४ उ० । "संके-
 पाक्षिपेष्काणां यतीनां धर्म इरित्" इतिः प्रोक्त इति-धर्म०
 ४ अ० । जनिते, कृतं वा । "सदृशपासाकवसा उदीरिया"
 उद्ग्राहयन्नेतिरिति अनिता कृता इत्यर्थ इति । आचा० ।

ईसत्रो-देशी, राजाख्ये मृगे, दे० ना० ।

ईसकव-ईशारव- जि० ईश ईश्वर इत्याख्या प्रसिद्धियां तां
 ईशाख्याप्रसिद्धे ईश्वरे, ईशानमीशो भावे घञ् प्रत्ययः ।
 पेश्वर्यमित्यर्थः । ईश पेश्वर्य इति वचनात् । तत ईशमेश्व-
 र्यमात्मनः ख्याति अन्तर्भूतएय्यतयाऽऽख्यापयन्ति प्रथय-
 न्तीति ईशाख्या । आग्रामे पेश्वर्यस्य प्रसिद्धिकारके, -जी०-
 ३ प्रति । प्रज्ञा० ।

ईसत्त-ईशत्व- न० सर्वत्र प्रभविष्णुतारूपे सिद्धिविशेषे, छा०-
२६ छा० ।

ईसत्य-इषुशास्त्र- न० । चतुष्पष्टिकात्तर्गतं कवामेद्रे, हा०
१ अ० । सच धनुर्वेदः- प्रन० ५ द्वा० । ईसन्थंति प्राकृतैरै
ल्या इषु शास्त्रं नागवाणादिदिव्यास्त्रादिसूचकं शास्त्रम् इति-
ज० १ वृ० । सप्त० तथाचाश्वर्यकं भगवत ऋषभेदस्य
वर्णनमुपक्रम्योक्तम् “ईसन्थं प्रणुवेयो” इषु शास्त्रं नाम धनु-
र्वेदः स च तदैव राजधर्मं सति प्रावर्त्ततेति- आ० म० प्र० ।
ईस-ईशा- पुं० ईश- ह० ईश्वर, प्रज्ञा० १ पद । जी० । परम-
श्वरेषु, महादेवे, हृदसङ्ख्यातुल्यसङ्ख्याकत्वात् पकादश-
संख्यायाम्, आर्षानकृते च । वाच० । ईशानमीशो भावे
घञ् ० ऐश्वर्यं, ईश ऐश्वर्यं इति वचनात् प्रज्ञा० १ पद ।

ईस-देशी० कीलके, दे० ना० ।

ईसमित्त-ईशमित्त- न०कुवेरे, - प्रा० को० ।

ईसर-देशी० मन्मथे, दे० ना० ।

ईस सह-ईशसख-पुं० षष्ठीतत्पु० टच्-समा० कुबेरे-बहु० न टच्
ईशसखा इत्येव ईशमित्रादयोऽप्यत्र- वाच० ।

ईसा-ईश्वर्या-स्त्री० परगुणासहने, उत्त० ३४ अ० ।

इष्ट्यां० स्त्री ईर्यं जाये स्त्रीत्वात् टाप् । अकृमाया मपरवृत्त्यसहि-
 षणुतायाम् । वाच० । प्रतिपत्ताज्युद्योपवृत्तजनितो मत्सर-
 विशेष ईर्येति । भ्राव० ध्र० । सम० । आ० म० द्वि० । वै-
 श्रूयं साहस जोहमीर्या स्याद्य दूषणम् । वापद्परजञ्च-
 पाहयं क्रोधजोऽपि गणांष्टकः । मनुः । एतेपाञ्च । क्रोधप्रव-
 तेकत्वात् क्रोधजत्वम् । अत एव । "कुधद्रुहेर्यास्यार्यानां यं
 प्रति कोपः-पा० दुहादयोऽपि-क्रोधप्रजा एव गृह्णन्तेतो
 विशेषणं सामान्यं यं प्रति कोप इति वि० ३० । धरेण्डभय-
 नवतीनामप्रमर्शदीर्घानां प्रथमर्षपेद- रथा० कौ० ।
 ईषा स्त्री० ईशं-शकटस्य दोषकाष्ठे, हव्युगयोर्मध्यस्यकाष्ठे,
 बाह्वदपमे च । घाच० ।

ईसाण-ईशान- पुं० सकलविमानप्रधानेशानावतंसकविमान-
विशेषे, अनु० । सकलविमानप्रधानेशानावतंसकविमानवि-

शोषोपदाङ्गिते स्वनामख्याते ऊर्ध्वशोकविशोषे, अनु० । कल्पभेदे, स्या० १० ग० । विशो० । आ० चू० । देवशोक-
जने, । तद्व्योक्तासिनि कपोपपत्रकं वैमानिकदेवभेदे, प्रव-
द्वा० । विशो० ईशानकल्पस्यै ईशानदेवेनेत्रे च । स्या० १० ग०
विशो० सम० । ईशानस्यान्धशब्दे वक्तव्यता- (इशानेनैववक्त-
व्यता गणशब्दे ईशानस्यान्धशब्दे ऽपि-) प्रभौ, । "वतामृत-
त्वस्येशानः" अमृतत्वस्यामरणजावस्य मोक्षत्वस्येशानः प्रचु-
रिति । विशो० । आ० म० द्वि० । ईश-ताच्छाह्ये चानग्न्येभ्यस्यै-
शीले, रुद्रमूर्तिजदे, पुं० । "अद्वेरात्रभवेषु त्रिशामुहूर्तेषु
स्वनामख्याते पकादश मुहूर्ते, जे० ५ वक्र० । दश० ५० । कल्प०
ज्यो० । समवायांगे तु पाराशरा मुहूर्ते इति । सम० ३ स० ।
साणक्य-ईशानकल्प-पुं० मेरोरुत्तर्वर्त्तन्ति परिपूर्णचन्द्र-
माण्डलसंस्थानसंस्थिते कल्पविशोषे, राज० । तद्वक्तव्यता
विद्वद्भ्यः-)

ईसाणवर्मिसय-ईशानावतंसक- पुं० ईशानकल्पस्थसकव-
विमानप्रधाने स्वनामस्थोते विमाने-अनु० । तथाच-प्रज्ञा-
पतायास्पञ्चविमानावतंसकान्प्रतिपाद्योक्तम् "मञ्जुहृत्ये ईसाण
वर्मिसय" मध्ये ईशानावतंसक इति-प्रज्ञा० २ पद० ॥
ईसाणिंद-ईशानेन्द्र-पुं० । ईशानकल्पस्थवैमानिकदेवानामिन्द्रे-

तद्वर्णको यथा—

तेणं काळेणं तेणं समएणं ईसाणे देविंदे देवराया स्रद्ध
पाणी वसह्वाहणे उत्तरकृद्दोगादिहर्षि अद्वावीसविमाण
वाससयसह्स्तादिहर्षि अरयंवर वयधे अद्वाइयमाद्दमज-
ने नवह्मचारचित्तचद्दचंच्चद्दकुंभद्दविहिद्दहिम्माएगंमे
जाव दसदिमाओ उज्जोवेमाणे उज्जोवेमाणे ईसाणकपे
ईसाणवर्दिसए विमाणे जेहेव रायप्पसेणद्दज्जे जाव
दिव्वं देविहि ॥

(जदेव रायपसेणज्ञेति) यथैव राजप्रश्रीयाथ्ये अथ-
यने सुक्रिाजदेवस्य वक्तव्यता तदैवचेहशानेऽस्य किमन्ते
त्याह (जायदिव्ये देवद्विमिति) सा चेयमर्थसङ्केतपः सत्राय
सुप्रमायामीशाने सिंहासने अशीत्या सामानिकसहस्रैश्चतुभि-
र्दोकायैश्चैरामः सपरिवाराभिरग्रमहिषिभिः समज्जिरनीकैः
समज्जिरनीकाप्रपतिन्नित्तसुजिन्नाश्रीश्रीसितिभिराभरत्तकदेवस-
हसाणमन्यैश्च बहुजिदेवैर्द्विजिन्नाश्रि परिवृता महता नृत्तना-
ट्यादिरवेषेण दिव्यान् भोगेनोन्नतान् चञ्चलान् विहरन्ति स्म ।

जाव जावेव दिंमि पाउञ्चए तावेव दिंमि पाकिणए जंते !
 ति जगवं ! गोयमे सपणं जगवं महावीरं वेदई नमंसइ
 २ चा एवं वयासी अहो णं जंते ! ईसाणे देविंदे देव
 राया महिद्वि ईसाणस्स णं जंते ! सा दिव्वा देविद्वी.
 कहिं गते कहिं अणुपविडे ! गोयमा ! सरिरं गए मे
 केण्ठेणं जंते ! एवं चुच्चई सरिरं गए ! गोयमा ! से
 जहा नामए कूरागार सात्तासिया दुहुओदित्ता गुत्तागुत्त
 दुवारा णिवाया णिवायगंजरीरा तसिणं कूरागारं जाव
 कूरागारसात्तादिहंते जाणियव्वा इसाणेणं जंते ! दे-
 विंदे देवरत्तो सा दिव्वा देविद्वी दिव्वा देवजुत्ती दिव्वे
 देवाण्णजावे किन्नाअप्पे किन्नापत्ते किन्ना अज्जीसममाण

केवा एस आसी पुव्व जवे किन्नामए वा किंगोत्तेवा-
कथेसि गामंसि वा नयरांसि वा जाव सन्निवेशंसि वा किं
वा द्वा किं वा जोवा किं वा किन्ना किं वा समपारित्ता
कसस वा तद्वास्वस्स समणस्स वा माहणस्स वा अंतिए
एगमावे आयारियं धम्मियं सुवयणं सोच्चा निसम्म जसं
ईसाणेणं देविदेणं देवरसं सा दिव्वा देविद्धि जाव अ-
जिसमणगया एवं खबु गोयमा । ।

इतश्च जम्बूद्वीपमवधिनाऽऽशोकयन् भगवन् महावीरं राज-
गृहे ददर्श दृष्ट्वा च ससम्पन्नमासनादुत्तस्यौ उत्थाय च
सप्ताष्टनि पदानि तीर्थकरान्निमुखमाजगाम । ततो वज्राटतट-
घटितकरकुब्जो वन्दे वन्दित्वा चाभियोगिकदवान् शब्द-
याञ्चकार । एवं च तानवादीत गच्छत भो राजगृहं नगरं म-
हावीरं जगवन्तं वन्दध्वं योजनपरिमणवन्न केवं शोधयत
कृत्वा चैवं मम निवेदयत । तं पितृव्यं चक्रुः । ततोऽसौ पदा-
त्यनीकाधिपतिं देवमेवमवादीत ज्ञो २ देवानुग्रिय ! ईशाना-
वतंसक विमानं घटामास्फादयन् घोषणां कुरुयन्तु गच्छ-
ति भो ईशानेन्द्रो महावीरस्य वन्दनाय ततो यूयं शीघ्रं
महद्वाहं तस्यास्तिकमागच्छत । कृतार्थां च तेन तस्यां वदवा
देवाः कुहूहवादिजस्तस्मिन्पुष्पागतास्तैश्च परिवृतोऽसौ यो-
जनवृक्षप्रमाणयानविमानारूढो ऽनेकदेवगणपरिवृतो नन्दी-
श्वरद्वीपे कृतविमानसंकेपो राजप्रहमनगरमाजगाम । ततो
जगवन्तं त्रिः प्रदक्षिणीकृत्य चतुर्भिरुडुवैशुवमप्राप्तं विमानं
विमुच्य भगवत्समीपमागत्य भगवन्तं वन्दित्वा पुष्पास्ते स्म ।
ततो धर्मं श्रुत्वेवमवादीत । भदन्त ! यूयं ससं जानीय
पदार्थं केवलं गौतमादीनां महर्षीणां दिव्यं नाट्यविधिमुप-
शयितुमिच्छामस्त्यभिधाय दिव्यं मण्डपं विकुर्वितवान् । तन्म-
ध्यं मण्णपिटिकां तत्र च सिंहासनं ततश्च भगवन्तं प्रणम्य
तत्रोपविशत । ततश्च तस्य दक्षिणादुत्तजट्टोत्तरं शतं देव-
कुमार्याणां वामाक्षं देवकुमार्याणां निर्गच्छतिस्म । ततश्च विधि-
धर्तोऽथरवगीतत्वनिरञ्जितजनमानसं द्वाविंशच्छिन्नाट्यविधि-
मुपदशंयामासेति (तपणं से दिसाणे देविदे २ तं दिव्यं दे-
वह्नी) यावत्करणादिमपरं वाच्यं यन्तु “ दिव्यं देवजुं
दिव्यं देवाणुभावं परिसाहरहं परिसाहरहत्ता खणेण जाप
एगनूप तपणं इसाणां ३ समणं भगवं महावीरं वंदित्ता नमं-
सि सा नियगपरियावसंपरिवुमेत्ति ” (परियावत्ति) परि-
वारः । (कूसागर सात्रादिहृतोत्ति) कूटाकारेण शिखरारु-
त्यापवाङ्मिता शात्रा या सा तथा तया दृष्टान्तो यः स तथा ।
सचैवं जगवन्तं गौतम एवमवादीत ईशानेन्द्रस्य सा दिव्या
देवर्षिः कृता । गौतम ! शरीरकमनुप्रविष्टा । अथ केनयैने-
वमुच्यते ? गौतम ! यथा नाम कूटाकारशात्रा स्यात् तस्या-
श्चादौ महान् जनसमूहस्तुतिं सच महाद्रादिकमागच्छन्तं
पश्यति दृष्ट्वा च तां कूटाकारशात्रामनुप्रविशति एवमीशाने-
न्द्रस्य सा दिव्या देवर्षिः शरीरकमनुप्रविष्टेति । ज० ३ श० १
उ० । (शकेशानयोर्यविवादः विवायशब्दे) शक्रस्येशानसमीपे
प्राञ्चनवः प्राञ्चभावशब्दे । (ईशानेन्द्रस्य पूर्वजवक्त्या
नामद्वि शब्दे वक्ष्यामि यावत्तस्य तत्र स्थितः)

ईसाबु-ईर्यावु-त्रि० ईर्यां वाति-त्रा-वा-हु-ईर्यायुक्ते, वाच० ।
ईर्यांश्वो हि अन्तरपतापपरा एव जवन्ति निष्कारणमेवेति ।
यतः “यथयि का नो हाकिः परकीयां चरति रासो ज्ञाकाम् ।

असमञ्जसं तु दृष्ट्वा तथापि परिच्छिद्ये चेत्तः ” इति । छव्य० ।
नपुंसकज्जे, । सच यस्य प्रतिसेव्यमानां वनितां विदोष्य प्र-
काममीष्योऽभिज्ञापो जायते स ईर्यालुरिति । ग० १ अधि० ।
ध० । प्रव० । ईर्यादुर्नाम यस्य प्रतिसेव्यमानं दृष्ट्वा ईर्यां भै-
युनानिलाप उपपद्यते सोऽपि निरुद्धेदः काशान्तरेण त्रैरा-
शिकां भवतीति-चु० ४ उ० ।

ईसाबु-ईर्यावु-त्रि० “ आल्लोहोद्धावन्नवन्तन्तेरेमण-
मताः ” उ० १२ ५ ए० । इति प्राकृतसूत्रेण मतोः स्थाने-
आबुरादेशः । ईर्यायुते, प्रा० ।

ईसि-(ईसिं) (ईसी) ईपुत्त अन्व०-ईप अति-इः स्वभादौ उ० १ ।
इतिप्राकृतसूत्रेणेत्यम् । वा स्वरेमध्य-उ० १ । १५ । इतिप्राकृ-
तसूत्रेण बाहुवक्राधिकारान्मकारादयस्वपि व्यञ्जनस्य मकारः
“ अत्यव्यञ्जनस्य ” उ० १ । ११ इति प्राकृतसूत्रेण वा लुक्-
प्रा० । अद्ये, -सम० ३५ स० । स्तोके, प्रज्ञा० ३६ पद०
अपत्राव, नि० नू० १ उ० । मनागत्यर्थे, प्रज्ञा० १९ पद-
जी० । औप० । आ० म० प्र० । जं० “ ईसिं असोगवरयायवे ”
ईपत् मनागिति- राज० । “ ईसि पादेइ ” मनागनगरं नृम्यां
पातयति- इति - म० १६ श० ३ उ० । “ ईसि खंध समह्वी-
णे ” इह स्कन्धस्त्वुममित्युच्यते तस्याशोकवरपादपस्य ईष-
न्मनाकू सम्यग्ज्ञानस्तदशक्त इत्यर्थः । खज० । किञ्चिदर्थं च-
सूदमार्थं च । ईपत्प्राग्वृत्ताख्ये लोकाप्रस्ये पृथिवीविशेषे च-
स्या० ए० ग० । औप० (तत्तत्कथ्यता ईसिपम्भारा शब्दे)

ईसिञ्च-देशी० शवरशिरः पत्रपुटे वशायिते च । दे० ना० ।
ईसिं-(ईसिं) (ईसी) उद्वावञ्चिं (ने) ईपदाप्रावञ्चिन्-त्रि०
ईपत् मनाकू ततः परमास्वादतया ऊटित्येवाग्रतो गच्छति
ओष्ठे अवञ्चयते लगतीत्येवं शोत्र ईपदेष्टावञ्चिन् । मनागो-
ष्टावञ्चिन् । “ ईसि उच्चावञ्चिन्विणी ”- प्रज्ञा० १९ पद० ।

ईसि-(ईसिं) (ईसी) तंवच्चिकरणी-ईपत्ताम्राङ्गिकरणी-
खी० ईषन्मनाकू ताम्रे अङ्गिणी क्रियते अनया इति ईपत्ताम्रा-
ङ्गिकरणी । मदीयाम-मध्यस्य प्रायः सर्वस्यापि तथा स्वभाव-
त्वादिति- प्रज्ञा० १९ पद० ।

ईसि (ईसिं-ईसी) तुंग-ईपत्तुङ्ग-त्रि० मनागुच्चे, जं० ६वक्क०
ईसिदंत-ईषदन्त- पुं० मनामन्ते, औप० ।

ईपदान-त्रि० मनागाहितशिष्ये गजादौ, -जं० ३ वक्क० ।
ईसि (ईसिं-ईसी) पसवणिज्ज-ईपत्तप्रापनीय-त्रि० ।
मनाकूप्रापयितुं शक्ये, पंचा० १२ विव० ।

ईसि (ईसिं-ईसी) पञ्जारा- ईपत्ताम्रपञ्जारा-त्रि० ईषत्कुञ्जे
पंचा० १८ विव० ।

ईसि (ईसिं-ईसी) पञ्जारागय-ईपत्ताम्रपञ्जाराग-त्रि० ईष-
द्वन्तं, अंत ए० । ईषत्कुञ्जं, नद्यादिउत्तरीस्थिते च ।
(ईसीपञ्जाराश्रो) ईषत्प्राग्वृत्तागगत ईषत्कुञ्जो नद्यादिउ-
त्तरीस्थितो वासो स्यादिति । पंचा० १८ विव० ।

ईसि (ईसिं-ईसी) पञ्जारा-ईपत्ताम्रपञ्जारा- खी० ईषद्वल्पा-
रत्नप्रज्ञादिपुष्पयया इव महान् प्राग्वृत्तागगत महत्त्वं यस्याः सा
ईषत्प्राग्वृत्ता । औप० । ईषद्वल्पो रत्नप्रभाणपक्या प्राग्वृत्ता-
रञ्ज्यादिद्वक्कपो यस्याः सा ईषत्प्राग्वृत्ता । ऊर्ध्वतोकाप्रस्थं
सिक्कानां निवासभूते प्रथिवीभंदे, (ईसिपम्भारापुदुची)
ईषत्प्राग्वृत्ता ऊर्ध्वलोके जवतीति । स्या० ४ उ० । (ईसीप-

ञ्चाराणामा य) (इसिति) अल्पज्ञावे प्र इति प्रायो वृत्त्या ज्ञार इति ज्ञारकृतस्स पुरिसस्स पायं पायसो ईसेणयं भवति जाए वट्टित्ता सा पुटवी ईसीपञ्चारा णाम इति पतमजिहणंतरस्स सायद्वट्टुमिस्सविमाणो उवरि वा रसेहि जायेणहि भवति तेण सा ऊर्येणोन्नता भवतीति । नि० सू० १ उ० ।

अस्या अयं स्वरूपा होपपानिके यथा ।

बहुसमरमाणज्जओ जूमिजागाओ उच्छं चंदम्म मूरियग्गहणणकखत्तारारूवाणं बहुई जोयणसहस्साईं बहुईं जोयणमयसहस्साईं बहुईं जोयणकोमीओ बहुजोयणः कोमाकोमीओ उट्ठंतरे उप्पट्ठा सोहम्मीसाणं कुमारमाहिद्वंबंजलंतगमहासुक्कसहस्सारआणत्तपाणत्तआरणच्चु — यत्तिन्निय अट्ठारे गेवजिज्जामाणवासते वित्ति वट्ठा विजयवजयंतयंतयंतअपराजियसव्वट्ठसिस्सस्स य ह्वाविमाणस्स सव्वउपरिह्वातो थूनियगत्तो सुवालनजोयणाईं अवाहाए एत्थ णं ईसीपञ्चारा णाम पुटवी पम्भुत्ते पणयात्रीसं जोयणसयसहस्साईं आयामविकखंजेणं एगा जोयणकोमी वयात्रीसं सयसहस्साईं तीसं च सहस्साईं दोप्पि य अजणापप्पे जोयणसए किंचि विसेमाहिए परिरएणं इमियपञ्चाएणं पुटवीए बहुमज्जुदसजाए अट्ठजोयणणकखत्ते अट्ठजोयणाईं बाहुद्वेणं तथाणंतरं च एणं माताए २ पणिहायमाणी २ सव्वेणु चरिसंपरंतेसु पच्छियपत्तातो तण्णयतरा अंगुलस्स असंखेज्जइजागवाहुद्वेणं पम्भत्ता ।

(बहुसमरमादि) बहुसमवेन रमणंथो यः स तथा स्यात् (अवाहति) अवाधयान्तरेण । औप० । ईपत्राग्नरायाः पृथिव्या बहुमध्यदेशाग्रे अष्टथेजानिकमायामविकम्माज्यामध्ययोजनप्रमाणं क्षेत्रं चाष्टौ योजनानि बाहुद्वयेन चोच्चत्वेनोच्चैः स्यन्तेति भावः प्रज्ञाता तदनन्तरं सर्वानुदिशु विदिक्तु च मात्रया स्तोकेया ३ प्रदेशप्रहाण्या परिहीयमाना सर्वेषु चरमानेषु मत्तिकापत्रतोष्यतितन्वी अद्भुतासंख्येयज्ञागं बाहुद्वयेन प्रज्ञाता स्यापना । प्रहा० २ पद ।

ईसीपञ्चाराए, मायाए जोयणस्स लोगतो ।

वारसहिं जोयणहिं, मिच्छीमव्वट्ठसिच्छातो ॥

ईपत्राग्नरा मिच्छुमिस्तस्या स्तोताया इति द्वितीयं नाम ऊर्ये योजनं इति कान्ते लोकांतः सापि च ईपत्राग्नराख्या सिद्धः सर्वार्थसिद्धा द्वारविमानादूर्ध्वं द्वादशभिर्योजनैर्नवति । अन्ये तु व्याचकृते सर्वार्थसिद्धादिमानाद् द्वादशभिर्योजनलोकान्ते ऋक्षत्रकृणपि तन्वं पुनः केवलिनो विदन्ति तस्मिन् लोकान्ते ईपत्राग्नरापञ्चकिते मनुष्यैश्चपरिमाणे सिद्धाः प्रतिस्यताः । उक्तं 'अथीसीपत्राग्नरावशेषिण्यं मणुयज्ञेय परिमाणं । लोगगन्तभोगां मिच्छक्खेवं जिएक्खाय, सम्प्रति परिधिप्रतिपादनेस्या एवोपायतः प्रमाणमभिधत्तुगह ।

एगा जोयणकोमी, वायात्रीसं च सहस्साईं ।

नीमं चेव महस्सा, दो चेव सया अउच्चवा ॥

इह ईपत्राग्नरा य आयामविकम्माज्या पञ्चचत्वारिंशदो जनत्रकाणि प्रमाणम् । अतो विकखंजवग्गह, गुणकरणे वट्-

स्स परिरओ होइ । इति परिधिगणितेन परिधिपरिमाणमेका योजनानां कोट्री द्वाचत्वारिंशत्त्रकाणि त्रिंशसहस्राणि द्वे शते एकानपञ्चारादधिकं १४२३०२४०० द्वापं त्वधिकमल्पत्वाच्च विवर्जितं प्रज्ञापनातो वाध्वसेयमिति ।

सम्प्रति तस्या एव बाहुद्वयं प्रतिपादयति ।

बहु मज्ज देशनागे, अच्चे वय जोयणाणि बाहुद्वं ।

चरिमेते सुय तण्णुई, अंगुल संखेज्जइ जागं ॥

मध्यदेशभाग एव बहुमध्यदेशाग्रे द्वादशद्वय स्तोकेपरिहारायमात्रत्वात् । स च बहुमध्यदेशाग्रे आयामविकम्माज्यामध्ययोजनप्रमाणस्तत्र बाहुद्वयमुच्चैस्त्वमष्टवायोजनानि ततो यथोक्तप्रमाणान् बहुमध्यदेशभागान् चरमेषु सर्वासु दिक्तु विदिक्तु च योजनं गत्वा अद्भुतपृथक्त्वं तथाद्भुतप्रमाणं (परिहादसि) परिहीयते एवमनेन प्रकारेण हानिभावे सति तस्यास्तावत्प्रमाणमहत्याः पृथिव्याः । अपि शब्दे जिह्वकर्मो मत्तिकापत्रादि पत्तुतराः किमुक्तं ज्ञवति । घृतपूर्णतयाविषकरोटिकाकारेति भावस्यापना । आ० म० द्वि० ।

अस्याः स्वरूपमौपपानिके यथा—

ईसीपञ्चाराणं पुटवीसेया संखत्तविवमन्न सोद्धियमुणा-
द्वदगरयतुसार गोक्खीरहारवत्सा उत्ताणयत्तसंठाण-
संठिया मव्वज्जुण सुवत्थमई अच्चासएहाइएहा घट्टा-
मट्टा णीरया णिम्मट्टा णिप्फाका णिक्कंरुच्चायासमरी-
चियासुप्पना पातादिया दरिसिण्णजा अजिस्सवा परि-
स्सवा ईसीपञ्चारा । औप० ।

सा च ईपत्राग्नरा पृथिवी श्वेता श्वेतेनैवमोपमया प्रकटयति (संखद्वद्विममेतयादि) शब्दद्वयस्य शब्दद्वयचूणस्य-
विममे निमद्गः स्वस्तिकः शब्दद्वयविमवस्वस्तिकः स च मृ-
णाक्षं चन्द्रकरजश्च तुषारं च हिमं च गोक्षीरं च हारश्च तेषामिव
वर्णो यस्याः सा । तथा उत्तानकुचमुक्तानीदृते यच्चत्रं तस्य यत्सं-
स्थानं येन संस्थिता उत्तानचत्रत्रसंस्थानसंस्थितत्वं च प्रागु-
पदर्शितस्थापनातो ज्ञानीयम् । (सव्वज्जुणसुवत्थमयो)
सर्वात्मना श्वेतसुवर्णमयी । प्रहा० २ पद । आ० म० द्वि० ।

मव्वट्ठविमाणउ, सव्वु परिमाउथुज्जिय ।

वारसहिं जोयणहिं, ईसिपञ्चारा पुटवीउ ॥ १६ ॥

निम्मन्नदगरयवत्ता, तुसार गोक्खीरहारसरिर्वना ।

उत्ताणगत्त संठाणा, जणिया जिणवरिदिहिं ॥ १७ ॥

ईसी पञ्चाराए, मायाए जोयणम्मि लोगतं ।

वारसहिं जोयणहिं, मिच्छा मव्वट्ठसिच्छाओ ॥ १८ ॥

पणयात्रीसं आयाम, वित्थमा होइ सत्तसहस्साईं ।

तं पित्तिगुणं विमसं, परिरओ होइ वोधव्वो ॥ १९ ॥

एगा जोयणकोमी, वायात्रीसं च मयसहस्साईं ।

तीसं च सहस्साईं, दोयमया अउजणीसाउ ॥ २० ॥

खेत्तमययिधिना अ-
ट्ठेवजोयणाईं बाहुद्वं ।

परिहाइयचरिमेते, पच्छियपत्ता तण्णयरा ॥ २१ ॥

गंतुण जोयणं जोय, णंतु परिहाइ अंगुलपहत्तं ।

मंखत्तसंनिगामा, परंता होति पत्तणूमा ॥ २२ ॥

अङ्गण सुनगमया, नामेण सुदंसणा पञ्चासा य ।
संखतस्रस्रनिगासा, वत्तागारा य सा पुढवी । ३२ती० ८० प.
उत्तराऽप्ययनेऽपि यत्संस्थाना यत्प्रमाणा वृद्धां च तदानी-
ध्यात्वाह ।

वारसहिं जोयणेहिं, सव्वट्ठसुवारिज्जेव ।

ईसीपञ्चनारनामा, पुढवी अत्तसंठिया ॥

चादशजिन्योजनेः प्रहत्यादित्यात्तृतीया सर्वार्थस्य सर्वार्थ-
नाम्ना विमानस्योपबृंह्यं जवेत्तस्मादीपन्नाम्भारितनाम य-
स्याः सा ईपञ्चान्नारनामा । अतो बहुव्रीहिरिति निषेधः शान्तत्वे
पि ङीप् न भवति । ईपदादिनामोपबृह्णं चैतदनेकनामया जि-
धेयत्वात्तस्या उक्तं हि “ईसीती वा ईसीपञ्चारा वा तणुतणु-
त्तीति वा सिच्छीति वा सिच्छाद्वपति वा मुत्तीइ वा मुत्ताद्वपइ
वा झोयगोइ वा झोयगाद्युभइ वा झोयगम्बिजुज्जणाइ वा
सव्वपाणचूयजीवसत्तमुहावहाइवेत्यादि” पृथिवी जूमिः
अवमातपत्रं तत्संस्थितमिव संस्थितं संग्राममस्या इति
अवसंस्थिता । इह च विशेषानजिधानेपि उत्तानमेव अत्रं
गृह्यते यत आह । जगवान् भव्वाहुः । उत्ताणयज्जत्तय
संठियाओ जणिया जिणवेरंइति,-

पणयाद्वीम सय सहस्सा, जोयणाणं तु आयया ।

तावइयं विच्छिन्ना, तिगुणा तस्सेव साहिय परिरया ॥

अठ्ठजोयण वाहट्ठा, सामज्जमि आहिया ।

परिहायमाणपरं, तामच्छीय पत्ताओ तणुयरी ॥

पञ्चत्वारिंशत्सहस्राणि योजनानां तु पूरणं आयतता
दीर्घता (तावइयं चेवत्ति) तावत्तत्रैव प्रमाणात्सहस्रा
द्विस्तरतोऽपि च पञ्चत्वारिंशच्छतसहस्रप्रमाणेति भावस्त्रि-
गुणाः (तस्सेवत्ति) प्राप्यन्त । तस्मादुक्तरूपादयो याः परि-
धयः परिधिरेह च त्रिगुण इत्यभिधानेऽपि विशेषाधिकं ८-
ष्टयं “सव्वंइति गुणं सविसेसमिति” वचनादभ्ययादि
सर्वत्रिशद्वृत्ताधिक्योजनकादिरेवैतत् परिमाणं स्यात्तथा च
सव्वान्तरविरोधो यत्सुशोकं “पणा जोयणकोमी बायाद्वीसं भवे
शय सहस्सा । तीसं चेव सहस्सा दो चेव सया अउणव-
न्नत्ति” । पठन्ति च “तित्रोणसाहियपरिरयत्ति” अष्टौ अष्टसं-
ख्यानि योजनानि वादृढ्यं स्यात्तत्त्वमस्या इत्यप्रयोजनत्वाद्वाहु-
ल्या (सं) तस्यैवत्प्रमाणा किं सर्वत्राप्येवमाह । आदि-
मर्थे मध्यप्रदेशं व्याख्याता किमन्येवमत आह । परिसम्पन्ना-
न्ध्यामाना (परिहियमाना) चरिमंतेत्ति” चरिमातेतु सकल-
दिग्भगवर्तितु पथं तत्प्रदेशेपि मङ्गिकायाः पत्रं पक्को मङ्गिका-
पत्रमपि चादृश्य गम्यमानत्वात् तस्मादपि तनुत्तरं अति-
परिक्रुदोति यावत् । हानिश्चात्र विशेषानविधानेपि प्रतियोजन-
मन्त्रद्वयपुत्र्ये ऽष्टया तथाचान्यत्रावाचि “गंणू जोयणं तु
परिहोइ अंगुलपुहत्तत्ति” अत्र केचित्पठन्ति ॥

अउजुण सुवप्पगमई, मा पुढवी निम्मज्जा मज्जेण ।

उत्ताणगळत्तगसं-ठिया य जणिया जिणवेरंइहिं ॥

संखककुंदसंकासा पंफरा निपज्जा सुमुत्ता ॥

तत्र च अर्जुनं शृङ्गं तच्च तत्सुवर्णकं तेन निर्वृत्ताऽर्जुनसुवर्ण-
कमयी सतीषत् प्राङ्गारा (निम्मज्जा) स्वच्छा । किमुपाधिवर्जत
इत्याह । स्वजावेन स्वरूपेण उत्तानकमूर्धमुं यच्छत्रमेव
अत्रकं तत्संस्थिता च भाणितोक्ता जिनवरैः प्राक् भामान्यतः

अवसंस्थितेव जणितोक्ता जिनवरैः । प्रागित्युक्तमिह तत्ता-
नयं तद्विशेष उच्यते इति न पौनरुक्त्यम् । संखाककुंदानि
प्रतीतानि तत्संकाशा वर्णस्तत्सदृशी अत एव (पंशुरत्ति)
पाएकुरा श्वेता निर्ममज्ञा निष्कवृद्धा शुभा अत्यन्तकल्याणवहा
सुखावहा सुखहेतुत्वेन इति सार्वसुत्रवायः । उक्तं ३६
अ० । ईपञ्चान्नारया अष्टौ नामधेयानि यथा ।

ईसिपञ्चाराणं पुढवीए अठ्ठनामधेज्जा पप्पत्ता तं
जहा ईमीइ वा ईसिपञ्चाराइ वा तणुइ वा तणुतणुइ वा
सिच्छिइ वा सिच्छाद्वपइ वा मुत्तीइ वा मुत्ताद्वपइ वा
स्या० ८ ग० ।

प्रज्ञापनायां द्वादशा नामधेयानि यथा—

ईसीपञ्चाराणं पुढवीए दुवावन्नस नामधेज्जा पप्पत्ता
तंजहा-ईसीति वा, ईसीपञ्चाराइ वा, तणुत्ति वा, तणु-
तणुयरीति वा, सिच्छिन्ति वा, सिच्छाद्वपति वा, मुत्ति-
इ वा, मुत्ताद्वपइ वा, झोयगगेति वा झोयगगुजिणीति वा,
झोयपम्बिजुज्जणाइ वा सव्वपाणचूयजीवसत्तमुहावहाइ
वा । प्रज्ञा० २ पद ।

ईसीइवत्ति—वैदकदेशे पदसमुदायोपचारात् (तणुत्तिवा)
तन्वी वा शेषपृथिव्यपेक्षयाऽतितनुत्वात् । तनुज्योऽपि जग-
त्सिद्धेऽन्यस्त्वन्वी मङ्गिकापत्रतोऽपि पर्यन्तप्रदेशेऽतितनुत्वात्तनु-
तन्वी । सिच्छिन्ति वान्सिच्छिक्तेत्रस्य प्रत्यासन्नत्वात् । सिच्छि-
क्तेत्रस्य प्रत्यासन्नतथोपचारात्सिक्ता नामाद्वयः सिक्ताद्वयः एवं
मुक्तिरिति वा सत्पञ्चाशद्व इतिवत्यपि परिभाषनीयम् । तथा
लोकाग्रं वर्त्तमानत्वाद्धोकाग्रमिति लोकाग्रस्य स्तूपिकेयलोका-
ग्रस्तूपिका तथा लोकाग्रेण प्रत्युह्यते इति लोकाग्रप्रतिवादिनी
(झोयगपम्बिजुज्जन्ति) लोकाग्रमिति प्रतिबुध्यते अवसीयते
या लोकाग्रं वा प्रतिबुध्यते यथा सा तथेति (सव्वपाणत्ति)
प्राणा त्रिचिचतुरिन्द्रिया इति भूतास्तरवो जीवाः पञ्चेन्द्रियाः
शेषाः प्राणिनः सत्या उक्तञ्च-“प्राणा द्वित्रिचतुः प्रोक्ता भूता-
श्च तस्यः स्मृताः । जीवाः पञ्चेन्द्रिया इत्यादिशेषा सत्या उद्दी-
रिताः” सर्वेषां प्राणचूतजीवसत्त्वानां सुखावहा उपद्रवका-
रित्वाभावात्सर्वप्राणदूतजीवसत्त्वसुखावहाः । प्रज्ञा० २
पद ॥ एतेषाञ्च पृथिव्यादितया ततोत्पन्नानां सा सुखावहा
शीतादिऽङ्गुलहेतुनामजावादिति । औप० । ईपदिति वा नाम-
रत्नप्रज्ञापपेक्षया नहस्वत्वात्तस्य एवं प्रागभारस्य नहस्वत्वात्तस्या
ईपप्राङ्गारोति वा अत एव तनुरोति वा तन्वीत्यर्थः । अतितनु
त्वात्तनुननुरिति वा । सिद्ध्यति तस्यामिति सिद्धिरिति वा ।
सिद्धनामाश्रयत्वासिद्धाद्वय इति वा । मुच्यन्ते सकलक्रम-
निस्तस्यामिति मुक्तिरिति वा मुक्तानामाश्रयत्वात्मुक्ताद्वय
इति चेति । स्या० ८ ग० । ईसीति वा ईपद्वया पृथिव्यन्तरा-
पेक्षया इति-शब्द उपदर्शने वा शब्दो विकटपते । औप० ।

ईमि (ईमिं) (ईमी) पुंस्वाय-ईपपुंस्वाय-त्रि० मनाक
सस्तेइवाते,-न० ५ श० १ उ० ।

ईमि (ईमिं) (ईमी) पत्त-ईपन्मत्त-त्रि० यौवनाभ-
वतित्यामनामपत्त गजादौ, जं० ३ वक्० । औप० ।

ईमि (ईमिं) (ईमी) रहस्स-ईपद्वय-त्रि० ईपन्मपृष्टे नहस्व-
“ईसिं रहस्स पंचकलर उच्चारणद्यापि” (ईसंति) ईपस्त्वृष्टानि

न्हस्वानि च यानि पञ्चाङ्गराणि तेषां यदुच्चारण तस्य योऽत्रा
कावस्तस्य तथेति । औप० ।

ईसि (ईसि) (ईसी) विच्छेयकुरुआ-ईषद्विच्छेदकटुका-खी०
ईषदृ मनाक् व्यवच्छेदे सति तत ऊर्ध्वं कटुका पलादिछ्वय-

सम्पकेत उपपन्नइयमाणत्यक्तवीर्येति । मनाक्यवच्छेदे सति
उपपन्नइयमाणत्यक्तवीर्यायाम्मदिरायाम् । प्रज्ञा० १७ पद ।

ईसि (ईसि) (ईसी) सिद्धिं (ध) पुष्पफगास-ईषचशिदीन्ध्र
(सिदीन्ध्र) पुष्पप्रकाश-वि० ईषमनाक् शिदीन्ध्रपुष्पप्रकाश-

शानि शिदीन्ध्रपुष्पसदृशवर्णानि-ईषच्छिदीन्ध्रपुष्पसदृशव-

र्ण, जी० ३ प्रति । ईषद्वेते " ईसि सिद्धिं धपुष्पफगासा-

इति मनाक् सिद्धीन्ध्रकुसुमप्रजानि ईषतिसतानि इत्यर्थः ।

सिद्धीन्ध्रं भूमिस्फोटकं व्रजकम्- । औप० ।

ईसित्त-ईसित्व- न० अथसिद्धत्वगतं सिद्धिविशेषः, ईशित्वञ्च
वशित्वञ्च तथा कामावसायिता- सूत्र० २ श्रु० १ व० ।

ईहण-ईहण-न० ईह भावे ल्युट् दर्शने, करणे ल्युट् २ नेत्रे,
तत्र दर्शने० । वाच० ।

ईहाणिय-ईहाणिक-वि० ईहणं हस्तेखादीकृणेन शुभाशुभ
दर्शनं शिल्पमस्य उन् शुभाशुभफलकयनेनोपजीविनि सामु-

द्रिके, खियां दाप् मङ्गला देशरुचुत्ताश्च ज्ञाञ्चज्ञाणिकैः सह ।

मनु० । वाच० ।

ईहा-ईहा-खी० ईह-अ-चेष्टायाम्, उद्यमे, वाञ्छायाम् । वाच० ।

वितर्क-सम० ईहचेष्टायाम् ईहनमीहा (आभिनिर्वाधिकज्ञान)
मतिज्ञानविशेषः, विशेष० । आ० न्यु० । आ० म० प्र० ।

श्रोग० । प्रव० । प्रज्ञा० । सा च सतामन्वयिनां व्यतिरेकिणां
चार्यानां पर्यालोचना । विशेष० । तथाच ज्ञाप्यम् " ईहासंसा-

सन्धे" गोत्राभिधानानि त्वीहा विमर्षणमार्गगवेषणा संज्ञा-

लङ्गणानि सर्वाण्यपि ईहान्तर्भावीनि दृष्टव्यानीति । विशेष० ।

प्रज्ञा० । विद्याव्रणंति वा मन्मणंति वा ईहणंति स एगर्हति ।

आ० न्यु० १ अ० । अन्यव्यतिरेकधर्मपर्यालोचनरूपा ईहेति
विशेष० । ईहा दीर्घपर्यालोचनमिति । न० । " तद्विवियारणे-

ईहा" तथेत्यानन्तर्यं विचारणं पर्यालोचनमर्थानामिति वर्तते ।

ईहनमीहा तां ध्रुवत इति योगः । आ० म० प्र० । न० । ईहा
स्याणुर्यं पुरुषो वेत्येवं सदर्थालोचनाभिमुखा मतिश्चेष्टेति

ज्ञा० ३ अ० । दर्श० । न० । " याणुमनुसाणुगया, जह ईहा-

देवदत्तस्स" ईहा सदर्धपर्यालोचनात्मिका स्याणु मनुष्याऽनु-

गता किमयं स्याणुः किं वा पुरुष इत्येवंरूपा यथेहा देवदत्तस्य

जीवतो धर्म इति । न० २ अ० । पूर्वपरपर्यालोचनमीहेति
दर्श० । " ईहणवाचि" पूर्वोपराविरोधनं पर्यालोचयति अपि-

दान्दः पर्यालोचनं किञ्चित्त्वबुद्ध्याप्युपेक्ष्यत इति सूचनार्थः
न० । आ० म० प्र० । सदर्धाभिमुखो वितर्क इति० । ज्ञा० १ अ० ।

बुद्ध्यवस्थान्वयणरूपा चेष्टा ईहेत्युच्यत इति । ओप० । अवगृही-

तिष्ठतादयः शाङ्खादि शब्दधर्मा इत्येवंरूपा मतिविशेष ईहा ।
आह च ज्ञाप्यकृत " ज्ञयाज्जुविशेषा दाणञ्चायाज्जिमुहमीहा"
प्रज्ञा० १५ पद । न० । आ० म० प्र० । अवगृहीताविशेषा-
काङ्क्षणमीहेति अवगृहीतावग्रहणे विपर्ययोक्तो योऽर्थोऽन्वतर
मनुष्यत्वादिजातिविशेषपक्षेणस्तस्य विशेषः । कर्णाटहारा-
दिभेदस्तस्याकाङ्क्षणं भवितव्यता प्रत्ययरूपतया प्रहणाज्जि-
मुख्यमीहेत्यभिधीयते । रत्ना० १ परि० ।

तथाच-ईहां व्याचिख्यासुराह ।

इय सामस्रगृहणा, एतर्मीहा सदत्यमीमांसा ।

किमिदं सहो सहो, को होज्जव संखसगाणं ॥

इति शब्दउपदर्शने इत्येवं प्रागुक्तेन प्रकारेण नैश्चयिकार्थो-
वग्रहे यस्मात्प्रहणं रूपाद्यव्याख्या व्यवकचस्तुमात्रप्रह-
णमुक्तं तथा व्यवहारार्थवग्रहेपि यदुत्तरविशेषापेक्षया श-

ब्दादिसामान्यस्य प्रहणमभिहितं तस्मादनन्तरमीहा प्रव-

र्तते कथं नूतेयमित्याह सतस्तत्र विद्यमानस्य गृहीतार्थस्य

विशेषविमर्शद्वारेण मीमांसा विचारणा केनोच्छेजेनेत्याह ।

किमिदं वस्तु मया गृहीतं शब्दोऽशब्दो वा रूपरसरूपरूपः
इदं च निश्चयार्थवग्रहादनन्तरज्ञाविन्या ईहायाः स्वरूप-

मुक्तम् । अथ व्यवहारार्थवग्रहानन्तरज्ञाविन्याः स्वरूपमाह ।

(को होज्जवेत्यादि) वा इत्यधवा व्यवहारावग्रहेण शब्द गृ-

हीते इत्यमीहा प्रवर्तते दाहशाङ्ख्योर्म्ये कोऽयं भवेच्छब्दः

शाङ्खः शाङ्खं वेति । ननु किं शब्दोऽशब्दोवेत्यादि किं संशय-

ज्ञानमेव कथमीहा ज्वितुमर्हति सत्यं किन्तु दिग्मात्रमेवदमि-

द दर्शितं परमार्थतस्तु व्यातिरेकधर्मनिराकरणपर्योच्चयधर्मघ-

टनप्रवृत्तश्चापवायानिमुख एव बोध ईहा दृष्टव्यः । तद्यथा " अ-

रएयमपसत्पवितास्तमागतो, न चाऽधुना संभवतीह मानवः ।

प्रायस्तेदेतन्नक्षगादिज्ञाता, जाव्यं रतिप्रियतममरिसमान्मान्मे-

ति" एतच्च प्रागुक्तमपि मन्दमतिस्मरणार्थं पुनरप्युक्तमिति

गाथार्थः । विशेष० । प्रव० ।

ईहा पञ्चविधा यथा- ।

कति विहाणं जंते ! ईहा पमत्ता ? गोयमा ! पंच-

विहा पमत्ता तंजहा सोऽंदियईहा जाव फासिदिय-

ईहा एवं जाव वेमाणियाणं नवरं जस्स जइ इंदिया ॥

प्रज्ञा० १५ पद । ईहापि मनःसहितेन्द्रियपञ्चकजन्यत्वात्

पौदैव-प्रव० २१ द्वा० । तथाचाह ॥

से किं तं ईहा ईहा गव्विहा पमत्ता तंजहा सोऽंदिय

ईहा चर्कखदियईहा घाण्णियईहा जिन्नंदिईहा फासि-

दियईहा नो इंदियईहा तीसेणं इमे एगद्धिया नाणा-

योसा नाणावंजणा पंच नामधिज्जा जर्वति तंजहा आजो-

गणया मगणया गवेसणया चित्ता वीगंसा सेत्तं ईहा ।

अथ केयमीहा । ईहा पद्धिधा प्रज्ञता तद्यथा । श्रोत्रेन्द्रियेहा

हत्यादि । तत्र श्रोत्रेन्द्रियेणहा श्रोत्रेन्द्रियेहा । श्रोत्रेन्द्रियाध्याव-

ग्रहमधिकृत्य या प्रवृत्ता ईहा सा श्रोत्रेन्द्रियेहा इत्यर्थः । एवं

दोषा अपि भावनीयाः (तीसेणमित्यादि) सुगमं नवरं सामा-

न्यत एकार्थिकानि विशेषपञ्चतयां पुनर्भिन्नार्थानि तत्र

(आजोगणयत्ति) आजोग्यतेऽनेनेति आभोगनम् अर्थावग्रह-

समयमनन्तमेव सद्भूतार्थविशेषाभिमुखमालोचनं तस्य

ज्ञाव आभोगनता । तथा मार्यते अनेनेति भार्गवं सद्भूतार्थ-

विशेषाभिमुखमेव तद्वर्चमचयत्यतिरूपधर्मीन्येष तद्भाषो

मार्गएता तथा गवेष्यतेऽनेनेति गवेषणं तत ऊर्ध्वं सद्भूतार्थ-
विशेषाजिमुखमेव व्यतिरेकधर्मपरित्यागतोऽन्यधर्माध्यासा-
लोचनं तद्भावां गवेषणता । ततो मुहुर्मुहुः क्रयोपशमविशेषतः
स्वधर्मानुगतसद्भूतार्थविशेषचिन्तनं चिन्ता तत ऊर्ध्वं कुर्या-
पशमविशेषात्सपष्टतरं सद्भूतार्थविशेषाजिमुखमेव व्यतिरे-
कधर्मपरित्यागतोऽन्यधर्मापरित्यागतोऽन्यधर्मविमर्शनं
विमर्शः । सत्तमीहेति निगमनम् । नं० टी० । अत्र केचिद्दीहां
संशयमात्रं भवन्ते-तदयुक्तम् । संशयो हि नामाज्ञानमिति
ज्ञानांशरूपा चेदा ततस्सा कथमज्ञानरूपा प्रविवर्तते । ति-
नं० । उक्तं च । ईहा संसयमेतत् केह मत्तयं जत्रो तमन्नाणं ।
मदन्नाणं सो चेदा कदमन्नाणतई जुत्तं ” । आ० म० ।
नन्वीहापि किमयं शाङ्कः किंवा शाङ्क इति पदरूपतया प्रवर्तते
संशयोपि चैवमेव ततः कोऽन्त्योः प्रतिविशेषः । उच्यते इह यद्
ज्ञानं शाङ्कशाङ्कादिविशेषाननेकाग्रमन्त्रेण च्वासद्भूतं विशेष-
पमपासितुं शक्नोति किन्तु सर्वोत्तमा संशयानामिव वर्तते कु-
ण्ठीभूतं तिष्ठतीत्यर्थः । सदसद्भूतविशेषापर्युदासपरिकु-
ण्ठितं संशयज्ञानमुच्यते, यत्पुनः सद्भूतार्थविशेषविषयं हेतू-
पपत्तिव्यापारपरतया सद्भूतार्थविशेषोपादानाजिमुखमस-
द्भूतविशेषत्यागाजिमुखं च तद्दीहा । आह च भाष्यकृत “ज-
मणगत्यालंघन-मपञ्जुदासपरिकुण्ठियं निचत् । सइश्च सन्व-
पणओ, तं संसयरुवमन्नाणं ॥ १ ॥ जं पुण सयत्यहेक, वय-
त्ति वावारनप्परममाहं । नूया नूयविसंसा, पादाणाभिमुह-
मीहा ” नं० । बुद्धिभेदे, अवग्रहे बुद्धिः अप्राप्तधारणे मति-
रिति-नं० । बुद्धिगुणभेदे, पंचा० ७ विव० । मतिसम्पन्नेदे,
स्या० ८ ग० । सा च तदर्थविशेषाज्ञोचनमिति-दशा० ४ अ० ।
अवग्रहीतस्यार्थस्यासद्भूतविशेषपरित्यागेन सद्भूतविशेषा-
दानाजिमुखो बोधविशेष ईहेति-व्य० ८८० १० उ० ॥

ईहामई-ईहामति- स्त्री० ईहैव मतिः । तदर्थविशेषाज्ञोचनरूपे
मतिभेदे, जेयमाहणमिहेहो’ स्या० ५ ग०-तस्याश्च षड्वि-
धत्वे । तथा-“गव्यिहा ईहामई पशुत्ता तंजहा खिप्पमीहईव-
ज्जुमीहई जाव आसिदिक्कीहई ” स्या० ६ ग० (टीका
अवगमदमई शब्दे-)

ईहामिय-ईहामृग- पुं० ईहां मृगयते अण ईहाप्रधानो मृगः ।
पशुभेदे वृकः, औप० । राज० । झ० । आ० म० प्र० । जी०
कट्प० । इहामृगा वृका वरगम। जीवा इति लोके । कट्प० ।
इहामिय उसज तुरग मकर विहग बाहग किनर रूक सरज
कुंजर वणवय पउमवय भत्तिचित्तं तत्र ईहामृगा वृका-भ०
११श०११उ० । कट्प० । दिव्ये नाट्यविधिविशेषे, तथाच राज-
प्रहरीये सूर्याजस्याङ्गयाधमणस्य जगवतो महावीरस्यान्तिक
समागतं देवकुमारैर्देवकुमारीभिश्च दर्शितं द्वाविंशद्देवं नाट्य-
विधिमुपक्रम्योक्तम्-तत्तन्नेते बहव देवकुमारा य देवकुमारीय
ताय समणस्स जगवओ महावीरस्स ईहामिय उसज तुरग-
णरमगर विहग बाहग किणर रुह सरज चर कुंजर वणवय
पउमवय भत्तिचित्तं णाम दिव्यं णट्टविहं उवदेसेद- ईहया
समिया ईहासाध्मो मृगः । कृत्रिममृगे, अवकारशास्त्रवर्जिते
नाटकभेदे, राज० ।

ईदिय-ईद्वि- वि० ज्ञाते “जस्सिमाओ सव्वओ सुप्पमिदेहि
आओ जवन्ति सुट्ठ शङ्कादिव्युदासेन प्रत्युपेक्षिताः प्रति उप सा-
मीन्येन ईद्विता ज्ञाता भवन्तीति । आचा० ।
ईद्वित- वि० ईह क चेष्टिते, निष्पादिते, । “सद्धीमागंतुमी-
हियं” अक्षावतान्येन क्रिकमताऽपराणागतुकानुद्दिश्येदितं
चेष्टितं निष्पादितमिति-सूत्र० १ ध्रु० १ अ० ३ उ० । “नज्जई
नाणीहियं, नचानीहितमविचारितं ज्ञायतेऽप्याविषयं ताया-
तीति । विशेषे ॥

इति श्री-बृहत्सौधर्मतपागच्छीय-कलिकालसर्वज्ञ

श्रीमद्भट्टारक-जैनश्वेताम्बराचार्य श्री १००८

श्रीविजयराजेन्द्रसूरि-विरचिते अजि-

भानराजेन्द्रे इकारेकारादि शब्द

सङ्कलनं समाप्तम् ।

अभिधानराजेन्द्रः ।

(उकार)

उ-उ-अव्य० उ-किपन तुक् सम्योधने, कोपवचने, अनुकम्पा-
याम्, नियोगे, अङ्गीकारे, प्रशने च । हेमचन्द्रः । अवधारणे,
आ० म० ङि० । चकारार्थे, न० । अन्तिके, विशे० भृशार्थे,
(जरा शब्दरथायै) आ० म० ङि० । (उपयागकरणे,) “उ-
त्ति उच्यते” उ इति अव्यक्ताकार्थे वृत्ते । आ० म० ङि० ।
अतति सातत्येन तिष्ठति अत- रु- शिवे, वाच० । ब्रह्मणि,
गा० तां, तांयथै, धरणिधरे, अवसाने, वितर्के, वञ्चनायाम्,
व्यसने, अव्य० हरमौत्रौ, श्रुचौ, हरौ, तपसि, द्रुमाङ्गे, चन्द्रा-
ज्यायां, गिरौ, भूमौ विशे० कर्त्तुं, एका० । उपाध्याये, तस्याऽऽधा-
क्रेण प्रहणात् । गा० । उशब्दान् स्वस्वार्थे कारः उकारः पञ्च-
मस्वरः, स च उदात्तानुदात्तस्ववितर्कजोऽतः प्रथमं त्रिधा । पुनः
अनुनासिकानुनासिकजनेन प्रत्येकं द्विधेति परविधः । कार-
तकारानुत्तरस्तु नहस्वदीर्घास्तु त्रेनेन प्रत्येकं त्रिविधोऽपि प्रत्येकं
प्रागुक्तजनेदप्युदात्त अष्टादशविधः । चन्द्रमण्डले च । तत्र
मकारान्तस्यैव तन्नामन्तेति ग्रहणः । उ इत्येतद्भेदस्य निपात-
त्वात् प्रयुक्तसंज्ञेति । अप्रचरत्वेन सन्धिः उ उमेशः । स च
चादिगणार्थः । वाच० ।

उअत्तं-उद्वर्तमान-वि० उद्वृत्त्ये वर्तमाने, । उअत्तं तस्मिन् वदो
पाणान् लेपे पुत्र उचितः । उअत्तं तस्मिन् इति प्राकृतत्वा-
त्पुत्रस्वनिर्देशः । वृ० १ उ० ।

उअवि-उद्वर्तमान-वि० उच्यते, “इहाराभेजिनिजन्तं उअविग्रं
चैव गुरुमादी” वृ० १ उ० ।

उइ (दि) औइ (दि) अ-उदितोदित-वि० उदितश्चासुवृत्त-
कुत्रवृत्तसमुच्चिन्नवचकर्मनिगद्युद्यवाद् । उदितश्च परमसुख-
संदाहोदयेनल्युदितोदितः । सर्वथाद्यवति पुरुषे, यथा जतरः ।
उदितोदितार्थं चास्य सुप्रसङ्गः । इथा० ४ हा० । पुरिमता
लाऽपिपतौ राजभेदे, उदितोदितस्य राज्ञः श्रीकान्तपतेः पुत्रि-
मतावपुरे राज्यमनुशासतः श्रीकान्तपतेर्निमित्तं वाणारसी
वासायन धर्मरक्षिता राज्ञा सर्ववैद्वेन समागतम् । न० ।
आ० चू० ।

उइ (दि) सु-उदीर्घ-वि० उद्ययप्राप्ते, सूत्र० १ थु० ५ अ०
१ उ० । प्रश्ना० उ० । प्रश्ना० उदिते, स्या० ५ हा० । उ० ।
न० । विप्राकोदयमागते, । प्रहा० १ ए पद० आचा० । उदीर-
णकरणेनोदिते, भ० १ हा० ७ उ० । उ० । उ० । स्या० ५ हा० ।
उदीर्य-वि० उत्तरं, उचरदिग्ज्ञे, आ० म० ङि० ।

उइ (दि) पाकम्-उदीर्घकर्म-वि० उदीर्घमुद्ययप्राप्तं क-
टुविपाकं कर्म येषां ते तथा । मिथ्यात्वहास्यरत्यादीनामुद्यये
वर्तमानेषु, “उदीर्घकर्मण उदिणकर्मणा पुणो पुणा ते
सरहं उहेति” सूत्र० १ थु० ५ अ० १ उ० ।

उइ [दि] सु वलवाहण-उदीर्घवदवाहन- पुं० स्त्री०
उदीर्घमुद्ययप्राप्तं वदं येषां तानि उदीर्घवदवानि । उदीर्घवदवानि
वाहनानि यस्य स उदीर्घवदवाहनः । उद्ययप्राप्तवदयुवाहने,
वदं चतुरङ्गं गजाश्वरयसुजतरूपं वाहनं शिविकावेसरप्रमु-
खम्, वदं च वाहनं च वदवाहनं, उदीर्घं उद्ययप्राप्तं वदवाहनं
यस्य स उदीर्घवदवाहनः । उ० । उ० । उ० । उदीर्घमुद्ययप्राप्तं
वदं चतुरङ्गं वाहनं च गिद्धिदिल्ल्यादिरूपं यस्य सायमुदीर्घ-
वदवाहनः । वदं शरीरं सामर्थ्यं वाहनं गजाश्वदि, पदायुप-
लक्षणं चैतत् । उद्ययप्राप्तवदवाहनविशिष्टे, “ कपिहे एयर
राया उदिष्ववदवाहणे णामेण संजओ णामदिगवदवाणि-
माए ” उ० । १ अ० ।

उइ [दि] समोह-उदीर्घमोह- वि० ६ व० । उ० । उ० । (वेद)
मोहनीयं “अणुत्तराववाद्याणं भंते । देवा किं उदिष्वमोहा
व्यसंतमोहा खीणमोहा” ज० ५ हा० ४ उ० ।

उइ [दि] सवेय-उदीर्घवेद- वि० उदीर्घो विपाकाएवो
वेदो यस्य स तथा ॥ वेदानां विपाकमप्राप्ते, उदीर्घवेदो हि पु-
मान् स्त्रियं कामयते, साऽपीतरं, नपुंसकस्तृण्यमिति ॥
आचा १ थु० १ अ० । ० ।

उइ [दि] य-उदित- वि० वद-क्त० संप्र० गदिते, निपन्न-
स्यैवं खलु जिनविम्बस्यादिता प्रतिष्ठा- । वा० । उ० । इ० । १
अ० “उमायति वा उइउत्ति वापगुगुमिति । नि० चू० १० उ० ।

उइ (दि) यत्थमिय-उदितस्तमित-वि० उदितश्चासौ तथैव
अस्तमितश्च भास्कर इव सर्वसमृद्धिप्रप्लावहर्गतिगतत्वाच्चेति
उदितस्तमितः । पूर्वमुदिते पञ्चादस्तमिते, यथा ब्रह्मदत्त-
चक्रवर्त्तः । स हि पूर्वमुदित उन्नतकुशोत्पन्नवादिना स्वज्ञो-
पाजितसाम्राज्यत्वेन च पञ्चादस्तमितः । अतथाविधकारण-
कुपितब्राह्मणप्रयुक्तपशुपादपशुगोदिकाप्रज्ञेपणपायप्रफोडि-
ताकिमोक्ततया मरणानन्तरप्रतिष्ठानमहानकरवेदनाप्राप्त-
तया वेति, स्या० ४ हा० ।

उई (दी) ए-उदीचीन-वि० उत्तरं, स्या० ५ हा० ।

उई (दी) ए-उदीचीना-स्त्री० उत्तरस्यां दिशि, “दो दि-
साउ कण्डे पाईणं चैव उदीर्घं चैव ” स्या० १ हा० । उई
(दी) णदाहिणं विलिम्बे अरुचंदसंज्ञासंविप उदद-
किणवित्तीर्णोऽरुचंदसंस्थानसंस्थितः । राज० ।

उई (दी) णपाईण-उदीचीनप्राचीन-स्त्री० उदयेव उदीचीनं
प्रागेव च प्राचीनमुदीचीनं च तदुदीच्या आसन्नत्वात् प्राचीनं
च तथाप्यथाः प्रत्यासन्नत्वादुदीचीनप्राचीनं दिगन्तरम् । क्वच-
दिगपेक्षया पूर्वोत्तरदिशि, (जम्बूद्वीपे ण दिवे सूर्या उदीर्घ-
पाईणमुगच्छे) भ० ५ हा० १ उ० ।

उई (दी) णवाय-उदीचीनवात-पुं० उदीचीन उत्तरः वातः उदी-
चीनवातः । उदीच्या दिशः समागच्छति वादवायुकादिक-
भेदे, प्रहा० १ पद० । स्या० ।

उई (दी) ता-उदीरगित्या-अव्य० उत्प्रावत्येन हर्षयित्वा
कथयित्वेत्यर्थे, “अणुत्तरं धम्ममुईरत्ता” । सूत्र० १ थु० ६ अ० ।

उई (दी) रण-उदीरण-न० उदीरणल्युट उच्चारण-वाच०

अनुदयप्राप्तस्य (दक्षिकस्य) करणेनाकृत्योदये प्रकृतेण,
स्था ४ ग ० ।

उद् (दी) रणा-उद्दीरणा-स्त्री० अनुदयप्राप्तं कर्म दक्षिक-
मुदीर्यते उदयावधिकार्याप्रवेशयते यथा सा उद्दीरणा । उदया-
वधिकारो वहिर्वर्तेनीनां स्थितानां दक्षिकं कर्षयैः सहितेन
वा योगसंज्ञितेन वीर्यविशेषेण समाकृत्योदये प्रवेशनरूपे
करणभेदे, पं० सं० । तत्रास्य कर्मपुञ्जानामकाऽप्राप्तानां
जीवसामर्थ्यं विशेषाद्दक्षिकार्यां प्रदेशानमुद्दीरणा तेषामेव
कर्मपुञ्जानां बन्धसंक्रमाज्यां ब्रह्माऽऽत्मज्ञानानां निजरण-
संक्रमणकूलस्वरूपप्रच्युत्यजावे सद्भावः सत्ता । कर्म० ।
आन्तराशक्तिविशेषे, । द्वा० । “जीवाणं दौर्दिगणं हि पावकम्
उद्दीरेद् तज्जह । अजोवगमिया चेव वेयणाए उवक्कमियाए
चेव वेदणाए पवं वेदेति एवं णिज्जेरति अज्जो० वे० उव०
वेय० ” (व्याख्या स्व स्व शब्दे) स्था २ ग ० । स्त्र० ।
अस्या निश्शेषा वक्तव्यता यथा तत्र चैत र्थाधिकांशस्तद्यथा
वृक्षजं, भेदः साधनादिप्ररूपणा, स्वाभित्वम्, उद्दीरणा, प्रकृ-
तिस्थानानि, तत्त्वाभित्वं चेति ॥

तत्र पुरतो वृक्षणेदयोः प्ररूपणार्थमाह ॥

जं करणे णो कट्टिय, उदए दिज्ज उद्दीरणा एस ॥

पगड्डिडि आण्जाग-एएसमूलुत्तरविजागा ॥ १२५६ ॥

अत्र पूर्वोक्तेन वृक्षणं ततस्तत्प्ररूपणार्थमाह । यत्र यत्परमा
एवात्मकं दक्षिकं करणेन योगसंज्ञितेन वीर्यविशेषेण कषाय
सहितेन अस्तिनेन वा उदयावधिकारा वहिर्वर्तिनीयः स्थितो
ज्योऽप्याकृत्य उदये दीर्यते उदयावधिकार्यां प्रकृत्यते एषा
उद्दीरणा च वक्तव्या “उदयावधिकारा वहिरह्वाट्टिडिहेतो कसाय-
सहितेण वा जोगसंज्ञेण करणेण दक्षियमाकट्टिय उदयाव-
त्रियाए पवेसयाणं ” उद्दीरणत्ति सा च किंभूतस्यत आह ।
प्रकृतिस्थित्यनुभागप्रदेशमज्ञोत्ता विजागा । प्रकृतिस्थित्यनुभा-
गप्रदेशमूलप्रकृतिभिरुत्तरप्रकृतिभिश्च कृत्वा विजागो भेदा
यस्याः सा तथा । इदमुक्तं जवति । सा उद्दीरणा चतुर्विधा
तद्यथा प्रकृत्युद्दीरणा स्थित्युद्दीरणा अनुजागाद्दीरणा प्रदेशो-
द्दीरणा च । एकैकापि द्विधा सूत्रप्रकृतिविषया उत्तरप्रकृतिवि-
षया च । तत्र सूत्रप्रकृतिविषया अथवा उत्तरप्रकृतिविषया
चाष्टपञ्चशदधिकगतभेदा तदेवमुक्तौ वृक्षणेनेदौ । सम्प्रति
साधनादिप्ररूपणा कर्तव्या । सा च द्विधा सूत्रप्रकृतिविषया
उत्तरप्रकृतिविषया च ॥

तत्र प्रथमतो मूलप्रकृतिविषयमाह ॥

मूलप्पण्डित्तु पंचाहं, तिहा दोहं चउव्विहा होइ ॥

आउरस्स साइ अथुवा, दमुत्तरसयउत्तरासि पि ॥ १२५७ ॥

मूलप्रकृतिषु मध्ये पञ्चानां मूलप्रकृतानां ज्ञानावरणं दर्शना-
वरणान्तराणां यावन्मोहगुणस्थानं यस्य समयावधिकार-
शेषो न भवति तावत्सर्वजीवानामुद्दीरणोऽवश्यं जायन्ती
नामगोत्रयोस्तु यावत्सयोगिचरमसमयस्तवत् । ततः एषा-
मनादिरुद्दीरणा ध्रुवा अनव्यानां अध्रुवा, भव्यानां तु पयों
दनीयमोहनीयारुद्दीरणा चतुर्विधा तद्यथा सादिरनादिध्रुवा
ऽध्रुवा च । तत्र वेदनीयस्य प्रमत्तगुणस्थानकं यावत् उद्दी-
रणा न परतः । मोहनीयस्य सूक्ष्मसंपरायगुणस्थानकं यावत्
न परतः । ततोऽप्रमत्तादिगुणस्थानकस्य प्रतिपतितो वेदनी-
यस्य उपशान्तमोहगुणस्थानकस्य प्रतिपतितमोहनीयस्यो-
द्दीरणा सादिः तत्त्वानमप्राप्तस्य पुनरनादिः । ध्रुवाध्रुवे

पूर्ववत् । आयुषः पुनरुद्दीरणा सादिरध्रुवा च । तथा ह्यायुषः
पर्यन्तावधिकार्यां नियमाद्दीरणा न जवति । ततो ऽध्रुवा
पुनरपि परमवोत्तिप्रथमसमये प्रवर्तते ततः सादिरिति
तदेवं मूलप्रकृतिषु साधनादिप्ररूपणा । संप्रत्युत्तरप्रकृतिषु तां
चिकीर्षुराह (दमुत्तरस्यादि) सादिरध्रुवा चेत्यनुवृत्त्यते ।
उत्तरासामपि उत्तरप्रकृतीनामपि । दर्शोत्तरशतसंख्यानां
पञ्चविषयज्ञानावरणं दर्शनावरणचतुष्टयविश्यावर्ततेजसस-
कवर्णादिर्विशतिस्थिरास्थिरशुभाशुभशुक्रशुनिर्माणान्तराय ।
पञ्चकरूपाष्टाव्यारिंशद्दर्शानां सर्वशेषप्रकृतीनामित्यर्थः । उ-
द्दीरणा द्विधा तद्यथा । सादिरध्रुवा चासाच साधध्रुवता अध्रु-
वोदयत्वोदव सिद्धा ।

मिच्छसस्स चउप्पा, तिहा य आवरण विण्ण चउहसगे ।

थिरमुज गेयर उवग्धा, यवज्जुधुव धंधिनामप ॥ १२५८ ॥

मियावत्स्योद्दीरणा चतुर्धा । तद्यथा सादिरनादिः ध्रुवा
अध्रुवा च तत्र सम्यक्त्वं गतस्य पुनरनादिर्जवति । ततो ऽसौ
सादिः तत्त्वानमप्राप्तस्य त्वनादिः । अजव्यानां ध्रुवा, जव्या-
नामध्रुवा । तथा ज्ञानावरणपञ्चकदर्शनावरणचतुष्टयान्तराय
पञ्चकरूपाणां चतुर्दर्शप्रकृतीनामुद्दीरणा त्रिप्रकाराः । तद्यथा
अनादिध्रुवा अध्रुवा च । तथा ज्ञातासां प्रकृतीनां ध्रुवोदय-
त्वेनानादिरुद्दीरणा । अजव्यानां ध्रुवा । भव्यानां तु क्रीणमोह-
गुणस्थानकं आवधिकारोपे व्यवच्छेदे भवा ध्रुवा । तथा स्थि-
रशुभे सतेरे । अस्थिराशुजसहितस्योदयोस्तयोरुपधातं वज्रिय-
त्वा शेषाणामध्रुववर्तिधनीनां च तैजससत्तकागुरुबधुवर्णादि-
विशतिनिर्माणवृक्षणाणां सर्वसंख्याया त्रयस्त्रिंशत्संख्यानामुद्दी-
रणा त्रिधा । तद्यथा अनादिध्रुवा अध्रुवा च । तत्रानादित्वं
ध्रुवोदयत्वात् ध्रुवा अभव्यानाम । अध्रुवा भव्यानां सयोगि-
केवत्रचरमसमये व्यवच्छेदाभावात् । शेषाणां चाध्रुवोदयानां
दर्शोत्तरशतसंख्यानामध्रुवोदयत्वात् उद्दीरणा सादिरध्रुवा
च प्रागेवाक्ता । तदेवं कृता साधनादिप्ररूपणा ।

सम्प्रति मूलप्रकृत्युद्दीरणास्वामिनमाह ।

घाईणं उउमत्था, उद्दीरणा राणिणो य मोहस्स ।

तइया उण प्पमत्ता, जोगंता उत्ति दोहं च ॥ १२५९ ॥

घातिप्रकृतीनां ज्ञानावरणीयान्तरायदर्शनावरणोयान्तरायरू-
पाणां सर्वेपि उग्रस्था क्रीणमोहपर्यवसाना उद्दीरकाः मोहनी-
यस्य तु राणिणः सरागास्सूक्ष्मसंपरायपर्यवसाना उद्दी-
रकाः तूतीवृधेदनीयस्य आयुषश्च प्रमत्ताः प्रमत्तगुणस्थानक-
पर्यवताः सर्वोद्दीरकाः । कवत्तमायुषः पर्यन्तावधिकार्या नो-
द्दीरका भवन्ति । तथा चयोरप्यनामगोत्रयोर्योग्यता सयो-
गिकेवत्रपथवसानाः सर्वोद्दीरकाः । इतिशब्दो निष्क्रमको
गाथापर्यवते योजनीयः । सच मूलप्रकृत्युद्दीरणापरिसमाप्ति-
द्योतको वेदितव्यस्तदेवं मूलप्रकृत्युद्दीरणास्वाम्युक्तः ।

साम्प्रतमुत्तरप्रकृत्युद्दीरणास्वामिनमाह ।

विण्णा वरण धुवाणि, उउमत्तो जोगिणो उ धुवा ।

उवयावत्स तणुत्था, तणुक्कीणं तणुयुराणां ॥ १२६० ॥

विण्ण इति अन्तरायं ततोऽन्तरायपञ्चकं ज्ञानावरणपञ्च-
कदर्शनावरणचतुष्टयरूपाणां चतुर्दर्शानां ध्रुवोदयप्रकृतीनां
सार्थञ्चमस्या उद्दीरकाः । तथा (ध्रुवापति) नाम ध्रुवोदयानां

त्रयस्त्रिंशत्संख्यानां तैजससप्तकवर्णाद्विंशतिरिधिरास्थिर-
शुभाशुभगुणधुनिर्माणरूपाणां योगिनः स्वयोनिकवद्विपर्य-
न्ता उद्गीरकाः । उपघातिनामस्तु तनुस्थाः शरीरस्थाः शरी-
रपर्याप्तपर्याप्त्युद्गीरकाः तनुकिट्टीकृतां सूक्ष्मकिट्टीकृताम्
अर्थात् श्लोत्रसत्त्वानां तनुकरागाः सूक्ष्मसंपराया यावच्चरम-
समयावधिका न प्रवति तावदुद्गीरकाः ।

तमवायरपञ्जने, सेयरगइजाइ दिट्टिवेयाणं ।

आऊणं तन्नामा, पत्तेयसरिरस्स उ तणुत्था ॥३३०॥

प्रसवाद्पर्याप्तानां सेतराणां संप्रति ज्ञापना स्यावरसूक्ष्म-
पर्याप्तसंहितानमित्यर्थः । तथा चतसृणां गतीनां, पञ्चानां च
जातीनां, तिसृणां दृष्टीनां दर्शनानां मिथ्यादर्शनादीनां, त्रया-
णां वेदानां नपुंसकवेदादीनां, चतुर्णां चायुषां सर्वसंख्यया
पञ्चविंशतिप्रकृतीनां यथास्वं तन्नामास्तन्नामप्रकृतिनामान
उद्गीरणास्तद्यथा त्रसनाम्नस्त्रसास्ते च शरीरे अपान्तरा-
क्षे गतौ च वर्तमाना उद्गीरकाः । एवं सर्वेषामपि जावनीयम्
तथा प्रत्येकनामानः शरीरस्य तनुस्था देहस्थाः तुरेवायं देह
स्था एव ज्वन्तीति गाथार्थः ॥ ३३० ॥

आहारयओ णिन्ना, सरिर दुगवेयपमोचूणं ।

ओगोद्वाए एवे, तदुवंगए तसज्जियाओ व्व ॥३३१॥

ये नरा मनुष्यास्तिर्यञ्च आहारका ओजोश्लोत्रप्रेक्षाहार-
काणामन्यतममाहारं शुक्लं तत औदारिक उपलक्षणमेतत्
औदारिकव्यनचतुष्टयस्यैदारिकसंघातस्य । औदारिकाः
किं सर्वेपि नित्याः शरीरवैकिकवेदान् प्रमुच्य शरीरद्विकं
आहारकवैकियलक्षणानां तत्स्थानात्परित्यज्यन्ते हिनौदा-
रिकसङ्घातस्य औदारिकाः किं सर्वेपि नेत्याह । शरीरवैक-
िकवेदान् प्रमुच्य शरीरद्विकमाहारकवैकियलक्षणं तत्स्था-
वरा एवमुक्तेन प्रकारेण (तदुवंगएत्ति) तदङ्गापाङ्गनामनः
श्रीविराङ्गाङ्गापाङ्गनाम्न उद्गीरका वेदितव्याः । केवलं तद्वस-
कायिका एव न स्यावरास्तेषां तदुद्गयान्नावात् ।

वेउव्विगाय मुरेने-रइया आहारगा नरो तिरिओ ।

मन्नी वायरपवणो, लप्पिपञ्जत्तो होज्जा ॥३३२॥

वैक्रियशरीरनाम्नः उपलक्षणमेतत् वैक्रियसंघातस्य सुरा
नैरयिका वा शुक्लतो यश्च नरस्तिर्यङ् वा सही वैक्रियवृद्धि-
वान् यश्च वादरपवनो दुर्जगनामोदयी हन्धिपर्याप्तो वैक्रि-
यशरीरलक्षणवृद्ध्या पर्याप्तस्ते संयन्मुद्गीरकाः ।

वेउव्विवंग उवंगतणु-नुद्वा पवणवत्तं हिब्बा ।

आहारगा य विरओ, विउव्वेत्तो पमत्तेय ॥३३३॥

वैक्रियाङ्गोपाङ्गनाम्न उद्गीरकास्तनुतुल्यां वैक्रियशरीर-
नाम्न उद्गीरकाः प्रागुपदिष्टस्त एव वैक्रियाङ्गोपाङ्गनाम्नो-
ऽपि वेदितव्या इत्यर्थः । किं सर्वेपि नेत्याह । वादरपवनं
वादरवायुकायिकं हिवा परित्यज्य शेषं द्रष्टव्याः । आहारक
शरीरनाम्नोपि विरतसंयतस्तत् आहारकशरीरं कुर्वन् प्रमत्तः
प्रमादमुपगतस्तन् उद्गीरको जवति ।

उम्हं ठाणं संय-णाणं सगत्ता तिरिय नरा ।

देहत्था पञ्जत्ता, उत्तमसंयणाणो मेदी ॥ ३३४ ॥

सकृदाः पञ्चेन्द्रियास्तिर्यञ्चो मनुष्याश्च देहस्थाः शरीरनामो
द्वयं वर्तमाना भक्ष्या पर्याप्ताः षष्ठां संहननानामुद्गीरका भव-
न्ति । इहाद्यप्राप्तानामेवाद्गीरणा प्रवर्तते नान्यथा ततो
ग्रहस्थानं यत्संस्थानं संहननं वा ऋतुग्रहास्तं वा जयति तत्तदा

उद्गीयते । नान्यदा चेति द्रष्टव्यम् । तथा उत्तमसंहननो
वज्रपंभनाराचसंहननः श्रेष्ठाः कृपकश्रेष्ठी भवति न शेषसंह-
ननः । तेन कृपकश्रेष्ठी प्रतिपन्ना वज्रपंभनाराचसंहननमेवो-
द्गीरयन्ति न शेषसंहननानि उद्गयान्नावादिष्वयस्यम् ।

चतुरसस्स तणुत्था, उत्तरतणु सगल्लोकोज्जमिगया ।

देवा इयेरं हुंसा, तस तिरिय नरा य सेवट्ठा ॥३३५॥

चतुरस्रस्य समचतुरस्रसंस्थानस्य तनुस्थाः शरीरस्थाः
उत्तरतनव आहारकोत्तरवैक्रियशरीरिणां मनुष्यास्तिर्यञ्चः
सकृदाः सकलेन्द्रियाः पञ्चेन्द्रिया इत्यर्थः । तथा भोगजृम्भि-
गता देवाश्च उद्गीरका जवन्ति (इयेरं हुंसात्ति) इतरे उक्तशेषाः
एकेन्द्रियविकलेन्द्रियनैरयिका अपर्याप्तकाश्च पञ्चेन्द्रिय-
तिर्यङ्मनुष्या एते सर्वेऽपि शरीरस्थाः हुंरसंस्थानस्योद्गी-
रका जवन्ति (तस तिरियनरा यसेवट्ठत्ति) अत्र इतरे इत्यनु-
वर्तते उक्तशेषास्त्रसा चीन्द्रियादयः । पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनु-
ष्याश्च सेवातोः सेवार्तसंहननोपेताः सेवार्तसंहननस्योद्गीरकाः
संयणाणि न उत्तरे, तणुसु तन्नामा जवन्तरे ।

आणुपुण्णीणं परयाइस्स उ देहीण पज्जत्ता ॥३३६॥

उत्तरतणुसु वैक्रियाहारकशरीरेषु संहनन न भवन्तीति षष्ठां
संहननानामेकतरमपि संहननं न भवति तेन एकस्यापि संहनन
स्योद्गीरका न भवन्ति । तथा आनुपूर्व्याणां नारकानुपूर्व्यादीनां
चतसृणां तन्नामिका तत्तदानुपूर्व्यापि नारकादिनामानो
प्रवापान्तरादगतौ वर्तमाना उद्गीरका वेदितव्याः । तद्यथा-
नारकानुपूर्व्यां नारको भवापान्तरादगतौ वर्तमानो उद्गीरक-
स्तिर्यङ्गानुपूर्व्यास्तिर्यङ्क इत्यादि । तथा पराघातनाम्नः शरी-
रपर्याप्तपर्याप्ताः सर्वेषु उद्गीरकाः ।

वायर पुट्ठी आयय, णामवज्जियत्तु सुहुमतसा ।

उज्जोयणामतिरिए, उत्तरदेहे य देवज्जे ॥३३७॥

आतपनामा वादरप्रवृत्तीकायिक उद्गीरकाः चशब्दस्यानुकार्य-
समुच्चायकत्वात् वादरप्रवृत्तीकायिको पर्याप्तो द्रष्टव्यः । तथा
सूक्ष्मान् सूक्ष्मैकेन्द्रियान् सूक्ष्मप्रसांश्च तेजोवायुकायिकान्
वज्रैतया शोषास्तिर्यञ्चः प्रित्ययन्नुवनस्पतया विकलेन्द्रियाः
पञ्चेन्द्रियाः हन्धिपर्याप्ता उद्योतनामानो ययासंजवमुद्गीरकाः
जवन्ति । तथा उत्तरदेहे उत्तरशरीरे यथासंज्ञं वैक्रि-
ये आहारके च वर्तमानो देवोयतिश्च उद्योतनामा उद्गीरको
भवति । ३३७ ।

सगत्तो पइच्छगई, उत्तरतणुदेवजोणज्जमिगया ।

इट्टसराय तसो वि य, इतरासि सेनेरइया ॥३३८॥

सकृदाः पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्यो वा शरीरपर्याप्तपर्याप्तः प्र-
शस्तविहायंगतिः उदये वर्तमानस्तथा उत्तरस्यां तनौ वैक्रिय
शरीररूपायां वर्तमानाः सर्वे तिर्यञ्चो मनुष्याश्च तथा सर्वे देव
जोणज्जमिकागता द्रष्टव्याः । इष्टगते प्रशस्तविहायंगते उ-
द्गीरकाः । तथा इष्टस्वराः सुस्वरनामानस्त्रसा द्वीन्द्रियाद्यो-
ऽपि शब्दाद्यागुकाश्च पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्गादयो भाषपर्याप्तयाप-
र्याप्ता ययासंजवमुद्गीरकाः । तथा इतरस्यामप्रशस्तविहा-
योगतिः सुस्वरनामानस्त्रसा विकलेन्द्रियाः सैनैरयिका नैरयि-
कसंहितास्तथा पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्याः कचन यथासंभ-
वमुद्गीरका वेदितव्याः ।

उत्साससुसराण य, पज्जत्ता आणपाणजासासु ।

मव्वणुपुण्णसत्ता, जासा वि य जानुस्सज्जति ॥३३९॥

उच्छ्वासस्वरशब्दयोः पतत्राणभाषाशब्दाज्यां सह यथासं-
ख्येन योजना । सा चैवं उच्छ्वासनाम्नः प्रायः पानपर्याप्ता-
पर्याप्ताः सर्वेष्वुदीरकाः (स्रवणपर्याप्ति) द्वित्वेऽपि बहुवचने
प्राकृतत्वात् । ततः स्वरयोः सुस्वरदुःस्वरयोः प्रागुक्ता उदी-
रकाः सर्वेऽपि भाषापर्याप्तापर्याप्ता ऋष्ट्याः । यथपि स्वरयोः
प्रगोषोदीरका उक्तास्तथापि ते ज्ञापापर्याप्तापर्याप्ता पयोदी-
रका वेदितव्या इति विशेषोपदेशार्थां पुनरुपादानम् । तथा स-
र्वज्ञानां कवज्ञानामुच्छ्वासभाषे यावन्नाद्यापि निरोधमुपगच्छत-
स्तावदुदीरितेऽत्र निरोधानन्तरमुद्याज्जावाहोदीरणा भवति ।
देवोऽनुज्ञापय, णामगन्तव्यं कति उदयकिर्त्तौ ।

पञ्जचो वज्रियास, मुहुमे नेरइया मुहुमेतमु तमे ॥ १४० ॥
देवो ह्ययादौ जातावेकयमनं केचिदेवाः केचित्तिर्यङ्मनुष्या
गर्भेऽनुत्क्रान्ताः सुजगादियानामन उदीरकापेतास्तदुदये व-
र्तन्ते । तथा सूक्ष्मैकैन्द्रियसहितान् नैरयिकान् सूक्ष्मव्रसांश्च
वज्रित्या शेषाः पर्याप्तकामोदये वर्तमाना यशःकीर्त्तेश्च-
दीरकाः ॥

गोउत्तमस्स देवा, नरा य वयणो चउएहमियाराइ ।
तव्वरिंत्ता तिरय-गरस्स सन्नसायापनैवे ॥ १४१ ॥
सर्वे देवा मनुष्या अपि केचिदुच्चैःकुडसमुत्पन्नास्तथा प्रकृ-
तितो नीचैर्गोत्रिणोऽपि पञ्चमहाव्रतसमञ्जस्कृताग्रयण्यः उ-
च्चैर्गोत्रयोदीरकास्तथा इतरासां चतसृणां प्रकृतीनां कुज्जना-
नदेयायशःकीर्त्तनीचैर्गोत्राणां तद्वृत्तिरिक्तानामुत्कृत्यतिरिक्ता
नावेदितव्यास्तत्र दुर्भगनादेययोरैकैन्द्रियविकेन्द्रियसंमू-
र्द्धिमतिर्यङ्मनुष्यनैरयिकाः । अयशः कीर्त्तः सर्वे सूक्ष्माः सर्वे च
नैरयिकाः सर्वे सूक्ष्मत्वसाः सर्वेऽप्यपर्याप्तकामोदये वर्तमानाः ।
नीचैर्गोत्रस्य पुनः सर्वे नैरयिकाः सर्वे तिर्यङ्गो मनुष्या अपि
विशिष्टगुणैश्च उदये सति नात्यन्ता न च क्लीणकूपकयोर्निद्राप्रच-
योदयः संभवति “ निहाडुगस्स उदशो खीणखवगे परिव-
ज्जति ” प्रामाण्यात् ततस्तान् वज्रित्या शेषा निद्राप्रचययो-
रुदीरका वेदितव्याः ।

इंद्रिअपज्जत्तीए, दुसमयपज्जत्ता य पाउग्गा ।
निहा पयझांखी-एराग खवगेय परिवज्जिय ॥ १४२ ॥
इन्द्रियपर्याप्तापर्याप्तास्ततो द्वितीयसमयादारभ्य इन्द्रियप-
र्याप्यनन्तरसमयादारभ्य इत्यर्थः । निद्राप्रचयप्रयोग्या भव-
न्ति । किं सर्वे नेत्याह । क्षीणरागान् क्लृप्तकांश्च परित्यज्य
उदीरणादि उदये सति नात्यन्ता न च क्लीणकूपकयोर्निद्राप्रच-
योदयः संभवति “ निहाडुगस्स उदशो खीणखवगे परिव-
ज्जति ” प्रामाण्यात् ततस्तान् वज्रित्या शेषा निद्राप्रचययो-
रुदीरका वेदितव्याः ॥

निदानिहाईण वि, अंसंखवासाम य मणुयतिरिया य ॥
वेउव्विवाहारतण्ण, वज्जिता अप्पमत्ते य ॥ १४३ ॥
असंख्येयवर्णयुषो मनुष्यतिर्यङ्गो वैज्रियशरीरिणो प्रमत्तसं-
यतांश्च मुक्त्वा शेषाः सर्वेऽपि निजानिद्राप्रचयस्थानधीनामु-
दीरका वेदितव्याः ।

वेयणीयणपमत्ता, ते ते वंधगा कमायाणं ।
हासाई उकसये, अपुव्वकरणस्स चरपते ॥ १४४ ॥
वेदनीययोः सातासातरूपयोः प्रमत्ताप्रमत्तगुणस्थानकपर्य-
न्ताः सर्वेष्वुदीरकाः । तथा ये जीवा येषां कयायाणां कथाकास्ते
तेषां कयायाणामुदीरका वेदितव्याः । यतो यावेन कयायाज्

वेदयते तानेव वच्नाति । “ जे वेयइ-संबंधे ” इति वचनात् । उदये
च सत्युदीरणा ततो युक्तमुक्तं “ ते ते बंधतगा कसायाणमिति ”
तत्र मिथ्यादृष्टिस्वास्वादाना अनन्तानुबन्धिनामुदीरकास्तेषां
तद्वेदकत्वात् । अप्रत्याख्यानावरणानां देशाविरतिपर्यन्ताः
संजवन्नक्रोधमानमायालोभानां स्वस्ववन्धव्यवच्छेदादार्वाक
उदीरकाः हास्यादिषट्कस्यापूर्वगुणस्थानका उदीरकाः ।

जावूण खवां पढमे, सत्तरइ हासाणमेव मियारांसि ।
देवा नेरइया जव-डिई केइ नेरइया ॥ १४५ ॥
यावत् प्रथमः कृणः किञ्चिदन्तो भवति प्रथममन्तमूर्हत्तं
यावदित्यर्थः तावन्नियमादेवाः सुस्वररतिहास्यानामुदीरका व-
दितव्याः । परस्वरनियम एव किञ्चिदन्तं प्रथमकृणं यावन्नैर-
यिका इतरासमसातवेदनीयारतिशोकप्रवृत्तीनां नियमाडु-
दीरकाः । परस्मृ तौथंकरकवज्ञानज्ञाभादौ विनिर्यासोऽपि
भवति । केचित्पुनर्नैरयिकाः सकलापि भवन्ति यावत्
असातवेदनीयारतिशोकानामुदीरका जवन्ति । एवमेकैकप्र-
वृत्त्युदीरणास्वामित्वमुक्तम् । संप्रति प्रकृत्युदीरणास्थानमाह ।
पंचएहं च चउएहं च एकाईजा दसएहं तु ।

तिगहीणाए मोहे, मिच्छे सत्ताए जाव दमए ॥ १४६ ॥
द्वितीयकर्मणि दर्शनावरणाय वज्रण पञ्चानां चतसृणां प्रकृ-
तीनां युगपदुदीरणा भवति । तत्र चतसृणां चक्षुरक्षुरवधि-
दर्शनावरणरूपेणां ध्रुवा उन्नस्यानामुदीरणा । एतासां श्रये
निद्रापञ्चकमप्याद्यन्तमप्रकृतिप्रक्षेपे पञ्चानामुदीरणा ।
तथा मोहे मोहनीये एकाद्विज्रिकहीना तावद् ऋष्ट्या यावद्दशा-
नामंतदुक्तं भवति मोहनीये कर्मणि उदीरणाभिधूय एका-
दीनि ज्रिकहीनानि दशपर्यन्तानि नव प्रकृत्या स्थानानि जवन्ति ।
तद्यथा ॥ १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ॥ संप्रत्येषामुदी-
रणास्थानानां स्थानिममाम् ॥ ‘ मिच्छे सत्ताए जाव ’ दश-
दृष्टेः सप्तत्वादीनि दशपर्यन्तानि न चत्वारि उदीरणास्थानानि जव-
न्ति । तद्यथा सप्त अष्टौ नव दश । तत्र मिथ्यात्वमप्रत्याख्याना
प्रत्याख्यानावरणसंजवन्नक्रोधादीनामन्यमेव क्रोधादिकाः ।
यत एकस्मिन् क्रोधे उदीयमाने सर्वे क्रोधा उदीर्यन्ते । एवं
मानमायालोभेऽपि ऋष्ट्याः । न च युगपदुदीरणेत्यन्तमन्तं त्रयो
गृह्यन्ते तथा त्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदः । तथा हास्यरत्य-
रतियुगत्रे रतिशोकयुगत्रयोरेव्यन्तरदुयुगत्रम् । एतासां सप्त-
प्रकृतीनां मिथ्यादृष्टौ उदीरणा भवता । अथ च जङ्गलभ्रतुर्वि-
शतिस्तद्यथा हास्यरत्यरतियुगत्रे अरतिशोकयुगत्रे च प्रत्ये-
कमेकैको जङ्गः प्राप्यते इति द्वौ भङ्गौ तौ च प्रत्येकं त्रिष्वपि
देव्यु प्राप्यते इति । द्वौ त्रिभिर्गुणितौ जाताः पद । ते च प्रत्येकं
क्रोधादियु चतुर्व्यु प्राप्यन्ते इति पद चतुर्भिर्गुणितान्श्रुतुर्विश-
तिरिति । एतस्मिन्नेव सप्तके त्रये वा जुगुप्सायामनन्तानुब-
न्धना वा कृते अष्टानामुदीरणानां त्रयादौ प्रत्येकमेकैका
भङ्गकानां चतुर्विशतिः प्राप्यते इति तिस्रश्चतुर्विशतयोश्च
ऋष्ट्याः । ननु च मिथ्यादृष्टेर्वश्यमनन्तानुबन्धनानामुदयः
संभवति उदये च सत्यवयवमुदीरणा तत्कथं मिथ्यादृष्टि-
नन्तानुबन्धुदयरहितः प्राप्यते सप्तानामष्टानां वा अनन्ता-
नुबन्धरहितानामुदीरणा संभवतः । उच्यते इह सम्यग्दृष्टीणां
सर्तां केनचित् प्रथमतोऽनन्तानुबन्धुदयरहितः प्रयोज्यता तत्रैव
च विधातो न मिथ्यात्वादिक्थय उक्तस्तथाविधसा-
मर्थ्यजावत् । ततः कालान्तरे मिथ्यात्वं गतः सन् मि-
थ्यात्वप्रकृतयोऽन्योऽप्यनन्तानुबन्धिनो बन्नाति । ततो कथा-

वन्निकाया यावन्नाद्याप्यन्तिकामति तावत्तेषामुदयो न जवति । उदयानावाच्च उदीरणाया अयथाभावः । वन्धावहिकायां पुनरतीतायामुदयसंभवाच्चवत्येवोदीरणा । ननु कथं संबन्धसमयादारभ्य आवहिकायामतीतायामुदयोपि संभवति ततो स्वाधिकावत्कृते सति उदयः । अथाधिकावत्क्षणान्तानुबन्धिनां जघन्यतेतन्मुहूर्तमुक्तपतः चत्वारि वर्षसहस्राणि इति । नैय दोगः यतो वत्ससमयादारभ्य तेषां तावत्सत्ता भवति । सत्तायां च सत्यां पतद्ग्रहता तस्यां च सत्यां शेषप्रकृतिद्विकं संक्रामति सक्रम्य तस्य च स संक्रामावहिकायाममतीतायामुदयः उदयं च सत्युदीरणा । ततो वत्ससमयादनन्तरमावहिकायामतीतायामुदीरणाभिधीयमाना न विरुध्यते । तथा तस्मिन्नेव सप्तके भयजुगुप्सानन्तानुबन्धिनां बन्धिषु प्रकृतिषु दशानामुदीरणा । अत्रत्यैव भङ्गकानां चतुर्विंशतिस्तदेव मिथ्यादृष्ट्येवोदनीयस्योदीरणास्थानान्युक्तानि ।

साम्प्रतं सासादनसम्यग्दृष्ट्यादीनामाह ।

सासायणमि सत्ताइ, नव अविस्ए गइ परमि पंचाइ ।

अट्टविरए चउराइ, सत्त उच्चोवरिद्धिमि ॥ २४७ ॥

सासादनं सम्यग्दृष्टी सम्यग्मिथ्यादृष्टौ च सत्तादीनि नव पर्यन्तानि त्रीणि त्रीण्युदीरणास्थानानि भवन्ति तद्यथा सप्त अष्टौ नव । तत्र सासादनसम्यग्दृष्टौ अनन्तानुबन्ध्यप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानवरणसंज्ञजनसङ्घानां क्रोधादिकाः । त्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदः । त्रयोयुगत्रयोरन्यतरद्वयुगत्रमिति । सप्तमिति सप्तानामुदीरणा ध्रुवा । अत्र प्रागुक्तक्रमेण भङ्गकानामेका चतुर्विंशतिः । सम्यग्दृष्टिमिथ्यादृष्ट्यान्तानुबन्धिवर्जोत्तरयोऽन्यतमे क्रोधादयः त्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदः । द्वयोयुगत्रयोरन्यतरद्वयुगत्रयं सम्यग् मिथ्यात्वं चेति सप्तानामुदीरणा । अत्र च द्वे चतुर्विंशती नङ्गकानां त्रयजुगुप्सयोस्तु युगपत्प्रकृतयोः सप्तानामुदीरणा । अत्रापि तिस्रश्चतुर्विंशतयोऽत्र चैका चतुर्विंशतिः । अस्मिन्नेव पदके जयजुगुप्सावदकसम्यक्त्वानामन्यतरद्विष्ये सप्तानामुदीरणास्थानानि जवन्ति । तद्यथा पदसप्त अष्टौ नव । तत्रैव पशमिकसम्यग्दृष्टेः क्वाथिकसम्यग्दृष्टयो अविरतस्य अनन्तानुबन्धिवर्जोत्तरयोन्यतमक्रोधादिकाः । त्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदः त्रयोयुगत्रयोरन्यतरद्वयुगत्रमिति पञ्चामुदीरणा । अत्र चैका चतुर्विंशतिर्भङ्गकानां "परमि पंचाइ अट्टसि" विरतसम्यग्दृष्टिपरस्मिन् देशविरते पञ्चादीनि अष्टपर्यन्तानि चत्वारि उदीरणास्थानानि । तद्यथा पञ्च पद सप्त अष्टौ तत्र प्रत्याख्यानवरणसंज्ञजनसङ्घो क्रोधादीनामन्यतमौ चैव क्रोधादिकौ । त्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदः । द्वयोयुगत्रयोरन्यतरद्वयुगत्रमिति पञ्चामुदीरणा ध्रुवा । एषा चौपशमिकसम्यग्दृष्टेः क्वाथिकसम्यग्दृष्टयो अग्रगतया । अत्रच प्रागुक्तक्रमेण चतुर्विंशतिर्भङ्गकानाम् । संप्रति प्रमत्ताप्रमत्तज्येदयोर्ज्ञानान् युगपत् उदीरणा स्थानान्याह "विरए चउराइ सत्तसि" विरते प्रमत्त अप्रमत्तं च चतुरादीनि सप्तपर्यन्तानि चत्वारि उदीरणास्थानानि जवन्ति । तद्यथा चत्वारि पञ्च पद सप्त । तत्र संज्ञजनक्रोधादीनामन्यतमः एकः क्रोधादिः । त्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदः । द्वयोयुगत्रयोरन्यतरद्वयुगत्रमिति पञ्चामुदीरणा ध्रुवा । अत्रच प्रागुक्तक्रमेण चतुर्विंशतिर्भङ्गकानां तिस्रश्चतुर्विंशतयः । तथा

तस्मिन्नेव चतुके भयजुगुप्सावदकसम्यक्त्वानामन्यतमस्मिन् प्रकृति पञ्चानामुदीरणा । अत्र नङ्गकानां त्रयजुगुप्सावदकसम्यक्त्वेषु युगपत् प्रकृतिषु सप्तानामुदीरणा अत्रैका चतुर्विंशतिर्भङ्गकानां त्रयजुगुप्सानाम् । संप्रत्यपूर्वकरणस्योदीरणास्थानान्याह (उच्चोवरिद्धिमिति) धरिता उपरितेन अपूर्वकरणेन चतुरादीनि पदपर्यन्तानि त्रीण्युदीरणास्थानानि आह । तद्यथा चतस्रः पञ्च पद । तत्र चतुर्णां संज्ञजनक्रोधादीनामेकतमः क्रोधादिव्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदः । द्वयोयुगत्रयोरन्यतरद्वयुगत्रमिति पञ्चामुदीरणा ध्रुवा । अत्र चैका चतुर्विंशतिर्भङ्गकानाम् पताश्चापूर्वकरणसत्ताश्चतुर्विंशतयः । अस्मिन्नेव चतुके जयजुगुप्सायां वा क्लिप्तानां पञ्चानामुदीरणा । अत्र द्वे चतुर्विंशती भङ्गकानां भयजुगुप्सयोस्तु युगपत्प्रकृतयोः पञ्चामुदीरणा । अत्रैका चतुर्विंशतिः । चतुर्विंशतयः परमार्थतः प्रमत्ताप्रमत्तचतुर्विंशतिका भिन्नस्वरूपा इति न प्रत्यक् गणयिष्यन्ते ।

सम्प्रत्यनिवृत्तिवादरस्योदीरणास्थानान्याह ।

अनियद्दमि हुंगं, होजो तण्णजोगचउवीसा ।

एकं उक्ककार-दसत्तचउक्क एकाउ ॥ २४८ ॥

(अनियद्दमि) अनिवृत्तिवादरे द्वे उदीरणास्थाने । तद्यथा द्वे प्रकृती एका च तत्र चतुर्णां संज्ञजनक्रोधादीनामेकतमः क्रोधादिव्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदः । अत्र त्रिभिर्बैद्वैश्चतुर्भिः संज्ञजनैर्वाद्दश नङ्गाः । वेदेषु क्रीणेपूपाशन्तेषु वा संज्ञजनक्रोधादीनामेकतमः क्रोधादिव्रयाणां वेदानामन्यतममुदीरणा इति । तत्र चत्वारो नङ्गाः (होजोतण्णजोगात्ति) तनु-रागयोग्यस्य सूक्ष्मसंपरायस्य सूक्ष्मज्ञानकिंहीनं दयमानस्य ज्ञान एवेको मोहनीयमर्थ उदीरणायां भवति । संप्रति चतुरादिषु दशपर्यन्तेषु उदीरणास्थानेषु विरतायां यावत्तुर्विंशतिशतयो जवन्ति तावतीनिरूपयति- (चउवीसेत्ति) दशोदीरणायामेका चतुर्विंशतिः, नवोदीरणायां पद, अष्टोदीरणायामेकादश सप्तोदीरणायां दश षडुदीरणायां सप्त पञ्चकोदीरणायां चतस्रः, चतुरोदीरणायामेकति । एताश्चतुर्विंशतयः प्रगेव जवन्ति । केवलं संज्ञानाममात्रमिहैकं स्वधिया परिभावेनीयम् । तदेवमुक्तानि मोहनीयस्योदीरणा स्थानानि दश । तद्यथा एकचत्वारिंशद् द्विचत्वारिंशत् त्रिचत्वारिंशत् पञ्चचत्वारिंशत् द्विपञ्चाशत् चतुःपञ्चाशत् पञ्चपञ्चाशत् षट्पञ्चाशत् । तत्र तैजससप्तकं वर्णादिविंशतिरुत्तरद्वयुगत्रयस्थितं बुभामुने निर्माणमित्येतासां त्रयस्त्रिंशत् प्रकृतीनामुदीरणा ध्रुवा । तत्र मनुष्यगतपञ्चेन्द्रियजातित्रसावादपर्यासुभगादयशःकारिर्तुषेष्टे अष्टके प्रकृति सति एकचत्वारिंशद्भवति एतासां चैकचत्वारिंशत्प्रकृतीनां केशविसन्धानावतः कामेणकाययोगं वर्तमानः केवली उदीरको भवति । पयैव चैकचत्वारिंशत्तैर्येकरनामसहिता द्विचत्वारिंशद्भवति । तस्याश्च तैर्येकरकेवली समुद्भागतः कामेणकाययोगं वर्तमान उदीरकः । तस्यामेवैकचत्वारिंशति औदारिकसप्तकं षष्ठां संस्थानानामेकैकमतत्संस्थानं वज्ररूपजनारान्नसंज्ञनम् । उपधातप्रत्येकमित्येतासां प्रकृति सति द्विपञ्चाशद्भवति । अत्र पृजिः संस्थानैः पद भङ्गास्ते च वक्ष्यमाणाः सामान्यमनुष्यनङ्गग्रहणेन गृहीता दृष्टव्याः ।

पवसुत्तराणि । एतस्याश्च द्विपञ्चाशत्संयोगिकेवद्विसमुदात-
गतैर्दारिकमिश्रकाययोगे वर्तमाने उद्गरेकः पयैव च द्विपञ्चा-
शत्कीर्तनकामसहिता द्विपञ्चाशत्केवद्विमह संस्थाने समच-
तुरस्त्रमेव वक्तव्यम् । अस्या अप्युद्गीरकाः संयोगकेवद्वितीयै-
कैर्दारिकमिश्रकाययोगे वर्तमाना वेदितव्याः । तथा सेव द्विप-
ञ्चाशत् पराघातः उच्चवासनामप्रशस्ताप्रशस्तविहायोगति-
रन्यतरा विहायोगतिः सुस्वरदुःस्वरयोरन्यतरनामेति प्रके-
षाद्विपञ्चाशत् पदपञ्चाशद्वयम् । एवं च संयोगिकेवयोगी-
दारिककाययोगे वर्तमान उद्गीरकः सप्तपञ्चाशद्वेवावयोग-
निरोधे पदपञ्चाशत् उच्चवासेपि च निरुद्धे चतुःपञ्चाशत् अत्र
द्विपञ्चाशच्चतुःपञ्चाशद्वयं यु शेषेण तु पञ्चसु तीर्थैकृतम् ।
तदेवमुक्तानि केवद्विनामुद्गीरणास्थानानि । संप्रत्येकं द्वि-
ष्ट्यामभिधीयते । एकेन्द्रियाणामुद्गीरणास्थानानि पञ्च । तद्य-
या चिन्वत्वारिंशत्पञ्चाशत् एकपञ्चाशत् द्विपञ्चाशत् त्रि-
पञ्चाशत्चेति तत्र तिर्य्यगातितिर्य्यगानुपूर्व्या । स्वावरनाम प-
केन्द्रियज्ञातिः वादस्सूक्ष्मयोरैकतयाः पर्याप्तापर्याप्तयोरैक-
तरे दुर्भगमानादेयं यशःकीर्त्यं यशःकीर्त्यैरेकतरमियेता नव-
प्रकृतयः । प्रागुक्ताभिधेवोद्गीरणाभिधेयस्त्रिंशत्संख्याकानिः
सह सम्मिश्रा चिन्वत्वारिंशद् भवन्ति । अत्र च जङ्गाः पञ्च ।
तद्यथा वादस्सूक्ष्मज्यां प्रत्येकं पर्याप्तापर्याप्तान्यामयशःकी-
र्त्या सह चत्वारि, वादरपर्याप्तयशःकीर्तिविधैकैः । सूक्ष्मा-
पर्याप्तान्यां सह यशःकीर्तेरुद्यो न जयति, तदभावाच्च नोद्गीर-
णति हृत्या तदार्थिता विकल्पा न भवति । एषा द्विचत्वा-
रिंशदपान्तराज्ञगतौ वर्तमानस्य वेदितव्या । ततः शरीर-
स्वस्यैर्दारिकशरीरीदारिकसंघातौ दारिकव्यवचनचतुष्टयं हुंसं
संस्थानाघातप्रत्येकसाधारणज्यामयशःकीर्त्या सह द्वौ सू-
क्ष्मस्य पर्याप्तापर्याप्तकप्रत्येकसाधारणैरयशःकीर्त्या सह
चत्वारि इति दश वादरवायुकायिकस्य वैक्रियं कुर्वत
शौदारिकपदकस्थाने वैक्रियपदकमवगत्यम् । ततश्च तस्या-
पि पञ्चाशद्वेवोद्गीरणा योग्या भवन्ति केवद्विमह वादरपर्या-
प्तप्रत्येकायशः कीर्तिर्पदैः एष एव जङ्गः तेजसकायिक वायु-
कायिकयोर्द्वि साधारणपदाः कीर्त्ययोः न भवति तदन्ना-
वाच्च नाप्युद्गीरणा ततस्तदाश्रिता भङ्गा न प्राप्यन्ते । तदेव
सर्वसंख्यया पञ्चाशदेकादश जङ्गस्ततः शरीरपर्याप्ता-
पर्याप्तस्य पराघात उच्चवासंक्रिते एकपञ्चाशद्वयवति । अत्र
जङ्गाः पद । तद्यथा-वादरस्य प्रत्येकसाधारणयशः कीर्त्यय-
शःकीर्तिर्पदैश्चत्वारः । सूक्ष्मप्रत्येकसाधारणज्यामयशःकीर्त्या
सह द्वौ वादरवायुकायिकस्य च वैक्रियं कुर्वतः शरीर-
पर्याप्तापर्याप्तपराघाते ज्ञिते एका प्रागुक्ता पञ्चाशत् जयति
पञ्चाशदत्र च प्रागवदेक एव जङ्गः । सर्वसंख्यया चैक-
पञ्चाशदतः सप्त जङ्गाः । ततः प्राणपानपर्याप्तापर्याप्तस्य
उच्चवासंक्रिते द्विपञ्चाशद्वयवति । अत्रापि जङ्गाः पद । तद्यथा
वादरस्योद्योतेन सहितस्य प्रत्येकसाधारणयशःकीर्त्ययशः
कीर्तिर्पदैश्चत्वारः । आपामसहितस्य प्रत्येकयशःकीर्त्ययशः
कीर्तिर्पदैर्द्वौ जङ्गौ । वादरवायुकायिकस्य वैक्रियं कुर्वतः प्राण-
पानपर्याप्तापर्याप्तस्य उच्चवासंक्रिते प्रागुक्ता एकपञ्चा-
शत् द्विपञ्चाशत् भवति । तत्र च प्रागवदेक एव जङ्गः ।
तेजसकायिकवायुकायिकयोर्द्वि आतपोद्योतयशः कीर्तिनामु-
द्यानायात् उद्गीरणा न जयति । ततस्तदाश्रिता जङ्गाः अत्र
न प्राप्यन्ते । सर्वसंख्यया द्विपञ्चाशद्वयजङ्गायोदश तया-

प्राणपानपर्याप्तापर्याप्तस्य उच्चवाससहितायां द्विपञ्चा-
शत् । आतपोद्योतयोरन्यतरस्मिन् क्रियते त्रिपञ्चाशद्वयवति
अत्र जङ्गाः पद । अत्र जङ्गाः ये प्रागातपोद्योतवात्यतरसहि-
तायां द्विपञ्चाशद्विमहिताः सर्वसंख्यया चैकेन्द्रियाणां जङ्गा
द्विचत्वारिंशत् द्वीन्द्रियाणामुद्गीरणास्थानानि पद । तद्यथा
द्विचत्वारिंशदपान्तराज्ञगतौ वर्तमानस्यावसेयाः । अत्र च
जङ्गास्त्रय तद्यथा अपर्याप्तकनामोदये वर्तमानस्यायशःकी-
र्त्या सह एका भङ्गाः पर्याप्तकनामोदये वर्तमानस्य यशः
कीर्त्ययशःकीर्तिज्यां द्वाविंशतिः । ततः शरीरस्वस्यैर्दारिक
सप्तकं हुंसकसंस्थानसंघातैर्संहननमुपघातनामप्रत्येकनाम
त्येकादशकं प्रक्रियते तिर्यगातुपूर्वा चापनीयते । ततो जाता
द्विपञ्चाशत् । अत्र च भङ्गास्त्रयस्ते च प्रागिव दृष्टव्याः । ततः
शरीरपर्याप्तापर्याप्तस्य विहायोगतिपराघातयोः प्रक्रियतोः
चतुःपञ्चाशत् भवति । अत्र यशःकीर्त्ययशःकीर्तिज्यां द्वौ
जङ्गौ ततः प्राणपानपर्याप्तस्य उच्चवासंक्रिते पञ्चाशत् सु-
स्वरदुःस्वरयोरैकतरस्मिन् पञ्चाशद्वयवति । अत्रापि प्रागि-
व द्वौ जङ्गौ । अथवा शरीरपर्याप्ता उच्चवासं अनुदिते तदुद्योत-
नामिन् तृदिने पञ्चपञ्चाशद्वयवति । अत्र दुःस्वरसुस्वरयशः
कीर्त्ययशःकीर्तिज्यां द्वौ भङ्गौ सर्वेऽपि पदपञ्चाशति पद जङ्गाः
ततो भावापर्याप्तापर्याप्तस्य स्वरसहितायां पदपञ्चाशति उ-
द्योतनस्मिन् प्रक्रियते सप्तपञ्चाशद् भवति अत्र सुस्वरदुःस्वर-
योर्द्वयशःकीर्त्ययशःकीर्तिर्पदैश्चत्वारो भङ्गाः सर्वे द्वीन्द्रियाणां
भङ्गा द्वाविंशतिः । एवं त्रीन्द्रियजातिश्चतुरिन्द्रियाणां चतुरि-
न्द्रियजातिरभिधायिता । प्रत्येकं जङ्गा द्वाविंशतिरवसेया । सर्व-
संख्यया त्रिकेन्द्रियाणां जङ्गाः पदपदः । तिर्य्यरूपचेन्द्रियाणां
वैक्रियत्रयविहितानामुद्गीरणास्थानानि पद । तद्यथा द्विचत्वा-
रिंशत् द्विपञ्चाशत् पदपञ्चाशत् सप्तपञ्चाशत्चेति । तत्र तिर्य-
गातितिर्यगातुपूर्वा पञ्चेन्द्रियजातिश्चतुस्सनामवादनमपर्याप्ता-
पर्याप्तयोरैकतरे तु भुगगादेयुगजङ्गनगानादेयुगग्रयोरैकतरं यु-
गत्रयं यशः कीर्त्ययशःकीर्त्यैरेकतराण्ये तावन्नव प्रकृतयः प्रागु-
क्तास्त्रयस्त्रिंशत्संख्याकानि त्रैवोद्गीरणाभिः सह चत्वारिंशत्
अपान्तराज्ञगतौ वर्तमानस्य वेदितव्याः । अत्रच भङ्गाः पञ्च । तत्र
पर्याप्तकनामोदये वर्तमानस्य सुजगादेयुगजङ्गनगानादेय-
युगशःकीर्त्ययशःकीर्तिजिह्वत्वारो जङ्गाः । अपर्याप्तकनामो-
दये वर्तमानस्य दुर्भगानादेययशःकीर्तिभिः एक एव भङ्गः ।
इह सुजगादेयं दुर्भगानादेयं वा युगपदुद्यमायातस्तत उद्गी-
रणापि युगपदेवैति पञ्चैव जङ्गाः । अपरे पुनराहुः । सुजगादे-
ययोर्दुर्भगानादेययोर्द्वौ नैरयिका वा तेन युगपदेका उन्नयो-
न्नविनियमोऽप्यादृशनात् । ततः पर्याप्तकनामोदये वर्त-
मानस्य सुभगमुद्भेगादेयानादेययशः कीर्त्ययशःकीर्तिभिरेष्टौ
भङ्गाः । अपर्याप्तकनामोदये वर्तमानस्य तु दुर्भगानादेया-
यशःकीर्तिभिरेक इति । सर्वसंख्यया द्विचत्वारिंशत् नय
ततः शरीरस्वस्यैर्दारिकसप्तकं पक्षां संस्थाननामैकतम-
संहननमुपघातं प्रत्येकनामत्येकादशकं प्रक्रियते तिर्यगा-
तुपूर्वा चापनीयते ततो द्विपञ्चाशद्वयवति अत्र भङ्गानां
पञ्चचत्वारिंशत् तद्यथा पर्याप्तकस्य पक्षभिः संस्थानैः पक्षभिः
संहननैः सुजगादेयानादेययशःकीर्तिभिरेक इति । तत्र पर्या-
प्तकस्य पक्षभिः संस्थानैः पक्षभिः संहननैः सुतगदुर्भगानाद्या-
मोदयानादेयान्यां यशःकीर्त्ययशःकीर्तिज्यां द्वे शाने अष्टा-
शीत्यधिके । अपर्याप्तकस्य तु प्रागुक्तस्वरूप एक एवेति ।
तस्यामिव द्विपञ्चाशति शरीरपर्याप्तापर्याप्तपराघातप्रश-

स्ताप्रशस्तान्यतरविहायोगतौ च प्रकृतितायां चतुःपञ्चाशद्भवति । अत्र पर्याप्तानां प्राक् चतुश्चत्वारिंशत् जङ्गकानामुक्तम् । तद्वयमुक्तीविहायोगातिद्विकृणुतमवगन्तव्यम् तथाच सत्यत्र भङ्गानां द्वे शते अप्राशीत्यधिके जयतः मतान्तरेण पुनः पञ्च शतानि पदसप्तत्यधिकानि ततः प्राणपानपर्याप्तापर्याप्तस्य उच्चासक्तिरे पञ्चपञ्चाशद्भवति । अत्रापि प्रागिव जङ्गानां च शते अप्राशीत्यधिके मतान्तरेण पञ्चशतानि पदसप्तत्यधिकानि ततः प्राणपानपर्याप्तापर्याप्तस्य उच्चासक्तिरे पञ्चपञ्चाशद्भवति अत्रापि प्रागिव सर्वसंख्यया पञ्चाशति स्वमतेन जङ्गकानां पञ्च शतानि पदसप्तत्यधिकानि । मतान्तरेण तु द्विपञ्चाशदधिकानि एकादश शतानि । ततो जायापर्याप्तापर्याप्तस्य सुस्वरदुःस्वरयोरन्यतरस्मिन् कृतिरे पदपञ्चाशद्भवति । तत्र स्वमतचिन्तायां उच्चासांसन द्वे शते अप्राशीत्यधिके भङ्गकानां प्राक् द्वधे ते द्वह स्वरद्विके तु गणयते ततो वध्वाणि पञ्च शतानि पदसप्तत्यधिकानि । मतान्तरेण पुनरिह द्विपञ्चाशद्भवति । अत्र स्वमतचिन्तायां प्रागिव द्वे शते अप्राशीत्यधिके जङ्गकानां मतान्तरेण पञ्च शतानि पदसप्तत्यधिकानि सर्वसंख्यया स्वमतेन पदपञ्चाशति जङ्गा अप्रशतानि चतुःषष्ट्यधिकानि । मतान्तरेण सप्तदश शतावष्टविंशत्यधिकानि ततः स्वरसहितायां पदपञ्चाशत्शतानि पदसप्तत्यधिकानि । मतान्तरेण छिपञ्चाशदधिकानि एकादश शताति त एवात्रापि उद्घरणः । तथा देवा भव तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणां वैज्रिं कुर्वतामुदीरणास्थानानि पञ्च जयन्ति तथया एकपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशत् चतुःपञ्चाशत् पदपञ्चाशच्चेति । तत्र वैज्रियसत्तकं समचतुरस्रसंस्थानमुपघातं प्रत्येकमिति प्रकृतितदृशकं प्रागुक्तायां मनुष्यगतिप्रायोग्यायां द्विचत्वारिंशति प्रकृतियते मनुष्यापुर्वी चापनीयते । ततः एकपञ्चाशद्भवति केवसिंहं सर्वोत्थपि प्रदानं प्रसत्ताति एवेति कृत्वा एक एव जङ्गः । शरीरपर्याप्तापर्याप्तस्य प्रशस्तविहायोगतिपराघतयोः प्रकृतियोरक्षिपञ्चाशद्भवति । अत्राप्येक एव भङ्गः शरीरपर्याप्तः । ततः प्राणपानपर्याप्तापर्याप्तस्य उच्चासांसनं कृतिरे चतुःपञ्चाशद्भवति । अत्राप्येक एव जङ्गः । सर्वसंख्यया चतुःपञ्चाशतिर्द्वौ जङ्गौ ततो जायापर्याप्तापर्याप्त उच्चाससहितायां चतुःपञ्चाशति सुस्वरे कृतिरे पञ्चपञ्चाशद्भवति । अत्रापि प्राग्देक एव जङ्गः । अथवा प्राणपानपर्याप्तापर्याप्तस्य स्वरे अनुदिते उद्योतनास्त्रि उदिते पञ्चपञ्चाशद् भवति अत्राप्येक एव जङ्गः सर्वसंख्यया पञ्चपञ्चाशतिर्द्वौ जङ्गौ । ततो भाषापर्याप्तापर्याप्तस्य स्वरसहितायां पञ्चपञ्चाशति उद्योते कृतिरे पदपञ्चाशद्भवति । अत्राप्येक एव जङ्गः आहारिकशरीरिणोः सर्वसंख्यया सप्त भङ्गाः । तदेव मनुष्याणां सामान्यवैक्रियशरीराहारकशरीरकवह्निनां भङ्गाः सर्वसंख्यया त्रयोदश शतानि चतुस्त्रिंशतिशतानि जयन्ति । परमतेन पण्डितशतानि पञ्चाशदधिकानि ।

देवानामुदीरणास्थानानि पद । तथया द्विचत्वारिंशत् एकपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशत् चतुःपञ्चाशत् पञ्चपञ्चाशत् पदपञ्चाशच्चेति । तत्र देवगतितदेवानुपूर्वीपञ्चेन्द्रियजातिः । असनमयादरनामपर्याप्तनमसुजगद्वियुगलजुर्जगानाद्वयुगलव्योरेकतरं युगलं यदा कील्ययशःकील्योरकतरं यदा नवप्रहृतयो नवोदीरणाभिमुख्यस्त्रिंशतसंख्याकाजिः सह संमिश्राद्विचत्वारिंशद्भवति । अत्र युजगद्वियुगलजुर्जगानाद्वयुगलयशःकील्ययशः चाष्टौ जङ्गाः ततश्च शरीरस्य वैक्रियसत्तकं समचतुरस्रसंस्थानमुपघातं प्रत्येकमिति दश प्रकृतयः प्रकृतियते देवानुपूर्वी चापनीयते । ततः एकपञ्चाशत् जयति । अत्रापि प्रागिव स्वमतेन चत्वारो जङ्गाः मतान्तरेणाष्टौ । ततः शरीरपर्याप्तापर्याप्तस्य पराघातप्रशस्तविहायोगतोः

मम । १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ वैक्रियमपि कुर्वतां मनुष्याणामुदीरणास्थानानि पञ्च जयन्ति । तथया एकपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशत् चतुःपञ्चाशत् पदपञ्चाशच्चेति । तत्र एकपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशत् यथा प्राग्वैक्रियं मुखत्वा तथात्रापि दृष्ट्या चतुःपञ्चाशत् उच्चाससहितायां प्रागिव स्वमतेन चत्वारो जङ्गाः मतान्तरेणाष्टौ । उत्तरवैक्रियं कुर्वतां संयतानामुद्योतनामादयं गच्छति नान्येषां तनस्तेन सह चतुःपञ्चाशदुच्चासप्रशस्त एवैको भङ्गो भवति संयतानां दुर्भेगानादिययशःकील्युदयाज्वालात् । सर्वसंख्यया चतुःपञ्चाशत् । स्वमतेन भङ्गाश्चत्वारो मतान्तरेणाष्टौ । अथवा संयतानां स्वरे अनुदिते उद्योतनास्त्रि त्विदं पञ्चपञ्चाशद्भवति । अत्रापि प्रागिव एक एव भङ्गः सर्वसंख्यया पञ्चपञ्चाशति स्वमतेन पञ्च जङ्गाः मतान्तरेण नव पञ्चपञ्चाशति सुस्वरसहितायामुद्योते कृतिरे पदपञ्चाशद् जयति तस्याच्चेक एव प्रशस्तो जङ्गः । सर्वसंख्यया वैक्रियमनुष्याणामन्यमतेनैकोविंशतिभङ्गा मतान्तरेण पञ्चत्रिंशत् ।

संप्रत्याहारकं कुर्वतामुदीरणास्थानान्युच्यन्ते आहारकसंयतानामुदीरणास्थानानि पञ्च । तथया एकपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशत् चतुःपञ्चाशत् पञ्चपञ्चाशत् पदपञ्चाशच्चेति । तत्राहारकसत्तकं समचतुरस्रसंस्थानमुपघातं प्रत्येकमिति प्रकृतितदृशकं प्रागुक्तायां मनुष्यगतिप्रायोग्यायां द्विचत्वारिंशति प्रकृतियते मनुष्यापुर्वी चापनीयते । ततः एकपञ्चाशद्भवति केवसिंहं सर्वोत्थपि प्रदानं प्रसत्ताति एवेति कृत्वा एक एव जङ्गः । शरीरपर्याप्तापर्याप्तस्य प्रशस्तविहायोगतिपराघतयोः प्रकृतियोरक्षिपञ्चाशद्भवति । अत्राप्येक एव भङ्गः शरीरपर्याप्तः । ततः प्राणपानपर्याप्तापर्याप्तस्य उच्चासांसनं कृतिरे चतुःपञ्चाशद्भवति । अत्राप्येक एव जङ्गः । सर्वसंख्यया चतुःपञ्चाशतिर्द्वौ जङ्गौ ततो जायापर्याप्तापर्याप्त उच्चाससहितायां चतुःपञ्चाशति सुस्वरे कृतिरे पञ्चपञ्चाशद्भवति । अत्रापि प्राग्देक एव जङ्गः । अथवा प्राणपानपर्याप्तापर्याप्तस्य स्वरे अनुदिते उद्योतनास्त्रि उदिते पञ्चपञ्चाशद् भवति अत्राप्येक एव जङ्गः सर्वसंख्यया पञ्चपञ्चाशतिर्द्वौ जङ्गौ । ततो भाषापर्याप्तापर्याप्तस्य स्वरसहितायां पञ्चपञ्चाशति उद्योते कृतिरे पदपञ्चाशद्भवति । अत्राप्येक एव जङ्गः आहारिकशरीरिणोः सर्वसंख्यया सप्त भङ्गाः । तदेव मनुष्याणां सामान्यवैक्रियशरीराहारकशरीरकवह्निनां भङ्गाः सर्वसंख्यया त्रयोदश शतानि चतुस्त्रिंशतिशतानि जयन्ति । परमतेन पण्डितशतानि पञ्चाशदधिकानि ।

देवानामुदीरणास्थानानि पद । तथया द्विचत्वारिंशत् एकपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशत् चतुःपञ्चाशत् पञ्चपञ्चाशत् पदपञ्चाशच्चेति । तत्र देवगतितदेवानुपूर्वीपञ्चेन्द्रियजातिः । असनमयादरनामपर्याप्तनमसुजगद्वियुगलजुर्जगानाद्वयुगलव्योरेकतरं युगलं यदा कील्ययशःकील्योरकतरं यदा नवप्रहृतयो नवोदीरणाभिमुख्यस्त्रिंशतसंख्याकाजिः सह संमिश्राद्विचत्वारिंशद्भवति । अत्र युजगद्वियुगलजुर्जगानाद्वयुगलयशःकील्ययशः चाष्टौ जङ्गाः ततश्च शरीरस्य वैक्रियसत्तकं समचतुरस्रसंस्थानमुपघातं प्रत्येकमिति दश प्रकृतयः प्रकृतियते देवानुपूर्वी चापनीयते । ततः एकपञ्चाशत् जयति । अत्रापि प्रागिव स्वमतेन चत्वारो जङ्गाः मतान्तरेणाष्टौ । ततः शरीरपर्याप्तापर्याप्तस्य पराघातप्रशस्तविहायोगतोः

प्रक्रित्योः त्रिपञ्चाशद्भवति । अत्रापि प्रागिव स्वमतेन चत्वारो जङ्गा मन्तन्तेराण्यष्टौ । देवानां प्रशस्तविहायतेतश्चरुया भवात् । तदध्विना भङ्गान् प्राप्यन्ते । ततः प्राणापानपर्याप्त्या पर्याप्तस्य उच्चवाससे क्षिप्ते चतुःपञ्चाशद्भवति । अत्रापि स्वमतेन चत्वारो भङ्गाः मन्तन्तेराण्यष्टौ । अथवा शरीरपर्याप्त्या पर्याप्तस्य उच्चवाससे अमुदिते उद्येतानाम्नि त्वदिते चतुःपञ्च शद्भवति अत्रापि प्रागिव स्वमतेन भङ्गाश्चत्वारो, मन्तान्ते-
राण्यष्टौ । अथवा शरीरपर्याप्त्यापर्याप्तस्य उच्चवाससे अमुदित-
नाष्टौ जङ्गा मन्तान्तेरेण पोमंश ततो भाग्यपर्याप्त्यापर्याप्तस्य उ-
च्चवाससहितायां चतुःपञ्चाशति सुस्वरे क्षिप्ते पञ्चपञ्चा-
शद्भवति अत्रापि स्वमतेन भङ्गाश्चत्वारो मन्तान्तेराण्यष्टौ सर्व
संख्यया पञ्चपञ्चाशत् । स्वमतेनाष्टौ भङ्गा मन्तान्तेरेणापि
तु पोमंश जाप्यपर्याप्त्यापर्याप्तस्य सुस्वरे सहितायां पञ्चपञ्चा
शति उद्येतो क्षिप्ते षट्पञ्चाशद्भवति । अत्रापि स्वमतेनैव
चत्वारो भङ्गा मन्तान्तेराण्यष्टौ सर्वसंख्यया देवानां स्वमतेन
द्वात्रिंशजङ्गाः मन्तान्तेरेण चतुःषष्टिः । नैरयिकाणांमुदीरणा-
स्थानानि पञ्च । तद्यथा-द्विचत्वारिंशदेषपञ्चाशत् त्रि-
पञ्चाशच्चतुःपञ्चाशत्पञ्चपञ्चाशश्चेति । तत्र नरकगतिनर-
कानुपूर्व्याः पञ्चेन्द्रियतानि त्रिस्रस्रदारपर्याप्तमुर्गगानां दया-
याः कर्तिशय इत्येता नव प्रकृत्यां ध्रुवोदीरणाभिभूय अत्रि-
शस्तैव्यकाभिः सह सस्मिन्ना द्विचत्वारिंशद्भवति । अत्र
च सर्वोद्ययि पदानि अग्रशस्तान्येवति कृत्वा एक एव
जङ्गः । तत्रशरीरस्थस्य वैयकिसप्तकह्रुकसंस्थानमुपया-
तप्रत्यकमिति दश प्रकृतयः प्रक्रियन्ते । नरकानुपूर्वा चापनी-
यते । तत एकपञ्चाशद् भवति । अत्राप्येक एव जङ्गः । ततः
शरीरपर्याप्त्यापर्याप्तस्य पराशान्नशस्तविहायतेतः प्रक्रि-
त्योः त्रिपञ्चाशद्भवति । अत्राप्येक एव जङ्गः । ततः प्राणा-
पानपर्याप्त्यापर्याप्तस्य उच्चवाससे क्षिप्ते चतुःपञ्चाशद्भवति ।
अत्राप्येक एव भङ्गः । ततो जाप्यपर्याप्त्यापर्याप्तस्य दुःस्वरे
क्षिप्ते पञ्चपञ्चाशद्भवति । अत्राप्येक एव जङ्गः । सर्वसंख्यया
नैरयिकानां पञ्च भङ्गाः । तदेवमुक्तानि नामकर्मणा रुदीरणा-
स्थानानि ।

संप्रत्येतान्येव गुणस्थानकेषु दर्शयति ।

गुणिस्सु नामस्स तत्र, सत्त तिप्पि अट्ठं च ढप्पं च ।

अप्पमत्ते दो एक, पंचसु एकास्मि अट्ट ॥ २४ए ॥

नाम्नोन्मत्तमर्णोऽगुणितु गुणस्यनेतु मित्याहृष्टिप्रभृतिषु स-
यागिकवद्विषयेनेतु ययासंख्यया त्वादिषु सख्या-युदीरणा
स्थानानि नवन्ति । तत्र मित्याहृष्टि नवोदीरणस्थानानि
तद्यथा द्वित्र्यारिंशत् पञ्चाशत् द्विषञ्चाशत् त्रिषञ्चाशद्वेक-
पञ्चाशद् द्विषञ्चाशत् त्रिषञ्चाशत् चतुःपञ्चाशत् पदपञ्चाश-
ञ्चेति । अमूलि च सार्थाण्यपि मित्याहृष्टिर्न्येकजिद्रियादीन्यधि-
हृत्य स्वयं परितानोदीरानि । सास्वादनसम्यहृष्टीरुदीरणा-
स्थानानि सप्त । तद्यथा चित्तव्यारिंशत् पञ्चाशत् एकपञ्चाश-
दत्त द्विषञ्चाशत् पञ्चाञ्चाशत् पदपञ्चाशत्तन्मन्त्राञ्चाशत् ।
तत्र द्वित्र्यारिंशत् वददैरेकजिद्रियाद्विषयान्निष्यचतुरिन्त्रिय
निर्गुणपञ्चैन्द्रियमनुष्यदेवानां सास्वादनसम्यहृष्टीनामपा-
नवग्रन्थान् वर्तमानानामभ्यसेया । तथा एकजिद्रियाणां शरीर-
स्थानां पञ्चाशत् देवानां शरीरस्थानामेकपञ्चाशत्चिकित्सेवैष्य-
नित्यं पदपञ्चैन्द्रियमनुष्याणां शरीरस्थानां द्विषञ्चाशत् पञ्चैरे-

विक्षाणां पर्याप्तानां सासादनसम्यक्त्वे वर्तमानानां पञ्चपञ्चाशत् । तिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्यदेवानां पर्याप्तानां षट्पञ्चाशत् । तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणामुद्योतवेदिकानां पर्याप्तानां सप्तपञ्चाशत् । सम्यगिभ्यश्चादृष्टीगुणुदीरणास्थानानि । तद्यथा पञ्चपञ्चाशत्सप्तपञ्चाशत् । तत्र देयनैर्यकाणामेव पञ्चपञ्चाशद्विरतसम्यग्दृष्टेरष्टावुदीरणास्थानानि तद्यथा द्विचत्वारिंशदृष्टेरष्टाशत् । तत्र नैर्यकदेवत्रिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्याणां त्रिचत्वारिंशद्वैदेयनैर्यकाणामेव पञ्चाशत् । तिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्याणां द्विपञ्चाशत्, देवनैर्यकतिर्यङ्मनुष्याणां त्रिपञ्चाशत्, देवनैर्यकाणामेकपञ्चाशत् सप्तपञ्चाशत् । तिर्यक्पञ्चेन्द्रियवैक्यतिर्यङ्मनुष्याणां त्रिपञ्चाशच्चतुःपञ्चाशदंतेषामेव पञ्चपञ्चाशदपि तदेव तिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्याणां षट्पञ्चाशत् । तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणामुद्योतवेदिकायां सप्तपञ्चाशत्, देशविरतस्योदीरणास्थानानि षट् । तद्यथा एकपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशच्चतुःपञ्चाशत् षड्पञ्चाशत् षट्पञ्चाशत् सप्तपञ्चाशत् । तत्र एकपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशच्चतुःपञ्चाशत् पञ्चपञ्चाशच्चत्वेति । तिर्यमनुष्याणां वैक्ययशरीरं वर्तमानानामवगन्तव्यम् । तिर्यमनुष्याणामेव स्वनामस्थानां वैक्ययशरीरिणां षट्पञ्चाशत् तेषामेव तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणामुद्योतमहितानां सप्तपञ्चाशत् प्रमत्तसंयतानामुदीरणास्थानानि पञ्च तद्यथा एकपञ्चाशद्विपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशत् चतुःपञ्चाशत् पञ्चपञ्चाशत् षट्पञ्चाशच्चत्वेति । तत्र पञ्चाप्येतानि वैक्ययशरीरिणामाहारकशरीरिणां वा द्रष्टव्यानि षट् पञ्चाशत् पुनरौदारिकस्थानमवगन्तव्यम् । अग्रमत्तसंयतानां द्वे उदीरणास्थानेतद्यथा पञ्चपञ्चाशत् षट्पञ्चाशद्वैक्ययशरीरिणामाहारकशरीरिस्थानि दृष्ट केषांचित् वैक्ययशरीरस्थानामाहारकशरीरस्थानां वा संयतानां वा सर्वपर्याप्तपर्याप्तानां कियत्कावग्रमत्तभावां पि ब्रज्यन्ते इति तेषां द्वे अप्र्युत्तरूपे उदीरणास्थाने । एकः पञ्च मुहर्ताः पञ्चसु गुणस्थानिकेषु अप्रयुत्तराणामि वृत्तचार्दसूक्ष्मसंपरायोपशात्तमोहक्षीणमोहरूपेषु एकमुदीरणास्थानं भवति । षट् पञ्चाशत् सा च औदारिकशरीरस्थानानि (एकस्मिन्नदृष्टि) एकस्मिन् सयोगिकेवब्रह्मणस्थानिके अष्टावुदीरणास्थानानि तद्यथा एकचत्वारिंशत् द्विचत्वारिंशत् द्विपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशत् चतुःपञ्चाशत् षड्पञ्चाशत् सप्तपञ्चाशच्चत्वेति । एतानि च योगेव सप्तपञ्च भावितानि इति नेह ज्ञेयो ज्ञायते । सदेवं चेन्नितानि गुणस्थानकु उदीरणा स्थानानि ।

संप्रति कस्मिन्नुदीरणास्थाने कति भङ्गाः प्राप्यन्ते इति चिन्तयां तन्निरूपणार्थमाह ।

ठाणक्रमेण जंगा, वि एकत्विमिकाग्रस ।

इग्वीस वा वारम—सए य इग्वीमन्नचमया ॥२५०॥

बह अहिया नव सया य, एगहिया य अऊणुत्तारि ।

णाओ चउदस सयाणि, गुण नउइसया पंच ॥५५॥

स्थानक्रमेण एकचत्वारिंशत्येको नङ्गः । म च त्रिंशत्कारक-
त्रिभिः द्विचत्वारिंशति विशदङ्गाः । तत्र नैरस्यकानधिकृत्य
एकः एकन्धियानधिकृत्य पञ्च । द्विन्धियत्रिन्धियचतुर्न्धि-
यानधिकृत्य प्रत्येकं त्रिकं त्रिकं प्राप्यते इति नव । तिर्यक्पञ्च-
न्धियानधिकृत्य - पञ्च, मनुष्यानप्याधिकृत्य पञ्च, तर्दिकमधि-

कृत्य एकः । देवानधिकृत्य चत्वारः । ये पुनः सुभागादेययोर्द्वि-
भेगानादेययोश्च केवत्रकेवत्रयोरेषुद्वयमिच्छन्ति तन्मतेन द्वि-
चत्वारिंशति त्रिचत्वारिंशद्भङ्गाः । यतस्तन्मतेन तिर्यक्प-
ञ्चेन्द्रियानधिकृत्य नव, मनुष्यानाधिकृत्य नव, देवानाधिकृत्याष्टौ-
जङ्गाः प्राप्यन्ते शेषं तथैव । पञ्चाशत्येकादश जङ्गान्स्ते ध्वेके-
न्द्रियान्देवानाधिकृत्य प्राप्यन्ते । अन्यत्र पञ्चाशतः प्राप्यमाण-
त्वात् । एकपञ्चाशत्येकविंशति जङ्गाः । तत्र नैरयिकानाधिकृत्य
चत्वारो वैक्रियमनुष्यानाधिकृत्य चत्वारः आहारिकशरीरिणः
संयतानाधिकृत्य नव देवानाधिकृत्य चत्वार इत्येकविंशतिः ।
मतान्तरेण पुनर्वैक्रियतिर्यङ्मनुष्यदेवानाधिकृत्य प्रत्येकमष्टावष्टौ
जङ्गाः प्राप्यन्ते इत्येकपञ्चाशति तदपेक्षया त्रयस्त्रिंशद्भङ्गाः ।
(सत्वारसन्तिसययति) तद्वद्द्वादशाधिका विंशति भङ्गानां
चित्पञ्चाशतिरवगन्तव्याः । किञ्च पञ्चेन्द्रियानाश्रित्य त्रयोदश
ह्रीन्द्रियत्रिन्द्रियचतुरिन्द्रियानाधिकृत्य प्रत्येकं त्रिकं प्राप्यते
इति नव । तिर्यक्पञ्चेन्द्रियानाधिकृत्य पञ्चचत्वारिंशतं मनुष्या-
नाधिकृत्य पञ्चचत्वारिंशतम् । अत्रापि मतान्तरेण तिर्यक्प-
ञ्चेन्द्रियान् मनुष्यांश्चाधिकृत्य प्रत्येकं छेदं शते जङ्गानामेको-
नवत्यधिकं प्राप्यते इति तदपेक्षया द्विपञ्चाशद्भङ्गानां
शतानि पदं प्राप्यन्ते । त्रिपञ्चाशति भङ्गानामेकविंशतिः
तद्यथा मनुष्यांश्चाधिकृत्य प्रत्येकं छेदं शते जङ्गाना-
मेकोनवत्यधिकं प्राप्यते तदपेक्षया मनुष्यदेवानाधिकृत्य प्रत्ये-
कमष्टाष्टौ भङ्गाः प्राप्यन्ते इति तदपेक्षया त्रिपञ्चाशति त्रयस्त्रिं-
शद्भङ्गाः चतुःपञ्चाशति भङ्गानां पदं शतानि पञ्चत्तराणि
तद्यथा नैरयिकाणां प्रत्येकमष्टाष्टौ जङ्गाः प्राप्यन्ते इति तद-
पेक्षया त्रिपञ्चाशति त्रयस्त्रिंशद्भङ्गाः चतुःपञ्चाशति भङ्गानां
पदतिर्यक्पञ्चेन्द्रियान् स्वभावस्थानाधिकृत्य द्वे शते अष्टाशी-
त्यधिकं वैक्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियानाधिकृत्याष्टौ स्वभावस्था-
नाधिकृत्य द्वे शते अष्टाशीत्यधिकं वैक्रियमनुष्यानाधि-
कृत्य द्वे शते अष्टाशीत्यधिकं वैक्रियमनुष्यानाधि-
कृत्याष्टौ स्वभावस्थानाधिकृत्य द्वे शते अष्टाशीत्य-
धिकं वैक्रियमनुष्यानाधिकृत्य चत्वारः संहतां वैक्रियशरी-
रिणः संयतानाधिकृत्य द्वौ देवानाधिकृत्योद्योतेन सहैकः । आ-
हारिकशरीरिणः संयतानाधिकृत्य पञ्च शतानि पदसप्तत्य-
धिकानि वैक्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियानाधिकृत्य पौरुष मनुष्याना-
धिकृत्य पञ्च शतानि पदसप्तत्यधिकानि वैक्रियमनुष्यानाधि-
कृत्य नव देवानाधिकृत्य पौरुष जङ्गाः प्राप्यन्ते शेषं तथैवेति तद-
पेक्षया चतुःपञ्चाशदधिकानि द्वादश शतानि पञ्चशतानि
जङ्गानां नव शतानि एकाधिकानि । तद्यथा नैरयिकानाधिकृत्यै-
कः ह्रीन्द्रियत्रिन्द्रियचतुरिन्द्रियानाधिकृत्य प्रत्येकं चत्वारः २
प्राप्यन्ते इति द्वादश । तिर्यक्पञ्चेन्द्रियान् स्वभावस्थानाधि-
कृत्य प्रत्येकं चत्वारः प्राप्यन्ते इति द्वादश तिर्यक्पञ्चेन्द्रियान् स्व-
भावस्थानाधिकृत्य द्वे शते अष्टाशीत्यधिकं वैक्रियशरीरिणो-
नाधिकृत्य चत्वारः वैक्रियसंयतानाधिकृत्योद्योतेन सहैकः आहा-
रिकशरीरिणोनाधिकृत्य चत्वारः तार्थिकरमाधिकृत्यैकः देवानाधि-
कृत्याष्टाविति । मतान्तरेण तिर्यक्पञ्चेन्द्रियानाधिकृत्य द्विप-
ञ्चाशदधिकान्येकादश शतानि । वैक्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियाना-
नाधिकृत्य पौरुष मनुष्यान् स्वभावस्थानाधिकृत्य पञ्च शतानि
पदसप्तत्यधिकानि वैक्रियमनुष्यानाधिकृत्य नव देवानाधि-
कृत्य पौरुष जङ्गाः प्राप्यन्ते शेषं तथैवेति । तदपेक्षया पञ्चपञ्चा-
शति पञ्चाशतीत्यधिकमन्यदश शतानि पदपञ्चाशति भङ्गाना-
मेकोनसप्तत्यधिकानि चतुर्दश शतानि तद्यथा ह्रीन्द्रियत्रिन्द्रि-

यचतुरिन्द्रियानाधिकृत्य प्रत्येकं पदं प्राप्यन्ते इति अष्टादश । ति-
र्यक्पञ्चेन्द्रियान् स्वभावस्थानाधिकृत्याष्टौ शतानि चतुर्दशश-
तानि चतुःपञ्चदशिकानि वैक्रियशरीरिणोनाधिकृत्य चत्वारः मनु-
ष्यानाधिकृत्य पञ्चशतानि पदसप्तत्यधिकानि, वैक्रियशरीरिणः
संयतानाधिकृत्योद्योतेन सहैकः । आहारिकशरीरिणः संहता-
नाधिकृत्यैकः तार्थिकरमाधिकृत्यैकः देवानाधिकृत्य चत्वारः । अत्र
मतान्तरेण तिर्यक्पञ्चेन्द्रियानाधिकृत्य पञ्चदश शतानि जङ्गा-
नां भवन्ति सप्तपञ्चाशद्भङ्गानां पञ्चाशति एकोनवत्यधि-
कानि प्रत्येकं चत्वारः २ प्राप्यन्ते इति द्वादश । तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाना-
नाधिकृत्य पञ्च शतानि एकादश शतानि जङ्गानां प्राप्यन्ते पद-
सप्तत्यधिकानि तार्थिकरमाधिकृत्यैक इति । अत्रापि मतान्तरेण
तिर्यक्पञ्चेन्द्रियानाधिकृत्य द्विपञ्चाशदधिकानि एकादश श-
तानि जङ्गानां प्राप्यन्ते शेषं तथैवेति । तदपेक्षया सप्तपञ्चा-
शत् पञ्चपञ्चदशिकान्येकादश शतानि जङ्गानां जयन्ति ।
(अन्यवर्त्यव्या पुस्तकान्तरे एवं दृश्यते । तद्यथा)

“ स्थानक्रमेण एकचत्वारिंशत्येको भङ्गः । स च तार्थिकर-
केवत्रिणः द्विचत्वारिंशति त्रिशद्भङ्गाः । तत्र नैरयिकानाधि-
कृत्य एकः एकन्द्रियानाधिकृत्य पञ्च ह्रीन्द्रियत्रिन्द्रियचतु-
रिन्द्रियानाधिकृत्य प्रत्येकं त्रिकं त्रिकं प्राप्यते इति नव । तिर्य-
क्पञ्चेन्द्रियानाधिकृत्य पञ्च, मनुष्यानाधिकृत्य पञ्च, तार्थि-
करमाधिकृत्य एकः देवानाधिकृत्य चत्वारः । ये पुनः सुभागा-
देययोर्द्विभेगानादेययोश्च केवत्रकेवत्रयोरेषुद्वयमिच्छन्ति तन्म-
तेन द्विचत्वारिंशति द्विचत्वारिंशद्भङ्गाः यतस्तन्मतेन तिर्यक्प-
ञ्चेन्द्रियानाधिकृत्य नव, मनुष्यानाधिकृत्य नव, देवानाधि-
कृत्याष्टौ भङ्गाः प्राप्यन्ते शेषं तथैव । पञ्चाशत्येकादश जङ्गा-
न्स्ते चैकेन्द्रियानेनाधिकृत्य प्राप्यन्ते अन्यत्र पञ्चाशतोऽप्राप्य-
माणत्वात् एकपञ्चाशत्येकविंशतिजङ्गाः तत्र नैरयिकाना-
धिकृत्य चत्वारो वैक्रियमनुष्यानाधिकृत्य चत्वारः आहा-
रिकशरीरिणः संयतानाधिकृत्य एकः देवानाधिकृत्य चत्वारः
इत्येकविंशतिः । मतान्तरेण पुनर्वैक्रियतिर्यङ्मनुष्यदेवा-
नाधिकृत्य प्रत्येकमष्टावष्टौ जङ्गाः प्राप्यन्ते इत्येकपञ्चाशति
तदपेक्षया त्रयस्त्रिंशद्भङ्गाः (सत्वारसन्तिसययति) स द्वाद-
शाधिका विंशतिभङ्गानां चित्पञ्चाशत्यवगन्तव्याः तत्र एके-
न्द्रियानाधिकृत्य त्रयोदश ह्रीन्द्रियत्रिन्द्रियचतुरिन्द्रियानाधि-
कृत्य प्रत्येकं त्रिकं प्राप्यते इति नव, तिर्यक्पञ्चेन्द्रियानाधि-
कृत्य पञ्चचत्वारिंशतं मनुष्यानाधिकृत्य पञ्चचत्वारिंश-
तमिति । अत्रापि मतान्तरेण तिर्यक्पञ्चेन्द्रियान् मनुष्यांश्चा-
धिकृत्य प्रत्येकं द्वे छेदं शते जङ्गानामेकोनवत्यधिकं प्राप्यते
इति तदपेक्षया द्विपञ्चाशति भङ्गानां शतानि पदं प्राप्यन्ते ।
त्रिपञ्चाशति भङ्गानामेकविंशतिः । तद्यथा नैरयिकानाधिकृत्य
एकः एकन्द्रियानाधिकृत्य पदं वैक्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियानाधि-
कृत्य चत्वारः वैक्रियमनुष्यानाधिकृत्य चत्वारः आहारिकश-
रीरिणोनाधिकृत्य पुनरेकतार्थिकरमाधिकृत्यैकः देवानाधि-
कृत्य चत्वारः अत्रापि मतान्तरेण वैक्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनु-
ष्यदेवानाधिकृत्य प्रत्येकमष्टावष्टौ भङ्गाः प्राप्यन्ते इति
तदपेक्षया त्रिपञ्चाशति त्रयस्त्रिंशद्भङ्गाः चतुःपञ्चाशति
भङ्गानां पदं शतानि पञ्चत्तराणि । तद्यथा नैरयिकानाधि-
कृत्यैकः ह्रीन्द्रियत्रिन्द्रियचतुरिन्द्रियानाधिकृत्य प्रत्येकं छेदं
प्राप्यते इति पदं । तिर्यक्पञ्चेन्द्रियान् स्वभावस्थानाधि-
कृत्य द्वे शते अष्टाशीत्यधिकं वैक्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियानाधिकृत्याष्टौ
स्वभावस्थानाधिकृत्य द्वे शते अष्टाशीत्यधिकं वैक्रिय-

मनुष्यान्धिकृत्य चत्वारः संयताः वैक्रियशरीरिणोधिकृत्य चत्वारः । संयतानधिकृत्य द्वौ, देवानधिकृत्योद्योतेन सहैकः, आहारिकशरीरिणः संयतानधिकृत्य द्वौ, देवानधिकृत्य षोडश, मनुष्यान्धिकृत्य पञ्च शतानि पदसप्तत्यधिकानि चाष्टादशानि । अत्रापि मतान्तरं प्रकृतिकर्तृत्वं कृष्णचेन्द्रियानधिकृत्य पञ्च शतानि पदसप्तत्यधिकानि वैक्रियतिर्यक्पञ्चचेन्द्रियानधिकृत्य षोडश मनुष्यान्धिकृत्य पञ्च शतानि पदसप्तत्यधिकानि वैक्रियमनुष्यान्धिकृत्य नव, देवानधिकृत्य षोडश भङ्गाः प्राप्यन्ते शेषं तथैवेति । तदपेक्षया चतुःपञ्चाशति द्व्यधिकानि चादश शतानि पञ्च शतानि जङ्गानां नव शतानि एकाधिकानि तद्यथा तैरधिकानधिकृत्यैकः चीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियानधिकृत्य प्रत्येकं चत्वारः प्राप्यन्ते इति द्वादश । तिर्यक्पञ्चचेन्द्रियान् स्वभावस्थानधिकृत्य प्रत्येकं चत्वारः प्राप्यन्ते इति द्वादश । तिर्यक्पञ्चचेन्द्रियानधिकृत्य पञ्च शतानि पदसप्तत्यधिकानि वैक्रियशरीरिणोधिकृत्याष्टौ, मनुष्यान् स्वभावस्थानधिकृत्य द्वौ शतं अष्टादशत्यधिकं, वैक्रियशरीरिणोधिकृत्य चत्वारः, वैक्रियसंयतानधिकृत्योद्योतेन सहैकः, आहारिकशरीरिणोधिकृत्य द्वौ, तीर्थकरमधिकृत्यैकः, देवानधिकृत्याष्टादशानि । मतान्तरेण तिर्यक्पञ्चचेन्द्रियानधिकृत्य द्विपञ्चाशदधिकृत्यैकादश शतानि वैक्रियतिर्यक्पञ्चचेन्द्रियानधिकृत्य षोडश मनुष्यान् स्वभावस्थानधिकृत्य पञ्च शतानि पदसप्तत्यधिकानि, वैक्रियमनुष्यान्धिकृत्य नव, देवानधिकृत्य षोडश जङ्गानां प्राप्यन्ते । शेषं तथैवेति । तदपेक्षया पञ्चपञ्चाशति पञ्चाशीत्यधिकानि सप्तदश शतानि पदपञ्चाशति जङ्गानामेकानसप्तत्यधिकानि चतुर्दश शतानि तद्यथा द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियानधिकृत्य प्रत्येकं पद प्राप्यन्ते इति अष्टादश, तिर्यक्पञ्चचेन्द्रियान् स्वभावस्थानधिकृत्याष्टौ शतानि चतुःपदधिकानि, वैक्रियशरीरिणोधिकृत्य चत्वारः मनुष्यान्धिकृत्य पञ्चशतानि पदसप्तत्यधिकानि वैक्रियशरीरिणः संयतानाधिकृत्य उद्योतेन सहैकः, आहारिकशरीरिणः संयतानाधिकृत्यैकः तीर्थकरमाधिकृत्यैकः, देवानाधिकृत्य चत्वारः । अत्र मतान्तरेण तिर्यक्पञ्चचेन्द्रियानधिकृत्य सप्तदश शतानि पदसप्तत्यधिकानि, वैक्रियतिर्यक्पञ्चचेन्द्रियानधिकृत्याष्टौ, मनुष्यान्धिकृत्य द्विपञ्चाशदधिकानि भङ्गानां भवन्ति । सप्तपञ्चाशति जङ्गानां पञ्चाशती एकादशत्यधिकानि । तद्यथा द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियानधिकृत्य प्रत्येकं चत्वारः १ प्राप्यन्ते इति द्वादश, तिर्यक्पञ्चचेन्द्रियानधिकृत्य पञ्चाशति (तानि) इति एकादश शतानि जङ्गानां प्राप्यन्ते । सप्तसप्तत्यधिकानि । तीर्थकरमाधिकृत्यैकः इति । अत्रापि मतान्तरेण तिर्यक्पञ्चचेन्द्रियानधिकृत्य द्विपञ्चाशदधिकानि एकादश शतानि जङ्गानां प्राप्यन्ते । शेषं तथैवेति । तदपेक्षया सप्तपञ्चाशति पञ्चपदधिकृत्यैकादश शतानि भङ्गानां भवन्ति ॥ ”

संप्रति गतिमाश्रित्य स्थानप्ररूपणां करोति ।

पणनवगउत्ताणि, गम्मुट्टाणि मेमकम्माणां ।

एगमेव मेने य, माहिंत्तिगे य पण्डिओ ॥२६५॥

नरकगतबुद्धीरणास्थानानि पञ्च तद्यथा द्विचत्वारिंशत् एक-पञ्चाशत् त्रिपञ्चाशत् चतुःपञ्चाशत् पञ्चपञ्चाशत् सच्चैति । निर्गमनावेकचत्वारिंशत् वर्ग्यानि शेषाणि नवोद्धिरणास्थानानि मनुष्यगतावपि सयोगिकवत्तयादीनधिकृत्य पञ्चाशत् वर्ग्यानि शेषाणि नवोद्धिरणास्थानानि देवगतौ बहुद्धीरणा-

स्थानानि मनुष्यगतिसंयोगिकेवती तद्यथा चिचत्वारिंशद्वैक-पञ्चाशत् त्रिपञ्चाशत् चतुःपञ्चाशत् पञ्चपञ्चाशत् षट्पञ्चाशत् सच्चैति । एतानि च सर्वाण्यपि प्राक् सप्रपञ्चं ज्ञावितानीति नेह न्युयो ज्ञायन्ते । तद्वत्सुकानि नामकर्मणः सप्र-पञ्चमुद्धीरणास्थानानि । संप्रति शेषकर्मणामुद्धीरणास्थान-प्रतिपादनार्थमाह (ससकम्माणसि) शेषकर्मणां ज्ञानावरण-वेदनीयायुग्मांन्तरतयवृक्षणानामुद्धीरणास्थानमेकैकमवगन्तव्यं तद्यथा ज्ञानावरणान्तर्गतयोः पञ्चप्रकृत्यात्मकमेकैकमुद्धीरणास्थानं वेदनीयायुग्मांन्तान्त्व वेद्यमानैकप्रकृत्यात्मकं नष्टमीषां चिन्त्यादिकारः प्रकृतयो युगपदुद्धीर्यन्ते युगपदुद्धयाज्वात् एतच्च ज्ञानावरणीयवेदनीयानामेकैकमुद्धीरणास्थानं प्रागु-कैकैकप्रकृत्युद्धीरणायां स्वामित्वं साधयित्वा निश्चित्य गुण-स्थानेषु नारकादिपु गतिषु स्वयमेव हेयं ज्ञातव्यम् । तद्वत्सुकानिः प्रकृत्युद्धीरणाः । सम्प्रति सियत्तुद्धीरणाभिधानावसरस्तत्र चेति अर्थाधिकारास्तद्यथा वृक्षणं जेदः साधनादिप्ररूपणा अस्माच्छेदः स्वामित्वं चेति ॥

तत्र वृक्षणभेदयोः प्रतिपादनार्थमाह ।

संपात्तेय उदय, पञ्चगञ्जो दिस्सए उद्धिण स ।

सेचिकादिहिं जह्णी, उद्धिहा मुत्ताचणाय य ॥२६६॥

इह द्विविध उदयः संप्राप्त्युदयोऽसंप्राप्त्युदयश्च । तत्र यत्कर्म द्वैकिकं ज्ञाप्यते संप्राप्त्युदयः संप्राप्त्युदयः । तथाहि काव्रकर्मणं कर्मद्वैकिकस्याद्ये हेतुजन्यैकैकादिसामग्रीसंप्राप्तौ सत्यामुदयः संप्राप्त्युदयः । यत्पुनरकाव्रप्राप्तं कर्म तद्वैकिकमुद्धीरणा । तद्यावाह या स्थितिरकाव्रप्राप्तापि सती प्रयोगेण-उद्धीरणाप्रयोगेण संप्राप्त्युदये पूर्वोक्तं स्वरूपे प्रकृता सती इदयते केवञ्चकृता सा स्थित्युद्धीरणा । एष वृक्षणनिर्देशः । अधुना जेद उच्यते (सेचिकेत्यादि) इह यासां स्थितौनाभेदः परिकल्पना संभवति ताः पुरुषपरिभाषया सेचिका इत्युच्यन्ते ताश्च द्विधा उद्धीरणायाः प्रायोग्याः अत्रायोग्याश्च काश्चाप्रायोग्या इति चेदुच्यते तस्याविका गताः संकमाविकागताश्च उदयाव-विकागताश्च प्रायोग्याः “सकम्मवेष उदयवृक्षणादिर्हणं करणा” इति वचनप्राप्तायास्तं शेषाश्च सर्वा अपि प्रायः प्रायोग्याः तत्रोदये सति यासां प्रकृतौनामुत्पन्नवन्तः संभवति तासां मुत्कर्षत आचविका द्विकहीना सर्वप्युत्पन्ना स्थितिरुद्धीरणा-प्रायोग्या तथाहि उदयोः कृत्यवत्तानां तु यया संभवमुद्धीरणा प्रायोग्याः । आवविकाद्विकहीनायाश्चोत्पन्ना स्थितेर्यावन्तः समयस्तावन्त उद्धीरणायाः प्रभेदाः तथाहि उदयावविकाया उपरिवर्तिनी समयमात्रा स्थितिः कस्याप्युद्धीरणाप्रायोग्य-स्य तावत्तयसोपहीनता तिष्ठति एवं कस्यापि द्विसमयमात्रा कस्यापि त्रिसमयमात्रा एव । तावद्वाच्यम् आवविका द्विकहीना कस्यापि सर्वप्युत्पन्ना स्थितिर्गतिः । अक्षरयोजना विषयम् सच्चिकास्थितित्य उद्धीरणाप्रायोग्याज्यो यकाज्यो यावन्तीत्य आचविकाद्विकहीनेत्युत्पत्तिस्थितिमयप्रमाणाय इत्यर्थः उद्धीरणाप्रयोगेण समकृत्य स्थितिः संप्राप्त्युदये दीयते तावन्ती तावद्द्वैतप्रमाणं सा एषा उद्धीरणा । तद्वत् कृता भेद-प्ररूपणा । संप्रति साधनादिप्ररूपणा संकल्प्या । तद्वत् कृता भेद-मूलप्रकृतिविषया उत्तरप्रकृतिविषया च ।

तत्र मूलप्रकृतिविषयां साधनादिप्ररूपणार्थमाह ।

मूलाड्डिअनहन्ना, मोहस्स चउच्चिहा तिहा सिया ।

वेउणिया उण्ण वुहासे, सविगप्पा उ उज्जामि ॥२६७॥

मूत्रस्थितिशास्त्राद्वाहृतत्वात् प्रत्येकं षष्ठीविभक्तिर्वापः ततो
 ड्यमयैः सूत्रप्रवृत्तीनां मध्ये मोहस्य मोहनीयस्थितेरुदीरणा
 अत्रजन्म्या चतुर्विधा चतुःप्रकारा तद्यथा सादिरनादिध्रुवाऽध्रु-
 वा चानतामोहनीयस्य जघन्या स्थित्युदीरणा मूत्रमसंपराय
 क्लेपकस्य स्वगुणस्थानकसमयादिर्भावत्रिका शेषे वर्तमानस्य
 जघनि शेषकाले त्वजजन्म्या नामशेषे वर्तमानस्य भवति । ततो
 ड्यत्र सर्वत्राप्यत्रजन्म्या सा चोपशान्तमोहस्य स्थित्यनकेषु न
 भवति ततः प्रतिपत्तिर्न च जघनि ततोऽसां गुहिः तत्स्थानाम-
 प्राप्तस्य पुत्रश्चादिः । ध्रुवा अमश्यानाम्, अध्रुवा भय्यानां, शे-
 पा ज्ञानवरणदर्शनवरणनामगोत्रान्तरायाणां स्थित्युदीरणा ।
 अत्रजन्म्या त्रिधा त्रिप्रकारा तद्यथा अनादिध्रुवा अध्रुवा च
 तथाहि ज्ञानवरणदर्शनवरणान्तरायाणां जघन्या स्थित्यु-
 दीरणा क्लीनकषायस्य स्वगुणस्थानसमयाधिकादधिकारो
 जघने वर्तमानस्य भवति शेषकाले त्वजजन्म्या सा चानादिः
 सर्वेव भावात् ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत् । नामगोत्रांस्तु जघन्या स्थि-
 त्युदीरणा सयोगिकेवत्रचरमसमये सा चानादिरध्रुवा च ।

ततोऽन्या सर्वाण्यजगन्त्या सा चानादिः ध्रुवाध्रुवं पूर्ववत् ।
वेदनीयायुरजगन्त्या स्थित्युदीरणा छिद्या तद्यथा सादिरध्रु-
वा च तया सर्वो हि वेदनीयस्य जगन्त्या स्थित्युदीरणो एक-
द्वियस्य संस्तोतकस्थितसम्पत्तयो दृश्यते ततस्तस्यैव
समयान्तरे प्रवर्तमानसम्पत्तयोऽज्ञप्रत्या ततः पुनरपि जग-
न्त्येति जगन्त्या । अजगन्त्या च सादिरध्रुवा च आयुषः पर्यता-
वत्रिकार्यं न जवति परमव्योक्तिसमयो च जवति सावा सादि
ध्रुवा च । तया सर्वासां प्रकृतानां शेषविकल्पा वृक्षानुक्रु-
जगन्त्यवक्रणा छिद्या द्विप्रकाश यदा सादयो क्षान्ता तथाहि
सर्वेषामपि कर्मणामायुर्वर्जानामुक्रुप्ता स्थित्युदीरणा मिथ्या-
दृष्टेरुक्रुप्तेः संक्रेतो वतमानस्य कियत्काळं प्राप्यते । ततः स-
मयात्तरे तस्यायुनुक्रुप्ता ततः पुनरपि समयान्तरे उक्रुप्ता
संक्रेतो विशुद्धा प्रायः प्रतिप्रत्ययमन्याभावात् ततो द्वे अपि
मायध्रुवे । जगन्त्या च द्विधा प्रागेव जतिवता अयुषां तु विक-
ल्पवर्गे युक्तिः प्राक्तन्येय प्रयोऽवसेया । तदेवं कृता सूत्रप्र-
तिविषया साधनान्दिप्ररूपणा ।

संप्रत्युत्तरविषयां तां चिकीर्षुगहं ।

मिच्छन्तस्मिन्नृद्धा, अजहन्ता ध्रुवं उदीरणात् बिहता ।

मेसविगप्पा दुविहा, मव्वविगप्पाय मेसाणं ॥२५५॥

मिथ्यात्वस्य अजगत्या स्मृत्युद्धारणा चतुर्विधा तथैवा सा-
दिरनादिधेयाध्ववा च। तत्र मिथ्यादृष्टेः प्रथमसम्पत्त्वमुपाद-
यता मिथ्यात्वस्य प्रथमस्थितौ सपयाधिकावाप्तिका शेषाया
जगत्या मिथ्युद्धारणा सादिरध्ववा च सम्पत्त्ववाच प्रतिपत्ति-
ते। जगत्या सा च सादिरस्थानमप्रतप्तस्य पुनरनादिः ध्ववा-
ध्वये अन्वयन्यपेक्षया। तत्राध्वेयुद्धारणायां पञ्चविप्रहानावर-
णचक्रं च कुर्वन्पक्षिकवृक्षप्रदानीमरणस्य विप्रतानां तेषाम-
समकल्पनादिभिर्दिनातिस्विराग्यरनुज्ञानुसंगुरुवृक्षपनिर्मानास्य-
नामजगत्या स्मृत्युद्धारणा विधा। तत्र प्रथमानादिधेयाध्ववा
च तथादि हानावरणपञ्चकान्त्यपक्षिकभुजचक्रवृक्षप्रदानी-
वृक्षप्रदानीमरणरूपाणां चतुर्दशप्रवृत्तीनां क्रौणिकपायस्य स्वय-
णस्थानकसमयाधिकावाप्तिका शेषे अतमानस्य मिथ्युद्धारणा।
सा च सादिरध्ववा च। शेषा सतयजन्तस्या सा चानादिः
सदा नायान् धेयाध्वये पृथक्थत्। तेषामसमकालीनां च व्य-

खिंशित्वस्यैकानां नाम च प्रकृतीनां जघन्या स्थित्युदीरणः
सर्वाभिक्रमश्चिक्रमसमये मा च सादिद्भुवा च ततोऽन्यासर्वो
प्यजघन्या सा चानादिः । भुवाभुवे पूर्ववत् । एतास्माव
मिष्यावादिप्रकृतीनामप्रचत्वारिंशस्यैकानां शेषविकल्पा
उत्पत्त्यानुकृजघन्यवृत्त्याद्विकारास्तद्यथा सादयो ध्वाश्च ।
तथा हेतास्मानुष्टा स्थित्युदीरणा मिष्याद्वैकल्ये संज्ञेन
वर्तमानस्य कियत्कार्यं जघन्यं ततः समयांतरं तस्याप्यनु-
त्कृष्टा ततो द्वे अपि साद्यभुवे जघन्या च प्रगेव जायिता
(सम्यविकल्पा यः सर्णणं ति) शेषाणां शेषप्रकृतीनां दशो-
त्पत्त्यस्तस्यानां सर्वे विकल्पा उत्कृष्टानुत्कृष्टजघन्यरूपा वि-
कलपशतश्च सादयो ध्वाश्च साद्यभुवयं च भुवोदयवा-
ज्ञायनीयम् हुता स्यान्नादिरूपमाह ॥

संप्रत्यक्षाग्नेदस्य स्वामित्वस्य च प्रतिपादनार्थमाह ॥

अष्टाओ सामित्तं, पिठइ संकमे जहा नवरि ॥

तच्चेडमु निरङ्गम्, एवाविनिसुहृदिहृम्मग्वीर्दसु । २५६ ।

अष्टाच्छेदः स्वामित्वं च यथा स्थितिसंक्रमेऽस्मिन् स्थितौ तथैवा-
प्राप्यवान्तर्गम्यं नवरम्यं विशेषसंक्रमकरणे तदवदेष्यपि
स्थितिसंक्रम उक्तः । उद्गमाभावेऽपि संक्रमस्य ज्ञातव्यं ।
उद्गीरणा पुनरित्यं तदुद्गम्येष्वेव वेदितव्या । उद्गमाभावे उद्गी-
रणाया अत्रायातः । इदमपि संक्रियमकमिति किञ्चिद्विशेषतो
ज्ञातयेत । तत्र येषां कर्मणामुद्गये सति वक्ष्यन्ताह्य स्थितित्वेतां
ज्ञानावरणपञ्चकान्तरायपञ्चकदर्शनावरणचतुष्टयतेजस-
स-तकवर्णादिविधातिनिर्माणस्यिराशुभागुरु द्रष्टुमिथ्यात्वपारु-
शकयायत्रसयाद्रपर्यामिप्रत्येकतुःस्वरतुर्गतावययादाः कीर्ति-
वैकियसमकपञ्चेन्द्रियज्ञातिहोरोपघातप्राधातोच्छ्रयासतपो-
याताशु नवित्वागुगतिनीचोर्गविरुपाणां परशरीतिस्वर्गानां कथा
वत्रिकायाभिनीतायामुदयानुदयविरुपा उपरितनी सर्वापिस्थि-
तिः उद्गीरणाप्रायोऽया केवत्रं तानि कर्माणिवदय-
मानानां वेदितव्या । उद्गयसत्त्वोद्गीरणाया अत्रायातः ।
वक्ष्यावत्रिकारहिता च सर्वास्थितिः । इह आवत्रिका-
क्रमरूपोऽष्टाच्छेदतुजयवन्तस्त्वीरणा स्वाभिन्नेः येषां तु
किंकरां भुजगतिसातवधनीयस्थिरादिपञ्चकहास्यादिपण-
केवद्वयभुजगतियोगातिशयसंस्यानपञ्चकप्रथमसंहनन प-
ञ्चकोक्तोच्चोर्गवरुपाभिकोर्गविरुपाः संख्याकानामुदये सति संक्र-
मेणाकृष्टा स्थितिः । तेषामावत्रिका विकहीना सर्वा
स्थितिरुद्गीरणा प्रायोग्या केवत्रं तानि कर्माणिवदयमाना
वेदितव्या अत्र वक्ष्यावत्रिका संक्रमत्वविरहिता च सर्वा
स्थितिर्यस्थितिरिह आवत्रिकावक्ररूपोऽष्टाच्छेदस्तुदयवन्त-
स्त्वीरणास्थितिः । पञ्चमुत्तराणि यावत् यायातुर्दीपणाय
अयोग्यः काव्रस्तायानष्टाच्छेदस्तुदयवन्तस्त्वीरणास्वामिनो
वेदितव्याः । तया सप्ततिसगरोपमकोटीप्रमाणमिथ्यात्व-
स्य स्थितिमिथ्यावद्विज्ञाना मनादा च ततोऽन्तर्भूतहोताकात्रं
यावन्मिथ्यात्वमनुदय सम्यक्त्वं प्रतिपद्यते ततः सम्यक्त्वे-
स्य सम्यङ्मिथ्यात्वे चान्तमुद्गतां मिथ्यात्वस्थितिः संक्रमा-
मपि संक्रमयति संक्रमावत्रिकायां चातीतायामुद्गीरणा
योग्या तत्र संक्रमावत्रिकानि क्रमेण सान्तमुद्गतां नैव ततः
सम्यक्त्वमनुभवतः सम्यक्त्वस्यान्तमुद्गतां सप्ततिसग-
रोपमकोटीकर्तिप्रमाणं अकृष्टा स्थितिरुद्गीरणा योग्या
ततः काश्चित् सम्यक्त्वेष्वन्तमुद्गते स्थित्वा सम्यगमिथ्यात्वं
प्रतिपाद्यते ततः सम्यगमिथ्यात्वमनुभवतः सम्यङ्मिथ्यात्व

स्यान्तमुर्हत् द्विकोना सञ्चितसागरोपमकोटाकोटिप्रमाणा
उत्कृष्टा स्थितिरुद्धीणायोग्या भवति । तथा आहारक-
सप्तमप्रमत्तं सता तथोगोत्कृष्टसंज्ञेशोनाकृष्टस्थितिकं वक्तु-
मशक्नोत्कृष्टस्थितिकं मूलप्रत्ययान्नप्रत्ययान्तरद्विकं च तत्र
सत्रमिदमन्तस्तस्यार्थोत्पत्त्या तत्सन्नागरोपमकोटाकोटि(स-
नितिकं जातं वयानन्तरं चान्तमुर्हत्समतिक्रम्य आहारकशरीर-
मारभते । तच्चरजमाणा ब्रह्मपुत्रीवनेनैतत्सुकृतावतः
प्रमादं प्राग्भवति ततस्तस्य प्रमत्तस्य सत आहारकशरीरमुत्पा-
दयतः आहारकसप्तस्यान्तमुर्हत्कोना उत्कृष्टास्थितिरुद्धीणा-
योग्या । अत्र प्रमत्तस्य सत आहारकशरीरमभवात् उत्कृ-
ष्टस्थित्युद्धीणा स्मिन्विभक्तसमस्यैत एव वेदितव्या । शेष-
प्रकृतौऽपि सूत्रकृदेव विशेषमन्वष्टे (निरयणव्यावृत्तिं) नरक-
मतेरपिषद्भूतं नरकातुषुयुग्मं अतिरूपं चन्द्रियो मनुष्यो
वा उत्कृष्टां स्थितिं यथा उत्कृष्टस्थितिविधानन्तरं चान्तमु-
र्हत्सं व्यतिक्रान्ते सति तिष्ठत्यु अथस्तनपृथगीण मध्ये अन्य-
तरस्यां समुत्पन्नस्तस्य प्रयमसमये नरकगतैरन्तमुर्हत्कोहीने
सर्वेपि स्थितिविशितसागरोपमकोटाकोटिप्रमाणा उद्दी-
रणा योग्या भवति । नरकातुषुर्ण्यां आपातप्राग्वही सम-
न्वयं यावदुत्कृष्टास्थितिरुद्धीणायोग्या जवति । अधस्तन-
पृथिवीत्रयप्रदणं किं प्रयोजनमिति चेदुच्यते । इह नरकग-
त्यादीनामुत्कृष्टां स्थितिं वदन् अवश्यं कृष्णत्रेयापरिणा-
मोपेतो भवति कृष्णत्रेयापरिणामः पञ्चमधुनियामुपपद्यते ।
मध्यमकृष्णत्रेयापरिणामः पटुधुनियामुत्कृष्णत्रेयापरि-
णामः सप्तमधुनियामित्यधस्तनपृथिवीत्रयप्रदणं कृतम् ॥
देवगतिद्वयमणुग्राणुपुत्रि आयायविगल्लमुदमतिगति ।

अंतोमुहत्तनागा, ताव ए गूणंतदुक्कस्स ॥ २५७ ॥

देवगतिर्देवानुपूर्वमनुष्यानुपूर्वानीमतपश्य विकल्पविकस्य
द्भिश्चिष्योद्भिद्यवतुर्निष्प्रयजातिरूपस्य सूत्रमत्रिकस्य सूत्रम-
साधारणपर्यायनिरवकृणस्य स्वस्वोद्देशे वसैमाना अतस्तुहृत्त-
नागा उक्तृत्वा स्थितिवन्माध्यवसायानन्तमुहूर्त्तं काशं याव-
परिगृह्णत्वाः सतस्तत्वावद्वानामुहूर्त्तानां तत्तदुक्त्या देव-
गत्याद्या उक्त्यां स्थितिसुदुरिगति । इत्यथ भावना ।
इह कश्चित् तथाविधपरिणामविशेषभावतो नरकगतेरु-
क्त्यां स्थितिं दशसागरोपमकोट्यकोटीप्रमाणां ब्रह्मारभते
तत्तत्स्थानं देवगतिर्दिश्यते वक्ष्यमानायामावृत्तिका उपरि व-
त्तथावृत्तिकाहीना आवृत्तिकाभावाहीना जाता देवगतिं च व-
नन्तु जपयेथाप्यन्तमुहूर्त्तं काशं यावत् यन्नाति यन्थानन्तरं च
काशं कृत्वा अन्तस्तत्स्थं देवं जातस्तत्तत्स्थं दधन्वन्माय-
वतो देवगतिरन्तमुहूर्त्तानां विशिष्टासागरोपमकोट्यकोटीप्र-
माणा उक्तृत्वा स्थित्युद्विग्राहयाना भवति । नन्तुकृक्यनु-
सारेणयावृत्तिकाकाशतमुहूर्त्तानां प्राप्तेति कथमुच्यते अन्तमु-
हूर्त्तानेति तैष दोषः यत् आवृत्तिका प्रक्षेप्येति तदन्तर्गृहमेव
कथं वक्ष्यन्तरमनुष्यभक्त्येवं तद्वदनुपूर्व्यं त्रिपि वाचस्प-
त्यस्य गृह्यश्रवणमुहूर्त्तानां उक्त्यां स्थितिं विशिष्टासागरोपम-
कोट्यकोटीप्रमाणं यथा ततः गुत्तरपरिणामविशेषतो मनुष्या-
नुपूर्व्या उक्त्यां स्थितिं पञ्चदशसागरोपमकोट्यकोटीप्रमाणं
ब्रह्मारभते तत्तत्स्थानं मनुष्यानुपूर्व्या स्थितौ वक्ष्यमानायामा-
वृत्तिकायामुपरि वक्ष्यावृत्तिकाहीनामावृत्तिकायामुपरितनां सक-
रात्रपि नरकानुपूर्व्या स्थितिं संशमभयति ततो मनुष्यानुपूर्व्या
त्रिपि विशिष्टासागरोपमकोट्यकोटीप्रमाणा स्थितिरावृत्तिका-
भावाहीना जाता मनुष्यानुपूर्व्या च वनन्तु जपयेथाप्यन्तमुहूर्त्तं

कांश्च यावद्ब्रूयति तच्चान्तमुद्धृत्समायञ्जिकोऽनविशतिसारोपम-
कोटाकोटिप्रमाणा उद्विगणा योग्या । ननु मनुष्यगतेरपि पञ्चदश
सारोपमकोटाकोट्येवैधेनोक्तृष्टा स्थितिः प्राप्यत तथा
मनुष्यानुपुष्यं अपि नत्वेकस्या अपि विंशतिस्तत उभयोरपि
संक्रमोत्कृष्टे संक्रमात्कृष्टत्वादिशेषं कथं मनुष्यगतेरिव
मनुष्यानुपुष्या अपि आवञ्जिकाविक्रीनोत्कृष्टा स्थितिरुद-
रणायोग्या न जयति तत्र युक्तं मनुष्यानुपुष्यं अनुदयसंक्रमा-
त्कृष्टत्वात् तदुक्तं “मणुष्याणुपुष्टिर्मासग, आहारग देवजु-
अन्नविगज्ञाणि । सुहृन्मातिगं तित्व अणूदय संक्रमण उक्तासा,,
अनुदयः संक्रमोत्कृष्टानां क जघन्यतोऽप्यन्तमुद्धृतानांया एयो-
त्कृष्टस्थितिरुदरणायोग्यत्वात् मनुष्यगतिरुद्धयसंक्रमा-
त्कृष्टा तदुक्तं “मणुष्यगै साईयं समं विरहा सद्य उवय
सु । खगई रिसम कचरंगं पुण्च उद्धं संक्रमोक्तास”तत्तस्य
स्या आवञ्जिकाविक्रीनोत्कृष्टा स्थितिरुदरणायोग्या जव-
ति एवमानपादीनामप्यन्तमुद्धृतानां उक्तृष्टा स्थितिरुदरणा
योग्या भवत आतपानामनुपुष्योत्कृष्टं ततस्स्य स्थितानां
प्रकृतोनमन्तमुद्धृतानां उक्तृष्टा स्थितिरुदरणायोग्या जवतु
आतपानामनुपुष्योत्कृष्टा ततस्स्य यथोद्दयावञ्जिकादिकरहितं
चात्कृष्टस्थितिरुदरणा प्रायेण्या भावनीया । ननु ब्रुद्धयसं-
क्रमात्कृष्टा स्थितानां प्रकृतानामन्तमुद्धृतानां उक्तृष्टास्थितिरुद-
रणा योग्या जवतु कथमुच्यते अन्तमुद्धृतानेति उच्यते इह
देव एवोत्कृष्टे संकसंग वतमान एकेन्द्रियाणामेन्द्रियप्रायो-
ग्याणामातपस्यावैकेन्द्रियजानानां उक्तृष्टा स्थिति वज्जानिना
अप्यःस क तां पया तत्रैव देवतायै अन्तमुद्धृतं कांश्च यावत् अयति
एते ततः कांश्च कृत्वा वादरपृथ्वीकायिकेणु मध्ये समुपगते त समु-
त्पन्नस्सन् शरीरपर्याया पर्यायः आतपनामोद्धये वतमानस्त-
द्वीरपति तत एव सति तस्यान्तमुद्धृतं निवोत्कृष्टा स्थितिरु-
दरणा योग्या न भवति आतपप्रदणं चोपद्रवणं तेनाप्यासा-
मपि स्यावैकेन्द्रियजानिनरकचिकित्थं गृह्णिकीं दारिकसप्तका-
न्यसंहनननिद्रापञ्चकुरूपणांमैकोऽनविशतिसंख्याकानामनुद-
यबधोत्कृष्टानामन्तमुद्धृतानां उक्तृष्टा स्थितिरुदरणायोग्या
वेदितव्या । तत्र स्वावैकेन्द्रियजानिनरकद्विकानां ज्ञाना कृता
दश्यानां क्रियते । तत्र नारकस्थितिविद्रुक्तीं दारिकसप्तकात्यसं-
हननामनुपुष्यां स्थितिं बध्वा ततो मध्यमपरिणामस्तत्र तत्र
चागन्तमुद्धृतं गते सति निद्रोदये उत्कृष्टोदरणां कराति ।

तित्थयरस्स पद्धानं, खिज्जंमे जहन्ने इत्तो ।

धावर जहन्नसते, ए समं अहिगं व बंधतो ॥२५८॥

गंतूणावन्नित्तं, कमाय वारसगज्जय द्दुगंठाणं ।

निदा य पंचगस्स य, आया उज्जो य नामस्स ॥२५९॥

इह पूर्व तीर्थकरनामः स्थितियुन्नैरध्वयस्यैरपनयैरपवर्ग्य
पत्र्यापमासंख्यभागमात्रा शेषीकृता ततोऽनन्तरस्मथे उत्प-
दकेयवन्नज्ञानः स तामुदीरयति उदीर्यतश्च प्रथमसमये उ-
त्कृष्टा उदीरणा सर्वदेव च इयम्मात्रे स्थितिरुत्कृष्टा तीर्थकर-
नामतः उदीरणयोग्या प्राप्यते नाधिकेति । तद्वधमुत्कृष्टदि-
त्युदीरणास्वामित्यमुनः । संप्रति जघन्यस्थित्युदीरणा-
स्वामित्यगाह । (जहन्नगेऽन्तोक्तिः) इत उच्चं जघन्यं जघन्य-
स्थित्युदीरणायाः स्वामित्यमात्रिधीयते प्रतीक्षातमेय नियम्य-
ते । (जायस्वजहन्तायि) स्वावस्य सतां ऽऽजघन्यस्थित्यु-
दीरणा सर्वसत्केः स्थितिसत्कर्म तेन समधिकं या मनागमात्रे

णानि नवकर्मा स एव जघन्यस्थितिकर्मा स्थावर एकैन्द्रियो
वन्नर वन्धावशिकायामनीतायामित्यर्थः । आद्य द्वादशकया-
नमयजुगुणादिपञ्चकान्तर्गतानामेकविंशतिप्रकृतीनां
जघन्या स्थित्युद्गीर्णां करोति इहान्तर्गतानामेकविंशतिप्रकृतीनां
विंशतिप्रकृतीनां ध्रुववन्धावशिकायामनीतायामित्यर्थः प्रतिपञ्चा-
जायाव अन्त्य जघन्यतरा स्थितिनं प्राप्यते ततः एकैन्द्रिय
एव यथोक्तस्वरूपम् । आसां प्रकृतीनां जघन्यस्थित्युद्गी-
रणास्वामी ।

एभिर्द्विजोग्गामां, इयरा ध्वज आशिर्गं गतु ।

एभिर्द्विज गतं तद्विज जातिमवि एवम् ॥ ७६० ॥

एकैन्द्रियणामेव उद्गीरणां संप्रति या गन्ध्याः प्रकृत्यस्तथा
एकैन्द्रिययोग्याः । एकैन्द्रिया जातिस्थावरः सूक्ष्मसाधारण-
नामानस्तासामेकैन्द्रियो जघन्यामिदं स्थितिः सत्सत्कर्मा
इतरा एकैन्द्रियजात्यां प्रतिपञ्चकृता द्वैन्द्रियजात्यादिकाः
प्रकृतीर्विजाति । तथा एकैन्द्रियजातिर्द्वैन्द्रियजातिर्त्रिन्द्रिय
जातिश्चतुर्द्विन्द्रियजातिश्चावरसूक्ष्मसाधारणानां त्रयसादर-
प्रत्येकनामानि ततः एकैन्द्रियजात्यादीनां वल्नाति ततो
वन्धावशिका गत्या अतिप्रम्य वन्धावशिकायाश्चरमसमये
एकैन्द्रियजात्यादीनां उच्यन्ते स्थित्युद्गीर्णां करोति । इयमत्र
ज्ञावना एकैन्द्रियः सर्वजघन्यस्थितिसत्कर्मा द्वैन्द्रिय-
जातीः सर्वा अपि परिपठ्या वल्नाति ततस्तावद्वाधनान्तरमे-
कैन्द्रियजातिर्वेदधुमारभते ततो वन्धावशिकायाश्चरमसमये
पुनर्वेदध्यायस्तस्या एकैन्द्रियजातिर्जघन्या स्थित्युद्गीर्णां
करोति । इह वन्धावशिका अन्तरसमये वन्धावशिका
प्रथमसमयवद्वा । अपि च ता उद्गीरणासायानि ततो जघन्या
स्थित्युद्गीरणा न प्राप्यते इति कृत्वा वन्धावशिकायाश्चरम-
समये इत्युक्तं यावत् कायेन प्रतिपञ्चकृताः प्रकृतीर्वल्नाति
तावता कायेनाप्युता एकैन्द्रिजातिरित्यतिर्भवति ततस्ता-
कतरा प्राप्यते, इति प्रतिपञ्चकृतप्रकृतियन्धोपादानम् । एवं
स्यावरसूक्ष्मसाधारणानामपि ज्ञावना कर्तव्या केवञ्ज-
मितेपां प्रतिपञ्चकृताः प्रकृतयः त्रयसादरप्रत्येकनामानो वदि-
तव्याः । (एभिर्द्विजगणति) जातीनामपि द्वैन्द्रियविजाती-
नामपि एवं पूर्वोक्तप्रकारेण एकैन्द्रियादागतस्तत्स्थितिकएकै-
न्द्रियत्वतया । जघन्यस्थितिका जघन्या स्थित्युद्गीर्णां
करोति । अत्रापीयं ज्ञावना । एकैन्द्रियो जघन्यस्थितिः स-
त्कर्मा एकैन्द्रियजवाः पुद्गल्य द्वैन्द्रिय मध्ये समुपपन्नस्ततः
पूर्ववत् द्वैन्द्रियजातिः । त्वितुमारभते । अनुपपन्नप्रथमसम-
यादारभ्य च एकैन्द्रियजातिर्द्विन्द्रिय जातं वदन्तु वल्नातस्तत्रैव
त्रिन्द्रियजातिर्वेदधुमारभते ततो वन्धावशिकायाश्चरमसमये
तस्या द्वैन्द्रियजातिरेकैन्द्रियजातिर्भवति जातिस्थितिसत्क-
र्मापेक्षया, अन्तर्मुहूर्ते चतुर्द्विन्द्रियवन्धावशिकाचरमसमये ग्रहणे
च कारणं प्रागेवोक्तम् । एवं त्रिन्द्रियचतुर्द्विन्द्रियजात्योरपि
भावना कार्यी ।

वैयणिनो कमाया, म्मानस्मद्वयगर्पचनीराण ।

तिग्गि दुगअयमनुजगमा, पुज्जाणं च संतिगण ॥ ७६१ ॥

सातामातेयः त्रिंशद्वयस्यतिशोकापर्याप्तकान्तिमपञ्च-
संज्ञकतन्त्रिगोत्रित्यगतिरित्येवापुनरुच्यते । कान्तिं पुनरा-
द्वयसाधारणमशदप्रकृतीनां संज्ञिपञ्चद्विन्द्रियजघन्या स्थित्यु-
द्गीरणा । ज्ञावना नियमः । एकैन्द्रियो जघन्यस्थितिसत्कर्मा

एकैन्द्रियजवाः पुद्गल्य पर्याप्तसंज्ञिपञ्चद्विन्द्रिय मध्ये समुपपन्नः
उपपत्तिप्रथमसमयादारभ्य च सातवेदनीयमनुजघन्य असा-
तवेदनीयं वृहत्तरमतमुहूर्तं काळं यावत् वल्नाति ततः पुनरपि
सातं वदधुमारभते ततो वन्धावशिकायाश्चरमसमये पूर्ववत्
स्य सातवेदनीयस्य जघन्या स्थित्युद्गीर्णां करोति एवमसा-
तवेदनीयस्यापि पुद्गल्य केवञ्जं सातवेदनीयस्थाने असात-
वेदनीयमुद्गीरणीयम् । असातवेदनीयस्य सातवेदनीयमिति
हास्यायस्य सातवेदध्यावता काया आसमाप्तम् । अपर्याप्तक-
नाम एकैन्द्रियो जघन्यस्थितिसत्कर्मा एकैन्द्रियमवाः पुद्ग-
ल्य पर्याप्तसंज्ञिपञ्चद्विन्द्रिय मध्ये समुपपन्न उपपत्तिप्रथमसमया-
दारभ्य च पर्याप्तकनाम वृहत्तरमतमुहूर्तं काळं यावत् व-
ल्नाति ततः पुनरपि अपर्याप्तकनाम वदधुमारभते वन्धाव-
शिकायाश्चरमसमये पूर्ववत् स्य पर्याप्तकनामानां जघन्या स्थि-
त्युद्गीर्णां करोति संहननपञ्चकस्य तु मध्ये वेद्यमानं संह-
ननं मुक्त्वा देवसंहननं प्रदेवं वृधकात्वाऽतिदीर्घां वल्-
व्यः । ततो वेद्यमानसंहननस्य वन्धे वन्धावशिकाचरमसमये
स्थित्युद्गीरणा नीक्षितं त्रयसातवेदध्यायम् । तथा तैजसा-
यिका वायुकादेको वादरसर्वजघन्यस्थितिसत्कर्मा पर्याप्त-
संज्ञित्वयपञ्चेन्द्रिय मध्ये समुपपन्नस्ततो वृहत्तरमतमु-
हूर्तं काळं यावत् वदधुमारभते वल्नाति तद्वन्धावशिका च त्रि-
मयि वदधुमारभते । तत आवाहिकायाश्चरमसमये तस्यास्ति-
मतिर्जघन्या स्थित्युद्गीर्णां करोति एवं त्रिंशत्पुण्यो अपि
वल्न्यं नवरमपान्तादगतं तृतीयसमये जघन्या स्थित्युद्गी-
रणा वाच्यः अथशर्कासिद्धिर्गगानादेयानां चासातस्यैव
ज्ञावना कार्यी केवञ्जमित् प्रोतपञ्चकृतीनां यशोतिस्तुज-
गादेयानां वन्धो वाच्यः ।

अप्रमाणयस विरङ्कतं, सुरनयगडवंगणं ।

अणुपुष्पीति समङ्ग, नराण एमंदिआ गयं ॥ ७६२ ॥

अमनस्कादसंज्ञिपञ्चेन्द्रियाः पुद्गल्य देवेषु वा मध्ये समा-
गतस्य सुरगतिनरकगतिर्वैक्रियाङ्गापाङ्गनाम स्वस्वायुर्दे-
धैस्थित्यन्तरे जघन्या स्थित्युद्गीरणा । एतदुक्तं इति अस्-
ंज्ञिपञ्चेन्द्रियः सर्वजघन्यां सुरगतिस्थितिं वन्धा वन्धातन्तरं
च दीर्घकाळं तत्रैव स्थित्वा देवेषु नारकेषु वा मध्ये
पल्लोपमासंस्थेयभागमात्रायुःस्थितिकः समुपपन्नस्ततस्तस्य
देवस्य नारकस्य वा स्वस्वायुषश्चिरस्थित्यन्ते चरमसमये
वर्त्तमानस्य यथायोगं देवगतिनरकगतिर्वैक्रियाङ्गापाङ्गनाम्
जघन्या स्थित्युद्गीरणा स एवासंज्ञिपञ्चेन्द्रियो देवस्य नर-
कस्य वा भवस्यापान्तादगतं वर्त्तमानो यदासंस्थेयं देवा-
पूर्वानरकादुपपुञ्चोऽनुतीयसमये जघन्या स्थित्युद्गीर्णां
करोति । (नराण एमंदिआ गयं) एकैन्द्रियः सर्वजघन्य-
मनुष्यादुपपुञ्चस्थितः सत्कर्मा एकैन्द्रियमवाः पुद्गल्य मनुष्येषु
मध्ये उपपद्यमानो आप्तात्तद्वर्त्तमानो मनुष्यादुपपुञ्च-
स्तृतीयसमये जघन्यास्थित्युद्गीरणास्वामी जवति ।

ममया द्विगङ्गागण, पद्मट्टिन्द्रो संसंज्ञाण ।

मिच्छते वेरायुय, मंजन्नायु विव समप्ते ॥ ७६३ ॥

इह अन्तरकरणे कृते अधस्तनी स्थितिः प्रथमा स्थितिरित्यु-
च्यते । उपपत्तिर्न तु द्वितीयति । तत्र प्रथमस्थितेः देवेष्वेवायां
समयापरिकावदिकामाणायां मिथ्यावचोवचिकसंज्ञकतन्त्र-
प्रयं सस्यकवानां जघन्यस्थित्युद्गीरणा भवति नवरं सस्य-
कन्यसंज्ञकतन्त्रादयोः द्वये उपशमे वा जघन्या स्थित्युद्गीरणा
पुण्यः ।

पञ्चासंख्यजागृदप, एणिदिआण मिसं ।

वेमत्तजागवेउ-निआए पवेणस्स तस्स ॥२६४॥

पञ्चोपमासंख्यभागानः युदय एकं सागरोपमं तावन्मात्रं सम्यग्मिथ्यास्थितिसत्कर्म एकैन्द्रियजवावुद्भूत्य संक्षिप्त-
स्वच्छिद्यमध्ये समयतस्तस्य यतः समयादारभ्य अन्तर्मुहु-
त्तानन्तरं सम्यग्मिथ्यात्वस्योद्गीर्णापगमयति तस्मिन्स-
म्यग्मिथ्यात्वप्रतिपक्षस्य चरमसमये सम्यग्मिथ्यात्वस्य
जघन्या स्थित्युद्गीर्णा एकैन्द्रियस्तत्कर्मणो जघन्यस्थितिसत्क-
र्मणश्च सकाशाद्भावत्तमानं सम्यग्मिथ्यात्वमुद्गीर्णायाभ्यां
न भवति तावन्मात्रस्थितिके तस्मिन्मध्यस्थं मिथ्यात्वोद्गीर्णासम्भ-
वस्तद्व्यतिरेकसंभवात् । तथा येऽसममन्तर्गतसागरापमं ज-
वाति तौ सौ सततागौ यस्य वैक्रियपदकस्य वैक्रियशरीरवै-
क्रियसंघातवैक्रियवन्मनश्चतुष्टयस्य तद् द्विसततागवैक्रियं
ततो विशेषणमासः प्राकृतत्वात् स्वीत्यन्देशः । इहापि
न "पट्टासंख्यभागण" इत्यनुवर्तते ततश्च द्विसततागवै-
क्रियपदकस्य पट्टोपमासंख्यभागहीनस्य पवनस्य वाद-
वायुकायिकस्य तस्य वैक्रियपर्यन्तसमये जघन्या स्थित्युद्गीर्णा ।
एतदुक्तं जवाति वादवायुकायिकः पट्टोपमासंख्यभागही-
नसागरोपमद्विसततागप्रमाणवैक्रियपदकस्य जघन्यस्थिति-
सत्कर्म बहुशो वैक्रियमारभ्य चरमसमये वैक्रियारम्भे चरम-
समये वर्तमानो जघन्यस्थित्युद्गीर्णा करोति अनन्तरसमये
च वैक्रियपदकमेकैन्द्रियस्तत्कर्म जघन्यपदकमपेक्षया स्तोक-
तरमिति कृत्वा उद्गीर्णायाभ्यां न जवाति । किन्तुव्रतना-
याभ्याम् ।

चउरुवसमत्तपेम्मं, पच्छामिच्छं खवेत्तु तेत्तीमा ।

उकोससंजमप्ता, अते सुतणुउवगाणं ॥२६५॥

संसापरिचमणेन चतुरो वारान् प्रेम मोहनीयमुपगम्य
ततो मिथ्यात्वमुपगृह्णेततः सम्यक्त्वं सम्यग्मिथ्यात्वं
क्राप्तिं कृत्यविधा त्रयस्त्रिंशत्सागरापमस्थितिको द्योः जातः ।
ततो देवताव्यक्त्या मनुष्येषु मध्ये समुद्रमस्ततो वर्षाएक-
नन्तरं तत्समयसंयमप्रतिपक्षेऽप्रमत्तभावे चाहारकसप्तकं
बद्धास्नतो देशानां पूर्वकोटिं यावत्संयमं परिप्राञ्चितवांस्ततो
देशान्तर्यकोटिपर्यन्तं आहारकशरीरं कृत्वा (सुतणुति) आहार-
कशरीरम् (उवंगति) आहारकाङ्क्षाप्राप्तं बहुवचनादाहार-
कमन्त्रचतुष्टयाहारकसंघातपरिग्रहः तेषां जघन्यां स्थित्युद्गी-
र्णा करोति इह मोहोपशमं कुर्वन् शेषनामकर्मप्रकृतीनां
घातादिभिः प्रजृप्तं स्थितिसत्कर्म घातयति । देवत्रये चापव-
त्तनाकारेणानापवर्तयति ततः आहारकसप्तकं बन्धकावे
स्तोकमेव स्थितिसत्कर्म संक्रमयति ततो देशान्तर्यकोट्यु-
पादानम् ।

उउमत्त खीणरागे, चउदममपयाहि गागिणहिइए ।

सेमागुदीरणेत्ते, जिम्मुहुत्तो तिक्काडो ॥२६६॥

अस्त्रस्य शीणरागस्य पञ्चविधज्ञानावरणचक्षुरवक्रियबद्ध-
ज्ञानावरणपञ्चविधातरायबद्धाणां चतुर्दशप्रतीनां सम-
याधिवायुद्विका शेषायां स्थितौ जघन्या स्थित्युद्गीर्णा श-
ेषाणां च प्रकृतीनां मनुजगतिपञ्चेन्द्रियजातिप्रथमसंज्ञनौ-
दारिकसप्तकसंस्थानपदकोपघातप्रशस्ताप्रशस्तविधायोगाति-
व्रसादारपर्याप्तप्रत्येकशुभगसुखरादेवयशःकीर्त्तिनीयैकरोचै-
र्गोत्रवृत्तानां धात्रिशतप्रकृतीनां पूर्वोक्तानां च नाम ध्रुवो-

दीरगायां त्रयस्त्रिंशत्प्रकृतीनां सर्वसंख्यया पञ्चपट्टिसंख्या-
कानां संयोगिकवत्चरमसमये जघन्या स्थित्युद्गीर्णा तस्याश्च
जघन्यायाः काडो जिम्मुहुत्तोऽन्तर्मुहुत्तमित्यर्थः । आयुषाम-
प्युद्गीर्णान्ते जघन्या स्थित्युद्गीर्णा । संप्रति भागोद्गीर्णाव-
सरस्तत्र च इमे अर्थाधिकारास्तद्यथा संज्ञाशुभाशुजविपाक-
रुचताश्चेदम् ।

अणुजागृदगीर्णाप, सद्या य शुजाशुजविजागो य ।

अणुजागृद्व्यञ्जिण्णा, ताणत्तं पच्चा चेमे ॥२६७॥

अनुभागोद्गीर्णायां संज्ञाशुभाशुजविपाकश्च यथा शत-
काख्ये ग्रन्थे अनुतागा वन्धाश्चानिधानावसरं तृणितास्तथा
ऽत्रापि उच्यते । तत्र संज्ञासंक्षिप्तज्ञेदात् स्थानसंज्ञा घाति
संज्ञा च । संज्ञा चतुर्विधा एकस्थानको द्विस्थानको द्विस्थान-
नकश्चतुःस्थानकश्च । घाति संज्ञा त्रिकारा तद्यथा सर्व-
घाती दशघाती अधाती च । तथा शुनकर्तृणामनुतागाः क्षीर-
खरुपापमः । अशुनकर्तृणां त्वशुभघाति घातकर्तृनिस्वरसो-
पमः । एषा च स्थानसंज्ञा घातिसंज्ञा शुभाशुभप्रहरणा च
प्रागनुजागृदसंक्रमाभिधानावसरं सप्रपञ्चं हन्तेति न यूयो-
विज्ञायते । विपाकश्चतुर्विधः पुद्गलविपाकः क्षेत्रविपाको जव-
विपाको जंवविपाकश्च । तत्र पुद्गलान्निष्ठस्य यस्य रसस्य
विपाकादयः स पुद्गलविपाकाः । स च संस्थानपदकसंज्ञ-
नपदकादपराशरीरपञ्चकाङ्क्षोपाङ्गव्याघातोनिर्माणस्थिरास्थि-
रवर्णादिचतुष्कारुण्यशुभाशुभप्रघातोऽपघातप्रत्येकसाधा-
रणतन्ना पर्यत्रिशतप्रकृतीनामवगत्यः । तथाहि संस्थाने
नामादीनि औदारिकादिपुद्गलान्नावधिकृत्य स्यविपाकमुप-
दर्शयति तत आसां रसः पुद्गलविपाकः पव । नन्वनया युक्त्याऽ
रत्योरत्योरपि रसः पुद्गलविपाकः एव प्राप्नोति । तथाहि
कण्टकादिसंस्पर्शादतिविपाकोदयो जवति स्रक्चन्द-
नादिसंस्पर्शात् रतेः तत्कथं स नातः । उच्यते रत्यरति-
विपाकस्य पुद्गलस्य जिज्ञासात् । तथाहि कण्टकादिसंस्पर्श-
व्यतिरेकेऽपि प्रियस्मरणादिना कदाचिदुपरत्योर्विपाकादयो
दृश्यन्ते ततोऽन्यथोरनुभागजीवविपाकः पव युक्तो न पुद्ग-
लविपाक एव कोधादिविपाको जायनीयः । उक्तं च ।

अररं रईणं उदयो किञ्च जव पोमगानि संपप्पा ।

अपुद्गलं विक्रान्तं एव कोहाह्याणं पि ॥

अस्याश्चाङ्गरामिनिका । अरतिरत्योरुदयो विपाकोदयोः
पुद्गलान् प्राप्य किञ्च जवति जवत्येवेति भावः । ततः कथं
तयोः रसपुद्गलविपाको नाच्यन्ते अवाचार्यः काका प्रत्यु-
त्तरमाह (अपुद्गलं वि क्लान्तं) अत्र स्पष्टमर्थं तृती-
या ततोऽयमर्थः । अस्पष्टत्वपि पुद्गलेषु किं तयोर्त्यरत्यो-
र्विपाकोदयो जवति भवत्येवेति भावः । ततः पुद्गलस्यभिचा-
रात् तयो रसपुद्गलविपाको न जवति किं तु जीवविपाक एव
एवं कोधादीनामपि वाच्यम् । तथा क्षेत्रमधिकृत्य यस्य रस-
स्य विपाकोदयोः स रसः क्षेत्रविपाकः । स च चतुष्पणाम-
नुपूर्वाणामवगन्तव्यः । तथा भवमधिकृत्य यस्य रसस्य
विपाकोदयोः स रसो भवविपाकः स च चतुष्पणामुपामव-
स्यः । अयमर्थः ततः कथं तासां रसो जवविपाको नाजि-
धीयते तद्युक्तं व्यञ्जितारात् । तथाहि आयुषां स्वजवमन्त-
रेण परमवै संक्रमणस्युदयो भवति ततः सर्वया स्वजवव्य-
ञ्जितारात्तानि भवविपाकान्युच्यन्ते गतीनां पुनः परमवैऽपि
संक्रमेऽदौ भवति ततः स्वजवव्यञ्जितारात् न ता जव-

विपाकशुन्याः । उक्तं च “ आउज्यभवविवागाई गर्दत आउ-
स्स परजवे जम्हा । नो सव्वाहि वि उद्भो गर्देण पुण संक-
मणद्धि ” सुगमा शेषाणां त्वष्टसप्तनिस्स्थानां प्रकृतीनां
जीवविपाका रसः जीवमधिकृत्य विपाका यस्यामौ जीव-
विपाकः (नाणत्तं पञ्चयामेत्ति) नानात्वं विशेषो यत्तत्र शत-
काये ग्रन्थे अनुज्ञागवन्धेनात्कं तदिह वक्ष्ये उक्तस्य च वि-
शेषमित्यर्थस्तथा तत्र नन्धमाश्रित्य अन्ये एवं मिथ्यावाद्यः
प्रत्ययाः उक्ताः । इह उद्देश्यामाश्रित्य अन्ये एवं वक्ष्यमाणा
ज्ञान्तयाः तत्र नानात्वप्ररूपणार्थमाह ।

मीसुदुष्टाणे मन्ववाह, दुष्टाणे एगढाणे य ।

सम्पत्तमंतरायं च, देसपई अचक्यवृत्त ॥ १६८ ॥

सम्यङ्मिथ्यात्वं स्थानसंज्ञामधिकृत्य चिस्थानकं द्विस्थान-
करसापेत्तं घातिसंज्ञामधिकृत्य सर्वघातिसम्यक्त्वं पुनरुक्त्यो-
द्देश्यामधिकृत्य चिस्थानकरसापेत्तं जघन्योद्देश्यां त्वधिकृत्य
एकस्थानकं घातिसंज्ञामधिकृत्य च देशघाति वेदितव्यम् ।
एतच्च तत्र सर्वेया नोत्कं किंचिद्वैद्य यत्र तत्राप्तुसारेण भागव-
न्धमाश्रित्य शुद्धाशुभप्ररूपणा कृता । नन्धसम्यक्त्वसम्यङ्मि-
थ्यात्ववेद्यः संभवति तत एतद्वर्जो एव तत्राशुभप्रकृतयो
निर्दिष्टाः उद्देश्या त्वेतेनोरपि भवति तत इह विशेषेण तयो-
रुपादानम् । तयान्तरायपञ्चकप्रकारम् । उत्कृष्टाशुभभागोद्देश्या-
णामधिकृत्य चिस्थानके एकस्थानके च घातिसंज्ञामधिकृत्य
देशघाति वेदितव्यम् । वन्धं प्रतीत्य पुनश्चतुःप्रकारोपि रसस्त-
द्यथा-चतुःस्थानके चिस्थानके द्विस्थानके एकस्थानके च । अच-
क्षुर्देशानं घातिसंज्ञामधिकृत्य देशघाति ।

गणानु चनुमु अपुमं, हुंठाणे कक्खरुचगुलकं च ।

आणुपुत्तीओ तीसं, नरतिरियगंत जोग्गा य ॥ १६९ ॥

ननुसकवेदो वन्धं प्रतीत्य त्रिप्रकारे रसे । तद्यथा चतुःस्थानके
चिस्थानके द्विस्थानके च । अत्र तूकृष्टाशुभनागोद्देश्यामधि-
कृत्य चतुःस्थानके अनुकृष्टं त्वधिकृत्य चतुःस्थानके चिस्थान-
के एकस्थानके च । ननु वन्धाभावे कथमुद्देश्याणामेकस्थान-
को रसो ननुसकवेदस्य प्राप्यते उच्यते केपणाकात्र रस-
घाते कुर्वतः तस्य एकस्थानकस्यापि रससंभवात् । तथा
कर्कशताम गुरुताम च वन्धं प्रतीत्य चतुःस्थानके चिस्थानके
द्विस्थानके च । इह त्वनुनागोद्देश्यामधिकृत्य द्विस्थानके तथा
चतस्र आणुपुत्ती यावच्चरतिरश्चासुदयं प्रति पकान्तयोग्यास्ति-
दानं प्रकृतयस्तद्यथा-मनुप्यायुस्तिरंगागुंतिमेनुप्यगतिरेक-
न्द्रियजातौन्द्रियजातिव्रीन्द्रियजातिचतुर्गिन्द्रियजातित्र्यो-
दार्गिकसम्पत्तम् । आद्यन्तवर्जसंस्थानचतुष्टयसंभवेनतपदक-
मानपस्यावगम्यद्वयपर्यायनसाधारणं चेति । ता अपि वन्धं
प्रतीत्य चतुःस्थानके चिस्थानके चिस्थानके च । इह
त्वनुनागोद्देश्यामनुकृष्टानुकृष्टं चाधिकृत्य द्विस्थानके रसे
वेदितव्याः ।

वेया एगढाणे, हुंठाणे या अरक्खुचस्सु अवेदा ।

जम्भन्य एगमवे, अकवरं तु तम्भेगउणाणि ॥ १७० ॥

स्त्रीवदः पुरुषवेदोऽनुनागोद्देश्यामनुकृष्टामधिकृत्य चिस्था-
नके अनुकृष्टां त्वधिकृत्य चिस्थानके एकस्थानके वा उवग-
न्तव्यौ । एवमचक्षुर्दृष्टदृष्टानावर्णे च वन्धं प्रतीत्य पुनः
स्त्रीवदश्चतुःस्थानके चिस्थानके द्विस्थानके वा पुरुषवेदोऽनुकृष्ट-

देशानावरणे चतुर्दशानावरणे च चतुःप्रकारोऽपि । तद्यथा
चतुःस्थानके चिस्थानके द्विस्थानके एकस्थानके च । ननु
“ देसपई अचक्यवृत्त ” प्रागेवोक्तं तस्मिन् पुनरिहा-
चतुर्दशानावरणोपादानमुच्यते स्थाननियमार्थम् । पूर्वं हि देश-
घातिन्त्वमेवाचक्षुर्दृष्टानावरणस्यात्कमत्र तु रसस्थाननियमः ।
(जससिधायत्तं) यस्य जीवस्य एकमप्यङ्गं सर्वपर्यायैः
परिज्ञातं वर्तते तस्य श्रुतकेवाज्ञेनो मतिश्रुतावधिदेशानावर-
णप्रकृतीनामनुज्ञागोद्देश्याणामेकस्थानको रसः प्राप्यते
संख्यद्वानां तु वन्धे अनुनागोद्देश्याणां च चतुःप्रकारोऽपि
रसः । तद्यथा । चतुःस्थानकः चिस्थानको द्विस्थानक
एकस्थानकश्च ।

मणनाणं सेससमं, मीसगसम्भक्तमविय पावेसु ।

उढाणवर्णपहीणा, उढासाणुजागुदीरणा कुण्ण ॥ १७१ ॥

मनःपर्यायज्ञानं शेषैः कर्मभिः सप्तं वेदितव्यम् । इयमत्र
भावना । यथा शेषकर्मणामनुज्ञागोद्देश्या चतुःस्थानकस्य
चिस्थानकस्य द्विस्थानकस्य चरमस्य भवति तथा मनः
पर्यायज्ञानावरणकर्मणामनुभागोद्देश्या वरणस्यापि रूप्यथा
एवं पुनर्मनःपर्यायज्ञानावरणस्य चतुःप्रकारोऽपि रसो
भवति शेषकर्मणां तु वन्धे त्रिप्रकारस्तद्यथा चतुःस्थानक-
चिस्थानको द्विस्थानकश्च । तानि च शेषकर्मण्यस्युति । तद्यथा
केवदज्ञानावरणं निद्रापञ्चकं केवदृष्टदृष्टानावरणं च साता-
सातवेदनीयं, मिथ्यात्वं द्वादश कपायाः षट् नोकपायाः नर-
कायुर्देवायुः नरकगतिर्देवगतिः पञ्चेन्द्रियजातिस्तैजसस-
प्तकं वैज्रियसप्तकमाहारकसप्तकं समचतुरस्त्रवंस्थानं
तुंरकसंस्थानं वरणपञ्चकं गन्धादिकं रसपञ्चकं स्निग्ध-
रक्तमुद्वुञ्जशीतोष्णरूपं पदेकम् अगुरुद्रव्यूघातं परायात-
मन्त्र्यासांमन्योप्रशस्ताप्रशस्तविद्यायांजातवस वादुरपर्यायत-
त्यकास्थिरास्थिरशुभाशुभजुर्मग्नं दुःस्वरसुस्वरानादेययशःकी-
र्त्तिनिर्माणतोऽथकार्यैर्गोत्रनीचैर्गोत्राणि च । एतेषां च पको-
त्तरघातं संस्थानां शेषकर्मणामनुकृष्टामनुभागोद्देश्यामधिकृत्य
चतुःस्थानको रसः । अनुकृष्टां त्वधिकृत्य चतुःस्थानकचिस्थान-
को द्विस्थानकश्च मतिश्रुतावधिप्रमनःपर्यायज्ञानावरणं चक्षुरच-
क्षुर्वचिदृष्टानावरणानामनुकृष्टामनुभागोद्देश्यामधिकृत्य रसः ।
स च घाति अनुकृष्टां त्वधिकृत्य सर्वघाति देशघाति ।
केवदज्ञानावरणनिद्रापञ्चकमिथ्यात्वं द्वादशकपायाणामनुकृष्ट-
मनुकृष्टां वा अनुनागोद्देश्यामधिकृत्य रसघाति सर्वघाति
सातासातवेदनीयायुश्चतुष्टयसकलनामप्रकृतिगोत्रद्विकानामु-
त्कृष्टामनुकृष्टां वा उद्देश्यामधिकृत्य रसः सर्वघाति अनुकृष्टां-
त्वधिकृत्य सर्वघाति वा प्रतिपत्तव्यः । इदानीमशुभप्रकृतिवि-
पर्यायशेषमाह (मीसगसम्भक्तं) अपि च सम्यङ्मिथ्यात्वं
सम्यक्त्वं चाणुभागोद्देश्यामधिकृत्य पापपु पापकमेतु मध्यं
वगन्तव्यम् । घातिस्त्वभावतया तयो रसस्य अश्रुतत्वात् शेष-
प्रभृतयस्तु यथाशक्तग्रन्थे अनुज्ञागवन्धे शुद्धाशुभाश्रोक्तास्त-
यावद्यावद्यगम्यताः । कीदृशं अनुभागसर्गमपि वर्त्तमानं
उत्कृष्टामनुनागोद्देश्यां करोति उच्यते- (उद्धानवर्धयहीणेत्ति)
अनुभागसर्गकर्मणं पदस्थापनाः पतितहीनादपि उत्कृष्टाम-
नुनागोद्देश्यां करोति उच्यते प्रवर्त्तते पतच्छकं जयति यास-
यां कृष्टमनुज्ञां सत्कर्म तस्मिन् अनन्तभागहीने वा संस्थात-
ज्ञाहीने वा असंख्ययुगहीने वा अनन्तमुणहीने वा उत्कृष्टा
अनुनागोद्देश्यां प्रवर्त्तते यतोऽनन्तानन्तस्पर्शकानामनुज्ञां

कृपते अनन्तानि स्पर्शकानि उत्कृष्टरसान्यथापि तिष्ठन्ति । ततोऽनन्तभागोऽपि शेषे सूत्रानुभागस्त्वर्कमपेक्षयाऽनन्तगुणहीनोऽन्तःशुभ्रानागोदीरणा इत्येतं किं पुनरसंख्येयगुणहीनादावुक्त-नागकर्मणीति ।

संप्रति विपाके विशेषमाह ।

विरितरायकेवन्न-दंमणमोहणीयणाणवरणाणं ।

असमत्यपत्तपसु, सवन्दव्वेसु वि विवागो ॥१७९॥

वीर्यान्तरायकेवन्नदंमणमोहणीयणाणवरणाणं पञ्चविंशतविधमोहनीयपञ्च-विषज्ञानावरणानां पञ्चविंशतप्रकृतीनां समस्तपर्यायेषु सर्व-इत्येषु सर्वजीवइत्येषु विपाकाः । तथाहि इमा वीर्यान्तरायाः पञ्चविंशत् प्रकृतयो ज्ञेयतः सकृदपि जीवइत्येवमुपपन्नं प्रतीयतस्तु न सर्वानपि यथा मेघरतिनिचिततरैरपि सर्वात्म-नान्तरितयोरपि सूर्याचन्द्रमसोर्न तदप्रभा सर्वथा अपनेतुं श-क्यते उक्तं च “सुदु वि मेहसमुदिप, होइ पहा चंदसुराणपि” तस्य अत्रापि भावनीयम् ।

गुरुद्रुगुणाणंतपप, मिएसु चरुसुस रुद्ववेसु ।

ओहिस गहणधारण, जो गइससंतरायाणं ॥१७९॥

चक्रुष्वधुर्दशनावरणगुरुद्रुगुणाः अनन्तप्रादेशकाः स्क्व्या-स्तेषु विपाकाः अथधिदेशनावरणस्य रुपिद्रुस्येषु शेषान्तरायाणां दानत्रातोपमोऽन्तारायाणां ग्रहणधारणयोषेयु पुत्रुद्रुस्येषु विपाकां न शोषेयु यावत्येव हि विषये चक्रुर्दशनादीनि ध्या-प्रियते तावत्येव विषये चक्रुर्दशनावरणदीन्यापि तत उक्तरू-पा विषयनियेमा न विरुद्धौ । शेषप्रकृतीनां तु यथा प्राग्-विपाकाऽभिहितः पुत्रुद्रुविपाकादिस्तथैवात्रावगत्यः । संप्रति प्रत्ययप्ररूपणा कर्तव्या प्रत्ययोऽपि द्विधा परिणामप्रत्ययो ज्ञवप्रत्ययश्च । तत्र परिणामप्रत्ययमधिकृत्या ॥

वेउव्वीय तेयग, कम्मवचरसगंधानिच्छुलखाउ ॥

सीउहहियिरुजेनयर, अगुरुद्रुगुणा य नरतिरिय ॥१७९॥

वैक्रियसप्तकं तैजसकर्मणप्रहणात्तैजससप्तकं गृहीतम् । तथा वर्णपञ्चकं गन्धविक्रियसप्तकं रित्गुरुद्रुक्षशीतोष्णस्थिर-स्थिरशुभ्राशुचगुरुद्रुचूनि चानुभागोदीरणामधिकृत्य तिर्यग्म-नुष्याणां परिणामप्रत्ययानि वैक्रियसप्तकं तिर्यङ्मनुष्यगतमनु-ष्याणां गुणविशेषसमुत्पन्नविप्रत्ययं ततस्तद्वदीरणापि त-यो गुणपरिणामप्रत्यया तैजससप्तकादयस्तु तिर्यङ्मनुष्यैर-न्यथाऽन्यथा विपरिणम्य वदीर्यन्ते ततस्तत्सामपि प्रकृती-नामनुभागोदीरणा तिर्यग्मनुष्याणां परिणामप्रत्यया ।

चतुरंग मउय द्रुगुहा, परवाउज्जुपइष्टखगइसरा ॥

पत्तगतणू उत्तरतणू, सोदोतेवि य तणूईया ॥१७९॥

समचतुरखसंस्थानमनुद्रुद्रुपराघातोद्योतप्रशस्तविहायोग-निस्तुस्वरप्रत्येकनामानांष्टौ प्रकृतयः । उत्तरतन्व्यं वैक्रिया-हारकद्रुक्षधैरगुनागोदीरणामधिकृत्य परिणामप्रत्ययं परिणामप्रत्यया वेदितव्या यत उत्तरवैक्रिये आहारके वा शरीरे सति समचतुरखसंस्थानमनुभागोदीरणां प्रवर्तमाना उत्तरवैक्रियादिशरीरपरिणामांश्च । ततः एतापि परिणाम-प्रत्यया वेदितव्या तथा भूतीया तनुहारकरशरीरमाहार-कशरीरग्रहणाच्चाहारकसप्तकं गृहीतं द्रष्टव्यम् । तत अनुभा-नागोदीरणामधिकृत्य परिणामप्रत्ययं वेदितव्यम् । आहारक-सप्तकं हि मनुष्याणां गुणपरिणामप्रत्ययं भवति । ततस्त-

दनुभागोदीरणामधिकृत्य परिणामप्रत्ययं वेदितव्यम् । आह-रकसप्तकं हि मनुष्याणां गुणपरिणामप्रत्ययं ज्ञवति ततस्त-दनुभागोदीरणापि गुणपरिणामप्रत्ययवेति ॥

देसविरियविरियाणं, सुजगाएजसकित्तिउच्चाणं ॥

पुव्वाणुपुव्वगाए, असंखनागो स्थियाईणं ॥१७९॥

देशविरतानां विरतानां च सुभगादेययशःकीर्त्यैर्गोत्राणा-मनुभागोदीरणा परिणामकृता तथाहि सुभगादिप्रत्ययकृततदुभ-गादिप्रत्ययद्वये युनेऽपि यो देशे विरति वा प्रतिपद्यते तस्या-पि देशविरत्यादिगुणप्रभावतः सुजगादीनामेव प्रकृतीनामुद्-यकोटिपूर्वकमुदीरणायोग्या गुणपरिणामे च प्रत्ययतो वेदित-व्या । इदमुक्तं भवति । स्त्रोवेदादीनामतिजघन्यानुभागस्पर्शका-दारभ्य क्रमेण संख्येयो जागो देशविरतादीनामुदीरणायोग्यो गुणप्रत्ययतो ज्ञवति । परस्वनुभागोदीरणामिति ।

तिर्यंकरप्राईण य, परिणामपचय्याणि सेसाओ ।

जवपचया उ पुत्ता, वियपुव्वचत्सेसाणं ॥१७९॥

तीर्थंकरघातिकर्माणि च पञ्चविषज्ञानावरणनवाविषधदेश-नावरणनवकोपायवज्यां मोहनीयपञ्चविषज्ञानावरणरूपाणि स-र्वसंख्याया एकांकरवारांशद्रुप्रकृतयोऽनुभागोदीरणामधिकृत्य तिर्यङ्मनुष्याणां परिणामप्रत्ययाः । एतदुक्तं ज्ञवति । आसां प्रकृतीनामनुभागोदीरणा तिर्यङ्मनुष्याणां परिणामप्रत्यया ज्ञवति परिणामो हान्यथाभावेन नयनम् । तत्र तिर्यङ्मो मनुष्या वा गुणप्रत्ययेन अन्यथा वज्जानामन्यथा परिणाम्य एता-मुदीरणां कुर्वन्ति । (ससाओजवपचयाणि) शेषाः प्रकृतयः सातासातवेदनीयआयुश्चतुष्टयं पञ्चकौदारिकसत्तकं संहनन-पट्कप्रथमवर्ग्यं स्वस्थानपञ्चकककशगुरुस्पर्शांशुपूर्वाचतुष्ट-योपघाततपोश्चवासप्रशस्तविहायोग्यमित्रसस्यावरवाद्रसू-हमपर्यायापर्यासधारणदुर्भंगदुःस्वरानादययशःकीर्तिनि-र्माणनीर्वाणरूपाः पट्पञ्चाशतसंख्या अनुभागोदीरणा-मधिकृत्य ज्ञवप्रत्यया वेदितव्याः । एतासां अनुभागोदीरणा भवप्रत्ययतो ज्ञवतीत्यर्थः । (पुव्वचाविच्छि) पूर्वोक्ता अपि प्रत्ययाः पूर्वोक्तशेषाणां प्रागुक्ततिर्यङ्मनुष्यव्यतिरिक्तानां ज्ञवप्रत्ययानां अनुभागोदीरणा वेदितव्या । तथाहि देवनागै-र्वैतरहितैश्च तिर्यङ्मनुष्येनैवानां नोकषायाणां पञ्चाशुपूर्वा-उत्कृष्टानुभागस्पर्शकादास्त्येयर्थः । असंख्यया अनुज्ञा ज-वप्रत्ययादेवोदीर्यन्ते । तथा वैक्रियसप्तकं तैजससप्तकवर्णपञ्च-कगन्धविक्रियसप्तकं रित्गुरुद्रुक्षशीतोष्णस्थिरस्थिरशुभ्राशुचगुरुद्रुप्रकृतीनां देवा नैरप्येकाश्च ज्ञवप्रत्ययतोऽनु-भागोदीरणां कुर्वन्ति । तथा समचतुरखसंस्थानस्य ज्ञव-धारणीयं शरीरं वत्तमाना ज्ञवप्रत्ययादनुभागोदीरणां देवाः कुर्वन्ति । मृदुद्रुस्पर्शापराघातोद्योतप्रशस्तविहायोग्यतिसु-खप्रत्येकमन्मानुचरवैक्रियशरीरिणामुक्ताः शेषाणां ज्ञवप्रत्य-योऽनुभागोदीरणा प्रवर्तते । सुजगादेययशः कीर्त्यैर्गोत्रा-णामनुभागोदीरणानुगुणहीनास्य भवप्रत्ययोऽप्यसंख्या । गुण-वतां तु गुणप्रत्यया । तथा सर्वेषां पराघातिकर्मणामनुभागो-दीरणा भवप्रत्यया देवनागरकानां तद्वै प्रत्ययप्ररूपणा । संप्रति सादनादिप्ररूपणा कर्तव्या सा च द्विधा सूत्रप्रतिविषया उक्त-प्रकृतिविषया च । तत्र प्रथमतो मूलप्रकृतिविषयां तां कुर्वन्नाह ।

प्राईणं अजघन्ना, दोएहवणुयकौसिया तिविहाओ ।

वेयणिणणुकोसो, अनुजह्मा मोहणीये ॥ १७९ ॥

सादिअणार्धुव, अधुवा य तस्सेसियाग जुविगप्पा ।

आउत्स साअधुवा, सर्वविगप्पाउ विनेया । १७९॥

मोहनीयवर्त्यानां त्रयाणां धातिकर्मणामजघन्या अनुभागो-
दीरणा त्रिधा त्रिकारा तद्यथा अनादिर्धुवा अधुवा च तथा
येषां त्रीणकयास्य समयाधिकावहिकायां शेषायां स्थितौ ज-
घन्या अनुभागोदीरणा च सादिर्धुवा च । शेषकात् त्वजघन्या
सा चानादिर्धुवोदीरणात्वात् । ध्रुवाधुवे अनव्यन्यापेक्षया
तथा द्वयोर्नामगोत्रयोरनुकृष्टानुभागोदीरणा त्रिधा तद्यथा
ह्रनयोरनुकृष्टानुभागोदीरणा त्रिधा तद्यथा
ह्रनयोरनुकृष्टानुभागोदीरणा
सयोगिकवहितिं स्म च सादिर्धुवा च । शेषकात् त्वनुकृष्टा
सा चानादिर्धुवोदीरणात्वात् । ध्रुवाधुवे पूर्ववत् । तथा वेद-
नीये अनुकृष्टा मोहनीये वा जघन्यानुभागोदीरणा चतुःप्र-
कारा तद्यथा सादिर्नादिर्धुवाधुवा च । तथाहि उपशान्तश्रे-
ण्यां सुहृत्संपरायणस्थाने यद्व्यसतावेदनीयं तस्य सर्वा-
यसिद्धिं संप्राप्तां प्रथमसमये या उदीरणा प्रवसैते सा उ-
दीरणा । सा च सादिर्धुवा च ततोऽन्या सर्वाप्यनुकृष्टा सा च-
प्रमत्तगुणस्थानकादौ न भवति ततः प्रतिपाते च भवति ततो
ऽस्मां सादिः तत्र स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिः ध्रुवाधुवे पूर्ववत् ।
तथा मोहनीयस्य जघन्यानुभागोदीरणा सुहृत्संपरायणस्य
व्यपकस्य समप्राधिकावहिका शेषायां स्थितौ भवति सा च
सादिस्त्वदनन्तरसमये वा प्रावाद्धुवा शेषकात् त्वजघन्या सा
चोपशान्तमोहगुणस्थानके न भवति । ततः प्रतिपाते च भवति
ततोऽस्मां सादिः । तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिः ध्रुवाधुवे
पूर्ववत् । (तस्सेसियजुविगप्पत्ति) तच्चेया रीतिः उच्यते ।
तित्यतिरिक्ता विकल्पा द्विप्रकारा इतस्तथा तद्यथा सा-
दयो ध्रुवाश्च । तथाहि चतुर्णां धातिकर्मणामनुकृष्टा अनुकृष्टा च
ह्रनभागोदीरणा मिथ्यादृष्टौ पर्यायेण व्रज्यते । ततो द्वे अपि
माधुधुवे उक्त्या च प्रागेव भाविता । तथा नामगोत्रवेदनीया
जघन्या अजघन्या चानुभागोदीरणा मिथ्यादृष्टौ पर्यायेण व्रज्यते
ततो द्वे अपि साधुधुवे उक्त्या च प्रागेव भाविता । आधुवा तु
सर्वे विकल्पाः साधुधुवाः सा च साधुधुवता अधुवोदीरणा-
त्वादवसेया । तदव कृता मूलप्रकृतिविधया साधनादिप्रपणा ।

संप्रत्युत्तरप्रकृतिविधया तां चिकीर्षुराह ।

मृद्वदुगाणुकोसा, चउविह्वा तिहहमवि य जहृषा ।

इगधुवा य अधुवा, वीभाण होय णुकोसा ॥ १८०॥

नेवीभाण अजहृषा, उिया पयाविसेमविगप्पा ।

सुव्वरिणाप्पेसा, एवावि अधुवा य माई य ॥ १८१॥

मृद्वदुगाणुकोसा अनुभागोदीरणा चतुर्विधा तद्यथा
सादिर्नादिर्धुवा अधुवा च तथा ह्रनयोरनुकृष्टानुभागोदीरणा
आहारकशरीरस्य संयतरस्य भवति । सा च सादिर्धुवा च
ततोऽन्या सर्वाप्यनुकृष्टा सापि आहारकशरीरमुपसेहृतः सादि
रन्वन्ध्यानामप्राप्तस्य पुनरनादिः । ध्रुवाधुवे पूर्ववत् । तथा त्रयाणां
मिथ्याप्यनुकर्मणामजघन्यानुभागोदीरणा चतुर्विधा तद्य-
था सादिर्नादिर्धुवाधुवा च । तत्र सम्यक्त्वे संयमं च युग-
पत्प्रतिपक्षकामस्य जन्तामिव्यात्वस्य जघन्यानुभागोदीरणा
सा चानादिर्धुवा च । ततोऽन्या सर्वाप्यनुकृष्टा सा च

सम्यक्त्वात्प्रतिपतितसादिः तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिः ।
ध्रुवाधुवे पूर्ववत् । कर्मशगुरुपर्यायेण जघन्यानुभागोदीरणा
आहारकशरीरस्य तस्य केवहिसमुद्धानादिवहेतमानस्य यद्व-
समये भवति सा च सादिर्धुवा च । समयमात्रव्याप्ततोऽन्या
सर्वाप्यनुकृष्टा सापि केवहिसमुद्धानादिवहेतमानस्य सतमे
समये भवतीत्यादि सादिः । ध्रुवाधुवे पूर्ववत् । तथा तेजस-
समकमुद्बुधुवदुशुनवर्णयोरनुकृष्टादुशुनवर्णयोरनुकृष्टादुशुनवर्ण-
नासां विशतिप्रकृतीनामनुकृष्टादुशुनवर्णयोरनुकृष्टा त्रिधा तद्यथा
अनादिर्धुवा अधुवा च । तथा ह्येतासामनुकृष्टानुभागोदीरणा
सयोगिकवहितिं चरमसमये ततोऽन्या सर्वाप्यनुकृष्टा सा चाना-
दिर्धुवोदीरणात्वात् । ध्रुवाधुवे पूर्ववत् । तथा फल्गुविज्ञाना-
वरणचक्ररुचिकुरवार्धकवददर्शनावरणकृष्णनीहुरभिरुजि-
गन्धतितकुरुकुशरीतादिधराभुपञ्चविधान्तरायरूपणां द-
योर्विशतिप्रकृतीनामजघन्या अनुभागोदीरणा त्रिधा तद्यथा
अनादिर्धुवाधुवा च । तथा ह्येतासां स्वस्वोदीरणापर्यवसाने
जघन्यानुभागोदीरणा सा च सादिर्धुवा च । ततोऽन्या
सर्वाप्यनुकृष्टा सा चानादिर्धुवोदीरणात्वात् ध्रुवाधुवे पूर्ववत्
(पर्यायसंख्यविगप्पत्ति) एतासां पूर्वोक्तानां शेषप्रकृतीनां
शेषविकल्पा मृद्वदुगाणुविशतीनां जघन्या जघन्यानुकृष्टा मिथ्या-
त्वगुरुकर्मशरीरविशतीनां चोत्कृष्टजघन्याः सादयो ध्रुवाश्च
भवति । तथाहि मृद्वदुगाणुविशतीनां जघन्या अजघन्या चा-
नुभागोदीरणा मिथ्यादृष्टौ पर्यायेण व्रज्यते ततो द्वे अपि साधुधु-
वे उक्त्या च प्रागेव भाविता । तथा कर्मशगुरुमिथ्यात्वपर्या-
यविशतीनां चोत्कृष्टजघन्या सादयो ध्रुवाश्च भवति । तथाहि
मृद्वदुगाणुविशतीनामनुकृष्टा अनुकृष्टा चानुभागोदीरणा मि-
थ्यादृष्टौ पर्यायेण व्रज्यते अनुक्रमप्रकृतिव्यात् ततो द्वे अपि सा-
धुधुवे जघन्या च प्रागेव भाविता । शेषानामुक्त्यतिरिक्तानां
प्रकृतीनां दोषोत्तरातसङ्ख्यानां सर्वे विकल्पा उक्त्यानुकृ-
ष्टजघन्याजघन्यरूपाः सादयो ध्रुवाश्चावगन्तव्याः । सा च
साधुधुवता अधुवोदीरणात्वादवसेया । कृता साधनादिप्रप-
णा । संप्रति स्वाभित्वमजिघातस्य तच्च चिन्ता उक्त्यानुकृष्टा-
विषयं जघन्यादीरणाविषयं च तत्र प्रथमत उक्त्यानुकृष्टादि-
पयं स्वभित्वमाह ॥

दाणाद अचक्रत्वं, जेष्टा आयाविहीण ब्रह्मिस्स ।

मृद्वमस चक्रत्वं पुण, तेईदियसव्वपज्जे ॥ १८२॥

सुहृत्स्य सुहृत्कैण्डियस्य हीनव्रद्धिकस्य सर्वस्तोकदानाद-
चक्रुर्दार्शनविज्ञानवर्धियुक्तस्यादौ प्रथमसमये वर्तमानस्य
पञ्चविधान्तराया चक्रुर्दर्शनावरणरूपणां पक्षां प्रकृतीनामु-
क्त्यानुभागोदीरणा भवति । तथा केण्डियस्य सर्वाभिः पर्या-
यस्य पर्यायभिवरणसमये चक्रुर्दर्शनावरणस्यानुकृष्टा अनु-
भागोदीरणा ।

निजयपंचगमस य, मज्झिमपरिणामसंकिञ्चिदस ।

अपुमादि अमायाणां, निगये जेउचिई सम्मतो ॥ १८३॥

मध्यमपरिणामस्य तत्रायत्यसंज्ञेशयुक्तस्य सर्वाभिः पर्या-
यानिः पर्यायस्य निजपञ्चकस्यानुकृष्टानुभागोदीरणा अन्य-
तद्विशुद्धस्य अन्यन्तसंक्रियस्य वा निजपञ्चकस्योदय
एव भवतीति कृता मध्यमपरिणामग्रहणम् । तथा अपुमा-
दीनां नपुंसकवेददीनां रतिशोकभयजुगुप्सानामासतस्य
चोत्कृष्टानुभागोदीरणास्यामी नैगयिको न्येष्टावैश्विक उक्त्या-

स्थितिकः समाप्तः सर्वपर्याप्तितिः पर्याप्तः सर्वसंक्षिप्तो वेदितव्यः
पंचेदियतसवायर-पञ्चतमसायसुसुगर्हणं ।

वेद्यविवसामाणं, देवो जेष्ठिर्देव सम्पत्तौ ॥ १७४ ॥

देवो ज्येष्ठस्थितिकः उत्कृष्टस्थितिकस्तथाश्रितसात्तगरोपमस्थि-
निकः समाप्तः सर्वोनिःपर्याप्तितिः पर्याप्तः सर्वविशुद्धः पञ्च-
न्द्रियजातिवसावदपर्याप्तसात्तवेदनीयसुखरदेवगतिवैकियस-
प्तकञ्चवसरूपाणां दशप्रकृत्यानामुत्कृष्टानुजागोदीरणास्वामी ।

मम्मचमीमाणाणं, से कावे गहिहि तित्थमिच्छन्तं ।

हस्परिर्देवसहसा—रगसप्तजतदेवस ॥ १७५ ॥

यान्तन्तरे समये मिथ्यात्वं प्रदीप्यते तस्य सर्वसंक्षिप्तस्य
तस्य कृत्वत्तममिथ्यात्वयोर्ध्यायसंस्थं संतनुमुदये सत्पुष्ट-
प्रानुभागादीरणा । तथा सद्धारकदेवस्य स्वाभिः पर्याप्ति-
भिः पर्याप्तस्य हस्यत्योः उत्कृष्टानुजागोदीरणा ।

गर्हणुववायाणि—द्वयगर्हणीयाणं दुहचउकसस ।

निरउकससम्पत्ते, असमत्ता पन्नरसंते ॥ १७६ ॥

नैरयिक उत्कृष्टस्थितौ वर्तमानः सर्वाभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्तः
सर्वोत्कृष्टसंक्षिप्तयोर्नरकगतिर्दुरुसंस्थानोपघातोऽप्रस-
स्त्विहायोगतिर्नचिगात्राणां (दुहचउकससत्ति) दुर्भगदुः-
स्वरानादेश्यायशक्तिरूपस्य सर्वसंस्थया नयानां प्रकृतीनां
दुरुसंस्थानमुत्कृष्टानुजागोदीरणास्वामी । तथा अर्थास्तक-
नाप्तौ मनुष्याऽपर्याप्तश्चरमसमये वर्तमानः सर्वसंक्षिप्त उत्कृ-
ष्टानुजागोदीरणास्वामी । संक्षितिर्येकपञ्चेन्द्रियादपर्याप्तान्म-
नुष्याऽपर्याप्तसंक्षिप्ततर इति तिर्यग्मनुष्यग्रहणम् ।

कवलमगुरुसंधयणा, पुच्छी पुमसंज्ञाणितिरियनामाणं ।

पंचेदियतिरिक्खो, अट्टमपासट्टवामाउ ॥ १७७ ॥

कर्कशगुरुसंधयोरप्रादिवर्ज्यानाञ्च पञ्चानां संहननानां क्री-
वदपुरुषवदयोः अद्यन्तवर्ज्यानां चतुर्णां संस्थानानां तिर्यग्गतेश्च
सर्वसंस्थया चतुर्दशप्रकृतीनां तिर्यक्संक्षिप्तपञ्चेन्द्रियादप-
र्याप्तसुखरदेववर्तमाने सर्वसंक्षिप्त उत्कृष्टानुजागोदीरणास्वामी ।

मणुओदाशियमत्तग-वज्जिरिसेहनारायसेयण ॥

मणुओतिपन्नपज्ज-त्तो आउग्गं पि किंठो ॥ १७८ ॥

मनुष्यः पट्यापमायुःस्थितिकः सर्वाभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्तः
सर्वविशुद्धौ मनुष्यगतैर्द्वारिकसप्तकजन्मभनाराचसंहनन-
रूपाणां नयानां प्रकृतीनामुत्कृष्टानुजागोदीरणास्वामी । तथा
सर्वोत्कृष्टस्वस्थस्थितौ वर्तमानः सर्वाभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्त-
स्य स्वकीयानामायुषां सर्वविशुद्धौ नारकायुषस्तु सर्वसंक्षि-
प्त उत्कृष्टानुजागोदीरको जन्वति ।

हस्मच्छिपज्जत्ता, तन्नामविगज्जज्ञाऽसुहुमाणं ।

श्रावर निगोयएणि—द्विपणमधि वायरो नवरि ॥ १७९ ॥

ह्रस्वस्थितिकाः पर्याप्तकास्तन्नामानो द्वीन्द्रिया जातिमुद्भ-
कमानुसारिनाम्ना विकलेन्द्रियजातीनां मूर्खतामश्रोकृत्वा-
नुभागादीरणास्वामिनः । एतदुक्तं भवति द्वित्रिचतुरिन्द्रियाः
मूर्खमात्रं सर्वजन्मस्थितौ वर्तमानाः सर्वाभिः पर्याप्तिभिः
पर्याप्ताः सर्वसंक्षिप्तया ययासंस्थ द्वीन्द्रियप्राप्तियचतुरि-
न्द्रियजातिनाम्नां मूर्खमाम्नेऽश्रोकृत्वा अनुभागादीरणास्वामिनः
ह्रस्वस्थितौ वर्तमानाः सर्वसंक्षिप्ता भवन्ति इति कृत्वा
तदुपादानम् । तथा स्यावस्य साधारणकैन्द्रियजातिनाम्नां जघ-

न्यस्थितौ वर्तमानो बादरैकैन्द्रियः सर्वपर्याप्तिभिः पर्याप्तः
सर्वसंक्षिप्तः स्थावरनाम्नः स्थावरसाधारणनाम्नः साधारण
एकैन्द्रियजातेर्द्रावपि उत्कृष्टानुभागादीरणास्वामिनौ जन्वतः ।
बादरस्य महान् सर्वसंक्षेपो भवतीति कृत्वा तदुपादानम् ।

आहारतण्णज्जन्तं, गोउचरं समपआ यं लहुगाणं ।

पत्तैयखगइराया—याहारतण्ण यं विमुत्तो ॥ १८० ॥

समचतुरस्रसंस्थानमृदुदुष्टुपशोऽप्रत्येकप्रशस्तविहायोगाति-
पराधानाहारकसप्तकरूपाणां त्रयोदशप्रकृत्यानामाहारकश-
रीरी संयतस्य सर्वपर्याप्तिभिः पर्याप्तः सर्वविशुद्ध उत्कृष्टा-
नुजागोदीरणास्वामी ।

उत्तरवेउ विवउज्जो—यणा मयाऽस्वरपुढवी ।

निरयगर्हणं जणिआ, तइए समयाणुव्वणी ॥ १८१ ॥

उत्तरवैकिये वर्तमानो धातिः सर्वाभिः पर्याप्ताभिः पर्याप्तः
सर्वविशुद्ध ज्ञातनाम्न उत्कृष्टानुजागोदीरणास्वामी तथा
क्षरपृथ्वीकायिक उत्कृष्टायां स्थितौ वर्तमानः सर्वपर्याप्तिप-
र्याप्तः सर्वविशुद्ध ज्ञातपनाम्नः उत्कृष्टानुभागादीरणास्वामी
तथा मनुष्यदेवतानुपुष्यार्विशुद्धा नरकतिर्यागानुपुष्याः संक्षिप्ता
निजकगतीनां तृतीयसमये वर्तमाना उत्कृष्टानुजागोदीर-
काश्च जन्वति ।

लोमंते सेसाणं, सुजाणमियरामिं चउसु पि गर्हउ ।

पज्जत्तकमिच्छस्सो, हीणमणोकिलडस ॥ १८२ ॥

योगिनः सयोगिकेवक्षिनस्ते सर्वोपवर्तमानस्य शेषाभासुद-
ध्यतिरिक्तानां शुभप्रकृतीनां तैजससप्तकमृदुदुष्टुपशोऽप्रत्येकप्रश-
स्तविहायोगातिपराधानाहारकसप्तकस्य रजःकातिनिर्माणोद्भे-
गोवर्तीर्थकारनाम्नां पञ्चविंशतिसंस्थानामुत्कृष्टानुजागोदीर-
णा भवति इतरासां च शुभप्रकृतीनां मतिश्रुतमनःपर्याप्तके-
षलज्ञानावरणकेवद्वर्तमानावरणमिथ्यात्वोद्भेदकारणकर्कश-
गुरुसंधयोरप्रादिवर्ज्यानाञ्च पञ्चानां संहननानां क्री-
वदपुरुषवदयोः अद्यन्तवर्ज्यानां चतुर्णां संस्थानानां तिर्यग्गतेश्च
सर्वसंस्थया चतुर्दशप्रकृतीनां तिर्यक्संक्षिप्तपञ्चेन्द्रियादप-
र्याप्तसुखरदेववर्तमाने सर्वसंक्षिप्त उत्कृष्टानुजागोदीरणा
जन्वति तथा अद-
धिज्ञानावरणदर्शानावरणयोस्तस्यैव चतुर्गतिरस्य मिथ्यादृष्टे-
रनवधिकस्य वधिश्रिद्धिरहितस्योत्कृष्टानुभागादीरणा जन्व-
ति अथवधिश्रिद्धिरहितस्यैव प्रचूतोऽनुजागः कृत्यं याति तत
उत्कृष्टो न जन्वत्ये इति न द्विधिकसंस्थेयुक्तम् । तदेवमुक्तमुत्कृ-
ष्टानुभागादीरणास्वामित्वम् ।

सम्प्रति जघःशानुजागोदीरणास्वामित्वं प्रतिपादयन्नाह ॥

सुयकेवसिणो मइमुय-अचरखुचरखुगुदीरणा मेदा ॥

विपुल्लपमाहिणाणं, मणणाणेहि दुगनावि ॥ १८३ ॥

मतिश्रुतज्ञानावरणचक्रचक्रदर्शानावरणानां श्रुतकेवदतिश्र-
तुर्दशपञ्चधरस्य क्रीणकायस्य समयाधिकावज्जिज्ञा शेषायां
स्थितौ वर्तमानस्य मन्दा जघन्यानुजागोदीरणा वर्तते । तथा
क्रीणकायस्य विपुल्लमतिमनःपर्याप्तज्ञानस्य समयाधिकाव-
ज्जिज्ञा शेषायां स्थितौ वर्तमानस्यावधिज्ञानावरणावधिदर्शानाव-
रणयोर्जघन्यानुजागोदीरणा ।

खवणाएणियेकेवलं, मेज्जणाण य नो कमायाणं ॥

मयसयउदीरणंते, निदापयज्ञाणमुक्कसंते ॥ १८४ ॥

क्षुण्णायोऽपिनस्य पञ्चविधात्तरायकेवज्ञानावरणकेवद्व-
र्तमानावरणजन्वतवतुष्टयनवकोऽपर्याप्तारूपाणां विंशतिप्रकृ-

तीनां स्वस्योदीरणपर्यवसाने जघन्यानुज्ञागोदीरणा । तथा निरुप्रवचयोरुपधातमाह जघन्यानुभागादीरणा तद्वयं तस्य सर्वविशुद्धत्वात् ॥

निदानिदार्ढ्यं, पमत्तविशेषं विमुक्तमाणमि ॥

वेयगममत्तस्य, मगवणगोदीरणा चरमे ॥ १९५ ॥

निदानिदार्ढ्यात् १ प्रचक्ष २ स्यान्कीर्णात् प्रमत्तस्य संयतस्य विशुध्यमानस्य अप्रमत्तज्ञानाद्भिरुच्यजघन्यानुभागादीरणा प्रवर्तते । तथा कृयिकसम्पन्नमुपादयतो मिथ्यात्वसम्पद्मिथ्यावयोः रूपेति । तयोर्वेदकस्यैवद्वयं द्वयोः पशमिकस्य रूपणकांश्च चरमेदीरणायां समयाधिकावद्विका शक्यावां स्थितां सत्यां प्रवर्तमानायां जघन्यानुज्ञागोदीरणा नवति सा च चतुर्गतिनामात्मवत्तरस्य येदेकस्या ।

से कावे ममत्तं, संयतमिगहृदो य तेरमं ॥

ममत्तमेव मीते, आऊण जहन्नट्टिसु ॥ १९६ ॥

अनन्तरं कावे द्वितीयसमये यः सम्यक्त्वं संयमसहितं ग्रहीष्यति तस्य त्रयेदशानां मिथ्यात्वानन्तानुवन्धिचतुष्टयाप्रत्याख्यानावरणरूपाणां प्रकृतीनां जघन्यानुज्ञागोदीरणा । इयमिह संप्रदायः । योऽनन्तरसमये सम्यक्त्वं संयमसहितं ग्रहीष्यति तस्य मिथ्यादष्टमिथ्यात्वानन्तानुवन्धिनाम, तथा यो विरतिसमये संयमं ग्रहीष्यति तस्याप्रत्याख्यानावरणकयाणां जघन्यानुज्ञागोदीरणा मिथ्यादष्टपेक्षया हि विरतिसम्यग्दष्टिरनन्तगुणविशुद्धस्ततोऽपि देशविरतोऽनन्तगुणविशुद्धस्तुक्तमेवैव जघन्यानुज्ञागोदीरणसंभवः । तथा सम्यक्त्वमवस्थीयते इति यः सम्यग्मिथ्यादष्टिरनन्तरसमये सम्यक्त्वं प्रतिपश्यते तस्य सम्यग्मिथ्यात्वस्य जघन्यानुज्ञागोदीरणा सम्यग्मिथ्यादष्टियुगपत् सम्यक्त्वं सयमं च न प्रतिपाद्यते तथा विशुद्धेरजावात् किन्तु केवलं सम्यक्त्वमेवेति कुवत्तदेवं केवलमुक्तम् । तथा चतुर्णामायुषामात्म्यायामात्म्यजघन्यस्थितौ वर्तमाना जघन्यमनुभागमुदीरयति । तत्र त्रयाणामायुषां संज्ञाशब्दे जघन्यस्थितिरन्धो नवतीति कृत्वा जघन्यानुभागाऽपि तैवेव दृश्यते । तथा नरकायुषो विशुद्धिशाज्जघन्यः स्थितिवन्धः ततो जघन्यानुभागाऽपि नरकायुषस्त्वैवेव दृश्यते । तथा च सति त्रयाणामायुषामतिसंक्षिप्तो जघन्यानुज्ञागोदीरकः नरकायुषस्यतिविशुद्ध इति ॥

पागमविवागियाणं, जवाइरमये विमसमवि चासिं ।

आऽनतणं दोहं, सुहो वातअपाउ ॥ १९७ ॥

पुरुजविषाकन्यः प्रकृतयः तासां सर्वासामपि जवादिपि समये भवप्रथमसमये जघन्यानुभागादीरणा एतच्च नामाभ्येनोक्तं तत्र अभुकरायुक्त उदीरक इत्येवंपरं विशेषमपि चासां प्रकृतीनां वक्ष्यामि । प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति । (आह इत्यादि) आद्योदयोक्तत्वेऽशरीरयोरीदारिकवैक्यरूपयोर्यथासंख्यं सूक्ष्मो वायुकायिकश्चादपायुजघन्यानुज्ञागोदीरकः । इह शरीरप्रद्वेगन वपश्चसंघाता अपि गृहीता कष्टस्याः । तत् एतदुक्तं भवति औदारिकशरीरौदारिकसंघातौदारिकवपश्चनचतुष्टयरूपस्यौदारिकपदस्याप्यप्यार्थोक्तसूक्ष्मेकेन्द्रियो वायुकायिकमेन्द्रियपदकस्य च पर्याप्तो वादरवायुकायिकोऽदवायुजघन्यानुज्ञागोदीरको नवति ।

वेदिअपाउग, तिरयचिरिई असमिणो वावि ।

अंगोवंगाण हाग, जद पो अप्पाकलमि ॥ १९८ ॥

द्योरङ्गोपाङ्गयोरौदारिकाङ्गोपाङ्गवैत्रियाङ्गोपाङ्गनान्यवा संख्यमत्वायुर्द्वैन्द्रियस्तथा अस्मिन् सन् जातो नारकाश्चरस्थितिकः स च जघन्यानुज्ञागोदीरको नवति इयमेव भावना चीन्द्रियेत्वायुरौदारिकाङ्गोपाङ्गनाम्न उद्यप्रथमसमये जघन्यमनुभागमुदीरयति तथा संक्षिप्तपञ्चेन्द्रियः पूर्वोद्विहते वैत्रियाङ्गनाम्नोक्तकांश्च वक्ष्याम्यनुमिकानुसारेण चरिस्थितिको नरयिको जातस्तस्य वैत्रियाङ्गोपाङ्गनाम्न उद्यप्रथमसमये वर्तमानस्य जघन्यानुभागादीरणा । तथाऽऽहारकस्य प्राकृतत्वात् अत्र स्वीवनिर्देशः शरीरप्रद्वेगन च वपश्चसंघाता अपि गृह्यन्ते तत् आहारकसत्त्वकस्य यत्तराहारकशरीरमुपादयतः संक्षिप्तस्य अर्धे कात्र प्रथमसमये इत्यर्थः जघन्यानुभागादीरणा । अमणो समचउरुं, रिसजण्य ओम्माचिरिट्टिं सेमे ।

संययाणायमाणु, ओहुकुगयायाणमवि सुहोमा ॥ १९९ ॥

इसंक्षिप्तपञ्चेन्द्रियोऽदवायुरिति संक्षिप्तप्रथमसमये तद्वक्ष्य आहारकः समचतुरक्रसंस्थानवर्ज्यभनाराचसंहननयोर्जघन्यमनुज्ञागमुदीरति अदवायुग्रहणं सत्वे शार्धम् । तथा इंसंक्षिप्तपञ्चेन्द्रिय एवाभ्यायायामुत्पत्तिरौदारिको वर्तमान आहारको भवप्रथमसमये शोप इति । तथा शोपायां संहननानां सर्वातवर्ज्यभनाराचवर्जनां पूर्वकोऽशायुर्भुत्वा आहारकस्य च वपश्चप्रथमसमये वर्तमाना जघन्यानुभागादीरकाः इह दीर्घायुग्रहणं विशुद्धितिर्यक्पञ्चेन्द्रियपेक्षया च प्रयाग्या मनुष्या अल्पवय्वा इति मनुष्योपादानम् । तथा सूक्ष्मेकेन्द्रियः सुदीर्घायुस्थितिकः आहारकप्रथमसमये हुंकोपघातिनाम्नो जघन्यानुज्ञागोदीरकः

सेवट्टस्म वेदिदिय, वारसवासस मउववहगाणं ।

सन्निविमुष्ठाण्णा-हारगस्स बीसा अइकिंनट्टे ॥ २०० ॥

चीन्द्रियसंक्षिप्तचन्द्रियस्य स्वनुमिकानुसारेणतिविशुद्धस्थानाहारकस्य जघन्यानुभागादीरणा । तथा तजिससत्त्वमुद्रुचयुजंभुवनयुगिकादशकागुरुवहृत्स्थिरशुननिर्माणरूपाणां विशातिप्रकृतीनां संक्षिप्तोऽपान्तराग्नौ वर्तमानोऽनाहारकोमिथ्यादष्टिजघन्यानुज्ञागोदीरणास्वामी वेदितव्यः ।

पत्तगमुराक्षसं, इयरं हेरुण तस्स परावाओ ।

अप्पाउस्स य आया, उज्जोयाणमवि तज्जो ॥ २०१ ॥

प्रत्येकनाम औदारिकेण समं वक्तव्यम् । औदारिकस्यैव प्रत्येकनामोऽपि सूक्ष्मेकेन्द्रियसमये वर्तमानो जघन्यानुभागादीरको वेदितव्य इत्यर्थः । तथा हुंरुन समानमेतत् साधारणनाम्नो वक्तव्यम् । तथा सूक्ष्मेकेन्द्रियस्याहारकस्य प्रथमसमये हुंरुनाम्नो जघन्यानुज्ञागोदीरणा प्रागजिह्वाति तथा साधारणनामोऽपि वक्तव्येत्यर्थः । तथा सूक्ष्मेकेन्द्रियस्य सूक्ष्मपर्यायत्वात्त्यायुष इति संक्षिप्तस्यापराधोत्तरमसमये वर्तमानस्य पराधतनाम्नो जघन्यानुभागादीरणा । तथा शतपेधोतनामोऽनारसंघोः प्रथिवीकायिकः शरीरपर्याप्तपार्यात् प्रथमसमये वर्तमानः संक्षिप्तो जघन्यानुज्ञागोदीरकः ।

जानाउज्जोकरणं, तित्थगरस्स नवगस्स जोगेतं ।

करकुरुगुरुणमेतं, नियत्तमाणस्स केवद्विणो ॥ २०२ ॥

आयोजिकाकरणं नाम केवद्विसमुद्रातादार्थकं नवति तत्राङ्गमार्थायाम् आत्मयोदया केवलद्वयस्था योजनव्यापारणमायोजनं च तथातिश्रुत्यानामवस्यमायोजनमायोजिका तस्याः करणमायोजिकाकरणं केचिदाचार्यो वजितकरणमित्याहुस्वनायं शब्दाः आवर्जितनामनिमुक्तीकृतस्तथा च

होके वक्तारः आवर्जितोऽयं मया संमुखीकृत इत्यर्थः । ततश्च तथा जन्वेत्यावर्जितस्य मोक्षगमने प्रायःसिमुखीकृतस्य करणं शुभयोगाभ्यापाराणामावर्जितकरणम् । अथरे “ जानाउरिस्य-करण ” इति पठन्ति तत्रायं शब्दसंस्कारोऽयस्यकरणम् तथाहि समुद्रातं केचिन्कुर्वन्ति केचिन्न कुर्वन्ति । इदं त्वावश्यकरणं सर्वेपि कुर्वन्तिः कुर्वन्तीति तस्यायोजिकाकरणमवश्यंकरणम् तथाहि समुद्रातं केचिन्कुर्वन्ति च । करणमसंख्येयसमयान्मक-मन्मुहूर्तप्रमाणम् । यत उक्तम् । प्रज्ञापनायाम् “ कश्च सम-पणं ज्ञेत ! आउजियाकरणे पणत्तं गोयमा ! अस्संखिज्जसमईणं अतोमुहत्तप पणत्तं । इति तज्जा ” तत्राद्या प्रारभ्यते । ताय-तीर्थकरकेवयिनः तीर्थकरनाम्नो जघन्यानुभागादीरणा आ-योजिकाकरणा हि प्रयुक्तानुभागादीरणा प्रवर्तते इत्यर्थे प्रहणम् तथा तीर्थकरणपुरजिगमन्तिककटुशीतरुक्षस्विराशु-ज्जरूपस्य प्रकृतिवकस्य सयोगिकेवञ्चिरमसमये जघन्यानु-भागादीरणा तस्यैव सर्वविशुद्धत्वात् । कर्कशगुरुस्पर्शयोस्तु केवञ्चिसमुद्रातिनि वर्तमानस्य केवञ्चिनः प्रथमसंहारसमये जघन्यानुभागादीरणा ।

मेसाण य गइवैम-मज्झिमपरिणामपरिणयउ होज्जा ।

पवथशुनानुज्जविय, चियए नउ विहागे य ॥३०३॥

शेषाणां सातवेदनीयं गतिचतुष्टयजातिपञ्चकानुपूर्वाच-तुष्टयेच्छ्वासविहायेगतिरुक्त्रसंस्थावर्यादरसूत्रमपर्या-प्तापर्याप्तनुज्ञागुस्वरुद्रःस्वरादिगोदीरणातीत्यशःकोलुंख-गोत्रनीचैर्गोत्राद्यानां चतुस्त्रिंशसंख्यानां प्रकृतीनां तत्प्रकृतीनां सादृश्यवर्तमानाः सर्वेऽपि जीवा मध्यमपरिणामपरिणता जघ-न्यानुभागादीरणापरिणता जघन्यानुभागादीरणास्वामिनो व्रजन्ति । साच सर्वासां प्रकृतीनां सामान्येन जघन्यानुभागादीर-णात् । स्वात्मिवपरिहातायुधमयाप्योपदेशमाह (पचे-त्यादि) प्रत्ययपरिणामप्रत्ययो भवत्यप्रत्ययश्च प्रकृतीनां शुज-न्यमशुजन्तं च विपाकदि एतात् सम्यक् चिन्तयित्वा परि-भाव्य जघन्यानुभागादीरणात्स्वामी यथावश्यंयज-गन्तव्यः । तथाहि । परिणामप्रत्ययानुज्ञागोदीरणा प्राय उच्छ्रुता भवति भवप्रत्यया तु जघन्या शुभाभावाच संक्षेप-प्रयोजनं जघन्यानुज्ञागोदीरणा अशुभाभां च विनुषी विपर्यासे नृकृष्टा इत्यादि परिज्ञाय तत्तत्प्रकृत्युद्भवतां जघन्यानुकृष्टा-नुज्ञागोदीरणास्वामिवमवगन्तव्यम् । इति तदेवमुक्ता अनु-ज्ञागोदीरणा । संप्रति प्रदेशोदीरणाभिधानावसरस्तत्र च द्वाययोधिकारो । तद्यथा साधनादि प्ररूपणार्थमाह साच द्विधा सूत्रप्रकृतिविषया उक्तप्रकृतिविषया च तत्र सूत्रप्रकृतिविषयां साधनादिप्ररूपणां चिकीर्षुराह ।

पंचएहमणुक्कोमा, तिहा पएसे चउविहा दोहं ।

समविगणा दुविहा, मवविगणा य आउसन ॥३०४॥

ज्ञानावरणदर्शनावरणनामगोत्रान्तरावरुपाणां पञ्चानां सूत्र-प्रकृतीनामनुकृष्टा प्रदेशस्यैव उद्गणात्रिधा त्रिककारा त-द्यथा अनादिध्रुवाध्रुवा च । तयाहोतास्य(मुकृष्टा प्रदेशोदीर-णा गुणितकर्माश्वस्वोदीरणार्थवसाने हज्यते स च सा दिग्ध्रुवा च । ततोऽस्या सर्वोप्यनुकृष्टा सा चानादिध्रुवोदीर-णत्वात् ध्रुवाध्रुवे अन्वयत्रयोपेक्षया तथा द्वयोर्वेदनीयमोहनी-ययोरनुकृष्टा प्रदेशोदीरणा चतुर्विधा तद्यथा सादिगनादि-ध्रुवाध्रुवा च । तथाहि वेदनीयस्यानुकृष्टा प्रदेशोदीरणा प्रसक्त-मैवातिनुमुखस्य सर्वविशुद्धस्य मोहनीयस्य पुनः स्वोदीरणा-

पर्ववसाने सूत्रसंपरायस्य ततो द्वयोरपि एषा साधनादीर्-ध्रुवा ततोऽस्या सर्वोप्यनुकृष्टा सापि चाप्रसक्तगुणस्यानैका-द्यतिपत्तिनो वेदनीयस्यापशात्तमोहगुणस्यानैकाद्य प्रतिपत्ति-तो मोहनीयस्य सादिः तत्स्थानमप्राप्तस्य द्वयोरप्यनादिः ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत् (ससविगण्यति) एतासां सप्तानामपि सूत्रप्रकृतीनां शेषा उक्त्यतिरिक्ता विकल्पा जघन्यानुकृष्टा द्विधा द्विधारास्तद्यथा सादयोऽध्रुवाश्च । तयाहोतासां सप्तानामतिसंक्षिप्ता मिथ्यादृष्टौ जघन्या प्रदेशोदीरणा सा च सादिर्ध्रुवा च । सैर्दशपरिणामाच्च व्युत्सवमिथ्यादृष्टिरप्य-जघन्यतः सापि सादिर्ध्रुवा च । उच्छ्रुता च प्रागेव ज्ञाविता आयुषः सर्वेपि विकल्पा जघन्यानुकृष्टानुकृष्टा द्विविधास्तद्य-था सादयोऽध्रुवाश्च । सा च साधप्रवता अध्रुवोदीरणत्वाद्-वसेया । संप्रत्युत्तरप्रकृतीनां साधनादिप्ररूपणमाह ।

मिच्छत्तसं चउच्छा, सगयात्रापहि तिहा अणुक्कोसा ।

संसविगणा दुविहा, सवविगणा य मेसाण ॥३०५॥

मिथ्यात्वस्यानुकृष्टा प्रदेशोदीरणा चतुर्विधा । तद्यथा-सादिगनादिध्रुवाध्रुवा च, तथाहि योऽनन्तरसमये सम्यक्त्वं संयमसहितं प्रतिपत्स्यते तस्य मिथ्यादृष्टेर्मिथ्यात्वस्यानुकृष्टा प्रदेशोदीरणा सा च सादिर्ध्रुवा च समयमात्रत्वात् ततोऽस्या सर्वोप्यनुकृष्टा सर्वापि च सम्यक्त्वाव्यतिपत्तिना भवति सादिः तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिः । ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत् । तथा सप्त-चत्वारिंशत्प्रकृतीनामनुकृष्टा प्रदेशोदीरणा द्विधा । तद्यथा । अनादिध्रुवा ध्रुवत्वात् । तथाहि । पञ्चविधज्ञानावरणपञ्चावि-धान्तरार्थचतुर्विधदर्शनावरणरूपाणां चतुर्दशप्रकृतीनां कौण-कपायस्य गुणितकर्माशस्य स्वस्वोदीरणार्थवसाने उच्छ्रुता-प्रदेशोदीरणा । सा च सादिर्ध्रुवा च ततोऽस्या सर्वोप्यनु-कृष्टा सा च अनादिः ध्रुवोदीरणत्वाद् ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत् । तथा तैजससप्तकवर्णादिर्विशोतिस्थिरास्थिरगुभाशुभगुरुजुनिर्मा-णनासां त्रयोस्त्रिंशसंख्याकानां प्रकृतीनां गुणितकर्माशो-ऽस्य सयोगिकेवञ्चिनश्चरमसमये उच्छ्रुता प्रदेशोदीरणा । सा च सादिर्ध्रुवा च । ततोऽस्या सर्वोप्यनुकृष्टा सा चानादिध्रु-वोदीरणत्वादासां ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत् (संसविगणादुविहत्तिं) उक्तशेषा विकल्पा जघन्याजघन्योच्छ्रुतस्या द्विविधास्त-द्यथा सादयो ध्रुवाश्च । तथाहि सर्वासामप्युत्तरप्रकृतीनामतिसं-क्षिप्तपरिणामेति मिथ्यादृष्टौ जघन्या प्रदेशोदीरणा हज्यते अतिसंक्षिप्तस्य परिणामप्रत्ययने वा जघन्या ततो ह्रस्वि साधध्रुव उच्छ्रुता च प्रागेव भाविता शेषाणां चोक्त्यतिरि-क्तानां प्रकृतीनां दशोत्तरशतसंख्यानां सर्वेऽपि विकल्पा जघ-न्याजघन्यानुकृष्टा द्विविधास्तद्यथा सादयो ध्रुवाश्च साधध्रुवता च ध्रुवोदीरणत्वादवसेया । कृता साधनादिप्ररूपणा । संप्रति स्वात्मिवमजिहातव्यं तच्च द्विधा उच्छ्रुतजघन्याप्रदेशोदीरणा-स्वामित्वात् । तत्र प्रथमत उच्छ्रुतोदीरणास्वामित्वमाह ।

अणुज्ञागोदीरणा ए, जहमसामीव एम जेदाए ।

पाइणं अन्नयरी, ओहीण विणोहिज्जेण ॥३०६॥

घानिकर्माणां संवेगामपि अनुभागादीरणायां यो यो जघन्या-रुज्ञागोदीरणास्वामी प्राक् प्रतिपादितः स पयोऽनुकृष्टप्रदेशोदी-रणायाः स्वामी गुणितकर्माशो वेदितव्यः नवरमन्थत इति श्रुतकेवलो इतरो वा अवधिज्ञानावरणावधिदर्शनावरणयोर-वधिद्विधितोऽनुकृष्टप्रदेशोदीरणापेक्षयाः । (असती) वेदम-निसंज्ञानुसृजितमितिशेषेणो विज्ञायते अवधिज्ञानावरणय-ज्यानां चतुर्णां ज्ञानावरणानां चतुश्चतुः कवचदर्शनावरणानां

ज्ञीणकपायधुतिकेनश्चित्तरस्य वा गुणितकर्मशस्य सम-
याधिकावदिका शेषायां स्थितौ उत्कृष्टा प्रदेशोदीरणा अ-
ध्विज्ञानावरणयोः पुनरवधिरधिरहितस्य ज्ञीणकपायस्य
समयाधिकावदिका शेषायां स्थितौ उत्कृष्टा प्रदेशोदीरणा
निर्वाप्रचन्नयोरुपशान्तकपायस्य प्रमत्तसंयते अग्रमत्तज्ञावा-
भिमुखे स्थानस्थितिकस्य मिथ्यात्वात्तन्नातुवाधिकावदिकाणां
नितरस्यस्य सम्यक् सयमसंयुते प्रतिपत्तुकात्मस्य मिथ्याद-
ष्टेश्वरमसमये सम्यग्मिथ्यात्वस्य सम्यक्वप्रतिपत्तुपाय-
समये अग्रस्याख्यानावरणकपायणां प्रदेशाविरतस्यानन्तरस-
मयाधिकावदिका शेषायां चरमसमये कृपकस्य हानिः हाना-
दिपदस्यस्य सम्यक्करणगुणस्यानन्तरसमये सर्वत्र गुणितक-
कर्मशस्योत्कृष्टा प्रदेशोदीरणा वेदितव्या ।

वेद्याणियाणां गृहिहि, से कालिअप्रमाईमिय विरओ ।

मंघयणपगतगुणग, उज्जो वा अप्रमत्तस्य । ३०७ ।

यः प्रमत्तो द्वितीये समये अग्रमाद् ग्रहीष्यति सोऽग्रमत्तो न वि-
प्यति प्रमत्तो न पञ्चकवैक्रियसप्तकाहारकसप्तकोद्योतनाम्ना-
मुत्कृष्टा प्रदेशोदीरणा ।

देवनरियाउ गाणं, जहन्नजेट्टिई गुरुअ साए ।

इयराउए वि अट्टम वाने, ऐयो अट्टवामाउ ॥ ३०८ ॥

देवनाराकयुरेयथाक्रमे देवनारको जघन्यात्कृष्टस्थितिकौ
गुरुःखरोरुदंथ वर्तमानौ उत्कृष्टप्रदेशोदीरकौ वेदितव्यौ ।
एतदुक्तं भवति । देवो दशवर्षसहस्रायुस्थितिको गुरु-
दुःखोदये वर्तमानो देवायुष उत्कृष्टप्रदेशोदीरकस्तथा नैर-
यिकअश्विभिरासागोपमायुःस्थितिको गुरुदुःखोदये वर्त-
मानो नाराकयुष उत्कृष्टप्रदेशोदीरकः प्रतं हि दुःखमनुज-
वन् प्रज्जनाद् पुत्राणां परिसादयति इति तदुपादानम् । इतरा-
युगस्थितियोगमुप्यायुषोपयोग्यासंख्यं तिथ्यम्नुयुधैर्वायुयोऽ-
ष्टमे वर्षे वर्तमानो गुरुदुःखोदये युक्त उत्कृष्टप्रदेशोदीरको भवति
एतन्निरीगजगगा, नियग विमिडं तमु तह अपज्जज्जो ।

मुं कुत्तिममगुअंते, निरिगदई देमविपरस । ३०९ ।

एतन्नेत्र निरश्चामेवोदंथं प्रति प्रायणयाः प्रकृत्यस्तासामे
केन्द्रियजातिद्विन्द्रिय जातिरिन्द्रियजातिचतुरिन्द्रियजात्या-
तपस्यावरसूक्ष्मासाधारणान्मात्मप्राणां निजकविशिष्टेषु निज-
जित प्रकृतांविशिष्टेषु यथा एकैन्द्रियजातिस्सवरनाम्नो वादर-
प्रयिकोक्तिके सर्वेविशुद्ध आतपनाम्नः खरवाद्रपृथिवीवरपि
स पय जायिकसम्यग्गृष्टिमुत्कृष्टप्रदेशोदीरकः तथा योऽनन्तर-
समये संयमे प्रतिपत्स्यते स पवाविरतसम्यग्गृष्टिर्भगादीनां
दुर्नगदुःस्वराणांदायायसः कीर्त्तनां नैचैर्वात्रस्यात्कृष्टप्रदेशो-
दीरकः ।

आगुपुव्वी उज्जुगाणं, सम्मदिट्ठीउ दुजगईणं ।

नीयस्य य सं कात्रे, गट्टिय वरयति सो चेव । ३१० ।
जन्तुणामानुपूर्वीणां तस्यां तस्यां गते वर्तमानः तृतीयसम-
ये सर्वविशुद्धसम्यग्गृष्टिमुत्कृष्टप्रदेशोदीरकः केवञ्च नरकति-
थेगानुपूर्व्याः क्रायिकसम्यग्गृष्टिर्वैत्तव्या देवनारकायोरपि
स पय जायिकसम्यग्गृष्टिमुत्कृष्टप्रदेशोदीरकः तथा योऽनन्तर-
समये संयमे प्रतिपत्स्यते स पवाविरतसम्यग्गृष्टिर्भगादीनां
दुर्नगदुःस्वराणांदायायसः कीर्त्तनां नैचैर्वात्रस्यात्कृष्टप्रदेशो-
दीरकः ।

जागं उदीरगाणं, जोगंते मरुजगाणुपाणूणं ।

नियगंते केवलिणां, मवविशुद्धीए सव्वाभिं ॥ ३११ ॥

योग्यन्दीरणायोगी सयोगी केवञ्चो अन्ते चरमसमये
उदीरको यासं ता गोयन्तोदीरकास्तासं मरुजगतिपञ्चेन्द्रि-
यजालौदारिकसततैजससप्तकसंस्थानपदकप्रथमसंहननव-
र्णाद्विशिष्टयुक्तगुरुदुःखपथातपराघातविद्यायोगतिद्विक्रमसवाद्-
रप्यातप्रत्येकस्थिरास्थिरशुभाशुजगादेययशः कीर्त्तिर्माणीती-
र्थैर्कोचैर्गोत्राणां चिष्टिस्सह्यानां प्रकृतीनां संयोगिकेवञ्चो
चरमसमये उत्कृष्टप्रदेशोदीरकः । तथा केवलिनः स्वरक्ति-
प्राणपानयोर्निरोधकान्ते स्वस्वनिरोधकांते उत्कृष्टा प्रदेशो-
दीरणा तथाहि स्वरनिरोधकांते सुस्वरदुःस्वरयोः प्राणापान-
निरोधकांते च प्राणापानान्नाम्न उत्कृष्टा प्रदेशोदीरणा इह
सर्वकर्मणामुत्कृष्टप्रदेशोदीरणायामेवा परिज्ञाया “ यो यः
स्वस्वोदीरणाधिकारो स स तस्य कर्मणः स्वामी वेदितव्यः ” ।
आयुष्यतिरेकेण चान्यत्र सर्वत्रापि गुणितकर्मशान्तेव दाना-
न्तरवादीनामपि पञ्चानां प्रकृतीनामुत्कृष्टप्रदेशोदीरणास्वा-
मित्वं चेति ॥

संप्रति जघन्यप्रदेशोदीरणास्वामित्वमाह ।

तप्पगइ उदीरगाति, संकिंष्टिज्जावे असव्वपगईण ।

ऐयो जहम्मसामी, अणुजगो य तित्थयेरं ॥ ३१२ ॥

यस्तासां प्रकृतीनामुदीरकः सोऽतिसंक्लिष्टज्जावोऽति संक्लिष्ट-
परिणामः कृपितकर्मशः सर्वप्रकृतीनां स्वस्वयोग्यानां त्रयाणां
दर्शनावरणायानां सातासातवेदनीययोग्यावस्वयं पोरु-
शानां कपायणां नाकभयाणां सर्वसंख्यया पञ्चविंश-
तसंख्यानां प्रकृतीनां मिथ्यादष्टिः सर्वपर्याप्तियोतः सर्व-
संक्लिष्टो निद्रापञ्चकतप्रायोगसंक्लेशयुक्तो जघन्यप्रदेशो-
दीरणास्वामी । तथा योऽनन्तरसमये मिथ्यात्वं यास्यति सोऽ-
तिसंक्लिष्टः सम्यक्त्वसम्यग्दुर्मिथ्यात्वयोर्जघन्यप्रदेशोदीरणा-
स्वामी भवति । तथा गानिचतुष्टयपञ्चेन्द्रियजात्यौदारिकस-
प्तकवैक्रियसप्तकतैजससप्तकसंस्थानपदकवर्णाद्विशिष्टौप-
राघातोपघातगुरुदुःखपृथ्वीवासंघातविद्यायोगतिद्विक्रमसवाद्-
रप्यातप्रत्येकस्थिरास्थिरशुभाशुजगादेययशः स्वरादे-
यानादेययशः कीर्त्तिर्निर्माणैर्गोत्रपञ्चविधान्तरारूपणां प-
कानन्तरवैत्तव्यानां प्रकृतीनां संक्लिष्टपथातपराघातसंक्लेश-
शयुक्तो जघन्यप्रदेशोदीरणास्वामी आहारकस्य वाऽऽहा-
रशरीरी तत्प्रायोगसंक्लेशयुक्त आयुपूर्वाणामपि आतप-
स्य खरवाद्रपृथिवीकायिकः सर्वसंक्लिष्ट एकैन्द्रिजाति-
स्यावरसाधारणान्मात्मकेन्द्रियः सर्वोत्कृष्टसंक्लेशयुक्तः सूक्ष्म-
नाम्नः सूक्ष्मेन्द्रियसर्वसंक्लिष्टो जघन्यप्रदेशोदीरणास्वामी
अपर्याप्तिकान्तः पुनरपर्याप्तमनुप्यसर्वसंक्लिष्टश्चरमसमये व-
र्तमानो जघन्यप्रदेशोदीरको भवति । तथा द्वित्रिचतुरिन्द्रिय-
जातीनां यथाक्रमं द्वित्रिचतुरिन्द्रियाः सर्वाः संक्लिष्टा जघन्य-
प्रदेशोदीरणास्वामिनः (अणुजागोयतिथयरात्ति) तार्थ-
करनाम्न एव जघन्यानुज्ञागोदीरणास्वामी प्राक् प्रतिपादितः
स एव जघन्यप्रदेशोदीरणास्वामी अपि वेदितव्यः तीर्थे-
रकेवञ्चो यावदद्यापि योजिकाकरणमारजंते तावत्सर्वैकरना-
म्नो जघन्यप्रदेशोदीरको वेदितव्य इत्यर्थः ।

ओहि ओहिजुए अइ-मुहवयआउगाणं तु ॥

पठमस जहन्नाडुइ, मेसाणुकोसगड्डिउ ॥ ३१३ ॥

अवधिज्ञानावरणावधिरक्षानावरणयोर्वधविश्वियुक्तः सर्व-
संक्लिष्टो जघन्यप्रदेशोदीरणास्वामी । अवधिकं केवञ्चिदो-
बहवः पुत्रादः परिक्रीणा इत्यवधिज्ञानग्रहणम् । तथा चतु-

णामप्यायुषां स्वभूमिकातुसारोपातीव सुखमनुजन्व जय-
न्यप्रदेशादीरको भवति । तत्र प्रथमस्य नरकायुषो दशवर्षसह-
स्रपरमाणु जघन्यास्थितौ वर्तमानो नैरयिकः स हि शोपनारका-
पेक्षया अतिशयेन सुखी शोपणान् च तिर्यगमुपदेवायुषामु-
त्कृष्टस्थितौ वर्तमानो नैरयिकः । स हि शोपनारकः स्वस्वयोग्य-
तानुसारेण परमसुखिनो ययासंस्थितिर्यद्भूमन्युपदेवा जघ-
न्यप्रदेशादीरणास्वामिनो वेदितव्याः । इति उदयोदीरणयोः
स्वामित्वेन भेदो नास्ति ॥

उद्दि (दी) रिजमाण-उद्दीरमाण-त्रि० उद्-ईर-य-ज्ञानच् ।
उद्दीरणानामुदये प्राप्तं चिरेणगामिना कात्रेन यद्वेदि-
तव्यं कर्म शक्तिं तस्य विशिष्टाध्यवसायवृत्तकृतेन करणेना-
कृत्यादये प्रकृतेषां सा चाऽसंख्येयसमयवर्तनी तथा च
पुनरुद्दीरणया उद्दीरणप्रथमसमय एव । भ० १ श० १ उ० ।
उदयमुपनीयमाने, प्रज्ञा० २३ पद । “ उद्दीरिजमाणो उद्दी-
रण ” भ० १ श० १ उ० ।

उद्दि (दी) रिज-उद्दीरित-त्रि० । उद्यावत्येनेरितो जनितः ।
कृते, “ ससहस्रासाफरुसावदीरिया ” अकिञ्चते, आचा० ।
“ महागुरुणिस्स यरावदीरिया ” उद्यावत्येनेरितः कथितः ।
प्रतिपादिते, “ धीरे धम्मं उद्दीरिण ” आचा० ७ अ० ३ चु० ।
उद्यावत्येन प्रेरिते, राइयाणं वेइयाणं चाइियाणं घइियाणं
खांभियाणं उद्दीरियाणं केरिसणं सहे भवति । राज० । जी० ।
उदयमुपनीत, प्रज्ञा० २३ पद । भ० । उद्दीरितास्तु स्वजा-
वतोऽनुदितान् पुत्रज्ञानं उदयजाते कर्मेदहिके करणविशेषेण
प्रक्रियं याव वेदयते इति तत्त्वम् । भ० १ श० १ उ० ।

उद्दि (दी) रित-उद्दीरयन्-त्रि०-वस्वन्तरे प्रेरयति, स्या० ७ ग० ।
उउ-ऊनु-पु० ऋतु किञ्च । “ उद्वादी ८ । १ । ३ । ” ऋतु
हत्यादिषु शब्देष्वादीर्कृतं उद् भवति-प्रा० । ऋतुः स्वानाविकः
स्त्रीणां रात्रयः योमश स्मृतः इति मन्त्रके स्त्रीणां शोणितद-
शनयोग्यमधारणसमयं कात्रे, । वाच० । नि० चू० ।
लोककृत्वा पृथग्घोरात्रप्रमाणद्विमासात्मके कात्रविशेषे, द्य०
१ उ० । जी० । स्या० । भ० । जी० । “ दो मासा उऊ ” ।
ज० ६ श० ७ उ० । अनु० । स्या० । ज्ञा० । औ० । ज० । ते
च पद-“ तय खलु हेम उ ऊ पश्चात्तं जहा पावसे १ वरिसा-
रत्ते २ सरहे ३ हेमन्ते ४ वसन्ते ५ गिम्हे ६ । ता सव्ये वि
पंकिचे उऊ उवे दुवे मासासि च उपपणेषां आदापणं
गणिज्जमाणसातिरेगाइं पुणएसड्डि २ रातिदिनाइं रातिदि-
यगेणं आहितेत्ति । ” तत्राऽस्मिन् मनुष्यश्लोके प्रतिसूर्यायनं
प्रतिक्रान्तयनं च खलियमे पद ऋतवः प्रज्ञास्तयथा-प्रावृद्धः
वर्षारात्रः शरदो, हेमन्तो, वसन्तो, ग्रीष्मः । इह लोके अन्यथा-
भिधाना ऋतवः प्रसिधास्तयथा प्रावृद्ध शरदः, हेमन्तः शि-
शिरो, वसन्तो ग्रीष्मश्चेति । जिनमेतत् त यथोक्तभिधाना एव
ऋतवः । तयाचोक्तम् “ पाउस बासारत्तो, सराओ हेमन्तं
वसन्तं गिम्हो य । एप खलु उ पि उऊ, जिणवरदिट्ठा मप
सिट्ठा ” च० प्र० १२ पाहु । सू० प्र० । स्या० । ज० ।

ऋतुपरिमाणविचारः ।

एतो उपपरिमाणं, वोचगामि अहाणुपुव्वीए ।

अतो मएरुवेणु नऊतसूर्यराशिनां प्रतिमुहूर्तं गतिपरिमाण-
प्रतिपादितानामनन्तरमृतुपरिमाणं सूर्यतुर्परिमाणं चरुर्तुपरि-
माणं च यथानुपूर्व्यां क्रमेण वङ्ग्यामि । प्रतिज्ञातमेव निर्योह-
यितुकामः प्रथमतः सूर्यतुर्परिमाणं प्रतिपादयति ।

वे याइचा मासा, एकमट्टितं जवंतहोरत्ता ।

एयं उपपरिमाणं, अवनयमाणां जिणा विंति ॥

यौ चावादिह्यौ मासौ सूर्यमासौ यावद्दहोरात्रिपरिगणनया
एकपट्टिरहोरात्रा भवन्ति । तथाहि सूर्यमाससिंहशदहोरात्र
एकस्य चाहोरात्रस्य चार्द्धं ततो द्वौ सूर्यमासविकपट्टिरहोरात्रा
भवन्ति । एतत् एतावत् क्रमतः सूर्यतोः परिमाणमपगतमानाः ।
मानग्रहणमुपवृत्तकृणमपगतसकलक्रोधमानादिवर्गाः जिनास्ती-
र्थसुतो भवन्ति ।

सांप्रतमीप्सितसूर्यत्वानयने करणमभिधितुराह ।

सूरउउत्साणयणे, पव्वपंचरसगुणं नियमा ।

तिहि संखित्तं संतं, वावट्टिजागपरिहीणं ॥

छुगुणे गट्टीए लुयं, वावीमसएण जाइए नियमा ।

जं वेळं तस्स पुणो, उट्टिहियं सस उऊ होइ ॥

सेसाणं त्रंसाणं, वेहि उ जागाहि तेमि जं वेळं ।

ते दिवसा नायव्वा, होति सचत्तस्स अणस्स ॥

सूर्यस्य सूर्यसंबन्धेन ऋतोत्तारनयने पूर्वपर्वसंस्थानं नियमा-
त्पञ्चदशगुणं कर्त्तव्यम् । पर्वणां पञ्चदशतिथ्यात्मकत्वात् ।

इयमत्र भावना । इह ऋतव आषाढादिप्रभवाः युगं च प्रव-
र्तते ध्रावणवहुवृत्तं प्रतिपद आरभ्यन्ते । ता युगादितः प्रवृ-
त्तानि यानि पर्वणि तत्संस्था पञ्चदशगुणा क्रियते कृत्वा च
पर्वणामुपरि या विवक्षितदिनमभिव्याप्य तिथयस्तासुवत्र-
संक्रियन्ते इत्यर्थः । ततो “ वावट्टीजागपरिहीणं ” प्रत्य-
होरात्रमेकैकेन द्वापट्टिभागेन परिहीयमाने ये निष्पन्ना अवम-
रात्रास्तेऽप्युपचारात् द्वापट्टिजागस्ते परिहीनपर्वसंस्थानं

कर्त्तव्यं ततो (छुगुणत्ति) छात्र्यां गुणयते गुणयित्वा
च एकपट्ट्यायुतं क्रियते । ततो चाविशेन शतेन ज्ञाजितं
यल्लब्धं तस्य पञ्चनिर्माणं हृते यत्पञ्च स अतुरनन्तरासीतो
नवति । येऽपि अंशा शेषा उदरिताः तेषां द्वात्र्यं भागे
हृते यल्लब्धं ते दिवसाः प्रवर्तमानस्य ऋतोर्जातव्याः ।

एष करणगाथाङ्कार्यः । संप्रति करणजायना क्रियते । तत्र
युगे प्रथमे दीपोत्सवे केनापि पृष्टः कः सूर्यतुरन्तरमती-
तः को वा संप्रति वर्तते । तत्र युगादितः सप्तपञ्चात्यतिक्रान्ता-
नीति संप्रतिष्यति । तानि पञ्चदशजिगृह्यन्ते । जातं पञ्चोत्त-
रशतम् । एतावति विकारे द्वावमरात्रावभूतामिति द्वौ त-
पात्यते स्थितं पश्चात् च्युत्तरं शतं (१०३) ततो द्वात्र्यं गु-
णयते जाते द्वे पञ्चत्तरे (२०६) तत्रैकपट्टिः प्रक्रियते द्वे शते
सप्तपट्ट्यधिकं (२६७) तयोर्द्वात्र्यंशतेन जागो निहयते वषट्
द्वौ तौ पञ्चनिर्माणं स हतेन क्षिप्तं न तयोः पञ्चनिर्माणहारः ।
शेषाख्यंश्च उद्धरन्ति त्रयोविंशतिः । तत्रां सप्तर्जिजाता
एकादश अंशं च सूर्यतुर्ध्यापादादिस्तत्र अग्रतः चातुर्ध्रु अति-
क्रान्तौ तृतीयश्च ऋतुः संप्रति प्रवर्तते । तस्य च प्रवर्तमान-
स्यैकादश दिवसा अतिक्रान्ता चादृशो वर्तते इति । तथा
युगे प्रथमायामक्षयतृतीयायां केनापि पृष्टं कः ऋतवः पूर्वमति-
क्रान्ताः को वा संप्रति वर्तते तत्राक्षयतृतीयायां प्रथमायाः
प्राङ्मुपस्थादितः पञ्चात्यतिक्रान्तान्येकोनविंशतिः ततः एको-
नविंशतिः पञ्चदशजिगृह्यन्ते जाते ते शते पञ्चरात्रीयधिकं
(२८५) अक्षयतृतीयायां किञ्च पृथमिति पर्वणामुपरित्यज-
स्तिथयः प्रक्रियन्ते जाते द्वे शते अष्टाशौत्यधिकं (२८८)
तावति कात्रे अयमरात्राः पञ्च भवन्ति । पञ्च ततः पात्यन्ते

जाते द्वे शते त्र्यशत्यधिके (२०३) ते द्वात्र्यं गुण्यन्ते जाता-
नि पञ्च शतानि पञ्चपञ्चधिकानि (५६६) तान्येकपञ्चि-
हितानि क्रियन्ते जातानि पञ्च शतानि सप्तविंशत्यधिकानि
(६२७) तेषां द्वाविंशतेन शतंन जागो चिह्नयन्ते वज्र्याः पञ्च पञ्चादं
शाडुद्वन्ति सप्तदश तेषामर्द्धं वज्र्याः सार्धां अष्टौ । आगतं
पञ्च ऋतवोऽस्तिकान्ताः पञ्चस्य च ऋतवोः प्रवर्तमानस्याष्टौ
दिवसा गताः नवमो वर्तते । तथा युगे द्वितीये दीर्घात्संवे
केनापि पुष्टं क्रियन्त ऋतवोऽस्तिकान्ताः का वा संप्रति व-
र्तते । तत्रैतावति काले पर्याप्तिकान्तानि एकात्रिंशत्पञ्च-
दशभिर्गुण्यन्ते जातानि चत्वारि शतानि पञ्चपञ्चधिकानि
(४६५) अवमरात्राज्ञैतावति कात्रे व्यतिक्राम्यष्टौ ततोऽ
ष्टौ पात्यानि शेषाणि चत्वारि शतानि सप्तपञ्चाशताधिकानि
(४५७) तानि द्विगुणक्रियन्ते जातानि नवशतानि चतुर्द-
शोच्चराणि (५१४) तथेकपञ्चिपञ्चैप जातानि नव शतानि
पञ्चसप्तत्यधिकानि (५७५) एतेषां द्वाविंशत्यधिकशतंन भाग-
हरणं, वज्र्याः सप्त उपरिष्टादंशादुद्वन्ति एकविंशतिशतं
(१२१) तस्य द्वात्र्यं भागे द्वे वज्र्याः पण्डितार्काः
सप्तानां च ऋतूनां पञ्चभिर्भागे द्वे वज्र्ये एककः । एक उप-
रिष्टात्र तिष्ठति आगतमेकसंवत्सरोऽस्तिकान्तः । एकस्य
च संवत्सस्योपरि प्रथम ऋतुः प्राबुद्धनामा निर्गतो द्विती-
यस्य च पण्डितान्यतिक्रान्तान्येकपञ्चित्तमे वर्तते इति पव-
मन्यत्रापि भावना कार्या ।

सांप्रतममूनामृतूनां नामन्याह ॥

पाउम वासारत्ता, सत्रओ हेमंत वसंत गिम्हो य ।

ए खबु गणि उउ, निणवरदिट्ठा मण सिट्ठा ॥

प्रथम ऋतुः प्राबुद्धनामा द्वितीया वर्षारात्रा तृतीया शरच्च-
तुर्थो हेमन्तः, पञ्चमो वसन्तः, षष्ठो ग्रीष्मः । एते परपि
ऋतवः एवं नामतो जिनवरद्व्याः सर्वैरुच्यन्ते मया शिष्टाः
कथिताः । साम्प्रतमेतेषामृतूनां मध्ये क ऋतुः कस्यां त्रितौ
समाप्तिमुपयातीति परस्य प्रश्नमाशङ्क्य तत्परिज्ञानाय
करणाह ।

इच्छा उऊ तुगुणितो, रुवोगणुणिओ उ पव्वाणि ।

तस्सच्छं होइ गिह्दी, जत्तसपत्ता उऊ तीसं ॥

यस्मिन् ऋतौ ज्ञातुमिच्छा स ऋतुः ध्रियते तत्संख्या ध्रियते
इत्यर्थः ततः स द्विगुणितः सन् रूपानः क्रियते । ततः
पुनरपि स चात्र्यं गुण्यते गुणयित्वा च प्रतिराश्ये
तद्द्विगुणितश्च सन् जयति तावति पर्याणि छट्पत्यनि तस्य
च प्रतिराशि तस्यार्द्धं क्रियते । ततश्चार्धं यावत् जयति ताव-
त्स्यस्तितयः प्रतिपत्त्यः । यासु युगभाविनींस्त्रिंशदपि ऋ-
तवः समाप्ताः समाप्तिमैर्यस्मिन् करणगाथाकृष्ये । स-
म्प्रति कण्ठावना विधीयते । किञ्च प्रथम ऋतुर्ज्ञातु-
मिच्छे यया युगे कस्यां त्रितौ प्रथमतः प्राबुद्धकृण ऋतुः
समाप्तिमुपयातीति । तत्र एकको ध्रियते स द्वात्र्यं गुण्यते
जाते द्वे स्वरूपानः क्रियते । जात एकक एवं स त्रयोपि णि
गुण्यन्ते द्वे रूपे प्रतिराश्यन्ते तयोर्द्धं जातमेकं रूपमागतं ।
युगादी द्वे पूर्वयो अतिक्रम्य प्रथमायां त्रितौ प्रतिपद्ये प्रथमः
प्राबुद्धनामा ऋतुः समाप्यते । तथा द्वितीये ऋतौ ज्ञातुमि-
च्छति द्वौ स्थापितौ तथा चात्र्यं गुणन्ते जाताश्चत्वारस्तं रूपो-
नाः क्रियन्ते । जातस्त्रयस्तं त्रयो द्विगुण्यन्ते जाताः पञ्च ते
प्रतिराश्यन्ते प्रतिराशौनां चार्द्धं क्रियन्ते जानास्त्रय आगतं

युगादितः पञ्च पूर्वाण्यतिक्रम्य तृतीयायां त्रितौ द्वितीय ऋतुः
समाप्तिमुपागमत् । तथा तृतीये ऋतौ ज्ञातुमिच्छति त्रयो
ध्रियन्ते । द्वात्र्यं गुण्यन्ते जाताः पञ्च ते रूपानाः कृताः सन्तो
जाताः पञ्च ते त्रयो चिह्नगुण्यन्ते सप्तदश जाता दश ते प्रतिराशि-
नां चार्द्धं वज्र्याः पञ्च । आगतं युगादित आरभ्य दश पूर्वा-
ण्यतिक्रम्य पञ्चम्यां त्रितौ तृतीय ऋतुः समाप्तिमियाय ।
तथा षष्ठे ऋतौ ज्ञातुमिच्छति पञ्च स्थाप्यन्ते । ते द्वात्र्यं
गुण्यन्ते जाता द्वादश रूपानाः सन्तो जाता एकादश ते
द्विगुण्यन्ते । जाता द्वाविंशते । सा प्रतिराशि दशार्द्धा
क्रियते । जाता एकादश । आगतं युगादितो द्वाविंशतिपूर्वा-
ण्यतिक्रम्य एकादश्यां त्रितौ षष्ठे ऋतुः समाप्तिमि । तथा
युगे नवमे ऋतौ ज्ञातुमिच्छता नव स्थाप्यन्ते ते चात्र्यं
गुण्यन्ते जाता अष्टादश ते रूपानाः क्रियन्ते । जाताः
सप्तदश ते त्रयो द्विगुण्यन्ते जाताश्चतुर्विंशतः । संप्रतिराश्यते
तस्या अर्द्धं क्रियते जाताः सप्तदश आगतं युगादितश्चतुर्विं-
शत्पूर्वाण्यतिक्रम्य द्वितीये संवत्सरे पौषमासे शुक्लपक्षे द्विती-
यस्यां त्रितौ नवमे ऋतुः परिसमाप्ति गच्छति । तथा त्रिंशत्तमे
ऋतौ जिज्ञासति त्रिंशद् ध्रियते सार्द्धगुण्यन्ते जाता षष्ठिः सा
रूपाना क्रियते जाता एकोनपञ्चिः सा त्रयो द्वात्र्यं गुण्यते
जातमष्टादशोत्तरं शतं तत् प्रतिराश्यते तस्यार्द्धं क्रियते जाता
एकोनपञ्चिः । आगतं युगादितोऽष्टादशोत्तरपूर्वाण्यतिक्रम्य
एकोनपञ्चितमायां त्रितौ । किमुक्तं जयति । पञ्चमे संवत्सरे
प्रथमे आषाढमासे शुक्लपक्षे चतुर्दश्यां त्रिंशत्तम ऋतुः समा-
प्तिमुपायासीत् व्यवहारतः प्रथमाषाढपर्यन्त इत्यर्थः संप्रति
वर्षाकात्रे शीतकात्रे ग्रीष्मकात्रे च चतुर्मासप्रमाणेषु यस्मिन्
पूर्वणि कर्ममासापेक्षया प्रथमोऽष्टादशः सूर्यतुपरिसमाप्ते भवति
तत्प्रतिपाद्यन्नाह ॥

वश्यमि उ कायत्त, अतिरत्तं सत्तम पव्वमि ।

वासहिमागिम्हकात्रे, चाउम्मासे त्रिहीयत्ते ॥

वर्षादिमग्रीष्मकात्रेषु प्रत्येकं चतुर्मासेषु चतुर्मासप्रमाणेषु
पृथक् प्रतिरात्रा अधिका अष्टारात्रा विधीयन्ते तद्यथा एका-
तृतीयपर्वण्यपरा सदिमपर्वणि । इयमत्र जावना । सूर्यतुचि-
न्तायां कर्ममासापेक्षया वर्षाकात्रे श्रावणादौ तृतीये पर्वणि
गते कोऽप्यिकोऽष्टारात्रो द्वितीयः सप्तमे पर्वणि हेमन्तकात्रेपि
एकस्तृतीये पर्वणि द्वितीयः सप्तमे ग्रीष्मकात्रेपि एकस्तृतीये
पर्वणि द्वितीयः सप्तमे । ब्रवाह पृथेपूर्वावमरात्रसहितमुक्तम् ।
इदानीं त्वधिकारात्रोपेतमिति किमत्र पथेकरणमत आह ॥

उउपहियं अतिरत्तं, तुगसहियं होइ अउमरत्तं तु ।

रविसहियं अउरत्तं, सहितहियं अमरत्तं तु ॥

इह पथेऽस्तुसहितं विवक्षते तदा विवक्षितं तृतीयादिकं-
वर्षाकात्रादिसप्तमि अतिरात्रमधिकारात्रम् । सूर्यतुपरिसमा-
प्तिचिन्तायां तस्मिन् विवक्षितं तृतीयादौ पर्वणि कर्ममासा-
पेक्षयाधिकोऽष्टारात्रो जयति । तथाहि कर्ममासस्त्रिंशतः दिनेः
सूर्यमासस्त्रिंशता मासद्वयामकश्च ऋतुः । ततः सूर्यतुपरिस-
माप्तौ कर्ममासापेक्षयाधिकोऽष्टारात्रो जयतीति । तथा युगे
चन्द्राभिर्वर्चितरूपं संवत्सरेपञ्चकाले च पञ्चापि संवत्सरा-
श्चन्द्रमासपेक्षया ततो यदि पूर्वयुगसहितं चन्द्रमासोपेतं
विवक्ष्यते तदा विवक्षितं पर्यंतृतीयादिकं वर्षाकात्रादिस-
प्तमि अमरात्रोपेतं जयति कर्ममासापेक्षया तस्मिन् तृतीयादौ
पर्वणि नियमादेकोऽष्टारात्रः पततीति भावः । एतदेवाह

(रविसहियमित्यादि) रविसहितमात्रं रात्रं किमुक्तं प्रयति । रविमासनिपाद्यमानतुचिन्तायां तस्मिन् तृतीयादौ वर्षाकात्वादिसंबन्धिनि पर्वणि तत्र सूर्यतेपरिसमाप्त्या कर्म-मासापेक्षया एकैकोऽधिकोहोरात्रः प्राप्यते इति शशिसहित-मवमरात्रं चन्द्रनिपादितास्तथैरिष्टवृत्त कर्ममासापेक्षया विवर्तितं तृतीयादि पर्यहोनरात्रं प्रवर्तितवर्षः । सम्प्रति येषु मासेषु सूर्यतेपरिसमाप्तिचिन्तायां पूर्वपूर्वसूर्यतुगतित्यपेक्षयाधिकाहोरात्रः परिवर्तते तान् प्रतिपादयति । आसाढ बहुव्रतं तथा भाद्रपदमासं बहुव्रतं के एवं कार्तिके पौषे फाल्गुने वैशाखे चातिरात्रं बोध्यम् । पूर्वपूर्वसूर्यतुगतित्यपेक्षया पतेषु षट्सु मासेषु अधिकोऽहोरात्रो ज्ञातव्यो न शेषेषु मासेषु । एतदेव सविशेषमाह ।

एकैतरिमा मासा, निर्ही य जासु ता उउ समर्पति ।

असाढाई मासा, जदवयाइ तिहि सव्वा ॥

इह सूर्यतुचिन्तायां मासा आषाढादयो ऋतव्याः आषाढ-मासादारभ्य ऋतूनां प्रथमतः प्रवर्तमानत्वात् त्रिययः सर्वा अपि भाद्रपदादिषु मासेषु प्रथमादीनामृतूनां परिसमाप्तत्वात् । तत्र येषु मासेषु यासु वा तिथिषु ऋतवः प्रावृत्तादयोः परिसमाप्तुवन्ति ते आषाढादयो मासास्ताश्च त्रिययां ज्ञाप-दादिमासासुगताः सर्वा अपि एकान्तरिता वेदितव्याः । तथा हि प्रथम ऋतुः भाद्रपदे मासि समाप्तिमुपैति तत एको मास-श्च युगव्रतक्रमपान्तरात्रे उक्तः । कार्तिके मास द्वितीय ऋतुः परिसमाप्तिमियति । एवं तृतीयः पौषमास, चतुर्थः फाल्गुनः, पञ्चमो वैशाखः, षष्ठः आषाढः, एवं शेषा अपि ऋतवः षट्सु मासेष्वेकान्तरेषु परिसमाप्तमाप्तुवन्ति नाशेषेषु मासेषु । तथा प्रथम ऋतुः प्रतिपदि समाप्तिमिति चिन्तया तृतीयस्यां, तृतीयः पञ्चम्यां, चतुर्थः सप्तम्यां पञ्चमा तवम्यां, षष्ठः एकादश्यां, सप्तमस्त्रयादश्यामष्टमः पञ्चदश्याम् एते सर्वेऽपि ऋतवो बहुव्रतं के ततो नवम ऋतुः शुक्लपक्षे द्वितीयायां, दशमश्चतुर्थ्यां मेकादश्यां पष्ठ्यां, द्वादशोऽष्टम्यां, त्रयोदशो दशम्यां, चतुर्द-शो द्वादश्यां पञ्चदशश्चतुर्दश्याम् एते सप्त ऋतवः शुक्लपक्षे । एते ऋतवः शुक्लपक्षे जायन्ति । पञ्चदशापि ऋतवो युगस्थाः जयन्ति । तत उक्तक्रमेणैव शेषा अपि पञ्चदश ऋतवो द्विती-ये युगस्थाः जयन्ति । तद्यथा-पौरुषः ऋतुर्बहुव्रतं के प्रांतप-दि, सप्तदशः तृतीयाया-मष्टदशः पञ्चम्यामेकानविंशति-तमः सप्तम्यां, विंशतितमो, नवम्यां, मेकविंशतितम एका-दश्यां, द्वाविंशतितमः त्रयोदश्यां त्रयोविंशतितमः पञ्चदश्या-मेतपौरुषादश्यां त्रयोविंशतिपर्यन्तः । अष्टा बहुव्रतः ऋतवः शुक्लपक्षे द्वितीयायां चतुर्विंशतितमः पञ्चविंशतितमश्चतुर्थ्यां, षट्त्रिंशत्तमः पष्ठ्यां, सप्तविंशतितमोऽष्टम्याम् अष्टविंशति-तमो दशम्यां, मेकानविंशत्तमो द्वादश्यां त्रिंशत्तमश्चतुर्दश्या-मेवमेतै सर्वेऽपि ऋतवो मासेष्वेकान्तरितेषु तिष्ठन्त्यापि चकान्तरितासु प्रयति । सांप्रतमेतेषु ऋतुषु चन्द्रनक्षत्रयोः च प्रतिपादयिष्वस्तद्विषयं कारणमाह ।

निनिमया पंचद्विगा, अं । अत्रेयां सयं च यांतीसं ।

एगाइ ए उत्तरगुणा, धुरासीए स बोधव्वा ॥

त्रीणि शतानि पञ्चोत्तराणि त्रिंश विज्ञाणाः किंपृच्छेदकृता एते इत्यादि चेदंशतं चतुर्विंश किमुक्तं भवति चतुर्विंश-दधिकतच्छेदेन त्रिंशदहोरात्रं तस्य सप्तमि त्रीणि शतानि

पञ्चोत्तराण्यंशानामिति अयं ध्रुवराशिर्बोध्यः । एष च ध्रुवराशिरेकादिद्युत्तरगुण ईप्सितेन ऋतुना एकादिना त्रिंश-त्पर्यन्तेनाद्युत्तरं एकस्मादारभ्य तत ऊर्ध्वमुत्तरवृत्तेन गु-ण्यतेति गुणो गुणितः कर्तव्यस्ततोऽस्मात् शोधकानि शोध-यितव्यानीति प्रतिपादनार्थमाह ।

सच द्वे अङ्गुले, दुगतिगुणियायामेऽदिवहृषिते ।

अट्टासीई पुस्से-सोज्ञा अजिह्मि वायावा ॥

इह यत्र अङ्गुले तत्र सप्तपट्टि शोधानि च सप्तपट्टिः संम समकेत्रे दिगुणिता सती शोष्या एकोत्तरे के शते तत्र शोष्ये इति ज्ञावः । इह सूर्यस्य पुण्यादीनि नक्षत्राणि शोष्यानि चन्द्रस्याभिजिदादीनि तत्र सूर्यनक्षत्रयोगाचिन्तायां पुण्ये पुण्य-विषया अष्टादशीतिः शोष्यानि चन्द्रनक्षत्रयोगाचिन्तायामभि-जिति चिचत्वारिंशत् ।

एयाणि सोहइत्ता, जं संतं तु होइ नक्खत्तं ।

रविमोमाणं नियमा, तीसाए उउसमत्तीसु ॥

एतानि अन्तरेदितानि अर्धकेत्रद्व्यर्धकेत्रविषयाणि शोध-कानि शाश्वतव्या यदुक्तप्रकारेण नक्षत्रं शयं भवति सर्वा-त्मना शुक्तिमनुम तत्र केत्रं रविमोमयाः सूर्यस्य चन्द्रमसश्च नियमाद् ज्ञातव्यम् । क इत्याह त्रिंशत्यपि उउसमाप्तुषु एवं करणगात्रात्रयाङ्गरात्रेः । सम्प्रति करणगात्रवना क्रियत तत्र प्रथम ऋतुः कस्मिंश्चन्द्रनक्षत्रे समाप्तिमुपैतीति जिज्ञासायाम-न्तरादितिः पञ्चोत्तरत्रिंशद्व्यमाणां ध्रुवराशिस्थिते स पको-नुगणितस्तेनैव प्रवर्तते ततोऽनेनध्रुवराशिर्जातस्तत्राभिजितो द्वाचत्वारिंशत् शुक्ल स्थिते पञ्चाद् द्वे शत त्रिपष्ठचधिके (१६३) ततश्चतुर्विंशतेन शतेन श्रवणः शुक्लः । शयजातमेकानविंशच्छतं (१९९) तेन च धनिष्टा शुक्लति तत आगतमेकानविंशं शते चतुर्विंशदधिकशतं जागानाम धनिष्टासकमवगाहा चन्द्रः प्रथमे सूर्यं समापयति । यदि द्वितीयसूर्यं जिज्ञासा तदा स ध्रुव-राशिः पञ्चोत्तरशनत्रयप्रम णस्त्रिनिगुण्यते जातानि नव शतानि पञ्चदशोत्तराणि (९१५) तत्राभिजितो द्वाचत्वारिंशत् शुक्ल स्थितानि शोष्याण्यष्टौ शतानि त्रिसप्तत्यधिकानि (८७३) ततश्चतुर्विंशतेन शतेन श्रवणशुक्तिमुपगत स्थितानि शोष्याणि सप्त शतानि पकोनचत्वारिंशदधिकानि (७३९) ततोपि चतुर्विंशतेन शतेन धनिष्टा शुक्ल जातानि षट् शतानि पञ्चो-त्तराणि (६०५) ततोपि सप्तपट्ट्या शतमिषक् शुक्ल स्थि-तानि पञ्चापट्ट शतानि अष्टत्रिंशदधिकानि (५३८) ते-ज्येपि चतुर्विंशतेन शतेन षट्पञ्चदश शुक्ल स्थितानि चत्वारि शतानि चतुर्विंशतानि (४०४) ततो घाट्यां शताच्यमेका-त्तरान्यासुत्तरपञ्चदश शुक्ल स्थिते शोषे त्रिकोनसप्ततितचतुर्वि-शदधिकं शतं भागानामवगाहा द्वितीयं सूर्यं चन्द्रः परिसमा-पयति । एवं शोष्यापि सप्तपट्ट्या भावनीयम् । सम्प्रति सूर्यनक्ष-त्रयोगाज्ञावना क्रियते स एव पञ्चोत्तरशतप्रमाणां ध्रुवराशिः प्रथमसूर्यं जिज्ञासायामेकं गुण्यते पकेन च गुणने तावान-व जातस्तत्र पुण्यसम्ख्यावशातीति शुक्ल स्थिते शोषे द्वे शते सप्तदशोत्तरे (१९७) ततः सप्तपट्ट्या अत्रेयां शुक्ल स्थिते शोषे सार्द्धशते (१५०) ततोऽपि चतुर्विंशच्छतेन त्रया शुक्ल स्थिताः पौरुष आगतं पुर्याफाल्गुनीनक्षत्रस्य पौरुषा चतुर्विंशदधिकानि शतभागानवगाहा सूर्यः प्रथमं समापय-ति । तथा द्वितीयसूर्यं जिज्ञासायां ध्रुवराशिः पञ्चोत्तरशन-

प्रथममाह्निभिर्गुण्यते जातानि नव शतानि पञ्चदशासत्ता-
णि (९५) ततोऽष्टाशीत्या पुनः शुद्धिमग्नं स्थितानि
पश्चाद्ध्यौ शतानि सप्तविंशत्यधिकानि (८१७) तेजयः स-
त्त्वपञ्चाश अत्रेवा युक्ता स्थितानि शेमाणि द्रव शतानि यत्तु-
शत्यधिकानि (६२६) तेजयस्तुत्रिशदधिकेन शतंन पूर्व-
पाल्लुनी बुधा स्थितानि पश्चाच्चत्वारि शतानि द्विनवत्यधि-
कानि (४९९) तेषाम् पिच्छाय शतत्रयमिकैकोनश्यामुत्त-
रफाल्लुनी बुधा स्थियं दृ शतेष्वेकोनवत्यधिके (३९९) ततोऽपि
चतुर्विंशति शतंन हस्तः कुक्षे स्थिते पञ्चास्त्रपञ्चाशदधि-
कं शते (१५७) ततोऽपि चतुर्विंशतेन शतंन विना बुधा
स्थिता ष्षात्रव्यंविंशतिः शतानि स्वांतस्त्रियोविंशति चतुर्विं-
शति अधिकं शतं भगवान्मग्नगाहा सुतं द्वितीयं द्रुतं परिसमाप-
यति। एवं शोषेष्पि क्रतुनु भावनोद्यम इत्येतमुक्तः स्वैतैव॥

सप्रति चन्द्रर्तुप्रतिपादनार्थमाह

चत्वारि उ सयाइं वि, उत्तरां जुगाम्मि चंदस्स ।

तेसिं पि य करणविहिं, वोच्छामि अहाणुपुव्वीए ॥

इह एकस्मिन् नक्षत्रपर्याये वद कृतवतां जवन्ति यथा सूर्यस्य चन्द्रस्यापि च नक्षत्रपर्याया युगसप्तपष्टिसंख्यास्ततः सप्तपष्टिः दक्षिणैर्युगैरे जातानि चत्वारि शतानि द्वयुगचत्वारि पतावन्तौ युग चन्द्रस्य क्रतवतां भवन्ति तेषामपि चन्द्रकृतानां परिज्ञानाय करणत्रिपि यथातुपयुग्य क्रमेण वक्ष्यामि । तत्र प्रतिकृतमेव निर्वाहोक्तमेव प्रथमत आदित्यवर्षपरिमाणमाह चन्द्रस्य तु परिमाणं, चत्वारि य केवत्रं अद्वारत्ता ।

सत्तत्त्वमिदं ब्रह्म, सत्तत्त्वमिदं ब्रह्म ॥

[illegible]

संप्रति चन्द्रकृतोराण्यनार्थं करणमाह ॥

चंद्रं जुड आणयणे, पन्नरस संगुणं नियमा ।

विहि संखितं मंतं, दान्त्री जागपरिहीणं ॥

चोत्तमसयाज्जिदियं. पंचत्तरविषयं संज्ञयं वि ज्ञाप

छादितसूतारहियं, मणहि द्रष्टा उक्तं हि ॥
विचक्रितसूतः प्रज्ञां गतयन् कर्तव्यं युगादिनां द्यनपर्वसंख्या
नमतिक्रान्तं तपश्चदशगुणं नियमतं कर्तव्यं ततस्तिथिसं-
क्रान्तमिति यास्तिथयः पर्यणामुपरि विचक्रितान् दिनान्
प्रागनिक्रान्तान्तास्तन्त्रं संक्रियन्ते तेषां द्वापष्टिभागं द्वापष्टि-
तारागनियमश्चदशगणं परिहीनं विधेयं तत्तयं नूनं सच्चतुर्विंशो-
न्न शननानिहितं कर्तव्यं तदनन्तरं च पञ्चोत्तरैश्चक्रिजिः शतैः
संयुक्तं सत्तु पशुनिदशोक्तैः तदनन्तरं विभक्तं च सति
ये वृषा भद्रास्ते कृतयां तथन्ति हातृस्थाः ॥ एष करणगण-

आश्रयाङ्गार्याः संश्लि करणभावना क्रियते । कोपि पृच्छति युगादिनः प्रथमे पर्वणि पञ्चम्यां कश्चर्त्तुर्वर्तते तत्रैकमापि पदे परिपूर्णमत्र नाद्याप्यद्विदिति युगादितो दिवसाङ्गुपाना ध्रियते तत्र चात्र चत्वारस्ते चतुर्ल्लिखेन शतन गुण्यन्ते जाता- नि पञ्च शतानि पद्विंशदधिकानि (५३६) तत्र तृत्यष्टा- णि शतानि पञ्चोत्तराणि प्रक्रियन्ते जातान्यष्टौ शतान्येकच- त्वाविंशदधिकानि (५४१) तेषां पद्विः शतैर्दशोत्तरैर्नामां निद्वियते ब्रह्मः प्रथमं ऋतुः अंशा उद्धरति चे शते पक्षाविंशदधि- के (२३२) तेषां चतुर्ल्लिखेन शतेन जगहरणं ब्रह्म एकः अंशानां चतुर्ल्लिखेन शतेन भगो हते यल्लुच्यते तद्विषया ज्ञातव्याः शेषास्त्वंशा उद्धरन्ति शतनवतिस्तेषां चिकेनापय- तैर्नायां ब्रह्माः सार्धा अष्टाचत्वारिंशत् सप्तपष्टिभागा आग- तं युगादितः पञ्चम्यां प्रथमः प्रावृत्तवृत्तण ऋतुरतिक्रान्तां द्वितीयस्य पको दिवसां गते । द्वितीयस्य च सार्धा अष्टाच- त्वाविंशत् सप्तपष्टिभागः । तथा कोपि पृच्छति युगादितो द्वितीये पर्वणि एकादश्यां कश्चर्त्तुर्वर्तिति तत्रैकं पर्वतिक्रान्त- मिति पको ध्रियते स पञ्चदशभिर्गुण्यते जाताः पञ्चदश एकादश्यां किञ्च पृष्टमिति तस्याः प्राश्नाया दश ये दिवसा- स्ते प्रक्रियन्ते जाता पञ्चविंशतिः सा चतुर्ल्लिखेन शतेन गुण्यते जातानि त्रयस्त्रिंशत् शतानि पञ्चाशदधिकानि (३३५०) तेषु त्रीणि शतानि पञ्चोत्तराणि प्रक्रियन्ते जात- नि पद्विंशत् शतानि पञ्चपञ्चाशदधिकानि (३६५५) तेषां पद्विः शतैर्दशोत्तरैर्नामां निद्वियते ब्रह्माः पञ्च अंशा अवतिष्ठन्ते षट् शतानि पञ्चोत्तराणि (६०५) तेषां चतुर्ल्लि- खेन शतेन जगो हते ब्रह्माचत्वारिंश दिवसाः (४) शेषास्त्वं शा उद्धरन्ति एकानस्तेषां (६०५) तस्या द्विकानापर्वत- नायां ब्रह्माः सार्धाचतुर्ल्लिखेनसप्तपष्टिभागाः अगतं पञ्च ऋतयांतिक्रान्ताः षष्ठस्य च ऋतोत्क्रान्त्यो दिवसाः पञ्चमस्य च दिवसस्य सार्धाचतुर्ल्लिखेनसप्तपष्टिभागाः । पव- मन्यस्मिन्प्रापि दिवसे चर्त्तुर्वर्तमानः ।

संप्रति चन्द्रर्तुपरिसमाप्ति दिवसानयनाय करणमाह ।

रविध्रुवरासी पुर्वंच, गुणिय जयएरणेण ङेएण ।

जं त्वष्टं सो दिवसो, सोमस उज्ज समत्तीण ।

इह यः पूर्ववर्तुत्यप्रतिपादने ध्रुवराशिभिः इतः पञ्चोत्तराणि
 त्रीणि शतांशं चतुर्दशजगामाः तस्मिन् पूर्वगुणिते ईस-
 तेन एकादिना व्युत्तरन्तुः शततमपर्यन्तं न द्रष्टुं चक्रेत्
 एकस्मादाख्य तत ऊर्ध्वं स्वन्तरवृक्ष्णा प्रवर्धमानं गुणित-
 स्वन्येनांशानि चन्द्रेन चतुर्दशदधिकशतरूपेण कते सति
 पृष्ठं त्रयस्य क्रतुसाम्येति दिवसां शतस्य । यथा कथाणि
 पृष्ठं चन्द्रस्य क्रतुः प्रथमः कस्यां तिर्यौ परिसमाप्तिगता इति
 तत्र ध्रुवराशिः पञ्चोत्तरशतत्रयप्रमाणे ध्रियते (३०५) स
 एकेन गुणिते जातस्तत्पानव ध्रुवराशिस्ततः स्वकीयान् चन्द्रेण
 चतुर्दशदधिकशतप्रमाणेन भागो निहत्य दृष्ट्वा द्वौ शय-
 स्तिष्ठति सर्वात्रशदधिकेनापवर्तना क्रियते जाताः सार्धौ
 अष्टादश । आगतं युगादितो द्वौ दिवसावतित्रय्य नूतीयौ
 दिवसेऽष्टादशसु सप्तपष्टिनांशु प्रथमश्चन्द्रतुः परिसमाप्तिग-
 च्छति द्वितीयचन्द्रतुः परिसमाप्तिजह्नाभ्यां स ध्रुवराशिः
 पञ्चोत्तरशतत्रयप्रमाणेन निरगुणित्ये जातानि पञ्चदशोत्तरा-
 णि नवशतानि (९५५) तेषां चतुर्दशदधिकेन शतानां
 निहत्य नवधाः पञ्च दशमपष्टिनांशु एकादशोत्तरशतं नव्य द्विक-

नापवर्तानायां ब्रथाः सार्द्धाः पञ्चपञ्चाशत्तत्पट्टिभागाः
आगतं युगादितः पद्भु दिवस्यतिक्तान्तेषु सप्तमस्य च दिव-
सस्य सार्द्धे पञ्चपञ्चाशत्संख्येषु भागेषु द्वितीयश्चन्द्रतुः
परिसमाप्तः गच्छति इत्युक्तं चतुःशततमजिज्ञासायां स ध्रुवरा-
शिः पञ्चोत्तरशतत्रयप्रमाणोऽष्टादशः शतैस्सुचैर्गुण्यते इत्यु-
क्तं ब्रह्मादि इत्युत्तरचतुःशततमस्य सुत्तराष्टशतप्रमाण एव
राशिर्भवति । तथाहि यस्य एकस्मादूर्ध्वरुद्धसत्तुष्ट्या राशि-
रुच्यते तस्य स द्विगुणो रूपानो जयति तथा द्विकस्य त्रीणि
त्रिकस्य पञ्च चतुष्कस्य सप्त अत्रापि च इत्युत्तरचतुःशत-
तमप्रमाणस्य राशेरुत्तररुद्ध्या राशिश्चिह्न्यते ततोऽष्टौ
शतानि इत्युत्तराणि जयन्ति एवं तूतन च राशिना गुणने
जाते द्वे वक्रौ चतुश्चत्वारिंशत्संख्याणि नव शतानि पञ्चदशो-
त्तराणि (१४५७१५) तेषां चतुस्त्रिंशच्चतन भागो ऽप्यु-
क्त्यानि अष्टादश शतानि सप्तविंशत्यधिकानि (१८१७९)
अंशाश्चाद्विंशति सप्तनवतिस्तस्या द्विकेनाप्यतेना ब्रथाः
सार्द्धा अष्टाचत्वारिंशत्सप्तपट्टिभागाः आगतं युगादितोऽष्टाद-
शसु दिवसशतेषु सप्तविंशत्यधिकेष्वतिक्तान्तेषु ततः पर-
स्परसार्द्धेऽष्टाचत्वारिंशत्संख्यासु सप्तपट्टिभागेषु इत्युत्तर-
चतुःशततमस्य चन्द्रतौः परिसमाप्तिरिति ।

संप्रति चन्द्रतुःषु नक्षत्रयोगपरिज्ञानाय करणमाह ॥
सो चैव ध्रुवो रासी, गुणरासी यि य हवंति चैव ।
नक्षत्रं सौहृण्य, परिज्ञान पुञ्जनाण्याणि ॥

युगे चन्द्रतौर्नक्षत्रयोगपरिज्ञानाय स एव पञ्चोत्तरशतत्रयप्र-
माणो ध्रुवराशियैदित्यः गुणराशयोऽपि गुणकारराशयोऽपि
काकुत्स्थब्रह्मा न एव जयन्ति शतत्रया ये पूर्वमुद्दिष्टाः नक्ष-
त्रशतान्यपि च परिज्ञानीति । तान्येव यानि पूर्वं भणितानि
द्विकचत्वारिंशत्संख्यानि ततः पूर्वकरणं विवक्षितं चन्द्रतौर्नक्ष-
त्रयोग इति जिज्ञासायां स एव पञ्चोत्तरशतत्रयप्रमाणो ध्रुव-
राशिः ग्रियते (३०५) स एकेन गुण्यते एकेन गुणितः स-
न् स तायेनेव भवति ततो जातो षाचत्वारिंशत् शुद्धा शेषे
तिष्ठतो द्वे शते विपक्ष्यधिके (१६३) ततश्चतुर्लक्षेन शतेन
श्रवणः शुद्धः स्थिते पञ्चादिकोत्तरशतच्छतं (१२७) तस्य द्वि-
केनापवर्तना क्रियते जाताः सार्द्धाश्चतुःपट्टिभागाः आगतं
धनिष्ठयाः सार्द्धमेकेन चतुःपट्टिभागानदगाह्य चन्द्रः प्रथ-
मं स्वजन्तुं परिसमापयति द्वितीयश्चन्द्रतुर्नक्षत्रासायां स एव
ध्रुवराशिः पञ्चोत्तरशतत्रयप्रमाणस्त्रिगुण्यते जातानि नव
शतानि पञ्चदशोत्तराणि (७१५) तत्रात्रिजितो द्वाचत्वारिं-
शत् शुद्धा स्थितानि शेषाण्यष्टौ शतानि त्रिसप्तत्यधिकानि
(८१३) ततश्चतुस्त्रिंशतेन शतेन ध्रुवः शुद्धमुपगतः स्थितानि
शेषाणि सप्तशतानि एकानचत्वारिंशदधिकानि (९३७) ततो
पि चतुस्त्रिंशतेन शतेन धनिष्ठा शुद्धा जातानि पद्मशतानि पञ्चो-
त्तराणि (६०५) ततोपि सप्तपट्टया शतमपक्व शुद्धा स्थितानि
पञ्चात्पञ्च शतानि अष्टत्रिंशदधिकानि (५३८) एतेन्योऽपि
चतुस्त्रिंशतेन शतेन पुनर्नक्षत्रा शुद्धा स्थितानि चत्वारि शतानि
चतुरधिकानि (४०४) तस्यापि चान्यां शतान्यामेकोत्तरा-
द्यामुत्तरमष्टपदा शुद्धा स्थिते शेषे द्वे शते इत्युतरे (२०३)
तान्यमपि भागानदगाह्य द्वितीयं स ऋतुं चन्द्रः पट्टि-
पयति । तथा ह्युत्तरचतुःशततमचन्द्रतुर्नक्षत्रासायां ध्रुवराशिः
पञ्चोत्तरशतत्रयप्रमाणोऽष्टादशः शतैस्सुचैर्गुण्यते जाते द्वे

वक्रौ चतुश्चत्वारिंशत्संख्याणि नव शतानि पञ्चदशोत्तराणि
(१४५७१५) तत्रार्द्धेऽष्टौ पद्मसु नक्षत्रेषु प्रत्येकं सप्तपट्टि-
रंशास्तुर्लक्षेऽष्टौ पद्मसु नक्षत्रेषु प्रत्येकं द्वे शते एकोत्तरे अंशानां
पञ्चदशसु नक्षत्रेषु प्रत्येकं चतुस्त्रिंशच्चतनमिति पद्मसप्तपट्टया
गुण्यन्ते जातानि चत्वारि शतानि इत्युत्तराणि (४०३) तथा
पद् पञ्चोत्तरं शतचयेन गुण्यन्ते जातानि षादश शतानि
दशोत्तराणि । (१११०) एते च त्रयोपि राशय एकत्र
मील्यन्ते मीद्वयित्वाऽवतिष्ठन्ति जितो द्वाचत्वारिंशत् पट्टि-
प्यन्ते जातानि पद्मत्रिंशच्छतानि पट्टचक्राणि (३६६०)
एतावानंको नक्षत्रपर्यायस्तत एतत्पूर्वस्य राशेर्भागो विद्यते
ब्रथाः पट्टिर्नक्षत्राणि पर्यायाः पञ्चादवतिष्ठन्ते पञ्चपञ्चाश-
दधिकानि त्रयस्त्रिंशच्छतानि (३३५५) तत्राभिजितो द्वा-
चत्वारिंशच्छुद्धाः स्थितानि शेषाणि त्रयस्त्रिंशच्छतानि द्वयो-
दशधिकानि (३३१३) तेषां त्रिभिः सहैकैर्लक्षशाल्यधिकैर-
नुराश्वतानि नक्षत्राणि शुद्धानि शेषे त द्वे शते पद्मत्रिंशद-
धिके (१३१) ततः सप्तपट्टया अष्टौ शुद्धा स्थितं चतुःपट्टचक्रं
पौरुषशतं (१६६४) ततोऽपि चतुस्त्रिंशतेन शतेन मूलं शुद्धं
स्थिता पञ्चात् त्रिंशत् (३०) आगतं पूर्वफाल्गुनीनक्षत्रस्य
त्रिंशतं चतुस्त्रिंशदधिकशतं भागानामवगाहोत्तरचतुःशतत-
मं स्वजन्तुं चन्द्रः परिसमापयति । उयोः१४ पादु० । अ० प्र० ।

उउंवर [उंवर] उ [रु] द्वांवर-पु० अंशम्बुद्गुणोति स-
वयः पृथो० दस्य वा रुत्वम् । वाच० छुर्गादेयुद्धभरपाद-
पतनपादपीठेऽन्तदः । १७० । ८ । १ । इति उउम्बरशब्द-
ध्ववर्तिनः वा ह्रुक । प्र० । (गूत्रर) इति प्रसिद्धे बहुव्रीकं
वृक्षविशेषे, जी० १ प्रतिय० आत्रा० । देहल्याम, आ० म०
द्वि० । चूडबुके, गूढावयवविशेषे, आत्रा० । ताम्रं, ननुसके,
कुष्ठभेदं च । वाच० । प्रज्ञा० ।

उउंवर (उंवर) रदत्त-उउम्बरदत्त- पुं० पाटवीवृक्षनगर-
वास्तव्ये सागरदत्तसाधिवर्हासुते । तद्वृक्षकथ्यता यथा-पाटवी-
खरं नगरं सागरदत्तसाधिवर्हासुते उउम्बरदत्तानाम्नाऽमृत
स च पौरुषशमी रंगैरेकदाऽभिजृता महाकष्टमुभयभूतः ।
स च जलान्तरे विजयपुराजस्य कनकयथाम्ना धन्वन्तरिना-
मा वैद्य अस्मिन् मांसप्रियां मांसोपदेष्टा चेति कृत्वा नरवृद्ध-
तवानिति । स्या० १० ज्ञा० ।

जइ णं जंते उक्खेवो सत्तमस्स एवं खवु जंजु तेणं का-
ल्लेणं तेणं समणं पादलिमं नेयरे वणमंने उज्जाणे
उंवरदत्ते यक्खे तत्थ णं पादलिमं नेयरे सिक्खे
राया तत्थ णं पादलिमं नेयरे सागरदत्तसत्थवाहे
होत्था । अट्ठे गंगदत्ता जारिया तस्स णं सागरदत्तस्स
पुत्ते गंगदत्ताए जारियाए अत्तए उंवरदत्ते णामं दाए
होत्था । अट्ठेणं तेणं काल्लेणं तेणं समणं जाव ए
सागया तेणं काल्लेणं तेणं समणं जगवे गोयमं तहेवए
जेणय पादलिमं नेयरे तेणव उवागच्छइ उवा-
गच्छइता पादलिमं नेयरे पुरिच्छेणं दुवारंणं अणु-
प्पविसत्ति तत्थ णं पादइ एणं पुरिमं कच्छइ कौडियं
दो उपरियं जगद्वियं अरिसिद्धं कासिद्धं मासिद्धं सुय
मुहं सुयदहं सुयपायं गीदपहं सुयुडियं मदिपपायं

गुह्यं सार्वकर्मणासिं यमिय ए पृण य थिवि
थिवितं वणमुहं किमिउसुयतपगद्वेतप्यसीहं झाडा-
पगद्वेतकसुणामं अनिकखणं २ पृथक्वद्वे य रुहिरकव
ले य किमियकवद्वे य वमपाइ कडाइं कलुणाइं वीसराइं
कुवमाणं मच्छिया चरगएयहगरेण अणिज्जमाणमगं
कुट्टहाहमसीसं देवं खंक्वमणं खंक्वमणं खंक्वमणं
गिहेइ देवं वडियाए विति कपेमाणे पासइत्ता तदा
जगवं गोयमे उच्चणियजाव अरुइ अट्टापज्जं गिह-
इत्ता पारुत्तीमंकाओ एयरओ पमिणिकखमइत्ता
जेणव समणं जगवं तेणव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता
जत्तपाणं पमिइंमेइ समणं अरुइसुसाए जाव विहमिव
पसुगज्जए अप्पाणेणं आहारमाहारइ संजमेणं तवमा
अप्पाणं जावमाणे विहरइ तएणं से जगवं गोयमे
दोवंपि अट्टवमणपारणगंमि पदमाए पोरसीए सज्जाइं
जाव पारुत्तीमंकां नयरं दाहिणिद्वेणं दुवारेणं अणुप्प-
विस्सइ । तं चेव पुरिसं पासइ २ ता कच्छूद्वं तहेव जाव
संजमेणं विहरइ तएणं से गोयमे तव्वं अट्टं तहेव जाव
पवच्छिमिद्वेणं दुवारेणं अणुप्पविस्समाणे तं चेव पुरिसं
कच्छूद्वं पासइ २ ता चउत्थं अट्टं उत्तरेणं इमे अज्ज
तियए समुप्पसं । अट्टो णं इमे पुरिसे पुरा पोरमाणं
जाव एवं वयामी एवं खलु अट्टं जंते ! अट्टस्स जाव
रियंते जेणव पाडस्सिमंके नयरं तेणव उवागच्छइ २ ता
पारुत्तीपुरे पुरच्छिमिद्वेणं दुवारेणं अणुप्पविद्वे तत्थ एं
एणं पुरिसं पासइ कच्छूद्वं जाव कपेमाणे । तंजहा अ
हं दोव्वं अट्टपारणए दाहिणिद्वे दारए तहेव तव्वं अट्टं
पवच्छिमेणं तहेव ते अट्टं चउत्थं अट्टपारणए पारुत्ति
उत्तरदारं अणुप्पविद्वे तं चेव पुरिसं पासामि कच्छूद्वं
जाव विति कपेमाणे विहरइ चित्ता मम पुव्वजवे पुच्छा
वागरेइ । एवं खलु गोयमा तेणं काक्षेणं तेणं समएणं
इहेव जंवीद्वे २ चारहे वसे वजयपुरे एणं नयरं
होत्था रिद्धं तत्थ णं विजयपुरे एयरं कणगरहे एणं
राया होत्था । तस्म एणं कणगरहस्स रमे धनंतरि-
णांम वेज्जे होत्था अट्टंगाउवेदं पादए तंजहा कामार
जिच्चं ? साझाणं २ सद्धकद्वे ३ कायतिगिच्छा ४
जंगोले ५ जूयवेज्जे ६ रसायणे ७ जाजीकरणे ८ सिव
हत्थे ९ मुदुत्थे १० लहहत्थे ११ तएणं धनंतरिज्जे
विजयपुरे नयरं कणगरहस्स रमे अंतरे अस्सेमिं च
बहणं राइसर जाव सत्यवाहणं आस्सेमिं च बहणं दुव्व
झाण य गिझाणाण य वाहियाण य रंगियाण य राणा
हाण य अगाठाण य समणाण य माहणाण य जिकल
झाण य करोदियाण य कण्ठियाण य आउराण य

अप्पेगइयाणं मच्छमंसाइ उवदिसाइ अप्पेक्कज्जमंसाइ-
अप्पेगाहमंसाइ अप्पेमगरमंसाइ अप्पेसुसमारमंसाइ अ-
यमंसाइ एवं एत्तारोज्ज रायरमिगससयगोमंसा महिसमं
सा अप्पेतिचिरमंसा अप्पेवट्कडावककवातवुहुकमयूरमं
सा अस्सेमिं च बहणं जलयरथजयरखट्टयामाइणं
मंसा अप्पाणं वीयसंमे धनंतरियवेज्जे तोहं मच्छमंसे-
हिय जाव मयूरमंसेहिय अस्सेमिं च बहणं जलयरथज-
यरखट्टयूरमंसेहिय जाव मयूरसएहिय य सोद्धहिय य ति-
द्विएहिय भज्जिणहिय य सुरं च ए आसाएमाणे ४ विहरइ
तएणं से धनंतरी वेज्जे एए कस्से ४ सुवहु पावं समज्जि-
णित्ता वचीससयाइं परमाजं पाइइत्ता कादमासे कांथं
किच्चा अट्टीए पुदवीए उक्कांसं वावीसं सागरोवमाइं उध-
वधे तएणं नरगा उवीट्ता इहेव पारुत्तिमंके नयरं साग-
रदत्तं सत्यवाहं गंगदत्ता चरिया जायणिद्वया विहोत्था ।
जा जा जाया दारगा विधिधायमावज्जंति तएणं तीसं गंग-
दत्ताए सत्यवाहिए अस्सया कयावि पुव्वरत्तावरत्तकाज्ज
समयंसि कुट्टेज्जागरियं जागरमाणे २ अयं अज्जत्थिय
ए ४ समुप्पसो एवं खलु अट्टं सागरदत्तं एं सत्यवाहं
णं सच्छि बहणं वासाइ उराझाइ माणुस्सगाइं जोगजो-
गाइं जुंजमाणे विहरइ णो चेव एं अट्टं दारगं वा हारि-
यं वा या पाजिज्जितं धणाउणं ताओ अम्मआयो संपुष्पा
ओ कयत्थाओ कयपुष्पाओ कयद्वक्खणाओ सुवज्जेणं
तासिं अम्मयाणं माणुस्सए जम्मजीवियफले जासिं मसो
णियगकुच्छि संजयगाइं यणदुच्छुच्छगाइं मम एणं पि
याति यणमूत्रकखंदेसजागं अतिसरमाणगाइं मुच्छगाइं
पुणो य कोमद्वक्खमोवमेहिं हत्थेहिं गिरिहज्जए उच्छं
गं णिवेसियाइं दितिं समुद्धानए सुमहुरं पुणो मंजुलपपज
एिए अहणा अधणा अणुष्णा अकयपुष्पा एचो एकतरम
विएपत्ता तं सेयं खलु ममं कट्ठं जाव जलंते सागरदत्तं
सत्यवाहं आपुच्छित्ता सुवहु पुप्फवत्थगंमध्माज्ञंकारे
गहाय बहणं मिच्छाणं णियगसयणनंवंधिं परिजणर-
हियाइं सच्छि पारुत्तिमंकाओ नयराओ पीडोएकवमइ
त्ता वट्टिया जेनेव उव्वरदत्तस्स जक्खस्स जक्खायतए-
तेणव उवागच्छइ २ ता तत्थ एणं उव्वरदत्तस्स जक्खस्स मट्
रिट्ठं पुप्फवत्थं कोइइ २ ता जाणुपायवडियाए उवाएत्तए
जइणं अट्टं देवाणुप्पिया दारगं वा दारियं वापयामि तो
णं अट्टं जावं च दायं च जायं च अक्खयणिहिं च
अणुवेहं सा समित्तिकट्टववाय उवाणिच्छए एवं संपह-
इत्ता २ कट्ठं जाव जलंते जेणव सागरदत्तं सत्यवाहं
तेणव उवागच्छइ २ ता सागरदत्तं सत्यवाहं एवं व-
यामी एवं खलु अट्टं देवाणुप्पिया तुच्चेहिं सच्छि जाव

ए पसा तं इच्छामि एं तं देवाण्यपि। तुवेहिं अन्न-
णुष्माया जाव उवाङ्गित्तए तएणं से सागरदत्ते सत्य-
वाहे गंगदत्तं जारियं एवं वयासी मर्मणि पं देवाण्य-
पियाए सच्चैव मणोरहे कट्ठणं तुमं दारगं वा दारियं
वा पयाएज्जामि गंगदत्तं जारियं एवमट्ठं अणुजाणीइ ।
तए णं सा गंगदत्ता जारिया एय मट्ठं अन्नणुष्माया
समाणी सुबहु जाव मित्ताणं सच्छिं ताओ गिहाओ
पणिणिकखमइ २ ता पाडस्सिंडं एयरं मज्जं मज्जेणं
णिगच्छइ २ ता जेणव पुक्खरिणी तेणव उवागच्छइ
२ ता पुक्खरिणीए तीरे सुबहुपुष्पगंधमद्वाउकारं उवे
इ २ ता पुक्खरिणीओ गोहेइ २ ता जन्नमज्जणं करेइ जन्न-
कीरुं करेइ २ ता एहाया कयकोउयमग्गवा उव्वपडि-
साडिया पुक्खरिणी पच्छुरइ २ ता तं पुप्फु गिएहइ
२ ता जेणव उंवरदत्तस्स जक्खस्स जक्खायतणे तेणव
उवागच्छइ २ ता उंवरदत्तस्स जक्खस्स आओए पणा।
मं करेइ २ ता झोमहत्थं परामुसइ २ ता उंवरदत्तं जक्खं
झोमहत्थएणं पमज्जइ २ ता दगभाराए अचुक्खेइ २ ता
पम्हन्नगाइस्सिओ झूहेइ सेयाइं कयाइं परिहेइ मह-
रिहं पुष्पाकहाणं कयास्साणं मद्वा गंधा उष्माकहाणं
करेइ २ ता भूवं महेइ २ ता जाणुपायपडिया एवं व-
यासी जइ णं अहं देवाण्यपिया दारगं दारियं पयामि
तोणं जाव उवाङ्गिइ २ ता जामेव दिस्सि पाउञ्जूया
तामेव दिस्सि पडिगया तएणंस्से धनंतेरी वेज्जे ताओ
णरगाओ अणंतरं उवडित्ता इहेव जंजूवीवे २ जारहे वा
से पारुलीसंडे एयरं गंगदत्ताए कुच्छिमि पुत्तत्ताए उव-
वषे तएणं तीसे गंगदत्ताए जारिया तिएहं मासाणं बहु
पडिपुसाणं अयमेवास्से दोह्वे पाउञ्जूए धमाउणं
ताओ अम्मयाओ जाव फलं जाओणं विपुलं असणं
४ उवकखडावेइ २ ता बहुहिं जाव मित्तिपरिबुभाओ
तं विपुलं असणं ४ सुरं च ६ पुप्फ जाव गहाइ पाडस्सि-
सुंणं एयरं मज्जं मज्जेणं पणिणिकखमइ २ ता जेणव
पुक्खरिणी तेणव उवागच्छइ २ ता पुक्खरिणीउ
गोहेइ २ ता एहाया जाव पायच्छिताओ तं विपुलं अ-
सणं ४ बहुहिं मित्तिहाइ जाव सच्छिं आमाएइ ४ दो-
ह्वं विणेइ एवं संपहेइ कट्ठं जाव जइते जेणव साग-
रदत्तसत्यवाहे गंगदत्ता जारिया एयमट्ठं अणुजाणइ
तएणं सा गंगदत्तेणं सत्यवाहेणं अन्नणुष्माया समाणं
विपुलं असणं ४ उक्खडावेइ तं विज्जं असणं ४ सुरं
च सुबहु पुप्फं परिगिएहावेइ २ ता बहुहिं जाव एहाया
कयवन्निकम्मा जेणव उंवरदत्तजक्खस्स जक्खायतणे

जाव भूवं इहेइ २ ता जेणव पुक्खरिणी तेणव उवाग-
च्छइ २ ता तएणं ताओ मित्त जाव महिद्धाओ गंगदत्ता
सत्यवाहिं सत्वाद्धंकारविज्जुमियं करेइ तं सा गंगद-
त्ताहिं मित्त अमोहिं बहुहिं एयरमहिद्धाहिं सच्छिं तं
विपुलं असणं ४ सुरं च ६ आसाएमाणी ४ दोह्वं
विणेइ २ ता जामेव दिस्सि पाउञ्जूया तामेव दिस्सि
पडिगया ते एवं सा गंगदत्ता जारिया पसत्य दोह्वया तं
गवन् सुहं सुहेणं परिवसइ तएणं सा गंगदत्ता एवमहं
मासाणं जाव दारयं पयाया डिया जाव णामि जम्हाणं
अम्हं इमे दारए उंवरदत्तस्स जक्खस्स उवाइय वृच्छत्ते
तं होऊणं दारए उंवरदत्ते णामेणं तएणं से उंवरदत्ते
दारए पंचथाइं परिग्राहिणं परिवहइ तएणं तस्स उंवरद-
त्तस्स दारगस्स अग्रया कयावि सरिरगंसि जमगसम-
गमेव सोलससरोगायका पाउञ्जूया तंजहा तामे ? खासे
२ जाव कोहे तएणं से उंवरदत्ते दारए सोलससरोगाइं
कहिं अजिज्जए समाणे सन्धियहत्थं जाव विहरइ एवं
खबु गोयमा उंवरदत्ते दारए पोरा पुराणाणं जाव विह-
रइ तएणं उंवरदत्ते दारए कावमासे कावं किच्चा कहिं
गच्छिंहिति कहिं उववज्जिंहिति गोयमा उंवरदत्ते दारए
वावत्तारिं वासाइं परमाउसं पावइ २ ता कावमासे कावं
किच्चा इमी से रयणाए ऐरइयत्ताए उववज्जिंहिति
संसारो तेहेव पुडुवीए तओ हृत्थिणाउरं णयेरे कुकु-
रुत्ताए पचायाहिंति जायामित्ते चेव गोडिद्धवहिंति
तत्थेव हृत्थिणाउरं एयरं सेट्ठी कुञ्जसि वोही सोहम्म
महाविदेहे सिक्किंहिति निक्खेवो सत्तणं अज्झयणं
सम्मत्तं । वि० ७ अ० ।

पाटस्सिखएरुस्य नगरस्य नदखएमे उद्याने पूज्यमाने यक्षे
च । वि० ७ अ० ।

उत्तंव (उंवर)रपणग उनुम्बरपञ्चक-न० उडुम्बरकेणेपत्राकितं
पञ्चकमुडुम्बरपञ्चकम् । वट १ पिण्डो २ डुम्बर ३ लृक
४ काकोडुम्बरी ५ फलत्रकणे फलविशेषपञ्चके, मशकाकारस्व-
द्वयवृज्जीवनिचितत्वार्द्धर्जनीयं ततो योगशास्त्रे उडुम्बरवट-
पञ्चककाकोडुम्बरशाखिनाम् । पिण्डस्य च नाश्रीवात्फलं
कमिकुलाकुलम् । १ । लोकेपि “कापि कापि कुतोपि कस्य-
चिदहो चेतस्यकस्माज्जनः । केनापि प्रविशत्युडुम्बरफलप्राणि-
क्रमेण कृणात् । यनास्मिन्नपि पाठिते विघटिते विस्फोटिते
आदिते निषिष्टे परिगलिते विद्विते निर्यात्यसौ वा न वा । ध०
२ अ० द्वाविंशत्यभक्ष्ये, पञ्चा भक्ष्याणीति त्र० ए० श० ३३ उ० ।

उत्तंव (उंवर) रुपुप्फु (प्फ) - उडुम्बरपुष्प-न० (गूडरूपा)

उडुम्बरवृत्कुसुमं, “ उंवरपुष्पं पिव द्रुह्ये ” उडुम्बरपुष्पं
ह्यवज्ज्यंजवति अतस्तनोपमानम् । भ० । ए श० ३३ उ० ।

उत्तंव (उंवर) रवच्च-उडुम्बरवच्च-न० उडुम्बरफलसमा-
कीणं, “ उंवरस्स फला जत्य किरियमे उच्चविज्जति तं उंवरव-
च्चं ज्ञप्ति ” । नि० उ० ३ उ० ।

उञ्ज (उंज) रीय-उनुम्बरीय-पुं प्रत्युङ्म्बररूपको दात-
व्य इत्यर्थे वक्षणे करे, “ जोयंत उंजरीयस्स ” वृ० ३ उ० ॥
उड (ऊ) परियड-क्रंतुपरिवर्त-पुं क्रत्वन्तरे, आचा० २
श्रु० १ ख० १ उ० ।

उत्तदेवी-ऋतुदेवी-स्त्री० वसन्तग्रीष्मवर्षाशरद्धेमन्तशिशिर-
भिधानदेवतासु, पंचा० २ विव० ।

उउवय-ऋतुवय- पुं शीतकावे, उष्णकावे च । औ० । अष्टौ
मासा ऋतुवयसंज्ञकाः । आद्या० २ शु० १ अ० १ उ० । आ० म० ।

उत्तमास-ऋतुमास-पूर्व ऋतुः किञ्च लोकसूत्राय पथ्यहोरात्रप्र-
माणो द्विमासात्मकस्तस्यार्धमपि मासोऽवयवः समुदायोप-
चारात् ऋतुर्वाथार्थपरिपूर्णत्रिंशद्द्वहोरात्रप्रमाणो मासः ऋतु-
मासः । कर्ममासापरवर्षायां मासत्रये, एष एव ऋतुमासः ।
कर्ममास इति वा व्ययदिश्यते । उक्तं “एसां चैव उतमासो
कम्भमासो सत्यजमासो भस्वरः” इति । यथै० खं १ उ० ।
“उत्तमासो तीसदिर्णा, आदिचो तीस होइ अट्टं” ५ य०
प्र० १ उ० । नि०चू० ।

पंच संवच्चरियस्स एं जुगुस्स रिज्जमासेणं मिज्जमाणस्स
इगसहिं उज्जमासा पष्मत्ता ॥

अथैकपष्टिस्यानकं तत्र पञ्चायादि पञ्चजिः संवत्सरैर्निर्वृत्त-
मिति पञ्चसांवत्सरिकम् । तस्य णमिति वाक्याद्वङ्कारे युगस्य
कात्रमानविशेषस्य ऋतुमासेन चन्द्रदिमासेन मीयमानस्य
एकपष्टिः ऋतुमासाः प्रज्ञप्ताः । ६७ चायं भावार्थः युगं हि
पञ्चसंवत्सरास्त्रिणादयति तद्यथा चन्द्रश्चन्द्राभिर्वर्धितश्चे-
ति । तत्र एकोऽभिर्विशदहोत्राणां चन्द्रिणाम् चन्द्रिणाम् चन्द्रिणाम्
अष्टोत्तरास्येन्येषं प्रमाणं १५ । ३१ । ६२ कृष्णप्रतिपदाम्-
रज्ये पौर्णमासीनिष्ठितेन चन्द्रमासेन द्वादश मासपरिमाणश्च-
न्द्रसंवत्सररक्तस्य च प्रमाणमिदम् । त्रीणि शतान्यह्नां चतुः-
श्रिणाशुत्तराणि द्वादश च द्विपष्टिनामा दिवस्य ३५४ । ११
६१ । तया एकविंशदह्नामकविंशत्युत्तरं च शतं चतुर्विं-
शत्युत्तरशतं जगानां दिवसस्येत्येवंप्रमाणोऽभिर्वर्धितमास-
रिति । पनेन ३१ । १११ । ११४ । च मासेन द्वादशमासप्र-
माणोऽभिर्वर्धितसंवत्सरो जयति स च प्रमाणेन त्रीणि शता-
नि अह्नां त्र्यशीत्यधिकानि चतुश्चत्वारिंशच्च द्विपष्टिभागा दिव-
सस्य ३७३ । ४४ । ६१ । तद्वच्च त्रयाणां चन्द्रसंवत्सराणां
द्वयोश्चाभिर्वर्धितसंवत्सरोरयोर्कीकरणं जातानि द्वितानां
विंशदुत्तराणि अष्टदश तानानि अष्टारात्राणाम् १८३० ऋतु-
मासस्य विंशतहोराविर्भवति । विंशता जागरहर् ब्रह्मा एक-
पष्टिः ऋतुमासा इति । स०१०१ स० ।

उत्तय-ऋतुज-त्रि० काशोचिते, "उत्तयपिदमनिहारिसंगधिपसु"
प्रश्न० ५० ।

उज्ज्वलि-कृतुज्ज्वली-स्त्री-रुतुसंपदि, शा० ए अ० ।

उत्तञ्चिस्समत्थजायमानो—ऋतुवृद्धीसमस्तजातोज्ञ—
त्रि० ऋतुवृद्धयेव सर्वचक्रकुसुमसंपदा समस्ता सर्वा सम-
स्तस्य वा जप्ता शोभा यस्य स तथा । सर्वतुषु कुसुमस-
ंपदा सामस्येन दांभमाने, “उत्तञ्चिस्समत्थजाय सोढोप-
दृष्टं प्रथ्याभिरामो” इति ९ अ० ।

“उडवास-ऋतुवर्ष-पुं-६० स० । ऋतुवर्षकावर्षाकावर्षाः
“उडवासं पाणचउमासे” प्रव० ७० हा० ।

उ३ [क] संधि--ऋतुसन्धि--पुं० अतोः पर्यवसाने, आचा० २
श्रु० १ अ० १ उ० ।

जलसंयच्छर-ऋतुसंवत्सर- पुं० ऋतवो लोकप्रसिद्धा वसन्ता-
 दयस्तत्प्रधानः संवत्सरः ऋतुसंवत्सरः । चन्द्र० १ पा० ।
 त्रिंशद्दहोरात्रप्रमाणं द्वादशभिर्ऋतुमासैः श्रावणमासकर्ममास-
 पयंयैर्निष्पन्नैषष्ट्यहोरात्रश्चतस्र्यमाने, स्था० ५ ग्रा० । सायन
 संवत्सरपर्यायं संवत्सरज्जदे, तत्त्वं च यथा ।

विसमं पवाद्भिणो परि-णमंति अणहुसुदंति पुष्पफट्ठं ।
वामं ण सम्मवासइ, तमाह संवच्चरं कम्मं ॥

विषयेण वैषम्येण प्रवाधं पल्लवाङ्कुरस्तद्विद्यते येनां ते प्रवा-
हिनां वृक्षा इति गम्यते । परिणमन्ति प्रवाहवत्ताद्वङ्कणया
अवस्थया जायते । अथवा प्रवाहिनां वृक्षाः परिणमन्ति
अक्रुरोऽन्नेदायवस्थां यान्ति । तथा अनुनुषु अस्वकावे ददन्ति
प्रयच्छन्ति पुष्पकान् तथा चैरादिषु कुसुमादिदानयोगेण स्वस्व-
पेण नृताः प्राधादिषु पुष्पादि प्रयच्छन्तीति यथा सर्वे वृद्धिमेघान्
सम्यग्ययन्ति यत्रेति गम्यते तमाहुर्वङ्कणतः संवासरं कामेण
यस्य स ऋतुसंवत्सरः सावनसंवत्सरश्चेति पर्यायः । स्वा०
५ ना० । जो० ॥

ता एषमिणं पंचाहं संवच्चराणं तव उभसंवच्चरस्स
उभामेति स तिमृदुत्तेण अट्ठोरत्तेणं गणिज्जमाणे केव
ति ए रातिदियग्गेणं आहिताति वदेज्जा । ता तीसेणं राई-
दियग्गेणं आहितेति वदेज्जा । ता से एणं केवति ए मुहुत्तग्गे-
पुच्छा ता णवमुहुत्तसताई णवमुहुत्तग्गेणं आहितेति वदे-
ज्जा । ता ए स णं अच्चा दुवाव्वसमुत्तकका उभसंवच्चरे ता
सेणं केवति राईदियग्गेणं आहितेति । ता तिम्मि सट्ठे
रातिदियसते राईदियग्गेणं आहिताति वदेज्जा । ता से
एणं केवति मुहुत्तग्गेणं आहिते ता दसमुहुत्तसहस्साति
अच्छ य मद्धसताई मुहुत्तग्गेणं आहिता ॥

नृतीयं ऋतुसंवत्सरविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमम् । जगवानाह ।
 (तानी) सप्तिमत्यादि) ता इति पूर्ववत् विशद्वात्रिंशदिनानि (३०)
 राशिदिवांशेषां ऋतुमास आख्यात इति वंदेत् । तथाहि ऋ-
 तुमासयुगे एकपयस्तिष्ठते तु युगसत्त्वानां त्रिंशदधिकानाहोरात्र-
 षाणमिदमप्यत्र भागो विन्यते ब्रह्मः त्रिंशदहोरात्रः (३०)
 (ता सप्तिमत्यादि) मुहूर्तविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमम् भगवानाह
 “ता नव मुहूर्तसत्याहं” इत्यादि । नव मुहूर्तशतानि मुहू-
 र्ताष्ट्रेण ख्यता इति वेदत् । तथाहि विशद्वात्रिंशदिनानि ऋतु-
 मासपरिमाणमैकैकस्मिन् राशिदिने त्रिंशद्वात्तस्ततः त्रिंश-
 दिंशता गुण्यते नव शतानि भवन्तीति । (ता एव सप्तिमि-
 त्यादि) प्रात्यङ्गान्वयीयम् । चं० १२ पा० ॥

उत्तमुह-ऋतुमुख- त्रि० ऋतौ काव्यविशेषे सुखः सुखहेतुः-
 ऋतुमुखः । काव्योचितसुखप्रदे, "उत्तमुहसि वृत्राय समणु-
 वृण" ऋतौ काव्यविशेषे सुखा सुखहेतुः ऋतुसुखा शिवा नि-
 रुपकाया आतपवारणवद्गुणा तथा समनुवृत्तमनवच्छिन्नं
 यत्तत्तथा । तेन वृत्रेण । श्रौ० ।

ऋतुशुभ - पुं० कावेचिन्ते, प्रश्न० ४ छा० ॥

नृं-नृ- न० उच्यते अल्पाल्पतया गृह्यते इत्युच्यते । जल-
पानादौ, स्या० धृग० । जुगुप्सनीये भैक्ष्ये, सूत्र० १३३० ।

अद्व गिनुक्कावणम्मि वेताही । उट्टाविकणं णिवातो, तपस्व-
णप सुचुवेताही । गम्भाणं आदानं, करोति तह सारणं च
वत्तणं । अतिश्रोगवसीकरणं, विज्जा जोगादिहिं कुणति ।
विचित्रगमचित्रगमरे, मंडुके मच्चप तहा पक्खी । सम्मुच्चा
वेमादी, जो जोगी पाहुनेणं च । पसुउद्वियं जाणं, आहव्व
संतराहकम्मयं । कोहादिव्वेज्जदो, थंभिणिअगाणस्स मतेणं
एमादि अकराणज्जं, निक्कारेण जे करोति तू जिकवू । सव्वो सो
उक्कपो, दारं पं० जा० । पं० नू० ॥

उक्कम-उत्कम- पुं उक्क-कम-वज्ज-अवुच्चिः । पश्चादानुपूर्वा-
नचने, वि० ७ अ० । विशे० । उक्कान्तो ऊर्ध्वगतो वा च० ॥
उक्कमंत-उत्कममाण- वि० ऊर्ध्व कामाति, "उक्कमंतसु पाणंसु"
आ० म० प्र० ।

उक्कमोच्छिज्जमाणवंधोदया-उत्कमपुच्छिज्जमानवन्धोदया-
स्त्री० उत्कमणे पुर्वमुदयः पश्चादुदय इत्येवं लक्षणं व्यवच्छि-
दामनौ बन्धोदयो यासौ ता उत्कमण्यवच्छिज्जमानवन्धोदयाः ।
व्यव्यवच्छिज्जितपूर्वकोदव्यवच्छिज्जितमतीषु प्रकृतिषु, पं० सं० ।
उक्कमेशी-उत्कमशैशी- स्त्री० विपरीतपरिभाषायाम्, छ० ।

उक्कित्त-उपक्रान्त- वि० उपक्रमकारणैरुपक्रान्ते क्रीणे, "अ-
हवा उक्कमित्तं भवतिप" सूत्र० १ ध्रु० २ अ० ।

उक्कर-उत्कर- पुं समूहे, कटप० । संघाते, आव० ४ अ० ।
रन्मुक्तकरं, करस्तु गवादीन् प्रतिवर्षं राजदयं च्यवम् । भ०
११ श० ११ उ० । झा० । जं० ।

उक्कर-उत्कर- पुं करस्य सहाय्यायिनि, आ० म०
द्वि० । (तत्कथा वक्करण शब्दे)

उक्करिज्जमाण-उत्कीर्यमाण- वि० तुरिकादिनिष्करिकया-
नियमानं, आ० म० प्र० ।

उक्काजेय-उत्करिकाजेद- पुं परण्वीजानामिव वीजजेदे
भ० ५ श० ४ उ० ।

उक्करिस-उत्कर्ष- पुं उत्कर्षणे, उत्सेके, "अतस्समुक्करिसंयं"
सूत्र० १ ध्रु० २ अ० २ उ० ।

उक्कन्न-उत्कट- वि० प्रकट्ये, आ० ५ उ० ।

उत्कट- वि० वृष्टिमतिः ।

पंच उक्कन्न पाप्माता तंजहा दंमुक्कजे रज्जुक्कजे तणुक्कजे
देमुक्कजे सत्तुक्कजे ।

उत्कटा उत्कटा वा तत्र दग्ग आह्वापरधिदण्डनं वा
सैथ्यं वा उत्कटः । प्रकृष्टे यस्य तेन वात्कटो यः स दण्डो-
त्कटो दण्डेन वात्कटति वृष्टिं याति यः स दण्डोत्कट
इत्येवं सैथ्यं । नवरं राज्यं प्रनुता स्तेनाश्वैरा देशो मएण्डं
समेतस्समुदयति । स्या० ५ उ० ।

आत्कट-उत्कटोऽग्निजनोऽस्य अणु औत्कटः । तदेषानां
राजति, वाच० फाल्गुमत्या आतति कविद्वयस्य सहोदरे पल्लो
वास्तव्ये, २ आचा० २ ध्रु० २ अ० ११ उ० । (सज्जानिकोपकथा)

उक्काक्षिअ-उत्काक्षिकाण- न० लूतापुडाणं अणमसुद्धे, कटप०
उक्काक्षिआ-उत्काक्षिका-स्त्री० बहुन्तरे समुदाये, औ० । ज० ।

वीक्ष्यजीवनेदे, (लूतेति संभाष्यते) प्रज्ञा० १ पद० जी०
ज्ञा० । बहुरौ, देवोत्कक्षिकादेव लदरिः इति लदरिपरत्येन
उत्कक्षिकाशब्दस्य व्याख्यानं स्या० ४ उ० । अन्यत्र देवोत्क

क्षिका तत्समायविशेषः । स्या० ३ उ० । उत्कण्ठायाम्, का
मादिजातायां स्मृते, कौर्के, हेलायां च । हेम० ।

उक्काक्षियावाय-उत्काक्षिकावात-पुं वायुकायविशेषे, स्थित्वा
(स्थित्वात्कक्षिकान्नियं वाति स उत्काक्षिकावातः । आचा० १
ध्रु० १ अ० ७ उ० । उत्कक्षिकाभिः प्रचुरतराभिः सम्भिधो-
या वातः स उत्कक्षिकावातः । जोवा० १ प्रति० । उक्त० ॥

उक्कम-उत्कर्ष-पुं उत्कर्ष्यते आत्मा दर्पाध्मातो विधीयतेऽन-
नेत्युत्कर्षः । माने, "उक्कसं ज्ञपेणं हनं मज्जन्धं च विगिचप"
सूत्र० १ ध्रु० २ अ० । जावे चसू । प्राशस्ये, अतिशये, उत्कर्षा-
न्विते, उत्पाटयकारि, उक्करेण, वाच० ।

उक्कसण-उत्कर्षण-त० उत्कमणे, निवर्तने, उदगतेण प्ररणुक्क
सणम् । ति० चू० १८ उ० । गर्वकरणे, सूत्र० १ ध्रु० १३ अ० ।

उक्कस्स-उत्कर्षवत्-वि० अष्टमदस्यानातामन्यतमेनात्सेकं कुर्व-
ति, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० ।

उक्कस्समाण-अपक्व(पे)सत्-वि० नृसति, स्या० ५ उ० ।

उक्कस्समाणी-अपक्व(पे)मन्ती-स्त्री० पद्धनकयोः परिहसत्याम्,

णिगंये णिगंथी सेसं सिवा पंक्षिं सिवा पणगंसि वा उदगंसि
वा उक्कस्समाणिं वा । स्या० ५ उ० । उ० ।

उक्कासवंत-उत्कर्षयत्-वि० उक्कामयति, स्थानान्तरं नयति
णावं उक्कासवेद उक्कासवंतं वा सादृज्ज उक्कासवेद स्थद्व
स्थाज्जे कारयति जवस्थान्स्थवे कारयति । ति० चू० १० उ०
उक्का-उत्का-स्त्री० उष्ट्रं दाहं, क नि पस्य लः । सर्वेण लवरा-

मचन्ते ८ । १७ इति बलुकु । प्रा० । "अनादौ शोषादे-
शायोर्धित्वम् । ८ २ ८५ । इत्यनेन कारकस्य द्वित्वम् । प्रा० ।

चुमुत्थाम्, जी० १ प्रति । सा च संख्या प्रकाशयुक्ता उत्का
व्य० द्वि० ८ उ० । प्रव० । आवा० । प्रज्ञा० । नं० । उपरि

प्रकाशमभस्तादधिकार ईदृक् विप्रमूषो दिग्दाह उत्का
आ० चू० । ति० चू० । "उक्कामहत्तराहा पगासकारिणी य
अद्वारा रहा । विरदितो विष्णुविगो, पहासकरो । आ० चू०

४ अ० । निपतते । ज्योतिः पिण्डस्य रेखायुक्तस्यादिकेत्याख्या ।
शो० । ये मूलाश्रितो विबुध्य विबुध्यान्मिकणाः प्रसर्पन्ति त

उत्का उच्यन्ते । जी० २ प्रति । उत्का गगनाग्निः । दश०
४ अ० । उत्का अग्निपिण्डः । स्या० ८ उ० । उद्योतो ज्मना-

वप्रतिष्ठितो गगनतलवर्तो दिग्दाह इति प्रसिद्ध उत्कास्या०
आच० । उक्त० । शुष्कतृणवस्त्रादिवेष्टिते (मशाल इति

प्रसिद्धे) दीपभेदे, ज्योतिर्पात्तनाङ्गविक्रदाशभेदे च । वाच० ।

उक्कामुह-उत्कामुह-पुं अधिकगतात्मनोऽन्तर्हीपस्य पूर्वो-
त्तरस्यां विदिशि अथो योजनशताभि अतिक्रम्याथ्योजनशत-

तायामविक्रम्ये एकोनत्रिंशदधिकपञ्चविंशतियोजनशत-
परिक्रमे पञ्चवर्षदिकाव्रतवर्षमण्डितपरिसरं जम्बूद्वीप-

वेदिकातोऽप्ययोजनशतप्रमाणान्तरे अन्तरद्वीपे, तदास्तव्ये
मनुष्ये च । स्या० २ उ० । (अन्तरदीप शब्दे वर्णक उक्तः)

उत्केव मुखमस्य । प्रतभेदे, जन्तुभेदे, स्त्री० डीए वाच० ।

उक्कारियाजेय-उत्कारिकाजेद-पुं परण्वीजानामिव पुद्गल-
जेदे, स्वरूपं च ॥

सोर्कितं उक्कारियाजेदे २ जाणंमूसया ण वा तिस्रसिमाण
वा मंदुसाया वा मुगासिमाण वा माणसिमाण वा एरं-
रवीयाण वा फुनिया उक्कारियाए जवति सेत्तं उक्कारि-
याजेदे । प्रज्ञा० ११ पद० स्या० ।

उक्काक्षिय-उत्काक्षिक-न० उर्ध्वं कात्रात्पठ्यत इत्युत्काक्षिकम् ।
 दशवैकाक्षिकादीनि । स्था० । कात्रेवशा (पञ्चविधस्वाध्यायिक)
 मात्रवर्त्यशेषकात्रानियमेन पठ्यमाने भुतविशेषे, अनु० । पा० ।
 “जं पुण कात्रेवशावज्जं पठिज्जहं तं उक्काक्षियंति नं० ।”
 सेकिंतं उक्काक्षिअं उक्काक्षिअं अणेगविहं पमृत्ता तंजहा
 दमवेयाक्षियं कप्पिया कप्पियं चुद्धकप्पमुयं महाकप्पमुयं
 उववाइथं रायपसेणियं जीवाजिगमो पमवणा महापम-
 वणा पमायप्पमायं नंदी अणुअोगादाराइं देविंदत्यओ
 तंउवेयाक्षियं चेदाविज्जयं सूरपमत्ति पोरिमिमंरुअं
 मंरुअप्पमेवो विज्जानरणणिण्णिओ गणिविज्जा जा
 णविवत्ती मरणविवत्ती आयविसोही वियरागमुयं संसेह-
 णामुयं विदारकप्पो चरणविही आउरपचक्खणं महा-
 पचक्खणं एवमाइ सेतं उक्काक्षियं । नं० । पा० । अनु०
 आ० म० द्वि० ।

उक्कावाय-उल्कापात-पुं० ६ त० । उल्का आकाशजतस्यापात
 उल्कापातः । स्था० । व्योम्नि सम्मुखितज्वलनपतनरूपे शोक-
 प्रसिद्धे सादिपारिणामिकेऽर्थे, अनु० । जी० । सरेखं सोचोते
 वा तारकस्यैव पाते, म० ३ श० ६ उ० । उल्कापातादिदोषाश्च
 वायव्यादिमण्डलेषु जवन्तः । शास्त्रान्निष्कृतीन्नाभिधायिनो
 भवन्ति । सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

उक्कास-उल्कास-पुं० अभिमानात्स्वकीयसमुद्भादेः प्रकाशन-
 रूपे मोहनीयकर्मभेदे, ज० १२ श० ५ उ० ।

उक्कासहूस-उल्कासहूस-न० अक्षिपिपदसहस्रे, स्था० उ० ।

उक्कि (क्) ट्ट उक्कुट्ट-त्रि० कृषि विवेखने इत्यस्य धातोः-
 त्वर्थस्य निष्ठातस्येदं रूपम् । उक्-कृप्-क्तदश १ अ० । इत्क-
 पादौ ८ । १ । २५ इति ऋत इत्वम् । प्रा० । आप्ते तु “तदासं-
 वरमुक्कुट्तिं” प्राकृतशैल्या उक्कुट्थम् । दश० ४ अ० । प्रधाने,
 “धम्मो मंगलमुक्कुट्थमिदंसा संजमो तवो” । दश० १ अ० ।
 म० । प्रशस्ते, जी० ३ प्रति० । प्रव० । कर्षणयुक्ते क्षेत्रादौ च ।
 वाच० । उक्कुत्तकृष्टे, कृष्टं कर्षणं लघ्यप्रदणायः कर्षणम्
 ज० ३ वृत्त० । उक्कर्षयति, वि० ३ अ० । हर्षवशाज्जायमाने
 उक्कर्षे, आ० म० प्र० । कल्प० । गेरुयवण्डिसद्विय, सोरडि
 पिटुकुक्कसकय । उक्किट्थमसंसट्ठ, संसेठं चैव बोधयेत्
 “उत्कुट्थयन्देन कादिज्ञाज्ञावृत्तपुणफलादीनां शस्त्रहृताति श्र-
 द्धणखण्डानि भण्यन्ते । दश० १ अ० ।

उक्किट्ठवामग-उत्कुट्ठवर्णक-पुं० प्रधानचन्दनक, उक्किट्ठवण-
 गोपरि, समवसरणविबरूपसः ” पंचा० २ विव० ।

उक्किट्ठसंकिट्ठेस-उत्कुट्ठसंक्केस-पुं० ६६ सर्वोत्कृष्टस्थिति-
 जनकानि चरमपङ्क्तिनि दक्षितानि यानि स्थिति बन्ध्याध्यवसा-
 यस्थानानि तेषां मध्ये यच्चरममध्यवसायस्थानं तदुत्कृष्टसं-
 क्केश उच्यते । अथवा चरमस्थितिवन्ध्याध्यवसायस्थान-
 मत्कृष्टसंक्केश उच्यते । इति परित्राणिते ५९, कर्म० ।

उक्किट्ठसरीर-उत्कुट्ठसरीर-त्रि० उत्कर्षवन्धरीर, “उक्किट्ठे
 उक्किट्ठसरीरे जविस्सइ” वि० ७ अ० । आ० म० ।

उक्किट्ठा-उत्कुट्ठा-स्त्री० प्रशस्तार्थां गतौ, जी० ३ प्रति० । मनोह-
 रायां गतौ, कल्प० । “उक्किट्ठाए तुरियाए चंराए चवत्ताए जय-
 ण्णाए उक्काए दिक्काए देवगईए” राय० ।

उक्किट्ठि-उत्कुट्ठि-स्त्री० हर्षविशेषप्रतिरे ध्वनिविशेषे, आ०
 म० द्वि० । आनन्दमहाध्वनौ, औ० । वि० । वकारपूर्वकं कद-
 कचे, अत्र चतुर्थप्रायश्चित्तन शुक्तिः । जीत० ।

उक्किष्ठा-उत्कीर्णि-वि० उक्त् कृ क्त-नष्टे, आ० चू० २ अ० । अ-
 तीव व्यक्ते, प्रज्ञा० । शिखादिषु उत्कीर्ण्यकृते नामकारिरूपे
 पदभेदे, दश० २ अ० । उद-ह-कर्तरि श उद्धिखिते, कृत-
 वेधे, उर्ध्वक्षिते स्थिते च । वाच० ।

उक्किष्ठांतर-उत्कीर्णान्तर-त्रि० ६६० अतीव व्यक्तान्तरे, प्रज्ञा० ।
 जी० । उक्किष्ठांतरविउत्तमंरत्नीरखायकविहा (अभुरकुमा-
 रावासाः) उत्कीर्ण्युत्तममुकीर्ण्य पाद्वीरुपं कृतमन्तराजं यथा-
 स्ते उत्कीर्णांतरंते विपुत्तगम्भीरे स्वातपरिखे येषां तानि उत्की-
 र्णान्तरविपुत्तगम्भीरस्वातमध उपरि च समम्परिखा उपरि वि-
 शाखा अथः संकुचिता तथोरन्तरेषु पाद्वी अस्तीति भावः । स० ।

उक्कित्तण-उत्कीर्तन-न० उक्त् कृत् ल्युट् संशब्देन, विशेष० । भा-
 व० । आ० म० द्वि० । व्य० । अनु० । नत्वा जितं प्रवक्ष्यामि

पर्यायोत्कीर्तनं मुदा० ह० । देवनामादेश्वेः कीर्तने च । वाच०
 उक्कित्तणाणुपुत्ती-उत्कीर्तनानुपूर्वी-स्त्री० उत्कीर्तनं संशब्द-
 मभिधानोच्चारणं तस्यानुपूर्वं अनुपरिपाटिः । आनुपूर्वभेदे,
 अनु० ।

उक्कित्तिय-उत्कीर्तित-त्रि० कथिते, च० २ पाठ० ।

उक्किरिज्जमाण-उत्कीर्त्यमाण-त्रि० कुरिकादिनिस्त्कारिकया
 भिद्यमानं, ज० १ वृत्त० । कांडुपुरुष वा उक्किरिज्जमाणा ण
 व विकिरिज्जमाणाण वा । आ० म० प्र० । जी० ॥

उक्कीरमाण-उत्कीर्त-त्रि० वेधनकेन विकिरति, वेक्षण्यादिना
 मृष्टं कुर्याण, तं च केह उक्कीरमाणं पासित्ता वणज्जा किं जवं
 उक्कीरसि, अनु० । कर्म० ॥

उक्कीजिय-उत्कुजित-न० उक्त् कृज्-ज्ञावे क उपरि हुमिति
 करणे, उवरिहुत्ति करणं उक्कीजयं । नि० चू० । कर्तरि कः
 कृताव्यक्तमहाध्वनौ, प्रश्न० १ ह्वा० ॥

उत्कुब्ज्य-अव्य० ऊर्ध्वं कायमुन्नय्य ततः कुर्जीचूयत्यर्थं,
 “असंजप त्रिकवू परिवाए उक्कीजिया आवउक्कीजिया” आचा०
 २ श्रु० १ अ० ७ उ० ।

उक्कुट्ठ-उत्कुट्ठ-न० पीलुपर्णिकादेरुत्कृष्टवर्णिते आर्क्षपर्णचू-
 र्णे, आचा० २ श्रु० १ अ० ६ उ० । सचित्तवणस्स ३ चुण्ण
 उक्कुठो भणइ । नि० चू० ४ अ० ७ उ० उक्कुट्ठा णाम सचित्तवणस्स
 इपत्तकुक्कत्ताणि वा उक्कस्वे वृज्जंति । नि० चू० १ उ० ।

उक्कुट्ठुमा-उत्कुट्ठुक-न० ययास्थानमनवस्थिते, ज० २ वृत्त० ।
 ययास्थानमनिविष्टे, ज० ७ श० ६ उ० । आसने, पुतालगने
 ज्ञा० १ अ० । भूमावन्त्यस्तपुततयोपविष्टे, प्रव० ६७ ह्वा०
 पंचा० । “आगम्मुकुक्कुट्ठो सतो पुत्तेज्जायंजिहसो” गुरोः

समीपमागत्य उक्कुट्ठकामुत्तासनेः कारणतः पादपुञ्जना-
 दिस्थः सन् शान्तो वा । उ० च० १ अ० । आ० म० । यथा कुक्-
 म्भिया पादं पसारी तु बहुं चैव । उट्ठिति एवं साहु जाहे परि-
 ततो ताहे चूमि अच्चिवंता पसारंति बहुं वा उट्ठंतं संथारप-
 ह्प उवेंति । आ० चू० ४ अ० । “उक्कमे वा जाव पत्तावे वा तस्स
 जाम्हे संवसेज्जा तस्स अज्जाजे उक्कुट्ठुए वाणं सज्जिए व
 विहरेज्जा उट्ठा उग्गहपमिमा” आचा० २ श्रु० २ अ० २ उ०
 जिनकल्पं प्रतिपन्नः पुनर्निर्मायउत्कुट्ठुकः । वृ० १ उ० ।

उक्कुडुया-उत्कुडुका-स्त्री० आसनाश्मत्तपुतः पादाभ्यामवस्थितः
उत्कुडुकस्तथा सा उत्कुडुका । निपयानेदे, स्था० ५ ग्रा०
आ० म० द्वि० ।

उक्कुडुयासण-उत्कुडुकासन-न० पीगादौ पुताव्रगनेनोपवेशने,
स्था० ५ ग्रा० वृ० ।

उक्कुडुयासणिय-उत्कुडुकासनिक-पुं० उत्कुडुकासनं पीगादौ
पुताव्रगनेनोपवेशनरूपमाभिप्रदतो यस्यास्ति स उत्कुडुका-
सनिकः । उत्कुडुकासनेनैवोपविशामीत्यभिप्रदधारिणि साधौ
उत्कुडुकासनिकत्वमन्यनुज्ञातं तीर्थकृता कायक्लेशाख्यतपो-
भेदे पयः । स्था० ५ ग्रा० ।

उक्कुस-उत्कुस-पुं० दृष्टकाक्षादिशिरूपेऽर्थे कचवरपुञ्जो,
“ विमीदं पञ्चवाया तणपुंजपराशमुम्मवक्कुरने ” वृ० १
उ० । आ० म० द्वि० ।

उक्कुस-गम-धा० गतौ, ज्वादि- “ गमेरइ अच्चाण वज्जाव-
सज्जाकुकसे० ८ । ४ । ६१ इति सूत्रेण गमधातोः कुसदेशः
उक्कुसइ गच्छति । प्रा० ।

उक्केर-उक्केर-पुं० उष्णको वपीत्रो उक्केरो पहरोगणो पयरो
प्रा० का० । उत्पीरने, उत्कारिकानेदेन निजे, “ तुदुंभिसमा-
रोहे भेय उक्कारिया य उक्केरे ” सूत्र० १ श्रु० १ अ० उ०

उक्कोननंग-उत्कोटनङ्ग-पुं० खोटभङ्गशब्दाथे, “लोमभंगो स्ति
वा पणइ ” व्य० प्रा० १ उ० ।

उक्कोना-उत्कोटा-स्त्री० उत्कोचार्या ब्रह्मयाम्, औप० । झा० ।
“ उक्कोमाहि य पराजवेहि य दिज्जोहि य ” वि० १ अ० ।

उक्कोदंशचणपमगणपरायण-उत्कोदाशचनपार्वमार्ग-
णपरायण-त्रि० उत्कोटाशचयैः प्रत्यवहुत्वंतरत्वादिभिर्लोकं
प्रतीतजदयोः पादयोः गुणितगतनरसमीपादुसामागं याचनं
तत्परायणस्नसिद्धिः । चौर्यविशेषतः परेषु, “ उक्कोदाशचण-
पास मगणपरायणइ गोभिमगनेरहि ” प्रश्न० ३ छा० ।

उक्कोदि-उत्कोटिक-त्रि० उत्कोटा उत्कोचा ब्रह्मैवर्थः । तथा
यव्यवहारति औत्कोटिकाः । ब्रह्मस्था ऽसद्व्यवहारिषु,
औ० । झा० ।

उक्कोया-उत्कोचा-स्त्री० ब्रह्मचायाम्, मूर्खं प्रति तत्प्रतिरूप-
दानादिकमसद्व्यवहारं कर्त्तुं प्रवृत्तस्य पदवैवर्तिविचक्षण-
जयात् विचक्षण यसदकरणम् । झा० १ ८ अ० ।

उक्कोम-उत्कर्ष-पुं० उत्कृष्टत इत्युत्कर्षः । उत्कृष्टे, “ एसा खड्डु
गुरुज्जति उक्कोसा एसवाण धम्मो उ ” पञ्चा २ विव० । चं०
प्रय० । गुणमिमाने, स्था० ४ ग्रा० । सूत्र० । आत्मनः परस्य
वा मानाक्रियान्कृष्टाकरणं, ज० १२ श० ५ उ० । तत्स्वरूपे
मोहनीयकमर्षि, । स० ५२ स० । प्रकर्षं, तद्योगात्कर्षतीति
वाऽनुत्पत्तेः । उत्कृष्टे, “ तस्रो विद्यमदतीओ पमिगाहत्तप
तज्जइ उक्कोसा मज्झिमा जइसा ” स्था० ३ ग्रा०
उत्कृष्ट-त्रि० उत्कृष्टं क तेनापुण्यादयः ८ । ४ । ५६
इति वपुर्वस्य कृष्टधातोः कसहितस्य उक्कोसादेशः । उत्कर्ष-
वति, प्रा० ।

उत्क्रोश-पुं० कुररे, प्रश्न० १ झा० । उच्चैः कन्द्विनि, त्रि० । तत
चतुरर्थ्याम् उक्कग उक्कोशीयः तत्सन्निहितं देशादौ, वाच०

उक्कोमंत-उत्क्रोशन्-त्रि० क्रन्दति, प्रश्न० १ झा० ।

उक्कोमग-उत्कर्षक-पुं० उत्कर्षतीत्युत्कर्षः । उत्कर्षेण्वत्क-

र्षकः “ उत्कृष्टे, ततानं च उत्तमकटपत्ते उक्केसए अट्टारसमु-
हत्ते दिवसे भवइ ” चं० १ पाहु० । सू० प्र० । आव० ।

उक्कोमद्विषय-उत्कर्षस्थितिक-पुं० उत्कर्षो उत्कर्षवत्संख्या-
समयापेक्षया स्थितियं वा तं तथा । तेषामसंख्यातसमय-
स्थितिकानामित्यर्थः । तेषु, स्था० ११ ग्रा० ।

उक्कोमपसिय-उत्कर्षप्रदेशिक-पुं० उत्कर्षन्तीत्युत्कर्षाः उत्कर्ष-
वन्तः उत्कृष्टसंख्याः परमांताः प्रदेशा अणवस्ते सन्ति
येषां ते उत्कर्षप्रदेशिकाः । तेषु, स्था० १ ग्रा० ।

उक्कोसपद-उत्कृष्टपद-न० उत्कृष्टवत्, “ उक्कोसपदे अट्ट अरि-
हता ” उत्कृष्टताऽष्टवर्हन्तो भवन्ति स्था० ८ ग्रा० ।

उक्कोममयपत्त-उत्कर्षमदप्राप्त-त्रि० उत्कर्षणं मदं प्राप्त उत्कर्ष-
मदप्राप्तः । उत्कर्षतो मत्ते, जी० ३ प्रति० ।

उक्कोनिय-उत्कोशिक-पुं० गोत्रविशेषप्रवृत्तं क्रूरभिभेदे,
“ धेरस्स एं अज्जवरसेणस्स उक्कोसियगोत्तस्स ” कल्प० ।

उक्कोसिया-उत्कर्षिका-स्त्री० उत्कर्षवत्याम्, पञ्चा० ८ विव० ।
उत्कृष्टायाम्, सू० प्र० १ पाहु० ।

उक्कव-उक्का-पुं० सम्बन्ध, नं० । आ० म० प्र० । परिधानवस्त्र
स्यैकदेश, आह व निशीयचूर्णिकृता । परिधानवस्त्रस्य अभि-
तरक्षुणा उर्वरिकर्षेणाभिहेष्ट उक्कवो भणइ ऽस संयतीनां
जवति वृ० १ उ० । नि० चू० । अवसेकरि, सिक्के, वत्त० ।

उक्कव (कवा) अ-उत्वात-न० उत्-स्वत् क. आचम । वा
यज्योः स्वातादावातः ८ । १ । ६९ इत्यनेनादेरकारस्याविवि-
कल्पः । ऊर्ध्वमवर्द्धाणं, प्रा० ।

उक्कवज्ज-उत्तमज्ज-पुं० उत्-स्तमज-घञ् उत्प्रावल्पेन स्तम्भने, संयत् ।
उत्कर्षजिय-उत्तमिज्जक-त्रि० उत् प्रावल्पेन स्तम्भनमुत्तमज्जः

उत्तमज्ज एव उत्तमिज्जकः स्थायै दृक्कण प्रत्ययः । अवधुभनके;
प्रतिस्तमज्जवद्वादी, उत्तमज्जयते स्थिराकियते जीवो मुक्ति-
कारणे पुन्यतेति पञ्चस्ताराधने, “ भणकरिस्सस्स जणिओ संयारो
केरिस्स यओ गास्स ” संथा० ।

उक्कवममु-दशी-पुनः पुनः शब्दाथे, सक्तं “ चउक्कवममुक्कि
वा तुज्जो तुज्जोत्तिवा पुणो पुणोत्तिवा पणइ ” व्य० द्वि० १ उ० ।

उक्कवण-उत्तवणन-न० उत्पाटने, प्रश्न० १ झा० ।

उक्कवणिज्जण-उत्तवाय-अव्य० उत्तव-इयप् उत्पाट्यर्थे,
अप्यणो अञ्जी जल्लिय उक्कवणिज्जण सिवगस्स ज्ञापति”
नि० चू० १ उ० ।

उक्कवत्तपिय-उत्तवर्ष-अव्य० कर्णयनं हृत्वेत्यर्थे, आचा०
२ श्रु० १ अ० ६ उ० ।

उक्कवत्तग-उत्तवत्त-न० (आखड्डी) इति प्रसिक्ते कण्ठयो-
पकारिणि गृहोपकरणे, “ को संयमो चमेहाए सुयुत्तवत्तगं
च खारं गाल्लं च ” सूत्र० १ श्रु० ४ अ० ।

उक्कवत्तिया-उत्तवत्ति-स्त्री० स्वात्याम्, उक्कवत्तिया याद्रीजा,
साधुणिमितं सा अहाकमिमा ” वि० चू० १ उ० ।

उक्कवत्ति-उत्तिप्य-अव्य०-उत् किं ल्यप् उर्वर्धित्वेत्यर्थे, तं
उक्कवत्तिं न निवसेवे आसत्तवत्तइ ” दश० ५ अ० ।

उक्कवा-उक्का-स्त्री० स्वात्याम्, पिप० । एगाओ उक्कवातो प-
रिप सिज्जमाणे पहाए एकस्मात्पिउरकात् गृहीत्वा कुरादि-
कम् आचा० २ श्रु० १ अ० १ उ० ।

उगगतव-उग्रतपस्-त्रि० उग्रमप्रधृष्यं तपोऽनशनादि यस्य स
तथा । रा० । वि० । ज० । तीव्रतपसि, संथा० । यदन्येन
प्राकृतेन पुंसा न शक्यते चिन्तयितुमपि मनसा (तेन) वि-
विधेन तपसा युक्ते, रा० । उ० । स्था० । ज्ञा० । नि० ।
उगगतय-उग्रतेजस्-वि० ६ व० । तीव्रप्रभावे, तीव्रविषे,
“आसीद्विष उगतेयकपा” प्रश्न० १ सं० ८० ।

उगगपवश्य-उग्रप्रव्रजित-पुं० उग्राः सन्तः प्रव्रजिताः । दीक्षा-
माश्रितेषु, आदिदेवेनारक्षकत्वेन नियुक्तानां वंशजेषु, औ० ।
उगगपुत्त-उग्रपुत्र-पुं० ६ त. उग्राणां पुत्राः । उग्राणां कुमार्येषु,
हविष्यजातिविशेषेषु, सूत्र० २ श्रु० १३ अ० भ० ॥

उगगपुरिम-उग्रपुर-पुं० उग्रपुरविशेषे, स्था० । (व्याख्या
पुरिसाध्वे-)

उगगम-उग्रम-पुं० उग्रमनमुग्रमः पिण्मादेः प्रभवे,

तत्पुगमोपमृष्टं, पञ्चओ एमादि ह्येति एगृष्टा ।

मो पिंसिस्सह पगओ, तस्स य दोसा इमे ह्येति ॥

तत्रेत्युक्तोपादानैषणासु मध्ये उग्रमनमुग्रमः । प्रसवने
प्रमृतिः । प्रभवने प्रनयः (एमादिति) एवमादयः आदिश-
ब्दाद्व्यादिपरिग्रहः जवन्ति स्युरकायाः । अनन्याभिधेयाः
शब्दा इति गम्यम् (सोति) स चोक्रमः सचेतनाचेतनमि-
ध्मिपदादिष्व्यविषयत्वेन बहुविषयोपि सन् पिण्मादस्य त्रैव्य-
स्याधिकृतः प्रस्तुतः । इह पिण्माधिकारं दृष्ट्वा दृष्टानि तस्य
पिण्मादस्य इमे वक्ष्यमाणा जयन्ति वर्तन्ते । य हि साध्व-
र्षे पाकस्यापनप्रकाशनाद्यो भक्तादिवस्तुनो भक्तस्थापित-
त्वप्रकटत्वादिरूपेण भवनलक्षणमुक्रमं दृष्टयन्ति ते उग्रमद्रोपा
इति गायार्थः । पंचा० १३ विव० । तत्र प्रथमत उग्रमस्य
एकाधिकानि नामानि नामादिकाश्च भेदात् प्रतिपादयति ॥

उगग उगोवण मगणाय एगृष्ट्याणि एयाणि ।

नामं उवणा द्विष जायमि य उगमोहोइ ॥

उग्रम उवोपना मागणा च एकादिकान्येति नामानि स च
उग्रमश्चतुर्धा भवति तद्यथा (नामंति) नामोऽग्रमः यत् उग्र-
म इति नाम अथवा जीवस्य अजीवस्य वा यदुग्रम इति
नाम स नामनामवतारभेदोपचारात् । यद्वा नाम्ना उग्रमो
नामोऽग्रम इति ध्युपेक्षनमोऽग्रमः । स्थापनोऽग्रम उग्रमः स्थाप्य-
भानो इत्येव इत्यविषयो जायमाना विषयः । तत्र इत्येवमोऽग्रिधा
आगमनो नो आगमतश्च । नो आगमनोपि विधा । इहारी-
रज्यशरीरतद्व्यतिरिक्तभेदात् । तत्र आगमनो नो आगमतश्च
इहारीरज्यशरीररूपयो इत्यवगेषणावत् जायनीयौ । इहारी-
रज्यशरीरव्यतिरिक्तं तु इत्येवमग्रम ॥

तथा नो आगमनो भावोऽग्रं च प्रतिपादयति ॥

दवम्भि झुगुर्गई, जावे तिविहोग्गमो मुणैयव्वो ॥

दंमणनाचचिंत्तं, चरितुग्गमेण्त्थ अहिहारो । ८३ ॥

इत्येव इत्यविषये उग्रमो बहुधा । बहुधादिविषयो बहुका-
देः संबन्धी वेदितव्यः । अत्रादिशब्दाज्योतिरादिपरिग्रहः ।
तथा जावे जावविषये त्रिविधाप्रकारो जातव्यः । तद्य-
दर्शने दर्शनविषयो ज्ञाने ज्ञानविषयश्चादि चारित्र्यविषयः ।
अत्र तु चारित्र्योक्रमनाधिकाग्रप्रयोजनम् चारित्र्यस्य प्रधानमो-
क्षाद्भवत् । तथाहि ज्ञानदर्शने सती अपि न चारित्र्यमन्तरण
कर्ममन्त्रापगमा प्रभवतः श्रेणिकादौ तयोपक्रमज्ञात् चारित्र्य

पुनरवश्यं ज्ञानदर्शनाविनाभाविवस्वरूपेणापि वाचिनवकर्मो-
पादाननिषेधपूर्वोपाजितकर्मोपगमकरणस्वरूपम् ततस्तथा-
धान्तमोक्षस्याङ्गं तत्प्रधानतुयायित्युच्च प्रकाशनां प्रवृत्तयः ।
ततोव चारित्र्योक्रमेण प्रयोजनम् । बहुकादेरित्यत्रादिशब्देन
लब्धे ज्योतिरुक्तमादिरूपे इत्युक्तं विवरीतुमाह ॥

जोइस्तणो नहीए, मेहरिण करणमुगमो दव्वे ।

सो पुण जतो य जया, जहाय दव्वुगमो दव्वे ॥ ८३ ॥

ज्योतिषां चन्द्रसूर्यादीनां तृणानां दर्भाणामौषधीनां शाखा-
दीनां जीमूतानां ऋणस्य उत्तमर्षो यदा तद्व्यवस्थया करणां
राजदेयमागानाम् । उपवृक्षमेतत् । अन्येषामपि इत्येवणां
य उक्रमः स इत्येवसंबन्धी वेदितव्यः । स पुनरुच्येवमो यतो
यस्मान्प्रकाशात्स यदा यस्मिन् काले यथा च येन प्रकारेण
जयति तथा वाच्यः । तत्र ज्योतिषां मेधानां च आकाशदेशान्
तृणानामौषधीनां च भूमेर्ऋणस्य व्यवहारादेः कारणां नृपति-
नियुक्तपुराणैः तथा यदि ज्योतिषां मध्ये सूर्यस्य प्रभाते शे-
पाणां तु कस्यापि कस्यांश्चिद्वह्नायां तृणादीनां प्रायः श्रावणा-
दौ तथा यथेति ज्योतिषां मेधानां चाकाशे प्रसरणेन तृणानामौ-
षधीनां च जूर्मी स्फोटयित्वा ऊर्ध्वं गिरसरणेन ऋणस्य पक्ष-
कशानादिवह्नेतरूपेण कारणां प्रतिवर्षं गृहस्य उग्रमद्र्यादिश्रा-
ह्यमित्येवरूपेण । एवं शोषाणामपि इत्येवणां यतो यदा यथा च
यथासंजवनमुक्रमो भावनीयः । इह प्राक् “दव्वम्भिहगुगाइ”
इत्युक्ते तेन च बहुकामियुक्तमारक्षकधनकं सूचितमस्तदेव-
दासीं गायत्र्येणोपदर्शयति ।

वामहरा अणुज्जा, अत्थाणी जोगाकिरुकाळे य ।

पडगसरावेषु क्या उ, मोयगा हगुगपियस्स ॥ ८४ ॥

जोगा अजिज्जाभारय, निसमुज्जवो मुइसमुत्थो ।

आहारुगामचिता, असुइ ति उट्ठा मल्लपजवो ॥ ८५ ॥

तस्मेवं वेरुग-ग्गमेण सम्मत्तनाचरणेण ॥

जुगवंकमुगमो वा, केवल्लनाणुगमो जाउ ॥ ८६ ॥

वामगृहात् वासजवनान् अनुयात्रानिगमे । तत आश्वान्य
योग्या कीरा सा व्यधीयत । ततः काले भोजनस्यार्थं तस्य
बहुकामियस्य मोदकप्रियस्य कुमारस्य योग्या घटेषु सरा-
वेषु च कृत्वा मोदका जनन्या प्रेषिताः । ते च परिजनेन सह
संख्यं तेन युक्तास्ततो नृपोपि योग्यकीरानिरीक्षणस्तत्तत्त-
त्तया तस्य रात्रौ जागरणप्रावृत्तस्ते मोदका न जीर्णास्ततोऽ
जीर्णदोषप्रभावतोऽतीव पृथिव्यामारुतनिसर्गोऽभवत् । तत
आहारोऽग्रमविता जाता । यथा त्रिसमुत्था घृतगुरुकण्ठिका-
समुद्रवा एते मोदकास्ततः शुचिसमुत्थाः । सूत्रे च जाता-
वकचचनम् । केवलं इति धिया मलप्रभवोऽयं देहस्ततस्त-
त्संपर्कतोऽयुच्यो जाता इत्येवं तस्य वैराग्योऽग्रमेन ज्ञानदर्शने
चारित्र्याणां युगपक्रमेण वा उग्रमो जातस्ततः केवलज्ञानोऽग्रम
इति गायत्र्यार्थः । भावोपेस्तु कथयानकादवसेवसम्भेदम् ।
श्रीस्वच्छं नाम नगरं तत्र रात्रौ जातस्तस्य भार्या खिमणी
तयोः सख्यमात्रा तदयः स च यथामुखं पञ्चभिर्घात्रीभिः
परिपात्यमानः प्रथमसुरकुमार इवानकः कुजनहृदयानिदिनं
कुमारजावमधिकरोह । ततः शुद्धपञ्चवर्षावधिमिव प्रतिदि-
वसं कलान्निरज्जिबर्धमानः प्रमण कमनीयकामिनीजनमनः
प्रह्लादकारिणां योग्यनिकामभिजगाम । तस्मै च स्थजवत् पञ्च

रोचन्ते मोदकास्ततो लोके तस्य मोदकप्रिय इति नाम प्रसिद्धिमगम् । स च कुमारोऽप्येता वसन्तसमये वासजवनान्त्पातकृत्याय आत्मानमपि कायामाजगाम । तत्र च निजशरीरव्रणमापकृतसुरसुन्दरीरूपाहंकारमनोहरविश्वामिनोजननीनृत्यादिकं परिभाषयितुं प्रावृत्ते । तत्र च स्थितस्य जोजनवत्रायामागतया जोजननिमित्तं जननी प्रधानसरावसं पुत्रे तु शेषपरिजननिमित्तं च घट्टपु कृत्या मोदकान् प्रीयतवती । तयस्तेन परिजनं सह मोदका यथेच्छं वृत्तुजिरे । ते च रात्रापि गीतनृत्यादिव्याक्तिश्चित्ततया जागरणप्रावतो न जीर्णस्ततो ऽजीर्णदोषप्रजावतोऽप्योवातोऽपि च पुतिगन्धानिजगाम । तत्तुष्टपुद्रुद्वयं सर्वतः परिभ्रमन्तस्तन्नासिकां प्रविशिविमुद्राः । ततस्तथारूपं पुतिगन्धमाप्राय चिन्तयामास । यथामीशोऽका घृत्तुगर्काणिक्वादिनिष्पन्नस्ततः शुचिष्वस्यसुत्या एवैते । केवलमयं यो देहो जननीशोऽपि तजनकशुक्ररूपो द्विधा मन्त्रनववाद्गुच्छिरपस्तःसंप्रक्षेपशतोऽशुचिरूपो जातः । इत्यन्ते च कर्पूरादयोऽपि पदार्थाः स्वरूपतः सुरजिगन्धयोऽपि देहसंप्रक्षेपः कृष्णमात्रेण दूरभिगन्धयो जायमानाः । कृष्णान्तरे शरीरगन्धस्यैव पुल्यात्मकस्योपगमनात्तत इत्थमशुचिरूपस्यानाकापायशतसंकुलस्य शरीरस्यापि कृते ये गृहमासाद्य नरकादिकुगतिविनिपातकारिणी पापकर्माणि सेवन्ते ते संचेतना अपि मोहमयनिद्रोपहतविवेकचेतनत्वादचेतना एव परमार्थतो वेदितव्याः । यदपि च तेषां शास्त्रादिपरिज्ञानं तदपि परमार्थतः शरीरायासफलम् । यद्वा तदपि पापातुव्यधिकर्मादयतस्तथाविधक्रापोपशमनिबन्धनत्वाद्वा भक्तकर्मायैवेति तत्त्ववेदिनामुपेक्षास्पर्द्धम् । विद्वत्सा हि सा तत्त्ववेदिनां प्रशंसार्हा या यथावस्थितवस्तुविविधयोऽप्येवद्वातोऽपि पादानप्रवृत्तिक्रिया यां तु सकलजन्माज्यासप्रवृत्त्या कथमपि परिपाकमाननापि सती सदैव तस्याविश्रयापकमादयवशत एका न्ताशुचिरूपेष्वपि युवतिजनवदनजननवक्रोहरदिशरीरावयवेषु रामणियकव्यवर्णनफला सा इह लोकेपि शरीरायासकृता परलोके च कुगतिविनिपातहेतुरित्युपेक्षणीया ये पुनः परमार्थतः सर्वदैव सर्वज्ञमतानुसारितर्कागमशास्त्राज्यासतो विदितयथावस्थितहेतुयोपादेयत्वास्तव इत्थं शरीरस्याशुचिरूपतां परिज्ञाय युवतितकवैरपेण नाभिरज्यन्ते नापि कर्माणि स्वशरीरकृते पापानि समाचरन्ति किन्तु शरीरादिनिस्पृहतया निरन्तरं सम्यक्ज्ञाशास्त्राज्यासतो ज्ञानामृतमोक्षोर्ध्वनिभानः सममित्रवशः परीवहादिभी रजिताः सकलकर्मनिर्मिष्टनाय यतन्ते धन्यास्ते तत्त्ववेदिनस्तानहं नमस्करोमि । तदनुष्ठितं च सर्वमिदानीमनुतिष्ठामि इत्येवं तस्य मोदकप्रियस्य कुमारस्य वैराग्योऽमनः सम्यक्ज्ञानज्ञानचारित्र्यजगामुक्ता वत् । ततः केवलज्ञानं इति तदेवमुक्तं मोदकप्रियकुमारकथनकम् । संप्रति यदुक्तं चारित्र्योक्तनाधिकर इति तत्र चारित्र्योक्तनार्थकारः शुक्रस्य उष्ट्रव्यो नाशुक्रस्य । अशुक्रस्य मोक्षकृष्णकार्यसंपादकत्वायोगान्न न खलु वीजमुपहतमङ्कुरं जनयति । सर्वत्राप्युपहतस्यैव कारणस्य कायजनकत्वात् चारित्र्यस्य च शुद्धी कारणं द्विधा तथया । आन्तरं बाह्यं च । ते च त्रीणि प्रतिपादयति ।

दंमण्णाण्यप्यजन्तं, चरणं मुष्टेऽसु तेषु तस्मुष्टी ।
चरणेण कम्प्यमुष्टी, उगम्यमुष्टी चरणमुष्टी ग ॥

इह यतो ज्ञानदर्शनप्रज्ञं चारित्र्यं तत्तस्योः सुखयोस्तस्य चारित्र्यस्य शुद्धेर्नयि नायथा । तस्मादयदयं चारित्र्यशुचिनिमित्तं

चारित्र्याणां सम्यग्ज्ञानसम्यग्दर्शने च यतितव्यम् । यतश्च निरन्तरं सुदुर्गवचरणकमवर्णयत्पासनापुरस्सरं सर्वज्ञमतानुसारितर्कागमशास्त्राज्यासकरणम् । एतन् चारित्र्यशुद्धेऽन्तरं कारणमुक्तम् । अथ चारित्र्यशुद्ध्यापि किं प्रयोजनं येनयत् तच्चुचित्कल्प्यते । अत आह । “ चरणेण कम्प्यमुष्टी ” चरणेन विशुद्धं कर्मणा ज्ञानावरणीयादिकस्य शुद्धिरपगमा भवति । तदुपगमे चात्मनो यथावस्थितस्वरूपज्ञानात्मको मोक्षस्ततो मोक्षार्थिना चरणशुद्धिरपेक्ष्यते तथा न केवलयोगेयं ज्ञानदर्शनयोः शुद्धौ चारित्र्यशुद्धिः किन्तुऽमशुद्धौ च चारित्र्यशुद्धिरेतन् बाह्यं कारणमुक्तम् । ततश्चरणशुचिनिमित्तं सम्यग्दर्शनज्ञानवतापि नियमत उक्तमदोषपरिशुद्ध आहारो ब्राह्मः । ते च उक्तमदोषाः पुरुषाः । तानय नामतो निर्दिशति ।

आहं कम्प्यमुष्टिस्य, पृष्ठकम्पं य पीमजा ए य ।
उवणा पाहुमिया, पाऊपरकीयामिबे ॥
परियट्टि एमिहेर, अजिबे माडोहरे ई य ।
अच्छिज्ज अणिमिड्ड, अज्जोयर ए य सोल्लसमे ॥

(पदव्याख्या अहाकम्प शब्दे) दृष्टौ । पञ्चू । ध० ।
केचित्पञ्चदश मन्यन्ते ते चैवं व्याख्यानयन्ति ननु चामी पुरुष उच्यन्ते “ अज्जोयरओमीसजायंचदोहं पि एको चैव ” भेदआधाकमादीनां व्याख्या अन्यत्र अहाकम्पादिशब्देषु विशोधिकोऽप्यविशोधिकोऽपि विज्ञागः ।

संप्रत्येतेषामेव विज्ञागमाह ॥
एमो सोल्लस जेओ, उड्ढा कीरे उगमो ।
एगा विमोहिकोमी, अविसेही उ वावए ॥

पुरुषजने उक्तमः सामान्येन द्विधा तथया एकाविशोधिकोऽपि एको जेदोविशोधिकोऽपि रूपाः । अपरा चाविशोधिकोऽपि रूपाः । द्वितीयो जेद इत्यर्थः । तत्र यद्वा दोष-
द्वये भक्ते तावन्मात्रे अपनोते सति शेषं कल्प्यते स दोषो विशोधिकोऽपि दोषस्त्वविशोधिकोऽपि ।
तत्र प्रथमतोऽविशोधिकोऽपि रूपाः ।
आहं कम्प्यमुष्टिस्य, चरमतिगं पृष्ठीसजा ए य ।
वायरपाहुमिया वि य, अज्जोयर ए चरिमडुगं ॥

आधाकम्पमभेदमौद्देशिकस्य विभागीद्देशिकस्यान्येन द्वयं तथा पृथिवी पानरूपं मिश्रजातं पापिकगृहमिश्ररूपं साधु गृहमिश्ररूपम् । वादराप्राप्तिका अध्ययपूरकस्य च चरमद्विकं खगृहपापिकमिश्रखगृहसाधुरूपम् । एते उक्तमदोषा अविशोधिकोऽपि रूपाः अनया चाविशोधिकोऽपि रूपाः स्पृष्टे शुद्धे ज्ञकम् ।
यदोषपुष्टं भवति तदोषमाह ।

उक्तमदोषी अवयव-दोषाद्वेयं य अकय ए कपे-
कंजिय अयामगवाउ, लोयसंसपुष्टोओ

उक्तमदोषा उक्तमदोषरूपया अविशोधिकोऽपि अवयवेन शुष्णसिन्धुदिना तथा लेपेन तस्मादिना अलेपेन वल्लुचनका दिना संस्पृष्टे तस्मिन्नुजितेपि कृते अकृते कल्प्ये । अकृतकल्प्यत्रये इत्यर्थः पात्रे यत्पञ्चात्परिशुद्धं तत्पूरितमव गन्तव्यम् । इह कश्चित् मतिदौर्बल्यादित्यं विकल्पते । यथा तदेव साधूनां धार्य निर्वर्तितं तदेवैकमात्रेण साधुधर्मं भवति न शेषमवश्रावणकाञ्जिकादि तत्संस्पृष्टे पृति न प्रयतीति ततस्तद्विप्रब्रान्निराकरणार्थमाह (कंजियत्यादि) इह

साधयेमोदने निवेद्यमानं यत्तत्सकाजिककादि तदप्याधा-
कर्मादि तद्वययरूपत्वात् । ततः काजिकेन आयेन अव-
रणेन वा उष्णादकेन च यस्मिंस्तदं तदपि पुनर्नर्वात । एत-
देव रूपकत्रयेण ज्ञाप्यतु व्याख्यामयति ।

मुक्तेण न जं ठिकं तु, अमुष्णा धाप, जहा शोए ।
इह मुक्तेण वि ठिकं, धोवइ कम्मेण जाणं तु ।
जोवाञ्जिर्वात्ति जं वृत्तं, जं पि दव्वमझेवुम् ।
तं पि पेत्तूण कप्पंति, तत्ताकिइमझेवम् ।

आहाइ जं कीरइ तंतु कम्म, वज्जेहि उप्पममगणं व ।
सौवैर विस्सामणत्तंजुवाया, कम्मंति ता पग्गहणं करंति ।
सुत्तम् तवरम् । आधरूपकेणयव इति पदं व्याख्यातं
द्वितीयरूपकेण जेवाञ्जिर्वेत्ति तत्रायं भावार्थः यदपि वल्लवन-
कादि छव्यमन्त्रेपकृतं तदपि प्रथममनाभोगादिकरणतः
पत्रे गृहीत्वा पश्चात्कथमपि परिज्ञाते परित्यज्य पात्रं कल्प-
यति । कल्पत्रयेण प्रज्ञायति । किं पुनस्तत्तादिक लेपकृतं
गृहीत्वा तत्र सुतरां कल्पत्रयेण प्रज्ञातं कर्त्तव्यमिति
परिज्ञापनार्थं । लेपात्रेप इत्युक्तम् । तथा यदेव मुख्यवृत्त्या
साधनाधाय क्रियते तदेवाधार्कान्तान्यदिति बुद्ध्या शिष्या वजं
यिष्यति ओदनमेकैकं कथं न शयं तदुष्मादिकादिकं ततो
गुरवो भव्वाहुस्वामिनः सौवैरा विश्रामणत्तंजुलोदकान्य-
ध्याधार्कमेति परिज्ञापनार्थं तदग्रहणं सौवैरादिग्रहणं विशेष-
तः कुर्वन्ति । तदेवं शोधिकादिहका ।

संज्ञितं विशोधिकोदिमाह ।

सेसा विरोहिकोभी, जत्तं पाणं विगिंच जहसत्ति ।

अणत्तविस्सय मीसदव्वे, सव्वविस्से य वा सुब्बो ॥

शेवा ओद्देशिकं नवविधमपि च विभागोद्देशिकमुपकरणं पूति-
विश्रयाद्यां नदः स्थापना सूक्ष्मप्राकृतिका प्रादुर्गुणं कृतं
प्रमित्ययं परिवर्त्तितमप्याहतमुद्भिन्नं मालापट्टमाच्छेद्य-
मभिधुप्रमत्यवपूरकस्याद्यो नैर्द्व्यर्थेयंरूपाण विविधिकादिः
विशुध्यति शेषं शुद्धं जलम् यस्मिंस्तुद्धं यदा विशुद्धवति
पात्रमकृतकल्पत्रयमपि यस्मिन्नुज्जितं सा विशोधिः सा
चात्सी कोटिश्च भेदश्च विशोधिकोदिः । उक्तं च “उद्देशियमि
तयगं, उवगरणं जं च पूयं होइ, । जावंति य मीसगयं
च, अज्जोरयण पट्टमपयं । परिवट्ठिअ जिह्मे, उज्जिन्ने मालो-
हरेइ य अजिउत्ते अणिसंछ, पाउयरकीयपाभिसे । सुहमा पाहु-
दिया वि, यउवियगपिमोय जो भवे वुविहो । सव्वोत्तपिसि-
सी, विसांदिहकोभी मुणयज्जे । अत्र विधिमाह (विगिंच जह
सत्ति) अनया विशोधिकोद्व्या यत्संसृष्टमपि पात्रं वा तद्यथा-
शक्ति विगिंच परित्यज । इयमत्र भावना । भिज्ञामयता पूर्वं
पात्रे शुद्धं जलं यस्मिन्नेव तत्रैवाभोगादिकरणवशतो वि-
शोधिकादिद्वारां गृहीतं पश्चात् कथमपि ज्ञातं यथैतद्विज-
ज्ञितं विशोधिकोदिदोषपुद्धं मया गृहीतमिति ततो यदि तेन
विनापि निर्वहति तर्हि सकलमपि तद्विधिना परिस्थापयति ।
अथ न निर्वहति तर्हि यदेव विशोधिकोदिदोषपुद्धं तदेव
तावन्मात्रं सम्यक् परिज्ञाय त्यजति । पुनरुत्तमेन सदश-
दणगन्धादितया पृथक् परिज्ञानमुपश्रयेन सिद्धं भवति ।
अथा उच्येण भक्तादिना अन्यत् जगद्वा तदा सर्वस्यापि
तस्याविवेकः कृते च सर्वोभयना विवेके यद्यपि केचि
गुरमा भवयवा लीगता नवन्ति यथापि तत्र पात्रे

उक्तकल्पे ऽन्यन्यपरिगृह्य बुद्धौ यतिस्यक्तभक्तादेर्विशोधि
कोदित्यात् । विवेकश्चतुर्गो भवति । तद्यथा उच्यते : क्षेत्रतः
कावतो ज्ञातव्यः । तथाचाह ॥

दव्वाइया विवेगो, दव्वं जं जं जहिं विवेने ।

कात्रे अकावइहीणं, असंजे जं पस्सइ जावो ॥

उद्यादिको उच्येक्षेत्रकावभावविषयो विवेकः तत्र यदुच्यं
परित्यजति स उच्यविवेकः । तथा परित्याज्यं यत्र परित्य-
ज्यते स क्षेत्रविवेकः क्षेत्रविकः क्षेत्रविवेकः इति व्युत्पत्तेः ।
तथा याद्विशोधिकोदिदोषपुद्धमकावइहीनं शीघ्रं परित्यजति एष
कावतो विवेकः । इह यदेव दोषपुद्धं ज्ञातदिपरिज्ञातं
तदेव तत्कावइविश्रयाज्ञावेन परित्यक्तव्यम् । परित्यागदुष्का
वा पुन्य भिक्षे स्थानं कर्तव्यमन्यथा ज्ञातवस्तपरिग्रहात्सं-
यमहानिप्रसक्तेः । तत्र उक्तमकावइहीनमिति तथा यः असंजे
प्रकटिष्ठः सन् दोषपुद्धं पश्यति दृष्ट्वा वा कावइहीनं शीघ्रं परि-
त्यजति स भावे भावतो विवेकः । इह निर्वाहे सति विशोधि-
कोदिदोषसन्निधौ सकलमपि परित्यक्तम् । अनिर्वाहे तु ताव-
न्मात्रं तत्र विविधमुपदर्शयितुमात्रं प्रथमतश्चतुर्भङ्गिकामाह ।

मुक्कोत्तुसिसपाए, असरिसपाए य एत्थ चउज्जंगो ।

तुष्टो तुष्टनिवाए, तत्र उवे दुत्तुत्तुवा ।
अत्र शुक्लस्य आर्द्रस्य च सदृशे समाने ऽन्यस्मिन् वस्तुनि
मध्ये पाते सति तथा सदृशे असमाने ऽन्यस्मिन् वस्तुनि
मध्ये पाते सति चतुर्भङ्गी नवति । सूत्रे च पुंस्त्वनिर्देश आर्य-
त्वात् । चत्वारो भङ्गा नवतीत्यर्थः तं चामी । शुक्लं शुक्लं
पतितं, शुक्लं आर्द्रं, आर्द्रं शुक्लम्, आर्द्रं आर्द्रमिति । तत्र
येन १ पदेन यौ यौ भङ्गा द्वयोः तौ तौ तथा दर्शयति (तथ
स्ति) तत्र तुल्ये समाने सति अन्यस्मिन् वस्तुनि मध्ये तुल्य-
निपाते सति चतुर्भङ्गी सदृशस्य वस्तुनः प्रकृते द्वौ प्रथम-
चतुर्थरूपौ भङ्गौ द्वयोः तौ च “मुक्कोत्तुसिसपाए” इत्यनेन
पदेन सूचिता । तथा द्वौ भङ्गौ द्वितीयतृतीयरूपाः । अतएवात्
विसदृशत्वात् प्रकृत्यमात्रौ द्वयोः । तौ च “असरिसपाएय”
इत्यनेन पदेनौक्तौ तदेवं चतुर्भङ्गिकामभिधाय समर्थनैवे-
करणविधिमाह ।

मुक्कं मुक्कं पमियं, विगिंचिउ होइ तं सुहं पढेम ।

वीर्यमि दव्वं गोहुं, गाहंति दव्वं करं दाहं ॥

तदप्यमि करं गोहुं, उह्विचइ उयणाइ जं तरइ ।

दुह्वहुवुवं चरिमि, तद्वियमेत्तं विगिंचंति ।

शुक्लं वल्लवनकादौ मध्ये यत् शुक्लं वल्लवनकादि पतितं
तत्सुखं जल्लादिकमनन्तरेण “विगिंचिउ होइ” । परित्यक्तं
भवति । परित्याज्यं भवतीत्यर्थः । एष प्रथमा भङ्गः । तथा
द्वितीया भङ्गः तथा द्वितीया भङ्गः शुक्लं वल्लवनकादौ मध्ये
आर्द्रं तीमनादिर्विशोधिकोदिदोषपुद्धपतितसिल्लेयंषे उच्यं
काजिकदिष्ठं तत्र मध्यं उपस्तुतं यद्विष्य पश्चात्पात्रमनन्तरे पात्र-
कर्त्तृकदेशे च शुद्धभक्तपानरक्षणार्थं करं च दद्यात् सर्वं उच्यं
गात्रयति । तथा तृतीया भङ्गः । आर्द्रं तीमनादौ मध्ये पति-
तं शुक्लतरं वल्लवनकादिद्रुपमादनमित्येवंरूपं तत्र तीमनादौ
मध्ये करं दत्तं प्रक्षिप्य आदनादि यद् यावः मात्रं शक्नोति ताव-
न्मात्रमशतः सन् उह्विञ्चति आकर्मति ततः शेषं तीमनादिक-
लमते । तथा चतुर्थे भङ्गे आर्द्रं पतितमस्यैवरूपे तदि तद्व्यं
दुह्वंभन्यत्र न प्राप्यते तत्र उद्देशतस्तापमात्रं परित्यज्यति ।
तथाचाह ।

संयरे सव्वमुज्झति, चउज्जेगा अयंथरे ।

असांदा मुज्झई, जेसु, मायावी जेसु वज्झई ॥

संस्तरं निर्वाहं सति सर्वमपि पात्रे स्थितं विशोधिकोदिसं-
सृष्टमुक्तं । असंस्तरं अनिराहं पुनश्चतुर्भङ्गा चत्वारोऽन्तरो
क्ता भङ्गाः । सूत्रे च पुंस्त्वनिर्देश आर्पत्वात् । कथंभूतास्ते भ-
ङ्गा इत्याह ॥ येषु भङ्गेषु असंगोऽस्ति द्विष्टः सन् वर्तमानः शु-
द्धयति शुद्धमापद्यते । मयावी च येषु व्यत्ये तदेवं विशोधि-
रूपं कोटिद्वयं सप्रपञ्चमुक्तमिदानीं तदेवोपसंहारव्याजेन
संक्षेपत आह ।

कोमीकरणं छविदं, उगमकोमी विमोहिकोही य ।

उगमकोडीकिकं, विमोहिकोही अपेगविहा ॥

कोमीकरणं छविदं द्विष्टकारं द्विष्टा कोटिरित्यर्थः तद्यथा
उगमकोटिर्विशोधिकोदिसृष्टः । तत्रोगमकोटिपदकमाधार्मिक-
कोटिशिकान्तयेता दातृकादिषु भेदाः । विशोधिकोदिसृष्टः पुनरनेक-
विधा । औद्देशिकादिरूपा । संप्रत्यन्ययाकोटीः प्रतिपादयति
नव चेव अष्टारसंगं, सत्तावीसा तद्देव चउपप्पा ।

नउइ दो चेव तयाउ, सत्तरा होइ कोमीणी ॥

प्रथमतः कोटये नव भवन्ति । तद्यथा स्वयं हननमन्येन
वातनमपरंण हन्यमानस्यानुमोदनम् । तथा स्वयं पवनमन्येन
पाचनं तत्परंण पच्यमानस्यानुमोदनं तथा स्वयं करणम् अन्ये-
न कारणं करणपरेण क्रियमाणस्यानुमोदनम् । इहाद्याः पद-
विशोधिकोदिसृष्टिनियमास्तु तिस्रो विशोधिकोदयः । एता अपि
नयकोटीः कोपि रागेण सेवते कोपि छेपेण ततो द्विकेन
गुणिता अष्टादश भवन्ति । अथवा एते ताः कोपि मि-
थ्यादृष्टिः कुशलसंपर्कसमुपययासनावसतो निःशङ्कं से-
वते । कोपि सम्यग्दृष्टिः सन् विरताऽप्यनानुगादिकार-
णतोऽपरिज्ञानतः कोपि पुनः सम्यग्दृष्टिर्पि सन् अचिरतयेन
गोडस्थयमवलम्ब्यमानः ततो मिथ्यावादिरूपेण विभेकेण नव-
गुणितां शमविशतिर्नैवति । रागद्वेषौ चैव पुनर्विवक्ष्येते यदा
पुनर्विवक्ष्येते तदा ताभ्यां सप्तविंशतिर्गुणिता चतुः पञ्चाशद्भ-
वति । चतुः तथैव नव कोटयः कदाचित् पुनरावृत्त्यनभि-
क्ष्य दशविधकाल्यादिधर्मपरिपाहनायै सत्यन्ते । यथा उ-
निक्के । यदा तु पुनश्च विवक्ष्येते तदा ताभ्यां सप्तविंशति-
गुणिता कालान्तरं यात्येन फलादिनाऽन्यवहते नादं देहं धृत्वा
ज्ञान्तिमादवाजं यच्च प्राज्ञा पात्रयिष्यामीति (हंतीति) एवम-
न्येन घातनाद्यपि प्रावनीयम् । ततो नव दशमिर्गुणिता जाता
नर्वातः । इयं च सामावृत्तेः चारित्र्यनिमित्ता कोमचतुनश्चारि-
त्र्यनिमित्ता विशिष्टज्ञानान्नसंज्ञयनिमित्ता च यथास्मिन् काला-
रादावनेन फलादिनाऽन्यवहतेन देहमदं धृत्वा काल्यादिकं
प्राज्ञयिष्यामि प्रभूतानि च शास्त्राण्यपिष्ये इति (हंतीत्यादि)
एषा च ज्ञानस्य प्रप्रान्त्यविवक्षणात् ज्ञाननिमित्ता ज्ञायते ।
कंचित् पुनश्चारित्र्यनिमित्ता दर्शनस्वरूपीकरणहेतुश्चास्ति परि-
ज्ञाननिमित्ता च यथाऽस्मिन् कालारादावनेन फलादिनाऽन्यव-
हतेन देहं परिपालय ज्ञान्यादिकं प्राज्ञयिष्यामि दर्शनं च निर्म-
लं विशासं इति (हंतीत्यादि) एषा च दर्शनस्य प्राधान्य-
विवक्षणादर्शननिमित्ताभिधीयते । तत एवंप्रकारा नवतिरिति
अत्रिनैवतिगुणयते नतो द्वे दशे सप्तमधिके कोटीनां भवति ।
उक्तं च "रागाहमिच्छाश्रमादं समप्ययमनागाहं । नव नव स-
त्तावीसा, नयन उडैण उ गुणकारं" या तु दर्शनस्थिरकारणं

प्रभूतशेषशास्त्रावगाहनार्थं चारित्र्यं च संव्यते सा सामा-
न्यतश्चारित्र्यनिमित्तायामन्तर्जायते ततोऽस्तेषां सप्तसंख्या-
नियमव्याघातः । संप्रभूतमद्वारदोषाणां वृद्धयमाणां पादना-
चारदोषाणां च यतः संभवस्तदुक्तितान् चैव संवेनाह ।

सोअस उगमपदोमं, गिहिणैउ समुट्टिए वियाणाहि ।

उप्पायणा यदोमे माहू उ समुट्टिओ जाण ॥

एतात् अनन्तरोक्तान् पौमदशसंख्यान् उगमपदोषान् गृहिणः
सकाशाडुत्थितान् विजानीहि । तथा ह्याध्याकमादिपादेषु
भक्तदिगुहसैवरेव क्रियते ये तु उत्पादनाया दोषा वृद्धयमा-
णास्तान् साधुतः साधोः सकाशाडुत्थितान् जानीहि । धावी-
त्वादीनां साधुजिरेव क्रियमाणत्वात् । तदेवमुक्तमुगम-
चारम् । पिं० पञ्चा० । इहाध्याकर्म औद्देशिकचरमजद्वयम् ।
आहारादतिमिश्रजातान्यभेदद्वयं वादरप्रभृतिका अथवपूर्वि-
कान्येनैवद्वयं चाविशोध्यन्ते कोटि पुरीपद्वयेनैव तदवयवे-
नापि स्पृष्टं सर्वमाहस्तोप्यविशुद्धकोटयः । तत्संपृक्तं चाश्चादि-
संस्तरं साधयः सर्वं त्यजति । असंस्तरं तु विविच्य तदेव
त्यजन्ति घृतादिकमपि तावन्मात्रमेव त्यजन्ति शेषं वष्टपि तद-
वयवयोगस्तथापि शुद्धत्वमिति । जीत० । प्रव० । स्था० ।

उगमां मे य पुच्छेज्जा, कस्सप्पा केण वा कमे ।

सोवा निस्संक्रियं मुक्कं, पारुगाहिज्ज सेजए ॥

उगमे तत्प्रसूतिरूपं (सं) तस्य शङ्कितस्याशानादेः एच्छेत्
तत्स्वामिनं कमेकरं वा यथा कस्यार्थमन्तर्केन वा हृतमिति
श्रुत्वा तद्वचनं न भवदर्थं किंत्वन्वार्थमियेवंभूतं निःशङ्कितं
शुद्धं सन् ब्रज्जन्वादिभावगत्या प्रतिबुद्धीयासंयतः विपर्यय-
ग्रहेण दोषादिति सूत्रार्थः । तथा " अस्यं पाणं वावि स्वाइमं
साइमं तदा । पुंस्सु होज्जमीसं बीपसु हरिपसु वा "
दश० ५ अ० घ० ।

पौमदशानामुगमपदोषाणां प्रायश्चित्तमभिधिसुराह ।

गुरुगा आह य चरमतिग, मीतवायारसपववायहडं ।

कसपूए य गुरुगा, अज्जायए य चरमदुगे ॥

आध्याकर्मं गुरुतः प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः (चरमंतियत्ति)
औद्देशिकं द्विविधमधेन विभागेन च । तत्र विभागतो द्वादश
विधं तद्यथा उद्धिदं हृतं कर्म च । उद्धिदं चतुर्विधमौद्देशिकं
समुद्देशिकमादेशिकं समादेशिकम् । हृतमपि चतुर्विधं तद्यथा
उद्देशकृतं समुद्देशकृतमादेशकृतं समादेशकृतं च । कर्मणि
चतुःशकारं तद्यथा उद्देशकर्म समुद्देशकर्म आदेशकर्म समा-
देशकर्म च । यच्चतुश्चकार द्वादश इह यावन्तः कचन भिडा-
चराः समागच्छन्ति तावतः सर्वान् उद्दिश्य यत् क्रियते तदा-
उद्देशिकमुच्यते । पापहिन उद्दिश्य क्रियमाणं समुद्देशं श्रम-
णानुद्दिश्यादेशं निर्द्वयानिष्ठित्य समादेशम् । उक्तं च " जा-
नंति य उद्देशं, पासंसीगं भवे समुद्देशं । समणान् आदेशं,
निगंथाणं समादेशं " एतस्मिन् द्वादशविधे विज्ञानोद्देशकं
यच्चरमं त्रिकं समुद्देशकर्म आदेशकर्म समादेशकर्म च तत्र
गुरुमाणे प्रत्येकं चत्वारो गुरुकास्तपःकाशविशेषिताः (सी-
संति) मिश्रजातं त्रिविधं यावन्तिकमिधे पापहिरुक्मिधे
स्वगृहमिधे च । तत्र पापहिरुक्मिधे स्वगृहमिधे च
प्रत्येकं चत्वारो गुरुकास्तपःकाशगुरुयः (वायरति) त्रिविधा
प्राभृतिका सुद्धा वादरा च तत्र वादरायां गुरुमाणयां चत्वारो
गुरुकाः (सपचवायाहमेत्ति) यत्र यत्र प्रामादौ सप्रत्यपाय-

मज्याहृतं तत्र तत्र चत्वारो गुरुकाः । तदेव येष्टमं भेदेषु गुरुकास्ते उक्ताः । संप्रति येषु मासगुरु तान् प्रतिपादयति (कस्यइष्य इत्यादि) कृते औद्देशिकं चतुः प्रकारेण प्रत्येकं मासगुरुकं तपः काव्यविशेषितम् । तथया यावन्तिकं मासगुरु समुद्देशकृते तपोगुरुकं मासगुरु, आदेशकृते काव्यगुरुकं मासगुरु, समा देश कृते मासगुरु छात्र्यां गुरुकं तपोगुरुकं काव्यगुरुकं च (प्रतिपत्ति) जावपूतिकं द्विविधं सूक्ष्मं बादरं च । तत्र सूक्ष्मे नास्ति प्रायश्चित्तं बादरं द्विविधम् उपकरणे भक्तपानं च । अत्र ऋक्तपानपूतिकं मासगुरु (अज्जोयवप्य चरमं ऋगति) अथवपूरकं त्रिविधं तथया यावन्तिकमथवपूरकं पापप्राप्त्यवपूरकं स्वगृहाध्यवपूरकं च । तत्र पापप्राप्त्यवपूरकं स्वगृहाध्यवपूरकं च प्रत्येकं मासगुरु उक्तानि गुरुकाः प्रायश्चित्तान्यधुना बहुकप्रार्थनाश्चत्वार्यभिधान्युत्तराह ।
ओद्देशिजागुद्देशे, चिरउविण् पागम् य उवगरणे ।
होउत्तरपाभिषे, परिपट्टिकाय पर जावे ।
सगामाभिहृदिग विजहन् । जावंति आयेरे लहुओ ।
इत्तरउविण् सुहमा, पणमं लहुगा य सेसेसु ॥

आयोद्देशिकं मासबधु, विभागोद्देशिकं उद्देशे मासबधु, समुद्देशे मासबधु तपो गुरु आदेशे मासबधु काव्यगुरु, समा देशे मासबधु । छात्र्यां गुरु । स्थापितं द्विविधं चिरस्थापितं मित्वरस्थापितं च । तत्र चिरस्थापितं मासबधु, प्रादुष्करणं प्रकाशकरणम् । तत्र प्रगतकरणं मासबधु, उपकरणपूतिकं मासबधु, प्रामित्यं द्विविधं, लौकिकं लोकोत्तरिकं च । लोकोत्तरिकं मासबधु । परिवर्तितमपि द्विधा लौकिकं लोकोत्तरिकं च । तत्र लोकोत्तरिकं परिवर्तितं मासबधु । क्रीतं द्विविधम् । द्रव्यक्रीतं जावक्रीतं च । तत्र द्रव्यक्रीतं द्विविधम् आत्मद्रव्यक्रीतं परद्रव्यक्रीतं च । जावक्रीतमपि द्विधा आत्मभावक्रीतं परजावक्रीतं च तत्र परजावक्रीते मासबधु स्वग्रामाद्याहते मासबधु (गंतिस्ति) प्रथिपिहितमुच्यते । यत्र गुरु-घृतादिभाजनमुखे पोतेन चमर्णा वा स्थगयित्वा दवरकेणोपरि ग्रन्थिर्दीयते ग्रन्थि सहिता मुद्रा वा तदुपचाराद ग्रन्थिरित्यर्थं तस्मिन्नुद्दिष्टमाने मासबधु मात्रापहृतं त्रिविधं जघन्यमुत्कृष्टं च तत्र मात्रापहृतं मासबधु तया यावन्तिकं अध्यवपूरकं मासबधु तदेवं यत्र मासबधुत्वाः स्थानमुक्तमिदानीं यथाः पञ्चरात्रिदिवानि ते उच्यते (इत्तरुच्यव इत्यादि) इत्तरस्थापिते पञ्चरात्रिदिवानि सूक्ष्मप्रावृत्तिकायामपि पञ्चरात्रिदिवानि (बहुकाय सेसेसुत्ति) येन्य उच्यते पञ्चरात्रेणु सवैवापि प्रत्येकं चत्वारो बहुकास्तथया । औद्देशिकं कर्मणि यावन्तिकं १ मिश्रजात २ प्रकाशकरण ३ आत्मद्रव्यक्रीतं ४ परद्रव्यक्रीतं ५ आत्मभावक्रीतं ६ लौकिकं प्रामित्यं ७ लौकिकं परिवर्तितं ८ परगामा-ज्याहृतिन-प्रायपायं ९ पिहितोद्देशे १० कपाटोद्देशे ११ उच्छेदमात्रापहृतं १२ अच्छेदे १३ अनिमृष्टे १४ पतेषु चतुर्-देशानु स्थानेषु चत्वारो बहुकाः कु० १ उ० । जीतकटपे तु यथाययमात्रात्वं पुरिमार्कनिर्वृत्तिकं वा प्रायश्चित्तम् ।

उद्देशियचरिमातिगं, कम्पेपःसंडमुग्रमीसे य ।

वायपगृह्णियाप, मपचवयाहंने होजे ॥

अयं अर्पणं निविण्णं, पिडिय राहय मीसियांसु ।

संयोग मयगाहो, दुविहनिमित्तं य म्पमे तु ॥

औद्देशिकचरमात्रिकं कर्माद्देशिकमयमादेशात्कृते कर्मणि

आधार्कमर्यापायएरामिश्रेषु गृहामिश्रे च सुद्वृत्तिशयेन गृहाः सुगृहा अनगारास्तैः सह मिश्रजात इत्यर्थः । आदृष्टप्रावृत्तिकायां सप्रत्यपाये परग्रामात् हते होजपिण्डे अदृष्टतिरोध्यवधानं नितरां तिरोव्यवहितमनन्तरितमित्यर्थः तच्चानन्तरितमनन्तरकायं निक्षिप्तम् । तथा संहृतमनन्तरकायेन पिहितम् तथा मिश्रितम् आदृष्टगृहान्नन्तरकायापरिणतमनन्तरकायवर्द्धितं । तेषु अन्तरेस्तरनिक्षिप्तसंहृतपिहितमिश्रितादिषु संयोगसगारयोः सर्वप्रकारयोः संयोगसगारान्वितप्राज्ञेन च द्विविधनिमित्तं च वतमाननिमित्तं प्रविश्यति । निमित्तकथने कृपणं तु इह सूत्रे धिक् पदमधिकमङ्गारकाधिकार्यं संसृचकं भवति । अत्र च तुःशब्दाऽधिकस्तेन गुर्वचित्तापिहितं गुरुसंहते गुरुणि शिवापुत्रकादिकं द्वाकोटिकादिरुपरि भोगासंहते उक्तेषोत्तरास्ति गलकुष्पापुकारुदयश्चेति उच्यते तेषु सर्वेषु कृपणं प्रायश्चित्तमित्यर्थः । अध्यवपूरकविदोपप्रायश्चित्तं माह ।

अज्जोयवरकपूडय, मायाणं ते परंपरगण ।

मीसाणं ताणंतर गयाई एगमासणयं ॥

सुचकत्वात् सूत्रस्य (अज्जोयवस्ति) अध्यवपूरकान्यभेदश्च ये (कर्मस्ति) कृतेऽद्देशकृतसमुद्देशकृतदेशाख्ये विभागोद्देशिकक्रीतीयजेदचतुष्टये (पूडयस्ति) ऋक्तपानपूतिकर्मणि माथायां मायापिण्डे (अणंतस्ति) एकारो बाङ्गणिकः (परंपरग्यस्ति) गतशब्दो निक्षिप्तवाची चकारापिहितादिग्रहः । ततश्च सचित्तोन्नतकायपरंपरनिक्षिप्तपिहितसंहृतवर्द्धितं चेत्यर्थः । तथा मिश्रान्नतानन्नतरगतदिकं च अत्रापि गतशब्दो निक्षिप्तार्थः आदिदात्यापिहितादिग्रहस्तेन सचित्ताचिचरुपान्तकायादिविहितनिक्षिप्तिपिहितसंहृतोन्मिश्रापरिणतवर्द्धित इत्यर्थः (एगमासणयति) एव्यकाशेन प्रायश्चित्तम् । इदानीं येषु पुरिमार्कप्रायश्चित्तं तान् गाथात्रयेणाह ॥

आहविजागुद्देशो-बगरणपूडय उविपपागरिण ॥

होगुत्तरपरिपट्टिय, पमेय परजावकी ए व ॥

सगामाह रुददर-जहन्नामाहोहजरेपहमे ॥

सुहुमितिगिच्छासंयव, तिगम विवयदायमोवहण ॥

पत्तय परंपरउविण्-पिहियं मीमे अणंत्तरांसु ॥

पुरिमहं संकाप, ज संकइ तं समावजे ॥

सामान्योद्देशिकं विभागोद्देशोद्देशोद्देशसमुद्देशोद्देशोद्देशसमादेशाख्यं विभागोद्देशिकप्रथमभेदचतुष्टयम् । उपकरणं पूतिकाचिरस्थापनाकपटकरणम् । एषां ब्रह्मस्तस्मिन् लोकोत्तरपरिवर्तितं प्रामित्ययोः पञ्चरात्रक्रीते अत्रापि ब्रह्मः ॥४१॥ स्वग्रामाहते दर्दोद्देशे जघन्यमात्रापहृतं (इज्जरे पहेने-त्ति) चकारोत्तराङ्गणिकायाद् यावदधिकं मिश्राख्ये अध्यवपूरकप्रथमभेदे इहापि ब्रह्मः सूक्ष्मचिकित्सवचनसंप्राप्तिका पूर्वं पञ्चास्तरवमुदकार्जकृतमिश्रकर्ममृत्तिकारूपं प्रध्वीमृत्तिसमुदकार्जकृतमिश्रमृत्तितोऽकृष्टाख्यद्विविधप्रत्येकमृत्तिते चेतित्रिकं मृत्तितं पिञ्जनं त्रोचयन्ती कर्त्तव्यस्ती दायका य दत्ते तत्तदायकोपहृतम् । एषामपि ब्रह्मः तस्मिन् यथोक्तम् । "वाजे मुद्रं मत्ते उम्मतवपयजरिण याएप्पि ते सेवसज्जा पमि दायगेववहये ॥४॥" तदत्र पुरिमार्कप्रस्तावनाज्ञेयम् । पंत्यो दायकेन्या प्राहकाणामाचामासप्रायश्चित्तस्येकत्वात् ।

(पक्षेयपरपरउविपिहित्यति) सुत्रोपः प्राकृतत्वादेक-
शब्दस्य चोपलक्षणत्वाद् सन्निवृत्तपुण्यव्यादिपदकायपरस्थापि-
तः पिहितत्विति हेयम् । स्थापितं निक्षिप्तमुच्यते । बहुवचना-
त्संहतवृत्तिर्हेयम् । (मीयस्येतरादिसुत्ति) सूचकत्वात्सुत्रस्य
मिश्रपुण्यव्यादिपदकायानन्तरनिक्षिप्तसंहतान्मिश्रापरिणतश्च-
र्हितत्वित्यर्थः । उन्मिश्रापरिणतयोश्चानन्तरे विशेषेण येत्यम् ।
किं तर्हि मिश्रपदकायोन्मिश्र मिश्रपदकायापरिणतं चेत्येव
योऽयम् एषु सर्वेषु मासार्द्धप्रायश्चित्तशङ्कायां दोषमाशङ्कते
तस्यामर्त्यकान्तदोषश्च प्रायश्चित्तमापद्यते । जीतम् । नि० ।
चू० । आव० । (नावदिद्विषय उद्गमदोषो नावादिशब्दे)
उगमउत्पायणेसणासुरिसुक्क-उद्गमोत्पादनेषणासुरिसुक्क-
श्चि० उद्गमश्च आचारमादिः पौरुषाविषयः उत्पादना च प्रा-
चीद्व्यादिको पौरुषाविषय उद्गमोत्पादने पतद्विषया या
एषणापि एवविशुद्धिस्तस्या सुष्ठुपरशुक्को यः स उद्गमोत्पादनेष-
णासुरिसुक्कः । आचारमादिशब्देऽप्यपरहिते, न० ७ श १ उ० ।
उगमपदोत्प-उद्गमपदोत्प- ७ उद्गमनमुद्गमः पिण्डादिः प्रभव
इत्यर्थः । तस्य दोषः १ स्या० ३ ग० । उद्गमविषयो दोषः ।
आध्यात्मिकोऽपि पिण्डप्रभवदोषेषु, आचारो० उक्तः । (ते च उ-
द्गमशब्देदर्शिताः)

उगममाण-उद्गममूति- ३ प्रवृत्तिर्गच्छति, "सज्जं विकसितञ्चो
खलु, उगममाणे अणतश्चो जणिञ्चो" । प्रज्ञा० १ पद ।

उगमविशोऽह-उद्गमविशोऽह- ३ जी० जन्तुनिरव्ययत्वरूपे उद्ग-
मोपाधिके, विशेषाभिभेदे च । स्या० १० ग० ।

उगमित-उद्गमित- ३ उपासिते, "व्यपधादातिउगम-
गमयि" । नि० चू० २ उ० ।

उगमोवत्राय-उद्गमोवत्राय- ७ उद्गमनमुद्गमः पिण्डादिः प्रभव
इत्यर्थः । इह चानेद्विवृत्तया उद्गमदोष एवोद्गमोत्पत्तेस्त-
(स्या० ३ ग०) आध्यात्मिको पौरुषाविषयोपहननं विरानधं
आरिष्यककल्पता भक्तादिः स उद्गमोवत्रायः । स्या० १० ग० ।
पिण्डादेरकल्पनीयताकरणे उपपातते, स्या० ३ ग० ॥

उगमय-उद्गमय- ३ उद्-गम्-क्त- । अग्रिमभागे, । मनगु-
क्ते, राय० । ऊर्ध्वगते, व्यवस्थिते च । ज्ञा० १ अ० । संभूते,
आव० ३ अ० । उदिते, । उगमय इति वा उद्गमय वा
यगमिति । नि० चू० १० उ० । भावे क्तः । उक्तः । 'कनुग-
मणगंधारः' । कण्ठाद्वा यदुक्तमुक्तिः । स्वरोद्गमसंज्ञायां क्रिया
तेन । स्या० ७ ग० ।

उद्गम- ३ उक्तदे, स्या० ७ ग० ।

उगमयुत्ति-उद्गमयुत्ति- ७ जी० मूर्तिः शरीरमुक्ते रवौ प्रति-
भयाद् बहिः प्रवाहवती मूर्तिरस्येत्युद्गमयुत्तिके मध्यमपदोपा-
समासः । स्रोततावेव आहारप्रादिके, वृ० ३ उ० । नि० चू० ।

उगमयवृत्ति-उद्गमयवृत्ति- ७ जी० उच्यते आदिष्ये वृत्ति-
र्जावन्तोपायो यस्य स उच्यते वृत्तिकः । सूर्योद्गमने सति निक्षिपि-
त्वा ज्ञोकरि, "उगमयवृत्तिसुत्ती मणस्कण्डे यद्वैति आणत्ता'
उच्यते रवौ वृत्तिवर्तेन यस्य स उच्यते वृत्तिः । पात्रान्तरणोक्त-
मूर्तिरिति वा । उच्यते सूर्ये वृत्तिः शरीर वृत्तिनिमित्तं बहिः
प्रचारो यस्य स उच्यते वृत्तिः । वृ० २ उ० । नि० चू० १ उ०
"निक्षिप्य उगमयवृत्तिप आणत्तस्य संकल्पे संघर्षे" वृ०
२ उ० । (व्याख्या राहटोपशब्दे)

उगमवृत्ति-उद्गमवृत्ति- ३ जी० लोकोत्तररीत्या नन्दानाम्नां प्रथमति-
थिरात्रौ, जं० ७ वृ० १० । सू० प्र० । वं० प्र० ॥

उगमाविस-उद्गमाविस- ७ उग्रं दुर्जेरत्वादिपं यस्य स उद्गमाविसः ।
दुर्जेरविषये, सपे, ज्ञा० ए अ० । जी० । उपा० । प्रज्ञा० ॥

उगमाविहार-उद्गमाविहार- ७ क० स० उक्तदे विहरणे, "अत्यु-
ग्रकर्मदहनो दहनोऽविहारतः" । ध० ४ अधि० ।

उगमाविहारि-उद्गमाविहारि- ३ स० स० उक्तदे विहारात्, चारे,
ज्ञ० १० श० ४ उ० ।

उगमसेण-उद्गमसेण- ७ उग्रा सेना यस्य । धृतराष्ट्रपुत्रनेदे,
कुरुवंश्ये नृपभेदे, यक्षवंश्ये नृपभेदे, वाच० । "वसुदेवद्विष्टकथा
मस्य वक्तव्यता तत एवाऽवसेया । उगमसेणामोषसाणं
सोमराहं राक्षसहस्ताणं" आ० म० द्वि० । अस्त० । "अहं च भो-
गरायस्स तं च सिअंगवर्णिहणो" द्वा० २ अ० । ग० ।

उगमसेणगद-उद्गमसेणगद- ७ जी० गण्डे, "उगमसेणगदं ति वा
खंगारगदं ति वा, उगमगदं ति वा, उगमगदस्स णामाहे" ती० ।

उगमह-अवग्रह- ७ अवग्रहः अनिर्देश्यसामान्यमात्ररूपार्थग्र-
हणरूपे धृतनिश्चितमतिज्ञानेदे, तं आह च चूर्णिहेतु, "सा-

माप्सस्स रुवादि विससणरहियस्स अणिहस्सस्स अवग्रहेणम
वग्राहे-इति" । नं० । विशेष० । रूपसादिनेदरिनेर्देश्यस्याप्यु-

क्तस्वरूपस्य सामान्यार्थस्थावग्रहणं परिच्छदमवग्रहः ।
"अत्यन्तं उमाहणं अवग्रहं इति" निर्गुक्तिगाथां व्याख्या-

नयन् माप्सहृदाह "सामान्यार्थावग्रहसुग्राहो" विशेष० ।
(व्याख्या अग्निविर्वाह्य शब्दे) सम्म० आ० म० प्र० । तत्र

विषयविषयसंज्ञिपातानन्तरमावग्रहणमवग्रहो विषयस्य दृश्य
दृश्यपर्यव्याप्तमनोर्देश्यस्य विषयिणश्च निवृत्त्युपकरणलक्षणस्य

दृश्येन्द्रियस्येत्युपग्रहण्युपयोगस्वभावोन्द्रियस्य विशिष्टुपग्रह-
परिणतिरूपस्यार्थग्रहणयथायथास्वभावस्य च यथाक्रमेण स-

न्निपातो योग्यदेशावस्थानं तदन्तरोक्तं सत्तामावग्रहं नस्व-
भावदेशं नमुत्तरपरिणामस्वविषयव्यवस्थापनीयकाररूपप्र-

तिपाद्यमवग्रहः । व्य० द्वि० १० उ० ।

(१) अवग्रहेनेदाः ।
(२) अवग्रहे दण्डकः ।
(३) अवग्रहनिक्षेपः ।
(४) छन्दादिभिरनुविष्य देवेन्द्रादितः पञ्चविधायां तत्र

ब्रह्मीयस्त्वे तारताम्यनिरूपणस्य ।
(५) अदत्तादानदोषनिवृत्त्यर्थमवग्रहानुज्ञापनम् ।
(६) विषयव्युत्क्रान्तिपत्ती ।

(७) साधर्मिकावग्रहे उपनिमन्त्रणम् ।
(८) अवग्रहयोग्यं क्षेत्रमवग्रहप्रतिषेधम् ।
(९) ब्राह्मणाद्यवग्रहीते अवग्रहः ।
(१०) पर्यवग्रहः ।

(११) आग्नेयुवनदावग्रहे आग्नेयुवनदाजोर्जनं सशुनवता-
दावग्रहश्च ।
(१२) स्वाभिनात्यक्ते अत्यक्ते वावग्रहः ।
(१३) राजावग्रहो देवेन्द्रावग्रहश्च ।
(१४) राजपरिवर्तेन उवग्रहः ।
(१५) अवग्रहक्षेत्रमानम् ।
(१६) क्षेत्रत्यागसमागतेषु अवग्रहस्य परिणतिः ।
(१७) अवग्रहे सप्त प्रतिमाः ।

(१) अवग्रहजनाह—

से किं तं उग्राहं ? इतिहे पद्मचे तंजहा अत्योगाहं य
 वंजणुग्राहं य । से किं तं वंजणुग्राहं ? वंजणुग्राहं
 चउव्विहे पद्मचे तंजहा सोइदियवंजणुग्राहं घाणिदिय
 वंजणुग्राहं जिह्जिदियवंजणुग्राहं फासिदियवंजणुग्राहं
 सेचं वंजणुग्राहं । से किं तं अत्युग्राहं २ उव्विहे पद्मचे
 तंजहा सोइदियअत्युग्राहं चर्त्तवदियअत्युग्राहं घाणिदि-
 यअत्युग्राहं जिह्जिदियअत्युग्राहं फासिदियअत्युग्राहं
 नोइदियअत्युग्राहं । तस्स पं इमे एगघिया नाणापोसा
 नाणावंगणा पंचनामभिज्जा जवंति । तंजहा उग्राहणया
 उग्राहण्यो अन्धकारणया सण्णया अवलंबणया मेहा
 सेचं उग्राहं ॥

अथकोऽयमवग्रहः सुरिराह । अवग्रहो ऋषिप्रस्तनया
 अर्थावग्रहश्च व्यञ्जनावग्रहश्च ॥ १०० । (तस्सण्णमि—
 त्यादि) तस्य सामान्येनावग्रहस्य णाम्नाति धाक्याऽङ्कारं
 अस्मिन् अवग्रहाणामि एकार्यिकाणि (माना घोसाणित्त)
 घोषा उदात्तादयः स्वरविशेषाः । आह चूर्तिहृत "घोसाउ
 उदात्तादौ सराविसेसा"नाना घोषा येषां तानि नानाव्यञ्जनानि ।
 तथा नाना व्यञ्जनानि काट्टीनि येषां तानि नानाव्यञ्जनानि ।
 पञ्चनानामान्ये नामधेयानि जयन्ति तद्यथेति तेषामेवोपदेशेन
 (उग्राहणया इत्यादि) यदा पुनरवग्रहाविशेषानन्तरेपेक्षायाम्नि
 पञ्चापि नामधेयानि चिन्त्यन्ते तदा परस्परं भिन्नार्थानि बोधित-
 भ्यानि । तथाहि इहावग्रहस्त्रिधा तद्यथा व्यञ्जनावग्रहः सा-
 मान्यार्थावग्रहः विशेषसामान्यार्थावग्रहश्च । तत्र विशेषसामा-
 न्यार्थावग्रहः औपचारिकः स आन्तरमेवायं दर्शयिष्यते ।
 १०० । कर्म० । विशे० ।

तद्युग्राहो उरुवो, गृहणं जहोऽज्जंजणत्थयाणं ।

वंजणग्रो य जमत्यो, तेणइ एतपं वोच्छं ॥

तत्रावग्रहणमवग्रहो द्विरूपे यथा जवति तथा प्रोच्यते ।

कथमित्याह यथसाङ्गहं व्यञ्जनार्थयोरिव भवेदस्यस्य प्राप्ता-
 स्याज्जायातश्च विषयद्वैविध्यादवग्रहो द्विविध इति ज्ञायः ।
 अपरं यथस्मत्कारणाद्भूयमाणन्यायेन प्राप्यकारिभिर्द्वि-
 तु व्यञ्जनावग्रहादन्तर्मेवाप्योर्थावग्रहो जवति तेनादौ-
 प्रथमतस्तत् व्यञ्जनावग्रहमेव बध्ने इति गाथायाः । विशे०
 १०० । आ० चू० । प्रव० । १०० (व्यञ्जनावग्रहादीनां व्या-
 क्थाऽन्वय व्यञ्जनावग्रहे मल्लकप्रतिषेधकदृष्टान्तश्च आ-
 भिनिर्बोध्यं शब्दं) ।

(२) अवग्रहे नृणः ।

नेरइयाणं यंते ! कतिविहे उग्राहं पद्मचे ! गोयमा ! इति
 हे उग्राहं पद्मचे तंजहा अत्योग्राहं वंजणोग्राहं एवं
 अमुकुमारारणं जाव वेमाणियाणं पुढविकाइयाणं जंते !
 कतिविहे उग्राहं पद्मचे ! गोयमा ! इतिहे उग्राहं पद्मचे
 तंजहा अत्योग्राहं य वंजणोग्राहं यपुढविकाइयाणं जंते !
 वंजणोग्राहं कइविहे पद्मचे ! गोयमा ! एगे फासिदियवंज-
 णोग्राहं पद्मचे । पुढविकाइयाणं जंते ! कइविहे अ-

त्योग्राहं पद्मचे । एगे फासिदिय अत्योग्राहं पद्मचे एवं
 जाव वणसस्सइकाइयाणं एवं बेइदियाणवि । नवरं वई-
 दियाणं वंजणोग्राहं इतिहे पद्मचे एवं तेइदिय चउरि-
 दियाण वि नवरं इदियपरिवुद्धी कायव्वा । चउरिदि-
 याणं वंजणोग्राहं तिविहे पद्मचे अत्योग्राहं चउव्विहे
 पद्मचे सेसाणं जहा नेरइयाणं जाव वेमाणियाणं ।

टीका सुगमत्वात् गृहीता अवधारणमवग्रहः । सुन्दर एत-
 दित्यवधारणम् । उक्त० । वस्त्रं, ० । आ० चू० । अयं गृहणी-
 त्यवग्रहः । उपधौ, -आद्यं । पतद्ग्रे, "सुरसुरां शोषणं उग्रा-
 ह च चेषुणं—" पंचा० ३ विव० । "भगवति अवग्रह इति यो-
 निद्वारस्य सम्भाविकी संज्ञा" वृ० ३ उ० । प्रव० । अवग्रहोऽ-
 स्मिन्ना स्वीक्रियते यः सोऽवग्रहः । राजावग्रहादौ, प्रति० ।
 अवग्रहोऽयं वस्तुनि, प्रश्न० ३ चा० । आद्ये, "उग्राहं च
 अजाइत्ता, अयाइत्ते उ उग्राहं" ध० ३ अयि० ।

(३) अवग्रहनिर्ज्ञेयो यथा ।

नामं उवणा दविण, सिचे कोडे वहेव जावे य ।

एतो अवग्रहस्स, निक्खेवो उव्विहो होइ ॥

सचित्तादिचक्षुषप्रदं द्रव्यावग्रहः क्षेत्रावग्रहो यो यं क्षेत्र-
 मयगृह्णाति तत्र यस्मात् । ततः सज्जो योजनं काहावग्रहो यो
 य काहमवगृह्णाति यथासु चतुरो मासाश्च ऋतुवर्षे मासं स-
 वावग्रहः । प्रशस्तेतरमेदः । प्रशस्तो इनावावग्रह इतरस्तु
 क्रोधावग्रह इति । अथवावग्रहः पञ्चधा ।

क्षुद्रादितश्चातुर्विध्यम् ।

(४) द्रव्यादितश्चातुर्विध्यं देवनादितः पञ्चविधायं तद्व-
 द्दोयस्त्वे तारतम्यीनरूपेण च । तत्र ।

दव्वे खेचे कोडे, जावे विय उग्राहो चउप्पाउ ।

देविंदरा उग्राहो, गिहुवत्सागरियसाहम्मि ॥ ३४ ॥

दव्वुग्राहो उ तिविहो, साचिचाचिचमीसिग्रो चव ।

खेत्तुग्राहो वि तिविहो, उव्विहे काः ग्राहो होइ ॥ ३५ ॥

क्षुद्रावग्रहः क्षेत्रावग्रहः कात्यावग्रहो जावावग्रहश्चेति । एवं
 चतुर्विधोऽवग्रहः । यद्विधा सामान्येन पञ्चविधोऽवग्रहस्तद्यथा
 देवनादयः लोकमध्यवर्ती यच्चकद्विणाक्षमयग्रहः राजा-
 क्रवत्यादभरतादिष्वेव गृहपतेग्राममहाराज्राप्तापाठकादि-
 मयग्रहः । तथा सागारिकस्य शय्यातरस्य पातशालादि-
 साधर्मिकाः साधर्म्यो य मासकल्पेन तत्रावस्थितस्तथा द-
 सत्यादिरवग्रहः । सपादयोजनमिति तदेवं पञ्चविधोऽवग्रहः ।
 घटत्वादिपरिमदं च कुर्वता सर्वार्थंति यथावसरमनुज्ञाया
 इति । आ० प्र० । आ० । आ० । १०० ।

तेषां कोऽयं तेषां समयेयं संकेदेति देवराया वज्रयाणी
 पुरंदरे जाव क्षुब्धमाणं विहरइ इमं च णं केवलकणं
 अनुहोवे २ विउक्ते ओहिण्णो अजाओपमाणे २ पासद
 समणं जगवं महावीरं जंबूद्वीवे दीवे जहा ईसाणे वई-
 यसए तहेव संकेणवि णवरं आजिओमेणं सरोवर
 पापुचाणियादिर्वई हरीसुपोसयंतापाओ विमाणकारं ।
 पातमं विमाणं उचरिद्धे जिज्जापममे दाहिणपुराच्च-

पिष्टे रचिकरपण्ये सप्तं तेष्वपि नामां मावेत्ता पञ्च-
 वासदधम्मकहा जावपडिया तपणं से सके देविदे देवरा-
 या समपुसस जगवओ महावीरस्स अंतिपं थम्मं मोचा
 णिसम्म हट्टुत्तममणं जगवं महावीरं वंदइ एमंसइ वंदइ
 चा एमंसइवा एवं वयासी कणं जंते? उगहपुष्पचे सक्क!
 पंचविहे उगहे पुष्पचे तंजहा देविदोग्गे रायेगग्गे
 गहवइउगहे सागारियउगहे माहम्मियउगहे जे इमे
 अज्जाचाए समणा णिग्गंया विहरंति एमिणं अहं उगहं
 अणुजाणापीतिकइ समणं जगवं महावीरं वंदइ एमंसइ
 वंदइचा अमंसइचा तमेव दिव्वं जाणविमाणं उरुहइ
 उरुहइचा जामेव दिंसि पाठवुए तामेव दिंसि पणिगए
 जंतेचि । जगवं गोयप ! समणं जगवं महावीरं वंदइ
 एमंसइ वंदइ २ चा एवं वयासी जं एणं जंते । मक्के
 देविदे देवराया तुज्जे एवं वन्दति सच्चैण एमपेडं हंता
 सच्चैणं । ज० १६ श० २ उ० ।

अथ कतिविधोऽयमग्रह उच्यते

देविदरायगहवइ उगहो सागारिए अ साहम्मि ।
 पंचविहोम्म पुरुविए, नायव्वा जो जहि कमइ ॥
 ध्वजः शक्र ईशानो वा स यावतः क्षेत्रस्य प्रभवति तत्तान्
 वैधेन्द्रवज्रः राजा चकवर्तिप्रतिको महर्षिकः पूर्वोपतिः
 स यावतः पञ्चगङ्गाभरतदेवः क्षेत्रस्य प्रभुत्वमनुभवति तन्नाम्
 राजावग्रहः । गृहपतिः सामान्यमरुताधिपतिस्तस्याऽप्य-
 ऽधिपत्यविषयदत्तं यद्बुद्धिमुखः स गृहपत्यवग्रहः । सागा-
 रिकः शय्यातरस्तस्य सत्तायां यद्गुणपटकादिकं स सागा-
 रिकावग्रहः । साधर्मिकाः समानधर्माणः साध्वर्षस्तथा सं-
 धि सन्ध्याशयोजनादिकं यदा ज्ञायते क्षेत्रे स साधर्मिकावग्रहः ।
 एष पञ्चजिनोऽयमग्रहः । पतस्मिन् पञ्चविधेऽवग्रहे षष्ठ्यमण-
 येदे प्ररूपिते स्मति ज्ञातव्या विधिरित्युपस्कारो यो यत्र
 द्वेवन्द्यौ क्रमतः स्मरन्ति स तत्रावतरणाय इति सप्रदगाथा-
 समस्तार्थाः ।

सांप्रतमनामेव विचरीषुरमीषां पञ्चानामप्येकः कस्माद्वली-
 शानिति जिज्ञासायां तावदिदमाह ।

हेदेहा उवरिहोहि, बाहिया नउ लहंति पाह्वं ।

पुव्वागुनानिजनं, चउमृदयपच्चिमजिनवा ॥

अथस्त्वना देवद्वानुज्ञादय उपरितं राजावग्रहोऽदिनिर्णया-
 क्रमं बाधिता उच्यन्ते । अत एव ननु नैव तज्जनं प्राधान्यमुच-
 यन्तम् । किमुक्तं भवति । राजावग्रहे राजैव प्रभवति स देव-
 द्वेन्द्रस्त्वना देवद्वानुज्ञानेयवग्रहे यदि राजा ननु जानीते तदा
 न कथ्यते तदयमग्रहः स्यात्तम् । अथानुज्ञाता राजा स्वविषया-
 तवग्रहः परं न गृहपतिना ततस्तदवग्रहेपि न गृह्यतेऽवस्थातुम् ।
 अथानुमते गृहपतिना स्वबुद्धिमुखेऽवस्थानं परं न सागा-
 रिकेण स्यावग्रहः ततोऽपि न कल्प्यते वस्तुम् । अथानुज्ञातः
 सागारिकेण स्यावग्रहः परं न साधर्मिकैस्तथापि न कल्प्यते
 इत्येवमुपरितमैरवस्थाना बाध्यन्ते तथापुनर्पुनरनुज्ञामजिनव-
 द्वाभ्यां प्रजनां विकल्प्य केषांचित्साधूनां पूर्वानुज्ञा तदपरायम
 जिनवति प्रजम् कथित्यर्थः । अथ केयं पूर्वानुज्ञा कार्यजिनवानु-

ज्ञेत्युच्यते । ईहाया अवग्रहः पुरातनसाधुमिरनुज्ञापितः स प-
 त्याश्चार्त्यैरवेमव परितुज्यते न त्रयोऽनुज्ञाप्यते सा पूर्वानुज्ञा
 यथा चिरंतनकालवर्तिजिः साधुजिदेवन्द्रे यदवग्रहमनुज्ञा-
 पितः सैव पूर्वानुज्ञा । सांप्रतकाहीनसाधूनामप्यनुवर्तते न
 पुनर्भूयाप्यनुज्ञाप्यते अभिनवानुज्ञानममाधाद । यदा किन्तव्यो
 वैश्यः समुपपद्यते तदा तत्कालवर्तिजिः साधुजिदेवसाव-
 न्निनवाप्युक्तयाऽवग्रहोऽनुज्ञाप्यते सा तेषामनजिवाऽनुज्ञा
 तदपर्यायां पूर्वानुज्ञा एवं शयनपतिगृहपतीनामपि पुषो-
 न्निनवानुज्ञे ज्ञावनीये । सागारिकापि प्रथमतः उपागतेः साधु-
 मिष्येष्टप्राथम्यमनुज्ञाप्यते सा तेषामजिनवानुज्ञा तेषु साधुषु
 तत्र स्थितेषु यदप्ये साधवः समागत्य तदनुज्ञापितावग्रहं प-
 रितुज्जते सा पूर्वानुज्ञा तदेवं चतुर्व्ववग्रहेषु पूर्वाजिनवानुज्ञायां
 प्रजना ज्ञाविता । तथा पश्चिम साधर्मिकावग्रहे जिनवानुज्ञे
 प्रवति न पूर्वानुज्ञा । तथाहि यो यदावग्रहार्थं साधर्मिकमुप-
 संपद्यते स सर्वोपि तदानीं तमनुज्ञाप्येवापतिष्ठते नान्यथे-
 त्यजिनवानुज्ञेवैयम् ।

अयामीषां पञ्चानामपि भेदाऽनाह ।

द्व्यार्ई एकेके, चउहा खिचं तु तस्य पाह्वे ।

तस्येव य जे द्व्या, काहो जावो असाभिचे ॥

एकेकाऽवग्रहश्चतुर्कोऽप्यतः क्षेत्रतः काश्चतो जावतश्च ।
 तत्र प्रथमतः क्षेत्रादग्रहः प्ररूप्यते कुतोहेतवारिति चेदुच्यते क्षेत्रं
 पुनः स्वतन्त्रेषु छव्यादिषु मय्यं प्राधान्येन वर्तते इहायमग्रहस्य
 प्ररूप्यमाणवत्तस्य च तयतः शक्रादिक्षेत्ररूपतया निधीय-
 मानवादिदि भावः । यतश्च तस्य क्षेत्रे यानि छव्याणि यश्च
 कालो जावश्च तेषां क्षेत्रमयं पुनरुत्सवामित्ये वर्तते क्षेत्रस्यैव
 संबन्धित्वादप्येषां तस्मिन् प्ररूपिते छव्यादयस्तदन्त-
 र्गताः प्ररूपिता एव भवन्तीति प्रथमतः क्षेत्रावग्रहं प्ररूपयति ।

पुव्वावगयाया खनु, सेहोहोसस मज्जयासिम् ।

जो कुणइ कुहा होगं, दाहिण तह उत्तरदं च ॥

इह सर्वस्यापि होकरस्य मय्यकारे मध्यभागे मन्दरस्य पर्व-
 तस्यापरि श्रेणिराकाशप्रदेशापरिक्षेत्रेकाप्रदेशिका पूर्वापरयो-
 दिशोरावता प्रदीर्घा समस्ति या श्रेणिकोर्मेकरूपमपि द्विधा
 करोति । तद्यथा दक्षिणहोकार्कमुत्तरहोकार्कं च । तत्र
 दक्षिणहोकार्कस्य शक्रः प्रभुत्वमनुभवति उत्तरहोकार्कस्य
 पुनरीशानकटपनायकस्तथादक्षिणहोकार्कं यान्यावद्विहिकाप्रवि-
 हति पुष्पावकीर्णजिवा विमानानि शक्रस्यैव प्राच्यानि यानि
 पुनरुत्तरादेः तानि सर्वाण्यपि द्वितीयकटपाधिपतेः । अथ या-
 निमध्यमधेयां तानि कस्याजवन्तीत्याह ।

साधारण श्रावदिया, मज्जमि अब्बच्छंदकृष्णाणं ।

अच्छं च परिकवत्ते, तेसिं अछं च सक्खिचे ॥

अप्राहं चन्द्रकल्पयोर्कच्छंकाकारयोः सौधमं शानकहणयोः
 पूर्वापरयातयां मय्यमभेयया विमाननामवशिकासा साध्या-
 रणा शकेशानयोः । किमुक्तं जवति । तस्यां मध्यमधेययो
 पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि त्रयोदशस्थिति प्रस्तरेषु यानि विमा-
 नानि तानि कानिचित् शक्रस्य कानिचिदीशानकटपाध्यानि ।
 तत्र यानि वृक्षाकाराणि तानि सर्वाण्यपि शक्रस्यैव, यानि
 पुनरुत्तराणि चतुरस्याणि वा तान्येकं शक्रस्य एकमीशानस्ये-
 स्यैवमुज्योरापि साधारणानि तयोक्तम् "जे हक्खिणेन इवा,
 दाहिणेशो भावुडो प्रवे तेसिं । जे पुण कचरंदा, उत्तरेशे

आवशी तेमि । पुत्रेण पच्छिमेण य जेवह्ता ते विदाहिणल्लुस्स ।
नंसवउरसंगा पुग, सामघा हति डुण्हपि" तेषां च मध्यमधे-
णिगतानां विमानानामर्ह स्वस्वदेवे कटपसीमनि प्रतिष्ठितं

तदपरमर्ह परेक्षे परकलपसीमनीति ।
अय दाकमुदित्य केत्रायप्रग्रहप्रमाणमाह ।

मेढीइ दाहिणेणं, जे झोगा उट्टमासकविमाणा ।

हेट्टावि अ झोगेन, खित्तं सोट्टम्परायस्स ॥

सौधर्मराजस्य सौधर्मकटपाधिपतेरतावत्केत्रमाधिपत्य-
विषयभूतं तिर्यग्भित्तान्निष्कस्य ध्रुवाः पूर्वोक्ताया दक्षिण
दक्षिणस्यां दिशि यावत्लोक इति तीर्यग्त्रोकापर्यन्तं ऊर्ध्वदिशा-
माश्रिता आ पादपूरणे यानि स्वामिनि विमानानि स्तुपध्वजक-
वितानि अथोदिशमुद्दिश्य यावदधस्ततोऽङ्कात् इति ज्ञा-
वितो देवेन्द्रकेत्राऽयग्रहः ।

सम्प्रति चक्रिणः केत्रावग्रहमाह ।

मरगोयरो अ तिरियं, वाचचरिजेयणाई उट्टं तु ।

अह दोगगामगताइ, हेट्टओ चक्रिणो खित्तं ॥

यावत्तूरस्य बाणस्य गोचरो विषयस्तावच्चक्रिणस्तिर्यक्के-
त्रम् । उट्टमुक्तं जवति । चक्रवर्ती दिग्विजययात्रां कुर्वन् माग-
धादिषु तीर्थेषु यन्त्रामाङ्कितं बाणं निजुजति स पूर्वदक्षिणापर-
ममुत्तुपुद्गादशयेजनान्तं यावत्तूरमिति एतावदन्तश्चक्रिणस्ति
र्यगग्रहः । स एव बाणः क्लृप्पमिवत्कुमारदेव साधनार्थं
चक्रिणं निमृष्ट ऊर्ध्वं षासततियोजनानि यावत्तूरमिति तावा-
न्तूर्यगग्रहः । अथःपुनर्योत्रोक्तप्रमाणमास्तथा गर्ता आदि
शब्दाद्वाप्रीकूपमृगहृदिपरिग्रहः । इयमत्र ज्ञावना । जम्बू-
द्वीपापरिवटहृद्वर्तिनस्त्रिमासतो यत्रानिधानविजययुगसमुद्भू-
त्वा योजनसहस्रा द्वेधा समयप्रसिद्धा । ये अथोत्रोक्तप्रा-
मास्तेषु ये चक्रवर्तिनः समयपुन्यन्ते तेषां त एवात्रः केत्राव-
ग्रहास्तदपरेषां तुगतां कूपमृगहृदिदिगमिति प्ररूपिता राक्षः
केत्रावग्रहः ।

अथगृहपतिसागारिकयोस्तमाह ।

गहवइणो आहारो, चउदिमि सागारियस्सघरवगगा ।

हेट्टा अवागगई, उट्टं गिरिगहधयस्सक्खा ॥

गृहपतेर्मरुत्तेश्वरस्य यावानाधारे विषयः प्रनुत्वविषयज-
तश्चतुष्टयं दिक्षु तावानस्योत्कृष्टतियगग्रहः । सागारि-
कस्य शरयातरस्य गृहवगगागृहवृत्तिपरिकेप उत्कृष्टतियग
वग्रहः द्वयोरपि चाधस्तादपागतगमादयः अपगतोऽहदो वा
अगमः कृत्वा आदिशब्दाद्वा यावदादय ऊर्ध्वगिरिगहध्वजवृक्षाः
गिरयः पर्वता गृहध्वजा गृहोपरिवर्तिन्यःपुन्यःताका वृक्षाःसदका-
रादयः । साधर्मिकाणां तु केत्रावग्रहः कुतोपि हेनोरत्र मारुतः
परं वृहद्भाष्ये कथमप्रतिष्ठितः " विस्सोत्तमाहो सकांसं जायेण
साहम्मियाण बोधन्त्यं । उहिसिजा एगदिसि उज्जानं वा मरु-
बाइ" मरुम्बादौ उद्यानं यायडुत्तुहःकेत्रावग्रहः शेषं सुगमम् ।

अथ जघन्यकेत्रावग्रहमभिधत्तुकाम आह ।

अजहअमण्णकोमां, पढमा जो आविचकवडीणं ।

सेसनिव रोहगाइ, सुजहअओगहवईणं च ॥

प्रथमो देवेन्द्रावग्रहोऽजघन्यात्कृप न जघन्यो नचोत्कृष्टः
क्लिन्नयविवेकाहितः सर्वदैवैककृपयात् यथायवग्रहः च-
क्रवर्तिनां संवत्शी सोऽय्यजघन्यात्कृष्टः चक्रवर्तिनामाधिपत्य-
संस्कारपस्यात् । दापनुपाणां अश्वानित्यतिरिक्तानां नृपतीनां

ग्रहपतीनां च रोधकादिषु जघन्यः केत्रावग्रहो ऽष्टम्यः । रोधनं
रोधकःपरचक्रेण नगरादेवघ्ननम् आदिशब्दादस्यस्यायववि-
धस्य परिग्रहः । इयमत्र ज्ञावना । कोऽपि वज्रवान् राजा
मरुत्तेश्वरो वा कस्याप्यवग्रहस्य नरपतेर्ग्रहपतेर्बाह्यनिष्ठैत-
वामासात्कृत्य यदा तद्देशं नगरादि निरुध्यावातिष्ठते तदा तस्य
तावाजगारादिमात्रको जघन्यः ।

नगराद् निरुद्धवरे, रायाणुवाउ कुचरियजह्णो ।

उक्कोसे उ अन्नियओ, अचकिमाई चउएहंणि ॥

द्वौ चरमौ सागारिकसाधर्मिकौ तयोरयं जघन्यःकेत्रावग्र-
हो नगराद् केनचिद्वाद् निरुद्धं बहिर्वास्तव्यजनेरत्यन्तरतः
प्रविशद्भिःशय्यातरगृहं साधर्मिकापाश्रयो वा यदा प्रयंत
तदा या काचित्त्वामनुज्ञा यथैतावति प्रदेशे शुष्माग्निः स्या-
तत्यमेतावत्समाज्ञिरिति स जघन्यकेत्रावग्रहः । उत्कृष्टः
पुनरवग्रहोऽनियतःकस्याप्यल्पीयान् कस्यापि नृपयानिति ज्ञायः
कपामित्याह अचत्रादीनां चतुर्षामपि यश्चक्रवर्त्तनं न जवति
किं तु सामान्यपार्थिवः स नञः पशुंदासप्रतिपेक्षात्सहस्राग्रा-
हकत्वादचकी ज्ञप्यते । आदिशब्दादुत्तुहपयादयो गृह्यन्ते ।
अयसागारिकावग्रहस्य विशेषतः उपयोगिताद्विधिमाह ।
आणुनाए वि मव्वम्मि, उगगह घरसामिणा ।

तथापि न सीमं विंदति, साहू तपियकारिणो ॥

गृहस्वामिना शय्यातरेण जाजनधावनकायिकयादिभ्यस्तुसं-
नस्वाध्यायादिकं यत्र यत्र ज्ञावनां रोधते तत्र तत्र कुरुते ते च
यद्यप्यसाधन्यवग्रहेऽनुज्ञातस्तथापि साधवस्तस्य सागारिक-
स्य प्रियकारिणः समाधिधियस्त्वयः सीमां मर्यादां न विन्दन्ति
निर्धायन्ति व्यवस्थां पादयन्तीत्यर्थः । तामिव सीमामभिधत्ते ।

जाणट्टया जायण धावणार्हा,वोहट्टया अत्थए हेउगम्मि ।

अजिगहं चेव अहृद्वित्येते,मासो वअओव करेजमंतुं ॥

ध्यानायं जाजनधावनबोधनार्थं द्वयोर्ह्वाग्रप्रध्वनयोरर्थो-
य (अर्थान्तरात्) उपविश्यावस्थानं तेषुक्तं च तत्रि-
मिक्तं मितवग्रहमेव परिमितमेवावग्रहमधिष्ठिति । किमु
क्तं भवति । साधवो व्यवस्थां स्यादयस्तः शय्यातरमामन्यं कुव-
ते धावकः । वयमियति प्रदेशेऽश्यादिप्यामहे नेतः परम् ।
अत्र जाजनानि धाविष्यामां नान्यत्र यदि नाम ग्धानां रात्रावु-
च्चारसंज्ञो जवेत्ततोऽत्र परिष्ठापयिष्यते । अत्र पुनः कायिकी
व्युत्सृज्यते इह पुनः साधवो भाजनरज्जनादिकं कुर्वन्तः क्रिय-
तीमपि वेत्तामासिष्यन्ते एवं व्यवस्थाप्य मितमेवावग्रहमधि-
ष्ठिति । कुत इत्याह अमत्यां वा सागरिकाऽन्यां वा तद्देशी-
यस्यस्वजनादिकैः स वावृक्षाकुलेन गच्छेनातिपाशुन्येणाकान्ते
कायिकयादिना वा विनाशितेऽवग्रहे मृत्युमप्राप्तिकं कुर्यात् ।
अपि च तथा सायुजिप्रमर्शैस्तत्र स्थान्तव्यं तथा शय्यातर-
स्थितयेत् अहो निभूतस्वजावा अमी मुनयोऽदेतावन्तोऽपि
सन्तः स्वसमयोदितमाचारमाचरन्तोऽपि परस्परं विक्रयादि-
कर्मकुर्वन्तो नित्यं पारा इव हृदयन्ते तत्सर्वथा कृतायांस्मह-
मरीणां जगवतां शय्यायाः प्रदानेन तीर्णप्रायो मयायमपा-
रोऽपि संसारपापावा इति प्ररूपितः केत्रावग्रहः ॥

संप्रति कस्यावग्रहमाह ॥

घयणमचित्तमीसग, द्ववा खलु उगगहेसु ए एमु ।

जो जेण परिगाहिओ, सो द्ववे उगगहो होइ ॥

पतेषु द्वेवद्वाद्यवग्रहेषु यानि चेतनानि स्त्रीपुरुषादीनि अत्रि-

त्तानि वस्त्रावादीनि मिश्राणि सभाएनोपकरणैः पुरुषा-
ङ्गानि यानि छत्याणि स छत्र्ये छत्र्यविषयेऽवग्रहः । कथञ्चूत
इत्याह । यो येन शक्रादिना परिगृहीतः स तस्य संबन्धी
छत्र्यावग्रहः । किमुक्तं भवति । देवेन्द्रावग्रहेऽत्र यानि स-
चित्तासचित्तिमिश्राणि छत्र्याणि तानि सार्वाण्यपि देवेन्द्र-
छत्र्यावग्रहः । एवं राजावग्रहादिष्वपि भावना कार्या ॥

अथ कावावग्रहमाह

दोमागराज पटमो, चक्री सत्तसय पुव्वजुलसीई ।

मेमनिर्वेसि मुहुत्तं, जहन्नमुकोसए जणणा ॥

प्रथमो देवेन्द्रावग्रहः स द्वे सागरोपमे यावद्भवति शकस्य
द्विसागरोपमस्थितिकत्वात् चक्री चक्रवर्त्यवग्रहे जघन्यतः
सप्तवर्षशतानि ब्रह्मदत्तवत् । उत्कर्षतः पुनश्चतुरशीतिपूर्व-
शतसहस्राणि जरतचक्रवर्तिवत् । तथा च चूर्णीः “चक्रवर्ति
उगहो जहन्नेण सत्तवाससया बंभदत्तस्स उकोसेण चुरा-
माई पुव्वसय सहस्साई भरडस्स ” अत्र परः प्राह । तत्र
ब्रह्मदत्तः कुमारतायामष्टावर्षशतमापरुषिकवे पट्पञ्चाशत्
दिविजयं पोडशवर्षाण्यतिक्रम्य पट्पञ्चशतान्येव चक्रवर्ति-
पट्पत्तिमुत्तमवत् । भरतोऽपि सप्तसप्ततिपूर्वेलङ्काणि कुमारराज-
यमनुजय वर्षसहस्रं माण्डलिकत्वमनुपालय षष्टिवर्षसह-
स्राणि विजययात्रायां व्यतीत्य ततः किञ्चिन्नूतानि पट्पूर्व-
लङ्काणि सर्वे नृभिर्धियं वुत्तुजे ततः कथमनगोः सप्तवर्षशत-
ानि चतुरशीतिपूर्वलङ्काणि च यथःक्रमे चक्रवर्त्यवग्रहः प्रति-
पाद्यमानो न विरुध्यत । नैष दोषः यतो योत्थानमङ्गीकृत्य भरता-
द्वयो जन्मन पय चक्रवर्तिनो मन्तव्यः । यत उपक्रमत्रा पय
चक्रवर्तिनि तदायतथाविधानुगतभाग्यसंभारसमावर्जितस्त-
दाज्ञान्यङ्गनिवासिदत्ता उपपन्नोऽयं सकलमहीवल्लयस्वा-
मीति प्रमादभाजस्तदाकुट्टयवृत्तयस्तथाविधामित्राणस्त-
पत्यनीकयुक्तप्रत्यूहापहाराय प्रवर्तत इति समीचीनमेव
यथोक्तमवग्रहकाव्रमानम् । अन्यथा वा बहुश्रुतेरुपयुज्य निवे-
चनीयमिति (सेसनिर्वेसिमुहुत्तं) चक्रवर्त्यो मुक्त्वा-
यः शर्पा नृपतस्य जघन्यतो मुहुत्तं कावावग्रहः । कृतराज्या-
भिषेकस्मात्तमुहुत्तार्द्धं मरणाप्राप्त्यपदपरिचिंशद्वा शेषनृ-
पतीनामुत्कृष्टे कावावग्रहे भजना कार्या । किमुक्तं भवति ।
अतमुहुत्तार्दारज्य समयद्वय्या वक्ष्मानानि चतुरशीतिपूर्व-
लङ्काणि यावद्यान्यायुःस्थानानि तेषां मध्ये यद्येषां नृपतीना-
मायुस्थाने निर्वातितं यो वा यावत्तं कावं राज्यैश्वर्यमनुजयति
तस्य स उत्कृष्टः कावावग्रहः ॥

एवं गृहवशसागर-रिए वि चरिमे जहन्नओ मासा ।

उकोसो चउमासा, दोमुवि जयणा उ कज्जाम्मि ॥

एवं गृहपतिसागारिकयोरपि शेषनृपतिवज्रजघन्योत्कृष्टश्च
कावावग्रहो ऽष्टयः । इह च यद्यपि शेषनृपतिगृहपतिसा-
गारिकप्रमाणस्यैव पूर्वकाष्टयैवसितान्यपि संतारयन्ते तथा
पि चूर्णिकृता किमपि बाहुल्यादिकारणमुद्दिश्य चतुरशीति
पूर्वलङ्कपत्येताभ्येवाजिह्नितानित्यथापि तदनुशोधेन तथैव
व्याख्यतानि । तथा चरमे सार्धमिकावग्रहे ऋतुवर्षे मासक-
ल्पविहारिणां जघन्यो मासमेकमुत्कृष्टो वर्षासु चतुरो मासात्
कावावग्रहः (दोमु वि भयणा उ कज्जाम्मि) द्वयोरपि
जघन्योत्कृष्टयोः कार्यं समापनितं भजना । किमुक्तं भवति
स्थानादिभिः कारणैः कदाचिदनुवक्ष्ये मासौ वर्षासु चत्वारो
मासा न प्रतिपूर्वैरुत्तरिका वा भवेयुः । गतः कावावग्रहः ।

अथ भावावग्रहमाह ।

चत्तारो दइअग्निमि, खत्रोवसमियम्मि पच्छिमो होई ।

मणसीकरणमणुत्तं च, जाण जं जत्थ कम्मइ ॥

चत्वारो देवेन्द्रराजगृहसामारिकाणामवग्रहा औदायिकेभावे
वर्तन्ते ममेदं क्षेत्रमित्यादि मूर्ग्यास्तेषु सद्भावात्तरस्याश्च
कशायमोहनीयादथज्यत्वात् । पश्चिमः सार्धमिकावग्रहः
स क्तायोपशमिके भावे वर्तते कषायमोहनीयत्वाद्योपशमयुक्त-
तया ममेदं क्षेत्रं ममायमुपाश्रय इत्यादिमूर्ग्याः साधूनाम-
ज्ञावात् । एव ज्ञावावग्रहः । तदेवं प्ररूपितः पञ्चविधोऽयवग्रहः ।
अथ युक्तं चारगाथायां “पंचविहस्मि परुवियनयव्वां जं
जहिं कमइत्ति ” तदिदानीं ज्ञाप्यते “मणसीकरणमणुत्तं
चेत्यादि ” मनसि करणमणुत्तं च जानीहि । यद्यत्र देवेन्द्रा-
वग्रहादौ कामति अवतरति तत्र मनसि चेतासि करणमनुजा-
नीताम् । यस्यावग्रह इति मनस्येवानुज्ञापनमिति हृदयं यत्पु-
नर्वचसानुज्ञाप्यते साऽनुज्ञा ऽन्तर्भूतएवैवावज्ञापनमिति ज्ञायः
तत्र देवेन्द्र राजावग्रहयोर्मनसैवानुज्ञापनं कर्मात् गृहपत्यव-
ग्रहस्य मनसा वा वचसा वा सागारिकसार्धमिकावग्रहयो-
र्नियमाद्वचसाऽनुज्ञापना । यथानुज्ञापना यथानुजानीतारामकं
शर्यां वस्त्रावात्रशौकादिकं चेत्यादि ।

अथ ज्ञावावग्रहं प्रकारान्तरेणाह ॥

ज्ञावावग्रहो अहव उह्वा, मइगहण अत्थं वंजणे उ मई ।

गहणे जत्थ उ गिएह, मणसीकरणअकरणतिविहं ॥

अथवा ज्ञावावग्रहो द्विधा मतिज्ञावावग्रहो गृहणज्ञावावग्रह
इह । तत्र मतिर्मतिज्ञानरूपो ज्ञावावग्रहो नृपाय द्विधा व्यञ्जना
वग्रहोऽर्थावगृहश्च गाथायां बन्धागुलोप्येन पूर्वमर्थशब्दस्य
निर्देशः गृहणे गृहणविषये ज्ञावावग्रहः । यत्र तु यस्मिन् पुन-
र्देवेन्द्रावग्रहादौ यदा सायुः किं चिद्वस्तुजातं गृह्णाति सचि-
त्तमचित्तं मिश्रं वा तस्य तदगृहणं भावावग्रहः (मणसिक-
रणसि) मनसि करणस्योपलङ्घनत्वादनुज्ञापनायाश्चाकरणे
त्रिविधं प्रायश्चित्तम् । एतदेव सविशेषमाह ।

पंचविह परुविए स, उग्गहो जाणएण येत्तव्वो ।

अन्नाएउग्गहिए, पायच्छित्तं जवे तिविहं ॥

पञ्चविधोऽवग्रहे प्ररूपितेऽतदिदं तात्पर्यमभिधीयते स एवं
विधायग्रहो जापेकपञ्चप्रकारोऽवग्रहः स्वरूपवर्धितो गृहीतव्यो
नाज्ञापकेन कुत इत्याह अज्ञातेऽनधिगमे सति यद्यवग्रहमवग्र-
ह्णाति ततस्तास्मिन्नवग्रहीते त्रिविधं प्रायश्चित्तं ज्ञेयं तदेवाह ।
इकमकविणे मासो, चालम्मासो अपीरुफइएसु ।

कहुंकात्रिचे पणं, ठारे तह मल्लगार्हसु ॥

इक्ष्वाकूण्डण कविनः शरस्तम्बस्तयोः संस्तारके मासलघु-
काष्टमयेषु पीठेषु फलकेषु च प्रत्येकं चत्वारो मासलघवः
काष्ठे च काष्ठशकलं कलिञ्चं च वंशद्वयं काष्ठकलिञ्चं तत्र तथा
कारे जरमनि मल्लकादिषु मल्लकं शरायमादिशब्दाच्चूण-
गलादिवरिगृहः । एतेषु सर्वेषु पञ्चकं पञ्चरात्रिदिवानि
इति त्रिविधं प्रायश्चित्तमज्ञातावग्रहरूपस्यावग्रहणे ऽष्टयम् ।
उक्तोऽवग्रहकल्पिकः । व्य० १ उ० ।

साम्प्रतं छत्र्यावग्रहप्रतिपादनायाह ।

दब्बुग्गहो उ तिविहो, सच्चिन्नाचित्तपीसिओ चेव ।

संत्तुग्गहो वि तिविहो, बुविहे कावग्गहो होई ॥

ह्यव्यवस्थितविधः शिष्यादेः सचित्तो रजोहरणदेरचित्तः
शिष्यजोहरणादिमिश्रः । केशवग्रहोऽपि सचित्तादिस्त्रिविध
एव । यदि वा भासन्नगरणयजेन्द्रादिति । काशवग्रहस्तु ऋतु-
वृषणोकाङ्गजेन्द्रादिभिः । जावावग्रहस्तुतिपादान्धमाह ॥

मङ्गलग्रहो यगृहणो-गृहो य जावग्रहो छहा होइ ।

इदियणोऽदिअस्थ-वज्जणोग्रहोहाइ दसहा या ।

भावावग्रहो द्विधा तद्यथा मत्स्यग्रहो गृहणावग्रहश्च । तत्र मत्स्य-
वग्रहो द्विधा अर्थावग्रहो व्यञ्जनावग्रहश्च तत्रार्थावग्रह इन्द्रिय-
नो इन्द्रियभेदावग्रहो व्यञ्जनावग्रहस्तु सकृदिन्द्रियमनोवज्जं
अनुक्तो स एव सर्वोऽपि मतिजावावग्रहो दशयेति ।

गृहणावग्रहायमाह ॥

गृहणोग्रहमि अपरि-ग्रहस्त गृहणस्सगृहणपरिणामो ।

कह पन्निग्नियापाहिहा-रियं व होइ जइय्वं ॥

अपरिग्रहस्य साधार्थदा पिण्डवसति वस्त्रपात्रगृहणपरिणा-
मो भवति तदा स गृहणजावावग्रहो भवति तस्मिन् सति
कथं केन प्रकारेण ममदे वस्त्यादिकं प्रतिहारिकमप्रतिहारिकं
वा ज्ञस्येवं यतिनश्यमिति । प्रागुक्तश्च देवै-द्राद्यवग्रहः पञ्च-
विधोऽप्यस्ति स गृहणावग्रह इत्यस्य इति । आचो ७ अ० ।

एमेव वृहणपि, पिने नवरोगग्रहस्स उ विजागो ।

किं कतिविहो कस्म कस्मिव, केवइं वा जवे काहे ॥

अत्र प्रथमपदार्थाख्याऽनुपयुक्तवान् गृहीता अत्रावग्रहस्य
विभागो वक्तव्यस्तमेवाह । किं कतिविधः कस्य वा कस्मिन्वा
कियन्तं कात्रं नवत्यवग्रहः । तत्र किमित्याद्युक्त्याख्यानाथमाह
किं उग्राहोति जगिण, तिविहो उ होतिचिचादी ।

एकेको पंचविहो, देविदादी मुण्येव्वा ॥

किमवग्रह इति जगिते पृष्ठेस्तिराह । त्रिविधो ज्ञवत्यवग्रहश्चि-
त्तादिः सचित्तोऽचित्तो मिश्रश्च । पुनरैकैकः कतिविधः इति
प्रश्नमुपजित्याह एकैकः । पञ्चविधः पञ्चप्रकारो ज्ञातव्यः कोऽ-
भाविग्रहाह देवैन्द्रादि देवैन्द्रावग्रहो राजावग्रहो माण्डवि-
कावग्रहः शर्यातगवग्रहः साधर्मिकावग्रहश्च ।

अतः कतिविधत्वाग्मिदानीं कस्य न जवतीति प्रतिपादयति ।

कस्म पुण उग्राहोति, परपासंसीण उग्राहो नसि ।

निण्हे सेने मंयति, अगीने गीतणके वा ॥

कस्य पुनरवग्रहो जवतीति शिष्यप्रश्नमाहात्म्य प्रोच्यते
परपासंसीणनामवग्रहो नास्ति ये च निहवा ये च सन्नायाश्च
स्येयस्यो गीतयिरपरिग्रहीता ये चागीतीना गीतायेतिश्रामनु-
पपत्रा यश्च निष्कारणमेकाकी गीतायं पतेपां सर्वेयामव्यवग्रहो
नास्ति (अस्य बहुवक्तव्यता उच्येत्संप्रदायादेः)

धृष्टावासातीने, कादावातीने उग्राहो निविहो ।

आलवणे विगृहो, उग्राहो उ कज्जवुंजेओ ॥

वृद्धावासातीने मरणेन प्रतिजगत्तथा वा आरोगीजृतेन
वा ऋणेन वा वृद्धावासे या अतीने काहे अतीने ऋतुबहे
काहो मासाधिकः अवग्रहोऽस्मिन्विशोऽपि न जवति । सचि-
त्तस्यावचित्तस्य मिश्रस्य च गृहणं न कृतव्येन इति ज्ञातः ।
कुत इत्याह । आश्रमने वृद्धावासमवग्रहणे विगृहो परिसमाप्ते
यन्तकार्यचुम्ना । उग्रग्रहस्तस्यापि व्यवच्छेदो भवति कारण-
नाते कार्यस्यान्तावात् यस्तु मन्यते । कादावातीने विनावग्रहस्य
एव वृद्धेऽस्ते प्रति श्रान्तमाह ।

आगासकुचिग्रहो, उग्राहपुकिनेहियम्म काहम्मि ।

न हु होति उग्राहो सो, काहे छगे वा अणुणामो ॥

यथा कोऽपि पुरुषो बुलुक्कया पीडितः सन् चिन्तयति पूरयाम्यु-
दरमाकाशेन मे बुलुक्कापगच्छति । स यथा आकाशस्य एव-
मेवावग्रहे प्रतिप्रेषितो यः काहो वर्त्तते तस्मिन्नुत्पादितः सोऽव-
ग्रहोऽवग्रहो न जवति प्रतिषिद्धकाशाचिर्णत्वात् । अथवा
प्रकारान्तरेण काहो द्विकेनानुज्ञातोऽवग्रहः कथमिति चेदाह ।

गिएहाणं चरिपामो, जहि क्को तस्य जति पुणो वामं ।

वार्पति अग्रखेचो, संती दोमुं पितो ज्ञाजो ॥

यत्र ग्रीष्माणामुष्णकाशस्य चरमः पश्चादादायनामा मासः
कृतस्त्वत्र यदि पुनरन्यकृत्रेऽसति तथाविधान्यकृत्राज्ञावतो
वर्षं च वर्षाकाशं तिष्ठति ततो ह्येयोरपि काशयोर्ग्राम्भ्यश्चरममा
सयोर्योर्वाप्येत्यर्थतो ह्यमो भवति । एवं करणवतो द्वयोरपि
काशयोः सचित्तादिह्यमोऽनुज्ञात इत्यर्थः ।

एमेव य समतीते, वासे तिष्ठा दसगा उ उकोसो ।

वासनिमित्त विपाणं, उग्राहो मासउक्कोसे ॥

एवमेव अनेनैव प्रकारेण वर्षे वर्षाकाशे समतीते यदि भ्रष्टो
वर्षति ततोऽन्यदिवसदशकं स्वीयते तस्मिन्नापि समाप्ति-
मुपगतं यदि पुनर्वर्षति ततो द्वितीयं दिवसदशकं स्थातव्यं त-
स्मिन्प्रत्यतीते पुनर्वृष्टौ तृतीयमपि दशकं तिष्ठति । एवमुक्त्यन्त-
स्त्रीणि दिवसदशकानि वर्षानिभित्तस्थितानामुत्कृष्टोऽवग्रहः
षण्मासप्रमाणो जयति । तद्यथा एको ग्रीष्मचरमासश्चाव-
रो वर्षाकाशमासाः षष्ठो मार्गशीर्षो दिवसदशकत्रयवत्कृण
इति । व्य० ४ उ० । नि० चू० ५ ॥

अदत्तादानदोपनिवृत्त्ययमेवग्रहोऽनुज्ञापनीयः ॥

समणेजविस्सामि अणुणारे अकिचणे अपुचे अपमुप-
रदत्तजोगी पार्वं कम्म एो करिस्सामीति समुट्ठाए स-
वं जंते ! अदिस्सादाणं पक्कवामि से अणुणवि-
नित्ता गामं वा जाव रायहाणि वा णेव सयं अदिक्के
गिएहेज्जा णेवसेणं अदिक्कं गिएहावेज्जा णेवसेणं
अदिक्कं गिएहंतं पि समणुजाणेज्जा । जेहिं वि सक्किं
पवइए तेसिं पियाइं जिक्कवुं उचयं वा मत्तयं वा इरुगं
वा जाव चम्पन्नेदण्णं वा तेसिं पुवामेव उग्राहं अण-
णुणविषा अपरिक्कोहिया अपमज्जिमा एो गिएहेज्जवा प
गिहेज्ज वा तेसिं पुवामेव उग्राहं अणुणविष पक्कोहिय
पमज्जिजय तओ मंजयमेव उग्राहेज्ज वा पागिएहेज्ज
वा से आगंतारेमु वा ४ अणुवीइउग्राहं जाएज्जा ।
जे तस्य ईसरे जे तस्य समाहिट्ठाए ते उग्राहं अणुण-
वेज्जा कामं ससु आउसो अहालंदं अहापारेणातं
वसामो जाव आउसो जाव आउसनेस्स उग्राहं जाव
माहम्मियाए जाव उग्राहं उग्राहेहस्सामो तेण परं
विहरिस्सामो ॥

आश्रयतीति श्रमणस्तपस्वी यतोऽहमत एवंचूतो जविष्या-
मीति दर्शयति । अनगारोऽगा वृद्धास्तेभ्यस्समगारं तन्न
विद्यत इति अनगारस्यैकग्रहपात इत्यर्थस्तथा अकिचनो न

विद्यते किमप्यस्वेत्यकिंचनः निष्पत्तिगृह इत्यर्थः । तथा अपुनः स्वजनवगुणरहितो निर्मम इत्यर्थः । एवमपशुः द्विपदचतुष्पदादिरहितः यत एवमतः परदत्तोज्ञी सन् पापं कर्म न करिष्यामीत्येवं समुत्पायैतदप्रतिको जवामीति दर्शयति । यथा सर्वं जन्तादत्तदानं प्रत्याख्यामि दन्तशोचनमात्रमपि परकीयमदत्तं न गृह्णामीत्यर्थः तदनेन विशेषणकदम्बकेनापरेणां शोक्यसरजस्कादीनां सम्यक् श्रवणत्वं निराकृतं प्रवर्तते । स वैवं जूतांस्किंचनः श्रमणांश्चुप्रविद्यग्रासं वा यावत्त्राजधानीं वा नैव स्वयमदत्तं गृहीयात्तत्रावारेण गृह्येयनाप्यपरं गृह्यत्तं समनुज्ञानीयाचैवो साधुभिः सह सम्यक्प्रव्रजितस्तिष्ठति या तेभ्यः पितृ संवन्धुपकरणमनुज्ञाप्य न गृहीयादिति दर्शयति । तद्यथा छत्रकमिति छद्मश्रवणं छादयतीति वचं वर्षाकल्पादि । यदि वा कारिणः कचित् कुंकणदेशादातिवृष्टिसंजवाच्यक्रममपि गृहीयाद्यावच्चर्मच्छेदनकम्पननुज्ञाप्य प्रसुप्रेक्ष्य च नावगृहीयात् सकृद्यगृहीयादनेकशः तेषां च संबन्धि यथा गृहीयात्तथा दर्शयति । पूर्वमेव ताननुज्ञाप्य प्रत्युपेक्ष्य चक्षुषा प्रसूय रजोहरणादिना सकृदनकशो वा गृहीयादिति किञ्च (अत्रादिति) स त्रिभुवणान्तगारादौ प्रविद्यानुविदित्वं च पर्यालोचयति विहारयोग्यं क्षेत्रं ततोऽद्गृहं वसत्यादिकं याचेत् । यश्च याच्यस्ते दर्शयति । यस्तत्रेश्वरो गृहस्वामी तथा यस्तत्राधिष्ठाता गृहपतिना निक्तेसभरः कृतस्तानवगृहं क्षेत्रवगृहमनुज्ञापयेद्यचेत् कथमिति दर्शयति (काममिति) तवेच्छया खल्विति वाक्यालंकारे । आयुष्मन् ! गृहपते (अत्रादिति) यावन्मात्रं कादां ज्ञानयुजानीते (अहापरिष्कार्यति) यावन्मात्रं क्षेत्रमनुज्ञानीपे तावन्मात्रं कालं तावन्मात्रं च क्षेत्रमाश्रित्य वयं वसाम इति यावदिहायुष्मन् यावन्मात्रं कालमिहायुष्मतोऽद्गृहो यावत्तश्च साधर्मिकाः साधवः समागमिष्यन्ति तावन्मात्रमवगृहं गृहीष्यामस्तत ऊर्ध्वं विहरिष्याम इति । आचारो ५ श्रु ७ अ १ श ० ॥

(६) विधवापुनःपुनःपुनः ।

सागारियग्रहिगारं, अणुवचं तस्मि को विसो होति । संदिद्धो वपन् वा, विदवा सूतस्स संबन्धो ॥

इह पूर्वसूत्रासागारिकाधिकारः शय्यातराधिकारोऽनुवचंते तस्मिन् अनुवचंमाने सूत्रे कोऽपि स सागारिकः कोऽपि प्रचुरिति प्रतिपाद्यमित्येव विधवा सूत्रस्य संक्षेपः । अथ व्याख्या । न विद्यते धनो ज्ञातं यस्याः सा विधवा ततो दुहिता जातिकुलवासिनी पितृगृहवासिनी वा इत्यादि । अथवा समासकरणदिदं ऋष्यभ या दुहिता विधवा या च जातिकुलवासिनी दुहिता । जातिकुलवासिनी नाम या गृहजामानुदत्ता साप्यवगृहमनुज्ञापयित्वा किमङ्क ! पुनः पिता वा भ्राता वा पुत्रो वा स सुतरामनुज्ञापयितव्यः । तथा चाह (से यावतीत्यादि) ततो चावप्यवगृहमवगृहीतयाविति सूत्राकारार्थः ॥

संप्रति भाष्यकारो व्याख्यानमाह ।

विगयथा खलु विधवा, धवं तु जत्तारमुहं नेरुता ।

धारयति धीयते वा, दधाति वा तेण उ धवोचि

विगयथा खलु विधवा । विगतो धवोऽस्या इति व्युत्पत्तेः धवं तु भर्त्तरमाहुर्नैरुता निरुक्तिग्राह्यविदः । कथा व्युत्पत्त्येव । धारयति तां स्त्रियं धीयते वा तेन पुंसा सा स्त्री दधाति सर्व्यत्माना पुण्याति तेन कारणेन निरुक्तिवशात् धव इत्युच्यते ॥

विधवा वा लुष्विवज्जङ्गि, किं पुण पिय माज्ञायपुत्तादी । सो पुण पञ्चुवाऽपञ्चुवा, अपञ्च पुण तत्थिमो होइ ॥

विधवाऽप्यनुज्ञाप्यते किं पुनः पिता माता भ्राता पुत्रादिवान् स सुतरामनुज्ञाप्यः केवलं पुनः पुत्रभ्रातृपुत्रतृक्तो ब्रिया । प्रभुवो जेवंप्रभुवो । तत्र पुनरप्रभव इमं वदयमाना जयन्ति तांवेव निरुक्तिवद्वाह ।

आदेसदासजण, विरिक्किजामाण उ दिष्ण य ।

अस्सामिमासो लहुतो, सेसपुणुगुगहेणं वा ॥

आदेशः प्राचूणं को दासो र्दिकचनो जूतकः कर्मकरो विरिक्तो गृहीतारिकदिनागः पुत्रो भ्राता अन्यो वा तथाऽप्यत्र पृथग्युद्दे जमातरि एतेऽस्वामिनोऽप्रभव एतान् यदि अनुज्ञायति तदा प्रायश्चित्तं मासलघु शेषाः प्रभवः स्वामिनस्तान् अनुज्ञापयेत् (अणुगगहेणंवाति) अप्रभूणामपि येषां प्रहृणागृहः कृतो यथा त्वया कृतं दत्तं वा तत्प्रमाणमिति तेन वा अनुग्रहेणाप्रभूतानपि अनुज्ञापयेत् नाम्यथा ।

अप्रभूणामनुज्ञापे दोषमाह ।

दियरातो निच्छुहणा, अप्पहुदोसा आदिन्नदाणं च ।

तम्हा उ अणुषवण, पत्तुं च पत्तुणा च संदिद्धं ॥

गहपतिगहवतिणिं वा, अविजत्तुतो अदिषकथा वा ॥

अप्रभूणामनुज्ञापने दोषा दिवा रात्रौ वा निष्काशनं तत्र जनगर्हाविनाशादयो दोषा न केवलं निष्काशनमदत्तदानं च । यस्मादप्रभूणामनुज्ञापने एते दोषास्तस्मात्प्रभूतं प्रभुसंदिद्धं वाऽनुज्ञापयेत् । तमेव दर्शयति (गहपतिणिं) वाशब्दादविभक्तानुपित्त्यादिवो प्रभवति । अथवा या दुहिता विधवा निसृष्टा गृहे प्रमाणीकृता सापि प्रभवति । यदि वा यः स्वयं दातुं प्रहृणा आदिष्टः सोऽपि प्रभवति । एताननुज्ञापयेत् । व्य ७ उ ० ।

(७) अवगृहीते चावग्रहे उत्तरकालविधिः साधर्मिकागमन उपनिमन्वणम् ।

से किं पुण तथोगगहंसि पवोगगहियंसि जे तत्थ साहम्मिया संजोतिय समणुष्ठा उवागच्छेज्जा जे तेण सयपंसियाए असणो वा ४ तेण ते साहम्मिया संजोइया समणुष्ठा उवणिमंतेज्जा एणं चेव एं परवन्धियाए उगिज्जिय उगिहिय उवणिमंतेज्जा से आगंतारेसु वा ४ जाव से किं पुण तथोगगहंसि पवोगगहियंसि जे तत्थ साहम्मिया अषसंजोइया समणुष्ठा उवागच्छेज्जा । जे तेणं संयमसियाए पीढे वा फणए वा सेज्जासंधारण वा तेणं ते साहम्मिए अषसंजोइए समणुष्ठा उवणिमंतेज्जा एणं चेव णं परिवन्धियाए उगिज्जिय उगिहिय उवणिमंतेज्जा से आगंतारेसु वा ४ जाव ।

(से इत्यादि) तदेवमवगृहीतेऽवग्रहे स साधुः किं पुनः कुर्यादिति दर्शयति । ये तत्र केचन प्राचूणकाः साधर्मिकाः साधवः संभोगिष्ठा एकसामाचारीप्रविष्टाः समनेहा उच्छुक्तिहारिण उवागच्छेपुरातिवयसो भवेयुस्ते चवंतृता ये तेनैव साधुना परलोकार्थिना स्वयमेवित्त्यास्ते च स्वयमेवागता भवेयुस्तथागनदिना इत्यवमाहतेन स साधुः उपनिमन्वणमथवा गृहीतं नृधमेतान्पत्नीममगर्हादिकं कियतां ममानुगह इत्येवमुपनिमन्व-

यन्त्रचैव (परवडियापत्ति) परानीतं यदशनादितत् नृशम-
वश्याश्रयं नोपनिमन्त्रयेत् । किं तर्हि स्वयमेवानीतेन निमन्त्र-
येदिति । तथा (सेत्यादि) पूर्वसूत्रवत्स्वैव नवरत्नांभो-
गिकान् पीठफलकादिनोपनिमन्त्रयेद्यस्तेषां तदेव पीठकादि
संगेयं नानादादिति ।

(सूत्रम्) अत्रिय या इत्या केऽ उद्दस्य य परियावन्नाए
यअचिचे परिहरणे रिह् सव्वे व उगगहस्स पुव्वाणुष-
वणा चिट्ठे अहाहंमवि उगगहो ॥

अस्य संवत्समाह ।

अमहीणेषु वि साहम्मि, तेषुइतिषु उगगहो वुत्तो ।

अयमपरो आरंजो, गिह्वा वि जहे उगगहे होइ ॥

अत्राधीनत्वापि क्षेत्रात्तरं गतेषु साधर्मिकेषु इत्येवोऽवग्रहः
प्राक्तः । अयं पुनरपरः प्रकृतसूत्रस्वरूपज्ञो गृहिर्भविजहः परि-
त्यक्ताः यः प्रतिश्रयस्तीक्ष्णपयऽवग्रहो जवति । अनेन संवत्समा-
यातस्यास्य व्याख्या । अस्ति वाजानन्तरस्तत्र प्रस्तुते प्रतिश्रय
किञ्चिदाहारायै नत्तादिकं गृहस्यसत्कमुपाश्रये पर्यापन्नं वि-
स्मृतं परित्यक्तमुपाश्रयपर्यापन्नम् अन्तिष्ठं प्राहुकं परिहर-
णार्थं साधूनां परिभोक्तुं योग्यं तत्र सैवावग्रहस्य पूर्वानुज्ञा-
पना तिष्ठति तत्रोपाश्रये तिष्ठद्भिः पूर्वमेवानुज्ञानांतं प्रायोग्यमि-
त्येव यद्वग्रहोऽनुज्ञापितः सैवानुज्ञापना पश्चादुपाश्रयं पर्या-
पन्नगृहणस्यवतिष्ठते न पुनरजिनवमनुज्ञापनं कर्तव्यमिति
भावः । कियन्ते काश्चिन्मत्याह । यथावन्दमपि भयमवन्दमा-
त्रमपि कालं यावदवग्रह इति सूत्रार्थः ।

अयमुमेव सूत्रार्थं भाष्यकृत्प्रतिपादयति ।

आहारो उवही वा, आहारो जुंजणारिहे कज्जा ।

दुविहरपरिहारआरिहो, उवही यिय कोपिणा वि कोपि ॥

इह सूत्रे किञ्चिद्ग्रहणं न आहार उपधिषो गृहीतः परिहर-
णार्हगृहणं तु सप्रवरपरिभोगाहोऽः । तत्राहारः कश्चिद्भोज-
नार्हो भवति कश्चित्तु न जवतीति । उपधिरपि कश्चिद्विध-
परिहासाधारणार्हपरिभोगरूपस्याहो भवति कश्चिन्न न
भवति । तयाहि ।

संसत्तासवपिसियं, आहारो अणुवजोञ्ज इच्चादि ।

सुविरतिणवक्कन्नइयो, परिहारे अणुरिहो उवही ॥

संसत्तं ह्रीन्विद्यादिजन्तुमिश्रं भक्षणम् । आसवो मयम्
पिशितं पुन्नम । इत्यादिक आहारो अनुपभोज्यः । साधनामुप-
भोक्तृन्यायः शुणितृणवत्कन्नदिक उपधिरपि परिहारस्या-
नार्हो मन्त्र्या । अर्थादापन्नं औदनादिक आहारो वस्त्रादि-
कश्चापिः परिभोगार्ह इति ।

वायें अणुषवणा, पायोभगे होइ तप्पढमदाए ।

मो चैव उगगहो सव्वु, चिट्ठे काजो उ हेंदक्कवा ॥

साधुभिः प्रतिश्रये तिष्ठद्भिस्तत्रप्रयमतया या प्रायोग्यस्यानु-
ज्ञापना कृता जवति सा पयोपाश्रयपर्यापन्नस्यापि गृहणं श्रव-
गृह्णतिष्ठति । न पुनर्तेया अनुज्ञापय । या तु सूत्रे लम्बाख्या
लब्ध इत्यन्तिष्ठान स कात्रः प्रतिपत्तस्यः इति कृता सूत्रव्या-
ख्या नाप्यकृता ।

संप्रति निर्वृत्तिकवस्तरः ।

पुच्वंमहा दुविह, दव्व आहार जाय अवराहो ।

उवहस्स त्वनियदिक्कम, इत्ते गहिियम्मि जयणाए ॥

पुं प्रयमं तिष्ठत पयं वृषताः समन्तादुपाश्रयमेवावशोकयन्तो

द्विविधे इत्येव उपयोगं प्रयच्छन्ति । द्विविधं इत्येव नाम आहा-
र उपधिश्च । तत्राधुषकादयो गृहिणो विस्मृत्य परित्यज्य
वा गता जेवयुः । तेषु गतेषु यावदपरार्थो जवति तावदाहारं
न गृह्णति परतस्तु गृह्णति उपधेस्तु तृतीये दिवसे विसंते गृहणे
कुर्वति इतरक्षामर्थेनांतं तदकादिदिगारिणां विस्मृतं भवे-
त् तदेकान्तं निज्ञेपणीयम् (गृहिवंति) यदि धनिकादि-
भिर्गृहीतं तथा प्रतिवासिकैर्नैरो जेवत्तया तत्रापि यत्तेषां वि-
स्मृतं तथोक्तविधिना गृह्णति । एष निर्युक्तिगाथासमासाधः ।
सांप्रतमेनामेव विवृणाति ॥

पायं सायं मज्जं-जे यउसजा उवसस्यसमंता ।

एहिंति अपिहाए, लहुगो वेमाइमे तस्य ॥

प्रातः प्रभाते सायं संध्यायां मध्याह्न च कालत्रये वृषजा उपा-
श्रयं समन्तात् प्रत्युपेक्षन्ते अप्रत्युपेक्षमाणानां ह्युक्तो मातुल ।
दोषाश्चेम । तत्राप्रत्युपेक्षणं जवति ॥

साहम्मियाम्पाधम्मिप, गारच्छिणिसिखणोसिरणज्जु ।

गिहहणकट्टणववहार, पच्छकट्टहाहणिव्विसए ॥

सधर्मिणी संयमी अन्यधर्मिणी परतीर्थिका अगारस्थी
श्रवितरिका एता वृष्टिः सत्यः साधुप्रतिश्रयसमीपे अर्थ-
जातस्य निज्ञेपणं कुर्ये । यद्वा वात्रकं व्युत्सृज्य गच्छेयुः । परि-
षदपरार्जितो वा कोऽपि संयतो रज्जुवत्पुनरेन म्रियेत । तत्र राज-
पुर्वैर्जाते सति गृहणाकर्षणव्यवहारः पश्चात्कृतोद्वाहनिर्वप
याज्ञापनादयो दोषा भवन्ति । इदमेव ज्ञाययति ॥

नोदणकुविय साहम्मिणि, परतित्थिणिगीउदिट्ठिगोण
अणुकेपजहिच्छदा-रिज्जवाले अगारी वा ॥

सधर्मिणी काचिन्न खण्डितशीलां गर्भवती उद्वाहोऽप्यमि-
ति मन्थनाः साधुनिर्गार्हं नितरां रजोहरणादिविद्धं बहिः
कृत्वा भवेत्ततः सा मदीयलिङ्गमपहतमिति मन्यमाना तवान्त-
दनया कुपिता सती स्वयमपत्यजातं तदाश्रयसमीपे परि-
त्यजन् परतीर्थिनी तु दृष्टिरागेण अस्माकमपयशःप्रवाहं
ज्वलियतीति कृत्वा संयतानामुपाश्रयसंनिधौ वात्रकं व्युत्सृजन्
परं शोकश्चित्ताप्यस्यति पतैर्यैतज्जनिमिति । अथवा अगारी
काचिदनुकम्पया यदृच्छया वात्रकं तत्र प्रक्षिपेत् तत्रानुकम्प-
या नाम दुष्कात्रादौ काचिदुदुष्टया योगिज्जीवनाय स्वापयं
तदाश्रयान्तिकं त्यजति वरमेतं अनुकम्पापरायणा अमुं वात्र-
कं शय्यातरस्यापरस्य वा ईश्वरस्य गृहं निज्ञेपस्यतीति
यदृच्छया अनिसंधिमन्तरं पर्यवेमं व्युत्सृजति ॥

हाउं प तेउं न, अचयेता तेणमा निवत्थादी ।

एएहिं वि य जणियं, विहं व दोमा उजुणदिट्ठा ॥

स्तेनकादयो वस्त्रादिकं हर्तुं वा तरीतो ना (अचयता)
अशक्तुवन्तः साधूनां प्रतिश्रयसन्निधौ परित्यजेयुः । उपवृत्त-
मिदं तेनान्यतीर्थिकादयः प्रत्यनोक्तया हिरण्यसुवर्णादिकम-
पहत्य तत्र निज्ञेपयुः ततो यदि वृषताः त्रिसंध्यं च सति
प्रत्युपेक्षन्ते तदा वाको ब्रूयत पतैर्यैतदपयज्जगामं जनिंतं
सुवर्णाथैरमं प्रक्षिप्तमिति । यस्तु देहो दोषा इत्यायैवैवादिक्-
रणव्यपरोपितस्य पुरुषादेः शरीरमायथैतत्र प्रतिचरणा
कर्तव्या । सम्यक् प्रतिचर्य यदि कोऽपि न पश्यति तदा परि-
ष्ठापनीयमिति हृदयम् । तत्र परावग्राहपरकीयनिवेशनादौ
(निवेदकं) परित्यजति । किंतु परैरपि गृहीते तच्च नाम इति

अप्यभिरर्पमिचरणं, दोसा य गुणा य वक्ष्या ए ।
एतेण सुचं न कर्तं, सुचनिवातो इमो तस्य ॥

अप्रतिचरणप्रतिचरणयोः प्रतिश्रयस्याप्रत्युपेक्षणप्रत्युपेक्षणयोः याक्रममेतं दोषा गुणाश्च वर्णिताः । परमेतेन पर्यन्तसूचं न कर्तं न विहितं किंतु सामाजिकप्रकाशनाथं सर्वमतदृष्ट्याख्यातमिति । सूत्रनिपातः पुनरयं तत्रेति सूत्रनिपातस्यैवोपदर्शनार्थः ॥

आगंतुगागारद्विगणं, कजे आदेसमादिणा कोऽ ।

वमिष्ठं विस्समिष्ठं वा, उड्डिचुगया अणानोगा ॥

इह यत्रागारिण आगत्यागत्य तिष्ठन्ति तदागंतुकागारम् । तत्र कार्यं कारणविशेषतः स्थितानां प्रकृतसूत्रमवतरति कथमित्याह । आदेशप्राप्तेर्कास्त्रश्च कश्चिपथिका आगंतुकागारि रजन्यां वासमुपगता दिवा वा भोजनार्थं विश्रामं कृतवन्तस्तत उषित्वा विश्रम्य वा किञ्चित् ऊच्यजातमनाजोगमनिष्ठतो गताः । किंतु स त्यजेदित्याह ।

समिष्टतुमागरन-सिण्हेहगुत्रोणमादि आहारो ।

आहे अवगहमि य, होउवही अट्टजातं वा ॥

इहाहार उपधिश्चेति द्विविधं ऊच्यं भवति । तत्राहारः समितिसकुशाकरस्नेहगुद्रवणादिकः । समितिः कणिका दोषं प्रतीकम् । उपधिस्तु द्विधा जवति ओध उपधिः उपग्रहे वा । आधोपधिरुपग्रहोपधिश्चेत्यर्थः । अर्थजातं ऊच्यं यदा । परिश्रुक्तं भवेत् तत्राहारोपधिर्विषयं तावद्विधिमाह ।

काऊण स सागरिण, पभिरण हारजात अवरएहे ।

एमेव य उवहिसमि, सुष्ठे दोसा य गहणाऽ ।

आहारसागारिक प्रदेशे कृत्वा तावत्प्रतिचरणं कुर्वन्ति यावदपराद्धः संजयते । एवमेवोपधेरपि वृत्त्यै लभार्गे स स्थापनीयः अन्तिकं वा अपहृतमेव तत्र जनहरे मतिदोषा ग्रहणकर्षणादयो जवयुः ॥

अट्टा लुजेज कायि, उगामगवेरियं च हंतूणं ।

देहाण मत्थी वा, परिसहपराजितो वा वि ॥

अथवा कश्चिदुद्ग्रामकं पारदारिकं वैरिणं वा हत्वा प्रत्यनीकतया तत्र प्रकिंपेत् । स्त्री वा काचिदत्यन्तदुःखिता वैहायसममुपाश्रयसमीपं कुर्यात् । परीपहरपराजिता या संयत एव काऽपि रज्जुबन्धनेन क्षियेत् “ वरं प्रदंभुं उपक्षितं हुताशनं तवापि जगं चिरसंचितं व्रत ” मिति कृत्वा । द्विविधं संखरं वा, पुरिसत्था मेहुणो विसेसो वि ।

एमेव समागमि, चितं काए गिएहणादिणि ॥

काऽपि कंचित्पुरुषं ऊच्यार्थं जातनिमित्तं यदा असंखरं कलहो वैरमित्यर्थः तेन वा कंचिद् व्यपगोष्य संयतोपाश्रयसमीपं परिश्रजेत् एवं स्त्रियमपि कंचिद्विनाशय प्रकिंपेत् । नवरं मैथुने विशेषः । किमुक्तं जवति सत्त्वानि चतुर्थमतविज्ञकारिणी मत्वा अपराऽप्यत्र तत्र व्युत्प्रेजेत् अनायास प्रयासा जुग्रादिति कृत्वा । एवमेव श्रमणोपि गन्तव्यम् । तमापि कश्चिदुपकरणद्वयार्थं वैरेण वा मारयेदित्यर्थः । तत्र साधून् शङ्केरन् ततो ग्रहणाकर्षणादीनि पदानि प्राप्नुवन्ति यत एवमतः ।

कालमि पटुपेते, वचरमादी उविचु पभिररणं ।

रक्खति साणमादी, उमज्जादिटममेहिं ॥

त्रिसंख वृषभैः समं ततो वसतिः प्रत्युपेक्षणीया । प्रत्युपेक्षितार्थां च यदि किञ्चित् कल्पस्यकादिकं पश्यति काशश्च

पूर्यते ततश्चत्वारदिषु स्थापयित्वा प्रतिचरणं कुर्वाणः प्रचञ्चनावकाशस्थिताः श्वानमार्जारदिना विनाश्यमानाङ्गवत् रक्त्रुति यावत्कल्पस्यकादिकमन्यैर्हृष्टमिति ।

वोत्तं पभापकात्ते, करिंति जणजाणदयावममा ।

पभिरणा पुण देहे, परमोहेणेव उच्चंति ॥

यत्तत्र द्विरणसुवर्णादि केनश्चिपरित्यक्तं जयति तत्प्रजात कात्र एव प्रत्युपेक्षमाणः सम्पत्कुरिरीड्य वृषजा जनज्ञापनार्थं वोत्तं कुर्वन्ति । यथा केनचित्सापिनेदं द्विरणयादिकमस्मदपयशोऽर्थनिहितम् एवार्थे ज्ञादयश्च द्विविधस्यापि ऊच्यस्य द्वारकतय्याः । किं कारुणमाहरे तेषारुद्धं यावत्प्रतिकर्तनीयुच्यते । वोच्चिज्जंइ मपत्तं, परेण तेसं च तेण जति कज्जं ।

गिहंता वि विमुद्धा, जतिवि ण वोच्चिज्जती जावे ॥

अपराह्णत्परतस्तेषां पथिकानामाहारममार्थं व्यवचिच्छते । तेषां साधूनां च यदि तेनाहारेण कार्यं जवति ततो रुद्धताऽपि विमुद्धाः । यद्यपि च ज्ञावस्तेषां तदुपरि न व्यवचिच्छते तथाप्यपसमयादूर्ध्वं रुद्धतां न कश्चिद् दोषः । उपाधि तु तृतीयादिवसे पूर्णं रुद्धति एतावता तद्विषयमवस्य व्यवचिच्छेत् ।

अचोच्चिजे जावे, विरागयाणं पि तं पर्यसंति ।

पपावणमणिच्छंते, कपं तु करंति परिचुत्ते ॥

अथ तेषामद्यापि जायो न व्यवचिच्छते ततोऽप्यवचिच्छे जावे तेषां स्वस्त्राणि गवेपयतां चिरादायतानामपि तमुपाधिं तु दर्शयति । एवं च तेषां प्रज्ञापनां कुर्वन्ति । अस्त्राभिरतानि वस्त्राणि स्वीकृतानि ततोऽनुग्रहं मन्यमानाः साधूनामनुजानीय एवमुक्ते यद्यनुजानते ततः सुन्दरम् । अथ नेच्छन्त्यनुजानुं तानि वस्त्राणि परिचुक्तानि तत आत्मव्रतरक्षणार्थं कल्पं कुर्वन्ति । अथार्थजातविषयविधिमाह ।

पनो नियत्तपुट्ठा, करीदि दापांति पत्यणां एये ।

दरिसंति अपिच्छतो, को पुच्छति केण उवियं च ॥

इहोपाश्रये यथर्थजातं पतितमुपजयते तदा तदव्यल्पसागारिकं स्थाप्यते । शैकतादयश्च दूरे कर्त्तव्याः । प्रत्यवनिवृत्तैश्च जूयस्तेनैव समायातैर्गृहिभिः पुष्टाः कुत्रास्माकं तदर्थजातमिति ततः करादिना हस्तादुदयादिसंज्ञया दर्शयन्ति । अत्र प्रदेशे एनं प्रेक्षन्म । अथ ते न पश्यन्ति ततः स्वयमेव तदर्थजातं दर्शयन्ति । यदि ते पुच्छन्त्युः केनदमत्र स्थापितं ततो वक्तव्यं के पुच्छन्ति केन स्थापितं चेति । एवं तावदुपाश्रयपर्यापन्ने आहारादौ विधिरुक्तः ।

अथ शय्यातरादिगृहपर्यापन्नो विधिमाह ।

जम्माहज्जयणहे, गहियागहिएसु मिज्जादी ।

गेहंति अमंछज्जो, संछज्जं वा असंछरणे ॥

जटा राजपुरुषास्तदादिजयात् नष्टे शय्यातरादौ अथवा शयिकाः प्रातिवेशिकास्तैर्गृहीतृजिर्धनैर्करागृहीता क्रूपां दायिजित्माराख्यास्ततस्तेषु शयिकादिषु नष्टेषु तत्र य आहारोऽसंचयिको दधिघृतदिस्ते गृह्णन्ति । अथ असंस्तरणे तत्र संचयिकमप्युपधादिकं गृह्णन्ति ।

सोविकसेतरणठे, एमेव य होइ उवहिएहणं पि ।

पुववागएसु कहणं, जुजंति दिमो व मडेवि ॥

प्रातिवेशिकादिसापेक्षो वा नष्टो जवत्त इतरो वा निरपेक्षः । सापेक्षो नाम जूयस्तेवैवागन्तुकास्तद्विपरितो निरपेक्षस्त आनयस्मिन्ने नष्टे एवमेवादाव्यवपुषेरापि गृहं कुर्वन्ति ।

सापेक्षतेषु च प्रत्यागतेषु कथयन्ति कथिते च दत्तमनुज्ञांतं सत्परिनुज्ञन्ति । ये तु निरपेक्षनशस्तेषु निर्विवादमेव परिनुज्ञन्ति । एवं (अट्टेविपि) अर्थजातेऽपि गृहणं मन्तव्यम् ।

अत्रैवाक्षेपरिहारावाह ।

पाउग्गमण्णवियं, जति ममासि एवमतिपसंगोत्ति ।

आउउरसेज्जवमा, तह संजमसाहणं जं तु ॥

यद्येवं मन्यसे प्रायेण साधुनामुचितं यत्तदेव साधुनामुक्तापितं नेतरप्रायेणमर्थजातादि तत् एवमननुज्ञापितमर्थजातं गृह्णामतिप्रसङ्गो जवति तत्राप्यन्निधीयते नैकानेनार्थजातमप्रायेण यत् आतुरो रोगी तस्य जेषजोपमा कर्त्तव्या । यथा पुनरस्याजिनयोदीर्घं ज्वरादीं यदीपथं प्रतिषिध्यते तदेव तस्यामवस्थया तस्यैवानुज्ञापितं एवमर्थजातमपि पुष्टकारणाजं प्रतिषिध्यम् । यत्तु दुर्निकादौ संयमस्य साधकं तदनुज्ञातमेव । वृ ३ उ ३ ।

किंच ।

से किं पुण तत्थोगंहासि पवोग्गहियंसि जे तत्थ गाहावईण वा गाहावड्पुत्ताण वा सूती वा पिपन्नए वा कप्पमोहणए वा गहच्चेदणए वातं अप्पणो एगस्स अट्टाए पणिहारियं जाइत्ता णो अष्मणस्स देज्ज वा अणुपदेज्ज वा सयं करणिज्जं तिकट्ठं मेत्तमादाए तत्थ गच्चेज्जा (१) एवमेव उत्ताणए हत्थे कट्ठं मूमीए वा उवेत्ता इमं खलु इमं खलु इमं खलु चि आओएज्जा णो चेय णं सयं पाणिणा परपाणिसि पवपिण्णज्जा ॥

(७) स सागारिकानुदकलीकमुपाध्यमवगृहं नातुज्ञापयेत् यत्र कर्मकरा आक्रान्तिं यावत्सन्ति तत्रापि नावग्रहः ।

से जिकवू वा जिकखुणी वा मेज्जं पुण उग्गहं जाणज्जा अणंतरहिंयाए पुठवीए ससणिक्काए पुठवीए जाव संताणाए तहप्पगारं उग्गहं णो उग्गिहज्ज २ से जिकवू वा जिकखुणी वा मेज्जं पुण उग्गहं जाणज्जा थूणंसि वा ४ तहप्पगारे अंतजिकखजाए हुवक्के जाव णो उग्गहं उग्गिहज्ज २ से जिकवू वा २ सेज्जं पुण उग्गहं जाणज्जा कुञ्चियंसि वा जाव णो उग्गिहज्ज वा से जिकवू वा २ खंधंसि वा अम्परये वा तहप्पगारे जाव णो उग्गिहज्ज वा २ सेज्जं पुण उग्गहं जाणज्जा ससागारियं मगणियं मउदयं सट्ठियं तखुड्डं सपसु समत्तपाणं णो अष्मण्ण एक्कवमणपवेम जाव धम्माणु जोगचिंताए सेवं एक्का तहप्पगारे उवस्सए समागारि जाव सखुड्डपणुत्तपाणं णो उग्गहं उग्गिहज्ज वा २ मे जिकवू वा २ सेज्जं पुण उग्गहं जाणज्जा गाहावड् कुल्लसमज्जं मज्जेण गंतुं पंदे पविक्कं वा णो अष्मण्ण जाव मे एवं एक्का तहप्पगारे उवस्सए णो उग्गहं उग्गिहज्ज वा २ से जिकवू वा २ सेज्जं पुण उग्गहं जाणज्जा । इह खलु गाहावड् वा जाव कम्मकरीओ वा अष्मण्णं अक्रांसं ते वा तदेव नेट्ठादिसिणाणदिंसीओ-दगवियमादि ण गिण्णवियं जहा मेज्जाण आत्तावमा ।

णवरं उग्गहवत्तवता । से जिकवू वा २ सेज्जं पुण उग्गहं जाणज्जा आइसं संक्षेक्खाणो अष्मण्ण जाव चिन्ताए तहप्पगारे उवस्सए णो उग्गहं उग्गिहज्ज वा एयं खलु तस्स जिकखुस्स वा २ ससगियं उग्गहप-किमाए । पढमो उदसओ सम्मचो ॥

(९) ब्राह्मणतथगृहीतेऽवग्रहः ।

से आगंतारं सु वा ३ अणुवीयि उग्गहं जाणज्जा जे तत्थ ईसरे समाहिट्ठाए ते उग्गहं अणुषविच्चा कामं खलु आउसो अहाइदं अहापरिष्ठायं वसामो जाव आउसो जाव आउसंतस्स उग्गहं जाव साहम्मियाए ताव उग्गहं उग्गिहज्जसामो तेण परं विहरिस्सामो । मे किं पुण तत्थ उग्गहंसि पवोग्गहियंसि जे तत्थ समणाण वा माहाणाण वा दंरुए वा उत्तए वा जाव चम्मच्छे-दणए वा तथो अंतोहिंतो वाहिर्णीणज्जा बाहिया वा णो अंतोपवेसेज्जा णो सुभं वाणं पविरोहेज्जा णो तमिं किंचि वि अणपतियं पणिर्णायं करेज्जा ॥

सजिहुरातागारावापरब्राह्मणाद्युपजोगसामान्ये कार-णिकः सजीश्वरादिकं पूर्वक्रमेणावगृहं याचेत् । तस्मिन्नाव-गृहीते अवग्रहे यत्तत्र अग्रणब्राह्मणादीनां उच्यतेपकरणजातं भवेत्तत्रैवाप्यन्तरतो बहिर्निष्क्राम्येष्टापि ततोऽप्यन्तरं प्रवेश-येष्टापि ब्राह्मणादिकं सुप्तं प्रतिबोधयेन्न च तेषां (अप्यतिथिः) मनसः पीरौ कुर्यात्तथा प्रत्यनीकतां प्रतिकृततां न विदध्या-दिति । अच्चा ० २ थु ७ अ ० २ उ ० ।

(१०) पथ्यऽवग्रहोऽनुज्ञापयितव्यः ।

अणुषवेयन्तो अस्य संवन्धमाह ।

उग्गहहूमि दिट्ठे, कहियं पुण सो अणुषवेयवो ।

अट्टाणादीएभू भू, संजावणसुत्तसंबंधो ॥

अवग्रहस्य प्रमोदष्टेकपुनः साऽवग्रहोऽनुज्ञापयितव्यः इति चिन्तायामधिकृतसूत्रेणाच्यते पथ्यवग्रहोऽनुज्ञापयितव्यः । अपि शब्दः संभावनायामस्तौ ग्रामे नगरे वा किंतु संभाव-नायामध्वन्यपि । तयानाह अच्चादिकेष्वप्यनुज्ञापयितव्यः । एष संभावनासुत्रस्य संबन्धः । संप्रति जाय्यविस्तरः ।

अट्ठाण पुव्वजणियं, सागारियमगणा इहं सुत्ते ।

मगण परिगहिं सा, गारियसेसज्जणा य ॥

अध्वानि यद्वक्तव्यं तत्सर्वं कल्पाध्ययने भाणितमिर्ताह पुनःसु-त्रेऽध्वानं व्रजतां सागारिकमगणा शय्यातरमगणा क्रियते तथा केनचित्परिगृहीते वृक्षादौ सति शेषसागारिकं व्रजना-य विस्तारयति तर्हि यत्परिगृहीतं वृक्षादि तावत् शय्या-तराव करोति अस्तस्तरणे एकमपि शय्यातरमिति भावार्थः । संप्रति एवाच्यमगणमाह ।

दिणे दिणे जस्स उवाड्धिंमंती, जंकी हवन्ते वपणास्सिये वा । सागारियेहोति स एण वरीदाणए सुनुज्जि वसंति ॥ दिने दिने यस्य भंडी गन्त्री वदन्तीमुपजीयन्ते आश्रयन्ति साधवो यदि वा पद्मादिका नाम यत्र मयाहे साधार्मिका-स्तित्थन्ति यत्र वा वसन्ति तत्र वखादिसयं कुवलयनं कुर्वन्ति तां वा यस्म्यदिने उपजीयन्ते तदा स पत्रकः सागारिकः

शय्यातरो जवति । रीढागंतपु तु अवइया यत्र तत्र गंतपु साधुसु यत्र रात्रौ वसन्ति तद्विषयं स शय्यातारः । इयमत्र जावना । यस्य न नियमेन भेरीं वा पराश्रितिकं वा प्रतिदिनमुपशीयते किंतु यच्छया कस्मिन् दिने कस्यापितदा यां यां रात्रिं यस्य ज्ञेय्यादिकमुपशीयन्ते तस्मिन् दिने स शय्यातारः वीसमंता वि ग्रायाए, जे तहिं पढमंतिया ।

पुच्छिउं तेवि चिट्ठेय, पंतिए किमु जहिं वमो ! !

विश्राम्यन्तोऽपि ग्रायायां ये तत्र पयिकाः प्रथमं स्थितास्तिएन्ति तानपि दृष्ट्वा तत्र तिष्ठेत् नान्यथा किं पुनर्यत्र स साधुस्तत्र सुतरां ते अनुज्ञापयितव्यास्ततो जवन्ति ते शय्याताराः संप्रति ए गए परिगाहिए सभागरिये सेसए भयणा "इति ध्यास्यान्यथाह वसतिं वा जाहिं रत्ति, एगेणए परिगहे ।

तत्तिए उत्तरे कुज्जा, वा वेते गमसंथरे ।।

यत्र वृक्षस्यापस्तादन्यत्र वा एकस्य वा परिग्रहे अनेकस्य वा परिग्रहे अनेकस्य वा पयिकस्य संघस्तस्य परिग्रहे साधवो रात्रौ वसन्ति तर्हि सर्वानपि तान् शय्यातरान् कुर्वुः । अथ न संस्तरन्ति तदात्ममध्ये एकं शय्यातरं स्थापयति । शेषान् निर्विशन्ति । एषां शेषे सागारिके प्रजनः । व्य ० द्वि ० ७७० । आश्रयवनादाववग्रहे आश्रयवनादिभोजनं लशुनवनादाववग्रहश्च । तत्र आश्रयवनादौ अवग्रहे आश्रयवनाजन्तम् ।

से जिकव वा जिकखुणी वा अजिकंखेज्जा अंबवणं उवागच्छिउए जेतत्थ ईसरे जे तत्थ समाहिहाए ते उगहं अणुजाणवेज्जा कामं सखु जाव विहरिस्सामो से किं पुण तत्थोगगहंमि वा पवेगगहिंमि वा जिकव वा जिकखुणी वा इच्छेज्जा अंबंनोत्तए वा सेज्जं पुण अंबं जाणेज्जा स अंनं जाव ससंताणं तहप्पगारं अंबं अफामुयं जाव एो पमिगाहेज्जा ! से जिकव वा २ सेज्जं पुण अंबं जाणेज्जा अप्पं जाव संताणं अतिरिच्छिउं अंबोच्छिउं अफामुयं जाव एो पमिगाहेज्जा । सो जिकव वा २ सेज्जं पुण अंबं जाणेज्जा अप्पं जाव संताणं तिरिच्छिउं वोच्छिउं फामुयं जाव पमिगाहेज्जा । से जिकव वा जिकखुणी वा अजिकंखेज्जा अंबंजित्तं वा, अंबवेसियं वा, अंबवोयं वा, अंबमादगं वा, अंबदादगं वा, जोत्तए वा पायए वा सेज्जं पुण जाणेज्जा अंबंजित्तं जाव अंबदादगं वा स अंनं जाव संताणं अफामुयं जाव एो पमिगाहेज्जा । से जिकव वा जिकखुणी वा सेज्जं पुण जाणेज्जा अंबंजित्तं वा अप्पं वा जाव संताणं अतिरिच्छिउं वा अफामुयं जाव एो पमिगाहेज्जा । से जिकव वा जिकखुणी वा सेज्जं पुण जाणेज्जा अंबंजित्तं वा अप्पं जाव संताणं तिरिच्छिउं वोच्छिउं फामुयं जाव पमिगाहेज्जा ।।

स जिशुः कदाचिदाश्रयनेऽवग्रहमीश्वरादिकं याजेत तत्रस्थ-
अ साति कारणे आश्रं भोक्तुमिच्छेत्तच्छाश्रं सागर्गं ससन्त-न-
कमप्राप्तुकमिति च मत्वा न प्रतिशुद्धीयादिति । किंच

(सेत्यादि) स जिशुयंतुनराश्रमल्पाणममल्यस्तानकं वा जानीयार्तिकवतिरश्चीनच्छिन्नं तिरश्चीनमपादितम् । तथा व्यवच्छिन्नं न स्वीकृतं यावदप्राप्तुकं न प्रतिशुद्धीयादिति । तथा (सेत्यादि) स भिक्षुरल्पाण्डमल्यस्तानकं तिरश्ची-
नच्छिन्नं तथा व्यवच्छिन्नं यावदप्राप्तुकं कारणे सति शुद्धीया-
दिति । एवमाश्रयवय एव संश्रयिस्त्रययमपि नेयमिति ।
नवरम् (अंबंजित्तं) आश्रयमाश्रयं आश्रयक्री (अंबवो-
यमिति) आश्रयक्री सागर्गं रसं (सागर्गसि) आश्रयक्री-
एकानीति ।।

इकुवनादाववग्रहः

से जिकव वा जिकखुणी वा अजिकंखेज्जा उच्छुवणं उवागच्छिउए जेतत्थ ईसरे जाव उगहंमि अह जिकव इच्छेज्जा उच्छुवोत्तए वा पायए वा सेज्जं उच्छु जाणे-
ज्जा से अंनं जाव एो पमिगाहेज्जा अतिरिच्छिउं अं-
तरेव तिरिच्छिउं अंनं तरेव से जिकव वा जिकखुणी वा
सेज्जं पुण अजिकंखेज्जा अंतरेव उच्छुव वा उच्छुवमि
वा उच्छुवोयं वा उच्छुवमादगं वा उच्छुवमादगं वा ।
जोत्तए वा पायए वा सेज्जं पुण जाणेज्जा । अंतरेव उच्छुव
वा जाव मादगं वा स अंनं जाव एो पमिगाहेज्जा वा
से जिकव वा जिकखुणी वा सेज्जं पुण जाणेज्जा अंत-
रेव उच्छुव वा जाव मादगं वा अप्पं जाव पमिगाहेज्जा
अतिरिच्छिउं तिरिच्छिउं तरेव पमिगाहेज्जा

लशुनवनादाववग्रहः

से जिकव वा जिकखुणी वा अजिकंखेज्जा लहस-
णवणं उवागच्छिउए तहं विणिवि आदावगा णवरं लह
सुणं से जिकव वा जिकखुणी वा अजिकंखेज्जा
दहसुणं वा दहसुणकंदं वा दहसुणवोयं वा दहसुण-
मादगं वा जोत्तए वा पायए वा सेज्जं पुण जाणेज्जा
लहसुणं वा जाव दहसुणवोयं वा स अंनं जाव एो
पमिगाहेज्जा । एवं अतिरिच्छिउं वि तिरिच्छिउं
पमिगाहेज्जा ।। आचा ० २ शु ० ७ अ ० २ ७० ।

सागारिकेण ज्ञाटकं प्रदानेन स्वीकृतेऽवग्रहः (सागारिकाश्रयः)

(१२) स्वामिना त्यक्ते अत्यन्ते वाऽवग्रहः ।

(सूत्रम्) से वत्थुसु अववावमेसु अववोगमेसु अप-
रपरिगहेसु अमरपरिगहेसु सव्वे व उगहस्स
पुव्वाण्णवणा चिच्छ । अहावेदमावि उगहं ।।

अस्य संबन्धमाह ।

मिहिउगहं साभिज्जे, इति एसो उगहो सपक्खातो ।

साभिज्जे अज्जे वा, अयमसो होइ आरंजो ।।

स्वामिना जडः परित्यक्तो यो शूद्राणां संबन्धी अवग्रहस्तद्विष-
य इत्येतेषु अवग्रहोऽवग्रहविधिः समाख्यातः । अयं पुनरन्यः
प्रस्तुतसूत्रस्याग्रम्भः स्वामिना त्यक्ते अत्यन्ते वा अवग्रहो जव-
ति अनेन संयोज्यमायातस्यास्य व्याख्या (से) तस्य निर्गन्ध-
स्य वास्तुषु शूद्रेषु कथंनेतु अव्यापृतेषु शठितपतिततया
व्यापारविहितेषु अष्टाङ्गतेषु दाय्यादिनिर्विजकेषु ।

अथवा पुनोक्तकाले केनाप्यनुज्ञातमिति न ज्ञायते यत्तदव्याकृतं
तेषु । तथा अपरपरिगृहीतेषु परैरन्यैरभिहितेषु अमरपरिगृही-
तेषु देवैः स्वीकृतेषु सत्रावगृहः न अपूर्वाऽनुज्ञापना तिष्ठति । यथा
तद्व्यवस्थान्तरं किमुक्तं भवति यावन्तं काञ्च तानि वस्तुनि तेषां
पूर्वस्वामिनामवग्रहे वर्तन्ते तावन्तं काञ्च सैव पूर्वानुज्ञापना
तिष्ठति न पुनर्न्याय्यवर्गोऽनुज्ञापनीय इति सूत्रार्थः ।

संप्रति निरूप्यन्ति स्वरः ॥

स्वित्त्वं वक्ष्ये मेतुं, केतुं साधारणं च पक्षेयं ।

अव्योवरूपवर्गोऽयम्—अपरमपरिगृहं चेत् ॥

इह वास्तु सामान्यतो द्विधा क्षेत्रं वास्तु गृहं वास्तु च । क्षेत्रं
त्रिधा सन्तु केतुगृहं च तत्र अयदृजज्ञेन यस्मिन्त्यते तस्मिन् । वृ-
द्धिज्ञेन तु यस्मिन्त्यते तस्मिन् । गृहं पुनः स्वातोऽव्योक्तमयनदा
त्रिधा वक्ष्यते । क्षेत्रं गृहं चान्ययमपि द्विधा । साधारणं प्रत्ये-
कं च । साधारणं बहुनाम्, सामान्यं प्रत्येकम् एकस्वामिनस्त-
त्र पदानि पञ्चाद्वेन संप्रदीतुमाह । अव्यापृतमव्याकृतमपरपरि-
गृहीतममरपरिगृहीतं चेति । अथ साधारणपदं विवृणोति ।
होइ य गणगोचीर्णं, मेणिमाधारणं च दुगमाई ।

वस्तुमि एतय यपयं, उत्थितखाते तदुजयमि ॥

गणगोष्टीनां श्रवणानां वा (दुगमाइति) चित्रिप्रभृति संख्य-
कानां द्विधादिजनप्रतिपक्षानां वा यत्क्षेत्रं वास्तु वा सामान्यं
तस्माधारणमुच्यते । अत्र तु वास्तुना अधिकारो न क्षेत्रेण
न च वास्तु त्रिधा । उचितं खातं तदुजयं च उचितं प्रासादः ।
खातं जूमिगृहं तदुजयमर्थं जूमिग्रहयुक्तः प्रासादः ।

अव्यापृतादिपदानि व्याचष्टे ।

समिययसिपं न कीरइ, जहिगं अव्यापकं तयं वक्ष्ये ।

अव्योगरूपविज्ञानं, अणोद्दिष्टियमणपक्वेषुं ।

यत् खातं पतितं यत्र व्यापारः केनापि न कियते यत्तद्वास्तु
अव्यापृतमुच्यते । अव्याकृतं नाम यद्वायादैरविभक्तम् अपर
परिगृहीतं नाम यदव्यपक्षेणान्यद्वायवशेनवाधिष्ठितं नास्य
परिगृहीतं स्वयमेव तस्य शययातर इति जावः । इदानीमेव
जावयति ।

अवरो सुन्नियसामी, जेण विदिषिं तु तपण्डमात् ॥

अमरपरिगृहं पुण, इडाशिया स्खमादी य ॥

अपरो नाम तत्प्रथमतया साधूनां यद्वात् स एव तस्य स्वामी
नान्यः कश्चित् । न परोऽपर इति समासाश्रयणात् । अमरपरि-
गृहीतं पुनर्देवकृद्विधा वा वृक्षादिकं वा वामन्तरधिष्ठितं
मन्तव्यम् । अथाव्याहृतादिषु दृष्टान्तात्पदार्थयति ।

अव्यावने कुनुवी, काणिक्कावगेनं य रायगिहं ।

अपरपरोमादेवउ, अमरमकले पि सायपरे ।

अव्यापृतं गृहं कुटुम्बिहयान्तः । अव्याकृतं तु राजगृहं (का-
णिकानि) पाणामधः पकेष्टका वा घक्षिकामहयश्चकाणिका
उच्यन्ते तन्मध्ये गृहकाणपको वाणिगु दृष्टान्तः । अपरपरिगृ-
हीते ऽपि स एव दृष्टान्तः । अपरपरिगृहीते वृक्षापिशाचगृहं वा
निर्देशनं जवतीति निरूप्यकाध्यासमासार्थः ।

अयनामय विवरणुः कुटुम्बिहयान्तमाह ।

नमवर्णं पासाण, संखासिजस्वेषु मिणायकंदी य ।

अनो वावोर्णं, कुणांति अंवावने तेषं ॥

कुटुम्बिणं सुंदरं यं कारियं भमन्तं नमि संखंडं काञ्चं कहे

पविमामिन्ति चित्तेऽनवरं वाणमंतरेण रन्ति भवति । जह
पविमिहसि तो ते कुञ्जं उन्त्यापमि तेण कंठियाहि कान्हिहउण
मुक्कं वावारे वासं न करइ । अवरो साहूहि आगपहिं सो
कुटुंबीअणुअविउ तेण जणइ दिवयाण परिगहियं । ततो स
अगामो नविस्सइ । साहूहि भणिता अणुअणसु तुमं वंभि-
स्सामो वयं देवयाण ततो तेण अणुअण तेहिं काउस्समेण
जस्सो आकंपिओ भणइ । उवरिहउमियं मोत्तं वासया अय
इते दिया तसु गतेसु ज अने साहूणा इति ते तत्थं गयंति ।
सव्वेव उगहस्स पुत्ताणुअवणा । अथ गाथाकुरार्थः । कुटु-
म्बिना प्रासादस्य निर्माणं कृते ततः संखलिनः कर्तुमाध्या-
यक्षेण च स्वाने निवेदितां यद्वा प्रासादं प्रवेष्टयसि ततः सक-
दुम्भं भवन्तं व्यपरोपयिष्यामीति तेन कण्टिकाभिः परिक्षितं
तद्गृहम् अन्त्यमपि च व्यापारं तत्र न करोति तेनाध्या-
पृतमुच्यते । अव्याकृतं दृष्टान्तावाह ।

दत्तं अनीयववरं महहं, काक्षेण तं खीणधणं च जायं ।

ते उवरीयस्स जयाउ कुडी, दाउं यमोहं ववरं जइणं ॥

सर्गेण इक्षितेन वाणिज्जेण रायगिहे नयरे स जामावा
वा घाष्टपंकटगार्हि गिहं कारियं सेयं तस्मि तस्माविष पंच
तीहुओ पुत्ता सो पुत्ती जाओ । क्खीणविउव इत्थंयः । तत्थं
उवरीउकरो छिण्णइ ते तं दाउं अवयंता एणपासे कट्ठियं
काउं गिया तं च तं हि संजयाण दित्तं । अथाकुरगामिनका । क-
क्षिमेवे महर्द्धिकतायां कस्यापि वाणिजो गृहं महहं महाजना-
कुत्रमासितं काक्षेन तत् क्षीणधनं च शब्दादव्यपमालुषं च
संजातं ते च तदानीयाः पुत्रा उवरीयस्य प्रत्युदुम्बरं रूपको दा-
तव्य इत्येवंवक्रकणस्य कारस्य भयादेकस्मिन् पार्श्वे कुटीं कृत्वा
मोक्षं च गृहपतीनां दत्त्वा कुटीरकं स्वयं स्थिताः । एतदव्या-
कृतमुच्यते । अथ पूर्वानुज्ञापनं व्याख्याति ।

पुविहट्टियणुणविउ—छायं तस्मै वि तत्थं ते य गता ।

एवं मुष्णवसुं, सो चेव य उगमो होइ ॥

अव्यापृतं अव्याकृतं वा पूर्वं साधवोऽनुज्ञाप्य स्थिताः तेषां
मासकले वर्षावासे वा पूर्णं शृणुते तत्र प्रतिश्रये अपूर्णं वा
कष्टे अशृणुपदोपाश्रये अन्ये साधवस्तिष्ठन्ति ततः पूर्वसाधवः
कल्पे समाध्याय्य गताः परं शून्ये अशून्ये वा तत्र तिष्ठतां
तेषां स एवावगृहं जवति न पुनर्न्यायऽनुज्ञापयति ।

अपरपरिगृहीतं व्याचष्टे ।

अपरपरिगृहितं पुण, अपरे जत्ती जइ उ चिति ।

अव्योक्तं पितं चिय, दोक्षि वि अचउी अ परमहो ॥

पुनःशब्दो विशेषणार्थः स चैतद्विज्ञेन हि अपरिगृहीतं नाम
येन साधूनां तदहं स एव स्वामी नान्य इति तावदपरिगृही-
तस्यैकोनः प्रयुक्तः । यद्वा न परं अपरा यतयस्त्रोपयन्ति तेन-
तदपरपरिगृहीतमव्याकृतमपि तदेव मन्तव्यम् । सवेषामपि
साधूनां साधारणमिति कृत्या तदेव द्वावययौवपरशब्दे जवतः ।
एकौ न परोऽपरस्तेन परिगृहीतमपरपरिगृहीतम् द्वितीयोऽ
परः साधुनिःपरिगृहीतमपरपरिगृहीतमिति । अमरपरिगृ-
हीतं तु वृक्षं वृक्षस्याधस्तात्का गृहं मन्तव्यम् । तत्र गृहे यदि पूर्वं
साधवोऽनुज्ञाप्य स्थितास्तदा शेषाणां स एवावग्रहो भवति ।

अथ वृक्षविषयं विधिमाह ।

न्यायार्थोऽभिहिते, दुगमि नमणुणविउ सज्जायं ।

एगेण अणुषविए, सो चैव य उगग्रहो होइ ॥

चूतदिना व्यस्तरेण परिगृहीतो यो ऋमस्तत्र स्वध्यायं कदाचिन्नृत्यं जवति । तं च व्यन्तरमनुज्ञाप्य स्वाध्यायं करोति । पवमेकेनापितस्मिन्ननुज्ञापिते शेषाणां साधूनां स वृत्तदा ववग्रहो जवति । अथासौ वृत्तः परंपरिगृहीतोऽप्यस्ति ततः सामो अणुषविज्जइ, दुमस्त जसोसगग्रहो व्व असहीए ॥

कूरसुरपरिगृहीते, दुमस्मि कणिट्टगण गमो ॥

यस्तस्य दुमस्य स्वामी सोऽनुज्ञाप्यते । अथासौ न स्वाधीनस्त तोऽस्वाधीन तस्मिन् यस्यायमवग्रहः सोऽनुजानीतामिति वक्तव्यम् । अथासौ दुमः कूरसुरपरिगृहीतस्ततो येषामगारिणां सक्तस्तेषामागन्तुमसौ न ददाति तत्र कण्टिका गृहगमा मन्तव्यः । तं सुरं कायोत्सर्गेणानुकम्प्य स्वाध्यायादि कुर्वन्तीति ज्ञावः । तत्र चायं विधिः ।

निचउतेण व अण्णे, ईमासुसुरेण जं अणुषायं ।

तस्य वि सो चैव गमो, सागारपिंममि मगण्णता ॥

ईयांसुसुरेण अन्येन गृहिणा आगच्छता वृक्षसंलादिकं साधूनामनुज्ञातं तत्रापि स एव गमः पूर्वानुज्ञापनावस्थान-लक्षण विज्ञेया नवरेतत्र स्थितानां सागारिकपिरुस्यमार्गाणा कर्तव्या । तामेवाह ।

जकखो वि य हांइ तरो, वज्जिमादी गिएहणा जवे दोसा ।

सुविणा उवर्णि एवा, संखकिरोवणाजिकलं ॥

येन यज्ञेण स दुमः परिगृहीतः स एव तत्र स्थितानां तरुणां शय्यातरो जवति । ततो यस्तस्य वज्जिकरादि निवेद्यते स शय्यातरपिणम इति कृत्वा परिनिधियते । वृ० ३ उ० ।

राजावग्रहो देवन्दावग्रहश्च ।

(सूत्रम्) से अणुकहेसु वा अणुजितिसु वा कुण-रियासु वा अणुफरियासु वा अणुपंयेसु वा अणुमग्गेसु वा संघेवगग्रहस्त पुत्रवाणुषवणा चिह्णं अट्ठाहं दंमविगंहे ।

अस्य संबन्धमाह ।

जे चैव दोषि य गता, सागारियरायउगग्रहो हेति ।

तेसिं इह परिमाणं, णिवोगग्रहस्मी विसेसेण ॥

यावत्तद्दोषासागारिकराजावग्रहो पूर्वसूत्रयोः प्रकृतौ तयोरेवे-ह संघे परिमाणमुच्यते तथापि नृवावग्रहपरिमाणं विशेषेणा-जिघीयते अनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या (से) तस्य निम्नराजस्य अनुकुरुषु वा कुडवसमीपयतिषु प्रदंशेषु एवमनु-कृतिषु वा अनुपरिखासु वा अनुपयेषु वा अनुमर्यादासु वा इह परिखानगराकारयोरपान्तरात्रे हस्ताष्टकप्रमाणे मार्गः । परिखा स्नातिका मर्यादा सीमा शेषं प्रतीतम् । पतेषु सेवा-वग्रहस्य पूर्वानुज्ञापना तिष्ठति यथाबन्धमपि कालमवग्रह इति सूत्रार्थः ।

अथ निर्युक्तिविस्तरः ।

अणुकुंहे जित्तोसुं, वरियाण गारपंयपरिहासु ।

अणुमग्गे सीमाप, णायवं जं जहिं कमति ॥

अनुशब्दः प्रत्येकमजिसंबन्धते अनुकुरुषुनिर्ययोः अनुवरि-काप्राकारपयपरिखासु च (अणुमगसीमाप) मर्यादा सीमा ततोऽनुमर्यादायामनुसौ सामासिक्योऽर्थः । पथ्यनुज्ञातव्यम् । यथात्र सागारिकराजायगग्रहानुज्ञापनम् ।

एनां निर्युक्तिगायां व्याख्यानयति ।

उवकुंहे अणुकुंहे, कुडवसमीपे व होइ एगट्ठं ।

एमेवासपएसु वि, तेमि पमाणं इमं होइ ॥

अनुशब्दस्य समीपार्थधातित्वादानुकुडवसुपु इयं कुडवसमी-पमिति चैकार्यम् । एवमेव शेषेष्वपि अनुभित्यादियु पदेषु मन्त-व्यम् । तेषामनुकुरुषादीनामवग्रहविषयमिदं प्रमाणं जवति ।

वर्तिजित्तिकरगकुडु, एधेपगएउगग्रहो रयणी ।

अणुवरियाए अट्टउ, चउरो रयणी उ परिहाए ॥

वृत्तौ वर्तुं श्रदिपरिकेपरुपायां भित्ताविष्टकदिनिर्मितायां कटके वज्रये च कुरुके पयि धर्ममर्यादायां (वरंपणिति) एकहस्तमानावग्रहो जवति । अनुवरिकायामष्टौ हस्ताः परि-खायां चत्वारो रन्त्यः । इदमेव ज्ञाययति ।

वतिसामिणेावतीतो, हत्थो सोवगग्रहो ए खंतिस्त ।

तहिं ममकारो जति विय, पणणिम्मगज्जीमि ॥

गृहपतिविवक्षिताया वृत्तः स्वामी तस्य वृत्तः परतो हस्त-मात्रमवग्रहो भवति शेषस्तु सर्वोऽपि नरपरतरवग्रहो मन्तव्यः । अथ किं कारणं वृत्तस्वामिनो वृत्तः परतोऽप्यवग्रहो जवति इत्या ह तस्य गृहपतेः परतो हस्तप्रमाणे नृभागे ममकारो भवति । अतो यद्यपि (निम्माणिस्ति) मूत्रपादात्तं च तावद्विवक्षित-गृहसत्त्वा दूमिस्तथापि वृत्तः परतो हस्तमेकं तस्यावग्रहः एवं भित्तिकुरुषादिष्वपि ज्ञावनीयम् ।

हत्थं हत्थं मोउं, कुडादीणं तु मज्जिमो रखो ।

जत्थं न पूरइ हत्थो, मज्जे तिभागो वही रखो ॥

तेषामेव कुरुषादिनां हस्तं हस्तमुजयोरपि गृहयोमुक्त्या मध्यमः सर्वोऽपि राज्ञावग्रहः । यत्र तु गृहस्यापान्तरावस्था-तिस्तोकतया हस्तो न पूर्यते तत्र मध्यमत्रिभागो राज्ञः शोषो ह्यौ गृहस्वामिनोः । एतदवग्रहपरिमाणमुक्तम् । अत्र चोच्चरादीनि स्थानानिदन्नादीनि वा कुर्वन् यदि कुरुषादीनां हस्तान्त्यन्तरं करोति ततो गृहपत्यवग्रहो मनसि क्रियते हस्ताद्विष्टिरि-काप्राकारपरिखादियु च राजावग्रहोऽनुज्ञाप्यते । अट्ठ्या-मपि यद्यसौ राजा प्रभवति तदा तस्यैवावग्रहः स्मर्यते । अ-थासौ तत्र न प्रभवति ततो देवन्दावग्रहो मनसि क्रियते । वृ० ३ उ० ।

(१४) राजपरिवर्तनसूत्रः

“सरज्जयियहेसु” इत्यादिसूत्रद्वयस्य संबन्धप्रतिपादनार्थमाह ।

सागरियासाहम्मिय-उगग्रहमहणं उत्तमाणम्मि ।

सुत्तमअतिमभुत्तं, उवतिं राजुगग्रहे थेरा ।

पूर्वसूत्रेभ्यः सागारिकावग्रहगृहणमनुवर्तते ततोऽपि परतरे-ज्यः साधर्मिकावग्रहं तस्मिन् अनुवर्तमाने अवग्रहप्रहणप्र-स्तावात् सप्तमोद्देशकस्यान्तिमं सूत्रम् । सूत्रद्वयं राजावग्रहे स्थ विराः कर्त्तारः स्थापयन्ति एषोऽधिकृतसूत्रद्वयसंबन्धोऽनेन सं-बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या (से) तस्य जिज्ञो राजपरिवर्तेषु रा-जपरिवर्तानामाश्रयेनो राजा काव्रगतो नवोऽनिरिक्तस्तेषु । पुनः कथं नूतेषु इत्याह संस्तुतेषु न काऽपि तडाज्यं तिष्ठामतीति ज्ञावः । तथा अष्टाहतेषु येषां दाययादानां सामान्यं तडाज्यं तैरिवज्जनेषु । अथ यच्चिन्नेषु तस्मिन्नेव वंशे अनुवर्तमानेषु अत एवापरपरिगृहीतेषु सेवावग्रहस्य पूर्वा अनुज्ञापना तिष्ठति या तस्य वंशशायदावनुज्ञापना कृता कियन्तं काव्रं पुनः सैव पू-र्वानुज्ञा तिष्ठति तत आह यथाबन्धमप्यवग्रहः । किमुक्तं ज-वति यावन्तं काव्रं स वंशोऽनुवर्तते तावन्तमपि काव्रमवग्रहे

राजावग्रहे सैव पूर्वोक्तज्ञापना वनेते न पुनरन्यस्मिन् राक्षि
उपविष्टे स नृपोऽवग्रहोऽनुज्ञापयितव्यः । एष प्रथमसूत्रस्यार्थः ।
द्वितीयस्योच्यते (से) तस्य जिज्ञो राजपरावर्तेषु अन्येषु
राज्ये प्रतिपक्षेषु असंस्तुतेषु दृष्टितपूर्वराज्यस्यस्थितिषु व्याकु-
तेषु अन्यवशाद्येदायादेवो विभज्य समीकृतेषु व्ययस्थितेषु
पूर्ववशात् इत एव परपरिग्रहेषु निजज्ञावस्थायां जिज्ञो-
भावो नाम ज्ञानदर्शनचारिणाणि नेपांसव जिज्ञाशब्दप्रवृत्ति-
निमित्तत्वादेतदेव प्रथमोद्देशकं सप्रपञ्चं भावितं तस्यायां य
स जिज्ञावः परिपूर्णो ज्ञायदित्येवमर्थमिति यः । अथवा मन्त्रि-
त्तादीनामनुज्ञापनेऽप्युक्तान् स्यात् । द्वितीयोऽपि वारमवग्रहो
ऽनुज्ञापयितव्यः एष द्वितीयस्यापि सूत्रार्थः ।

सांप्रतेनामेव व्याख्यां ज्ञाप्यहृदयाह ।

मंथरुमां अबिवुत्तं, पक्विवक्त्रो वा न विजन्तौ जस्स ।

अणद्विद्विषमत्तेण व, अव्यांगरुदाऽसामन्नं ॥

संस्तुतं नाम राज्यं यदाविहसं मो इति पादपूरणे यस्य वा
प्रतिपक्षो न विद्यते नाप्यन्येन केनाप्यधिष्ठितम् । अव्याकृतं
नाम दायिनां सामान्यं न पुनस्त्वेविदक्तम् ।

अव्यांगमं अविगर्दं, संदिद्धं वा वि जं ह्वेज्जाहि ।

अव्यां चिन्नपरंपर-मागतत्वेव यस्मिन् ॥

अव्याकृतं नाम यदाविहृतं न केनापि विकारमापादितम् यदि
वा यद्वेवत्तं पूर्वराजने संदिद्धं यथा एतस्मै राज्यं दंपमिति
तत् अव्याकृतम् । अव्यचिन्नं नाम यत्संस्थेयं वंशस्य परंपर-
या ममागतमिति ।

पुव्वाणुजा वा पुव्व-एहिं राईहिं इह अणुजाया ।

वंदेतु होइ कात्रो, चिच्छे जा उगृहो तेसि ॥

पूर्वोक्तज्ञा नाम या पूर्वकै राजनिरनुज्ञाता, “ जहावंदमवी-
त्यत्र वंदो नाम नवति कावस्ततोऽप्यमर्थो यावत्तं कावं तेषा-
मवग्रहस्तवन्तमपि कावं सैवावग्रहे पूर्वोक्तज्ञा । तदेवं प्रथम-
वृत्तस्याख्या कृता । संप्रति द्वितीयवृत्तस्याख्यानायाम् ।

न एण अमंथरं वा, मगरं तह वोगरं व वोच्चिन्नं ।

नंदमुरियाण व जहा, वोच्चिन्नो जत्य वंसो उ ॥

यत्पुनरसंस्तुते शक्यमिव शराकृतया संवरीतुमशक्नुवत्-
तया व्याकृतं दायित्वस्य वंशैर्वा विभज्य अद्वीकृतम् । व्यचिन्नं
यत्र नन्दमौर्याणामिव वंशो व्यचिन्नः ।

तस्य उ अणुवजिज्ज, जिक्खुजावट्ठमगृहो निययं ।

दिक्खा भिक्खुजावो, अट्ठदा तथ्यव्वयादीउ ॥

तत्र नियतमवश्यंभावेन निष्ठुभावाधी यथावस्थितनिकु-
त्रावः तत्रैव निकुत्राव इत्याह । दीक्षादिरादिशब्दात्सभ्यग-
ज्ञानादिपरिग्रहः । निकुत्रावोऽथवा तृतीयवृत्तादिकं निकु-
त्रायः । तत्रैव भिक्षुशब्दस्य परमाप्येवात्तदेवं कृता सूत्र-
व्याख्या । संप्रति त्रिमुक्तिविस्तरः ।

रमा कालमयस्मि, अथिरगुरुगा अणुमावे तम्मि ।

आणादिणो य दोमा, विगहणा इमेसु गणाम् ॥

राक्षि कावगतं य द्रौ वा त्रयो वा दायित्वसंगं मध्ये यः
स्थिरः सोऽनुज्ञापयितव्यः । यदि पुनरस्थिरमनुज्ञापयितं तदा-
तेशां प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः आश्वाद्यश्च द्वास्त्रयावि-
रथश्च आत्मविगहना संयमविराधना वा । एषु वक्ष्यमाणेषु
स्थानेषु ताभ्येवाह ।

धुवमणो तम्म मज्जे, वमथेयेयमज्ज मंताहे ।

दोमा गयपरदोमा, अणुणुसुवणेथिरे गुरुगा ॥

धुवमन्यस्मिन्नयवराजे अस्थिरं तस्य वा पूर्वराजस्य सं-
वन्धनां दायित्वमेकस्मिन् अस्थिरं संयतीतरनुज्ञापितः सन् चि-
न्तयति स तथा चिन्तनास्ति । तथा ज्ञापयस्यान्यथाज्ञाप-
यति स एको मुक्तस्मादां वदेते । तं च विश्वस्तं ज्ञात्वाऽन्य-
दा सोऽन्येन दायिदिना मारितो राज्यमधिष्ठितम् ततः
स राजा चिन्तयति । संयतेममामित्रपरागृहीतैर्येन कारणेना-
सावप्रवहमनुज्ञापितस्ततः स प्रसिद्धो ज्योतिरस्य प्रदेयं
कुर्यात् । किमुक्तं नवति निविपयत्वादि कुर्यात् । जीवचारि-
योर्यां भेदं कुर्यात्तस्मात् यः स्थिरः सोऽनुज्ञापयितव्योऽनु-
ज्ञापने प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः ।

अणुणुमावे दोमा, पच्छा वा अप्पितो अमसे वा ।

पत्तेपुव्वममंगत्त, निच्छुजाणै य दोमपत्थारो ॥

यदि स्थिरां नानुज्ञाप्यते तदा एतस्मिन्नननुज्ञापिते दोमाः सर्वे
सामा-यपान्नप्रादाः समीपमागता निग्न्यानां पुनर्वशां कृत्वा
स्थितास्ततः प्रदेयितो निष्काशनादि कुर्यात् तस्माद्व्यवच्छिन्न-
वंशो सोऽवश्यमवग्रहमनुज्ञापयितव्यः । किं पूर्वं पश्चात् मध्ये
वा तत्र यदि सर्वैरन्यैः पाण्डुरैरनुज्ञापिते स पश्चादनुज्ञा-
प्यते ततः स चिन्तयति अग्रमेतेषामप्रियोऽवज्ञा यतो ममैतैः
क्रियते तेन पश्चादागताः । अथ प्राप्ते राज्ये पूर्वमनुज्ञाप्यते तदा
कदाचिदमङ्गलं मन्येत ततो (निच्छुभणति) निष्काशनं
कुर्यात्प्रदेयतः प्रस्तारो जीवनात् व्यपरोपणं क्रियेत तस्मा-
न्मन्येऽनुज्ञापयितव्यः । यदि पुनर्नैकं इति ज्ञातो जयति
चातुज्ञाप्यमाना मङ्गलमिति मन्येत तदा पूर्वमन्यनुज्ञापनीयः ।
अथ कथमस्थिरा ज्ञातव्यः कथं वा भद्रकः कथं वा पूर्वकम-
नुज्ञाप्यमानो मङ्गलं मन्यते इति तत् आह ।

ओहादी आओणए, निमिच्चविसेण वा विनाउण ।

जइगपुनमणुष्सा, वपंतममाय मज्जमि ॥

अवस्थादीनामतिशयनादिशब्दान्मतः पूर्वज्ञानश्रुतातिशय-
विशोपपन्नप्रदोऽथवा निमित्तविशोपेण । अथार्थानां स्वप्राय-
तिशयो निमित्तविशोपे वा न विद्यते तदा अन्यानवप्राय-
तिशयिनो निमित्तविशोपं ज्ञात्वा दृष्ट्वा भद्रकमनुज्ञापयेत् ।
प्राप्तमनुज्ञातं वा मध्ये ।

एणं विहिणाउ, सो एणमिथो जहेव रज्जेहिं ।

राया किं देमिचि य, जं दिमं अमारादीहिं ॥

एतेनानन्तरादितेन विधिना सोऽनुज्ञापितो राजा यदा वदेत्
किं ददामीति तदा वक्तव्यं यद्वत्प्रत्ये राजनिस्संदेहीति ।

जाणंतो अणुजाणइ, अजाणओ इति तद्धिं किं दिमं ।

पायोअंति य जणिण, किं पाउमं इयं सुणुण ॥

पञ्चमुक्तं जानानः सर्वमनुजानानि ब्रह्मायकोऽन्ते तैर्ये रा-
जादिभिः किं दत्तं तत्र प्रायोभ्यमिति भणितव्यम् । तस्मिन्
भणितेषु न श्ने किं प्रायोभ्यमिति ततो वक्तव्यं शृणुत इदं
प्रायोभ्यं तदेवाह ।

आहर उव्हिसेजा, जाणनिमीषणनुयहमपादी ।

एपुसिमाण य दिक्खा, दिमा णो पुव्वराईहिं ॥

नोऽस्माकं पूर्वराजैराहार उपधिः शय्या स्थानसूच्यस्थानं
निबद्धं न्यवृत्तां गमनमदिशब्दादारागमनपरिग्रहस्तथा स्त्री-
पुरुषाणां दीक्षा अनुज्ञादिगण दत्ता ।

जहो एवं विरह-प्यते पुण दिक्खवज्जमियराणि ॥
 एम सिद्धा इम काउं, निगं ते गुरुमा य आणादि ॥
 पक्कं कथिते सति ये जट्टकः स सर्वविरतिश्रान्तः पुनर्द्विजा-
 वर्जमितराणि सर्वोपयथाहारादीनि अनुजानाति प्रमदयां पुन-
 नोद्भापयति तत्र यदि तस्य राज्ञोऽनुशिष्टमकृत्वा आदिशब्दात्
 विधादि वा प्रभुकरणं वा अकृत्वा यदि तद्धिष्यात् निर्मेच्छ-
 न्ति तदा तेषां प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुका अहाद्वयश्च देशाः ।
 चेदय सावगपवइउ-काम अंरंतवावइवृत्ता य ।

जत्ता अजंगमा वि य, अजजति तित्थस्स परिहाणी ॥
 अत्यच्च चैत्यानि केन परित्यक्तानि श्रावका ये च प्रजितु-
 कामास्तेषां । अतरन्तो भ्रान्ता बाह्या वृद्धा अजङ्गमाश्चैते सर्वे
 परित्यक्ता अजकितस्तीर्थकः राज्ञास्वपेक्षनात् । तीर्थस्य च
 परिहाणिरपादिता । तथा हि ये तत्र विषये प्रजितुकामास्ते
 न प्रजिज्यन्ति श्रावका अपि सम्यक्समगुणव्रतामि च गृह्णन्ते न
 प्रदीप्यन्ति ततो जयति तीर्थस्य व्यवच्छेदः । यद्येवं तर्हि
 तत्रैव तिष्ठन् । तत्राप्याह ॥

अत्यंताण वि गुरुमा, अजजति तित्थस्स हाणि जा बुत्ता ।
 जणमाण जाण चेत्ता, अत्यंति अणेत्य वव्वंति ॥
 तत्र तिष्ठतामपि प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुका मसः देशान्तरे
 भव्योपगमरीकस्याप्रतिशोधेन होत्रांतं प्रवृत्त्वा । तथा तीर्थ-
 कणागममक्तिं तिष्ठन्निः कृत्वा तदाज्ञास्वरुनातीर्थस्य
 हानिरापादिता तथा स्वयमेव तेन राज्ञोः स्त्रीपुरुषा न वीक्षि-
 तव्या इति । यद्येवं तर्हि किं कर्तव्यमत आह । स्वयं जनन्तः
 प्रज्ञापयन्तोऽन्यैर्जाणयन्तस्तिष्ठन्ति । तथापि चेत्स नेच्छेत्तर्हि
 तत्रैव देशात् व्रजन्ति ।

अह पुण हवेज्ज दोम्मी, रजाइ तस्स नरवरिंदस्स ।
 तहियं अणुजाणांतो, दोमुवि रंजज्जे अणपवहुं ॥
 अथ पुनस्तस्य नरवरच्छस्य स्वयमभ्यैव प्रज्ञापमाणस्य
 कदाचिद्धे राज्यं जयतस्त्वथ तयोऽन्योराज्ययोर्मध्ये एकत्रकाप्य-
 नुजानाति । यथा मम द्वे राज्ये तत्र तयोऽन्योर्मध्ये यवैकत्र
 जयदृश्यो रोज्यते तत्र प्रवाजयत द्वितीयं नानुजानामि । एव-
 मुक्तं अपवहुं परिभाष्य यत्र चूयान् तीर्थप्रव्रज्यादिज्ञानस्तत्र
 स्थानत्रयमेतदेव स्पष्टतरमाह ॥

एकाहि विदिमं रज्जे, रज्जे एगत्य होइ अविदंसां ।
 एगत्य इतियत्तो, पुरिमव्वायाय एगत्य ॥
 एकत्र एकस्मिन् राज्ये वित्तीर्णमुज्ञातं भवति । एकस्मिन्
 राज्ये वित्तीयं यत्रानुज्ञातं तत्र स्त्रियाः पुरुषा वा अनुज्ञाताः ।
 अथवा एकत्र राज्ये स्त्रियोऽनुजानीत एकत्र पुरुषाननु-
 जानीते ।

थेरा तरुणा य तहा, दुग्गया अद्या य कुलपुत्ता ।
 जाणव्यानागुरुमा, अजंजरयो कुमार य ।
 अथवा एकत्र राज्ये स्थविराननुजानात्येकत्र तरुणा । अथवा
 एकत्र दुर्गतकान् परत्र आद्यान् । यदि बैकत्र कुलपुत्रा-
 नपरत्राभिरान् पर्यमेकत्र जानपदानन्त्यत्र नागरकान् । एकत्रा-
 न्यन्तरकान् अन्य-तरका नाम ये राजानमतप्रियासखीनुया-
 वलन्ति कुमारा राज्ञो दाय्यादाः । एवमनुज्ञातेकिं कर्तव्यमित्याह ।
 औसीमादीउ जत्य, बहुतरया उ पवर्गीन तर्हि ।

ते विति समणुजाणसु, असती पुरिसेज वे बहुगा ॥
 अवध्यादिनादिशब्दात् धृतातिशयविशेषेण निमित्तविशो-
 षेण वा ज्ञात्वा यत्र बहुतरकाः अनुज्ञाताः सन्ति अवध्यादि-
 निमित्तविशेषस्य वा अभवे ये बहवः पुरुषास्तानेवानुज्ञाप-
 यति न शोयान् स्तोकानप्रप्रवृत्तौति ॥

एयाण वि धरति तर्हि, कम्मपणो पुण जणैज्ज तत्थ ।
 इम दिद्धा उ अमगद्व, मां वा दिक्खेज्ज अत्यत्ता ॥
 पत्नानि अनन्तरोदितानि प्राप्तोऽपिमग्नजट्टकः सन् तत्रा-
 त्मीये राज्ये वितरति । यः पुनः कर्मघनां निवर्षपापकर्मो
 तत्रानुज्ञापयानां क्रियमाणायामिदं ब्रूयात् दृष्ट्वा अपि सन्तो
 युयममङ्गवास्तस्मादप्रतिष्ठन्तो मां कंचनदीक्षेयुरिति । वा
 शब्दा व्यपेक्षया विकल्पेन ।

मा वा दग्गामि पुणो, अजिक्खणं वेति कुणति निज्जिमए
 पजवंतो जणति ततो, चरहाहिवति सति तुमंति ॥
 यदि वा मा पुनर्होयं कृद्वाभ्येतान् । अमीर्णं वा ब्रुयन्ति
 स्वयमभ्यैव पुनः पुनर्दिक्षुपत्तोति कृत्वा निर्विषयापक्रोति
 ततो यः प्रनवन् वदयमाणगुणोपेतो भूत नास्ति त्वं सकलस्य
 जगतस्यापि पतिर्येन निर्विषयत्वाज्ञापनेऽस्माकं जयं स्यादत्र
 स्यात्तुं न दास्यसि ततोऽप्यत्र यास्यामः । तथा इदमपि ब्रूते ।

केवइयं वा एयं, गोपयमेत्तं इमं तुहं रज्जे ।
 जं पेद्धिउ नासिपगं, मंतिय मुहुत्तामिणेण ॥
 कियद्वा एतच्छेषदमात्रमिदं च राज्यं यत् प्रयं मुहूर्तमात्रेण
 तं दह्या गम्यते । एवमुक्तं स राजा प्राह ।
 जं होउ तं होउ, पजवामि अहं तु अप्पणो रज्जे ।
 सो जणइ नीहिमज्जं, रज्जा ता किं वहुं णाउं ॥

स राजा ब्रूते यत् यावन्मात्रं तावन्मात्रं वा जयन् आत्मनो
 राज्ये तावद्दं प्रजयामि । तस्मात्किमत्र बहुना मम राज्या-
 द्ययं निर्गच्छेति । एवमुक्ते यत्कर्तव्यं तदाह ।

अणुमह्ठी धम्मकह्ठी, वज्जनिमिप्तादिएहि आउटो ।
 अट्टिए य सुममकरणं, जहा कयं विएहणा पुवि ॥

अनुशिक्षया अनुशासनेन धर्मकथया विधया निमित्तेन
 आदिशब्दान्मन्त्रेण चूर्णयोगैर्वा तं राजानमावर्तयेत् ऋक्कु-
 येत् । अत्रैवमपि न तिष्ठति तर्हि तस्मिन् अस्थिते प्रजोरस्यस्य
 करण कर्तव्यम् । यया कृतं विष्णुना विष्णुकुमारेण । अथ
 कीदृशस्य राजानमन्यप्रभुकारेण प्रेरयतीत्यत आह ।
 वेजुविपयक्ष्णी वा, इस्तये विज्जतो रसवद्दी वा ।

तवज्जिपुत्तातो वा, पेद्धेति तमेतरे गुरुगा ॥
 यो वैक्षिप्यश्विमान् यो वा इषुशास्त्रनिर्माताऽनेकेरपि पुरु-
 षमहाश्रुदेज्यः । अथवा विद्यावत्तवान् यदि वीरसवज्ञी
 सार्धमिमां ऽयवा तपोश्रविपुत्राकः स तमन्यप्रभुकरणेन प्रेर-
 यति । यस्तु सत्यामपि शक्नो प्रनुमन्यं न करोति तस्मिन्नि-
 तरस्मिन्मायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः । कथमन्यं प्रनुं करो-
 तीत्यत आह ।

तं पेत्तुं वैधिज्जण, पुव्वरज्जं उवेति उ समत्थो ।
 असती अणुवममेते, निगंतव्वं ततो ताहे ॥
 तं राजानं गृहीत्वा बन्धनेन च बन्धा समर्थस्तस्य पुत्रं राज्ये
 स्थापयति । असति सामर्थ्ये अनुशिक्ष्यादिनिरुपशमयति । त
 च तथापि साम्यमानोऽपि नोपशम्यति तर्हि ततो देशाणि लु-
 प्यम् । तथाप्यनि यतनामाह ।

जत्तादिफासुएणं, अन्नवन्नमाए य पणगहाणी ।
अट्ठाण कायव्वा, जण्णा उग्गा जहिं जणिया ॥

अथ्वनि मार्गे प्राशुके जत्तादावन्नयमाने पञ्चकहास्या
यतना कसंख्या । यत्र ग्रामे नगरे अरण्ये वा पूर्वं कल्पाप्यने
जणिता । व्य० डि० ७ उ० ॥

(१५) अथप्रदक्षेत्रमानम् ।

(सूत्रम्) सगामेसि वा जाव संतिवसे वा कप्पइ
निगयाए वा निगंथीण वा सव्वउसमंतासकोसं जाणणं
उग्गाहं तु गिह्णत्ताए चिट्ठित्प ।

अस्य संवल्पमाह ।

गामाडयाण वेसिं, उग्गाहपरिमाणजाणणमुत्तं ।

कावस्स वा परिमाणं, तुत्तं इहइं तु खेत्तस्स ॥

तेषामनन्तरसूत्रोक्तानां ग्रामादीनां कियानवग्रहो जवतीति
शङ्कायामवग्रहपरिमाणज्ञापनार्थमिदं सूत्रमारभ्यते । यद्वा
पूर्वसूत्रेषु “अहादिदमवि उग्गाहे इत्यादि” जणता अवग्रह-
विषयकावस्थस्य परिमाणमुक्तमिह तु क्षेत्रस्य तदेवोच्यते ।
एतेन संबन्धेनायातस्यास्य ध्यात्वा अथ ग्रामे वा नगरे वा
यावत्संनिवेशे वा कथ्यते निर्ग्रन्थानां चावग्रहः सर्वः सर्वासु
दिक्षु समन्तात् चतसृष्वपि विदिशु सकोशं योजनमवग्रहमव-
गृह्य स्थातुमिति सूत्रार्थः । अथ भाष्यविस्तरः ।

उह्महे तिरियं पि य, सकोसं होइ सव्वतो खितं ।

इंदपपाइणसुं, विदिसिं मेसेसु चउ पंच ॥

ऊर्ध्वदिगधो दिग्ग (तिरियंपियं) तिर्यक्पूर्वदक्षिणापटो-
त्तरावर्तकणध्वत्तलो दिशः पतामुपदिक्षु गिरिमागंस्थितानां
सर्वतः सकोशयोजने क्षेत्रं जयति तच्च इन्द्रपादादिषु संभवति
इन्द्रपदो नाम गजाप्रपदगिरिस्तत्र ह्युपरिष्ठात् ग्रामो विद्यते ।
अथोऽपि ग्रामो मध्यमश्रेण्यामापि ग्रामस्तस्य चतसृष्वपि दिक्षु
ग्रामाः सन्ति ततो मध्यमश्रेणिग्रामं स्थितानां पदसु दिक्षु क्षेत्रं
भवति । आदिशब्दादन्याऽपि य ईदशः पर्वतस्तस्य परिग्रहः
शेषेषु पर्वतेषु चतसृषु पञ्चसु वा क्षेत्रं सकोशं योजनक्षेत्रं
जयति समनुमिकायां व्याघातभावे दिक्षुचतुष्टयक्षेत्रं व्याघातं
प्रतीत्य पुनरित्यम् ।

एगं व दो व तिप्पि व, दिसा अकामंतु सव्वतो वा वि ।

सव्वतो तं अकोसं, अगुज्जणोउ जा खेत्तं ॥

एकदिग्भाविना पर्वतादिव्याघातेन किंचिद् ग्रामादिकमेक-
स्यां दिशि अक्रोशं भवति सकोशयोजनावग्रहरहितमित्यर्थः ।
एवं दिशिद्वयभाविना व्याघातेन द्वयोर्दिशोऽक्रोशो त्रिदिग्भा-
विना तिसृषु दिक्षु दिक्षुचतुष्टयभाविना तु सर्वतोऽप्यक्रोशं ज-
यति । तत्र च सर्वतोऽक्रोशे ग्रामादौ बाह्यान् यावत्क्षेत्रं ततः
परमक्षेत्रमिति । किं च ।

संजमआयविराहण, जत्थ जेव देहउवाधितेणावि ।

तं खवुण्ण होइ खेत्तं, उग्गेयव्वं च किं तत्थ ॥

यत्र ग्रामादौ प्राप्तानां संभ्रमागवितरपना जयति यत्र च
देहापघिल्सेना जयन्ति तत् खसु क्षेत्रं न जयति । किय
तत्रावग्रहीत्यर्थं येन क्षेत्रमुच्यते । अथ किं पुनः क्षेत्रमित्याह ।

खेत्तं चसमचत्तं वा, ईदमणिदं सकोसमकोसं ।

बापतमि अक्रोशं, अरविजले सावण्णे तेणे ॥

यत्रावग्रहो विचारयितुमुपश्रान्तस्तत् क्षेत्रं चलमचलं वा
जयेत् । चलं वजिकादिः अचलं ग्रामादिः । पुनरैकैकं द्विधा
इन्द्रमिन्द्रकीर्वाद्युक्तमिन्द्रं वा तत्तिपरीतम् । तत्र यदच-
लमिन्द्रं वा अस्मात्सक्रोशमक्रोशं वा पश्चात्तुः । अथ ता-
नेव जेदाद् व्याचिख्यासुरिदमाह । (वाघायस्मीत्यादि) यत्र
यस्यां दिशि व्याघातस्तत्रस्यमक्रोशं भवति । कः पुनर्व्याघात
इति चेदत आह । अयदी तस्यां दिशि वर्तते (अत्रति) समुत्तां
नदी वा येऽवपदा वा सिंहव्याघादयस्तत्र सति । स्तना
वा उपविशति पशूना विचरन्ते एतैः कारणैः ग्रामादिकनिरुद्धा
ग्रामा गोकुलाद्यभावादवग्रहीत्यर्थं किमपि तत्र नास्ति ।
अथ सकोशमाह ।

मेसे सकोसमंरत, मूलनिबंधणअणुमयंताणं ।

पुव्वट्ठिताण उग्गाहं, समंतरपट्ठिगा दोहं ॥

शेषं नाम यदन्तरकोशव्याघातरहितं तत्र मूलनिबन्धनं मण्ड-
लममुत्तं सर्वतः सकोशं योजनमवग्रहो जयति । कथमिति
चेदुच्यते । मूलग्रामादिकैकस्यां दिशि योजनाईमईमोशेन
समधिकं तावदवग्रहो भवति । स च पूर्वोपरार्च्यां दक्षिणो-
त्तरार्च्यां वा कृत्वा सकोशं योजनं भवति । यद्वा गतिप्रत्याग-
तिज्यामेकस्यामपि दिशि योजनं मन्तव्यं तत्र सकोशे अक्रोशे
वा ये पूर्वस्थितास्तेषामवग्रहो भवति । यत्र समकमुत्तुकापितं
तत् क्षेत्रं साधारणम् । अथ संबद्धेषु क्षेत्रेषु समकमेव प्रज्ञापितं
ततो यदि द्वे अन्तरपट्टिके तत एकपात्रेका अपरपात्रेयका । अथ-
केवान्तर्पट्टिका ततो द्वयोरपि साधारणः । अथ बहुवस्त-
त्रान्तरपट्टिकास्ततः को विधिरित्याह ।

खेत्तरसंतो दूरे, आसत्तं वा उिताण समर्तुं ।

अच्छुत्तं वा उग्गाहं, गच्छाण साहाराणा होइ ॥

द्वित्रिप्रभृतिषु संबन्धेषु क्षेत्रेषु समकमुत्तुकाय स्थितानां
काश्चित्समपट्टिकाः क्षेत्रानिः क्षेत्रस्यान्यत्तरं जयन्ति (दूर-
त्ति) काश्चित् दूरे यावत् समुदानमूलग्रामानीयमानं
क्षेत्रातिक्रान्तं जवतीति कृत्वा प्रथममाश्रिकायां तश्चिबाह्विते
(आसत्तं) काश्चिदुत्तरागच्छे यावत् समुदानं मूलग्राम-
मानीयमानं क्षेत्रातिक्रान्तं न जवति ततो यावत्सत्ता अन्तर-
पट्टिकास्तासां सर्वासामपि अर्द्धं वा अर्द्धं वा चतुर्थांश
इत्यर्थः । वा शब्दात्त्रिभुजादिकं चाद्विकादीनां द्वित्रिप्रभृतीनां
गच्छानां साधारणं जयति । अथात्रैव प्राज्ञेनोभात्यविधिमाह ।

तणमगन्नचारमद्वग, संथारगजत्ताणमादीणं ।

सद्विदं ते अस्सामी, खेत्तिय ते मोत्तु णुसवणा ।

तणमगन्नचारमद्वगकसंस्थारकभक्तपानादीनां सति विद्य-
माने प्राचूणं तानि क्षेत्रिका अस्थामिनः अक्षेत्रिकाणामप्ये-
तात्याजयन्तीत्यर्थः (ते मोत्तु णुसवणत्ति) येषां तुणादीनां
क्षेत्रिकैरुत्तुकापना कृता तानि मुक्त्वा तान्यक्षेत्रिकाणां नो जय-
न्तीति ज्ञावः । किं पुनः क्षेत्रिकाणां जवतीत्युच्यते ।

ओहो उवग्गाहो विय, सचित्तं वा वि खेत्तियस्सेते ।

मोत्तूणं पडिहारिय, संथरतेवणुसावणा ॥

ओहोपथिरुपग्रहोपथिश्च । सचित्तं वा शैक्षादिकम् । एतानि
क्षेत्रिकासां (विय) । एतक्षेत्रिका एतयामकतरं गृह्णन्ति तदा प्राय-
श्चित्तं परं मुक्त्वा प्रतिहारिकः क्षिप्रमप्युपस्थितं गृहस्थ-
ज्यां मार्गयन्तं न प्रायश्चित्तनाजं हति हृदयम् । यः पुनर-
प्रतिहारिकस्तं न जयन्ते । अथ शीतदिना परिताप्यते तव

एवमसंस्तरद्विवेखादेरनुज्ञापना कर्त्तव्या कैत्रिकैरपि संस्तरं
रक्षितेनामुज्ञाकर्त्तव्या ।

जइ पुण संथरमाणा, ए दिंति इतरे व तेसिं गएहंति ।

तिविधं आदेसे वा, तेण वि ण जाय परिहणी ॥

यदि पुनः संस्तरतः कैत्रिकाः असंस्तरतः सक्त्रैत्रिकाणां
वस्त्रादिकं न प्रयच्छन्ति इतरे वा अक्त्रैत्रिका असंस्तरन्तेऽपि
तेषां कैत्रिकाणामनापृच्छ्य वस्त्रमण्डिका वा गृह्णन्ति
तत्स्मिन्निविधं अग्रन्यमध्यमोत्तराणिपञ्च पञ्चकामसहस्रचतु-
ष्टेयवृत्तं प्रायश्चित्तम् । सुत्रस्यदिशाच्च नवमं तेन घ-
त्वादिना जायते परिहाणिस्तस्मिन्पञ्चमपि तेषां प्रायश्चित्तम् ।
इदमेव व्यक्तीकरोति ॥

जे खेतिया मोत्तिण देति थागं, लंजेवि जागंतु वयं तहाणं ।
पेद्धंति वा गंतु असंथरम्मि, चिरं वदोएहंति विराहणाओ ॥

ये कैत्रिका वयमिति कृत्वा प्रजपानादेः प्राप्तयेण हाजेऽपि
अन्येषां (थागं) अवकाशं न प्रयच्छन्ति तत आगन्तुकानां व्रजतां
या परिहाणिमवति ततस्तेषां प्रायश्चित्तम् । अथ कैत्रिण-
मसंस्तरणेऽप्यगन्तुकाः प्रयच्छन्ति प्रयच्छन्ति विना तिष्ठन्ति ते चाग-
न्तुकाः आदेशिकाः प्रायश्चित्ताश्च ततश्चिरं वा प्रचुरं कालं वा-
शब्दादख्यं वा कालं न संस्तरणं तेषां भवेत् ततो द्वयेषाम-
प्यगन्तुकानां वास्तव्यानां च या विराधना तस्मिन्पञ्च प्राय-
श्चित्तम् । यत एवमतः ।

अत्थि हु वसजग्गामा, कुदेसगरोवामसुहविहारा ।

बहुवपुवगहकरी, सामच्छेदेण वसियव्वं ।

सन्ति विद्यन्ते वृषजग्गामा इहाचार्य आत्मद्वितीयो गणाघ-
च्छेदकश्चात्मतृतीयो एव पञ्चको गच्छेत् जयति । ईदृशाख्यो
गच्छाः पञ्चदश जनाः पते यत्र ऋतुबद्धे निर्वहन्ति वर्षासु पुनः
सत्का गच्छस्तथा आचार्य आत्मतृतीयो गणाघच्छेदक
आत्मचतुर्थः । ईदृशाख्यो गच्छाः पञ्चविंशतिजना जयन्ति ।
पते यत्र वर्षावासे जघन्येन निर्वहन्ति ते वृषभग्रामा उच्यन्ते
ते च कीदृशा इत्याह । कुदेशस्य यस्मिन् तेनोपमा येषां ते
कुदेशनगरोपमास्ते च सुखविहाराः सुवभनकपाना निरुपद्र-
वाश्च । अत एव बहूनामन्यतरोक्तप्रमाणानां विप्रभूतीनां गच्छा-
नामुपग्रहकरस्ततस्तेषु सीमाच्छेदेन बहुभिरपि गच्छैवस्त-
व्यम् । न कैरपि परस्परं मत्सरो विधेय इति भावः । सीमा-
च्छेदो नाम साहिका प्रामाण्यवाटकादिविजनम् । यथा ग्रस्यां
साहिकायां भवद्भिः पर्यटनीयम् अस्यां पुनरस्माज्जिरित्यादि ।
यथा ये तत्र क्षेत्रे समकं प्राप्तास्तेः समच्छेदेन वस्तव्यं यथा
युष्माकं सचित्तकमस्माकमचित्तम् । अथवा युष्माकमन्तः अ-
स्माकं बहिः युष्माकं स्त्रियोऽस्माकं पुरुषाः युष्माकं धाव्यः
अस्माकमध्याह्नः । अथवा यां यत्तुस्यते तत्तत्सर्वं न दातव्यम् ।
इदमेव व्याख्यानयति ॥

एकवीम जह्मोणं, पुव्वंदिसे उग्गाहो इतरे ।

पट्ठीपांसवसेने वा, सीमाए अंतगामे ॥

पूर्वांतनीत्या वर्षासु एकविंशतिजना उपग्रहणत्वाद्यनुषङ्गे
पञ्चदश जना यत्र जघन्येन संस्तरन्ति स वृषभग्राम उच्यते ।
उत्कर्षितस्तु द्वयोरपि कात्रयोर्द्विशतसहस्रसंख्याको गच्छे-
यत्र सन्स्तरितः स वृषभग्रामः । यत्र ये पूर्वस्थितास्तेषामवग्रहः
इतरे प्रजपानमात्रसंप्रदास्तित्ति तत्र च सीमाच्छेदो विधा-
तव्यः । कथमित्याह (पट्ठीपांसादि) युष्माभिरन्तरपट्यां

पर्यटनीयमस्माभिः प्रतिवृषजग्गामे प्रतिवृषभो नाम सूत्रग्रामाद-
र्क्योजने महाध्यामः । अथवा अन्तरपट्याः प्रतिवृषजग्गामे
अर्क्यं युष्माकमर्क्यमस्माकमेवं सीमायां सूत्रग्रामस्य प्रतिवृषभ-
ग्रामस्य चांतरा यो ग्रामस्तस्याप्यर्क्यं युष्माकमर्क्यमस्माकमेत-
न्नस्मन्निर्धे च क्षेत्रं मन्तव्यम् ।

अथाचक्षरसंक्षेपेणमाह ॥

ईदरीक्षमणोगाहो, जत्थ पराया जहिं च पंच इमा ।

सत्यसन्तपुरोहिया, मेणावतिसत्थवाहं य ॥

इन्द्रकीर्त्तको नाम इन्द्ररूपेणा सा यत्रातिष्ठति इदं मानुका-
यास्तत्रायमवग्रहो न भवति । अनिन्द्रकीर्त्तकोऽपि यत्र राजा
सूक्ष्मभिक्तः परिवसति (रायाजहिं पंचवत्) यत्र पञ्च वस-
न्ति । श्रेष्ठो अमात्यः पुरोहितः संतापतिः सार्धवाहश्चेति ॥

अहण सीए व समो-सरे वा विराहणा अणुयाणे ।

एतेमु एत्थि उग्गाहो, वमहीणं य मग्गणं अवेत्ते ॥

अथ शीर्षकं नाम यतः परं समुदायेन गन्तव्यं सत्यमग्रा-
वहनात्तत्र मित्रितानाम् समवसरणं नाम कुत्रसमवायां गण-
समवायः संघसमवायो वा एतेषु वसता तद्वग्रहस्य मार्गणा
कर्त्तव्या । अथ किमर्थमेतत्पुनर्वग्रहो न जवतीत्युच्यते ।

बहुजणसमागते तेमु, होति बहुगच्छमणिवातो य ।

मो पुव्वं तु तद्वट्ठा-पेद्धं व अकोविद्या खेत्तं ॥

तेष्विन्द्रकीर्त्तकादिषु बहु प्रचुरतस्य जनस्य समग्रामो भवति
अवधारिकादिषु च बहूनां गच्छानां सन्निपातो मीलको
भवति । अतः कचिद्विदस्तादर्थं क्षेत्रमिदमस्माकमेवाभाव्यं
जवत्विति कृत्वा पूर्वमन्ये इह प्रथमं समागत्य मां क्षेत्रं प्रत्येयु-
रित्येतेषु जवावग्रहो अधिक्रियते । इदमेव जवयति ।

सच्चाद्वं ता उवाहिंमि मिच्छा,

मिच्छे रहस्समि करंज गुंतुं ।

एमावयंते यणमच्छरेणं,

तित्यस्स सच्चा उहतो वि हाणी ॥

तथेन्द्रकीर्त्तदो आद्या केषांचिदाचार्याणामुपधि वस्त्राद्युप-
करणं दातुं इमास्ते च न यतन्ते अस्माकमिदं गृहीतुमिति
जगिष्या ते निषिद्धाः ततः आद्याः पृच्छेयुः प्रेषणीयान्यप्य-
ज्ञानि वस्त्राणि किमिति न कल्पन्ते ततो दूरत्याशास्माकमस्मिन्नि
आमवन्तीति शङ्कणं तेषां पुरतः कथयितव्यम् । तदेव विशि-
नष्टि कथिते सति ते आद्याः मन्थमप्रीति वा कुर्वीरन् । ये च
सत्रवधयो धर्मकयादिद्विधसंपन्नास्ते मत्सरिणः वयं किमपि
तावन्न ह्यस्यामदे अतः किमर्थमेवं प्रयासं कुर्म इत्यनुशयेन
तीर्थं धर्मकयादिना न प्रजावयन्ति । ततो (उहतो विहा-
जन्ति) द्वयोरपि सचित्ताचित्तज्ञानयोः परिहाणिर्भवति ।
तत्र सचित्तहानिः कोऽपि देशविरति या न प्रतिपद्यते । अचित्त-
हानिराहारं वस्त्रादि तथाविधं न प्राप्यते अत एव तेषु नाव-
ग्रहो जयति । यसति प्रतीत्य पुनरेतेष्वपि जयति कथमित्याह ।

एगालयड्डियाणं, तुमग्गणा दूरिमग्गणा नत्थि ।

आमपे तुडियाणं, तत्थ इमा मग्गणा होइ ॥

एकाग्र्य एकस्यां वसती स्थितानामवग्रहस्य मार्गणा
भवति तत्र ये पूर्व तस्यां वसती स्थितस्तस्य सचित्तम-
चित्तं वा आजयति असमकं तौ बहुयः स्थितास्तदा साधा-
रणा सा वसति । ये तु तस्या वसन्तद्वे स्थितास्तेषामवग्रह-

स्य मार्गणा नास्ति । ये पुनरासन्ने स्थितास्तेषामिदमवग्रहस्य
मार्गणं जयति ।

सञ्जायकाज्ञकाऽय-निद्वेषणं अत्यन्ता असति अतो ।

नमद्विगो पेश्चते, वसद्वा पुण जसमु पुण ॥

अतः प्रतिध्वस्यादयस्त्वं यदि स्वाध्यायहर्मः कायिकचर्मः
पार्श्वनिर्घेपनमृगमनं ध्यानादिनिमित्तमुपवेशनं तदन्त-
र्भावस्ततो या वदिः स्वाध्यायमृमिप्रभृतयस्ताः समकम-
नुज्ञापिताः साधारणाः । अथैकं पूर्वस्थिता अपरं च पश्चात्त-
तः पूर्वस्थितानामवग्रहः पश्चादागतास्तु पूर्वस्थिताननुज्ञापय-
न्ति यदि ते प्रत्यग्राणा अवकाशेन जानन्ति इतरे च ते तमप्र-
त्यग्राणां प्रत्यग्राणां ततो वसन्तिविषयं स एव प्रायश्चित्तादि-
गमो जयति । यः पूर्वं क्षेत्रं प्रत्यग्राणमुपवृत्तजन्तादननुज्ञापयितुं
चेल्लः वसन्तिः पुनरिह या समापूर्णा श्रमणराजकुञ्जातस्याः
प्रणयायां दोगः मन्त्र्याः । उत्तमचक्रक्षेत्रम् ॥

अथ चक्रमाह ।

वडगामन्यो सेणा, मन्वेड चवविहं चलं खेवं ।

एतमि पाणात्तं, वोच्छामि अट्टाणुपुञ्जी ॥

वज्रिकायमेनास्यस्यं इति चतुर्विधं चक्रक्षेत्रम् । एतेषां च-
तुर्णामपि नातावे वक्ष्यामि यथानुपूर्व्यां प्रतिज्ञातमेव करोति ।

जणोमाहिता वडगा, मार्गंनह दूहजंमिपरिजोगा ।

समवडगपुञ्जउग्गह साहारण जं व णीमाए ॥

येन साधुना सा वज्रिका पूर्वजपट्टीना स वज्रिकावग्रहस्य
स्वामी जयति । तस्य यजिकावग्रहस्य किं प्रमाणमिति चिन्ता-
यां नैगमपक्षाधिता इमे आदेशाः । तत्रैक आचार्यदेशीयो ज-
णति यावत्प्रमाणं नृजगं गावश्चत्वारश्चरितुं व्रजति तावान्
वज्रिक्रया अवग्रहः । अपरो व्रवीति । (तद्वत्ति) तीर्थं जत्र-
पास्यस्थानमित्येकोऽर्थस्तत्र जत्रपानार्थं गावो यावच्छ्रुन्ति अ-
न्यः प्राह (दूहत्ति) यत्रोपस्थानं गावो दूहन्ति । आचार्यः प्राह
अयोऽप्येतं अनादेशः अयन्तु समीचीन आदेशः (जमिपरिमो-
ति) यावति नृभागेन एका गव्यस्तिष्ठति यावच्च वज्रिकायाः
समीपं गीतिः परितुलं पतावड्जिकावग्रहस्य प्रमाणं मन्त्र्य-
म् । तत्र च यदि समकं चो साधुगवैकस्यां वज्रिकायां स्थि-
तो नदा साधारणा सा वज्रिका । अथैकः पूर्वस्थितो द्विती-
यस्तु वज्रिकान्तरेण समं पश्चादागतस्ततः पूर्वस्यावग्रहो भव-
ति । अथ परस्परनिश्रया स्थितस्ततः साधारणं तत् क्षेत्रम् । यस्या-
अवग्रहिकाया निश्रया द्वितीया वज्रिका स्थिता तस्यां ये साधव-
स्तेषां वग्रह आभवतीति समग्रगाथासमासाधः ।

अथेनामेव विचरं पुरमादेशत्रयं निरस्याचार्यां न तं ताव-
ड्मिमावयति ।

एणोयोणोवणगोणियाणं, पोवद्वडुवनेति व जत्य गावे ।

अश्रयगोणोदिमु तन्य खुसं, मउगहो सममणुगहो तु ॥

न गोचरो गवां चरिस्थानं नैव च गवां यत्र पानं नैव यत्रो-
पस्थानं गावो वृक्षान्ते किन्तु वज्रिकाया अश्रयमेव गवादिनि
यौवकुण्डम् । अदि शब्दाः पञ्चभिश्चयवाचकान्तावेनावग्रहः
दर्श तु गोचराद्विस्थानं सर्वमप्यनवग्रहः ।

जड समं दो वडगा-द्विजानुसाधारणं ततो खेवं ।

आणवडगापसहिता, तन्येवोद्विद्धा अपपत्ता ॥

यदि समकमेकस्यां वज्रिकायां द्वौ गव्यौ स्थितौ ततः सा-
धारणं तद्वत्क्षेत्रम् । अथ काचित् वज्रिका पूर्वं साधुनिश्रयपट्टीना-

तत्रान्ये साधवो अन्यथा वज्रिकाया सहिताः पश्चादागतास्त-
त्र च वज्रिकायां स्थितास्तदा तं पश्चादागता अवग्रहः पूर्वस्था
ता एव स्वामिन इति ।

अन्नोने णीसाए, जिताए साधारणं तु दोएहं पि ।

णीसहिताए अपपत्ते, तन्य वत्यमात्यवर्मता ।

अथ पूर्वस्थिताः पश्चादागता अन्योन्यं परस्परं निश्रया स्थि-
तास्तेषां द्वयेषामपि साधारणं क्षेत्रम् । अथ पूर्वस्था वज्रिकाया
निश्रया स्थितायाः आगतुकवज्रिकायां ये साधवो वर्तन्ते
ते ऽत्र तव अन्यत्र ये वसन्तो ऽवग्रहस्याप्रत्ययो न स्वामिनः
किमर्थमन्यस्या वज्रिकाया निश्रया सा वज्रिका प्रतिपद्यते । उच्यते ।

दुग्गहि आवीरअदिट्टिपवा, करेण वाणेव उट्टिहं पुवं ।

जएण तेयस्सव कारेणं, वपतगाणं खसु होड णिस्सा ॥

हुणं स्तेनपरचक्राद्यगम्यस्थाने स्थिता साऽन्या वज्रिका । यदा
वीरणं स्वामिना वधिष्ठिता अथवा तैः प्रथमवज्रिकासं-
व्यभिगोः कुत्रैकैस्तेन निपानं जत्रपानस्थानं कुतस्स्यमस्ति ततो
यस्य वा कारणेन तस्यां वज्रिकायां तिष्ठतामपर्यां गोकु-
ञ्जिकानां निश्रया जयति एवमादिका वज्रिका येन कारणेन ए-
वंस्था निश्रया प्रतिपद्यते तदनिहितम् । अथ गन्तुकायाः निश्रया
यथा पूर्वं प्रतिपद्यते तथा दर्शयति ।

जयेण उत्थेउ मणा, वडगा असाय तन्य जड पज्जा ।

पच्छापत्ते निस्सा, जे पुव्वट्टियाए ते पणुणे ॥

काचित् वज्रिका जयेनायातुमना प्रवञ्जितुकामा अन्या च
नया वज्रिका यदि तत्रागच्छंत्सा च बद्धवता परिग्रहीता
ततः पश्चात्पश्चात्या अपि तस्या निश्रया पूर्वं प्रतिपद्यते ततो
ये पूर्वस्थिताः साधवस्ते अवग्रहस्य न प्रभवः किन्तु पश्चा-
त्प्राप्ता इति । अथ वज्रिकाया एव प्रकारान्तरमाह ।

वक्ष्याए उट्टियाए, अत्यंते अट्टव होज्ज गेवुअं ।

अपे तत्रया पविट्ठा, तम्मिव आसुम्मि वा होतु ॥

यस्यां वज्रिकायां साधवः स्थिताः । अन्या च तत्रागन्तुका-
मा तैः श्रुता तान उचिततायामपि वज्रिकायां तिष्ठताम् । अथवा
गान्तव्यं कस्यापि साधोर्नैव तत्तस्तेष्वेव स्थितानामन्ये गो-
कुञ्जिकाः साधुजिः सहितास्तत्र वज्रिकास्थाने प्रविष्टास्ते च
तत्र अन्यत्र तीर्थं गाः पानीयं पानं ययुरन्यत्र वा ततो ज्ञा-
वग्रहमार्गेणा क्रियते ।

जड वा कुट्टीपमाज्जिमु, पुव्विद्वकतासु ते जिता मंता ।

आणम्मिप पज्जेत्ता, तुहं अस्सामिणां होति ॥

वा शब्दः प्रकारान्तराद्यतः यदि ते आगन्तुकाः पूर्वगोकुञ्जि-
कहतासु कुट्टीपमाज्जिकासु स्थितास्ततो अन्यस्मिन्वापि तीर्थे
गाः पाययन्तोऽस्वामिनो जयन्ति ततो यदि ते पूर्वस्थिताः
साधवो निष्करणिकास्तदा न प्रभवः । अथ आनादिकारणे
स्थितास्तदा ते स्वामिनो नानागन्तुकास्तदावग्रहस्य प्रभवः

अन्तय वावि काउं, पादंति कड्ज पज्जइ निववाणा ।

ते खसु न हुंति पणुणां, स जंवे नडे पणु हुंति ॥

यदा पूर्वगताः कुट्टीपमाज्जिका यत्रैवत्या अन्यत्र स्थाने
स्थिता आगन्तुका गोकुञ्जिका यदि पूर्वं कृते निपाने गाः पा-
ययन्ति तदा ते आगन्तुकाः साधवः न प्रत्यो जयन्ति । यदि
तु स्वभवे तीर्थे स्वाज्ञाविके निपाने पाययन्ति तदा आगन्तुकाः
साधवः प्रजय इति ।

एमेव मासकूपे, अतीरिण्ट उट्टिया य पत्तिररा ।

पुव्वद्वा हुंति पड-एणे हट्टिए न इहंति ॥

एवमेव अतिरिक्ते अस्सपूर्णं मासकूपे उत्यिता या पूर्ववज्जि-
का नव प्राप्ता ततः पूर्वसाधव एव प्रजवः । अथ मासकूपः
पूर्णस्तं च दृष्ट्वा अश्वाना अपि तत्रैव स्थितास्ततो नावग्रहं
व्रजन्ते पश्चात्प्राप्ता एव तत्र प्रसज्य इति ।

फासुमगांवरज्जुभी, उच्चारे चैव यमावमहंणि ।

हट्टावि व्रजंते व, तदज्ञावि पञ्च जे पत्ता ॥

अथ तत्र प्रासुका गांचरभूमिः उच्चारस्मिन् विद्यते वसति-
अ उत्रा प्राप्यते । अन्यच्च तत्र तथाविधान्निस्ततो दृष्ट्वा अथैव-
मन्तरोक्तयुक्ता व्रजन्ते तदज्ञावे अनन्तरोक्तकारणान्नाव ये
पश्चात्प्राप्तास्त एव व्रजन्ते । गते व्रजिकाद्वारम् ।

अथ सार्थद्वारमाह ।

जेण गहिओ मरयो, जेण य सत्य होइ समदोहंति ।

जा वड्या पदिमन्था, पुव्वड्डियसाहारणं जं च ॥

येन साधुना सार्थः पूर्वं गृहीतो येन वा सार्थवाहः पूर्वमनु-
ज्ञापितस्तस्यावग्रह अज्ञचित । अथ समकमनुज्ञापितस्ततो
द्वयैरप्यवग्रहः यावन्तश्च प्रति सार्थो मीढनार्थमर्यादुत्तरास्तत्र
सामग्न्य मिश्रति तेषु ये साधवस्ते पूर्वस्थित नामुपसंपन्ना
नवन्ति । यत्र परस्परनिश्रया दौ सार्थौ तिष्ठतस्ततः साधारणं
मन्तव्यमिति । एतदेव स्पष्टयति ।

सत्ये मट्ठप्पधाणा, एकेणकेण मत्थवाहेउ ।

ओपुच्छियावि दिमो, दोएहवि मिडिया व एगछा ॥

सार्थे ये केसपि अथवा प्रधानाः पुरुषास्ते एकानुज्ञापिता एक-
न साधुना सार्थवाह आदिष्टाभ्यां चोन्नयोरपि वितीर्णमनु-
ज्ञापितं ततो येन कृतं नातिक्रम्यते तेन यस्मै प्रदत्तं तस्यावग्रहः
॥ अथ ङालप्यनतिक्रमणीयौ ततो द्वयैरपि साधारणं क्षेत्रम्
। अथ ङालप्येकत्र मिश्रितौ अनुज्ञापितौ ततो येन पूर्वमनु-
ज्ञापितस्तस्यावग्रह इति ।

इतं महद्धमस्यं, रुहरा गोपकिञ्चण तो पण्णो ।

तुरियं वा आधावति, मण एमेव अस्सामो ॥

महद्धं वृहत्तरं कमपि सार्थमागच्छतं इदं कौ वहुतरः । सा-
र्यप्रतिष्ठते ततो ये वहुतरसाधवासिनः साधवस्ते नावग्रहस्य
प्रजवः । यो वा सार्थो जयेन त्वरितं वृहत्तरसार्थं गमिन्नाय
धावति तत्रापि ये साधवस्ते एवमेव स्यात्स्मिनः वृहत्तरवासि-
न एवावग्रहस्य स्वाग्नि इति ज्ञावः ।

अह वीमज्जंगिणादी, दुग्गं वा एत्थ देवि वसिऊणं ।

वावो हामो, पजाए, णिस्सा साधारणं कुणइ ॥

अं सार्थमेकत्र मिश्रितौ परस्परमित्थं निश्रां कुरुते यथा
यदिदमश्वीमस्यं नदी दुग्गं वा विद्यते अत्र द्वयेऽपि जना रात्रा
गुप्त्या प्रताते चरन्थिय्यामः । पुरतो गमिष्यामः इति परस्पर
साधारणांनिश्रां यत्र कुरुतस्तत्र सचित्तिदिकं सर्वमपि साधा-
रणम् । गते सार्थद्वारम् । इथ सेनाद्वारमाह ।

सेणाए जत्थ राया, अरणे अहो जत्थ पविट्ठो ।

सो ससम्मि उग्गाहो, जो उ वड्या य सो इहं ॥

यत्र यस्यां सेनायां राजा जवति तत्रावग्रहो न जयति यत्र
वा ग्रामादौ क्षेत्रं स राजा प्रविष्टस्तत्र यत्पुण्यं साधवः पूर्वं
स्थिताः सन्ति तथापि यावन्तं कालं स तत्रास्ते तावन्नावग्रहः ॥
दोषं नाम यत्र ग्रामादौ राजा न प्रविष्टो यो वा शून्यसेनो

राजक इत्यर्थस्तत्रावग्रहो जयति परं तत्र यो व्रजिकायां गम
उक्तः स इहापि मन्तव्यः । गते सेनाद्वारम् ।

अथ संवत्तद्वारमाह ।

नागर गो संवट्ठो, अपोणग्गो जन्थ वा य दिहो सो ।

सम्मि उग्गाहो जो, गामाउ सन्थम्मि सो इहं ॥

नगरिको नगरसंवन्धी संवत्तोऽनवग्रहो न तत्रावग्रहो भव-
ति । यत्र वा ग्रामादौ स नागरकः संवत्तः प्रविष्टस्तत्रापि नाव-
ग्रहः । दोगे ग्रामिकसंवत्तस्तत्रावग्रहो जयति परं य एव
सार्थे ग्राम उक्तः स एवेह उच्यते ॥ वु० ३ उ० ।

(१६) क्षेत्रागमसमय एवागता अपरे तर्हि स एवावग्रहः ।

(सूत्रम्) जदिवसं समणे निग्गंया मिज्जामंथारयं
विप्पजहंति । तदिवसं अवरं समणा निग्गंया हव्वमाग
च्छिज्जा सव्वे व उग्गाहसु पुव्वाणुषवणा चिड्ढ अहं-
दमविग्गहो ॥

अस्य सूत्रस्य कः संबन्ध इत्याह ।

उग्गाह ए वउवगतो, मागारिय उज्जहा उ माधम्मो ।

रहितं व होइ खित्तं, केवतिकान्ने स संवथो ॥

पूर्वसूत्रे तावदवग्रह एव प्रकृतः प्रस्तुतो वक्तव्यः । “दोवंपि
अपुण्यचित्ता” इति वचनात् । इदमपि प्रकृतसूत्रमवग्रहवि-
षयम् । यद्वा पूर्वसूत्रद्वये सागारिकावग्रह उक्तः इह तु सागा-
रिकावग्रहादनन्तरं सार्थमिकावग्रहः प्रतिपाद्यते । अथवा
पूर्वसूत्रेषु संस्तारकं प्रत्यर्थविहारः कर्तव्य इत्युक्तमत्र तु वि-
हार कृतं तेः साधुजिर्विहरितमपि तत्क्षेत्रं क्रियन्तं काश्चनमव-
ग्रहसूक्तं जयतीति निरूप्यते एव संबन्धः । अनेनायातस्यास्य
व्याख्या (जदिवसंति) प्राकृतत्वात्समस्यर्थं द्वितीया ततो यस्मिन्
न्यसे धमणा निग्गंथाः शय्या च वसतिः संस्तारक-
श्च । तृणकृत्तात्मकं शय्यासंस्तारकम् अत्र शय्याग्रहणं
ऋतुबद्धकालः सूचितः संस्तारकग्रहणं तु वर्षाकाः ।
अथ कारणज्ञाते ऋतुबद्धो यः संस्तारको गृह्यते इति कृत्वा
संस्तारकग्रहणं द्वावपि गृहीतो ततः मासकूपे वर्षावसं
वा पूर्वे शय्या संस्तारकं वा यस्मिन् दिवसे पूर्वस्थिताः सा-
धवो विप्रजइति परित्यजन्ति तदिदं स एवापरं धमणा निग्ग-
न्थास्तत्र क्षेत्रे हव्वं शीघ्रमागच्छेयुः ततः क्षेत्रेवग्रहस्य पूर्वानु-
ज्ञापना तिष्ठति । किमुक्तं भवति । य एव ततः क्षेत्रान्निग-
तास्तेषामेवावग्रहणं तत्क्षेत्रं यत् तद्विषयमन्ये आग्रास्ते
क्षेत्रोपसंपन्ना इति कृत्वा यत्तत्र सचित्तादिकं तत्पूर्वस्थिता-
नामाज्ञाव्यं क्रियन्तं काश्चं यावदित्याह (अहाव्वंमविग्गहं)
इह यस्यां वेद्यायां ते साधवो निर्गतास्तावतीं वेद्यां यावद्
द्वितीयेऽपि तेषामेवावग्रहो जयतीति वक्ष्यते । यतो यथा-
वन्दमिहाप्यैकस्याप्रमाणं मध्यमे गृह्यते एतावन्तमपि काश्चं
तदीय एतावन्तं तत्क्षेत्रम् अतो यथागन्तुकास्तत्र सचित्ता-
दिग्रहणं कुर्वन्ति तदा सार्थमिकाः सैन्यप्रत्यर्थं प्रायश्चित्तमाग-
च्छन्ति । अत्र तु सचित्तनाश्रयक इति सूत्रार्थः । अथ नियुक्तिः
विस्तरः । तत्र सचित्तावग्रहोऽपि यत्र इति कृत्वा प्रथमतस्त-
दुत्पत्तिं दर्शयति ।

सुत्तरयत्तुजयेवि-मार ए य धम्मकहिवाडै ।

कात्तुअम्मि व संते, उवसेतो स अण्णामत्तणो ॥

कात्तुधम्मं ऋतुबद्धवर्षावसंज्ञकणं कचित्क्षेत्रं वसतां स्वग-
मजनसंक्षेपोऽनेजनाः स्यन्तरयन्त्येवाममजनकोपशान्तप्रतिबद्धः

कथमित्याह । सूत्रमयस्तदु नयविशारद आचार्यः सातिशयं प्रवचनश्रवण्यनं करोति । कृपको भासकृपाणादितपस्तप्यतो धर्मकथाज्ञीराधवादिशम्पिंसंपतयथा वैराभ्यजननो धर्मकथां विदधाति । वादी परवादिनं निरुत्तरीकरोति । एवमादिभिः प्रजापतैः स्वग्रामीणोऽन्यग्रामीणश्च भूयान् जातः प्रव्रज्यायां परिणतः कृतः ॥

नीरेगेण मित्रेण य, वासो वासामु णिगया साह ।

अथे वि य विहरंता, तं चेव्य आगता रिवं ॥

नीरेगेण ग्नान्यभावेन शंतेन च राजादौ स्याद्युपलुभाभावेन वयोवासं कृत्वा तस्यध्वो निगताः । इह वर्णावासं भूयान् कात्र एकत्र स्थीयते ततः प्रनृतश्लोकस्थोपशमो भवतीत्यतिशयेन वर्णावासगृहणं कृतम् । अन्यथा ऋतुवर्षेऽपि मासकल्याणस्त्रयमेव विहारः संभवति एवं ते ततः क्षेत्रान्निगताः अन्यं च साधये विहरन्तस्तदेव क्षेत्रमागतास्तत्रावग्रहचित्तो चिकीर्षुराह ।

खिन्नाग्महृत्पमाणं, तदिवसं कोति के तद्द्वारं च ।

जं वेदा णिगयाणं, तं वेदं अष्टादिवसमि ॥

इह केचिदाचार्याः क्षेत्रावग्रहस्य कात्रप्रमाणं भुवते यस्मिन् दिवसे तं निर्गतास्तमेवैकं दिवसमवग्रहस्तत ऊर्ध्वं रात्रावग्रहो व्यवच्छिद्यते । केचित् जगन्ति अश्वोरात्रमवग्रहः । द्वितीयं ऽह्नि सूर्योदयेऽवग्रहो व्यवच्छिद्यत इति भावः । सूरिराह ह्यावस्थेतावनादेशो अयं पुनरादेशो यस्यां वेदायां निर्गतास्तस्यामेव वेदायां यावद्व्यस्मिन् दिवसे अवग्रहो भवति ततः परं व्यवच्छिद्यते इत्थं कात्रतः प्रमाणमुक्तम् । क्षेत्रतस्तु सधतः केशशयोजनमवग्रहस्तत ऊर्ध्वमनवग्रह इति ।

खिन्मि य वसदीय य, उग्राहो तर्हि सिक्खमगणा होइ ।

ते वि य पुरिसा दुविहा, रूवं जाणं अजाणं व ॥

इहावग्रहः क्षेत्रे वा भावे वा वसतां वा यदिऽप्यकीर्णादिष्वर्जितं ग्रीमनगपदि तदिह क्षेत्रं मन्त्रयं तावग्रहं प्रतीत्य शैक्लमार्गणा कर्त्तव्या । कस्य नवति कस्य वा नेति विचारयितव्यमित्यर्थः । यत्पुनरिन्द्रकीर्णकादियुक्तं तदवग्रहयोग्यं कृषं न भवतीत्येकत्रमभिधीयते तत्र वसतिविषया शैक्लमार्गणा प्रवति । सा औपरिष्ठात्करिष्यते । क्षेत्रविषयां तावत्करोति (ते वि य इत्यादि) ये पुरुषास्तत्र क्षेत्रे प्रव्रज्यां ग्रहीतुमायास्तास्ते द्विविधाः पके रूपं जानन्तो परं अजानन्तः । इदमेव व्यक्तीकरोति ।

जाणंता जानंता, चउविहा तथ हँति जाणंता ।

उजयं रूपं राहं, चउत्यओ होइ जसकित्ति ॥

जानन्तोऽजानन्तश्चेति शैक्ला द्विविधाः । तत्र जानन्तस्तावच्छतुर्विधस्तथैव एकः शैक्लो विवर्जितक्षेत्रस्थितस्याचार्यादिजनयं रूपे शब्दं च जानाति । धर्मकथाश्रवणार्थं शिष्यः समागतो रूपेण च तमुपश्रव्यतीत्यर्थः । स्त्रितीयो रूपं जानाति न शब्दम् तृतीयः शब्दं न तत्पदं चतुर्थेऽप्युपनयशः कीर्तिं जानाति यशः सर्वदिग्भासिनी प्रसिद्धिः सैवैकदिग्भासिनी कीर्तिः यश उपवर्जिता कीर्तिर्यशः कीर्तिरिति समासः । यस्तु रूपशब्दयशःकीर्तीनामेकमपि न जानाति संऽजानान् उच्यते अथ द्वितीयजङ्गमादौ कृत्वा ययाकममभूनेव भङ्गान् व्याचष्टे ।

उभात्तेनिमानि मु, पामति रूपं विणिगयस्सागो ।

रंति उ चित्ताणि , कामयमादी मुणति मव्यं ॥

चाउत्थो जसकित्ति, भुणइ संगमेव सागिहवासी वा ।

उजयं रूवं सद्, कित्ति व ण जाणते चरिमो ॥

उच्चारणमन्त्रैर्यवन्दनादिषु कार्येषु विनिर्गतस्याचार्यादं रूपं पश्यति चैको द्वितीयः शैक्लः पश्यति न पुनः स्वरेण जानीते उपाश्रये तस्यानागमनात् । तृतीयस्तु शैक्लः कर्षणादिकर्षकः कृषीववस्तप्यतीतकः सक्रमपि दिवसं क्षेत्रादौ स्थित्वा रात्रौ प्रदोषे गृहमुपागच्छन् प्रजाते च भूयोऽपि निर्गच्छेत् । धर्मकथायां प्रवर्तते नतु रूपमवशोकते चतुर्वेस्तु शैक्लः स्वग्रामवासी वा इरस्यः सन् तदूर्ध्वं पश्यति न च धर्मकथादिशब्दं शृणोति किन्तु शोकमुखेन तेषामाचार्यादीनां यशः कीर्तिं शृणोति । यस्तु चरमोऽजानानः शैक्लः स रूपशब्दात्मकमुभयं कीर्तिं च न जानाति परं गृहवासनिर्विषयतया प्रव्रज्यां ग्रहीतुमायातः वास्तव्यशैक्लः पञ्चविध उक्तः ।

वायाउओति एवं, पंचविहो आणुपुव्वीए ।

एएसिं संहणं, पंचयं मगणा णमो ॥

वाचादृतो नाम आगन्तुकः शैक्लः सांश्रयेवमेव तस्य शैक्लवपञ्चविध आनुपूर्व्यां यथाकपरिपाटका वक्तव्यः । अश्वेतयां वशानामपि शैक्लाणां प्रत्येकं गृयक २ इयंमेतु द्वारेषु मार्गणादिचारणा भवति ताम्येव द्वारायतिष्ठितः शैक्लकतुष्टयमाह ।

अव्वाघाए पुणो होइ, जावज्जीवपराजिए ।

वाघाओ संपए वावि, उट्ठिआ विहरंति ॥

पढमे वि य दिवसे तु, कहकणो उ जाणते ॥

जाणाविए कइं कणो, पच्छेच्च तहमेवि य ॥

उत्ताअणुक्कए यावि, कइं कणो जिघाणे ॥

एगमां अजिच्छंते, कइं कणो विहिज्जेते ॥

दुविहा मगणा सीते, एगपिहा य पमिच्छए ।

पमिसेदियवचंते, कइं कणो विहमाइ ॥

न विद्यते भ्याघातः प्रव्रज्याधिष्ठो यस्यासा भ्याघातः शैक्लपूर्वसाधुषु क्षेत्राभिर्गतेष्वपि प्रव्रज्यां शुद्धाति न पुनः कालक्षेत्रं करोतीति जावः (पुणहोइति) पुनर्भूयोऽपि यद्वा किन्तं साधवः समायास्यति तद्वा प्रव्रजिष्यामीति कश्चित् शैक्लो भूयात् (जावज्जीवपराजिएति) यद्वा यद्वा अर्द्धं प्रव्रजितुमभिलषामि तद्वा २ नैवेर्वादिभिरुत्पन्नानि यज्जिज्जमहं पराजितः अत एव मे सांप्रतमपि व्याधात उचितो यदेवं साधवो विहारं कृतवन्त इति कश्चिद्भूयात् । एषां शैक्लाणामेकतरे प्रथमद्वितीयदिवसयोः प्रव्रजितुमुपस्थिते जायके कथंचन प्रकारेण कल्पः पूर्वसाधुसमीपे प्रव्रज्यादिको विधिर्विधीतो तथा वास्तव्ये वाचनाहते वा स्वमस्माकं न प्रवर्त्तति ज्ञापिते कथं कथो नयेत् । ऋतुनाम य आचार्यादिरेतान् शैक्लां पूर्वसाधुसमीपे प्रहिणाति तद्विपरीतो अनुजुः । एतयोश्चिन्ता कर्त्तव्या । अजिघारणमेकमेकान् वा साधून् स्वग्रामाश्रय शैक्लस्य गमने तत्र कथमाभाष्यानाभाव्यता कियते (एगगामेति) यत्र ग्रामे क्षेत्रिका स्थितास्तत्रैव केनापि धर्मकविना कोऽपि मिथ्याहृष्टिकपशमितः स कस्याजवाति (प्रच्छंतेति) कामप्याचार्यमजिघार्यातिक्रामति विवर्जितक्षेत्रमतीत्याप्रतो गच्छति शैक्ले कथं कथो विधीयते । तथा शिष्ये शिष्यविषया द्विधा अज्ञातः शैक्लः द्विप्रकारा मार्गणा नयति प्रतीच्छक च एकविधा केवशमहातक विषया मार्गणा (पडिसेदियव-

चतेति) भगवता प्रतिषिद्धज्ञानप्रतिचारणाव्यापूतैः शैको न प्रवाजनीयो ये तु तं प्रवाज्यान्त्यत्र प्रेषयन्ति तैः प्रेषिते तस्मिन् गच्छान्तरं प्रव्रजति कथं कलपो विधीयते । इत्यतस्त्वं निरूपणीयम् । तत्र संगारः संकतः स दत्तो यस्य शैकस्य स संगारदत्तः । आहिताग्न्यदेराहुतिगणत्वात्तत्तत्तस्य परिनिपातः । तस्मिन्नापि कथं कलपो विधीयते । इत्यतस्त्वं निरूपणीयमिति द्वारश्लोकचतुष्टयसमासार्थः । अथ विस्तरार्थं विज्ञापिषुः प्रथमतो ये पूर्वमुभयज्ञादयः पुरुषा उक्तास्तद्विषयवक्ष्यमाणः प्रेषणज्ञदसंग्रहायाह ।

चत्तारि एवगजाणन्तागमि जाणादि ए वि चत्तारि ।

अभिधारणस्मि एए, रिक्तस्मि विपरिण्या वा वि ॥

यः पूर्वमुजयकुरुपहादिप्रेदाच्चतुर्णो ज्ञापक उक्तस्तत्र प्रत्येकं चत्वारो नवकाः प्रेषणतत्रप्रकाररूपा जवन्ति तथा यो ऽजानानः सन् साधुजिस्त्वमस्मान् न जवसि किंतु पूर्वसाधूनामिष्येवं ज्ञापितः तद्यापि चत्वारो नवकाः । अभिधारणं नाम मनसि करणं ततः क्लेशिकं मनसि कृत्य यद्येते अव्याघातादय आगताः तदा विपरिणता अपि क्लेशस्वाभिन् एव ज्ञेया इति संग्रहायासमासार्थः । अथैनामेव विवरीपुरुषाद्यातद्वारमङ्गीकृत्य तावदाह ।

पियमपियमजावे, ददुं पुच्छति जावसाहंति ।

कुत्थगता ते जगवं, पुट्ठये जणांति किं तर्हि ॥

क्लेशिकेषु निर्गतेषु यः साधुरुजयङ्गः शैकः सन् प्रव्रजामीत्यभिज्ञानमागता यावदागन्तुर्न साधुः पश्यति ततस्ते साधवस्तस्य प्रियमप्रियं वा भावं प्रहसितमुखतया दीनमुखतया वा दृष्ट्वा पृच्छन्ति किमेवं प्रहृष्टवदनश्चिन्तापरो या पश्यसि एवं दृष्ट्वा तेन स्वरूपे कथिते सति (साहंति) सद्भावं कथयन्ति यथागतास्ते अन्यविहारेणैति समाखस्य यानिर्ं पुच्छेत् कुत्र गतास्ते भगवन्तः एवं पृष्ट्वाः सन्तो जगन्ति किं तैर्जैवतः प्रयाजनम् स प्राह—

एव्हंइहिंति य जणिते, अनुगच्छगया वयंति दिक्खेत्त्रो ।

तेसि समीवं ऐमी, णयवाहणं ते नयं सोयं ॥

प्रव्रजिष्याम्यहमिति तेन जणिते साधवो वदन्ति ते क्लेशिका अमुकऽत्र समादौ गताः वयं भवन्तं दीक्षित्वा प्रव्राज्य तेषां समीपे नयामः । स च तत्कमन्तरात्कं वचनं तव नैव व्याह्रन्ति न विकटुहतिं तवैति प्रतिपन्नैर्दृष्ट्यर्थः परोऽव्याघात उच्यते । संघारुग एवेणं, पंरुवपंसव मुंदि ए तिषि ।

तरुणमज्जेथेरे, एक्केके तिषि नव एतं ॥

ततः साधवस्ते प्रव्राज्य संघाटकेन सह क्लेशिकाणामन्तिकं प्रेषयन्ति । अथ संघाटको न पृथगे तत एकां साधुं सहायं दत्त्वा चात्रयन्ति तस्याप्यभावे एकाकिनमपि विसर्जयन्ति परं पन्थानमुपदिशेयुः । यतः तरुणस्य अयः प्रकारः मध्यमस्थविरचाराप्येवमेव प्रत्येकं त्रयः एते नव जवन्ति एष प्रथमो नवकः ।

पहमदिणंसगामो, एको एवगो वितिज्जणं वितिओ ।

एमेव परगामो, पहमे विति ए जे णयगो ॥

एष एकः प्रथमो नवकः प्रथमदिने स्वग्रामे प्रव्राज्य प्रेषयतां मन्तव्यः । द्वितीये दिवसे एवमेव द्वितीयां नवकः एवं ग्रामे चै नवकौ उक्तौ परगामोऽप्येवमेव प्रथमद्वितीयदिवसयोर्द्वौ नवकौ एवमेव चत्वारो नवकाः मुणिरुतं प्रेषयतां जवन्ति ।

एमेवय मुंस्मिन् वित्ति, चउरो नवगा हवंति कायव्वा ।

एमेव य इत्थीण्वि, एवगण चउक्का णुणि ॥

एवमेव वा मुणिरुतस्यापि प्रथमाणस्य चत्वारो नवकाः कर्तव्या भवन्ति एवमेते द्वे नवकचतुष्टये पुरुषाणामुक्तं स्त्रीणां मध्येवमेव द्वौ नवकानां चतुष्कौ संघाटकात्मचित्तीयादिभिः प्रकारैः कर्तव्याः । अथ क्लेशिकाणामन्तिकं न प्रेषयन्ति किंतु स्वयमेव स्वीकुर्वन्ति ततश्चत्वारो गुरुकाः ।

अथ किमर्थममुणिरुतं प्रेषयन्तीत्युच्यते ।

सागारियसंकाए, णिच्छति पिच्छंति वा मयं मामे ।

तत्थ अहु पुणरवि, पच्छिह ममुंरिता एवं ॥

सागारिकाः संज्ञातकास्तेषां शङ्कया माममी उपवाज्येयुरिति बुद्ध्या स्वग्रामे नेच्छति स शैकः प्रव्रजितुम् । यद्वा अमी साधवः प्रव्रजितं न मां ब्रहीष्यन्ति यदि च तान् साधून् न रुक्ष्यामि ततः पुनरापि अथैव प्रत्येष्यामि प्रत्यागमनं करिष्ये इति बुद्ध्या नागन्तुकैरगन्तानं मुक्तापयति एवममुणिरुतं प्रेषयन्ति एतं तावदुभयद्विविधयो विधिरुतः ।

अथ रूपज्ञादिविषयं तमेवातिदिशन्नाह ।

एमेव य एवगकमो, सदं रुवं च होइ जाणेतो ।

जो पुण किंति जाणति, ए ते वयं मिस्सते तस्स ॥

एष एव नवकक्रमः शब्दं रूपं च जानाति शैकैवकथयः शब्दमेव रूपक्लेश इत्यर्थः । यः पुनः शैकः कीर्तिमेव जानाति न रूपं न वा शब्दं तस्य शिष्यत्वे निवेद्यते ते वयं न जवामो येषां सकाशे भवान् प्रव्रजितुमायात इति ततो ह्याह ।

किं न व कप्पइ तुब्भं, दिक्खेउंतेसितो ते न अम्हणं ।

तत्थ वि सो चेव गमो, एवगणं जो पुरा जणितो ॥

किंवा युष्माकं दीक्षितुं न कल्पते ततः साधुजिर्वकथ्यं तेषामेव त्वमानवसि नास्माकमेवमुक्ते यद्यसौ जगति यद्येवं तर्हि मां प्रव्राज्य तत्र प्रेषयत अमुणिरुतं वा विसर्जयत ततस्तत्रापि स एव गमः प्रकारो यं संघाटकात्मचित्तीयादिभिर्भेदैर्निष्पन्नानां नवकानां पुरा जणितः ॥ अथ “ अभिधारणस्मि एए, खित्तिमि वि परिण्यावावि” इति पश्चात्तं व्याचष्टे । विपरिण्याया निजजातिरे, अम्हं तुज्ज भणंतं खेतोहिं ।

तह वि य ए वि ते तिमि, अव्वाहयमादिथा होंति ॥

ये अव्याघातादयो वाताः शैका अव प्रस्तुतास्ते क्लेशिकमभिधार्य प्रथममागता अपि कुतोऽपि हेतोस्तं प्रति विपरिणतास्ततो यथागन्तुकान् जगन्ति वयं युष्माकं सकाशे प्रव्रजिष्यामोऽग्रे प्रयातं तैः पूर्वसाधुजिरिति तथा ऽप्येवं बुवाणे अपि ते अव्याघातादयस्ते चागन्तुकानां न भवन्ति किंतु क्लेशिकस्यैव जवन्ति । गतमव्याघातद्वारम् । अथ पुनो दाहंति द्वारमाह ॥

एहिंति पुणो दाहं, पुट्ठं सिक्खिस्मिं य मणमाणा ॥

बहुदोसं माणुस्सं, आणसामणणवग तदुं चेव ॥

आगन्तुकसाधूनां समीपे कुत्र गता इति पृष्टे ततस्तैः शिष्टाः अनुकत्र गता इति कथिते स शैको ह्याह (पहितिपुणो दाहंति) यदा ते पुनरप्यत्रागमिष्यन्ति तदा प्रव्रजिष्यामि य एवं जगति स वक्तव्यः । सौम्य ! बहुदोषे सङ्गतरायं मानुष्ये मा प्रमादं कुरु एवमनुशासनं कृत्वा तथैव नवकगमनं प्रेषणं कर्त्तव्यम् । अनुशासनमेव विशेषत उपदेशयति ।

जं कट्ठो कायव्वं, णरेण आज्जेव ते वरं काउं ।

एतेहिं दिक्खितो हं, तुम्हे वि सुणामि तत्थामी ॥

तुशस्स चिदोषणायतया यो वाताहतो यशःकीर्योरपि अ-
ज्ञायकः स पृष्ठो ज्ञणति । अमुकदिने प्रतिपदादौ अमुष्मिन्का
त्रे मार्गशीर्षादौ मासे दीक्षितोऽहमेतः दीक्षानन्तरं च गृणा-
मि । यथा स्वयमपि तत्रासंगिति ।

एमेव य जसकीचि, जाणते जहा तदा ज्ञाणाति ।

तस्म वि तहेव पुच्छा, पावयणिआ वा जहा जातो ॥

एवमेव वास्तव्यो ऽपि यो यशःकीर्तिं जानाति तस्यापि तथैव
स्नानादौ यदा पुच्छा कृता भवति तदा जायते । यदा वा अ-
सौ प्रायचनिका बहुभूतो जातस्तदा स्वयमेव जानाति नाह-
ममीयामाभ्यः । एवं तावत् सच्चित्तविषयो विधिरक्तः ।

अथाचित्तादिविषयं तमेव निर्दिशन्नाह ।

एमेव य अचित्ते, लुविहे उवहिम्मि मीसंते चेव ।

पुच्छा अपुव्वमुवर्दि, दट्ठण अणुज्झु पृथणं ।

यमेतं अचित्ते चित्तिये आद्योपगहोपधिषुद्धा द्विप्रकारे उप
धौ मिश्रके च संपाधिकशेके विधिमेतत्थः । कथं पुनरसावा-
भ्ययो वा ज्ञायते इत्याह । अपूर्वसारतस्मपथि दृष्ट्वा अनृजुभू-
तानां तेषामन्तिके पृच्छा भवति । कृत्रैकैर्यं कदा कुत्र वा
गृहीत इत्येवं ते प्रष्टव्या इति भावः ।

एवं वामावामे, उदुवक्के पंथे जत्थ वा उति ।

सव्वत्थ वा होति उगहो, केसिं वि पदीवदिच्छंते ॥

एवं यथापस्य ऋतुवक्के वा मासद्वयं दिवसपञ्चकं च पूर्वा-
वग्रह इति । पसे वा प्रजतो यथा कापि आचार्यस्तिष्ठति तत्र स-
र्वत्र स कोशो योजनमवग्रहो भवति तत्राप्येवमेव सचित्तादीना-
मानाद्यानामाध्ययिधिरवसातव्यः । केवाचिदाचार्याणामयम-
ऽभिप्रायः मार्गं गच्छतां पृष्ठतो नारुत्यवग्रहः ॥ अयं वा
नादेशः कुत इत्याह प्रदीपदृष्टान्तोऽत्र भवति । यथाहि प्रदीपः
सर्वत्र प्रकाशयति नैकामपि दिशं प्रकाशयन्त्यां करोति एव-
मवग्रहोऽपि सर्वतो भवति न कुत्रचित् न जवत्यपीति । एवं
तावत् क्षेत्रे सचित्तादिविषयो विधिरक्तः ।

अथाक्षेत्रे तमेव निर्दिशति ।

अखिखत्ते षमधीए, जाणविए वि एमेव ।

उज्जुगमणुज्जुगे या, सो चेव गोमो हवइ तत्थ ॥

अक्षेत्रे हह कावाद्यिकुत्ते नगरादौ स्कोशं योजनमवग्रहो
भवति किं तु तत्र यस्यां वसतो यः पूर्वैश्चित्तस्तस्यां सचि-
त्तादिकं यदुपतिष्ठते तत्तस्याजवति न पश्चादागतानां तत्रापि
य एव क्षेत्रं गम उक्तः स एव सर्वोऽपि जापके आपिते च
ऋतुके अनृजुके च वक्तव्य इति । अयं कथं कल्पोऽभिप्रा-
र्णाय इति निर्वचन्नाह ।

अणिदिट्ठ सप्प सप्पि, गहितागहिणं य सच्छंदो ।

णिदिट्ठंक्षिगमहितो, सप्पो तस्सेव एस्सस्म ॥

अभिप्रायः प्रयज्यायमाचार्यादिमनसा संकल्पनम तत्र द्विधा
अनिर्दिष्टं निर्दिष्टं च अनिर्दिष्टं नाम धारयन् कर्मणाचार्य
विशेषतो न निर्दिशति स च अभिप्रायको द्विधा संज्ञी असंज्ञी
च पुनरेकको द्विधा गृहीतविक्षोऽगृहीतविक्षश्च एष सर्वो-
ऽप्योपगतः सामान्येनाचार्यविशेषमनिर्दिश्य प्रयजन् स्वच्छन्द
आभाष्यो जवति यस्यान्तिके प्रयजति तस्यैवासौ क्षिण्य
इत्यर्थः । निर्दिष्टं पुनरभिप्रायं तदुच्यते यत्रामुकस्याचार्य-
स्य समीपे प्रयजित्यामीति निर्देशं करोति एषोऽपि द्विधा

संज्ञी असंज्ञी च । नृप एकैको द्विधा विद्वत्सहितो विद्वत्सहि-
तश्च । तत्र विद्वत्सहितः संज्ञी यमाचार्यमभिप्रायं गच्छति ।
विपरिणतोऽपि तस्यैवासौ भवति नात्यस्य ।

निर्दिष्टेव असप्पी, गहियागहिणं य अगहिणं सप्पी ।

तस्मेव अविपरिणतोवे, परिणते जम्म इच्छाया ॥

असंज्ञी नाम गृहीतविक्षोऽगृहीतविक्षो वा जयतु । यस्तु
संज्ञी श्रावकः सोऽगृहीतविक्ष एते ज्ञयोऽप्यपरिणते भावे य
निर्दिष्टमाचार्यमभिप्रायं गच्छति तस्यैव भवति । अथ तं
प्रति ज्ञायो विपरिणतस्ततो यस्य सकाशो तेषां प्रयजितु-
मिच्छा तस्यैव ते क्षिण्याः ॥

अथ किं कारणं विद्वत्सहितो व्रजतीत्याह ॥

वारियसमुदाणट्ठा, नेण व गिहज्जन्ति धम्मसमूहा वा ।

एण्हि लिंगमहितो, सप्पी व सिया असप्पी व ॥

वारिको हरिकस्तद्विषया शङ्का मा नृदिनि बुद्ध्या विद्वं
गृहीत्वा प्रजति तथा समुदानं ज्ञेयं तदर्थं विद्वं गृह्णाति गृही-
तविक्षो हि सुखैव भिक्षामाप्नोति । स्वजावापान्तरावे गृहि-
त्रान्त्याधर्मश्रद्धावो वा निष्ठन्ति एतैः कारणैः संज्ञी वा अ-
संज्ञी साधुसमाचारोनिपुणो विद्वत्सहितः स्यादिति । इह
यो निर्दिशन् प्रयजति एकमेकान् वा निर्दिशन् तत्र योऽनेकान्
निर्दिशति स एवं संकल्पयति यो मे प्रतिज्ञापित्यं तस्य
सकाशं प्रयजित्यामि । तद्विषयं विधिमाह ।

गेगा उदिस्म गतो, क्षिगेणं फाडितो तु एक्केणं ।

दट्ठं व अचक्रस्स, णिदिट्ठं गतो तस्स ॥

अनेकानाचार्यानुद्दिश्य विद्वन्सहितानां बहूनां निर्दिष्टाना-
मन्तिके गतस्तत्र चैकनास्फात्रिः सादृग्माभाषितो यदि त-
मच्युपगतस्तदा तस्यैवासौ क्षिण्यः । अथाज्ञापितोऽपि तस्मिन्
क्षुध्यमनिर्दिष्टं दृष्ट्वा निर्दिष्टमेव कर्मण्यन्यमुपगतस्तदा तस्या-
जवति । इदमेव सविशेषमाह ।

निदिट्ठमनिदिट्ठं, अच्युवगयक्षिगेणो ज्ञाजइ अणो ।

क्षिगी व अक्षिगी वा, सच्छंदेण ग अण्हिदिट्ठो ॥

निर्दिष्टमनिर्दिष्टं वा आचार्यमभिप्रायं गच्छन् हिंक्षो विद्व-
त्सहितः शैको यमाचार्यमच्युपगतस्तस्यैवाजवति नैवात्य-
स्तं जयते । यस्तव निर्दिष्टो नापि कर्मण्यच्युपगतः स विद्वो
वा जयतु अक्षिगी वा सच्छन्देन यमजिज्वरति तस्याजवति ।

एमेव असिह सप्पी, णिदिट्ठसमूवगतो ए अस्सस्म ।

अच्युवगतो वि ससिहो, जस्सिच्छति दो अस्सप्पीव ॥

विद्वत्सहितः संज्ञी निर्दिष्टानां बहूनां मध्ये यमेवाच्युगत-
स्तस्यैवाभवति एवमेव शिखाकोऽपि संज्ञी बद्धं निर्दिष्ट्या-
गतो वा यस्यैव निर्दिष्टस्यान्तिके उपगतः प्रयजितुं परिणतस्त-
स्यैवासौ क्षिण्यो जवति नात्यस्य यस्तु सशिखाकोः संज्ञी स
कर्मण्यच्युपगतोऽपि यदि पश्चाद्विपरितस्तदा यस्यान्तिके प्र-
यजितुमिच्छति तस्याभवति (दोहअभ्रन्नन्ति) द्वौ वाशि-
खाकर्मशिखाकवक्षणी यौ असंज्ञितौ तावपि पूर्व कंचनाच्युप-
गतौ पश्चाद्विपरिणतौ स्वच्छन्देन यदुपकण्ठे प्रयजन्तस्तस्या-
भाष्यो । अर्थैवाधेयस्य सुखावधेयाय भङ्गकानाह ।

निदिट्ठस्समसप्पि, अच्युवगतेनरअट्ठ क्षिगेणो जंगा ।

एवमिद्रे वि मसिहे वि, अट्ठ सव्वे वव्वेणं ॥

कर्मणाचार्य निर्दिश्य गच्छन् निर्दिष्टः संज्ञी श्रावकः अस्य

पगतः प्रवर्जितुं परिणतः । एतैस्त्रिभिः पदैः (इयस्ति) प्रतिप-
क्षापदमहितरेष्टौ भङ्गा लिङ्गिनो विङ्गस्सहितस्य गच्छतो भव-
न्ति । तथाहि निर्दिष्टः संज्ञी अच्युपगतः १ निर्दिष्टः संज्ञी अन-
च्युपगतः । २ निर्दिष्टोऽसंज्ञी अच्युपगतः ३ निर्दिष्टोऽसंज्ञी
अनच्युपगतः ४ अनिर्दिष्टपदान्येवं चत्वारो भङ्गा वक्ष्यन्ते ।
एते अष्टौ नङ्गा विङ्गिन उक्ताः । अशिखाके चैवमव प्रत्यक-
मष्टौ नङ्गा नवन्ति सर्वेऽप्येते मीक्षिताश्चतुर्विंशतिनङ्गा जा-
यन्ते एतेषु विधिमाह ।

पदम विति ततिय पंच, सचप नवम तेरसेसु जंगेसु ।

विपरिणतो वि तस्सेव, होइ मेसेसु सच्छंदो ॥

प्रथमद्वितीयतृतीयपञ्चमसप्तमनवमत्रयोदशेषु विपरिणतोऽ-
पि यं निर्दिष्टपदानां यं वा अच्युपगतस्तस्यैवाभितं शेषेषु चतु-
र्थपञ्चाशदशमैकादशद्वादशचतुर्दशदिषु चतुर्विंशतिषु स-
प्तदशसु भङ्गेषु स्वच्छन्दः स्येच्छः यः प्रतिज्ञावी तस्यैवाभ-
वतीत्यर्थः । इदमव व्यक्तीकुर्वन्नाह ।

मवो विंगी असिहो य, जावतो जस्स अच्युवगतो सो ।

णिदिष्टमण्डविंगी, तस्सवाणच्युवगतोति ॥

सर्वो लिङ्गी अशिखाकश्च श्रावको यस्यार्थान्तं अच्युपगतः
स एव तं व्रजते । किमुक्तं भवति यो विङ्गस्सहितो अच्युपगतः
स निर्दिष्टोऽनिर्दिष्टो वा संज्ञी असंज्ञी वा नवतु यश्चाशिखाकः
श्रावको अच्युपगतः सोऽपि निर्दिष्टो वा भवतु एव सर्वोऽपि यमे-
वाच्युपगतो विपरिणतोऽपि तस्यैवाभवति एतेन प्रथमतृतीयप-
ञ्चमसप्तमनवमत्रयोदशभङ्गास्सुचिताः । तथा यो विङ्गी नि-
र्दिष्टः संज्ञी च स यद्यप्यनच्युपगतस्तथापि यमेव निर्दिष्ट्या-
गतस्तस्यैवाभवति न पुनर्विपरिणतोऽप्यन्यस्यानेन द्वितीयां न-
ङ्गा गृहीतः । शेषेषु तु सप्तदशस्वपि गतेषु यत्राच्युपगतस्तत्रा-
विपरिणतस्तस्यैव विपरिणतस्तु स्वेच्छायां यत्र तु नाच्युपगत-
स्तत्र विपरिणतोऽविपरिणतो वा यथा स्वच्छन्दमाजाव्य इति
गतं कथं कल्पोऽग्निधारण इति द्वारम् ।

अथैकग्रामे इति द्वारमाह ।

अमन्नी उवसमितो अ-प्पणो इच्छीइ अस्सहिं तस्स ।

दट्ठं च पणिणए, उवसमिने जस्स वा त्वेत्तं ॥

केनचिद्धर्मकथित्वा कश्चिदसंज्ञी मिथ्यादृष्टिरुपशमितः प्र-
व्रज्यानिमुखीकृतः स यावत्साधापि सम्पत्कं प्रतिपद्यते ताव-
त्प्रव्रजन् कृत्रिकस्याजयति । अथ सम्पत्कं प्रतिपन्नस्तस्य कृ-
त्रमन्यस्याचार्यस्य सक्तं ततोऽसावामन इच्छया आजयति
यदि कृत्रिकस्यापविष्टतस्ततस्तस्यैव अयोपशमयत उपस्थित-
स्तत्रोपशमयन् एव एतौ द्वौ मुख्या अन्यस्य नाभवति (अन्न-
दिति) । अथयत्कृत्रादृष्टिरुपशमितस्तदा तस्योपशमकस्या-
भवति । अथ केनापि नो कथितः परमन्यं कमप्याचार्या-
दिकं दट्ठा स्वयमेव प्रव्रज्यायां परिणतस्ततोऽसौ कृत्रादृ-
ष्टिरुपशान्त उपशामत आभवति । मूर्तिर्दृशनं वारिणोपशम-
नकारिण इत्यर्थः । अथ कृत्रादृष्टिरुपशान्तस्तदा तस्य सक्तं
कृत्रं तस्याजयति । अमुमेवायं स्वविशेषमाह ।

परिवित्ते वममाणो, अइकमंतो वण सज्जति अमसात्तिं ।

दट्ठं पुव्वसमिी, गाहितमस्थानि सा व्रजति ॥

परकृत्रे मासकल्पे वर्षायाम् वा वसन् अतिक्रामन् वा पर-
कृत्रमग्नौ गन्तुमनास्तत्रावस्थितोऽसौऽंशतमप्रतिपन्नसम्पत्कं
स्वयमुपशमितमपि न व्रजते । अयं किंचिन्मथ्यादृष्टिं मरय-
क्यमादिद्वान्दादृष्टयुक्तानि वा ग्राहयित्वा कृत्रान्तरं गतः नृ-
तोऽप्यन्यदा तदेव कृत्रमायातः स च प्रागुपशमित इदानीं पृथ-

संज्ञी व्रज्यते ततस्तं पृथसंज्ञिनं सम्पत्क्यादिग्राहितं स उप-
शमच्छन्देन व्रजते । किमुक्तं भवति । उपशमितं कृत्रिकं वा य-
मजिरोचयति तस्याजयति । एवं त्रयाणां वर्षाणामगतो मन्त-
व्यः । त्रिषु वर्षेषु पृथु स पूर्वसंज्ञी कृत्रिकस्यैवाभावात् नोप-
शमयतः ॥ आह च चूर्णिकृतं "तिसु वरिसेसु पुसेसु खेचित्यस्स
वा जयति । तोउवसमितस्सत्ति" गतमेकग्रामद्वारम् ॥

अयातिक्कामन् द्वारमाह ।

मगंतो अमखित्ते, अग्निधारितो उ जावतो तस्स ।

खित्तिम्मि खित्तियस्स, वाहिं वा परिणतो तस्स ॥

शैकः कोचिदाचार्यं मार्गयन् व्रजति तस्य चान्यकृत्रे पर-
कीयकृत्राच्यन्तरे पथि गच्छतः कश्चिद्धर्मकथी मिहितः स
यथाकर्षणहेतोःस्तस्य धर्मं कथयति तदा दमाचार्यमग्निधारयन्
व्रजति तस्याजयति । अथ जावतः स्नानावादेव कथयति
ततस्तस्य धर्मकथिकस्याजयति । तुराद्यो विशेषणे स चैतद्वि-
शिष्टमिष्टि यदि कृत्राच्यन्तरे स्नायतः कथयति ततः द्वेविपरि-
णतः प्रव्रज्यानिमुखी नृतः कृत्रिकस्य नवति बहिस्स परिणत-
स्तस्य कथयत आभाव्य इति । इदमेव व्याचष्टे ॥

अग्निधारितो ववति, पुच्छित्तो साहुववतो तस्स ।

परिसगतो व कहइ, कट्ठण हेउं न तं व्रजति ॥

कश्चिदाचार्यमभिधारयन् शैको व्रजति तस्य कोऽपि साधुः
पथि गच्छन् मिहितस्तेन च पृष्टोऽमुक आचार्यः कुत्रास्त-
साधुराह किं तेन व्रजतः प्रयोजनम् । स प्राह । तस्यान्तिकं
प्रव्रजितुकामोऽहं परं दट्ठा तस्य व्रजत एवाकर्षणहेतोः (सा-
हति) धर्मं कथयति यदा ग्रामे कापि पर्षदन्तगतस्य धर्मं
कथयत उपस्थितस्तदा वन्दित्वा तथैव स्वाभिप्रायं कथि-
ते स आकर्षणहेतोर्विशेषतो धर्मं कथयति कथितं च यद्य-
सौ प्रव्रजितुमभिधायति ततो न तं शैकं व्रजते । अग्निधारिता-
चार्यस्यैव स आभवति ॥

उज्जुकहए परिणत्तं, अंतोखितस्स खित्तिओ व्रजइ ।

खित्तिवहिं तु परिणत्तं, व्रजउज्जुकहणिं खलु माहिं ॥

अथासौ कथको धर्मकथी ऋजुकः सद्भावतः कथयति
नाकर्षणहेतोः स च प्रव्रज्यायां परिणतः कृत्रान्तः परिणतः
कृत्रिको व्रजते कृत्राद्वहिः परिणतं तु ऋजुको धर्मकथी व्रजते
न खलु मायी मायावान् ।

परिणमइ अंतरो अं-तरा य जावोणियत्ति तत्तो मे ।

खित्तिम्मि खित्तियस्स, वहिं तु परिणतो तस्स ॥

अथ अन्तरांतरा तस्य जावः प्रव्रज्यायां परिणमते निवर्त्तते
वा ततः कृत्रे परिणतः कृत्रिकस्याभवति बहिस्तु परिणत-
स्तस्य धर्मकथिकस्याभवति । गतमित्राक्रान् द्वारम् ॥
अथ द्विधा मार्गणा शिष्यं एकविधा च प्रतिच्छन्दे इति यदुक्तं
तत्र प्रतीच्छकविषयां तावदेकविधां केवलस्तज्ञातीयविषयां
मार्गणमाह ॥

माया पिया य जाया, जाणिणो पुत्तो तहेव युत्ता य ।

उपेने नान्नवच्छा, मेसेए जवेति आयरिया ॥

माता पिता ज्ञाता जगिनी पुत्रस्तथैव दुहित्वा वा परप्येते अ-
न्तरवल्लीमधिकृत्य नाह्नवच्छा मन्तव्याः । एते च अग्निधार-
यन्तः प्रतीच्छकस्याभवन्ति । उपव्रज्जणमिदं तेन पगवल्ली-
वद्धा अपि वद्धयमाणाः पाण्डा जना अग्निधारयन्तस्तस्यैव
वाजयन्ति । शेषास्तु ये नाह्नवच्छा भवन्ति तेषु आचार्याः

प्रभवन्ति न प्रतीच्छकः इदमेव व्यक्तीकुर्वन् परंपरावह्नीं प्रति-
पादयति ।

मात्रो माया पिया जाया, जगिणी य एव पिउणा वि ।

जायादिपुत्रधृता, सोऽसंगं ऽव वाविसं ।

वाविसं ऽसति एष, पन्निच्छओ जति य तमन्निधारंति ।

अन्निधारमन्निधार, णायमणत्ते तरेण ऽत्ते ॥

मातुः संवन्धिने माता पिता भ्राता जगिनी जति चत्वारो
जनाः पितुः संवन्धिने ऽप्येवमेव चत्वारो जनाः (जायादिपुत्रधृ-
यति) भ्रातुः संवन्धिने पुत्रो दुहितो चेति जनद्वयम् आदि-
शब्दात् जगिन्या अप्यपत्यं जगिनेयः भागिन्या चेति द्वयम् ।
पुत्रस्यापत्यं पौत्रः पौत्रो चेति द्वयम् । दुहितुरपत्यं दौहित्रो
दौहित्री चेति । सर्वसंख्यया पोरुशकं जवति । पदवाऽनन्तर-
वह्नीजना अत्र प्रक्षिप्यन्ते ततो द्वाविंशतिर्नवति द्वाविंशतिम-
प्येतान् जनान् प्रतीच्छको ऽनन्ते । यदि च तं प्रतीच्छकमन्निधा-
रयन्तस्ततस्ते ऽप्याचार्यस्यैवाभावा इति नव इतरे उक्ताः ये व्य-
तिरिक्तास्तानभिधारयतो वा ज्ञातकान् वा अज्ञातकान् वा प्रती-
च्छको ऽनन्ते । अथ शिष्यविषयां द्विविधां मार्गणामाह ।

नायगमणायगा पुण, मीसे अन्निधारमण्णिधारो य ।

दो कखरदिट्ठता स-व्वे वि जवति आयरिए ॥

द्विविधा मार्गणा तत्र ये शिष्यस्य ज्ञातकाः खजना ये चाज्ञा-
तका अखजनास्ते तमभिधारयन्तो वा अनन्निधारयन्तो वा स-
र्वे ऽप्याचार्यस्याभवन्ति न शिष्यस्य कुल इत्याह ब्रह्मरस्वरष्ट्रा-
न्तात् “ दासेणसेस्वरों किंश्रो दासो वि सेस्वरोंविमे इति ”
निदर्शनात् । अथ पन्निसेइय कहं कणो विहज्जइ इति द्वारं
निरूपयन्नाह ।

दुवुण्ण ग्लिलाणे, असंथरं ते य चउगुरुच्छेहं ।

वयमाणइमे संथा-पच्छपेण लज्जंति ॥

एकत्र ग्रामे गच्छः स्थितस्तेषां च ग्धान उत्पन्नस्तःप्रतिच-
रणे साधवो व्यापृताः सन्तः सर्वेऽपि भिक्षामर्तितुं न प्रभवन्ति
ततश्च संस्तरणं संज्ञानमेव ग्धानोऽप्युपेत्तरसंस्तरणं शैक्ष
उपस्थितस्ते च ग्धानकार्यैर्नृत्यतया शैक्षं दापयितुं न पारय-
न्ति । अतो भगवद्भिः प्रतिषिद्धं न तैः शैक्षो दीक्षणीयः । यदि-
दीक्षयन्ति ततश्चतुरो गुरुकाः । अथालोकादो अमीमां प्र-
काराणां कृत्वा प्रेषयन्ति (वयमाण इत्यादि) तं शैक्षं मुण्ड-
यित्वा व्रज त्वमेकाक्येवामुकाचार्यसंनिधाविति वदन्तो वि-
सर्जयन्ति । यद्वा तस्यैकं कर्मणि सहार्थं संघाटकं वा समर्प-
यन्ति एते त्रयः प्रकारा मुण्डितस्य भवन्ति । अमुष्मिन्तस्या-
प्येते त्रयः एते षडपि तं शैक्षं न ऽनन्ते । षडभिः प्रकारैः प्र-
षयन्त इत्यर्थः । येषां समीपे प्रेषयन्ति तेषामेवासौ शिष्यः ।
अथात्मसमीपे स्थापयन्ति तत इमे दोषाः ।

आयरिय गिद्वान गुरुगा, सहस्सा अकरणम्मि ।

चउउहुगा परितावण, णिफ्फणदुहुतो जगे य मूळं तु ॥

शैक्षं प्रदाय्य तद्व्या कृत्यव्याकुलाः सन्तो यथाचार्याणां ग्धा-
नस्य वा धैर्यावृत्तिं न कुर्वन्ति ततश्चतुरगुरुकः । अथ शैक्षस्य न
कुर्वन्ति ततश्चतुर्दण्डकः । अथ ग्धानादीनामनागादमागादं वा
परितापना जवति तत आम्भन्निपन्नम् (दुहुतो जगेयन्ति)
शैक्षस्य यन्निष्कर्मणं ग्धानस्य च यन्मरणमेव द्विधा जङ्ग-
व्यते तत्र मूळं जवति । अथ द्वितीयपदमाह ।

संथरमाणे पच्छा, जायं गहिंते व पच्छगेलन्तं ।

अपव्वइते पव्वइए, संथारगे व वयमाणे ॥

इह गच्छे ग्धानो विद्यते परं नागादं ग्धानत्वं ततः संस्तरति
ते शैक्षमपि वर्तोपयितुमाचार्याणामपि कर्तुमेवं प्रवृजिताः ।
शैक्षः पञ्चत्युद्धानत्वमागादं समज्जति ततो वतनपरिचर-
नादिव्यापृतय चैत्रावद्विक्तां न हि एतरे येषां हि एतन्ति ते ऽपि
न शक्नुवन्ति सर्वेषामपि पर्याप्तमानेनैवमवसंस्तरणं जातम्
यद्वा मूळतः पव ग्धानत्वं पूर्वं नासीत् किन्तु पाश्चात् शैक्षे
गृहीते प्रवृजिते सति ग्धानत्वमुत्पन्नं ततो ऽस्मै पञ्चिः प्रकारैः
प्रेषणीयः । तद्यथा अत्रप्रवृजितो ऽमुण्डितः प्रवृजितो मुण्डितः
एष द्विविधोऽपि त्रिधा संघाटकेन एकसाधुना (वयमाणन्ति)
एकाकी वृजते वृजमानेरेकाकित्वेनेत्यर्थः । अथ संथरमाणे प-
च्छा जायति पदं विशेषतो व्याचष्टे ।

नागादं पउणिससइ, अचिरेणं तं च जायमागादं ।

सेहं वड्ढा वेओ, ए जवति गिलाणकिंत्तं वा ॥

पूर्वमनागादं ग्धानत्वं जवेत् ततः शैक्षो उपस्थितं विनियतम् ।
अचिरेणैवायं ग्धानः प्रवृजो जविष्यति । ततः शैक्षे प्रवृजिते
तद्ग्वानत्वमागादं जातं ततस्ते शैक्षो वर्तोपयितुं ग्धानकृत्यं च
कर्तुं समकमेव न चरन्ति न शक्नुवन्ति । अतो ऽप्येषां समीपे
प्रेषयन्तः शुद्धाः ।

अपन्निच्छाणे तेरेसि जं, सेहुविया वनाउ पावेंति ।

तं चेव पुव्वजणियं, परितावणसेहजंगाइ ।

इते नाम येषां समीपे प्रेष्यते । यदि ते न प्रतीच्छन्ति तदा
चतुर्गुरुकः । यच्च तं शैक्षव्यापृताः प्राणुवन्ति तस्मिन्पक्षे तेषा-
मप्रतीच्छतां प्रायश्चित्तम् । किं पुनस्ते प्राणुवन्तीत्याह । तदेव
पूर्वमर्णितं परितापनशैक्षान्नादिकमत्र दोषजातं मन्तव्यम् ।
किमुक्तं जवति ग्धानो प्रतिचर्यमाणः परिताप्येत शैक्षो वै-
यावृत्त्येऽभिधीयमाने प्रतिजयेत । आदिशब्दाद् ग्धानस्य मरणं
वा जवेत् ।

संखमिए वा अट्ठा, अमुंरियं वा य पेसंती ।

वयमाणे एणेण य, संयाउएण ए ऽज्जंति ॥

संखमिकरणतस्या वा अर्थाय मनोज्ञाहारद्वयपदशैक्षममुण्डितं
वा प्रेषयन्ति तत्रापि (वयमाणन्ति) एकाकितया प्रेषणेन एक-
साधुना संघाटकेन च पदं प्रकारा जवन्ति । एतेः षड्विधैः प्रे-
षयन्तो न ऽनन्ते । इदमेव व्याख्यानयति ।

होहिंति ए मगाइ, आवाहविवाहपव्वयमहादी ।

सेहस्स वमागारियं, विद्वानिस्सइ विनेसिंति ॥

इह शैक्षः केषांचित्पुण्यितस्तत्र चावाहविवाहपर्वतमहा-
दीनि प्रकाराणि तवाग्राणि प्रत्यस्माणां प्रविष्यति । आवाहो
बह्मादगृहानयनं विवाहः पाणिग्रहणं पर्वतमहः प्रतीतः । आ-
दिशब्दाद् तदागनदीदृग्वादिप्रसिद्धः । शैक्षस्य च तत्र
सागारिकस्तेऽप्रमाणजनभयम् । यद्वा यद्यपि शैक्षोऽत्र स्यास्यति
तदा संखमिनेजनुहमहाविद्वारस्यति । स विनश्यति । यदि
च वयमेनैव सह गच्छामस्ततः संखडेः स्फिटाः अत एवम-
न्यत्र प्रेषयाम इति विचिन्त्य षडभिः प्रकारैस्तं प्रेषयन्ति । ते
च ऽनन्ते येषामन्तिकं प्रेषयन्ति तेषामेव स चान्वतीति ।
गतं प्रतिषिद्धे व्रजति कथं कल्पे विधीयत इति द्वारम् ।
संप्रति संगारदत्ते कथं कल्पे विधीयते इति द्वारमाह ।

गिहियाणं संगारो, संगारं संगिते करमाणे ।

अणुमोयति मोहिंसं, पव्वाविनो जेण तस्सेव ॥

गृहिणां संबन्धी यः संगारो गुप्त्वन्तिके अस्मान्निरस्यतः काद्यादन्वे प्रमज्या ग्रहीत्येति संकेतस्ते प्रतीच्छन् संयतः स्वयं च तैः सार्क संगारममुष्मिन् दिनेऽमुष्मान् प्रमाजयिष्यामीति लक्षणं कुर्वन् हिंसां यावदसौ न प्रमजति तावन्तं कादां पदकायाविराधनाल्लक्षणात्मनुमोदयति स च शैकस्ते प्रति विपरिणतो येन प्राप्नोति तस्यैवाजवति न संकेतदायिन इति । किञ्च ।

विपरिणामः सत्त्वं व, परं अस्मात्प्रमाजित्वीय ।

मोक्षं वासावाप्तं, ण होऽऽ संगारतो इहुरा ॥

संकेतकरणानन्तरं शैकः स्वयं वा विपरिणमति परतो वा परेण स्वजनादिना स विपरिणम्यते आसन्नविहारिषु वा प्रमजत् अन्यतीर्थिको ज्ञेयः । अतो वर्षायासं मुक्त्वा इतरथा पुष्टाश्वम्बन् विना संगारो न प्रतीच्छनीयो न वा कर्त्तव्यः किमर्थं पुनः संगारमसौ करोतीत्याह ।

संखरुमपायावो, सिचं मोक्षव्यं व मा होजा ।

एहं कारणेहि, संगारकरंति चतुर्गुणा ॥

संखरिस्तत्र ग्रामे उपस्थितानां परिहर्त्तुं न शक्नोति संज्ञा-तका वा तस्य तत्र चतुर्थसंवेगमाग्रहात् शक्नोति गन्तुं क्षेत्रं वा तदतीव सस्निग्धमपुराहारादिज्ञापत्रं शैकस्य च तत्र सागारिकं ततस्तन्मोक्यं माचूत् । एतैरेवमादिभिः कारणैः । शैकस्य संगारं यः करोति तस्य चतुर्गुणः ।

अथ गृहस्थाः किमर्थं संगारं कुर्वन्तीत्याह ।
रिणामहिं मोक्येत्, कुमुदविचिं वतिस्थि ते गिण्हे ।

एमादि अणाउते, करंति गिहिणो उ संगारं ॥

अणं वा व्याधिं वा मोक्यितुं अनेन तु कुटुम्बस्य वा पञ्चा-श्रिवेहणायास्यां वृत्तिं संपादयितुं यज्ञा प्रीप्सुस्तदानीमिति-कान्तां वर्गवासा आयातः एवमादिभिः कारणैः शैकस्याना-युक्ते प्रकृष्टिकतायां गृहिणः संगारं कुर्वन्ति । अथ द्वितीयप-देन संगारे प्रतीप्यमाणे आनायवीधमाह ।

अगविष्टोमिचि अहं, लन्वति असदेहि विपरिणतो वि ।

बोयं तप्पाहिंति व, ते वियणं अंतरा गन्तु ॥

संगारे हते यच्च दातैर्लानादिकार्याव्यापृतेः स शैको न गवेधितस्तदाऽसत्त्वगवेधितो नैकमपि वारमहममीमिर्गवेधित इति बुद्ध्या विपरिणतोऽपि व्रज्यते तेषामेवाजवतीत्यर्थः । परं तदपि साध्यस्तमन्तरा गन्तुं वा नोदययुरिति संकेतस्मात्पुनर-स्तरं शिञ्जयति अथ स्वयं गन्तुं न प्रजयन्ति ततः (तप्पाहिंति) संदेशं तस्य प्रययन्ति ।

एवं खलु अचिञ्चे, वेसा तं व दिवसेहिं ।

वेसा पुष्पमपुसे, वाषाण होऽ चजर्गो ॥

एवं तावदचिञ्चे अन्विते संगारे विधिरुक् यस्तु निजः संगारस्तत्र विधिरभिधीयते निजो नाम क्षेत्रतः कालतत्त्व प्रति नियतः । क्षेत्रतो ग्रामवत्सुखदादौ प्रमज्यादानार्थं भवद्भिः समागतस्य कालतो वेलाया दिवसैर्मोक्षेभ्यः प्रतिनियतस्तत्र च यज्ञाया उपपन्नकृत्यादिवसैश्च (पुष्पमपुषाणि) पूर्णं अपूर्णं वा संगारे कात्रे व्याघातो ज्ञेयः । तत्र चयं चतुर्भङ्गः । कालपुष्पो निर्घातं ग्रामः, १ कालः पुष्पः संघातः, २ संजातकातोऽभ्या-पानपुष्पपरं निर्यापानं तत्र ग्रामः, ३ कातोऽप्यपूर्णं व्याघातो ऽपि जातः, इति ४ अथवा अन्यथा चतुर्भङ्गी संयतस्य व्याघातो न गृहस्थस्य, गृहस्थस्य व्याघातो न संयतस्य । ज्यो-रपि व्याघातः । ज्योरन्वत्वाघातः ।

तत्र संयतस्य व्याघाते विधिमाह ।

मंदडिगा ते तहियं वि पचे, जे तिमणा ते य सटा ए होति ।
स व्रजन्ती अमृगतो तेह, दण्डिया जे ए उ ते व्रजन्ति ॥

यत्र ग्रामादौ संकेतः हृत आसीत् तत्र स शैकः प्रायः साध-वस्तु न प्राप्तास्ततो यद्येवं मन्यते मन्त्रार्थिनस्ते सन्निपत्ये मन्-प्रयोजना भवत एव नायाता इति बुद्ध्या विपरिणतः । ते च साधवो यदि शत्रुप्रमज्जिकादिप्रतिबन्धयुक्ता न प्रजयन्ति श्वाना-दिकार्यव्यापृता यतो याता इति भावः ततः स शैकोऽप्यगता-प्यन्यमाचार्यमप्युपगतोऽपि तैः साधुनिर्लेच्यते । य तु दर्पतः क्षित्यास्ते नैव तं लज्जते येन प्रमाजितस्तस्यैवासां शिष्य इति ।

पंथेधम्मकहिंसा, उवसंतो अंतरा उ अमृसस ।

अजिभारितो न तस्स उ, इयरे पुण जो उ पच्चावे ॥
ययसो येन साधुना संकेतो दत्तस्तदजिमुखं प्रस्थितः पथि गच्छन् अन्तरा अन्यस्य धर्मकथिनः समीपे धर्ममाकर्ण्योप-शान्तः स च स्वयमजिभारयन् गच्छति तदा तस्यैवाजिभारित-स्याजवति । इतरः पुनरजिभारयिता ततो धर्मकथी प्रमाज-यति । इदमेव व्याचष्टे ।

पुसेहिं पि दिणेहिं, उवसंतो अंतरा उ अमृसस ।

अजिभारितो तस्स उ, इयरे पुण जो उ पच्चावे ॥
पुणैरपिशाब्दपुणैरपि दिवसैरन्तरा पथि वसंमानो ज्य-स्य सकाशे उपशान्तः सन् अजिभारयति प्रमाजामेतावदहम-मोषां समीपे परं पूर्वैवावेवाहं शिष्यः एवमजिभारयन् तस्यैव पूर्वार्चायस्याभवाते इतरो नाम यः पूर्वेषां विपरिणतस्तं प्रमाजयति तस्यैव स शिष्यः । नियमप्रदर्शनाथैर्मदमाह
षूणादिसोसरोणे, दडूण विचं तु परिणतो अग्रं ।

तस्सेव से ण पुरिसे, एमेव पहम्मि दव्वे ते ॥

न्यादाँ समयसरणे तं पूर्वार्चायं दडूणपि यद्यन्यमेव परि-णतः प्रतिपन्नस्तदा तस्यैवासौ शिष्यो न पूर्वस्य एवमेव पथि व्रजतामप्यनाघातानामन्यविधिरवगन्तव्यः । अथ कः सं-यतस्य गृहस्थस्य वा व्याघातो न प्रवतीत्याह ।

गैसथतेण नदी, सावयपणीयावामहिया वा ।

इह समणे वायातो, महिगा वज्जा उ सेहस्स ॥

श्वानस्य तस्य साधोरुपस्था स्नेहका वा श्वनारक्षे द्विविधा नदी वा पूर्णा स्वापदा वा व्याप्रादयः । पथि तिष्ठन्ति प्रत्य-नीको वा तं प्रतिब्रज्जस्ते व्याश्रयः सर्पास्ते वा पथि गच्छ-न्तं दृशन्ति मोहका वा पतितुमारब्धा एषं भ्रमणे व्याघातः संजयति शैकस्यापि मदिकावजैः सर्वोऽप्येव एव व्याघातो वक्तव्यः । पूर्वं स्वयं विपरिणतमाश्रित्य विधिरुक् । अथान्येन विपरिणामितस्य विधिमाह ।

विपरिणामियजावो, ण लञ्जते तं च णो विरामामो ।

विपरिणामियकहणा, तम्हा खलु होति कायव्वा ॥

विपरिणामितो विवर्जिताचार्योदुत्तारितो जावो यस्य स विपरिणामितभावः पूर्वविधः शैको लज्जते विपरिणामकस्य-प्रवृत्तीति भावः । शिष्यः प्राह तमेव विपरिणमनं तावद्यत्रं न विज्ञानीमः । सूरियाह । यत एवं भवतो जिज्ञासा तस्माद्वि-परिणामनं विपरिणामितं तस्य कथना प्रकृपणा कर्त्तव्या भवति । तामेवाह ।

दिह्मदिचिन्देमन्व, वि गिलाणे मंद भम्म अपमुत्ते ।

णिष्पात्तिं गच्छति तस्स, तिबिहं गरहं व सा वज्रति ॥

शैलः कमण्याचार्यमभिधायं गच्छन् मागे कमापि साधुं दृष्ट्वा पृच्छति अमुक आचार्यो भयङ्गिः कदाचित् दृष्ट उताहो न दृष्टः एवं दृष्ट स साधुर्विपरिणामनं बुद्ध्वा भणति । किं तैः करिष्यसि शैलः प्राह । प्रव्रजितुकामोऽहं तेषां समीपे एवं भूत्वा साधुर्दृष्टानपि तावत् न मया दृष्टा इति अथवा स्वदेशस्थानपि ज्ञपति विदेशस्थाने पथमग्नानापि भवान्नास्ते व्रज त्वमपि तस्य द्वितीयः । अथवा त्रयीति यस्तस्य पार्श्वे प्रव्रजति सोऽवश्यं भवानो ग्नानवैद्यावृत्त्ये वा नित्यं व्यापृतो जवति । अथवा मन्दधर्मिणस्ते ततः किं तव मन्दधर्मता रोचते । यद्वाऽस्मीं अल्पथुतस्त्वं च ग्रहणधारासमयस्तस्य पार्श्वे गतः किं करिष्यसि त्वमेव वा तं पाठयिष्यसीति । अथवा तस्य शिष्याणां निष्पात्तिं त्व नास्ति यं प्रमाजयति स सर्वोऽपि व्रतं ज्ञपत्येते स्मियते चेति ज्ञावः । त्रिविधां वा नामवाक्यायेनादात्तं ज्ञानदर्शनचारित्र्यदाह्य त्रिकारणं गहो वक्ष्यमाणस्यापि यद्वाऽसौ करोति सा विपरिणामता मन्तव्या । एतां कुर्वन्तश्चतुर्गुणकम न च तं शैलं ब्रह्मते अतो नैवं कथनीयम् । किंतु दृष्टादिपदेषु सद्भावः कथनीयः । कथमित्याह ।

जडं पुण तेण ण दिट्ठा, णेव सुया पुच्छितो जणति ।

अप्पे गया विदेसं, तो साहइ जयते विसए ॥

याऽस्मीं शैलेण पृष्ठस्ततो यदि ते सुरयो न दृष्टा नैव धुनातस्ततः पृष्ठः सन् भणति अहं न जानामि । अन्यान् अपराण् साधुभूयत् । अथ जानाति ततो यथा वक्ष्यते कथनीयं यदि विदेशगतास्ततो यत्र विषय देशे ते वृत्तान्ते तं कथयति । अथ नास्माति हीनाधिकं वा आरुह्यति ततोऽपरिणामनाजवति मेसेसु अममभानं, पातिसखमं दधमवज्जेसु ।

गृहयते सन्नानां, विपरिणतिं हीणकहणे वा ॥

शेषेषु ग्नानादिषु पदेषु मन्दधर्मवर्जेषु सद्भावं व्याख्याति यद्यप्यसौ भवानोऽल्पथुतः वा शिष्यनिष्पात्तिर्वा तस्य नास्ति तथापि तत्र कथनीयम् । यस्तु मन्दधर्मपार्श्वस्थादिस्तत्र सद्भावः कथनीयो मा संसारं पारं गतुकामः सुतरां संसारं पतियत्यति कृत्वा यस्तु ज्ञानदर्शनचारित्र्यतः संपन्नो वादी धर्मकथी संप्रदायप्रदकारी तद्विषयं सद्भावं यदि गृहयति अप्रपत्तिं हीनकथनं वा करोति अधिकमप्यन्याचार्यैर्यो हीनं कृत्वा कथयतीत्यर्थः । एषा विपरिणामता मन्तव्या । अथ त्रिविधां गहो व्याचिख्यासुस्तत्स्वरूपं तावदाह ।

मीसो कण्णगरिहा, हत्थविदेवि य अहो य ह्कारो ।

वेत्ताकरणाय दिसा, चिट्ठतिणामं प पेत्तव्वं ॥

गहो नाम शैलेण पृष्ठस्सन् शीर्षकम्पनं करोति हस्तौ वा धुनीते चित्रम्बितानि वा करोति हस्तयोरो यो वा चित्रम्बयतीत्यर्थः । यदा ब्रवीति । अहो प्रयुज्यां हाकारं वा करोति डाहा कपं यदेवं नष्टो शोकः (वेत्तल्लि) नामापि न वर्धते । अस्यां वेत्तायां गृहीतमिति । कणौ या तदीयनामग्रदण्डे स्वययति यस्यां वा निशि स तिष्ठति तस्यां न स्थानव्यति भवीति । उपलक्षणत्वादङ्किणी या निमीलयति यद्वा तामपि तस्यानिगात्रेण गृहीतव्यमतः आस्तमित्ययं पृच्छादिकमिति ।

नाणे द्माणचरणं, सुभे अथे य तदुज्जं चव ।

अहं हाति तिहा गहरा, कायो थाया मणा वावि ॥

ज्ञाने दर्शने चारित्र्ये चेति त्रिविधा गहो भवति । तत्र ज्ञान-

गहो नाम न उपस्थितेनैव किंतु तदायेन ज्ञानेन । दर्शनगहो तु मिथ्यादृष्टिर्नास्तिकप्रयायऽसौ । चारित्र्यगहो सातिचारं चारित्र्योऽचारित्र्यो वासी । अथवा सुत्रे अयं तदुज्यं चेति त्रिविधा गहो । तत्र सुत्रं तस्य शक्तिं स्मरितमयं पुनरवबुध्यते । यथा अर्थे नावबुध्यते सुत्रं पुनर्जानाति । उज्यमपि वा तस्याविशुक्लं जानाति वा किमपीति । अथवा कायवामनोनेदात्तं त्रिधा गहो । तत्र कायगहो तेषामाचार्याणां शरीरं दृष्ट्वादिसंस्थानं विरूपं वा । वामाहो मन्मनं काहव्वं वा ते जल्पन्ति । मनोगहो न तेषां तथाविधोपापोहापाटवं भवाग्रहणसामर्थ्यमिति । अथैषा त्रिविधा गहो जवति ।

प्रकारान्तरेण गहोमेवाद ।

पव्वयसि ओम कस्स स-कासे अमुगस्स निदिट्ठो ।

आयपराभिगमसी, उवहणति पं एमेहिं तु ॥

कोऽपि शैलः केनापि साधुना पृष्ठः प्रव्रजसि त्वं स प्राह ओम कस्य सकाशो इति पृष्ठः सन् भूयोऽप्याह अमुकस्य समीपे । एवं निर्दिष्टे उक्ते स साधुः आत्मानं परस्मादधिकं शंसितुमाख्यातुं शीघ्रमस्यत्यात्मपराधिकं शंसि परममिति । वचनैरुपहसि । तथा ॥

अवहुसुतो वि एव्वं, जहृच्छेदा तेनु वा संसग्गी ।

ओमस्सा संसग्गी व, तेमु एक्केए द्ढि ॥

अहं बहुभुतः सोऽवहृथुतः । अहं विशुद्धपाठकः स पुनरविशुद्धपाठी । यदा यथाच्छन्दास्ते आचार्यास्तेषां यथाच्छन्दैः सह ते गहतरं संसर्गिणः । गाथायां तृतीयायें सप्तमी । अवसन्ना वा तैः सार्वं संसर्गिणां वा एवं पार्श्वस्थादावप्येकस्मिन् जेदो हो हो गोवाचं वमेव वक्तव्यौ ।

अथ कायवाङ्मनोगहमेव प्रकारान्तरेणाह ।

सीसोक्कणहत्थे, कप्पदिसा अत्थि काङ्गी गरहा ।

वेत्ता अहो य हात्थिय, णामत्थि काङ्गी गरहा ॥

शीर्षकम्पनं हस्तविश्रम्भनं कर्णस्य अन्यस्यां त्रिंश स्थापनम् । अङ्गिनिमीलनमिति मिषोऽन्यस्य वा कृष्णमनस्थानम् । एषा मर्वोऽपि कायिकी गहो यन्मुयस्यां वेत्तायां नाम न गृहीतव्यम् अहो कष्टं डाहाकारकरणं नाम च तस्य कदापि न गृहीतव्यमित्यादि नायणं सा कायिकी गहो ।

अह माणसिगी गरहा, निज्जानि णिचवत्तरागहिं ।

धीरत्ताण ए यं पुण, अजिणंदइ य तं वणं ॥

अयानन्तरं मानसिकी गहो मनसि तमाचार्यं जुगुप्सते कथमेतन् ज्ञायते इत्याह नेत्रवक्रयोः संबन्धिनोर्यं रागा मुकुलन-विचित्रायज्वनादयो विकारास्तेः सूच्यते मानसिकी गहोति भागिता साचिदं कृत्यमेतद्भव्यनामित्यादिवक्ष्योक्तिं तदायं न च मम निज्जन्ति धीरतया वा तूष्णीकमास्ते । एवमन्यतरस्मिन् गहोप्रकारे कृते तस्य शङ्का नयति अवश्यमकार्यकारी स आचार्यादिः संभाव्यते । नचामी साधवोऽश्लीक नायन्ते । अहमपि तत्र गत आत्मानं नाशयिष्यामीति ।

एताणे य अस्माणि य, विपरिणमणपदाणि सेहस्स ।

उवहणियद्वप्पाणो, कुवति अणक्षया केइ ॥

एतानि चानन्तरास्मानि अन्यानि च छय्यं कृत्वा सभावाः सौक्यं विपरिणमणपदानि जयन्ति । तत्र छय्यतां मनोहाहारादि वक्ष्यति । कृत्रयः प्रयतनिवर्तते मनेऽनुकूले प्रवेशे नं स्याप-

यति । कावतो वेद्यायामेव ज्ञेययति । जावतस्तत्स्थायकार्थार्थ
हितयुक्तमुपदेशं ददाति । एवं केचिदनुकूलाः शरा उपधिः पर-
वञ्चनाजिप्रयो निवृत्तिः कैतवार्यं प्रयुक्तवचनाकाराच्चादन्तं ते
प्रधाने येषां ते तथाविधविपरिणामनपदानि कुर्वन्ति ।

उपसंहरन्नाह ।

एष सामण्यरं, कर्षं नो अतिचरं अक्षेणेण ।

येरं कुलगणसंघे, चाउम्मासा जने गुरुगा ॥

एतयामव्याहतादिद्वारकत्वाप्रतिपादितानां कल्पनामन्यतर-
कल्पं विधाय आचार्यादिर्लोभदोषतोऽतिचरेत् अतिक्रामेत्
तं सम्यक् ज्ञात्वा कुलगणस्थविरं कुशोदिसमवायेन वा तस्य
पार्श्वेनैकैकमाकृत्य अन्तरो मासा गुरुकास्तस्य प्रावञ्चितं
दातव्यम् । अथ स्थविरैः समवायेन वा भणितोऽपि तं शैकं
न समरंभति ततः कुलगणसंघाद्याः क्रियन्ते ॥ वृ० ३ उ० ॥
(साधारण्यप्रवृत्तिस्थानानां कस्य केचमिति खेत्तशब्दे) वर्गा-
स्ववग्रहः पञ्जसुप्ता शब्दे) (अवग्रहस्य ऊर्ध्वतो मानं सागा-
निय शब्दे) ।

(११) अवग्रहे सन् प्रतिमाः ।

साम्प्रतमवग्रहविशेषानधिकृत्याह ।

से जिकवू वा भिक्खुणी वा आगन्तोरसु वा ४ जावो-
मादियंसि जे तत्थ गादावईण वा गादावइपुत्ताण वा
इवेयाईं आयतणाईं उवातिकम्म अह भिक्खू जाणे-
ज्जा इमाहिं सत्तहिं पणिमाहिं उगमहं उगिण्हत्तए
तत्थ खवु इमा पढमा पणिमा । मे आगन्तोरसु वा अणुवी
ति उगमहं गाएज्जा जाव विहरिस्सामो पढमा पणिमा ।
अहावरा दोच्चा पणिमा जस्स णं जिकखुस्स एवं जयति
अहं च खवु अणेसिं जिकखुणं अट्टाए उगमहं गिण्ह-
स्सामि अणेसिं जिकखुणं उगमहिए उगमहे उवड्ढिस्सा
मि दोच्चा पणिमा । अहावरा तच्चा पणिमा जस्स णं जि-
कखुस्स एवं जयति अहं च खवु अणेसिं जिकखुणं अट्टाए
उगमहं गिण्हस्सामि अणेसिं च उगमहिए उगमहे उव-
ड्ढिस्सामि तच्चा पडिमा । अहावरा चउत्था पणिमा ज-
स्स णं जिकखुस्स एवं जयति अहं च खवु अणेसिं जि-
कखुणं अट्टाए उगमहं णो उगिण्हस्सामि अणेसिं च उ-
गमहे उगमहिए उवड्ढिस्सामि चउत्था पणिमा । अहावरा
पंचमा पणिमा जस्स णं जिकखुस्स एवं जयति अहं च
खवु अपणो अट्टाए उगमहं उगिण्हस्सामि णो दोएहं
णो तिण्णं णो चउएहं णो पंचएहं पंचमा पणिमा । अहा
वरा छट्ठा पणिमा मे जिकखू वा से जिकखुणी वा जस्सेव
उगमह उवड्ढिपज्जा जे तत्थ अहामण्णो गते तेजहा । उ-
क्के वा जाव पलात्ते वा तस्म लाने संवेस्सेज्जा तस्म अ-
हाने उक्कुरु वा पेमज्जिण वा विहरंज्जा छट्ठा पणिमा ।
अहावरा सत्तमा पणिमा मे जिकखू वा से जिकखुणी वा
अहामेथरुमेव उगमहं गाएज्जा तेजहा पुढिमिहं वा क-
ट्टमिहं वा अहामेथरुमेव तस्म हाने संवेस्सेज्जा तस्म अ-

लाने उक्कुरु वा ऐमज्जिउ वा विहरंज्जा सत्तमा पणिमा
इच्छेतासि सत्तएहं पणिमाणं अणयरं जहा पिसंणए
सुयं मे आउसंतेणं जगवया एवमक्खायं । इह खवु थेरं
जगवंतेहिं पंचविहे उगमहे पण्णे च तेजहा देविदोगहे रायो-
गमहे गादावइउगमहे सागारियउगमहे साहम्मियउ-
गमहे एयं खवु तस्म जिकखू वा जिकखुणी वा सामणियं
उगमहपडिमा समत्ता ॥

स भिक्षुरागन्तागारादाववग्रहे गृहीते ये तत्र गृहपत्या-
द्यस्तेषां संबन्धिन्यायतनानि पूर्वं प्रतिपादितान्यतिक्र-
म्येत्यानि च वक्ष्यमाणानि कर्मोपादानानि परिहृयावग्रहं प्र-
हीतुं जानीयाः । अथ जिकुः सप्तमिः प्रतिमाजिप्रमग्रहविशेषैर-
वग्रहं गृहीत्याचत्रेयं प्रथमा प्रतिमा । तद्यथा स भिक्षुरागन्तागा-
रादौ पूर्वमेव विचिन्त्यैवंभूतः प्रतिश्रयो मया ग्राह्यः नान्यथा-
भूत इति प्रथमा । तथस्य च जिकोरेवंभूतोऽभिग्रहो भवति
तद्यथा अहं च खल्वेत्येषां साधनां कृते उग्रग्रहं ग्रहीष्यामि या-
चिष्ये अन्धेषां चावग्रहं गृहीते तस्मिन् पादार्थिष्ये वरस्यामीति
द्वितीया प्रतिमा । सामान्येन इयं तु गच्छान्तर्गतानां संज्ञाणि-
कानामसंज्ञागिकानां चाद्युक्तविहारिणां यतस्तेऽन्योन्यार्थं
याचन्त इति । तृतीया त्रियं अन्यार्थमेवग्रहं याचिष्ये इत्या-
वग्रहीते तु न स्थास्यामीति एषा त्वाहाद्विदिकानां यतस्ते
सुवार्थविशेषमाचार्यादभिकाङ्क्षन्ते आचार्याथं याचन्ते । चतुर्थी
पुनरहमन्येषां कृते उग्रग्रहं न याचिष्ये अन्यावग्रहीते च य-
त्स्यामीति तु गच्छ एवाच्युद्यतविहारिणां जिनकल्पाद्यर्थ-
परिकर्मं कर्त्तव्याम् । अथापरा पञ्चमी अहमात्मकृते उग्रग्रहमव-
ग्रहीष्यामि न चापरेषां द्वित्रितुःपञ्चानामिति । इयं तु
जिनकल्पिकस्य । अथापरा षष्ठी यदीयमवग्रहं ग्रहीष्यामि
तदीयमवग्रहादिस्तारकं ग्रहीष्यामीतरथाकुटुका वा नि-
पक्ष उवविशे वा राजनीं गमयिष्यामीत्येषां जिनकल्पाद्य-
देरिति । अथापरा सप्तमी एषैव पूर्वोक्ता नवरं यथा संसृ-
तमेव शिखादिकं ग्रहीष्यामि नेतरदिति शेषमात्मोक्तवैजना-
दिपरिहृयैववाच्यमिति । किञ्च (सुयमित्यादि) कृतं मया
आयुष्मता भगवतैवमाख्यातम् । इह क्लृप्त स्थविरैर्जगवज्जि-
पञ्चविधो उग्रग्रहो व्याख्यातस्तदथा देवन्दावग्रह इत्यादि
सुगमं यावद्वैदशकसमातेरिति । उाचो १ श्रु० ४०१ कृ०
तिहिं उत्तराहिं तिहिं रोहिणीहिं कुञ्जा उगमहवसदिट्ठाणं द०
प० । ब्राह्मवन्त्यापरे, ध्य० ८०४ उ० । ऋदृग्मे, कौ० गृह-
स्थगिर्ये, उपाश्रयात्तवेतिनं अदगाहो वरतु नि च । ५४० ।
वृद्धिजप्रतिबन्धे, कनादृष्टौ, च निग्रहे, गजसमुहे । ऋदृग्राह-
स्तु शापे, वाच० ।

उग्रग्रह-पुंस्विधिग्रहे णा० ।

उगमहजायण-अवग्रहायचन-न. अनुज्ञापितपानासाशने, आ-
लोच्योऽग्रग्रहास्त्राऽभिज्ञाऽवग्रहायचनम् । ध० १ अधि० ।
उगमहण्तग-अवग्रहानन्तक- न० अवग्रह इति योगिद्वारस्य
सामयिकी संज्ञा तस्याऽनन्तकं वरुमवग्रहानन्तकम् । पु-
रुवं ग्राह्यते । नौनिने मध्यमागविशोऽप्यन्तमागयोस्तु त-
दुक् गृहाराधयं क्रियमाणे उपकरणभेदे, वृ० ३ उ० । तच्च
निर्ग्रन्थैर्न ग्राह्यं निर्ग्रन्थीभिरनु ग्राह्यम् ॥

(सूत्रम्) नो कल्पे निगम्याणं उगमहण्तगं वा उगमहं

पट्टगं वा धारित्वा वा परिहरित्वा वा ।

अथास्य सूत्रस्य कः तबन्ध इत्याह ।

उजयन्मि विष विमिष्टं, वत्थगहणं तु वषियं एयं ।

जं जस्त होति जोगं, इदाणि तं तं परिकहइ ॥

उजयं जिन्नाभिन्ने सूत्रद्वयमेतस्मिन्नाविशिष्टमिदं साधूनां कल्पते न कल्पते वा इत्यादि । विशेषरहितमिदमनन्तरोक्तं वत्सप्रहणं वर्णितमिदानीं तु यद्यस्य संयत्या वा योग्यं तत्तत्सूत्रेणैव साकारपरिकथयतीत्यनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या । नो कदपे निग्रन्थानामवग्रहानन्तकं वा गृह्यदेशविधानवत् तस्यैवाग्राहकं पट्टं धारयितुं वा परिहर्तुं वा इति सूत्रसंज्ञेनायं । अयं निर्युक्तिविस्तरः ।

निगमयोगाहधरणे, चउरो बहुगा य दोस आणादी ।

अतिरेगओवहिच्चा, क्षिगजेदवितियं अरिसमादी ॥

निग्रन्थानामवग्रहानन्तकपट्टयोर्धारणे चत्वारो बहुमासाः । आज्ञादयश्च दोषाः । अतिरेकोपधिवादधिकरणं प्रवेष्ट । तथा क्षिगजेदः कृतो जवति । साधूनां विद्वज्जित्थितं न जवतीत्यर्थः । द्वितीयपदविषयमशौ रोगादिकं तत्रावग्रहानन्तकं पट्टकं वा धारयेत् । द्वितीयपदमेव ज्ञाययति ।

जगद्वं जस्तसिसा व णिच्चं, गाक्षेति पूयं विससोणियं वा ।

उट्ठाह सज्जायदयाणिमित्तं, सो उग्राहं वंथति पट्टगं च ॥

जगद्वः गृह्यसंघो व्रणविशेषो ऽर्शोऽसि वा यस्य नित्यं पूयं वा रसिकां वा शोणितं वा गत्वति स उट्ठाहः स्वाध्यायदयानिमित्तम् अहो अमी ईदहा यो धाव्यन्ते यो जगन्दरादिरोगवाद् बहिर्गन्तुमसहिष्णुस्तस्य पट्टो रुधिरं चोपाश्रये कश्चिन्मात्रके धाव्यते ततस्तच्छावनं इतश्चाद्विहिः । अथासौ बहिर्गन्तुमसहिष्णुस्ततो विचारज्जुमो गतः स्वयमेवावग्रहपट्टकं रुधिरं च धावति । पट्टवन्धने विधिमाह ।

ते पुण होति दुगादी, दिवसंतरिण्हिं वज्जए तेहिं ।

अरुगं इहरा अत्थइ, तेवि य कुर्वति णिच्चोत्ता ॥

ते पुनरवग्रहानन्तकपट्टा द्विकादयो चित्रिप्रभृतिसंख्याकाः कर्तव्याः । तैर्दिवसान्तरितैर्व्रणो बध्यन्ते । किमुक्तं भवति येनावग्रहानन्तकेन पट्टकेन यो ऽयं व्रणो बध्नुः क्षितिद्यदिवसे स उन्मोच्य प्रकाश्य वा परिभोग्यो विधेयः । यः पुनराद्यदिनेन परिनुक्तः तेन तस्मिन् दिने व्रणो बध्यनीयः । इतथा प्रतिदिनं तेनैव पट्टेन बध्ये दीयमाने अरुक् व्रणः कुप्यति प्रतिभावमुपगच्छति । तेषु च पट्टाः प्रतिदिनं बध्यमानतया नित्यं सदैवार्घाः सन्तः कुप्यन्ति । अतो द्वावादयः पट्टाः कर्तव्याः ॥

[सूत्रम्] कप्पइ निगमंथा उग्राहणंतगं वा उग्राहपट्टगं वा धारित्वा वा परिहरित्वा वा ॥

अस्य व्याख्या प्राप्यत् । अथ प्राप्यविस्तरः ।

निगमंयीण अगिण्ह,चउरो गुरुगा य आयरियमादी ।

तच्चतिणिय ओगाहण, णिवारणे निउहसणं ॥

निग्रन्थानामवग्रहानन्तकस्य पट्टकस्य वा अवग्रहणे चतुर्गुरुकाः । इदं सूत्रमाचार्यः प्रयत्नितां न कथयति चत्वारो गुरवः । प्रवर्तिनी संयती न कथयति चत्वारो गुरवः । आर्थिका न प्रतिशृण्वन्ति मासवत्तु जिज्ञासो गच्छन्ती यद्यवग्रहानन्तकं वा न गृह्णाति तत एते दोषाः । तच्च श्रिकस्य जिज्ञां गच्छन्त्या

अवगाहनं प्रसरणमन्येषु दिवसेषु अवग्रहानन्तकपट्टाख्यां निवारितमासीत् परं तद्विषयमग्रहीतयोऽधिरमवगाढं ततो लोकास्तद् दृष्ट्वा उपहसनं कुर्यात् । कथमिति चेदुच्यते ॥

खाड्गयाए निगमं, रुधिरं ददुमसंजता वदे ।

विगहेवत केणयं जणो, दोममिणं असमिकवदिकिबओ ॥

भिक्षायां गतायस्तस्या रुधिरं निर्गतं दृष्ट्वा असंयता वदेयुः वत इत्यामन्त्रणे भो ज्ञो लोका धिगहो केनायं स्त्रीवृक्षणा जनोऽसुं दोषमसमीक्ष्य दौक्षितः । अपिच ।

उक्तायाए विगहणा, पमिगमणादीणि जाणि गणाणि ।

तज्जाव पिच्छिऊणं, वितियं असती अहव जुष्णा ॥

शोणिते परिगृह्यते पट्टकायानां विराधना जवति सा च छष्टव्यमिति कृत्वा प्रतिगमनान्यन्यतीर्थिकगमनादीनि यानि स्थानानि कुर्यात् तन्निष्पन्नं प्रवर्त्तित्याः प्रायश्चित्तम् । सचासौ शोणितपरिगृहणवृक्षणां ज्ञावश्च तज्जावस्ते प्रेक्ष्य विशेष्य तरुणा उपसर्गययुरिति वाक्यशेषः । द्वितीयपदमत्राभिधीयते (असदिति) नास्त्यवग्रहानन्तकमथवा जीर्णो स्थविरा सा संयती अतो विद्यमानमपि न गृह्णीयादपि ।

अथेदमेव ज्ञाययति ।

दिट्ठं तदिद्वव्वमहं जणेषेण,

वज्जाए कुज्जा गमणाइगइं ।

वज्जाइजंजो ववविज्जती से,

वज्जनाविण्णसे य स किं न कुज्जा ॥

यत्पुनर्दृश्यं तत् दृष्टं तावज्जनेन अतो नाहमत्र स्थातुं शक्नोमीति कृत्वा वज्जया गमनादीनि गृह्णवासे यानादीनि कुर्यात् । यदा तस्याः संयत्या वज्जया जज्ञो भवेत् वज्जाविनाशे च सा किं नामाकृत्यं न कुर्यात् । तथा ।

तं पासिउं जावमुदिसकम्मा,

द्वव्वेज्ज वा सा वि य तत्थ जज्जे ।

तं होहियं वा विसरक्खमादी,

विज्जा समाव्वन्नति जोययंति ॥

तं रुधिरपरिगृहणरूपं ज्ञाव दृष्ट्वा केचित्तरुणा उदीर्णकर्माणश्चतुर्थप्रतिसेवनार्थं प्रेरयेयुः । साऽपि च संयती तत्र जज्ञेत् सङ्गं कुर्यात् यदा तत्प्रोदितं सरजस्कादयः कापाविकप्रभृतयः समावृत्य गृहीत्वा विद्याप्रयोगेण अभियोजयन्ति वशीकुर्वन्ति यत एवमतः ।

अतो भरस्मि वयं तं करोति, जहा एमी रंगमुवउकामा ।

वज्जजापहीणा अह सा जणोयं, मपप्पते ते य करोति हावे ॥

यथा नदी नदीकपट्टं नाट्यस्थानमुपेतुकामा गृहस्थैवात्तमन्ये जयं वज्जया अभिमवं करोति । अथानन्तरं सा वज्जाप्रहीणा सती जनैर्धनसमुदायं संग्राह्य तान् भावानङ्गधिकृतादीन् करोति । एवं संयत्यपि भिक्षां गन्तुमनाः प्रतिश्रयमथ एवावग्रहानन्तकादिरूपकरणैरात्मानं प्रावृत्तं करोति ततो भिक्षां पर्याटन्ती त्वरणादिष्वनवलोकमानेनैष्यति सुखेनैव वज्जां पराजयते । अथ द्वितीयपदमाह ।

असईया णंतगस उ, पणतिणिगा वणओ गेएहे ।

निगमणं पुण हुविहं, विपि अपहीं तत्थिमा अविहो ॥

अवग्रहानन्तकस्याभावे पञ्चपञ्चाशद्वर्षेण वलीर्णा वा संयती

ज्ञानयोगिकतया न गृहीयादपि । इह च भिक्षाया निर्गमनं द्विविधं विधिना अविधिना च । तत्र तावदयमविधिः ।

उग्राहमादीहि विणा, दुष्प्रियमिया वा विचक्रुन्नृणवत्या ।
एका दुपय अविहा, चतुर्गु आणा य अणवत्या ॥

अवग्रहान्तकादिजिर्विना जिक्कां निर्गच्छति । दुर्मिसिता वा जिक्कां पर्यटति । एका वा द्वे वा जिक्कायां गच्छतः एष सर्वोऽप्यविचिच्छते । अत्र चतुर्गुरुकाः । अज्ञा च जगवतां विराधिता स्यात् । अत्रवस्था च एकामविधिना निर्गच्छन्ती दृष्ट्वा अन्याऽपि निर्गच्छतीत्येवेलक्षणं भवति । तथा ।

मिच्छन्नपवमियाए, वायण चतुर्वयर्मियमात्रवरो ।

गोयरगयावगाहिया, धरिसणदोसे इमे लहति ॥

अवग्रहान्तकादिजिर्विना जिक्कां गता सहसा मूर्च्छादिना प्रपतेत् ततः प्रपतिताया यातेन वा प्रावरणे समुद्धृते अत्रावृत्तत्वं दृष्ट्वा लोका मिथ्यात्वं गच्छेत् । यथा नास्यमीषाममुप्य दोषस्य प्रतिषेधः कथमन्येयमित्येव निर्गच्छेत् । गोचरगता वा काचिदविधिनिर्गता केनचिद्विद्वेज गृहीता धर्षणदोषाममृतं वक्ष्यमाणान् व्रजते । ते चोपरि दशोपस्थितिः ।

अथ विधिनिर्गमे गुणमाह ।

अष्टोत्तुमादीहमिया मणादी, सा राखिखया होति पदेवि जाव तिण्णैर् चेल्लेण जणोचिजातो, एक्कं वराविष्णमुचेति एणसं या अष्टौरुक्कादीर्धनिवसनादिमिः सुप्रावृता निर्गता सा केनचि कर्तितुमारत्त्राऽपि पदादावपि यावत् संरक्षिता जवति तिसृणां च संयतीनां खेलनाभिजातः शिष्टो जने ज्ञायान् मित्रती ति शेषः । या पुनरेकाग्र्य निर्गच्छति सा क्षिप्र शीघ्रं विनाशं संयमपरिप्राशमुपैति ।

उत्तोल्लिख गुज्जम पस्सतो मा, हाहकिन्तसेव महाजणेण ।

विधिनिर्गतयोः केनचिन्प्राप्त्यनीकेनेद्वेद्विद्वेत् उत्सारितोऽपि बाहोपकरणे यादवसौ शुद्धं न पश्यति नायमहाजनेन हाहाहृतो

विधिनिर्गते ज्ञानपूर्वकं च वृत्तिको गाढं जुगुप्सितस्तस्मिन् तत्रासौ ततस्तस्यैवविधां विदम्यन्तं प्रापितस्य वेदो माहो-
दयोऽरण्यदव इव स्याः शमं प्राप्तः ।

अथ विधिनिर्गमने दांपणमाह ।

तन्ये ब य पक्खिबंधो, पक्खिमण्णोदीणि उणाणि ।

हिंरु य वंजचेर, विधिणिग्गमणे पुणो वोच्छं ॥

यन सा अविधिनिर्गता धर्षिता तथैव प्रतिबन्धोऽनुगमो जयेत् तदनुगता वसतिप्रतिगमनादीनि स्थानानि करोति तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तं प्रवर्तिता ऋतुसमयगृहीतायाश्च कस्याश्चित् हिंदिमबंधो जयेत् ततश्च महती प्रवचनापत्राज्जना ब्रह्मचर्यविराधना च परिरुद्धैव तस्याः संजायते । विधिनिर्गमने पुनर्भूयोऽपि गुणान् वक्ष्ये । एतच्च सांन्यासिकीकृत्य प्रथमं विधिनिर्गमने दांपणमाह ।

न केवद्धं जा उविहम्मिअता मती,

मवब्रतामेति मय्मुदे जणा ।

उवेति अत्रा वि उ वक्षपत्तं,

अपाउता जा अणियस्मिया य ॥

न केवलमेव स्वर्ती साध्वी विप्रर्मिता शीतधर्मोद्भाविता सैव भयुम्परे च जने दुर्जनलोके स्याच्यतां सकलद्वैतासुग-

च्छति । अन्याऽप्येतद्वतिरिक्ताऽपि वाच्यत्वात् वचनीययोग्यता-
मुपैति । याऽप्रावृत्ता औपक्षिकाद्युपरितनोपकरणरहिता अजि-
वसिता च । अथावग्रहान्तकाद्यवस्तनोपकरणवर्जिता जयति ।
किं च “न चूषणं चूषयते सरीरं” नृपणशरीरे न चूषयति किंतु
शीतं ब्रह्मचर्यं नहीत्येव लज्जा एतेदेव द्वयं स्त्रिया विज्ञापणम् ।
अमुमेवार्थं प्रतिवस्तूपमया ददयति । गोवीणां संस्कारयुक्ताऽपि
संसदि सजायां यद्यस्युवादिनी जकारमकराद्यसंयप्रधा-
पिता तदा श्रेयशाला । शिष्टजनजुगुप्सनीयतया न शोभना
जवति एवमियमपि स्त्री द्वारादिविज्ञापिताऽपि यदि विशाल-
लज्जाविकला तदा शिष्टजनस्य जुगुप्सनीया जयति । अतः
स्त्रियाः शीतं लज्जा च विज्ञापणम् । एतेच्च शीलवत्तज्जाद्वयं संयःया
विधिप्रावरणे जयति अतस्तदेवामिधिसुराह ।

पट्टांग चल्णी, अंतोवहारादिराण्यंसणिया ।

संजादिगुज्जकरणी, अणगतो वसतिकोसे ॥

पट्टकाऽधोरकक्ष चाव्रनिका अन्तर्निवसति बहिर्निवसति
संघटिका कुञ्जरणी उपलब्धत्वाद्वावग्रहान्तकं कश्चक
औपक्षिकी वानगत एव वसतिकोसे जिक्कासमये दृढतरा-
ण्युपकरणानि साक्ष्या प्रावरणीयानि इदमेव विज्ञापयितुमाह ।

उग्राहणतगविणैर्, अन्वाओ अतुरिया उच्चिरसस ।

जोहोव्वलंसिया वा, अगिण्णै गुण आणादी ॥

अथावग्रहान्तकादिजिष्पकरणंरायाः संयन्यो जिक्कावृत्ति-
ता आत्मानं प्रापयति क इवेत्याह । योष इव लोकिंकेय वा यथा
योषः संग्रामशिरसि प्रवेष्टमानः सन्नाहं पिनहति यथा च
लंछिका रङ्गजुवं प्रविशन्ती पूर्वं चलनकादिना गृहाऽपि नष्टम-
वात्मानं करोति एवमायाऽप्यवग्रहान्तकादिषु प्रावृत्ता निर्ग-
च्छति । अथैतान्युपकरणानि न गृह्णाति ततश्चतुर्गुरुकाः आह ।
अङ्गाद्वक्ष्ये दांपणः । अथ विशोपज्ञापनाथेदिदमाह ।

जोहोमरंजज्जो, पाइणी लंसिया वपद्विखेजो ।

अज्जज्जिक्खगहणा, आहरणा होति एणव्वा ।

आर्याया जिक्काग्रहेण यदुपकरणप्रावरणं तत्रैतानि उदाहर-
णानि ज्ञातव्यानि । तद्यथा योषः प्रतीतः मरणजडो मरणस्य
रजोहस्ती २ नाटकनी नर्तकी ३ लक्षिका दंशान्नर्तकी ४
कदलीस्तम्भः प्रतीतः । तत्र योषदृष्टान्तमाह ।

विणिओ पराजितो मा-रिओ य संखे अवमितो जोहो ।

सावरणो पक्खिपक्खो, जयं च कुरुते विक्खसस्स ।

योषः संखे संग्रामे अवमितः प्रविशन् व्रजति । पराजितो
मारितो वा जायते । व्रजितो नाम परैः प्रहारजर्जरितः
पराजितः पराजितः मारितः पक्ष्यः प्रापितः । यस्तु सावरण-
स्तस्य प्रतिपक्षो वक्तव्यः । किमुक्तं भवति यः सन्नाहं पिनह
रणशिरशि प्रविशति स न प्रहारजर्जरितयति न वा पराज-
यते न वा मरणमासादयति । प्रयुक्तं विपक्षजयं कुरुते । एव
मायाऽपि यथोक्तोपकरणप्रावरणमन्तरं जिक्कां प्रविष्टा तरु-
णैरुपद्रूयते सुषोवृता तु सर्वथैव तेषामगम्या जवति । उक्तो
योषदृष्टान्तः । संप्रति मरुज्जडदृष्टान्तं गाथाचतुष्टयेनाह ।

विह्विसता उ मुरंरं, आपुच्छति पव्वया महं कत्थ ।

पामंरं य परिक्खति, वेसगहणेण मो राया ॥

मोविहं व धरिसणा, माउग्गामस्स होइ कुमुमुपे ।

उज्जावणा पयण्णे, विवरण्णे पावकम्माणं ॥

उज्जुसु चारे सा या, शिवायवेहेसु याति जे जहा यायं ।

उच्छुरिया णम् विव, दीमति कुप्पस्समादीहि ॥

विधिकतो वहेका, तो य होएण तज्जितो मिंठो ।

उद्धोद्धिते णयणि वा-रितो ततो रायसीहेण ॥ १४ ॥

कुसुमपुरे नगरे मुहुरो राया तस्स जगिणी विहवा सा अ-
द्यया रायं पुच्छइ अइ पव्वइउकामा तो आइसइ कत्य पव्व-
यामिस्ति । तत्रो राया पासंमीणं वेसभाहणं पविखं करेइ ।
इथिमिंठा संदिहा जहा पासंमिगाओं गोमसु इत्थि सन्नि-
ज्जाइ जणिज्जाइ या पोत्तं सुयाहि अन्नहा इमिणे उवध्वेस्सा-
मिस्ति । एकस्मि य मुक्कं मावादिह तो वग्गहा देह जीवस-
त्थं सुक्का तत्रो पणेण मिंठेण चाए रायपदे तहाकयं जाव
नग्गीचूया रत्ता सत्त्वं विद्धं नवरं अज्जा विहीए पविट्ठा रायप-
होति णाए इत्थिसन्निओ सुयसुप्पेति तय पदमं मुहपोत्ति-
या मुक्का ततो निसिज्जा एवं जाणि वाहरिह्वाणि चीवराणि
ताणि पदमं मुयइ जाव बहूहि वि मुक्कंइ नमी विव कंबुका-
दीहि सुप्पातया दीसइ ताहे होमेण अक्कंदो कओ हा पाव
किमंयं महासई तयस्सिणं अभिद्वेस्सिस्ति रत्तावि ओहोयण-
वोरओ वितियं व एस धम्मो सव्वन्नुदिंओ अन्नेण य बहुज-
णेण कया सासणस्स पसंसा ॥

अथाक्षरायि विधवा स्वसा मुहुरं राजानमापुच्छति कुत्राहं
प्रवजामीति । ततः स राजा येयग्रहणेन पासिस्मिनः परीकृ-
ते परीकार्थमेवं चक्रे हस्तिमित्रैः कुसुमपुरे मातृग्रामस्य पास-
िस्मिणीजनस्य धर्षणा भवति वतमानेनिदेशस्तत्कालापेक्षया
तदानीं प्रवचनस्योद्भावना प्रजायना समजनि । येच पापकर्मा-
णः संयतीरभिद्वितुमिच्छन्ति ते निवारणाय न शक्यन्ते ।
अन्तर्द्वेषविधेन एषा धनच्छन्नयितुमिति कृत्वा कथं पुनरेतत्
संभृतमिति (उज्जचीवरं इत्यादि) विधिनिर्गता संयती अजि-
हिता उज्ज पत्तियज चीवराणि सायंयममहिदतथती नृपपंथ
राजमार्गे यानि यथा बहिरुपकाणानि तानि तथा सुञ्चति एवं
बहुवु वस्त्रेषु मुक्तेष्वपि यदा सा नदीवत् कार्यासिकादिभिः
कच्छुकादिभिर्यत्नैश्चरुति सुप्रावृता दृश्यते तदा होकेन स
मित्रो धिमिच्छकृते हा हा कृतस्तथा तज्जितो गाढं निजैस्सितः
ततश्चाव होकेन स्थितेन गवाक्षोपविष्टेन राजसिंहेनासी निश-
रितः सर्वैश्चन्द्रायां धर्मे इति कृत्वा साधूनां समीपे जगिणी
प्रवज्याप्रदणार्थं विसर्जितेति उक्तो मुहुरंजरुदृष्टान्तः ।

अय नतैकी व्रजिकाहृष्टान्तद्वयमाह ।

पाए वि उक्खिखवंती, न वज्जती णट्ठिया सुणेवत्था ।

उच्छुरिया वा रंगम्मि, हंविखा उप्पपेत्तीति ॥

यथा नतैकी सुनेपथ्या सती पादावप्युक्किप्पती न वज्जते ।
हंविखा वा रङ्गचक्रं उत्पतन्ती परिकरणशताभ्योप कुर्वती ।
यथा उच्छुरिता सुप्रावृता सती न वज्जते । एवं संयत्यापि सु-
प्रावृता न वज्जते इति उपनयः । अथ कद्वीस्ममहृष्टान्तमाह ।

कय्याख्वंनो व जहा, उवविस्सेउं सुउक्करं होति ।

इय अज्जा उवसग्गे, सीलस्स विराहणा दुक्खं ॥

कद्वीस्तम्भो यथा पटलबहलाया उच्छुरियमुच्छ्रयितुं सुदु-
स्करं भवति एवमायिकाऽपि बहुपरणप्रावृता नोद्ध्रियितुं
शक्या इत्येवं योधादिनिर्दोषान्तैर्विधिनिर्गताया आर्यायाः
केनचिदुपमार्गे क्रियमाणेऽपि शीतस्य विराघना दुस्करा
मन्त्र्याः किंच ।

एका मुक्का य धरिसिया, णिवेदण जतणा य होति कायव्वा ।

वाहन्ति जहि तथा, सज्जातरादी सयं वावि ॥

एका काचिद्विधिनिर्गताऽपि मुक्का एका पर्येषिता ततो
यतनया यथा होयसंयतसंयतीजना न जानाति तथा गुरुणां
निवेदना कर्त्तव्या । अथ सा वाहाडिता ततो न परित्यक्तव्या
किंतु शक्यातरादिना स्वयं वा तस्य वार्तायनं विधेयमिति
निर्युक्तिमाध्यासमासार्थः । अथेतामेव विवृणोति ।

विहिंणिगताउ एक्का, सायरियाए गहिता गिट्ठ्येहिं ।

संवरिण जावेण य, फिमिया अविराहियचारिता ॥

एका काचिद्विधिनिर्गता गोचरचार्यायां पर्यटन्ती गृहस्थैर्गृ-
हीता परं संवृतप्रभावेण सुप्रवरणमाहात्म्येन सा अविराधित-
चारित्रा स्फिटिता ॥

होएण वारितो वा, दइए सयं च तं सुणेवत्थं ।

सुदिहं तु वसंतो, सविहइ उरममयतीय ॥

येन सा धर्मितुमारब्धा स होकेन धिक्कारपुरस्सरं वारितः ।
सयं वा तां संयतीं सुनेपथ्यां सुप्रावृतां दृष्ट्वाः सुदृष्टममीषां
धर्मरहस्यमिति कृत्वा उपशान्तः सन्न सविस्मयः पश्चात्तां
संयतीं क्षामयति ।

अपाजोगपमादेण व, असती पट्टसणि अवग्गहणे ।

विहिंणिगतामाहव, वाहान्तिधामणे गुस्सा ॥

सा कदाचिदनामोगेनात्यन्तस्मृत्या प्रमोदेन वा विकथानि-
च्छादिप्रमत्ततया अवग्रहपट्टस्य वा अत्राव एवमेव जिज्ञार्थे
निर्गता एवमविधिनिर्गता वा (आहव्य) कदाचिद्वेदे अव-
गता गृहीता ततो गुरुणां यतनया निवेदनीयम् । अथ सा
कदाचिद्वाहाहन्ति ततो यस्तां वाहरयति निष्काशयतीत्यर्थः
तस्य चतुर्गुक्काः ॥ कुत इत्याह ।

निव्वडपड्डा सा, जणेइ तेहिं व कत्तमेत्तं च ।

राणिगिदीहि सयं वा, तंच सासंतिमा वितियं ॥

सा निर्युद्धा निष्काशिता सती साधूनामुपरि प्रष्टेयं यायान्
प्रद्विष्य च जगति । एतैरेव धमणैरिच्छं ममेतत् कृतमिति
ततो न परित्यक्तव्या येन च धर्मिता तमनवस्थाप्रसङ्गवार-
णार्थं राज्ञा प्रशास्यन्ति गृहजिन्वां शिक्षयन्ति यदि प्रव-
स्ततः स्वयमपि शासन्ते मा द्वितीयं वारमियं प्रदत्तेयमिति
कृत्वा, अथ तस्याः सारणविधिमाह ॥

उविहा णायमणाया, अगीयअन्नायससिमादी तु ।

सन्नोवोसि कहिते, सारिता जाव एं पि यती ॥

यावाहन्ति सा द्विधा ज्ञाता अज्ञाता च ज्ञातगर्भा अज्ञातगर्भा
चेत्यर्थः । तत्र या अज्ञाता सा अनीतार्था यथान जानन्ति तथा
संज्ञी थावकस्तदादिकुलेषु स्थाप्यते । तेषां संहिप्रवृत्तीनां
सङ्गावः प्रथममेव कथनीयः कथितं च सङ्गाव तं मातृपितृ-
समानतया तां तावत् सारयन्ति प्राप्नुकेन प्रत्यवतारेण पाल-
यन्ति यावत्तदीयस्तनयः स्वजाणस्स्तन्यं पिबति स्तन्यपाना-
न्नं निवर्त्तत इत्यर्थः ॥

जत्य उ जणेण एाते, उवस्सया तत्थ णय निक्खं ।

किं सका वहेउं, वेति अग्नि ते असति सहे ॥

यत्र तु जनेन ज्ञातव्यं यथा वाहाहन्ति तत्राप्राप्तय एव स्था-
प्यते न थावकादिकुलेषु । नच सा जिज्ञार्था हिंसापयितव्या
किंतु शेषसाध्वीभिः साधुजिन्वा तस्याः प्रायोयं नक्तपानमा-
तीय दातव्यम् । यद्यपीतार्था जगन्ति किमेवं कीदृश्याः सं-

प्रदः क्रियते ततः सूरयो ध्रुवो यदि नाम न संगृह्यते ततः कथयत किं संप्रतिमेया शक्या परित्यक्तम् । अथैवं प्रज्ञापिता अपि न प्रतिपद्यते ततः आह्वानं प्रज्ञापयन्ति । यथा ।

दुर्गतिकम् खु विधियं, अवि य अकामा तवस्मिर्णा गहिता ।
का जाणति अमास्म वि, विचिंतं मारोवा तेणं ॥

स्वरवधारणे पुरतिक्रममेव प्रतिकर्तुमशक्यमेव केनाप्यकार्य-
कारिणदमकार्यं विहितं ततः किं क्रियते । अपि च अकामा
अनिच्छन्ती वज्रादेव तेन पापान्मना तपस्विनी गृहीता । ततः
को जानाति अन्यस्या अप्येवविधो वृत्तातः परवशात्ता भवे-
त् । तदेनां संप्रति सारयामः परिपाठयाम इत्यर्थः ।

मा य अवसृकाहिह, किं ए मुत्तं केमि सच्चईणं ते ।

जंमणे एय वयजंगो, संजानां तेसि अउज्जाणं ॥

हुं हुं विध्वस्तशीलेयमित्येवमस्यास्त्ववर्णमवकां वा मा
कायुः किं न श्रुतं नवजिः कसिसत्यकिनोज्जम । यथा तावार्थि-
काश्चयां पुरुषसंवासमन्तरेणापि कथंचिदुपात्तवीर्यपुरुषाश्च
प्रमुन्नवतिन च तयोरार्थिकयानं वतनङ्गः संजायते विगृह-
परिणामत्वात् । अनयोः कथाक्रमः पञ्चकषपावश्यकटीकाश्चा-
मवसिताव्यः ।

अवि य हु इमेहिं पंचहिं, ठाणेहिं त्थीअ संवसंतीवि ।
पुरिसेण वज्जति गवन्नं, ठोएण वि गीइयं एयं ॥

अपिचेत्यज्जुष्ये हु निश्चितं तदेतैः पञ्चजिः स्थानैः स्त्री
पुरुषेण सममवसन्त्यपि गर्जं व्रतते न केवलमस्मान्निरेतदु-
च्यते । किंतु लोकनापि गीतं संवदितमेतत् । ताव्येवोपदर्श-
यति ।

हुविण्डहुषिसप्पा, सयं परो वासि पोगग्गे वुज्जति ।

वत्थे वा मंमप्पे, दगआयमणेण वा पविसे ॥

विब्रुता अनावृता सा चोत्तरीयापेक्षयाऽपि स्यादतो दुःशब्देन
विशोच्यते । दुष्पु विब्रुता डुविब्रुता परिधानवर्जितेत्यर्थः ।
एवं दुविब्रुता सती दुर्निपप्पा दुष्पु विरुपतयोपविधा सा चासौ
दुविब्रुता दुविब्रुतदुर्निपप्पा सा शुक्रपुष्पज्ञानं कथंचित्पुरुषनिः-
सृतात् संगृहीयात् स्वयं वा पुनार्थितया शीशरविक्रतया च
शुक्रपुष्पज्ञानं योनावनुप्रवेशयेत् । परा वा श्वश्रुप्रभृतिकः पु-
त्रार्थमेव (स) तस्याः योनां प्रक्रिपत् वरूखं वा शुक्रपुष्पसं-
मृष्टमुपपन्नज्ञानात्तथाविधमन्यदपि केशान्वङ्ककपट्टयनार्थं रक्त-
निगोपाथं वा तथा प्रयुक्तं तदनु प्रविशेत् । अनाभोगेन
वा तथाविधं वरूखं परिहृतं सधोनिमुनप्रविशेत् । किं जानते
न वा तस्या आचम्यन्त्याः पूर्वपतिता उदकमध्वनिनञ्च
शुक्रपुष्पज्ञानः अनुप्रविशेयुः । एवं पुरुषसंवासमन्तरेणापि गर्ज-
संभवे प्रवृत्तौ नास्या अवकां कर्तुमर्हति । एवं प्रज्ञाप्य तेषां
आह्वानां गृहे सा स्थापयन्ति । गता ज्ञातविषया यतना ।

अथाज्ञातविषयां तामाह ॥

अप्रिदियजणगवन्नमिय, सप्पिगदादीमु तत्थ वप्पत्ता ।
लाडिति फायुण्णं, झिगविवेगो य जा पिवति ॥

जनेनादिदितो यो गर्भस्त्वयं यो मातापितृममानाः संज्ञिन
आदिशब्दाद्यथाज्ञातका वा तेषां गृहेषु तत्र वा अन्यत्र वा
समं स्थापयन्ति ते च संज्ञिप्रभृतयस्तां प्रायुक्तेन प्रत्यवतारेण
लाभं प्रापयन्तीत्यर्थः । यावच्चापत्यं भागवस्तन्त्यं पिवति ।
तावत्तया सिद्धिविवेकः कर्तव्यः ॥

एएसिं असतीए, सप्पायगणांझवप्पकिदफासुं ।

अप्पो वि जो परिणतो, स सिट्ठेसइतरागारीए ॥

तेषां संज्ञिप्रभृतीनामजाव य तस्याः संख्याः संज्ञातकास्ते-
षां गृहेषु स्थापयन्ते अजावे यः संयतो नाद्वयकः सोऽपि यदि
किदा वृक्षस्तादासीत् अष्टिष्वेवं कार्यते ततस्ते पुत्रकाहारेण याप-
यन्तौ तद्वृत्तः । नाद्वयकस्याजावे अन्योऽपि यो वायसा परिण-
तः स अष्टिपुत्रवेषं कार्यते इतरा अगारीवेषं करोति इतरा-
ऽपि गृहिविष्णुं करोति । अत्रयं प्रायश्चित्तमार्गः ॥

मूळं वा जाव सणो, ठेदो उगुरुगं जं जहा वहुअं ।

वितियपदे असतीए, उवस्सए व अदव जुप्पा ॥

यदि तथा प्रतिसेव्यमानया स्वादितं ततो मूलम् । वाशब्द
उत्तरापेक्षया विकल्पयोः (जाव यणसि) पञ्चाद्व्याख्यास्यते ।
गर्भमाहृतं दृष्ट्वा स्वादयति ठेदः । अपत्यं जाते दृष्ट्वा सदायकं
मे जविष्यतीति स्वदयन्त्याः परगुरुवः । यथा पुनरस्वादितं
तस्याः परप्रत्ययनिमित्तं यतिकमपि यथा वधु प्रायश्चित्तं दातुं
युज्यते तद्वातव्यं (जावसि) यावत्तस्या अपत्यं स्तन्यपानो-
पजीवि जवति तावत्तपोर्हं प्रायश्चित्तं न दातव्यम् । द्वितीया-
पदे अवप्रदानन्तकस्याजावे उपाश्रयं वा तिष्ठति । अथवा
जीर्णाः स्थविराः शासयन्ति अतो अवप्रदानन्तकं न गृह्णात्यपि ।
अस्या एव पूर्वार्कं व्याख्याति ॥

सेविज्जेते अणुमप, मूळं ठेओ किंमिं दिस्स ।

होडिति सहागतं मे, जातं ददूण उगुरुगं ॥

सेव्यमानया यद्यनुमतं ततो मूलम् । अथ निषिद्धं गर्भं दृष्ट्वा
दर्पमुद्रहति ततश्चेदः । पुत्रभाणं दृष्ट्वा सहायकं मे जविष्यती-
त्यत्रानुमन्यते पदं गुरुवः ।

तेण परं चतुगुरुगं, उम्मासा जा ण ताव पुरिति ।

जातु तवारिहसेही, अणुवत्थणिए तप्पतं देत्ति ॥

ततः परं जन्मान्तरं यावत्पणमासा न पुर्यते तावद्यत्र यत्र
स्वादयति तत्र २ चतुर्गुरुवः । यावत्तस्या अन्तो सोऽधिकृता
तामनपगतस्तन्यं स्तन्यपानादनपगते अपत्यभाणं न ददाति
मा शून्यं जविष्यतीति क्त्वा ।

महुप्पे गव्नेअ-हिते य सा निज्जियं जति णतीए ।

परपचया वहुसगं, तहावि सेठं दिति पच्छित्तं ॥

मैयुने प्रतिसेव्यमाने गर्भे च आहृते यद्यपि तथा न स्वादितं
तथापि परप्रत्ययार्थं मा भूत्तीतार्थानामप्रत्यय इत्यर्थः यथा
वधुर्कं प्रायश्चित्तं तस्याः सूर्यः प्रयच्छन्ति । अथ यस्तस्याः
खिसां करोति तस्य प्रायश्चित्तमाह ।

खिसाए होनि गुरुगं, वज्जाणिच्छकतो य गमणादी ।

दप्पकते वाठेट्ठे, जति खिसमिति तत्थ य तिदेव ॥

यस्तस्याः खिसां विध्वस्तशीलेयान्मन्त्रिण्यमित्येवं करोति
तस्य संयतस्त्य संयत्या वा चतुर्गुरुकाः प्रायश्चित्तम् । सा च
खिसिता सती वज्जया प्रतिगमनादीनि कुयां निच्छका वा
निर्जज्ञा भवेत् तत एव सर्वजनप्रकटमात्मानं प्रति सवयेत् ।
अयं दर्पतस्तया मैयुने प्रतिसेवितं परं पञ्चादावृत्ता आलोच-
नाप्रायश्चित्तप्रतिपत्त्यादिना प्रतिनिवृत्ता तामपि यः खिसति
तस्यापि तथैव चतुर्गुरु । किं कारणमिति चेदत् आह ।

उम्मगणे वि गंतुं, ए होति किं सा त्वाहिणीमसिद्धा ।

काडोए फुंफुंगा वि य, निद्वयं वहु सहे सज्जणं ॥

उन्मार्गेणापि गत्वा सन्नित्वा नदी पश्चात्किं श्रोतोवाहिनी मार्गागमिनी न जवति जवत्येवेति जावः । पुं० कुकारीपाशिः सोऽपि (वहसहेसंक्रण्ति) ताज्जद्वित्वा नृशमुदीर्षा भूवेत्यर्थः कावेन गच्छति विव्रीयते विव्रयं याति उपनययोजना सुगमा । वृ० ३ उ० । ध० । प्रव० ।

उग्राहपट्ट-अवग्रहपट्ट- पुं० अवग्रहस्य योनिद्वारस्य पट्टः । गुह्यदशपिधानखले, स च धीर्यपातसंरक्षणार्थं च घनं घनवखलेण पुरुषसमानकर्कशस्पर्शपरिहरणार्थं च मसृणं मसृणवखलेण क्रियते प्रमाणेन च देहं स्त्रीशरीरमासाद्य तद्विव्रीयते । देहो हि कस्याश्चित्तुः कस्याश्चित्तुः स्थूलः ततस्तदनुसारेण विधेयमित्यर्थः ॥

पटो वि होइ एको, देहप्रमाणेण सो उ जइयव्यो ।

ग्रादेतोग्राहणंतं, कनिष्ठको मल्लकच्छो वा ॥

पटोऽपि गणनयैको जवति स च पर्यन्तभागवर्तिवाटकवन्धवः प्रयत्नेन चतुरङ्गप्रमाणः समतिरिक्तो वा दीर्घेण तु स्त्रीकटीप्रमाणः स च देहप्रमाणेन ज्ञेयः । पृ० ३ उ० । (स च निरर्थेऽपि निरर्थे वाह्यो न निरर्थेऽपि रिति उग्राहणतम शब्दे)

उग्राहपट्टिमा-अवग्रहप्रतिमा- स्त्री० अवग्रहात् इत्यवग्रहो वसतिस्तत्प्रतिमा अभिग्रहः अवग्रहप्रतिमा । वसतिविषयकात्रिणहेषु, (ताः सप्त उग्राह शब्दे दर्शिताः) तत्प्रतिपादकं आचाराङ्गस्य पुरुषो अध्ययने च । आचा० १ ध्रु० १ अ० १ उ० प्रश्न० । स० । आव० । स्या० ।

उग्राहपट्टमपया-अवग्रहप्रतिमसम्पद- स्त्री० सामान्यार्थस्य अशेषविशेषनिर्पेक्षानिर्देश्यरूपादेरवग्रहणमवग्रहः स आसौ मत्सिपञ्चावग्रहमत्सिपञ्चमपदं । मत्सिपञ्चदे, दशा० ४ अ० । (मत्सिपञ्चा शब्देऽस्या जेदाः)

उग्राहमपिजोग-अवग्रहसमित्योग- पुं० अवग्रहादीयतृणादिविषयसम्यक्प्रवृत्तिसम्यग्धिनि, प्रश्न० ३ द्वा० ॥

उ (ओ) ग्राहककृणा-अवग्रहादिकथना- स्त्री० अवग्रहस्य “ देविद्राथगहवः सागारसाहमिमग्राहं चेत्येवविधेयस्यादिशब्दाच्चाजराकृतास्तपस्विनो जवन्तीत्यदिश्च यदाह “युद्धशोककुवे लोकं, धर्मकुर्युः कथं हि ते । ज्ञानदान्तायेदन्तर, स्तांश्चेजाजा नरकृतीति” कथनाप्ररूपणा अवग्रहादिकथना । देवैन्द्राद्यवग्रहस्य राजपवनस्य प्ररूपणायाम्, “ विसदप्येस राषो, उदंसणं उग्राहइ कृणा य” पंचा० एवि० ।

उग्राहिय-अवग्रहीत- न० परिवेषणार्थमुपाटिते, स्या० १ ग० । अवग्रहिक- न० अवग्रहोऽस्याऽस्तीति । वसतिपीडकत्वकादैर् औपग्रहिकदण्डकादिकं उपधिजाते, स्या० १ ग० । तद्वेदाः ॥

(सूत्रम्) तिविहे उग्राहिए पमाते जं च साहरइ जं च आसगाम्मि पक्खिवति ॥

अस्य सम्बन्धमाह ॥

पगया अजिगहा खलु, मुच्छपरा ते य जोगबुच्छीए ।

इति उवहरमुत्ततो, तिविहं च अवग्राहिय एए ॥

प्रकृताः खल्वनन्तरसूत्रे शुक्रपट्टादिविजिगहास्ते चाजिगहाः बुद्धता जवन्ति । योगपट्टात् उत्तरोत्तरयोगवृद्धिकरणेन इति अस्मात् कारणात् उपहृतस्तत्रानन्तरं त्रिविधं द्विविधं वा प्रगृ-

हीतमुक्तमनेन संवन्धेनायातस्यास्य व्याख्या । त्रिविधमवग्रहीतं प्रज्ञेत्यदवग्रहाति यच्च संहरति यच्च आस्यते प्रकृतिपति । एके एवमाहुर्द्विविधमवग्रहीतं प्रज्ञेत्यदवग्रहाति यच्च संहतम् । एष सूत्राक्षरसंस्कारः । सम्प्रति आध्यावित्तरः ।

पग्राहियं साहरियं, पक्खियंते च आसए तह य ।

तिविहं पुविहं पुण, पग्राहियं चैव साहरियं ॥

यत्प्रगृहीतं यच्च संहतं यच्चास्यं प्रकृत्यमाणमतित्रिविधमवग्रहीतम् । द्विविधं पुनरवग्रहीतमादेशानन्तरेणैव प्रगृहीतं संहतं च । अयादेशस्य किं लक्षणमत आह ।

वहुसुतमाइमांनु, नयाहयमेहिं जुगपट्टाणेहिं ।

आदेशो सो उ जवे, अहवा वि नयंतरविगप्पो ॥

यद्बहुश्रुतेचोष्णिं नचायैर्युगप्रधानैर्घोषितं स जवति नाम आदेशः । अथवा नयान्तरविकल्प आदेशः । तदशास्त्रसम्बन्धमुपन्यस्तमिति ॥

संप्रतमवग्रहीतादिपदव्याख्यानार्थमाह ।

साहीरमाणं ग्राहियं, दिज्जेतं जं च होइ पाउगंमं ।

पक्खेवए उगुंठा, आदेशो कुरुमहादीसु ॥

इह अनाद्युपमां ग्रहणं कथातुलोमतस्तत एवं ऊष्टव्यम् । गृहीतं नाम यदीयमानं यच्च जवति प्रायोभ्यं संहतं नाम संहियमाणम् । आस्यं प्रकृत्यमाणं प्रतीतम् । अत्राह ननु “ जं च आसगाम्मि पक्खिवइ ” इत्यस्यार्थमर्थः यत् आस्ये मुखे प्रकृतिपति तत्रोच्छिन्नमिति लोके जुगसा ततः कथं तद् गृह्यते स्वरिगृह (आदेशो कुरुमहादीसु) कुयो घटस्तस्य यन्मुखं तदादिष्वादिशब्दात् पित्रमुखादिपरिग्रहस्तत्र आदेशस्याव्याख्यानम् । किमुक्तं भवति पित्रमुखादीन्विध्यिकृत्य “ जं च आसगाम्मि पक्खिवति ” इति सूत्रं व्याख्यातमतो न कश्चिद्दोषः । अयापहृतसूत्रस्यावग्रहीतसूत्रस्य च परस्परं प्रतिविशेषस्तमाह ।

उग्राहियम्मि विमेषो, पंचमपिंसेसणा उड्डीए ।

तं पि हु अवेवकं, नियमा पुव्वच्छं चैव ॥

उपहृतसूत्रे पञ्चमी पिपैषणा उक्ता अवग्रहीतसूत्रे पुनरस्मिन् अयं विशेषो यत्पञ्चपिपैषणातः परा या षष्ठी पिपैषणा तस्या अभिधानमिति । तदपि च हु निश्चितं यह्यपकृतं नियमाच्च पूर्वोद्धृतमिति ।

संप्रति दिज्जेतं जं च होति पाउगाम्मित्यस्य व्याख्या ।

जुंजमाणस्म उक्खित्तं, पक्खिसिद्धं च तेण उ ।

जह्वावहं तं तु, हत्थस्स परिउत्तणे ॥

परिवेषकः पट्टिकायां कूरं गृहीत्वा दक्षिणहस्तेन तत्रं प्रायोभ्यस्य दातुकामस्तस्य जाजने कृिणामीति व्यचक्षितं तच्च तदा तुञ्जानस्याकिमे न तुञ्जानेन प्रतिपिदं पर्याप्तं मा महां देहि । अस्मिन् देशात्वा साधुना तत्र प्राप्तेन धर्म्मलान्निनं ततः परिवेषको ब्रूते साधो ! धारय पात्रमेतद्गृहाण ततः साधुना पात्रं धारितं तत्रानेन प्रकृतिमिदं हस्तस्य हस्तावस्थं परिवर्त्तनान्, गाथायां सममी पञ्चम्ययै जयन्मुपहृतं जवति । एतेन दीयमानमपि व्याख्यातम् । यच्च जवति प्रायोभ्यमित्यनेन शुक्रसंश्रयोः प्रागुक्तयोरन्यतरद् गृहीतम् । तदेवं “ जं च उग्राहइ इति व्याख्यातम् । संप्रति जं च साहरियमिति व्याख्यानाय तस्माद्विरपति गाथाशकलमुक्तं नल्लययति ।

अहमाहरिमाणं तु, वृद्धं ज्ञो उ दावए ।

उणादचक्षितो तन्नो, उट्टा एमा वि एमणा ॥

अथ वक्षोपयितुं संहियमाणं यो दापयत् तस्य वचनतः स परिवेषकस्तस्मात्स्थानतो मनागयचक्षितो द्यात् एतत्संहियमाणमुच्यते । एषाऽपि षष्ठी एषणा छुट्या । व्य० द्वि० । उ० । आच्चा० ।

उग्राहिया-अवगृहीता-स्त्री० ज्ञोजनकाक्षे ज्ञोक्तुकास्य श-
रावादिपृष्ठतमेव ज्ञोजनज्ञातयन्ततो गृह्यते पञ्चम्यां पिण्डै-
षणायाम्, स्था० ७ ग्रा० । पंचा० । ध० । सूत्र० । (पिण्डे-
षणाशब्देऽस्याः स्वरूपम्)

उग्गाह-उग्राह-न० उद् ग्राह क० । अतिशये, अन्यन्ते, अति-

शययुक्ते, वि० वाच० । प्रगुणीभूते च । “ इयाणि किं भणि-
हामो जं तुज्जह पञ्चत्तं तं उग्गाहम्म काहामो ” वृ० १. उ० ।

उग्गाह-उग्राह-पुं० उद्-गृ ऋदावपंचाधिया “ उन्मयांशः इति
घञ् । उद्धमेने, वाच० । आचीले, प्रव० ३८ द्वा० । उग्राह-
जिण्ठोरोगविद्धं नागवायुकार्यम् ” वाच० (रात्रावुपरि आगते
तस्य प्रत्युपरिणे दोषस्तं च रात्रोत्पणे शब्दे दर्शयिष्यामि)

[सूत्रं] जं जिक्व राओ वा विद्यावे वा सपाणे मज्ञोयणे
उग्गाहं आगच्छंजं तं विगिंमपाणे वा विसोहेमाणे वा
णाऽकम्पइ तं उगिजेत्ता पचोगिग्नमाणे रात्रोभोयणपमि-
सेवएपत्ते जे तं पचोगिग्नं तं वा साऽज्जइ ॥ ३४ ॥

रातिविद्याद्वान् पुच्छकतवक्खान् सह पाणेण सपाणं सह-
भोयणेण सज्ञोयणं उरिरणं रत्तयोरैकत्वात् एव उग्गाहो
भस्यति । सित्य विगहियं केषवं उद्गोपण सह गच्छतीत्यर्थः
भत्तं वा उद्गोपण सह आगच्छति उभयं वा तं जे उगिगभत्ता
पचोगिग्नति अण्वं वा सातिज्जति कहं पुण सातिज्जति करस्
वि उग्गाहो आगतो तेण अणस्स सत्ति उग्गाहो मे आगती
पच्छुगिगित्तपत्ते तेण भणियं सुंदरं कयं एसा सातिज्जणा
तस्स पायच्छित्तं चउगुरु आणादिया य दोसाओ सुत्तयो ।
नि० चू० १० उ० ।

उगिगसा-उद्गोर्णि-त्रि० वात्ते, ज्ञा० १ अ० ।

उग्गोवणा-उग्रापना-स्त्री० विद्यकृतस्य पदार्थस्य जनप्रकाश-
चिकीर्षास्वायामेपणायाम्, पि० ।

उग्गोवेमाणे-उद्गोपयत्-त्रि० विमोहयति, उग्गोवेमाणे उ-
ग्गोवेह । ज्ञ० १६ हा० ६ उ० ।

उग्गव-पूरि-था० पूर एत्तीं, निच् “ परेरग्गामेगवोऽकुमांगुमां-
गुमाहरे ” उ० । ६८ । इति पूररुग्गवादेशः । उग्गवह ।
प्रत्यति । प्रा० ।

उग्गाहम्-उद्घातिम्-न० उद्घातो ज्ञागपातस्तेन निर्वृतमुग्घा-
तिम् । लघुनि, स्था० ३ ग्रा० ।

उग्गाह्य-उद्घाति-त्रि० उद्घातो भागपातो यत्रास्ति तद् उ-
द्घातिकम् । लघुनि प्रायश्चित्ते, स्था० ५ ग्रा० । (अणुग्घा-
ह्य शब्देऽस्य निक्षेपः) विनाशिते, स्था० १० ग्रा० ।

यत उक्तम् “ अरुणं त्रिभस्मे पुन्यर्द्धं तु संजुयं काउं ।
दिज्जाइ लहुयदाणं गुग्गुदाणं तत्तियं चेत्यत्ति ॥ १ ॥ नावना
मासाहंनं त्रिजं जानानि पञ्चदश दिनानि ततो मासापेक्कया
पुन्यत्तपञ्चविंशतितमं तदहं साऽहं दशकं तेन संयुतं मासा-

हंज्ञातानि सप्तविंशतिदिनानि साक्षात्नीत्येवं कृत्वा यदीयेते
तल्लघुमासदानमेवमन्यायपि । स्था० ३ ग्रा० ।

उग्गाह-उद्घाट-पुं० उद् घट्, घञ् । वाच० । अद्घातार्थे,
ईषत्स्थगिते च । आव० ४ अ० ।

उग्गाहकवास-उद्घाटकपाट-त्रि० निरग्नहितकपाटे, आ० ।

उग्गाहकवास-उग्गाहपा-उद्घाटकपाटोद्घाटना-स्त्री० उद्-
घाटमद्घातार्गमर्मापरस्थगितं वा कितकपाटं तस्याः पाटनं सुतरां
प्रेरणमुद्घाटकपाटोद्घाटनमिदमेवोद्घाटकपाटोद्घाटना ।
कपाटमुद्घाटय भिक्षुरूपे जिज्ञातिचारं, “ पम्पिकामि गो-
यवरियाण उग्गाहकवास उग्गाहपाण ” आव० ४ अ० ।

उग्गाहण-उद्घाटन-न० कपाटस्य सुतरां प्रेरणे, आव० ४ अ० ।

उग्गाहिय-उद्घाटित-त्रि० उद् घट् णिच् । किञ्चिदस्थगिते,
आ० चू० ४ अ० । अनाद्युते, “ तस्स उ अणत्तज्जागो, णिच्छु-
ग्गाहो य सव्यजीवाणं ” विज्ञे० । “ ते वि तेण उग्गाहिया ” आ०
म० द्वि० । आच्छादयनरहिते प्रकाशिते, आवरणरहिते प्रकाशिते,
आवरणरहिते कृतोद्घाटने, वाच० ।

उग्गाहियसा-उद्घाटितज्ञा-त्रि० उद्घाटितं प्रकाशितं यथा
तथा जानाति । विज्ञे, वाच० । कथितमात्रज्ञे विनये, न० ।

उग्गाह-उद्घाट-पुं० उद् हट्, घञ् । (गेकरं दगना) प्रति-
घाते, आरम्भे, उत्तङ्गे, मुञ्जे, शास्त्रे, ग्रन्थपरिच्छेदे, वाच० ।
लघूरूपे वक्रणे, प्रायश्चित्तदानयाज्ञागपाते, स्था० ३ ग्रा० ।
आचारप्रकटपाठ्ययने च । आव० ४ अ० ।

उग्गाह्य-उग्गाहयत्-न० प्रवाहते एव पुन्यस्थाने, तरुगज-
लप्रवेशाय मार्गे च । “ उग्गाहयणु वा वे सयणवहंसि वा अस्-
यरंसि वा तदणगारंसि ” ५ आच्चा० २ श्रु० ३ अ० ।

उग्गुस-मृज्-था० मृज्, लृपणे च । “ मृज्जमृज्ज ” उ० । ४ । ५
इति मृज्जमृज्जसंज्ञः । उग्गुसइ मर्जयति । प्रा० ।

उग्गोमिय-उद्गुमृ-त्रि० संमार्जिते “ उग्गोसिय सुणिम्मद्वं ”
प्रश्न० ५ छा० ।

उग्गोसेमाण-उद्गोपयत्-त्रि० उद्घोषणां कुर्वति, “ सहंणं उ-
ग्गोसेमाणं ” रा० ॥

उचिञ्च-उचित-त्रि० । शास्त्रे, परिचिते, युक्ते, वाच० । योग्ये, ज्ञा०
१ अ० । सङ्गते, पंचा० १ विव० । अनुरूपे, आव० ३ अ० ।

उचिञ्च(य) करण-उचितकरण-न० आहाराधनायाम्, पंचा०
६ विव० ।

उचिञ्च- (य) करणिज्ज-उचितकर्णीय-त्रि० विहितकर्त-
व्ये, पंचा० १ विव० ।

उचिञ्च- (य) किञ्च-उचितकृत्य-त्रि० ययार्हदानादौ
ध० २ अधि० ।

उचिञ्च (य) जोग-उचितयोग-पुं० उचितः स्वतुमिका-
योग्यो योगो व्यापारः । स्वाध्यायाध्ययनादिके संगतस्यापारे,
पंचा० ५ विव० ।

उचिञ्च- (य) द्विष्ट-उचितस्थिति-स्त्री० अनुरूपप्रतिपत्तौ,
ध० १ अधि० पंचा०

उचिञ्च(य)त्त-उचितत्व-न० योग्यतायाम्, पंचा० १० विव० ।

उचिञ्च (य) स्थापायण-उचितार्थापादन-न० अनुरूपव-
स्तुसंपादने, पंचा० ९ विव० ।

उचिच्चा [य] पवित्रिपट्टाण-उचितप्रवृत्तिप्रधान-न० सक्के-
प्रासारं पंचा० ११ विव० ।

उचिच्चा [या] चरण-उचिताचरण-न० ६ त० उचितका-
येस्याचरणे, तच्च पित्रादिविषयं नवविधमिहापि स्नेहबुद्धि-
कीर्यादिहेतुर्हितोपदेशमात्रागत्याभिः प्रदर्श्यते ।

सामन्ने मणुअत्ते, जं कडे पाउणंति इह किति ।

तं मुण्ह निष्पिअपं, उचिआचरणस्स माहपं ॥ १ ॥

तं पुण पिडं ? माइ २ सहो-

अरमु ३ पणयिणी ४ अवच ५ मयणेमु ६ ।

गुरुजण ७ नायर ८ परति-

न्यिएमु ९ पुगिसेण कायव्वं ॥ २ ॥

तत्र पितृविषय कायवग्मनोसि प्रतीत्य त्रिविधमौचित्यं
क्रमेणाह ।

पिउणो तणु सुस्सुसं, विणएणं किं करुव कुणइ सयं ।

वयणं पि से पाक्खिउ, वयणाओ अपिअं चैव ॥ ३ ॥

तनुबुध्वा चरणज्ञानसंवाहनात्थापननिवेशनादिरूपां दे-
शकात्रसाध्यौचित्येन ज्ञानजनशयनीयवसनाङ्गरागदिस्वादा-
नरूपां च चिन्तयन् ननुपरोधावज्ञादिभिः स्वयं कर्गति ननु
तृत्यादिभ्यः कारयति । यतः "गुरोः पुरो निपमस्य, या शोभा
जायेत सुते । उच्येः सिंहासनस्थस्य शतांशेनापि साकुतः १
(अपभ्रंशितं) वदनादपतितमुच्यमानमेव देशं प्रमाण-
मेव करोमीति सादरं प्रतीच्छति न पुनरुत्कार्णितशिरोपुन-
नकात्रकृपाईविधानादतिरिक्तजानति ।

चित्तं पि हु अणुअत्तइ, स्ववपयत्तेण मव्वकज्जेमु ।

उवनीवइ बुद्धिगुणे, निअसज्जावं पयासइ ॥ ३४ ॥

स्वबुद्धिचिचारितमवयवविधेयमपि कार्यं तदेवाचरन्ते यत्पि-
तुमेनोऽनुकूलमिति ज्ञावः । बुद्धिगुणान् बुध्वादीन् सकलव्य-
वहारगोचरांश्चोपजीवति । अयस्यति बहुदृष्टवानो हि पितृ-
प्रभृतयः सम्भारप्रदितः प्रकाशयन्त्येव कार्यरहस्यानि निज-
सद्भावो चित्ताग्निप्रायं प्रकाशयति ।

आपुच्छिउं पयइ, करीणज्जेमु निसेहिओ गइ ।

खझिए खरोप जणिओ, विणीअयं न हु विलिपेइ ॥ ५ ॥

सविसमं परिपूरइ, धम्माणुणए मणोरहे तस्म ।

एमाइउचिअकरणं, पिउणा जणणीइ वि तहव ॥ ६ ॥

तस्य पितृनिर्गतानपि मनोरथान् पूरयति श्रेणकचित्त्वणदे-
रभयकुमारयत् । धर्मानुगतान् तद् देवपूजागुरुपशुपतिधर्मश्र-
वणविरतिप्रतिपत्त्यावश्यकप्रवृत्तिसत्तक्री वित्तव्ययतीर्थया-
त्रादीननाथोत्तरणादीन्मनोरथान् स्वविशेषं बह्मदरेणत्यर्थः
कस्त्यमेव चैतन् सत्पत्यमिह लोकगुरुषु पितृषु नचाईरु-
र्मसंयोजनमन्तरणाभ्यन्तं दुष्प्रतिकारेषु तेषु अन्योऽस्ति
प्रभुपकारप्रकारः । तथाच स्थानाङ्गस्त्रम् " तिहं दुष्पापि-
भारं समणायसो । तंजडा अम्मापिउणो ? जइस्स २
धम्मायिअस्स ३ इत्यादि " समग्रोप्याश्रयको वाच्यः ॥

अयं मातृविषयौचित्यं विशेषमाह ॥

नवरं मेमविममं, पयइज्जावाणुविचित्तमप्यकिमं ।

इत्थीमहावमुद्धं, पराजवं वइइ न हु जेणं ॥ ७ ॥

(सविसेसंति) जनकान्मातुः पुत्र्यत्वादपि यदाह मनुः उपा-
ध्यायाहशाचार्या आचार्येभ्यः शतं पिता । सहस्रं तु पितुर्मा-
ता गौरवेणानिश्चित्यते । "

उचिअं एअं पि सहो-अराम्मि जं निअइ अपपममेअं ।

जिउं च कणिउं पि हु, बहु मइइ सव्वकज्जेमु ॥ ८ ॥

दंमइ न पुहो जावं, सज्जावं वइइ पुउअइ अ तस्स ।

ववहारम्मि पयइइ, न निगुहइ येयमावेइविणं ए ॥

अविणीअं अणुअत्तइ, मिनेहिं तो रहो उवाअजइ ।

सयणजणाओ सिकखं, दावइ अज्जावए सणं ॥ १० ॥

हिअए ससिणेहो वि हु, पयइइ कुविअं व तस्म अण्णाणं ।

पाक्खिअविणयमगं, आलवइ अ धम्मपिम्मपरो ॥ ११ ॥

तण्णइणपुत्ताइमु, समदिदी होइ दाणस्सम्माणे ।

सावकम्मि उ उत्तो, मविमसं कुणइ सव्वं पि ॥ १२ ॥

(पयइइत्ति) व्यवहारं प्रवर्तते नवव्यवहारं इति ॥

(समादिट्टित्ति) स्वपत्यपत्यादिष्विव समष्टिः (साव-
कमिति) सापत्येऽपरमातृकं ज्ञातरि तत्र हि स्तोकाऽप्यन्तरं
व्यक्तीकृते तस्य वैचित्त्यं ज्ञानापादादश्च स्यात् । एवं पितृमातृ-
ज्ञातृत्येव्यपि यथाईमौचित्यं चिन्त्यम् । यतः "जनकभाप-
पक्तां च यस्तु विद्याप्रयच्छकः । अग्रदः प्राणदश्चैव पञ्चैते
पितरः स्मृताः १ राक्षः पत्नी गुरोः पत्नी पत्नीमाता तथैव च ।
स्वमाता चोपमाता च पञ्चैता मातरः स्मृताः २ सहोदरः
सहाध्यायी, मित्रं वारो रोगपात्रकः । मार्गे वाक्यसक्ता यस्तु
पञ्चैते भ्रातरः स्मृताः ३ " ज्ञातृजिअ मिथो धर्मकार्यविषयं
स्मरणादि सम्यक्कार्यम् । यतः " भवगिहप्रज्जम्मि पमाय-ज-
ल्लण जल्लिअम्मि मोहनिहाए । उट्टवइ जोल्लुअं, सो तरस
जणे । परमबधू १ " ज्ञातृवन्मित्रप्रेत्यवमनुसर्तव्यम् ।

इअजाइयं उचिअं, पणइणिविसयं पि किं पि जं पेमा ।

मण्णयवयणस्सम्माण, णे ए तं अजिमुहं कुणइ ॥ १३ ॥

सुस्सुसाइपयइइ, वत्थाचरणाइममुचिअं देइ ।

नारुयपित्थययाइमु, जणमंमहेमु वोरइ ॥ १४ ॥

रुंजइ रयणिएयारं, कुमीअपासंकिमगवणइ ।

गिहकज्जेमु निअओअइ, न विओअइ अण्णाणा सकिं ॥ १५ ॥

रजन्यां प्रचारं राजमार्गवेदमगमनादिकं निरुणक्ति धर्मोपदेश-
कादिप्रवृत्तिनिमित्तं च जननीजगत्यादिपुत्राश्रयल्लिताबुद्ध-
मध्यगतमनुमन्यत एष (नविभोदति) न विद्यायति यतो
दिनसाराणि प्रायः प्रमाणि ययोक्तम् । " अवलोअणेण आ-
ला-वणेण गुणकित्तेण दाणेण । उद्वेण वट्टमाणस्स, निअरं
जायए पिम्मं १ अहसणेण अइइ-सणेण दिहं अणववतेण ।
माणेण पवासेण य, पंचविहं जिअए पिम्मं २ ।

अवमाणं न पयासइ, खझिए सिकखेइ कुविअणुणइ ।

धणहाणिवुद्धिधम्मं, न वइअरं पयइइ न तीम ॥ १६ ॥

अपमानं निर्हेतुकं नार्ये प्रदर्शयति स्खित्तिं किंचिदपराधे

नितृत्वं शिक्षयति । कुपितां चातुनयति । अन्यथा सहसाका-

रितया कृपातात्पर्यनर्थं कुर्यात् (पयइइत्ति) धनहानि-

व्यतिकरं न प्रकटयति प्रकटितं तु धनहानिऽव्यतिकरं तुच्छ-

तया सर्वत्र तद्वृत्तान्तं व्यजयति । धनवृत्त्यतिकरं च व्य-

क्तीकृते निरगोचर्येयं प्रवर्तते तत एव गृहं स्त्रियाः प्राधान्यं

न कार्यम् ।

सुकुमुग्याहिं परिणय-व्याहिं निष्कम्भ धम्मनिरयाहिं
 सयणे रमणीहिं पि, पाठणइ समाणध्माहिं ॥ १७ ॥
 गंगाइसु नो विक्खिइ, सुमहाओ होइ धम्मवज्जेसु ॥
 एमाइपणइणगायं, उचिअं पाएण पुरिसस्स ॥ १८ ॥
 पुत्तं यइ पुण उचिअं, पिउणो होइइ वाइजावम्मि ।
 उम्मांझिअवुच्चिगुणं, कइसासु कुसदं कुणइ कमसो ॥ १९ ॥
 गुरुदेवधम्मसुहिमयण, परिचयं कारवइ निवां पि ।
 उत्तमओएहिं समं, मित्तिजावइ स्यावइ ॥ २० ॥
 गिन्द्वाइ अ पाणिं, समाणकुलजज्जम्भवकन्नाणं ।
 गिहज्जावम्मि निजुंजइ, पटुत्ताणं वि अ रक्केण ॥ २१ ॥
 पचक्खवं न पसंमइ, वसणावट्टयाण कइइ पुरवत्तं ।
 आर्यं वयमवसेसं च, सोहए सयमिमिहिं जो ॥ २२ ॥
 प्रत्यक्के गुरवः स्तुत्याः परोक्के मित्रवात्थवाः । कर्मण्ये दास-
 ज्ञ्याश्च पुत्रा नैव मृताः स्त्रियः १ इति वचनापुत्रप्रशंसा नैव
 युक्ता । अन्यानिर्वाहादर्शनादिहेतुना चैकान्तं तदाऽपि न प्र-
 त्यक्के गुणवृत्तजावज्जिमानादिदोषापत्तेः । एतादिव्यसनिनां
 निर्वर्तनत्वमप्यकारतर्जनतामनादिदुरवस्थाश्रयणे तेषु नैव व्य-
 सन्ते प्रवर्तन्ते आर्यव्ययं व्ययादुत्कृष्टवित्तोपे च पुत्रेभ्यः शोध-
 यति । एवं च पत्न्याः प्रसूत्यं पुत्राणां स्वच्छन्दवमपास्तम् ।
 देवइ नरिंदसजं, देसंतरभावपयरणं कुणइ ।
 इच्छाइअवचगयं, उचिअं पिउणो मुणैअव्वं ॥ २३ ॥
 मयणसु समुचिअमिणं, जं ते निअगेहवुद्धिक्केजेसु ।
 सम्पाणिज्ज मया विहु, करिज्जहाणीसु वि समीवि ॥ २४ ॥
 मयपवि तेसि वसणु, सव्वे सुहो अव्वमति अम्मिसया ।
 खीणविहवाणरोगा, उराणकायव्वमुत्तरणं ॥ २५ ॥
 खाइज पिठिमसं, न तेमि कुज्जा न भूक्कइअं च ।
 नट्मिचेहिं मित्तिं, न करिज्ज करिज्ज मित्तिहिं ॥ २६ ॥
 तयजावे तगोहे, न वइज वइज अत्तप संवंधं ।
 गुरुदेवधम्मक्केसु, एराचिचेहिं होअव्वं ॥ २७ ॥
 एमाइसयणोचिअ, मह धम्मायिरिअ समुचिअं जणिमो ।
 ज्ञचितवट्टमाणपुव्वं, तेमितिं जं पि पण्णाओ ॥ २८ ॥
 तदंतिअनीईण, आवससयपमुहकिक्करणं च ।
 धम्मावणमसयणं, तदंतिपि मुक्कमप्पाए ॥ २९ ॥
 आपसं बहुमन्नइ, इमेसि मणसा वि कुणइ तावधं ।
 रंजइ अवन्नवायं, सुइवायं पयरुइ सया वि ॥ ३० ॥
 न हवइ उइपेही, मुदिव्व अणुअत्तप मुहउहेसु ।
 पकि मीअपचवायं, मव्वपत्तेण वाणइ ॥ ३१ ॥
 खअिअम्मि चेइओ गुरु-जणेण पवइ तहाचि मव्वं पि ।
 चोणइ गुरुत्तां पि हु, पमायखलिपसु पणंते ॥ ३२ ॥
 कुणइ विणओययारं, जत्तीए मययसमुचिअं मव्वं ।
 गादं गुणानुगायं, निम्मायं वइइ आर्यम्मि ॥ ३३ ॥
 जावावयारम्मि, देसंतराओ वि सुमिर्इ सया वि ।
 इअ पमाइगुरुजण, समुचिअमुचिअं मुणैअव्वं ॥ ३४ ॥

जत्य सयं निवमिज्जइ, नयरे तत्थेव जे किर वसंति ।
 सममाणवित्तिणो ते, नाययया नाम वुत्तंति ॥ ३५ ॥
 समुचिअमिणमो तेमिं, जमेगचित्तेहिं समसुहउहेहिं ।
 वमाणसवत्तुगमा-गमहिं निच्चं पि होअव्वं ॥ ३६ ॥
 कायव्वं कज्जे वि हु, नइक्कमिक्केण दंसणं पटुणो ।
 कज्जो न मंतचेओ, पेसुच्चं परिहरेअव्वं ॥ ३७ ॥
 समुवट्टिए विवाए, उड्ढासमाणेहिं चैव ठायव्वं ।
 कारणसाविकखेहिं, विहणे अव्वो न नयमगो ॥ ३८ ॥
 वट्टिएहिं दुव्वज्जणो, सुंकराईहिं नाज्जित्तिअव्वं ।
 थोवावरोहदोमो, विदंरुत्तमिं न चेअव्वो ॥ ३९ ॥
 कारणिणहिं समं, कायव्वो जो न अत्थसंवंधो ।
 किं पुण पटुहा सक्कि, अप्पहिअं अहिइसंतेहिं ॥ ४० ॥
 एअं परुप्परं ना-यराण पाएण समुचिआचारणं ।
 परतित्थिआण समुचिअ, मह किं पि जणांमि हेसेणो ॥ ४१ ॥
 एणमिं तित्थिआणं, जिक्खट्टमुवट्टिआण निअगेहे ।
 कायव्वमुचिअकिक्खं, विसेसओ रायमहिआणं ॥ ४२ ॥
 जइ विमणम्मि न जत्तिं, न पक्खवाओ अजगयगुणेषु ।
 उचिअं गिहागणसु, तहवि हु धम्मो गिहीए इमो ॥ ४३ ॥
 गेहागयाणमुचिअं, वसणावडिआण तह समुत्तरणं ।
 हुडिआण दया एसो, सव्वेसिं सम्मओ धम्मो ॥ ४४ ॥
 मुत्तंति न मज्जायं, जइज्जनिहिणो नाववाविहु चइति ।
 न कयावि उत्तमनरा, उचिआचारणं विदंयंति ॥ ४५ ॥
 तेणं चिअ जगगुरुणो, तित्थयरा वि हु गिहत्थवामांमि ।
 अम्मापिऊणमुचिअं, अउट्टाणाइ कुव्वंति ॥ ४६ ॥
 इत्थं नययैचित्तम् । इत्थं च ध्यवहारदुह्यादिजिरयोपार्जनं
 विशेषतः उचिधर्म इति निष्कर्षः । टीकासुगमत्वाच्च गृहीता
 धर्म २ अधि० ।
 उचिआ (या) एट्टाण-उचितानुष्ठान-न. आसोपदिष्टत्वेन
 विहितक्रियारूपत्वे, "उचिआण चाणओ विचित्त जइ जागनु-
 ह्मोएणसं" पंचा० ६ विव० ।
 उच्च- उच्च-त्रि० उचित्कृयं शाहू चीयते उपर्युपरि निविष्टे-
 रवयवैश्चायतेऽसौ वा उद० चि. ड. वाच० । समुच्चते-
 उपा० २ अ० । उच्चं इत्थं जावज्जनाद् द्विधा । उच्चोच्चं धवलं
 गृहवासि, जावोच्चं जात्यादियुक्तम् । द० ५ अ० । उच्छे-
 स्त्र० १ शु० १ अ० । उच्चस्थानं स्थितत्वेन ऊर्ध्वोक्तकन्धरतय
 वा छव्यतो, प्रावतस्त्वहो अहं लब्धिमानिति मदास्मात्
 मानसः उच० १ अ० । "उच्चं अगोचं च गति उर्वेति" उच्च
 मांकाख्यासंयुक्तमां ब्रा गति व्रजन्ति । सूत्र० १ शु० १ अ०
 उच्च [अ] उच्चैस्-अध्व० उद. चि. के.सि. । "उच्चैर्नचैरा
 अः ८ । १ । ५४ । इति उच्चैः शब्दघटकस्येतोऽध्वम. प्रा०
 उच्चशब्दान् सिद्धमिति केचित् उच्चैः शब्दस्य रूपान्तरनि-
 वृत्त्यर्थं यचनम् । प्रा० । नृत्तत्वे, महति, उच्चदेशजाते, वाच०-
 उच्चंतय-उच्चन्तग-पुं० दन्तगंगे, जी० ३ प्रति० । जं० ग० ।
 उच्चट्टाण-उच्चट्टाण- न० ग्रहाणामादिद्यादीनां मेघादिषु

अनीचस्थानेषु, तानि च दशादिषु त्र्यंशांशकष्वेवमवसेयानि । अजवृषभसृगाङ्गनाककर्मनीयणिशांशकष्विनायुच्चाः । दशा १० शिख्य ३ द्वाविंशति २८ तिथी १५ त्रिंश ५ त्रिंश २७ त्रिंश ५ ॥ "उच्चट्टाणद्विपुसुगहेतु" अर्कायुच्चायन्य १ वृष २ मृग ३ कन्या ४ कर्क ५ मीन वणिजोऽंशः । दिग्दहन-द्वाविंशति २८ तिथी १५ पु ५ नक्षत्र २७ विंशतिभिः । २० । अथे नावः भेषादिरशिश्याः सूर्यादय उच्चास्त्रताऽपि दशा-दीनंशात् यावत्परमोच्चाः । एषां फलं तु । सुखी १ भोगी २ धनी ३ नेता ४ जायते मण्डलाधिपः । ५ । नृपतिश्चक्रवर्ती च कामादुच्चग्रहे फलम् ॥ १ ॥ "तिहि उच्चैर्हि नरिदो, पंचहिं तह होइ अरुचकीअ । गहिं होइ चक्रवट्टी सत्ताहिं तित्थंकरो होइ" कल्प० ।

उच्च-उच्चत्व- न० उच्च-त्व । उच्चये, स्या० १ ग० । वस्तु-नोहानेकाध्यात्मस्यैवस्थितस्यैकमपरं तिर्यक् स्थितस्याऽन्यत् गुणोपपन्निरूपम् । स्या० १ ग० (उचैतिपिकाणामुच्चत्वं शब्दे)

उच्चतज्जग-उच्चतज्जतक- पुं० तृत्तकजेदे, मूलकाव नियमं कृत्वा यो नियतं यथावसरं कर्म कार्यते स उच्चतज्जतकः । स्या० ४ ग० ।

उच्चतरिया-उच्चचारिका- स्त्री० बाह्यविप्रेन्दे, स० ।

उच्चपिय-उच्चम्पित- त्रि० प्रावत्येनाकमिते, "सीसं उच्चं पियं कवंप्रियं य" तं० ।

उच्चफल-उच्चफल- त्रि० उच्चं चिरकावजावि फलं यस्मात्स उच्चफलः । चिरकावनेपकारिणि, "उच्चफलो अह खुडो, स उणित्यो" ध्य० प्र० ३ उ० ।

उच्चविक्त-उच्चक्षिप्त- त्रि० यद्दृष्टेपरि बाहुं प्रसार्य देयवस्तु गृहणाय पात्रं ध्रियते तत्र व्याप्रियमाणे, पि० ।

उच्चय-उच्चय- पुं० उद्० चि० अच्० । ऊर्ध्वचयने, ज० ८ ग० १० १० । पुष्पादेरुत्तावने, नारीकश्यं कृकमस्थौ, "नीविः स्यादुच्चयोऽथ यम०" उक्त्याश्रये । बृहत्समुदाये, च । कर्मणि अच्० हस्ताभ्यामुद्भूत्यावचिते, निवारो, वाच० ॥

उच्चयबंध-उच्चयवन्ध- पुं० उच्चय ऊर्ध्वं चयनं राशीकरणं तद्ग-पो बन्ध उच्चयवन्धः । अल्लियावणवन्धभेदे, ज० ८ ग० १० १० । उच्चवेर्ज-उच्चयित्वा- अर्थ० उच्चैः कृत्येत्यर्थं, वृ० १ उ० ।

उच्चसद-उच्चशब्द- पुं० बृहति शब्दे, ध्य० लि० ७ उ० ।

उच्चाकुडय-उच्चाकुचिक- पुं० अनीचाऽपरिप्यन्त्र शय्याके, "आणापाणमेयं अभिगगदियसिज्जासणियस्स उच्चाकुडयस्स" उ-च्चाऽकुचशय्यावत्त्वं सप्रयोजनं पङ्कमध्ये सहकुच शय्यावन्धक-त्वम् । कल्प० ।

उच्चाकुया-उच्चाकुचा- स्त्री० उच्चा हस्तादि यावत् येन पि-पीलिकादेर्वधो न स्यात् सर्पादेर्वा दंशो न स्यात् अकुचा कुच परिस्पन्द इति वचनात् परिस्पन्दगहिता निश्चेति यावत् ततः कर्मधारये उच्चाकुचा । अनीचाऽपरिस्पन्दायां कम्पादिमथ्यां शय्यायाम्, कल्प० ॥

उच्चागय-उच्चागज- त्रि० उच्चो योऽगः पर्वतो हिमवान् तत्र जातमुच्चागजम् । हिमावन्नोद्भवे, उच्चागयघाणवृक्षस-त्तिर्भ । कल्प० ॥

उच्चागोय-उच्चैर्गात्र- न० गोत्रकर्मभेदे, यदुदयात्पुनर्निर्धनः

कुरूपो बुध्वादिपरिहीणाऽपि पुरुषः सुकुञ्जलममात्रादेव लो-कात्पूजां व्रजते तदुच्चैर्गात्रम् । यदुदयात्पुनर्निर्धनमजातिकुलप्राप्ति-सत्कारान्युत्थानाञ्जलिप्रदादिरूपपूजावाञ्छा तदुच्चैर्गा-त्रम् । कर्म० । इद्व्याकुर्वशादिकं, उच्चैर्गात्रमेवाभित्युच्चैर्गात्राः । उच्चैर्गात्रोद्भवेषु इत्ताकुर्वशादिकुलोद्भवेषु, उच्चागोया वेगे पीयोगोयावेगे । सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

उच्चणुगरी-उच्चणुगरी- स्त्री० सुस्थितसुप्रतिबुद्धस्थविरा-न्नित्तस्य कौटिकगणस्य प्रथमशाखायाम्, कल्प० ॥

उच्चागोयणिबंध-उच्चैर्गात्रनिबन्ध-पुं० लोकपूज्यतानिबन्धनो-च्चैर्गात्राभिधानकर्मवन्धने, "उच्चागोयणिबंधो सासणवधो यं लोममि" पंचा १२ विव० ।

उच्चारण-उच्चारण-न० उद्. चरं णिच् ल्युट् । उग्राटने, स्व-स्थानाद् विरेषणे, "उच्चारणं स्वदेशादेर्भ्रंशानं परिकीर्तितम्" इत्युक्ते पदकर्मन्तगतेऽनिचारजं च । वाच० ।

उच्चाप्यमाण-उच्चाप्यमाण- त्रि० उच्चाप्यमाणं येषां ते तथा । स्वप्रमाणत उच्चे, कल्प० ।

उच्चार-उच्चार-पुं० उद् चर-णिच्, घञ् । उच्चारणे, उल्लङ्घा-चारो गतिः । शुद्धादीनां राशिनक्षत्रान्तरसञ्चारे, वाच० । शरीरादुत्थायत्येन च्यवतेऽप्ययति उच्चारतीति चोच्चारः । विष्टा-याम्, आचा० १ श्रु० ३ अ० १३ उ० । आवा० । इ० । कल्प० । तं० । दशा० । स्या० । (अस्य परिष्टापने पारिष्टाव-णिषा शब्दे वक्ष्यते) बृहत्परीरचित्तायाम्, दश० । विद्विंस-जने, घ० २ अधि० । ज० (पुरीषोत्सर्गप्रक्रिया-धर्मिल शब्दे) (आचार्यस्य वसतोवेव विद्विंसर्जनमतस्य शब्दे)

उच्चारणरोह-उच्चारनिरोध-पुं० । विसिक्छायां सत्यामपि वज्रापुरीषरोधे, एष च रोगकारणम् । स्या० १० ग० ।

उच्चारपडिक्रमण-उच्चारप्रतिक्रमण-न० उच्चारोत्सर्गं विधाय ईर्यापयिकप्रतिक्रमणरूपे प्रतिक्रमणजेदे, स्या० ६ ग० ।

उच्चारपासवण-उच्चारप्रसवण-न० । उच्चारः प्रसवणं च द्वन्द्वः । पुरीषमूत्रयोः तद्विस्सर्गप्रतिपादके आचाराङ्गस्य चित्तीयधृत-स्कन्धस्य तृतीये ऽध्ययनं च । आचा० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

उच्चारपासवणकिरिया-उच्चारप्रसवणक्रिया- स्त्री० उच्चारप्र-सवणकर्तव्यतायाम्, "उच्चारपासवणकिरियापञ्चाद्विजमाणे आचा० २ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

उच्चारपासवणखेडभिधाणज्जपारिष्टावणियासमिद-उच्चारप्र-सवणखेडशृङ्गाणज्जपारिष्टावणिकसमिते- स्त्री० उच्चार-दीनां पारिष्टावणिकारूपा समितिः । समितिजेदे, "इथ इमं आहारं पणेण खुड्ढणेण वि ससं किह्वं विनयेहि यं थंमिलं काइय लोयतां राया थंमिलं नपेहयती न वेसिरो देवयाप श्रेमजा मज्जो मज्जः सामउज्जाओ अणुकेपाय य कउ दिट्ठा भुमिस्सि वासरियंति" । पा० । सूत्र० । स्या० । उच्चारपा-सवणखेडसिध्राणगपारिष्टावणियासमिती । एतय वि सस जंगो । तत्थ उदाहरणं । धम्मरुदे पारिष्टावणिया समितो समा-दिपरिष्टावणो अभिगगदगहणं सक्कासणचरणं मिच्छदिदि आगमणं किं विवुत्थिया विउव्वणं काइया ससंजना । वाहा-रिउ वमत्तउ निगमतां पच्छति । तादे सरंता साहु जं किंतामि उज्जति सि । पवणंता देवेण वारितां वंदिता गतो । वितियं दिदिवाण चेल्लो तोण थंमिलं न पकिसेहिता वियाले सा-

रन्ति आश्यामो । जातो न पेहिन्ति न वोसिरन्ति । देवताय उज्जानो कर्तो अणुकपाय दिष्टा जूमिन्ति वोसिरन्ति । एस्स सम्भित्तो । वित्तिओ असमित्तो चउज्जीसं उच्चारपासवणजु-
मोसु । तिण्णि कावजुमीओ न पम्भिलेहेति जण्णि । किमेत्य उट्ठा उयविसेज्ज देवता उट्ठुवणे तत्थ गिता गितियाप-
गता तत्थ वि पये ततियाय ताहे तेण उट्ठवित्तो तत्थ देवताय पम्भित्तो
कोस सत्त्वोसं न पम्भिलेहेसि समं पम्भिलो । एस्स परिछावणियासमित्तो ॥ आ० चू० ।

उच्चारपासवणजूमि-उच्चारप्रसवणजूमि-खी० पुरीयमू-
ओत्तसगैर्यण्डेल, पंचा १ अ० । उच्चारपासवणजूमि पम्भ-
लेहेद, न २ श० १ उ० । (अत्रोत्तसगैर्यस्याः प्रत्युपेक्षणं
च भंक्षित शब्दे)

उच्चारपासवण विहिंसक्तिय-उच्चारप्रसवण विधिमसैकक-
पुं० पुरीयमूओत्तसगैर्यप्रतिपादक आचाराङ्गद्वितीयधृतस्क-
न्धस्य द्वितीयचूमायाश्चतुर्थस्ययने, स्या० ७ ग० । आचा० ॥

उच्चारजूमिसंपम-उच्चारजूमिसंपम-त्रि० उच्चारप्रसवणा-
दिष्टमियुक्ते, उच्चारजूमिसंपम-इत्थापसुविवाज्जियं दश० ।
उच्चारिय-उच्चारित-त्रि० उच्चार-तारका-इतच् । इतविष्टो-
त्तसगै, उदच् णिच् कर्मणि क । यस्योच्चारणं कृतं तादृशवर्णा-
दौ, उद- अन्तर्गतपर्ययं, चर क । उच्चारितोऽप्युकार्यं,
वाच० ॥ “ उच्चारिय सरिसाई-सेसाई वि कोवणट्टाय ।
वृ० । दश० ।

उच्चाइय-उच्चाव-अव्य. उद-चस्. ल्यप् । ऊर्ध्वमुत्तिष्ठे-
त्यर्थे, उच्चाश्रिय णिहाणीसु । आचा० १ ध्रु० ८ अ० १ उ० ।
उच्चाश्रिय-उच्चापयितु-त्रि० अपनेतरि, “ उच्चावइ यं तं
जाणेज्जा दुराग्रइयं” ॥ आचा० २ अ० ।

उच्चाश्रित-त्रि० उद-चस्, णिच्, क० । उत्पादिते, “ उच्चाश्रि-
यमि पाप इरियासमियस्स संकमट्टाय” ओ० । नि० चू० ।

उच्चावइत्ता-उच्चाःकुत्वा-अव्य० उत्पाद्येत्यर्थे, “ दो वि पाप,
उच्चावइत्ता सव्वओ समंता समजिओपज्ज, चावपि पादौ
उच्चाःकुत्वा हावपि पाण्णी, उत्पाद्येत्यर्थे, प्रहा० १ ७ पद० ।

उच्चावय-उच्चावच-त्रि० उच्चं च अवचं च उच्चावचम् ।
उच० । अनुकूलप्रतिक्रिये, भ० १ श० ९ उ० । अभयोत्समेपु
मानाकरारे, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० । “ हसंतो नाजिगच्छेज्जा
कुञ्जं उच्चावय सया” उच्चं छयन्नावभेदाद् द्विधा छयोच्चं
ध्वजप्रवृत्तायि भावोच्चं जात्यादियुक्तमेवमपि छयतः कुटी-
रकवासी जायते जात्यादिहीनमिति, दश० ५ अ० १ । “ उ-
च्चावयाहिं सेज्जाई तवस्सि भिक्खू धामवं ऊर्ध्वचित्ता”

उच्चा उपक्षितशार्पवक्राणमेतत् यद्वा शीतातपनिवारक-
त्वादिगुणैः शय्यान्तरोपदिस्थितत्वेनोच्चास्ताद्विपरीतास्थ-
वचा अनयोर्द्वन्द्व उच्चावचाः । नानाप्रकारा वोच्चावचा-
स्ताभिः शय्यानिर्वसतिभिः । उच० ५ अ० १ । सूत्र० । “ अह
निकम्भ उच्चावयं मणं णियच्छेज्जा” उच्चावचं शोऽन-
नादौ मनः कुर्यादिति । तत्रोच्चं नाम भैवं कुर्वन्तु अवचं नाम
पदे कुर्वन्ति । आचा० २ ध्रु० २ अ० १ उ० । उच्छ्रिते,
ओ० । असमज्जे, “ उच्चावयाहिं आउत्तसगैहिं” ज० १ ध्रु०
१ उ० । स्या० ।

उच्छ्रवन्-न० उच्चाभि महान्ति यतानि येषां तानि उच्चप्रतानि
आकारः प्राहृतत्वात् । महावतपरेषु, “ उच्चावयाहिं मुणिणां
चरेति, तादं नु खेत्ताई सुपेसलाहं” उच० १ ध्रु० १ क० । स०

शेषप्रतोपेक्षया महाव्रतेषु, उच० १ अ० ।

उच्चासण-उच्चासुन-न० उच्चासने, जी० ३ प्रति० । गुरो-
रसनाउच्चेरासने, ध० २ अ० । अत्रावे संलावे उच्चसेणा
समासणे अंतरभासाय उवरिजासाय जं किंचि मज्जं मम-
विणयपरिहीणं सहे राहणियस्स उच्चासणमि संचिट्ठित्ता
णिसीइत्ता वा तुयट्ठित्ता जवति आसायणसहस्स ।
आव० ४ अ० ।

उच्चिय-उचित-न० उच्चताकरणे, उत्पादने च । ओ० ।
उच्चुप्-चट्-धा० भेदः । वा. पर. सक. सद्-धातवोऽङ्गन्तरेऽपि
७।४।४। इत्यनेन चटतेरुच्चुप् । उच्चुपइ चटति प्रा० ।

उच्चूर-उच्चूर-त्रि० नानाविधे, व्य० प्र० ३ उ० ।

उच्चै-उच्चैस्-अव्य० उद् चि० कैसि० । तुङ्गवे, उन्नते,
महति, ऊर्ध्वदेशाजते, वाच० “ नाइ उच्चैव नीए वा णासधे
नाइरओ ” उच्चैः स्थाने माहादौ, उच० १ अ० । “ तत्रा-
इय विपयट्ठणा प्रजवत्तुच्चैनं इष्टिसम्मोहः ” उच्चैरत्यर्थं,
न० । पो० । प्रति० । उच्चैरिष्टानिष्टेषु वस्तुषु । उच्चैरतीव
कल्पितेषु इष्टानिष्टेषु, द्वा० १८ द्वा० ।

उच्च (ङ्काण) उच्चन-पुं० उक्कनिन् । गोऽङ्गादौ ७।२ । १९।
इति संयुक्तस्य च्चः । प्रा० “ पुंस्य आणो राजवच्च ७ । ३
५६ । इति अनः स्थाने आण इत्यदेशः । वृषभे, प्रा० ।

उच्चंग-उत्सङ्ग-पुं० सञ्ज्ञे आधारे घञ् । मध्यभागे, वाच० ।
“ उच्चंगे णिवसेत्ता” आ० म० द्वि० । वि० । उत्सङ्ग इव
उत्सङ्गः । पृष्ठदेशे, ओ० । ज्ञा० । उत्क्रान्तः सङ्गम आया०
सं० । सन्धासिनि, सङ्ग्रहिते तत्रङ्गे, प्रा० । स० । ऊर्ध्वतः
संगेर्गं क । वाच० ।

उच्चंग-उच्चमि-उदनम णिच् धा० । “ उच्चमैरुच्छोद्योद्य-
गुह्यगुच्छोपेक्ष” ७।४।३६ इति उत्पूर्वस्य नमपर्यन्तस्य उच्च-
घ आदेशः । उच्चंगश्च उच्चमयति । प्रा० ।

उच्चत्त-अपचत्त-न० अपशब्द विरुपं उच्चं स्वदोषाणां परगु-
णानां चावरणमपचत्तम् चतुर्दशे गौणादौक, प्रश्न० १ द्वा० ।
उच्चत्त-न० उच्चत्तं वा न्यूनत्वम् । चतुर्दशे गौणादौक,
प्रश्न० १ द्वा० ।

उच्चरंत-आस्तुएवन्-त्रि० आच्चादयति, “ अणिपहिं उच्च-
रंता अभिचूय इरति परधणाइ” प्रश्न० ३ चा० ।

उच्चद्वणा-उच्चद्वना-खी० अपवर्तनायाम्, अपप्रेरणायाम्,
प्रश्न० ३ द्वा० ।

उच्छश्रिय-उच्छक्षित-त्रि० ऊर्ध्वगतं, प्रश्न० ३ द्वा० ।

उच्छद्व-उच्छद्व-धा० उद्-शब्द-च्चा० ऊर्ध्वपतने, “ उच्छद्व उ-
च्छद्वः ७।४।७३ उच्छद्वतेरुच्छद्वदेशः । उच्छद्व उच्छद्वति प्रा० ।

उच्छद्व-उच्छद्वत्-पुं० प्रदणे, “ तज्जणगलुच्छद्व उच्छद्व-
णाहिं” गलुच्छद्वंति गजप्रदणम् । प्रश्न० ३ द्वा० ।

उच्छद्विय-उच्छद्विय पुणो पदे उरण्या” नि० चू० १ उ० ।

उच्छव-उत्सव-पुं० उद्-सू० अप्- “ सामर्थ्योत्सुकोत्सवे
वा” ७।४।२२ एषु संयुक्तस्य गो वा भवति । प्रा० । आनन्द-
जनकव्यापारे, विवाहादौ, वाच० । इच्छोत्सवादी, ज्ञा० १ अ० ।
उच्छादण्या-उच्छादनता-खी० सचिताः सचित्तव्रतवत्सू-

उज्जयिणी एषा गुणा, जह हंति समत्तिओ तवमु ।

एषेव जहामत्ती, संजमणा कहे न गुणा २ ॥

उज्जयित उद्यमं कुर्वतः तपश्चरन्ति योः गुणस्तपो
ज्ञानव्याप्तिर्जरादयो यथा जयन्ति स्वशक्तिः स्वशक्त्यु-
भवत एवमेव यथाशक्ति शक्त्यनुरूपमित्यर्थः (संजमणा
कहे ण गुणत्ति) संयममाने संयमं पृथिव्यादिसंरक्षणादि-
व्रतणं कुर्वति सति साधो कथं न गुणाः गुणा एवमर्थः अथ
वा कथं गुणा यनाविक्रयसंयमानुष्ठानरहितो विराजकः प्रति-
पाद्यत इत्यत्रोच्यते ॥ आव० ३ अ० ।

उज्जय-उद्यम-वि० उद् यम कर्तरि क् । उद्यमयुक्ते, कृतोद्य-
मे, भावे क्तः उद्यमेन यमेनियमनाथैव कर्मणि क्तः । उज्जोलिते,
वाच० । उज्जयिहारिणि, व्य० प्र० १ उ ॥

उज्जयंत-उज्जयन्त-पुं० रैवतकगिरौ, हेम० । वाच० । यत्राप्ति-

एनेमिः सिक्तः । आ. म. प्र. । तद्वत्तव्यता यया ॥

नामनिः श्रीरैवतको, जयन्ताथैः प्रयामि तम ।

श्रीनेमिपाठिते स्तौमि, गिरिनारगिरौश्वरम् ॥ १ ॥

स्थाने देशः सुराग्राल्य, विभर्ति युवनेष्वसौ ।

यद्वृत्तिकामिनां ज्ञात्रे, गिरिरेष विधेयकः ॥ २ ॥

शृङ्गारयन्ति खङ्गाराः दुर्गं श्रीरजपतादयः ।

श्रीपाश्वस्तेजवपुरं, नृपितेदुपत्यक्रम ॥ ३ ॥

योजनव्यतुङ्गस्य, शृङ्गे जिनगृहावधिः ।

पुण्यराशिर्निवाभति, शरद्वत्सुनिर्ममज्ञा ॥ ४ ॥

सांवर्षद्वारुकवशा-मवशाकशोभितम् ।

चाह चैत्यं चकास्यस्यो-परि श्रीनेमिनः प्रजोः ॥ ५ ॥

श्रीशिवासुन्दरेवस्य, पाडुकाव निरीक्षिता ।

स्वर्गाश्चिताऽवशिष्टानां, पापव्यूहं व्यपोहति ॥ ६ ॥

प्राज्यं राज्यं परित्यज्य, जरत्तुणमिव प्रभुः ।

बभूव विभूय च स्तिग्धान, प्रपदेऽहं महाव्रतम् ॥ ७ ॥

अत्रैव केवले देवः, स एव प्रतिवश्वधरा ।

जगज्जनहितायैव स, पर्यणैरीच च निवृत्तिम् ॥ ८ ॥

अत्र एवाव कल्याण, त्रयमन्दिरमादधे ।

श्रीवस्तुपादो मन्त्रीश-श्चमकारितभयकृत् ॥ ९ ॥

जिनेन्द्रविष्वपूर्णेन्दु-मणरुपस्था जना इह ।

श्रीनेमिर्मज्जनं कर्तुं-मिच्छा इव चकासति ॥ १० ॥

गजेन्द्रपदनामास्य, कुण्डं मणरुपते शिरः ।

सुधाविधेर्जज्ञैः पूर्णं, स्तानाहं तत्स्वप्नकृमः ॥ ११ ॥

शङ्खजयावतारं च, वस्तुपात्रेण कारिते ।

ऋषयः पुण्डरीकोष्ठा-पदानन्दीश्वरास्तथा ॥ १२ ॥

सिंहयाना हेमवर्णाः, सिरुवुरुक्षितान्वयाः ।

कन्याप्रलम्बद्वयानि, रत्नं वा संघयिप्रहृत् ॥ १३ ॥

श्रीनेमिपत्यसमुत्तम-मवशोकननामकम् ।

विशोकयन्तः शिखरं, यानि भव्याः कृतार्यताम् ॥ १४ ॥

शास्त्रोक्तमवतीजान्तु-शृङ्गे शृङ्गस्य कृष्णजः ।

प्रयुज्यन्त महायुग्म-स्तेपाते दुस्तपे तपः ॥ १५ ॥

नानाविधौषधिगणा, जात्यन्यन्यत्र रात्रिषु ।

किंच घण्टाकरच्छत्र-शिखाशास्त्रत उच्चकैः ॥ १६ ॥

सहस्रावयणं वक्रा-रामान्येऽपि यनप्रजः ।

मयूरकोकिशानुङ्गी-संगीतयुग्मगा इह ॥ १७ ॥

न स वृक्षा न सा वल्ली, न तन्पुष्पं न तत्फलम् ।

नश्यन्तानियुक्तैर-दिभ्योनिहायिदो यिदुः ॥ १८ ॥

राजीमती गृहागते, कैने नामात्र न्यते

रयनेमिर्येयान्मार्गा-स्सन्मार्गमवतारितः ॥ १९ ॥

पूजास्तवनदानादि, तपश्चात्र कृतानि वै

संपद्यन्ते मोक्षसौख्य-हेतवो नश्यन्मनाम् ॥ २० ॥

दिभ्रमावापि योत्रादौ, काण्यमार्गेऽपि संचरन्

सोऽपि प्रपद्यत चैत्यस्था, जिनाचैस्तेरिपताचिताः ॥ २१ ॥

काश्मीरगतस्तेन, कूभाण्डसहरोन च ।

लेप्यविष्णुस्त्वे न्यस्ता, श्रीनेमिर्नृतिराजमनी ॥ २२ ॥

नदीनिर्जरकृष्णानां, खनानां वीरधामपि ।

विद्वंशकरोच्यत संख्यां, संख्यावानपि कः खलु ॥ २३ ॥

आसंवनकरुपाय, महातीर्थाय तायिने ।

चैत्याशंकृतशीर्षाय, नमः श्रीरैवताद्वये ॥ २४ ॥

स्तुतो मयेति सुरैश्च, वर्णितो वृजिजप्रजः ।

गिरिनारस्तु रैहेम-सिखरुमिमुदेस्तु वः ॥ २५ ॥

—ः—ः—ः

अथि सुराष्टविमाणं, उज्जितो नाम पद्यओ रम्भो ।

तस्सिहरे आरुहिओ, प्रतीपे नमह नेमिजिणं ॥ १ ॥

अथाश्वेदेवि, एहवखणगंधधूवदेविहं ।

पुण्यकयणपणामा, ता जोअह जेण अथाथि ॥ २ ॥

गिरिसिहरेकुरकंदर-निज्जरणकावमिअरुक्खेहिं ।

जोएह खत्तवायं, जह भणियं पुण्यसुरीहिं ॥ ३ ॥

कंदणकपराग, कुण्डविहवणनमिनाहस्स ।

निव्वाणसिज्जानामेण, अथि युवणम्मि विषेया ॥ ४ ॥

तस्स य उत्तरपासे, दसधण्णेहिं अहो मुहविषरं ।

दारम्मि तस्स विगं, अवयाणं धण्णु चत्तारि ॥ ५ ॥

तस्स पसुमुत्तंगेओ, अथि रसो पवसण सय तंभ ।

विधेवि कुणह तारं, ससिद्धं ससुज्जवं सहसा ॥ ६ ॥

पुवादिसाए धण्णुहं-तरेसु तस्सेव अथि जागवहिं ।

पाहणमाया दाहिण, दिसाणए वारस धण्णुहिं ॥ ७ ॥

दिस्सइ अ तस्स पयसो, हिंमुववसो अदिच्चरसो ।

विधेइ सव्वडोहं, फरिसेणं अगिसंगेणं ॥ ८ ॥

उज्जिते अथि नहिं, विहडानामेण पव्वहिं पत्तिमं ।

दावेइ अंगुलीए, फरिसरसो पव्वहिं दारं ॥ ९ ॥

सक्कावयार उज्जित, गिरिवरे तस्स वत्तरे पासे ।

सोवाणं पतिआए, पारेवय वसिआ पुढवी ॥ १० ॥

पंचगवसे बद्धा, पिमी धमिया करेइ वरतरा ।

फेडइ दाहिवादि, उच्चाराइडुक्खकेतारं ॥ ११ ॥

सिहरे विसावसिणं, विसंत पाय कुट्टिमा जस्य ।

तस्सासने सिहरे, कव्वरुहपाम हातरं ॥ १२ ॥

उज्जिते वययाण, तथ य सुहारवानरो अथि ।

सोवाणकण्डिओ, उवावरुह विवरवरदारं ॥ १३ ॥

हत्यसएण पविठो, दिक्खइ सावसवसिआ सक्खो ।

नीलवाराणसवता, सहरस्सेवे हीर सो नूणं ॥ १४ ॥

तमाडिऊण निउत्तो, हण्णुचंतं त्रिवइ वामपाण ।

सो ढक्खं वारदारं, जेण न जाणइ जणा को वि ॥ १५ ॥

उज्जितसिहरे उवारे, कोहिं रुदरे खु नाम विक्खायं ।

अवरेण तस्स य सिद्धा, तदुभयपासे मुओ संतु ॥ १६ ॥

तं त्रायसि तन्नीमं, थंमइ पत्तिआयवंगिअं वंगं ।

वेगएच वाहिहरणं, परिउट्ठा अंभिश्रा जस्स ॥ १७ ॥

वंगवइ नामवहिं, मणसिजवसाइ तथ पाहाणा ।

तो पिण्डम अस्संते, समसुद्धा होइ वरतरा ॥ १८ ॥

उज्जिते नाणसिद्धा, तस्स अहोकर य वंशश्रा पुढवी ।

उक्कयमुत्तपिमी, खहरंगारे अवे हेमं ॥ १९ ॥

नाणसिद्धा कयपुटवी, पिबिष्ठा य पचगव्येण ।
 दृढपाप वसद् रसो, सहस्सवेही हचद् हेमं ॥ २० ॥
 गिरिवरमासन्नग्रिअं, अस्सायं तित्थिसारणं नाम ।
 सिद्धवच्चगदपीने, वेद्या का तत्थ धममाणं ॥ २१ ॥
 सक्खा नामेण नरं, सुवस्सतित्थिमि बद्धुं अण्णहाणा ।
 परिवाणय य सुच्चं, करंति हेमं न संदेहो ॥ २२ ॥
 विज्जकखयमि नयरे, मउअरं अत्थि सेत्थगं दिच्चं ।
 तस्स य मज्झिमि त्रिओ, गणवदस्सकुं उव्वारिव ॥ २३ ॥
 उववासो कयपूथो, गणवदस्सो यत्थिऊण पवरक्खा ।
 मा खेवी अत्थि अत्थं, भद्वे गंतव्यं संदेहो ॥ २४ ॥
 सहसा सर्वंति तित्थं-करं च रुक्खेण मणहरं सम्मं ।
 तत्थ य उ रयावारा, पाहाणा तेसि दो जाया ॥ २५ ॥
 इक्को पारयजाओ, पिट्ठो सुत्तेण अंधमुसाए ।
 धमिओ करेइ तारं, उत्तारइ डुक्खकंतारं ॥ २६ ॥
 अवशंअणसिद्धरम्मिआ, अवरेणं तत्थ वरस्सो सर्वइ सु ।
 अपरो केसरिवस्सो, करेइ सुच्चं वरं हेमं ॥ २७ ॥
 गिरिपज्जुअवयारे, अविअ आरस्समप पंच ।
 नमेण तत्थ वियआ, पुटवी हिमघाय होइ घरेहेमं ॥ २८ ॥
 नाणसिद्धा उज्जते, तस्स य मूळमि मट्ठिआ पीआ ।
 साहामि अलोवेणं, गायामुक्कं कुणइ हेमं ॥ २९ ॥
 उज्जंतपढमसिहरे, आठिहंओ दाहिणेण अवयिओ ।
 तिप्पि धणुसयमित्ते, पुइकरअविअं नाम ॥ ३० ॥
 उग्घामिअं विअं दि-क्खिऊण निउणेण तत्थ गंतव्यं ।
 दंतंतणणि वारस्स, दिअुरस्सो अणुपफस्सरिस्सो ॥ ३१ ॥
 जउ घोअिअमि अंने, सहस्सनाणण विअण तारं ।
 हेमं करइ अवस्सं, इहंतं सुंदरं सहसा ॥ ३२ ॥
 को हंमिभण पुव्वेण, उचरे जाव ताव सा चूमो ।
 वीसइ अ तत्थ पमिआ, सेअमया वासुदेवस्स ॥ ३३ ॥
 तस्सुत्तरेण दीसइ, हत्थेसु भदस्ससुपव्वइ पमिआ ।
 अवरइ मुहर अंगुट्ठि, आइ सा दाणप विवरं ॥ ३४ ॥
 नयधणुआइपयिओ, दिक्खइ नुआइ दाहिणुत्तरओ ।
 हरियाअवक्खवस्सो, सहस्सवेहीरसो नूणं ॥ ३५ ॥
 उज्जिते नाणसिओ, विक्खाया तत्थ अत्थि पाहाणं ।
 ताणं उत्तरपासे, दाहिणं य अहोमुहो विवरो ॥ ३६ ॥
 तस्स य दाहिणजाप, देसधणुचूमो इहंणुसुयवस्सो ।
 अत्थि रसो सयवेही, विअइ सुच्चं न संदेहो ॥ ३७ ॥
 उअइरसिइहाइकूने, पाहाणा गाणसंगमो अत्थि ।
 गयवरअमि किक्षा, मज्झिमफरिसेण ते वेही ॥ ३८ ॥
 जिननयणदाहिणेणं, नरंइ धणुदेहिं चूमिजउ अयरी ।
 तिरिमणुअरत्तविक्खा, पमिघाय वंवर हेमं ॥ ३९ ॥
 वेगवइ नामनइ, मणसिअवक्खा य तत्थ पाहाणा ।
 सव्वस्स पंचवेहं, सर्वंति धमिअतयं सिग्घं ॥ ४० ॥
 इयउत्तयंतकर्णं, अविअयं जो करेइ जिनभत्तो ।

कोहंमिअयणामो, सो पावइ इत्थियं सुक्खि ॥ ४१ ॥ ॥ १० ॥

उज्जयण-उज्जयंत-न० प्राग्मिआऽपरनामके उद्गमदोषके ॥

आचा० १ श्रु० २ अ० ५ अ० ।

उज्जयमइ-उज्जयमति-वि० ६ व० । प्रवृत्तचित्ते, “ संजममिउ
 उज्जयमस्स ” दशा० ५ अ० ।

उज्जयमरण-उज्जयमरण-न० इङ्गिनीमरणादिकं पण्णितमरणं,
 आचा० १ श्रु० अ० ७ अ० ७ । (वर्णनमिगिनीमरणशब्दे उक्तम्)

उज्ज-उज्जवत्त-वि० उद् उज्जवत् अच् । दीने, विशदे, वाचा० ।

निमंते, औ० । रा० । जी० । प्रशस्ते, तं० । नास्वरे, रा० ।
 स० । बुद्धे, रा० । विपक्वेरोनाप्यकलङ्किते, प्रश्न० १ झा० । भ० ।
 स्था० । झा० । “ उज्जवत्तंतकिससुकुमाअपवालसोदिपव-
 रकुग्गासिइए ” औ० । “तेणं तत्थ उज्जवं विअवं विअवंपगादं
 वेयणं पण्णणुत्तवमाणं विइरंति” तामुज्जवां तीआनुजावेनाक्क-
 यामित्वादि । सूत्र २ श्रु० २ अ० । उज्जवत्तां दुःखरूपतया
 जाज्वल्यमानां सुखवेशोनाप्यकलङ्कितामिति नावः । जी०
 २ प्रति० । शृङ्गारे रस्से, पुं० स्वर्णं, न० वाचा० ।

उज्जयंत-उज्जवत्त-वि० प्राप्तमानं, न० ।

उज्जलेवत्य-उज्जवत्तनेपथ्य-न० निमंतेवेपे, ज० ७ शा० ८ अ० ।

उज्जवत्तनेवत्यहवपरिविस्त्रिय-उज्जवत्तनेपथ्यशीघ्रं (हव्य)
 परिक्रिम्-वि० उज्जवत्तनेपथ्येन निमंतेवेपेण (हव्यंति) शीघ्रं परि-
 क्रितः परिरुद्धांतः परिवृता ये स तथा । कृतसत्वरसुवेपे,
 भ० ७ शा० ८ अ० ।

उज्जवत्त-उज्जवत्तित-वि० उद्गता ज्वाला यस्य स तथा
 ऊर्ध्वगतज्वालायुक्तेऽनौ, जी० ३ प्रति० । उद् उज्जवत्त क. उहीति,
 औ० । उहीपने, झा० १ अ० ।

उज्जवत्त-उज्जवत्त-वि० उद्गता जलः शुष्कप्रस्वेदो यस्य सः ।

उज्जवत्तप्रस्वेदवति, “ मंसा कंविणद्वंगा उज्जवत्ता असमा-
 हिता ” सूत्र १ श्रु० ३ अ० ।

उज्जवत्त-उज्जापन-न० उद्ग. या. णिच्. पुक्. ह्युट् । अतसमा-
 भिकृत्य, तस्य कर्त्तव्यता । तथा नमस्कारावश्यकसूत्रोपदेश-
 मात्रादिकान्दर्शनविधितपःसंबन्धिपूजापने जघन्यतोऽप्ये-
 कैकं तत्प्रतिषेधं विधिषक्त्यर्थं नमस्कारस्यापधानाद्वहनादि
 विधिपूर्वकमात्रोपपेक्षावश्यकतादिसूत्राणामेवं गाथासंख्य-
 चतुश्चत्वारिंशदधिकपञ्चाशत्यादिमोदकनाशिकेरादिद्वौकना-
 दिना उपदेशमात्रादीनां सौवर्षादिगम्येदंशेनमोदकमन्त्रना-
 दिना दर्शनादिना वृक्षपञ्चम्यादिविधितपसामपित्तपु-
 षासादिंसंख्येयानां कचणुत्तिकाणां शिकरेमोदकादिनां विधि-
 वस्तुदौकतादिनोपपानानि कर्त्तव्यानि ॥ ए॥ ध० २ अ० १० ।

उज्जाण-उज्जान-न० यक्षाभरणादिसमग्रं कृतविग्रहाः सन्नि-
 हितसनाद्याहारा मन्दोत्सवादिषु श्रीमार्थे लोका उद्यन्ति
 यत्र तत्संप्रकाशितस्वरूपमपरिणतमुद्यानम् । अनु० । ऊर्ध्वं यान-
 मस्मिन्नित्युद्यानम् । आय० ५ अ० । ऊर्ध्वं विवर्त्तमानानि प्र-
 योजनाभावाद्यानानि यत्र तदुद्यानम् । नगरादित्यासन्नवर्तिनि
 यानवाहनस्त्रीमातृहायाश्वयं, रा० । पुष्पफलोपेववृक्षदो-
 भिते बहुजनमार्गेण उद्यानिकास्थाने, कल० । ज० । पुष्पादिम-
 द्बृक्षकुक्षुले उत्सवादी, बहुजनमार्गेण कानने, प्रश्न० ५ द्वा०
 रा० । जी० । द० । दशा० । ज० । अनु० । झा० । स्था० । ज० ।
 “ उज्जाणाइ वा वणाइ वा वणसंडाइ वा वावोइ वा पुक्ख-
 रणीइ वा ” उज्जानानि पत्रपुष्पफलज्यायोपशान्तितानि बहुजन-
 स्यविधिष्वेवस्योन्नतमानसस्य प्रोजनार्थं यानं यच्चिति । स्था.
 २ रा० । स० । सामान्यवृक्षवृन्दयुक्ते नगरासने, झा० १ अ०
 जनस्त्रीमास्थाने, दशा० ५ अ० । “ उज्जाणं जत्य हांगो उज्जा-
 णियाए वचति जं वा ईसि णगरस्स उवकंउं उयितं उज्जाणं
 निं चू० ८ अ० । प्रतिबोमगामिनि, त्रि. निं चू० १ उ० । ऊर्ध्वं यान-
 मस्मिन्नित्युद्यानम् । ऊर्ध्वं यानमुद्यानम् । मार्गस्थाने जागे,
 उदके, तथ मंदा विस्तीर्यति, उज्जाणसिच वृज्वा ” सूत्र०
 १ श्रु० ३ अ० । आय० ।

जुगयैव निवर्तने च भवन्ति । ५० २ अधि० ॥ यस्यामेकां दिशमजिगृह्योपाध्यानिर्गतः प्राञ्जिन्नैव ययासमभ्रणव्य-
वस्थितः शुद्धपङ्क्तौ त्रिकां परित्रिमन् तावथाति यावत्पङ्क्तौ च
रमगृहं ततो भिक्षामगृहक्षेत्र अपर्याप्तेऽपि प्राञ्जिन्नैवगत्या
प्रतिनिवर्तते सा ऋज्वी । ग० १ अधि० ।

उज्जुनङ्ग-ऋजुनाम-पुं० ऋजुवांशगस्ते च तेजसाश्च विशिष्टो-
द्वायैकल्येनोक्तमात्रादिषु ऋजुजमाः । पंचा० १६ अ० । शिक्ता-
ग्रहणतत्परतया ऋजुबुद्ध्यातिपाद्यतया मूर्खेण प्रयमतीर्थकृत्सा
धुपु । "पुरिमा उज्जुजमाओ वक्क जज्ञा य पच्छिमा" उक्तं २६
अ० । (परां स्वरूपं नट्टयान्तेन कप्प शब्दे दर्शयिष्यते)

उज्जुत्त-उज्जुत्त-त्रि० उद् युत् क । उद्यमवति, संस्था० । उ-
द्यते, आव० ३ अ० । सावधाने, "तम्हा चंदगविज्जं सका-
रणं उज्जुएण पुरिसिण" आतु० । उद्यमपरे, विश० । अप्रमा-
दिनि, न० । ग० । सूत्रायतनुदयग्रहणे अपरिताप्ते, पं० ज्ञा० उ-
पयुक्त, व्य० प्र० १ उ० ।

उज्जुदासि (ण्) ऋजुदर्शिन-पुं० ऋजुमौलं प्रति ऋजुत्वात्
संयमस्तं पश्यन्नुपादित्येत्येति ऋजुदर्शनः । संयमप्रतिबुद्धे-
णिगंथा उज्जुदासिणो" दश० ३ अ० ।

उज्जुधम्मकरणहमण-ऋजुधर्मकरणहसन-न० ऋजुनामव्युत्पन्न-
बुद्धीनां धर्मकरणं स्ववृत्त्यनुसारणं कुशलांशुगानां सेवने ह स-
नमुपहासः ऋजुधर्मकरणहसनम् । अत्युत्पन्नमतीनां धर्मानु-
ष्ठानप्रवृत्तानाम् धूर्त्तविस्मयिनः खल्वेत इत्यादिरूपे उपहासे ।
पतद्वेदोक्तिरुद्धवात्स्याज्यम् । बहुधा हस्युत्पन्ना एव लोकास्ते
तत्कर्मचारहसने सति विरुद्धा एव जयन्ति । पंचा० २ विव० ।

उज्जुपप्प-ऋजुपाङ्ग-पुं०—ऋजवश्च प्राज्ञाश्च ऋजुप्राज्ञाः
शिक्षाग्रहणतत्परेषु, प्रकृष्टवृत्तिषु च । मध्यमतीर्थकृत्साधुषु,
"मज्झिमा उज्जुपप्पाओ, तण धम्मं डुहा कए" उक्तं २६ अ०
(नट्टेऽप्राज्ञं तेषां स्वरूपविवेकः कप्प शब्दे) अकुटिलमतौ,
ति० । "उज्जुपप्पं मणुव्विमो, अवक्खित्तेण चयसा, दश० ५ अ० ।

उज्जुजाव-ऋजुजाव-पुं० स्रजत्वे, "ते उज्जुजावं पविज्ज-
संजए, णिव्याणमगं विरए उवेइ" उक्तं २१ अ० ॥

उज्जुजावासेवण-ऋजुजावासेवन-न० ६ त० । कौटिल्यत्या-
गुरुष्य ऋजुजावस्यानुष्ठाने, तच्च ऋजुजावासेवनमिति ।
ऋजुभावस्य कौटिल्यत्यागुरुष्यासेवनमनुष्ठानं दशकनैव
कार्यमेवं हि तस्मिन् । अविप्रतारणकारिणि, संज्ञाविते, । स हि
शिष्यस्तदुपदेशान् कुतोऽपि दूरवातेः स्यादिति । ५० २ अधि० ।
उज्जु (रिउ) मद्-ऋजुमति- स्त्री० "रिजुसामने तम्मत्त-

गादिणी रिज्जुमइ मणेणानं । पायं विसेसविमुहं धरमिच्चं
चित्तिंयं सुणइ" पा० । आ० चू० । मनंतं मतिः संवेदन
मित्यर्थः ऋज्वी सामान्यप्राज्ञी मतिः ऋजुमतिः । ज० ।
आ० प्र० । सामान्यप्राज्ञिण्यां मतौ, न० । सा च घटोऽनेन
चिन्तित इत्यध्यसायनिवृत्त्या मनोऽव्यपरीक्षित्वातिरिति । ज० ।
कर्म० । अर्द्धतृतीयांशुल्लभ्युत्पन्नमनुष्यैकैवर्तिसंज्ञिपञ्चे-
न्द्रियमनोऽव्यपश्यत्कीकरणहेतुमनः पर्यायज्ञानजैः, ग० १
अधि० । सामान्यघटादिष्वनुमात्रव्यतिनप्रवृत्तं मनः परिणाम-
प्रादि किञ्चिद्विशिष्टतरमर्द्धतृतीयांशुल्लभ्युत्पन्नमनुष्यैकैवर्तियं
ज्ञानमृजुमतिः तन्निर्देशः । प्रव० ॥

ऋजुमति-त्रि० ऋज्वी मतिर्यस्यासावृजुमतिः ऋजुमतिर्वाधि-
प्राप्तं ज० । उज्जुमती नाम मणोगतं जावं पशुञ्च सामत्यतेम-

गादिणी मती जस्स सो उज्जुमती ज्ञप्तिता । आ० चू० १ अ० ।
ऋजुमत्यस्तु सयंतः सार्धद्व्युद्वाधिकं मनुष्यैके स्थितानां
संज्ञिपञ्चेन्द्रियाणां मनोगतं जानन्ति । कल्प० । प्रव० ।
(अस्य ज्ञेयविषयमानं मणपञ्च शब्दे) नार्गप्रवृत्तबुद्धौ च ।
"तवोगुणपहाणस्स उज्जुमइत्थंति संजमारस्स" दश० ४ अ० ।

उज्जुमउपयौ । वरपुद्गमंहयंगुक्षि-ऋजुमृदुकी । वरपुद्गमहताहुक्षि-
वि. ऋजवोऽवका मृदवोऽऋज्विनाः पीवराः अरुहाः पुष्टा मां-
सत्राः संहताः सुस्निग्धाः अद्भुतयो यस्य स तथा । स्वलक्षण-
युक्ताहुक्षिक्, जी० ३ प्रति० ।

उज्जुया-ऋजुता-स्त्री० निवृत्तिपरेऽपि मायापरित्यागे; द्वा० ।

उज्जुयार-ऋजुचार-त्रि० अकौटिल्येन प्रवर्तमाने यथोपदेशं
यः प्रवर्तते न तु पुनर्वक्तव्योऽऽचार्यादिवचनं विज्ञोमयति प्र-
तिकृतयति "जच्चप्पि चैव सुउज्जुयारे" सूत्र० १ श्रु० ४ अ० ।

उज्जुयाद्विया-ऋजुपाङ्गिका-स्त्री० स्वनामस्थाने नदीविशेषे,
सा जृम्भिकप्रामनगरस्य बहिवहति यस्यास्तीरे जगवतो
वीरस्य केवज्ज्ञानमुत्पन्नम् । कल्प० ॥

उज्जुववहार-ऋजुव्यवहार- पुं० ऋजु प्रगुणं व्यवहरणमृजु
व्यवहारः । एकविंशतिनामभ्रायकगुणानां चतुर्थे गुणे, ॥ अथुना
ऋजुव्यवहारीति चतुर्थेनामभ्रायकगुणं यथा ।

उज्जुववहारो चउहा, जटत्यजणणं अवंचगाकिरिआ ।
हुंतावायपगासाण, मित्तीजावो असञ्जावो ॥

ऋजु प्रगुणं व्यवहरणं ऋजुव्यवहारः । सचतुर्णां यथार्थेन-
पानमयिस्वादिबचनस्य १ अवञ्चका पराव्यसनहेतुक्रियामनो-
वाक्कायव्यापाररूपा २ (हुंतावायपगासमृत्तिः) हुंतस्ति प्राहु-
तशैल्या जाविनोऽऽजुव्यवहारकृतो येऽप्यायास्तेषां प्रकाशनं
प्रकटनं करोति जट्टः । मा कृयाः पापानि चौर्यादीनि इह परत्र चा-
नर्थकारिणीत्याश्रितं शिष्यति मेत्रेतीनावः सञ्जावो निष्कप-
ततायाः ४ । प्र० २ अधि० इत्युक्तं ऋजुव्यवहारे यथार्थज्ञा-
नस्वरूपः । धर्मो जेदः । संप्रति चित्तीयं जेदमाह । (अवंचि
गाकिरियत्ति) अवञ्चिका पराव्यसनहेतुः क्रिया मनोवाक्काय-
व्यापाररूपा तत्र द्वितीयमृजुव्यवहारलक्षणम् । उक्तं च तत्परिरुच-
गविहिणा, उत्रापत्राई हिऊण मज्जहिंयं । दिंतो दितो वि परं,
नववप सुछप्पमत्थी ॥ १ ॥ " वंचणकिरियाइ इहं पि केव
हं पाववम पिच्छते । तत्तो हरिनन्दी इय, नित्यसप सव्वहासु
मई २ " इति कः पुनर्यं हरिनन्दी तत्कथंच्येत ।

उद्येणपुरवरीप, वडिया वणवीडिया इ ववहरइ ।
हरिनन्दि वणी वारिह-रुद्धंदोवि दुमविहगो ॥ १ ॥
आसन्नसन्निवेशो उ, अन्या आगया वणं तस्स ।
आहीरी ववहरिं, एगा घयमाइ धिच्छण ॥ २ ॥
विक्किण्डं किण्डं वा, बोणत्तिव्वाइसापयं पइ ।
सिद्धिविसिं रुवग, दुगस्स कप्पासमणेषु ॥ ३ ॥
सो य समग्घो समए, तमि य तो तोखिं दुवे वारे ।
इगरुवगस्स अपए, सा मुक्का वंयप मांनि ॥ ४ ॥
तं तद् दद्दुं सिद्धी, विच्छिंय परपवंचणाविज्जणं ।
अज्ज मए अज्जिणओ, अक्खेसं रुवगो एगो ॥ ५ ॥
इय चित्तिं विसज्जइ, इमा अणुत्तुत्तुसुखं सज्जो ।
इत्तो नवणिमिच्चं, पत्तो सगेहिणी तथ ॥ ६ ॥
सा चवणि उचणं, जणिंया घयवमसांमिय मणिं ।
एयाइ गिएह सिणं, कोसु तं घउरे पउरे ॥ ७ ॥

सा तादं गहिय सगिहे, गुंतु तुहा करइ घयपुने ।
 सिधौ उट्टियहट्टाउ न्हाउ पत्तो नई हत्तो । ८ ।
 कत्तो य आगओ त-गिहम्मि जमाउओ वयस्सजुओ ।
 अइओ सुगुत्तिचुत्ते, ते घयपुने गओ तुरियं । ९ ।
 अहन्हाउ गिहे पत्तो, सिद्धौ साहावियं चिय कुनत्तं ।
 परिविधिं द्दुं सुहु, रुद्धओ जणइ इय भज्जं । १० ।
 किं अस्से घयपुत्ता, न कया सा जणइ ते कया किंतु ।
 अणुताव तावियमणे, इय अयं निंदप सिद्धौ । ११ ।
 हा वंचिया मुहाप, धणं तव वृक्षेण सा मप सुद्धा ।
 अनेहिं तयं चुत्तं, पावं मह चय संजायं । १२ ।
 हट्टौ इच्चिकावं, परवंचणपवणमाणसेण मप ।
 उअसदहनयदाम-गिहं घणं कह कओ अप्पा । १४ ।
 इय कूरतो जाजइ, किं पि भूभागमगओ ताव ।
 मगम्मि मुणी परं, गच्छंतं द्दुम्मिय जणइ । १५ ।
 जयवं ! पक्कियसु खणं, भणइ इमो गच्छिमो सकजेण ।
 सिद्धौ वि आह किं को वि, नाह परिजमइ परकज्जं । १६ ।
 अइसयणापी साह, जणइ तं चिय जमेसि परकज्जं ।
 सामं मे इव पुट्टो, वुओ तेणेव वयणेण । १७ ।
 हरिन्दौ आणंदि-यओ वंदिय मुणिं भणइ कथं ।
 चिट्ठइ तुज्जे भयवं, भणइ नणी इय उज्जाणं । १८ ।
 तो मुणिकहियं धम्मं, सोअं विअवइपडु तुह समीवे ।
 गिण्हिस्समइं दिक्खं, नयरं पुच्छियससयणम् । १९ ।
 पणमित्तु मुणिं गेहे, पत्तो मेवित्तु जं पप सयणे ।
 इह तास्सो न ज्ञानो, ता दिसि जत्ताइ गच्छामि । २० ।
 इय दुवे सत्याहा, पणो तिययणपणमणेइ ।
 तह नइ इच्छिय पुरं, पुव्व वि ढत्तं न मगेइ । २१ ।
 वीओ न देइ किं चि वि, इच्छिय नयरं च नहु पराणेइ ।
 पुव्वज्जियं पि गिण्हइ, वयमित्तो भवइ केण समं । २२ ।
 ते विंति पढमणं, सिद्धौ वज्जरइनियह आगंतु ।
 तो ते पमोयकडिया, चडिया सह तेण मगम्मि । २३ ।
 हयसहाइं अद्दुं, जणंति ते कथं सत्यवाहो सो ।
 नियहनिससमसो-हिट्टो संसप सिद्धौ । २४ ।
 तो तिअिहइयमणा, सयणा नमिअं मुणिं समासीणा ।
 पणमिय पुच्छइ मिधिं, को इय पसत्थ सत्याहो । २५ ।
 साहू साहइ इह स-व्वजावभेया दुहा उ सत्याहो ।
 तथं य पढमो नियओ, सज्जुओ सयणुवगुत्ति । २६ ।
 सो इडियस्स वि जीवस्स, देइ नय कह वि किं सुकयधणं ।
 परजपपइं पयट्टस्स, तस्स न पयं पि सह चवइ । २७ ।
 कलहाइएहिं एमो, तुंपइ पुव्वज्जियं पि सुकयवयं ।
 वीओ पुण सत्याहो, सुगुरुगुणयणगणकडिओ । २८ ।
 जिणसासुसुह-गर, संनूप निम्मते य सथाण ।
 सो समं देइ निण, पंचमहव्वयमहारयणे । २९ ।
 जं तेहिं पंचरयणं, अज्जियं सुहकरं सुकयदव्यं ।
 नय तं कयावि गिण्हइ, कमेण पावइ सियनयरं । ३० ।
 इय सोअं संविमो, हरिन्दौ गिण्हए समणधम्मं ।
 सयणा वि सस्सोप, धम्मं गहिअं गया मगिहो । ३१ ।
 हरिन्दौ परवचण-किरिया सकिरियाइं सो सणिक्करवि ।
 कयसकिरियो अकिरिय-नाणमि कमेण संपत्तो । ३२ ।
 इयंवेय इरिनन्दिज्जनः-पापसंनममदशोयामिनीम् ।
 तो विमुच्य परवाञ्छिको क्रियां, सक्रियाः इत यदिव्वा क्रियेच्यः
 इति हरिन्दिकथा ॥

इत्युक्तं उज्जुववहारं रसवच्चिकाक्रियेति द्वितीया जेदः ।
 संप्रति भाव्ययापकाशानस्वरूपं तृतीयं जेदमाह ।
 (हुतावायापकासणहुतात्ति) प्राकृतशैल्या ज्ञाविनोऽप्यु-
 च्यवहारकरो येषायास्तेषां प्रकाशानं प्रकटनं करोति जेदः ।
 मा क्वाः पापानि चौर्यादीनि इह परच चानर्थकारीणीत्या-
 धितं शिक्कयति । जेदुष्टेय विजुपुवं धनं न पुनरन्यायप्रवृत्त-
 मन्त्युपेकृत इति जावः ।

नज्जुष्टिकथा चैवम् ॥

हरिदेवं पि व जहिय, पुरमसि सुवन्नसंगयं सुगयं ।
 तथं सुपसत्थनयकुंज-कसरी कसरी राया ॥ १ ॥
 सिद्धौ जहो जहो, इतीव दाणपसरडुल्लिओ ।
 तस्स य वंचणपवणो, धणुल्लुक्खणो धणो तणओ ॥ २ ॥
 मुणित्तिं च सकरणं, सज्जज्जं पंमवाण सिन्नं च ।
 ते कीदं कया वि हु, उवे वि उज्जाणमणुपत्ता ॥ ३ ॥
 उच्चुटसमा जारं, निवुद्धयं परुद्धुसुखं ।
 संधं पि वसुपइं, सुपइं मुणिं नियंति तहिं ॥ ४ ॥
 ते तं समणुत्तम-मुत्तमं सुनिविट्ठकयथा नमिओ ।
 निसियंति उवियगण, तो धम्मं कहइ इय सुमुणी ॥ ५ ॥
 कमवसरं पि व मम्म-मवम्मि तमसम्मि रसणदीवं च ।
 नरभयमिह डलहं वडिय, कुणह सत्तीइ जिणधम्मं ॥ ६ ॥
 इय सुणिं पियपत्ता, पहिट्टुत्तिता गहिं तु गिहधम्मं ।
 मुणित्तरणं जयसरणं, नमिओ पत्तानिप सरणे ॥ ७ ॥
 नाविबहुभइ सहोह, सुंदरो भइमाणसो जहो ।
 ववहाइसुत्तिरिओ, गिहधम्मं पाअयइ विसुत्तो ॥ ८ ॥
 इट्ठम्मि ठिओ निच्चं, पणो पुणो बुद्धओ धणे धणियं ।
 कूमकयतुल्लमणो, कूमाइं हि च ववहरइणिच्चं ॥ ९ ॥
 अणविकिन्नं अपाप, तेणपीयं पि वेइ पच्छं ।
 तं नाउ सो व पिउणा, मिउणा वयणेण इय जणियो ॥ १० ॥
 वज्ज अवत्थ पच्छा-अपत्थजत्तं व दोसपकिहयं ।
 अन्नापण द्वाविस्स, ए अज्जं सज्जणा विंति ॥ ११ ॥
 अन्नापण वि ढत्तं, द्वावमसुखं असुखद्वेण ।
 आहारो वि असुखो, तेण अशुक्कं सरीरं पि ॥ १२ ॥
 देहण असुखं, जं जं किज्जइ कयावि सुहकिच्चं ।
 तं तं न होइ सफळं, वीयं पि व चउसरनिहत्तं ॥ १३ ॥
 किंवि जविअवाय अन्ना-नयपहपडियाणं नराण चिंतेव ।
 निजियकज्जपसरो, अजसजरो कुरइ जवएम्मि ॥ १४ ॥
 इह य पि वि हुंति कारा, पवासवहवंधवत्तयेयाइ ।
 पत्तोप पुण दाखु, नरगाइसु डुक्खरिं गेली ॥ १५ ॥
 संपासपायवत्तं, जलजलणं नरिदमाइसाहीणं ।
 विहविज्जं नाउ अनाय, उज्जुओ काह विज्जइ इहं ॥ १६ ॥
 चउ विवाणसु अन्नाय, अज्जियं पि विहवज्जरं ।
 पज्जेते अश्विरसं, सुज्जय जवयुवनावं च ॥ १७ ॥
 अहलोहं नदपूरिय, अन्नायपइवनाविणा इमिणा ।
 नियवज्जरं जण खं-जणं कामइलए अणं ॥ १८ ॥
 इय जं पिओ वि पिउणा, सो गुरुणो होइ कम्मणा मलिणो ।
 न दु किं पि तं पवज्जइ, सिद्धु पुव्वं व अनयपरो ॥ १९ ॥
 अह चोरे गिक्खेणं, चरकुडलजुयवत्तं दुारं ।
 उवपीयं जात्ति धणो, धणेण थोयवि गिण्हइ ॥ २० ॥
 चोरकराओ कड्या, वि जाव रयणावां वि स गिण्हइ ।
 नियसिरिहरिओ विमज्जे, तो पत्तो तस्स हट्ठमि ॥ २१ ॥
 तेण य भणिओ वरसि य, संचा दंसप धणो जाव ।

ताव घणउदियाय, परियारयणावलीकृत्ति ॥ २३ ॥
 तं गहिउं उवत्रास्सिय, विमसो पुच्छेइ सिति किं एयं ।
 जा किं पि न सो जणइ, खुदिओ ता जपण विमसो ॥ २३ ॥
 अन्नं पि इमीइ समं, नइवरहाइकुम्हाइयं ।
 तुह पासं तं पि अहं, मन्ने ता बहु महण्णसु ॥ २४ ॥
 अन्नइ निवण नाणं, धणण देहेण वा न बुद्धिहिंसि ।
 अह हण हाणित्ति णिणओ, संपत्तो तवयरो तय ॥ २५ ॥
 बडो तेण धणा विम-उपुत्तिओ सो भणइ जहा अज्ज ।
 बडो इको चोरो, से हिउंजतेण तेण इमा ॥ २६ ॥
 कहिओ मो सघाणं, नरवरआहरणमाइसव्याणं ।
 तो रयणावत्रिसहिओ, स तेण नीओ निवसमीवे ॥ २७ ॥
 तो भिरुज्जिनासुरेण, निवण स हाविओ धणो अहियं ।
 रयणावत्रिकुम्हाहा-रमाइसवं सम्मपेइ ॥ २८ ॥
 इय सोऊण अवुहो, भडो गंतूण निवइपासमि ॥
 दाउं पतयविइवं, कह कहमवि मायण पुत्तं ॥ २९ ॥
 तो नाउ बहुअवायं, चइऊण पुहावि डुज्जणं वयणं ।
 दिक्खं गिण्हिय जाओ, जहो त्रहाण आभागी ॥ ३० ॥
 सुक्कवहारसुखी, सुमहंतसमुल्लसंतधणगडी ।
 परिचत्तविमलजावो, नएण पत्तो धणो पावो ॥ ३१ ॥
 इयेवमाकाएयं सकणशोका, जइस्य जइकरणं चरित्रम् ।
 तद्वावपायापसरेण मुक्तां, अयन्तु नित्यं व्यवहारसुखिमा ॥ ३२ ॥
 इति भइश्रेष्ठिका ।
 इत्युक्तक्रुज्जुवहारो जाव्यपायपकाशानमिति तृतीयो जेदः ।
 संप्रति सद्भावतो मैत्रीभाव इति चतुर्थे जेदमाह ॥
 (भित्तीजावो य सधनवत्ति) मित्रस्य भावः कर्म वा मैत्री
 तस्या भावो भवनं सत्ता सद्भावान्निष्कपटतया सुमित्रवन्नि-
 ष्कपटमैत्री करोतीत्यर्थः । मत्रीकपटभावयोश्चायातपयोऽपि
 विरोधात् । उक्तं “शाउयेन मैत्रीं क्रतुवेण भव, परोपतापेन
 समुज्जिनावम् । सुखेन विद्यां पुरहेण नारीं वाञ्छन्ति ये
 व्यक्तमपिण्णतस्ते । इति चतुर्थे क्रुज्जुवहारजेदः ।
 सुमित्रकथा चैवं ।
 सुपुरिस पुरइवमुकरो, वरवाये सिरिपुरमि नयरमि ।
 सिट्ठी आसिनदीणं, समुद्धत्तो समुद्धत्तं ॥ १ ॥
 सद्भावसारामित्ति, महंतदियंतकंतिकयसोहो ।
 पुत्तो तस्स सुमित्तो, भित्तुव परं असत्तासो ॥ २ ॥
 निच्छमो चत्त पुणो, होहमओ मगगुव पौहहरो ।
 परम्मवहेहणपरो, भित्तो तस्स तिय वसुमित्तो ॥ ३ ॥
 एउमविय कहसि पिठणो, ववरहणंथं सुमिस वसुमित्तो ।
 संगहिय पडरपणिया, वाणिया दंसंतरो जलिया ॥ ४ ॥
 भित्तपओसी दो सु-कुरिसपरो कोसिउव वसुमित्तो ।
 उरुमणो भित्तधणं, कुणइ विवायं इय पहमि ॥ ५ ॥
 जीवाण जओ धम्माओ, किं व पावाउ कहसु मह सित्त ।
 जणइ सुमित्तो धम्मओ, नाणुजओ न वण पावाउ ॥ ६ ॥
 (यतः)द्विणमत्तं कुत्रममत्तं, आणस्सरियं अन्नपुरं विरियं ।
 सुरसंपयं सिवपयं, धम्मा उच्चियजियाण भुवे ॥ ७ ॥
 जइ पुण पावेण बुद्धि, रिक्खिसिद्धिमाइयो हुज्जा ।
 ना हुज्ज न को वि इहं, जसो दादिहो असिओ य ॥ ८ ॥
 रक्खियमिगे वि मयत्तं-उणो ससीइयमिगो वि मिगनाहो ।
 सीहो तउ पावा ज-इति इय भणइ वसुमित्तो ॥ ९ ॥
 इय वियवंता दुक्खि वि, सत्तस्स यणमि निम्मयपइआ ।
 अशायधम्मनामं, कमेण कमवि गया गामे ॥ १० ॥
 तय य वसुमित्तेणं, मच्चरभरपुणिएण नियपक्कं ।

पुष्पा गामीणजणा, पावा उ जउ त्ति जेपति ॥ ११ ॥
 जे परवंचणपडणा, विगलियकरुणा सया असत्तच्छया ।
 तपक्कक्कं पिच्छइ, अनुत्तन्नच्छोइसंपत्ता ॥ १२ ॥
 अत्थैरयुक्कम् । नातीव सरवैर्भाव्यं, गत्वा पश्य वनस्थथमि ।
 सरवास्तत्र विद्यन्ते कुञ्जास्तित्थन्ति पादपाः ॥ १३ ॥
 गुणानामेव दौर्लभ्याद् धुरि धृत्यो निकल्पते ।
 असंजातकिण्णस्कन्धः सुखं जीवति गौर्यविः ॥ १४ ॥
 उत्तरदाणअसत्तो, तस्स सुमित्तो मुक्कवसत्तस्स ।
 वसुमित्तं सत्ता, उद्याहिओ गहियवत्तस्स ॥ १५ ॥
 सो एगागी अदवी-इनविडिओ आदिदुक्खतत्तो वि ।
 पगइइमिसभावेण, परिगउ चित्तप एवं ॥ १६ ॥
 मुज्जतेो रेजियपुव्व, जम्म ककुम्मइक्कफट्ठमये ।
 काऊणं संतोसं, वसुमित्ते वज्जिसुपश्रोसं ॥ १७ ॥
 इय विट्ठं सुमित्तो, निसाइसावयणण वीहंतो ।
 इक्कस्स निवुक्को गह-यविमवविमविस्स कुहरमि ॥ १८ ॥
 इत्तो निसुणइ दीवं-तरो उवत्ताण रुक्कवसिहरमि ।
 सो पक्खीएउववियं, मइवल्लविहणेण पुट्ठाणं ॥ १९ ॥
 जो विहगा कहइ मह, कत्तो को इत्थ आगओ इण्हि ।
 दीवंतरमिक्खेणं, किंकिरदणं व निसुयं वा ॥ २० ॥
 तेहि वि जं जइ दिट्ठं, सुयं व दीवंतरसुवा सत्तं ।
 तह चव तस्स कहियं, एगो पुण भणइ तय इमं ॥ २१ ॥
 ताय अह पज्जपत्तो, सिंहइदीवा न तय नरवहणो ।
 अत्थियजियमयणघरिणी, धूया धूयामयणेहा ॥ २२ ॥
 तीसे य अत्थिय यियण-वीरियाप तइऊणो मासो ।
 विजोइ विपडिसिद्धा, तो पिठण दाविओ परहो ॥ २३ ॥
 जो मह भूयं पणणइ, तस्स विय येमि रज्ज अचमहं ।
 सोइस्समं विय नय को वि, परमहंपण्डिव पुण तया ॥ २४ ॥
 अज्ज दिणं उट्ठीपड-इयस्स तातीनयणरोगस्स ।
 किं नत्थि ओसहोमिह, किंवा अत्थत्ति मह कहसु । २५ ॥
 अह भणइ वुक्कपक्खी, जाणंतोहिं वि जइ तहा एयं ।
 दिवसमि वि न कहिज्जइ, किं पुण रयणीइ हेपुत्तो ॥ २६ ॥
 तणुत्तं मइगयं, कुटुं न य कोइ सुणइ इह ताय ।
 ता कहसु आह सो वि हु, सुयुपुव्व वत्थमह एयं ॥ २७ ॥
 अछाणं पवभमेहिं, इह नित्ति वसिण्हि जइएसाहुहिं ।
 सत्तक्कलुत्ति कहिओ, पस तर नयणरोगहरो ॥ २८ ॥
 जइ कोइ एइ तरुणो, पत्तरसेतीइ अत्थिय सुखिविज्जा ।
 तो सा पण्णज्जइ बहु, इय सा उचितइ सुमित्तो ॥ २९ ॥
 उज्जवहिययिमीत्तीइ, मंदिरं दुइय दइहणजवहा ।
 सन्नाणरयणजवही, न अन्नहा इति जइणमुणी ॥ ३० ॥
 इय नत्थिय य तरुणं सर-जइत्ताइ गहि सु सो अण्यं ।
 वेधइ सिंहइदीवा, गयनासंरुस्स चरणमि ॥ ३१ ॥
 नीओ तेण तहिं सा, भिविउं परमं गओ निबइ पासे ।
 विहिओ वि य पत्तिवत्ती, रत्ना पुट्ठी कुसवत्तं ॥ ३२ ॥
 वाहुरिय मयणरेहं, वत्तिमइत्ताइकाउनिवइ पासे ।
 होयवियणरहियं, करेइ तेणं दइरसेणं ॥ ३३ ॥
 परिणाविय निवक्कं, दिक्खं रत्नं य तस्स रज्जकं ।
 सो तत्थक्कइ सुत्थिय, इयओ सव्वेसि इयनिरओ ॥ ३४ ॥
 वसुमित्तो वइणेणं, कया वि तत्थगयो विविज्जेण ।
 निवदंसरणपत्तो, गहिउं कोसलियं बहुयं ॥ ३५ ॥
 तय सुमित्तं सुमहं-तराय वत्तीइ दइहं दिपत्तं ।
 सो चत्तमित्रजावो, अस्सकिओ चित्तप एवं ॥ ३६ ॥

एसो पयउपउसो, जइ कहमवि मऊ वइयर रत्तो ।
पायरइ तओ अहुणा, हिय सव्वसो विवस्सामि ॥३७॥
केणावि उ वाएण, तापयं मारिसुनिच्छित्तं ।

पाहुमपिणुनिवइ-रायपासमि आसीणो ॥ ३८ ॥
विजणं जाणिन्तु इमो, सुमित्तभरणमि जाइ मायाए ।
पुच्छियकुसुणोदाता, परस्परं जाव अचंति ॥ ३९ ॥

ताव सुमित्तणुत्तं, सुमित्तवरमिच्छ कइयदिणाणि ।
मा मं जाणा विज्जसु, रत्तो तेणावि पडिवन्ने ॥ ४० ॥
असुदिणं वसुमिच्छा, रहमि वित्तवइनरवयं एवं ।

परदोसगहणं जइ, वि देवसुत्तसुपुरिसाणं ॥ ४१ ॥
तइवि हु गुरुअववाओ, पहुणां मा होउ इय पर्यपेमि ।
एसो उह जामाऊ, अइ पुरे विज्जसुवसुओ ॥ ४२ ॥

तं संकेण विसनो, करावकुविसाइओ व्व नरनाहो ।
तं वुत्तंतं सव्वं, सुवुत्तिसच्चिवस्स साहेइ ॥ ४३ ॥
सो पंभणइ जइ देव, एयमेयं तओ गुरुअसं ।

ववहारयारट्ठाणं, जमिमादिवेसु तुह नयरी ॥ ४४ ॥
सहसा निवो वि जंपइ, जा परहवइ न हु इमं बाए ।
तो पण्णं एयं, वा वायसुमंति तइहि ॥ ४५ ॥

आमंति मंति एत्तं, रहमि पुढा निवेण नियय्या ।
किं अकुडीणवियारो, सव्वविओ को वित्ते पइणा ॥ ४६ ॥
सा जणइ अविकट्ठो, ससिणो किर अरिथि न उण मह पइणो ।

केववज्जणमयसुत्ती, पसुच्चपरगुजरकइटा ॥ ४७ ॥
नियपरचइ नरोहिं, इत्तो पिच्छणय पिच्छणमिसेण ।
सच्चिवेण लहु सुमिच्छा, संजासमयमिमा बाहिरओ ॥ ४८ ॥

पुनभरपरिरेणं, तेण वि नियवेसमपणं तइया ।
पठविओ वसुमिच्छा, सुवुत्तपुरिसंहि सो निदिओ ॥ ४९ ॥
तं नाउंति निवो कह, मह दुहिया होहि जाय कुरेइ ।

सा ताव तथ आगंनु पुच्छिए किं पडं ताय ॥ ५० ॥
तुह वेहव्वकरोह, वण्ठे पावुत्ति जेपिए रत्ता ।
सा भणइ तुज्ज जामा-उगो गिहे चिउए ताय ॥ ५१ ॥

तं आयनियरेत्ता, रहमि पुढा पर्यपइ सुमिच्छा ।
मज्जनयमणो सव्वं, तं वसुमित्तस्स वुत्तंतं ॥ ५२ ॥
ता चित्तिं नरिंदो, मिच्छाभावत्तणं इमस्स अहो ।

गम्भउरणीरुत्तं, महो अहो धम्मालुयिरत्तं ॥ ५३ ॥
इय चित्तिओ चमक्खिय-मणो निवो कहइ मंतिपउराण ।
संभावयरुइरमिच्छि, जुत्तं वित्तं सुमित्तस्स ॥ ५४ ॥

तथणु सुमित्तं तहिं, गियरो आणविया पडिठ्ठण ।
नयरिपेवसो रत्ता, कराविओ गुरु विरुंइए ॥ ५५ ॥
जायायवं ससुडी, स परेसि सुहाणकारको जाओ ।

परिवज्जियपव्वज्जा, कमासुमित्तो गओ सुगइ ॥ ५६ ॥
मिच्छाभावविरहिओ, अहिओ सपरसि सययवसुमित्तो ।
मारिऊ गओ नरए, जमिहो संसारकइओरं ॥ ५७ ॥

एवं सुमित्रस्य समस्तसर्व-संदेहमित्रस्य निशम्य वृत्तम् ।
जया जना दुस्सज्जनावविद्या सत्तावंमियां नृशामाजियध्वम् ॥
इति सुमित्र कथा ॥

इत्युक्तं ऋजुव्यवहारे सद्भावमैत्रीवृत्तानुश्रवणं नैदस्तुल्लो
निर्दिष्टं चतुर्विधमप्युज्जुववहारस्वरूपम् ।

सांप्रतमस्यैव विपर्यये दोषदर्शनपूर्वकं विधेयतामाह-
अन्नह जणणांसु, अयोहिनीयं परम नियमेण ।
तत्तो जवपरिवरुं, बं होउजा उज्जुववहारं ॥ ४८ ॥

अन्यथा नृगणमयथायज्यपनमादिशब्दाश्चक्रक्रियादोषोपाया

सद्भावमैत्रीपरिग्रहस्तेषु सत्यु आवकस्येति भावः । अयोधर्मो-
प्रातिर्भाजं मूत्रकारणं परस्य मिथ्यादृष्टेर्नियमेन निश्चयेन जवर्तीति
शेषः । तथाहि श्रावकमेतेषु वत्समानमाद्योक्त्य वत्कारः संजवन्ति
पिगस्तु जैनं शासनं यत् श्रावकस्य शिशुजननिन्दितेऽवीक-
भाषणादौ कुर्मणि निवृत्तर्त्तपि दृश्यते इति निन्दारक्षणदमी
प्राणिनो जन्म कौटिल्यपि बोधिं न प्राप्नुवन्तीत्यधीर्भावजिमिदमु-
च्यते । तथाद्योधिर्वाजः श्रावकपरिमुक्तिर्नैवति तदिन्द्राकारिणस्त-
न्निमित्तनृतस्य श्रावकस्यापि यदवाचि । शासनस्यापघातो योऽ
नाभोगिनापि वृत्तः । स तन्मिथ्यात्वहेतुत्वाद्-न्येयो प्राणिनामिति
।। कन्यात्यपि तदेवात्र, परं संसारकारणम् । विपाक दारुणं घोरं,
सर्वानयिष्यवैरुनमिति । ततस्तस्मात्कारणादुदयाद्भावे ऋजु
व्यवहारी प्रगुणव्यवहारवान् प्रकृतो भावभावक इति । उत्तमुज्जु-
व्यवहार इति चतुर्थं ज्ञावश्रावकवृत्तम् । ४० रं ॥

उज्जुसंघिसंखेय-ऊजुसंघिसंखेय-ऊं सखे गन्तव्यदिग्धि-
भागे, "मगाउ उज्जुसंघि, संखेयं पवेदेइ । उज्जुसंघिसंखेयया
वा सममममं पवेदेइ" नि. चू. १३ उ० ।

उज्जुमुत्त (व)-ऊजुमुत्त. -ऊं अतीतानागतान्युपगमकुटि-
लतापरिहारेण ऋजुकुटिर्बं वत्समानकावजावि वस्तु सूचयति
गमयति अच्युपगच्छतीति ऋजुसूत्रः । अतीतानागतयोर्विना-
शानुपचित्त्यायुपगमश्च कुटिर् इति ज्ञावः । ऋज्वक्त्रं श्रुत-
मस्येति ऋजुश्रुतः । शेषज्ञानं मुख्यतया तयाविधयपरोपकारसा-
धनश्रुतज्ञानमेवैकमित्यर्थः । उक्तं च "सुयनाणे अणुवत्तं, केवले
वयणंतरं । अप्पणो य परेसि च, जइहा तं परिजावग" मिति स्व-
नामस्यते सत्तानां मूत्रनयानां चतुर्थं नये, अनु० । प्र० । ६० ।
ग० । स्था० । सूत्र० । अष्ट० । अष्टं हि ऊयं सज्जिए गुणीजाना-
न्नापयति पर्यायास्तु कृणध्वंसिनः प्रधानतया दर्शयतीति । उ-
दाहरति-यथा सुखविवर्तः संप्रत्यस्तीत्यादिरिति । अनेन हि
वाक्येन कृणस्यापि सुखाख्यं पर्यायमात्रं प्राधान्येनापि दर्शयते ।
तदधिकृष्टान्नूतं पुनर्यामइत्यं गौतम्या नापयति । आदिशब्दाद्
दुःखपर्यायोऽप्युनास्तीत्यादिकं प्रकृतनयनिर्देशनमप्युहनीयम्
अस्य निरुक्तिर्गर्भमतम् ।

पचुपपन्नगाही, उज्जुमुत्तो गयविही मुणेअव्वो ।

अयं च नयो वत्समानमपीच्छन् स्वकीयमेवैच्छति परकीय-
स्य स्वाज्जिमत्कार्यासाधकत्वेन वस्तुतोऽसत्त्वादिति । अपरं च
निजविज्ञैर्निजवचनेनैव शब्दैरुक्तमपि वस्त्वनिधीयते इति प्रति-
जानीते तथा तदः तटी तदमित्यादि । यथा गुरुमुख इत्यादि
तथा इच्छादीनामस्थापनादिनेदाश्रितपद्यते वदयमाणनयस्त्व-
तिविशुक्तास्त्रिज्ववननेदाश्चसुभेदं प्रतिपत्स्यते । नामस्थापना
द्वयानि च नाच्युपगमिष्यतीति भावः । इत्युक्तं ऋजुसूत्रः अनु० ।
पतदेव विस्तेरणाह ।

उज्जुसुयं नाणमुज्जु-सुयमस्स सो यमुज्जुसुओ ।

सूचयइ वा जुमुज्जुं, वत्तुं तेणु इति सुत्तोचि ॥
सूचयते ज्ञानं बोधरूपं ततश्च ऋज्वक्त्रं श्रुतमस्य सांयमुज्जु-
श्रुतः । वा अथवा ऋज्वक्त्रं वस्तु सूचयतीति ऋजुसूत्र इति ।
कथं पुनरेतदच्युपगतस्य वस्तुनाऽवकत्वमित्याह

पचुपपन्नं सयम-मुपपन्नं जं च जसम पत्तेयं ।

तं ऋजुनदेव तस्स, त्थि उ वक्कमन्नं निजमसंतं ॥

यस्यासंतमुत्पन्नं वत्समानकालीनं वस्तु यश्च यस्य प्रत्येकमा-
त्मीयं तदेतदुज्जुव्यवहारं वस्तु प्रत्युपगमस्यते तदेवास्ती नयः
प्रतिपद्यते तदेव वत्समानमात्मीयं च वस्तु तस्य ऋजुसूत्रनय-

स्याऽस्ति अयमुत्तु शेषमतीतानागतं परकीयं च यस्मादसद-
व्ययमानं ततोऽसत्त्वादेव तच्छुम्भित्यसाविति अत एवोक्तं
निर्युक्तिहृता “ पचुपपन्नगाही. उज्जुसुत्तनयविही मुण्येव्वेति ”
एतन्मतमेव प्रमाणतः समर्थयिष्याह ।

न वि गयमणायं वा, जावो णुवलंजओ खपुप्पं च ।

न य निष्पभोयणान्, परकीयं परधणमिवत्थि ॥

विगतं विनष्टमतीतमनागतं त्वनुपपन्नम् । एतदुभयरूपमपि न
भावं न वस्तुनूपपन्नान्त्वपुष्पवदिति । न च परकीय वस्तुवति नि-
ष्प्रयोजनत्वात्प्रयोजनकर्तृत्वात्परधनवदिति ।

अथ व्यवहारनयं युक्तिः स्वपक्वं ग्रहयिष्याह ।

जइ न पयं सामन्नं, संववहारोवलक्खिरुहियंति ।

जाणुगमप्स व त्हा, परक्कमिव निष्फलतणओ ॥

हेव्यवहान्तयवादिन् ! यदि तव व्यवहारानुपयोगादनुपप-
न्नाश्च सामान्यं न मते संग्रहस्य सम्मतमपि नेष्टमित्यर्थः । ननु
तथा तेनैव प्रकारेणैव व्यवहारानुपयोगादनुपपन्नमाश्च गत-
मतिक्लान्तमेध्यवृत्तानागतं वस्तु नाप्युपगतस्य युक्तैः समानत्वत्
तथा परकमपि परकीयमपि वस्तु मैत्रीः स्वप्रयोजनासाधकत्वेन
निष्प्रवृत्त्यात्परधनवदिति । अथ यदसौ नतोऽन्युपपन्नवति त-
त्स्वयमुपसंहृत्य दर्शयति ।

तम्हा नियये संपय- काझीणं लिगवयणजिन्नं पि ।

नामाद्भेयविहियं, पडिवज्जइ वत्थुमुज्जुसुत्तो ॥

तस्मादुज्जुसुत्तनयः प्रतिपादितयुक्तितो वस्तु प्रतिपद्यते । कथं
चूतं निजकस्मात्मीयं न परकीयं तदपि सांप्रतकाशीनं वर्तमानं
न त्वतीतानागतहृषम् तच्च निजं वर्तमानं च वस्तु शिक्षयचन-
निष्प्रमपि प्रतिपद्यते । तत्रैकमपि त्रिद्विज्ञं यथा तदस्तदी तदभि-
त्यादि । तथैकमप्येकवचनं बहुवचनवाच्यं यथा गुरुर्गुरुवः आपो
जलं दाराः कलत्रमित्यादि । तथा नामादिभेदविहीतमप्यसौ व-
स्तु अन्युपपन्नवति । नामस्यापनाद्व्यभावरूपं अतुरांरपि निज्ञे-
पान् सामान्यत इत्यर्थः तदिह विगवयेणेत्यादिना अन्युपग-
मव्योपपत्त्यस्येन वक्ष्यमाणशब्दन्तयेन सहास्यान्युपगमभेदो द-
र्शितः शब्दनयो हि शिक्षनेदावचनभेदाच्च वस्तुनो जेदेमेव प्र-
तिपत्स्यते न पुनरेकत्वम् । तथा नामादिनिज्ञेपस्यैकमेव भाव-
निज्ञेपं भ्रंश्यते न तु शेषनिज्ञेपत्रयमिति तदेवमुक्तः ऋजुसुत्तनयः
विशोः । (एतन्मतदूषणं सहनय शब्दे) ।

जावत्वे वर्तमानत्व-व्याप्तिरीदृशविशेषिता ।

ऋजुसुत्तश्रुतः सूत्रं, शब्दार्थस्तु विशेषितः ॥ २९ ॥

भावत्वे वर्तमानत्वव्याप्तिरीदृशीतानागतसंबन्धजावत्त्वप्यन्यो-
पगन्तुता अवशिष्टता शब्दाद्यज्जिमतविशेषा पक्षपातिनी सूत्रे ऋ-
जुसुत्तनयः श्रुतः सूत्रं च “ पचुपपन्नगाही, उज्जुसुत्तो य ण विहि
मुण्येव्वोत्ति ” अत्र प्रत्युपपन्नमेव गृह्णतीत्यर्थः शब्दः अयत्रार्थे
तात्पर्यानुकूलताभः । अवशिष्टतपदकृत्यमाह शब्दार्थस्तु विशेष-
यित इति । तथाच विशेषितार्थराहित्येन शब्दादिनये नातिव्या-
प्तिरिति ज्ञावः । सतां सांप्रतनामाद्यनोमानजिधानपरिज्ञानमृजु-
सूत्र इति तत्त्वार्थभाष्यम् । व्यवहारनिशायित्वज्ञकणमजिप्र-
त्य तदतिशयप्रतिपादनीयमेतदुक्तं व्यवहारो हि सामान्यं व्यव-
हारानङ्गत्वात् सहते कथं तल्लभयति परकीयमतीतमनागतं चा-
जिधानमपि तथविधार्थवाचकं ज्ञापयति तथाविधार्थवयमवि-
चायं संदेहस्यस्याभिमानो न चायं बुवाजिमानः स्वेदेशकात्रयो-
रेव सत्ताविशिष्टमात्र । यथा कथं कथंस्वयंस्वस्य सत्ताव्यवहाराङ्ग-
त्वे प्रतिप्रसङ्गात् । न च देशकात्रयोः सत्त्वं विहायान्यदतिरिक्तं

सत्वमस्ति तथोक्त्यता प्रवृत्ते स्यादसत्तावोधाऽपि चात्र तत्र स्वर-
गृह्णादाविव सत्ताप्रतिज्ञेया । विकल्पसिद्धेऽपि धर्मिणि निषेध
प्रवृत्तस्तत्र तत्र व्यवस्थापितत्वादिति दिग्ग ॥ २९ ॥

अयमप्यत्र विशेषमाह ।

इत्यनेन नैकत्रा-वस्थान्तरसमागमः ।

क्रियानिष्ठाजिज्ञाधार-अव्यञ्जनावद् यथोच्यते ॥ ३० ॥

अनेननुसूत्रनयेनैकधर्मिणि अवस्थान्तरसमागमः भिन्नावस्थावा-
चकपदार्थान्वयो नेष्यते न सर्वाक्रियते कुतः क्रिया साध्यावस्थाऽजि-
ष्ठा च सिद्धावस्था तयोर्ग्या भिदा भिन्नाकाशसंबन्धस्तदाऽऽधार-
स्यैकऽव्यस्याज्ञावाद्त्रायैऽजिनुक्तसंभ्रमिमाह यथोच्यतेऽभिनुक्तैः
पल्लवै न दहत्यग्नि-भिद्यते न घटः कृचिर् ।

नासंपतः प्रव्रजति, जव्यासिद्धो न सिध्यति ॥ ३१ ॥

अत्र दहनदिक्रियाकाश एव तन्निष्ठाकाश इति, दहमानादिदग्ध-
त्वाद्यभ्यभिचारात्तदवस्थाविज्ञापकत्वाद् व्यवस्थावच्छिन्नेन
समं दहनादिक्रिवाव्यवस्थायोऽव्यवस्थावत्पल्लव न दहत्यग्निरित्यादयो
व्यवहारा निषेधमुक्ता उपपद्यन्ते । विधिमुक्तस्तु व्यवहारोऽत्रापल्ल-
वं दहतेऽघटो जिद्यते संयतः प्रव्रजति सिद्धः सिध्यतीत्येवमाकार
एव दृश्यः । अत एव “सो समो” पञ्चशब्दो “चेति नये कृतकरण-
परिसमाप्तिः सिद्धस्याऽपि साधनं करणव्यापारादुपरमादिति-
॥ नयो ० ॥

अथ ऋजुसुत्तनयस्य भेदमाह ॥

स्वानुक्तं वर्तमान-मृजुसूत्रो हि ज्ञापते ।

तत्र कृणिकर्पायं, सूत्रम्, स्थूळो नरादिकम् १३ ॥

हि निश्चितं ऋजुसूत्रो नयः । वर्तमानं केवलमतीतानागतका-
लरहितं ज्ञापते मनुते । तदपि कीदृशं स्वानुक्तं स्वस्यात्मनोऽ-
नुक्तं कार्यप्रत्ययं मनुते परंतु परप्रत्ययं न मनुते । सोऽपि ऋजु-
सूत्रो द्विभेदो द्विप्रकारः । एकः सूत्रा ऋजुसूत्रः । १। अपरः स्थूत्र
ऋजुसूत्रः । २। तत्र सूत्रास्तु कृणिकर्पायं मनुते कृणिकाः पर्यायाः
परतोऽवस्थान्तरभेदात् पर्यायाणां स्वयत्तमानतायां कृणवस्थापि-
त्वमेवोचितमिति । स्थूत्रस्तु मनुष्यादिपर्यायं वर्तमानं मनुते अती-
तानागतानादिनाराकादिपर्यायं न मनुते यो हि व्यवहारनयः कात्र-
त्रयवर्तिपर्यायग्राहकस्तस्मात् स्थूल ऋजुसूत्रव्यवहारनयेन ज्ञा-
कार्थं न ज्ञपते । अथ च ऋजुवर्तमानकृणस्यापि पर्यायमात्र-
प्राधान्यतः सूत्रयन्निजप्राय ऋजुसूत्रनय इति अतीतानागतसं-
ज्ञकृणकौटिह्यवैकल्याप्याज्जमिति ॥ ३० ६ अ० । पर्यायनय-
भेदाः । ऋजुसूत्रादयः । “ तत्रजुसूत्रनोतिः स्या-चक्षुरूपार्थायसं-
श्रिता । नश्वरस्यैव भावस्य, जावस्थितिर्वियोगतः ॥ देशकात्रा-
न्तरसंबन्धप्रजावरादितं वस्तुतत्त्वं सांप्रतिकमेकस्वाभावमकुटि-
लमृजुसूत्रयतीति । ऋजुसूत्रः न ह्येकस्वभावस्य नानादिकाशसं-
वन्धित्वस्वजावर्मेकत्वं युक्तमेकस्यानेकत्वविरोधात् । न हि स्व-
रूपेनदादन्यो वस्तुभेदः स्वरूपस्यैव वस्तुत्वापत्तेः । तथाहि
विद्यमानेऽपि स्वरूपं किमपरमिज्जिनं वस्तु यद्रूपनानात्वेऽप्येकं
स्यादिति । यद्वस्तुरूपं येन स्वजावनेनोपलभ्यते तत्तेन सर्वात्म-
ना विनश्यति न पुनः कृणान्तरसंस्पर्शानि कृणिकं कृणकान्तरस्व-
भेदं तत् कृणकान्तरस्य कृणान्तराकारविशेषाप्रसङ्गात् अत्र
जातस्य यदि द्वितीयकृणसंबन्धः प्रथमकृणस्वभावं नापत्त-
यति तदा कल्पान्तरावस्थानसंबन्धोऽपि तत्रापनयन् स्वभा-
वनेदे वा कथं न वस्तुजदः अथवा सर्वत्र सर्वदा जेदा-
ज्ञापप्रसक्तिः । अकृणिकस्य क्रमयोगपद्यान्मर्षक्रियानुपप-

नैरस्तत्त्वं सद् कार्युपदौकितातिशयमनङ्गीकुर्वतस्तदुपेक्षाया-
गादक्रेपेण कार्यकारिणस्त्वैकार्यमेकदैव विद्वद्वादिनि न क्रम-
कर्मवृत्तं न वा कदाचनपि स्वं कार्यमुत्पादयेत् निरपेक्षस्य निर-
तिशयत्वाद् द्वि निरपेक्षस्य कदाचित्करणमकरणं वा विरोधात्
तत्कृतानुकारं स्वभावभूतमङ्गीकुर्वतः कृणिकत्वमेव । व्यतिरिक्त-
त्वे वा संबन्धासिद्धिरपेक्षारक्तत्वेनऽनवस्थाप्रसक्तिः । युग-
पदपि न नित्यस्य कार्यकारित्वं द्वितीयेऽपि कृणे तस्मिन्नावत् ।
ततस्तदुपचित्तः तन्मप्रसक्तः । क्रमाक्रमव्यतिरिक्तप्रकारान्तर-
प्रावाचनं नित्यस्य सत्वमभ्यासिकारित्ववृत्तकृणत्वात्तस्य प्रत्येक-
स्य च निर्हेतुकत्वेन स्वभावतो जावात् स्वरसज्जरा एव सर्वे
प्रावाः इति पर्यायाभिननुज्ञानिप्रायस्तदुक्तम् । अतीतानागत-
ना देव, काव्यमरुपशिवजित्तम् । वर्तमानतया सर्वे-भूजसूत्रेण
सृज्यते ॥ सम्म० । स्या० (अयं च नयो मूलनयत्वेनाद्युगगद्वा-
गदिष्टः) समतिकृता पुनः पर्यायनयनेदत्वेनान्युपगतः प-
ञ्चायनय शब्देऽस्य विस्तरनो वर्णनं कारिष्यते । (कृणिकवादः
कृणियवायशब्दे) एकत्वानेकत्वसमस्तधर्मकदापविकलताया-
स्तदपि विज्ञानवादिपरिकल्पितम् विज्ञानगौरवरूपेण रुजु-
सूत्रयतीति रुजुसूत्रः । माध्यमिकदर्शनापवादमिवि सर्वभावानां
नैरास्यं प्रतिपादयति पर्यायास्तिकनयभेदे, (तन्मत्तं सुखवायशब्दे)

उज्जुमुत्त (य) वयण विच्छेद-ऋजुसूत्रवचनविच्छेद-पुं० ऋजु
धैमानसमयं वस्तुस्वरसावच्छिन्नत्वात्तद्वै सृजयति परिच्छि-
नसि नातीतानागतं तस्यासत्त्वेन कटिष्ठत्वात् तस्य वचनं पदं
वाक्यं वा तस्य विच्छेदोऽन्तःसीमिति यावत् ऋजुसूत्रवचन-
स्येति कर्मणि पठ्यते । ऋजुसूत्रस्यैवायमर्थो नान्यस्येति प्ररूपयतो
विच्छिद्यमाने वचने, "मूलनिमेषं पञ्च-णयस्स उज्जुसुय-
धयणविच्छेदो, तस्स उहाई आसाहपसाहासुहुमभं" सम०
उज्जुमुत्ता (या) जाम-ऋजुसूत्रजाम-पुं० ऋजुसूत्रवदाना-
सत्त्वे ऋजुसूत्राभासः । सर्वथा छव्यापराणि, ऋजुसूत्रवदाना-
समानं नयान्नास, २० ॥

उज्जुमेदि-ऋजुश्रेणि-स्त्री० ऋजुः सरहा चालौ श्रेणि च । सर-
हाकारप्रदेशपङ्क्तिः । (उज्जुसद्विपक्षे अफुसमाणार्हः अहं पग-
समर्पणं अविग्राहणं तथ्य गता सागारोवउत्ते सिज्जइ)
उत्त० २५ अ० ।

उज्जोणी-उज्जायिनी-स्त्री० अवन्तीजनपदराजधान्याम्, "उज्जे
णीए नयरीए अवन्ति नामेण य विस्सुओ " संस्या० (उज्जोणि
अहणे खलु०) आय० ४ अ० ॥

उज्जोणा-उज्जायनक-पुं० रवनामस्याते श्रावकभेदे, उज्जेणगस्स
सावगस्स तथ्य णियकिंणं कावगयस्स मिच्चत्तं जायं,
आव० ४ अ० ॥

उज्जोय-उद्योति-त्रि० उत्तुष्ट, क्त. रत्नप्रदीपादिभिः प्रकाशि-
तं, ग० १ अथि० । घ० । तं० । औ० ॥

उज्जोपमाण-उद्योतयन्-त्रि० प्रकाशयति, "दसदिसाउ उज्जो-
पमाण पमासमाण" जीवा० ३ प्रति० । स्युल्लवस्तुपदर्शनतः
प्रकाशयति, स्था० ८ ग० । सूत्र० । औ० । उपा० ॥

उज्जोय-उद्योत-पुं० उद. घृत-अच. । वर्तितृणचक्राकाष्ठादिभिः
अग्निप्रकाशने, आचा० १ ध्रु० २ अ० । ३० । वस्तुप्रज्ञासने,
स्या० ४ ग० । वस्तुविषये प्रकाशे, न० । आ० म० प्र० । औ० ।
"देवुज्जोयं करोति" रा० । "उज्जोश्रो नह य अंधकारो पपसो
उ पुगज्ञानं परिणामे" सूत्र० १ अ० । अस्य निक्षेपः ।

सांप्रतमुद्योत उच्यते तत्राह-

दुविहो खलु उज्जोओ, नायव्यो दव्वावावसुज्जोत्तं ।

अग्नी दव्ज्जोओ, चंदो मूरो मणी विज्ज ॥

विशेषाचार्यः खलुशब्दो मूलज्ञेदपेक्षया न वक्ष्यपेक्षयेति
विशेषणार्थः । उद्योतयते प्रकाशयते अनेनेति उद्योतो ज्ञातव्यो वि-
हेयो दव्वावावसुज्जोत्तः । छव्याद्योतो भावोद्योतश्चेति ज्ञावः । तत्र
द्रव्योद्योतोऽग्निश्चन्द्रः सूर्यो मणिश्चन्द्रकान्तादिवृत्तकृणो विद्युत्
प्रतीता । एते द्रव्योद्योताः । एतेघटादीनामुद्योतनऽपि तत्तत्तायाः
सम्यक्प्रतीतेरभावात् सकलवस्तुधर्मानुद्योतना च न ह्यन्या-
दिभिः सद्व्यभिचाराद्यनन्तधर्मान्मकस्य वस्तुनः सर्वे एव धर्मा-
धर्मास्तिकदायादयो वा द्योत्यन्ते तस्माद्व्याप्यो द्यव्योद्योता इति
अधुना ज्ञावोद्योतमाह ।

नाणं जावुज्जोओ, जह जाणियं सव्वजावदंमहिं ।

जस्स उवओगकरणे, जावुज्जोयं वियाणाहि ॥

ज्ञायते यथावस्थितं वस्तुनेनेति ज्ञानम् । सतो भावोद्योतः
तेन घटादीनामुद्योतने तद्वतायाः सम्यक् प्रतिपन्नः स्वभावात्तस्य
तदेकत्वत्वात् । एतावता वा विशेषणैव ज्ञानं जावोद्योत इति
प्राप्तम् आह यथा भणिते यथावस्थितं सर्वभावदर्शिनिस्तथा
यद् ज्ञानं सम्यक्ज्ञानमिति ज्ञावः । तत्रापि विशेषणोद्योतः किं तु
तस्य ज्ञानस्योपयोगकरणे सति ज्ञावोद्योतं विज्ञानीहि नायदा
तदेव तस्य वस्तुनोऽस्तत्त्वसिद्धिः । इत्युद्योतस्वरूपमभिधाय सांप्र-
त्येनोद्योतेन लोकस्योद्योतकरा जिना ज्वन्ति किंतु तीर्थकर-
नामकर्मोद्योतऽनु सत्त्वाधर्मासंपादनं ज्ञावोद्योतकराः पुनर्नवन्ति
जिनवराश्रितुर्वैतिरिति । अत्र पुनःशब्दो विशेषणार्थः । स
चेत्तत् विशिनापि । आमानमधिकृत्य केवलज्ञानेनोद्योतकरा लोक-
प्रकाशकवचनप्रदीपेपेक्षया तु शेषकतिपयभ्रव्यविशोवादिधि-
कृत्योद्योतकरा अत एवोक्तं ज्वन्ति कोऽर्थः न ज्वन्ति न तु ज्व-
न्त्येवं कोऽश्न प्रणिनोऽधिभृत्योद्योतकरावस्थासंज्ञवान् । चतु-
विंशतिप्रदणमधिकृतावसंस्पर्पिगततीर्थकरसंख्याप्रतिपादनार्थ-
मुद्योतनाधिकारे एव छव्योद्योतः । छव्योद्योतोद्योतज्ञावोद्योतोद्यो-
तयोर्विशेषप्रतिपादनार्थमाह ।

दव्ज्जोओजोओ, उज्जोई परमियम्मि खिचम्मि ।

जावुज्जोओनोओ, ओगालोणे पमासइ ॥

छव्योद्योतोद्योतो छव्योद्योतप्रकाशः पुत्रज्ञातमत्वात्तथाविध-
परिणामयुक्तत्वाच्च प्रकाशयति । पात्रान्नं प्रभासते परिमितं
कृत्रे अत्र यदा प्रकाशयति तदा प्रकाशयं वस्तु अस्थिद्विह्यते यदा
तु प्रभासते तदा स एव दीप्यते इति गृह्यते ज्ञावोद्योतोद्योतो
लोकं प्रकाशयति प्रकाशार्थम् । उक्तः उद्योतः । उक्तः म० छि० ॥
आ० च० । उद्योतो यद्यपि लोके जेदेन प्रसिद्धो यथा सूर्यगत आतपः
चन्द्रगतः प्रकाश इति तत्ताप्यतपशब्दश्चन्द्रप्रायामपि वर्तते
इति । सूत्रवत्माह " उज्जोवैति तवति पमासति आहितेति
वदेज्जा " च० ३ पाहु० । दिवा उद्योतो रात्रावन्धकार इति
दाहकश्च अंधयार शब्दे उक्तः ।

ऊर्वेलोके तिर्यङ्लोके च उद्योतः ॥

उच्छ्रुतगोणे चत्तारि उज्जोयं करोति तंहा देवा देवीओ-
त्रिमाण आचरणं तिरिखल्लोणे चत्तारि उज्जोयं करोति
चंदा मूरा मणी उद्योत । स्था० ४ ग० ॥

उज्जोयकरण-उद्योतकरण-न० प्रकाशकरणे, आचा० १ ध्रु० १
अ० ४ उ० ॥

उज्जोयग-उद्योतक-त्रि० उद्योतयति प्रकाशयति केवलज्ञानदर्श-
नायामिति । अययवतः स्फुटप्रकाशकं, 'सर्वजगुज्जो-
यवस्स' नं ॥

उज्जोयगर-उद्योतकर-त्रि० उद्योतकरणशीला उद्योतकरास्तान्
लोकस्य केवलज्ञानेन तत्पूर्वकवचनदीपेन वा सर्वलोकप्रकाश-
करः शरीरानित्यर्थः । उद्योतकरः शीले तीर्थरुदादौ, आ० म०
द्वि० । प्रकाशकारिण, प्रश्न० २ सं० द्वा० ।

लोगस्स उज्जोअगरे, धम्मतित्थयरे जिणे ।

अरिहंते किञ्चिद्दस्सं, चउवीसं पि केवली ॥ १ ॥

उमज्जमजिअं च वंदे, संजवमज्जिणंदणं च सुमंइ च ।

पउमण्हं सुपासं, जिणं च चंदण्हं वंदे ॥ २ ॥

सुविहिं च पुण्णंदं, सीअलसिज्जं वामुपुजं च ।

विमलपणं च जिणं, धम्मं संति च वंदामि ॥ ३ ॥

कुंयं अरं च महिं, वंदे मुणिसुव्वयं नमि जिणं च ।

वंदामि रिद्धेनेमिं, पासं तह वच्चमाणं च ॥ ४ ॥

एवं मए अजिअआ, रयमलापहीणजरमराणा ।

चउवीसं पि जिणवरा, तित्थयरा मे पसीयंतु ॥ ५ ॥

किंचियवंदियमहिआ, जे ए लोगस्स उत्तमा सिच्चा ।

आरुगवोहिज्जानं, समाहिवरमुत्तमं दिंतु ॥ ६ ॥

चंदे मुनिम्मलयर, आइच्चेमु अहियं पयासरया ।

सागरवरगंजीरा, सिच्चा सिंछिं मम दिंसंतु ॥ ७ ॥

अस्य व्याख्या तल्लक्षणं चेदम् । "संहिता च पदं चैव पदार्थः
पदविग्रहः । चाज्ञाना प्रत्यवस्थानं, व्याख्या सूत्रस्य पदविद्याः
तत्रास्वलितपदोच्चारणं संहिता सा च प्रतीता अधुना पदानि लो-
कशब्दोद्योतकरात् धर्मतीर्थकरान् जिनान् अहंतः कीर्तयिष्यामि चतु-
र्विंशतिमपि केवलज्ञान इति । अधुना पदार्थः लोकस्यते प्रणिना दृश्यते
इति लोकः । अयं चेह तावत्पञ्चास्तिकायात्मको गृह्यते । तस्य
लोकस्य उद्योतकरणशीला उद्योतकरास्तान् केवलज्ञानेन तत्पू-
र्वकवचनदीपेन वा सर्वलोकप्रकाशकरणशीलानित्यर्थः । तस्माद्
दुर्गतौ प्रपतन्तमात्मानं धारयतीति धर्मः । उक्तं च । "दुर्गतिप्र-
सृतान् जन्तुन्स्माच्छरयते ततः । धत्ते चैतान् शुभस्थाने, तस्मा-
द्धर्म इति स्मृतः ॥" तीर्थते संसारसागरोज्ज्वले तीर्थं धर्मं एव
धर्मप्रधानं वा तीर्थं धर्मतीर्थं तत्करणशीला धर्मतीर्थकरास्ता-
न् । तथा रक्षकपयाद्योदयपरीपदेऽपसर्गाऽऽप्रकारकर्मजैतु-
त्याजिनास्तान् तथा अशोकाद्यष्टमहाप्रतिहार्यरूपां पूजामर्हं ती-
र्थं तस्मात् अहंतः कीर्तयिष्यामि स्वनामभि स्तोत्रं चतुर्विंश-
तिरिति संख्या । अपिप्राश्नो भावतस्तदन्यसमुच्चयार्थः केवलज्ञान-
नोभयां विद्यते इति केवलिनः तान् केवलज्ञान इति पदार्थः । पद-
विग्रहार्थं यस्मिन् समासनाञ्चि पदानि तेषु दर्शित एव । संप्रति
चाज्ञानायसरस्तत्र तिष्ठतु तावत्सुखस्पर्शकनिष्ठैरिरेवोच्यते । स्व-
स्थानावतारः । उक्तं च "अकलविषयसंहियाड-वक्खाणचउक्कए
दारिसियम्मि । मुत्तप्फासियनिज्जुत्ति, वित्थरयो इमो होई" आ०
म० द्वि० ७० । ईश्वरसिद्धिविषये कृतबहुश्रमे विवर्द्धने, उद्योतकर-
स्व प्रमाणायति । चुयनहेतवः प्रधानपरमाणवोद्देशः स्वकार्यो-
त्पत्त्यानिर्वाणयवर्द्धकमन्त्रमधिष्ठातारमपेक्षते स्थित्वा प्रवृत्तस्तनु-
तुर्ग्यादिचिदिति ॥ सम्म० ॥

उज्जोयगसुरि-उद्योतनसुरि- पुं० देवसुरिद्विषयनिमिचन्द्रशिष्ये

वर्द्धमानसुरिगुरौ वटगच्छस्य प्रथमाचार्ये, 'तस्माच्च विमल-
चन्द्रः, सहस्रसिद्धिर्विद्युव सुरिरः । उद्योतनश्च सुरिः, शोपितदुरि
ताङ्कुरव्यूहः । अथ युगनवनन्द (एए५) मिते, वर्षे विक्रम-
नृपादतिक्रान्ते । पूर्वोपनिता विहरन्, सोऽर्बुदसुरिगुरेः सविभ्रमा-
गात् । तत्र वटेडीखेटक-सीमावनिस्संस्थवरवटाधः । सुमुहूर्ते
सूपदेधान् सुरीन् संस्थापयामास । ख्यातस्ततो गणोऽयं वटगच्छा-
होऽपि वृक्षगच्छ इति । ग० । पं० ७० । अयं च विक्रमसंवत्
(एए५) मासवदेशाच्चबुज्जयं गच्छन् मार्ग एव देवलोकं
गतः । जै० ६० ॥

उज्जोयणाम्-उद्योतनामन्-न० उद्योतनिषण्णं नाम नामकर्मज्ञेदे,

अणुसिणपयासरूवं, जियंगुज्जोयएइ हुज्जोया ।

जइ देवुत्तराविक्रिय, जोइमखज्जोयमाइव्व ॥ ४५ ॥

इहोद्योताद्युद्योतनामोदयेन जीवाङ्गं जन्तुशरीरमुद्योतत्वे उद्योतं
करोति कथमित्याह । अनुणुप्रकाशरूपमुणुप्रकाशरूप हि पण्डि-
रयुद्योतत इति तल्लवच्छेदार्थमुणुप्रकाशरूपमित्युक्तम् । आह क
इहोद्योताद्युज्जन्तुशरीराण्यनुणुप्रकाशरूपमुद्योतं कुर्वन्तीत्या-
ह । यतिदेवात्तरवैक्रियज्योतिष्कखद्योतादय इव । तत्र यतयश्च
साधवो देवाश्च शूरा यतिदेवाः यतिदेवैर्मन्त्रशरीरापिक्रियात्तरकात्वं
क्रियमाणं वैक्रियं यतिदेवात्तरवैक्रियं ज्योतिष्काश्चन्द्रग्रहचक्रत्रता-
राः खद्योताः प्रतीताः ततो यतिदेवात्तरवैक्रियं च ज्योतिष्काश्च
खद्योताश्च ते आदित्यं वा रत्नोष्णी प्रभृतीनां ते यतिदेवात्तरवैक्रि-
यज्योतिष्कखद्योतादयस्त इव । अत्र प्रकारो हाङ्गाणिकः । अय-
मर्थः यया यतिदेवात्तरवैक्रियं चन्द्रग्रहादिज्योतिष्काः एव खद्योत-
रत्नोष्णीप्रभृतयश्चाणुणुप्रकाशरूपमुद्योतं विदधीत तथा यदुद-
याज्जन्तुशरीराण्यनुणुप्रकाशरूपमात्तपमातन्वति तदुद्योतना-
मेत्यर्थः । कर्म० । पं० सं० । प्रव० । आ० ॥

उज्जोयदुग्-उद्योतद्विक्रि-न० उद्योततापलक्षणे नामकर्मप्रकृति-
युग्मे, कर्म० ॥

उज्जोयफुन-उद्योतस्फुट-त्रि० प्रकाशसंयुते, उज्जोयफुनम्मि
तु दण्णम्मि संजुज्जतं जया देहो हेति ततो पमिबिचं गायवप
त्राससंजोगा,, । नि० चू० १३ उ० ॥

उज्जोवित-उद्योतित-त्रि० उद- बुद्- णिच्- । क- । रत्नप्रदी-
पादिभिर्दति, नि० चू० ५ उ० ॥

उज्जअ-उज्जक-त्रि० सद्भिवंकशून्ये, "विज्ञा तिव्वाजितावेणं
उज्जआ असमाहिआ" सद्भिवंकशून्या भिक्षा पात्रादित्यागात्-
रगृह्नोजितयोद्देशकादिजोतिवात् । सूत्र० १ भु० ३ अ० ।

उज्जण-उज्जण-न० उज्ज-ल्युट्- । बहिनयनं, विशेष० । परि-
त्यागे, आ० ।

उज्जणविहि-उज्जणविधि-पुं० परिष्ठापनविधौ, व्य० छि० ७ उ०
उज्जण-उज्जना-ल्लो० उज्ज- णि- युच् । उत्सर्गं, अवकिरणं,
आय० ४ अ० ॥

उज्जर-अवजर-पुं० पर्वतनटाडुकस्याऽऽपतने, ज० ५
श, ७ उ० । निज्जरविशेषे, ज्ञा० ५ अ० प्रावेहक, । नं० । जं० ।

उज्जरव-अवजरव-पुं० निर्जरशब्दे, ज्ञा० ६ अ० ॥
उज्जरवर्षा-अवजरवर्षा-ल्लो० उदकपाते, दग्वातो सीत-
भारा साय उजरवर्षा जसति, नि० चू० ४ उ० ।

उज्जाग्र-उपाध्याय-पुं० उप, अधि. इ, अण. । "उज्जाग्र" ८१ । ३७

उपशब्दे आदेः स्वरस्य परेण राखरख्यञ्जनेन सह क्तु ओच्चादे-
शो बाजवतः । इति ऊत्वे संयोगादित्वाङ्गस्वः । पाठके, प्रा० ॥

उज्जिऊ-उज्जित्वा-अव्य० परित्यज्येत्यर्थे, 'उज्जितं चाले वर-
स्स आभागी भवति.' सूत्र० २ श्रु० २ अ० ॥

उज्जिऊए-उज्जित्वा-अव्य० उज्जत्वा इष्टपरित्यज्येत्यर्थे, 'अप-
सत्थं पण्डितान् उज्जिऊण समणेणं । द० ५ अ० ।

उज्जितए-उज्जितुम्-अव्य० सर्वस्यादेशविरतेस्त्यागतः परि-
त्यक्तमित्यर्थे, उपा० २ अ० ॥ "सीतवयगुणवैरमणपञ्चकलाण-
पासहोववामादे चाञ्चित्तए वा खोज्जितए खञ्चित्तए भञ्जित्तए वा
उज्जित्तए" ज्ञा० ५ अ० ।

उज्जिय-उज्जित-न० परित्यागे, भनु० ॥ उज्ज. कर्मणि. क. ।
रहिते, अष्ट० । निञ्ज, भिण्ति वा उज्जियति वा एगछमिति ।
आव० ४ अ० ।

चतुर्थी वस्त्रपात्रादि प्रतिमायाश्च ॥

दब्बाइदब्बहीणा-हियं तु अमुगं च मे न धेत्तव्वं ।

दोहि विजावनिमिद्धं, तमुज्जिऊज्जट्ठो जट्ठं ॥

उज्जितं चतुर्थी । छव्येक्षेत्रकात्रावाञ्जितभेदात्तत्र छव्यो-
ज्जितं यथा केनचिद्गाराणां प्रतिष्ठातमित्यप्रमाणान् हीनाधिकं
पात्रममुकं वा कमठकप्रतिग्रहादिकं पात्रे मया न गृहीतव्यं तदेव
केनचिदुपनीतं ततः प्रागुक्तयुक्त्या द्वाचर्यामपि भावतो निसृष्टं
तदेव ज्ञापितमनवज्ञापितं वा दीयमानं छव्योज्जितम् ।

क्षेत्राञ्जितमाह ।

अमुगुभवं एणारे, उवणीयं तं च केण्णं तस्स ।

जं तुज्जेतरहार्हं, सदेस बहुपत्तदेसे वा ॥

अमुकदेशाङ्गवं पात्रं न धारयामि तदेव च केनचिदुपनीतं तदु-
भाचर्यामपि पूर्वोक्तहेतोः परित्यक्तं क्षेत्राञ्जितम् यदा पात्रमुज्ज्ये-
भेत्तादयो भवन्तः ततः प्राग्निद्वन्द्वचारणादिपरिग्रहः स्वदेशे
गताः सन्तो बहुपात्रदेशे वा तदपि क्षेत्राञ्जितम् ।

क्षेत्राञ्जितमाह ।

दग्गदोहिङ्गाए पुव्वे-काले जुगं तद्वह्णिं उज्जे ।

होहिङ्ग वएस्स काले, अजोगययणगयं उज्जे ॥

दोषिकं तुम्बकं दक्षस्य जलस्य यद्धियते तुम्बकं तदादिश-
न्दात्तत्र तुम्बकादिकं च यत्पूर्वस्मिन् द्रीष्मादौ काले याम्यं तदव्य-
स्मिन् वर्गोक्तादावुज्जितं जविष्यति वा एष्यति कात्रे ज्योम्यम-
तोऽनागतमेव यदुज्जितं तदेतदुज्जयथापि कालोज्जितं ज्ञातव्यम् ।

ज्ञातोज्जितमाह ।

ह्मच्छूण असमणेषे, पत्ते दो देइ अन्नस्स ।

मो वि अनिच्छइ तां, जावुज्जिय एवमायं ॥

लक्ष्णा छान्दार्थभिनवानि पात्राणि पुराणानि स गृही अन्यस्य
कस्यचिद्दत्तं अपि च तानि दीयमानानि अपि यदा नेच्छति
तदा पश्चादिकं भावोऽज्जितं छद्ध्यम् ॥ वृ० १ उ० । नि. सू. । स्था.
उज्जियकप्प-उज्जितकट्ठए-पुं० उज्जितरूपे कट्ठणीयेऽर्थे, अं-
रगमुज्जियकप्पे, नयनूमि खण्ति इहरेद्वदतिषि अस्सज्जाइयप-
माणं अर्थे निष्पत्ति वा उज्जियति वा एगट्ठत्वं च कप्पे वा उ-
ज्जियं तूमीए जइ कप्पे ता बाणं ॥ आव० ४ अ० ।

उज्जियथोवमाहार-उज्जितस्तोकाहार-पुं० उज्जितधर्मे स्तोकेः

म्यत्प आहारा यस्य स उज्जितस्तोकाहारः । सप्तमपिण्डैयणा-
निययकानिग्रहधारके, ॥ आव० ३ अ० ।

उज्जियधम्मग-उज्जितधर्मक-त्रि० परित्यक्तजनधर्मके, 'अपेसिया

जोयणजाए बहु उज्जियधम्मए" आचा० १ श्रु० १ अ० ६ उ० ।

उज्जियधम्मा-उज्जितधर्मी-स्त्री० यत्परित्यागाहं नोजनजात-

मन्ये च द्विपदादयो नावकाहन्ति तदर्थैक्यं वा श्रुतः सप्त-

म्यां पिण्डैयणायाम्, पंचा० १० विवो० स्था० ४० सूत्रा० आ० च० ।

उज्जियधम्मय-उज्जितधर्मिक-त्रि० उज्जितं परित्यागाः स एव

धर्मः पर्यायो यस्यास्ति तदुज्जितधर्मिकम् । सप्तमपिण्डैयणा-

परिशुद्धं, ॥ अणु० ॥ अह उज्जियधर्मिया पुव्वदेशे किर पुव्वएह रज्जं

जं तं अवरएहं परिउज्जितं साधुआगमणं च तं पि ज्ञायणगतं

वा देजा हत्यं वा देजा कप्पति जिणकप्पितस्स पंचविदिमा-

हणं थराणं सत्तविदिं एतास्सि सत्तएहं पिंसणणं केह पदेति

सत्तएहं पाणेसण्णं एवं पणए वि चउत्थी अप्पवेवा तिबोद-

गादी । आ० चू० ४ अ० ।

उज्जिय-उज्जितक-पुं० विजयमित्तसार्यवाहस्य सुजप्तायं

नार्योवासुत्पन्ने सुते, तत्तत्तत्तया दुःखविपाकानां द्वितीये ऽव्य-

यने दर्शिता तथ्या-

जइणं जंते । समणेणं जाव संपत्तेणं दुहविवागाणं पढमस्स

अज्जयणस्स अयमट्ठे पप्पत्ते दोहस्सणं जंते । अज्जयणस्स

दुहविवागाणं समणेणं जाव संपत्तेणं के अट्ठे पप्पत्ते तएणं

सुहम्मं अणगारे जंजु अणगरं एवं वयासी । एवं खवु

जंजु तेणं काट्ठेणं तेणं समणं वाणियगामे णाम एयरे

होत्या रिद्धं ३ तस्स णं वाणियगामस्स उत्तरपुरच्छिमे

दिसीभाए दुर्इपद्दासे गाणं उज्जाणे होत्या । तत्थ एं

दुर्इपद्दासे सुहम्मस्स जक्खस्स जक्खायतणे होत्या । वप्पओ

तत्थ णं वाणियगामे मित्ते णामं राया होत्या । तत्थ णं

मित्तस्स रप्पो सिरीणामं देवी होत्या । वप्पओ तत्थ णं

वाणियगामे कामज्जया णामं भाणिया होत्या । अहीण जाव

सुरूवा वावत्तरिकट्ठापंभिया चउसट्ठिगाणियागुणोववेया एक्-

कतीसे विससे रममाणं । एकतीसरइगुणप्पहाणा वत्तीसपुरि-

सोवयारकुसळा णवंगसुत्तपिक्वोहिया अट्ठारसदेसीजासा-

विसारया सिंगारागारचारुवेसाइगीयरइंगंधवण्णट्ठकुसळा

संगयगयजणियविहियविज्ञासन्नद्वियसंज्ञाविनंउणजुतोवयार-

कुसळा सुंदरयणजहणवण्णकरचण्णट्ठावप्पविज्ञासकलि-

या उंसियथयासहस्सत्तंजा विदिषत्तचामरवाडवेयणिकया

कणीरहप्पयाया होत्या । बहुणं गणियासहस्साणं आहे-

ववं पोरेववं सामिचं भट्ठित्तं महत्तरगणं आणइसरेसेणाववं

करेमाणी पाळेमाणी विहरइ । तत्थ एं वाणियगामे विज-

यमित्ते णामं सत्यवाहे परिवसइ । अट्ठे तस्स णं विजयस्स

मित्तमुत्तहाणामं चारिया होत्या । अहीण तस्स एं विज-

यमित्तस्स पुत्ते सुत्तहाए भारियाए अत्तए उज्जिए णामं

दारए होत्या । अहीण जाव सुरूवा तेणं काट्ठेणं तेणं स-

मणं समणे भगवं जाव समोसट्ठे परिसा निग्गया राया वि-

निग्गया जहा कूणिओ निग्गओ धम्मो कहिओ परिसा राया

पडिगया । तेणं कालेणं तेणं समणं समणस्स जगवओ

मइवीरस्स जेट्ठे अंतवासी इंदच्च्इ जाव तेयझेसे उट्ठं उट्ठेणं

जदा पशुत्तीए पठमं जाव जेणव वाणियगामे तेणव उवाग-
च्छइ उवागच्छइत्ता वाणियउच्चनीयकुडाई अडमाणे जेणव
रायमगे तेणव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता तत्थणं बहवे हत्थी
पामई सणक्खवक्खमियगुडिए तप्पलियकयत्थे उडामिय-
धंटे एणामणिरयणविविधगेवज्जे उत्तरकंजुडज्जे पडिकप्पिए-
ऊयपकागवरंपंचामेडा आरुढे हत्थारोहे गहिया उडपहर-
एए अस्से य तत्थ बहवे आमे पामई सणक्खवक्खमियगु-
डिए आविच्छुगे उमारियपक्खरे डत्तरकंजुडयओचुल्लमुहचं-
काधरचामरथासकपरिमंडियकमिए आरुढस्सारोहे गहियाओ
हणहरणे तेमिं च एं पुरिमाणं मज्जगं एं पुरिसं पासइ
अवडगगबंधणं उकतकषणां एहेतुपियगयं वज्जकरकमिं
जुयणिययं कंठेप गुणरत्तमद्वदामं चुल्लगुमियगायं चुल्लयं
वमज्जपाणीपीयं तिलं २ चेव विज्जमाणं काकाणिमंमाई खा-
वियं एवीरखरखरमण्हिं हम्ममाणं अणेगणरणारिमंपरिबु-
डे चचरे चचरे खंडपडहणं उग्घोमिज्जमाणं इमं च एं
पयासुवं उग्घोमणं मुणेइ एो खबु देवाणुपिया उज्जिन्यग-
स्स दारगस्स केई राया रायपुत्तां वा अवरज्जइ । अप्प-
णो मे सयाई कम्माई अवरज्जइ तएणं मे जगवं गोयमस्स
तं पुरिमं पासित्ता इमे अज्जत्थिए ४ अट्ठाणं इमे पुरिसे
जाव णिरयपडिस्सयं वेयणं वेएमिं चि कट्ट वाणियगामे एयरे
उच्चणीयकुले २ जाव अरुमाणे अहापज्जत्तं समुदाणं गे-
एहइ वा णियगामं णयरं मज्जं मज्जेणं जाव पकिंदमेइ स-
मणं जगवं महावीरं वंदइ एमंमइ एवं वयामी एवं खबु
अहं जंते तुब्भेहि अज्जणुष्साए समाणे वाणियगामं जाव
तदेव निवेएइ मेणं जंते पुरिसे पुव्वभवे केआमि जाव पव-
णुब्भवमाणे विहरइ । एवं खबु गोयमा ! तेणं काझेणं तेणं
समणं इहेव जंवीदेवी दीवे चारहे वासे हत्थिणाउरे एामं
णयरे होत्था । रिच्छ तत्थ णं हत्थिणाउरे णयरे सुणंदे
णामं राया होत्था । महियाहिधवंतमलयमंदरतत्थ णं ह-
त्थिणाउरे णयरे बहुमज्जेमज्जाए तत्थ णं महं एगे गोमं-
रुवे होत्था । अणेगखंससयसाणिविडे पासार्इ ४ तत्थ
णं बहवे णयरे गोरुवामणाहा य अणाहा य एयरगावीओ य
एयरवलीवाहा य एयरपडियाओ य णयरमहिमओ य एयर-
रवमजा य पउरतएणाणी य एिज्जया णिरुविया सुहं सुहे-
णं परिवसइ । तत्थ एं हत्थिणाउरे जीमणमे कूडग्गाहे
होत्था । अहम्मिए जाव लुण्णिमयणंदे तस्स णं जीमस्स
कूडग्गाहस्स उप्पझा एामं चारिया होत्था । अहीए तएणं
साउप्पझा कूडग्गाहिणी अश्या कयाइ आवषसत्ता जाया
वि होत्था । तएणं तमिं उप्पझाए कूडग्गाहिणीए तिएहं
मासाणं बहुपकिणुषाणं अयमेया रुवे दोहले पाउञ्चए
अषाउणं ताओ अम्मयाओ ४ जाव मुलच्छे जाऊण

बहुणं बहुणं एयरगोरुवाणं ससह्राणं य जाव वमजाणं य
ऊहेहि य एणेहि य वसणेहि य छिप्पाहि य कुकुहेहि
य वहुहि य कषेहि य अक्खिहि य णामाहि य जिञ्जा-
हि य ओट्टेहि य कंवल्लेहि य सोलेहि य तन्नंतेहि य जज्जि-
एहि य परिमुकेहि य झामषेहि य सुरं च महं च मेगरं च
जाई च मिथुं च पमषं च आसाए माणीओ विसाएमाणी-
ओ परिजाएमाणीओ परिज्जमाणणीओ दोहद्वं विणज्जेति तं
जईणं अहमवि बहुणं एयरं जाव विणज्जामि तिकुट्ठांसि दोह
झमिअविणज्जमाणंमि मुक्का चुक्का निम्मंमा उल्लागउल्ला-
गमरीरा नित्तेयादीणं च मणवयणा पंहुल्लुडयमुही इमं च
एं जीमे कूडग्गाहे जेएव उप्पझा कूडग्गाहणुणीए तेएव उवा-
गच्छइ उवागच्छइत्ता उडय जाव पासइ पासइत्ता एवं वयासी ।
किंखं तुमं देवाओ हयज्जिया हिंसितएणं सा उप्पझा चारिया
जीमकूडग्गाहं एवं वयासी । एवं खबु देवा ममं तिएहं मासाणं
बहुपकिणुषाणं दोहलं पाउञ्चए धसाणं ४ जाउणं बहुणं
गोरुवाणं ऊहेहि य जाव झावषएहि य सुरं च ६
आसाएमाणीओ ४ दोहद्वंविणिंति तए एं अहं देवा-
णुपिया तमिं दोहद्वंसि अविणज्जमाणंसि जाव ज्जिया-
मि । तएणं से जीमकूडग्गाहे उप्पझं चारियं एवं वया
माणं तुमं देवाणुपिया उडज्जियासि अहखं तं तहा क-
रिस्सामि जहा एं तव दोहद्वस्स मंपची जविस्सइ ताहिं
इट्ठाहिं कंताहिं जाव समासासेइ तएणं से जीमि कूडग्गाहं
अच्छरत्तकाज्जसमयंसि एगे अरवीए मषक्खजावपहरणे साओ
गेहाओ एिणच्छइ एिणच्छइत्ता हत्थिणाउरं मज्जं मज्जेणं
जेएव गोमंरुवे तेएव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता बहुणं एयर-
गोरुवाणं जाव वमजाणं य अप्पेगइयाणं ऊहेच्छिदइ अप्पे-
गइयाणं कंवल्लए उडिदइ अप्पेगइयाणं अशममाणं अंगोवंगाइ
विंईगइ विंईगइत्ता जेएव सए गिहं तेएव उवागच्छइ उवाग-
च्छइत्ता उप्पझाए कूडग्गाहणुणीए वषक्खे तएणं सा उप्पझा
चारिया तोहं वहुहिं गोमंमेहिं सोट्टेहिं सुरं च आमाएमाणीए
४ तं दोहद्वं विणइ तएणं सा उप्पझा कूडग्गाहणुणीं संपुष-
दोहद्वं समाणीयिदोहद्वं विच्छिक्खदोहद्वं संपषदोहद्वं तं ग-
रुजं सुहं सुहेणं परिवसइ । तए एं सा उप्पझा कूडग्गाही अ-
श्या कयाइ नवएहं मामाणं बहुपकिणुषाणं दारगं पयाया ।
तए एं तेणं दारएणं जायमित्तेणं चेव महया २ सदेणं
विउट्टे विसरे आरस्मिए तएणं तस्स दारगस्स आरा-
यसइ सोत्ता एिणमम हत्थिणाउरे एयरे बहवे एयरगोरुवा
जाव वमजाणं य जीया ४ उज्जिमा सत्त्वओ मंमंता विप्प-
झाइत्ता तएणं तस्स दारगस्स अम्मपियरो अयमेया रुवे
एामपेज्जं करइ जम्हा एं अमहं इमेणं दारएणं जायमेत्ते
एं चेव महया २ सदेणं विउट्टे विसरे आरस्मिए तएणं

एयस्स दारगस्स आरसियसदे सोच्चा णिमम्म हत्थिणा-
उरे वहवे एयरे गोस्सुवा जाव जीया ४ सच्चओ समता
धिप्पवाइत्ता त्थ्माणं होउं अस्से दारए गोत्तामे णामे
णामेणं तए णं से गोत्तासे दारए उम्भुक्कवाड्जजावे जाव जाए-
यावि होत्था । तए णं मे जीमे कूग्गाहे अस्सया कयाइं
काड्जधम्मणा संजुत्ते तएणं मे गोत्तासे दारए वहुणं मिन्-
णाइं नियगसयणसवंधिपरिजणेणं सक्कि संपरिवुड रोयमा
ए कंदमाणे वियवमाणे जीमस्स कूग्गाहस्स णिहणं कोइ
कोइत्ता नहुइत्तोइयमयकिच्चाइ कोइ कोइत्ता तएणं से सुणंदे-
राया गोत्तासे दारयं अस्सयाकयावि सयमेव कूग्गाहेत्ताए
उवेइ । तए णं मे गोत्तासे दारए कूग्गाहे जाएयावि
होत्था । अहम्मिए जाव दुप्पन्नियाणंदे तए णं मे गोत्ता
मे दारए कूग्गाहे कड्वाकड्धि अचरत्तकाड्जसमयंसि एगे
अवीए सप्पच्चवक्कए जाव गहिया उहपहरणे साओ-
गिहाओ णिज्जइ जेणेव गोमंमेवे तेणेव उवागच्छइ उवाग-
च्छत्ता बहु णं एयरगोस्सुवाणं सणादा य जाव वियंगत्तेइ
वियंगत्तेइत्ता जेणेव सए गिहे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छत्ता
तएणं से गोत्तासे कूग्गाहे तेमि बहुहि गोमंसिद्धिं सोद्धेहिं
सुरं च ६ आसाएमाणे ४ विहरइ तए णं मे गोत्तामे
कूग्गाहे एयकम्म एयपहाणे एयविज्जे एयसगमायरे सु-
बहुपावं कम्म ममज्जिणित्ता पंचवाममयाइं परमां पाडइत्ता
अट्टउट्टावगए कालमासे काड्जे किच्चा दोच्चाए पुढवीए उ-
कांसं तिसामरां णरइत्ताए उववसे । तएणं सा विजयमित्त-
स्स सत्थवाहस्स मुज्जदा जारिया जाइ णिंदुया वि होत्था ।
जाया दारगाविणी हायमावज्जेति तएणं मे गोत्तासे कूग्-
गाहे दोच्चाओ पुढवीओ अणंतरं उव्वट्ठित्ता इहेव वाणिय-
ग्गामे एयरे विजयमित्तस्स सत्थवाहस्स मुज्जदा जारिया
कुट्ठिमि पुत्तत्ताए उववसे । तए णं सा मुभदा सत्थवाही
अस्सया कयावि एवएहं मासां बहुपन्निष्ठाणं दारयं पया-
या । तए णं सा मुज्जदा सत्थवाही तं दारयं जायमेवयं चेव
एगंते उकुर्कियाए उज्जावेइ उज्जावेइत्ता दोच्चे पि णिह्वावेइ
णिह्वावेइत्ता आणुपुत्तेणं सा रक्खमाण्णि गोविमाण्णि संवहेइ
तओ णं तस्स दारगस्स अस्मापियरे । एक्काममे दिवमे णिवत्ते
संपत्ते बामसां अयमेवमारुवे गोणं गुणणिवत्ते णामपेज्जं
कोइ जम्मा णं अस्से इमे दारए जायमेवत्ताए चेव एगंते उक-
रुनियाए उज्जिए त्थ्माणं होउं अस्से दारए उज्जियणामेणं
तए णं मे उज्जिए दारए पंचथाइं परिग्गहिए तंजहा खीर-
थाइं १ मज्जणथाइं २ मंडणथाइं ३ कीलामणथाइं ४ अंकथाइं
५ जट्ठा दृष्टपडसे जाव णिव्वाय णिव्वायायमिक्कंदम्मद्वी एव
चंपगपायवे सुइं सुहेणं विहरइ । तए णं मे विजयमित्तं सत्थवाइं
अस्सया गणियं च धम्मं च मेज्जे च पारिक्कजे च चउत्थिवहं जं-

डगं गहाय द्वावणसमुदं पोयवहणेणं उवगए । तएणं से विज-
यमित्तं तत्थ द्वावणसमुदं पात्ते विवत्तए णिवुक्कं जंम्सरि
अत्ताणे असरणे काड्जधम्मणा संजुत्ते तएणं तं विजयसत्थ
वाहं जे जहा वहवे ईसरतद्ववरकोमुं वियइम्भसिद्धिसत्थवाहा
लवणसमुदो पोयविवत्तियं निव्वुक्कं जंम्सरं कालधम्मणा
संजुत्तं सुणेइ ते तहा हत्थणिकेवेवं च वाहिरजंम्सरं च
गहाइ एगं तं अवक्कमइ । तए णं सा मुज्जदा सत्थवाही वि-
जयमित्तं सत्थवाहं द्वावणसमुदं पोयविवत्तिं णिवुक्कं काड्ज-
धम्मणा संजुत्तं सुणेइ सुणेइत्ता मइया पइसोएणं आपक्खा
ममाणिपरसुनियत्ता विव चंपगद्वया धसइ धरणीतलंसि
सव्वं गेहिं सक्किपाडिया तएणं सा मुज्जदा मुहुत्तंतेरेणं आस-
त्था समाणी वहुहिं मिन् जाव परिवुक्का रायमाण्णि कंद-
माण्णि विलवमाण्णि विजयमित्तं सत्थवाहं दोइयाइं मयं
किच्चाइं कोइ कोइत्ता तएणं सा मुज्जदा अस्सया कयावि द्वाव-
णसमुदोत्तरं च द्वाच्छिविणामं च पांतविणामं च पतिमरणं
च अणुचिन्तेमाण्णि २ काड्जधम्मणा संजुत्ता । तएणं णाय-
रगुत्तिया सुभइं सत्थवाहिं काड्जगयं जाणित्ता उज्जियं
दारगं सओ गिहाओ णिच्छुजंति उच्छुजंतित्ता तं गिहं अ-
स्सस्स द्वायंति । तएणं से उज्जियदारए सयाओ गिहाओ
निच्छुडे समाणे वाणियग्गामे एयरे सिंघारुगजावपेसु-
ज्यखदएसु वेसियाधरएसु पाणागारसु य सुहं सुहेणं परि
वहइ । तएणं से उवज्जिए दारए अणोहट्टए अणिवारए
सच्चंदमइमयरप्पयारे मज्जप्पसंगी चेरज्यवेसदारप्पसंगी
जाएयावि होत्था । तए णं से उज्जिए अस्सया कामज्जिया-
ए गणियाए सक्कि संपलिंगे जाएयावि होत्था काम
ज्जियाए गणियाए सक्कि उराइं माणुस्सगाइं जोगजोगाइं
जुंजमाणे विहरइ तएणं तस्स मित्तस्स राणेणं अस्सया कयावि
सिरीए देवीए जौणीमूत्तापउज्जए या वि होत्था । एगे
संचाएइ मित्ते राया सिरीए देवीए सक्कि उरालां माणुस्स-
गाइं जोगजोगाइं जुंजमाणे विहइ विहरित्तए तए णं से
मित्ते राया अस्सया कयावि उज्जियए दारए कामज्जियाए
गणियाए गिहाओ णिच्छुजावेइ णिच्छुजावेइत्ता कामज्जि-
यं गणियं अन्नित्तयं वेइ । कामज्जियाए गणियाए सक्कि
उरालां जाव विहरइ तएणं से उज्जियदारए कामज्जिया-
ए गणियाए गिहाओ णिच्छुजाविसमाणे कामज्जियाए
गणियाए मुत्तिए गित्ते गट्ठि अज्जोववसे अस्सत्थ कत्थ
इ सुये च रतिं च धितं च अविंदमाणे तच्चित्ते तम्मसे तत्ते-
मे तदज्जवमाणे तदद्वोवउत्ते तयप्पियकरणे तज्जावणाजा-
विए कामज्जियाए गणियाए वहुणि अंतरेणिय य त्रिहाणिय
य विवराणिय य पक्किजगरमाणे ५ विहरइ । तए णं
मे उज्जिए य दारए अस्सया कामज्जियं गणियं अंतरे

संज्ञे कामज्जियं गणियं गेहिं रहस्सङ्गं अणुप्पविसइ
अणुप्पविसइत्ता कामज्जियाए गणियाए मच्चिं उराद्वाइं
जाव विहरइं । इमं च णं मित्ते रायाए हाए जाव कयवन्नि-
कम्मा कयकोत्तममग्नपाथच्चित्ते सत्त्वादेकारविज्जिसिय-
माणस्म वागुराए परिवित्ते जेणव कामगणियाए गिहं तेणव
उवागच्छइ उवागच्छइत्ता तत्थ एं उज्जियए दारए कामज्ज-
याए गणियाए मच्चिं उराद्वाइं जाव विहरमाणं पामइ
पामइत्ता आसुरत्ते ष्ठ तिवहिं जिज्जिं विज्ञानं माहइ
उज्जियं दारयं पुरिसेहिं गिएहावेइ गिएहावेइत्ता अट्टिमुट्टि-
जाणुकोप्परप्पहाणं संजग्गमहियमत्तं कोइ कोइत्ता अवउ-
रुगवेषणं कोइ कोइत्ता एणं विहारं वज्जं आणावेइ ।
एवं खनु गोयमा ! उज्जियए दारए पुरा पाराणाणं जाव
पञ्चणुप्पन्नं विहरइ । उज्जएणं जंते दारए पणवीसं वासाइं
परमाउं पालइत्ता अज्जेवज्जागावमेमे दिवसे मूलजिस्मं
कए समाणे कात्तमासे कात्तं किञ्चा कहिं गमिहिंति कहिं
उववज्जिहिंति ? गोयमा ! उज्जियए दारए पणवीसं वासाइं
पदं अज्जेवज्ज जागावमेमे दिवसे मूलजिस्मं कए समाणे
कात्तमासे कात्तं किञ्चा इमीसे रयणप्पजाए पुढवीए णेरइय-
त्ताए उववज्जिहिंति मेणं तत्रो अणनरं उवज्जित्ता इहेव
जंहुदीवे दीवे चारहे वासे वेयवृगिरिपायमूले वाणरकुत्तंमि
वाणरत्ताए उववज्जिहिंति मेणं तत्थ उम्मुक्कावज्जजावे
तिरियजोए सुमुच्चिए गिच्छे गहिंए अज्जोववमो जाए वाणर-
पट्टेएवहेइ । एय कम्मे ष्ठ कात्तमासे कात्तं किञ्चा इहेव
जंहुदीवे चारहे वासे इंदपुरे ण्यरे गणियाकुत्तंमि पुत्तत्ताए
पञ्चायाहिंति तएणं तं दारगं अम्मापियरो जायमेत्ते कं
वच्छेहिंति । तएणं तस्म दारगस्म अम्मापियरो णिव्वत्ता-
स्माहि दिवसे इमं एयास्सं णामधेज्जं करेहिंति । होउणं
पियमेणे णपुंसए तएणं से पियमेणे णपुंसए उम्मुक्कावज्जजावे
जोवज्जणुगमसुपत्ते विणयपरिणयमित्ते स्वेण य जावणेण य
ज्ञावणेण य उक्किडे उक्किट्ठासरीरा जविस्मइ । ताएणं से
वियसेणे णपुंसए इंदपुरे ण्यरे बह्वेराइंसर जाव पजियओ
बहुट्ठि य विज्जापओगेहिं य मंतउण्णेहिं य उट्ठावणेहिं य
णिन्हवणेहिं य पएहवणेहिं य वसीकरणेहिं य अज्जिओ-
गेहिं य अगजियोगित्ता उराद्वाइ माणुस्मए जोगजोगाइं जुं-
जमाणे विहरिस्मइ । तएणं से पियमेणे णपुंसए एयकम्मे ष्ठ
सुवहुवावकम्मे ममज्जिणिता इक्कीसं वाससयं परमाउं
पालइत्ता कात्तमासे कात्तं किञ्चा इमीसे रयणप्पजाए पुढवीए
णेरइयत्ताए उववज्जिहिंति । तत्रो मिरिमिंवे सुसंमारो
तहेव जाव पढमो जाव पुढविमेणं तत्रो अणंतं उवज्जित्ता
इहेव जंहुदीवे चारहे वासे चंपाए ण्यरीण महिसत्ताए
पञ्चायाहिंति नि सणं तत्थ अम्मा कयावि गोट्टिन्नएहिंजी-
वियाओ विवरोविसमाणे तत्थेव चंपाए ण्यरीए मट्टिकुत्तं-

मि पुत्तत्ताए पञ्चायाहिंति मेणं तत्थ उम्मुक्कावज्जजावे तहा
स्वाणं थराणं अंतिए केवत्ते बोद्धियअणुगारे मोहस्मे कप्पे
जहापढमो जाव अंतं करेहिंति णिकत्तेवोविदियं अज्जियणं
मम्मत्तं । वि० २५० ॥ (टीका शब्दाथेमावदादीनीत्युपेक्षिता)

उज्जिया-उज्जिका- स्त्री० धनसार्थवाहसुतस्य धनपात्रस्य
भायोर्याम । झा० ७ अ ।

उज्जे-यूयम-युष्मान्-भे तुभे उज्जे तुम्ह तुम्हे उरहे जसा
८ । ३ । ११ । वो तुज्जे उज्जे तुम्हे उरहे जे शसा ८ । ३ । १३ ।
इति च युष्मच्छब्दस्य जसा सह शसा सह च उज्जे इत्यादिशः ।
यूयं पदस्य युष्मान् पदस्य चार्थः, प्रा० ॥

उट्ट-उट्ट-पुं० स्त्री० उट्टं किञ्च० प्रस्यतुट्टे प्रा संदष्टे ।
८ । २ । ३४ । इति उट्टपर्युदासात् पू जागस्य न उः । प्रा० ;
(ऊट्ट) इति प्रसक्ते करजपर्ययं चतुष्पदनेदं, अणु० । प्र० ।
'अहं जंते उट्टं गोणं खरे धारुणप्रज्ञा० १ । १५ । स्त्रियां जातिव्यान्
डीए वाच० । कर्म० । जत्रचरविशेषे च० । मणु उट्टा दगरक्वलो
सूत्र० १ ध्रु० ७ अ० ।

उट्टपाय-उट्टपाद-पुं० ६ त० । करजचरणे, । धास्स कसिय
इस्स इमेयाहवे वे जमणामए उट्टपाएति वा" उट्टपाद इति वा
करजचरणे इति जागद्वयरुपात्ततथाप्रस्तात् जवतीति तेन युक्तप्र-
देशस्य साम्यम् । अणु० ॥

उट्टिडि-उट्टिगिह-न० क्रमेणकपुरीषपिण्डे, दश० ॥ उट्टिगिह-
संमुचितकथा जावग शब्दे)

उट्टिय-औट्टिक-वि० उट्टाशमिदमाट्टिकम् । (उट्टसम्ब-
न्धित,) उट्टोलोममये सूत्रभेदे, अनु० । स्था० । उच्चियं
कवत्तं उट्टियं कवत्तं वा पायपुच्छणं जवति, नि० चू० १६
उ० ॥ " उचितप्रमाणे, णत्थय" अहं उट्टिगिहं उदगस्स
घरुणं ॥" उट्टिका बृहन्मृगमयनाएनं तत्पूरणप्रयाजये य घटा-
स्ते उट्टिका उचितप्रमाणा नातिवधवा महान्ते वेत्यर्थः ।
उपा० १ अ० ।

उट्टिया-उट्टिका-स्त्री० उट्टस्याकारः पृष्ठावयव इव आकारोऽस्याः
उत् । मृगमये मथभाएरुभेदे, सुरातिशदिनाजनविशेषे, उपा० ७
अ० । "उट्टियाकनल्ल संगणसंघियं" उट्टिकाभाजन विषेयत्तस्या-
कनल्लं कपात्तं तत्संस्थानं तत्संस्थितम् । उपा० २ अ० ।
उट्टियामण-उट्टिकाश्रमण-पुं० उट्टिका महाभूमयोनाज-
नविशेषश्च प्रविधा ये श्राम्यन्ति तपस्यन्तीन् उट्टिकाश्रमणाः ।
आजीवकश्रमणजंदेषु, औ० ॥

उट्टी-उट्टी-स्त्री० उट्टजातिस्त्रियाम्, "उट्टीणं ताणि णो हुत्ति" उ
पूणीणं तानि दध्यादीनि जवन्ति माहुट्टजावादितापं व० । १७०
उट्ट-उट्टस्था० धा० उट्टः परस्य तिष्ठतेः उक्कुट्टइत्यादेशौ वा
भवतः । उत्थाने, उट्टइ उक्कुट्टइ । प्रा० ॥

उट्ट-ओट्ट-पुं० उट्ट्यत उट्टाहारेण उट्टं कर्मणि यत्नः । दशन-
चन्दं, निरुपपदेशादश्च प्रायेण उत्तगेष्ट पय कविनिः प्रयुज्यते
ताम्रोदण्यस्थं हस्तः स्मितस्य, कुमा० उपपदे तुभयतः उमासुखं
विश्वकनाथस्तोत्र० वाच० । उपाचियसि तप्यवात्र विवकवसिहा-
हरोदा । प्रज्ञा० २ पद० ।

उट्टं-उत्तिष्ठ-वि० उत्थानं कुर्वति । प्रा० ॥

उट्टिचिन्मग-ओष्टिचिन्मग-श्लो० ६ व० खण्डितोष्टे, औ० ।
 उट्टा-उत्था-स्त्री० उन्धानमुत्था ऊर्ध्ववर्तने, "उट्टाए उट्टेइ" नि० ।
 रा० । वि० ॥ उन्धानमुत्था ऊर्ध्ववर्तने तथा उचितृति ऊर्ध्वभव-
 नि० । इह उट्टे इत्युक्त क्रियात्मकमात्रमपि प्रतीयते तथा यत्तुमु-
 त्तिष्ठन इति तत्तद्व्यवहारेदार्थमुक्तमुत्थायति उपागच्छतीत्यु-
 त्तरक्रियापेक्षया उत्थानक्रियायाः पूर्वकालताभिधानायात्यायो-
 त्थान्यति क्त्वाप्रत्ययेन निर्दिशति । यथापि द्वयोः क्रियायोः । पूर्वोत्त-
 रनिर्देशाभ्यां पूर्वकात्र अङ्केपन्नय एव तथापि लुञ्जानो व्रजतइ
 त्यादैः द्वयोः क्रियायोरपि पददर्शनादानन्तर्यसूचनार्थमन्यमुत्था-
 सः उत्थानक्रियासम्यक्कृत्वा उपागमनक्रियाया इति जं० १ वक्त्र० ।
 उट्टाण-उन्धान-न० उट्ट-स्था० ल्युट् । ऊर्ध्वानिवने, ज० ।
 उ० श० उ० । अथवा गुरुं प्रत्यनिमुत्थगमने, चं० प्र० १० पाहु० ।
 स० उ० । गुह्यमागच्छन्तं दृष्ट्वा ऊर्ध्वनिवने, वृ० ३ उ० । उत्थान-
 नुरविष्टः सन् यदुर्वीतर्वात, उपा० ६ अ० । औ० । देहचेष्टा
 विशेषः, प्रज्ञा० १३ पद० स्या० । उत्पत्तो, ज्ञा० १४ अ० ।
 उट्टमने, नं० । प्रथममुत्थमने, उत्त० ११ अ० । चित्तदोषे, उत्था-
 ने निर्विद्वत् कारणमकरणद्वयं सदैवस्याः षो० १ विव० ।
 कारणे ल्युट् । रणे, उन्महं, पैलं, हृषं च । अधिकरणे ल्युट् ।
 राज्यचित्तरूपे तन्त्रे, प्राक्कणे चैत्ये प्रयोधे च । वाच० ।
 उ० ऋक्मन्त्रव्यवस्थितुर्युरित्तकारपरक्रम-उन्धानकर्मवत्त्ववैयर्थ्यपुरु-
 षकारपरक्रम-उन्धानं चेष्टाविशेषः कर्म च भ्रमणादिक्रिया
 वत्तं च शरीरसामर्थ्ये वीर्ये च जीवधने पुरुषकारश्चाभिमानविशेषः
 पराक्रमश्च पुरुषकार एव निर्यादितस्त्वविषय इति विग्रहे द्वै-
 कवद्भावः । वीर्ययन्तराय कृत्यक्रियापशमसमुत्थजीवपरिणाम-
 विशेषाणामुत्थानादीनां समूहः न० । एतेषु प्रत्येकशब्दो योजनीयो
 वीर्ययन्तराय कृत्यक्रियापशमवैचित्र्यतः प्रत्येकं जघन्यादिभेदेनैक-
 त्वेऽप्यभेदकजीवस्यैकदा कृत्यक्रियापशममात्राया एकविधवादेक
 एव जघन्यादिरतद्विशेषो भवति कारणमात्राधीनत्वाकार्यमात्रा-
 या इति सूत्रज्ञावार्थः । शेषं प्राग्ब्रूयति । स्या० १ रा० ।
 उट्टाणपारियाणिय-उत्थानपारियाणिक-न० परियानं विविध-
 व्यतिकरपरिगमने तद्वैध पारियाणिकश्चरितमुत्थाताज्जन्मन आर-
 ज्य पारियाणिकमुत्थानपारियाणिकम् । ज० १५ श० १ उ० ।
 'उन्धानं चोत्पत्तिः पारियाणिका च काशान्तरं यावत्स्वितिरिति
 उन्धानपारियाणिकम् । आजन्मवर्तिते जीवन्चरिते, "सर्वं च से
 उट्टाणपारियाणियं पतिकरेह" ज्ञा० १९ अ० । गोसाधस्स मेख-
 त्रिपुत्तस्स उट्टाणपारियाणियं पतिकरिहयं । ज० १५ श० १ उ० ।
 उट्टाणमुथ-उत्थानभृत्-न० उन्धानमुत्थमने तत्तेतुः भृत्मुत्थान-
 भृत्तम । कालिकभृत्तभेदे, नं० । "परियट्जइ अहियं उट्टाणमुथं तु
 तन्त्र उट्टेइ" ॥ यत्र प्रो० ध्याय उन्धानभृत्तं परावर्त्यते तत्र कुद्राम-
 देशादि उचितृति उत्थाननवतीत्यर्थः "तच्च त्रयोदशवर्षपर्यायस्य
 दीयते व्य० णि० १ उ० । तच्च शृङ्गनदिने कार्य उपयुज्यते
 अत्र चूर्णिकारुता भावना सज्जस्तेसस्य कुद्रस्स वा गामस्स वा
 नगरस्स वा रायहाणी ए वा समं कयस्संकेप आनुकुत्ते चन्द्र-
 क्रिए अणामत्ते अपसत्तरेसे वि समा सुहाणये उवत्ते समा-
 णे उट्टाणमुथमज्जयणं परियट्ज तं च पक्कं दा वा तमिष वा
 चारे ताहे से कुत्ते वा गाम वा जाव रायहाणी वा शोथयममन्-
 कपे विवत्ते वयं डयं डयं पहायेंति । तं उट्टेइ उव्वसत्तं जणियं
 हांति । नं० । पा० ।
 उट्टाय-उन्थाय-अभ्य० उट्ट-स्था० ल्यप् । उद्यतविहारे प्र-

तिनियेपय्ये, । "अहासुयं वंदिस्सामि जहा से समणे जगवं उ
 ट्टायमंसाए" आवा० १ श्रु० ८ अ० १ उ० ।

उट्टिअ (य) उचितृति वि० उट्ट-स्था० क० । उद्यप्रोम, रा० ।
 अन्त्युद्गते, "उचित्यं पि सूरं" अन्त्युद्गते आदित्ये, । अन्त० । सो उ
 ट्टितो चितेइ" आ० म० द्वि० । समुपजाते, प्रश्न० ३३वा० । औ०
 नागाभ्यानेन संयमानुष्ठानरूपेण उपप्रावर्धयेन स्थित उचितः ।
 आवा० १ श्रु० ६ अ० ५ उ० । धर्मचरणायोद्यतेषु ज्ञानदर्शनाच-
 रित्वाद्योगवत्सु, आवा० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । "अह पासविवेगमु-
 ट्टिए अवि तिनं इह भासंइ खुवं" सूत्र० १ श्रु० १ अ० । नि० चू० ।
 उट्टासिते, वृ० ३ उ० । औ० । वृद्धियुक्ते, उत्थानयुक्ते, अनुपविष्टे, उ-
 त्पन्ने च । वाच० ॥ "एओ वि उट्टिआ संता दारगं च संवत्ति
 धाई वा" सूत्र० १ श्रु० ४ अ० ॥

उट्टिता-उत्थाय-उट्ट-स्था० ल्यप्-उत्थानं कृत्वेत्यर्थे, "संका-
 भीओ न गच्छेउत्ता-उट्टिता-अणमासणं" ॥ उत्त० २५ अ० ।
 उट्टिअ (य) दंरु-उत्थितदंरु-पुं० ६ त० । हतप्रायश्चित्त
 शुद्धौ, उट्टियदंरुो साहू अचिरंण उवेति सासयं गणं । पच्चि-
 त्तं जयाउट्टिनं पावं जवति तदा । विसुद्धचरणो मुक्खं पा-
 वत्ति० । नि० चू० २० उ० ।

उट्टिनु-उत्थाय-अभ्य० उट्ट-स्था० ल्यप् । उत्थानं कृत्वेत्य-
 र्थे, उचित्ता सपरिवारो "अं व० ।

उट्टुनदहत्ता-अवपि० व्य-अव धीव ल्यप् । निधीवने कृत्वेत्यर्थे,
 उट्टुनदहत्ता सावत्थीए णयरीए सिंघारुग जाव पहेसु आकट्टवि
 काट्टिं करमाणे० ज० १५ श० ७ उ० ।

उत्तं-उट्टक-पुं० आयादधैर्म्यशियवेदनामकस्य मुनेः शिष्यभेदे,
 भर्तव्यं गौतमस्य शिष्यभेदे च । वाच० । "इंदेण उत्तंकरिसिप-
 त्तीरुवती दिट्ठाए समं अधिमं गतो सो तत्रो णिग्गेच्छंता उत्त-
 मंकेण दिट्ठां । नि० चू० ११ उ० ।

उत्तय-उत्तज-पुं० न० उत्तये जायते जनः न । पत्रादिनिमित्त-
 शालायाम्, वाच० ॥ तापसाश्रमे, नि० जी० । स्या० । "जेणैव
 सए उत्तए तेणय उवागच्छति किट्ठिअसंकाश्यं उवेति" नि०
 "जमहं दियाय राओ य, हुणांमि महसपिंसं । तेण मे उत्तओ
 दट्ठो, जायं सरणओ जयं" नि० चू० १ उ० ।

उट्टु-उट्टु-स्त्री० न. उत्-वा० कु० । नक्षत्रे, उत्त० ११ अ० । जत्रे
 च । स्त्रीत्वे वा ऊह । कौ० । वाच० ।

उट्टु-पुं० प्रावृद्धादौ, चं० प्र० । (उत्त प्रकरणे सर्वेऽप्यौ दर्शिताः)
 उट्टुज्जमाण-उपोह्यमान-वि० नियमने, पंक्ति वा पण्यंसि वा
 उक्तसमाप्ति वा उट्टुज्जमाण वा उपोह्यमानां वा पङ्केन उदकेन वा
 नोयमानाम् । वृ० ६ व० ।

उट्टुवड-उट्टु (रू) पति-पुं० उट्टुनां नक्षत्राणां पतिः प्रभु-
 रुः पतिः चन्द्रे, उत्त० ११ अ० । प्रश्न० । जं० । तं औ० । "चन्द्रः
 शशी निशाकरो रज्जिकर उट्टुपतिरित्येवमाद्यः चन्द्रपर्यायाः ।
 आ० म० द्वि० ।

जहा से उट्टुवडं चंदे, नक्षत्रतयपरिवारिण ।
 पत्तिपुषो पुष्पमासीए, एवं हवइ वहुस्सुए ॥ २५ ॥

यथा स उट्टुनां नक्षत्राणां पतिः प्रभुरुत्तपतिः । क-
 इत्याह चन्द्रः शशी नक्षत्रैरभिव्यादिनिरुपयङ्गत्वाद् सर्वेस्तारा-
 निरुच पतिवत्तः परिकरः संज्ञातोऽस्येति परिवारितो नक्षत्रपरि-
 वारितः प्रतिपुष्पसमस्तकाज्ञापितः । स चन्द्रकृ कदा भवत्यत

आह । पौर्णमास्यामिह च चन्द्र इत्युक्ते मा ज्ञूत रामचन्द्रादा-
वपि संप्रत्यय इत्युपतिग्रहणम् । उडुपतिरपि च कश्चिदेका-
क्येव जवति भृगुपतिवदत उक्तं न कृत्रपरिवारितः । सोऽप्यपरि-
पूर्णऽपि द्वितीयादिषु संभवतीति परिपूर्णः पौर्णमास्यामित्युक्त-
मव जवति बहुभूताऽसावपि हि न कृत्राणामिवानेकस्याभूतम-
धिपतिस्तथा तत्परिकरितः सकृन्नकत्रोपतन्वेन प्रतिपूर्णश्च
जवतीति सूत्रार्थः । उक्तं ११ अ० । चन्द्रमएकत्रे, ज्यो० जत्रेशे,
वरुणे च० । वाच० ॥

उडुवर-उडुवर-पुं०सूर्ये, "तिमि सहस्रे सगते कृष्ण सए उडु-
वरो हरद," तं० ।

उडुवाभियगण-उडुवाप्रिगण-पुं०जडजशनिर्गते गणे, "येरंहि-
तो जडजसंहितो जारहायसगोर्हंहितो एयं च उडुवाभियगणमं
गणे णिगमय" कल्प० ।

उडुविमाण-उडुविमाण-न० सौधर्मशानयोः प्रथमप्रस्तुतवर्तिनि
चतसृणां विमानावृत्तिकानां मध्यभागवर्तिनि वृत्ते स्वनामस्थाने
विमानकन्दे, "उडुविमाणे णं विमाणे णयादीसं जायणसयस-
हस्सादि आयामाविक्रमेण" पं०सं० । सौधर्मकल्पे प्रथमं विमानं,
स्था० ४ ज्ञा० ।

उडु-उ (ओ) रू-पुं० प्राच्यदेशजने, स च मिथिलादेशात्पु-
र्वसां दिदीति प्रतीयते । वाच० ॥ तद्देशज मनुष्ये च । स च
देशोऽनार्यैर्ज्ञेयः । तद्वासी जनश्च स्नेहज्जातीयः । प्रव० २७
अधि० । सूत्र० । प्रश्न० । वाच० । सर्वत्र उरुशब्दध्रुवात्
उकारादित्यम् । रघुनन्दनेन तु श्रोत्रा " देशव्यवस्थितमि-
त्युक्तत्वात् " श्रोकारादित्यमपि अस्य देशवाचिवात् तस्य
राजा तदस्याजिजन इत्यर्थे च । अणु श्रोत्र । तद्वाजे, तद्वासिनि
च । बहुषु तस्य ध्रुक् । उरु तदज्जनेषु तन्निवासात् च । वाच० ॥

उडुभा-उडुचक्र-पुं० व्याकुशे, उडुचक्रा वाउडी, नि० चू०१७०
उडुचक्रा उडुचक्रास्तान् कुर्वन्ति " वृ० १ उ० ॥

उडुं (ई) रुग-उडुएरु-पुं० वानप्रस्थातापसभेदेषु, ऊर्ध्वकृत-
दण्मा ये सञ्चरन्ति । श्रो० । ज० ॥

उडुय-उडुजारित-न० (उकार) इति प्रसिद्धे उडारे, " जंजा-
रणं उडुणं वायणिसमोणं " आच० ५ अ० । वृ० ।

उडुवाण-उडुवाण-न०आकर्षणे, "हियउडुवाणं का उरुवाणहेउ"
हृदयेवाणनं चित्ताकर्षणहेतुः । ज्ञा० १४ अ० ।

उडुह-उडुह-पुं० उपघाते, "येशश्च दिदु उडुहो, उडुह उप-
घातः प्रवचनस्य जवति । श्रो० । प्रवचनशेषावे, उडुहो नाम
अहो धर्मीयामनुकम्पा ये विविकानामपि अस्माकं चीवरानि न
प्रयच्छन्ति । वृ० १ उ० । उडुहो नाम एते मायावन्तः पापा वा
परोपघातकारिणश्च । वृ० ३ उ० । मात्रिन्ये, व्य० प्र० ३ उ० ।
खिसायां च । "योऽत्रेय पशोसाह उडुहमनाणि वाओय" प्रवच-
नस्य उडुहः खिसा । पि० । नि० चू० ॥

उडुत-उडुतयमान-त्रि० प्रत्यासन्नमाकाशे परिभ्रमति, रा० ।
उडुतायदेशी०पुं० (रुकार) इति प्रसिद्धे उडारे, उडुते वा वात-
णिसमो वा कर्मणे आवा० २ श्रु० ।

उडु-ऊर्ध्व-त्रि० उडु-हाङ्-रू-पृथगे ऊरुदेशः । उडु, उपरि
उपरिते च । वाच० । उडुं दूरं बीद्वदत्ता । स० । ऊर्ध्वमु-
परि, अनु० । ऊर्ध्वशोके, प्रव० ३ अ० ३ द्वा० । द्वा० । सर्वो-
परिस्थिते मोक्षे, "बहिया उडुमाय य नावकंशे कयाह वि "
ऊर्ध्वशोकाप्रधानं मोक्षम् । उक्तं ६ अ० । तद्वा उडुति
पासदा अद्वक्षु कामाद रोगव " ऊर्ध्वं मोक्षं येष्वित्परित्यागादूर्ध्व

यद् भवति " सूत्र० १ श्रु० २ अ० । उत्पादिते, हेम० । अनुप-
विष्टे, दण्मायमाने, उरिङ्गते, वाच० । शुने च । अनु० । वमनं,
न० । वृ० १ उ० ।

उडुङ्क-उडुङ्क-न० मार्गस्योश्चेत भृगो, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ।

उडुं (हृ) जाणु-ऊर्ध्व (ऊ) जानु-त्रि० ऊर्ध्वं जानुनी
यस्यामावृत्तजानुः । शुक्रपृथिव्यासनवर्जनादैर्पत्रहिकनिषद्याया
अनावाचोक्तुटकासनं, " उडुं जाणु अहोसिरे भाणकाटो-
वगण " भ० १ श० १ उ० । ज० । सू० प्र० । श्रौ० । वि० ।
चन्द्र० । ज्ञा० । सो उडुंजाणु अहोसिरोऽस्मिन्तिताचिह्न आव० ४ अ०
उडुर्कर्मण-ऊर्ध्वकर्मण्युक्-त्रि० तापसभेदेषु, ये नानेकपर्येव
कर्मण्यन्ति नाधः । ज० ११ श० ९ उ० ।

उडुकाय-ऊर्ध्वकाय-पुं०न० ऊर्ध्वं कायस्य एकदे० ३ तं० । देह-
स्योर्ध्वनागे, काके च । " ते ऊडुकाणहं पञ्जमाना अवरोहिं ।
खंजति सएकपदि " श्रौ० । काकेः वैक्रियः प्रख्यामानाः ।
सूत्र० १ श्रु० ४ अ० ७ श्रु० ।

उडुगारवपरिणाम-ऊर्ध्वगौरवपरिणाम-पुं० आयुःपरिणामभेदे,
येन आयुः स्वभावेन जीवस्त्वावदिशि गमनशक्तिवृत्तपरिणामो
भवति स ऊर्ध्वगौरवगमनशक्तिवृत्तपरिणामो जवति स ऊर्ध्व-
गौरवपरिणामः । इह गौरवशब्दो गमनपर्यायः । स्था० १० ज्ञा० ।

उडुवर-ऊर्ध्ववर-त्रि०उपरिचरे गृहादौ, आचा० १ श्रु० ८ अ० ८ उ०
उडुणिगह-ऊर्ध्वनिरोध-पुं० वमननिरोधे, " उडुणिरोहे कुडुं,
ऊर्ध्वं वमनं तन्निरोधं कुणं भवति । वृ० ३ उ० ।

उडुत्ता-उर्ध्व (ऊ) ता-स्त्री०मुख्यतायाम्, अहत्ताप नो उडु-
त्ताप उडुत्वा तापनोऽहत्ताप उडुत्ता परिणमति, भ० ६ श० ३ उ० ।

उडुतासामस्य-ऊर्ध्व (ऊ) तामामान्य-न० ऊर्ध्वंमुल्लिखिताऽनु-
गतकारव्यनयेन परिच्छिद्यमानमूर्द्धतासामान्यम् । सामान्य-
जने, तत्स्वरूपं यथा पूर्वोपरपरिणामसाधारणव्यमूर्द्धतासामान्यं
कटककङ्कणाद्यनुगामिकाश्चनवदिति पूर्वोपरपर्याययोरनुगतमेकं
छव्यं जवति तांस्तान् पर्यायान् गच्छतीति व्युत्पत्त्या त्रिकाङ्गानु-
यायी यो वस्त्वंशस्तदूर्ध्वतासामान्यमित्यभिधीयते निदर्शनुमुत्ता-
मभव । २० । (अत्रकृष्णिकवादिबौद्धपूर्वपक्षे उत्तरं च खणियशब्दे)

अथ सामान्यं छिप्रकारं दर्शयन्नाह ।

ऊर्ध्वतादिमसामान्यं, पूर्वोपरगुणोदयम् ।

पिण्णाश्रितादिर्मस्थाना-नुगेका मृथथा स्थिता । ४ ॥

पूर्वेः प्रथमोऽपरोऽनन्तेनो योगेना विशेषस्तपोरुदयकरणं पूर्वा-
परगुणोदये पूर्वोपरपर्याययोरनुगतमेकं छव्यं त्रिकाङ्गी यो वस्त्व-
शस्तदूर्ध्वतासामान्यमित्यभिधीयते । निदर्शनमुत्तममेव । यथा
पिण्णो मृत्पिणः आश्रितः कुडुश्च इत्यादयोऽनेके संस्थाना आकृ-
तयस्तासु अनुगता पूर्वोपरसाधारणपरिणामव्यमूर्द्धता मृत्तिका
तथाकारा स्थिता पतदूर्ध्वतासामान्यं कश्यते यदि च पिणमकुडु-
श्लादिपर्यायेषु अनुगतमेकं मृदुदृश्यं न कश्यते तर्हि घटादिपर्यायेषु
अनुगतं घटादिदृश्यमपि न कश्यते तदा च सर्वं विशेषरूपं जवतः
कृष्णिकवादिबौद्धमतमायाति, अथवा सर्वदृश्येषु एकमेव दृश्याणां
गच्छतीति ततः घटादिदृश्ये अथवा तदन्तर्गतसामान्यमृदादिदृ-
श्ये वानुनवानुसारं परोर्ध्वतासामान्यमवश्यमङ्गीकृतव्यम् ।
घटादिदृश्याणि स्तेकपर्यायव्यापीनि पुनर्मृदादिदृश्याणि बहु-
पर्यायव्यापीनि सन्ति इत्यनरकारादिदृश्याणां विशेषो ज्ञातव्यः ।

तत्सर्वमपि नैगमनयमतम् । तया शुचसंप्रदशनयमेतु सद्वैतवा-
देन एकमेव ध्यमापद्यते इति ज्ञेयम् । ८० ॥

उद्धृदिमाङ्कम्-ऊर्ध्वदिगतिप्रप-पुं दिश्वत्तस्यातिचारभेदे,
उपा० १ अ० ।

उद्धृदिमिषमाणाङ्कम्-ऊर्ध्व (ऊर्ध्व) दिक्प्रमाणातिक्रम-पुं
दिश्वत्तप्रधने, ऊर्ध्वदिशि यावत्प्रमाणं परिगृहीतं तस्याति-
वह्निरूपे, दिश्वत्तातिचारे, आवा० ६ अ० ॥ उपा० १ ।

उद्धृदिमिवय-ऊर्ध्वदिश्वत्त-न० ऊर्ध्व दिक् तन्मध्यस्थि तस्या
ग्रन्थः । एतावता दिग्गुण्यवृत्ताधोरेहणाद्वगाहनीया न परत
ध्यैवंचूते दिश्वत्तभेदे, आवा० ६ अ० ।

उद्धेदेह-ऊर्ध्वदेह-पुं-न० ऊर्ध्व देहस्य शरीरयोर्ध्वदेहे
“खाण्ड्य उद्धेदेहो, काउस्सगं तु गज्जा” स्यादुपरिवर्ध्वदेहो
निष्प्रकम्पः । आवा० ६ अ० ॥

उद्धपाश-ऊर्ध्वपाद-त्रि० ६० ऊर्ध्वचरणे, “कंदतो कंडकुंभीसु
उद्धपाशो अहेसिरो” उक्त० १९ अ० ॥ “उद्धपाया सुवद तदा
तुम मरणं करहोहि” आ० म० प्र० ॥

उद्धवध-ऊर्ध्ववध-त्रि० वृक्षशाखादी बधे “ रसतो कंडुकु-
नीसु, उद्धवधो बधेधवो ” ॥ उक्त० १९ अ० ।

उद्धृजागि (ए) ऊर्ध्वजागि-त्रि० गगनतत्रजागिनि, उद्धवाणसु
उद्धृजागी जवति ऊर्ध्व गतेषु वातेष्वर्ध्वभागी जवत्यकांशो गगनगतः
वातवशादिवि सम्मुखंते जज्ञम् । सूत्र० २ श्रु० ३ अ० ।

उद्धमुदङ्ग-ऊर्ध्वमुदङ्ग-पुं-ऊर्ध्वमुखं मुदङ्गभेदे, भ० ११ श० १० अ० ।

उद्धमुदङ्गाकारसंश्रिय-ऊर्ध्वमुदङ्गाकारसंश्रित-त्रि० ऊर्ध्वमूर्ध्व-
मुखो यो मुदङ्गस्तदाकारेण संश्रितो यः स तथा । सरावसम्पुडा-
कार, भ० ११ श० १० अ० ।

उद्धमुख-ऊर्ध्वमुख-त्रि० ऊर्ध्व मुखमस्य । ऊर्ध्वगतप्रथमप्रसरे,
ऊर्ध्वस्थिताग्रभागः, उन्मत्तवदने च । स्वाङ्गत्वात् स्त्रियां
ङीप् । ऊर्ध्व मुखस्य एकदेशी, तत्पुरुषः । मुखस्थोर्ध्वभागो, न०
वाच० ॥ “ उद्धमुदङ्गमजालसुकुमात्रिणिधम उध्रअश्वत्तपभय-
लाभविर्ध्व असीरवच्छासविउवधये ” ॥ ऊर्ध्व मुखं भूमे-
रुद्धतमामङ्कुराणामिव येषां तानि ऊर्ध्वमुखानि यानि होमानि
तेषां जालं समुहो यत्र स तथा । अनेत च ध्रुवत्साकारव्यक्तिर्दे-
र्शिता । अन्यथाऽ धोमुखस्तैः ध्रुवत्साकाराभुजः स्यात् । सु
कुमात्रिणिधमि नवनीतपिपदादिद्वय्याणि तानीव मुदङ्गकानि
आवर्तन्चिकुरस्तस्यानविशेषः प्रशस्तानि माङ्गल्ययानि दक्षिणावर्त्ता
नीत्यर्थः । यानि होमानि तैर्वर्त्तितो यः ध्रुवत्सां महापुरुषाणां
वङ्गावर्त्तनी अच्युन्ततोऽवयवस्ततः पूर्वपदेन कर्मभारयस्तेन उ-
न्मत्ताङ्गादितं विपुत्रवक्षो यस्य स तथा ॥ जं० ३ वक्ष० ॥

उद्धरिह्य-और्ध्वरिह्य-पुं डमक, और्ध्वरिह्यकशाब्दोऽस्ति
‘कथेनेष्टमिगिष्टायां महापुरोमिव मनुजगतिमनुप्रविशति जन्त-
वोऽनुप्रविष्टायां चास्यामौर्ध्वरिह्यका इवाकृतसुकृतसंज्ञाया निरी-
जितुमपि नैनं क्रमन्ते । उक्त० १ अ० । उत्तराश्वयनवृद्धदृष्टि-
प्रथमपत्रे स कस्य वाचकः इति हारविजयसूरिं प्रति कल्याण-
विजयगिरिकृतप्रश्नो यथा अस्यांस्तं हारविजयसूरिकृतम् ॥ तथा
च ऊर्ध्वरिह्यकशाब्दमाश्रित्य सिद्धान्तविषयमपदार्थायानर्गतो-
त्तराश्वयनविषयपर्याये डमकवाचकमनुसृज्यते ॥ ३ ॥ ६० ॥
उद्धरेणु-ऊर्ध्वरेणु-स्त्री० पुं० जात्रप्रभाभिन्त्यङ्ग्यः स्यनः परतो
या ऊर्ध्वापान्त्यैकचलनधर्मा रेणुह्वयेणुः । प्रव० २५४ ग्रा० ॥

ऊर्ध्वाधस्तित्यैकचलनधर्मापवृत्त्यै रेणोः, तदपेऽष्टशृङ्गशब्दाङ्गी-
कारङ्गणं प्रमाणभेदे, जं० ६ श० उ० । उयो० ॥

उद्धश्रोम-ऊर्ध्वश्रोम-पुं० ऊर्ध्वानि रामाण्यस्य । ऊर्ध्वमुखतया-
विश्वतोऽपि यमदूतादीं, कुशाद्रीपसीमापर्वते च । ऊर्ध्वमुखरोम-
युक्ते, त्रि० वाच० ॥ “घोरयपुत्रं व तस्स कवित्रफरसाउ उद्ध-
लोमाश्रो, पश्ये ककशस्पर्श ऊर्ध्वरोमिकेन तिर्यग्वनर्तनत्यर्थः
द्विष्टिक उत्तराष्टुरोमणि, उपा० । २ अ० ॥

उद्धश्रोम (य) ऊर्ध्वश्रोम-पुं० ऊर्ध्वमुपरि व्यवस्थितो श्रोम
ऊर्ध्वश्रोमः अथवा ऊर्ध्वशब्दः शुनपर्यायस्तत्र च क्षेत्रस्य शुन-
त्वात्तदनुभावादृ द्रव्याणां प्रायः शुभा एव परिणामा भवन्त्यतः
शुनपरिणामद्वय्यायामादूर्ध्व शुनो लोक ऊर्ध्वलोकः । उक्तं “उद्ध-
ति उवरी जं चिय, सुभखसं खेतश्रो य दव्यगुणा । उपज्जति
सुभावा, तेण तश्रो उद्धलोमांस्ति ” रुचकप्रवरचयस्य मध्ये एक-
स्मादुपरितनवतरादारभ्योर्ध्व नवयोजनशतानि परिहृत्य परतः
किञ्चिदूतसप्तसज्जायते क्षेत्रशोकभेदे, अनु० । आ० म० द्वि० ।

उद्धश्रोमचूडा-ऊर्ध्वश्रोमचूडा-स्त्री० “ उद्धश्रोमस्य चूडा
सिद्धा ” ऊर्ध्वश्रोमस्य चूडा शिखा । ऊर्ध्वश्रोमचूडा । ईष्यत्वाज्जा-
राल्पे क्षेत्रचूडाभेदे, नि० चू० १ अ० । “ईसीपञ्जारा णामा य ई-
सित्ति ” अपञ्जारे य इति प्रायेवृत्त्या । जारइत्ति भारकैतस्स पु-
रिस्सस्स गयं पायसो ईसेणयं जवति जाव एवं गिता सा पुदवी
ईसीपञ्जारा णाम इति एतमभिधानंतस्स सायदव्यवसिद्धि-
णिशत उवरी वारसंहिं यथोर्ध्व भवति तेण सा उद्धश्रोमचूडा
जवति । नि० चू० १ अ० ॥

उद्धश्रोमवयव-ऊर्ध्वलोकावास्तव्य-त्रि० ऊर्ध्वलोकावासिनि,
“ उद्धश्रोमवयव्याओ अद्ध दिसाकुमारीओ ” ऊर्ध्वश्रोमवास्तव्या
नन्दनकूटनिवासिन्य इत्यर्थः । झा० ८ अ० ।

उद्धलोग (य) विनक्ति-ऊर्ध्वलोकाविनक्ति-स्त्री० स्थानाध-
यणान्क्षेत्रविनक्तिभेदे, । सा च ऊर्ध्वश्रोमकविनक्तिः सौधमार्ग उ-
पर्युपरि व्यवस्थिता द्वादश देवशोकाः नवप्रवेयकानि पञ्चमहा-
विमानानि तत्रापि विमानकण्डकावशिष्टविष्टपुपावकीर्णकवृत्त-
व्यस्त्रचतुरत्रविमानस्वरूपनिरूपणमिति ॥ सूत्र० १ श्रु० ५ अ० ।
उद्धादयण-ऊर्ध्ववातिकगण-पुं० श्रमणस्य जगवतो महावीर-
स्य नवगणानां पञ्चमे गणे, स्था० ए ग० । “ घेरहितो जहज-
सहितो भारद्वाजसंगोऽहितो पत्य णं उद्धादिय णामं गणे णि-
मप ” कप० ॥

उद्धवाय-ऊर्ध्ववात पुं० ऊर्ध्वमुच्छ्रज यो वाति वातः स ऊर्ध्व-
वातः । वादवायुकायभेदे, जीवा० १ प्रति० । स्था० । प्रज्ञ० ।
ऊर्ध्वगता वातः सुश्रुतोक्ते स्वाभाविकगतिरारोधेन ऊर्ध्वगतं वायो,
स च मूर्त्तादिवेगधारणाद् भवति । वाच० ॥

उद्धा-ऊर्ध्व-अव्य० दिगभेदे, स्था० ६ ग० ।

उद्धकम-ऊर्ध्वादिक्रम-पुं० ऊर्ध्वादिषु ऊर्ध्वाधस्तिरश्चीषु दिक्षु क्रमः
क्रमणं विवाकितक्रान्तरत इति गम्यते अथ ऊर्ध्वादिक्रमः । ऊ-
र्ध्वदिक्प्रमाणातिक्रमाधौ दिक्प्रमाणातिक्रमातिर्यादिक्प्रमाणातिक्रम-
लक्षणं दिश्वत्तातिचारत्रये, पंचा० १ विच ।

उद्धोववसग-ऊर्ध्वोपपन्नक-पुं० सौधमार्गादियो द्वादशैश्वर्यः
कल्पेभ्यः ऊर्ध्व श्रेयैकानुसंगविमानेषुपपन्ना उपपन्नाः । कल्पा-
तैतिषु द्वेषु, जं० वक्ष० । जी० ऊर्ध्वश्रोमचूडपत्तेषु, स्था० २ ग्रा० ।

जे देवा उद्भववृत्तगातेऽनुविहा पन्नत्ता । कपोववृत्तगा वि-
माणिवृत्तगा ।

ऊर्ध्वशोक्तस्तत्रोपपन्नका उत्पन्ना ऊर्ध्वोपपन्नकास्ते च द्विधा क-
ल्पोपपन्नकाः सौधर्म्यादिदेवलोकोत्पन्नकास्तथा विमानोपपन्न-
काः प्रवेयकासुतरवृत्तगविमानोत्पन्नाः कल्पातीता इत्यर्थः ।
स्था० २ ग० ।

उग्र-पुनर-अव्य.पनस्तनूति वा अरि पृषो. प्राकृते स्वरादसंयुक्तस्यानादः
इत्यनुवृत्तिसहितस्य । कगञ्जतदपयवां प्रायो ह्रुगि " ति सूत्र-
स्य कचिदादेरपि वृत्तविधानात्पकारस्य वा तुक् स उग्र स पुनः ।
प्रा० । द्वितीयवारं, प्रथमे जेदे च । अमरः (पुणशब्दे सर्वेऽर्थोः
प्रदर्शयिष्यते)

उग्र (उरग) ऊर्ण-वि० ऊर्णा अस्यस्य कारणत्वेन अर्शो
अच् । मेघशोभरचिते यन्त्रादौ, मेघशोभि, स्त्री० वृत्तादस्या चिह्न-
जेदे, वाच० । शब्दे, स च वर्णान्मार्गः स्थानोर्णार्थोलम्बनं तद-
न्ययोगपरिजननम्, पो० । ३ विव० ।

उग्र-उग्रमाण-उग्रयमान-वि० उन्नति क्रियमाणे, उन्नति प्राप्य-
माणे, औ० ॥

उग्रकण्ठा-ऊर्णकण्ठा-पुं० कर्म० स० । मेघशोभि, उग्रचित्ता
माणगद्वर जवति तस्स रोमा कव्वणिज्जा कण्ठासो भस्सत्ति
अहवा उग्रप कण्ठासो । जे भिक्खु साणकण्ठासा उ वा उग्र-
कण्ठासा उ वा । नि० चू० १ उ० ।

उग्रमाण-ऊर्णनाज-पुं० ऊर्णय सुत्रेनामौ गर्जेऽस्य अस्मसमा० ।
वृत्तायात्, दीर्घादिरयमिति केचित् । वाच० "ऊर्णनाज इवाभ्युत्था,
चन्द्रकान्त इत्यस्मसाम्" उर्णनाजोऽत्र कर्मठो व्याख्यातः सम० ।
उग्रमाण-उग्रमनी-स्त्री० उग्रमिय जसियं वि, उग्रमणी इति
निरुक्ते द्वितीयगौणानुज्ञायाम्, पं०भा० । तं० ॥

उग्रमिय-उग्रमय-अव्य० उद्-नम लय० । उन्नतीकृत्यर्थे, "उद्दि-
सिय २ उग्रमिय २ निज्जापजा" आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० ।

उग्रय-उन्नत(य)-वि० उद्-नम० क० । उच्च, रा० । अच्युन्नते,
जं २ वृक्क० । तुक्, तं० । प्रश्न० । गुणवति, औ० "उन्नतय चरि
यदारोपुरतोऽणउग्रयसुविभक्तयामगा" । उन्नतानि गुणव-
न्ति उन्नानि च । हा० १ अ० । स्था० । उन्नतः उन्नतः शरीरे-

र्णाच्चतः जायतस्त्वभिमानप्रदप्रस्तः । सूत्र० १ श्रु० २६ अ० ।
स्था० (पुरिसजाय शब्दे विवरणम्) उच्चिन्नं नतं पूर्वप्रवृत्तं
नमनमिमानाच्चतमुच्चिन्नो वा नयो नीतिरजिमानादेव उन्नयो
नयानाच इत्यर्थः । मानविशेषे, पुं० तत्परिणामजनने कर्मणि
च ननु० । अ० १ श० ५ उ० । मोहनीय, स० । उन्नयइत्यत-

जितं वसुभ्रुणिच्छब्द — उन्नतति दत्तजितताम्रशुचिस्निग्धनख-
उन्नता ऊर्ध्वं नता रतिदा रमणीया स्तजिनाः प्रतज्ञास्तामा
ईपञ्जताः शुचयः पवित्राः स्निग्धाः स्निग्धच्छाया नद्या यस्य ।
सुवक्त्रणयुक्तापादाहुडोके, अि० जी० ३ प्रति० ।

उन्नयनानुवर्णयिष्यन्तव-उन्नतनुनास्त्रस्निग्धनख-वि० उन्नता अ-
निम्नास्तेनयः प्रतज्ञास्तामा अरुणाः स्निग्धाः कान्ताः नखाः
पादाहुडयवया यस्य स तथा । सुवक्त्रणयुक्तपादाहुडोके,
औ० । जी० । तं० ।

उग्रणयमाण-उन्नतमनस्-वि० प्रहृत्या औदार्य्यादियुक्तमनसि,
स्था० ४ ग० ।

उग्रयमण-उन्नतमन्य-वि० उन्नतमात्मानं मन्यते यः स तथा ।

आत्मानमुन्नतिमन्तं मन्यमाने, आचा० १ श्रु० ५ अ० ४ उ० ।
उग्रयमाण-उन्नतमान-वि० उन्नतो मानोऽस्येत्युन्नतमानः । गर्वो-
भाते, " उग्रयमाणे य णरे मइतमोहणे मुत्तुत्ति " उन्नतो मानो
ऽस्येति उन्नतमानः । उन्नतं चात्मानं मन्यते स चैवंवृत्ता नरो
मनुष्यो महाता मोहने प्रवृत्तमोहनीयादयेनाज्ञानादयेन वा मु-
ह्यति कार्याकार्यविक्रशो जयति । आचा० १ श्रु० ५ अ० ४ उ० ।
उग्रयावृत्-उन्नतावृत्-पुं० उन्नत उच्चिन्नः स चासावावर्तयेति
उन्नतावर्तः । आद्यतंभेदे, स च पर्वतशिखरारोहणमार्गस्य-
वातोत्क्रिकाया वा । स्था० ४ ग० ।

उग्रयामाण-उन्नतामन-न० उच्चासने, रा० । जं० । जी० ॥

उष्ण-उ (ऊ) णी-स्त्री० ऊर्णयेते आच्छादयते, ऊर्णं भा दृश्वः
मेयादिशोभि, वृत्तादस्यलोमसमुदात्मके चिह्नजेदे, वाच० ।
दीर्घादिरयमिति बहवः वाच० स्था० आ० म० प्र० ।

उष्माण-उन्नाक-पुं० स्वनामख्यते सन्निवेशे, यत्र महावीरस्त्वामिना
विह्वलम् । "ततो सामी उन्नागं तच्चति तत्यंतप बहुवरं सपदि-
हुत्तं पईताणि पुण दोवि विरुवाणि इंतुराणि य तथ गोसा-
द्यो भण्णं अहो इमां सुसज्जं" आ० म० द्वि० ।

उष्णाम-उन्नाम-पुं० गुणतस्य मदाउग्रप्रवशादुन्नमनमुत्तमः मानवि-
शेषे, तत्परिणामजनने मोहनीयकर्मणि च । नं० । जं० १२ श० ५
उ० । स० ॥

उष्मिद्-उन्मिद्-वि० उन्नता निज्जा मुद्रा यस्य । विकसिते, निद्रा-
शब्दस्य मुद्रासुषुङ्गीनावरूपेनवनिमीवनाथकत्वेन तयात्वम्
निज्जारहिते च । वाच० उन्मिद् विजुम्भितं हसितं उद्बुद्धि-
मिदि पर्यायाः । विशेष० ।

उष्मिय-और्णिक-वि० ऊर्णया निमित्तं संयोग उपपातो वा उग्र ।
तन्निमित्तादौ, स्त्रियां ऊर्णं । वाच० । ऊर्णामये सूत्रादौ, आ०
म० प्र० । ऊर्णरोमनिष्पन्न वस्त्रे, वृ० १ उ० । नि० सू० ॥ उप्-
लोममये रजोहरणे, स्था० ५ ग० । जीत० ॥

उन्नीत-वि० उद्-नी क-ऊर्ध्व नीते, वितर्किते च । वाच० ।
पृथग्यवस्थापिते, " द्वाच्यां नयाज्यामुन्नीतमपि शास्त्रे कणा-
शिना" । नयो० ।

उम्भु- (नु) इतो-उन्मुइतो-देशीपदमेतत् । गर्वे वर्तते इत्यस्मि-
न्नेधे, एवं प्रथितो संतो उम्भुइतो सो कहेइ सर्ववृत्तान्त्य० द्वि० १० उ० ।

उएह-उएण-पुं० । उपति दहति जन्तुनियुष्णः उए नक् उत्त० १
अ० । सूर्यादिपरितापे, णि० । आहारपाकादिकारणे, ज्वलनाद्य-
नुगते स्पर्शजेदे, कर्म० । ग्रीष्मर्तौ, पञ्चाण्मौ च । अशो० अच् ।
तद्वति, आश्वर्य्यरहिते, दक्ते च । वाच० । सीएण उएहेण
सिंहेण सुखेण काकुत्त रुहेण संगेण " आचा० १ श्रु० ५ अ० ६
उ० । (उएणशब्दनिर्णयः सीउएह शब्दे)

उएह (उमिण) परि (री) सह-उएणपरि (री) पह-पुं० उष
दाहे इत्यस्यौणादिकनृकप्रत्ययान्तस्य उष्णं निदायादितापात्म-
कम्-तदेव परीपह उष्णपरीपहः । उ० १ अ० । प्र० । स च उष्णं
तप्तो नैवोर्षं निन्देच्छायां च न रमेरन् । वार्ज्जनं व्यजनं मात्राग्निनेप-
कादि च वजयेत् । ध० ३ अथि० । पागान्तरेण । " उएणतप्तो न
तं निन्देच्छायामपि न संस्मेरत् । स्नानाग्राग्निपेकादि-वर्ज्जनं
वाऽपि वजयेत् " । आ० म० द्वि० ।

पुटे गिम्हाहि तावणं, विमणेमुप्पिवासिण ॥

तथ मंदा विसीयंति, मज्जा अप्पादण जहा ॥ ५ ॥

श्रीमे ज्येष्ठापादाख्ये अजितापस्तेन स्पृष्टश्रुतो व्याप्तः सन् ।
विमना विमनस्कः सुप्तु वा अतिशयेन पातुमिच्छा पिपासा तां
प्राप्ता नितरां तुभमिच्छतां बाहुव्येन दैव्यमुपयातीति दर्शयति ॥
तत्र तस्मिन्पुण्यपरीपहादयं मन्दा जरा अशक्ता विपीदन्ति ।
पराजङ्गमुपयान्ति । दृष्टान्तमाह । यथा मन्स्या अल्पोदकं विपी-
दन्ति । गमनाभावात्प्रेमरूपमुपयान्त्येवं सत्त्वाज्जावाःसंयमात् अ-
दन्त इति । इदमुक्तं ज्ञेयम् । यथा मन्स्या अल्पपादादुदकस्य
श्रीष्मातिपतेन तप्ता अवसीदन्त्येवमल्पसत्त्वाश्चात्रिप्रतिपत्ता-
वापि जलमलज्जद्विज्ञानात्वा बहिरुष्णामितप्ताः शीतज्ञानं ज-
वाश्रयान् जवाधारमुदचन्दनादीनुष्णप्रतीकारं हननमुस्मरन्त आ-
कुञ्चितचेतसः संयमातुष्टानं प्रति विपीदन्ति ॥ सूत्र० १७. ३ अ० ।

उसिणपरिवेणं, परिदाहेण तजिण ।

यिंमु वा परियेणं, सायं नो परिदेव ॥ ८ ॥

उष्णमुष्णस्पर्शवद्दृशिशादि तेन परितापः तेन तथा परिदाहेन
बहिः स्वदमन्त्रायां वहिता वास्तश्च तृणया जनितादिशयस्वरूपेण
तर्जिना भस्तिताऽप्यन्तपीकृति इति यावत् । नया श्रीमे वाशब्दात्
शरीरं वा परितापेन रविकिरणादिजनितेन तर्जित इति संबन्धः ।
किमित्याह । सातं सुखं प्रतीति शेषं न परिदेवेत किमुक्तं ज्ञेयम् ।
नारीकुञ्चकरपद्मवोपगृहः कृत्तिसुखं प्राप्ताः कचिदङ्गारेण्येति-
तैस्तीक्ष्णैः पक्षाः स्म नरकैर्वित्यादि परिजावयन् हा कथं मम
मन्दजायस्य सुखं स्यादिति न प्रश्नते । यदा सातमिति सातहेतुं
प्रति यथा हा कथं कदा वा शीतकाशः शीतानुशुकरकक्षापादयो
वा मम सुखोत्पादकाः संपश्यन्त इति न परिदेवंत इति सूत्रार्थः ॥
उपदेशान्तरमाह ।

उन्हाहिततो मेहावी, सिणाणं नो वि पयण ।

गायं नो परिसिचिज्जा, न वीएज्जा य अण्ये ॥ ९ ॥

मेहावी मर्यादानतिवर्त्ती स्नानं शौचं देशसर्वभेदजिज्ञं नाभिप्रा-
र्यते नैवाभिज्ञेयत् पतन्ति च (नो वि पयण इति) अपिर्निज्ञ-
क्रमन्वाप्राप्येयं न किन्तु पुनः कुर्यात्तथागात्रं शरीरं नो परि-
सिच्यन्त सूक्ष्मदाकविन्दुजिज्ञासां गूयात् न वीजयेत्ता तत्रवृत्तादिना
(अण्येति) अस्मानमथ वाऽप्यमन्वात्पक् किं पुनर्वैदिति सूत्रार्थः ।
साम्प्रतं शिखाक्षारमनुस्मरन् उवर्तितवेणत्यादिसत्रावयवसूचि-
तमुदाहरणं निर्युक्तिरुदाह-

तगराए अरिहमिचो, अरिहृष तोयज्जा य ।

वमियमहिहं चत्ता, तत्तम्मि सिन्नायये विहरे ॥

तगरायामहमिचो द्वाचोर्द्वैशकश्च भडा चावमिहिलात्यक्त्वा शि-
खातत्वे विहरति त्वहार्पादिति गायत्राकार्यां भावायितुं वृत्तसंप्रदा-
याद्वलये । सचायं तगरा नयरी तत्तद अरहमिचो नाम आयरि-
ओ तस्स समीये द्वाचो नाम वाणियओ भट्टाए जरियराए पुत्ते-
ण य अरहत्तपणं तस्मिं पव्वज्जा । सो तं सुदुग्धं कयाहं जिक्खा-
पनहिहत्तये पढमाजियहिहं किं मिच्छियहिं पोसेत्ति सो सुकु-
माओ सादृण अपत्तियणतरंति किं वि जणिणं । अन्नाया सो खं-
तो काश्रगता साहृहिं दो तिञ्चि वा दिवसे दावं भिक्खस्स उपरि-
तो सो सुकुमाक्षररीरो गिहं वरगिहंछाप रुजितो पस्सेय-
तण्हाजिन्नुतो गायए यीसमंनो पोसियवइयाए वाणियमहिहाए
दिट्ठो उराज्जसुकुमाज्जसरीरोत्ति काठं तीसे तहिं अज्जोववाओ
जाओ । चेकीए सहावितो किं मगासि । तिक्खं दिक्षा से मायगा
पुत्तिओ कीस तुमं धम्मं करोसि । जणति सुहमिसं । सा भणति
ता मए चेव समाणं जोगे पुज्जाहि । सो य उदणं तज्जिओ
उयसमज्जितो य पत्तिज्जो गोगे पुज्जति । सो साहृहिं सव्वे-

हिं मग्गिओ नो दिट्ठो अप्पसागारिअं पविट्ठो पच्चा से माया उम्म-
तिया जाया पुत्तसोणणं णयरं परिजमंती अरहद्वयं विजवन्ती
जं जहिं पासति तं तहिं सव्वं भणति अत्थि ते कावि अरहद्वका
दिट्ठो एवं विजवमाणो जमति जाव अण्णया तेण पुत्तेण ओलोचणग-
ए दिट्ठो पच्चाजिन्नाया तदेव उत्तरिता पापसु पक्किओ तं पेच्चिज्जण
तदेव सव्वचित्ता जाया ताए भर्मात्त पुत्त पव्वयाहि मा दोग्ग-
इ जाहि । सिस्सो जण्णति न तग्गि काठं संजमं यदि परं अण-
सणं करेमि एवं करंदि मा असंयतो जवाहि मा संसरो जमि-
हिंसि । पच्चा सो तदेव तत्ताए सिन्नाए पाओवगमणं करंति
मुदुत्तेण सुकुमाज्जसरीरो उदणं विज्जावो पुत्तिं तेण णाहिया-
सिओ पच्चा तेण अहियासितो एवं अहियासियव्वं उदणं उत्तं पां
तगरान्तयंमहंमिन्नाचायं पाहं दत्तनामा वणिक्क ज्जा जार्या
ईक्कपुत्तेण संम ज्ञजितः । पिआ सव्वेवैयावृत्त्यकरणेन इतस्स-
तः परिज्जय्य ज्ञयजिज्ञासां ज्ञानसम्पादनं स बाहोऽप्यन्तं सुखी-
कृतः उपविष्ट एव युक्ते कदापि जिज्ञायै न प्रमति । तत्रिज्ञार्थं
स्वजिज्ञार्थं पितुरेव प्रमणात् । अन्यदा पितरि मूले साधुभिः
प्रेरितः स बाहो श्रीमे मासे जिज्ञायैकृतः । तापाभिचूतः प्रोत्त-
ङ्गगृहस्थायासुपविशति पुनस्तत उत्तिष्ठति शनैः ज्ञानेयाति एवं
कुर्वन्तमसि सुकुमारं तमईशककुमारं रूपेण कन्दर्पोवतारं दृष्ट्वा का
चिन्मोहिततर्पणप्रज्ञायां आकायं गृहं स्थापितवती तथा सह
स विषयासक्तोऽनृत् । अथ तन्माता साध्वी पुत्रमोदेन
गृथिद्वीहृता अरे अहंशक ! अहंशक ! इति निर्घोषयन्ती चतुष्प-
थादिषु प्रमति । एकदा गवाक्षस्थेन अहंशकेन तादृशावस्था
माता दृष्टा संजातात्यन्तसंवेगः स गवाक्षादुत्तीर्य पादयोः पति-
त्वा मानरमवमाह । हेमातः सोऽहमहंशक इति तद्वचःश्रवणात्
स्वस्यचित्ता माता तमेवमाह । वत्स ज्ञयकुञ्जतस्य तव कैय-
मवस्था । स प्राह । मातश्चारित्र्यं पाहायितुमहं न शक्नोमि । सा
प्राह तर्हि अनशं कुरु मातृवत्स सा ततश्चायां सुवच पादा-
पगमनञ्चकार सम्यगुणपरीपहं विपहा समाधिभाग् दृष्टवं प्राप्त-
वान् । एवं अथैरपि साधुभिरुणपरीपहः सोढव्यः । उक्तं ३ अ० ।
(परीसहशब्देऽत्यतः)

उहृ (उसिण) परियाव-उष्णपरिताप-पुं० उष्णमुष्णस्पर्श-
वद्दृशिशादि तेन परितापः । उक्तं २ अ० । आतापनादौ, जू-
शिखाद्यौषधहेतुके दाहे, उक्तं १ अ० ।

उहृफासणम-उष्णस्पर्शनाम-न० नामकर्मनेदे, यदुदयाज-
गुशरीरं हुतजुजादिवद् जवति तज्जुणस्पर्शनाम । कर्म० ।

उहृयर-उण्णतर-न० कयायः शोकवेदादययोश्च दाहकत्वा-
दुष्णः सर्वे वा मोहनीयमप्यप्रकारं वा कर्मणो ततोऽपि तदाह-
कत्वाज्जुणतरम् । तपसि, "रुज्ज इत्थक्कसाओ, सोगजिन्नुओ
उक्खंवेओ य । उहृयरो होइ तयो, कसायमाहं वि जं रुहइ"
आचा० नि० ३ अ० । (सीउहृइ शब्दं विवृतिः)

उहृवण-उण्णापन-न० ऊष्णिकरणे, पिं० ॥

उहृजि (हि) तत्त-उण्णाजितम्-त्रि० उष्णेनात्यन्तपीकृते,
"उहृहाहितत्ता मेहावी सिणाणं नो विपयण" उक्तं २ अ० ।

उहृजिहय-उण्णाजितु-त्रि० सुखस्वरत्तापाजिज्ञते "उहृहा
जिहए तण्हाजिहए दवग्गिजाज्जिहए" जी० ३ उण्णम् ईष शक०

उहृसी-उण्णापि-पुं० उष्णमीहृद्वर्णा एहः ॥ २ ७५ । सूत्रेण ण्य
जगस्य पकाराकारतो हकारः । प्रा० । शिरोविषनवसे, (पामा)

उपहीस

किरीटं च । “ पवित्रं केच्यमुष्णीवं, वातातपरजोऽपहम् । वर्षा-
निरजोऽधम-हिमादीनां निवारणम् ” वाच० ॥

उपहोदग-उष्णोदक-न० क. स. अग्निना ततजवे, कथ्यमानपा-
दशोर्ध्वशेषोपादादिहीनके जत्रे, “ अष्टमेनांशशेषेण, चतुर्थे-
नार्धकेन वा । अथवा कथनेनैव, सिद्धमुष्णोदकं वेदेदिति । वाच०
पुष्कोदपहियं गोधादपहियं उपहोदपहियं सुभादपहियं कल्पेण

उपहोदो-उष्णोपप्ला-खी० तैत्रयपायिकानामके कीटनेदे, सङ्गमकः
सौधर्मकल्पधाली देवः वीरमुपसर्गयन् “ उपहोदो विवज्ज
उपहोदो णम तेल्लुपास्या तां तातो तिस्रहो तुमेहि अतीव
दंसति ” अ० म० द्वि० ।

उत्त-उत्त-वि० वच. दुहा. गोणे कर्मणि क. । यस्य ज्ञानाय कथ्य-
ते तादृशे, अनुत्तेनापि वक्तव्यं, सुहृद्वा हितमिच्छता । गौणकर्म-
समन्विताहारे तु मुख्ये कर्मणि कः । वाच० । अभिहिते, “ तयुत्तो
तं जिणवणा ” पंचा० ६ विव० । भणिते, आश्रुते, नि० । वुत्तं
वक्तं जणितमिति वुत्तशब्दस्योक्त्यनुवादः । आव० ५ अ० ॥
उत्तराध्ययने तु व्युत्पत्त्यनुवादः । उत्त० १ अ० ॥

उत्त-वि० उन्द ल्केदने क-चा तस्य नः । क्लिप्ते आर्द्धवस्तु-
नि, वाच० । स्थानामख्याते वनस्पतिनेदे, पुं० । अनु० ।

उत्त-वि० वप्-क्त. निक्षिप्ते, ध० १ अथि० । कृतवाये धान्या-
दौ क्रेते, वाच० । कर्पक इव बीजवपनं कृत्वा निष्पादिते, “ देव
उत्त अप्रत्येय बन्धउत्तेतिवावेर ” । सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।

उत्त-उत्तृण-न० उरते तृणमुत्तृणम् । ऊर्ध्वेन तृणे, “ खित-
खितवृष्टिमेह्लारं उत्तण्णणसंकरादं रुज्जंतु ” वृ० सुत्तै स्तुण्ण-
नमत्यर्थं संकरानि सङ्कीर्णानि यानि तानि तथा । प्रश्न० १ द्वा०
उत्तानि तृणानि यत्र उरततृणके, “ उत्तण्णणि षण्णणि णिण्य-
सञ्चं वांमेर्णं ” उरतानितृणानियेषु वनेषु तानि तथा । अनु० ।
उत्त-उत्त-उत्त-वि० उरतत्राशे, प्रश्न० अथ० ३ द्वा० । जयाजा-
तोत्कपादित्रयज्ञावे, “ उत्त-त्था तसिया उच्चिग्गा संजायभया ”
ज० ३ श० १ उ० । “ उत्त-त्थसुम्भजयसंत्या ” प्रश्न० अथ० ३ द्वा० ।

उत्तप्पमरीर-उत्तप्पमरीर-वि० देदीप्यमानशरीरे, रा० ।

उत्तम-उत्तम-वि० उद्-तमस् । स्वरूपतः सुन्दरे, कल्प० ।
म० । प्रशंसास्पदीभूते, जं० २ वक्त्र० । औ० । सर्वोत्कृष्ट, आव०
२ अ० । महति, सूत्र० १ श्रु० १३ अ० । प्रधाने, पंचा० ए विव०
प्रश्नांसंख्या । “ अयं से उत्तमधर्मे, पुत्रघाणस्स पमाहे ” आचा० १
श्रु० ८ अ० । “ बंभचेर उत्तमवदनियमनाणदेसणचरित्तविणयमूले ”
प्रश्न० ३ द्वा० । प्रज्ञा० । संयमे, पुं० द्वा० ५ अ० । गिरीणामुत्त-
मत्वाउत्तमः । मेगै, “ ता उत्तमसि पवयसि ” सं० प्र० १ पाहु० ।
सु० प्र० । अन्ये, वि० उत्तमैकाग्र्यां च० पा० उत्तमशब्दोऽन्त्यायः
उत्तानपादस्य पुत्रनेदे, ध्रुवस्य प्रातरि पुं० वाच० ॥

उत्तम-वि० ऊर्ध्वे तमसांऽङ्गानामद्यत्तत्वा अङ्गनराहिते, ज्ञा० १ अ०
किंत्तियर्थंदिपमहिजा, जे क्षोगस्सुत्तमा सिप्फा ॥

कीर्तिताः स्वनामानि प्राक्ता वन्दितास्त्रिविधयोगेन सम्यक् स्तु-
ता महिताः पुष्पादिभिः पूजिताः क पते इत्यत आह ये पते हो-
कस्य प्राणिशोकस्य मिथ्यावादादिकर्ममङ्गलजनकानोक्तमोक्षमा-
प्रधानाः ऊर्ध्वे या तमसः इत्युत्तमसः । उपाख्यल्लोभोर्ध्वगमनो-
च्छेदनेतिवति यत्नता । प्राकृतशैल्या पुनरुक्ताम उच्यते । (सिंहा
दिनि) सिन्धे ध्मात् वध्मयोगमिति सिद्धः कृतकृत्वा इत्यर्थः । द्वा० ।

अस्यैव व्याख्यां निर्युक्तिदुहा ।

मिच्छोत्तमोहाणिजा, नाणावरणाचरित्तमोहाउ ।

निविहताम् उम्भुक्ता, तम्हा ते उत्तमा हुंति ॥ ५५ ॥

मिथ्यात्वमोहनीयास्तथा ज्ञानावरणास्तथा चरित्रमोहादित्यत्र
मिथ्यात्वमोहनीयप्रद्वेष्टेन दर्शनसप्तकं गृह्यते । तत्रानन्तानुबन्धिन-
श्रवणः (कथायास्तथा मिथ्यात्वादित्यर्थं ज्ञानावरणं मतिज्ञाना-
द्यावरणनेदापञ्चविधं चरित्रमोहनीयं पुनरेकविंशतिनेदं तन्ना-
नन्तानुबन्धिरदिताः द्वादशकथायास्तथा नव नोकथाया इति
अस्मादेव यत्तन्निविधतमसः किमुमुक्ताः प्रावर्त्येन मुक्ताः पृथ-
ग्वृता इत्यर्थः । तस्मात्ते जगवन्तः किमुत्तमा जवन्ति ऊर्ध्वे तमा-
वृत्तरिति गार्थायः ॥ आव० २ श० ॥ आ० चू० ।

उत्तमार्ग-उत्तमाङ्ग-न० क. स. सर्वोपययानां प्रधानावयवे, स० ।

शिरसि च. पुत्र० १ श्रु० ५ अ० २ श० ॥ उत्त० न० । मस्तक-
स्य अङ्गवृत्तस्य चक्षुरादीन्द्रियाधारत्वात्, वाच० । तात्स्थ्या-
त्केशेषु, “ शैथ्यविरुत्तमंगं ” अत्र उत्तमाङ्गशब्देन उत्तमाङ्गस्याः
केशा उच्यन्ते । पि० ॥

उत्तमकट्टपत्त-उत्तमकट्टप्राप्त-वि० परमकट्टायाते, ज० ७ श० ६ उ०

उत्तमकाष्टप्राप्त-वि० उत्तमावस्थां गते, परमकाष्टप्राप्ते, “ हुसम-
हुसमाप ससाप उत्तमकट्टपत्ताप भरहस्स केरिसप आगार
जापपटोयारे पण्णं ” म० उ श० ६ उ० । परमप्रकृप्राप्ते,
प्रकृष्टावस्थां गते, सू० प्र० १ पाहु० ।

उत्तमकट्टा-उत्तमकाष्टा-खी० प्रकृष्टावस्थायाम्, जं० २ वक्त्र० ।

उत्तमकुल-उत्तमकुल-न० उग्रभोगादिकं चान्द्रादिकं वा कुले,
“ उत्तमकुले वि जायं णिष्कारिज्ज तपंगच्छे ” ग० २ अथि०

उत्तमगुण-उत्तमगुण-पुं० प्रधानगुणे, पंचा० ४ विव० ।

उत्तमगुणबहुपाण-उत्तमगुणबहुमान-पुं० उत्तमगुणेषु प्रधान-
गुणेषु जिनेषु वीतरागत्वादेषु वा जिनगुणेषु, बहुमानः पक्षपातः
उत्तमगुणबहुमानः उत्तमगुणपक्षपातः, “ उत्तमगुणबहुमाशे
पयमुत्तमसत्तमज्जयारमि ” पंचा० ४ विव० ।

उत्तमगुणोय-उत्तमगुणौय-पुं० अनहंकारिणि, “ ण करोति अहं
कारं परिससो उत्तमगुणो य ” पं० ज्ञा० ॥

उत्तमजणमेविय-उत्तमजनसेवित-वि० गणधरसेविते, गणधरा-
णामुत्तमत्वात् । “ उत्तममियं पयं जिण-बोहिं होमुत्तमहिं पण्णं ।
उत्तमकज्जसंजनयं, उत्तमजणसेविता होप ” पंचा० ११ विव० ।

उत्तमजत्ता-उत्तमयात्रा-खी० प्रधानयात्रायाम्, पंचा० ए विव० ।

उत्तमजोगित्त-उत्तमयोगित्व-न० अयोगित्ववृक्षणे संवरद्वारे,
स्या० ५ ज० ॥

उत्तमप-उत्तमार्थ-पुं० उत्तमश्चासार्थश्च उत्तमार्थः । प्रकृष्टप-
दायं, “ इच्चं महव्यवच्छारणा उवत्तया नुत्तपायनणे परम-
ठ उत्तमट्टे ” उत्तमश्चासार्थश्चोत्तमार्थः । प्रकृष्टपदायं, भोक्ताफ-
लसाधकत्वेन महाव्रतानां सर्ववस्तुप्रदानत्वादिति । पा० ॥

उत्तमः प्रधानोऽर्थो भोक्ता यस्मात्स उत्तमार्थः । पर्यन्तसमया-
राश्रनस्य जिताज्ञाराधने, “ निरदिवा णिणरहे उ तत्स, जे उत्तमट्टे
विवज्जा समहे ” उत्त० ३ अ० । अनशने, “ इच्छामि भते उत्तमं पणि
कामि ” प्रश्न० अशब्दे विवरणमुक्तम् । काशधर्मे, आव० ४ अ० ॥

उत्तमद्वगवेसय-उत्तमार्थगवेपक-वि० भोक्ताभिलाषिणि, “ ण वि
रुद्धं ण वि तुद्धं, उत्तमद्वगवेसओ ” उत्त० २५ अ० ॥

उत्तमद्वपत्त-उत्तमायप्राप्त-वि० उत्तमार्थार्थान्ते, “ सुसुमाप स-
माप उत्तमद्वपत्ताप जरहस्स केरिसप आगारजावपटोयारे पण-
त्ते ” उत्तमास्तकाद्यापेक्षयात्तुष्टानर्थानायायुक्तादीन् प्राप्ता उत्तमार्थ-
प्राप्ताः । म० ६ श० ७ उ० ॥

उत्तमघाण-उत्तमस्थान- न० मोक्षस्थानं, “ धीरां अमूढसंघी-
सो गच्छेत् उत्तमघाणं ” ॥ ब्रातु० ॥

उत्तमहि (रिचि) उत्तमहि- स्त्री० प्रधानविभवे, “सेया य
उत्तमा खडु, उत्तमरिची ए कायवा ” पंचा० ६ विव० ॥

उत्तमणिदंमण-उत्तमनिर्देशन-न० इत्यादिब्रह्मणु, प्रधानसत्त्व-
ज्ञानेषु, पंचा० १६ विव० ॥

उत्तमणिदंमणयुय-उत्तमनिर्देशनयुत- त्रि० अहीनादाहरणव-
ति, “उत्तमणिदंसणयुयं विचित्तणयगन्नरं चेव ” पंच० ॥

उत्तमधम्मपसिद्धि-उत्तमधर्मप्राप्ति-स्त्री० प्रधानधर्मस्य पुजा-
कात्रे, प्रकृष्टपुण्यकर्मबन्धरूपस्य अशुभकर्मकृत्ररूपस्य च काळा-
न्तरक्रमेण यथाख्यातचारित्ररूपस्य निष्पत्तौ, जिनशासनप्रकाशे

च । “उत्तमधम्मपसिद्धि-पूया ए जिण्वरिदाणं ” पंचा० ८ विव० ॥

उत्तमपसत्तयज्जाण-उत्तमप्रशस्तस्थान- न० प्रवृत्तश्रमयोगे,
“ उत्तमपसत्तयज्जाणां, हियएणं इमं विचित्तेव ” पंच० ॥

उत्तमपुरिस-उत्तमपुरुष-पुं० । तीर्थकुच्छक्रवर्तिवज्रदेववासुदेव-
वक्रणेषु प्रधानपुरुषेषु, “अरहन्नवक्रवर्ती, वज्रदेवा चेव वासुदेवा
य । एष उत्तमपुरिसा । नहु तुच्छकुलेषु जायति । आ० म० ६ ॥

“एव दम्भारमहाहाट्या तज्जा उत्तमपुरिसा मज्झिमपुरिसा।
उत्तमपुरुषास्तीर्थकारादीनां चतुः पञ्चाशदुत्तमपुरुषाणां मध्यवर्ति-
त्वात् ॥ स० । कुम्मुल्लया जाणी उत्तमपुरिसमाळणं ” स्था० ३ ग०

उत्तमपोगग-उत्तमपुद्गल-पुं० आत्मनि, प्रधानवाचा वा पुद्गल-
शब्दस्ततश्चायमर्थः उत्तमोत्तमे महतोऽपि महीयसि, “से परिप
उत्तमपोगगं ” सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ॥

उत्तमपद्मसंज्ञणय-उत्तमपद्मसंज्ञक-त्रि० मोक्षजनक, पंच० व० ।
उत्तमवृद्धविरियमत्तुत्त-उत्तमवृद्धवैर्यमत्वयुक्त-त्रि० उत्त-
मैश्वर्यवैर्यसंवेर्युक्ते, उत्तमयौधेलावीर्ययोः सत्त्वेन (सत्तया)
युक्ते च । म० ए श० ३३ उ० ।

उत्तमपग-उत्तमपग-पुं० हानस्य प्राधान्यं व्यवहारस्य च गौणता-
यत्र तस्मिन्, उ० ॥

उत्तमाविउच्चि (ए)-उत्तमविकुर्वन्-त्रि० उत्तमं विकुर्वन्ती-
त्येवंशीलाः । उत्तमाविकुर्वन्शीलेषु, जी० ४ प्रति० ।

उत्तममुत्त-उत्तममूत्र-न० कर्म० स. । वेदधृतं, दृष्टिवादे च ।
किंपुण तं उत्तममुत्तं उच्चतं “वेयसुत्तमुत्तमसुयं, अहवा दिट्ठिवा
ओ नद्धं । वेयसुयं कम्हा, उत्तममुत्तं जणति जम्हा । तस्य स
पायच्छित्तो विथी भण्णति-जम्हा य तेण चरणयिसुद्धी करेति
तम्हा तं उत्तममुत्तं दिट्ठिवा ओ वा ” नि० चू० १ ए उ० ।

उत्तममुयवगिण-उत्तमश्रुतवर्णिता-त्रि० प्रधानमाजिहिते, पं-
चा० ए विव० ।

उत्तमा-उत्तमा-स्त्री० पूर्णजडस्य येकजडस्य तृतीयायामग्रमहि-
ष्याम, स्था० ४ ग० । ज० । (अग्रमहीसीशब्दे सा उक्ता) दो-
कोकराभ्या प्रतिपदात्रौ, चं० १ पाहु० कल्प० । ज० । ज्यो० ॥

उत्तमागार-उत्तमागार-पुं० उत्तरङ्गादिरूप उपरितनेष्वाकारेषु,
नेमिणं दागणं उत्तमागारा सोलसविहारे हि रयेहि उवसो-
ज्जिया, रा० ॥

उत्तमोत्तम-उत्तमोत्तम-त्रि० महतोऽपि महीयसि, म० १ श्रु० १३ अ०

उत्तर-उत्तर-न० उत्तीर्यते प्रकृताभियोगोऽनेन उद्. तृ० अच. उद्
तरपू वा । राजसमीपे वादिहृताभियोगोपनोदकं उत्तरारव्ये व्य-

वहाराङ्गे, द्वितीयपादे, प्रश्नश्चोद्यधिया प्रश्नस्तस्य खलपनमुत्तरम्,
इत्युक्तं दौपज्जननवाक्ये, जिज्ञासिताविषयावेदकं वाक्ये, अन-
न्तरं, वाच० ॥

अस्य निक्षेपः ॥

णाम् उवणा दनिप, खेचदिसा ताव खेचपणवपू ।

पङ्कालं संचयपट्टा- णाणायणकमणएणतो जाव ।

जहृषरुत्तरं खडु, उकौसं वा अणुत्तरं होइ ।

सेमाइ अणुत्तराई, अणुत्तराई च णायाई ॥

इह च सुषो यत्रादर्शनं तत्र सूत्रत्वेन ग्रन्थसत्त्वात्पुनरुक्तं तथोत्तरनिक्षे-
पमस्तावत्सूचकत्वात्सूत्रस्य ‘कमउत्तरं य गय’मित्युत्तरवश्व-
णाच्च (नामति) नामोत्तरं (उवणत्ति) स्वापनोत्तरमित्याद्यजिज्ञापः

कार्यस्तत्र नामोत्तरमिति तमेव यस्य वा जीवादेरुत्तरमिति नाम
क्रियतोऽस्थापनोत्तरमक्रादित् उत्तरमिति वर्षवित्यासो वा द्रव्योत्तरं

रामागतो ज्ञानानुपयुक्तो नो ब्रामागतो ज्ञाशरीरं भयशरीरं तद्वाति-
रिक्तं चातुष्ट्यतिरिक्तं त्रिषा सचित्ताचित्ति मिश्रनेदेन तत्र च सचित्तं

पितुः पुत्रः अचित्तं क्षीरादधि, मिश्रं जननी शरीरतो रोममिदमद-
पत्यम् । इह च द्रव्यपर्यायो ज्ञायामकत्वं ऽपि वस्तुनो ह्यव्यप्राधा-
न्यविवक्षया पित्रादीनां ह्यव्योत्तरत्वं भावनीयम् । क्षेत्रोत्तरं

मेवाद्यपेक्षया यदुत्तरं यथोत्तराः कुरवः यदा पूर्वं शास्त्रि-
क्षेत्रं तदेव पश्चादिश्रुक्षेत्रं दिगुत्तरमुत्तरा दिग्दक्षिणदि-

गपेक्षत्वादस्य । तापक्षेत्रोत्तरं यत्तापदिगपेक्षयोत्तरमित्युच्यते
यथा सर्वेषामुत्तरो मन्दरादिः प्रहापकस्य वामं प्रत्युत्तर-

मेकदिगविक्रियतर्वाद्वेदत्तयदत्तयोदेवदत्तात्परो यद्वदत्तः उत्तर-
ः । काशोत्तरं समयादावलिका आवशीकातो मुहूर्त्तमित्यादि ।

सञ्चयेत्तं यत्सञ्चयेत्यपि यथा धान्यराशेः काष्ठम् । प्रधानोत्तरं
त्रिविधं सचित्ताचित्तमिश्रमेवात् । सचित्तप्रधानोत्तरमपि त्रिविध-

मेव तद्यथा छिपदं चतुष्पदमपदं च । तत्र छिपदमनुत्तरपुण्यप्रकृ-
तित्तीर्थकरनामाद्यनुभवनस्तीर्थकरश्चतुष्पदमनयसाधारणशौर्यै-

र्धैर्यादियोगः सिंहः, अपदं रम्यत्वसुरसंख्यत्वादि निजोच्यजम्बू-
दादिमयी जम्बूद्वीपमवधारयता सुदर्शना जम्बूः अचित्तमचिन्त्य-

महास्थितनामिणः मिश्रं तीर्थकर एव गृहस्थावस्थायां सर्वा-
वृद्धापरिभ्रतः । ज्ञानोत्तरं केवलज्ञानं विद्वानसकलावरणत्वेन

समस्तवस्तुस्वभावावनासितया च । यदा श्रुतज्ञानं तस्य
स्वपरप्रकाशकत्वेन केवलादापि महर्हिकत्वात् । उक्तं च “सुयना-

नं महिह्वयं, केवलं तयणतरं । ऊषणो य परेसि च
जम्हा तं पूजावणत्ति” क्रमोत्तरं क्रममाश्रित्य यद्व्यति तच्चतु-

र्विधं ह्ययनः क्षेत्रतः काशतो जावनश्च । तत्र ह्ययनः परमाणो-
द्विप्रदेशिकस्ततोऽपि त्रिप्रदेशिक एवं यावदन्त्यासनतः त्रिप्रदेशिकः

स्कन्धः क्षेत्रतः एकप्रदेशावगाढा द्विप्रदेशावगाढः नतोऽपि त्रिप्र-
देशावगाढः एवं यावदवसानतस्तस्यैव त्रिप्रदेशावगाढः । काशतः

एकस्कन्धस्यैवेति त्रिप्रदेशस्य स्थितिरतोऽपि त्रिप्रदेशस्य स्थितिरं यथद-
संख्येयसमर्थयति । जावनं एकगुणकृष्णाद्विगुणकृष्णस्ततोऽपि

त्रिगुणकृष्ण एवं यावदन्तर्गुणकृष्णा येन वा ज्ञायोपशमिकादि-
ज्ञावादनन्तरं यः ज्ञायिकादिर्भवति (गणनुत्तरात्) गणना

उत्तरमेककाद्विद्वस्ततोऽपि त्रिद्व एवं यावच्छीर्षप्रद्विद्वि । ज्ञा-
योत्तरं ज्ञायिका ज्ञावस्तस्य केवलज्ञानदर्शनाद्यामकत्वेन सक-

लौदयिकादिज्ञावप्रधानत्वाद्देहवमस्य प्रधानोत्तर एवातर्जावाद्-
युक्तं भेदेनाभिधानम् । यदेवमन्यायमिदमुच्यते एवं हि नामादि-

चतुष्टय एव सर्वनिष्ठाणाामतर्जावात्तद्व्याप्तिधेयं तत इहान्यत्र
यश्चाभादिचतुष्टयाधिकनिष्ठापान्निधानं तद्विषयमित्युत्पादनार्थं

समाप्त्यविशेषेनयान्मकव्यवस्थापनार्थं च सर्ववस्तूनामिति भाव-
नीयमिति गाथायैः ॥ इहानिध्यान्ताराधिनानिष्प क्रमोत्तर-
मेवाधिकरिष्यते विषयज्ञाने च विषयी सुज्ञातो भवतीति मन्वा-
नां यथास्य संभवो यत्र चासंभवे यत्र चानर्थं तदाह । (जहण-
त्) जघन्यं सोत्तरं खलुरवधारणे सोत्तरमेव (उक्तं संति)
उत्कृष्टं वाशब्दस्यैवकारार्थस्य निश्चक्रमत्वादनुत्तरमेव प्रवर्ति-
शोपानि मध्यमान्युत्तराणीति । अशेषादित्वेनान्यथावन्मनुष्यो-
पाद्वोत्तरवन्त्यनुत्तराणि च ज्ञेयानि ध्वजक्रमात्तरादीनि हि
जघन्यान्त्यक्रमप्रदेशिकादीन्युपरि द्विप्रदेशिकादिवस्त्वन्तरजावा-
त्सोत्तराण्येव तदपेक्षयैव तेषां जघन्यत्वात् । उत्कृष्टानि त्वन्या-
न्यन्तप्रदेशिकादीन्यनुत्तराण्येव तदुपरि वस्त्वन्तराभावादन्य-
थोक्तव्यायोगात् । मध्यमानि तु द्विप्रदेशिकादीनि त्रिप्रदेशिकाद्य-
पेक्षया सोत्तराण्येकप्रदेशिकापेक्षया त्वनुत्तराण्युपरितन्वत्य-
पेक्षयैव सोत्तरत्वादिति गाथायैः ॥ उक्तं १ अ० । (शेषप्र-
न्य उत्तरज्जघनशब्दे) अधिकं, सूत्रं १ श्रु० २ अ० । उत्कृष्टे,
उक्तं ३ अ० । प्रथमं, सूत्रं १ श्रु० ६ अ० स्यात् । तं । अत्रु०
“ उत्तरा महुरुवाव पुताते ताव खुट्टया ” उत्तराः प्रधानाः उत्तर-
त्तरजाता वा सूत्रं १ श्रु० ३ अ० । वृद्धां, “ कदपन्सुत्तरा ” कति
प्रदेशा उत्तरे वृद्धौ यस्या सा तथा ज० १३ श० ४ उ० । उपरि
वर्तिनि, अनुत्तरविमानाख्येषु देवेषु, सर्वोपरिवर्तिनैवाप्तेषाम् ।
उक्तं २ अ० पर्यायते भविष्यति ह्यविशे तीर्थेकरे, सगं ति० प्रव०
पक्कुट्टावजना वा, कज्जं पि न मेसया उदरिति ।

पाएण अहो तोच्चिव, उत्तरि सोवाहणेणं ति ॥

पादेन सोपानहा आहत इत्युत्तरसदशोत्तरकारी उत्तरः । इय-
मत्र जायता । केनापि कश्चिन्सोपानहा पदेनोपहतः तेन च गत्वा
राजकुले निवेदिने कारणिकेभ्यः स आकारितः । किंवचैष आह-
तः न प्रया किं तु सोपानहा पादेन एवं सोऽपि ध्वज्यवहारं कुर्वन्
गीतायाम सूत्रोपदेशतः उपालब्धः सनेतादौशृङ्खलवचनैरुत्तरं
ददाति । ततः कट्टरकरणात् उत्तर इत्युत्कृष्टरूपेण अग्रशंस-
नीत्यवधारणार्थं, व्य० प्र० १ उ० । स्वविरस्यस्यमहागिरिः
प्रयमशिर्ये, व्य० द्वि० १ उ० । “ तणविषयस्यज्यछा सूत्र-
गुणा उत्तरा पज्जया ” उत्तराः उत्तरगुणरूपाः ” वृ० १ उ० ।
उत्तरंग-उत्तराङ्ग-न० चारस्थोपरि तीर्थस्थवस्थितमनुत्तराङ्गम्
हारस्थोपरि तीर्थस्थवस्थिते काष्ठे, ज० १ वृ० “ जाई सामए
उत्तरंगे ” जी० २ प्रति० ।

उत्तरकंचुय-उत्तरकंचुय-पुं० तनुवाणविशेषे, विपा० २ अ० ।

उत्तरकट्टोवगय-उत्तरकाष्ठोपगत-त्रि० उत्तरं दिशमुपगते, स० ।

उत्तरकरण-उत्तरकरण-न० उत्तरत्र करणमुत्तरकरणम् । ध्वज-
करणजैदे, तच्च “ उत्तरकरणं वंजणं अयो उ उवखरो सव्ये ”
उत्तरत्र करणमुत्तरकरणम् कर्णविधादि । यदि वा तन्मूलकरणं
घटादिकं यतोपकरणं इत्येवचक्रादिना अत्रिव्यज्यते स्वरूपतः
प्रकाश्यते तदुत्तरकरणं कर्तृरुपकारकः सर्वोऽप्युपस्कारार्थं इत्य-
र्थः (प्रपञ्चतः करणशब्दे) जावकरणजैदे, “ उत्तरकमसु य जो
यव्वणवप्पादी भोअणादीसु ” सूत्रं १ श्रु० १ अ० । (उत्तर-
करणं क्रमभुतार्थैववर्णनादिवचनरूपम् करणशब्दे दर्शयित्वे)
मूलतः स्वदेतुन उपस्यस्य पुनस्त्तरकार्गं विशेषाधानात्मकं कर-
णं, “ उत्तरकरणेण कथं, जं किंचि संखयं तु णायव्वं ” उक्तं
नि० । जं निवन्तु सूचीए उत्तरकरणं अणुअणियण वा गारिथ-
एण वा कारेति कारितं वा साहज्जद नि० चू० १ उ० । (सूच्या
उत्तरकरणं सूई शब्दे)

(सूत्रम्) तस्म उत्तरि (री) करणेणं पायच्चित्तरकरणेणं

अत्रत्योत्तरकरणेति सूत्रावयवे विवृण्वन्नाह ।

खंडिअविराहिअणां, मूलगुणाणं स उत्तरगुणाणं ।

उत्तरकरणं कीरद, जह मगरहंगेगहणं ॥ एए ॥

खणितविराधितानां खणितताः सर्वथा नष्टा विराधिता देशतो
नष्टा सूत्रगुणानां प्राणानां प्राणोत्तिपातादिनिवृत्तिरूपाणां सह उ-
त्तरगुणेः पितृव्यविशुद्धादित्युक्तं इति सोत्तरगुणास्तेषामुत्त-
रकरणं क्रियते आशोचनादीनां पुनः संस्करणमित्यर्थः । दृष्टान्त-
माह यथा शकटद्वाराङ्गगेहानां वहिश्चकट्टादामित्यर्थः । तथाच
शकटादीनां खणितविराधितानामङ्गारवशिकादिनोत्तरकरणं क्रि-
यते इति गाथायैः । आय० ४ अ० ।

उत्तरकिरिय-उत्तरक्रिय-न० उत्तरा उत्तरवैक्रियशरीराश्रया ग-
तिवृत्तक्रिया क्रिया यत्र गमने तदुत्तरक्रियम् । उत्तरवैक्रियशरीरा-
श्रयगत्या गमने, “ जयाणं वा उ याए, उत्तरकिरियं रीयइ ” अत्रु० ॥
उत्तरकुरा (रु) --उत्तरकुरु-पुं० क्री० प्राकृते चैकवचनमा-
कारान्तता च । जी० ३ प्रति० ॥ जम्बुद्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य उ-
त्तरेण गन्धमादनमाध्यवद्व्यामावुत्तरेण चन्द्राकारे उत्तरतो वि-
स्तृते स्वनामस्थाने कुरुजैदे, स्था० २ रा० ॥ एते चाक्रमचूभिजे-
दाः । स्था० ६ रा० । प्रय० । तेषां प्रमाणदिव्यवस्था चेत्यम् ।

कहिणं जंते महाविदेहे वासे उत्तरकुराणामकुरा पप्प-
त्ता गोयमा ! मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं णीलवंतस्स वा-
सहरपव्वयस्स दक्खिणेणं गंधमायणस्स वक्खारपव्वयस्स
पुरच्चिमेणं माव्ववंतस्स वक्खारपव्वयस्स पच्चच्चिमेणं एत्थ
णमुत्तरकुरा णाम् कुरा पप्पत्ता । पाईएपर्मी णा य या उदीए-
दाहिणंविच्चिमा अरुचंदमंगणसंति आ इकारमजोयणसह
स्माई अट्ठयवायो जेअणसए दोमि अ एगूणवीसइजाए
जोयणस्स विकखंजेणं तीसे जीवा उत्तरेणं पाईएपर्मीणा य
या दुहा वक्खारपव्वयं पुट्ठा तेनहा पुरच्चिमिद्धाए कोडिए
पुरच्चिमिद्धं वक्खारपव्वयं पुट्ठा एवं पच्चच्चिमिद्धाए जाव
पच्चच्चिमिद्धं वक्खारपव्वयं पुट्ठा ते व णं जोयणसहस्साई
आयामेणं तीसेणं धणुं दाहिणेणं सट्ठिं जोअणसहस्साई
चत्तारि अ अट्ठारमे जोअणसए दुवात्तसए एगूणवीसइजाए
जोयणस्स परिकखंजेणं ॥

क जन्तद ! महाविदेहे वर्षे उत्तरकुरयो नाम्ना कुरवः प्रकृताः शैतम !
मन्दरस्य पर्वतस्योत्तरतो नीलवर्तते वर्षधरपर्वतस्य दक्षिणतो गन्ध-
मादनस्य वज्रकरपर्वतस्य पूर्वतो वज्रयमाणस्वरूपस्य माव्य-
वतः पश्चिमतः । अत्रान्तरे उत्तरकुरयो नाम्ना कुरवः प्रकृताः शक-
पश्चिमायता उत्तरदक्षिणविस्तीर्णा अर्धचन्द्राकारा एकादशयो-
जनसहस्राण्यष्टौ शतानि द्वाचत्वारिंशदधिकानि सौ चैकानविंश-
तिनागौ योजनस्य विष्कम्भेन । अत्रोपपत्तयैवा महाविदेहविष्क-
म्भान् (३३६८४) कला (४) इत्येवं रूपान्मेरुविष्कम्भेऽपनीते
शेषस्यार्धे कृते उक्ताङ्कुराणि स्यात् ननु वर्षधरपर्वतादीनां क्रम-
व्यवस्था प्रज्ञापकशिक्या अस्ति । यथा प्ररूपकास्तत्र भवते ततो
हिमवानित्यादि ततो विदेहकथनानन्तरं क्रमप्राप्ता देवकुरुविमुच्य
कथमुत्तरकुरुणां निरूपणमुच्यते चतुर्दिग्मुखं विदेहं प्रायः सर्वं
प्रादक्षिण्येन व्यवस्थाप्यमानं समयं श्रूयते ततः प्रथमत उत्तरकुर-

मरमणिज्ज्ञमिजागे पश्चेत वषओ जाव आसयंति ।

क. जदन्त । उत्तरकुरुषु कुरुषु यमकौ नाम द्वौ पर्वतौ प्रज्ञौ । जग-
वानाह गौतम ! नीलवतो वर्षघरपथेतस्य दक्षिणान्याचरमान्ता-
चरमरुपात् पर्यन्तदृष्टौ योजनशतानि चतुर्विंशानि चतुर्विंश-
दधिकानि चतुरश्र योजनस्य सप्त भागान् द्वाधया कृत्वा अपा-
न्तरात्रे मुच्येति भावः । अत्रान्तरे शीलाया महानद्याः पूर्वपश्चिम-
योर्दिशोक्तयोः कृत्रयोरत्र एतास्मिन् प्रदेशे यमकौ नाम द्वौ
पर्वतौ प्रज्ञौ । तथाय एकः पूर्वकृत्रे एकः पश्चिमकृत्रे प्रत्येकं
योजनसहस्रमुच्चैस्त्वेन अर्धतृतीयानि योजनशतानि ऊर्ध्वं
अवगाहन्ते मेरुव्यतिरेकेण शेषराश्वतपर्वतानां सर्वेषामपि शेषणा-
क्षैस्त्वपि कृत्रा चतुर्भांगस्यावगाहनावात् मूत्रे च योजनस-
हस्रं विक्रमेनः (१०००) मध्ये अर्धशतानां योजनशतानि
(७५०) उपरि पञ्चयोजनशतानि (५००) मूत्रे त्रीणि योजन-
शतानि एकं च द्वापदं द्वापदधिकं योजनशतं किञ्चिद्विशेषाधिकं
परिक्रमेण प्रज्ञौ (३१६२) मध्ये द्वे योजनसहस्रे त्रीणि योजन-
शतानि द्वायस्यधिकानि (३३७२) किञ्चिद्विशेषाधिकानि
परिक्रमेण प्रज्ञौ । उपरि एकं योजनसहस्रं पञ्चशतानि एका-
शीतानि एकाशीत्यधिकानि योजनशतानि किञ्चिद्विशेषाधिकानि
(२५८१) परिक्रमेण एवं च तौ मूत्रे विस्तीर्णौ मध्ये संज्ञितौ
उपरि तनुकावत् एव गांपुच्छसंस्थानसंस्थितौ । पञ्चकणगम-
या इति । सर्वोत्तमा कनकमयी । अरुचा जाव पस्विवा इति ।
प्राग्वत् तौ च प्रत्येकं २ पञ्चवरवेदिकया परिक्रितौ प्रत्येकं २
वनखरपरिक्रितौ पञ्चवरवेदिकावर्षको वनखरवर्षकश्च
जगत्पुपरि पञ्चवरवेदिकावनखरउडोषिकवत् वक्तव्यः । (जमक-
पञ्चयाणमित्यादि) यमकपर्वतयोरुपरि प्रत्येकं बहुसमरमणीयो
जूमिभागः प्रज्ञतः जूमिभागवर्षेण च “स जहा नाम ए द्वाविगु-
कखरद वा” इत्यादि प्राग्वत् तावद्वक्तव्यं यावद्वाणमंतरा देवा
देवी उ य आसयंति सयंति जाव पञ्चण्डभ्यवमाण विहरंति ॥

तसि एं बहुमरमणिज्ज्ञाणं जूमिजागाणं बहुमज्जद-
मभाए पत्तेयं २ पासायवर्मेसका पष्ठाता तेणं पासायवर्मे-
सका वावडि जायणाई अरुजायणं च उहुं उच्चतेणं एक-
तीमं जायणाई कोमं च विकखेभेणं अरुनुगन्तूसित वप्पाओ
जूमिजगत्ताओ उडोचाता दो जोयणाई माणिपटियाओ उपरि
मीहासगा सपरिवारा जाव जमगा चिट्ठेति ।

(तस्मिन्मित्यादि) तयोर्देहसमरमणीयेत्येद्रेमितागंयोर्देह
मध्यदेशभागे प्रत्येकं प्रत्येकं प्रासादावतंसकः प्रज्ञतः । तौ च
प्रासादावतंसकौ द्वापदियोजनानि अर्धयोजनं चोर्ध्वमुच्चैस्त्वेन
एकविंशद्योजनानि कोशो चकं विक्रमेनः । अरुनुगंयं मूसिय
वर्षसंस्याइये ” त्यादि यावत् पस्विवा इति प्रासादावतंसक-
वर्षान्मुल्लोचवर्षेण जूमिजागवर्षेण मणिपटिकावर्षेण सिंहा-
सनवर्षेण विजयद्वयवर्षेण मङ्कुरावर्षेण दामवर्षेण च निरवशेषं
प्राग्वत् वक्तव्यम् नवरमत्र मणिपटिकायाः प्राणाणामयमविक्रमे-
न्यो द्वे योजने बाह्व्येन एकं योजनं शेषं तथैव (तस्मिन् सिंहा-
सनाणमित्यादि) तयोः सिंहासनयोः प्रत्येकम् (अवरुत्तरं परितः)
अपरोत्तरं वायव्यामित्यर्थः उत्तरपूर्वस्थां च दिशि अत्र एता-
स्तु तिसृषु दिक्षु यमकयोर्ममकतान् यमकपर्वतस्यामिनोर्देवयोः
प्रत्येकं प्रत्येकं चतुर्णां सामानिकसहस्राणां यांयानि चत्वारि
भेदात्मनस्य द्वात्रिंशत् प्रज्ञानि । एवमेतेन क्रमेण सिंहासनपरिवारो
वक्तव्यो यथा प्राक् विजयदेवस्य (तस्मिन्मित्यादि) तयोः प्रासा-
दावतंसकयोः प्रत्येकमुपरि अष्टावष्टौ मङ्कुराकानि प्रज्ञानि-
द्वयाद्यपि प्राग्वत्तावद्वक्तव्यं यावत् सयसहस्रपञ्चगा इति पदम् ।

सम्प्रति नामनिवन्धनं पिपुच्छिपुरिदमाह ॥

से केण्टेण्णं जंते एवं वुच्चंति जमगा पव्वया २ गोयमा !
जमगेमुणं पव्वंतेमु तस्य २ देमे २ तदि २ वहुउ खुडियाउ
वावीउ जाव विज्वंनित्याउ तामुणं खुड्डा खुड्डिया जाव
विज्वंनित्यामु वहुदं उपपत्ताई जाव सतमहस्रपत्ताई जमग-
प्पजाई जमगवप्पाई जमगा एत्थ एं दो देवा महिद्विया जा-
व पल्लिओवमट्टिनिया परिवसंति तेणं तस्य पत्तेयं २ चउएहं
सामाणियसाहस्सोणं जाव जमगाणं पव्वयाणं जमि-
गाण य रायहाणीणं अएणेसिं च वहुणं वाणमंतेगाणं
देवाण य देवीण य अण्हवच्चं जाव पात्तेमाणा विहरंति ।
से तेण्णेणं गोयमा एवं वुच्चं जमगपव्वया २ अउत्तरं चेणं
गोयमा ! जाव एत्था ।

अथ केनायेन केन कारणेन एवमुच्यते यमकपर्वतो यमक-
पर्वताविति भगवानाह गौतम ! यमकपर्वतयोः णमिति वा-
क्यालंकारे कृत्स्निकासु वापीषु पुष्करिणीषु यावद्विलपङ्क्तिषु वहुनि
उत्पन्नानि यावत्सहस्रपत्राणि यमकप्रज्ञाणि यमका नाम शकुनिवि-
शेषास्तत्पत्राणि तदाकाराणि एतेदेव व्याचष्टे यमकवर्षेज्ज्ञानि य-
मकसहस्रवर्षाणीत्यर्थः यमकौ च यमकनामानौ च तत्र तयोर्ममक-
पर्वतयोः स्वामित्वेन द्वौ देवा महर्षिकौ यावः महाज्ञागौ पव्वोप-
मस्यितिकौ परिवसतस्तौ च तत्र प्रत्येकं प्रत्येकं चतुर्णां सामानिक-
सहस्राणां चतुस्त्राणामग्रमहिषीणां सपरिवाराणि तिसृष्वामन्य-
न्तरमध्यवाहुरूपानां यथासंख्यमित्यादौ द्वा द्वादशदेवसहस्रसंख्या-
कानां सप्तानामनीकाधिपतीनां पौमशानामामरककदेवसहस्र-
णां (जमगपव्वयाणां जमगाण य रायहाणीयमिति) स्वस्य स्व-
स्य यमकपर्वतस्य स्वस्याः यमिकाभिधया राजधान्या अन्येषां
च वहुनां वानमन्तराणां देवानां देवीनां च स्वस्त्रयामिकाभिध-
राजधानीवास्तव्यानामाधिपत्यं यावद्विहरतः यावत्करणत् “परे-
वच्चंसमितं त्रट्ठित्तमित्यादि” परित्रहस्ततो यमकाकारयमकव-
र्णात्पत्रादियोगात् यमकाभिधयस्वामिकत्वाच्च तौ यमकपर्वता-
वित्युच्येते । यथा चाह (संपण्डुणमित्यादि ।)

संप्रति यमकाभिधराजधानीस्थानम् ।

कहिणं जंते जमगाणं देवाणं जमगाओ नाम रायहाणीओ
एणत्ताओ । गोयमा ! जमगाणं पव्वयाणं उत्ताएणंति तिरि
यमसंखेज्जदीवसमुदे वितिकमिचा अएणम्मि जंवूदीवे ३ वार-
सजोयणसहस्रसाई उगाहिता एत्थ एं जमगाणं देवाणं ज मि-
गाओ नाम रायहाणीओ एणत्ताओ वारसजोयणसहस्रसाई
जहा विजयसम जाव महिद्विया ॥

जमगा देवाः क भदन्त ! यमकयोर्देवयोः संश्लिष्टयो यमिके नाम-
राजधान्यौ प्रज्ञत भगवानाह गौतम ! यमकपर्वतयोरुत्तरतोऽर्धस्मि-
न् अस्संख्येयमेव जम्बूद्वीपे २ द्वादशयोजनसहस्राण्येयगाहा अ-
त्रान्तरे यमकदेवयोः संवत्त्रिन्यौ यमकराजधान्यौ प्रज्ञते चावि-
शेषेण विजयराजधानीसहस्रयो वक्तव्ये जी० ३ प्रति० ॥

संप्रति द्वादशवक्तव्यतामभिधिसुराह ॥

जम्बूद्वीपे उत्तरं उत्तरकुराए कुराए पंचमदहदह ५ एणत्ता
तेजहा नीलवंतदहे एरावणदहे उत्तरकुरुदहे चददहे पाव
वंतदहे ।

नीलवन्तमहान्दहो विचित्राचक्रवृत्तवर्तसमवक्तव्यताभ्यां यम-

काभिधानाचार्या स्वसामाननामदेवावासाचार्या पर्वताचार्यामन्तरं
उपस्थसन्तो दक्षिणतः शेषाश्चत्वार इति एते च सर्वेऽपि प्रत्येकं
दर्शान्दर्शमिकाश्चनकाग्रिधानैर्योजनशतोच्चित्तैर्योजनशतसूत्र-
विष्कम्भैः पञ्चाशद्योजनमानवस्तद्विस्तारैः स्वसामाननामदेवा-
धिवासैः प्रत्येकं दशयोजनान्तरैः पूर्वोपर्यध्वर्युक्तैर्गिरिभिरुपेता
एतेषां च विचित्रकृत्तिपवितहृदविवासिद्वानामसंख्येयतमज-
शुद्धीपद्दशयोजनसहस्रप्रमाणान्तरात्मिका नगर्यां जवन्तीति ॥

नीलवद्दृढदादीनां विशेषपर्वणः ।

काहि एं भेन ? उत्तरकुराए २ नीलवंतदहे नाम दहे पषत्ते ?
गोयमा । जमगाणं पव्याणं दाहिणं अठ्ठचोत्तीमे जा-
याणमये चचारि सत्तजाग जायाणस्म अवाभाए मीताए महा-
णनीये बहुमज्जदेसजाए एत्थणं उत्तरकुराए २ नीलवंतदहे
नामं दहे पषत्ते उत्तरदक्खिणाए पाईरमीणविन्थिषे एगं
जायणम्महस्सं आयामेणं पंचजोपणमयातिं विक्खंजेणं दम-
जायणाइ उव्वेहेणं अच्चे सण्हे दशोत्तमचकुत्तं चउकाणे
समतीरे जाव पक्खिन्ने उज्जओपासिं योत्ति य पउमगरवेति-
याहिं दाहिं वणसेरुहिं सव्वतो समतां परिक्खित्ते दाह-
विषओ नीलवंतदहस्म एं तथ २ जाव बहुवत्ति सोमा-
णपक्खिन्नेका पषत्ता वणओ जाणियव्वो तोरणेत्ति ॥

ब्र महेत ! उत्तरकुरुषु कुरुषु नीलवत्तदहो नाम दहः प्रहृतः ?
भगवानाह गौतम ! यमकपवितयोर्दक्षिणत्याक्षरमास्तादवोक्तं
दक्षिणाभिमुखमग्रे चतुस्त्रिंशानि चतुस्त्रिंशदधिकानि योजनशता-
नि चतुरश्रं समं जगान् योजनस्य अवाधया कुर्याति गीयते अ-
पान्तराग्रे मुखेति ज्ञायम् अत्रान्तरे शीताया महानद्या बहुमध्यदे-
भानगे (पृथगेति) पतस्मिन्नपेकादो उत्तरकुरुषु कुरुषु नीलवत्
दहो नाम दहः प्रहृतः स चर्चि विशिष्ट इत्याह उत्तरदक्षिणाय-
तः प्राचीनापाचीनविस्तीर्णः उत्तरदक्षिणायामवयवाचार्यां विस्ती-
र्यतः उत्तरदक्षिणायतः प्राचीनापाचीनाचार्यामवयवाचार्यां विस्ती-
र्यतः प्राचीनापाचीनविस्तीर्णः । एकं योजनसहस्रमायामेन प-
ञ्चयोजनशतानि विष्कम्भतः दशयोजनान्युद्धेन उगस्त्वेन अ-
च्छुष्पाटिकवद्दृढिर्ममप्रदेशः शृङ्गणः शृङ्गणपुङ्गवनिर्नापितव-
दिः प्रदेशः । तथा रजतमयं रूपमयं कृतं यस्यासी रजतमयकूत्र
इत्यादि विशेषणकदम्बकं जगत्पुर्णि वाण्यादिवत् तावदुक्तव्यं
यावदिदं पर्यन्तपदं “ पक्खिन्ने जमन्तमचउपअणगासउणमि-
हुणपरिगणिय इति ” (उज्जयोपासेत्यादि) स वत्तमानदहः
शोताया महानद्या उज्जयोः पार्श्वयोः बहुविनिर्गतः स तथाभूतः
सन् उज्जयोः पार्श्वयोर्द्वार्यां पञ्चगवर्दिक्काचार्यां द्वितीया पार्श्वे
तृतीयाया पञ्चगवर्दिक्का इत्यर्थः । एवं द्वार्यां वनवर्णमाचार्यां
सम्येन सर्वान्पु दिक्कु समन्ततः सामस्येन संपरिजितः पञ्चगव-
दिक्कावर्णमयकदम्बकश्च प्राग्वत् । (नीलवंत दहस्म तं तथ
तय्येयादि) नीलवद्दहस्म णमिति वाक्यान्नाहं तत्र देशे तस्य २
देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे बहुनि त्रिमोपातप्रतिरूपकाणि प्रतिशिष्ट-
रूपकाणि त्रिमोपालानि प्रहृत्तानि वर्णकस्तेषां प्राग्वत्कथ्यः ।
(तस्मिणमित्यादि) तेषां च त्रिमोपातप्रतिरूपकाणां पुनः प्रत्ये-
कं २ तोरणं प्रहृतं (त्रेणतोराणमित्यादि) तोरणवर्णनं पृथक्त्वा-
वदन्त्यस्म यादृहयो “ स्यमसहस्रपत्तमा ” इति पदम् ॥

तस्मिणं नीलवंतदहस्मणं दहस्म बहुमज्जदेसभाए एत्थ
णं दहं महं पउमे पषत्ते जायणं आयामविक्खंभेणं तं तिगुणं

सविसेमं परिकखेवेणं अचउजोयणं वाहद्वेणं दसजोयणाइ उ-
व्वहेणं दो कोमं उरिते जलंतीतो सातिरेगाइ दसजोयणाइ
सव्वगणेणं पषत्ते तस्मणं पउमस्म अयमेतारूपे वणवासे पषत्ते
तेजहा वड्ढामता मुत्तागिद्विमतं कंदे वेरुत्तिया मण्णाओ-
वेरुत्तियायामता वाहिरपत्ता जंणुणयमया अचभेनरपत्ता तव
णिज्जवया केमरा कण्णामाई कखिया नाणामणिमया पुक्ख-
न्नरिथरया साणं कखिया अचउजोयणं आयामविक्खंभेणं
तं तिगुणं सविसेमं परिकखेवेणं कोमं वाहद्वेणं सव्वकणगामाई
अच्छा मण्णा जाव पक्खिन्ने तामेणं कखियाए उवरिं बहु-
सममणिज्जदेसजाए पषत्ते जाव मणीहिं तस्मणं बहुममर-
मणिज्जस्म जूमिजागस्म बहुमज्जदेसजाए एत्थणं एगं महं
जवणे पषत्ते कोमं च आयामेणं अचउकांसं च विक्खंभेणं
देसुणं कोमं उरुहं उच्चत्तेणं अण्णकखंजयतममिषिद्वं म-
जावणओ । तस्मणं जवणस्स तिदिमिं ततो दारा पषत्ता
तंजहा पुरिच्छमेणं दाहिणेणं उत्तरेणं तेषां दारा पंचयण-
सयाइ उरुहं उच्चत्तेणं अरुद्धाज्जाइ धणुसयाइ विक्खंभेणं
तावतिं चैव पवेनेणं मे ताव कण्णगुत्तिमागा जाव
वणमाज्ञाउत्ति तस्मणं जवणस्म अंतो बहुममरमणिज्ज-
जूमिजागं पषत्ते मे जहानामए आग्निगपुक्खरेति वा जाव
मणीणं वणओ तस्म एं बहुममरमणिज्जस्म जूमिजागस्म
बहुमज्जदेसजाए एत्थणं मणिपोटिया पषत्ता पंचधणुसयाइ
आयामविक्खंभेणं अरुद्धाज्जाइ धणुसयाइ वाहद्वेणं सव्वम-
णोमणिमतं ।

(तस्मणमित्यादि) तस्य नीलवत्तदहो दहस्य बहुमध्यदेश-
जगे अत्र महदहं पदं प्रहृतमयोजनमायामतो विष्कम्भतश्च अ-
र्कं योजनं वाहुत्येन दशयोजनानि उद्धेन उगस्त्वेन तत्रपर्य-
न्तात्तद्वा क्रोशावुच्छ्रितं सर्वाग्रं सान्तिरेकाणि दशयोजनानि प्रहृ-
त्तानि । तस्य पञ्चस्य अर्थं वक्ष्यमाण एतदुपांतनरमेव वक्ष्यमाण
स्वरूपो वर्षावासो वर्षाकनिवेशः प्रहृतस्तथा वज्रमयं सूत्रं रिप-
रजस्यैः कन्दो वैश्वदेवजन्मयो लाजः वैश्वदेवजन्मयो वाहपत्राणि
जगत्सन्दमयानि अन्यन्तरपत्राणि तपनीयमयानि केमराणि क-
नकमयी पुक्करकर्षिका नानामणिमयी पुक्करस्थिबुका (साणं-
कर्षिका अचमित्यादि) सा कर्षिका अरुयोजनमायामविष्कम्भा-
चार्यां क्रोशमेकं वाहुत्येनः सर्वाग्रतः कनकमयी अच्छा यावत्प्र-
तिरूपा यावत्करणत्वात् “ मण्णा घघामघा नीरया इत्यादि परिग्रहः ”
(तीक्ष्णे कर्षियाए इत्यादि) तस्याः कर्षिकाया उपरि बहुमम-
रमणीया जूमिगाः प्रहृतस्तद्वर्णनं च “ सजहानामएग्गाग्निग-
पुक्खरे इया ” इत्यादिता ग्रन्थेन विजयराजधान्या उपकारिकाश्रय-
स्यैव तावद्वक्तव्यं यावत्तस्मिणां स्पर्शवक्तव्यता परिसमाप्तिः (तं-
स्मणमित्यादि) तस्य बहुममरमणीयस्य जूमिभागस्य बहुमध्य-
देशभागे अत्र महदहं जवनें प्रहृतं क्रोशाशानामतोऽर्कं कोशं विष्क-
म्भतो देशानं क्रोशमर्द्धं मुखेत्वेन अंतकस्तनजगतसंश्रितविष्टमिया-
दि तद्वर्णनं विजयराजधानीगतसुधर्मासन्ताया इह तावदुक्तव्यं
यावदिदं सूत्रं (दिव्यतुरीयसम्पन्नदितेति) तदनन्तरं सूत्रमा-
ह । (सव्वगणानामए इत्यादि) सर्वोपमा रजतमयं अर्चं यावत्

प्रतिरूपं यावत् करणान् 'सहदे जगहे घट्टे मट्टे इत्यादि'परिग्रहः ॥
(तस्मिन्मियादि) तस्य भवनस्य त्रिदिशि विरूपु दिक्कु
एकैकस्यां दिशि एकैकद्वारभावेन त्रीणि द्वाराणि प्रह्रमानि तद्यथा
पूर्वस्यामुत्तरस्यां दक्षिणस्यां (तेषां द्वारा इत्यादि) तानि द्वागणि
पश्चद्भुःशतानि ऊर्ध्वमुखेन अर्चन्तुतीयानि धनुःशतानि वि-
ष्कम्भेन तावदेव अर्चन्तुतीयानि धनुःशतानीति भावः प्रदेशेन
(संयामरकणमयूनिनागाइत्यादि)द्वावर्णनं विजयद्वारस्येव ताव-
द्विशेषणवासतयं यावत् 'यक्षमात्राओ' इति वनमात्रावक्तव्य-
तापरिमिताभिः (तस्मिन्मियादि) तस्य जवनस्य उद्गोचान्त-
र्बहुसमरमर्णयि तृमिभागे मर्णानां वर्णगन्धरस्पर्शवर्णनं प्राग्वत्
(तस्मैत्यादि) तस्य बहुसमरमर्णयस्य तृमिभागस्य बहुमध्य-
देशभागे मर्णपिठिका प्रह्रमा पञ्चभुःशतानि आयामविष्कम्भा-
ज्यामर्चन्तुतीयानि धनुःशतानि बाहुद्वयेन सर्वोत्तमा मर्णमयी
अच्छा यावत् प्रतिरूपा इति प्राग्वत् ॥

नीमिणं मणिपटियाए उवरि एत्थणं एगे महं देवसयणिज्जे
पण्णत्ते देवमयणिज्जस्स वण्णओ से णं पउमे अण्णं अट्ठस-
त्तेणं तदुच्चत्तप्पामाएमेत्तेणं पडमाणं सव्वतो समंता संप-
रिक्खित्ते तेषां पडमा अफ्फज्जायणं आयामविकखेत्तेणं तं
तिगुणं सविमेषं परिकखेत्तेणं कांसं बाहुद्वेणं दसजोयणाइं
उवेद्वेणं कोमं ऊमिया । जलं ताओ मानिरेगातिदसजोय-
णातिं सव्वगणेणं पण्णत्ताइं तेमिणं पडमाणं अयमेतास्सु वे व-
खोवावे पण्णत्ते तेजहा वतिरामयामूला जाव एण्णामण्णमया
पुक्खलत्तिगया ता उणं कण्णिण्या उक्कोसं आयामविकखे-
त्तेणं तं तिगुणसपरिकखेत्तेणं अफ्फकोसं बाहुद्वेणं सव्वकण-
गाम्भउ अच्चउ जाव पमिरुवाउ तामिणं कण्णिण्या उप्पि
बहुसमरमणिज्जा तृमिभागा जाव मणीणं वण्णो मंथो फातो
तस्मिणं पडमस्म अवस्सरेणं उत्तरपुरच्चिमेणं एत्थणं नी-
लवंतदहुमारस्म देवस्म चउएहं सामाणियसाहस्सीणं
चचारि पडमसाहस्सीउ पण्णत्ताउ एवं सव्वो पारिवारो नवरि
पडमाणं जाणियव्वो । सेणं पउमे अण्णेहिं तेहिं पउमप-
रिक्खेत्तेणं सव्वतो समंता संपरिक्खित्ते तेजहा अट्ठिजतरएणं
मज्झिमएणं बाहिरएणं अट्ठिजतरएणं पउमपरिकखेव बत्तीसं
पडममयसाहस्सीउ पण्णत्ताउ मज्झिमएणं पउमपरिकखेवो
चत्तालीसं पउममयसाहस्मीओपण्णत्ताओ बाहिरएणं पउम-
परिकखेव अरुयात्तीसं पउममयसाहस्सीउ पण्णत्ताओ एवोमव
म पुब्बावरेणं एगा पउमकोनीउ बीसं च पउमसमसाहस्सा
जवेतीतिमखाया । सेकेण्णेणं जंते एवं वुच्चति नीलवंतदहे ?
गोयमा ! एलीवंतदहेणं तथ २ जाव उप्पवेति जाव मय-
महस्मपत्ताइं नीलवंतप्पजातिं नीलवंतवण्णजातिं नीलवंत-
दहुकुमारिय एत्थ मो चव गोमा जाव एलीवंतदहे २ ॥

नीसिन्मियादि) तस्या मणिपिठिकाया उपरि अत्र महदं
देवशयनीयं प्रहृतम् । शयनीयवर्णकः प्राग्वत् । (तस्मिन्
मियादि) तस्य भवनस्थोपरि अष्टावधौ स्वस्तिकादीनि मङ्गल-
कानि इत्यादि पूर्ववत्तायद्वक्तव्यम् यावत् यद्यः सहस्रपत्रवदस्तका
एते सूत्र इदमधिकं दृश्यते " (तेषामियादि) तत् पत्रम-

थ्येन अष्टशतेन पद्मानां तदूर्ध्वचित्रप्रमाणमात्राणां तस्य सूत्रपत्र-
प्रमाणस्यार्कं तदूर्ध्वं तच्च तदुर्ध्वचित्रप्रमाणं च तदूर्ध्वचित्रप्रमाणं
तदूर्ध्वचित्रप्रमाणं मात्रा येषां तानि तथा तेषां सर्वान् दिक्षु सम-
न्ततः सामस्येन संपरिक्लिप्तं तदूर्ध्वचित्रप्रमाणमेव तेषां
भावयति (पडमा इति) तानि पद्मानि प्रत्येकस्योत्तमस्या-
मविष्कम्भाज्यां कोशमेकं बाहुद्वयेन दशजोयनानि उदधेन कोश-
मेकं जवपर्यन्तादुच्चितं सातिरेकाणि दशजोयनानि सर्वोत्तम
(तेषामियादि) तेषां पद्मानामयमेतदुपो वर्षावासः प्रहृतः
वज्रमयानि मूत्रानि रिष्टरत्नमयाः कन्दो वैर्यरत्नमया नात्राः
तपनीयमयानि बाह्यपत्राणि जाम्बूनदमयानि बाह्यपत्राणि तपनी-
यमयानि कंसराणि कनकमयः कर्णिका नानामणिमयाः पुष्क-
रास्थिभागाः (ताउणं कवियाउ इत्यादि) त्वाः कर्षिकाः कोशमा-
यामविष्कम्भाज्यामर्कं कोशं बाहुद्वयेन सर्वोत्तमा कनकमयः
अच्छाउ जाव पमिरुव इति प्राग्वत् । (तेषां कवियाणामियादि)
तासां कर्णिकानामुपरि बहुसमरमर्णयो तृमिभागः प्रहृतः तस्य
वर्षिकः पूर्ववत्तायद्वक्तव्यो यावत् मर्णानां स्पर्शः (तस्मिन्मियादि)
तस्य सूत्रचतस्य पत्रस्य अपरात्तरण अपरात्तरस्यामेवमुत्तर-
स्यामुत्तरपूर्वस्यां सर्वसंकलनया तिस्रपु दिक्षु अत्र नीलवतां
नागकुमारैः चरस्य नागकुमारराजस्य चतुर्णां सामानिकसहस्राणां
योग्यानि चत्वारि पञ्चसहस्राणि प्रहृतानि (एतेणमियादि)
एतेनानन्तरोदितेनाजिज्ञापेन यथा विजयस्य सिंहासनपरिवा-
रोऽभिहितस्तथा इहापि पञ्चपरिवारो वक्तव्यस्तथा पूर्वस्यां
दिशि चतुरणामग्रमहिषीणां योग्यानि चत्वारि महापद्मानि
दक्षिणपूर्वस्यामन्यतरपर्वदोऽष्टानां देवसहस्राणां योग्यान्वष्टौ
पञ्चसहस्राणि दक्षिणस्यां मध्यपर्वदो दशानां देवसहस्राणां यो-
ग्यानि दशपञ्चसहस्राणि दक्षिणापरस्यां बाह्यपर्वदो द्वादशानां
देवसहस्राणां द्वादश पञ्चसहस्राणि पश्चिमायां सप्तानामनीका-
धिपतीनां योग्यानि सप्तमहापद्मानि प्रहृतानि तदनन्तरं तस्य छि-
तीयस्य पञ्चपरिवेपस्य पृष्ठश्चतस्रपु दिक्षु पादशानामात्मर-
क्तदेवसहस्राणां योग्यानि पञ्चसहस्राणि प्रहृतानि ।
तद्यथा चत्वारि पञ्चसहस्राणि पूर्वस्यां दिशि चत्वारि पञ्चसह-
स्राणि पश्चिमायां चत्वारि पञ्चसहस्राणि उत्तरस्यामिति । तदेवं
सूत्रपत्रस्य त्रयः पञ्चपरिवेपा अत्रैव अन्येऽपि च त्रयो विद्यन्ते
इति तत्प्रतिपादनार्थमाह । (सेणंपउमे इत्यादि) तत्पञ्चमयै-
रनन्तरां कुसुमतः सामस्येन संपरिक्लिप्तम् । तद्यथा अष्टयन्त-
रेण मध्यमेन बाहेन च । तत्राज्यन्तरपत्रपरिक्लेपे सर्वसंख्याया द्वा-
विंशत् पञ्चशतसहस्राणि प्रहृतानि (३२०००००) मध्ये परिक्लेपे
चत्वारिंशत् पञ्चशतसहस्राणि (४००००००) बाह्यपत्रपरिक्लेपे अष्टा-
चत्वारिंशत् पञ्चशतसहस्राणि प्रहृतानि (४८०००००) एवमेव
अनन्यैः प्रकारेण (सव्वावर्णनं) सह पूर्वं यच्च येन वा स-
पूर्वं तत् अपरं च सपूर्वापरं तेन सपूर्वापरेण पूर्वापरसमुदा-
यनैर्यथैः एका पञ्चकोटी विंशतिश्च पञ्चशतसहस्राणि जवती-
त्याख्यातं मया शेषैश्च नीधैर्हृद्विरेतेन सर्वनीधैरुत्तमानविसं-
वादिचचनतामाह । कोट्यादिका च संख्या स्वमीलितानां
द्वाविंशद्वाविंशतसहस्राणामेकत्र मीत्रेन यथोक्तसंख्याया अवश्यं
ज्ञावात् संप्रति नामान्तरं पिपुच्छजुराह । अयं कनायेंन
एवमुच्यते नीलवदध्रदो नीलवदध्रद इति भगवानाह । गोतम ।
नीलवदध्रे तत्र तत्र देशे तस्य तस्य दशस्य तत्र तत्र प्रदेशो
बहूनि उपजाति पद्मानि यावत् सहस्रपत्राणि नीलवदध्रदप्रजाणि
नीलवज्राम २८ द्वाकाराणि नीलवदध्रानि नीलवज्राम वर्षधपर्व-
तस्तद्वर्षानां नितावः । नीलवज्रामा च नागकुमारैः च नागकुमार-

राजो महर्षिर्क इत्यादि यमकदेववन्निरवशेषं वक्तव्यं यावद्भि-
हरति । ततो यस्मात्प्रकृतानि पञ्चानि नीलवस्त्राणि नीलवस्त्रामा-
च तदधिपतिर्देवस्ततस्तयोगादसौ नीलवस्त्रामा हृदः । तथाचाह
(स एषण्ड्रेणमित्यादि) कहिणं भंते ! नीलवस्त्रहृदस्सत्यादि
राजधानीविषयं सूत्रं समस्तमपि प्राग्वत् ॥

नीलवस्त्रहृदे काञ्चनपर्वताः ।

नीलवस्त्रेणं पुरच्छिपपवच्छिमेणं दसदस जोयणाति अवा-
हाए एत्थणं दस दस कंचणगपव्वता पष्ठात्ता तेषां कंचणग-
पव्वता एगमंमं जोयणसत्तं उहं उच्चत्तेणं पणवीसं २
जोयणाति उवेहणं मूल एगमंमं जोयणसत्तं विकखंजेणं
मज्जे पष्ठात्तरि जोयणादं आयापविकखंजेणं उवरि पष्ठासं
जोयणादं विकखंजेणं मूले मिश्रि माझे जोयणसत्तं किंचि-
विमेसाहिता । परिकखेवणं मज्जे दोषि सत्तपसि जोयणसत्तं
किंचि विमेसाहिता परिकखेवणं उवरि एगं अट्ठावन्नं जोयण-
सत्तं किंचि विमेसाहिता । पणिकखेवणं मूले विच्छिष्टा मज्जे
संखित्ता उप्पि तण्णया गोपुच्छसंठाण मंडिया मव्वकंचणमया
अच्छा पत्तेयं २ पठंमवउत्तिदं पत्तेयं २ वणखंडपरिक्खित्ता
तेमिणं कंचणगपव्वताणं उप्पि बहुममरमणिज्जे नृमिजागे
जाव आसयत्ति पत्तेयं २ पासायवसंमगा सदा वावट्ठिं जोय-
णिया उहं एकतीमं जोयणादं कोसं च विकखंजेणं मणि-
पेटिया दो जोयणिया सिद्धामणा सपरिवारा । मं कट्टणेणं
जंते एवं वुव्ह कंचणगपव्वता गोयमा । कंचणगेसुणं पव्वत्तेसु
तत्थश्रावित्ठ उप्पणादं जाव कंचणवस्त्रा जातिं कंचणगा
जाव देवा महिंदिया जाव विहरंति उत्तरेणं कंचणगाणं कंच-
णिचात्त रायहाणिओ अएहमिजं मज्जे तहेव सर्वं जाणियव्वं
(नीलवस्त्रहृदस्समिति) नीलवतो हृदस्य (पुरच्छिपपवच्छिमेणं)
प्रवस्यं पश्चिमायां च दिशि प्रत्येकं दशभोजनाभ्यवाधया कृत्वेति ग-
म्यद्दशपान्तरात्रं मुकुचंतिजावः दश दश काञ्चनपर्वता दक्षिणोत्तर-
श्रेण्योः प्रह्रमाते काञ्चनपर्वताः प्रत्येकमेकं योजनशतसूर्यमुखैस्त्वेन
पृच्छिंशति योजनान्युद्वेधेन मूत्रं एकं योजनशतं पिक्कम्भेन मध्ये
पक्ष्मसमति योजनानि पिक्कम्भेन उपरि पश्चादाद्योजनानि पिक्क-
म्भेन मूत्रं त्रीणि पौरुशान्तराणि योजनशतानि (३१६) किञ्चि-
द्विशयाधिकानि परिक्रुपेण मध्ये द्वे समविशे योजनशतं (३२७)
किंचिद्विशयेन परिक्रुपेण उपरि एकमष्टापञ्चाशद्योजनशतं (३५०)
किञ्चिद्विशयेन परिक्रुपेण अपर एव मूत्रं विस्तीर्णमप्ये संक्षिप्ता
उपरि तनुका अन एव गोपुच्छसंस्थासंस्थिताः सर्वान्माता कन-
कमयाः (अश्वा जवपरिमरुवाइति) प्राग्वत् । तथा प्रत्येकं प्रत्ये-
कं पक्ष्मवर्गद्वयस्य परिक्रुपिताः । प्रत्येकं वनखण्डपरिक्रुपिताश्च
पक्ष्मवर्गद्वयस्य वनखण्डवर्गसं प्राग्वत् । (तेसिणमित्यादि) तेषां
काञ्चनपर्वतानामुपरि बहुममरमणीया भूमिभागाः प्रह्रमाः तेषां
च वर्गसं प्राग्वत् तावत्तत्तयं यावत्तृणानां मणीनां च शब्दवर्ग-
नमिति (नेमिणमित्यादि) तेषां च बहुममरमणीयानां भूमिजा-
गानां बहुमध्यदेशागं प्रत्येकं प्रत्येकं प्रासादावनेसकः प्रह्रमः
प्रासादवत्तत्तयता सर्वा यमकपर्वतेनोपरि प्रासादावनेसकयोपरि
निगद्यंशया वक्तव्या यावत्परिवारमिहास्मनवत्तत्तयतापरिसमाप्तिः
संप्रति नामान्वर्थं पिपुच्छिपुगह-मेकण्डेणमित्यादि प्राग्वत्-
वर्गं यस्मादुपपन्नानि काञ्चनपर्वतानि देवास्त्र परियस्ति

तत्काञ्चनप्रभोत्पन्नादियोगात् काञ्चनकाभिधेयस्वामिकत्वाच्च
ते काञ्चनका इति तथाचाह । संप्रण्डेणमित्यादि काञ्चनिकाश्च
राजधान्योयामिका राजधानीवत्तत्तयता ॥

उत्तरकुरुहृदाः ॥

कहिं एणं जंते उत्तरकुराए उभरकुरुहृदे नाम दहे पष्ते ?
गोयमा ! नीलवस्त्रहृदस्य २ दाहिणेणं अट्टोचोर्त्तमं जोयण-
सए एवं चेव गमोणयव्वं जो एणं निवस्त्रहृदस्य सर्वेसि सरि-
सके हृदमरिमानामा य देवा सर्वेसि पुरच्छिपपवच्छिमेणं
कंचणपव्वता दस २ पक्ष्मपाणा उत्तरेणं रायहाणि अष्टमि
जंहुद्विं चेददहे एराणहृदे मालवतहृदे एवं एकेको पेयव्वो ॥
क जन्त ! जम्बूद्वीपे उत्तरकुरुषु कुरुषु उत्तरकुरुहृदा नाम हृदः
प्रह्रमः । भगवानाह । गौतम ! नीलवतो हृदस्य दक्षिणायाश्च-
रमपर्यन्तादौ चतुर्विंशानि चतुर्विंशदधिकानि योजनशतानि
चतुरश्र योजनस्य सप्त जगा अवाधया कृत्वेति शीता-
या महानया बहुमध्यदेशागं अत्र उत्तरकुरुनाम हृदः प्रह्रमः यथै-
व प्राक् नीलवतो हृदस्य आयापविकम्भेद्विधाभ्रवरेदिका-
वनखण्डविसोपापनिरूपकतोरणमहामूत्रचूतपश्चादशतपश्चापरि-
वारपश्चादपरिधिपरिक्रुपयवत्तत्तयता तथा अश्रुतानतिरिक्ता
वक्तव्या । (मूत्रादीकृत्याः पाठजेदः) नामकारणं पिपुच्छिपुगह-
“स केण्ड्रेणं भंते इत्यादि प्राग्वत्” नवरमुपपन्नानि यस्मात्
उत्तरकुरुहृदप्राणि उत्तरकुरुहृदकाराणि तेन तानि तद्दकार-
योगात् उत्तरकुरुनामाऽत्र तत्र देवः परिवसति तेन तयोगात्
हृदोऽप्युत्तरकुरुः नचैवमितरतराश्रयदोषप्रसङ्ग उन्नयेयामपि
नाम्नामानादिकारं तथाप्रवृत्तः । एवमन्वयापि निर्दोषता भाव-
नीया । उत्तरकुरुनामा च तत्र देवः परिवसति तद्वक्तव्यता च
नीलवस्त्रागमुकारवत्तत्तयता ततोऽप्यसावुत्तरकुररिति । राजधानी-
वत्तत्तयता काञ्चनकपर्वतवत्तत्तयता च राजधानी पर्यवसाना
प्राग्वत् । चन्द्रहृदवत्तत्तयतामाह । (कहिणं जंते इत्यादि)
प्रशमूत्रं सुगमं भगवानाह-गौतम ! उत्तरकुरुहृदस्य दक्षिणा-
त्याश्चरमात्तादौर्वाक् दक्षिणस्यां दिशि अष्टौ चतुर्विंशानि योज-
नशतानि चतुरश्र सप्त भागान् योजनस्य अवाधया कृत्वेति शेषः ।
शीताया महानया बहुमध्यदेशागं अत्र अस्मिन्नवको उत्तर-
कुरुषु चन्द्रहृदो नाम हृदः प्रह्रमः । अस्यापि नीलवस्त्रहृदस्यैव
आयापविकम्भेद्विधाभ्रवरेदिकावनखण्डविसोपापनिरूपक-
तोरमूत्रजतमहापश्चादशतपश्चापरिवारपश्चादपरिधिपरिक्रुपयव-
त्तत्तयता वक्तव्या । नामान्वर्थसूत्रमपि तथैव नवरं यस्मात्
उपपन्नानि चन्द्रहृदप्राणि चन्द्रहृदकाराणि चन्द्रवर्णानि
चन्द्रनामा च देवस्तत्र परिवसति तस्माच्चन्द्रहृदमित्ये-
त्तादियोगात् चन्द्रदेवस्वामिकत्वाच्चन्द्रहृद इति । चन्द्रा-
राजधानीवत्तत्तयता काञ्चनकपर्वतवत्तत्तयता च राजधानीपर्य-
वसाना प्राग्वत् । संप्रतिमेरावतहृदवत्तत्तयतामाह । कहिणं जंते
इत्यादि प्रशमूत्रं गात्रमिदं निर्वचनमाह । गौतम ! चन्द्रहृ-
स्य दक्षिणायाश्चरमात्तादौर्वाक् दक्षिणस्यां दिशि अष्टौ चतु-
र्विंशदियोजनशतानि चतुरश्र सप्त जगान् योजनस्याधया
कृत्वेति शेषः । शीताया महानया बहुमध्यदेशागं अत्र पतस्मिन्न-
वकाशो परावतहृदो नाम हृदः प्रह्रमः । अस्यापि नीलवस्त्राभ्यो-
हृदस्यैवयामविकम्भद्विधावत्तत्तयता पर्यवसाना वक्तव्या । अन्त्य-
मूत्रमपि तथैव नवरं यस्मादुपपन्नानि परावतहृदप्रभाणि
परावतो नाम हस्ती तन्नामानि च परावतश्च नामा तत्र देव

परिवसति तेन परावत-हृद इति परावतगजधानीवत् काञ्चनकपर्वतवक्तव्यताऽपि राजधानीवक्तव्यता पर्यवसाना तथैव अधुना माल्यवन्नाम-हृदवक्तव्यतामाह (कहिणं जंते इत्यादि) सुगमं भवतानाह गौतम ! परावत-हृदस्य दक्षिणात्याचरन्मन्तादवार्कं दक्षिणस्यां दिशि अष्टौ चतुर्विंशतानि योजनशतानि चतुर्ध्वं सप्तजगत् योजनस्य अवाधया कृत्यंति शेषः । शीताया महानया बहुमध्यदेशजने अत्र एतस्मिन्नवकाशे उत्तरकुरुषु कुरुषु माल्यवन्नामा-हृदः प्रकृतः । स च नीलवदध्रवत् आया-मयिष्कस्त्रादिना तावद्वक्तव्यं यावत् पञ्चवक्तव्यतापरिसमाप्तिः । नामावयवसमपि तथैव यस्मादुत्पन्नानीनि माल्यवदध्रवत्प्रभाणि माल्यवदध्रवत्प्रकाराणि माल्यवन्नामा वक्त्रस्कारपर्वतस्तच्छातिनि तद्वर्णाजानि माल्यवन्नामा च तत्र देवः परिवसति तेन माल्यवदध्र इति । माल्यवती राजधानी विजयाराजधानी वद्वक्तव्यता काञ्चनकपर्वतवक्तव्यतापर्यवसाना प्रापत् । जी० ३ प्रति० । (उत्तरकुरुगताजम्बुसुदर्शनवर्णकोऽन्यत्र) उत्तरकुर्वपर्वतो देवः पुं० अयोत्तरकुरुनामर्थं पिपुच्छिपुर्दिमाह ।

से केणट्टेणं भंते ! एवं वुच्चइ उत्तरकुरा २ गोयमा । उत्तर-कुराए उत्तरकुरुणामं देवे परिवसइ महिद्धिए जाव पालि-आमट्टिए स तेणट्टेणं गोयमा । एवं वुच्चइ उत्तरा २ उत्तरकुराए उत्तरकुरुणामं देवे परिवसइ महिद्धिए जाव पलिआमट्टिए स तेणट्टेणं गोयमा । एवं वुच्चइ उत्तर-कुराए अउत्तरं च एणं जाव मामए ।

से केण्ट्रेणमित्यादि प्रतीतं नवरम् उत्तरकुरुनामाऽव देवः परिवसति तेनमा उत्तरकुरव इत्यर्थः । जं० २ वक्त्रं । द्वाविंशतीर्थकुता निष्कर्मणाशिविकार्याम्, स्त्री० । स० ।

उत्तरकुरुकुरु-उत्तरकुरुकुरु-न० माल्यवद्वक्त्रस्कारपर्वतस्य तृतीयं कटं, स्था० ७ ग० । हेमोरुत्तरपूर्वस्यां दिशि, माल्यवद्वर्ध-धरपर्वतस्य तृतीयं कटं । दिशोवक्त्रप्रमाणं कटसंख्यामकश्चात्र । देवः । जं० ४ वक्त्रं । महाविदेहं, गन्धमादतस्य वक्त्रस्कारपर्वतस्य चतुर्थं कटं, स्था० १० ग० । जं० ।

उत्तरकुरुदह-उत्तरकुरुदह-पुं० उत्तरकुरुषु तृतीयं ह्रदं, स्था० ६ ग० । (तन्मालादिउत्तरकुरुशब्दे उक्तम्) ॥

उत्तरकुरुमालु-उत्तरकुरुमालु-पुं० उत्तरकुरुषु मानुषरूपासु अन्तरस्सु, प्रश्न० अथ० ४ वक्त्रं ।

उत्तरकुरुग-उत्तरकुरुग-पुं० वानप्रस्थतापसभेदेषु, यैर्गङ्गायामुत्तरकुरुं पव वस्तथ्यम् । नि० । ४० ॥

उत्तरकामि-उत्तरकामि-स्त्री० गान्धाराग्रामस्य सप्तस्यां सूर्जन-याम्, स्था० ७ ग० ।

उत्तरगंधारा-उत्तरगान्धारा-स्त्री० गान्धाराग्रामस्य पञ्चस्यां सूर्जनयाम्, ॥ स्था० ७ ग० ॥

उत्तरगुण-उत्तरगुण-पुं० मृगगुणपेक्षया उत्तरचूता गुणा वृद्धा-स्त्रा इत्युत्तरगुणाः । जं० ७ श० २ उ० । सर्वतः पिण्डविशुद्ध्यादियुः दशतं दिग्बतादियुः पंचा० ५ विव० ।

शेषाः पिण्डविशुद्ध्याद्याः, स्युत्तरगुणाः स्फुटम् ।

एषां चानतिचाराणां, पात्रनं ते त्वमी मताः ॥ ४९ ॥

शेषा उक्तमृगगुणयोऽवशिष्टास्ते के इत्याह । पिण्डविशुद्ध्याद्या इति पिण्डविशुद्धिगहागदिनिर्दिष्टता सा आदौ येषां जेदानीं ते पिण्डविशुद्ध्याद्याः सप्ततिभेदा इत्यर्थः । उत्तरगुणा उत्तरगुण-

संज्ञकाः स्फुटं प्रकटं स्युर्नैवेयुरिति संवन्धस्तत्रादिशब्दगृहीता जेदास्त्विम "पिण्डविशोही समिडे, भावणपमिमा य इन्द्रियनिरो-हो । पडिडंहेणुगुत्तीओ, अभिगमा चैव करणु" धर्म० ३ अधि० (पात्रान्तरण) "पिण्डस्स जा विसोही, समिडेओ भावणा तवो डुविहा । पमिमा अभिगमा वि य, उत्तरगुण मे विद्या-णाहि" । सूत्र० ध्रु० १४ अ० (एतद्व्याख्या पाण्डित्यशब्दे) पिण्ड विशुद्ध्याद्याः सार्याः स्वस्वस्यानं महामात्रावतुषु, सूत्र० । व्य० नि० चू० । पंचा० । जीत० । आच० । (मृगगुणानामिवोत्तरगुणा-नामपि जज्ञो नेष्ट इत्यतिचारशब्दे उक्तम्)

उत्तरगुणकपिय-उत्तरगुणकल्पिक-पुं०

आहारउवहिमेजा, उग्गमउप्पादण्णेषणा सुच्छा ।

जो परिगिएहति णिययं, उत्तरगुणकपिओ स खलु ॥

य आहारोपधिशाया उग्गमात्पादनेषणा । शुद्धा नियतं निश्चितं परिशुद्धाति स खलु उत्तरगुणकल्पिको मन्त्यः । इत्युत्तरगुणयुक्तसामाचारीभेदे, वृ० ६ उ० ।

उत्तरगुणपञ्चखाण-उत्तरगुणप्रत्याख्यान-न० मृगगुणपेक्षया उत्तरचूता गुणा वृक्षशाखा इवोत्तरगुणास्तेषु प्रत्याख्यानमुत्तर-गुणप्रत्याख्यानम् । प्रत्याख्यानभेदे, ॥ तद्विज्ञेयया-

उत्तरगुणपञ्चखाणे एणं कइविहे पममा ? गोयमा ! डुवि हे एणएत्ता तंजहा सवुत्तरगुणपञ्चखाणे य देसुत्तर-गुणपञ्चखाणे य । सवुत्तरगुणपञ्चखाणे एणं जंते ! कइ-विहे एणएत्ते ? गोयमा ! दसविहे एणएत्ते तंजहा अणाग-यमइकंते, कोडिमहीयं नियंठियं चैव । सागारमणगारं परिमाणकमं निरवसेमं ॥

अनागतादीनां च व्याख्यानान्यत्र ॥ जं० ७ श० २ उ० । "मृगगुणउत्तरगुणा, जे मे णाराहिया पमाणं । तमहं सव्वं णिंदे, प-रिक्कमे आगामिस्सार्ण" इति रूपम् । आनु० पंचा० आ० क० ।

उत्तरगुणपमिमेवणा उत्तरगुणप्रतिमेवना-स्त्री० उत्तरगुणविष-ये प्रतिसेवनायाम्, "इदं हि उत्तरगुणपमिमेवणा ज्ञप्तिरिति ते उत्तरगुणापिण्डविशोदाहरेण कणविहा तस्य पिण्डे तावद्विषयं क-पियं च परिसेवणं भवति" ॥ नि० चू० १ उ० (सर्वं परिसेव-णाशब्दे वक्ष्यते)

उत्तरगुणलक्षि-उत्तरगुणलक्षि-स्त्री० उत्तरगुणाः पिण्डविशु-द्ध्यादयस्तेषु चेह प्रक्रमोत्तपो गृह्यते तस्य वृद्धिः । तपोवृद्धौ, "उत्तरगुणवृद्धिस्सममाणस्स विज्ञाचारणवृद्धिनामं वृद्धि ससु-पज्जइ" । जं० २० श० ६ उ० ॥

उत्तरगुणसद्धा-उत्तरगुणश्रद्धा-स्त्री० प्रधानतरगुणभिदापे, पंचा-

उत्तरगुणसंवर्णासिक्खय-उत्तरगुणामेवनाशिक्षक-त्रि० उत्तर-गुणविषयं सम्यक् पिण्डविशुद्ध्यादिकान् गुणान् आसेवमानं, सूत्र० १ ध्रु० १५ अ० ।

उत्तरचावाला-उत्तरचावाला-स्त्री० नगरभेदे, ताहे सामी उतरचावात्रं उच्चनी तस्य अंतरा कणखवं नाम उत्तमपदम् ।

आ० चू० २ अ० । ततः स्वामी उत्तरचावात्रां गतः नत्र पक्क-कूपणपारणे नागसेनगृहे कौरजो जनेन प्रतिभानाति प्रादुर्भूतानि ।

आ० क० । आ० म० द्वि० ।

उत्तरचूल-उत्तरचूल-न० वन्दनं कृत्या शब्देन मन्त्रकेन वन्दे इत्यभिधानरूपे एकान्विशिष्टमेव वन्दनकदापि, च० २ अधि० आच० ।

उत्तरचूलिया-उत्तरचूलिका-स्त्री० "ब्राह्मणं वंदनं मत्पणं वंदानि

चूत्रियाय सा यद्वन्दनं कं दत्वा पश्चान्नहता शब्देन मस्तकेन
 वन्दे इति यत्र श्रुते तदुत्तरचूत्रिका मन्त्र्या वृ० उ० ३० आ० चू० ।
 उत्तरजगपय-उत्तराध्ययन- न० बह्व० उत्तराणि प्रधानानि
 आध्ययनानि रुचिवाक्षित्यश्रुतादीनि पर्वशिष्टोत्तराध्ययनानि
 सर्वार्थाय चाध्ययनानि प्रधानांगेव तथापि अमूल्येव रक्ष्या
 उत्तराध्ययनशब्दाद्यन्वेन प्रसिद्धानि । न० । अङ्गबन्ध-
 काविकथ्यतेनेदं, पा० ।

उत्तराध्ययनशब्दानिरुक्तिं निर्युक्तिः कृद्बिस्तरंणाह ।

णामं उवणा दत्रिए, खेत्तदिसा ताव खेत्तपस्सवए ।

पइकात्तं संचययद्वा-एणणयकमणणतो जावे ॥

जहस्यं उत्तरं खलु, उक्तोसं वा अपुत्तरं होइ ।

सेसाङं अणत्तराङं, अणत्तराङं च णामाङं ॥

(नामोत्तरव्याख्या उत्तरशब्दं दर्शिता) उत्तरस्थानैकविध-
त्वेन यदत्र प्रकृतं तदाह ।

कम उत्तरेण पगयं, आयारस्से व उवरिमाइं तु ।

तम्हाउ उत्तरा खद्यु, अज्जयणा होंति णायव्वा ॥

क्रमापेक्षुत्तरं क्रमोत्तरं शाकपार्थिवादित्वमध्यमपदलोपी स-
मासस्तेन प्रकृतमधिकृतमिह च क्रमोत्तरं णेति भावः क्रमोत्तरं णे-
तानि हि श्रुतात्मकत्वेन ज्ञायापशमिकनावरूपाणि तद्वरूपस्यैव
चाराक्षस्येति परिषाङ्गमन्वनेनोत्तराणीत्युच्यन्ते अत आह (अ-
न्यास्तस्येव उत्तरमिह तु) उपकारो (निरुक्तमस्तत्त्वाचारस्योपयोग-
त्तरकारस्येवमेवमानीति हृदि विपरिवर्तमानतया प्रत्यक्षाणि पठित-
वन्त इति गम्यते । तुर्णिदोषेण विदेशश्चायं यथा शय्यमवं या-
धेयं क्रमस्तदुत्तराचारस्तु दर्शवैकाङ्क्षिकोत्तरकात्रे पठ्यन्त इति (त-
श्चास्तेन) तुः पूरणे पदद्वौश्र्च्यमभिसंबन्धस्ततो यस्मादाह
चारस्योपयोगमिति पठितवन्तस्तस्मादुत्तराः पुनरुत्तराश्चैवाद्या-
नि खलुर्वाक्याश्चङ्कारोऽप्यप्रारब्धे वा तत् उत्तराण्येवाध्ययनानि
वितयधुतादीति भवति ज्ञातव्यानि अन्यच्च बौद्ध्यानि प्राकृत-
त्वाच्च द्विद्वयस्य इति गार्थार्थः । आह यथाचारस्योपपत्तिं पठ्य-
मन्वनेनोत्तराण्यमुनि तत्कियत् पवाचाराश्च प्रमृतिरपामपि तत्
पवाचिनिमपि यदेव तस्य तदेवावयोपेतिंसंज्ञापपनादियाह ।

अंगपञ्चवा जिह्वा-सिषा य पत्तेयवृद्धसंवाया ।

बंधे मोक्षे य कथा, छत्तीसं उत्तरज्जयन्ता ॥

अङ्गादु दृष्टिवादादेः प्रत्येक वृत्तिस्तेषामित्यङ्गप्रवृत्तवानि यथा परीवहाध्ययनम्। वक्ष्यति हि "कस्मैपवायपुत्र्ये, सत्तरसे पाहुरु-
स्मि जे सुत्ते। सणयं सोदाहरणं, ते चव दृष्टेयि नायव्वं" (जिन-
प्राप्तितानि ययादुमपत्रकाध्ययनं तर्हि समुत्पन्नकवेनेन नम-
वना महावीरेण प्रणीतं यद्वक्ष्यति " तन्निस्साए भागवें, सी-
साणं देह अणुमिच्छति ।" नः समुच्चये प्रत्येकवृत्ताश्च संवादश्च
प्रत्येककृषिस्वाद्यन्तस्मादुपपन्नानि शेषः।। तत्र प्रत्येकवृत्ताः
कृषिवाद्यन्तस्यैव उत्पन्नानि। यथा काश्चित्प्राध्यायनम् वक्ष्य-
ति हि " धम्मदृयागोअं" तत्र कपिदेवेति क्रमः संवादंनयेः प्र-
ज्ञात्तरयन्नरूपस्मन् उत्पन्नानि यया कैदागौतमिये वक्ष्यति
च "गौतमकेसीकां या, संदाय समुच्चय तु जम्हेयमित्यादि ।"
ननु स्थविर्गवर्गचत्ताप्येवैतानि यत् आह चूर्णितम् ।। सुत्तं ध-
रणा अन्तागमोनि" नन्वाध्ययनेऽप्युक्तम् "जम्से जे विजा (सिस्सा-
उत्पत्तिः) पयेणयाए कम्भयाए पाणिगामिया न्नउत्तिहाए वुट्ठाए
उत्तयेया तस्मै तत्तियेए पत्तन्गमदहस्सा" प्रकीर्णकानि च।

भूति तत्कथं जिनदेशितत्वादि न विरुध्यते । उच्यते तथा स्थि-
तानामेव जिनादिवचसामिह दृश्यते तद्देशितत्वाद्युक्तमिति न
विरोधः । बन्धः आत्मकमोक्षारत्यन्तं संश्लेषस्तस्मिन् मोक्षस्वयं
रेवात्यन्तिकः पृथग्भाक्स्वस्तिसिद्ध इतिानुज्ञापितो यथा बन्धो
न्यति यथा च मोक्षस्तथा प्रदर्शकानि । तत्र बन्धे यथा "आप्रा-
अपिहेसकरेति" मोक्षे यथा "आणानिहेसकरेति" आचार्या
यथाक्रमश्चावितयो मिथ्यात्याद्यविनाशतत्वेन बन्धस्य विनयश्चा-
न्ततपोरूप्येन मोक्षस्य कारणमिति तत्त्वतस्तौ यथा ज्ञानस्म-
देयानं जवति मोक्षाप्राप्त्येऽपि बन्धस्य प्रागुपादानमनादित्वा-
प्रदर्शनाय । यद्वा "बंधं मोक्षव्यति" च शब्द एवकारार्थो
भिनक्रमश्च । ततो बन्ध एव सति यो मोक्षस्तस्मै कृतान्त-
नेनानादिमुक्तमन्तव्यवच्छेदश्च कृतस्तत्र हि मोक्षश्चाद्यर्थानुप-
पत्तिः सकाशाद्युपावैककल्पप्राप्तश्च क्रमेण कतिचिदेव नेत्यादि । पद-
त्रिंशदसंख्यानो कोऽर्थः सर्वाण्येतदुत्तररूप्यनानीति गाथापाठोऽन्तः ॥
१ अ० ॥

। तानि च षट्त्रिंशदमृनि ॥

उत्तीसउत्तज्जयणा पञ्चा तंजहा । विल्लियुयं ? प-
रीसहा २ चाउरंजिजं ३ असंखयं ४ अकामसकामरणी-
ज्जं ५ पुरिमविज्जा ६ उरिज्जिजं ७ काविलियं ८ नमिप-
व्वञ्जा ए दुपपत्तयं ? १० बहुयुयुपुज्जा ? ? हुरिणमिज्जं ? १२
चित्तसंजूयं ? ३ उलुमारिज्जं ? ४ मज्जिखुणं ? ५ ममाहि-
ट्टाणां ? ६ पायसमण्डिज्जं ? ७ संजड्जं ? ८ मियाचारिया
? ए अणाहपव्वञ्जा १० समुट्ठासिज्जं ११ रहनेमिज्जं
१२ गोयमकेमिज्जं १३ सपित्तिओ १४ नत्तविज्जं १५
सामायारी १६ खलुकेज्जं १७ मोक्खमगगं १८ अप्पमाओ
१९ तोमग्गी २० चरणविही २१ पमायट्टाणां २२ क-
म्मपयडी २३ लेसज्जयणं २४ अणगारमणे २५ जीवा-
जीवविज्जं ? २६ ॥ उत्तं सं उत्तरज्जयणा ॥
सं । व्यं । आवं ४ अं ।

उत्तरङ्गाय - उत्तराध्याय - पुं० उत्तरा प्रधाना अध्याया अध्य-
यनाति । उत्तराश्च ते अध्यायाश्च उत्तराध्यायाः । विनयादिषु वं-
द्विश्रुत्यानुत्तराध्यायेषु, “तस्मात् उत्तरङ्गाय प्रवसिषि सप्तम-
सत्तिवत्ति” उत्तर० ३६अ० ॥

उत्तरकृच्छ्र-उत्तरार्धकृच्छ्र-पुं० कच्छाविजयस्य वैताक्ष्यपर्वतेन
विज्ञक्तस्य उत्तरार्धे, ॥

कहि एं जंतं जंद्दीवे दीवे नहाविदेहो वासो उत्तररक्तुवन्ने
 एणं विजए पणत्तं ? गोयमा ! वेत्तरुदस्स पव्वयस्स उत्तरेण
 पीडवेतस्स वासहरपव्वयस्स दाहेण ए मात्तवेतस्स वक्खार-
 पव्वयस्स पुरच्चिमेण चित्तकूरुस्स वक्खारपव्वयस्स पच्चि-
 मेण एत्थ एं जंद्दीवे दीवे जाव सिज्जेति तहेव पेअञ्जं
 जं ४ - वक्कं । टीकासुगमत्वाच्च गृहीता ॥ (सिन्धुकटा-
 धन्यम्) कच्चविजयविज्राजकस्य वैताड्यपर्वतस्याद्यानां कुडा-
 नानप्येव कुट्टे, जं ४ वक्कं ।

उत्तरकृत्तरह-उत्तरार्द्धजगत्- न० वैताड्यपर्वतेन द्विधा विभ-
क्तस्य भरतवर्षस्य उत्तरार्द्धे ॥

अथोत्तरार्द्धभक्त्यर्थं कास्तीति प्रश्नसूत्रमाह ॥

पर्वतस्याग्रमकटस्थोत्तर्गार्धजगत्कटस्थस्वामिदेवश्च । जं० १ वक्र० ।
 उत्तर्गृह्णन्नुत्तर्गार्धजगत्कट-तन्मध्यस्थीपे वैतात्पर्यपर्वत-
 स्याग्रं कट, उत्तर्गार्धजगत्तानां देवस्य वासजृत् कटमुत्तर्गार्ध-
 जगत्कटम मध्यमपदत्रोणी समासः । तद्विधे च । जं० १ वक्र० ।
 (अस्य मानादिवैतात्पर्यपर्वतवक्तव्यतयां वक्तव्यते)

उत्तरहृत्तराहा-उत्तरार्धहृत्तराहा-त्रिंशत्तराक्षरतकूटस्थ स्वा-
मित उत्तरार्धमन्त्रकृत्यामनो राक्षसायाम्॥ जं १ वक्र० ।
उत्तरहृत्ताण्डमन्त्रवत्त-उत्तरार्धमानुष्यकूट- न० मनुष्यकूट-
स्याद्विभक्तमनुष्यकूटमुत्तर च तद्वर्त्ममनुष्यकूटम् । मनुष्यकूटस्थो-
त्तरार्ध- तत्र भवोऽप्युत्तरार्धमनुष्यकूट- तत्रार्धमनुष्यकूटवैभव-
“उत्तरहृत्ताण्डमन्त्रस्वभावो ह्यवर्द्धि चंद्राय भास्ति तु” । स०

उत्तरण-उत्तरण-न्त्याहुज्जादिना सङ्घट् वा नद्यादिः पारगमने
स्था०५ ग्रा० नावादिना संघट्टादिभिः प्रकारेण्यदिः पारगमने, वृ
६ उ० । (सत्यैर्यथा नद्) उत्तरार्थे तथा णई शब्दे वक्ष्यते
अवतरणे च ॥ " उत्तरण चंदसूत्राण " जगवतो महावीरस्य
दन्तनाथमवतारं माकाशात्म्यसूत्रेण ज्ञायं चक्षुष्ययोः शा-
श्वतविमानोदयेत्येवं त्वंदमात्म्यसूत्रस्यैवेति । स्या० १० ग्रा० ।

उत्तरद्वारिणपञ्चतन्त्र-उत्तरद्वारिकनकत्र-तं उत्तरं द्वारं येषा-
मस्ति तानि उत्तरद्वारिकाणि तानि च नकत्राणि । उत्तरस्यां
दिशि गम्यते येषु तादृशेषु नकत्रेषु, “ साधार्यं सत्तुःश्वत्सा
उत्तरद्वारिया पञ्चता तंजहा सार्धं विसाहा अणुराहा जिद्रा मूढो
पुत्रामाहा अत्तराग्रासादा ” स्था. ७ ग्रा. ।

उत्तरदाहिणायप-उत्तरदक्षिणायत-वि० उत्तरदक्षिणस्यामा-
यते, " उत्तरदाहिणायप पाठेन वित्येषे । जं० ४ वक्र० ।
उत्तरपद्मगकरण-उत्तरप्रयोगकरण-न० निष्पत्तेरुत्तरम् । निष्पा-
दनरूपे जीवप्रयोगकरणपदे, आ० चू० २ अ० (तस्य स्वरूपं
करणशब्दे प्रपञ्चतो वदयते)

उत्तरपगड-उत्तरप्रकृति-खी० ज्ञानवरणदर्शनावरणदीनी पञ्च-
नवायानु अवातरप्रकृतिपु जेदुपु, उत्त० ३३ अ० । यथा ज्ञानाव-
रणीयं पञ्चधा मतिश्रुतावधिमेतत्पर्योक्तं कल्लारणभेदात् । तत्र
कल्लारणाक सर्वधाति । शेषाणि देशसर्वधातीत्यपि दर्शनाव-
रणीयं नवधा निडापञ्चकदर्शनचतुष्टयभेदात् । तत्र निडापञ्चकं
शान्तदर्शनमध्युपायोपाशकारि दर्शनचतुष्टयं तु दर्शनत्रयि-
पातं वात्रापि कथदहर्नाश्वरं सर्वधाति शोषाणु तु देशतः ।
वेदनीयं द्विधा सातासानभेदात् । मांहेनीयं द्विधा दर्शनचा-
रिभेदात् । तत्र दर्शनमाहनीयं त्रिधा मिश्रत्वादिभेदात्
व्यस्तस्वकविषय । जारित्रमाहनीयं पंडशकपायनवतोकाय-
भेदात् । पञ्चविंशतिविषय । आर्यापिश्याय संज्ञजनव-
र्धै । ह्दशकपायाश्च सर्वधातिभ्यः । शोषास्तु देशधातिभ्यः
इति । आयुष्कं चतुर्धा नारकादिभेदात् । नाम द्विचत्वा-
विंशतिदं गत्यादिभेदात् । विनर्वातिभेदं चात्तरात्प्रकृतिभे-
दात् । गतिश्रुतौ । जतिरेकेन्द्रियादिभेदापञ्चधा । शरीरा-
न्यादादिभेदापञ्चधा । आशारेकेकेन्द्रियादिभेदापञ्चधा । शोषा-
द्विधा । विर्मममनाम सर्वे ज्ञानशरीरावयवनिपादकमेकधा ।
व्यनयनमा आदारात्कर्मवर्गैकत्वापादकं पञ्चधा । सवातना-
मादारात्कर्मवर्गणारात्तानिर्वापसम्पादकं पञ्चधा । संस्थाना-
नि चतुरन्धादं पंडासांहेतुनं वज्ररूपतनापञ्चधा पांडेय स्पर्शोऽप्य-
धा । रमः पञ्चधा । गन्धोऽपि द्विधा । वर्णः पञ्चधा । आनुपूर्वी नार-
कादिचतुर्धा । न्यायैः गतिः प्रमाणप्रदानभेदात् द्विधा । अग-

हृत्पञ्चधातपराधातातपोयान्तोच्चासप्तत्येकसाधारणत्रसंस्वार-
शुभाशुभगदुर्गमसुखदुःस्वस्त्वृत्तमादापर्याप्तकापर्याप्तकस्थिरा-
स्थिरत्वानाद्यायशःकार्ययशःकीर्तितथैकरनामानि प्रत्ययमेक-
विधानतीति । गोत्रमुच्चनीचनेदात् द्विधा । अन्तरायं दानव्राजभो-
गोपनोगर्षीर्येनैदात्पञ्चधा । आवा १ ध्रु १ श् १ उ ॥

उत्तरपश्चिमि-उत्तरपश्चिम-पुं वक्ष्यकाणं, चं० १ पादु०॥
 उत्तरपुरदिग्म-उत्तरपौरुष्य- पुं० ईशानकाणं, जी० १ प्रति०॥
 न०। रा०। क०। औ०। “तीसे णं मिहिलाप यद्व्या उत्तर-
 पुरदिग्मे दिक्षिनाप पश्यणं माण्डिनेद्वे णामं चेद्वे होत्था” सू०
 प्र० १ पादु०। चं०प्र०॥

उत्तरपुराचिन्ता-उत्तरपौरस्त्या-स्त्री०पेशान्यांदिशि, स्था०१००॥
 उत्तरपोद्भवया-उत्तरप्रौष्ठपदा- स्त्री० उत्तरभाद्रपदा नक्षत्रे, अ-
 समासे “उत्तरा प्रोद्भवया-उत्तरा प्रौष्ठपदा” सूर्य्य० ४५॥

उत्तरफगुणी-उत्तरफाङ्गुनी- स्त्री० फवर्ति-फलनिष्पत्तां फ-
वेर्गुक्त्त वणा० वनद् गुक्त्त गौरा० डीप्-कर्म० । अनिजि-
ददिपु एकोनविंशे नक्त्रे, जं० ७ वक्० । वाच० । “उत्तरफगु-
णी नक्षत्रं तु तार पञ्चत्ते” स्या० ३ ग्रा० । उत्तरफाङ्गुनीनक्षत्र-
स्य “अर्थमा देवता” ज्यो० ॥

उत्तरफल्गुणिसिचिच्छरसंवच्छर-उत्तरफाट्गुनीशनैश्चरसंवत्सर
पुं-शनैश्चरसंवत्सरजदे, यत्र उत्तरफल्गुनीनक्षत्रेण सह शनै-
श्चरो योगमुपपद्यते । जं ० ७ वक्क० ।

उत्तरवक्षिस्मृ- उत्तरवलिक्कमृ- पुं-स्थविरमहागिरः
प्रथमे शिष्यं, ततो निगंतं स्वनामख्याते गच्छ च । " येरहितानि
उत्तरवक्षिस्मरंहितो तथ ण उत्तरवक्षिस्मरे नामं गणं निमाण्
कथणं । महावीरस्य नवानां गणानां द्वितीयं गणं, "उत्तरवक्षि-
यस्स यं गच्छ उत्तरवक्षिस्मरंहितो"ति वा " द्विषा रूपोपदधिः
अनुवादापुष्पमान् तत्पनिश्चयः ॥ स्यात् ए वा

उत्तरजन्मवथा-उत्तरजन्मपदा-स्त्री० अजिजिदादीनां नक़्वाएँ
पट्टे नक़्बे, ज्यो० । “ उत्तरमहदयानक़्बत्ते दुतारे पख़्तता ”
स्या० ए ग्रा० । जं० । (उत्तरभाद्रपद नक़्वाणामजिबृद्धिदेवता
विषयः सर्वो नक़्बत्तशब्दे वक्ष्यते)

उत्तरजद्वयासिचरसंवचर-उत्तरजपदाशनैश्चरसंवत्सर-
 पु० शनैश्चरसंवत्सरभेदे, यत्र संवत्सरे उत्तरभाद्रपदानक्षत्रेण
 सह शनैश्चरा योगमुपादत्ते ॥ ज० ७ वक्र० ।

उत्तरमंदा-उत्तरमन्दा-स्त्री० मध्यमग्रामस्य प्रथममूर्छनायाम्,

स्था०७अ० गन्धारस्वरान्तर्गतयां सप्तम्यां मूर्धन्यायाम्, जी० ।
उत्तरमंदां मुञ्चिष्या-उत्तरमन्दां मूर्च्छिता- स्त्री० मूर्च्छने मूर्च्छा
सा संजाना ग्रस्या इति मूर्च्छिता उत्तरमन्दाया मूर्च्छिता उत्त-
रमन्दा मूर्च्छिता । उत्तरमन्दा (त्रिधया गन्धारस्वरान्तर्गतया सप्त-
म्या मन्धन्या मूर्च्छितायां वीणायााम्, "सं जहा णामपे वयाद्विया-
ए वीणाए उत्तरमंदां मुञ्चिष्याए अंके सुपदिष्याए" इह गन्धारस्व-
रान्तर्गतानां च मूर्च्छनानां मध्ये सप्तमो उत्तरमन्दा मूर्च्छना कि-
न्वातिप्रकर्षप्रभाता ततस्तदुपादानं तथा च मुख्यवृत्त्या चादायिता
मूर्च्छिता प्रजाति परमन्दापचारद्वीणायां मूर्च्छितश्रुता । जं०
१ वक्र० । जी० ॥

उत्तरमहारा-उत्तरमयुरा- स्त्री० नगरीजैदे, “तेणं कात्रणं तेणं समए० उत्तरमहारा नामं णयरी होस्वा । तय य धएधन्ना नामणिकणगरयणपडिपुत्ता जणामसेधं परिवसइ” दर्श० । (वज्रातर्गता मयुरा नगयैधेयमुत्तरमयुरेति संभाव्यते)

उत्तरवाय-उत्तरवाद-पुं० उत्तरवादे, “आणाय मामगं धम्मं एस उत्तरवादे इह माणवाण, विद्याहिते” आच० १ श्रु० ६ अ० १ उ० ।
उत्तरवेउत्तिय-उत्तरवैक्रिय-त्रि० भवधारणीयापेक्षयाऽन्य-
स्मिन्, “उत्तरवेउत्तियं रुचं विउत्तवे” रा० । कल्प० ।

उत्तरवि (वै) कुर्विक-त्रि० उत्तरमुत्तरकालज्ञावि न स्वाज्ञा-
विकमित्यर्थः विकुर्विकं विकुर्वेण विकुर्वेणन निर्वृत्तं वैदुर्विक वि-
शिष्टवस्त्रविशिष्टाभरणसुस्त्रिष्टवत्परिधानसमाचीनकुङ्कुमायुत्रप-
नजनेतमतिमनाहारि रामणीयकं यस्य स तथा । व्य० १ प्र० २ उ० ।
उत्तरकाज्ञाविब्रह्माभरणादिविचित्राज्ञातिमविचुपाज्ञाविते, “द-
दृण णमं काई उत्तरवे उत्तियं मयणक्खिना” वृ० ६ उ० ।

उत्तरवेउत्तिया-उत्तरवैकुर्विकी-स्त्री० अपरभवान्तरवैरिमारक-
प्रतियातनार्थमुत्तरकाज्ञं वा विचित्ररूपा वैकृतिकी अवगाहना
सा उत्तरवैकुर्विकी । शरीरावगाहनादे, ॥ जी० १ प्रति० ।

उत्तर (रा) समा-उत्तरसमा-स्त्री० मध्यमग्रामस्य चतुर्थमू-
र्च्छनायाम्, स्था० ७ ग० ॥

उत्तरमात्रा-उत्तरसात्रा-स्त्री० गृहविशेषे, “जय वाकीमापुव्य-
गच्छति ण वसति ते उत्तरसात्रा गिहा वत्तथा । जे वा पच्चा की-
रन्ति ते उत्तरसात्रा गिहा अच्चा तिगादिमरुवा उत्तरसात्रा, हय
गयावा सात्ता उत्तरसात्रा, गिहाण इमं वक्खणां गाहा “मूव
गिहमसंवच्चा” गिहाय उत्तरा हौति । जय वण वसति राया,
पच्चा कीरन्ति जावण्णे” नि० चू० ६ उ० ।

उत्तरा-उत्तरा-स्त्री० नक्षत्रेण, त्रि० उत्तराः । उत्तरे फाल्गुन्यौ
उत्तराऽऽपदा । उत्तरा नाक्षपद “आपादा उत्तरा चेव” स्था०-
२ ग० ॥ “पुत्रासादा तदा उत्तरा चेव” अनु० । (एकवचनशब्दे-
वक्तव्यता) मध्यमग्रामस्य तृतीयमूर्च्छनायाम्, स्था० ७ ग० ।
स्वनामव्याप्ते दिग्भेदे, स्था० १० ग० ॥ रुचकपर्यन्तेऽष्टानां दि-
कुमारीणां पञ्चां दिकुमार्याम्, स्था० ७ ग० ॥ अदिच्छत्रास्त्रे वापी-
रूपे तीर्थेन्द्र, “ससिकरणम्महसन्नित्पणिपुण्णा उत्तरानिहा-
णा वावि जय मज्जेण कप तवहे मदिआवे षण कुट्टीण कुट्टो-
गोवसमा हवइ” ती० ॥ दिग्भ्रमरमतप्रवर्तकस्य शिवनूतेर्नेगि-
न्याम्, विशेष० । आ० म० च० । तस्य वक्तव्यता वाडिशब्दं वक्ष्यते ।

उत्तरात्-अथ० उत्तरदिग्देशकाव्ययिषे, । उत्तरमुत्तर-
स्मात् उत्तरस्मिन्नित्यर्थे, वाच० ।

उत्तराण्दा-उत्तरानन्दा-स्त्री० ऊर्ध्वलोकवास्तव्यानां दिकुमा-
रीणां द्वितीयदिकृत्याम्, आ० क० ।

उत्तरापह-उत्तरापथ-पुं० उत्तरा उत्तरस्यां पथ्या अन्व समा०
उत्तरस्यां दिशि स्थिते पथि, दशभेदे च । उत्तरपथजन्मानः
कीर्तयित्यामि तानपि । काष्ठकाभ्याजगान्धारा-किराताचरैः
सह । वाच० । “पूर्वेदिमातो उत्तरापहं गते ” आ० म० द्वि० ।
“जहा उत्तरापह पच्चा दहे तरुणं तणं उट्टेइ ” आय० ६ अ० ।
“उत्तरापहं टेक्का णाम मेच्चा । आ० चू० २ अ० । आ० म० प्र०

उत्तरायण-उत्तरायन-न० उत्तरा उत्तरस्यामयनं सूर्यादेः
(पूर्वपदान्तज्ञायाम्) पा० सूत्रेण णत्वम् । वाच० । सूर्यादे-
रुत्तरदिगमने, स्था० ३ ग० । उत्तरं चतुर्दशम् । पणमात्मा-
के सूर्यस्य सर्वाज्यन्तरमणरुद्रप्रवेशमये, (तस्य सकरणय-
क्तव्यता अयणशब्दे उक्ता) ।

उत्तरायणाय-उत्तरायणगत-पुं० सर्वाज्यन्तरमणरुद्रप्रविष्टे
कर्कसंक्रान्तिदिने, स० ॥

उत्तरायणायिष्यट्-उत्तरायननिवृत्त-पुं० उत्तरायणात् उत्तरदिग्ग-

मनाचिवृत्तः । प्रारब्धदक्षिणायने, “उत्तरायण णियट्ठेण्णिरप ”
स्था० ३ ग० । स० ॥

उत्तरासंग-उत्तरामङ्ग-पुं० उत्तरीयस्य देहे न्यासविषये, अ०
२ श० ५ उ० “पणमासियं उत्तरासंगं करइ ” आ० म० प्र० ।

उत्तरासंगकरण-उत्तरामङ्गकरण-न० उत्तरीयस्य न्यासविशे-
षे, “पणसाडिपणं उत्तरासंगकरणेणं एकत्तिकरणेणं” ज्ञा० १ अ० ।

उत्तरामादा-उत्तरापादा-स्त्री क० स० अश्विन्यादिनक्षत्रेषु एक-
विशे नक्षत्रे, वाच० । अग्निजिदादिषु अश्वविशे च नक्षत्रे, ज० ७
वक्र० ॥ “उत्तरासादानकवत्ते च उ तरं ” पं० सं० । स्था० ।

उत्तरापादानकवत्ते विषकूदेवता । ज्यो० (णक्खत्तशब्देऽन्यत्)

उत्तरामादामणिचरसंवच्छर-उत्तरापादानक्षेत्रेण सह क्षेत्रेश्वरो
योगमुपास्ते ज० ७ वक्र० ॥

उत्तराहृत-उत्तराहूत-त्रि० उत्तराजिमुखे, “योवावसेसियाय
सज्जाय गाइ उत्तराहूतो” आय० ४ अ० ।

उत्तरिज्ज- (रि अ) उत्तरीय-न० उत्तरस्मिन् देहज्ञाने भवेः ।
गर्हादिन्वात् उः “वोत्तरिया नीय तीय कूजेज्जः” उ० १ । ४७ ।

इत्युत्तरीय शब्दे ईयज्ञास्य द्विरुक्तो जो वा । उत्तरिज्जं उत्त-
रीअं । प्रा० ॥ उपरिकायान्नादनवस्त्रे, ज्ञा० १ अ० । प्रश्न० ।

उत्तरासङ्ग, कल्प० । ज्ञा० । “उत्तरिज्जयं विकट्टमार्णी” उपा०
ए अ० । शय्याया उपर्याच्चादिके प्रच्छदे, “उत्तरिज्जं णाम-

पाठणं अहवा सेज्जाय उवतरित्तं प्रच्छदादि ” नि० चू० १४ उ० ।

उत्तरिचप-उत्तरिचुप-अथ० उद० उ० तुमुम् । बाहुजङ्हा-
दिना नद्यादिकं बहुयितुं सहृद् वा बहुयितुमित्यर्थे, “उत्तरुत्तो
तिक्खुत्तो वा उत्तरिचप वा संतरिचप वा” वृ० ४ उ० ।

उत्तरिय-औत्तरिक-त्रि० उत्तरः प्रधानः स एवौत्तरिकः । प्रधा-
ने, स्था० १० ग० ।

उत्तरिह्व-औत्तराह्व-त्रि० उत्तरस्मिन् कादादौ जवः उत्तरादा-
ह्वः पा० उत्तर आह्वः । उत्तरकादादौ भवे, वाच० । “उ-

ज्जुवात्रियाय नए तीरे उत्तरिह्वे कूजे ” आ० म० द्वि० ॥ “उत्त-
रिह्वानं अनुकुमारानं उत्तरिह्वानं णागकुमारानं” प्रज्ञा० १७ पद ।

उत्तरीकरण-उत्तरीकरण-न० अनुत्तरस्यात्तरस्य पुनः संस्का-
रद्वारेणपरि कर० मुत्तरीकरणम् । ध० २ अधि० । अनुत्तरमुत्तरे

क्रियते इति उत्तरीकरणम् इतिः कारणनिमित्ति, आय० ५ अ० ।

यस्यातिचारस्य पूर्वमात्रोचनानिद्वितं तस्यैव पुनः सिध्यै का-
योत्सर्गस्य कारणं “इच्छामि गाडं काउत्सर्गं जो मेदवसिओ तस्सु-

त्तरीकरणेणं पयिच्छत्तककरोत्तं” ध० २ अधि० (उत्तरकरण-
शब्दे प्रपञ्चतो व्याख्यातम्)

उत्तरु)रूट्-उत्तरौ (रौ) पुं० उत्तर उपरितनश्रोत्रो वा वृद्धिः ।
इमश्रुण्, भुम्हा अहृत्ता, उत्तरूटा अहृत्ता पुनं पवं जाणिजा कल्प०

उत्तार (ल) ण- उत्तारन-न० उद् तस्मिन् विच० ल्युट् आ-
द्विङ्गकुस्तुम्बगोमुखीमदेलानां वादने, रा० ।

उत्तानि (द्वि) ज्ञत-उत्ताड्यमान-त्रि० वाद्यमाने, आदि-
ङ्गकुस्तुम्बगोमुखीमदेले, । उत्ताडिज्जातो दहरियाणं कुम्भाणां

काशिसियाणं मरियाणं उत्ताडिज्जातो आदिगणह कुतुवीणं
गोमुहीणं मद्वानं । रा० ।

उत्ताण-उत्तान-त्रि० उद्गमस्तानो विस्तारो यस्य अग्निप्रह
विशेषादूर्ध्वमुखशयिते, पंचा० १८ वि० । ध० । ऊर्ध्वमुखं च

वाच० । तादृशे उदके, पुरुषजाते च । स्या० ४ ग्रा० (पुरुषजायश
वदे उत्तानसूत्रे प्रकटीभव्यति)

उत्ताणग-उत्तानक-पुं० उत्ताण एव उत्तानकः । पृष्टोऽर्धोवनता-
दौ, आ० म० द्वि० । उच्चयवृत्ते, वाच० । “जीवेण नंत गन्गहस-
माणे उत्ताणए वा पासल्लए वा” ज० १ श० ७ उ० ॥

उत्ताणएयएपचउणिज्ज-उत्ताननयनप्रकृणीय- वि० उत्तानै-
नेत्यैः प्रकृणीयम् । सौत्राग्यातिशयादनिमित्तैश्चैतैः प्रकृणीये,
ज्ञा० १ अ० । नि० । उत्ताणएयणचउणिज्जा पासादीया दस्-
सणिज्जा अनिरुवा पमिस्वा, औ० ॥

उत्ताणएथ-उत्तानार्थ- वि० ६ ब० प्रगटाथे, सूत्रादशेषु टी-
कायां तु दृष्ट इति कृत्वा लिखित उत्तानार्थश्च । सूत्र० १ ध्रु० ९ अ०
उत्ताणहृत्थ-उत्तानहृत्थ- वि० प्रतिगृहीतमूर्ध्वमुखहृत्ते, “कि
वर्णां विव उत्ताणहृत्थाओ” स्त्रियः कृपणयत्सर्वेभ्यो मातापितृव-
शुक्रमुष्मादिभ्यो विवाहादावादानहेतुत्वात्, तं० ॥

उत्ताणिय-उत्तानिक-पुं० अभिप्रदविशेषात् उत्तानशायिनि, दशा.

उत्तार-उत्तार- पुं० उद्-तृ-णिच्-अच्- “उत्तरणे, अणुसो-
ओ संसारो, पमिसोओ तस्स उत्तारो” दश० २ अ० । उदमने,
उल्लङ्घने, पारगमने च । उच्चैस्तारः प्रा० स० अत्यन्तौघशब्दादौ,
त्रि० । वाच० ॥

उत्तारिय-उत्तार्य-वि० उद्-तृ-णिच्-कर्मणि यत् उदमनीये, ल्यप्
उदमनं कृत्येत्यर्थे, अथ० उद्-तृ-कर्मणि एतत् उदमनीये, त्रि-वाच०
उत्तारित- वि० अवरोहितं, “देवाहिदेवस्स पमिमा कायव्या
वीयमए उत्तारिया” आ० म० द्वि० ॥

उत्तारमाण-उत्तारयन्- वि० अवरोहिते, स्या० ५ ग्रा० ॥

उत्तान्न-उत्तान्न-वि० उद्-सूरा० तन्न प्रतिष्ठायाय्, अच्-प्रतिष्ठिते,
महति, । वाच० । तान्नस्तु कंसिकादिशब्दविशेषः उत्प्रावलेत्येन
अतीतमस्थानतायं वा उत्तान्नम् । गेयद्विपनेदे, “गायन्तो मा
पगाहि उत्तान्नं” स्या० ७ ग्रा० अनु० । जी० । जं० ॥

उत्तासइत्ता-(तृ) उत्त्रासयिता-(तृ)-वि० होष्टप्रक्षेपादि-
त्रिः उत्त्रासकारके, “सं हंता वेत्ता नेत्ता लुपित्ता कृत्तासइत्ता
अकर्म करिस्सामि” आचा० २ ध्रु० २ अ० १ उ० ।

उत्तामणय-उत्तामनक-वि० त्रसी उद्वेगे इतिवचनात् । उत्त्रा-
स्यतेऽनेनेति उत्त्रासनः उत्त्रासन एव उत्त्रासनकः । स्मरणे-
नापुष्टिगजनके, ज० ३ श० २ उ० । जयकरे, ज्ञा० ८ अ० ।
प्रवन० । उत्त्रासकारिणि, ज्ञा० ५ अ० । “नीमा उत्तासणा परम
कणहावणणं पणत्ता” । प्रज्ञा० २ पद० ।

उत्तासणिज्ज-उत्तामनीय- वि० महाजयकरे, । नरओवि-
वत्तासणिज्जाओ” स्त्रियः नरकयत् उत्त्रासनीयाः दुष्टकर्मकारि-
त्यात् महाजयकराः लङ्काया सार्धं जीववेदयासाधितका
कुलपुत्रभार्यावत् । तं० ॥

उत्तामिय-उत्त्रासित- वि० अपघाविते, आच० ४ अ० ॥

उत्ति-उत्ति- स्त्री० वच्-क्तिः संप० शब्दशक्तौ, एकयोक्तया
पुण्यदन्तौ दिवाकरनिशाकरो, वाच० । वार्त्ति, अनु० । विशेष० । भणि-
तां, “गत्रोराहरणं उत्तिदि य जायसारादि” पंचा० एविच० ॥

उत्तिग-उत्तिङ्ग-पुं० चूम्यां वृत्तवियरकारिणि गर्भभाकरो जीवे,
ध० २ अधि० । “उत्तिगो परगहत्तो” नि० चू० १३ उ० ॥
“उत्तिगा नृशका गर्दनाहृतयो जीवाः” कल्प० । आच० । पि-

पीत्रिकासंनानके, दशा० ३ अ० । आचा० । कीटिकानगरे, वृ०
४ उ० । तृणाग्र उदकविन्दो, आचा० १ ध्रु० १ अ० १ उ० ।

सर्वचक्रादौ, च, “गहणे सुमच्चिज्जा वीणसु हरिपसु वा । उद-
गमि तहा निच्चं उत्तिगएणसु या” दशा० ८ अ० । त्रिच, न० न० ।
नि० चू० १ उ० । “णावाएउत्तिगं हत्येण वा पाएण सणवा,
उत्तिङ्गं रत्तम, आचा० १ ध्रु० अ० उ० ॥

उत्तिगलेण-उत्तिङ्गवयन- न० उत्तिङ्गानां वयनं चूमौ उत्कीर्णं
युद्धमुत्तिङ्गवयनम् । वयनमुद्धमनेदे, । कल्प० ॥

उत्तिमा-उत्तीर्ण-वि० उद्-तृ-कतेरि क-निवृत्ते, अष्ट० । पारंगते
कर्मणि कः । उत्तातरणे नद्यादौ, वाच० ।

उत्तिम-उत्तम-वि० उद्-तमप् “इः स्वनादौ” ८ । १ ध्रु० । इत्या-
देरस्य इत्वम् । उल्लेखे, प्रा० । वाच० । आये उत्तम इत्येव
वाहृत्येनोपपन्नयते इति तथैव उत्तप्रकरणे दर्शितम् ।

उत्तिमड-उत्तमार्थ-पुं० अनदाने, नि० चू० १ उ० ।

उत्तिमट्टपडिवस-उत्तमार्थप्रतिपन्न-पुं० स्त्री० अनशनप्रतिपन्ने,
नि० चू० १ उ० ।

उत्तेय-उत्तेजित-वि० उद्-तेज्-णिच्-कः । अधिकं दीपिते,
दश० ३ अ० । उल्लेख्यतो जगतीति “संयमास्त्रं विवेकेन शास्त्रेणात्ते
जितं मुनेः” । अष्ट० । प्रेरिते, भावे, कः । प्रेरणायाम्, उदीपने च ।
न० अश्वगतितेदे, न० वाच० ।

उत्तेम-उत्तेम-पुं० विन्दौ, “उत्तेमा वधुयायनं समस्ति” ॥ पि०

उत्थ-उत्थ-न० वच्-थक् । अप्रगीतमन्त्रसाधे स्तोत्रे चतुर्वि-
ंशस्तोत्रेदे, उपचारात् तत्साधे उक्थयोगे च । वाच० । विशेष० ॥
उत्थेय-हृय-धा० आवरणे, ह० उज० द्वि० अनिद् । ह्येकथेयं
इत्यादेशो वा जवति । उत्थेय इत्यर्थः । प्रा० । रुणक्ति रुथे इरिति
अरुथत् अरैत्सीत् वाच० ॥

उद्-ङ्किप्-धा० तु० ऊर्ध्वेके, उत्थेय इतिवत् उक्किपति । प्रा० ॥

उत्थरमाण-उत्तरत्-वि० अभिजवति, “उत्थरमाणे सव्यं महा-
व्रथो पुत्रवेदणिग्यासो” आच० ४ अ० ।

उत्थेय-उत्स्थय-न० उ० उन्नतानि स्थानानि धृत्युच्चयरुपाणि
उत्स्थयानि धृतिपुत्रेषु, ज० ७ श० ६ उ० ।

उत्थिय-अवस्तुत्-वि० आच्छादिते, “सुहृणश्चत्तचत्तत्तु गो-
विधिया होति पांसु” पंचा० ८ विच० ।

उत्थुज्जण-अवस्तोभन-न० अनिष्टोपशान्तये, निष्ठीवनेन घुषु-
करणे, पतञ्ज कौतुकनेदत्वेन साधुनिर्वर्त्यम् वृ० १ उ० । पं० व० ।

उदउल्लाहड-उदकार्च-वि० ३ त० । गडदुदकविन्दुयुक्ते, दश० ५
अ० । “उदउल्लं वीयसेसत्” दश० ६ अ० । “उदउल्लं अप्पणो
कायं नेव पुच्छेण सविदे” दशा० ८ अ० । “उदउल्लं वा कायं उ-
दउल्लं वा वयं ससणिजं वा कायं ससणिजं वा वयं न मुनेज्जा
न संपुसेज्जा” । दशा० ४ अ० । (अह पुण एव जाणज्जा पो
पुरेकम्मकरेणं द्येणेण वा असणं वा ४ अप्पासुयं अणसणिजं
जाय णो पमिगाहिज्जा इत्यादि पुरे कम्मशब्दे वडयते) आचा०

१ ध्रु० १ अ० ५ उ । उदकार्चपुनर्यद्विन्दुसहितं प्राजनादि गड-
द्विन्दुरित्यर्थः । आ० । नि० चू० । उदगउल्लेख्यपि रूपं कचिद् द-
द्यते ॥ कल्प० ॥

उदउल्लाहड-उदकार्चहित- वि० उदकार्चं हस्तेन पुरःकर्म
संस्पर्शेनान्ते पिप्लवे, “सागारिय पिन्दुहसिय उदउल्लाहडे

चाउम्मासियं सागारियं पिरुहेसियं उदुल्लाहमे नि० चू० २०७० ।
उदुओदर-उदुकोदर-न० जशोदररोगे, जं० २ वक्र० ।

उदुर्क-उदुङ्क-पु० उदुङ्का ये नोदकमुदच्यते तस्मिन्, जं० २ वक्र० । जी.
उदुर्च-उदुञ्च-त्रि० उदु अनक्ष विच-उदकशब्दाद्यैः, प्रथमान्ता-
द्यैः, दिग्देशादी, वाच० ।

उदुर्चाण-उदुञ्चन-न० उदु अनक्ष णिञ् करणे ल्युट् । पिधानार्थे
पात्रे, (ढक्क) त्रावे ल्युट् । ऊर्ध्वपत्रे, कर्तरि ल्युट् । उर्ध्वपत्रे,
त्रि० वाच० । अनु० ।

उदुर्त-उदुर्त-पु० उरुतोऽन्तो निर्द्ध्यो यस्मात् । वार्तायाम्, । श्र०
८ अ० “ गोसे म वहेज्ज उदुर्त ” इय० छि० ४ उ० । आ० म०
प्र० । साधौ, स्वार्थे कन् । तत्रैव उरुतोऽन्तो ऽस्य पाकवशात्
प्र० व० गतशेषः । पाकवशात् प्राप्तान्तं, वाच० ।

उदुर्तवाहय-उदुर्तवाहक-त्रि० वार्ताहर, वाच० ।

उदुर्क-उदुर्क-पु० उदु अर्क-अक्ष वा घञ् उत्तरकात्रे, भाविफल-
के शुभाशुभकर्मणि, वाच० । उदये, “ केपाञ्चिद्विषयज्वरातुर-
महो चित्तं परेषां विषा-वोगादकुकुतकैर्मूर्च्छितमन्यायेषां तु
वेरायतः ” अष्ट० ।

उदग (य) उदुर्क-तं० उन्द एवञ्, नि. नञोपश्च । जले, (चत्तारि
उदगा पण्त्ता उत्ताणे णाममेगे उत्ताणादए इत्यादि पुरिसजाय-
शब्दे उत्तानमुत्तावसरे व्याख्यास्यते) (चत्तारि उदगा पण्त्ता तं-
जहा कदमादए खंजणोदए वाहुओदए संजोदए इति सट्छान्तो
भावशब्दे) उदगं च दुविहं वासु दगं च । नि० चू० १० उ० । तं० ।
सिरावानीये, दश० ४ अ० । “ जणं उदएण मट्टियाएण व ” श्रौ० ।
“ तिदि उदगेहि मज्जावत्ता ” त्रिजिरुदकैर्गन्धोदकाणादकशीतोद-
कैर्माजैर्यिवा (स्था० ३ गा०) उदकान्सिद्धिरिति वादिनः ।

एग य मीओदगमेवणेण, हुएण एके पवर्धते पोक्खं ॥
तथैके वारिज्जकादयो प्रागयन्विशेषाः शीतोदकसंवेनेन स-
ञ्चित्ताकायपरिभोगेन मोक्षं प्रवदन्ति । उपपत्तिं च ते अभिदधति-
ययोदकं बाह्यमन्नमपनयति एवमान्तरमपि तस्माद्वक्ष्य ययोदकाच्छु-
क्तिरूपजायते एवं बाह्यशुक्तिरामर्थ्यदर्शनादन्तरापि शुक्तिरुद-
कादेवेति मन्यन्ते ।

एतेषामुत्तरं यथा ॥

उदगेण ये सिद्धिमुदाहरन्ति, सायं च पात्रं उदगं फुसंता ।
उदगस्त फासेणसिया य मिच्छि, सिज्जंमु पाणा बहवे दगंसि
तथा ये केचन मुदा उदकेन शीतोदवारिणा सिद्धिं परवोक्तमुदा-
हरन्ति प्रतिपादयन्ति सायमपगङ्गां चिकात्रे वा प्रातश्च प्रत्युपसि
च आद्यन्तग्रहणात् मध्याह्ने च तदेवं संध्यात्रयेऽप्युदकं स्पृ-
शन्त्यः स्नानादिकाः क्रिया जयेन कुर्वन्तः प्राणिनां विशिष्टां
गतिमाप्नुवन्तीति केचनोदाहरन्ति । एतच्चासम्यक् । यतो
यद्युदकस्पर्शमात्रेण सिद्धिः स्यात् तत उदकसमाश्रिता
मन्यवस्थादयः कृत्कर्माणो निरनुश्रेशा बहवः प्राणिनः
सिद्धयुरिति । यदापि तैरेवोच्यते । बाह्यमलापनयनसामर्थ्यमुद-
कस्य दृष्टमिति तदपि विचार्यमाणं न घटते । यतो ययोदकम-
निष्टमन्नमपनयन्येवमजिमलमप्यङ्गरागे कुङ्कुमादिकमपनयति ।
ततश्च पुण्यस्याऽपनयनादिष्टविघातकृद्भूतः स्यात् । किञ्च
यतीनां ब्रह्मचारिणामुदकस्नानं दोग्धयैव । तथाचोक्तम् । “ स्नानं
मद्वर्षिकं, कामाङ्गं प्रथमं स्मृतम् । तस्मात्कामं परित्यज्य, न ते
स्नानं दिग्भरताः ॥ अपि च । नोदकविज्ञानगोत्रेदि, स्नान इत्य-
निर्णीयते । स स्नानो यो व्रतस्नानं, स बाह्याज्यन्तरः शुचिः ॥ १४ ॥

मच्छा य कुम्मा य मिरि।मिवा य, मग्ग य उट्ठादगरक्कमा य ।
अट्ठाणंमेयं कुसला वयंति, उदगणं जे सिद्धिमुदाहरन्ति । १॥
किञ्च यदि जलसंपर्कान्तिस्त्रिः स्यात्ततो ये सततमुदकावाहिनो
मन्याश्च कर्माश्च सरीखाश्च तथा मज्जवस्तथेष्टा जलचरविशेष-
वास्तथेष्टाकराकृता जलमनुपाकृतयो जलचरविशेषा एते प्रथम-
मिच्छयुने चैतद्दृष्टमिष्टम् ततश्च ये उदकेन सिद्धिमुदाहरन्त्ये-
दस्थानमशुक्लसम्प्राप्ते कुशलयतिपुणा मोक्षमार्गाभिज्ञा वदन्ति । १५॥
किञ्चान्यत् ।

उदयं जइ कम्ममज्जं हरेज्जा, एवं मुहं इच्छामित्तमेवं ॥
अंधेवणे यारमणुस्सरित्ता, पाणाणि चेवं विणिहंति मंदा ॥ १६॥
यद्युदकं कर्ममन्नमपहरेदयं शुभमपि पुण्यमपहरेत् । अथ पुण्यं
नापहरेदयं कर्ममलमपि नापहरेत् । अत इच्छामाभवेतद्यद्यु-
च्यते जलं कर्मोपरिहारीति । एवमपि व्यवस्थिते ये स्नानादिकाः
क्रियाः स्मार्तमार्गमनुसरन्तः कुर्वन्ति ते यथा जात्यन्या अपरं
जात्यन्धमेव नतारमनुसृत्य गच्छन्तः कुपयन्तयो वर्यान्त ना-
तिप्रेतं स्थानमवाप्नुवन्ति । एवं स्मार्तमार्गानुसारिणो जलशौच-
परायणा मन्दा अज्ञाः कर्त्तव्याकर्तव्यविवेकविकलाः प्राणिन एव
तन्मयान् तदाश्रितान्श्च पुचरकादीन् विनिघ्नन्ति व्यापादयन्ति
अवश्यं जलक्रियया प्राणध्यपरोपणस्य संनवादिति ॥ १६ ॥

अपि च

पावाइं कम्माइं पकुवतोहिं, सिओदगं तू जइतं हरिज्जा ।
सिज्जंमु एगं दगसत्तयाति, मुसं वयेते जलसिद्धिमाहु ॥ १७॥
पापानि पापोपादानतूतानि कर्माण प्राणयुग्ममर्दकारीणि कुर्व-
तोऽप्रसुमनो पापपादपवीयते तत्कर्म यद्युदकमपहरेत् । यद्येवं स्यात्
तर्हि यस्मादयं यस्मात्प्राणयुग्ममर्दकमोपादीयते जलावगाहनाच्चा
ऽपगच्छति तस्मादुदकसत्तयातिनः पापप्लयिष्ठा अथेवं सिद्धेयुः ।
न चैतद्दृष्टमिति वा । जलावगाहनात्सिद्धिमाहुस्ते मृषा वदन्ति ॥
किञ्चाऽन्यत् ॥

आहुंमु महापुरिसा, पुर्वि तत्ततोषणा ।

उदयेण सिद्धिमावन्ता, तस्य मंदो वसीयति ॥ १८॥

केचन अविदितपरमार्थो आहुस्तुवन्तः । किं तद्विषयः । यथा
महापुरसाः प्रधानपुरसा बलकचिरीतारगणपतिप्रभृतयः । पूर्वं
पूर्वस्मिन् कात्रे तमनुष्ठितं तप एव धनं येषां ते तप्तपोधनाः
पञ्चान्यादितपोविशेषेण निरुपदेहास्त एवञ्जुताः शीतोदकपरि-
भोगेन उपवृत्तार्थत्वात् कन्दमूफललाद्युपभोगेन च सिद्धि-
माप्स्राः सिद्धिं गतास्तत्रैवंजुतार्थसमाकर्षणे तदर्थसंज्ञावावेशात्
मन्दाऽहिः स्नानादित्याजिनः प्राशुकादेकपरिभोगान्नः संयमा-
नुष्ठाने प्रविषीदति । यदि वा तत्रैव शीतोदकपरिभोगे विषीदति
लगतिं निमज्जतीति यावत् । नान्नासो वराक एवमवधारयति
यथा तेषां तापसादिशतानुष्ठयिनां कुलश्चिज्जातिस्मरणादिप्रत्यया-
द्याहृतैस्तस्मद्विशिष्टानां मौनैरुज्ज्वालसंयमप्रतिपत्त्या अपगत-
ज्ञानावरणादिशर्करणां भरतादीनामिव मोक्षावासिर्न तु शीतोदक-
परिभोगादिति ॥ १९॥ किञ्चान्यत् ॥

अजुंजिया नमि विदेही, रामपुते य जुंजिया ॥

बाहु एदगं जेच्छा, तद्वा तारा गणे रिसी ॥ २॥

केचन कुतोर्थिकाः साधुप्रतारणार्थमेवमुचुः । यदि वा स्ववर्ग्याः
शीतविविहारिण एतद्दृश्यमानमुत्कृष्टस्तद्यथा नमी राजा विदे-
हो नाम जनपदस्तत्रजा वैदेहास्तन्निवासिनो लोकास्तेऽस्य

सत्ताति चेद्देही । स एवैततो नमी राज्ञा अशान्तिदकमशुक्वा
सिद्धिमुपगतस्तथा रामगमश्च रात्रिपराहारादिकं शुक्लैव
शुक्लान एव सिद्धिं प्राप्नोति ॥ तथा बाहुकः शीतोदकादिपरि-
भोगं कृत्वा तथा नारायणां नाम महर्षिः परिश्रुतादकादिपरिभो-
गासिद्धिः ॥ १ ॥ आर्षिच—

असिन्ने देवले चैव, दीवायणमहारिमी ।

पागमरे दगनोच्चा, वीयाणि हरियाणि य ॥ ३ ॥

एते पुत्रं महापुरिसा, आहिता इह संमता ।

जोषा वीओदगं सिद्धा, इति मेथमणुसुत्रं ॥ ४ ॥

असिन्ने नाम महर्षिदेवज्ञो द्वैपायनश्च तथा पगशराख्य इत्येव-
माद्यः शीतोदकवीजद्विरादिपरिभोगादेव सिद्धा इति श्रुयते
॥ ३ ॥ एतदेव दर्शयितुमाह । (एते इत्यादि) एते पुत्रोक्ता
नम्यादयो महर्षयः (पूर्वमिति) पूर्वस्मिन्कात्रे वनाहारादौ महा-
पुरुषा इति प्रधानपुरुषा आसमन्तात् ख्याताः प्रख्याता राज-
र्षिर्नैव प्रसिद्धिमुपगताः इहाप्याह तत्रयन्त्रे कृत्रिमाप्रितादौ के-
चन संमता अग्निप्रता इत्येवं कुतीर्थिकाः स्वयथ्या वा प्रोचुस्त-
थ्या एते सर्वेऽपि बीजोदकादिकं शुक्वा सिद्धा इत्येतन्मया भार-
तादौ पुराणे श्रुतम् ॥ ४ ॥

एतदुपसंहारद्वारेण परिहरन्माह ॥

तस्य मन्दा विमीयंति, बाह्चिन्नाव गदज्ञा ।

पिष्टनो परिसम्पत्ति, पिष्टमर्षी च संनमे ॥ ५ ॥

इहमेगे उ जामंति, सातं सातेण विज्जती ।

जे तस्य आरिअं मग्गं, परमं च समाह्वि ॥ ६ ॥

(तथेत्यादि) तत्र तस्मिन् कुश्रुपसर्गोद्देश्ये मन्दा अज्ञानाना-
विशेषमाख्यां सिद्धिगमनप्रमाणं विपीदति संयमगमनपुनरेत
पुनरेतद्व्यवस्थाः । तथया येषां सिद्धिगमनमनूत तेषां कुश्रि-
न्तिमितात् जातजतिस्मरणादिप्रत्ययानामव्यक्तसम्यग्ज्ञानचा-
रित्राणामेव वक्तृत्वचोत्पिष्टनूतीनामिव सिद्धिगमनमनूत न पुनः
कदाचिदपि सर्ववितरितपरिणाममात्रसिद्धिमन्तरेण शीतोदकवी-
जानुपभोगेन जीवोपमदेशाणाम् कर्मकृत्याऽव्यायते । विपीदते
दृष्टान्तमाह । वटने वाहो जारोहहन्ते तेन विज्जतीः कर्पितस्त्रुटिता
रासना इव विपीदन्ति । यथा रासना गमनपथ एव प्रोक्षित-
जारा निपतन्ति एवं ते प्रोक्ष्य संयमनारं शीतवृद्धिराणि
जयन्ति । दृष्टान्तान्तरमाह । यथा वृष्टमर्षिणां जगन्मनयोऽप्यादि-
संज्ञेयं सम्यग्ज्ञाननयनाः समाकुलाः प्रपञ्चजनस्य घृष्टतः पश्चा-
न्परिसम्पत्तिं नागमामितो भवन्त्यति तु तत्रैवागम्यादिसंज्ञेयं
विनश्यत्येवं तेषां शीतवृद्धिराणि मोक्षं प्रति प्रवृत्ता अपि तु न
मोक्षानयो जन्त्यपि तु तस्मिन्नेव समारे अन्तमेवपि काष्ठं
यावदास्मत् इति ॥ ५ ॥ मतान्तरं निराकृतं पूर्वपक्षयितुमाह (इह
मेगे इत्यादि) इहेति मोक्षगमनप्रस्तावे एकं शाक्यादयोः स्वय-
थ्या वा जोषादिनोपतमाः तुहायुः पूर्वस्मिन् शीतोदकापरिभोगा-
दिशेषमाह । ज्ञापन्ते श्रुयते । मयन्ते च इति काचित्पाठः । किं तद्-
न्याह सातं सुखं सातेन सुखेनैव विद्यते भवतीति । तथाच यत्कारो
भवति । “सर्वणि सन्धानि सुखे रतामि, सर्वणि दुःखञ्च समु-
द्विज्जति । तस्मान्मन्त्रार्थी सुखमेव दध्यतु, सुखप्रदाता व्रतने सु-
खानि” ॥ १ ॥ मुक्तिरप्येवमेव स्थिता । यतः कारणानुरूपं कार्य-
मुपपद्यते । तथया शास्त्रिबीजाद्यादयुद्धो जायते न यथाहुर इत्ये-
वं प्रीत्यात्मसुखम् किमुपमुपजायते न तु जोषादिरूपात् दुःखा-
दिति । तथा ह्यागमप्येवमेव व्यवस्थितम् ॥ मणुषं भोग्यं जोषा,
म नुषं सयणात्मण । मणुषाति अगारति, मणुषं भायप मुणी ॥ १ ॥

तथा मूढी शय्या प्रातस्तथ्या पेया, चुक्तं मध्ये पानकं चापरान् ।
आज्ञाखगर्गं शर्करा चार्करात्रे, मोक्षान्ते शाक्यपुत्रेण दृष्टः ॥ १ ॥
इत्यतो मनेज्ञाहारविहारादेश्चिस्तस्वास्थ्यं ततः समाधिरुपपद्यते
समाधेश्च मुक्यवाप्तिरतः स्थितं तत्सुखेनैव सुखावाप्तिर्न पुनः
कदाचनापि लोचादिना कायकेशेन सुखावाप्तिरिति स्थितम्
इत्येवं व्याख्ययितव्यं येषु केचन शाक्यादयस्तत्र तस्मिन्मोक्षगम-
नप्रस्तावे समुपस्थितं आराज्जातः सर्वइहयमेव इत्याद्यो मागो
जैनैन्द्राश्विनप्रतिपादितो मोक्षमार्गस्तं यं परिहरति । तथाच ।
परमं च समाधिज्ञानदर्शनचारावामकं यं त्यजति तदज्ञाः सं-
सारान्तर्वर्तिनः सदा जयन्ति । तथाहि । यत्तैरजिहितं कारणानुरूपं
कार्यमिति तत्रायमेकान्तो यतः शृङ्गाच्छरो जायते गोमयाघृष्टिको
गोबो मन्त्रविशोमादिज्ञया द्रव्योति । यदपि मनेज्ञाहारादिकमुप-
न्यस्तं सुखकारणत्वेन तदपि विसृज्य कदापि संभव्याद्व्यभिचारितीति ।
अपिचेदं वैषयिकं सुखं दुःखप्रकारहेतुत्वात् सुखाभासतया सु-
खमेव न जयति । तदुक्तम् । दुःखानामकमु विषयमु सुखाभिमानः,
सौख्यात्मकेषु नियमादिषु दुःखयुक्तिः । उक्तोणवर्णवदपक्षि-
रवायुरूपा, सारूप्येति विपरीतगतिप्रयोगात् ॥ १ ॥ इति कुत-
स्तत्परमानन्दरूपमस्यात्यन्तिकैकान्तिकस्य मोक्षसुखस्य कारणं
जयति यदपि बोधचूशयनमिज्ञानपरपरिजवभुत्पिपासादंश-
मशकादिकं दुःखकारणत्वेन जयतोऽप्यस्तं तदप्यपसत्त्वानाम-
परमार्थदर्शा महापुरुषाणां तु स्वार्थोच्युपगमप्रवृत्तानां परमार्थ-
चित्तकानां महासत्त्वतया सर्वमेतत्सुखार्थैवेति । तथा चोक्तम् ।
तस्यैवार्थानि विष्णो वि, मुनिवरो भट्टरागमयोमहो ॥ जं पावह
मुत्तिमुह, कत्तां तं चक्रेष्टी वि ॥ १ ॥ तथा । सत्यं दृष्टतसंख्य-
या च महतां ज्ञानतं पदं वैरिणः, कायस्याशुचिता विरागपदवी
संगेद्वे उचरो ॥ सर्वेत्यगमहोऽस्तवय मरणं ज्ञातिः सुहृत्प्रीत्यं,
संपद्विः परिपूरितं जगदिदं स्थानं विपत्तेः कुत इति ॥ १ ॥ अ-
पिचैकान्तेन सुखेनैव सुखेऽप्युपगम्यमाने विचित्रसंसारभावाः
स्यात्तया स्वर्गस्थानां नित्यसुखिनां पुनरपि सुखानुभूतेस्तत्रैवो-
त्पत्तिः स्यात्तया नारकाणां च पुनर्दुःखानुभवात्तत्रैवोत्पत्तेर्न नाना-
गम्या विचित्रता संसारस्य स्थानचेतनुदृष्टमपि चेति ॥ ६ ॥ सूत्र० १
श्रु० ७ अ० (उदकस्य विषयान्तराणि आज्ञाय शब्देऽन्तर्गताः) भवि-
ष्यति सप्तमे तीर्थकरे, स० । वनस्पतिविशेषः, यथाऽक्तम् “उदप अ-
वप णणप इत्यादि” दृष्टा अ० । प्रज्ञा० । जज्ञाशयमात्रं, ज०
१ श० ८ उ० । “मिश्रायगोत्रे, स्वनामख्याते पंडारपुत्रं, पार्श्वपत्न्यीय
निश्रयः

अहं एणं उदप पंडालपुने जगवं पामावचिज्जे णियद्वे मेयज्जे
गोत्तेणं, पामावचिज्जे पुच्छियाऽअओ अज्ज गोयमं उदगो
सावगपुच्छा धम्मं सोउ कहियम्मि उवसंता । सूत्र० २
श्रु० ७ अ० ।

(उदकस्य गौतमस्वामिनं प्रति प्रश्नः पञ्चखण्डाशब्दे च-
इत्यते) तद्विषयकत्वेन तत्रैवोपपत्त्यसिध्यमानव्यात् अयं से-
त्स्यति ॥ सूत्रकृतद्वितीयधुनस्कन्धे नास्त्वदीयाधयनाजिहित
स्तथया—उदकनामानागरः पंडारपुत्रः पार्श्वजित्तिथ्यो योऽसौ
राजगृहनगरवाहिकिकाया नास्त्वदीयाधयनाया उत्तरगपुत्रस्यां दिशि
हस्तिचोपवन्त्यर्षे ध्यावस्थितस्तदंशस्य गौतमं संशयावि-
शेषमापृच्छ्य विचित्रसंशयः सन् ज्ञानार्थमधर्मं विहाय पञ्चयाम
धर्मं प्रतिपेद इति ॥ सच उन्मेषिण्यां सप्तमस्त्रीधिकरो भवि-
ष्यति, स० । काशोदायिपुत्रतिष्वेकादशस्वस्यधिकेषु चतुर्थे,
ज० ७ श० १० उ० ।

उदग (दग) गहन—उदकगर्ज— पुं० (उदकस्य) दकस्या-

दस्य वा गर्ज इव गर्जः । स्या० ४ ग० । काज्ञान्तरेण जत्रवर्षण-
पणहेनैव पुञ्जपरिणामे, अ० २ श० ५ उ० ॥

चत्वारि उदगगन्धा पशुता तेजहा हेमगा अञ्जसंघका
मीअसिणा पंचरुविया ॥

दकस्योदकस्य गर्भा इव गर्भो दकगर्भोः काज्ञान्तरे जत्रवर्षणस्य
हेतवः तत्संस्चका इति तत्त्वमिति । अवश्ययाः कृपाजत्रं मदिका
धूमिका शीतान्यात्यन्तिकानि एवमुष्णो धर्मो एते हि यत्र दिने
उत्पन्नास्तस्मादुत्कर्षोऽप्युद्भूताः सन्तः पशुनिर्मोसंरुद्धं प्रयुज्यते
अन्यैः पुनर्गवमुत्तम । “ पवनान्नृपुष्टिविशु-कजितशोतोष्णरस्मि
परिवेयाः । जत्रमस्येयन महोक्तो, दशशा चाम्बुप्रजनहेतुः ॥१॥ ”
तया-शीतव्याताश्च विन्दुश्च, गजितं परिवेषणम् । सर्वगर्भेषु ज्ञास-
न्ति, निर्ग्रन्थाः साधुदर्शनाः ॥ २ ॥ तया-सतमे सतमे मासं,
सतमे सतमेऽहनि । गर्भोः पाकं नियच्छन्ति, यादृशास्तादृशं
फलम् ॥ १ ॥ हिमं तुहिर्नं तदेव हिमकं तस्यैतं हेमकाः हिमपा-
तरूपा इत्यर्थः । (अभ्यसंघञ्चि) अन्नसंयुतानि मेघराकाशा-
च्छादनासीत्यर्थः आत्यन्तिक शीतोष्णं पशूनां रुपाणां गजित-
वियुज्यवतामन्नकृणानां समाहारः पञ्चरूपं तदस्ति येषां ते
पञ्चरूपिका उदकगर्भो इह मतान्तरमेवम् । “ पापेय समार्गशीर्षं,
संन्यासाम्बुदासपरिवेयाः । नात्यर्थं मार्गशिर, शीतं पीपेऽतिहि-
मपानः ॥ १ ॥ मार्ग प्रवशां वायु-स्तुपारकलपुष्टी रविशशा-
ङ्गा । अतिशीतं सघनस्य च, जानारस्तादर्थ्यं धन्या ॥ २ ॥ फा-
ल्गुनमासं रक्त-श्वणः पवनोऽन्नसंघवाः स्निग्धाः । परिवेयाश्च
सकृदा, कपिलस्ताम्रा रविश्च ज्ञः ॥ ३ ॥ पवनघनवृष्टियुक्ता-
श्चैते गर्भाः ज्ञाताः सपरिवेयाः । घनपवनसंनिविद्युत्तन्निश्च
हिताय वैशाख इति ॥ ४ ॥ ” तानेव मासनेदेन दर्शयति “ माहे
उ हेमगा गम्भा, फल्गुण अञ्जसंघका । सोअसिणाओ य चित्ते,
वदसाह पंचरुविया ॥ १ ॥ ” स्या० ४ ग० । तस्य काज्ञादित्यतिः
कायिदिशब्दे)

उदगर्भाव-उदकजीव-पु० उदकमेव जीवः । उदकरूपे जीवे, स-
चित्तात्कायं, आवा० १ ध्रु० १ अ० २ उ० (आउक्कायसद्वि-
षय उक्तः)

उदगर्भोऽपि-उदकयोनि-पु० उदकं योनिरूपत्तिस्यानं
येषां ते, “ जत्रसंभवेपु जीवेषु, “ इहगतिया सत्ता उदगर्भोऽपि
उदकसंभवा ” सूत्र० २ ध्रु० ३ अ० ।

उदकस्य योनयः परिणामकारणभूता उदकयोनयस्त एवोदक-
योनिकाः । उदकजननस्वनावेषु, “ णो बह्वे उदगर्भोऽपि
जीवा य पोगगता य उदगता य वक्रमति ” स्या० ३ ग० ३३० ।

उदगणाय-उदकज्ञात-न० उदकं नगरपरिखाजत्रं तदेव ज्ञात-
मुदाहरणमुदकज्ञातम् । ज्ञातार्थमेकथादः प्रथमभूतस्य द्वादशाऽ
ध्ययनोक्तं उदाहरणं, तत्प्रतिपादकेऽध्ययने च । ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० ।
आ च्यु० । आग० । तच्चैवं ।

जह एं जंते समणे एं जगवया महावीरेणं जाव मंपेते
एं एकारसमस एणयज्जवणस अयमठे पमुत्ते । वारसम-
स एं जंते समणे एं जगवया महावीरेणं जाव मंपेते एं
के अठे पमुत्ते । एवं खनु जंनु तेणं काझिणं तेणं समणं
चंपाणामं एणरी हेत्या । पुसुजदे चेइ एं तीमेणं चंपाए
एणरीए जियसत्ता णामं राया हेत्या । तस एं जियसत्तास
रमो थारिणी णामं देवी हेत्या । अहंणसुइमात्र जाव
सुरूवा तस एं जियसत्तास रमो पुने थारिणीए अत्ताए

अदीणमत्ता णामं कुमारेजुवराया वि हेत्या । सुवुद्धी अ-
मवे जाव रज्जवरा चितए समणोवासए अजिगयजीवा-
जीवे तीमेणं चंपाए एणरीए बहिया उत्तरपुरच्छिमेणं
एगे फरिहोदए यावि हेत्या । मेयवमामंमरुहरिपुवपन्न-
पावेडे मयगकलेवरसंठमे अमणुमे वणे एं जाव फामेणं
जे जहा णामए अहिममेति वा गोमडेति वा जाव मयकुहि-
यविणिट्टकिमिणवा वसुडुरजिगंधकिमिजालाउले संसत्ते अ-
सुइविगयवीजच्छदरमणिजे जेवयासुवे सिया । एगे इण-
ट्ट समठे एत्तो अणिट्टतराए चेव जाव मंधेणं पामत्ते । तए
एं मे जियसत्ता राया अमया कयाइ एहाए कयवन्निकम्मे
जाव अप्पमइयाजरणालांकिमसररी बहुहि राईसर जाव स-
त्यवाहपनिईहिं मक्किं भोगणमंरुवंसि जोयणवेवणाए मुहा-
सणणिममे विपुलं असणं ४ जुंजेमाणा जाव विहरइ ।
जिमिवयजुत्तरागए जाव सुइत्ताए तंमि विपुलंमि असणं
४ जाव विरुहए ते बहवे ईसर जाव पजिई एवं वयासी
अहो एं देवाणुपिया इमे मणुमे असणं ४ वमेणं उव-
वेए जाव फामेणं उवेएए अस्सायणिज्जे विस्सायणिज्जे
पीणणिज्जे दीविणिज्जे सदिंवादिगयायपट्टहायणिज्जे तए एं
ते बहवे राईसर जावपनिईओ जियसत्तायां एवं वयासी
तहेव एं मासी जणं तुंजे वयह अहोए इमे मणुमे असणं
पाणं खाइमं साइमं वणेणं उवेए जाव पट्टहायणिज्जे तए एं
जियसत्ता राया सुवुद्धीअमवे एवं वयासी अहो एं सुवुद्धि अ-
मवे इमे मणुमे असणं पाणं खाइमं साइमं जाव पट्टहायणिज्जे
तए एं सुवुद्धी अमवे जियसत्ता रायस य एयमठे एगे आडाहं
णो परिणामाणं जाव तिसिणीए संचिडइ । तए एं जियसत्ता
राया सुवुद्धी अमवे दोच्चं पि तच्चं पि एवं वयासी अहो एं
सुवुद्धी अमवे इमे मणुमे तं चेव जाव पट्टहायणिज्जे तए
एं सुवुद्धी अमवे जियसत्ता दोच्चं पि तच्चं पि एवं वृत्ते
समाणे जियसत्ता राय एवं वयासी । णो खनु सामी अहं
एयंसि मणुषंसि असणं पाणं खाइमं साइमं सिकेइ विरुहए
एवं खनु सामी सुब्बिमदा वि पोगगला सुब्बिसदत्ताए
परिणमंति, दुब्बिसदत्ता वि पोगगला सुब्बिसदत्ताए परिणमंति
सुरूवा वि पोगगला सुरूवत्ताए परिणमंति । सुरूवा वि
पोगगला सुरूवत्ताए परिणमंति । सुब्बिगंथा वि पोगगला
सुब्बिगंधत्ताए परिणमंति । सुब्बिगंधत्ता वि पोगगला सुब्बिगंध-
त्ताए परिणमंति, सुरसा वि पोगगला सुरसत्ताए परिणमंति,
दुरसा वि पोगगला दुरसत्ताए परिणमंति । सुहफासा वि
पोगगला सुहफासत्ताए परिणमंति, सुहफासा वि पोगगला
सुहफासाए परिणमंति । पओगवीमसा परिणया वि य णं
सामी पोगगला पषत्ताए तए एं मे जियसत्ता राया सुवुद्धिसस
अमवेचस एवमाइवसमाएसस ४ एयमठे एगे अहाइ णो

परियाण्ड तुमिणीए मंचिड्ड तए एं से जियमत्तू राया
 अक्षया कयाड एहाए जाव विजूसिए आमसंवधवरगए महया
 नरुचडगरआसवाहणिया णिज्जायमाणे तस्म फरिहोदयस्स
 अदूरसामंते ए वीदयड तए णं जियमत्तू राया तस्म फरिहो-
 दगस्स अज्जिचूए समाणे मएणं उत्तरिजे एं आसमं-
 पिहेइ एगं तं अवकमइ अवकमइत्ता ते वट्टेव राईसरजाव-
 पजिडओ एवं वयासी । अहो एं देवाणुप्पिया इमे फरिहो-
 दए अमणुषे वषेणं गंधेणं रसेणं फासेणं से जहा णामए
 अहिमरेड वा जाव अणामत्तराए चेव तएणं ते
 राईसरप्पजिडए जाव एवं वयासी । तदेव एं सामी जणं
 तुज्जे एवं वयह अहो एं इमे फरिहोदए अमणुषे वषे-
 णं गंधेणं रसेणं फासेणं से जहा णामए अहिमरेडवा
 जाव अमणामत्तराए तएणं से जियमत्तू राया सुबुद्धि
 अमच्चं एवं वयासी अहोणं सुबुद्धि इमे फरिहोदए अम-
 णुषे वषेणं गंधेणं रसेणं फासेणं से जहा णामए अहि-
 मरेति वा जाव अमणा मत्तराए तएणं सुबुद्धि अमच्चं जाव
 तुमिणीए मंचिड्ड तएणं से जियमत्तू राया सुबुद्धि अमच्चं
 दोच्चं पि तच्चं पि एवं वयासी अहोणं तं चेव तएणं से सु-
 बुद्धी अमच्चं जियमत्तुणा रक्खा दोच्चं पि तच्चं पि एवं वृत्ते
 समाणे एवं वयासी णो खलु सामी अहं एयमि फरिहोद-
 गमि केड विम्हए एवं खलु सामी सुब्बिसदावि पोगग्रा
 दुब्बिनमइत्ताए परिणमंति तं चेव पओगवीससा परिणया
 वि यणं सामी पोगग्रा पक्खत्ता तएणं जियमत्तू राया सुबुद्धि
 अमच्चं एवं वयासीमाणं तुमं देवाणुप्पिया अप्पाणं च परं-
 च तदुच्चं चेव वट्टहि य असम्भातुडजावणाहि मिच्चित्ताजि-
 णिवसेण य बुगाहमाणे वुप्पायमाणे विहराही । तएणं सु-
 बुद्धिस्स अमच्चस्स इमेयारुवे अज्जत्थिए समुप्पज्जित्था
 अहो एं जियमत्तू राया संते तच्चे तट्टिण अविनेहो मंचूए
 जिण पक्खे जावे णो उववज्जेते तं मेयं खलु ममजियमत्तु-
 स्स रक्खो मत्ताणं तच्चाणं तट्टियाणं अविनेहाणं मंचूयाणं
 जिण पक्खत्ताणं जावाणं अजिगमणट्टयाए एयमट्टं उवायणा
 वेत्तए एवं मंपेहेड मंपेहेडत्ता तिपत्तिणहिं पुग्गिमेहि मच्चि
 अंतगवाणाओ एवपरए गिएहडत्ता मज्जाकान्नमयमि पवि
 रत्तमणुमंमि णिसंते पत्तिणमत्तामि जणेव फरिहोदए तं एव
 उवागच्छड उवागच्छडत्ता तं फरिहोदगं गिएहावेड एवएमु
 घटएमु पक्खिवावेड २ चा मज्जकवारं पक्खिवावेड अंतिय-
 मुडिए कागवेड मत्तरत्तं परिवसावेड दोच्चं पि एवएमु
 परएमु गान्धावेड २ चा एवएमु परएमु पक्खिवावेड २ चा
 मज्जकवारं पक्खिवावेड २ चा अंतिय मुडिए कागवेड मत्तरत्तं
 पत्तिमावेड २ चा तच्चं पि णवएमु परएमु जाव संवसावेड
 २ चा एवं खलु एएणं उवाएणं अंतरा गान्धावेमाणे अंत-

रापक्खिवावेमाणे अंतरा अवसावेमाणे २ सत्तमत्तए रा-
 ईदिइं परिवसावेड २ चा तएणं से फरिहोदए सत्तयंसि २
 परिणममाणंसि उदगरयणं जाए यावि ह्योत्था । अच्चे पत्थे
 जच्चे तणुए फालियवप्पाने वप्पेणं उववेए ४ आसाय-
 णिज्जं जाव सच्चिदियगायपट्ठायाणैज्जं तएणं सुबुद्धी
 अमच्चं जणेव से उदगरयणे तेणव उवागच्छड २ चा करयज्जंसि
 आमादेइ तं उदगरयणं वप्पेणं गंधेणं रसेणं फासेणं उव-
 वेयं आमायणिज्जं जाव सच्चिदियगायपट्ठायाणैज्जं जाणि-
 ता हट्टवुड्डे वट्टहि उदगसंजाराणिज्जेहिं दव्वेहिं मंजारेड
 २ चा जियमत्तुस्स रक्खो पाणियथारियं पुरिसं सदावेड २
 चा एवं वयासी तुयं णं देवाणुप्पिया इमं उदगरयणं गिएहा-
 हिं २ जियमत्तुस्स रक्खो जोयणवेड्ढाए उवडवेड तएणं से
 जियमत्तू राया पाणियथरए पुरिसं सुबुद्धिस्स अमच्चस्स एय-
 मट्टं पण्णुणेइ २ चा तं उदगरयणं गिएहड २ चा जिय-
 मत्तुस्स रक्खो भोयणवेड्ढाए उवडवेड तएणं से जियमत्तू राया
 तं विबुज्जं अमणं पाणं खाइमं साइमं आसाएमाणा विसा-
 एमाणा जाव विहरइ जिमियुत्तुत्तरागए वियणं जाव परम
 सुड्ढुए तंसि उदगरयणंसि जाव विम्हए ते वट्टेव राईसर-
 जाव एवं वयासी । अहो णं देवाणुप्पिया इमे उदगरयणे
 अच्चे जाव सच्चिदियगायपट्ठायाणैज्जं तए णं ते वट्टेव
 राईसर जाव एवं वयासी तहेणं सामी जप्पं तुज्जे वयह जाव
 तं चेव पट्ठायाणैज्जे तए णं जियमत्तू राया पाणियथरयं
 पुरिसं सदावेड २ चा एवं वयासी एम णं देवाणुप्पिया-
 उदगयणे कओ आमादेइ तए णं से पाणियथरए जियमत्तू
 रायं एवं वयासी एस एं सामी मए उदगरयणे सुबुद्धिस्स
 अंतियाओ आसाइए तएणं जियमत्तू राया सुबुद्धि अमच्चं
 सदावेड २ चा एवं वयासी । अहो एं सुबुद्धी अहं तव
 अणिट्टे ५ जेणं तुमं ममं कट्ठाकट्ठिं जोयणवेड्ढाए इमं उद-
 गरयणं ए उवडवेसि तए णं तुमे देवाणुप्पिया उदगरयणे-
 कओ उवल्हे तए णं सुबुद्धी अमच्चं जियमत्तू रायं एवं
 वयासी एस णं सामी सफरिहोदए तए णं से जियमत्तू राया
 सुबुद्धी अमच्चं एवं वयासी केणं कारणेणं । सुबुद्धी अमच्चं
 एस फरिहोदए तएणं सुबुद्धी अमच्चं जियमत्तू रायं एवं
 वयासी एवं खलु सामी तुम्हे तइया मम एवमाइक्खमाणस्स
 ४ एयमट्टं णो सदह तए णं मम इमेयारुवे अज्जत्थिए चित्ति-
 ए पट्थिए मणोगए संकप्पे समुपज्जित्था । अहो एं जियमत्तू
 राया संते जाव जावे णो मदहइ णो पत्थियड णो रोयडत्ति
 तं सेयं खलु मम जियमत्तुस्स रक्खो संताणं जाव संज्याणं
 जिणपक्खत्ताणं जावाणं अजिगमणट्टयाए एयमट्टं उवायणा-
 वेत्तए एवं मंपेहेड २ चा एवं चेव जाव पाणियथरियं पुरिसं
 सदावेड २ चा एवं वयासी तुमं णं देवाणुप्पिया उदगरयणं
 जियमत्तुस्स रक्खो जोयणवेड्ढाए उववेहिं तं एएणं कारणेणं-

सामी एम से फरिहोदए तएणं जियसत्तू राया सुबुद्धिस्स अमच्चस्स एवमाइक्खमाणस्स ४ एयमट्टे णो सदहइ २ ता असदहमाणो ३ अट्ठिभंतरट्ठाणिज्जे पुरिसे सदावेइ २ ता एवं वयासी गच्छह णं तुज्जे देवाणुप्पिया अंतरावएणाओ एवयरए गिएहइ जाव उदगसंचारणिज्जेहिं दव्वेहिं संभारे ह । ते वि तदेव संचारेइ जियसत्तूस्स राणो जयेइ तएणं जियसत्तू राया तं उदगरयणं करयइांसे आसाएइ आसाय-णिज्जं जाव मत्तिदियगायपट्ठायाणिज्जं जाणिता सुबुद्धिं अमच्चं सदावेइ २ ता एवं वयासी सुबुद्धिं एएणं तुमे संता-तत्थ जाव संजूया जावा कओ उवन्नप्पा तएणं सुबुद्धी अमच्चं जियसत्तू रायं एवं वयासी एएणं सामी मए संता-जाव जावा जिणवयणाओ उवन्नप्पा तएणं जियसत्तू राया सुबुद्धिं अमच्चं एवं वयासी तं इच्छामिणं देवाणुप्पियाणं तव अंतिए जिणवयणं णिमासिए । तएणं सुबुद्धी अमच्चं जियसत्तूस्स रम्मो विचित्तं केवद्विपएणत्तं चउज्जामं धम्मं परिकट्टेइ तमाइक्खति जहा जीवा बुज्जंति जाव पंच आणु-वयाणि । तएणं जियसत्तू राया सुबुद्धिस्स अमच्चस्स अ-तिए धम्मं सोचा णिसम्म हट्ठुट्ठे सुबुद्धिं अमच्चं एवं वयासी सदहामिणं देवाणुप्पिया णिगंथं पावयणं ३ जाव से जहे यं तुज्जे वयह तं इच्छामिणं तव अंतियं पंचाणुवइयं सत्त-सिक्खवावइयं जाव उवमंपज्जित्ताणं विहरित्तए अहासुहं देवाणुप्पिया मा पक्खिंयं करेह । तएणं जियसत्तू राया सुबुद्धिस्स अमच्चस्स अंतिए पंचाणुवइयं जाव दुवालसविहं गिहिधम्मं पडिवज्जइ । तएणं जियसत्तू राया समणोवासए जाए अजिगयजीवाजीवे जाव पक्खिंयमाणे विहरइ । तेणं कात्थेणं तेणं समएणं थेरा जेणव चंपाणयरी जेणव पुष्पज्जे चइए तेणव समवमट्टे जियसत्तू राया सुबुद्धियाणिगए सु-बुद्धी धम्मं सोचा जं एवरं देवाणुप्पिया जियसत्तू रायं आपुच्छामि जाव पव्वयामि अहासुहं देवाणुप्पिया मा पक्खिंयं करेह तएणं से सुबुद्धी अमच्चं जेणव जियसत्तू राया तेणव उवागच्छइ २ ता एवं वयासी एवं खलु सामी मए थेराणं अंतिए धम्मं णिसम्म सेविधम्मं इच्छिए पक्खि-त्तिए तएणं अहं सामी संमारजओव्विग्गे जीए जाव इच्छामि णं तुज्जेहिं अन्नणुप्पाए ममाणे जाव पव्वइत्तए तएणं जियसत्तू राया सुबुद्धिं अमच्चं एवं वयासी इच्छामि ताव देवाणुप्पिया कइ वयाइं वासाइं उराइां जाव जुंजमा-णा तओ पच्छाए गयाओ थेराणं अंतिए मुंने जचित्ता जाव पव्वइस्सामो । तएणं सुबुद्धी णामं अमच्चं जियसत्तू-स्स रम्मो एयमट्टे पडिमुण्णेइ तएणं तस्म जियसत्तूस्स रम्मो सुबुद्धिणा सक्खिं विपुइां माणुस्सगाइं जोगभोगां जाव पव्वणुभवमाणस्स दुवाइसवामाइ वीइकंताइं । तेणं का-त्थेणं तेणं समएणं थेरागमणं जियसत्तू राया धम्मं सोचा

एवं जं णवरं देवाणुप्पिया सुबुद्धिं अमच्चं आमंतेमि जेच्छ-पुत्तं रज्जे उवेमि तएणं तुज्जे णं जाव पव्वयामि अहा-सुहं देवाणुप्पिया मा पक्खिंयं करेह । तएणं जियसत्तू राया जेणव सए गिहे सुबुद्धिं अमच्चं सदावेइ एवं वयासी एवं खलु मइ थेराणं जाव पव्वयामि तुमं णं किं करेसि तएणं सुबुद्धी अमच्चं जियसत्तू रायं एवं वयासी जाव के-अमं अहाहरे वा जाव पव्वयामि तं जइ णं देवाणुप्पिया जाव पव्वहि गच्छ णं देवाणुप्पिया जेट्ठुत्तं कुहुंवे ठावेहिं सहस्सपुरिमवाहिणी सीयं दुरुहिताणं मम अंतिए सीया-ओ जाव पाउन्नवह तएणं से सुबुद्धी अमच्चं सीया जाव पाउ-न्नवइ । तएणं जियसत्तू राया कोहुंविपुसि सदावेइ २ ता एवं वयासी गच्छह णं तुज्जे देवाणुप्पिया अदिससत्तुस्स कुमारस्म रायाज्जिमेयं उवट्ठेवह । तदेव कोहुंविपुसिमा अज्जिभिचइ जाव जियसत्तू राया पव्वइए । तएणं जिय-सत्तू रायसि एकारसअंगं अट्ठिज्जित्ता वट्ठुणि वामा-णि परियायं पाउणिता मामियाए संलेहणाए सिच्छे । तए-णं सुबुद्धी एकारसअंगं अट्ठिज्जित्ता वट्ठुणि वासाणि जाव भिच्छे एवं खलु जंजू समणेणं जगवया महावीरेणं जाव संपत्तेणं वारसमस्स णायज्जयणस्स अयमट्टे पप्पत्ते चिंवेमि । “मिच्छत्तमोहिमणा-पावपमत्ता वि पाणिणो वि-गुणा । फरिहोदगं च गुणणो, हवंति वरगुरुपसायाओ ? ” वारसमं णायज्जयणं सम्पत्तं १२ ॥ ज्ञा० ।

उदगता-उदकता- स्त्री० अण्यारूपतायाम्, “ णो बहवे उदग-जाणिया जीवा य पोमगइा य उदगता य वक्कमंति ” स्या० ३ ग० ।
उदगदोणि-उदकदोणि- स्त्री० जडभाजने, यत्र तसद्वोहं शीत-क्षीकरणायास्त्रियते, “ उदगदोणिं णिवत्तिप ” ज० १६ श० ।
१ उ० । दश० “ फल्लिहगल्लणा वाणमत्तं उदगदोणिणं ” उदक-दोणयोऽरुहजडधारिका इति । दश० ७ अ० ॥

उदगपरिणय-उदकपरिणत- त्रि० उदकदायकावस्थां प्राप्ते, स्या० ३ ग० ३ उ० ॥

उदगपसूय-उदकपसूत- त्रि० जलोत्पत्ते कन्ददौ, “ उदगपसूया-णि कंठाणि वा भूलाणि वा पत्ताणि वा ” धा० १२ भु० १ अ० ।
उदगयोगल-उदकयोगल- न० उदकप्रधानं पौल्लं पुल्लसमूहे मेषं, “ तथ समुद्रियं उदगपोगलं परिणयं वा सिउकामं अन्न वेसं साहरंति ” स्या० ३ ग० ३ उ० ॥

उदगमच्छ-उदकपरस्य- पुं० इच्छधनुःखण्डे, “ एव चाशुभसूचक उत्पातविशेषः, भ० ३ श० ६ उ० ॥ अनु० ॥

उदगमाल-पुं० उदकमात्रा-स्त्री० ६ त० उदकशिखायाम्, वेशा-याम्, स्या० १० ग० ॥

लवणस्सणं समुद्रस्म केमहाइए उदगमात्रे पप्पत्ते ? गोय-मा । दसजोयणमहस्साइ उदगमाले पप्पत्ते ? ॥

प्रदन्त । लवणस्य समुद्रस्य किप्रमाणा महत्या उदकमात्रा समपानीयोपरिच्युता पौरुषायोजनसहस्रोच्चया प्रज्ञा ? भगवा-नाइगौतम । दशायोजनसहस्राणि उदकमात्रा प्रज्ञा । जी० ३ प्रती०

उदगरण-उदकरत्न- न० उदकमेव रत्नमुदकरत्नम् । उदक-
जातौ, उदके, "अस्मिहं इमस्स वस्मियस्स पढामए वम्माएभि-
ष्साए उल्ले उदगरण्ये अस्सादिए" ज० १५ श० १ उ० ॥

उदगरस-उदकरस- पुं० जलरसे, तत्रो समुद्रा पण्डित उदगरसे
ए पम्भत्ता तंजहा काशेदे, पुस्करादे, सयंजूरमणे, स्या० ३३श० १ उ०
"अपेणदया उदगरसेणं पम्भत्ता" ज० १ वज्र० ॥

उदग (दग) लेव-उदकेशेप-पुं० नावि प्रमाणजलावगाहने,
"अतो मासस्स तत्रो दगत्रेवे केरमाणे सब्रो" स० । दशा० ।
जलत्रेवे, "बहु परिवावसे पाणसु उदगत्रेवे तहपगार असणं
जाव परिगाहजा" आचा० २ ध्रु० १ अ० ११ उ० ।

उदगवात्थि-उदकवस्ति-स्त्री० जलभृद्गतौ, जलधारचर्ममयभाज
ने, "उदगवात्थि परामुसह" ज्ञा० १८ अ० ।

उदगवद्विषय-उदकवद्विषय-न० भाविरेणुसत्तापोपशान्तये ज-
लवपके वाद्वेक, आ० म० द्वि० ।

उदगविन्दु-उदकविन्दु-पुं० जलत्रये, पंचा० ४ विव० ।

उदगवेग-उदकवेग-पुं० उदकरये "तिक्खम्म उदगवेगे विसम्ममि
विज्जम्मि वच्चेतो" ध्य० प्र० १ उ० ।

उदगमंजाराणिज-उदकमंजाराणिज-न० वात्रकमुस्तादौ, उद-
कवासदौ, "हृत्तुचे बहुहि उदगसंजाराणिजहिं", ज्ञा० १३ अ०
उदगमत्य-उदकशस्त्र-न० उदकं शस्त्रमुदकमेव शस्त्रम् । अका
यारक्के स्वकायपरकायशस्त्रे, आचा० १ ध्रु० १ अ० ३ उ० ।

उदगमिहा-उदकशिखा-स्त्री० वेत्रायाम्, स्या० १० ग० ।

उदग (दग) सीमय-उदक (दक) सीम-पुं० उदक (दक)
स्य शीताशीतादपानीयस्य सीमा यत्रसौ उदक (दक) सीमः
मनःशिक्षाकस्य वेत्रन्धरनागराजस्यावासपर्वते, जी० ३ प्रति०
(तत्कल्प्यता वेत्रन्धरशब्दव्यत्ये)

उदग (दग) हारा-उदकधारा-स्त्री० उदकविन्दुप्रवाहे, ज्ञा० ६ अ० ।

उदगुपीन्ना-उदकोत्पीन्ना-स्त्री० तगरादिपु जलसमूहे, ॥ भ० ॥
३ श० ६ उ० ॥

उदग-उदग्र-त्रि० उन्नतमयं यस्य । उन्मेत्त, स्या० ४ ग० ॥
उन्नतपर्यवसाने, ज० २ श० १ उ० । उन्न० । उल्लेदे, उन्न० १४
अ० । प्रधाने, "जहा से तिक्ख दाने, उदग्गे दुण्ण हंसए" सीहे-
मियाण पवरे एव हवह बहुसुए" उन्न० १३ अ०

उदगचारित्तत्तव उदग्रचारित्तत्तव पुं० स्त्री० उदग्रे प्रधाने सा-
ध्वचारं सचेवित्तिवक्रणं दशविधरूपं चरित्रतपो द्वादशविधं
यस्य स उदग्रचारित्तत्तवः । प्रधानचारित्रतपस्के, "चित्ता वि
कान्तिहे विरत्तकामो, उदगचारित्तत्तवो महेसी, उन्न० १३ अ० ॥

उदत्त-उदात्त-पुं० उद्- आ० दा० क् । वर्धोत्पत्तिस्थानेषु उच्चै-
रुच्चारिते स्वरं, तयुक्ते, त्रि० । "अविकल्प्यनःकृमावा-नतिगम्भीरो
महाशयः । स्येयान् निगूढमानो, धीरो दात्ता दृढव्रतः कथितः" स०
६ उ०-पूर्वपदक्षेपेनानायकभेदे, वाच० । कर्तारि कः । उदारो
अयं निजः परो वेति, ग० ॥ ननु चेतसाम् । उदारचरितानां तु
वसुधैव कुटुम्बकम्" ॥ यो० १४ विवृ० । महति, समर्थे, दानरि,
च त्रि० । नावे क. दाने, वाद्यनेदे, अन्नद्वारनेदे च । वाच० ।

उदत्तान्त-उदात्तान्त-पुं० गौतमगोत्रविशेषभूते पुरुषे, तत्रव-
सिते गोत्रे, तत्र जाते च । "ते उदात्तान्ता" स्या० ७ ग० ।
उदय-उदय-पुं० उद्- इ. अच्. प्रादुर्भावे, आचा० १ ध्रु० १ अ०

६ उ० । उप्युत्तौ, -विश० । ज्यातिषोक्ते राशेद्वयरूपे वज्रे, । आ-
धारे अच् । "यैर्यत्र दृश्यते ज्ञास्व स तेषामुदयः स्मृतः" इत्युक्त-
वक्रणे खेदेष्टिगोम्यस्याने, उदयाचत्रे, पूर्वपर्वते, वाच० । क-
र्मपुद्गलानां यथास्थितिरक्षणाभावधाराकाङ्क्षयापारम्पर्यविशेषते
वा उदयप्राप्तानामनुजवने, विपाकवेदनै, क० प्र० । कर्म० ।
दश० । प्रवः । उदयावधिकप्रविष्टानां कर्मपुद्गलानामुद्भूतस-
मर्थतायाम्, आ० म० प्र० । विपाकं, -दश० १ अ० ।

(१) प्रकृत्युदयः तत्र नानात्वं च ।

(२) जघन्यात्कृष्टस्थित्युदयः ।

(३) अनुनागोदयः ।

(४) प्रदशोदयनिरूपणावसरे साधनादिरूपणास्वामित्वं ।

(५) कस्मिन्गुणस्याने कियत्यः प्रकृतयो जगवतः क्रीणाः ।

(६) उदयहेतुः ।

(१) तत्कल्प्यता चैवं तत्र प्रकृत्युदयो यथा-

उदओ उदीरणए, तुद्यो मोत्तुण एकचत्तात्तं ।

आवरणविगमंजलए-शोर्नंवेण ए दिट्ठिण्णं ॥ ३८० ॥

आलिगमहिं वेएति, आउगणं अप्पमत्तावि ॥

वेयणियाणि छुण्णुसमय-तणुपज्जात्ता दावनिदाउ ॥ ३८१ ॥

मणुयगज्जातसवा-यं च पज्जत्तमुभगमापज्जं ॥

जमकित्तिमुच्चगोत्तं-पंचागोमेकेइ तित्थयं ॥ ३९० ॥

उदय उदीरण्याः तुल्यः किमुक्तं जवति उदीरण्याः प्रकृत्या-
दयः प्रागुक्ता यौ च साधनादिरूपणाय यथा स्वात्मिवेतत् सर्व-
मन्यूनातिरिक्तमुदयेऽपि रूपधरम् । उदयोदीरण्याः सहजावि-
त्वात् । तथाहि यत्र उदयस्तत्रोदीरणा यत्र उदीरणा तत्रोदयः
किं सर्वत्राप्यवमिति चेत् उच्यते । अत आह । मुक्त्वा एककत्वा-
रिंशत् प्रकृतीनामासामुदीरणामन्तरेणापि कियत् कात्रमुदयस्य
प्राप्यमाणत्वात् । तथाहि ज्ञानावरणपञ्चकं दर्शनावरचतुष्टयातर-
पञ्चकसंज्ञनज्ञाभेदत्रयसम्यक्त्वसमग्रीमथ्यावरूपा वि-

श्रितः प्रकृतीः स्वस्वोदयपर्यवसाने आवलिकामात्रं कात्रमधि-
त्य वेदयन्ति । उदीरणामन्तरेणापि केवलेनोदयनावधिकामात्रं
कात्रमनुजवन्तीत्यर्थः । तच्चावधिकामात्रं त्रयाणां वेदानां मिथ्या-
त्वस्य चान्तरकरणस्य प्रथमस्थितौ आचविकाशेषायाम् शेषाणां
स्वस्वसत्तापर्यवसाने । तथा चतुर्णामप्यायुषां स्वस्वपर्यवसाने
आचविकामात्रं कात्रमुदय एव जवतीति नोदीरणा मनुष्यायुषेद-
नीययोर्वा प्रमत्ताप्रमत्तसंयतप्रभृतय उदीरणामन्तरेणापि केवले-
नोदयेन वेदयन्ते न तथा तनुपर्याप्ताः शरीरपर्याप्ता पर्याप्ताः
सन्तो द्वितीयस्य समयादारभ्य शरीरपर्याप्त्यन्तरसमयादार-
भ्य इन्द्रियपर्याप्तिचरमसमयं यावत् उदीरणामन्तरेणापि केव-
लेनोदयेन निजः पञ्चापि वेदयन्ते । तथा मनुष्यगतिपञ्चैन्द्रिय-
जातित्रस्योदरपर्याप्तसुग्रादेययशःकीर्त्युच्चैर्गौरवरूपा नवप्रकृति-
योगिकवक्षित उदीरणामन्तरेण स्वकात्रं यावत् केवक्षितेनोद-
येन वेदयन्ते । तथा तनुपर्याप्ताः शरीरपर्याप्त्यन्तरसमयादारभ्य इन्द्रि-
यपर्याप्तिचरमसमयं यावत् उदीरणामन्तरेणापि । क० प्र० ।

होइ आणाइआणेतो, आणिसंतो पुवोदयाणुदयो ।

साइसपज्जवसाणो, आयुणाणं तदयपिच्चस्स ॥

इहक् प्रकृतयो द्विधा तद्यथा ध्रुवोदया अर्धवोदयाश्च । तत्र कर्म-
प्रकृतिका उदयचिन्तायामप्येषादशोदयधिकं प्रकृतीनां शतं म-
न्यते अत ऊर्ध्वं या करणाएकरिसमाप्तेः कर्मप्रकृतिनिः प्रायो व-

कृत्यते । ततो ध्रुवादयाः प्रकृतयोऽष्टचत्वारिंशत्संख्या वेदितव्या-
स्तद्यथा ज्ञानावरणपञ्चकमन्तरायपञ्चकं दर्शनावरणचतुष्टयं
मिथ्यात्वं वर्णादिर्विशतिस्तैजसकर्मण्यसमकस्त्रिास्थिरेषु बुज्रा-
बुभे अगुरुस्वपुनिर्माणमिति । एतासामष्टचत्वारिंशत्संख्याकानां
प्रकृतीनामुदयो ऋषिः । तद्यथा अनाद्यनन्तः अनादिसपर्यवसान-
नस्तत्र अभव्याश्रितानां च ततः कदाचिदपि व्यवच्छेदासंनवात्
ज्वलामधिकृत्यानादिसपर्यवसानः तेषां मोक्षं प्रतिस्थितानामव-
श्यमुदयव्यवच्छेदसंनवात् । अध्रुवाणामध्रुवादयानां प्रकृतीनामु-
क्त्यतिरिक्तानां विशेषतश्चतस्रसंख्यानामुदयसादिसपर्यवसानः अ-
ध्रुवादयतः परावृत्तय २ तासामुदयज्ञावात् न केवलमध्रुवादया-
नामुदयः सादिसपर्यवसानः किन्तु मिथ्यात्वस्य च । तथाहि-
सम्यक्त्वात्प्रतिपतितमधिकृत्य मिथ्यात्वस्योदयः । सादिः पुनरपि
सम्यक्त्वकालावस्थव्यवच्छेदाद्भवः । तदेवं मिथ्यात्वस्योदयस्त्रि-
विध आवेदितस्तद्यथा-अनाद्यनन्तानादिसपर्यवसानः । एतौ च
द्वावपि भङ्गौ ध्रुवादयत्वात्तद्गृहणं गृहीतो तूढीयस्तु जेदः सादि-
पर्यवसानलक्षणस्तदयमिच्छसंस्थाननावययनं साक्षात्कुरुति
पर्याप्तिसिद्धिमाप्स्यते ज्ञेया, पुनश्चुत्ता इहावि विज्ञेया ।

उदीरणउदयाणं, जह नाणं च तयं वोचं ॥

यथा-किञ्च पूर्वं वक्ष्यविधौ प्रकृतिस्थित्यादयो भेदा उक्तास्तद्यथा
प्रकृतिवचः स्थितिवन्धोऽनुज्ञागवन्धः प्रदेशवन्धश्च । तथा इहा-
प्युदयाधिकारे ज्ञेयास्तद्यथा प्रकृत्युदयः स्थित्युदयोऽनुभागी-
दयः प्रदेशोदयश्च । तत्राचार्यः स्वयमेवात्र सप्रपञ्चमुदीर-
णकारणं बह्वयति उदयोदीरणयोश्च प्रायः स्वात्मित्वं प्रत्य-
विशेषः सहसाविन्यात् । तथाहि-यत्रोदयस्तत्रोदीरणा यत्रोदी-
रणा तत्रोदयः । ततो यथा प्रकृत्यादयो भेदा उदीरणाधिकारे
वक्ष्यन्ते यच्च स्वात्मित्वं प्ररूपणादिकं तदेतत्सर्वमन्यूनान्तरिकम-
त्रापि भावनीयम् । यत्पुनर्नानात्वं तदज्ञिधित्सुराह(उदीरणेत्यादि)
उदीरणोदययोः प्रकृत्यादिनेदविषये यतो नानात्वं तद्वद्वयं शेषं
तदुदीरणावद्वद्वयमिति ज्ञायः ।

तत्र प्रकृतिनेदविषये नानात्वं दिदर्शयिषुर्गाथाद्वितयमाह ।

चरिमादयपुष्पाणं, अजोगिकालं उदीरणा विरहे ।

देमूणं, पुत्रकोमी, मनुयाउगवेयणी ॥

तदयस्त्रिय पञ्जर्त्ता, जातानिहाणहोइ य चउएहं ।

उदओ आवत्रिअंते, तेवीसाए उ मेसाणं ॥

चरमांदयानां चरमे अयोगिकवशचरमसमये उदयो यासां नाम-
प्रकृतीनां ताश्चरमोदयानां ताश्चरमा नव । तद्यथा मनुष्यार्थातिपञ्चेन्द्रिय
जातिचरमसमाबद्धनवमाप्यन्तानामनुभगनामादयशःकीर्तिना-
मतीतिप्रकृतां च जगवतामयोगिकप्रकृतीनां तीर्थेयानां एतावत्
नयानां प्रकृतीनामुच्चैर्गोत्रस्य च अयोगिकालस्तवात् काश्च यत्नवत्
उदीरणाविरहेऽपि उदीरणाया अज्ञाजेऽप्युदयपय केवलाः प्रवर्तते ।
तथा मनुष्यायुः सातवेदनीयमसातवेदनीयं चेत्येवंरूपाणां ति-
सृणां प्रकृतीनां प्रमत्तसंयतगुणस्थानकात्परतः शेषेण गुणस्थान-
केषु वर्तमानानामुत्कर्षतो देशानां पूर्वकोटी यावत् उदीरणाभ-
न्तरण केवल उदयो जवति । स आत्कर्षत इयात् काश्च सयो-
गिकेशिगुणस्थानके द्रष्टव्यः शेषस्य गुणस्थानकस्य सर्वस्याप्य-
न्तमृतेतममाणत्वात् । अथ कस्मात्सातासातवेदनीयमनुष्यायुषां
प्रमत्तसंयतगुणस्थानकात्परत उदीरणा न प्रवर्तते । उच्यते अ-
स्मीषां शिदुरासं संक्षिप्यवसानयशतः प्रवर्तते तथा स्वानाव्यात्
विशुद्धिं शुद्धतराभ्यवसायवर्तितभ्यामप्रमत्तसंयतादयस्तत्स्तेषां
वेदनीयविक्रमनुष्यायुषोऽदीरणाया अज्ञायः । तथा शरीरपर्याया-

पर्याप्तानां सतां शरीरपर्याप्तिं पर्याप्यन्तन्तरसमायादादस्य याव-
न्तृतीया पर्याप्तिरिच्छियपर्याप्तिः परिसमाप्तिमुचैति तावत्प्रचानाम-
पि निष्ठाणां तथा स्वानाव्यात् नोदीरणा प्रवर्तते किन्तुदय एव
केवलस्तथा शेषाणां ज्ञानावरणपञ्चकदर्शनावरणचतुष्टयान्तरा-
यपञ्चकसंज्ञनवनो जेदत्रयसम्यक्त्वमिथ्यात्वनावारकायुपस्तिर्य-
गायुर्देवायुषाणां त्रयोविंशतिप्रकृतीनामावज्ञिकाः ततोऽन्तर्भूता-
यामावज्ञिकायामुदय एव केवलोदीरणा । तथाहि-पञ्चानां ज्ञाना-
वरणप्रकृतीनां चक्रचक्रचक्रवधिदर्शनावरणरूपस्य दर्शनावरणचतु-
ष्टयस्य क्रीणकपायस्य पर्याप्तावज्ञिकायां वर्तमानसमवायिकायां प्र-
विष्टवान्नोदीरणेत्युदय एव केवलः । एषामेव संज्ञनवनोत्राजस्य
सूक्ष्मसंपरायपर्यन्तावज्ञिकायां मिथ्यात्वस्त्रीपुनृपुनस्त्वदनामन्त-
रकरणे कृते प्रत्युत्पत्त्यामावज्ञिका शेषाणां नारकायुस्तिर्यगायु-
र्देवायुषां स्वस्वनवपर्यन्तावज्ञिकायामुदय एव केवलो नोदीरणा ।
आवज्ञिकान्तर्गतस्य कर्मणः सर्वस्याप्युदीरणा तदव्यात् इह-
मनुष्यायुष उदीरणाविरहेऽप्युदयकाश्चः प्रागव देशानपूर्वकोटी-
प्रमाणमुक्तस्ततो मनुष्यायुषां मिथ्यादृष्टयादीनां पर्यन्तावज्ञिकाया-
मुदीरणाविरहेऽपि य उदयकाश्च आवज्ञिकामात्रः स तदन्तर्गत
एव वेदितव्य इति पृथग्नोक्तः । पूर्वकाश्चमिधाने ह्यावज्ञिकामात्रं
तदेकदेशतया ज्ञातसामर्थ्यात् उक्तमवशोर्ष शेषाणां तु प्रकृतीनां
यावदुदयस्तावदुदीरणा यावदुदीरणा तावदुदय इति तदेव
दर्शितः प्रकृत्युदय उदीरणातो विशेषः । संत्यजैव मायादिरूप
णा कतेव्या सा च चिन्ना मूर्तप्रकृतिविषया उत्तरप्रकृतिविषया च
तां द्विविधामपि चिकीर्षुगह ।

मोहे चउहा तिबिहे, वोससत्तएहमूणपणईण ।

मिच्छत उदयउहा, अनुवपुषाणं दुविहतिविहो ॥

मोहो मोहनीयस्य कर्मण उदयभ्रष्टां चतुःप्रकारस्तद्यथा सा-
दिरनादिरभ्रुवां भ्रुवश्च । तथाहि-उपशान्तगुणस्थानका प्रतिपातिनो
जवेत् सादिस्तत्स्तत्स्थानमप्राप्तस्यानादिः । भ्रुवाभ्रुवावजन्त्रव्यापे-
क्षया, त्रवेशाणां सत्तानां मूर्तप्रकृतीनामुदयस्त्रिविधस्त्रिप्रकारस्त-
द्यथाऽनादिभ्रुवां भ्रुवश्च । तथाहि-ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरा-
याणामुदयः क्रीणमोहान्तसमयं यावत् वेदनीयनामगोत्रायुषा
सत्योगान्तसमयम् । नच क्रीणे नृयः प्रदुर्भवति ततः एतासां स-
त्तानामनुष्यायुषाऽनादिर्ज्ञेयानामध्रुवः कृपकथेयमाहा । यथोक्तकाले
तथा उदयव्यवच्छेदज्ञावाद्भव्यानां भ्रुवः कदाचिदपि व्यवच्छेदा-
संज्ञवात् । कृता मूर्तप्रकृतिषु साद्यादिरूपणा । सांप्रतनुत्तरप्रकृ-
तिजृतां करोति (मिच्छतुदयस्यादि) मिथ्यात्वस्योदयभ्रुवोर्षा
चतुष्प्रकारस्तद्यथा सादिरनादिभ्रुवां भ्रुवश्च । तत्र सम्यक्त्वात्प्रति-
पतितस्य भवेत् सादिस्तत्स्तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनर्नादिभ्रुवाभ्रुवा
वभ्यभ्यपेक्षया । तथा अध्रुवाणामध्रुवादयानां प्रकृतीनामुदयो
द्विविधो द्विप्रकारस्तद्यथा । सादिरभ्रुवश्च । सा च साद्यभ्रुवता
अध्रुवादयवद्भावनीया । तथा भ्रुवाणां ध्रुवादयानां प्रकृतीनां प्रागु-
क्तस्वरूपाणां मिथ्यात्वव्यवच्छेदशेषसमवायिंशत्प्रकृतीनामुदयस्त्रि-
प्रकारस्तद्यथाऽनादिभ्रुवां भ्रुवश्च तथाहि घातिभ्रुवादयानां प्रकृतीनां
क्रीणमोहगुणस्थानकचरमसमयः यावदुदयनाम ध्रुवादयानामयो-

म्ये न समयस्तत्स्तत्स्थानमप्राप्तानां संवेधामपि संसारजीवाना
मुदयो ध्रुवादयो नाम नादिभ्रुवाभ्रुवो प्राग्वत् । उक्तः प्रकृत्युदयः
(२) सम्प्रति स्थित्युदयमह-

उदओ डिक्खणं, संपत्तीए मजावतो पढमो ।

सति तम्जानवात्री, पत्रोगुदरीणा उदयो ॥

इह उदयो द्विधा । तद्यथा स्थितिक्रयेण प्रयोगेण वा । तत्र स्थितिरवाच्यकारुणा तस्याः क्रयेण इत्येकेषाकारमवधारणामुदयेहेतूनामप्राप्तौ सत्यां यः स्वभावतः उदयः स स्थितिक्रयेणोदय उच्यते । यो पुनस्तस्मिन्नुदये प्रवर्तमाने सति प्रयोगत उदरीणाकरणरूपेण प्रयोगेण दलिकमाकृत्यानुभवति सङ्घिता उदरीणाद्याभिधान उच्यते । स च उदयसामान्यतो द्विधा । तद्यथा- जघन्य उत्कृष्टश्च । तत्रोत्कृष्टस्थित्युदरीणा उत्कृष्टस्थित्युदयस्थित्याप्यधिकस्तथा चाह—

उदरीणाजोगाणं, अर्धदिट्टिण्ये जोगो उ ।

हस्तदुर्गादिर्ण्यं, निहम्मा सगिज्ञाणं ॥

उदरीणायोगानामुत्कृष्टस्थितानां प्रकृतीनामुदरीणायोगेभ्यः स्थितिजघः उदययोगाः स्थितयः एकया उदययोग्यया स्थित्या अन्यत्रिका वेदितव्याः । तथा युक्त्यायां स्थितौ वच्यमानाथामवधिकात्रेऽपि यावद्वह्निकं प्ररूपयति तथा बन्धवशिकायासतीनाथामनतरस्थितौ विपाकादयेन वर्तमान उदयवशिकान्त उपरिवर्तिनीः सर्वा अपि स्थितौऽदरीयति उदीयं च वेदयते ततो बन्धवशिकाहीनयोः शेषयोः सर्वस्या अपि स्थितेरुदयादीरणे तुल्ये वेद्यमानायां च स्थितौ उदरीणा न प्रवर्तते किन्तुदय एव कवन्नस्ततो वेद्यमानायां समप्रमाणस्थितिजघोऽधिका उत्कृष्टस्थित्युदरीणा । तत उत्कृष्टस्थित्युदयबन्धवशिकोदयवशिकादीनाञ्जानुत्कृष्टस्थित्युदय उदयं उत्कृष्टप्रधानप्रकृतीः वेदितव्याः । शेषाणो तु ययायोगं तत्रायुक्तनीत्या उदयस्थित्याऽन्यधिकोऽवगन्तव्यः । संप्रति जघन्यस्थित्युदये विशेषमाह । (हस्तदुर्गादि) प्रागुक्तानां मनुष्यगतिपञ्चैन्द्रियजातिवसवादुपयोगतसुनगादयः शरीरार्तिर्तथैकरानामोच्चैर्वात्रायुत्तुप्रयसात्तासातवेदनीयनिष्पञ्चकज्ञानावरणपञ्चकान्तरायपञ्चकदर्शनावरणचतुष्टयसंज्ञनशो नरेवदत्रयस्यकवमिथ्यात्वरूपानमेकचत्वारिंशत्संख्याकानां प्रकृतीनां निष्पञ्चकानां सतीनां पञ्चविंशत्संख्यानं इत्थां जघन्यः स्थित्युदय एकस्थितिरवसेया । निष्पञ्चां पुनरैकस्थितौनां समये वेदितव्यः । किमुक्तं नवति । उत्करुपाणां पद्विश्रमप्रकृतीनां जघन्यः स्थित्युदयः समयमात्रैकस्थित्युदयप्रमाणे वेदितव्य इति । समयमात्रा चेका स्थितिश्रमा स्थितिरवसेया । निष्पञ्चकस्य दृष्टुदरीणाया अभावेऽपि शरीरपर्याप्त्यनन्तरं विपाकादयकात्रे अपवर्तनाऽपि प्रवर्तते । तत एका स्थितिर प्राप्यते इति । तद्वर्जनशेषं तु सर्वमपि साद्यादिरूपणादिकं स्थित्युदरीणायामेव निरवशेषमवगत्यमाह । उक्तः स्थित्युदयः ॥

(३) सप्रत्यनुभागादयमाह ।

आणुजागुदयो वि उदरीणा-ए तुल्लो जहण्ण नवरं ।

आवलिगतेन सम्म-चं वेयसीणंतज्ञोत्तानं ॥

अनुजागोदयोऽनुदरीणायास्तुल्यो यथानुजागोदरीणा सप्रपञ्चमत्र वदयते तथाऽनुजागोदयोऽपि वक्तव्य इति भावः । किं सर्वया साम्यमिति चेदंत आह । नवरमयं विशेषेण जघन्यमनुजागोदयोऽस्यकववेदानां क्रीणान्तां क्रीणमोहगुणस्थानकपर्ययमानानां ज्ञानावरणपञ्चकान्तरायदर्शनावरणचतुष्टयरूपाणां अनुदर्शनां प्रकृतीनां संज्ञनशोऽप्यस्य च आवशिकान्ते जानीयात् । इयमत्र भायना । ज्ञानावरणपञ्चकान्तरायपञ्चकदर्शनावरणचतुष्टयवेदत्रयमेन्वज्जनशोऽन्यस्यकवरूपानामेकानविंशतिप्रकृतीनां स्वस्वरूपयमानसमये उदरीणाया व्यवच्छेदे सति परत आवशिकां गत्या आर्वावृत्ताचरममये जघन्यानुजागोदयस्य प्राप्यमाणत्वादिति । तदेवमुक्तोऽनुजागोदयः । पं० सं० ।

(४) सम्प्रति प्रदेशोदयानिधानावसरस्तत्र चेमी अर्थोपकारौ-तद्यथा साद्यनादिरूपणास्वामिन् । साद्यनादिरूपणा चिन्धिया । मूलप्रकृतिविषया उत्तरप्रकृतिविषया च । तत्र मूलप्रकृतिविषय साद्यनादिरूपणार्थमाह ।

अजहम्माणुकोमा, चउव्विहा गिण्हउउव्विहा मोहे ।

आउत्तम साइअधुवा, सेमविगण्णा य संवेवो । ३९३ ।

मोहनीयायुर्वर्जानां पक्षां कर्मणामजघन्यः प्रदेशोऽयं चतुर्विधस्तद्यथा सादिरनादिर्ध्रुवोऽधुवश्च । तथाहि कश्चित् कृपितकर्मो-शो देवलोकं देवो जातः स च तत्र संक्षिप्तं जूत्वा उत्कर्षा स्थितिं बध्नन् उत्कृष्टप्रदेशाग्रमुत्तरयति ततो बन्धावसाने काष्ठं कृत्वा एकैन्द्रियेषु उत्पन्नस्तस्य प्रथमसमये प्रागुक्तानां पक्षां कर्मणां जघन्यदेशोदयः । स चैकसामायिक इति कृत्वा सादिरनादिर्ध्रुवश्च । ततोऽन्यः सर्वोऽन्यजघन्यः सोऽपि तस्य द्वितीयसमये जघन सादिः तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिर्ध्रुवाधुवौ पूर्ववत् । तथा तेषामेव पक्षां कर्मणामनुत्कृष्टः प्रदेशोदयस्तिथा विप्रकारस्तद्यथा अनादिर्ध्रुवोऽधुवश्च । तथाहि अमीनां पक्षां कर्मणामनुत्कृष्टः प्रदेशोदयः प्रागुक्तस्वरूपस्य गुणितकर्मोऽस्य स्वस्वोदयान्तगुणश्रेणिविवर्तमानस्य प्राप्यते संचैक सामायिक इति कृत्वा सादिर्ध्रुवश्च । ततोऽन्यः सर्वोऽन्यनुत्कृष्टः स चानादिः सदैव भावात् । ध्रुवाधुवौ पूर्ववत् । तथा मोहे मोहनीये अजघन्योत्कृष्टश्च प्रदेशोदयश्चतुर्विधस्तद्यथा सादिरनादिर्ध्रुवोऽधुवश्च । तथाहि-कृपितकर्मोऽस्यान्तरकरणे कृते अन्तरकरणे पथैतज्जाविगोपुष्पाकारसंस्थितावशिकाभावद्विकान्तसमये मोहनीयस्य जघन्य-प्रदेशोदयः । स चैकसामायिक इति कृत्वा सादिर्ध्रुवश्च । ततोऽन्यः सर्वोऽन्यजघन्यः सोऽपि ततो द्वितीयसमये जघन सादिः उत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिर्ध्रुवाधुवौ पूर्ववत् । तथा गुणितकर्मोऽस्य सूक्ष्मसंपत्तयगुणस्थानकान्तसमये उत्कृष्टप्रदेशोदयः । स चैकसामायिक इति कृत्वा सादिर्ध्रुवश्च ततोऽन्यः सर्वोऽन्यनुत्कृष्टः स चोपशमश्रेणीतः प्रतिपतितो भवन् सादिस्तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिर्ध्रुवाधुवौ पूर्ववत् । आरुषि चत्वारोऽपि जेदा उत्कर्षा जघन्यरूपाः साधध्रुवाः । चतुर्षामपि भेदानां यथायोगं नियतकाष्ठं भावात् । तथा सर्वेषां कर्मणां प्रागुक्तानां पक्षां मोहनीयस्य उत्कर्षो विकल्पौ उत्कृष्टजघन्यरूपौ साधध्रुवौ तौ च प्रागेव जावितौ कृता मूलप्रकृतीनां साद्यनादिरूपणा ।

संप्रत्युत्तरप्रकृतीनां चिकीषुराह ।

अजहम्माणुकोमा, सगयात्ता एगउउत्तिहा चउहा ।

मिउउते सेसाणं, उव्विहा सव्वे य सेसाणं । ३९४ ।

तैजससत्कवर्णादिविंशतिस्थिरास्थिरनिर्माणगुणरूपगुणान्-भक्षानावरणपञ्चकान्तरायपञ्चकदर्शनावरणचतुष्टयरूपाणां सम-चत्वारिंशत्प्रकृतीनामजघन्यप्रदेशोदयश्चतुर्विधस्तद्यथा सादिरनादिर्ध्रुवोऽधुवश्च । तथाहि-कृपितकर्मोऽशो देव उत्कृष्टसंक्षेपे वर्तमानोत्कर्षा स्थितिं वलन् उत्कृष्टप्रदेशमुत्तरयति । ततो बन्धावसाने काष्ठं कृत्वा एकैन्द्रियेषु पचते तस्य प्रथमसमये प्रागुक्तानां सम-चत्वारिंशत्प्रकृतीनां जघन्यप्रदेशोदयः । नवरमाधिकृत्य ज्ञानावरणादिविदशनावरणयोर्वन्धावशिकाचरमसमये देवस्य जघन्यप्रदेशोदये वेदितव्यः । संचैकसामायिक इति कृत्वा सादिर्ध्रुवश्च ततोऽन्यः सर्वोऽन्यजघन्यः स च द्वितीयसमये जघन सादिः ।

तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिः । भ्रवाभ्रवौ पूर्ववत् । तथा भ्रूप्राप्तस्य सतत्त्वविरतिं प्रकृतीनामुक्त्यः प्रदोदयः । स चैकसामाधिक इति कृत्वा सादिरभ्रवश्च ततोऽयः सर्वोऽयमुक्त्यः स चानादिः सदैव जावता भ्रवाभ्रवौ पूर्ववत् । तथा मिथ्यात्वे मिथ्यान्यस्य जघन्योऽमुक्त्यश्च प्रदोदयश्चतुर्विधः । तथा सादिर्गादिभ्रवोऽभ्रवश्च । तथा हि-रूपितकर्माशस्य प्रत्यक्षस्यैवमुपादयतः कृतान्तरकरणस्य औपशमिकस्य सम्यक्त्वात्प्रच्युतस्य मिथ्यात्वं गतस्यान्तरकरणपर्यन्तभाविगोचरकारसंस्थिताविक्रमामात्रद्विकालसमये वर्तमानस्य जघन्यतः प्रदोदयः स चैकसामाधिक इति कृत्वा सादिरभ्रवश्च ततोऽयः सर्वोऽयमुक्त्यः सापि द्वितीयसमये प्रवृत्ता सादिः वेदकसम्यक्त्वाद्वा प्रतिपतति सादिः तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिः भ्रवाभ्रवौ पूर्ववत् । तथा कश्चिद्वृणितकर्माशो यदा दशविरतिगुणैर्भावा वर्तमानः सर्वविरतिप्रतिपद्यते तत्सन्निमित्तां गुणध्रेणि कर्तृतीति कृत्वा च तावन्नतो यावत् द्वयोः गुणध्रेणोर्मस्तके तदानीं च कश्चिन्मिथ्यात्वं गच्छति । तत्तत्स्थस्य मिथ्यात्वस्याः कृष्टः प्रदोदयः स चैकसामाधिक इति कृत्वा सादिरभ्रवश्च ततोऽयः सर्वोऽयमुक्त्यः सोऽपि ततोऽद्वितीयसमये प्रवृत्ता सादिः वेदकसम्यक्त्वाद्वा प्रतिपतति सादिः तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिः भ्रवाभ्रवौ पूर्ववत् । एतासां सतत्त्वविरतिं प्रकृतीनां मिथ्यात्वस्य च उक्तदोषो विकल्पो जघन्यात्कृष्टरूपे द्विधा द्विप्रकृतिः । तथा सादी अष्टवैती च जावितोवव शेषाणामभ्रवोदयानां प्रकृतीनां दशोत्तरशतसंख्यानां सर्वेऽपि विकल्पा जघन्याजघन्या कृष्टानुकृष्टरूपा द्विधा ज्ञातव्याः । तथा सादयः प्रवृत्ता सा च साद्यप्रवृत्ता च अष्टवोदयत्वाद्ब्रह्मसा साद्यनादिप्रकृष्टा ।

सम्प्रति स्वामित्वमन्यजिघानां तच्च द्विधा उक्त्यप्रदोदयस्वामित्वं जघन्यप्रदोदयस्वामित्वं च । तत्रोक्त्यप्रदोदयस्वामित्वप्रदानार्थं संज्ञवतीति गुणध्रेणिः सर्वो अपि प्रसूयति ॥

सम्प्रतप्तासावि य, विरे संज्ञोपाविणिति य ।

दंष्ट्रामोहखवगे, कसात्रयो सामुवसंते ॥ ३९९ ॥

खवगे य खीणमोहं, जिणे य दुर्विदं असंखगुणसेठी ।

तद्व्यो तविवरीत्रो, कालो संज्ञेजगुणसेठी ॥ ३९९ ॥

इह एकादशगुणध्रेणः । तथा सत्यकचोत्पादं प्रथमा, द्वितीया भ्रवकं दशविरततृतीया विरते सर्वविरते, प्रमत्तं चतुर्थी, संयोजना नामान्तात्त्वत्वात्ता विस्मयेजने पञ्चमी, दर्शनमोहनीयतृतीयायत्नपञ्चमं षष्ठी, चारित्रमोहनीयापराशमकं सप्तमी, उपशान्तमोहनीयं अष्टमी, मोहनीयकृष्णकं नवमी, क्रीणमोहं दशमी, संयोगिकवद्विनि अयोगिकवद्विनि चैकादशीति (असंखगुणसेठी उद्दयशक्तिः) सर्वस्तोकसम्यक्त्वात्पादगुणध्रेणां द्विकं ततोऽपि दशविरतिगुणध्रेणामसंख्येयगुणं ततोऽपि सर्वविरतिगुणध्रेणामसंख्येयगुणं भवे तावद्वाच्यं यावदयोगिकवद्विनि गुणध्रेणां द्विकमसंख्येयगुणं तस्मात् प्रदोदयसम्यक्त्वात्त एता गुणध्रेणो यथाकमसंख्येयगुणा वक्तव्याः । (तविवरीत्रोऽति) सर्वोऽपि पातसु गुणध्रेणु कालस्तद्विपरीत उद्दयविपरीतः संख्येयगुणध्रेणया तद्यथा अयोगिकवद्विनिगुणध्रेणिकासंख्येयगुणं एवं तावद्वाच्यं यावत् सम्यक्त्वात्पादगुणध्रेणिकाः संख्येयः । गुणस्यापान एषा सम्यक्त्वात्पादगुणध्रेणः । पुनर्यथात्तमसंख्येयगुणध्रेणिकाकालस्तच्च संख्येयगुणाः उपरिपञ्च गृथक्येन यथोत्तरविशाला विशालतराः अथोच्यते कथं द्विकं यथोत्तरमसंख्येयगुणं प्राप्यते उच्यते । सम्यक्त्वं धृत्वायत्न मिथ्यादृष्टिर्भवति तत्तत्स्थस्य स्तोकां गुणध्रेणद्विकं सम्यक्त्वात्पत्तौ सत्यां पुनः प्रागुक्तगुणध्रेणपञ्चया

संख्येयगुणध्रेणिका गुणध्रेणिः विशुद्धत्वात् ततोऽपि सर्वविरतस्य गुणध्रेणिसंख्येयगुणध्रेणिका तस्यातिविशुद्धत्वात् । एवमुत्तरोत्तरविशुद्धकरपर्वशात् यथात्तमसंख्येयगुणध्रेणिका भावनीया ॥

सम्प्रति का गुणध्रेणिः कस्यां गतोऽप्राप्यते इत्येतत्प्रकरणार्थमाह ।

तिन्निविमपदमद्विभो, मिच्छतत्तापं नि होजं अन्नजने ॥

पगयं तु गुणियकम्मे, गुणसेठी सीमगाणुदये ॥ ३९९ ॥

आद्यस्ति चो गुणध्रेणवः सम्यक्त्वात्पाददशविरतिसर्वविरतिनिमित्ता ऊटित्वेव मिथ्यात्वं गतस्य अप्रशस्तेन चरममरणे ऊटित्वेव मृतस्य अन्यभवे नारकादिरूपपराभवे काश्चिन्नाशमुदयमाश्रित्य प्राप्यते शेषास्तु गुणध्रेणयः परमवन्नारकादिरूपं न प्राप्यन्ते नारकादिभवे हि अप्रशस्ते मरणे न प्राप्यते न च शेषास्तु गुणध्रेण्यु सती वप्रशस्तमरणसंभवः किन्तु क्रीणसंवेव । तथा चोक्तम् । "ऊटित्वा शो पदपि, मिच्छतत्तापं नि होजं अन्नजने । वञ्चेति न संसा साओ, जं हीणस्तु अनुत्तरमरणं" तथा प्रकृतमत्र उक्त्यप्रदोदयस्वामित्वं गुणितकर्मांशेन गुणध्रेणिशिरसामुदये वर्तमानं ।

आवरणविषयमोहाणं, जिणोदय्याणं वा नि नियगंते ।

लहुखवणाए ओहीण-णां हि शक्तिस्म उक्कस्म ॥ ३९९ ॥

आवरणं पञ्चप्रकारं ज्ञानावरणं चतुःप्रकारं दर्शनावरणं (विभक्तिः) पञ्चप्रकारमन्तरायमेतासां चतुर्दशप्रकृतीनां लघु-रूपणार्थं शीघ्ररूपणायामथेमच्युतस्य । द्विधा हि रूपणा बहुरूपणा चिरसत्ता च । तत्र योऽवधार्यक एव सत्तासाध्य-धिकं संयमं प्रतिपन्नस्तत्प्रतिपत्त्यनन्तरं चान्तमुद्भूतं कृष्णक्रीण-मारजते तस्य या कृपणा सा वृत्तकृपणा । यत् प्रचूतेन कानेन संयमं प्रतिपद्यते संयमप्रतिपत्तिरप्युच्यते प्रभूतेन कानेन कृष्ण-गुणध्रेणमारजते तस्य या कृपणा सा चिरकृपणा तथा च प्रचू-ताः पुक्ताः परिसर्गान् स्तोका एव च शोषीभवन्ति ततो न तथा उक्त्यः प्रदोदयो वृज्यते । उक्तं बहुकृपणया अच्युतित्वेति तस्या गुणितकर्मांशस्य क्रीणमोहगुणस्थानं चरमसमये गुण-ध्रेणिशिरसि वर्तमानस्याः कृष्टः प्रदोदयो प्रवति नवरम् । (आ-हीणणोहिलस्सिति) अवयवोऽविज्ञानमुपादयतो बहवः पुक्ताः परिकीर्यन्ते ततो नावधियुक्तस्याः कृष्टप्रदोदयवृज्यता इत्यनवधिप्रविध्ययुक्तस्येत्युक्तम् । तथा मोहानां मोहनीयानां प्रकृतीनां सम्यक्त्वं संज्ञवत्तच्चतुष्टयेव तदयथास्त्यतमोहानां गुणितकर्मांशस्य कृष्णकस्य स्वस्वोदयचरमसमये उक्त्यः प्रदोदयः । तथा जिने केवलं उद्दयो यासां ता जिनादयकास्तासां मध्ये औदारिकसत्तकं जससत्तकं संस्थानपदकप्रथमसंज्ञननवर्णद्विदिशति-पराघातोपघातादिगुरुबुधविहायोगतद्विकपर्याप्तसत्येकस्थिरास्थिरुभावाभ्युपनिर्माणरूपां द्विपञ्चाशत्प्रकृतीनां गुणितकर्मांशस्यायोगिकवद्विगुणस्थानकचरमसमये उक्त्यः प्रदोदयः सुस्वर-दुःस्वरनिरोधकाशोच्चावसानासः पुनरुच्चावसानिरोधकाश्च तथा अन्यतरवेदनीयमनुप्यायुर्मेनुप्यातिपञ्चेन्द्रियजतिव्रसत्तादपर्या-मसुनगादययशःकीर्तित्थिकरोक्षिमांशानां द्वादशप्रकृतीनां गुणितकर्मांशस्यायोगिकवद्विनिश्चरमसमये उक्त्यः प्रदोदयः ।

उत्तमपदमगुणमोहीण, निडागुणस्त तस्मेव ।

यावत् सीमगाणुवर्पति, जाव देवस्म सुखनवगे ॥ ३९९ ॥

उपशान्तकायस्यात्मीयप्रथमगुणध्रेणिशिरसि वर्तमानस्य सुख-नवकस्य वैक्रियसत्तकदेवद्विकरूपस्याः कृष्टः प्रदोदयः । तथास्यैवोपशान्तकायस्यात्मीयप्रथमगुणध्रेणीशिरसि कौद्यानन्तरसमये प्राप्यतीति तस्मिन् पाश्चात्यसमये जाते देवस्य ततः स्यप्रथमगु-

णश्रेणीशिरामि वर्तमानस्य वैक्रियसप्तकदेवादिकरूपस्योत्कृष्टः
प्रदेशोदयः ।

मिच्छन्ती मीमाणां-ताणुबंधअसमत्प्रीण गिट्टीण ।

तिरिञ्जदण गंताण य, विइया तइया य गुणसेढी ॥५००॥

[illegible]

अंतरकरणे करणं, होहिति जयदेवस्स तं मुहुत्तं तो ।

अदृष्टकसायाणं, अहं पि य नो कसायाणं ॥४०१॥

इह कश्चिदुपशमश्रेणिं प्रतिपन्नोऽन्तरसमये अन्तरकरणं ज्ञवि-
ष्यतीति तस्मिन् पाश्चात्यसमये काळं कृत्वा देवो जातः तस्य
देवस्य उत्पत्त्यन्तर्मुहूर्तात् परतो गुणश्रेणिं शिरसोरेकत्र योगे
वर्तमानस्य मिथ्यादृष्टेः स्वस्वोद्योगे वर्तमानस्यान्कष्टः प्रदेशोदयः।
इह कश्चित् उपशमश्रेणिं प्रतिपन्नोऽन्तरसमये अन्तरकरणं ज्ञ-
विष्यतीति एतस्मिन् पाश्चात्यसमये काळं कृत्वा देवो जातः तस्य
देवस्य उत्पत्त्यन्तर्मुहूर्तात्परतो गुणश्रेणिं शिरसि वर्तमान-
स्य प्रत्यागमनात् (प्रत्यास्थानावरणकपायापेक्षं वेदत्रिकवर्जानां ष-
ष्ठां नौकपायानामुक्त्यः प्रदेशोदयः।

हस्तत्रिंशं बंधिता, अष्टा जोगाश्चिद्वनिसंगेण ।

उक्त्स्सपएपढमो-देयाम्मि सुरनारगाऊणं । ४०२ ।

अथा बन्धकावयगमनेवाकायनिमित्तं वीर्यम् आदिस्यितिः प्रथमा स्थितिः तस्यां द्वित्रिकनिक्षेपः आदिस्यितिर्द्वित्रिकनिक्षेपः । परोपानुसृष्टत्वे सति किमुक्तं भवति उक्त्येन बन्धेन काव्रान उक्त्येन योगं वर्तमानः इत्यां जघन्यां स्थितं बन्ध प्रथमस्थितौ च द्वित्रिके निक्षेपस्तमुक्तां कृत्वा मनुष्यः सन् देवा नारका जानः तस्य प्रथमादये प्रथमस्थित्युदयं वर्तमानस्य देवायुषो नारकस्य नायुष्युप उक्त्येनः प्रवेशादयः । (अष्टाजगोत्ति) भोगानुसृष्ट्यायु तीर्थकुं मनुष्येषु बन्ध विषये कश्चित् तीर्यगायुः कश्चित् मनुष्यायुः कश्चित् पल्यः पवनस्थितिकं कश्चि लघु शिष्टं च मुवा विपत्तौ मनुष्यायुः तीर्थेषु परो मनुष्येषु मध्ये समुपयस्वतत्र च सर्वाल्लज्जितमनमनुदृष्टं प्रमाणां वर्जयित्वा अन्तर्मुहूर्तमेकमपत्रस्तैल्ययः दास्यशोषमपि स्वस्वापवर्त्तनकारणनापवृत्त्यन्तस्ततोऽपवर्त्तमानान्नतः प्रथमसमस्त्येष्टीयस्तेऽन्येऽमनुष्ययेयियास्ततोऽप्येति यथैव मनुष्यायुः कश्चित् प्रवेशादयः ।

दृजगणाएज्जसर्गः, दुगअणुपुवित्रियमगनीयाणं ।

दं सणमोद्रे खवाणे, देसविगड्ण व गणसेदी ॥ ४०३ ॥

इहाचिरत्तसम्यग्प्रदिर्देशनमादनीयवित्तयं कृपयितुमज्युद्यतां गुण
श्रेणं करोति । ततः स एव देशविराजितप्रतिपन्नस्ततः सर्वविराजि-
तमिच्छति । गुणश्रेणीं करोति । तत्कृष्णपरिसमाप्तौ सत्यां संकृष्टे

ह्यन्ता पुनरप्यविरतो जातः तस्य तिसृणामपि गुणश्रेणीनां शिरसि
वर्तमानस्य तस्मिन्नेव जंवे स्थितस्य दुर्नगानां दायशः कीर्तिनी-
चैर्गोत्राणामुक्तप्रदेशोदयः । अयं तिर्यकु उत्पन्नस्तर्हि तस्य पूर्वो-
क्तानां तिर्यग्दिकसहितानामुक्तप्रदेशोदयः मनुष्यां जातस्तर्हि
मनुष्यानुपूर्वीं सहितानामिति ।

संध्यणापंचगस्स य, वियादीतिनि ह्वाति गुणसेढी ।

आहारगुञ्जो वा-णुत्तरणु अप्पमत्तस्स ॥ ४०४ ॥

इह कश्चिन्मुमुक्षा देशविरतिरतिप्रबलस्ततः सदश्विरतिप्रत्ययां
गुणध्रेणि करोति । यतः स एव विशुद्धिप्रकर्षवशतः सर्वविरति-
प्रवर्तनस्ततः सर्वविरतिप्रत्ययां गुणध्रेणि करोति । यतः स एव
तथाविशुद्धयश्च साऽन्तानुबन्धिनां विसंयोजनार्थोद्यतस्ततस्त-
न्निमित्तां गुणध्रेणि करोति । एवं चित्तीयारुक्त्वस्तोऽयं गुणध्रेणो
भूयति ताश्च कृत्वा तासां शिरसि सुवर्तमानस्य प्रथमसंहननव-
र्जानां पञ्चानां संहननानां यथायाममुद्वेगमाप्तातमुत्तुष्टप्रदेशोदयः
तथा उत्तरतनौ शरीरे आहारेक वसमानस्याप्रमत्तभावं तस्य
प्रथमगुणध्रेणि शिरसि वर्तमानस्याहारकसप्तकोट्योस्तयोऽस्तुष्टुः
प्रदेशोदयः ।

वेङ्दियमावणो, कम्मं काज्जण तस्सिमं खिप्पं ।

आयावस्स उ तच्च, पढमसमयम्मि व वहेतो ॥ ४०९ ॥
गुणितकर्मशः पञ्चेन्द्रियसम्पन्निजतः सम्पक्वनिमित्तो
गजार्थेण कृत्यान् । ततस्तस्यां गुणश्रिततः प्रतिपाततो मिथ्यायै
गत्वा द्विन्द्रियमध्य सम्पन्नः तत्र च द्विन्द्रियप्रायोग्यां स्थितिं
मुक्त्वा शेषं सर्वमप्यपवर्त्तयति । ततोऽपि मूला एकैन्द्रियो जातः ।
तत्र एकैन्द्रियसामर्थ्यात् स्थितिं कृत्यां शिप्रमेव च शरीरपयां ततस्त-
स्य तच्चेदंन आतपवेदिनः खरबादपृथिवीकाकस्य शरीरप-
यांस्थानतश्च प्रपयसमये आतपनातनः कण्टप्रदेशादियः एकैन्द्रि-
यो द्विन्द्रियस्थितिं गृह्यतेव स्वयांग्यां करोति न त्रीन्द्रियादि-
स्थितिमिति ॥ चन्द्रियग्रहणं तदेवमुक्तं उक्तप्रदेशादस्वामी ।

संप्रति जघन्यप्रदेशोदयस्वाम्यत्वमभिधीयते ।

पयगं तु खवियकम्मे, जहन्नदेवद्विर्जिन्नमुहूत्तं ॥

संने मिच्छत्तगतो, अतिकिन्नटो काञ्चयं तु खविगण! ४०६।

एगेंद्रियगो पढमे, समये बर्मसु पावराणे ॥

केवलदुग्मणपञ्च-चक्रवृत्तचक्रवृण आवरणा ॥४०५॥

जघन्यस्वामी। ज्ञापयन्नाथं यत्तु शः प्राकृतत्वाच्च ततः परस्याः
सप्तमया लुक् ततोऽप्यमरः। जघन्यप्रदे शोऽद्यस्यामित्रे प्रहृतमधि-
काः कृपितकर्मांशेन सृजे चात्र सप्तमि नृतीयायै वेदितव्या। तत्र
कश्चित्कृपितकर्मांशो देवा जघन्यप्रतिपद्यते देवपैसहस्यस्युत्पत्त्यन-
न्तरं मुहूर्ते गते सति सम्यक्त्वे प्रतीपद्यते तच्च सम्यक्त्वे दशव-
र्षसहस्राणि देवानां नि यावत्परिपाल्य अन्तर्मुकुत्तं चोत्तरे जातिवै-
षम्यात्वं गतः स चातिस्फुटिप्रपरिमाणो बद्धयमाणकर्मणा मुकु-
टस्थितिवन्धमारभते प्रनृत्तं दृष्टिं कृत्वा नृनामुत्तुष्टयति तावद्यावद-
न्तर्मुहूर्तम् । ततः स्फुटिप्रपरिमाण एव कालो हृत्वा ये केऽपि नृया
जातस्तेस्य प्रथमसमये मतिज्ञानावरणकञ्चदृशोनावरणमन-पर्य-
वशानावरणचकृशानावरणान्चदृशोनावरणानां जघन्या प्रदेशो-
त्तराजान्ताका प्रयति यवति स्तयोनाभांगोदरेषा बह्वी प्रवर्तते।
यत्र चाजान्तांगोदरेषा बह्वी तत्र स्तयोना प्रदेशोदरेषा जघन्या ततोऽ-

“मिच्छन्तगतो अतिकिञ्चिद्वा” इत्याद्युक्तम् ॥

ओद्गीण मंजमाउ, देवत्तगण यस्म मिच्छत्तं ॥

उक्तासं बन्धनिदे बन्धे, विकट्टणा आलिगं गंतु ॥ ४०८ ॥

कृपितकर्मोऽशः संयमं प्रतीपन्नः समुत्पन्नावधिज्ञानदर्शनोऽप्रति-

पतितायश्चिदानदर्शन एव देवो जातस्तत्रचान्तमुद्धूतं गते मिथ्या-
त्वं प्रतिपन्नस्ततो मिथ्यात्वप्रत्ययान्तोऽनुष्ठित इत्यति बहुमानजते प्र-
चूतं दृष्टिं विकर्षयति उच्यते इत्यर्थः । तत्र अवलिकां गत्वा
अतिव्रत्य बन्धावलिकायामतीतायामित्यर्थः अवधेयारवधि-
ज्ञानावरणावधिर्दशानावरणावधिर्ज्ञान्यः प्रदेशोदयः ॥

वेपथिर्नयतर्भोगा, चउद्विह्व निदपद्मायस्स ॥

उक्कस्स उडिं वंधो, पञ्जिगागा पवेइया नवरं ॥ ४०९ ॥

उधोर्वेदीनयोः सातासातयोः पञ्चानामन्तरायणां शोकारन्य-
क्षौर्गोत्राणां च जघन्यः प्रदेशोदयोऽयश्चिज्ञानावरणस्येव वेदितव्या
निद्राप्रचययोरपि तथैव केवलमुत्कृष्टस्यति वन्धात् प्रतिनग्नस्य
प्रतिपतितस्य निद्राप्रचययोरनुनिद्रातु वग्नस्य चेति द्वयस्यम् । उत्क-
ष्टस्यति बन्धो हि अतिशयेन संक्लिष्टस्य जवति नचातिसंक्लेशो
वर्तमानस्य निद्रादयसंभवस्तत उक्तमुत्कृष्टस्यिति बन्धात्प्रतिभग्न-
स्येति उच्यते ॥

वरिमवरतिरियथावर, नीयंपि मइसमं नवरं ।

तिन्नि निदा निदा, इंदिय पज्जुत्तिपढमसयम्मि ॥ ४१० ॥

वर्षयोरानुसकवेदस्ततो नुसकवेदतिर्यग्मातिस्वावरतिचिगौ-
त्राणां जघन्यः प्रदेशोदयो मतिज्ञानावरणस्यैवस्य निद्रानिद्राद-
योऽपि तिस्रः प्रकृतयो जघन्यप्रदेशोदयविषये मतिज्ञानावरणवत्
भावनीयाः । नवरमिन्द्रियपर्यायपर्यायप्रदेशप्रथमसमये इति
उच्यते । ततोऽनन्तरसमये उदीरणायाः संजवने जघन्यप्रदेशो-
दयासंजवत् ॥

दंमणमाहे ति विह्वे, उदीरणुदय आलिंगं गंतुं ॥

सत्तएह एवमेवं, उवसमितागए देवे ॥ ४११ ॥

कृतिप्रकर्मादौ तस्य औपशमिकस्य सम्यग्दष्टैरौपशमिकसम्य-
कत्वाव्यचयमानस्य अन्तरकरणेन स्थितेन द्वितीयस्थितेन सका-
शात्म्यकत्वादीनां द्विकानि समालोक्ययान्तराणि चरमसमये
आवृत्तिकामात्राणां गोपुच्छाकारसंस्थाने रजितानि । तद्यथा-
प्रथमसमये प्रवृत्तं द्विकं द्वितीयसमये विशेषादीनां तेषामुदयो-
दीरणोदय उच्यते तस्मिन् उदीरणोदये आवृत्तिकामात्रं गत्वा
आवृत्तिका यावच्चरमसमये विशेषादीनां तेषामुदयोदीरणा उदय
उच्यते तस्मिन् उदीरणोदये आवृत्तिकामात्रं गत्वा आवृत्तिकामात्रे
यावच्चरमसमये विशेषादीनां समये सम्यक्त्वमिश्रमिथ्यात्वानां
स्वस्वोदययुक्तस्य जघन्यप्रदेशोदयः । तथानन्तानुबन्धिवर्जं द्वा-
दशकायायैवदशप्रवेदहास्यरतिमयजुगुप्साकारः सप्तदश प्रकृ-
तीरपशमस्य देवशोकं गत्वा एवमेवेति उदीरणोदयचरमसमये
तासां सप्तदशप्रकृतीनां जघन्यः प्रदेशोदयः । आसां हि सप्तद-
शोपशमस्य देवशोकं गतस्य एवमेवेति उदीरणानामपि प्रकृती-
नामन्तरकरणं कृत्वा देवशोकं गतः सन् प्रथमसमये एव द्विती-
यस्थानेन सकाशात् द्विकमात्रोदयसमयादारभ्य गोपुच्छा-
कारं विरचयति । तद्यथा उदयप्रथमये प्रवृत्तं, द्वितीयसमये
विशोदादीनां तृतीयसमये जघन्यप्रदेशोदयो वच्यते ॥

चउरुवमम्मिचत्तपज्जा, संजोइ य दीह्वाअसम्मत्ता ॥

मिच्छत्तगए आवलि-गाए मंयो जपणाए तु ॥ ४१२ ॥

चतुरो धारान् मोहनीयमुपशमस्य पश्चादन्तमुद्धूतं गते सति
मिथ्यात्वं ततः ततोऽपि मिथ्यात्वप्रत्ययेनास्मयोजनात् अन्तानु-
बन्धिना वञ्चति ततः सम्यक्त्वं गतस्तच्च दीर्घकात् द्वाविंशत्मा-
गोपमणां शतं यावदनुपायन्यन्तं समयसम्यक्त्वप्रजावतः प्रकृ-
तात् पुनरुत्तरात् अन्तानुबन्धिनां संबन्धिनः सत्त्वसंक्रमतः परि-
सायति । ततः पुनरपि मिथ्यात्वं गतः मिथ्यात्वाप्रत्ययेन च ज-

योऽन्यनन्तानुबन्धिना वञ्चति तस्या आवृत्तिकाया वन्धानवाशि-
कायाश्चरमसमये पूर्ववक्षानामनन्तानुबन्धिनः जघन्यः प्रदेशोदय
आवृत्तिकायाश्चरमसमये इत्युक्तं संसारं चैकजीवस्य चतुःकृत्व एव
मोहनीयस्योपशमनो जवति न पञ्चकृत्वा इति चतुःकृतो ग्रहणम् ।
मोहोपशमनेन किं प्रयोजनमिति च उच्यते । इह मोहोपशमं
कुर्वन् अप्रत्याख्यानादिकपार्षणेन द्विकमन्यत्र गुणसंक्रमेण प्रवृत्त
संक्रमयति ततः क्रीणमोहे शोषाणां तेषामनन्तानुबन्धिपु वन्धाकाशे
स्तोकमेव संक्रमयति ततो मोहोपशमग्रहणम् ।

इत्थीए संजमभवे, सव्वनिरुद्धम्मिगंतु मिच्छत्तं ।

देवीए लहुमिच्छी, जेड्डिइ आलिंगं गंतुं ॥ ४१३ ॥

संयमेनोपशङ्कितो जवः संयमजवस्तस्मिन् सर्वनिरुद्धे अन्तमु-
द्धूतवशेषे स्त्रिया मिथ्यात्वं गतायस्ततोऽनन्तरमवे देवीजृतायाः
शोषमेव पर्याप्ताया उत्कृष्टस्थितिवन्धानन्तरमावृत्तिकां गत्वा
आवृत्तिकायाश्चरमसमये स्त्रीवेदस्य जघन्यः प्रदेशोदयः । इयमत्र
ज्ञावना । कृपितकर्माशा काचित् स्त्री देशोनां पूर्वकोटिं यावत्संय-
ममनुपालय अन्तमुद्धूतं आगुषोऽवशेषमिथ्यात्वं गत्वा अन्तरजवे दे-
वी समुपगता शोषमेव पर्याप्ता ततः उत्कृष्टे संक्लेशो वर्तमाना स्त्रीवे-
दस्यात्कृष्टां स्थितिं वञ्चति । पूर्ववक्षां च उच्यते तत उत्कृष्ट-
वन्धारम्भे परतः आवृत्तिकायाश्चरमसमये तस्याः स्त्रीवेदस्य
जघन्यः प्रदेशोदयो जवति ।

अपपप्पां जोगचियाणं, चउणुक्कसगण्डिणं ते ।

उवरित्थेवनिसेगे, चिरंति वामाइ वेइणं ॥ ४१४ ॥

अल्पया वन्धाक्या अल्पेन च यागेन चित्तानां वक्षानां चतुर्णां-
मप्यायुगान्येष्टमस्थितीनामुत्कृष्टस्थितौ नाम ते वासी अतिमे उपरि
संशोपीरतेन समये सर्वस्तोकद्विकानिर्गोपे चिक्रां चेतोऽसा-
तवेदनया ह्यभिज्ञानां कृपितकर्माशानां तत्तदायुवेदानां जघन्य-
प्रदेशोदयः तीव्रतासातवेदनया ह्यभिज्ञानां बहवः पुच्छाः परिसट-
न्तीति कृत्वा तीव्रतासातवेदग्रहणम् ।

संजोयणा वियोजिय, देवजने जहन्नेगे अइनिरुद्धे ।

वेधियउक्कस्स उडिं, गंतूणं गेदिया सन्नी ॥ ४१५ ॥

सव्वलहुनरयणए, निरयगइं तम्मि सव्वपज्जत्ते ।

पुणं तेअणु पुण्डिय य गइं, तुह्वा नेया जवाइम्मि ॥ ४१६ ॥

संजोयनात् अन्तानुबन्धिना विषयोगतः परिसटादिति हि शे-
षाणामपि कर्मोऽन्यासां पुच्छाः परिसटादिति इति तदुपादानं ततो
जघन्यदेवत्वं प्रापनः । तत्र चाभिनिरुद्धे पश्चिमे अन्तमुद्धूतं प्रति-
पन्नमिथ्यात्व एकैन्द्रियप्रायोग्यां प्रकृतीनामुत्कृष्टां स्थितिं वञ्चा
सर्वसंक्लिष्ट एकैन्द्रियेषु उपपन्नस्तत्र चातमुद्धूतं स्थित्वा अस-
ङ्गिपु मध्ये समायातः । देवो हि मृत्वा नाऽसंक्लिष्टु मध्ये समायातः
गच्छतीति कृत्वा एकैन्द्रियग्रहणम् । ततो संक्लिज्वात् अणु शरीरं
मृत्वा नारको जातः सर्वपर्याप्तिभिश्च शीघ्रं पर्याप्तस्मिन् सर्वे-
पर्याप्ति पर्याप्ति नारके नरकगते जघन्यः प्रदेशोदयः । पर्याप्तस्य हि प्र-
च्युताः प्रकृतयो विपाकादयमायान्ति उदयमागताश्च स्तिवुकसंक्र-
मेण न संक्रामन्ति तेन प्रकृत्यन्तरद्विकसंक्रमाज्जाया जघन्यप्रदेशो-
दयः प्राप्यते इति "सव्वपज्जत्ते" इत्युक्तम् । आनुपूर्व्यश्चतस्रोऽपि
गतिनित्या जवति स्वस्वगतिनित्या इत्या ज्ञातव्याः केवलं जवादी
जघन्यप्रथमसमये वेदितव्याः तृतीयसमये अन्त्या अपि वन्धावृत्तिका-
तीताः कर्मवृत्ता उदयमागच्छन्ति ततो जघन्यप्रथमसमयग्रहणम् ।

देवगइं ओहि समा, उवरिं उज्जो य वेयगो नाहे ।

आहारजाइअचिर, संजमणुपासिज्जणं ते ॥ ४१७ ॥

देवगतौ अवधितमा ज्ञानावरणसमा अवधिज्ञानावरणस्येति च देवगतेरपि जघन्यप्रदेशोदयो द्रष्टव्यः । किं कारणमिति चेदुच्यते यावदुद्योतस्योदयो न भवति तावदेवगतौ (स्तितुक-संक्रमां न जवति तन उद्योतवेदकप्रणमः । उद्योतवेदकत्वे च पर्याप्तस्य जवति नापर्याप्तत्वात्परायां देवगतिजघन्यप्रदेशोदयः । तथा यश्चिरं काष्ठं देशोनपूर्वकोटिरूपं यावत्संयमवगुणादय अन्तिमे काले आहारकशरीरी जात उद्योतं च वेदयते तस्याहारकसप्त-कस्याजघन्यप्रदेशोदयः चिरकाष्ठसंयमपरिपालने हि चृत्यासः कर्मपुत्राः परिसदिता भवन्तीति कृत्वा चिरकाष्ठं संयमप्रणम-म् । उद्योतकरणप्रदणं गानुक्तमेवानुसूचित्वम् ॥ ४१७ ॥

मेसाणं चक्रसुसमं, तमिय अन्नामिवा जवे अचिरा ।

तज्जोगा बहुमाउ, पदेयं तस्स ता ताओ ॥ ४१८ ॥

उक्तशेषाणां प्रकृतीनां चक्षुःसमं चक्षुर्देशनावरणसमं वक्तव्यं तावत् यावदेकस्त्रिया जातस्ततो येषां कर्मणां तस्मिन्नेवैके-न्द्रियसंवेग उदयो विद्यते तेषां तत्रैव जघन्यप्रदेशोदयो वाच्यः । येषां तु कर्मणामनुजगतिर्हीन्यदिजातिचतुष्टयाद्यसंस्थानपञ्च-कौदारिकाङ्गापाङ्गसंहननपदकविहायोगातिद्विकत्रसमुजगुत्सुवर-दुःस्वरादिरूपाणां न तत्रोदयसंजवस्तमेकेन्द्रियभवादुष्ट्यं तत्त उदयायोगेभ्यु भवेणु उत्पन्नस्य तास्तास्तद्भवयोगया बह्वीः प्रकृ-तीर्वेदनीयमानस्य तद्भवयोगयबहुप्रकृतिर्वेदं च पर्याप्तस्योपप-द्यते ततः सर्वजिनः पर्याप्तिनिः पर्याप्तस्य जघन्यप्रदेशोदयः पर्याप्तस्याप्रज्ञाः बद्धाः प्रकृतयः उदयमागच्छन्ति उदयप्राप्तानां च प्रकृतीनां स्तितुकसंक्रमां न भवति तथा च सति विवक्षितप्र-कृतीनां जघन्यप्रदेशोदयो ज्ञेयः परतो गुणश्रेणीद्विक्रिं प्रभूतम-वाप्यते इति स न जवति । क० प्र० पं० सं० ॥

(५) साम्प्रतमुदयस्य प्रायस्तत्समानत्वादुदीरणायाश्च वृद्धण-कमनपूर्वकं किंसन गुणस्थाने कियन्तः प्रकृतयस्तस्य भगवतः क्रीणा इत्येतिर्हिदिंदिं कुराह ॥

उदयो विवागयो अण-मुदीरणा अपत्ति इह उवीससयं ।

सत्तरसममिच्छे, मीसममआहारजिणुदुदया ॥ १३ ॥

इह कर्मपुत्रज्ञानां यथा स्वस्थितिवद्धानामुदयसमयप्राप्तानां य-द्विपक्षितानुनवेने वेदने स उदय उच्यते (उदीरणाप्रपत्तिरिति) कर्मपुत्रज्ञानां यथा स्वस्थितिवद्धानां यदप्राप्तकावे वेदनमुदीर-णा जणयते (इहति) इहादये उदीरणायां च (उवीससयेति) द्विषिच्छतं ह्यन्यामधिकविशं शतं द्विषिशतं मयूरव्यंस्क-द्विवात्समास्तसामान्यतोऽधिकियते इति शेषः । सप्तदशश-तमिच्छन्ति मिथ्यादृष्टिगुणस्थाने उदये जवति । कथमिथ्याह । (मीसमम आहारजिणुदुदयति) मिश्रं च (सम्मिति) स-म्यक्त्वं च (आहारति) दृष्टाहारकशब्देन सर्वत्राहारकशरीर आहारकाङ्गापाङ्गवृद्धणमाहारकद्विक्रिं गृह्यते ततः आहारकं च (जिणति) जितनाम च मिश्रसम्यक्काहारजिनास्तेषामनुदया-त् । इदमत्र हृदयं मिश्रादयस्तावत्सम्यग्मिथ्यादृष्टिगुणस्थाने एव भवति सम्यक्त्वाद्यस्वर्यविरतसम्यग्दृष्ट्यादौ आहारकद्विक्रिं-दयः प्रमत्तादौ, जितनामोदयः सयोगिकेवत्त्यादौ, भवति । तत-द्दं प्रकृतिपञ्चकं द्विषिशतनादापनीयते ततो मिथ्यादृष्टिगुण-स्थाने समदशशतं जवतीति ॥ १३ ॥

सुहमतिगायमिच्छं, मिच्छेमाममेऽगारसये ॥

मिगमाणुपुत्रिणुदया, उण थावरङ्गविगलञ्जो ॥ १४ ॥

सूक्ष्मविक्रिं सूक्ष्मपर्याप्तसाधारणरूपम् आतपं च मिथ्यात्वं च सूक्ष्मविक्रानपमिथ्यात्वं मिथ्यात्वे मिथ्यादृष्टावन्तो यस्य तन्मिथ्या-

त्वात् एतत्प्रकृतिपञ्चकस्य मिथ्यात्वेऽन्तो नवतीत्यर्थः । अयमत्रा-शयः । सूक्ष्मनाम्नः उदयसूक्ष्मैकस्त्रियेषु, अपर्याप्तनाम्नः सर्वेष्व-पि अपर्याप्तकेषु, साधारणनाम्नोऽन्तवनस्पतिषु, आतपनामो-दयेषु, वादरपृथिवीकाथिकेषु एव नचैतेषु स्थितो जीवः सास्वा-दनादिव्यं ब्रूते नापि पूर्वप्रतिपन्नस्तेषूपपद्यते सास्वादनस्य यद्य-पि वादरपर्याप्तैकस्त्रियेषूपपद्यते तथापि न तस्यातपनामोदयस्त-त्रोपपन्नमात्रस्यासमाप्तशरीरस्यैव सासादनव्यगमनात् समाप्ते च शरीरे तत्रातपनामोदयो भवति मिथ्यात्वोदयः पुनर्मिथ्यादृ-ष्ट्यावेव तैनासां पञ्चप्रकृतीनां मिथ्यादृष्टादुदयस्यान्तस्तदिदं प्रकृतिपञ्चकं पूर्वोक्तं सप्तदशशतादपनीयते शेषं द्वादशशतं सास्वादनं उदये प्रतीय भवति । नरकानुपूर्व्यपनयेत च एका-दशशतं जवतीत्येतदेवाह । “ सासणे इगारसयं नरयाणुपुत्रि-णुदयति ” सास्वादति एकादशशतमुदये जवति नरकानुपूर्व्य-मुदयात् नरकानुपूर्व्यां उदयां हि नरके वकेण गच्छतो जीवस्य भवति । न च सास्वादो नरकं गच्छति यद्युक्तं दुष्टकर्मस्तत्र-प्राप्यं “ नरयाणुपुत्रियाण, सासणं सममि होइ नहु उदयो । नरयस्मि जं न गच्छइ, अवधिञ्जइ तेण सा तस्स ॥ ” ततो नर-कानुपूर्वीं मिथ्यादृष्टिव्यवच्छिन्नसूक्ष्मविक्रानपमिथ्यात्ववृद्धणं प्र-कृतिपञ्चकं च सप्तदशशतादपनीयते शेषं सास्वादनं एकादश-शतं भवतीति [२] (अणथावरङ्गविगलञ्जोत्ति) (अणत्ति) अनन्तानुबन्धिनश्चत्वारः क्रोधमानमायाद्वोजाः स्थावरनामा (इग-त्ति) एकेन्द्रियजातिर्विकलाः पञ्चेन्द्रियजात्यपेक्षया असंपूर्णही-न्द्रियजातिर्वीन्द्रियजातिचतुरिन्द्रियजातय इत्यर्थः । इत्येतामि-नवानां प्रकृतीनां सास्वादानेऽन्त उदयमश्रित्य जवति । इयमत्र ज्ञापना । अनन्ताऽनुबन्धिनामुदये हि सम्यक्त्वव्याप्ति एव न जव-ति । यदाहुः श्रीनञ्जवाह्वागिपादाः “ पदमिह्लुयाण उदयं, नियमा संजोणया कसायाण । सममंसणजंनं, भवसिद्धीया विन लहति ” नापि सम्यग्मिथ्यात्वं कोऽप्यनन्तानुबन्धनस्य गच्छति योऽपि पूर्वप्रतिपन्नसम्यक्त्वोऽन्तानुबन्धिनमुदयं करोति सोऽपि सास्वादनं एव जवतीत्युत्तरं चासामुदयाभावः । स्थावर एकेन्द्रि-यजातिविकलेन्द्रियजातयस्तु यथा स्वमेकेन्द्रियविकलेन्द्रियवेद्या एव च उररगुणस्थानानि तु संक्षिपञ्चेन्द्रिय एव प्रतिपद्यन्ते पूर्वप्रति-पन्नोऽपि पञ्चेन्द्रियेष्वेव गच्छतीत्युत्तरं चासामुदयाभाव इति ॥

मीसे समयणुक्की-णुदयामीनादएण मीसेतो ।

चउसयमजए समा-णु पुत्रिखेवावि अकसाया ॥ १५ ॥

मिश्रे सम्यग्मिथ्यादृष्टौ शतमुदये जवति-कथमिथ्याह । (अणु-पूर्वीणुदयति) इहानुपूर्वीं शब्देन नरानुपूर्वीतिगणाणुपूर्वीत्वा-नुपूर्वीं अणुणा आनुपूर्वीतिगणां गृह्यते तस्या मिश्रादयेन च । अयमत्र ज्ञावः । नरकानुपूर्वीं तावदुदयमाश्रित्य सास्वादनं व्यवच्छिन्ना । इह सा न गृह्यते शोयमानुपूर्वीविक्रिं मिश्रदृष्टेर्नोदिति तस्य मरणान्नावात् । “ न सम्ममीसो कुणइ कावमिति ” वच-नान् मिश्रप्रकृतिः पुनरत्रोदये प्राप्यते । ततः सास्वादनव्यवच्छिन्नं प्रकृतिनवक्रानोनुपूर्वीविक्रिं च पूर्वोक्तैकादशशतादपनीयते शोय-तिष्ठति प्रकृतीनां नवनवतिः । तत्र मिश्रप्रकृतिप्रज्ञेये जाते शत-मिति (मीसंनुत्ति) मिश्रगुणस्थाने मिश्रप्रकृतेऽन्तो भवति । एतदुदये हि मिश्रादयेऽयं जवति नान्य इति [३] (चउसयम-जए समाणुपुत्रिविवाति) चतुर्भिर्गधिकं शतं चतुःशतमुदये भवति केत्याह । अयने अविर्तनसम्यग्दृष्टौ कथमिथ्याह । (सममिति) सम्यक्त्वम् (अणुपुत्रिजति) आनुपूर्व्यश्चतस्रः ता-सां त्रयोपःप्रोपात् । इदमुक्तं अत्र पूर्वोक्तशतानिमिश्रगुणस्थान-

व्यवच्छिन्नैका मिश्रप्रकृतिरपनीयते शेषा नवनवतिस्तत्र सम्यक्त्वानुपूर्वाचतुष्कङ्कणं प्रकृतिपञ्चकं कियते जातं चतुःशतं यतः सम्यक्त्वमत्र गुण उदयत एव तथा विरतसम्यग्दशां यथास्वचतुर्भाष्यानुपूर्व्य इति (वितियकसायति) द्वितीयकपाया अप्रत्याख्यानावरणश्रवणः क्रोधमानमायादोभाः ।

मणुतिरिणुषुक्विचउच्च, दुहगअणाइज्जुगसत्तरस उओ सत्तामीइदेसितिगिगइ, आउनिउज्जोय तिकसाया । १६ ।

(मणुतिरिणुषुक्विच) आनुपूर्वाश्रयस्य प्रत्येकं योजना-न्मनुजानुपूर्वां तिर्यगानुपूर्वां (विउच्चदुत्ति) वैकियाष्टकं वैकियशरीरवैकियाङ्गोपाङ्गद्वानुपूर्वादिवायुनरकगतनिरका-नुपूर्वातिरकायुल्लेखं दुर्भगमनादयद्विक्रमः । अनादेयाय-शोकीतिरूपमित्येतासां सप्तदशप्रकृतीनामविरतसम्यग्दशा-दयं प्रतीयते छेदो भवति ततः स्माः सप्तदश प्रकृतयः पूर्वोक्त-चतुःशतादपनीयन्ते शेषाः (सगसाइदेसिति) (५) सप्ताशी-तिदेशविरते उदये भवति । इदमत्र तत्पर्यम् । द्वितीयकपायो-दयेहि देशविरतेलौभ आगमे निषिद्धः । यदागमः “बीयकसाया गुदये, अप्पच्चक्खलावरण । नामधज्जाणं । सम्महंसणल्लंभं, विरयाविरयं न उ लहंति” नापि पूर्वप्रपन्नदेशविरत्यादेर्जावस्य तदुदयसंभवस्तनोत्तरेषु तदुदयाभावः मनुजानुपूर्वातिर्यगा-नुपूर्वास्तु परभवादिसमयेषु विष्णुपान्त्यगलवत्तदुदयसंभ-वः । स च यथायोगं मनुजतिरश्चां वर्षाष्टकादुपरिष्ठातसंभविषु देशविरत्यादिषु गुणस्थानेषु न संभवति । देवविकं नारकविकं च देवनारकवेषमेव । न च तेषु देशविरत्यादेः संभवः वैकिय-शरीरवैकियाङ्गोपाङ्गान्मोस्तु देवनारकेष्वदयः । तिर्यग्म-नुष्येषु तु प्राचुर्येणाविरतसम्यग्दशप्रत्येयुः । यत्तत्तुगुणस्थानेष्वपि केपांचिदागमे विष्णुकुमारस्थूलभद्रादीनां वैकियद्वि-कस्योदयः श्रूयते स प्रविरलतत्त्वादिना केनापि कारणेन पूर्वोचार्थेन विवक्षित इत्यस्माभिरपि नेह विवक्षित इति दुर्भ-गमनादेयद्विकमित्येतास्तु तिस्रः प्रकृतयो देशविरत्यादिषु गुणप्रत्यागोदयन्त इत्येता श्रविरतिव्यवच्छिन्ना इति (ति-रिगइआउज्जो) तिर्यक्शब्दस्य प्रत्येकं योगात् । तिर्यग्माति-तिर्यगायुः (निउज्जोयति) नचैर्गोत्रमुद्योतं वा (तिकसा-यति) तृतीयः कपायः त्रिकपायः मयूरव्यंसकादित्वात्पूरण-प्रत्ययलोपां समासः । प्रत्याख्यानावरणश्रवणः क्रोधमान-मायालोभाः (६)

अउच्चओ इगसा, पपत्तिआहारगुणसपक्खेवा ।

धीणतिगहारुग, उओअमपरिअपमत्ते ॥ १७ ॥

पूर्वोक्ताष्टप्रकृतीनां देशविरतेः उदयमाश्रित्य छेदो भवति ततः प्रमत्त एकाशीतिर्भवति आहारकयुगलप्रयोगात् । इदमत्र हृदयम् । तिर्यग्मातिरित्यर्थायुषी तिर्यग्भेदे एव तेषु च देशवि-रतान्ताम्येव गुणस्थानानि घटन्ते नोत्तराश्वित्युत्तरेषु तदुद-याभावः । नचैर्गोत्रं तु तिर्यग्मातिस्वाभाव्यात् ध्रुवीदयिकं न परावर्तते ततश्च देशविरतस्यापि विरतस्य नचैर्गोत्रोदयोस्त्येव मनुजेषु पुनः सर्वस्य देशविरतादेर्गुणिनो गुणप्रत्यागोदयैर्गोत्र-मेवोदयोत्तर नचैर्गोत्रोदयाभावः । उद्योतानामस्वभावत-स्तिर्यग्भेदे तेषु च देशविरतान्ताम्येव गुणस्थानानि नोत्तरा-श्वित्युत्तरेषु तदुदयाभावः । यद्यपि यतिवैकियेष्वुद्योतानामो देति “उच्चरदेहि च देवजई इति वचनात्” तथापि स्वल्पत्वा-दिना केनापि कारणेन पूर्वोचार्थेन विवक्षितं तृतीयकपायोदये हि चारित्रजात एव न भवति । उल्लं च पुर्यैः “तदयकसा-याणुदप, पप्पच्चक्खलावरणानामधिउज्जाणं । देसिकदेसविरदं

चरित्तल्लंभं न उ लहंति ” न च पूर्वप्रतिपन्नचारित्रस्य तदु-दयसंभव इत्युत्तरेषु तदुदयाभावः । इत्येता अष्टौ प्रकृतयः पूर्वोक्तसप्तशीतरपनीयन्ते शेषा एकोनाशीतिः । तत आहार-कयुगलं क्षिप्यते यतः प्रमत्तयतिराहारकयुगलस्योदयो भव-तीत्येकाशीतिः । (धीणतिगति) स्थानार्द्धिविकं मिद्रा २ प्रचत्ता २ स्थानार्द्धिरूपमाहारकद्विकमाहारकशरीराहारका-ङ्गोपाङ्गलक्षणमिति (७) प्रकृतिपञ्चकस्य प्रमत्ते छेदो भवति । ततः पूर्वोक्तैकाशीतिरिदं प्रकृतिपञ्चकमपनीयते । शेषाः पद-सत्तिरपमत्तं उदये भवति । अत्रायमाशयः । स्थानार्द्धिविको-दयः प्रमादरूपत्वादप्रमत्ते न संभवति आहारकद्विकं च विकु-र्वाणो यतिरौत्सुक्यादवश्यं प्रमादवशां भवत्यत इदमप्य-प्रमत्ते उदयमाश्रित्य न जायतीति । यत्पुनरिदमन्यत्र श्रूयते प्रमत्तयतिराहारकं विरुल्य पश्चाद्विशुद्धिवशात्तत्रस्य पश्चात्प्र-मत्ततां यातीति तर्केनापि स्वल्पत्वादिना कारणेन पूर्वोचार्थेन विवक्षितमित्यस्माभिरपि न विवक्षितमिति ॥ १७ ॥

समत्तंतिमसंयण-तियगच्छओविस्सत्तिर अणुप्पे ।

हासाइउक्कअंतो, विसिदि अनियट्ठि वेयतिगं ॥ १८ ॥

सम्यक्त्वमन्तिमसंहननविकमर्द्धनापचसंहननकोलिकान्स-हननसेवात्तसंहननरूपमित्येतत्प्रकृतिचतुष्टयस्याप्रमत्ते छेदो भवति । तत इदं प्रकृतिचतुष्कं पूर्वोक्तप्रसप्ततेरपनीयते शेषा द्वाप्तमितिः (अणुप्पेविच) अपूर्वकरणे उदये भवतीति । अयमत्राशयः सम्यक्त्वे क्षपिते उपशमिते वा श्रेणिद्वयमारुह्यते इत्यपूर्वकरणादौ तदुदयाभावः । अन्तिमसंहननत्रयोदयेतु श्रेणिरारोडुमेव न शक्यते तथाविश्वश्रुद्धेरभावादित्युत्तरेषु तदुदयाभावः । (९) (हासाइउक्कअन्तुति) हास्यमादौ यस्य पदकस्य मतः हास्यादिपदकं हास्यस्यरुतिशोकमवगुण्णसाख्यं तस्यान्तोऽपूर्वकरणे भवति संक्षिप्ततरपरिणामत्वादतस्य उत्त-रेपां च विशुद्धतरपरिणामत्वात्तेषां तदुदयाभाव इति उत्तरे-ष्वप्ययमुदयव्यवच्छेदहेतुरनुसरणीयः । तत इदं प्रकृतिपदकं-पूर्वोक्तप्रसप्ततेरपनीयते शेषाः । (१०) (विसिदिअनियट्ठि) पट्टपरिनिवृत्तिवादरे भवति । उदयमाश्रित्यति शेषः । (वेयतिगं) वेदविकं खीवेदपुंवेदनपुंसकवेदाख्यम् ।

संजज्ञणतिगं उओओ, सट्ठिसुहम्मि तुरियज्जोत्तेतो ।

उवसेतगुणे गुणमट्ठि, रिसहनारायदुगअंतो ॥ १९ ॥

संज्वलनविकं संज्वलनक्रोधमानमायारूपमित्येतासां पक्षां प्रकृतीनामनिवृत्तिवादरे छेदो भवति तत्र स्त्रियाः श्रेणिमारो-हन्त्याः खीवेदस्य प्रथममुदयच्छेदः ततः क्रमेण पुंवेदस्य नपुं-सकवेदस्य संज्वलनत्रयस्य च पुंसस्य श्रेणिमारोहतः प्रथमं पुंवेदस्योदयच्छेदस्ततः क्रमेण खीवेदस्य परद्वेदस्य संज्व-लनत्रयस्य । परद्वेदस्य तु श्रेणिमारोहतः प्रथमं परद्वेदस्यो-दयच्छेदः ततः खीवेदस्य पुंवेदस्य संज्वलनत्रयस्य चैतत्प्रकृ-तिपदकं पूर्वोक्तपट्टपरिपनीयते शेषाः (सट्ठिसुहम्मिति) पट्टिः सूत्रमा संपरये उदये भवति (११) अत्र च तुर्यलोभा-न्तश्चतुर्यलोभाभ्यः संज्वलनलोभव्यवच्छेद इत्यर्थः । तत इयमेका प्रकृतिः पट्टिरपनीयते शेषा उपशान्तगुणे उपशान्त-मोहगुणस्थाने एकोनपट्टिरुदये भवति । (रिसहनारायदुग अंतुति) ऋषभनाराचद्विकं ऋषभनाराचसंहनननाराचसं-हननाख्यं तस्यामुपशान्तगुणे भवति प्रथमसंहननैव लक्षण-श्रेण्यारोहणात् इति स्त्रीमेवोद्गादौ तदुदयाभावः । उपशमश्रे-णिस्तु प्रथमसंहननत्रयेणाख्यते तत इदं प्रकृतिद्वयं पूर्वोक्तै-कोनपट्टेरपनीयते शेषाः (१२)

सत्तावश्रवणीणदुचरिमि, निददुगंतोअचरमिणपन्ना ।

नाणंतरायदंमण, चनुठेओ सजोगिवायाद्वा ॥ ५० ॥

सप्तपञ्चाशत् (स्त्रीणन्ति) क्रीणमोहस्य (डुचरिमिति) द्विच-
रमसमये चरमसमयाद्वाक्यं द्वितीयं समये निडाद्विकस्य निडा-
प्रचडाव्यस्य क्रीणद्विचरमसमयेऽन्त इत्येतत्प्रकृतिचयं पूर्वाकस-
प्तपञ्चाशतोऽपनीयंत ततः (चरमिति) चरमसमये क्रीणमोह-
स्येति शेषः (एणपक्षति) पञ्चपञ्चाशदुदये भवति । इदमुक्तं
भवति । निडाप्रचलयोः क्रीणमोहस्य चिचरमसमये उदयचन्दः
अपरं पुनराहुः उपशान्तमोहं निडाप्रचलयोरुदयचन्देः । पञ्चाना-
मपि निडाणां घोलनापरिणामे भवत्युदयः । कृपाकाणं त्वतिवि-
शुद्धत्वात् निद्रोदयसंभवः । उपशान्तानां पुनर्नतिविशुद्धत्वा-
त्स्यादधीति । नात्येतरावपि चरमचरमिति ज्ञानावरणपक्षं मति-
भूतावधिमानः परमवैकल्यज्ञानावरणरूपमन्तपरापक्षं दानदास-
भोगोपगोमगीत्यन्तपायावयव दर्शनचतुष्कं चक्रचक्रुवधिकेवत्र-
दर्शनावरणवक्रणमित्येतासां क्रीणमोहचरमसमये वेदो भवति ।
(१३) तदनन्तरं क्रीणमोहव्यारित्येतत्प्रकृतिचतुर्दशकं पुयो-
कपञ्चपञ्चाशतोऽपनीयंत शेषैकचत्वारिंशत्तथैकरनामोदाद्यत्
तत्प्रकृते द्वाचत्वारित्येतत्प्रयोगविकल्पिनि भवतीत्येतद्वाह । (स-
जोगिवाव्यति) स्पष्टम् ॥

तित्युदयानुरद्धा थिर-खगइन्दुगपरिचतिगञ्जसंज्ञाणा ॥

अग्रुल्लयुवसुचननिमित्तं-तेत्र कम्माइंसयण ॥ २१ ॥
ननु पञ्चपञ्चाशतो ज्ञानावरणपञ्चकमन्तरायपञ्चकं दर्शनव-
त्पञ्चवक्त्रप्रकृतिचतुर्दशकापनयत एकचत्वारिंशदेव जवति ततः
प्रथममुक्तं सयोगिनि पञ्चत्वारिंशदित्याशङ्क्याह (तित्युदयति)
तीर्थोदयातीर्थ्यकरनामोदयादित्यर्थः । यतः सयोग्यादौ तीर्थक-
रनामोदयो जवति यद्युक्तम् ॥ उदय जस्स सुरासुर-नरवइनि-
होहे पूत्रो होइ ॥ तं तित्यारं नमं, तसुविवागो हु केवडि-
गो ॥ यतः प्रत्येकैकचत्वारिंशति तीर्थ्यकरनाम जित्येति । ज्ञाता
द्वेचत्वारिंशत्सा च सयोगिनि जवतीति । (उरवा थिरखगइदुग-
त्त) द्विकशब्दस्य प्रत्येकं योगात् औदारिकद्विकमोदारिकशरी-
रौदारिकाङ्गोपाङ्गवत्क्षणम् । अस्थिरद्विकमस्थिराणुभाष्य-
म् । खगतिद्विकं शुनविहायोग्यस्युभविहायोगितरूपं (परि-
तिगत्ति) प्रत्येकविकं प्रत्येकस्थिराणुभाष्यम् । (उरंसजानि-
तसंस्थानानि समचतुर्धन्योशपरिमणस्रसंदादिवाप्तनकुञ्ज-
हउइस्वरूपाणि संस्थानाशब्दस्य च पुंस्त्वं प्राकृतवक्त्रणत्वात् यदा
ह । पाणिनिः स्वप्राकृतवक्त्रणं ङिङ्गे व्यभिचार्यणि (अग्रुल्लयुव-
सुचवति) चतुःशब्दस्य प्रत्येकं संख्यात् अग्रुल्लयुवचतुष्पमर-
ल्लयूपधातपराधातोऽन्त्यासाख्यं वर्णचतुष्कं वर्णग ध्रस्वस्पर्शरूपं
(निमित्तं) निर्माणम् । (तेयत्ति) तैजसशरीरम् । (कम्मत्ति)
काम्येणशरीरम् । (आइसंहनं न्ति) प्रथमसंहनं वज्ररूपज-
नारचसंहननमित्यर्थः ॥

दुमर्त्तुमर्माया, साङ्गयं च तीस्रुच्छेत्रा ।

वारम् अजोगिमुत्तगा-इज्ज जमन्नयरवेयणिअं ॥२१॥

दुःस्वरं सुस्वरं सातं च सुखमसातं च दुःखं सातासाते
तयोक्तं कतरमन्यतरमसातं या श्रसातं वेत्यर्थः । ततः एतासां
विंशतः प्रकृतीनां स्यादंगिकेवलिन्युदयव्यवच्छेदः । तथैकतर-
वेदनीयं यद्यंगिकेवलितं वेदयितव्यं तत्स्यंगिकेवलचरम-
समस्य व्युत्पन्नोदयं भवति (१३) पुनरुक्तरोदयाभावात् दुःख-
मस्य च्युत्पन्नान्मोक्षं भाष्यतापुद्गलविवक्षात् स्यादयंगिनामेवोदयः
शेषाणां पनः शरीरपक्षान्वयिष्यत्वात् काययोगिनामेव तेन

हि योगेन पुञ्जलप्रहणपरिणामलभन्वानि ततस्तेषु गृहीतेष्वेतेषां कर्मणां स्वस्वविपाकेनोदयो भवति । तेनायोगिकेवलनि तद्योगाभावात्तदुदयाभावः इत्यतस्त्रिंशत्प्रकृतयः पूर्वोक्तद्वित्रिचरितशतेनोपनीयन्ते ततः शेषा द्वादश प्रकृतयोऽयोगिकेवलिन्युदयमाश्रित्य भवन्तीत्येतदेवाह (वारस अजोगीत्यादि) द्वादश प्रकृतयोऽयोगिकेवलिनि चरमसमयान्ताश्चरमसमये योगिकेवलिगुणस्थानस्यान्तो व्यवच्छेदो यासां ताश्चरमसमयान्तास्ता एवाह सुभगमाद्रेयम् (जसत्ति) यशःकीर्तिनाम अन्त्यतरेवेदनीयं सयोगिकेवलिचरमसमयव्यवच्छिन्नोद्धरितं वेदनीयमित्यर्थः ।

तसतिगपिंदिमणुया-उगइजिणुचंति चरमसमयंता ॥

(तसतिगति) त्रसत्रिकं त्रसबादपर्याप्तव्यं (पण्डितंति)
 पञ्चन्द्रियजातिः (मणुआउगइति) मनुजशब्दस्य प्रत्येकं योगा-
 न्मनुजायुः मनुजगतिः (जिणसि) जिननाम (उच्चति)
 उच्चैर्वागमिति शब्दां द्वादशप्रकृतिपरिसमाधितोक्त इति ।
 कर्म० १ क० पं० संग० एकस्मिन् गुणस्थानेषु, (उदयसत्तास्था-
 नयेजामगुणद्वाराशब्दे । बन्धोदयसत्तास्थानत्रित्वा तत्सर्वप्रश्न-
 कम्मशब्दे) ये परिपहा यस्मिन्मंदयनिमित्ताः सत्यादि परिसह
 शब्दे । मारणात्तिक उदयमेव शब्दे इति वेत्याश शब्दे)

(६) उदयहेतुं प्रदर्शयति

द्व्यं खेत्तं कालो, ज्वो य भावो य हेयवो पंच ।

हेउसमासेणुदत्ता, जायइ सव्वाणपमइणं ॥

हेतुक सर्वासां प्रकृतीनां सामान्यतः पञ्च उदय्यहेतवस्तथा च ज्यैष्ठ्यं
 केचं कालो भवो जायते । तत्र ज्यैष्ठ्यं कर्मपुरुषस्य यदि
 जावाहो किमपि तथा विषयमुद्रयाश्रुर्भाविनिमित्तं यथा श्रृंगमप्य
 नृपोऽपि तथाप्युज्ज्वलज्यैष्ठ्योद्देश्यस्य केचमकाशं काशः समया-
 दिरूपो ज्ञेयो मनुष्यादिभ्यः । जावो जीवस्य परिणामविशेषः ।
 एतच्च नैकैकश उदयहेतवः किन्तु समुद्दितास्तथावा हेतुसमयानु-
 चकत्स्वरूपानां ज्यैष्ठादीनां हेतुना समालेख समुद्रात् ज्ञेयते सर्वा-
 सां प्रकृतीनामुदयः केचन कापि इत्यादि सामग्री कस्याश्चिदप्र-
 कृतेरुदयहेतुरिति हेतुव्यभिचारः । उक्ता उदयहेतवः । पञ्चसंज्ञा
 उदयगामिणी— उदयगामिनी— खं० उदयं सूर्योदयं गच्छति
 मूर्ध्नादिना व्याप्तेति गम्—पिनि—डीए—सूर्योदयवधिमूर्ध्नादि-
 काशव्यापिन्यां । तिथौ, कालेऽनुष्ठाने उदयकात्रे, कथिमानस्य ग्राह्य
 त । तन्निर्णयो वैष्णवनां काशमयस्य ग्रन्थे । वाच० ।

उदयजिण-उदयजिन-पुं० भविष्यति सप्तमे तीर्थकरे, स च पूर्वभवे शङ्खनामा श्रावकः । सप्तममुदयजिनं वन्दे जीवं च शङ्खनाम्नः श्रावकस्य । प्रव० ४६ द्वा० ।

उदयट्टाण-उदयस्थान-न० उदयप्रकारे, । पं०सं० । (बन्धो-
दयसत्ता आश्रित्य उदयस्थानेषु भट्टाः कम्मशब्दे)

उदयटि (ए) उदयार्थिन्—त्रि० लाभार्थिनि, “ पक्षं जहा
वणिण उदयट्ठि, आरयस्स हेउं पगंएति संगं ” सूत्र० २२ध्रु० ६अ० ।

उदयण-उदयन-न० उद्-इ-भावे-ल्युद्-उदय, समाप्ता च ।
अग्रस्यमुनौ, कुसुमाञ्जलिप्रभृतिग्रन्थकारके स्वनामख्याते आ

चाथे च । वाय० उदनाऽप्याह । नापि प्रतिपत्तसाधनमनित्य
प्रथमस्य साधनत्वावस्थितिशक्तिप्रतिपत्तत्वादिति । २० । मु-
मुक्षुर्कर्मण्यापारतन्त्रं तत्त्वज्ञानवृत्तिर्नवेति विप्रतिपत्तिविधि-
कोटिरुदयनाचार्याणाम् । न० । वीणावत्सराजे, उत्त० ३ अ० ।

(तत्कथा चैवम् ।)

जइ एं भंते ! पंचमस्स अज्जयणस्स उक्खेवओ एवं खदु

जन्व० तेषां कोट्येण तेषां समएण कोमन्वीणाम् ए रीहो-
त्या । रिष्ट ३ बाहिं चंदोत्तरणे उज्जाणे मेयजदे जक्वे
तत्थ णं कोसंबी य एयरीए सयाणिए एणं राया होत्या
महया हिमवंत तस्स एं सयाणीयस्स रसो मियावतीए देवीए
अत्तए उदयणे एणं कुमारे होत्या । अहीएणुवराया
तस्स एं उदयएस्स कुमारस्स पमार्वाए एणं देवी होत्या
विपा० ५ अ० ।

(उदयनस्य सोमदत्तपुरोहितसुतवृहस्पतिदत्तं पयावयां
स्वभार्यायामासकं दृष्ट्वा तद्विधातनं तच्च बहू०कइदत्त शब्दे)
गन्धर्वविद्याप्रमुखे चण्डप्रद्योतभूजः पुत्र्या वासवदत्तायाः
शित्रके, आ०क० । आ०व० । आ०च० (सणियशब्दे तत्कथानक-
म् । योगधरायसंश्लेषयशब्दे तद्विद्वतिः) सिन्धुसौवीरा-
धिपतौ च । तद्वृत्तलेशोऽयम् । सिन्धुसौवीरदेशाधिपतिदेशमु-
कुन्दबभूवपुसेव्यउदयनराजो विद्युन्मालिसमर्पितश्रीवीरप्रति-
मावेनातनीरोगीभूतगंधारआर्द्धापितगुटिकाभक्तएतो जाता
ज्ञनरूपायाः सुवर्णगुलिकाया देवाधिदेवप्रतिमायुताया अपह-
र्तारं मालवदेशभूपसेव्यं चण्डप्रद्योतनं देवाधिदेवप्रतिमा-
प्रत्यानयनापन्नसंश्रामे बद्धा पश्चादागच्छन् दशपुरे वर्षासु
तस्यौ । वार्षिकपर्वणि च स्वयमुपवासं चक्रे । भूपादिष्टसूपाका-
रेण भोजनार्थं पृष्टेन चण्डप्रद्योतेन विषमिया आर्द्धस्य ममा-
प्ययोपवास इति प्राक्ते धूत्तसाधर्मिकेऽप्यस्मिन्नलमिति मम
प्रतिक्रमणं न शुच्यतीति तत्सर्वस्वप्रदानतस्तद्गाले ममदासी
पतिरित्यल्लराच्छादनाय स्वमुकुटपट्टदानतश्च श्रीउदयनराजेन
श्रीचाण्डप्रद्योतः क्षमितीत्यत्र श्रीउदयनराजस्यैवाराधकत्वम् ।
कल० । उदयगामिति, त्रि० । स्था० ५ डा० ।

उदयणमत्त-उदयनमत्त- पुं० उदयनमुदयगामि प्रवर्त्तमानं
सत्वं यस्य स तथा । तथाविधे पुत्रज्जातभेदे, स्था० ५ डा० ।
उदयत्यगण-उदयास्तमन-न० उदयवेलायामस्तवेलायांचा "उद-
यन्धमणे सुमुहुत्तसुहृदंसणं" कल० ।

उदययम्म-उदयधर्म- पुं० धर्मकल्पदुमकारके आगमगच्छीये-
आचार्ये, जै० ६० ।

उदयपत्त-उदयप्राप्त-त्रि० उदिते, प्रश्न० सं० ५ डा० ।

उदयपन्नमूरि-उदयपन्नमूरि-पुं० नागन्द्रगच्छीये खनाम-
ख्याते सुरभेदे, "प्रमाणसिद्धान्तविशुद्धमत्र, यत्किञ्चिदुक्तं
मतिमान्यदोषात् । मात्सर्यमुत्सार्थं तदार्याचिन्ता, प्रसादमा-
धाय विशेषयन्तु । ४ । उर्यामिण सुभाभुजां गुरुरिति त्रैला-
क्यविस्तारणो, यत्रयं प्रतिभासरादनुमितिर्निर्दिष्टमनुजुम्भते ।
किंचामो विधुषाः सुधेति वचनोक्तं यदायं मुदा, शंसन्ति-
प्रथयन्ति तामतितामां संवादमेद्विनीम् । ५ । नागन्द्रगच्छ-
गोविन्द-वत्सोऽलङ्कारकौस्तुभाः । ते विश्ववन्द्यानद्यास्तुरुद-
यप्रसूरयः ॥ अयमाचार्यः विक्रमसंवत् १२२० वर्षात् १२७३
पर्यन्तं विद्यमान आसीत् । विजयसेनसूरैरयं शिष्यः वीरध-
वलमहाराजोऽमात्यवस्तुपालस्य मान्य आसीत् आरम्भासि-
द्धिर्धर्मोऽपुदयप्रन्धौ व्यरीरचत् । द्वितीयोऽप्येतन्नामा रवि-
प्रमदुरैः शिष्यः । नेमिचन्द्रसूरिकृतप्रवचनोद्धारस्योपरि-
विषमपदव्याख्यानाभ्यां टीकां कृतवानिति । जै० ६० ।

उदयवैयुक्ति-उदयवन्धोक्तृ- स्त्री० कर्मप्रकृतिभेदे, यासां
प्रकृतिविपाकांद्ये सति बन्धादुत्कृष्टस्थितिकर्मावाप्यते ता उदयव-
न्धोक्तृसंज्ञाः । पं० सं० । "उद्वक्तोसापपणाजं" ग्रन्थुप आ-

युश्चतुष्टयरहिताः पञ्चेन्द्रियजातिवैकियद्विकहुएरुसंस्थानपरा-
घातात्स्वासाद्योतविहायगतयां गुह्यभुते जसकर्मणिर्मणिप-
घातवर्णादिचतुष्कानि स्थिरादिपदकं यसादिचतुष्कमसातवेद-
नीयं नीचैर्गोत्रं पौरुषशक्यायमित्यतः ज्ञानावरणपञ्चकमन्तरा-
यपञ्चकं दर्शनावरणचतुष्टयमित्येताः षष्टिः प्रकृतयः उदयवन्धोक्तृ-
ष्टाः । एतासामुदयप्रसातानां स्ववन्धनत उत्कृष्टस्थितिरवाप्यते तत
एता उदयवन्धोक्तृष्टाभिधेयाः । पं० सं० ॥

उदयवर्द्ध-उदयावती- स्त्री० कर्मप्रकृतिभेदे, तत्स्वरूपं च "चर-
मसमयस्मि दक्षिणं, जासि अग्रथसंक्रमे ताउ । अनुदयवर्द्ध इय-
रीआ, उदयवर्द्धे हाति एगैश्चो" इति अनुदयवर्द्धकप्रतिपत्त्यः
इतराः प्रकृतय उदयवर्द्धा भवन्ति । पं० सं० ॥

यासां दक्षिणं चरमसमयं स्वविपाकं वेद्यते संप्रति ता एवो-
दयवतीः प्रकृतीरभिधातुकाम आह ।

नांतुरायायाउग-दंसणचउवैयणीयमपुमिच्छा ।

चरिमुदयउवैयण-उदयवर्द्धे चरिमलानो य ॥

ज्ञानावरणपञ्चकमन्तरायपञ्चकमायुश्चतुष्टयं दर्शनचतुष्टयं
सातासातवेदनीये स्त्री० पुंसकवेदां चरमोदयात्प्यमन वक्ररूपास्ता-
श्चमाः । मनुष्यगतिः पञ्चैन्द्रियजातिवत्सनामबादरनाम पर्या-
प्तनाम गुजनामसुस्वरनामादयनाम तीर्थकरनाम तथा उच्चैर्गोत्र
वेदकतत्पक्षकं चरमज्ञातः संज्यक्षनज्ञातः इत्येताश्चतुस्त्रिंश-
त्प्रकृतय उदयवर्द्धस्तयाहि-ज्ञानावरणपञ्चकमन्तरायपञ्चकदर्श-
नावरणचतुष्टयरूपाणां चतुर्दशप्रकृतीनां क्रीणकषायान्त्यसमये
चरमोदयाणां च नाम वेदकवृत्तानां सातासातवेदनी-
ययोर्लक्ष्णोत्रस्य च सर्वसंख्यया द्वादशप्रकृतीनामयोगिकवत्रि-
चरमसमये संज्यक्षनज्ञातस्य सूक्ष्मसंपरायान्त्यसमये वेदकस-
म्यकवस्य स्वकृपणपर्यवसानसमये स्त्री० पुंसकवेदयोः कृप-
कक्षेत्राण्यमनित्वुत्तिबादरसंपरायद्वयोः संख्येयसु ज्ञानेयस्वकान्तपु
तुदुदयात्समये आयुषां च स्वस्वनवचरमसमये स्ववेदना-
मस्ति । तत एता उदयवर्द्धोऽभिधीयन्ते । यत्रपि सातासातवेद-
नीयोः स्त्री० पुंसकवेदयोश्चातुष्टयवतीत्वमपि संभवति तथापि
प्रधानमेव गुणमप्यवश्यं सत्वरूपा व्यपदेशं प्रयच्छतीति उदयव-
र्द्धः पृथ्वीपुरुषैरभिधीतः । पं० सं० ३ डा० ।

उदयवर्द्धज-उदयवर्द्धज- पुं० विक्रमराज्यात् अष्टाविंशत्यधि-
कचतुर्दशशते (१४२०) वर्षे जाते श्रीपादकयानमप्रथकृतो
ब्रह्मिन्सागरस्य गुरौ । जै० ६० ।

उदययणपगणि-उदययत्नगणि-पुं० 'स्वनामके मुनिर्हिंसुरैः
शिष्यैः, अनेन विक्रमराज्यात् अष्टाविंशत्यधिकचतुर्दशशते (१४-
२५) वर्षे रत्नशेखरसूरिकृतश्रीपादचरित्रस्य प्रथमादर्शो ब्रिखि-
तः । जै० ६० ।

उदयत्रीरगणि-उदयवीरगणि-पुं० तपगच्छीये संघवीरगणि-
नोऽन्तेवासिनि, । जै० ६० ।

उदयभक्तुक्ति-उदयभक्तुक्ति- स्त्री० कर्मप्रकृतिभेदे, यासां
विपाकांद्ये प्रवर्त्तमाने सति संक्रामत उत्कृष्टस्थितिसत्कर्म व्यप्यते
न वन्धस्तथा उदयसंक्रामोक्तृष्टाः । पं० सं० ३ डा० ।

उदयसंग्रह-उदयसंग्रह-पुं० सूर्यादेरुदयविधौ, चं० प्र० ८
पा० ६० । सू० प्र० । (सूर्यस्य उदयविधौ विप्रतिपत्तिप्रदर्शनपूर्वक-
सिद्धान्तो यथा-

ता कथं ते उदयसंग्रहिता आदिहेति यदेज्जा तत्थ खत्तु इमाओ
तिम्पि पडिचत्तिओ पमत्ताओ तत्थेगे एवमाहुंसु ता जदा
ए जंबूद्वीवे २ दाहिण्ठे अट्टाससमुहसे दिवसे जवति तता

एष उत्तररुद्रे वि अष्टारसमुद्रुत्ते दिवसे जवति । जता एष उ
तररुद्रे अष्टारसमुद्रुत्ते दिवसे जवति तता एष दाहिणरुद्रे वि अ-
ष्टारसमुद्रुत्ते दिवसे भवति । जदा एष जंबुद्वीवे २ दाहिणरुद्रे
सत्तरसमुद्रुत्ते दिवसे जवति तया एष उत्तररुद्रे वि सत्तरसमुद्रुत्ते
दिवसे जवति । जया एष उत्तररुद्रे सत्तरसमुद्रुत्ते दिवसे
जवति तदा एष दाहिणरुद्रे वि सत्तरसमुद्रुत्ते दिवसे जवति ।
एवं परिहावेतव्यं सोऽक्षसमुद्रुत्ते दिवसे पष्मरसमुद्रुत्ते दिवसे
चोदसमुद्रुत्ते दिवसे जवति तेरसमुद्रुत्ते दिवसे जाव ता जता
एष जंबुद्वीवे २ दाहिणरुद्रे वारसमुद्रुत्ते दिवसे तया एष उत्तररुद्रे वि
वारसमुद्रुत्ते दिवसे जवति । जता एष उत्तररुद्रे वारसमुद्रुत्ते
दिवसे जवति तता एष दाहिणरुद्रे वि वारसमुद्रुत्ते दिवसे जवति ।
तता एष जंबुद्वीवे २ मंदरसमुद्रुत्ते पव्वत्तसमुद्रुत्ते पुरत्थिमं पव्वत्तमुद्रुत्ते
सत्तपष्मरसमुद्रुत्ते दिवसे जवति सदा पष्मरसमुद्रुत्ता राई
भवति अत्रिहाता एष तस्य राईदिया पष्मता समणाउसा एगे ए-
वमाहंसु । एगे पुण एवमाहंसु जता एष जंबुद्वीवे २ दाहिणरुद्रे
अष्टारसमुद्रुत्ताणंतरे दिवसे जवति तया एष उत्तररुद्रे वि
अष्टारसमुद्रुत्ताणंतरे दिवसे जवति । जया एष उत्तररुद्रे अष्टा-
रसमुद्रुत्ताणंतरे दिवसे जवति तता एष दाहिणरुद्रे वि अष्टारसमु-
द्रुत्ताणंतरे दिवसे जवति । जया एष उत्तररुद्रे अष्टारसमु-
द्रुत्ताणंतरे दिवसे जवति तता एष दाहिणरुद्रे वि अष्टारसमुद्रु-
त्ताणंतरे दिवसे जवति । एवं परिहावेतव्यं सत्तरसमुद्रुत्ताणंतरे
दिवसे जवति सोऽक्षसमुद्रुत्ताणंतरे पष्मरसमुद्रुत्ताणंतरे दिवसे
जवति एवं परिहावेतव्यं चोदसमुद्रुत्ताणंतरे जाव ॥

(ता कथं इत्यादि) ता इति पूर्ववत् कथं केन प्रकारेण सूर्य-
स्य उदयसंस्थितिस्ते त्वया भगवन्नाख्याता इति वदेत् एवमुक्ते
सति भगवानेतेष्वपि यावत्स्यः प्रतिपत्तयः तावतीह पददर्शयति ।
(तत्तस्यादि) तत्र तस्यामुदयसंस्थितौ विषये तिस्रः प्रतिपत्तयः
परतीर्थिकाज्युपगमरूपा प्रज्ञास्तथा तत्र तेषां त्रयाणां परती-
र्थिकानां मध्ये एकं प्रथमाः परतीर्थिका एवमाहुः (ता जयाण-
मित्यादि) तत्र यदा एषमिति वाक्यान्कारे अस्मिन् जम्बुद्वीपे
द्वीपे दक्षिणार्धे अष्टादशमुद्रुत्तौ दिवसो जवति तदा उत्तरार्धेऽपि
अष्टादशमुद्रुत्तौ दिवसः । तदेवं दक्षिणार्धनियमोऽन्तरार्धनियम
उक्तः । संप्रति उत्तरार्धनियमेन दक्षिणार्धनियममाह (ता ज-
याणमिति) तच्च यदा उत्तरार्धे अष्टादशमुद्रुत्तौ दिवसो जवति
तदा दक्षिणार्धेऽपि अष्टादशमुद्रुत्तौ दिवसः (ता जयाणमित्यादि)
यदा जम्बुद्वीपे द्वीपे दक्षिणार्धे सप्तदशमुद्रुत्तौ दिवसो जवति
तदा उत्तरार्धेऽपि सप्तदशमुद्रुत्तौ दिवसो जवति यदा चोत्तर-
ार्धे सप्तदशमुद्रुत्तौ दिवसो जवति तदा दक्षिणार्धेऽपि सप्तदश
मुद्रुत्तौ दिवसः (एवं इत्यादि) एवमुक्तेन प्रकारेण एकैकमुद्रुत्त-
हान्या परिहातव्यमपरिहातव्यमप्येव दर्शयति । प्रथमत उक्त
प्रकारेण पञ्चदशमुद्रुत्तौ दिवसो वक्तव्यः तदनन्तरं पञ्चदशमुद्रुत्त-
स्ततश्चतुर्दशमुद्रुत्तस्ततश्चतुर्दशमुद्रुत्तः सूत्राण्येऽपि प्रागुक्तसूत्रा-
नुसारेण स्वयं परिभाषनीयः । सचैवं " जया एष जंबुद्वीवे दिवि
दाहिणरुद्रे सोऽक्षसमुद्रुत्ते दिवसे भवत्तया एष उत्तररुद्रे सोऽक्षसमु-
द्रुत्ते दिवसे भवत्तया एष उत्तररुद्रे वि सोऽक्षसमुद्रुत्ते दिवसे
भवत्तया एष दाहिणरुद्रे वि सोऽक्षसमुद्रुत्ते दिवसे भवत्तया " इत्यादि

अष्टादशमुद्रुत्तदिवसप्रतिपादकसूत्रं साक्षादाह (ता जयाणमि-
त्यादि) ता इति तत्र यदा जम्बुद्वीपे दक्षिणार्धे अष्टादशमुद्रुत्तौ
दिवसो जवति तदा उत्तरार्धेऽपि अष्टादशमुद्रुत्तौ दिवसः यदा
उत्तरार्धे अष्टादशमुद्रुत्तौ दिवसस्तदा दक्षिणार्धेऽपि अष्टादशमु-
त्तप्रमाणे दिवसः । तदा अष्टादशमुद्रुत्तौ दिवससंज्ञा जम्बु-
द्वीपे २ मंदरस्य पर्वतस्य पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि सदा सवे-
कात्वं पञ्चदशमुद्रुत्तौ दिवसो भवति सदैव पञ्चदशमुद्रुत्तौ
रात्रिः । कुत इत्याह । ऊवस्थितानि सकलकाशमेकप्रमाणानि
एषमिति वाक्यान्कारे तत्र मंदरस्य पर्वतस्य पूर्वस्यामपरस्यां
दिशि रात्रिं दिवानि प्रहमानि हेध्रमण ! हेआयुभन् ! एतच्च प्रद-
मानां परतीर्थिकानां सूत्रसूतं स्वस्थिं प्रत्यामन्त्रणं वाक्यम् ।
अत्रैवोपसंहारमाह । (एगे एवमाहंसु) एके पुनरेवमाहुः यदा
जम्बुद्वीपे दक्षिणार्धे अष्टादशमुद्रुत्तानन्तरं १२ दशम्यो
मुद्रुत्तं न्योऽनन्तरं मनाक् द्वीनो द्वीनतरो वा यावत्सप्तदशम्यो
मुद्रुत्तं न्यः किंचित्समधिक एव प्रमाणं दिवसो जवति तदा उत्त-
रार्धेऽप्यष्टादशमुद्रुत्तानन्तरं दिवसो भवति यदा चोत्तरार्धे
अष्टादशमुद्रुत्तानन्तरं दिवसो जवति तदा दक्षिणार्धेऽपि अष्टा-
दशमुद्रुत्तानन्तरं दिवसः । यदा जम्बुद्वीपे दक्षिणार्धे सप्तदशमु-
द्रुत्तानन्तरं दिवसो जवति तदा उत्तरार्धेऽपि सप्तदशमुद्रुत्तानन्तरं
दिवसः यदा उत्तरार्धे सप्तदशम्यो दिवसस्तदा दक्षिणार्धेऽपि
सप्तदशमुद्रुत्तानन्तरं दिवसः (एवंमियादि) एवमुक्तेन प्र-
कारेण एकैकमुद्रुत्तहान्या परिहातव्यं परिहातप्रकारमेवाह
(सोऽक्षेत्यादि) प्रथमतः पञ्चदशमुद्रुत्तानन्तरं दिवसो वक्तव्यः ।
ततः पञ्चदशमुद्रुत्तानन्तरस्तदनन्तरं चतुर्दशमुद्रुत्तानन्तरस्ततश्च
योदशमुद्रुत्तानन्तरः एतेषां हि भवेन न कदाचनापि परिपूर्णमु-
द्रुत्तप्रमाणं दिवसो जवति ततः सर्वत्रानन्तरशब्दप्रयोगः । अष्टा-
दशमुद्रुत्तानन्तरं सूत्रं तु साक्षाद्दर्शयति ॥

ता जया एष जंबुद्वीवे २ दाहिणरुद्रे वारसमुद्रुत्ताणंतरे दिवसे जव-
ति तदा एष उत्तररुद्रे वि वारसमुद्रुत्ताणंतरे दिवसे जवति जता
एष उत्तररुद्रे वारसमुद्रुत्ताणंतरे दिवसे जवति तया एष दाहिण-
रुद्रे वि वारसमुद्रुत्ताणंतरे दिवसे जवति तदा एष जंबुद्वीवे २
मंदरसमुद्रुत्ते पव्वत्तसमुद्रुत्ते पुरत्थिमं पव्वत्तमुद्रुत्ते एषो सदा पष्मरसमुद्रुत्ते
दिवसे जवति एषो सदा पष्मरसमुद्रुत्ता राई जवति अत्रिहा-
त्ता एष तस्य राईदिया पष्मता समणाउसा एगे एवमाहंसु एगे
पुण एवमाहंसु २ ता जदा एष जंबुद्वीवे २ दाहिणरुद्रे अष्टा-
रसमुद्रुत्ते दिवसे जवति तदा एष उत्तररुद्रे वारसमुद्रुत्ता राई
जवति । जया एष उत्तररुद्रे अष्टारसमुद्रुत्ते दिवसे जवति तदा
एष दाहिणरुद्रे वारसमुद्रुत्ता राई जवति ता जया एष जंबुद्वीवे
२ दाहिणरुद्रे अष्टारसमुद्रुत्ताणंतरे दिवसे जवति तदा एष
उत्तररुद्रे वारसमुद्रुत्ता राई जवति । जता एष उत्तररुद्रे अष्टा-
रसमुद्रुत्ताणंतरे दिवसे जवति तदा एष दाहिणरुद्रे वारसमु-
द्रुत्ता राई जवति । एवं एतव्यं सगलेहि य अत्रेतेरदि
य एकैके दो दो आलावका सर्वेहि दुवालसमुद्रुत्ता राई
जवति जाव ता जता एष जंबुद्वीवे २ दाहिणरुद्रे वारसमु-
द्रुत्ताणंतरे दिवसे जवति उत्तररुद्रे दुवालसमुद्रुत्ताराई जवति
जया एष उत्तररुद्रे दुवालसमुद्रुत्ताणंतरे दिवसे जवति
तदा एष दाहिणरुद्रे दुवालसमुद्रुत्ता राई जवति । तता एष

जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्म पव्वयस्म पुरच्छिमपच्चिमेणं
 एवस्थि पषरसमुदुत्ते दिवसे जवति । एवस्थिपषरसमुदुत्ता
 राई जवति वांच्छिमाणं तय राईदिया पषत्ता समणजसो
 एगे एवमाहंसु ३ वयं पुण एवं वदामो ता जंबुद्वीवे २ सुखियाउ
 दीणपाईणमुगचंतिं पाईण दाहिणमागचंतिं पाईण दाहि-
 णमुगचंतिं दाहिणपकिणमागचंतिं दाहीणपकीणमुग-
 चंतिं पकीणमुदीणमागचंतिं पडीणउदीणमुगचंतिं उदी-
 णपाईणमागचंतिं ! ता जता णं जंबुद्वीवे २ दाहिणहे उकोसए
 जवति ता जता णं उत्तरहे दिवसे जवति । तदा णं जंबुद्वीवे २
 मंदरस्म पव्वयस्म पुरच्छिमपच्चिमेणं राई जवति ता जता णं
 जंबुद्वीवे २ मंदरस्म पव्वयस्म पुरच्छिमपच्चिमेणं दिवसे जवति
 तदा णं जंबुद्वीवे २ मंदरस्म पव्वयस्म उत्तरदाहिणेणं
 राई जवति । ता जता णं जंबुद्वीवे २ दाहिणहे उकोसए
 अट्टारसमुदुत्ते दिवसे जवति तदा णं उत्तरहे वि उकोसए
 अट्टारसमुदुत्ते दिवसे जवति जता णं उत्तरहे उकोसए
 अट्टारसमुदुत्ते दिवसे जवति तदा णं जंबुद्वीवे २ मंदरस्म
 पव्वयस्म पुरच्छिमपच्चिमेणं जहणिया उवाअसमुदुत्ता राई जव-
 ति । ता जता णं जंबुद्वीवे २ मंदरस्म पव्वयस्म पुरच्छिमपच्चिमेणं
 उकोसए अट्टारसमुदुत्ते दिवसे जवति जता णं पवच्छिमपच्चिमेणं
 उकोसए अट्टारसमुदुत्ते दिवसे जवति तदा णं जंबुद्वीवे २
 मंदरस्म पव्वयस्म उत्तरदाहिणेणं जहणिया उवाअसमु-
 द्ता राई जवति । एवं एणं गमेणं ऐतव्वं । अट्टारसमुदु-
 ताणंतरे दिवसे सातिरेगदुवाअसमुदुत्ता राई जवति सत्तर-
 समुदुत्ते दिवसे तेरसमुदुत्ता राई सत्तरसमुदुत्ताणंतरे दिवसे
 जवति सातिरेगतेरसमुदुत्ता राई जवति सोलसमुदुत्ते दिवसे
 जवति चोदसमुदुत्ता राई जवति । सोलसमुदुत्ताणंतरे दि-
 वसे जवति सातिरेगचोदसमुदुत्ता राई जवति । पषरसमुदुत्ते
 दिवसे पषरसमुदुत्ता राई पषरसमुदुत्ताणंतरे दिवसे सातिरेग-
 पषरसमुदुत्ता राई जवति । चोदसमुदुत्ते दिवसे सोलसमुदुत्ता
 राई चोदसमुदुत्ताणंतरे दिवसे सातिरेगसोलसमुदुत्ता राई तेरस
 मुदुत्ते दिवसे सत्तरसमुदुत्ता राई तेरसमुदुत्ताणंतरे दिवसे साति-
 रेगसत्तरसमुदुत्ता राई । जहणए दुवाअसमुदुत्ते दिवसे जवति
 उकोमिया अट्टारसमुदुत्ता राई जवइ एवं जाणितव्वं । ता
 जता णं जंबुद्वीवे २ दाहिणहे वासाणं पढमे समए पडि-
 वज्जति तता णं उत्तरहे वासाणं पढमे समए पडिवज्जति ।
 जता णं उत्तरहे वासाणं पढमे समए पडिवज्जति तता णं
 जंबुद्वीवे २ मंदरस्म पव्वयस्म पुरच्छिमपच्चिमेणं वासाणं
 पढमे समए पडिवज्जइ तता णं पवच्छिमपच्चिमेणं वासाणं
 पढमे समए पडिवज्जइ । जता णं पवच्छिमपच्चिमेणं वासाणं
 पढमे समए पडिवज्जइ तता णं जंबुद्वीवे २ मंदरस्म पव्व-

यस्म उत्तरदाहिणेणं अणंतरपच्छाकयकालमयंसि वासाणं
 पढमे समए पडिवसे जवति ॥ जहा समओ एवं आवाशियाए
 आणापाण थोवे जेवे मुदुत्ते अहोरते पक्खे मांस उमु एवं
 दस आवाशका जहा वासाणं एवं हेमताणं गिरुहाणं च जा-
 णियव्वा ॥

(ता जया णमित्यादि) तत्र यदा जम्बूद्वीपे दक्षिणार्द्धे द्वादश
 मुहूर्तानन्तरं दिवसस्तदा उत्तरार्द्धेऽपि द्वादशमुहूर्तानन्तरं दिव-
 सः । यदा चोत्तरार्द्धे द्वादशमुहूर्तानन्तरं दिवसस्तदा दक्षिणार्-
 ष्धेऽपि द्वादशमुहूर्तानन्तरं दिवसस्तदा चाष्टादशमुहूर्तानन्तरादि-
 दिवसकात्रे जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि
 नां नैव सदा सर्वकात्रं पञ्चदशमुहूर्तं दिवसो भवति नापि
 सदा पञ्चदशमुहूर्तं रात्रिः कुत इत्याह (अणवच्छिमाणमित्या-
 दि) अणवच्छिमाणं अनियतप्रमाणानि णमिति खलु तत्र मन्दर-
 स्य पर्वतस्य पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि रात्रिन्दिवा नि प्रज्ञानानि
 हेथमण ! हेआयुप्पन् ! अब्रोपसंहारमाह । (एगे एवमाहंसु २)
 एके पुनरेवमाहः । ता इति पूर्ववत् जम्बूद्वीपे यदा दक्षिणार्द्धे
 अष्टादशमुहूर्तं दिवसो जवति तदा उत्तरार्द्धे द्वादशमुहूर्तं रात्रिः ।
 यदा उत्तरार्द्धे अष्टादशमुहूर्तं दिवसो भवति तदा दक्षिणार्द्धे द्वा-
 दशमुहूर्तं रात्रिः तथा यदा दक्षिणार्द्धे (अष्टादशमुहूर्ताणं
 तरति) अष्टादशस्यो मुहूर्तान्तरोऽनन्तरं मनाक् हीना हीन-
 तरो यावत्सप्तदशस्यो मुहूर्तान्तरोऽनन्तरं किञ्चिदधिकं एवं प्रमाणं
 दिवसो जवति तदा उत्तरार्द्धे द्वादशमुहूर्तं रात्रिः । तथा
 यदा चोत्तरार्द्धे अष्टादशमुहूर्तानन्तरं दिवसस्तदा दक्षि-
 णार्द्धे द्वादशमुहूर्तं रात्रिः (एवमित्यादि) एवमुक्तेन प्रा-
 रेण तावदुक्तं यथावत्तयोदशमुहूर्तानन्तरं दिवसवक्तव्यता एकै-
 कस्मिन् समदशादिके संख्याविशेषे सर्वत्रेऽमुहूर्तानन्तरंश्च
 किञ्चिद्वैद्वैद्वायावापकौ वक्तव्यौ सर्वत्र च द्वादशमुहूर्तं रात्रिः
 तथ्या । “ जयाणं जंबुद्वीवे दीवे दाहिणहे सत्तरसमुदुत्ते
 दिवसे जवइ तथाणं उत्तरहे दुवाअसमुदुत्ता राई जवति जयाणं
 उत्तरहे सत्तरसमुदुत्ते दिवसे जवइ तथाणं दाहिणहे दुवाअ-
 समुदुत्ता राई जवइ जयाणं जंबुद्वीवे दीवे दाहिणहे सत्तरस-
 मुदुत्ताणंतरे दिवसे जवइ तथाणं उत्तरहे दुवाअसमुदुत्ता राई
 जवइ जयाणं उत्तरहे सत्तरसमुदुत्ताणंतरे दिवसे जवइ तथा
 णं दाहिणहे दुवाअसमुदुत्ता राई जवइ ” एवं “ भोमशमुहूर्तः ।
 भोमशमुहूर्तानन्तरं पञ्चदशमुहूर्तः पञ्चदशमुहूर्तानन्तरं चतुर्द-
 शमुहूर्तः चतुर्दशमुहूर्तानन्तरं त्रयोदशमुहूर्तः त्रयोदशमुहूर्तानन्तरं
 द्वादशमुहूर्तगता अपि नव आवापका वक्तव्या द्वादशमुहूर्तानन्त-
 रगमाआपकं साक्षादाह (जयाणमित्यादि) यदा जम्बूद्वीपे
 द्वीपे दक्षिणार्द्धे द्वादशमुहूर्तानन्तरं दिवसो जवति तदा उत्तरार्द्धे
 द्वादशमुहूर्तं रात्रिर्नैवति यथा चोत्तरार्द्धे द्वादशमुहूर्तानन्तरं
 दिवसो जवति तदा दक्षिणार्द्धे द्वादशमुहूर्तं रात्रिः तदा चाष्टा-
 दशमुहूर्तानन्तरादिदिवसकात्रे जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वत-
 स्य (पुरच्छिमपच्चिमेणं) पूर्वस्यां पश्चिमायां च दिशि
 नैवास्येतत् यत्त पञ्चदशमुहूर्तं दिवसो जवति नायस्येतत्
 यथा पञ्चदशमुहूर्तं रात्रिर्नैवति कुत इत्याह (वांच्छिमाण-
 मित्यादि) व्यवच्छिन्नानि णमिति खलु तत्र मन्दरस्य पर्वतस्य
 पूर्वस्यां पश्चिमायां च दिशि रात्रिन्दिवा नि प्रज्ञानानि हेथमण ! हेआ-
 युप्पन् ! अब्रोपसंहारमाह (एगे एवमाहंसु ३) एताश्च तिस्रोऽपि
 प्रतिपत्तयो मिथ्यारूपा जगवतोऽननुमतत्वाद् । अपिच ये तृतीया-
 वादिनः सदैव रात्रिं द्वादशमुहूर्तप्रमाणमिच्छन्ति तेषां प्रत्यक्ष-
 विरोधः । प्रत्यक्षतोऽत्र हीनाधिकरूपा रात्रेश्च सप्तज्यमानत्वाद् ॥

पश्चिमायामपि दिशि उक्त्याऽऽश्वासमुहूर्तो दिवसो ज्ञातः तदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य (उत्तरदाहिणेणति) उत्तरतो दक्षिणतश्च जघन्या द्वादशमुहूर्तो रात्रिः । अत्रापि कारणं पूर्वपश्चिमाहौ रात्रिगतं प्रगुक्तमनुसरणीयम् । (एवमित्यादि) एवमुक्तं प्रकारेण ऐतन्नान्तरोदितेन गमेनात्रापकमेव वक्तव्यमननेन नैवेद्यम् । किं तच्छ्रुयाममित्यादि । (अचारसमुद्घातान्तरइत्यादि) यदा मन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणात्तरार्धयोः पूर्वपश्चिमयोर्वा अष्टादशमुहूर्तानन्तरः समदशान्या मुहूर्तस्य ऊर्ध्वं किञ्चिन्यूनाऽऽश्वासमुद्घातप्रमाणो दिवसस्तदा पूर्वपश्चिमयोर्दक्षिणोत्तरार्धयोर्वा सातिरेका द्वादशमुहूर्तो रात्रिर्भवतीति चेत् शेयाण्यपि पदानि ज्ञाननीयानि स्वभावाऽपि प्रगुक्तात्रापकमागुसारं स्वयं परिज्ञानीयः । स चैवं “ ता जयाणं जंबुद्वीपे द्वीपे दाहिणेऽष्टाचारसमुद्घातान्तरं दिवसे हवइ तथा णं उत्तरद्विपे अचारसमुद्घातान्तरं दिवसे जवइ जया णं उत्तरद्वे अट्टारसमुद्घातान्तरं दिवसे हवइ तथा णं जंबुद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पुरच्छिमपच्चिच्छिमं सातिरेगुद्यायसमुद्घातं राई जवइ ता जया णं जंबुद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पुरच्छिमं अचारसमुद्घातान्तरं दिवसे हवइ तथा णं पच्चिच्छिमं वि अट्टारसमुद्घातान्तरं दिवसे हवइ । जया णं पच्चिच्छिमं वि अट्टारसमुद्घातान्तरं दिवसे भवइ तथा णं जंबुद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य उत्तरदाहिणेणं सातिरेगुद्यायसमुद्घातं राई जवइ ” एवं सप्तदशमुहूर्तदिवसादिप्रतिपादका अपि सूत्राण्येका भावनीयाः (ता जयाणमित्यादि) तत्र यदा जम्बूद्वीपे दक्षिणाहौ वर्षाणां वर्षाकाव्रस्य प्रथमः समयः प्रतिपद्यते भवति तदा उत्तराहोऽपि वर्षाणां प्रथमसमयो ज्ञातः समकाले नैयत्यत्र दक्षिणाहौ उत्तराहौ च सूर्ययोश्चारज्जावात् यदा उत्तरार्धे वर्षाकाव्रस्य प्रथमः समयो भवति तदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य (पुरच्छिमपच्चिच्छिमं प्रति) पूर्वस्यामपरार्धस्य (दिशि) (अर्णतरपूरुष्वेति) अनन्तरमध्यवधानेन पुरच्छतोऽग्रे हतोयः संऽनन्तरपुरच्छतोऽनन्तरद्वितीय इत्यर्थः । तस्मिन् कावे (समसंसिति) समयः संकादिरेपि ज्ञातः ततस्तद्व्यवच्छेदार्थं काव्रप्रथमं काव्रध्यानी समयश्च काव्रसमयस्तत्र वर्षाकाव्रप्रथमः प्रतिपद्यते भवति किमुक्तं ज्ञातं यस्मिन् सम्यं दक्षिणोत्तरार्धयोर्वर्षाकाव्रस्य प्रथमः समयो भवति ततोऽनन्तरद्वितीयसमयं पूर्वपश्चिमयोर्वर्षाकाव्रस्य प्रथमसमयो भवति (ताजयाणमित्यादि) तत्र यदा णमिति प्राग्वत् । जम्बूद्वीपे च मन्दरस्य पर्वतस्य पूर्वस्यां दिशि वर्षाकाव्रस्य प्रथमः समयो ज्ञातः तदा मन्दरस्य पर्वतस्य पश्चिमायामपि दिशि वर्षाकाव्रस्य प्रथमः समयः भवति तदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य (उत्तरदाहिणेणति) उत्तरतो दक्षिणतश्च अनन्तरमध्यवधानेन पश्चात्कृतोऽनन्तरपश्चात्कृतस्तस्मिन् काव्रसमये वर्षाकाव्रस्य प्रथमः समयः प्रतिपद्ये ज्ञातः चूत इत्यर्थः । इह यस्मिन् समये दक्षिणाहौ उत्तराहौ च वर्षाकाव्रस्य प्रथमः समयो ज्ञातः तदनन्तरऽनन्तरं द्वितीये समये पूर्वपश्चिमयोर्वर्षाणां प्रथमसमयो ज्ञातः । एतावन्मात्रावापि यस्मिन् समये पूर्वपश्चिमयोर्वर्षाकाव्रस्य प्रथमः समयो ज्ञातः ततोऽनन्तरं पश्चाद्वादिनि समये दक्षिणात्तरार्धयोर्वर्षाकाव्रस्य प्रथमः समयो ज्ञातः ति गम्यते तन्किमर्थस्योपादानम् उच्यते इह अत्राज्यामन्त्रितोऽयं प्रपञ्चितज्ञानो हिष्याणामितिमुनिश्चितो ज्ञातः ततस्तेषामनुप्रदा-

तदुक्तमित्येवम् ॥ (जहासमयइत्यादि) यथा समय उक्तस्तथा आवृत्तिकाद्याणापाणौ स्तोककोटयो मुहुर्मुहोरात्रः पञ्चोमाः स ऋतुश्च प्रावृत्तिरुपपन्नः एवं च समयगतमात्रापेक्षमादि कृत्वा दश आत्रापका एते जवति ते च समयगतात्रापकरीत्या स्वयं परिभाषनीयास्तद्यथा " जयाणं जंबुद्वीवे दीवे वासाणं पदमा आव-
लिया पविज्जइ तथा णं उत्तरहे वि वासाणं पदमा आवलिया प-
विज्जइ जयाणं उत्तरहे वासाणं पदमा आवलिया पविज्जइ तथा
णं जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमपच्चच्छिमेणं अणंतर-
पुरक्खमे कात्तसमयसि वासाणं पदमा आवलिया पविज्जइ ता
जयाणं जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमेणं वासाणं
पदमा आवलिया पविज्जइ तथा णं पच्चच्छिमेणं च पदमा आ-
वलिया पविज्जइ जया णं पच्चच्छिमेणं वासां पदमा आवलि-
या पविज्जइ तथा णं जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तर-
दाहिणेणं अणंतरपच्चाकककात्तसमयसि वासाणं पदमा आवलि-
या पविज्जइ भवइ " इदं च प्रागुक्त्याख्यानुसारण इत्याख्येयं नवरम्
(आवलिया पविज्जइति) आवृत्तिका परिपूर्णा भवति शेषं तथैव
एवं प्राणापानादिका अध्यात्रापका भणनीयाः (एषइत्यादि) यथा
वर्षाणां वर्षाकात्तस्य एते अनन्तरादिताः समयादिगता अत्र आत्रा-
पका जणितया एवं (हेमंताणंति) शीतकात्तस्य (गिम्हाणंति)
ग्रीष्मकात्तस्योष्णकात्तस्येत्यर्थः । प्रत्येक समयदिगता दश आ-
त्रापका जणितयाः । अयनगतं त्वात्रापकं सजात्युपगति ॥

ता जता णं जंबुद्वीवे द्वाहिणं पदमे अयणे पविज्जजति तदा
णं उत्तरहे वि पदमे अयणे पविज्जइ जता णं उत्तरहे पद-
मे अयणे पविज्जजति तता णं जंबुद्वीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स
पुरच्छिमपच्चच्छिमेणं अणंतरपुरक्खककात्तसमयसि पदमे
अयणे पविज्जजति ता जता णं जंबुद्वीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स
पुरच्छिमेणं पदमे अयणे पविज्जजति जया णं पच्चच्छिमेणं प-
दमे अयणे पविज्जजति तता णं जंबुद्वीवे मंदरस्स पव्वयस्स
उत्तरदाहिणेणं अणंतरपच्चाकककात्तसमयसि पदमे अयणे
पविज्जमे जवति जहा अयणे तथा संवच्छरे जुगे वाससेते
एवं वाससहस्ते वाससयसहस्ते पुव्वेगे पुव्वे एवं जाव सी-
सपहेलिया पलितोवमे सागरोवमे ता जता णं जंबुद्वीवे २
दाहिणेणं उस्सप्पिणी पविज्जजति तता णं उत्तरहे वि उस्स-
प्पिणी पविज्जजति जता णं उत्तरहे उस्सप्पिणी पविज्ज-
ति तता णं जंबुद्वीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमपच्चच्छिमेणं
एववत्ति अस्सप्पिणी एव अत्ति उस्सप्पिणी अवट्ठि-
तेणं तत्थ कादे पप्पत्ते समणाउतो एवं उस्सप्पिणी वि ता
लवणं समुदे दाहिणेणं दिवसे जवति तता णं उत्तरहे दिवसे
जवति जता णं उत्तरहे दिवसे भवति तता णं जवणसमुदे पुर-
च्छिमपच्चच्छिमेणं राई जवति जहा जंबुद्वीवे २ तदेव जाव
उस्सप्पिणी तहा धायइसंमेणं दीवे सूरिया उदीणं तथेवता
जता णं धायइसंमेणं दीवे दाहिणेणं दिवसे जवति तता णं उत्तर-
हे वि दिवसे जवति जता णं उत्तरहे दिवसे जवति तता णं
धायइसंमेणं दीवे मंदराणं पव्वताणं पुरच्छिमपच्चच्छिमेणं राई ज-
वति एवं जंबुद्वीवे २ तहा तथेव जाव उस्सप्पिणी कालो

एवं जहा जवणं समुदे तथेव कादोदे तच्चान्तितरं पुक्खर-
च्छेणं सूरिया उदीणं पाईणमुगच्छं तथेव ता जता णं अविज्ज-
रपुक्खरच्छेणं दाहिणेणं दिवसे जवति तदा णं उत्तरहे वि
दिवसे जवति जता णं उत्तरहे वि दिवसे भवति तता णं
अविज्जतरपुक्खरच्छे मंदराणं पव्वताणं पुरच्छिमे पच्चच्छि-
मेणं राई जवति सेमं जहा णं जंबुद्वीवे तथेव जाव
उस्सप्पिणी अस्सप्पिणी ।

ता जताणमित्यादि सुगमम् । (जहाअयणेइत्यादि) यथा
अयने आलापको भणितस्तथा संवत्सरे युगे वक्ष्यमाणस्वरूपे
चन्द्रादिसंवत्सरपञ्चकात्मके वर्षसहस्रे वर्षशतसहस्रे पूर्वाङ्क-
पूर्वं एवं (जाव सीसपहेलियसि) अत्र एवं यावत्करणादमू-
न्यपान्तराले पदनि द्रष्टव्यमिति " तुडियंगे तुडिण अडडंगे
अडडे अयवंगे अयवे हूहयंगे हूहये उपल्लेगे उपल्ले पउमंगे
पउमे निलिणंगे निलिणं अत्थानिउरंगे अत्थानिउरे अउयंगे अउए
नउयंगे नउए चूलियंगे चूलिण सीसपहेलियंगे सीसपहेलिण
इति " अत्र चतुर्शीतिवर्षलक्षायेकं पूर्वोङ्क चतुरशीतिपूर्वाङ्क-
लक्षाणि एकं पूर्वमेव पूर्वः पूर्वां राशिश्चतुरशीतिलैर्द्वैर्गुणिता
उत्तरो राशिर्भवति यावच्चतुरशीतिशीर्षप्रहेलिकाङ्कलक्षाणि
एका शीर्षप्रहेलिका एतावान् राशिर्शीतिवर्षयोऽत ऊर्वं
गणनातीति स च पत्योपमादि " पलितोवमे सागरोवमे "।
अनयोः स्वरूपं संग्रहणीटीकायामुक्तम् । आलापकास्तु स्वयं
वक्ष्यन्ताः । अवसप्पिण्युत्सप्पिणीविषयमालापकं साक्षादाह
(ताजयाणमित्यादि) तत्र यदा जम्बुद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य
पर्वतस्य दक्षिणार्धे अवसप्पिणी प्रतिपद्यते परिपूर्णा भवति
तदा उत्तरार्धेऽपि अवसप्पिणी प्रतिपद्यते यदा उत्तरार्धे अव-
सप्पिणी प्रतिपद्यते तदा जम्बुद्वीपे २ मन्दरस्य पर्वतस्य पूर्व-
स्यामपरस्यां च दिशि नैवास्यवसप्पिणी नाप्यस्युत्सप्पिणी
कुत्र इत्याह अविस्थितो णमिति खलु तत्र पूर्वस्यामपरस्यां
च दिशि कालः प्रवर्तते मया शैवेश्च तीर्थकरैः हेममणायामुक्तम् !
तत्तत्तत्रावसप्पिण्युत्सप्पिण्यभावः (एवमुत्सप्पिणीवत्ति)
एवमुक्तेन प्रकरितोत्सप्पिण्यपि उत्सप्पिण्याललापकोऽपि व-
क्तव्यः । स चेवं " ताजयाणं जंबुद्वीवे दीवे दाहिणेणं पदमा
उत्सप्पिणी पविज्जइ तथा णं उत्तरहे वि पदमा उत्सप्पिणी
पविज्जइ जया णं उत्तरहे वि पदमा उत्सप्पिणी पविज्जइ
तथा णं जंबुद्वीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमपच्चच्छिमेणं
नैव अत्ति उस्सप्पिणी अवसप्पिणी अवट्ठिणं तत्थ काले
पव्वत्ते समणाउतो " तदेवं जम्बुद्वीपवक्तव्यता का संप्रति
लवणसमुद्रवक्तव्यतामाह । (लवणेणं समुदे इत्यादि)
(तदेवति) यथा जम्बुद्वीपे उद्गमविषये आलापक उक्तस्तथा
लवणसमुदेऽपि वक्तव्यः । स चेवं " लवणेणं सूरिया उदीणं पाई-
णमुगच्छं पाईणदाहिणेणमुगच्छं पाईणदाहिणेणमुगच्छदाहि-
णेणमुगच्छेति दाहिणेणमुगच्छं पाईणमुगच्छं पाईणमुगच्छं
उच्छंति पाईणमुगच्छं उच्छंति पाईणमुगच्छंति " इदं च
सर्वं जम्बुद्वीपगताद्रमसूत्रवक्तव्यं परिभाषनीयं नवरमत्र
सूर्याश्चन्द्रयो वेदितव्याः " चत्तारि य सागरे लवणे इति
वचनान् " ते च जम्बुद्वीपगतसूर्याग्नां सह समभ्रेण्या प्रति-
बद्धास्तद्यथा द्वौ सूर्यावेकस्य जम्बुद्वीपगतस्य सूर्यस्य भ्रेण्या
प्रतिबद्धौ द्वितीयस्य जम्बुद्वीपगतस्य सूर्यस्य भ्रेण्या अपरौ
तत्र चैकैः सूर्यौ जम्बुद्वीपे दक्षिणपूर्वस्यामुद्रच्छति तदा

तत्समश्रेण्या प्रतिबद्धौ सूर्यौ लवणसमुद्रे तस्यामेव दक्षिणपू-
र्वस्यामुदयमागच्छतस्तेव जम्बूद्वीपगतेन सूर्येण सह तत्स-
मश्रेण्या प्रतिबद्धौ द्वावपरी लवणसमुद्रे अपरोत्तरस्यां दिशि
उदयमासादयतः । तत उदयविधिरपि द्वयोर्द्वयोर्जम्बूद्वीपसूर्य-
योरिव भावनीयः । तेन दिवसरात्रिविभागोऽपि क्षेत्रविभागेन
तथैव दृश्यते । तथा चाह । ताजयाणमित्यादि सुगमं नवरं
(जहाजं वृद्धिविश्यादि) यथा जं वृद्धिः पुरच्छिन्नपञ्चच्छिमेण
राई भवइ इत्यादिकं सूत्रमुक्तं यावदुत्सर्गिण्यवसर्गिण्याला-
पकत्वा लवणसमुद्रेऽप्यन्यूनातिरिक्तं समस्तं भूतित्वं
नवरं जम्बूद्वीपे द्वीप इत्यस्य स्थाने लवणसमुद्रे इति वक्तव्यमिति
शेषः तदेवं लवणसमुद्रगतापि वक्तव्यतां । संप्रति धात-
कोखरुडिषयां तामाह “धायइसंडेणं सूर्याइ इत्यादि” अत्रा-
प्युक्तविधिः प्राग्वद्भावनीया नवरमत्र सूर्या द्वादश “ धायइ-
संडे दीवे वारसजंदा य सूर्या य ” इति वचनात् । ततः पद-
सूर्या दक्षिणदिक्चारिभिर्जम्बूद्वीपगतलवणसमुद्रगतेः सूर्यैः
सह समश्रेण्या प्रतिबद्धाः पद उत्तरदिक्चारिभिः । संप्रत्य-
त्रापि क्षेत्रविभागेन दिवसरात्रिविभागमाह (ताजयाणमि-
त्यादि) यदा धातकोखरुडे द्वीपे दक्षिणार्द्धे दिवसो भवति तदा
उत्तरार्द्धेऽपि दिवसो भवति यदा उत्तरार्द्धेऽपि दिवसस्तदा
धातकोखरुडे मन्दरयोः पर्वतयोः पूर्वार्द्धे पश्चिमार्द्धगतयोः प्र-
त्येकं पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि रात्रिमेवति [एवमित्यादि]
एवमुक्तेन प्रकारेण यथा जम्बूद्वीपे उक्तं तथैवात्रापि वक्तव्यं
तत्र तावदावदुत्सर्गिण्यालापकः । [कालोपश्यादि]
कालोदे समुद्रे यथा लवणेऽभिहितं तथैवाभिधातव्यं नवरं
कालोदे सूर्या द्विचत्वारिंशत् तत्रैकविंशतिर्दक्षिणदिक्चारि-
भिर्जम्बूद्वीपलवणसमुद्रधातकोखरुडगतैः सह समश्रेण्या
संबद्धा एकविंशतिरुत्तरदिक्चारिभिः तत उदयविधिर्दिवस-
रात्रिविभागश्च क्षेत्रविभागेन तथैव वेदितव्यः । संप्रतिमभ्य-
न्तरपुष्करवराद्धवक्तव्यतामाह [ता अर्धमन्तरपुष्कररुडे इत्या-
दि] इदमापि सूत्रं सुगमं [तदेवति] तथैव जम्बूद्वीप इव
वक्तव्यं नवरमत्र सूर्या द्वास्ततिः तत्र पद्विंशदिक्षिणदिक्चा-
रिभिर्जम्बूद्वीपादिगतेः सह समश्रेण्या प्रतिबद्धाः पद्विंशदु-
त्तरदिक्चारिभिस्तत उदयविधिर्दिवसरात्रिविभागश्च क्षेत्र-
विभागेन प्राग्वदवसेयस्तथाचाह [ताजयाणमित्यादि] सु-
गमम् । सू० प्र० ८ पाहु० ।

उदयमाय (ग) १-उदयमागर-पुं० अञ्जगच्छीये विद्यासा-
गसूरिशिष्ये, येन विक्रम सं० (१८०४) वर्षे पात्रिताणय नगरे
स्नात्रपञ्चाशिका नामग्रन्थो व्यरिच । जै० ६० ।

उदयमिहमुणि-उदयमिहमुनि-पुं० तपागच्छीये उदयवीरग-
जिनः शिष्ये, अनेन-त्रि० सं० (१६४६) वर्षे रत्नशेखरसूरि-
हृत्वाध्याप्रतिक्रमणवृत्तिः प्रयमादशौ लिखिता । जै० ६० ।

उदयसेण-उदयसेन- पुं० वीरसेनसूरसेनयोरनयोः पितरि,
आचा० १, ध्रु० ४ अ० १ उ० । (सम्प्रशब्दे कथा-)

उदयावलिप्या-उदयावलिप्या-स्त्री० पृथगतु० उदयवतीनाम-
उदयवतीनां च प्रकृतीनामुदयसमयारण्यावलिप्यानां स्वि-
तां, “ आवलिप्यानां पमेच्छां ” इह उदयवतीनाममुदयवतीनां
च प्रकृतीनामुदयसमयारण्यावलिप्यानां स्वितां स्मिच्छावलिप्यानां
वेदितव्या तथैव चिन्तनप्रत्येयं व्यवहारात् । पं० सं० ।

उद (य) १-उदर- न० उदर-अञ्ज० जङ्गरे, । प्रश्न० ३
द्वा० । ब्रह्मन्पुत्राङ्गानि चेति चिन्धा शरीरावयवास्तत्रेदमङ्गम

स्या० ८ ग० । प्रश्न० । उक्त० । आ० चू० । तात्स्थ्यात्तद्व्यप-
देशः उदररोगे, । वाच० । उदराण्यद्यौ । “पृथक् समस्तरपि चा-
निर्वाहः (४) ल्पिहोदरं (५) बह्वुदं तथैव (६) आगुत्तकं
(७) सप्तममष्टमं च ज्ञोदरं चेति ज्ञवन्ति तानि । प्रश्न०
सं० ५ द्वा० । विपा० । तं० । उपा० ।

उदरं जरी-उदरं जरी-त्रि० उदरं विजति-नृ-खि-सुम च ।
पञ्चयज्ञाकरणनाम्नादरमात्रोपपत्तेः, । वाच० ।

उद (य) रंगति-उदरग्रन्थि-पुं० उदरे ग्रन्थिरिव गुल्मरोगं हेम० ।

उद (य) रत्ताण-उदरत्ताण-न० उदरं त्रायतेऽनेन त्रैलोक्य-
(कमरवन्ध) उदरवन्धवत् । हेम० ।

उदराणुगिष्-उदरानुगिष्-त्रि० उदरेऽनुगिष्क उदरानुगिष्कः ।
उदरभरणव्यग्रतुन्दपरिभृजे, “कुत्राई जे धावति सा उगाई, आ-
धातिथमं उदराणुगिडे” । सूत्र० १ ध्रु० ८ अ० ।

उदरिय-उदरिक्-न० ज्ञोदरिक्, विपा० १ ध्रु० ७ अ० ।
नि० चू० ।

उदवाह-उदवाह-पुं० उदकं वहति । वह अण् उप० सं० जत्र-
वाहकं मेधे, उदकावाहकमात्रे, त्रि० । वाच० । अपकृष्टेऽप्ये उदक-
वाहने, “उदवाहाइ वा पवाहाइ वा ” अपकृष्टानि अल्पानुदक-
वाहमानि तान्येव प्रकर्षवन्ति प्रवाहाः । ज० ३ श० ६ उ० ।

उदाहि-उदाधि-पुं० उदकानि धीयतेऽत्र धा-आधारे कि-उदा-
देशः समुद्रे, । “जहा स सयंजुदह! एसेडे णांगु धरणिद-
माहुवेडे” । सूत्र० १ ध्रु० ७ अ० । “जहा स सयंजुदह, उदाही
अक्कआप”-उक्त० १ अ० । (उदधीनां सूर्या वक्तव्यता दीव
सागराद्ये) । (“वत्तारि उदाही पक्षता तंजहा उत्ताण
णाममेगं ” इत्यादि पुरुषजातशब्दे उदधि सूत्रे वक्तव्यते) (उदध-
योऽष्टा समयेन स्पृष्टा नवेति फरिसणा शब्दे) घनोदधौ, स्या०
३ ग० २ उ० “ पुडवीइ वा उदाहीइ वा ” प्रथिवी रत्नप्रज्ञादिका
उदधिस्तदधीनां घनोदधिः । स्या० २ ग० ३ उ० । “वायुपदधिया
उदाही, उदाहिपडधिया पुडवी” । स्या० ४ ग० २ उ० । आर्य-
समुद्रनामकं आचार्ये, । आचा० १ ध्रु० ६ अ० १ उ० । नामिकदेशे
नामग्रहणात् । उदधिकुमारं सप्तमभवनवासिनि, । भ० १ श०
१ उ० । “ दीवदिसा उदाहीणं जुववणणां वावत्तरिमां य
सयसहस्सा” सं० । प्रश्न० । जलचये, स्या० ३ ग० ४ उ० ।

उदाहिकुमार-उदाहिकुमार-पुं० सप्तमे जवनवासिनि, प्रश्न० १
पद । स्या० । “उदाहिकुमाराणं सव्ये समाहारा सेवं जेतं जे
तेत्ति । ज० १६ श० १३ उ० । (उदधिकुमारोद्देशवक्तव्यता वर्णादि
व्यवस्था जवनवासिशब्दे) । (अन्तक्रियादिद्वारकास्तु अंतर्करि
यादिशब्देऽपि)

उदाहिकुमारावाम-उदाहिकुमारावाप्त-पुं० उदधिकुमाराणां जवना-
वासे, “ गावत्तारि उदाहिकुमारा वाससयसहस्सा पक्षत्ता” सं० ।
उदाहिपडधिय-उदधिप्रतिष्ठित-त्रि० घनोदध्याभिते, “उदाहिपड-
धिया पुडवी” भ० १ श० ७ उ० ।

उदाहिपुहत्त-उदधिप्रथक्त्त- न० उदधिप्रथक्प्रमाणे प्रवृत्त-
सागरेपमशतप्रमाणे, “उदाहिपुहुत्तुक्कस इयरं पत्तस्स संखतम-
जागो” । क० ६० ।

उदाहिमंगल-उदधिप्रमङ्गल-न० समुद्रज्वलनमङ्गले, पञ्चा० ७ विध० ॥

उदाहिमेह्ला-उदधिमेखला-स्त्री० उदधिमेखला इव यस्याः । म-
ध्यस्थाने, समुद्रवेदितायां पृथिव्याम, वाच० ॥

उदाई-उदायिन्- पुं० स्वनामस्थाने कृष्णकराजसत्कहस्तिनि,
उदायिहस्तिनः पूर्वापरजने यथा ।

रायगिहे जाव एवं वयासी उदाईणं जंते ! हस्तिराया
कआंहितो अणंतरं उवट्ठित्ता उदाई हस्तिरायाचाए उव-
वणे । गोयमा ! असुरकुमारंहितो अणंतरं उवट्ठित्ता उदाई
हस्तिरायाचाए उववयो । उदाईणं जंते ! हस्तिराया का-
लमासे कात्रं किच्चा कहिं गच्छहिंति कहिं उववज्जिहिं-
त्ति ? गोयमा ! इमीमे रयणपपाए पुढवीए ठकोमं सागरो-
वमट्ठित्तीयंसि एणिरावामंसि एणइयाचाए उववज्जिहिंत्ति सेणं
जंते ! तआंहितो अणंतरं उवट्ठित्ता कहिं गच्छहिंत्ति
गोयमा ! महाविदेहे वासे सिज्जिह्ति जाव अंतं काहिंति ।
ज० १६ श० १ उ० ।

(टीका सुगमत्वात् नृहीता) कोणिककायनीये गोशाखेन पप्रवृत्तसं
हरिगृहीतकक्षेवरविशिष्टजीवे, "अहस्य उदाईणं कुंभियायाणए
अज्जुषस्स गोयमपुत्तस्स सरीरगं विप्पजहामि" इति वीरप्रति
मह्निवपुत्रो गोशालः ॥ भ० १५ श० १ उ० । कृष्णकपुत्रे, तद्वक्तव्यता चै-
वम् उदायि कोणिकपुत्रो यः कोणिके अपकात्ते पामाविपुत्रं नगरं
न्यवीशिशत् । यश्च स्वजनवनस्य विविक्ते देशे पर्वदिनेष्व्याहूय सं-
विनमगीतार्थसद्गुरुं तत्पुत्र्युपासनापरायणः परमसंवेगारसप्रकर्षम-
नुस्मरन् सामायिकपौषधादिकं सुभ्रमणेपासकप्रायेग्यमनुष्ठान-
मन्यातिष्ठत् । पक्षाद् च निशि देशविशोदितरिपुराजपुत्रेण द्वाद-
शवार्षिककण्डवसायुता कृतपौषधोपावासः सुखप्रसुप्तः कङ्कयः
कर्त्तृकाकण्डकतेनेन विनाशित इति ॥ स्या० ६ ग० । आ० क०
(विस्तरतोऽयमेवायः सेणियशब्दे) अयं च निर्वातिततीर्थेकृन्नाम-
कम् उत्सर्पितया तृतीयः सुपाश्वनामा तीर्थंकरो जन्विष्यति ।
" तदाश्च उदायिजीवो सुपासो " ती० । आ० चू० ।

उदाईत-उदायमान-त्रि० शोभमाने, । झा० १ श० ॥

उदाण-उदान-पुं० अन्-वञ्ज । ऊर्ध्वं मानोऽस्य कृकाटिकादेशा-
दाशिरोवृत्तौ चायौ, । झा० २६ झा० । वाच० ।

उदायण-उदायन-पुं० सिन्धुसौवीरेषु वीतिजयनगराधिपतौ
स्वनामस्थाने राजनेदे, । तद्वक्तव्यता चैवम् ।

तेणं काट्टेणं तेणं समणं सिन्धुसौवीरेसु जणवणसु वीत-
जयणमं एणेरं होत्था । वसुअओ तस्स एं वीतिजय-
स्स एणरस्स बहिया उत्तरपुराज्जिमे दिसि जाए एत्थ णं
मियवणे एणमं उज्जाणे होत्था । सव्वोउयवाणओ । एत्थ
ए वीतिजण एणेरं उदायणे णामं राया होत्था । महया
वसुअओ, तस्स णं उदायणस्स रणो पउमावई एणमं देवी
होत्था । मुकुमाज्जवसुअओ तस्स एं उदायणस्स रणो पजा-
वती एणमं देवी होत्था । वसुअओ जावं विहरति । तस्स
ए उदायणस्स रणो पुत्ते पजावतीए देवीए अत्तए अजी-
इणामं कुमारे होत्था । मुकुमाज्ज जहा मिवजदे जाव पच्चु-
वेक्खमाणं विहरइ । तस्स एं उदायणस्स रणो णियए
जायणिजे केसी णामं कुमारे होत्था मुकुमाल जाव सुरुवे
मे एं उदायणे राया सिन्धुमेव्हीग्गम्पोक्खवाणं सोलमएहं
जणवयाणं वीज्जयण्णपोक्खवाणं तिहए तेसद्धीणं णगरागर-

वर सयाणं महसेणपम्पोक्खवाणं दसएहं राईणं वप्पमउज्झाणं
विदिस्सत्तच्चामरवालावियणाणं अण्णेषिं चवहूणं राईसरतज्ज
जाव सत्त्ववाहपुप्पजिईणं आहेवच्चं पोरेवच्चं जाव कारेमाणे पाट्ठे
माणे समणोवासेण अजिगयजीवाजीवे जाव विहरइ । तए
ए म उदायणे राया अण्णया कयाई जेणव पोसहसात्ता तेणैव
उवागच्छइ उवागच्छइत्ता जहा संखं जाव विहरइ तए णं तस्स
उदायणस्स रणो पुव्वरात्तावरत्तकाज्जसमयमि धम्मं जागरि-
यं जागरमाणस्स अयमेयारुवे अज्जत्तियए जाव समुप्पजि-
त्था धम्मणं ते गामागरनगरवेडकक्कम्मरुवदोणमुहपट्ठणास
मसंवाहसमिबेसा जत्थ णं समणे जगवं महावीरं विहरइ
धम्मणं ते राईसरतज्जवर जाव सत्त्ववाहपुप्पजिईओ जेणं
समणं जगवं महावीरं वंदंति एमंसंति जाव पज्जुवासंति ।
जईणं समणे जगवं महावीरं पुव्वाणुपुत्तिं चरमाणे गामा-
णु जाव विहरमाणे इहमागच्छज्जा । इह समोसेरज्जा इ-
हेव वीतीजयस्स णयरस्स बहिया मियवणे उज्जाणे अहाप-
फिरुवं उगहं उगिणिहत्ता संजमेणं जाव विहरेज्जा तओ
ए अहं समणं जगवं महावीरं वेदेज्जा णमंसज्जा जाव प-
ज्जुवासेज्जा । तए णं समणे जगवं महावीरं उदायणस्स रणो
अयमेयारुवं अज्जत्तिययं जाव समुप्पसं विजाणित्ता ।
चंपाओ एयरीओ पुष्पजहाओ चेइयाओ पणिणिकवमइ
पणिणिकवमइत्ता पुव्वाणुपुत्तिं चरमाणे गामाणुगामं जाव
विहरमाणे जेणव सिन्धुसौवीरे जणवए जेणव वीज्जयेण-
यरे जेणव मियवणे उज्जाणे तेणव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता
जाव विहरइ । तए णं वीज्जण एणेरं सिंयारुग जाव परि-
सा पज्जुवासइ । तए णं से उदायणे राया इमीसे कहाए
लफ्फडे समाणे हट्ठुट्ठकोकुंभियपुरिसे सदावइ सदावइत्ता
एवं वयासी । खिप्पामेव जो देवाणुप्पिया ! वीतिजयणयरे
सज्जितरवाहिरियं जहा कूणिओ उववत्तिण जाव पज्जुवा-
सइ पउमावइपापोक्खवाओ देवीओ तहेव पज्जुवामंति धम्म-
कहा तए णं से उदायणे राया समणस्स जगवओ महावीर-
स्स अंतियं धम्मं सोत्था णिसम्म हट्ठुट्ठउट्ठाए उट्ठे उट्ठे-
इत्ता समणं जगवं महावीरं तिवखुत्तो जाव एमंसित्ता एवं
वयासी एवमेव जंते ! तहमेव जंते ! जावसे जहेयं तुम्हे व-
दइ त्तिक्कहुं एणरं देवाणुप्पिया ! अभिङ्कुमारं रज्जे उवावेमि
तए णं अहं देवाणुप्पिया एं अंतियं मुंटे जवित्ता जाव पव्व-
यामिअहामुं देवाणुप्पिया मा पविबंधं । तएणं से उदायणे रा-
या समणेणं जगवया महावीरेणं एवं वृत्ते समाणे हट्ठुट्ठे स-
मणं जगवं महावीरं वंदइ एमंसइ वंदित्ता एमंसित्ता तेव अ-
ज्जिसेकहत्थिदुरुहइ दुरुहइत्ता समणस्स जगवओ महावीरस्स
अंतियाओ मियवणाओ उज्जाणाओ पणिणिकवमइ पणिणि-
कवमइत्ता जेणव वीज्जण एणेरं तेणव पहारेत्थ गमणाए तएणं

तस्म उदायणस्स रथो अयमेयारुवे अञ्जत्थिए जाव समु-
पञ्जित्या । एवं खलु अञ्जीइकुमारो मम एगे पुत्ते इहे
कंते जाव किमंग पुण पासण्या एत्ते जइ णं अहं अञ्जीइकु-
मारं रजे उवेत्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिअं
मुंहे जविता जाव पव्वयामि तओ एं अञ्जिइकुमारं रजे य
रहे य जाव जणवए य माणस्सएसु य कामजोगेसु मुच्छिए
गिच्छे गहिए अज्जोवववसे अण्णादीये अणवदगं दीहमच्चं
चाउरत्तेसमारकंतारं अणुपरियट्ठिस्मणि तं णो खलु मे सेयं
अञ्जीइकुमारं रजे हावेत्ता समणस्स जगवओ महावीरस्स
जाव पव्वइत्तए सेयं खलु भेणियणं जाइणिएज्जेकमीकुमारं
रजे उवेत्ता समणस्स जगवओ महावीरस्स जाव पव्वइ-
त्तए एवं संपेहेइ संपेहेइत्ता जेणव वीइत्तए एयर तेणव
उवागच्छइ उवागच्छइत्ता वीइभयं एयर मज्जं मज्जेणं
जेणव सए गेहे जेणव बाहिरिया उवडाणसावा तेणव उवा-
गच्छइ उवागच्छइत्ता अज्जिसेकं हत्थि उवेइ अज्जिसेका-
ओ हत्थीओ पवोरुजइ पवोरुजइत्ता जेणव सिंहासणे-
तेणव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता सिंहासणवरंमि पुरच्छाजि-
मुहं एमिीयइ णीसीयइत्ता कोन्वियपुरिसे सदावेइ सदा-
वेइत्ता एवं वयासी खिणामेव जो देवाणुप्पिया ! वीइभयं
णयरं सज्जितरत्ताहिरियं जाव पक्खिणंति तएणं से उदा-
यणे राया दोब्बि कोन्वियपुरिसे सदावेइ सदावेइत्ता एवं
वयासी खिणामेव जो देवाणुप्पिया ! केमिस्स कुमारस्स
महत्थं एवं रायाजिसेओ जहा सिवजइस्स तहेव जाणि-
यव्वो जाव परमाउं पाव्याहिं इट्ठजणसंपरिवुंहे सिंयुमो-
वीरुप्पामोक्खाणं सोलसाएहं जणवयाणं वीइजयप्पामो-
क्खाणं तिप्पि तेसट्ठीणं एगरागरसयाणं महमेणप्पामो-
क्खाणं दमएहं राईणं अस्सेति च बहूणं राईसर जाव कोरे
माणे पालेमाणे विहराहत्तिकट्ठु जयजयसदं पउजंति
तएणं केसीकुमारो राया जाए महया जाव विहरइ
तए णं से उदायणे राया केसि रायाणं आउच्छइ तए एं
ते केसीराया कोन्वियपुरिसे सदावेइ एवं जहा जमालिस्स
तहेव सज्जितरत्ताहिरियं तहेव जाव णिक्खमणाजिसेयं उव-
डावेत्ति तएणं से केसीराया अण्णेगणनायाग जाव संपरिवु-
हे उदायणरायं मीहासणवरंसि पुरच्छाजिमुहं निमियावेइ
निमियावेइत्ता अट्ठमएणं सोवविभाणं एवं जहा जमालिस्स
एवं वयासी जण सामि किं देमो किं पयच्छामो किएणावाते
अट्ठे तएणं से उदायणे राया केसि रायं एवं वयासी इच्छामि
एवं देवाणुप्पिया कुत्तियावणाओ एवं जहा जमालिस्स ए-
वरं पउमावइ अगगकेमे पडिच्छइ पियविष्णुभोगओ दूस-
हा तए णं से केसीराया दोब्बि उत्तरावक्रमणं सहित्सणं
रयावेइ रयावेइत्ता उदायणं रायं सीयापीतएहिं कउसेहिं से-

सं जहा जमाजिस्स जाव सप्पिमसं तहेव अम्मथाई णवरं
पउमावइ हंसवन्नखणं परमागं गहाय सेसं तं चेव जाव
मिविआओ पवोरुहइ पवो रुहइत्ता जेणव समणे जगवं
महावीरं तेणव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता समणं जगवं मह
वीरं तिककुत्ता आयाहिणं पयाहिणं जाव वेदइ एमंमइ वेदि-
त्ता एमंसित्ता उत्तरपुरच्छिमं दिसीजागं अवकमइ अवक-
मइत्ता सयमेव आजजरणमल्लालंकारं तं चेव जाव पउमावइ
पडिच्छइ जाव राययव्वं सामी जाव णो पमादीयव्वं तिकट्ठु
केसीराया पउमावइ य समणं भगवं महावीरं वेदिंति णमंसं-
ति वेदिता एमंसित्ता जाव पक्किया तएणं से उदायणे रा-
या सयमेव पंचमुट्ठियं होयं सेसं जहा उसजदत्तस्स जाव
सव्वदुक्खपट्ठीणं १ भ० ३ श० ६ उ० ।

इयमेव वक्तव्यता कथान्तरसंज्ञिता इत्यम् । जतकतेषु सौवी-
रदेशे वीतभयनामनगरं उदायनां नाम राजा तस्य प्रभावती रा-
ज्ञी तयोर्व्यष्टपुत्रोऽजीचिनामाऽजयत तस्य भागिन्यः केसीनामाऽ
भूत । स उदायनगजा सिन्धुसीवीरप्रमुखयोरुपजनपदानां वीतजय
प्रमुखविशतत्रिषष्टिनगराणां महासेनप्रमुखानां दशराजानां बहसु-
कुशानां उवाणां चामराणां चैश्वर्यं पात्रयशस्ति । इतश्चरपायां नग-
रां कुमारनन्दी नाम सुवर्णकारोऽस्ति । स च स्त्रीरम्पटो यव २ स्व-
रूपां दारिकां पश्यति जानाति वा तत्र तत्र पञ्चशतं सुवर्णाणि
दत्त्वा तां परिणयति । एवञ्च तेन पञ्चशतकन्याः परिणीताः ।
एकस्तम्भे आसदां कार्ययत्ना ताभिस्समं क्रीरति । तस्य च
मित्रं नागितो नाम श्रावकोऽस्ति । अन्यदा पञ्चशैलद्रीपावस्तज्य-
हासाप्रदासायन्त्यन्तं स्तः । तयोर्भर्ता विद्युन्मात्रो नाम देवोऽस्ति
साऽप्रदा स्तुतोः ताभिश्चित्तितं कमपि व्युद्राहायः सास्माकं
भर्ता जवति स्वयंय्यपुरुषगवेपणाय इतस्ततो व्रजन्तीच्यां ता-
च्यां चम्पानगर्यां कुमारनन्दी सुवर्णकारः पञ्चशतकीपरिवृतो
दृष्टः । ताच्यां चिन्तितम् । एष स्त्रीरम्पटः सुखेन व्युद्राहायिष्यते ।
कुमारनन्दी भणति । के जवन्त्यैः । कुतः समायाते ते आहुतुः ।
आवां हासाप्रदासादेव्यो तद्रूपमोदितः कुमारसुवर्णकारस्ते दे-
व्यो भोगार्थं प्रार्थितवान् । ताच्यां जणितं यद्यस्मद्भोगकार्यः
तदा पञ्चशैलद्रीषं समागच्छेः । एवं जणिते देव्यो उत्पतिते गते
स्वस्थानम् । राज्ञः सुवर्णं दत्त्वा पटहं वादयति स्म । कुमारन-
न्दीसुवर्णकारं यः पञ्चशैलद्रीषं नयति तस्य स धनकोटिं वृद्धा-
ति । एकेन स्थविरेण तत्पटहः पृष्ठः कुमारनन्दिना तस्य कोटिं
धनं दत्तं स्थविरेण तत्तत्तं पुत्राणां दत्त्वा कुमारनन्दिना सह या-
नयात्रमारुहः समुद्रमध्यं प्रविष्टः । यावद्देरं गतस्तावदेकं वटं
दृष्टवान् । स्थविरे उवाच । तस्य वटस्यायः इदं बाहनं निर्मयि-
ष्यति तत्र जलावतौऽस्तीति वाहनं भङ्गयति । त्वं तु पटहदशा-
स्त्रामाश्रयः । वटेऽत्र पञ्चशैलद्रीपात् जारण्डपक्किणस्समायास्यन्ति
सन्यायां तत्चरणेषु स्वंपुः स्ववस्त्रेण ददं कञ्जीयाः । ते च प्रजाते
इत उड्डीनाः पञ्चशैलं यास्यन्ति । त्वमपि तैः समं पञ्चशैलं
गच्छेः । स्थविरेण एवमुच्यमाने तद्बाहनं वटाधो गतं कुमारनन्दिना
वटशालावल्ग्वनेन कृतं भग्नञ्च तद्बाहनम् । कुमारनन्दी तु
भारण्डपक्किणायवल्ग्वनेन पञ्चशैले गतः । हासाप्रदासाभ्यां
दृष्टः उरुहः । तत्र पतेन शरीरेण नावाभ्यां भोगो विधीयते ।
स्वनेन गत्वाहुष्ठं आरभ्य मल्लं यावज्ज्वलेन स्वश-
रीरं बह यथा पञ्चशैलाधीशो भूत्वाऽऽस्त्रोमेही पूर्णकुल ।

तेनोक्तं तत्राहं कथं यामि । ताभ्यां करतले समुत्पाद्य स
नगरोद्याने मुक्तः । ततो लोकस्तं पृच्छति । किं त्वया तत्राध्य-
र्थं दृष्टम् । स भणति । इष्टं श्रुतमनुभूतं पञ्चशैलद्वीपं मया
यत्र प्रशस्ते हासाप्रहासाभिधे देव्यो सन् । अत्र कुमारान्दिना
तत्र स्वाङ्गुष्ठेऽग्निमारुचयित्वा मस्तकं यावत्स्वशरीरं ज्वाल-
यितुमाश्रयः । तदा मित्रेणाऽयं वारितः भो मित्र ! नैवेदं कापु-
र्यजनोचते चेष्टितं न युक्तम् । महानुभाव ! दुर्लभं मनुष्य-
जन्म मा हारय तुच्छमिदं भोगसुखमस्ति । किं च यद्यपि त्वं
भोगार्थी तथापि स्वधर्मानुष्ठानमेव कुरु यत उक्तं । “यद्यश्चा
धणच्छ्रियाणं, कामत्थीणं च सत्यकामकरो । सग्गापवगसंग-
म-हेऊ जिणद्विष्टिओ धम्मा” ॥ इत्यादि शिक्षावर्धिमिषेण स
वार्थमाणाऽपि इङ्गिनीमरणेण स मृतः । पञ्चशैलाधिप-
तिर्जातः तन्मित्रस्य श्रावकस्य महान् खेदो जातः । अहो ! भोग-
कामार्थं जना इत्थं क्लिश्यन्ति जानन्तोऽपि वयं किमत्र गा-
हस्ये स्थिताः स इति स श्रावकः प्रव्रजितः । क्रमेण कालं
कृत्वा अच्युतदेवलोकं समुत्पन्नः । अवधिना स स्ववृत्तान्तं
जानाति स्म । अत्रया नन्दीश्वरयात्रार्थं सर्वदेवन्द्राध्वलिताः
स श्रावकदेवोऽपि अच्युतेन्द्रेण समं चलितः । तदा पञ्चशै-
लाधिपतस्तस्य विद्युन्मालिनाग्नौ देवस्य गले पटहो लग्नः
उत्तारितो नोत्तरति । हासाप्रहासाभ्यां उक्तम् । इयं पञ्चशैल-
द्वीपवासिनो स्थितिः यन्न्दीश्वरद्वीपयात्रार्थं चलितानां देवे-
न्द्राणां पुरः पटहं वादयन् विद्युन्मालिदेवस्तत्र याति ततस्त्वं
खेदं मा कुरु गललग्नमिमं पटहं वादयन् गीतानि गायन्तीभ्यां
आवाभ्यां सह नन्दीश्वरद्वीपे याहि । ततः स तथा कुर्वन्
नन्दीश्वरद्वीपदेशेन चलितः । श्रावकदेवस्तं सखेद पटहं
वादयन्तं दृष्ट्वा उपयोगेनोपलक्षितवान् । भणति च भोः त्वं मां
जानासि । स भणति । कः शक्रादिदेवान् न जानाति । ततस्तं
श्रावकदेवः तस्य स्वप्नभयस्वरूपं दर्शयति स्म । सर्वं पूर्व-
वृत्तान्तमाख्याति । ततः संवेगमापन्नः स देवो भणति । तदि-
दानीमहं किं करोमि । श्रावकदेवो भणति श्रीवर्द्धमानस्वामिनः
प्रतिमां कुरु यथा तव सम्यक्त्वं सुखिरं भवति । यत उक्तम् ।
“जो कुञ्चइ जिणपडिमं, जिणण जियरागदेसमोहाणं ।
सो पावइ अन्नभवे, सुहजणणं धम्मवररणं” ॥ इति अन्त्यश्च ॥
“दारिद्रं दोहगं, कुजाइकुसरोरकुगइकुमईओ । अवमाणरो-
यसोआ, न हुनि जिणविकारीणं” ॥ इति ॥ ततः स विद्युन्माली
महाहिमवच्छिखराशोशीर्यचन्दनदारु छेदयित्वा श्रीवर्द्धमा-
नस्वामिप्रतिमां निर्वर्तितवान् । ताञ्च मञ्जूपायां क्षिप्तवान् ।
तस्मिन्नवसरे षण्मासान् यावदितस्ततो ध्रमन् वाहनं वायुभि-
रास्फाल्यमानं विलोकितावान् । तत्र गत्वा चासौ तमुत्पात-
मुपशान्तिवान् । सांयात्रिकाणां च तां मञ्जूयां दत्तवान्,
भणित्वाञ्च । देवाधिदेवप्रतिमां चास्मात्ति यत्र केयं विशेष-
पूजामाप्नोति तत्रेयं देया देवाधिदेवान्मनैवेयमुद्घाटयिष्यते
भवद्वाहनस्यां स्थितायां न कोऽप्युपद्रवो भविष्यति । ततस्तां
लात्वा सांयात्रिका वीतभयपत्तनं प्राप्ताः । तत्रोदायनराजा
तापसभक्तस्तस्य सा मञ्जूपा दत्ता । कथितश्च सुरचक्रं
मिलितश्च तत्र ब्राह्मणादिको भूरिलोकः भणति च गोविन्दाय
नमः इत्युक्ते मञ्जूपा नोढाति । तत्र केचित् भणन्ति । अत्र
देवाधिदेवश्चतुर्भुजो ब्रह्मास्ति अन्ये केचिद्वदन्ति अत्र चतु-
र्भुजो विष्णुरेवास्ति । केचिद्ब्रह्मन्ति अत्र महेश्वरो देवाधिदे-
वास्ति । अस्मिन्नवसरे तत्रोदायनराजापट्टराज्ञी केटराजपुत्री
प्रभावती नाम्नी धर्मणोपासिका तत्रायाता । तया तस्या

मञ्जूपायाः पूर्वा कृत्वा एवं भणितं “गयरगदोसमोहो,
सव्वन्नु अट्टपाइहरसंजुसो । देवाहिदेवगुरुओ, अइरामे
दंसणं देउ ॥ १ ॥” एवमुक्त्वा तया मञ्जूपायां हस्तेन परशु-
प्रहारो दत्तः उदाटिता सा मञ्जूपा तस्यां दृष्टातीव सुन्द-
राम्लानुपुष्पमालालङ्कृता श्रीवर्द्धमानस्वामिप्रतिमा जातजिन-
शासनोन्नतिः अतीवानन्दिता प्रभावती एवं बभूव । “सव्वन्नु
स्वदंसण, अपुण्णभवभावियजिनमण्णदं । जय चिंतामणि
जय गुरु, जय जय जिणवीर अकलंको ॥ १ ॥” तत्र
प्रभावत्या अन्तःपुरमध्ये चैत्यगृहं कारितं तत्रेयं प्रतिमा
स्थापिता । तां च त्रिकालं सा पवित्रा पूजयति । अन्त-
दा प्रभावती राज्ञी तन्प्रतिमायाः पुरो नृत्यति राजा च
वीणां वादयति तदानीं स राजा तस्यां मस्तकं न पश्यति ।
राज्ञोऽभूतिर्जाता दस्तार्ढ्याणां पातिना राड्या पट्टे किं मया दृष्टे
नतिर्न राजा मौनमात्रमव्य स्थितः । राजा अतीनिर्वन्धे उक्तवान्
यस्तव मस्तकमपश्यन्नहं व्याकुलीचूता इस्ताद्वीणां पातितवान्
सा जगति मया सुखिरं श्रावकधर्मं न काचिन्ममरणराज्ञीतिर-
स्ति । अन्यदा तत्प्रतिमापूजनार्थं स्नाता सा राज्ञी स्वचेष्टां प्रति
वक्ष्याणानयेत्युवाच । तया च रक्तानि वक्ष्माणानि तानि राज्ञी
कृष्ण प्राह । जिनगृहे प्रविशन्त्या मम रक्तानि वक्ष्माणि ददासी-
त्युक्त्या चेष्टामादर्शेन हतवती मर्मणि प्रत्याहारब्रह्मासा मृता ।
प्रभावत्या चिन्तितं हा । मया निरपराधवसर्जवधधरणाद्भूत
जन्मतः परं किं मे जीवितव्येन ततस्तया राड्या राज्ञे उक्तम् ।
अहं जक्तं प्रत्याख्यामि राज्ञा नैवेति प्रतिप्रादिता तया पुनस्तथै-
वाच्यते । तदा राज्ञा उक्तं च यदि त्वं देव्यी चूता मां प्रतिबो-
धसि तदा त्वं जक्तं प्रत्याख्याहि । राड्या तद्वक्तोद्गीकृतं भक्तं-
प्रत्याख्याय समाधिना मृता देवज्ञां गता देवोऽनृत । तां
च प्रतिमां कुञ्जा देवदत्ता दासी त्रिकाञ्च पूजयति । प्रभावती
देवस्तु उदायने राजानं प्रतिबोधयति । न च स तं कुप्यते राजानु
तापसभक्तोऽतः स देवस्तपसस्वरूपं कृत्वा मृतफलाग्निं गृहीत्वा
गता राज्ञे दत्तवान् । राज्ञा तानि आस्वादितानि पृष्ट्वा तापसः
क पतानि फलानि तापसां भणति । पतन्नगराऽज्येयं षण्मास्य-
मोऽस्ति तत्रैतानि फलानि सन्ति । राजा तेन सममेकाग्र्येव
तत्र गतः । तापसैस्समाचारैः स इत्युमाश्रयः राजा ततो नष्टः ।
तस्मिन्नेव वने जैनसाधुर्न ददर्श तेषामसौ शरणमाधितः । भयं
मा कुञ्चित् राजा आश्वासितः तापसा निवृत्ताः साधुनिष्ठ तस्यैव
धर्म उक्तः । “धम्मो चेवेत्यसत्ताणं, सरणं ज्ञव साधरो । देवं
धम्मं गुरुं चैव, धम्महत्थीं परिक्खण ॥ १ ॥” इति अद्भुतो-
रहिष्ठो, देवो धम्मो वि निउणदयसंहिओ । सुगुरु यंभयारी,
अरंजपरिगहा विरओ ॥ २ ॥” इत्यादिकोपदेशेन स राजा प्र-
तिबोधितः । प्रतिपन्ना जिनधर्मं प्रभावती देव आमानं दर्शयित्वा
राजानं च स्थिराकृत्वा स्वस्थाने गतः । एवमुदायनराजा श्राव-
को जातः । इतश्च गन्धार्देशवास्तव्यः सत्यनामा श्रावकः सर्वत्र
जिनजन्मस्युद्दितीर्थानि वन्दमानो वैताड्यं यावद्गतः तत्र शा-
श्वतप्रतिमावन्दनार्थमुपासन्नयं कृतवान्, तपस्तुष्ट्या तद-
धिष्ठातृदेव्यास्तस्य शाश्वतजिनप्रतिमा दर्शिता तेन च वदि-
ता । अथ तया देव्या तस्मै श्रावकाय कामितगुटिका दत्ता । ततः
स निवृत्तो धीतत्रयपत्तने जीवितस्यामिप्रतिमां वन्दितुमायातः
गोदीर्घचन्द्रमयी तां वन्दन् । दैवात्तस्याऽतिसारो रोग उत्प-
न्नः कुञ्जया दास्या प्रतिचरितः स नीरुग् जातः तुष्टेन तेन तस्यै
कामाद्भुटिका गुटिका दत्ता कथितश्च तासां चिन्तितार्थसाधकप्र-

ज्ञावः । अन्यदा सा दासी अहं सुवर्णवर्णां सुरूपां त्रयामीति चिन्तयित्वा एकां गुटिकां जङ्गितवती सुवर्णवर्णां सुरूपां जाता । ततस्तस्याः सुवर्णगुटिकेति नाम जातम् । अन्यदा सा चिन्तयति भोगसुखमनुभवति एव उदायनराजा मम पिता अरण्ये मत्तुल्याः केऽपि राजानो न वासीति चण्डप्रद्योतमव मनांसि कृत्वा द्वितीयां गुटिकां जङ्गितवती तदानीं तस्य चण्डप्रद्योतस्य स्वये देवतया कथितं वीतजयपत्तने उदायनराज्ञो दासी सुवर्णगुटिकानाम्नी सुवर्णवर्णाऽनीव रूपवती त्वद्याभ्यास्ति । चण्डप्रद्योतेन सुवर्णगुटिकायाः समीपे दत्तः प्रेषितः । दूतेन एकांते तस्या एवं कथितं चण्डप्रद्योतस्त्वामीहते । तथा जङ्गितमत्र चण्डप्रद्योतः प्रथममायातु तं पश्यामि पश्याद्यारुह्या तेन सह यास्यामि दूतेन गत्वा तस्या वचनं चण्डप्रद्योतस्योक्तं सोऽपि अनिग्रगिरिहस्तिनमधिष्ठह राज्ञौ तत्रायातः । पृष्ठस्तया दक्षितश्च सा भणति यदीमां प्रतिमां सार्द्धं नयसि तदाहमायामि नान्यथेति । ततस्तेन तत्स्थानस्थापनयोग्यायाः प्रतिमा तदानीं नास्तीति तस्यां राज्ञौ तत्र उपविष्या स्नगरे पश्चाज्जनः । तत्र तददर्शां जिग्रप्रतिमां कारयित्वा पुनरायातस्तेन प्रतिमां तत्र स्थापयित्वा सूत्रप्रतिमां दासीं च गृहीत्वा उज्जयिनीं गतः । तत्रानलगीरिणा मूत्रपुत्रेण कृते तद्वन्धेन वीतजयपत्तनसत्का हस्तिनो निर्मदा जाताः । उदायनराजेन तत्कारणं गद्येयितम् । अनन्तगिरिहस्तिनः परं दृष्टम् । उदायनेन चिन्तितं स किमथमत्रायातः गृहमनुपैरुक्तं सुवर्णगुटिकां दृश्यते राज्ञा उक्तं चेदौ चण्डप्रद्योतेन गृहीता प्रतिमां विज्ञोकयन्तु तैरुक्तं प्रतिमा दृश्यते परं पुष्पाणि स्थलानि दृश्यन्ते राज्ञा गत्वा स्वयं प्रतिमा विज्ञोकिता पुष्पस्थानदर्शनेन राज्ञा ज्ञातं तेषां सा प्रतिमा किं त्वत्येति विषयं राज्ञा दत्तश्चण्डप्रद्योतात्तिके प्रेषितः । मम दास्या नास्ति कार्यं त्वरितं प्रेषयति दूतेन चण्डप्रद्योतस्योक्तं चण्डप्रद्योतः प्रतिमां नर्पयति तदा सैन्येन समं ज्येष्ठमास एवेदयनश्चक्षितः । यावन्मरुदेशे तत्सैन्यमायातं तावज्ज्ञाप्रस्था तत्सैन्यः तुवाकान्तं व्याकुत्रोवचुव । तदानीं राज्ञा प्रजापतिदेवश्चिन्तितः तेन समागत्य त्रीणि पुत्रकारिणि कृतानि तेषु जज्ञहानाजस्यै सैन्यं सुरूपं जातं क्रमेण उदायनराजा उज्जयिनीं गतः । कथितवाञ्छां ज्ञा चण्डप्रद्योतं तव मम च साक्षाद्युक्तं भवतु बोकेन मारितेन अवस्थेन रथस्थेन या त्वया मया च युद्धमङ्गीकुरु चण्डप्रद्योतेनोक्तं रथस्थेनैव त्वया मया च योद्धवम । प्रजाते चण्डप्रद्योतः कपटे कृतवान् स्वयं अनन्तगिरिहस्तिनमारुह्य सङ्ग्रामाङ्गणे समायतः उदायनस्तु स्वप्रतिज्ञानिर्वाहो रथारुहः संग्रामाङ्गणे समायतः । तदानीमुदायनेन चण्डप्रद्योतस्य उक्तं त्वमस्यप्रतिज्ञो जातः कपटे च कृतवानसि तथापि तव मत्तो मोक्षो नास्तीति ज्ञाता उदायनेन रथो मण्डप्यां क्षिप्तः । चण्डप्रद्योतेन तन्पृष्ठोऽनन्तगिरिहस्ती वेगेन क्षिप्तः । स च हस्ती यं पादमुक्षिपति तं ममुदायनः शरीरिष्यते यावत् हस्ती जूमी निपतति । तत्कन्यापुत्रान् प्रथानां यच्च तस्य लज्जां मम दास्योपनिश्चिन्तारणि क्षिप्तानि । तत्र उदायनराजेन चण्डप्रद्योतदेशे साधिकाग्निः स्थापिताः स्वयं तु चण्डप्रद्योतं काष्ठपञ्जरे क्षिप्या सार्द्धं च नीत्वा स्वदेशे प्रति चक्षितः । सा प्रतिमा तु ततो न उच्छिप्तीति तत्रैव सा मुक्ता । अन्यवक्षिन्नप्रसाणीश्चिन्तस्य अन्तरा वर्षाकावः समायान्तेन रुद्धो दशतीराजनिर्धेशीप्राकारं कृत्वा मध्ये सरङ्कितः । सुवने तत्र निष्ठति यत्कथं पृच्छे तच्चण्डप्रद्योतस्यापि ज्ञोजयति । एकदा पृथपणादिनमायातं तदा उदायनेन उपवासः कृतः सुपकारैः चण्डप्रद्योतः पृथग्न ज्ञानार्थं पृच्छन्ते तैरुक्तमथ पृथुपणादिन उदायनराजा उपोषितोऽस्तीति यज्ञवन्तं गन्धतं तस्यचर्यत । चण्डप्रद्योतेनोक्तं ममायं पोषयामासि न हानं मयाच पृथपणा

दिनं सुपकारैः चण्डप्रद्योतस्य उक्तमदायनराजाय तेनापि चिन्तितं जानाम्यहं यथायं धूर्तसाधर्मिकोऽस्ति तथाप्यस्मिन् बद्धे मम पृथपणा न शुध्यति चण्डप्रद्योतो मुक्तः क्षामितश्च तद्विज्ञाच्छादनमिति रत्नपट्टस्तस्य सूक्ष्मं बद्धः । स्वविषयश्च तस्य दत्तः । ततः प्रभृति पट्टबद्धा राजानो जाताः । मुकुटबद्धाः पूर्वमप्यासन् वर्षारात्रं त्यक्तान्ते उदायनराजस्ततः प्रेषितः व्यापारार्थं ये वार्गवर्गस्त्रतयातः स तत्रैव स्थितः दशतीराजमिवोत्सितया ह्वापुरं नाम नगरं प्रसिक्तं जातम् । अन्यदा स उदायनराजः पौषयशास्त्रार्थं पौषधिकः पौषधं प्रतिपादयन् विहरति । पूर्वरात्रिसमये च तस्यैतादृशोऽग्निप्रयायः समुपलभः धन्यानि तानि ग्रामाकान्तनगराणि यत्र श्रमणो जगवान् श्रीमहावीर्यो विरहति । धन्यास्ते राजेश्वरप्रभृतयो ये श्रमणजगवतः श्रीमहावीर्यस्यान्तिके केवलिप्रज्ञः श्रमं श्रवयति । पञ्चाण्डवतिकं समदाक्षावतिकं द्वादशविधं श्रावकधर्मं प्रतिपद्यते । तथा मुहुरी नृत्वा आगारादुदगारितो व्रजति । ततो यदि श्रमणजगवान् श्रीमहावीर्यः पूर्वानुपूर्व्यां चरन् यदीहागच्छेत्ततोऽहमपि जगवतोऽतिके प्रव्रजामि । उदायनस्यायमध्यवसायो जगवता ज्ञातः प्रातश्चम्पातः प्रतिनिक्रम्य वीतभयपत्तनस्य मृगवनाद्याने जगवान् समवसतु । तत्र पर्याप्तमिति उदायनोऽपि तत्रायातः जगवदन्तिके अहं प्रव्रजिष्यामि परं राज्यं कस्मैश्चिद्दाम्नीत्युक्त्वा जगवन्तं वन्दित्वा स्वगृहाभिमुखं चक्षितः । जगवतापि प्रतिबन्धं मा कार्षीरित्युक्तम् । ततो हस्तिरत्नमारुह्य उदायनराजः स्वगृहे समायतः । तत उदयनस्यैतादृशोऽध्यवसायः समुपलभः यद्यहं स्वपुत्रमजीचिकुमारं राज्ये स्थापयित्वा प्रजापतिं तदार्थं राज्यं ज्ञापयं ततः पुत्रमजोगुपु मूर्धितोऽनायन्तं संसरकात्तरं क्षिप्रयिति ततः श्रेयः खलु मम निजकं केशिकुमारं राज्ये स्थापयितुम् । एवं संप्रेक्ष्य शोनेन तिथिकरणसदृशं कौटुम्बिकपुरुषानाकार्य एवमवादीत । क्षिप्रमेव केशिकुमारस्य राज्याजिपेकसामग्रीमुपस्थापयत तेः कृतार्थं सर्वसामग्र्यां केशिकुमारो राज्यं क्षिप्रयितुः । ततस्तत्र केशिकुमारो राजा जातः । उदायनराजश्च केशिकुमारं राजानं पृष्ट्वा तत्कृतनिकमप्राजिपेकः श्रीमहावीरान्तिके प्रव्रजितः बहुति पृष्ठमदशमद्वादशमासार्द्धमासक्षपणादीनि तपः कर्म्मार्पि कुर्वाणा विहरति । अन्यदा तस्य उदायनराजैरन्तर्गताहारकरणेन महान् व्याधिरुपलभः वैद्यैरुक्तं दध्यार्थं कुरु । स च उदायनराजिर्भगवदाज्ञया एकाकथेव विहरति । अन्यदा विद्वन् वीतजयगतः । तत्र तस्य भागिनेयः केशिकुमारराजो मातैर्जनेभिः स्वामिन्नेष उदायनराजिर्परीपहादिप्राचूतः प्रव्रज्यां मोक्षकामः एकाकथेव इहायातः । तत्र राज्यं मार्गयिष्यति । स प्राह दास्यामि तैरुक्तं नेप राजधर्मः । पुनः स प्राह तर्हि किं करिष्यति । ते प्राहुर्विषमिधमस्य दीयते राज्ञोक्तं ततस्तेरकस्याः पशुपात्या गृहे विषमिधितं दधि कारितं तया शिङ्गया तया तस्य तहसमुपयनक्तं यावद्वैदेवतयाऽपहतम् । उक्तं च तस्य देवतया महर्षेः । तव विषं दत्तं दध्यन्तस्तेन दध्यार्थं परिहर । तदास्यादधि परिहृतं रात्रौ वर्धितुमारुह्यः । पुनस्तेन दध्यार्थं कर्तुमारुह्य पुनरपि तदन्तर्विषं देवतयाऽपहतम् । एवं वारत्रयं जातम् । अन्यदा देवता प्रमत्ता जाता तैश्च विषं दत्तम् । तत्र उदायनराजिर्विहृति वर्गाधि श्रावणपर्यायं पात्रविषा मासिक्या संक्षेपतया केवलज्ञानमप्याह मिच्छन्तस्य शय्यातः कुम्भकारस्तदानीं क्वचिद्दामात्तरं कार्यार्थं गताऽभून् कुपितया च देवतया वीतजयस्याः परि पाठुमुपिमुक्ता सकलमपि पुत्रमच्छादितम् । रात्र्यापि तथैवास्ति शय्यातः कुम्भकारस्तु शान्तपट्या मुक्तः । उक्तोऽप्यप ।

१८ अ० । आ० क० । आ० म० ॥ (अर्भाचिकुमारस्य वक्तव्य-
ता स्वावसरे प्रोक्ता अस्या एव महत्या उदायनवक्तव्यतायाः केचि
दंशा अजरास्त्रिखानिबन्धन्यासिकत्वादिशब्देषु । उदायनस्य
पितृवसुजयन्याः धमणापासिकायाः कथा जयन्तीशब्दे)

उदा० (रात्रि)—उदा०—त्रि० उद्—आ—रा—क—दातरि, महति,
सरत्रे, दक्षिणे, गर्भारे, असाधारणे, वाच० । निस्पृहत्वातिरेका-
दौदायिवति, । ज० २ श० १ उ० ।

उदात्त—उदात्त—न० । अनिधेयार्थस्वातुत्तरूपे, स० । अतिशि-
ष्टगुणगुणयुक्ततास्वरूपे अन्यस्वार्थप्रतिपादकताव्रक्षणं वा व्याधि-
शतितमे सत्यवचनातिशये, स० ।

उदासीण—उदासीन—त्रि० उद्—आ—शानच्० । रागद्वेषरहिते
मायस्थे, “उदासीणे फरुसं वर्यति” उदासीना रागद्वेषरहिता म-
ध्यस्था बहुश्रुत्ये सत्युपशान्तास्तान् स्वशितोद्भादनाद्यतान्
कुर्वन्ति । आचा० १ श्रु० ६ अ० ४ उ० ॥ “समणपि दृष्टदासी
णं, तस्य वि ताव पेगे कुर्याति” सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

विद्वद्मानयैरेकतरपक्षानाद्यस्य के जगिगीयेनुपतेः शत्रुमित्रजु-
मिता व्यवहिते परतरे मण्डलाद्वाहिरंतस्मादुदासीनो ब्रह्मणिकः
इत्युक्तव्रक्षणं राजनेदं, वाच० । उपक्रमण च । स्या० ६ अ० ४
उदाहृद—उदाहृत—त्रि० उद्—आ—हृ—कृ हृष्टान्ततयोपन्यस्ते
कथिते, । वाच० । उपन्यस्ते, उदाहृतं तु “समं मईए अहाउ सां
विपरिया समेव” सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

उदाहरंत—उदाहर्तु—त्रि०प्रतिपादयति, ‘सञ्च असञ्च इति’ जितयं
ता, “असाहु साहुति उदाहरंता” । सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।
उदाहरण—उदाहरण—न० उदाह्रियते प्राबल्येन गृह्यतेऽनेन दा-
ष्टान्तिकार्थे इत्युदाहरणम् । दृशा० १ अ० । उपत्तिप्रमेक-
त्वात्साध्यसाध्यात्मकमर्माये दृष्टान्ते, यथा घट इति वैधर्म्यो-
दाहरणं यदतिथं न जवति तदुपपत्तिमदपि न भवति यथाका-
शमिति । सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । विशेषः ।

मूलजनेतो द्वैविध्यं निदर्शनाह ।

तत्तयोदाहरणं छविहं, चउच्चिहं होइ एकमेकं तु ।
हेऊ चउच्चिहो खनु, तेण उ माह्ज्जण अत्थ ॥
तत्र शब्दो वाक्योपन्यासाथो निर्धोणार्थो वा । उदाहरणं
पूर्ववत्तच्च मूलजनेतो छविहं द्विप्रकारं चरितकल्पितजनेदाउ-
त्तजनेदत्तत्तु चउच्चिहं भवति । तयोर्धोर्गोरेकमुदाहरणमाहार-
णतद्देशतदोपन्यासभेदात्तच्च वद्वयामः ।

नायं आहरणं ति, दिष्टोत्तवमनिदरिसणं चेव ।
एगटं तं दुविहं, चउच्चिहं चेव नायत्वं ॥ १२ ॥

ज्ञायंतस्मिन्सति दार्ष्टान्तिकोऽर्थ इति ज्ञातम् । अधिकरणे
निष्प्राम्ययः । तत्रोदाह्रियते प्राबल्येन गृह्यतेऽनेन दार्ष्टान्तिकोऽर्थे
इत्युदाहरणमिति हृष्टमर्थमनं नयतीति दृष्टान्तः । अतीन्द्रियप्र-
माणदृष्टं संवेदनमिष्टं नयतीत्यर्थः । उपनीयतेऽनेन दार्ष्टान्तिको-
र्थः इत्युपमानम् । तथा च निदर्शनं निश्चयेन दृश्यते अनेन दा-
ष्टान्तिके पयार्थे इति निदर्शनम् (एगटं ति) इदमकार्य-
मेकार्थिकजातम् इह च तत्प्रागुपन्यस्ते द्विविधमुदाहरणं चतु-
र्विधं चेवाङ्गीकृत्य ज्ञातव्यं ग्रन्थकमपि सामान्यविशेषयोः कथं
चिद्वेदकत्वाद् एव सामान्यस्यापि प्राधान्यस्यापनार्थमेकवचना-
भिधानमेकार्थमित्यत्र बहु वक्तव्यं तत्तु नोच्यते ग्रन्थविस्तरजया-
क्रमनिकामात्रमेतदिति गाथार्थः ।

साम्प्रतं यदुक्तं तत्रोदाहरणं द्विविधमित्यादि तद्वैविध्यादिप्रद-
शनायाह ।

चरियं च कपियं वा, दुविहं ततो चउच्चिहंकेकं ।

आहरणे तदेसे, तदोमे चेवुपनासे ॥ १३ ॥

चरितं कल्पितं चेति द्विविधमुदाहरणम् । तत्र चरितमभिधी-
यते यदुक्तान्तेन कस्यचिदार्ष्टान्तिकार्थप्रतिपत्तिर्जन्यते । तद्यथा
दुःखाय निदानं यथा ब्रह्मदत्तस्य । तथा कल्पितं स्वयुक्तिकल्पना-
शिष्टपनिमित्तमुच्यते तेन कस्यचिदार्ष्टान्तिकार्थप्रतिपत्तिर्जन्यते ।
यथा पिप्लवपत्रैरनित्यतायामित्युक्तं च “जह तुभ्यं तह अस्मि, तुभ्यं
विय होहि य जहा अस्मि । अपाहेइ परंते, पंथुयपत्तं किसल्लयाणं ॥
नवि अत्थि नवि य होही, उल्लावां किसल्लयं पुत्तान् । उवमा खनु
एस कता भवियजणविबोहणट्टाए” इत्यादि आदिमुदाहरणं दृष्टा-
न्त उच्यते तस्य च साध्यानुगमादिव्रक्षणमित्युक्तं च “साधे
नानुगमां हेतोः साध्याभावे च नास्तिता । ख्याप्यते यत्र दृष्टान्ते,
स साधर्म्यतरो द्विधा” अस्य पुनस्तद्व्रक्षणाभावात्कथमुदाहरण-
त्वमित्यत्रोच्यते तदपि कश्चित्साध्यानुगमादिना दार्ष्टान्तिकार्थं
प्रतिपत्तिजनकत्वात्कथं उदाहरण इहापि च सांस्कृत्येनैव कृत्वा
किं नोदाहरणेतति साध्यानुगमादिव्रक्षणमपि सामान्यविशेषो-
भयरूपानन्तधर्मात्मके वस्तुनि सति कथंचिद्वदवादिन एव यु-
ज्यते नान्यस्यैकान्तज्ज्ञेदभिदयेस्तद्भावादिति । तथाहि सर्वथा
प्रतिज्ञा दृष्टान्तार्थज्ज्ञेदवादिनोऽनुगमतः खलु घटादौ कृतकत्वादे-
रनित्यत्वादिति वन्धदर्शनमपि कृतानुपयोग्येय भिन्नवस्तुधर्मत्वा-
त्सामान्यस्य च परिकल्पितत्वाद् सत्त्वादित्यमपि च तद्वन्धेन सा-
ध्यार्थप्रतिबन्धकल्पनायामतिप्रसङ्गादित्यत्र बहुवक्तव्यं तत्तु नो-
च्यते ग्रन्थविस्तरजयादिति । एवं सर्वथा अभेदावादिनोऽयक-
त्वादेव तदज्ञावो भावनीय इति । अनैकान्तवादिनस्त्वनन्तधर्मा-
त्मके वस्तुनि तदर्थसामर्थ्यात्तद्वस्तुनः प्रतिबन्धबन्धनैव तस्य
तस्य वस्तुनो गमकं भवत्यन्यथा तस्मिन् तत्प्रतिपर्यसंज्ञेव इति
कृतं प्रसङ्गेन । प्रकृतं प्रस्तुतः । चरितं च कल्पितं चेत्यनेन विधि-
ना द्विविधम् । पुनश्चतुर्विधं चतुःप्रकारमेकैकं कथयता आह ।
उदाहरणं तद्देशतदोपन्यासमुपन्यास इति । तत्रोदाहरणश-
ब्दार्थ उक्त एव । तस्य देशतद्देशः । एवं तदोपः । उपन्यासन-
मुपन्यासः स च तद्वस्तुवादिब्रक्षणो वक्ष्यमाण इति गाथार्थः ।

साम्प्रतमुदाहरणमनिधातुकाम आह ।

चउहा खनु आहरणं, होइ अवाओ उवायउवणा य ।

तह य पणुप्पनविणा—समेव महं चउविगपं ॥ १४ ॥

चतुर्धा खनुदाहरणं जवति । अथ चतुर्धा खनुदाहरणे निचा-
र्यमाणं जेदा जवति । तद्यथा—अपायः उपायः स्थापना च ।
तथा च प्रत्युपपन्नविनाशमेवेति । स्वरूपमार्थं प्रपञ्चेन भेदतो निर्यु-
क्तिकार एव वक्ष्यति । दृशा० नि० १ अ० आवा० । (अवापादि-
शब्देषु अपायाद्युदाहरणादि) एकदेशप्रसिद्धा सकलप्रसिद्धार्थ-
कथने, कर्मणि-ल्युट्-इष्ट-सिद्धार्थमुच्यमाने दृष्टान्ते, प्रकृतसि-
द्धार्थनिदर्शनरूपे उपाकृते च । कण-ल्युट्-न्यायमाने प्रतिवादिना
प्रयुक्तप्रतिज्ञादिपञ्चकान्तगतं व्यापिपञ्चधर्मताप्रदर्शके, वाक्यजनेद-
कथनमपि, व्रक्षणसम्बद्धतया प्रामाणिकवाक्यापन्यासे, कथा
प्रसङ्गे च । जावे—ल्युट् वाच० । कालार्थनकमप्युदाहरणं जवति ।
नचैतदनुपपन्नमप्यसिद्धा कालार्थनकदृष्टान्तस्याप्युदाहरणतया
भगवान् प्रज्जवाहस्वामी “ चरियं च कपियं वा, आहरणं छवि
हमेव पवत्तं । अट्टस्स माहणंछाई धणमिव तु पणट्ठण ” न०

उदाहिय-उदाहृत-त्रि० व्याख्यात, “ जा मा तिष्मि उदाहिया ”
आचा० १ ध्रु० ७ अ० १ उ० ।

उदाहृ-उताहो-अव्य० विकल्पे; “किं त्रयं मुणी मुणीष उदाहो
 ज्ञया संज्ञायारप” उताहो इति विकल्पार्थो निपातः भ० १५ श०
 १ उ० । “किं जाणया दिस्सं उदाहृ अजाणया” आचा० ३ श्रु० ।
 कदाचिच्चउद्धार्ये, आचा० १ श्रु० ७ अ० २ उ० ॥

उदाहृतवत्—जिं व्याहृतवति, “उदाहृते ते आर्यं काकुसन्ति इति उदाहृ धीरे” । आचारं १ शु० ७ अ० २७० । कथितवति, “एषो वरं तथ उदाहृ धीरे । सूत्रं १ शु० १५ ब्र० । “एवं से उदाहृ अणुत्तरनाणी अणुत्तरंसी ।” । उक्तं ६ अ० ।

उदि-उदि-पुं० उत-उत्कृष्ट इः कामो यस्य उदिः ॥ उत्कृष्ट-
कामयुक्ते 'जगो देवस्य धीमहि' गा० !

उदुब्धेय-उदकोद्भेद-पुं० गिरित्यादिभ्यो जञोद्धवे, । न० ३
श० ६ उ० ॥

उद्धू-उद्धू-त्रि० उद्धू-वह-क्त । जडे, स्थूले, घृते, च ।
विवाहितस्त्रियाम्, स्त्री० । वाच० ।

उद्ध-देशीयचनम्-मुषिते च "उद्ध सेसवाहिं अंतोवि पंचगि
एहनप्रदम्" वृ० १ उ० ॥ नि० च० ।

उद्धल-उद्धल-न० ऊर्ध्वं खं साति द्वा० क० पृथो० नि० ।

“पीठं वा फल्लगं वा णिस्सेणं वा उदूहलं वा अवहट्ठुस्स वि
यददहेत्ता” आजा० ३ अ० ।

उद्-उद्-पुं० उत्ति क्लियति उन्द-रक् । जज्ञविमात्रे, वाच० ।
 सिद्धविषये मन्त्रे, तत्सङ्गमर्चनं निष्पन्ने वक्ष्ये च । आचा० २५० ।

उद्दङ्ग-उद्दङ्क-पुं० वानप्रस्थतापसभेदे, ऊर्ध्वकृतदण्डा ये सञ्च-

उद्दरविहार-उद्दण्डविहार-पुं० महानगर्यामादिनाथात्रये, महा-

उद्दंश-उद्दंश-पुं० उद्दंशति-उद्दंश-अच्-मस्तकदंशके, वाच० ।

उद्दंसं-उद्दंशा ए-न० पठ्यीतपु० मधुमक्त्रिकाणामएडरूपे अ-

નુંદમગ-નુંદશક-પું. ત્રીન્દ્રિયજીવનેદે, -પ્રજ્ઞા ૦૧ પદ। જી. ૦।

उद्गृह-उद्गृह-पुं० रत्नप्रभायाः पृथिव्याः पूर्वावाप्तका सामन्तक
प्रभाभरकादिशतितमेऽपक्रान्तमहानिरये, स्था० ६ गा० ।

उद्दृष्टमज्जिम-उद्दृष्टमध्यम-पु० रत्नप्रज्ञायाः पृथिव्याः उत्तरा-
वशिकासु सीमन्तकमध्यमान्तरकादिंशतितमेऽपक्रान्तमहानि-

उद्दृष्टवत्त-उद्दृष्टवर्त-पुं० रत्नप्रनायाः प्रयिज्याः पश्चिमाय

नरकावल्यां सीमन्तकार्तस्यापरेण विंशतितमोऽपक्रान्तमहान
रके, -स्था० ६ भा० ।

उद्दृष्टावमिदृ-उद्गृह्यावशिष्ट-पुं० रत्नप्रतायाः पृथिव्याः पाश्चा-
त्मायां नरकायल्यां सीमन्तकावन्तस्यापरेण विंशतितमेऽपक्रान्तम्

उद्दर-उर्ध्वदर-न० उर्ध्वदरः पृथते यत्र कात्रे तदूर्ध्वदरम् । प्राक्

तशैल्या “उद्दर” । ते च दरा द्विविधा धान्यदरा उद्दरदराश्च
धान्यानामाधारचूता दरा धान्यदराः कटपल्यादयः । उद्दराण्ये

नि०चू०१०उ०। दुविहाओ होंनि उदरा, पेड़े तह धन्नभाणिषा”
 ते उदरा द्विविधास्तवथा पोष्टदरा धान्यभाजनदराश्च। पोष्टमुदरं
 तद्ग्राह्यदरा पोष्टदरा। धान्यनाजाना कटपल्यादयस्तान्यव
 दरा धान्यनाजनदरा। ऊर्ध्वं यत्र पूर्यन्ते तद्ग्राह्यमुदरमुच्यते।
 वृ० १ उ०। नि० च०।

उदरिय-जहप्त-त्रि० उद्-इष-क्त-उद्भूते, गर्वान्विते, वाच० ।
प्राबल्येन कर्मशत्रुजयं प्रति दर्पिते । तं० ।

उद्बद्धा-अपघातयितुं-त्रि० प्राणव्यवरोपणात् जीवितविना-
शके "उद्बद्धा आवागं वावरोपेति से मरुतः कवेरिं कवेरिं

अत्ताणं उवक्खाइत्ता जवइ” । सुव०२ श्रु०२ अ० ।

अतिपातनविवर्जितपीमायाम् । “ उदवणं पुण जाणासु, अद-
वायविवर्जियं पीदं ” सि० । सर्वथा जीवितव्यासने न । न

पृथिव्यग्न्योरज्यन्तरसमर्हनाद्यैः अण्कायस्य तु वह्नितापनदण्मा-
हजिघातनपानपादादिकाद्यैः तत्तत्प्राप्तेः एवमाणादयस्त्रिविधाः सन्ति ।

दिज्ञिः । अत्र प्रायश्चित्तमाश्रय इति । जीत० । “उद्घवणं मारणं”
तत्र प्रायश्चित्तं प्रायश्चित्तम् । नि० नृप० ? नृप० ।

उद्घरण - अपघरण - गौणहिंसायाम्, प्रश्न०-अध० १ छा०

उद्घरणकर-अपघावणकर-पुं० मारणान्तिकजेदकारिणि, ग०

१ अधि० ।
उपद्रवणकर-पुं० धनहरणाद्युपद्रवकारिणि, एषोऽप्रशस्तमनाधि-

उदवणकरी-अपडावणकरी- छी० जीवानामपडावणकारि-

एयाम्, “परितावणकरि उद्वणकरि चूतोवघाश्यं अन्निकंखण
जासेज्जा ” आचा० २ श्रु० ।

उद्विज्जमाण-अपघाव्यमाण-त्रिं माय्यमाणे, “किञ्चाविज्जमा
णस्स वा उद्विज्जमाणस्स वा जाव द्वोमुक्खणं मायमविहिं

सासारंगं दुक्खं जयं पमिसंवेदति । सूत्र०१२७०१ अ० ।
उद्दविय-अपडावित-त्रि० उच्चासिते, "परिताविया किञ्चामिया

उद्विष्या गणाओ गणं संकामिया” । ध०२ अधि० । मारिते
न० २ श० १ उ० ।

उद्देव्यन्व-अपद्रावयितव्य-त्रि० जीविताप्यपरोपयितव्ये “अहं
ए उद्देव्यन्वा अस्मै उद्देव्यन्वा एवमेव ते इत्थिकामेहिं मुञ्चि

या" । सूत्र० १ शु० ३ अ० ।
नद्वेदित-नपञ्चाविध्यत-त्रि० उपपन्नान् करिष्यति, न० १ ।

श० १ उ० ॥

तुल्यः पक्षो यस्य । ताम्रचूडविहगे, । मेदिनी०

इत्येव लुज्जो २ पचायंति" स्था० १० ग० ।

उदाणभत्तारा-उदानजत्तका-स्त्री० प्रश्ना परिष्ठापिताया हि
याम्, "उदाणभत्तारा जत्तारेण परिष्ठापिता " नि०५०१३०

“ताहे उद्दामं गच्छंतस्स कङ्गिगे ईसि पाणिप तद्वाप पक्खा जग्ग”

आण्मण्डि० । अप्रतिनियम, स्वतन्त्र, अत्युग्र च । वाचि० । प
च कुसुमजोगे उद्दामे तिव्यक्कम्मपरिणामा" पं० चू० । उत्-उत्तर

उत्तरी कपात्रेन कपात्रीन्यादि । मिश्रेण यथा शकटेन शाकटिको
गन्धेन रथिक इत्यादि । उच्यते वा व्याधिप्रशमने यदुद्दिशति ।
अमुकमौषधं उच्यते ज्वरना गृहीतव्यमिति । उच्यन्ते वा ज्ञाना-
नुपयुक्तः पदं । न धृतस्कन्धादिकमुद्दिशति उच्यन्ती वा उच्य
निमित्तं ध्रुवेंद्रादिकं यदुद्दिशति एव सर्वोऽपि उच्योद्देशः ॥

खित्तिमि जस्मि खित्ते, उद्दिमती जाव जेण खेनेण ।

एवमेव कान्तरस्म वि, भावे उ पमन्यत्रपमत्थो ॥

क्लोत्रोद्देशे विन्यमाने यस्मिन् क्लेशं अङ्गुष्ठनस्कन्धादेरुद्देशः क्रिय-
ते व्याचर्यते वा यो वा येन क्लेशोद्दिश्यते यथा ज्वरते भवो
ज्वरतः । सुराष्ट्रायां ज्वरः सौराष्ट्रा मगधेषु भवे मागध इत्यादि ।
एवमेव च यस्मिन् क्लेशे अङ्गुष्ठनस्कन्धादेरुद्देशः येन वा क्लेशो-
द्दिश्यते यथा सुपमायां भवः सौपमः शरदि जातः शरदुद्दिश्यते
एव कालोद्देशः । भावोद्देशो द्विधा । प्रस्तस्तेऽप्रशस्तश्च । उभय-
मपि दर्शयति ॥

कोहाइ अपमन्यो, एणाणामादीय होइ उ पमन्या ।

उदओ वि खनु पमत्थो, तित्थकाराहार उदयादा ॥

कोथमादिशैरौदयिको जावोद्देशः । ज्ञानदर्शनादिक्रियापशमिक
औषधशमिकः ज्ञायिकोपशमिको वा जावः प्रशस्तो भावोद्देशो
जवति उद्योऽप्यौदयिको भावोऽपि तीर्थकाराहारयशःकोथ्यादि-
सक्तमौषधरूपप्रशस्तो जवति । आदिशब्दस्य गाथार्या इत्यर्थः-
न निर्देशो बन्धानुद्देशः स्यात् । वृ० ३०० । उद्देशमद्देशः । सामा-
न्यानिधाने, यथा उच्यते नमिति । आ० म० प्र० । विशेषः । अनु० ॥

उद्देशनिर्देशयोः स्वरूपं ज्ञाप्यकृदा ॥

अज्जयणं उद्देशो, अजिहियं मामादर्थं निर्दमो ।

मामसविमिद्धाणं, अजिह्वाणं मत्थनामाणं ॥

शास्त्रं च नाम च शास्त्रनामनी तयोः सामान्यविशिष्टयोः सा-
मान्यविशेषतत्त्वयोरौघनिपत्तेरु नामनिपत्तेरु च निरूपेयदन्निधान-
मनिहितं तावुद्देशानिर्देशौ यथा संख्येन चेह योजना । तद्यथा-
सामान्यस्य शास्त्रस्यौघनिपत्तेरु निरूपेयदन्निधानमनिधानमजि
हितं त उद्देश इत्युच्यते । नामनिपत्तेरु च निरूपेय विशिष्टस्य नाम्नो
यत्सामाधिक्यमित्यभिधानमभिहितं स निर्देश इत्यभिधीयत इति ॥

अख्यनिरूपो यथा ॥

नाम उवणा दाविए, खित्ते कात्रे ममासउद्देशे ।

उद्देशमि ज जावे, एमाइ होइ अट्ठमओ ॥

नामादिनेन्द्राहुद्देशोऽष्टविधस्तथा नामोद्देशः स्थापनोद्देशो उ-
च्योद्देशः क्लेशोद्देशः कालोद्देशो उद्देशोद्देशः समासोद्देशो जावो-
द्देशो जवत्युपक्रम इति निरूपितगाथार्यसंज्ञकाः ॥

तत्र नामोद्देशो व्याख्यातुमाह भाष्यकारः ॥

नामं जसमुद्देशो, नामणुद्देश ए व जो जेण ।

उद्देशो नामस्म व, नामुद्देशो जिह्वाणंति ॥

यस्य जीवोद्देशस्तुन उद्देश इति नाम क्रियते स नामोद्देशः ।
नामरूप उद्देशो नामोद्देशः यथा गोपात्रदारकादिरुद्देश इति नाम
(नामणुद्देशमिति) यो वा घटपटस्तम्भादिपदार्थो येन घटप-
टस्तम्भादिनाम्ना उद्दिश्यते प्रांतपाचते सोऽपि घटपटादिपदार्थो
नामोद्देश उच्यते । उद्दिश्यतेऽभिधीयते प्रतिपाद्यते निजेन नाम्ना
इति कृत्वा उद्देशः (नामस्मर्यात्) नाम्नो या वस्तु सामान्य-
निधानस्योद्देशानुसूचणं नामोद्देशः । किमुक्तं जवतीत्याह (अजि
ह्वाणंति) वस्तुनः सामान्यं यदन्निधानं तन्नामोद्देश उच्यते यथा
आप्रादेः वृक्षादिनाम । या शब्दः सर्वत्र प्रकाशानुगमकः ।

अत्र परोऽतिप्रसङ्गमुद्देशव्यवहारः ।

एवं ननु सर्वो चिय, नामोद्देशो जओ जिह्वाणंति ।

द्वोद्देशो तदि व, तमु व विकीरणास्स ॥

ननु यदि वस्तुनः सामान्यानिधानमात्रमुद्देशोऽजिधीयते एवं
तर्हि सर्वं एवायं स्थापना उच्यते क्लेशकाराहुद्देशो नामोद्देश एव
प्राप्नोति । यतो उच्यते नामि एव हेमरजनादीनां हेमादिकं सामा-
न्यानिधानमिति तत्रां कसुम्भहरिणादि उच्यते हेतुनूतैर्वस्त्रादीनां
रक्तपातमित्यादिसामान्यानिधानं प्रवर्तते । तेषु वा दृष्टमकुप-
रुद्धकिरीटादिद्रव्येषु वस्तु दृष्टम् । कुगमूढी किरीटीत्यादिकं सामा-
न्यानिधानं प्रवर्तमानं दृश्यते । एवं स्थापनाक्लोत्रादिद्रव्यं वाच्य-
म् । ततो य एव उच्यते उद्देशोऽजिमतः स एव सर्वोऽपि नामो-
द्देशः प्राप्नोति उद्देशस्यैकविधत्वाद्विधत्वं विशदीयते इति ।

अत्र पराभिहितमव्युपगम्य परिहारमाह ।

सचं सव्वाणुगओ, नामुद्देशो जिह्वाणंति जं ।

नाणत्तं तह वि मयं, मइकिरियावत्थने एहिं ॥

सत्यमुक्तं जवता यतो यस्मान्न्यानिधानमात्रं नामोद्देशः स
खलु सर्वोऽमुक्त एव तथापि नामस्थापना उच्यते उद्देशानां नाना-
त्वं जदप्यं मतं सम्मतमेव परमार्थवेदिना कैरित्याह । मतिकि-
यावस्तुभैरुद्देशतयाहियाहरी नामोद्देशे मतिस्तदुच्यते न स्थापनेन्द्रा
दिपुण्यते किंतु विज्ञातृणव । नच यां क्रियां नामोद्देशः करोति
तामेव स्थापना उच्यते उद्देशः किञ्चित्तदुद्देशमेव अत एव नामो-
द्देशादिवस्तुनां परस्परं भेदो विज्ञेयो भिन्नीमत्यादिहेतुत्वात् घट-
पटादिवस्तुवदिति ॥ करोति तामेव स्थापनां उच्यते उद्देशादिवस्तुव-
दिति । एवं प्रस्तुतनामस्थापना उच्यते उद्देशानामपि मत्यादिने-
द्वन्द्वो योजनीय इति ॥

अथ स्थापनाहुद्देशानाम् ।

उवणाए उद्देशो, उवणुद्देशात्त तस्म वा उवणा ।

तं तेण तओ तस्मिन्, द्वोद्देशाणमुद्देशो !

द्वोद्देशो द्ववत्, द्ववत्पदं द्ववत्सद्ववो चि ।

एवं खेत्तं खेत्ती, खेत्तपदं खेत्तजायति ॥

स्थापनाया उद्देशानुसूचणं सामान्येनानिधानं स्थापनोद्देशः
तस्य वा उद्देशस्य अङ्गरादिषु स्थापना स्थापनोद्देशः । अथ उ-
च्योद्देशमाह उच्यते नामोद्देशो उच्योद्देशः । आदिशब्दात् उच्य-
वदादिपरिचयः कथा पुनश्चोपस्था उच्यते यो वाच्या भवन्ती-
त्याह (तस्मिन्त्यादि) तद्वत् उच्यते मुद्दिश्यते उच्यते उच्यते उच्यते
सामान्येनानिधीयते उच्योद्देशः । उच्यते च तदुद्देशश्चेति कर्मधा-
रयसमासः । अत्र च पक्षे उच्यते योऽद्देशोऽव्याच्यम् । अत
एव द्वितीयायायामाह (द्ववमिति) अथवा तेन उच्यते हेतु-
नूतने य उद्दिश्यते अजिधीयते स उच्योद्देशो यथा द्रव्यपतिरि-
त्यादि । यदिवा तत्तस्माद्द्रव्याहुद्देशोऽजिधानमव्युक्तोद्देशो
यथा उच्यते न्यायादि । अथवा तस्मिन् द्रव्ये सत्युद्देशोऽजिधा-
नमव्युक्तोद्देशो यथा स उच्यते इत्यादि सिद्धान्ते राजा
नूतने काकिन्नः, वने मयूरः इत्यादि वा । एवमुद्दिश्यते तेन वा,
इत्यादिव्युत्पत्त्या क्लेशं क्लेशं क्लेशपतिः क्लेशं जातं क्लेशमित्यादिकः
सर्वोऽपि क्लेशोद्देश इति ।

कालो कालार्थे, कालो वेयंति कालजायंति ।

मंगवो चि समासो, अंगार्थे तओ तिहं ॥

अंगमुख्यं प्रत्ययणं, नियनियप्रत्ययमंगुद्देशो ।

होऽ समाप्तुद्देशो, जहंममंगी तद्वन्तेजा ॥

एमेव मुयखंधो, जह तस्म तयड्विष्णया ।

अज्जयणं अज्जयणी, तस्म जेया तयत्थेसो ॥

काल एवादिश्यमानत्वादुद्देशकालः कालोद्देशः । तेन वा कालोद्देशः कालोद्देशो यथा कालानां कालानिश्चिन्तयितुं विन्यस्यति । ततो वा कालादुद्देशः कालोद्देशो यथा कालोपेनं कालप्राप्तमिति । तस्मिन्वा काले जानं कालजानमित्यादिकः कालोद्देशः । अथ समासोद्देशं विवचुराह (संवेद-
त्यादि) संवेदेषां विस्तरणं संकोचनं समास उच्यते तत्कोऽयं चेह अङ्गादीनां त्रयाणां विवक्षितः एतदेव दर्शयति (अंगेत्यादि) अङ्गश्रुतस्कन्धाऽध्ययनमित्येव समासो भवति ॥ कुत इत्याह । निजनिजप्रभेदसंग्रहादिति । अस्याङ्गादिसमासस्वेदशनमभिधानं समासोद्देशक इति दर्शयति । यथा अङ्गमिति तदेवादिश्यमानत्वादुद्देश इत्यर्थः । तेन वाङ्गरूपसमासोद्देशो यथाङ्गमिति (तस्मत्तयंतेति) अङ्गानामकसमानोद्देशो यथा तदर्थेना अङ्गाध्येना इत्यादि । एवं श्रुतस्कन्धात्मकसमास एवादिश्यमानत्वादुद्देशो यथा तदर्थविज्ञाना श्रुतस्कन्धात् इत्यादि । एवमध्ययनात्मकसमास एवादिश्यते इत्युद्देशो यथा अध्ययनमिति तेन वा उद्देशो यथा अध्ययनमिति । तस्मादा उद्देशो यथा तस्याध्ययनस्याध्येता । तस्मिन्वा अध्ययनं सति उद्देशो यथा तदर्थज्ञोऽध्ययनार्थविदित्यादि विवक्षाया सर्वं भावनीयमिति ॥

अथोद्देशोद्देशं भावोद्देशं चाह ।

उद्देशो उभिज्जदं-माणं तयत्थेवा वा ।

उद्देशुद्देशो ये, जावो भाविति जावमि ॥

उद्देशः पुलकोद्देशकादिः स एवादिश्यमानत्वादुद्देशोद्देशः । स चायं विज्ञेयः क इत्याह । पुलकोद्देशकादिक उद्देशोऽप्युद्दिश्यमानत्वेनोद्देशोद्देश उच्यते । तेन वा उद्देशोऽभिधानं यथा उद्देशमिति । तस्मादा उद्देशो यथा उद्देशज्ञः । तस्मिन्वा उद्देशो यथा तस्योद्देशकस्याध्वेता इत्यादि (भावमिति) भावविषय उद्देशो भावोद्देशः । क इत्याह (भावोक्ति) औदयिको भाव उद्दिश्यतेऽभिधीयते इत्युद्देशो भावश्चास्युद्देशश्च भावोद्देश इत्यर्थः । तेन वा भावोद्देशो भावोद्देशो यथा भावोत्तयादि पूर्वोक्तानुसारेण वाच्यमिति गायानवकार्थः ॥ अथोद्देशाख्यायानेन निर्देशमप्यनिदिशन्नाह ।

एवमेव स णिदेसो, अड्विहो स वि होऽ नायवो ।

अविपसियमुद्देशो, उक्किसो होऽ णिदेसो ।

एवमेव यथा उद्देश उक्किसा निर्देशोऽप्युपविध एव भवति ज्ञानव्यः । सर्वथा साम्यप्रतिपेधार्थमाह । किञ्चविशेषितसामान्यनामस्थापनारूप उद्देशो विशेषितनामादिरूपस्तु स एव निर्देशो भवतीति विशेष इति निरूपिगाथार्थः ॥ ४६ ॥

भावार्थं तु भाष्यकारः प्राह ॥

नामं जिणद्वारो, उवणाविमिद्वस्तुनिस्संवेवो ।

द्ववो गोमं देवो, रहीति निविहो सविचाइ ।

वस्तुनः पुरुषादर्थपुरुषादिकं सामान्यं नाम स नामोद्देश उक्तो यत्तु तस्यैव विशेषनामसंग्रह नाम निर्देश उच्यते यथा जिनदत्तादिसामान्यस्य चेन्द्रादिवस्तुनः । स्थापना स्थापनाद्देश उक्तः इह तु विशिष्टस्य सौधमोदिपत्यादिवस्तुनो यः स्थापनारूपो निक्षेपः स स्थापनानिर्देशः । द्रव्यस्यापि श्रविष्यस्य सचित्तदेविशिष्टस्य यो विशिष्टाभिधानरूपो निर्देशः तत्र

सचित्तद्रव्यविशेषस्य निर्देशो यथा गौरित्यादि अचित्तस्य तु दण्ड इत्यादि मिश्रस्य तु रथ इत्यादि रथस्य चाश्व्यादि-युरूपस्यह मिश्रता भावनीयति । तेन वा सचित्तादिद्रव्यविशेषणनिर्देशो यथा गोमानित्यादि दण्डो रथीत्यादि ॥

अथ क्षेत्रकालनिर्देशायाह ॥

खेत्ते भरहं तय व, जवोति मगहत्ति मागहीवाति ।

मगहत्ति मारउत्ति य, संवच्छरिउत्ति काङ्गमि ॥

क्षेत्रं क्षेत्रीत्यादिकः क्षेत्रोद्देश उक्तः । इह तु तदेव विशिष्टं क्षेत्रं क्षेत्रनिर्देशो यथा भरतमित्यादि । अथवा (मगहत्ति) मगधजनपद इत्यादि तस्मिन्वा क्षेत्रविशेषे भवः क्षेत्रमित्युच्यते यथा भारत इत्यादि एतच्च स्वयमेव दृष्टव्यम् । मगधस्तु भवो मगध इत्यादि एतत्तु गाथायामप्यस्तीति काली कालोऽयमित्यादिकः कालोद्देश उक्तः । इह तु तस्यैव कालस्य विशिष्टस्य यो निर्देशो विशिष्टमभिधानं स कालनिर्देशो यथा शर इत्यादि । तत्र वा कालविशेषे भवः कालनिर्देशोऽभिधीयते यथा शरार्ध भवः शारदः । संवच्छरे भवः संवच्छरिक् इत्यादि ॥

अथ समासनिर्देशमुद्देशं निर्देशं चाह ॥

आयारो आयारोव, आयारधरे ति वा समासमि ।

आवस्मय मावामयि, तु तय धरोह वायति ॥

सन्धय परिणाइ यव, अड्वेया यं समासनिदेस ।

उद्देशयनिदेसो, स पप्पो पोगमुद्देशो ॥

विस्तरवतो वस्तुनः संक्षेपः समासस्तस्य सामान्याभिधानं समासोद्देशः उक्तः । इह तु तस्यैव समासस्य विशेषनिधानः समासनिर्देशस्तत्र चाङ्गश्रुतस्कन्धाध्ययनजडांशविधः समासोद्देशः पूर्वमुक्त इह तु तगमेव त्रयाणामङ्गादीनां विशेषाभिधानरूपस्त्विति एव समासनिर्देशस्तथा चाह (आयारेत्यादि) आचारप्ररूपणाङ्गविशेषाभिधाननिर्देश्यमानत्वादाचार इति समासनिर्देशस्तत्र वा आचारसमासनिर्देशो यथा आचारवानित्यादि । तस्मादा आचारसमासनिर्देशो यथा आचारप्रर इत्यादि । श्रुतस्कन्धसमासनिर्देशो यथा आवश्यकमिति । तेन वा आवश्यकसमासनिर्देशो यथा आवश्यकमिति । अथवा तस्मादावश्यकसमासनिर्देशो यथा आवश्यकसुवार्थधरोऽयमिति । अध्ययनमाश्रित्य समासनिर्देशः क इत्याह ॥ आचारङ्ग प्रथममध्ययनं शास्त्रपरिज्ञा इत्यादि तेन वा शास्त्रपरिज्ञासमासनिर्देशावर्णनिर्देशो यथा (अज्जययति) शास्त्रपरिज्ञाध्येता अव्यमित्यर्थ इत्यादि समासनिर्देशः । उद्देशनिर्देशस्तनूयते क इत्याह । (पप्पो) शि अध्ययनस्य प्रदेशोऽस्य इत्यर्थः । यथा जगवत्यां पुरुषोद्देशकस्तस्य निर्देशोऽभिधानमुद्देशनिर्देश इत्यादीनि । विशेषं ॥ आ० म० प्र० । आ० चू० । वाच्यमीति गुरुप्रतिज्ञारूपे, विशेषं ॥ इदमध्ययनादि त्वया पठितयमिति गुरुवचनविशेषः ॥

तत्तिष्ठिश्चैव ॥

तत्राचारचङ्कस्य उत्तराध्ययनादिकाङ्गिकश्रुतस्कन्धस्य औपपातिकाद्युत्काङ्गिकायां द्वाध्ययनस्य चायमुद्देशादिभिः । इहाचारङ्गाद्यन्तरश्रुतमध्युत्तमिच्छति यो विनयेः स स्वाध्यायं प्रस्थाप्य गुरुं विरूपयति जगवन्नमं मम श्रुतमुदिरात । गुरुपि जगतीच्छाम इति । ततो विनयो बन्धनं ददाति १ ततो गुरुस्तथायं चैत्यवन्दनं करोति तन ऊर्ध्वस्थिते वामपार्श्वेकृतशिर्यां योगाङ्केपनिमित्तं पञ्चविंशत्युच्चारणसमानं कार्यामरं करोति "वंदेसु निम्मन्नयोरं" यावच्चतुर्विंशतस्तत्र चिन्तयतीत्यर्थः । ततः पारितु-

कायोत्सर्गः संपूर्णचतुर्विंशतिस्तवं जणिन्वा तथास्थित एव पञ्च-
परमेष्ठिनमस्कारं वारत्रयमुच्चार्य "नार्ण पंचविहं पञ्चमित्यादि"
उद्देशान्दीर्घा जणति । तदन्ते चैवं पुनः प्रस्थापनं प्रतीत्य साधेरि-
दमङ्गममुं श्रुतस्कन्धं इदमध्ययनं वा उद्दिश्यामि क्रमाश्रमणानां
हस्तेन सूत्रमर्थं तदुभयं च उद्दिष्टमित्येवं वदति । क्रमाश्रमणा-
नामित्यादि न्यासनां उद्देशं कारवर्जनायैव मिधत्ते ततो विनये इच्छा-
मोति जणिन्वा वन्दनं ददाति २ तत उच्यते प्रवीति
संदिशत किं भणामीति । ततो गुरुर्वदति वन्दित्वा
प्रवदयत ततो विनये इच्छामीति जणित्वा वन्दनं ददाति ३
ततः पुनरुच्यते प्रतिपादयति जवर्द्धिममामुं श्रुतमुद्दिष्टमिच्छाम्यनुशा-
स्यनुशास्तिम् । ततो गुरुः प्रत्युत्तरयति योगं कुर्वति एवं संदिष्टो
विनये इच्छामीति भणित्वा वन्दनं ददाति ४ ततोऽत्रान्तरं न-
मस्कारमुच्चारयत्सर्वं गुरुं प्रदक्षिणयति तदन्ते च गुरोः पुरतः
स्थित्वा पुनर्वदति भवर्द्धिममामुं श्रुतमुद्दिष्टमिच्छाम्यनुशा-
सितं ततो गुरुराह योगं कुर्येति । एवं संदिष्ट इच्छामीति ज-
णित्वा वन्दित्वा च पुनस्तथैव गुरुं प्रदक्षिणयति । तदन्ते च पुन-
स्तथैव गुरुः शिष्योर्वचनप्रतिवचने तथैव च तृतीयप्रदक्षिणां
विदधाति विनये । एतानि च चतुर्थवन्दनकार्यानि त्रीण्यपि
वन्दनकार्यकमेव चतुर्थं गण्यते एकार्थप्रतिवक्त्वादिति १ तत-
स्तृतीय प्रदक्षिणान्ते गुरुर्निधीदति निपण्यस्य च गुरोः पुरतोऽर्धा-
वनतगात्रो विनयेो वक्ति युष्माकं प्रवेदितं संदिशत साधनां प्रव-
दयामि । ततो गुरुराह प्रवदयति । तत इच्छामीति जणिन्वा-
विनयेो वन्दनं ददाति । ५ । प्रत्युत्थितश्चाचारितपञ्चपरमेष्ति-
नमस्कारः पुनर्वन्दनं ददाति । ६ । पुनरुच्यते । वदति युष्माकं
प्रवेदितं साधूनां च तं प्रवेदितं संदिशत करोमि कार्यात्सर्गम् ।
ततो गुरुरुच्चार्यते । कुर्वति ततः पुनरपि वन्दनं ददाति । ७ ।
एतानि सप्तचक्रानवन्दनकानि श्रुतप्रत्ययानि जवर्ति ततः प्रत्यु-
त्थितोऽभिधत्ते अमुकस्याहंशनिमित्तं करोमि कार्यात्सर्गमन्य-
शेचव्यसितादित्यादियावद्वृत्तसूत्रामीति ततः कार्यात्सर्गं स्थि-
तः सप्तविंशतिमुच्चार्यासांश्रितयति " सागरवर्गमभीरते "
यावच्छतुर्विंशतिस्तवं चिन्तयति इत्यर्थः । "उद्देशमुद्देशे, सत्ता-
वीसं अणुष्वणियाए " इति वचनात् ततः पारितकार्यात्सर्गः
संपूर्ण चतुर्विंशतिस्तवं भणित्वा परिसमाप्तोद्देशक्रियत्वाद्गुरो-
र्ग्रामवन्दनं ददाति तच्च न श्रुतप्रत्ययं किं तर्हि श्रुतदातृत्वा-
दिना गुरुः परमोपकारि । तच्चिनयप्रतिनिमित्तमिति ॥ अणु० ।
४०० म० ६० । (श्रुतस्कन्धप्रवेदितं इति अणुश्रोगदात्रेऽनुक्रमः)
वाचनामुं सूत्रप्रदानं, ४५० म० १० । श्रुतस्कन्धाङ्कुरावर्तना-
त्तरकात्रं च सप्तविंशत्युच्चार्यासकात्रः कार्यात्सर्गः । " उद्देश
समुद्देशे सत्तावीसं " ॥ जी० १ प्र० । उद्देशं मुहूर्तम् "पुस्मो
रह्यो अजिह्वे, अस्मिणी य तदेव य । चत्वारि स्विणकाराणि,
विज्जारेणे सुसोहगा ॥ २०॥ विज्जारे धीरणं कुज्जा " इति ।

क्रियर्थायस्य किं धुनं दातव्यमित्याह ।

णो कपति निगंथाए वा निगंथीए वा खुड्ढागं वा
खुड्ढियाए वा अक्कंजणजायस्म आयायकणे णामज्जयणे
उद्दिमिच्चए वा कपति निगंथाए वा निगंथीए वा खु-
ड्ढागम वा खुड्ढियाए वा वणजायस्म आयायकणेणामं
अज्जयणे उद्दिमिच्चए वि २ । २५० मू० १० उ० ।

न कल्पने निर्ग्रन्थानां वा कुल्लिकस्य वा कुल्लिकाया वा अथ
ज्जनजातस्य व्यञ्जनान्युपस्यरोमाणि जातानि यस्य स तथा
तस्य आचारप्रकट्पा नामाध्ययनं निशोयापरपर्यायमुद्देष्टुम् ।
अत्र कर्तारं जायहृदाह ।

अदिअट्ठस्म आयाये, अपउते न उ कपति ।

अक्कंजणजातस्म, वंजणाए पस्वणा ॥

जहा नरिक्कं थारेउ, ऊण्णे उ अपवञ्चो ।

तहा वि वक्कं खुड्ढाउ, अववायस्म नो सह ॥

अधिकाध्वर्षस्याप्यपठितेऽप्याचारो अव्यञ्जनजातस्य । अत्र
व्यञ्जनानां प्ररूपणा कर्तव्या सा च सूत्रव्याख्यायां कृता न तु
नैव सूरयः प्रकल्पमाचारप्रकल्पनामाध्ययनं ददति कुत इत्याह ।
(जहेत्यहं) यथा ऊनाए-ऊनाध्वर्षश्चारिक्कं थारित्थमप-
त्यलोऽसमर्थः तथा अजातव्यञ्जनतया अपक्वखिरपवाद-
माधारणेन वदति तथा कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा
लुल्लिकस्य वा लुल्लिकायावा व्यञ्जनजातस्य आचारप्रकल्पो
नामाध्ययनमुद्देष्टुम् । अथ स्तोकाकलादीक्षितस्यापि ज्ञातव्य-
जनस्य दीयते किंवा नैत्यत आह । (अतिवासपरियागस्से-
त्यादि) ज्ञातव्यजनस्यापि त्रिवर्षपर्यायस्य श्रमणस्य निर्ग्रन्थस्य
कल्पते आचारप्रकल्पो नामाध्ययनमुद्देष्टुम् । यदि पुनस्त्रयाणां
वर्षाणां अभ्यन्तरत उद्दिशति ततस्तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो
गुरुकाः त्रिवर्षपर्यायस्याप्यपरिणामकस्यातिपरिणामकस्य
चादितस्य चतुर्गुरुकम् ॥

(सूत्रम्) चउवासपरियागस्म समणस्म निगंथस्स कप्पइ
सूयगे न्नामं अंगे उद्दिमिच्चए पंचवासपरियागस्म समणस्म
निगंथस्स कप्पति दसा कप्पवहारा उद्दिमिच्चए वि अट्ठवास
परियागस्म निगंथस्स कप्पति ठाणसमवाए उद्दिमिच्चए
दसवासपरियागस्म समणस्म निगंथस्स कप्पति विवाह-
नामं अंगे उद्दिमिच्चए ॥

चतुर्वर्षपर्यायस्य श्रमणनिर्ग्रन्थस्य कल्पते सूत्रकृतं नामाङ्क-
मुद्देष्टुम् । पञ्चवर्षपर्यायस्य दशकल्पव्यवहारविरुद्धो नाम
वर्षस्य आरभ्य नव वर्षाणि यावत् तत्पर्यायस्य स्थानं समवा-
यस्य दशवर्षपर्यायस्य व्याख्या प्रकृतिरुद्दिश्यते किंकारणमे-
तत्तुं वक्तुकामो भाष्यहृदाह ।

चउवासे सूयगई, कप्पवहारास्म पंचवासस्म ।

विगट्ठालस्म, समवरिसविवाहपणत्ती ॥

चतुर्वर्ष पर्यायस्य सूत्रकृतः पञ्चवर्षस्य कल्पव्यवहारानुप-
लक्षणमेतत् दशाश्रुतस्कन्धश्चाविरुद्धपर्यायस्य स्थानं समवा-
यश्च दशवर्षपर्यायस्य व्याख्या प्रकृतिरुद्दिश्यते किंकारणमे-
तावत्कालातिक्रमेण तत आह ॥

चउवासो गाहमती, न कुमणहिं तु हीनपज्जाओ ।

पंचवरिसओ जोगो, अववायस्सत्ति तां दिंति ॥

पंचहवुरिखिगिट्ठो, सुयथेरा जेण तेण उवगिट्ठो ।

ठाणे महिहियंति य, तेण दसवरिसपरियाए ॥

सूत्रकृताङ्के त्रयाणां त्रिवर्षाधिकानां पापविदकुशतानां
दृष्टयः प्ररूप्यन्ते । ततो हीनपर्यायो मतिभेदेन मिथ्यात्वं
यायात् । चतुर्वर्षपर्यायस्तु धर्मे अवगाढमतिर्भवति ततः
कुसमर्थेनापठित्यते । न चतुर्वर्षपर्यायस्य तदुद्देष्टुमनुवाताम् ।
तथा पञ्चमवर्षोऽपवादस्य योग्य इति कृत्वा पञ्चवर्षस्य दश-
कल्पव्यवहारान् ददति । तथा पञ्चानां वर्षाणामुपरि पर्या-
यो विरुद्ध उच्यते । येन कारणेन स्थाने समवाये न चाधीतेन
श्रुतमविरा भवन्ति तेन कारणेन तदुद्देशनं प्रति विरुद्धपर्यायो
गृहीतस्तथा स्थानं समवायश्च महदिकं प्रायेण द्वादशाना-

मप्यङ्गानां तेन सूचनादिति ॥ तेन तत्पारिकर्मितमतौ दशवर्ष-
पर्याये व्याख्या प्रजनितदिश्यते ॥

(सूत्रम्) एकस्मिन्वापपरियागस्म समणस्म निगमंथस्म क-
पण्ड खुड्डियाविमाणविज्जत्ती । महद्धियाविमाणविज्जत्ती । मह-
द्धिया विमाणे पविज्जत्ती अंगचूडिया विवाहचूडिया नामं
अज्जयणमुद्दिमित्तत्त ॥

अस्य व्याख्या ॥

एकस्मिन्वापस्मा, खुड्डिमहद्धी विमाणपविज्जत्ती ।

कण्ड य अंगुवंगे, विवाह च वूड्यायओ ॥

अंगाणमंगचूड्या, महकणपसुस्म वगचूड्या उ ।

विवाहचूडिया पुण, पमात्तो ए मुण्येयवा ॥

एकादशवर्षस्य लुत्तिकाविमानप्रविभक्तिर्यत्र कल्पेषु विमा-
नानि वर्णयन्ते महती विमानप्रविभक्तिर्यत्र विमानान्येव विमा-
नविस्तराभिधीयन्ते । अङ्गानामुपासकदशाप्रभृतीनां पञ्चानां
चूलिका निरावलिका अङ्गचूलिका महाकल्पश्रुतस्य चूलिका-
वर्गचूलिका व्याख्याचूलिका पुनः प्रज्ञतेव्याख्या प्रज्ञतचूलिका
मन्तव्या ॥

(सूत्रम्) वासवासपरियागस्म समणस्म कण्ड अरुणो
ववाए गरुडोववाए वरुणोववाए वेसमणोववाए वेड्ढेधरोव-
वाए । वेड्ढेधरोववाए नामं अज्जयणे उद्दिमित्तत्त ॥

अत्र भाष्यव्याख्य ॥

वाससवामे अरुणो-ववायवरुणो य गरुडवेड्ढेधरो ।

वेसमाणुववायतद्वा य, ते कल्पन्ति उद्दिमित्तं ॥

द्वादशपर्यायस्य ।

अरुणोपया लुपरिय-इति एतिदेवा उ ।

अंजलिमउलियहत्या, उज्जावेत्ता दमदिसो उ ॥

नागावरुणांथासं, अरुणा गरुडा य वीर्यं देति ।

आगंतूण पवंती, संदि मद्वा किं करेमिच्छि ॥

तेषामरुणोपपातादीनामध्ययनानां ये दशनामानः स्वस्वरूपद्वयो
देवास्ते यदि तावत् प्रविध्याध्ययनानि परावर्तन्ते तदा ते अज-
विमुकुलितहस्ता दशापि दिश उद्योतयन्ति । समागच्छन्ति स-
मागम्य च किंकरचूताः पृथुपासन्ते तथा नागा धरणनामानो व-
रुडाश्च गन्धोदकादि वर्णयन्ति । अरुणा गरुडाश्च बीजकं सुवर्णं
ददतः प्रत्यासन्नमागत्य ब्रुवते संदिशते किं कुमां वयमिति ।

(सूत्रम्) तेस्मिन्वापपरियागस्म समणस्म निगमंथस्म क-
पण्ड उट्ठाणमुपममुट्ठाणमुपदेविदो देववा माणए परि-
यावणियाए ।

अस्य व्याख्या ।

तेस्मिन्वाप कण्ड, उट्ठाणमुप तद्वा समुट्ठाणे ।

देविदपरियावणिया, नागाण तदेव परिष्णाणी ॥

त्रयोदशवर्षस्य कल्पते अथावश्रुतं तथा समुत्थानं समुत्थान-
श्रुतं देवेभ्यः परियापनिका नागानां तथैव परियापनिका नागपरिया-
पनिका इत्यर्थः ।

(सूत्रम्) चउदसपरियागस्म समणस्म निगमंथस्म क-
पण्ति सुमिणजावणानामं अज्जयणमुद्दिमित्तत्त ॥

चउदशवर्षपर्यायस्य श्रमः यस्य निश्रयस्य कल्पते महास्वप्नजा-

वना नामाध्ययनमुद्देशम् “ चोदसवासुडिसए ” इत्यादि भा-
ष्यगायोत्तरार्धे सुप्रतीतमनुयायमाह ।

इत्थं तीमं सुमिणा, वायाडा चव हुंति महसुमिणो ।

वाचचरि मव्वसुमिणा, वज्जिज्जन्ते फलं तेमि ॥

अत्र महास्वप्नजावनाध्ययने विशत सामान्यस्वप्नाः द्वाचत्वारिं-
शमहास्वप्ना वर्यन्ते फलं चैषां स्वप्नानां वर्ण्यते ॥

(सूत्रम्) पसरमवासपरियागस्म समणस्म निगमंथस्म कण्ड ।

चारणभावणानामज्जयणमुद्दिमित्तत्त ॥

अत्र भाष्यम् ॥

पसरमे चारणजा-वणं नि उद्दिमि ए उ अज्जयणं ।

चारणलच्छी तद्विषयं, उप्पज्जन्ते उ अहियम्मि ॥

पञ्चदशे पञ्चदशवर्षपर्यायस्य चारणजावन्यध्ययनमुद्दिश्यते
तस्य कोटिशय इत्याह चारणपञ्चदशस्मिन्नधीने उप्पद्यन्ते
येन या तपसा कृता चारणपञ्चदशजायते तदुपवर्ण्यते ॥

(सूत्रम्) सोडसवासपरियागस्म समणस्म निगमंथस्म कण्ड ते
अनिसज्जानामं अज्जयणे उद्दिमित्तत्त सत्तरमवासपरियागस्म
समणस्म एगिंमंथस्म कण्ठपनिआमी । विसजावणा नामं अज्ज-
यणमुद्दिमित्तत्त । अट्ठारस वासपरियागस्म समणस्म निगमं-
थस्म कण्ठपि दिट्ठी विसजावणानामज्जयणमुद्दिमित्तत्त ।
एगुणवीमवासपरियागस्म समणस्म निगमंथस्म कण्ड दि-
ट्ठिवायनामंगे उद्दिमित्तत्त वीसतिवासपरियाए समणे निगमंथे
सव्वमुपाणवाती जवति ॥

अस्य व्याख्या

ते अनिसज्जा सोडस, आमी विसजावणं च सत्तरसे ।

दिट्ठिविसमट्ठारस, एगुणवीमदिट्ठिवाओ उ ॥

पौनदशवर्षे तेजोनिशगो नामाध्ययनमुद्दिश्यते । समदश वर्षे
आशीविषजावनानामोद्दिश्यते दृष्टिषिर्भावनानामाप्रादशे वर्षे
एकोनविंशतितमवर्षे दृष्टिवादो नाम द्वादशमङ्गमुद्दिश्यते । संप्रति-
मतेषामध्ययनानामतिशयानाह ।

तेयस्स निसरणं खनु, आसीविसन्ते तद्देव दिट्ठिविसं ।

ल्लच्छीतो समुपज्जे, समहीएसु तु एएसु ॥

पुनस्तु तेजोनिशगप्रभृतिष्वध्ययनं युयात्कर्म तेजसो निस्सरण मा-
शीविषत्वं दृष्टिषिर्भावित्वेवं प्रत्ययः समुपपद्यते । इयमत्र जावना ।
तेजोनिशगोऽध्ययनेऽधीते तेजोनिस्सरणपञ्चदशवर्षे यथा तप-
सा कृत्वा तेजोपञ्चदशवर्षे तत एवमुपवर्ण्यते आशीविषजावनानां
पञ्चविंशत्यामाशीविषपञ्चदशवर्षेयां समावरणैराशीविषतया कर्म
वर्ष्यते तान्युपवर्ण्यन्ते । एवं दृष्टिषिर्भावनायामपि जावनीयम् ॥
दिट्ठिवाए पुण हेदि, मव्वजावणा रुवणं नियमा ।

मव्वमुपाणवाड-वीमइवामं उ बोधव्वो ॥

दृष्टिवादे पुनर्नवति सर्वभावानां रूपणं प्ररूपणं नियमात् विश-
तिवर्षः पुनः सवैश्वतानुपाती भवति सर्वमपि श्रुतं यथा ज्ञातं तेन
योगेन तस्य पञ्चनीयं जवति । अयं कस्य तीर्थकस्य कांश्च कि-
यन्ति प्रकीर्णक्याभ्यव्ययता आह

चउदसमसहस्रादे, पड्मागाणं तु वरुमणास्स ।

सेमाण जत्तया खनु, सीमा पत्तेयवुड्ढा उ ॥

जगवतो वर्कमानस्यामिनः तीर्थं चतुर्दश प्रकीर्णकसहस्राण्यत्र-
वन् शेषाणां च तीर्थकृतां यस्य यावन्तः शिष्यास्तस्य तावन्ति
प्रकीर्णकानि प्रत्येकवुड्ढा अपि तस्य तावन्तः ।

पत्तस्म पत्तकाश्रेय, वयाणि जो उ उद्दिशे तस्स ।

निज्जरज्ञानो विपुलो, किट्ठमाणं पुण तं निषामेद ॥

पात्रस्य येषस्य परिणामकस्यैवार्थः । एतेनापत्रोऽपरिणामके विपरिणामके वा द्दानो महतीं श्रुतास्मात्तान्मेतीति प्रतिपादितम् । प्राप्ते कात्रे यथादित एतानि प्रकीर्णकानि च उद्दिशति तस्य सुविपुला निर्जगज्ज्ञानः । कथं पुन स विपुलो निर्जगज्ज्ञानः । सु-
गिराह तं विपुलनिर्जगज्ज्ञानं कथयमानं निशमयतो मते कथयति ।
कर्ममर्ममेवज्जन्तं, खवेइ आणुमयमेव आउत्तो ।

अन्नपरगम्भि जागे, सुत्तायस्मी विगमेस ग ॥

कर्मज्ञानायुगीर्यादिकर्मसंख्ययमात्रापाज्जन्मन्यतरकेऽपि योगप्रतिशेखनादुक्तोऽनुसमयेव रूपयति विशेषतः स्वाध्याये आयुक्तः ।

आयारंगादियाणं, अंगाणं जाव दिट्ठिवातो उ ।

एम विट्ठी विषेओ, मखेसि आणुपुव्वीए ।

आचारदिकानामङ्गानां यावत् दृष्टिवादो दृष्टिवादपर्यन्तानां संवेयमानुपूर्व्या एवोऽनन्तरदिता विधिर्विश्लेषः । पात्रस्यो-
चितं कालं यदुचितमङ्गं तदातव्यं न शेषमित्यर्थः ॥ व्य० १० उ० ।
त्रिवर्षपर्यायो निर्गम्य आचारदिकुशल आचारार्थोदितया कल्पने उद्देशयितुम् ॥

तिवासपरियाए समणे निगंथे आयाककुसले संजमकुसले पदयणकुसले पणचिकुमस्रे संगटकुसले उवगहकुसले अकलयायागे अववज्ञायारे आभामायारे अमंकिट्ठिहायार-
चरिते बहुसुण वज्जागमे जहणं आयाककपड उवज्जाय-
त्ताए उडिमित्तए ३ मखे वणंमे तिवासपरियाए समणे निगंथे तां आयाककुसले जाव संकिट्ठिहायारचरिते अप्प-
सुण अवगमे नो कपड उवज्जायत्ताए उडिमित्तए ४ एवं पंचासपरियाए समणे निगंथे आयाककुसले जाव असं-
किट्ठिहायारचरिते बहुसुण वज्जागमे जहणं दसाकप-
ववहारं दागे कपड आयरियवज्जायत्ताए उडिमित्तए ५ एवं पंचासपरियाए समणे निगंथे जाव अप्पसुण अप्पागमे नो-
कपड आयरियवज्जायत्ताए उडिमित्तए ६ अट्ठवासप-
रियाए समणे निगंथे आयाककुसले जाव असंकिट्ठिहा-
यारचरिते बहुसुण वज्जागमे जहणं वणममवच्छरे कपड म अमे आयरियत्ताए पवित्तिताए थेरत्ताए गणित्ताए-
गणावच्छेदयत्ताए उडिमित्तए ७ मखे वणं अट्ठवासपरियाए समणे निगंथे तां आयुक्कुसलो जाव संकिट्ठिहायार-
चरिते अप्पसुण अप्पागमे तां कपड आयरियत्ताए जाव गणावच्छेदयत्ताए उडिमित्तए ८ व्य० सू० ॥

सूत्रपरिक्रमः । आचारस्य पूर्वसूत्रेण सह काः सम्बन्धस्तत आह ।

जावपट्ठिच्छेयम्म उपरि, णामट्ठाए हो इमं सुत्तं ।

सुयवगणे उपमाणं, मेमा उ हवंति जा इच्छी ॥

द्रव्यभावपरिच्छेदोपेतः स्वर्तिरैरनुज्ञानो गणं धारयति । तद्विद्वन्ते न धारयन्तीति उक्तम् । तत्रेदं सूत्रपरिक्रमं भावयति-
च्छेदस्य परिणामार्थं परिणामप्रतिपादनार्थं भवति वर्तते । यथा ज्ञानेन सूत्रपरिक्रमेन श्रुतेन चरणं च प्रमाणमभिधीयते

शेषाश्च या लब्धय आचार्याणामुपाध्यायदीनां योग्या यामिः समन्विताः आचार्यतया उपाध्यायदितया वा उद्दिश्यन्ते । ता अपि प्रतिपाद्यन्ते तत्र श्रुतपरिमाणं “जहंसेणं आचार्यक-
ल्पधरे” इत्यादिनाचारित्रपरिमाणं “ निवासपरियाए ” इत्या-
दिना शेषपर्यैवधायोऽर्थं लब्धयः । अनेन संवेधेनायतस्या-
स्य व्याख्या । त्रीणि वर्गणि पर्यायः प्रवृत्त्यापर्यायो यस्य स-
विपर्ययायः । आश्रयति तपस्यतीति श्रमणः । स च शाक्य-
दिरपि भवति । ततस्तद्व्यवच्छेदार्थमाह । निर्गम्यः निर्गमे-
नान्नातः द्रव्यतः सुवर्णदिरूपाद् भावतो भित्त्यान्नादिलक्षण-
दिति निर्गम्यः । आचारकुशलः ज्ञानादिपञ्चविधाचारकु-
शलः । तत्र कुशल इति द्विधा द्रव्यतो भावतश्च । तत्र यः कुश-
लं दात्रेण तथा लुनाति न कचिदपि दात्रेण च्छिद्यते स-
द्रव्यकुशलः । यः पुनः पञ्चविधेनाचारिणं दात्रकल्पेन कर्म-
कुशलं लुनाति स भावकुशलः तत्रैवं समासः आचारिणं ज्ञाना-
याचारिणं कर्मकुशलः कर्मच्छेदकः आचारकुशलः आचार-
विषये सम्यक् परिज्ञानवान् इति तात्पर्यार्थः । अन्वधा तेन-
कर्मकुशलच्छेदकत्वात्तु उपपत्तेः । एवं सर्वत्र भावनीयम् । संयमं-
समदशविधं यो जानात्येव स संयमकुशलः समासभावना-
सर्वत्र तथैव । अथवा यः कुशं लुनन्न कचिद्दात्रेण च्छिद्यते स-
लोकं नैवतः कुशलं नास्ति न कुशलशब्दस्य प्रयुक्तिरिति-
दत्तत्वं तच्च यत्रास्ति तत्र कुशलशब्दोऽपि प्रवर्तते इति दक्ष-
वाची कुशलशब्दस्तत एव समासः । आचारं ज्ञातव्यं प्रयो-
क्तव्यं वा कुशलं दत्त आचारकुशलः ॥ एवं संयमकुशलः-
प्रवचने ज्ञातव्यं कुशलः प्रवचनकुशलः प्रवृत्तिर्नाम स्वसमय-
परसमयव्यपणा तत्र कुशलः । संग्रह्यं संग्रहः । स द्विधा-
द्रव्यतो भावतश्च । तत्र द्रव्यतः ११ हारोपध्यादीनाम् । भावतः-
सूत्रार्थं तयोर्द्विविधेऽपि संग्रहे कुशलः । उप सामायेन ग्रहः-
सोऽपि द्विधा द्रव्यतो भावतश्च । तत्र येनामाचार्य उपाध्याय-
वा न विद्यते तान् आत्मसमीपे समानीय तेषामिन्द्रां दिशो-
बुद्ध्या तदाहारयति यावन्निष्पाद्यते एव द्रव्यतः उपसंग्रहः-
ग्रहउपादाने इति वचनात् । यः पुनरविशेषेण सर्वपासुपकारि-
वर्तते स भावतः उपग्रहः । श्रुतताचारता परिपूर्णचारता च-
चारित्र्ये सति भवति । चारित्रवता नियमतः शेषाश्चत्वारोऽ-
प्यावाराः सेव्याः चारित्रवतः चारित्रस्यादान्तेति वचनात् ।
ततश्चारित्रवानित्युक्तं उच्यते । तन्वेपोऽप्यर्थे आचारकुशल इत्य-
नेनोपात्त इति किमर्थमस्याप्यादानमुच्यते चारित्रं खलु प्रधानं-
मोक्षाङ्गं तदपि कण्ठतो नोक्तमिति तदशङ्काव्युदासार्थमित्य-
दोषः । तथा अश्वबलो यस्य सितसितवर्णं पितवर्णोवर्द इव न-
कर्तुं आचारो विनयशिष्यभाषागोचरादिको यस्यासावश-
लचारः । तथा श्रमिन्नेन केनचिद्व्यप्यतां च विशेषेण खरिदित-
आचारो ज्ञानाचार्यो यस्यासावभिन्नाचारः । तथा अस्-
क्षिप्त इह परलोकाशंसारुपसंक्लेशविप्रमुक्त आचारो यस्य-
सोऽसंक्लिष्टाचारः । तथा बहु धुते सूत्रं यस्यासी बहुधुतः ।
तथा बहुरागमोऽर्थरूपो यस्य स बहुागमः । जघन्यनाचार-
प्रकल्पधरो निशीपाध्यनसूत्रार्थधर इत्यर्थः जघन्यत आचार-
प्रकल्पग्रहणादुत्कर्षतो द्वादशाङ्गविदिति द्रष्टव्यम् । स कल्पेन-
यो भवत्युपायतयोर्द्विष्टुमिति प्रथमसूत्रार्थः । (सत्त्ववर्णसे-
ति वासेत्यादि) । मेशब्दोऽथशब्दार्थः । अथ स एव त्रिवर्षपर्याय-
श्रमणो निर्गम्यो नो आचारकुशल इत्यादि पूर्वव्याख्यानत-
सुप्रतीतम् । एवं द्वे सूत्रे पञ्चवर्षपर्यायस्याचार्योपाध्यायशब्दो-
द्देशविषये भावनीयं नवरं तत्र जघन्येन दशाकल्पव्यवहारधर-
इति वक्तव्यम् । ४ । एवमेवाष्टवर्षपर्यायस्याप्याचार्योपाध्याय-

गणावच्छेदित्वोद्देशविषये द्वे सूत्रे व्याख्येये केवलं तत्र जघ-
न्येन स्थानसामाचार्या गण इति वाच्यं शेषं तथैव । एष सूत्रपदक
स्य संज्ञेयार्थः । अथुना निर्युक्तिविस्तरः । तत्र तावत्संज्ञेयामिव
सूत्रपदानां सामान्येन व्याख्यां चिकीर्षुरिदमाह । भाष्यकृत ॥

एकारसंगसूत्रस्य-धारया नवमपुत्रकमजोर्ग ॥

बहुसुय बहुआगमिया, सूचत्यविसारया धीरा ॥

एयगुणोववेया, सुचनिधसा एयागामहणसस ॥

आयरियउवज्जाय-प्रवत्तिथरा अणुण्णाया ॥

एकादशानामङ्गानां सूत्रार्थमवधारयन्तीत्येकादशाङ्गसूत्रधा-
रकाः (नवमपुत्रवत्ति) अत्रापि सूत्रधारका इति संवध्यते
नवमपूर्वग्रहणं च शेषपूर्वोणामुपलक्षणं ततोऽयमर्थः समस्त-
पूर्वसूत्रधारकाः तथा सूत्रोपदेशेन मोक्षविरोधीकृतो न्यस्तो
योगो मनोवाक्यव्यापारात्मकः सकृतयोगः स येषामस्ति ते
कृतयोगिनः । बहुश्रुताः प्रकीर्णकानामपि सूत्रार्थधारणात् इह
पूर्वधरा अपि तुल्येऽपि च सूत्रे मतिवैचित्र्यतोऽर्थगाममपेक्ष्य
पदस्थानपतितास्तनः प्रभूतावगमप्रतिपादनार्थमाह । बह्वागमाः
बहुः प्रभूतः आगमोयेषां ते तथा एतदेवाह । सूत्रार्थविशारदाः
तत्कालपरिज्ञया सूत्रेऽर्थं च विशारदाः तथा धिया औपत्ति-
क्यादिरूपया बुद्ध्या राजन्ते इति धीरा " एतद्गुणोपेता इ-
त्यादि " येऽननरगाथायामुक्ता गुणा एतैर्गुणरूपेता एत-
द्गुणोपेताः । श्रुतं निघर्षयन्तीति श्रुतनिघर्षाः । किमुक्तं भवति
यथा सुवर्णकारस्तापनिकर्षकश्चैव । सुवर्णं परीक्षते किं सुन्दर-
मथवाऽसुन्दरमिति । एवं स्वसमयपरसमयान्तरज्ञाने ते
श्रुतनिघर्षा इति यथा नायकाः स्वामिनो महाजनस्य स्वगच्छ-
वर्त्तिनां साधूनामिति भावः । अथवा नायका ज्ञानादीनां
प्रापकास्तदुपदेशालाभात् महाजनस्य समस्तस्य संघस्य
इत्यभूता आचार्या उपाध्यायाः प्रवर्तितस्वधारा उपलक्षणमेत-
ज्ज्ञापयन्ति तन्निश्चानुज्ञाताः तदेवं सामान्यतः ससूत्रपदाना-
मर्थं व्याख्यातः । संप्रत्येकैकस्य सूत्रपदस्यार्थो वक्तव्यस्तत्र
येषां पदानां वक्तव्यः तान्युपनिषन्नाह ॥

आयारकुसुसज्ञसंजम-पवयणपप्पत्ति संगहोवगेह ।

अकसुय असवज्ञजिन्न-मंकिञ्चिद्वायारमंकिषे ॥

अत्र कुशलशब्दः पूर्वोर्द्धे प्रत्येकं सम्बध्यते ततोऽयमर्थः
आचारकुशलशब्दस्य प्रवचनकुशलशब्दस्य प्रवृत्तिकुशलश-
ब्दस्य संग्रहकुशलशब्दस्य उपग्रहशब्दकुशलस्य च (अकसु-
यस्यादि) आचारशब्दस्य प्रत्येकमभिमतसम्बन्धनीयः ।
अज्ञताचारसंपन्नस्य अज्ञताचारशब्दसंपन्नस्य अज्ञताचार-
स्येत्यर्थः । एवमशब्ताचारसंपन्नस्य अभिघातारसंपन्नस्य
संक्षिप्तान्तरसंपन्नस्य च व्याख्या कर्तव्या ॥ व्य० ॥ (कुश-
लशब्दव्याख्या स्वस्थाने)

संप्रतमज्ञताचारविपदानां सामान्येन व्याख्यानमाह ।

आहाकम्मुद्देमिय, उविय रइय कीय कारिये जेज्ज ।

उजिष्ठा ह्रमाले, वण्णिमगाजीवण निक्काए ।

परिहरति अमणं पाणं, सेज्जोवार्हिं प्ति संकिंय मीमं ।

अकसुयपजिन्नपसं-किञ्चि वासए जुत्तो ।

आध्यात्मिकं यन्मुक्त एव साधूनां कृते कृतम औद्देशिकमुद्दिष्टा-
दिभेदजिन्न, स्थापितं यत्संयतार्थं स्वस्थाने परस्थाने वा स्थापितं,
रचितं नाम संयतनिमित्तं कांस्पयाध्यादौ मध्ये जतं निवेश्य
पार्श्वेषु व्यञ्जनादि बहुविधानि स्थाप्यन्ते । तथा क्रीतेन कारि-

तमुपादितं क्रीतकारितम् आरब्धं यत् भूतकादिब्रज्यमाच्छ्रित्य
दीयते । उज्झिं यत्कुनपादिमुखं स्थगितमप्युज्झिच ददाति ।
आहते स्वप्रमायाहतादि (मावत्ति) मात्रापहतं वनीपकीटय
पिणह उपपाते स पिणोऽपि वनीपकः । अजीवनं यदाहार-
शय्यादिकं जाल्याद्याजीवनेनोपादितं (निकापत्ति) मम
एतावदातव्यमिति निकाचितम् एतानि योऽशनपानादिश-
स्योपधीश्च परिहरति तथा पूतिकं शङ्कितं मिश्रमुपज्जकमेतद-
ध्यवपुरकादिकं च यश्चावश्यकं युक्तः सांस्कृत्याचार अभिघातारः
संक्षिप्तान्तराचारः । तत्र स्थापितादिपरिहारो अज्ञताचारः । अज्ञा-
हतादिपरिहारो अशब्दान्तराचारः जाल्योपजीवनादि परिहरन् अ-
भिघातारः । सकश्रदापपरिहारो असंक्षिप्तः । संप्रति लाघवाय
द्वितीयसूत्रगतानि अज्ञताचारादीनि पदानि व्याख्यानयति ॥

आमन्नसुयायारो, सवज्ञायारो य होइ पासत्यो ।

जिन्नायारकुमीडो, संसत्तो संकिञ्चिडो उ ।

अवसन्न आवश्यकतादिपुन्यमः कृताचारः । तथा पार्श्वस्थोऽ
न्योन्मादिभोजी शब्दान्तराचारः । कुशीडो जाल्याजीवनादिपरो
भिघातारः संसक्तः संसर्गवशात्स्थापितादिभोजी । संक्षिप्तः
संक्षिप्तान्तराचारः । संप्रत्याचारप्रकल्पपर इति पदं व्याख्यानयति ।

तिविहो य पकप्पधरो, मुत्ते अत्थेय नत्तुजये चेव ।

सूतप्रवर्धजियाणं, तिगुगपरिवहणा गच्छे ॥

त्रिविधः खलु प्रकल्पपरस्तथा सूत्रे सूत्रतः अर्थतः तदुभयतश्च ।
इयमत्र नायना । आचारप्रकल्पधारिणां चत्वारो जङ्गलास्तथा
सूत्रधरोऽर्थधर अर्थधरो न सूत्रधरः सूत्रधरो नार्थधरः सूत्रधरो
नार्थधरः ४ अत्र चतुर्थो भङ्गः शून्यः । उजयविकलतया आ-
चारप्रकल्पधारित्वविशेषणसंभवात् । आद्यानां त्रयाणां जङ्गलानां
मध्ये तृतीय भङ्गवर्त्त स गणे उद्दिश्यते । यतः स सूत्रधारित-
या गच्छे गच्छस्य परिवर्धका भवति तदभावे द्वितीयजङ्गलवर्त्त
तस्याप्यर्थधारितया सम्यक्परिवर्धकत्वाच्च चायनङ्गवर्त्त तथा-
चाह । सूत्रधरवर्जितानामाचारप्रकल्पितानां गच्छे सम्यक् परि-
वर्धनात्किं तृतीयभङ्गं च ततस्त एवोपाध्यायः स्थाप्या न प्रथ-
मजङ्गवर्त्तति । एवं दशकल्पव्यवहारधरादिपदानामपि व्याख्या
कर्तव्या ॥

अत्र पर आह ॥

पुण्वं वप्पो ऊणं, दीहिं परियायमंयणसक्कं ।

दसपुव्विए य धीरे, मज्जार पक्खिपक्खणया ॥

ननु पूर्वमाचार्यपदयोग्यस्य दीर्घं पर्यायो वर्णितः संहननं चा-
तिविशिष्टे श्रद्धा च प्रवचनविषयऽप्युत्तमा आगततथाचार्यप-
दयोग्यो जघन्यतोऽपिदशपूर्विकास्तथा धरा वृत्तिचतुष्टयं विराज-
माना ततः एवं पूर्व वर्णयित्वा यदेवमिदानीं प्रकृत्यते यथा त्रिव-
र्णपर्याय आचारप्रकल्पपरः उपाध्यायः स्थाप्यते, पञ्चवर्णपर्याय-
शकलव्यवहारपर इत्यादि । सैषा प्रकृषणा मार्जारानि न कल्या ।
यथाहि मार्जारः पूर्वं सदृता शयनेराट्टति पश्चादेवं ज्ञानैः शयने-
राट्टति । यथा स्वयमपि श्रोतुं न शक्नोत्येवं त्वमपि पूर्वसूत्रैः शब्दि-
तवान् । पश्चाच्छनैरिति सूरिहारा । सत्यमेतत् केवलं यत्पूर्वमुक्तं
संप्रति नायकमङ्गीकृत्य संप्रति पुनः काशानुरूपं प्रज्ञाप्यते इत्य-
दोषस्तथाचात्र पुष्करिण्यादौ यौ दृष्टान्तौ तावदाह ॥

पुक्खरिणी आयारे, आणयणा बेणगा य गीयत्ये ।

आयारम्मि उ एए, आहरणा होंति नायव्वा ॥

पुष्करिणी वापी आचार आचारप्रकल्पस्य आनयनं स्तेनकाश्चौ-

रा गीतार्थो एतानि चत्वार्यहोष्णानि दृष्टान्याचार्येण ज्ञातव्यानि
स्मानि च ॥

सत्यपरिष्ठाकाय-अद्विगपिर्न उत्तरज्जयण्ये !

रुक्मेयवसजगतावो, गोहा मोही य पुनर्वरिणी ॥

शस्त्रपरिष्ठा पदकायाधिगमः परजिवनिका इदमकमुदाहरणं-
पिण्डः उत्तराध्ययनं उत्तराध्ययनानि वृक्षाः कष्टपट्टमादयः वृषभा
व्रीहवर्षाः गावः गोधाः शोधिः अत्र दृष्टान्तः पुनर्वरिणी च सर्व-
संख्याया वयोदाश आहरणानि ॥

एतानि न्याचिरव्यासुः प्रथमतः पुनर्वरिण्याहरणं भावयति ॥

पुनर्वरिणीतो पुनर्व, जागमया उगद्ग नास्मि एहिं ।

तद्विषयि य ना पुनर्वरिणी, ता हवन्ति कज्ज कीर्गति ॥

पूर्वं सुषमसुषमादिक्वाये यादशः पुनर्वरिण्या जन्मदोषवृक्षसौ व-
र्णयन्ते इदानीं न तादृश्यस्तथापि च न ना अपि पुनर्वरिण्या भ-
वन्ति कार्याणि च तानिः क्रियन्ते । आचारप्रकटपानयनहरणमाह ।

आयापकणो उ, नयमे पुनर्वर्म्मि आसि मोयी य ।

तत्तां विषयिज्जुदो, इहाणि य तो किं न भुद्धि जवे ॥

आचारप्रकटपः पूर्वं नयमे पूर्वं आसीत् । शोधिष्य ततोऽभवत् ।
इदानीं पुनर्वरिण्याद्वारात् तत् पथ नवमास्त्रिह्वानीतः ततः किमपि
आचारप्रकटपः न प्रथयति किं वा तत् शोधितोऽपि ज्ञायते । एषोऽप्या-
चारप्रकटपः । शोधिष्यास्मादप्यशिशु जयन्तानि ज्ञायः । अधुना स्ने-
नकदृष्टान्तज्ञानार्थमाह ॥

तादृग्याफिणि ओमो-वणदिविज्जाहिं तेणगा आसि ।

दङ्कि ते उ न सन्ती, तहा वि किं तणगा न खलु ॥

पूर्वं स्तेनकाश्चौरा विजयपजवाद्यस्तदोद्वाद्यादिन्यवस्थापिन्या-
दिजिरेषेता आसीरन् ताश्च विद्या इदानीं न सन्ति । तथापि किं
खलु ते न जवन्ति तन्व्येव तैरपि परदृष्ट्यापहरणादिति भावः ।
अधुना गीतार्थदृष्टान्तं ज्ञाययति ।

पुनर्व चउदमपुर्वी, इहिं महम्मोपकटपधारीओ ।

पज्जिमपपकटपधारी, जद्ग मो उ न होउ गीयन्तो ॥

पूर्वं गीतार्थदृष्टान्तपदार्थो अभवत् । इदानीं स किं गीतार्थो ज्ञान्यः
प्रकटपधारी न जवति भवत्येवेति भावः । शस्त्रपरिष्ठादृष्टान्तमाह

पुनर्व सत्यपरिष्ठा, अथीयपडिया य होउ उदवणा ।

इहिं उज्जीवणिया, किं सा उ न होउ उदवणा ॥

पूर्वं शस्त्रपरिष्ठायामाचारान्तरगततायामधीतायामर्थतो ज्ञातायां
पठितायां सूत्रत उपस्थापना अत्रदिदानीं पुनः सा उपस्थापना
परुजीवनिकायां दशवैकालिकान्तगततायामधीतायां पठितायां च
न भवति । भवत्येवेत्यर्थः । पिण्डदृष्टान्तभावनामाह ।

वितितन्मि बंजचेरे, पंचम उद्देस आमगंथमि ।

मुत्तमि पिण्डकपि, इह पुण पिण्डेसएणओ ॥

पूर्वमाचारान्तरगतं श्लोकविजयनाम्निद्वितीयोऽध्ययने यो ब्रह्मच-
र्यान्धः पञ्चम उद्देसकस्तस्मिन् यदासगन्धिमुत्तमम् । "सत्यमगंथं
परिमाय निरामगंथं परिव्ययय इति " तस्मिन् सूत्रतोऽर्थादन्तर्भा-
धीने पिण्डकटपे आसीत् । इह इदानीं पुनर्दशवैकालिकान्तग-
तायां पिण्डपेणायामपि सूत्रोऽर्थादन्तर्भाधीतायां पिण्डकटपकः
क्रियते सोऽपि च भवति तादृश इति उत्तराध्ययने दृष्टान्तं भावयति ।

आयासरम उ उर्वरि, उत्तरज्जयणा उ आसि पुनर्वं तु ।

दम्वेयान्निउर्वरि, इयाणि किं ते न होंती उ ॥

पूर्वमुत्तराध्ययनानि आचारस्याचारान्तरस्योपर्यासीरन् । इदा-
नीं दशवैकालिकस्योपरि पठितव्यानि किं तानि तथा रूपाणि न
जवन्ति जवत्येवेति भावः । वृक्षदृष्टान्तज्ञानमाह ।

मत्तंगादीं तरुवर, न संति इहिं न होंति किं रुक्खा ।

महजुहाहिव दप्पिय, पुर्वि वसजाण पुण इहिं ॥

पूर्वं सुषमसुषमादिक्वाये मत्तङ्गादयां दशविधास्तत्तरुः कल्पदृ-
मा आसीरन् इदानीं ते न सन्ति किं त्वन्ये ज्ञातव्यस्ततः किं ते
वृक्षा न भवन्ति तेऽपि वृक्षा भवन्तीति ज्ञावः । वृषभज्ज्ज्ञानमाह ।
(महजुहाहिवत्यादि) पूर्वं वृषभा महायूयाधिया दर्पिकाः श्वेताः
सुजाताः सुविज्जकशृङ्गा आसीरन् इदानीं ते तथाज्ञाता न सन्ति
किन्तु पञ्चदशादि गोसंख्यातास्ततः किं ते यूया न भवन्ति जवत्ये-
वेति ज्ञावः । अधुना गोदृष्टान्तज्ञानार्थमाह ॥

पुनर्वं कोमोवष्ठा, जूहाओ नंदगोवमाईणं ।

इहिं न संति तार्द, किं जूहाईं न ह्वंती उ ॥

पूर्वं नन्दगोपादीनां गवां यूयाः कोटीबष्ठाः कोटीसंख्याका
आसीरन् इदानीं ते तथाज्ञाता न सन्ति किं तु पञ्चदशादि गोसं-
ख्यावास्तत्किं ते यूया न जवन्ति किन्तु जवत्येवेति । अधुना
योधदृष्टान्तभावनामाह ॥

साहस्सी मद्दा खलु, महपाणा पुनर्वं आसि जोहा उ ।

ते वृद्ध नत्थि एहिं, किं ते जोहा न ह्वंती तो ॥

पूर्वं योधा महाप्राणाः सहस्रमद्दा आसीरन् इदानीं तेषां तुल्या
न सन्ति किन्त्वमी ततो हीनास्ततः किं ते योधा न जवन्ति जव-
त्येव काश्चित्तेन तेषामपि योधकार्यकरणेदिति ज्ञावः । शोधि-
दृष्टान्तमाह ॥

पुर्वि उम्मासेहिं, स होउ परिहारेण सोही उ ।

इहिं निव्वडियाहिं, पंचकट्टाणगाईहिं ॥

पूर्वं पञ्चमोसः परिहारेण वा परिहारतपसा वा शोधिरासी
त् इदानीं निर्विकृतिकादिजिरपि च शोधिः पञ्चकट्टाणकदशक-
ट्टाणकादिदशप्रायश्चित्तकदानव्यवहारात् शोधिविषय एव ।
पुनर्वरिण्यादृष्टान्तमाह ॥

किंव पुण एव सोही, जह पुर्विद्धा सुपच्चिमा सुं च ।

पुनर्वरिणीसुं वत्था, इयाणि मुज्जंति तह सोही ॥

किं केन प्रकारेण पुनरत्राधुना एवं निर्विकृतिकादिमात्रेण शोधि-
जवति । सूरिराह । यथा पूर्वोसु च पूर्वकाज्ञानविनीषु (पुनर्वरिण्यासि)
प्रज्ञतजज्ञपरिष्ठासु वत्थाणि बुध्यन्तिस्स एवं पश्चिमाव्यव्युत्पाना-
तनकाज्ञानविनीषु बुध्यन्ति तथा शोधिरि पूर्वमिवेदानीमपि
भवतीति एवं दृष्टान्तानिजिधाय दार्ष्टान्तिकयोजनामाह ॥

आयरियादिचोदस, पुन्नादि आसि पुर्वि तु ।

एवं जुवाणरूवा, आयरिया हुंति नायव्वा ॥

एवमन्तरोदितदृष्टान्तकदम्बकप्रकारेण यद्यपि पूर्वमाचारार्थदय-
श्चतुर्दश पूर्वोदयश्चतुर्दशपूर्वधरादय आसीरन् तथापीदानीमा-
चारार्थो उपपन्नगमेतत् उपाध्यायाश्च युगानुरूपा दशकद्वयव-
हारधरादयस्तपोनियमस्वाध्यायादिपुष्टता इत्येकैत्रकाज्ञाभावो-
चितयतनापरायणा भवन्ति ज्ञातव्याः । संप्रति यावत्पर्योयस्य
यावन्ति स्थानानि सूत्रेणानुज्ञातानि तस्य तावत्पर्यसमाहायेमुप-
दशयिमुग्राह ॥

तिवरिमपगट्टाणं, दोतियट्टाण उ पंचवरिसस ।

सन्वाणि त्रिकिन्वो पुण, वोहं वा एति टाणां ।

त्रिवर्षं त्रिवर्षपर्यायस्य एकमेवोपाध्यायलक्षणं स्थानमनुज्ञातं न द्वितीयमाचार्यत्वलक्षणमपि तस्याल्पपर्यायतया प्रभूतखेदसहिष्णुत्वाभावेनाचार्यपदयोः यतया अभावात् । पञ्चवर्षस्य पञ्चवर्षपर्यायस्य द्वे स्थाने अनुज्ञाते तद्यथा उपाध्यायत्वमाचार्यत्ववद्वर्षवर्षपर्यायतया खेदसहतरत्वाविकृष्टोष्टवर्षपर्यायः पुनः तत्रैत्यपि स्थानानि वाढुं शक्नोति बहुमवर्षपर्यायत्वान् ततस्तस्य सूत्रेणोपाध्यायत्वमाचार्यत्वं गणित्वं प्रवर्तित्वं स्थविरत्वं गणाच्छेदित्वं वाऽनुज्ञातम् । अथ कथं सर्वाणि यथोक्तानि स्थानानि वाढुं शक्नोति तत आह ।

नो इदियाण य कालेण, जायाणि तस्स दीहिण ।

कायव्वेसु बहूय य, अप्पा खलु जाविणे तेण ॥

तस्य ऋष्टवर्षपर्यायस्य दीर्घेणाष्टवर्षप्रमाणेन इन्द्रियोऽन्दि-
याणि जातानि भवन्ति कर्त्तव्येषु च बहुकालात् खलु तेन भावि-
तो भवति ततो योग्यत्वात्सर्वैत्यपि स्थानानि तस्यानुज्ञातानि ।

निरुद्धपर्यायस्त्वद्विसमुद्देशं कल्पते ॥

(सूत्रम्) निरुद्धपरियाए समणे निगंथे कप्पः तद्विसस्स आयरियत्ताए उदिसित्तए सेकिमाहु जंत ? अत्थि एं थेराणं तहार्खाई कुलाई क्काई पत्तियाई ठिज्जाई वेसामियाई ममयाई समुदकराई अणमयाई बहुमयाई जवाति । तेहिं कडोहिं तेहिं पत्तिएहिं ठिज्जेहिं तेहिं विसासीएहिं समुदकरे-
हिं जेसे निरुद्धपरियाए समणे निगंथे कप्पः आयरिय उवज्जायत्ताए उदिसित्तए तद्विसं ॥ व्य० ३ उ०

अथास्य सूत्रस्य कः सम्बन्ध उच्यते ।

उत्सगसस ववादो, होति विवस्सो उ तेणिं मुत्तं ।

नियंमेण विगिहो पुण, तस्सासी पुव्वपरियातो ॥

इहोत्सगसस्य विपक्षप्रतिपक्षो भवत्यपवादस्तेन कारणेन “तिवरिसपरियाए समणे निगंथे इत्यादि” रूपस्योत्सग-
सस्यैवमपवादभूतं सूत्रमुच्यते । अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या । निरुद्धो विनाशितः पर्यायोऽस्य स निरुद्धपर्यायः । अमणो निरर्थः कल्पते युज्यते तद्विवसं यस्मिन् दिवसे प्र-
ज्यायं प्रतिपन्नवान् तस्मिन्नेव दिवसे पूर्वपर्यायः पुनस्तस्य प्रभूततर आसीत् । तथाचाह । (नियमेणेत्यादि) नियमेन तस्य पूर्वपर्यायो विकृष्टो विंशति वर्षाण्यप्यसौ ततस्तद्विवसं कल्पते । आचार्योपाध्यायतया उद्देशम् । अत्र शिष्यः प्राह । (से किमाहु ? भते !) स शब्दोऽथ शब्दायः । अथ किं कस्मात् कारणात् भदन्त ! परमकल्याणयोगिन् ! भगवन्त एवमाहु-
र्यथा तद्विवसमेव कल्पते आचार्योपाध्याययोरेकद्वन्द्वं न खलु प्र-
व्रजितमात्रस्याचार्यत्वादीन्यारोप्यमाणानि युक्तान्यगीतार्थत्वान् अत्र स्मरिष्याह । (अस्थि णमित्यादि) अस्तीति निपातो निपातत्वाच्च बहुवचनेऽप्यनिरुद्धस्ततोऽप्यर्थः सन्ति विद्यन्ते णमिति वाक्यालंकारे स्थविराणामाचार्योणां तथा रूपाणि आचार्यादिप्रायोग्यानि कुलानि तेन कृतानि गच्छुप्रायोग्यत-
या-निर्वर्तितानित्यर्थः । येन यथा कालं तेभ्य आचार्यादिप्रा-
योग्यं भक्षमुपधिष्ठोपजायते । उत्पल्लणमेतत् नैन केवलं तथा रूपाणि कुलानि कृतानि कृत्वाचार्यालवृद्धरत्नादाव्योऽपि अनेकधा संग्रहोपग्रहविपर्यया कृता इति द्रष्टव्यं न केवलं कुला-
नि तथारूपमात्राणि कृतानि किं तु (पत्तियाणि) प्रीति-
कराणि वैयकिकानि कृतानि (येज्जाणि) स्थेयानि प्री-
तिकरतया गच्छुचिन्तायां प्रमाणभूतानि । अथवा स्थिया-

नीति किमुक्तं भवति । नैकं द्वौ वा वारौ प्रीतिकरणानि कृतानि कित्वनेकश इति (वेसासियाणि) आत्मनाम-
न्येषां गच्छुवासिनां मायारहितैकतया विश्वासस्यानानि कृतानि विश्वासे जवानि योग्यानि वैश्वासिकानीति व्यु-
त्पत्तेः अत एव सम्मतानि तेषु तेषु प्रयोजनेष्विष्टानि संमुदि-
कराणि अविषयगणस्य प्रयोजनकारीणि । सोपि च बहुशो विप्रद-
ेषु समुत्पन्नेषु गणस्य संमुदितमकार्षीत् । संमुदितकृतया इष्टेषु च प्रयोजनेष्वनुकल्पेन मतान्यनुमतानि । तथा बहूनां विषय-
जन्मवर्जानां सर्वेषामित्यर्थः । मतानि बहुमतानि भवन्ति तिष्ठन्ति यु-
गं तस्य स्यादित्दं रूपं ततो यद्यस्मात्तेषु कुत्रेषु तथारूपेषु कृतेषु प्रीतिकरैषु एवं तेषु स्थेयेषु तेषु वैश्वासिकेषु तेषु समुदिकरत्वि-
त्यपि भावनीयम् स अमणो निरर्थो निरुद्धपर्यायोऽजयत् तेन कारणेन स संकल्पते आचार्यतया उपाध्यायतया वा उद्देशं त-
द्विवसमिति । एष सूत्रसंक्षेपार्थः । व्यासार्थं तु ज्ञाप्यद्वन्द्वकः प्रयमतः (सेकिमाहुभेतेत्यादि) एतस्येदं व्याख्यानयति ।

चोरएयतिवासादी, पूर्व वनेउं दीहपरियागं ।

ताद्विसमेव एहिं, आयरियादीणि किं देह ॥

चोदयति प्रश्नयति परो यथापूर्वं त्रिवर्षादिकं दीर्घं पर्यायं व-
र्णयित्वा किमिदानीं तद्विवसमेव । आचार्योदीनि ज्ञावप्रधानोऽयं निर्देशः आचार्यत्वादीनि दत्त । अत्र स्मरिष्याह ।

जएणति तेहिं कायाइ, वेहियाणं तु उवहि भत्ताई ।

गुरुवात्रासहुमादी, अणेगकरेहु वज्जिया ॥

भवत्येता अत्रोत्तरं दीयते तैराचार्यादिपदयोग्यैर्वैनयिकानां वि-
नयमर्हन्तीति वैयकिका आचार्यादयः तेषां कृतान्युत्पादितानि । उपधिनकानि । किमुक्तं जवति । तथारूपाणि स्थविराणां तै-
र्वैनयिकानि कुत्रानि कृतानि येन तेभ्यो यथाकालमुपधिर्भक्तं चोपजायते इति । एतेन “अरियणं थेराणं तथारूपाणि कडाणीति” व्याख्यातम् । न केवलं तैस्तथारूपाणि कुत्रानि कृतानि किं तु गु-
रुवात्रासहोदादय आदेशाद्वात् वृद्धाणादादिपरिग्रहः । अनेक-
प्रकारैरुपगृहीताः संग्रहोपग्रहाज्यामुपपन्ने नीताः “पत्तियाणी-
त्ति” सुप्रतीतत्वाच्च व्याख्यातम् तच्चैत्यत्र द्वितीयं व्याख्यानमाह तादं प्रीतिकराई, अस्मै दुव्वत्ति होसि थेज्जानि ।

सकियअणैवक्खाए, जिम्हुज्जा इति विस्संजो ॥

अथ वेति प्रतीति प्रथमव्याख्यानपेक्षया व्याख्यानान्तरोपदेशेन स्थेयानीति कित्वसङ्कटिति । तथा वैश्वासिकानीति कोऽर्थः अन-
पेक्षया स्वपरविशेषकरणेन प्रनुतराणां संक्षितज्ञेनैत्यर्थः । वेण्यादिविशेषत एषणीयान्यजिह्वनीयानि कृतानि यतस्तानि जिह्वज्जा इति जिह्वं मायया रक्षितानि कृतानीति तेषु विश्वस्त्रो विश्वभ-
स्यानयास्वाद्यभ्येष्ट्याणीति संमुदिकराणीति व्याख्यानार्थमाह । सञ्ज्ञस्य अविशमत्ते, ए कारणां होई संमुदी नियमा । बहुसो य विगहेसु, अकासि गणसमुद्दिं सो उ॥

सर्वत्र सर्वेषु प्रयोजनेषु यो नियमः दिविमवेनाकुट्टितत्वा का-
रकां जवति । (संमुदिति) पदैकदेशो पदसमुदायोपचारात् संमुदिकरः तान्यपि कुत्रानि तेन तथारूपाणि कृतानि न केवलं तेन कुत्रानि समुदिकराणि कृतानि । किंतु सोऽपि तु शब्दोऽपि-
शब्दायः । बहुशो बहुजिः प्रकारैर्विप्रदेषु समुत्पन्नेषु तदुपशम-
नतो गणस्य गच्छस्य संमुदिकर्यात् शेषाणि तु पदानि सुप्रतीतत्वाच्च व्याख्यातानि ॥

थिरपरिबियपुव्वमुतो, सरीरयामावहारविजो उ ।

पुत्रं विणीयकरणो, करेऽसुं सफड्भयं ॥

स्थिरौ नाम अचपत्रः । परिचितं पूर्वस्मिन्पूर्वपर्याये श्रुतं यस्य स परिचितपूर्वश्रुतः । यदि वा प्रत्यागतस्यापि स्वाभिधानमिव परिचितं पूर्वश्रुतं यस्य स तथा । ततः पूर्वपदेन विशेषणसमासः । तथा शरीरस्य स्थानप्राणस्तस्यापहारोऽपव्रणं तेन विजडो रहितः शरीरस्थानपहाररहितः । किमुक्तं भवति । पूर्वतेन सारं वरं वैवाङ्मयं वाचनादिषु परिहारयितुमिति तथा पूर्वपूर्वपर्याये विनीतानि विशेषतः संयमयोगेषु नीतानि करणानि मनोवाक्यवृत्तकरणानि येन स विनीतकरणः संयमयोगादिकं सर्वं तेन पूर्वमरिहोऽनं कृमिति भावः । य ईदृशः पूर्वमासीत् । स एतन्मूर्धं सफरं करोति । ईदृशस्य तद्विवसमाचार्यत्वमुपाध्यायत्वं वा उद्दिश्यते न शेषस्य ततो न कश्चिपूर्वापरविरोध इति भावः ।

कह पुण तस्म निरुद्धो, परियातो होज्ज तद्विसतो उ ।

पुष्वा कर्मावेकलो, मणार्हिं वज्जान्नीतो ॥

कथ केन प्रकारेण तस्य पुत्रः पर्यायो निरुद्धः कथं तावदेवामि-
कस्तद्विवसभावी पर्यायोऽभवत् । अत्रोत्तरमाह (पुत्रकर्म-
त्यादि) स्वज्ञातिभिः स्वकीयैः स्वजनैः सापेक्षो गच्छसापेक्षः सन्
ब्रह्मास्तीतः सोऽदत्तः सर्वं संपुष्टममृतं एतदेव प्रपञ्चब्रह्म ।

पव्वज्जअपपंचम, कुमारगुहमादिउव्हिते ण्ययणं ।

निजं तस्म निकायण, पव्वन्ति ते दिवसपुच्छा ॥

राजा कोप्यमात्यपुरोहितसेनापतिश्रेष्ठिसहितो राज्यमनुशास्ति
तेषामेकैकः पुत्रस्तत्र राजपुत्रो राज्ञा राजा भाविष्यतीति संभावितः
अमात्यपुत्रो अमात्यनामात्यपुरोहितपुत्रः पुरोहितेन पुरोहितत्वे
सेनापतिपुत्रः सेनापतिना संभाषितत्वे श्रेष्ठिना श्रेष्ठित्वे तेषां पञ्चा
पि सह कीरन्ति । अन्यदा कुमारं राजपुत्रं आत्मपञ्चमामात्यपु-
त्रोऽहृतसेनापतिश्रेष्ठिपुत्रैः सहैतैर्यः प्रव्रज्यामगृह्णात् । सर्वे च त-
अनीव वदन्तु जाता ग्रहणशिक्षासाधनशिक्षां चातिशक्तिव-
न्तः कुडानि च प्रीतिकरादिरूपाणि कृतानि । आचार्येण च ते-
जुर्वाद्यः संतावितः । तथया राजपुत्रं अचार्यपदे अमात्यपुत्र-
उपाध्यायत्वं पुरोहितपुत्रः स्वविरवं सेनापतिपुत्रो गणित्वं श्रेष्ठि
पुत्रो गणवच्छेदित्वे संभावितः राजादीनां चात्यं पुत्रान् न विद्यन्ते-
तन्मते सुदिसमीपमागत्य विज्ञापयति यथा नयाम एतान् स्व-
स्थानं पश्चादेतैरैव सह समागत्य वयं प्रव्रज्यामः एवमुपधिना
मानुष्यानेन विज्ञाप्य तेषां ते नयनमुपकरणं कुर्वन्ति । तस्य च
राजकुमारस्यात्मपञ्चमस्य नीयमानस्याचार्यो निकाचनं करोति
तथा सगवच्छं नियमतोऽप्रमत्तेन भाव्यं अथ शिष्यस्य पुच्छा
चूयः । प्रव्रजिते सति राजकुमारार्द्रा किमिति तद्विवसं यस्मिन्
दिवसे प्रव्रज्या प्रतिपन्ना तस्मिन्नेव दिनं आचार्यादिपदस्थापनाम
नोत्तरं वक्तव्यमिति ज्ञावार्थः । इति उपधिना तेषां नयनमुक्तं
सप्रति प्रकारान्तरेणापहरणमाह ।

पियरो व तावसादीं, पव्वज्जिउमणा उ ते फुगविचि ।

उर्विया पयादीं, णाणमुं ते जहा कम्मो ॥

पितरौ वा तेषां । तापसादयः तापमार्दिरूपतया प्रव्रजितुम
नयः । तान् राजपुत्रादीन् (फुगावोचिंति) दम्भीपदमतत् अप-
हारयन्ति । इत्यं च नीताः सन्तस्तं स्वपितृनिर्गयाक्रमं राजादिषु
स्थानेषु स्थापिताः ।

निया वि फामुभोजी, पोमहमात्थ्यापंगिमीकरणं ।

धुवलोपं च करोता, लक्ष्मणपण्डिय पुच्छन्ती ॥

जो तस्य अमूढ द्रवत्वा, रिज्जकाले तीए एकमेकं तु ।

उप्पाएज्जण सुयं, द्वाविय ताहे पुणो होति ॥

नीता अपि ते राजकुमारादयः प्रासुकजोजिनः पौषधराज्ञायां
प्रतिदिवसं सुवर्षारुण्या अर्धपौष्याश्च करणं ध्रुवमवश्यं होचं
च ते कुर्वन्ति । ब्रह्मचर्यं च परिपालयन्ति । नवरं वृक्षगणपाठकान्
दिने पुच्छन्ति । कस्या महिज्ञाया ऋतुकात्रे गर्तो लगतीति एवं
दृष्ट्वा यासां महिज्ञानं वृक्षगणपाठका प्रवन्ति तथैतासामुत्तुकात्रे
नियममना गर्भं दागिप्यन्ति ततो या ऋतुकात्रे अमूढवृक्षः
ऋतुकात्रस्य स्वस्य ज्ञात्री तस्यामात्मीयायामेकैकं वारं गत्वा
बीजं निक्षिपन्ति । एवं चात्मीयमात्मीयं पुत्रमुत्पाद्य यदा यदा-
या या स समयां जायते । तदा तदा तं स्वस्वस्थानं स्थाप-
यित्वा पुनरागच्छन्तीति ।

अरुमुज्जयपंगपरं, पविज्जजिउकामथेरअसति असे ।

तद्विवसमागेने, णाणमुं उर्वीते तस्मेव ॥

यस्मिन् दिवसे ते प्रत्यागतास्तस्मिन्नेव दिवसे स्वविरा आचा-
र्यो अज्युष्टमेकतरे विहारं जिनकादिकं यथावद्वदपविहारं
वा प्रतिपत्तुकामाः स्वविरत्वात् । अन्यगणधारणसमर्थं स्ता-
दृशो न विद्यन्ते ततस्तद्विवसमागतान् राजकुमारादीन् तेषां
आचार्यादिषु स्थानेषु स्थापयति “ पुत्रवयते दिवसपुत्रे ” यदुक्तं
तत्र तामेव पुच्छं ज्ञाययति ।

कह दिज्जद तस्स गणो, तद्विवसं चेव पव्वइगस्स ।

जणणइ तस्मि उर्विए, होति सुवहुगुणउ इमे ॥

कथं तस्य राजकुमारस्य प्रव्रजितस्य तद्विवसमेव यस्मिन् दिने
प्रव्रज्या प्रतिपन्ना तस्मिन्नेव दिने गणा दीयते । अत्र सुरिराह
जणयते तस्मिन् स्थापने सुपु अतिशयने बहवो गुणा इमे वदय-
माणा प्रवन्ति तानेवाह ।

साहु विसीयमाणो, अण्णगेवण्णजिक्खउउगरणा ।

ववहारइत्थियाए, वाएय अकिंचणकरे य ॥

एते गुणा हवन्ती, तज्जायाणं कुटुंबपरिवृत्ती ।

आहाणं पि य तेसि, अण्णोसोमुवसगगुट्ठं तू ॥

साधुर्विरीदन् तान् तवात्तान् दृष्ट्वा स्थितो जयति । आर्यश्च
अपि तेषु स्वचन्ते स्थिरा उपजायन्ते (गेवण्णजि) श्वानत्वे
सन्तुष्टामेपं सुलनं भवति । वैद्याऽपि तेषां प्रभावतोऽनुक-
लां क्रियां करोति । यथा एते राजादिपुत्राः तेषां चामी शिष्या
इति । तथा भिक्षा उपगणनमपि साधूनामिति सुव्यमम् (ववहा-
रो इत्यादि) एते शिष्या अपहृतायस्त्वं जयतो व्यवहारो ल-
भते इयमत्र ज्ञावना । काचित् रूपवती कुमारश्रमणा केनापि
राज्ञा गृहीता स्यात् तस्मैनेव गतानां जयेन सा सृच्यते इति
वाचं च तन्नैरवात्साधवोऽपरिचिता भवन्ति (अकिंचणका-
रयच्चि) योऽपि कश्चात्साधूनां प्रयत्नीकः सोऽपि तेषां
राजादिकुमारप्रव्रजितानां जयतो न किञ्चिकरोति अथवा
किंचनानां साधूनां यदि कथमपि केनाऽप्यर्थंजाते
प्रयोजनमुपजायन्ते तर्हि तत्सर्वं लोकः प्रायोऽप्राथित एव क-
रोति । तदेवमेतं अनन्तरोदिता गुणास्तज्जातानां राजादिजा-
नीयानां यतोऽस्तन्ते निरुद्धपर्यायाः प्रत्यागताः प्रव्रजितानास्त-
द्विवस एवाचार्यादिपदेषु स्थाप्यन्ते । अयं च गुणः कुटुम्बप-
विच्छिन्नाह इति नामैने तथाभूतं राज्यादिकमपहाय
धर्मं समाचरन्ति नतः किं तेषु तुच्छेषु भोगोपभोगेषु एव-
मन्येपि संयमे निष्क्रमन्ति ततो भवति गच्छस्य महती वृद्धिः ॥

एतेषामवधानमुपद्रवाजलं तदप्यनुलोमोपसर्गानुल्यम् । किमु-
क्तं भवति । यथा कस्याऽपि साधोः कश्चिदनुलोमान् उपस-
र्गान् प्रकृतवान् सचैवं चिन्तयति । यदि परममेनोपायेनाहं
मुच्ये नाम्नाया ततः एवं विचिन्त्याशुभाभवः सपरिसेवते स
च तथाकृतपरिसेवनोऽप्यशुभाभाव इत्यशुदृष्ट इति व्य-
वहियते ॥ एवंमेतऽप्यखण्डचारित्रा एव तत्त्वतो मन्तव्याः
एतदेव लेशतो व्याख्यानयन्नाह ।

साहूणं अज्जाण य, विंसीयमाणा ण हौति धिरकरणं ।
जइ एरिमा वि धम्मं, करोति अमहं किमं पुण ॥
साधूनामार्यिकाणां च विषीदतां स्थिरकरणं भवति । तथा
हि केचित्साधवो भोगेषु विपीदन्तस्तान् दृष्ट्वा एवं चिन्तय-
न्ति । यदि तावदीदृशा अपि विपुलराज्यादिका अमी देवकु-
मारिकाः प्रख्याभिरपि निजमहिलाभिरुपसर्ग्यमाणा धर्म्मं
कुर्वन्ते न पुनर्निजं ब्रह्मचर्यं अंशितवन्तोऽत एव ते तद्विषयं
एवाचार्यादिपदेषु स्थापिताः किमङ्गुणरस्माभिः सुतारं धर्म्मं
समाचरणीयम् । विभवादिपरिभ्रष्टत्वादिति । आर्यिका अपि
चिन्तयति । यदि तावदीदृशाः खल्वस्माकं बान्धवाः संपन्नाः
कथममन्दपुण्या एतेषां सुखमपि निरीक्ष्यन्ते न सीदन्ति ख-
ल्वेतादृशधीरपुरुषपरिग्रहीता आर्यिका केवलमपरिभूताः स-
दा वर्तन्ते ॥

किंच तत्थ उविण्णु, खोगो जयं गौरवं करोति ।

गेलखोसहिमादि, सुलजं उवकरणं जत्तादी ॥

किं च तत्र तेषु राजकुमारादिपञ्चाचार्यादिपदेषु स्थापितेषु
लोको भयं गौरवं बहुमानं च कुर्वते । ग्लान्त्ये भवत्यौषधा-
दिकं सुलभमुपकरणमकादिकं च ।

संजतिमादिगहणे, ववहारं होइ दुपपंसो उ ।

तगारवा उ वादे, हवंति अपराजिया चेव ॥

संजत्यादीनामादिशब्दान् तथाविधजुल्लकादिपरिग्रहः ।
ग्रहणे अपहारे भवत्यसौ राजकुमारादिदुष्प्रभृत्यः । तथा
तद्गौरवान् वादे भवन्ति साधवोऽपराजिता एव ।

पदिणीयाअकिचिकरा, हौति अवचञ्चो अट्टजाए य ।

तज्जायदिनिखण्णं, होइ विवट्टी वि य गणस्स ॥

प्रत्यनीकाः अकिञ्चित्करा भवन्ति अर्थजाते च समुत्पन्ने कश्चि-
दपि वक्तव्यो न भवति । किंतु सर्वोऽप्यप्रार्थित एव यथौचित्यं
करोति । तथा तेन तज्जातेन राजादिजातेन तद्विवस एवाचा-
र्यादिपदस्थापितेन गणस्य गच्छत्यवृद्धिर्भवति । शेषं सुप्र-
ततिव्याजं व्याख्येयतमम् ।

(सूत्रम्) निरुद्धवासपरियाए समणे निगंथे आयरिय-
उवज्जायत्ताए उद्दिस्सिए समुत्थे य कप्पति, तस्स णं
कप्पस्स देसे अजिज्जेणं जवंति मे आहिज्जि सामिति
अहिज्जिज्जा एवं मे कप्पइ आयरियउवज्जायत्ताए उद्दि-
स्सिए मे य अहिज्जे सामिति णो अहिज्जिज्जा आ एवं से
नो कप्पइ आयरियउवज्जायत्ताए उद्दिस्सिए ? ० ।

निरुद्धवासपरियाए समणे निगंथे इत्यादि अस्य सम्बन्धमाह
अपवादितं तु निरुद्धं, आयरियं तु पुण्यपरियाए ।

इमनो पुण अववातो, असमत्तसुयस्म तरुणस्म ॥
निरुद्धे । विनाशिते पूर्वपर्याये सत्याचार्यत्वमपवादितं प्रज्ज्या-
दिवस एवाचार्यत्वमनुज्ञातमनन्तरपूर्वस्थमनेन सूत्रेणाभिधा-

स्यमानः पुनरपवादोऽसमाप्तश्चतस्य तरुणस्य । किमुक्तं जवत्यल्प-
विषयपर्यायस्यासमाप्तश्चतस्यापि चापवादतो गणधरत्वमनु-
ज्ञायते ततोऽनेनाप्यपवादोऽभिधानतो जवति पूर्वसूत्रेणास्य
सम्बन्धः । अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या निरुद्धा विनाशितो
वर्षपर्यायः यस्य स निरुद्धवर्षपर्यायः । एतद्धिं जवति । त्रिषु
वर्षेषु परिपूर्णेषु यस्य निरुद्धः पूर्वपर्यायो इति वा पूर्णे त्रिवर्षे
समाप्तश्चतस्य निरुद्धवर्षपर्याय इति । श्रमणो निश्चिन्तः कल्पते-
आचार्योपाध्यायतया । आचार्यतया उपाध्यायतया वा उद्देष्टुं
केत्याह समुच्चेदकल्पे आचार्ये काव्रगते अन्यस्मिन् बहुभूते
लङ्कणसंपूर्णोऽस्ति तस्य च आचार्यतया उपाध्यायतया उद्देष्टु-
मपि तस्य आचारपरकल्पस्य निशीथाध्ययनस्य देशोऽधीतो भवति
सूत्रमधीतमर्थोऽद्यापि नाधीयते यदि वार्थो न परिपूर्णोऽद्या-
धीत इत्यर्थः । (सेयइत्यादि) स चेदमधीतवान् पाश्चात्यं
स्थितं देशमध्येऽधीयते तत एवं सति कल्पते आचार्योपाध्या-
यतया उद्देष्टुम् यदि पुनः सोऽध्येष्ये इति चिन्तयन्तपि नाधी-
यते इति संज्ञायते । तत एवं सति न कल्पते । आचार्योपाध्या-
यतया उद्देष्टुम् एव सूत्रसंक्षेपार्थः । तत्राल्पवर्षपर्यायस्यासमाप्ते-
श्चतस्यापवादतो गणधरपदानुज्ञानार्थमिदं सूत्रमित्युक्तमतेऽप-
वर्षपर्यायत्वं समाप्तकृतत्वं च ज्ञाप्यकृद्वाचयति ।

तिस्सि जस्स अ पुप्फा, वासापुष्पेहि वा तिड्डितं तु ।

वासेहिं निरुप्पेहिं, दक्खणुत्तं पमंसति ॥

यस्य त्रीणि वर्षाणि व्रतपर्यायतयाऽद्याप्यपरिपूर्णानि एत-
स्यामवस्थान्या यदि वा त्रिषु परिपूर्णेषु तस्य तन्निरुद्धवर्षपर्यायत्व-
मजवत् । स त्रिषु पूर्णेषु अपूर्णेषु वा वर्षेषु निरुद्धे आचार्ये काव-
गते अन्यो बहुभूतोऽपि लङ्कणसंपूर्णो न विद्यते सचासमाप्तश्चतोऽ-
पि लङ्कणयुक्तो ग्रहणधारणासमर्थश्चेति स्थायते । बहुभूतोऽप्यन्यो
न स्थाप्यते किं तु सोऽसमाप्तश्चतोऽपि लङ्कणयुक्तः । किं कारणमत
आह । लङ्कणव्यादि । व्रते वेदे समये च विशारदा नायकत्व-
पदस्थायारोपे प्रदोसति । लङ्कणयुक्तो नेतरं बहुभूतमपि ततः स
एव स्थाप्यते । अत्र पर आह ।

किं अमहं दक्खणेहिं, तवमंजमसुड्डियाणसमणाणं ।

गच्छविवट्टिनिमित्तं, इच्छिज्जइ सो जह कुमारो ॥

किमस्माकं श्रमणानां तपसंयमसुस्थितानां लङ्कणः केवलं लङ्क-
णविहीनोऽपि बहुभूतः स्थाप्यतां येनास्माकं स्वाध्यायवृद्धिर्ज-
वति । आचार्य आह । सोऽप्यभूतोऽपि लङ्कणयुक्ततया गणधर-
पदस्थापनायामप्यन्ते गच्छविवृद्धिनिमित्तं यथा राज्यवृद्धिनिमि-
त्तं राज्ये कुमारः । एतदेव भावयति ॥

बहुपुत्तो नरवड्, सामुड्दं जणति कं उवेमि निवं ।

दोसएणएणणेगे, सो वि य तेसं परिकहेइ ॥

कोऽपि बहुपुत्रको नरपतिः सामुद्रिकं सामुद्रलङ्कणवैचारं जण-
ति । तथा कमहं कुमारं नृपं स्थापयामि एवमुक्तः सोऽपि तेषां
कुमारानां यस्य दोषा गुणा वा एकैकेन च विद्यते तत्सर्वं
परिक्रियति तत्र दोषा इमे ॥

निर्दुग्गं च इमरं, मारीडुब्बिक्खचोरपउराइ ।

धणधन्नकोसट्ठाणी, बलवति पव्वतरायाणो ॥

निर्धूमकं नाम अप्रवृत्तं यत्र नाचतो राज्यमनुशासति रन्धनी-
यमेव न भवति इमरं यदृशद्राज्यं इमरवद्वत् भवति । प्रभूत-
स्वदेशाद्योपपन्ना एवोपजायन्ते इत्यर्थः । मारियदृशान्मारिदो-
षोपहन्तं प्रभुरं दुर्निष्क्रमयति । चोरप्रभुरं यद्वहवञ्चोरा उच्छ-
सन्ति । धनहानिर्यतोः सर्वत्र धनक्षयः संजवति । धान्यहानिर्य-

त्प्रजावाच्येऽपि मेघे सस्यनिष्पत्तिस्तादृशी नोपजायते । कोश-
हानिर्यतः कोशकृत्यः बलवत्प्रत्यन्तराजकं यतो बलवन्तः प्रत्यन्त-
राजाः सर्वे ज्वन्ति एते कस्याप्यङ्गः कस्याप्यनेक दोषाः अधुना
गुणमाह ॥

खेमं सिवं मुनिकवं, निरुवमङ्गं गुणेहि उववेयं ।

अभिर्जिसंचितं कुमारं, गच्छे वि तयाणुरुव्वं ॥

कैमं नमो सुवक्त्रं यद्वशात्स्वर्गं राज्ये नीरोगता शिवं यतः
सर्वत्र कल्याणं मुनिकुसंजयः । निरुवमङ्गं यतः सकलेऽपि देशे
मारिर्मराद्युपसर्गासंभवः । एतेऽपि गुणाः कस्याप्यङ्गः कस्या-
प्यनेकं कस्याऽपि सर्वं तत्र यथा सर्वथा दोषोपेतमधिष्ठेत्तच्छुणः
सर्वैरप्युपेतं कुमारं राजामात्यादयो राज्येऽभिषिञ्चन्ति तया
गच्छंऽपि तदुरुप राजकुमारानुरूपं सर्वथा दोषविनिर्मुक्तमेकात-
तो गुणैरुपेतमाचार्यादिपदं । सिञ्चन्ति एतद्वत् स्पृश्यति ॥

जहू ते रायकुमारा, मुलक्खणा जे मुहा जणवयाणं ।

संतमविमुयसमिक्कं, नच वैंति गुणे गुणविहूणं ॥

यथा ते राजकुमाराः सलक्षणा ये स्थापिताः सन्तो जनप-
दानां शुभाः । कल्याणकारिणः त एव स्थाप्यन्ते न शेषास्त-
था मुरयोऽपि गच्छन्नुद्धिमपेक्षमाणाः सन्तमपि श्रुतसमृद्धं
गुणविहीनं न गणे स्थापयन्ति ॥

लक्खणजुत्तो जइ वि हु, न ममिक्कमुत्तेण तह वि तं ववणं ।

तस्स पुण हेति देसं, असमत्तो पक्कपनामस्स ॥

लक्षणयुक्तो यद्यपि ह्यु निश्चितं स्थापयेत् । तस्य पुनर्देशो
भवत्यसमाप्तः ॥ प्रकल्पनात्नो निर्गोपाध्यनस्य कथं पुनर्दे-
शोऽसमाप्त इत्याह ॥

देसो मुत्तमधीनं, न तु अत्था अत्थतो व असमत्ती ।

सगणे अणरिहगीता, सनीपगिएहजेमोहिंतो ॥

प्रकल्पं द्विधा शरीरं सूत्रमर्थश्च । तत्र देशः सूत्रमधीनं तत्त्व-
र्थः । अथवा अर्थोऽपि कियानधियतः केवलमर्थतः समाप्ति-
र्नाभूत् । ततो ये स्वगणे आचार्यलक्षणविहीनतया गीतार्थी
अपि सन्तोऽनर्होः आचार्यपदयोग्यास्तैश्चैव आचार्यपदोप-
विष्टः सन्नर्थं गृह्णीयात् । अथ स्वगणे गीतार्थं न विद्यन्ते । त
हि तेषामसत्यभावेभ्यो वक्ष्यमाणेभ्यो गृह्णीयास्तनेवाह ।

संविगममंविगे, सारुविसिच्छपुत्तपच्छिन्ने ।

पडिक्कंत अञ्जुत्थिए, संती अञ्जत्थ तथेय ॥

स्वगणे गीतार्थानामभावे अन्येषां सांभोगिकानां समसुख-
दाःश्चानां गीतार्थानामन्तिकं गत्याऽधीते तेषामप्यभावेऽन्य-
सांभोगिकानां पक्षे प्रविश्य पठति । तेषामप्यभावे पार्श्व-
स्थादीनां संविगमपक्षिकारणामन्तिकं केवलं तत्संयमयोगेष्वा-
भ्युत्पाद्य पतावता संविग्नंति व्याख्यातम् । अधुना असंवि-
गम्यादि व्याख्यायते । असंविग्नान् सारूपिकान् संयतरूपधा-
रिणः सिद्धपुत्रप्रच्छन्नान् सिद्धपुत्रान् पश्चात्कृतांश्चात्रयेत् ।
कथंभूतानित्याह प्रतिक्रान्ताभ्युत्थितान् असंयमव्यापारान् प्र-
तिक्रान्तान् संयमं प्रत्यभ्युत्थितान् तेषामप्यसति अभावे अ-
न्यत्र यत्र ते न ज्ञायन्ते तत्र गत्वा तेषामन्तिकं अधीते ना-
न्यत्र तेषामगमने तत्रैव पठेत् यत्र ते स्वव्यापारेण स्थिता वर्त-
न्ते । इयमत्र भावना पार्श्वस्थादीनां संविग्नपक्षिकारणामभावे
ये पूर्वं संविग्नान् गीतार्था आसंगन् तेषां पश्चात्कृतानां पुनः
प्रतिक्रान्ताभ्युत्थितानामन्तिकं गृह्णीयात्तेषामप्यभावे संयम-
योगं प्रत्यभ्युत्थितानां सिद्धपुत्राणामन्तिकं तेषामप्यभावे अन्य-

त्र तान् संयतरूपकान् कृत्वा तेषामन्तिकं अन्यत्रागमने तत्रै-
व तान् तथारूपान् कृत्वा सागारिकारणामभावे तेषामन्तिकं
ऽधीते एतदेवाह ।

सगणे परगणे वा, मणुमअप्पोरें वा वि असतीए ।

संविगमक्सिएणुं, सरुवि सिच्छे सु पदमं तु ॥

स्वगणे गणधरपदानर्हगीतार्थानामन्तिकं परगणे वा मनोहे वा
साम्भोगिकं तदभावे अन्येषां वा असांभोगिकारणामन्तिकं तथा-
मप्यस्यत्रागमे संविग्नपक्षिकेषु पार्श्वस्थादिषु प्रथममेव प्रतिक्रान्-
ताभ्युत्थितेषु तेषामप्यत्रागमे स्वरूपेषु संयतरूपेषु प्रतिक्रान्ता-
भ्युत्थितेषु पश्चात्कृतेषु तेषामप्यभावे प्रथममेव स्वरूपेषु सिच्छ-
पु सिच्छपुत्रेषु एतत्प्रतिक्रान्ताभ्युत्थितानां धिरुत्थितं तदभावे अ-
न्यत्र विधिमाह ।

मुंढं च धेमाणे, सिहं च फेर्नं च अणिच्छसिहे वि ।

लिंगेण मसागारिए, वंदणगादीए हान्वेति ॥

ते पश्चात्कृतादयो यदि न प्रतिक्रान्ता अभ्युत्थिताः किं तु विद्ध-
तो गृहिस्था वर्तन्ते । अन्यत्र गत्वा तान् मुण्डं च धरमाणान्
धारयतः कारयति । यदि पुनः सशिरवाकाः सन्ति ततः शिखां
स्फेदयति । अथ शिखास्फटनं ते नेच्छन्ति ततः सशिखानपि
स्थापयित्वा शिखरं श्रमणशिङ्गं तेषां समर्पयन्ति । व्याख्यान-
वेष्टायां च चोद्वर्गकं मुखार्थिकं च प्राद्वयन्ति तेषामपि तथा
चूतानां पार्श्वे पठता यथा प्रतिकुपश्रुतविनयः प्रयोक्तव्यः । तेषु
न वारणीयः । अथ ते अन्यत्र गमनं नेच्छन्ति तर्हि तत्रैवासागा-
रिकं सागारिकसंपातरहितं प्रदर्शयित्वा शिङ्गेन रजोहरणमुख-
पोत्तिकादिना श्रमणरूपधारिणः कारयित्वा पठनीयम् । ते च
तत्रापि तथा पठन्तो न वन्दनादीनि हापयन्ति ॥

आहारउवहिसेजाए, समणमादीसु होइ जइय्वं ।

अणुमोयणकारावण-सिक्खचित्पदमि तु मुच्छे ॥

तेन तेषां समीपे पठनाहारोपशिशयानामवगणादिषु भवति
यतितयम् । तदाऽनुमोदनं कारापणे च न च कारणकारापणा
नुमोदनादयोः स परिगृह्यते । यतः शिक्षा मयाऽस्य समीपे
गृह्यते इति द्वितीये पदे वर्तते । ततः स शुच इति । इयमत्र
ज्ञावना । यदि स पार्श्वस्थः पश्चात्कृतादिः पाठयन्नात्मनः आहा-
रोपध्यादिकमात्मनैवोत्पादयति । ततः सुन्दम् । आत्मना नोत्पा-
दयति । तत्र आह ।

चोयइ से परिवारं, अकारमाणं जणति वा सच्छे ।

सव्वाच्छिचित्कारस्स हु, सुयज्जचीए कुणह पृथं ॥

से तस्य परिवारं विनयमुद्धेतं चोदयति प्रकाशयति । यथा मह-
दिदं ज्ञानपात्रमतः क्रियतामस्यात्कृष्टाहारसंपादनेन विनय इति
परिवारस्थाभावे आह्वाक्षासिच्छपुत्रपुराणतररूपान् जणति यदा
अव्यर्थाच्छिचित्कारस्यास्य श्रुतजक्या कुरुत पुजामिति । एतेनानु-
मोदनकारापणे व्याख्याते । संप्रति स्वयमुत्पादनमाहारादीनां
भावश्चाति ॥

डुविहा सची एमिं, आहारादी करोति ते सच्चं ।

पणहाणीए जयंते, अट्टाणए वि एमेव ॥

द्विविधस्य प्रतिपरिचारकस्य सिद्धपुत्राद्वैत्येयः । असत्यम्भवे
तेषां पार्श्वस्थपश्चात्कृतादीनामाहारादिकं स सर्वमात्मना करो-
ति । तत्रापि स प्रथमतः शुचमुत्पादनाजे पञ्चकपरिहाया यत-
मानोऽशुचमपि पञ्चकपरिहायितयतनानामशुकाक्षान्ते पञ्चकप्राय-
श्चित्तस्यानप्रतिसेवनात् उत्पादयति तदसंभवे दशकप्रायश्चित्त

स्यानव्रतिसेवनात् एवं तावत् यावच्छुश्रूकमसंप्राप्तः । तथापि स तस्योपादयति । एवमेवात्मार्थं पञ्चकपरिहान्या यतते । किमुक्तं भवति । उक्तमादिद्वयत्रयशुक्लमलमानः पञ्चकादियतनया त्रिविधपरिदेवैरशुक्लं गृह्णाति स तथा कुर्वन्नपि ज्ञाननिमित्तं प्रवृत्तवान् । कृतयतनादियपुरुषकारत्वात् रागद्वेषपरिहितत्वाच्च शुक्ल इति (आचार्योपाध्यायादिषु मृतेषु नवरुहरस्य तत्पदं स्थापना) (सूत्रम्) निगम्यस्स एण एवरुहरतरुणस्य आयुरियउवज्जा ए विमंजेज्जा एणो से कण्ड अणायुरियउवज्जायस्स हो च ए कण्ड मे पुव्वआयुरिय उड्ढिमाविता ततो पच्छा उवज्जायं से किमाहु जंते दुंसगहि ए समणे निगम्ये तंजहा आयुरिएण उवज्जाएण य ॥

निगम्येस्सेत्यादि अयास्य सूत्रस्य कः संबन्ध इत्याह ॥

आयुरियाणं सीसो , परियातो वावि अह किंतो एस । सीमाणकैरिमाण व, उविज्जइ सो उ आयुरिओ ॥

पूर्वसूत्रे आचार्यस्यापनीय उक्तः । आचार्याणां च शिष्या जन्मति । तद्वक्तव्यतार्थमिदं सूत्रम् अथवा पूर्वसूत्रेषु पर्यायोऽभिहितोऽस्मिन्नपि च सूत्रे एव पर्यायस्तथा च “नवरुहरतरुणग्रहणं” यदि वाऽनन्तरसूत्रे य आचार्यः स्थापनीयः उक्तः स कीदृशानां शिष्याणां स्थाप्यते । इतीदमनेन सूत्रेणोच्यते । अनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या । निरन्तरस्य गमिति वाक्याद्भङ्गारे नवरुहरतरुणस्य नवस्य रुहरस्य तरुणस्य वा आचार्यसहित उपाध्याय आचार्योपाध्यायः । आचार्य उपाध्यायश्चेत्यर्थः । विष्कम्भो यावन्म्रियते ततः से तस्य नवरुहरतरुणस्यानाचार्योपाध्यायस्य सतो भवितुं वर्तितुं न कल्पते किं तु पूर्वमाचार्यमुद्देशाः स्थापयित्वा ततः पश्चादुपाध्यायमुद्देशा अत्येवमाचार्योपाध्यायस्य सतो ज्ञितुं कल्पते । से किमाहुः । सेशब्दाऽयशब्दार्थः । अथ भदन्तः किं कस्मात् कारणात् जगवन्त एवमाहुः सुखिइ । ह्यान्यामाचार्योपाध्यायाभ्यां संगृहीतो दिसंगृहीतः श्रमणो निम्रं न्यः सदा जवति । तद्यथा आचार्येणोपाध्यायेन च एव सूत्रसंज्ञे पादोऽव्यासार्थे तु भाष्यकृद्विजकुर्वन्वादिशब्दार्थानामर्थमाह

तिवरिसो होइ नेवो, आमांझमगं तु रुहरगं वेंति ।

तरुणे चनामत्तरुणे, मज्झिमे येरतो सीसो ॥

प्रव्रज्यापर्यायेण यस्य त्रीणि वर्गोणि नाभिक्रमिन्त्येव त्रिवर्षो जवति नवः तत्रय पर्यायेण चत्वारि वर्षाण्यारज्य यावद्वायोरुदकं वर्षम् अत्राहमर्थादायां यथा आपाद्विपुलाष्टुपदेवः । किमुक्तं जयति । पाट्टिपुत्रं मर्यादाकृत्यायतो वृद्धे देवः । इत्यत्र ततोऽयमर्थः । यावत्परिपूर्णानि पञ्चदशवर्षाणि शौरशार्धार्धवर्षाक तद्गृहकं प्रवर्तते समयविदः । ततो जन्मपर्यायेण योगशवर्षाण्यारज्य यावच्चत्वारिंशद्वर्षाणि तावत्तरुणः । ततः परं यावत्सन्तिरेकेन वर्गेणाता तावन्मध्यमः । ततः परं समन्तरारज्यस्यारिः शिष्यः ॥

अएवकस्म वि रुहरग-तरुणस्य नियमेण संगहं विंति ।

एमेव तरुणमज्जे, येरस्मि य संगहो नियमे ॥

यः प्रव्रज्यापर्यायेण त्रिवर्षोत्तीर्णः सोऽनवक उच्यते । तस्यापि आस्तां नवकस्येत्यपि शब्दार्थः । रुहरकः सन् तरुणकस्तस्य द्वादशवर्षाण्यारतो यावत्पञ्चदशवर्षाणि तावदित्यर्थः । नियमेन संग्रह-मभिस्थापिताः आचार्योपाध्यायानां संग्रहणं कृत्वेन अजिनवस्थापिताचार्योपाध्यायाः संग्रहोतेन तेनावयवं यत्तत्त्वमिति भावः ।

तथा यः प्रव्रज्यापर्यायेण त्रिणि वर्गोणि नाभाप्युत्तीर्णः स नवकस्तस्मिन्नवके तरुणे मध्यमे स्थविरं च शब्दादुद्धरं च । एवं पूर्वोक्तैरेव प्रकारेण संग्रहं कृत्वेन । किमुक्तं जवति । नवकस्य रुहरस्य वा तरुणस्य वा मध्यमस्य वा स्थविरस्य वा नवकत्वादेव नियमाचार्योपाध्यायसंग्रहो वेदितव्य इति ॥

वा खलु मज्झिमंथर-गीयमगो एय होइ नायववं ।

उड्ढिमिणा उ गीए, पुव्वायुरिए उ गीयन्ते ॥

वा शब्दो विनाशार्थो खलु निश्चितं त्रिवर्षपर्यायोत्तीर्णत्वेनानवके मध्यमे स्थविरं च प्रत्येकं गीते अगीति वर्गोणां नानान्वं ज्ञातव्यम् । तदेवाह ॥ (उड्ढिमिणा उ अगीति) अगीताय उड्ढिदशना इयमत्र ज्ञावना । ये मध्यमाः स्थविरा वा त्रिवर्षपर्यायोत्तीर्णा अप्यगीता-र्यास्ते नियमात् यः स्थापितो गणधरः तस्य शिष्या वयदयन्ते । इति गीतार्येषु न स्थविरं मध्यमे च पूर्वोक्तैः पूर्वोक्तसंग्रहः । ये मध्यामा स्थविराः गीतार्याः पूर्वोक्तैर्वादिज्ञं धारयन्तीति ।

नवडहरतरुणस्य, विहीए विमुंजियम्मि आयुरिए ।

पच्छे अजिमि तो, निमपा पुण संगहे डाइ ॥

नवश्च रुहरकश्च तरुणश्च समाहारो ह्यहः । तस्य पुनः संग्रहा-र्थमाचार्यं विष्कम्भितं त्रिभिन्ना नियमेनान्यस्य गणधरस्याभिषेकः कर्त्तव्यः । अविधिना अभिषेककक्षणे प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुका मासाः । कोत्र विधिभिरिति चेदुच्यते । आचार्यः कालगतो न प्रकाश्यते यावद्वर्षो गणधरो न स्थापितः तथाचाह (पच्छेत्ति) आचार्यं कात्रगते पच्छेत्ते देशे अत्रिषेकः करणीयः । एतदेवाह ।

आयुरिए कात्रगए, न पगासेज्ज अट्ठविहे गणधरस्मि ।

रामेव अएजिमित्ते, रज्जकवोच्चो तहा गच्छे ।

अस्यापिते अन्यस्मिन् गणधरे आचार्यः कात्रगतो न प्रकाश्यते । अत्र दृष्टान्तो राजा कात्र गतस्तावन्न प्रकाश्यते यावद्व्या नाभिषिच्यते । अन्यथा अनजितिके राक्षि यथा राज्यक्रोभो भवति । द्वायदः परस्परविरोधतः सर्वे राज्यं विलुप्यन्ते इत्यर्थः तथा गच्छेऽन्यन्तस्मिन्नस्यापिते गणधरे यथाचार्यः कात्रगतः प्रकाश्यते तदा गच्छेत्क्रोत्रो जवति तमेवाह ।

अएाहोवहाणसच्छेदं, खित्तोत्ता सपक्खपरपक्खे ।

लयकंपणा य तरुणे-सारणमाणोवमाणे य ॥

केवाचिदनाथा वयं जाता इत्यवधानं ज्ञेयं केवाचित् (सच्छेद-दत्ति) स्वच्छन्दचरिता अपरे केचित् क्लिप्ताः क्लिप्तचित्ता भवेयुः । तथा स्तेनाः स्वपक्षे परपक्षे चात्तद्वृत्तिं भवत्या इव साध्यानां कम्पनं तथा तरुणाणांमाचार्यपिपासयाऽन्यत्र गमनम् । तथाऽसारण-संयमयोगेषु सोऽर्था पुनः संयमाध्वन्यवसना । तथा माना-पमानं च सांप्रतमेतान्वेद दायान् व्याचिष्यासुः प्रथमतोऽनायाव-धानस्वच्छन्दचरितं क्लिप्तचित्तन्यानि व्याख्यायति ।

जायामो अणाहो त्ति, अण्णहि गच्छंति केड ओहोवो ।

सच्छेदा व जमंति, केड खेत्ता उ होज्जाहि ।

वाता वृक्षास्तरेणा वा केचिद्वृक्षीनां आचार्याणां विप्रयोगे ज्ञातावयमनाया इति विविच्य केचिदन्तरं गच्छन्ति । केचिद्व-धवेयुः तथा केचिन्मध्यमेऽथवाका गणादपकस्य स्वच्छन्दा जु-मन्ति । अपरे केचिदाचार्यविप्रयोगानः क्लिप्ता क्लिप्तचित्ता अग-चित्ता भवेयुः । स्वपक्षपरपक्षेनानुव्रताकम्पनं चाह ।

पासन्थिगिहत्यादी, उन्निकवावेज्ज खुट्ठगादीओ ।

इया वा कंममाण उ, केड तरुणा उ अच्छंति ॥

स्वपक्षपार्थस्यादयः परपक्षे गृहस्थादयः । अत्रापि शब्दात्परली-

यिकप्रहणं ध्रुवकाशीन् उक्तिकाभयेयुः । किमुक्तं जयति पञ्च-
स्यादयः ध्रुवकाशीन् विपरिणमय्य पञ्चस्थादीन् कुरुः । अन्य-
तीर्थिकाः स्वज्ञातया गृहस्वानिति । इत्थेव वातेनेव कम्पमानाः
संयमे परीपदेः केचित्तरुणास्तिष्ठन्ति । इयमत्र जायना । यथा
पञ्चज्ञातः स्यमित्रवद्व्यासतो वातेन कम्पमाना तिष्ठन्ति । एवं
केचित्तरुणा गच्छेऽपि वर्तमानाः संयमनाः संयमे परीपदेः ॥
कम्पमानास्तिष्ठन्ति । तरुणदोषमस्मारणदोषं चाह ॥

आयरियविवासाए, काव्यगयं तु सांज ने वि गच्छेज्जा ।

गच्छेज्ज धम्ममद्वा, वि मारयित्ताच्छस्म अमती ॥

केचित्तरुणा आचार्यपिपासायाऽनाचार्यमन्त्रेण ज्ञानद्वन्द्वनाचा-
रित्रज्ञातोऽनुत्तरो जयति तस्मादवश्यमाचार्यसमीपे वर्तितव्य-
मित्याचार्यवाञ्छया काव्यगतं ध्रुवा तेऽप्यन्यत्र गच्छेयुः । तथा
धम्मश्रद्धा अपि केचित् सारयितुं प्राये गच्छान्तरं गच्छेयुः । माना
पमानदोषमाह ।

माणिषा वा गुरुणं तु, थेरादीत्येकेचित्त्रो नान्यि ।

माणं तु तत्रो अत्रो, अवमाणजयावगच्छेज्जा ॥

तत्र केचित्त्राविगदय एवं चिन्तयेयुः यथा सर्वकाव्यं मानिता
वयं गुरुजिः । अत्र गाथायाम् ।

पगामिज्जा काव्यगयं, एएयदोसरववट्ठा ।

आममि ववत्यविए, ताह पगामेज्ज काव्यगयं ॥

यस्मादेते दोषास्तस्मादेतद्दोषरक्तायमाचार्यं काव्यगतं न प्र-
काशयेत् यदा पुनरन्या गणधरो व्यवस्थापितो जयति तदाऽन्य-
स्मिन् व्यवस्थापिते काव्यगतं प्रकाशयेत् आचार्योपाध्यायादिषु
मृतेषु निरर्थ्या आचार्यादिपदेर्देशः ।

(सूत्रम्) निगमंतीएण एवरुहरतरुणियाए आयरियउवज्जाए
पवित्तिणियं विमंजेज्जा एणे से कण्डे अणायारिय
अणुवज्जाइयत्ताए अपवत्तिणिए य होत्तए कण्डे मे
पुव्वं आयरियं उदिमाविता तत्रो पच्छा उवज्जायं
ततो पच्छा पवित्तिणियं से किमाहु जंतेति संगहिंया म-
मणी निगमंती ते तह आयरियाणं उवज्जाएणं पवित्ति-
णिण्य ॥ ११ ॥

निरर्थन्या गमिति पूर्ववत् । नवरुहरतरुणया नवाया रुहराया-
स्तुरुण्या वा इत्यर्थः । आचार्योपाध्यायः समासेऽत्र पूर्ववत्
आचार्योपाध्यायमेतत् । प्रवर्तिनी च विष्कंज्जुयात् प्रियेत ततः
(से) तस्या अनाचार्योपाध्यायाया उपवज्जणमेतत् प्रवर्तिनीर-
हितायाश्च नो कदप्येत जवितुं किंतु पूर्वमाचार्यमुद्दिश्यापि ततः
पश्चादुपाध्याये ततः पश्चान्प्रवर्तिनीकया जवितुं कदप्येत से कि-
माहुर्हितायि । अथ भदन्त ! किं कस्मात्कारणाद् जगवत् एव-
माहुः । सुरिराह त्रिजिः संगृहीताः श्रमणो निरर्थी सदा जव-
ति । तद्यथा आचार्येणोपाध्यायेन प्रवर्तिन्या च एव सूत्रसंके-
पार्थः । अत्रायमांक्षेपः । किं कारणं ननु यत्त्रिजिः संगृहीता नि-
रर्थी जवति । तत्राचार्योपाध्यायसंग्रहे गुणानुपदर्शयति ।

दूरत्यमि वि कीरइ, पुरिमे गावज्जयं सबहुमाणं ।

उदेय अवर्तती, चोएउं ज मुहं होइ ॥

दूरस्थेऽपि पुरुषे स्वरपरपञ्चने च क्रियेत गौरवं जयं सबहुमाणं
चैत्यर्थः । इयमत्र भायना यद्यपि नाम आचार्य उपाध्यायौ वा संय-
तोनां दूरं वर्तते तथापि दूरस्थस्यापि पौरुषस्य गौरवेण भयेत वा

कोऽपि संयतीनामपन्यायं न करोति । किं तु स्वपक्षे परपक्षे च
सुबहुमानो जायते । तथा संयतीं प्रवर्तिन्याश्चन्द्रं अवर्तमाना
चोदयितुं ज इति पादपुरेण इति वचनात्सुखं जयति । किमुक्तं
भवति आचार्योपाध्यायभयतो न काचिदपि संयतीं आचारक्षि-
न्मिमासरति । याऽपि काचिदाश्नति सापि प्रवर्तिन्या सापि-
रम्भं शिष्यते । अथ शिष्यमाणापि न प्रतिपद्येत ततः प्रवर्तिनी
ज्ञेते । आचार्यस्थोपाध्यायस्य चाहं कदयिष्यामि । ततः सा ज्ञा-
ता प्रवर्तिन्या उपपाते तिष्ठति । एते आचार्योपाध्यायसंग्रहे गुणाः ॥
संप्रति प्रवर्तिनीसंग्रहे गुणानाह ।

मिहो क्हातट्टगविट्ठं, कंदप्पकिट्ठावउसत्तण्हं ।

पुव्वान्ने ते मुयनिदकालं, गिह्वाइ निणं गणिणीमहीणा ।

मिथः कथापरस्परं जकाद्विकथाकरणं जट्टवरविट्ठर नाम तेषु
गृहस्थप्रयोजनेषु कुलकलियादृष्टादिषु वा प्रवर्तनम् । एतत्पर्या-
कदंप्रकीर्त्ता कदम्पोऽकजजननीकायवाक्केष्टावत्सुसर्वं शरीरो-
पकरणयित्रपाकरणम् । एतादृशं च तथा पूर्वशत्रु शत्रुपरात्रे च
गर्भन्या प्रवर्तिन्यास्वर्धना सती संगृह्यते । तथा तत्प्रवर्ति-
नीसंग्रहोऽपि साध्याः श्रेयान् । एतदेवविभावयिषुलोकेष्वपि
स्त्रियास्त्रिविधं संग्रहमाह ।

जायं पित्तिवमा नारी, दत्ता नारी पतिव्वसा ।

विट्ठवा पुत्तवमा नारी, नत्थि नारी सुयवसा ॥

जाता सती नारी पितृवशा पितुरायत्ता जवति । दत्ता परि-
णता सती नारी पतिवशा भर्तुरायत्ता विधवा मृतपतिका ना-
री पुत्रवशा । नास्ति एवं च सती नारी कदाचनपतिस्वयंवशा ।
अमुमेषां प्रकारान्तरेणह ।

जायंयि य रक्खंती, मातापित्तमागुदेवरादिं ।

पतितायपुत्तविट्ठं, गुरुगणिगणिणी य उज्जेवि ॥

जातमपि नारी रक्खंती मातापितरौ । दत्तां परिणीतां रक्खति
श्वश्रुदेवरभ्रादयः । देवरग्रहणं स्वसुरजनजदिरपवज्जणम् । वि-
धवा पुनः पिता ज्ञाता पुत्रो वा यदि जीवन्ति पित्रादयस्तर्हि स-
र्वेऽपि रक्खति । एवमायिकामपि गुरुराचार्यौ गणी उपाध्यायः
गणिनी प्रवर्तिनी रक्खति ॥

एगागिणि अपुरिमा, सकवाडयरपरं तु नोपाविसे ।

सगणे व परगणे वा, पव्वतिया पीयमंगहिया ॥

यथा जन्तुघोषोना नारी एकाकिनी अपुरुषा भर्तादिपुरुषरहि-
ता सकपाटं परगृहं न प्रविशति एवं प्रवर्जिता पित्संगृहीता
आचार्योपाध्यायप्रवर्तिनीसंगृहीता स्वगणे परगणे वा एकाकि-
नी न गच्छति ।

आयरियउवज्जाया, सययं साहुस्स संगहो दुविहो ।

आयरियउवज्जाया, अज्जाएपवत्तिणि तस्यो ॥

संगृह्णातीति संग्रहः । संग्राहक इत्यर्थः साध्वोः सततं सर्व-
काव्यं संग्रहः संग्राहको द्विविध आचार्योपाध्यायौ । अर्थिकाणां
त्रिविधस्तद्यथा ज्ञायाचार्योपाध्यायौ तृतीयः प्रवर्तिनी । अत्रैवा-
पवादपदमाह

वितियपदे मा येरी, जुष्सा गीया य जइ खलु जेवज्जा ।

आयरियादो, तिहएवि, अमतीए न उ दिमा विज्जति ॥

द्वितीयपदे अपवादपदे सा प्रवर्जिता स्थविगा वयसा वृद्धा जी-
र्णा विरकात्रप्रवर्जिता नीता उत्सर्गापवादसामाचारीकुशलतया
नीतार्यो यदि खलु जवेत् ततः आचार्योदीनामाचार्योपाध्यायप्र-

वर्तिनीनां निष्णामप्यत्रावे न संप्राहकमाचार्यमुपाध्यायं प्रवर्ति-
नीं च उद्देशापेक्षया दोषासंज्ञावात् आचार्यादिष्ववधारितेपूर्वज्ञाः

(सूत्रम्) निवृत्तगुणाग्रो अवकम् मेहुणधम्मं पस्मिसेविज्जा
निषि संवच्छरायं तस्म तपपतिं णो कप्पइ आयरियत्तं वा उव-
ज्जायं जाव गणावच्छेयत्तं वा उद्दिमिच्च वा धारित्तप वा तिहिं
संवच्छरेहिं वीतिकेतेहिं चउत्थयंसि संवच्छरांसि पट्ठियंसि
उट्ठियंसि त्रियंसि उवसंतस्स पस्मिक्खियस्स निव्विगारस्स एवं
से कप्पइ आयरियत्तं वा गणावच्छेयत्तं उद्दिमिच्च वा धारित्तप
वा १३ गणावच्छेयत्तं वा अणिरिवित्ता मेहुणधम्मं पस्मि-
सेविज्जा जाव तस्म तपपतिं नो से कप्पइ आयरियत्तं वा जाव
गणावच्छेयत्तं वा उद्दिमिच्च वा धारित्तप वा १४ गणा-
वच्छेय गणावच्छेयत्तं एणिकिवित्ता मेहुणधम्मं पस्मिसेवि-
ज्जा निषि संवच्छरायं तस्म तपपतिं णो कप्पइ आयरियत्तं
वा जाव उद्दिमिच्च वा धारित्तप वा तिहिं संवच्छरेहिं
वित्तिकेतेहिं चउत्थयंसि संवच्छरांसि पवियंसि पट्ठियंसि
उवट्ठियंसि त्रियस्स उवसंतस्स उवरयस्स पस्मिक्खियस्स नि-
व्विगारस्स एवं से कप्पइ आयरियत्तं वा गणावच्छेयत्तं
वा उद्दिमिच्च वा धारित्तप वा १५ एवं आयरियउवज्जा-
यगावि दो आल्लवगा १६ १७ ।

अथास्य सूत्रस्य कः सम्बन्धस्तत आह ।

नवरुणे मेहुएहं, कोई मेवेज्ज एम संबंधो ।

अच्चंतज्जखणादि-व्वसंगहो एत्थ विमए वा ॥

अप्परियाए वि गणो, दिज्जइ वुत्तंति मा आतिपसंगा ।

सेवियमपुसापज्जय, दाहंति गणं अतो सुत्तं ।

एवंसूत्रे नवरुणादिकः साधुरुक्तस्तत्र कोऽपि नवरुणो मोदो-
दयवशान् मैयुनं सेवते कृतमैयुनसेवाकस्य च यथाऽऽचा-
र्यत्वात्कमुद्देश्यं तथाऽनेन सूत्रेण प्रतिपाद्यते अथैव सू-
त्रसम्बन्धः । अत्रखणादेर्हेतोरत्रखरकृणादिनिमित्तं संप्रदः ।
आचार्यादिकोऽनन्तरसूत्रेऽनिहितः अत्रापि स एव संप्रदो-
ऽनिधीयते इति । अथवा पूर्वतरुणं सूत्रेण अपर्यायेऽपि गणो
दीयते इत्युक्तं तद्विवसाचार्यादिपदानुष्ठानात् त एतत् श्रुत्वा
मा अतिप्रसङ्गामैयुनं सेवित्वा अपूर्णे पर्यायं गणं दास्यन्ति
तत एतन्निवारणार्थमिदं सूत्रम् । अनेन सम्बन्धेनायातस्या-
स्य व्याख्या । जिभुगुणाद्रपकस्य मैयुनं प्रतिसेवते तस्य
त्रीणि संवत्सराणि यावत्तत्प्रत्यर्थं मैयुनसेवाप्रत्यर्थं न कल्प-
ते आचार्यत्वमुपाध्यायत्वं यावत्करत्वात्प्रवर्तित्वं स्थविरत्व-
मिति परिग्रहः । गणावच्छेदित्वं वा उद्देश्यमुक्तानुमतोऽपि
तस्य कल्पते स्वयं धारयितुं किन्तु श्रियु सेवतसेरु व्यतिक्रान्तेषु
चतुर्थे संवत्सरे प्रस्थिते प्रवर्तितुमारम्भवति तच्च प्रस्थित-
त्वमनिमुखोभवनमात्रेऽपि नवति तत आह । अस्थिते अथ-
समाने स्थितस्य वर्तमानस्य किं विशिष्टस्य सत इत्याह । उप-
शान्तस्य उपशान्तवेदायस्य तच्चोपशान्तत्वं प्रवृत्तिनिषाद्यध-
वसत्ये तत आह उपरतस्य मैयुनप्रवृत्तेः प्रतिनिवृत्तत्वं दाक्षिण्य-
वशादिमात्रतोऽपि भवति । तत आह मैयुनस्वग्राप्तिकृत्येन
विरतः तस्य तदपि च प्रतिविरतत्वं विकारादर्शनतोऽपि मैयु-
नजिज्ञासहेतुविकाररहितस्तस्य कल्पते आचार्यत्वं यावत्गणा-

वच्छेदित्वं वा उद्देश्यं वा धारयितुं वा एष सूत्रसंज्ञेपार्थः ।

व्यासार्थे तु ज्ञायतो ज्ञाप्यकृदाह ।

दुविहो साविक्खियरो, निरक्खो उद्दिष जाइजयणाए ।
जोगं च अकाऊणं, जाव स वेस्सादि सेवेज्जा ॥

द्विविधो द्विप्रकारः खलु मैयुनप्रतिसेवकस्तथा सापेक्ष इतरश्च
इतरो निरपेक्षः तत्र निरपेक्षो य उद्दीर्णं वेदादयं यो वा याति यो-
गं यतनया योगमकृत्वा यदि वा सेवेयादिकां सेवेत । एष त्रि-
विधोऽपि निरपेक्षः गुरुतीर्थकारापेक्षारहितत्वात् ॥

सावेक्खो उ उद्दिषे, आपुच्छे गुरुं तु सो जति उवेक्खे ।

सा चउगुरुगा नवति, सीसा च अणापुच्छए गच्छे ॥

यदि पुनर्द्वीपे उदयप्रांते उद्दिते वेदे इत्यर्थः । गुरुमापुच्छ-
ति समापेक्षः सह अपेक्षा यस्यस्ति स समापेक्ष इति व्युत्पत्तेः ।
तत्रापुच्छग्यां यदि स गुरुपेक्षां कुहेत ततस्तस्य प्रायश्चित्तं च-
तुर्गुरुका नवति । स च साधुरनापुच्छगुरुयान्ति तर्हि तस्यापि
प्रायश्चित्तं चतुर्गुरुकाः । सा च पुच्छा त्रीन्वारान्कर्तव्या । तथा चाह ।

अहवा सद्दो वारो, आयरिए पुच्छ अकडजोगी वा ।

गुरुगा तिप्पि उ वारं, तम्हा पुच्छेज्ज आयरिए ॥

अथवा । सहदेकं वारं यथाचार्यान् पुच्छति तथापि प्रायश्चित्तं
चतुर्गुरुकाः अथहो वारो पुच्छति न तृतीयमपि वारं तदापि चतुर्गु-
रुकाः । अथवा वारत्रयपुच्छायामपि कृतायां यदि अकृतयोगी
यतनायोगमकृत्वा गच्छति तदानीमपि चतुर्गुरुकाः । यत एवमेकं
हो वा चारौ पुच्छायां प्रायश्चित्तं तस्माद्वीन् वारान् आचार्यान्
पुच्छेत् लोकोऽपि तथा दर्शनात्तथा चाह ।

बंधे य धाते य पमारणेय, दंडेसु अन्नेसु य दारुणेसु ।

पमत्तपत्ते पुण चित्तेहेउं, लोए वि पुंउंति उ तिप्पि वारो ॥

राज्ञा बंधे आदिष्टे यदि वा धाते प्रहारे अथवा प्रमारे कुमरण-
मारणे अन्येषु च दण्डेषु इहस्तपादच्छेदादिषु दारुणेष्वदिष्टेषु-
लोकं त्रीन् वारान् राजा पुच्छयते । किमर्थमित्यत आह प्रमेतन-
ध्याक्सिन यदि वा मद्यपानेन मत्तेनादिष्टं जनेत् प्रशान्तस्य पुन-
श्चित्तमुपजायते । यथा मा मार्यतामिति वारत्रयमनापुच्छायां स
रुप्यते किमिति स मरित इति । एवं यथा राजा केनापि त्रीन्
वारान् पुच्छयते तथाऽचार्योऽपि ॥

आतोइयमि गुरुणा, तस्म चिकिच्छा विहीए कायव्वा ।

निव्विगितिगयादीया, नायव्वा कमेणमेणं तु ॥

आज्ञोक्षिते वास्त्रयमापुच्छायां कृतायां गुरुणा आचार्येण तस्यो-
दितवेदस्य साधोर्विधिना चिकित्सा कर्तव्या सा चिकित्सा निर्वि-
कृतिकादिका क्रमेणानेन बह्व्यमाणेत ज्ञातव्या तमेव क्रममाह ।

निव्वायमिय अत्रमोदरिय, वेयावच्चे तहेव ग्राणे य ।

वारिहणे य मंडलि-चोगगवयणं व कप्पट्टी ॥

प्रथमतो निर्विकृतिकं कारयितव्यं तत्र यदि निर्विकृतिकं तपः
कुर्वतो नोपशम्यति वेदस्तर्हि निर्विकृतिकेनायमौर्ध्वं कारयित-
व्यं तथाप्युपशम्यति ततश्चतुर्थादिकं कारयन्ते तथाप्यतिष्ठति
वेयानुत्थं कारणीयं वेयानुत्थेनाप्यतिष्ठति स्थानेन ऊर्ध्वस्थानेन
तिष्ठति तथाप्युपशम्यति आर्हिरुनं कार्यते । देशकाहिरुनं कानां
सहायो दीयते इत्यर्थः । तत्र यदि एष परिश्रमेणोपशान्तो न-
वति वेदस्ततः सुन्दरमय नोपशम्यति ततो यदि स बहुधु-
तस्तर्हि स सूत्रमण्डली च दाप्यते । अत्रार्थे चादिकवचनं यथा
किमर्थं स मण्डलीं दाप्यते । स्मिराह । एहान्तोऽत्र कप्पट्टीति

कुत्रवपुः । “ एषो सेट्टी तस्स पुत्तो धणावज्जणनिमित्तं देसंतरं गतो । जारिया सच्चिसमीवे मुक्का । सा य सुहभंयणतंवांवि-
ब्रियमंमरणपसाहणया घरवावात्सकुण्ठती अन्नया उम्भत्तिया
जाया । दासचर्मि जणइ । पुरिसं ममोह तीए सेठ्ठिणो कहियं
तेण चितियं । जावज्ज वि न विणस्सति ताव चित्तिम उवायं
सेठ्ठिणी भणिया कज्जइ काळण तुमं गच्छ जेण सा घरवावांर बु-
ज्जत्ति अम्हा विणिरिंसहिति । एवं सामय्येकण अन्नया सेट्टी
घरमागभा आमाक्खं ममाइ सा न देइ तां सेठ्ठिणा महतो कज्ज-
हो कता सा पेठ्ठिकण निस्सारिया । सा य बहूय कज्जहसइं
साळण तत्थागया सेठ्ठिणा जणिया । भत्ति बहूए तुमं अज्जण-
भित्ति सव्वो वावारो कायव्वो सा तहेव करितुमारइ । तत्रो
तीए वावात्सज्जण ज्ञेयणमवि वियाज्वेज्जण कुतो मंरणप-
साहणं । दासचर्मि जणियं मंगितां चिट्ठति पुरिसो कया मेभि-
ज्जइ तीए जणियं मरणस्स वि मे अवसरो नत्थि कता पुरिसस्स ”
एवं । यथा तस्या गृहव्यापारव्यापृततया वेदोपशान्तिरज्जुतया
स्थायि सुत्रमण्डलायि व्यापारव्यापृततया कदाचिद्वेदोपशा-
न्तिः संजायते । ततः सूत्रमण्डलमयमण्डलं च द्वाप्यत इति व्य० ।
(अत्राचार्यसाधूनामवधानविषये बहुवक्तव्यं तच्च व्यवहार-
जाण्यतां उपस्येवं व्रतत एव किञ्चिदत्रोक्तम्) बहुश्रुतोऽपि पापे
न कल्पते आचार्यादितया उदेष्टुम् ।

(सूत्रम्) बहवे जिक्खुणो ब्रह्मस्स तवज्जागमावहुसो बहुसु
आगाढादेसु कारणेसु माइसुमावाइअसुइपापजीवी जाव
जीवाए तेसिं तपपियं नो कपइ जाव उद्दिमिच्च वा धारि-
त्तए वा एवं गणावच्छेदइया वि एवं आयरियउवज्जाएया-
विबहवे जिक्खुणो बहवे गणावच्छेदइया बहवे आयरियउव-
ज्जाया बहुसुआ वज्जागमवहुसो बहुसु आगाढागादेसु माइ-
सुमावाइअसुइपापजीवी जाव जीवाए तेसिं तपपति णो
कपइ आयरियत्तं वा उवज्जापत्तं वा पवत्तिं वा धेरत्तं
वा गणधरत्तं वा गणावच्छेदइयत्तं वा उद्दिमिच्च वा धारि-
त्तए वा । इति व्यवहारस्स तद्विद्वा उद्देशो ॥ ३ ॥

सूत्रसप्तकम् अथास्य पूर्वसूत्रैः सह सम्बन्धमाह ॥

वयमत्रियारे पगते, अयमविअन्नोउस्स अइयारो ।

इत्तरियपमत्तं वा, वुत्तं इदमावकहियं तु ॥

पूर्वसूत्रेषु व्रतस्य मैथुनविरत्यादेरतीचाः प्रकृतोऽधिकृतोऽयमपि
चाव्यस्तस्य व्रतस्यातिचार इति तत्प्रतिपादनार्थमिदं सूत्रसप्तक-
म् । अथवा पूर्वसूत्रेषु त्रीणि संवत्सराणि यावदाचार्यत्वादीनि न
कल्पन्ते इति वचनाक्षिप्रमपात्रमुक्तमिदं पुनः सूत्रसप्तकनाञ्चि-
यमानमपात्रं यावत्कथिकं बहुशो यावज्जीवमाचार्यत्वादीनि क-
ल्पन्त इति वक्ष्यमाणात् ॥

अहवा एगहिगारे, उद्देशो तइयओ उ ववहारे ।

केरिमितो आयरिओ, उविज्जइ केरिमो नेत्ति ॥

अथवेति संबन्धस्य प्रकारान्तरोपदेशेन व्यवहारं तृतीयोद्देश-
काधिकारे यथा कीदृशः आचार्यः स्थाप्यते कीदृशो न । तत्र
यादृशः आचार्यो यादृशाश्च न स्थाप्यस्तादृश उक्तोऽयमन्यो न स्थाप्य-
त इति प्रतिपादनार्थमेव सूत्रसप्तकप्रारम्भः ॥

अहवा दीवगमेयं, जह पांमिक्खो अजिक्खमाणो ।

सागारियमेवि पवं, अजिक्खभोहावणकरी य ॥

अथवेति पूर्ववत् । दीपकमेतत्सप्तसूत्रं पूर्वसूत्रेष्वधिकारायौही-
पनार्थमिदं सूत्रसप्तकमधिकमेवार्थमुपदर्शयति । यथानेन सूत्रसप्तकं
न अजीर्णं भायै बहुशो मायावी यावजीवमाचार्यत्वादिपु पदेपु
प्रतिपक्षस्तथा मैथुनसूत्रपञ्चकमध्ये यो भिक्षुसूत्रे निक्षेपणसूत्र-
द्वये च सागारिकसेवी मैथुनप्रतिसेवी संवत्सरत्रयातिक्रम योग्य
उक्तः सोऽप्येवमभीष्टं सागारिकसेवी सन् यावज्जीवं प्रतिपि-
क्षो द्रष्टव्यः । तस्यापि यावज्जीवमाचार्यत्वादीनि न कल्पन्ते इति
जावस्तथा अवधावनसूत्रेऽपि यो भिक्षुसूत्रे निक्षेपणसूत्रद्वये
वर्षत्रयातिक्रमेण योग्य उक्तः सोऽपि यदि अजीर्णमवधावन-
कारी जवति तत्तत्तस्यापि यावज्जीवमाचार्यत्वादिपदप्रतिषेधः ।
अनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या । भिक्षुर्वैदु श्रुतं सूत्रं यस्या-
सौ बहुश्रुतः । बहुरागमोऽप्यपरिज्ञानं यस्य स बह्वागमः । तथा
कुत्रप्राप्तं गणप्राप्तं यत्सच्चित्तादिकं व्यवहारेण ज्ञेयं कार्यं वा
अगाढागादं कारणं तेषु आगाढागादेषु बहुप्रच्युतेषु बहुशोऽनेक-
प्रकारं माथी मायावान् मृगवादी अशुचिराहाद्येभ्यस्वहारी
पापजीवी कोटवाचाजीवी तस्य यावज्जीवं तत्प्रत्ययं माथित्व-
मभावादिवादिप्रत्ययं न कल्पते आचार्यत्वं वा यावत् गणावच्छे-
दित्वं वा उद्देशं वाऽनुज्ञातुं स्वयं वा धारयितुम् । एष प्रथमसूत्र-
सप्तकेऽपि । एवं गणावच्छेकसूत्रमात्राद्योपाध्यायसूत्रं च भावनी-
यं पाठोऽपि सुवर्णितः । यथा च त्रीणि सूत्रादिकेनोक्तानि
इत्येवं त्रीणि सूत्राणि बहुल्यं वक्तव्यानि । सप्तमं बहुजिक्खुबहुग-
णावच्छेदबह्वाचार्यविषयं तदपि तथैव । अत्रभाष्यकृदाह ॥

एगत्तवहुचाणं, सव्वेसिं तेसिमगजातीणं ।

सुत्ताणं पिण्णेणं, वोच्चं अत्थं समासेणं ॥

एकत्वबहुत्वादिसंबन्धितानां सर्वेषामेतेषां सूत्राणामेकजातीयाना-
मेकप्रकाराणां पिण्णेनाप्युक्तो वैविक्त्येन प्रतीतः । तत्र प्रथम-
मेकत्वबहुत्वविषयवाक्येपरिहारावाहः ॥

एगत्तियसुत्तेसुं, जणिएसुं किं बहु पुणोग्गहणं ।

चायगमुणसू इणमो, जं कारणं मो बहुग्गहणं ॥

एकत्वमेकवचनेन निर्वृत्तान्येकत्विकानि तस्यैकत्विकेषु किं पुन-
र्बहुप्रदं बहुत्वविशिष्टसूत्रचतुष्टयोपादानं स्मरिह । यत्कारणं
येन कारणेन मो इति पादपूरणं बहुप्रदं बहुत्वविशिष्टसूत्रा-
पादानं तत्कारणमिदं हेतुवद्कः । श्रुणु तदेवाह ।

लांगमि समयवज्जं, होइ अदं सहेस्स मा एवं ।

हांहिति उत्तरियमि वि, उत्ता उ कया बहुक्कए वि ॥

लोकं बहुजिरह्ये संवेतस्य न्यायः शतमवयं सहस्रमदएव्यं
तत एवमैतत्किरेऽपि लोकादिकेऽपि व्यवहारे प्रसङ्गो मा नू-
दिति तत्प्रतिषेधार्थं चत्वारि सूत्राणि बहुक्केऽपि बहुवचने कृतानि ।
सांप्रतमागाढागादकारणादीनि पदानि व्याख्येयानुराह ॥

कुजगणसंयपत्तं, सच्चित्तादी उ कारणागादं ।

जिदाणि निरीहिता, मायं तेणव असुतीउ ॥

सच्चित्तनिमित्ताऽचित्तनिमित्ता वा यो व्यवहारः कुत्रेकितो येयं
सच्चित्तादिकं विवादास्पदी जूतं कुत्रेन ज्ञेयमिति तत्कुत्रप्राप्त-
मेवं गणप्राप्तं सहस्रप्राप्तं ज्ञवनीयम् । यत्र यत्सच्चित्तादिकं विवा-
दास्पदी तत्तं व्यवहारेण च्छेद्यतया कुत्रप्राप्तं वा तत्कारणागादं
कारणम् । तथा कथमहमेतं व्यवहारागाढागादपुत्रदं त्वेतेन नो-
जितं जिदामिति बुद्ध्या परंया जिदाणि निरीक्ष्यमाणो मायो
तैवेव माथित्वेनैव सोऽशुचिः तमेवाशुचिं क्षयभावेनैव तत्प्रकृत्यति
दत्त्वे जावे असुती, जावे आहारं दद्यादीहिं ।

कण्ठं कुण्ड अकण्ठं, विविदेहि य रागदोमैर्हि ॥

अनुचिच्छिन्ना इत्यतो भावतश्च । तत्र योऽनुचिन्ना क्षिप्तग्राभो यो वा पुरीषमुत्सृज्य पुनौ न निर्व्वेपयति स इत्यतोऽङ्गुलिः । जावे भावतः पुनरङ्गुलिहारवन्धनादिभिविविधैर्या रागद्वेषैः कल्प्यमप्यकट्यं करोति । किमुक्तं भवति । आहारोपधिशयादिनिमित्तं वन्दनोच्चैर्द्वैत्यादिना वा तोषितो यदि वा एष मम स्वगच्छन्मूर्खश्चेत्यर्थः । रागतोऽथवा न मांसे वन्देति विरूपं वा भाषितवानित्यादिद्वेषतोऽप्यं श्रुतोऽप्यं श्रुतोऽपदेशेनाज्ञाव्यमनाभाव्यं करोति । अनाज्ञाव्यमप्याज्ञाव्यं सोऽप्यवहारी जाव-तोऽङ्गुलिः । एतदेव सुव्यक्तमाह ।

दन्वे भावे अमुती, दिवम्मीचिद्वमादिशितो उ ।

पाणतिवायादीहि उ, जावाम्मि उ होइ अमुईओ ॥

अनुचिच्छिन्ना इत्ये जावे च तत्र इत्ये विष्टादिना क्षिप्त आदिश-द्वान्मूर्खश्चेत्यादिपरिग्रहः । जावे प्राणातिपातादिजिनेत्यङ्गुलिः ॥

तप्पत्तियमेतोसि, आयरियादी न देंति जा जीवं ।

के पुण जिकखुइमे य, बहुस्सुममादिणो हुंति ॥

तत्प्रत्ययं मायावित्वादित्प्रत्ययं येषां मिश्रपट्टनीनां यावज्जीवमाचार्यादीनि प्राबप्रधानाऽप्यं निर्देशः । आचार्यत्वादीनि न ददा-ति । के पुनस्ते आह । त्रिकुक् उपलक्षणमेतत् गणावच्छेदकाचार्योपाध्यायाश्च सूत्रोक्ता न केवलमेतत् कित्वम च बहुश्रुतादयो जवन्याचार्यादित्पदानामनर्होस्तानेव निर्युक्तिरुदाह ।

अव्ववखणपमत्ताइ-अणरिहे जुंगिए चेव ॥

निरव्वखणपमत्ताइ-अणरिहे जुंगिए चेव ॥

अव्ववधुतोऽवमः प्रतिसेवको यतः आत्मचिन्तकः निरपेक्षः प्रमत्ता मायी अनर्हो जुक्किश्च । एतं सूरित्वादिपदानामनर्हः । संप्रतमेतानेव व्याचिख्यासुराह ।

अव्ववधुतो पक्को, अणहीओमा तिवरिसरओ ।

निकारणे वि जिकवू, कारणपमिसेवे जे उ ।

अव्वज्जयअप्पचितो, निरेवको वात्तमादीसु ।

अन्नयरपमायजुतो, अमव्वरुचो होइ माईओ ।

अव्ववखणणा अणरिहा, उज्जावाहादि अ जे जुत्तवा ॥

चउरो य जुंगिया खलु, अर्चति य जिकखुणा एते ॥

अव्ववधुतो नाम येनाचारप्रकट्ये निश्रिथाप्ययनमकः सूत्रतोऽप्येतच्छ नाधीतः श्रवमो नाम आश्रित्यपरतो यस्य प्रमज्यापर्यायिण त्रीणि वर्णानि नाथापि परिपूर्णातीत्यर्थः । प्रतिसेवको नाम यो त्रिकुक् निष्कारणोऽपि कारणानावेऽपि पञ्चकादीनि प्रायश्चित्तस्थानानि प्रतिसेवते । आत्मचिन्तको योऽप्युद्यतमरणं वा प्रतिपत्तुं निश्चितो निश्चितवान् निरपेक्षो वा अद्विष्टोचितारहातः प्रमत्तः पञ्चानां प्रमादनामन्यतरणं प्रमादेन युक्तः असत्ये मृगभाषणे असंयमे वा रुचिर्यस्यासावसत्यरुचिर्नवेति । मायी किमुक्तं जवत्यनीर्द्धं मायाप्रतिसेवनशीलो मायीति अपवन्नृपं ययामाचार्य-लक्षणानि न विद्यन्ते ये च पूर्वमुक्ता अत्यवधानादप्यं एतं सर्वेऽनर्हाः । जुक्किजा जातिकर्मशीलशरीरजेद्वत्तश्रुतः । एतेऽपि प्रागुक्ता एते सर्वेऽपि भिक्षुवोऽन्यन्तमाचार्यत्वादिपदानामनर्हाः । यदि पुनर्बहुभुतो जवेत् अवमोऽपि त्रिवर्णपर्यायोत्तीर्णः प्रतिसेवकोऽप्यप्रतिसेवकोऽप्रतोऽन्यतनतः प्रतिविरतो निरपेक्षः सोप-क्तायुतः प्रमत्तोऽप्यप्रमत्ततामुपगतस्तदा जवन्येतोऽप्याचार्य-त्वादिपदानां योग्याः ।

संप्रति सप्तनामपि सूत्राणां संज्ञववियमाह ।

अहवा जे आगाढं, वंदएआहारमादि संगहितो ।

कण्ठं कुण्ड अकण्ठं, विविदेहि य रागदोमैर्हि ॥

माई कुणइ अकज्जं, को माई जे जवे मुसावाई ।

को पुण मोसावाई, अमुई पावसुयजीवी ॥

अथवेति सूत्रस्याख्या प्रकारान्तरोपरदर्शने यो वन्दनादिभिः वन्दनवैयक्त्युत्पादिना आहारादिभिराहारोपधिशयादिभिरागाढ-मत्यर्थं संगृहीतः सन् विविधैश्च रागद्वेषैः प्रागुक्तस्वरूपैः कल्प्य-मप्याभाव्यमप्यकल्प्यमनाभाव्यं करोति । सप्तनामपि सूत्राणां विषयः (माई कुण्ड इत्यादि) कः पुनरेवमकार्यं कल्प्यमप्यना-भाव्यमकल्प्यमप्याज्ञाव्यमित्यर्थः करोति एवं शिष्यस्य प्रश्न-माशङ्क्यस्वरूपाह । मायी मायावान् को मायी तत आह यो जवेत् मृगवादी कः पुनः मृगवादी तत आह अङ्गुलिः कोऽङ्गु-लिः स्वरूपाह पापजीवी एतस्य व्याख्याने पापश्रुतोपाजीवी कोऽहारादिशास्त्रोपाजीवीत्यर्थः ।

किह पुण कज्जकज्जं, करेज्ज आहारमादिसंगहितो ।

जह कम्मवि नगरम्मा उप्पणं संपकज्जं तु ।

कथं पुनराहारादिसंगृहीतः सन् कार्यमुपवन्नृपमेतत् आचार्य-मपि कार्यं करोति । अत्र सूरिनिर्दर्शनमाह । यथा कस्मिंश्चिन्नगरे किमपि सङ्घकार्यमुत्पन्नं सचित्तादिनिमित्तं वास्तव्यसङ्घस्य व्यवहारो जात इत्यर्थः ॥ स च वास्तव्यसङ्घेन जेनुं न शक्यते ॥ (अन्यदन्त्यं व्यवहारशब्दे) एतद्वृणविप्रमोहो पुनर्व्यवहरति सुमहती आशानता मतलोपश्च तथा चाह-

आगाढमुसावादी, वितियतए उ होवतिएउ ।

माई य पावजीवी, अमुईकिन्ने कएणदं ॥

आगाढे कुलकार्ये संचकार्ये वा आभाव्यस्य वाऽनाभाव्यस्य वा ज्ञानतया रागद्वेषाज्यां वा जगन्नात् । मृया वदतीत्येवं शीघ्रः आगाढे मृगवादी द्वितीयतृतीये मृयावादादत्तादावविरतिरूपे प्रते होपयति । तत्र द्वितीयप्रतशेषो मृयावादभगनात् स्तृतीय-प्रतशेषो ज्ञानाज्यं ग्राहयतोऽमुमतिदोषज्जावत् । तुशब्दात् शेषाण्यपि प्रतानि होपयति । एकप्रतशेषे सर्वप्रतशेष इति वचनात् । मायी सूत्रमुल्लङ्घ्य शगेत्तैर्यवहारकरणात् । पापजीवी दुर्व्यवहारादिकरणात् । परदत्तापहाराण्युपजीवनात् । अत एवाङ्गुलिमृयावादिवादिदोषादुपपत्त्यात् । अनुचित्वादेव यथा कनकदण्डः संज्ञाक्षितः स्फुटं न कल्पते प्रथमोऽपि न कल्पते यावज्जीवमाचार्यत्वादियु पदेषु स्थापयितुमर्हति ॥ व्य०३ उ० । (गणात्तरं उद्देशना उद्देशणा शब्दे)

न व्यतिकृष्टदिशमुद्दिशेत् ॥

(सूत्रम्) णो कप्पति णिगंथोणं वितिकिचयं दिंसं वा उद्दिशित्तए वा धारित्तए वा उ कप्पति णिगंथाणं विति-गिट्ठियं दिंसं वा अदिंसं वा उद्दिशित्तए वा धारित्तए वा ॥ ए ।

न कल्पते निरर्थ्यानां व्यतिकृष्टामतिशयेन केवले भावतश्च वि-कृतां दिशमनुदिशं वा उद्दिशमुद्दिशं नापि स्वयं धारयितुं वा इत्येव सूत्रद्वयात्कार्याः ।

संप्रति ज्ञाप्यम् ।

उद्दिहं पिय वितिगिट्ठं, णिगंथीणुद्दिंसं चउगुरुणा ।

अणएणो य दोसा, दिहंते होइ कोसन्नए ॥

विषयार्थपि विकृष्टां केवविहृष्टां भावविहृष्टां चेत्यर्थः । निर्ग-

न्यानां दिशमुद्दिशति । अस्मिन्प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः आह्वा
दयश्च दोषास्तत्र विकृष्टं दिशमुद्दिशते ये दोषास्तत्र को भवति
दृष्टान्तस्तमेव ज्ञाययति ।

उवसाभिया जयनेण, कोसत्तेण गते य माताम् ।

तं च व दिसंती य, निक्खंता अन्नगच्छम्मि ॥

वारिज्जन्ती वि गया, पन्निवस्सा सा यतेण पावेण ।

जिएवयणवाहिरंणं, कोसलएणं अकुलएणं ॥

एकः कोशवृक्षः कोशभद्रशोत्पन्न इत्यर्थः । तेनायदेशं गतेन
यतमानेन सदुद्धानपरायणेन कापि धाविका उपशामिता स च
कोशवृक्षस्तं देशं गतः तस्मिन् गते सा धाविका अन्यस्मिन्
गच्छे तत्रागते तस्य समीपे निष्कामितुमुपास्थिता यथा मां नि-
ष्कामयत परं मम स एव कोशवृक्षः आचार्यः एवं सा तमेव
व्यपदिशन्ती तैर्दीक्षिता । सा च दीक्षाप्रतिपत्त्यनन्तरं वार्यमाण-
ाऽपि कोशवृक्षसमीपे गता । सा च पापेन जिनयचनबाहोनाकु-
लजेन कोशवृक्षेन प्रतिपन्ना । एष दोषः क्षेत्रविकृष्टो दिशमुद्दिशतः ।
अत्र पर आह ॥

कोसलपीह कारण, गहणं बहुदोसञ्जाउ कोसल्लो ।

तम्हा दोसुकमया, गहणं इह कोसले कारणमओ ॥

कोशवृक्षस्य ग्रहणं कृतम् । सूरिराह यस्मात्कोशवृक्षः देशः
स्वनावात् बहुन् दोषान् भाति आदत्तं अतिबहुद्दोषलो बहुदोष-
ाऽपि तस्मात् दोषोत्कटतयाऽत्र कोशवृक्षस्य ग्रहणम् अपि च ।

अंधं अकूरमययं, अविपरहृदयं अवोगिह्वं ।

कोसल्ययं च अपावं, सएसु एकं न पेच्छामो ॥

अन्धमन्ध्रशोत्पन्नमक्रमतकमकूराभिप्रायमपि च महाराष्ट्रक-
मवोगिह्वमवाचात्र कोशवृक्षं चापांशतेषु मध्ये एकं न प्रेक्षा-
महे इति प्रसिद्धितः कोशवृक्षग्रहणम् । पुनरपि प्राह
कोसल ए जे दोसा, उद्दिस्सेतुम्मि किञ्च मेसाणं ।

ते तेसि होज्ज व न वा, इमेहि पुण नोहिमे तेवि ॥

ये दोषा कोशवृक्षे दिशमुद्दिशन्ति ते किं न शेषाणां दिशमुद्दिशन्ति
किं न जवन्ति भवन्त्येवंति भावः । सूरिराह । ते दोषास्तेषां जवे-
युवां न वा कोशवृक्षे पुनर्नियमाद्भवन्ति देशविशेषजन्मनोऽपि
गुणदोषहेतुवास्ततः कोशवृक्षोपादानम् । एते पुनर्वक्ष्यमाणस्ता-
नपि शोषदशोत्पन्नाः क्षेत्रविकृष्टाभोद्दिशन्तः । अन्यच्च ।

अन्नं उद्दिस्सिज्जणं, निक्खंता वा मुरागधम्मम्मि ।

आपोत्तुम्मि मत्तं न तु, अग्गाणं पि सज्जवति ॥

वा शब्दो दूषणान्तरसमुच्चय अन्नकावजाविनि सारागधर्मं अन्य-
माचार्यमुद्दिश्य निष्क्रान्ता परमन्योन्यस्मिन् परस्परस्मिन् यन्म-
मत्वं तत् व्यप्राणमपि व्यपञ्चितानामपि न तु किं जवति किन्त्वे-
कचित्तानामुपजायते सा चैकचित्तता अत्र नास्ति तथा चाह ।

सुचिरं पि सारिया ग-च्छति ममयाइ गच्छस्स ।

सोयंतवोयणामु य, परिज्जयामिन्ति मन्नेज्जा ॥

सुचिरमपि कावं सारिता शिक्षिता सती गमिष्यतीति मन्यमा-
नस्य गच्छस्य न तस्या विषये ममता ममत्वं मायातिसिद्ध्याः
संयमयनेषु शायिलं नयन्या याश्चोदनाः शिक्षाः स्नासु द्योयमा-
नासु साऽप्यत्र गन्तुमनाः परिज्जताऽस्मिन्ति मन्यते ततस्तस्या अपि
न गच्छस्योपरि ममता । किं च

गमणुसुएण चित्तेण, सिक्खतावे वि गोएहइ ।

वारिज्जन्ती ञ्चि गच्छिज्जा, पंशदोसे इमे लभे ॥

गमनोत्सुकेन चित्ते शिक्षा अपि नानाप्रकारा ग्रहणशिक्षा
आसन्ननाशिक्षाश्च न गृह्णाति । तथा वार्यमाणोऽपि तस्य
क्षेत्रविकृष्टस्यान्यस्याचार्यस्य समीपं गच्छेत् तत्र च पथि दो-
षानिमान् वक्ष्यमाणान् लभते । अत्र यदुक्तं प्राक् एतै-
र्वक्ष्यमाणैर्दोषैस्तानपि नोद्दिशेदिति तद्वाक्यानावसरस्तानेव
दोषानाह ॥

मिच्छत्तसेहिमागा-रियादिपांसंरुतेणसुच्छंदा ।

खत्तविगिट्ठे दोसा, अमंगलं जवविगिट्ठम्मि ॥

मिथ्यात्वं मिथ्यात्वगमनं शोधेरभावस्तथा सागारके अगा-
रसहिते आदिशब्दादनागारे एकाकिन्या उपाश्रये दोषाः ।
तथा पायवडैर्विपरिणामनं स्तेनैरपहारस्तथा स्वच्छन्दो स्यात् ।
न गच्छाधीना तथा च सति भूयांसो दोषाः । एते क्षेत्रविकृष्टे
उद्दिश्यमाने दोषाः । भावविकृष्टे उद्दिश्यमाने अमङ्गलं तेन
संयमजीविताद्भवजीविताद्वा भ्रश्येत्समाद्भावविकृष्टोऽपि नो-
द्दिश्यः । एष द्वारागाथासंज्ञेतिार्थः । सांप्रतमेनामेव विवरीषुः
प्रथमतो मिथ्यात्वद्वारं शोधिद्वारं चाह ॥

उद्देशो तस्मिं अरिय, जणेगामी उ हिंरुए ।

इति मिच्छं जणो गच्छं, कट्यमाहिं च कुज्जउ ॥

उपदेशः तास्मैकाकिनीनां नास्ति येन स तादृशः स्त्रीजन
एकाकी हिडते । तत इति अस्मात्कारणादुपदेशाभावलक्षण-
ाजनः स्त्रीजनो मिथ्यात्वं गच्छेत् । गतं मिथ्यात्वद्वारम् ॥
शोधिद्वारमाह । क्षेत्रप्रायश्चित्तमापन्ना सती कुत्र शोधिं कुर्यात् ।
नैव कुत्रापिती भावः एकाकिनीत्वान्न च प्रायश्चित्तस्थानमप्रा-
यश्चित्तस्थानं वा सा जानाति तत इतोऽपि शोध्यभावः । सा-
गारिकादिद्वारं पाषण्डद्वारमाह ।

सागारमसागारं, एकाए वसुए जवे दोसा ।

चरिगादिविपरिणामण-सपक्खपरपक्खनिएहादी । ॥

सागारे आगारसहिते असगारे आगाररहिते उपाश्रये एक-
स्या एकाकिन्या दोषा भवन्ति । तत्र सागारे दीपस्पर्शनाद-
यो दोषाः । अनागारे कुलटाजारादिप्रवेशनम् । गतं सागारि-
कादिद्वारम् । पाषण्डद्वारमाह (चरगादित्यादि) स्वपक्षे
परपक्षे च विपरिणामनं तत्र स्वपक्षे निह्वादिभिरादिशब्दा-
त्पार्श्वस्यादिपरिग्रहः । परपक्षे चरकादिभिः । स्तेनद्वारं स्व-
च्छन्दद्वारं चाह ।

तेणेहि वा विहिज्जइ, सच्छंउट्ठाणगमणमादीया ।

दोसा जवन्ति एए, किंच न पावेज्ज सच्छंदा ॥

स्तेनैर्वा द्रव्यापहारिभिर्वा सार्धं गच्छन्ती न्हियते तथा
स्वच्छन्दमुत्थानं स्वच्छन्दगमनमित्यादयश्चेते दोषा एकाकि-
न्या भवन्ति । किं वा स्वच्छन्दोऽस्तीति सा किं न प्राप्नुया-
त्सर्वदुःखस्थानामनुयादित्यर्थः । संप्रति भावविकृष्टे दोषानाह ।

गौरवजयसमीकरा, अविवूरत्थे वि होइ जीवत्ते ।

को दाणिममुग्यातस्स, कुणइ न य तेण जं किञ्चं ॥

अपि दूरस्थेऽपि जीवति सति तद्विषया गौरवभयसमीकरा
भवन्ति भूयस्त्वमिलनादिप्रत्याशासंभवात् । इदानीं पुनस्तस्य
समुद्भातस्य को गौरवं भयं समीकारं वा करोति नैव कश्चित्
यत् यस्मात् न च नैव तेन दोषप्रयोजनार्तातीत्याह ॥

कोसल्लवज्जा नत्थि य, दोसा सविसेसजवविगिट्ठम्मि

उट्ठिहं पी विनिगिट्ठं, तम्हा उ न उद्दिस्सेज्जाहि ॥

एवं दोषा ये मिथ्यात्वगमनादयः क्षेत्रविकृष्टेऽभिहितास्त एव

सविशेषा भावविकृष्टेऽपि ज्ञातव्याः केवलं कोशलवर्जः कोशलदोषा हि भावविकृष्टे न भवन्ति मूलत्वेनासंभवात्तस्मात् द्विविधमपि व्यतिकृष्टं क्षेत्रविकृष्टं भावविकृष्टं च नोदिशेत् ।
अत्रैवापवादपदमाह ॥

वितियं तिव्वणुरागा, मंथी वा न ते य सीयति ।

इत्तरादिसा उ नयणं, अन्वाहाए य दूरमि ॥

द्वितीयपदमववादधिकृत्य क्षेत्रविकृष्टमपि उद्दिशेत् । यदि सा धर्मग्राहिण्याचार्यं तीव्रानुरागा ज्वेत स चाचार्यस्तस्याः संबन्धिवृत्तानो न च ते आचार्याः संयमयोगेषु सीदन्ति उद्यतविहारिण इत्यर्थः केवलं तस्या इत्यत्र दिशोऽनुबन्धनीयाः यावत् स्वक आचार्यो न मिश्रति तावद्वयमाचार्या एते उपाध्याया इयं प्रवर्तिनीति ततः स्वाचार्यसमीपे विधिना नयनमव्याघातं च दूरं ते आचार्यस्ततः संदेशं कथयन्ति यथा युष्मदीयधर्मशिष्याऽस्माकं पार्श्वे प्रतिपन्नदीक्षिका वर्तते सा प्रतिप्राह्या ।

जावविगिष्टे वि एमेव, समुज्जातोत्ति वा न वा ।

तत्थ आसंकिए बंधो, निस्संके उ न वज्जति ॥

जावविकृष्टेऽप्येवमेव द्वितीयपदमवगतव्यमिति जावः कथमित्याह । किं समुद्धातकाज्ञागतः किं वा नेत्येवं तस्मिन् भावविकृष्टे तस्या बन्धः कियते निःशङ्किते तु जावविकृष्टे सा न वध्यते ।

अत्रैव प्रकारान्तरमाह ।

अहवा तस्स सीसं तु, जति सा उ समुद्दिसे ।

विकप्पेट्ते तहिं खेत्ते, जयणा जा उ सा जवे ॥

अथवा यदि सा तस्य शिष्यं समुद्दिशति कथयति मम ते एवाचार्या अहं तु तच्चिष्यसमीपे स्यास्यामीति तदा भावविकृष्टेऽपि तस्या बन्धः कियते तत्र वा विकृष्टे क्षेत्रे यतनेकां सात्रापि ज्वति ज्ञातव्या तदेवं निरर्थं स्यूषं व्याख्यातमधुना कप्पद्वि द्वारम्

निगंयाए वि विगिड्डो, दोसा ते चेव मात्तुकोसलयं ।

मुत्तनिवातो निगए, संविगे य ससच्चरिण ॥

निर्ग्रन्थानामपि विकृष्टे उद्दिश्यमाने य एव निर्ग्रन्थीनां दोषाः मिथ्यात्वादय उक्तास्त एव कोशलवर्जके दोषे मुक्त्वा शेषाः सर्वे निरवशेषा उच्यन्ते । यद्येवं तर्हि सूत्रमनर्थकमविषयत्वादत आह "सूत्रनिपातोऽभिगते संविगे च शेष इत्वरिकः" इयमत्र भावना । निर्ग्रन्थो ज्ञातव्यः आरब्धः पुराणो वा संविग्नः स्वयं योऽपि तस्य धर्मदेशक आचार्यः सोऽपि संविग्नस्तस्मिन् सूत्रनिपातो यस्तु शेषः स्वयं न सम्यक् ज्ञातव्यस्तस्य पथि व्रजतोऽभियात्वाद्यो दोषास्तस्य दीक्षाभाषा इत्यत्रिको दिग्बन्धः कियते पुनः प्रेर्यते एतदेव व्याचिख्यासुराह ।

सट्ठो पुराणे वा जइ, धिगंघेत्तए वयति अन्नत्थ ।

तस्स वि विगिड्डबंधो, जा इच्छं ताव इत्तरिको ॥

आरब्धः आचार्यः पुराणः पश्चात्कृतो वाशब्दो विकल्पने अग्रिगतव्यः स्वयं संविग्नो योऽपि तस्य धर्मग्राहक आचार्यः सोऽपि संविग्नः स इत्यन्तोः यदि धिक्कं गृहीत्वाऽन्यत्र क्षेत्रविकृष्टमन्वाचार्यसमीपे व्रजति तस्य विकृष्टो दिग्बन्धः कर्तव्यो यावच्च तत्र तिष्ठति तावत्तस्यामीय इत्वरिको दिग्बन्धः ।

मिच्छादी दोसा, जे वुत्ता ते उ गच्छतो तस्म ।

एगागिस्स वि न जवे, इति दूरगते वि उद्दिमणा ॥

य एव पूर्वं मिथ्यात्वादयो दोषा उक्तास्तेऽपि तस्यैकाकिनोऽपि गच्छतो न भवन्ति ज्ञातव्यत्वात्संविग्रत्वाच्च इति

हेतोस्तस्य दूरगतेऽपि क्षेत्रविकृष्टेऽपि गुराबुद्देशनं भवति ।

गीयपुराणोपदं, धारंतो सततमुद्दिंसंतं तु ।

आसन्नं उद्दिमं, पुर्वदिंसं वा सयं परए ।

चोइज्जंतो जां पुण, उज्जमिद्विंति तं पि नाम बंधंति ।

सो सततं उद्दिमणा, इति जयणा खेत्तवित्तिगिट्ठो ॥

गीतो नाम सुवार्थनिष्पन्नः । पुराणः पश्चात्कृतधर्मणभावः स निष्कमितुकांमोऽन्येषामाचार्याणामुपस्थितस्तस्य च पूर्वाचार्योऽवसन्नो विदेशश्च स तं सततमेवाभिधारयति येषां च समीपे निष्कमितुमुपस्थितस्तान्यपि उद्दिशति भणतीत्यर्थः । मम स एवाचार्य इति तं गीतं पुराणमुपस्थितपूर्वमाचार्यमवसन्नमभिधारयन्तं वचसा तमेवोद्दिशनं च प्रति यस्य समीपे निष्कमितुमुपस्थितः स पूर्वाचार्यो विदेशस्थः योऽन्यस्तस्य संबन्धी संविग्रस्तमुद्दिशति यथा स तवाचार्य इति अथवा स्वयं तेनात्मायावसन्ना दिक् धारयितव्या न पुनः स तेन तत्रोद्देशयितव्यः तस्यावसन्नत्वाद्यदि वा तमव्यवसन्नमुद्दिशति । केवलमनेन प्रकारेण । केनेत्यत आह (चोइज्जंतो इत्यादि) यः पुनर्ज्ञायते चोद्यमानः शिष्यमाण उद्यंस्यति संविग्रो भविष्यति तमपि नाम ते आचार्या ब्रह्मन्ति यथा ते तवाचार्य इति । ये पुनर्ज्ञायन्ते न चोद्यमानाः संविग्रा भविष्यन्ति तेषु शेषेषु नोद्देशनमिति भजना । गतं क्षेत्रविकृष्टम् ॥

संप्रति भावविकृष्टमाह ।

एमेव य कालगतं, आसन्ने तं च उद्दिस्स गीयत्थो ।

पुर्वदिंसधारणं वा, अगीयमुत्तूणा कासगयं ॥

एवमेव अनेनैव प्रकारेण कालगतं तस्य मूलाचार्यो यदि स्वयं गीतार्थो भवति तदा तस्य येऽन्ये आसन्ने आचार्यास्ते वा उद्दिशन्ति पूर्वदिशं वा भवति । अथ स स्वयमगीतार्थस्तदा तस्य कालगतं मुक्त्वा शेषोऽप्यु उद्दिश्यते इति । व्य० द्वि. ७ उ० । (व्यतिकृष्टकाले स्वाध्यायो नोद्दिश्य इति सज्झायशब्दे) उद्देशफलमाह परः किमत्र पुनः कारणं यदुद्देशः क्रियते । अनुद्दिष्टं कस्मान्न पठ्यते तत्राह ।

बहुमाणविणययाउ-तताय उद्देशतो गुणा हुंति ।

पठमाए हो ज सव्वो, एत्तो वुच्छं करणकालं ॥

उद्देशे द्वि कियमाणं धृतस्य धृताधारस्य वाऽप्यापकस्योपरि बहुमानमात्रः प्रीतिविशेषो भवति विनयश्च प्रयुक्तः स्यादायुक्तता च महती ज्वति एते उद्देशतो गुणा भवन्ति एष सर्वोद्यद्वादिविषय उद्देशः प्रथमोद्देशः ॥ व्य० ७ उ० ॥

(आचार्योऽवसन्ने उद्देशाधिधिरवधानं च ओदावण शब्दे वक्ष्यते) उद्-—दिग्-—घञ- अनुसंधाने, अन्वेषणे, अजिज्ञापे, उपदेशे च । आधारं घञ् । उपदेशे, यथोद्देशं संज्ञापरिज्ञापम् । वाच० ।

उद्देशण-उद्देशन- न० अङ्गादौ पठने अधिकारित्वे, स्या० ४

गो ३ उ० ।

उद्देशणकण-उद्देशनकण-०० धावनासामाचार्याम् ।

एसुवसंपदकपो, वोच्छं उद्देशकणं महुणा थो ।

उद्दिमणवायणनि य, पाणता चेव एगजा ॥

मुत्तत्थ तत्तुजयाइ, पवायते ताव जाव संधाणं ।

बहपच्चवायपाए, विजेट्ठे जजियं तु संधाणं ॥

संधाणमंतगमणं, असिवादी पञ्चादणोणविदा ।

विजडे तोणिकिवत्तं, जोगं रुद्रो एणकेवा ॥
जदि कारणेण केण वि, णिकिवत्तो तो मउकिव पुणो वि ।
अहदप्पाणिकिवत्तो, तो णं उक्खिवपत्ती तुजो ॥
उडिड्ढिम्म य अंगे, सुयखंभम्मि य तहव अज्जयणे ।
आसज्जपुरिसकरणं, तिड्ढाणे हँति पक्खिमाहा ॥
अंगादि उ दिडे पुरि-सं दहण अपणिणामारी ।
अत्थति वसट्ठादिहि, अवणीया दीवणाऊणं ॥
ताहे णिकिवत्तो, तिड्ढाणं जं तु जगित्ताडिमेहं ।
तं सुत्तमत्थतदुजयं, एतेसिं निरह पसिसेहो ॥ पं० जा० ।
इवाणि वाहणाकणो गाहा ।

सुत्तमत्थतदुजयं, पुण सुत्तत्थ तदुभयं वा ।
ताव वाए जाव, मंथारं नाम जलअच्छं ॥

किं निमित्तं न समाणं जण अरुं होउजा । उच्यते बहुपञ्चवा-
यणा विजडे जोगे निक्खित भणियं होइ जइया य संवणा य
संवणा नाम पुरवि जो न उक्खेवो समाणंति वुत्तं होइ जइ
असिवाइ कारणेहि निक्खितो जोगो तो से पुणे वि सारिज्जइ ।
अह दपणे सहुयाए वा निक्खवइ ताहे न उक्खिप्पइ पुणो जोगो
अहाचायं किमर्थे भेहं न पर्येति वैयवृत्त्यं वा न करोति
उच्यते वापि ते आयरिओ जो हिंसइ उहकाव संयिकाव-
वासासु हिंसतो वापण घेणसो वापसु चरन्तो कवमादं उ-
ग्यांसो सुत्तत्थतदुभयणं परिहाणी गच्छस्स सीसपमिच्छगणं
गिन्नाणा रोवणा य उहकावे वा पिताइरोइओ अइबहुयं वा
पाणयं पीउ उवाहं उ न तइइ समुहिसिओ उगारणं च पमिसे-
हंता वापण घेपेजा तय वि सुत्तत्थाइपरिहाणी गहाओए जहा
गोवणो गावोओ तिण्डि वेशाओ पत्रोएण पुण्वहगाम्भणहा-
वरणसु तहा आयरिओ वि पुवएहं ताव आवाससुत्तत्थमंकी-
ए गणाओयं करइ । मज्जइहं समुहसंवज्ञाए अवराहं वि पुणो
मज्जायवेज्ञाए आवासए वा को आगओ अणागओ वा परी-
सइपराइओ वा पिव मुच्छाए वा पमिओ तय नाहिइइ अर्थतो
मज्जाणि जाइकायकिंसेओ य हिंसतस्स पच्छा किंसेसामिओ
सुत्तत्थाणि चित्तिऊण दइ न य नासं मेदीपमाणं आभार इत्यर्थः ।
द्वयंमेदीए वइच्छा परिगहिया सुहं जमंति जावमेदीए
आयरिया मेदीभूया तम्मि य सव्वे सनियट्ठंति जाणोति य
अर्थतो कास्य हिंसइ गिहिनिसंजं वा जो वाहइ तं जाणंति
अर्थतो अकारण आयरिओणं हिंडंताणं किं सरीरस्स अ-
कारणं श्रवकवज्जमाच्छीणियं जइ गेहइ समुहिसिओ य सरीरा-
पच्छं गिन्नाणाइ दोसा अपमिसेहं अकारिकमिति ताहे वेशाओ
उहइइ । आयरिओ चैव अतिउडिओ जेपिति निच्छ किं पव-
इयथ वात्रेण सुपण वा खज्जेजा गिन्नाणरोवणासुत्ताइपरिहा-
णी गच्छविणासो य मणजिता गणं न चित्तेइ हिंडंता वाल-
वुट्ठं गिलाणसंहेपाहुणयाइवालवुड्ढा य न तरति दीहमिक्खा-
यरियं हिंडिओ गिलाणस्स न कोइवावार्ति तत्रो गेहंतओ
वा अइवा वारंति गिलाणस्स गेहइ पाउगं ते य न गेहं-
ति अइवा जं वा ते वा आणंति ताहं जइ भणंति किं पसिं
गिलाणस्स नाणीयं ताहं तेहिं भणइ केरिसाएहि तुभे सयमे-
व हिंडंता किं लभह दीमंता तुभे पडिऊवा लाभोणं पयं
सेहपाहुणं पियं न कोइ गेहंतओ सीदंसंता वा जइ पुण
अच्छंता वालवुट्ठादयो सव्वे चिंतंते गिलाणस्स पाहुणयाणं
वा पाउगं गेहंतओ इहिति इहिए य रायमत्तं दंडमडमो-
इया वा आगया भग्मं सुणेमो त्ति जाव आयरियं भिक्खं

गया ते सिंसिऊण पडिगया एरिसा आयरिया भिक्खं पि
से न कोइ आणेइ । अह अर्थतो तेसिं भग्मं कहंते ते पव-
यंता वा सावगा वा हुंता अहा भइया वा दाणसहा वा हुंता
पवयणउवगहकरा वा हुंता तेसिं चंदगवेअसस्सिओ आगमो
“ जहा एणेए रखा अमच्छण य भग्मो सुओ ते य अक्खित्ता
तेहिं गंतुए अंतंउरे कहियं जहा एरिसा तरिसा य आय-
रिया पच्छा विययदिवसे महादेवो अमच्छा य समागया
भग्मं तिसामेति जाव भिक्खं गया पच्छा सिंसिउं पडिगया
ताओ वि य पवयंताओ वि सावियाओ वा हुंताओ एए
दोसा । वारं वा आगओ पुच्छइ किं आयरिया केणइ सिंडुं
मिक्खाए गया पच्छा वारं भणइ किह सो अत्था ए जाणि-
हिइ जो दिवसं भिक्खं हिंडंता अत्थइ अइवा पसिसेतो त्ति
काऊण नीसडावेइ सो वि उव्वाओ न तरइ उत्तरं दाउं पच्छा
पवयणेआवणया अह अच्छंता पच्छा सत्थाणि चिंतंता न
परवाइइउणा वा निमित्तेण वा पराणं तो पच्छा पवयणउ-
व्वावणया कया हुंता गाहा “गणहारिस्सा हारो” गाहा “सिद्धं
उडिड्ढिम्म” उयंगसुयंगअज्जयणे उडिड्ढं आसज्जणम
प्राप्य पुरिसं उहिसावेउं ताहे अत्थइ अइवदूरेहि अइवा अ-
विणीओ वि गइपडिवद्धो वा अविओ स वि य पाहुओत्ति
एवमादि दोसा पच्छा नाया ताहे निक्खिप्पइ जोगो तिड्ढाणं
यागसुत्तत्थतदुभयसु पडिसेहो कारणो वा असिवाइमति-
वापजा एस वायणकणो । पं० चू० ॥

उद्देसणकाल-उद्देशनकाल-पुं० उद्देशसमुद्देशानुब्रानार्थं प-
वन्दनकदानकायोत्सर्गत्रयसमयप्रसिद्धे क्रियाविशेषे, पं० ३
अधि० ॥ उद्देशनकाला यत्र श्रुतस्कन्धेऽप्ययने च यावन्त्य-
ध्ययनानि उद्देशका वा तत्र तावन्त एव उद्देशनकाला उद्देशा-
वसराः श्रुतोपचाररूपाः इति । “ छुर्वीसं दसाकप्पववहाराणं
उद्देसणकाला पप्पत्ता ” । सम० । ते चैव दशाश्रुतस्कन्धस्य
दशस्थयनेषु दशसु च कल्पस्य पद्सु च व्यवहारस्योद्देश-
केष्विति तैरविधाना गृहीतैः पं० ३ अधि० । परंविशति-
रुद्देशनकाला दशाकल्पववहाराणं तत्र गाथा “ दस उद्देस-
णकाला, दसाण छुवेव हुंति कणस्स । दस चैव ववहारस्स,
दसाकप्पस्स हुंति छुर्वीसं ” । प्रश्न० सं० ५ द्वा ।

खुड्डियाएणं विमाणपविजत्तीए तए वगे चत्ताहीसं उद्दे-
सणकाला पप्पत्ता महाझियाएणं विमाणपविजत्तीए तए
वगे तेयाहीसं उद्देसणकाला पप्पत्ता महाझियाएणं विमा-
णपविजत्तीए चउत्थे वगे चोयाहीसं उद्देसणकाला पप्पत्ता
महाझियाएणं विमाणपविजत्तीए पंचमं वगे पणयाहीसं
उद्देसणकाला पप्पत्ता नवाहं वंचचेराणं एणावसं उद्देसण-
काला पप्पत्ता ॥

(वंभचेराणंति) आचाराः प्रथमश्रुतस्कन्धाध्ययनानां श-
स्त्रपरिब्रान्दीनाम् । तत्र प्रथमे सप्तोद्देशका इति सैतवोद्देशनकाला
एवं द्वितीयादिषु क्रमेण पद आचाराः पदसंभवमेकपञ्चाशदिति ।
आचारस्म एव सचूलियागस्स पंचमीइ उद्देसणकाला पप्पत्ता ।

तत्राचारस्य प्रथमाङ्गस्य नवाध्ययनात्मकप्रथमश्रुतस्कन्धरू-
पस्य (सचूलियागस्स इति) द्वितीये हि तस्य श्रुतस्कन्धे
पञ्चचूलिकास्तासु च पञ्चमी निशीथाख्येह न गृह्यते मित्रप्र-
स्थानरूपत्वात्तस्यास्तदन्त्याद्यतस्त्यास्तु च प्रथमद्वितीये सप्त-
सत्स्यध्ययनात्मिके कृतीयचतुर्थी कैकेकाध्ययनात्मिके तदर्थे

सह चूलिकाभिर्वर्त्तन इति सचूलिकाकस्तस्य पञ्चाशान्तिर-
देशनकाला भवन्तीति प्रत्यध्ययनमुद्देशनकालानामेतावन्त-
त्यत्वात्तथाहि प्रथमश्रुतस्कन्धे नवस्वध्ययनेषु क्रमेण सप्त प-
द चत्वारश्चत्वारः षट् पञ्च अष्ट चत्वारः सप्तचेति द्वितीयश्रुत-
स्कन्धे तु प्रथमचूलिकायां सप्तस्वध्ययनेषु क्रमेण एकादश
त्रयस्त्रयः चतुष्टौ द्वौ द्वौ द्वितीयायां सप्तैकसराणि अध्ययना-
न्येवं तृतीयाकाध्ययनात्मिका एवं चतुर्थ्येपीति सर्वमालन
पञ्चाशान्तिरिति । सम० ॥

उद्देशना-उद्देशना-खी० वाचनायाम्, पाठने, पं० भा० । अ-
न्याचार्योपाध्यायेदेशना ॥

(सूत्रम्) निरुक्तं यद्विज्ञा अन्नं आयरियउवज्जायं
विहरित्त ए नो स कण्ड अणापुच्छिता आयरियं वा जाव
गणावच्छेदयं वा आयरियउवज्जायं उद्दिमावित्त ए कण्ड
से आपुच्छिता आयरिया जाव गणावच्छेदयं वा अन्नं
आयरियउवज्जायं उद्दिमावित्त ए ते से विपरिजा एवं से कण्ड
अन्नं आयरियउवज्जायं उद्दिमावित्त ए नो से कण्ड तेभिं
कारणं अदाविता अन्नं आयरियउवज्जायं उद्दिमावित्त ए
कण्ड से तेभिं कारणं दीवित्तं अन्नं आयरियउवज्जायं
उद्दिमावित्त ए ॥

अस्य व्याख्या प्राग्वत् । नवरमन्यदाचार्योपाध्यायमुद्देशयितु-
माचार्योपाध्यायश्चाचार्योपाध्यायं समाहारद्वन्द्वः । यद्वा आचा-
र्ययुक्त उपाध्याय आचार्योपाध्यायः शाकपार्ययवत्वान्मध्यमपदज्ञोपी
समासः आचार्योपाध्यायावित्यर्थः तावन्त्यामुद्देशयितुमान्न
इच्छन् ततो नो कल्पते अनापुच्छिताचार्यं वा यावज्जावच्छेदकं
वा इत्यादि प्राग्वत् छप्यम् तथात्वकल्पने तेषामाचार्योदीनां
कारणमद्रापयित्वा अन्विश्य अन्यमाचार्योपाध्यायमुद्देशयितुमा-
त्मनो गुरुतया व्यवस्थापयितुमेष सूत्रार्थः ।

अथ जाप्यम् ।

सुत्तमि कट्टियम्पि, आयरियउवज्जाय उद्दिमा विंति
ति एहव्व उद्धिमिज्जा, एणो खलु दंसणचरिते ।

सूत्रं सूत्रार्थे आरुपे उक्तम् । निरुक्तिविस्तर उच्यते । आचार्यो-
पाध्यायमभिनवमुद्देशयन् त्रयाणामर्थयोद्दिशेत् । ज्ञानार्थं दर्श-
नार्थं चारित्र्यं चेति ॥

नाणे महुकप्पसुनं, पिसिस्से को पि उवगए ।

तस्सट्ठ उद्धिमिज्जा, सा खलु सेज्जा ए जिणअणाणा ॥

ज्ञानं तावदभिर्ययन् । केषांविदाचार्याणां कुले गणे वा महा-
कल्पश्रुतमस्ति तैश्च गणसंस्थितिः कृता योऽस्माकं शिष्यतया
गच्छति तस्यैव महाकल्पश्रुते देयं नात्यस्य तत्रोत्सर्गता नो गत-
व्यम् यद्यन्यत्र नास्ति तदा तस्य महाकल्पश्रुतस्यायं तमप्या-
चार्यमुद्देशेत् । उद्दिश्य वाऽधीते तस्मिन् पूर्वोपाध्यायैणमेवातिष्ठेत्
गच्छन् तत्र तिष्ठेत् । कुत इत्याह । सा खलु तेषामाचार्याणां
सेज्जा न जिनाङ्गा नहि जिनेरिदं जगितं शिष्यतयापगतस्य
श्रुतं दातव्यमिति ॥

अथ दर्शनार्थमाह

विज्जापेननिमित्तं, हेऊ सत्तट्ठईमणट्ठाए ।

चरित्तट्ठ पुव्वगमे, अहव इमे हुंति आप्रमा ॥

विज्ञानप्रतिनिमित्तार्थं हेतुशास्त्रार्थं च गौविन्दनिरुक्तिप्रवृत्तीना-
मर्थाय यद्यन्य आचार्य उद्दिश्यते तद्दर्शनार्थं गन्तव्यं चारित्र्यार्थं

पुनरुद्देशेन पूर्वं प्रागुक्त एव गमे ज्ञाति । अथवा तत्रैते आदेशा
प्रकारा भवन्ति ।

आयरिआवज्जाए, ओसमादाविने विकारगते ।

ओससे छविद्वे खलु, वत्तमवत्तस्म मगणया ॥

आचार्य उपाध्यायो वा अवसन्नः संजातः अवधाविता वा गृह-
स्थीजुतः काश्चं गता वा यद्यवसन्नस्ततः पक्षिधो भवेत्
पार्श्वस्थोऽवमनः कुशीलः संसक्तो नित्यवासी यथाच्छन्दश्चेति ।
यश्च तस्य शिष्य आचार्यपदगम्यः स व्यक्तोऽप्यक्तो वा ज्ञेयत्
तत्रयं मार्गणा ।

वत्ते खलु गीयत्ये, अन्नवत्ते वयण अहव अगीयत्ये ।

वत्तिच्छसारपेच्छण, अहवा सप्पे सयं गमाणं ॥

अत्र चत्वारो जङ्गाः । तत्र घयसा व्यक्तः पारुशार्थायिकः श्रुतेन च
व्यक्तो गीतार्थः । एव प्रथमो जङ्गः । वयसा व्यक्तः श्रुतेनाव्यक्त एषोऽ
र्थतो द्वितीयः । श्रुतेन व्यक्तः वयसा अव्यक्तः । अयमर्थतस्तृतीयः
अव्यक्ते वयण अहव अगीयत्यति चतुर्थो जङ्गो गृहीतः स चायं
वयसाऽप्यव्यक्तः श्रुतेन चाव्यक्त इति ३ तत्र प्रथमभङ्गं द्विधाऽपि
व्यक्तस्य इच्छा अन्यमाचार्यमुद्दिशति तावत् तमासनीभूतमाचा-
र्यं सारयितुं साधुः संघाटकं प्रययति । अथासन्नः स आचार्यस्ततः
स्वयमेव गत्वा नोदयति नोदनायां चैवं काष्ठपरिमाणम् ॥

एगाहपणगपक्खे, चाउम्मांमावोरिम जत्थ वा मिलइ ।

चोयइ चोयवेइ वा, ऐच्छंते सयं तु वद्धाओ ॥

एकाहं नाम दिने गच्छेत् नोदयति एकान्तरितं वा तथा प-
ञ्चाहं पञ्चानां दिवसानामन्ते एवं पक्षे चातुर्मासे वर्षान्ते वा
यत्र वा समवसरणादौ मिलति तत्र स्वयमेव नोदयति अप-
रैर्वा स्वगच्छेयैर्नोदन् कारयति यदि सर्वथापि नेच्छति ततः
स्वयमेव तं गणं वर्त्तापयति ।

उद्दिस्सइ व अन्नदिनं, पयावण्डा न संगहडाए ।

जइ एण गारवेण वि, सुपज्जाऐच्छे सयं वाइ ॥

अथवा स उभयव्यक्तोऽन्यां दिशमपरमाचार्यमुद्दिशति ।
तच्च तस्यावसथाचार्यस्य प्रत्यानार्थं न पुनर्यस्य संग्रहोप-
ग्रहनिमित्तं स च तत्र गत्वा भणति । अहमन्यमाचार्यमुद्दि-
शामि यदि यूयमित्स्थानान्नोपरमध्वे ततः स चिन्तयेत् अ-
हो अमी मयि जीवत्यप्यपरमाचार्यं प्रतिपद्यन्ते सुव्रामि पा-
र्श्वस्थां यदि नार्मेवं गौत्वेणपि पार्श्वस्थत्वं मुञ्चेत्ततः सुन्दरं
अथ सर्वथा नेच्छत्युपरन्तु ततः स्वयमेव गच्छाधिपत्ये ति-
ष्ठति गतः प्रथमो भङ्गः । अथ द्वितीयपदमाह ॥

सुअवत्तो वयावत्तो, जणइ गणं तेन सारितुं सत्ता ।

सारोहिं सगणमेवं, अण्णं च वयाम आयरिअं ॥

यः श्रुतेन व्यक्तो वयसा पुनरव्यक्तः स स्वयं गच्छं वर्त्ताप-
यितुमसमर्थः ॥ ततः आचार्यं भणति । अहमप्राप्तवयास्तेन-
त्वदीयं गणं सारयितुं न शक्तः । अतः सारय स्वगणमेवं अहं
पुनरन्यस्य शिष्यो भविष्यामि अथवा अहमेते चान्यमाचार्यं
व्रजामः उद्दिशामीत्यर्थः ॥

आयरियउवज्जायं, निच्छंते अप्पणा य असमत्थे ।

तिगमंच्छरपच्छं, कुव्वगणमंघे दिसावधे ॥

एवं भणित आचार्य उपाध्यायो वा यदि नेच्छति संयमे स्थानं
सच्चात्मना गणं वर्त्तापयितुमसमर्थः । ततः कुले सक्तमाचा-
र्यमुपाध्यायं वा उद्दिशति । तत्र त्रीणि वर्षाणि तिष्ठति तमा-
चार्यं सारयति ततः त्रयाणां परमः स चिन्तादिकं कुलाचार्यं

हरतीति कृत्वा गणाचार्यमुद्रिशति तत्र संवत्सरं स्थित्वा सं-
घाचार्यस्य दिग्बन्धं प्रतिपद्य वर्षार्द्धं परमास्मात् तत्र तिष्ठति ।

कुलगणाच्च संघं सं क्रामन्नाचार्यमिदं भणति ।

सच्चितादिहरतां, कुलं पि ऐच्छाम सं कुलं तुज्ज ।

वचामो असुगणं, संघं च तुमं जइ न वयमि ॥

यत् त्वदीयं कुलं त्वदीया आचार्या अस्माकं वर्षत्रयादूर्ध्वं
सच्चितादिकं हरन्ति अतः कुलमपि नेच्छामो यदि त्विदा-
नीमपि न तिष्ठति ततो वयमन्यगणं संघं वा ब्रजामः ॥

एवं पि अच्चीयते, नाहेतुअकृपंचमे वमिसे ।

संजमे व धारइगणं, अनुलोमणं च सारइ ॥

एवमर्हपञ्चमे वर्षे पूर्वाचार्यो नोदनाभिः प्रतापितोऽपि
यदि न तिष्ठति तत एतावता कालेन स श्रुतव्यहो वयमपि
व्यक्रा जाता इति कृत्वा स्वयमेव गणं धारयति । यत्र च पू-
र्वाचार्यं पश्यति तत्रानुलोमवचनैस्तथैव सारयति ।

अहव जइ अरिय थेरा, सत्तापरिकट्टिण्ण तं गच्छं ।

उहा वत्तसरिस्सम, तस्स उ गमो मुणेयव्वो ॥

अथवा यदि तस्य श्रुतव्यक्तस्य स्थविरस्तं गच्छं परिवर्तयितुं
शक्तस्ततः कुलगणसंघेषु नेपतिष्ठेन किन्तु स स्वयं सुचार्यो
शियाणां ददाति । स्थविरास्तु गच्छं परिवर्तयन्ति एवं च द्वि-
धा व्यक्ताहार्यस्यास्य गमो ज्ञातव्यो भवति गतो द्वितीयजङ्गः ।

अथ तृतीयं जङ्गमाह ।

वत्तवओ उ अग्रीओ, जइ थेरा तस्य केइ गीयत्था ।

ते मतिण् पंतो, चोएइ असइ असत्थ ॥

यो वयसा व्यक्तः परमगीतार्यस्तस्य गच्छे च यदि केऽपि
स्थविरा गीतार्याः सन्ति ततस्तेषां स्थविराणाम्भक्तं पठन् गच्छ-
मपि परिवर्तयति अवसन्नाचार्यं चातरतो नोदयति तेषां गीतार्थ-
स्थविराणामज्ञावं गणं गृहीत्वा अन्यतोपसम्पद्यते गतस्तृतीयो
जङ्गः । अथ चतुर्थमङ्गमाह ।

जो पुण उभय अवत्तो, वहावण असइ मो उइसइ ।

सव्वे वि उइसंता, मोत्तूणं उइसंति इमे ॥

यः पुनरभयया श्रुतेन वयसा वा व्यक्तस्तस्य यदि स्थविराः
पात्रयितारो विद्यन्ते । अपरे च गच्छवर्त्तापकास्ततोऽस्मादपि ना-
न्यमुद्रिशति । स्थविराणामज्ञावं स नियमादन्यमुद्रिशति सर्वे-
ऽपि जङ्गचतुर्थवर्तिनोऽप्यमाचार्यमुद्रिशतोऽमूर्त्तं मुक्त्वा उद्दि-
शन्ति तद्यथा ।

संविगमगीतार्यं, अमंसविगं खनु तहेव गीयत्थं ।

अमंसविगमगीतार्यं, उद्दिस्माणस्स चउगुग्गा ॥

संविगमगीतार्यमसंविगं गीतार्थमसंविगमगीतार्यं चेति
त्रिन्याचार्यत्वेनोद्दिशतश्चतुर्गुक्काः एतेन यथाक्रमं कावेन तपस ।
तदुपयनं चतुर्गुक्काः कर्त्तव्याः । अथैवं प्रायश्चित्तवृत्तिमाह ॥

मत्तरत्तं तवो होइ, तओ ओओ य हावई ।

तेण्णिच्छप्परीआए, तओ मूलं तओ दुगं ॥

पतानयोग्यानुद्दिशतो वर्तमानस्य प्रथमं सप्तरात्रं चतुर्गु, द्वि-
तीयं सप्तरात्रं षट्त्रयसु तृतीयं षट्त्रयसु, चतुर्थं चतुर्गुक्कच्छेदः ।
पञ्चमं षट्त्रयसुः षष्ठं षट्त्रयसुक्कस्तन एकादशसं सूत्रं चित्तियं
अनवस्थाप्यं तृतीयं पाराश्रिकम् । अथवा षट्त्रयसुक्कपात्रान्तरं
प्रथमत एव सप्तरात्रं षट्त्रयसुक्कच्छेदस्ततो मूलानवस्थाप्यपाराश्रि-
कानि प्राप्स्यन् । यदा तपोऽन्तरं पञ्चकादिच्छेदः सप्तसप्तदिना-

नि भवन्ति तेषां प्रायश्चित्तं विज्ञाय संविगो गीतार्थः उद्दिश्यः ।
तत्रापि विशेषमाह ।

उट्ठाणविरहियं वा, संविगं वा वि वयइ गीयत्थं ।

चउरो य अणुग्याया, तस्य वि आण्णो दोमा ॥

पराभिः स्थविरैश्चमाणैर्विरहितमपि संविगं गीतार्थं यदि स
दोषकायिकादिस्मरितं न वदति आचार्यत्वेन उद्दिशति तदा च-
त्वारोऽनुदघातास्तत्राव्याहारादयो दोषाः । इदमेव व्याचष्टे ॥

उट्ठाणोऽणियगो, तस्य रट्ठियकाइयाइ ता चउरो ।

तं त्रिय उद्दिस्माणे, उट्ठाणगयाण जे दोमा ॥

षट्स्थानानि नाम पाश्वर्यस्यः अवसन्नः कुशीलः संसक्तो यथा-
च्छन्दा नियतयासी चेति एतैः षट्निर्विरोहैतो ये कथिकादयः
कथिकप्राश्निकनामाकसप्रसारकाख्याश्चत्वारस्तानप्युद्दिशतस्त-
एव दोषा ये षट्स्थानेषु पाश्वर्यादिषु गतानां प्रविष्टानां
नृपति । एष सर्वोऽप्यवसन्ने आचार्यं विधिरुक्तः । अथावधावि-
तकालगतयोर्विधिमाह ॥

ओहावियकालगते, जो अव्वत्तो स उद्दिस्मावेत्ति ।

अन्नत्ते तिविहे वा, णियमा पुण संगहट्ठाए ॥

अवधाविते कालगते वा गुरोः त्रिविधेऽपि प्रथमनङ्गवर्जं भङ्ग-
त्रयेऽपि योऽप्युक्तः स यदा इत्थं नृपति तदा अन्यमाचार्यमुदे-
शयति अथवा त्रिविधेऽपि कुलसत्के गणसत्के संघसत्केवाचा-
र्योपाचार्ये आत्मना उद्देशं कारयति स चाव्यक्त्वाश्रियमात् स-
प्रहोपप्रहार्थमेवोद्दिशति आचार्यं गृहीतमवसन्नं वायदा पर्य-
चक्ष्यं नृपति ।

ओहाविय ओसन्ने, जणइ अणाहो वपं विणा तुज्जे ।

कमसासमसारिण, दुण्णिएगंततो तिण्हं ॥

अवधावितस्यावसन्नस्य वा गुरोः क्रमयोः शीर्षं सागारिकं प्रदे-
शो कृत्वा भणति जगवन् अनाथा वयं युष्माद् विना अतः प्रसी-
द नृपयः संयमे सिन्धवा समाधीकुरु मित्रकलपान्स्वमाह । शिष्यः
पूजति तस्य गृहीतृतस्याचारित्रस्य वा चरणयोः कथं शिरो-
विधीयते गुरुहा-दुष्पतिकरं दुःखेन प्रतिकर्तुं शक्यं यत्स्वया-
णां तद्यथा मातापित्रोः स्वामिनो धर्मोपाचार्यस्य च यदुक्तं "तिण्हं
दुण्णिराअं समोऽउसो अस्मापिउस्स भट्ठिस्स धम्मायरिय-
स्स य इत्यादि" । तत एवमवसन्नेऽवधावित वा गुरोः विनयो
विधीयते । किञ्च ।

जो जेण जम्मि ठाणम्मि, ठाविओ दंसणे व चरणे वा ।

सो तं तवो वुत्तंन-म्मिवि, काउं जवे निरणो ॥

यो येनाचार्यादिना यस्मिन् स्थापितस्तद्यथा । दर्शने वा चरणे
वा स शिष्यस्तं गुरुं ततो दर्शनाद्वाच्यते तत्रैव दर्शने चरणे वा
स शिष्यस्तं गुरुं कृत्वा स्थापयित्वा अनृण ऋणमुक्तो भवति ।
कृतप्रत्युपकार इत्यर्थः । अथ "कपइ तस्स कारणं दीविता
इत्यादि" सूत्रावयवं व्याचष्टे ।

तिसु वि दीवियकज्जा, विमाज्जिता जइ अ तस्य तं णत्थि ।

णिविखवइ वयंति दुवे, निक्खुकिंदाणि निक्खवत्त ॥

त्रिविपि ज्ञानदर्शनचारित्रिषु वज्रतो जिह्वप्रभृतयो दीपितकार्याः
पूर्वाकविधिना निवेदितयत्नः स्वप्रयोजनेन गुरुणा विसर्जिता
गच्छन्ति । यदि च तत्र गच्छे तदवसमादिकं कारणं नास्ति तत
उपसंपद्यते नात्यत्रेति ।

(सूत्रम्) गणावच्छेदश्च य इच्छिआ अक्षं आयरियउज्जयायं

उद्दिष्टावित्तए नो से कप्पइ गणावच्छेइयत्तं अनिक्खवित्ता
अन्नं आयरियउवज्जायं उद्दिष्टावित्तए कप्पइ से गणावच्छेइय
त्तं एणिकखवित्ता अस्मं आयरियउवज्जायं उद्दिष्टावित्तए नो से
कप्पइ अणापुच्छिता आयरियं वा जाव गणावच्छेइयं वा ।
अन्नं उद्दिष्टावित्तए कप्पइ से आपुच्छिता जाव उद्दिष्टावित्तए
नो से कप्पति तेमिं कारणं अदीविता अन्नं आयरिओज्जा-
यं उद्दिष्टावित्तए कप्पइ से तेमिं कारणं दीविता अन्नं जाव
उद्दिष्टावित्तए कप्पइ आयरियउवज्जाए य इच्छेत्ता । अस्मं
आयरिओवज्जायं उद्दिष्टावित्तए । नो से कप्पइ आय-
रियउवज्जाए तं अनिक्खवित्ता अन्नं आयरियउवज्जायं
उद्दिष्टावित्तए कप्पइ आयरियउवज्जाइत्तं निक्खवित्ता अ-
न्नं आयरियउवज्जायं उद्दिष्टावित्तए एणो से कप्पति अणा-
पुच्छिता । आयरियं वा जाव गणावच्छेइयं वा ॥ अस्मं
आयरियउवज्जायं उद्दिष्टावित्तए कप्पति से आपुच्छिता
आयरियं वा जाव गणावच्छेइयं वा अस्मं आयरियउवज्जायं
उद्दिष्टावित्तए य तं से वितरंति एवं से कप्पति एवं नो से
कप्पइ जाव विहरित्तए तेमिं कारणं अदीविता अस्मं आय-
रियउवज्जायं उद्दिष्टावित्तए कप्पइ तेमिं कारणं दीविता
जाव उद्दिष्टावित्तए ॥

सुत्रद्वयस्याख्या प्राप्तत्वं त्रय भाष्यम् “निकृष्वयवययाति ड्रवे इत्यादि” पञ्चाशं द्वौ गणवच्छेदकौक्षाचार्य उपाध्यायश्च यथाक्रमं गणावच्छेदित्वमाचार्यत्वमुपाध्यायार्थं निज्ञेयं व्रजतु यस्तु भिक्षुः स किमिदानीं निक्षेपतु गणाज्ञावाञ्छं किमपि तस्य निक्षेपणीयमस्ति तस्य निक्षेपणं नोक्तमिति ज्ञावः । अथ गणावच्छेदकौक्षाचार्ययोगानि निक्षेपणविधमाह ॥

ॐ ह्रिं क्लीं ह्रीं ॥ हुँ ह्रिं ह्रीं ॥ हुँ ह्रिं ह्रीं ॥ हुँ ह्रिं ह्रीं ॥ हुँ ह्रिं ह्रीं ॥

मीयंतेसु य सगाणा, वच्चः मा ते विणासिज्जा ॥

द्वयोर्ज्ञानदर्शनयोरार्या गतयोर्द्वियोरपि गणवच्छेदकाचार्यायोः
स्वगणस्य निरूपणं ये उच्यन्ते संविन्ना आचार्यास्तेषु जवदि
अयं सीदन्तस्त ततस्तं स्वगणं श्रुत्वा व्रजन्ति न पुनस्तेषा-
मन्तिके निक्षिपन्ति । कृतं इत्याह मा ते शिष्यास्तत्र मुक्ताः सन्तो
विनश्येयुः । ६२मेव प्राचर्यति ॥

वत्तम्मि जो गमो खत्तु, गणवच्चे सो गमो उ आयरिया ।

निक्खिन्नवणे तम्मि चत्ता, जमुदिसे तम्मि ते पच्छा ॥

यो गम उज्जयत्यन्ते निष्ठावुकः स एव गणावच्छेदकः आचार्य-
च मन्तव्यः । नवरं गणनिकृषे कृत्वा तावामद्वितीयावामन्तृनीयो
वा वचते ततः स्वगणं एव यः संविमो गीतार्थः आचार्यादेस्तत्रा-
न्मयीसाम्प्रतिक्रिपति त्रयासंविमस्य पार्श्वे निष्क्रिपति ततस्ते सप्त
वः परित्यक्त मन्तव्यः । तस्मान्न निष्क्रिपणीयाः किन्तु न्येक न प्रका-
रेणाणां सद् नेतव्यस्तत्तत्प्रमाणाचार्यः सगणावच्छेदक आचार्यो
पथिमहिशाति तामन्य तान्तात्प्रमाणाचार्यपश्चान्निक्रिपति ।

यथाहं युष्माकं शिष्यस्तथा इमेऽपि युष्मदीयाः शिष्या इति भावः । इदमेवाह ।

जह अप्पगं तहा ते, ते ण य हप्पंत नेण घेत्तव्वा ।

अपहृप्यंते गिहहइ, संघाढं युत्तु सव्वे वा ॥

यथा आत्मानं तथा तानपि साधून्निवेदयति तेनाप्याचार्येण प्रमा
णेषु साधुषु ते प्रतीच्छाचार्यसाधवो न ग्रहीतव्याः तस्यैव तान्
प्रत्यर्पयति । अथ वास्तव्याचार्यस्य साधवो न पूर्यन्ते ततः एकं-
संघाटकं तस्य प्रयच्छति तं युक्त्या शोषानात्मना गृह्णाति । अथ
वास्तव्याचार्यः सर्वथैवासहायस्ततः सर्वानपि गृह्णाति ॥

सुह असुहस्स वि तेण वि, वेयावच्चाइसब्बकायब्बं ।

तेतेसि अणाए सा, वावारेजं न कर्षन्ति ॥

तेनापि प्रतीच्छकाचार्यादिना तस्याचार्यस्य सहिष्णोरसहिष्णो-
र्वा वैयावृत्यादिकं सर्वमपि कर्त्तव्यं तेषां साधवस्तेषामाचार्या-
णामादेशानन्तरेण व्यापारयितुं न कल्पन्ते । वृ० ४ व ॥

उद्देश्य (उ) - औद्देशिक- भ० उद्देशानुद्देशः यावदर्थिका-
दिप्रधानानमित्युद्देशादप्यस्तोत्रमेव निवृत्तं तद्व्ययोजनं चौद्देशि-
कम् । द्वितीयोद्देशादप्युद्देशे भक्तादौ, तद्वद्देशादप्युद्देशात् द्वितीयोद्देश-
ादप्युद्देशे च । पंचा० १३ वि० । पि० प्रव० । दृ० । स्था० ।

अस्य निर्युक्तिर्ग्रथा—

उदंसिअसाहुमाई, ओमच्चए तिवखुविअरणं जं च ।

उच्चरियं मीसेज, तावेच्चं उदेसिच्चं तं तु ॥ ४४ ॥

उद्दिश्य वाचा साध्यादीर्घनिग्नशक्यादीनवमात्यये दुर्भि-
क्षापगमे निज्ञावितरणं प्रातृतकादीनां यत उद्दिष्टेद्वैशिकम्
यथाद्वैरितमोदनादि मिश्रयित्वा व्यञ्जनादिना वितरणं तत्कृतौ-
द्वैशिकं यच्च तत्पञ्चममदिना मोदकचूरीबन्धवितरणं तत्कर्मौ-
द्वैशिकमित्येवं चेति निशाय सामान्येनापसंहार्यैद्वैशिकं तदे-
तत् तुशुद्धः स्वगतत्वेद्वैशिकोपपत्त्या इति गार्हपत्यः । पं० व० ।
साधुयोगे सति यद्विद्दिश्य कृत्वा दीयते तदैद्वैशिकम् । उक्त०
१४ अ० । आध्यात्मिकं, कृ० प० । यत्पूर्वमेव सप्तद्वैशिकादि
साधुवृद्दिश्य पुनरपि संतप्तममदिना संस्क्रियते तद्वैशिकम् ।
आचा० । २ श्रु० । २ अ० । “उद्दिश्यं तु कम्मं पत्यं हिस्सि करण
जंति” पंचा० १९ चट्ठं । अर्थः पाप्मनः श्रमणात्प्राप्तो-
द्वैशिकं यद्विज्ञातय्यादीन् यत्तत् कर्त्तव्यं तदैद्वैशिकमिति ५०। एग.

तद्भेदा यथा तच्च समासतो द्विधा भवति । द्वैविध्यमाह ॥

आहेण विज्ञागेण, उहवप्पं तु वासयविज्ञागे ।

उदिष्ठकमेकम्मे, एकेके चउकत्रो जेत्रो ॥

धिविषमौद्देशिकं तथा आधेन विज्ञागेन च । तत्र अधः सामा-
न्यं विभागः पृथक् करणम् । इयं चात्र ज्ञावना नादत्तमिह किमपि
लभ्यते ततः कतिपयां भिन्ना दृष्ट इति बुद्ध्या कतिपयाधिक-
तद्भुलादिप्रवेपेण यथैवेतैमशनादि तद्वाधोद्देशिकम् आधेन सा-
मान्येन स्वपदपृथग्विभागकरणेनाभावकुर्येणोद्देशिकमेधोद्देशिक-
मिति व्युत्पत्तस्तथा विवाहप्रकरणदिषु यद्वृत्तं तत् पृथक्
कृत्वा दानाय कल्पितं सन्निर्वाणोद्देशिकं विज्ञागेन स्वसत्ताया उ-
त्तरीये पृथक्करणेनौद्देशिकं किमौद्देशिकमिति व्युत्पत्तः तत्र ओ-
धेग्रोधविषयमौद्देशिकं तत्स्याप्यन्तत्र व्याख्येयं किं त्वेध व्याख्यास्य
इति ज्ञावः । यच्च विभागविषयं तद् (वासत्ति) मुञ्चनात्स्वमिति
न्यायाद् द्वादशप्रकारम् । द्वादशप्रकारानामेव सामान्यतः कथयति
(उद्दिष्ट्यादि) प्रथमस्तस्यां विज्ञागोद्देशिकम् । तथा उद्दिष्टं
कृतं कर्म चात्र स्यादमेव निष्पन्नमशनादिकं सत्ताचरणदानाय
पृथक् कल्पितं तदुद्दिष्टम् । यत् पुनरुद्दिष्टं निष्पन्नाद्योदानादिकं
सिक्तादानाय करम्यादिपदेषु ज्ञातं तत्कर्ममिच्छत्येत । यत्पुन-
र्विवाहप्रकरण्यादुद्दिष्टं मोक्षकृपादि तद् ज्ञेयाऽपि भिन्नाचरा
णां दानाय गुप्ततादिदानादिना मोक्षकादि कृतं तत्कर्मत्यन्त्रिधीय

ते । एकैकस्मिन् अदिष्टादिकजेदे चतुष्कको वक्ष्यमाणश्चतुःसंख्यो जेदो भवति । त्रयश्चतुर्भिर्गुणिता द्वादश ततो विभागादिशिकं द्वादशधा । संप्रत्योगोद्देशिकस्य पूर्वस्थापिततया मुक्तस्य प्रथमतः संभवमाह ॥

जीवामु कर्हं वि उमे, निययं जिक्खाविता कइदमोहे ।

दिहु नत्थि अदिक्कं जु-जइ अकयं न य फलेइ ॥

इह ज्ञानानन्तरं केचिद् गृहस्था एवं चिन्तयन्ति । कथमपि महता कष्टेन जीविता श्रमवदुर्भिक्षं ततो नियतं प्रतिदिवसं जिक्कां दसो यतो हु निश्चितं हन्तीति स्वसंबोधने नास्येतत्तु यदुत जवान्तरं अदसमिह जन्मनि जुज्यते नापीह जवं अहते शुनं कर्म परलोकं फलति । तस्मात्परलोकका कतिपयभिक्षादानेन शुनं कर्मोपाजनीयमित्यर्थोद्देशिकसंभवः ।

संप्रत्योगोद्देशिकस्वरूपं कथयति ॥

सा उ अविसेसियम्मव, जत्तम्मि तेनुजे तुहइ ।

पासंणीण गिहीण व, जो एहि इयस्स जिक्खट्ठा ॥

सा तु गृहनापिका योपित्यतिदिवसं यावत्प्रमाणं भक्तं पच्यते तावत्प्रमाण एव जक्ते पकुमारच्यमाणं पाखण्डिनं गृहिणां वा मध्ये यो कोऽपि समागम्यति तस्य जिक्कार्थं जिक्कादानार्थमविशेषितमेव । स्वायमेतावदेतावच्च जिक्कादानार्थमित्येवं विज्ञागरहितमेव तन्नुद्धानधिकतरान् प्रक्षिपति एतदर्थोद्देशिकम् । अत्र परस्य पूर्वपक्षमाशङ्क्योत्तरमाह ।

उत्तमत्थो उदेसं, कर्हं वियाणाइ चोए य जणइ ।

उवउत्तो गुरु एवं, गिहत्थसइइ नेट्टाए ॥

उद्देश्यः केवली कथमागोद्देशिकं पृथक्कस्वरूपं विज्ञानाति न होयं उद्देश्येन ज्ञातुं शक्यते यथा स्वायमारच्यमाणं पाकं जिक्कादानाय कतिपयतन्दुवप्रक्षेप आसीदिति । एवं नोदितं प्रेरणे कृते गुरुजंणति । एवं वक्ष्यमाणप्रकरणे गृहस्थशब्दादिचेष्टाया-मुपयुक्तो दत्तावधानो जानानीति । एतदेव ज्ञाययति ।

देवा उ ताउ पंच वि, रेहा उ कोइ देइ गणंती ।

देहइ उ मा यइओ, अवणेहय एत्तिया जिक्खा ॥

यदि नाम भिक्षादानसकटपतः प्रथमत एवाधिकतन्दुवप्रक्षेपः कृतो जवेत्तर्हि प्राय एवं गृहस्थानां चेष्टाविशेषा जनेयुः यथा दत्तास्ताः पञ्चापि जिक्का । इयमेव ज्ञानया । कोऽपि गृहे भिक्षार्थं प्रविष्टाय साधवे तत्स्वामी निजज्ञायया जिक्कां दापयति सा च साधो गृहवति पच्येयं प्रत्युत्तरं ददाति । यथा ताः प्रतिदि-वसं संकल्पिताः पञ्चापि जिक्का अन्यजिक्काचरेभ्यो दत्ता इति । यत्र जिक्कां ददन्ती दत्तजिक्कापरिगणनाय जित्यादिषु रेखां करो-ति । अथवा प्रथमयं जिक्कां छिन्तीयेयं जिक्केत्येवं गणनाय ददाति यदि वा कान्तिं कस्या अपि सन्मुखमेवं भणति यथा अश्ममु-दिष्टजन्मनाकापितकादेभ्यो देहि मा इत इति । अथवा प्रथमतः साधोविचित्रितगृहे जिक्कार्थं प्राविष्टे काचित् कस्याः संमुखमेवमाह अपनय पुयक् कुरु विचक्रितात्स्थानादेतावतीं भिक्षां भिक्षाचरे-भ्यो दानायति । नत एवमुत्पापश्रयणरेखाकारणादिदर्शनेनैव उद्देश्येनागोद्देशिकं ज्ञातुं शक्यते ज्ञान्या च परिह्रियते । ततो न कश्चादोषः अत्र चायं वृक्षसंप्रदायः । संकल्पितासु दत्तासु पृथ-गुद्गुप्तानु वा गोपयनादिकं कल्प्यमवसेयमिति इह उपयुक्तः सन् वृक्षमगुच्छं वा आहारं ज्ञातुं शक्नोति । तानुपयुक्तस्ततो गोचरवि-शेषां समान्यत उपयुक्तानां प्रतिपादयति ॥

महाइएसु माहु मच्चं न कोरज्ज गोयगरअओ य ।

एमएणुत्तो हाज्जा, गोणीवच्चो गवत्तेव ॥

इह साधुगोचरं गतो भिक्षार्थं प्रविष्टः सन् शब्दादिषु शब्दरू-परसादिषु सूत्रां न कुर्यात् कियेवेषणायुक्त उक्तादिदोषगोचरेणा-भियुक्तो भवतु यथा गोवत्सो (गवत्सि) गोत्रक इव । गोव-त्सदृशतमेव गायान्द्वयेन ज्ञाययति ।

ऊसवर्मणवग्गा, न पाणियं वच्चए न वा वारो ।

वणिगयामअवरहे, वच्चग्ररुणं खरंटणया ॥

पंचविह विसयमोक्खे, खणी बहु समहिंयं गिहं ते तु ।

न गणेइ गोणिववा, मुच्चियगदिभोगवत्तम्मि ॥

गुणाद्यर्थं नाम नगरं तत्र समारदत्तो नाम श्रेष्ठी तस्य भार्या श्रीमती नाम श्रेष्ठिना च पूर्वतरं जीर्णमन्दिरं जइत्वा प्रधानतरं मन्दिरं कारयामासे । तस्य चत्वारस्तनयास्तथया गुणचन्द्रो गु-णसेनो गुणधूमो गुणशेखरश्च । एतेषां च तनयानां क्रमेण चतस्र इमा बच्चस्तया प्रियंहुवृत्तिका प्रियंगुरुचिका प्रियंगुसुन्दरी प्रि-यंगुसारिका च । कावेनं च गच्छता श्रेष्ठिनो भार्या मरणमुपजगाम । ततः श्रेष्ठिना प्रियंगुवृत्तिकैव सर्वगृहसंनारे समारोपिता गृहे च सक्त्वा गौर्दिघते तत्र गौर्दिघसे बहिर्गत्वा चरति वसस्तु गृह एव बहोऽवतिष्ठते । तस्मै चारिं पानीयं च चतस्रोऽपि वच्चो यथायोगं प्रयच्छन्ति । अन्यदा च गुणचन्द्रप्रियंगुवृत्तिकापुत्रस्य गुणसागरस्य विवाहदिवस उपतस्ये । ततस्ताः सर्वा अपि व-ध्वस्तमित्स्व दिने सविशेषमाजरणविनृपिताः स्वपरमरुणादि-करण्यपुता अचूचन् । ततो वसस्तासां विस्मृतिं गतो न का-चिदापि तस्मै पानीयादि दौकितयतो । ततो मध्यह्ने श्रेष्ठी यत्र प्रदेशे वत्सो वर्तते तत्र कथमपि समयातः वत्सोऽपि च श्रेष्ठि-नायान्तं पश्यन्नारटितुमारब्धवान् ततो जइ श्रेष्ठिना यथाद्यापि वत्सो वुडुक्कितस्तिष्ठतीति । ततः कृपितेन तेन ताः सर्वा अपि पुत्रवधा निभेत्सयामासिरे ततस्त्वरितं प्रियंगुवृत्तिका अन्या च यथायोगं चारिं पानीयं च गृहीत्वा वत्साभिमुखं चचाव वत्सश्च ताभिः सुरसुन्दरीभिरिव समञ्जस्तमापि तादृशं गृहं नावलोकेत नापि ताः सरगदृष्ट्या परिज्ञायति । किं तु तामेव चारिं पानीयं वा समानीयमानं सम्यक्परिभावयति । सूत्रं सुगमं नवरं (पंच विहेत्यादि) पञ्चविधविषयसौख्यस्य खनय इव खनयो या वच-स्ताभिः समधिकमतिशयेन रमणीयतया अधिकतरं तद्गृहं न गणयति न दृष्ट्वा परिभावयति नापि तावधूरेवं साधुरपि जिक्कार्थ-मन्तु रमणीं नावलोकेत्येव नापि गीतादिषु चित्तं बलीयात्-किन्तु जिक्काभावयनादानाद्युपयुक्तो ज्ञवेत् । तथा च सति जानाति वृक्षमगुच्छं वा जकादिकम् तद्व्याचाह ।

गमणागमणुक्खेवे, जासियसोयाइइंदियाउत्तो ।

एताएवणेसणे वा, तह जाणइ तम्मणो समणो ॥

गमनं साधोभिन्नादानार्थं भिन्नानयनाय दाया व्रजनम् आ-गमनं भिक्षा गृहीत्वा साधोरभिमुखं चलनम् । उत्क्षेपो भाज-नानीमान्नेह्येमुत्पादनमुपलक्षणमेतत्तत्र निक्षेपपरिग्रहस्ततो ग-मनादिपदानां समाहारो दृक्शस्तिस्व । तथा भाषितेषु ज-लिपितेषु देहि भिक्षामस्मै साधवे इत्यादिरूपेषु ओत्रादिभिरि-न्द्रियरूपयुक्तस्तथा वत्स इव तन्मनाः स्वयोग्यभरूपानाय परि-भावनमात्रः सन् श्रमण एण्णामनेषणां वा सम्यग्जानाति त-तो न कश्चादोषः । उक्तामोद्देशिकम् । संप्रति विभागाद्देशिकं विभाणिषुः प्रथमतस्तत्रावत्स्य संभवमाह ॥

महईए सुवग्गा, उव्वरियं कूरवंजणायं ।

पउरं दट्टण गिही, जणइ इमं देहपुव्वटा ॥

इह संखडि नाम विवाहादिकप्रकरणं संखण्डयन्ते व्यापा-

द्यन्ते प्राणिनोऽस्यामिति संखडिरिति व्युत्पत्तस्तस्यां संख-
ड्यां यदुद्धरितं कूरव्यञ्जनादिकं शालयोदनदध्यादिकं प्रचुरं-
तदुद्गाहं गृही भणति स्वकुटुम्बनृत्तिकारकमेतत् यथा इदं दे-
हि पुण्याय भिक्षाचरैभ्यः । तत्र यदा तथैव ददाति तदा तदु-
द्दिष्टं यदा तु तदर्थं करस्वादिकं करोति तदा तत्कृतं यदा तु
मोदकादिच्युतिप्रायोऽपि गुडपाकदानादिना मोदकादि करो-
ति तदा तत्कर्म । एवं विभागौद्देशिकस्य संभवस्तथा चाह ।
भाष्यकृत् "तसियम्येवं संभवइ पुत्रमुद्दिष्टं संभवति" । संप्र-
ति तदेव विभागौद्देशिकं विना तत्राद्धरितं प्रचुरे करम्वदावेवं
पूर्वोक्तेन प्रकारेण विभागौद्देशिकं पुत्रमुद्दिष्टं संभवति । संप्र-
ति तदेव विभागौद्देशिकं विभागतो भेदेन शिष्यगणद्वितीयं
प्रत्यकारो ज्ञाति ।

उद्देभियं समुदे-भियं च आणमियं समाएस् ।

एवं कर्म य कम्म, एक्के चउविहं जाओ ॥

विभागौद्देशिकं चतुर्धा । तद्यथा औद्देशिकं समुद्देशिकमादेशं
समादेशं च । एवं कृते च कर्माणि एकैकस्मिन् चतुष्कथतुः सं-
ख्यां भेदः दृष्टः सर्वसंख्यया द्वादशधा विभागौद्देशिकम् । संप्र-
त्यौद्देशिकादिकं व्याचिख्यासुराह

जावंति यमुद्देशं, पामंडीणं जवे समुद्देशं ।

समणां ए आएस्, निगंयाणं समाएस् ॥ १५० ॥

इह यदुद्दिष्टं कृतं कर्म वा यावन्तः कर्मणि भिक्षाचराः समागमि-
ष्यन्ति पापणिरुतो गृहस्था वा तस्यः ॥ १५० ॥ दातव्यमिति
संकल्पितं ज्ञाति तदा तदौद्देशिकमुच्यते ॥ पापणिरुतो देयत्वे-
न कल्पितं समुद्देशं भ्रमणानामादेशानिप्रयानां मोदकदेशम् ।
संख्यामोक्षायैव द्वादशानां भेदानामवातरं जेदनाह ।

ग्रिन्नमच्छिन्नं दुविहं, दवे स्वेचे य कालजावे य ॥

निष्पाइयनिष्पन्नं, नायव्वं जं जहिं कमइ ॥

उद्दिष्टमौद्देशादिकं प्रत्येकं द्विधा तद्यथा ग्रिन्नमच्छिन्नं च । ग्रि-
न्नं नियमितमच्छिन्नमनियमितम् पुनरपि ग्रिन्नमच्छिन्नं च चतुर्धा
तद्यथा उच्ये क्वे चोवे जावे च । एवं यथा उद्दिष्टमौद्देशिकं
प्रत्येकमष्टधा तथा निष्पादितं निष्पन्नमिति निष्पादितेन गृहिणा
स्वार्थं कृतेन निष्पन्नं यत्करम्भादि मोदकादि वा तस्मिन्पादितं
निष्पन्नमित्युच्यते । ततो यन्निष्पादितं निष्पन्नं यत्र कृते कर्मणि
या क्रामति घटते यथा यदि करम्भादि तर्हि कृते, अथ मोदकादि
तर्हि कर्मणि । तत्प्रत्येकमौद्देशिकादिनेदमिन्नं ग्रिन्नमच्छिन्नं ये-
त्यादिना प्रकाशनादथा ज्ञातव्यम् । संप्रत्यमुमेव गार्थार्थं व्याचि-
ख्यासुः प्रथमतो उच्यार्यच्छिन्नं व्याख्याति ॥

जत्तुव्वारितं खलु भंखडिणं, तदिवमपन्नदिवमे वा ।

अंतो बाहं च सव्वं, सव्वदिणं देइ अच्छिन्नं ॥

यत्संख्यया भक्तमुद्धरितं तदिह प्रायः संख्यया जत्तुमुद्धरितं प्रा-
प्यते इति संखिप्रहणमन्यथाः त्वन्यत्रापि ययासंभवं द्रष्टव्यम् ।
(तदिवसमिति) इत्येतयोऽस्यासामिति आकृतनृत्तगणवशात्स-
म्यर्थे प्रथमा ततोऽयमर्थः यस्मिन् दिवसे संखडिस्तस्मिन्नेव
दिवसे यदाऽयस्मिन् दिवसे गृहनायको नाथया दापयति यथा
यदन्तर्गृहस्य यत्र बहिरनेन क्त्राचिन्नमुक्तं तत्सर्वं समस्तम-
नेन उच्यारिन्नमुक्तं सर्वदिनं सकृन्मपि दिनं यावदुपनृत्तग-
नमेतत्तेन कर्मरूपं मोदकादि प्रचुरात्प्रापि दिनानि यावदिनि दृष्ट-
व्यम् । अनेन क्त्राचिन्नमुक्तं अचिन्नमनवरतं तद्विह । प्राया-
चिन्नं तु स्वयमनन्यथा तथैवं यदि तव रोचते यदि वा न रोचते

तथाऽप्यवश्यं दातव्यमिति ॥ संप्रति द्रव्यादिच्छिन्नमाह ।

देहं इमं मा मेसं, अंतो बाहं गयं व एगयरं ।

जाव अमुगत्तिवेल्ला, अमुगं वेलं व आरदत ॥

इदं शाब्दादनादिकमुद्धरितं देहि मा शेषं कोऽप्यकुरादि अनेन
उच्यच्छिन्नमुक्तं तदपि च शाब्दादनादिकमन्त्यर्थवस्थितं वा एक-
तरं न शोषणं । अनेन क्त्राचिन्नमुक्तम् । तथा असुकस्या वेशया आग-
न्य यावदमुका वेशा यथा प्रहारादारन्य यावत्प्रहरणं तावदे-
हि । अनेन कात्रच्छिन्नमुक्तम् । नात्रच्छिन्नं तु स्वयमनन्यथा । तथैवं
यावत्सं रोचते तावदेहि मा स्वस्वचित्तिक्रियापि । संप्रत्युद्दिष्टमधि-
कृत्य कलयाकल्यविधिमाह ॥

दव्वाइच्छिन्नं पि हु, जइ जणइ कोवि मा देह ।

नो कणइ छिन्नं पि हु, अच्छिन्नकर्मं परिहरंति ।

इह यदुच्येक्त्रादिनिः पृथगिधोरितं तदतिरिच्य शेषं समस्त-
मपि कल्पते । तस्य दानार्थं संकल्पस्य स्वापित्यानावात् । केव-
लं उच्यारिच्छिन्नमपि दद्व्या उच्येक्त्रादिभिः पृथगुक्तिर्निरितमपि हु-
निश्चितं यदि गृहस्वामी आरत एव देयस्य वस्तुनो नियतादवशे-
र्वागपि भणति । यथा मा इत ऊर्कं कस्मायपि देहीति । यथा
प्रहरणं यावत् पूर्वं किञ्चिदातुं निरोपितं 'ततो दानपरिणामा-
ज्ञावादावंगेव निषेधति । मा इत ऊर्कं दद्यादि तच्छिन्नमपि
कल्पते । तस्य संप्रत्यात्मसत्तापि कृतत्वाद्यनुनरिच्छिन्नकृतमच्छि-
न्नमनिर्धारितं कृतं वर्तते तत्परिहरति अकल्यत्वादित्येव
जगत्वादाज्ञाविजृम्भणात् । यदा त्वच्छिन्नमपि पश्चादानपरिणामा-
ज्ञावादावंगेव आत्मार्थकृतं ज्ञाति तदा तत्कल्पते ॥

संप्रति संप्रदानविनागमधिकृत्य कल्यविधिमाह ॥

अमुगणं ति वि दिज्जउ, अमुकाणं एत्थ उ विजासा ।

जत्तय नईएविमिद्धो, निदेसे तं परिहरंति ॥

अमुकेष्यो दद्यान्मा अमुकेन्य इत्येवं संप्रदानविषये संकल्पे कृते
विनाया उच्यार्य कदाचित् कल्पते कदाचिन् । तत्र यदा कल्पते
तदादयं तदाह (जत्येत्यादि) यत्र देयवस्तुनि यतीनामप्यधि-
शेषेण निर्देशो ज्ञाति यथा ये केचन गृहस्था अगृहस्था वा
जिज्ञाचरा यदि वा ये केचिपापणिरुतो यदा ये केचन भ्रमणास्ते-
च्यो दातव्यमिति तत्परिहरति । यत्र तु यतीनामेव विशेषेण
निर्देशो यथा यतिज्यो दातव्यमिति तत्परिहरत्येव नात्र कश्चि-
स्तदेह इति तत्र पृथग्विशेषेण नोक्तम् । यदि पुनर्गृहस्थेभ्य एव
दीयतां यदि वा चरकादिभ्य एव पापणिरुच्यो न शोषस्त्यतदा
कल्पते । अपिच ॥

संदिरुसंते जो सुणइ, कणए तस्म मेसए उवणा ।

संकलियसाहणं वा, करोति असुए इ मा थेरा ॥

यन्नाद्यायौद्देशिकं ज्ञातं वर्तते केवलं तदानीमेवोद्दिश्यमानं
वर्तते यथा इदं देहि मा शेषमित्यादिदयमानमर्थिज्यो दानाय व-
चनेन संकटप्रमानं यः साधुः शृणोति तस्य तत्कल्पते तदैव दो-
षानायात्तदपि च उद्दिष्टौद्देशिकादि उच्यते न कृतं कर्म च ।
यन उक्तं मूत्रटीकायाम् अत्र चायं विधिः "संदिरुसंते जो सुणइ,
साहुइसुहेसयं । पसुच्च न य कर्म, कम्माह तं कणए" तदैव दोषा-
नायादिनि यस्तु संदिश्यमानं न शृणोति तस्य न कल्पते कृतं
इत्याह (उवणाति) स्थापनाशोषात् । स च निर्गतः सन्नयस्यः
साधुज्यो निवेद्यति । तथा चाह (संकलितयेत्यादि) अश्रुते
शेषसाधुनिरनाकार्णिते इयं पूर्वपुरुषाचीर्णां मर्वादा यदुत संक-
लिया एकसंघाटकोऽन्यस्मै कथयति सोऽन्यत्पस्मै इत्येवंप्रया

(साहणति) कयनं करोति वाशब्दो यदि साधवो बहुप्रमाण-
स्तत एकस्यावस्थानमिति सूचनार्थं स सर्वत्रया निवेद्यति य-
थात्रास्मिन् गृहेऽस्माजिपुत्रेण वर्तत इति । एवमपि यैः संघा-
टकेः कथमपि न ज्ञातं ज्ञाति तेषां परिज्ञानायामाह ।

मा एयं देह इमं, पुष्टे मिष्टस्मि तं परिहरंति ।

जं दिन्नं तं दिन्नं, संपदं देहि गिहंति ॥

साधुनिमित्तं कृतोऽपि स्थानाद् नित्यमादत्तौ कथाचिन्त्रि-
ष्यते मा एतेहि किंचिदविचिन्तज्जाजनस्यं देहि तत एव कृते
निषिधिते साधुः पृच्छति किमेतन्निषिध्यते किं वा इदं दाप्यते
इति ततः सा प्राह । इदमेव दानाय कल्पितम् नेदमिति तत
एवं शिष्टे कथिते साधवस्तनुरिहरन्ति । यदि पुनर्यदत्तं तत्तु
मा शेषं संप्रति दद्यादिति निषिध्यतामर्थकृतमोदकं ज्ञाति
तदा तत्कल्पते इति कृत्वा शुद्धन्ति तदेवमुक्तमुद्दिष्टैर्देहिकम् ।
संप्रति कृतौदेहिकस्य संज्ञवहेतुं स्वरूपं च प्रतिपादयति ।

रसजायणहं वा, मा कुच्छीहि इमा सुहं च दाहामि ।

दाहिमाई आयत्तं, कोरइ कूमं कर्म एयं ॥

मा कोहिंति अवन्नं, परिकट्ठमि यं व दिज्जइ सुहं तु ।

विषेणेण फाट्टिएण व, मिट्टेण समं तु वट्ठंति ॥

रसेन दध्यादिना रुक्मिद् जाजने तस्मादेतेन दध्यादिना यदु-
द्धरितं शास्त्रोदनादि तत् करम्बीकृत्य इदं जाजने करोमि येना-
न्यप्रयोजनमनेन क्रियते इति । रसजाजनहेतोर्यथा इदं ज्ञ्या-
दिना त्रिभिन्निर्त कथिष्यते । न च कथितं पाण्ड्यादिभ्यो दातुं
शक्यते । यद्वा दध्यादि सन्निधिमक्रमेण प्रयासेन सुखं दीयत इत्या-
दिना कारणजातेन ज्ञ्याद्यायसं दध्यादिसन्निधं करोति कर-
म्बौदनम् । एतत् कृतं ज्ञातव्यम् । तथा यदि भिन्नं जिन्नं मोदका-
शोकवर्त्यादिचूर्णं दास्यामि ततो मे पापण्ड्यादयोऽवधमस्त्राधां
करिष्यन्ति यद्वा परिकट्ठमितमेकं (पाण्डीकृतं सुखेन दोषते ।
अन्यथा क्रमेण मोदकाशोकवर्त्यादिचूर्णः स्वस्वस्थानादान्या-
नीय दाने ज्ञ्याद् गमनगमनप्रयासो भवति । अपान्तरात्रे सा
चूर्णैर्हस्ताव क्रूरित्वा पतति ततो विकटेन मयेन देशविशेषापा-
कमेतद्यथा फाणितेन कक्कादिना यद्वा स्तिग्धेन घृतादिना
मोदकचूर्णादिसमं वर्तयति पिपूरुतया बन्धति । अथ च्योर्गा-
द्ययोः पूर्वोक्तयोः संज्ञवहेतव उक्ता उत्तराक्षादयोऽपि स्वरूपम् ।
संप्रति कर्मदेहिकस्य संज्ञवहेतुं स्वरूपं चातिदेशेनाह ।

एवम य कम्ममि वि, उणहवणे तत्थ नवरि नाणत्तं ।

तावियविट्ठिएणणं, मोगगुच्छी पुण्णकरं ॥

यथा कृतस्य संभवस्वरूपं चोक्तमेवं कर्मण्यपि द्रष्टव्यं नवरं
तत्र कम्मणि उप्पणपणे उप्पणिकरणे नानात्वं विशेषस्तथा हि
तापितविलीनेन तापितेन विलीनेन च गुडादिना मोदक-
चूर्णयोः पुनर्मोदकत्वेन करणं नान्यथा तथा तुवर्षादि भक्तमपि
राज्युपनिर्द्वितीयदिने भूयः संस्कारापादनेन कर्मतया निष्पा-
द्यमानं नागिनमन्त्रेण निष्पाद्यते ततोऽवश्यं कर्मण्युप्पणपणे
नानात्वम् । संप्रत्यत्रैव कल्याणकल्याणविशेषमाह ॥

अमुगंति पुणो रक्कं, दाहमकप्पं तमारओ कप्पं ।

स्वत्ते अंता वाट्ठिं, काट्ठेमु इत्थं परेखं वा ॥

भिक्षार्थं प्रविष्टं साधु प्रत्ययति यदि गृहस्थो भगनि यथान्य-
स्मिन् गृहे विहृत्य व्याचरमानेन त्वया भूयोऽपि मदगृहे स-
मागमन्य यतोऽहममुकं मोदकचूर्णोदि भूयोऽपि राखगु-
धाकादिदानेन मोदकादि कृत्वा दास्यामि एवमुक्ते तथा कृत्वा

चेददाति तर्हि तत्र कल्पते कर्मदेहिकत्वात् । आरात् भूयः
पाकारम्भादवर्षाक पुनः कल्याणं दोषाभावात् । तथा क्षेत्रेऽन्तर्ब-
हिर्वो काले स्वतन्त्रे परतरदिनभवं वा अकल्याणमारतः कल्याणम् ।
इयमवभावा । यद् गृहस्थान्तर्बहिर्वो मोदकचूर्णादिं को मोद-
कादितया उपस्करिष्यामि कालविवक्षायां यदर्थ स्वः परतरे
वा दिने भूयोऽपि पद्यामि तत्तुभ्यं दास्यामीत्युक्ते तथैव चेत्
कृत्वा ददाति ततो न कल्पते भूयोऽपि पाकादारतस्वसंस्कृतं
कल्पते ॥ तथा चाह ॥

जं जट्ठ व कयं दाहं, तं कप्पइ आरओ तहा अकयं ।

कय पाकमाण्डित्त-डिणं पि जावत्ति यं मात्तुं ॥

यत्सामान्यतो द्रव्यं यद्वा यथा क्षेत्रनिर्धारणेन वा भूयोऽपि
कृतं दास्यामीत्युक्ते तथैव कृतं चेददाति तदा न कल्पते तथा
अकृतं तु भूयोऽपि पाकादारतः कल्पते । यत्तु निर्धारितक्षेत्र-
कालव्यतिकरेण पश्यते तत्र दातुं संकल्पितमिति कल्पते यत्तु
क्षेत्रे कालनिर्धारणमविचक्षितं च सामान्यतो भूयोऽपि प-
क्त्वा दास्यामीति संकल्पितं तदन्तर्बहिर्वो स्वतन्त्रे परतरदिने
वा न कल्पते । अथ कर्मदेहिकं कृतपाकमात्माशुभमपि
यावदधिकं मुक्त्वा शेषमनिष्टं नानुज्ञातं तीर्थकरणधर्मार्थव-
दधिकं त्वामार्थाकृतं कल्पते । अथ आधाकर्मकर्मदेहिकयोः
परस्परं प्रतिविशेष उच्यते । यत्रधमत एव साध्वर्थं निष्पा-
दितं तदाधाकर्म यत् पुनाराहं सद् भूयोऽपि पाककरणेन
संश्लिष्यते तत् कर्मदेहिकमिति । उक्तमैहिकद्वारम् ॥ पिं ।
दर्शं । निं । चू । प्रव । पंचां । ग । ध । जीतं । व्यं ।

असणं पाणं वा वि, खाइमं साइमं तहा ।

जं जाणिज्ज सुणिज्जा वा, दाण्डा पगमं इमं ॥ ४७ ॥

अशने पानकं वापि खाद्यं स्वाद्यम् अशनमोदनादि पानकं वारना-
बादि खाद्यं वधुकादि स्वाद्यं हरीतक्यादि यज्जानीयादामन्त्रणा-
दिना गृण्यद्वा अन्यतः यथा दानार्थं प्रकृतमिदं दानार्थं प्रकृतं
नाम साधुवादनिमित्तं यो ददात्यव्यापारपापविमर्शयो देशान्त-
रादिरागतो बणिक्प्रभृतिरिति सूच्यते ।

तारिसं जत्तपाणं तु, संजयाणं अकप्पियं ।

दितियं पन्निआइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥ ४८ ॥

तादृशं भक्तपानं दानार्थं प्रवृत्तव्यापारं संयतानामकल्पिकं यत्-
क्षेत्रमतः दत्तार्थं प्रत्याचक्षीत न मम कल्पते तादृशमिति सूच्यते ।
असणं पाणं वा वि, खाइमं साइमं तहा ।

जं जाणिज्ज सुणिज्जा वा, पुन्निआ पगमं इमं ॥ ४९ ॥

तं जवे जत्तपाणं तु, संजयाणं अकप्पियं ।

दितियं पन्निआइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥ ५० ॥

असणं पाणं वा वि, खाइमं साइमं तहा ।

जं जाणिज्ज सुणिज्जा वा, वेणिमपडा पगमं इमं ॥ ५१ ॥

तं जवे जत्तपाणं तु, संजयाणं अकप्पियं ।

दितियं पन्निआइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥ ५२ ॥

असणं पाणं वा वि, खाइमं साइमं तहा ।

जं जाणिज्ज सुणिज्जा वा, समण्डा पगमं इमं ॥ ५३ ॥

तं जवे जत्तपाणं तु, संजयाणं अकप्पियं ।

दितियं पन्निआइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥ ५४ ॥

उद्देसियं कीयगर्भं, प्पकम्मं च आहंमं ।

अज्ञोत्तरपामिच्चं, मीमन्त्रायं विवञ्जणं ॥ ५९ ॥

एवं पुण्यार्थं प्रकृतं नाम साधुवादानङ्गीकरणेन यत्पुण्यार्थं कृतमिति एवं वनीपकार्यं वनीपकाः कृपणाः एवं श्रमणार्थमिति श्रमणा निम्नेष्टाः शाक्यादयः अस्य प्रतिषेधः पूर्ववत् । अत्राह पुण्यार्थप्रकृतपरित्यागे शिष्टकुलेषु वस्तुनो भिक्षाया अग्रहण-मेव शिष्टानां पुण्यार्थमेव पाकप्रवृत्तेः । तथाहि न पितृकर्मदिव्य-पोहनात्मात्रमेव धुङ्गस्त्ववप्रवर्तते शिष्टा इति नैतदेवमज्ञिप्रा-यापरिज्ञानात् स्वज्ञोक्त्यतिरिक्तस्यैव पुण्यार्थकृतस्य निषेधात् । स्वभृत्यज्ञाप्यस्य पुनर्नचितप्रमाणस्यैव यदृच्छादेयस्य कुशलप्रणिधानकृतस्याप्यनिषेधादिति एतेनादेयदानाभावः इत्यु-क्तं देयस्यैव यदृच्छादानोपपत्तेः कदाचिदपि वादेन यदृच्छादानो-पपत्तेः तथा व्यवहारदर्शनात् अनीदृशस्यैव प्रतिषेधात् । तदा रम्भदोषेण योगात् यदृच्छादानं तु तदज्ञोक्त्यारम्भप्रवृत्तेर्ना-सौ तदर्थं इत्यारम्भदोषायोगात् । दृश्यते च कदाचित्सुतका-दाविव सर्वेभ्य एव प्रदानविकल्पा शिष्टाभिमतानामपि पाकप्र-वृत्तिरिति विहितानुष्ठानत्वाच्च तथाविधग्रहणाच्च दोष इत्यत्र प्रसङ्गेनाङ्गगमनिकाभावफलत्वात्त्यायस्य ॥ दश० ५ अ० । “ आहृद् देसियं तं चेतिथं सियातणो सयं हुंजइ ” सूत्र० १ ध्रु० १ अ० ।

अत्र प्रायश्चित्तम् ।

“ उद्देसिय जावन्ति य उद्देसिय मासवहु दोहिं वि बह्वं पासंरु समुद्देसिए मासवहुं कावगुरुं समणण सए मासवहुयं तवगुरु निमंयसमापसिए मासवहुं दोहिंमि गुरु जावन्ति केने मासवहुं दोहिं वि बह्वं पासंरुकेने मासगुरुं कावगुरुं समणकेने मासगुरुं तवगुरुं निमंयसमासदसकेने मासगुरुं दोहिं विगुरुं जावन्ति कम्मे चउवहुं दोहिं वहु पासंरुसमुद्देसकम्मे चउ-गुरु समणदसकम्मे चउगुरु तवगुरु निमंयसमापसकम्मे चउगु-रु दोहिं गुरु ” पं० चू० । उद्देशिके चरमत्रिके कर्मोद्देशिकसं-माद्देशवक्रणे कर्मणि कृपणं प्रायश्चित्तम् । जीत० । कर्मोद्देशिके विभागोद्देशिके आचामास्त्रम् । उद्देशिकमाध्याकर्मिकमित्यर्थः । साधुनिमित्तं कृतमशनपानखादिमवस्थाप्राव्रवसितिप्रमुखम् । तच्च प्रथमचरमजितनीथे एकं साधुमेकं साधुसमुदायमेकमुपाश्रयं वा आश्रित्य कृतं तत्सर्वेषां साध्वादीनां न कल्पते द्वाविंशतिजि-नतीथे तु यं साध्वादिकमाश्रित्य कृतं तत्सर्वैव अकलयमन्येषां तु कल्पते इति द्वितीयः । कल्प० ।

आहा आशयकम्मे, आयाहम्मे य अत्तकम्मे य ।

तं पुण आहाकम्मे, कप्प वि ण व कप्पती तस्स ॥

आधार्कमे अथःकमे आत्मनमात्मकम्मे चैत्योद्देशिकस्य साधुनु-द्विय कृतस्य त्रकादेध्वनारि नामानि । यत्पुनराधार्कमे तत्कस्य कल्पते कस्य वा न कल्पते एवं शिष्येण पुष्ट सुरिराह ॥

संयस्सोहविज्जाए, समणाममणीए कुलगणे संये ।

करुमिहट्टिय ए कप्पति, अट्टिअकप्पे जमुदिस्स ॥

अस्य व्याख्या सविस्तरं तृतीयोद्देशके कृता । (सा अकपट्टिय-शब्दे उक्ता अतोऽत्राङ्गार्थमात्रमुच्यते) आधेता वा विभागतो वा सङ्घस्य श्रमणानां श्रमणीनां कुलस्य गणस्य वा संघस्य वा-संकल्पेन यत् त्रकपानादिकं कृतं तन्व्यतकल्पितानां प्रथमपश्चि-मसाधूनां न कल्पते ये पुनरस्त्वितकल्पे स्थितास्तेषां यदुद्दिश्य कृतं तस्यैवैकस्य न कल्पते अन्येषां तु कल्पते द्वितीयपदे तु स्थितकल्पिकानामपि कल्पते यत् आह ॥

आयरियं अज्जिमेए, जिक्खुम्मि गिज्ञाणगम्मि जयणा उ ।

तिक्खुत्तवविपवेमे, चउपरियेट्ते तणे गहणं ॥

आचार्ये अभियेके भिक्षौ वा श्वाले सज्जाते सति आधार्कमेणो जज्जाता सवनाऽपि क्रियते । तथा अष्टवीविप्रकुष्ठोऽप्या तस्यां प्रवे-शो कृते यदि कुच्छं न वञ्च्यते ततस्त्रिः कृत्वा शुक्रमन्त्रेवितमपि यदि न वञ्च्ये ततश्चतुर्थे परिवर्ते आधार्कमेणो ग्रहणं कार्यं गत-मौद्देशिकचारम् । चू० ६ अ० ॥

साध्वीतगुलगोरमण-वेसु वव्हीफट्ठेसु जोतसु ।

दाणइकरणसट्ठा, आहाकम्मेण मंतणता ॥

आहाआह्येकम्मे, आयाहम्मेय अत्तकम्मे य ।

तं पुण आहाकम्मे, पायव्वं कप्पती कस्स ॥

संयस्स पुरिमपाच्छिम-समणणं तह य चेव समणीणं ।

चउरो उवगमगाणं, पच्छा सएहायगा समणं ॥

संयस्स मज्जिमे प-च्छिमे य समणणं तह य समणीणं ।

चउरो पस्सिमा ताणं, पुच्छा सएहायगा गमणं ॥

उज्ज य जट्ठा सव्वं, पुरिमा चरिमा य वक्कनट्ठा तु ।

तम्हा तेमिं सर-क्खणट्ठ सव्वं परिकुट्ठ ।

अवगतनट्ठा मज्जिम-साहु तह चव ते परिणमंति ॥

कपाकप्पं देसिय, तेमिं वज्जे परिकुट्ठं ।

परिसाणं उव्विसाञ्जो, चरिमा पुणं छुराणुपात्रओ कप्पो ।

मज्जो विमुक्कचरणो, एवं कप्पो एणंतवो ॥

आयरिए अज्जिसेगे, जिक्खुम्मि गिज्ञाणगम्मि जयणा तु ।

तिक्खुत्तो अरुविपवे-सण्णमि चउपरि यदत्तओ गहणं ॥

असिवे ओमोदरिए, रायउट्ठे विवादुट्ठे वा ।

अक्काणे गेलाह्णे, आहाकम्मे तु जयणा य ।

जदि सव्वे गीतया, ताहे आशोयणा गहे जणिता ॥

अह् होति मीसगज्जाणो, पायच्छिन्नं तवोक्कम्मे ।

चउरो चउरयज्जे, आयमेगामणे य पुरिमट्ठे ॥

णिव्वित्तिं दातव्वं, सनं व पुव्वोगहं कुज्जा ।

संपस्मह विजाणे, समणा ममणी य कुलगणस्सेव ॥

करुमिह् ठितेण कप्पति, अट्टितकप्पे जमुदिस्स ।

आयरिए अज्जिमेगो, जिक्खुम्मि गिज्ञाणगम्मि भयणा तु ॥

अरुविपवेसे असीते, तिय परियेट्ते तवोगहणं । पं० जा० ।

इयार्णि उद्देसियं अहाअहे य कम्मो तं पुण उद्देसियं पुरिम-पच्छिज्जायासंचस्स ओघेण य समणारं वा समणीयं वा कुलग-णस्स वा जह ओहेणे व करैति उयिकप्पे वि अट्टियकप्पे वि न कप्पइ । जया पुण रिसभसामिसंतयाणं अज्जाणं अज्जियाणं वा उदिस्स करेइ तं रिसभसामिसंतयाणं दोहहवि न कप्पइ अजियसामिसंतयाणा गेहंति अजियसामिसंतयाणं अज-याणं कयं अज्जियाणं कप्पइ अज्जियाणं वा कयं अज्जियाणं कप्पइ पडिस्सए वि जह एकम्मि गोमि गणे तु करेइ एणं दो वा जं तथ य गणेइ पडिस्सयं तेसि कप्पइ गरिणसु विप-डिस्सएसु जे पाहुणया पच्छासमात्ते जहा कप्पेसु । पं० चू० । उद्देसियचरिमतिग-ओद्देशिकचरमत्रिक-न० कर्मोद्देशिकस्य

पाषण्डभ्रमरानिर्ग्रन्थविषये भेदत्रये, “कम्पुदेसियचरमितिग
पुयं मीसचरिमपाडुडिया ” दश० ४ अ० ।

उद्देहगण-उद्देहगण-पुं० वीरस्य गणानां तृतीयगणे, स्था० ७९ ठा० ।

“ धरेहिं तो रां अन्नरोहणेहिं तो कासवगुंतेहिं तो तन्थं उद्दे-
हगणे नामं गणे निगणं तस्मिन्नाश्चो चत्तारि साहाश्चो नि-
गयाश्चो लुब्ध कुला एवमाहिज्जंति । तंजहा से किं ते
साहाश्चो एवमाहिज्जंति ते जहा । उदुंवरिज्जिया १ मासपू-
रिया २ मद्रपत्तिया ३ पन्नपत्तिया ४ सेत्तं साहाश्चो से किं ते
कुलाइ २ एवमाहिज्जंति तं जहा “पदमं च नागभूअं १ वीअं
पुण सोमभूअं होइ । २ । अहउल्लं गच्छतरपं, चतुत्थयं-
इत्थलिजं तु ॥ पंचमगं नेदिजं, वृद्धं पुण पारिहासयं होइ
उद्देहगणस्सए, लुब्ध कुला हुंति नायव्वा ” ॥ कल्प० ।

उद्देहलिया- उद्देहलिका-स्त्री० कुहणभेदे, आचा० १ अ० ५ उ०

उद्देहिका-उद्देहिका-स्त्री० उद्रतो दोहोऽस्य क० ४ अत इत्वम्
त्रिन्द्रियजीवभेदे, प्रज्ञा० १ पद । जी० । “काष्ठनिश्रिता पुणेदे-
हिका ” आचा० १ अ० ४ उ० । तेदिदियाण उद्देहिकाइ जं वा
वप वेजो उद्देहिकया सक्रया मृत्तिकया, आ० । “तथोउद्देहिगं
तश्चो वि वण्णफई ” महा० ॥

उद्देही-देशी-उपदेहिकियाम् । दे० ना० ।

उद्धमण-उद्धमण-न० उद्ध-धृप् ल्युट् बधे, आ० । उद्धुलीने-
त्यादिभिः कुलाद्यभिमानपातनायै वचने, स्त्री० । ज्ञा० १६
अ० । “उत्तावयाहि उद्धसणाहि उद्धसेइ ” ॥ भ० १५ श० १
उ० । उन्मूलनायामाक्रोशे, आ० ॥

उद्धसिय-उद्धसित-त्रि० खरणिङ्ते, “ उद्धसिया य तेणं
सुटु वि ज्ञाणविया य चण्णाणं ” । वृ० ३ उ० । आ० म० ।
अवभाषिते, उद्धसियमो लोगंसि भागहारी व होहितीमोण,
नि० वृ० ४ उ० ।

उद्धणजवण-उद्धवणजवन-न० उच्चाविरलगेहेषु, ॥ भ० ॥
ए श० ३३ उ० ।

उद्धचलणवण-उद्धचरणवण-न० ऊर्द्धचरणस्य बन्धन-
रूपे शरीरदण्डे, प्रश्न० अध० ३ ज्ञा० ।

उद्धउरिअ-देशी-निषिद्धे, दे० ना० ।

उद्धाण-उद्धस्थान-न० कायोत्सर्गवस्थाने, ध० ४ अधि० ।

उद्धु-उद्ध-अव्य० ऊर्द्धकृत्येत्यर्थे, “पलिभिदियाणं तो पच्छा
पाडुडुमुद्धिपहाणंति” निजं वामचरणमुद्धृत्येत्यन्त्य मूर्ध्नि
शिरसि प्रधत्ति “वाह उद्धु ककसलणुवजे ” वाहुमुद्धृत्य
कत्तामादर्यानुकूलं साध्वमिमुखं व्रजन्ति । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० ।
“उद्धुपादे रिपज्जा” पादे संहृत्याप्रेतलेन पादं पातप्रदेशं वा
तत्रातिक्रम्य गच्छेत् ॥ आचा० २ श्रु० । अवकृत्येत्यर्थं च । व्य०
प्र० २ उ० ।

उद्धता-उद्धता-स्त्री० तृतीयपिण्डेणायाम्, सा च स्वव्या-
पारेण मूलभाजनाद् भाजनान्तरे भक्तमुद्धृतं स्थाल्यादौ स्व-
योगेन भाजनजातमुद्धृतं तच्च साधोर्गृह्यतः उद्धता भिन्ना भ-
वति । धर्म० ३ अधि० । स्था० । नि० चू० । (तां च सूच-
नः पिंडेसणा शब्दे वक्ष्यामि)

उद्धत- (य) उद्धत-त्रि० उद्ध हन्-क० । वाक्यादिचञ्चले,
अविनीते, प्रगल्भे, उद्धते, वाच० ॥ उत्पाटिते च । ज्ञा० १ अ० ।
उद्धततमं प्रकार-उद्धततमोऽन्यकार-पुं० न० अतिशयप्रबले त-
मिधे, प्रश्न० अध० ३ ज्ञा० ।

उद्धत्य-देशी-विप्रलम्भे, दे० ना० ।

उद्धपूरित-उद्धपूरित-त्रि० श्वासपूरितोर्द्धकाये, ऊर्द्धस्थिते-
धृत्या पूरिते, शरीरदण्डदण्डिते, ॥ प्रश्न० ३ ज्ञा० ।

उद्धपंत-उद्धमायमान-त्रि० कृतोद्धानेषु शंखादिषु, “उद्ध-
मेनाणं संखणं सिंगाणं संखियाणं खरमुहीणं पिरिपिरिया-
णं ” रा० ।

उद्धमाण-उद्धमान-न० शङ्खशृङ्गाक्षिकारमुखोपेयापिरिपि-
रिकाणां वादने, रा० ।

उद्धय-उद्धय-त्रि० उद्धृत्य पानकर्त्तरि, वाच० उद्धरे, ज्ञा० १ अ०

उद्धया-उद्धता-स्त्री० दर्पातिशयेन गतौ, “तुरियाय चवत्राप चं-
काप सीहाय उद्धयाय ज्ञेयाय दिव्याय गद्वेय ” ज० १ श० १० उ० ।
सद्वर्यायां देवगती च । भ० ५ श० ४ उ० ।

उद्धरण-उद्धरण-न० उद्ध-भावे-ल्युट्-मुक्तौ, वमने, ऋणशुद्धौ, उ-
न्मूलने, । उत्तारणे, उत्थापने, उद्धृत्य हरणे परिवेषणे, बहिर्निष्काश-
ने, उत्पादने, वाच० । विकर्तने, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० अप्रनयने च, ।
सूत्र० १ श्रु० ए अ० । उच्छिष्टे, दे० ना० ।

उद्धरिउ-उद्धृत्य-अव्य० आकृत्येत्यर्थे, “उद्धरिउ अवउज्जइ सल्ले-
ण मल्लिज्जइ णउ ” पंचा० १६ विव० ।

उद्धरित्ता-उद्धृत्य-अव्य० उत्पाकृत्येत्यर्थे “तं लयं सच्चसो उद्धा उ-
द्धरित्ता समूला य ” उक्त० ३३ अ० ।

उद्धरित्तु-उद्धृत्य-अव्य० तिष्ठाकृत्येत्यर्थे, “अणाउत्तो उद्धरित्तु गा-
त्रित्ति सोणियचउत्थे ” पंचा० १६ विव० ।

उद्धरिय-उद्धृत-त्रि० उद्ध-श्रु० । उत्पाटिते, “फड्डेइ विसज्जक्खीणं
साओ उद्धरिया कइ ” । उक्त० ३३ अ० । पृथगवस्थापिते “ उद्ध-
रियं रुंदसुयसमुद्दाउ ” पंच० । “जेणुद्धरिया विज्जा, आगासगमा
महापरिणामा ” आ० म० द्वि० ।

उद्धरियसवमसूत्र-उद्धृतसर्वशदय-त्रि० कृताज्ञोचने, पंचा० १६
विव० ।

उद्धविय-देशी-आर्चिते, दे० ना० ।

उद्धाउ-देशी० विषमोन्नतप्रदेशांशिते, संघाते च । दे० ना० ।

उद्धायमाण-उद्धावृत्त-त्रि० उत्तिष्ठति, “बहुचंडुडुडुसावयस-
भाहयउद्धायमाणगरपूरेशोरविकंसणल्यबहुलं” प्रश्न० अध० २ ज्ञा० ।

उद्धार-उद्धार-पुं० उद्धृत्यते उद्ध-भावे-घञ् मुक्तौ, ऋणशुद्धौ, उ-
त्तारणे, वाच० । अयोकरणे, अहरणे, अनु० अपवादे, । व्य० ८
उ० । कर्मणि-घञ् । सर्वधनादुद्धृत्य ज्येष्ठादिन्यो देये अंशजदे
वाच० ।

उद्धारणा-उद्धारणा-स्त्री० “पावहेण वेव्वेच्च चउट्टयपयधारणाउ
कारो” उन्नावल्येन उपेत्य वा संकृतानामर्थप्रदाना धारणा उद्धार-
णा । धारणाव्यवहारे, व्य० १० उ० ।

उद्धारपक्षिओवम-उद्धारपट्योपप-न० वक्ष्यमाणस्वरूपधात्राणां
तत्संस्कारानां वा तद्द्वारेण द्वारपसमुद्धानां वा प्रतिसमयमुद्धारण
मयोद्धारणमहोरजमुद्धारस्तद्विषयं तत्प्रधानं वा पट्योपपममुद्धार-
पट्योपपमस्य । पट्योपपमभेदे, ॥

तत्स्वरूपं यथा—

से किं तं उद्धारपक्षिओवमे ३ बुविहे पणत्ते तंजहा सु-

हुमे अ ववहारिए अ । तत्थ णं जे से सुहुमे से ठप्पे तत्थ
 णं जे मे ववहारिए से जहानामए पद्धेसिआ जोयणं आ-
 यामविक्रवंचेणं जोअणं उद्धं उच्चेणं तं तिगुणं सविमं
 परिक्रवेणं सेणं पद्धे एगाहिअ वेआहिअ तेआहिअ उक्को-
 सेणं सत्तरत्तपरूढाणं संसडे संनिचिते जरिते वालग-
 गोदीणं तेणं वालगमा नो अग्गी रुहेज्जा नो वाऊ हरेज्जा
 नो कुहेज्जा नो विद्धंसिज्जा णो इ पुत्ताए हव्वमागच्छेज्जा
 तत्रोणं समए २ एगमेगं वालगं अवहाय जावइएणं काले-
 णं से पद्धे खीणे नीरए निद्धेवे णिट्टिए जवइ मेत्तं ववहा-
 रिए । उच्चारपलिओवमे एएसि पद्धवाणं कोमाकोमी ह-
 वेज्ज दसगुणिया तं ववहारिअस उच्चारसागरोवमस
 एगस जवे परिमाणं २ एहं ववहारिअ उच्चारपलिओ-
 वमसागरोवमेहिं किं पओअणं एहं ववहारिअपलिओ-
 वमसागरोवमेहिं एत्थि किंचिपओअणं केवडं पखवणा
 पखविज्जइ मेत्तं ववहारिए उच्चारपलिओवमे । से किं तं
 सुहुमे उच्चारपलिओवमे २ मे जहानामए पद्धेसिआ जो-
 अणं आयामविक्रवंचेणं जोअणं उच्चेणं तं तिगुणं स-
 विसेसं परिक्रवेणं सेणं पद्धे एगाहिअ वेआहिअ तेआहिअ
 उक्कोसेणं सत्तरत्तपरूढाणं संसडे संनिचिते जरिते वालग-
 गोदीणं तत्थ णं एगमेगे वालगं असंखिज्जाइ खंकाइ
 कज्जइ ते वालगदिट्ठीए आंगाहणाउ असंखेज्जइ जा-
 गमेत्ता सुहुमस पखगजीवस सररीगाहणाउ असंखेज्ज-
 गुणा तेणं वालगमा नो अग्गी रुहेज्जा नो वाऊ हरेज्जा
 णो कुहेज्जा नो विद्धंसिज्जा नो पुत्ताए हव्वमागच्छेज्जा
 तत्रोणं समए २ एगमेगं वालगं अवहाय जावइएणं
 कालंणं से पद्धे खीणे नीरए निद्धेवे णिट्टिए जवइ से तं
 सुहुमे उच्चारपलिओवमे एएसि पद्धवाणं कोमाकोमी ह-
 वेज्ज दसगुणिआ तं सुहुमस उच्चारसागरोवमस एगस
 जवे परिमाणं एहं सुहुमउच्चारसागरोवमेहिं किं पओ-
 अणं एहं सुहुमउच्चारपलिओवमसागरोवमेहिं दीवसमु-
 द्धाणं उच्चारएणप्पइ केक्केआणं जंते दीवसमुदा उदारेणं
 पखत्ता गोयमा ! जावइआणं अट्ठाइज्जाणं उच्चारसा०
 उच्चारसमायए वइआणं दीवसमुदा उदारेणं पखत्ता सेत्तं
 सुहुमे उच्चारपलिओवमे सेत्तं उच्चारपलिओवमे ॥

(सेत्तं उच्चारपलिओवमे इत्यादि) उच्चारपल्योपमं चिधिधं
 प्रदत्तं तद्यथा वालाग्राणां सूक्ष्मप्रत्ययकरणेन सूक्ष्मं च तेषामव
 सान्यवहारिकप्रत्ययव्यवहारिभिर्गृह्यमाणानामखण्डानां यथाव-
 स्थितानां ग्रहणात्प्ररूपणमात्रस्यवहारीपयोगित्वाद्वावहारिकं
 चेति । तत्र यत्सूक्ष्मं तत्स्याप्यम् । तिष्ठन् । तावद्वावहारिकप्ररूप-
 णपूवकत्वादेतत्प्ररूपणा पश्चात्प्रत्ययकरणेन इति भावस्तत्र यत्त-
 द्वावहारिकप्ररूपणप्रत्योपमं तदिदमिति शेषस्तदेव विवक्तुराह
 (से जहानामए इत्यादि) तद्यथा नाम धान्यपल्य इव पल्यः स्यात्स
 च वृत्तत्वाद्यायामविष्कन्नाश्यां वैर्यविस्ताराश्यां प्रत्येकमुत्से
 धाङ्गुलकमणिपत्रं योजनमूर्ध्वमुखत्वेनापि तपोजन्तं त्रिगुणं सवि-

शेषं परिक्रमेण त्रुमितिमङ्गीकृत्यति सर्वस्यापि वृत्तपरिधेः किं-
 चिन्न्यूनपरुभागाधिक्यत्रिगुणत्वादस्यापि पल्यस्य किञ्चिन्न्यूनप-
 रुभागाधिक्यानि त्रीणि योजनानि परिधिर्भवतीत्यर्थः । स पल्यः
 (एगाहिय वैयाहियत्ते आहियत्ति) षष्ठीवचनतोपादेकाहिक-
 द्वाहिकत्रयाहिकमुक्यतः सप्तरात्रप्ररूढानां त्रुतो वालगकोदी-
 नामिति संबन्धः । तत्र मुष्टिकते शिरस्येकेनाह्वा यावत्प्रमाणं वा-
 द्वायकादय उचिष्ठलित ता एकाहिक्यः चास्यां तु या उचिष्ठलित
 ता द्वाहिक्यः । कथमत इत्याह संसृष्टम् आकर्णपूरितः संनिचित
 प्रचयविशेषातिविक्रीकृतः किं बहुना एवं त्रुतोऽसौ त्रुतो येन तानि
 वालाग्राणि नाश्रिदैह्य वायुरपरहरेदतीव निचितत्वादिनिपवनाव-
 पि न तत्र क्रामत इत्यर्थः (णो कुत्थेज्जति) नो कुत्थेयुः प्रचयवि
 शेषादेव सुखिराश्रित्य वायोऽसंभवाच्च नासारां गच्छेयुः अत
 एव च (नो परिविद्धं सेज्जति) कतिपयपरिसादनमप्यङ्गीकृत्य
 न परिविद्धं संख्येत्यर्थः अत एव च (नो पुत्ताए हव्वमाग
 च्छेज्जति) न पुतित्वेन कदाचिदप्यागच्छेयुर्न कदाचिदग्रांथितां
 प्राप्तेयुरित्यर्थः (तत्रोणंति) तेज्या वालाग्रेज्यःसमये समये ए-
 कैकं वालाग्रमपहृत्य काशो मीयते इति विशेषः । ततश्च (जावइ
 एणमित्यादि) यावता काशेन स पल्यः क्रीणां वालाग्रकर्षणात्
 क्रयमुपागतः अपरुक्कान्यकोष्टागारवत्तया (नीरयेत्ति) निरतो
 रजः सूक्ष्मवालाग्राऽपकुष्टान्यतरः कोष्टागारवत्तया (निद्धेवि
 ज्ति) अत्यन्तसंश्लेषात्तन्मयतां गतवालाग्रत्रयेपार्हाश्लिष्टेयः अप
 नीतमित्यादि गतधात्येवकोष्टागारवदभिक्षिभिः प्रकारैर्निष्ठितो
 विशुद्ध इत्यर्थः । एकार्थिका वा पते शब्दाः अत्यन्तविशुद्धिप्रे-
 पादनपराः । वाचानन्तरदृश्यमानम् अन्यदपि पदमुक्तासुरेण
 व्याख्येयम् पतावत्कावस्वरूपं बादरमुच्चारल्योपमं भवति
 एतच्च पदव्यक्तनैतवालाग्राणां संख्ययत्तासंख्येयैः समये-
 स्तदपहारसंभवासंख्येयसमयमानं द्रष्टव्यम् । सेत्तमित्यादि
 निगमनं व्यावहारिकं पल्योपमं निरूप्याथ सागरोपममाह ।
 (एएसि पद्धाणगाहा) एतेयामनन्तरोक्तपल्योपमानां दशभिः
 क्रोटाकोटिभिर्येकं सागरोपमं भवतीति तात्पर्यम् । शिष्यः
 पृच्छति एतैर्व्यावहारिकपल्योपमसागरोपभिः किं प्रयोजनं
 कोऽर्थः साध्यते तत्रोत्तरं नास्ति किंचित्प्रयोजनं निरर्थक-
 स्तर्हि तदुपन्यास इत्याशङ्क्याह केवलं प्रज्ञापना प्रज्ञाप्यते
 प्ररूपणामात्रं क्रियत इत्यर्थः । ननु निरर्थकस्य प्ररूपण्याऽपि
 किं कर्त्तव्यमतो यत्किंचिदुन्मत्तवाक्यवदेवमभिप्रायापरिज्ञाना
 देवं हि मन्यते वादरे प्ररुपिते सूक्ष्मं सुखावसेयं स्यादतो बा-
 दप्ररूपणा सूक्ष्मोपयोगित्वात्त्रेकान्ततो नैरर्थक्यमनुभवति ।
 तर्हि नास्ति किंचित्प्रयोजनमित्युक्तमसत्यं प्राप्नोतीति चेन्नैव-
 मेतावत्प्रयोजनस्यालपत्वेनाविवक्षितत्वादेव वादराज्ञापल्यो-
 पमा द्वावपि वाच्यम् । (सेत्तं सुहुमे इत्यादि) गतार्थमेव
 “ जाव तत्थ एणं एगमेगे वालागो असंखेज्जाइमित्यादि ” पूर्व
 वालाग्राणि सह जाल्येव गृहीतान्यत्रत्वेकैकमसंख्येयखरदो
 क्तं न श्रुत इति भावः । एवं सत्येकैकखरदस्य यन्मानं भव-
 ति तन्निरूपयितुमाह (तेणं वालगदिट्ठीआंगहणाओ इ-
 त्यादि) नानि खरदोहृतवालाग्राणि प्रत्येकं दृष्टव्यगहानात् साव-
 किमसंख्येयभागमात्राणि दृष्टिश्चतुर्द्वारोत्पन्नदर्शनरूपा साव-
 गाहते परिकृच्छेददारेण प्रवर्तते तत्र वस्तुनि तदेव वस्तु दृष्टव-
 यगहना प्रोच्यते ततोऽसंख्येयभागवतीति प्रत्येकं वालाग्रख-
 रदानी मन्तव्यानीदमुक्तं भवति यत् पुद्गलद्रव्यं विशुद्धचक्षु-
 र्दर्शनः छद्मश्चः पश्यति तदसंख्येयभागमात्राण्येकैकशस्ता
 न्येव भावतो द्रव्यतो निरूप्याथ क्षेत्रतस्तन्मानमाह (सुहुम-
 स्सेत्यादि) अदमत्र भावाद्यैः सूक्ष्मपनकजीवशरीरं यावत्क्षेत्र

मवगाहते ततोऽसंख्येयगुणानि प्रत्येकं तानि भवन्ति वादर-
पुयिवीकायिकपर्योमशरीरतुल्यानीति वृद्धवादः । एषां च वा-
लाप्रखण्डानामसंख्येयत्वात् प्रति समयमुद्धारं किल संख्येया
वर्षकोट्योतिष्कान्यतः संख्येयवर्षकोटिमानमिदमवसेयं शे-
षं तूक्तार्थे प्रायं यावत् जावद्या अद्वाद्वाजाणमित्यादि । याव-
न्तोऽद्वैततयसागरोपमेषुद्धारसमया वालाप्रखण्डारोपलक्षिताः
समया उद्धारसमयाः एतावन्तो द्विगुण २ विष्कम्भाद्-
द्वीपसमुद्रयथोक्तनोद्धारण प्रकृताः असंख्येया इत्यर्थः । उक्त-
मुद्धारपत्योपमम् । अनु० । कर्म० ।

उच्चारसमय-उच्चारसमय-पुं० वालाप्रखण्डारोपलक्षितेषु समये-
षु, अनु० ॥

उद्धारसागरोपम-उच्चारसागरोपम-न० उद्धारविषयं तत्प्रधानं
वा सागरोपममुद्धारसागरोपमम् । दशभिः कोटाकोटीभिर्गुणिते
सागरोपमभेदे, स्यात् १० । (तच्च सूत्रमव्यवहारिकभेदेन
द्विधा उद्धारपत्योपमभेदे दर्शितम्)

उच्चावणा-उच्चावना-स्त्री० शरीरतस्य कार्यस्य निष्पादने, व्य०
१ उ० । उच्चावलेन धावना । गच्छोपप्राप्त्यै दूरकैत्रादौ गमने,
ध० ३ अधि० ।

उच्छिय-उद्धृत-त्रि० उद्धृते, कृतनिर्वाहे, “नामनिमित्तं तत्त्वं यथा
तथा चोद्धृतं पुरा यद्विह” ॥ पौ० ॥

उच्छियकटक-उद्धृतकटक-त्रि० उद्धृता स्वदेशायाजनेन जीवी-
तत्याजनेन वा कण्टका यत्र तदुद्धृतकटकम् । प्रतिस्पर्धिकोत्रज-
रहिते, ग० । औ० ॥

उच्छियदद-उद्धृतदद-पुं० उद्धृत उत्पादितो गृहीतो दण्णो येन स
उद्धृतददः गृहीतप्रायश्चित्ते, व्य० १ उ० (उच्छियददो गिहस्थो
दंष्ट्रादये दद्यते)

उच्छियसत्तु-उद्धृतसत्तु-त्रि० उद्धृताः शववो यत्र तदुद्धृतसत्तुः देश-
निर्वासितासोत्रजैर्विशि, औ० । रा ।

उद्धीमुह-उद्धीमुख-त्रि० उद्धीकृतमुखे, “उद्धीमुहकंबुतापुष्पग
संलग्नसंग्रया आहिति वदेज्जा” ॥ बं० ४ पाहु० ।

उद्धुमय-उद्धुमात-त्रि० आपूर्णे, उद्धुमायशब्द आपूर्णपर्यायः यत-
उक्तम् “अभिमानचित्तेन परिहृत्यमुकुमायं आहिरैर्यं च जाण-
आगुणे” ॥ नं० ।

उद्धुम्माण-उद्धुम्मान-त्रि० उत्पाद्यमाने, “उद्धुम्माण दगर
यरयंश्चआचरकेण” ॥ औ० । प्रश्न० ॥

उद्धुय-उद्धृत-त्रि० उद्. धृ. क. उद्धृतो उद्धृते, उद्धृते, झा० १-
अ० । इतस्तनो विप्रमृते, “कावागुरुपरकुंरुद्धुतकधुवमघ-
मन्तं गंधुधुयाभिरामे” चं० १ पाहु० । सूर्य० । स. । औ० । रा०
प्रकटीकृतं, क० । उक्तमित्ये, “वाउद्धुयविजयवेजयती” औ० ।
“वाउद्धुयविजयवेजयती उच्चतित्तकत्रिया” जौ० ३ प्रलि०
चं० । उक्ते च । स० ।

उद्धुया-उद्धृता-स्त्री० वातोद्धृतस्य दिगन्तव्यापिनो रजस इव-
गता, ग० । जीवा० ।

उद्धुर-उद्धुर-त्रि० उद्धृताधुरस्मात् प्रा. व. अच्. स. । निरुक्ते,
प्रावरण्ये, ददे, उच्छे, याच० । उक्ते, आ. म. प्र० ।

उद्धुस्मिय-उद्धुस्मि-त्रि० कृष्णमुद्धृते, “सं जोयणे णवणव
नि सहस्से उद्धुस्मितो दृष्टसहस्समेगं” सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

उद्भावंत-उद्भयपत्-त्रि० उद्धृ. नमयति, प्रा० ।

उत्पद्य-उत्पत्ति-न० उद् पत्. क. उत्पत्तये, “उत्पद्यउत्पद्य-
तुरियचच्चज्जणसिगवेवगाहिं” औ० । “अद्वहासं काळण उ-
त्पद्य” आ० म० प्र० । उद्धृतं, “णञ्चा उत्पद्यं उक्खं वेय-
णाए दुहट्टिय” उक्त० १ अ० । “उत्पद्य पत्तिवयमाणे वसध”
आचा० । १ श्रु० ६ अ० ४ उ० । उच्छ्रगते च । त्रि० वाच० ।

उत्पद्यपत्तिवयमाण-उत्पत्तिप्रतिपत्त-त्रि० पूर्वं संयमारोहणा-
दुत्पत्ति पश्चात्पाकोदयात्मतितपत्ति, आचा० १ श्रु० ६ अ० । ४ उ० ।
उत्पद्य-देशी० उच्छ्रय, समूहे, पङ्के, बले च । दं० ना० ।

उत्पन्न-उत्पत्त-पुं० उत्पत्ति, उद् पद् गतौ-अच्. । वृत्तादीनां त्वच-
मुद्दिष्ट उद्धृते नियासे, वाच० । त्रीन्विजयीविशेषे, प्रज्ञा० १ पद् ।
उत्पद्य-उत्पन्न-त्रि० उद्. पत्. क. । प्राउद्धृते, ग० । प्रश्न० । सं-
जाते, दर्श० । “उत्पद्यस्मि अणंतेण, उस्मिच्छाउस्मित्ये णाणे ।
उत्पत्तिस्त्वज्जीवे च । “उत्पद्ये इ वा विगमे इ वा पुवे इ वा”
सत्तावकणम आ० म० द्वि० । विरो० ।

उत्पद्यकोउद्धृत्त-उत्पन्नकुतूहल-त्रि० उत्पद्यं प्रागजृतं कुतूहलं
यस्य उत्पन्नोत्पद्ये, सू० प्र १ पाहु० ।

उत्पद्यगारव-उत्पन्नगौरव-त्रि० उत्पन्नमज्जिषणीयतया जात
गौरवं यस्य स तथा । कर्मनयितया जातगौरवे, “उत्पद्यगारव एवं
गणिंति परिकल्पितं । व्य० ४ उ० ॥

उत्पद्यणाणदंशणधर-उत्पन्नज्ञानदर्शनधर-पुं० सदिकेवत्र-
ज्ञानदर्शनोपयुक्ते, “समणे जगवं महावीरे उपपद्यणादंशणधरे
अरहा जिणे केवली” उत्पन्नज्ञानदर्शनधरो न तु सदा संसिद्धः
म० १ श्रु० ७ उ० ।

उत्पद्यनुकव-उत्पन्नदुःख-त्रि० संजातदुःखे, “इह खलु जोगपव्व-
इएणं उत्पद्यदुःखेणं संजमे अरइसमावस चित्तेण” दश० १ सूत्रि० ।
उत्पद्यमंसय-उत्पन्नमंसय-त्रि० उत्पन्नानवधारितार्थज्ञाने,
रा० । सू० प्र० ।

उत्पद्यसदृ-उत्पन्नश्रद्ध-त्रि० उपपन्ना प्रागजृता सती जृता
श्रद्धा यस्यासौ उपपन्नश्रद्धः । जातश्रद्धे, “उत्पद्यसदृ संजायस-
दृ समुपद्यसदृ दद्याए दद्वेइ” जं० १ वक्क० । रा० । सू० प्र० । झा० ।
उत्पद्यानुत्पद्य-उत्पन्नानुत्पन्न-त्रि० उत्पन्नश्चात्पन्नश्च उत्प-
न्नानुत्पन्नः । मयूरव्यंसाकादय इति समासः । यथा कृताकृतं तु-

क्ताचुक्तमित्यादि । एवं प्रकारश्च समासः स्यादादिन एव युक्ति-
मिर्यते न शेषश्च एकान्तवादिन एकत्रैकदा परस्परविरुद्धध-
र्मानुत्पद्यमात् । कस्यचिन्नयस्य मतेनोत्पत्त्ये कस्यचिदनुत्पत्त्ये,
“उत्पद्यानुत्पद्यो, एव गया णेममस्सुत्पद्यो । सेसाणं उत्पद्यो,
जइ कसो तिविदसामिस्सा” आ० म० द्वि० । (नमुकारशब्दे
उत्पत्तिचारे स्पष्टी भविष्यति)

उत्पत्ति-उत्पत्ति-स्त्री० उत्पत्तिमुत्पत्तिः । प्रस्तौ, विरो०
उत्पादने; उद्धृतौ, आ० च० । (उत्पत्तौ नयानां मतानि नमुका-
रशब्दे उत्पत्तिद्वारे स्पष्टी भविष्यन्ति) सा च चतुर्धा । उत्पत्तिश्च-
तुर्धा जीवाजीवस्योत्पत्तिर्यथा मातापितृव्यां पुत्रस्य १ जीवाद्जी-
वस्योत्पत्तिर्यथा सजीवदेहात्मनश्चैकशब्देः २ अजीवाद्जीवस्योत्पत्ति-
र्यथा काष्ठादुष्णकस्य । अजीवाद्जीवस्य दुग्धाद्वज्रः । ग०
निदानकारणे, “उत्पत्तीं रोगाणं तस्स मणओसहयविजंगी”
नि० च० २० उ० । उपमाने, प्रश्न० । ऊर्कं पतने, ऊर्कगतौ च
उत्पद्यते प्रथमतो ज्ञायतेऽनेन उद् पद् करणे क्तिन् । प्राथमिक
प्रतीतिविषयप्रवृत्तिसाधनेऽसाधनताबाधकं कर्मस्वरूपहाप्ये
विधिवाक्ये, वाच० ॥

उत्पत्तिः-औत्पत्तिकी-रूपं उत्पत्तिरेव न शास्त्राभ्यासकर्म-
परिशीलनादिकं प्रयोजनं यस्याः सा औत्पत्तिकी तदस्य
प्रयोजनमिति इकण ॥ नं ॥ अदृष्टश्रुतानुभूतविषयादकस्माद्
भवनशीलायां बुद्धौ, रा० । ननु सर्वस्याः बुद्धेः कारणं त्रयो-
पशमः तत्कथमुच्यते उत्पत्तिरेव प्रयोजनमस्या इति उच्यते
त्रयोपशमः सर्वबुद्धिसाधारणः ततो नासौ भेदेन प्रतिप-
त्तिनिश्चयः भवति । अथ च बुद्धन्तरभेदेन प्रतिपत्त्यर्थं
व्यपदेशान्तरं कर्तुमारब्धं तत्र व्यपदेशान्तरनिमित्तमत्र न
किमपि विनयादिकं विद्यते केवलमेवमेव तथोत्पत्तिश्चिति सैव
साक्षाभिदिष्टा । नं ॥

औत्पत्तिक्या लक्षणम् ।

पुष्पमदिष्टमयुम-वेद्यतत्त्वणविमुद्गगृहि अत्या ।

अव्याहृतफलरोगा, बुद्धौ औत्पत्तिः नाम ॥१॥

पूर्वं बुद्धश्रुताहताक स्वयं चक्षुषा न दृष्टो नास्मन्यतः श्रुतो म-
नसाऽप्यविदितोऽप्यलोलोचितस्तस्मिन् क्षणेषु बुद्धश्रुतदकाले
विशुद्धो यथावस्थितो गृहीतोऽवधारितोऽर्थो यस्याः सा तथा ।
पुष्पमदिष्टस्यादौ मकारोऽलान्त्यिकः । तथा अव्याहतेन अवा-
धितेन फलेन परिच्छेद्येनार्थेन योगो यस्याः सा अव्याहृतफ-
लयोगा बुद्धिरौत्पत्तिकी नाम । बुद्धि विनयेजानुग्रहाया-
स्याः स्वरूपप्रतिपादनायमुदाहरणान्याह ।

जरहसिन्नपणिरुक्ते, खुडुगपडसरकफायउचारे ।

गयपायणगोत्रंवेवं, खुडुगमग्नित्थिपड पुते ॥ ३ ॥

जरहसिलं मिह कुक्कुटं, तिव्वाबुयहत्थिअगगवणसंके ।

पायसअस्या पत्ते, खारुहिव्वापंचपियरो य ॥ ४ ॥

महुसित्यमुदिअंकेडं, नाणए जिकत्वंचगनिहाणं ।

मिकत्वा य अत्थसत्ते, इच्छायमह सयमहस्से ॥ ५ ॥

आसामर्थः कथानकेभ्योऽवसेयः । तानि च कथानकानि
विस्तरतोऽभिधीयमानानि ग्रन्थगौरवमापादयन्ति ततः संक्षे-
पेणोच्यन्ते । उज्जयिनी नाम पुरी तस्याः समीपवर्ती कश्चिन्न-
टानामेको ग्रामः तत्र च भरतो नाम नटः तस्य भार्या परासु-
रभूत् तनयश्चास्य रोहकामिधोऽद्यात्थल्पवयास्ततस्तेन
स्वस्य तनयस्य च शुश्रूषाकरण्यान्या समानिन्ये वधूः ।
सा च रोहकस्य सम्यग्न वर्तते ततो रोहकेण सा प्रत्यापादि
मार्तन मे त्वं सम्यक् वर्तसे ततो ब्रह्मस्यसीति ततः सा से-
र्व्यमाह रे रोहक ! किं करिष्यसि ? रोहकोऽप्याह । तत्क-
रिष्यामि येन त्वं मम पादयोरागत्य ब्रगिष्यसीति ततः सातम-
वज्ञाय तूष्णीमितिपुन रोहकोऽपि तत्काश्रादराज्य गाढसंजाता-
मिनिवेशोऽप्यदा निशि सहसा पितरमेवमजानीत जो जो पितरेषु
पत्रायमानो गोंहो याति तत एवं बालकवचः श्रुत्वा पितुराशङ्क्य
समुद्रपादिनूतं विनष्टा मे महंशैतल वेषतां वेषतां वेषतां चक्षुषाम-
नुरागः शिथिली बहूव । ततो न तां सम्यक् संभाषते नापि विशेष-
तस्तस्यै पुष्पताम्बूवादिकं प्रयच्छति द्रुतः पुनरापास्तं शयनादि
ततः सा चित्तयामास नूनमिदं बालकविचेष्टितम् अन्यथा कथ-
मकारण एवैव दोषाज्ञावं पगइमुखा जातः ततो बालकमेवम
वाहीत वस रोहक ! किमिदं त्वया चेष्टितं तव पिता मे संप्रति-
दूरं पराङ्मुखीभूतः रोहक आह किमिति तर्हि त्वं सम्यग्न वर्तसे
तयोक्तमित ऊर्ध्वं सम्यग् वर्तिष्ये । ततो बालक आह जय्यं तर्हि
मा वेदमाकार्यंस्थथा करिष्ये यथा मे पिता तथैव त्वयि वर्तते
इति ततः सा तत्काश्रादराज्य सम्यग् वर्तिनं प्रवृत्ता । रोहको-
ऽप्यन्यदा निशि निशाकरप्रकाशितायां प्राक्लकदाशङ्कापनोदाय

बाह्याज्ञावं प्रगटयन् निजज्जग्यामहुदयग्रेण दर्शयन् पितरमेवमाह
मो पितरेषु गोंहो याति गोंहो यातीति । तत एवमुक्तं स पिता
परपुरुषप्रवेशजानिमानतो निष्प्रत्याकारं कृष्णामुक्षीय प्राधावत रे
कथय कुत्र यातीति ततः स बालको बाह्यर्क्षोऽं प्रकटयन्हु-
दयग्रेण निजज्जग्यां दर्शयति पितरेषु गोंहो यातीति ततः स
मीडित्वा प्रत्यवृत्तश्चित्तयतिस्म च स्वचेतसि प्राक्तनोऽपि पुरुषो
नूनमेवंविध एवासीदिति शिष्यमा बालकवचनादधीकं संज्ञाय
विप्रियमेतावन्तं काञ्च कृतमस्यां प्रायायामिति पश्चात्तापान्नादत-
रमस्यामनुरक्तो बहूव । सोऽपि रोहको मया विप्रियं कृतमास्ते-
ऽस्या इति कदाचिदप्या मां विपादिना मारयिष्यतीति विचिन्त्य
सदैव पित्रा सह रुद्धं न कदाचिदपि क्वलः । अन्यदा च पित्रा
सहोऽज्जयिनीं पुरीमगतं दृष्ट्वा च तेन त्रिदशपुरीवोऽज्जयिनी स-
विस्मयचेतसा च सकृदाऽपि यथावत्प्रतिभाषिता । ततः पित्रैव
सह नगर्यां निर्यानुमारेरे पिता च तत्र किमपि विस्मृतमिति
रोहकं सिप्रतटेऽवस्थाप्य तदानयनाय भूयोऽपि नगरीं प्राचि-
कृत । रोहकोऽपि च तत्र सिप्राभिप्रसित्युत्सुकते बाह्यापत्रव-
शात् सप्रकारां परिपूर्णांमपि पुरं सिकताजिराश्लिखत् । इतश्च
राजा अश्ववाहनिकायामश्वं वाहयन् कथंविदेकाकीभूतस्तेन पथा
समागतुं प्रावर्तत तं च स्वाश्लिखितनगरीमध्येन समागच्छन्ते
रोहकः अवादीत मो राजपुत्र माऽनेन पथा समागतः । तेनोक्तं
किमिति । रोहक आह । किं त्वं राजकुलमिदं न पश्यति । ततः स
राजा कौतुकवशात्सकलामपि नगरीं तदाश्लिखितमवैकृत पप्रच्छ
च तं बालकं रे अन्यदाऽपि त्वया नगरी दृष्टाऽसीत् न वा ।
रोहकः प्राह नैव कदाचित्केवलमहमद्यैव ग्रामादिहागतः ।
ततश्चित्तयामास राजा अहो बालकस्य प्रज्ञातिशयः । ततः
पुनरोहकः वन्त किं ते नाम क वा ग्राम इति । तेनोक्तं रोहक
इति मन्त्राम प्रत्यासन्ने च पुरोग्रामे वसामीति । अत्रान्तरे
समागतो रोहकस्य पिता चलितो च स्वग्रामं प्रति द्रावपि
राजा च स्वस्थानमगमन् चिन्तयति स च ममैकोनानि म-
न्त्रिणां पञ्चशतानि विद्यन्ते तद्यदि सकलमन्त्रिमण्डलमूर्द्धा-
भिषिक्तो महाप्रज्ञातिशायी परमो मन्त्री संपद्यते ततो मे राज्यं
सुखेनैवेधते बुद्धियलोपेतो हि राजा प्रायः शेषबलैरल्पबलोऽपि
न पराजयस्थानं भवति परांश्च राज्ञो लीलया विजयते । एवं
चिन्तयित्वा कतिपयदिनानन्तरं रोहकबुद्धिपरीक्षानिमित्तं
सामान्यतो ग्रामप्रधानपुरुषानुदिशैवमादिष्टवान् यथा युष्म-
दग्रामस्य बहिरतीव महती शिला वतैते तामनुत्पाद्य राजयो-
ग्यमण्डपाच्छादयन् कुर्वत । तत एवमादिष्ट सकलोऽपि ग्रामलो-
को राजादेशं कर्तुमशक्यं परिभाषयन्नाकुलीभूतमानसो बहिः
सभायामेकत्र मिलितवान् पृच्छति स्म परस्परं किमिदानीं
कच्चयं दुष्टो राजादेशोऽस्माकमापतितो राजादेशाकरणे च
महाननर्थोपनिपातः । एवं च चिन्तया व्याकुलीभूतानां तेषां
महानदिनमागतं रोहकश्च पितरमन्तरेण न भुङ्क्ते पिता च ग्राम-
मेलापके मिलितो वर्तते । ततः स क्षुधापीडितः पितुः समीपे
समागत्य रोदिनुं प्रावर्तत पीडितोऽहमतीव दुःखया ततः समाग-
च्छु गृहे भोजनयति । भरतः प्राह वत्स ! सुखितोऽसि
त्वं न किमपि ग्रामकष्टं जानासि । स प्राह पितः किं तदिति ।
ततो भरतो राजादेशं सविस्तरमवचकधत् । ततो निजबुद्धिप्राग-
ल्यवशात् भट्टिति कार्यस्य साध्यतां परिभाष्य तेनोक्तं मा
आकुलीभवत यूयं खनत शिलाया राजोजितमण्डपनिष्पाद-
नायाधस्तात् स्तम्भाश्च यथाधानं निवेशयत भित्तीश्चोपले-
पादिना प्रकारेणातीव रमणीयाः प्रशुषीकुरुत । तत एवमुक्तं
सर्वैरपि ग्रामप्रधानपुरुषैर्मैवमिति प्रतिपन्नम् । ततः सर्वोऽपि

ग्रामलोकः । स्वशूहे भोजनाय भुक्त्वा च समागतः शिलाप्रदेशे प्रारब्धे तत्र कर्म कतिपयदिनैश्च निष्पादितः परिपूर्णो मण्डपः । कृता च शिला तस्य आच्छादनं निवेदितं राज्ञे राजनियुक्तैः पुरुषैर्देवनिष्पादितो ग्रामेण देवादशः । राजा प्राह कथमिति ततस्ते सर्वमपि मण्डपनिष्पादनप्रकारं कथयामासुः । राजा प्रपञ्च कस्येयं बुद्धिस्ते उवादिषुर्देव ! भरत-पुरुषस्य एषा रोहकस्य औपत्तिकी बुद्धिः । एवं सर्वेष्वपि संविधानकेषु योजनीयं ततो भूयोऽपि राजा रोहकबुद्धिपरी-त्यर्थं मेढकर्म प्रेषितवान् । एष यावत्पलप्रमाण एव समर्पणीयो न न्यूनो नाप्यधिक इति तत एवं राजादेशे समागते सतिसर्वांसि ग्रामोऽध्याकुली नृतचता बहिः सजायामेकत्र मिश्रितवान् सगौरवमाकारितो रोहकः आज्ञापितश्च ग्रामप्रधानैः पुरुषैः वस ! प्राचीनमपि दुष्ट-राजादेशासिन्धुं त्वयैव निजवृत्तिसंतुबन्धेन समुत्तारितः सर्वोऽपि ग्रामः । ततः संप्रत्यपि प्रगुणीकुरु निजवृत्तिसंतुबन्धेनास्यापि दुष्टराजादेशासिन्धोः पारमधिगच्छाम इति । तत उवाच रोहको वृक्तं प्रत्यासन्नं धृत्वा मेण्डकमेतं यवसदानेन पुष्टीकुरुत यवसं हि भक्षयन्त्येव न दुर्बलं जनिष्यति वृक्तं च दृष्ट्वा न वृक्किमाप्स्यते ततस्ते तयैव हृतवन्तः पञ्जातिक्रमे च तं राज्ञः समर्पयामासुः तोडने च तावत्पत्रप्रमाण एव जातः । ततो ज्ञूयोऽपि कतिपयदिनानन्तरं राजा कुर्कुटः प्रेषितः एष द्वितयं कुर्कुटं विना योषधितयस्य इति एवं संप्राप्तं राजादेशो मिश्रितः सर्वोऽपि ग्रामो बहिः सभायामाकारितो रोहकः कथितश्च राजादेशः । ततो रोहकेणादर्शको महाप्रमाण आनायितो निर्मुष्टश्च ज्यूया सम्यक् ततो घृतः पुरो राजकुकुटस्तस्य ततः स राजकुकुटः प्रतिवि-म्बमासीयमादर्शं दृष्ट्वा मत्पतिपङ्कोऽयमपरः कुकुट इति मत्वा साहकारं योक्तुं प्रवृत्तो जरुचेतसो हि प्रायसिख्येवो ज्वलति । एवं च परकुकुटमन्तरेण योधिते राजकुकुटे विस्मितः सर्वोऽपि ग्रामशोकः संपादितो राजादेशः निवेदितं च राज्ञो निजपुरुषैः । ततो ज्ञूयोऽपि कतिपयदिवसातिक्रमे राजा निजादेशं प्रेषितवान् युष्मद्ग्रामस्य सर्वतः समीपं रमणीया वासुका विद्यते ततः स्यूजा वातुकामया कतिपया दवरकाः कृत्वा शीघ्रं प्रेषणीया इति एवं राजादेशे समागते मिश्रितः सर्वोऽपि बहिः सजायां ग्रामः पृष्ठश्च रोहकस्ततो रोहकेण प्रत्युत्तरमदायि नडा वयं ततो नृत्य-मव वयं कर्तुं जानीमो न दवरकादि । ततो राजादेशश्चावश्यं कर्तव्यः ततो बृहद्वाजकुक्षमिति चिरन्तना अपि कतिचिद्वाहु-कामया दवरका जनिष्यन्तीति तमप्यशोकः कश्चिदप्यनुभूतः प्रेषणीयो येन तदनुसारेण वयमपि वाहुकामयान् दवरकान् कुर्म इति । ततो निवेदितमेवं राज्ञो नियुक्तपुरुषैः । राजा च निरुत्तरीकृतः तृष्णीमासन् । ततः पुनरपि कतिचिद्दिनानन्तरं जीर्णहस्ती रोगग्रस्तो मुमुर्षुर्ग्रामं राजा प्रेषितः यथाशयं हस्ती मृत इति न निवेदनीयोऽयं च प्रतिदिवसमस्य वार्ता कथनीया अकन्ये ग्रामस्य महान् दुःखः । एवं च राजादेशे समागते तयैव मिश्रितः सर्वोऽपि ग्रामो बहिः सजायाम् । पृष्ठश्च रोहकस्ततो रोहकेण क्तं दीयतामस्मै यवसः पञ्चायज्ञ-विष्यति तत्करिष्यामः । ततो रोहकादेशेन दत्तो यवसस्तस्मै राजौ च स हस्ती पञ्चनयुगगतः । ततो रोहकवचनतो ग्रामेण गत्वा राज्ञे निवेदितम् । देवाऽयं हस्ती न निरीदति नोसिष्ठति न कवचं शुक्लानि न नीद्वारं करोति नाप्युच्यवासनिःवासो विदधाति किं बहुना देव ! कामपि सचेतनचण्डं न करोति ।

ततो राज्ञा जणितं किं रे भूतो हस्ती ततो ग्रामशोक आह देव ! देवपादा एव ब्रूवते न वयमिति । तत एवमुक्ते राजा मौनमाधाय स्थितः । आगतो ग्रामशोकः स्वग्रामे । ततो ज्ञूयोऽपि कतिपयदिनातिक्रमे राजा समादिष्टवानस्ति यौष्माकीणं ग्रामे सुखदुःखव्रसंपूर्णः कूपः स इह सत्वरं प्रेषणीयः । तत एवमादिष्टं ग्रामो रोहकं पृष्टवान् । रोहक प्राह । एष ग्रामेयकः कूपो, ग्रामेयकश्च सभावाङ्गीर्णवति न च सजातीयमन्तरेण विश्वासमुपगच्छति ततो नागरिकः कश्चिदेकः कूपः प्रेष्यतां येन तत्रैव विश्वस्य तेन सह समागमिष्यति इत्येवं निरुत्तरीकृत्य मुक्तश्रिताः राजनियुक्ताः पुरुषाः तैश्च राज्ञो निवेदितं राजा च स्वचेतसि रोहकस्य बुद्धितिशयं परिभाष्य मौनमवब्रूम्य स्थितस्ततो ज्ञूयोऽपि कतिपयदिवसातिक्रमेऽज्ञिहितवान् । वन-खएभो ग्रामस्य पूर्वस्यां दिशि वर्तमानः पश्चिमायां दिशि कते-व्य इति अस्मिन्नपि राजादेशे समागते ग्रामो रोहकबुद्धिमुपजी-व्य वनखएडस्य पूर्वस्यां दिशि व्यवतिष्ठते ततो ज्ञातां ग्रामस्य पश्चिमायां दिशि वनखएडः निवेदितं च राज्ञो राजनियुक्तैः पुरुषैः । ततः पुनरपि काशान्तरे राजा समादिष्टवान् बहिःसर्पकमन्तरेण पायसं पक्तव्यमिति तत्रापि सर्वो ग्राम एकत्र मिश्रितो रोहक-मपृच्छत् रोहकश्चोक्तवान् तन्नुग्रानतीव जज्ञेन भिन्नान् कृत्वा दि-नकरकरनिकरसत्तत्करीण्यभाडादीनामुष्मणि तन्नुग्रपयोभाडा स्याद्री निवेदयतां येन परमान्नं संपद्यते तयैव कृतं परमान्नं निवेदितं राज्ञो विस्मिते तस्य चेत्तः । ततो राजा रोह-कस्य बुद्धितिशयमवगम्य तदाकारणाय समादिष्टं येन बालकेन मदादेशः सर्वोऽपि प्रायः स्वयुक्त्विचशतसंपादित-स्तेन चावश्यमागतव्यम् परं न शुक्लपङ्के न कृष्णपङ्के न राज्ञौ न दिवा न च्छायया नाप्यातपेन नाकाशेन नापि पादाङ्ग्यां न पथा नाप्युत्पन्नेन न स्नातेन नास्नातेन तत एवमादि-ष्टे स रोहकः कएउस्नानं कृत्वा गन्त्रीचकस्य मध्यमिमभागेन ऊरणमारुढो धृतचाञ्चनीरुपातपत्रः संध्यासमयेऽमावश्याप्रतिप-संगमे नरन्ध्रपाशमगमत् । स च रिकहस्तो न पश्येच्च राजानं देवतां गुरुमिति लोकाश्रुतिं परिज्ञाव्य पृथिवीपिरुमकमादाय गतः प्रणतो राजा मुक्तश्च तत्पुरतः पृथिवीपिरुस्ततः पृष्ठे राजा रोहकः । रे रोहक ! किमेतत् ? रोहकः प्राह देव ! देवपादाः पृथिवी-पतयः ततो मया पृथिवी समानीता । श्रुत्वा चेदं प्रयमदर्शने मङ्ग-लवचः तुतोप राजा मुक्तश्रितः शेषग्रामशोकः रोहकः पुनरात्मपयोः शायितः गते च यामित्याः प्रथमे ग्रामे रोहकः शब्दिते राज्ञा, रे रोहक ! जागर्षि किं वा स्वपिपि । देव ! जागर्षि रे तर्हि किं चिन्तयसि स प्राह देव अश्वयपत्राणां किं दण्डो महान् उत शिखेति तत एवमुक्ते राजा संशयमापन्नो वदति साह चिन्तितं कोऽत्र निर्णय इति तेनोक्तं यावद्ग्रापि शिक्षाप्रज्ञायां शोषमुपयाति तावद्देव अपि संमं ततो राजा पार्श्ववर्ता लोकः पृष्ठे तेन च सर्वेणाप्यविज्ञानतः प्रतिपन्नं ततो ज्ञूयोऽपि रोहकः सुतवान् पुनरपि च द्वितीययामेऽपगतं राजा शब्दितः पृष्ठश्च रे किं जागर्षि किं वा स्वपिपि स प्राह देव ! जागर्षि किं रे चिन्तयसि देव ! जागर्षि किं वा स्वपिपि सोऽप्यवाह देव ! जागर्षि किं रे चिन्तयसि ते देव खाद हिताजोवस्य यावन्मात्रं शरीरं तावन्मात्रं पुष्कलुत हान्नाधिक मिति तत एवमुक्ते राजा निर्णयं कर्तुमशकः तमेवापृष्टत रेकोऽ

निर्णयः देव सममिति ततो रोहकः सुतः प्राजातिके च मङ्गप्रप-
ट्टहनिस्त्वेन सर्वेषु प्रसम्पत्तिराहति राजा प्रबोधमुपजगाम इ-
न्द्रित्वांश्च रोहकः स च निजान्नमृषागुहो न प्रतिवाचं दत्त-
वान् । ततो राजा जीवाङ्कङ्कितिकया मन्त्राक्तं स्पृष्टवान्ततः सोऽप्य-
गतनिजो जातः स्पृष्टश्च रे किं स्वर्णिमि स प्राह देव
जागर्मी किं रे तर्हि कुर्वस्विति देवः चिन्तयन् । किं चित्त-
यसि देव एतच्चिन्तयामि कतिभिर्जातो देव इति । तत एवमुक्ते
राजा सर्वो भनाङ्क तृष्णीमतिष्ठन् तत्कृणानन्तरं पुष्टवान् क-
थय रे कतिभिरहं जात इति । स प्राह देव पञ्चजिनः राजा जूयो-
ऽपि पुष्टवान् केन केनेति रोहक आह एकेन तावद्ब्रह्मणेन वैश्व-
मणस्यैव जयतो दानशक्तेश्चानात् । द्वितीयेन चाएमात्रेण वैरि-
समूहं इति च्चण्डाशस्यैव कोपदशनात् । तृतीयेन रजकेन यतो
रजक इव वस्त्रं परिनिपीड्य तस्य सर्वस्वमपहरन् दृश्यते । चतु-
र्थेन वृश्चिकेन यन्मासपि बाह्वर्कं निजान्नरसुप्तं व्रीडाङ्कङ्कितिकाग्रं
वृश्चिक इव निर्दयं तुदसि । पञ्चमेन निजपित्रा येन यथावस्थितं
न्यायं सम्यक्परिग्रायसि । एवमुक्ते राजा तृष्णीमास्थाय प्रा-
जातिकङ्कयमाकर्षीत् जननीं च नमस्कृत्यैकान्तं पुष्टवान् । कथ-
य मातः ! कतिनिरहं जात इति सा प्राह वत्स ! किमेतत् प्रष्टव्यं
निजपित्रा त्वं जातः । ततो रोहकैकं राजा कथितवान् वदति
च मातः स रोहकः प्रायोऽर्वाङ्कवृत्तिं जयनीति । ततः कथय
सम्यक् त्वमिति तत एवमिति निर्वन्धोक्ते सति सा कथया-
मास । यदा त्वदगतीं धानमासीत् तदाऽहं बहिहयान् वैश्ववण-
जनाय गतवती वैश्ववणं च यक्षमतिशयरूपं दृष्ट्वा हस्तसंस्पर्शेन
च संजातमभ्यशोमाद्वा जोगाय तं स्पृहितवती । आपातरात्रे च
समागच्छन्ती चण्डाशयुवानमेकमतिरूपमपश्यं ततस्तमपि रज-
गाय स्पृष्टयामि स्म । ततोऽर्वाङ्कं जगो समागच्छन्ती तथैव ज-
कं दृष्ट्वाऽजिज्ञश्चितवती । ततो गृहभागात् सती तथाविधोत्सव-
वशात् वृश्चिकं कणिकाग्रं जङ्गणाय हस्ते त्यस्तवती । ततस्त-
त्संस्पर्शतो जातकामोदका तमपि जोगायाशंसितवती तत एवं
यदि स्पृष्टयामि पितरः संजयन्ति तर्हि सन्तु परमाश्रितः
पुनरेक एव ते पिता सकज्जगन्प्रसिद्ध इति । तत एवमुक्ते
राजा जननीं प्रणम्य रोहकवृत्तिर्विस्मृतचेताः स्वावास-
प्रासादमगमात् । रोहकं च सर्वेषां मन्त्रिणां मूर्च्छानिपिकं
मन्त्रिणममाकर्षीत् तदेवं भरहसिलेति व्याख्यातम् ॥ १ ॥

संप्रति पल्लयंति व्याख्यायते । द्वौ पुरुषौ एकौ ग्रामेयकः अग्र-
रो नागरिकः । ततो ग्रामेयकः स्वग्रामात्चिन्मिटिका आनयन्
प्रतोद्गीदृशं वतंते तं प्रति नागरिकाः प्राह यद्यतोः सर्वा अपि
तव चिन्मिटिका जङ्गयामि ततः किं मे प्रयच्छसि ग्रामेयकः
आह योऽनेन प्रतोद्गीदरेण मोदको न याति तं प्रयच्छामि ततो
छाज्यामपि बद्धं पणितं कृताः साक्षिणो जनाः ततो नागरिकेण
ताः सर्वा अपि चिन्मिटिकाः मनाक् २ जङ्गत्वा मुक्ताः उक्तं च
ग्रामेयकं प्रति जङ्गिताः सर्वा अपि त्वदीयाः चिन्मिटिकास्ततो
मे प्रयच्छ यथा प्रतिज्ञातं मोदकमिति । ग्रामेयकः प्राह न मे चि-
न्मिटिका भङ्गिताः ततः कथं ते प्रयच्छामि मोदकमिति नागरिकः
प्राह । भङ्गिता मया सर्वो अपि चिन्मिटिका यदि न प्रत्येवितर्हि
प्रत्ययमुत्पादयामीति । तेनोक्तमुत्पादय प्रत्ययम् ततो छाज्यामपि
विपणिविशोऽं विस्तारिता विक्रयाय चिन्मिटिकाः समागतो जनः
कथय ताश्च चिन्मिटिका निरादयं शोको वक्ति ननु भङ्गिताः
सर्वा अपि त्वदीया चिन्मिटिकाः तत्कथं वयं गृह्णीमः एवं शोकेनोक्ते
साक्षिणो ग्रामेयकस्य च प्रतीतिरुत्पादि कुन्तिता ग्रामेयकः हा
कथं नु मा मया तावत्प्रमाणो मोदको दातव्यः । ततः स जयेन
कम्पमानो विनयमग्नौ रूपकमेकं प्रयच्छति नागरिको नेच्छति
ततो के रूपके दातुं प्रवृत्तः तथापि नेच्छति । एवं यावच्छतमपि
रूपकाणां नेच्छति ततस्तेन ग्रामेयकेण चिन्तितं हस्ती हस्तिना

प्रयेतं ततो ह्यन एव नागरिको वचनेन मां वञ्चितवान् नापरनाग-
रिकमन्तरेण पश्चात्कर्तुं शक्यते इत्यनेन सह कतिपयदिनानि
व्यवस्थां कृत्वा नागरिकधूर्तानवन्नगामि तथैव कृतं दत्ता चैकेन
नागरिकधूर्तेन तस्मै बुद्धिस्ततः तदुक्तिवन्नेन पृथिकापण्यं मोदक-
मेकमादाय प्रतिद्वन्द्वितं धूर्तेमाकारितवान् साक्षिणश्च सर्वेऽप्या-
कारिताः ततस्तेन सर्वेसाक्षिसमकामिन्द्रकोशके मोदकोऽस्था-
प्यते जणितश्च मोदकः याहि रे याहि मोदक ! स न याति तत-
स्तेन साक्षिणोऽपिभृशं कथं मेयं युष्मत्समकं प्रतिज्ञातं यद्यहं
जिनो भविष्यामि तर्हि स मया मोदको यः प्रतोद्गीदरेण न
निर्गच्छति एयोऽपि न याति तस्मादहं मुक्तश्च इति एतच्च साक्षि-
निर्यैश्च पाश्वर्थाभिर्नागरिकैः प्रतिपन्नमिति प्रतिजितः प्रति-
च्छन्ती धूर्तः । शृत्कारनागारकवृत्तिस्यौत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ २ ॥

(रुक्मिणी) वृद्धोदाहरणं तद्वाचना कचिन्पथि पथिकानां सह-
कारफलाभ्यादात् प्रवृत्तानामन्तरायं भर्कटा विदधते ततः पथि-
काः स्वबुद्धिबलद्वस्तुतयं पर्याश्लेष्यं मकैदानां संमुखं शोचकात्
प्रयथामासुः ततो रोषावबुद्धेतसो मकैदाः पथिकानां संमुखं सह-
कारफलानि प्राचिन्तेपुः पथिकानामौत्पत्तिकी बुद्धिः ३ तया (सुबुद्ध-
त्ति) अशुद्धीयकारणं तदुदाहरणवाचना राजगृहं नगरं तत्र
प्रसेनजितः प्रसेनरिपुसमूहविजिता राजा जूयोसस्तस्य तनयाः
तेषां च सर्वेषामपि मध्ये श्रेणिको राजा नृपञ्चकृणसंपन्नः स्वचेत-
सि परिजानितोऽत एव च तस्मै न किञ्चिदपि ददाति नापि
वचसापि संस्पृशति मा शोर्वैरेष परासुर्विधीयेतति बुद्ध्या स च
किञ्चिदप्यत्रजमानो मन्थुमरवशात्स्थितो देशान्तरं जगाम ।
क्रमेण वेन्नातं नगरम् तत्र च क्षीणयिज्ञवश्यं श्रेष्ठिनो विपणो-
समुपविष्टः तेन च श्रेष्ठिना तस्यामेव रात्रौ स्वप्ने रत्नाकारो निज-
हृदितरं परिणयन् दृष्ट्वा आसीत् तस्य च श्रेणिकपुण्यप्रभावतः
तस्मिन् दिने चिरसंचितप्रभूतक्रयाणकविक्रयेण महान् लाभः
समुत्पादि भ्रष्टेष्टहस्ताश्चाऽनघोणिं मद्रालानि स्वल्पमार्थेन
समपद्यन्त ततः सोऽचिन्तयत् अस्य महामनो मम समीपमुपविष्ट-
स्य पुण्यप्रभाव एषः थम्यस्य महती जूतिः एतावती समासादि-
ता आकृति च तस्यातिमनोहरामयशोऽप्य स्वचतसि कदयथामा-
स स एष रत्नाकारो यः स्वप्ने मया रात्रौ दृष्टः ततस्तेन कृतकारा-
ज्जज्ञिस्तेषुनेन विनयपुःसरमाणापितः श्रेणिकाः । कस्य यूयं प्राप्नु-
यिष्काः । श्रेणिक एवाह जयतामिति । ततः स एवं नूतचञ्च-
वणतो धाराहटकम्बुपुणमिव पुत्रकितसमस्ततनुयुधिः सबहु-
मानं स्वगृहं नीतवान् श्रेणिकं ज्ञानन्दिकं च सकृन्मयात्मान-
धिकतरं संग्रहयामास पुण्यप्रभावं च तस्य प्रतिदिवसमात्मनो
धनज्ञानवृत्तिर्बभूवनासाधारणमनिसमीक्ष्यमाणः कतिपयदिना-
तिक्रमे तस्मै स्वहृदितरं नन्दनामानं दत्तवान् श्रेणिकोऽपि तस्य
सह पुरंदर इव पौत्रोऽस्य मन्मथमनोरथनापूर्य्यपञ्चविधभोग-
ज्ञाञ्जसं बभूव । कतिपयवसरातिक्रमे च नन्द्या गम्भीरानम-
ज्ञूत इत्यथ प्रसेनजिस्त्वान्तसमयं विभाज्य श्रेणिकस्य परंपरया
घातोर्मिगम्य तदाकारणाय सत्वरमुत्प्रादहान् पुरुषान् प्रेषया-
मास तं च समागम्य श्रेणिकं वक्रिभवतो देव ! शीघ्रमागम्यतो
देवः सत्वरमाकारयति ततो नन्दो समपन्नसत्यामापन्न “अर्द्धं
रायगिहं पंशुखुड गोपाशा । जह अर्द्धं हं कज्जं तो एज्जहंति ”
एतद्वचनं कचिन् शिखिया श्रेणिको राजगृहं प्रति चञ्चितवान्
नन्द्याश्च देवशोकेच्युतमहानुभावगम्भसत्त्वभावतः एवं दौह-
दमुत्पादि यद्दहं यदि प्रवरकुञ्जसमिधरुद्धा निश्चिज्जनेयौ धन-
दानपुरस्सरमभयप्रदानं करोमि इति दाता च तदियं नूतदौह-
मुत्पन्नं ज्ञात्वा राजानं विहाय पुरितवान् कावकमेण च प्रवृत्ते

प्रसवसमये प्रातरादित्यविस्मयिष्व दश दिशः प्रकाशय—
नज्जायत परमसुस्तस्य च दौहदासुराणो अभय इति
नाम चक्रे सोऽपि चानयकुमारो नन्दनवतानर्गतकल्पपादप
इव तत्र सुखेन परिगृह्यते शरकुप्रहरणादिकमपि यथाकांश्च कृत-
वान् । अन्यथा च स्वमातरं पप्रच्छ मातः ! कथं मे पिता-
ऽनूदिति ततः सा कथयामास मूलत आरभ्य सर्वं यथावस्थितं
वृत्तान्तं दर्शयामास च श्रित्वा श्रित्यङ्गराणि । ततो मानुवचनता-
त्पर्यावगमतो श्रित्वा श्रित्यङ्गराणां वगमतश्च ज्ञातमभयकुमारं यथा
मे पिता राजगृहं राजा वनेन इति एवं च ज्ञात्वा मातरमभर्णात्
व्रजामां राजगृहं सायेन सह वयमिति । सा प्रत्यवादीत वस !
यद्गणसि तत्कारोमिति ततोऽभयकुमारः स्वमात्रा सह सायेन
समं चक्षितः प्राप्नो राजगृहस्य बहिः प्रदेशं ततोऽनयकुमारस्तत्र
मातरं विमुच्य किं प्रवर्तते संप्रति पुरे कथं वा राजा दर्शनीय
इति विचिन्त्य राजगृहं प्राविष्टः । तत्र पुरःप्रवेशे एव निर्जैत्रकूप-
तटे समन्ततो लोकः समुदायेनावलित्पितृ पृष्ठं चानयकुमारेण कि-
मित्येव लोकमन्नापकः ततो लोकान्तकम् । अस्य मध्ये राज्ञो-
ऽद्भुत्यानरण्यमाहेतु तत्तु यो नाम ततः स्थितः स्वहस्तेन गृह्णाति
तस्मै राजा महतीं वृत्तिं प्रयच्छतीति तत् एव पृष्ठः प्रयास-
न्नवर्तिनो राजनियुक्ताः पुरुषाः तैरप्येवमेव कथितं ततोऽनयकु-
मारोणात्कम्हं तटे स्थितो गृहीष्यामि राजनियुक्तैः पुरुषैरुक्तं गृ-
हाण त्वं यत्प्रतिज्ञातं राज्ञा तद्वश्यं करिष्यते ततोऽनयकुमा-
रेण परिज्जावितमहुल्याभरणं दृष्ट्वा सम्यक् तत् आर्द्रगोमेयनाह तं-
संश्रमं तत्तत्र तत्तस्मास्मिन् शुष्कं मुक्तं कृपातयापानीयं भूतो
ज्वेन परिपूर्णः स कूपः तरति चोपरि सोऽहुल्याभरणः शुष्कगो
मयस्तनस्तदस्थेन सता गृहीतमहुल्याभरणमनयकुमारेण कृत-
आनन्दकोशाहरो लोकं, निवेदितं राज्ञो राजनियुक्तैः पुरुषै-
राकारितोऽभयकुमारो राज्ञा, ततो राज्ञः समीपं मुमोच पुरतोऽहु-
ल्याभरणं पृष्ठश्च राज्ञा वस ! कोऽसि ! वस ! इत्यभयकुमारेणोक्तम् ।
हे देव ! युगमदृश्यं राजा प्राह कथम् । ततः प्राक्तनवृत्तान्तं कथि-
तवान् ततो जगाम महाप्रमोदं राजा चकारोत्सङ्गं अभयकुमार
शुम्भितवान्सन्नेहं शिरसि पृष्ठश्च श्रेणकेनाभयकुमारो वस ! क्वते
माता वर्तते देव ! बहिःप्रदेशे ततो राजा सपरिच्छदः तस्याः
सन्मुखमुपागमत् । अभयकुमारश्चाप्रे समागम्य कथयामास स-
र्वं नन्दयाः ततः सामानं मणयितुं प्रवृत्ता निषिद्धा च अत्र-
यकुमारं मानने कल्पते कुञ्जश्रेण्यां निजपातिविरहितानां निज-
पातिदौशनमन्तरेण मृषणं कर्तुमिति समागतो राजा पपात राज्ञः
पादयोर्नन्दा सम्मनित्वा च नृपणादिप्रदाननातीव राज्ञा सस्नेहं
प्रवेशिता महाविजृम्भया नगरं तपुषा स्थापितआभयकुमारोऽप्या-
न्यपदे इति अनयकुमारस्योत्पत्तिकी बुद्धिः । ४॥

तथा (पञ्चादि) पटोदाहरणमद्वाधना द्वौ पुरुषौ एकस्य
आच्छादयन्तपटः सौत्रिकोऽपरस्योद्वाधना द्वौ तौ सह गत्वा
युगपत्सन्तुं प्रवृत्तौ तत्रोष्णमयपटस्यामी स्वपटं विमुच्य द्वि-
तीयसत्कं सौत्रिकं पटं गृहीत्वा गन्तुं प्रस्थितौ द्वितीयो याचते
स्वपटं स न प्रयच्छति ततो राजकुले च व्यवहारो जातः
ततः कारणिकैरेतेषां पिरस्यीं कंकनिकयाधलेखिते ततोऽ
बलेखने कृते सति ऊर्णामयपटस्यामयः शिरसः ऊर्णायवया
विनिर्जग्मुः ततो ज्ञातं नूनमेव न सौत्रिकपटस्य स्वामीति
निगृहीतोऽपरस्य समर्पितः सौत्रिकपटः कारणिकानामौन्य-
त्तिकी बुद्धिः । ५॥ (सरङ्गिनि) सरङ्गोदाहरणं तद्वाधना कस्यचि-
त्पुरुषस्य पुराणमृच्छतः सरङ्गो गुदस्याधस्ताद्विलं प्रविशन्
बुच्छेन गुदं स्पृष्ट्वान्तस्तस्यैवमजायत शङ्का नूनमुदरे मे

सरङ्गः प्रविष्टः ततो गृहं गतो महतीमधूतिं कुर्वन्ऽतीव
दुर्वलो बभूव वैद्यं च पप्रच्छ वैद्यश्च ज्ञातवान्संभवेतत्
केवलमस्य कथंचिदाशङ्का समुदायादितः सोऽवादीत् यदि
मे शतं रूपकाणां प्रयच्छसि ततोऽहं त्वां निराकुलीकरोमि तेन
प्रतिपन्नं ततो वैद्यो विरेचकोपथं प्रदाय तस्य लाहारास-
खरिणेतं कृत्वा सरटं घटे प्रक्षिप्य तस्मिन् घटे पुरीषोत्सर्गं
कारितवान् ततो वैद्येन दर्शितः तस्य पुरीषखरिणेतो घटे
सरङ्गो व्यपगता तस्य सर्वां शङ्का जातो बलिष्ठशरीरो वैद्यस्यौ-
त्पत्तिकी बुद्धिः । ६॥

(कायसि) काकोदाहरणं तद्वाधना बेभ्रातरे नगरे केनापि
संगतेन कोऽपि खेतपटश्चलकः पृष्ठः भो लुल्लक ! सर्वज्ञाः
किल तवार्हन्तस्तत्पुत्रकाश्च यूयं तत्कथय कियन्तो अत्र पुरे
वसति वायसाः ततः लुल्लकश्चिन्तयामास शटोऽयं प्रतिश-
ठाचरणेन निर्लोठनीयः ततः स्वबुद्धिचशत् इदं पठितवान्—
“ सार्द्धं कागसहस्रसा, इह यं क्षिप्रायदे परिवर्तितः । जइ ऊण-
गय वसिया, अन्नाहिया पाहुणा आया ” ततः स भिच्छुः
प्रत्युत्तरं दातुमशक्नुवन् लकुडाहतशिरस्क इव शिरःकण्डू-
यमानो मौनमाधाय गत इति लुल्लकस्योत्पत्तिकी बुद्धिः ।
अथवा अपरो वायसदृष्टान्तः कोऽपि लुल्लकः केनापि भागव-
ते दुष्टदुष्टा पृष्ठो भोः लुल्लक ! किमप काको विष्णुमितस्ततो
विक्षिपति लुल्लकोऽपि तस्य दुष्टदुष्टितामवगम्य तन्ममैवित्
प्रत्युत्तरं दत्तवान् युष्मत्सिद्धान्तं च जले स्थले च सर्वत्र
व्यापी विष्णुरभ्युपगम्यते ततो यौष्माकीणं सिद्धान्तंमुपसृज्य
एयोऽपि वायसोऽचिन्तयत् किमस्मिन् पुरीषे समस्ति विष्णुः
किं वा नैत ततः स एवमुक्तो वाणाहतमर्मप्रदेश इव धूर्णितचे-
तनो मौनमवलम्ब्य रुपा धूमायमानो गतः इति लुल्लकस्यौ-
त्पत्तिकी बुद्धिः । ७—८॥

(उच्चारिते) उच्चारोदाहरणं तद्वाधना कचित्पुरेकोऽपि धिग्जा-
तीयः तस्य भार्या अभिनवयौवनोद्ग्रेदमरणीया लोचनयुगलव-
क्रिमावलोकनमहाभलीनिपातनताडितसकलकामिकुरङ्गहृद-
या प्रवलोकोमोन्मत्तमानां आसत् सोऽप्यथा धिग्जातीयः
तथा भार्यायाः प्रहं देशान्तरे गन्तुं प्रवृत्तोऽपान्तराले च
धूर्तः कोऽपि पथिको मिश्रितः । सा च धिग्जातीयया ज्ञायौ
तस्मिन् रतिं ब्रूवती ततो धूर्तः प्राह मदीया एषा ज्ञायौ
धिग्जातीयः प्रहं मदीयति ततो राजकुले व्यवहारो जातः ।
ततः कारणिकैरेतेषां पृथक् कृत्य हस्तनद्रिजन्तु आ-
हारः पृष्ठे धिग्जातीयनोकं मया हस्तनद्विने तिस्रा ज्ञित्वास्त-
ज्ञायौ च । धूर्तनायकमपि उक्तं ततो दत्तं तस्याः कारणि-
कैर्विरकोपथं जातो विरेको दृष्टः पुरीषान्तर्गतास्तिष्ठा दत्ता सा
धिग्जातीययस्य निर्गोष्ठितो धूर्तश्च । कारणिकानामौत्पत्तिकी बुद्धिः ।
(गयसि) गोदाहरणं तद्वाधना वसन्तपुरे नगरे कोऽपि
राजा बुद्धतिशायसंपन्नं मन्त्रिणमन्वेषमाणः चतुष्पथे इस्तिनमा-
ज्ञानस्तस्मै वयथित्वा घोषणामचीकरत् योऽयं इस्तिनं तोहय-
ति तस्मै राजा महतीं वृत्तिं प्रयच्छतीति तस्मां घोषणां श्रुत्वा क-
श्चिदेकः पुमान् तं इस्तिनं महासरसि नावमारोपयामास तस्मिन्
आरुढे वायव्यमाणा नीजैश्च निम्ना तावति प्रमाणे रेखांमदत्तः
ततः समुत्तारितो हस्ती तटे प्राक्षिप्ता गणसैलकस्या नावि प्रावा-
णस्ते च तावन्प्राक्षिप्ताः यावत् रेखां मयीदीकृत्य जले निम्ना
नीत्तनस्तोविताः सर्वे ते पाषाणाः कृतमेकत्र पत्रपरिमाणं निब-
दितं राहो देव एतावत्पत्रपरिमाणं हस्ती वर्तते ततस्तुतोष राजा
हृतो मन्त्रिणमहमूर्तिनिवितः परमो मन्त्री तस्यौत्पत्तिकी बुद्धिः
१० (पायणेसि) जणरुतद्वदाहरणं विटो नाम भोऽपि पुरुषो राज्ञः

प्रत्यासन्नवर्ती तं प्रति राजा निजदेवीं प्रशंसति अहो निरामया मे देवी या न कदाचिदपि वातनिसर्गं विदधाति । विष्टः प्राह देव ! न भवतीदं जानुचित् । राजा अवादीत् कथं विष्ट आह देव धूर्ता देवी ततो यदा सुगन्धिपुष्पाणि चूर्षयत्सा त्वां समर्पयति नासिकाग्रे तदा ज्ञातव्यं वातमुञ्चतीति ततोऽन्यदा राजा तथैव परिभाषितं सम्यगवगतं च हसितं ततो देवी हसननिमित्तकयनस्य निर्वन्धं कृतवती ततो राजाऽतिनिर्वन्धे कृते पूर्ववृत्तान्तमचकयत् । ततश्चुकोप तस्मै विष्टाय देवी आहूतो देशन्यागेन । तनापि जहो नूनमकथयत् पूर्ववृत्तान्तं देवो देव्यास्तेन मे चुकोप देवी । ततो महान्तमुपानहो जरमादाय गतो देवीलकाशं विशङ्कपयामास देवीम् । देवि ! यामो देशान्तराय गतो देवी उपानहो जर पाण्डे स्थितं दृष्ट्वा पृष्ठवती रे किमेव उपानहोजरः । सोऽवादीत् देवि यावन्ति देशान्तराण्येतावतीनि रूपानद्भिर्गन्तुं शक्यामि तावन्सु देव्याः कीर्तिर्विस्तारणीया तत एवमुक्ते मा मे सर्वत्राप्यपकीर्तिर्जायेतेति परिनाय्य देवी ब्रूवात् तं धारयामास । विष्टस्यौत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ ११ ॥

(गोतोत्ति) गोलकोदाहरणं तद्भावना लान्नागोलकः कस्यापि बालकस्य कथमपि नासिकाग्रस्य प्रविष्टः तस्मात्तापितरावतीव आर्तौ बभूवतुः दर्शितो बालकः सुवर्णकारस्य तेन च सुवर्णकारेण प्रतमाग्रभागया लोहशलाकया शनैः २ यन्ततो लान्नागोलको मनाकृ प्रताप्य सर्वोपि समारुह्यः सुवर्णकारस्यौत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ ११ ॥ (खंभत्ति) स्तम्भोदाहरणं तद्भावना राजा मन्त्रिणमेकं गवेषयन् महाविस्तीर्णतकामध्ये स्तम्भमेकं निक्षेपयामास तत एवं घोषणां कारितवान् यो नाम तदस्थितोऽमुं स्तम्भं दवरकेण वधाति तस्मै राजा शतसहस्रं प्रयच्छति तत एवं घोषणां ध्रुवा कोऽपि पुमान् एकस्मिन् तटप्रदेशे कालके भूमौ प्रस्थित्य दवरकेण वधाते तत दवरकेण सह सर्वतस्तटे परिघ्राप्यन् मध्यस्थितं तं स्तम्भं वधवान् लोकेन च बुद्धयतिशयसंपन्नतया प्रशंसितो निवेदितश्च राज्ञो राजनियुक्तैः पुरुषैः तुनोप राजा ततस्तं राजा मन्त्रिणमकार्षीन् तस्य पुरुषस्यौत्पत्तिकी बुद्धिः १२ (लुल्लत्ति) लुल्लको दारण्यं तद्भावना कस्मिंश्चित्तुरे काचित्परिवाजिका सा यो यत्करोति तदहं कुशलकर्म सर्वं करोमीति राज्ञः समक्षं प्रतिज्ञां कृतवती राजा च तत्प्रतिज्ञासूचकं पटहमुदघोषयामास । तत्र च कोपि लुल्लको भित्तार्थमटनं पटहशब्दं श्रुत्वान् श्रुतश्च प्रतिज्ञायः ततो धृतवान् पटहं प्रतिपन्नो राजसमक्षं व्यवहारो गतो राजकुले लुल्लकस्तत्तलं लपुं दृष्ट्वा सा परिवाजिकार्म्याय मुखं विकृत्यावहणायभिप्रेतं कथय कुतो गिलामि तत एवमुक्ते लुल्लकः खं मेदं दर्शितवान् ततो हसितं सर्वैरपि जनैरुदघुष्टं च जिता परिवाजिका तस्या एवं कर्तुमशक्तवान् ततः लुल्लकः कायिकया पञ्चमालिखितवान् सा कर्तुं न शक्नोति ततो जिता परिवाजिका । कुल्लकस्यौत्पत्तिकी बुद्धिः १३ (मग्गति) मार्गोदाहरणं तद्भावना कोऽपि पुरुषो निजनाथं गृहीत्वा बाहेनन प्रामान्तरं गच्छति अप्रान्तराद्ये च क्वचिद्विशेषे शरीरचिन्तानिमित्तं तद्भावनां बाहनाडुलीर्णवती तस्यां च शरीरचिन्तानिमित्तं कियद्भागं गतायां तत्पदंशवर्तिनी काचित् व्यन्तरी पुरुषस्य रूपसौभाग्यादिकमवशोक्य कामातुरा तद्वेषणागत्या बाहेनं विव्रम्भा सा च तद्भावना शरीरचित्तानं विधाय यावदाहनसमीपमागच्छति तावद्वन्धुसौख्यमात्मनःप्रदानं नरुदो पश्यति सा च व्यन्तरी पुरुषं प्रयादय क्वा काचित् व्यन्तरी मदीयं रूपमाचख्यं तत्र सक्काशमागच्छति ततः खेय सत्वरं

ततः स पुरुषः तथैव कृतवान् । सा चारुन्ती पश्चाद्भग्नमा समागच्छति पुरुषोऽपि तामारुन्तीं दृष्ट्वा मूढचेता मन्दं श्लेष्ठयामास ततः प्रावर्तते तयोः स्तद्भाव्याव्यवस्थानुसारभाषणादिकः परस्परं कलहः ग्रामे च प्राप्ते जातः तयो राजकुत्रे व्यवहाराः पुरुषश्च निर्क्षेयमकुर्वन्नुदासीनो वर्तते । ततः कारणकैः पुरुषो दूरे व्यवस्थापितो भणिते च द्वे अपि स्त्रियो युवयोर्मध्ये या काचित् दुर्मुं प्रथमं हस्तं संस्पृश्यति तस्याः पतिरेव न शोषायाः । ततो व्यन्तरी दूरतः हस्तं प्रसार्य प्रथमं स्पृष्टवती ततो ज्ञातं कारणिकैरेवा व्यन्तरीति । ततो निर्धाटिता द्वितीया च समर्पिता स्वपतेः कारणिकानामौत्पत्तिकी बुद्धिः १५ (इत्थित्ति) रुधुदाहरणं तद्भावना मूत्रदेवकएररीकौ सह पथानं गच्छतः इतश्च कोऽपि सनायकः पुरुषः तैवैव पथा गन्तुं प्रावर्तत कएररीकश्च दूरस्थितः तद्भाव्यागतमतिशायि रूपं दृष्ट्वा सान्निधापो जातः कथितं च तेन मूत्रदेवस्य यदीमां मे संपादयसि तदाहं जीवामि नान्यथेति ततो मूत्रदेवोऽवादीत् मा त्वरी नूरहं ते नियमतः संपादयिष्यामि । ततस्त्वौ द्वावप्यवक्रितौ सत्वरं दूरतो गतौ ततो मूत्रदेवः कएररीकमेकस्मिन्वननिकुञ्जे संस्थाय पथि ऊर्ध्वस्थितो वर्तते ततः पश्चादायातः सनायकः स पुरुषो भणितो मूत्रदेवेन । नो महापुरुष ! महिज्ञाया मेऽस्मिन्वननिकुञ्जे प्रसवो वर्तते ततः कृणुमात्रं निजमहिज्ञां विमर्जय, विस्मर्जिता तेन आगता कएररीकपार्श्वे ततः कृणुमात्रं स्थित्वा समागता । “ आगं गूण य तसो, पदयं घेचूण मूत्रदेवस्स । पुत्ती नणइ हसन्ती, पियं खुणे दारओ जाओ ” इत्येवमुप तयोरोत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ १६ ॥

(पश्चित्ति) पतिदृष्टान्तः तद्भावना द्वयोर्जात्रोरिका भार्या लोके च महाकीर्तिकमहो द्वयोरेव्येय समापुरागति एतच्च श्रुतिपरंपरया राजाऽपि श्रुतं परं विस्मयमुपागतो राजा । मन्त्री ब्रूते देव ! न भवति कदाचिदप्येतदवश्यं विशेषः कोऽपि भविष्यति राज्ञोक्तं कथमेतदवश्यम् । मन्त्री ब्रूते देवाचिरादेव यथा ज्ञास्यते तथा यतिष्यते । ततो मन्त्रिणा तस्याः स्त्रिया लेखः प्रेषितो यथा द्वावपि निजपती ग्रामद्वये प्रेषणीयविकः पूर्वस्यां दिशि विवर्जिते ग्रामेऽपरोऽपरस्यां दिशि । तस्मिन्नेव च दिने द्वात्र्यमापि गृहे समागतव्यम् । ततस्तया यो मन्दबल्लभः स पूर्वस्यां दिशि प्रेषितोऽपरोऽपरस्यां दिशि । पूर्वस्यां दिशि यो गतः तस्य गच्छतः आगच्छतश्च संमुखः सूर्यः । यः पुनरपरस्यां दिशि गतः तस्य गच्छतः आगच्छतश्च पृष्ठः । एवं च कृते मन्त्रिणा ज्ञातमयं मन्दबल्लभोऽपरोऽत्यन्तबल्लभः । ततो निवेदितं राज्ञो राजा च न प्रतिपन्नं यतोऽवश्यमेकः पूर्वस्यां दिशि प्रेषणीयोऽपरोऽपरस्यां दिशि । ततः कथमेष विशेषोऽवगम्यते ततः पुनरपि मन्त्रिणा लेखप्रदानेन सा महेलाका द्वावपि निजपती तयोरेव ग्रामयोः समक्षं प्रेषणीया तथा च तौ तथैव प्रेषितौ मन्त्रिणा च दौ पुरुषौ तस्याः समीपे समक्षं तयोः शरीरपाटवनिवेदकौ प्रेषितौ द्वात्र्यमापि च सा समक्षमाकारिता ततो यो मन्दबल्लभशरीरपाटवनिवेदकः पुरुषस्तं प्रत्याह स देवो मन्दशरीरी द्वितीयोऽत्यातुरश्च वर्तते ततस्तं ब्रूयहं गमिष्यामि । तथैव कृतं ततो निवेदितं राज्ञो मन्त्रिणा प्रतिपन्नं राजा तथेति । मन्त्रिण औत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ १७ ॥

(पुल्लत्ति) पुनरुत्थान्तः तद्भावना कोऽपि वणिक्तस्य द्वे पन्न्यौ एकस्य पुत्रोऽपरावन्था परं सापि तं पुत्रं सम्यक्पात्रयति ततः स पुत्रो विशेषं न जानीते यथेयं मे जननी इयं नेति सोऽपि वणिक् सनायोपुत्रो देशान्तरं गतो गतमात्र एव पराधुमन्तुं ततो द्वयोरेव कलहोऽजायत । एका नृणति ममैव पुत्रस्ततोऽहं

गृहस्वामिनी द्वितीया तु वक्ति का त्वं ममैव पुत्रः ततोऽहमेव-
गृहस्वामिनीति । एवं तयोः परस्परं कङ्गहे जाते राजकुङ्गे व्यव-
हारो जातः । ततोऽस्माभ्यः प्रतिपाद्यामास निजपुरव्यान् भो पूर्व-
ज्यै समस्तं विजय्य ततो दारकं दौ जागौ करपत्रेण कुरुत
कुत्वा चैकं खण्डमेकस्यै समर्पयत द्वितीयं द्वितीयस्यै । तत एत-
दमात्रवाच्यं शिरसि महाउग्रशंसहस्त्रावशीढवज्रोपरिनात-
कटपं पुत्रमाता श्रुत्वा सौक्त्यस्पृहद्यान्तः प्रविष्टतिर्यक्शिशुवदुः-
खवक्तुं प्रवृत्ता हेस्वामिन् ! महामात्य न ममैव पुत्रो न मे किञ्चिदर्थ-
न प्रयोजनमेतस्या एव पुत्रो भवतिर्यं गृहस्वामिनी च अहं पुनरमुं
पुत्रं दूरस्थितापि परगृहेषु दारिद्र्यमपि कुर्वती जीवन्तं ऋक्ष्यामि
तावता च कृतकृत्यमात्मानं प्रपत्स्ये । पुत्रेण विना पुनरपुत्रापि
समस्तोऽपि मे जीवद्वोक्तोऽस्तमुपयाति इतरा च न किमपि वक्ति
ततोऽमात्येन तां सुदुःखां परिभाज्य उक्तमेतस्याः पुत्रो नास्या इति ।
सैव च सर्वस्य स्वामिनी कृता द्वितीया तु निर्घोडिता अमात्यस्यै
वत्सिकी बुद्धिः १८ जरहसिर्भेदं तस्यास्य च गाथा रोहक सविधं
नमुचिषासा च प्रागुक्तकथानानुसारं स्वयंभव व्याख्यायाः ।
(मधुसिङ्गादि) मधुयुक्तं सिक्थं तददृष्टान्तज्ञाया कश्चिकौलि-
कः तस्य ज्ञायां स्वेरिणी सा चान्यदा कंतापि पुरेण सह क्वचित्प्र-
देशे जात्रिकामय्यै मयुनं सेवितवती मैनुनस्थितया च तथा अपरि-
धामरमुत्पन्नं द्रष्टुं कण्मात्रानन्तरं च गृहे समागता । द्वितीये च दि-
वसे स्वभर्ता मदनं कीर्णस्थया निवारितो माकीर्णो हिव मदनं भ-
दन् त्रामरमुत्पन्नं दर्शयामि । ततः स कथयणाद्विजुक्तो गतौ च तौ
ह्रावपि तां जात्रिं न पश्यति सा कथमपि कैलिकी त्रामरं दृष्ट-
वती ततो येन संस्थानेन मैनुनं सेवितवती तेन संस्थानेन स्थिता
ततो धामरं दृष्टवती दर्शयामास च कैलिकाय कैलिकोऽपि
च तथाकृत् संस्थानमवलोक्य ह्रातवायानूनमेपा दुराचारिणी
नि । कैलिकस्यावत्सिकी बुद्धिः ॥ १९ ॥

(मुद्दिपति) मुद्दिकोदाहरणं तद्भावना कञ्चित्पुरे कोऽपि
पुरोधाः सर्वत्र ख्यातसत्यवृत्तिर्यथा परकीयाभिज्ञेपानादाय
प्रभूतकालातिक्रमेऽपि तथास्थितानेव समर्पणं प्रति एतच्च
ज्ञाया कोऽपि द्रमकः तस्मै स्वनिलेपं समर्प्य देशान्तरं प्रभू-
तनरमगमन् प्रभूतकालातिक्रमे च भूयोऽपि तत्रागतो याच-
ते स्वं निलेपं पुरोधाश्च मूलत एवापलवति कस्यै कीदृशो
वा त्व निलेप इति । ततः स रङ्गो वराकः स्वनिलेपमलभमा-
नः शून्यचित्तो बभूव । अन्यदा च तेनामाया गच्छन् दृष्टा या-
चिनश्च देहि मे पुरोहित ! सुवर्णसहस्रप्रमाणं निलेपमिति ।
तत एतदाकर्ण्य अमात्यः तद्विषयकपापरीतचेताः बभूव ।
ततो गत्वा निवेदितं राज्ञः कारितश्च दर्शयन् द्रमकोऽपि राज्ञा
भयितुः पुरोधा देहि तस्मै द्रमकाय स्वं निलेपमिति । पुरोहि-
तोऽवादीन् देव ! तस्याहं न किमपि गृह्णामि । ततो राजां
मौनमधत् । पुरोधसि च स्वगृहे गते राजा विजनेन तं द्रमकं
पृष्टवान् च कथय ! सत्यमिति ततस्तेन दिवसमुहूर्तस्थानपा-
श्वर्ध्वमात्रावृत्तिकं कथितम् ततोऽन्यदा राजा पुरोधसा समं
रन्तुं प्रावर्तते परस्परं नाममुद्रा संचारिता ततो राजा यथा
पुरोधा न वेत्ति तथा कस्यापि मानुषहस्ते नाममुद्रां समर्प्य
तं प्रति वभाण ए गुरोधसो गृहे गत्वा तद्धार्यामेवं ब्रूहि यथा
हं पुरोधसा प्रेषितः इयं च नाममुद्राभिज्ञानं तस्मिन् दिने
तस्यां वेलार्यां याः सुवर्णसहस्रं नयलको द्रमकस्तन्कः त्वस्म-
मन्नमस्यप्रदेशे मुक्तोऽस्ति तं भट्टिति समर्पय तेन पुरोषेण
तथैव कृतं नापि च पुरोधसो भार्या नाममुद्रां दृष्ट्वाऽभिज्ञान
मिलनतश्च सत्यमेव पुरोधसा प्रेषित इति प्रतिपद्यती ।
ततः समर्पणायाम तं द्रमकनिलेपं तेन पुरोषगानीय राज्ञः स
मर्पितो राजा चान्येषां बहूनां नयलकानां मय्ये स द्रमकनय-

लकः प्रक्षिप्तः । आकारितो द्रमकः पार्श्वे चोपवेशितः पुरोधा
द्रमकोऽपि तथास्मिंयं नयलकं दृष्ट्वा प्रमुदितहृदयो विकसित-
लोचनोऽपगतचित्तस्युत्पाताभावः सहर्षं राजानं विज्ञापयितुं
प्रवृत्तो देव ! देवपदानां पुरत एवमाकारो मदीयो नयलकस्त-
तो राजा तस्मै समर्पणायाम । पुरोधसो जिह्वाच्छेदमचीकर
त् । राज्ञः श्रोतृपत्तिकी बुद्धिः ॥ २० ॥

(अंकति) अङ्कदृष्टान्तभावना कोऽपि पार्श्वे रूपकसहस्रनय-
लकं निक्षिप्तवान् तेन च निक्षेपग्राहणा तं नयलकमधः प्रदेशे
क्षित्वा कूटरूपकाणां संज्ञतः तथैव च संवितः । ततः काश-
न्तरे तस्य पार्श्वानि निक्षेपस्वामिना स्वनिलेपो गृहीतः परिज्ञावितः
सर्वतः तथैव दृश्यते मुचादिकं तत उद्घाटिता मुचा यावत् रूप-
कान् परिज्ञायति तावत्सर्वानपि कूटनपश्यति ततो जातो रा-
जकुङ्गेन तयोर्व्यवहारः । पृष्टः कारणैर्निलेपोऽस्वामी ज्ञोः कति-
संख्यास्तव नयलकं रूपका आसीन् स प्राह सहस्रं ततो गण-
यित्वा रूपकाणां सहस्रं तेन ज्ञतः स नयलकः स च परिपूर्ण
ज्ञतः केवञ्च यावमात्रमभस्ताच्छिन्नस्तावन्मनूत इति उपरि सी-
धितुं न शक्यते ततो ज्ञातं कारणिकैः नूतमस्याऽपहृता रूपकाः
ततो दापितो रूपकसहस्रमितरो नयलकस्वामिनः । कारणिका-
नामौत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ २१ ॥

(नाणत्ति) कोऽपि कस्यापि पार्श्वे सुवर्णपणजतं नयलकं कि-
न्वायत् ततो गतो देशान्तरं प्रचूते च काश्रतिकांते निक्षेपग्राही
तस्मान्नयलकाज्जात्यसुवर्णमयान् पणान् गृहीत्वा हीनवर्णकसु-
वर्णपणान् तावत्संख्याकान् तत्र प्रक्षिप्तवान् तथैव च स नयलकः
तेन सीवितः ततः कतिपयदिनानन्तरं स नयलकस्वामी देशा-
न्तरादागतः स्व च नयलकं तस्य पार्श्वे याचितवान् सोऽपि स-
मर्पणायाम परिज्ञावितं तेन मुचादिकं तथैव दृष्टम् । ततो मुचां
स्फोटयित्वा यावत्पणान्परिज्ञायति तावद्हीनवर्णसुवर्णकमयान्
पश्यति ततो बन्धूव राजकुङ्गे व्यवहारः पृष्टं च कारणिकैः कः
काशः आसीन् यत्र त्वया नयलको मुक्त इति । नयलकस्वामी
प्राह । अमुक इति ततः कारणिकैरुक्तं स चिरन्तनकाशोऽधुना
तनकाशकृताश्च दृश्यन्तेऽस्मी पणास्ततो मिथ्याजार्षी नृमेष नि-
क्षेपग्राहीति दृष्टिकृतो दापिताश्च तस्य तावत्पणास्तमिति । कार-
णिकानामौत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ २२ ॥

(जिक्कुत्ति) भिक्षुदाहरणं तद्भावना कोऽपि कस्यापि जिक्कोः
पार्श्वे सुवर्णसहस्रं निक्षिप्तवान् काश्रन्तरे याचते स जिक्कोः प्रय-
च्छतिकेवद्रममयकल्पे वा ददामीति विप्रतरायति ततस्तेनय-
तकारा अवग्रगितास्ततस्तेः प्रतिपन्नं निश्चितं दापयिष्यामः । ततो
शूतकारा रक्तपटवेषेण सुवर्णखोटिकां गृहीत्वा समागता वदन्ति
च वयं चैत्यवन्दनाय देशान्तरं गियासवो यूयं परमसत्यतापात्र-
मते पुतः सुवर्णखोटिका युष्मत्पार्श्वे स्यास्थिति एतावति चाव-
सरे पतः संकेतितः स पुरुषः याचते स्म जिक्को ! सम-
र्पय स्यापनिकामिति ततो जिक्कुणान्नवममुच्यमानसुवर्णखोटि-
का लम्पयतया समर्पिता तस्य स्थानिका तस्मै । मा एतासामह-
माजार्गांजायेयति वृद्धातेऽपि च शूतकाराः किमपि मिथ्यान्तरं कृत्वा
स्वसुवर्णखोटिकां गृहीत्वा गताः शूतकारानामौत्पत्तिकी बुद्धिः २३
(चरुगानिहाणत्ति) चेष्टका बाह्यकानिधानं ततो दृष्टान्तभावना
द्वो गुरोर्षी परस्परं प्रतिपन्नसंज्ञिवावावयदा कचित्प्रदेशे ता-
ज्यां निधानमुपगते तत एको मायावी द्वेन स्वस्तनदिने शुभे न
कृते प्रदीप्यामा द्वितीयेन च सरस्वतमस्कृतया तथैव प्रतिपन्नम् ।
ततस्तेन मायाविना तस्मिन् प्रदेशे राश्यागत्य निधानं गृहीत्वा
तत्राङ्कारकाः प्रक्षिप्ताः ततो द्वितीयादिने तौ ह्रावपि नृत्वा गतौ
दृष्टवती तत्राङ्कारकाः । ततो मायावी मायया स्वोत्तरात्समाक-

द्रितुं प्रावर्तत वदति च हा हीनपुण्या वयं देवेन चक्रुर्देव्या
 उस्माकं समुपादिते यन्निधानमुपदिश्याङ्गारका दशिताः पुनः
 पुनश्च द्वितीयमुखमवत्रोक्तं ततो द्वितीयेन जज्ञे नूनमेतन् हत
 धनामिति ततस्तेनाप्याकारसंवेपथुः कृत्वा तस्यानुशासनाथैर्मूचे
 मा वयस्य खेदं कार्यं न खलु खेदं पुनर्विज्ञानप्रत्ययगमनहेतुः ।
 ततो गतौ द्वावपि स्वं गृहं ततो द्वितीयेन तस्य मायाविनो वेपथ्य-
 मयां सज्जोवेष प्रतिमा कारिता एव च गृहीतो मर्कटो प्रतिमा-
 याश्चास्त्रे हस्ते शिरसि स्कन्धे वायत्र च यथायोग्यं तयामर्कट-
 योर्नान्यमुक्तावान् तौ च मर्कटौ कुधापीमितौ तत्राग्यप्रतिमाया
 उस्मद्वादी प्रकृतं जज्ञितवन्तौ एवं च प्रतिदिनं करणं तयोस्तादृश्ये-
 व सौंदर्यं समजनि । ततोऽन्यदा किमपि पर्वोधिकृत्य मायाविनो द्वा-
 वपि पुत्रौ ज्ञोजनाय निमन्त्रितौ समागतौ च ज्ञोजनवेद्यायां तदगृहे
 भोजितौ च तेन महागौरवेण ज्ञोजनाभूतं च तौ महता सुखेना-
 न्यत्र संगोपितौ । ततस्तेन कविना वसने मायावी स्वपुत्रशोधिकरणा
 य तदगृहमागतः ततो द्वितीयस्तं प्रति व्रजे मित्रः । तौ तव पुत्रौ म-
 र्कटावपूतां ततः सखेदं विस्मयचेता गृहमयं प्राविशत् ततो वे-
 पथ्यमयं प्रतिमासुखाय तस्थाने समुपावेशितौ मुक्तौ स्वस्था-
 नात् मर्कटौ च किञ्चिन्नयामानौ तस्योत्सङ्गे शिरसि स्कन्धे वा-
 गत्य विवृणौ । ततो मित्रमावादीत् ज्ञो वयस्य ! तावेतौ तव पुत्रौ
 तथाच वयस्य तव स्नेहमात्मीयं दर्शयतः । ततः स मायावी प्राह
 वयस्य ! किं मातृवाचकसामर्कटौ जातौ वयस्य आह जगतः
 कर्मप्रातिकूल्यवशात् तथाहि किं सुवर्णमङ्गरी जवति परमा-
 वयोः कर्मप्रातिकूल्यदेतदपि जातं तथा तव पुत्रावपि मर्कटाव-
 द्वाभितः । ततो मायावी चिन्तयामास नूनमहं ज्ञातोऽनेन ततो
 यद्युक्तेः शब्दं करिष्ये ततोऽहं राजप्राज्ञो भविष्यामि पुत्रौ चान्य-
 था मे न जगतः ततस्तेन सर्वे यथावस्थितं निवेदितं दत्तञ्च
 ज्ञातः इतरेण च समर्पितौ पुत्रौ तस्योत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ १४ ॥

(सिखचित्) शिक्षा धनुर्वेदे तदुदाहरणभावना कोऽपि
 पुमान्तीव धनुर्वेदकुशलः स परिभ्रमन्मैकत्रैश्वर्यपुत्रान् शिक्ष-
 यितुं प्रावर्तत तेभ्यश्चैश्वर्यपुत्रेभ्यः प्रभूतं द्रव्यं प्रापितवान् ततः
 पित्रादयस्तेषां चिन्तयामासुः प्रभूतमेतस्मै दत्तवन्तः । ततो य-
 दासौ यास्यति तदैवं मारयित्वा सर्वं ग्रहीष्यामः एतच्च कथं
 मपि तेन ज्ञातं ततः स्वबन्धूनां ग्रामान्तरवासिनां कथमपि
 क्षापितं यथाहममुकस्यां रात्रौ नयां गोमयपिण्डान् प्रक्षे-
 प्यामि भवद्भिस्ते प्राह्या इति । ततस्तेस्तथैव प्रतिपन्नं ततो
 द्रव्येन संबन्धिता गोमयपिण्डास्तेन कृताः आतपेन शोषिता-
 स्तत ईश्वरपुत्रान् प्रत्युवाच यथैषोऽस्माकं विधिर्विवक्षितप-
 र्व्वर्णि ज्ञानमन्त्रपुरस्सरं ते सर्वेऽपि गोमयपिण्डा मयां प्रक्षि-
 प्यास्ततः समागतौ गृहं तेषां गोमयपिण्डा नीता वन्धुभिः
 स्वग्रामे । ततः कतिपयदिनातिक्रमे तानीश्वरपुत्रान् तेषां
 च पित्रादीन् प्रत्येकं मुक्तलपायात्प्राप्तवान् च वसुमावपिण्डोपेतं
 दर्शयन् सर्वजनसमक्षं स्वग्रामं जगाम पित्रादिभ्यश्च परिभा-
 धितो नास्य पार्श्वे किमप्यस्तीति न मारितः । तस्योत्पत्तिकी बु-
 द्धिः १५ (अथसत्येति) अथेशास्त्रमर्थविषयं नीतिशास्त्रं तदह-
 द्वातभावना । कोऽपि वणिक् तस्य द्वे पत्न्यौ एकस्याः पुत्रोऽपरा
 वन्ध्या परं साऽपि पुत्रं सम्यक् परिपालयति ततः पुत्रो विशेष-
 तं न बुध्यते यथेयं मे जननी नेयमिति सोऽपि वणिक् सभा-
 र्यापुत्रो देशान्तरमगमत् । यत्र सुमतिस्वामिनस्तीर्थकृतो ज-
 न्मभूमिः तत्र गतमात्र एव च दिवं गतः सपत्न्योश्च पर-
 स्परं कलहोऽभूत् एका कृते ममैव पुत्रः ततोऽहं गृहस्वामिनी
 द्वितीया कृतेऽहमिति ततो राजकुले व्यवहारो जातः तथापि

न निर्वलति एतच्च भगवति सुमतिस्वामिनि तीर्थकरे गर्भ-
 स्थिते जनन्या मङ्गलादेव्या जज्ञे तत आकारिते द्वे अपि
 ते सपत्न्यौ ततो देव्या प्रत्यपदि कतिपयदिनानन्तरं मे पुत्रो
 भविष्यति ततः च वृद्धिमधिकृतोऽप्याशोकादप्यशोकावस्तावुप-
 विष्टो युष्माकं व्यवहारं लेख्यति । तत एतावन्तं कालं याव-
 दविशेषेण स्वादतां पिबतामिति ततो न यस्याः पुत्रः साऽचि-
 न्तयत् लघ्वस्तावदेतावान् कालः पश्चाच्चन्द्रविष्यति तत्र जा-
 नीमः । ततो हृद्यद्वनयाज्जया प्रतिपन्नं ततो देव्या जज्ञे नैषा
 पुत्रस्य मातेति निर्भर्त्सिता द्वितीया च गृहस्वामिनी कृता । दे-
 व्या औत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ १६ ॥

(इथीसमर्पित) काऽपि स्त्री तस्या भर्ता पञ्चत्वमुपागतः
 सा च वृद्धिप्रयुक्तं लोकज्ञेयो न व्रजते ततः पतिमित्रं ज्ञपितव-
 न्ती मम दातव्यं लोकज्ञेयो धनमिति । ततस्तेनोक्तं यदि मम प्राग
 प्रयच्छसि । तयोक्तं यदिच्छसि तन्मह्यं दद्या इति ततस्तेन लोक-
 ज्ञ्यः सर्वं छयमुद्राहितं तस्य स्तोक्तं प्रयच्छति सा नेच्छति
 ततो जातो राजकुले व्यवहारः ततः कारणिकैर्युद्धाहितं छयं
 तत्सर्वमानायितं कृतौ द्वौ प्रागौ एको महान् द्वितीयोऽप्येव इति
 ततः पृष्ठः कारणिकैः पुरुषः कं भागं त्वमिच्छसि स प्राह महा-
 न्तमिति । ततः कारणिकैरङ्गारयो विचारितो यदिच्छसि तन्मह्यं
 दद्या इति त्वं चेच्छसि महान्तं भागं ततो महान् प्राग
 पतस्या द्वितीयस्तु तवेति । कारणिकानामौत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ १७

(सयसहस्रसि) कोऽपि परिवाजकः तस्य सौम्यमयं महाप्र-
 माणं भाजनं खोरस्यसंज्ञं स च यदेकवारं गृणाति तत्सर्वं तथै-
 वाऽवधारयति ततः स निजप्रज्ञागर्वमुच्छन्नं सर्वत्र प्रतिज्ञां
 कृतवान् यो नाम ममापूर्वं धावयति तस्मै द्दामाहं निजजज्ञ-
 नमिति । न च कोऽप्यपूर्वं धावयितुं शक्नोति स हि यत्किमपि
 गृणाति तत्सर्वमस्खलितं तथैवानुवदति । वदति चात्रऽपीदं
 मया श्रुतं कथमन्यथाहमस्खलितं जगामीति एतत्सर्वं स्याति-
 मगमत् ततः केनापि सिद्धपुत्रेण ज्ञातप्रतिज्ञेन तं प्रत्युक्तमपूर्वं
 धावयित्यति । ततो मिहितो ज्ञानं लोकं राजसमक्षं व्यवहा-
 रो बभूव । ततः सिद्धपुत्रोऽपरागीत् "तुज्ज पिया मह पित्राणे, धारेह
 अणुणां सयसहस्रं । जहं सुयपुत्रं दिज्ञात्, अहं न सुयं खोर-
 यं देखु" जितः परिवाजकः सिद्धपुत्रेण । सिद्धपुत्रस्योत्पत्तिकी-
 बुद्धिः ॥ १८ ॥ नं ॥ आ० म० द्वि० । आ० च० । आ० क० ।

उत्पत्त्यं-उत्पत्तत्-त्रि० ऊर्द्धं पतति, "उत्पत्त्यंतापि अतता भमता

पुत्रकम्मादयोपगया" प्रश्न० १ द्वा० ।

उत्पत्त्यं-उत्पत्तत्-न० उत्-पत्-ल्युट् ऊर्ध्वगमने, स्या० १० ग० ।

उत्पत्त्यं-उत्पत्तत्-उत्पातनिपात-पुं० उत्पात आकाशे उल्लङ्घनं नि-
 पातस्तस्यादवपतनम् (जं०४वत्०) उत्पातपूर्वो निपातो य-
 स्मिन् स उत्पातनिपातः । नाट्यविधिभेदे, "उत्पत्त्यंविषयसत्तं
 संकुचियं पसारियरयादयं भंतं सभं शामं दिव्यं गृहवि-
 हिं उवर्द्धसेति" रा० । जी० ।

उत्पत्त्यं-उत्पत्तत्-स्त्री० विधाभेदे, यां जपन् स्वत एव पत-
 त्यन् चोत्पातयति ॥ सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

उत्पत्त्यं-उत्पत्तत्-त्रि० ऊर्द्धं पतति, स्त्रियाम् ॥ "उत्पत्त्यं-

माणी विव धरणितालात्" उत्पत्तन्ती ऊर्द्धं यान्ती ॥ ज्ञा० ६ अ० ॥

उत्परिवाही-उत्परिपाटी-स्त्री० विपर्ययो, " उत्परिवाही

गहणे, चाउम्मासा भवे लहुगा " ग० १ अ० ॥

उत्परिवाहीकरण-उत्परिपाटीकरण-न० विपर्ययकरणे, " उत्प

रिवाही करणे, दोसा सम्मं तदा करणे " पं० व० ।

उत्पल-उत्पल-न० उद्-पल-अच् प्राकृते “कण्टडतद्वदशयस
=क=पा मूर्ध्वं लुक्” ८।२। ७७ इति संयोगादेर्लुक् । प्रा० । पवे
विशे० । “कुट्टुपत्रकमलकामुमिलियं” ज्ञा० १ अ० । वि०
कल्प० । औ० । गर्दभेक, श्वेतकुमुदे, आ० म० प्र० । “पक्खंत-
रेसु बहुहं पउमाहं जाव सयसहस्सावसाहं” जी० ३ प्रति० । या०
ईपनीलि जल्लहे, जं० १ वज्ज० नीलोत्पले, जी० ३ प्रति । ज० ।
तं० स० । आचा० । रिककमल, कल्प० । उत्पलं त्रिविधं नीलं रक्तं
श्वेतञ्च । वाच० । अत एव उत्पन्नशब्दस्य, नीलोत्पलं रक्तकमलं
गर्दभं नीलोत्पलशब्दादीत्येवं विभिन्ना अर्था उपपन्नन्त्ये (उत्पन्नस्य
उत्पातः परिमाणमवहार उच्चत्वं यावत्समुद्रात् उद्वर्तनाः द्वा
त्रिंशता द्वारिवेणफरं शब्दे वक्ष्यते) कुष्ठे गन्धद्रव्यविशेषे । “प-
उमुपपन्नगंधिप” स० । तच्च उत्पलं कुष्ठमिति प्रसिद्धम् ॥ जं० ३
वज्ज० । जी० । तं० । चतुरशीतावुत्पलान्नशतसहस्रेषु, जी०
३ प्रति० । अनु० । स्या० । दशमे कल्पे चतुर्थविमाने च । स० ।
स्वनामख्याते पार्वीपत्यीये परिव्राजके, पुं० । अस्थिकप्रामे
वीरमगति शूद्रपाणियक्केणोपसृष्टे, “तत्प उत्पन्नो नाम पुराणो
पासावच्छिन्नोते परिव्यायगो अट्टंगमहाणिमित्तजाणगो जणपा-
सातो साकण मा तित्यगरो होज्जा अट्टिहं पकरेह । आ० म० द्वि० ।
आ० क० । “तत्प उत्पन्नो नाम पच्छाकरो परिव्याओ पासा-
वच्छिन्नो नेमित्तो ओम उत्पातसुमिण अंतस्सिक्खलंगसररक्ख-
णवज्जणअट्टंगमहाणिमित्तजाणओ । आ० चू० १ अ० । उक्तान्तं पलं
मांसम् । अत्या० स० । मांसगूत्ये, त्रि० । वाच० स्वनामख्याते
क्षीपसमुद्रे च । प्रज्ञा० १५ पद० ।

उत्पल्लग-उत्पल्लग-न० उपरशतौ हुहुकशतसहस्रेषु, जी०
३ प्रति० । जं० । स्या० ।

उत्पल्लकंद-उत्पल्लकन्द-पुं० मूत्रबाजं कन्दनेदे, स्या० ५ ग० ।

उत्पल्लगुम्फा-उत्पल्लगुम्फा-स्त्री० जम्बूउरशनाया दक्षिणपूर्वस्यां
पूर्वदिशि नन्दापुष्करिण्याम्, जी० ३ प्रति० ।

उत्पल्लगान्न-उत्पल्लगान्न-न.नीलोत्पलादेराधारे, आचा० १२श्रु० १ अ०

उत्पल्लवैरंग-उत्पल्लवृत्तक-पुं० उत्पन्नवृत्तानि नियमविशेषाद् गु-
ह्यतया त्रैकूत्वेन येषां सति ते उत्पल्लवृत्तिकाः । आजीविकभ्रम-
णनेदेषु, औ० ॥

उत्पल्लहृत्थग-उत्पल्लहृत्थक-पुं० उत्पल्लाख्यजलजकुसुमविशेषे, ।
आ० म० द्वि० । जीवा० । रा० ।

उत्पल्ला-उत्पल्ला-स्त्री० शङ्खभार्यायाम्, स्या० ९ ग० । “तस्स-
णं संवस्स समणोवासगस्स उत्पल्ला णामं जारिया होत्या सु-
कुमारज जाव सुक्खा समणोवासिया अभिगयजीवाजीवा जाव
हिरर” जं० १२ श० १ व० । (संवशब्देऽन्यत्) कावस्य
पिशाचेऽन्यत् नृतीयाप्रमहिव्याम्, जं० १० श० ५ व० । (तस्या
जयत्रयकल्पता अगमहिंसी शब्दे उक्ता) त्रीमानिधानकूटमा-
हिणो भार्यायाम्, यस्याः पुत्रो गोत्रासो मृत्वा भरकं गत्वा ततो
विजयसार्थवाहस्य भट्टायामुज्जितको नाम दारकोऽनवत । विपा०
२अ० । (वक्तव्यता उज्जययशब्दे उक्त) जम्बवाः सुदशनाया दक्षि-
णपूर्वस्यां पश्चिमायां दिशि नन्दापुष्करिण्याम्, जी० ३ प्रति० ।
उत्पल्लिणीकंद-उत्पल्लिनीकन्द-पुं० जलजवनस्पतिविशेषः, “प-
उमुपल्लिणीकंद, अंतरकंदं तद्वह फिद्धी य । पते अणतजीवा
पया जीवोत्तिसमुणादे” । प्रज्ञा० १ पद० ।

उत्पल्लुजला-उत्पल्लुजला-स्त्री० जम्ब्याः सुदशनाया दक्षिण-
पूर्वस्यामुत्तरस्यां नन्दापुष्करिण्याम्, जी० ३ प्रति० । जं० ।

उत्पल्लव्य-उत्पल्लवजित-त्रि० उत्पल्लव्य निर्गते, उत्पल्लवजितस्तु द्विधा
सारूपी गृहस्थश्च । ध० २ अधि० ।

उत्पल्ल-उत्पल्ल-पुं० उन्मार्गे, “आवज्जे उत्पल्लं जं तु” सूत्र० १
श्रु० १ अ० । औ० । “पथा उ उत्पल्लं नेति” नि० चू० ३ व० ।
कदयं पथि, वाच० ।

उत्पल्लज्ञ-उत्पल्लययिन्-पुं० न० उन्मार्गगामिनि युग्ये, तत्तु-
ल्ये द्विधावशेषे, परसमयगते वा पुरुषे च । स्या० ३ ग० ।
उत्पल्लेह-देशी० । महाराष्ट्रादि देशविशेषप्रसिद्धेऽयं, प्रा० ।

उत्पा-उत्पाद-पुं० प्राकृते स्त्रीत्वं तथारूपत्वं च “एगा उत्पा ”
प्राकृतत्वाङ्गत्वाद् स चैकसमये एकपर्यायापेक्षया नहि तस्य
युगपदुत्पादद्वयादिरस्ति अनपेक्षिततद्विशेषकपदार्थतया चैका-
प्रसविति । स्या० १ ग० ।

उत्पात्ता-उत्पादयितु-त्रि० उत्पादनशीले, स्या० ७ ग० । उ-
त्पादके, स्या० ४ ग० ।

उत्पादयितुम्-अव्य० संपादयितुमित्यर्थे, “उत्पात्ता पगे य स-
प्य पृष्ठुपन्नान्” स्या० ४ ग० ।

उत्पाद्य-औत्पातिक- त्रि० उत्पादने निवृत्तमौत्पातिकम् । पांशु-
पातादौ, तन्निमित्तके अस्वाध्याये च । आव० ४ अ० । रुधिरवृ-
ष्ट्यादीनामनिष्टसूचकानां हेतुपक्षेऽप्यु, “उत्पाद्यावाहौ” उत्पातो-
ऽनिष्टसूचकरुधिरवृष्ट्यादयस्तकेतुका येऽन्यार्थेऽन्ते औत्पातिकाः सः ।
उत्पाद्यपत्राण-औत्पातिकपत्र-पुं० उत्पातजनितवायो, प्रश्न० ३ह्वा० ।

उत्पाद्यपवय-औत्पातिकपर्वत- पुं० अस्वाभाविके, “उत्पाद-
यपवयं व चक्रमंतं सक्कं मत्तं गुलुगुलुतं” स्वाभाविकपर्वतो
हि न चक्रमन्ते अत उच्यते औत्पातिकपर्वतमिव चक्रम्यमाणम्
पागन्तरेण तु औत्पातिकपर्वतमिव । औ० । ज्ञा० ॥

उत्पाद्याविच्छिन्नकोतुह्लवृत्त-उत्पादिताविच्छिन्नकोतुह्लवृत्त-
न० श्रोतृणां स्वविषये उत्पादितं जनितमविच्छिन्नं कोतुह्लं
कोतुकं येन तत्तथा । तद्भावात्तत्त्वम् । श्रोतृषु स्वविषयाद्भुतविस्म-
यकारितारूपे षरुविशे सत्यवचनानिश्चये, रा० ॥

उत्पाडण-उत्पाटन- न० उद्-पृ-णिच्-उयुट्-चूमेरुक्षेपे, प्रश्न०
१ ह्वा० । उच्चलेन, “सकृदुत्पाटनतः, शास्त्रिरपि फलावहः पुंसः”
षो० १४ ध्वनं० । नि० चू० ॥

उत्पाभिय-उत्पाटित- त्रि० उन्मूलिते, “उत्पाभियनयणं सणव-
सणासणस्स” आ० क० ॥

उत्पाय-उत्पात- पुं० न० उत्पत्तनमुत्पातः । उद्-पत्-घञ्-ऊर्ध्व-
गन्ते, स्या० १ ग० । प्रकृतिविकारे, तद्वत् सहजरुधिरवृष्ट्यादौ,
तत्प्रतिपादनपरे शास्त्रे च । यथा राष्ट्रेऽत्पादि स्या० ९ ग० ।
प्रश्न० । जय० । अनु० । सूत्र० । आब० । “साहिप वरिसाहं
जिम्मं सायहं भनहं तमुपायं” सहजरुधिरवृष्ट्यादि यस्मिन्
जायते तदुत्पातान्निधं निमित्तम् । आदिशशब्दादस्थिवृष्ट्यादिपरि-
ग्रहः । यथा “मज्झानि रुधिरास्थीनि, धान्यागारात् वशास्तथा
मघवा वषंते यत्र, भयं विद्याच्चतुर्विधमित्यादि । प्रब० । अत्रा-
द्विधिकारपर्यन्तस्तरतः परिणामत उत्पातः “पंसुयमंसरुहिरं,
केससिन्नावृत्तिहरउग्रघण । मंससिन्नारुहिरं, अहारसं अवसंसे
जश्चिरं सुत्तं” इत्येवं रूपे उत्पाते ऽस्वाध्यायिकं कियत इति
आ० चू० । आव० ॥ (विस्तरतोऽर्पणमसंज्ञाया शब्दे) उत्पातवि-
चारोऽङ्गविद्यासु ईशितोऽद्वैतसंहितासु च । शुभाशुनससंकोत्पातश्च
द्विष्यान्तराकृजौमनेनाद्वैत त्रिविधः । स च वृहत्संहितायां यथा-

यानत्रेरुपातान्, गर्गः प्रोवाच तानहं वक्ष्ये । तेषां सङ्ख्योग्यं, प्रकृत्यन्त्यत्वमुपातः ॥ अपचारेण नराणां-मुपसर्गः पापसञ्ज-याद्वचति । सन्त्यव्यन्ति दिव्यान्तरिक्षजैर्मास्तदुपातः ॥ मनुजानामपचारा-दपरक्ता देवताः सृजन्त्येतान् । तत्प्रतिघाताय नृपः, शान्तिं राधे प्रयुञ्जीत । दिव्यं प्रहङ्गैर्वैकुण्ठ-मुद्रातिघातपव-नपरिवेयाः । गन्धर्वपुरणुद्धत-चापदि-यदान्तरिक्षं तव ॥ ज्ञांमं चरस्थिरभवं, तच्छान्तिनिराहतं शममुपैत । आत्मसुतको-शवाहन-पुरदारगुरोहितेषु लोकेषु ॥ पाकमुपयाति दैवं परि-कल्पितमष्टधा नृपतेः । दैवतावाशाकटा-क्चकयुगकेतुनङ्गप-तनानि ॥ संपर्यासनसादन-सङ्घाश्च नृदेशपरमुभेदाः । ऋषि-धर्मपितृवृद्ध-प्रोद्भूतं तद् द्विजातीनाम् ॥ यदुच्छ्लोकपादोद्भवं पशूनामनिष्टं तत् । गुरुसितरौधरोयं पुराणसां विष्णुजं च लोकानाम् ॥ स्कन्दविशाखसमुत्थं माण्डविकानां नरे-न्द्राणाम् । वेदव्यासे मन्त्रिणि विनायके वैकुण्ठे चमूनाये ॥ धात-रि सविश्वकर्मणि लोकानावाय निर्दिष्टम् । देवकुमारकुमारी-वनिताप्रस्थेषु वैकुण्ठं यत्स्यात् । तन्नरपतेः कुमारककुमा-रिकास्त्रीपरिजनानाम् । रक्षःपिशाचगुह्यकनगानामेतदेव निर्दे-श्यम् ॥ मांसिध्यायघ्राजिः सर्वेयामव कनकाणः ॥ रौष्ट्रे यस्यनग्निः प्रदीप्यते दीयते च नेत्यनवान् । मनुजेश्वरस्य पीडा तस्य सारादस्य विज्ञेया ॥ जलमांसाद्वज्रलेने नृपतिवधः प्रहरणे रणा रौघः । सैन्यग्रामपुरेषु च नाशो वेदभयं कुरुते ॥ प्रासादज-वनतोरण-केत्वादिष्वनलेदग्धेषु । तमिता वा पशमासात् परच-क्रस्यागमो नियमात् ॥ धूमोऽग्निमिसमुत्थं रजस्तम्भाक्षिप्तं महा-भयदम् । व्यञ्जे निश्चुक्रनाशो दर्शनमपि चाहि दौषकरम् ॥ नगर-चतुष्पादाएजमनुजानां जयकरं ज्वलनमाहुः । धूमाग्निविस्फु-ट्रिक्लैः शय्याश्वरकेशगैर्मृत्युः ॥ आयुश्चलनसर्पणस्वनाः कोश-निर्ममनवेपनानि वा । वैकुण्ठानि यदिव वायुयेऽपरायाशुरौघरण-सकुलं वदेत् । इत्यग्निं वैकुण्ठम् ॥

शाखाजङ्गलस्माद् वृक्षाणां निर्दिष्टोऽरण्योद्योगः । हसने देशजं-हं खदिते च व्याधिबाहुल्यम् ॥ राष्ट्रविजदसूचनौ बाहवधोऽ-तीव कुसुमिति वाते । वृक्षात् ह्रीरस्त्रावे सर्वव्यक्त्या भवति ॥ मद्ये वाहननाशः संघासः शोणिते मधुनि रौगः । स्नेहे दुर्मिहज-यं महद्भयं निःसृते ससिखे ॥ शुष्कविरोहे वीर्यामसंक्षयः शोष-णे च विरुक्षणाः । पतितानामुत्थाने स्वयं भव्यं दैवजनितं च ॥ पुनितवृक्षे हान्तौ कुसुमफलं नृपबधाय निर्दिष्टम् । धूमस्तस्मिन् ज्वाला-यया ज्वेनृपबधायैव ॥ सर्पस्तु तरुषु वापि-जनसङ्ख्याये विनि-र्दिष्टः । वृक्षाणां वैकुण्ठे दशनिर्मोक्षः फलविपाकः ॥ इति वृक्षवैकुण्ठम् नाष्टेऽजयवादीनामेकस्मिन् द्वित्रिसम्भवो मरणम् । कथयति तदधिपतीनां यमसं ज्ञातं च कुसुमफलम् ॥ अतिवृष्टिः शस्यानां नापाफलकुसुमफलं वृक्षे । भवति हि यथेकस्मिन् परचक्रस्याग-मो नियमात् ॥ अर्धेन यदा तैलं जवति तिशानामतैलता वा स्यात् अन्नस्य च वैरस्यं तदा च विन्ध्याद्वयं सुमहतम् ॥ विहृतं कुसुमफलं वा प्रामादयथा पुण्यद्वहिः कार्यम् ॥ इति शस्यवैकुण्ठम् ।

द्विर्जन्मनावृष्टयामतिवृष्ट्यां कुक्षयं सपरचक्रम् । रोगो हानुनज-वायां नृपबधोऽनज्जतायाम् ॥ शोताणविपर्यासे च समग्रशुभेषु च संप्रवृत्तेषु । पशमासाज्जघ्नयं रोगभयं दैवजनितं च ॥ अन्य-तीं सताहं प्रबन्धवैवं प्रधाननृपमरणम् । रक्ते शल्योद्योगो मांसा-स्थिवसादिनिर्मरकः ॥ धान्यहिरण्यत्वक्फलकुसुमधियापितेनैयं विद्यात् । अङ्गरापांशुवर्षे विनाशामायाति तन्नगरम् । उपला विना जलधरैर्विहृता वा प्राणिनो यदा वृष्टाः । छिद्रे वाप्यतिवृष्टौ शस्यानामिति सन्नजनम् ॥ सौरनृतसौद्राणां द-

ध्नो स्त्रिरोष्णवारिणां वर्षे । देशविनाशो ज्यैयोऽसृग्धर्षं चापि नृपयुद्धम् ॥ यद्यमलेऽकं ज्ञाया न दृश्यते दृश्यते प्रतीपा वा । देशस्य तदा सुमहद्भयमायातं विनिर्देश्यम् ॥ व्यञ्जे नभसोन्द्र-धुरादिवा यदा दृश्यते ऽधवा रात्रौ । प्राच्यामपरस्यां वा तदा भवेत् कुक्षयं सुमहत् ॥ सूर्येन्दुपूज्यसमीरणानां योगः स्मृतो वृष्टिचिकारकाले ॥ इति वृष्टिवैकुण्ठम् । अपसर्पणा नदीनां न-गरादस्त्रिरेण शून्यतां कुरुते । शोषश्चाशोष्माणामन्यथा वा हरादीनाम् ॥ ज्ञेहा स्मनासवहाः सङ्कुलकुलया प्रतीपगाश्चा-पि । परचक्रस्यागमनं नद्यः कथयन्ति परमासां ॥ ज्वाला धूमकाथास्त्रितोक्तप्रानि चैव कूपानाम् । गीतप्रजल्पितानि च जनमरकाय प्रदिष्टानि ॥ तोयोत्पत्तिरस्त्राते गन्धरसविपर्य-ये च तोयानाम् । सलिलाशयविकृतौ वा महद्भयं तत्र शुभ-कृत्यम् ॥ इति जलवैकुण्ठम् ॥ प्रसवविकारे स्त्रीणां द्वित्रिचतुः प्रभुतिरसम्प्रसूतौ वा । हनोतिरिक्तकाले च देशकुलसङ्ख्या भवति ॥ वडवोऽप्रमहपिगोहस्तीनृपु यमलोद्भव मरणमेया ॥ इति प्रसववैकुण्ठम् ॥ परयोनावभिगमनं भवति तिरश्चात्मसाधु-घेनूनाम् । उत्तारणां वान्योऽन्यं पिबति श्वा वा सुरभिपुत्रम् ॥ मासत्रयेण विधानं तस्मिन्निशःसंशयं परागमनम् ॥ इति चतु-ष्पादवैकुण्ठम् ॥ यानं वाहयिषुक्तं यदि गच्छेन्न व्रजेज्ज न वाहयु-तम् । राष्ट्रभयं भवति तदा चक्राणां सादभङ्गे च ॥ अनभिहि तत्सूर्यनाशः शब्दो वा तडितेषु यदि नापात् । व्युत्पत्तौ वा तेषां परगमो नृपतिमरणं वा ॥ गीतरवन्त्येनादा नभसि यदा वा चरस्थिरान्यत्वम् ॥ मृत्युस्तदागदा वा विस्वरसूर्ये पराभिभवः । गोलाङ्गलयोर्भङ्गे दर्वीश्यायुपस्करविका-रे ॥ क्रौष्टकनादे च तथा शस्त्रभयं मुनिवचश्चेदम् ॥ इति वायव्यवैकुण्ठम् ॥ पुरपङ्क्तिणा वनचरा वन्या वा निर्जया विशति । पुरं नक्तं वा दिव्यचरा कृपाचरा वा चरत्यहनि । सत्या द्वयेऽपि मरुज-मावप्रतो मृगा विहङ्गा वा । दीप्तायां दिव्यधवा क्रोशन्तः संहता जयदाः ॥ श्वानः प्ररुद्धं श्व द्वारे वा सन्ति जम्बुका दीपाः । प्रविशोन्नरेन्द्रजवने कपातकः कौशिका यदि वा ॥ कुकुटरत्नं प्रदोषे हेमन्तादौ च कौशिकज्ञापः । प्रतिहोममरण-लचराः इयेनाद्याश्चर्यं जयदाः ॥ गृहैवेत्यतोरणेषु घारेषु च पङ्क्ति सङ्कसपाताः । मधुवल्मीकामोहसमुद्भवश्चापि नाशाय ॥ श्व-निरस्थिशवावयव-प्रवशनं मन्दिरेषु मरकाय । पशुशस्त्राद्याहारे नृपस्युत्सुनिवचश्चेदम् ॥ इति मृगपश्यादिवैकुण्ठम् । शकभवेज्ज-कीलस्तम्भद्वारप्रपातजङ्गेषु । तद्वत्कपाटतोरणकेतूनां नरपतेर्मर-णम् ॥ सत्प्राद्वयस्य दीक्षिधूमोत्पत्तिश्च कान्तैर्नसृता । विज्राजिवे चुर्मैर्दणं कम्पश्च भयकाः ॥ पापपराणां नास्तिकानां च प्रलः स्वाच्चारप्रोक्षितः क्रोधरीजः । ईष्टुः क्रूरो विप्रहासकचेता यस्मिन् राजा तस्य देशस्य नाशः ॥ प्रहर हर ग्निवि निथीत्यायु-धकाष्टादमपाणयो बाहाः । निदग्नाः प्रहरन्ते तन्नापि जयं भव-त्यायु ॥ अङ्गरागैरिकायैर्विहृतताभिरेखनं यस्मिन् । नायकचि-न्तितमथा कृत्यं कृत्यं याति न चिरेण ॥ वृत्तापटाङ्गशबलं न सन्त्य-योः पुजितं फलहयुक्तम् । नित्योच्छिष्टलीकं च यदगृहं तत्कृत्यं याति ॥ स्तेषु यातुधानेषु निर्दिशोन्नरकमाशु संप्राप्तम् ॥ इति शकच-जेन्द्रकीर्तिनादिवैकुण्ठम् ॥

नरपतिदेशविनाशे केतोर्दयेऽधवा गृहेऽकन्दोः । उत्पातानां प्रवः स्फूर्तजनवधायदोषाय ॥ ये च न दोषान् जनयन्त्युत्पानां स्तानृपस्त्वभावतान् । ऋषिपुत्रकृतेः श्लोकैर्विद्यादेवेः समासो-क्तैः । प्रजारातिमहीकण्ठसन्ध्यातिनिर्यातनिःस्वनाः । परिवरेज्जायु-मरक्ताकांस्तमन्नाद्याः ॥ दुर्मन्योऽन्नरसस्नेहबहुपुष्पफलाऽन्नाः । गोपङ्क्तिमद्वृक्षिज्ञावा मधुमायवे ॥ तारोत्कपातकुक्षयं कपि-शक्तैर्नयमरुजम् । अग्निमज्जवनस्फोटपूरमेवनिज्ञाहतम् ॥

रक्तपद्मारुणं सान्ध्यं ननः कुब्धाणवोपमम् । सरितां बाम्बुसं-
शोपं दम्बा प्राप्ते गुञ्जं वदेत् ॥ शक्रायुधपरिवेषविशुच्युच्छविरो-
दणम् । कम्पोद्धतनवैकृत्यं रसनं द्रवणं क्लितः ॥ सरोनमुदपानानां
विशुच्यैतरेणतृत्वा । सरणं चादिगेहाणां वर्षाशो न भयावहम् ॥
दृश्यस्त्री नूतगन्धर्वैविमानादुत्तरदर्शनम् । नवत्राणां प्रहाणां च
दर्शनं च दिग्दाम्बरे ॥ गीतवादित्रिनिर्गोषा वनपर्वतसानुषु । स-
स्यवृक्षिप्रां हानिरपापा शयदि स्मृताः ॥ शीतानीननुपारत्वं न-
द्वं न मृगपक्षिणाम् । रक्षोपकादिसन्धानां दर्शनं वागमानुषी ॥
दिशो धूमपत्रकाराश्च सनभोवनपर्वताः । उच्चैः सूर्योदयास्तौ च
हेमन्ते शोभनाः स्मृताः ॥ हिमपातानिलोत्पाता विरुपाद्रुचुतदर्शनम् ॥
कुण्डात्रनाभमाकाशं तारोष्कापातिपञ्चरम् ॥ चित्रगर्जोद्भवाः स्त्री-
षु गोऽज्ञाश्च मृगपक्षिषु । पञ्चाङ्कुरव्रतानां च विकाराः शिखिरे
नुभाः ॥ ऋतुस्वभावजा ह्येते दृष्टाः स्वर्गां शुभमदाः । ऋतोरन्यत्र
चान्याता दृष्टास्ते नृशदारुणाः ॥ उन्मत्तानां च या गाथाः शिशूनां
भाषितं च यत् । स्त्रियां यच्च प्रतापते तस्य नास्ति व्यतिक्रमः ॥
पूर्वै चरति देवेषु पञ्चाङ्कुरजितं मानुषान् । नाचोदिता वाग्वदति
सत्या ह्येषा सरस्वती ॥ अत्यातान् गणितविबजितोऽपि बुद्ध्या
विख्यातो जवति नरेन्द्रवृद्धभूषणम् । पतन्मुनिवचनं रहस्यमुक्तं य-
द्वाह्या जवति नरेन्द्रकालदर्शी (४६ अ०) दिव्यान्तरिकाश्रय-
मुक्तमादौ मया फलं शस्तमशोजनं च । प्रायेण चारुषु समागमे
षु युक्तेषु मार्गादिषु विस्तरेण ॥ भूयो वराहमिहिरस्य न युक्तमे-
तत् कर्तुं समासद्वयस्यैव तस्य दोषः । तद्वैतं धारयन्मिदमेव
फलानुगतिरित्येष्टं चित्रकमिति प्रथितं वराङ्गम् ॥ स्वस्वमेव
तस्य तत्पक्षीर्तितानुकीर्तनम् । ब्रवीम्यहं नचदिदं तथापि मेऽत्र
वाच्यता । उत्तरवीथिगता द्युतिमन्तः, क्रैमसुजिज्ञाशिवाय सम-
स्ताः । दक्षिणमार्गगता द्युतिहीनाः, धुद्भयतस्करभूतुकरास्ते ॥
कोष्ठगारास्ते द्रुगपुत्रे पृथक्स्ये च गिराम्पञ्चविण्योः । निर्वैराः
क्रिपयाः सुवभातः संहृष्टाश्च जना गतरोगाः ॥ पीडयति यदि-
कृत्तिकां मघां रोहिणीं श्रवणमैन्द्रमेव वा । प्रोज्जयस्यमपरे प्रहा-
स्तदा, पश्चिमादिगयनेन पीड्यते ॥ प्राच्यां चेद्भुज्यजदवस्थिता
दिनान्ते, प्राच्यानां भवति हि विग्रहो नृपणाम् । मध्ये चेद्भवति
हि मध्यदेशीयां, रुक्मैस्तैर् न तु रुचिरैर्मयुखवज्रैः ॥ दक्षिणां क-
कुनमाधितैस्तुते-दक्षिणापयपयसुक्तं कयः । हीनरुक्मनञ्जिभ-
विग्रहः स्यूत्रदवकिरणान्वितैः शुभ्रम् ॥ उत्तरमार्गोत्पष्टमयुखाः
शान्तिकरास्ते तन्पृथ्वीनाम् । ह्रस्वशरीरा जस्मसवर्णा, दोषकराः
स्यूदैशानुपाणाम् ॥ नक्षत्राणां तारकाः सम्रहाणां, धूमज्वाला-
विस्फुरिज्ञान्विताश्चेत् । आश्लोकं वा निर्निमित्तं न याति,
याति च्वंसं सर्वलोकः स पृथुः ॥ दिवि भाति यदा तु-
दिनांशुयुगं, द्विजवृक्षिरेतीव तदाशु शुभा । तदनन्तरवर्ण-
रणोऽङ्कयुगे जगतः प्रवयस्त्रिचतुःप्रभृति ॥ मुनीनजिजितं
ध्रुवं मघवन्तश्च त्र्यसं स्पृशन् । शिखी धनविनाशकृत् कुराव-
कर्मदा शोकदः ॥ रुजङ्गनमस्य स्पृशेद्भवति वृत्तिनाशो ध्रुवं
कृपं व्रजति विद्रुतो जनपदश्च घात्राकुलः ॥ प्राग्वारुषु चरन्
रविपुत्रो, नक्षत्रेषु करोति च वक्रम् । उभिरङ्कं कुरुते भयमुग्रं मि-
त्राणां च विगोधमवृष्टिम् ॥ रोहिणी शकटमर्कनन्दनो, यदि भि-
नन्ति रुधिराऽथवा शिखी । किं वदामि यदभिष्टसागरे, जगद्देश-
पमुपयाति संक्रयम् ॥ उदयति सततं यदा शिखी, चराति भ-
चक्रमशोभयमेव वा । अनुनवति पुराकृतं तदा, फलमशुञ्जं सचरा-
चरं जगत् ॥ धनुःस्थायी रुक्मा रुधिरसदृशः धुद्भयकरः, वज्रो-
द्योगं चेन्दुः कथयति जयं ज्यास्य च यतः ॥ अवाक् शुक्लो गोम्रो,
निधनमपि शस्यस्य कुरुते, ज्वज्जगन्मयन् वा नृपतिमरणायैव
भवति ॥ स्निग्धः स्यूत्रः समग्रशुक्लं विशासस्यूत्रं भूदिविचरन्म-

वीथ्याम् । दृष्टः सोम्यैरशुजैविप्रयुक्तो लोकानन्दनं कुरुतेऽतीव
चन्द्रः ॥ पित्र्यमैषपुरुहूतविदाखावाद्रम्येयं च युनक्ति शशाङ्कः ।
दक्षिणन न शुभोऽहितकृत्यात् यद्युदक् चरति मध्यगता वा ॥
परिध इति मेघरेखा या तिर्यग्नास्करोदयेऽस्ते वा । परिधिर्यु
प्रतिसूर्यो दण्डस्तुजुरिन्द्रबापनिभः ॥ उदयेऽस्ते वा भानोर्यै
दीर्घा रम्ययस्मान्मावास्ते । सूरकापषण्डमृजुयदः, रोहितमेरा-
वर्तं दीर्घम् ॥ अर्धस्तमयास्तन्या व्यकीर्तता न तारका यावत् ।
तेजःपरिहानिमृगान्द्रानरर्कोदयं यावत् । तस्मिन् सन्या-
कात्रे चिह्नैरेतेः शुभाशुभं वाच्यम् । सर्वैरेतेः स्निग्धैः सद्यो वर्ण-
भयं रुक्मैः ॥ अचिह्नः परिधो विषय विमलं श्यामामयूषा रवेः,
स्निग्धा दीधितयः सितं सुरधनुर्विबुधं पूर्वोत्तराः । स्निग्धो मेघ-
तरुदिवार्ककरोरशुद्रिज्ञो वा यदा, वृष्टिः स्याद्यादि वार्कमस्त-
समये मयो महिमादयेत् ॥ खण्डो वक्रः हस्तो ह्रस्वः काका-
द्यैर्वा चिह्नैर्विचः । यस्मिन्देशे रुक्मश्चाकस्तत्र ह्यजावः प्रायाः राक्षः ॥
वाहिनी समुपयाति पृष्ठतो मांसलुक् खगणो युयुसुतः । यस्य
तस्य वज्रविषयो महान्, अग्रगैस्तु विजयो विद्वज्जैः ॥ भानोर-
दये यदि वास्तमये, गन्धर्वपुत्रप्रतिमाध्वजिनी । बिम्बं निरुण्क्ति
तदा नृपतेः, प्रातः समरे सनयं प्रवेदेत् ॥ शस्तशान्तकिञ्चिन्मृग-
घुष्टा, सन्या स्निग्धा मधुपवना च । पांशुध्वस्ता जनपदनाहं-
धत्ते रुक्माधिरनिज्ञा वा ॥ यज्ञिस्तरण कथितं मुनिजिस्तद-
स्मिन् सर्वं मया निगदितं पुनरुक्तवर्जम् । श्रुत्वापि कौकिलरुतं
वज्रिजुगिरैरिति यत्तत्स्वभावकृतमस्य पिकं न जेतुम् । ४९ अ० ।
एवमन्यदुत्पाताः सन्ति विस्तरजयाश्लोका उत्पातविशेषे मद्ग-
लकर्मवेजनव्यवसायेदशमेदेनाचारजेदेन चावगन्तव्या पीयूषधा-
रायाम् अथावश्यककार्ये परिहारास्तत्रोक्तः ज्योतिर्निर्णये ।
दिनानि पञ्चवसिष्ठ-खिदिनं गर्गस्तु कौशिकस्वेषकम् । यवनाचा-
र्यस्य मतं पञ्चमुहूर्ताश्च दूषयति ॥ उत्पातेन ज्ञापितं च ।
ज्योः ॥ वाचो ॥

उत्पाद-पुं०-उत् पद-घञ्-उत्पादनमुत्पादः । कार्यस्यात्पत्तिहनु-
नूते कार्यविशेषः, विशेषः । प्रादुर्भावे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

अयोत्पादस्य जेदाकथयशाह ।

प्रयोगविश्रसाच्यां स्या-नुत्पादो द्विविधस्तयोः ।

आद्योऽपिशुद्धो नियमान्मुदायविवादजः । १ ए ॥

उत्पादो द्विविधो द्विप्रकारोऽस्ति । काच्यां द्विविधः प्रयोगविश्र-
साच्याम् । एकः प्रयोगजनित उत्पादः । १ । अपरो विश्रसा ज-
नित उत्पादः । २ । पुनस्तयोर्द्वयोर्मध्ये आद्योऽपिशुद्धो व्यवहारो-
त्पन्नत्वात् । स च निर्धारणनियमात्समुदायवादजनितो यत्नेन कृत्या
अवयवसंयोगेन सिद्धः कथितः । तथा च सम्मतितर्कः ।

उष्णाद्रोदुवियुपो, पत्रोगजनिष्ठा यो विस्तसा चैव ।

तस्य उ पत्रोगजनिष्ठा, समुदयवात्रो अपरिस्तच्छो ॥ १ ए ॥

भेद उत्पादः पुरुषेतरकाकव्यापारजन्यतया अयङ्कानुमाना-
च्यां तथा तस्य प्रतीतिः पुरुषव्यापारोऽन्वयव्यतिरेकानुव्यवधा-
यित्येऽपि शब्दविशेषस्य तदस्य तदजन्यत्वे घटोदरपि तदजन्य-
ताप्रशक्त्यविशेषाभावात् । प्रत्यभिज्ञानादेष्टं विशेषस्य प्रागेव नि-
रस्तत्वात् । तत्र प्रयोगेण यो जनित उत्पादो मूर्तिमद्द्रव्या-
न्वयव्यवहृतत्वात्स समुदयवादः । तथा ज्ञातव्यस्य समुदाया-
त्मकत्वात्सत एवासावर्परिशुद्धः सावयवव्यवस्य तत्तदस्य
वाच्यत्वेनाभिप्रेतत्वात् ।

विश्रसा जनितोऽप्युत्पादो द्विविध इत्याह ।

साजावित्रो वि समुदाय-कत्रोवर्णाति उव्वहोजाहि ।

आगासाईयाणं, तिहं परपच्चत्रो णियमा ॥ ३० ॥

स्वाभाविकश्च द्विविध उत्पादः । एकः समुद्रयुक्तः प्राक्प्रति-
पादितावयवार्थो घटादिवत् । अपरश्चैकत्विकोऽनुत्पादिताम्-
तिमद्भ्यावयवार्थ आकाशादिवत् । आकाशादीनां च त्रया-
णामवगाहो घटादिद्रव्यनिमित्तोवगाहनादिक्रियात्पादो नियमा-
देनकालतो ज्ञेयः । अवगाहकगन्तृस्थानुद्रव्यसन्निधानतोऽस्यिर-
धर्मधर्मोद्यवगाहनगतित्स्थितक्रियात्पत्तिनिमित्तभावात्तत्स्थिति-
त्यभिप्रायः ॥ सम्म० ॥ (आगासशब्दे तत्प्रादेशिकता दर्शिता)

अयोत्पादस्य द्वितीयजेदं कथयन्नाह ॥

विश्रमा हि विना यत्नं, जयते द्विविधः स च ।

तत्राद्यचेतनस्कन्ध-जन्यः समुद्रयोऽग्निभः ॥ १० ॥

सचित्तमिश्रजन्थान्यः, स्यादेकस्त्वकारकः ।

शरीराणां च वर्णादि, सुनिर्धारो जन्तव्यतः ॥ ११ ॥

विश्रमास्तयो द्वितीय उत्पादः । विश्रमाशब्दस्य कोऽर्थः सहजं
विना यत्नमुपयते यः स विश्रसोत्पादः । सोऽपि पुनर्द्विविधो
द्विप्रकारः । एकस्तत्र समुद्रयजनितः द्वितीय एकत्विकः । उक्तं च
“ साहायिभ्यो वि समुद्रय क उच्चगुणसि औत्य होजाहि ” तत्रा-
पि तयोर्द्वयोर्मध्य आद्यः समुद्रयजनितो विश्रसोत्पादः अचेतन-
स्कन्धजन्यः समुद्रयः कथितः । अन्नादीनां समुद्रयपुद्गलानां
यथोत्पादः ॥ १० ॥ तथा पुनर्द्वितीयः सचित्तमिश्रजः शरीरवर्णा-
दिकानां निर्धारो ज्ञेयः । सचित्ताः पुद्गला वर्णादीनां तथा तथा-
कारवर्णोद्गुद्गलानां परिणत्या परिणतानामेकत्वप्रकारक एकता-
क्षणेण परिगतः । अनेकेषां वर्णादीनां संगतानां परस्परमुत्पाद-
धारया यदीदृशं नूतानामवयवानामवयवविधर्मत्वेन देहद्वयाकारजु-
तानामणूनां शरीरादि सुनिर्धारो भवति । देहादिपरिणतानां (सु)
अतिशयेन निर्धारो वपुर्गुणावस्थत्वं संपद्यते । तथाच प्रज्ञापनायां
स्यानाङ्गं च “ तिविदा पुणरा पन्नता तंजहा प्रभोगपरिणता १,
मोससा परिणता २, वोससा परिणता ३, ” तत्र च प्रथमं
प्रयोगपरिणताः पुद्गला ये जवति ते जीवप्रयोगेण संयुक्ताः शरी-
रादयः सचित्ताः १ तथा मिश्रपरिणताश्च ते ये जीवेन पुद्गला
मुक्ताः कलेवरादयः २ पुनश्च विश्रसा परिणताः स्वजावेन परि-
णताः तथाचेन्द्रानुरादयः ३ एवं च सत्यत्र विश्रसाख्यस्य जेद-
स्य स्वभावजनितस्य द्वैविध्यं प्रदर्शितम् । अचेतनस्कन्धजन्यस-
मुद्रयाख्यः प्रथमस्तत्र सचित्तमिश्रजन्यैकत्वप्रकारकशरीरादिवर्णा-
दिसुनिर्धारसंज्ञो द्वितीयः । अत्रायं विशेषः स्वाभाविकं परिणमनेऽ-
चित्तपुद्गलैर्यालसार्थव्यवहार उपदिष्टः । इह तु द्वयमपि ॥ ११ ॥

पुनर्नन्दं दर्शयन्नाह ॥

यत्संयोगं विनैकत्वं, तद्व्यभिचारेण सिद्ध्यति ॥

यथास्कन्धविजागणोः, सिद्ध्यत्यारण्ये ॥ १२ ॥

स्कन्धहेतुं विना योगः, पर्यागेण चोद्भवः ॥

कृणो कृणो च पर्याया-यत्तदेकत्वमुच्यते ॥ २३ ॥

उत्पादो ननु धर्मादेः, परप्रत्ययतो ज्ञेयः ॥

निजप्रत्ययतो वापि, ज्ञात्वान्तर्नयं योजनाम् ॥ २४ ॥

नाशोऽपि द्विविधो ज्ञेयो रूपान्तरविगोचरः ॥

संयोगं विना विधसोत्पादो यद्वेषेत्तदेकत्वं ज्ञेयम् । तदेवै-
कत्वं द्रव्यशोभेन द्रव्यविभागेन सिद्धता नाम उत्पन्नत्वं ज्ञेयम् ।
यथा हिमप्रादेशेदस्कन्धविभागेनाणोः परमाणोर्द्रव्यस्यात्पादः ।
तथा आवरणक्षये कर्मविभागे जाते सति सिद्धस्य सिद्धिप-
र्यायस्योत्पादः इति । अत्रत्वसंयोगेनैव द्रव्यस्योत्पत्तिर्भवति
परन्तु विभागेन द्रव्यस्योत्पत्तिर्न भवति इत्यनेको नैयायिका-

दयः कथयन्ति । तेषां मत एकतन्त्रादिविभागेन खण्डपदो-
त्पत्तिः कथं जाघटोति प्रतिबन्धककालभावस्यावस्थितावयव-
संयोगस्य हेतुताकल्पने महागौरवात् । तस्मात् कुञ्जविशंयो-
गान् कुञ्जविभागाद्व्योत्पादकता मन्तव्या । तदा विभाग-
जपरमाणुत्पादोऽप्यर्थतः सिद्धः स्यात् संमतिशास्त्रे इत्थं
सूचितमस्ति । तदुक्तम् ॥ “ दन्वतरसंज्ञाहाहि, केवि द्रविश्रस-
विंति उत्पायं । उत्पायं वा कुसला, विभागजादं न इच्छन्ति
॥ १ ॥ अणुव्रत्तर्हि आरुध-दन्वे तिश्रुणुंति निहंसा । तनो
अ पुण विभत्ते, अणुसि जाउ आओ अणु होइ ॥ २ ॥
आभ्यां गाथाभ्यां भावार्थोऽवधार्यः । यथा परमाणुत्पादः
एकत्वजन्यस्तथा येन संयोगेन स्कन्धो न निष्पद्यते तथाऽशो
धर्मास्तकायिदीनां जीवपुद्गलयोः संयोगस्तद्द्वारा यत्तदयुक्त-
द्रव्योत्पादोऽसंयुक्तावस्थविनाशपूर्वकः तथा ऋजुसूत्रनयमि-
मतो यश्च त्त्विकपर्यायः प्रथमद्वितीयसमयादिव्यवहारहेतु-
स्तद्द्वारा यश्चोत्पादश्च तत्सर्वमेकत्वं ज्ञेयम् ॥ २२ ॥ अत्र न
किंचिद्विवादस्तत्र श्लोकमाह । स्कन्धहेतुं विना यः संयोगपर-
योगेन धर्मास्तकायादीनां यश्चोत्पादः तथाच त्त्विकपर्याये
प्रथमद्वितीयादिद्रव्यव्यवहारहेतवस्तद्द्वारा य उत्पादः तत्स-
र्वमेकत्वं कथ्यते तत्र न कोऽपि विसंवाद इति ॥ २३ ॥ पुनर्नन्दं
कथयन्नाह (उत्पादेति) ननु धर्मादेरुत्पादः परप्रत्ययो भवेत्
अपि पुनर्निजप्रत्ययाद्भवेदन्तर्नयोजनां ज्ञात्वा इति । भावा-
न्धैर्यस्यैव धर्मास्तकायादीनामुत्पादो नियमेन परप्रत्ययः स्वो-
पष्टभ्य गत्यादिपरिणतजीवपुद्गलादिनिमित्त उक्तः । य उभय-
जनितस्स चैकजनितोऽपि भवेत् । ततस्तस्य निजप्रत्यय-
तापि कथयितुं युक्ता निश्चयव्यवहारधारणात् । अयमर्थः ।
“ आगासाद्व्याणं, तिरहं परपञ्चओ नियमा ” इति सम्मति-
गाथायामकारप्रत्ययेपता वचनान्तरेण कृतोऽस्ति वृत्तिका-
रेण तमर्थमुत्सृज्यहापि लिखितोऽस्ति तस्माद्वृत्तिकाया-
दीनामुत्पादो नियमात्परप्रत्यय एव । सोऽपि स्वोपष्टभ्य ग-
त्यादिपरिणतजीवपुद्गलादिनिमित्तः उभयजनितोऽप्येकजनि-
तोऽपि स्यात् । तस्य च निजप्रत्ययताप्यन्तर्नयवादेनोक्तास्ति
भावना चेत्थं ज्ञेया ॥ ६० ॥ अध्या० ॥ “ उत्पादलक्षणं अ-
पि तववहारितं अणुपिण्यवहारारियंति वा विसिषा दिदुंति
वा एगदा तन्निवरीतिमतरं । तथ अपि तंजहा पदमसमय-
सिद्धो सिद्धतणेण उपपन्नो अणुपितो जोजणभेवणउपपत्ता
आ० चू० १ अणु विशेष० । त्रीद्वियजीवभेदे च । प्रज्ञा० १ प० ।
औत्पात-न० उत्पत्ते जयमैत्पातम् । पाण्डुचूड्यादौ, आ० क० ।
कपिहसितादौ, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

उत्पायग-उत्पातक-त्रि० उत्पातयति उत्पातं जनयति उत्प-उत्त-
णित्-एणुत्-उत्पातजनकं, ऊर्ध्वपतनशीलं च । वाच० ।

उत्पादक-त्रि० उद्-पत्-एणुत् उत्पादकक्षेत्रं, स्थितं तापि
अत इत्यम् । उत्पादिका उत्पादकस्त्रियम हिलमोक्षिकायां शब्दा
त्रि० पुत्तिकायाम्, देहिकानामक्रीडे च स्त्री० । पितरि, पुं०
ऊर्ध्व स्थिताः पादा अस्य कप् । अष्टापदे शरभाख्ये गजरातो
पशुभेदे, तस्य पृष्ठस्थचतुश्चरणात्वाद्दूरगादत्वम् । वाच० । त्रीद्वि-
यजीवभेदे च । ये त्रीणि जित्वा समुत्तिष्ठन्ति दीयोः “ पाणासीय-
कुधूत्पायगदादीहगोमि सिसुणगं ” व्य० प्र० ८ प० । नि०
चू० । प्रज्ञा० ।

उत्पायचूड्याण-उत्पादच्छेदन-न० उत्पादो देवत्वादिपर्याया-
न्तरस्य तेन भेदो जीवादिद्रव्यविभागः उत्पादच्छेदनम् । भेद-
जने, स्या० ५ ग० ।

उपपायण-उत्पादन-न० उद्-पद्-णिच्-ल्युट्-जनने, उत्पत्तिकरणे-वाच० । “ भवाणुवाण ए परिगहेण, उपायणं रक्खणसन्नि-ओगे ” उत्पादने एते विषयादिपदार्थाः कथं मित्रिप्यन्तीति चिन्तने, उक्त० ३४ अ० ।

उपपायणतिरिय-उत्पादनान्तर्य-न० उत्पादनस्याविरहे, यथा नित्यगतो जीवानामुत्कर्षनोऽन्तर्येयाः समयाः स्या० ५ ग० ।
उपपायण-उत्पादना-स्त्री० उत्पादनमुत्पादना । सूत्रतः शुद्ध-स्वपिएरस्य धात्रीत्वादिभिः प्रकाररूपाजने, प्रव० ६७ द्वा० ।
पि० । अव० । तस्या निक्षेपो यथा—

नामं उवणा द्रविण, भावे उपपायणा मुण्येव्वा ।

द्वम्भि होइ तिहिहा, जावम्भि उ मालसपया ॥

उत्पादना चतुर्थी तद्यथा (नामति) नामोत्पादना स्थापनोत्पादना छ्ये छ्येस्यांत्पादना प्रावे भावस्यांत्पादना च । तत्र नामस्थापने ध्रुवे छ्येत्पादना च यावशो आगमतो भव्यशरीर-छ्येत्पादना प्रागुक्तगवेष्णादिरिव प्रावनीया । इशरीरभय-शरीरव्यतिरिक्ता तु द्रव्योत्पादना त्रिधा सच्चित्छ्येत्पादना अचित्छ्येत्पादना मिश्रछ्येत्पादना च । प्रावोत्पादना द्विधा तद्यथा आगमनो नोआगमनश्च । तत्र आगत उत्पादना शब्दा-र्थनस्तनवेषुक्तः नोआगमनो भावोत्पादना तु द्विधा तद्यथा प्र-शस्ता अग्रशस्ता च । तत्र प्रशस्ता ज्ञानाद्युत्पादना अग्रशस्ता पौरुषापदा वक्ष्यमाणधात्रीद्व्यादिपदेऽग्रशजेदा ।

तत्र प्रथमतः सचित्द्रव्योत्पादनां विभावयिपुराह ॥

आमूयमाइर्हि वालवपितुरंगरीयमाइर्हि ।

मुयग्रमाडुमाइर्ण, उपपायणा उ मच्चिता ॥

सुताश्चद्रुमादीनां द्विपदचतुष्पदरूपाणामत्रादिशब्दः प्रत्येकमभिसंभव्यते सुतादीनामश्वदीनां द्रुमादीनां च यथा संख्यमासूत्रादिभिरासूयमुपायादितिकमादिशब्दाद्भाटकज-लादि परिग्रहः तथा बालचित्ततुरङ्गवीजादिभिश्च तथा बालैः के-शरोमादिभेदभिन्नेष्वितो व्यातो बालचित्तपुरुषो लोमशः पुरुष इति वचनात् । तुरङ्गबीजे च सुप्रसिद्धे । आदिशब्दाच्चतन्य-हेतुपरिग्रहः । या उत्पादना तथाहि केनचित्त्रिजमार्थाः कथ-मपि पुत्रासंभवे देवताया उपयादिति केनाप्यनुकालोकेन स्व-संप्रयोगेण च सुतः पुत्रिका वा उत्पाद्यते । तथा निज्योष्टि-कायाः परस्य भाटकप्रदानेन परघाटकमारोप्य तुरङ्ग उत्पा-द्यते । एवं यथायोगं बलीयदादिरपि तथा जलसंकेत वी-जारांरणेन च द्रुमवल्लीादिः । तत इत्थंया द्रुमादीनामुत्पाद-ना मा सचित्द्रव्योत्पादना । संप्रत्यचित्द्रव्योत्पादनां मिश्र-द्रव्योत्पादना च प्रतिपादयति ।

कणगरययाइयाणं, जहिट्ठपाउविहिया उ ।

मच्चितामीसाउभंठाणं, उपपाइकया उ उपपत्ती ॥

कनकरजनादीनां सुवर्णरूप्यताम्रादीनां यथेष्टधातुविहिता यथेष्टा यो यथेष्टोऽनुक्रोडपि लोहादिधातुस्त्वान् विहिता कृता या उपपत्तिः सा अचिता अचित्द्रव्योत्पादना । तथा च हिपदादीनां दामादीनां सभासधानां सालकागदीनां चेतन-प्रदानेन या कृता आम्यमित्येवोत्पत्तिः सा मिश्रा मिश्रद्रव्यो-त्पादना । तदेवमुक्ता द्रव्योत्पादना । संप्रति भावोत्पादनामाह जावे पमय इयगा, कोहा उपपायणा उ अपपत्तया ।

कोहाइ नहा धायइ-णं च नाणाइ उ पमत्तया ॥

जावे जावविषया उत्पादना द्विधा तद्यथा प्रशस्ता इतरा अग्र-

शस्ता । तत्र या क्रोधादीनां क्रोधादियुतधात्रीत्वादीनां च उत्पा-दना साऽग्रशस्ता या तु ज्ञानोद्देशनदर्शनचारित्राणामुत्पादना सा प्रशस्ता । इह वा प्रशस्तया भावोत्पादनयाधिकारः पिएरदोषाणां वक्तुमुपकान्तत्वात् । सा च पौरुशशजेदा ॥ पि० ॥

उपपायण मंपायण-एण्वचनं मां य हौति एगट्ठा ।

आहारसिंहपगया, तोए दोमा इमे हौति ॥ १० ॥

उत्पादनमुत्पादना एवं संपादना निवेदना च । इह च पदत्रयेऽपि ऋस्वतामोकारश्च निपातः प्राकृतत्वाच्च शब्दः समुच्चये जवति स्फुरेकार्या अन्यमाभिप्रेयाः सर्वेयामेव एवामुत्पादनाबोधकत्वादे-ते शब्दा इति गम्यम् । सा च सचेतना चेतनचेतनछ्येतिविषय-त्वेनानेकविधेयत उच्यते आहारस्याशानादिरूपवृत्तकत्वादस्य वक्ष्यामादिरपरिग्रहः । इह पिएरधिकारे प्रकृताः प्रस्तुताः तद्दोषा-धिकारात् (ता एत्ति) एतस्याः पुनरुत्पादनाया गृहस्थात्सकाशा-त्साधुना स्वार्थं जक्ताद्युपाज्जनरूपा ये दोषा दूषणाणि इमे इति वक्ष्यमाणतया प्रत्यङ्गभूता जवति स्फुरिति मायायैः । तानेव-नामतो दर्शयन्नाह “ धात्रीद्वितिगमिते, आजीववर्णामेगेतिगच्छा य । कोहे माणे माया, होजे इवति दस एते ॥ पुंस्विपच्छा-संथव-विज्जामेते य चुसुजेगे य । उपपायण्य दोसा, सोस्रसमे-सूत्रकम्मे य ” । पंचा० १३ विव० । धात्र्यादिव्याख्यामन्त्र । एतेऽनन्तराक्ता उत्पादनाया दोषाः पौरुश । सूत्रकमे वशीकर-णम् । इह धात्र्याः पिएरदो धात्रीपिएरः किमुक्तं जवति धात्रीत्वस्य करणेन कारणेन च य उत्पाद्यते पिएरः । यस्तु द्वातीत्वस्य कर-णेनोत्पाद्यते स द्वातीपिएरः । एवं निमित्तादिविधिप भावनीयम्-पि० । ध० । उक्त० । स्या० । ग० । आचा० । जीत० ।

उत्पादनादोषेषु प्रायश्चित्तमभिधित्सुराह

वुविहनिमित्ते होजे, गुरुगा माया य मासियं गुरयं ।

मुहुमे वयणे लहुओ, सेसे लहुगा य मूत्रं च ॥

निमित्तं त्रिविधमतीतविषयं प्रत्युत्पन्नविषयमनागतविषयं च । तत्र द्विविधे निमित्ते प्रत्युत्पन्नविषये च तथा होजे च प्रत्येकं च-त्वारंगुरुकाः । मायायां मासगुरु । सूत्रमे चैकित्येव वचनसंस्त-वे च प्रत्येकं लघुको मासः दोषेषु तु समस्तैरुत्पादनादोषेषु प्रत्येकं चत्वारो लघवो नवरं मूलकर्मणि सूत्रम् । वृ० १ उ० । उपपायण एअए निमित्ते चउलहुं । पएपुपे अणागए होजए चउगुं । कोहे माणे चउलहुं । मायए मासगुं । सुहुमेतद्विध-पंचरादिद्या । बादरेतद्वि चउलहुं । संथवे मासगुं । धाईहिं चउलहुं । जोइयमेहुणियासंथवे चउगुं मूत्रं वा । वयणंसंथवे मासगुं । सूत्रकम्मे मूत्रं । सेसेसु चउलहुं उत्पादना पं० चू० । (जीतकल्याणुसारणाचामाश्रं आर्यविश्वशब्दे चैतत्स्पष्टीकृतम्)
उपपायणाविसाहि-उत्पादनाविशुद्धि-स्त्री० उत्पादनादोषे-पिएरचरणदीनां निर्दोषपतारूपे उत्पादनाया च निर्दोषतावृक्षणे विशुद्धिभेदे, स्या० ३ उ० ।

उपपायणोवपाय-उत्पादनोपपात-पुं० उत्पादनयोपपातः पिएरभा-देरकल्पनीयताकरणं चरणस्य वा शवत्रीकरणमुत्पादनोपपातः । उद्गमस्य वा पिएडादिप्रसूतेरुपपातो धात्रीत्वादिनिष्ठैर्दोषोत्पा-दनोपपातः । धात्र्यादिदोषवृत्तकणया उत्पादनया चारित्रस्य विरा-धनरूपे धात्र्यादिभिः पौरुशजिरूपादनादोषैर्नैकपातोपकरणे-पानाममुच्छ्रुतावृत्तकणया वा उपपातभेदे, स्या० १० ग० ।
उपायपडियाय-उत्पादमपतिपात-पुं० विभागतो देशतो वा क-स्यचिद्वस्तुतो वृद्धिहान्युभये, विपा० ६ अ० । यथा अवधिहान-स्य । “ बाहिरत्वंभो भज्जा, ” द्वये संसे य कालनावे य । उ-

पपायपडिवाओ विय, तज्जयं चोगसमणं ” अप्पायपडिवाओ
णामं जेसिं दव्वखेत्ताकज्जावाणं काणि वि एगसमणं चैव
पुव्वहिट्ठाणि तं पासति काणि पुण अदिट्ठपुव्वाणि पासति एस
उपपायपडिवाओ भवति । आ० चु० १ अ० । (एतद्विषयावधि
वक्तव्यता ओहिं शब्दे स्पष्टी नविन्यति)

उपपायपव्वण-उत्पातपर्वतः-पुं० उत्पत्तनमूर्धगमनमुत्पातस्तेनोप-
हृकृतः पर्वत उत्पातपर्वतः । स्था० १० गा० । स्वनामख्यातेषु
पर्वतेषु, तिथ्येशोकममनाय यत्रागत्योत्पतितस उत्पातपर्वत इति
ति । अ० १ श० ८ उ० । उत्पातपर्वता यत्रागत्य बहवो ध्यन्तर-
देवा देव्यश्च विचित्रक्रीडानिमित्तं वैकियशरीरमारचयन्ति । जी०
३ प्रति० ॥

सर्वेषां लोकपादानामुत्पातपर्वतमानादि यथा ॥

चपरस्स एं असुरिंदस्स असुरकुमाररत्तो तिगिच्चिक्कूमे
उपपायपव्वणं मूढे दमवावीसे जोयणस्स विक्खंजेणं पण-
त्ता । चपरस्स एं असुरिंदस्स असुरकुमाररत्तो सोमस्स महा-
रत्तो सोमप्पजे उपपायपव्वणं दसजोयणसयाइं उहं उच्चतेषं
दसगाउयमयाइं उव्वेहेणं मूढे दमजोयणमयाइं विक्खंजेणं
पणत्ता । चपरस्स एं असुरिंदस्स जपरस्स महारत्तो जमप्पजे
उपपायपव्वणं एवं चैव । एवं वरुणस्स वि । एवं वेसमणस्स
वि । वडिस्स एं वडोर्याणंदस्स वडोर्याणरत्तो रुय्णिंदं उ-
पपायपव्वणं मूढे दसवावीसे जोयणस्स विक्खंजेणं पणत्ते ।
वडिस्स एं वडोर्याणरत्तो सोमस्स एवं चैव जह्वा चपरस्स
लोगपादानां तं चैव वडिस्स वि । धरणस्स एं नागकुमारि-
दस्स नागकुमाररत्तो धरणप्पजे उपपायपव्वणं दसजोयण-
सयाइं उहं उच्चतेणं दमगाउपसयाइं उव्वेहेणं मूढे दसजोय-
णसयाइं विक्खंजेणं । धरणस्स एं जाव नागकुमाररत्तो काज्ज-
वावस्स महारत्तो काज्जप्पजे उपपायपव्वणं दसजोयणसयाइं
उहं उच्चतेणं एवं चैव एवं जाव संखवालस्स एवं जूयाणं-
दस्स वि एवं जोगपादानां पि । से जह्वा धरणस्स एवं जाव
थणियकुमारणं सजोगपादानां जाणियव्वं । सव्वेसिं उप्पा-
यपव्वया जाणियव्वा मरिसनामगा । सकस्स एं देविंदस्स
देवरत्तो सकप्पजे उपपायपव्वणं दसजोयणसहस्साइं उहं
उच्चतेणं दसगाउयमहस्साइं उव्वेहेणं मूढे दसजोयणस-
हस्साइं विक्खंजेणं पणत्ते । सकस्स एं देविंदस्स देवरत्तो
जह्वा सकस्स तह्वा सव्वेसिं जोगपादानां सव्वेसिं च ईदाणं
जाव अरुचुयत्ति ।

चमरस्सेत्यादि सुगमं नवरं (तिगिच्चिक्कूमेति) तिगिच्चि-
क्कूमेति कस्तत्प्रधानकूटत्वात्तिगिच्चिक्कूमेति प्रधानत्वं च कमजबहु-
लत्वात् संज्ञा चेयम् ॥ (उपायपव्वणपत्ति) उत्पत्तनमूर्धगमनमु-
त्पातस्तेनोपहृकृतः पर्वत उत्पातपर्वतः स च रुचकरवाजिना-
नात् त्रयोदशान्समुद्रात् दक्षिणतोऽसंख्येयान् द्वीपसमुद्रानति-
वृत्तं यावदरुणवरद्वीपारुणवरसमुद्रौ तयोररुणवरं समुद्रं
दक्षिणतो द्विचत्वारिंशत्तं योजनसङ्ख्यायवगाह्यं नवति तत्प्रमाणं
च “सत्तरसप्तकवीसाहं, जोयणसयाइं सो समुच्चिद्धो । दस

चैव जोयणसप, बावीसे वित्थमो हेट्ठा ॥ १ ॥ चत्वारिजोयण-
सप, चव्वीसे वित्थमो उ मज्झिम । सत्तेय तेवीसे, सिह-
रत्ते वित्थमो होइस्ति ॥ २ ॥ स च रत्तमयः पञ्चत्रयैदिकया
वनखरुमेन च परिक्लृप्तस्तस्य च मध्येऽशोकान्वतसको देवप्रा-
साद इति ॥ (चमरस्सेत्यादि महारत्तोति) लोकपाव्वस्य सो-
मप्रभ उत्पातपर्वतोऽरुणोदसमुद्र एव नवति । एवं यमवरुणवै-
श्रमःसूत्राणि नैयानोति (वडिस्सेत्यादि) रुचकेण उत्पातप-
र्वतोऽरुणोदसमुद्र एव योक्तं भवति “अरुणस्स उत्तरेण, वा-
याव्वीसं जये सहस्साइं । ओगाहिक्कण उद्दिहि, मिज्जणिव्वया रा-
यहाणि प्राप्ति” ॥ १ ॥ (वडिस्सेत्यादि) । सूत्रसूची एवं च इ-
इयम् ॥ वडोर्याणंदस्स वडोर्याणरत्तो सोमस्स महारत्तो एवं-
चवति ॥ अतिदश एतद्वाणं । (जड्यादि) यथा यत्रकारं
चमरस्य लोकपादानामुत्पातपर्वतप्रमाणं प्रत्यक्तं चतुर्भिः सूत्रै-
रुक्तं (तं चैवति) तत्प्रकारमेव चतुर्भिः सूत्रैर्वेदिनोऽपि वैरोचन-
न्वस्यापि वक्तव्यं समानत्वादिति (वरुणस्सेत्यादि) वरुणस्यो-
त्पातपर्वतोऽरुणोद एव समुद्रं भवति (वरुणस्सेत्यादि) प्रथमं
लोकपाव्वसूत्रे । “एवं चैवति” करणात् “उच्चतेणं दसगाउयसयाइं
उव्वेहेणमित्यादि ” सूत्रमतिदिष्टं एवं जाव “संखवालस्सति” ।
करणाच्चेयाणां त्रयाणां लोकपादानां कोव्वावस्सेव्वावस्संखवा-
दाभिधानानामुत्पातपर्वताजिघांयिनि वीएययाणि सूत्राणि दर्श-
यति । (एवं जूयाणंदस्सविति) जूतानन्दस्यापि औदीच्य-
नागराजस्यापि उत्पातपर्वतस्तस्य नाम प्रमाणं च वाच्यं यथा
धरणस्येत्यर्थः जूतानन्दप्रज्ञोत्पातपर्वतोऽरुणोद एव नवति के-
वञ्चमुत्तरतः एवं (जोगपादानां वि से ति) (से) तस्य जूतान-
न्दस्य लोकपालानामपि एवमुत्पातपर्वतप्रमाणं यथा धरणलोक-
पादानामिति जावः । नवरं तत्रमानि चतुःस्थानकानुसारेण ज्ञात-
व्यानीति । (जह्वा धरणस्सति) यथा धरणस्य एवमिति तथा
सुपर्सैवियुक्कुमारानीं ये इन्द्रास्तेषामुत्पातपर्वतप्रमाणं त्रिणि-
तयं कियत्पर्यन्तानां तेषामित्यत आह (जाव थणियकुमारणं
ति) प्रकटं किमिन्द्राणामेव नेत्याह (सजोगपादानांति)
तल्लोकपादानपीत्यर्थः । (सव्वेसिमित्यादि) सर्वेषामिच्छाणां
तल्लोकपादानां चोत्पातपर्वतः सहस्रमानानि त्रिणितया यथा धर-
णस्य धरणप्रज्ञः प्रथमतल्लोकपाव्वस्य काव्वावस्सय काव्वावप्रभ
इत्येवं सर्वत्र ते च पर्वताः स्थानमङ्गोक्त्यैवम्भवन्ति “असुराणं
नामाणं, उद्दिहिकुमाराणं होति आवासा । अरुणोदप समुद्रे,
तत्तेव य तेसि उप्पाया ॥ १ ॥ दीवदिसा अगोणि थणियकुमा-
राणं होति आवासा । अरुणवरे दीवमि उ, तत्थेय य तेसि उ-
प्पायात्ति” ॥ २ ॥ सकस्सेत्यादि ॥ कुरुरुवरे दीप कुमरुवपर्व-
तस्याज्यन्तरे दक्षिणतः षोडश राजधान्याः सन्ति तासं चत-
सृणां मध्ये सोमप्रज्ञमप्रभवणप्रज्ञवैश्रमणप्रज्ञाख्या उत्पातप-
र्वताः सोमादीनां शकल्लोकपादानां सन्ति उत्तरपार्श्वे तु एवमेवै-
शानल्लोकपादानामिति यथा शकस्य तथाच्युतान्तानामिन्द्राणां
लोकपादानां चोत्पातपर्वता वाच्या यतः सर्वेषामेकं प्रमाणं नवरं
स्थानविशेषो विशेषसूत्रादवगतः ॥ स्था० १० गा० ।

उपपायपुत्र-उत्पात (द) पूर्व-न० उत्पादितत्वाद्दकं पूर्वमु-
त्पादपूर्वम् । प्रथमपूर्वं, तत्र सर्वैद्व्याणां सर्वपर्यायाणां चोत्पा-
दमधिकृत्य प्रकृषणा कियते आह च चूर्णिकृतं “पदमं उपायपुत्रं,
तत्थ सव्वद्व्याणं पज्जावाण य उपाय मंगीकावं पणवणा कप्पा-
इति” ॥ न० ॥ तस्य पदपरिमाणमेका कोटी । स० । नन्दीसमवा-
याङ्गुत्येतेका पदकोटीत्युपज्ञज्यतेऽयत्रैकादश । यत्रोत्पादमङ्गी-
कृत्य सर्वैद्व्यपर्यायाणां प्रकृषणा कृता तज्जत्वात्पूर्वं प्रथमं तच्च

पदप्रमाणेन पदसंख्यामाश्रित्य एकादशकोटीप्रमाणम् । प्रथमपूर्वे
एकादशपदानां कोट्य इत्यर्थः इह यथावोपलक्षितस्तदप्रमात्यादि
पदत्रकणसंज्ञावेऽपि तयाविधिसंप्रदायाभावात्तस्य प्रामाण्यं न स
म्यगवगम्यत इति । प्रव० ६१३३० "उप्यायपुत्रस्सर्गं चत्वारि चूचि-
वा वत्सु पक्षता" उपादपूर्वं पूर्वाणां तस्य चूचा आचारस्य (प्रा-
णीव तदुपाणि वस्तुनि परिच्छेदविशया अध्ययनवत् चूचावस्तु-
नि । स्था० ४३०० । "उप्यायपुत्रस्सर्गं दसवत्सु पक्षता" उपा-
दपूर्वं प्रथमं तस्य दश वस्तु-यथाविशेषाः । स्था० १० ३० ।
उप्यायविगमज्ञकण-उत्पादविगमज्ञकण-न० उत्पादविगम-
योः स्वरूपपरिचायके, विशेष० (लक्षण शब्दे इदं वक्ष्यामि)
उत्पादित-उत्पादनयत्-वि० उत्-प्लव-णिच्-शत् । उत्प्लुतिप्रयो-
जके, प्रा० ॥
उपि-उपरि-अ० ऊर्द्ध-रिन्-उपादेशश्च । प्रथमापञ्चमीसप्त-
म्यन्तार्थवृत्तेरुर्द्धशब्दस्यार्थे, वाच० "तेसि भोमाणं उपि
उजोया" जी० ३ प्रति० । स्था० । "उपि पणवीसं जय-
णार्हं विकसंभेण" (उपरि) मस्तके, रा० ॥
उपिपञ्च-उपिपञ्च-वि० उद्-पि-जि-कलन्-वा लस्य रः ।
अत्यौकुले, वाच० । "उपिजलभूय कहकभूय दिव्ये देव-
रमणे पञ्चत्त आवि होत्था" उरिपञ्चलभूयते आकुले भूते
किमुक्तं भवति महर्द्धिकेदवानामप्यतिशायितया परलोभात्पा-
दकत्वेन सकलदेवासुरभुजसमूहचित्ताक्षेपकारी । रा० ।
उपित्य-उ (पित्त) पित्त्य-न० आकुले, रोपभूते आकुलता च
श्वासेन छद्म्या । तथा पूर्वसूरिभिर्यथायान्त उक्तं "उपित्यं"
श्वाससंयुक्तमिति । जी० ३ प्रति० । तृतीय एव नेयदोषः ।
जं १ वक्त० । स्था० । रा० । अनु० ।
उपियन्त-उत्पियन्-वि० आस्वादयति, प्रश्न० ३ द्वा० । मुह-
मुहुः श्वसति, "उपियन्तं गणिदिस्सा अगोतो भासेइ इमं"
व्य० द्वि० ४ ३० ।
उपियाण-उत्पातन-न० मुहुमुहुःश्वसने, व्य० द्वि० ४३० ।
उपियामाण-उत्प्लाव्यमान-वि० जलोपरि प्लाव्यमाने, "बुद्ध-
माणे शिबुद्धमाणे उपियामाणे, उपा० ७ अ० ।
उत्पिलावेत-उत्प्लावयत्-वि० ऊर्द्धं प्लावयति, "जे भिक्खु
समं णावे उत्पिलावेइ उत्पिलावेतं वा साइज्जइ" नि० चू०
१७ उ० । आचा० ॥
उत्पीडित-उत्पीडित-वि० गाढीकृते, "उत्पीलियवच्छक-
च्छगेवज्जवालगावरभूसणविराडयं" उत्पीडिता वज्रासि-
कृता हृदयरज्जुयस्य स तथा, भ० ७ श० ६३० । ज्ञा० औ० वि० ।
"उत्पीलियचिन्धिपट्टगहरणा उहपहरणा" उत्पीडिता गाढव-
ज्जश्चिह्नपट्टो नेत्रादिचीवरात्मको यैस्ते तथा । प्रश्न० ३ द्वा० ।
"उत्पीलियचिन्धिपट्टपरिपसफेणागावतरइयसंगयपलवयत्थं-
तच्चित्रिज्जलगं" उत्पीडिताप्रयत्नयज्जश्चिह्नपट्टो विचित्रवर्ण-
पट्टकः परिकरो यैस्ते तथा । रा० "उत्पीलियसारासणप-
ट्टि" उत्पीडिता गुणसारेण कृतावर्षाडा शरासनपट्टिका
धनुर्धरिणो येन स तथा । उत्पीडिता वा बाहौ बद्धा शरास-
नपट्टिका बाहुपट्टिका येन स तथा । भ० ७ श० ६ उ० ।
उत्पीडिता प्रत्यङ्गारेणयेन शराशनपट्टिका धनुर्धरिणो यैस्ते तथा ।
अथवा उत्पीडिता बाहौ बद्धा शराशनपट्टिका धनुर्धरिणो यैस्ते तथा ।
भ० ३ श० ७ उ० । रा० । वि० ।
उत्पुय-उत्पुत-वि० उद्-पु-क्त । पविशदिना कृतोत्पयनसंस्कारे
प्राप्तादौ, इदं पूर्वं उत्पयितोऽप्यत्र । शान्० ॥
उत्पुत-न० गेवदोषभेदे, प्रा० १६ अ० ॥

उत्पूर-उत्पूर-पुं० प्रकृष्टे प्रवाहे, "पवणाहयचवलललियतरं-
गहत्थनच्चंतवीडपसत्तियस्रोदकपवरसागरुणूरुचंचलाहिं" ।
औ० । प्राचुये, "उत्पूरसमरसंगामडमरकलहवेह-
करणं" उत्पूरण प्राचुय्येण समरो जनमरकयुक्तो यः संग्रा-
मो रणः स उत्पूरसमरसंग्रामः । प्रश्न० ३ द्वा० ।
उप्येय-देशी-अभ्यङ्गे, "पुव्वं च मंगलट्ठा, उप्येयं जहः करेइ
गिहियाणं" पूर्वं च यदि मङ्गलार्थं साधु उप्येयं देशीपदमेतन्
अभ्यङ्गं पश्चाद् गृहिकाणां गृहस्थानां करोति । व्य० ६ उ० ।
उप्येय-उत्पमि-धा० उद् नम-णिच्-ऊर्द्धनमनकारणे, उन्नमेरु-
च्छङ्गोलालगुलगुच्छोपेला ८ । ४ । ३६ । इति उन्नमेरुपेला-
देशः । उप्येयइ उन्नमयति । प्रा० ॥
उप्येय-देशी-उत्पम्ये, दे० ना० ।
उत्पुसा-देशी-आपूर्णे, दे० ना० ।
उत्पुण-उत्पुण-पुं० स्त्री० उत्पच्छत्फणे, उत्पणत्वे, कुसड-
लिकादिपर्यायसमन्वितसर्पद्रव्यवत् आ० म० द्वि० ।
उत्पाल-देशी-उत्पले, दे० ना० ।
उत्पालत-उत्पालयत्-वि० प्रोक्षयति, प्रा० ।
उत्पुल-उत्पुल-वि० उद्-फुल्-नि. विकसिते, द० ४ अ० ।
दलानामन्योन्याविशेषेण प्रकाशिते, उत्पुल्लनलनलिनोदरनु-
ल्यभासः माद्यः । उत्ताने, वि० स्त्रीणां गुप्तस्त्रिये, न० वाच० ॥
उत्पुसिऊण-उत्पुस्य-अ० उदकेन अभ्युत्थं दत्तस्यै
"उत्पुसिऊणं देते अत्तद्वियसेविण गहणं" वृ० १ उ० ।
उत्पेण-उत्पेणिय-उत्पेनोत्पेनित-न० फेनोद्गमनकृते, "उत्पेण
उत्पेणियसीहसेण रायं एवं व्यासी उत्पेण उत्पेणियंति"
सकोपापमवचनं यथा भवतीत्यर्थः । विपा० ६ अ० ।
उत्पेस-देशी-न० पुं० मुकुटे, औ० । प्रज्ञा० । शिरोवेष्टने, शोखरके,
"पंचरायककुहा पणत्ता तंजहा खगं वत्तं उत्पेसं वाहणा उयात्र-
वियाणी" स्था० ७ ग० । "उत्पेसं वा कुज्जा" शिरोवेष्टनं वा कुप्यात्,
आचा० १ श्रु० । वत्तं, अपवादाथं, दे० ना० ।
उत्पेअ-देशी-उत्पमे, दे० ना० ।
उत्पास-उत्पुसा-पुं० उत्पपशने, मन्दने, वृ० १ उ० ।
उत्पेयण-उत्पेयन-न० उद्-पेय-ल्युट्-उत्पेयने, । प्रश्न० ४ द्वा०
ऊर्द्धं वृक्षास्त्रादी वन्धने, तेन मरणे च । "उत्पेयणाइ वेहासमि-
त्यादि" प्रव० १५ टा० ।
उत्पेय-उत्पेय-पुं० विद्यादायकादिप्रतिजागरके, स्था० ३
ग० । स च प्रवाजयितुं न कथ्यते । इति तत्परूपणमित्यम
"अद्यायि उत्पेयं" ।
कम्मे सिपे विज्जा, मेते जोगेय होति उववरअ ।
उत्पेय-उत्पेय-पुं० एसो, न कप्पे तारिसे दिक्खा ॥ ४२० ॥
एत पंचविहो उपपकरणानांवेण वडो उपचारकः प्रतिजागरक
इत्यर्थः ।
कम्मे सिपे विज्जा, मेतेय परवणा व एहं पि ।
गोवात्रउत्पमादी, कपउं होति उत्पेय ॥ ४२१ ॥
कम्मसिपेणं देणं जंय परवणा कज्जति तेणं चउगहरणं
अणुवपसपुव्वं गोपात्रादीकम्मं आयरितोवपसपुव्वं रंहेगादी
सिपं वेहादिया सज्जरूपपज्जवसाणा वायच्चरिक्काता

विज्ञादवयवसमयनिबधो मंतो अथवा इतिपुरसा जिहणविज्ञा-
मंतो अथवा स साहणा विज्ञा पदसिद्धो मंतो दुगमादि
द्वयनियरा विहसणवसीकरण उच्चाडणांगवाणायकरावजंगा
द्वयं गोपालादीकर्म डिग्गा कावतो मुष्टे गहिते अर्गाहिते वा
कावे असेपुत्रे ए कपति द्विक्खं पुत्रे कपति । अत्रिककावतो
क कप्पे गहिते वा अराहिते वा मुल्ल कपति ।

मिप्पादि सिक्खंतो, सिक्खवंतस्म दत्त जा सिक्खा ।

गदियम्मि वि सिक्खम्मि, नं चिरकावं तु उच्चर्यो ॥४२॥

एमेव य विज्ञाए, मंतो जोगे य ज्ञाव उच्चर्यो ।

तावति कावे ए कपति, सेस कावे अणुसुतो ॥४३॥

अतिगाहणातो विज्ञा मंतो जोगा (सवखंतो) सिक्खावंतस्स
कथञ्चादिद्वयं इति सां य जति तेण एवं उच्चर्यो जाव सिक्ख-
सि ताव तुम ममायतो तंमि अस्सिक्खस्ते न कपति सिक्खिए
कपति । अथ एवं उच्चर्यो सिक्खिए वि उवरिए तियं कावं ममा-
यतणं जयियत्वं तम्मि कावे अपुत्रेण कपति अंतरा पञ्चवितस्स
इमे दोसा ॥

बंधवठा रोहा वा, हवेज परितावमं किलेसो वा ।

उच्चर्यगमि दोसो, उच्चर्यसु ते य परिहाणा ॥४४॥

उवउच्चर्यजवगाणं, एस विमेषो मुणेयव्वो ।

कंठा वितियपदं सुक्कावगाहा । कंठागतो उच्चर्यगो उच्चर्यम-
यगाए इमो वि से सोऊए उवसंपदं उच्चर्यो भयं पुण ज-
त्तीए घंपति । निं चू ११ उ० ।

उच्चर्यण-उच्चर्यन-न० अर्थज्ञते, विदयपयकारणमि चम्मु-
व्यलणं तु होति एगट्टा" वृ० ३ उ० । (अणायारशब्दे तन्निषेध
उक्तः) प्राद्वलने च । क०प्र० । करणे, ल्युट् । देहोपलेपनविशे-
षेषु, यानि देहादस्तामशनेनापनीयमानानि मालादिकमादाय
उद्वलन्तीति । ज्ञा० १३ अ० ॥

उच्चर्यणमंकम-उच्चर्यनमंकम-पुं० प्रदेशे, सङ्गमभेदे, पं० सं०
(तल्लक्षणदिसंकमशब्दे प्रदेशसंकमप्रस्ताये विशेष्यते)

उच्चर्य-उच्चर्य-वि० उच्च गते, श्री० । "सुगंधवरकुसुमचुम्भ
वासंरुमुमलं" भ० ६श० ३३ उ० । रा० । उच्चर्ये, "तालङ्ग-
उच्चर्यगहल्लके उ" सं० । प्रश्न० । रा० ।

उपविर्-वि० उरडे, "उच्चर्यद्विपुलगंभीरखायफलहा"
ज्ञा० १ अ० । रा० ।

उच्चर्य-उच्चर्य-पुं० उरडत्वे, जी० ३प्रति० । "उच्चर्यं औडतलंति
भरियं होइ" स्था० १० टा० । भूमिप्रविष्टत्वे, जं० ७ वत्त० । भुवि
प्रवेशे, स्था० २ टा० । भूमाववगाहे, मध्यविष्कम्भे च ।
स्था० १० टा० ।

उच्चर्य-वि०-अ० उच्चर्यवितु-वि० अथोबोलायितरि, "सीओद-
गवियडंसि वा कायं उच्चर्योलिता भवति" सूत्र० २ श्रु० ३ अ०
उच्चर्य-उच्चर्य-वि० उच्चर्य-हाड्-र-पृथो० ऊरादेशः । "वोष्वे" । २
५८ । इति संस्कृत्य वा भः । उच्चर्य उच्चं । प्रा० उच्च, उपरिउप-
रितने च । वाच० ।

उच्चर्य-देशी-भौद्रवजालके, वृ० १ उ० ।

उच्चर्य-अवगापित-वि० याचिते, "उच्चर्यं अणोमडं वा गे-
हंतस्स दच्चुभियं भवति । निं चू १५ उ० ।

उच्चर्य-उच्चर्य-वि० उच्च भद्र करणे-अए । तल्लालदेः प्रस्फो-
टनेहोती शीर्षे, तदाकारत्वाच्छेषे, ध्रुवाशये, महाशये,

प्रचरे, ग्रन्थवहिर्भूतैर्लोकप्रसिद्धे उच्चर्यवृत्तके श्लोके, वाच० ।
असंभुतपरिधानादौ " उच्चर्यवृत्त उच्चर्यो रणीया सा दारुण-
समावा" वृ० १ उ० । विकराले, " उच्चर्यवृत्तमुहा कच्चुक्क-
सगामिभूया" उच्चर्य विकरालं घटकुसुखमिव मुखं तुच्छ-
दशनच्छदत्वाद्येषां ते तथा । स्पष्टे च । "उच्चर्यवृत्तमुहा क-
च्चुक्कसगामिभूया" उच्चर्ये स्पष्टे घाटामुखे शिरोदेशविशेषौ
येषां ते तथा । भ० ७ श० ६ उ० । जं० । ज्ञा० । तं० ।

उच्चर्यवृत्त-उच्चर्यवृत्त-पुं० निपिद्धजनोचिततेष्वथे, ध० २० ।

दृश्य० । (तदकरणीयता अणुभेद शब्दे उक्ता)

उच्चर्य-उच्चर्य-पुं० उच्च-भू-अच् । उपत्ता, विशेष० । सम्भ-
वे, ज्ञा० २ अ० । कर्तरि-अच् । उपत्तिमति, उच्चर्यत्वे, वि-
शेषणुणगते जातिभेदे, वाच० ॥

उच्चर्य-उच्चर्य-पुं० उच्च-भ्रम-घञ्-भित्ताभ्रमणे, स्था०
५ टा० ॥ उपायवत्येन भ्रमत्युक्ताः । भित्ताचरेषु, "तीरिय उ-
च्चर्यमणितो य दरिसणं" व्य० १ उ० । निं चू० ।

उच्चर्यमणितो-उच्चर्यमणितो-स्त्री० स्वैरिग्याम्, "जस्स महिला-
यति उच्चर्यमणितो य तस्स" व्य० ५ उ० दुःशीलायां च । वृ० ६ उ० ।
उच्चर्यमणितो-उच्चर्यमणितो-पुं० उच्च-भ्रम-एवुल । पारदारिके, बाह्य-
यामे भित्ताभ्रं विधायापर्याप्ते तत्रैव भित्ताभ्रमति, "अच्चर्य-
मणितो उच्चर्यमणितो अच्चर्ये रिक्खा" वृ० १ उ० ॥
वायुनेदं च । प्रज्ञा० ।

उच्चर्यमणितो(यो)य-उच्चर्यमणितो-पुं० उच्चर्यमणितो भि-
त्ताचरास्तेषां नियोगा व्यापारो यत्र स उच्चर्यमणितोऽयः । भि-
त्ताचरव्यापारवति ग्रामे, "तीरिय उच्चर्यमणितो य दरिसणं सा
हुसणिवणाहि" व्य० १ उ० ।

उच्चर्यमणितो-उच्चर्यमणितो-स्त्री० कुलटायाम्, व्य० ६ उ० ।

" उच्चर्यमणितो य वलिया वलवलिता" महा० ३ अ० ।

उच्चर्यमणितो-देशी-शूर्पादिनोत्पत्ते, अपूर्वे च । दे० ना० ।

उच्चर्य-रम्-धा० श्रोडायाम्, रमेः संवुद्धुषंभूभावकालिकि
चक्रोद्धुषमोहायणीसखेज्ञा ८ । ५ । ६७ । इति रमेरुभावदि-
शः । उच्चर्यव । रमते । प्रा० ।

उच्चर्यवृत्त-उच्चर्यवृत्त-स्त्री० उत्पत्ते, "अमच्चर्यवृत्तवृत्तहि"
ज्ञा० १३ अ० । श्रौ० । प्रकाशने, नं० । प्रभावनायाम्, " पव-
यण उच्चर्यवृत्त" स्था० १० टा० । वृ० ।

उच्चर्यवृत्त-देशी-सुरते, दे० ना० ।

उच्चर्यवृत्त-उच्चर्यवृत्त-वि० उच्चर्यवृत्तं कुर्वति, "मच्चर्यवृत्तं अस-
रं ५ वा उच्चर्यवृत्तं पुढवाकांयं समारंभेजा" आचा० २श्रु० ७ अ० ।
उच्चर्यवृत्तं (य) उच्चर्य-अव्य० उच्चर्यवृत्तं " छगणा-

इणोवलिस्ते उच्चर्यवृत्तं जं तमुच्चर्य" पंचा० १३ विव० १० ॥

उच्चर्यवृत्त-उच्चर्यवृत्त-वि० उच्चर्यवृत्तं, जं० ७ वत्त० ।
रा० । जवा० । प्रावत्येनोच्चर्यं वा दार्थ्यमाणे, केतपुडाले वा
अणुवर्त्यति उच्चर्यवृत्तं उच्चर्यवृत्तं वा" भ० १६ श० ६ उ० ॥

उच्चर्यवृत्त-उच्चर्यवृत्त-न० उच्चर्यवृत्तमुदभिन्नम् । साधुभ्यां घृता-
दिदाननिमित्तं कुतुपादेर्मुखस्य गोमयादिस्मृतिगोदादेरे वा-
देश उच्चर्यवृत्तं, तद्योगादिये घृतादौ च । पि० । " छगणा-
इणोवलिस्ते उच्चर्यवृत्तं जं तमुच्चर्य" । उच्चर्य उच्चर्यवृत्तं यद्
भक्तदि ददातीति वनेते तद्वक्तव्यमिच्छति । कोष्ट-
काद्युच्चर्यं भाजनसम्बन्धवित्ति । पंचा० १३ विव० १० ।

तद्भेदा यथा—

पिडिउद्भिजन्मकोट, फामुयअफामुय य वोचये ॥

अफामुय पुडिपार्ड, फामुय उगणाइ ददरए ॥

उद्भिजं द्विधा तथा पिहितोद्भिजं कपाटोद्भिजं च । तत्र यत् कुतुपादः स्थानितं मुखं साधूनां तैलघृतादि दीयते तदौघमानं तैलादि पिहितोद्भिजं पिहितमुद्भिजं यत्र तत् पिहितोद्भिजमिति व्युत्पत्तेः । तथा यत् पिहितं कपाटमुद्भिज उद्भात्य साधुभ्यो दीयते तत् कपाटोद्भिजम् । व्युत्पत्तिः प्रागिव । तत्र पिहितोद्भिजं द्विधा तथा प्रासुकमप्रासुकं च सचेतनमचेतनं चेत्यर्थः । तत्राप्रासुकं सचित्तपृथिव्यादिमयं प्रासुकं झुगणादिदरं के तत्र झुगणा गोमया आदिशब्दाद्भिज-स्मादिपरिग्रहः ददरंको मुखवन्धनवस्त्रखण्डम् ॥

अत्र पिहितोद्भिजे दोषान्तर्भवितुमुक्तम् ॥

उद्भिजन्ते उक्ताया, दाणे कयविकए य अहिरगणे ।

ते चैव कवाम्भिमि वि, सविमेपा जंतपार्डसु ॥

उद्भिजे पिहितोद्भिजं च दोषस्तु उद्भेदकाश्चि पट्टपृथिवीका-यादयो विराध्यन्ते तथा प्रथमतः साधुनिमित्तं कुतुपादिमुखं उद्भिजं सति पुनर्दादित्यस्तैवादिप्रदानं तथा कये विकये चाधिक-रणप्रवृत्तिरुपजायते । तथा त एव पट्टकायविराधनादयो दोषा कपाटोद्भिजोऽपि सविशेषास्तु यन्त्ररूपकपाटादिषु छष्ट-ध्याः । तत्र या-यीनो संयुग्मागतानि कुडिमकाया दोषाश्चानि यानि च दूरैर्कोपरि पिट्टणिकाया एकदेशवर्तीनि मात्रप्रवशात्पट्टारे तानि यन्त्ररूपकपाटानि । आदिशब्दात्परिधादिप्रदः । संप्रत्येतानि-मेव गायां व्याख्येयासुः प्रथमतः “ उद्भिजन्ते उक्ताया ” इत्यवयव-व्यवस्थानयन् गायादयमाह ।

सचित्तगुडविञ्चितं, वेत्तुभितं वा वि दाउमोञ्चितं ।

सचित्तपुवविञ्चितं, चिरमि उदगं अचिरलितं ॥

एवं तु पुवविञ्चितं, जे उद्भिगाणे य ते चैव ।

ते मेष्ठं उद्भिपड, जनुमुदं वा वितावेत्तं ॥

इदं कुतुपादिमुखदूरैर्कोपरि कदाचित् वेत्तु बोधम् । शिलां पपाणखरं प्रक्षिप्य जलद्राकुतमचित्तकायञ्जितं भवति । तत्र सचित्तः पृथिवीधेयः सचित्तः सन् चिरकायमप्यवतिष्ठते । उदकं त्वचिरञ्जितं अचिरकायञ्जितं संचयति किमुक्तं भवति यदि चिरकायमचित्तपृथिवीकायञ्जितमुद्भिजं तर्हि सचित्तपृथिवी-कायविनाशोऽचिरञ्जितं तद्विधमन्ते अक्कायस्मापि विनाशः । अचिरञ्जितमयश्चान्तर्मुहूर्तकायमप्यवतिष्ठते छष्ट्यमन्तर्मुहूर्तानन्तरं तु पृथिवीकायरात्रसंपर्कत उदकमचित्तं जयति । ततो न तद्वि-राधनादौघः । उपज्जन्मनेत तत्र त्रसादेरपि तदाधित्यस्य विना-शमेतयो छष्ट्यः एवमेतन् प्रकारेण पूर्वज्ञे साध्वर्थमुद्भिजमाने दौघा उक्ताः एते एव पृथिवीकायादिविराधना दोषा उपज्जि-मन्तेऽपि कुतुपादिमुखात्तैलघृतादिकं साध्वे दत्त्वा शेषस्य रक्ता-ण्ये ज्ञयाऽपि कुतुपादिमुखं स्थग्यमाने छष्ट्याः । तथाहि ज्ञयाऽपि कुतुपादिमुखं सचित्तपृथिवीकायान् जलद्राकुतेनोपजि-यते ततः पृथिवीकायविराधना । अक्कायविराधना च पृथिवी-कायमध्यं च मुखादयः कीटिकादयश्च संभवति । ततस्तेषाम-पि विराधना । तत्रा कंशयभिक्षानार्थं कुतुपादिमुखस्योपरि जनु-मट्टां ददाति । तथा तेजस्कायविराधनापि । यत्रानिस्त्रव वायु-गित-वायुकायविराधना च । ततः पिहितोद्भिजेपट्टकायविराधना ।

अमुमेवायं रूपं भावयति ।

न चैव पुवविञ्चितं कायादयो गुणा वि तद् चैव ।

उवविञ्चितं काया, मुंंगाई नवरि उडे ॥

यथा चैव पूर्वज्ञेन कायाः पृथिवीकायादयो विराध्यन्ते तथा साधुस्थस्तेऽदिकं दत्त्वा ज्ञयाऽपि कुतुपादिमुखं उपज्जिप्यमानं काया विराध्यन्ते । नवरं पट्टं कायं त्रभकायरूपं विराध्यमाना जन्तवः पृथिव्याधिताः मुंंगादयः पिपौडिकाः कुत्वादयो द्रष्टव्याः संप्रति “ दाणे कयविकय ” इत्यवयवं व्याख्येयासुराह ॥

परस्म तं देइ म एव गेदे, तेद्वं व द्रोणं व घयं गुदं वा ।

उग्यामिपे तस्मि करे अवस्मं, मविकयं तेण क्कणाइ अन्नं ॥

तस्मिन् कुतुपादिमुखं सध्वर्थमुद्भाटिते सति प्रवर्तते इति सार्थाः प्रवृत्तिदोषः । तथा च “ एत एव अहिरगण ” मित्यवयवं वाचिख्यासुराह ॥

दाणकयविकए चैव, होइ अहिरगणमजयजावस्म ।

निवर्तयति जेय तर्हि ये, जीवा मुंंगमसाई ॥

दानकये विकये चानन्तरोक्तस्वरूपं वर्तमाने साधोरयतभावस्य अयतोऽशुक्लाहारापरिहारकत्वेन जीवरक्षणरहितो जन्तोऽप्यवसा यो यस्य स तथा तस्याधिकरणं पापप्रवृत्तिरुपजायते । तथा तस्मिन् कुतुपादिमुखं उद्भाटिते ये जीवा मुंंगमूयकादयो निप-तन्ति निपत्य च विनाशमाविशन्ति तदप्यधिकरणं साधोरय संप्रति “ ते चैव कवाडम्मी ” त्यवयवं व्याख्येयासुराह ॥

जहेव कुंजाइसु पुवविञ्चितं, उद्भिज्जमाणे य भवंति काया ।

उद्भिज्जमाणे वि तहा तहेव, काया कवाम्भिमि विजाणियव्वा । तथैव कुम्मादौ घटादौ आदिशब्दात् कुतुपादिपरिग्रहः । पुर्व-ज्ञेन उद्भिजमाने तथा उपज्जिप्यमाने कपाटं तद्विराधना भवति । जलभूते करकादौ लुप्यमाने भिद्यमाने वा पानीयं प्रसपेनः प्रत्या सचसुद्धादावपि प्रविशते । तथा च सत्यशिवविराधना यत्र चाग्निस्त्रव वायुरिति वायुविराधना च । मुंंगादिविवरप्रविष्टकी-टिकागृहगोभिकादिसर्वविनाशो त्रसकायविराधना चेति । दान कयविकयाधिकरणप्रवृत्तिभावना च पूर्ववर्त्ततेत्या । संप्रति “ सवि सेसण ” इत्यवयवं व्याख्येयासुराह ॥

परकोडंज्ञमंचारा, आचत्तणपमुगाहेहुव्वरि ।

नितिट्टिए य अंता, रिंजाइ पेहणे दाभा ॥

कपाटस्य संज्ञायात् संवज्जनात् गृहगोभिका उपज्जन्मनेतन्की-टिकागृहादयश्च विराध्यन्ते । तथा प्रासादस्योपलुप्तिरूपा पीठिक-या पीठिका भूमिका तत्र अथ उपरितन्त्रं च कपाटिकदेशास्योपो व-र्तते तदाधिताः कुत्पिपौडिकादयो विनाशमश्नुवते । तथा उद्भाटिते कपाटे पश्चात्मुखं नोयमाने अन्तःस्थितस्य रिंजनादः प्रेरणदोषः शिरःस्फोटनादयो जयन्ति ॥

संप्रत्यपवादमाह ॥

घेप्पइ अक्किंचिमागमि, कवामे पइदिणं परिवव्ढति ।

अज्जउमुदिय गंठा, परिच्छज्जइ ददरो जात ॥

अकुञ्चिकारहिते कुञ्चिकादिविरहिते इत्यर्थः । तत्र हि कित्त्र पृष्ठभागे उल्लङ्घको न भवति । तेन न घर्षणदारेण सचविराधना । यद्वा “ अन्तर्द्वयान्ति ” पाठः । तत्र अकुञ्जिकां कुञ्जिकारहिते अकुञ्जिकारय किमुक्तं भवति । यत् उद्भाट्यमानं कपाटं केकार-रये कोणेन हकि क्रियमाणमुर्ध्वमस्त्येत्युक्तं च घर्षणं प्रवृत्तस्य-व्यापादनं करोति । तेन तद्वर्जनम् । तस्मिन्नपि किं विशिष्टं इ-त्याह । प्रतिदिनं प्रतिदिनसं निरन्तरं प्रतियवति । उद्भाट्यमाने दीयमाने चेत्यर्थः तस्मिन् प्रायेण न गृहगोभिकादिसव्यवधयसं-जवधिरकायमवस्थानात्तावान् । इत्यं भूते कपाटं साध्वर्थमुत्पु-

द्व्यादिने यन् ददाति गृहस्थः तत् गृह्यते स्वविरक्त्यानामाची-
षमेतत् । तथा यश्च द्वैरकः कुतुषादीनां मुखवन्धरूपः प्रति-
दिवसं परिजुज्यते वध्यते ज्ञायते च इत्यर्थः तत्र यदि जतुमुच्चा-
व्यतिरेकं कवचं वस्त्रमात्रप्रत्ययिष्यते । नापि च सचित्तपृथि-
वीकायादिशेषेनाहं तस्मिन् साध्वर्यमुज्जिरेऽपि यदीयते त-
त्स्वाधुमिष्टव्ये इति । उत्तमुद्भिन्नद्वारम् । पिं० प्रव० ॥ ४० ॥
पंचा० ॥ ४० ॥ उत्त० ॥ १२० ॥ ग० ॥ १५० ॥ (तदुद्ग्रहणनिषेध
आचारार्थे प्रतिपादितः स च माशेन्द्र शब्दे व्याख्यास्यते) वृ० ॥
(जीतकृष्णानुसारेण पिहितोद्भिन्नकपाटोद्भिन्ने आचामाश्च-
र) जीत० ॥ उत्पन्ने, कर्मणि-क्त द्विधाकृते, दक्षिते च । वाच० ॥

उत्तुभंत-उत्तुवन्-वि० उद्-वृ-शतृ-नुवेर्होवहवाः ॥ १४ ६० ॥
इत्यत्र कश्चिदुद्ग्रहणीत्युक्तेरुत्तुश्च आदेशः । उत्पन्नानां, प्रा० ॥
उत्तुमुच्चा-औद्भिती-खी० उद्-वृते, आगत्युक्ते, कस्मिंश्चि-प्र-
योजने सामन्तामात्यादिशोकस्य ज्ञापनार्थं वाद्यमानायामाशीदि-
चन्दनमय्यां देवतापरिगृहीतायां कृष्णवासुदेवनेत्याम्, विशे० ॥
उत्तुक्त-उत्तिक्त्वा-या-ऊर्ककृते, उत्तिक्त्वेणुमुद्ग्रहणार्थं वाद्यमाना-
त्तोस्मिन्नकहकृत्तुपाः ॥ १४ ॥ ४३ ॥ इत्युत्तिक्त्वे रुचुत्तादेशः ।
उत्तुक्तश्च । उत्तिक्त्वश्च । प्रा० ॥

उत्नेदम्-उत्नेदिम- न० उद्भवे सामुदायै, अप्राप्तुके वा व्रवणे,
द० ६ अ० ॥ "वित्रं वा व्रणे उत्नेदम् वा व्रणे आहरेद् आहा-
रन्तं वा साहज्जद् उत्नेतिमं पुण सयं रुहं जहा सामुद्" नि०
चू० ११ उ० ॥

उत्तभो-उत्तयत्- अन्त्य० उभाभ्यां प्रकाराज्यामित्यर्थः, "उत्त-
भो जोगविशुद्धा आयावण्डाणमादया" उभाभ्यां प्रकाराभ्यां
क्रियायां ज्ञावतश्चेत्यर्थः । (जोगविशुद्धिः) विशुद्धयोगा निरव-
ध्यापकारः । पञ्चा० १८ विव० ॥ "उभयो धिव्योयणे दुहभो
उष्य" उभयतः शिरोःतपादान्नावाश्रित्य (विव्यायुषेति)
उपधानं कथं तत्तथा । भ० ११ श० ११ उ० ॥

उत्तय-उत्तय-वि० उत्त-अयच्-छावयते क्त्विचिशिष्टे, अस्य द्वि-
त्ये बोधकत्वेऽपि एकवचनवद्भावचान्ततयैव प्रयोगः न क्त्विचन-
प्रयोगः । "सिद्धादिषु उत्तयं करेज्जसे धोवधिवममसे । उभयं
णाम एगदोसा" नि० चू० १ उ० ॥

उत्तयजाग-उत्तयजाग-न० जन्त्यस्य उभयत उत्तयजागाभ्यां
पूर्वतः पञ्चकालेभ्यो भज्यते कुप्यते यानि तानि उत्तयजागानि
चन्द्रस्य पूर्वतः पृष्ठतश्च जोगमुपगच्छति न कुत्र । "चन्द्रस् जोह-
सिन्दस् जोहस्सराष्ट्र णक्वत्ता उभयभागा उत्तरा तिष्ठि विसा-
हा पुणव्वसु रोहिणी उभयजोगत्ति" । स्या० ६ अ० ॥

उत्तयकाज्ञ-उत्तयकाज्ञ-पुं० उभयसन्ध्ये, ग० २ अधि० ॥

उत्तयगणि-उत्तयगणि-पुं० उभयः साधुसत्त्वीद्वयरूपो गणो-
ऽस्यास्तीति उभयगणी । साधुसत्त्वीगणच्याऽऽचार्ये, वृ० १ उ० ॥
उत्तयजगणसत्ताव-उत्तयजननस्वत्ताव-वि० यदतिशयोक्त्याद-
नवीनकल्पे, "जतुभयजगणसत्ताव पसा विहिण्येर्हो वपक्का"
पंचा० ३ विव० ॥

उत्तयाणिभिरण-उत्तयनिर्मज्जन-न० कायिकसङ्गोभययुज्जने,
"उभयं णाम काइयसखणिभिरणं भोसिरणं" नि० चू० १ उ० ॥

उत्तयदृढ-उत्तयदृढ-वि० धृत्या संहतनेन च व्रजयति, वृ० १ उ० ॥

उत्तयपिप्यमंवेधणमंजोग-उत्तयापित्तसम्बन्धनसंयोग-पुं० मि-
श्रापित्तसम्बन्धनसंयोगरूपे संयोगनेद्रे, उक्त० १ अ० । (आत्म-

कर्मणोर्परितैदयिकादिभावविषयकसंयोगवृत्तस्योभयार्पितस-
म्बन्धनसंयोगस्य व्याख्या संजोग शब्दे वक्ष्यते)

उत्तयपंरुत्ती-उत्तयमएल्ली-खी० समुद्देशनमएल्लयाम्, स्वा-
ध्यायमएल्लयाम् च । वृ० १ उ० ॥

उत्तयशोगदिय-उत्तयशोकाहित-वि० लोकद्वयेऽप्युपकारके, "क
छाण नायणत्तेण उत्तयशोगदियं" पंचा० ११ विव० ॥

उत्तयमंवेधणमंजोग-उत्तयमस्बन्धनसंयोग-पुं० उभयनाम्बा-
ह्यवृत्तनेन तदुत्तयस्मिन्वा संयोगः, यथा क्रोधी देवदत्तः क्रोधी
क्रान्तिको मानी सोराष्ट्रः क्रोधी वा सन्ति । अत्र क्रोधादिनिर्गो-
दयिकादिभावान्तर्गतवैयर्थ्यमरूपैर्नामादिजिस्त्वान्मनोऽनन्यत्वेन-
वाह्यरूपैः संयोग इत्युत्तयसम्बन्धनसंयोग उच्यते । उक्त० १
अ० । (एतद्व्याख्या संजोग शब्दे)

उत्तयममय-उत्तयममय-पुं० उभय (स्वपर) मतानुगतशास्त्र-
स्वनाये, उक्त० १ अ० ॥

उत्तयारिह-उत्तयार्ह-न० मिश्रापरपर्याये, दशविधप्रायश्चित्त-
मध्ये तृतीयः यस्मिन्प्रतिसेवितं प्रायश्चित्तं यदि गुरुस्मकमाशो-
चयति आशोच्य च गुरुसन्दिग्धः प्रतिक्रामति पश्चाच्च मिथ्यादु-
ष्कृतमिति ज्ञेते तदा बुध्यति तत आशोचनाप्रतिक्रमणवृत्तौ नया-
हंत्वान्मिश्रम् । अ० प्र० १ उ० ॥ यच्च प्रतिसेव्य गुरोराशोचय-
ति गुरुपदेशेन च विशुध्यति मिथ्यादुष्कृतं क्रियते तदुत्तयार्हम् । ज्ञो
येषु प्रतिसेवितेषु उत्तयार्हप्रायश्चित्तं ताभ्याम् ॥

संजमजयाउरावड, महमाणाजोगणपवसत्रो वा ।

सर्ववयार्हयोगे, तदुत्तयमासंकिणं चैव ॥

संक्रमः संक्रोभः करिसिद्धिपूर्वमाहूद्वानुवादादेः जयः चौरव-
न्दिकसंक्रादेः (आचरति) भावप्रधानवर्नादिदेशस्य आतुरत्वं
पीमितत्वं कुपितपासाद्यः । आपचतुर्हा ऽप्यङ्गैश्चक्रावजिः । तत्र
ऽप्यपक्वपनीयासनादिऽप्युत्तयवत् १ कृत्रापप्रत्यासन्नप्रा-
मनगरादिरहितमल्पं च क्रैत्रम् २ कात्रापदृक्कात्रादि ३ जावा-
पदृक्षानवादि ४ ततः संक्रमजयानुरापद्धिः कारणैः सहसाका-
रानात्रेणो प्राग् व्याख्यातो ताभ्यां चानात्मवशाकः परवशाः वा
शब्दाद् ज्ञानाद्यविष्ट तस्य सर्वव्रतातिचारे सति । नन्वेवम-
तीचाराः इति संक्रममाद्यः पञ्चगमानः पृथिवीजलान्नवरहितदि-
विचित्रपुष्पवेदिभ्यांश्चरणकरणधारादिना तामयन् पादपाद्यागे-
हणेन प्राणानिपातविरातिं विराधयेत् । मृषाविरातिं कृत्साङ्ग्या-
दिना अदृक्तविरातिं प्रतोः स्तेन्यत्सनादिविद्वदतो ग्रहणेन रेशुत-
विरातिं रक्ष्यादिना अतिशयविरातिं मध्यममूर्च्छादिना रात्रिर्नोजन-
विरातिं दिवागृहितानि जङ्गलैः अवकल्पेन दूतममार्गं व्रजतां
धृतमिश्रकणिकायादानुसृतः तं विद्वद्यात् । वेपकृतं क्रीराश्वदि-
तदुत्सर्गतां न ग्राह्यक्वचिदुद्गुज्जतिन्यादि सूत्रविषया पतमुत्तर-
ऽरण्येष्वपि हेयाः । इत्यमनीवारजाने सति तथा आशङ्कितं
चैव यदतिचारस्थानं कृतमहत्तं चेति निश्चयं न शक्नोति न-
स्मिंश्च ददोहानचारिचरितपःप्रवृत्तिसर्वपदविषये तदुभयार्हं
प्रायश्चित्तम् । एकं गुरोराशोचना द्वितीयं गुरुसंदिग्धेन मिथ्यादुष्कृ-
तदानं प्रतिक्रमणार्हत्वेनियेतदुभयं कुट्टिकरम् । (किञ्च ।

उत्तिवित्ति दुन्नामित्ति, उत्तिवित्ति एवमादयं बहुसा ।

उवउत्तो वि न याण्ड, जं द्रमियाड् अग्रध्या ॥

उत्तिवित्ति नै काङ्क्षणार्थकशब्दवदन्तिचिन्तनात् । उत्तमिष्ये न-
सद्भूतानां ज्ञातं न दृष्टिर्नै च धावनादि । उत्तिवित्ति नै दुर्ज्ञापितं
दुर्ज्ञाप्यम् । पञ्चमादिकमयदार्थ्यं प्रकारं दुर्ज्ञापितवित्तिं दुर्ज्ञा-

माजिना बहुशोऽनेकशोऽप्युक्तोऽपि उपयोगवानपि यदैवसिका-
द्यतिचारदिव्यादिशास्त्राद्वा त्रिकर्पाक्तिक्रान्तुर्मादिकसोऽन्वसरि-
कादि च पूर्वकावृत्तमात्रोच्यमानावे न स्मरति तस्याप्यति-
चार जानस्याशोभकः । अस्यां गायायामनुक्रमपि प्रस्तावात्तु-
जयार्हमेव हेयम् ।

सर्वेषु वि वीड्यपण, दंमणान्णचरगावरोहेसु ।

आउत्तस्स तदुभयं, महसाकाराणा चेव ॥

प्रथमपदसुसर्गस्तदपेक्षया द्वितीयपदमपवादस्तस्मिन्नुपसंय-
ते सत्ययुक्तस्य कारणेन यतनया गीतार्थस्यापराधपदान्यासेव-
मानसहसाकारादिना चैवमादिशब्दाभांगानानोमाज्यां च
सर्वेष्वपि दर्शनज्ञानचरणपराधेषु तदुजयं प्रायश्चित्तम् । अत्राह
दिव्याः । 'स्त्रीस्यस्य य सञ्चयवी' त्यत्र दर्शनज्ञानचरणपराधेषु
सर्वेषु सस्त्वन्नित्यस्य प्रतिक्रमणार्हमज्ञाय तेष्वेवैह कथं तदुज-
यार्हमभिधीयते ॥ तत्र हि सममापद्यमानस्यैत्युक्तम् । इह तु
हिंसाव्यापनसाभ्ययुक्तस्य तदुजयार्हेण शुद्धिरिति न विरोधः ।

इदानीं तदुभयार्हमभिधानुक्तम् आह ॥

संकिण सहमागारे, उजयाउरे आववसी य ॥

महव्ययातिवारं य, उएहं ठाणए वज्जतो ॥

श्रुतिः प्राणतिपातादौ यथा मया प्राणतिपातः कृतः किं
वा न कृतः । तथा मया भणितं न वा अवग्रहोनुज्ञापितो न
वा, स्नानादिदर्शननिमित्तं जिनभयनादिगतस्य स्त्रीस्पर्शे रा-
गमनमभूज वा इष्टानिष्टेषु रागद्वेषौ गतौ न वा, तत्रादिले-
पद्वयमयाः कथमपि पात्रगताः पर्युपिताः भित्तिधर्मश्रुतिका-
मेन धैर्याः किं वा न धौता इत्यादि । तत्र पक्षां वाहं तदुभय-
लक्षणं प्रायश्चित्तमिति योगः । तथा उपयोगवतोऽपि सहसा
कारे सहसा प्राणतिपातादिकरणे । तथा भये दुष्टमलच्छा-
दिसमुत्थे यदि वा हस्यागमने मेयोदकनिपातस्पर्शेन दीपा-
दिस्पर्शेन वा आकुलतया प्राणतिपातादिकरणे तथा आनु-
रः कुथा पिपासया वा पीडितः । भावप्रधानध्यायं निर्देशस्त-
तोऽयमर्थः आनुरतायाम् । तथा आपचतुर्द्धा तद्यथा । द्र-
व्यापन् क्षेत्रापन् कालापन् भावापन् । तत्र ध्व्यापन् दुर्लभं
प्रायोग्यं द्रव्यम् । क्षेत्रापन् छिन्नमण्डपादि । कालापन् दुर्मि-
त्रादि । भावापन् गाढम्लानत्यादि । एतासु स हिंसादि-
दोषमापद्यमानस्यापि अनामवशगस्य तथाहि ईर्यासमिता-
वुपयुक्तोऽप्युच्चालिते पादे सहसा समापतितं कुलिशिनमपि
व्यापादयेत् मृगपि कदाचित्सहसा भापते । अवग्रहमपि
कदाचिद्राभसिकतया अननुज्ञातमपि परिभोगयति । अन्यु-
ल्लणमयलक्ष्मणवलोक्त्य कदाचनपि सहसा रागमुपैति इ-
त्यादि । तथा मयाप्रलयायमानोभूदकज्वलनवनस्पतिहित्रि-
चतुःपञ्चेन्द्रियानपि व्यापादयन् । मृगपि भयात् भापते परि-
ग्रहमपि धर्म्मोपकरणब्राह्मण्य करोति । आनुरतायामपि स-
म्यग्यौर्यापथाशोधने संभवति प्राणतिपातः । अत्यानुस्तायां
काचिन्मृषा भापणमपि अदत्तादानमपि च एवमापत्सपि
भावनियम् तथा महाव्रतानां प्राणतिपातानिबृत्त्यानां सह-
साकारणः स्फुटदुष्टया कारणतो वा अतीचारं च शब्दादिति
क्रमव्यक्तिक्रमयोगः । तथातिक्रमादीनां महाव्रतविपर्ययणमन्य-
तमस्याशङ्कायां वा किमप्याह (छुहं ठाणएवज्जतो इति)
केर्पाचनवस्थितपागास्त्रिंशे प्रायश्चित्ते द्वे अपि एकं, प्रायश्चित्तं
प्रतिपत्तिः ॥ तन्मते नवथा प्रायश्चित्तं तत्र बाह्ये
द्वे प्रायश्चित्ते मुक्त्वा शेषाणि सप्त प्रायश्चित्तानि तेषां च स-
त्तानां प्रायश्चित्तानां यदायं प्रायश्चित्तं तदुपरितनानां पणानां वा-

ह्यं नाभ्यन्तरमिति पक्षां स्थानानां बाह्यत इति वचनादेव प्र-
तिपत्तव्यम् । तच्च तदुभयं तच्चैव भावनियम् । शङ्कितादि-
षु यथोक्तस्वरूपेषु सन्तु प्रथमं गुरुणां पुरत आलोचनां तद-
न्तरं गुरुसमादेशेन मिथ्यादुष्कृतदानमिति । शंकिण इत्येत-
द्विदुषवच्चाह ॥

हित्यो व णहित्यो मे, मत्तो जणियं च न जणियं मिसा ।

उग्गाहणुसमणुज्जा, तए फामे चउत्थमि ॥

इन्दिरागदोसाउ, पंचमे किं गतोमि न गतोति ।

उट्टे खेवास्सार्दी, धोयमधोयं न वावति ॥

सत्यः प्राणी (हित्योति) देशीपदमेतत् । हिंशितो मे मया
न वा हिंसित इति । तथा मृग जणितं न वा । तथा तृतीये अदत्ता-
दानविरतिवृत्तये अवग्रहोऽनुज्ञा मया कारिता यदि वा अनुज्ञा
न कारिता । तथा चतुर्थे मेषुनविरतिवृत्तये जिनजनयनादिषु
स्नानादिदर्शनप्रयोजनतो गतः सन् (फांसइति) स्त्रीस्पर्शे
रागं गतो न वा । तथा पञ्चमे परिग्रहविरमणवृत्तये इन्द्रियेषु
विषयिणा विषयेयायोगवृत्तयादिन्द्रियेषु इष्टानिष्टेषु रागद्वेषौ
गतोऽस्मि किं वा न गत इति । तथा षष्ठे रात्रिनेज्जनिमरणे
लेपद्व्यादि तत्राद्यवयवरूपं कथमपि पात्रादिगतं पर्युपितं नि-
क्तादनाधर्मपथते तच्चैतमथवा न धौतं मयेति । यद्येवं ततः
किमप्याह ॥

इंदियअव्वागरिया जे, अत्था अणुवधारिया ।

तदुजयपायचिञ्चत्तं, पमिवज्जइ जावतो ॥

उक्तेन प्रकारेण यैर्याः प्राणतिपातादय इन्द्रियैश्चक्रुरादिनिजव्या-
कृताः प्रकटीकृता अपि येऽनुपधारिता न सम्यग्धारणाविषयीकृता-
स्तेषु प्रायश्चित्तं प्रतिपद्यते । ज्ञातव्यः सम्यगनुपधारयतेन तदुजय-
मिति । तच्च तदुभयं च पूर्वं गुरुणां पुरत आलोचना । तदन-
न्तरं तददेशतो मिथ्यादुष्कृतदानमित्येवरूपं तदुजयम् ।

एतदेव सविस्तरमभिधिसुराह ।

मदा मया बहुविहा, तय य केसुवि गतोमि रागोति ।

अमुगत्य मे वितक्का, पमिवज्जइ तदुजयं तय ॥

शब्दा मया बहुविधा बहुप्रकाराः अवग्राहययीकृतास्तत्र तेषु
बहुविधेषु शब्देषु श्रुतेषु मय्यं (वितक्कति) एवं मे वितर्कः संदेहो
यथा केसुचिदपि (अमुगत्यति) अमुकेषु रागमुपवृत्तकमेतत्
द्वयं वा गतोऽस्मि । तत्र तस्मिन् शङ्काविषये तदुजयमकवृत्तकं
प्रायश्चित्तं भावतः प्रतिपद्यते । यदाहि निश्चितं ज्ञाति यथा
अमुकेषु शब्देषु रागं द्वयं वा गतः इति तत्र तपोऽहि प्रायश्चि-
त्तम् । तथैव निश्चयो न गतो रागं द्वयं वा तत्र स शुद्ध एव न
प्रायश्चित्तविषयः । ततो वितर्के यथोक्तवृत्तकं तदुभयमेव प्राय-
श्चित्तमिति ।

एमेव सेसए वि, विसए आसेविऊण जे पच्छा ।

काऊण एणपक्खे, न तइ ताहि यं तदुजयं तु ॥

पंचमं उक्तेनैव प्रकारेण यान् रूपादीन्विषयान् आसेव्योपपुज्य
उपवृत्तकमेतत् प्राणतिपातादीनप्यासेव्य पक्षत एकतरस्मिन्प-
क्षे अपराधवृत्तकं निर्दोषतालक्षणं वा न कर्तुं शक्तोति यया रूपा-
दिषु विषयेषु रागं द्वयं वा गतः । प्राणतिपातादयोऽप्येहा इति ।
यदि वा न गतो रागद्वेषौ नापि कृताः प्राणतिपातादय इति
तत्र तदुभयं तु तदुभयमेव तु शब्दस्यैवकारण्येत्वात् यथोक्तवृत्तकं
प्रायश्चित्तं शङ्कास्पदत्वात् तदेवं शङ्किं इति व्याख्यातम् ।

संप्रति सहसाकारेण्यदिष्यचिख्यासुराह

उवओगवतो सहसा, जयेण वा पट्टिण कुलिगादी ।

अत्राउरावती मु य, अणेसिया दीहगणजोगा ॥

उपयोगवतोपि ईर्यासमिति सन्मगपयुक्तस्यापि उच्चाहिते पादं कथमपि सहसा योगतः समापवितः सन् कुञ्जिङ्गो ध्यापाद्यते भये न वा चौरसिहादीनां नृशं पश्यायमानं जयप्रगणमुपवशशणं तेन एतदपि छद्मस्य परेण वा (पेल्लि एति) परेण प्रेरिते वा तद्व्यापारमा-
सुय कुञ्जिङ्गोपवक्रणमेतत् । पृथिव्यादित्तीयनिकाया वा व्याप-
त्तिमाप्नुयात् । तथा अन्यातुरे कुधा पिपासया वा अत्यन्तं पीडिते तथा आपसु इत्यापदादिषु यदि अनेपितादिप्रहणभोगौ जवतः अनेपितमनेपणीयमादिशब्दादकल्पनीयस्य परिग्रहः न केवमनेपितादिप्रहणयोगे किन्तु गमनामनादौ पृथिव्या-
दिजन्तुविराधनापि जवति । तथापि तत्र प्रायश्चित्तं यथोक्तवक्र-
णं तदुभयमिति वसन्ते सहसाकारादिविषयत्वात् ।

संप्रति महव्ययादयोर अ इत्येतद्व्याख्यान्यब्राह्म ॥

सहसाकारे अङ्कम-वङ्कमे चेव तह य अइयारे ।

होइ व सहगहणा, पच्छिचं तजुजयं तिसु वि ॥

इतिमाडुवयोगे वा, एगयरे तस्य होइ आर्याका ।

नवहा जस्स विसोहि, तस्सुवारे एण्ड वज्जुत्तु ॥

सहसाकारतोऽतिक्रमे व्यतिक्रमे अतीचारे प्राण्यावर्णितस्वरूपे
महाव्रतवियये इति सामर्थ्यादभ्यन्ते महव्ययादयारे य इति पदस्य
व्याख्यायमानत्वात् एतेषु विष्णुपि दौषेषु तजुजयमुक्तस्वरूपं प्राय-
श्चित्तम् । अथ सूत्रगायायां महाव्रतातीचारे चेत्येवोक्तं ततः कथ-
मत्र विधुतम् अतिक्रमे चेति अत आह । चशब्दप्रहणातिक्रमुक्तं
भवति चशब्दप्रहणात् सूत्रगायायामतिक्रमव्यतिक्रमयोरपि समु-
च्चयः कृत इत्यदोषः । अथवा अतीचारेण तत्पत्रप्रहणादतिक्रम-
व्यतिक्रमयोरपि उपयोगे स्फुटयुद्धा करणे तजुजयप्रायश्चित्तमि-
ति योगः । वा शब्दो निम्नक्रमत्वाद् एगयरे इत्यत्र योजनीयः । ततो
ऽयमर्थः । एकतरस्मिन्वा तत्र अतिक्रमे अतीचारे वा यदि जय-
त्याशङ्का यथा मयातिक्रमः कृतो न वा व्यतिक्रमः कृतो न वा
अतीचारः कृतो नवेति । तथापि तजुजयं प्रायश्चित्तम् । “इह
सहसाकारसंकेतिकं सहसाकारं” पदद्वयेनापि गते केववं
महाव्रतनामतिक्रमादिष्वप्याशङ्कायां सहसाकारे चैतदेव प्राय-
श्चित्तं नान्यत्परिकल्पनीयमिति । ज्ञाप्यकृता सहसाकारासंके-
तपि योजिते । उण्डं गणाण वज्जुतो इति व्याख्यान्यब्राह्म
(नवहेत्यादि) यस्यार्थास्य मतेन अनयस्थितपराश्रितयोरै-
क्यविवक्षणावधवा नवप्रकारा विशोधिः प्रायश्चित्तं तस्य आद्य-
प्रायश्चित्तव्यस्योपरि यद्वर्तते प्रायश्चित्तं तत्पञ्चमुपरितनानांवाह
मेव तुशब्दस्यैवकार्थत्वात् । ततः उण्डं गणाणवज्जुतो इति त-
जुजय प्रायश्चित्तं प्रतिपत्तयमिति । उक्तं तजुजयार्हं प्रायश्चित्तम्
उमज्ज-वज्ज-आ० उपाश्रम्भे, वञ्चवैहवञ्चवज्जुवमञ्चाः उ ।
१ । ए३ । इति वञ्चमञ्चादेशः । उमज्ज वञ्चव वञ्चति । प्रा०
उमा-उमा-खी० शिवपल्याम्, को० । अवसर्पिण्यां द्वितीय-
वञ्चवमासुदेवमातरि, स० । आय० । उज्जिन्यां प्रयोतस्य रा-
होऽन्तर्पुरे गणिकायाम्, आव० ४ अ० । आ० चू० । (तथा
महेश्वनामा खेचरो वृत्त इति सिक्खा शब्दे विकाशमप्यति)
उमाज्ञ- (ल) निगीह्य-न० निरमृह-पयत् । निप्रती उमपरी
मलयस्थोऽय । १ । ३८ । इति नृह इत्येव शब्दो माल्यशब्दे
परे वा उदरुपमापयते । देवादिदत्ते तद्विस्मर्तान्तमुच्छिष्टे छव्ये,
‘उमाज्ञ निम्नाज्ञ उमाज्ञयं वदइ’ प्रा० ।

उमागाइ-उमास्वाति-पुं० तत्प्रायस्त्राकारके स्वनामस्थाने वाच-
कप्रवरं, अस्थ च माता उमा नाम्नीपिता च स्वातिनामेति तयो-
र्जातव्यादयमुमास्वातिनामा प्रसिद्धिमगम् । कौषीतिकिगोत्रो
ऽयं ब्राह्मण आसीत् प्रवाचकान्वयानुसारणऽयं धोपानन्दिक्रमा-
भ्रमणशिष्यशिष्यश्रीनाम्न आचार्यस्य शिष्य आसीत् । वाचनाचा-
र्यान्वयानुसृत्या मुन्यपादशिष्यमृगवाचकस्य शिष्य आसीत् ।
अयमाचार्योऽस्मदीय इति श्वेताम्बरा दिग्भराम्बराश्च विवदन्ते ।
तत्र दिग्भराम्बरेण वीरमोक्षात् (१०१) वर्षेऽयं विद्यमान आसीत्
न्यम्नेधिकानाम्नि ग्रामेऽयं जन्म द्वेने सरस्वतीगच्छेऽयं पष्ठः
कुन्दकुन्दाचार्यब्राह्मचार्ययोर्मध्यगो जातः अनेन तत्प्रायस्त्रं पा-
दत्रिषुभनगरे विरचितम् । तदुपरि टीकात्पात्रे च स्थेनैव कृते
अन्याप्येका टीका विक्रमसमकाद्रिकेन सिद्धसेनार्केण तत्र कृता
ज्ञे० ६० । तथाचाह भगवानुमास्वातिवाचकः सम्मगद्वयान्चा-
रित्राणि मोक्षमार्ग इति । न० । पदस्यान्युक्तश्च अवको भवती
त्युमास्वातिवाचकवचनात् । ज्ञा० १६ अ० । उक्तं चोमास्वाति-
वाचकेन “ हिसानुस्त्येयविषयसंज्ञकोपेन्यो रैद्रमिति ” आ०
४ अ० । वाचकः पूर्वधरोऽपिधीयते स च धीमानुमास्वाति-
नामा महातार्किकः प्रकरणपञ्चशतीकृतोऽचार्यः सुप्रसिद्धोऽभवत्
पञ्चा० ६ वि० ।

उम्मग-उम्मग-त्रि० उद्-मसज्-क । ऊर्ध्वं जलगमने कुर्वणे,
प्रश्न० ३ द्वा० ।

उन्मज्जन-न० उन्मज्जते जनेनेति उन्मज्जनम् । रूध्रे, “उम्मगं सि-
णो लभति” । आचा० १ थु० ३ अ० । जज्ञाहृध्वगमने, “उम्मगं ज्ञ-
इह माणुसंहे, णो पाणिणं पाणिसमारज्जे” इह मस्थ्यावादिहो
वाज्ञाज्जादितसंसारद्वे जीवकच्युपः श्रुतिथकासंयमनीयैरुप-
मुन्मज्जनमासाद्य तत्त्वज्ञान्यत्र संपूर्णमोक्षमार्गसंज्ञवान्मानुषेव-
त्युक्तम् । आचा० १ थु० ३ अ० २ उ० ।

उन्मार्गे-पुं० मार्गः ज्ञायोपशमिको जावस्तमतिक्रान्त उन्मा-
र्गः । ज्ञायोपशमिकभावत्यागेनौदयिकजावसंक्रमे, “ जो मे देव-
सिओ अइयारो कओ काइओ वाइओ माणसिओ वस्तुत्तो
उम्मगो अकण्णे अकरणिजो ” अ० २ अधि० । आव० । आ०
चू० । निर्वृतिपुर्यां प्रति अपथि वस्तुतयापेक्षया विपरीतश्रद्धान-
ज्ञानानुष्ठानं, “मग्गे उम्मगसणा” स्था० १० गा० असमार्गो,
ग० १ अधि० । परसमए अण्णु अहेक असम्भावे अकिरिए उ-
म्मग्गे ” उन्मार्गं परपरविरोधानावस्थासद्भाकुत्वात्तथाहि-
“न हिस्स्यात सर्वैरुतानि, स्थावराणि चराणि च । आत्मवः सर्व-
रुतानि, यः पश्यति स धार्मिकः ” इत्याद्यग्नित्राय पुनरपि- “प-
सहसाणि युज्यन्ते, पशूनां मध्यमेहनि । अश्वेषस्य वचना-
न्यनानि पशूनिश्चिन्ति ” रित्यादि प्रतिपादयतीति । अनु० ।
संसारवतरेण, सूत्र० १ थु० १२ अ० । आचा० । ऊर्ध्वं मार्गं
उन्मार्गः । रूध्रे, “उम्मगं स णो वमति” आचा० १ थु० ६ अ० १ उ०
उद्रतो मार्गोऽन्मार्गः । अकार्यकरणे, आचा० १ थु० ४ अ० १ उ० ।

उम्मगगय-उन्मार्गगत-त्रि० उन्मार्गेण संसारवतरेणरूपेण
गतः प्रवृत्तः उन्मार्गगतः । संसारे एव प्रवृत्ते मोक्षमार्गे उद्-
स्ते, “सुद्धं मग्गं विराहिता, इहमेगे उ उम्मती । उम्मगगता
दुक्खे, धायमे संति तं तथा ” सूत्र० १ थु० १२ अ० ।
उमगजज्ञा- उन्मगजज्ञा-खी० उम्मज्जति शिलादिकमसा-
दिति उम्मगं दृढहुलमिति वचनात् अपादानं क्लृप्त्ययः ।
उन्मगं जलं यस्यां सा तथा । तमिच्छगुहायां बहुमध्यदेशभा-
गं वहन्त्यां स्वनामस्थानायां नद्याम् ॥

तत्स्वरूपं यथा ॥

तीमे णं तिमिसगुहाए बहुमज्जेदेसजाए एत्थएणं उम्मग-
णिमगजलाउ णामं दुवे महाणइओ पवुत्ताओ जाउ
एणं तिमिसगुहाए पुरच्छिमिआओ करुगाउ पवुत्ताओ सपा-
णी एक्खिमेणं सिंधु महाएदीं सिमण्णंति।

तस्यास्तमिआगुहायाः बहुमध्यदेशभागे दक्षिणद्वारतस्ते
दुकसमेतैकविंशति योजनेभ्यः परतः उत्तरद्वारतस्तेदुकस-
मेतैकविंशतियोजनेभ्योऽप्युक्तं च उम्मगजलानिमगजला-
नाम्न्यौ नद्यां प्रव्रजते । ये तमिआगुहायाः पौरस्यकटकान्नि-
त्तिप्रदेशान् प्रवृष्टे निर्गते सत्यौ पाश्चात्तन कटकेन विनिघ्नेन
सिन्धुमहानदीं समाप्नुतः प्रविशत इत्यर्थः । नित्यप्रवृत्तत्वा-
द्दत्तमाननिर्देशः ।

अधानयोरम्बवर्णं पृच्छन्नाह ॥

मे केण्ठे णं जंते ! एवं वुच्चइ उम्मगणिमगजलाओ
महाणइओ गोआमा ! जणं उमगजलाए गहाणइए तणं वा
पत्तं वा कट्ठं वा सकरं वा आसे वा हत्थी वा रहे वा जो-
हो वा मणुस्से वा पक्खिपइ ताओ एणं उम्मगजला महा-
णइ तिकखुत्तो आहुणिएअ २ एगंते थवे पक्खिवइ जणं
णिमगजलाए महाणइए तणं वा जाव मणुस्से वा पक्खि-
पइ तेषां निम्मगजला महाणइ तिकखुत्तो आहुणिय २
अंतो जलांसि णिपजावेइ । मे तेण्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ
उम्मगणिमगजलाओ । महाणइओ ॥

अथ केनाथेन जन्त ! एवमुच्यते उम्भननिमगजजे महानद्या
गोतम ! यन् नामिति प्राभवत् उम्भनजलायां महानद्यां तृणं वा
पत्रं वा काष्ठं वा शक्रेण वा दपत्यणमः अत्र प्राकृतत्वाद्भि-
क्ष्व्यस्यः । अथवा वा हस्ती वा रथो वा योथो वा सुजटः सेनायाः
प्रकरणाभ्युत्थो सेनाङ्गानां कश्चन मनुष्यो वा प्रक्षिप्यते तत्सुणा-
दिक उम्भनजलामहानदीकृतानीन् वारान् आपृय २ प्रमथि-
त्वा २ जलेन सहज्वाहृत्येत्यर्थः एकान्ते जलप्रदेशाहवीयसि
स्थाने निजलप्रदेशे (पक्खिवशन्ति) उर्दयति तीरे प्रक्षिपतीत्य-
र्थः । तुम्बिकम्व शिशो उम्भनजले उमज्जति अत एवोमज्ज-
नि शिशदिकमसमादिति उम्भनं बद्धहुमिति चवनात् अपादाने-
कप्रत्ययः । उम्भनं जलं यस्यां सा तथा । अथ द्वितीयानामार्यो ।
तत्पृथोक्तं वस्तुजातं निमगजला महानदी त्रिःकृत्व आपृयापृय
अन्तर्जलं निमज्जयति शिखेव तुम्बिकम्व निमज्जाले निमज्जती-
त्यर्थः । अत एव निमज्जयत्यस्मिन् नृणादिकमविव्रम्वस्तुजात-
मिति निमग्नं बहुवचनार्थिकरणे कप्रत्ययः । निमग्नं जलं यस्यां
सा तथा । अर्थःसगमयति सेतेण्ठेणमित्यादि सुगमम् । अनया-
ञ्च यथाक्रममुमज्जननिमज्जकृत्ये वस्तुस्वतया एव शरणं तस्य
चातर्कणीयव्यात् । इमे क हे अपि त्रियोजनविस्तारगुहाविस्ता-
रायाम् अन्योन्यं द्वियोजनान्तरे बोधे अनयोर्बोधा गुहामध्यदेश-
वर्तिव्यं तया मुखवर्त्योऽस्या स्थापना दृश्यते । जं २ वज्जं ।

उमगाट्टिय-उम्मार्गस्थित-वि-उम्मादिप्ररूपणापरं, "अट्टाथारो
सूरी, अट्टाथाराणुविमग्नो सूरी । उम्ममाट्टिओ सूरी, तिप्पि वि
मग्नं पणामंति" गं १ अधि० । (आयग्यिशद्वे विवुत्तिस्का)

उम्मगजलाय-उम्मार्गनयन-न-उम्मार्गप्रापणे, "यद्वापिने मुनी
रुंढेः पापं न्नु देशनापरक्याने । उम्मार्गनयनमेतत्" यो० १वि०

उम्मगदेसणा-उम्मार्गदेशना-खी० उम्मार्गस्य जवहेतोर्माक-
हेतुत्वेन देशना कथनमुम्मार्गदेशना ॥ कर्म० ॥ सम्यग्दर्शनादि-
रूपभावमार्गातिव्रान्त्यर्थमेककथने, एष दर्शनमोहनीयकर्मणो हेतुः ।
स्या० ४ ग० । ध० ॥

नाणइ अद्दंसितो, तविवरीयं तु उवदिसइ मग्नं ।

उम्मगदेसओ एस, आय अहितो परमिं च ॥

ज्ञानादीनि पारमार्थिकमार्गरूपाणि प्ररूपयन् तद्विपरितो ज्ञाना-
दिविपरीतमोपदिशतीति मारी भूमसंयथितमप उम्मार्गदेशकः
अथ चात्मनः परेषां च बोधिवीजोपवातादिना अहितः प्रतिकूल
इत्याद्या उम्मार्गदेशना । वृ० १ उ० ।

पुच्छंताणं धम्मं, तं पिउ न परिकिखउ समत्थाण ।

आहारेतवुष्ठा, जे उम्मगं वइस्संति ॥

मुगइ हणंति तेसिं, धम्मियजणनिदणं करेमाणा ।

आहारपसंसेया निति, जिण्णिदोग्गइवहुये ॥

गुरुजिस्तावस्वत एव धर्मेतत्त्वप्रकाशनदीर्घाभ्यां यत्पृच्छता-
मित्यत्रापि शब्दस्य बुधनिर्दिष्टत्वात्ततः पृच्छतामपि प्रच्छनशीलाना-
मपि को धर्मः स्वर्गोपवर्गाधनमपि परीक्षितुमसमर्थानां मुख्य-
वृत्तान्तिमार्गः । ये हि किञ्चित् विशिष्टा भवन्ति ते विशेषतो मुख्य-
धीबन्धनं कुर्वन्ति अतोऽतिक्लिष्टताख्यापनार्थं परीक्षमाणमित्युक्त-
म् । ये कथं नूता आहारमात्रबुद्ध्याः शिवसुखान्निर्वाणविमुखाः । इह-
लोकसुखमात्रप्रतिवृत्तेन मद्यमेते विवेकिनः सन्तः आध्यात्मार्थ-
दिदोषद्वयितमाहारवस्त्रपानवसत्यादि न दास्यन्त्यत उम्मार्गमुप-
दिशति शास्त्रोक्तसम्मानाहुत्वायं तथा विप्रतारयन्ति यथा जन्मा-
न्तरमात्रं दासादिव्यक्तिकविकारिणो भवन्ति । ते किं तेषामुप-
कारिणो भवन्ति नेत्याह । प्रन्ति नाशयन्ति कां मुगतिं स्वर्गोपव-
र्गदिक्षां केषां सम्यग्ज्ञानानानां परमगुरुवि धर्मेबुद्ध्याधयतो
तेषामपि सुगतिनाशो जवति । तथाहि यथा कश्चिकेषांविदिहलोक-
प्रवेशोक्तविरुद्धकारिणां मन्त्रयोगच्छादिना वशीकृतः स तस्य
परमगुरुबुद्ध्याणि सर्वैस्व समापयन् प्राग्भवनं तेषामपि तेषां भा-
वार्थः । पुनरपि कथं नूता गुरुकर्मनया धार्मिकजनं संविमं
गीतार्थं यथाशक्त्यानुष्ठानपरायणमपि निन्दयन्तो ह्रीयन्त्यतः न
केवलं तेषां स्वरुचिविरचिनावारान् विषया देशनावशीकृतानां
सुगतिं प्रन्ति । अपिच दुर्गतिं नयन्ति प्रापयन्ति 'आहारपसंसा-
मुगति' तृतीयार्थे सममो तत आहारप्रशंसादिनिराहारादिदानप्र-
शंसनैः यदुत यदि जवदीयेष्वपि गृहं पृ सक्कलसङ्घापरभूतेषु
समस्तसंपुष्टतेषु कल्लिकावयववित्तशक्तियतया न शास्त्रयन्ति
आहारादि तर्हि क यास्यन्ति अत्रेवपण्यविजगाव्यपणं कार्य-
लक्षम् । ये तुच्छका वराका अदपशक्तयो भवन्ति तेऽप्येते व्या-
जनेमानं मुनयो मोचयन्ति इत्येवमादिवबोभिरुप्याक्योत्प्रास्य-
मुखमाङ्गिका इव सक्कलान्निवर्हः आध्यात्मार्थदिदोषद्वयिता
द्याहारादिदाने प्रवर्तयन्ते बहुको जने लोकां श्रावकं यथा जलकं
च । इयमेव जवना । ते हि दुर्गतिगमप्रपतनानिमुखी नूताः सन्ता
यथा कथंविदेवाहाराभ्यपण्य विप्रतार्थं दुर्गतीं पानयन्तीति गत्या-
द्वयार्थः । ये तावदिहलोकस्वैककस्य वराकावन्तः परप्रतारप्र-
वणस्तेपामिं यं गतिः ये तु सर्वशक्तविकलतया सम्यगनुष्ठानं
कर्तुमशक्तास्तथापि मनाकं गुरुचित्ततया प्रशोकमपि वाञ्छन्ति
तेः किं कर्तव्यमित्याह ॥

• होज्जज्जवमाणपत्तो, सरीरइ वत्थया य असमत्था ।

चरणकण्ठे अमुक्के, मुक्के मग्नं पखवेज्जा ॥

जैत्रेयसप्तमप्रातः इन्द्रियपरायत्तताकोरीकृतत्वेनोन्मादवान् त-
त्प्राप्तो व्यसनप्राप्तः । शरीरं वपुस्तस्य दौर्बल्यं दुर्बलता शरी-
रदौर्बल्यं तथाऽसमर्थोऽशक्तः यथावस्थितचरणकणं कर्तुमि-
त्यथाहारः । अतोऽगुह्येऽपि चरणकणो परशोकार्थी गृह एव
मार्गं प्रहरयेदिति । स हि सन्मार्गप्रकाशनात् पुनर्मार्गं प्राप्नो-
तीति गार्वायः । यस्तु सन्तः कृत्स्नविभक्तः सोऽपि नीत्या परान्वादिनो
यथावस्थितं न कथयति तस्य दोषं दर्शयन्नाह ।

परिवारपूयहेतु-पासन्त्याणं च एणाणवत्तोपि ।

परि न कहेइ विमुक्तं, तं दुष्टद्वन्द्वोद्विग्नं जाणं ॥

परिवार आत्मव्यतिरिक्तततः परिवारेण पूजा परिवारपूजा
अथवा परिवारस्य पूजा परिवारपूजा ऽहस्वत्वं प्राकृतप्रजवंत-
स्या हेतुर्निमित्तः पार्थः सम्यक्त्वं तस्मिन् ज्ञानादिपार्श्वे तिष्ठतीति
पार्श्वस्थास्तेषामनुवृत्तिरनुवर्तनं तथा यो न कथयति न प्रकाश-
यति विगुह्यं सर्वविगुह्यं सर्वविदुषदिष्टं यथावस्थितं मुक्तिमार्ग-
माचार्यं साधु वा दुष्टनवोधिकं जानीहि । अथमत्र जावार्थः ।
यो हि मनागसंविन्नोऽपि परिवारापेक्षया सम्यक् साध्वाचारं न
कथयति नायमन्यथा प्रवृत्तः सम्यक्त्वं कथनेन प्रकटो भविष्यति
ततोऽसम्भजसंरागो भविष्यति ततः शरीरादिरिच्यति न करि-
ष्यति पूजा वा न जविष्यतीति हेतोः पार्श्वस्थानुवृत्त्या वा यदुत
नामैतं सम्यक् कथयतः प्रकोपं यास्यस्यत्वं वरमाम्मसाक्षिसु-
दृढं हृतमिति । एते चानवर्तिता भवन्त्यति स्वेवुज्झा सुन्दर-
मपि विद्वानाः संसारसंगारेण प्रवृत्तिरिति यत् उक्तम् " जिणा-
णाए कुणंताणं, नूणं निव्वानाकारणं । सुदरं पि य वुत्तोए, सव्वं
जवन्तिवज्जं ॥ जे मयशरंजरया, ते जीया हंति अण्णदोसयरा ।
ते उ महापावयरा, जे आरंजं पसंसंति " य एवमथः परमाराध-
काक्षिकसूरिगिरिव प्राणप्रदानेऽपि परानुवृत्त्या नैवानुवृत्त्यापि
नैवान्यथा भाषणीयमिति गार्वायः । जगत्काक्षिकसूरिकथानकं
चैवम् । " अथि इवेव खेले तुरिमिणीए नयरीए जियसन् नम
राया तीए वि नयरीए अत्रो व्हाइमादणीए सुत्रो दत्तो माह-
णसु उपरि वसइ सो य न याइ णसु सत्तसु महावसणसु प-
सुत्तं । किं वदुणा सव्वहा विरुद्धायामसमायणसीओ अहतया
अभियव्वयावसेण जाओ रायाणो संजाओ सव्वहाए पञ्चासक-
त्तण जाओ अण्णसि पि सामंतेमंडीयए सुहवहुमत्रो ततो
दाणसंमाणोणा उव्वोतोऊण कयो सव्वो वि राओण पसिय-
णोवासे । ततो गहिकुण जियसत्तमत्रायणं वंछिता कट्टुछिय-
चारोणिह जाओ सयं चैव सयं पदोराया पवंरुज्जधारावहइस
जवियव्वयावसेण तेष समागयक्रमेण विहरामणा साइसया
बहुमोससमन्निया जुण्णपहाणो अज्झावगातामए सूरिणो नाया
य दत्तमायाए जहाए । जहा वच्च संपए एत्थं मे जाया तुजवि य
माउअत्रो अज्जवि कावगमूरी समागओ ता तं वंदाहि तेण वितह
नि पसिणं गते बहुपरिवागो सुसिसयासे दिक्षा य मूर्तिणो काऊण
उचिओवयार उव्विट्ठो । जहारिहासणे जयवया जात वषायरं
सायागे मूरीहि सामंतेणं पकविणो उ सिट्टुज्जणममायागे । जहा
होअयं करणापहाणमणसा सव्वेण धम्ममथिणा भासेयव-
मार्गादियं हियकरं सव्वं ववायं सया कायं सव्वंजियाणं सोक्क
जणगट्ठणसु दायव्वयं सव्वेणापि जिणए रायसययं वेयं हि
पंचपरणादीणहियमार्गादिदं पदविणं गेहाणसयण उदयं दा
खनहेह वेयमणं जीवाण सव्वेमिण अचनं हियमेव सव्व-
वयणं भांमंति जं जंतुणो नं जाणाहि नरीससव्वमणं धम्मम्म-
मंसादयं एमाइसव्वसाहारणदेसणासमणजंतेनं अभियव्वया
वगयत्तिणा दत्तेण पुच्छियं कहेहि किज्जाणए फलं । तत्रो

भगवया अज्झकालगसूरिणो विचिंतियं नूण एस पउट्ठो वक्क-
वुद्धी जं मे सुत्ताण कमेएण विरोहिएण विग्गापिण्णए भसि-
यं तुमं महाराय । धम्ममूलाइं पुच्छसि " करुणा सव्वजीवे
सु, सव्वं वायाए भासणं । परस्स दारगं चाउ, परिग्गहवि-
वज्जणा ॥ एमाइधम्ममूलाइं, कोहाइए य वज्जणं । सव्वपासं-
डियाणं पि, एयं सव्वं एयंसया " ततो पुणो वि पुच्छियं वेय-
विहियविहाणेण विहियजग्गाण किं फलं ? मूरीहिं भणियं
किं महाराय ? विहिद्विहिसुहाणयंधि पुणफलं सोहिमं जहा-
" विहिजीवदयाइनुया, जीया स सुवज्जिऊण सुहयस्मि । पुणं-
पावत्तयरा, नरसुविसोक्कविउलाइ " पुणो वि पुच्छियं ज-
न्नाए किं फलं सूरिणा भणियं पावविवायं पुच्छसि नरयपहो
पावविवागो " एरवइ देइ दुहं, नरयतिरियजोणीसु हंणासु ।
हीणसुनरगइसु वि ना तहव इह दुहाणं ॥ नरयाण पुणो
मग्गो, सहरम्मपरिग्गहो य जिययाओ । कुणिमाहोरो अवरिइ,
तिव्वकसाया पमाओ य " ततो दत्तेण कुद्धेण भणियं । भो
भो समणा किं तुमं सव्वं न सुणामि कव्वसु । किं वा अक्ख
सुयं करोसि किं वा न याणसि जन्नाए फलं । जं कुडं न सा-
हेसि ततो मूरीहिं भणियं जइ कुडं ता नरयगमणमेव फलं
तत्रो रोसारुणलोणणेण पच्चयं किमहं नरगं गमिस्सामि अ-
णेगजज्जरुणा वि भयवया भणियं कया इओ य सत्तमे दिणे
कुम्भियाए पइजंते सुण्णपहि खजंते मरिहिसि । पुणो वि
पुच्छियं एत्थं वि को पच्चओ भयवया परंपियंतो तुमं दिणे
विट्ठो मुहं पविसिहि पुणो वि दत्तेण भणियं तुमं के चिरं अ-
इओ दिणाओ जीविहिसि ? मूरीहिं साहियं अणेगाइं वरि
साइं दिवं च गमिस्सामि । ततो दत्तेण चिंतियं अइकोहुसु-
वाराण किं पट्टवेमि संपयं चैव जम्ममदिदं देसेमि दुव्व-
यणस्स फलं पविविहामि ताव कालावहि जाव पच्चाअलि-
यवाइणं भणिकुण विहिहइजाइया पुव्वं विणिवाइस्सं ततो
मा एस सव्वमग्गो कीहि पि गच्छहि ति ततो मोत्तणनियपुरि
से रक्ख । अण्णणा समागओ सए गिहे तत्रो चिंतियं चै-
व विट्ठो ताव अंतेउरे सत्तविणाणि तत्रो कहे मे विट्ठो मुहं पवि-
सइ तत्रो पविट्ठो अंतेउरे सांयाविया सव्वेवि रायमग्गो त-
त्रो सत्तमे दिणे अभियव्वया वसेण रायपहं पवसरस जाओ
वेगो न सक्कइ अत्रो गंतु ततो तत्थ काऊण वेगमं गंढकि उ
पुण्णहि अण्णणावि भयदुओ लहुं लहुं विणीहरिओ रायप-
हाओ । इओ य सो दत्तो दुम्मइ विमूढमणे गया सत्तदिव-
सत्ति कलिऊण तमिमे चैव सो नांहारिओ मरया तुरयच्चउ-
यरेण जाव रायपहमग्गो ताव सो चैव विट्ठो तुरयखुगह-
या पविडो लहुं तत्रो नायं जहा निच्छएण मरिउ इतो नि-
गिन्हामि ते चैव पडिस्सं जियस्सं अउरिक्कं मे रउं हेहि
एयं चिंतिकुण जाव नियतो तो ततो गहिओ सेससामंतेहि
मा भिरवइसत्ति काऊण रायाणं निगिवावइऊण अहं वि
विणिवाइस्सइ ततो नांहारिओ मूलरायाणं कदागिहाओ
अहं सिद्धिकुण रायपए समपिओ दत्तो वंधिऊण तेण वि
खियाविऊण सहसुणपहि कुम्भियाए पज्जालिओ भांसणो
जलणो खजंते य सुण्णपहि महावेयणामिभूओ महअवमाय-
परिग्गओ मरिऊण जाओ नारओ । मूरी वि सायसउत्ति का-
ऊण पूइओ नरवइणा जहा एण्ण भयवया पाणपरिव्वायमं-
भवे वि न अन्नहा भासियं एयं अन्नेणावि निवससुत्ति
जहचियं जिणवयणं भणियव्वं कालगार्वायं कहारायं सव्व-
त्तं । ननु यदोचमन्यथा कथने दग्गो भवति तदिह जिणवय-
था कथ्यते इत्याह ।

यस्मात्तत्रैव भोक्तृमार्गे भोक्तृ साध्ये भोक्तृगमं गात्रं परिच्यये-
त्यर्थः । इदं हि धर्मविचारे प्रमाणमावश्यकमित्यर्थः । विद्यत उन्न-
स्थानामतिशयवतां हि यथा कथञ्चित्सेवातिशयवशात्प्रवर्तमाना-
नामपि निर्जगद्धात्र एवावस्थस्यैव तद्विहितैःपुनः सर्वथा शास्त्रमेव
प्रमाणकर्त्तव्यम् । तस्मात्तत्रैव यातव्यमुद्युमः कार्य इति गायी-
र्यः । शास्त्रमिदं यैवैतत्संसारभोक्तृमार्गप्रसङ्गाया ॥

गिहिङ्गि कुङ्गि य दब्ब-ङ्गिणो तिन्नि हुंति जवमग्गा ।

सुजःसुमावगसंविग-पविखणो तिन्नि मोक्खपहा ।३७।

तत्र गृहमेव शिक्षं येषां ते गृहशिक्षिन्ः राजामात्यप्रवृत्तिप्रभृतयः
कुलितं शिक्षं कुशिक्षं शिवसुखासाधकं तद्व्यते येषां ते कुशिक्षि-
नः स्वस्वचिन्विचिताकाराचाराः त्रिदण्डबौध्दतापसाद्यः कृष्ण-
प्रधानं शिक्षं तद्व्यते येषां ते धर्म्यशिक्षिन्ः गृहशिक्षितश्चेत्यदि-
द्वन्द्वं गृहशिक्षिन्कुशिक्षिन्त्र्यलक्षिन्ः । एते त्रयोऽपि जवति
भयमार्गाः संसारपथाः सुयुतयः साधुसमाचारचरणप्रवणाः सु-
श्रावकः सम्यक्त्वाद्गुह्यतादिसकलकलत्रापेताः संविन्नाः सुसाय-
वन्मेषां पुरुषं चरन्ति ये ते संविमपाङ्गिकाः सम्यक् संयमपरि-
पादनामयेषां श्रपि सुयुतिपङ्कपातेनात्मनिस्तारक इत्यर्थः ॥
पूर्ववत् तत्र त्रयोऽपि मोक्षमार्गा इति गाथायः । कथमेतं त्रय पथं
मोक्षमार्गां नान्ये शोपाः किमर्थमेषामपराधमिव्याह ॥

सम्पत्तनाणचरणा-मग्गो भोक्खस्स जिणवरुद्धिष्ठो ।

विंवरीओ उम्मगो, णायवो बुद्धिमंतेहिं ॥ ३ए ॥

सम्यक्त्वज्ञानचरणानि मोक्षमार्गो मोक्षश्च जिनचरोद्दिष्टस्तीर्थ-
 कटुपदिष्ट इत्यर्थः । स च सर्वथा सम्यक्त्वादिविक एव यतोऽ-
 तः शेषः सर्वोऽपि तद्व्यातिरिक्त उन्मार्गः शिवमुखासाधन इति
 ज्ञातव्योऽयवोच्यः बुद्धिमद्भिर्विवेकविन्द्रिरिति गाथार्थः । दर्श० ॥

उभयमार्गदेशक- पुं० ज्ञानादीनि पारमार्थिकमार्ग-
रूपाण्यप्ररूपयति । असन्मार्गप्ररूपके, वृ० १ उ० । “ उभयमार्ग-
संशयो मग्ग, नासंशो मग्गविण्णडिवत्ती । मोहेणय मोहिंत्ता, संशो-
हिं भावणं कुण्ड ” । ग० २ अधि० ॥

उत्सर्गपदद्वि-उत्सर्गमितिष्ठित- त्रि० असन्मार्गस्थिते, “ज-
यवं कंहि त्रिगंहि उत्सर्गपदद्वये वियाणिज्जा ग० १ अधि०।
(आयस्थिदादे उक्तम्) उत्सर्गगामिति, “अथेगे गायमा पाणी,
जे उत्सर्गपदद्वि। गच्छस्मि संवसित्ताणं, भमइ जवपरंपरं” ग०
१ अधि०।

उम्मगपद्विष-उन्मार्गप्रतिपन्न त्रि० आश्रितकुदृष्टिशासने,
 “उम्मगपद्विष्यस्यहनिण्डु मिच्छत्तयत्ताभिन्नूप” उपा० ७ अ० ।

भ्रमज्जग-उन्मार्जक- पुं० वानप्रस्थतापसजन्दे, उन्मार्जन-
मात्रेण ये सन्ति । ज० ११ श० ए० उ० । नि० । श्रो० । कए०
दाने जज्ञेस्यत्वा तपः कुर्वन् प्रवर्तते । उन्मज्जकः स विज्ञेय-
स्तापसो ब्रोकृजितः " इत्युक्तव्रतणे तापसजन्दे, जगद्वैरुपयु-
पयुल्लावक, त्रि० वाच० ।

उष्मज्जणिमज्जिया-उत्त.गुननिर्माणा-स्त्री० उत्पत्तनिपत्तना-
याम्, उत्पत्तनिपत्तनकरणे, “अद्दे उष्मज्जणिमज्जियं करे-
माणे देसे पुढवीए च्छेज्जा” स्या० ३ उ० ॥

ममत्त-उन्मत्त- प्रि० उद्-मद्-करणे-क । 'बुस्तरे, मुबुङ्क-
न्दवृत्ते च, कर्त्तरि-क वाच० ॥ धूमिने, ग्र० । मन्मथोन्मा-
दयुक्ते, विद्, वृ० १ ० । यक्तादिभिः प्रवृत्तमोक्षोदयेन वा परवशे,
ध० ३ अ० । इत्ते, प्रहृष्टहीते, पि० । अस्य शीकाया अयो-
व्यत्वमुच्यते ॥

उम्माहो खत्रु दुविहा, जकखावेसो यं मोहणिज्जो य ।

अगणीआलीवणता, आतवयविगहणुडाहो । ३९८ ॥

जन्मक्षणे आविष्टो मोहनिज्जकम्मोदणं वा से उद्वाहो जाते।
एते दोषि ण पञ्चावेयवा । इमे दोसा अगणीयपयावणादिकर-
ज्ज पन्नावणं करेज्ज अप्पाणं वयाणि वा विराहेज्ज । खरियादि-
भाहणेण वा उद्वाहं करेज्जा ॥

उक्ताए ण सद्वृत्तिः सज्जायज्जाणजोगकरणं वा ।

उवदिष्टं पि ण गेहहइ, उम्मत्ते ण कप्पती दिक्खा । ३८० ।

पद्कायेण सहैकस्मिन् सत्तायज्ज्ञानं न करोति अप्ससंयं मणादिजो-
गे करति पम्बेहणसंजमादिकारणजोगे ण करोति । अन्नं पि
विबिधं चक्रवात्समासायाप उवडिट्ठं ण करोति । एवमदिपहिं
दोसैहिं उम्भत्ते न कप्पति दिक्ख ॥ नि० चू० ११७० पं० १००
उत्थापवत्थेन मत्तं उम्भत्तो दरमत्तो वा उम्भत्तः । प्रत्यक्षमेव,
ईयम्भत्तं वा नि० चू० १० उ० उच्छत्तं, वाच० । जयत्तं जेतुं वै-
ताव्यगिरिदिक्किणश्रेणमएत्ते शिवमन्दिरं नगरे उवत्तनशिखस्य-
राज्ञोऽङ्गजे, उत्त० १३ अ० ।

उन्मत्तगज्यूय-उन्मत्तकज्यूत-पुं० उन्मत्तको मदिरादिना वि-
 प्लुतचित्तः स इव उन्मत्तकज्यूतो ज्यूतशब्दस्योपमानार्थत्वात् ।
 उन्मत्तककल्पे उन्मत्तक एव वा उन्मत्तकज्यूतो ज्यूतशब्दस्य
 प्रकृत्यर्थत्वात् । उन्मत्तके, स्या० ४ ग० ॥

उम्मत्तजज्ञा-उम्मत्तजला-खी० जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पूर्व
 शीतोदाया महानद्या दक्षिणे वहन्त्यामन्तर्नद्याम्; स्था० ३
 टा० । “रम्प विजय उम्मत्तजला महाणई” रम्पो विजयः
 पद्मावती राजपूः उम्मत्तजला महानदी । जं० ४ वत्त० ।
 “दो उम्मत्तजलाथो” स्था० २ टा० ।

उम्मत्य-अग्नि-आ-गम्-प्रा० । अग्निमुखगमने, अग्न्याङ्गोम्मत्यः”
 ८।४।६४। अग्न्याङ्ग्या युक्तस्य गमेरुम्मत्य इत्यादेशो वा
 भवति । उम्मत्यश्च अन्भागच्छुद्ध्य । अग्न्यागच्छति । अग्निमुख-
 मागच्छतीत्यर्थः । प्रा० ।

उम्माण-उन्मान-न० उन्मीयते तदित्युन्मानम् । कर्षादिके तु-
लामाने, ङा० १ अ० । स्था० । कल्प० । भ० । तद्विषयं यत्त-
दपि उन्मानम् । खण्डगुडादिधरिमे, स्था० १० ठा० ।

अथेन्मानमभिधित्सुराह ।

से किंतं उम्माणे २ जसं उम्माणिज्जइ तंनहा अष्क-
रिसो करिसो पदं अष्कपलं अष्कतुला तुला अष्कभारो
जारो । दो अष्ककरिसो करिसो दोकरिसो अष्कपदं दो
अष्कपद्दाइ पदं पंचपद्दसइआ तुद्दा दसतुद्दाओ अष्कजा-
रो वीसं तुद्दाओ जारो । एणं उम्माणपमाणेणं किं पओपाणं
एणं उम्माणपमाणेणं पत्ता अग्रतरगचोआहुंमुखंमंगु-
लमच्छदिआइयं दव्वाणं उम्माणपमाणनिव्वत्तिद्वक्खणं
अवइ सेत्तं उम्माणपमाणेणं ॥

यदुन्मीयते प्रतिनियतस्वरूपतया व्यवस्थाप्यते तदुन्मानं
तद्यथा । अर्द्धकर्म इत्यादि । पलस्याष्टमांशोऽर्द्धकर्मः तस्यैव
चतुर्भागाः कर्मैः । पलस्यार्द्धमर्द्धपलमित्यादि सर्वं मागधदेश-
प्रसिद्धं सूत्रमेव नवरं पलाशपत्रकर्मांसीपान्नदिकं परं चोद्य
उपलविशेषः नञ्छुडिका शकैराविशेषः । अशु० १४ ।
अपलादीनां धेगादिपरीक्षायां, आचा० २ ध्रु० । उन्मीयते
ऽनेनेत्युन्मातम् । अर्द्धनारपरिमाणतायाम्, “जलदोणमर्द्ध-

भारं समुहाई समूयिओ उ जो नवओ । माणुम्माणपमाणं, तिहिहं खलु लम्बणं नेयं । उन्मानं तुलारोपितस्याद्भार-
प्रमाणता । सा च सारपुद्रलोपचितत्वात् तुलायामारोपितः
समवर्द्धभारः यः पुरुषस्तुलयति स उन्मानयुक्तो भवति । प्र
व० १५६ द्वा० १५० । नि० चू० । क०प० ।
उम्माणिय-उम्माणित-वि० सञ्ज्ञातोन्माथे, सुतरानुमाथितो
बभूव तमुन्माथिनं विज्ञाय । आ० म० प्र० ।

उम्माद (य) उन्माद-पुं० उद्-मद्-घञ्-उन्मत्ततायाम्, वि-
विकचेतनाञ्जो ग्रहे बुद्धिक्लेशे, प्र० १४ श० १ उ० । चित्त-
विभ्रमे, स्या० ३ ग० । क्रियादिके, आ० ४ अ० । आ० चू० ।
नष्टचित्ततायाम्, आञ्जालजडपते, प्रव० १६९ द्वा० कामेन पार-
वश्ये, उक्त० १६ अ० । अत्यन्तकामोद्रेकादालिङ्गने च । विशेष० ॥
तस्य भेदा यथा—

कइविहे एं जंते उम्मादे पणत्ते ? गोयमा ! इविहे उ-
म्मादे पणत्ते, तेजहा-जक्खावेमे य मोहणिज्जस्म कम्म-
स्स उद्दणं तस्य णं जे से जक्खाएसे मे एं सुहवेदण-
तराए चैव, सुहविमोयणतराए चैव । तस्य एं जे मे मो-
हणिज्जस्म कम्मस्स उद्दणं मेणं सुहवेदणतराए चैव
सुहविमोयणतराए चैव ।

उम्माद उन्मत्तता विविकचेतनाञ्जो इत्यर्थः । " तया उम्मादो
गृहो बुद्धिक्लेश इत्यर्थः " (जक्खाएसेयत्ति) यको देवस्तेना-
वेशः प्राणिनोऽधिष्ठानं यक्कावेशः इत्येकः (मोहणिज्जस्सेत्यादि)
मोहनीयस्य दर्शनेमोहनीयादः कर्मण उदये तस्यः सौन्दर्य इति ।
तत्र मोहनीयं मिथ्यात्वमोहनीयं तस्यांदापुनमादो जयति यत्-
स्तदुदयवर्तो जतुरतस्त्वं तस्य मय्यते तस्मयपि चातस्त्वं चारित्र-
मोहनीयं वा, यतस्तेदुदये जानन्नपि विषयादीनां स्वरूपमजान-
न्निव वसति । अथवा चारित्रमोहनीयस्यैव विशेषं वेदाख्यो मोह-
नीयस्तदुदयविशेषे अभ्युत्पन्न एव जयति यदाह " चित्तेह १
दृष्टुं मिच्छन् २ दोहं नीससह ३ तह जेर ४ अह ५ । जसञ्च-
रोयग ६ मुच्छा ७ उम्माए ८ न याणई ए मरणंति " १० ॥ १ ॥

एतयोश्चोम्मादेय समानेऽपि विशेषं दर्शयन्नाह (तथणमि-
त्यादि) तत्र तथमिथ्ये " योऽसौ यक्काविधो जयति " (सुजेव-
यणतराए चैवत्ति) अतिशयेन सुखेन गृहेहज्योन्मादापेक्षया
अकथेदनेन वेदनमनुभवंतं यस्यासौ सुखवेदांतरः स एव सुखवे-
दनतरकः मोहजनितगृहापेक्षया अरुक्कानुगवनीयतर एव नैका-
निकां न्यक्तिकर्मरूपवत्तदस्येति । चैव शब्दः स्वस्वाध्या-
रणे (सुहविमोयणतराए चैवत्ति) अतिशयेन सुखेन विमोचनं
वियोजनं यस्मादसौ सुखविमोचनतरः । कप्रत्ययस्तथैव । अथवा
अन्यन्तं सुखापेयः सुखापेयतरः तथा अन्यन्तं सुखेनैव विमुञ्च-
ति यो देहिनं स सुखविमोचनतरक इति मोहस्तु तद्विपरीतः एका-
निकां न्यक्तिकर्मस्वप्नाद्यनयान्मत्तानुचितप्रवृत्तिद्वयेनान्त-
र्भावकारणत्वात् तयान्तरकारणजनितत्वेन मन्त्राद्यसाध्यान्त-
कर्मकृत्यापशमादिनैव साध्यव्यादिन्यत एतौक्यं (उहवेयतराए
चैव दुहविमोयणतराए चैवत्ति) अतिशयेन दुःखं वेदा एव दुःख
विमोच्य एव चामाचिनि । (तथणमिथ्यादि) मोहज-यो-
न्माद इतरापेक्षया दुःखवेदनतरा भवति अनन्तमेसारकारण-
त्वात् । समागम्य च दुःखवेदनस्वभावात्त्यादितरस्तु सुखवेद-
नतर एव एतौक्यविकल्पादिति । तथा मोहजोन्माद इतरापेक्षया
दुःखविमोचनतमं भवति विद्यामन्त्रनवेदानुगृहयतामपि वा-
चिकानां तस्यामन्त्रव्यादिनस्तु सुखविमोचनतर एव ज्ञायति ।

मन्त्रमात्रेणापि तस्य निगूहीतुं शक्यत्वादिति । आह च " सर्व-
हमन्त्रवाद्यापि, यस्य न सर्वस्य निगूहे शक्तः । मिथ्यामोहो-
न्मादः, स केन किञ्च कथ्यतां तुल्यः " इदञ्च द्वयमपि चतुर्विंश-
तिदण्डके योजयन्नाह ॥

नेरइया एं जंते ! कइविहे उम्मादे पणत्ते ? गोयमा !
इविहे उम्मादे पणत्ते तेजहा जक्खावेमे य मोहणीज्जस्म
कम्मस्स उद्दणं । सेकेण्ठणं जंते ! एवं वुच्चइ णेरइया-
ए इविहे उम्मादे पणत्ते ? जक्खावेमे य मोहणीज्जस्म
कम्मस्स उद्दणं गोयमा ! देव वासे असुजे पोग्गळे प-
क्खिवेज्जा । सेणं तेमि असुज्जाणं पोग्गळाणं पक्खिवणया-
ए जक्खावेमे एं उम्मादे पाउणेज्जा मोहणीज्जस्म वा
कम्मस्स उद्दणं मोहणीज्जं उम्मायं पाउणेज्जा से तेण्ठेणं
जाव उद्दणं । असुरकुमाराणं जंते ! कइविहे उम्मादे पणत्ते ?
एवं जहं व णेरइयाणं एवमं देव वामे मोहहियतराए चैव
असुजे पोग्गळे पक्खिवेज्जा सेणं तेमि असुज्जाणं पोग्गळा
ए पक्खिवणयाए जक्खाएम् उम्मादं पाउणेज्जा । मो-
हणिज्जस्म वा सेमं तं चैव से तेण्ठेणं जाव उद्दणं एवं
जाव थणियकुमाराणं पुढविकाइयाणं जाव मणुस्साणं एए-
मिं जहा णेरइयाणं धाणमंतरजेइसियेवमाणियाणं जहा
असुरकुमाराणं ।

(णेरइयाणमित्यादि) पुढविकाइयाणमित्यादौ यदुक्तं जहानिरइ-
याणंति तेन देवे वासे असुजे पोग्गळे पक्खिवेज्जा इत्यन्तर्भावशे
पुण्यव्यादिसूत्रव्यापिनं वाणमन्तरस्यादौ तु यदुक्तं " जहाअसुरा
णंति " तेन यक्कावेमे एव व्यन्तरादि सुखेपु देवे वासे महिहियतराए
इत्यन्तर्भावः मोहोन्मादाशापकस्तु सर्वस्वेषु समान इति ॥
प्र० १४ श० १ उ० । प०भिः प्रकारैरात्मन उम्मादस्तथा ॥

उहिं जाणेहि आया उम्मायं पाउणेज्जा तेजहा अरहेता
एवमं वदमाणं अरहेतपणत्तस्म धम्मस्स अन्नं वदमा-
णे आयरियउवज्जायाणमन्नं वदमाणे चाउवन्नस्य संघस्म
य अन्नं वदमाणं जक्खावेमेण चैव मोहणीज्जस्म कम्म-
स्स उद्दणं ।

अनन्तरं धमणस्याहारग्रहणकारणान्यजिहितानि धमणादे-
र्जावस्थानुवृत्तकारिण उम्मादस्थानान्याह (उहीत्यादि) इदं च
सूत्रं पञ्चस्थानक एव व्याख्यातप्रार्थं नवरं प०भिः स्थानैरान्ना
जीव उम्मादमुत्पत्तं प्राणुयादुम्मादश्च महासिध्दिवत्तृक्त्वा-
न्नाधिकरादीनामवर्णवादीनां भवत्येवं तीर्थकाराद्यवर्णवदनकुपि-
तप्रवचनद्वयानां वाऽसौ ग्रहणरूपे जयति पाउण्तरणं ।
(उम्मायपमार्थं) उम्मादः स इहत्वं स एव प्रमादः प्रमत्तव-
मात्रो गत्यन्तोन्मादप्रमादः । अथवाऽन्मादश्च प्रमादश्चाहितप्रवृ-
त्तिहितावृत्तौ उम्मादप्रमादं प्राणुयादिति । (अथर्थां) अव-
र्णमन्त्राध्यामवर्णां वा वदनं वज्रं वा कुर्वन्निग्रथः (धम्मस्मत्ति)

श्रुतस्य चारित्रस्य वा आचार्यापेक्षायां च चतुर्वर्णस्य धमणा-
दिनेदेन चतुःप्रकारस्य यक्कावेशेन चैव निमित्तान्तरकृतिनैव वा-
च्यित्तत्वे मोहनीयस्य मिथ्यात्वेव दर्शकोदयेनेति । स्या० ६ ग० ॥

उम्माद (य) पत्त-उन्मादप्राप्त-वि० उन्मादनुमत्तनां प्राप्तिः
उन्मादप्राप्तः । स्या० ५ ग० । मोहनीयकमोदयेन चित्तग्रयना-

मुपागते, वृ० ३ उ० । वातादिदोषादुन्मत्ततामुपागते, स्था० ५
ग० । उन्मादप्राप्ताया निर्ग्रन्थाः प्रतिचर्या यथा-

(सूत्रम्) उम्मायपत्तिं निग्गथिं निग्गथे गिहमाणे ५ नातिकमइ
अस्य व्याख्या प्राग्बन्धु अयोन्मादप्ररूपणार्थं माप्यकारः प्राह ॥

उम्मत्तां खद्वु हविधो, जक्खावेसो य मोहणिज्जो य ।

जक्वाएसो वुत्तो, मोहेण इमं तु वोच्चासि ॥

उन्मादः खलु निश्चितं द्विविधो द्विप्रकारस्तथा यत्कायेवहेतुको
यत्कायेवः कार्यं कारणोपचारात् । एवमोऽनीत्यकमोदयहेतुकांमो
हनीयवशः दृष्टं चैकार्ये परस्परमसुव्यथार्थौ स्वगतानकनेदंसेत्सु
कीवा । नवा यत्कायेवो यत्कायेवोऽर्थौ स्वगतनस्वर्गोक्तं यत्
मोहेन मोहनीयोदयेन मोहनीयं नाम येनात्मा मुहति तच्च ज्ञाना-
वरणीयं मोहनीयं वा दृष्ट्यं घात्यामयात्मनो विपर्ययोमापद-
नात् । तेनात्तरज्ज् अहमिदं तुमुत्याय ईश्वरकृप्यमानं न निरुप्यते
(इमुंति) अयमन्तमेव वक्ष्यामण्यथा प्रत्यङ्गोचृत इव
तमेवदानीं वक्ष्यामि । प्रतिज्ञातं निवादेति ॥

स्वर्गं दद्वृण, उम्पातो अहव पित्तमुच्छ्राए ।

नडायणाणि वा ते, पित्ताम्भि य मक्कादीणि ॥

रूपं पिपादेराज्ञानिरङ्गं च गुहाङ्गं रूपाङ्गं तद् दृष्ट्वा कस्या अणु-
न्मादे ज्ञेयत्वं । अथवा पित्तमूर्ध्या पित्तोदकेकेपणत्रयत्वाद्वातो-
द्वेकवशतो वा स्यादुन्मादः । तत्र रूपाङ्गं दृष्ट्वा यस्या उन्मादः ।
संज्ञानस्तस्यास्तस्य रूपाङ्गस्य विरूपाण्यर्थां प्राप्तस्य दर्शना
कर्त्तव्या । या तु घातेनोन्मादं प्राप्ता सा निवाते ्यापनीया उप-
द्वेकणमिदं तेन तैलादिना शरीरस्याप्यङ्गं घृतपायनं च तस्याः
पित्तवशात् । पित्तवशात्तु ज्ञात्याः शङ्कग्राह्यदीनि दातव्यानि
कथं पुनरसौ रूपाङ्गदर्शनेनोन्मादं गच्छेदित्याह ॥

दङ्गुण नमं काई, उत्तरविजुवितं मयणखित्ता ।

तए विद्य स्वेण उ-हृम्मिकायम्पि निर्विदम्पि ॥

काचिदप्यस्या नदं दृष्ट्वा किंचिदिष्टमित्याह । पञ्चरविकुञ्चिकमु-
त्तरकालनाथिवह्निप्रारणदिविचित्रकृत्रिमविन्याशोजितं ततः का-
चिन्मदनक्रिया उन्मादप्राप्ता भवेत् तत्रेयं यतता । उत्तंचिकुञ्चिका-
प्रसारणेन तेनैव स्वान्नविशेन रूपेण तस्मिन्भूदकृते सति काचि-
दल्पकर्मा निर्बिषा जयति तद्विषयं विरागं गच्छतीत्यर्थः ॥

पश्यावितो उ दुरूपो, उम्भं दिज्जति अ तीए पुरतो उ ।

सूत्रवतो पुण जत्तं, तं दिज्जति जेण षडेति ॥

अन्यथ यदि नष्टः स्वरूपो दुरूपतो भवति । ततः स पूर्वप्र-
ज्ञाप्यते प्रज्ञापितश्च सन् तस्या उन्मादप्रमायाः पुरतः उन्म-
रक्य यत्तस्य भवद्वन्द्वं तत्सर्वमपनीयते । ततो विरूपरूपदर्शतो
तो विरागो भवति । अथास्तौ ततः स्वाभावत एव रूपान्त-
रतिशायिनोद्भूतरूपेण युक्तः ततस्तस्य भक्तं भद्वन्फलमिष्टा-
दिकं तदीयेन येन भुञ्जेत् तस्याः पुरतः छुद्ध्यति उद्भवति
उद्भवतश्च कर्तुं न किल सोऽनुगृह्णनीयो भवति ततः सा तं
दृष्ट्वा विरज्यते ।

गुञ्जङ्गमि न त्रियङं, पञ्जावेऊण खरगदादीणं ।

तद्वरिमणे विरागो, तीमे तु हवेज्ज दङ्कणं ॥

यदि पुनः कस्या अपि गुहाङ्ग उन्मादो भवति कृपावागया-
द्यपेक्षस्ततः खरकादीनां ह्यङ्गप्रभृतीनां विकटं मद्यं पाययि-
त्वा प्रसूमाकृतानां पयि मयोद्गालखरगिटमस्यशरीरगणामन
एव मत्तकर्मिणिभिर्गुणयमानानां (तद्वायवेति) तस्य गु-
ह्याङ्गस्य मद्योऽक्षालादिना वीरभसीभूतस्य योनां क्रियते। त-

अथ दृष्ट्वा तस्या आर्थिकाया विरागो भवेत् । ततः प्रगुणी भव-
ति । वृ० ६ उ० ।

उन्मादप्राप्तस्य भिक्षोः प्रतिचर्या यथा ॥

उभ्यायपत्तं जिकुं गिज्ञायमाणं नो कष्ये तस्मै गणा-
वच्छेयस्म निव्वृत्तिण गिलाए करणियं वेयावमियं जाव
ततो रोगानंकाता विप्पमुक्को ततो पच्छा ब्रहुस्समे नामं वव-
हारे पच्छियञ्चे सिया इति ।

अस्य व्याख्या पूर्ववत् । उन्मादप्ररूपणा तु निर्गन्ध्या इव
नवरं पुरुषाभिलाषः कार्यः ॥ जुल्लकस्य वातेन पित्तेन चोन्मा-
दयतनामाह ।

वाते अज्जंगमिणेह, पज्जणादी तद्वा निवाए य ।

सकृत्सर्वीरादिहे य, पित्तचिगिच्छां उ कायव्वा ॥

वाते वातनिमित्ते उन्मादे तैलादिना शरीरस्याभ्यङ्गः क्रिय-
ते स्नेहपायनं घृतपायनमादिशब्दात्तथाविधान्यचिकित्सापरि-
ग्रहः तत्कार्यते तथा निवाते स्थाप्यते । पित्तवशादुन्मत्तीभू-
तस्य शर्करादीरादिभित्तस्य चिकित्सा कर्त्तव्या ॥ व्य० २३७ ।
उन्मादः (य) पयाय-उन्मादप्रमाद-पुं० क० स० । उन्मादः

सग्रहत्वं स एव प्रमादः प्रमत्तत्वमाभोगशून्यतोन्मादप्रमादः ।
गृहावेशादुपयोगशून्यतायाम्, उन्मादश्च प्रमादश्च समाहारद्व-
न्द्वः । ग्रहितपञ्चविहितपञ्चगोः ३० । म्था० ६ पा० ।

जमि-जमि-पुं स्त्री० ऋ-मि-अतरेख । महाकलोल, ज्ञा०
 १ अ० । भ० । स्था० । सम्प्रदाय, कल्लोलाकारेजसमुदाये,
 भ० २ श० १३० । ज्ञा० । प्रकाशे, वेगे, वस्त्रसंकोचरेखायाम्,
 पीडायात्, उत्कण्ठायाम्, बुभुक्षदिषु पदेषु देहमत्तः प्राणानां
 यथायथं भ्रमेषु अश्वगतां, स्त्री० । वाच० ॥

उम्भिमन्त्रिणी-उम्भिमालिनी-ह्रीं जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पर्वत-
स्य पश्चिमतः शीतोदाया महानद्या उत्तरेण वहन्यामन्तरेणाम्,
स्थां ३ वा । “सुवर्णे विजये जयन्ती रायहाणी उम्भिमन्त्रि-
णी नई” “सुवर्णे विजये जयन्ती राजधानी उम्भिमन्त्रिणी
नदी” जं० ४ वक्र० । प्रश्न० । “दो उम्भिमन्त्रिणीओ” स्थां ३ ।

उन्मिद्वण-उन्मीद्वन-न० प्रादेमीलिः ८ । ४ । ३१ । इति उदः
परस्य मीद्वेरन्त्यस्य द्वित्वम् वा । प्रा० । विकाशे, चक्रुरादेः
परचित्ते भवेत्तत् । उन्मीद्वणोऽप्यत्र । वाच० ॥

उम्मिस्त्रिय-अन्मिस्त्रित-न-उद्-मिस्त्र-नवेत्तः । उन्मीस्त्रने, अमुं
विकसितं, अनुद्वेष्ट च । निश-कर्मणि कः । प्रकाशिते, भेदिन-
मुद्रणे नेत्रादौ " ततो उम्मिस्त्रियाणि तस्स नयणाणि "
आ० म० द्वि० । " पञ्जरहम्मिस्त्रियमपिक्खणपावूगियाणि " पञ्ज-
राद् उन्मीस्त्रितमिव वहिष्कृतमिव पञ्जरोन्मीस्त्रितमिव । य-
थाहि किञ्च किमपि वस्तु पञ्जरात् वशादेतिप्रपञ्चादन्विषोपात्
वहिष्कृतमत्यन्तमनिष्टघृष्टान्नस्यात् संशये । तथा तदपि जीमान-
मित्त भावः । वि० ४ प्रति० ॥ स० ॥

उम्भि (म्भी) वीङ्-ऊर्भिर्वीचि-त्त्री० ऊर्मयश्च वीचयश्च म-
हाकह्लोत्रेषु, न्हस्वकह्लोत्रेषु च ६ त० । ऊर्म्भीणां विविक्तत्वे, ज०

१६ श० ६ ग० । स्था० । " उर्मिबीजं सहस्त्रकलत्रे त ॥
 कर्मयः कल्लोद्वास्तत्तत्तृकणा या वीचयस्ता ऊर्मिबीचयो वीचि-
 शब्दो हि श्लोकेऽन्यत्रायांऽपि रुद्धोऽथवातर्मिबीच्योविशेषो गुरुत्वत्र-
 युत्त्वत्रकणः कचिन्नीचिशब्दो न पठ्यते एवति ऊर्मिबीचीनां
 सद्द्वयैः कचित्तां युक्ता य म तथा । स्था० १० ग० ।

नुष्मिन्नुय-नुष्मिपित-त्रि० उद्-मिह-त-प्रफुल्ले, किञ्चित्प्रका-

शिते, वाच० । उन्मीक्षिते, ज० १४ श० १ उ० । भावे कः । उन्मेये, “ उन्मिस्यिणिमिसियन्तरेण ” उन्मिपतिनिमिपितान्तर-
यथावाता अन्तरेण व्यञ्जानेन उन्मेपनिमेया क्रियेते तावदन्तर-
प्रमाणेन । जी० ३ प्रति० ।

उन्मिस्म-उन्मिश्र-न० सच्चित्तसम्मिथे, तद्वेदोपचारात्स-
ममे पणपादोपे, प्रव० ६७ द्वा० । “ वीयादि उन्मीसं ” वीजा-
द्युन्मिश्र वीजकहरितादिभिर्युन्मिप्रमुच्यते । पञ्चा० १३ विव० ।
यदा अनाजोनेन अविचार्यैव बुद्धाबुद्धाद्वारं सम्मिल्याददाति
तदा सत्तम उन्मिश्रितादावः । उक्त० २४ अ० । देवद्वयं खण्डा-
दि सच्चित्तेन धान्यकणादिना मिश्रं ददत उन्मिश्रम् । ध० ३ अघि० ।

अमर्ण पाणं वावि, खाइमं साइमं तहा ।

पुण्हेसु होज्ज सम्मीमं, वीएसु हरीएसु वा ॥ ९७ ॥

तं जेवे जत्तपाए तु, संजयाए अकपियं ।

दिनियं पमिआइक्वे, न मे कपइ तारिमं ॥ ९८ ॥

पानकं वापि खायं स्वायं तथा पुण्यैर्जातिपादप्रादिनिर्मवेडु-
न्मिथे वीजैरितैर्वैति तादशं भक्तपानं तु संयतानामकल्पिकं
यतश्चयमनो दृष्टं प्रत्याचक्षौ न मम कल्पते तादशमिति ॥
दश० ५ अ० (अस्य जेदादि-उन्मिश्रप्रवृत्तिनिषेधश्च एषणा शब्दे
वक्ष्यते) अत्र प्रायश्चित्तम् “ उन्मीसं अणंते चउगुरुपच्छित्तं चउबहु
मीसुम्मीसे अणते मासगुरु परिसे मासवहु विस्ते चउसु जणेषु जे
निगिषि तेसु सहाणपच्छित्तं ” पं० चू० । “ प्रायश्चित्तं मिथे वस्तु-
मात्रं, वि० । भाव० । “ कम्ममुमीसगा सररीरा, ” कार्मणेन शरी-
रेणाभिध्राणि । स्वा० ४ ग० ।

उन्मीद्वणा-उन्मीद्वना-खी० प्रजवे, विशे० ।

उन्मीद्विय-उन्मीद्वित-वि० उद्-मील-क-प्रादेर्मीद्विः ८ । ४ ।

३१ । इति उद्-परस्य मीलेरन्त्यस्य द्वित्यात्वात् रूपम् । प्रा० ।
उन्मेये, विपा० १ ध्रु० ७ अ० । “ पंजरुम्मिद्वियव्वमणिकणयू-
मियागा ” पञ्जरादुन्मीद्वित इव बहिष्कृता इव पञ्जरोन्मीद्विताः ।

रा० उन्मीद्वितमुन्मिपितं स्मितमुद्भिदमित्यादिपर्यायाः । विशेष०

उम्मुक्क-उम्मुक्त-वि० उद्-मुञ्च-क्त-उर्द्धक्षित्, औ० । परित्यक्ते,
विशे० । “ उम्मुक्कमण्मुक्के, उम्मुच्चते ये केसलंकारे ” आ० म०
दि० । प्रायल्येन मुक्ते, “ ते वीरा यंणमुक्का नायकंखंति जीवि-
वं ” सूत्र० १ ध्रु० ए अ० ।

उम्मुक्ककम्पकवय-उम्मुक्तकर्मकवच-पुं० सकलकर्मवियुक्तत्वा-
त्सिद्धे, औ० ।

उम्मुक्कवाज्ञभाव-उम्मुक्तवाज्ञभाव-पुं० स्त्री-त्यक्तत्वात्वे जाताएव-

पै, “ सेवियणं दारए उम्मुक्कवाज्ञावे विण्णपरिणायमेत्तं कर्म०

उम्मुगणा-उन्मीचना-खी० परिशतनायाम्, भाव० ५ अ० ।

उम्मुगणा-उम्मुद्वना-खी० उत्पादने, “ उम्मुद्वणा सररीआ ”

वृक्षस्योन्मुवनेत्युद्भावना निष्काशनं जीवस्य शरीरोद्देहादिति”
द्विनिया गौणी हिंसा । प्रश्न० १ छा० ।

उन्मीस-उन्मेप-पुं० उद्-मिथ-घञ्-अङ्गिष्यापारविशेपे, “ आग-
मणमण्णसुम्मेसमजणकायजंजा जेयावामे तहप्पगारा च-
त्तसनाया सव्वे ते ” ज० १३ श० ४ उ० ।

उम्ह (ण्)-उ (ङ्) प्मन्-वि० उर्-प्राधार-मनिन्-वाङ्-ह्रस्वः ।

पञ्जरुम्मपरन्तहिंदा ८ । २ । ७३ इति प्मभागास्य मकाराज्ज्ञानो हः ।

प्रा० गौर्धर्मा, कर्त्तरि-मनिन् । आतपे, शयसहवर्णेण, वाच० ॥

“ अणुमोदणउम्हमादिणे देसा ” उप्मा नाम तेनाज्येन उध्येन

तस्य रागिणो हस्तादौ परिताप आदिशब्दाद्यदि द्रव्यमसौ तत्र
प्रक्षिपति । वृ० १ उ० ।

उम्हातिम-युष्मादृश-वि० युष्मद्-दृश्-कञ्-आत्वं पैशा-
च्याम् । यादृशादेर्हुत्सिः ण । ४ । १६ । इति (ङ) इति दृश
इत्यस्य स्थाने तिरादिशः । प्रजादृशे, प्रा० ।

उम्हामेस-उम्पावैशेप-पुं० मतागपि ऊष्मे, “ उम्हासेसो विसिही
होत्रं ह्रिं ” भाव० ५ अ० ।

उय-उत्-अव्य० अपि शब्दार्थे, विशेष० “ उतामृतस्येशानो यद्वे-
नातिरोहति ” आ० म० दि० सुतरामिति शब्दस्यार्थे, “ किमुकुरु-
वाहिस्स ” भाव० ५ अ० । विकल्पे, समुच्चये, वितर्के, प्रश्ने, अत्यर्थे
च । वाच० ॥

उयत्तेमाण-प्रवर्त्तयत्-वि० तिरश्चीनं कुर्वति, “ उत्तरेमाणे वा
उयत्तेमाणे वा जीवेहि ” आचा० १ ध्रु० ॥

उयत्तिय-अपठस्य-अव्य० अपवर्त्तनं कृत्वेत्यर्थे, “ उयत्तियाणं
गिणहादि, तहप्पगारं पाणमजातं ” आचा० १ ध्रु० ॥

उयाय-उपयात-वि० उपगते, “ महासिद्धाकटंगं संगमां उयाय
पुरत्रो य से सक्के ” ज० ७ श० ९ उ० ॥

उय्हे-यूयम्-युष्मद्-जस्-यूयवयी-जसि । इति यूयादेशः ।

हे प्रथमयोगम् इति जसोऽमादेशः । पा० व्या० । भे तुज्जे उ-
ज्जे तुय्हे तुय्हे उय्हे जसा । ण । ३ । ए १ । इति जसा सहित-
स्य युष्मच्छब्दस्य उय्हे आदेशः । प्रा० । “ उय्हेचिट्टुह ” प्रश्न०

युष्मान्-युष्मद् शस् । वो तुज्जे उज्जे तुय्हे उय्हे जे शसा ”

ण । ३ । ए ३ । इति शसा सहितस्य युष्मच्छब्दस्य उय्हे आदेशः-
“ उय्हे पेच्छामि ” प्रा० ॥

उर-पुं० उरस्-न० ऋ-असुन् धातोर्बुध्-रपरः । स्तनदामशिरोः

ननः ण । १ । ३१ । इति उरः पुंलिङ्गत्वम् । प्रा० । वक्तृसि, स्था० १०
गा० हृदये, प्रश्न० १ द्वा० । अष्टानामङ्गानां द्वितीयेऽङ्के, “ सीसु-
रोयरपिट्ठि ” आ० चू० १ अ० । उक्त० । नि० चू० । प्रज्ञा० ।

“ उरे विथकाए ” अङ्गमाग्या ज्ञापया उरसि, विस्तृततया
वरसो विस्तीर्णत्वात् । औ० । “ उरसि द्वावेह ” उरसि द्वापयति ।

विपा० । “ उरणरिसजं सरं ” स्था० ७ गा० । शोभने, स्था ४ गा०

उरंउर-उरउरस्-न० साकच्छब्दाद्यैर्वा उरंउरं गि-
पिहत्तए ” वि० ३ अ० ।

उरकुरग-उरःकटक-न० उरो नृदयं तदेव कटकमुरःकटकम् ।

उरोरूपे कटके, अनु० ॥

उरग-उरग-पुं० स्त्री० उरसा गच्छति उरस्-गम्-र । सलोपइ च
संघे, अण० । “ उरगगिरिजज्ञणसागर-तद्वत्तत्तगणसमो अ जो-
होद । जमरमियधरणजलरुह-विषवणसमो अ सो समणे ” अनु०

उरगवर-उरगवर-पुं० नागवर, ज्ञा० १६ अ० ।

उरगवीहि-उरगवीथी-खी० उरगसंज्ञका वीथी उरगवीथी ।

सुमादिरुगसंज्ञेऽङ्कजगणे, स्वा० १० गा० (वीहीशब्दे स्पष्टम्)

उरच्छन्द-उरउच्छन्द-पुं० कवचे, हेम० ।

उरस्थ-उरःस्थ-वि० । हृदयस्थिते, “ उरस्थदीनारमालवरीइए
णं ” कल्प० ॥

उरतव-उरस्तपस्-न० क० स० इह लोकायाशोशारहितत्वेन सो

जने आजीवकतापभेदे, स्था० ४ गा० ।

उरपरिसप्पथयपरंपरं चिद्यतिरिक्सजोणिय उरपरिसप्पथय-

चरपञ्चेन्द्रियनिर्योगान्निष्पुं० उरसा वक्रसा परिसर्पति संचरन्तीति उरःपरिसर्पस्ते च ते स्थव्रचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च उरःपरिसर्पस्थचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः । उरःपरिसर्पस्थ चरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकान्दे, तद्वद्वा यथा ।

सं किं तं उरपरिमपथलपरपंचिंदियनिर्यग्योनियाप्युच-
व्विहा पसुता तेजहा अही अयगरा आमाश्रिया महोरगा ।
अथ केते उरःपरिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः । सूरि-
राह उरःपरिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्चतुर्विधाः प्रह-
सास्तद्वधा । अद्योऽजगरा आमाश्रिया महोरगाः । प्रहो १ पद ।
अनु० । स्थो० । जी० । ऐतयामेव भेदानामयगमाय प्रहसन्तिचतसृ-
त्राणि तानि च अद्यादिशब्देषु छद्म्यानि "तिविहा उरपरिसर्प्या
पसुता तेजहा इत्यौ पुरिसा णुसगा " उरःपरिसर्पमात्रेणापि-
बोधः । सं० ।

उरपरिमपिणी—उरःपरिमपिणी—स्त्री० उरः परिसर्पस्त्रियामं,
तत्रेज्ज्ञा यथा "सं किं तं उरगपरिसर्पिणी ओ २ तिचि-
ताओ तेजहा अहीओ अयगराओ महोरगाओ "सत्ते उरप-
रिसर्पिणी" जी० २ प्रति० ।

उरवन्त—उरवन्त—पुं० स्त्री० । उरु उक्तं ज्रमति ज्रम० ड० पृषो०
रुषोपः । मेप, प्रदन् १ हा० । सुव० । ऊरण, रा० । उपा० ।
अस्य निष्पे० ।

पिण्केवे उ उरवन्ते, चउव्विहा वुविहहोइ दव्वमि ।

आगमणोआगमतो, णो आगमतो य सो तिचिहो ।।

निष्पेणान्यासस्तुः पूरणे उरज्जे उरविषये चतुर्विधश्चतुःप्रकारो
नामस्त्वानामाद्रुध्यभावयन्तात् । तत्र नामस्थाने कृणुणे एवेति ।
द्रव्योरज्जमाह—द्विविधो ज्वति उद्य इति उद्यविषय आगमतो नो
आगमतश्च तत्रागमत उरज्जमाहर्षइस्त्रचानुपयुक्तो नो आग-
मतः पुनश्चस्य पुनर्यव्यात् स इति उद्योरज्जविषयिष्यभिदः ।

तत्रैविध्यमाह—

जाणमरीरनविण, तव्वइरित्ते य सो पुणो तिचिहो ।

एगनविषव्वाउ य, अन्निमुहत्तो णामगोत्ते य ।।

शरीरमुद्राशब्दार्थइस्य (सज्जिज्ञातवगतं शरीरमुच्यते भ-
व्यशरीरान्तरस्तु यस्तावदुरज्जमाहर्षं न जानाति काज्ञान्तेर च
ज्ञास्यति तस्य यश्चरीरं तदुच्यतिरिक्तञ्च तान्यां इहारीरभव्य-
शरीरान्तराज्यां व्यतिरिक्तो भिन्नस्तद्व्यतिरिक्तः । चः समुच्चये
स तद्व्यतिरिक्तः पुनस्त्रिविधभिदं दलैविध्यमेवाह । एकस्मिन् भवे
तस्मिन्व्यतिरिक्तो जायै एकस्मिन्व्यतिरिक्तो यांसन्तर एव भवे उरज्ज-
तयोपस्थस्येत तया स एवोरज्जमाहर्षं यन्तरे वदमायुरेनेति
वदयुक्त उच्यते । तृतीयमाह— (अभिमुद्रो नामगोत्तयति)
आपियादितिसुखनामगोत्तवच तत्राजिसुखं संमुखेऽन्तर्मुहत्तोतन्तर-
नावितया नामगोत्त उरज्जसंविधीनो यस्य स तथोक्तान्तरमुहत्तोत-
न्तर मेवोरज्जजन्वावीति गार्थार्थः । भावोरज्जमध्ययनामनिबधः

उरज्जानुण मेगायं, वेदतो जावतो उरज्जो उ ।

ततो ममुच्छियंमेणं, उरभिज्जंति अज्जयणं ।।

उरवन्ते य कागणीओ, एपयववहासगरे चैव ।

पंचेवेते दिट्ठं—ता उरज्जिज्जमि अज्जयणं ।।

उरप्रः उरएकस्तस्यायुश्च नाम च गोत्रं च उरप्रानुमीनामगोत्रं
यदुदयादुद्धा भवति धेदयन्नुभयन् भावतो भावमाधित्यो-
रप्रस्तुशब्दः पर्यायास्तिकमतमेतदिति विशेषणस्थितो भा-
वोरप्रद्वहान्ततदेवाभिधियास्तमुत्थितमुपग्रभिदमिति प्रस्तुतं

यसादिति गम्यते (उरभिज्जंति) उरप्रोयं गहादित्वाच्छेषि-
कष्टप्रत्यये इति तस्मादध्ययनं प्रागुक्तमुच्यते इति शेष इति
गार्थार्थः ॥ उरप्रस्यैव चेह प्रथममुच्यमानत्वात् बहुवचस्य-
त्वाच्चेत्युक्तमन्यथा हि काकाण्यादयोऽपि दृष्टान्ता इहाऽभि-
धीयन्त एव तथा चाह नियुक्तिः (उरज्जे गाहा) उरप्र
उत्तरूपः काकाणिविशिष्टः कपर्दिना (उरज्जमेति) चशब्दस्य
भिन्नकामाकाकणिवश्च (अययति) आश्रकमाश्रकलं
व्यवहारश्च क्रयविक्रयरूपो वणिग्धर्मश्चस्य गम्यमानत्वात्
सागरश्च समुद्रः । चः सर्वत्र समुच्चये एवावधारणे भिन्नक-
मश्चैवं योज्यते पञ्चैवेति न तु न्यूनाधिका दृष्टान्ता उदाहर-
णानि उरप्रोये उरप्रनाम्यध्ययनं इति गार्थार्थः ॥

संप्रति यदर्थसाधर्म्यादुरप्रस्य दृष्टान्ता तदुपदर्शनायाह ॥

आरंजो रसंगही, हुगमरणं च पव्वतातो य ।

उवमा कया उरवन्ते, उरज्जिज्जमि णिज्जुत्ती ।।

आउरविणार्इ एयाइ, जाइ वइण्णदितो ।

सुज्जताणेहिं द्वाहाइ, एयदीहाउ वक्खणं ।।

आरम्भेणारम्भः पृथिव्यागुपमहो रसेषु मधुरादिषु गृहिर-
मिकाङ्गा रसेषु गृहिरुगतिगमनं च नरकतिर्यगादिषु एष्यटनं
प्रत्यपायश्चैव शिरश्छेदादि वक्ष्यति हि ' शिरश्छेत्तुणमुज्जत ' इति
शिरश्छेदाच्चान्तरीन्द्रोपगतस्य दुर्गतिपातं दुःखानुभवना-
दिरुपमा सा दृश्यते । दर्शनरूपा प्रक्रमादेर्मिरेवरम्भादिभिरर्थः
कृताविहिता उरप्र उरप्रविषया । इदमुक्तं भवति । सांप्रतेक्षिणो
हि विषयामिषगृध्रवः तास्तानारम्भानारम्भन्ते आरभ्य चोप-
चितकर्मभिः कालसौकरिकादिविद्वैव दुःखमुपलभ्य नर-
कादिकां कुगतिमाप्नुवन्तीत्युरप्रोदाहरणत इहापदर्श्यते । का-
काण्यादि साधर्म्यदृष्टान्तोपलब्धौ चैतदुरप्रोयस्य नियुक्ति-
रिति निगमनमेतदिति गार्थार्थः ॥ २० ॥ उरप्रदृष्टान्तश्चैवम् ॥
इत्यवसितो नामनिष्पन्ननिष्पे० ।

संप्रति सूत्रालापकनिक्षेपस्यावसरः स च सूत्रे सति भवतो-
त्यतः सूत्रानुगमे सूत्रमुच्चारणीयम् ॥

जहा एसं ममुदिस्सं, कोइ पोमंज्ज एय्यं ।

ओयणं जवसंदिज्जा, पोसंज्जावि मयं गणं ।।

यथेत्युदाहरणोपन्यासे आदिश्यते आह्राप्यते विविधव्यापा-
रेषु परिज्जोऽस्मिन्नाद्यत इत्यादेशोऽप्यर्हितः प्राहुणकस्तं
समुदिश्याश्रित्य यथासौ समप्यति समागच्छेनं भावयन्
इति कश्चिन्मरलोकापायनिरपेक्षः पोपयेत्तुं कुर्यादलकमुर-
णं कथमित्याह आदानं भक्तं तज्जोग्यशेषाशोपलक्षणमेतत्
यवसमुक्रमायादि द्यात्तद्वततो दौक्यस्यत एव पोपयेत्तुं पुन-
र्वचनमादरस्यापनाय अग्रिः संभावने संभावयत एव एवं वि-
धः कोऽपि गुरुकर्मणि स्वकाङ्क्षे स्वकीयगृहप्राप्तेर अन्यत्र
नियुक्तिः कदाचिन्नादनादि दास्यतीति स्वकाङ्क्षे इत्युक्तः ।
यदि वा (पोसिज्जविषयगणोत्त) विशान्यरिमिन्निति विष-
यो गृहं तस्याङ्गणं विषयाङ्गणं तस्मिन्मथवा विषयं रक्षन्त-
व चनव्यत्यादिविषयान्ता गणयन् संप्रधारयन् धर्मेनिर-
पेक्ष इति भावः । इहादाहरणं संप्रदायादचसेयम् " जहेगो
उरएणो पाहुणयनिमित्तं पोसिज्जति सो पीणियसरीरो सु-
एहानो हालिहादिकयंगरागो कयकसचूलओ कुमारगवणं
णाणाविहेहिं कीडाविससेहेहिं कीडावन्ति ते च वच्छगो एवं
लालिज्जमाणं दट्ठं माऊए रोहेण गोचियं दोहएण य तयणु-
कपाए मुक्कमवि खीरं न पिबति । रोसंण ताए पुच्छिओ भणइ

अह्मो एषं तं द्रियमो सर्वेहि एषहि अहम् सामिसालेहि इहहि जयजोगासणेहि तदुवओगेहि अलंकारविसेसेहि अलंकारितो पुन इव परिपालिजइ अहं तु मेदभगो सुकालि तरुणि कोहि वि लभामि तालि वि न पज्जत्तिगालि एवं पालिये पिण्य मे को वि भालेति । ताए भणति पुत्त आतुरचिपाइ ” गाहा । जहा आतुरो मरिउं कामो जमगातिपच्छं वा अपच्छं वा तं दिज्जतिने स एवं नंदिवो मारिजिजिहत्ति जहा तदा पच्छेहिस् इति सूत्रार्थः ॥ २९ ॥

ततः कीदृशो जातः किञ्च कुरुते इत्याह ॥

तत्रो स पुष्टं परिवृद्धं, जायमेए महादरं ।

पाणिए विउले देहे, आप्पसं परिवर्णए ॥

तत इत्योदनादिदानाद्धेतौ पञ्चमी स इत्युक्ता पुष्ट उपचितमांस्तथा पुष्टिमाक परिउद्धः प्रभूः समर्थ इति यावत् । जानमेद उपचितचतुर्थधातुरन एव महोदरं बृहज्जटः प्राणिनस्तत्पितो यथासमयमुपपन्नैकितहाहृत्यदेभिरेव हेतुमि-विपुले विशाले देहे शरीरे सति यस्य च भावेन भावलक्षणमिति सप्तमी किमित्याह । आदेशं प्रतिकाङ्क्षति पाठान्तरतः परिकाङ्क्षति वेच्छति नचास्य तत्वतः प्रतिपालनमिच्छा च संभवत्यतः प्रतिकाङ्क्षनीयं प्रतिकाङ्क्षनीयुपमाथोऽप्यन्तव्यः एवं परिकाङ्क्षनीयप्रापीति सूत्रार्थः ॥ ३२ ॥ स किमेव चिरस्थायी स्यादित्याह ॥

जाव नएइ आप्पमे, ताव जीवइ से उह्ठी ।

अट्पत्तम्मि आप्पमे, सीमं उच्चणं जुंजइ ॥

यावदिति काज्ञावधारणं नैति नायाति कोऽसावाद्दशस्तावन्नोत्तरकाजं जीवति प्राणान् धारयति (सेट्ठुदिति) आकारप्रश्र-पालन इत्युक्ता दुःखी सन्नधया वध्यमएकनमिसाव्योदनदानानीति तत्त्वतो दुःखितैवास्थेति दुःखो (अट्पत्तम्मि आप्पमे) अग्रानन्तं प्राप्ते आगते आदेशे श्रिता अस्मिन् प्राणा इति शिरस्तच्छ्रिता श्रिता विधाय जुज्यते तेनैव स्वाभिना पाहुणकसंहितेनेति शेषः । संयति संपदायशोभमुपधियते ततोऽसौ “वच्छगो ततो नंदियंघं पाहुणगेसु आगपसु च हिज्जमाणं दट्ठुं तिसितो वि भण्ण माऊए थणं पानिन्नसति । ताए जणति किं पुत्त भयन्तीतोसि णंएण पण्हयं पि मे ण पिवासि तेण भण्ति अम्म कओ मे थणाभिज्जोस णु सोवराओ णंदिओ अज्ज कोहि वि पाहुणएहि आगएहि मम अगगतो वि गयजीहो वि तन्नयणो वि स्मरं रसेनो अत्तणो असरणो मारिओ तभयाओ मे कओ पावन्निच्छा तओ ताए जणति पुत्त ! णुगुत्ता वेव कहिये जहा अउरचिणाइ एयाइ एस संधियागो अणुपत्तो एस दिठ्ठो ” इति सूत्रार्थः । इत्थं दृष्टान्तमभिधाय तमेवावुदत्तं दार्ष्टनिकमाह ।

जहा खतु से उग्घने, आप्पमा समीहि ।

एवं वाञ्छा अट्ठमिद्धं, इहइ नरयाउयं ॥

यथा येन प्रकारेण खतु निध्यते स इति प्रागुक्तरूप उग्न आदेशाय आदेशार्थं समीहितः कल्पितः सन् यथा यस्मै भविष्यत्यादेशं परिकाङ्क्षनीयनुवर्तते एवमुक्तैव न्यायं वाञ्छोऽङ्गोऽधर्म्मो धर्मविषयः पापमिति यावत् । दृष्टोऽनिलयितोऽमेव्यधर्मिष्ठः आदिनादिकृतिगणत्वाद्विदृष्टादस्य परिनिपानः । यद्वाऽधर्म्मगुणयागाधर्म्मोनिशयेनाधर्म्माधर्म्मिष्ठ इह ईहते वाञ्छनीयं तदनुकुलाचारनया किं नरकायुष्कं नरकोजीवनिमिति सूत्रार्थः ।

उक्तमेवार्थं प्रपञ्चयितुमाह ।

हिंमे वाञ्छे मुमावाइ, अच्छणम्मि विजोवण ।

आपादत्तहं नेणं, भारं कन्नु हं मेढं ॥

इत्थीविमयगिण्ठे, य, महारंजपरिगहे ।

जुंजमाणे सुरं मंसं, परिवृद्धं परंदमे ॥

अयककरजोइ य, तुदिद्धि चिय शोहिण ।

आउयं नए कंवे, जहाएसं च एवण ॥

हिनस्तीत्येवं शीघ्रो हिंस्रः स्वनायतः प्राणव्यपरोषणकृद्वाञ्छोऽङ्गः पाठान्तरतश्च कथ्यति हेतुमत्तरणापि कुप्यतीत्येवं धर्म्मो क्रोधी मुवाऽङ्गीक वदति प्रतिपादयतीत्येवं शीघ्रो मुवावादी अथवा सर्वं विवृण्वति मुष्णतीति विशेषकः । यः पथि गच्छतो जनान् सर्वेस्वरणतो वुणयति (अन्नदत्तइरेति) अन्येऽयो दत्तं राजादीनां विस्तीर्णं हरत्यापान्तराज एवाच्छिनत्ययत्तदहरः । अन्येऽयो अदत्तमनिमृष्टं हरत्यादत्तं अत्यादत्तहरो ग्रामनगरादिषु चौयैवृत्तं अत एव वाञ्छोऽङ्गो विस्मरणशीलः स्मारण्यमेतदिति न पोवस्तुयं सर्वोवस्थास वा वास्तव्यथापान्यो पाठान्तरतश्च स्तेन्येनोपकल्पिपानामुक्तिः । यद्वा अन्यं दत्तदोऽप्यादत्तं ग्रन्थिच्छेदादिबोपायेन अपहरति स्तेनोऽत्रादिवसननेति विशेषो मायी वञ्चनं कचित्च । कमुदुरः कण्टकस्यायं हरिण्यामीत्येवमयवसायी शोरो वक्राचारः तथा स्त्रियश्च विषयाश्च स्त्रीविषयास्तेषु गृध्राभिकाङ्क्षायां स्त्रीविषयगुरुश्च प्राग्वन्महानपरिमितः आरम्भोऽनेकजन्तुप्रातकृद्वापारः परिग्रहश्च धान्यादिसंनयो यस्य स तयोक्तो वृज्जानोऽप्यवहरन् सुरां मांसं पिशितं (परिवृहासि) परिवृद्धः प्रचुरपचितमांसशोणितनया तत्तत्क्रियासमर्थ इति यावत् । अत एव परानन्यान् दमयति न्यूनन्यानिमत्तकृत्येषु प्रवर्तयतीति परंदमे । किञ्च अजग्रागस्तस्य कर्करं यच्चनकयद्द्रव्यमाणं कर्करायते तच्चेद प्रस्तावाभेदो दन्तुमतिपक्वं वा मांसं तद्गोजी वास्त एव तुदिद्धो जातवृद्धजग्रागश्चिनमुपचयप्राप्तं लोहितं शोणितमस्येति चित्तोद्बोधितः । शेषधान्यपूत्रकृष्णमेतत् अत्युज्ज्वलितं नरके सीमन्तकादौ काङ्क्षनीयं काङ्क्षति तद्योगकर्मरश्मिनया कमिव क इवत्याह (जहाएसं च एग्घपत्ति) आदेशस्य यथैक उक्तरूप इह च हिंसे इत्यादिनासाङ्कश्यंकारभन उक्तो जुंजमाणे सुरमिन्यादिना चार्च्छयेन रस्सगुडिः आयुपमित्यादिनावाहैतं दुर्गतिमानं तत्प्रतिपादनाच्चार्यते प्रत्युपायाभिधानमिति सूत्रार्थः ॥ इदानीं यदुक्तमायुनेके काङ्क्षनीयं तदन्तस्मसौ किं कुरुते इत्याह । यद्वा साङ्गादेिकपाय दर्शनायाह ॥

आमाणं सयणं जाण, वित्तं कामे य जुंजिया ।

दुस्साहं थणं हिच्चा, बहु संचिणिया रयं ॥

तत्रो कम्मगुरुजंतुं, पच्छुण्णसपरायणे ।

अयव्व आगयाएसे, मरणं तम्मि सीयए ॥

आसन्नं शयनं यातमिति प्राग्वन्धवरं भुक्त्वेति संबन्धनीयं वित्तं द्रव्यं कामान्नमनोहृशब्दादीन् भुक्तवेषभुज्य (दुस्साह-डोनं) दुःखेनान्तः परयां च दुःखकरणेण सुदुद्गदरानिशयेनाहन्मुपाजितं दुःस्वाहन्तम् । यदि वा प्राक्तन्याहं शयनं संचिज्यते मीलयतेस्मेति दुस्संहतं धनं द्रव्यं हित्वा आसन्नाद्युपभोगेन शून्यासन्नद्येन च त्यक्त्वा तथा च मिथ्यात्यादिकर्मवन्धहेतुसंभवाद्बहु प्रभूतं संचितोपायं रजोऽप्रकारं कर्म । नतः किमित्याह । (ततोऽति) ततो रजःसंचयान् को वा संचितयाः कर्मणा मुखरि गुरुरथो नरकगामिनया कर्मगुरुजंतुः प्राणी प्रत्युत्पन्नं वत्समानं तस्मिन्परायणस्तत्प्रिष्ठः “ एतावानेव लोकोऽयं, यावानिन्द्रियोचर ” इति नास्तिकमतानुसारितया परलोकनिरपेक्ष इति यावत् । (आपेवत्ति)

अजः पशुः स चेह प्रकमादुरभस्तद्वत् (आगयाएसत्ति)
प्राकृतत्वादागने प्राति आदेशे प्राहुणके एतेन प्रपञ्चितज्ञविने-
यानुप्रहायोक्तमेवोद्गृह्यन्तं स्मारयति । किमित्याह । मर-
णानो प्राणपरित्यागान्मन्यवसाने शोचति । किमुक्तं भवति
यथादेशे आगत उरुम्भ उक्त नीत्या शोचति तथाऽयमपि भिग्मां
विषयव्यामोहत उपार्जितगुरुकर्माणां हा केदानीं मया गन्त-
व्यमित्यादिप्रलापनः सिद्ध्यन्त्यन्तनास्तिकस्यापि प्रायस्तदा
शोकसंभवादिति सूत्रद्वयार्थः । अनेनैहिहाकोपाय उक्तः ।

संप्रतिपादकविक्रमाह ॥

तत्रो आउपरिक्रवीणे, चुया देहविहिंसगा ।

आसुरीये दिमं वाज्ञा, गच्छति अत्रमातमं ॥

ततः शोचनानन्तरं को वा उपार्जितगुरुकर्मा आयुषि तद्व-
वसंभविनि जीविते परितोषे सधैरा ज्ञये गते कथंचिदायुः
क्षयस्याधीर्मात्रेण प्रागपि संभवादेवमुच्यते । द्युतो भ्रष्टो
देहाच्छरीरात्पाठान्तरस्तु द्युतदेहोपगतं हन्यशरीरो विहिं-
सके विविधप्रकारैः प्राणिघातैः (आसुरीयेति) अविद्य-
मानस्यसुखलक्षणत्वात् ग्रहणक्षत्रादिविहितानि च दिश्यते
नारकादित्वेनास्यां संसारीति दिक्रामार्थाद्वादिद्वामथवा
रौद्रकर्मकारी स्वर्गोप्यसुर उच्यते । ततश्चासुराणामियमा-
सुरीया तामासुरीयां दिशो नरकगतिमित्यर्थं बालोऽङ्गो ग-
च्छति यात्यवशः कर्मपरवशो वचनव्यत्यासः सर्वत्र बहुवच-
ननिर्देशो व्याप्तिव्यापनार्थो वा यथा नैक एवैवंविधः किन्तु
बहुच इति (तमिति) तमेयुक्त्यात्मो देवगतत्स्यस्यैवसं-
भवात्तद्वचनच्छेदाय दिशो विशेषणम् । ततेऽर्थान्नरकगतिम् ।
उक्तं हि " निचर्वधयारतमसा, वगवगहचंदसूरनक्षत्राः ।
इत्यादिस्वरूपव्यापकं वा द्वितीयं व्याख्यानमिति सूत्रार्थः ।

संप्रति काकण्याप्रदृष्टान्तद्वयमाह

जहा कागणीए हेडं, सहस्वं हारए नरो ।

अपच्छं अंगवं जुवा, राया रज्जं तु हारए ॥ ११ ॥

एवं माणुस्सगा कामा, देवकामा य अंतिए ।

सहस्सगुणिया जुज्जो, आउं कामाय दिव्विया ॥ १२ ॥

अणगवासाणउया, जा सा पणण्डउई ॥

जाणि जीयंति दुम्मेहा, ऊणे वाममयाउए ॥ १३ ॥

(जहासूत्रम्) यथेयुदाहरणोपन्यासार्थः । काकण्या उक्त-
पायाः (हेडंति) हेतवः कारणसदृशं दशशतात्मकं कार्पापणा-
नमिति गम्यते हार्येन्द्राशेषेन्द्रः पुरुषोऽत्रादाहरणं संप्रदायाद-
वसेयः " एषोऽदसगो तेष विन्ति कर्त्तितेण सहस्सं काहावणाण
अज्जियं सो तं गहाय सत्थेण समं सगिहिं पत्थितो । तेष जत्तनि-
मिच्छं रुवणे कागिणीदि निन्नं ततो दिणं दिणं कागणिणं जुज्जति
तस्स य अवसेसा एका कागिणी सा विस्ससारिया सत्थेय पदाविप
सो विंदहा मा मे रुवणे मिदिज्जिस्सो होहंति त्ति नउवगं अन्नत्थं
गावेंदं कागिणीनिमिच्छं निपत्तो सावि कागिणी अण्णेण हसा सो
वि नउवगो अण्णेण दिट्ठो उविज्जतो सो तं घत्तुण नट्ठो पच्छा
सो हारं गतो सोयइ पस दिट्ठतो " तयाऽप्यमरदित्तमात्रकामा-
प्रदं चुक्कावद्वयं राजति नृपती राज्यं पृथिवीपतित्वं तुरवधारणे
भिन्नक्रमश्च तेन हार्येयंदव संभवत्येव । अस्याप्यर्थभोजितो हार-
णमित्युक्तायः । भावार्थस्तु वृक्षसंप्रदायादवसेयः । स चायम् ।
" जहा कस्मइ रणो अंवाजिण्णेण विस्सुआ जाया सा तस्स
वेज्जहि मडात्तरेण चिगिच्छिया जणितो जदि पुणो अवाणि
खाइमि तो विणस्समि । तस्स य अतीव पिआणि अवाणि तेण

संदेसं सत्त्वे अंवाउ उत्थाविया । अस्या अस्स वाहणिप
निगतो सह अम्मच्छेण अस्सेण अवहरिओ अस्सो दूरं गन्तुण
परिस्संतो तितो एगम्मि वणस्सं चूयच्छायाए अम्मच्छेण वारि-
ज्जमाणा विणिच्चिओ । तस्स य हेडं अंवाणि पत्थियाणि सो
ताणि परामस्सति । पच्छा अग्धाति पच्छा चक्खिअं निट्ठमति ।
अमच्छो वारंति पच्छा जक्खेअं मतो " इति सूत्रार्थः । इत्थं दृष्टा-
न्तमजिघास्य दार्ष्टान्तिकयोजनामाह । (एवं गाहा) एवमिति
काकण्याप्रकसदशानां मनुष्याणाममी मानुष्यका गोत्रप्रत्ययान्त-
त्वात् । गोत्रचरणार्थिति पुत्र कामा विषया देवकामानां देवसंय-
त्थिनां विषयाणामिति समीप अन्तिकोपादानं च दूर अनवधा-
रणमपि स्यादिति । किमिदमेवमत आह । सहस्रगुणिताः सह-
स्रस्तामिताः चूयोऽतिशयेन बहु बहुवारानित्यर्थः मनुष्यायुः
कामापेक्षयति प्रक्रमोऽनेनैवामतिभूयस्त्वं सूचयत्कार्पापणस-
हस्राऽप्यनुव्यतामाह । आयुर्जातिवंतं कामाश्च शब्दादयो (दिव्वि-
यत्ति) दिवि जया दिव्याः शुपागुद्वप्रतीचो यदिति यत्त एव
दिव्यकाः इति चार्थः [देवकामाणअंतिपत्ति] काममात्रोपादा-
नेऽपि अयुष्कामाय [दिव्वियत्ति] आयुषोऽप्युपादानम् ।
तत्र प्रजाव्ययुतामाह (अण्णसुव) अनेकानि बहुनि तानि चेदा-
संख्येयानि वर्षाणि वत्सराणि तेषां न युतानि संख्याविशेषा
वर्षनयुतानिअनेकानि च तानि वर्षनयुतानि स्वर्गोऽप्येवस्येति
प्राकृतज्ञज्ञानत्वं सकाराकारदीर्घत्वमवमन्यत्रापि स्वरात्यन्तं भाव-
नीयम् । यदिवा अनेकानि वर्षनयुतानि येषु ताव्यनेकवर्षनयुता-
न्युज्ययार्थपत्योपमसागराणांति यावत् । नयुतानयनोपायस्य
यं चतुरशीतिवर्षवृक्षाः पूर्वार्द्धं तच्च पूर्वार्द्धं गुणितं पूर्व
चतुरशीतिवृक्षाहृतं नयुतार्द्धं नयुतार्द्धमपि चतुरशीतिवृक्षाभि-
ताडितं नयुतार्द्धं वमुच्यत इत्याह । या सति प्रज्ञापकः शिष्यान्
प्रत्यवमाह । या सा जवतामस्माकं च प्रतीता । प्रकरणं ज्ञायते
वस्तुतत्त्वमनयेति प्रज्ञा हेयोपादेयविवेचिकारो बुद्धिः सा विद्यते
यस्यासी प्रज्ञावानतिशयानं मनुष्ये । अतिशयश्चास्या हेयोपादेययो-
र्हानोपादाननियन्त्रमिवमिहाभिमतं ततश्च क्रियाया अप्रयोजित-
त्वात् । यदि वा निश्चयनयमतेन क्रियारहिता प्रज्ञाप्रद्वैवति
प्रत्येनैव क्रियाक्रियते ततः प्रज्ञावान् ज्ञानक्रियावानित्युक्तं भवति
तस्य प्रज्ञावतः । स्थीयते अनया अयोर्देवतवे इति स्थितिर्देवायु-
रभिष्टुतत्वात् । दिव्यकामाश्च । तानि च कीदृशानीत्याह । याव्य-
नेकवर्षनयुतानि दिव्यस्थितेर्दिव्यकामानां च विषयनयुतानि जीय-
न्ते हार्यन्ते तच्छुभूतानुष्ठानानां सवनेनेति भावः । पात्रान्तरतो हार-
यति वा के ते दुष्टा विषयादिदुष्टादुष्टत्वेन मेधा वस्तुतत्त्वावधार-
णशक्तिरेयां ते दुर्मेधसो विषयैर्जिता जतव इति गम्यते । कदा-
पुनस्तानि दुर्मेधसो विषयैर्जित्यन्ते इत्याह ऊने वर्षगतायुषेतेना-
युपऽस्त्येवतामनुष्यकामानामप्युपलप्यतामाह । यदि वा प्रहृतं हा-
युषि प्रमाद्वैकदा । हरितान्यपि पुनर्जीयेरन्तस्मिन्स्तु संक्षिप्ता-
प्येकदा हरितानि हरितान्येव जगवतश्च वीरस्य तीर्थं प्रायोऽ
न्यूनवर्षशतायुष एव जतव इत्ययमुपन्यासः । अयं चात्र ज्ञावार्थो
उत्पे मनुष्याणामायुर्विषयाश्चैति काकण्याप्रफलोपमा देवायुर्देव-
काश्चातिप्रच्युततया कार्पापणसहस्रारज्यन्त्याः । ततो यथा
क्रमेण राजा च काकण्याप्रफलकृते कार्पापणसहस्रारज्यं च
हारितवानेवरोतेऽपि दुर्मेधसोऽप्युत्तरमनुष्यायुःकर्मायं प्रज्ञा-
न्येवायुः कामान् हारयतीति सूत्रार्थः ॥

संप्रति व्यवहारोदाहरणमाह ॥

जहा य तिएण वणिया, मुणं यित्ठण निग्गया ॥

एगो नय जइइ ज्ञाजं, एगो म्मेण आगओ ॥ १४ ॥

एगो मूत्रं पि हारित्ता, आगओ तथ वाणिओ ॥

ववहर उवया एमा, एवं धम्मे वियाणह ॥ १९ ॥

माणस्मत्तं जवे मूत्रं, द्वाओ देवगई जवे ॥

मूत्रेण जीवारणं, नरगतिरिस्सत्तणं धुवं ॥ २० ॥

यथेति प्रागवत् । चः प्रतिपादितदृष्टान्तोपेक्षया समुच्चये । त्रयो वणिजः प्रतीता मूत्राणि नीविमिति यावत् गृहीत्या निर्गताः स्वस्थानान् स्थानान्तरं प्रति प्रविशताः प्राप्ताश्च समीहितस्थानम् । तत्र च गतानामेको वणिक्काकुशोऽवितेषु मध्ये द्रव्यं प्रामेति हानं विशिष्टद्रव्योपचयवृत्तणम् । एकस्माच्चैवान्यतरो यस्तथा नातिपुणो नाप्यत्यन्तानिपुणः स (भूषणसि) मूत्रधनेन यावद्गृह्णान्तीतं तावत्तैवोपवृत्तित आगतः स्वस्थानं प्राप्त इति सूत्रार्थः । तथा (एगो सूत्रम्) एकोऽन्यतरः ब्रमादपरो घृतमद्यादिष्वत्यन्तमासकचेता मूत्रमण्युरूपं हारयित्वा नाशयित्वा गतः प्राप्तः स्वस्थानमित्युत्पत्कारः । एवं सर्वत्रोदाहरणसूत्रायां सोपस्कारता द्रष्टव्या । तत्र तेषु मध्ये वणिगेव वणिजः अत्र च संप्रदायः “ जहा एगस्स वारियगस्स तिसि पुत्ता तेण तेसि सहस्सं दिस्सं काहावप्पणं भणिया य । एएण ववहरिऊण एत्तिणएण कालेण एज्जह ते तं मूलं घेन्नूण निग्गया सनयराउ विविधविधेसु पण्णेषु ठिया तथेगो भोयण्णायणवजं ज्यमज्जमसंसेसावसणविरहितो विहीण ववहरप्पाणो विपुललाभसंपुषो जातो । वितितो पुण मूलमवि वितो लाभं भोयण्णायणमल्लालंकारादिसु उवमुंजति णय अच्चादेरेण ववहरति । तइओ न किंचि ववहरइ केवलं ज्यमसंसेसंभमल्लतबोलसरीरकिरियासु अण्णेषेव कालेण तं दव्वं निट्ठवियं ते य जहावहिसांलस्स सपुसमागया तथ्य जोड्ढिमूलो सो सव्वस्स कासमी जातो पेसए य उवचरिज्जति । वितितो घरवावारे निउत्तो भत्तपत्तिस्तुट्ठो ए दातव्वभोत्तव्वे सु च सायति । ततिओ घरान्तरस्स सामी जातो के वि पुण कहिति तिसि वि वारियगया पत्तयं २ ववहरति । तथेगो डिस्समूलो पत्तणमुवगतो केण वा संववहारं करेउ अन्दिड्ढिमूलो पुणरवि वारियज्जाए भवति । इयरो वंधुसहितो मंदने पेस दिट्ठतो ” संप्रति सूत्रमनुश्रियते व्यवहारे व्यवहारविषया उपमा दृष्टान्तः । एषाऽनन्तराका वक्ष्यमाणान्यायेन धर्मे धर्मविषयामेनामेवोपमां विजानीत अवबुध्यत यूयमिति सूत्रार्थः । कथमित्याह ॥ (माणुस्सत्तं सूत्रम्) मानुस्सं मनुजवं भवेत्स्यात् मूलमिव मूलं स्वर्गापवर्गासकतदुत्तरोत्तरलाभहेतुतया तल्लभ इव लाभो मनुजगत्यपेक्षया विषयसुखादिभिर्विशिष्टत्वादेवगतिर्देवत्वावाप्तिर्भवेत् एवं च स्थिते किमित्याह । मूलच्छेदेन मानुषगणस्स मूलन्यायमेकं जीवावं प्राणिनां नरकतिर्यकत्वं नरकत्वं तिर्यकत्वं च तत्रत्याम्नकं धुवं निश्चितम् इहापि संप्रदायः । “ तिसि संसारिणो सत्तमारुसे आयाता तथेगे मदवज्जाविदिगुणसंपन्नो मडिभमारंभपरिग्गहजुत्तो कालं काऊण काहावणस्स मूलन्यायमेकं तमेव माणुस्सत्तं पडिल्लमि । वितितो पुण सम्मईसणचरित्तगुणेषु ठितो सरागसंजमेण लदलाभचरियण इव देवेषु उववणा । ततितो पुण दिसे वाले मुसायान्ता इच्चेनेहि पुव्वभणिएहि सावज्जजोगाहि वड्ढिओ डिस्सिमूलचरियण इव नग्गेषु तिरिएसु वा उववज्जति इति सूत्रार्थः ॥

यथा मूलच्छेदेन नरकतिर्यकत्वं प्राप्तिस्तथा स्वयं सूत्ररूढाह ।

दुदाउ गई वाडम्म, आवई वट्ठमूलिका ।

देवत्तं माणुसत्तं च, जं जिए लोवुया सदे ॥ १९ ॥

तओ जिणमई होइ, दुविहं दुगई गए ।

दुद्वहा तस्स उम्मग्गा, अच्चाएसु चिरादवि ॥ २० ॥

एवं जीयं स पढाए, तुज्झिया वाडं च पंथियं ।

मूत्रियं ते पवसेत्ति, माणुस्सं जोगिमंति जे ॥ २१ ॥

द्विधा प्रतिकारा गम्यत इति गतिः सा चेह प्रक.मान्नरकगतितिस्तिर्यगगतिश्च । कस्येत्याह बालस्स द्वाभ्यां रागद्वेषाभ्यामाकलितस्य (आगइत्ति) आगच्छत्यापतति । बधः उपलक्षणत्वान्महारम्भमहापरिग्रहानृतभाषणमायादयश्च मूलं करणं यस्याः सा बधमूलिका । यदि वा द्विधा गतिर्बालस्य भवतीति गम्यते । तत्र च तस्य (आवइत्ति) आपत्ता च कीदृशीत्याह । बधो विनाशस्तारो वा मूत्रमादिर्यस्याः सा बधमूलिका । मूत्रग्रहणाच्छेदेनादिभारापणादिपरिग्रहः । द्रव्यं हि प्राणिनो नरकतिर्यकु विविधा बधाद्यापदः । किमित्येवमत आह देवत्वं देवभवं मानुषत्वं च मनुजजवं यद्यस्माज्जितो हारितो (बोज्ज. यासत्थेत्ति) बोज्जता पिशितदिशम्पत्वं तद्योगाज्जनुपरि तन्मयत्वव्यापनार्यं बोज्जतेत्युक्तः । शाश्वत्यागच्छतः विस्वस्तानां वचकस्ततो बोज्जता चासौ शाश्वत बोज्जताशतः । पच्चेन्द्रिय बधाद्युपवृत्तणतया च नरकहेत्वनिधानमेतत् यदुक्तं “ महारज्जयाए परिग्गहायाए कुणिमाहोरणं पंचिदियवहणं जीवा निराराउयं नियच्छेत्ति ” शत इत्यनेन तु शाश्वत्यमुक्तं तच्च तिर्यगतिहेतुरुक्तं च “माया तैर्यम्योनस्येत्ति ” अतश्चायमाशयो यतोऽयं वाडो बोज्जताशतस्ततो नरकतिर्यमातिनिबन्धनाज्यां बोज्जताशतानां देवत्वमनुजत्वे हारितस्यास्योक्तरूपाद्विधैव गतिः सन्नवत्वेवं सूत्रच्छेदेन जीवानां नरकतिर्यकत्वमुच्यते । मूत्रं हि मनुष्यत्वं लाजश्च देवत्वमनुजेरपि तयोर्हाराणादिति सूत्रार्थः । पुनर्मूत्रच्छेदेमेव समर्थयितुमाह । (ततोऽजिपत्ति) ततो देवत्वमानुषत्वज्यात् को वा वाडः (जिपत्ति) व्यवच्छेदकशब्दाद्वाक्यस्य जित एव सतनं सदा जवति द्विविधा नरकतिर्यगनेदात्तां द्विभेदां दुर्निन्द्यां दुष्टा निन्दिता गतिर्दुर्गतिस्तां गतः प्राप्तः सदा जितत्वमेवाज्यन्यनक्तिः दुर्बला दुष्प्रापा तस्येति देवमनुजत्वे हारितवतो वाडस्य (उम्ममासि) सूत्रत्वात् उम्मज्जनमुम्भजा नरकगतितिर्यगति निर्गमनात्मिका स्यादेतत्किरतकावनेन्मज्जास्य जविष्यत्यत आह अकार्यां कावे अर्थादागामिन्यां किस्वत्पायामेवेत्याह । सुचिरादपीत्यका शब्देनैव काज्जाभिधानात् सुचिराच्छब्दः प्रभुत्वमाह । ततोऽप्रमथोऽनागतकाश्यां प्रभूतयायामि बाहुल्याच्चैवमुक्तमन्यथा हि केचिदेकभवेनैव तत् उच्यते मुक्तिमप्यानुष्यन्त्येवेति सूत्रार्थः ॥ ज्यं पश्चानुपुण्यं व्याख्याद्भमिति पश्चादुक्तेऽपि मूत्रहारिण्युपनयमुपदर्श्य मूत्रप्रवेशिन्यभिधानुमाह । यद्वा विपक्षा पायात्तज्ज्ञानत एषोपादेयप्रवृत्तिरपि पश्चादुक्तमपि मूत्रहारिणमादायुपदर्शयमाह (एवंसुत्तरिभ) एवमुक्तनीत्या (जियत्ति) सुष्ठ्वन्यायाज्जितं बोज्जता शाश्वतं च देवमनुजत्वे हारितं बालमिति प्रथमतः (संपेहाणसि) संप्रेक्ष्य सम्यग्बोध्यं तथा तोडवित्ता गुणद्वेषवत्तया परिज्ञाय यदि चैवं जितं सम्यग्विरीता प्रेक्षा बुद्धिः संप्रेक्ष्यतया तोडवित्ता च बालं चरय जिज्ञाक्रमन्वात्परिहृतं तद्विपरीतमर्थमनुष्यदेवतायामिममिह च नितृतीयायां व्याख्यायामेवं जितमिति बाह्वस्य विशेषणम् । तु प- एतत्तस्यासंजनात् । तथा च सति मूत्रं जवं मैत्रिकं मूत्रधनं ते प्रवेशयन्ति मूलप्रवेशकवणिक्सदृशास्त इत्यभिप्रायो य किमि-

त्याह (माणुस्सति) मनुष्याणामियं मानुषीतां योनिमुपपत्तिस्थानमायात्यागच्छन्ति वाङ्मत्परिहारेण परितृप्त्यमासेवमाना ये ते इति सूत्रार्थः ॥

यथा च मानुषी योनिमायान्ति तथाह ॥

वेपायाहिं मिकत्वाहिं, जे नरा गिहिसुख्या ॥

उवेति माणुसं जोणि, कम्मसच्चा हु पाणिणो ॥ २० ॥

जेसि तु विट्ता सिक्खा, मूझियं तं अ इत्थया ॥

सीलवन्ता स विसेसा, अदीणा जंति देव्यं ॥ २१ ॥

एवं अदीणं चिकरुं, अगारिं च विद्याणि ॥

कहण जिब मेझिकवं, जिबमाणे न संविदे ॥ २२ ॥

विचित्रा भाश परिमाणमासां विमात्रा विचित्रपरिमाणस्ताजिः

परिमाणविशेषमाश्रित्य विसदृशजिः शिक्षाभिः प्रकृतिजडक-

त्वाद्यन्यासरूपाभिरुक्तं हि “चउहिं उणोहिं जीवा मणुयाउयं

बंरंति तंजहा पगतिन्नइयाए पगतिविणययाए साणुक्कोसयाए

अमच्छरियाएत्ति” ये इत्यविवक्षितविशेषो नराः पुरुषा गृहिणश्च

गृहस्था सुव्रताश्च धृतसत्पुरुषव्रतास्ते हि प्रकृतिमदकत्वाद्यन्या-

सानुजात एव न विपद्युपि विधीदति सदाचारं वा अवधीर-

यतीत्यादिगुणोन्विता इदमेव च सतां व्रतं लौकिका अप्याहुः ।

विपद्युच्चैः स्थेयं पदमनुविधेयं हि महतां प्रिया न्याय्या वृत्तिर्म-

न्नमनसमङ्गेष्वयुक्तम् । असतो नाज्यर्थः सुहृदपि न वाच्यस्त

नुधनः, सतां कतेः हिष्टं विषममसिधाराव्रतमिदम् ॥ इति आगमवि-

हितव्रतधारणं त्वमोपामसं जनेद्वेवगतिति हेतुवैयर्थ्यं तदभिधानात्

ईदृशाः किमित्याह (उचितिति) उपयन्ति (माणुसंति) मा-

नुषी मातृपुसंविधीनां योनिमुत्कर्षणं कर्मणा मनोवाक्कायक्रिया-

वृत्तयेन सत्या अविसंवादिनः कर्मसत्याः । दुरवधारणे ततः क-

र्मसत्या एव सन्तस्तदसत्यतया तिर्यग्योनिहेतुत्वेनोक्तत्वात् ।

तथा च वाचकः “ धूर्ता नैकृतिकाः स्तब्धा, लुब्धाः कार्पटिकाः

शत्राः । विविधां ते प्रपद्यन्ते, तिर्यग्योनिं दुस्तरा ” इत्यादि पा-

उन्तरतश्च कर्मस्वर्थात्मनुष्यगतियोग्यजिग्राहपेपु शक्ता अजि-

ष्वद्वयतः कर्मशक्ताः प्राणिनो जीवा इह च नरग्रहणे सति

प्राणिग्रहणं देवादिपरिग्रहाद्यमिति न पुनरुक्तं यदि वा विमा-

त्राजिः शिक्षाभिः नरा गृहिणः सुव्रता यत्तदादिदृष्ट्याभिसंख्यात्

मानुषी योनिमुपयान्ति किमित्येवमत आह (कम्मसच्चाहुपाणि-

णांति) उ हादो यस्मादर्थे यस्मात्सत्यान्वकथ्यफलानि क-

र्माणि ज्ञानावरणादीनि येषां ते सत्यकर्माणां प्राणिनो निरु-

पक्रमकर्मापेक्षं चेदतिरिच्यते । संप्रति लब्धावज्ञापनयमाह

(जेसिउत्तं) येषां तु पुनर्विपुलाजि शङ्खित्वादिस्मर्यत्वाचा-

राणुव्रतमहाव्रतादिविषयत्वेन विस्तीर्णा शिक्षा ग्रहणासेवनात्मि

कास्तीति गम्यते । मूत्रे ज्ञेयं मौक्षिकं मूत्रधनमिव मानुष्यं ते य एवं

विभ्राः (तिउद्धियात्ति अतिद्वियात्ति-अतिच्छियात्ति) पात्रत्रयेऽपि अति

क्रान्ता उल्लिखितवर्त इत्यर्थः । यद्वा अतिक्रमोन्मुह्य कौशलाः सन्तः

शीघ्रं सदाचारोत्तरितसत्यग्रहणं विवर्तितात् नु देशसर्वाधिरम-

णामकं चारित्र्यं तच्छिते येषां ते शीघ्रवन्तः । तथा सद्य विशेषेण उ

त्तरोत्तरगुणप्रतिपत्तिवृत्तयेन वर्तन्त इति स्वविशेषाः अत एवादी-

नोः कथं वयमनुज जविय्याम इति वैषम्यवर्धिताः परीपदोप-

सर्गादिसंभवे या न दैत्यजज्ञ इति अदीना यान्ति प्राणुवन्ति

ते । देवजायं देवता सैव दैवतं न तु त्वतो मुक्तिगतिरेव ज्ञान-

स्तत्किमिह तत्परिहारातो देवगतितिर्यग्युच्यते । सूत्रस्य चित्राव-

विषयत्वाभ्युक्तेष्वेदानीं विशिष्टसंननाजायतोऽ जावाह्वगतेश्च

“ उवेदुणे उगमास्ति चत्तारि उ जाव आदिमा कप्पा ” इति व-

चनाच्चदपरिवर्तिसंज्ञानानामिदानीनानामपि संज्ञावादेव मुक्-

मिति सूत्रार्थः ॥ प्रस्तुतमेवार्थं निगमयन्पुद्देशमाह । (एवं-

सूत्रम्) एवमुक्तान् न्यायेन लाभान्वितम् (अदीणवत्ति) दीहीः

कवता दीनवन्तं न तथा दीनवन्तमदीनं दैत्यरहितमित्यर्थो

जिक्कुं यतिमगारिणं च गृहस्थं विज्ञाय विशेषेण तथविधिशि-

क्षावशादेवमनुजगति गामित्रवृत्तयेन ज्ञात्वाऽवगम्य यतमान

इति शेषः । कथं केन प्रकारेण न कथंचिदत्यर्थो न वितर्कं

(जिञ्चति) सूत्रत्वाज्जीयेत हायेत विवेकी तत्प्रतिकृतेः कपायो

दयादिभिरिति गम्यते । ईदृक्कमन्तराक्तं देवगायत्तमं लाभं

(जिञ्चमाणोस्ति) वा शब्दस्य गम्यमानत्वाज्जीयमानो वा हायमा-

माणस्तेरेव कपायादिजिञ्च संवित्ते सूत्रत्वाच्च संवेत्ति न जानी-

ते यथाहमेभिर्जीय इति । कथं न्वितीहापि योज्यते ततोऽयमर्थः

कथं नु संवित्ते एव जानीते एव इपरिज्ञया प्रत्याख्यानपरिज्ञया

च तन्निरोधं प्रति प्रवर्तते एवेत्येवं च वदन् काकोपिदशति यत

एवं ततो व्युत्पत्त्येवं जानाना यथा न देवगातवृत्तये लाभं जीय-

ध्वं कापायादिनिस्तथा यतध्वं कथंचिज्जीयमानाश्च सम्यग्वि-

ज्ञाय तत्प्रतीकारयैव प्रवर्तन्त्वमिति । यद्वा एवमदीनवन्तं जिधु-

मगारिणं च दग्धव्राजं विज्ञाय यतमानो कथं नु जीयन्ति आर्य-

त्वात् जीयते हायेत अतिरौदैरिच्छादिनिद्रात्मातदिति जेयं

तच्चेह प्रकृतात्मानुष्यदेवगातवृत्तये (पक्षिकान्ति) सुख्ययया-

दीहङ्कोऽजिहितार्थोजिज्ञः कथं नु जीयमानो न संवित्तेऽपि तु सं-

वित्ते एव संविदानश्च यथा न जीयते तथा यतैतत्त्यजिप्रायोऽय

चैवमदीनवन्तं जिक्कुमगारिणं च दग्धव्राजं विज्ञाय यतमान

कथं नु (जिञ्चति) आर्यत्वाज्जीयते हायेत विपयादिजिन्निति

गम्यते । ईदृक् देवगातवृत्तये लाभमिति शेषः । आयमाशयां यदि

व्रजमाना न विज्ञाताः स्युर्वाजो वा न तथविधस्तदा जयनमपि

स्याद्यदा तु व्रजमानो जिह्वगारिणो हवते व्राजश्च देववृत्तये

स्तदा कथमयं जानानोऽपि जेतुर्जीयते यत आह जीयमानो न

संवित्ते । किमुक्तं जवति । बदासो जीयमानो जानीयात्तदा तदु-

पायपरतया न जीयते यदा त्वसो विषयव्यामोहतो न जानीते

तदा जीयत एवेति किमत्र चित्रमिति सूत्रार्थः ।

समुद्रदृष्टान्तमाह ।

जहा कुसगे उदयं, समुद्रेण समं मिए ।

एवं मणुस्सया कामा, देवकामाए अंतिए ॥ २३ ॥

कुसगमाणा एमे कामा, मंनिरुच्छमि आउए ।

कस्स हेउं पुरा काउं, जोगक्खेमे न संविदे ॥ २४ ॥

इह कामा नियदस्म, अत्तद्रे अवरुज्जइ ।

सांघा नेयाउयं मगं, जं जुज्जा परिजस्सइ ॥ २५ ॥

यथेति दृष्टान्तोपन्यासे कुशा दर्भविशेषस्तस्याग्रं क्रोधिः । कुशा-

ग्रं तस्मिन्नुदकं जज्ञे तत् (किमित्याह समुद्रेणिति तास्याच्छाप-

देश इति न्यायाः समुद्रजलेन सम तुल्यं मिनयात्परिच्छिन्न्यात् ।

तथा किमित्याह-एवमुक्तनीत्या मानुष्या कानुष्यसंभविनः का-

मा विषया मनुष्यविशेषणं तु तेषामप्येवदेशाद्विशिष्टांगसं-

ज्ञावाच्च । देवकामानां दिव्यभोगानामभित्तिं समीपे कृता इति शे-

षः दूरस्थितानां हितं सम्यगवधारणमित्येवमाह । किमुक्तं जवति ।

यथाऽहः कश्चिन्कुशाग्रस्थितं जलविषयमात्राक्य समुद्रवमन्यते

एवं मृदाश्चक्रवर्त्यदिमनुष्यकामान् दिव्यं जोगापमानध्वस्यति

तत्त्वतस्तु कुशाग्रजविन्दुरिव समुद्रान्मनुष्यकामानां दिव्यभो-

गैर्यो महदेवात्तरमिति सूत्रार्थः उक्तमेवार्थं निगमयन्पुद्देशमाह ।

(कुसमेत्ति) कुशाग्रस्थेन कुशाग्रस्थितो जज्ञेतिदुस्वरूपवृत्त्ये-

तस्मास्तत्परिमाण एमे इति प्रत्यक्षाः कामाः प्रकृतत्वात् मनुष्य-

विषयाः कदा ये ईयाह । सन्निरुच्छेऽयन्तस्तीति यद्वा सममेकं जा-

वेन निरुद्धेऽप्यवसानादिभिरुपक्रमणकारणैरवच्छेदे आयुषि जी-
वितेन मनुष्यायुषोऽप्येतया सोपक्रमतया वा कामानामप्यवपत्वंमु-
क्तं समुदायवृत्तापवच्छेपेन चैतदस्मिन्स्त्वर्थे उक्ते दिव्यकामास्तु-
जज्ञधिजज्ञतुल्या इत्यर्थोदगम्यते (कस्महेउंति) सूत्रत्वात् क-
हेतुं कारणं (पुणकावंति) तत एव पुरस्कृत्याश्रित्य ब्रह्मव्यस्य
क्षामो योगो ब्रह्मव्यस्य च परिपात्रं क्षामोऽनयोः समाहारे योग-
क्षेम । कोऽप्येताविशिष्टधर्ममप्राप्तिं प्राप्तस्य च परिपात्रे न संवि-
त्तं न जानोति जन इति शेषस्तदसंविच्चै हि मनुष्यविषयान्निष्ठं
एव हेतुस्ते च धर्मं प्राप्य दिव्यभोगोपकृत्यैवप्रायास्तत एव त-
स्यागता विषयान्निष्ठपिणोऽपि धर्म एवयतितव्यमित्यत्रिप्रायः ।
ब्रह्मा यतः कुगामप्रभा द्वाभेप्रान्तवदत्यल्पा हमे कामास्तेऽपि न
तप्योगमदिपतिमिती छाद्यायस्यायुषि किंतु सान्निध्ये केचित्
आयुषि ततः (कस्महेउंति) कस्माद्विज्ञोः पुरस्कृत्यं पुरस्कृत्य
मुख्यतयाङ्गीकृत्य असंयममिति शेषो योगक्षेममुत्तरूपं न संवि-
त्तं आचार्यस्त्वितिहेत एवति सूत्रार्थः । इत्थं दृष्टान्तपञ्चकमुत्तम-
तत्र प्रथममुत्तरदृष्टान्तेन जोगानामायतवपायबहुलत्वमभिहि-
तमायतौ चापायबहुलमपि यन्न तुच्छं न तत्परिहेतुं शक्यत
इति । काकण्यामुक्त्वा दृष्टान्तस्तुच्छत्वं तुच्छमपि च क्षान्च्छेदा-
त्मकव्यवहारविज्ञतयाऽऽप्यव्ययतोऽननाकुशल एव दातुं शक्त इति ।
वणिग्यव्यवहारोदाहरणमायव्ययतोऽननापि च कथं कर्त्तव्येति
समुद्रदृष्टान्तस्तत्र हि दिव्यकामानां समुद्रजलोपमत्वमुक्तं तथा च
तदुपाजनं महानायाऽनुपाजनं तु महाव्यय इति त्वत्तो दर्शित-
मव प्रजति । इह च योगक्षेमसंवेदने कामो निवृत्त एव प्रव-
तीति तस्य दोषमाह (इहेति सूत्रम्) । इहेति मनुष्यावे जिन-
शासने वा प्राप्ति इति शेषः । कामेभ्योऽनिवृत्तोऽनुपपन्नः कामा-
निवृत्तः तस्य आत्मनोऽर्थः आत्मार्थोऽर्थममानतया स्वर्गादिः अप-
राध्यत्यनेकार्थत्वात्तानां नश्यति । यद्वा आत्मैवाऽऽत्माभ्यः स
पवापराध्यति नात्यः कश्चिदात्मव्यतिरेकोऽपि सापराधो जवति
च जयत्य दूर्गतगमनेनेति ज्ञावः । आह विषयवाङ्मयिचिन्धिनिजि-
नागमे सति कथं कामानिवृत्तिसंज्ञव उच्यते श्रुत्वाऽऽकार्ये नैया-
यिकं न्यायोपपन्न मार्गं सन्त्ययदर्शनादिकं मुक्तिपथं यद्यस्माद्
ज्ञयः पुनः परित्रस्यति कामान्निवर्तित इति शेषः । कोऽजिप्रायां
जिनागमश्रवणात् कामनिवृत्तिप्रतिपन्नोऽपि गुरुकर्मत्वात् प्रति-
पत्तिं ये तु श्रुत्वाऽपि न प्रतिपन्नाः श्रवणं येनां नास्ति ते कामनि-
वृत्ताः एवेति भावः । यद्वा यदसौ कामानिवृत्तः सन् श्रुत्वा नैया-
यिकं मार्गं भूयः परित्रस्यति मिथ्यात्वं गच्छति तदस्यात्मार्थ एव
गुरुकर्मोऽपराध्यति अनेन मा चूकचित् मूढस्य सिद्धान्तमधी-
त्यायुष्यप्रश्रित्यात् विशेषेण सिद्धान्त एव इह इति तदनपरा-
धित्वमुक्तं पठ्यते च “ पत्ता नैयावयेति ” स्पष्टमिति सूत्रार्थः ॥

यस्तु कामेभ्यो निवृत्तस्तस्य गुणमाह ॥

इह कामनियन्तस्य, अचष्टे नावउज्ज ॥

पुद्गेदनिगोदृणं, जवे देव ति म सुय ॥ २६ ॥

इह कामेभ्योऽपि निवृत्तस्यात्मार्थः स्वर्गादिनापराध्यति न
प्रत्यति आगमलक्षणो वार्थो न सापराधो जवति किं पुनरेवं यतः
पुनः कुपितो देहोऽर्थादीदृशिकशरीरं नस्य निगोदोऽनायः
पुनित्देहनिरोधस्तेन भवेत् स्यात् प्रवृत्तत्वात् कामनिवृत्तो देवः
सौधर्मादिनिवासी सुरः उपजज्ञणव्यासिक्तो वा इतीत्येतन्मया
श्रुतमाकर्णितं परमगुरुव्य इति गम्यते । अनेन स्वर्गाद्यवाप्तिरा-
त्मार्थानवपराधे निमित्तमुक्तमिति सूत्रार्थः ॥

ततश्च यदस्यामांति तदाह ॥

इहीजुनमोवन्नो, आरं मुद्गमणुचं ॥

नुजो जत्य मणुस्सेसु, तस्य से उववज्ज ॥ २७ ॥

ऋषिः कतकादिसमुद्रयो, वृत्तिः सरीरकान्ति, यशः पराक्रम-
ता प्रसिद्धिर्बोणां गाम्भोर्वादिगुणैः श्लाघा गौरादिर्वा । आयुर्जावि-
तम्, सुखं यथेष्टिनविषयवाप्तावाहादो, न विद्यते उत्तरं प्रधान-
मस्मादित्यनुत्तरमिदं च सर्वत्र याज्यते । ज्ञयः पुनर्देवमवापेक्ष-
मेतत्तत्रायुर्नुत्तराण्येव ताव्यस्य संज्ञवति । यत्र येषु मनुष्येषु-
मनुजेषु तत्र तेषु (सन्ति) सः अथशब्दादर्थो वा तेषु अन्तर्गतसु-
त्पद्यते जायते इति गार्थायः एवं कामानिबृत्त्या यस्याः आर्थोऽपरा-
ध्यति स बाह इतरस्तु परिहृत इत्यर्थोऽुक्तम् । संप्रति पुनरन-
योरेव साक्षात् स्वरूपं फलं चापदस्योपदेशमाह ॥

बाहस्म एस्म बाह्नचं, अहम्सं पिरवज्जिणो ॥

चच्चा धम्मं अहम्मिद्धे, नरएसु उववज्ज ॥ २८ ॥

धीरस्स पस्स धीरत्तं, सज्जधम्माणुवचणो ॥

चच्चा अहम्सं धम्मिद्धे, देवसु उववज्ज ॥ २९ ॥

तुहिययाणवाह्नजावं, अवाह्नं चेव पंरिण ॥

चउण्ण वालजावं, अवाह्नं सेवप मुणे ॥ ३० ॥

बाहस्मिद्धस्य पश्यावधारय बाहत्वमहत्वं किं तदित्याह अथ-
र्म्मं धर्मविपक्षं विषयसत्किरूपं प्रतिपद्यान्नुपगम्य पठ्यते च
(पिरवज्जिणोस्ति) प्रतिपादिनोऽवश्यं प्रतिपद्यमानस्य त्यक्त्वा-
ऽपहाय धर्मं विषयनिवृत्तिरूपं सदाचारम् । (अहम्मिद्धेति)
प्राग्वन्तरके सौमन्तकादितुपब्रह्मण्यवाद्वदन्यत्र वा दुर्गतात्तुपयते ।
तथा धीर्बुद्धिस्तथा राजत इति धीरो बुद्धिमान् परीहायज्ञोऽन्यो
वा धीरस्तस्य पदय प्रेक्षस्व धीरत्वं धीरभावं सर्वं धर्मं काल्या-
दिरूपमनुवर्त्तते तदनुकूलाचारतया स्वीकुरुत इत्येवं शीघ्रो-
यस्तस्य सज्जधर्म्मोऽनुवर्त्तितो धीरत्वमेवाह त्यक्त्वा हित्वा अथर्म्मं
विषयाभिरतिरूपमसदाचारं (धम्मिद्धेति) इष्टधर्म्मो यदि वाऽ
तिशयेन धर्म्मवानिति इष्टनि चिन्मतोलुंगिति मनुजेषु धर्मिष्ठ
इति देवेषुत्वपठ्यते । यत्तथैवमनोयदिधेयं तदाह तोत्रयित्वेति
प्राग्वत् । बाह्नजावं बाह्नत्वम् । (अवाह्नं) भावप्रधानत्वाभिर्दे-
शस्यबाह्नधीरत्वं चः समुच्चये (एवेति) प्राकृतत्वात्तदनुस्वारद्वोप-
पन्नमन्तरोक्तप्रकरणे परिहृतो बुद्धिमान् त्यक्त्वा बाह्नजावं बाह्न-
त्वम् (अवाह्नं) अवाह्नत्वं सेवते अनुतिष्ठति मुनियतिरिति
सूत्रत्रयार्थः । उक्तं ८७० । (पूरुं उववज्जं इह मारियाणं, उहिट्टमत्तं
च पणपपत्ता । तं हाण तेहेण उववज्जमेत्ता सपिपपत्तायं पण
इति मत्तं ” इति शाक्यमतम् । अहगहुमारशब्दे व्याख्याम्) उग-
ल्याम्, आं मं हि ।

उरउन्नपुरुमसिजा-उरउन्नपुत्तसिज्जा-खी-० उरउन्नउरउन्नस्तस्य
पुत्तं नासापुत्तं तत्सन्निभा तत्सदृशी (मेपस्येव नासायां)
“ उरउन्नपुत्तसिज्जा मे नासा ” उपां १ अं ॥

उरउन्नरुहिर-उरउन्नरुधिर-नं उरउन्न उरउन्नस्तस्य रुधिरम् ।
मेपरके, तद्धि अनिशोऽस्ति भवतीति रोहितवस्तु तेनो-
पमीयते । जी० ३ प्रति० ॥

उरउन्नय-उरउन्नय-नं उरउन्नादिपञ्चदृष्टान्तमये सप्तमे उत्तरा
ध्ययने, उक्तं ० । (उरउन्न शब्दे व्याख्यातम्) ।

औरउन्निक-पुं उरउन्ना उरउन्नाकालैश्चान्ति यः स औरउन्निकः
उरउन्नस्य उरउन्ना वात्मानंसादिना वात्मानं वर्त्तयति, “ उरउन्ने वा
अथन्तरं तसं पाणं हांता जाव ” सूत्र० २ अं २ अं ॥

उरय-उरय-पुं गुच्छमेदे । प्रह्ला० २ पद ।

उररी-देशो-पशो, दे० ना० ।

उरुद्वगु-आँदारिकद्विक-न० औदारिकशरीरौदारिकाङ्को-
पाङ्गनाम्नोः द्विकम् । औदारिकौदारिकमिश्रकाययोगयुगवे,
“उरुद्वगुगकमपदमन्ति मम एवम् केवलद्वगुमि” कर्म० ॥

उरुद्वविण-औदारिकविना-अव्य० (प्राकृते समास इति प्रती-
यते) औदारिकशरीरमौदारिकाङ्कोपाङ्गं च विनेत्यर्थः, “सुर-
द्वगुपण्डितसु खगइतसनवउरलविणुनखुवंगा” कर्म० ॥

उरसिरमुहवचकंउतोण-उरःशिरोमुहवचकणउतोण- वि०
उरसा वलसा सह शिरोमुखा ऊर्द्धमुखा बद्धा यन्त्रिता करण्डे
गले तोणास्तोणीराः शरधयो येस्त उरःशिरोमुखबद्धतोणाः ।
बद्धतुणीरे, प्रश्न० अ० ३ द्वा० ॥

उरसी-उर-स्त्री० गुच्छभेदे, । प्रश्न० १ पद ॥

उरमुत्तिया-उरःमूत्रिका-स्त्री०७ त० । मुक्ताहारे, अमरः । जं०
उरस्म-उरस्य-पुं० उरसैकादि० कृत्य । वत्सैकदेशगते, पुत्रे
चा । उरसि ज्वम । आन्तरे, रा० ।

उरस्मवन्न-उरस्यवन्न-न० उरसि भवमुरस्यं तच्च तद्वत् च उरस्य
बलम् । आन्तरोत्साहे, । अनु० । शरीरबले च । सूत्र० १ ध्रु० ८ अ०
उरस्मवन्नसमपागय-उरस्यवन्नसमपागत-वि० उरस्यबलं स-
मन्वागतः समनुप्रातः । आन्तरोत्साहविवर्त्ययुक्ते, । रा० ।
अनु० । आ० म० प्र० ॥

उ (ओ) राक्ष-उदार-वि० उत प्राबल्येन आरोयेषां ते उदारः
ऊर्द्ध गमनस्त्वभावेपु, प्रबलशक्तिपु च । जी० ५ प्रति० रा० । जं० ।
आ० म० प्र० दशा० । प्रधाने, भ० २ श० १ उ० । द्वा० ।
नि० शोभने, सूत्र० १ ध्रु० ६ द्वा० । अन्यद्व्युत्ते, चं० २ पाहु०
“तेषु उरालेषु विउलेषु पयसेषु” उरालेन आश्रसारहित-
तया प्रधानेन प्रधानं चालपमपि स्यादित्याह विपुलेन “भ०
२ श० १ उ० ॥ “उगातवे दित्तवे महानवे उराले घोरे घो-
रगुणे तवस्सी घोरायंभचरवासी” उदारः प्रधानोऽथवा उरा-
लो भीष्मः उग्रादिविशेषणविशिष्टपःकरणतः पार्श्वस्था-
नामल्पसत्वानां भयानक इत्यर्थः । सू० प्र० १ पाहु० । जं० । औ०
चं० । रा० । वि० । “उरालाहि वरगुहि” उदारामिः शब्दतोऽ
र्थतश्च । भ० २ श० १ उ० । उदारामिः सुन्दरधनिवर्णसंयुता-
भिः । कल्प० । उदारामिहृदारादवर्णोच्चारदामिमुकामिः ।
द्वा० १ अ० । जं० । विस्तराले विशाले, च । स्था० ४ ग० ।
शरीरभेदे, न० । उदारे प्रधानं प्राधान्यं च तौपेकरगणधर-
शरीरापेक्षया ततोऽन्यस्यानुत्तरसुरशरीरस्यापि अननगु-
णहीनत्वान् । यद्वा उदारं सान्तिरेक्योजनसहस्रमानत्वेत्यर्थं
शरीरापेक्षया बृहत्प्रमाणं बृहता वास्य वैकृत्यं प्रतिभवधूर-
जोयसहजशरीरापेक्षया द्रष्टव्या इति व्युत्पत्तेः । कर्म० अनु० ।

उरालचरिय-उदारचरित-वि० सकञ्चप्राणिषु समभावतया उदा-
राशये, “उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम्” । पौ० १४ वि० ।
उरु-उरु-वि० उरुः-नुलोपा ऽऽस्वश्च । विशाले, बृहति, वाच०
विस्तीर्णे, “भमरोप” भ्रमरोमावती उरवे विस्तीर्णा यत्रस तथा
द्वा० १ अ० । बहुले, निरु० । उरोर्भावः पृष्ठ्या० इमनिच्
उरिमन् तद्भाव पक्ष त्व उरुत्व न० तत् उरुता, स्त्री० । अण,
औचवम० न० तद्भावे, वाच० ।

उरुपुष्ट-देशी-अपूर्वे, धान्यमिश्रे च । दे० ना० ।

उरुमिष्ट-देशी-प्रतिरार्थे, दे० ना० ।

उरुसोष्ट-देशी-प्रतिरार्थे, दे० ना० ।

उरोवित्यभा-उरोविस्तुता-स्त्री० वक्षप्रदेश, “उरोवित्यङ्गाप

सिरेकस्याप” गलविवरस्य वर्तुलत्वान् । उपा० २ अ० ।
उरोविमुष्ट-उरोविशुष्ट-न० गेयशुद्धिभेदे, यदि उरसि स्वरः
स्वभूमिकाउरोसरेण विशुद्धं भवति तत् उरोविशुद्धम्, रा० ।

उश्रिअ-देशी-निकृणितान्ते, दे० ना० ।

उलित्त-देशी-उच्चस्थिते कूपे, दे० ना० ।

उल्लुउंदिअ-देशी-प्रसृजिते, दे० ना० ।

उल्लुकमिअ-देशी-पुलकितार्थे, दे० ना० ।

उल्लुखेअ-देशी-उल्लुके, दे० ना० ।

उल्लु- (लू) ग-उल्लूक-पुं० बलसमवाये उक् संप्रसारणम्

कर्दककृतेः उल्लूकः । अनु० । सूत्र० । कौशिके, आ० म० । जातित्वा-

त्स्त्रियां ङीष् वाच० । वैशेषिकशास्त्रप्रणेतरी कणादमुनौ च ।

दाहं विण्णहं पिण्णं, मत्थमुल्लूणं वहविमिच्छत् ।

जं सर्वमिअप्पदाण-चाणं अणारयणिकं वक्खा ॥

द्वाज्यामपि ङ्यार्थिकपर्यायाधिकनयाच्यां प्रणीते शास्त्रमुल्लू-

केन वैशेषिकशास्त्रप्रमाणेना ङ्यगुणादेः पदार्थपदकस्य नित्य-

कान्तरूपस्य तत्र प्रतिपादनात् । तदेवाकं जगवता परमार्थेणो-

ल्लूक्येन गुणे जावद्वगुणत्वमुक्तम् । सम्म० । आ० म० । विशेष० ।

आचा० ॥ (विसैसियशब्दे समग्रे मतम्)

उल्लु (लु) ग-उल्लुकाङ्क-पुं० उल्लूकां घूकस्तस्येवाङ्गिणी

यस्य स उल्लूकाः । कौशिकसदृशशोचने, वृ० ४ उ० । नि० चू०

(उल्लूकाङ्कस्थानो दृष्टशब्दे)

उल्लु (लू) गपत्तत्रहुय-उल्लूकपत्रलपुक्-वि० उल्लूकपत्रवल्लव-

चः कौशिकपिचिवल्लघीयसि । “उल्लुगपत्तत्रहुया पचयगुर्या ते

आयरिया” । सूत्र० २ ध्रु० १ अ० ॥

उल्लु (लू) गी-उल्लूकी- स्त्री० पोताकीप्रतिपक्षभूतायामूत्राव-

काप्रधानायाम् परित्राजकमथिन्यां विद्यायाम्, विशेष० आ० म०

उल्लुफुटीअ-देशी-विनिपाते, प्रशान्ते, दे० ना० ॥

उल्लुहंत-देशी-काकं, दे० ना० ॥

उल्लुहलिय-देशी-तृप्तिरहिते, दे० ना० ।

उल्लुमुक-देशी-निकरं, वले, दे० ना० ॥

उल्लु-आर्च-वि० अर्द्ध-रक-र्द्धाध्रप्राकृते ‘उर्द्धाङ्गाऽऽर्द्ध’ आर्द्धशब्दे

आर्द्धत्वं उदात्तं च वा जवतः । उल्लं । आर्द्धं । पक्षे अर्द्धं अर्द्धं । प्रा०

जशमिथिते, पि० । अशुष्कं, द० ५ अ० १ उ० । बाहसशीलपद्वेण

उल्लेहं । ८ । २ । ८ प्रा० प्रचुरध्यजने, “उल्लं वा जद्वा सुकं” ।

द० ५ अ० २ उ० । वषणं, जीत० । नि० चू० । उक्त० ।

उल्लूक-उल्लूङ्क-पुं० काष्ठमये “वारके, उल्लूकओकट्टमवो वारओ”

नि० चू० १३ उ० ।

उल्लूगञ्ज-आर्चगञ्ज-पुं० स्थविरादायरोहणात्कदयपगोत्राग्नि-

गतस्य उहहगणस्य तृतीयं गणं, । कल्प० ।

उल्लूगण-उल्लूङ्गन-न० सल्लङ्गने, ज० १२ श० ४ उ० । सहजात्या

दिवित्तेपामनगाधिकतरं, पार्द्विकपुं, प्रश्न० ३६ पद । चारा-

गंशायरंरुकादेरुक्कं लङ्घने, ज० २५ श० ७ उ० । देहल्यादे-

रुपुत्रवे, स्था० १० ग० । कर्दमादीनामनिकमणे, उल्लूङ्गयति

अङ्गानिनामय वा वाजानां हायाद्यावनयकतृणां जाययन्स्वकी-

यमाचारमनिकामयतीति उल्लूङ्गनः उक्त० १७ अ० । ग० । कर्त्तरि

ल्युट् वाज्रादीनामुचितप्रतिपत्त्यर्थे करणतोऽप्यः कर्त्तरि, वस-

रिम्भकादीनामुल्लूङ्गवत्कर्त्तरि, “उल्लूङ्गणं यं चमेय, पा५ समणेति

लुब्ध” उक्त० ८ अ० ।

उल्लंघित्प-उल्लङ्घयितुम्-अभ्य० बाहुजङ्गादिना सकृदुल्लङ्घनेन वा पारं गन्तुमित्यर्थे, प्राति० । ज० ८ श० ३३ उ० (वीद्व-यणशब्दे देवस्य तिर्यगुल्लङ्घनम्)

उल्लङ्घ-विरञ्चि-धा० चुग० विरञ्चेराशुराभोल्लङ्घनपहृत्या । ८।४ ।

। १६ इति विरञ्चेरुल्लङ्घनादेशः । उल्लङ्घन-विरञ्च विरञ्चयति । प्रा० ।

उल्लङ्गण-उल्लङ्गण-पुं० मृदङ्गिकायाश्च, उल्लङ्गणका मुद्रागोत्रकाः ।

वृ० ४ उ० ।

उल्लङ्घित-उल्लङ्घयत्-त्रि० सकृदुल्लङ्घनं कुर्वति, ज्ञा० ३ अ० ॥

उल्लङ्घण-उल्लङ्घन-न० वृक्षशाखादपुद्गलधने, तद्रूपे शारीरदण्डे, स० ।

उल्लङ्गण-आर्द्धउल्लङ्गण-पुं० अशुष्कगामये, वृ० (आर्द्धउल्लङ्गण-

रथान्तो जिणकपियशब्दे निष्पत्तिद्वारे, स्पष्टीजविध्यति)

उल्लण-उल्लवण-त्रि० उल् वणति-अच्-उत्कटे, प्रकाशन्विते,

नतोल्लते, व्यक्ते, स्पष्टे, । वाच० । तीव्रणे, । अष्ट० । अव्ययसंवे-

द्यपदं यस्मादासु तथोल्लवणम् । पाकिञ्जगया जलचर-प्रवृत्ताभ्र-

मतःपरम् । द्वा० । आव० ।

उल्लण-उल्लवणक-न० खानजगर्द्धशरीरस्य चूषणवत्त्वे, उपा० ।

उल्लणजोग-उल्लवणजोग-पुं० क० स० । खिङ्गजनाचरिते वस्त्र

पुण्यादिनिर्देशसत्कारे, पंचा० २ खि० ॥

उल्लणियाविहि-आर्द्धनयनिकाविधि-पुं० जगर्द्धशरीरस्य

जलचूषणविधिः, “तयागतं चर्णं भागे उल्लणिया विधिपरिमाणं

करेण गणय्य रागेणं गंधकासादृष्टं अत्रसेसं सव्यं उल्लणियावि-

धिं पक्वसाति” । उपा० १ अ० (आर्द्धदशहृदं सूत्रम्)

उल्लपनसादिया-आर्द्धपटमाटिका-स्त्री० आर्द्धप्रावरणनिव-

सनयोः “उल्लपडसाडिया पुक्खरिणी पच्चुत्तरह” उपा० २ अ० ।

उल्लचूमि-आर्द्धचूमि-स्त्री० अशुष्यन्त्यां भूमौ, “उल्लभूमि ए अमु-

क्खमाणीण” नि० चू० १ उ० ।

उल्लयट्टीमहय-आर्द्धयट्टिमयुक्त-न० आर्द्धं मधुररसवनस्पति-

विशेषे, ॥ उपा० १ अ० ।

उल्लय-देशी-कपर्दीभरणे, दे० ना० ।

उल्लयिय-उल्लयित-त्रि० “नार्विसएणिगिजिहिति उल्लयियं

णवाय” नि० चू० १ उ० ॥

उल्लयिय-उल्लयित-न० मन्मथादिजल्पने, “अंगपच्चंगसंष्टाणं, चारु

ल्लयियपेहियं । वेभवेररओ धीणं, चक्खुगिज्जं विवज्जय” उत्त० ।

उल्लस-उल्लस-धा० उल्लासे, हर्षजनकव्यापारे “उल्लसे कसलो

सुभ्रजिह्वस पुलआअंगुजोल्लारो आः ८ । ४ । १ । उल्लसेरेते

पडादेशा वा भवन्ति । ऊल्लसह-ऊल्लसम्ह शिल्लसह पुलआअह

मुज्जोल्लह । हस्ववन्त्ये तु मुज्जुल्लह उल्लसति, प्रा० ।

उल्लसिय-उल्लसित-त्रि० उद्-लम्-ह-स्फुरिते, उद्धते, हृष्टे

च । वाच० सुदधुल्लमिते भोते पच्चक्खारे पडिच्छुगच्छुधे-

रविद् उहसिपतेण वि ताव मिसेण इरिंथ पावामो हरिसितो

नि० चू० १ उ० । पुलकिताये, दे० ना० ॥

उल्लाय-उल्लान-पुं० प्रबलपादप्रहारे, ॥ तं ॥

उल्लायिय-उल्लानित-त्रि० ताडिते, आ० म० प्र० । रा० ।

उल्लायमाण-उल्लाययत्-त्रि० ताडयति, “तिक्खुत्तो उल्लाले

माणे” । ग० ।

उल्लव-उल्लव-पुं० उद्-लप-यश्च । काकुवर्णने यदाह । अनु-

लापो मुदुभीग, प्रलापोऽनर्थकं वचः । काकावर्णनमुल्लापः,

संलापो भाषणं मिथः । म० ६ श० ३३ उ० । औ० । हा०

स्था० । “कंद्यो आण्हिया य उल्ला वा पक्खत्ता । सूत्र० १

अ० शोकरोधादिना विहृतस्वरयुक्तवाक्ये, दृष्टवाक्ये,

सूचने च, ततोऽस्त्यर्थे ठन् सूचके, नि० वाच० ॥

उल्लि-उल्लि-पुं० पनके, आ० ४ अ० । स्था० । आचा० ।

उल्लिहिय-उल्लिखित-उद् विध-क् । घृष्टे, “कुंरु ह्दिहियंग-

वेहा” ज्ञा० १ अ० । औ० । रा० । नि० ।

उल्लि-देशी०-तथेत्यर्थे, दे० ना० ॥

उल्लुंठिअ-देशी० संज्ञिते, दे० ना० ॥

उल्लुक-तुड-धा० तारुने, तुमेस्तोर तुड खुट खुमो क्खुमो

क्खमो लुक्कणियुक्क लुक्को चराः ८।४।१६ इति तुमेस्त्वुकादेशः ।

उल्लुकह तुरुह तुरुति । प्रा० ॥ वृटिते, दे० ना० ॥

उल्लुगा-उल्लुका-स्त्री० स्वनामख्यातायां नद्याम्, तदुपवृत्तिते

जनपदे । उल्लुका नाम नदी तदुपवृत्तितो जनपदो लुलुक ।

विशे० । आ० म० द्वि० । आ० क० । आ० चू० । स्था० ।

उल्लुयातीर-उल्लुकातीर-न० उल्लुकानदीतीरं वर्तिनि नगरे,

यतः प्रस्थितस्योल्लुकानदीमुत्तरतो गङ्गाचार्यस्य युगपच्छिता-

ण्यवेदनाद्वयमनुजवतो द्वैकियबुद्धिजाता ततो द्वैकियनिहवा उत्प-

न्नाः । उत्त० ३ अ० । स्था० । आ० म० द्वि० । विशे० ।

तएणं समणे जगवं महावीरे अस्सया कयावि रायसिहा-

ओणयाओ गुणसिहाओ चेइयाओ पणिण्णक्खमए पणि-

ण्णक्खमएत्ता बहिया जणवयविहारं विहरइ तेणं काव्वेणं तेण

समएणं उल्लुयातीरेणं एणरे होत्था । वस्सओ तस्स एं

उल्लुयातीरस्स णयरस्स बहिया उत्तरपुरच्छिमे दिसीजाए

एत्थणं एगजंजुएणं चेइए होत्था । वस्सओ तस्स णं

तएणं समणे जावं महावीरे अस्सया कयावि पुव्वाणुपुव्वि

चरमाणे जाव एगजंजुए समोसहे जावं परिसापमिगया

जंतेत्ति । ज० १६ श० ३ उ० ।

उल्लुह-देशी० लघुगङ्गे, दे० ना० ।

उल्लुह-निर्-सु० धा० बहिर्गमने, धातवोऽर्थान्तरंरपि ८।४।५८ ।

इति निः सरतेरुल्लहादेशः । उल्लुहइ, निःसरति । प्रा० ।

उल्लुह-देशी० अङ्कुरिते, दे० ना० ॥

उल्लेह-देशी० हासे, दे० ना० ॥

उल्लेवण-देशी० घृते, दे० ना० ॥

उल्लेह-देशी० वग्नये, दे० ना० ॥

उल्लेइय-उल्लेचित-न० कुड्यानामावस्थ च सेटिकादिभिः

समष्टीकरणे, धवनेन “ब्राह्म उल्लेइय महियं” ज्ञा० १ अ० । औ०

जं० । स० । नि० । जी० । क० । प्रज्ञा० ॥

उल्लोय-उल्लोक-पुं० उपरितनजागे, जी० ३ प्रति० । रा० । जं० ।

कल्प० । जं० । मनागालंके च । जं० १ वृक्क० ।

उल्लोच-पुं० ऊर्ध्वं दोच्यते उद् दोच् कर्मणि घञ् । निष्ठाया से

दकत्यात् न कुर्वम् । उपरितनञ्च । म० १४ श० ६ उ० ।

कल्प० । बिताने, दे० ना० ॥

उल्लोयतस्स-उल्लोक्तस्स-न० उपरितनभागे, । ज्ञा० १ अ० ।

कतिविहेणं जंते उवओंगं पत्तत्ते ? गोयमा ! दुविहे उवओ-

गे पश्मत्ते तंजहा सागारोवश्रोगे य अण्णागारोवश्रोगे य ॥
 कतिविधः कतिप्रकारः सूत्रे पकारो मागभज्जापावृक्कणवशात्
 णमिनि वाक्यावृक्कृतौ भदन्त परमकट्टयाणयोगिन् उपयोग उप-
 योजनमुपयोगो जावे घञ् यद्वा उपयुज्यते वस्तुपरिच्छेदं प्रति
 व्यापार्यते जीवोऽनेनेस्युपयोगः पुनानि कर्णे घञ् प्रत्ययो बोध-
 रूपो जीवस्य तत्त्वभूतो व्यापारः प्रज्ञप्तः प्रतिपादितः भगवा-
 नाह गौयमेत्यादि ॥ आकारप्रतिनियते ग्रहणपरिणामः “आ-
 गारोवश्रिवसेसो” इति वचनान् सह आकारेण वनंत इति
 साकारः स चासावुपयोगश्च साकारोपयोगः । किमुक्तं भवति ।
 सचेतने अचेतने वा वस्तुनि उपयुज्जान आत्मा यदा सपर्या-
 यमेव वस्तु परिच्छुनति तदा स उपयोगः साकार उच्यते
 इति । स च कालतः छुन्नस्थानामन्तर्मुहूर्तं कालं केवलिनमेक
 सामायिकः । तथा न विद्यते यथोक्तरूप आकारो यत्र सोऽ-
 नाकारः स चासावुपयोगश्चानाकारोपयोगः । यत्तु वस्तुनः
 सामान्यरूपतया परिच्छेदः सोऽनाकारोपयोगः स्कन्धावारो-
 पयोगवदित्यर्थः । असावपि छुन्नस्थानामन्तर्मुहूर्तिकः परम-
 नाकारोपयोगकालात्साकारोपयोगकालः संस्थेयगुणः प्रति-
 पत्त्यः पर्यायपरिच्छेदकतया चिरकाललग्नतात् छुन्नस्थानां
 तथास्वाभावात् । केवलिनं त्वनाकारोपयोग एकसामायिकः
 चशब्दौ स्वगतानेकज्ञेयसूचकौ ।

तत्र साकारोपयोगभेदानभिधित्सुरिदमाह ॥

सागारोवश्रोगेणं जंते ! कतिविधे पश्मत्ते ? गौयमा ! अ-
 द्रविहे पश्मत्ते, तंजहा आजिनिवाहियेनानसागरोवश्रोगे
 सुयनाणसागरोवश्रोगे, ओहिनाणपणपज्जसागरोवश्रोगे
 केवद्वानाणसागरोवश्रोगे य । मतिअन्नणमागारोवश्रोगे
 सुयअन्नणसागरोवश्रोगे विजंगनाणसागारोवश्रोगे य ॥

अर्थमिमुखो नियतः प्रतिस्वरूपको बोधो बोधविशेषोऽभि-
 निबोधः । अभिनिबोध एव अभिनिबोधिकम् । अभिनिबोधश-
 ब्दस्य विनयादिपाठस्युपगमात् विनयादिभ्य इत्यनेन स्वार्थे इ-
 क्कण प्रत्ययः । अनिवत्तने स्वार्थे प्रत्ययकाः प्रकृतिलिङ्गवच-
 नानाति वचनात्तत्र नपुंसकता यथा विनय एव वैतथिकमित्यत्र ।
 अधवा अभिनिबुध्यते अस्मादस्मिन् वेति अभिनिबोधस्तदाच-
 रणकमेतत्तथापश्मस्तेन निर्वृत्तमाभिनिवोधिकं तच्च तज्ज्ञानं चा-
 भिनिबोधिकज्ञानम् । इन्द्रियमनोनिमित्तो यत्तयप्रदेशावस्थित वस्तु-
 विषयः स्फुटप्रतिज्ञातो बोधविशेष इत्यर्थः । सचासौ साकारोप-
 योगश्च अभिनिबोधिकज्ञानसाकारोपयोगः । एवं सर्वत्रापि स-
 भावः कर्तव्यः । तथा अथर्ण श्रुतं वाच्यवाचकभावपुरस्सरिकर-
 णशब्दसंप्रसार्यग्रहणे हेतुरूपश्रवणविशेष एवमाकारं वस्तु ग्रह-
 शब्दावच्छेदं ज्ञाधारणार्यक्रियासमर्थमिन्द्रियादिरूपतया प्रधानी-
 कृतः समानपरिणामशब्दार्थपर्यलोचनानुसारी इन्द्रियमनो-
 निमित्ततागमविशेष इत्यर्थः । श्रुतं च तज्ज्ञानं च श्रुतज्ञानं ततो
 भूयः साकारोपयोगाशब्देन विशेषणसमाप्तः तदाशब्दाश्रयः
 शब्दार्थः । अब अथो विस्तृतं वस्तु धीयते परिच्छिद्यतेऽनेनन्यव-
 धिः । यदा अथः मर्यादाकृष्टिष्वेव छेदेषु परिच्छेदकतया प्र-
 स्तिरुपा तदुपपन्नं ज्ञानमन्यवधिः । अवधिश्चासौ ज्ञानं चा-
 बोधज्ञानम् । तथा परि सर्वतोनावे अवन्त अयः तुदादिन्द्रियोऽन्
 कश्चिदिन्द्रियिकारे अर्कितौ चेत्यकारप्रत्ययः अयं गमनमिति प-
 र्यायः । परि अयः पर्ययः मनसि मनसा वा पर्ययो मनःपर्ययः
 सर्वतस्तत्परिच्छेद इत्यर्थः । पात्रान्तरे पर्यय इति तत्र पर्ययणं
 पर्ययः मनसि मनसा वा पर्ययः मनःपर्ययः । सर्वतस्तत्परि-
 च्छेद इत्यर्थः । स चासौ ज्ञानं मनःपर्ययज्ञानं मनःपर्ययज्ञानं

वा । अथवा मनःपर्यायेति पात्रान्तरे तत्र मनांसि पर्येति सर्वा-
 त्माना परिच्छिन्नति मनःपर्यायं कर्मण्यण् । मनःपर्यायं च तत्
 ज्ञानं मनः पर्यायज्ञानं यादि वा मनसः पर्याया मनःपर्यायाः ।
 पर्यायाधर्मा वाहवस्वावाञ्चनप्रकारा इत्यन्तर्धाने तेषु तेषां वा
 संयन्त्रिज्ञानं मनःपर्यायज्ञानमिदं चार्तृत्वीयद्वीपसमुद्रात्तवर्ति-
 संक्षिप्तमोगतद्व्यावृत्त्यन्तम् । तथा केवलमेकं मायादिज्ञाननिर-
 पेक्षत्वात् “नदस्मि उ गामन्थिए नाणं” इति वचनात् शुक्लं वा
 केवलं तदावरणं मन्त्रकवृद्धविगमात् । सकलं वा केवलं प्रथमत
 एवाशेषतदावरणविगमतः संपूर्णोपपत्तेः । असाधारणं वा
 केवलमनन्यतः सदृशत्वात् । अनन्तं वा केवलं ज्ञेयानन्तत्वात् ।
 केवलं च तत् ज्ञानं तथा मतिश्रुतावश्य एव यद्वा मिथ्यात्वकलु-
 षिना जवति तदा यथाक्रमं मयज्ञानश्रुताज्ञानविजृम्भकज्ञानव्यपे-
 शांलुज्जते । तच्च । आर्यं वयमज्ञानमापि जवति मिथ्यात्वसंयु-
 क्तमिति । विजृम्भ इति विपरीतो भङ्गः परिच्छिन्नप्रकारो यस्य
 तद्विभङ्गं तच्च तत् ज्ञानं च विभङ्गज्ञानं सर्वत्रापि च साकारोप-
 योगाशब्देन विशेषणसमाप्तः ॥

॥ अनाकारोपयोगभेदानभिधित्सुराह ॥

अण्णागारोवश्रोगेणं जंते ! कतिविधे पश्मत्ते ? गौयमा ! अ-
 चद्रविहे पश्मत्ते, तंजहा चक्खुदंसणअण्णागारोवश्रोगे, अच-
 क्खुदंसणअण्णागारोवश्रोगे, ओहिदंसणअण्णागारोवश्रोगे
 केवद्वदंसणअण्णागारोवश्रोगे ।

तत्र चक्षुषा चक्षुरिन्द्रियेण दर्शनं रूपसामान्यग्रहणं च चक्षुर्द-
 र्शनं तच्च तत् अनाकारोपयोगः । अचक्षुषा चक्षुर्भजोदेशेन्द्रियमनो
 मिदं दर्शनं स्वयंस्वविशेष सामान्यग्रहणमचक्षुर्देशीयम् । ततोऽनाका-
 रोपयोगाशब्देन विशेषणसमाप्तः । एवमुत्तरापि अवधिरेव रूप-
 दर्शनं सामान्यग्रहणमवधिदर्शनं केवलमिव सकलजगद्भावित-
 मस्तवस्तुसामान्यपरिच्छेदरूपं दर्शनं केवलदर्शनम् । अयं मनः
 पर्यायदर्शनमापि कस्मान् जवति येन पञ्चमोऽनाकारोपयोगो न
 भवतीति चेदुच्यते मनःपर्यायविषयं हि ज्ञानं मनसा पर्या-
 यानव विनिस्तान् गृह्णन् कान्तिउपजायते पर्यायाश्च विशेषा
 विशेषाद्व्यवस्थं च ज्ञानं ज्ञानमेव न दर्शनमिति मनःपर्यायदर्-
 शनाभावस्तदज्ञावाप्य पञ्चमानाकारोपयोगासम्भवे इति (एवं
 जीवाणमित्यादि) एवं निर्विशेषेणोपयोगवत् जीवानाम-
 नुपयोगो चिद्विषयः प्रज्ञां ज्ञपितव्यस्तत्रापि साकारोपयोगो
 ऽष्टविधोऽनाकारोपयोगश्चतुर्विधः । एतदुक्तं जवति । यथा प्राक्
 “जीवपदरहितमुपयोगसूत्रं सामान्यत उक्तं तथा जीवपदसहितम-
 पि ज्ञपितव्यं तदथा “जीवानं जंते ! कतिविधे उवश्रोगे पश्मत्ते ?
 गौयमा ! दुविहे उवश्रोगे पश्मत्ते तंजहा सागारोवश्रोगे य अण्णा-
 गारोवश्रोगे य जीवानं मंते ! कतिविधे उवश्रोगे पश्मत्ते ? गौयमः !
 दुविहे उवश्रोगे अद्रविहे पश्मत्ते तंजहा इत्यादि” तदेवं सामान्य-
 तो जीवानामुपयोगश्चित्तः । प्रज्ञा २८ पदं १ प्र० । प्रव० ॥

उपयोगः साकारानाकारद्वयात्मकः प्रमाणमितरथाग्रप्रमाणम् ॥
 उपयोगः परस्परसंयुक्तसामान्यविशेषग्रहणप्रवृत्तदोऽज्ञानस्व-
 रूपद्वयात्मकः प्रमाणं दर्शनाज्ञानकान्तरूपस्वरूपप्रमाणमिति दर्शयि-
 तुं प्रकरणमारभमाणो ज्ञ्याधिकारपर्यायार्थिभिर्मते प्रत्येकदर्शन-
 ज्ञानस्वरूपप्रतिपादकगोप्याध्यायः ।

जं सामप्रमगहणं, हेमएमेयं विसेसियं एणाणं ।

दोहं वि एणाण एसो, पाकेकं अत्यपज्जाओ ॥

ज्यायस्तिनकस्य सामान्यमेव वस्तु तदेव गृह्यते अनेनेति ग्रहणं

दर्शनमेतदुच्यते पर्यायास्तिकस्य तु विशेष एव वस्तु स एव गृह्यते येन तज्ज्ञानमधीयते ग्रहणं विशेषितमिति विशेषग्रहण-
मित्यभिप्राययोग्यतया नैययोरकं प्रत्येकमर्थपर्यायोऽर्थविषयं
पर्ययव्यवच्छति यः सोऽर्थपर्याय ईदृशानुप्रादकत्वमित्यर्थः ।
उपयोगस्य चानकारसाकारास्ते सामान्यविशेषग्राहके एते चत्वारो
रस्तत्राभिधीयन्ते न विद्यमान आकारो जेदो ब्रह्मास्त्येत्यनाकारो-
दर्शनमुच्यते सहाकारग्राह्येनैद्वैतं तं यद्ग्राहकं तत्साकारं ज्ञान-
मित्युच्यते । अनाकारसाकारोपयोगौ तूपसर्जनीकृततदितरा-
कारौ स्वविज्ञासकत्वेन प्रवर्तमानौ प्रमाणं नतु निरस्तेतराकारौ
तयानुवस्तुविषयज्ञानेन निर्विषयतया प्रमाणत्वानुपपत्तेरित-
रांशविषयैकसारूपोपयोगसत्तानुपपत्तेः तैवेकान्तवाच्ययुग-
मो बोधमात्रं प्रमाणं साकारो बोधोऽनधिगतार्थाधिगन्तुविवशि-
ष्टः स एव ज्ञातृयापारोऽर्थदृष्टताख्यकज्ञानुमेयोऽसंवेदनाख्यफ-
लानुमेदो वाऽनधिगतार्थो विगत इच्छित्यादि संपादो व्यभिचारा
दिविशेषणविशिष्टार्थापञ्चध्वजिका सामग्री तदेकदेशो वा
बोधरूपो वा साधकत्वाग्रामाणमित्यादिरूपोऽयुक्तः । निराकारस्य
केवलबोधरूपस्य ज्ञानस्यैव प्रामाण्यमिति विज्ञानवादिनोऽप्ये-
कं स्वस्वस्थानं स्वस्वमतमुद्गम्य परास्ता ज्ञपिप्यन्ति । सम्म० ।
(तदेतत्संमतितर्कत एव विज्ञेयमिहापि यथावसरं किञ्चिद्ध्ये)
सामान्यविशेषात्मकं च प्रमाणप्रमेयरूपे वस्तुतत्वे व्यव-
स्थिते ऽख्यास्तिकस्याज्ञोचनमात्रं विशेषाकारस्यानिर्देशनं य-
त्तत्सत्यमितरस्य तु विशेषाकारसामान्याकाररहितं यज्ज्ञानं
तदिव पारमार्थिकमभिप्रेतं प्रत्येकमेवोऽर्थपर्याय इति वचनात्
प्रमाणं तु ऽव्यपर्यायी दर्शनज्ञानस्वरूपाव्योऽप्यवनिर्भागव-
र्तिनाविति दर्शयन्नाह ।

द्वन्द्विष्टा वि होऊण, दंसणे पज्जवड्ढिओ होइ ।

उपसमिआई जावें, पकुच्च णाणै उ विवरीये ॥

अस्यास्तात्पर्यार्थः दर्शनेऽपि विशेषांशो न निवृत्तो नापि ज्ञानं
सामान्यांश इति ऽव्यास्तिकोऽपि आत्मा ऽव्यार्थरूपः स
नृत्वा दर्शनं सामान्यात्मके स ह्यात्मा चेतनाज्ञोक्तमात्रस्व-
जावो नृत्वा तदैव पर्यायास्तिको विशेषकरोऽपि भवति
यदा विशेषरूपतयाऽऽत्मा संपद्यते तदा सामान्यस्वज्ञानं
प्रतिपद्यते विशेषरूपः सन् स एव सामान्य-
रूपेण विज्ञेयविशेषाकारश्च विशेषाकारमस्यज्ञानं ज्ञानं दर्शने
सामान्यपर्यायज्ञाने प्रवृत्तोऽप्युपात्तज्ञानाकारो न हि विशि-
ष्टेन रूपेण विना सामान्यं संजयति एतदेवाह औपशमि-
कादिज्ञानं प्रतीत्येति औपशमिकाधिकज्ञायापशमिकादीन् ज्ञा-
वान् अपेक्ष्य विशेषरूपत्वेन ज्ञानस्वभावात् वैपरीत्यं सा-
मान्यरूपतां प्रतिपद्यते विशेषरूपः सन् स एव सामान्य-
रूपोऽपि भवति न ह्यस्ति सामान्यं विशेषविकलं वस्तुत्वात्
शिवकादिविकलमस्यैव विशेषा वा सामान्यविकलं न सन्ति
असामान्यत्वात् मूलरहितशिवकादिवदत्र च सामान्यविशेषा-
त्मके प्रमेयरस्तुनि तदग्राहि प्रमाणमपि दर्शनज्ञानरूपं तथाऽपि
ब्रह्मदोषाण्यस्वज्ञानाख्यातं कदाचिद्ज्ञानोपसर्जनं दर्शनेप-
योगः कदाचित्तु दर्शनोपसर्जनं ज्ञानोपयोग इति क्रमेण द-
र्शनज्ञानोपयोगौ । ज्ञापिके तु ज्ञानदर्शने युगपदतिर्दीपमिति द-
र्शयन्नाह सूरिः ।

मणपज्जवाणएसस यं, दरिसणस्म यं विसेमो यं ।

केवद्वणाणं पुणं दंसणंति नाणंति यं समाणं ॥

मनःपर्यायज्ञानं मनःपर्यवसानं यस्याविशेषस्य स त-
थोक्तः ज्ञानस्य च दर्शनस्य च विशेषः पृथगजायः म-
यादितु चतुर्थं ज्ञानदर्शनोपयोगौ क्रमेण भवत इति यावत् ।

तथा हि चतुर्चक्रवर्धनाभिधानानि चतुर्चक्रवर्धदृशनेऽप्युक्तं
काज्ञानं ब्रह्मसाधोपयोगात्मकज्ञानत्वात् श्रुतमनःपर्यायज्ञानवत्
वाक्यार्थविशेषविषयं धृतज्ञानं मनोऽव्यविशेषाग्रहणं च म-
नःपर्यायज्ञानमेतदुच्यतमप्यदर्शनस्वभावो मय्यविज्ञानदर्शनोप-
योगात् निष्काशं सिद्धं केवलज्ञानं पुनः केवलज्ञानो बोधो
दर्शनमिति चाज्ञानमिति वाऽन्यकेवलं तत्समानकाशं ब्र-
ह्मणि युगपदेवेति भावः ॥ सम्म० ॥ (अत्र ननु वक्तव्यं तच्च
ग्रन्थविस्तरज्ञानोच्यते किंतु विशेषजिज्ञासुना सम्मतितर्कत
एव समवशोकनीयम्) सिद्धः साकारोपयोग एव सिध्य-
तीति केवलस्य साकारत्वात् योगपद्यम् । कथं पुनरसौ सा-
कारोपयोग एव सिध्यतीत्याह ।

सुखाओ लच्छीओ, जं मागारोवओगतो जाओ ।

तेणहं सिच्छज्जच्छी, उप्पज्जइ तवज्जत्तस ॥

प्रतीत्यार्थः । एतच्च साकारोपयोगवर्तमानः सिध्यतीति विशेष-
शेण प्रज्ञापनायां विहितम् । अनेन चात्र केवलसाकारोपयोगे ये
विप्रतिपद्यन्ते साकारानाकारोपयोगयोः सिद्धस्य युगपदनुप-
गमात्ते निरस्ताः अत एवाह ।

एवं च गम्पइ धुवं, तरतमजोगोवओगया तत्स ।

जुगवोवओगजावे, साकारविसेसणमुदुत्तं ॥

एवं च साकारोपयोगविशेषणाद्रम्यते किमत आह । धुवं नि-
श्चितं तरतमजोगोपयोगेणागता सिद्धस्य अन्यस्मिन्काले तस्य सा-
कारोपयोगोऽन्यत्र चानाकारोपयोग इति । अन्त्या बाधमाह ।
युगपदुपयोगजावे साकारविशेषणं प्रज्ञापनोक्तमयुक्तमेव स्या-
दिति । अत्र परमतमाशङ्क्यपरिहरन्नाह ।

अहव मई सव्वं वि यं, सागारं मे तओ अदोमो ति ।

नाणंति दंसणंति यं, न विसेमो तं च नो जम्हा ॥

सागारमणागारं, ब्रह्मवणमेयंति जणियमिह चेव ।

तह नाणदंसणाई, समए बीम्हं पसिच्छाईं ॥

अथ मतिः परस्य सर्वमेव (से) तस्य सिद्धस्य ज्ञानं दर्शनं वा
साकारं ततः साकारोपयोगविशेषणं ब्रह्मण एव स्वरूपविशे-
षणत्वात्तत्तः । यदपि केवलज्ञानं केवलदर्शनं च तस्योच्यते त-
स्यापि तयोर्निर्देशे इत्यभिप्रायवता प्रोक्तं स्तुतिकारण एव
कल्पितभेदमप्रतिहतं सर्वज्ञतालाभनं सर्वेषां तमसां निहन्तु-
जगतामालोकनं शाश्वतं नित्यं पश्यति बुध्यते च युगपन्नायावि-
धानि प्रभासित्युपात्तिभिर्नाशवर्तिन विमलध्व्याणि तत्केवलं तच्च
न युक्तं यस्मात्साकारमनाकारं च लक्षणं सिद्धानमिर्नहै-
व पुरतो जगितं वर्तते यद्वद्व्यति “असरीरा जीवघणा, उवउत्ता
हंसणय नाणं यं । सागारमणागारं, ब्रह्मवणमेयं तु सिद्धानं ”
इति । तदनयोः साकारनाकारब्रह्मणयोर्भेदोक्तत्वात्कथमुच्यते स-
र्वमेव तस्य साकारमिति भावः । तथा समये सिद्धान्ते विष्वक्पा-
र्यक्ष्येन ज्ञानदर्शने सिद्धान्तं तेषु तेषु स्थानेषु प्रसिद्धे अतः कथं
तयोरविशेषः उच्यते इति हृदयम् ।

तद्विशेषे हि बहवो दोषाः के इत्याह ।

पत्तेयावरणत्तं, इहारा वारमविहोवओगो यं ।

नाणं पंचविषयं, चउज्जिहं दंसणं कत्तो ॥

इतरथा केवलज्ञानदर्शनयोरेकत्वे प्रत्येकावरणत्वं केवलज्ञाना-
वरणकेवलदर्शनावरणं चेति प्रत्येकमावरणं तयोः कुनो घटते
ननुक्तस्य द्वे आवरणं युज्यन्ते ततः प्रत्येकावरणनिर्देशात्केवलज्ञान-
दर्शनयोर्भेदो पदेति भावः । तथा साकारोऽप्युक्ता अनाकारस्तु च-

तुद्वेयं यो द्वादशविधोपयोगः श्रुतेऽज्ञिहिनो यच्च ज्ञानं पञ्चविधं दर्शनं चतुर्विधं प्रोक्तं तदेतत्सर्वमपि केवलज्ञानदर्शनयोरकृत्यं कुत उपपद्यते न कुतश्चिदिति । अपिच-

जणियमिहैव य केवल-नाणुवउत्ता मुण्णिं सव्वंति ।

पारमंति मुव्वआत्ति य, केवल दिट्ठीहिण्णाहिं ॥

इहैव पुनरो भगिणं केवलज्ञानोपयुक्ताः सिद्धा सर्वे (मुण्णिं) जानन्ति तथा पर्यन्ति च सर्वतः केवलदर्शनदृष्टिभिरनन्ताभिर्यद्वच्यते "केवलनाणुवउत्ता, जाणंती सव्वभावगुणभावैः । पारमंति सव्वओ खलु, केवलदिट्ठीहिण्णाहिमिति" तस्माद्वैतयोरकृत्यमितिभावः ।

पुनरपि परः प्राह ।

आह पणेजावमि, उवउत्ता देमणे य नाणे य ।

जणियंता मुगवंता, नाणु जणियमिणं पि तं मुण्णु ॥

आह परो नन्वपृथग्भावोऽपि केवलज्ञानदर्शनयोर्न दोषा यतः "अस्तीरा जीवधणा उवउत्ता देसणे य नाणे य" इत्यत्र दर्शने च ज्ञाने च युगपदुपयुक्ता इति भगिणं ततो युगपदेव केवलज्ञानदर्शनोपयोगः सिद्धः । सूरिराह । ननु यदि भणितेनार्थसिद्धिरस्तु तर्हिदमपि भणितं वर्तते तच्चतुष्टयं किंपुनस्तदित्याह ॥

नाणमि देमणम्मि य, वत्तेगयरमि उवउत्ता ।

सव्वम्म केवलिसम्म, जुगवदो नत्थि उवउत्ता ॥

एतदिहैव व्यक्तं पुरस्ताद्वच्यति ततोऽस्यां गाथायां भद्रबाहुत्वाभिनिर्व्यक्तेऽपि युगपदुपयोगे निषिद्धे किमिति तद्योगपद्याभिमानोऽद्यापि न त्यज्यत इति भावः । अत्र परस्य व्याख्यान्तरकल्पनामाशङ्क्य परिहरन्नाह ॥

अह सव्वम्मसव न के-वडिस्सप दो किं तु कस्सइ हवेज ।

मो य जिणो सिधो वा, तं च न सिध्दाहिगाराउ ॥

अथैवं व्याख्यायते परेण सर्वस्यैव केवलिनो न युगपद्वा-उपयोगौ किं कस्यापि द्वौ भवेतां कस्यचिदेकः स च केव-निजिजिस्सिदो वा भवेद्वच्यकेवलो वा भवेदित्यर्थः । ततश्च भवस्थकेवलिनोऽद्यापि सकर्मकत्वादिकदा एक एवोपयोगः । सिद्धकेवलिनस्तु सर्वथा कर्ममूलकलङ्घविप्रमुक्तत्वात् युगपद् द्वावुपयोगौ भवत इति परस्याकृतं तच्च न युक्तमिह सिद्धाधिकारादिदुष्कृतं भवति "सव्वस्स केवलिसस्स" इत्यादिना सिद्धाधिकारे सिद्धस्यैव भद्रबाहुत्वाभिनिर्व्युगपद्वा-उपयोगे निषिद्धावतो न किञ्चित्कृता व्याख्यान्तरकल्पनेह भवतीति भावः । सूरिः समाधानान्तरमाह-

अह पुव्वच्छेणव, मिष्फम्मकोत्ति किं च विडिण्णं ।

एत्ता वि य पच्छे, निगमइ मव्वपकिमंहो ॥

अथवा "नाणमि देमणम्मि य वत्तेगयरमि उवउत्ता" इत्यनेन पूर्वोद्धेयैकदा एक उपयोगः सिद्धस्ततः किं द्वितीयेन पश्चाद्धेयैकत उक्तं चेदत (एतोवियन्ति) इत एव "सव्वम्म केवलिसम्म" इत्यादि पश्चाद्धोपन्यासासर्वप्रतिषेधो गम्यते । यथा सर्वस्य केवलिनोऽपि युगपद् द्वावुपयोगौ न स्तः किंचुच्छां केवलिन इति ॥ पुनः परवचनमाशङ्क्य परिहरन्नाह-
तो कहमिहैव भणिये, उवउत्ता देमणे य नाणे य ।

समुदायविमयमये, उजयनिमहो यपत्तेयं ॥

यदि न युगपदुपयोग इत्यन्ते नत आचार्यः कथमिहैव भणितं तथाप्यहैव भणित्यन्त्यर्थः । किं तदित्याह (उवउत्ता

देसणे यन्ति) दर्शने ज्ञाने च युगपदुपयुक्ता इह किल भणित इति परस्याभिप्रायः । अयं च मिथ्याभिमानोपहतसङ्घात-त्वात्कदमिप्राय एवेति दर्शयति (समुदायवयणमित्यर्थः) समुदायविमयमेवेदं ननु युगपदुपयोगप्रतिपादनपरमित्यर्थः । अनन्तान्तर्हि सिद्धास्तस्समुदायेऽत्र केऽपि ज्ञान उपयुक्ताः के-चिदर्शने इत्ययमर्थः । प्रत्येकविवक्षायां पुनः "एते आवरणता" मिथ्यायमिहितयुक्तेर्युगपदुपयोगनिषेध एव मन्तव्य इति पुनरपि प्रयेपरिहारोऽपि प्राह-

जम्हाअपज्जात्तं, केवल तेणोउजओवओगो ति ।

जम्हाइ नायं नियमो, संते तेणोवओगोति ॥

साधपर्यवसितत्वाद्यस्मादपर्यन्ते अविनाशिनी सदावस्थितकेवलदर्शने तेन तस्माद्युगपदुपयोग इष्यते अस्माभिः । इदं हि यद्योपसमाधत्तसदावस्थितं च तस्योपयोगेनापि सदा भवितव्यमेव अन्यथापलशकलक्षणेन बोधस्वभावत्वानुपपत्तेः । सद्योपयोगे च द्वयोर्युगपदुपयोगः सिद्ध एवेति परस्याभिप्रायः । आचार्य आह । भण्यते अत्रोक्तम् । नायं नियमः सर्वदा यल्लघिमाश्रित्य स विद्यमानकेवलज्ञानं केवलदर्शनं च तेन तयोरुपयोगेनापि सर्वदा भवितव्यमिति कुतः पुनर्नायं नियम इत्याह-

डिक्कालं जह से दे-सण्णाण्णाम्णुवओगे वि ।

डिडमवत्थाणं तह, न होइ किं केवलाणं पि ॥

यथा केवलज्ञानदर्शनाभ्यां शेषाणि यानि दर्शनज्ञानानि तेषां निज २ चिह्नित्वात् यावदुपयोगेनात्रोपि सत्यस्यावस्थानं दृष्टं तथा केवलज्ञानदर्शनयोरपि निजस्थितिकात् यावदुपयोगे-पि सर्वस्यावस्थानं किमिति न प्रवति प्रवति चेत्तर्हि सतो ज्ञानस्य दर्शनस्योपयोगेन प्रवितव्यमिति अनेकान्तिकमेव । इयमत्र भावना । शेषज्ञानदर्शनात् प्रज्ञापनायां कायस्थितौ दीर्घस्थितिकात्र उक्तस्तद्यथा । "मइनाणीणं भंते । मइनाणिस्सि कावओ कच्चिरं होइ ? गोयमा ! जहणेणं अंतोमुहुत्तं उक्केसेणं गवहिंसा-गारोवमाइं साइरेगाइं एवं सुयनाणीवि ओहिनाणीवि एवं चेव नवरं जहणेणं एक्कं समयं मणपज्जवनाणी जहणेणं एक्कं समयं । उक्केसेणं देस्सुं पुव्वकोरिं" यदा विजङ्गज्ञानसम्यक्त्वज्ञाने स-मयमेकमवधिज्ञानं ज्ञत्वा प्रतिपतति तदा अथविज्ञानस्य जन्यतः समयस्थितिकालो मन्तव्यः । मनःपर्यायज्ञानस्य तृप्स्यनन्तरं तद्वतो मरणदिति "चक्खुदंसणी जहणेणं अंतोमुहुत्तं उक्केसे-णं सागरोवमसइस्सं साइरेगं अवक्खुदंसणी अण्णाण्ण वा अप-ज्जवसिण अण्णाण्ण वा पज्जवसिण ओहिदंसणी जहा ओहिनाणि ति" तदेवमेतयोर्निजनिजस्थितिकात् यावत्सत्वमुक्तम् । उप-योगस्वान्तर्माहूर्तिकत्वाच्चैतावन्तं कात्वं भवत्यतः सतोऽवश्यमु-पयोगेन प्रवितव्यमिति कथं नैकान्तिकम् । अयं लघित एवै-तान्येतावन्तं कात्वं भवन्ति ननु बोधात्मनेति चेत्तदिदं हन्त केव-लज्ञानदर्शनयोरपि समानं तथोपरि लघित एवापर्यन्तत्वादुपयो-गतस्तु सामानिकत्वादिति पुनरप्यतिस्वाग्रहप्रस्तुत्यात्परः प्राह-

नाणु मणिपण्णाता समयं, मिच्छावरणक्खवउत्ति व जिणस्स ।

इयंयरावाएण्णा, अहवा निकारणावरणं ॥

एगयराणुवउत्ते, तदमव्वमुदरिसत्तण्णमेव ।

जम्हाइ उउमत्थस्स वि, समाण्णमेगंते सव्वं ॥

ननु यदि एकस्मिन्समये केवलज्ञानोपयोगोऽप्यस्मिन्स्तु समये केवलदर्शनोपयोग इष्यते तर्ह्येवं प्रत्ययोपगत्य केवलोपयोगित्वे केवलज्ञानदर्शनयोः सन्निधनत्वं प्रतिसमयं सान्तत्वं प्राप्नोति ।

तथाच सति तयोः समयाक्तमपर्ववसितत्वं हीयते । अथवा यः कप्रशानति कृत्वा ज्ञानावरणादिकृत्यो विहितः स मिथ्या निरर्थको जिनस्य भगवतः प्राप्नोति समयास्तमयादुर्ध्वं केवलज्ञानदर्शनापयोग्योः पुनर्यथावाहनापनीतावरणो ह्ये। प्रदीपौ क्रमेण प्रकाशं प्रकाशयतः । अथवा केवलज्ञानदर्शनेयोरितरेतरावरणता नेष्यते तर्ह्यन्तरापयोगाकात्रे अन्तरस्य निष्कारणमेवावरणं स्यात्तथा च सति स्वत्वमसत्त्वं चेत्यादि प्रसज्यत इति । तथा एकतरस्मिन् ज्ञाने दर्शने वाऽनुपयुक्तस्तस्मिन्नेकतरानुपयुक्तं केवलज्ञानोपयोग्यं ज्ञानानुपयोगकालं तस्य केवलज्ञानोपसर्वकृत्यं प्राप्नोति दर्शानुपयोगाकात्रे त्वसर्वदर्शित्वं प्रसजति अनुस्वारश्चेह सुनो दृश्यः । तच्चासर्वज्ञत्वमसर्वदर्शित्वं च नष्टं ज्ञानानां सर्वदैव कर्वात्रिनि सर्वज्ञत्वसर्वदर्शित्वान्युपगमादिति । सूरिराह । जणयते अत्रोत्तरम् । ननु उग्रस्थस्य दर्शनं ज्ञानयोरैकतरं उपयोग्यं सर्वमिदं दोषजातं समानमेव अत्रापि हि शक्यते एवं वक्तुं ज्ञानानुपयोग्यं तस्याज्ञानित्वं दर्शनानुपयोग्यं पुनरदर्शनमवम तथा मिथ्यावरणकृत्यः इतरतरावरणता वा निष्कारणावरणत्वं चेत्यादि पुनरप्यनिर्विषयस्य परस्याशङ्कामाह-

मव्वकलीणावरणो, अहं मनसि केवदी न उटमत्थो ।

उपक्रमोवक्रमविग्य-उटमत्थस्स व जिणस्स ॥

अथैवं मनस्ये सर्वज्ञाणावरणः क्षुपितनिःशेषावरणः केवदी न तु उग्रस्थस्ततो युगपज्ज्ञानदर्शनेनोपयोग्यमिच्छं शस्यस्यैव जवति सावरणत्वाच्च तु जिनस्य केवलज्ञानः सर्वथा निरावरणत्वादिति ।

दंसकखण अजुत्तं, जुगवं कमिणोअवक्रमोअगित्तं ।

एतावं मणो, पुण पडिभिज्जण किं से ॥

इह यद्यपि उग्रस्थः ज्ञाननिःशेषावरणो न जवति तथापि देशतस्तस्याप्यावरणकृत्यो व्रज्यते ततस्तस्यावरणकृत्ये सति युगपत्कस्मिन्भयोपगतित्वं युगपज्ज्ञानदर्शनोपयोग्यमिच्छं शस्यस्यैव जवति सावरणत्वाच्च तु जिनस्य केवलज्ञानः सर्वथा निरावरणत्वादिति ।

अहं जस्मि नोवउत्तो, ते नत्थि तअओ न दंसणाइ तिगे ।

अत्थि कुगओवओगो-त्तिहोइ साहू कहुं विगलो ॥

अथैवं मनस्ये क्रमोपयोग्यत्वमनुपगम्यमानं केवदी यस्मिन् ज्ञाने दर्शने वाऽनुपयुक्तस्तदस्ति यस्मिन् नोपयुक्तस्तत्तदा नास्त्येवानुपपन्नमनान्वात्तरविषयवत्तत्तदस्ति दर्शनादेशिकदर्शनज्ञानचारित्र्यत्रये उग्रस्थस्य साधोर्भुगपदुपयोगो नास्ति उग्रस्थस्य युगपदुपयोगाभावस्य त्वान्युपगतत्वात्ततो दर्शनादित्रिकेष्वप्यानुपयुक्तस्तदपि त्वदभिप्रायेण नास्त्यस्तद्विकृत्य एकेनापि दर्शनादिना रहितः कस्य साधुर्भवतु न प्राप्नोत्येव साधुत्वं तस्य त्वदभिप्रायेणति भावः । भण्यते चासौ समयं लोकं सर्वदैव साधुस्ततो नन्दमपि क्रमोपयोग्यं दूषणमिति यत्रानुपयुक्तस्तदसदित्यत्र दूषणान्तराण्यप्याह-

उडिक्कान्नविसंओओ, नाणाणं न वि य ते चउत्तान्ना ।

एवं सइ उटमत्थो, अत्थि ते नत्तंसण्णि समण ॥

इह ज्ञानानां दर्शनानां चोपयोग्य आन्तर्मौल्यैकस्य समयं प्रोक्तस्माच्च परतस्तदभिप्रायेण किञ्च ज्ञानं दर्शनं वा नास्ति । एवं च सति ज्ञानानुपपन्नकृत्वादर्शनानां च यः सातिरकपद-

पट्टिमागरोपमादिको दीर्घस्थितिकात्रः समये प्रोक्तस्तस्य विसंवादा विघटनं प्राप्नोति यश्च चतुर्ज्ञानी केवलज्ञानवर्जदर्शनवग्युक्त्याविदर्शनी च उग्रस्थः गौतमादिः प्रसिद्धः सांघि स्वर्जनिः प्रायेणैतद्वयः सर्वदा न जवति एकदा एकोपयोगस्यैव संज्ञवादनुपयोगतश्चास्तत्वादिति । अथ सिद्धान्तावप्रसंगेन पुनरपि परः प्राह

आह जणियं नणु सुए, केवदिणो केवलोवओगेण ।

पटमत्ति तेण गम्मत्ति, सओवओगोभयं तेमि ॥

आह ननु भणितं भगवन्ममश्रुदशशतप्रथमं ह्येकशतकृणे श्रुते 'केवलीणं जेतं केवलोपयोगेण किं पटमा उपटमा ? गौयमापटमा नोअपटमत्ति' इह च यो येन भावेन पूर्वं नासीदिदानीं च जातः स तेन प्राप्नोत प्रथमं उच्यते ततश्च केवलज्ञानः केवलोपयोगेन प्रथमः अन्तरगतः केवलज्ञानः केवलज्ञानकेवलदर्शनयोरुपयोगः केवलोपयोगस्तेन केवलज्ञानः प्रथमा नन्वप्रथमास्तस्याप्राप्तपूर्वत्वात्प्राप्तस्य च पुनर्भवेसाज्जावात्तेन तस्मादभ्युपगम्यते ज्ञायते सर्वोपयोगोभयं तेषां प्रवर्तते । यदि पुनः क्रमेणोपयोगः स्यात्तदा चूचा २ विनाशात्पुनः पुनरपि चोत्पादात्केवलोपयोगेनाप्रथमत्वमपि तेषां भवेदिति । सूरिराह-

उवओगगहणाउ, इह केवलनाणदंसणं ।

जइ तदणन्यतरया, हवेज मुत्तम्मि को दोसो ॥

यदि केवलोपयोगेणान्येतोरुपयोगग्रहणात्केवलयोरुपयोगः केवलोपयोग इति समासाक्षिप्तयोः केवलज्ञानकेवलदर्शनयोर्ग्रहणमिच्छते तर्हि तदर्थान्तरता तयोः केवलज्ञानकेवलदर्शनयोरैकस्मादुपयोगादव्यतिरिक्तत्वात्परस्परमर्थान्तरता ज्ञानं च दर्शनं चैकमेव वस्त्वेवरूपं भवेदिति परः प्राह (सु-चत्तम्मि को दोसोत्ति) भवतु तयोरेनार्थान्तरता को ह्येवं सति केवलोपयोगेणैव सूत्रे दोषः स्यात्तच्चिदस्माकं सिद्धिसाधनादिति । आचार्यः प्राह । यदि दोषपरिहारेण तव कुतूहलं तर्हि शृणु किमित्याह-

तगहणे किमिह फडं, नणु तदणत्थंतेरोएवमत्थं ।

तह वत्तुविसेसणत्थं, एयमयसमयम्मि सुत्ताणि ॥

तदग्रहणे सति किं फलं सिध्यति अनर्थान्तरत्वे सति किमर्थमुभयग्रहणं पुनरुक्तदोषप्रसङ्गादिति भावः । पर आह ननु तयोः केवलज्ञानदर्शनयोः परस्परमर्थान्तरतोपदेशार्थमेवेदं तथा वस्तुनः केवलज्ञानकेवलदर्शनपर्यायध्वनिभ्यां विशेषणार्थमेवेदम् एकमेव हि केवलं वस्तु केवलज्ञानकेवलदर्शनपर्यायध्वनिभ्यां विशेषणार्थं चेदम् । एवमेव हि केवलवस्तुनोऽनेकपर्यायध्वनिभिर्विशेषणार्थं समये सिद्धान्ते सूत्राणि शतशोऽनेकशः सन्तीति । एतदेव पर उपदर्शयति ॥

सिद्धा काइ य नो सं-जयाइपजाय उसएवंगो ।

सुत्तेसु विसेसिज्जइ, जहेह तह मव्ववत्तुणि ॥

(विसेसिज्जइहत्ति) यथा तेषु २ सिद्धान्तसूत्रेषु स एवैको मुक्तात्मा सिद्धः कायिकानां संयतादिपर्यायैर्विशेष्यते प्रतिपाद्यते आदिशब्दाश्लेषाभ्यनोवादादरोपयोगमनोपरिज्ञानं संक्षिप्तपरिनिष्ठादिपार्यायैरपि विशेष्यः कचित्प्रतिपाद्यते (इहहत्ति) तथेहापि क्षायाकाज्ञानवस्त्येकमेव केवलज्ञानकेवलदर्शनपर्यायध्वनिभ्यां विशेष्यते एवमन्यान्यपि सर्वाणि पुरंदघटवृत्तादिवस्तूनि निजनिजपर्यायशब्दैः समये लोके च विशेष्यन्त एवेति क इह प्रष्टेय इति । अथैवं सूत्रिः परं उरमिनेवेशमसुञ्जन्मवलोक्य युगपदुपयोगद्वयपक्षं मूलत एवेन्मूलयितुं क्रमोपयोगकं व्यक्तमेव सिद्धान्तोक्तमादर्शयन्माह-

नृणां यः पञ्चमी, पञ्चवर्णासु जह जिणो समयं ।
जं जाणइ न वि पासइ, तं अणुपणपञ्चाईणि ॥

ननु ब्रह्मण्यां भगवत्यां ब्रह्मापनायां स्फुटं भणितमेवोक्तमेव । यथा जिनः केवलं परमाणुरन्तर्भादिति वस्तुनि (समयं जं जाणयति) यस्मिन्समये जानाति (न वि पासइति) तस्मिन् समये नैव पश्यति किन्त्वयस्मिन्समये जानाति अन्त्यस्मिन्तु पश्यति । इयमेव भावना । इह भगवत्यां तावदष्टादशशतस्याष्टमोद्देशके स्फुटमेवोक्तम् ॥ तद्यथा ॥ “छउमत्थेणं भंते ! मणुस्से परमाणुपोग्गलं जाणइ न पासइ उदाहु न जाणइ न पासइ । गोयमा ! अत्थेगइए जाणइ न पासइ । अत्थेगइए न जाणइ न पासइ । एवं जाव असंखेज्जपएसिण खंथे” इह उद्देश्यो निरतिशयो गृह्यते । तत्र श्रुतज्ञानी उपयुक्तः श्रुतज्ञानेन परमाणुं जानाति न तु पश्यति दर्शनाभावादपरस्तु न जानाति न पश्यति “एवं ओहीएवि परमा ओहीएणं भंते मणुस्से परमाणुपोग्गलं जं समयं जाणइ तं समयं पासइ जं समयं पासइ तं समयं जाणइ णा इणट्टे समट्टे से केणट्ठेणं जंते ! एवं वुच्चइ ? गोयमा ! सागारे से नाणे जवइ अणागारे से दंसणे भवइ सेकेणट्ठेणं पासइ ? तेणट्ठेणं एवं वुच्चइ इत्यादि” “केवडीणं जंते ! मणुस्से परमाणुपोग्गलं जं समयं जाणइ तं समयं पासइ जं समयं पासइ तं समयं जाणइ नो इणट्टे समट्ठे । से केणट्ठेणं जंते ! एवं वुच्चइ गोयमा ! सागारे से नाणे भवइ । अणागारे से दंसणे जवइ से केणट्ठेणं एवं वुच्चइ इत्यादि” एवं ब्रह्मापनां कपि छट्थम् । तदेवं सिद्धान्तस्फुटाङ्कुरैर्युगपदुपयोगे निष्कर्षोऽपि किमिति सर्वाभ्यर्थनं तदभिमतममृतस्य क्रमोपयोगानिपद्यत इति । तदेवं बुद्धिजात जद्रवा जववसुरेह प्रमापयान्ति निबिडकविगुमादिभिर्घटिनिवार्यमाणा अपि परस्य दुराग्रहबुद्धिर्न निवर्त्तते ततश्चक्षुरी निमील्य धृष्टतया पुनरप्याह—

इव सदमनुष्वव्य, होवा तं केइ विंति उमत्थो ।

अणुपणपरतित्थि, पवत्त्वमिणंति जंपंति ॥

यस्य केवडिनो भगवत्यां युगपदुपयोगो निषिद्धस्तं केचिद्ब्रह्मरूपोऽसाविति व्रुते कथं पुनः केवडी छुड्ढस्था जणयत इत्याह । केवडीति वाक्ये ध्व शब्दोपादधवा केवडी शासिताऽस्येति केवडिमान् इति वाक्ये मनुष्यत्वस्य होपाच्छब्दस्योऽसौ केवडी तस्य च युगपदुपयोगनिषेधो मयापीड्यत एवेति परस्याभिप्रायः । पर एवाह अथ तु केचित्तु परतीर्थिकवक्तव्यताविवर्धामिदं केवडिनो युगपदुपयोगनिषेधसूत्रं जगवत्यां केनापि प्रसङ्गेन शिखितमिति जगवत्यतो न केवडिनः क्रमोपयोगनिषेधसूत्रमिति । अथ परस्य विग्रमापहरणार्थं समस्तचतुष्टयप्रामादुग्रहशब्दः पुनरपि सुरिराह—

जं उमत्थो होहि य, परतावहिणो विसेमिजं कमसो ।

निहिमइ केवडि तेण, तस्म उमत्थया नत्थि ॥

यस्माद्भगवत्यामष्टादशशताष्टमोद्देशके उग्रस्थमयोऽधिकं परमावधिकं चेत्येतोऽस्तीति क्रमशः प्रथमं विशेष्य विशेष्यतो निर्दिश्य ततः पर्यन्ते केवडिमे निर्दिष्टाति । तेन तस्मात्तस्य केवलिनस्य जल्पितवक्त्रमिथावष्टम्भेन युक्तिविक्रवाष्टयोसामर्थ्यादिव मनुष्यत्वयज्ञोपात्तयोपनीयमाना उग्रस्थता नास्ति किंतु निरुपचरितकेवल्येवास्ती । यदि पुनरयं उग्रस्थोऽनिश्रितः स्यात्तदा किमनेन कथाविनिर्देशेन यत्किमपि उग्रस्थस्य जगतीति तत्प्रथमं उग्रस्थोपपत्त्यासकाश्च एव सर्वमुक्तं स्यादिति । किंच—

न य पासइ अणुमनो, छउमत्थोकेवडी कोसो ।

जो पासइ परमाणुं, गहपामिणं जस्स होज्जाहि ॥

“केवडी णं जंते ! परमाणुपोग्गलं जं स जाणइत्यादि” भगवत्यामुक्तं तं च परमाणुमवधिज्ञानिनं मुक्त्वा अन्त्यग्रहस्यो न पश्यति तत्रापि सर्वेऽप्यवधिज्ञानिनस्तं पश्यन्ति किं तु यः परमावधिज्ञानी तस्माच्च परमावधेयः किञ्चिन्मन्यावधिप्रभावधिकः स एव तं पश्यति तौ चाधेवधिकपरमावधिज्ञानिनौ द्वावपि केवडिनः प्रथममेव निर्दिष्टौ ततस्तयोर्धेयोरपि विशेष्यतो निर्धार्य निर्दिष्टव्याक्तोऽयं हन्त उग्रस्थकेवलौ योऽसौ परमाणुपुत्रं पश्यति यस्य उग्रस्थकेवडिन इदं त्वकल्पनया जगवत्यां ग्रहणं भवेदिति । अपिचागमं स्थानान्तरंऽपि उग्रस्थादिच्य उपरिब्रह्मातीत एव केवडी निर्दिष्टो नत्विवादिहोपकल्पनया उग्रस्थ इति दर्शयन्नाह—

तेसिं चिय उमत्थया, इयाण मग्गिज्जए जहिं सुत्ते ।

केवडमंवरसंज—माईएहिं वि निव्वाणं ।

तिन्निवि पमिमेहं, तामुवि काडोसु केवडी तत्थ ।

सिज्जइ सिज्जिस्सि सिज्जि—स्मइ वावि विनिहिडो ॥

तेषामेव उग्रस्थादीनामादिशब्दाधोवधिकपरमावधिकेवडिज्ञानिनो यत्र यत्र जगवतिप्रथमशतकचतुर्योद्देशकसूत्रे केवडसंवरसंयमब्रह्मचर्यादिभिर्निर्वाणं मोहो मृग्यते चित्तं तत्रापि सूत्रे त्रीनपि उग्रस्थाधोवधिकपरमावधिज्ञानिनः प्रतिपेथ्य तदुपरि केवली चतुर्जवद्विषयवृत्तकृष्णो विषयि काडोषु सिध्यति असेयीत सेत्स्यतीति निर्दिष्टो यदि पुनरयमपि त्वकल्पनया उग्रस्थो जवति तदा अस्यापि प्रथमनिर्दिष्टउग्रस्थस्यैव केवडसंवरदिभिः सिद्धिर्न भवेदिति किं पुनस्तत्सूत्रमुच्यते । “उमत्थेणं भंते मणुस्से तीयमणं तं सासयं समयं कवडेणं संवरणं । केवडेणं संजमेणं केवडादि पवयणमायाहिं सिज्जिस्सु बुज्जिस्सु जाव सव्वडुक्खाणमंतं करिस्सु ! गोयमा ! नो इणट्टे समट्ठे से केणट्ठेणं जंते ! एवं वुच्चइ ! तं चेव जाव अंतं करिस्सु गोयमा ! जे केवि अंतकवा वा अंतिमसरिरीया वा सव्वडुक्खाणं अंतं करिस्सु वा करिंते वा करेस्संति वा सव्वे ते उप्पन्ना नाणदंसणधरा अरहा जिणा केवडी जविच्चा तस्रो पच्चा सिज्जंति बुज्जंति मुच्चंति परिनिव्वायंति सव्वडुक्खाण अंतं करिस्सु वा करिंते वा करेस्संति वा से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव सव्वडुक्खाण अंतं करिस्सु पडुप्पेवि एव चेव नवरं सिज्जंति भाणियव्वं । अणापवि एवं चेव । नवरं सिज्जिस्संति ज्ञाणियव्वं । जहा उमत्थो तहा अहोहिउ परमाहोविउपि ति ति २ आश्रावगा भाणियव्वं । केवडोणं भंते ! मणुस्से तीतमणं तं सासयं समयं जाव अंतं करिस्सु हंता सिज्जिस्सु वा जाव अंतं करिस्सु । एण तिन्नि आश्रावगा ज्ञाणियव्वं उमत्थं जहा नवरं सिज्जिस्सु सिज्जंति सिज्जिस्संति” तस्मादियमेव रीतिः । सिद्धान्ते छुड्ढस्थादिच्य उपरि यः केवडी जणयते स निरुपचरित एव न पुनरिवादिहोपकल्पनया छुड्ढस्थाऽस्ती अथ यदुक्तं “अत्र पुण परतिस्थिय वत्तच्च” मित्यादि तेनासमज्जस ज्ञापितेनोद्देशितः परावृत्तकप्या सखेदं सुरिराह ।

एवं विसेमियम्म, परमयमंगतरो चउमेत्ति ।

न पुणरुज्जयावओगो, परवत्तव्वंति का वुद्धी ॥

उवओगो एगथरो, पणुवीसंस्स सए मणायस्स ।

जणिओ वियस्त्या वि य, उहुदेसे विभेसे उ ॥

एवं फुरवियभम्मि वि, सुचे सव्वन्नुनासिए सिद्धे ।

कह तीरइ परितियिय-वत्तव्वमिणितं वोचुं ते ॥

एवमुक्तप्रकारेण विशेषितेऽपि व्यक्तेऽपि क्रमोपयोगसाधके सिद्धान्ते सूत्रे सति योऽयमेकान्तरोपयोगः स परमतं युग-पदभूयोपयोगसूत्रं तु यदसदपि भवता किमपि कल्पते तत्र परतीर्थिकवक्तव्येति स्ववचसि पक्षपातं परित्यज्य चिन्त्यतां केयं विपर्ययासमुद्भितिति । किंच भगवत्यां पञ्चविंशतितमे शते पष्ठोद्देशके “सिणाएणं भंते ! किं सागारोवउत्ते होज्जा अणगारोवउत्ते होज्जा ? गेयमा ! सागारोवउत्तेवि होज्जा अणगारोवउत्तेवि होज्जा ” इत्यनेन सूत्रेण विशेष्य नाम-ग्राहं स्नातकस्य केवलिनो विकटार्थः प्रकटार्थ एव भणितः प्रतिपादितः । एकस्मिन्समये एकतरः साकारो नाकारो वा उपयोग इति ॥ एवं स्फुटे सूत्रतो विकटे प्रकटे वाऽर्थतः सर्वज्ञभाषिते सूत्रे सिद्धे कथं सकर्षविवक्षानैः परतीर्थिकवक्तव्येतिमिति तीर्थते शक्यते वक्तुम् । (जे) इति वाक्यालंकारार्थ इति ॥ अपिच-

सव्वत्थमुत्तमत्थि य-फुरएगपरोवओगजुत्ताणं ।

उजओवउत्तसत्ता, सुतिवुत्ता न कत्थइ वि ॥

कस्मइ वि नाम कत्थइ, काझे जइ होज्जा दोवि उवओगा ।

उजओवउत्तसत्ता, ण सुत्तमेणं पि तो होज्जा ॥

एकतरोपयोगोपयुक्तानां सत्वानां प्रतिपादकं सूत्रं सर्वत्र सिद्धान्ते स्फुटमस्ति । तच्च किञ्चिद्विशिष्टं दर्शयिष्यते च युग-पदभूयोपयोगो युक्तस्तत्वास्तु सूत्रे कचिदप्युक्ताः प्रतिपादिता दृश्यन्त इति । यदि नाम कस्यापि भवस्थकेवलिनः सिद्धकेवलिनो वा कचिदपि कालं युगपद द्वावुपयोगौ भवेतां तत-स्तर्हि युगपदभूयोपयोगोपयुक्तत्वानां प्रतिपादकमेकमपि सूत्रं सिद्धेति भवेन्नतु कापि तत्पर्यायम इत्यतो निरालम्बनाग्राहमात्रभ्रमिति एव भ्राम्यति भवानिति ॥ अपिच-

उविहाणं पि य जीवा-ए जणियमप्पावहुं च समयम्मि ।

सागारणगाराण य, न जणियमुजओवउत्ताणं ॥

जइ केवलीए जुगवं, उवओगो होज्ज तो एवं ।

सागारणगाराण य, मीसाण य तिहमप्पवहुं ॥

साकारोपयोगवतामनाकारोपयोगवतां च द्विविधानामेव जीवानामल्पवहुत्वं समये सिद्धान्ते प्रज्ञापनाल्पवहुत्त्वपदे जणि तम् । तद्यथा “एएसि णं भंते ! जीवाणं सागारोवउत्ताणं अणगारोवउत्ताण य कयरे कयरोहेतो अप्पा वा बहुया वा तु ह्वा विसेसादिद्या वा । गेयमा सव्वत्थो वा जीवा अणगारोव-उत्ता सागारोवउत्ता संखेज्जुणा ” युगपदभूयोपयोगोपयुक्तानां तु मिश्रणां तृतीयानामिहाल्पवहुत्वं न जणितं यदि पुनः के-वक्षिनां युगपदुपयोगद्वयं ज्वेत्तदैवं सति साकारानाकारमिश्रो-पयोगवतां त्रयाणामेव पदानामल्पवहुत्वं ज्वेत्त द्वयोरिति । अत्र परशङ्कां परिहारे चाह-

अहं व मइ उउमत्थे, पमुक्क मुत्तमिणमो न केवलियो ।

तं पि न जुज्जइ जं स-व्व सत्तसंखाहिगारो यं ॥

सुगमा नवरं व्याप्त्या सर्वजीवसंख्याधिकारे निर्दिष्टंवाच्येदं सूत्रं उभस्यविषयं प्रवक्तुं युज्यत इति ॥ अथ सर्वजीवाधिकारो-ऽयं न भवतीत्यत्राह-

काउं सिद्धगहणं, बहुवत्तव्वयपदेसु सव्वेसु ।

इह केवल्यमगहणं, जइ तो ते कारणं वच्चं ॥

यदि सर्वजीवाधिकारोऽयं न ज्वति तर्हि “गइ इदियेवए काए जोए कसायत्तेसास्वित्वादिष्वप्येवुं अल्पवहुत्ववक्तव्यताविचार-विषयवृत्तेषु पदेषु सिद्धिगतिकार्नीष्टिकययोपयोगकपार्येत्रेया नोसंवन्नोपरीतादिर्पदेः पृथक् सिद्धग्रहणं कृत्वा केवल्यमिदं वोप-योगपदे पृथक्स्वग्रहणं करोति । ततस्तत्र कारणं वाच्यं यदि हि ब्रह्मस्याधिकारत्वादिह तदग्रहणमित्युच्यते तर्हि शेषपदेषु सि-द्धकेवल्यग्रहणमयुक्तं स्यात्तस्मात्सर्वजीवाधिकार एवायं केवल्य-माहारकानाहारकलापकादिपदद्वयेनैवानेन साकारानाकारोपयो-गपदद्वयेन सिद्धकवक्षिनां गृहीतत्वादिह पृथक्त्वादग्रहणमिति । आगमान्तरतोऽप्यत्र ब्रह्मस्याधिकारशङ्कां निवर्तयन्नाह ॥

अहवा विसमियं चिय, जीवाभिगममि एयमप्पवहुं ।

उविहत्ति सव्वजीवा, सिद्धासिद्धादिद्या जत्थ ॥

अथवा ब्रह्मस्याधिकारशङ्कानिवर्तकत्वाद्दिशेषितमित्वत्तस्माका-रानाकारोपयोगयोः पदद्वयस्याल्पवहुत्वं जीवाभिगमे प्रोक्तमिति शेषः ॥ क सूत्रे इत्याह । सिद्धासिद्धादिभेदेन द्विविधा एव सर्वे जीवा यव सूत्रे प्रतिपाद्यत इति तदेव सूत्रं गाययोपनिबध्य द-शयन्नाह ॥

सिद्धसइदियकाए, जोए वेए कमायलेमा य ।

नाणुवओगाहारय, नामयमरीगरभे य ॥

सिद्धा असिद्धाश्च सैन्ध्र्या अनिन्ध्र्याश्च सकाया अकायाश्चे-त्यादि ज्ञेयेन सर्वे जीवाः संपृच्छासंस्वर् जीवाभिगमे प्रतिपाद्यन्ते तत्र सूत्रविशेषितमेवेदमल्पवहुत्वप्रतिपादितमिति युगपदुपयोग-द्वयपक्षं निराचिकीर्तुराह ॥

अंतोमुहुत्तमेव य, कालो अणिओ न होवओगस्स ।

साइअपज्जवसिओत्ति, नत्थि कत्थइ वि निदिट्ठो ॥

तथा ज्ञानाज्ञानदर्शनानामुपयोगस्यागमे सर्वत्र श्रन्तमेहुत्तमेव काशो जणितः साधपर्यवसितस्तु उपयोगकारः कापि नास्ति चिनिर्दिष्टः । यदिह साकारानाकारोपयोगरूपो मिश्रः सिद्धानामु-पयोगः स्यात्तदा तेषामिव तस्यापि साधपर्यवसितत्वं स्यान्नचेत-सिद्धान्ते कापि भणितं दृश्यते तस्मान्नास्ति युगपदुपयोगद्वयमि-ति ॥ पतदेवाह—

जहं सिद्धादिद्याणं, जणियं साइअपज्जवसियत्तं ।

तह जइ उवओगाणं, जणियं हवेज्ज तो जुगवं ॥

यथा सिद्धादीनामादिशब्दादिनिद्रियकादीनां साधपर्यवसितत्वं जणितं तथा यद्युपयोगानामपि तद्वर्णितं भवेत्ततस्तौ साकारा-नाकारोपयोगौ युगपद्वेत्तां नचैवं तस्माच्च युगपदुपयोगद्वयमिति तदेवं सूरिः परस्याभिनिवेशं निराकृत्यात्मनि तदाशङ्कां निरा-कृतुमाह—

कस्स व नाणुमयमिणं, जिणस्स जइ होज्ज दोवि उवओगा ।

नूणं न होत्ति जुगवं, जओ निमिद्धा सुए बहुसो ॥

नवि अजिनिमेषुच्छी, अम्हं एगंतोवओगमि ।

तद्वि जणिमो न ताएइ, जं जिणमयमन्ना काउं ॥

पातसिद्धे एव । अथ परपृच्छामुत्तरं चाह ॥ “जइ तत्रोप्रावण-त्तमेवमित्यादि ” गाथायां यन्मया “इयंरयरावरणया अहवा निक्कारणाचरणमित्यादि ” दृष्टममुक्तं तद्यदि प्रागुक्तैव प्रकारेण त्वया न्यते तर्हि कथं जिनस्य केवल्यपक्रान्तरोपयोगइत्युपग-

म्यमाने तस्य युगपदुपयोगवृत्तेरावरणं तदावरणमिति कथ्यतां सुरिराह । ज्ञपयतेऽत्रोचरम् । “ तंति तदावरणं ” मिह स्वज्ञावो द्रष्टव्यः ईदृश एव जीवस्वज्ञावो येन क्रमेणैवोपयोगः प्रवर्तते न युगपत् न च स्वभावः पर्यन्तुपयोगमर्हति । अश्रद्धेति नाकाश-
मित्यादिष्वपि तत्प्रसङ्गादिति । एतदेव समर्थयति—

परिणामिय जावाओ, जीवत्तं पि य सज्ञाव ए वायं ।

एतरोवओगो, जीवाएमणवहेउत्ति ॥

यथा जीवस्य जीवत्वमन्यहेतुकं परिणामिकजावत्वादेवमे-
कान्तरोपयोगोऽपि परिणामिकावत्वात्स्य स्वज्ञाव एव ततो ना-
स्यान्यो हेतुरन्वेषणीय इति ॥ विशेषः । स्या० । नं० ।

संप्रति चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण नैरयिकादीन् चिन्तयन्नाह—
एरइयाणं भंते ! कइविहे उवओगे पषत्ते ? गोयमा ! दुविहे
उवओगे पषत्ते । तंजहा सागारोवओगे य अणगारोव-
ओगे य । एरइयाणं जंते ! सागारोवओगे कइविहे पषत्ते
गोयमा ! उविहे पषत्ते तंजहा—मतिअण्णं सुयनाणं ओहि
नाणं मतिअण्णं सुयअण्णं विजंगनाणसागारोवओगे ।
एरइयाणं जंते ! अणगारोवओगे कइविहे पषत्ते ? गोयमा !
तिविहे पषत्ते तंजहा चक्खुदंसणं अचक्खुदंसणं ओहिदंस
एअणगारोवओगे । एवं जाव थणियकुमाराणं ॥

नैरयिका हि द्विविधा भवति सम्यग् दृष्ट्या मिथ्यादृष्टयश्च ।
अवधिरपि तेषां भवप्रत्ययोऽवश्यमुपजायते जवप्रत्ययो नारक-
देवानामिति वचनात् । तत्र सम्यग्दृष्टीनां मतिज्ञानश्रुतज्ञानाव-
धिज्ञानानि मिथ्यादृष्टीनां मत्यज्ञानश्रुतज्ञानविज्ञानानितीति सामा-
न्यता नैरयिकाणां पर्ययः साकारोपयोगः । अनाकारो-
पयोगस्त्रिविधस्तथा च कुर्दृशानाचकुर्दृशानमवधिर्दृशनं च ।
एष त्रिविधोऽप्यनाकारोपयोगः सम्प्रदर्शनां मिथ्यादृशां वा
विशेषेण प्रतिपत्तयः उजयेयामप्यवधिर्दृशनस्य सूत्रे प्रतिपादि-
तत्वात् । एवमसुरकुमारदीनां स्तुतिनकुमारपर्यवसानानां भ-
वनपतीनामप्यवसेयम् ।

पुदविकाइयाणं पुञ्जा गोयमा ! दुविहे उवओगे पषत्ते,
तंजहा सागारोवओगे य अणगारोवओगे य । पुद-
विकाइयाणं जंते ! अणगारोवओगे कतिविहे पषत्ते ?
गोयमा ! दुविहे पषत्ते, तंजहा मतिअण्णं सुयअण्ण-
ण । पुदविकाइयाणं जंते ! अणगारोवओगे कइ-
विहे पषत्ते ? गोयमा ! एगे अचक्खुदंसणं अण-
गारोवओगे पषत्ते एवं जाव वणस्सइकाइयाणं । वेइ-
दियाणं पुञ्जा, गोयमा ! दुविहे पषत्ते तंजहा सा-
गारा अणगारो । वेइदियाणं सागारोवओगे कइविहे
पषत्ते ? गोयमा ! चउविहे पषत्ते तंजहा आ-
जिनिवोहियनाणं सुयनाणं मतिअण्णं सुयअण्णं ।
वेइदियाणं जंते ! अणगारोवओगे कइविहे पषत्ते ?
गोयमा ! एगे अचक्खुदंसणं अणगारोवओगे एवं तेइ
दियाणं चउरिदियाणं वि एवं चेव नवरं अणगारोवओगे
दुविहे पषत्ते चक्खुदंसणं अचक्खुदंसणं अणगारोव-
ओगे य । पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं जहा एरइयाणं

मणुस्साणं जहा ओहि ए उवओगे जणियं तहेव जाणिय-
व्वं । वाणमंतरजोइसियवेमाणियाणं जहा एरइयाणं ।

पृथिवीकाण्डिकानां साकारोपयोगो द्विविधस्तथा मत्यज्ञानं
श्रुतज्ञानं वाजानाकारोपयोग एकोऽचक्षुर्दृशनरूपः शेषोपयो-
गानां तेषामसंज्ञावात् सम्यग्दर्शनादिब्रह्मधिकत्वात् । ए-
वमसंज्ञावायुवनस्पतीनामपि वेदितव्यम् । द्वीन्द्रियाणां सा-
कारोपयोगश्चतुर्विधस्तथा मतिज्ञानं श्रुतज्ञानं मत्यज्ञानं श्रु-
तज्ञानम् । तत्रापर्याप्तावस्थायां केषांचित्सास्वादनज्ञावमा-
सादयितं मतिज्ञानश्रुतज्ञानं शेषाणां तु मत्यज्ञानश्रुतज्ञानं ।
अनाकारोपयोगस्त्वेकाऽचक्षुर्दृशनरूपः शेषोपयोगानाम् । एवं
त्रिन्द्रियाणामपि चतुर्विन्द्रियाणामप्येवम् । नवरमनाकारोप-
योगो द्विविधः चक्षुर्दृशनमचक्षुर्दृशनं च । पञ्चन्द्रियति-
रिक्खां साकारोपयोगः पर्यविधस्तथा मतिज्ञानं श्रुतज्ञानम-
वधिज्ञानं मत्यज्ञानं श्रुतज्ञानं विभङ्गज्ञानम् । अनाकारोप-
योगस्त्रिविधस्तथा चक्षुर्दृशनमचक्षुर्दृशनमवधिद्विकस्यापि के
पुच्छेषु सम्भावता । मनुष्याणां यथासम्भयमष्टावपि सा-
कारोपयोगाश्चत्वारोऽप्यनाकारोपयोगा मनुष्येषु सर्वज्ञान-
दर्शनब्रह्मिषसम्भवात् व्यन्तरज्योतिषकैमानिका यथा नैरयि-
कास्तदेवं सामान्यतश्चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण जीवानामुपयो-
गश्चित्तितः ॥

संप्रति मन्दमितस्पष्टावबोधाय जीवा एव तत्तदुपयोगोप-
युक्ताः सामान्यतश्चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण चिन्त्यन्ते—

जीवा एं जंते ! किं सागारोवउत्ता अणगारोवउत्ता ?
गोयमा ! सागारोवउत्ता वि अणगारोवउत्ता वि । सेकेण-
ट्ठेणं जंते ! एवं वुच्चइ जीवा सागारोवउत्ता वि अणगारो-
वउत्तावि ? गोयमा ! जेणं जीवो आजिनिवोहियनाणसुय-
नाणओहिनाणमणपज्जवकेवलनाण, मतिअण्णं सुयअण्णं
एविजंगनाणोवउत्तातेणं जीवा सागारोवउत्ता जेणं जीवा
चक्खुदंसणं अचक्खुदंसणं ओहिदंसणं केअदंसणोवउत्तातेणं
जीवा अणगारोवउत्ता से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ
जीवा सागारोवउत्ता वि अणगारोवउत्ता वि । नेरइयाणं
जंते ! किं सागारोवउत्ता अणगारोवउत्ता ? गोयमा ! नेरइया
सागारोवउत्तावि अणगारोवउत्तावि । से केणट्ठेणं जंते !
एवं वुच्चइ ? गोयमा ! जेणं नेरइयाणं आजिनिवोहियनाण
सुयनाणं ओहिनाणं मतिअण्णं सुयअण्णं विजंगनाणो-
वउत्तातेणं नेरइया सागारोवउत्ता जेणं नेरइया चक्खुदंसणं
अचक्खुदंसणं ओहिदंसणोवउत्तातेणं नेरइया अणगारो-
वउत्ता । से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ जाव अणगारो-
वउत्ता एवं जाव थणियकुमारा । पुदविकाइयाणं पुञ्जा
गोयमा ! तहेव जाव जेणं पुदविकाइया मतिअण्णं सुयअ-
ण्णोवउत्तातेणं पुदविकाइयाणं सागारोवउत्ता जेणं पुदवि०
अचक्खुदंसणोवउत्तातेणं पुदवि० अणगारोवउत्ता । से
तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ जाव वणस्सइकाइया वेइदि-
याणं अट्ठसहिया तहेव पुञ्जा जाव जेणं वेइदिया आजि-
निवोहियनाणं सुयनाणं मतिअण्णं सुयअण्णोवउत्तातेणं

वेईदिया सागारोवउत्ता जेण वेईदिया अचक्रवुदंसणोवउत्ता
तेण वेईदिया अणगारोवउत्ता से तेणट्टणं गोयमा । एनं वुवइ ?
एवे जाव चउरिंदिया एवरं चक्रवुदंसणं अम्भहियं चउ-
रिंदियार्णति पंचदितिरिक्खजोणिया जहा एरइया मणुसा
जहा जीवा बाणमंतरजेइसियेवमाणिया जहा एरइया इति ॥
जीवाणंभन्ते इत्यादि सुगमम् । प्रह्णो २९, पद० । भ० । जी०
(जीवेपूण्यागाः जीवट्टाणशब्दे)

गतीन्द्रियादिषु मार्गणास्थानेषु उपयोगः

मणुयगइए वारस, मणकेवलवज्जिणउव नव मीसे ।

इगियावरेमुतिविओ, चउविगले वारसे सगले ॥

मनुजगतौ द्वादशाप्युपयोगाः अन्यासु च नारकाभरतिर्य-
गातिषु प्रत्येकं मनःपर्यायकेवलद्विकवर्ग्यचक्षुरचक्रवधिदर्शना-
ख्यास्त्रय उपयोगाः भवन्ति । तुशब्दस्याधिकार्यसंलूचनात्मति-
श्रुतावधिज्ञानचक्षुरचक्षुस्त्वाधिदर्शनरूपाः पद उपयोगा दूषयन्ते
अज्ञानत्रिकदर्शनत्रिकरूपाः पद । मिथे आद्यज्ञानत्रिकाज्ञानत्रि-
कदर्शनत्रिकरूपा नव प्रकल्पन्ते । तथा चत्वारो विकल्पेभ्यः-
षामसंभवाच्चतुरिन्द्रियपूषयोगास्तत्र त्रयः पूर्वोक्ता एव । चतु-
र्थस्तु चतुर्दर्शनम् । उपलक्षणं चेतत्तेनैव एव चत्वारोऽसंखिनि
वेदिन्याः । तथा त्रसेषु (सगलिति) पञ्चैन्द्रियेषु द्वादश ॥

जाए वेए सप्पी, आहारगनव्वमुक्खेसासु ।

वारस संजमसम्मे, नव दस वेसा कसाएसु ॥

योगे मनोवाक्कार्यरूपे वेदे स्त्रीपुंनपुंसकवृत्तणे, संज्ञिनि आहा-
रकजयेषु शुक्लवैश्वर्यायं च द्वादशाप्युपयोगाः । वेदश्रेह ऋ-
व्यरूपः आकारमात्रो गृह्यते तेन तत्र केवलज्ञानाद्यविरोधाः तथा
संयमे यथास्थितरूपे सम्यक्त्वे । १। त्वायिकवृत्तणे नवोपयोगास्त-
त्राज्ञानत्रिकाज्ञावात् । तथा वैश्वर्यासु कृष्णनीलकापोतेजःप-
द्माख्यासु कषायेषु च चतुर्षु केवलज्ञानकेवलदर्शनहीनाः शेषा द-
शोपयोगा कृष्णादिवैश्वर्याभावे केवलद्विकानुत्पादात् । इह ये
उपयोगा रूपायोगैः सह न प्रवर्तन्ति यश्च सह प्रवर्तति तान् त-
योपदर्शयन्नाह ।

सम्पत्कारणं, मिच्छतनिमित्ता न होंति उवओगा ।

केवलदुगुणं सेसा, संतेव अचक्रवुचक्रुस्सु ॥

सम्यक्त्वं कारणं येषान्ते सम्यक्त्वकारणास्तेर्मतिज्ञानादिभि-
रुपयोगैः सह मिथ्यात्वनिमित्ता मिथ्यात्वनिबन्धना मय्यज्ञा-
नादयः उपयोगा न भवन्ति । तथा केवलद्विकेन केवलज्ञान-
केवलदर्शनरूपेण सह शेषाण्युपस्थितका मतिज्ञानादयः उप-
योगा न भवन्ति देशज्ञानदर्शनरूपच्छेदेनैव केवलज्ञानदर्शन-
प्राप्तुर्भावात् । “उपपत्तिं अणुते नट्टमियच्छाउमथिए नारे”
इति वचनप्रामाण्यात् । आह ननु यदि मतिज्ञानादीनि स्वस्वा-
वरणक्षयोपशमोऽपि प्रादुष्यन्ति तर्हि सकलस्वस्वावरणक्षये
सुतरां भवेयुश्चात्रिषपरिणामवत् तत्कथं केवलज्ञानदर्शनभावे
मतिज्ञानाद्यभाव आदरः “आवरणदेसविगमे, जईविज्जति
मई सुयार्हणि । आवरणसंवविगमे, कह ताह न होति जीव-
स्स ” उच्यते इह यथा सहस्रभानोऽपचित्तघनपटलान्तरि-
तस्यापान्तरालावस्थितकटकुब्जाद्यावरणविवरप्रविष्टः प्रका-
शोऽस्पष्टरूपो घटपटादीन् प्रकाशयति तथा केवलज्ञानावर-
णावृत्तस्य केवलज्ञानस्यापान्तरालमतिज्ञानाद्यावरणक्षयोप-
शममपविषरविनिर्गतः प्रकाशो जीवादीन् पदार्थान् प्रकाशय-
ति । स च तथा प्रकाशयस्तत्तत्त्वोपशमानुरूपं मतिज्ञानं धु-

तज्ञानमित्यादिरूपमतिज्ञानमुद्ब्रह्मति । ततो यथा सकलघन-
पटलकटकुब्जाद्यावरणापगमे स तथाविधप्रकाशसहस्रधा-
कारास्पष्टरूपो न भवति किं तु सर्वात्मना स्फुटरूपोऽन्य-
एव तथेहापि सकलकेवलज्ञानाद्यावरणमतिज्ञानाद्यावरणविल-
येन तथाविधोऽस्पष्टरूपो मतिज्ञानादिसंखिनिः केवलज्ञानस्य
प्रकाशो भवति सर्वात्मना यथावस्थितं वस्तु परिच्छिन्नद्व-
परिस्फुटरूपोऽन्य एवेत्यदोषः । उक्तं च । कडविवरागव्यकि-
रणा, मेहंतरियस्स जह दिहेस्सस्स । उक्कडमेहावरणे, न हो-
ति जह तह इमाईपि ” । अन्ये पुनराहुः । सत्येव सयोगिके-
वल्यादावपि मतिज्ञानादीनि केवलमफलत्वात्सत्यपि तदा-
नीतनानि न विकसन्ति सूर्योदये नक्षत्रानानि । उक्तं च ।
“अस्ते आभिषिणोहिय-नाणार्हणि विजिणस्स विज्जंति । अ-
फलाणि य सूरदए, जहेव नक्खत्तमाईपि ” तथा (संतेवअ-
चक्रवुचक्रुस्सुसुत्ति) सत्येव भवत्येव अचतुर्दर्शनचतुर्दर्श-
नाभ्यां बहुवचनात् अवाधिदर्शनेन च सह सम्यक्त्वनिमित्ता
मिथ्यात्वनिमित्ताश्चोपयोगास्तेन मतिश्रुतावधिज्ञानमनः पर्या-
यज्ञानसामायिकच्छेदोपस्थापनपरिहारविशुद्धिकसूचकसंपरा-
यक्षायां पशमिकौषागमिकसम्यक्त्वेण केवलद्विकाज्ञानत्रिकहीनाः
शेषाः समोपयोगाः । अज्ञानत्रिकावरणसात्त्वादनमिथ्या-
त्वेण केवलद्विकमतिज्ञानादिवचतुष्टयरहिताः शेषाः पद केव-
लद्विके केवलज्ञानकेवलदर्शने चक्षुरचक्षुस्त्वाधिदर्शनेषु केव-
लद्विकहीनाः शेषा दश । मनःपर्यायज्ञानचतुर्दर्शनरहिता-
श्च शेषा दशानाहारके सूत्रे च ! (अचक्रवुचक्रुस्सुत्ति)
सप्तमी तृतीयौ वेदितव्या भवति । यदाह पाणिनिः
प्राकृतलक्षणे तृतीयार्थे सप्तमी यथा तिसु तेषु अलंक्रियापुह-
ई इति ” तदेवं कृता मार्गणास्थानेषु योगोपयोगमार्गणा ॥ पं०
सं० १ द्वा० ।

गुणस्थानपूषयोगाः ।

अधुनैतेष्वेवोपयोगानन्निघातुकाम आह ॥

तिअनाणुदंसाम्-हुगे अतियदंसिनाणदंसतिगं ।

ते मीसे मीसमण्णा, जयाइकेवविज्जुयंतहुगे ॥ ४८ ॥

आदिमत्तिक मिथ्यादृष्टिसादयनवृत्तणे प्रथमद्वितीयगुणस्था-
नकद्वये इत्यर्थः (तिनयानदुदंसत्ति) त्रयाणामज्ञानानां समाहा-
ररूपज्ञानं मय्यज्ञानश्रुताज्ञानविनङ्गज्ञानरूपं दर्शनं दर्शः । द्योर्द-
र्शयाः समाहारो द्विदर्शम् । चक्षुर्दर्शनाचक्षुर्दर्शनरूपमित्येते पञ्चो-
पयोगा मिथ्यादृष्टिसादयनोर्जवन्ति न शेषाः सम्यक्त्वविर-
त्यनावात् । तथा अयतं विरतसमग्रं दृष्टौ देशो देशाविति पदुप-
योगा भवन्ति तथा हि (नाणदंसतिगति) त्रिकशब्दस्य प्रत्येक-
मनिसंबन्धात् ज्ञानत्रिकं मतिज्ञानश्रुतज्ञानावधिज्ञानरूपं दर्शोत्रिकं
चक्षुरचक्षुर्दर्शनावधिदर्शनवृत्तणमिति न शेषाः सर्वविरत्यनावा-
त् । ते पूर्वोक्ता ज्ञानत्रिकदर्शनत्रिकरूपाः पदुपयोगा मिथे सम्य-
मिथ्यादृष्टि गुणस्थानके मिथ्या अज्ञानसहिता दृष्टयः तास्यो-
ज्यदृष्टिप्रापित्वे केवलं कदाचित्सम्यक्त्वबाहुल्यं कदाचिच्च मि-
थ्यात्वाबाहुल्यम् । ततोऽज्ञानबाहुल्यसमकृतायां तृज्यांशसम-
तेति । अस्मिंश्च गुणस्थानके यदवधिदर्शनमुक्तं तत्सैकान्तिकमता-
पेक्षया दृष्ट्यमित्युक्तं प्राक् । (समणाजयाइत्ति) यमस्तु परमे
यमनं यतम् । यतं विद्यते यस्य स यतः अत्रादिज्य इत्यप्रत्य-
यः प्रमत्तगुणस्थानकवर्त्ता साधुर्यत आदिर्यथां गुणस्थानकानां
तानि यतादीनि प्रमत्तप्रमत्तापूर्वकरणप्रामत्तावदस्वरूपसंप-
रायोपशान्तमोहकीर्णमोहवृत्तानि सप्तगुणस्थानकानि तेषु
पूर्वोक्तज्ञानत्रिकदर्शनत्रिकाख्याः यदुपयोगाः (समणात्ति) मनः

पर्यायज्ञानरहिताः सतः जन्मतीति न शेषा मिथ्यात्वघातिकर्मका-
याज्जावत् । केवलद्विकं केवलज्ञानकेवलज्ञानज्ञानत्रयपयोगद्वय-
रूपम् । अतएव द्विकं सयोगिकेवलज्ञानचरमगुणस्थानकद्वये ज-
वति न शेषा ज्ञानदर्शनज्ञानास्तुच्छेदेनैव केवलज्ञानकेवलज्ञान-
नापत्तः “ ननुस्मियं वाचमस्थिप नाण ” इति वचनात् तदेव-
मभिहिता गुणस्थानकेपयोगाः ॥ कर्म०

अचक्रुचक्रुदसण-सन्नाणतिगं च मिच्छसापाणो ।

विरयाविरएसम्मं, नाणातिगं दसणतिगं च ।

अचक्रुदर्शनचक्रुदर्शनम् अज्ञानात्रकं च मत्यज्ञानधृताज्ञानविनङ्ग-
वज्ञानम् । चः समुच्चये मिथ्यादष्टौ सास्वादनेचोपयोगा जयन्ति ।
यत् अवधिदर्शनं तत्कुतश्चिदज्ञिनायाद्विशिष्टाः धृतविदो न चञ्चति
तन् सत्यमवगच्छामः । अथ च सूत्रे मिथ्यदृष्ट्यादीनामवधिदर्शनं
प्रतिपाद्यते यत उक्तं प्रज्ञैर् “ ओहिदं सण अणगारोवउत्ताणं भवइ ते
किं नाणी अन्नाणी गोयमा नाणी वि अन्नाणी वि । जइ नाणत्ता अ-
त्येगइया तित्ताणी अत्येगइया चउनाणी जे तित्ताणी ते अति-
णियोहियनाणी सुयनाणी ओहिनाणी जे चउनाणी ते अतिनि-
वोहियनाणी सुयनाणी ओहिनाणी मणपज्जवनाणी । जे अन्नाणी
ते नियमा मइअन्नाणी सुयअन्नाणी विनंगनाणी इति ” ॥ अत्र
हि ये अज्ञानिनस्ते मिथ्यादष्टौनामप्यवधिदर्शनं साक्षादत्र सूत्रे प्र-
तिपादितम् यदा त्ववधिज्ञानी सास्वादनज्जावं मिश्रज्ये वा गच्छ
ति तदा तत्राप्यवधिदर्शनं प्राप्यते इति । तथा विरताविरते दृष्ट-
विरते (सम्मति) अविरतसम्यग्दृष्टौ मतिश्रुतावधिज्ञानाज्ञान-
त्रिकं चक्रुचक्रुवधिदर्शनं किमिति पद उपयोगा भवन्ति ।

मिस्सम्मि य वामिस्सं, मणनाणज्जं पमत्तपुव्वार्णं ।

केवलियनाणदंसण, उपयोगाजोगिजोगासु ॥

मिश्रे सम्यग्मिथ्यादष्टौ तदेव ज्ञानत्रिकं दर्शनत्रिकं चानन्तरोक्त-
मज्ञानव्यामिश्रे ऋष्यम् । मतिज्ञानं मत्यज्ञानमिथ्यामिथ्यादि केवलं
कदाचित्सम्यक्त्वबाहुल्यतो ज्ञानवाहुल्यं तस्य सम्यक्त्वमिथ्यात्वयोरुभयो-
रपि समतेति तथा तदेव पूर्वोक्तमपयोगपरकं मनःपर्यायज्ञानयु-
तम् । प्रसक्तः पूर्वो येषां ते प्रसक्तपूर्वस्तथा प्रसक्तपूर्वकरणाभिबुद्धि-
वादरुद्धमसंपरायापशान्तमोहक्रीणमोहानामवसेयम् । तथा के-
वलज्ञानकेवलदर्शनज्ञानां द्वावपये गौ सयोग्ययोगिकेवलशिषु द्रष्ट-
व्यौ न शोभाः “ केवलदुगे न ससां ” इति वचनात् ॥ प० सं० १ । द्वा० ।

(अवशिष्टवक्तव्यतोपयोगस्य मार्गास्थानालपत्रहुत्वं संजत-
निगांथादि शब्देषु ।) अवधाने, आव० ६ अ० । यस्त्रि-
धानादात्मा इत्येन्द्रियनिवृत्तिं प्रति ध्याप्रियं तन्निमित्तमा-
त्मनो मनः साचिन्व्यादर्थग्रहणं प्रति ध्यापारूपे, आव० १ ध्रु०
२ अ० १ उ० । स्वस्वविषये लक्ष्यगुणसारेणान्नः परिच्छेदव्यापा-
रस्वरूपे या भावेन्द्रियेन्द्रे, जी० १ प्रति० । आ० म० णि० ।
“ जो सचिमयवावागो उवओगो ” । यः ओश्रादीन्द्रियस्य
स्वविषये शब्दादीं परिच्छेद व्यापारः स उपयोगः उपयोजनमुपयो-
गः विवर्जितकर्मणि मनसोऽपिनिवेशे, विश० । “ उपयोगादिदृ-
साप कम्मपमपमपणियोत्तणुविसासा ” न० । आ० चू० । आ० म०
दि० । कायान्तर्गं, महा० ७ अ० । उपयोगाकरणं प्रायश्चित्तम् । “ च
इहं अवेदंइहं उपओगं करेज्जा पुत्तिवट्ठं गुरुणां त्रिणिय पाव-
ओगं करेज्जा । चउयं अकण्ठं उपओगं जं किं पिग्गाहि-
ज्जा चउयं अविहीए उपओगं करेज्जा । व्याप्रियमाणतायाम्,
आ० म० प्र० ॥ त्रिङ्ग, चिङ्ग, विश० ॥ आचरणे, नोजने, इष्टसि-
द्धिसाधने, व्यापारे, आनुकूल्ये च । वाच० ॥

उपयोगकरावणिया-उपयोगकाराणिका- स्त्री० उपयोगकरण-
विधौ, सा चैवम् ॥

पडिलेहिअ सुपमज्जिअ, तत्तो पत्ताणि पडवुत्ताणि ।

उगगइयगुरुपुअं, उपओगं कुणइ उवउत्तो ॥ २ ॥

संपदं सामायारी, दीसइ एसा य भागसमयम्मि ।

जंजिजइ उपओगो, वालइअगुणहट्टाए ३ ॥

पञ्चवस्तुकेषु “ काइअमाइअजोगं, काउं धन्तुण पत्तए ताहे ।
दंरं च संजयंतां । गुरुपुअं उविन्नु उवउत्तो ॥ १ ॥ उपयोगकर-
णविधिस्त्वेवं तत्रैवम् ।

संदिसह जणंति गुरुं, उपओगं करोसु ते मण्णमया ।

उपओगकरावणियं, कोसु उस्सगमिच्चाइ ॥ १ ॥

संदिशतेति गुरुं जणंति किमित्याह (उपओगं करोमस्ति) इ-
च्छाकारेण संदिसह भगवद् । उपयोगकर्हं इति जणतीत्यर्थः ।

तत उपयोगकरावणियं करोमि काउस्सगं अन्नय इत्यादि भणति ।

अह कट्टिऊण सुत्तं, अक्खवडिआइगुणसेसुअं गच्छा ।

चिट्ठिंति काउसग्गे, चित्तिंति अत्यमंगवयं ॥ २ ॥

सुगमा । परं (मंगवन्ति) पञ्चमङ्गलनमस्कारं कार्यात्सर्गं चि-
न्तयति अत्र पक्कयमाह ।

तपुव्वयं जयत्थं, अन्नेउ जणंति धम्मजोगमिणं ।

गुरुवावुवुहसिक्खगं, रसिम्मिए अप्पणो चेव ॥ ३ ॥

तत्पूर्वकं नमस्कारपूर्वकं पदार्थं तच्च चिन्तयन्ति सम्यगना-
लोचितस्य ग्रहणप्रतिषेधात् तस्माद्यावन्नालोचितं हृदि ताव-
न्न किञ्चिद्वाह्यम् । अन्ये आचार्ये इत्थं भणन्ति धर्मयोगमेनं
चिन्तयन्तीति । किञ्चिदपि गुरुवालवृद्धशैश्वरे एतदर्थं ना-
त्माथम् । ३ ततः किमित्याह-

चित्तेतु तओ पच्छा, मंगलपुव्वं जणंति विणयएया ।

संदिमहत्ति गुरु वि अ, द्वाजोत्ति जणंति उवउत्तो ॥

चिन्तयित्वा पश्चात् (मंगलपुर्व्विति) “ नमो अरिहंतारं
ति ” भणनपूर्वं विनयनता भणन्ति किमित्याह (संदिसह-
त्ति) सुरिरनुजानातीत्यर्थः । गुरुरपि भणति (लाभोत्ति)
कालोक्तानुसूतानपायित्वात् उपयुक्तो निमित्तं इत्यसंभ्रान्तः
॥ ४ ॥ ततः किमित्याह-

कपेच्छमोत्ति पच्छा, सविसेसएया जणंति ते सम्मं ।

आह गुरुवि तहत्ति, जह गहिदं पुव्वसाहूहि ॥ ५ ॥

ततः कथं गृहीष्याम एवं पश्चात् सविशेषनतास्ते साधवः
सम्यग् भणन्ति ततो गुरुरप्याह यथा गृहीनं पूर्वसाधुभिरि-
त्यनेन गुरोरसाधुभावोभयेन भणनप्रतिषेधमाह-

आवस्मियाए जस्म य, जोगुत्ति जणितु ते उ णिग्गंति ।

णिक्कारेण कपइ, साहूणं वसहिण्णिगमणं ॥

आवशिक्या साधुक्रियाभिधापिन्या हेतुभूतया (जस्स-
यजोगुत्ति) भणित्वा निर्गच्छन्ति वसतेः तस्यार्थस्त्वेवं यस्य
वस्तुना वस्त्रपात्रशेतादीयोगः संयमोपकारकः संवत्सो भवि-
ष्यति ते ब्रह्मीष्यामीत्यर्थः किमेतदित्याह निष्कारेण न कल्प-
ने साधूनां वसतिनिर्गमने तत्र दोषसंभवादिनि । यस्य योग-
इत्यस्याऽकरणे च दोषो यदुक्तमोगमिर्गुत्तौ ॥

जस्म य जोगमकाऊण, निग्गओ न लजेज्ज मच्चिचं ।

नयवन्थपायमाई, तेणं गहणे कुणमु तम्हा ॥

यस्य योगमित्येवमकृत्वाऽभिव्यक्तिं निर्गतेः सन्न लभते नाभा-
व्यनया प्राप्तिं सचित्तं प्रवृत्त्यर्थमुपस्थितं गृहस्थं नाप्यभि-
त्तं वक्ष्यतादि । अथ यदि गृह्णाति ततः सत्यं भवति । तस्मा-
त्कुरु अस्य योगमिति । एवं चोपयोगकरणे चत्वारि स्थाना-
नि तदुक्तं “ आपुच्छन्नाति पदमा, विरया पडिपुच्छन्ना य
कायव्वा । आरस्सिआ य तइआ, जस्स य जोगो चउत्थो उ ”
धो ३ अधि० ।

उत्पत्तयगुण-उपयोगगुण-पुं० उपयोगः साकारानाकारभेदं
चैतन्यं गुणो धर्मो यस्य स तथा । चैतन्यधर्मके जीवे, “ जी-
वे सासप गुणओ उपभोगगुणे ” स्था० ५ दा० ॥ भ० ।

उत्पत्तयगुण-उपयोगगुण-त्रि० अवहितमनसि, “ तं पुण संविगेणं
उत्पत्तयगुणं तिच्चस्साए ” पंचा० ४ विव० ।

उत्पत्तयगुण-उपयोगार्थता-स्त्री० विविधविषयानुपयोगाश्रयेण,
“ उपभोगगुणं अणमत्तयजावविषं विअदं ” विविधविषयानु-
पयोगानाश्रित्यनेककृतज्ञावजिकोऽप्यहमप्यतीतानागतयोहिं
कालयोरनेकविषययोधानात्मनः कथंचिदभिन्नानां भूतवाञ्छे-
त्यनित्यपक्षोऽपि न दोषायति । भ० १८ रा० १० उ० ।

उत्पत्तयगुण-उपयोगगुण-स्त्री० उपयोजनमुपयो-
गो विवक्षितकर्मणि मनसाऽभिनिवेशः सारस्तस्येव विव-
क्षितकर्मणः परमार्थः उपयोगेन दृष्टः सारो यथा सा उप-
योगदृष्टसारा । अभिनिवेशोपपन्नकर्मपरमार्थां बुद्धी, “ उ-
त्पत्तयगुणदृष्टसारा, कम्मपसंगपरिघोलणविसावा ” न० ॥

उत्पत्तयगुणपरिणाम-उपयोगपरिणाम-पुं० उपयोग एव परि-
णाम उपयोगपरिणामः जीवपरिणामनेदे, प्रज्ञा० ११ पद ।
स च साकारानाकारभेदाद् द्विधा, स्था० १० रा० ।

उत्पत्तयगुण-उपयोगगुण-न० आनन्दस्य भगवन्तं प्रति वाक्य-
भेदे, दृष्टो ॥

उत्पत्तयगुण-उपयोगगुण-स्त्री० आध्यात्मिकवीर्यभेदे, उपयोग-
गुणं साकारानाकारभेदात् द्विविधम् । तत्र साकारोपयोगो,
उपमा अनाकारश्चतुर्धा तेन बोधयोगः स्वविषयस्य ह्रस्व-
क्वेवकावनाचारूपस्य परिच्छेदं विषयं इति । सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

उत्पत्तयगुण-स्त्री० उपयोगात्मन्-पुं० उपयोगः साकारानाका-
रभेदस्तत्प्रधानः आत्मा उपयोगात्मा । सर्वजीवानां सिद्ध-
संसारिरूपं विवक्षितवस्तुपयोगविशिष्टे वा आत्मभेदे, न० ॥
११ रा० १० उ० ॥

उत्पत्तय-उत्पत्तय-न० उपमितमङ्गेन । अङ्गाद्यवयवैरेण्डुल्यादौ,
प्रज्ञा० २३ पद । कर्म० । आ० म० हि० । विशेष० । कर्णादि-
यु, च । उपाङ्गानि कर्णौ नासि अङ्गिणी जह्ने हस्तौ पादौ
च । उत्त० ३ अ० । आत्रा० ॥ “ हौति उत्पत्तयं कक्षा-
णासच्छी जंघा हत्या पाया य कक्षा णासिगा अच्चि जंघ
पादा य एवमादि । सत्ये उत्पत्तयं जयन्ति ॥ नि० चू० १ उ० ॥
कर्म० । अङ्गार्थविस्तररूपे, ॥ कल्प० ॥ शिङ्गाद्यङ्गकप्रपञ्च-
नपरे प्रवक्षे, ह्रा० ५ अ० । नि० । संगोर्व्याणं सरह-
स्साणं चउएहं वेयानं ” औ० ॥ लोकोत्तरिकाचारङ्गि-
कदेशप्रपञ्चरूपे ध्रुते, तानि च द्वादश तथादि तत्राङ्गानि द्वा-
दश उपाङ्गान्यपि अङ्गकदेशरूपाणि प्रायः प्रत्यङ्गमेकैकभावा-
जवन्त्येव । तत्राङ्गानि आचारङ्गादीनि प्रतीतानि । तेषां
मुपाङ्गानि क्रमेणादूनि आचारङ्गस्यैवपातिकम् ॥ १ ॥
सूत्रं तदङ्गस्य राजप्रधीयम् ॥ ३ ॥ स्थानाङ्गस्य जीवाभि-

गमः ॥ ३ ॥ समवायाङ्गस्य प्रज्ञापना ॥ ४ ॥ भगवत्याः
सूर्यप्रज्ञातिः ॥ ५ ॥ ज्ञाताधर्मकथाङ्गस्य जम्बूद्वीपप्रज्ञातिः ॥ ६ ॥
उपासकदशाङ्गस्य चन्द्रप्रज्ञातिः ॥ ७ ॥ अन्तर्दृष्टाङ्गादीनां
दृष्टिवादस्यपन्तानां पञ्चानामप्यङ्गानां निरयावहिका । ध्रुतस्क-
न्धगतकल्पिकादि पञ्चवर्गाः पञ्चोपाङ्गानि तथाहि अ-
न्तर्दृष्टाङ्गस्य कल्पिका ॥ ६ ॥ अनुत्तरोपासकदशाङ्गस्य
कल्पावतंसिका ६ प्रश्नव्याकरणस्य पुष्पिता ॥ १० ॥ विपा-
कश्रुतस्य पुष्पचूडिका ॥ ११ ॥ दृष्टिवादस्य वृष्णिदशा ॥ १२ ॥
इति । जं० १ वक्त्र० ॥ उपाङ्गानि केन कृतानीत्यत्र प्रश्नो-
त्तरे ततोपाङ्गानि किं गणधराचितानि अन्यथा वा तथा-
ङ्गप्रणयनकावेत्युदा वा तन्निर्माणमिति । सूत्रोपाङ्गानि स्थ-
विराः कुर्वन्ति तीर्थंकरं विद्यमानेऽविद्यमाने यान्यङ्गप्रणयन-
कावे एवं तेषां निर्माणमिति कैकान्त इति नन्दीसूत्रवृत्तौ
व्यक्तोक्तमस्ति तेन विशेषतस्ततोऽवसयमिति ही० । (अ-
ङ्गपविट्टाद्ये तथा दर्शितम्) उपाङ्गेषु केन किं वि-
वृत्तम् उपाङ्गानां च मध्ये प्रथममुपाङ्गं श्रीअन्यदेवसुविनिवि-
वृत्तम् । राजप्रश्नीयादीनि पदं श्रीमन्नयगिरि पादैर्विवृत्तानि
पञ्चोपाङ्गमयी निर्यावहिका च श्रीचन्द्रसुरभिर्विवृत्ता तत्र प्र-
स्तुतोपाङ्गस्य वृत्तिः श्रीमन्नयगिरिकृताऽपि संप्रति कावदा-
पेण व्यवच्छिन्ना इदं च गम्भीराधनया अतिगहनं तेनानु-
योगरहितं मुद्रितराजकीयकर्मनीयकोदाशगृहमिव न तदर्थो-
र्यिनां हस्तानुयोगातिशयिकं संज्ञायत इति कल्पिताथक-
रगतकल्पद्रुमाणां युगप्रधानसमानम् । संप्रति विजयमानग-
च्छनायकपरमगुरुश्रीहरिविजयसूरीश्वरनिर्देशेन कोशाध्यक्षा-
ह्या प्रवृत्तेर्बोधासुखमिव मया तदनुयोगः प्रारब्धते ॥ जं०
१ वक्त्र० । रा० । तिरवके, पुं० वाच० ।

उत्पत्तयगुण-उपाङ्गविक्र-न० औदारिकवैकियाहारकाङ्गोपाङ्ग-
रूपे त्रये, कर्म० ॥

उत्पत्तयगुण-उपाङ्गजन-न० उप अञ्ज ल्युट्, त्रेपने, गोमयादिनानु-
लेपने, संमार्जनेपाजनेन सेकेनोद्धिक्तेन, च । वाच० ॥ अञ्जङ्ग,
“ अक्षोर्विजण वषाणुत्रेवजृण्यं ” सूत्र० १ श्रु० १ अ० । आ-
धारे ल्युट् । अञ्जनाधारे, हस्तादौ च । वाच० ॥

उत्पत्तयगुण-उपाङ्गजप-पुं० परैरभ्युपगम्येऽन्तःसंज्ञकपणरूपे जप-
भेदे, ध० ४ अधि० ॥

उत्पत्तयगुण-उत्पत्तय-पुं० उपगतः कल्पम् । अत्या० स० कल्पोपाग-
त, जने कने, न० । उप सामीप्ये उपेत्य कल्पते इति उपकल्पः ।
आहारादिषु उपेत्योपकारे वर्तते इत्युपकल्पः । आहारादिना
साधोरूपप्रदकरणे, । पुं० चू० ॥

एतो पुच्छा महंतु, उत्पत्तयं उत्पत्तयम् । उत्पत्तयं करोति,
उत्पत्तयं होति एकदा ॥ जनेण व पाणेण व, उत्पत्तयं
तत्रो कुणति । उत्पत्तयं गुणधारी, उत्पत्तयं विद्याणाहि ॥
खुद्धिओ पिवासिओ वा, सीतजिन्तो व न तरति । पाई-
ते तस्स करोति, उत्पत्तयं परंतं कुकुस्म वा घृणे ॥ जो उपाए
समाहिं, चउत्तिवहं एणदंसणचरिते । ततो य तवसमाहिं,
तस्स खमाणिउजए होइ ॥ जनेण व पाणेण व, उत्पत्तयं व
उत्पत्तयं दितदेहो । जं कुणति सो समाहिं, तस्सावरणं हवति
दाता ॥ जं चस्स व पाणस्स व, उत्पत्तयं व उत्पत्तयं व
रस्स । जो कुणति अंतवारी, तस्सावरणं पवटो ति ॥ एतुव-
कप्पो जणितो ॥ पं० जा० ॥

द्वयाणि उपक्रमो तथ ग्राहा " भूतेषु व पाणेषु व " उप सामीप्ये उपेत्य कटपते इत्युपकल्पः आहारादिसु उपेत्योप-
कारे वतेते इत्युपकल्पः । साहस्य उपगहं करेह आहारादणा-
पटनस्स उपस्येव मूत्रा मूत्रगुणउत्तरगुणधारी उपकर्पते वि-
याणाहि ग्राहा " जलेषु य सो पुण जलादहं साहस्य उपगहं
कुणमाणो समाहं समुपायहं चउत्विहं पि नाणदरिसणतवच-
रितस्समाहं सो पुण समाहमुपायतो तास्मिं चव नाणदरिसण-
चरिततवस्समाहीणं आवरणं हणइकमं ग्राहा " भूतस्स य पा-
णस्स य " जो पुण अंतरायं करेह आहारादणं साहस्य दिउज्जंता-
णं से तास्मिं चव णाणदरिसणतवस्समाहीणं अंतरायं पवहुइ
सो णाणाइअंतरादयं वंधइ उपक्रमो ॥ १० चू ॥

उपकर्पत-उपकल्पयन्- त्रि० निष्पादयति, "जेसिं तेहिं उपक-
पंति अनं पाणं तह वि " उपकल्पयन्ति निष्पादयन्ति सूत्र०
१ श्रु० ११ अ० ॥

उपकल्प-उपकृत- त्रि० उप-कृ-क्त० । कृतोपकार, यस्योपकारः
कृतस्सस्मिन् वाच० । परैर्वर्तिते, "अणुवक्यपरागुमहपरायणा"
आव० ४ अ० ॥

उपकर्पत-उपकर्पन्- त्रि० व्रजति, "पण्णासमणित्तावेगे । नारीणं
वममुपकर्पन्ति " सूत्र० १ अ० ४ अ० ॥

उपकुञ्ज-उपकुञ्ज- न० कुञ्जानं समीपमुपकुञ्जम् । तत्र वर्त्त-
न्ते यानि नृकृत्राणि तान्युपचाराउपकुञ्जानीति व्युत्पत्तेः कुञ्जसंज्ञ-
कानां नृकृत्राणामधस्तनेषु नृकृत्रेषु, तानि द्वादश । अथः पुर्व-
जालपदा रेवती जरणो रोहिणी पुनर्वसु अश्लेषा पूर्वफाल्गुनी
हस्तः स्वाती ज्येष्ठापूर्वाषाढाश्र्विनि । जं० ७ वृक्ष० । चं० ॥ सू०
प्र० (एकवचन शब्दे सूत्रतः स्पष्टीकृतमिति)

उपक्रमपुर-उपकेशपुर- न० स्वनामख्याते तीर्थभेदे, यत्र वीर-
भगवत्यस्मिन् ॥ ती० ॥

उपकोसा-उपकोशा- स्त्री० पाटत्रिपुत्रवासिन्याः कोशागणि-
कायाः कनिष्ठजगिन्याम्, "पाट्रिपुत्रे नयेरं दो गणियातां कोसा
उपकोसातो । आ० म० द्वि० । कोसाए रुहरिकामणिणी उप-
कोसातीए समे वररुची वसति । आ० चू० ४ अ० । (शृङ्ग-
दशब्दे कयानकम्)

उपक्रम-उपक्रम-पुं० उपक्रममुपक्रमः उप-क्रम घञ् वृद्धनायः ।
उपाय, आचार १ श्रु० ७ अ० ८ उ० । "सोच्चा भगवाः सासणं
मच्चं तथ करेउपक्रमं " तदुपक्रमं तस्यायुपायं कुर्यात् सूत्र०
१ श्रु० ३ अ० । उपायपूर्वके आरम्भे, तद्वेदादौ यथा—

निवेहि उपक्रमे पसुते तं जहा धम्मि उपक्रमे अहम्मि
उपक्रमे धम्मियाधम्मि उपक्रमे ॥

उपक्रममुपक्रम उपायपूर्वके आरम्भे धर्मश्रुतचारित्र्यात्मके
मवाः स या प्रयेजनमस्येति धार्मिकश्रुतचारित्र्य आरम्भ इत्यर्थ-
स्तथा न धार्मिकोऽधार्मिकः संयमार्थस्तथा धार्मिकश्चासौ देशतः
संयमपत्त्यादधार्मिकश्च तथैवासांयमपत्त्यादधार्मिकधार्मि-
कौ देशविशेषात्तथा इत्यर्थः । अथवा नामस्यापनाड्ययज्ञेयकृत्राण-
भावत्वेनाहं पदविध उपक्रमस्तत्र नामस्यापने सुज्ञाते उपक्रम-
स्तु ह्यशरीरतयशरीरव्यतिरिक्तविश्या सचित्तचित्तमिश्रअव्यये-
दात् । तत्र सचित्तअव्ययपक्रमं द्विपदचतुष्पदापदभेदजिहः पुनरे-
केका द्विविधः परिकर्मणि वस्तुविनाशो च । तत्र परिकर्मज-
व्यस्य गुणविशेषकरणं तस्मिन्सति तथया घृताद्युपयोगेन पुरुष-
स्य तपोदिकरणं एवं युक्तसारिकादीनां शिक्षागुणविशेषकरण-
म् । यथा चतुष्पदानां हस्यार्दीनाम् अपदानां च वृक्षादीनां

वृक्षाद्युपेदेपदेशात् वाङ्मयादिगुणापादनमिति । तथा वस्तु-
विनाशो च पुरुषादीनां खड्गादिनिर्विनाश एवोपक्रम इति । एव-
मचित्तअव्ययपक्रमः पञ्चरागादिमणेः क्षारमुगुटपाकादिना वैम-
द्वयापादनं विनाशश्चेति । मिश्रअव्ययपक्रमस्तु कटकदिविच्युत-
पुरुषादिअव्ययैवेति । तथा क्षेत्रस्य शास्त्रिकेनादेः परिकर्मवि-
नाशो वा क्षेत्रोपक्रमस्तथा काष्ठस्य चन्द्रोपरागादिवृक्षगुणस्याप-
क्रम उपयेन परिज्ञानं काव्योपक्रमः । तथा ज्ञावस्य प्रशस्तोऽप्रशस्त-
रूपस्योपायतः परिज्ञानमेव ज्ञावोपक्रमः । स चाप्रशस्तो डोमि-
नीगणिकामाग्यहृष्टान्तादवसेयः । प्रशस्तस्तु श्रुतादिनिमित्तमा-
चार्यादिज्ञावोपक्रम एवं धार्मिकस्य संयतस्य यश्चारित्र्याद्यर्थ-
अव्ययकृत्राणानामुपक्रम उक्तस्वरूपः स धार्मिक एवोपक्रमः ।
तथा अधार्मिकस्याऽसंयतस्यासंयमार्थः यः स धार्मिक एव ।
तथा धार्मिकाधार्मिकस्य देशविरतस्य यः स धार्मिकाधा-
र्मिक इति ॥ अथ स्वाभ्यन्तरजनेनेपक्रममेव विज्ञाह—

अह्वा ति विहे उपक्रमे पसुते तं जहा आयोवक्रमे परो-
वक्रमे तदुजयोवक्रमे एवं वेयावचं अणुगमहे अणुसिद्धौ
उवावने एवमिक्किं ति निश्चि० आद्यावगा जहेव उपक्रमे ॥

तत्रामनोऽनुकूलोपसर्गादौ शरीरकृत्रणनिमित्तमुपक्रमो वैदान-
सादिना विनाशः परिकर्म वा आत्मार्थं वा उपक्रमाऽन्यस्य वस्तु-
न आत्मोपक्रम इति । तथा परस्य परार्थं चोपक्रमः परोपक्रम इति
तदुभयस्य आत्मपरलक्षणस्य तदुभयार्थं चोपक्रमस्तदुजयोपक्रम
इति । एवमिति । उपक्रममुत्रवत् आत्मपरोजयजनेन वैयावृत्त्या-
दयो वाच्याः । स्या० ३ गा० । प्रथमतः सर्वकृत्यविधौ, आतु० ।
उपक्रम्यतेऽनेनेत्युपक्रमः । कर्मभेदोपाय, ज० १ श० ४ उ० ।
उपक्रममुपक्रमः । कर्मणामनुद्ययशानामुद्ययप्राप्ते, सूत्र० ६ श्रु०
३ अ० । उपक्रम्यते क्रियतेऽनेनेति उपक्रमः । कर्मणो वृक्षोदी-
रितत्वादिना परिणमनहेतां जीवस्य शक्तिविशेष, योऽयत्र कर-
णमिति रुढः । तद्वेदा यथा—

चउत्विहो उपक्रमे पसुते तं जहा वंधणोवक्रमे उदरिणो
वक्रमे उपसामणोवक्रमे विण्परिणामनोवक्रमे ॥

उपक्रमो चोपक्रमो बन्धनादीनामारम्भः स्यादारम्भः उप-
क्रम इति वचनादिति तत्र बन्धने कर्मपुद्गलानां जीवप्रदेशा-
नाश्च परस्परं संबन्धनादिदृष्टं सूत्रमात्रवद्वलाहशलाकासंब-
न्धोपक्रममवगन्तव्यं तस्योपक्रम उक्तार्थो बन्धनोपक्रमः । आ-
सकलितायस्य वा कर्मणो वद्धवस्थोकरणं संबन्धने तद-
वोपक्रमो वस्तुपरिकर्मरूपो बन्धनोपक्रमो वस्तुपरिकर्मव-
स्तुविनाशोपस्थायुपक्रमस्याभिहितत्वा दिति । एवमन्यात्रा-
यि । स्या० ४ डा० २ उ० । (बन्धनोपक्रमादीनां व्याख्या स्वस्व-
स्याने) मरणे, वृ० ४ उ० । व्यापादे, दूरस्थस्य स तं वस्तु-
नहेतैस्तेः प्रकारैः समीपानयने, " उपक्रममुपक्रामिर्दूरस्थनि-
कटक्रिया " उक्त० १ अ० । व्याख्येयसितशास्त्रस्य समीपानयन-
वृत्ते चतुर्णामनुयोगाद्वारानां प्रथमे द्वारे, आचा० १ श्रु० १ अ० ।

अथोपक्रमस्य निरुक्तिमाह—

मत्यस्योपक्रमण, उपक्रमो तेण तस्मि य तत्रो वा ।

मत्यममीदीकरणं, आणयणं नामदेमस्मि ॥

उप सामीप्ये कसु पादविशेषे उपक्रमणं दूरस्थस्य शास्त्रादिवस्तु-
नहेतैः प्रतिपादनप्रकारैः समीपीकरणं स्याददेशानयने निक्षेप-
योग्यताकरणमित्युपक्रमः । उपक्रान्तं ह्युपक्रामानयनेनेति निक्षेप-
निरुक्तिर्यत्र नान्यस्येति ज्ञावः । उपक्रम्यते वा निक्षेपोऽप्यर्थं क्रियतेऽ
नेन गुरुवायोमेनेत्युपक्रमः । अथवा उपक्रम्यतेऽस्मिन्न शिष्यधम-

णत्रावे सतीति अथवा उपक्रम्यते ऽस्माद्विनीतविनयेविनयादित्युपक्रमः विनयेनाराधितो हि गुरुरुपक्रम्य निरुपयोग्यं शास्त्रं करोतीत्यभिप्रायः । तदेवं करणाधिकरणापादानकारकगुरुवाच्योपादयोऽप्येव विवक्षाभेदतो भेदेनोक्ताः । यदि तु विवक्षया सर्वे ऽप्येकैकरणादिकरणवाच्यत्वेनोच्यन्ते । तथापि न दोषः । (सन्त्यसमीचीकरणमिति) शास्त्रस्य समीचीकरणं शास्त्रस्य न्यासदेशानयनं निरुपयोग्यताकरणमुपक्रम इति सर्वत्र संबध्यते इति ॥ विशे० १. डा० १. अ० । उपक्रमणमुपक्रम इति भावसाधनः । शास्त्रस्य न्यासदेशसमीचीकरणलक्षणः उपक्रम्यते वाग्येनेत्युपक्रम इति करणसाधनः । उपक्रम्यते ऽस्मिन्निति वा शिष्यश्रवणत्रावे सतीत्युपक्रम इत्यधिकरणसाधनः । उपक्रम्यते अस्मादिति वा विनयेविनयादित्युपक्रम इत्युपादानसाधन इति । इथा० १. डा० १. अ० । अ० १. म० प्र० । सूत्र० । ज० । उपक्रमां द्वाधा । शास्त्रीय इतरश्च । शास्त्रानुगतः शास्त्रीयः (आचारः) इतरश्च श्लोकप्रसिद्धः । तत्रेतरजिज्ञासायह—

से किं ते उपक्रमेऽगृह्यते पक्षे ते तज्ज्ञा एवोपक्रमे उपणावक्रमे द्वयोवक्रमे त्रयोवक्रमे काञ्चोवक्रमे जात्रोवक्रमे नामउपवणात्रो गयात्रो ॥

अत्र कचिद्वयं दृश्यते उपक्रमे दुविहे पक्षे ते इत्यादि "अयं च पाठः आपुनिको युक्तश्च आह वा उपक्रमे अगृह्यते पक्षे ते इत्यादि वक्ष्यमाणप्रत्ययान्याससाधनानुगतप्रसङ्गात् । यदि शास्त्रीयोपक्रमोऽत्र प्रतिज्ञातः स्यात्ततः वक्ष्यमाणसूत्रमेवं स्यात् "से किं ते सन्धोवक्रमे २ अगृह्यते पक्षे ते इत्यादि " नचैवं तस्माद्विह सूत्रेद्विधप्रतिज्ञा किञ्चित्परोपक्रमनयनं चेत्तसि विकल्प्य यथा निर्दिष्टमय सूत्रमित्यत्र विस्तारेण । प्रकृतं प्रस्तुतं सूत्रम् । नामस्यानोपक्रमस्याख्या नामस्यापनावश्यक व्याख्यानुसरण कर्त्तव्या । अनु० । विशे० ॥

उच्योपक्रमः ।

से किं ते द्वयोवक्रमे २ दुविहे पक्षे ते तज्ज्ञा आगमनो अ नोआगमनो । जाणयसरीरजविअसरीरवइत्ति द्वयोवक्रमे २ तिविहे पक्षे ते तज्ज्ञा सचित्ते अचित्ते पीमए । से किं ते सचित्ते द्वयोवक्रमे २ तिविहे पक्षे ते तज्ज्ञा दुपए चउपए आपए एकिके पुण दुविहे पक्षे ते तज्ज्ञा परिक्रमे अ वरुविण्णसे अ ॥

उच्योपक्रमव्याख्यापि उच्यवदयकवदेव यावत् द्वयोपक्रमे इत्यादि । तत्र द्वयस्य नडादरुपक्रमणं कात्रान्तरभविनाऽपि पर्यायेण सहदानमिषोपायविशेषतः सयोजनं उच्योपक्रमः । अथवा उच्येण घृतादिना जूमादौ उच्यतः घृतादेरेयोवक्रमो उच्योपक्रम इत्यादि । कारकयोजना विवक्षया कर्त्तव्येति । स च त्रिविधः प्रज्ञस्तथा सचित्तु उच्यवित्पयः सचित्तः । अचित्तु उच्यवित्पयोऽचित्तः । मिश्र उच्यवित्पयस्तु मिश्रः । उच्योपक्रमश्चित्रविः प्रज्ञस्तथा द्विपदानां नटनत्तकादीनां चतुःपदानामभ्युत्थादौ नामपदानामात्रादीनाम् । तत्रैककः पुनरपि द्विधा परिकर्मणि वस्तुनाशो च । तत्रावस्थितस्यैव वस्तुनां गुणविशेषाधानं परिकर्मम् । तत्र परिकर्मणि परिकर्मविषयो द्वयोपक्रमः । यदा तु वस्तुनां विनाशो पयोपायविशेषैरुपक्रम्यते तदा वस्तुनाशविषयो उच्योपक्रमः । सूत्रं द्विपदानां नटनत्तकादीनां घृताद्युपयोगेन ब्रह्मवर्णादिकरणं वर्णस्कन्धवर्द्धनादिक्रिया वा परिकर्मणि सचित्तु उच्योपक्रमः ॥

द्विविधमप्येतदुपक्रमं विभक्तिपुराह—

से किं ते उपए उपक्रमे नमणां नट्टाणं जट्टाणं मट्टाणं मुट्टियाणं वेत्तवगाणं कहगाणं पवगाणं द्वासागाणं आइ—
कवगाणं द्वांवाणं मंवाणं तूणइट्टाणं तुंवीणीयाणं काया—
णं मागहाणं सेत्तं दुपए उपक्रमे ॥

अत्र निर्वचनं (दुपयाणं नडाणमित्यादि) तत्र नाटकानां नाटयितारो नटास्तेषां (नट्टाणंति) नृत्यविधायिनो नर्तकास्तेषां (जट्टाणंति) जट्टा वरत्राः खलकास्तेषां राजस्तोत्रपाठकानामित्यन्ये (मट्टाणंति) मट्टाः प्रतीतास्तेषां (मुट्टियाणंति) मोष्टिका ये मुष्टिभिः प्रहरन्ति मल्लविशेषा एव तेषां (वेडंवगाणंति) विटम्बका विट्टका नानावेष्टादिकारिण इत्यर्थः । तेषां (कहगाणंति) कथकाणां प्रतीतानाम् (पवगाणंति) प्लवका ये उत्प्लवन्ति गर्तादिकं क्रपाभिर्लङ्घयन्ति नद्यादिकं वा वरन्ति तेषां (लासगाणंति) लासका ये रासकान् गायन्ति तेषां जय शब्दप्रयोगकृणां वा भरडानामित्यर्थः । (आयंखगाणंति) ये शुभाशुनमाख्यायन्ति ते आख्यायकास्तेषां (लंवाणंति) ये महावैशाखाप्ररोहन्ति ते लंकास्तेषाम् (मंखाणंति) ये चित्रपटादिहस्ताभिर्ना चरन्ति ते मंखास्तेषाम् (तूणइट्टाणंति) तूणाभिधानवाद्यविशेषवताम् (तुंवीणीयाणंति) वीणावादकानां (कायाणंति) कावडिवाहकानाम् (मागहाणंति) मङ्गलपाठकानामेषां सर्वेषामपि यद्वृत्ताद्युपयोगेन वलवर्णादिकरणं वर्णस्कन्धवर्द्धनादिक्रिया वा स परिकर्मणि सचित्तु द्वयोपक्रमः । यस्तु खट्वादिभिर्येषां नाशो पयोपक्रम्यते सम्पाद्यते स वस्तुनाशो सचित्तु उच्योपक्रम इति वाक्यशेषः । अन्ये तु शास्त्रं गन्धवैरुत्यादिकलासम्पादनमपि परिकर्मणि उच्योपक्रम इति व्याचक्षते एतच्चायुक्तं विधानविशेषात्मकत्वाच्छास्त्रादिविज्ञानस्य च ज्ञावत्त्वादिति । अथवा यद्यात्मकद्रव्यसंस्कारमात्रापेक्षया शरीरवर्णादिकरणवदित्थमुच्यते तर्ह्येतदप्युद्गमेवेति । सेत्तमित्यादिनिगमनम् ।

अथ चतुष्पादानां द्विविधमप्युपक्रमं विभक्तिपुराह—

से किं ते चउपए उपक्रमे, चउपपयाणं आसाणं हत्थीणं । इच्चादि सत्तं चउपपयउपक्रमे, से किं ते अपए उपक्रमे ॥
अपपयाणं अंवाणं अंवाग्गाणं इच्चाइ सत्तं अपपयउपक्रमे ।
सेत्तं सचित्तं द्वयोवक्रमे ॥

से किं तमित्यादि । अत्र निर्वचनं "चउपपयाणं आसाणं हत्थीणमित्यादि अश्वादयः प्रतीता एव एतेषां शिखा गुणविशेषकरणं परिकर्मणि खट्वादिस्त्वेषां नाशोपक्रमेण वस्तुनाशो सचित्तु द्वयोपक्रम इतीहापि वाक्यशेषः सेत्तमित्यादिनिगमनम् । अथापदानां द्विविधमप्युपक्रमं विभक्तिपुराह । अत्र निर्वचनम् । "अपपयाणं अंवाणं चारगाणमित्यादि" इहाप्राप्तयो देशप्रतीता एव नयनं (चारगाणंति) येषु चारकुलिका उत्पद्यन्ते ते चारबुलाः आप्रादिशब्दाच्च वृक्षास्तत्फलानि वा गृहान्ते तत्र वृक्षाणां वृक्षपुर्व्वेदोपदेशाद्भेदक्यादिगुणानन्तनां तु गतेप्रत्येपकोद्वयदिमल्लक्षणनादिना आश्वेव पाकादिकरणं परिकर्मणि शस्त्रादिमल्लुत्तं मूलत एव विनाशेन वस्तुनाशो सचित्तु उच्योपक्रम इत्यत्रापि वाक्यशेषः सेत्तमित्यादि निगमनद्वयम् ॥

अथाचित्तु उच्योपक्रमं विवचुराह—

से किं ते अचित्ते द्वयोवक्रमे खंइणं गुडाइणं मच्छेनी—
णं सेत्तं अचित्ते द्वयोवक्रमे ॥

कण्ठादयः प्रतीता एव नवरं मन्त्रगुह्यं खण्डशर्करा एतेषां खण्डाद्यचित्तद्रव्याणामुपायविशेषतो माधुर्यादिगुणविशेषकरणं परिकर्मणि सर्वथाविनाशकरणं वस्तुनाशो अचित्तद्रव्योपक्रम इत्यत्रापि वाक्यशेषः । सेत्तमित्यादिनिगमनम् ॥

अथ मिश्रद्रव्योपक्रममाह—

से किं तं मीसए दव्वोवक्कमे, मां चेव यामसम्मणि आसाइ सेत्तं मीसए दव्वोवक्कमे सेत्तं जाणयसरीरमविव्रमरीर तव्वतिरित्ते दव्वोवक्कमे सेत्तं नो आगमतो दव्वोवक्कमे । सेत्तं दव्वोवक्कमे ॥

(सेत्तमित्यादि) स्यात्सकोऽस्वान्नरणविशेषः आदर्शस्तु वृषजादिग्रीवाभरणम् आदिशब्दात् कुङ्कुमादिपरिश्रवः ततश्च तेषां मय्यादीनां कुङ्कुमादिनिर्मणिकृतानां स्यात्साक्षाद्विज्ञेस्तु विज्ञापितानां यत्किञ्चादिगुणविशेषकरणं खट्वादिनिर्विनाशो वा स मिश्रद्रव्योपक्रम इति शेषः । अश्वादीनां सचेतनत्वात् हांसवादीनामचेतनत्वात् मिश्रद्रव्यत्वमिह ज्ञावनीयम् । अत्र च संक्षिप्ततरा अपि वाचनाविशेषा इत्यन्ते तेषुप्युक्तानुसारेण भावनीयाः । सेत्तमित्यादिनिगमनचतुष्टयम् । उक्तोऽप्युपक्रमः ।

क्षेत्रोपक्रममभिधित्पुराह—

से किं ते खेत्तोवक्कमे जप्पं हलकुलियाइहिं । खेत्ताइ उपक्कमिच्छेते सेत्तं खेत्तोवक्कमे ॥

क्षेत्रस्वोपक्रमः परिकर्म विनाशकरणं क्षेत्रोपक्रमः स क इत्याह (खेत्तोवक्कमेत्ति) तत्र हलं प्रतीतम् अत्रोनिवृत्तार्थिक्तीदृशजोहण्टिकं कुत्रिकं बहुतरं कदा तृणादिच्छेदार्थं यत् क्षेत्रावस्थितं तन्मममगत्वादि प्रसिद्धं कुत्रिकमुच्यते ततश्च यदत्र हलकुत्रिकादिभिः क्षेत्राण्युपक्रम्यन्ते बीजवपनादियोग्यतामानीयन्ते स परिकर्मणि क्षेत्रोपक्रमः । आदिशब्दात्क्षेत्रप्रत्ययान्तादिभिः क्षेत्राण्युपक्रम्यन्ते विनाशयन्ते स वस्तुनाशो क्षेत्रोपक्रमः । गजेऽसूत्रपुरीषादिवेदेषु क्षेत्रेषु बीजानामप्ररोहणादिनशानि क्षेत्राणि इति व्यपदिश्यन्ते । आह । यथेवं क्षेत्रगतपृथिव्यादिद्रव्याणामेतौ परिकर्मविनाशौ इत्येव उच्योपक्रमं पृथग्व्यक्तीनां यः उपक्रमः स क्षेत्रेऽपि उपचर्यते । इत्येते च आर्धेयधर्मापचारात् आधाराः । उक्तं च । “खेतमरुवं निबं, तस्स परिकम्माणं नयविण्णसा । आर्धेयगयसेणउ, करणविण्णसा वयारोत्थं” इत्यादि सेत्तमित्यादिनिगमनम् ॥

सम्प्रति क्षेत्रोपक्रममाह—

नोत्रए वक्कमणं, हलकुलियाहिं वा वि विवत्तस्स ।

सम्पज्जजुपिकम्मं, पज्जवत्तज्ञागाडमुं तु परिकम्मं ॥

यन्नावा आदिशब्दादुत्पत्तादिभिश्च नर्शं तरति । अथवा हलकुत्रिकादिनिर्णयक्षेत्रस्येष्टक्षेत्रादेरुपक्रमणम् यदि वा यत् क्रियते गृहादीनां संमार्जनं जूपिकम् या देवकुत्रादीनां यच्च वा यथोन्मार्गशोधनं तस्माः व्याख्यात इत आदिप्रहणं वा तत्रादिषु यत्परिकर्मं खननादिद्रव्यक्रमेणैव सम्पन्नोऽपि क्षेत्रोपक्रमः ॥

काष्ठोपक्रममुच्यते—

मे किं ते काष्ठोपक्कमे २ जप्पं नाडिआइहिं काष्ठोपक्कमणं कीरए मेत्तं काष्ठोपक्कमे ॥

काष्ठो द्रव्यपर्यायः स पय उच्यपर्यायः चित्रकार्मण्यत्सलालितकपाश्वित इति द्रव्योपक्रमानिधाने काष्ठोपक्रम उक्त एव ज्ञव-

ति । अथवा समयावधिमुहुरेत्यादि रूपस्य काष्ठस्य स्वतन्त्रमेवोपक्रममभिधित्पुराह ॥ सूत्रकारः (सेत्तमित्यादि) काष्ठस्योपक्रमः काष्ठोपक्रमः स क इत्याह (जप्पं नाडिआइहिं) इत्यादि णमिति वाक्यालंकारः यद्विह नाडिकादिजिरादिशब्दात् तृणच्छायातन्त्रचारादिपरिश्रवस्तैः काष्ठ उपक्रम इति शेषः । तत्र नाडिका तादृशदिमयघटिका । तृणसंकुच्छायादिना वा एतावत्याख्यादिकाष्ठोऽस्ति काष्ठ इति यत्परिहृयानं भवति परिकर्मणि काष्ठोपक्रमः यथा तत्परिहृयानमेव हि तस्येह परिकर्म यत्तु नञ्वादिचारैः काष्ठस्य विनाशनं स वस्तुनाशो काष्ठोपक्रमस्तथा ह्यनेन ग्रहणकृत्रादिचारेण विनाशितः काष्ठो न भविष्यत्यधुना धात्यादिंसंयत्त इति वक्तारो भवन्ति । अनु० ॥ किञ्च—

त्रयाए नालियाए व, परिकम्मं ये जहत्थविज्जाणं ।

रिक्खाइ य चोरेहि य, तस्स विण्णामो विवज्जासो ॥

(से) तस्य समयावधिका घटिका मुहूर्तादिद्रव्यक्रमस्य काष्ठस्येवमेव परिकर्मं यत्किमित्याह यथायथेविज्ञानं यथावत्परिहृयानं कथंत्याह शास्त्रादिप्रतिष्ठाया रूपरूपाया घटिकारूपाया च नाडिकाया विनाशार्हति तस्य क इत्याह विपर्यासो वैपरीत्यभवनमनियुक्तलक्ष्यकृतया परिणमनमित्यर्थः । कैरित्याह ऋक्गृहादिचारैस्तथा च वक्तारो जयन्यमुक्तं नक्षत्रेण ग्रहेण वा इत्यमित्यं गच्छता विनाशितः काष्ठ इति । उक्तः काष्ठोपक्रमः । विशेषः । यद्वा “सावविवाहेसु यज्जमानं” दुष्मणां शमीविधिनिकाप्रभृतीनां स्वापे विबोधे च ज्ञायते ययागतोऽस्तमदित्य उदितो वेति । एष काष्ठोपक्रमः । वृ० १ उ० ॥

अथ भावोपक्रममाह—

से किं ते जावोवक्कमे २ दुविहे पप्पत्ते ते जहा आगमतो अ नोआगमतो अ । जाणए उववत्ते नो आगमतो दुविहे पप्पत्ते ते जहा पमत्थे अपसत्थे अ ॥

भावोपक्रमो द्विविधः प्रज्ञस्तथा आगमतो नो आगमतश्च । तत्रोपक्रमशब्दाध्यैक्षस्तत्रोपयुक्तश्चागमतो भावोपक्रमः (से किं ते नो आगमथो इत्यादि) अत्रोत्तरम् (नो आगमथोजावोवक्कमे दुविहेत्यादि) इहानित्रायाख्या जीवद्रव्यपर्यायो भावशब्देनाभिप्रेतः । उक्तं च “जावाजिण्या पञ्चस्वभावसत्तात्मयोन्यजिप्रायस्ततश्च भावस्य परकीयाजिप्रायस्योपक्रमणं यथा तत्परिहृयानं जावोपक्रमः । स च द्विविधः प्रशस्तोऽप्रशस्तश्चेति । तत्राप्रशस्तानिधिसया आह—

तस्य अपसत्थे मोहिणी गणिआ अमच्चाइणिं ।

(तस्य अपसत्थेत्ति) इह तात्पर्यं ब्रह्मण्या वेश्या अमात्येन च यत्परकीयभावस्य यथा तत्परिहृयानद्रव्यमुपक्रमणं कृतं सोऽप्रशस्तजावोपक्रमः संसारपञ्चत्वात् । अनु० । अशुभस्य तस्य भावोपक्रमस्य ब्रह्मणीयश्याऽमात्याद्या दृष्टान्ताः प्रतिपादितास्तत्तथा—

एकस्या ब्रह्मण्यास्तत्रः पुत्रिकाः तासां च परिणयनानन्तरं तथा करोमि यथेताः सुविता भवन्विति विचिन्त्य मातृ ज्येष्ठपुत्रितरं प्रत्ययोचक्षुत त्वया वासजयनसमागमे स्वजनानां किंचिदपराधमुद्गाय मूर्ते पदग्रहारेण हन्तव्या इतश्च यदनुतिष्ठति तन्ममाख्येयं कृतं च तथा तथैव सोऽप्यतिस्नेहतरलिनमना अपि प्रियतमे पीडितस्ते सुकुमारचरणो भविष्यन्तोऽत्यभिधानपूर्वकं तस्याश्चरणपामर्दनं चकार । अमुं च व्यतिकरं सा मात्रं निवेदितवती साप्युपक्रान्तजा-मातृकताया दृष्टा दुहितरं प्रत्यशशदीत् । पुत्रिके यद्वोचते

तत्तदीयगृहे कुरु त्वं न तवायचनकरो ज्ञातो भविष्यतीति । द्वितीयापि तथैव शिक्षिता । तथापि च तथैव स्वजनां शिरसि प्रदत्तः केवलमसौ नैतत्कुलप्रसूतानां युज्यत इत्यादि किञ्चिद्व्यपेक्षकं उपलिप्ता द्युपरतस्तस्मिन् व्यतिकरे तथा मातुर्निवेदिते प्रोक्तं मात्रा वत्सं त्वमपि यद्येत्तत् तद्गृहे विज्ञप्तस्व केवलं त्वज्जनां उपलिप्ता स्यास्यति । एवं तृतीयापि मातुःशिक्षिता दुहित्वा तथैव प्रदत्तः स्वजनां केवलमनेनोक्तवदनुचक्रकोपेन नूनमकुञ्जीता त्वं येनैव शिष्टज्जनानुचितं विचे— एष इत्याद्यभिधाय गार्ढ कुरुष्विथा निष्काशिता गृह्णात् । तथा च गत्वा सर्वं मात्रे निवेदितम् । ततस्तथा विज्ञातजामातृजावतया तत्समीपं गत्वा वत्स ! स्वकुलस्थितिरियमस्माकं यद्वा त्वमसमगमं वत्सा वरस्येभ्यं विधातव्यमित्यादि किञ्चिद्विधाय कथमप्यनुनीतोऽसौ दुहिता च प्रोक्ता वत्स ! दुराराधत्से भर्ता भविष्यति परमद्वेतावदप्रमत्ततया समा- राधनीय इति ब्राह्मणोद्घट्यतः ।

अथ गणिकाहृष्टान्त उच्यते ॥ एकस्मिन्नगरे चतुःपट्टिविज्ञानसहिता देवदत्ताऽभिधाना रूपादिगुणवती वैद्या परिवसति तथा च युजङ्गजनाभिप्रायपरिज्ञानी स्वव्यापारं कुर्वत्या सर्वा अपि राजपुत्रादिजातयो रतिजननभित्तिषु चित्रकर्मणि लेखितास्तत्र च यः कश्चिदाजुष्यादिरागच्छति स यत्र २ कृताच्यासस्तत्तदेव चित्रलेखितं दृष्ट्वा अर्थं प्रशंसयति । ततोऽहो विज्ञासिनी राजपुत्रादीनामन्यतरत्वेन निश्चय्य यथोचित्येनापचरति । आनुकूल्येनापचरति तत्र राजपुत्रादयस्तस्यै प्रचुरमथैजातं प्रयच्छन्तीति गणिकाहृष्टान्तः ।

अथाऽमात्यहृष्टान्तोऽभिधीयते ॥ एकस्मिन्नगरे कश्चिदाजा मात्येन सहाश्ववाहनिकायां निर्गतस्तत्र च पथि गच्छता राजतुरङ्गेण कचिच्छिबिबुधप्रदेशे प्रभवणमकारि तच्च तत्प्रदेशगुधियाः स्थिरत्वेन वरुस्थिरत्वं चिरेणाप्यगुष्कं ध्यावर्तमानो राजा तथैव व्यवस्थितमहाज्ञां विचारव्यापिजलः दोषमनोऽयं प्रदेशे तदग्रां जविष्यतीति चिन्तितं चिरमवबोकेति वास्तदिति । ततश्चिन्ताकारकुशलतया विदितं तदभिप्रायेणामात्येन राजादेशमन्तरेणापि खानितं तत्प्रदेशे महासरः तत्पात्यां च रोपिताः सर्वे तु कपुःफलवत्समुद्रयो नानाजातीय-तरुनिवहाः । अयदा च तैर्न प्रदेशेन गच्छता चूपाशेन दृष्टं पुष्टं चाहो मानससरोवरवदमणीयं केनेदं खानितं सरः । अमात्यो जगाद देश ! जवद्विरेव । राजा सविस्मयं प्राह कथं कथं कदा मथैतत्कारणाय निरूपित इत्यतः सचिचो यथावृत्तं सर्वमपि कथितवानहो परचितोत्पन्नकथमस्येति विचिन्त्य पतितुष्टो राजा तस्य वृत्तिवर्तनादिना प्रसादं चकार तदेवमादिकः संसारफलोऽपराधप्रशस्तनावोपक्रमः सयमप्युह्य इति ॥ विशेषं ॥ अथ प्रशस्तनावोपक्रममाह । “पस्यं गुरु मार्गं” न च धुतादिनिमित्तं गुर्वीदीनां यद् भावोपक्रमणं स प्रशस्तभावोपक्रमः ॥ अनु० ।

सीमो गुरुणो जार्यं, जगुवकपु मुहं पमरथमणो ।

सद्विययं मपसन्तो, इह जावावकपो हि गथो ॥

इह यद्विषयः स्वद्वितीयं धृतार्थं धृताध्ययनादिहेतोः प्रशस्तनमाः शुनहेतुवाञ्छनं गुरुजामुपक्रममतीक्ष्णितकारादिना ज्ञानानि समोक्षकत्वात्प्रशस्तनावोपक्रमस्तैव चहाऽधिकारो मांकार्यमादय सर्वस्यास्य प्रागभस्त्येति । विशेषं । वृ० (गु- मचितोपक्रमो गुरु शब्दे) साम्प्रतं तमेव शास्त्रीयोपक्रमज्ञ- कृण्ण प्रकाशन्तरणाभिधितुराद—

अह्वा उपक्रमे उचिह्वे पष्ठते तेजहा अणुपुर्वी ?

नाम २ पमाण ३ वत्तव्या ४ अत्याहिगारे ५ समो-
आरे ६ ॥

अथवा अनन्तरं यः प्रशस्तनावोपक्रमः उक्तः लोके पूर्वोद- विभागः स हि द्विविधो ह्युच्यते गुरुजवापक्रमः शास्त्र- ज्ञावापक्रमश्च । शास्त्रलक्षणो भावस्तस्यापक्रमः शास्त्रभा- वापक्रमस्तत्वेन गुरुभावापक्रमज्ञकृण्ण प्रकाशेणोक्तोऽयं द्विती- येन शास्त्रनावोपक्रमज्ञकृण्ण प्रकाशन्तरेण तमभिधितुराद (अह्वा उपक्रम इत्यादि) अथवेति पकान्तरसूचकः उप- क्रमः प्रथमपातनापक्के शास्त्रीयोपक्रमो द्वितीयपातनापक्के तु शास्त्रनावोपक्रमः पर्विधः पदप्रकारः प्रज्ञतस्तथया आनु- पूर्वी १ नाम २ प्रमाण ३ वत्तव्या ४ अर्थाधिकारः ५ स- मवतारः ६ अनु० (एतेषाञ्च शब्दच्युत्पत्त्यादिस्वरूपं यथा- वसरं स्वस्वस्थानं) (उपोद्घातादस्य जेदः स्वस्थानं) उपक्रम्यतेऽनेनोपक्रमः । ज्वरानिसारादौ, स्या० ४ ग० । शास्त्रं, “लुम्माहारच्छेप उपक्रमणं च परिष्ठाप” तत्र त्रिधा स्वकायपरकायतदभयरूपः । तत्र स्वकायशस्त्रं यथा लव- णोदकं मधुरोदकस्य कृष्णभूमं वा प्राग्भूमस्य । परकाय- शस्त्रं यथाऽनिरुदकस्य उदकं चापेनरिति तदुपयशस्त्रं यथा उदकाः शुकोदकस्येत्यादि । य० २ अधि० । उपक्रमोपस- हारो हेतुतात्पर्यनिर्णय, वर्दान्तमेतत् तात्पर्यनिर्णायक हेतु- जेदः, तत्रापक्रमोपसहारायां छात्र्यामेव तात्पर्यं निश्चीयते नन्वेकेकेनिति वाच्यम् । कारणं घञ् । सामाद्युपायं, कर्मणि घञ् आरच्यमाणे, पुं० वाच० ।

उपक्रमकाशे उपक्रमकाशे—पुं० क० स० । अभिप्रेतार्थसामी- प्यानयनवृत्तण सामाचारीयथायुक्तजेदभिन्ने वा काळभेदे, आ० म० णि० ॥

अयोपक्रमकालं चित्रणिषुमोप्यकारस्तत्स्वरूपमाह—

जेणोवकामिज्जण, समीदमाणिज्जण जम्भो जंतु ।

स किञ्चोवकमकाशो, किरियापरिणामचूडो ॥

कमु पादविक्रपे विवक्रितस्य दूरस्थितस्य वस्तुनस्तेस्तेरुपाय- चूतैः क्रियाविशेषैरुपक्रमणं सामीप्यानयनमुपक्रमः । अथ येन क्रियाविशेषेणोपक्रम्यते दूरस्थं समीपमानीयते स उपक्रमः । यतो वा क्रियाविशेषाऽपक्रम्यते । यदा सामाचारी प्रभृतं वस्तु उपक्रम्यते स उपक्रमस्तस्य काशोऽप्युपचारादुपक्रम एव काळः उपक्रमकाळः । किञ्चशब्द आमवचनोपदेशार्थः । अयं च बहु- भिः क्रियापरिणामैर्त्रैविष्टः प्रचुरो जवति प्रभूताः क्रियापरिणामा इह भवन्ति । वदवदत्रायुष्मातुपक्रमहेतुभूताः क्रिया भवन्ती- ति यावत् । तथाच वक्ष्यति “अज्जवसाणनिमित्ते, आहारि वेय- णाराधापि । फासे आणाणापु, सत्तिहं भिज्जप आरु” इत्यादी- ति गार्थार्थः । २३ ॥

अयं च द्विविधो भवति कथमित्याह निर्युक्तिकारः—

द्विटोवकमकालो, सामायारी अहाउयं चेव ।

सामायारी ति विहा, ओदं दमहा य पविज्जणे ॥

यथोक्त उपक्रमकाशो द्विविधस्तदेव चैविध्यं दर्शयति सामा- चायुपक्रमकाशो यथायुक्तोपक्रमकाशश्च । अथ सामाचार्यो उप- क्रमकाशत्वे समर्थयज्ञाह ज्ञाप्यकारः ॥

जेणोवरियमुयाउ, सामायारिमुयमाणियं हेट्टा ।

ओहाइतिविह एसो, उपक्रमो मययवजाए ॥

पूर्वनिर्दिष्टानवमपूर्वोदरपरिश्रमधृता दुःकृत्य येन साधुसा- माचारीप्रतिपादकं धृतमप्यस्तादिदानीन्तनकालेऽपि समा-

नीतस्मद्दीनानां समीपाकृतं स एव समस्तसाधुवर्गः प्रत्य-
क्तः (ओहारि) ओघनिर्मुक्तिस्तथा " इच्छामिच्छातहका-
रो इत्यादि " इत्यादि सामाचार्यप्रतिपादको ग्रन्थद्वेदसूत्राणि
चेति त्रिविधः समयचर्यया समयपरिभाषया उपक्रमः सामा-
चार्युपक्रमकालो भूयते इत्यर्थः । इदमुक्तं भवति लोके न समा-
चार्युपक्रमकालतया कश्चिदकालो रुढः समस्ति । आगमो पुन-
रसौ भूयते कथमिति चेदुच्यते येन प्रभूतेन कालेन नव-
मपूर्वादिगतं सामाचार्यश्रुतं शिष्याऽनुमुक्तमप्येत स कालः
सामाचार्यश्रुतौपक्रमणद्वारेण स्थविरैरुपक्रम्य किलावगम्या-
नीतस्तन्काललभ्यस्य सामाचार्यश्रुतस्य स्थविरैरिदानीमपि
विनयेभ्यः प्रदानातन्त्र सामाचार्युपक्रमद्वारेणोपचारतः काल-
स्तस्यापि तस्योपक्रमान्वत्सामाचार्युपक्रमकालोऽसौ भ-
ग्यते इति । आयुष्कोपक्रमस्यापि ययायुष्कोपक्रमकावृत्तां
इत्येवब्रह्म—

जं जीवितमवद्वृणो—मज्जवसाणाहं हेतुमज्जणियं ।

मौवक्रममात्रयाणं, स जीवितोवक्रमणकावृत्ता ॥

स जीवितोपक्रमणकावृत्तः यथाऽऽयुष्कोपक्रमकावृत्तिर्धीयते
इत्यर्थः । तत्किमप्याह यज्जीवितस्य यथा वक्ष्यते दीर्घकावृत्ते-
वृत्त्यायुष्कस्य संवत्सरेण स्वल्पस्थितिकथापादनम् । केषां
सोपक्रममायुषां जीवानां निरुपक्रममायुषां निकृतितावस्थस्यैकव-
रुत्वादिपवर्तनयोगात् किं निहेतुकमेव जीवितसंवत्सरे नप्याह
अथवमाननिमित्तादिहेतुसंज्ञितम् । अत्रायमभिप्रायो यश्चिरेण
मरणकालोऽभविष्यदसौ आयुष्कर्मस्वित्यपवर्तनद्वारेणोपचार-
तः किञ्चोपक्रमयावर्गानीत इत्यसौ ययायुष्कोपक्रमकावृत्त उच्यते
इति । नवेयुपक्रमः किमायुष एव नवयावर्गोऽपिद्विद्वयासामपि
ज्ञानावरणेतिप्रकृतीनामिति विनयेप्रश्नाशङ्कयाह ॥

मवद्वृणोमवद्वृणो, परिणामवसादुवक्रमं ह्येता ॥

पापमनिकाऽयार्णं, यवसा उ निकाऽयार्णं पि ॥

न केवद्वृणोमवद्वृणो किं तु सर्वसामपि ज्ञानावरणेतिप्रकृतीनां
शुभाशुनपरिणामवसादुपवर्तनकारणेन ययायोगं स्वीत्यादिख-
णतनारिणापवर्तमानानामुपक्रमो भवति स च प्रायो ना-
निकानिकातानिकानिचितानां स्पृष्टवत्तावस्थानामेव भवति
प्रायो प्रहणस्य फलमाह । तत्रिण तपसा पुनर्निकाचित-
त्यपि कर्मण्युपक्रम्यते एव यदि पुनर्यथा वदं तथैवानुग्राह-
नं सर्वमपि कर्म घेयेन तदा मुक्तिगमने कस्यापि न स्या-
त्तद्वयमिदिकानामपि नियमेन सत्तायामतः सागरोपक्रमको-
टीकास्थितिरस्य कर्मणः सङ्गादित्थं स्वत एव वृद्धयति
तथायुषि एव किमित्यत्रोपक्रमकावृत्तौ न शेषकर्मणामि-
ति चेदुच्यते लोके आयुष्कोपक्रमस्यैव प्रमिद्वत्तात्तुपक्रम-
कावृत्त एवेह प्रोक्तः उपवृत्तवत्तायानातन्त्रोपक्रमोपक्रमकावृत्त-
ोऽपि षड्व्य इति ॥ अथ प्रेरकः प्राह—

कर्मोवक्रामिज्जइ, अपत्तकालं पि जइतओ पत्ता ।

अक्रयागमकयनामा, मौवक्रामागमया दोमा ॥

ननु यद्यप्राप्तकावृत्तमपि बहुकावृत्तेषु कर्मण्यमुपक्रम्यते इदा-
नीमपि क्रिमेयेन घेयते ततस्तदीकृतागमकृतनामां भोजाना-
श्वामादयश्चेत्येतः दोषाः प्रगताः । तथाहि यदीदानीमयो-
पक्रमकावृत्तादयश्चित्तरूपेण कर्मो घेयते तत्पूर्वमकृतमेयोपक्रममि-
त्कृता न्यागमः । यत्तु पूर्वं दीर्घस्थितिरूपतया कृते वदं त-
स्यापवर्तनकारणोपक्रमेण नाशितव्यादकृतनाशः ततो भोजोऽप्येव
मताश्रयः सिद्धान्तमर्थं कृतकर्मोऽयमगमने प्रतिपादप्रस-
ङ्गादिति । अत्रोत्तरमाह—

नदि दीहकालियस्स वि, नामो तस्मादुइओ खिणं ।

बहुकावृत्ताहागमस्स व, दुयमगिय रोगिणां जोगे ॥

न कृतनाशादयो दोषा इति प्रकरणादभ्यन्ते कृत इत्याह न
यस्मात्तस्यायुष्कादेः कर्मणा दीर्घकावृत्तकस्यापि दीर्घस्थि-
त्यादिरूपतया वक्षस्यायुष्कमेव नाशः क्रियते । कुत इत्याह
किं प्रीत्येव सर्वस्यापि तस्याप्यवसायवशादनुवृत्तेर्वेदानां
यदि हि तद्वद्वृत्तावृत्तेषु कर्म अवेदितामेव नश्येद्यथा-
ल्यस्थित्यादिविशिष्टं वेद्यते तत्ततोऽप्येव प्रवेत्तदा कृत-
नाशाकृताऽयमगमो भवेताम यदा तु तदेव दीर्घकावृत्तवधम-
ध्यवसायविशेषादुपक्रमस्य स्वल्पपेनैव कावेन वेद्यते तदा
कथं कृतनाशादिदोषः यथाहि बहुकावृत्तयोगयोगस्याऽऽहार-
स्य धान्यमुपक्रमद्वयुष्कादिरभिरिगिणां जस्मकृतावस्थितमतां
कृतं स्वल्पकावेनैव भोगो भवति न च तत्र कृतनाशो ना-
प्यकृताऽयमगम इत्येवमिहापि भावनीयमिति । अत्राह ननु
यद्वदं तद्यदि स्वल्पकावेन सर्वमपि वेद्यते तर्हि प्रसन्न
चन्द्रादितिः समनरकपृथिवीयोगमसतावेदनीयादि किं
कर्मवद्विधं श्रूयते तद्यदि सर्वमपि वेदितां तर्हि समनरक-
पृथ्वीसंभविदुःखोदयप्रसङ्गः । अथ न सर्वमपि वेदितां तर्हि
कथं न कृतनाशादिदोषः । सत्यमुक्तं किंतु प्रदेशापेक्षैव त-
स्य सर्वस्यापि शीघ्रमनुभवनमुच्यते अनुभागवेदेन तु न भव-
त्यप्येतदेवाह—

सर्वं च पप्पतया, ज्जुइ कम्मणज्जागओ भयं ।

तेणावस्माणुज्जेव, के कयनामादुओ तस्म ॥

सर्वमप्रकारमपि कर्मसोत्तरभेदं प्रदेशतया प्रदेशानुभवद्वारे
ण भुज्यते वेद्यत एवेत्येव तावन्नियमोऽनुभागस्तु सानुभव-
माश्रित्येत्यर्थः । भजनीयं विकल्पनीयम् अनुभागः कोऽपि वेद्य-
ते कोऽपि पुनरप्यवसायविशेषण हेतुत्वान्न वेद्यत इत्यर्थः ।
तदुक्तमाह " तस्य एव जं ते अणुभागकथं तस्येवग्राह-
यं वेद्य इत्येवग्राहं नो वेद्यं तस्य एव जं ते पप्पसकर्मं ते नि-
यम विपइति " अतः प्रसन्नचन्द्रादिभिस्तस्य नरकयोग्यक-
र्मणः प्रदेशा एव नीरसा इह वेदिता नन्वनुभागस्य शुभाध्य-
वसायेन हतत्वादात एव न तेषां नरकसंभविदुःखोदयः क-
र्मणो विपाकाऽनुभव एव सुखदुःखयोर्वेदनाद्येनैव तेन वद-
स्य कर्मणः सर्वनामपि प्रदेशानामवश्यं वेदनात् कथं तस्य
कर्मोपक्रमं कर्तुं कृतनाशादयो दोषा न केचिदित्यर्थः । आह
नन्वेवमप्यनुभागो यथा वक्षस्तथैव प्रसन्नचन्द्रादिभिर्न वेदि-
त इति कथं न कृतनाशः अस्त्येव कृतनाशः । ननु काचिद्विधा
यदि हाध्यवसायविशेषोपहृतत्वान्नश्यति रसस्वदा किमिति
एवं सर्वस्यापि हालप्रकारकर्मणो मूलोच्छेदव्ययतन एव-
सायव इत्यसौ एवेत्येव तेषां कृतनाशः । यदा बहुरसं बहुस्थि-
तिकं च सत्कर्म अल्परसमल्पस्थितिकं च कृत्या वेद्यति
तदा तस्यावस्थितिकस्य च कर्मणः पूर्वमकृतस्यागमस्ततस्त-
त्र मोक्षोपन्यासाः सिद्धान्ताप्रत्युद्भूतकर्मणुगमेन पुनरावृ-
त्तिप्रसङ्गादिति चेत्तदुक्तं यदि हालप्रसन्नमल्पस्थितिकत्वं
चिप्रसङ्गोऽव विहेतुको स्यात् एवं च नास्ति अल्परसस्य
अध्यवसायविशेषोपहृतत्वान्नाभ्यागमन्यायोगादल्पस्थितिकत्व-
मप्यायुष्कादीनां निहेतुकमेव जायते अध्यवसाननिमित्तादिहे-
तूनां दीर्घस्थित्यादन्तवत्तापि कथमकृतागमत्वम् । अत एव न
सिद्धान्तो कर्मसमागमस्तदागमहेतूनां तेषुभायादित्यलं प्र-
सङ्गः । भाष्यकारेणाप्यस्याथैव प्रवर्जयिष्यात्वात्वादिति
युक्तियुक्तोपक्रमः कर्मणां कुत इत्याह—

उपक्रमण-उपक्रमण- न० उप-क्रम-द्वयुद् । विज्ञेयणे, विशेषे ७
 द्वा० । आरम्भे, कारणे द्वयुद् तत्साधने, सुश्रुतोक्ते दीर्घायुष्यादि-
 ज्ञानपूर्वकचिकित्सायाम्, दृढिकायाम्, स्त्री० । वाच० ॥

उपक्रमिया-औपक्रमिकी- खी० उपक्रम्यतेऽनेन्युपक्रमो ज्व-
रातिसारादिस्तत्र त्रया या सा औपक्रमिकी । स्या० । उप-
क्रम्यतेऽनेन्युपक्रमः कर्मवेदन्तोपायस्तत्र त्रया औपक्रमिकी (न०
१ शब्ध उ०) कर्मदीशराक्षणम निर्तृत्वायां तत्र भवायां ज्व-
रातिसारादिजन्याया वा वेदनाकारणम्, स्या० २ ग० । “अहं उप-
क्रमियं वेष्यं णो सम्मं सहामि ” ॥ स्या० ४ ग० । “

उवक्मियुवसग-अपक्रमिकोपमर्ग- पुं० दण्मकशस्त्रादिनाऽ
सातवेदनीयोदयापादके, सूत्र० १ ध्रु० ३ अ०। (उवसगशब्दे
विवृतिः) ।

उपकैस-उपक्रेज्ञ-पुं० उपक्रियेनाति अनेन उप दिग्ग करणे घञ्
भदादिपु, वाच० ; भावे घञ् । शोकादिवाधायाम्, स्थानेऽत्रा०
उपकस्य (कसा) इत्ता-उपग्रापयितुं-त्रि०डोकेन ख्यापयति, “पावोहिं
कर्मोहिं अन्तापेन उपकसाश्च भवश्चि” । पापैः कर्मजिरात्मान-
मुपख्यापयति ज्ञवति अन्तं महापापकारीत्येवं डोके ख्यापय-
तीति । सूत्र० १ श्रुत० १ अ० ॥

उपसर्ग-उपसृक्त-त्रि० उप-कृ-क्त-चूपाणादौ सुट् । नृषि-
ते, संहते, विहते, ग्रथ्याहते, वाच० । घृतहिङ्गु-आयकमिरच-
वज्रणजीरकादिभिः कृतोपसर्कारे शाकादिक, । “उपसर्गं ज्ञेय-
महाहणं अत्तद्विं सिद्धिमिदं गपक्वं” उपा० । “उपसर्गस्यो-
रन्दिमादौ” नि० चू० ८ उ । उपसर्कणमुपसृक्तम् । पाके, ।
स्था० ४ गा० ।

उर्वरखडसंपत्ता-उपस्कृतसंपन्न-पुं०उपस्कृतेन पाकेन संपन्नः। ओ
दनमण्डकादौ आहारभेदे, । स्था०४भा० ।

उवक्खमाम-उपस्कृताम-न० कंककुमादिउवक्खरं इत्युत्तराम-
त्रेदे, "उवक्खमामं णाम जहा वणयादीणं उवक्खमियाणं जेण-
सिज्जंति ते कंककुमामं उवक्खमियाम भण्णति" नि०चू०१५उ०।
उवक्खविज्जायाण-उपसिक्खाणा-वि०नामंविज्जायाणं "नत-

स्वकर्मिज्जमाणे पेहाण पुरा अपञ्चुहिण" आचा० २.श्रु० २.अ० नि० चू०
 वक्खविडिय-उपस्सकृत-वि० संस्सृत, "विरुक्खवे ज्ञेयणजाण उव-
 कखमिण सिया" "उवक्खमियेपेहाण" उवक्खमिये पेहाण तहा
 उवक्खि ते पां पर्व वंदेज्जा" आचा० २ श्रु० ४ अ० । "सवत्थपरमण
 उवक्खमिये । आ० म० द्वि० ॥

वक्खनेत्ता-उपस्कृत्य-अव्य० संस्कृत्येत्यर्थे, “असणं वा ४ उव-
करेत्ता उवक्खनेत्ता । आच्चा० १ श्रु० ३ अ० २ उ० ।

वक्रावर-उपस्कर- पुं० उप-ह-भावे अ० । हिंसेने सु० ।
हिंसेने, उपस्करगेति उप-ह-अच् । भूषणे, समवाये, प्रतियत्ने, वि-
करि, मूषके, कृतकमासदादौ, समुदिते, संहते, व्यञ्जनसंस्कारक-
पेष्ठप्राणयकादिदृष्ये, गृहसंस्कारके संमार्जन्यादौ, वाच० ।
पूर्वादिक्के, नि० न्य० १० उ० ॥ उपस्क्रियतेऽनेनत्युपस्करः ।
इत्यादौ । च्य० ष ग० ॥

वक्त्रगणमात्रा-उपस्करणशास्त्रा-स्त्री० महानसे, नि०चू०एन०।

वैद्यसंज्ञा-उपस्करसंज्ञा- पुं० उपस्क्रियतेऽनेन्युपस्करो
हिंयादिस्तेन भणनः । हिंयादिभिः संस्कृते ओदनमण्फकादौ,
माहारजेदे, स्या० ४ ग० ।

वक्रवाद्या-उपाख्यायिका-स्त्री० कथात्रेदे, हाताधर्मकथासु-
 च्चपञ्चाख्यायिकापाख्यायिकाशतानि । नं० ॥

उवग-उपग- त्रि० उप-गम-रु-उपगन्तरि, वाच० ॥

लुक्-पुं०तिराश्चि, “तद्गुचण वावि उवगो” उपको नाम अन्यः
कोऽपि तिर्यगापतितो मिलितः। वृ०६उ०। गतायां च। नि०चू०३उ०

उवगंतुकाम-उपगन्तुकाम- त्रि० अन्युत्पातुकामे, “ जो संवि-
ग्विहारं उवगंतुकामो अञ्जुठितुकाम इत्यर्थः”। नि० चू० १ एउ०।

उपगन्त-उपगत- त्रि० उप-गम्-क्त. स्वीकृत, उपस्थित, ज्ञात,
वाच० । दौकिते, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० । अधिगते, “ णिउण-

अ० । प्रश्न० । युक्तः, “ सारणं हारणं उवगणं
उत्तप्पसररिरे ” रा० । “ सस्माणणाणोवगणं महेसी ” उक्त० १२
अ० । औ० । उप सामीप्येन गतः । प्राप्ते, सव० १ अ० १ अ० ।

द० । पंचा० । अनु० । रा० । “ णिहवहयसरसजोव्यनककस्त-
रुणवयभावमुवगयाओ ” औ० । उत्त० । “ ज्ञाणकोष्ठोवगए

संज्ञमर्ण तवसा अण्णाण भावमाण विहरइ” ध्यानं धम्मं शुक्लं
वा तदेव कोष्ठः कुम्भो ध्यानकोष्ठस्तमुपगतस्तत्र प्रविष्टो ध्यान-
कोणोपगतः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ “योगसमन्वयगण” योगसम-

पगतेत्यः द्वोकाग्रमीषत्प्राग्वाराख्यं तदुप सामीप्येन निरवि-
शेषकर्मविध्यत्वात्परान्निघ्नप्रदेशतया गताः उपगताः । ६० ।

उपेति काव्रसामीप्येन गतानां प्राप्तिनाम् । यद्वा उपेत्युपसर्गः
प्रकर्षेऽप्युपव्रज्यते यथा पोदारगेण तेन स्थानमनुपमसुखं प्रक-

उपगम्य मद्वाहत्त-उपगतश्चायम्- न० उक्तगुणयोगात् प्राप्तश्च-

उपकरण-उपकरण- न० उपक्रियतेऽनेन उप-कृ-ल्युद्-प्रधानसा-
धके धने दस्यधनरथास्यनमज्जकादौ. आचा० १ अ० १ अ०

अङ्गे, “केवलस्मरणं वीरियस्म संयोगसद्व्ययाप चत्तारि उद्यग
रणानि भवन्ति । भ० ५ श० ४ उ० । कामभोगाङ्गे, धनधान्य-

हिरण्यादिके, सूत्र०५ श्रु० १ अ० । उपक्रियतेऽनेनेत्युपकरणम् ।
 सुहृद्यादिके द्रव्यादिके च । तन्निरुक्तिश्चैवम् ।
 उपकरणशब्दे द्रव्याद्यावन्ति ॥

मिज्जत्तस्सुवयारं, दिज्जंतस्म व कारइ य जं द्वं ।
तं नवकरणचट्ठी, उवरकाद्वीण डोयाइ ॥

यत् चुह्यादिकं सिद्धयतेऽन्नस्य यद्वा यद्व्यादिकं दीयमानस्य
भक्तस्योपकारं करोति तच्चुह्यादिकं द्रव्यादिकं च उपकरण-

मित्युच्यते । उपक्रियते अनेनेत्युपकरणमिति व्युत्पत्तेः ॥ पि० ॥
 आन्वा० । स्था० । उपकरणं त्वेनकविधम् कटपिटकशूर्पा-
 निते ॥ १०० ॥ १०१ ॥ "तैत्तिरीयसूत्रप्रकरणकारौ" ॥ १०० ॥

७ उ० । उपक्रियते व्रती अनेनेत्युपकरणम् धर्मशरीरोपशृम्भ-
हेतौ उदघौ, उक्तं १२ अ० । दण्डकरजोहरणवस्त्रपात्रादौ,

प्रश्न० १ द्वा० । प्रव० । स्था० । यज्ञानादीनामुपकारकं तदुप-
करणमुच्यते । तथा चाह । “चं जुज्जइ उवयारं उवगरणं तंसि

हाइ उवगरण । प्राद्वगरण अजओ अ, जय परिहरना परिहर-
तो" ध० ३ अधि० । यत्किन्न साधूनामुपकारे न व्याप्रियते तन्नो-
पकरणं किन्तु अधिकरणम् । ध० १ उ० । उपकारिवस्तुनि, प्र-

अ०१ द्वा० । खड्गस्थानीयाया वाक्कनिर्वृत्तया खड्गधारास्थानीया
स्वच्छतरपुञ्जसमूहात्मिका अन्यन्तरानिर्वृत्तिः सा । शक्तिवि-

उपकरणउत्पादणया-उपकरणोत्पादना-स्त्री० उपकुर्वन्तीति

पादनता उपकरणोत्पादनता यद्यप्युपकरणेन उत्पादनरूपेण
विनियमेन, अयोपकरणोत्पादनतां पृच्छति ।

वाच० । प्रच्छन्नरक्षणे, रचनायां च । “ आरुहणण्टणेहि
वालयउवगूहणेहि च ” तं ॥

उवगूहजिह्वाण-उपगूहमान-त्रि० आलिङ्ग्यमाने, “ उवनचि
ज्जमाणे उवगाइज्जमाणे उवलालिज्जमाणे उवगूहिज्जमाणे ”
ज्ञा० १ अ० ॥

उवगूहिय-उपगूहित (उपगूह) न० गाढतरपरिष्कृष्टरूपे
संप्राप्तकामभेदे, प्रव० १७९ द्वा० । द० । आलिङ्गने, त्रि० “एस
सो वहरो तुपुहं उवगूहिसो” आ०म०द्वि० ।

उवग-उपगूह-न० अग्रस्य मुखस्य वर्षाकालसंवाधिनः समीप-
मुपाग्रम् ॥ आपादमासे, “ एसो चियकालो पुणरेव गणं
उवगम्मि ” व्य० १ उ० ।

उवगह-उपग्रह-पुं० उपगृह्णातीत्युपग्रहः । उपाधौ, ओ० नि०
चू० । उपग्रहणमुपग्रहः शिष्याणां भक्तश्रुतादिदिनोपग्रम्भने,
ग० १ अधि० वि० ओ० प० चू० प० भा० (तदुभेदाः परिहा-
रशब्दे वदयन्ते) आत्मनः समीपे संयमोपग्रम्भार्थवस्तुतो ग्रहणे,
प्रव० ६० द्वा० । उपकारे, विशेष० । कारावन्धने वन्दीकरणे, उप-
योगे, आनुकूल्ये, वाच० । परस्मैपदान्ते पदयोर्व्यत्यये, यथा
तिष्ठति प्रतिष्ठते रमते उपरमतीत्यादि । सूत्र० २ श्रु० ७ अ० ।
कर्मणि घञ् । कारारुद्धे, वन्ध्याम्, वाच० ।

उवगहृत्-उपग्रहृत्-त्रि० उपकारके, “जोगोपि वत्यमाइ उव
गहृ करंति गच्छस्स ” पं० व० २ द्वा० ॥

उवगहृत्कुसल-उपग्रहृत्कुशल- पुं० उपग्रहविषयके कुशले, उप
सामीप्येन ग्रहः सोऽपि द्विधा ऽव्ययतां ज्ञावतश्च । तत्र येषामा-
चार्यं उपाध्यायो वा न विद्यते तान् । आत्मसमीपे समानीय
तेषामित्यत्र दिशं वक्षा तावद्वाययति यावत्किपाद्यन्ते एष ऽव्ययत
उपग्रहः । ग्रह उपादानं चि वचनात् । यः पुनरविशेषेण
सर्वेषामुपकारे वर्तते स ज्ञावतः उपग्रहः ॥

उपग्रहकुशलमवाह ॥

बाध्या सहवृक्षेभ्यः, संततवर्किलंतवेपणांतके ।

मेज्जनिमेज्जावहियाण, समणभेमज्जगवाहिण् ॥

दाणदवावणकारा-वण य तहाकयमणुसाण ।

उवहितमणुविहितविही, जाणाति उवगहं एयं ॥

बालाः सहवृक्षेषु तथाप्रभृतिमार्गगमनतः । पवनो वा आन्तेषु
तपःक्लान्तेषु तथा वेदनायां सामान्यतः शरीरपीडायां ज्ञातया-
मातङ्के च सद्यो जाते सति रोगे समुत्पन्ने शय्या वसतिनिषद्या
पीडमल्लकारिरूपा उपपिः कल्पादिः पानं च्रम्य अशनमोदनादि
जैजमौषधमोपग्रहिकं दर्शनं प्रोचनानुपकरणम् । एतेषां समा-
हारो ह्रस्वस्तस्मिन् सप्तमी षष्ठ्यर्थततोऽयमर्थः । एतेषां स्वयं दाने
ऽन्येदानीने तथा वैद्यावृत्त्यादेः कारापणे च तथा “कथमणुज्ञाप”
इति परैः कृतस्यानुज्ञायां यत्प्रवर्तते तथा य उपहितविधिर्यथा-
नुपहितविधिनाम यत् आचार्यैर्विंतीर्णं तदाचार्यमनुज्ञाप्यान्वेषां
साधूनां तदन्तरेण विस्तरयतां ददति अनुपहितविधिर्यदनुपग्र-
मुपाय ददाति । अन्येन व्याचक्षते यद्यस्य गुरुनिर्देशं तत्तस्यो-
पनयनीयं उपहितविधिः । यत्पुनस्तस्य गुरुनिर्देशं तत्सोऽन्य-
स्य गुरुं अनुज्ञाप्य ददति एषोऽनुपहितविधिः । एवं सर्वमुपग्रहं
जानाति । एतदेव ज्ञेयतां व्याख्यानयति ॥

वाध्यादीणं तस्मिन्, मेज्जनिमेज्जावहियाणैहि ।

जनवणाणजेमज्ज-मार्दाहिं उवगहिं कुण्ड ॥

देइ मयं दावेइ य, करेय कारावण य आणुजाणे ।

उवहियं जं जसम गुरुहिं, दिम्वं तस्स उवणेवि ॥

अणुवहियं जं तस्म उ, दिज्जंतं देइ सो उ अन्नसस ।

खमासमणेहि दिम्वं, तुज्जं ति उवगहो एसो ॥

एतेषामनन्तरगाथाभिहितानां बाध्यादीनां बाध्यासमर्थवृक्षमार्गग-
मनादिध्यातव्यः ज्ञानवैदनात्तज्जातातङ्कानां शय्यानिषद्योपधि
प्रदानैस्तथा भक्तं मोदकशोकवर्ज्यादि अन्नमोदनादि पानमैष-
ज्ये प्रागुक्तस्वरूपे आदिशब्दादौपग्रहिकोपकरणोपहितपरिग्रहः ।
एतेरुपग्रहमुपग्रम्भं करोति कथमित्याह । स्वयं शय्यादिकं
ददाति । अन्येर्वा दापयति तथा स्वयं वैद्यावृत्त्यादि करोति ।
अन्यैः कारयति । कुर्वन्तं वा अन्यमनुजानीते । (उवहियसि)
पदैकदेशे पदसमुदायोपचारादुपहितविधिरिति द्रष्टव्यम् । य-
द्यस्य गुरुमिदं तत्तस्योपनयनीयेन उपहितविधिर्यत्पुनस्त-
स्य दत्तं सोऽप्यस्मै गुरुं अनुज्ञाप्य ददाति । क्षमाश्रमणैस्तु-
भ्यमिदं दत्तमित्येषोऽनुपहितविधिः । एष सर्वोऽप्युग्रहः ।
उक्त उपग्रहकुशलः ॥ व्य० ३ उ० ॥

उवगहृद्व्या-उपग्रहार्थता-खी० भक्तपानवखाद्युपादानसम-
र्थतयोपग्रहमयिता भवत्विति प्रयोजने, स्था० ५ डा० ३ उ० ॥

उवगहृद्व्या-उपग्रहृत्-त-न० भोव-क० । पुरुषस्यालिङ्गनैकान्त-
नयनलिङ्गग्रहणकरग्रहणादौ, “ उवहसिपहिं उवगहिपहिं
उवसहेहिं ” तं । कर्मणि क- । ज्ञानादिनिर्वेखादिभिश्चोप-
भित्ते, ॥ पा० ॥

उवग्याय-उपोद्धात-पुं० समीपवर्तिनः प्रकृतस्य उद्धात उ-
द्धननम् ज्ञानं चिन्तनं यत्र । उप- हन्- गतौ- गत्यर्थत्वात्
ज्ञानार्थता आधारे घञ् । प्रकृतसिद्धार्थमालोचनात्मके सङ्ग-
तिप्रभेदे “चिन्तां प्रकृतसिद्धर्थ-मुपोद्धातं विदुर्बुधाः” तदर्थ-
वर्णेन आरम्भो शास्त्रोत्पत्तौ, विशेष० । उपक्रमादस्य भेदः ।
अपरस्वाहा । ननुपक्रमः प्रायः शास्त्रसमुत्थापनार्थं उक्त उपो-
द्धातोऽप्येवशास्त्रसमुद्धातप्रयोजन एवेति कोऽनयोर्भेदः । उच्य
ते उपक्रमो ह्येदंशमात्रनियतव्यापार उपोद्धातस्तु प्रायेण तदु-
द्दिष्ट वस्तुप्रबोधनफलोऽर्थानुगमत्वादित्यलं विस्तरेण आ०म०
प्र० । उपोद्धनमुपोद्धातः । व्याख्येयस्य सूत्रस्य व्याख्यानविधि-
समीपीकरणे ॥ विशेष० । उपोद्धातफलम् ॥ अनेन चापोद्धाते-
नाभिहितेन सूत्रादयोऽर्थोऽव्यक्तः भवन्ति यथा दीपेनापवरके त
मसि उक्तं च “वत्ती भवन्ति अथा, दीवेणं अप्पास उव्वरए ।
वत्तो भवन्ति अथा, उववाएणं तथा सत्थे” उपोद्धाताभिधानम
न्तरेण पुनः शास्त्रं स्वतोऽतिविशिष्टमपि न तथाविधमुपादेय-
तया विराजते यथा नभसि मेघच्छन्नश्चन्द्रमाः । उक्तं च “मे-
घच्छन्नो राजा चन्द्रो, न राजति नभस्तेले । उपोद्धातं विना
शास्त्रं न राजति तथा विधं ” तत्र सूत्रमणितं “ नो कप्यति
निगंधाण वा निगंधीण वा आमिनालपलंहे इत्यादि ” सूत्र-
स्पर्शकनिर्मुक्तिमणितमिदम् । वृ० १ उ० ॥

उवग्यायणिजुत्ति-उपोद्धातनिर्युक्ति-खी० उपोद्धातेन व्या-
ख्येयस्य सूत्रस्य व्याख्या विधिसमीपीकरणमुपोद्धातनिर्युक्तिस्त-
दुपस्तस्या वा अनुगम उपोद्धातनिर्युक्त्यनुगमः । निर्युक्त्य-
नुगमभेदे, “सं किं तं उवग्यायणिजुत्तिअणुगमे २ इमाहिं दो-
हिं मूलगाहाहिं अणुगंत्ये तंजहा “उद्वेसे १ निहसे अ २, नि-
गमिं ३ वित्ते ३ काहे ५ पुरिसे य ६ । कारण ७ पण्ण ८ व-
क्खण, एतए १० सगोत्रारोणाणुमए ११ ॥ किं १२ कइविहं १३
कस्स, १४ काहिं १५ केसु १६ कहं १७ किञ्चिं हयइ काहे १८ ।
कइ १९ संतर २० मचिरहियं, २१ भवा २२ गरिस्स २३ फा-

सप्त १४ निरुक्ता १५ ॥ सेत्तं उपघाययित्जुत्त अणुमो ।
अनु० । आ० म० प्र० । वि० ० । आ० म० द्वि० (समास्य
शब्दे स्पष्टी भविष्यति)

उपघाय-उपघात-पुं० उपहननमुपघातः । पिएरुश्यादोरकल्प-
नायाम् । स्था० ३ ग० । अश्ववलीकरणे, श्रो० । परम्पराघाते,
प्रश्न० १ द्वा० । उपघातभेदः “ उपघातश्च ” उपेत्यध्यातोः उपघातः
स च द्विविधः कल्याणघातो जावोपघातश्च तत्र कल्याणघातो
विशुद्धकल्याणोपहन्यते । जावोपघातो द्विविधः प्रशस्तोऽप्रशस्त-
श्च । तत्र प्रशस्तोपघातः मिथ्यादर्शनाविरतिप्रमादकषायोपघातः
सम्यग्दर्शनादिषु प्रशस्तः । अप्रशस्तोपघातस्तु सम्यग्दर्शना-
द्युपघातः मिथ्यात्वादिषु प्रशस्तः निषोधीनानार्थातिशयेषु सुप्र-
शस्तास्तित्राययोः शोधनं शुद्धिः विविधमनेकप्रकारा वा शुद्धिर्वि-
शुद्धिरियं द्विविधा कल्याणशुद्धिर्स्वादि जावविशुद्धिः सम्यग्-
दर्शनज्ञानचारित्र्यशुद्धिः । स च विशुद्ध्युपघातो वा अजीवक-
ल्याणां न जवतीत्येव सिद्धान्तः कस्यायस्मादजीवकल्याणां क्रोधा-
दयः परिणामविशेषा न जवन्ति तेनोपघातो विशुद्धता वा अ-
जीवा नो न भवन्तीत्येव भावनाभिन्नश्च इत्यर्थः । आह कस्योप-
घात इति । ययजीवानां न भवति शुद्धिरुपघातो वा उ-
च्यते उपघातो विशुद्धिर्वा परिणामप्रत्यया जीवानां भवति न
त्वजीवानामिति सिद्धान्तः । परिणतिः परिणामः अव्यवसायो
जाव इत्येकार्थाः । पं० चू० ॥

त्रिविध उपघातः

तत्रिविधे उपघाए पण्चे तंजहा उगमोवघाए उण्याणो-
वघाए एत्तणोवघाए । एवं विमोही ॥

उपहननमुपघातः पिएरुश्यादोरकल्पतेत्यर्थः । तत्र उक्रम-
नमुक्रमः पिएडादेः प्रभव इत्यर्थः तस्य चाध्याकर्मादयः षोडश
दोषाः । उक्तं च “ तत्पुण्यमोपसूरे-पभञ्जो एमादि होति
पगडा । सो पिएरुस्सिह पणञ्जो, तस्स य दोसा इमे होति ॥
१। आहाकम्भुदेसिय २ पूरकमेय ३ मीसजाए य । ४। उवणा ५
पाहुडियाए, ६ पाञ्जोयए ७ कीञ्च न पमिञ्जे ८ ॥१॥ परियट्टए
१० अमिहडे, ११ उमिञ्जे १२ मालोहडेय १३ अचिञ्जो १४
अणिस्सिट्ठ, १५ अज्जोयए य १६ सोलसमेत्ति ॥२॥ ” इह चा-
देदविवक्षया उक्रमदोष एवोऽक्रमोऽनस्तनोऽक्रमेणोपघातः पिएडा-
देदकल्पनीयता करणं चरणस्य वा श्ववलीकरणमुद्रमोपघातः
उक्रमस्य वा पिएडादिप्रसूतेरुपघात आध्याकर्मादयः षोडश-
तोऽक्रमोपघातः ।

पञ्चविध उपघातो यथा—

पंचविधे उपघाए पण्चे तंजहा उगमोवघाए उण्याणो-
वघाए एत्तणोवघाए परिकम्भोवघाए परिहरणोवघाए ॥

उपघातोऽशुद्धता उद्रमोपघात उक्रमदोषैराध्याकर्मादिभिः पो-
रुश्यादोरकल्पनायोपकरणलेपानामशुद्धता एवं सर्वत्र नवर-
म उपपादनया उत्पादनादौषैः पोमरुश्यादिर्यादिभिरेषणया
तदौषैर्दर्शनाः शङ्कित्वादिभिः पिरिकम्भेयस्त्रात्रादेशेऽनसं-
यनादि तेन तस्योपघातोऽकल्पता तत्र वस्त्रस्य परिकम्भोपघातो
यथा “ तिगहपरिफात्रियाणं, यथं जो फात्रियं तु संसीवे । पंचपहं
पगतं, सो पावइ आणमाहणि ॥ १ ॥ तथा पात्रस्य “ अवल-
कण्णगवधे, पुगानिगप्रद्वेगवधेण वावि । जो पायं परियट्टइ
(परितुकि) पं दिवट्टा उ माथा ॥ २ ॥ स आञ्जदी-
नाप्रमियेति तथा वसतेः ” “ दूमिय धूमिय वासिय, वज्जोहय
वहिकका अवसाय । सिता संमट्टा वि य, विसोदि कोदि गया

वसहिति ॥ ” ३ ॥ दूमिना धवडिता ” वडिडिता कूरादिना
अव्यक्ता । कृष्णादिना हित्ता संमृष्टा समाजितेत्यर्थः तथा परि-
हरणा आसेवा तयोपध्यादिरकल्पता तत्रोपधेयया एकाकिना हि-
एकसाधुना यदासेवितमुपकरणं तदुपहतं जवतीति समय-
व्यवस्था “ जगहअपमिक्कण, जइ वि चिरेणं न उवहम्म-
ति ” वचनात् । अस्य चायमर्थ एकाकी गच्छप्रथा इति जाग-
र्ति दुष्पादिषु च न प्रतिवच्यते तदा यद्यप्यसौ गच्छे चिरेणाग-
च्छति तथाऽप्युपधिनोपहन्यते अन्यथा तदुपहन्यते इति । वसन्ते-
रपि मासचतुर्मासस्योरपरि कात्रातिशान्तेनेति । तथा मासद्वयं
चतुर्मासद्वयं वा वर्जयित्वा पुनस्तत्रैव वसतामुपस्थानेऽपि च
तद्दोषाजिघानात् । उक्तञ्च “ उउ वासा समतीता, कालातीता
उ सात्रेवे सज्जा । से चेव उवट्ठाण-डुगुणाडुगणं च वज्जित्ति-
त्ति ॥ १ ॥ तथा भक्तस्यापरिष्ठापनिकाकारं प्रत्यकल्पता तद्वत्
“ विहगिहत्तेयं विहिहत्तं, अट्टेणं भत्तपाणजोत्तं । विहि-
गहिए विहिहत्ते, इथ य चउरो जेवे जेगा ॥ १ ॥ अहवा ।
अ विहिगिहत्ते, विहिहत्तं तं गुहदि णुत्तायं । सेसाणखुत्ताया,
गहणं दिन्ने यनिज्जुहणति । स्था० ३ ग० । (द्याव्यापसणाशब्दे)
दशविध उपघातः ॥

दशविधे उपघाए पण्चे तंजहा उगमोवघाए उण्याणो-
वघाए जहा पंचट्टाणे जाव परिहरणोवघाए एत्तणोवघाए
देसणोवघाए चरितोवघाए अवियतोवघाए सारक्खणोवघाए
यडुक्रमेनाध्याकर्मादिना पोमरुश्यादिरकल्पनं विराधनं चारित्र-
स्याकल्पता वा भक्तदेः स उक्रमोपघातः एवमुत्पादनायाधा-
यादिदोषवृत्तकषाया यः स उत्पादोपघातः । “ जहा पंचट्टाणेति ”
भणनान्तस्तुत्रमिह इयं कियदत् आह जाव परीत्यादि तच्चदेः (ए-
सणोवघाए) एषणया शङ्कित्वादिभेदया यः स एषणोपघातः (परि-
कम्भोवघाए) परिकर्मे वस्त्रपात्रादिसमारचनं तेनोपघातः स्वा-
ध्यास्यस्य भ्रमादिना शरीरस्य संयमस्य बोधघातः परिकर्मोपघा-
तः । (परिहरणोवघाए) परिहरणा अत्राकृतिरकस्याकल्पस्य
बोधकरणस्य सेवा तथा यः स परिहरणोपघातस्तथा ज्ञानोपघा-
तः श्रुतज्ञानापेक्षया प्रमादतो दर्शनोपघातः शङ्कादिनिश्चारात्रोप-
घातः समितिजङ्गादिभिः (अवियतोवघाए) अवियत्तमप्री-
तिकं तेनोपघाते विनयादेः (सारक्खणोवघाए) संरक्षणं
शरीरादिविषये मूर्च्छयेत्युपघातः परिग्रहविरतेरिति संरक्षणोपघा-
त इति । स्था० १० ग० । “ उपघायं च दशविधं, असंवरं तह
य संकिंसेसं च । परिवज्जंतो गुत्ते, रक्खाभि मइव्वप पंच ।
पा० । ध० । सूत्रतो विनाहो, कर्म० । नि० चू० । उपज्जे, तं ।
कर्मायोग्यतासम्पादने, उपकारे, वाच० ॥

उपघायकर्म-उपघातकर्म-न० एषेणोपघातक्रियायाम्, “ आसू-
णिमिक्खरामं च, निक्खुवघाय कम्ममं । उच्छेत्तणं च कक्कं च, तं
विज्जं परिजाणिया ” सूत्र० १ श्रु० ८ अ० ।

उपघायजणय-उपघातजनक-न० उपघातः सत्वघातादिस्त-
जनकम्, अनु० ॥ सत्वोपघातादिप्रवर्तके सूत्रदोषे, यथा वेदवि-
हिता हिंसा धर्माभ्यादि ॥ वि० ० । यथा वा “ न मांसभक्ष-
णे दोष इत्यादि ” वृ० १ उ० ।

उपघायण-उपहनन-न० हन्यतेऽनेनेति हननं उप सामीप्येन
हननमुपहननम् । करं, “ भूयोवघायणमणजं ” आव० ४ अ० ।
उपघायणाम-उपघातनाम-न० उपघातनिबन्धनं नाम । नाम-
कर्मनेदे, यदुदयवशास्त्वशरीरावयवैः स्वशरीरान्तःपरिवर्द्ध-
मानैः प्रतिजिह्मगलवृन्दस्यैकचोदन्तादिनिप्रहन्यते । यथा

स्वयं कृतोद्बन्धनमैरवप्रपातादिभिस्तुष्टुपशाननाम । पं० सं० ।
कर्म० । सं० । श्र० । प्रय० ॥

उपघायणिस्मिय-उपघातनिश्चित-न० उपघाते प्राणि बन्ध नि-
श्चितमाश्रितम् । दशमे मृगामन्द, स्था० १० ग० ।

उपघायपर्यग-उपघातपर्यग-पुं० उपहतवेदोपकरणे पर्यग-
ज्ज्ञेदं, नि० च० ए० उ० । अथोपघातपर्यगमाह—

पुष्टिमाणां कम्पा-एवं असुजफलविजागेण ।

नो उवहम्पद् वेओ, जीवाणं पावकम्पाणं ॥

पूर्वं दुश्चीर्णानां डुराचारसमाचरणेनाजितानां कर्मणामनु-
जफलो विपाक उद्यो यद्भवति ततो जीवानां पापकर्मणां वेद
उपहृत्यते । तत्र चायं दृष्टान्तः—

जह हेमो उ कुमारो, इंदमहे तुष्टिया निमित्ताणं ।

मुच्छ्रिय गिष्ठो य मत्रो, वेओ वि य उवहओ तस्स ॥

यथा हेमो नाम कुमार इन्द्रमहे समागतो यास्तुष्टिका वाञ्छि-
कास्तासां निमित्तेन मुच्छ्रितो गृहोऽस्त्यन्तमासक्तः सन् मृतः
पञ्चत्वमुपगतो वेदोऽपि च तस्योपहतः संजात इत्यङ्गारार्थः ।
भावार्थः कथानकादवसेयः तथैवं हेमपुरं नगरं हेमकरो राया
हेमसंज्ञाया जारिया तस्स पुत्तो वरतवियहेमसंजितो हेमा
नाम कुमारो सो य पत्तजोव्वणो अन्नया इंदमहे इन्द्राणगश्रो
पेच्छइ य । तत्थ नगरकुलवाडियाणं रुववईणं पंचसएवडिपुण-
ध्वं कटुचुयइत्थो ताओ द्दुं सेवगपुरिसे भणइ किमेयाउआ-
रायाउ कि वा अभिन्नसेति । नेहडिहईदियं इंदं भगंति वरं-
संजगं अविन्नसेति जाणिया य तेण सेवगपुरिसा अहमेपसि-
इंदेण वरो दत्तो नेहपयाउ अंतेउरम्मि । तेहि ताओ घेत्तं सव्वा-
ओ अंतेउरे स्सुद्धाओ ताहे नागरजणे रायाणं उवडिओ भोप-
ह्वेत्ति तओ रत्ता जणियं किं मज्ज पुत्तो न रोयति तुहं जामाओ-
उ तओ नागए तुपिहकडिया पयं रत्तो सम्मतंति अविस्सप्प-
गया नागरा कुमारो नायव्वा परिणीया से एत्तु अतीव पसत्तो
पसच्चस्स य तस्स सव्ववीयनीमाओ जाओ तओ तस्स वेओ-
वया व जाओ य अन्ने भणंति ताहिं चेव अप्पडिसे रोगांति
रुवियाहिं अहपईहिं मारिओ प्यावहोपघातपर्यग उच्यते । वृ० ३४.

उपचय-उपचय-पुं० उपचयिते उपचयं नीयते इच्छियमनेनेति
उपचयः । प्रायोपयपुत्रसंग्रहणसम्पत्तिइच्छियपर्यायो प्रज्ञा० १५
पद । इच्छियशब्दे तदुपचय उक्तः ॥ शरीरे, आव० ५ अ० विप्रे,
निकाये, समुहं, पि० । श्र० । वृद्धे, भ० । अत्र दएककः—

जीवाणं जंते । किं सोवचयासावचया सोवचयसावचया निरु-
वचया निरवचया गोयमा । जीवा नो सोवचया नो साव-
चया नो सोवचयसावचया निरुवचया निरवचया । एगिंदिया
तइयपदे मेसा जीवा चउहिं पणहिं जाणियव्वा । सिच्छाणं जंते
पुच्छा गोयमा । सिच्छा सोवचयया नो सावचया नो सोवच-
यसावचया निरुवचय निरवचया । जीवाणं जंते । केवइयं का
लं निरुवचयनिरवचया ? गोयमा । सव्वं । नेरइयाणं जंते ।
केवइयं काळं सोवचया ? गोयमा । जहमं एक्कं समयं उक्का-
सेणं आवडियाए अमंवेज्जइजागे केवइयं काळं सावचया
एवं चेव केवइयं काळं सोवचयसावचया एवं चेव केवइयं का-
लं निरुवचयनिरवचया ? गोयमा । जहमं एक्कं समयं उक्का-

सं वारसमुहुत्ता एगिंदिया सव्वे सोवचया सावचया सव्वं ।
मेसा सव्वे सोवचया वि सोवचयसावचया वि । जहएणं एक्कं
समयं उक्कासं आवडियाए अमंवेज्जइ जागे अवट्टिहं वक्कं-
ति य काळो जाणियव्वा । सिच्छाणं जंते । केवइयं काळं
सोवचया गोयमा । जहएणं एक्कं समयं उक्कासं अट्ट समयो
केवइयं निरुवचयनिरवचया जहमं एक्कं उक्कासं उम्मासा सव्वे
जंते जंतेति ।

सोपचयाः सव्वरुच्यः प्राक्तनेष्वन्येषामुत्पादात् । सापचयाः प्रा-
क्तनेच्यः केषांश्चिदुद्भूतान्त्वहानयोः सोपचयसापचया उत्पादा-
द्वर्त्तनाभ्यां वृद्धिहात्यांयुगपद्भावात् निरुपचयनिरपचया उत्पा-
दाद्वर्त्तनयोरज्वेन वृद्धिहात्यांभावत् । ननूपचयो वृद्धिरपचय-
स्तु हानियुगपद्वयमद्वयं चावस्थिततत्त्वमेवं च शब्दभेदव्यतिरेकेण
काऽनयोः सूत्रयोर्भेदः ? उच्यते पूर्वत्र परिमाणमभिप्रेतमिह तु तद-
नपेक्षमुत्पादाद्वर्त्तनाभावं ततश्चैव तृतीयजङ्गे पूर्वोक्तवृद्धादिवि-
कल्पानां वयमपि स्यात्तथाहि बहुतरंगोपादे वृद्धिर्वहतरंगद्वेतेन
च हानिः । समात्पादाद्वर्त्तनयोश्चावस्थिततत्त्वमित्येवं जेद इति ।
(एगिंदिया तइयपणत्ति) सोपचयसापचया इत्यर्थः युगपदु-
त्पादाद्वर्त्तनाभ्यां वृद्धिहानिभावात् शेषजङ्गकेषु ते न सम्भवन्ति
प्रत्येकमुत्पादाद्वर्त्तनयोस्तद्विरुद्धस्य चाभावादिति । (अवट्टिहं-
ति) निरुपचयनिरपचयेषु । (वक्कंति काळो जाणियव्वाति)
विरहकाळो वाच्यः ॥

वत्थस्स पुत्तोपचयो जीवानां कर्मोपचयः ।

वत्थस्सणं जंते । पोगगलोवचये किं पयोगमा वीसमा ?
गोयमा । पयोगसा वि वीससा वि । जहा एणं जंते । वत्थस्स
एणं पोगगलोवचये पयोगमा वि वीसमा वि तहाणं जीवाणं
कम्मोवचए किं पयोगसा वीससा ? गोयमा । पयोगसा नो
वीससा । सेकेणट्टेणं ? गोयमा । जीवाणं ति विहे पओगे
पएणत्ते तं जहा—मएणपओगे वएणपओगे कायपओगे इच्चे-
तेणं ति विहेणं पयोगेणं । जीवाणं कम्मोवचये पयोगसा नो
वीससा एवं सव्वेसिं पंचिंदियाणं ति विहे पयोगे जाणियव्वे ।
पुडविकाइयाणं एगविहपओगेणं एवं जाव वणस्सइकाइया ।
विगडिंदियाणं वुविहे पओगे पसत्ते तं जहा— वडपयोगे
य कायपओगे य । इच्चेतेणं वुविहेणं पयोगेणं कम्मोवचये
पयोगमा नो वीससा से एणं अट्टेणं जाव नो वीससा एवं
जस्स जो पओगो जाव वेमाणिया एणं । वत्थस्सणं जंते ।
पोगगलोवचए किं सादीए सपज्जवसिए सादीए अपज्जवसिए
अणादीए सपज्जवसिए अणादीए अपज्जवसिए ? गोयमा ।
वत्थस्स एणं पोगगलोवचए सादीए सपज्जवसिए नो सादीए
अपज्जवसिए नो अणादीए सपज्जवसिए नो अणादीए
अपज्जवसिए । जहा एणं जंते । वत्थस्स पोगगलोवचए सा-
दीए सपज्जवसिए नो सादीए अपज्जवसिए नो अणा-
दीए सपज्जवसिए नो अणादीए अपज्जवसिए तहाणं
जीवाणं कम्मोवचए पुच्छा गोयमा । अत्थेगइयाणं जीवाणं
कम्मोवचए सादीए सपज्जवसिए अत्थेगइए अणादीए

सपञ्जवसि ए अन्येगए अणादीए अपञ्जवसि नो च वं जीवाणं कम्मोवचए सार्दीए अपञ्जवसि । मे कएण्णं ? गोयमा । इरियावहिया वंयस्स कम्मोवचए सार्दीए सपञ्जवसि जवसिच्छियस्स कम्मोवचए अणादीए सपञ्जवसि ए अभवमिच्छियस्स कम्मोवचए अणादीए अपञ्जवसि ए से तेण्णं ॥

वख्खेयादिद्वार ॥ (पयोगसावीससायसि) गान्दसत्वात् प्रयोगेण पुरुषव्यापारेण विस्त्रसया स्वनावेनेति । (जीवाणं कम्मोवचए पभोगसा गो वीससति) प्रयोगेणैव अन्यथा योगस्यापि वचनप्रसङ्गः । सदिहोर् । (इरियावहियवंचस्मेत्यादि) ईयां पयोग गमनमार्गस्तत्र भवमैयांपाविकं केवलयोगप्रत्ययं कस्मेत्यर्थः । तद्वत्प्रकृत्योपशान्तमोहस्य क्लृप्तामोहस्य सयोगिके वृत्तिसंश्रयार्थः । पर्यापयिककम्मणे हि अवधुपर्वस्य वधनास्सादित्वमयोगवस्थयायं अणिप्रतिपातं वा अवधनासपर्वयत्तित्वम् (गणए गं पञ्चसि) नमकादिनां गमनामाश्रित्य-सादयः आगमनामाश्रित्य च सपर्वयसिता इत्यर्थः । (सिद्धगं पञ्च सा इया अपञ्जवसियसि) इहाङ्गेपरिहारायैव “ साह अपञ्जवसिया, सिद्धानयनामस्य कावमि । आसिकयादिविमुखा, सिद्धा सिद्धे वहि सिद्धेति ॥ सर्वे साहसरीरं, नयनामादिमयदेहसन्नायो । काशानाश्चनयो, जहा वप इरियाएणं ॥ सर्वो साह सिद्धो, नयादिमो विज्जई तहा ते च । सिद्धो सिद्धा य सया, निहिद्धा रोहपुच्छा एत्ति । (तं चति) तच्च सिद्धानादित्वमिष्यते यतः सिद्धा सिद्धयैत्यादि [भवमिच्छिकावकिमित्यादि] भवमिच्छिकानां जयत्यव्यभिः सिद्धयैर्पैतति कृत्वा उता-दिसर्वयसिता चेति । न० १ श० ३ उ० । उन्नतौ, पृष्टविदशालाभाच्च, उन्नाडुपचयाः स्मृताः । इति ज्योतिषिके उन्नाडुपचयसिन्धु च । वाच० ।

उपचयण-उपचयन-त-चित्तस्यावाकाशं मुक्त्वा ज्ञानावरणीयादितया निषेके, संचेवं प्रथमस्थितौ बहुतरकमदक्षिकं निविञ्जति ततो द्वितीयायां विशेषहीनमेवं यावदुत्कृष्टायां विशेषहीनं निविञ्जति । उक्तं च “ मोक्षं सगमयाहं, पदमा ए त्रिषु बहुतरं दत्वं । सेसं विससेहीणं, जायुकोसंति सव्येसंति ” “ चउहिं गणहिं अट्ट कम्मपगरीओ उवचिणिसु उवचिं उति उवचिणिसंति ” स्था० ४ ग० । परिप्रायेणे च । स्था० ८ ग० ।

उपचर-उपचर-उप-चर-धा-धा० पर० । सामीप्यं, नाशने, उपसर्गणे, “ अनुवा पक्खिणो उपचरंति ” अनुवा कुन्वा उपचरंति ” । उपचरन्ति उप सामीप्येन मांसादिकमश्नन्ति । अथवा इमशानादौ पक्खिणो गृष्टादयः उपचरन्ति । अथवा कुसितं चरन्ति कुन्वाधोरपारदारिकादयस्ते च कचिच्छ्रयगृष्टादावुपचरन्ति उपसर्गयन्ति । आचा० १ थु० ए अ० २ थु० ॥

उपचरय-उपचरक-पुं० स्तेनभेदं, “अयंतेण अयं उपचरते अयंतओ आगओ एतिकट्टु” आचा० १ थु० । सुत्र० ॥

उपचरिय-उपचरित-त्रि० उप-चर-क- । उपासिते, बोधिते, च । वाच० । उप-चर-भावे-उपचारे, पंचा० ६ विव० ।

उपचिण-उपचयन-न० गृहीतानां कर्मपुङ्गवानां ज्ञानावरणादिभावेन निषेचने, स्था० १० ग० । (व्याख्या पायकम्मशब्दे)

उपचित (य)-उपचित-त्रि० पुं०, कटप० । समुद्धं, हा० ५ अ० ।

मांसत्रं, “ कणयमत्रायुज्जत्रपस्यसमतत्रोवचियविच्चिरपिदुवचयग ” जी० ३ प्रति० । निवेशिते, प्रज्ञा० २ पट् । उपनिहिते, “ उवचियचंदणकसं ” उपचिता उपनिहिताः चन्दनकशशाभा-

ङ्गव्यघटा गृहान्तश्चतुष्केषु यत्र तसया । कल्प० । औ० । रा० । तूने, “ बहुउपपन्नमुयकुल्लकेसरोवचिया ” जं० १ वक्क० । उन्नते औ० ॥ हा० ॥ बहुदाः प्रवेशसामोप्येन शरीरे चिते, ॥ भ० १ श० १ उ० । जीवप्रदेशोऽयं, अत्रु० । प्राप्सहे वा कर्मणि, उक्तं १ अ० । दिग्धे, मोदि० । वेपनादना वर्धिष्णौ । निदिग्धे, अमरः वाच० ॥ “ उवचियमेवियदुगुल्लपट्टपरिचये ” पारिक-मितं (खोमिति) कौमं यद् दुक्कं वखं तस्य यः पट्टो युगसंग्रहकया एकपट्टः तेन आच्छादिते, ॥ स० ॥ परिकमिते, औ० । कल्प० । समहिते, हेम० । सुसञ्चिते च । वाच० ।

उपचितकाय-उपचितकाय-त्रि० मांसत्रशरीरे, “ परिवृढकायं पेदाए एवं वेदेजा परिवृढकापत्ति वा उपचितकापत्ति वा ” ॥ आचा० २ थु० ॥

उपचियमंसोणिय-उपचितमांसशोणित-पुं० परिवृढमांसशोणिते, । आचा० १ थु० ॥

उपजोइ-उपज्याति-पुं० अय्य० सामीप्ये अन्यथी० स० अन्नेः समीपे, सुत्र० १ थु० ५ अ० १ उ० । उपज्योतेरन्नेः समीपे व्यवस्थित उपज्यातिः । वसिन्ति, “ जतुक्कमे जहा उपजोई संवासे विटुविसीपजा ” सुत्र० १ थु० ४० ।

उपजोइय-उपज्यातिष्क-पुं० ज्यातिपसमीपे, उपज्यातिपसत्त्वोपज्योतिष्काः अन्निपसमीपवर्तिषु माहानसिकेषु, ऋत्विक्षु, च । उक्तं ॥ केश्यगता उपजोइया वा अज्जावया वा सह-खरिपहि ” उक्तं ११ अ० ॥

उपज्जाय-उपाध्याय-पुं० उप समीपमागत्य अधीयते इङ् अ ध्ययने इतिवचनात् पठ्यते, इण गताधिति वचनाद् वा अधि आधिक्येन गम्यते, इक् स्मरेण इतिवचनाद्वा स्मर्यते सूत्रेना जितप्रवचनं येयस्स उपाध्यायाः । यदा “ वारसंगो जिण-क्खाओ, सिज्जाओ कहिओ वुहे । तं उपवस्संति जम्हा । उपज्जाया तेण वुच्चंति ” अथवा उपाध्यानमुग्धाधिः सन्निधिसंतेनोपाधिना उपाधो वा आयो बाजः श्रुतस्य वेपासुपाधीनां वा विशेषणानां प्रकामाच्छोभमानानामायां लाभो येय्योऽथवा उपाधिरेव सन्निधिव्यत्राग इष्टकवदेवज्जितित्वेन आयानामिष्टफलानां समुद्देशदेको हेतुत्वाद्येपमथवा आधीनां मनःपीनानामायां बाजः आध्यायः अधियां वा नयः कुसार्थत्वात् कुवुलीनानामायां ध्यायः ध्येचित्तायामित्यस्य धातोः प्रयोगान्नत्रः कुसार्थत्वादेव धुर्ध्यानं वा अध्याय उपहृतोऽध्यायः आध्यायो वा येस्ते उपाध्यायाः ॥ न० १ श० १ उ० । दशा० । ध० । आ० म० हि० । आ० चू० । प्रव० । साधस्सच्छायां ऊः । ८ । २ । २६ । इति ध्येति संयुक्तस्य ऊः । प्रा० । यथाशक्तिद्वादशाङ्गस्वयमध्यनपराध्यापननिपक्षमातसेषु, । चं० १ पाठ० । सूत्राध्यापकेषु, कल्प० । आचा० । स्था० । आच० । स्वाध्यायपाठकेषु, हा० । विशे० । वृ० ।

अस्य निष्केपो यथा ।

नामं उपणा दप्पि, जावे चउव्विहो उपज्जाओ ।

द्वज्जोइवसिण्णा, धम्मा तद्द अन्नतिथीया ॥

नामस्यापनोपाध्यायौ सुयोधौ इत्योपाध्यायस्तु ह्रस्वशरीरव्यतिरिक्तानाह (द्रव्येयादि) इत्येव विचार्ये तद्व्यतिरिक्त उपाध्यायः शिलाद्युपदेष्टा । तथा (धर्मेति) निज २ धर्मां उपदेष्टा रोज्यतीर्थिकाश्च संसारनिवन्धनत्वेनाप्रधानचतुर्त्यासद्व्यतिरिक्ता इत्योपाध्याया मन्त्र्या इति । भावोपाध्यायानाह-

वारसंगो जिणक्खाओ, सज्जाओ कहिं वुहे ।

तं उपवस्संति जम्हाओ-वज्जाया तेण वुच्चंति ॥

यो द्वादशाङ्गः स्वाध्यायः प्रथमतो जिनैरारतस्ततो (बुद्धे) प्राकृतवाद्बुधैर्गणधरादिभिः कथितः पारंपर्येणोपदिष्टः तं स्वाध्यायं सूत्रतः शिष्याणामुपदिशन्ति यस्मात्तेनापाध्याया उच्यन्ते अत एव इह अध्ययने उपेत्य सूत्रमधीयते येन्यः शिष्यास्ते उपाध्याया ज्ञान्ते इति ॥

सांतमगमशैल्या अक्रूरमर्थमधिकृत्यापाध्यायशब्दार्थमाह ।

उचि उवकरणेवति, वेयज्जाणस्स होइ निहेस ।

एएण होइ उज्जा, एसो अणो विपज्जाओ ॥

(उ) इत्येतदक्रमुपयोगकरणे वर्त्तते (व) इति वेदध्यानस्य निर्देशे ततश्च प्राकृतशैल्या एतेन कारणेन भवति उज्जा उपयोगगुरुः संरं ध्यानकर्तार इत्यर्थः । एसोऽनन्तरोक्त उपाध्यायशब्दोपेक्षयाऽपि पर्याय इति । अत्रोपाध्यायशब्दार्थं भाष्यकारः प्राह ।

उवगम्म जओ हीयइ, जं चावगयमगयावेति ।

जं वो वायज्जाया, हियस्स तो ते उवज्जाया ॥

उवगम्योपेत्य यतो येन्योऽधीयते पठति शिष्यास्ते उपाध्यायाः यच्च यस्मादुप समीपे गतं प्राप्तं शिष्यमध्यापयति तत उपाध्यायाः । यस्माच्च स्वपरहितस्योपाध्यायका उपायका उपायचिन्तकास्ततस्ते उपाध्याया इति । विशेषः । आ० चू० । आ० म० ३० ।

इदानीमुपाध्यायस्वरूपमाह ।

सुत्तत्थतुजयवि-जुत्तो नाणदंसएचरित्ते ।

निप्पायगमेसाणं, एरिसया होति उवज्जाया ॥

ये सूत्रार्थतुजयविदो ज्ञानदर्शनचारित्र्येषुक्ता उपयुक्तास्तथा शिष्याणां सूत्रवाचनानिष्पादका एतादृशा भवन्त्युपाध्यायाः । उक्तं च । “ समत्तनाणदंसए, जुत्तो सुत्तत्थतुजयविधिणा । आयरिप्पाजुगो, सुत्तं वाएइ उवज्जाया ” अथ कस्मात्सूत्रमुपाध्यायो वाचयति । उच्यते अनेकगुणसंज्ञयानेवाह ।

सुत्तत्थमु थिरत्तं, कणमुक्खो आयतो अपभिवंधो ।

पाभिच्छे मोहजयो, तम्हा वाए उवज्जातो ॥

उपाध्यायः शिष्येभ्यः सूत्रवाचनां प्रयच्छन् स्वयमर्थमपि परिज्ञायति । सूत्रेऽयं च तस्य स्थिरत्वमुपजायते । तथाभ्यस्य सूत्रवाचनाप्रदानेन सूत्रवक्तव्यं ऋणस्य मोक्षः कृतो जयति । तथा आयत्तनाणदंसोका अत्राचार्योपदाध्यासेऽप्रतिक्रियोऽन्यतान्यस्ततया यथावस्थतया स्वरूपस्य सुश्रयाणुवर्तने जयति । तथा (पाभिच्छेत्ति) येऽन्यतो गच्छांतरागत्य साधवस्सूत्रोपसंपदं गृह्णते ते प्रतीच्छका उच्यन्ते ते च सूत्रवाचनाप्रदानाशुदीता जयन्तीति वाक्यशेषः । तथा मोहजयः कृतो जयति । सूत्रवाचनादानव्यग्रस्य सन्तः प्रायश्चित्तविश्रोतसिकाया अत्राचार्येण अत एव गुणस्तस्मादुपाध्यायः सूत्रं वाचयेत् । पाणान्तरं (तदा अ उए वाणत्ति) अत्रापि स एवार्थो नवरं गणी उपाध्यायः उक्तमुपाध्यायस्वरूपम् । व्य० १ उ० । प्रव० । स्था० । “ एवमेते णामउवणादीहि अणेगहा पवविज्जति तहा सुत्तं-वुडासवदारे मणावइकायंउत्तसिकाया अत्राचार्येण सखिज्जण-मता विटुपयक्खरविमुक्खुवाइसंगे सुयनाणसुयणजावकेणं परमपणायमोक्खोवायं भायंतिस्ति उवज्जाए थिरपरिचियमणंनगमज्जवच्छेइ दुवाइसंगं सुयनाणं चिंतंति अणुसरंति पणगमणसा भायंतिस्ति वा उवज्जाए ” महा० । (उपाध्यायस्य अतिशयादयः स्वस्थाने (नमस्कारार्हं नमो उव-

ज्जायाणंती सूत्रार्थो “ नमुक्का शब्दे) (उपाध्यायोद्देशो ‘ उदे-स’ शब्दे उक्तः) (उपाध्यायस्थापना ‘ दिसा’ शब्दे)

उवज्जिप-उपाट्ट-वि० आकारिते, व्य० १ उ० ।

उव (व) ट्टण-उट्टर्तन-न० उट्टर्त्यतेऽनेन उट्ट-वृत्-णित्-कर-णे ल्युट् । शरीरनिर्मूलकरणव्यादौ, भावे-ल्युट् । उट्ट्येभैः स्नेहाद्यपहाराद्यं व्यापारे, विलेपने, धर्षणे च । वाच० । पट्ठापनयने, “ गायस्सुवट्टणायि य ” दश० ३ अ० । सकृद्वर्त्तने, नि० चू० ३ उ० । प० ।

उव (व) ट्टणविहि-उट्टर्तनाविधि-पुं० उट्टर्त्तनप्रकारे, “ त-याणंरत्तं च णं उवट्टणविहिपरिमाणं करेइ णस्यथ एणेणं सुरभि-णां गंधरूपणं । अवसेसं उवट्टणविहि पच्चक्खामि ” उवा० १ अ० । वि० समीपस्थिते, वाच० ।

उवट्ट-उपस्थ-एकर्यां वसतो सततमवस्थिते, व्य० ४ उ० ।

उवट्टंन-उपट्ट(स्त)भन-पुं० उप-स्तम्भ-घञ्जापतनप्रतिरोधने, अवलम्बने, आलम्बने, स्थितौ, सहकारे, वाच० । अनुकम्पायाम्, स्था० १ ठा० । मोहनोयेन कर्मणाऽवस्थाने, भ० १ श० ४ उ० ।

उवट्टकाल-उपस्थकाल-पुं० अभ्यागमवेलायाम्, व्य० ४ उ० ।

उवट्ट (ट्टा) णा-उपस्थापना-स्त्री० उपस्थापनमुपस्थापना ।

अनुकूलशक्त्यभावे, प्रति० । उपस्थाप्यन्ते व्रतान्यारोप्यन्ते यस्योपायः उपस्थापना । चारित्रविशेषे, घ० २ अधि० । व्रतेषु स्थापनायाम्, पं० चू० । ‘ वयट्टवणमुवट्टवणा’ पं० भा० । पंचा० । नवीनदीक्षितस्य साधोः धीतानपाद्रीक्षामभवानन्तरं ‘ मच्चित्तरज्जोहडावणिअ’ कायोत्सर्गे विस्मृते पुनर्दीक्षां दत्त्वाऽऽवश्यकादियोगानुष्ठानमुपस्थापना च शुद्धतिर्नैवति ७४ प्रश्नः गच्छनायकादीक्षामभवानन्तरं ‘ मच्चित्तरज्जोहडावणिअ’ कायोत्सर्गे विस्मृते पुनर्गच्छनायकादीक्षामन्तरेणावश्यकादियोगानुष्ठानमुपस्थापना च न शुद्धान्तीति । शेन० २ उल्ला० ॥

उपस्थापनाविधिश्चैवम् ॥ “ पट्ठाइइवासचिइइवयति, अतिअवेलाल्थमः समणरासत्तथादिसि वंधो दुविह तिहाइनव७ देसए-मंडली-सत्त६ ॥ पट्ठिअकहिअअहिगहिअ ” इत्यादि

गाथाद्वयं एवं “ सुपरिभियगुणसीसो तिहिनक्खत्तमुहुत्तर-तिजोगाइपस्सत्थदिवसे विपासवणाइपहाणवित्ते गुरं वदि-त्ता भणइ, इच्छुकारि भगवन् । तुझे अल्लं पच्चमहावतरा-

त्रिभोजनविरमणं वट्ठ आरोपावणिअं नंदिकरावणिअं वास-निकखेवं करंहेत्ति । ताओअ देवे वंदियवंदणं दाउं महवव्याइ आरोवणत्थं सत्तावीसुस्सासं काउस्सगं दोवि करंति ।

तओ सुरिओ वदंति तुअणहि पिट्ठोवरिकुण्णरंसंठिणहि करंहि रयहरणं ठावित्ता मकरानामिआए मुहपुत्ति लवंति धरित्तु-

सम्म उवओगपरो सीसं अजावणयकायं इक्किक्कयं नमुक्का-रपुच्चं तिओ वारे उच्चगवेइ । तत्थ पढमे भंते महवव्याइ

इवायाओ वेरमणं सव्वं भंते पाणाइवायं पच्चक्खामि से सुहुमं वा वायरं वा तसं वा थायरं वा नेव सयं पाणे अइवाइउजा नेवअहि पाणे अइवायाविजा पाणे अइवायंते वि अन्नं न समणुज्जाणमि जावजीवाए तिविहं तिविहेणं मणेणं वायाए

कारणं न करेमि न कारवेमि करंते पि अन्नं न समणुजा-णामि तस्स भंते पडिक्कामि निंदांमि गरिहामि अप्पाणं वो-

सिरामि । पढमे भंते महवव्या उवट्टिओमि सव्वाओ पाणाइ-वायाओ निरमणं । अहावरं दुअं भंते महवव्या सुसावायाओ वेरमणं इत्याद्यालापकपदकं वाच्यम् । तत्रोपत्ताप लमवेलाए

“ इच्छेइवाइ पंचमहवव्याइ राईभोअणवेरमणुद्धाई अत्तहियट्ट

याए उवसंपज्जित्तानं विहरामि” एवं तिस्सि वारे भणवेइ तओ वंदित्ता सीसो भणइ इच्छुकारि भगवन् । तुल्ले अल्लं पंचमहा-
वतरात्रिभोजनविरमणपष्ठआरोवओ इत्यादिस्सामाश्रमणानि
श्रद्धतिष्णाष्ठा प्राग्वत् । तत्रो सीसस्स आयरियउयउज्जायुरूवो
दुविहो दिसावंधो कीरइ । यथा कोटिको गणः वइरी शाखा
चान्तं कुलम् । अमुका गुरवः उपाध्यायाश्च साध्वी अमुकी
प्रवर्त्तनी चेति तृतीयः आचारम्लनिर्विकृतिकादितपः कार्यते ।
देशानायां च वधूचनुक्त्वावाच्यता ॥

उट्टविओ च व सीसो, मंरुव्रीपवेसत्थं ।

सत्तआयंविशाणि-कारे अचोतं जहा ॥

सुते? अत्येअनोअण, ईकात्रेअआवस्सए अएसज्जाएइ ।

सेयारपडिठेअ तहा, सत्ते आ मंरुव्री हुंति ॥

सूत्रे सूत्रविषये १ एवम् अर्थे भोजने ईकालग्रहे ४ आच-
र्यके प्रतिक्रमण्ये ५ स्वाध्याये तत्र च प्रस्थापने ६ संस्कारके
चैव ७ सप्तैता मण्डल्यो भवन्ति । एतासु चैकैकेनाचमलेन
प्रवेष्टुं कल्पते नान्यथेति । तत्र च “मुहपोत्तिपेदिअ वंद्यादुगं
दाउं सुत्तमंडलीं संदिसावउं खमाण सुत्तमंडलीवासिओ
खमां इत्थं तस्स मिच्छामि दुक्कं ति विहेणं सेसासुत्ति”
इति प्रतिपादितः सप्रपञ्चमुपस्थापनाविधिः । ध० ३ अर्थि० ।

अपत्ते अकाहिंता, अण्हियायपरिच्छण्ये चउगुग्गा ।

दोहिं गुरु तव गुरुगा, कालगुं दोहि वि लहुगा ॥

सूत्रेऽसमाते उपस्थाप्यमाने उपस्थापयितुः प्रायश्चित्तं चत्वारो
गुरुकाः । कथम्नूना इत्याह । हाज्यां गुरवस्तवया तपसापि-
गुरुकाः कावेनापि गुरुकाः । अथ सूत्रप्राप्तस्तथापि तस्यार्थम-
कथयित्वा यदि तमुपस्थापयति तदा तस्य चत्वारो लघुकाः ।
नवरं कावेनैकेन लघवः । अथ कथितोऽर्थः परं नाचार्याधिगतः
अथवा अधिगतः परमयापि न सम्यक्कृतं श्रद्धयाति तमनधि-
गतार्थमश्रद्धायां वा उपस्थापयतश्चत्वारो लघुकाः । नवर-
मेकेन तपसा लघवः । अथाधिगतार्थमप्यपरीक्ष्योपस्थापय-
ति तदा चत्वारो लघुकास्तपसापि कावेनापि च लघवः न के-
वञं तत्प्रायश्चित्तं किं त्वाज्ञाद्वयश्च दोषाः तथा सर्वत्र षण्णां जी-
वनिकायानां यच्चिद्वास्त्यति तत्सर्वमुपस्थापयन् प्राप्नोति तस्मा-
त् यत्त एव प्रायश्चित्तमाज्ञाद्वयश्च दोषास्तस्मान्नापठितं पञ्जी-
वनिकायसूत्रं नाप्यनधिगतं इत्येव नापि तस्मिन्नपरीक्षिते उपस्थाप-
ना कर्त्तव्या ।

अथ कियत्तः पञ्जीवनिकायामर्थाधिकारास्तत आह ।

जीवाजीवाजिगमो, चरित्तधम्मो तहेव जयणा य ।

उवएमो धम्मफअं, ऊज्जीवणियाए अहिगारा ॥

पञ्जीवनिकायामिमे पञ्चाधिकारास्तथा प्रथमो जीवाजीवा-
भिगमो द्वितीयो महाव्रतसूत्रादागच्छ चारित्तधर्मस्तृतीयो जयं चरे
जयं चिह्ने इत्यादिना यत्नादन्तर्गमुपदेशस्ततो धर्मफलमेते च
विस्तरना दशवैकालिकटीकायः परिज्ञावनीयाः । तत्रास्तामुप-
स्थापना कथं स प्रज्ञाजयितव्य इति नन्दोच्यते । तत्र पद्धिधा उ-
च्यकथ्यो वक्तव्य इति तमनिश्चितुराह ॥

पञ्चावणं मुंभावणं, मिकवावणउवट्ठमंजुण य मंवसण ।

एमो उ दवियकप्पां, उव्विट्ठतो होति नायव्वो ॥

प्रवाजना नाम यो धर्मं कथितेऽकथिते वा प्रवजामीत्युच्य-
यतिः प्रवजतः पृच्छतत कस्ये कुतो वा समागतः किं निमित्तं
वा प्रवर्जयिष्यति । तत्र यदा पृच्छा परिशुद्धा भवति तदा प्रवाज-

यितुमज्युपगम्यते अज्युपगम्य च प्रदास्तेषु इत्यादिष्वभावायः
स्वयंमवाद्या (स्तोकादेशः) ग्रहणं करोति एतावता प्रवाजना—
चारम् । तदनन्तरं स्थिरहस्तेन होच्ये कृते रजोहरणपथित्या
तस्य सामान्यिकसूत्रं दीयते । ततः सामान्यिकं म दत्तमिच्छामो
नुशिष्टिमिति । सूर्यो ब्रुवते निरस्तारपारगो जव क्रमाश्रमणमुणै-
र्वर्त्स्व एषा मुष्कापना (सिक्खावणात्ति) तदनन्तरं द्विविधा-
मपि शिक्षां ग्राहते तथया ग्रहणशिक्षामासेवनशिक्षां च । ग्रह-
णशिक्षा नाम पाठः । आसेवनशिक्षा सामाचारीशिक्षणम् ।
यदा द्विविधामपि शिक्षां ग्राहितो जवति तदा स उपस्थाप्यते
प्रदास्तेषु उच्यतेवादिषु । उच्यतः शालिकरणे इत्युच्यते चै-
त्यवृत्ते वा । क्षेत्रतः पन्नसरसि सानुनादे चैत्यवृत्ते वा
कालाश्रयतुर्थेष्टयादिवर्जितसु त्रियिषु जावतेऽनुकृते न कृत्रे
यदि तस्य जन्मनक्षत्रं जायते तदा आचार्यस्यानुकृत्रनक्षत्रे
सुन्दरे मुहूर्ते यथाजातेन द्विजेन । तथया रजोहरणेन नि-
पियाद्वयपेतमुखपोत्तिकया चोडपट्टेन च वामपाश्वे स्थाप-
यित्वा एकैकं महाव्रतं त्रीन् वारान् उच्चार्यते यावत् रात्रिर्भोज-
नम् । अथ ते द्वौ त्रयो बहवो वा भवेयुस्ततो यथावयवोवृद्धम्
अथ ते त्रयिया राजपुत्रास्तत्र यः स्वत एवासन्नतर आचार्यस्य
सरनाधिकः कियते त्तरो ब्रह्मथ द्वावप्युभयतः पार्श्वयोः स-
मौ व्यवस्थितौ तदा तौ द्वावपि समरनाधिकौ व्रतेपूचादिषु
प्रदक्षिणां कारयित्वा पादयोः पार्श्वेते भएयते च महाव्रतानि
ममारोपितानि इच्छामोऽनुशिष्टिं शेषाणामपि साधूनां निवेद-
यामि । गुरुर्जनेति । निवेद्य इदं च ज्ञपति निस्तारगपारगो
जव क्रमाश्रमणानां च गुणैर्वर्त्स्व एतमुपस्थापिते द्विविधसंग्रहे
साधोर्थया अहं तव आचार्योऽमुकस्ते उपाध्यायः । साध्यास्त्रि-
विधसंग्रहस्तत्र तृतीया अमुका ते प्रवर्त्तनी एवमुपस्थाप्य के
पांचिपञ्चकल्याणकं केपांचिदभक्तार्थं केपांचिदाचार्यं केपां-
चिनिर्वृत्तिकमपरेपां न किञ्चित् । किं धनुना यत् यस्य तपः
कर्म आवर्त्तिकागतं तस्य तद्वाता तेन सहैकव मण्डल्यां संशुद्धे
संवसनं च करोति । शैलकमध्ये परिपात्रना चेयं यथायावन्ना-
पस्थाप्यते तावन्न शिक्षां हि एतापयितव्याः । कथं पुनरुपस्थाप-
नीय इत्यत आह ॥

पट्टिए कट्टिए अहिगय, परिहर उट्टावणा य मो कप्पो ।

उकंतीहिं विमुक्कं, परिहरनवंगेण जेएण ॥

सूत्रं प्रथमतः पाठयित्वा तदनन्तरमर्थं कथयित्वा ततोऽधितो-
जनेत्यर्थः सम्यक्क श्रद्धानविषयीकृत्येति परीक्षय यदा पङ्क पञ्-
जीवनिकायान् त्रिनिर्मनोवाक्कायैर्विशुद्धं भावतो न परानुवृत्त्या
परिहरतीत्यत आह नवकभेदेन न पट्टकं मनसा स्वयंपरिहरति
अन्यैः परिहारयति परिहरन्तमन्यं समनुजानाति । एवं वाचा
कायेन प्रत्येकं त्रयल्लोको जेदा उट्टयाः । एष उपस्थापनायाः
कल्पः वृ० १ उ० ॥ नि० चू० ॥

उपस्थापनाविधिः ।

(सूत्रम्) आयरिय उवज्जाय समिरमाणे परं चउराओपंच-
राओ कप्पागं जिकग्गो उवट्टावड कप्पाइ अत्थियाइ से केइ
माणणिज्जे कप्पागे एत्थि याइं से केइ ठेए वा परिहारे वा
नत्थि याइं से केइमाणिज्जे कप्पइ सेसंतरा ठेए वा
परिहारे वा ॥

आचार्य उपाध्यायो वा स्मरन् अयमुपस्थापनार्ह इति जनानः
परं चतुरात्रात् पञ्चरात्राद्वा कल्पाकं सूत्रतोऽर्थतश्च
प्राप्तं भिक्षुनोपस्थापयति । तत्र यदि तस्मिन्कल्पके सत्यस्ति

(से) तस्य कल्पाकस्य कश्चित् माननीयः पिता माता त्रा-
ता वा ज्येष्ठः स्वामी वा कल्पाको भावी पञ्चरात्रेण दशरात्रेण
पञ्चदशरात्रेण वा ततो नास्ति (से) तस्य कश्चिद्भेदः परि-
हारा वा अत्रादेशाद्यमेकं प्रादुर्गुणान्तरं परं यद्यन्यानि चत्वारि
दिनानि नोपस्थापयति तत आचार्यस्योपाध्यायस्य च प्रत्ये-
कं प्रत्येकं प्रायश्चित्तं चतुर्गुरुकम् । अथ ततोऽप्यन्यानि चत्वारि
दिनानि ब्रूयति ततः पञ्चगुणम् । ततोऽप्यन्यानि चत्वारि दि-
नानि ततः पञ्चगुणम् । ततोऽप्यन्यानि यदि चत्वारि दिनानि
ततश्चतुर्गुरुकभेदः । ततः परमन्यानि चत्वारि दिनानि यदि त-
र्हि पञ्चगुणः पञ्चगुणभेदः । ततोऽपि चेद्व्याधि चत्वारि ततः
पञ्चगुणः पञ्चगुणभेदः । ततः परमैकैकदिवसातिकमे सुमान-
वस्थाप्यपाराश्रितानि । द्वितीयादेशादिनः प्राहुः । पञ्चरात्रात्परं
यदि नोपस्थापयति ततश्चतुर्गुरुकं प्रायश्चित्तं ततोऽपि परं यदि
पञ्च दिनानि लभयति ततः पञ्चगुणं पदलघुकम् । ततः परमपि
पञ्चरात्रातिकमे पञ्चगुणं पञ्चगुणम् । ततोऽपि परं यदि पञ्च
दिनानि वाहयति ततश्चतुर्गुरुकश्चतुर्गुरुकभेदः । ततः परमन्या-
नि चेद्दिनानि पञ्च ततः पञ्चगुणः पञ्चगुणभेदः । ततोऽपि
पञ्चरात्रातिवाहने पञ्चगुणः पञ्चगुणभेदस्ततः परमैकैकदिवसा-
तिवाहने सुमानवस्थाप्यपाराश्रितानि ॥ एष सूत्रसंज्ञेपाथः ।

अनुना भाष्यनिर्युक्तिविस्तरः ।

संस्मरणउपवट्टवण, तिष्ठि उपवट्टवणा हवंति उक्तासा ।

माणेण्जे पितादी तु, ते समतीजदपरिहाराः ॥

संस्मरणमुपस्थापनाविषये यथा एष उपस्थापयितव्यवर्ततश्-
ति तत्र माननीयं पित्रादी सति कल्पाकस्यातिवाहने ययः पञ्च
वा भवत्युक्तयतः । किमुक्तं जयति । विवक्षितं निष्कौ कल्पाको
जाते सति यदि तस्य माननीयपित्रादिहस्तथायोऽस्ति परमद्या-
पि कल्पाको नोपजायते तर्हि स जयत्ययः पञ्चरात्रं प्रतीक्षा-
प्यत मध्यमतो दशरात्रमुक्तयतः पञ्चदशरात्रं तथापि चेन्मान-
नीयः कल्पाको नोपजायते तर्हि स चाकल्पाको निष्कौकस्थाप-
नीयो नोचदुपस्थापयति तर्हि भेदः परिहारा वा प्रायश्चित्तम् ।
अथ तस्य माननीयाः पित्रादयो न सन्ति ततस्तेषामसम्भवावे
यदि तं चतुरात्रमथ वा नोपस्थापयति तथापि तस्य प्रायश्चित्तं
भेदः परिहारा वा भेदपरिहारग्रहणं सूचामात्रं तेनोद्देशेन
प्रमुक्तः प्रायश्चित्तविधिर्दृष्टव्यः ।

चिह्न उ ता उड्डवणा, पुर्वं पञ्चावणादि वचन्वा ।

अडयालपुञ्जसंके, जन्नति दुस्त्रे खु सामन्त्रं ॥

तिष्ठतु तावदुपस्थापना पूर्वं प्रवाजनादिवैकल्या । तत्र यथा
पञ्चकले निशित्य वाष्टवत्वारिंशत्पञ्चगुण्युद्धाऽस्तिहितस्तथा
अष्टवत्वारिंशत्पञ्चगुण्युद्धे कृते तत्संमुखमिदं भूयते । “ दु-
कले खु आमयं परिपालयितुं ” तथाहि

गांभ्र अचित्त-नोयण सऊगांभ्रहाणचूमिमेज्जाती ।

अवतुवगयम्मि दिक्खा, द्वावारीमुं पमत्तियु ॥

यावज्जीवं गोचरचर्याया भित्तामिदत्वा अचित्तस्यैषणादिशु-
द्धस्य भोजनं कर्तव्यं तदपि बालवृद्धशैलाकादिसंविभागेन
तथा चतुर्पालं स्वाध्यायं विधानव्यः । यावज्जीवं देशतः
सर्वतश्चास्तानं ऋतुवक्षे काले भूमौ शय्या आदिशब्दाद्वार-
रात्रेः फलकादिषु शयनं दिवसे न स्वप्नयं रात्रौ तृतीयं यामे
निद्रामांश एवमुक्तं यष्टभुगच्छति तत एतस्मिन्भुगगते
तस्य दीक्षा प्रशस्तेषु द्रव्ये शाल्यादिसंचयादौ प्रशस्तत्वे गम्भी-
रसानुनादादौ प्रशस्ते भाव प्रवर्द्धमानपरिणामादौ दातव्या ।

द्वागार्दि च तुरंतं, अनुकूले दिक्खिए उ अह जायं ।

समयेव तु थिरहत्थो, गुरु जहमेण तिसुद्धा ॥

इहोत्सर्गतो लोचं कृते यथा जाते च रजोहरणादिके सम-
र्पिते पञ्चाग्निः कृत्वः सामायिकमुच्चार्यते इत्येव विधिः । यदि
पुनर्लम्नादिकं त्वरमाणं स्यात्ततोऽनुकूले लम्नादावादिशब्दा-
न्मुहुर्त्तद्विपरिहस्तवर्माः शीघ्रं समापनति यथा ह्यातं
सनिषयं रजोहरणमुखवस्त्रिकाग्रपूररूपं दीयते । उक्तं च ।
“ अह जायं नाम सनिसेज्जं रथहरणमुहुपोत्तिया वालपजे य
इति ” ततो यदि गुरुः स्थिरहस्तो न कम्पते अष्टं गृहानस्य
हस्तः तर्हि स्वयमेव जघन्येन तिस्रोऽष्ट अव्यवच्छित्त्वा
गृह्णाति । समर्थः सर्वं चालोचं करोति ॥

असो वा थिरहत्थो, मामाद्यतिगुणमट्टगहणं च ।

तिगुणं पादंस्त्रिखणं, निधारागगुरुणविवर्त्तु ॥

आचार्यस्य स्थिरहस्तत्वाभावे अन्यो वा स्थिरहस्तः प्रवा-
जयति समस्तं लोचं करोतीति भावः । तदनन्तरं गुरुः शोभने
लम्नादौ प्राप्ते त्रिगुणं त्रान्वारान् सामायिकमुच्चारयति ॥ इय-
मत्र भावना । प्रथमतः । प्रवाजनीयमात्मनो वामपार्श्वे स्थाप-
यित्वा चैत्यानि तेन सह बन्दते ततः परिहितचोलपट्टस्य
रजोहरणं मुखवस्त्रिकां च ददाति । तदनन्तरमर्थग्रहणं लोचं
वा कृत्वा सामायिकारोपणनिमित्तं कायोत्सर्गं करोति । तत्र
चतुर्विंशतिस्तवं चिन्तयित्वा नमस्कारेण पारयित्वा चतुर्वि-
ंशति स्तवमाकृष्य शिःकृत्वः सामायिकमुच्चारयति । तदनन्तरं
मर्थग्रहणं स कारयितव्यः । सामायिकार्थस्य व्याख्यायते
इति भावः । ततः सूत्रतोऽर्थतश्च गृहीते सामायिकमिति तद-
नुज्ञानिमित्तं विधिना त्रिगुणं प्रादक्षिण्यं कार्यते तत्र तृतीयस्यां
प्रदक्षिणायामनुज्ञा क्रियते यथा निस्तरको भव गुरुगुणविवृ-
द्धिर्भवतु वर्द्धस्वेत्यर्थः । एवं प्रवाजनायां कृतायां यत्क-
र्तव्यं तदाह ॥

फामुय आहारो मे, अणहिंरतो य गाहए सिकखं ।

ताहे उ उपवट्टवणा, उज्जीविणिये तु पत्तस ॥

प्रवत्याप्रदानानन्तरं (से) तस्य प्रासुक्य आहारो दीयते स
च भित्तां न हिएणप्यते किं त्वहिएडमान एव भित्तां ग्रहण-
भित्तामासेवनाशित्वा च ग्राहते ततः पञ्जीवनिकां प्राप्तस्या-
धिगृह्यते पञ्जीवनिकाध्ययनस्य उपस्थापना क्रियते ॥

विजिप्रप्रायश्चित्तविधिमाह ॥

अपत्ते अकहेत्ता, अणहिणए (अ)परिच्छए (अ)तिकम्पे से ।

एकेके चउगुला, चोयगपुत्तं तु कारणियं ॥

अप्राप्ते पञ्जीवनिकां पर्यायं वा जघन्यतः पण्मासानुर्कष्यतो
द्वादश संवत्सराणि तथा अकथयित्वा जीवादीन् तथा अनधि-
गते जीवाजीवादी तथा अपरीक्षायां परीक्षाया अत्रावे तथा
(से) तस्य उपस्थापयितोऽतिक्रम एकेकस्य व्रतस्य वारचय-
मनुच्चारणे एतनु सर्वेषु प्रत्येकमेकैकस्मिन्प्रायश्चित्तं चत्वारो ग-
रुकाः । अथ सूत्रं पर्यायदिकं नोपात्तमिति तत्कथने कथं न स-
त्रविरोधस्तत्राह हेचोदक ! सूत्रमिदं कारणिकं पुरुषविशेषपात्रा-
पेक्षमतः पर्यायान्नभिधानेऽपि न दोषः । एतामेव गाथां प्रा-
प्यद्विबुधाति ।

अपत्ते सुएणं परि-यागमुट्टवणे य चउगुला ।

आणादिणो य दोसा, विराहणा उएहकायाणं ॥

श्रुतेन पञ्जीवनिकापयन्तेनाप्राप्ते पर्यायं वा जघन्यादिभेद-
क्रमप्राप्ते उपस्थाप्यमाने उपस्थापयितुः प्रायश्चित्तं चत्वारो

गुरुकास्तपसा कावेन च गुरवः । न केवञ्जमेतत् किं त्वज्ञादयोऽनवस्थाभित्याविराधनादोषस्तथा स उपस्थापितो निकादौ किञ्च कष्टिपको ज्ञवति । ततस्तस्य भिक्षादिप्रेषणे पणानां कायानां विराधना अपरिज्ञानात् । तथा ।

सुत्तस्यमकहृत्ता, जीवाजीवि य वंभुसुखं च ।

उपठावण चरुगुणा, विराहणा जा जणियुपुवं ॥

सुत्रायै पक्ष्जवन्निकापर्यन्तमकरयित्वा तथा जीवाजीवान् व-
न्मभेक्षं काकथयित्वा एवमेवोपस्थापने क्रियमाण उपस्थापयि-
तुश्चत्वारो गुरुकास्तपोगुरुकं प्रायश्चित्तम् । तथा या विराधना
पूर्वमत्राप्यधारे पक्षां जावननिकायानामुका साऽत्रापि छट्टया ।
ततस्तीस्मिन्नयथे समितस्य प्रायश्चित्तमुपदोक्तं ।

आणहियगुप्पपाणं, उपट्टवंतस्स चउगुरु होंति ।

आणादिणो य दोसा, मालाए होइ दिट्ठतो ॥

अनभिगतगुण्यपापं सुत्रायैकथनेऽप्यविज्ञातगुण्यपापमुपस्थाप-
यतः प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरवः । काञ्चगुका मासा जवन्ति ।
आज्ञादयश्चान्तराभिहिता दोषाः । अत्र मात्रया दृष्टान्तो यथा
स्याणौ शूलपक्षे पञ्चवर्णसुगन्धपुष्पमात्रामारोपयतो वदनी-
यतादयोदोषा एवमत्राप्यनभिगतगुण्यपापं व्रतान्यारोपयत आ-
ज्ञादय इति ।

उदउद्धादिपरिच्छा, अहियगनाऊण तो व वंदेतो ।

एकैकं तिवखुत्तो, जो न कुणइ तस्स चउगुरुणा ॥

गोचरादिगते न उद्काद्रादिना परीक्षा कर्त्तव्या वृषमेण तत्परी-
क्षा निमित्तं तेन स गोचरगतेन उद्काद्रिण हस्तेन मात्रकेण वा
भिक्षा प्राह्णा नञ्च यदि स वार्यात् निषिद्धमेतत्कथं यूयमेवं
निकामार्जनुद्धीय ततो ज्ञायते पय परिणतसुत्रार्थोऽभिगतगुण्य-
पापः । एवं शेषपरीक्षास्वपि भावनीयम् । तत् उद्काद्रादिपरि-
क्षाभिरादिगतगुण्यपापं ज्ञात्वा ततोऽन्तरं व्रतानि गुरवो द्दत्ताः ।
कथमित्याह । एकैकं व्रतं त्रिःकुवल्लीन् वारान् एवं यो न करोति
तस्य चत्वारो गुरुका द्वार्यां ब्रध्वस्तपसा कावेन च प्रायश्चित्तम् ।

अय परीक्षांमेव वैतयेनाह-

उच्चारदि अयंकिन्न, वोविराणाइ वावि पुड्डीए ।

नदिमादंदगममंवे, सागिणनित्तिवत्तनेउम्भि ॥

वियणनिधारणवाए, हरिए जह पुड्डीए तसेमुं च ।

एमेव गायरगए, हाइ परिच्छा उ काएहिं ॥

उच्चारदिरदिशब्दाप्रवर्णनादिपरिग्रहः । अस्माकिन्से सचित्त-
पृथिवीकायाम्नेके व्युत्सर्जनम् । यदि वा स्थानादिस्थानमूर्क-
स्थानमादिशब्दाभिधनादिपरिग्रहस्तत्पृथिव्यां पृथिवीकायस्यो-
परि कुरुते । तथा कायविषये नद्यायुदकसमीपेऽभिदिशब्दात्तरा-
गादिपरिग्रहः । तथा तेजसि तेजस्कायविषये स नित्तिगतौ प्र-
देशे गाभ्यां यो नित्तिशब्दस्यान्यथापाठः प्राहुतत्वात् उच्चार-
देयुत्सर्जनमिति सर्वत्र संवध्यते । तथा यति वातविषये व्यञ्जनस्य
तावत्तुत्सर्गानधारणं वततोदीरणायाजिमुत्थेन धारणं करोति ।
हरितं यथा पृथिव्यां तथा वक्तव्यम् । हरितकायस्योपरि स्थाना-
दि करोति । यदिवोच्चारदिव्युत्सर्जनमिति । वसेण्वपि च पृथि-
व्यामिव वक्तव्यं कीटिकानगराद्यतिप्रत्यासन्नमुच्चारदस्थानादि
याकर्तव्यं भावः । तत्र यदि वार्यति तदा ज्ञायते सम्यक् परि-
णतोऽस्य धर्म इति येत्युपस्थापनायाः । एवमेव गोचरगतेऽपि
तीक्ष्णकार्यैः पृथिव्यादिभिर्भवति परीक्षा कर्त्तव्या । तद्यथा सरज-
स्कनेन्दकाऽण हा हस्तेन मात्रकेण वा भिक्षा प्राह्णा इत्यादिप-
रीक्षितस्य व्रतारोपणं कर्त्तव्यम् । तथा चाह-

दव्वादिपसत्थवया, एकैकनिगांति उपरिमं हेट्टा ।

दुविहा तिविहा यदि सा, आयांवलनिव्विगगगावो ॥

उच्चारदौ प्रशस्ते व्रतान्यारोपणीयानि एकैकं व्रतं त्रिकं त्रिःकु-
त्वा उच्चारयेत् कथमित्याह “उपरिमं हेट्टा” भधस्तामूत्रादार-
ज्य यावदुपरितरन् पर्यन्तवर्तिसुत्रम् इदमेकमुच्चारणमेवं त्रान्वा-
न् दिक् नियम्यते । द्विविधां वा त्रिविधां वा तत्र साधोर्द्विविधास्त-
द्यथा । आचार्यस्योपाध्यायस्य च प्रवृत्तिरन्यात्र । तथा उक्तापना-
नन्तरं तपः कार्यते । अनकार्यमाचासुं निर्विघ्नतिक्रियादि ।
उक्तं च । “जद्विसं उक्तावितो तद्विसं किञ्चि अभितुष्टो जव-
इ । कसि वि आयंवित्रे कसि (व निव्विगद्विगगगावो) ॥”

संप्रति माननीयपित्रादिविषये विधिशेषमाह-

पियउत्तुवुड्ढेरे, खुड्डुगथेरेअ पावमाणम्मि ।

सिक्खिवावणपन्नवणा, दिट्ठतो दंडिमाईहिं ॥

द्वौ पितापुत्रौ प्रव्रजितौ (दिट्टवपि) युगयत्प्राप्तौ तर्हि युग-
पट्टपस्थाप्येते अथ (खुड्डुत्ति) कुल्लकः पुत्रः सूत्रादिभिर-
तः (येरत्ति) स्थविरः सूत्रादिभिः प्राप्तस्तर्हि स्थविरस्यो-
पस्थापना विधेया (खुड्डुत्ति) यदि पुनः कुल्लकः सूत्रादिभिः
प्राप्तः स्थविरो नात्रापि प्राप्ते भवति तर्हि तस्मिन् स्थविरे
सूत्रादिकमप्राप्नुवति यावदुपस्थानादिवसः शुरुः समागच्छ-
ति तावस्थविरस्य प्रत्यनेन शिक्षापना क्रियते । आदरेण शि-
ष्यत इत्यर्थः । तत्र यदि उपस्थापनादिवससमय एव प्राप्ते जव-
ति ततो द्वावपि युगपट्टपस्थाप्येते । अथादरेण शिक्षमाणोऽपि
न प्राप्तस्तदा स्थविर्रेणानुज्ञाते कुल्लक उपस्थाप्यते । अथ स्थ-
विरो न मन्यते तदा प्रज्ञापना कर्त्तव्या तस्यां च प्रज्ञापनायां
क्रियमाणायाम् दृष्टान्तो दृष्टिकाद्यभिधातव्यः । दृष्टिको राजा
आदिशब्दादभिमत्यादिपरिग्रहः स वैमर्ष “ एणो एया रत्तपरिदो
स पुत्तो अन्नरायाणमो ब्राम्मउमादत्तो । सो राया पुत्तस्स तुड्ढे-
तं से पुत्तं रज्जे गावउम्भिच्छ । किं सो पिया नाउजाणइ एवं
तय जइ पुत्तो महव्वयरज्जे पाविचित्तिं न मग्गसि ।

एतदेवसविशेषमाह-

थेरेण अणुत्ताए, उवट्टनिच्छे व ठंति पंचाहं ।

ति पण मणिच्छे उवर्रि, वत्थुसहावेण जाहीर्यं ॥

स्थविर्रेणानुज्ञाते उपस्थापना कुल्लकस्य कर्त्तव्या । अथ स
दृष्टिकादिभिर्दृष्टान्तैः प्रज्ञाप्यमानो नेच्छति तदा पञ्चाहं पञ्च-
दिवसान् यावत्तिष्ठति ततः पुनरपि प्रज्ञाप्यते तथाप्यनिच्छायां
पुनरपि पञ्चाहं तिष्ठति पुनः प्रज्ञाप्यते तथाप्यविशेषो भूयः
पञ्चाहमवतिष्ठते । एवं यदि त्रिपञ्चाहकालेन स्थविरः प्राप्ते
जवति तदा युगपदुपस्थापनाजः परं स्थविरऽनिच्छत्यपि कुल्ल-
क उपस्थाप्यते (वत्थुसहावेण जा हीयमिति) वस्तुनः स्वभावो
वस्तुस्वभावः । अहंकारी सन् । अहं पुत्रसगावमतरः कर्त्तव्यऽ
हमिति विनित्य कदाचिभिष्ठाप्रेतगुरोः कुल्लकस्य चापरिग्रहेण
गच्छेत् । एवं स्वरूपे वस्तुस्वभावे ज्ञाते त्रयाणां पञ्चाहानामुप-
पि स कुल्लकः प्रतीक्षाप्यते यावत्तेनाचोतमिति ॥

अथ द्वौ पितापुत्रयुग्मे तदाऽयं विधिः-

दो थेरे खुड्डुयं, खुड्डुगवत्थमग्गणा होइ ।

रामो अमग्गमाई, संजइमज्जे महोद्वी ॥

द्वौ स्थविरौ सपुत्रौ समकं प्रव्रजितौ तत्र यदि द्वौ स्थ-
विरौ प्राप्तौ न धुड्डुको ततः स्थविरावुपस्थाप्येते (खुड्डुत्ति)
अथ द्वावपि कुल्लकां प्राप्तौ न स्थविरौ तदा पूर्ववत् प्रज्ञापनात्क-
र्तव्यः पञ्चदशदिवसान्यावत्कर्त्तव्या तथाप्यनिच्छायामुपेक्षा वस्तु-

स्वजावं ज्ञात्वा प्रतीकापणम् । (धेरे खुड्ति) द्वौ स्थ-
विरात्रकश्च जुल्लुकः सूत्रादिभिः प्राप्नोऽपस्थापना (बोध-
स्थ इत्यादि) स्थविरस्य जुल्लुकस्य च विपर्ययस्ततो ज्ञाति मा-
गणा कर्तव्या सा चैवं द्वौ जुल्लुकौ प्राप्तावेकश्च स्थविरः
प्राप्त एको न प्राप्तस्तत्र यो न प्राप्तः स आचार्येण वृ-
षजैवा प्रज्ञाप्यते प्रज्ञापितः सन् यद्युजानाति तदा तत्र
कुल्लुक उपस्थाप्यते । तथाप्यनिच्छायां राजदृष्टान्तेन तथैव
प्रज्ञापना । अयं चात्र विशेषः । सोऽप्राप्तस्थविरा भूयते ।
एष तत्र पुत्रः परममेधावी सूत्रादिभिः प्राप्त इत्युपस्थाप्य-
ताम् । यदि पुनस्त्वं न मुक्तत्रयसि तदैतौ छावपि पि-
तापुत्रौ रत्नाधिकौ न भविष्यतस्तस्माद्विसर्जय एतमात्मन्यं
पुत्रमेवोऽपि तावद्भवतु रत्नाधिक इति अतोऽपि परम-
निच्छायामुपेक्षा वस्तुस्वभावं वा ज्ञात्वा तत्कुल्लुकस्य प्रती-
कापणमिति । (रत्नो य अमच्छादित्यादि) पश्चात् राजा अ-
मात्यश्च समकं प्रव्रजितौ समकमेव सूत्रादिभिः प्राप्तौ ततो
युगपत्तौ द्वावप्युपस्थाप्यते । अथ राजा सूत्रादिभिः प्राप्नो ना-
मात्यस्ततो राज्ञ उपस्थापना । अथामात्यः सूत्रादिभिः प्राप्नो
न राजा ततो यावदुपस्थापनादिनमागच्छति तावदादरेण
राजा शिङ्खले ततो यदि प्राप्तो भवति ततो युगपदुपस्था-
पना । अथ तत्रापि राजा न प्राप्तस्तदा तेनानुज्ञाते अ-
मात्य उपस्थाप्यते । अथ नेच्छति तदा पूर्ववद्विरात्रकदृष्टा-
न्तेन राज्ञः प्रज्ञापना । तथापि चेनेच्छति ततः पञ्चदिव-
सायावदमात्यस्य प्रतीकापणं तथापि चेन्न प्राप्तो जूयः प्र-
ज्ञापना तथाप्यनिच्छायां पुनः पञ्चदशाहमपि । तथाप्यनिच्छाया-
मुपेक्षा वस्तुजावं वा ज्ञात्वा मात्यस्य प्रतीकापणम् । यदि वा
वक्ष्यमाणोऽत्र विशेषो यथा चामात्यस्य राज्ञ सहोक्तमेवमा-
दिप्रमाणसूचितयोः श्रेष्ठिसाध्याहदयोरपि वक्तव्यमिति । (सं-
जम्भकं महादेवीति) द्वयोर्मतादुहित्रोद्वेयोर्मतादुहित्यु-
गत्रयोर्महादेव्यामात्योश्च सर्वमेव निरवधारं वक्तव्यम् ।

संप्रति यदुक्तं बोधव्यमगणा होइति तद्व्याख्यानाथमाह ।

दा पत्तापिपुत्ता, एगस्स पुत्तं न उ थैरा ।

गहितोवससं विपरद, राइणिता होउ एस वि य ॥

द्वौ पितापुत्रौ प्राप्तावेकस्य तु पिता प्राप्नो न पुत्रः युगलस्य पुत्रः
प्राप्नो न स्थविरः स आचार्येण वृषभेण वा प्रज्ञापनो प्रादितः स्वयं
वितरत्यनुजानाति तदा स जुल्लुक उपस्थाप्यते । अथ नेच्छति
तदा पूर्ववद्राजदृष्टान्तेन प्रज्ञापना अन्यच्च तौ पितापुत्रौ रत्ना-
धिकौ भविष्यत एवोऽपि च तत्र पुत्रो यदि रत्निको रत्ना-
धिको भवति । भवतु नाम तत्र दाभ इति तथाप्यनि-
च्छायां पूर्ववदुपेक्षादि ।

राया रायाणो वा, दोष्णि वि समपत्त दोसु पासेसु ।

ईसरत्तेहिअमवे, नियमधकाकुलउए सुहं ॥

एको राजा द्वितीयराजस्त्वौ समकं प्रव्रजितौ अत्रापि यथा
पितापुत्रयो राजामात्ययोर्वा प्राशुकं तथा निरवशेषं वक्तव्यं
केवलममात्यादिके सूत्रादिभिः प्राप्ते उपस्थाप्यमाने यदि रा-
जादिप्रमितिं करोति दारुणस्वभावतया हने वा किमपि पुरु-
षं तदा सोऽप्राप्तोऽपीतरैरमात्यादिभिः सममुपस्थाप्यते । अथ-
वा (रायस्ति) यत्र एको राजा तत्र सोऽमात्यादीनां सर्वेषां
रत्नाधिकः कर्तव्यः (रायाणोति) यत्र पुनर्द्विप्रभृतयो रा-
जानः समकं प्रव्रजिताः समकं च सूत्रादिभिः प्राप्तास्ते स-
मरत्नाधिकाः कर्तव्या इत्युपस्थाप्यमाना द्वयोः पार्श्वयोः
स्थाप्यन्ते श्रवैवार्थे विशेषमाह ।

समगं तु अणोणं, पत्तेसु अणजिजोगमावडिया ।

एगतो दुदुतो ठविया, समएयणिया जहासत्तं ॥

पूर्वं पितापुत्रादिसंबन्धेनासंबन्धेष्वनेकेषु राजसु समकं सु-
त्रादिभिः प्राप्तवन्त एवैककालमुपस्थाप्यमानेषु (अणभिजा-
गति) गुरुणा अन्येन वामियोंगो न कर्तव्यो यथा इतस्ति-
ष्ठथ इतस्तिष्ठथेति कित्वेकतः पार्श्वे द्विधा वा द्वयोः पार्श्वयो-
र्यथैव स्थिताः स्वस्वभावेन तेषामावलीका तथैव तिष्ठति
तत्र यो यथा गुरोः प्रत्यासन्नः स तथा ज्येष्ठो ये तृमयोः स-
मश्रेण्या स्थितास्ते समरत्नाधिकाः । इदानीं पूर्वगथापश्चा-
द्व्याख्या (ईसरेत्यादि) यथा द्विप्रभृतयो राजान उक्ता
एवं द्विप्रभृतयः श्रेष्ठिनो द्विप्रभृतयोऽमात्या द्विप्रभृतयो नि-
गमावणिजः (घडात्) गोष्ठौ द्विप्रभृतयो गोष्ठयो यदि वा
द्विप्रभृतयो गोष्ठिका यदि वा द्विप्रभृतयो महाकुला द्विक्र-
हणमुपलक्षणं तेन द्विप्रभृतय इति द्रष्टव्यम् । तथैव च व्या-
ख्यातं च (खुड्ति) जुल्लुकाः समकं प्रव्रजिता इत्यर्थः । सू-
त्रादिभिः प्राप्ताः समकं रत्नाधिकाः कर्तव्याः । एतेषामेव
मध्ये यः पूर्व प्राप्तः स पूर्वमुपस्थाप्यते इति वृद्धसंप्रदायः ।
ईसि अणो पत्ता, वामपासाणि हांइ आवाडिया ।

अजिसरणम्मि य वही, ओसरणे सो व अणो वा ॥

तेषामुपस्थाप्यमानानामावलीका गुरुवामपार्श्वे जगदन्तवन्
ईषदवनतस्य अवनतीभूय स्थिता तत्र यदि ते गुरुसमीपम-
प्रतोऽभिसरन्ति तदा गच्छस्य वृद्धिर्ज्ञातव्या यथाऽन्येऽपि बहवः
प्रव्रजिष्यन्तीति अथ पश्चाद्द्विरपसरन्ति तदा स उपस्थाप्य-
मानोऽन्यो वा उष्णिक्कमिष्यति अप्रद्विष्यति वेति ज्ञातव्य-
मेव स्थितिक्तथनम् । व्य० द्वि० ४ उ० ॥

(सूत्रम्) जे जिकख् एणायं वा, अणाययं वा संगं वा जे ।

अणालं उट्ठावेद, उट्ठावंतं वा साइज्जइ ॥ १५५ ॥

सूत्रार्थः पूर्ववत् अणालं उट्ठावन्तस्स आणालो दोसा चउ-
गुग्गं च चिउत ताव उट्ठावणाविहि पव्वावणाविहि ताव-
णातुमिच्छामि ॥

नायगमनायगं वा, मावगमस्तावगं तु जे जिकख् ।

अणद्वमुट्ठावेई, सो पावति अणमादीणि ॥ १५६ ॥

पट्ठा सुक्के अट्ठा, वामसाइयं च तिसुत्तो ।

सयमेव उ कायवं, मिकखा य तहिं एयातेण ॥ १५७ ॥

जो च उट्ठावति पव्वजा एसो पुच्छिज्जति कोसि तुमं किं
पव्वसि किं च ते वेरगं एवे पुच्छितो जति अणलो ए
भवति ता सुखं पव्वज्जाए कप्पणिज्जो ताहे स इमा साहुं
चरिया कहिज्जति ॥

गोपरमचित्तजोएण, सज्जायएहाणचूमिसेज्जादी ।

अञ्जुवगयथिरहात्था, गुरुजहमेण तिसुट्ठा ॥ १५८ ॥

गोयरेति दिहे वेणे भिक्खं हिडियव्वं जत्थ जं लम्भइ तं
अञ्चितं घेत्तव्वं जे पि पसणादि सुक्क आणियेयि ताव वुत्त-
हादिएहि सह संविभागेण भोत्तव्वं निब्भं सज्जायअणपुरेण
होयव्वं सदा अहाराणं तु उट्ठावे सया भूमिसयण वासासु
फलमादिपसु सोत्तव्वं अट्ठारससोलंगसहस्सा धारयव्वा
तोयादिया य किलेसा अणोणे कायव्वा एयं सव्वं जति असु-
वगच्छति तो पव्वावेयव्वा एसा पव्ववाणिज्जपरिक्खा प-
व्वावणा भवति ॥ नि० व्य० ११ उ० ॥

(सूत्रम्) आपरियउवज्जायअसमरमाणे परं चउरतातो

पंचरातातो कप्पागं भिक्षुं णो उवट्ठावेति कप्पाए अस्थि-
याईं से केइ माण्णिज्जे कप्पागे नत्थि याईं से केइ ठेदे वा
परिहारे वा नत्थि याईं से के माण्णिज्जे कप्पइ से संतराठेदे
वा परिहारे वा ॥

अस्य व्याख्या प्राग्वत् नवरं तं चेव भाणियव्व मिति वचना-
देवं परिपूर्णः पात्रो द्रष्टव्यः । “ कप्पाए अस्थि याईं से केइ
माण्णिज्जे कप्पागे नत्थि याईं से केइ ठेदेवा परिहारे वा नत्थि
याईं से केइ माण्णिज्जे कप्पागे से संतरा छेदे वा परिहारे वा ”
अस्यापि व्याख्या प्राग्वत् तत्र यैः कारणैर्न स्मरति तान्यु-
पदर्शयन्नाह-

दप्पेण पमाएण व, वक्खेवणगिझाणतो वावि ।

एहिं असममाणे, चउव्विहं होइ पच्छित्तं ॥

दर्पणं निष्कारणोऽनादरस्तेन प्रथममादौ विकथादीनां प-
ञ्चानां प्रथमादीनामन्यस्तेन व्याप्तेपणसिवादिना ग्लायते
एतैः कारणैरस्मरति प्रायश्चित्तमस्मरणनिमित्तं चतुर्विधमस्म-
रणकारणस्य दर्पादिश्चतुष्कारत्वात् । तदेवाभिधित्युःप्रथ-
मतो दर्पतः प्रमादेन चाह ॥

वायामगिझाणादिमु, दप्पेण अणुडुव्वेति चउगुरुग ।

विकहादिपमाएण व, चउव्वहुगा ह्तिं वोधव्वा ॥

व्यायामग्लानादिषु व्यावृत्ततया निष्कारणोऽनादर उपस्था-
नतायाः स दर्प उच्यते तेन दर्पेणानुस्थापयति प्रायश्चित्तं
चत्वारो गुरुकाः विकथादिना अन्यतमेन प्रमादेनानुपस्थाप-
यति चत्वारो लघुका भवन्ति बोद्धव्याः ॥

सिक्खणुणएणसज्जाय, जाणलंवादिदाणकजेमु ।

विक्रखे होइ गुरुगो, गेझाणं तु मामल्लू ॥

सिखननृक्षिणास्वाध्यायध्यानपात्रेणैवादिदानकार्यैर्गोयायां सप्त-
मी तृतीयायै । यो व्याक्तेपेणाऽनुपस्थापयति प्रायश्चित्तं जवति
गुरुकां मासो ग्लान्येन त्वनुपस्थापयति मासत्रयु । संप्रति यैः
कारणैः स्मरतोऽस्मरतश्चानुपस्थापयतः प्रायश्चित्तं न भवति ।
तान्यभिधित्सुराह-

धम्मकहाइहुमत्तो, वादो अरुचुकुभे व गेलएणे ।

विदं चरमपणुं, दोमु पुरिमेषु तं नत्थि ।

ऋक्षिमतो राज्ञो युवराजस्यामात्यादेर्वा प्रतिदिवसमागच्छतो
धर्मकथा कथ्यते परंपरादीं वा कश्चनान्युपस्थितः स वादेन
पृहीततयः । इति तन्निग्रहणाय विशेषतः शास्त्राचार्यासे तेन स-
ह वादे वा दीयमाने यदि वा आचार्यस्यान्यस्य वा साधोयों
वा उपस्थाप्यस्तस्य वा अत्युक्तदे शान्तये जाते व्याकुलीजनवतः
स्मरणस्मरन्वा यद्यपि नोपस्थापयति तथापि न तस्य प्रायश्चि-
त्तं कारणतो व्याकुलजनवता । एतच्च प्रायश्चित्तानावब्रह्मणं
द्वितीयपदमपवादपदं चरमपदोद्देश्योऽर्थोऽप्यज्ञानवब्रह्मणयो-
रवगतव्ययम् । तथा हि धर्मकथावादाचार्यां व्याक्तेप उक्तो
ज्ञानवपदेन च श्रान्तव्यमिति पुर्वयोस्तु द्वयोः पदयोस्तत् अप-
वादपदे नास्ति । एतच्च चतुर्विधं प्रायश्चित्तमस्मरणनिमित्त-
मुक्तं स्मरणनस्तु चत्वारोपञ्चरात्राद्यतिक्रमे यथाप्रायश्चित्तं तत्पू-
र्वमेव हवापि निरवशेषं द्रष्टव्यम् ।

आयरियउव्वज्जाओ य सममाणे वा असममाणे वा परं
दमराय कप्पातो कप्पागजिक्खु णो उवट्ठावेति कप्पाए अ-
स्थि याईं से केइ माण्णिज्जे कप्पागे नत्थि याईं से केइ

छेदे वा परिहारे वा जाव कप्पाए संवच्छतरं तस्स तप्पातिं
णो कप्पइ आयरियत्तं वा जाव गणावच्छेइयं वा उदिमिभाए वा
आचार्य उपाध्यायो वा स्मरन् ब्रह्मरन्वा यदा स्मरति तदा
न साधकं नऋत्रादिकं यदा तु साधकं नऋत्रादिकं तदा बहुध्या-
क्तेपतो न स्मरन्वापरं दशरात्रकल्पान् दशरात्रकल्पाक भिक्षुं
नोपस्थापयति तत्र यदि तस्मिन्कल्पाक अस्ति (सं) तस्य
कल्पाकस्य कश्चिन्माननीयः पित्रादिजिर्जावी कल्पाकस्ततो नो
पस्थापयति । तर्हि नास्ति (सं) तस्यानुपस्थापयति कश्चिच्छेदः
परिहारो वा । अथ नास्ति (सं) तस्य कल्पाकस्य कश्चिन्माननीयः
पित्रादिजिर्जावी कल्पाकस्तर्हि तस्यानुपस्थापयतश्चेदः परिहारो वा
प्रथमादेश इति वाक्यशेषो द्वितीयादेशेन पुनश्चेदेन परिहारतप-
सा वा दस्यमानस्य तत्प्रथममनुपस्थापनाप्रयतस्य संवत्सरं
यावच्च कल्पन आचार्यत्वमुपदेष्टुमगुहात् संवत्सरं यावद्वर्णाभि-
यते इति भावः । एष सूत्रसंज्ञेर्भावः । व्यासार्थतु ज्ञाप्यहृदिनि-
धित्युः प्रथमतो दशरात्रनिवर्त्यनमाह-

सममाणेवि पंचदिय, सममाणे वि तेत्तिया चेव ।

काओत्ति व समओत्ति व, अआकप्पओत्ति व एगच्छं ॥

स्मरन्त्यपि चत्वारोपञ्चरात्रातो इत्यनेन पञ्चदिनान्युक्ता—
नि अस्मरन्त्यपि तावन्ति चेव पञ्च दिनानि चैवोक्तानि इदं च
स्मरणास्मरणमिश्रकसूत्रतो दशरात्रात्कल्पादित्युक्तमेवैव क-
ल्पशब्दस्तद्व्याख्यानमाह । “ कात्र इति वा समय इति वा
अष्टा इति वा कल्प इति ” एवम् ततो दशरात्रक—
ल्पादिति दशरात्रकात्रादिति द्रष्टव्यम् ।

संप्रति स्मरणास्मरणं भावयति ॥

जोहे सुमरइ ताहे, अमाहगं रिक्खलगादिणमादी ।

वहुविरुक्खेवम्मि य गणे, मरियं पिणुणो वि विस्सरति ॥

यदा स्मरति तदा असाधकमप्रयोजकमृक्त्रग्लानदि आदिशब्दात्
मूहत्तादिपरिग्रहः । बहुव्याक्तेपे च गणे गच्छे स्मृतमपि पुनरपि
विस्मरति तत एवं स्मरणास्मरणसंज्ञवः । अत्रैव प्रायश्चित्त-
विधिं स्वविशेषमाह ।

दसदिवसे चउगुरुग, दसेव उव्वहुग उगुरु चेव ।

तत्तो ठेदो मूलं, णएवट्ठोपे य पारंभी ॥

तस्मिन्प्रथित्कृते कल्पाके जाते सति यदि स्मरणास्मरणतो
दसदिवसानतिक्रमति तत्तस्यानुपस्थापयतः प्रायश्चित्तं च-
त्वारो गुरुकाः ततः परमपन्थ्यानि दशैव चेत् दिनान्यतिवा
इयति ततः परहृषुकम् । ततः परतोऽपि दिनदशकाति-
क्रमे परहृषुकं (ततोऽेदोत्ति) ततः परमेवं वेदस्त्रिया हक-
व्यः । सचैवं ततोऽपि परतो यद्यन्यानि दशदिनानि ब्रह्मयति
तर्हि चतुर्गुरुकश्चेदस्ततोऽपि परतो दिनदशकातिक्रमे परहृषु-
कश्चेदः ततोऽप्यदशदिवसस्यातिवसेन पाराञ्चिको जातये ॥

एसो पदो पदमो, वितिए तवसा अदम्ममाणम्मि ।

उजयवत्तउच्चल्ले वा, संवच्छरमोदिसाहरणं ॥

एषोऽन्तरोदित आदेशः प्रथमो द्वितीये आदेशो पुनस्त-
पसा उपब्रह्मणमतच्छेदेन वा अदस्यमानं यदिवा उजयबलन
कायवलेन च उपब्रह्मणमेतदप्यन्तरोदितवलेन वा तपस्येदस्य वा
दातुमशक्यतया संवत्सरं यावत् दिश आचार्यत्वस्य हरणम् ॥

एते दो आदेसा, मीसगमुत्ते हवन्ति नायव्वा ।

पठमविंएसुं पुण, सुत्तेसु इमं तु नाणत्तं ॥

एतत्पुनस्ततोदितौ द्वयप्यादेशौ मिश्रकसूत्रे जवतो ज्ञातव्यौ

अथर्मचित्तियसोः पुनः सूत्रयोः रिदमादेशाविषयं प्रत्येकं नानात्वं तदेवाह ॥

चउरो य पंचदिवसा, चउगुरु एव होंति वेदो वि ।

ततो सूत्रं नवमं, चरमं पि य एगमरगं तु ॥

प्रथमे द्वितीयं च सूत्रे प्रत्येकस्मिन्मासादेशो प्रथम आदेशस्तस्मिन् विवक्षिते कल्पके जाते सति यदि चतुरो दिवसानतिवाहयति तदा चतुर्गुरु एवं पञ्चपञ्चातिक्रमे परवधु परगुरुके । एवं वेदोऽपि त्रिधा वक्तव्यः तदनन्तरं मूलं नवममनवस्थायं चरमं पाराञ्चितमेकसरकमेकैकदिनातिक्रमे वक्तव्यम् । द्वितीय आदेशः पञ्चदिवसातिक्रमे चतुर्गुरु एवं पञ्चपञ्चातिक्रमे परवधुपरगुरुके एवं वेदोऽपि पञ्चपञ्चातिक्रमेण त्रिधा वक्तव्यस्ततो सूत्रं नवमं चरमं च एकसरक मेकैकदिनातिक्रमेणैति भावार्थः । व्य० ४ उ० । दशा० ॥

फामुप आहारां से, अणहिरुणं च गाहप सिकखं ।

ताहे उ उवट्टवणे, छज्जीविणियं तु पत्तस्म ॥

अपत्ते अकहिता, अणजिगतपरिच्छुअतिक्रमेया मे ।

एकैके चउगुरा, विमेमिया आदिमा चउरो ॥

अपत्तं सुत्तेणं, परियाग उवट्टयेंत चउगुरा ।

आणादिणा य दोसा, विराहणा छएह कायाणं ॥

सुत्तयं कट्टेत्ता, जीवाजीये य बंधमोक्खं च ।

उवट्टवण चउगुरा, विराहणा जा जणियपुर्वि ॥

अणभित्तपुत्तपावं, उवट्टयेंतस्स चउगुरु होंति ।

आणादिणो य दोसा, मालाप होंति दिट्ठे ॥

समरकयउवट्टगणी, पतिट्ठित्ति हरित्थीजमादीसु ।

होंति परिक्रवागोपरे, किं परिहरतीण वा वि च्छि ॥

उच्चारदि अयंभित्त, वोसरिगणादि वावि पुववीए ।

पदि मादिदगसमीवे, खारादिदाह अगणिम्मि वि ॥

जए अहिप्राण वा ते, हरिए अहव पुववि ते तमेसुं च ।

एमादि परिक्रिखत्ता, वनदाणमिमेण विट्ठिणा सो ॥

दव्वादपिपत्ये वा, एकैके त्तिगणणोवरि हेट्ठा ।

हुविहा निविहा य दिसा, अविनिविगित्तियो वा ।

पियपुत्ताणं जुयत्ता, दोएिह तु निक्खंत तत्थ एगस्म ।

पत्तो यदि ताए पुत्ता, एगस्म पुत्तो ण तु थेरो ॥

ताहे तु पञ्चाविज्जति, दंडियणांयं तु का तु जज्ज तु मा ।

गेएहं अससग्गहीए, तिमि उ होंति एसवित्ता ॥

एवं सो एएहवि तो, जदि इच्छे तो उ उट्ठयेंति तु ॥

नेच्छंते ये चाह-वेति दो निएिह वायणमा ।

वच्छमचावासज्ज व, जा धीनं ताव ते परिच्छंति ।

एवं रायअगव्वेसु-जति मज्जे महादेवी ॥

राया रायाणां वा, दोएिह वि समपत्तदोसु पांमेसु ।

ईवमंदिअमवे, णियमयमाकुवदुवे खुट्ठि ॥

समपत्तअणंगेसुं, पत्तंमु अणजिओगमावलिता ।

एगता उट्ठतो उविता, ममराएणिआ जहा सज्जं ॥

ईमिं अत्रो पत्ता, वापं एमाभि होंति आवलिता ।

आसरणम्मि य वही, मरणं सो व अस्सो वा ॥

उवट्टवियस्स एवं, संजुज्जएता तहेव संवासो ।

वितियपदे संबंधी, ओमादीसु माहु पडिजावं ॥

जुंजोसु मए सद्धि, इयाणि णेच्छति ज्ञातु पडिजावं ।

अहिस्वार्थेति व उज्जे, पच्छेने जे ए ज्ञेजंति ।

एमादिणा तु जावं, ताहे अपत्तअहवपत्तं वा ॥

उवट्टावेति जुंजंति, अपरिणते चित्तरक्खत्ता ॥ पं० जा० ॥

उवट्टावणा कप्पो अपत्ते अकवेत्ता । गाहा जह आवासगमाह जाव उज्जीविणियातो सुत्ते अपरिए उवट्टावेह चउगुरु दोहि वि गुरु त्वेण कालेण तवगुरु अतो अट्टमदस्मदुवात्तसमकावगुरु गिएहकावे अहासुत्ते पडिए अच्चे अकहिए उवट्टावेह चउगुरु तवगुरु काववट्ठं काववट्ठ सीतकावे वासासु वा अह पडिए सुत्ते य अपरिच्छिओ ता मनसहहइ पुवविमाईणं उवगुरु तव-लहु तवचउगुरु तवचउवट्टहं च ज्ञेह अणुग्याइयं पुरुच्च गुर्यं अणुग्याइयं नाम उट्ठे चउत्थे आर्यविले व कए पाणप पुरिमहुनिव्वीइणासणाइ करेह तेण गुर्यं जवह अह पडियसुं यअनियं अपरिच्छिउण उवट्टावेह किं परिहट्ठेन उट्ठोत्थादि चउगुरु दोहि वि लहुतवसाकाणि अणुग्याइयं पुण एवं वारम-विहं वि कणिए । पं० ज्ञ० । "उवग्गस्स वा उवट्टावेज्ज वा सुत्तं वा अत्थं वा उज्जं वा पुरुवेज्जा पत्तिमु कुल्लगणसंघवज्जे" महा० ७ अ० । एतदेव भावयन्नाह-

णो उट्टावणए सिअ, निअमा चरणंति दव्वओ जेण ।

मा नव्वाण विनणिआ, उउमत्थगुरूण सफत्ता य ॥

नोपस्थापनायामेव कृतायां सत्यां नियमाच्चरणमिति कुत इत्याह । इत्यतो येन प्रकारेण सा अभ्यासानामपि भणितोपस्थापना अङ्गारमर्दकादीनां उपस्थापनगुरुणां विधिकारकाणां सफत्ता चाङ्गाराधनादिति गाथार्थः । उपस्थापना विधिफलवत्तामाह । पायं च तेण विट्ठिणा, होइ ईमंति निअमो कओ सुत्तो ॥

इयरा सामाईअम्मि-चओ वि सिद्धि गयाणं ता ॥ १० ॥

प्राथञ्चितेन विधिना उपस्थापनगतेन ज्ञवत्येतच्छेदोपस्थाप्यं चारित्रिमेति नियमः कृतः सूत्रद्वयैकालिकादिपाठाद्यनन्तरमुपस्थापनायाः इतरथाप्यथा सामायिकमात्रतोऽप्यवधिः प्राप्त्या सिद्धिं गताः अनन्ता प्राणिन इति गाथार्थः ।

अनियममेव दर्शयति ॥

पुर्वि अंसंगतं पि अ, विट्ठिणा गुरुगच्छेसवाए ।

जावपणेगेसि इमं, पच्छा गोविंदमार्णं ॥ ११ ॥

पूर्वमुपस्थापना काश्चे असदपि चैतच्छरणं विधिना गुरुगच्छादिसंयथा हेतुवृत्तया जातमनियमकमेनेकेषामिदं पश्चात्तेषां च्छादीनां गोपेच्छावचककरोटकणिप्रभृतीनामिति गाथार्थः ।

प्रकात्सममर्थनायैवाह ॥

एअं च उत्तमं खलु, निव्वाणपसाहणं जिणा विति ।

जं नाणदंसाणा वि, फत्तमे अवं व निहिट्ठं ॥ १२ ॥

एतच्चारिचं उत्तमं खलूत्तममेव निर्व्याणप्रसाधनं मोक्षसाधनं जिना भवते । अत एतदुपायं यत्तः कार्यं इत्यैदंपरमुत्तमसत्त्वं युक्तिमाह । यथस्माज्ज्ञानदर्शनयोरपि तत्त्वदृष्ट्या फत्तमेतदेव आरिचं निर्दिष्टं तस्मात्प्रकृत्यादिति गाथार्थः । पं० व० । बाहुर्योऽपस्थापना न कल्पते ॥

(सूत्रम्) णो कप्पत्ति णिग्मंयाण वा णिग्मंयीण वा खुड्डंयं वा खुड्डियं वा ऊणट्टवासजायं उवट्टावित्तए मंजुज्जित्तए वा कप्पत्ति णिग्मंयाण वा णिग्मंयीण वा खुड्डंयं वा ३ सातिरेगट्टवासजायाइ उवट्टावित्तए वा मंजुज्जित्तए वा ।

सूत्रस्याङ्गरगमनिका न कल्पते निर्धन्धानां वा निर्धन्धीनां वा कृच्छकं वा खुल्लिकां वा ऊनाएवर्षजातानामुपस्थापयितुं वा संजोक्तुं वा मण्डल्यां तथा कल्पते निर्धन्धानां निर्धन्धीनां वा कृच्छकं वा सातिरेकाएवर्षजातानामुपस्थापयितुं वा उपस्थाप्य मण्डल्यां संभोक्तुं वा । अथ कस्मादूनाएवर्षजातस्यापस्थापनादि न कल्पते तत आह ॥

ऊणट्टए चरित्तं, न चिट्ठए चात्तणी य उदगं वा ।

वात्तस्य य जे दोसा, जणिया आरोवणा दोसा ॥

ऊनाएके ऊनाएवर्षजाते वात्रे चाङ्गियामुदकमिव चारित्रं न तिष्ठति । तथा ये वात्तस्य दोषा भणिता स्ते च वात्तस्यापस्थापने आरोपणायमाप्रसजति । वात्तस्य दोषानाह ॥

कायवयमाणोजोगो, हवैति तम्हा एवट्टिया जम्हा ।

संवंधिमणाजोगे, ओमे सहसाववादे य ॥

तस्य बालस्य कायवाङ्गमनोयोगाद्दस्मान्दवस्थिता भवन्ति । तस्मान्नोपस्थापयेत तत्रैवापवादमाह । संवन्धिनमनाभोगे अचमे दुर्भित्ते सहसाकारेण वा संभोजने अपवादे नोपस्थापयेदूनाएवर्षजातमपि । तत्र संवन्धिव्याख्यानार्थमाह ॥

जुंजिस्से म मए चवं, वितीया निच्छइ मंपइ ।

मां आनाहणसंवंधो, कहु चिट्ठज तं विणा ॥

एष बालको मया सह भोज्यते इत्येवं भणित्वा नातो मण्डल्यां स च संप्रति तमाचार्यविना भोक्तुं नेच्छति स चाचार्यस्य स्नेहेन संवन्धस्ततः कथं प्रव्रज्यायां गृहीतार्यां सह भोजनं विना तिष्ठेत् । नैवतिष्ठेदिति भावः ॥

अणुवट्टिअओ एसो, जइयादेवेज अपरिणया ।

तो होउ व वारिजइ, तो एं मंजुज्जए ताहो ॥

तत्र हु निश्चितमपरिणता आवश्यरेव यथेष्टोऽनुपस्थापितो मण्डल्या संभुक्तो ततः स तदा उपस्थाप्यते तदनन्तरं संभोजनं मण्डल्यामिति ॥

अट्टव अणाजोगेणं, महमाकारेण वा वि होज संजुत्तो ।

ओमम्मि विमहु तत्तो, विपरिणामं तु गच्छेज्जा ॥

अथवा अनाभोगेण सहसाकारेण वा मण्डल्यां संयुक्तो भूयात् । ततो मातृदनवस्थाप्रसङ्ग इति तमूनवर्षजातमप्युपस्थाप्य मण्डल्यां संभोजयेत् । अचमे दुर्भित्ते जातेमाविपरिणामं गच्छेदत उपस्थाप्य मण्डल्यां संभोज्यते एतदेव भावयति ॥

अदिक्खियंति एव मां, इमे पच्छन्नजोजिणो ।

पगेदमिति जावेज्जा, तेणावि सह जुज्जते ॥

इमे पच्छन्नभोजिनो मामेवमेव दुर्भित्ते दीक्षयन्ति । अदीक्षां कर्तुमिच्छन्ति । तेन कारणेनाह परः कृत इति स भावयेत्तन्मनस्तेनापि सह संभुक्ते । व्य० २० उ० ("तत्रो नो कणइ उवट्टा वित्तए तेजहा पंडए वाइए कीये" व्याख्या पञ्चायणा शब्दे) " दोसा उवट्टाविउ सियन्ती मेसदुगस्स । अणायरण जोग्गा अट्टवा समायारं ते पुरिनयद निवारिया दोसा" वृ० ४ उ० ॥

(सूत्रम्) जे जिकवू पायगं वा अणायगं वा वासगं वा

जे अणलं उट्टावेइ उट्टावंतं वा साइजइ ॥ २८ ॥

सुत्रार्थः पूर्ववत् । अणलं उवट्टावैतस्स आणादी दोसा चउ-गुरुं च । नि० चू० ११ उ० ।

अनवस्थाप्यभिक्षादेः पुनरुपस्थापना-

अणवट्टपं जिकवुं अगिहिज्जुं नो कप्पइ तस्स गणावच्छेयस्स उवट्टवित्तए अणवट्टपं जिकवुं गिहिज्जुं तस्स गणावच्छेदियस्स उवट्टावित्तए इति ॥

यथास्य सूत्रस्य कः संवन्ध उच्यते ।

अट्टस्म कारणेणं, साहम्मिय तेणमादि जइ कुज्जा ।

इह अणवट्टे जोगो, नियमातो यावि दुसमस्स ॥

साधर्मिकैः कारणेन प्रागुक्तेनोपादिनो योऽर्थस्तस्य सैन्य-मादिशब्दादन्यपरिग्रहः । यदि कुर्यात्ततः सोऽनवस्थाप्यो भवति एतदर्थस्यापनार्थमर्थजातसूत्रानन्तरमनवस्थाप्यसूत्रम् इत्येवोऽनवस्थाप्यसूत्रस्य योगः संवन्धः । पाराश्चित्तसूत्रस्यापि संवन्धमाह । नवमात्पायश्चित्तादनवस्थाप्यादनन्तरं किल दशमं पाराश्चित्तनामकं प्रायश्चित्तं भवति ततो नवमाश्रवमप्रायश्चित्तसूत्रस्यारम्भमाह । अनेन संवन्धेनायातस्यास्य व्याख्या । अनवस्थाप्यं भिजुमगृहीभूतमगृहस्थीकृतं नो कल्पते यस्य समीपेऽवतिष्ठते तस्य गणावच्छेदितो गणस्वामिन उपस्थापयितुम् । संप्रति पाराश्चित्तसूत्रमाह ।

(सूत्रम्) पारंचियं पि भिजवुं अगिहिज्जुं नो कप्पते तस्स गणावच्छेदियस्स उवट्टावित्तए पारंचियं जिकवुं गिहिज्जुं नो कप्पइ तस्स गणावच्छेदियस्स उवट्टावित्तए पारंचियं जिकवुं गिहिज्जुं कप्पइ तस्स गणावच्छेदियस्स उवट्टावित्तए ॥

अत्र सूत्रद्वयस्याक्षरगमनिका प्राग्वत्संप्रति भाष्यविस्तरः ।

अणवट्टो पारंचिय, पुव्वं नणिया इमं तु नाणत्तं ।

गिहिज्जयस्स य करणं, अकरणे गुरुगं य आणादी ॥

अनवस्थाप्यपाराश्चित्तो एतौ द्वावपि पूर्वं भणितौ इदं चात्र नानात्वं गृहीभूतस्य गृहस्थरूपसदृशस्य करणं यदि पुनर्गृहीभूतमकृत्वा तमुपस्थापयति तदा गृहीभूतस्याकारणे प्रायश्चित्तं गुरुकाश्चत्वारो गुरुमासाः । तथा आशादयः आक्षान्तवस्थामित्यात्वविराधना दोषाः । अन्यच्च प्रमत्तं सन्तं देवता छलयेत् । गृहीभूतस्य तु छलना न भवति । तस्माद् गृहीभूतकृत्वा तमुपस्थापयेत् । गृहस्थरूपनाकरणमेव भावयति ।

वरनेवच्छं एग्गे, एहाणादि विवज्जमवगिजुगमत्तिं ।

परिसामज्जे धम्मं, सुणेज तो कहण दिक्खा ॥

एकं आचार्या पवं द्युवते स्नानविषयं वरं नेपथ्यं तस्य कियते । अपरे दाक्षिणात्याः पुनरेवमाहुर्वैष्णवगृहस्थानं परिधायते तदर्थमेव आचार्यसमीपमुपगम्य द्युवते भगवन् ! धर्मं श्रोतुमिच्छामि । ततः (कण्ठजं) आचार्यः धर्मं कथयति । कथिते च सति सकलजनसमक्ते द्युवते धर्माभि-सम्प्राप्तिरर्थमनेमिति मां प्राव्रजयत एवमुक्ते तस्य दीक्षा हिङ्गस-मर्पणानन्तरं च तदङ्गणसंस्थापयते तत्र शिष्यः प्राह । कस्मादपि गृहस्थावस्थां प्राप्यते । सुरिगाह ।

ओहाविता न कुव्वइ, पुणो वि सो तारिस्सं अनीयारं ।

हाइ जयं ससाणं, गिहिस्सुव धम्मिया चेव ।

किं वा तस्मिन् दिग्दृष्टिः, गिहिलिङ्गं तेषां जातवो लिङ्गं ।

अत्रेह वि दूर्वाङ्गिणे, सल्लिगपरिसेवणावि जहं ॥

अपञ्चाजितो ग्लानिमापादितः सन् पुनरपि स तादृशमती-
चारं न करोति । शेषाणामपि स साधूनां जयमुपादितं भवति ।
येन तेऽप्येवं न कुर्वते । तस्माद्गृहिरूपे गृहस्थता रूपस्य
धर्मता धर्मादनपेतान्याच्येत तस्यापि याच्यमानागृहस्थरूप-
तेति ज्ञावः (किंवेत्यादि) किं वा केन वा कारणेन तस्य न दीयते
गृहिरिङ्गं दातव्यमेव तस्य गृहिलिङ्गमित्यर्थः । येन कारणेनाप-
रित्यक्तोऽपि ड्यत्रिङ्गे स्वयिङ्गे प्रतिसेवनाव् जावतो रिङ्गं
विजहं परित्यक्तमिति ।

संप्रति सूत्रद्वेवापवादमाह ।

(सूत्रम्) आणवड्यं जिकलुं पांचियं जिकलुं गिहिलिङ्गं वा

आगिहिलिङ्गं वा कण्ड, तस्मिन् गणावच्छेदितस्मिन् उपद्रव-
वेत्तए जह्वा तस्मिन् गणस्मिन् पतिष्यं सिया इति ॥

अनवस्थाप्यं जिह्वं पाराश्रितं वा भूतं भिन्नं गृहीतमगृहीतं
वा कल्पते । तस्य गणावच्छेदिनः उपस्थापयितुं कथमित्याह
यथा तस्य प्रतीकं प्रतिकारमुपस्थापनं स्यात्तथा कल्पते नायथा
इह यो गृहस्थीभूतः स तावदुपस्थाप्यते एवमस्यापवाद-
विषयं वा यस्त्वगृहीतः सोऽपवादविषयस्तस्योऽसंगतः प्रति-
षिद्धत्वात् । तत्र येः कारणेन गृहीतत्वेऽप्युपस्थाप्यते तत्र यथा
उच्यते तस्योऽगृहस्थीभूतत्वेऽप्युपस्थाप्यते ज्ञावति । तथा भाव्यते
इहानवस्थाप्यं पाराश्रितं वा कोऽपि प्रतिपन्नस्तस्य चायं कल्पो
यावन्नवस्थाप्यं पाराश्रितं वा वहति तादृशः केनाद-
वतिष्ठते । स च बहिर्यावत्तिष्ठति तावन्न गृहस्थः क्रियते कि-
न्वागतः करिष्यते । बहिश्चावतिष्ठमानः स जिनकल्पिक इव
जिह्वार्चयामिषेऽप्युपस्थापितोऽपि करोति तस्य च तथा
बहिस्तिष्ठते । यथाचार्यः करोति तथा प्रतिपादयति ।

आलोचयणं गवेसणं, आचारिओ कुण्डं सव्वकाङ्गं पि ।

उपपप्पो कारणास्मि, मव्वपयत्तेण कायव्वं ॥

यस्याचार्यस्य समीपेऽनवस्थाप्यं पाराश्रितं वा प्रतिपन्नः स
आचार्यः सर्वकाङ्गमपि यावत्तं काङ्गं तस्याप्यश्रितं वहति तावत्तं
सकलमपि कार्यं यावत्प्रतिदिवसमवबोक्तुं करोति तस्मात्प
गत्वा तद्वर्शनं करोतीत्यर्थः । तदन्तरं गवेसणं गतोऽप्यकङ्गाम-
तया तत्र दिवसे रात्रौ वेति पृच्छां करोति । उत्पन्ने पुनः कारणे
ज्ञानवत्तद्वक्षणे सर्वप्रयत्नेन स्वयमाचार्येण कर्तव्यं भक्तपा-
नद्वरादि ॥

ओ उ उवेहं कुजा, आचारिओ केण्ड एप्पमाण ।

आरोवणा उ तस्मिन्, कायव्वा पुव्वनिदिह्वा ॥

यः पुनराचार्यः केनापि प्रमादेन जनव्याप्तेपादिना उपेक्षां
कुरुते न तत्समीपं गत्वा तस्मिन् गवेस्योदन्तं वहति नस्य आरो-
पणा प्रायश्चित्तकदानं पूर्वनिदिह्वा कर्त्तव्या । चत्वारो गुरुका-
स्तस्य प्रायश्चित्तमारोपायितव्यमिति भावः । यदुक्तमुत्पन्ने का-
रणे सर्वप्रयत्नेन कर्त्तव्यं तद्विषयं ॥

आद्रादि जत्तपाणं, उट्ठंत्तमादिमंति सो कुण्णि ।

मयमेव गणाद्विवत्ते, अहं गिलाणो मयं कुण्ड ॥

अथ सोऽनवस्थाप्यः पाराश्रितो वा ग्लानोऽभवत् । ततस्तस्य
गणाधिपतिराचार्यः स्वयमेव भक्तं पानं वा हरति आनयति
उद्वनन्तमिदं कथमप्यादिशब्दात्परावनेनोद्वगौपदं दशमादिपरिग्रहः
स तस्य स्वयं करोति । अथ जातो ग्लानो निरोगस्ततः स

आचार्यं न किमपि कारयति किं तु सर्वं स्वयमेव कुरुते ।
अथुना यदुक्तमालोचयं गवेसणंति तद्व्याख्यातार्थमाह-

उजयं पि दाऊण सपड्डिपुच्छं, वोढुं मरीरस्स पव्वड्डाणि ।

आसासत्ताण तवो किञ्चत्तं, तमेव खेत्तं समुव्वंति थेरा ॥

स्थविराः आचार्याः शिष्याणां प्रतीच्छुकानां च उभयमपि
सूत्रमर्थं चेत्यर्थः । किं विशिष्टमित्याह । स प्रतिपृच्छं पृच्छा-
प्रश्नः तस्याः प्रतिवचनं प्रतिपृच्छा प्रत्युक्ता । प्रतिशब्दः सह
प्रतिपृच्छा यस्य तत् सप्रतिपृच्छं सूत्रविषये च यद्येन पृष्टं
तत्र प्रतिवचनं चेत्यर्थः द्वावा तत्सकारशुभगम्य तस्य शरीर-
स्य वर्तमानमुदन्तं वहति अल्पकलामतां पृच्छतीति भावः ।
सोऽपि आचार्यं समागतं मस्तकेन वन्दे इति फेडावन्दनके-
न वन्दते शरीरस्य वोदन्तं मुक्ते यद्वा यदि तपसा क्लामयति तत
आश्वासयति आश्वास्य च तदेव क्षेत्रं यत्र गच्छेऽवतिष्ठते
तत्समुपगच्छति । कदाचिन्न गच्छेयुरपि तत्रैवमिति कारणाति ॥

गल्लएणेण वि पुट्ठो, अभिण्वमुक्को ततो व रोगत्तो ।

काङ्गस्मि दुव्वत्ते वा, कज्जे अस्सोववाधातो ॥

इहैकस्यापि कदाचिदेकवचनं सर्वस्यापि वस्तुन एकानेक-
रूपताख्यापनार्थमित्युद्धृतम् । अथवा काले दुर्वले निघटते ब-
लं गमने यस्मिन् गाढतपः संभावयित्वा दुर्वले त्रिष्टपादा-
दिको दुःशब्दो भाववाची तस्मिन्न गच्छत् शरीरकलेशसं-
भवात् "कज्जे अस्सोव वा धानो इति" अत्र सप्तमी तृतीयाथे प्रा-
कृतत्वात्ततोऽयमर्थः । अन्येन वा कार्येण राज्ञा प्रहेयतो निर्वि-
पयत्वाज्ञापनादिना व्याघातो भवेत्ततो न गच्छेदिति । आग-
मने चोपाध्यायः प्रेषणीया योऽन्यो वा तथा चाह ॥

पेमेइ उवज्जायं, अंगं नीयं च जो तहिं जांगो ।

पुट्ठो व अपुट्ठो वा, तद्वा वि दीवेति तं कज्जं ॥

पूर्वोक्तकारणवशातः स्वयमाचार्यस्य गमनाभावे उपाध्यायं
तद्वर्त्तने ऽन्यो वा गीतार्थस्तत्र योग्यस्तं प्रेषयति । स च
तत्र गतः सन् तेन पाराश्रितेन किमित्यथ क्लेशमृणा ना-
याता इति पृष्टे वा श्रयया न पृष्टस्तथाऽपि तत्कारणं कार्य-
कारणं दीपयेत् । तथा अमुकेन कारणेन क्लेशमृणानाम-
नागमनं पृष्टेनापुष्टेन वा दीपितं तदा न किमप्यन्यत्तन वा
पाराश्रितवादि तावच्छक्त्यं किं गुर्वदेश एवोच्चार्यो यथोदितः
संपादनीयः । अथ राज्ञा प्रहेयतो निर्विषयवाज्ञापनादिना व्या-
घातो दीपितस्तत्र यदि ते उपाध्याया अन्ये वा गीतार्था-
स्तस्य शक्तिं स्वयमवबुध्यते ततो जानतः स्वयमेव तस्य
महत्वं ब्रुवते । यथा अस्मिन्प्रयोजने त्वं योग्य इति किय-
तामुच्यमः । अथ न जानते तस्य शक्तिं ततः स एव तान्
अज्ञानानान् ब्रूते । यथा अस्ति ममात्र विषय इति । एतच्च
स्वयमुपाध्यायादिभिर्वा भणितो वक्ति ।

अस्य उ महाणुजगो, जह्वासुं गुणसयागरो संयो ।

गुरुं पि इमं कज्जं, मं पप्प जविससए ब्रुहुयं ॥

निष्ठं यथासुखं महान् अनुभोगोऽपि कृतप्रयोजनानुकूलः
अस्तित्या शक्तियुक्तं स तथा गुणशतानामनेकेषां गुणानामा-
करो निधानं गुणशतकरः सङ्घः यतः इदं गुरुकर्मपि कार्यं मां
प्राप्य लघुकं भविष्यति । समर्थोऽहमस्य प्रयोजनस्य लील-
याऽपि साधने इति भावः । एवमुक्ते सोऽनुब्रूतः सन् यत्क-
रोति तदाह ॥

अजिहाणहेउकुमसो, बहसु नीराजितो वि उमजानसु ।

गंण रायनवणा, जणाति ते रायदारिदे ॥

अभिधानहेतुकुशल इति अभिधानेषु शब्देषु हेतुसाध्यगम-
केषु कुशलो दत्तोऽभिधानहेतुकुशलः शब्दमार्गे चातीव लुब्ध-
इत्यर्थः । अत एव बहुषु विद्वत्समासु नीराजितो निर्वर्तितः
इत्येभूतः सन् राजभवनं गत्वा तं राजद्वारस्थं प्रतीहारं भणति
किं भणतीत्यत आह ॥

पमिहारस्वी जण रायस्सिं, तड्डुण संजयस्सुवि द्दुं ।

निवेदइत्ता य स पत्तियवस्स, ओविट्टए जत्तय तयं पवेसे ॥

हे प्रतीहाररूपिन् मध्ये गत्वा राजरूपिणं राजावुकारिणं
भण ब्रूहि यथा त्वां संयतरूपी द्रष्टुमिच्छति । एवमुक्तः सन्
प्रतीहारस्तथैवायं निवेदयति । निवेद्य च राजानुमत्या यत्र
गुणोऽवतिष्ठते तत्र तर्कं साधुं प्रवेशयति ॥

तं पूयइत्ताण सुहासणरयं, पुविंसु एगागय कोउ इह्वा ।

पाण्डे उरात्रे असुण कयाइ, सवा विआरुक्खइ पत्तियवस्स ॥
तं साधुं प्रतिष्ठमानं राजा पूजयित्वा शुभासनस्थं शुभे आसने
निपक्षमागतकुन्तलः समुत्पन्नकुन्तलोऽप्राप्तीन् कानित्याह ।
प्रभान् उदारान् गम्भीरार्थान् कदाचिदप्यश्रुतान् । प्रतीहाररू-
पिन् तथा त्वमपि यादृशश्चक्री चक्रवर्ती तादृशो न भवसि
रत्नाद्यभावाद् (अत्रान्तरे चक्रवर्तिसमुद्धिराख्यातव्या) किं तु
प्रतापशौर्यन्यायानुपालनादिना तत्प्रतिरूपोऽस्ति तत्त उक्तं
राजरूपिणं ब्रूहि चक्रवर्तिप्रतिरूपमित्यर्थः । एवमुक्ते राजा
प्राह त्वं कथं श्रमणानां प्रतिरूपी तत आह ॥

ममणणं पडिस्वी, जं पुउत्तमि वा य तं कूहमहंति ।

निरइयाए समणा, न तहा हं तेण पमिस्सुवं ॥

यत्वं राजगृच्छसि । अथ कथं त्वं श्रमणानां प्रतीरूपी तद-
हं कथयामि यथा श्रमणा भगवन्तो निरतिचारा न तथाहं
ततः श्रमणानां प्रतिरूपी नतु साक्षाच्छ्रमण इति । प्रतिरूप-
त्वमेव भावयति ।

निच्छुहोमि नरेसर, खेचं विं जईण अत्थिअं न ज्ञेच ।

अतियारस्स विसोही, पकरेमि पमायमूदस्स ॥

हेनरेश्वर ! पृथिवीपते ! प्रमादमूलस्यातिचारस्य संप्रति वि-
शोध करोमि । तां च कुर्वन् निर्युद्धोऽस्मि निष्काशितोऽस्मि
ततः आस्तामन्येक्षेत्रेऽपि यतीनामहं स्थातुं न लभे ततः श्रम-
णप्रतिरूप्यहमिति । राजा प्राह । कस्यया कृतोऽतिचारः ।
का च तस्य विशोधितं पृष्ट-यत्कर्त्तव्यं तदाह ॥

कहणउट्ठण आगमणं पुउत्तणं दीवणा य कजस्स ।

वीसज्जियंति य मया, हासुस्सित्तो जणइ राया ॥

कथनं राज्ञा पृष्टस्य सर्वस्याप्यर्थस्य प्रवचनप्रभावना भव-
ति । तत आवाचनेनमाकम्पनं राज्ञो भक्तीभवतमिति भावः ।
तदनन्तरमागमनप्रच्छन्नमागमनकारणस्य प्रश्नः केन प्रयोज-
नेन यूयमत्रागतः स्थ । अत्रान्तरे येन कार्येण समागतस्तस्य-
दीपना प्रकाशना ततो राजा हासोत्कलितोऽतिहासेन उत्सु-
तो दृष्टोद्गमनः स्मितो हसितमुखः प्रहृष्टश्च सन्नित्यर्थः । भण-
ति यथा मया विसर्जितं मुक्कलितमिति । अथ किं तत्कार्यं
यस्य राज्ञो मुक्कलनं कृतमित्यत आह ।

वायपरायणकुवितां, चेइयतद्वम्भंजनीगहणे ।

पुच्छचावणचउणह वि, कजाण हवेज्ज अन्नयरं ॥

वादे पत्राजयेन कुपितः स्यान् । अधवा चैत्यं जिनायतनं
कमपि तेनावरुध्यं स्यान् । ततस्तोत्रमात्रोचनान्तादुद्धो भवति ।
यदि वा तद्रूपस्य चैत्यद्रव्यस्य ग्रहणोऽथवा सयत्या ग्रहणे

ततः पूर्वोक्तानां कल्याण्यनोक्तानां चतुर्णां निर्विषयत्वाक्षां-
नादीनामकारणामभ्यन्तरकार्यं भवेत् ॥

सधो न लहति कज्जं, लच्छं कज्जं महाणुजाणेण ।

तुत्तं तु विसज्जेमी, सो वि य संधोत्ति पूएइ ॥

निर्विषयत्वाक्षांशमनुक्कलनादिलक्षणं कार्यं संघो न लभते
किं तेनावरुध्यनेन पापाञ्जितेन वा महादुर्भागेन लच्छं न च
स एवं कार्यलभेऽपि गर्वमुद्वहति यत् आह तुत्तं तु इत्यादि ।
राजा प्राह । युष्माकं तु निश्चितं प्रभावेनाहं पुत्रेणाहं विस्म-
ज्जामि नान्यथा । सोऽपि च ब्रूते । राजन् कोऽहं कियन्मात्रौ
वा गरीयान् संघो भट्टारकस्तत्प्रभावाद् अहं किञ्चित्सात्संयमा-
ह्वय क्षमयित्वा च यूयमेवं वृथ मुक्कलितं मया युष्माकमिति
संघं पूजयति । ततः किमित्याह ॥

अन्ननित्तो व राणाण, सयं च संधो विसज्जयति ।

आदीमज्जन्नमाणे, स वा विदेसो धुओ हांइ ॥

अभ्यर्थितो वा राज्ञा संघो यदि वा संतुष्टः संघो विसर्जय-
ति । किमुक्तं भवति । यद्वृद्धं श्रेष्ठं सयं प्रसादेन मुक्तः सोऽग्र-
हस्थीभूत एवोपस्थाप्यते इति । एतेदेवाह सचापि दोषो धुनः
प्रक्रियतः प्रसादेन स्फटित इत्यर्थः । आदौ मध्ये अवसाने
वा भवति । राजानुवृत्तिद्वारं गतम् ।

इदानीं प्रद्विष्टस्वगणद्वारमाह ॥

मगणो य पड्डो मे, आवाणो तं च कारणं नत्थि ।

एण्हि कारणेहि य, गिहिन्ते उवडवणा ॥

(से) तस्याचार्यस्य स्वगणप्रसिद्धः सन् ब्रूते । यथाऽमु-
केन कारणेनैव पापञ्जितप्रतिपत्त्या गृहीभूतत्वमापन्न इति
तच्च कारणं तस्याचार्यस्य नास्ति । एताभ्यां स्वगणप्रद्वेषका-
रणाभावलक्षणाभ्यामगृहीभूते अग्रहस्थीभूतस्य उपस्थाप-
ना कियते एष माथान्तरार्थः ॥ भावार्थस्त्वयम् । एषा तरुणी
बहुसुखं घेनुं पण्ड्या । अत्रया ताप संजतीए अर्थिरितो
उ भासिओ । आयरिएणं नेच्छिया । तहि सा पदोसमापन्ना
आयरियस्स तोर्से संजए पण्ड्याणं कहे इमे एस आयरिओ
उवसगेइ । ताहे ते संजतीए नियल्लग पण्ड्या आयरियस्स
पड्डा भवति । एस आयरिओ पारिचिए गिहिभूतो आम-
वइ । ततो आयरिओ अन्नं गणं गंतुं स्वयं जहट्टियं परिकहे-
इ ते वाववं अत्थं कुणह गिहियंति तवेति । ते नाऊण पड्डे
माहोदिनि । ते गिमस्स तरउत्ति मिच्छिच्छु । मा सफला हो-
हिति तोसितो अगिहिभूतो ” काचित् वनिनी बहुसज्जना
न् भासते य वा न प्रतिसिद्धा सती (क्षोभगमिति) अभ्या-
ख्यानं दद्यात्कालत्रयेऽपि सप्तमीति दत्तवती तथाभ्याख्यान-
संपादितं प्रायश्चित्तमन्यत्र गणे स आचार्यो वहति चेत् सं-
यतीस्वजनाः प्रद्विष्टा ब्रूवते । कुरुतेनमाचार्यं शुद्धिं गृहस्था-
भूतमिति । ते वरुणान्तरस्थिविरास्तान्प्रद्विष्टान् ज्ञात्वा मा तेषां
गमयतः पश्चाद्भूदिति तेऽपि केतवेन क्षोभादिस्तत्समीपे
स्थितां तथा मा तेषां मिथ्यारूपा इच्छा सफला भवेदिति
सोऽगृहीभूत एवोपस्थाप्यते । गते स्वगणप्रद्विष्टद्वारम् ।

अधुना परमोचापनद्वारमाह ॥

सोऊण झिगकरणं, अणुरागेणं जणंति अगियत्थो ।

मा गीयं कुणह गुरुं, अह कुणह इमं निंसांमह ॥

विद्वत्सामो अम्हं, एवं ओहावणं जइ गुरुणं ।

एण्हि कारणेहि, अगिहिन्ते उवडवणा ॥

“पगो बहुसिस्सो आयरिओ पदिसिष्णए गिहिज्जुत्तमावधो
सो अञ्चं गणं गंतुं आओएइ । तेहिं गिहिज्जुत्तो कज्जिउमादत्तो । ततो
तस्स सीसा भणंति मा अम्हं गुरुं गिहिदूयं कुणह । जइ एण
अम्हं गुरुणमेवं उहावणा कीरइ ततो अम्हे सञ्जे निक्खमि-
स्सामो । ततो तेसिं अण्णत्तिं माहोतीति । अगिहिज्जुत्ता चेव
मा उवाचविज्जइ ” अन्नरामनिका आचार्यस्य गृहिशिक्षकरण
श्रव्या तस्य शिष्या अमीताथो अतुरागेण भणन्ति । मण्डिकम-
म्मदीयं गुरुं कुरुत । अथ करिण्यथ तन इदं निशामयत आक-
क्षयत एवमपञ्चाजना यदि गुरुणां ततो वयं (विरुस्सामेति)
उत्तिष्कमप्यामः एतेन खल्वनन्तरादितन कार्गन अगृहीतुत-
स्य तस्योपस्थापना । गत परमोच्चापनद्वारम्—

उद्दानां मिथ्या गणद्वयविवद इति द्वारमाह ॥

आसोपेसु गणेषु, वदंति तेमिं गुरु आर्याणां ।

ते विंति अमपमो, किं काहिह अम्हं थरन्ति ॥

द्वो गणो तयोश्च द्वयोरपि गणयोः साधवो गीताभास्तेषां च
गुरु स्थापनाहं प्रायश्चित्तस्थानमापन्नैः । तवरमेकोऽगृहीतृताप-
स्थापनाहेतुना च परस्परं गणयोः प्रतिपद्यते । तद्यथा एकोऽप-
रस्मिन् एवमन्योऽन्यस्य गणयोस्तपामगीतायां गुरु प्रायश्चित्तं
वदन्तसे गणाः परस्परं ब्रुवन्ते वयमस्माकं स्थविरान् करिण्यथ
किमुद्गीभूतान् पृथुहीतृताद्वा तयोः गृहीतृतापस्थापनाहं प्राप्तस्त-
णान् प्रतीते ब्रुवन्ते । गृहीतृत्वं करिष्यामः ॥

गिहिज्जुत्तेति य वित्तं, अम्हेवि करोत तुव गिहिज्जुत्तं ।

अगिहिदोच्चिपि मए, जणंति थेरा इमं दो वि ॥

नवि तुवनेगो अम्हे, अगिहितया महविणिच्छेसु ।

इच्छा संपूर्जज, गणपत्तिवकारगेहिं तु ॥

गृहीतृतात् करिष्याम इत्युक्ते इतरे वदन्ति वयमपि तवाचार्यं
गृहीतृत्वं करिष्यामः तत्रैवं परस्परं विवादं तान् द्रव्यान्पि मुगान्
अगीताथान् जणन्ति । द्वावप्यगृहीतृतां वयमुपस्थापयिष्यामः ।
इतरे च द्वावप्याचार्याविदं ब्रूतः न वयमगृहीतृता इच्छामः
तस्माद्गृहीतृताः कियामहे इति एवं यद्यप्यगृहीतृता उपस्थापनां
ते नेच्छन्ति तथापि तेषु तथा अनिच्छत्स्यपि गणप्रतीकारकैर्म-
दद्भिः स्थविरैः सद्भिस्तेषां द्रव्यानामपि गणसाधुतामिच्छा पूर्ण-
ते द्वावप्यप्रतीतिपरिहाराय गृहस्थीतृतावुपस्थाप्यते इत्यर्थः ।
३५० प्र० ३ उ० । येषु स्थानेष्वपराधपदेषु पूर्वचरमाणानां साधू-
नामुपस्थापना जवन्ति तानि निरूपयितुमाह ॥

मा जेमि उपद्रवणा, जेहिदोणहिं पुग्मिचरिमाणं ।

पंचायामे धम्म, आदित्तिं च मे सुणुसु ॥

सा उपस्थापना येषां जवन्ति ते यत्कस्या येषु वा स्थानेष्वपरा-
धपदेषु पूर्वचरमाणानां साधूनां पक्षे यामे धर्मे स्थितानामुपस्थापना
जवन्ति न-यपि यत्कस्यापि तत्र येषामुपस्थापना ते तावदभिधाय-
न्ते तत्रादिशत्रयं दश वा पदं वा चत्वारो वा उपस्थापनायामर्हा
भवन्ति । तथा आदेशशक्तिर्मे इति मया यथाकामं वक्ष्यमाणं शृणु ।

तयो पारिचिया वुत्ता, अणुवट्ठपा य तिप्पि उ ।

द्वन्तणम्मि य मेतम्मि, चरित्तम्मि य केवळे ॥ १ ॥

अट्टवा वि य तत्किञ्चे, जीवकाए ममारजे ।

मेहे दमये वुत्ते, जस्स उपद्रवणा जणिया ॥ २ ॥

ये च त्रयोदशके त्रयो द्वादशमन्त्राऽप्युक्तव्याख्याः पाराडिच-
का उक्ताः ३ ये च त्रयः साधर्मिकाः यथार्थिकाः यथाकारिदग्गनात्र-

रूपा अनवस्थाप्याः ६ येन च दर्शने सम्यक्त्वं केवलं संपूर्णमपि
वान्तं ७ येन चारित्र्यं केवलं संपूर्णं सूत्रगुणविराधनया वान्तं ८
अथवा यस्त्यक्तद्वयः परित्यक्तसकलसंयमोपापरा आकुट्टिक्या
करणे चाजीविकायान् पृथिवीकायादीन् समारभते ए यश्च शै-
कोऽस्तिनवद्विक्रितः स दशमः १० उक्तः । एतद्वशकं मन्तव्यं यस्य
उपस्थापना प्रथमचर्ममार्त्यकरैः जणिता । द्वितीयादेशमाह ॥

जे य पारिचिया वुत्ता, अणुवट्ठपा य जं विट्ठु ।

दंसणम्मि य वेतम्मि, चरित्तम्मि य केवळे ॥ १ ॥

अट्टवा वि य तत्किञ्चे, जीवकाए ममारजे ।

मेहे उदं मे वुत्ते, जस्स उपद्रवणा जणिया ॥ २ ॥

ये च दर्शने पाराडिचकाः सामान्यत उक्ताः ३ ये च विद्वांसोऽ
नवस्थाप्याः ४ येन च दर्शने केवलं वान्तं ५ येन चारित्र्यं केवलं
वान्तम् अथवा यस्त्यक्तद्वयो जीवकायान् समारभते यश्च शैका-
वष्टः ६ एते पदकं प्रतिपत्तव्यम् । यस्य उपस्थापना द्वितीयादेश
भणिता । तृतीयादेशमाह ॥

दंसणम्मि य वेतम्मि, चरित्तम्मि य केवळे ।

वियत्तकिञ्चे मेहे य, उपद्रवणा य आहिया ॥

दर्शने केवलं शेषे वान्ते यो वन्ते । यो वा चरित्रे केवलं वा-
न्ते पाराडिचकानवस्थाप्योपात्रैर्यान्तर्भावे विवक्रिता यश्च त्यक्त-
द्वयः पदकायविराधकः यश्च शैक एते चत्वार उपस्थाप्या उपस्था-
पनायोग्या आख्याताः । अथ तेषां मध्ये उपस्थापनीयो जवन्तीति
चिन्तायामिदमाह ॥

कुत्तलगहणकमिणं, जनि वमती दंसणं चरित्तं वा ।

नो तस्स उपद्रवणा, दोमि वेतम्मि भयणा तु ॥

दर्शनचारित्र्यपदयोस्त्यक्तवत्त्वं ग्रहणं कृतं ततः इदं ज्ञाप्यते यदि
कुत्सन्ति निःशेषमपि दर्शने चारित्र्यं वा वमन्ति ततस्तस्योपस्था-
पना भवति देशे देशतः पुनर्देशनचारित्र्यं वा वान्ते भजना उप-
स्थापना भवेद्वा न वा । भजनामेव भावयन्ति ॥

एमेव य किञ्चि पदं, सुयं व असुयं व अण्णदोसेणं ।

अविकोविता कहितो, चोदिय आउट्टुयुक्ते तु ॥

एवमेवाविमृश्य किञ्चिज्जीवादिकं स्वार्थविषयं वा पदं श्रुतं
वा अश्रुतं वा अष्टपदोपेण कदाप्रहाभिनिवेशादिदोषाभावे
श्रकोविदोऽगोताथैः कस्यापि पुरतो अन्यद्वा कथयन् आ-
चार्यादिनामैवं वितथप्ररूपणं कार्पण्येति चोदितः सन् यदि
सम्यगावर्तते तदा स मिथ्यादुष्कृतप्रदानमात्रेणैव शुद्ध इति ।
तच्च दर्शनमनामोगेनाभोगेन वा वान्तं स्यात् ॥

तत्रानामोगेन वान्ते विथिमाह—

अणोणोएण मिच्छत्तं, सम्मत्तं पुणरागते ।

तमेव तस्स पच्छित्तं, जं सम्मं पक्खिज्जई ॥

एकः श्राद्धो निहवान् साधुत्रेयधारिणो दृष्ट्वा यथोक्तकारिणः
साधवः एते इति बुद्ध्वा तेषां सकाशे प्रव्रजितः स चापरैः
साधुभिर्मणितः किमेवं निहवानां सकाशे प्रव्रजितः स प्राह
नाहमागमविशेषज्ञानवान् ततः स मिथ्यादुष्कृतं कृत्वा शुद्ध-
दर्शनां समीपे उपसत्पत्र एवमनामोगेन दर्शने वमित्वा मि-
थ्यात्वं गत्वा सम्यक्त्वं पुनरागतस्य तदेव प्रायश्चित्तं यदसौ
सम्यक् मार्गं प्रतिपद्यते स एव च तस्य व्रतपरायो न भूय
उपस्थापना कर्त्तव्या ॥

आमोगेन वान्ते पुनरयं विधिः—

आतोणं य मिच्छत्तं, सम्मत्तं पुणरागते ।

निजथराण आणए, मूळउज्जं तु कारए ॥

यः पुनराभोगेन निह्वा एते इति जानन्नपि मिथ्यात्वं सक्कन्त इति शेषः निह्वानामन्तिके प्रवर्जित इत्यर्थः स च सत्पञ्च अन्येन प्रकाशितः सन् पुनर्भूयाऽपि यदागतस्थानं तं जिनस्य विराणां तीर्थं करगणभूतानाम्बया मुल्लुङ्खेयं प्रायश्चित्तं कारयेत् । मूलत एवोपस्थापनां तपः कुर्यादिति । एवं दर्शने देशतो वान्ते उपस्थापना भजना भाजिता । संप्रति चारित्र्ये देश तो वान्ते तामेव भावयति ॥

उअहं जीवणिकायाणं, अपण्जकां विराहओ ।

आधोऽय पक्किंते, सुद्धां हवति संजओ ॥

यसां जीवणिकायानां (अपण्जकोति) अनारम्भवशः क्षिप्तचित्तिर्दिश्येति विराधको भवति तत आलोचितप्रतिक्रान्तो-
गुणलामालोच्य प्रदत्तमिध्यादुरुक्तः स यतः सुद्धो भवति ॥

उअहं जीवणिकायाणं, अपण्जकां आविराहतां ।

आधोऽय पक्किंता, मूळउज्जं तु कारए ॥

यसां जीवणिकायानां (अपण्जकोति) स्वशो यदि द्रष्टव्याकुट्टिकया वा विराधको भवति तत आलोचितप्रतिक्रान्तं तं मुल्लुङ्खेयं प्रायश्चित्तं कारयेत् वा शब्दोपादानादयि तपोऽहं-
प्रायश्चित्तमापन्नस्वतत्तगोऽहमेव दद्यात् न तत्रापि यमासलघु-
कादिमापन्नस्वदेव दद्यात् । अथ हीनादिकं ददाति ततो दोषा-
भवन्तीति दर्शयति ॥

जं जोउ समावत्तो, जं पाउगं व जस्म वत्तुस्स ।

तं तस्म उ दायव्वं, अनरिसदाणे इमे दाया ॥

यत्तगेहं छेदाहं वा प्रायश्चित्तं यः समापन्नो यत्त वा वस्तुन
आचार्यादेरसहिष्णुप्रवृत्तेर्वा यथायश्चित्तं प्रायेत्यमुच्यते त-
त्तस्य दातव्यं यद्यतदशमनुजितं ददाति ततः इमे दायाः ॥

अपच्छित्तं पच्छित्तं, पच्छित्तं अति तया ।

धम्मम्मासायणा निव्वा, मग्गस्म य विराहणा ॥

अप्रायश्चित्तं अनापयमानेनैषि प्रायश्चित्ते यः प्रायश्चित्तं ददाति
प्राप्तं च प्रायश्चित्तं योऽतिमात्रमतिरिक्तप्रमाणं प्रायश्चित्तं द-
दाति स धर्मस्य तीव्रमाशातनां करोति मार्गस्य मुक्तिपथस्य
सम्पन्नदर्शनादेविराधनां करोति । किंच ॥

उत्सपुत्तं ववहरंता, कप्पं वंथितं चिकर्णं ।

संसारं च पव्वंति, मोहणित्तं जं कुव्वतां ॥

उत्सृज्य सूत्रोत्तरीयं रागद्वेषादिना व्यवहरन् प्रायश्चित्तं प्रयच्छन्
चिकर्णं गाढतरं कर्म ब्रह्मति । संसारं च प्रवर्द्धयति । प्रकर्षण
वृद्धिमन्तं करोति । मोहनीयं च मिथ्यात्वमोहादिरूपं करोति
इदमेव सविशेषमाह ॥

उत्सपुत्तं ववहरंता, मग्गविप्पिस्सिवाणं ।

परं मोहेण रंजतो, मद्दामोहं पकुव्वः ॥

उत्सर्गोद्देशनया च सूत्रोत्तरीयप्रायश्चित्तादिमार्गप्रकरणया
मार्गे सत्पन्नदर्शनादिरूपं विविधैः प्रकारैः प्रतिपातयति व्यव-
च्छेदं प्रापयति तत एवं परमार्ग मोहेन रज्ययन्महामोहं प्रक-
रति तथाच विश्रुतिमहामोहस्थानेषु पश्यते " नेया जयस्स
मग्गस्स, अवगारम्म वट्ठः " यत एवमतीतं न हीनाधिकप्राय-
श्चित्तं दातव्यमिति ॥ वृ० ६ उ० ॥

उवड (डा) वणाकरणिय-उपस्थापनाकटिपुं-उपस्थाप-
नाविषयं, कल्पिकं वृ० १ उ० (यथा स तथा दर्शितमनन्तर
मेव ' उपद्रवणा ' शब्दे)

उवड (डा) वणागहण-उपस्थापनाग्रहण-न० उपस्थापना-

यां, इतिवन्तोन्नतकारहस्तादिनी रजोहरणादिग्रहणं, वृ० ३ उ० ।

उवड (डा) वणापरिय-उपस्थापनाचार्य-पुं० उपस्थाप-
नया आचार्यः । आचार्यभेदे, स्या० ४ उ० ३ उ० ॥

उवड (डा) वणारिह-उपस्थापनार्ह-पुं० व्रतार्थपरिहानादि-

गुणयुक्ते व्रतारोपणयोगे, । ' पठिष्य कथिय अहिमय परिहरउ-
वट्टावणां जोगोत्ति । उक्तेतीहिं विसुद्धं, परिहरणवपण जेदेणा ॥

पमपासावरमादी, दिट्ठता होंति वयसाम् । रुहेणे जह मग्गिणा-

इसु, दोसा सुद्धां सुणेय मिहं पीत्यादि, एतासि हेसुहेसेण

सीससियट्टयाए अथो जन्नह पठियाए सत्थपरिआए दस

कालिए उज्जीवणिकाए दा कथियाए अथ्यओ अजिगयाए सम्मं

परिक्खिकुण परिहरह उज्जीवनियाए मणवयणकाएहिं कयका-

एवियाणुमत्तिभेजेण तओ ट्टाविज्जः ण अन्नदा इमेय इत्थपमादी

दिट्ठता मग्गो पमोण रंगिज्जः सोहि उ रंगिज्जः असोहिप सूव-

पासाओ ण किज्जः सोहिप किंवमणाईहि असोहिप आजे

उसड न दिज्जः सोहिप दिज्जः असंग्रविप रयणे पक्किंथो न

कज्जः संग्रए किज्जति एवं पठिय कथियाईहि असोहिप सीसो-

ण वयारोवणं कज्जः सोहिप कज्जः असोहिप य करणे गुरुणा

दोसो सोहिया पाठणे सीसस्स दोसोत्ति " । द० ४ उ० ॥

उवड (डा) वणीय-उपस्थापनीय-त्रि० आरोपणीय, स्या० ३ उ० ।

उवड (डा) वि (वे) तए-उपस्थापयितुम्-अव्य० महा-

व्रतेषु व्यवस्थापयितुमित्यर्थे, वृ० ४ उ० । स्या० ॥

उवट्टाण-उपस्थान-न० उप-स्था-व्युट्-उपेत्य स्थितौ, परबोक्क-

क्रियास्तम्भपुराणे, भ० १ श० ३ उ० । प्रत्यास्तिसिमाने, नि० ।

व्रतस्थापने, " वीथाए जेयं तदथाप उवट्टाणं अविहीप चेद-

याहं वंदेत्ता " महा० ७ अ० ॥

उवट्टाणकिरिया-उपस्थानक्रिया-स्त्री० वसतिर्दापन्नेदे, ये जगव-

न्तः आगतारादिषु च ऋतुबर्ध वर्षा वा अतिवाह्यान्त्य मासमकं

स्थित्वा द्विर्मासेऽर्थवधानमकृत्वा पुनस्तत्रैव वसन्ति । अथमेवभूतः

प्रतिश्रय उपस्थानत्क्रियादोषपुट्टो जवत्यतस्तत्रावस्थातुं न क-

ल्पते अत्रा० २ धृ० ३ अ० । (वसह शब्दे सूत्रतः चैतस्पष्टी) जयिष्यति)

उवट्टाणगिह-उपस्थानगृह-न० पुं० आस्थानमणरूपे, स्या० १

उ० । भ० । आस्थानसमायाम, कल्प० ।

उवट्टाणदोस-उपस्थानदोष-पुं० नित्यवासदोषे, व्य० ४ उ० ।

उवट्टाणाला-उपस्थानशाला-स्त्री० उपवेशनमणरूपे, नि० ।

आस्थानमणरूपे, ज्ञा० १ अ० । उपस्थानमणरूपे, दशा० १० अ० ।

" बाहिरियाए उवट्टाणसालाए पारिपक्कापारिपक्का जत्ताजि-

मुदाई उत्ताई जाणाई उवट्टेह " औ० ।

उवट्टाणा-उपस्थापना-स्त्री० उप सामीप्येन सर्वदावस्थानलक्षण-

न तिष्ठत्यस्यामिति उपस्थाना अज्ञादिपाठादाप्रत्ययः । उप

स्थानक्रियादोषपुट्टयां शय्यायाव, व्य० ४ उ० । यस्यां वसतां

ऋतुबर्ध मासं वर्षाकाले चतुर्मासं च स्थिता यदि तस्यामृत-

बद्धवर्गकाले संवत्थिकाग्रमार्गां द्विगुणामवजयित्वा भूयः

समागत्य तिष्ठन्ति तदा सेव वसतिरुपस्थाना । किमुक्तं

भवति । क्रतुबर्ध काले द्वौ मासौ वर्षास्वप्नमासान् अपहृत्य यत्र

पुनरागमन्ति तस्यां वसतां तदा उपस्थाना जवति । अथ

पुनर्दिमाचक्षते । यस्यां वसतां वर्षारारं स्थिता तस्यां द्वौ ।

वर्षारात्रौ अन्यत्र कृत्वा यदि समागच्छन्ति ततः सा उपस्थाना

न जवति अत्रा० तिष्ठतां पुनरुपस्थाना ॥ ग० १ अधि० ॥

ભુભાસં સમઈઆ, કાલાઈઆનુ સા નવે સિજ્ઞા ।

माचे व उवट्टाणा, दुगुणदुगुणं पवजित्ता ॥

ऋतुवर्धे मासं समतीतानि यानि चासेन उपवृत्तकृपाद्वर्षाकावे
वा चतुष्कालतीतानि युक्त्यातीतैव सा जनेच्छया वसतिः अन्ये तु
पाठान्तरतः इयं व्याचक्षते । ऋतुवर्षयोः समतीता निजं कार्यं
कृत्यैव मासं वर्षाकावे चतुर ऋते दोषं मूलवशः । सैवोपस्था-
ना सासादिकं त्रयोपयुक्ता उपस्थानवती जवति । कथ-
मित्याह । तद्विगुणविगुणमित्युभयकालसंपरिग्रहायं वीप्सा
वर्जज्यति । प्रहृत्य मासकल्पे मासवर्जनीया वर्षावस्थाने
चतुर्मासिकद्वयमिति । नावार्थः । ॥१३॥ पं०ज० (अधिकं वसह
गच्छे वक्ष्यते)

उपट्टिय- उपस्थित-वि० उप-स्था-कृ० । उप सामीप्येन स्थि-
तः उपस्थितः । समाश्रिते, सूत्र० १ श्रु० २ अ० । आश्रिते वा
“ निम्ममत्तमुपट्टियो ” आत्तु० । सूत्र० । लभ्ने, “ उर्वहिया मे
आयसिया विज्जामंतं तिगिच्छया ” उत्त० २० अ० । प्राप्ते,
“ जसयादमुपट्टियो ” उत्त० १२ अ० । “ आनिश्रोणमुपट्टिया ”
द० ४ अ० । सम्भगनुष्ठानं कृतवति, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।
प्रत्यासन्नौ नृते, स० । सामीप्येन स्थिते, आव० १० अ० । प्रव-
ज्ज्यां प्रविशति, स० । प्रह्नीं चृते, अज्जुयते, पा० । “ अहमवि
तं उपट्टियो तं महव्ययकृत्तारणं ” अ० ३ अधि० । प्राप्तकरणा-
यसरे, पंचा० ११ विव० ।

उपसंहिता-उपदाहयितृ- त्रि० उपदाहके “ अग्निकायेण
कायमुपसंहित्ता ज्वति ” अग्निकायेन तप्तायसा वा काय-
मुपदाहयिता भवति । सूत्र० २ श्रु० १ श्ल० ।

तृवाण्ड-उपनन्द-पुं० ब्राह्मणधामवासिनि नन्दभ्रातरि, नन्दपा०
उक्ते, श्रीवारे प्रशिष्टे नन्देन प्रतिष्ठाभिते च । उपनन्दगृहे
गोशात्रः पर्युषितानदानेन रुष्टस्तदगृहदाहाय शशाप (वीर-
शब्दं चैतत्) स्वविरस्यार्थसंज्ञतविजयस्य द्वादश शिष्याणां
द्वितीये शिष्ये । कल्प० ॥

उवणागर-नुपनगर-अव्य० सामीप्ये, अध्ययी भावः समासः
नगरस्य समीपे, औ० ॥

उवणगरगाम-उपनगरग्राम-पुं० नगरस्य समीपमुपनगरं तत्र
ग्राम उपनगरग्रामः । पुरोपकण्ठे ग्रामे, “ चंपाप णयरीप
उवणगरगामं उवागप ” श्रौ० । आ०चू० ॥

उत्पणञ्चिजमाण-उपनर्त्यमान-त्रि० नर्तनं कार्यमाणे, औ०॥
 नृवणमंत-उपनमत्-त्रि० प्राप्नुवति, प्रश्न० अ० ४ द्वा० । दौ०
 मते, सूत्र० १, अ० २ अ० ॥

उपनय-उपनत-न० नृत्यप्रकारे, तं० ॥
उपनय-पुं० गुणोक्तौ, स्तुतौ, प्रच० १४१ द्वा० । उपसंहारे दृष्टा-
न्तदृष्टस्यार्थस्य प्रकृते योजने, ॥ प्रच० ६६ द्वा० । तथा न तथेति

या पक्षधर्मापसहरः । तद्यथा अनित्यः शब्दः कृतकत्वाद् घट-
यत्तया नायम अनित्यत्वाभावे कृतकत्वमपि न जवस्याकाशवत्
तयाऽयमिति । सूत्र० १५७०३३० । उपनयं वर्णयन्ति हेतोः साध्य-
धर्मिण्युपसहरणमुपनय इति यथा धूमश्चात्र प्रदेश इति । २० ।
नानां समीपे उपनयः । सद्भूतत्ववहाराऽभद्भूतत्ववहारा-
रेषां उपनयसद्भूतत्ववहाराऽप्यनयत्रिके ॥

तद्देवकव्यता यथा-

ये मार्गे मरुत्वं त्यक्त्वा-पनयात्कट्वयन्ति वै ।

तन्प्रपञ्चविवोश्चाय, तेषां जह्यः प्रतायन्त ॥ ७ ॥

नया न्यायानुसारेण, न वचोपनयास्त्रयः ।

निश्चयव्यवहारौ हि, तदध्यात्ममतानुगौ ॥ ८ ॥

ये च केचन कल्पकाः सरत्वं सममेतदुल्लङ्घनं मार्गं नयन्-
गमपत्न्यान् त्यक्त्वा विमुच्य उपचारादिग्रहीतुमिच्छन् उपन-
यान् नयानां समीपे उपनयास्तान् कल्पयन्ति दिग्भयरशास्त्रे
हि छयाधिकः १ पर्यायाधिकः २ नैगमः ३ संग्रहः ४ ध्व-
नहारः ५ ऋजुस्तयः ६ शब्दः ७ समन्निहः ८ एवंचूतः ९ ।
इति नव नयाः स्मृत्याः । उपनयाश्च कथ्यन्ते नयानां समी-
पमुपनयाः सद्नूतन्यवहारः असद्नूतन्यवहार उपचरितसद्-
नूतन्यवहारश्चेति उपनयास्त्रेष्वा इति । तत्पञ्चस्तद्विस्तारः
शिष्यबुद्धिद्वन्द्वतमात्रमेवास्ति तथापि विबोधाया समानतन्त्र-
त्येन परिज्ञानाय तेषां नयानां जड्य उद्भावाः प्रताप्ये स्वप्न-
क्रियया उच्यते इत्यर्थः ७ (नयंति) न्यानुसारेण तन्मतीयग्रन्थ-
गताभिप्रायेण नया नव सन्ति पूर्वोक्ताः झैयास्तथा उपनया-
स्त्रय एवं सन्ति तेषु उपनयाः सद्नूतन्यवहारद्वयत्रय इति ।
तथा चाप्यात्मार्थोपनि प्रतमेभः कश्चिदस्ति तत्र च तदध्या-
त्ममतानुगौ तच्छैलीपरिशीलितौ नयौ निश्चयेन द्वावेव क-
थितौ तत्रैको निश्चयनयः १ अपरो व्यवहारनयश्चेति २ द्वावेव
नाधिकौ । अमेदापचातया वस्तु निश्चीयत इति निश्चयः
यया " जीवः शिवः शिवो जीवो, नान्तरं शिवजीवयो " रिति ।
जेदोपचातया वस्तु व्यवहित इति व्यवहारः । यया " कर्म-
वन्धो भवेज्जीवः, कर्ममुक्तस्तदा शिवः " इति ॥ ६०५ ब्रध्या० ॥
अथोपनयानां प्रकारमाह ।

अथोपनयानां प्रकारमाह ।

त्रयश्चोपनयास्तत्र, प्रथमो धर्मधर्मिणोः ।

नेदाच्छुद्धस्तथाऽशुद्धः, सद्भूतव्यवहारवान् ॥ १ ॥

ज्ञानं यथात्मनो विश्वे, केवलं गुण इष्यते ।

मतिज्ञानादयोऽप्येते, तथैवात्मगुणा ज्ञवि ॥ २

गुणो गुणी च पर्यायः, पर्यायी च स्वप्नावकः ।

स्वजाती कारकस्तद्वा-नेकद्रव्यानुगाविधा ॥ ३ ॥

तत्रेयमिहाकास्त्वैकविषयसममियम् । नयानां समीपमुपनया
स्त्रयस्त्रिसंख्याकाः । तेषु त्रिषु प्रथम आद्यो धर्मश्च धर्मो च तयो
र्नैद्वस्तस्मात् । धर्मधर्मिणोरसाधारणं कारणं धर्मः स च धर्मो
ऽस्यास्तीति धर्मो तयोरेति द्वन्द्वसमासेन भेदात् द्विधा द्विप्र
कारः । एतावता यः प्रथमभेदो धर्मधर्मिभेदाज्जातः सोऽपि द्वि
विधो ज्ञेयः । एकः शुद्धोपरो वित्तियोऽशुद्धः । कथञ्चतुः शुद्ध-
स्त्वयोद्युश्च सद्भूतव्यवहारवान् सद्भूतव्यवहारेऽनेनेति सद्भूत-
व्यवहृत्य इति व्यवहारः सद्भूतश्च व्यवहारश्च सद्भूतव्यव-
हारौ शुद्धाशुद्धौ तौ विद्येतेअस्येति सद्भूतव्यवहारवान् शुद्ध-
योर्धर्मधर्मिणोर्नैदाशुद्धसद्भूतव्यवहारः ॥ १ ॥ अगुद्धधर्मध-
र्मिणोर्भेदादशुद्धसद्भूतव्यवहारः ॥ २ ॥ सद्भूतव्यवहारेण व्यवह-
रास्ति जन्मद्वयसंयोगापेक्षा नास्ति । व्यवहारस्तु त्रेदाप-
ङ्गयेत्येवं निरुक्तिः ॥ १ ॥ (ज्ञानेति धिया विधेव ज-
ज्ञते आत्मनः केवञ्च ज्ञानं तथा एषीप्रयोगः । इद-
मात्मद्वयस्य ज्ञानमिति गुणा मतिज्ञानादयोऽपि आत्म-
द्वयस्य गुणाः इति व्यवहृत्यन्ते केवलज्ञानं यद्वर्तते
स एव शुद्धः आत्मास्ति । मत्यादयो ज्ञानानि केवञ्च-
वरणविशेषिता व्यवहारा अशुद्धा ब्रह्मन्ते इति ॥ २ ॥
(गुणेति) गुणो रूपादिः गुणो घटः । पर्यायः सु-
खाकुलमृगादिः पर्यायो कनकं २ स्वभावो ज्ञानं स्वभावा
जायः ३ कारककणदण्डादिः कारकी कुसाराः ४ अथवा

गुणगुणिनां १ क्रियाक्रियावन्तौ २ जातिव्यक्ती ३ नित्यद्रव्यवि-
शेषो चेति ४ एवं एकद्रव्यानुगतनेदा उच्यन्ते ते सर्वे.
ऽपि उपनयस्यार्था ज्ञातव्याः । अवयवावयवितौ इति अव-
यवाद्यां हि यथाक्रमवयव्याद्याश्रिता एव तिष्ठन्तेऽविनश्य-
न्तो विनश्यदवयवास्वनाश्रिता एव तिष्ठन्ते इत्यादि ॥

अयासद्वृत्तव्यवहारं निरूपयति ।

असद्वृत्त व्यवहारो, उच्यतेऽप्युपचारतः ।

परपरिणतिश्रेय-जन्मो जेदो नवात्मकः ॥ ४ ॥

असद्वृत्तव्यवहारः स कथ्यते यः परद्रव्यस्य परिणत्या मि-
श्रितः श्रयति इत्यादिर्दोषमौद्गरूपचारतः उपचारणात् पर-
परिणतिश्रेयजन्मः परस्य वस्तुनः परिणतिः परिणमनं तस्य
श्रेयः संसर्गस्तेन जन्मः परपरिणतिश्रेयजन्मः । असद्वृत्तव्यव-
हारः कथ्यते । अत्र हि शुक्ररुक्मिकेकादाशीवजावस्य परश-
ब्देन कर्म कथ्यते नस्य परिणतिः पञ्चवर्णादिरेवात्मिका तस्याः श्रे-
यो जावप्रदेशैः कर्मप्रदेशैः संसर्गस्तेन जन्मः उत्पन्नः परपरिणतिश्रे-
यजन्मः असद्वृत्तव्यवहारारव्यो द्वितीयो जेदः कथ्यते । स नवधा
नवप्रकारो भवति । तया हि उच्ये उच्योपचारः १ गुणे गुणोप-
चारः २ पर्याये पर्यायोपचारः ३ उच्ये गुणोपचारः ४ उच्ये पर्या-
योपचारः ५ गुणे द्रव्योपचारः ६ गुणे पर्यायोपचारः ७ पर्या-
ये उच्योपचारः ८ पर्याये गुणोपचारः ९ इति । सर्वोऽपि अस-
द्वृत्तव्यवहारस्यायं द्रव्यः धत एवोपचारः पृथक् न यो न भव-
ति मुख्यार्थाय सति प्रयोगेन निमित्ते चोपचारः प्रवर्तते सो-
ऽपि संव्यापिवाभावः श्लेषः संव्ययः परिणामपारिणामिसंव्य-
वधाश्रेयसव्ययः ज्ञानज्ञेयसंव्ययश्चेति । भेदोपचारतया व-
स्तु व्यवहित्ये इति व्यवहारः गुणगुणितेऽव्ययपर्याययोः सं-
ज्ञासंज्ञितोः स्वभावनद्वयोः कारकनद्वयोः क्रियातद्वयोर्नेदाद-
नेदकः सद्वृत्तव्यवहारः । शुक्रगुणगुणितोः शुक्रद्रव्यपर्याययो-
र्नेदकयनं शुक्रसद्वृत्तव्यवहारः २ तत्र उपचरितसद्वृत्तव्यवहारः
संपादिकगुणगुणितोर्भेदविषयः । उपचरितसद्वृत्तव्यवहारो यथा
जावस्य मतिज्ञानादयो गुणाः । निरुपाधिकगुणगुणितोर्भेदको
ऽनुपचारिसद्वृत्तव्यवहारो यथा जावस्य केवलज्ञानादयो गुणाः ।
४ शुक्रगुणगुणितोर्शुक्रद्रव्यपर्याययोर्भेदकयनमशुक्रसद्वृत्तव्य-
वहारः ५ इत्यादिप्रयोगवशाद्देह्यमिति ॥

अथ नवभेदानसद्वृत्तव्यवहारजन्यान् विवृणोति ।

उच्ये उच्योपचारो हि, यथा पुद्गलजीवयोः ।

गुणं गुणोपचारश्च, जावउच्यारूपज्ञेययोः ॥ ५ ॥

पर्याये किञ्च पर्यायोपचारश्च यथा जनेत् ।

म्कन्या ययान्पद्रव्यस्व, गुजवाजिमुखाः समे ॥ ६ ॥

हि निश्चितं उच्ये गुणपर्यायवति वस्तुनि द्रव्योपचारः उच्यस्य
प्रस्तुतस्योपचारः उपचरणमात्रमर्थः यथति द्रष्टव्यत्वात् । ज्ञानेनय-
गमे पुद्गलजावयोरैक्यं जीवः पुद्गलरूपः पुद्गलमात्मकः अत्र जीवो-
पि उच्ये पुद्गलोऽपि द्रव्यम उपचारेण जीवः पुद्गलमय एवासद्वृ-
त्तव्यवहारो न मन्यते ननु परमार्थतः यथा च ज्ञानजीवयोर्न्यायान्
कीरं हि नारिमिश्रितं कीरमेवोच्यते व्यवहारात् । एवमत्र जीवो
जावद्रव्यं पुद्गलद्रव्योपचारः १ पुर्णगुणं गुणोपचारो गुणैः रूपा-
दिकगुणस्यावचारः यथा जावद्रव्याद्रव्येद्रव्यायोरुपचारमात्रवद्वे-
द्यादि आत्मनोऽद्रव्यो गुणस्तरुमिदि यत्कृष्णानिद्रादिकथ्यते चनेते-
नहि कृष्णादिपुद्गलद्रव्यजगुणस्योपचारोऽस्ति अर्थं हि आत्मगु-

णस्य पुद्गलगुणस्योपचारो ज्ञातव्यः ॥ ५ ॥ पर्याये पर्यायविषये
नरत्वादिके पर्यायस्य तदादिकस्यैवोपचारः यथा आत्मा उच्य-
पर्यायस्य तदादिकस्यैवोपचारः यथा गजवाजिमुखाः पर्याय-
स्कन्धा उपचारादात्मद्रव्यस्य समानजातीयद्रव्यपर्यायसंत्तर्पा-
स्कन्धाः कथ्यन्ते तेन आत्मपर्यायस्योपरि पुद्गलपर्यायस्य उपच-
रणस्कन्धा व्यपदिश्यन्ते व्यवहारात् ॥

अथ उच्ये गुणोपचारः ।

उच्ये गुणोपचारश्च, गौरोऽहमिति उच्येके ।

पर्यायस्योपचारश्च, हहं देहीति निर्णयः ॥ ७ ॥

यथाहं गौर इति वृत्तामहमित्यात्मद्रव्यम तत्र गौर इति पुद्ग-
लस्योपचाराख्यो गुण उपचरितः । ४ । अथवा उच्ये पर्यायोप-
चारः । अथ वा “अहं देहीति निर्णयः” इत्यत्र अहमिति आ-
त्मद्रव्यं तत्रात्मद्रव्यविषये देहं इति देहमस्यास्तीति देहं । देह-
मिति पुद्गलद्रव्यस्य समानजातीयद्रव्यपर्याय उपचरितः ॥ ५ ॥

गुणो उच्योपचारश्च, पर्यायेऽपि तथैव च ।

गौर आत्मा देहमात्मा, हृष्टान्तौ हि क्रमात्तयोः ॥ ८ ॥

गुणे उच्योपचारश्च तथा पर्याये गुणोपचारश्च । एवं चोपन-
यासद्वृत्तव्यवहारस्य जेदौ । अथ तयोरेवाक्रमेण हृष्टान्तौ यथा
“अयंयौ तौ हृष्टयौ स चात्मा” अत्र गौरमुदिश्यामनो विधाने क्रि-
यते यत्तदिह गौरात्तरूपपुद्गलगुणोपरि आत्मद्रव्यस्योपचारपठन-
मितिः ६ पर्याये उच्योपचारो यथा “देहमिति आत्मा” अत्र हि देह-
मिति देहाकारपरिणतानां पुद्गलानां पर्यायेषु विषयवृत्तेषु च आत्म-
द्रव्यस्योपचारः कृतः देहमेवात्मं देहेरूपपुद्गलपर्यायविषय आत्म-
द्रव्यस्याप्यैवद्वितीयात्मद्रव्योपचारः कृत इति समनो जेदोः ७ । “अतति
सात्तेत्यत्र गुरुति तांस्वात्मपर्यायानित्यात्मा” अत्र पर्यायाणां उच्य-
भावप्रेदितानां गमनप्रयोगो यद्यपि एतत्तथापि इ सद्भूतव्यवहारवि-
वहातन उपचारधर्मस्यैव प्रयायात् बहिः पर्यायावशात्त्वेन
कर्मजशुभाशुनपुद्गलपरिणतगौराख्यवर्णोपज्ञात आत्मा ज्ञासते
तदा गौर आत्मति प्रतीतिर्जायते अन्यथा आत्मनः शुक्रस्याक्रमेणः
कुनो गौरत्ववचनः । अत एव उपचारधर्मो देहमात्रमेव तत्र औ-
दारिकादिपुद्गलप्रणीतं देहमात्रं द्रव्यिकेनाश्रित आत्मा उपचर्यते
तदा देहमात्रेति उपचारवचनः ॥ ८ ॥

अथाष्टमभेदोक्तीर्तनमाह ।

गुणे पर्यायचारश्च, मतिज्ञानं यथा तनुः ।

पर्याये गुणचारोऽपि, शरीरं मतिरिष्यते ॥ ९ ॥

गुणं पर्यायोपचारः पर्यायचार इति उपचारो वाच्यो भीमो
भीमसेन इति वत् । यथा मतिज्ञानम तदेव शरीरशरीरं शरीरजन्यं
वर्तते ततः कारणात् अत्र मतिज्ञानरूपात्मकगुणविषये शरीर-
रूपपुद्गलपर्यायस्योपचारः कृतः । ८ । अथ तन्वमभेदोक्तीर्तनमाह ।
पर्याये गुणोपचारः यथा हि पूर्वप्रयोगजन्यथा कियते यतः
शरीरे तदेव मतिज्ञानरूपो गुणोऽस्ति अत्र हि शरीररूपपर्याय-
विषये मतिज्ञानपात्यस्य गुणस्यावचारः कियते शारमिति
पर्यायः तस्मिन् विषये मतिज्ञानाख्यो गुणस्तस्य चोपचारः कृतः
अत्र च अष्टमनवमविकल्पयोः समविषयमकरणेनोपचारो विहित-
स्तत्रापि सहजाविनो गुणाः क्रमजायिनः पर्यायाः सहजाविवे-
च द्रव्यजगमभावित्यमपि उच्येणैव हेयमेतौ उच्येस्यैव गुणः
पर्याया अपि उच्येस्यैव गुणपर्याययोः पर्यायगुणयोश्च परस्पर-
मुपचाराख्यवहारः कृतः । यत्रोपचारस्तत्र निदर्शनमात्रमेव विस-
दशार्थमेवैतं धर्मोपवत् । किं च मतिज्ञानमात्मनः कश्चिद्वृद्धि-
तो गुणः । शरीरं च पुद्गलद्रव्यस्य समवायिकारणं यथा मूर्ति-
तसौ घटस्य समवायिकारणमितिवत् । एवं सति उपचारो जा-

यते परेण परस्योपचारात् स्वस्य स्वेनोपचारासंज्ञवः यथा मृ-
त्पिण्डस्य घटेन, तत्पुनः पेटेनेत्येवमसद्भूतव्यवहारो नवधा उप-
दिष्टः । उपचारवद्वेन नवधोपचाराः कृताः । ६ ।

अथ तस्यैवासद्भूतव्यवहारस्य जेदत्रयं कथ्यते ।

असद्भूतव्यवहारः एवमेव त्रिधा जनेतु ।

तत्रायो निजया जात्या—ऽप्यनुजूरिप्रदेशयुक् ॥ १० ॥

असद्भूतव्यवहारः एवं पूर्वोक्तरीत्यै त्रिधा त्रिप्रकारो भवेत्तत्र
त्रिषु भेदेषु आद्यो जेदो यथा परमाणुर्बहुप्रदेशी कथ्यते कथ-
मेतत् परमाणुस्तु निरवयवोऽतो निरवयवस्य प्रसदेशत्वं नास्ति
तथापि बहुप्रदेशानां सांसारिकी जातिः परमाणुरस्ति यथा हि
अणुकस्य अणुकादिरूपव्याधयः ॥ अथ द्वितीयो जेदश्च ।

विजात्यापि स एवान्यो, यथा मूर्तिमती मतिः ।

मूर्तिमत्त्रिरपि ध्वन्ये—निष्पन्ना चोपचरते ॥ ११ ॥

यथा स एव असद्भूतः विजात्या वर्तते यथा वा मूर्तिमती
मतिः मतिज्ञानं मूर्तिं कथितं तत्तु मूर्तिविषयलोकमनस्कारादिके-
न्य नत्पक्षं तस्मान्मूर्तम् । वस्तुतस्तु मतिज्ञानमात्मगुणः तस्य
चापौद्भूतिकस्य मूर्तिपुद्गलगुणोपचारः कृतः स तु विजात्या अस-
द्भूतव्यवहारः ।

अथ तृतीयमाह ।

स्वजात्या च विजात्याऽपि, अस्मद्भूतस्तृतीयकः ।

जीवाजीवमयं ज्ञानं, व्यवहाराद्यधोदितम् ॥ १२ ॥

स एव पुनरसद्भूतव्यवहारः स्वजात्या विजात्या च संबन्धितः
कथितः यथा जीवाजीवविषयं मतिज्ञानम् अत्र हि जीवो मति-
ज्ञानस्य स्वजातिरस्मात्मानो ज्ञानमयत्वात् । अजीवो मतिज्ञान-
स्य विजातिरस्ति । यद्यपि मतिज्ञानादिविषयी नूतघटोऽयमिति
ज्ञानं तथापि विजातिजरुचेतनसंबन्धात् अनयोर्जाजीवयो-
र्विषयविषयिभावनमा उपचरितसंबन्धोऽस्ति स हि स्वजातिवि-
जात्यसद्भूतव्यवहारोऽस्ति तद्भावनमेव हेतुं स्वजात्यंशे किं नायं
सद्भूत इति चेद्विजात्यंशे विषयतासंबन्धस्योपचरितस्यैवानुज-
वादिति गृहाणेति व्यवहाराद्यधोदितं तथा विचारयेति पचार्थः ॥

अथोपचरितासद्भूतस्य वृक्षपमाह ।

यथैकेनोपचारेणो—पचारो हि विधीयते ।

स स्वादुपचरिताय—सद्भूतव्यवहारकः ॥ १३ ॥

यश्च पुनरेकेन उपचारेण कृत्वा द्वितीय उपचारो विधीयते
स हि उपचरितोपचरितो जात उपचरितासद्भूतव्यवहार इति
नाम व्रजत इत्यर्थः ॥

अयोदाहरणमाह ।

स्वजात्या तं विजानीत, योऽहं पुत्रादिरस्मि वै ।

पुत्रमित्रकन्याया, मदीया निरिज्ञा इमे ॥ १४ ॥

तमुपचरितासद्भूतं स्वजात्या निजशक्त्या उपचरितसंबन्धेन
असद्भूत व्यवहारं जानीत संबन्धकल्पनं यथा अहं पुत्रादिः ।
अहमित्यात्मपर्यायः पुत्रादिरिति परपर्यायः अहं पुत्रादिरिति संब-
न्धकल्पनम् । पुनः पुत्रमित्रकन्याया निरिज्ञा इमे मदीयाः संब-
न्धिनः । अत्र अहं मम कैयदादिकथनं पुत्रादिषु तत्किं उपचरितेन
उपचरितं तत्कथं पुत्रादयो हि आत्मनो जेदः स्ववर्धपरिणाम-
त्वात् अनेदसंबन्धः परम्पराहेतुनयोपचरितः पुत्रादयस्तु शरी-
रात्मकपर्योयरूपेण स्वजातिः परं तु कल्पनमात्रं न चेदेवं तर्हि
स्वशरीरसंबन्धयोजनया संबन्धः कथितः पुत्रादीनां तथैव मन्तु-
ष्यादीनामपि पुत्र्यव्यवहारः कथं न कथित इति ॥

अथविजात्या असद्भूतव्यवहारः ।

विजात्या किञ्च तं विचि, योऽहं वस्त्रादिरद्भुतः ।

वस्त्रादीनि भूतानि, वस्त्रप्रदेशादयो चिदा ॥

विजात्युपचरितासद्भूतव्यवहारं प्रकटयति किल इति सत्ये तं
असद्भूतव्यवहारं विजात्या उपचरितं विजानीत यश्च अहं वस्त्रादि
अहमिति संबन्धवचनं वस्त्रादिरिति संबन्धवचनमहं वस्त्रादिरिति
उपचरितं सर्वोऽपि व्यतिकरः असद्भूतव्यवहारः संबन्धसंबन्धि-
कल्पनत्वात् अथ च तानि वस्त्रादीनि मम सन्ति अत्र हि वस्त्रा-
दिकानि पुद्गलपर्यायाणि ममेति संबन्धयोजनया भोज्यजेजक-
जोगभोगिकापचारकल्पनमात्रपरिणामवन्तीति निष्कर्षः । अ-
न्यथा वल्कलादीनां वा नेयानां पुद्गलानां शरीरात्पदान्नसमर्था-
नामपि मम वस्त्राणीति उपचारासंबन्धकल्पनं कथं न कथ्यते व-
स्त्रादीनि हि विजातिषु स्वसंबन्धोपचरितानि सन्तीति ज्ञायः ।
पुनः वस्त्रप्रदेशादयोऽपि द्विधेति वस्त्रादिरहं वस्त्रप्रदेशादयो ममेति
कथयता स्वजातिविजात्युपचरितासद्भूतव्यवहारो भवेत् कथं
वस्त्रप्रदेशादयो हि जीवाजीवात्मकोऽप्यनुजूरिप्रदेशयुक् सन्ति ॥

अथ संज्ञेपमाह ।

इत्थं समे चोपनयाः प्रदिष्टाः, स्याद्विदुमुद्योपनिषत्स्वरूपाः ।

विज्ञाय तान् शुद्धयिष्यः श्रयन्तां, जिनक्रमाभ्जो जयुगं महीयः ।

इत्थमनया दिशा समेनयाः च पुनः उपनयाः प्रदिष्टाः कथिताः ।
कीदृशास्ते स्याद्विदुस्य श्रीजिनागमस्य या मुञ्चा शैली तस्या
उपनिषत्स्वरूपा रहस्यरूपाः सन्ति । तान् सर्वानपि विज्ञाय
ज्ञात्वा शुद्धयिष्यः निर्मश्रुचयः श्रयन्तामङ्गीकुर्वतां किं जिनक्रमा-
भ्जो जयुगं वीतरागवरणकमलं श्रयन्तामित्यर्थः । ६० ७ अध्या० ।
उवण्यण—उपनयन—न० दौकने, सूत्र० २ शु० २ अ० । कट्टाग्राहणं,
न. ११ श० ११ उ० । उपनयाथं समीपप्राणो च ॥

एवमनुत्तमुपनयनं कदा प्रवृत्तमित्याह ।

उवण्यणं तु कलाणं, गुरुमुक्ते साधुणो तवो कर्म ।

घेत्तुं हवति सच्चा, केई दिक्कं पवज्जति ।

उपनयनं नाम तेपमिव बाधानां कटानां ग्रहणाय गुरोः कला-
चार्यस्य मूत्रे समीपे नयनम् । यदि वा धर्मभ्रवणनिमित्तं साधोः
सकाशे नयनमुपनयनं तस्माच्च साधोर्द्धर्मं गृहीत्वा केचित् भा-
द्धा जवत्परं लघुकर्माणां दीक्षां प्रपद्यते तच्चोभयमपि तदा
प्रवृत्तम् । आ० म० प्र० । आ० चु० । रा० ।

उवणयाजास—उपनयाजास—पुं० हेतोः साध्यधर्मिण्युपसंहरण-

मुपनयस्य वृक्षणोल्लङ्घनेनोपनयवदाभासमाने, परिणामी शब्दः
कृतकत्वात् यः कृतकः स परिणामी यथा कुम्भ इत्यत्र परिणामी
च शब्द इति कृतकश्च कुम्भ इति । इह साध्यधर्मं साध्यधर्मिणि-
साध्यधर्मं वा दृष्टान्तधर्मिण्युपसंहरत उपनयाभासः । रत्ना० ।

उवणयावण्यचउक्क—उपनयावण्यचउक्क—न० पौरुषावचनानां
वचनचतुष्के, तयोपनयावण्यवचनं चतुर्द्धा भवति । तद्यथा उप-
नयावण्यवचनं तथा उपनयोपनयवचनं तथा अपनयोपनयवचनं
नतया अपनयावण्यवचनमिति । तयोपनयो गुणोक्तिरपनयो दोष-
भाषणम् । तत्र स्वरूपेयं रामा परं दुःशोभा इत्युपनयावण्यवचनम् ।
तथा सुरुपेयं स्त्री सुशीलेत्युपनयोपनयवचनम् । तथा कुरुपेयं
स्त्री परं सुशीला इत्युपनयोपनयवचनम् । तथा कुरुपेयं सुशीला
चेत्युपनयावण्यवचनमिति । यदा उपनयः स्तुतिरपनयो निन्दा
तयोर्विज्ञानचतुष्कम् । यथा रूपवती स्त्रीत्युपनयवचनं कुरुप-
स्त्रीत्युपनयवचनं रूपवती किं तु सुशीलेत्युपनयावण्यवचनं कुरु-

पा खी कि तु सुशीलेत्यपनयोनयवचनमिति । प्रव० १५० ॥
उपणिक्वित्त-उपनिष्प-वि० व्यवस्थापिते, “अंतर्विकल्पा-
यंसि उपणिक्वित्तं सिया” । आचा० २ थु० ॥

उपणिक्वित्त-उपनिष्प-पुं० उप-नि-क्विप-कर्मणि घञ् । रूप-
संख्याप्रदर्शनं रक्षणार्थं परस्य हस्ते निहिते दृश्ये, स चोप-
निक्वेपो द्विधा बौतिकोद्योकोत्तरिकश्च । पुनरैकैको द्विधा आत्मो-
पनिक्वेपः परोपनिक्वेपश्च । तत्र बौतिक आत्मनिक्वेपो ये प्रगल्भ-
स्ते आत्मनैवात्मानं राक्ष उपनिक्विपन्ति तिष्ठन्ति च चरणापपात-
कारकाः प्रपन्नशरणा ये पुनरप्रगल्भस्ते ये राज्ञा वल्लभास्ते रा-
त्मानमुपनिक्विपन्ति । एष परोपनिक्वेपः । बौकोत्तरिक आत्मान-
त्वेपो गण्डवर्तिनां साधूनां तथा हि ये गण्डे एव वर्तन्ते साधवश्च
स्ते आत्मसमात्मनैवाभिनवाचर्यापनिक्विपन्ति परनिक्वेपः
पद्मगतानां ते हि समागताः स्पन्दकयान्ता निक्षिपन्ते यथा पते
अहं च युष्माकमिति । “इह मिथियाहं अस्से कइउवसंपज्ज-
सारिहं” इत्याद्युक्तं तत्र यद्यपि सर्गातार्थस्तरुणः समर्थश्चेन्द्रिय
नोद्विष्याणां निग्रहं कर्तुं तथापि तेनान्यां गणो निश्रयित-
व्यो निश्रयस्य च परप्रत्ययनिमित्तं तत्रापि निक्षेपः कर्तव्यः ।
व्य० द्वि० ४ उ० ।

उपणिग्माय-उपनिर्गत-वि० उप सामीप्येन निर्गता निष्कान्त
उपनिर्गतः । सामीप्येन निष्कान्ते, “उद्विष्यबलवाहणे । नामेणं
संज्ञप नाम, मिंगवं उपणिग्माय” । उक्त० १५ अ० । “उपणिग्मायणव-
तरुणपत्तपल्लवकोमलउज्जव्रज्वलं किमलसुकुमालपवात्रसोदि-
यवर्गकुण्डलासिहरा” उपनिर्गतैर्नवतरुणपत्रपल्लवैरत्यन्त-
पत्रगुणैस्तथा कोमलोज्ज्वलैश्चन्द्रिः किमलस्यैः पत्रविद्यैः तथा
सुकुमाप्रवात्रैः शोभितानि वराङ्कुराणि अग्रशिखराणि येनान्ते
तथा (वनखण्डः) आ० ।

उपणिर्गत-उपनिमन्त्रण-न० भिक्षो ! गृहाणेदं पिण्डद्वयमि-
त्यभिधाने, अ० ८ श० ६ उ० ॥

उपणिय-उपनीत-वि० उप-नी-क्त- । पानीयादिभिव्त् ८ । १ ।
१०१ । इति ईत इत् । द्वौकिते, प्रा० ॥

उपणिविट्-उपनिविट्-वि० सामीप्येन स्थिते, “तणं तोरणा णा-
णामणिमपसु खंजेसु उपणिविडसप्पिचिडा विविडमुत्तरोव-
चित्ता” उपनिविष्टानि सामीप्येन स्थितानि तानि च कदाचिच्च-
क्षानि । अथवा अपदपतितानीति शङ्केयुरनुत अह सम्मय निश्च-
क्षयया अपदपरिहारेण च निविष्टानि ततो विशेषणसमासः उप-
निविष्टसन्निविष्टानि । रा० । जं० ॥

उपणिसया-उपनिषद्-खी० धेनान्तदर्शनप्रवृत्तौ, तथाप्युपनि-
षद्वाङ्मै-सृष्ट्यादात्मिका परा ॥ न० ॥

उपणिदा-उपनिया-खी० उप निधानमुपनिधा धातुनामने-
कार्थत्वात् । मार्गणायाम्, । क० प्र० । पं० सं० ।

उपणिहि-उपनिधि-पुं० उपनिधीयत इत्युपनिधिः । प्रत्यासन्नं
यथाकथञ्चिदानीते, । स्या० ५ ग्रा० । उप सामीप्येन निधिरुप-
निधिः । एकस्मिन्विचक्रितार्थे पूर्व व्यवस्थापिते, तत्समीप एवा-
पगपरस्य आनुपूर्व्योदाहारेण च पूर्वानुपूर्व्यादिक्रमेण निक्षेपणे, नि-
क्षेपे, निरन्तरे, अगु० ॥

उपणिणिय-उपनिहित-वि० यथा कथञ्चिदासमीहिते, सूत्र०
२ थु० ७ अ० ।

उपणिहिगथ-उपनिहितक-पुं० उपनिहितं यथाकथञ्चिदास-
मीहितं तेन चरति येन उपनिहितकाः । अतिग्रहविशेषोपयुक्ते
भिक्षाचरके, सूत्र० २ थु० २ अ० ।

उपणीय-उपनीत-वि० उप-नी-क्त-उपद्वौकिते, उक्त० ४ अ० ॥
प्रश्न० । विशेष० । सूत्र० । प्रापिते, स्या० १० ग्रा० । आचा० ।
“काहोवणीयं कथंज्जा” काहोवणीयः कालोपनीतो मृत्युका-
होनात्म्यवशानां प्रापितः । आचा० १ थु० ६ अ० ५ उ० । उपनयं
प्रापिते, व्य० १ उ० । अप्रिते, गमिनं प्रदर्शितमुपनीतमपितमित्ये-
कादौ । आ० चू० १ अ० । केनचित्कस्यचिदुपद्वौकिते प्रहेण-
कादौ, औ० । समीपं प्रापिते, उक्त० ४ अ० निकटं समागते,
उक्त० अ० । आसन्ने, सूत्र २ थु० १ अ० । उपसंहारोपनययुक्ते सूत्र-
गुणनेदे, । अगु० । विशेष० । उप सामीप्येन नीतः प्रापितो ज्ञाना-
दावात्मा येन स तथा । ज्ञानादाउपद्वौकित्यात्मनि, सूत्र० १
थु० २ अ० ।

उपणीयअवणीयवयण-उपनीतापनीतवचन-न० कश्चिदुप-
प्रशस्यः कश्चिद्विद्यः यथा रूपवती स्त्री कित्यस्य सृष्टेति इति
प्रशस्यनिन्द्यवृत्तये पौरुषवचनानामन्यतमे, आचा० २ थु० ॥
उपणीयचरय-उपनीतचरक-पुं० केनचित्कस्यचिदुपद्वौकित-
स्य प्रहेणकादौ निग्रहतश्चरके, औ० ।

उपणीयतर-उपनीततर-वि० आसन्नतरे, “इणमेव उपणीय-
तरां माया मे पिया मे ज्ञाया मे” सूत्र० २ थु० १ अ० ।

उपणीयरागत-उपनीतरागत-न० मातृवदेशिकादिग्रामरागयु-
क्तारूपे सप्तमे सत्यवचन्यतिशये, औ० । स० । रा० ॥

उपणीयद्वय-उपनीतवचन-न० प्रशंसवचने, यथारूपवती
स्त्री इदं पौरुषवचनानामप्रथमं । प्रज्ञा० ११ पद० ।

उपणीयावणीयचरय-उपनीतापनीतचरक-पुं० उपनीतं द्वौकितं
सत्यहेणकाद्यपनीतं स्थानान्तरस्थापितमवोपनीतं चापनीतं
च यश्चरति स तथा । अथवा उपनीतं गायकेन वर्णितगुणमप-
नीतं निराकृतगुणमुपनीतापनीतं यदेकेन गुणेन वर्णितं गुणात-
रापेक्षया तु द्वेयितं यथा अहो शीतत्वं जलं केवलं क्षारमित्यभि-
प्रहविशेषयुक्ते जिज्ञाचरके, औ० ॥

उपस्थत्य-उपन्यस्त-वि० उपकल्पिते, दश० ५ अ० ॥

उपवास-उपन्यास-पुं० उप-नि-अस्-घञ् । उपादाने, “उप-
न्यासश्च शास्त्रेऽस्याः, कृतो यत्नेन चित्यताम्” हा० । उपन्य-
सनमुपन्यासः । तदुत्तरादिलक्षणे ज्ञातभेदे, ॥

चत्तारि उपवासं, तवत्पुग अन्नवत्पुगे च ।

परिनिज ए हेउमि, हौति इणमा उदाहरणा ॥ ८३ ॥

चत्वार उपन्यासे विचार्य अधिहते वा जेदा भवन्तीति शेषस्ते
चामी सूचनात्स्वमिति कृत्वा तथाऽधिकारानुवृत्तेश्च तदुत्तरप-
न्यासः । तथा तद्व्यवस्तुपन्यासः तथा प्रतिनितोपन्यासस्तथा
हेतुपन्यासश्च । तत्रैषेण भवन्त्यमूनि वक्ष्यमाणवृत्तानि उदा-
हरणानीति गायत्र्यारथः । भावार्थः प्रतिभेदं स्वयमेव वक्ष्यति
निर्युक्तिकारः । दश० १ अ० । (एतद्वेदस्वरूपनिरूपणं तत्तत्त-
व्दे चक्ष्यम्)

उपवासोपावण-उपन्यासोपनय-पुं० वादिना अभिमतार्थसाधनाय
कृते वस्तुपन्यासे तद्विधयनाय यः प्रतिवादिना विरुद्धार्थोपनयः
क्रियते पयुगोपावणोपावो वा य उक्तोपनयः स उपन्यासोप-
नयः । ज्ञातभेदे, उक्तारूपमुपपत्तिमात्रमपि ज्ञातभेदो ज्ञानहेतु-
त्वादिति । यथा अकर्तारमा अमूर्तत्वादाकाशवदित्युक्ते अन्य
आद आकाशवदेवाभौकित्यपि प्राप्तमपि चैतदिति । यथा वा
मांसनक्षत्रमनुप्राणयद्वायोदादोदनादिवत् अत्राहान्य आदना-
दिवदेव स्वपुत्रादिमांसभक्षणमव्युद्यमिति । यथा वा त्यक्तसङ्गा

वक्ष्यामादिंसंहं न कुर्वन्ति ऋषभादिवत् अत्राह कृष्णकाशायि-
ते न शुद्धिं तद्देशेयं तया कस्मात्कर्म कुरुषे यस्मादज्ञार्थिनि
इह प्रथमं ज्ञातं समप्रसाधर्म्यं द्वितीयं देशसाधर्म्यं तृतीयं स-
दार्थं, चतुर्थं प्रतिवाद्युत्तररूपमित्ययमेवं स्वरूपविभाग इति ।
इह देशतः संयादगमा "चरियं च कपियं वा, दुविडं तत्ते
चग्विदेकेकं । आडरणे तद्देसे, तद्देसे चैव वुत्तासेत्ति ॥ ५ ॥
स्था० ४ ग० । "उयस्सासोवणए चग्विदेहं पन्नत्ते तं जहा
तवत्सुतदन्नवयुण, पडिणिभेदेहेउ" । स्था० ४ ग० । (स्वस्व-
संयादगमा व्याख्येयं)

उत्प्लोउ-उपनम्य-अन्य० स्थगयित्वेत्यर्थे, । वृ० १. उ० ।

उवतल्ल-उपतल्ल-न० इस्ततश्चात्मन्तात्पाश्चेषु, “दृत्यतद्वा न
समन्ता पासेसु ब्रह्मया उवतलं जल्लत्ति” । नि० चू० १ व० ।

भुवताव-भुपताप-भुं० उप आधिक्ये तप-आधारे-घञ्-त्वरायां,
 जावे-घञ् सन्तापे, ण्यन्ततपेस्त् । रोगे, मेदि० । करणे-घञ् ।
 अशुभे, पीरुने, रत्ना० । तपसर्गे, शरीरपीरुनेत्पादने, ॥ सूत्र०
 १ अ० ३ अ० ।

उत्तीर-उपतीर-अव्य० सामीप्यादौ अव्ययी०। तीरसामीप्यादौ,
“एसणं गोयमा मद्वातवो व तीरप्पज्जे” ज० ५ श० ५ उ०।

उपस्थान-उपस्थान-त्रि० उपशब्दः सामीप्यार्थस्तृच आच्छा-
दनार्थः। उप स्तृ उत्पतद्भिर्निपतद्भिश्चानवरतक्रीडाशक्तैरुपयुक्तैः

चलादिते, "आतिषा विषिषा चवत्यमासंयमा" न० १ श० १७०
नयसिय-उपस्थित-त्रि० उपनते, "दसविहा स्वस्वा चवभोग-

उपनिषद्-उपदर्शन-॥२॥ उपनयनिगमनाच्यां निःशङ्कं शिष्यबु-

पु व्यवस्थापने, नं० । स्था० ॥

नवमं निजजमाणं नृपदुर्ग्यमानं त्रिं श्लोकैरन्योऽन्यं दर्शयमाने,

इ० १३ अ० ।
 उपदंसिय-उपदर्शित-त्रि० उप सामीध्येन यथा श्रोतॄणां जटिति

यथावस्थितवस्तुतत्वावबोधो भवति तथा स्फुटवचनैरित्यर्थः द-
शतः श्रवणगोचरं नीतः । उपदिष्टे, “उचदंभिया जगवया पन्न-

वणा सव्वजावाणं” । प्रज्ञा० १ पद । सकलनययुक्तिर्निर्दिशिते, । ग०
२ अधि० । अनु० ॥

नपदर्थ-अथ नपदार्थं कृत्वत्यर्थः “अगुत्रापि नपदसि २
 निज्जापज्जा” आचा० २ श्रु० ।
 नपदमेमाण-नपदार्थमाप्त-त्रि० नपदार्थं कारयति. “परिसका-

नववर्तीव-दंशी-अश्वत्थीपे, दे० ना० ॥

उवद्वय-उपध्व-पुं० उप-ङु-नावे-घञ् । उत्पाते, रोगारम्भके,
धातवैषम्यजनिते विकारभेदे. उपसर्गे, स्था०५ वा० । अशिवे,

“उवद्दवणं खमणं चउत्थं” महा०७ अ० ।

उवदवण-उपडावण- न० महाप्रीतिकारणे, ध०३अधि० ।
उवदविय-अपडावित- त्रि० उत्त्रासिते, आ०४ अ० ।

उपप्राण-उपप्रदान-न० उप-प्र-दा-ल्युद्-अभिमतार्थदानरूपे
नीतिभेदे, विपा० ३ अ० । आ० म० प्र० ॥

नवपत्र-नपद्म-पुंनप-पु- अप् । भ्रमविषय, पुं "विकल्प
तल्पमारुहः, शेषः पुनरुपप्लवः । द्वा० १४ छा० ।

उपपुयद्वाणविवज्जण-उपपुतस्यानविवर्जन-न०उपपुतं स्व-
चक्रपरचक्रविज्ञोनात् दुर्निक्कमारीतिजनविरोधादेश्चास्वस्थी-

न्यतो गृहिधर्मभेदे, “तत्र सामान्यतो गृहि-धर्मो न्यायाजितं धनम् । दक्षिणाणां च यथा-प्यवस्थानविवर्जनम्” अल्पव्यय-

माने हि तस्मिन् धर्मार्थकामानां पूर्वार्जितानां विनाशेन न न्यायं
चानपार्जनेनोभयलोकजंश एव स्यात् ॥ ध० १ अधि० ।

उपपन्न-उपपन्न-त्रि० उप-पुञ्ज-क । कृतोपभोगे वस्तुनि ।
उपपादिते, आचा०१श्रु०२ अ०१ व० । उपपुञ्जभोगे, व्य०३उ० ।

२३०३३०। उपेत्य अधिकं पुनरुपयुज्यमानतया नुज्यते इत्युपज्ञोः।

पतः पुनरुपजायते त्वनाङ्गनादी, सति सुखं शतं नानां सति पुनः
आहारपुष्पमादितो । नवभोगो उपुणो पुण, उवत्तुज्जइ जवणवत्त-
याइ” उक्त ३३ अ० । उपा० । कर्म० । धर्म० । आ० नू० । आ० ।

साम्प्रतमुपभोगादिभेदमाह-

उच्चोगपरिज्ञोगवण दुविहे पणत्ते तंजहा जोअणओ
कम्मओ अ जोअणओ सम्मणोवामणं इमे पंच अइयारा

जाणियव्वा न ममायसियव्वा तंजहा सचित्ताहारे ? सचि
त्तपमिविप्पत्ताये ? अप्पोत्तिओसहिच्चक्खणया सचित्तस

मिस्साहारं ३ (पाठान्तरे) दुष्पाद्विओसहिजकखणया
५ वृत्तेयुजिजकखणया ॥ आ० ५ अ० ॥

उप नुज्यत इत्युपभोगः उपशब्दः सकृदर्थे वर्तते सकृद्भोग उप-
भोगः । अन्नपानादौ, अथवा अन्नत्रोग उपभोगः । आहारादौ,

उपशब्दोऽत्रान्तर्वचनः । ध० २ अधि० । आचा० । गन्धरूपाधि-
पयं, तं० । (पृथ्वीकायानाम्कायानां चोपज्ञेयः पृथ्व्यादिशब्देषु
तेषां चोपज्ञेयः पृथ्व्यादिशब्देषु तेषां चोपज्ञेयः पृथ्व्यादिशब्देषु तेषां चोपज्ञेयः)

उपजोगंतराय-उपजागान्तराय- न० अन्तरायकर्मजद, यस्या
दयात्सदपि वल्लालंकारादि नोपचुङ्के । उत्त० ३३ अ० । पं० स०
क० १० । म० ॥

उपभोगपरिज्ञोपपरिमाण-उपभोगपरिज्ञोपपरिमाण-न० उप
भोगः सकृद्वेगः स चाशनपानानुपपत्तादीनां परिज्ञोपस्तु पुन

एनभोगः सत्त्वाशनशयनवसनवनितादीनां तयोः परिमाणम
देशोत्तरगुणप्रत्याख्यानभेदे, प्र०१५०२७० । उपच्युज्यते क्ष्यु-

पञ्चोः । उपशब्दः सकृदथ वतत सकृदगो उपभोगः अशनपा-
नादेः अथवान्तर्भोग उपभोगः आहारादिः उपशब्दोऽत्रान्तर्व-
त्तः परिजगत् इति परिभोगः परिशब्दोऽसकृदुत्तौ वर्तते पुनः

पुनर्भोगः परिभोगो वस्त्रादेः बहिर्जोगो वा परिजोगो व० भनात्रङ्गा
रादेरत्र परिशब्दो बहिर्घाञ्चक इति एतद्विषयं द्रवमुपभोगपरिजोग

वतम् । ध०३ अधि० । एतावदिदं नोक्तव्यमुपनोक्तव्य वाऽताऽन्यत्र
रूपे द्वितीयेऽणुमते, आ० । इदंच द्विविधं भोजनतः कर्मतश्च । उप

तत्कर्मणां चोपचारादुपजोगादिशब्दवाच्यानां प्रतमुपभोगपरि
 जोगवत्त्वमिति व्युत्पत्तिः (ध०) जोगतः कर्मतश्च । भोगोऽपि

द्विधा उपजोगपङ्क्तिभोगभेदात् तत्र उप इति सकृत् भाग आहारमा-
ल्यादेरासेवनमुपजोगः । पणित्य सकृत्भोगो भवनाङ्गनादीनामा-

संवनं परिभोगः । तत्र गायामाह ।
मज्जस्मि य मंसस्मि च, पुष्पे य फले य गन्धमक्षे य ।
ये चित्ते चित्तं चित्तं चित्तं चित्तं ॥ १२ ॥

उबजोगपरिज्ञाग, वीयाम्म गुणव्वए निद ॥ २७ ॥

श्रावकेण तावदुत्सर्गतः प्रासुकैर्णयाहारिणा भाव्यम् । अस-
ति सञ्चितपरिहारिणा तदसति बहुसावधमयादीन् वर्जयि-
त्वा प्रत्येक मिश्रादीनां कृतप्रमाणेन भवितव्यम् । तत्र मद्यमदिरा
मांसं पिशितं च शब्दाच्छेसाज्जयद्व्याणामनन्तकार्यादीनां च
प्रहः । तानि च प्रागुक्तानि पञ्चोडम्ब्यादीनि पुण्याणि करीर-
मधुकादिकुसुमानि चशब्दात्, त्रससक्तपत्रादिपरिग्रहः । फलानि
जम्बूविव्वादीनि पपु च मद्यादिषु राजव्यापारादिषु वर्तमानेन
यकिचिक्तायणादि कृतं तस्मिन् पतैरन्तर्जोगः सूचितः वहि-
स्त्वयं (गंधमल्लेति) गन्धा वासाः माल्यानि गुण्यस्रजः श्रोत्रो-
पलक्षणत्वाच्चेयमोग्यवस्तुपरिग्रहः । तस्मिन्नुत्तरूपे उपभोग-
परिग्रहे भोगो जीमसेन इति न्यायादुपभोगपरिभोगपरिमा-
णाख्ये द्वितीये गुणवत्तज्जाभोगादिना यदतिक्रान्तं तद्विदामि ।
(४०) । तत्र नोजनत उत्सर्गणं निरवधाहारनोजिना भवित-
व्यम् कर्मतोऽपि प्रायां निरवधकर्मनुष्ठानयुक्तेति । अत्रेयं ज्ञा-
वना । श्रावकेण हि तावदुत्सर्गतः प्रासुकैर्णयाहारनोजिना
जाव्यम् तस्मिन्नसति सचित्तपरिहारः कार्यस्तस्याप्यशक्तौ
बहुसावधान्याभिधानन्तकार्यादीन् वर्जयता प्रत्येकमिश्रसञ्चि-
त्तादीनां प्रमाणं कार्यं भणितं च “निरवजाहारेण, १ निजजीवणं
२ परित्तमोभयं ३ अन्ताकुसंधनपरा, सुसावगा एरिसा हुति १ ”
एवमुत्सवादिविशेषं विनाश्रयन्तचेतो गृह्यसुमादजनापवादादि
जनकमन्युद्वेपवधानावृत्तरादिकर्मापि श्रावको वर्जयेत् यतः
“अदरोसो अष्टतोसो, अष्टहासो उज्जणहि संवासो । अष्टउम्भो य
वेसो, पंच वि गुरुअपि लहु अंपि १ अतिमलिनाः अतिस्पूलहृस्वस
चिद्रवस्त्रादिसामान्येवपरिधानेऽपि कुचेलत्वकार्पण्यादिजना
पवादोपहसनैयतादि स्यादतः स्ववित्तवयोवस्थाविवासरथान-
कुलाधनुरुपेयं कुर्यात् । उचितवेपादावपि प्रमाणेनैतयं कार्यम् ।
पर्व दन्तकाष्ठस्य दूतेलो चतेनमउज्जनवस्त्रविषेपनाभरणपुष्पफ-
लधूपानशनशनभवनानिस्तयौदनसुपस्नेहशकपेयः खण्डस्वा-
द्याद्यशनपानखादिमस्वादामिदस्त्यकुमशक्यस्य व्यक्त्याप्रमाणं
कार्यं शेषं च त्याज्यमानन्ददिसुश्रावकवत् । कर्मतोऽपि श्राव-
केण मुख्यतो निरवधकर्मप्रशुत्तिमता भवितव्यं तदशकाव्य-
त्यन्तसावधाविधिकजननिष्ठकयविस्त्रयादि कर्म वर्जनीयं शेष-
कर्मणापि प्रमाणं करणीयम् यतः “रंधणखरुणपीसण-दलणं
पयणं च पयमाइणं । निष्ठपरिमाणकरणं, अविहरद्वेषो ज्ञो
गुरुओ” श्रावशयकषुण्णैविप्युक्तम् । इह चेयं सामाचारी “भोअ-
णभो सावगो उत्सर्गण फासुगो आहारं आहारेज्जा तस्सासति
अफासुगामपि सिच्चिसवज्जं तस्स अस्सति अणंतकायबहुवीय-
णाणि परिहरिअव्याणि इमं च अणं भोअणओ परिहरइअसणे
अणंतकायं अल्लगमल्लागइमंसं च पाणे मंसरसमज्जाइ खादिमेउ
डुबरका उवववरुपिप्पलपिणंलुमादिसादिभे मधुमक्षिसादि ।
अविसं च आहारेअव्वं जदा किर ण होज्जअचित्तो उत्सर्गणेन
अणं पच्चक्कमाइ ण तरइ तांहे अपवाएण सच्चिसं अणंतकायं बहु
वैआवज्जक्कमओवि अक्कमाण ण तरइ जीविउं तांहे अणंतसा
पज्जाणि परिहरिअंति सि” इयं चेदं प्रोगोपभोगवत् भोकुं-
सांयेणु परिमाणकरणेन प्रवति इतरेषु तु वर्जनेनेति पर्यवसि-
तमिति च श्लोकत्रयेण वर्जनीयताहा ॥

चतुर्विंशत्यो निन्द्या, उडुम्बरकपञ्चकम् ।

हिमं विषं च करका, मृज्जावि रात्रिनोजनम् ॥ ३२ ॥

बटुवीनाज्ञानफलं, मन्थानानन्तकार्यिकं ।

हृत्ताकं चात्रतरसं, तृच्छं पुष्पफलादि च ॥ ३३ ॥

आमगोरससंपृक्तं, द्विद्वं च विवर्जयेत् ।

द्वाविंशतिरजद्र्याणि, जैनधर्माधिवासिनः ॥ ३४ ॥

त्रिविंशेशपक्वम् । जैनधर्मेण इतधर्मेणाधिवासितो ज्ञाविता-
त्मा पुमान् (द्वाविंशतिः) द्वाविंशतिसंख्याकान्यभक्ष्याणि ज्ञा-
नुमनहाणि वर्जयेत् त्यजेदिति तृतीयश्लोकोक्तं संबन्धः । ताने-
वाह । (चतुर्विंशत्येव इति) उपरवयथा विवृतपशुव्रतविकृतयः
शाकपार्थिव्यादित्वात्समासः कोदश्यस्ता निन्द्याः सकलशिशुज-
ननिन्द्याविषया मद्यमांसमधुनवनीतद्रव्येणा इत्यर्थः । तद्वर्णनिक-
जीवसम्मूर्च्छनात् । तथा चाहुः “मज्जे महम्मि मंसम्मि, नवणीए
चउत्तये । उपउज्जति चयेति अ तवस्सा तय जंतुणो” १ परेऽपि
“मद्ये मांसं मधूनि च, नवनीते चतुर्थेक । उत्पद्यन्ते विविज्यते, सुसु
इमा जन्तुराशयः” इति । तत्र मद्यं मदिरा तच्च द्विधा काष्ठनिष्पन्नं-
पिष्टनिष्पन्नं चेति । एतच्च बहुदोषाश्रयायामहानर्थहेतुत्वाच्च त्याज्यं
यदाह “ गुहमोहकवहनिदा, परिजवउवहासरोसमयहेक ।
मज्जे कुण्डमूर्त्त, हिरिसिर्ममश्चम्मनासकरं ॥ १ ॥ तथा “सो-
द्भवश्च नृयांसो, जयन्ति किञ्च जन्तवः । तस्मान्मद्यं न पात-
व्यं, हिंसापातकमोहणा ॥२॥ दत्तं न दत्तमासं च, नासं कृतमया
कृतम् । मृगोपराज्यविदवहा-स्वैरं वदति मद्यः ॥ ३ ॥ ग्रहे बहि-
र्यां मार्गे वा, परद्रव्याणि मूढधीः । वधव्यादिनिर्भोका, शुद्धा-
त्याज्यिद्यमन्त्रः ॥ ४ ॥ वात्रिकां युवतीं वृद्धां, ब्राह्मणां श्वप-
चामपि । रुद्धे परस्त्रियं सद्यो, मद्योन्मादकदधितः ॥ ५ ॥ विवे-
कः संयमो ज्ञानं, सत्यं शौचं दया हृत्तम । मद्याप्यव्रज्यते सर्वं, तृ-
ण्या वक्षिणकदपि ॥ ६ ॥ श्रूयते किञ्च शाश्वतेन, मद्याद्व्यकवि-
ष्णुना । हतं वृष्णिकुलं सर्वं, श्लोत्रिणा च पुरी पितुः ॥७॥ मांसं
च त्रेधा जलचरस्थचरखड्गचरजन्तुद्रवभेदाच्छेदमैरुपरिभो
संभेदाद्वा । तद्रक्षणमपि महापापमूलत्वाच्चर्यं यदाहुः “पंच-
दियवहभूअं, मंसं दुग्गंमधुसुदुर्वाभञ्जं । रक्खपरितुल्लिअश-
कवग—मामयजयणं कुण्ड मलं ॥ १॥ ” आमासु अ पकासु-
ओ, विपचमाणासु मंसपेसासु । सययं चित्र उववाओ, भणि
अ श्र निगोअजीवाणं ” ॥ २ ॥ योगशास्त्रेऽपि । सद्यः सम्मू-
च्छितानन्त-जन्तुसंतानद्रूपितम् । नरकाध्वनि पाथेयं, कोऽ
श्रीयात्पिशितं सुधीः ॥३॥ सद्योहि जन्तुविशसनकाल एव
सम्मूर्च्छिता उत्पन्ना अनन्ता निगोदरूपा ये जन्तव-
स्तेषां सन्तापः पुनः पुनर्भवन्ते तेन दूषितमिति तद्वृत्तिः मांसभ-
क्षकस्य च घातकत्वमेव । यतः “हन्ता पलस्य विक्षेता, संस्कृतो
भक्षकस्तथा । क्रेतानुमन्ता दाता च, घातका एव यन्मनुः ४ तथा
भक्षकस्यायानपरिहारिण भयकत्वं यथा “दे भक्षवन्मयपत्रं, स्व-
कीयपत्रमुद्येय । त एवघातका यत्र, वधको जङ्गलं विना ॥” इति मधु
च मार्जिकं १ कौत्तिकं २ ज्ञामरं ३ चेति त्रिधा इदमपि बहुश्रा-
विणिनाशसमुद्भवमिति हेयम् । यतः “अनेकजन्तुसंघात-निघा-
तनसमुद्भवम् । जुगुप्सनीयं ज्ञालावकः स्वादयति मांश्चिकमि-
ति” नवनीतमपि गोमहिष्यजाविंसंबन्धेन चतुर्दशतदपि सुहृ-
जन्तुराशिविनिव्यास्याज्यमेव । यतः “अन्तमुहोतरतः, सुसु-
हमाजन्तुराशयः । यत्र मूर्च्छति तत्राद्यं, नवनीतं विवेकिर्मरित ।
४ । तथा उदम्वरकेणापशङ्कितं पञ्चकं घट १ पिप्पलो १ दुम्बर ३
पत्रक ४ कोकालुडुम्बरी ५ फलत्रयकं उदुम्बरकपञ्चकं मशकाकार-
रसुहृमवजुजीवाविनिव्यादाज्जनीयम् । ततो योगशास्त्रे “उडु-
म्बरवटपत्रक-कोकोदुम्बरशाखिनाम् । पिप्पलस्य च नाश्रीया-
नफत्रं कुमिकुत्राकुलम् । १ श्लोकेण कोऽपि कापि कुतोऽपि क-
स्यचिदहः चेतस्वकस्माज्जनः, केनापि प्रविशत्युदुम्बरफलाप-

णि क्रमेण कृणात् । येनास्मिन्नपि पाठिते विघटिते विस्फोटिते
त्रोटिते, निष्पृष्टे परिगाशिते विदग्धिते निर्यात्यसौ वा न वा ए
तथा हिमं तुहिनं तदप्यसंख्येयाकायस्वरूपास्याप्यम् १० विषम-
हिनैनादि मन्त्रोपहतवीर्यमप्युदरान्तर्वर्तिगमोन्नकादिजीवघात-
हेतुत्वाभरणमप्ये महाहोमापादकत्वाच्च हेतुम् ११ करका
ठवीभूता अपि । असंख्येयाकायिवाच्यार्थाः ॥ नैव संख्येया-
कायित्वेनाऽमन्यत्वे जलस्याप्यत्रन्यत्वापत्तिरिति चेत्सत्यम् ।
असंख्यजीवमयत्वेऽपि जलमन्तरा निर्वाहाभावात् तस्य तथोक्तिः
१२ तथा मुञ्जातिः सर्वा अपि मृत्तिका दृष्ट्वादिपञ्चेन्द्रियप्राप्यु-
त्पत्तिरिति सत्त्वादिना मरणायनर्थकारित्वात् त्याग्याः । जातिप्र-
वणं खडिकादिभुक्तकं तद्रूपस्यामाश्रयादिदोषजनकत्वात् ।
मृदग्रहणं चोपशृण्वं तेन सुधाद्यपि वर्जनीयं तद्रूपकस्यान्वशा-
दायनर्थसंभवात् मृदरूपेणासंख्येयपृथिवीकायजीवानां विरा-
धनाद्यपि तत्त्वमन्यत्वेयपृथिवीकायात्मकमिति सचित्तं त्याग्यं
प्रासुकं प्रालं प्रासुकत्वं चान्यादिप्रवशस्त्रयेगेनेव नान्यथा
नत्र पृथिवीकायजीवानासंख्येयत्वेनात्यन्तसूक्ष्मत्वात् तथा च
पञ्चमाङ्ग १९ शतकनृतीयोद्देशके निर्दिष्टोऽयमर्थः वज्रमप्यां शि-
खायां स्वल्पपृथिवीकायस्य वज्रत्राणैकैकविंशतिवारानपेक्षणे
सत्येकं केवलं जीवा ये स्पृष्टा अपि नन्ति १३ तथा यत्रो नक्तं
जोजनं वृत्तिः रात्रिनोजनं तदपि हेयं बहुविधजीवसंगतसंभ-
वैवैहिकपारार्थैककानेकदोषदुष्टत्वात् यदमिहितं “मेहं पिपी-
क्षिआश्रं, हर्षति वमणं च मच्छिआ कुण्डं । ज्वां ज्वोद-
रन्तं, कोष्ठिअश्रं कोष्ठरोमं च ॥ १ ॥ वात्रा सरस्स सभं, कंठोव-
गाग्नमि दारं च । तावुस्मि विधेइ अवी, वंजणमज्झमि तु-
ज्जंतो ॥ २ ॥ ” व्यञ्जनमिदं वान्तोकाशरूपमिमेतत् तद्वृत्तं च
वृद्धिकाकारमेव स्यादिति वृद्धिकस्यासूक्ष्मस्यापि तत्त्वमप्य-
वितस्यावस्थत्वाद्वाङ्मन्यता संनवतीति विशेषः । निशोपिष्णो-
मि “ गिहकोष्ठअवयवसम्मिस्सेण वृत्तेण पोष्टे किञ्च गिह-
कोष्ठया संमुच्छेति ” एवं सर्पादिवात्रामवमूत्रादिपाताद्यपि ”
तथा “ मर्मांशति महिअयं जा-मिणीसु रयणी य रायमेतेण । ते
वि च्छंति हु कुरुं, रयणीए तुंजमाणं तु ॥ १ ॥ अपि च निशा-
भोजने क्रियमाणं अवश्यं पादः संभव्यः । तत्र पञ्च जीविकाया-
वधोऽवश्यं प्रावी जाजनधायनार्थं च जलमज्जनुनाशः जलो-
ज्जनेन चूमिगतकुण्डुपिष्णुविकारिजनुघातश्च नवति तत्प्राथि-
कृष्णकाङ्क्षयाऽपि निशानोजनं न कर्तव्यम् । यदाहुः “ जीवाण
कुंयुमांशेण, घायणं जाणघोअण्णैसु । एमाह रयणिभोयण-दो-
सो को साहिजं तरहं ॥ १ ॥ ” यद्यपि च सिद्धकैकद्विखर्ज-
काङ्कादिजगणे नास्त्यक्षणाको नच भाजनधायनादिंसंभवस्तथापि
कुण्डुपनकादिंसंघातसंनवात्तस्यापि त्याग एव युक्तो यदुक्तं नि-
शियन्नाप्ये “ अदपि हु फासुपणव्वं, कुण्डपण्णा तहापि दुप्पस्सा ।
एवक्खणा गां वि हु, रानेज्जं परिहरंति ॥ १ ॥ जइ वि हु पि-
पिणिगिहं, दींसंति पय्यमाइज्जोए । तह वि खलु अणांशं, मू-
लव्वविहरादण्णं ॥ २ ॥ ” एतत्तत्त्वं “ उत्तुक्कमांजीर-
गुध्रदाम्बरशुक्राः । अहिवृश्चिकेगोधाश्च, जायन्ते रात्रिनोजनात् ”
परंपरि पठन्ति “ मृते स्वजनमात्रेऽपि, सूतकं जायते किञ्च । अस्तं गते
दिवानाथे, जोजनं क्रियते कथम् ॥ १ ॥ रत्तीभग्वन्ति तोयानि,
अशानि पिशितानि च । रात्रौ भोजनशक्यस्य, श्रापे तमोसम-
क्षणम् ॥ २ ॥ स्कन्दपुराणे वृद्धणीतकप्राप्तमोचनस्तेवि सूर्यस्तु-
तिस्नोत्रेऽपि “ एकभक्ताराणां न्य-मिष्टहोतृफलं व्रजेत । अन-
स्तनोजनं नित्यं, तीर्थयात्राफलं व्रजेत ॥ १ ॥ ” तथा “ नैवाहुतिर्न
च स्नानं, न श्राद्धं दयताचेनम् । दानं वा यिहितं रात्रौ, ज्ञान-
न्तु विशेषतः ॥ ३ ॥ ” आर्यवेदपि । “ ह्यभिमपशस्त्राच-धरण-

रोचेरपायतः । अतो नक्तं न प्राक्तन्यं, सूक्ष्मजीवादान्दपि ॥ ३ ॥ ”
तस्माद्विवेकिना रात्रौ चतुर्विधाऽप्याहारः परिहर्ष्यस्तदशक्तौ त्व-
शनं खादिमं च त्याग्यमेव स्वादिमं पूर्णिकाद्यापि दिवा सत्य-
कशोधनादितयमेवैव गृह्णान्यथा व्रसंहिंसादोषा द्वे दोषाः
मुख्यवृत्त्या च प्रातः सां रात्रिप्रात्यासन्नवाद् द्वे द्वे घटिके नो-
जनं त्यजेतो योगशास्त्रे “ अह्ना मधेऽपाने च, यो द्वे द्वे घटिके
त्यजन् । निशानोजनदोषोऽह्ना-ऽप्रात्यासौ पुण्यभाजनम् ॥ १ ॥ ”
अत एवागमे सर्वज्ञान्यं प्रत्याख्यानं मुहुर्तप्रमाणं नमस्कार-
सहितमुच्यते जातु तत्तत्कार्यव्यवधादिना तथा न शक्नोति
तदपि सूर्योदयास्तनिर्णयमपेक्षत एवातपदशनादिनाऽन्यथा
रात्रिभोजनदोषः । अन्धकारनवनेऽपि श्रीरूपा प्रदीपाकारादि-
ना व्रसादिहिंसानियममङ्गमायाम्पावाद्दोषोऽधिकदोषा अपि
यतः “ न करोमिति जगिता, तं चेव नितेवपु गुणो पावं । पञ्च-
कखमुसावार्हं, मायानियमो पसंगो अ । १ । पावं काठण समं, अ-
प्याणं सुचमेव वाहरह । दुगुणं करेइ पावं, वीशं बाइस्समं दन्तं
२ ” तथा बहुवीजंति बहुवीजं च अज्ञातफले चेति हस्तकं वहु-
नि बीजानि वर्तन्ते यस्मिन् तद्रुहीजं पम्पोटकादिकमन्यतर-
पुटादिरहितं कवत्रं बीजमयं तच्च प्रतिबीजं जीवाणमद्वैतनवा-
जनीयं यच्चाप्यन्तरपुटादिसहितबीजमयं दाम्भिमिष्टैरुपादि त-
न्नामकृताया व्यवहरन्ति १५ अज्ञातं च तत्फलं चेति कर्मधारयः
अज्ञातफलं स्वयं परेण या यद न ज्ञातफलमुपवृत्तत्वात्पत्रं तद-
न्यत्रं निषिद्धफले विषफले वा अज्ञानात्पवृत्तिसंभवात् । अज्ञान-
तो हि प्रतिपिष्टे फले प्रवर्तमानस्य व्रतजङ्गः विषमफले तु जी-
वितविनाशः १६ तथा संधानं चान्तकायिकं चेति ऽन्तस्त्र
संधानं निम्बकयित्त्वकादीनामनेकसंसर्कनिमित्तत्वाद्दर्शं संधान-
धनस्य च व्यवहारवृत्त्या दिनव्याप्यरतोऽभज्ञत्वमाचक्षते । यो
गशास्त्रवृत्तान्तः “ संधानमात्रफलादि-नां यदि संसर्कं भवेत् ।
तदा जिनधर्मपरा-यणः कृपातुल्यायजेदिति । १७ । अनन्ताः का-
यिका जीवा यत्र तत् अनन्तकायिकम् । अनन्तजनुत्सन्ताननि-
पातनमित्तत्वात् वज्र्यम् (ध०) (अनन्तकायिकव्याख्या स्व-
स्याने उक्ता) अत्यदप्यमन्यं चास्तिचतुस्रमपि परिहर्ष्य निः
शूकतासील्यवृद्ध्यादिदोषसंभवात् परंपरया सचित्तवृद्धग्रहण-
सङ्काच यथोक्तम् “ इक्षणे कथमकजं, करेइ तपक्कया पुण्णो अन्नो ।
सायावहुवपरंपर-वुच्छेओ संजमतवाणं ॥ १ ॥ ” अत एवात्का-
शितसंल्लहरकराकारकसूरणवृत्ताकादि प्रासुकमपि सर्वे वयं मु-
लकस्तु पञ्चाङ्गाऽपि त्याज्यः । गुणव्यादि तु नाम स्वेदनेदादि-
ना कल्पते इति श्राद्धविधिवृत्तिः । १८ तथा वृत्तः किंवाबहु-
ल्यमद्वैतपानादिदोषपेपोषकत्वात्त्याप्यम् । पठन्ति च परेऽपि च
“ यस्तु वृत्ताककाङ्क्षि-मूत्रकानां च प्रज्ञकः । अन्तकात्रे स-
मूढात्मा, न स्मरिष्यति मां प्रिये ” इति । १९ । तथा चरितो विन-
ष्टो रसः स्वाद उपवृत्तान्वाङ्मार्गद्विष्यस्य तच्चवित्तरसं कुशिता-
नपन्युपितद्विदूपिकादि केवञ्जलरूपप्रायनकनुसंस्क-
त्वात् पुष्पितैर्दूपकाकादादिनदयातीतदथाद्यपि च तत्र पका-
द्याश्रित्य चैवमुक्तम् । “ वासासु पुनरदिवसं, सोऽणहकात्रेसु
मासदिणधीसं । उगाहिमं जंणं, कपइ आरब्ध पढम
दिणे ” केचित्सर्वथा गाथाया अलभ्यमानस्थानेयं वदन्तो या-
वन्नधरमादिना न विनश्यति तावदयगाहिमं शुद्धनी-
त्याहुः दिनद्वयान्ति दध्यपि जीवसंसर्कियथा “ जइ मुग्ग-
मासमाई, विदलं कच्चम्मि गोरोसे पडइ । ना तसज्जिबुणंसं,
अणंति दहिण्वि दुद्विबुवरं ॥ १ ॥ हारिभद्रवजैवालिक-
वृत्तायापि रसजास्तकानालदधिमनादिषु पायुर्भ्याहन्-
योऽतिमुक्ता भवन्त्येति दध्यहर्चित्वातीतमिति ॥ हैममपिः २० ।

तथा तुच्छं असारं पुष्पं च फलं च ते आदौ यस्य तत् पुष्प-
फलादि । चः समुच्चये आदिशब्दान्मूलपत्रादिपरिग्रहस्तत्र
तुच्छं पुष्पमरणिकरीश्रमधूकादिसंबन्धि तुच्छं फलम् ।
मधूकजम्बीवकपीलुपककर्मदेहुदीफलपिचुमकुरवालश्रो-
लिवृहद्वरकचकुडिभट्टस्वसखसादि २ प्रापृषि तन्डलीयका-
दश्च पत्रं बहुजीवसंमिश्रितात् ३ त्याज्यम् । अन्त्यद्वेत्ताहशं
मूलादि शब्दाऽर्द्धनिष्पन्नकामलचलकमुक्षिमादिकम् ।
तद्वत्तणे हि न तथाविधतुर्विवाधना च भूयसी २१ तथा
आमेति ग्रामं च तत्रैरसं च ग्रामगोरसं तत्र संपृक्तमामगो-
रससंपृक्तम् । कच्छदुग्धप्रदधितकसंमिलितम् । तद्विदलं
केवलिगम्यसुप्तजीवसंसंक्रिंसंभवात् हेयम् । उक्तं च संस-
कनियुक्तौ “सन्वेसु वि देसेसु सन्वेसु विचेव तह य का-
लेसु । कुमिणेषु ग्रामगोरस-जुत्तसु निगोअपंचिदी” विदल
लक्षणे त्वेवमाहुः “जम्मि उ पालिउज्जेते, नेहो नहु होइ विंति तं
विदलं । विदले विहु उप्पन्नं, नेह जुअं होइ नो विदलं” १ इह
होयं स्थितिः केचिद्वावा हेतुगम्याः केचिन्नागमगम्याः । तत्र
ये यथा हेतुगम्यास्ते स्तवप्रवचनार्थैः प्रतिपादनीयाः आग-
मगम्येपु हेतून् हेतुगम्येषु त्यागममात्रं प्रतिपादयन्नाजिवा-
रकः स्यात् । यतः “जे हेउवायपक्खम्मि, हेउअं आगमं अ
आगमिअो । सो समयपन्नवअो, सिद्धंतविवाहअो अअो”
इति । आगमोरससंपृक्तविदलं पुष्पितौदेनं अहर्हितया—
तोते दक्षि कथितात्रे च न हेतुगम्या जीवमद्रावः कित्वाग-
मग्रथ एव तेन तेषु ये जन्तवस्ते केवलमिदंश इति द्वार्विंश-
ति अमद्यणि वर्जयेदिति पूर्व योजितमेवेति श्लोकव्याथः ।
योगशास्त्रे तु षोडशवर्जनीयानि प्रतिपादितानि यथा “मद्यं
मांसं नवनीतं, मधूदुग्धपरप्लवकम् । अनन्तकायमक्षानफलं
रात्रौ च भोजनम् । १ । आगमोरससंपृक्त-विदलं पुष्पितौद-
नम् । दध्यहर्दितयातीतं, कथितात्रं च वर्जयेत् । २ । अन्यसकला-
भचयवर्जितं च । जन्तुमिश्रं फलं पुष्पं, पत्रं चान्यदपि त्यजेत् ।
संधानमपि संसक्तं, जिनधर्मपरायणम् । ३ । इति संग्रहश्लोकेनो-
क्तम् । अत्र च सप्तमन्त्रे सचित्ताचित्तमिधयन्तिः आहवि-
युक्ता पूर्वं सम्पृक्तं हेत्वा युज्यते यथा चतुर्दशादिनियमाः ।
सुपालया भवन्तीति ॥ (ध०) (अचित्तव्यक्तिः स्वस्थाने)
एवं सचित्ताचित्तादिव्यक्तिं ज्ञात्वा सप्तमन्त्रं नामप्राज्ञं सचि-
त्तादिसर्वभोगवस्तुनैयत्यकरणादिना स्वीकार्यं यथानन्द-
कामदेवादिभिः स्वीकृतं तथा करणशक्तौ तु सामान्यतयाऽपि
सचित्तादिनियमा कार्यास्ते चैवम् ॥

मचित् १ दन्व २ विगइ ३ वाणह ४ वेवोअ ५ वत्य ६
कुमुपेसु ७ । वाहण ८ मयण ९ विहवण १० वंज ११
दिमि १२ न्हाण १३ जत्तेसु १४ ॥

१ तत्र मुख्यवृत्त्या सुखायकं च सचितं सर्वथा त्याज्यं तदशक्तौ
नामप्राज्ञं तथाऽप्यशक्तौ सामान्यत एकद्वयादिनियम्यतः “नि-
स्वकाहारणं” इति पूर्वशिल्लिताग्राधे परं प्रतिक्षिपेत्कस्मचित्ताजि-
प्रदिष्टां हि पृथक् दिनेषु परावर्तनेन सर्वसचित्तग्रहणमपि स्या-
न्था च न विधेयपरिनिः नामप्राज्ञं सचित्ताजिग्रहे तु तदस्य-
सचित्तनिषेधप्रपञ्चयज्जीवस्वप्नमेवाधिकं फलम् उक्तं च “पु-
ष्पकृशानं च रसं, सुराधर्मसामगदिविआन्नं च । जाणता जे वि-
य्या ते उक्करकाए वंदे” सचित्तेष्वपि नागवह्नीद्वानि दुस्त्य-
ज्याने नेपमसचित्तानां प्रायः प्रासुकीभवनं स्वल्पकालमध्येऽपि ह-
श्यते एव तु निरन्तरं जलकषेदादिना सचित्तानामुत्थयेत् कुत्वा-
दिदिशयनापि न्यसी च तत एव पापनीरुणा त्याज्यानि अन्य-

थाऽपि रात्रौ न व्यापार्याणि रात्रिव्यापारिणोऽपि दिवा संशोभना-
दित्यतया एव मुख्यता । ब्रह्मचारिणा तु कामाङ्गवात्याज्यान्त्येव
सचित्तभक्षणं दोषस्तु अनेकजीवविवाधनारूपः यतः प्रत्येकस-
नित्येककस्मिन् पत्रफलादावसख्यजीवविवाधनासंज्ञवः यदागमः
“जे जणिअं पज्जतव, निस्सए वुक्कतं अपज्जता । जन्धेगो पज्ज-
तो, तत्रे अस्संवा अपज्जता” बादरप्वेकन्धियेवमुक्तं, सृष्टमे-
षु तु न्यथेकोऽप्यर्थास्तव तन्निश्चया नियमादसंख्याः पर्ययाः
स्युरित्याचारान्नुद्बुध्यादौ प्राक्तम् । एवमेकस्मिन्नपि पत्रादावसं-
ख्यजीवविवाधना तदाश्रितजलनीद्वयादि संभवे त्वनन्ता आपि जल-
वणादि वाऽसंख्यजीवात्मकमेव यदाप्यर्षः । “एगम्मि उदगवि-
डुम्मि, जे जीवा जिणवरंइ पप्पत्ता । ते जइ सरिसवमिता, जे-
वूदीवे न मायंति । १ । अहमववपमाणे, पुढविक्काये हवंति जे जीवा ।
ते पारवयमिता, जंवुहीवे न मायंति” सर्वसचित्तत्यागेऽप्यमप-
रिवाजकसमशतशिष्यनिर्देशनम् । एवं सचित्तत्यागे यतनीय-
मिति प्रथमनियमः ॥ सचित्तविकृतिवर्जं यन्मुखे क्लिप्यते तत्सर्वं
छ्यं क्रिपचरीरोट्टिकानिर्विकृतिरामोदकपत्रपत्रोपरिपट्टिकाचूरिम-
कस्यकक्षेत्रेयादिकं बहुधास्यादितिपन्नमपि परिणामानुराधा-
पत्तैरैकमेव छ्यमेकधान्यनिष्पन्नान्यपि पृथकास्थुलरोट्टिक-
मग्नकपरैरकक्षेत्रीयोऽकक्षेत्रीयश्रीवदकणिकादीनि पृथक् २ नामा
स्वादवत्त्वेन पृथक् ३ छ्यत्याण फलफलिकादीं तु नमिषये जि-
न्नास्वादव्यक्तः परिणामान्तराज्ञावाच । बहुछ्यत्वमन्यथा वा
संप्रदायादिवाश्रय्याणि गणनीयानि धातुमयशिलाकाकाराहु-
ल्यादिकं छ्यमन्ये न गणयन्ति २ विवृतायो भूतयाः षट् दुग्धं १
दधि २ घृत ३ तैव ४ गुह ५ सर्वकाय ६ नेदात् ३ (वाण-
हति) उपातद्युम्भं मोचकयुम्भं वा काण्ठापुकादिषु तु बहुजीव-
विवाधने हेतुत्वास्याप्यमेव भावकः ४ ताम्बूलपत्रपुष्पखदिरवट्टिका
कथकादिस्वादमरुपम् । ५ । वखं पञ्चाङ्गादिवैषः धौतिकप्राति-
कारित्रिस्वादो वेपे न गणयते । ६ कुसुमानि शिरःकण्ठकेशाद्या-
च्छीर्षकाद्यहर्षाणि तन्मन्येऽपि देवशेषाः कल्पन्ते । ७ । वाहनं र-
थावादि ८ शयनं खट्वादि ९ विज्ञेयं भोगार्थं चान्द्रजानादि-
चूअकस्तूर्यादि तन्मन्ये देवपुजादौ तत्रकस्यहस्तकङ्कणपूपादि
कल्पते । १० । अन्नद्विवा रात्रौ पन्थाद्याश्रित्य ११ दिक्परि-
माणं सर्वतोऽप्युददिशि वा इयदवधिगमनादितिनियमनम् । १२ ।
स्नानं तैश्चान्यद्वादिपूर्वकं देवपुजार्थं करणेन नियमभङ्गः दौर्ल-
भकारणे च यतना रक्ष्या १३ भक्तं राक्षसान्यसुखजङ्गिकादि सर्वे
विचतुःसैरादिभिर्त खरज्जादिग्रहणे बहवोऽपि सैराः स्युः १४ ।
पतपुपन्नकृणत्वादप्येऽपि शाकफलपत्राद्यादिप्रमाणारम्भनैवस्या-
दितिनियमा यथाशक्ति आह्या हस्तुक्तं भोगोपभोगव्रतम् ॥ ध० ३
अधि० । इदमपि चातिचाररहितमनुपासनीयमित्यतोऽस्यैवाति-
चारानिर्धितुमुदाह ॥

जोअणअओ समणोवासएणं इमे पंच अइआरा जाणिअव्वा
न मापायरिअव्वा तं जहा सचित्ताहारे १ सचित्तपकि-
बच्चाहारे २ अप्पोविअओसहिअकखणया सचित्तसम्मिस्सा
हारे (पाठान्तरम्) ३ उप्पोलिओसहिअकखणया ४ तुच्छो
सहिअकखणया ॥

जोअनतो यद् व्रतमुक्तं तदाश्रित्य धर्मगोपासकं नापि पञ्चातिचारा
ज्ञातव्याः न समाचरितव्यास्तद्यथा सचित्ताहारः चित्तं चेतना सं-
ज्ञान उपयोगोऽवधानमिति पर्यायाः सचित्तश्चासावाहारश्च २
सचित्तो वाहरो यस्य सचित्तकमाहारयतीति वा मूलकवकार्य-
कादिस्माधारप्रत्येकनक्षरीगणि सचित्तानि सचित्तं पुण्ड्रि-
याहारयतीति ज्ञावना । तथा सचित्तप्रतिष्ठाहारो यथा वृक्षप्र-

प्रमाणान्तरानिष्पाद्यविशिष्टकञ्जनकत्वात् प्रमाणान्तरमुपमानम्
अत्र प्रतिविधानम् ॥ उपमानस्य ऽवपूर्वाधोगिगन्तुत्वाभावात् प्रामा-
ण्यमेतन् न सम्भवति नन्यस्यापूर्वाधिविषया प्राप्नुवद्दर्शितैव स-
न्यमुपदर्शिता ननु कुक्ता तथा हि तस्य विषयः सादृश्यादिविशि-
ष्टो गौस्तादृशिशृष्टे वा सादृश्यमुपदर्शितं तच्च भूयोऽवयवसामान्य-
योगवृत्तकप्रतिपादितं न च सामान्यं तदुपयोगे वा वस्तु संज्ञव-
तीति प्रतिपादितं तन्मन्त्रावेऽपि प्रत्यङ्गविषयतया परैस्तस्येष्टिः क-
धमुपमानगोचरत्वेनागृहीतार्थग्राह्यत्वे प्रामाण्यनिवन्धनं ज्ञेयं
सादृश्यज्ञानस्य चोत्पत्तावयं क्रमः पूर्व तावद् गौगवयोर्विषाणि-
त्वादिसादृश्यं गवि प्रत्यङ्गतः प्रतिपद्यते पश्चात् गवयदर्शनान-
न्तरं यद्विषाणित्वादिसादृश्यं पिपरेऽस्मिन्नुपब्रूयते मया तत्
गव्यप्युपलब्धमिति स्मरति तदनन्तरं गवि विषाणित्वादिसादृ-
श्यप्रतिपत्तिर्न जायते अनेन पिपरेण सहशो गौरित्येवं च स्मात्-
मेतत् ज्ञानं कथं प्रमाणं ज्ञेयं । यदि च गवि प्रत्यङ्गेनाभयगतं
विषाणित्वादिसादृश्यं प्राग् न प्रतिपद्यं भवेत् प्रतिपन्नमपि यदि
विस्मृतं ज्ञेयं तदा गवयदर्शने सत्यपि परीकं गवि नैव सादृ-
श्यज्ञानमुपजायते अतो विषाणित्वादिसादृश्यं पूर्वमेव गवि प्रत्य-
ङ्गेनाभयगतमिति गवयदर्शनात् तत्रैव स्मर्यते तच्च गृहीतग्राहि-
णात् सादृश्यज्ञानं प्रमाणम् । अथ पूर्वप्रत्यङ्गेना गौगतमेव सादृ-
श्यमवगतं गवयदर्शनं न तु तद्गमने योग्यगतसादृश्यप्रतिपत्ति-
स्तु गवयदर्शनानन्तरं सादृश्यज्ञाननिवन्धनेति अगृहीतग्राहितया
प्रमाणमुपमानम् । असद्वृत्तं पूर्वमुपगतसादृश्यप्रतिपत्तौ गवय-
दर्शनानन्तरमप्यप्रतिपत्तिस्तदनुसंधानप्रतिपत्तिरवयवसंज्ञावात् । न
हि गवयप्रागुपदर्शनानन्तरं प्रागप्रतिपत्तेस्तत्सादृश्येऽवपिपरे अनेन
सहशोऽव्यप्रतिपत्तिः कदाचिदपि भवति तस्मात् प्रागव्यङ्गावग-
तसादृश्यं प्रतियोगिग्रहणाद्व्यवहारमाद्यप्रवृत्तिर्येव तदा प्राक् तद-
प्रवृत्तिः प्रतियोग्यपक्त्वात् तस्य ब्राह्मदिव्यवहारवत् न च तत्
प्रामाण्यं युक्तप्रमानाभिमत्ताभावप्रशङ्काः एवं भ्रमदर्शनात्मस्यैवा-
ख्यानिसंवेधिकाऽप्यवगतवत्तत्प्रदेशो तद्वयवव्यवच्छेदमवगम-
यतीति प्रतिपत्तिरुपजायमानाऽनुमितिः प्रमाणतां यथा समासा-
दयति न तथा सादृश्यप्रतिपत्तिः गवाख्यधर्मप्रतिपत्तिकारण एव
भूयोऽवयवसामान्ययोगवृत्तकस्य सादृश्यप्रतिपत्तेस्तेन प्रत्य-
ङ्गेऽपि यथादेश इत्यादिवचनमुक्ततया व्यवहारमा । किं च ।
यदि सादृश्यज्ञानं गृहीतग्राह्यत्वेऽपि व्यवहारमाप्रवर्तनात्
प्रमाणं तर्हि यैसादृश्यज्ञानमपि सप्तमं प्रमाणं भवेत् दृश्यप-
रेण सादृश्यधीरप्रमाणान्तरं यदि वैषम्यमर्हति तर्ह्येवम-
प्येवं प्रमाणं किं न सप्तमम् । तथा संपानव्राजान् कातनः
प्रथमाक्रान्तं पश्चादाक्रान्तादीर्धं महत् ऽहसं चेत्यावनेकं-
प्रमाणं प्रसङ्गमिति कुतः प्रमाणपङ्कवादः संगतो भवेत् ।
दृश्यमानव्याप्तेर्न चेद् दृष्टवान् प्रमाणान्तरं तत् पूर्वमसादि-
त्यादिप्रमाणान्तरमिष्यताम् । अत्रमाण्ये चास्य पक्षधर्म-
त्वात्प्रमाणप्रतिपादनं सिद्धसाधनमेव प्रमा वा प्रमाणस्या-
नुमानन्यानुभ्युपगमाद् । यदा च प्रत्यक्षेण प्रतिपद्येऽपि गवा-
ध्वादी भूयोऽवयवसामान्ययोगं तद्विषयोवाच्यं मूढः सह-
शानसदृश्यवहारं न प्रवर्तयति तदा विषयदर्शनेन विषयिणो
व्यवहारस्य साधनात् वैरूप्यसद्भावादनुमानप्रमाणना सम-
स्येव तथा हि गवाध्वादी विषाणित्वावयवसामान्ययोगाति-
द्वियोगो वा प्रागुपलब्ध इदानीं सत्यमाण इति नामिजना
हेतोः प्रवृत्तिर्येवहारविषयश्च एवागोऽत्र दृष्टान्तोऽस्तीति
नाम्यव्यतिरेकयोरप्यवयवसत्तेन न वै तस्यानुमानव्यतिर्या-
दिपक्षधर्मव्याप्त्येवभवप्रतिपादनमसंगतव्यवहारसाधनपक्ष-
धर्मत्वादेः प्रसाधनार्थव्यापिकोऽवर्णितमप्युपमानमभिधाना-

र्थोधिगन्तुत्वाभावात् प्रमाणं न भवति तथा हि यथा गौस तथा
गवय इति वाक्याद् गौसदृशार्थसामान्यस्य गवयशब्दवा-
च्यताप्रतिपत्तेरन्यथा विसदृशमहिष्याद्यर्थदर्शनादप्ययं स ग-
वय इति संज्ञासंज्ञिसंबन्धप्रतिपत्तिः किं न भवेत्संज्ञासंज्ञा-
कश्चिदङ्गदी कुण्डलीं छत्रीं स राजेति कुतश्चिदुपश्रुत्या-
ङ्गद्वयमिदमर्थदर्शनादयं स राजेति प्रतिपद्यते न चासौ प्रति-
पत्तिः प्रमाणमुपवाक्येदेवाङ्गद्वयमिदमर्थस्य राजशब्दवा-
च्यत्वेन प्रतिपन्नत्वात् तथेहापि यथा गौस तथा गवय इत्यनेन
देशवाक्यासंबन्धमवगत्य गवयदर्शनात्संकेतानुस्मरणे स-
त्ययं स गवयशब्दवाच्योऽप्यप्रतिपत्तेरप्रमाणमुपमानम् । यदि
पुनरतिदेशवाक्यात्संबन्धप्रतिपत्तिर्नभ्युपगम्यते पश्चादप्ययं
स गवयशब्दवाच्यस्तथाऽपि प्रत्ययो न स्यात्तदपरनिमित्त-
भावात् इत्येते च तस्माद्गृहीतग्रहणत्वेदं प्रमाणम् । अथा-
तिदेशवाक्यात् पूर्वाङ्गसदृशार्थस्य गवयशब्दवाच्यता सा-
मान्यतः प्रतीता गवयदर्शनानन्तरं तु गवयविशेषं तच्छब्दवा-
च्यत्वेन पूर्वमप्रतीतं प्रतिपद्यत इति न गृहीतग्राहिता असदे-
तत् सस्तेहितगवयविशेषविषयस्य ज्ञानस्य प्रत्यक्षतयोपमा-
नत्वानुपपत्तेर्वयदर्शनात्तरकालभावित्वयं स गवयशब्दवा-
च्योऽप्येति तज्ज्ञानं तदप्रत्यक्षलोतपन्नत्वात् स्मृतिरेव न
प्रमाणम् । किं च गवयविशेषस्य गवयशब्दवाच्यता यद्य-
तिदेशवाक्यात् प्रतिपत्तां कथं तर्हि गवयविशेषदर्शनं उपजातं
कस्मादस्य तच्छब्दता यस्यैवावार्थस्य संबन्धग्रहणकाले येन
सह संबन्धोऽनुभूतस्तस्यैवावार्थस्य तेन सह संबन्धं तच्छब्द-
वाच्यता कालान्तरंऽपि दृश्यते ततः सामान्येन संकेतकाल एव
संबन्धः प्रतीतः पश्चाद्गवयदर्शनं उपजाते संकेतमनुसृत्यायं
स गवयशब्दवाच्योऽप्येति प्रतिपद्यते इत्यभ्युपगम्यतेतेनो-
पयुक्तोपमानस्तु तुल्यार्थग्रहणे सति विशिष्टविषयत्वेन संबन्धं
प्रतिपद्यत इत्यपि निरस्तं विशेषस्य संकेतकालानुभूतस्य
व्यवहारकालानुगमादवाच्यत्वाच्च । यश्च शब्दभावप्रतिप-
त्तावर्थः प्रतिभाति स एकशब्दवाच्यो न त्वयविशेषस्तत्र
प्रतिभालक्षणज्ञाने असतस्तत्र शब्दस्याप्रतिभासनाच्च विशेषः
शब्दवाच्यतायामनौ गवयशब्दवाच्य इति विशेषस्य वाच्य-
प्रतिपत्तिः सादृश्यविकल्पयोरैकीकरणेनाद्वा प्रातिरन्यापूर्वानु-
ज्ञाताकारपरामर्श इति दृश्येयमसौ गवयशब्दवाच्य इति प्रति-
पत्तिः कथं भवेत्तिदेशवाक्यध्रुवणसमये विशेषे संज्ञाध्रा-
नितपत्तेः प्रतिप्रत्यभ्युपगमे वा विशेषेऽपि सामान्यत्वस्मृतिरे-
वेति कुतः प्रामाण्यमुपमानस्य । यद् गौरिव गवय इति
गौगवयोरतिदेशवाक्यात्सादृश्यमात्रप्रतिपत्तिः संज्ञासंज्ञि-
संबन्धप्रतिपत्तिस्तुपमानात्तदप्यसमीक्षिताभिधानं यतो गव-
यदर्शनानन्तरमस्य स गवयशब्दवाच्य इति प्रतिपत्तिरुपजा-
यते इयं च तावदध्यक्षप्रतिपत्तिः फलश्रुतानिदेशवाक्यस्य
प्रक्षप्रसंस्कारस्य वा तत्सदभावेऽप्यस्यानुपपत्तिविशेषपश्चात्त्यक्त-
विषयत्वानुभ्युपगमाच्च अतिदेशवाक्यसरणसहायस्य गवय-
दर्शनस्य तत्प्रतिपत्तिजनकत्वे स्मर्यमाणशब्दवाच्यत्वमि-
त्यतिदेशवाक्यमेव तजनकमभ्युपगमनं भवेत् न दर्शनं न हि
यत्राध्यक्षप्रवृत्तिमत्तत्र शब्दसंस्कारसहितमपि प्रवर्तते यथा
चक्षुर्ज्ञानं गन्धस्पर्शं सहायं परिमलप्रतिपत्तावतिदेशवाक्याच्च
संबन्धाप्रतिपत्तावपरस्य तत्प्रतिपत्तिर्निमित्तस्थभावात् अयं
स गवयशब्दवाच्य इति पूर्वानुभूतपरागर्थेन प्रतिपत्तिर्न
स्यादपि त्वयं गौदृश इत्येव अनेन न तत्तत्प्रतिपत्तिरनुभ्यानु-
पपन्नं प्रमाणान्तरमुपमाख्यमेतत्प्रतिपत्तिजनकं प्रकल्पनीयं
यः कुण्डलीं स राजेति ध्रुवतानिदेशवाक्यस्य तदर्थानन्तरमयं

स राजशब्द वाच्य इति प्रतिपत्तेरप्युपमानफलत्वप्रसक्तः
अथात्र तच्छब्दवाच्यता इत्यनिदेशवाक्यादेव प्रतिपत्तेति
नातिप्रसक्तिरिति गौरिव गवय इत्यनिदेशवाक्याद् गोसदृ-
शार्थस्य गवयशब्दवाच्यतापि प्रतिपत्तेति नोपमानप्रमाण-
फलता अयं स गवयशब्दवाच्य इति प्रतिपत्तेः । तस्मान्
स्मृतिरूपवाक्याः प्रतिपत्तेर्नैतस्या जनकस्य प्रमाणत्वेति
अनुमानान्तर्भावप्रतिपादनं न दोषायेत्यलमतिविस्तरेण ॥
सम्म० । सूत्र० ।

उवमादोष-उपमादोष-पुं० हीनाधिकोपमाभिधानलक्षणैः सू-
त्रदोषे, आ० म० ङि० । यत्र हीनोपमा क्रियते यथा मेरुः सर्प-
पोषम् । अधिकोपमा वा क्रियते यथा सर्पपो मेरुसन्निभः ।
अनुपमा वाऽभिधीयते यथा मेरुः समुद्रोपम इत्यादि । अत्रु० ।
विशे० । यथा काञ्जिकमिष-प्राज्ञणस्य सुप्राप्येयम् । वृ० १ उ० ।

उत्तमिय-उत्तमित-त्रि० उप-मि-क । सादृश्यानुयोगिनि, यथा
चन्द्रवन्मुखं तस्य चन्द्रसादृश्यानुयोगिवान् ॥ वाच० ॥
उप-मि-भावे निष्ठाप्रत्ययः । उपमाने, विशेष० । उपमीयतेऽ-
नेनोपमितम् बाहुल्यकारकेण निष्ठाप्रत्ययः । उपमाकरणे, केव-
लस्योपमितं द्वेष्टोपमितम् । आ० म० प्र० ॥

उवयाङ्य-उपयाचित-वि० कर्मणि क्त । उपगम्य प्रशियते, जावे
क्त । उपगम्य याचने, न० देवाराधने, स्था० १० णा० । पूजार्जु-
पगमपूर्वकप्रार्थने, ज्ञा० ८ अ० ।

उवयाण-उपयान-न० सामीप्यनगमने, सूत्र० १ ध्रु० २ अ० ।

उवयार-उपचार-पुं० उपचरणमुपचारः । उप-चर-घञ् ।
ग्रहणे, अधिगमे, “उवयारसदृशसंप्रत्ययं एगद्विधा जर्णति ।
उवयागेत्ति वा अहीतं ति वा आगमियंति वा युद्दीतेति वा एगद्वं” ।
नि० चू० १ उ० । चिकित्सायाम् । पूजायाम्, पंचा० ६ विव०
कल्प० । ज्ञा० । औ० । रा० । देवतापूजायाम्, प्रश्न० २० ३ द्वा०
पंचवणसरसुरभिमुक्कपुष्पकुंडोवायारकडिते च सं० पाठु० ।
आराधनाप्रकारे, द० ए अ० । सुखकारिक्रियाविशेषे, प्रच० ६
द्वा० । अत्यक्रियाकांक्षे, पो० १२ विव० । लक्ष्णायाम्, ऊ० ७
अध्या० । लक्षणया शक्यार्थव्यागेनाऽप्यार्थबोधने, असदोपे,
अष्टु० । उपचरणम्, बध्मणि, ऊ० ७ अध्या० । यथा—
जां तेषु धम्मसदो, सो उवयारं निच्छण्ण इहं ।

जह सीह सदसीदे, पाहुणुवयारओ सत्थ ॥ ६५ ॥

यस्तेषु तत्कालरीयधर्मेण धर्ममशब्दः स उपचारेणापरमार्थेन
निश्चयेनात्र जितशस्त्रे कथं यथा सिंहशब्दः सिंहं व्यवस्थितः
प्राधान्येनापचारात् उपचारेणान्यत्र माणवकादौ यथा सिंहो मा-
णवकः उपचारनिमित्तं च सौर्यक्रौंयादयः धर्मे त्वहिंसादानि-
धानादय इति गार्थः ॥ दृश० १ अ० । व्यवहारे, स्था० ४
णा० । “णिउणजत्तेवियारुत्तला” विपा० २ अ० । उपचरितव-
स्तुव्यवहारं, यो० वि० । लोकव्यवहारे, ज्ञा० १ अ० । ज० । आ-
देशे, आ० म० ङि० । कल्पनायाम्, विशे० ।

उवयारओ-उपचारतस-अध्य० कल्पनामात्रेणेत्यर्थः, “उवयार-
ओ भित्तस्स विणिगमणं सरुवओ नत्थि” विशेष० ॥

उवयारग-उपचारक-पुं० प्रतिजगारके, नि० चू० ११ उ० ।

उवयारग-उपचारग-न० उपचरणमुपचारः तेनोपचारेण कर-
णजृत्तेनैदमप्रम् । भावार्थे, नि० चू० १ उ० । (तद्व्याख्या अग-
मश्चे उक्ता)

उवयारचन्द्र-उपचारचन्द्र-न० औपचारिकः प्रयोगे मुक्तप्रतिवे-

धेन प्रत्यवस्थानरूपे उवजेदे, यथा मञ्जः कौशन्ति इत्युक्ते पर
प्रत्यवतिष्ठते कथमचेतना मञ्जः कौशन्ति मञ्चस्यास्तु पुरुषाः
कौशन्ति । स्या० ।

उवयारमित्तग-उपचारमात्रक-न० लोकोपचारे एव केवले,

“उवचरइ कोणतितो, अहवा उवयारमित्तगं एइ” वृ० १ उ० ॥

उवयारसय-उपचारशत-न० औपचारिकवचनेच्छादिशते,

“उवयारसयवधरणपउत्ताओ” । तं० ।

उवयाररोवेचन-उपचारोपेतत्वं-अव्ययत्वरूपे तृतीये सत्य-
वचनतिशये, सं० । औ० ।

उवयाङ्गि-उपजालि-पुं० द्वारवत्यां वसुदेवस्य धारण्यामुपगमे
जालिभ्रातरि, सच द्वारवत्यां नगर्यां वसुदेवस्य धारण्यां
देव्यां जातः पञ्चाशत्कन्याभिः परिणीतोऽरिष्टमेरेनितके प्रव-
जितः द्वादशाङ्गान्यधोभ्य योऽश्ववर्षपर्ययां मृतः शत्रुञ्जय

सिद्धः । शेषं यथा गौतमस्य इत्यन्तर्दृष्टासु चतुर्थवर्गे द्वि-
तीये अध्ययने प्रतिपादितम् । अन्त० ४ अ० । राजगृहं
नगरे श्रेणिकस्य राज्ञो धारण्यां देव्यामुत्पन्ने पुत्रे च । स च
राजगृहे श्रेणिकस्य धारण्यां जातः अष्टकन्याः परिणीयितः
अमलस्य भगवतो महावीरस्यन्तिके प्रवजितः एकादशाङ्गान्य-
धोभ्यत योऽश्ववर्षपर्ययां धारण्यां जातः प्राप्य कालं कृत्या
वैजयन्ते यिमाने वैजयन्तःपुत्रः द्वात्रिंशत्कन्यारोपमाणि स्थि-
तिं परिपाल्य महाविदेहं सेतस्यनीतिं अनुत्तरोपपातिकादशा-
सु प्रथमे वर्गे द्वितीयेऽध्ययने सूचितम् । अत्रु० ॥

उवरइ-उपरति-स्त्री० उप-रम्-क्ति-विरतौ, स्था० १ टा० ।
आचा० । सं० ।

उवरम्-उपरम्-पुं० उप-रम्-घञ्-अवृद्धिः । उपरमणमुपरमः ।
नियमे, । विशेषे विरमे, दर्श० ।

उवरय-उपरत-त्रि० उप-रम्-क्त । निवृत्ते । कल्प० । स्था० ।

उत्त० । “न हणे पणितं पाणे, मपचेराउ उवरए” उपरतो
निवर्तितः । उत्त० ६ अ० । प्रायः सावद्यवोगेभ्यो निवृत्ते,
आच० ४ अ० । “उवरया मेण्णा उ” उपरता मैथुना-
द् धर्मात् अग्रादशविकलाप्रक्षोभेताः । आचा० २ ध्रु० । उप
सामीप्येन रतः । योर्वस्थिते, “एत्थोवरए मेहावी सव्वं पा-
वं कम्मं भोसेत्ति” आचा० १ ध्रु० ३ अ० २ उ० । “एत्थो
वरए तं भोसमाणे अय सधीति अदक्खु” अत्रास्मिन् साव-
धारम्भे कर्त्तव्ये उपरतः संकुम्भतावः । अत्र चाहते धर्मे
व्यवस्थिते उपरतः पापारम्भात् । आचा० १ ध्रु० ४ अ० ।

उवरयदंड-उपरतदण्ड-पुं० प्राणिनः आत्मानं वा दण्डव्यति-
तिं दण्डः । स च मनोवाक्पाललक्षणः उपरतो दण्डो येनान्ते

तथा । निवृत्तदण्डेषु, “उवरयदंडसु अनुवरयदंडसु वा सोव-
हिप्पसु वा खिक्वहिप्पसु वा” आचा० १ ध्रु० ४ अ० १ उ०
उवरयमहुण-उपरतमहुण-त्रि० मैथुनादुपरते, “स हुण्णिणा
समयम्मि वट्ठइ णिरास से उवरयमहुणे चो” आचा० २ ध्रु०

उवरग-उपरग-पुं० उप-रज्ज-घञ्-उपरज्जने, ग्रहणे, “ससि-
रधिगहोवगगधिसमेसु” प्रश्न० २ द्वा० । “चंदसुलोवरगो
गहणं भगइ” आच० ४ अ० । स्था० । (गहणशब्दे वक्तव्य-
ता वक्ष्यते)

उवरि-उपरि-अध्य० अग्रे इत्यर्थः, “मंदरचूलियाणं उवरिं
चत्तारि जोयणइ” स्था० ४ टा० । उत्तरकाले, “गहणादु-
वरि पयत्तो” ध० २ अधि० । उपरिष्टार्थः, “उकिट्ठवणोव-
रिस्सवस्सण्णिविक्कवस्स” पंचा० २ विव० । भ० । प्रज्ञा० ।

उवरिजासा-उपरिजासा-स्त्री० गुरोर्भाषणानन्तरमेव विशेष-
भाष्यरूपायां भाषायाम्, “ अंतरभासाए उवरिभासाए जं
किवि ” ध० २ अधि० ।

उव (प) रिम-उपरितन-त्रि० ऊर्द्धभवे, स्था० १० टा० ।
उवरिमउवरिमगेविज-उपरितनोपरितनप्रैवेय-पुं० नवानां प्रैवे-
यकाणामन्तिमे, स्था० ९ टा० ।

उवरिमउवरिमगेवैजविमाणपत्थम्-उपरितनोपरितनप्रैवेयविमा-
नपत्थम्-पुं० नवमे प्रैवेयकविमानप्रस्तटे, स्था० ९ टा० ।

उवरिमग-उवरिमक-पुं० उपरिमा एव उपरिमकाः । उपर्यु-
परिर्वतिदेवलोकातिवासिषु देवेषु, “ बहुययं उवरिमगा-
उहं च सकपयभूमाइ ” आ० म० प्र० । विशेष० ।

उवरिममाजिमगेवज-उपरिममध्यमप्रैवेय-पुं० अष्टमे प्रैवेयक-
देवे, स्था० ६ टा० ।

उवरिममजिमगेवजविमाणपत्थम्-उपरिममध्यमप्रैवेयविमान-
प्रस्तट-पुं० अष्टमे प्रैवेयविमानप्रस्तटे, स्था० ६ टा० ।

उवरिमहिद्विमगेविज-उपरिमाधस्तनप्रैवेय-पुं० सप्तमे प्रैवेयके,
स्था० ६ टा० ।

उवरिमहिद्विमगेविजविमाणपत्थम्-उपरिमाधस्तनप्रैवेयविमान
प्रस्तट-पुं० सप्तमे विमानप्रस्तटे, स्था० ६ टा० ।

उवरिमदेद्विज-उपरिमाधस्तन-त्रि० ऊर्द्धाधोवर्तिनोः, “ उव-
रिमहेद्विजे सुखदुःखपयरेस्तु ” उपरिमो यमवधीकृत्योर्द्धं प्रत-
रबुद्धिः प्रवृत्ता अयस्तनश्च यमवधीकृत्यायः प्रतरबुद्धिः
प्रवृत्ता ततस्तनोरुपरितनाधस्तनयोः लुल्लक्षतरयोः शेषोप-
पत्त्या लघुतरयो रजनुप्रमाणायामधिक्यमयोस्तिर्यग्भोगमध्य-
भागवर्तिनोः, । भ० १३ श० ४ उ० ।

उवरिमामार-उपरिमाकर-पुं० उपरितनेषु उत्तमाङ्गादिरूपेष्व-
कारेषु, “ तेसि णं दाराणं उवरिमामारा सोत्तसविहेहि रथणेहि
उवसोजिया ” रा० ।

उवरियतन्न-उपरितन्न-न० गृहस्य पीठव्यवहारे स्थाने, “ जं-
दोयणमाणा उवरियतन्नेण ” भ० १ श० ८ उ० ।

उवरिद्ध-उपरितन्न-त्रि० उपरिशाब्दात् । क्लिष्टल्लो भवे ८ । १ ।

६३ । अयेऽर्थे नाम्नः परौ ह्लु वल्ल इत्येतौ भित्ता प्रत्ययौ भवत
इति ज्ञवार्थे ह्लुप्रत्ययः । ऊर्द्धभवे, प्रा० । “ उवरिद्धे ताराखे
चारं चरति ” स्था० ९ टा० । अनु० । “ उवरिमं सुयं वापइ उव-
रिद्धं सुयं जहा दसवेयवियस्स आवस्समं ” नि० चू० १ ए टा० ।

उवरुज्जत-उपरुध्यमान-त्रि० उप-रु-कर्मणि-यक्-ज्ञानच् ।
समनूयादुषेः ८ । ४ । ४७ । इति उपः परस्य कर्मणि ऊजो वा
प० उपर्धेभिज्जतः । निरुध्यमाने, प्रा० ।

उवरुह-उपरौह-पुं० यस्तु नारकाणामङ्गोपाङ्गानि भनक्ति सोऽ-
त्यन्तैरुत्तवाहुपरौह इति । षष्ठे परमाधार्मिके, भ० ३ श० ६
उ० । तत्स्वरूपं यथा-

जंजंति अंगमंगाणि, ऊरू वाहू मिराणि करचरणा ।

कप्यंति कपणीहिं, उवरुह्वा पावकम्पया ॥ ७५ ॥

अयोपरुहाभ्याः परमाधार्मिकाणामङ्गप्रत्यङ्गानि शिरोवाहुरुका-
दीनि तथा करचरणान्श्च भजन्ति मोदयन्ति पापकर्मणः कल्प-
नोभिः कल्पयन्ति पाटयन्ति तत्रास्तेयं दुःखात्पादवं यत्ते न
कुर्वन्तीति ॥ सूत्र० १ थु० ४ अ० । आवा० । आ० चू० । प्रश्न० ।

उवरुवरि-उपर्युपरि-अव्य० निरन्तरमर्थे, “ उवरुवरितरंगद-
रियश्रतिवेगचक्रुवुहमोच्छरतं ” प्रश्न० ३ टा० ।

उवरोह-उपरौह-पुं० उप० रुह-घञ्-आवरणे, अनुरोधे, व्या-
घाते, वृ० १ उ० । बाधायाम्, विशेष० । संघटनादौ, “ वृत्रोवरो-
हरिपे ” भूतानि पृथिव्यादौ । नि उपरोधस्तत्संघटनादिवृत्तकणः ।
आवा० ४ अ० । परचक्रेण वेष्टने, ।

ग्रामादुरोधोपे मति जिज्ञाटनादिविधिमाह ।

(सूत्रम्) गमगमस वा जाव रायहाण । य बाहिया ।

सेणं संनिविद्धं पेहायं कण्डं निगंथाण वा निगंथीण वा
तद्विस्वं जिक्खायरियाए गुंतुं पमिपत्तए नो से कण्डं ते
रयणिं तत्थेव उवायणाइ विचपजो खल्लु निगंथा वा निगं-
थी वा ते रयणिं तत्थेव उवायणाइ उवातिणं वा साइज्जति
से सुहतो वि अकम्पमा णो आवउज्जइ वा उम्मासियं परिहा-
रहाणं अणुग्याइयं ॥

अस्य संबन्धमाह ।

उवरोहजया कीरइ, सप्परिखे पुरवरस्स पागारो ।

तेण र सुत्तंण सुत्तं, अणुअत्तइ उगगहो जं व ॥

पूर्वसूत्रे प्राकारः प्राकारपरिखा चोक्ता स च प्राकारः सपरिखे-
ऽपि पुरवरस्योपरोधः परचक्रेण वेष्टनं तद्व्यातिक्रियते तेन कार-
णेन र इति पादपुरेण ततः सूत्रमिदमारच्यते । यथावग्रहः पूर्व-
सूत्रेऽप्युच्यते अथवाचिग्न एवागच्छन्तीति ज्ञायः । अतो
यथा रोधकं राजावग्रहमनुज्ञाप्य वह्निर्निगम्यते प्रविश्यते वा
तथाजिधीयते । अनेन संबन्धनायातस्यास्य व्याख्या । सशब्दाऽ
यशब्दार्थे अथ ग्रामस्य वा यावज्जाज्जाण्या वा यावत्करणरक्ष-
गरस्य वा खेटस्य वा इत्यादिपरिग्रहः । एतेषामन्यतरस्य वहिः
मेता राजस्कन्धावारं रोधकं त्वास्त्रिविधं प्रेक्ष्य दृष्ट्वा कल्पते
निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां वा तद्विस्वं जिज्ञाचर्यायां गम्या प्रत्या-
गन्तुं नो नैव (से) तस्य विवक्षितस्य भिक्षोः कल्पते तां रजनीं
तत्रैवोपाददाति उपाददन् वा स्वादयति स द्विधा आद्या निष्कामम्
जितसोमानं राजसीमानं च विबुधम्न आपद्यते चातुर्मासिकं
परिहाडस्थानमुद्रानिकमित्ति स्वायं । अथ आप्यतेत्यर्थः ।

सेणादी गम्भीरिइ, खिच्छपायं इमं वियाणिता ।

आसवे ओमोयरिय-जयवक्का णिगमे गुरुगा ॥

कश्चित्मासकल्पक्रेत्रस्थितैर्ज्ञातं सेनापरचक्रमत्र समायास्यति
आदिशब्दादशिवमवमौर्ध्वं स्केन्द्रादिभयं वा भविष्यति । पद-
मादौ कारणे पश्चादपि गमिष्यतीति ह्त्वा अनागतमेव ततः
क्रेत्राभिर्गन्तव्यं कथं पुनरनागतं तज्ज्ञायत इत्याह क्रेत्रस्योत्पातः
परचक्राद्युपजयमुत्कर्षाणि विज्ञानोप्यर्थः । प्राप्तिवधिकृचक्रवासं
धूमायते । अत्रात्र तरुणं पुष्पकशानि जायन्ते महता शम्भूत
भूमिः कल्पते । समन्ततः कन्दितकुजिताः शब्दाः श्रूयन्ते इत्या-
दीनि मन्त्रध्यानि एवं क्रेत्रोत्पातमप्यु विज्ञाय निर्गन्तव्यम् । अथ
न निर्गन्तं ततोऽश्विष्ये अथमौर्ध्वं गोधिकतये परचक्रागमनं
ज्ञापयिष्ये निर्गमनमुच्यते चतुर्मुखकाः ।

आणाइणो य दोमा, विराहणा होइ संजमायाए ।

असिवाहिम्म पक्विते, अत्रिकारो होइ सेणाए ॥

आज्ञादश्व दोमाः विराधना च संयमात्मविषया भवति संय-
मविगधना गृहे भक्त्याने अलज्जयमाने अनेवणीयम् । गृहीत्यादि-
त्यादिका आत्मविराधना परितोपमहादुःखादिका यथा वाऽशि-

वादिर्कं प्रतिपदं प्ररूपितं जवति तदा तत्र सेनया अधिकारः कर्तव्यः । अश्विवादिर्कं च प्रथमोद्देशके अश्वसूत्रे सप्रपञ्चं प्ररूपितमिति नेह ज्ञेयः प्ररूप्यते । तच्च परचक्रागमनं यथा ज्ञायते तथा दर्शयति ॥

अतिसयदेवचण्णिमि-त्तमादि अवतिहपविचि मौचूर्ण ।

निगमण्णा होइ पुण्वे, अण्णागतं रुधोचिण्डिण ॥

अवधिज्ञानाद्यतिशयेन स्वयमेव ज्ञाते अपरेण वा अतिशयज्ञानिना पुष्टेन कथितं देवतया वा कयाचिदाख्यातं अविसंवादिना वा निमित्तेनाऽवगतम् आदिग्रहणेन विद्यामन्त्रादिपरिग्रहः अथवा प्रवृत्तिवार्त्ता तामविद्यतां श्रुत्वा ततः केषाञ्चिदेव निगमनं कर्तव्यं भवति । अधानागतं न ज्ञातं सहस्रैव तन्मगरं रुद्धं पन्थाने व्यवस्थित्नास्ततो न निर्गच्छेयुरपि । अथवा अमीनिः कारणैर्ज्ञातेऽपि न निर्गमिताः भवेयुः ।

गेहन्नरोगिअमिसे, रायउठ्ठे तेहव ओमम्मि ।

उवही सरीरतेण्ण-ण्णाते विण होइ णिगमण्ण ॥

य्थानो ज्वरादिपीकितः कश्चिदस्ति तत्प्रतिबन्धनेन गन्तुं न शक्यते (रोगिणि) दुष्टरोगेण कुष्ठदिना कश्चिदस्य तन्मज्जित्तः स परिन्त्यक्तुं न पार्यते बहिर्वा अशिरां राजद्विष्टमवमौर्ध्वं वा विद्यते उपधिस्तेनाः शरीरस्तेना वा बहिर्गच्छत उपरुचवति पतः कारणैर्ज्ञातेऽपि परचक्रागमने निर्गमनं न जवति ।

एण्हि य अण्हिय, ए णिगमया कारणेहि बहुएहि ।

अच्छंति होइ जगणा, संवत्ते एगरोधे य ॥

एतैरन्यैश्च बहुभिः कारणैर्न निर्गता भवेयुः ततस्तत्रैव तिष्ठन्तां संवत्ते नगरारोपके च यतनाः कर्तव्याः संवत्तो नाम परचक्रागमनं ध्रुवा स्वरकार्ये यत्र जलदुर्गादिषु बहूनां ग्रामाणां जनः संवत्तो-च्यैकत्र तिष्ठति । नगरारोपकः प्रतीतस्तत्र संवत्तं यतनामाह ।

संवट्ठम्मि तु जयणा, निक्खे जत्तट्ठणा य वसहीए ।

तम्मि जए संपत्ते, आवाउठ्ठे केण वहात ॥

संवत्ते तिष्ठन्तां भैद्ये भकार्थतायां वसन्तां च यतना कर्तव्या । तस्मिन्श्च परचक्रागमने भये संप्राप्ते अपावृता एके न तिष्ठन्तीति निर्युक्तिगाथा समासार्थः ।

सांप्रतमेनामेव विदुषोति ।

वड्यामु व पट्ठामु व, निक्खं काउं वमंति संवट्ठे ।

मच्चम्मि रज्जवाञ्जे, तत्त व य जाणिण्धिद्वे ॥

संवत्ते अभिनवसन्निविष्टतया सचित्तः पृथिवीकायां जवतीति कृत्वा भिक्षां हिण्डन्ते । किं तु पूर्वस्थितासु भिक्षासु वा पट्ठीनासु वा जिज्ञां कृत्वा तत्रैव स्थिररुद्धे शुद्धवा रात्रौ संवत्ते समागत्य वसन्ति । अथ सर्वस्यापि राज्यस्य क्रौञ्चस्ततो भिक्षादि-कामपि नास्ति तदा तत्रैव संवत्ते यानि तेषु भिक्षां हिण्डन्ते । अथ न सन्ति स्थिररुद्धे स्थितानि तत इयं यतना ।

पोपक्षियमसुउदगे, गडहं परुञ्चोविरि पगासमुदे ।

सुकवादीण अञ्जंजे, न य चिंता वा सिद्धापंति ॥

तत्रतीमनादौ आर्द्धं प्रपतति पुष्पाण्णकायविराधना भवेद्वि-तम्या याः पुष्पविक्राये च सकलया यश्च कुष्फौदत एवमादिकं कुष्फकृत्यं पत्रोपरिस्थिते प्रकाशमुये आजने गृह्णन्ति अथ कुष्फादीनां ज्ञानो न जवति । आदिशब्दः स्वगनानेकभेदसूचको न च वैराग्यानेन पानयन्ति तत आर्द्धेन गृह्णमाणेन यत्र पत्रवक्रादीं स्वरगुह्यो लभस्ते सम्पद्यन्न दृश्यन्ति । गते जिज्ञाह्वारम् ।

अथ जकार्यताचारमाह ।

पच्छन्ना सति बहिया, अह सजयं तेण चिद्धिमिदी अंतो ।

अमतीए व सजयम्मि व, परंति अच्छेयेरं जुंजे ॥

संवर्तस्यान्तः पच्छन्ते प्रदेशे जकार्यं न कर्त्तव्यं अथातः पच्छन्तं नास्ति ततः संवर्तस्य बहिर्गत्वा समुद्देश्यम् अथ बहिः सजयं ततोऽन्तः संवर्तस्याच्यन्तर एव चिद्धिमिदिकां दत्त्वा ज्ञातव्यम् । अथ नास्ति चिद्धिमिलिका सभये वा सा न प्रकटी-क्रियते । ततोऽर्द्धं साधवो प्राजानानि धारयन्ति । इतरे द्वितीया आर्द्धकमशकेषु जुञ्जते ।

काडि अपहुञ्जंते, जए व सत्थे व गंतु कामम्मि ।

कप्पुपरिजोयणाइं, काउं इक्को उ परिवेमो ॥

अथ वारकेण जुञ्जानानां काडो न पुष्यते जये वा त्वरितं ज्ञातव्यं यो वा संवर्तः स गन्तुकामस्ततः कल्पस्यापरि भोजनानि कृत्वा स्थापयित्वा सर्वेऽपि कमठकादिषु जुञ्जते एकश्च तेषां सर्वेषामपि परिवेषयेत् ।

पत्तेणं वरुणा मेति, मज्जिज्जगदेकओ गुरु वीसुं ।

ओमोएकपक्करणं, अण्णे गुरुण्णकतो वा वि ॥

प्रत्येकं यदि सर्वेषां वटुकानां निर्मलतास्ततो ये मज्जिज्जकाः परस्परं सहोदरा भ्रातरः । आदिशब्दाद्व्येऽपि ये प्रतीतव्येनैकत्र मिलन्ति ते एकतः समुद्देशान्ति गुरुवाऽपि विश्वम् पृथक् जुञ्जते यदा सर्वेऽपि जुक्ता यस्तत्रायमो बह्वस्तेन कमठकानां कल्पकरणं विधेयम् । गुरुणो समकं कमठकं तौ सह न मील्यते अन्यस्तस्य कल्पं पृच्छन्ति । अप्रयमाणेषु साधुनां गुरोश्च कमठकान्येकतोऽपि कल्पयन्ति ।

जायणम्म कप्पकरणं, हेडिद्विगमुत्तकमुपरुखे य ।

ते अ सति कमठकप्पर, काउमज्जीवे पदेसे य ॥

प्राज्ञस्य कल्पकरणं दशजूमिकायां गोमूत्रजविते वा जूनागे कट्टुजुक्तस्याप्यस्ताह्वा कर्तव्यम् । तेषां दशपादिस्यपिस्तलानामप्राप्ते कमठकेषु घटादिकस्योपरि वा प्राज्ञनकल्पं कृत्वा तत्र कल्पानकल्पयन्न नीत्या स्थिररुद्धे परिष्ठापयन्ति । गते वा संवर्ते पश्चात्परिमलिनजीवप्रदेशेषु परिष्ठाप्यं सभये वा त्वरमाणाः । स्थिररुद्धस्य वा अभावे धर्माधर्मास्तिकायसंबन्धिषु जीवप्रदेशेषु परिष्ठापयामः इति बुद्धि विधाय अस्थिररुद्धे परिष्ठापयन्ति । गते जकार्यनाह्वारम् । वसतिद्वारमाह ।

गोणदीवावातो, अलन्नमाणेव वाहिवसमाणो ।

वातदिसिमावजयण, अ वा उरु तेण जगणता ॥

संवर्तस्यान्ते निरावाधे परिमलिते प्रदेशे वसन्ति अथ तत्र सवादिभिरतस्तत्सक्तफलायमानैर्व्याघातो यदा तत्र प्रागुक्तः प्रप्रदेशो न दृश्यते ततो बहिर्वसन्ति यतो घाटिजयं तं जूनागं वज्जित्वा वसन्ति । अथ तत्र स्वापदजयं ततो यस्यां दिशि वानस्तां वर्जयन्ति येन च परचक्रजयेन तत्र संवर्ते प्रविष्टास्तस्मिन् प्राप्ते सर्वमुपकरणं गुपिते प्रदेशे स्थापयित्वा स्वयमेकतोऽन्यत्र प्रदेशे अपावृताः कार्यासंगेन तिष्ठन्ति । स्तेनरक्षणार्थं च वारकेण जनिंसकक्षामपि जाग्रति अथ कस्मादपावृतास्तिष्ठन्तीत्याह ।

रणिज्जिगमपुण्हियं, अवाउठ्ठ वा वि दिस्स वज्जंति ।

यंजणिमोहणिकरणं, करुजोगं वा जंवे करणं ॥

अचेन्नताल्लक्षणं जिनब्रह्मप्रतिहतमेवं स्थितानां न कोऽप्युपलब्ध करोतीति ज्ञातः । अथवा ते स्तेना अपावृताः दृष्ट्वा स्वयमेव वज्जयन्ति स्तम्भनीमोहनाविधायकां च तेषां स्तम्भनमोहने कुर्वन्ति

यो वाकृतयोगः सहस्रयोधौ तेन तादृशे आक्रमे गच्छसंरक्षण-
र्थं करणं शिक्कणं तेषां विधेयम् । गतं संवरद्वारम् ।

अथ नगरारोहकद्वारमाह-

मंवट्टणिगयाणं, णियट्ठणं अट्टरोहजयाणम् ।

वसही भट्टणया, र्थमिद्विगमिचणो जिकखो ॥

ये मासकरप्रयोग्या क्रेत्रातिरिक्त्य संवत्संस्थितास्तं संवत्संनि-
गेना उच्यन्ते तेषां तत् उल्लिखनामवस्कन्द्यादिज्ञेयं भूयोऽपि
संवत्संनिगर्गं प्रतिनियतं भवति । यद्वा खलादिभिः कारणैः
प्रथममेव नगरान्न निर्गतास्ततो नगरवसतावष्टौमासान् रोधके
यतनया वस्तव्यं । भवति सा च यतना वसतिभकार्थेनथपिगुप्त-
विधेचनैरुच्यविषया कर्तव्या । तत्र वसतियतनां तावदाह-

हाण्णिजाते कट्टा, दो दारा करुगचिलिमिली वसजा ।

ते चैव एगदारे, मत्तगपुणिं व जयणा ॥

रोधके तिष्ठन्निष्ठौ वसतयः प्रत्युपेक्षणीयास्तासु प्रत्येकस्म्येक-
मासं मासमासितव्यं अष्टानामाश्वमे सप्त एवं चाप्या तावद्वत्क-
थं यावत् संयतानां संयतीनां च (एकद्विती) एकैव वसतिर्नै-
वति । नैवकस्यां वसती स्थितानां द्वे द्वारे भवतः । अयान्तरात्रे
कटकचिद्विमिलिका वा वृषभाः कुर्वन्ति । अथद्वारद्वयं न प्रवति
तत एकद्वारं तमवधिं कुर्वन्ति । कायिकभूमिप्रत्यक्षे मात्रकेण
यतन्ते यतनया च स्वप्नं कुर्वन्ति । इति निर्मुक्तिगाया समाख्यार्थः ।

अथ भाष्यकार एतामेव विवृणोति-

रोहे उ अरुमासे, वामासु मुत्तमिणेण वा जंति ।

परवत्तस्सुचैवि पुरे, हविंतिणि माम कपन्तु ॥

अष्टावतुषट्ठिकान् मासान् रोधयित्वा रोधं कृत्वा ततो वर्षासुवृषाः
स्वभूमिमाम्सीयराज्यसुवृषं गच्छन्ति साध्वश्व रोधके वसन्तः पर-
वत्तस्सुचैवि पुरे मासकल्पं न ह्रापयन्ति किन्तु तत्र प्रथमत एवाष्टौ
वसन्तयोऽष्टौ भिन्नाचर्याः प्रत्युपेक्षणीयाः । अथाष्टौ न प्राप्यन्ते ततः

जिकखस्स व वसहीए, असती सत्तेव चउरो जा ।

वेकालंजाश्वेभ, एकैकगस्साण्णाउ संजोगा ॥

मैत्र्यस्य वा वसतेर्या असति सप्त प्रत्युपेक्षणीयास्तदप्राप्तौ
त्रादिपरिहाणया चतस्रो यावदेका प्रत्युपेक्षणीया । किमुक्तं
भवति वसन्तो भिन्नाचर्याश्च यद्यष्टौ न प्राप्यन्ते तत एकैक-
परिहाणया यावदेका वसतिरेकाभिन्नाचर्या । अथ च एकैक-
स्यालभे श्रालभे वा अनेके संयोगा भवन्ति । तथाहि अष्टौ
वसन्तयोऽष्टौ भिन्नाचर्याः, अष्टौ वसतयः सप्तभिन्नाचर्याः,
अष्टौ वसतयः पद्मभिन्नाचर्याः, एवं यावदष्टौ वसतय एका-
भिन्नाचर्याः, एवमष्टौ भङ्गा भवन्ति एते च वसतरेष्वक्रमशः
लभन्तः समकादिभिरेष्वेकपर्यन्तैरेवमेवाष्टौ भङ्गा
लभ्यन्ते सर्वसंख्यया भङ्गकानां चतुःषष्टिरुत्तिष्ठते । चतुष्ष-
ष्टिमथ भङ्गक एका वसतिः एका भिन्नाचर्येति लक्षणः । सा-
चैका वसतिः संयतानां संयतीनां च पृथक् भवति । अथो-
भेयगामपि योग्या वसतिः प्रत्येकं नावाप्यन्ते तत एकत्रापि व-
स्तव्यम् । तत्र यतनमाह-

एगस्य वसंताणं, पिहं लुवारासनीयमयकरणं ।

मज्जेण करुगचिलिमिलि, तेसु न उ धेरुवुडुतो ॥

संयतानां संयतीनां च एकत्र वसनामियं यतना ये द्विविच-
तुः शालादिकं पृथक्द्वारं नदृष्टं नदा तत्रान्तरे कटकं चिलमि-
लं वा दत्त्वा तिष्ठन्ति । पृथक्द्वारस्याभावे (सयकरणेति)
स्वयमेव कुड्यं निम्ना द्वितीयं द्वारं कर्त्तव्यं गृहमध्ये च कुड्या-
भावे कटकादिभिर्मिलिका वा दातव्या तयोश्च कटकस्य चित्रि-

मिलिकाया वा आसन्नयोःभयोः पार्श्वयोर्भागादेकस्मिन् स्थवि-
राः साधवो द्वितीयं च क्षुद्रिकाः संयत्या भवन्ति । एतच्चाप्रेव्य-
क्तीकरिष्यते ॥

अथ तंचैव 'एगदारे' पदं व्याख्याति-

दारदुयस्स तु अमती, मज्जे दारस्स करुगजुत्ती वा ।

जिकखपपेवसेव्वा, ससदिपिण्णे सज्जातो ॥

यदि द्वारद्वयं न भवति स्वयं च पुथक्द्वारं कर्त्तुं न लभ्यते ।
ततस्तस्यैकद्वारस्य मध्ये कटकं पोत्तिकां वा विशिमिर्द्धां दत्त्वा
दिवा विनज्जने विधेयम् । तत्राहंन साधवो निचिच्छन्ति अहंन
संयत्य इति । अथ संकीर्णं सा वसतिः नवा विभक्तं लभ्यते ततः
परस्परं निर्गमप्रवेशवेलानां वजयन्ति यस्यां वेद्यानां संयता
निर्गमस्तत् साधवो न संयत्य इति निर्गच्छन्तश्च शब्दं कुर्वन्ति
पिण्णे न च स्वाध्यायं कुर्वन्ति शृङ्गारक्यां न कुर्वन्ति । न वा
पठन्ति । अथ स्वप्नं च यतनयेति पदं व्याचष्टे ॥

अंतमि प मज्जेमि प, तरुणी तरुणा य सव्ववाहिरतो ।

मज्जे मज्जिमथेगा, खुड्डिखुड्डा य थेरा य ॥

यास्तरुण्यस्ता अन्ते वा मध्ये वा भवन्ति तरुणास्तु सर्वे बाह्य-
तः कर्त्तव्याः ततो मध्ये मध्यमाः स्वविराः क्षुद्रिकाश्च साध्यस्ततः
क्षुद्रिकाः स्वविराश्च शब्दाव्ययमास्तरुणाश्च भवन्तीत्युक्तार्थः
ज्ञावार्थस्तु वृद्धविवरणदावगन्तव्यः । तच्चेदम् । "तरुणीओ अंते
वा सुविज्जन्ति मज्जे व तस्य अंते ताव भग्ने एवमि तरुणी उव-
विज्जन्ति तासि आरता मज्जिमातो तासि आरतो वेरीउ तासि
आरतो खुड्डो त्खुड्डं आरतो थेरा थेराणं आरतो खुड्डा । तेसि-
मि आरतो मज्जिमा तेसि आरतो तरुणा एवं नये तरुणीओ तरु-
णा य अंते जाया इयाणिज्ज मज्जे तरुणाओ उवविज्जन्ति तो ता-
सि उजयतो मज्जिमिया उ तासि बाहिं थेरीओ तासि बाहिं
थेरा तासि उजयतो खुड्डोओ तासि परिकखेवण थेरा तेसि
उभओ खुड्डा तेसि बाहिं मज्जिमा तेसि परिकखेवणतरुणाए
सारन्ति वसंताण जयणन्ति ॥

अथ मात्रकपदं व्याख्याति-

पत्तेयसमण्डिकित्तय-पुरिसा इत्थी य सव्वएगत्त ।

पच्छण्णकडगचिलिमिदि, मज्जे वसजा य मत्तेणं ॥

यत्रोपाश्रयणामपतया राजकीयत्रादेशो जनेतु ये केचित्पाप-
सिन्नस्तं सर्वेष्वेकत्रैव तिष्ठतामिति तत्र यदि प्रत्येकाः स्त्री-
वज्जिताः निग्रया शाक्यादयो दीक्षितपुरुषाः सर्वेष्वेकस्यां वस-
न्तौ स्थिताः याः पापिण्ड्यः स्त्रियस्ता अपि सर्वा एकत्र
स्थितास्तत इयं यतना । यः प्रच्छन्नः प्रदेशस्तत्र साधुभिः
सार्धान्निश्च स्थातव्यं प्रच्छन्नस्याभावे मध्ये कएट्ठं चिलिमि-
द्विकां वा वृषभाः कुर्वन्ति कायिकभूमिप्रत्यक्षे मात्रकेण
मात्राकरणे वृषभा यतन्ते ।

पच्छन्नअमतिनिएहग, वोड्डियजिक्खआमोयसोया य ।

एउरद्ववड्डुगादि, गरहा य मज्जेतरे एका ॥

प्रच्छन्नस्य कएट्ठचिद्विमिलिकयोश्चाभावे निह्वेषु तिष्ठन्ति त-
दभावे वेदिकेषु तदप्राप्तौ जिह्वेषु पतेष्वपि पूर्वमाशोचनानादिषु
च स्थिता आचमनानादिषु क्रियासु प्रचुराज्येण कार्यं कुर्वन्ति
गृहकं कमजकं तत्र च्छज्जते आदिशब्दादपेरेणापि येन ते शौ-
चवादिनो जगुन्त्यां न कुर्वन्ति तस्य परिग्रहः । एवं प्रयत्न-
स्यागर्हा परिहृता भवति सान्तरं चोर्वावृषा च्छज्जते (एगोति)
एकः क्षुद्रकादिः कमजकानां कल्पं करोति ।

अथ पत्तेयसमणदिक्खियत्ति पदं व्याख्याति ।

पासेन्नी पुरिसाणं, पासेन्दिक्खीण वा वि पत्तेयो ।

पासेन्दिक्खीणमाएव, एकतो हेति मा जयणा ॥

पाखणिरुत्तीणां पाखणिरुपुराणां वा प्रत्येकं स्थितानां पा-
खणिरुत्तीपुराणामेकतः स्थितानां वा इयं यतना भवति ।

जे जह् असोयवादी, साधम्मो वा वि जत्य वाहिं वा ।

मा गिहयाय हृदकालेण, वुग्गोणावसज्जाओ ॥

ये यथा असौचवादिनो ये च जीवादिपदार्थास्तिक्यवादित्वेनै-
कज्ञाप्यत्वेन च साधूनां साधर्मिकारूपेण तेषां मध्ये साधुभिर्वा-
सः कर्तव्यः यदा च तत्र द्वयोरपि द्वैधयोः शुद्धकावो भवति
तदा निभृता निर्योपारा प्रवर्तिन्ते । इदमेव व्याचष्टे न विप्रदाः
स्वपक्षेण परपक्षेण वा सह कद्रवो न कर्तव्यो नैव च तदानीं-
स्वाध्यायो विधेयः । गता वसति यतना । भक्तार्थयतनापि पउ-
रदवज्जुगाई इत्यादिना तदेवोक्ता ।

अथ स्थणिरुत्तयतनामाह ।

तं चेव पुव्व जणितं, पत्तेयं दिस्समाण कुरुकुयाय ।

थंमिस्सुसुखहरिण, पवायपामे पदेमेषु ॥

स्थणिरुत्तं तदेव पूर्वजणितम् “अणावायमसंज्ञोप” इत्यादिना
यया पीठिकायामुक्तं तथैवात्रापि मन्तव्यम् । प्रथमस्थणिरुत्तज्ञा-
नं शेषेषु गच्छतां प्रत्येकं मात्रकग्रहणं भवति सागारिकेण च द-
श्यमाने कुरुकुर्या कर्तव्या एवं वहिः स्थणिरुत्तं वक्ष्यमाने यतना
अथ बहिर्न लक्ष्यते निर्गन्तुं ततो यत्नगराज्यन्तरे स्थणिरुत्तमु-
द्गातं तत्र यानि तुषानि शुष्कानि तेषु व्युत्सृजति तेषामत्रावे
व्रतमग्निनेषु मिश्रेषु तदप्राप्तिं हरितेषु सन्निधेयपि व्युत्सृजति ।
अत्र च प्रत्येकान्तस्थिरास्थिरादियतना सर्वाऽपि कर्तव्या ।
यथैव निर्युक्तौ जणिता । अथ प्रयाति गर्तायां नदीतटे प्राकारोप-
रि वा राज्ञाऽमुद्गातं तत एतेषां पाखे व्युत्सृजति यदि सर्वथैव
स्थणिरुत्तं न वक्ष्यते अथश्च तूष्मि न पश्यति ततो गर्तादिप्रदेशे
प्वपि व्युत्सृजन् शुक्रः “अथ पत्तेयदिस्समाणो कुरुपायत्ति” पदं
व्याख्याति ॥

पदमा सइ अमणुषे, तरणे गिहियाणवादि आभोगं ।

पत्तेयमत्तकुरुकुय, दिवं च पउरं गिहस्येषु ॥

तेण परं पुरिसाणं, असोयवादीणवच्च आवातं ।

इत्थी नपुंसकेसु वि, परं सुहो कुरुकुया मेव ॥

गाथाद्वयमपि पीठिकायां व्याख्यातम् एष उच्चारयतना
भणित्ता ॥ अथ शरीरे विवेचनयतनामाह-

पच्छमपुव्वभणियं, विदिमयंमिस्सुसुखहरिण य ।

अग्रमवरंरुग्गदीहिय, जज्ञाण पासे पदेमेषु ॥

यद्यसौ कालं गतः साधुस्तत्र केनापि न ज्ञातस्ततोऽन्तर्मुह-
नप्रमाणे उपयोगकाले अतीतिं अन्यलिङ्गं कृत्वा प्रच्छममल्प-
सागारिकं स्थणिरुत्तं परिष्ठाप्यते अथ ज्ञातस्तदा (पुव्वभ-
णियत्ति) यत्ति नगराभिर्गमो न लभ्यते प्रत्युपायाः वा निर्ग-
तानां भवति ततो नगराज्यन्तरे पूर्वमिहेव मासकल्पप्रकृते
परिष्ठापनिका निर्युक्तौ वा यो भणितो विधिस्तेनोपाधये वाऽ
परदक्षिणस्यां दिशि परिष्ठापयन्ति । अथ नस्यां न लभ्यते ततो
राजविनोषमनुद्गातं यन् स्थणिरुत्तं तत्र परिष्ठापयन्ति । अथ
स्थणिरुत्तं हरितानि भवन्ति ततः शुक्लरूपेषु तदभावे मिश्रेषु
तदप्राप्तिं हरितेष्वपि परिष्ठापयन्ति । अथ राज्ञामिहितं सर्वैर-

पि पाषण्डिमिरगडे गर्तायां शवं परित्यक्तव्यं प्रकारवरण्डके
वा दीर्घिकायां वा नद्यां वह्न्यां ज्वलति प्रक्षेप्यं तत एतेषां
पाखे परिष्ठापयन्ति । अथ न लभ्यते पाखेनः परित्यक्तुं ततो
धर्मास्तिकायादिप्रदेशेषु परिष्ठापयामीति बुद्धिं कृत्वा तत्रैव
प्रतिपत्तिः । अथ राज्ञा वितोर्ये स्थणिरुत्तं ले परिष्ठापनाविधिमाह ।

अन्नाए परलिगं, उवग्रोगंवा तुल्लेतुमांमत्थं ।

एणते उड्डाहो वा, अयमो पत्थार दोमो वा ॥

यद्यसौ तत्राज्ञातस्तदा परलिङ्गं क्रियते तच्चोपयोगाद्वा सान्त्-
मुद्गुत्तलक्षणं तोलयित्वा प्रतीक्ष्य कर्तव्यं नो मिथ्यात्वं ग-
मिष्यामीति कृत्वा यो जनज्ञातस्तत्र परलिङ्गं न करोति मा
उड्डाहो भवेत् उड्डाहो नाम एते मायावन्तः पापा वान परोप-
पातकारिणश्चेति इत्थं तेषामुड्डाहे जायमानं प्रवचनस्याप्यशः
प्रवादो भवति प्रस्तारदोषश्चकुलगणसंघविनाशलक्षण उप-
जायते । एतद्वापपरिहरणार्थं स्तलिङ्गैरेव परिष्ठाप्यते ।

अथ भिन्नाद्वारमाह-

न वि को वि कंवि पुच्छति, णितेव हिअं व अंतो वा ।

आसंकिंते पमिमेहो, णिकारणकारणे उ जतणे य ॥

बोधके अन्तनगराभ्यन्तराद्वहिर्निर्गच्छन्तं बहिः कटकाद्वा
नगरान्तःप्रविशन्तं न कोऽपि कश्चिदप्युच्छति । तत्र स्वेच्छया
बहिरन्तर्वा भिन्नामटन्ति । यत्र पुनराशङ्कितं क एष कुतो वा
आगतो वेश बहिर्गतः सन् किमपि कथयिष्यति किमर्थं वा
निर्गच्छति । इदंशे आशङ्किते निष्कारणे प्रतिषेधे न गन्तव्यं
कारणे नु यतना वक्ष्यमाणा भवति । इदमेव भावयति ।

पउरसपाणमण्णा, चउरो मासा हवंति णुम्याया ।

मोत्त इपरे य चत्ता, कुत्तगणसंघाय परथार ।

प्रचुरात्रापाने लभ्यमाने यदि बहिर्गच्छति तदा चत्वारो
मासा अनुद्गाता भवन्ति आश्वाद्यश्च दोषास्तेन साधुना स
स्वकीय आत्मा इतरे वाऽभ्यन्तरवर्तिनः साधवः परित्यक्ता
भवन्ति तत्र स बहिः सैन्ये गतः पृच्छयमानोऽपि यदा किमपि
नाख्याति तदा चारकोऽयमिति मत्वा गृह्यते । अभ्यन्तर-
वर्तिनस्तन् अमीषां सहायिनः प्रवर्जितोऽयं निर्गतस्तेन भेदः प्रदत्त
इति कृत्वा गृह्यन्ते । एवं कुलगणसंघप्रस्तारोऽपि राज्ञा क्रियते
ततो निष्कारणे न गन्तव्यम् ॥

अंतो अन्नन्नमाणे, असणमाईसु होति जट्ठव्वं ।

जावंतिणं विसोपी, असव्वमादी अलाजे वा ॥

अन्तर्मध्ये प्रासुकैरणीये अन्नच्यमाने पञ्चकपरिहाणिक्रमेणै-
षणादिषु दोषेषु नगराज्यन्तरे एव यतिकव्यं यावत् यावत्तिका-
दिरूपेषु विशोऽधिकोऽतिदोषेषु यतमानश्चतुर्बुध्नुप्राप्तो जवति तथा-
प्यन्नमे अमात्यमादिशब्दाद्वा न श्रद्धान् श्रद्धादीन् वा प्रज्ञाप-
यन्ति ते यद्यधिकोऽधिकोऽतिदोषैर्दुर्दैर् प्रयच्छन्ति तदा तदपि गृ-
ह्यते न पुनर्बहिर्गन्तव्यम् । अथ तथापि न वक्ष्यते ततः ॥

आपुच्छित आरक्खित, सेट्ठी सेणावती रायाणं ।

णिग्गमणविट्ठुं, जामा य तहिं असामज्जा ॥

आरक्खितः कोट्टपावन्नमागच्छन्ति । वयमत्र संस्तरामस्ततो
बहिर्निर्गच्छतां द्वारं प्रयच्छत यद्यसौ मृदात् मा निर्गच्छत ।
अहं भवतां पर्याप्तं दास्यामि ततो गृह्यते । अथ मृदात् नास्ति
अं किंचिद्वक्तं दातव्यं युष्मांश्च विसर्जयन् राजो विजेत्रि । ततः
श्रेष्ठिर्न पुच्छत ततः श्रेष्ठिसमापृच्छन्ति । एवं सेनापतिमन्त्रे
राजां न वा पृच्छन्ति ततो यदि राज्ञाऽपि विसर्जितास्तदा निर्गम-

नं कुर्वन्ति द्वार पाशानां च साधवो दृश्यन्ते यथा एतान् दृष्ट्वा-
पानं कुरुन्ति निद्राग्रहणार्थमेते निर्गमिष्यन्ति प्रवेशयिष्यन्ति वा न
किञ्चिन्नवद्विषेकस्यमात्रं च वदिर्गन्तैरसावद्या भाषा भाषितव्या
अमुनेवार्थे स्पष्टयति ।

मा वच्च ददाहमि, मंकाए वाणयिनि निर्गन्तुं ।

दाणम्मि होइ गहणं, अणुमट्टादीणि पस्सिसेधं ॥

आरक्षिकाद्यः पृष्ठाः सन्तो भवन्ति मा व्रजत वयं भक्तं
दास्यामहे ते च भेदशङ्कया साधूनां निर्गन्तुं न ददति ततो
यद्यविशुद्धमपि ते प्रयच्छन्ति तदा तस्य ग्रहणं कर्तव्यम् ।
अथ पडिसेहन्ति भक्तं न च निर्गन्तुं ददति ततोऽनुशिष्टिधर्म-
कथादीनि प्रयुज्यन्ते ॥

बहिया विगमेऊणं, आरक्षिततमाहि एो तर्हिणिंति ।

हितणट्टवारिगाही, एवं दोसा जडा होंति ॥

बहिरिषि गता एवमेवारक्षितधर्मप्रभृतीन् गमयित्वा प्र-
क्षायं तत्र भिक्षामदन्ति एवं कुर्वन्निर्हृतनट्टचारिकाद्यां दोषाः
परिहृता भवन्ति । ये साधवो बहिः प्रस्थाप्यन्ते ते अमीभि-
र्गुणैर्युक्ता भवन्ति ॥

पिययम्मो ददयम्मं, संवध्विक्कारिणा करणदक्खे ।

पस्सिवत्तीसु य कुक्खे, तन्नम्म पेसए बहिता ॥

प्रियधर्मणो दृढधर्मणश्च प्रतीतान् (संवधाति) येषामन्तर्बहि-
श्च स्वजनसंवन्धो भवति । अत्रिकारिणो नाम नोद्धत्येवा न
वा कन्दर्पशीघ्रास्तात् करणदक्षां भिक्षाग्रहणादित्रियासु परि-
च्छेदवतः । प्रतिपत्तिः । प्रतिवचनप्रदानं तत्र कुशब्दान् (तंभू-
मिति) यो बहिः स्क्त्यावार आगतस्तस्य नृमौ जातवर्द्धितान्
एवंविधान् साधून् बहिः प्रेषयेत् । ' जासायतर्हि असेवेज्जति '
पदं व्याचिख्यासुराह—

कवन्ति यासहस्सी, जोधा धणं वि कित्तिथं एगरे ।

परित्तमपरितेती, नागासेणावणुविजाणे ॥

बाह्यकन्यावारसत्काः पृच्छेयुः नगरादयन्तरे कियन्तोऽथवा
हस्तिनो योधा वा सज्जिताः सन्ति धान्यं वा कियन्नगरेऽस्ति
नागराः पौराः सेना वा परितान्ता रोधकेण ' डिवाउपरिततो अ-
तुडिया ' एवं पृष्टे वक्तव्यं न जानेऽहम् । ब्रवीत्यु तत्रैव च स-
न्तः कथं न जानीत । साधवो ब्रुवते ॥

सुणमाण वि मो सज्जा—यज्जाणनिच्चमा उत्ता ।

मावज्जं सोऊण वि, णहु ह्वज्जाइक्खिओ जतिणो ॥

वयं स्वाध्यायध्यानयोरनिस्त्यमायुक्ताः सन्तः शृणुनांऽपि वात्ता-
तरं न शृणुमः अपि च सावयं धृत्वाऽपि यतीनामन्यस्याख्या-
तुं न व्रज्यते । न युज्यते । अन्तः प्रविष्टस्य तु यदि कोऽपि पृच्छ-
ति तदा वक्तव्यं निद्रासुपयोनेन न ज्ञातमन्तर्बहिश्च साधा-
रणमिदमुत्तरं ' शृणोति बहु कर्णान्यामङ्गिण्यां बहु पश्यतिन च
दृष्टं श्रुतं सर्वं भिक्षुराख्यातुमर्हति " एवं ज्ञेयमस्तिवा पर्यति सं-
जाते सति किं कर्तव्यमित्याह ॥

नचट्टाणमडोण, मोत्तूणं संकिताइ माणाइ ।

मच्चिते पस्सिसेधो, अतिगहणं दिट्ठरूपाणं ॥

जकार्थं न वा जनमालोके प्रकाशे जवति । यानि शङ्कितानि-
चरिकादिशङ्काविवययुतानि यानि गुपिज्ञानि स्थानानि तानि
मुक्त्या तेषु न विधेयमित्यर्थः । यश्च सच्चितः प्रवर्जितुपुपतिष्ठते
तत्र प्रतिमिषः स प्रज्ञाजयितव्यः स चित्ते तु ये पूर्व द्वारपालेन दृष्ट-
रूपाः कृतास्तेषामेवान्तिकगमनं भूयः प्रवेशो भवति एषा

वह्वर्षसंप्राहिका निर्मुक्तिगाथा । अथैनां ज्ञाप्यद्विवृणोति ।

सावगसखि ट्ठाणे, न वि ते कतरं इए य जत्तट्ठं ।

ते समतीआ डोए, वड्ढगकुर्यादिमिं चैव ॥

यत्र आवकः आविका वा एतद्व्ययमपि यदि तं साधुसामाचा-
रीकुशब्दं तत्र स्थाने जन्तार्थयन्ति तदलाभे यैकतरं साधुं सा-
माचारिचतुरं तत्र समुद्दृष्टव्यमेकतरस्यापि खेदहस्याज्ञावे इत-
रेषु अखेदकृष्णपि भावकेषु यथा नृपकेषु वा जन्तार्थयितव्यम् ।
तेषामभाव्य अट्टयामात्रोके अशङ्कनीये सप्रकाशे प्रदेशे समु-
द्दिशति । वट्टककुर्यादिकाऽनुरुपा सैव यतना कर्तव्या ।
शैक्षस्तु यदि कोऽप्युपतिष्ठत तदा न प्रवाजनीयः । अथ कोऽपि
स्वयमेव शिष्टं कृत्वा प्रविशति ततो वक्तव्यं वयं गणितानामाङ्कि-
ता एव ट्ठाणे निर्गतास्तस्तस्ते तत्र गतः सन् गृहीत्वा विनाश-
यिष्यत एव मुक्तेऽपि यद्यसावागच्छति तदा चारं प्राप्ता चारपाले
जगन्ति न जानीमो वयं कमप्येतम् । अस्मान्तान् दृष्टरूपांश्च कुरुत ।

तत्तुट्ठियवाहट्ठो, पुणरविषेत्तुं अर्थिणं पज्जत्तं ॥

अणुमट्टादीरोट्टे अणो वसती जयं अन्तं ॥

एवं जन्तुपानं पर्याप्तं गृहीत्वा जन्तार्थिता कृता न जन्ता वाहा-
मितास्तद्रुकन्यूनभाजनाः पुनरपि नगरं अग्रयन्ति । प्रविश-
न्ति । यच्च द्वारस्थो द्वारपाशो मार्गयति पौद्गब्रिकां मे यच्छत
ततोऽनुशिष्टिः कर्तव्या । अन्यो वा यदि कोऽप्यनुकम्पया ददा-
ति । तदा न वारणायः तस्या सत्यप्राये यद्वत् प्राप्तं तद्दीयेत ।

रुद्धे वोच्छिन्ने वा—हाराट्ट दो वि कारणं दीवे ।

इह्रा वारियसंका, अकालउरवेदमादीसु ॥

अथ निर्गतानां द्वारं रुद्धं स्वयिगतं गमगमौ वा व्यवच्छिन्नैततस्त-
तो द्वयेऽपि आन्यन्तरा बाह्याश्च साधवो द्वारस्थस्य मार्गकारणे
दीपयन्ति । आन्यन्तरा ब्रुवते अस्माकं बाधो निर्गता बहिश्च-
रुद्धाः बाह्या ब्रुवते वयं कारणे भिक्षायां बहिर्निर्गताः परं घरा-
णि निरुद्धानि इतरथा यदि न कथयन्ति ततोऽकात्रे रात्रौ वा
विकात्रे वा यद्यवस्कन्दो घाटिः तदादीनि तदा चारिकशङ्का जये-
त् ये साधवो निर्गतस्तेऽत्र न प्रविशस्ते न चारिकास्ते आगता
आसन्ति श्रितिः ।

बाहिं वुवसिउकामं, अंतिण्णी पेव्वाणा अण्णिच्छंते ।

गुरुमा पराजयजए, वितियं रुद्धे व वोच्छिन्नेसु ॥

बहिर्निर्गतानां कोऽप्येकश्चित्येत्युक्तोऽस्मिन्नेववारके वासो
न नृयः प्रविशामि अत्र सूत्रमत्रतरति एवं बहिर्वसन्तं प्रज्ञापय-
न्ति आर्यः । सूत्रे प्रतिषिद्धं वसन्ते बहिर्वसन्तु द्वयोर्जिनराज्जयो-
रतिष्ठेता भवति । एवं प्रज्ञाय नगरं प्रवेशयन्ति । अथ नेच्छन्ति
प्रवेष्टुं ततः (पेव्वाणत्ति) वज्रामेतिट्टिया शेषैः स प्रवेष्टनीयः
यदि न प्रवेशयति ततश्चत्वारो गुरुकाः कदाचिदाज्यन्तराणां परा
जयां उपर्येयं च जयां जयेत तन एतज्जैदः प्रदत्त इति शङ्कया
प्रस्तारदोषा जयेयुः द्वितीयपदमत्र जवति बहिर्निर्गतस्य सर्व-
तोऽपि नगरं निरुद्धं गमगमः सर्ववैद्यव्यवच्छिन्न इति कृत्वा तत्रा-
पि वसन्तं शूद्रः । वृ० ३ व० ॥

उपरोहि (ए)—उपरोधिन्—त्रि० पीमाकारिणि, आय० ४ अ० ।

उत्तर—उत्तर—पुं० वप-शा-आदानं, ट्ठः गुपकरणपरिकर्मणा यो-
ग्ये पापाणे, प्रज्ञा० १ पद० जी० । गममैश्वर्यापाणखण्डादि-
रूपे पुण्यकायनेदं, उक्त० ३६ अ० । दग्धपापाणे, भ० १ श० ३
व० । निजपापाणे, वृ० ४ उ० । सामान्यतः पापाणे, विशेष० । आव
म० प्र० । कर्करे, अष्ट० ।

नागतं भुवावीक्षणदिक्मरिष्टं सांप्रतिकं प्रतिव्यवहितत्वेन व्या-
पारपराङ्मुखमिति कथं तत्तत्र कारणत्वमवश्यमेतन्निर्वापार-
स्यापि तत्कल्पने सर्वसर्वस्य कारणं स्यात् । इदमेव भावयन्ति ॥
स्वध्यापापपङ्क्तिर्ना हि कार्यं प्रति पदार्थस्य कारणत्वव्यवस्था कु-
लाश्रयेव कलशं प्रतीतिं अन्यव्यतिरेकावस्योहि सर्वत्र कार्य-
कारणभावतैत्तौ च कार्यस्य कारणव्यपारस्यपञ्चावेव युज्यते
कुञ्जस्यैव कुम्भकारव्यापारस्यपञ्चाविति । ननु चान्तिकान्तानां
गतयोऽप्येवहितत्वेऽपि व्यापारः कथं न स्यादित्येकामधरयति ॥
नचव्यवहितयोस्तयोर्व्यापारपरिकल्पनं न्याय्यमिति प्रसक्तैरिति ।
नयेरान्तिकान्तानागतयोर्जाग्रदशासंवेदनमरणयोः । अतिप्रसक्ति-
मेव ज्ञावयति । परंपराव्यवहितानां प्रथमपि तत्कल्पनस्य
निवारयितुमशक्यत्वादिति । परेपामपि रावणशंखचक्रवर्त्या-
दीनां तत्कल्पनस्य व्यापारकल्पनस्य । अथाव्यव्यतिरेकसम-
धिगमः कार्यकारणभावस्ततो व्यवधानाविशेषेऽपि यस्यैव कार्य-
मन्वय्यतिरेकावनुकरणेति तदेव तत्कारणमन्यथा व्यवधानावि-
शेषेऽपि किं न काष्ठदशानुवर्तस्थितपृष्ठशर्कराकारणनिकराऽपि
धूमकारणं स्यात्ततो नातिप्रसङ्ग इति चेन्नन्वन्वयस्तद्भावे भा-
वः स चात्र तावत्प्रास्येव जाग्रदशासंवेदनमरणोभाव एव स
वेदा तत्कार्योत्पादात् । अथ स्वकावे सनोरेव तयोस्तत्कार्या-
न्तरेण्ययः कथं न स्यादिति चेत्तर्हि इदशोऽयं रावणप्रादिभिर्-
प्यस्यास्यैव सत्यमस्येव व्यतिरेकस्तु रिक्त इति चेन्ननु कार्य-
व्यतिरेको नाम तद्भावेऽभाव इति चेत्तर्हि जाग्रदशासंवेदनादे-
कथं स्यात्तद्भाव एव सर्वदा प्रयोधादेर्भावात् स्वकावे त्वज्ञा-
वस्तस्य नास्त्येवेति कथं व्यतिरेकः सिद्धिप्रविरुद्धेति न व्यवहि-
तयोः कार्यकारणभावः संज्ञायति । सहचरहेतोरपि स्वज्ञावकायका-
रणेण नाज्ञाव इति दर्शयति । सहचरिणोः परस्परकस्यप-
रित्यागेन तादात्म्यानुपपत्तेः सहोत्पादेन तदुपचित्विपत्तेश्च
सहचरहेतोरपि प्रोक्तेषु तादृशप्रवेश इति । यदि हि सहसंचरण-
शीलयोर्वैस्तनोस्तादात्म्यं स्यात्तदा परस्परपरिहारेण स्वरूपा-
न्तरोपपन्नो न भवेद्य तदुत्पत्तिस्तदा पौवापर्येणोत्पादप्रसङ्गा-
न्तरोत्पादो न स्यात् नचैव ततो नास्य पराप्येव स्वनावकायकार-
णेण्यन्तर्ज्ञावः । इदानीं मन्दमतिव्युत्पत्तिमिति साधर्म्यैवैधर्म्या-
ज्यापञ्चावयवोर्व्याप्याविरुद्धोपपन्नमुदाहरन्ति । ध्वनिः परिण-
तिमान् प्रयत्नानन्तरीयकत्वाद्यः प्रयत्नानन्तरीयकः स परिणति-
मान्यथा स्मृतः यो वा न परिणतिमान् स न प्रयत्नानन्तरीयको
यथा वात्येवः प्रयत्नानन्तरीयकश्च ध्वनिसमाप्तपरिणतिमा-
निति व्याप्यस्य साधेनाविरुद्धस्योपपत्तिः साधर्म्येण वैधर्म्ये-
ण चेति । अत्र ध्वनिः परिणतिमानिति साधर्म्यमिति सिध्य-
म्यभिधानरुपा प्रतिज्ञा प्रयत्नानन्तरीयकत्वादिति हेतुः यः प्र-
यत्नानन्तरीयक इत्यादि तु व्याप्तिप्रदर्शनपूर्वकं साधर्म्यैवैधर्म्याज्या
स्तम्भभारत्येकस्यैव हृत्पात्तौ । प्रयत्नानन्तरीयकश्च ध्वनिरित्युप-
नयस्मात्साधर्म्यपरिणतिमानिति निगमनम् । यद्यपि व्याप्यत्वं कार्य-
दिहेतुनामप्यस्ति साधेन व्याप्यत्वाच्चापि तत्रेह विवाकितं किं
तु साधेन तदानीं नूतनस्यकार्यादिरूपस्य प्रयत्नानन्तरीयकत्वा-
देः स्वरूपमिदं योः ॥ अथ कार्यविरुद्धोपलब्ध्यादीनुदाहरति
अस्यत्र गिरिनिकुञ्जधनञ्जयो धूमसमुपपन्नमिति कार्यस्येति ।
साधेनाविरुद्धस्योपपत्तिविरतिं पूर्वसूत्रादिहोत्तरं जानुवर्त्त-
नीयम् । भवित्यपि वयं तथाविधवारिवाहविशोकनादिति कारण-
स्येति तथाविधेति सातिशयोक्तत्वाद्विधर्मपितव्यं गृह्यते । उदे-
प्यति मुहूर्तान्ते तिष्यतारका पुनर्वसूदयशानादिति पूर्वचर-
स्येति तिष्यतारकेति पुष्यनक्षत्रम् ॥ उदगुमुहूर्तात्पूर्वं पुष्यफलमुप-
नयनार्थाद्युक्तोनामुत्पन्नोपपत्तेरित्युत्तरचरयति । अस्ताह सह-

कारफलरूपविशेषः समास्यचमानरसविशेषादिति सहचरस्ये-
ति । इयं च साक्षात्पेदा विरुद्धोपपत्तिरुक्ता । परंपरया पुनः सं-
भवस्तीयमेवैवान्तर्भावनीया । तथाथा कार्यकार्याविरुद्धोपपत्तिः
कार्या विरुद्धोपपत्त्यै अन्तर्भवतीति योगः अन्तर्भवः कौशः कल-
शोपपन्नमिति कौशस्य हि कार्यं कुशवस्तस्य चाविरुद्धं कार्यं
कुम्भ इति एवमन्याऽप्यत्रैवान्तर्भावनीया ॥ अधुना विरुद्धोपप-
त्तिभेदानाहुः ॥ विरुद्धोपपत्तिस्तु प्रतिपक्षप्रतिपत्तौ सम प्रका-
रेति । प्रथमप्रकारं प्राक् प्रकाशयन्ति । तत्राथा स्वभावविरुद्धो-
पपत्तिरिति । प्रतिपक्षस्यार्थस्य यः स्वभावः स्वरूपं तेन सह
यत्साक्षात्तद्विरुद्धं तस्योपपत्तिः स्वभावविरुद्धोपपत्तिः एतामुदाह-
रन्ति नास्त्येव सर्वैकान्तोऽन्तकान्तस्योपपन्नमिति । स्पष्टो हि
सर्वैकान्तोऽन्तकान्तयोः साक्षाद्विरोधो ज्ञावाजावयोरिव । नन्वयम
नुपलब्धहेतुरेव युक्तो यावान् कश्चित्प्रतिपक्षः स सर्वोपपत्ति-
रिति चिन्तादिति चेत्तन्महीसमसमुपपन्नज्ञावाजस्यात्र हेतुत्वेना-
नुपन्यासात् । अथ विरुद्धयोः सर्वैकान्तोऽन्तकान्तयोर्विरोधोऽन्त-
रूपशोरिव प्रथमं विरोधः स्वभावानुपपत्तयः प्रतिपक्ष इत्यनुप-
पत्तिमुपपत्तयस्वभावविरोधोपपत्त्येवोपपत्तिरुपपत्त्यं युक्तमेवेति
चेत्तर्हि साध्यधर्मिणि जूरादौ साधने च धूमादावपत्तिरुद्धो-
तसतीदमप्यनुमानं प्रवर्तते इति प्रत्यङ्मुखत्वात् इदमपि
प्रत्यङ्गं किं न स्यात् । विरुद्धोपपत्तिश्चेत्तदा प्रदर्श्य
शेषानाख्याति । प्रतिपक्षविरुद्धव्याप्तादीनामुपपत्त्ययः पक्षिति
प्रतिपक्षेनान्येन सह ये साक्षाद्विरुद्धास्तेषां ये व्याप्तादयो
व्याप्यकार्यकारणपूर्वचरोत्तरचरसहचरास्तेषामुपपत्त्ययः परं ज-
वन्ति । विरुद्धव्याप्तोपपत्तिविरुद्धकार्योपपत्तिविरुद्धकारणोप-
पत्तिविरुद्धपूर्वचरोपपत्तिविरुद्धोत्तरचरोपपत्तिविरुद्धपूर्वचरो
पपत्तिश्चेति । क्रमेणासामुदाहरणान्याहुः । विरुद्धव्याप्तोपपत्ति-
यथा नास्त्यस्य पुंसस्तत्पेव निश्चयस्तत्र संदेहादिति । अत्र हि
जीवादितत्त्वोचरो निश्चयः प्रतिपक्षस्तद्विरुद्धान्निश्चयस्तेन
व्याप्तस्य संदेहस्योपपत्तिः । विरुद्धकार्योपपत्तिर्यथा न विद्य-
तस्य कौधाद्युपपत्तिर्विद्वदविकारादिति वदन्वविकारस्ताप-
त्तदिदादिशब्दाद्धरस्फुरणादिपरिग्रहः । अत्र च प्रतिपक्षः कौ-
धाद्युपपत्तिस्तद्विरुद्धस्तदनुपपत्तिस्तत्कार्यस्य वदन्वविकारादेरुप-
पत्तिः । विरुद्धकारणोपपत्तिर्यथा नास्य महर्पस्यत्यं वचः स-
मस्ति रागोपपत्त्यापुण्याकलङ्कितज्ञानसंपन्नत्वादिति प्रतिपक्षेन
ह्यस्त्येन सह विरुद्धं सत्यं तस्य कारणं रागद्वेषकालुष्याकल-
ङ्कितज्ञानं तदुक्तविरुद्धकार्यागिधानादेः सिध्यत्यस्य साधगति ।
तच्च सिध्यदस्य प्रतिपक्षति । विरुद्धपूर्वचरोपपत्तिर्यथा नो-
द्विमप्यति मुहूर्तान्ते पुष्यतारा रोहिण्युदयादिति । प्रतिपक्षोऽत्र पु-
ष्यतारादुदगमस्तद्विरुद्धो मृगशीर्षोदयस्तदनन्तरं पुनर्वसूदयस्यैव
ज्ञावात् । तत्पूर्वचरो रोहिण्युदयस्तस्योपपत्तिविरुद्धोत्तरचरो
पपत्तिर्यथा नोदगमुहूर्तान्ते मृगशीः पूर्वकाद्युदयानुदयादिति ।
प्रतिपक्षोऽत्र मृगशीर्षोदयस्तद्विरुद्धो मृगशीर्षोदयस्तद्विरुद्धोदया-
देरेव ज्ञावात्तदुत्तरचरः पूर्वफलमुदयस्तस्योपपत्तिविरुद्धोत्तरचरो
पपत्तिर्यथा नास्त्यस्य मिथ्याज्ञानं सम्यग्दर्शनादिति प्रति-
पक्षेन हि मिथ्याज्ञानेन सह विरुद्धं सम्यग्ज्ञानं तत्सहचरं स-
म्यग्दर्शनं तच्च प्रापयुक्तम्पदेः कुतश्चिच्छिद्यस्यसिध्यस्तद्विरुद्धं
सम्यग्ज्ञानं साधयति । इयं च सत्तत्पक्षपि विरुद्धोपपत्तिः ।
प्रतिपक्षेनान्येन साक्षाद्विरोधमाधित्यांता परंपरया विरोधाध-
रणेन त्वनेकप्रकारा विरुद्धोपपत्तिः संज्ञव्यवैधर्म्यायुक्तैरन्तर्ज्ञा-
वनीया । तथाथा कार्यविरुद्धोपपत्तिर्यथापक्षविरुद्धोपपत्तिः कार-
णविरुद्धोपपत्तिरिति त्रयं स्वभावविरुद्धोपपत्त्यै । तत्र कार्यवि-

रुद्धास्त्रविषयेषां नात्र देहिनि दुःस्कारणमस्ति सुखोपलब्धना-
दिति साक्षादत्र सुखदुःखयोर्विरोधः प्रतिषेधस्वभावेन तु
दुःस्कारणेन परंपरया । व्यापकविरुद्धोपपत्तिविषयेषां न सन्नि-
कर्षादिः प्रमापन्नज्ञानत्वादिति साक्षादत्र ज्ञानत्वा ज्ञानत्वयो-
र्विरोधः प्रतिषेधस्वभावेन तु ज्ञानत्वव्याप्येन प्रामाण्येन व्यव-
हितः कारणविरुद्धोपपत्तिविषयेषां नासौ रोमहर्षादिविशेषवान्
समीपवर्तितावकावशिष्यत्वादिति । अत्र पावकः साक्षाद्विरुद्धः
शीतेन प्रतिषेधस्वभावेन तु रोमहर्षादिभिः शीत कार्येण
पारम्पर्येण । ये तु नास्त्यस्य हिमजनिता रोमहर्षादावशयो धृमात्
प्रतिषेधस्य हि रोमहर्षादिविशेषस्य कारणं हिमं तद्विरुद्धो-
पनिस्तत्कार्यं धूम इत्याद्यः कारणविरुद्धकार्योपलब्ध्याद्यो वि-
रुद्धोपपत्तिरुपपत्तिरिति यथासंभवं विरुद्धकार्योपलब्ध्यादियन्तर्जा-
नीयाः । २० ३ परि० ॥

उपलब्ध-उपपत्त्य-अव्यं विज्ञायेत्यर्थं, "धम्मस्स सारमुव-
चनकरे य मायं" ४० २ अधि० ॥ ज्ञेये प्राप्ये च । वाच० ।

उपपत्त्या-देशी-तथेत्यर्थं, दे० ना० ॥

उपपत्त्यपगमा-देशी-वलेये, दे० ना० ॥

उपपत्त्यप-देशी-सुरते, दे० ना० ॥

उपलब्धि-उपपत्ति-न० उप-लब्ध-भावे-क-क्रीमिति विशेष-
य, ज्ञा० ९ अ० ।

उपलाउ-उपलातुम्-अव्यं प्रहीतुमाश्रयितुमित्यर्थं, व्य० १२०
उपलाउजिज्ञमाण-उपपत्त्याद्यमान-वि० कीमादिज्ञाननया (ज्ञा०
१ अ०) ईप्सितार्थसम्पादनाद्वा क्रियमाणे उपपत्त्याने, भ० ९
श० ३३ उ० । "उपपत्त्याजिज्ञमाणे उपपत्त्याजिज्ञमाणे" रा० ॥

उपलब्धि (तु)-उपपत्ति-वि० घटकमुखस्य तत्पिधानकस्य च
गोमयादिना रूत्रं प्रज्जति, ज्ञा० ७ अ० ॥

उपलब्धि-उपपत्ति-वि० उप-लब्धि-क । संवेष्टिते, सूत्र० १ श्रु०
३ अ० । गोमयादिना विष्टे, ज्ञा० १ अ० । आ० म० प्र० दशा० ।
उपलब्धि (स्त्री) ए-उपलूत-वि० उप-लू-क-प्रच्छन्ने, "उप-
लूणा मेहुणधम्मं विष्ण्वेति" आचा० २ श्रु० ॥

उपलब्धि-देशी-समष्टे, दे० ना० ॥

उपलब्धि-उपपत्ति-पुं० उप-लब्धि-घञ् । उपलब्धित्येनेत्युपपत्तेः
कर्मभूते, औ० जावे-घञ् । आग्नेये, सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० ।
संश्लेषे, आचा० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

उपलब्धि-उपलपन-न० उप-लब्धि-ल्युट्-गोमयादिना लेपने,
ग० २ अधि० । "उपलब्धेवसम्मज्जेण करेहि" भ० ११ श० ९ उ० ।

"वेनणो उपलब्धेणादि काऊ णवणं करेहि" नि० चू० १० उ० औ० ॥
उपलब्धि-उपपत्त्याद्यमान-वि० यथास्वपुपादस्थानेष्वन्यतर-
स्योत्पत्त्याने, "चउहिं बायरकापाहिं उपपत्त्यामाणेहिं भोगे कुणे"
स्था० ४ ना० ॥

उपपत्त्याद्यमान-वि० वादित्रे, कल्प० ॥

उपपत्तिजन्तुकाम-उत्पत्तिजन्तुकाम-वि० समुत्पत्तौ, "जो जीवो
उपपत्तिजन्तुकामो" सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

उपपत्तिज्ञा-उपपत्त्य-अव्यं उप पद-ल्यप् । उत्पादकैश्च गत्वे-
त्यर्थं, भ० १७ श० ६ उ० ।

उपपत्ति-उपपत्ति-न० जवनासमपन्ने, ज्ञा० १ अ० ।

उपपत्ति-उपपत्ति-वि० उप-पद-क । उत्पन्ने, "उपपत्ति माणुस-
मि भोगमि" उत्त० ९ अ० "दोचं पुद्वीप नारगा उपपत्ति"

नि० चू० ११ उ० । युक्त्या घटमानके, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।
सङ्गते, पंच ०६ विव० उदीर्घे, प्रेरिते, "उपपत्ति पावकमुणा"
पापकर्मणा उदीर्घेः प्रेरितः । उत्त० १९ अ० । प्राप्ते, भावे कः । उ-
पपाते, ज० १४ श० १ उ० ।

उपपत्ति-उपपत्ति-वि० उपपत्तिकर्त्तरि, "देवभोगमुपपत्त्या उप-
पत्तिरुपपत्तिरिति" औ० १ स्था० ॥

उपपत्ति-उपपत्ति-वि० उप-पद-ल्यप् । उपपाते, जन्मनि,
स्था० २ ना० । संभवघटने, । विवाकितार्थसंज्ञव्यवस्थापने,
विशे० । युक्तौ, "उपपत्तिर्नैवेत्युक्ति-या तदभावप्रसाधिका । सा
नव्यव्यतिरेकादि-लक्षणा सुरभिः कृतेति १ आगमोपपत्ति-
श्च, सम्पूर्णं विधिबद्धमम्" अनु० । सङ्गतौ, हेतौ, उपपत्ते, प्राप्ते,
सिद्धौ, वाचा० विषये, "विसृजति चान्नसृजति वा उपपत्तिनि
वा पणा" आ० चू० १ अ० ।

उपपत्ति-उपपत्ति-न० अङ्गोपपत्ति-वि० धैतव्यव्यतिरेके द्वि-
तीये वस्त्रे, तपोविशेषे श्रीश्रावणद्विभक्तसुरिकृताष्टकर्मतपो य-
उपपत्त्येण कर्त्तुं न शक्नोति तदाश्चाग्नेन करोति किं वा नेति
१५७ प्रश्ने यदि सर्वथोपपत्त्यकारणशक्तिं स्यात्तदा चाम्भेनापि
करोतीति सेनप्र० ४ उल्ला० ।

उपवाय-उपपात-पुं० उप पत् घञ् हृद्वादागतौ, फलेन्मुखत्वे,
नाशे, उप समोप पतनमुपपातः । इतिषयदेशावस्थाने, "आणा
णिदेसये गुणमुपवायकारप" उत्त० १ अ० । समीपे, "आ-
णा उपवायवयणनिदेशकरे" व्य० द्वि० ४ उ० । सेवयाम्, ।
"आणोववायवयणणिदेसे चिच्छति" भ० ३ श० ३ उ० । आङ्गा-
याम्, "उपवातो णिदेसे, आणाणिशो य होंति पण्डु" इति
घचनात्" व्य० द्वि० ४ उ० । उपपतनमुपपातः । देवनारकाणां
जन्मनि, "एगे उपवाय" उपपात एकश्चयनवत् । स्था० १ उ० ।
कटपः । अकामनिर्जरादिजनिते, किद्विपादिदेवजने, नारकजने
च । स्था० ३ ना० । दर्श० । स० । आचा० । अणु० । प्रादुर्भा-
वे, प्रज्ञा० १६ पद । "दोहं उपवाय पक्षता तज्ज्ञा देवान् चैव
शेरइयान् चैव" इत्याजीवस्थानयोरुपपत्तिमुपपातो गर्भसम्पत्ति-
लक्षणजन्मप्रकारद्वयविलक्षणो जन्मविशेषः । स्था० २ ना० ।

स च क्षेत्रभवभेदाद् द्विविधः तद्यथा क्षेत्रोपपातो भवोपपातश्च
तत्र क्षेत्रमाकाशो यत्र नारकादयो जन्वते सिद्धाः पुद्गला वा अ-
वर्तयन्ते । भवकर्मसम्पर्कजनितो नैरयिकत्वादिकः पर्यायः सम्भ-
वति कर्मवशाजनिः प्राणिनोऽस्मिन्निति भव इति व्युत्पत्तेः । नो
भवः जवन्वतिरित्युक्तिः कर्मसम्पर्कसम्पाद्यनैरयिकत्वादिपर्याय-
रहित इति ज्ञावः । स च पुद्गलः सिद्धो वा नञस्यैवापि यद्योक्त-
लक्षणनवातीत्युक्तिः । प्रज्ञा० १६ पद ।

(१) उपपाते संग्रहः ।

(२) गतीनामुपपातविरहः ।

(३) सान्तरिन्तरुपपातः ।

(४) एकसमये कियन्त उपपातास्तत्र नैरयिकाद्येकोनच-
त्वारिंशज्जीवानामुपपातविचारः ।

(५) नैरयिकादीनामामोपकामादिना उपपातचित्तनम् ।

(६) कतिसञ्ज्ञितकतिसञ्ज्ञितानामुपपातः एवमल्पबहु-
त्वविचारः ।

(७) पदकसमञ्जितोत्पादस्तदल्पबहुत्वविचारश्च ।

(८) ह्यदशसमर्जिताः ।

(९) चतुरशीतसमर्जिताः । असुरकुमारदीनां भेदादि-
निरुपपत्तिः ।

- (१०) नैरयिकादयः कुत उत्पद्यन्ते तेषां स्थितिभवप्रवृत्त्यादयः ।
नैरयिकेषूपपद्यमानानां स्थित्यादि च ।
- (११) कृतयुगमादि विशेषणैकेन्द्रियादीनामुपपातचिन्तनम् ।
तत्र प्रथमद्वितीयादिसमयकृतयुगमविचारः ।
- (१२) राशियुगमसुद्रकयुगमादिविशेषणेन नैरयिकादीनामुप-
पात विचारः ।
- (१३) भव्यद्रव्यदेवादयः कुत उत्पद्यन्ते ।
- (१४) नैरयिकादीनां स्वतोऽस्वतो वा उपपातचिन्तनम् ।
- (१५) नैरयिकादयः उद्धृत्य क गच्छन्ति सुद्रकृतनैरयिका कुत
उत्पद्यन्ते ।
- (१६) भव्यद्रव्यदेवादयः कुत उत्पद्यन्ते ।
- (१७) महद्विकदेवानां द्विशरीरूपपदाविचारः ।
- (१८) नैरयिकादयः कथमुत्पद्यन्त इति चिन्तनम् ।
- (१९) समुद्रघातविशेषणेनकेन्द्रियाणामुपपात चिन्तनम् ।
- (२०) पृथ्व्यादीनां समवहस्य देवलोकेषूपपातः ।
- (२१) नैरयिकादीनां नैरयिकादिपूपापातोद्गमचिन्तनम् । कृ-
ष्णलेश्याविषयोत्पत्ति चिन्तनम् । पृथ्वीकायिकेषु कृ-
ष्णलेश्याविषयविचारः ।
- (२२) लेश्यावनेनोपपातश्चतुर्विंशतिदिग्दण्डस्य शेषपदाना-
मतिदेशश्च ।
- (२३) नैरयिकाणां देशतस्सर्वतो वा उपपातः ।
- (२४) गर्भगतस्य मृत्वा देवलोकेषूपपातः ।
- (२५) कुतो देवा देवलोकेषूपपद्यन्ते ।
- (२६) सहोपपन्नयोरसुरकुमारयोः शोभनाशोभनत्वम् ।
- (२७) नैरयिका नैरयिकेषूपपन्नानां कश्चिदल्पतरोऽपरो महा-
वेदनतरः ।
- (२८) पूर्वोक्तानां नैरयिकादीनामायुष्कसंवेदनम् ।
- (२९) रत्नप्रभायां सर्वे उपपन्नपूर्वाः ।
- (३०) अविरायितधामण्यानां देवलोकेषूपपातः ।
- (१) अयसत्त्वानामुपपातविरहाद्यध्वन्यन्ते । तत्रादौ इयम-
धिकारसंग्रहणि गायी-

बारसचउर्वीसाई, संतरय एगसमयकतो य ।

उव्वट्टणपरजविया-उयं अट्टेव च आगरिसा ॥

प्रथमं गतिषु सामान्यत उपपातविरहोद्घातनाविरहस्य च द्वादश
मुहूर्ताः प्रमाणं वक्तव्यं तदन्तरं नैरयिकादिषु भेदेषूपपातविर-
हस्योद्घातनाविरहस्य चतुर्विंशतिमुहूर्ता गतिषु प्रत्येकमादौ
वक्तव्याः । ततः (संतरत्ति) सान्तर नैरयिकादयः उत्पद्यन्ते
निरन्तरं चेति वक्तव्यं । तदनन्तरमेकसमयं नैरयिकादयः प्रत्येकं
कति उत्पद्यन्ते कति चोद्गन्तन्ते इति ! चिन्तनीयं ततः कुत उत्प-
द्यन्ते नारकादयः इति चिन्त्यन्ते तत (उव्वट्टणत्ति) नैरयिका
दय उद्गुत्ताः सन्तः कुत्रोत्पद्यन्ते इति वक्तव्यं तदनन्तरं कति ज्ञा-
गावशेणेऽनुच्यमानत्रायामुपि जीवाः पारभाषिकामाशुवृज्जन्तीति
वक्तव्यं तथा कतिभिराकारैरुत्पद्यन्ते आयुर्वैष्यक इति चिन्तायाम-
ष्टौ आकर्ष्यं वक्तव्याः । एषाः संग्रहणीगायासंज्ञेपार्यः ॥

(९) पतदेव क्रमेण विषयो गुणंतीनामुपपातविरहमाह-

निरयगईणं जंते ! केवइयं काडं विरहिया उववाएणं पम्मा-
त्ता गोयमा ! जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं वारसमुहुत्ता ।
तिरियगईणं जंते ! केवइयं कालं विरहिया उववाएणं पम्मा-
त्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं वार-
समुहुत्ता । मणुयगईणं जंते ! केवइयं काडं विरहिया उववाए-

णं पम्मात्ता गोयमा ! जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं वारसमुहुत्ता ।
देवगईणं जंते ! केवइयं काडं विरहिया उववाएणं पम्मात्ता ?
गोयमा ! जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं वारसमुहुत्ता । सिक्किग
ईणं जंते ! केवइयं काडं विरहिया सिज्जणया पम्मात्ता ? गो-
यमा ! जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं उम्मासा । निरयगईणं जंते
केवइयं कालं विरहिया उव्वट्टणाए पम्मात्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं
एकं समयं उक्कोसेणं वारसमुहुत्ता । मणुयगईणं जंते ! केवइयं
काडं विरहिया उव्वट्टणाए पम्मात्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं एकं
समयं उक्कोसेणं वारसमुहुत्ता एवं तिरिया देवगईणं वि ॥

निरयगतिर्नाम नरकगतिकर्मोदयजनिता जीवस्य श्रौद्यिको
भावः स चैकः सप्तपृथिवीव्यापि चेति । एकवचनेन सप्तानाञ्च
पृथिवीनां परिग्रहः णंमिति वाक्यादङ्कारे जदन्तेति गुणोन्मत्तेण
परमकल्याणयोगिन् ! (केवइयंति) कियन्ते काडं विरहिता शु-
न्या प्रहृष्टा उपपातेन उपपतन्मुपातस्तदन्यगतिकानां सर्वानां
नारकत्वेनात्पाद इति ज्ञावः तेन प्रहृष्टा प्ररुपिता जगवता अन्यैश्च
अपज्ञादिजिस्तीर्थकरैः एवं प्रश्ने कृते जगवानाह । गौतम !
जघन्यत एकं समयं यावदुत्कर्षतो द्वादशमुहूर्ता । अत्र सुभ-
प्रेरक आह । नन्वेकस्यामपि पृथिव्यामत्र द्वादशमुहूर्तसंप्रमाण उप-
पातविरहो न वक्ष्यते चतुर्विंशतिमुहूर्तोदिप्रमाणस्य वक्ष्यमाण-
त्वात् ततः कयं सर्वपृथिवीं समुदायेऽपि द्वादशमुहूर्तसंप्रमाणम् ।
प्रत्येकमत्रावे समुदायेऽज्ञावादिनि न्यायस्य अचणत् । तदयुक्तं
वस्तुनवापरिज्ञातम् । यद्यपि हि नाम रत्नप्रज्ञादिष्वेकैकनिर्वा-
रणेन चतुर्विंशतिमुहूर्तोदिप्रमाण उपपातविरहो वक्ष्यते तथापि
यदा समापि पृथिव्यः समुद्रिता उपेत्यां उपपातविरहश्चिन्त्यते तदा
स द्वादशमुहूर्तसंप्रमाण एव वक्ष्यते द्वादशमुहूर्तोन्मत्तमवश्यम-
न्यतरस्यां पृथिव्यामुत्पादसम्भवात्तथाकेवद्वेदोपेक्षोपेक्षेः । यस्तु
प्रत्येकमत्रावे समुदायेऽप्यत्राव इति न्यायः स कारणकार्यधर्मावु-
गमचिन्तायां नात्यन्तैव्यदोषः । यथा नरकगतिर्द्वादशमुहूर्तोऽनु-
त्कर्ष्यत उपपातेन विरहिता उक्ता एवं तिर्यङ्मनुष्यदेवगतयोऽपि ।
सिक्किगतिस्तत्कर्षतः पणमासाउपपातेन विरहिता एवमुद्घातना-
ऽपि नवरं सिद्धा नोद्घातन्ते तेषां साधयर्षवसितकाशतया शाश्व-
तत्वादिति सिक्किगद्वर्तनया विरहिता वक्तव्या । गतं प्रथमद्वारम् ।

इदानीं चतुर्विंशतिरिति द्वितीयं द्वारमभिधिसुराह-

(१) रथएण्णापुढविणेरइयाणं जंते ! केवइयं काडं विरहिया
उववाएणं पम्मात्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं
चउर्वीसं मुहुत्ता । सक्कएण्णापुढविणेरइयाणं जंते ! केव-
इयं काडं विरहिया उववाएणं पम्मात्ता ? गोयमा ! जहन्ने-
णं एकं समयं उक्कोसेणं मत्तगाईदियाणि । वाहुएण्णाए पुढ-
वीएणेरइयाणं जंते ! केवइयं काडं विरहिया उववाएणं
पम्मात्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं
अच्छमासं । पक्कएण्णापुढविणेरइयाणं जंते ! केवइयं कालं
विरहिया उववाएणं पम्मात्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं एकं समयं
उक्कोसेणं मासं । धूमएण्णापुढविणेरइयाणं जंते ! केवइयं
काडं विरहिया उववाएणं पम्मात्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं एकं
समयं उक्कोसेणं दो मासा । तमापुढविणेरइयाणं जंते ?
केवइयं काडं विरहिया उववाएणं पम्मात्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं

एकं समयं उकोसेणं चत्तारि मामा । अहसत्तमा पुढवि-
णरइयाणं जंते ! केवइयं काळं विरहिया उववाएणं पषत्ता
? गोयमा ! जहण्णं एणं समयं उकोसेणं उम्मासा (२)
अमुरकुमाराणं जंते ! केवइयं काळं विरहिया उववाएणं प-
षत्ता ? गोयमा ! जहण्णं एणं समयं उकोसेणं चउवीसं मुहुत्ता । एवं (३) नागकुमाराणं (४) सुवक्कुमाराणं
(५) विज्जुकुमाराणं (६) अगिक्कुमाराणं (७) दीव-
कुमाराणं (८) उदहिकुमाराणं (९) दिसाकुमाराणं
(१०) वाउकुमाराणं (११) यणियकुमाराणं य पत्तयं
जहण्णं एणं समयं उकोसेणं चउवीसं मुहुत्ता । (१२)
पुढविकाइयाणं जंते ! केवइयं काळं विरहिया उववाएणं
पषत्ता ? गोयमा ! अणुसमयविरहियं उववाएणं पषत्ता
(१३) एवं आउकाइयाणं वि (१४) तेउकाइयाणं वि
(१५) वाउकाइयाणं वि (१६) वणस्सइकाइयाणं वि
अणुसमयविरहिया उववाएणं पषत्ता । (१७) वेइदियाणं
जंते ! केवइयं काळं विरहिया उववाएणं पषत्ता गोयमा !
जहण्णं एकं समयं उकोसेणं अंतोमुहुत्तं । एवं (१८)
तेइदियाणं (१९) चउरिंदिया य । (२०) सम्मुच्छि-
मपंचिदियतिरिक्खजोणियाणं जहण्णं एकं समयं उकोसेणं
अंतोमुहुत्तं गउन्नक्कतियपंचिदियतिरिक्खजोणियाणं जंते !
केवइयं काळं विरहिया उववाएणं पषत्ता ? गोयमा ! जहण्णं
एकं समयं उकोसेणं वारसमुहुत्ता । (२१) सम्मुच्छिम-
णुस्माणं जंते ! केवइयं काळं विरहिया उववाएणं पषत्ता ?
गोयमा ! जहण्णं एकं समयं उकोसेणं चउवीसं मुहुत्ता ।
गउन्नक्कतियमणुस्माणं पुच्छा गोयमा ! जहण्णं एकं
समयं उकोसेणं वारसमुहुत्ता । (२२) वंतराणं पुच्छा गोयमा !
जहण्णं एकं समयं उकोसेणं चउवीसं मुहुत्ता । (२३)
जोइमियाणं पुच्छा गोयमा ! जहण्णं एकं समयं उकोसे-
णं चउवीसं मुहुत्ता । (२४) सोहम्मकपदेववाणं जंते !
केवइयं काळं विरहिया उववाएणं पषत्ता ? गोयमा !
जहण्णं एकं समयं उकोसेणं चउवीसं मुहुत्ता । ईमाणे
कप्पे देवाणं पुच्छा गोयमा ! जहण्णं एकं समयं उकोसेणं
चउवीसं मुहुत्ता । माणकुमारदेवाणं पुच्छा गोयमा ! जहण्णं
एकं समयं उकोसेणं नवरइदिया वीसमुहुत्ताइ । माहिंदे-
वाणं पुच्छा गोयमा ! जहण्णं एकं समयं उकोसेणं
बागमराइदियाइं दममुहुत्ताइ । वंजओए देवाणं पुच्छा
गोयमा ! जहण्णं एकं समयं उकोसेणं अण्णत्तेवीसं राइ-
दियाइं । वंतमोदेवाणं पुच्छा गोयमा ! जहण्णं एणं समयं
उकोसेणं पणयात्तीसं राइदियाइं । महासुक्कदेवाणं पुच्छा
गोयमा ! जहण्णं एकं समयं उकोसेणं अवीतिराइदियाइं ।
महम्मारादेवाणं पुच्छा गोयमा ! जहण्णं एकं समयं

उकोसेणं राइदियसत्तं । आणयेदेवाणं पुच्छा गोयमा !
जहण्णं एकं समयं उकोसेणं संवेज्जामासा । पाणयेदेवा-
णं पुच्छा गोयमा ! जहण्णं एकं समयं उकोसेणं सं-
वेज्जामासा । आरणदेवाणं पुच्छा गोयमा ! जहण्णं एकं
समयं उकोसेणं संवेज्जवासा । अचुयदेवाणं पुच्छा गोय-
मा ! जहण्णं एकं समयं उकोसेणं संवेज्जवासा । हेट्टिम-
गेविज्जाणं पुच्छा गोयमा ! जहण्णं एकं समयं उकोसेणं
संवेज्जाइं वासमयाइं । मज्झिमगेविज्जाणं पुच्छा गोयमा !
जहण्णं एकं समयं उकोसेणं संवेज्जाइं वाससहस्साइं ।
उवरिमगेविज्जाणं पुच्छा गोयमा ! जहण्णं एकं समयं
उकोसेणं संवेज्जाइं वाससयसहस्साइं । विजय-वेजयंत-
जयंत अपराजियदेवाणं पुच्छा गोयमा ! जहण्णं एकं समयं
उकोसेणं अमंवेज्जं काळं । सव्वट्टिमिच्छदेवाणं पुच्छा गो-
यमा ! जहण्णं एकं समयं उकोसेणं पलिआवमस्स संवे-
ज्जज्जाणं । सिद्धाणं जंते ! केवइयं काळं विरहिया सिज्ज-
यणयाए पषत्ते ? गोयमा ! जहण्णं एकं समयं उकोसेणं
उम्मासा । रयणपप्पापुढविनेरइयाणं जंते ! केवइयं काळं
विरहिया उववाएणं पषत्ते ? गोयमा ! जहण्णं एकं समयं
उकोसेणं चउवीसमुहुत्ता एवं मिच्छवज्जा उववाएणं विजा-
णियव्वा जाव अणुत्तराववायति नवरं जोइसियवेमाणेणु
चयणंति अजिज्जावा कायव्वो ॥

“रयणपप्पा” इत्यादि पाठसिद्धमा नवरमश्रोतकर्षविषया दमा
संग्रहणिगाया “चउवीसयमुहुत्ता, सत्तयराइदियाए पक्खो य,
मासो एक्को उविओ, चउरो उम्मास नरपसु ॥ १ ॥ कम्मसो उको-
सेणं, चउवीसमुहुत्तभवणवासीसु । अविरहिया पुढवाइं, वि-
गशाणं तो मुहुत्तं तु ॥ २ ॥ सम्मुच्छिमतिरिगणियं, एवं
चियगभवारसमुहुत्ता ॥ सम्मुच्छिमगगज्जमणया, कम्मसो चउवी-
सवारसया ॥ ३ ॥ वणजोइसोहम्मो-साणकप्पचउवीसहस-
मुहुत्ताओ । कप्पं सणकुमारो दिवसाणं वावीसईमुहुत्ताओ ॥ ४ ॥
माहिंद राइदिय-वारसदसमुहुत्तवंभलोगामि । राइदियअ-
ज्जतेवी-सुयंतप हंतिय पणयाओ ॥ ५ ॥ महसुक्कमिअंसई, स-
हस्सासियं तओ उ कणपुगे । मासा संखेज्जा तह, वासा सं-
खेज्ज उवरिदुओ ॥ ६ ॥ हिट्टिमज्झिम उवरिम, जह संखसाया
सउस्सवक्कइ । वासाणं विज्जओ, उकोसेणं विरहकालो ॥ ७ ॥
काओ संखाइओ, विजयाइसु चउसु हाइ नायव्वो । संखेज्जो
पल्लसओ, जग्गा सव्वट्टसिद्धिम” ॥ ८ ॥ प्रका० ६ पद ।

वाउतेव पणिवक्का, उक्करोसा तवेण गारविआ ।
वेरेण य पडिवद्धा, मरिओ अमुरेसु गच्छति ॥ ९ ॥
रज्जुगहपियभक्खण, जलजलणपवसतएहलुहदुहओ ।
गिगिसिरिपण्णउ मुया, सुह भावा हुंति वितरिया १० ॥
तावस जा जोइमिया, चरगपरिव्वाय वंभलोगो जा ।
जा महमागे पंचिदि-तिरिय जा अचुओ सड्ढा ॥ ११ ॥
जइ लिंगिमिच्छदिट्ठी, गेविज्जा जाव जेति उकोसे ।
पयमयि अमहइतो, सुत्तयं पिच्छदिट्ठीओ ॥ १२ ॥
सुत्तं गणहरइतो, तहव पनेय बुद्धरइयं च ।

सुयेकवलिणा रइयं, अभिन्नदसपुव्विणा रइयं ॥ १३ ॥

द्वउमत्थ संजयाणं, उववाय उक्कोसओ सव्वे ।

तेसिं सट्ठाणं पि य, जहन्नओ होइ सोहम्मे ॥ १४ ॥

लंतम्मि चउदसपुव्विस्स, तावसाईण वंतरेसु तहा ।

एसो उववायविही, नियकिरियट्ठिमाणसव्वो वि ॥ १५ ॥

अर्धवचनविक्रान्तत्वंतो ज्ञानशून्यत्वाद्वा इव बाह्यस्त्वेषां तपः पञ्चाग्न्यादि तच्च तत्त्वतः सत्त्वापघातहेतुत्वाच्च तपः तथा च । महाभारते शान्तिपर्वणि व्यासोऽप्याह । “चतुर्णां उव्वतां मध्ये, यो नरः सूर्यपञ्चमः । तपस्तपति कान्त्येय ! न तपश्चतपः स्मृतम् ॥ पञ्चानामिन्द्रियात्मीनां, विषयेन्धनचरित्राणाम् । तेषां तिष्ठति यो मध्ये, तदैव पञ्चतपः स्मृतम् ॥” तस्मिन् प्रतिपक्षा आसक्ताः अथवा बाह्यस्थिता तथा तद्ध्ययैकैककालभाविषु प्रतिपक्षाः उत्कटरोषाः चण्डकोपाः । तथा तपसाऽनज्ञानादिज्ज्ञेदेन गौरविता वयं तपस्विन इति गर्वाधमाताः तथा धैरेण क्रोधानुशरूपेण कचित्प्राणिनि द्वारयत्यां द्वीपायनवप्रतिपक्षाः कृतानुबन्धाः मृत्वा अश्रुषु अश्रुदादिषु ज्वनवासिषु जायन्ते ॥ ९ ॥

(रज्जुसत्ति०) व्यक्ता नवरं गुञ्जनावा नरकादिगतियाग्या अश्रुतराजैः प्रातिचित्तपरिदारेण तथाविधमन्दशुक्लपरिणामाः शुद्धाणि प्रवृत्तय इव ॥ १० ॥ (तावसत्ति०) तावसा वनवासिनां सूत्रकद्रुफलाहारास्तं (जंति उक्कोसति) वज्रयमाणेन योगाङ्गत्वेन तावसपुत्रघते यावज्ज्योतिष्कास्तत ऊर्ध्वं नेति ज्ञायः ।

एवं चरका आदिभिक्ताचारः प्रवित्राजकाश्च कपिष्ठमतानुगामिनां यावद्विषयशोकाः पञ्चविद्ययतिर्गोहो हस्यादयः सम्यक्त्वदेशविरतिप्रयुक्ता यावत्सहस्रारः आक्षाः आधिकादेशविरत मनुष्या यावदच्युतः ॥ ११ ॥ (जदत्ति०) यति शिङ्गानो रजोदण्डादिसाधुवेषधारिणां मिथ्यादृष्टय उक्तवैतो अत्रेवकान् यावन् याति । एतदुक्तं प्रवर्ति । प्रथमसंवेगनिवेदनानुकम्पास्ति-क्याभिष्यक्तिसमस्यक्त्वविकला अपि संपूर्णदशविधचक्रवाह-सामाचार्येणुप्रानप्रनावाधैवेयकान् यावदुत्कर्तुः गच्छन्ति मिथ्याहस्ति सौऽप्यभिधीयते यः समग्रद्वन्द्वशङ्कां श्रद्धातोऽपि श्लोकमेकमपि पदमन्तरं वा न श्रुते स्वरूपस्याऽपि सर्वविदे-कस्याश्रान्ते तत्र तस्याप्रत्ययात् ॥ १२ ॥ श्लोकेमिदमुक्ततः सूत्रस्वरूपमाह (सुत्तंति) यदगणयैः सुधर्मस्वाभ्यादिभीर-चित्तमाचारान्नादि यच्च प्रत्येकवृत्तिर्भयादनिर्मयध्ययनादि यच्च धनकेयविना चतुर्दशपूर्वधरेण शय्यनयादिना दशवैकान्तिकादि यच्च संपूर्णपूर्वधारिणा रचितं तत्सर्वं सूत्रमिति तथा ॥ १३ ॥

(उमत्थसत्ति०) लंतम्मिचित्तं० गदयस्यात्मनो यथावस्थितं रूपमिति उच्च ज्ञानावरणादि धातुकर्मचतुष्टयं तत्रस्याश्च तेषां तू-पपातः उक्तपैतल्यैवोक्तयतिस्तैकं सर्वार्थसिद्धे विमाने जघन्यतः पुनस्तेषां उग्रस्थसाधूनां आधिकाणामपि च सौप्रथमं उपपातो भवति केचनमत्रापि स्थितिद्वन्द्वे विज्ञेयो यथा सौप्रथमं साधोर्जघन्या स्थितिः पल्लवपुष्पकव्यं आधकस्य पल्लवपुष्पमिति तथा चतुर्दशपूर्वधरेष्य लान्तिकं जघन्य उपपातः तापसादीनां तु व्य-त्तरेषु प्रज्ञापनायां तु “ ताव ईसानजहणेण जयणवासिषु ” इ-त्युक्तमेव चोक्तरूपः सर्वोऽप्युपपातविधिर्निरजनिजकयारिथयतानं निजनिजगमैकानामनुष्ठानरतानं न चाचारहीनानामिति ॥ १४ ॥

देवीनामुत्पत्तिस्थानान्याह—

उववाओ देवीणं, कण्णपुमं जाव महम्मरो ।

गमणागमणं नत्थी, अञ्चुपरपओ मूराणं पि ॥ १७ ॥

तिपथिय—तिमार—तेरग, सारा कण्णुगणं इति अन्तश्चो ।

किंविस्सिय न होतुवरं, अञ्चुपरपओजिओगाई ॥ १७ ॥

(उववाओत्ति) भवनपतीनारस्य यावत्सौप्रथमेशानकल्पविकं तावद्देवीनामुपपातो जन्मत ऊर्ध्वं देवानां तूपपातः सर्वत्र भव-त्येव सन्तकुमारादिदेवानां च सुरतानिजापः । सौप्रथमोऽंशानाञ्चा-परिगृहीता देव्यः सहस्रारं यावज्जन्ति । सहस्राराच्च परतो गम-नागमने च देवीनां नास्ति । तथा च मूढसंभ्रहणीटीकायां द-रिभञ्जसुरिः देव्यः खलु अपरिगृहीताः सहस्रारं यावद् गच्छ-न्ति इति । तथा भगवानार्यैश्वर्याऽपि प्रज्ञापनायाद् “ तथ्य णं जे ते मणपरियारगा देवा तेसिं इच्छामणे समुणज्जइ इच्छा-मो णं अञ्चरार्हिं सत्किं मणपरियाणं करेत्तप तओ णं देवहिं एवमणस्तीकए समाणे खिप्पामेव ताओ अञ्चराओ तथ्य ग-याओ वेव समाणी इ अणुत्तराई उच्चावयाई मणाई पहरमा-णीओ चिद्वंति तथ्योणं ते देवा तार्हिं अञ्चरार्हिं सत्किं मणपरि-याणं करिति इत्यादि ” तत्र प्रविचारार्थमातयाई देवीनां ग-त्यानां स्तः । देवीनां गमामेन न स्तः । तथाधस्तनानामुर्वश-क्तिनावाद् । त इति जिनजन्ममहिमास्वपि नात्रागच्छन्ति किं तु स्थानस्था एव प्रक्षिमातन्वते । संशयप्रदेने वाद्यभिज्ञानतो जग-वत्प्रयुक्तानि मनोऽव्याणि साक्षाद्गोदेत्येतत्सदाकारान् यथा-नुपपत्त्या जिज्ञासितमर्थं निश्चिन्वन्ति न चान्यःप्रयोजनं तत्र त-पामिहागमः ॥ १७ ॥ अथ वैमानिकेषु किंविधिकामाजिन्यो-ग्यानां च देवानां स्थित्यादिकमाह (तिपथिस्ति) किंविधिकामा-अनुजकमेकनञ्जआणस्यप्राया देवास्ते त्रिपदयोपमादिस्थितयः । क्रमात्कल्पविक्रिकादरेषा वसन्ति तथाहि त्रिपदयोपमास्थितयस्ते सौप्रथमेशानयोरेवोपमासन्ति । एवं त्रिसागरोपमानुष्काः सन्तकुमा-रस्याधः त्रयोदशसागरोपमानुष्का बान्तकस्याधः गतं च कालि-व-पिका न हेतुरिति ज्ञान्तकार्ध्वं न चोत्पद्यन्ते अच्युतात्परतस्तथा-जिन्योगा दासप्राया आदिद्विद्वत्पदकीर्णादयो नोत्पद्यन्ते । धृ-मुक्ते प्रवर्ति । अत्रेयकानुत्तरेषु सवपामाप देवानामहमिच्छन्वेन शेषाणामपि सामानिकादिदेवभेदानामज्ञाय इति ॥ संप्र० सु० ।

(३) सान्तरं निरन्तरं वा उपपद्यन्ते ॥

एतस्याणं जंते किं सन्तरं उववज्जति निरन्तरं उववज्जति ? गोय-मा ! सन्तरं पि उववज्जति निरन्तरं पि उववज्जति । तिरिक्खजोणि याणं जंते ! किं सन्तरं निरन्तरं उववज्जति ? गोयमा ! सन्तरं पि उववज्जति निरन्तरं पि उववज्जति । मणुस्साणं जंते ! किं सन्तरं उववज्जति निरन्तरं उववज्जति ? गोयमा ! सन्तरं पि उ-ववज्जति निरन्तरं पि उववज्जति । देवाणं जंते ! किं सन्-तरं उववज्जति निरन्तरं उववज्जति ? गोयमा ! सन्तरं पि उववज्जति निरन्तरं पि उववज्जति । रयणप्पनापुडविण्ण-इयाणं जंते ! किं सन्तरं उववज्जति निरन्तरं पि उववज्जति ? गोयमा ! सन्तरं पि उववज्जति निरन्तरं पि उववज्जति । उवव-ज्जति । अमुक्कमारणं जंते ! देवाणं किं सन्तरं उववज्जति निरन्तरं उववज्जति ? गोयमा ! सन्तरं पि उववज्जति निरन्-तरं पि उववज्जति । एव जाव यणियकुमारा सन्तरं पि उवव-ज्जति निरन्तरं पि उववज्जति । पुडविकाइयाणं जंते ! पुञ्जा किं सन्तरं निरन्तरं उववज्जति ? गोयमा ! नो सन्तरं निरन्तरं उववज्जति । एवं जाव यणससकाइया नो सन्तरं उववज्जति

निरंतरं उवज्जंति । वेइदियाणं जंते ! किं संतरं उवज्जंति । निरंतरं उवज्जंति ? गोयमा ! संतरं पि उवज्जंति निरंतरं पि उवज्जंति एवं जाव पंचिदियतिरिक्खजोणिया । मणुस्साणं जंते ! किं संतरं उवज्जंति निरंतरं उवज्जंति ? गोयमा ! संतरं पि निरंतरं पि उवज्जंति । एवं वाणमंतर-जोडसिय-सोहम्म-ईसाण-सणकुमार-माहिंद-वंचडोय-लंतग-महासुक्क-सहस्सार-आणय-पाणय-आरण-अरुचुय डिट्ठिमगेविज्जग-मज्झिमगेविज्जग-उवरिमंगविज्जग-विजय-व-जयंत-जयंत-अपराजिय-सव्वचसिप्प-देवा य संतरं पि निरंतरं पि उवज्जंति, सिप्पाणं जंते ! किं संतरं निरंतरं सिज्जंति ? गोयमा ! संतरं पि सिज्जंति निरंतरं पि सिज्जंति ॥ एर-इयाणं जंते ! किं संतरं उवट्ठंति निरंतरं उवट्ठंति ? गोयमा ! संतरं पि उवट्ठंति निरंतरं पि उवट्ठंति । एवं जहा उववाओ जणिओ तहा उवट्ठणा वि सिक्खिज्जा ज्ञाणियव्वा । जाव वेमाणिया नवरं जोडसियवेमाणिएसु चयणं अजिज्ञावो कायव्वो ॥

पाठसिद्धं प्रागुक्तवृत्तार्थानुसारेण भावार्थस्य सुप्रतीतत्वात् । गतं तृतीयं द्वारम् ।

(४) एकसमयेन कियन्त उपपन्ते इत्याह-

एरइयाणं जंते ! एगसमएणं केवइया उवज्जंति । गोयमा ! नहन्नेणं एको वा दो वा तिन्नि वा उकोसे णं संखिज्जा वा असंखिज्जा वा उवज्जंति एवं जाव अट्ठेसत्तमाए । असुरकुमाराणं जंते ! एगसमएणं केवइया उवज्जंति ? गोयमा ! जहन्नेणं एको वा दो वा तिन्नि वा उकोसेणं संखेज्जा असंखेज्जा वा एवं नागकुमारा जाव थणियकुमारा वि ज्ञाणियव्वा । पुढविकाइयाणं जंते ! एगसमएणं केवइया उवज्जंति ? गोयमा ! अणुसमयं अविरहियं असंखेज्जा उवज्जंति । एवं जाव वा उकाइयाणं । वणस्सकाइयाणं जंते ! एगसमएणं केवइया उवज्जंति ? गोयमा ! सट्ठाणुववायं पकुच्च अणुसमयं अविरहिया अणंता उवज्जंति परट्ठाणुववायं पकुच्च अणुसमयं अविरहिया असंखेज्जा उवज्जंति । वेइदियाणं जंते ! केवइया एगसमएणं उवज्जंति ? गोयमा ! जहन्नेणं एगो वा दो वा तिन्नि वा उकोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा ॥ एणं तेइदिय-वउरिदिय-सम्मूच्छिमपंचिदिय-तिरिक्खजोणिय-गच्चवकंनिय-पंचिदियतिरिक्खजोणिय-सम्मूच्छिमणुस्स-वाणमंतर-जोडसिय-सोहम्मी-साण-मणकुमार-माहिंद-वंचडोय-लंतग-सुक्क-सहस्सार-कप्प-देवा-एते जहा एरइया । गच्चवकंनियमणुस्स-आणय-पाणय-आरण-अरुचुय-गेवेज्जग-अणुत्तरोववाइया य एते जहन्नेणं एको वा दो वा तिन्नि वा उकोसेणं संखिज्जा उवज्जंति । सिप्पा णं जंते ! एगसमएणं केवइया सिज्जंति ? गोयमा ! जहन्नेणं एको वा दो वा तिन्नि वा उकोसेणं

अट्ठसयं । एरइयाणं जंते ! एगसमएणं केवइया उवट्ठंति ? गोयमा ! जहन्नेणं एको वा दो वा तिन्नि वा उकोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उवट्ठंति । एवं जहा उववाओ जणिओ तहा उवट्ठणा वि सिक्खिज्जा ज्ञाणियव्वा । जाव अणुत्तरोववाइया नवरं जोडसियवेमाणियाणं चयणेणं अभिलावा कायव्वो ४ ॥

नेरइयाणं भंते ! एगसमएणं केवइया उवज्जंतीत्यादि निगदस्सि ईमानवरं वनस्पतिसूत्रे सट्ठाणुववायं पकुच्च अणुसमयमविरहिया अणंता इति । स्वस्थानं वनस्पतीनां वनस्पतित्वं ततोऽयमर्थः यद्यनन्तरजवनस्पतय एव वनस्पतिपृथग्धमानाश्चिन्त्यन्ते तदा प्रतिसमयमविरहितं सर्वकालमनन्ता विद्ध्यैः प्रतिनिगोदमसंख्येयभागस्य निरन्तरमुत्पद्यमानतया उद्धतमानतया च वृज्यमानत्वात् "परट्ठाणुववायं पकुच्च अणुसमयमविरहियमसंखेज्जा" इति परत्थानं पृथग्व्याख्यः । किमुक्तं जवति यदि पृथग्व्याख्यः खज्जावाडुद्धत्य वनस्पतिपृथग्धमानाश्चिन्त्यन्ते तदा अणुसमयविरहियमसंखेज्जा वक्तव्या इति । तथा गभेयुक्तान्तिका मनुष्या उत्कृष्टपदेऽपि सहस्येया एव नासहस्येयास्ततस्तत्सूत्रे उत्कर्षतः संख्येया वक्तव्या आनतादिषु देवलोकेषु मनुष्या एवेतत्पद्यन्ते न तिर्यञ्चोऽपि मनुष्याश्च संख्येया एवेत्यानतादिसूत्रेष्वपि संख्येया एव वक्तव्या नासंख्येयाः सिद्धिगतानामुत्कर्षतोऽप्युक्तम् । एवमुद्धतनामवृत्तमपि वक्तव्यम् । नवरं (जोडसियवेमाणियाणं चयणेणं अजिज्ञावो कायव्वो इति) ज्येतिष्कैवमनिकानां हि स्वभावाडुद्धर्त्तनं जवनमित्युच्यते । तथा अनादिकाद्वप्रतिरेकस्ततस्तत्सूत्रे च्यवनेनाऽऽतिज्ञापकः कर्तव्यः सत्वेन " जोडसियाणं भंते एगसमएणं केवइया चवन्ति गोयमा जहन्नेणं एगो वा दो वा " इत्यादि गतं चतुर्थद्वारम् । प्रज्ञा ६ पद ॥

लेश्यादिविशेषणेनोपपत्ताः ।

इमी से णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए णिरया वाससयसहस्सेसु संखेज्जवित्थडेसु एरएसु एगसमए केवइया एरइया उवज्जंति १ केवइया काउलेस्सा उवज्जंति २ केवइया कएहपक्खिखा उवज्जंति ३ केवइया मुक्कपक्खिखा उवज्जंति ४ केवइया सप्पी उवज्जंति ५ केवइया असप्पी उवज्जंति ६ केवइया भवसिद्धिया जीवा उवज्जंति ७ केवइया अभवसिद्धिया जीवा उवज्जंति ८ केवइया आभिणिबोहियणाणी उवज्जंति ९ केवइया सुयणाणी उवज्जंति १० केवइया ओहिणाणी उवज्जंति ११ केवइया मइअन्नाणी उवज्जंति १२ केवइया सुअन्नाणी उवज्जंति १३ केवइया विभंगणाणी उवज्जंति १४ केवइया चक्खुदं सणी उवज्जंति १५ केवइया अचक्खुदंसणी उवज्जंति १६ केवइया ओहिदंसणी उवज्जंति १७ केवइया आहारसामोवउत्ता उवज्जंति १८ केवइया भयसणोवउत्ता उवज्जंति १९ केवइया मेहुणसणोवउत्ता उवज्जंति २० केवइया परिगहसणोवउत्ता उवज्जंति २१ केवइया इत्थि वेदगा उवज्जंति २२ केवइया पुरिसवेदगा उवज्जंति २३ केवइया णणुसगवेदगा उवज्जंति २४ केवइया

कोहकसायी उववज्जन्ति २५जाव केवइया लोभकसायी उववज्जन्ति २८केवइया सोइदियोवउत्ता उववज्जन्ति २९जाव केवइया फासिदियोवउत्ता उववज्जन्ति ३१केवइया एो-इदियोवउत्ता उववज्जन्ति ३४केवइया मणजोगी उववज्जन्ति ३५केवइया वज्जोगी उववज्जन्ति ३६केवइया कायजोगी उववज्जन्ति ३७केवइया सागारोवउत्ता उववज्जन्ति ३८केवइया अणगारोवउत्ता उववज्जन्ति ३९गोयमा ! इमी से रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए ऐरइया वाससयसहस्सेसु संखेज्जवित्थडेसु एरएसु जह्णेणं एको वा दो वा तिथि वा उकोसेणं संखेज्जा एरइया उववज्जन्ति जह्णेणं एको वा दो वा तिथि वा उकोसेणं संखेज्जा काउलेस्सा उववज्जन्ति । जह्णेणं एको वा दो वा तिथि वा उकोसेणं संखेज्जा काउलेस्सा उववज्जन्ति । जह्णेणं एको वा दो वा तिथि वा उकोसेणं संखेज्जा कएहपक्खिया उववज्जन्ति । एवं सुकपक्खिया वि । एवं सणी वि । एवं असणी वि । एवं भवसिद्धिया वि । एवं अभवसिद्धिया ॥ आभिणिबोहियणाणी सुअण्णाणी ओ-हियाणी मतिअण्णाणी सुअण्णाणी विभंगणाणी एवं चैव चक्खुदंसणी ए उववज्जन्ति । जह्णेणं एको वा दो वा तिथि वा उकोसेणं संखेज्जा अचक्खुदंसणी उववज्जन्ति । एवं ओहिदंसणी वि एवं आहारोवउत्तावि जाव परिग्गहसणोवउत्तावि । इत्थीवेदगा न उववज्जन्ति पुरिसवेदगा न उववज्जन्ति जह्णेणं एको वा दो वा तिथि वा उकोसेणं संखेज्जा नपुंसगवेदगा उववज्जन्ति एवं कोहकसायी जाव लोभकसायी सोइदियउवउत्ता न उववज्जन्ति एवं जाव फासिदियोवउत्ता ए उववज्जन्ति, जह्णेणं एको वा दो वा तिथि वा उकोसेणं संखेज्जा नो इदियोवउत्ता उववज्जन्ति मणजोगी ए उववज्जन्ति । एवं वज्जोगी वि जह्णेणं एको वा दो वा तिथि वा उकोसेणं संखेज्जा कायजोगी उववज्जन्ति । एवं सागारोवउत्ता वि एवं अणगारोवउत्ता वि ३९ इमी से णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए एिरयावाससयसहस्सेसु संखेज्जवित्थडेसु एरएसु एगसमएणं केवइया ऐरइया उव्वट्ठति ? केवइया काउलेस्सा उव्वट्ठति ? जाव केवइया अणगारोवउत्ता उव्वट्ठति ? गोयमा ! इमी से णं रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए एिरयावाससयसहस्सेसु संखेज्जवित्थडेसु एरएसु एगसमएणं जह्णेणं एको वा दो वा तिथि वा उकोसेणं संखेज्जा ऐरइया उव्वट्ठति जह्णेणं एको वा दो वा तिथि वा उकोसेणं संखेज्जा काउलेस्सा उव्वट्ठति । एवं जाव सणी असणी ए उव्वट्ठति । जह्णेणं एको वा दो वा तिथि वा उकोसेणं संखेज्जा भवसिद्धिया उव्वट्ठति एवं जाव सुअण्णाणी विभंगणाणी ए उव्वट्ठति । चक्खुदंसणी ए उव्वट्ठति जह्णेणं एको वा दो वा तिथि वा उकोसेणं संखेज्जा अचक्खुदंसणी उव्वट्ठति । एवं

जाव लोभकसायी सोइदियोवउत्ता ए उव्वट्ठति एवं जाव फासिदियोवउत्ता ए उव्वट्ठति जह्णेणं एको वा दो वा तिथि वा उकोसेणं संखेज्जा एोइदियोवउत्ता उव्वट्ठति मणजोगी ए उव्वट्ठति । एवं वज्जोगी वि जह्णेणं एको वा दो वा तिथि वा उकोसेणं संखेज्जा कायजोगी उव्वट्ठति एवं सागारोवउत्ता वि एवं अणगारोवउत्ता वि । इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए एिरया-वाससयसहस्सेसु संखेज्जवित्थडेसु एरएसु केवइया ऐरइया पष्सा केवइया काउलेस्सा पष्सा ? जाव केवइया अणगारोवउत्ता पष्सा ३९ केवइया अणंतरोववष्सा पष्सा ? केवइया परंपरोववष्सा पष्सा ? केवइया अणंतरोवगाढा पष्सा ? केवइया परंपरोवगाढा पष्सा ? केवइया अणंतरोवगाढा पष्सा ? केवइया परंपराद्दारा पण्णात्ता केवइया अणंतरपज्जत्ता पण्णात्ता ? केवइया परंपरपज्जत्ता पष्सात्ता ? केवइया चरिमा पण्णात्ता ? केवइया अचरिमा पण्णात्ता ? गोयमा ! इमी से रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए एिरयावाससयसहस्सेसु संखेज्जवित्थडेसु एरएसु संखेज्जा ऐरइया पण्णात्ता संखेज्जा काउलेस्सा पण्णात्ता, एवं जाव संखेज्जा मण्णी पण्णात्ता, अमण्णी । सिय अत्थि सिय नत्थि । जइ अत्थि जह्णेणं एको वा दो वा तिथि वा उकोसेणं संखेज्जा पण्णात्ता, संखेज्जा जवसिद्धिया पण्णात्ता, एवं जाव संखेज्जा परिग्गहमएणोवउत्ता पण्णात्ता, इत्थि वेदगा नत्थि । पुरिसवेदगा नत्थि, संखेज्जा नापुंसगवेदगा पण्णात्ता । एवं कोहकसायी वि, माणकसायी जहा अमण्णी एवं जाव लोभकसायी, संखेज्जा सोइदियोवउत्ता एवं जाव फासिदियोवउत्ता, नो इदियोवउत्ता जहा असणी, संखेज्जा मणजोगी एवं जाव अणगारोवउत्ता । ३९ । अणंतरोववष्सा सिय अत्थि सिय नत्थि, जइ अत्थि जहा असणी, संखेज्जा परंपरोववष्सा, एवं जहा अणंतरोववष्सा तहा अणंतरोवगाढा अणंतरोवगाढा अणंतरपज्जत्ता चरिमा परंपरोवगाढा जाव अचरिमा जहा परंपरोवगाढा । इमी से णं जंते ! रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए एिरयावाससयसहस्सेसु असंखेज्जवित्थडेसु ऐरइयसु एगसमएणं केवइया ऐरइया उववज्जन्ति, जाव केवइया अणगारोवउत्ता उववज्जन्ति ? गोयमा ! इमी से णं रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए एिरयावाससयसहस्सेसु असंखेज्जवित्थडेसु ऐरएसु एगसमएणं जह्णेणं एको वा दो वा तिथि वा उकोसेणं असंखेज्जा ऐरइया उववज्जन्ति एवं जह्णेणं संखेज्जवित्थडेसु तिणिण गमा पष्सा, तहा असंखेज्जवित्थडेसु वि तिथि जाणियव्वा । एवरे असंखेज्जा जाणियव्वा समं ते चैव जाव असंखेज्जा अचरिमा पण्णात्ता वेस्सासु वेस्साओ जहा पदमए, एवरे संखेज्जवित्थडेसु वि असंखे-

ज्वक्रियडेमु वि ओहिणणी ओहिदेमणी संवेज्जा उव्वा
वेयव्वा मेमं तं चव । मकरप्पभाएणं जंते ! पुढवीए कवइया
णियावासा पुच्छा, गोयमा ! पणवीसं णियावासमयमह-
स्सा, ते एणं जंते ! किं संवेज्जवित्थेयमा अमंवेज्जवित्थेयमा
एवं जहा रयणप्पजाए, तद्वा मकरप्पजाए वि, एवरं असणी
तिमु वि गमएमु न जप्पति ससं तं चव । वावयप्पजाएणं
पुच्छा, गोयमा ! पणरमणियः वामसयसहस्सा पक्कत्ता,
मेसं जहा सकरप्पजाए, णाएणं वेस्सामु वेस्साओ जहा
पढमए । पंक्कप्पजाएणं भंते ! णियावासमयमहस्सा पुच्छा
गोयमा ! दम णियावासमयमहस्सा पक्कत्ता, एवं जहा
मकरप्पजाए, एवरं ओहिणणी ओहिदेसणी ए उव्व-
ट्ठंति मेमं तं चव । धूमप्पजाएणं पुच्छा, गोयमा ! तिप्पि
णियावासमयमहस्सा एवं जहा पंक्कप्पभाए । तमाएणं
जंते ! पुढवीए केवइया णियावासां पुच्छा, गोयमा ! एगे पं-
चूणे णियावासमयमहस्से पक्कत्ते, मसं जहा पंक्कप्पजाए
अहे सत्तमाएणं जंते ! पुढवीए कइ अणुत्तरा महति मट्ठा-
न्नया महाणिरया पक्कत्ता ! गोयमा ! पंच अणुं जाव अण्ण-
इहाणे । मेणं जंते ! किं संवेज्ज वित्थेयमा अमंवेज्जवि-
त्थेयमा ! गोयमा ! संवेज्जवित्थेयं य अमंवेज्जवित्थेयं य
अहे सत्तमाएणं जंते ! पुढवीए पंचसु अणुत्तरेसु महति-
मट्ठान्नया जाव महाणिरएमु संवेज्जवित्थेयं एणए एगमम-
एणं केवइया एवं जहा पंक्कप्पजाए एवरं तिसु णाणिसु ए
उव्वज्जंति, ण उव्वट्ठंति पाणत्ता एमु तहंवे अत्थि । एवं
अमंवेज्जवित्थेयमु वि एवरं असंवेज्जा ज्ञाणियव्वा ।
इमी मे णं भंते ! रयणप्पजाए पुढवीए तीमाए णियावा-
समयमहस्सेसु संवेज्जवित्थेयमु एणएमु किं सम्मदिट्ठी
एणइया उव्वज्जंति, मिच्छदिट्ठी एणइया उव्वज्जंति सम्मा
मिच्छदिट्ठी एणइया उव्वज्जंति ! गोयमा ! सम्मदिट्ठी णे-
रइया उव्वज्जंति, मिच्छदिट्ठी एणइया उव्वज्जंति, एोम-
म्मा मिच्छदिट्ठी एणइया उव्वज्जंति । इमी मे णं जंते !
रयणप्पजाए पुढवीए तीमाए णियावासमयमहस्सेसु संवे-
ज्जवित्थेयमु एणइया किं सम्मदिट्ठी एणइया उव्वट्ठंति एवं
चव । इमी मे एणं जंते ! रयणप्पजाए पुढवीए तीमाए णि-
रयावामयमहस्सेसु संवेज्जवित्थेयमा णिया किं सम्मदिट्ठी
हिं एणइएहिं अवरिदिया मिच्छदिट्ठी हिं एणइएहिं अवरि-
दिया, सम्मामिच्छदिट्ठी हिं एणइएहिं अवरिदिया ! गोयमा !
सम्मदिट्ठी हिं एणइएहिं अवरिदिया मिच्छदिट्ठी हिं एणइएहिं
अवरिदिया, सम्मामिच्छदिट्ठी हिं एणइएहिं अवरिदिय वि-
रदिया वा । एवं अमंवेज्जवित्थेयमु वि तिएण गमा ज्ञा-
णियव्वा । एवं मकरप्पजाए वि । एवं जाव तमाए वि । अहे
सत्तमाएणं जंते ! पुढवीए पंचसु अणुत्तरेसु जाव संवेज्जवि-
त्थेयं णएणं किं सम्मदिट्ठी एणइया पुच्छा, गोयमा ! सम्म

दिट्ठी एणइया ए उव्वजंति मिच्छदिट्ठी एणइया उव्वजंति
सम्मामिच्छदिट्ठी एणइया ए उव्वजंति, एवं उव्वट्ठंति वि,
अवरिदिए जंवेव रयणप्पजाए । एवं असंवेज्ज वित्थेयमु
तिप्पि गमा स एणं जंते ! कएहवेस्से नीलवेस्से जाव मुक्क-
स्से जावत्ता कएहवेस्सेसु एणइएसु उव्वजंति ? हंता गोयमा !
कएहवेस्स जाव उव्वजंति । से कणट्ठेणं जंते ! एवं उच्च-
कएहवेस्स जाव उव्वजंति ? गोयमा ! लेस्सट्ठाणेषु संकि-
ञ्जिस्समाणेषु सकिञ्चिं कएहवेस्सें परिणमइ, कएहकएह
वेस्सेसु एणइएसु उव्वजंति । से तणेणट्ठेणं जाव उव्वजंति । मे
एणं जंते ! कएहवेस्सें जाव मुक्कवेस्सें जवित्ता एणिव्वे-
स्सेसु एणइएसु उव्वजंति ? हंता गोयमा ! जाव उव्व-
जंति । से कणट्ठेणं जान उव्वजंति ! गोयमा ! वेस्सट्ठा-
णेषु संकिञ्जिस्समाणेषु विस्सज्जमाणेषु एणिव्वेस्सें परिण-
मइ णिव्वेस्सेसु एणिव्वेस्सेसु एणइएसु उव्वजंति से
तणेणट्ठेणं गोयमा ! जाव उव्वजंति ॥

रत्नप्रज्ञापुष्टिर्वा कापोतवेद्या एवोत्पद्यन्ते न कृष्णवेद्याद्य-
इति कापोतवेद्यायैवाश्रित्य प्रश्नः कृत इति । “ केवतिया कएह
पक्खिपइत्यादि ” एवां च वृत्तान्मिदम् । “ जसिममद्वापोगग-
रियिट्ठो सेसओ उ संसारा । ते सुक्कपक्खिया खलु, अदिगे पुण
कएहपक्खियवत्ति ” ॥ १ ॥ (चक्रबुद्धेसणी न उव्वजंति)
इन्द्रियत्यागेन तत्रोपपत्तेरिति । तर्हि अचक्रबुद्धेर्नितः कथमप्य-
न्ते ? इन्द्रियानाश्रितस्य सामान्योपयोगमात्रस्याऽचक्रबुद्धेर्नश-
द्वादिधेयस्योत्पादसमयेऽपि ज्ञावादचक्रबुद्धेर्निते उत्पद्यन्ते इत्यु-
च्यते इति (इन्द्रियेयगेत्यादि) स्त्रीपुरुषवेदा नोत्पद्यन्ते, भव-
प्रत्ययानुसङ्गवेदव्याप्तेषां (सेरित्तिओवउत्तेत्यादि) धोत्रा-
द्युपयुक्ता नोत्पद्यन्ते इन्द्रियाणां तदानीमभावात् (नो इन्द्रिओ
वउत्ता उव्वजंति) नो इन्द्रिजं मनस्सव चयत्तापि मनःप्रा-
प्त्यभावे इत्यमनो नास्ति तथापि ज्ञायमनसश्चैतन्यरूपस्य
सदा भावात्तेनोपयुक्तानामुपपत्तेर्नो इन्द्रियोपयुक्ता उत्पद्यन्ते इत्यु-
च्यते इति (मणजेगीत्यादि) मनोयोगिनो वायोगिनश्च नोत्प-
द्यन्ते उत्पत्तिसमयेऽप्यातकत्वेन मनोवाचोरभावादिति (काय-
योनि उव्वजंति) सर्वसंसारिणां काययोगस्य सर्वत्र ज्ञावा-
दिति । अथ रत्नप्रज्ञानारकाणमिवोद्धत्तनामिज्झाहुमाह । इमी
सेणमित्यादि (असखी न उव्वट्ठंति) उच्चत्तेना हि परमवप्र-
मसमये स्थाय च नारका असंदिष्टोपपद्यन्तेऽस्ते असंदिष्टः सन्तो
नोद्धत्तन्ते इत्युच्यते “ एवं विज्जनाणो न उव्वट्ठंति ” इत्यपि
भावनीयम् । शेषाणि तु पदार्थान्तादवद्व्याख्येयानि उक्तं च सू-
र्यायाम् “ असंखिणो य विज्जिणो य उव्वट्ठणाएवज्झा । दोसु
वि य चक्रबुद्धेस्सी, मणवइ तह इंदियाइवत्ति ” ॥ १ ॥ अन्तर्-
रत्नप्रज्ञानारकाणमुत्पादे उद्धत्तनायां च परिमाणमुक्तमथ तेषा-
मेवसत्तायां तदाह (इमीसेणमित्यादि केवइया अणत्तोववववव-
त्ति) कियन्तः प्रथमसमयेत्पन्ता इत्यर्थः । (परंपरोवववववव-
त्ति) उत्पत्तिसमयापेक्षया द्वादसिमयेषुवत्तमाना (अणत्तोवववववव-
त्ति) विवज्जित्तोवे प्रथमसमयावगाढाः । (परंपरोगाढत्ति) विवज्जित-
त्तवे द्वितीयादिकसमयेऽवगाढा येयां ते परंपरोवववववव-
इया चरिमिज्जा चरमी नारकाभवेषु स एव जवो येयां ते चरमा
नारकजन्तव्य वा चरमसमये वत्तमानाश्चरमाः अचरमारिषवन्ते
(असखी सिय अत्थि सिय नत्थि) असंखिय उद्ध्व

ये नारकत्वेनोपज्ञातेऽप्येतानां कवस्यायामसङ्गिनां भूतनायत्वात्
चात्या इति कृत्वा सिय अर्थीत्यायुक्तम् । मानमायादोमकयायो-
पयुक्तानां नोऽस्त्वियोपयुक्तानामनन्तरोपपन्नानामनन्तरावगाढा-
नामनन्तराद्वारकाणामनन्तरपर्याप्तिकानां च कादाचित्कावस्थस्य
अर्थीत्यादि वाच्यं देशाणां तु बहुव्याप्तसंख्याता इति वाच्यमिति ।
अनन्तरं संख्यातविस्तृतनरकावासानां कवत्त्वव्यतोक्ता । इत्थं त-
द्विषयवत्त्वव्यतोक्तार्थमात्रमाह “ इमीषणमित्यादि ” (तिष्ठिग-
मत्ति) उववज्जति उव्वट्टति पणत्तति । एते त्रयो गमाः ओहि-
णाणां ओहिदंसणीयसंखेज्जा (उव्वट्टावियव्वत्ति) कथं ते हि
तीर्थंकरादय एव प्रवर्तिते च स्तोकाः स्तोकाव्याच संख्याता
एवेति नवरम् । (असखी तिसुविगमणसु भण्णइत्ति कस्माडु-
च्यते । असङ्गितः प्रथमायामेवावपच्यन्ते । असखी खु पुटमंति
वचनदिति “ नाणत्तं वेस्सासु, वेस्साओ जहा पढमसपत्ति ”
इहाद्य पृथ्वीद्वयापेक्षया तूर्नायादिपृथिवीषु नानात्वं हेडयासु
भवति । ताश्च यया प्रथमशते तयाऽप्येयास्तत्र च सङ्ग्रहाथेयम्
“ काज य देसु तइयाए, मोत्तिया नोहिया चउत्थीए । एवतिया-
ए, मीसा, कएहा ततो परमकएहात्ति ” ॥ १ ॥ नवरम् “ ओहि-
णाणां ओहिदंसणी य न उव्वट्टति ” कस्माडुच्यते- ते हि
प्रायस्तीर्थंकरा एव ते च चतुर्थ्यां उक्ता नाप्यदन्त इति ॥
(जाव अप्पत्तिट्ठारेणत्ति) इह यावत्करणात्-काले महाकल-
रोरुए महारोरुणत्ति दइथम् । इह च मध्यम एव सत्थयवि-
स्तृत इति ॥ नवरम् “ तिसु नारेणसु न उववज्जति न उव्वट्टति
त्ति ” ॥ सम्यक्त्वभ्रष्टानामेव तत्रोत्पादात्तत उद्धर्तनान्नादेषु
त्रिषु ज्ञानेषु नोपपद्यन्ते, नापि चोद्धर्तन्त इति ॥ (पणत्ताएणसु
तहव अर्थित्ति) एतेषु पञ्चसु नारकावासेषु क्रियन्ते आभ-
निर्वाणकान्निनः ध्रुवज्ञानिनोऽवधिज्ञानिनिध कयन्ता इत्यत्र
तृतीयगमे तथैव प्रथमादिपृथिवीष्विव सन्ति तत्रोपपन्नानां
सम्यग्दर्शनलभे आभिनित्वाधिकादिज्ञानत्रयभावादिति । अथ
रत्नप्रज्ञादिनारकवत्त्वव्यतामेव सम्यग्पृथ्यादीनां अत्रिस्थाह इ-
मीषणमित्यादि । (नोसम्मामिच्छदिदी उववज्जन्तिस्ति) ।
“ न सममिच्छे कुण्ड कालमित्ति वचनात् ” मिश्रदृष्टो न
अन्यन्ते नापि तद्वयप्रत्ययं तेषामवधिवद्येन मिश्रदृष्टोः स-
न्तस्ते उत्पद्यन् । सम्मामिच्छदिदीहि नैरइहि अविरहिय
विरहिययावत्ति । कादाचित्कत्वेन तेषां विरहसम्भावदिति
अथ नारकवत्त्वव्यतामेव भङ्गयन्तरेणाह-से नूणमित्यादि ।
(लेसट्ठारेणसुत्ति) लश्यामेदेषु (संकिलिस्समाणेसुत्ति)
अविशुद्धं गच्छासु (कएहलेस्सं परिणमइत्ति) कुण्ण-
लेश्यां यति ततश्च (कएहलेसेय्यादि) (संकिलिस्समाणे
सु वा विसुज्जमाणेसुवत्ति) प्रशस्तलेश्यास्थानेव उविशु-
द्धिं गच्छासु अप्रशस्तलेश्यास्थानेषु च विशुद्धं गच्छासु
मौललेश्यां परिणमतीति भावः । अ० १३ श० १ उ० ॥

(५) नैरयिकादयः आत्मोपक्रमेण परोपक्रमेण वा आत्मद्वारा
परस्वर्गा वा आत्मप्रयोगेण परप्रयोगेण वा उपपद्यन्ते ।

ऐरइयाणं जंते ! किं आउवक्कमेणं उववज्जंति, परोवक्क-
मेणं उववज्जंति णिरुक्कमेणं उववज्जन्ति ? गोयमा ! आ-
तोवक्कमेणं वि उववज्जंति परोवक्कमेणं वि उववज्जंति णिरु-
क्कमेणं वि उववज्जंति एवं जाव वेमाणिया । ऐरइयाणं जंते !
किं आतोवक्कमेणं उव्वट्टति परोवक्कमेणं उव्वट्टति णिरुक्क-
मेणं उव्वट्टति ? गोयमा ! एणं आतोवक्कमेणं उव्वट्टति एणं प-
रोवक्कमेणं उव्वट्टति णिरुक्कमेणं उव्वट्टति । एवं जाव थणि-

यकुमारा । पुढवीकाइया जाव मएण्णसामित्तु उव्वट्टति । सेसा
जहा ऐरइया णवरं जोइमिया वेमाणिया चयंति । ऐरइया
णं जंते ! किं आयक्कीए उववज्जंति परिक्कीए उववज्जन्ति ?
गोयमा ! आयक्कीए उववज्जंति एणं परिक्कीए उववज्जन्ति ।
एवं जाव वेमाणिया । ऐरइयाणं जंते ! किं आइक्कीए उ-
व्वट्टति परिक्कीए उव्वट्टति ? गोयमा ! आइक्कीए उव्वट्टति
एणं परिक्कीए उव्वट्टति एवं जाव वेमाणिया णवरं जोइमिया
वेमाणिया चयंतीत अजिज्ञावो । ऐरइयाणं जंते ! किं आ-
यक्कमेणा उववज्जन्ति परक्कमेणा उववज्जन्ति ? गोयमा !
आयक्कमेणा उववज्जंति एणं परक्कमेणा उववज्जंति एवं
जाव वेमाणिया । एवं उव्वट्टणा दंइओ । ऐरइयाणं जंते !
किं आयप्पओगेणं उववज्जंति परप्पओगेणं उववज्जन्ति ?
गोयमा ! आयप्पओगेणं उववज्जन्ति एणं परप्पओगेणं उव-
वज्जन्ति । एवं जाव वेमाणिया । एवं दंइओ वि ॥

आत्मना स्वयमेव आयुष उपक्रमः आत्मोपक्रमस्तेन मृत्वा
इति शेषः उत्पद्यन्ते नारकाः यथा श्रेणिकः । परोपक्रमेण परकु-
तमरणेन यथा कुणिकः । निरुपक्रमेण उपक्रमणाननेन यथा
कालशौकरिकः यतः । सोपक्रममुक्ता इतरे च तत्रोत्पद्यन्ते उ-
त्पादोद्धर्तनाधिकादिद्माह नैरइयत्त्यादि (आइक्कीएत्ति) न-
इवरादिप्रतावेण्यः । आयक्कमुपत्तिः । आत्मकृतकर्मणा ज्ञा-
नावरणादिना (अयप्पओगेणंति) आत्मव्यापारेण ॥

(६) कतिसंघित्ताकतिसंघित्तानामुपपादः ।

ऐरइयाणं जंते ! किं कतिसंघिया अकतिमंघिया अव-
त्तव्वगमंघिया ? गोयमा ! ऐरइया कतिसंघिया वि अक-
तिसंघिया वि अत्तव्वगमंघिया वि, भेकेणट्ठेणं जंते ! जाव
अवत्तव्वगमंघिया वि ? गोयमा ! जेणं ऐरइया संवेज्जए
एणं पवेसणएणं पविमंति, तेणं ऐरइया कतिसंघिया । जेणं
ऐरइया असंवेज्जएणं पवेसणएणं पविमंति तेणं ऐरइया
अकतिसंघिया । जेणं ऐरइया एकएणं पवेसणएणं पवि-
मंति तेणं ऐरइया अवत्तव्वगमंघिया । सेतेणट्ठेणं गोयमा !
जाव अवत्तव्वगमंघिया वि । एवं जाव थणियकुमारा !
पुढवीकाइयाणं पुच्छा, गोयमा ! पुढवीकाइया एणं कति-
संघिया अकतिसंघिया एणं अवत्तव्वगमंघिया । से के-
णट्ठेणं जंते ! एवं पुच्छ-जाव णो अवत्तव्वगमंघिया ?
गोयमा ! पुढवीकाइया असंवेज्जएणं पवेसणएणं पविमंति,
से तेणट्ठेणं जाव णो अवत्तव्वगमंघिया एवं वणस्सइकाइया ।
वेइदिया जाव वेमाणिया जहा ऐरइया । सिच्छाणं पुच्छा ?
गोयमा ! सिच्छा कतिमंघिया णो अकतिसंघिया अवत्त-
व्वगमंघिया वि । से केणट्ठेणं जाव अवत्तव्वगमंघिया वि ?
गोयमा ! जेणं सिच्छा संवेज्जएणं पवेसणएणं पविमंति
तेणं सिच्छा कतिसंघिया, जेणं सिच्छा एकएणं पवेसणएणं
पविमंति तेणं सिच्छा अवत्तव्वगमंघिया वि से तेणट्ठेणं
गोयमा ! जाव अवत्तव्वगमंघिया वि ॥

उत्पादाधिकारादिदमाह नेरइत्येयादि (कइसंचियत्ति) कति इति सङ्ख्यावाची ततश्च कतिन्येन सञ्चिता एकसमये संख्यातोत्पादेन परिणताः कतिमञ्जिताः एवं (अक-इसंचियत्ति) । नवरं । (अकतित्ति) सख्यानिषेधोऽसंख्यातत्वनन्तर्धं चेति (अवक्तव्यसंचियत्ति) ह्यादिः संख्या व्यवहारतः शीर्षहेलिकायाः परतोऽसंख्या यश्च संख्यात्वेनासंख्यात्वेन च वक्तुं न शक्यते असावक्तव्यः स च एककस्तेनावक्तव्येन एककेन एकत्वोत्पादेन सञ्चिता अवक्तव्यकसञ्चितास्तत्र नारकादयस्त्रिविधा अपि एकरूपधेन ते शमेकादीनां संख्यातानामुत्पादान् शुधिवीकायिकादयस्तु अकतिसञ्चिता एव तेषां समयेनासंख्यातानामेव प्रवेशा-इनस्पत्यस्तु यद्यप्यनन्ता उत्पद्यन्ते तथापि प्रवेशनकं विजा-तीयेभ्य आगतानां यस्तत्रोत्पादस्तद्विवक्षितमसंख्याता एव च विजातीयेभ्य उद्धृतास्तत्रोत्पद्यन्त इति सूत्रं उक्तम् । (एवं जाव वणस्सइकाइयात्ति) सिद्धा नो अकतिसंचिता अनन्तानामसंख्यातानां वा तेषां समयेनासंभवादिति । एषामेवा-ल्यबहुतं चिन्तयन्नाह ॥

एएसिणं जंते ! एरइयाणं कइसंचियाणं अकइसंचियाणं अत्र तत्तवगमंचियाणं य कयरे १ वज्जा विमेषाहिया वा ? गोयमा ! मवत्तयो वा नेरइया अवत्तवगमंचिया कति संचिया संखेज्जगुणा अकतिमंचिया असंखेज्जगुणा एवं एमिदियवज्जणं जाव वेमाणियाणं अप्पावहुणं एमिदियाणं एतिय अप्पावहुणं एमिणं जंते ! सिद्धाणं कतिमंचियाणं अवत्तवगमंचियाणं य कयरे १ जाव विमेषाहिया वा गोयमा ! मवत्तयो वा सिद्धा कतिसंचिया अवत्तवगमंचिया संखेज्जगुणा ॥

(एएसोत्यादि) अवक्तव्यकसंचिताः स्तोकाः । अवक्तव्यकस्यानस्यैकान्यां कतिसंचिताः संख्यातगुणाः संख्यातव्यासंख्यात-स्थानकानामकतिसञ्चितास्त्वसंख्यातगुणाः असंख्यातस्थानका-नामसंख्यातव्यादियेके । अग्रे त्याहुः । वस्तुस्वभावोऽत्र कार-णं न तु स्थानकाद्यगत्यादि कथमन्यथा सिद्धाः कतिसंचिताः स्थानकवहुत्वेऽपि स्तोकाः । अवक्तव्यकास्तु स्थानस्यैकत्वेऽपि संख्यातगुणाः । ह्यादित्वेन केवलनिमग्नानामागुःसमातेरियं च श्लोकस्वतायदियेति ॥

(७) पदकसमजिताः नारकाद्युत्पादविशेषाण्युत्त-

संख्याधिकारादिदमाह ।

नेरइयाणं भंते ! किं उक्कसमजजिया एणो उक्कसमजजिया उक्केण य एणो उक्केण य समजजिया उक्केहि य समजजिया उक्केहि य एणो उक्केण य समजजिया ? गोयमा ! नेरइया उक्कसमजजिया वि ! णो उक्कसमजजिया वि १ उक्केण य एणो उक्केण य समजजिया ३ उक्केहि य समजजिया वि ४ उक्केहि य एणो उक्केण य समजजिया वि ५ मे कणेट्ठेणं भंते ! एवं वृत्तइ-नेरइया उक्कसमजजिया वि जाव णो उक्केहि य एणो उक्केण य समजजिया वि ? गोयमा ! जणं नेरइया उक्केणं पवेमणणं पविसंति तेणं नेरइया उक्कसमजजिया । जणं नेरइया जहणेणं एक्केण वा दोहिं वा तिहिं वा उ-क्केणं पंचणं पवेमणणं पविसंति तेणं नेरइया एणो उ-

कसमजजिया १ जणं नेरइया उक्केणं अस्सेण य जहमे णं एक्केण वा दोहिं वा तिहिं वा उक्केणं पंचणं पवे-मणणं पविसंति तेणं नेरइया उक्केण य णो उक्केण य म. मजजिया ३ जणं नेरइया अणेगेहिं उक्केहि पवेमणणं पविसंति तेणं नेरइया उक्केहि य समजजिया ४ जणं नेर-इया अणेगेहिं उक्केहि अणेण य जहणेणं एक्केण वा दोहिं वा तिहिं वा उक्केणं पंचणं पवेमणणं पविसंति तेणं नेरइया उक्केहि य एणो उक्केण य समजजिया ॥ ५ मे तेण-ट्ठेणं तं चेव समजजिया वि एवं जाव एणियकुमारा पुटवी-काइयाणं पुट्टा, गोयमा ! पुट्टवीकाइया एणो उक्कसमजजिया एणो णो उक्कसमजजिया एणो उक्केण य एणो उक्केण य सम-जजिया ३ उक्केहि य समजजिया वि उक्केहि य एणो उक्केण य समजजिया वि से कणेट्ठेणं जाव समजजिया वि गोयमा जणं पुट्टवीकाइया एणेगेहिं उक्केहि पवेमणणं पविसंति तेणं पुट-वीकाइया उक्केहि समजजिया, जणं पुट्टवीकाइया एणेगेहिं उक्केहि अस्सेण य जहमेणं एक्केण वा दोहिं वा तिहिं वा उक्केणं पंचणं पवेमणणं पविसंति तेणं पुट्टवीकाइया उक्केहि य णो उक्केण य समजजिया से तेणेट्ठेणं जाव समजजिया वि एवं जाव वणस्सइकाइया वेइदिया जाव वेमाणिवा एर सिद्धा जहा नेरइया ॥

नेरइयाणमित्यादि (उक्कसमजजियत्ति) पद-परिमाणमस्येति पदकं बुद्धं तेन समजिताः परिणता पदकसमजिताः । अय-मर्थः एकत्र समये ये समुत्पद्यन्ते तेषां या राशिः स पदप्रमाणो यदि स्यात्तदा ते पदकसमजिता उच्यन्ते ॥ १ ॥ (नो उक्कसम-जजियात्ति) नो पदकः पदकानावस्ते च एकादयः पञ्चान्तास्तेन नो पदकेन एकाद्युत्पादेन ये समजितास्तेन तथा । २ । तथा (उक्केण य एणो उक्केण य समजजियत्ति) एकत्र समये येषां पदक-समृद्धदिकाद्यधिकं ते पदकेन नोपदकेन च समजिता उक्ताः ॥ ३ ॥ (उक्केहि य समजजियत्ति) एकत्र समये येषां बहूनि पदकानि उत्पद्यन्ति ते पदकैः समजिताः उक्ताः । ४ । तथा (उक्केहि य नो उक्केण य समजजियत्ति) एकत्र समये येषां ब-हूनि पदकानि एकाग्रधिकानि ते पदकैः नो पदकेन च सम-जिता एते पञ्चविकल्पाः । इह च नारकादीनां पञ्चापि वि-कल्पाः सम्भवन्त्येकादीनामसंख्यातानां तेषां समयेनोत्पत्ते-रसंख्यातेष्वपि च क्षान्तिः पदकानि व्यवस्थापयन्तीति एके-न्द्रियाणां त्वसंख्यातानामेव प्रवेशनात्पदकः समजिताः । तथा पदकेनोपदकेन च समजिता इति विकल्पद्वयस्यैव सम्भव इति श्रुत एवाह पुट्टविकाइयामित्यादि ॥

पदकसमजितेनापदे अल्पबहुत्वम् ।

एएसिणं भंते ! नेरइयाणं उक्कसमजजियाणं एणो उक्कसमजजियाणं उक्केण य एणो उक्केण य समजजियाणं उ-क्केहि य समजजियाणं उक्केहि य एणो उक्केण य समजजिया ण य कयरे कयरे जाव विमेषाहिया वा ? गोयमा ! मव-त्तयो वा नेरइया उक्कसमजजिया एणो उक्कसमजजिया संखेज्जगुणा उक्केण य एणो उक्केण य समजजिया संखे-ज्जगुणा उक्केहि य समजजिया अ संखेज्जगुणा उक्केहि

य एो ढक्केण य समज्जिया संखेज्जगुणा । एवं जाव
थणियकुमारा एएसिणं भंते ! पुढविकाइयाणं ढक्केहि य सम-
ज्जियाणं ढक्केहि य एो ढक्केहि य समज्जियाणं कयरे कयरे
जाव विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थो वा पुढविकाइया
ढक्केहि य समज्जिया ढक्केहि य एो ढक्केण य समज्जिया संखे-
ज्ज गुणा एवं जाव वणस्सइकाइयाणं वेइदियाणं जाव वेमा-
णियाणं । जहा ऐरइयाणं । एएसिणं भंते ! सिद्धाणं ढक्कस-
मज्जियाणं एो ढक्कसमज्जियाणं जाव ढक्केहि य एो ढक्के-
ण य समज्जियाणं य कयरे कयरे जाव विसेसाहिया ? गोय-
मा ! सव्वत्थो वा सिद्धा ढक्केहि य एो ढक्केण य सम-
ज्जिया ढक्केहि य समज्जिया संखेज्जगुणा ढक्केण य
एो ढक्केण य समज्जिया संखेज्जगुणा ढक्कसमज्जिया
संखेज्जगुणा एो ढक्कसमज्जिया संखेज्जगुणा ॥

एवमपवहुवचिन्तायां नारकादयः स्तोका आद्याः पदक-
स्थानस्यैकत्वात् द्वितीयास्तु संख्यातगुणाः नोपदकस्थानानां
बहुत्वात् एवं तृतीयचतुर्यपञ्चमेषु स्थानाहुल्यात्सुत्रोक्तं बहु-
वचनमेवमित्येकं । अन्ये तु वस्तुस्वभावादित्याहुतिरिति ॥

(८) द्वादश समर्जिताः ।

ऐरइयाणं जंते ! किं वारसमज्जिया एो वारसमज्जिया
वारसएणं एो वारसएणं य समज्जिया वारसएहि य सम-
ज्जिया ४ वारसएहि य एो वारसएणं य समज्जिया ? गोयमा !
ऐरइया वारसमज्जिया वि जाव वारसएहि य एो वारसएणं
य समज्जिया वि से केणट्ठेणं जाव समज्जिया वि । गोयमा !
जेणं ऐरइया वारसएणं पवेसएणं पविंसंति तेणं ऐरइया
वारसमज्जिया वि जे । ऐरइया जहमेणं एकेण वा दोहिं
वा तिहिं वा उक्कोसेणं एक्कारसएणं पवेसएणं पविंसंति तेणं
ऐरइया एो वारसमज्जिया । जेणं ऐरइया वारसएणं
भमेणं य जहमेणं एक्केण वा दोहिं वा तिहिं वा उक्कोसेणं
एक्कारसएणं पवेसएणं पविंसंति तेणं ऐरइया वारसएणं
समज्जिया । जेणं ऐरइया ऐगेहिं वारसएहिं पवेसएणं
पविंसंति तेणं ऐरइया वारसएहिं समज्जिया । जेणं ऐरइया
ऐगेहिं वारसएहिं अएणेणं य जहमेणं एक्केण वा दोहिं
वा तिहिं वा उक्कोसेणं एक्कारसएणं पवेसएणं पविंसंति
तेणं ऐरइया वारसएहिं य एो वारसएणं य समज्जिया स
तेणट्ठेणं जाव समज्जिया वि । एवं जाव थणियकुमारा ।
पुढवीकाइयाणं पुच्छा गोयमा ! पुढवीकाइया एो वारसम-
ज्जिया एो ना वारसएणं य समज्जिया एो वारसएणं एो
वारसएणं य समज्जिया वारसएहिं समज्जिया वारसएहिं य
एो वारसएणं य समज्जिया । से केणट्ठेणं जाव समज्जिया
वि ? गोयमा ! जेणं पुढवीकाइया ऐगेहिं वारसएहिं य पवे-
सएणं पविंसंति तेणं पुढवीकाइया वारसएहिं समज्जिया । जेणं
पुढवीकाइया ऐगेहिं वारसएहिं अएणेणं य जहमेणं

एक्केण वा दोहिं वा तिहिं वा उक्कोसेणं एक्कारसएणं य
पवेसएणं पविंसंति तेणं पुढवीकाइया वारसएहिं य एो
वारसएणं य समज्जिया से तेणट्ठेणं जाव समज्जिया वि एवं
जाव वणस्सइकाइया । वेइदिया जाव सिद्धा जहा ऐरइया ।
एएसिणं जंते ! ऐरइयाणं वारसमज्जियाणं सव्वेसिं
अप्पावहुणं जहा ढक्कसमज्जियाणं एवरं वारसजिन्नावो ।
सेसं तं चेव ॥

(९) चतुरशीतिसमर्जिताः ॥

ऐरइयाणं जंते ! किं चुलसीति समज्जिया एो चुलसीति
समज्जिया चुलसीति ए य एो चुलसीति ए य समज्जिया
चुलसीति हि य समज्जिया चुलसीति हि य एो चुलसीति ए
य समज्जिया ? गोयमा ! ऐरइया चुलसीति समज्जिया वि ।
जाव चुलसीति हि य एो चुलसीति हि य समज्जिया वि । से
केणट्ठेणं जंते ! एवं चुलसी जाव समज्जिया वि ? गोयमा !
जेणं ऐरइया चुलसीति एणं पवेसएणं पविंसंति तेणं ऐ-
रइया चुलसीति समज्जिया, जेणं ऐरइया जहमेणं एकेण
वा दोहिं वा तिहिं वा उक्कोसेणं तेसीति पवेसएणं पवि-
संति तेणं ऐरइया एो चुलसीति समज्जिया, जेणं ऐर-
इया चुलसीति एणं अमेणं य जहमेणं एकेण वा दोहिं
वा तिहिं वा जाव उक्कोसेणं तेसीति एणं पवेसएणं पवि-
संति तेणं ऐरइया चुलसीति एणं य एो चुलसीति ए य स-
मज्जिया । जेणं ऐरइया ऐगेहिं चुलसीति एहिं य पवेसएणं
पविंसंति तेणं ऐरइया चुलसीति एहिं य समज्जिया । जेणं ऐ-
रइया ऐगेहिं चुलसीति एहिं य अमेणं य जहमेणं एकेण
वा जाव उक्कोसेणं तेसीति एणं जाव पविंसंति तेणं ऐरइया
चुलसीति एहिं य एो चुलसीति एणं य समज्जिया से तेण-
ट्ठेणं जाव समज्जिया वि । एवं जाव थणियकुमारा पुढ-
वीकाइया तेहं पच्छिइएहिं दोहिं एवरं अजिन्नावो चु-
लसीतिओ । एवं जाव वणस्सइकाइया वेइदिया जाव
वेमाणिया जहा ऐरइया । सिद्धाणं पुच्छा, गोयमा ! सिद्धा
चुलसीति समज्जिया वि एो चुलसीति समज्जिया वा चुल-
सीति य एो चुलसीति य समज्जिया वि एो चुलसीति हि य स-
मज्जिया एो चुलसीति हि य एो चुलसीति समज्जिया । से
केणट्ठेणं जाव समज्जिया ? गोयमा ! जेणं सिद्धा चुलसी-
ति एणं पवेसएणं पविंसंति तेणं सिद्धा चुलसीति समज्जिया
जेणं सिद्धा जहमेणं एकेण वा दोहिं वा तिहिं वा उक्को-
सेणं तेसीति एणं पवेसएणं पविंसंति तेणं सिद्धा एो
चुलसीति समज्जिया जेणं सिद्धा चुलसीति एणं अमेणं य
जहमेणं एकेण वा दोहिं वा तिहिं वा उक्कोसेणं तेसीति-
एणं पवेसएणं पविंसंति तेणं सिद्धा चुलसीति य एो
चुलसीति ए य समज्जिया से तेणट्ठेणं जाव समज्जिया ।
एणं जंते ! ऐरइया एो चुलसीति समज्जियाणं एो

चुद्धमीतिसमजियाणं सर्वेसि अप्पावहूणं जहा उक्कसमजि-
याणं जाव वेमाणिया एवरं अचिज्जावा चुद्धसीतित्रो ए-
मिणं जंते ! सिध्दाणं चुद्धमीति समजिजयाणं णो चुद्धसी-
तिसमजिजयाणं चुद्धमीति ए णो चुद्धमीति ए समजिज-
याणं कयंरं कयंरं जाव विममाहिद्या वा ? गोयमा ! सव्व-
त्थो वा सिध्दा चुद्धसीतिय णो चुद्धसीतिय समजिजया
चुद्धसीतिय समजिजया अणंतगुणा णो चुद्धसीतिय सम-
जिजया अणंतगुणा सेवं जंते ! जंते ! चि जाव निहरइ ॥
एवं ह्रादशकस्त्राणि चतुरश्रतिसुत्राणि चेति । असुरकुमाराः
कतिविधाः ॥

केवइयाणं भंते ! असुरकुमारा वाससयसहस्सा पप्पत्ता ?
गोयमा ! चोयइअसुरकुमारा वाससयसहस्सा पप्पत्ता,
ते भदंत ! किं संखेज्जवित्थडा असंखेज्जवित्थडा ? गोयमा !
संखेज्जवित्थडा वि असंखेज्जवित्थडा वि । चोयइयाणं
भंते ! असुरकुमारा वाससयसहस्सेसु संखेज्जवित्थ-
डेसु असुरकुमारा वाससयसहस्सेसु एगसमएणं के-
वइया असुरकुमारा उववज्जंति, केवइया तेउलेस्सा
उववज्जंति, केवइया कएहपक्खिया उववज्जंति एवं
जहा रयणप्पभाए तहेव पुच्छा, तहेव वागरणं एवरं
दोहिं वेदेहिं उववज्जंति, एणुसगवेदगा ए उववज्जंति
सेसं तं चेव, उव्वट्ठंगा वि तहेव एवरं असमि उव्व-
ट्ठंति, ओहिणाणी ओहिदंसणी य ए उव्वट्ठंति सेसं तं
चेव, पप्पत्ता एसु तहेव एवरं संखेज्जगा इत्थीवेदगा
पप्पत्ता, एवं पुरिसवेदगावि, एणुसगवेदगा एत्थि कोह-
कसायी सिय अत्थि सिय एत्थि, जइ अत्थि जहकेणं
एको वा दो वा तिथि वा उकोसेणं संखेज्जगा पप्पत्ता, एवं
माण माया, संखेज्जगा लोभकसाई पप्पत्ता, सेसं तं चेव,
तिसु वि गमएसु संखेज्जवित्थडेसु चत्तारि लेस्साओ भा-
णियव्वाओ, एवं असंखेज्जवित्थडेसु वि, एवरं तिसुवि
गमएसु असंखेज्जगा भाणियव्वा जाव असंखेज्जगा अच-
रिमा पप्पत्ता ! केवइयाणं भंते ! एणकुमारावासा एवं
जाव थणियकुमारावासा एवरं जत्थ जत्थियाभवणा ॥

कइविहेत्यादि (संखेज्जवित्थडावि असंखेज्जवित्थडावि-
त्थि) इह गाथा “ जंबुदी-
खलु, भयणा जे हंति सव्व-
खुड्ढाग । संखेज्जवित्थडा म-भिम्मा उ ससा असंखेज्ज-
त्थि ” ॥ १॥ (दोहिं वि वेदेहिं उववज्जंति) इयोरपि खीव-
पुंवेदयोगत्पयन्ते, नयेत्थि तेषु भावान् (असमी उव्वट्ठंति) अ-
सुरादीनामेषावधिमतामुच्यते । (ओहिणाणी ओहिदंसणी
य न उव्वट्ठंति) असुरादिसुत्तानां तीर्थकरादित्वाभावात्,
तीर्थकरादिगानान्तर्धानमसम्भविष्यति पृथिव्यादिपूयादान्
(पप्पत्ताएसु तर्थात्) प्रक्षपकेषु प्रहमपदोपलक्षितगमाधी-
नेष्वसुरकुमारेषु तथैव यथा प्रथमेदंशके “ कोहकसाई इत्या-
दि ” कोपमानमायाकपायेदियन्तो वेयेषु कादाचित्कत्वादेव
उक्तम् “ नित्य अत्थि इत्यादि ” लोभकपायेदियन्तस्तु सार्व-
दिका अत उक्तम् “ संखेज्जगा लोभकसाई पप्पत्तत्ति ” तिसुवि

गमएसु चत्तारि लेस्साओ भणियव्वाओत्ति ” उववज्जंति
उव्वट्ठंति पक्षत्वेयंलक्षणेषु त्रिष्वपि गमेषु चतस्रो लेश्या-
स्तेजोलेश्यान्ता भणितव्याः एता एव ह्यसुरादीनां भवन्तीति ।
(तत्थ जत्थिया भवणात्) यत्र निकाये यावन्ति भवन्त-
त्ताणि तत्र तावन्त्युच्चारणायानि यथा—“ चउसइ असुराणं,
नागकुमाराणं होइ चुलसाई । वावत्तरि कण्णायं, वाउकुमा-
राणं छुसइ ” ॥ १ ॥ दीवादिना उदहारणं, विज्जुकुमारिद-
धणियमग्रेणं । जुयलाणं पत्तेयं छावत्तरिमां सयसहस्सत्ति ॥ २ ॥

केवइयाणं भंते ! वाणमंतरा वाससयसहस्सा पप्पत्ता ?
गोयमा ! असंखेज्जगा वाणमंतरा वाससयसहस्सा प-
प्पत्ता, तेणं भंते ! किं संखेज्जवित्थडा असंखेज्जवि-
त्थडा ? गोयमा ! संखेज्जवित्थडा णो असंखेज्जवित्थ-
डा । संखेज्जेसुणं भंते ! वाणमंतरा वाससयसहस्सेसु
एगसमएणं केवइया वाणमंतरा उववज्जंति ? एवं जहा
असुरकुमाराणं संखेज्जवित्थडेसु तिथि गमगा तहेव जा-
णियव्वा, वाणमंतराणं वि तिथि गमगा ॥

व्यन्तरसूत्रे (संखेज्जवित्थडात्ति) इह गाथा “ जंबुदी-
वसमा खलु, उकोसेणं हवति ते नगरा । खुड्ढा खत्तसमा
खलु, विदेहसमगाउ मज्झिमगत्ति ॥ २ ॥

केवइयाणं जंते ! जोइसियविमाण वाससयसहस्सा प-
प्पत्ता ? गोयमा ! असंखेज्जगा विमाण वाससयसहस्सा प-
प्पत्ता, तेणं भंते ! किं संखेज्जवित्थडा एवं जहा वाणमं-
तराणं तहा जोइसियाणं वि तिथि गमगा जाणियव्वा, एवरं
एगा तेउलेस्सा उववज्जंतेसु पप्पत्तेषु य असमि एत्थि
सेसं तं चेव ॥

ज्योतिष्कसूत्रे संख्यातविवृता विमानावासा एगस-
त्तिनागं काउण जोयणमित्यादिना ग्रन्थेन प्रमातव्याः, नवरं
(एगा तेउलेस्सत्ति) व्यन्तरेषु लेश्याचतुष्टयमुक्रमेतेषु तु
तेजोलेश्यैवैका वाच्या, तथा उववज्जंतेसु पप्पत्तेषु य असमि
नत्थित्ति । व्यन्तरेष्वसंज्ञिनं उत्पद्यन्त इत्युक्तम् इह तु तत्ति-
पेक्षः, प्रक्षेपेवपीह तद्विषय उत्पादाभावादिति ॥

सोहम्मणं जंते ! कप्पे केवइया विमाणवाससयसहस्सा
पप्पत्ता ? गोयमा ! वत्तीसं विमाणवाससयसहस्सा पप्पत्ता,
तेणं जंते ! किं संखेज्जवित्थडा असंखेज्जवित्थडा ?
गोयमा ! संखेज्जवित्थडा वि असंखेज्जवित्थडा वि । सो-
हम्मणं जंते ! वत्तीसविमाणवाससयसहस्सेसु संखेज्जवि-
त्थडेसु विमाणेषु एगसमएणं केवइया सोहम्मगा देवा उव-
वज्जंति, केवइया तेउलेस्सा उववज्जंति, एवं जहा जोइसि-
याणं तिथि गमगा तहेव तिथि गमगा जाणियव्वा, एवरं
तिसु वि संखेज्जगा जाणियव्वा, ओहिणाणी ओहिदंस-
णी य चया वेयव्वा सेसं तं चेव । असंखेज्जवित्थडा वि एवं
चेव तिथि गमगा य, एवरं तिसु वि गमएसु असंखेज्जगा
जाणियव्वा, ओहिणाणी य ओहिदंसणी संखेज्जगा चवत्त
सेसं तं चेव, एवं जहा सोहम्मवत्तव्या जणिया तहा
ईसाणं उगमगा जाणियव्वा, सणकुमारे वि एवं चेव एवरं

इत्यविदगा ए उव्वज्जंति, तेसु पणत्तेसु य ए जणंति, अ-
मणी तिसु वि गमिपसु ए जणंति सेसं तं चेव । एवं
जाव सहस्रारो णाणात्तं विमाणेसु द्वेस्सामु य सेसं तं चेव ॥
सैधमसुत्रे ओहिणाणीत्यादि तत्तच्चुत्ता यतस्तीर्थकरादयो
जवत्यतो ऋषिज्ञानाद्यश्चावयितव्याः । ओहिनाणी ओहिदे-
सणी य संवेज्जा (चयंति) संख्यातानामेव तीर्थकरादित्वे-
नोत्पादादिति (ब्रह्मगति) उत्पादाद्यस्यैव संख्यातविस्तृ-
तानाश्रित्य एव च त्रयोदशसंख्यातविस्तृतानाभित्यैवं पद्धताः ।
नवरं इत्थिवेयेत्यादि । स्त्रियः सनत्कुमारादिषु नोत्पद्यन्ते, न च
सन्ति उच्चैतो तु स्युः (असखी तिसु वि गमपसु न भण्णत्ति)
सनत्कुमारादिदेवानां संहिज्य पवोत्पादेन च्युतानां च संहिज्ये-
व गमनेन गमत्रयेऽप्यसंहित्वस्याज्ञावाविति (एवं जाव सह-
स्सरोत्ति) सहस्रारान्तेषु तिरश्चामुत्पादेनासंख्यातानां विष्प-
गमेषु ज्ञावादिति (नाणात्तं विमाणेसु द्वेस्सामुयसि) तत्र विमा-
नेषु नानात्वं वत्तीस श्रुतुवीसंस्यादिना ग्रन्थेन समवसेयम्
द्वेय्यासु पुनरिदं “ तेरु १ तेरु २ तद् नेरुपम् ३ पहाय ४
पहलुका य ५ । मुक्काय ६ परममुक्काय ७ विमाणवासीहंति ”
॥ १ ॥ इह च सर्वेष्वपि शुक्रादिदेवस्थानेषु परमशुद्धेति ॥

आणपपाणपसुणं जंते । कपेसु केवइया विमाणावासमया
पणत्ता । चत्तारि विमाणावासमया पणत्ता । तेषां जंते । किं
संखेज्जा पुच्छा, गोयमा । संखेज्जवित्थमा वि असंखेज्जवि-
त्थमा वि, एवं संखेज्जवित्थंसेसु तिषि गमगा जहा सह-
स्मारे, असंखेज्जवित्थंसेसु उव्वज्जंति तेसु य चयं तेसु य
एवं चेव संखेज्जा जाणियव्वा, पणत्तेसु असंखेज्जा, एवरं
णो इंदियओवउत्ता अणेतरोववण्णा अणेतरोवगाढा अण-
तराहारा अणेतरोपज्जत्तगा य एसिं जहण्णं एको वा
दो वा तिषि वा उक्कोसेणं संखेज्जा पणत्ता, असंखेज्जा
जाणियव्वा । आरणचुपेसु एवं चेव जहा आणयपाणप-
णाणात्तं विमाणेसु, एवं गेवज्जगावि ॥

अनतादिमूत्रे । संखेज्जवित्थंसेसु इत्यादि । उत्पादे अवस्थानं चय-
नेन च संख्यातविस्तृतत्वादिमानानां संख्याता एव भवन्तीति
भावः । असंख्यातविस्तृतेषु पुनरुत्पादचयनयोः संख्याता एव,
यतो गर्तेजमनुप्यंज्य एव आनतादिपूयज्जंते, न ते च संख्या-
ता एव । तथा आनतादिपूयच्युता गर्तेजमनुप्यंज्य पवोत्पद्यन्ते
अतः सम्यगेन संख्यातानामेवोत्पादचयनसम्प्रदायविरहितसंख-
संख्यातानामपि स्यादसंख्यातजीवित्वेनैकदैव जीवितकाले
असंख्यातानामुत्पादादिति । पणत्तेसु असंखेज्जा नवरं नो इ-
दिओवउत्तेत्यादि । प्रहमगमके असंखेय्या वाच्याः केवधं नो
इत्थिओपयुक्तदिपु पञ्चसु पदेसु संख्याता एव तेषामुत्पादाव-
सर एव ज्ञावादुपपत्तिश्च संख्यातानामेवेति दृष्टिर्ते प्रागिति ।

कणं जंते । अणुत्तरविमाणा पणत्ता । गोयमा । पंच-
अणुत्तरविमाणा पणत्ता, तेषां जंते । किं संखेज्जवित्थमा
असंखेज्जवित्थमा । गोयमा । संखेज्जवित्थमा य अमंज्ज-
वित्थमा य । पंचसु एवं जंते । अणुत्तरविमाणेसु संखेज्जवि-
त्थंसे विमाणे एगमएणं केवइया अणुत्तरोववाइया उव-
वज्जंति, केवइया मुक्कोसेसा उव्वज्जंति पुच्छा तद्देव, गो-
यमा । पंचसु एवं अणुत्तरविमाणेसु संखेज्जवित्थंसे अणुत्त-

रविमाणे एगमएणं जहण्णं एको वा दो वा तिषि वा
उक्कोसेणं संखेज्जा अणुत्तरोववाइया उव्वज्जंति, एवं जहा
गेविज्जगविमाणेसु संखेज्जवित्थंसेसु एवरं कएणपक्खिया
अभवसिक्खिया तिसु अस्माणेसु एएण उव्वज्जंति, ण च-
यंति, ण वि पणत्तपसु जाणियव्वा । अचरिमावि खोहि-
ज्जंति, जाव संखेज्जा चरिमा पणत्ता, सेसं तं चेव असंखे-
ज्जवित्थंसेसु वि एएण जणंति, अचरिमा अत्थि सेसं जहा
गेवज्जएसु असंखेज्जवित्थंसेसु जाव असंखेज्जा अचरिमा
पणत्ता ॥

(पंच अणुत्तरोववाइयसि) तत्र मध्यमं संख्यातविस्तृतं जो-
जनलक्षप्रमाणत्वादिति । नवरं कएणपक्खियेत्यादि । इह सम्य-
गृष्टीनामेवोत्पादात् कृष्णपात्रिकादिपदानां गमत्रयेऽपि निषेधः
(चरिमावि कोहिज्जंति) येषां चरमां उन्नुत्तरदेवभवः स
एव ते चरमास्तदितर त्वचरमारस्ते च निषेधनीया यतश्चरमा
एव मध्यमे विमाने उत्पद्यन्ते इति । असंखेज्जवित्थंसेसु वि (ए-
न भण्णत्ति) इहेन इति कृष्णपात्रिकादयः । नवरं (अचरिमा
अत्थि) यतो बाह्यविमानेषु पुनरुत्पद्यन्ते इति ॥

चायट्टीए णं जंते । अमुरकुमारावाससयसहसेसु संखेज्ज-
वित्थंसेसु अमुरकुमारावासेसु किं सम्माहिट्टी अमुरकुमा-
रा उव्वज्जंति, मिच्छदिट्टी एवं जहा रयणपण्णाए तिषि आ-
हावगा जणिया तहा असंखेज्जवित्थंसेसु वि तिषि गमगा,
एवं जाव गेवज्जविमाणे अणुत्तरविमाणेसु एवं चेव, एवरं
तिसुवि आलावपसु मिच्छदिट्टी सम्मामिच्छदिट्टी य णं
जणत्ति सेसं तं चेव । सेणुणं जंते । कएहद्वेस्से एहीद्वेस्से
जाव मुक्कोसेसं जवित्ता कएहलेस्सेसु देवेषु उव्वज्जंति ?
हंता गोयमा । एवं जहेव एणइएसु पदमे उदेसे तद्देव जा-
णियव्वं, णील्लेस्साए वि जहेव एणइयाणं, जहा एील-
लेस्साए एवं जाव पम्हलेस्सेसु मुक्कोसेसु एवं चेव, एवरं
लेस्साएणेषु विमुक्कमाणेषु विमुक्कमाणेषु मुक्कोसेसा
परिणमइ, परिणमइत्ता मुक्कोसेसु देवेषु उव्वज्जंति से
तेणट्टेणं जाव उव्वज्जंति । सेवं जंते ! भंतेति ॥

(तिषि आलावगसि) सम्यगदृष्टिमिथ्यादृष्टिमिश्रदृष्टि-
वियया इति । नवरं तिषि आलवगेसु इत्यादि, उर्ध्वोत्त-
रचरणे पणत्ता लावप य । मिथ्यादृष्टिः सम्यग्मिथ्यादृष्टिश्च
न वाच्योऽनुत्तपसुरेषु तस्यासम्भवादिति । भ० १३ श० उ० २१
(१०) नेरयिकादयः कुत उत्पद्यन्ते ।

नेरइयाणं जंते कअओहिंता उव्वज्जंति किं एणइएहिंता उ-
व्वज्जंति तिरिक्खजोणिएहिंता उव्वज्जंति माण्सेहिंता उ-
व्वज्जंति देवहिंता उव्वज्जंति ? गोयमा । नेरइया नो नेर-
इएहिंता उव्वज्जंति तिरिक्खजोणिएहिंता उव्वज्जंति म-
ण्सेहिंता उव्वज्जंति नो देवहिंता उव्वज्जंति जइ ति-
रिक्खजोणिएहिंता उव्वज्जंति किं एणंदियतिरिक्खजो-
णिएहिंता उव्वज्जंति वेइंदियतिरिक्खजोणिएहिंता उव-
ज्जंते तद्देवियतिरिक्खजोणिएहिंता उव्वज्जंति चउरिंदिय-
यतिरिक्खजोणिएहिंता उव्वज्जंति पंचिंदियतिरिक्खजोणि-

उज्जति नो अपज्जत्तएहिंतो उववज्जंति । जदि खहयरपंचि-
दियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं सम्मुच्चिमखह-
यरपंचिदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं गन्नवक्कति-
यखहयरपंचिदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा !
दोहिंतो वि उववज्जंति । जदि सम्मुच्चिमखहयरपंचिदियति-
रिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं पज्जत्तएहिंतो अपज्जत्त-
एहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! पज्जत्तएहिंतो उववज्जंति नो
अपज्जत्तएहिंतो उववज्जंति । जदि गम्भवक्कितियखहयरपंचि-
दियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं संखेज्जवामा-
उएहिंतो उववज्जंति अमंखेज्जवामाउएहिंतो उववज्जंति ?
गोयमा ! संखेज्जवामाउएहिंतो नो अमंखेज्जवामाउएहिंतो
उववज्जंति जदि संखेज्जवामाउयगन्नवक्कितियखहयरपंचि-
दियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं पज्जत्तएहिंतो उव-
वज्जंति अपज्जत्तएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! पज्जत्तए-
हिंतो उववज्जंति नो अपज्जत्तएहिंतो उववज्जंति । प्रह्णा ०६९६ ।

भैरविकादीनां स्थित्यादयः ।

जइ पंचिदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं सप्पिपं-
चिदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति असप्पिपंचिदिय-
तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! सप्पिपंचिदिय-
तिरिक्खजोणिएहिंतो वि उववज्जंति अमसप्पिपंचिदियतिरि-
क्खजोणिएहिंतो वि उववज्जंति । जइ अमसप्पिपंचिदियति-
रिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं जलचरेहिंतो उववज्जंति
थलचरेहिंतो उववज्जंति खहचरेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा !
जलचरेहिंतो उववज्जंति थलचरेहिंतो वि उववज्जंति खह-
चरेहिंतो वि उववज्जंति जइ जलचरेयलचरेखहचरेहिंतो उव-
वज्जंति किं पज्जत्तएहिंतो उववज्जंति अपज्जत्तएहिंतो उव-
वज्जंति ? गोयमा ! पज्जत्तएहिंतो उववज्जंति एो अपज्ज-
त्तएहिंतो उववज्जंति । पज्जत्तअमसप्पिपंचिदियतिरिक्खजो-
णिएणं जंते ! जे जविणं णेरइएसु उववज्जत्तए सेणं जंते !
कइसु पुढवीसु उववज्जजेज्जा ? गोयमा ! एगाए रयणप्पजाए
पुढवीए उववज्जजेज्जा पज्जत्तअमसप्पिपंचिदियतिरिक्खजोणि-
एणं जंते ! जे जविणं रयणप्पजाए पुढवीएसु णेरइएसु उव-
वज्जत्तए मेणं भंते ! केवइयकाइडिंएसु उववज्जजेज्जा ? गोय-
मा ! जहूषेणं दसवाममदस्सट्ठिंएसु उक्कोमेणं पलिआ-
वमस्स असंखेज्जइजागट्ठिंसि उववज्जजेज्जा ? तेषं जंते !
जीवा एगममएणं केवइया उववज्जंति ? गोयमा ! जहूषेणं
एक्को वा दां वा तिषि वा उक्कोमेणं संखेज्जा वा उववज्जं-
ति ॥ २ ॥ तेषिणं जंते ! जीवाणं सरीरगा किमयणी-
पणत्ता ? गोयमा ! उववट्ठमयणीपणत्ता तेषिणं जंते ! जीवाणं
केमहाइया सरीरगाहाणा पणत्ता ? गोयमा ! जहूषेणं ध्रुपु-
ल्लम अमंखेज्जइजागं उक्कोमेणं जोगयणसट्ठमं ॥ ४ ॥ तेषिणं
जंते ! जीवाणं सरीरगा किं संख्या पणत्ता ? गोयमा !

हुंरुसंजाणसंख्या पणत्ता ॥ ५ ॥ तेषिणं जंते जीवाणं
कइ हेस्साओ पणत्ताओ ? गोयमा ! तिषि हेस्साओ पण-
त्ताओ तेज्जहा कएहहेस्सा एीइहेस्सा काउलेस्सा ॥ ६ ॥
तेणं जंते ! जीवा सम्मदिट्ठी मिच्छादिट्ठी सम्मामिच्छादिट्ठी ?
गोयमा ! णो सम्मदिट्ठी मिच्छादिट्ठी णो सम्मामिच्छादिट्ठी
॥ ७ ॥ तेणं जंते ! जीवा किं णाणी अणणी ? गोयमा ! एो
एणी अणणी । नियमा उअणणी तेज्जहा मतिअणणी
सुअअणणी । ८ ॥ तेणं जंते ! जीवा किंमए जोगी वयजोगी
कायजोगी ? गोयमा ! एो पणजोगी वयजोगी वि काय-
जोगी वि ॥ ९ ॥ तेणं जंते ! जीवा किं सागारोवउत्ता
अणगासरोवउत्ता ? गोयमा ! सागारोवउत्ता वि अणगा-
रोवउत्ता वि ॥ १० ॥ तेषिणं जंते ! जीवाणं कइ सप्पा
पएणत्ता ? गोयमा ! चत्तारि सप्पा पएणत्ता तेज्जहा आ-
हारसप्पा जयमप्पा मेहुणसप्पा परिगहसप्पा ॥ ११ ॥ त-
सिणं जंते ! जीवाणं कइ कसाया पणत्ता ? गोयमा ! च-
त्तारि कसाया पएणत्ता तेज्जहा कोइकसाए माणकसाए मा-
याकसाए झोचकसाए ॥ १२ ॥ तेषिणं जंते ! जीवाणं कइ
इंदिया पएणत्ता ? गोयमा ! पंचिदिया पएणत्ता तेज्जहा सो-
इदिए चक्खिदिए जाव फासिदिए ॥ १३ ॥ तेषिणं जंते !
जीवाणं कइ समुग्गया पएणत्ता ? गोयमा ! तओ समु-
ग्गया पएणत्ता तेज्जहा वेदणासमुग्गया कसायसमुग्गया
मारणंतिमसमुग्गया ॥ १४ ॥ तेषं जंते ! जीवा किं साता-
वेदगा अमातावेदगा ? गोयमा ! सातावेदगा वि असतावे-
दगा वि ॥ १५ ॥ तेषं जंते ! जीवा किं इत्थीवेदगा पु-
रिसवेदगा णुंसुगवेदगा ? गोयमा ! णो इत्थी वेदगा एो
पुरिसवेदगा णुंसुगवेदगा ॥ १६ ॥ तेषिणं जंते ! जीवा
णं केवइयं काइं उई पएणत्ता गोयमा ! जहूषेणं अंतो मु-
हुत्तं उक्कोमेणं पुव्वकोरु ॥ १७ ॥ तेषिणं जंते ! जीवा-
णं कइ अज्जवसाणा पएणत्ता ? गोयमा ! असंखेज्जा अ-
ज्जवसाणा पएणत्ता ? तेषं जंते ! किं पसत्था अपसत्था ?
गोयमा ! पसत्था वि अपसत्था वि ॥ १८ ॥ तेषं जंते !
पज्जत्ता अमसिपंचिदियतिरिक्खजोणिएत्ति कालओ के-
वचिरं हंइ गोयमा ! जहूषेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोमेणं पुव्व-
कोरु ॥ १९ ॥ तेषं जंते ! पज्जत्ताअसिएणपंचिदियतिरि-
क्खजोणिए रयणप्पजाए पुढवी एणइए पुणगं पज्जत्ताअ-
सप्पिपंचिदियतिरिक्खजोणिएत्ति केवइयं काइं मेवज्जा केव-
इयं काइं गतिगमतिं करेज्जा ? गोयमा ! जवादेसेणं दो
जवगइणाई काइादेसेणं जहूषेणं दमवाममहस्माई अंतो-
मुहुत्तमचहियाई उक्कोमेणं पत्तिओवमस्स अमंखेज्जइजागे
पुव्वकोडिमज्जट्ठियं एवइयं काइं सेवज्जा एवइयं काइं
गतिगमतिं करेज्जा ॥ २० ॥ पज्जत्ताअमसिपंचिदियतिरिक्ख-
जोणिएणं जंते ! जे जविणं जहूषकाइडिंएसु रयणप्पजा-

पुढवी णेरइए उववज्जित्तए सेणं जंते ! केवइयकालद्धि-
एमु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहण्णेणं वि दसवासमहस्स-
द्धिंएमु उक्कोसेण वि दसवासमहस्सद्धिंएमु उववज्जेज्जा
॥ १ ॥ तेणं जंते ! जीवा एगममएणं केवइया उववज्जंति
एवं मव्वावत्तव्या णिरवसेसा जाणियव्वा जाव अणुबंधोत्ति
सेणं भंते ! पज्जत्तअससिपंचिदियतिरिक्खजोणिए जह-
ण्णकालद्धिं य रयणप्पजापुढविणेरइए जहण्णकालं पुण-
रवि अपज्जत्तअससि जाव गतिरागतिं करेज्जा ? गोयमा !
भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं कालादेसेणं जहण्णेणं दस-
वाससहस्साइं अंतो मुहुत्तमन्नहियाइं उक्कोसेणं पुव्वकोटी
दसवाससहस्सेहिं अन्नहिया एवइयं कालं गतिरागतिं
करेज्जा ॥ २ ॥ पज्जत्तअससिपंचिदियतिरिक्खजोणिए-
एणं जंते ! जे जविए उक्कोसकाद्धिंएमु रयणप्पजापुढवी
णेरएमु उववज्जित्तए सेणं जंते ! केवइयकाद्धिंएमु उव-
वज्जेज्जा ? गोयमा ! जहण्णेणं पत्तिओवमस्स असंखेज्ज-
इजागट्ठिंएमु उक्कोसेण वि पत्तिओवमस्स असंखेज्जइजा-
गट्ठिंएमु उवज्जेज्जा तेणं जंते ! जीवा अवसेसं तं चेव
जाव अणुबंधो । सेणं जंते ! पज्जत्तअससिपंचिदियति-
रिक्खजोणिए उक्कोसकाद्धिं य रयणप्पजापुढवी णेरइए
उक्कोसे पुणरवि पज्जत्त जाव करेज्जा ? गोयमा ! जवादेसेणं
दो जवग्गहणाइं काद्धिंएणं जहण्णेणं पत्तिओवमस्स अ-
संखेज्जइजागं अंतोमुहुत्तमन्नहियं उक्कोसेणं पत्तिओवमस्स
असंखेज्जइजागं पुव्वकोटी अन्नहियं एवइयं काद्धिं संवेज्जा
एवइयं काद्धिं गतिरागतिं करेज्जा जहण्णेणं काद्धिं य पज्जत्त-
अससिपंचिदियतिरिक्खजोणिएणं जंते ! जे जविए रय-
णप्पजापुढवी णेरइएमु उववज्जित्तए सेणं जंते ! केवइयकाल
द्धिंएमु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहण्णेणं दसवासमहस्स-
द्धिंएमु उक्कोसेणं पत्तिओवमस्स असंखेज्जइजागट्ठिंएमु
उववज्जेज्जा ? तेणं जंते ! जीवा एगममएणं केवतिअव-
सेसं तं चेव णवरं इमाइं तिणिए णाणत्ताइं आउअज्जव-
साणाणुबंधो य जहण्णेणं उरिअंतो मुहुत्तं उक्कोसेणं वि
अंतोमुहुत्तं । तेणिणं जंते ! जीवाणं केवइया अज्जवसाणा
पएणत्ता ? गोयमा ! असंखेज्जा अज्जवसाणा पएणत्ता तेणं
जंते ! किं पसत्या अपसत्या ? गोयमा ! एतो पसत्या अ-
पसत्या । अणुबंधो अंतोमुहुत्तं मेसं तं चेव । सेणं जंते !
जहण्णेणं कालद्धिं य पज्जत्ता अससिपंचिदियरयणप्पजा
जाव करेज्जा ? गोयमा ! जवादेसेणं दो जवग्गहणाइं काद्धिं-
एणं जहण्णेणं दसवासमहस्साइं अंतोमुहुत्तमन्नहियाइं
उक्कोसेणं पत्तिओवमस्स असंखेज्जइजागं अंतोमुहुत्त-
मन्नहियं एवइयं काद्धिं जाव करेज्जा ॥ ४ ॥ जहण्णे-
काद्धिं य पज्जत्तअससिपंचिदियतिरिक्खजोणिएणं जंते !
जे जविए जहण्णेणं काद्धिंएमु रयणप्पजापुढवी णेरइ-

एमु उववज्जित्तए सेणं जंते ! केवइयकाद्धिंएमु उव-
वज्जेज्जा ? गोयमा ! जहण्णेणं दसवाससहस्सद्धिं-
इएमु उक्कोसेण वि दसवाससहस्सद्धिंएमु उववज्जेज्जा
तेणं जंते ! जीवा सेसं तं चेव । ताइं चेव तिणिए णाणत्ताइं
जाव सेणं जंते ! जहण्णेणं कालद्धिं य पज्जत्त जाव जोणिए
जहण्णकाद्धिं य रयणप्पजापुणरवि जाव ? गोयमा ! जवा-
देसेणं दो जवग्गहणाइं काद्धिंएणं जहण्णेणं दसवासम-
हस्साइं अंतोमुहुत्तमन्नहियाइं उक्कोसेणं दसवाससहस्साइं
अंतोमुहुत्तमन्नहियाइं एवइयं काद्धिं संवेज्जा जाव करेज्जा
॥ ५ ॥ जहण्णेणं काद्धिं य पज्जत्ता जाव तिरिक्खजोणियाणं
जंते ! जे जविए उक्कोसकाद्धिंएमु रयणप्पजापुढविणेरइ-
एमु उववज्जित्तए सेणं जंते ! केवतिपकाद्धिंएमु उवव-
ज्जेज्जा ? गोयमा ! जहण्णेणं पत्तिओवमस्स असंखेज्जइजा-
गट्ठिंएमु उक्कोसेण वि पत्तिओवमस्स असंखेज्जइजागट्ठिं-
एमु उववज्जेज्जा, तेणं जंते ! अवसेसं तं चेव ताणिए चेव
तिणिए णाणत्ताइं जाव । सेणं जंते ! जहण्णेणं काद्धिं-
यस्म पज्जत्त जाव तिरिक्खजोणिए उक्कोसकाद्धिंय रयण-
प्पजा जाव करेज्जा ? गोयमा ! जवादेसेणं दो जवग्गहणाइं
काद्धिंएणं जहण्णेणं पत्तिओवमस्स असंखेज्जइजागं अ-
ंतोमुहुत्तमन्नहियं उक्कोसेणं वि पत्तिओवमस्स असंखेज्जइ-
जागं अंतोमुहुत्तमन्नहियं एवइयं काद्धिं जाव करेज्जा ॥ ६ ॥
उक्कोसकाद्धिंय पज्जत्तअससिपंचिदियतिरिक्खजोणिए -
एणं जंते ! जे जविए रयणप्पजापुढविणेरइएमु उववज्जित्तए,
सेणं जंते ! केवइयद्धिं जाव उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जह-
ण्णेणं दसवाससहस्सद्धिंएमु उक्कोसेणं पत्तिओवमस्स
असंखेज्जइजागट्ठिंएमु उववज्जेज्जा, तेणं जंते ! जीवा ए-
गममएणं अवसेसं जहेव ओहियगमएणं तहेव अणुगंतव्वं
जाव इमाइं दोमिणएणत्ताइं उरि जहण्णेणं पुव्वकोटी उ-
क्कोसेण वि पुव्वकोटी एवं अणुबंधोवि अवसेसं तं चेव ।
सेणं जंते ! उक्कोसकाद्धिंय पज्जत्तअससिपंचिदियतिरि-
क्खजोणिए रयणप्पजा जाव ? गोयमा ! भवादेसेणं दो जव-
ग्गहणाइं, काद्धिंएणं जहण्णेणं पुव्वकोटी दसहिं वास-
महस्सेहिं अन्नहिया, उक्कोसेणं पत्तिओवमस्स असंखेज्ज-
इजागं पुव्वकोटी ए अन्नहियं एवइयं जाव करेज्जा ७
उक्कोसकाद्धिंय पज्जत्तातिरिक्खजोणिएणं जंते ! जे ज-
विए जहण्णेणं काद्धिंएमु रयणप्पजा जाव उवव-
ज्जित्तए सेणं जंते ! केवति जाव उववज्जेज्जा ? गोयमा !
जहण्णेणं दसवासमहस्सद्धिंएमु उक्कोसेण वि दसवास-
हस्सद्धिंएमु उववज्जेज्जा, तेणं जंते ! मेसं तं चेव जहा
मत्तपगमए जाव सेणं जंते ! उक्कोसकाद्धिं जाव तिरि-
क्खजोणिए जहण्णेणं कालद्धिं य रयणप्पजा जाव करेज्जा ?
गोयमा ! जवादेसेणं दो जवग्गहणाइं काद्धिंएणं जहण्णेणं

पुव्वकोमी दमहिं वाससहस्सेहिं अन्नहिया उक्कोम-
एवि पुव्वकोमी दमहिं वाससहस्सेहिं अन्नहिया
एवइयं जाव करेज्जा ॥ ८ ॥ उक्कोमकावडिइयपज्जत्त जाव
तिरिक्खजोएणं जंत ! जे जविए उक्कोमकावडिइएमु
रयणप्पजा जाव उववज्जत्तए मणं जंत ! केवइयं कालं जाव
उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहएणं पडिओवमसस अमंखेज्ज-
भागडिइएमु उक्कोमेण वि पडिओवमसस अमंखेज्जजाग-
डिइएमु उववज्जेज्जा, तेणं जंत ! जीवा एगसमए सेसं जहा
सत्तपगमए जाव सेणं जंत ! उक्कोमकावडिइयपज्जत्त जाव
तिरिक्खजोएणउक्कोमडिइयरयणप्पजा जाव करेज्जा ? गो-
यमा ! जवादेसेणं दोजवगहणाइं, कालादेसेणं जहमेणं
पडिओवमसस अमंखेज्जजागं पुव्वकोमीए अन्नहियं, उ-
क्कोमेण वि पडिओवमसस अमंखेज्जजागं पुव्वकोमी म-
न्नहियं एवइयं कांशं सेवेज्जा जाव करेज्जा ॥ ९ ॥ एवं
एते ओहिया तिप्पिमगमा । १ । जहएणं पडिइएमु तिप्पि-
गमा । २ । उक्कोमकावडिइएमु तिप्पिमगमा । ३ । सवे ते
एव गमगा जवंति ॥

सेणं जंते पज्जत्ता अससीत्यादि (जवादेसेणंति) जवप्रकरण
(दोजवगहणाइति) एकत्रासंज्ञी द्वितीयं नारकः ततो निर्ग-
तस्सन्ननतरतया संक्षिप्तमेव ब्रूते न पुनरसंक्षिप्तमिति (का-
वापसेणंति) कावप्रकरणे कावत् इत्यर्थः दशवर्षसहस्राणि
नारकजघन्यस्थितिश्रुतमुद्दृत्ययधिकानि असंक्षिप्तवसम्भ-
न्धिजघन्यायुस्सति तानीत्यर्थः (उक्कोमसिन्ध्यादि) इह प-
त्युपोपमासंख्येयतायाः पूर्वभवांसंज्ञिनारकोक्तप्रायश्चरूपः पूर्व-
कोटीचासंज्ञ्युक्तप्रायश्चरूपेति । एवमेते सामान्येषु रत्नप्रज्ञाना-
रकेषूपिस्त्वसंज्ञितः प्रकृतिः । १ । अथ जघन्यस्थितिषु तेषू-
पिस्त्वस्तान्प्रकृतिषु (पज्जत्तेत्यादि) सर्वं चेदं प्रतीत्यर्थमेव
मुद्दृत्यस्थितिषु रत्नप्रज्ञानारकेषूपिस्त्वसंज्ञिप्रकृतिषु एवमेते
त्रयो गमा निर्विशेषणपर्याप्तकाऽसंज्ञितमात्रायां पद्यमेव तं ज-
घन्यस्थितिकमुत्कृष्टस्थितिकं ३ चाश्रित्य वाच्यास्तदेवमेते
नव गमाः तत्र जघन्यस्थितिकमसंज्ञितमाश्रित्य सामान्यनार-
कगम उच्यते (जहमेत्यादि) आज्ञाज्जवसाणाअणुबंधोयत्ति ।
आयुस्समुद्दृतमेव जघन्यस्थितेरसंज्ञितोऽधिकृतत्वात् अथ-
सायस्थाना यप्रज्ञानान्येवान्तमुद्दृत्यस्थितिकत्वादिर्धर्मस्थितिर्ह तस्य
द्विविधस्यापि तानि समन्वयित, कावस्य बहुत्वाद्गुणध्वजस्थि-
ति नमान पदेति कायसंवेधे च नारकाणां जघन्याया उत्कृष्टा-
याश्च स्थितेरुपर्यन्तमुद्दृत्य वाच्यमिति ॥ ४ ॥ एवं जघन्यस्थि-
तिकं तं जघन्यस्थितिकेषु तेषूप्यादयश्चाह—जहमेकावडिइया-
दि ॥ ५ ॥ एवं जघन्यस्थितिकं तमुत्कृष्टस्थितिषु तेषूप्यादयश्चा-
ह—जहमेत्यादि ॥ ६ ॥ एवमुत्कृष्टस्थितिकं तं सामान्येषु तेषू-
प्यादयश्चाह—उक्कोमकालेत्यादि ॥ ७ ॥ एवमुत्कृष्टस्थितिकं तं ज-
घन्यस्थितिषु तेषूप्यादयश्चाह—उक्कोमकावडिइयादि ॥ ८ ॥ एवमु-
त्कृष्टस्थितिकं तमुत्कृष्टस्थितिषु तेषूप्यादयश्चाह उक्कोमकाव-
डिइयादि ॥ ९ ॥ एवं तावदसंज्ञितः पञ्चेन्द्रियतिरश्चो नारकेषूप्या-
दा नवयोक्तोऽथसंज्ञितस्त्वस्थि तथैव तमाह (जहमेसीत्यादि)
तिप्पि नाणा तिप्पि अचण्णा (जयणत्पत्ति) ।

जदि ममिपंचिदियतिरिक्खजोएणंहितो उववज्जंति किं

संखेज्जासाउयसमिपंचिदियतिरिक्खजोएणंहितो उवव-
ज्जंति असंखेज्जवामाउयसमिपंचिदियतिरिक्ख जाव उवव-
ज्जंति गोयमा ! संखेज्जवामाउयसमिपंचिदियतिरिक्खजो-
एणंहितो उववज्जंति एो असंखेज्जवामाउय जाव उवव-
ज्जंति जदि संखेज्जवामाउयसमिपंचिदिय जाव उववज्जं-
ति किं जन्नचरंहितो उववज्जंति पुच्छा ? गोयमा ! जन्न-
चरंहितो उववज्जंति जहा असमी जाव पज्जत्तएंहितो उ-
ववज्जंति एो अपज्जत्तएंहितो उववज्जंति पज्जत्तसंखेज्ज-
वामाउयसएण पंचिदियतिरिक्खजोएणं जंते ! जे ज-
विए एणइएमु उववज्जत्तए सेणं जंते ! कइमु पुढवीमु
उववज्जेज्जा ? गोयमा ! सत्तमु पुढवीमु उववज्जेज्जा ते-
जहा रयणप्पजाए जाव अहसत्तमाए पज्जत्तसंखेज्ज-
वामाउयसमिपंचिदियतिरिक्खजोएणं जंते ! जे ज-
विए रयणप्पजापुढविणेरइएमु उववज्जत्तए सेणं भंते !
केवइयकालादिइएमु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जह-
मेणं दसवाससहस्सडिइएमु उक्कोसेणं सागरोवमडि-
इएमु उववज्जेज्जा तेणं भंते ! जीवा एगसमएणं केव-
या उववज्जंति जहेव असमी । तेसि एं भंते ! जीवाणं
सरीरगा किं संघयणी पमात्ता ? गोयमा ! इव्विहसंघय-
णी पमात्ता तं जहा वडोसभनारायसंघयणी उसभना-
राय जाव जेवइसंघयणी । सरीरोगाहणा जहेव असमीणं ।
तेसि एं भंते ! जीवाणं सरीरगा किं संडिया पमात्ता ?
गोयमा ! इव्विहसंडिया पमात्ता तं जहा समचउरं-
सा एण्णोहा जाव हुंटा । तेसि एं भंते ! जीवाणं कइलेस्सा
ओ पमात्ताओ ? गोयमा ! कइलेस्साओ पमात्ताओ, तं जहा
कइलेस्सा जाव मुक्केस्सा । दिट्ठी तिवाहावि । ति-
प्पिणाणा तिप्पि अमाणा भयणा । जोगो तिवाहावि सेसं
जहा असमीणं जाव अणुबंधो एवरं पंचसमुगयाया आ-
दिप्पगा, वेदो तिवाहो वि । अवसंसं तं चेव जाव सेणं
भंते ! पज्जत्तासंखेज्जवामाउ य जाव तिरिक्खजोएण
रयणप्पजा जाव करेज्जा ? गोयमा ! भवादेसेणं जहमेणं
दो भवगहणाइं उक्कोसेणं अट्ठभवगहणाइं, कालादेसेणं
जहमेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुद्दुत्तमभयियाइं उक्कोसेणं
चचारि सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अन्नहियाइं
एवइयं कालं जाव करेज्जा । १ । पज्जत्तसंखेज्जवामाउय
जाव जे भविए जहमकालं जाव से एं भंते ! केवइयका-
लादिइएमु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहमेणं दसवासस-
हस्सडिइएमु उक्कोसेणं वि दसवाससहस्सडिइएमु जाव
उववज्जेज्जा, तेणं भंते ! जीवा एवं से। चेव पद्यगमओ
गिरवसेसो जाएयव्वो जाव कालादेसेणं जहमेणं दस-
वाससहस्साइं अंतो मुद्दुत्तमन्नहियाइं उक्कोसेणं चचारि

पुव्वकांडीओ चत्तालीसाए वासमहस्सेहिं अन्नहियाओ
एवइयं कालं सेवेज्जा जाय करेज्जा । २ । सो चेव उ
कोसकालद्धिंएमु उववओ जह्मेणं सागरोवमद्धिंएमु
उकोसेण वि सागरोवमद्धिंएमु अवसेसो परिणामादीवो
भवादेसे पज्जवसाणे सो चेव पटमगमगो ऐतवओ जाव
कालादेसेणं जह्मेणं सागरोवमं अंतोमुहुत्तमब्भियं,
उकोसेणं चत्तारि सागरोवमां चउहिं पुव्वकांडीहिं अन्न
हियां एवइयं कालं सेवेज्जा । ३ । जह्मेकालद्धिं
य पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसिक्खिंपिंदियतिरिक्ख जाणि-
एणं जंते । जे जविए रयणप्पनापुटवो जाव उवव-
ज्जितए, येणं जंते । केवइयकालद्धिंएमु उववज्जेज्जा ? ।
गोयमा । जह्मेणं दसवामसहस्सद्धिंएमु उकोसेणं साग-
रोवमद्धिंएमु उववज्जेज्जा, तेणं जंते । जीवा अवसेसो सो
चेव गमओ णवरं इमां अट्ट णाणत्तां सरोगाहणा ज-
ह्मेणं अंगुल्लस असेवज्जनां उकोसेणं थगुहपुहुत्त-
लेसाओ तिप्पिआदिट्ठाओ एो सम्मदिट्ठी भिच्चादट्ठी
एो सम्माभिच्चादट्ठी । एो एाणं दो अष्णाणी णियमं ।
समुग्याया आदिट्ठा तिप्पि । आउअज्जवसाणा अणुबंधो
य जेव अमयीणं अवसेसं तां पटमगमा जाव कला-
देसेणं जह्मेणं दसवामसहस्सां अंतोमुहुत्तमन्नहियां
उकोसेणं चत्तारि सागरोवमां चउहिं अंतोमुहुत्तहिं अ-
न्नहियां एवइयं काजं जाव करेज्जा । ४ । सो चेव जह-
मकालद्धिंएमु उववओ जह्मेणं दसवामसहस्सद्धिंएमु
उकोसेण वि दसवामसहस्सद्धिंएमु उववज्जेज्जा तेणं थंते ।
एवं सो चेव चउत्थो णिवसेसो जाणियवो जाव काजा-
देसेणं जह्मेणं दसवामसहस्सां अंतोमुहुत्तमन्नहियां
उकोसेणं चत्तालीसं वामसहस्सां चउहिं अंतोमुहुत्तहिं
अब्भहियां एवइयं जाव करेज्जा । ५ । सो चेव उका-
मकालद्धिंएमु उववओ । जह्मेणं सागरोवमद्धिंएमु उको-
सेण वि सागरोवमद्धिंएमु उववज्जेज्जा, तेणं जंते । एवं सो
चेव चउत्थो गमओ णिवसेसो जाणियवो जाव काजा-
देसेणं जह्मेणं सागरोवमं अंतोमुहुत्तमब्भियं उकोसेणं
चत्तारि सागरोवमां चउहिं अंतोमुहुत्तहिं अन्नहियां
एवइयं जाव करेज्जा । ६ । उकोसकालद्धिं य पज्जत्त-
संखेज्जवासाउ य जाव तिरिक्खजाणिएणं थंते । जे जविए
रयणप्पना पुटविण्णएमु उववज्जितए । सेणं थंते । केवइ-
यकालद्धिंएमु उववज्जेज्जा ? गोयमा । जह्मेणं दसवाम
सहस्सद्धिंएमु उकोसेणं सागरोवमद्धिंएमु उववज्जेज्जा,
तेणं थंते । जे जा अवसेसो परिणामादीवो जवादेसे पज्जव-
साणे एवमिं चेव पटमो गमगो ऐतवओ णवरं उइ । जह-
मेणं पुव्वकांडी उकोसेण वि पुव्वकांडी एवं अणुबंधो वि ।
सेमं ते चेव । काजादेसेणं जह्मेणं पुव्वकांडी दुदहिं वामसह-

स्वेति अञ्जहिया उक्तामणं चत्तारि मा भोवमाईं चउहिं पु-
व्वकोढीहिं अञ्जहियाईं एवइयं काअं जाव करंज्जा ॥ ९ ॥
सो चैव जहम्मकालद्धिं एसु उववज्जा जह्मणं दमवाससद-
स्मद्धिं एसु उक्तासेण वि दमवाससहस्मद्धिं एसु उववज्जेज्जा
तेणं जंते । जीवा सो चैव सत्तमो गमओ णिरवसेसो जाणिय-
ववो जाव जवादेसोत्ति काआदेसेणं जह्मणं पुव्वकोढी
दमवाससदस्वेति अञ्जहिया उक्तासेणं चत्तारि पुव्वकोढी—
ओ चत्तालीमाए वाससहस्मोहिं अञ्जहियाओ एवइयं
जाव करंज्जा ॥ ८ ॥ उक्तामकालद्धिं यपज्जत्त जाव ति-
रिक्खजोणिणणं जंते । जे जविए उक्तामकालद्धिं जाव
उववज्जिज्जाए सेणं जंते । केवइयकालद्धिं एसु उववज्जेज्जा?
गोयमा । जह्मणं सागरोवमद्धिं एसु उक्तासेण वि सागरो-
वमद्धिं एसु उववज्जेज्जा, तेणं जंते । सो चैव सत्तमो गमओ
णिरवसेसो जाणियववो जाव जवादेसोत्ति, काआदेसेणं ज-
ह्मणं सागरोवमं पुव्वकोढीए अञ्जहियं उक्तासेणं चत्तारि
सागरोवमाईं चउहिं पुव्वकोढीहिं अञ्जहियाईं एवइयं जाव
करंज्जा ॥ ६ ॥ एवं एवं एव गमगा उक्खवओ णिक्खे-
वओ णवमु वि जह्व अस्सणीणं, पज्जत्तसंखेज्जासाउय-
सधि पंचिदियतिरिक्खजोणिणं जंते । जे जविए सक्क-
रप्पजाए पुढवीए णेरएसु उववज्जिज्जाए सेणं जंते । केव-
इयकालद्धिं एसु उववज्जेज्जा जह्मणं सागरोवमद्धिं एसु
उववज्जेज्जा, उक्तासेणं तिप्पि सागरोवमद्धिं एसु उववज्जेज्जा
तेणं जंते । जीवा एगत्तमएणं एवं जहेव सक्करप्पजाए उव-
वज्जंतगमं द्वाप्पी संवरं वि णिरवसेसा जाणियववा जाव
जवादेसोत्ति । काआदेसेणं जह्मणं सागरोवमं अंतोमुदु-
त्तमञ्जहियं उक्तासेणं वाससागरोवमाईं चउहिं पुव्वकोढी-
हिं अञ्जहियाईं एवइयं जाव करंज्जा । एवं रयणप्पजाए पु-
ढविगमसरिसा एव वि गमा जाणियववा एवरं संवगमएसु
वि णेरइयद्धिं य संवेद्रेसु सागरोवमा जाणियववा एवं जाव
उट्टपुढविचि एवरं णेरइ ठिई जा जत्थ पुढवीए जह्व-
कोसिया सा तेण चैव कमेण चउगुण्ण कायववा बाहुयप्प-
जाए अट्टावीसं सागरोवमा चउगुण्णिया जवंति पंकप्पजाए
चत्तालीमं, भूमप्पजाए अट्टमद्धिं, तमाए अट्टासीति । संघयणाईं
बाहुयप्पजाए पंचविद्धा संघयणी तं जहा वड्रोसभनाराय जाव
कोलियासंघयणी, पंकप्पजाए चउविहसंघयणी, भूमप्पजाए
तिविहसंघयणी, तमाए उट्टमद्धिं संघयणी तं जहा वड्रोसभनारा-
यसंघयणी उच्चनारायसंघयणी समं तं चैव । पञ्चत्तसंखेज्जा-
यमाउय जाव तिरिक्खजोणिणं जंते । जे जविए उट्टे सत्तम-
पुढवीणेरइएसु उववज्जिज्जाए सेणं जंते । केवइयकालद्धिं-
एसु उववज्जेज्जा ? गोयमा । जह्मणं द्वावीसं सागरोव-
मद्धिं एसु उक्तासेणं तेचीसं सागरोवमद्धिं एसु उववज्जेज्जा
तेणं जंते । जीवा एवं जहेव रयणप्पजाए एव गमगा द्वाप्पी

ननु कृतः माया एव महत्त्वमयत्वमय एव गमगा लब्धः।

सर्वे वि एवर वडरोसज्जनायसवयणी इत्थी वदगा ए उववज्जंति ससं तं चेद जाव अणुवंधोति संवेहो जवादेसेणं जहणं तिषि जवगहणाइ उकोसेणं सत्त जवगहणाइ, कात्तादेसेणं जहणं वावीसं सागरोवमाइं दोहि अतो-मुहुत्तेहि अन्नहियाइ उकोसेणं सागरोवमाइं चउहि पुव्वकोमीहि अन्नहियाइ एवइयं जाव करेज्जा । १ । सो चेव जहणकाट्टिइएमु उववणां सव्व वत्तव्या जाव जवादेसेति, कात्तादेसेणं जहणं कात्तादेसां वि तदेव जाय चउहि पुव्वकोमीहि अन्नहियाइ एवइयं जाव करेज्जा । २ । सो चेव उकोसकाट्टिइएमु उववणां सव्व वत्तव्या जाव अणुवंधोति । जवादेसेणं जहणं तिषि जवगहणाइ उकोसेणं पंच जवगहणाइं कात्तादेसेणं जहणं तेत्तीसं सागरोवमाइं दोहि अतो मुहुत्तेहि अन्नहियाइ उकोसेणं गावडिं सागरोवमाइं तिहि पुव्वकोमीहि अन्नहियाइ एवइयं जाव संवेज्जा । ३ । सो चेव अपणा जहणकाट्टिइएओ जाओ सर्वे वि रयणपप्पापुढविजहणकाट्टिइएवत्तव्या जाणियव्वा जाव जवादेसेति एवरं पदमभययणं णो इत्थीवदगा जवादेसेणं जहणं तिषि जवगहणाइं उकोसेणं सत्त जवगहणाइं कात्तादेसेणं जहणं वावीसं सागरोवमाइं दोहि अतो मुहुत्तेहि अन्नहियाइ उकोसेणं गावडिं सागरोवमाइं चउहि अतो मुहुत्तेहि अन्नहियाइ एवइयं जाव करेज्जा । ४ । सो चेव जहणकाट्टिइएमु उववणां एव सो चेव चउत्थो गमो एिरवसेतो जाणियव्वा जाव कात्तादेसेति । ५ । सो चेव उकोसकाट्टिइएमु उववणां सर्वे वत्तव्या जाव अणुवंधोति, जवादेसेणं जहणं तिषि जवगहणाइं उकोसेणं पंच जवगहणाइं कात्तादेसेणं जहणं तेत्तीसं सागरोवमाइं दोहि अतो मुहुत्तेहि अन्नहियाइ उकोसेणं गावडिं सागरोवमाइं अतो मुहुत्तेहि अन्नहियाइ एवइयं कात्तं जाव करेज्जा । ६ । सो चेव अपणा उकोसकाट्टिइएओ जाओ जहणं वावीसं सागरोवमाइं एमु उकोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं एमु उववज्जंति, तेणं जंते । अवसेसा सर्वे वि सत्तमुदवीपदमभयवत्तव्या जाणियव्वा जाव जवादेसेति एवरं उडिअणुवंधोति, जहणं पुव्वकोमी उकोसेणं वि पुव्वकोमी ससं तं चेव, कात्तादेसेणं जहणं वावीसं सागरोवमाइं दोहि पुव्वकोमीहि अन्नहियाइ, उकोसेणं गावडिं सागरोवमाइं चउहि पुव्वकोमीहि अन्नहियाइ एवइयं जाव करेज्जा । ७ । सो चेव जहणकाट्टिइएमु उववणां सव्व वि वत्तव्या जाव अणुवंधोति, जवादेसेणं जहणं तिषि जवगहणाइ, उकोसेणं पंच जवगहणाइं, कात्तादेसेणं जहणं तेत्तीसं सागरोवमाइं दोहि पुव्वकोमीहि

अन्नहियाइ उकोसेणं गावडिं सागरोवमाइं तिहि पुव्वकोमीहि अन्नहियाइ एवइयं कात्तं जाव करेज्जा । ८ । जडमणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं सखिमणुस्सेहिंतो उववज्जंति असखिमणुस्सेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! सखिमणुस्सेहिंतो उववज्जंति णो असखिमणुस्सेहिंतो उववज्जंति जडसखिमणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं संखेज्जवासाउयसखिमणुस्सेहिंतो उववज्जंति अमंखेज्ज जाव उववज्जंति ? गोयमा ! संखेज्जवासाउयसखिमणुस्सेहिंतो उववज्जंति णो असंखेज्जवासाउय उववज्जंति । जड संखेज्जवासाउय जाव उववज्जंति किं पज्जत्तमंखेज्जवासाउय जाव उववज्जंति अपज्जत्त जाव उववज्जंति ? गोयमा ! पज्जत्तमंखेज्जवासाउय जाव उववज्जंति णो अपज्जत्तमंखेज्जवासाउय जाव उववज्जंति ॥ पज्जत्तमंखेज्जवासाउयसखिमणुस्से णं जंत ! जे जविरे एरइएमु उववज्जित्तए सेणं जंत ! कस्सु पुढवीमु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! मत्तमु पुढवीमु उववज्जेज्जा तं जहा रयणपप्पा जाव अदे सत्तमाए । पज्जत्तमंखेज्जवासाउयसखिमणुस्सेणं जंत ! जे जविरे रयणपप्पापुढवीए एरइएमु उववज्जित्तए सेणं जंत ! केवइया काट्टिइएमु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहणेणं दसवासहस्सइएमु उकोसेणं सागरोवमाइं एमु उववज्जेज्जा, तेणं जंत ! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहणं एको वा देवा तिषि वा उकोसेणं मंखेज्जा वा उववज्जेज्जा संययणा अररीगाहणा जहणेणं अंगुलपुहुत्तं । उकोसेणं पंचपणहसयाइं । एवं ससं जहा सधियं चिदियतिरिक्खजोणिंयाणं जाव जवादेसेति एवरं चत्तारि णाणातिषि अण्णाणा भयणाए । इ समुगयाया केवलिवज्जा उडिअणुवंधो य जहणं मासपुहुत्तं उकोसेणं पुव्वकोडी सेसं तं चेव । कात्तादेसेणं जहणेणं दसवासहस्सइं मासपुहुत्तमभहियाइ उकोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहि पुव्वकोडीहि अन्नहियाइ एवइयं जाव करेज्जा । १ । सो चेव जहणकालाट्टिइएमु उववणां एस चेव वत्तव्या एवरं कात्तादेसेणं जहणेणं दसवासहस्सइं मासपुहुत्तमभहियाइ उकोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चत्तालीसाए वाससहस्सेहिं अन्नहियाओ एवइयं जाव करेज्जा । २ । सो चेव उकोसकालाट्टिइएमु उववणां एस चेव वत्तव्या एवरं कात्तादेसेणं जहणेणं सागरोवमाइं मासपुहुत्तमभहियाइ उकोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहि पुव्वकोडीहि अन्नहियाइ एवइयं जाव करेज्जा । ३ । सो चेव अण्णा जहणकालाट्टिइओ जाओ एस चेव वत्तव्या एवरं इमाइं णाणात्तइं सरीरागाहणा जहणेणं अंगुलपुहुत्तं उकोसेण वि अंगुलपुहुत्तं तिणिण णाणा तिषि अण्णाणा भयणाए पंच समुगयाया आदिज्जा उडिअणुवंधो य अ-

हएणेणं मासपुहुत्तं उकोसेणं वि मासपुहुत्तं सेसं तं चेव जाव भवादेसोत्ति । कालादेसेणं जहएणेणं दसवासस-हस्साइं मासपुहुत्तमवहियाइं उकोसेणं चत्तारि सागरो-वमाइं चउहिं मासपुहुत्तेहिं अवहियाइं एवइयं जाव करे-ज्जा । ४ । सो चेव जहएणकालाडिइंएसु उववएणो एस चेव वत्तव्वया चउत्थमगसरिसा एवरं कालादेसेणं जहएणेणं दसवाससहस्साइं मासपुहुत्तमवहियाइं उको-सेणं चत्तालीसं वाससहस्साइं चउहिं मासपुहुत्तमवहियाइं एवइयं जाव करेज्जा । ५ । सो चेव उकोसकालाडिइं एसु उववएणो एस चेव गमगो एवरं कालादेसेणं जहएणेणं सागरोवमाइं मासपुहुत्तमवहियाइं उकोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं मासपुहुत्तेहिं एवइयं जाव करेज्जा । ६ । सो चेव अपएणा उकोसकालाडिइंओ जाव सो चेव पदमगमओ एयव्वो एवरं सरिरोगाहणा जहएणेणं पंच धणुहमयाइं उकोमेण वि पंच धणुहमयाइं डिइं जहएणेणं पुव्वकोमी उकोमेण वि पुव्वकोमी एवं अणुबंधो वि । काशादेमेणं जहएणेणं पुव्वकोडीदसहिं वाससहस्साइं अवहियाइं उकोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अवहियाइं एवइयं कालं जाव करेज्जा । ७ । सो चेव जहएणकालाडिइंएसु उववएणो सव्वे व सत्तमगमवत्तव्वया एवरं कालादेसेणं जहएणेणं पुव्वकोडी दसवाससहस्साइं अवहिया उकोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चत्तालीनाए वाससहस्साइं अवहियाओ एवइयं जाव करेज्जा । ८ । सो चेव उकोसकालाडिइंएसु उववएणो मा चेव सत्तमगमवत्तव्वया एवरं कालादेसेणं जहएणेणं एगं सागरोवमाइं पुव्वकोमीए अव्वज-दियं उकोमेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोमीहिं अवहियाइं एवइयं काशं जाव करेज्जा । ९ । पज्जत्तसं-वेज्जत्तमात्त य मण्णिमणुस्सेणं जंते ! जे जविए मक्करप्प-जाए पुव्वीए एणइए जाव उववज्जित्तए सेणं जंते ! केवइ-यं काशं जाव उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहएणेणं सागरोवमाइं उकोमेणं तिण्णि सागरोवमाइं उववज्जेज्जा तेणं जंते ! एवं सो चेव रयणिएण्णापुहविगमओ एयव्वो एवरं सरिरोगाहणा जहएणेणं रयणिपुहुत्तं उकोमेणं पंचध-णुहमयाइं उतिती जहएणेणं वामपुहुत्तं पुव्वकोमी एवं अणु-बंधोवि सेसं तं चेव जाव जवादेसोत्ति । काशादेसेणं जहएणेणं सागरोवमाइं वामपुहुत्तमवहियाइं उकोमेणं वामसागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोमीहिं अवहियाइं एवइयं जाव करेज्जा । एवं एसा ओडिइंएसु तिसु गमं मणुस्सत्तएणा एणत्तं णेर-इयट्ठिती काशादेसेणं सेवेहं च जाणैज्जा । सो चेव अप-णा जहएणकालाडिइंओ जाओ तस्स वि तिसु गमएसु एस चेव लप्पी एवरं सरिरोगाहणा जहएणेणं रयणिपुहुत्तं उ-

कोमेणं वि रयणिपुहुत्तं उतिती जहएणेणं वासपुहुत्तं उकोसेणं वि वासपुहुत्तं एवं अणुबंधोवि सेसं जहा ओडिइंयाणं सेव-हो उवउंजिऊण भाणियव्वो । ६ । सो चेव अपएणा उकोसकालाडिइंओ जाओ तस्स वि तिसु गमएसु इमं एणत्तं सरिरोगाहणा जहएणेणं पंचधणुहमयाइं उकोसेणं वि पंचधणुहमयाइं उतिती जहएणेणं पुव्वकोमी उकोसेणं वि पुव्वकोमी, एवं अणुबंधो वि सेसं जहा पदमगमए एवरं णेरइयट्ठिती कायसेवेहं च जाणैज्जा । ९ । एवं जाव उट्ठ-पुदवी एवरं तवाए आदेवत्ता एकेकं संययणं परिहायति, तहव तिरिक्खओणियाणं कालादेसो वि तहव । एवरं मणुस्सट्ठिइं जाणियव्वो । पज्जत्तसंवेज्जत्तवामात्तमाप्पिणु-स्सेणं जंते ! जे जविए अट्ठं सत्तपुट्ठविणेरइंएसु उवव-ज्जित्तए सेणं जंते ! केवइयकालाडिइंएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहएणेणं वावीसं सागरोवमाइं उकोमेणं उव्वको-सेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं उववज्जेज्जा तेणं जंते ! जीवा एगसमएणं अवसेसो सो चेव मक्करप्पपुहविं ग-मओ एयव्वो एवरं पदमगमएणं । इत्थी वेयणा ए उववज्जंति मेमं तं चेव जाव अणुबंधोत्ति । जवादेसेणं दो-जवगहणाइं काशादेसेणं जहएणेणं वावीसं सागरोवमाइं वा-सपुहुत्तमवहियाइं उकोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वको-डीए अवहियाइं एवइयं जाव करेज्जा ? सो चेव जहए-कालाडिइंएसु उववएणो एम चेव वत्तव्वया एवरं णेरइय-ट्ठिइं सेवेहं च जाणैज्जा । १२ । सो चेव उकोसकालाडिइंएसु उववएणो एम चेव वत्तव्वया एवरं सेवेहं च जाणैज्जा । १३ । सो चेव अपएणा जहएणकालाडिइंओ जाओ तस्स वि तिसु गमएसु एम चेव वत्तव्वया एवरं सरिरोगाहणा जहएणेणं रयणिपुहुत्तं उकोसेणं वि रयणिपुहुत्तं, डिइं जहएणेणं वामपुहुत्तं उकोसेणं वि वासपुहुत्तं एवं अणुबंधो वि सेवेहो उवउंजिऊण जाणियव्वो । ६ । सो चेव अप-एणा उकोसकालाडिइंओ जाओ तस्स वि तिसु गमएसु एम चेव वत्तव्वया एवरं सरिरोगाहणा जहएणेणं पंचध-णुहमयाइं उकोमेणं वि पंचधणुहमयाइं डिइं जहएणेणं पुव्वकोडी उकोसेणं वि पुव्वकोमी एवं अणुबंधो वि । एवमु वि एतेसु गमएसु णेरइयट्ठिइं सेवेहं च जाणैज्जा । सत्तय जवगहणाइं दोमि जाव एव गमएसु कालादेसे-णं जहएणेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीए अवहियाइं उकोसेणं वि तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोमीए अवहिया एवइयं काशं सेवेज्जा एवइयं काशं गतिरागतिं करेज्जा । सेवं जंते जंतेत्ति तिणि नाणा तिणि अण्णाणा (जयणापत्ति) तिरिआं संक्षिप्तं नरकगामिनां ज्ञानान्यउद्धानानि च त्रीणि भजनया भवन्तीति हे वा त्रीणि वा स्फुरित्यर्थः ॥ नवरं पंचसमुत्तमाया (आद्वैतगति) अनेक्षितः पञ्चविंशत्यतिशयः

यस्समुद्राताः सङ्गिस्तनु नरकं यियासोः पञ्चाद्या अन्तयोर्ध-
योर्मनुष्याणामेव ज्ञावादिति । (जहमेण दो भवगहणादिति)
स उक्तापञ्चोऽन्यतियक्तपद्य पुनर्नरकेषूपपद्यत ततो मनुष्येष्वेवम-
धिरूप्य कायसंवेधे जवद्वयं जघन्यतो भवति एवं जघनप्रणाप-
कर्मण भावनीयम् । अनेन चेदमुक्तं सङ्गिपञ्चेन्द्रियतियेङ् ?
ततो नारकः १ पुनः सङ्गिपञ्चेन्द्रियतियेङ् ३ पुनर्नारकः ४ पुनः
सङ्गिपञ्चेन्द्रियतियेङ् ५ पुनर्नारकः ६ ततः पुनः सङ्गिपञ्चे-
न्द्रियतियेङ् ७ पुनस्तस्यामेव पृथिव्यां नारकः ८ इत्येवमष्टा-
वेव वारगुण्यते नयमे जवे तु मनुष्यः स्यादिति एवमैविक
औधिरेषु नारकेषूपपादितोऽयं चेद प्रथमो गमः । पञ्चोत्तयादि-
स्तु द्वितीयः । सो चेव उक्कोसकाले इत्यादिस्तु तृतीयः । जह-
मकालादितृतीयेत्यादिस्तु चतुर्थः । तत्र च । नवरं इमां श्रुतना-
स्तार्हति । तानि चेव—तत्र शरीरावगाहनोत्पद्य योजनस-
हस्रमुक्ता इह तु धनुः पृथक्त्वं तथा तत्र लेश्याः पद् इह त्याद्या-
स्तितः तथा तत्र दृष्टिः त्रिधा इह तु मित्यादादृष्टेव तथा
तत्राज्ञानानि त्रीणि भजनयेह तु द्वे एवाज्ञाने । तथा तत्राद्याः
पञ्च समुद्राता इह तु त्रयः । “आरुअञ्जवसाणा, अणुवे-
धोय जहेव असत्ताणंति” । जघन्यस्थितिकासंक्षिगम इवे-
त्यर्थः । ततश्चायुरिहान्तमुहूर्तम् । अध्यवसायस्थानान्यप्रश-
स्तान्येषानुवग्नोऽप्यन्तमुहूर्तमेवेति (अवेससमित्यादि) अग-
शेयं प्रथा सङ्गिनः प्रथमगमो औधिक इत्यर्थः । निमन-
वाक्यं चेदम् (अवेससो सो चेव गमओति) अनेनैवैतदर्थस्य
गमत्वादिति सा चेव जहमकालेत्यादिस्तु सङ्गिपवये पञ्च-
मो गमः इह च । (सोचेवति) स एव सङ्गी जघन्यस्थि-
तिकः । “सो चेवं उक्कोसे” त्यादिस्तु षष्ठः । उक्कोसका-
लेत्यादिस्तु सप्तमः । तत्र च (एणंसि चेव पढमगओति)
पढमगम सङ्गिनं प्रथमगमो यदौधिक औधिकपूपादिति ।
नवरमित्यादि । तत्र जघन्याप्यन्तमुहूर्तरूपा सङ्गिनः क्षिति-
रूपा सेह न वाच्येत्यर्थः । एवमनुवग्नोऽपि तद्रुपत्वात्तरयेति
। ७ । सो चेवेत्यादिष्टमः । इह च । (सोचेवति) स एवो-
त्कृष्टस्थितिकः संज्ञी । ८ । उक्कोसेत्यादिर्नवमः । “उक्कव-
निकखेवओइत्यादि” तत्रोपप्लेगः प्रस्तावना (१६०००) स
च प्रथमगमैचित्येन स्वयमेव वाच्यो निक्षेपस्तु निगमनं
सोऽप्यन्तमेवेति पर्याप्तकसंख्यातवर्गोप्युक्तसङ्गिपञ्चेन्द्रियत-
ियेन्यनिकमाधित्य रत्नप्रभा वक्रव्यतोक्ता अथ तमेवाधित्य
शर्करप्रभा वक्रव्यतोच्यते तत्रौधिक औधिकेषु तावदुच्यते
पञ्चोत्तयादि । (लडां सखेव निरवेसेसा भाणियव्वत्ति) प-
रिमाणसंहननादीनां प्राप्यैव रत्नप्रभायामुत्पित्सोरुक्ता सैव
निरवशेषा शर्करप्रभायामपि भणितयेति । (सागरोवम-
कंतामुहुत्तमभहियंति) द्वितीयायां जघन्या स्थितिः साग-
रोपममन्तमुहूर्तं च सङ्गिभवसत्कमिति । उक्कोसेण वार-
सेत्यादि । द्वितीयायामुत्कृष्टवः सागरोपमत्रयस्थितिस्तस्या-
श्रुतगुणत्वं द्वादश, एवं पूर्वकोटयोऽपि चतुर्षु सङ्गितियं-
नयेषु चतस्र एवेति । (नेरइयट्ठितिसंवेहेसुसागरोवमा—
जाणियव्वत्ति) रत्नप्रभायामायुद्धरिसंवेधद्वारे च दशवर्ष-
सहस्राणि सागरोपमं चाकं चितीयादिषु पुनर्जघन्यत उक्क-
वंतश्च सागरोपमाथेव वाच्यानि यतः “सागरमेगं १ तिय १
सत्त, ३ दस य ४ सत्तरस ६ तइ य वावीसा । ६ । तेत्तसा
जाव विती ७ सत्तसु वि कमेण पुढवीसु ११ ॥ ” तत्र “जा
पढमा जेट्ठा, सा वीयाण काणिट्टिया ज्ञीणा । ” तयमजो गो
पयसं, जेट्ठाससहस्रसरयणापत्ति ॥ १२ ॥ ” रत्नप्रज्ञामनुव्य-

नवापि गमाः कियदूरं याचदिग्याह (जाव उट्ठुववत्ति) चर-
भुणा कायव्वत्ति ४ उत्कृष्टकायसंवेधे इति । (वायुपपज्ञा
अट्ठवीसंति) तत्र सप्तसागरोपमाण्युक्कपत्तिः स्थितिरूपा सा च
चतुर्गुणाऽप्यविंशतिः स्यादेवमुत्तरत्रापीति (वायुपपज्ञा पंच-
विहसंययति) आद्ययोरेव ३ पृथिव्योः सवातनोत्तयोऽतः एवं
तृतीया चतुर्षु ४ पञ्चमी ३ षष्ठी १ सप्तमी १ पु एकैकं संहननं
हीयते इति । अथ सप्तमपृथिवीमाश्रित्याह—पञ्चोत्तयादि (इ-
त्येवेया न चववज्जंति) षष्ठ्यन्तारवेव पृथिवीषु स्त्रीणांमु-
त्पत्तिः । (जहमेण तिषि जवगहणादिति) मत्स्यस्य सप्तमपृ-
थिवीनारकत्येनोत्पद्य पुनर्मत्स्येष्वेवोत्पत्तिः (उक्कोसेण सत्तजव-
गहणादिति) मत्स्यो रेमुन्या सप्तम्यां गतः १ पुनर्मत्स्यो जातः ३
पुनरपि सप्तम्यां गतः ४ पुनरपि तथैव ६ पुनर्मत्स्यः ७ इत्येवमि-
ति । काडोसेणमित्यादि । इह द्वाविंशतिसागरोपमाणि जघन्य-
स्थितिकसप्तमपृथिवीनारकसम्बन्धीनि अन्तमुहूर्तं द्यं च प्रथम-
तृतीयमत्स्यमभवसम्बन्धीनि (द्वाविंशतिसागरोवमादिति) वारव्यं स-
प्तम्यां द्वाविंशतिसागरोपमापुष्कतयोरुत्पत्तिस्तत्रस्य पूर्वकोटयश्च-
तुर्षु नारकजनान्तरितेषु मत्स्यभवेति, अतो वचनाक्षेत्तदवसी-
यते सप्तम्यां जघन्यस्थितिपूर्वकपत्तिरूपेण वारगुण्यत इति
कथमन्यथैवविधं जवप्रदणकात्परिमाणं स्यादिह च कात्
उत्कृष्टो विवक्षितस्तेन जघन्यस्थितिषु त्रीन् वारगुण्यदित एवं
हि चतुर्षु पूर्वकोटिर्द्वयते उत्कृष्टस्थितिषु पुनर्विद्वयोत्पादने
पदपृष्टिः स.गरोपमाणं जवति पूर्वकोट्यः पुनस्तिस्र एवेति ।
सो चेव जहमकालार्चिरेषु इत्यादिस्तु द्वितीयो गमः ॥ १ ॥
सो चेव उक्कोसेर्द्विरेषु इत्यादिस्तु तृतीयः । (उक्कोसेण
पंचभवगहणादिति) त्रीणि मत्स्यभवप्रदणानि द्वे च नारकभव-
प्रदण अत एव वचनादुत्कृष्टस्थितिषु सप्तम्यां वारच्यमेवोत्पद्य-
त इत्यवसीयते । ३ । सो चेव जहमकालार्चिरेषु इत्यादिस्तु
चतुर्थः तत्र च (सव्येवरयणपज्ञापुट्टियजहमकालकितियत्तव्यया
भाणियव्वत्ति) सैव रत्नप्रज्ञाचतुर्षुगमवक्रव्यता ज्ञिततया न-
वरं केवद्वयं विशेषः तत्र रत्नप्रभायां पदसंहननानि त्रयश्च वेदा-
उक्ताः इह तु सप्तमपृथिवीचतुर्षुगमे प्रथममेव संहननं स्त्रीवेद-
निषेधवाच्य इति ॥ ४ ॥ शेषगमास्तु स्वयमेवार्हः मनुष्याधिकार-
े (उक्कोसेण संखेज्जा उववज्जति) गर्नेजमनुष्याणां सदै-
व सङ्काशानामेवास्तित्यादिति । नवरं (चत्तारि नाणाधंनि)
अवय्यादौ प्रतिपत्ति सति वे. औचक्रकेतुपत्तिः आह च चूर्ण-
कारः “ओहिनाणमणपञ्जवझाहायसरोराणि लरुणं । परिसा-
रिक्ता उववज्जति जहमेण मासपुहत्तंति” इदमुक्तं भवति
मासद्वयतर्तव्यायुर्नरो नरकं न याति (दसवाससहस्रसार्हति)
जघन्यं नरकायुः (मासपुहृत्तमभहियंति) इह मासपृथक्त्वं
जघन्यं नरकायामिदमुत्पत्तिः (चत्तारि सागरोवमादिति) उत्कृष्ट
रत्नप्रज्ञानारकजनचतुर्षुकायुः (उचहि पुव्वकोटांइं अज्जइया
इति) इह चतस्रः पूर्वकोटयो नरकायामिदमुत्पत्तिमवचतुर्षुकोट्या-
युः सम्बन्धिन्यः । अनेन चेदमुक्तम् । मनुष्यां ज्ञत्वा चतुर एव वा-
रानेकस्यां पृथिव्यां नारको जायते पुनश्च तिर्यङ्हेव जवतीति
जघन्यकालस्थितिकः । औधिकेषु इत्यत्र चतुर्थे गमे “इमां गंच
णाणत्ताइं इत्यादि” शरीरावगाहनं जघन्यतयाचयामहुत्तपृथ-
क्त्वं प्रथमगमे तु सा जघन्यतोऽहुत्तपृथक्त्वमुत्पत्तस्तु पञ्चधनुः
शतानीति ॥ १ ॥ तथेद त्रीणि ज्ञानानि त्रीण्यज्ञानानि जज्ञनया
जघन्यस्थितिकस्यैवामेव ज्ञावापूयं तु चत्वारि ज्ञानान्युक्तानीति
॥ २ ॥ तथेदष्टाः पञ्च समुद्राता जघन्यस्थितिकस्यैवामिव स-
हस्रानां प्राक् षमुक्ता अजघन्यस्थितिकस्याद्वारकसमुद्रानस्या-

जदि मणुस्मंहितो . उववज्जंति किं मम्मच्छिममणुस्मे-
हितो उववज्जंति गच्छवर्कंति यमणुस्मेहितो उववज्जंति ?
गोयमा ! नो मम्मच्छिममणुस्मेहितो उववज्जंति गच्छ-
वर्कंति य मणुस्मेहितो उववज्जंति जदि गच्छवर्कंति-
यमणुस्मेहितो उववज्जंति किं कम्मज्जिमिगच्छवर्कंति-
यणुस्मेहितो उववज्जंति अकम्मज्जिमिगच्छवर्कंति य मणु-
स्मेहितो उववज्जंति अंतरदिगच्छवर्कंति यमणुस्मेहितो
उववज्जंति ? गोयमा ! कम्मज्जिमिगच्छवर्कंति य मणु-
स्मेहितो उववज्जंति नो अकम्मज्जिमिगच्छवर्कंति यमणुस्मे-
हितो उववज्जंति नो अंतरदिगच्छवर्कंति यमणुस्मेहितो
उववज्जंति । जदि कम्मज्जिमिगच्छवर्कंति यमणुस्मेहितो उ-
ववज्जंति किं संखेज्जवामा उयगच्छवर्कंति एहितो उवव-
ज्जंति असंखेज्जवामा एहितो उववज्जंति ? गोयमा ! सं-
खेज्जवामा उयकम्मज्जिमिगच्छवर्कंति यमणुस्मेहितो उवव-

असुरकुमागणां यथा—

अमृकुमाराणं जने ! कआहितो उववज्जति ? गोयमा !
 नो नेइएहितो उववज्जति निरिखजोंणिएहितो उववज्जति
 मणुस्मेहितो उववज्जति नो देयहितो उववज्जति एवं जे

हितो नेरइयाणं उववाओ तेहितो असुरकुमाराणं वि जा-
णियव्वं नवरं असंखेज्जवासाउयअकम्मज्जमिगअंतर दीवग-
मणुस्मानिरिक्खजोणिण्हितो वि उववज्जंति ससं तं चेव
एवं जाव थणियकुमारा । पट्ठा० ६ पद ।

पज्जत्तअमिपिंचिदियतिरिक्खजोणिण्हं जंतं ! जे भविण
असुरकुमारेसु उववज्जत्तए से णं जंतं ! केवइयका-
लट्ठिएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहएणेणं दसवास-
सहस्सट्ठिएसु उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जभाग
ट्ठिएसु उववज्जेज्जा देणं भंतं ! जीवा एवं रयणप्पभा-
गमगसरिसा एववि गमगा भाणियव्वा एवरं जाहे अ-
प्पणाजहएणकालट्ठिएओ भवइ ताहे अज्झवसाणा पस-
त्या णो अप्पसत्था तिसु वि भगएसु अवसेसं तं चेव ।
जदि सणिएणंपिंचिदियतिरिक्खजोणिण्हितो उववज्जंति
किं संखेज्जवासाउयमणिए जाव उववज्जांति असंखेज्ज-
वासाउय जाव उववज्जंति ? गोयमा ! संखेज्जवासाउ-
य जाव उववज्जंति असंखेज्जवासाउय जाव उववज्जंति
असंखेज्जवासाउय मणिएणंपिंचिदियतिरिक्खजोणिण्हं जं-
ते ! जे भविण असुरकुमारेसु उववज्जत्तए सेणं भंतं !
केवइयकालट्ठिएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहएणेणं
दसवासमहस्सट्ठिएसु उक्कोसेणं तिषि पत्तिओवमट्ठिएसु
उववज्जेज्जा । तेणं जंतं ! जीवा एगममएणं पुत्ता, गोय-
मा ! जहएणं एक्को वा दो वा तिषि वा उक्कोसेणं सं-
खेज्जा वा उववज्जंति, वड्ढेमज्जनारायमंघयणी ओगाहणा
जहएणं थणुहपुहुत्तं उक्कोसेणं उ गाउयाइं ममचउरसं
ठाणमंठिया पय्था ? चत्तारि लेस्साओ आदिवाओ । णो
सम्महिंछी मिच्छादिह्ठी णो सम्मामिच्छदिह्ठी । णो णाणी-
आषाणी णियमं पुआषाणी मइआषाणी । य सुयआषाणी
य । जोगो तिविहो वि । उवओगो दुविहो वि । चत्तारि-
सप्पाओ चत्तारि कमायाओ । पंचइदिया तिषि समुग्गायः
आदिह्वागा मंघोहया वि मरंति असंघोहया वि मरंति । वेदणा
दुविहावि, सातावेदगा वि अमातावेदगा वि । वेदो दुविहो वि
इत्थीवेदगावि पुरिसवेदगावि णो णपुंमवेदगा । ठिइं य जह-
एणं साइरंगा पुव्वकोफी उक्कोसेणं तिषि पत्तिओवमाइं ।
अज्जवसाणा पसत्या वि अप्पसत्थावि अणुबंधो जहव
ठिइं कायमंवेहो जवादेसेणं दो जवगहणाइं । कात्तादेसेणं
जहएणं साइरंगा पुव्वकोफी दसहिं वासमहस्सेहिं अज्ज-
हिया उक्कोसेणं छ पलिओवमाइं एवइयं जाव करेज्जा । १ ।
सो चेव जहएणकात्ताट्ठिएसु उववएणो एम चेव वत्तव्वया
एवरं असुरकुमारट्ठिएं संवेहं च जाणेज्जा । २ । सो चेव
उक्कोमकात्ताट्ठिएसु उववयो जहएणं तिषि पत्तिओवमट्ठि-
एसु उववज्जेज्जा एस चेव वत्तव्वया एवरं ठिइं से जह-

एणं तिषि पत्तिओवमाइं उक्कोसेण वि तिषि पत्तिओव-
माइं एवं अणुबंधोवि । कात्तादेसेणं जहएणेणं उ पलिओव-
माइं उक्कोसेण वि उ पलिओवमाइं एवइयं ससं तं चेव
। ३ । सो चेव अप्पणा जहएणकात्ताट्ठिएओ जाओ जहएणं
दसवाससहस्सट्ठिएसु उक्कोसेणं साइरंगं पुव्वकोफी आ-
उएसु उववज्जेज्जा ? तेणं जंतं ! अवसेसं तं चेव जाव ज-
वादेसोत्ति णवरं ओगाहणा जहएणेणं थणुहपुहुत्तं उक्को-
सेणं साइरंगं थणुहमहस्सं । ठिइं जहएणेणं साइरंगा पुव्व-
कोफी उक्कोसेण वि साइरंगा पुव्वकोफी एवं अणुबंधोवि ।
कात्तादेसेणं जहएणेणं साइरंगा पुव्वकोफी दसवाससह-
स्सेहिं अज्जहिया उक्कोसेणं साइरंगा दो पुव्वकोफी
एवइयं जाव संवेज्जा । ४ । सो चेव जहएणकालट्ठिएसु
उववएणो एम चेव वत्तव्वया एवरं असुरकुमार-
ट्ठिएं संवेहं च जाणेज्जा । ५ । सो चेव उक्कोमकालट्ठि-
एसु उववयो जहएणं साइरंगं पुव्वकोफी आउएसु उक्को-
सेण वि साइरंगपुव्वकोफी आउएसु उववज्जेज्जा ससं तं
चेव एवरं कात्तादेसेणं जहएणेणं साइरंगा दो पुव्वकोफी-
ओ उक्कोमएण वि साइरंगाओ दो पुव्वकोफीओ एवइयं
कात्ता जाव करेज्जा । ६ । सो चेव अप्पणा उक्कोसका-
लट्ठिएओ जाओ मो चेव य पढमगमो जाणियव्वा एवरं
ट्ठिएं जहएणेणं तिषि पत्तिओवमाइं उक्कोमएण वि तिषि
पत्तिओवमाइं एवं अणुबंधो वि कात्तादेसेणं जहएणेणं
तिषि पत्तिओवमाइं दसहिं वासमहस्सेहिं अज्जहियाइं उ-
क्कोमएणं उ पत्तिओवमाइं एवइयं जाव संवेज्जा । ७ । सो
चेव जहएणकात्ताट्ठिएसु उववएणो एम चेव वत्तव्वया एवरं
असुरट्ठिएं संवेहं च जाणेज्जा । ८ । सो चेव उक्कोमकात्ता-
ट्ठिए एम उववयो जहएणं तिपत्तिओवमं उक्कोमएण वि
तिपत्तिओवमं एस चेव वत्तव्वया एवरं कात्तादेसेणं जह-
एणेणं उ पत्तिओवमाइं उक्कोसेण वि उ पत्तिओवमाइं । ९ ।
जइ संखेज्जवासाउय मणिएणंपिंचिदिय जाव उववज्जंति किं
जलचर एवं जाव पज्जत्तसंखेज्जवासाउय । सणिएणंपिंचि-
दियतिरिक्खजोणिण्हं जंतं ! जे जदिअसुरकुमारसु उ-
ववज्जत्तए सेणं जंतं ! केवइयकालट्ठिएसु उववज्जेज्जा ?
गोयमा ! जहएणं दसवासमहस्सट्ठिएसु उक्कोमएणं मा-
इरगसगरावमट्ठिएसु उववज्जेज्जा । तेणं जंतं ! जीवा
एगममएणं एवं एणमिं रयणप्पजापुटविगमगमरिसा एव-
गमगा एतव्वा एवरं अप्पणाजहएणकालट्ठिएओ जवइ ताहे
तिसु वि गमएसु इमं एणणत्तं चत्तारि लेस्साओ अज्जव-
साणा पसत्या समं तं चेव संवेहो साइरंगेण मागरोवमेण
कायवो । १० ।

इह पत्त्योपमाउसंखेयभागप्रद्वेण पूर्वकोटी प्राश्या यतः
सम्पुच्छिमस्थोत्कर्षतः पूर्वकोटीप्रमाणमायुर्भवति स बोधक-

वतः स्वायुष्कृत्यमेव देवायुर्वर्जाति नतिरिक्तमत एवाकं
चूर्णिकरणं " उक्कोसेणं सनुहपुवकोदिया उयसं निदत्तेइ
न य समुच्चिमे पुवकोदियाउयसाओ परो अत्तिवत्ति "
असंख्यातवर्षायुः सङ्गिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्गमेषु । (उक्को-
सेणं तिपलित्रायमट्टिइएसु नववज्जेज्जति) इदं देवकु-
र्व्वदिमि नुनकतिरओऽधिकृत्योक्तम् । तेहि त्रिपल्योपमायु-
ष्कत्वेनासंख्यातवर्षायुषो भवन्ति, ते च स्वायुःसहस्रं देवा-
युर्वर्ध्नतोति (संखज्जा उववज्जंतिस्ति) असंख्या तवर्षा-
युस्ति (आमसंख्यातातां कदाचिदप्यभावात् (घट्टरोचहना-
रायसंघयणीति) असंख्यातवर्षायुषा, यतस्तदेव भव-
तीति (जह्वेण धणुहपुहसांति) इदं पत्तिणोऽधिकृत्योक्तं
पत्तिणामुक्तपैतो धनुःपुथक्त्वप्रमाणशरीरत्वादाह च । "धणु-
हपुहसं पक्खिमुत्ति" । असंख्यातवर्षायुषोऽपि ते स्युयैदाह-
(पत्तिणाअसंखज्जपक्खीमुत्ति) पत्त्योपमासंख्येयमागः पत्ति-
णामायुस्ति (उक्कोसेणं हमाउयाइति) इदं च देवकु-
र्व्वदिहस्यादीनधिकृत्योक्तम् (नो नपुंसगवेयगात्ति) असं-
ख्यातवर्षायुषो नपुंसकवेदो न सम्भवत्येवेति । (उक्कोसेणं
छण्णलित्रायमाइति) त्रीणि असंख्यातवर्षायुस्तिर्यग्भवस-
म्बन्धीनि त्रीणि चासुरभवसम्बन्धीनीत्येवं पदं न च देवमवा-
दुद्धृतं पुनरप्यसंख्यातवर्षायुषोऽप्युक्तं पृथग्यत इति । सो चेव अप्प-
णाजहसकालट्टिइओ इत्यादिअनुयो गम इह च जघन्यका-
लस्थितिकः सातिरेकपूर्वकोट्यायुः स च पत्तिप्रभृतिकः (उ-
क्कोसेणं साइरेगपुवकोटिआउएसुत्ति) असंख्यातवर्षायुषां
पट्यादादीनां सातिरेका पूर्वकोटिरायुस्ते च स्वायुस्तुल्यं देवा-
युः कुर्वन्तीति कृत्वा सातिरेकेत्यादुक्तमिति । (उक्कोसेणं
साइरेगं धणुसहस्संति) यदुक्तं तत्सप्तमकुलकरप्राक्काल-
भाविनो हस्यादीनपच्येति सम्भाव्यते । तथा हि इहासंख्या-
तवर्षायुर्जघन्यस्थितिकः प्रक्रान्तः स च सातिरेकपूर्वकोट्यायु-
मेवति तथैवागमे व्यवहृतत्वात् । एवंविधश्च हस्यादिः सप्त-
मकुलकरप्राक्काले लभ्यते तथा सप्तमकुलकरस्य पञ्चविंशत्य-
धिकानि पञ्चधनुःशतानुच्चैस्त्वं तत्प्राक्कालभाविनां च
तानि समधिकतराणि तत्कालीनहस्याद्यश्चैतद्विगुणोच्चाया
अतः सप्तमकुलकरप्राक्कालभाविनामसंख्यातवर्षायुषां ह-
स्यादीनां यथाह्रमवगाहनाप्रमाणं लभ्यत इति (साइरेगा-
ओदोपुवकोटिआत्ति) एका सातिरेका तिर्यग्भवसकालाज्या
तु सातिरेकैवासुरभवसकेति ४ (असुरकुमारट्टिइसंबेहं च जा-
णिज्जति) तत्र जघन्यासुरकुमारस्थितिदशवर्षसहस्राणि सम्भवे-
यस्तु सातिरेका पूर्वकोटौ दशवर्षसहस्राणि चेति शेषममस्तु-
स्वयमवाप्त्या, एवमुत्पादितोऽसंख्यातवर्षायुः सङ्गिपञ्चे-
न्द्रियतिर्यगुपपन्नसंख्यातवर्षायुसुरसाव्ययते । जइ संखजे-
त्यादि (उक्कोसेणं साइरेगसागरोवमट्टिइएसुत्ति) यदुक्तं तद्वज्जे
निकायमाश्रयेति । (तिसुवि गमएसुत्ति) जघन्यकात्त्रिप-
त्तिस्समस्तत्रिपत्त्यौधिकादिषु (चत्तारिंस्ससाभो) रत्तप्रभा-
पुत्तिवगामिनां जघन्यस्थितिकानां मिथस्ता उक्ता एषु पुनस्ता
अतसोऽगुपेयु तेजोऽहस्यावानप्युत्पद्यत इति । तथा रत्तप्रजापु-
त्तिवगामिनां जघन्यस्थितिकानां मिथ्यसायस्यामान्यप्रशस्त-
भ्येयान्तानां न तु प्रशस्तान्येव दीर्घस्थितिकत्वं । इदं द्विविधान्यपि
समनयति नवितरेषु कालस्याल्पत्वात् (संबेदो सातिरेगेण
सागरोवमेण काय्यात्ति) रत्तप्रभागेषु सागरोवमेण सम्बेध
उक्तः असुरकुमारेषु तु सातिरेकसागरोवमेणासौ कार्यो वलि-
पकापेइया तस्यैव जायति ।

अथ मनुष्येभ्यो सुरानुत्पादयद्वाह ।

जइ मणुस्तेहिंतो उववज्जंति किं सखिमणुस्तेहिंतो उव-
वज्जंते त अमखिमणुस्तेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! मणिए
मणु एओ असणिएमणु जइ सखिमणुस्तेहिंतो उववज्जंति
किं संखेज्जवासाउयसखिमणु असंखेज्जवासाउयसणिएमणु-
स्स जाव उववज्जंति ? गोयमा ! संखेज्जवासाउय जाव
उववज्जंति, असंजनवासाउय जाव उववज्जंति । असंखेज्ज-
वासाउयसणिएमणुस्सेणं जंते ! जे जविए अरुसकुमारेसु
उववज्जंते सणं जंते ! केवइयाकाट्टिइएसु उववज्जेज्जा
गोयमा ! जह्वेणं दसवाससहस्रट्टिइएसु उक्कोसेणं तिषि
पत्तित्रायमट्टिइएसु उववज्जेज्जा एवं असंखेज्जवासाउयति
रिक्खजाणिए सरिसा आदिह्वा तिषि गमा णेयव्वा एवरं
सरीरोगाहणा पदमविरतएसु गमएसु जह्वेणं साइरेगाइं
पंचधणुहसयाइं उक्कोसेणं तिषि गाउयाइं सेसं तं चेव त-
इओ गमोगाहणा जह्वेणं तिषि गाउयाइं उक्कोसेणवि तिषि
गाउयाइं सेसं जहेव तिरिक्खजाणियाणं । १ । सो चेव अप्पणा
जहमाकाट्टिइओ जाओ तस्स वि जहसकाट्टिइयतिरिक्ख
जाणियसरिसा तिषि गमगा भाणियव्वा एवरं सरीरो-
गाहणा तिसु वि गमएसु जह्वेणं साइरेगाइं पंचधणुहस-
याइं उक्कोसेण वि साइरेगाइं पंचधणुहसयाइं सेसं तं चेव
। ६ । सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्टिइओ जाओ त-
स्स वि ते चेव पच्छिब्बा तिषि गमगा जाणियव्वा ए-
वर सरीरोगाहणा तिसु वि एगएसु जह्वेणं तिषि गाउ-
याइं उक्कोसेणवि तिषि गाउयाइं अवसेसं तं चेव ॥

देवकुर्व्वदिनरा हि उक्तपैतः स्वायुःसमानस्यैव देवायुषो ब-
न्धका अतः तिपलित्रायमट्टिइएसु इत्युक्तम् । नवरं सरीरोगा-
हणेत्यादि । तत्र प्रथम अधिकः अधिकेषु द्वितीयस्तु औधि-
को जघन्यस्थितिपिवति । तत्रैव अधिकोऽसंख्यातवर्षायुर्नरा जघन्य-
तः सातिरेकपञ्चधनुःशतप्रमाणो जवति । यथा सप्तमकुलकर-
प्राक्कालजावो मियुनकनरः नरकुपस्तु विगव्यूतमानो यथा दे-
वकुर्व्वदिमियुनकनरः स च प्रथमगमे । द्वितीये च त्रिविधोऽ-
पि सम्भवति । तृतीये तु विगव्यूतायवाहन एव यस्मादसावे-
योहृष्टस्थितिषु पदयोपमत्रयायुष्कृत्ययते उक्तपैतः स्वायुः
समानायुर्वेधकत्वात्स्थेति ॥

अथ संख्यातवर्षायुः सङ्गिमनुष्यमाश्रित्याह ।

जइ संखेज्जवासाउयसणिएमणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं
पज्जत्तसंखेज्जवासाउय अपज्जत्तसंखेज्ज जाव उववज्जं-
ति ? गोयमा ! पज्जत्तसंखेज्जवासा एओ अपज्जत्तसंखेज्ज ।
पज्जत्तसंखेज्जवासाउ य सणिएमणुस्सेणं जंते ! जे जविए
अरुसकुमारेसु उववज्जंते सणं जंते ! केवतिकात्त्रिपत्ती-
एसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जह्वेणं दसवाससहस्र-
ट्टिइएसु उक्कोसेणं सातिरेगं सागरोवमट्टिइएसु उववज्जे-
ज्जा । देणं भंते ! जीवा एवं जहेव एएसिं रयण्यणाए
उववज्जमाणां एव गमगा तवेव इह वि एव गमगा

भाणियव्वा एवरं संवेहो सातिरेगेण सागरोवमेण का-
यव्वो सेसं तं चेव ॥

एतच्च समस्तमपि पूर्वोक्तानुसारेण वगन्तव्यम् । भ० २ उ० ।

रायगिदे जाव एव वयासी णागकुमाराणं जंते । कञ्चोहिंतेतो
उववज्जंति किं णेरइएहिंते उववज्जंति तिरिक्खमणुस्सेदे-
वेहिंते उववज्जंति ? गोयमा । णो णेरइएहिंते उववज्जंति
तिरिक्खमणुस्सेहिंते उववज्जंति णो देवेहिंते उववज्जंति । जइ
तिरिक्खजोणि० एवं जहा अमुरकुमाराणं वत्तव्वया तहा
एएमिं पि जाव अमणिंति । जइ सप्पिपंचदियतिरिक्ख-
जोणिएहिंते उववज्जंति किं संखेज्जवासाउय असंखेज्ज-
वासाउय गोयमा । संखेज्ज वासाउय असंखेज्ज वा-
माउय जाव उववज्जंति । असंखेज्जवासाउय सप्पि
पंचदियतिरिक्खजोणिएणं जंते । जे जविए णागकुमारेसु
उववज्जइ मेणं जंते ! कवतिकालट्ठिती ? गोयमा । जहमणं
दसवाससहस्सट्ठितीएसु उक्कोसेणं देसूणं दुपल्लिओवमहिंती
एसु उववज्जेज्जा । तणं जंते ! जीवा अवसेमो सो चेव
अमुरकुमारेसु उववज्जमाएस्स गमको जाणियव्वो जाव
भवादिसोत्ति । काइदिसेणं जह्मणं सातिरेगा पुव्वकोमी
दमहिं वासमहस्सेहिं अवज्जहिया उक्कोसेणं देसूणां पंच-
पल्लिओवमाई एवइयं जाव करेज्जा । १। सो चेव जह्मका-
इट्ठितीएसु उववमो एम चेव वत्तव्वया णवरं णागकुमार-
ट्ठितिं संवेहं जाणज्जा । २। सो चेव उक्कोमकालट्ठितीएसु
उववमो तस्म वि एम चेव वत्तव्वया णवरं उरित्ति । जह्मणं
देसूणां दो पल्लिओवमाई उक्कोसेणं तिप्पि पल्लिओवमाई
मेसं तं चेव जाव जवादिसोत्ति । कालादिसेणं जह्मणं दे-
सूणां चत्तारि पल्लिओवमाई उक्कोसेणं देसूणां पंच पल्लि-
ओवमाई एवइयं काइ संवेज्जा । ३। सो चेव अप्पणा
जह्मकाइट्ठितीओ जाओ तस्स तिसु गमएसु जहेव अमु-
रकुमारेसु उववज्जमाएस्स जह्मकाइट्ठितीयस्स तहेव
णिरव्वमेसं । ६। सो चेव अप्पणा उक्कोमकालट्ठितीओ जाओ
तस्स वि तहेव तिप्पि गमगा जहा अमुरकुमारेसु उववज्ज-
माएस्स णवरं णागकुमारट्ठितिं संवेहं च जाणज्जा मेसं तं
चेव जहा अमुरकुमारेसु उववज्जमाएस्स । ६। जदि संखे-
ज्जवासाउयसप्पिपंचदिय जाव किं पज्जत्त० अपज्जत्त० ?
गोयमा । पज्जत्तसंखेज्जवासाउय णो अपज्जत्तसंखेज्जवासा ।
पज्जत्तसंखेज्जवासाउय जाव जे जविए णागकुमारेसु उव-
वज्जित्तए सेणं भंते ! केवइयकाइइई ? गोयमा । जह्मणं
दमवाममहस्साइं उरि उक्कोमेणं देसूणां दो पल्लिओवमाई
एवं जहेव अमुरकुमारेसु उववज्जमाएस्स वत्तव्वया तहेव
इह वि एवमु गमएसु एवरं णागकुमारट्ठितिं संवेहं च
जाणज्जा मेसं तं चेव । ॥ ए॥ जइ माणुस्सेहिंते उववज्जंति
किं सप्पिमणुस्सेहिंते अमसप्पिमणुस्सेहिंते ? गोयमा ।

सप्पिमणुस्सेहिंते णो अमसप्पिमणुस्सेहिंते जहा अमु-
रकुमारेसु उववज्जमाएस्स जाव असंखेज्जवासाउय । स-
प्पिमणुस्सेणं णागकुमारेसु उववज्जित्तए सेणं जंते ! केवइ-
यकालट्ठिइएसु उववज्जइ ? गोयमा । जह्मणं दसवास-
सहस्सट्ठिइएसु उक्कोसेणं देसूणं दुपल्लिओवम एवं जहेव
असंखेज्जवासाउयाणं तिरिक्खजोणियाणं णागकुमारेसु
आदिट्ठा तिप्पि गमगा तहेव इमस्स वि एवरं पढमविइएसु
गमएसु सरिरोगाहणा जह्मणं साइरेगाइं पंचपण्डसयाइं,
उक्कोमेणं तिप्पि गाउयाइं, तइयगमओगाहणा जह्मणं-
णं देसूणां दो गाउयाइं उक्कोसेणं तिप्पि गाउयाइं मेसं तं
चेव । सो चेव अप्पणा जह्मकाइट्ठिओ जाओ तस्स
तिसु वि गमएसु जहा तस्म चेव अमुरकुमारेसु उववज्जमा-
णस्स तहेव णिरव्वमेसं । ६। सो चेव अप्पणा उक्कोमकाइ-
ट्ठिओ जाओ तस्स वि तिसु गमएसु जहा तस्स चेव उ-
क्कोसट्ठिइयस्स अमुरकुमारेसु उववज्जमाएस्स एवरं णाग-
कुमारट्ठितिं संवेहं च जाणज्जा मेसं तं चेव । ॥ ए॥ जइ सं-
खेज्जवासाउयसप्पिमणु० किं पज्जत्तसंखेज्ज० अपज्जत्तसं-
खेज्ज० ? गोयमा । पज्जत्तसंखेज्ज० णो अपज्जत्तसंखेज्ज
वासाउय । पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसप्पिमणुस्साणं जंते !
जे जविए णागकुमारेसु उववज्जित्तए मे णं जंते ! केवइ०
गोयमा । जह्मणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु उक्कोसेणं दे-
सूणं दोपल्लिओवमस्स उरिइएसु उववज्जंति एवं जहेव अ-
मुरकुमारेसु उववज्जमाएस्स सव्वेवज्जंती एरिर्वसेसा एवसु
गमएसु णवरं णागकुमारट्ठितिं संवेहं च जाणज्जा मेव
जंते ! जंते ! ति । [ज० १४ श० ३ उ०]
अव्वमेसा सुवएणकुमारा जाव थाणियकुमारा एतं वि अ-
ट्ठउदेसगा जहेव णागकुमारा तहेव एरिर्वसेसा जाणियव्वा
सवं जंते ! जंतेति । चउवीमदमयस्स एकारमसो उ-
देसो सम्मत्तो (१४ । ११) पुट्ठकः काइयणं भंते । क-
ओहिंते उववज्जंति । किं णेरइएहिंते तिरिमणुदेवेहिंते
उववज्जंति ? गोयमा । णो णेरइएहिंते उववज्जंति तिरि-
मणुदेवेहिंते उववज्जंति । जइ तिरिक्खजोणिएहिंते उवव-
ज्जंति । किं एमिदियतिरिक्खजोणिए एवं जहा वक्कंतीए
उववाओ जाव जइ वादरपुट्ठवीकाइयएमिदिय तिरिक्खजो-
णिएहिंते उववज्जंति किं पज्जत्तवादर पुट्ठवी० उववज्जंति-
अपज्जत्तवादरपुट्ठवी० जाव उववज्जंति ? गोयमा । पज्जत्त-
वादरपुट्ठवी अपज्जत्तवादरपुट्ठवी जाव उववज्जंति ।
“उक्कोसेणं देसूणदुपल्लिओवमहिंते एसुत्ति” यदुक्तं तस्मै वीर्यनाग
कुमारनिर्वाणपुत्राय, यतस्तत्र के देशोने पल्यापमे उत्कर्षत
आयुः स्यादाह च “ दाहिणदिवद्वपल्लिओ, दो देसूणसारिहाण
मि ” उत्कर्षसंवेधपदे (देसूणां पंचपल्लिओवमाहिंते) पल्या-
पमत्रयमसङ्घातवर्णायुस्त्रियस्मस्यत्रि द्वे च देशोने ते नागकु-
मारस्यस्यत्रि इत्येवं यथोक्तं मानं भवतीति । द्वितीयगम ।

(नागकुमारचिरसंवेदं च जाणेज्जति) तत्र जघन्या नागकुमार-
स्थितिर्दशवर्षसहस्राणि संवेधस्तु कालतो जघन्यसाविरकपूर्व-
कोटी दशवर्षसहस्राधिका उरुधुः पुनः पदयोमत्रयं तैरेवाधिकमि-
ति । तृतीयगमे “उक्कोसकाइडिंएसुत्ति” देशोनद्विपल्योपमायु-
ष्केष्वित्यर्थः तथा “विई जहण्णं दो देसुणां पविओपमाइति”
यदुक्तं तदवसर्पणयां सुषमात्रिधानाद्वतीयारकस्य कियत्यपि
भागे श्रुतीने असह्यतवपीयुषस्तिरधोधिकृत्योक्तं तेषामेवैतत्प्र-
माणयुक्तत्वात्, एवमेव च स्वायुःसमानदेवायुषं धकत्वेनोद-
ष्टस्थितपु नागकुमारेष्ट्यादात् (तिष्ठिपव्विओवमाइति) एत-
च्च देवकुवायसह्यजातजीवितिरधोऽधिकृत्योक्तं, त च निपल्योप-
मायुषोऽपि देशोनद्विपल्योपममानमायुषं धन्ति । यतस्ते स्वायुषः
समं हीननरं वा तद्वन्तन्ति, न तु महत्तरमिति । अथ सह्यजात-
जीविते सविज्ञाञ्चेन्द्रियतिथ्यञ्चमाश्रयाह ” जइ संखेज्जवासा
उवय्यादि ” एतच्च पूर्वोक्तानुसारेणोपगन्तव्यमिति । चतुर्विंशति-
नमे श्ते तृतीयः पवमन्येऽष्टविंशत्येवमेकादशः । चतुर्विंश-
तितमे श्ते एकादशः ॥

पृथ्वीकायादीनाम् ॥

पुढवीकाइयाणं जंते ! कओहिंता उववज्जंति किं नेरइ-
एहिंता जाव देवहिंता उववज्जंति ? गोयमा ! नो नेरइ-
हिंता तिरिक्खजोणिएहिंता जाव देवहिंता वि उववज्जंति
जदि तिरिक्खजोणिएहिंता उववज्जंति किं एग्गिदियतिरि-
क्खजोणिएहिंता जाव पंचिदियतिरिक्खजोणिएहिंता उव-
वज्जंति ? गोयमा ! एग्गिदियतिरिक्खजोणिएहिंता जाव
पंचिदियतिरिक्खजोणिएहिंता उववज्जंति जदि एग्गिदिय-
तिरिक्खजोणिएहिंता किं पुढवीकाइएहिंता उववज्जंति जाव
वणस्सइकाइएहिंता उववज्जंति ? गोयमा ! पुढवीकाइ-
हिंता वि उववज्जंति जाव वणस्सइकाइएहिंता वि उव-
वज्जंति किं सुहुमपुढवीकाइएहिंता वि वादरपुढवीकाइएहिंता
उववज्जंति जदि सुहुमपुढवीकाइएहिंता उववज्जंति किं
पज्जत्तपुढवीकाइएहिंता उववज्जंति । जदि सुहुमपुढवीका-
इएहिंता किं पज्जत्तयसुहुमपुढवीकाइएहिंता उववज्जंति
अपज्जत्तयसुहुमपुढवीकाइएहिंता उववज्जंति ? गोयमा !
दोहिंता वि उववज्जंति । जदि वादरपुढवीकाइएहिंता उव-
वज्जंति किं पज्जत्तएहिंता किं अपज्जत्तएहिंता ? गोयमा !
दोहिंता वि उववज्जंति एवं जाव वणस्सइकाइया चउक्कएणं
जेदेणं उववाएयव्वा ॥ पझा० ६ पद० ॥

पुढवीकाइएणं भंते ! जे जविणं पुढवीकाएसु उववज्जि-
त्तए से एणं भंते ! केवइयकालडिईएसु उववज्जंता ? गो-
यमा ! जहभेणं अंतोमुहुत्तडिईएसु उक्कोसेणं वावीसवा-
ससहस्सडिईएसु उववज्जंता तेणं भंते ! जीवा एग-
समएणं पुच्छा गोयमा ! अणुसमयं अविरहिया असं-
खेज्जा उववज्जंति । छेवट्ठसंघयणी । सरीरोगाहणा ज-
हभेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेण वि अंगुल-
स्स असंखेज्जइभागं मधुरचंदसंघिया चत्तारि लेस्सा
खो सम्मदिधी भिच्छादिधी एो सम्पामिच्छादिधी एो-

एाणी अमाणी । दो अएणाणी णियमं । एो मणजो-
गी वज्जोगी कायजोगी । उवओगो दुविहो वि । चत्ता-
रि सभाओ । चत्तारि कसायाओ एगे फासिदिणं पय-
त्ता । तिमि समुग्गाया । वेदणा दुविहा । एो इत्थीवे-
दगा एो पुरिसवेदगा एणुसंगवेदगा । विई जहएणेणं
अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वावीसं वाससहस्साइ । अज्झवसा-
णा पसत्या वि अपपसत्यावि । अणुबंधो जहा विई । से
खं जंते ! पुढवीकाइए एणरवि पुढवीकाइएत्ति केवइयं कालं
संवेज्जा केवइयं कालं गतिरागतिं करेज्जा ? गोयमा !
भवादेसेणं जहएणेणं दो भवग्गहणाइ उक्कोसेणं असंखे-
ज्जाइ भवग्गहणाइ । कालादेसेणं जहएणेणं दो अंतोमुहु-
त्ताइ उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं एवइयं जाव करेज्जा । १।
सो चेव जहएणकालडिईएसु उववएणो जहएणेणं अंतो-
मुहुत्तडिईएसु उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तडिईएसु एवं चेव
वत्तव्वया णिरवसेसं । २। सो चेव उक्कोसकालाडिईएसु उव-
वएणो जहएणेणं वावीसवाससहस्सडिईएसु उक्कोसेण
वि वावीसं वाससहस्सडिईएसु सेसं तं चेव जाव अणुबं-
धोत्ति एवरं जहएणेणं एक्को वा दो वा तिणिण वा, उक्को-
सेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा । जवादेसेणं जहएणेणं
दो जवग्गहणाइ, उक्कोसेणं अट्ठ जवग्गहणाइ । कालादे-
सेणं जहएणेणं वावीसं वासमहस्साइ अंतोमुहुत्तमज्झि-
याइ उक्कोसेणं णवत्तरं वाससतसहस्सं एवइयं जाव क-
रेज्जा । ३ । सो चेव अपपणा जहणकालाडितीओ जाओ
सो चेव पढमिल्लमओ जाणियव्वो एवरं लेस्साओ तिष्णि-
त्ति । जहएणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणवि अंतोमुहुत्तं अप-
सत्या अज्झवसाणा अणुबंधो जहाउत्ति मेसं तं चेव । ४।
सो चेव जहणकालाडितीएसु उववएणो संखं चउत्त्यगम-
क वत्तव्वया जाणियव्वो । ५ । सो चेव उक्कोसकालाडि-
तीएसु उववएो एम चेव वत्तव्वया एवरं जहएणेणं एक्को
वा दो वा तिष्णि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा
जाव जवादेसेणं जहएणेणं दो जवग्गहणाइ उक्को-
सेणं अट्ठ जवग्गहणाइ । कालादेसेणं जहएणेणं वावीसं
वासमहस्साइ अंतोमुहुत्तमज्झियाइ, उक्कोसेणं अट्ठा-
सीति वाससहस्साइ चउहिं अंतोमुहुत्तहिं अज्झहियाइ
एवइयं कात्तं । ६ । सो चेव अपपणा उक्कोसकालाडितीओ
जाओ एवं तइयगमगरिसो णिरवसेसो जाणियव्वो एवरं
अपपणा मे जहएणेणं वावीसं वाससहस्साइ । उक्कोसेण
वि वावीसं वासमहस्साइ । ७ । सो चेव जहणकालाडिई-
एसु उववएो जहएणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणवि अंतोमु-
हुत्तं एवं जहा सत्तमगमगो जाव जवादेसो । कालादेणं ज-
हएणेणं वावीसं वाससहस्साइ अंतोमुहुत्तमज्झियाइ उक्को-
सेणं अट्ठामीइ वाससहस्साइ चउहिं अंतोमुहुत्तहिं अज्झ-

हियाई एवइयं काइं । १५ । सो चैव उवकोसकाइद्वितीएमु उववणो जहणें वावीसं वापमहस्सद्वितीएमु उकोसेण-
वि वावीसं वासमहस्सद्वितीएमु एम चैव सत्तमगमवत्त-
व्या जाणियव्वा जाव भवादेमेण । काइादेमेणं जहणें
चोयाद्वीसं वासमहस्साई उक्कोसेणं वावत्तरं वाससत्त-
हस्स एवइयं । १६ । जइ आउकाइए एमिंदियतिरिक्खजो-
णि एहिंतो उववज्जंति किं सुहुमआउ वादरआउ एवं चउ-
कओ जेदा जाणियव्वा जहा पुदवीकाइया । आउकाइया
एवं जंत ! जे जनिप पुदवीकाइएमु उववज्जिचए मेणं जंत !
केवइयकाइद्वितीएमु उववज्जज्जा ? गोयमा जहणें अंतो-
मुहुत्तद्वितीएमु उकोसेणं वावीसं वासमहस्सद्वितीएमु उव
वज्जज्जा एवं पुदविकाइयमगमगरिमा एव गमगा जाणि-
यव्वा एवरं थिगुविंदुसंजिते उिती जहणें अंतो मुहुत्तं
उकोसेणं सत्तवासमहस्साई एवं आणुवंधो वि । एवं तिसु वि
गमएमु उिती संवेहो तइयउडसत्तमट्टणवमसु गमएमु । भवा
देमेणं जहणें दो जवगगहणाई उकोसेणं अट्ट जवगगहणाई
मेमसु चउमु गमएमु जहणें दो जवगगहणाई । उकोसेणं
असंखेज्जाई जवगगहणाई । ततियगमए काइादेमेणं जह-
णें वावीसं वासमहस्साई अंतोमुहुत्तमज्जहियाई । उको-
सेणं सोलमुत्तरवासमयमहस्सं एवइयं काइं गतिरागति
कोज्जा । १७ । छट्ठे गमए काइादेमेणं जहणें वावीसं वा-
समहस्साई अंतोमुहुत्तमज्जहियाई उकोसेणं अट्टासीति-
वासमहस्साई चउहिं अंतोमुहुत्तमज्जहियाई । १८ । सत्तमगमए
कालादेमेणं जहणें सत्तवासमहस्साई अंतोमुहुत्तमज्ज-
हियाई उकोसेणं सोलमुत्तरवासमयमहस्सं एवइयं अ-
ट्टमगमए काइादेमेणं जहणें सत्तवासमहस्साई अंतोमुहु-
त्तमज्जहियाई उकोसेणं अट्टावीसवासमहस्साई चउहिं
अंतोमुहुत्तं अज्जहियाई एवइयं । णवगमए जवादेमेणं
जहणें दो जवगगहणाई उकोसेणं अट्ट जवगगहणाई ।
काइादेमेणं जहणें एण्णतीसं वासमहस्साई उकोसेणं
सोलमुत्तरवासमहस्सं एवइयं काइं एवं णवमु वि गमएमु
आयुकायद्विती जाणियव्वा ॥

तृतीयगमे नवरं । (जहणें एकोवेत्यादि) प्राक्तनगमयो-
रुत्तियमुवहुत्तन(संख्येया एवोत्पद्यन्ते इत्युक्तमिदं तत्कृष्टस्थितय
एकादशोऽसंख्येयान्ता उत्पद्यन्ते तत्कृष्टस्थितिपुन्यसुनामल्य-
न्त्येनैकादशमयुगादसभवात् । (उकोसेणं अट्टभवगहणा-
इति) इहेदमगमवत्तं यत्र संख्येये षड्गुडयस्य मय एकपापि
पक्के उन्कृष्टस्थितिनैवति तत्रेत्कृष्टतोऽष्टौ जयग्रहणानि तदन्यत्र
त्वसंख्यातानि तत्रेष्टोऽष्टौतिवियत्तनज्जिबेत्कृष्टा स्थितिरित्यु-
क्तं यतोऽष्टौ भवग्रहणान्युक्तायैवमुत्तराणि ज्ञानवीचयिनि ।
(गवत्तरं वाससयमहस्सं) छाविशोवैषेसद्विष्टाणामष्टात्रि-
त्रैवग्रहैर्गुणने परमसतित्वयमहस्साधिकं तपैवज्जं जवतीति
(१७००००) चतुर्थे गमे (वेसाओ निष्पत्ति) जघन्यस्थिति-
केषु देवो नोत्पद्यन्ते इति । तेजोऽद्वेया तेपु नत्तीति । षष्ठे गमे
(उकोसेणं अट्टासीई वाससहस्साई इत्यादि) तत्र जघन्य-

स्थितिकस्योत्कृष्टस्थितिकस्य च चतुः कृत्य उत्पत्त्याद्वाविशति-
वर्षसहस्राणि चतुर्गुणितानि अष्टाशतित्तिर्भवन्ति चत्वारि चान्तमु-
हूर्त्तानि । नवमे गमे (जहणें चोयाद्वीसंति) द्वाविशते-
वर्षसहस्राणां भवग्रहणद्वयेन गुणने चतुरश्रवारिशतसहस्राणि
भवन्तीति । एवं पृथिवीकायिकः पृथिवीकायिकेज्य उत्पादि-
तोऽथाऽसावेवांकायिकेज्य उत्पाद्यते (जइआउकाइमेत्यादि
चउकओ भेदेति) सूडुमवादरयोः पर्याप्तकापर्याप्तकजेदात् (सं
वेहो तइयउडुत्यादि) तत्र जवादेशेन जघन्यत संवेधः सर्वे गमेषु
जवग्रहणद्वयरूपप्रतीत उन्कृष्टे च तस्मिन्निशेषोऽस्तीति दृश्यते
तत्र च तृतीयदिपु सूत्रोक्तेषु पञ्चसु गमेषु कर्पत सम्बन्धोऽष्टौ
भवग्रहणानि पुत्रप्रदंशिताया अष्टमग्रहणनिबन्धनतया
स्तृतीयग्रहणसप्तमग्रहणैकपक्के नवमे तु गमे उभयवायुत्कृष्टस्थि-
तेः सद्भावात् (सेसेसु चउसु गमपुसुति) शेषेषु चतुर्षु गमेषु
प्रथमाद्वितीयचतुर्थपञ्चमवृत्तैर्गुणकपैतोऽसंख्येयानि जवग्रहणा-
न्येकपापि पक्के उन्कृष्टस्थितेनभावात् (तइयगमए काइादेसेणं
जहणें वावीसं वाससहस्साईति) पृथिवीकायिकानामुत्प-
त्तिस्थानतृतीनामुत्कृष्टस्थितिकत्वात् (अंतोमुहुत्तमभहिया-
इति) अप्कायिकस्य तत्रेतिःसंरंघिकत्वेऽपि जघन्यकाइस्य
विवक्षितत्वेनास्मदुत्तस्थितिकत्वात् (उकोसेणं सत्तमुत्तरं वा-
ससयसहस्संति) इहोत्कृष्टस्थितिकत्वात्पृथिवीकायिकानां तेषां
च चतुर्णां भावानां भावात् तत्रेतिःसुत्तुआप्कायिकस्योपिकत्वेऽ-
प्युत्कृष्टकाइस्य चित्तात्तत्वात्तुत्कृष्टस्थितयश्चत्वारसद्भावा एवं च
द्वाविशतेवर्षसहस्राणां च प्रत्येकं चतुर्गुणितत्वे (८८००००)
मीवने च [११६००००] गोमहासहस्राधिकं वृत्तम् । (१८००००)
छठे गमए इत्यादि षष्ठे गमे इति जघन्यस्थितिपुन्यद्वये इत्यन्तमु-
हूर्त्तस्य चारसद्विष्टाविशतेषु प्रत्येनं चतुर्भवग्रहणगुणितत्वे य-
थोक्तमुत्कृष्टकाइमनं स्यात् [८८००००] अन्तः एवं सप्तमादिग-
मसम्बन्धेया अप्युत्तः तवरं नवमे गमे जघन्यत एकोनविंशद्वर्षसह-
स्राण्यप्कायिकपृथिवीकायिकोत्कृष्टस्थितिमीदृशनादिति । ज०
२४ श० १२ उ० । जीवा० ।

अथ तेजस्कायिकेज्यः पृथिवीकायिकमुत्पादयशाह ।

जइ तेउकाइएहिंतो उववज्जंति तेउकाइयाए वि एम
चैव वत्तव्या एवरं एवमु वि गमएमु निष्पि हेस्साओ ।
तेउकाइयाणं सुडुकाइवसंजिया ठिई जाणियव्वा । ततिय-
गमए काइादेसेणं जहणें वावीसं वाससहस्साई अंतोमु-
हुत्तमज्जहियाई उक्कोसेणं अट्टासीतिवासमहस्साई वारस-
हिं राईदिएहिं अज्जहियाई एवइयं एवं संवेहो उवज्जिउ-
ण जाणियव्वा ॥

(निष्पि लेस्साओति) अप्कायिकेषु देवोत्पत्तस्तेजोऽद्वेयास-
द्भावाच्चतस्रस्ता उक्ता इह तु तदभावात्तिस्र एवेति । (ठिईजा-
णियव्वत्ति) तत्र तेजससु जघन्या स्थितिरन्तमुहूर्त्तमितरा न त्री-
ण्यहोरात्राणांति । (तइयगमए इत्यादि) तृतीयगमे औपिका-
स्तेजस्कायिक उन्कृष्टस्थितिषु पृथिवीकायिकोत्कृष्टजवग्रहणा-
षु द्वाविशतेवर्षसहस्राणां चतुर्गुणितत्वेऽष्टाशतित्तिना जवन्ति,
तथा चतुर्थे गमे तेजस्कायिकभयैर्गुणकतः प्रत्येकमहोरात्रवषणि-
माणेषु द्वाविशतेवर्षसहस्राणांति । (एवं संवेहो उवज्जिउण भा-
णियव्वत्ति) स चैव षष्ठादि नवान्तेषु गमेष्वष्टौ जवग्रहणानि
तेषु च कावमानं यथायंगमज्ज्यां शेषगमेषु तत्कृष्टतोऽसंख्ये-
यान्ताकाशोयसहस्रेषु एवेति । अथ वायुकायिकेज्यः पृथिवी-
कायिकमुत्पादयशाह ॥

जड वाउक्काइएहिंतो उववज्जंति वाउक्काइयाण वि एवं चेव णव गमका जहेव तेजकाइयाण एवरं पक्षागासत्रिया संवेहो वाससहस्साइ अंतोमुहुत्तमज्जियाई उको सेण एगं वामसयसहस्म एवं संवेहो उवउंजिऊण जाणियवो ॥

तेजस्कायिकाधिकारे अहोरात्रिः सम्यग्धः कृत इह तु वर्षसहस्रैः स कार्या वायुनामुत्कर्षतो वर्षसहस्रत्रयस्थितिकत्वादिति (तद्वयगमपत्त्यादि) (उक्कोसेणं एगं वाससयसहस्मन्ति) अत्राष्टौ जयग्रदणानि तेषु च चतुर्षु अष्टाशीतिवर्षसहस्राणि पुनरन्येषु चतुर्षु वायुसंकेषु वर्षसहस्रत्रयस्य चतुर्षुणितत्वे द्वादश उन्नयमी- हने च वर्षवृत्तमिति (एवं संवेहो उवउंजिऊण भाणियवोस्ति) स च यत्रोक्तस्थितिरन्यत्रवस्तुश्रोतकर्मतोऽष्टौ जयग्रदणानीतरत्र त्वसंख्येयान्येतदनुसारेण च कालोऽपि वाच्य इति ।

अथ वनस्पतिज्यस्तमुत्पादयन्नाह ।

जड वषसइकाइएहिंतो उववज्जंते वणस्सइकाइयाण आ- उक्काइयगमसरिसा एव गमगा जाणियवो एवरं एणणा संत्रिया सरिरोगाहणा पढमपच्छिद्वपसु तिसु गमएसु जह- षेणं अंगुवसस अमंखेज्जज्जागं उकोमेणं सातिरेगं जाअ- णमहस्मं माज्जिमएसु तदेव जहा पुढवीकाइयाणं संवेहो त्रिती जाणियवो । तद्वयगमपक्षागाएणं जह्मणं वावीसं वामसहस्साइ अंतोमुहुत्तमज्जियाई उकोमेणं अट्टासीमु- त्तवसमयसहस्मं एवइयं एवं संवेहो उवउंजिऊण जा- णियवो । ६ । जड वेइंदिएहिंतो उववज्जंति किं पज्जच- वेइंदिएहिंतो उववज्जंति अपज्जचवेइंदिएहिंतो उववज्जं- ति । गोयमा । पज्जचवेइंदिएहिंतो उववज्जंति अपज्जच- वेइंदिएहिंतो वि उववज्जंति ।

यस्यत्र विशेषस्तमाह (नाणसंश्लेष्यादि) । अकायिका नाम स्तिवुत्ताकारावगाहना एषां तु नानासंस्थिता तथा (पढम- एसु इत्यादि) । प्रथमकेषु औधिकेषु गमेषु पाश्चात्येषु चोत्कृष्ट- स्थितिकगमेष्ववगाहना वनस्पतिकायिकानां द्विधापि मध्यमेषु जगत्स्थितिकगमेषु त्रिषु यथा पृथिवीकायिकानां पृथिवीका- यिकेष्वप्यधमानानामुक्तस्तथैव वाय्वा अद्भुतासंख्यतज्जगमात्रै- रन्यथैः । (संवेहो इदंयजाणियवस्ति ।) तत्र स्थितिरुत्कर्षतो दृशयवर्षसहस्राणि जगत्या तु प्रतीतेव एतदनुसारेण सम्यग्धोऽपि क्रयः तमेवैकत्र गमे दर्शयति (तद्वयस्यादि उक्कोसेणं अट्टासी- मुत्तं वामसयसहस्मन्ति) इह गमे उक्कपतोऽप्येवं भवग्रहणा- नि तेषु च चत्वारि पृथिव्याश्चत्वारि च वनस्पतेस्तत्र च चतुर्षु पृथिवीजवैकृतेषु वर्षसहस्राणामष्टाशीतिस्तथा वनस्पतेर्दश- वर्षसहस्राणामुत्कर्षात्तु अथेव वर्षसहस्राणां चत्वारिंशदुन्नयमी- जने च यथोक्तं मानमिति । अथ द्वित्रिज्येज्यस्तमुत्पादयन्नाह ॥

वेइंदिएणं जंते ! जे भविए पुढवीकाइएसु उववज्जित्त- मेणं जंते ! केवतिकाइट्टिनि ? गोयमा ! जह्मणं अंतोमु- हुत्तं उक्कोमेणं वावीसं वामसहस्मपट्टिती । तेणं जंते ! जेवा एगममएणं गोयमा ! जह्मणं एक्को वा दो वा ति- एण वा उक्कोमेणं संखेज्जा वा अमंखेज्जा वा उववज्जं-

ति । उवउंजिऊण । अंगोहाहणा जह्मणं अंगुवसस अमंखेज्जज्जागं उक्कोमेणं वारसजोअणाइं हंरुसंत्रिया तिषि द्वेसाओ सम्मादिट्ठि वि मिच्छादिट्ठि । एणो सम्मापि- च्छादिट्ठि । दो एणणा दो अष्ठाणा णियमं । एणं मणजोगी वयजोगी वि कायजोगी वि । उवओगो छविहो वि । च- त्तारि सष्ठाओ । चत्तारि कसायाओ । दो इंदिया पएणत्ता ! तज्जा जिज्जिदिप य फाभिदिप य तिषि समुग्याया सेसं जहा पुढवीकाइयाणं एवरं उइं जह्मणं अंतोमुहुत्तं उको- सेणं वारससंवच्छराइं । एवं अणुवंधो वि सेसं तं चेव । ज- वादेसेणं जह्मणं दो जवगहणाइं उकोसेणं संखेज्जाइं ज- वगहणाइं । काइादेसेणं जह्मणं दो अंतोमुहुत्ताइं उको- सेणं संखेज्जं काइं एवइयं काइं ॥ १ ॥ सो चेव जह्मणका- ट्टिइंएसु उववओ एम चेव वत्तव्वया ॥ २ ॥ सो चेव उ- क्कोसाइट्ठिइंएसु उववओ एम चेव विट्ठयस ट्टिइं एवरं जवादेसेणं जह्मणं दो जवगहणाइं, उकोसेणं अट्ट जव- गहणाइं । कालादेसेणं वावीसं वामसहस्साइं अंतोमुहुत्त- मज्जियाइं उकोसेणं अट्टासीतिवाससहस्साइं अरयाली- साए संवच्छरेहिं अज्जहियाइं एवइयं सो चेव अप्पणा जह- एणकाइट्ठिइंओ जाओ तस्स वि एस चेव वत्तव्वयातिसु वि गमएसु एवरं इमाइं एणत्ताइं सरिरोगाहणा जहा पुढवी- काइयाणं । एणो सम्मादिट्ठि मिच्छादिट्ठि एणो सम्मापिच्छा- दिट्ठि । दो अएणाणी णियमं । एणो मणजोगी वज्जोगी कायजोगी । उइं जह्मणेणं अंतोमुहुत्तं उकोमेणं वि अं तोमुहुत्तं । अज्जवसाणा अप्पसत्था । अणुवंधो जहा उइं । संवेहो तदेव आदिस्सेसु दो गमएसु तद्वयगम जवादेसो तदेव अज्जवा कालादेसेणं जह्मणेणं वावीसं वाससह- स्साइं अंतोमुहुत्तमज्जियाइं उकोमेणं अट्टासीतिं वासस- हस्साइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अज्जहियाइं । ६ । सो चेव अप्पणा उक्कोसाइट्ठिइंओ जाओ एतस्स वि ओहिया ग- मसरिसा तिणिण गमगा जाणियवो एवरं तिसु वि गम- एसु उइं जह्मणेणं वारससंवच्छराइं, उकोसेणं वि वारस संवच्छराइं । एवं अणुवंधो वि जवादेसेणं जह्मणेणं दो जवगहणाइं उकोमेणं अट्ट भवगहणाइं, काइादेसेणं उव- उंजिऊण जाणियव्वं जाव एवमे गमए जह्मणेणं वावीसं वामसहस्साइं वारसहिं संवच्छरेहिं अज्जहियाइं, उकोसेणं अट्टासीतिवाससहस्साइं अरयालीसाए संवच्छरेहिं अज्ज- हियाइं एवइयं ॥ ए ॥

(वारसजोयणाइंति) यत्कृतं-तत्तज्जमाश्रित्य यदाह " संखो एण वारसजोयणाइंति " सम्मादिट्ठिनि । एतच्चोच्यते-सास्वाद-न-सस्यकवापेक्यति इयं च वक्तव्यतौघिकद्वीप्पियस्यौघिकपृथि- वीकायिकेषु एवमेतस्य जगत्स्थितिरिति तस्यैवात्कृष्टस्थिति- वृत्तसौ संखेज्जं विदोयोऽत एषाह-नयमित्यादि (अद्भुतवगह-णाइंति) एकपक्षस्योत्कृष्टस्थितिकत्वात् (अरयालीसाए संख-

चतुर्देहि यन्त्रदियादिति । चतुर्षु ह्रीन्धियत्रयेषु द्व्यदशाद्व्यमानेषु
भद्रचत्वारिंशत् संवत्सरा भवन्ति तैर्यत्रयधिकान्यष्टादशतिर्येषस-
हस्राणि, द्वितीयस्यापि गमत्रयस्यैव वक्तव्यता विशेषेण व्याह-
नवर्गमयादि इह सत नानात्वानि शरीरावगाहना यथा पृथिवी-
कायिकानामह्मशास्त्रसङ्ख्येयजगमात्रमर्थः, प्राक्तनगमत्रये तु द्वा-
दशयोजनप्रमाण्युक्ते । १ । तथा (नो सम्महिषी) जघन्य-
स्थितिकतत्रा सत्त्वादनसम्पृष्टशीलानमुत्पादात, प्राक्तनगमेषु तु
सम्पृष्टपिण्डेषु कोऽजघन्यस्थितिकस्यापि तेषु भावानात् । २ । तथा
हे अज्ञाने प्राक् ज्ञाने अप्युक्ते । ३ । तथा योगदारे जघन्यस्थि-
तिकत्वेनापार्थक्यवाच्य भाग्येणः प्राक्सावप्युक्तः । ४ । तथा
स्थितिरिदानीमुद्भूतमेव प्राक्संस्पर्शद्व्यदशकमपि । ५ । तथा-
प्यवसानानिहाप्रशस्तान्येव प्राक्कोभयरूपाणि । ६ । सप्तमं ना-
नात्वमनुभव इति संवेद्यस्तु द्वितीयत्रयस्याद्योद्वेगोपगमयोरु-
त्कर्षतो भवाददेशेन सङ्ख्येयभयवृत्तकणः कात्रादेशेन च सङ्ख्येय-
कात्रवृत्तकणः तृतीये तु विशेषमाह (तस्य गमप इत्यादि) अन्यग-
मत्रये (कात्रादेशेण उवर्जजिऊण जाणियव्यंति) यस्तद्वै प्रथमे
गमे कात्रत उत्कर्षतोऽष्टादशतिर्येषसहस्राण्येवचत्वारिंशता वर्यै-
रधिकानि द्वितीये त्वपचत्वारिंशद्व्ययनतमुद्भूतं चतुष्टयाधि-
कानि तृतीये तु संवेद्यो द्विखित एवास्ते ॥

अथ श्रीन्द्रियत्रयस्तमुत्पादयन्नाह ॥

जइ तेइदिपहिंतो पुढवीकाइएमु उववज्जंति एवं चेव एव
गमका भाणियव्वा एवरं आदिह्लेसु वि तिसु विगमएमु
सरीरोगाहणा जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जिजागं, उ-
कोसेणं तिरिण गाउयाइं निरिण इंदियाइं विइं जहण्णेणं
अंतोमुहुत्तं उकोमेणं एणएणएणराइंदियाइं । ततिवगमए
कालादेसेणं जहण्णेणं वावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्त-
मन्नहियाइं उकोसेणं अट्ठासीं वाससहस्साइं उणए उइ-
राइंदियमन्नहियाइं एवइयं । मज्झिमा तिरिण गमगा
पच्छिमगा तिमिमगमा तदेव । एवरं विइं जहण्णेणं एणए-
णराइंदियाइं उकोसेण वि एणएणराइंदियाइं संवेदो
उवर्जजिऊण भाणियव्वो ॥ ६ ॥

(जइ तेइदित्यादि-त्रयउपराइंदियसयअन्नहियाइंति) इह तृ-
तीयगमेऽष्टौ भवास्तव चतुर्षु त्रीन्द्रियत्रयेषु कथं एकानपञ्चा-
द्व्यदशतिर्येषप्रमाणेषु यथोक्तं कालमानं भवतीति । (मज्झिमा ति-
णि गमा तदेवति) । यथा मध्यमा चीन्द्रियगमाः । (संवेदो
उवर्जजिऊण भाणियव्वोति) स च पश्चिमगमत्रये भवाददेशे
नोत्कर्षतः प्रत्येकमप्यौ भयप्रहणानि कात्रादेशेन तु पश्चिमगम-
त्रयस्य प्रथमगमे तृतीयगमे नोत्कर्षतोऽष्टादशतिर्येषसहस्राणि
पञ्चव्यधिकानि त्रिदशताधिकानि द्वितीये तु पण्यययुरं
द्विनशतमन्तरमुद्भूतं चतुष्टयाध्यधिकमिति ।

अथ चतुरिन्द्रियत्रयस्तमुत्पादयन्नाह ।

जइ चउरिंदिपहिंतो उववज्जंति एम चेव चउरिंदियाणवि
एव गमगा जाणियव्वा एवरं एपसु चेव णिणसु णाणत्ता
जाणियव्वा सरीरोगाहणा जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जि-
जागं उकोमेणं चत्तारि गाउयाइं विइं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं
उकोमेणं उग्मासा एवं अणुवंधो वि चत्तारि इंदिया मेमं
तं चेव जाव एवगमए कालादेमेणं, जहण्णेणं वावीसं वास-
सहस्साइं विइं मसेहिं अन्नहियाइं उकोमेणं अट्ठासीति

वाममहस्साइं चउवीसाए मसेहिं अन्नहियाए एवइयं जाव
करेजा ए ।

(नवरं एपसु चेवट्ठाणेषुसुत्ति) वक्ष्यमाणेष्ववगाहनादिषु नाना-
त्वानि त्रीन्द्रियत्रीन्द्रियप्रकरणेषु कृत्वा चतुरिन्द्रियप्रकरणे वि-
शेषवर्णितव्यानि प्रवन्ति तान्येव दर्शयति-सरीरित्यादि । (ससं
तदेवति) शेषमुपपातादि चारजातं तथैव यथा त्रीन्द्रियस्य
यस्तु संवेद्ये विशेषो न शरीरः स स्वयमूह इति ।
अथ पञ्चेन्द्रियत्रयस्तमुत्पादयन्नाह ।

जइ पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं सप्पि-
पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति असणिएपंचि-
दियतिरिक्खजोणिए ? गोयमा ! सणिएपंचिंदियअसप्पिपंचि-
दियतिरिक्खजोणिए उववज्जंति । जइ असप्पिपंचिंदियतिरि-
क्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं जलचरेहिंतो उववज्जंति जाव
किं पज्जत्तपहिंतो उववज्जंति अपज्जत्तपहिंतो उववज्जंति ?
गोयमा ! पज्जत्तपहिंतो उववज्जंति अपज्जत्तपहिंतो वि
उववज्जंति । असप्पिपंचिंदियतिरिक्खजोणिएणं जंते ! ज
जयिए पुढवीकाइएमु उववज्जत्तपहिंते जंते ! केवइं ?
गोयमा । जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उकोमेणं वावीसं वासमहस्सं
तेणं जंते ! जीवा एवं जहव वेइंदियस्स ओहिगमए लच्छं ।
तदेव एवरं सरीरोगाहणा जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जि-
जागं उकोमेणं जाअणसहस्सं । पंचिंदियट्ठिं अणुवंधो
य जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उकोमेणं पुव्वकोफी ससं तं चेव ।
भवादमेणं जहण्णेणं दो जवगहणाइं उकोमेणं अट्ठ जवग-
हणाइं कालादेसेणं उवर्जजिऊण जाणियव्वं एवरं मज्झि-
मएमु तिसु गमएमु जहव वेइंदियस्स । मज्झिमएमु तिसु ग-
मएमु पच्छिमएमु तिसु गमएमु जहा एतस्सेव पडमगमए
एवरं विइं अणुवंधो जहण्णेणं पुव्वकोफी उकोमेण वि
पुव्वकोफी मेमं तदेव जाव एव गमए जहण्णेणं पुव्वकोफी
वावीसाए वाममहस्सोहिं अन्नहियाए उकोमेणं चत्तारि
पुव्वकोफीओ अट्ठासीति एवं वाससहस्सोहिं अन्नहिया-
ओ एवइयं कालं सेवेजा । ए ।

(जइत्यादि-उकोमेणं अट्ठभगवहणाइति) अनेनेदमवग-
म्यते यथाकथं पञ्चेन्द्रियतिरिक्खो निरन्तरमप्येव भवा भवन्ति
एवं समानभवन्तिरिता अपि भवान्तैः सहाप्यैव भवन्तीति
(कालादेसेणं उवर्जजिऊण भाणियव्वंति) तत्र प्रथमं गमे
कालनः संवेद्यः सूत्रं दर्शित एव द्वितीये तूत्कृततत्तत्तः
पूर्वकोत्थश्चतुर्भिरन्तर्मुद्भूतैरधिकाः तृतीये तु ता एवाऽष्टाशी-
त्यावर्षसहस्रैरधिकाः उत्तरगमेषु त्वतिदेशद्वारेण सूत्रेण एवा-
सावयसेय इति । अथ संक्षिपञ्चेन्द्रियत्रयस्तमुत्पादयन्नाह ।

जइ सप्पिपंचिंदियतिरिक्खजोणिए उववज्जंति किं संखे-
ज्जवासाय उ अमंखेज्जवासाय ? गोयमा ! मंखेज्जवासा-
उ य सप्पिपंचिंदिय णा असंखेज्जवासाउय जाव उववज्जंति ।
जइ असंखेज्जवासाउय जाव उववज्जंति किं जलचरेहिंतो
मेमं जहा असप्पिणं जाव तेणं जंते ! जीवा एगसमएणं
केवइया उववज्जंति एवं जहा एणएणत्ताए उववज्जमाणस्स

सप्तिपंचिदियस्म तदेव इह वि जाव काशासेमां जहषेण
दोअंतोमुहुत्ता उकोसेण चत्तार पुव्वको.नीअो अच्चासीति
वानमहस्से. अज्जहिय.इं एवयं जाव करंज्जा । एवं
संवेहं. णवसु वि गमएसु जहा असप्प।णं तद्व णिरवसे ।
द्वप्पी मे आदिहएसु तिसु गमएसु एस चैव मज्झिहएसु
वि तिसु गमएसु एस चैव एवरं इमाइं एव एणात्ताइं ।
जहषेणं ओगाहणा अंगुलस्म अमंखेज्जजाग उकोसेण
वि अंगुलस्म अमंखेज्जजागं ति स्रद्धेस्माओ । मिच्छ-
दिट्ठी । दो अस्माणा । कायजांगो तिमि सपुग्याया । ठिई
जहषेणं अंतोमुहुत्तं । उकोसेण वि अंतोमुहुत्त अप्पमत्था
अज्जवसाणा । अणुवथो जहा ठिई मेस ते चैव । पच्छि-
हएसु तिसु गमएसु जहेव पदमगमए एवरं ठिई अणु-
वथो जहएणेण पुव्वकाडी उकोसेण वि पुव्वको.नी ससं
ते चैव ॥ ए ॥

(जइ सप्पीत्यादि । एवं संवेहो नवसु वि गमएसु इत्यादि)
एवमुक्ताभिलापेन संवेधो नवस्वपि गमेषु यथा असंज्ञिनां
तथैव निरवशेण इह वाक्योऽसंज्ञिनां संज्ञिनां च पृथिवीका-
यिकेभूतित्सुनां जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तायुक्तावातुत्कर्तव्यतश्च पूर्व-
कोट्यायुक्त्वादिति । (लक्ष्मी से इत्यादि ।) लघ्विपरिमाणसं-
हननादिप्राप्तिः (सं) तस्य पृथिवीकायिकभूतित्सोः संज्ञिन
आद्ये गमत्रये (एस चेवचि) या रत्नप्रभायामुत्पिन्सोस्तस्यैव
मध्यमेऽपि गमत्रये एवैव लघ्विः विशेषस्त्वयं नवरमित्यादि
नव च नानास्थिति जघन्यस्थितिकत्वाद्भवन्ति तानि च अव-
गाहना १. लक्ष्या २. दृष्टय ३. ज्ञान ४. योग ५. समुद्धान ६. स्थित्य ७.
प्यवसानाऽनुवन्ध्याख्यानि ८. अथ मनुष्येभ्यस्तमुत्पादयन्नाह
(जईत्यादि) तत्र च (एवं जहेत्यादि) यथा ह्यसङ्गिपञ्च-
न्द्रियतिरश्चो जघन्यस्थितिकस्य त्रयो गमास्तर्धैतस्यापि त्रय-
श्रीधिका गमा भवन्ति अजघन्योऽङ्गस्थितिकत्वात् सम-
र्हिष्ठमनुप्याणां न शेषगमपदकसम्भव इति भ. २४ श. १२ उ. ।
अथ सञ्ज्ञिमनुष्यमधिकृत्याह ।

जदि मणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं समुत्किम्पमणुस्से-
हिंतो गम्भवकंतियमणुस्सेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा !
दोहिंतो वि उववज्जंति । जदि गम्भवकंतियमणुस्सेहिंतो
किं कम्मभूमिगम्भवकंतियमणुस्सेहिंतो उववज्जंति अक-
म्मभूमिगम्भवकंतियमणुस्सेहिंतो उववज्जंति सेसं जहा नेर
इयाणं नव. अप्पज्जत्तएहिंतो वि उववज्जंति । प्रत्ता ० ६ पद ।

जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं सप्तिमणुस्साहिंतो उवव-
ज्जंति अमपिमणुस्सेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! सप्तिम-
णुस्सेहिंतो वि उववज्जंति अमपिमणुस्सेहिंतो वि उववज्जं-
ति । असप्तिमणुस्सेणं भंते ! ज नविण पुढावकाएसु
सेणं जंत ! केवइयकाट्टिंएस एव जहा असप्तिपं-
चिदियतिरिक्खनोणियस्म जहषकाट्टिंएस तिसि मग्गा
तहा एतस्मवि आहिया तिणि मग्गा जाणिएव्या त-
हेव णिरवसेस सेमा उ नव जएणइ । जइ सप्तिमणु-
स्सेहिंतो उववज्जंति किं संखेज्जवासाउय अमंखेज्जवासा-

उय जाव उववज्जंति ? गोयमा ! संखेज्जवासाउय एो अ-
संखेज्जवासाउय जाव उववज्जंति । जइ संखेज्जवासाउय
जाव उववज्जंति किं पज्जत्तसंखेज्ज ० अपज्जत्तसंखेज्ज ० ?
गोयमा ! पज्जत्तसंखेज्ज ० अपज्जत्तसंखेज्जवासा ० जाव उवव-
ज्जंति । सप्तिमणुस्सेणं भंते ! जे नविण पुढावकाएसु उव-
वज्जंति सेणं जंत ! केवइयकाट्टिंएस ? गोयमा ! जहषेणं अं-
तोमुहुत्तं उकोसेण वावीसं वाससहस्सट्ठिंएसु तेणं भंते !
जीवा एवं जहेव रयणएण जाव उववज्जमाणस्म तदेव तिसु वि
गमएसु लप्पी एवरं ओगाहणा जहषेणं अंगुलस्म अमंखे-
ज्जजागं उकोसेण पंचपणुहमयाई ठिई जहषेणं अंतोमु-
हुत्त उकोसेणं एवं अणुवथो वि । संवेहो एवसु गमएसु
जंवे सप्तिपंचिदियमज्झिहएसु तिसु गमएसु लप्पी तदेव
सप्तिपंचिदियस्म मज्झिहएसु तिसु गमएसु द्वप्पी सेसं ते चैव
णिरवसेसं पच्छिह्वा तिणिए मग्गा जहा एसस्म चैव ओ-
हि । मग्गा एवरं ओगाहणा जहएणेण पंचपणुहमयाई
उको.णे वि पंचपणुहमयाई । ठिई अणुवथो जहषेणं
पुव्वको.नी उकोसेण वि पुव्वको.नी सेसं तदेव ॥

जइ सञ्ज्ञीत्यादि ॥ जडेव रयणएणाए उववज्जमाणस्सत्ति ॥
सङ्गिमनुष्यस्यैवेति प्रक्रमः ॥ नवरमित्यादि । रत्नप्रभायामुत्पि-
त्सोई मनुष्यस्यावगाहना जघन्येनाहुत्तपृथक्त्वमुक्तमिदं वहु-
द्वांसंख्येयजागः स्थितश्च जघन्येन मासपृथक्त्वं प्रागुक्तमिदं व-
न्तमुहूर्तमिति संवेधस्तु नवस्वपि गमेषु यथैव पृथिवीकायिकेभू-
तयमानस्य सङ्गिपञ्चन्द्रियतिरश्च उक्तस्तथैवेह वाच्यः सङ्गि-
नो मनुष्यस्य तिरेश्च पृथिवीकायिकेषु समुत्पिन्सोऽङ्गध्यायाः
स्थितेरन्तर्मुहुत्तप्रमाणवातुत्कृष्टायास्तु पूर्वकोटीप्रमाणत्वादिति ।
मङ्गिमिहत्यादि ॥ जघन्यस्थितिकसम्भविनि गमत्रये द्विध-
स्तथेह वाच्यः यथा तद्वैव गमत्रये सङ्गिपञ्चन्द्रियतिरश्च उक्ता
सा च तत्तुत्पादेवेदावसेया ॥ पच्छिह्वात्यादि । औष्टिकगमेषु हि
अहुत्तः सञ्चयेयभारूपाऽप्यवगाहना अन्तर्मुहूर्तरूपाऽपि स्थिति-
रक्ता सावेह न वाच्या अत एवाह-नवरम । ओगाहणेत्यादि ॥

देवेच्यस्तमुत्पादयन्ताह ।

जइ देहिंतो उववज्जंति किं जवणवामिदेवेहिंतो उवव-
ज्जंति वाएपंतरजोऽसियदेवेहिंतो वेमाणिय देवेहिंतो उ-
ववज्जंति ? गोयमा ! जवणवामिदेवेहिंतो वि उववज्जंति जाव
वेमाणियदेवेहिंतो वि उववज्जंति । जइ जवणवामिदेवेहिं-
तो उववज्जंति किं असुरकुमारजवणवामिदेवेहिंतो उवव-
ज्जंति जाव थणियकुमार जवणवामि ० गोयमा ! असुर-
कुमारजवणवामिदेवेहिंतो उववज्जंति जाव थणियकुमार-
वासिदेवेहिंतो उववज्जंति । असुरकुमारेणं जंत ! जे नविण
पुढावकाएसु उववज्जित्तए सेणं जंत ! केवइयकालट्ठिई ?
गोयमा ! जहषेणं अंतोमुहुत्तं उकोसेण वावीसं वाससह-
स्साई ठिई । तेणं भंते ! जीवा पुच्छ, गोयमा ! जहषेणं
एको वा दो वा तिणि वा उकोसेणं संखेज्जा वा असंखे-
ज्जा वा उववज्जंति । तेमिणं जंते ! जीवाणं सरीरणा किं

संघयणा पएणत्ता ? गोयमा ! जहं संघयणाणं असं-
घयणी जाव परिणमइ । तेसि णं जंतं ! जीवा णं केमहा-
जिया मरीरोगाहणा ? गोयमा ! छुविहा पएणत्ता, तेजहा
ज्वधारणिज्जा य उत्तरवेउव्विया य । तत्थणं जा मा ज-
वधारणिज्जा मा जहएणेणं अंगुलस्स असंखेज्जज्जाणं
उक्कोसेणं सत्तरयणीओ तत्थणं जा सा उत्तरवेउव्वि-
या सा जहएणं अंगुलस्स असंखेज्जज्जाणं उक्को-
सेणं जोअएसयसहस्सं । तेसिणं भंते ! जीवाणं मरी-
रगा किं संघिया पएणत्ता, ? गोयमा ! छुविहा पएणत्ता
तेजहा-ज्वधारणिज्जा य उत्तरवेउव्विया य । तत्थणं जे ते
ज्वधारणिज्जा ते समचउरंसंसेठाणमंत्रिया पएणत्ता ।
तत्थणं जे से उत्तरवेउव्विया ते पाणासंठाणमंत्रिया पएणत्ता,
वेस्साओ चत्तारि दिट्ठी तिबिहा वि तिषि एणाण ण-
यमं । तिणिए अएणाणा जयणाए । जंमे तिबिहे वि । उ
वओमे छुविहे वि । चत्तारि सएणाओ । चत्तारि कमाया ।
पंच इंदिया । पंच ममुग्ग्याया । वेदणा छुविहा वि । इत्थी वेदगा
वि पुरिमवेदगा वि णो एणुमगवेदगा । उइं जहएणं दसवास
सहस्साइं उक्कोसेणं साइरेणं सागरोवमं । अज्झवसाणा
असंखेज्जा पसत्था वि अपसत्था वि अणुबंधो जहा
उइं भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं, कालादेसेणं जहएणेणं
दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमभहियाइं, उक्कोसेणं साइ-
रेणं सागरोवमं वावीसाए वाससहस्सेहिं अब्भहियं एव-
इयं । एवं एव वि गमा एणव्वा एवरं मडिक्कल्लएसु प-
च्छिक्कल्लएसु तिसु गमएसु असुरकुमाराणं उइं विसेसो
जाणियव्वा । सेसा ओहिया चेव लद्धी कायसंवेहं च
जाणेज्जा सवत्थ दोभवग्गहणाइं जाव एव गमए काला-
देसेणं जहएणेणं साइरेणं सागरोवमं वावीसाए वाससह-
स्सेहिं अब्भहियं, उक्कोसेणं वि साइरेणं सागरोवमं वा-
वीसाए वाससहस्सेहिं अब्भहियं एवइयं जाव करेज्जा ।
एणगकुमाराणं भंते ! जे जविए पुढवीकाइए एस चेव व-
त्तव्वया जाव जवादेसेति एवरं उइं जहएणेणं दसवा-
ससहस्साइं उक्कोसेणं देमूणाइं दो पलिओवमाइं एवं
अणुबंधो वि कालादेसेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्त-
मभहियाइं, उक्कोसेणं दो पलिओवमाइं देमूणाइं वा-
वीसाए वाससहस्सेहिं अब्भहियाइं एवं एव वि गमगा
असुरकुमारगमगरिसा एवरं उइं कालादेसेणं च जा-
णेज्जा एवं जाव थणियकुमाराणं जदि वाणमंतरं किं
पिसायावाणमंतरं जाव गंधववाणमंतरं ? गोयमा ! पि-
साय वाणमंतरं जाव गंधववाणमंतरं । वाणमंतरदेवेणं
भंते ! जे भविए पुढवीकाइए एएसिं पि असुरकुमारगम-
गरिसा एव गमगा भाणियव्वा एवरं उइं कालादे-
सेणं च जाणेज्जा । उइं जहएणेणं दसवाससहस्साइं

उक्कोसेणं पलिओवमं सेसं तहव । जइ जोइसियदेवेहिं तो
उववज्जंति किं चंदविमाणजोइसियदेवेहिं तो उववज्जंति
जाव ताराविमाणजोइसियदेवेहिं तो उववज्जंति ? गोयमा !
चंदविमाणजोइसियदेवेहिं तो वि उववज्जंति जाव तारा
जाव उववज्जंति । जोइसियदेवेणं भंते ! जे जविए पुढ-
वीकाइयलद्धी जहा असुरकुमाराणं एवरं एगा तेउलेस्सा
पएणत्ता तिणिए पाणा तिणिएअएणाणा णियमं । उइं
जहएणेणं अट्ठभागपलिओवमं उक्कोसेणं पलिओवमं
वाससयसहस्समभहियं एवं अणुबंधो वि कालादेसेणं
जहएणेणं अट्ठभागपलिओवमं अंतोमुहुत्तमभहियं उ-
क्कोसेणं पलिओवमं वाससयसहस्सेणं वावीसाए वास-
सहस्सेहिं अब्भहियं एवइयं । एवं सेसा वि अट्ठ गमगा
भाणियव्वा एवरं उइं कालादेसेणं च जाणेज्जा । जइ
वेमाणियदेवेहिं तो उववज्जंति किं कप्पोववएणगवेमाणिय
कप्पातीतगवेमाणिएहिं तो उववज्जंति ? गोयमा ! कप्पो-
ववएणगवेमाणिय जाव उववज्जंति एो कप्पातीतगवेमा-
णिय जाव उववज्जंति । जइ कप्पोववएणग जाव उवव-
ज्जंति किं सोहम्मकप्पोववएणगवेमाणिए जाव अचुत्त-
कप्पोववएणगवेमाणिया जाव उववज्जंति ? गोयमा ! सो-
हम्मकप्पोववएणगवेमाणिया ईसाणकप्पोववएणगवेमाणि-
या जाव उववज्जंति, णो सणकुमार जाव णो अचुत्तक-
प्पोववएणगवेमाणिया जाव उववज्जंति । सोहम्मगदेवेणं
जंते ! जे जविए पुढवीकाइएसु उववज्जइ सेणं जंते ! के-
वइया एवं जहा जोइसियस्स गमगो एवं उइं अणुबंधो
य जहएणेणं पलिओवमं उक्कोसेणं दो सागरोवमाइं,
कालादेसेणं जहएणेणं पलिओवमं अंतोमुहुत्तमभहियं
उक्कोसेणं दो सागरोवमाइं वावीसवाससहस्सेहिं अब्भ-
हियाइं एवइयं कालं एवं सेसावि अट्ठ गमगा जाणियव्वा
एवरं उइं काला देसं च जाणेज्जा । ईसाण देवेणं जंते !
जे जविए एवं ईसाणदेवेणं वि णव गमगा जाणियव्वा
एवरं उइं अणुबंधो जहएणेणं साइरेणपलिओवमं उ-
क्कोसेणं साइरेगाइं दो सागरोवमाइं तं चेव सेवं जंते !
जंते ! त्ति जाव विहरइ ॥

“जइयदि लुगहंसंघयणाणं असंघयणत्ति” इह यावत्करणा-
दिदं दृश्यं “एवघी णवच्छिरा नेवएहारु नेवसंघयणमत्थि जे पो-
गला इडा केता पिया मणुजामणोमा तेसिं मरीरसंघाय-
त्तायत्ति । तत्थं एं जा सा भवधारणिज्जा सा जहएणं अंगु-
लस्स असंखेज्जइ भागंति ” उपादकालेऽनाभोगतः कर्मपा-
रतस्यादद्गुलासंख्येयभागमात्रावगाहना भवति उत्तरवैक्रिया
तु जघन्याद्गुलस्य संख्येयभागमाना भवत्याभोगजनित्वा-
त्स्यास्तथावधा न सूक्ष्मता भवति यादृशी भवधारणीयाया
इति ॥ तत्स्थेणं जे ते उत्तरविउव्विया ते “नाणसंघियत्ति”
इच्छावशेन संस्थाननिष्पादनादिति । (तिषि अष्टाणा भय-
णापत्ति) ये असुरकुमारा असंख्येय आगत्योत्पद्यन्ते तेषा-

मपर्याप्तकावस्थायां विभङ्गस्याज्ञावाञ्छेयाणां तु तद्वादादङ्गा-
नेषु भजनेका । जहसेणं दसवाससहस्रादि अंतोमुहुत्तमम्भ-
हियाइं (त) तत्र दशवर्षसहस्राण्यसुरेषु अन्तमुहुत्तं पृथिवी-
काधिक्येति, इत्येव उक्तेषु सादरेण सागरावममित्याद्यपि
भागीयम् । एतावानेव चांस्कर्तव्यं संवेद्यकात्रः पृथिवीत-
दृत्तस्थानुरकुमारैर्पूपादाभावादिति (मज्झिम्मेसु पच्छिम्मेसु
इत्यादि) अयं चेह स्थितिविशेषो मध्यमगमे तु जघन्यासुरदुस्माराणां
दशवर्षसहस्राणि स्थितिरन्यगमेषु च साधिकं सागरोपममिति,
ज्यातिष्कदाम्नेकं तिष्ठि नाणा तिष्ठि अष्णाणा नियमंति । इहा-
मञ्जानो नेत्पयन्ते सङ्गिनस्तृप्तिसमयपव सम्यग्देष्टव्यीणि
ज्ञानानि मत्यादि । एतस्य त्वज्ञानानि मत्याज्ञानादीनि भवन्ति ।
(अदृग्भागेऽपि भवति) अष्टमोऽभागेऽष्टमागः स एवावयवे स-
मुदायोर्यथा दृष्टनागपत्योपमं इदं च तारकदेवदेवोराश्रित्योक्त-
म् । उक्तेषु "पञ्चिओर्वे-वाससयसहस्रमहद्विहयित् " इदं
च चन्द्रयमानदेवानाश्रित्योक्तमिति । भ० २४ श० १३ उ० ।

अप्रायिकानाम्—

आउकाइएणं जंते ! कओहिंतो उववज्जंति एवं जहेव
पुढवीकाइयउदेसए जाव पुढवीकाइएणं जंते ! जे जविए
आउकाइएमु उववज्जित्तए सेणं जंते ! केवइ० गोयमा !
जहसेणं अंतोमुहुत्तं उक्तेषु सत्तवासमहस्रसहस्रिण्यसु उ-
ववज्जंज्जा एवं पुढवीकाइयउद्दमगमरिसो जाणियवो
एवरं जिइं संवेहं च जाणेज्जा सेसं तं चेव । सव जंत !
जंते ! चि । ज० २४ श० १३ उ० ॥

तेजस्कायिकानां वायुकायिकानां च यथा—

तेजकाइयाणं जंते ! कओहिंतो उववज्जंति एवरं पुढवी-
काइयउदेसगमरिसो जहेनो जाणियवो एवरं जिइं संवेहं
च जाणिज्जा देवेसु न उववज्जंति । समं तं चेव सेवं जंते
जंतेति जाव विहरइ वाउकाइयाणं जंते ! कओहिंतो उव-
वज्जंति एवं जहेव तेज काइय उदेसो तदेव एवरं जिइं
संवेहं च जाणेज्जा सेवं जंते भंते ! चि । उववीसस्मसय-
स्म एवरसमो उहेनो सम्मत्तो ॥

(देवेसु न उववज्जंति) देवेभ्य उद्भूतास्तेजस्कायिकेषु ना-
प्यन्त इत्यर्थः । एवं पञ्चदशेऽपि । भ० २४ श० १४ उ० ।

वनस्पतीनाम् ।

वणस्सइकाइयाणं जंते ! कओहिंतो उववज्जंति एवं पुढवी-
काइयउदेसो सरिसो एवरं जाहे वणस्सइकाइया वणस्सइ-
काइएमु उववज्जंति नाहे पढमविज्यचउत्तपंचमेषु गमेसु
वरिमाणे अणुमपयं अविहरिणं अण्णो ना उववज्जंति जवा-
देसणं जहमेणं दो भवगहएणं उक्तेषु अण्णं अण्णंताइ जव-
गहएणं कात्रादेवेणं जहमेणं दोअंतोमुहुत्ता उक्तेषु
अण्णंताइ कात्रे एवदयं जाव करेज्जा । सेना पंच गमा अट्टजवगह-
णिया तदेव एवरं जिइं संवेहं च जाणेज्जा सेवं जंते ! जंते ! चि ॥

"जाहे वणस्सइकाइयो इत्यादि" अनेन वनस्पतेरैवानन्ताना-
मुद्भूतिरनेन नात्यं इत्यादिदेव शेषाणां हि समस्तानामप्यसं-
ख्यातवत् । तथा अनन्तानामुदायो वनस्पतिष्वेव कायान्तर-
स्थानानामनाजन्तत्वादित्येवावेदितमिह च प्रथमद्वितीयचतु-
र्षोऽप्यगमेष्वनुकृष्यति ज्ञावादनन्ता नप्यन्त इत्यभिधीयते

शेषेषु तु पञ्चसु गमेष्वनुकृष्यति ज्ञावादेको वा चां वेद्याद्यभिधी-
यत इति । तथातिथेव प्रथमद्वितीयचतुर्षोऽप्यगमेष्वनुकृष्य-
तिवादेवोक्तं ज्ञावादेशानन्तानि भवग्रहणानि वाच्यानि
कात्रादेशेन चानन्तः कात्रः शेषेषु तु पञ्चसु तृतीयपञ्चसमा-
दिषु गमेष्वष्टौ जवग्रहणान्यनुकृष्यति ज्ञावात् । (जिइं संवेहं
च जाणेज्जति) तत्र स्थितिजघन्या वट्टा च संवेध्वपि गमेषु
प्रतीतैव संवेधस्तु तृतीयसमयोऽजघन्येन दशवर्षसहस्राण्य-
न्तमुहुत्ताधिकान्युत्कर्षतस्त्वष्टासु भवग्रहेषु दशसहस्राः प्र-
त्येकं भावादाशीतिवर्षसहस्राणि पष्टाष्टमयोरस्तु जघन्येन दश-
वर्षसहस्राण्यन्तमुहुत्ताधिकान्युत्कर्षतस्तु चत्वारिंशद्वर्षसह-
स्राण्यन्तमुहुत्तं चतुष्टयाभ्यधिकानि । नवमे तु जघन्यतो विश-
तिवर्षसहस्राण्युत्कर्षतस्त्वशीतिरिति । भ० २४ श० १६ उ० ॥

द्वीन्द्रियाणाम्—

वेइंदियाणं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति जाव पुढवीका-
इएणं भंते ! जे भविए वेइंदिएसु उववज्जित्तए सेणं
भंते ! केवइ सत्वेव पुढवीकाइयस्स लद्धी जाव काला-
देसेणं जहेणं दो अंतोमुहुत्ता उक्तेषु संवेज्जं कालं
एवदयं जाव करेज्जा एवं तेसु चेव चउसु गमएसु संवेहो
सेसेसु पंचसु गमएसु तदेव अट्टजवा एवं जाव चउरिंदि-
एणं समं चउसु संवेज्जजवा पंचसु अट्टजवा पंचिंदियति
रिक्खिजोणिए मणुस्ससु समं तदेव अट्टजवा जिइं संवेहं च
जाणेज्जा सेवं जंते ! जंते ! चि ।

(सत्वेव पुढवीकाइयस्स लद्धा) या पृथिवीकायिकस्य
पृथिवीकायिकेऽप्युत्कर्षाद्विषयः प्रागुक्तः द्विद्विषयश्च संवेधार्थः ।
(तेसु चेवचउसुगमणुस्सु) तत्त्वेव चउसु गमेषु प्रथमद्वितीय-
चतुर्षोऽप्यगमेष्वनुकृष्यति (सेसेसु पञ्चसु) शेषेषु पञ्चसु गमेषु
तृतीयपञ्चसमाष्टमवमवकृष्णेषु (पंचति) यथा पृथिवीकायि-
केन सह द्विद्विषयस्य संवेध उक्त एवं अनेनोवायुवनेन स्वति-
द्विचतुर्षिद्विषयैः सह संवेधो वाच्यस्तदेवाह चतुर्षुपंचैकसु
गमेष्वुत्कर्षतो ज्ञावादेशेन संवेधो भवाः पञ्चसुतृतीयदिद्विष-
ज्ञावाः कात्रादेशेन च या यस्य स्थितस्तत्संयोजनेन संवेधो
वाच्यः पंचेन्द्रियतयैर्ममैनुष्यैश्च सह द्वीन्द्रियस्यतथैव सर्व-
गमेष्वष्टाष्टौ च जवा वाच्या इति ॥ भ० २४ श० १७ उ० ।

त्रीन्द्रियाणां चतुर्षिन्द्रियाणां च यथा—

तेइंदियाणं जंते ! कओहिंतो उववज्जंति एवं तेइंदियाणं
जहव वेइंदियाणं उदेसो एवरं जिइं संवेहं च जाणेज्जा तेउ-
काइएमु उववज्जइ समं तइओ गमा उक्तेषु अट्टजवा
वेइंदियमयाइं वेइंदिएहिं समं तइयगमे उक्तेषु अट्टया-
लीसं संवेज्जराइं उष्टउइइंदियसत्तमण्णहियाइं तेइंदि-
एहिं समं तइयगमे उक्तेषु वाणुचराइं तिप्पि राइंदिय-
याइं एवं मव्वय नाणेज्जा जाव मप्पिमाणुस्संति । सव
जंते ! भंतेति । चउरिंदियाणं भंते ! कओहिंतो उवव-
ज्जंति जहा तेइंदियाणं उदेसओ तहा चउरिंदियाणवि
एवरं तिइति संवेहं च जाणेज्जा सेवं भंते ! भंतेति ॥

(छिन संवेहं च जाणेज्जति) स्थितित्रीन्द्रियेष्वुत्कर्षतः
पृथिव्यादीनामप्युत्कर्षतः च त्रीन्द्रियेष्वुत्कर्षतः पृथिव्यादीनां त्री-
न्द्रियाणां च रिपतः संयोगं जानीयात् तदयं कश्चिदशयति

(तेजकाण्डसु इत्यादि) तेजस्कायिकैः सार्द्धं त्रीन्द्रियाणां स्थितिसंवेधस्तृतीयगमे प्रतीते उत्कर्षेण अष्टोत्तरे द्वे रात्रिदिवशते । कथम् ? औघिकस्य तेजस्कायिकस्य चतुर्षु भवेत्पूर्वक-
पेण अष्टोत्तरात्रमानाद्भवस्य द्वादशादोरात्राणि उत्कृष्टस्थितेश्च त्रीन्द्रियस्योत्कर्षतः चतुर्षु भवेत्पु एकौनपञ्चाशद्वर्षा-
त्येन भवस्य शतं पञ्चव्यधिकं जवति, राशित्रयमीदृजे चाष्टो-
त्तरे द्वे रात्रिदिवशते स्यातामिति (वेदंदिपदीत्यादि) अस्-
यालीसं संयच्छरादिति) त्रीन्द्रियस्योत्कर्षतः द्वादशवर्षप्रमाणेषु
चतुर्षु भवेत्पञ्चचत्वारिंशत्संवत्सराः चतुर्ष्वेव त्रीन्द्रियजवप्र-
हणपूर्वकपेण कान्तपञ्चाशदोरात्रमानेषु पञ्चव्यधिकं दिनशतं
भवतीति ॥ तेदंदिपदीत्यादि ॥ (चाण्ड्यायं तिष्ठि रांदिप-
सयां ति) अत्रासु त्रीन्द्रियभवेत्पूर्वकपेण कौनपञ्चाशदोरात्र-
मानेषु त्रीणि शतानि दिनव्यधिकानि भवन्तीति । (एवं स-
व्वत्र जाणेज्जति) अनेन चतुरिन्द्रियसङ्गतिर्यममुद्यैः सह
त्रीन्द्रियाणां सम्बन्धः कार्य इति सूचनम् । अनेन च तृतीयगम-
सम्बन्धश्चनेन षष्ठादिगमसंबन्धो अपि सूचिता दृष्ट्याः । तेषा-
मप्यष्टजविकत्वात् । प्रथमादिगमचतुष्कसंबन्धस्तु भवादेशेनोत्कर्-
षतः संख्यातभवप्रहणरूपः काशदेशेन तु संख्यातकालरूपे
इति (चतुरिन्द्रियसूत्रस्य व्याख्या नास्ति) भ० १४७०१८०॥

पञ्चेन्द्रियतिरश्चाम् ।

पंचिन्द्रियतिरिक्खजोणिएणं भंते ! कओहिंते उवव-
ज्जंति किं ऐरइयं । तिरिक्खमणुस्सदेवेहिंते उववज्जंति ?
गोयमा ! ऐरइएहिंते वि उववज्जंति तिरिक्खमणुस्स-
देवेहिंते वि उववज्जंति । जइ ऐरइएहिंते उववज्जंति
किं रयणप्पभापुढविऐरइएहिंते उववज्जंति जाव अ-
हेसत्तमाए पुढवीए ऐरइएहिंते उववज्जंति ? गोयमा !
रयणप्पभा पुढविऐरइएहिंते उववज्जंति जाव अहेसत्त-
माए पुढविऐरइएहिंते वि उववज्जंति रयणप्पभापुढवि
ऐरइएणं जंते ! जे जविए तिरिक्खजोणिएणु उववज्जि-
त्तए सेणं जंते ! केवतिकालाद्वितीएसु उववज्जेज्जा ? गो-
यमा ! जहएणेणं अंतोमुहुत्तमव्वहियाइ उकोसेणं पुव्वको-
दिआएणु उववज्जेज्जा । तेणं भंते ! जीवा एगसमएणं
केवइया उववज्जंति एवं जहा असुरकुमाराणं वत्तव्वया
एवरं संययणं पोगगला अण्हिआ अकंता जाव परिणमे-
ति । ओगाहणा दुविहा पणएत्ता तंजहा जवधारणिज्जा
य उत्तरवेउव्विया य । तत्थणं जा सा जवधारणिज्जा
सा जहएणेणं अंगुलस्स असंखेज्जज्जाणं उकोसेणं स-
त्तपणुइं तिग्गि रयणीओ ङ्खंणुलाइं । तत्थणं जा सा
उत्तरवेउव्विया सा जहएणेणं अंगुलस्स संखेज्जज्जाणं
उकोसेणं पणएरसपणुइं अट्टाज्जाओ रयणीओ । ते-
सिणं जंते ! जीवा सरीरगा किं संजिया पणत्ता ? गोय-
मा ! दुविहा पणत्ता तंजहा जवधारणिज्जा य उत्तरवेउ-
व्विया य । तत्थ एं जे ते भवधारणिज्जा ते हुंडसंजिया ।
तत्थणं जे ते उत्तरवेउव्विया ते वि हुंडसंजिया पणत्ता ।

एगा काउलेस्सा पणत्ता । चत्तारि समुघाया । एते इत्थी-
वेदगा एते पुरिसवेदगा एणुसगवेदगा । उइं जहएणं
दसवाससहस्साइं उकोसेणं सागरोवमं । एवं अणुवंधोवि
सेसं तहव । भवादेसेणं जहएणं दो भवगहणाइं उको-
सेणं अच भवगहणाइं । कालादेसेणं जहएणं दसवास-
सहस्साइं अंतोमुहुत्तमव्वहियाइं उकोसेणं चत्तारि सागरो-
वमाइं चउहिं पुव्वकोदीहिं अव्वहियाइं एवइयं सो चेव
जहएणकालाद्वितीएसु उववणो जहएणं अंतोमुहुत्तद्वितीएसु
उववज्जेज्जा उकोसेणवि अंतोमुहुत्तद्विती अव्वसेसं तहव
एवरं कालादेसेणं जहएणं तहव उकोसेणं चत्तारि सा-
गरोवमाइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अव्वहियाइं एवइयं कालं
जाव करेज्जा । एवं सेसावि सत्त गमगा भाणियव्वा जहव
ऐरइयउदेसेणं सप्पिपंचिन्द्रियएणं समं ऐरइयाणं मग्गिभ-
मएसु तिष्ठि गमएणं पच्चिद्वएणु तिष्ठि गमएणु त्रितिणा-
एणं भवति सेसं तंचेव सव्वत्थं त्रिती संवेहं च जाणेज्जा ।
सक्करप्पभापुढवीऐरइएणं भंते ! जे भविए एवं जहा रय-
णप्पभाए एव गमका तहव सक्करप्पभाएवि एवरं सरी-
रोगाहणा जहा ओगाहणा संठाणे तिष्ठि एणाणा तिष्ठि
अप्पणाणियमं त्रिती अणुवंधो य पुव्वभणिया एवं ए-
व गमगा उववज्जिज्जण भाणियव्वा एवं जाव द्द पुढवी
एवरं ओगाहणा लेस्सा त्रिती अणुवंधो संवेहो जाणि-
यव्वा । अहेसत्तमा पुढवीऐरइएणं भंते ! जे भविए
एवं चेव गव गमगा एवरं ओगाहणा लेस्सा त्रिती अणु-
वंधो भाणियव्वा । संवेहो जवादेसेणं जहएणं दो भव-
गहणाइं उकोसेणं ज जवगहणाइं । काशदेशेणं जहएणं
बावीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमव्वहियाइं उकोसेणं ज-
वट्ठि सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोदीहिं अन्नहियाइं एवइयं ।
आदिद्वएणु अमु गमएणु जहएणं दो जवगहणाइं उको-
सेणं छ जवगहणाइं । पच्चिद्वएणु तिसु गमएणु जहएणं
दो जवगहणाइं उकोसेणं चत्तारि जवगहणाइं द्द
णवसु वि गमएणु जहा पढगमएणु एवरं उइंविसेसो
काशदेशेणं ? विइयगमए जहएणं बावीसं सागरोवमाइं
अंतोमुहुत्तमव्वहियाइं उकोसेणं जवट्ठि सागरोवमाइं तिहिं
अंतोमुहुत्तेहिं अन्नहियाइं एवइयं काशं १ तइयगमए जह-
एणं बावीसं सागरोवमाइं पुव्वकोदीहिं अन्नहियाइं उको-
सेणं जवट्ठि सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोदीहिं अन्नहि-
याइं । १ । चउत्थगमए जहएणं बावीसं सागरोवमाइं अंतो-
मुहुत्तमव्वहियाइं उकोसेणं जवट्ठि सागरोवमाइं तिहिं पु-
व्वकोदीहिं अन्नहियाइं । ४ । पंचगमए जहएणं बावीसं
सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमव्वहियाइं उकोसेणं जवट्ठि साग-
रोवमाइं तिहिं अंतोमुहुत्तेहिं अन्नहियाइं । ५ । षडगमए
जहएणं बावीसं सागरोवमाइं पुव्वकोदीहिं अन्नहियाइं

उकोसेणं ङावट्ठि मागरोवमाइ तिहिं पुव्वकोसीहिं अञ्च-
हियाइ । ६ । भत्तमगमए जह्मणं तेत्तीमं मागरोवमाइं
अंतोमुहुत्तमञ्चहियाइं उकोसेणं ङावट्ठि मागरोवमाइं दोहिं
अंतोमुहुत्तहिं अञ्चहियाइ । ७ । अट्ठमगमए जह्मणं तेत्तीमं
मागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमञ्चहियाइं उकोसेणं ङावट्ठि माग-
रोवमाइं दोहिं अंतोमुहुत्तहिं अञ्चहियाइ । ८ । णवमगमए
जह्मणं तेत्तीमं मागरोवमाइं पुव्वकोसीए अञ्चहियाइं
उकोसेणं ङावट्ठि मागरोवमाइं एवइयं जाव करेज्जा । ९ ।

(उकोसेणं पुव्वकोसी आउएत्ति) नारकाणामसङ्ख्यातवर्ण-
युक्तेष्वनुपादादिनि (असुरकुमारानवत्तव्यवत्ति) पृथिवीका-
यिकेष्वनुपयमानानामसुरकुमारानां या वत्तव्यता परिमाणदिका
आगुक्ता सह नारकाणां पञ्चेन्द्रियतिर्यक्त्वपयमानानां वाच्या
विशेषस्यैव नवरमित्यादि (जह्मणं अंगुष्ठस्य असंखेज्जजाभंगं
नि) उत्पत्तिसमयापेक्षमिदम् । उकोसेणं सत्तधणुइ इत्यादि
इदं च त्रयोदशप्रस्तदापेकं प्रथमप्रस्तदादिषु पुनरेवम् । ' रयणा
ए पढमपर्ये, इत्यतिरं देहउस्सयं जणियं । ण्णपणंगुइसङ्गा,
पर्ये पर्येय वुह्मि उ ॥ १ ॥ उकोसेणं एण्णरसंस्यादि ॥ इयं च
जवधारणीयादगाहनाया द्विगुणेति (समुग्याया चत्तारिणि)
तैकियान्ताः । [ससं तदेवत्ति] शेषं दृष्ट्यादिकं तथैव यथा अ-
सुरकुमारानां सो चेवत्यादि द्वितीयो गमः (अवसेसं तदे-
वत्ति) यथैधिकगमे (एवं सेसायि सत्त गमगा भाणियव्वत्ति)
एवमित्यन्तरेत्तगमपद्यक्रमेण शेषा अपि सप्त गमा जणित्तया
नन्वेवैवं करणाद्यादृशी स्थितिर्जनयत्येन्द्रप्रेमेदादाद्ययोर्गमयोर्नो-
रकाणामुक्ता तादृश्येव मध्यमेऽन्तिमे च गमत्रये प्राज्जातीति ।
अत्रोच्यते (जह्वे नरइयउदेसए इत्यादि) यथैव तैरयिकोदेशके-
ऽधिकृतशतस्य प्रथमे संक्षिप्यपञ्चेन्द्रियतिर्यग्भिः सह नारकाणां
मध्यमेषु विबु गमेषु पश्चिमेषु च त्रिषु गमेषु स्थितिनानात्वं भ-
वति तथैवहापिति वाक्यशेषः (सररोगाहाणा जहा ओगाहाणा
संगणत्ति) शरीरावगाहना यथा प्रज्ञापनाया एकविंशतितमे
पदे सा च सामान्यत एव " सत्तधणु तिणिरयणं, उच्चैवय अं-
गुवाइ उच्चसं । पढमए पुढवीए, विउणा विउणं च सेसासु-
त्ति " ? (तिभि नाणा तिणिए अणणाणा नियमंति) द्वितीया-
दिषु सङ्क्षिप्त्य पवोत्पद्यन्ते ते च त्रिज्ञानास्थज्ञाना वा नियमा-
द्भवन्तीति ॥ उकोसेणं ङावट्ठि मागरोवमाइं इत्यादि ॥ ३ ॥
इह भवानां कालस्य च सदुत्तरं विवक्षितं तत्र च जघन्यस्थितिक-
त्वे नारकस्य ब्रज्यते इति द्वाविंशतिसागरोपमायुर्गारको कृत्या
पञ्चेन्द्रियतिर्यक्त्वा पूर्वकोट्यायुर्जातः एवं वारत्रये पदपट्टसाग-
रोपमाणि पूर्वकोटित्रयं च स्याद्यदि चोक्तुस्थितितस्त्रयस्त्रिंशत्सा-
गरोपमायुर्गारको तूत्वा पूर्वकोटिचायुः पञ्चेन्द्रियतिर्यक्त्वपद्यते
तदा वागद्वयमेवैवमुत्पत्तिः स्यात्तत्रापि पट्टपट्टिः सागरोपमाणि
पूर्वकोटिद्वयं च स्यात् तृतीया तु तिर्यग्भवपूर्वकोटी न ब्रज्यत
इति नोक्तृकृता जयानां कालस्य च स्यादिति उपादितो नार-
कस्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः ।

अथ तिर्यग्योनिकस्यस्तमुपादयश्राह ।

जदि तिरिक्खजोएहिंतो उववज्जंति किं एगिदियतिरि-
क्खजोएहिंतो उववज्जंति एवं उववातो जहा पुढवीका-
इयउदेसए जाव पुढवीकाइएणं जंते ! ज भविए पंचिदिय-
तिरिक्खजोएणमु उववज्जिएणं सेणं जंते ! केवइकाणं
? गोपमा ! जह्मणं अंतोमुहुत्तहिंइएमु उकोसेणं पुव्वको-

सीआउएमु उववज्जंति तेणं जंते ! जीवा एवं परिमाण-
दीया आणुवंधपज्जवमाणा जंचेव अप्पणो सट्ठाणे वत्तव्वया
संचेव पंचिदियतिरिक्खजोएणमु वि उववज्जमाणस्स वि
जाणियव्वा णवरं एवमु वि एमएमु परिमाणो जह्मणं
एको वा दो वा तिप्पि वा उकोसेणं संखेज्जा वा असंखे-
ज्जा वा उववज्जंति जवादेसेण वि णवमु गमएमु जह्मो-
णं दो जवगहणाइं उकोसेणं अट्ठ जवगहणाइं सेसं तं
चेव कालादेसेणं उज्जयतो विइं पकरेज्जा । जदि आउका-
इएण वि एवं जाव चउरिंदिया उववातेयव्वो एवरं सव्व-
त्थ अप्पणो लच्छी जाणियव्वा एवमु वि गमएमु जवा-
देसेणं जह्मणं दो भवगहणाइं उकोसेणं अट्ठ जवगह-
णाइं कालादेसेणं उज्जयो विंति करेज्जा सव्वेसं सव्वगम-
एमु जह्वे पुढवीकाइएमु उववज्जमाणेणं द्वाप्पी तदेव
सव्वत्थ विइं सव्वेहं च जोणेज्जा । जइ पंचिदियतिरिक्खजो-
एहिंतो उववज्जंति किं सणिएपंचिदियतिरिक्खजोएहिंतो
उववज्जंति ? गोयमा ! सप्पिपंचिदियजेदे जह्वे पुढवीका-
इएमु उववज्जमाणस्स जाव असप्पिपंचिदियतिरिक्खजो-
एहिंते जंते ! ज जविए पंचिदियतिरिक्खजोएहिंते उव-
वज्जिएणं सेणं भंते ! केवइयकालं ? गोयमा ! जह्मणं
अंतोमुहुत्तं उकोसेणं पडिओवमस्स असंखेज्जजागहिंइए
मु उववज्जंति । तेणं जंते ! अयमेसं जह्वे पुढवीकाइएमु-
उववज्जमाणस्स असणिएस्स तदेव एण्वसेसं जाव जवा-
देसोत्ति । कालादेसेणं जह्मणं दो अंतोमुहुत्ता उकोसेणं
पडिओवमस्स असंखेज्जजागं पुव्वकोसी पुहुत्तमञ्चहियं
एवइयं । विइयगमए एस चेव द्वाप्पी एवरं काणादेसेणं
जह्मणं दो अंतोमुहुत्ता उकोसेणं चत्तारि पुव्वकोसीओ
चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अञ्चहियाओ एवइयं । सो चेव उ-
कोसकाणाइहिंइएमु उववज्जइ जह्मणं दो पडिओवमस्स अ-
संखेज्जजागहिंइएमु उकोसेण वि पडिओवमस्स असंखे-
ज्जजागहिंति उववज्जंति । तेणं जंते ! जीवा एवं जहा रयण-
प्पभाए उववज्जमाणस्स असप्पिस्स तदेव एण्वसेसं जाव
काणादेसोत्ति एवरं परिमाणं जह्मणं एको वा दो वा तिप्पि
वा उकोसेणं संखेज्जा वा उववज्जंति सेसंते चेव अप्पणा जह्म
काणाइहिंओ जाओ जह्मणं अंतोमुहुत्ताइहिंइएमु उकोसेणं
पुव्वकोसी आउएमु उववज्जंति तेणं जंते ! अयमेसं जहा
एयस्स पुढवीकाइएमु उववज्जमाणस्स मज्जेमेषु तिसु गम-
एमु जाव आणुवंधोत्ति । जवादेसेणं जह्मणं दो जवग-
हणाइं उकोसेणं अट्ठ जवगहणाइं काणादेसेणं जह्मणं
दो अंतोमुहुत्ता उकोसेणं चत्तारि पुव्वकोसीओ चउहिं
अंतोमुहुत्तेहिं अञ्चहियाओ । सो चेव जह्मकालहिंइएमु
उववज्जो एस चेव वत्तव्वया एवरं काणादेसेणं जह्मणं दो

अंतोमुहुत्ता उकोसेण अट्ट अंतोमुहुत्ता एवइयं सो चेव उकोमकाद्वाट्टिइएमु उववषो जहणं पुव्वकोमिआउएमु उकोसेण वि पुव्वकोमिआउएमु उववज्जइ एस चेव वत्तव्वया एवरं काद्वादेसेण जाएज्जा । सो चेव अप्पणा उकोस-काद्वाट्टिओ जाओ सो चेव पढमगमवत्तव्वया णवरं डिई मे जहणं पुव्वकोडी उकोसेण वि पुव्वकोमी सेसं तं चेव । काद्वादेसेण जहणं पुव्वकोमी अंतोमुहुत्तमन्नहिया उ-कोसेण पडिओवमस्स असंखेज्जइ जागं पुव्वकोमिपुहुत्तम-न्नहियं एवइयं । सो चेव जहणकालट्ठितीएमु उववएणो एस चेव वत्तव्वया जहा सत्तमगमए एवरं काद्वादेसेण जह-एणेण पुव्वकोमी अंतोमुहुत्तमन्नहिया उकोसेण चत्तारि-पुव्वकोडीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अन्नहियाओ एवइयं । सो चेव उकोसकाद्वाट्ठितीएमु उववषो जहणं पडिओव-मस्स असंखेज्जइजागं उकोसेण वि पडिओवमस्स असं-खेज्जइ जागं एवं जहा रयणप्पजाए जहणं उववज्ज-माणस्स असणिएस्स एवमं गमं तद्देव णिरवसेसं जाव कालादेसेण एवरं परिमाणं जहा एतस्सेव ततियगमे सेसं तं चेव । जदि सण्णिपंचिदिय तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं संखेज्जवासा असंखेज्जवासाउयं ? गोयमा ! संखेज्ज-वासा एो असंखेज्जवासा । जदि संखेज्जवासाउय जाव किं पज्जत्तसंखेज्जं अपज्जत्तसंखेज्जं दोसु वि। संखेज्जवासाउय-सण्णिपंचिदियतिरिक्खजोणिए जे जत्रिए पंचिदियतिरिक्ख-जोणिएमु उववज्जितए सेणं जंते ! केवति ? गोयमा ! जहणं अंतोमुहुत्तं उकोसेणं तिपलिओवमट्ठितीएमु उव-वज्जेज्जा । तेणं जंते ! अवसेसं जहा एसस्स चेव सण्णिस्स रयणप्पजाए उववज्जमाणस्स पढमगमए एवरं ओगाहणा जहणं अंगुलस्स असंखेज्जइजागं उकोसेणं जोअणस्स-हस्सं मेसं तं चेव जाव जवादेसो, काद्वादेसेणं जहणं दो अंतोमुहुत्ता उकोसेणं तिणिए पडिओवमाइं पुव्वकोडी पुहु-त्तमन्नहियाइं एवइयं कालं । सो चेव जहणकाद्वाट्ठितीएमु उववएणो एस चेव वत्तव्वया एवरं काद्वादेसेणं जहणं दो अंतोमुहुत्ता उकोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अन्नहियाओ । सो चेव उकोमकाद्वाट्ठिती-एमु उववषो जहणं तिपडिओवमट्ठितीएमु उकोसेणं वि तिपडिओवमट्ठितीएमु उववज्जंति । एस चेव वत्तव्वया णवरं परिमाणं जहणं एको वा दो वा तिणिए वा उकोसेणं संखेज्जा वा उववज्जंति । ओगाहणा जहणं अंगुलस्स असंखेज्जइजागं उकोसेणं जोअणमहस्सं मेसं तं चेव जाव अणुवेधोत्ति । जवादेसेणं दो जवगहणाइं कालादेसेणं जहणं तिणिए पडिओवमाइं अंतोमुहुत्तम-न्नहियाइं उकोसेणं तिणिए पडिओवमाइं पुव्वकोडीए अ-न्नहियाइं । सो चेव अप्पणा जहणकालट्ठितीओ जाओ

जहणं अंतोमुहुत्तं उकोसेणं पुव्वकोडी आउएमु उव-वज्जंति लद्धी से जहा एतस्स चेव सण्णिपंचिदियस्स पुढ-वीकाइएमु उववज्जमाणस्स मज्झिमेसु तिसु गमएमु सत्वेव इहवि मज्झिमेसु तिसु गमएमु कापव्वा संवेहो जहेव एत्य चेव असण्णिमज्झिमेसु तिसु गमएमु सो चेव अप्पणा उकोसकालट्ठितीओ जाओ जहा पढमगमएमु एवरं उिती अणुवेधो जहणं पुव्वकोडी उकोसेणं वि पुव्वकोडी कालादेसेणं जहणं पुव्वकोडी अंतोमुहुत्त-मन्नहियाइं उकोसेणं तिणिए पडिओवमाइं पुव्वकोडी पुहुत्तमन्नहियाइं, सो चेव जहणकालट्ठितीएमु उववषो एस चेव वत्तव्वया णवरं कालादेसेणं जहणं पुव्वकोडी अंतोमुहुत्तमन्नहियाइं उकोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अन्नहियाओ । सो चेव उकोमका-द्वाट्ठितीएमु उववषो जहणं तिपडिओवमट्ठितीएमु उको-सेणं वि तिपडिओवमट्ठितीएमु अवसेसं तं चेव एवरं परि-माणं ओगाहणा जहा एतस्सेव तदयगमए जवादेसेणं दोजवगहणाइं, काद्वादेसेणं जहणं तिणिए पडिओवमा-इं पुव्वकोमीए अन्नहियाइं उकोसेणं तिणिए पडिओवमाइं पुव्वकोमीए अन्नहियाइं एवइयं जाव कोज्जा । जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं सण्णिमणुस्से-हिंतो असण्णिमणुस्से ? गोयमा ! सण्णिमणुस्सेहिंतो अस-ण्णिमणुस्से । असण्णिमणुस्से जंते ! जे जत्रिए पंचिदिय-तिरिक्खजोणिएमु उववज्जंति मेणं जंते ! केवइकाद्वाट्ठि-तीएमु उववज्जंति ? गोयमा ! जहणं अंतोमुहुत्तं उकोसेणं पुव्वकोमी आउएमु उववज्जंति लद्धी से तिसु वि गमएमु जहेव पुढवीकाइएमु उववज्जमाणस्स संवेहो जहा एत्य-चेव असण्णिस्स पंचिदियस्स मज्झिमेसु तिसु गमएमु तद्देव णिरवसेसं जाणियव्वं । जदि सण्णिमणुस्सं किं संखेज्जवासा-उयसण्णिमणुस्सं असंखेज्ज वासाउयं ? गोयमा ! सण्णिम-णुस्ससंखेज्जवासाउय एो असंखेज्जवासाउय । जइ सं-खेज्जवासा किं पज्जत्तसंखेज्जवासा अपज्जत्तसंखेज्जवासा ? गोयमा ! पज्जत्तसंखेज्जवासा अपज्जत्तसंखेज्जवासा । सण्णि मणुस्सेणं जंते ! जे जत्रिए पंचिदियतिरिक्खं जाव उवव-ज्जितए सेणं जंते ! केवइ ? गोयमा ! जहणं अंतोमुहुत्तं उकोसेणं तिणिए पडिओवमट्ठितीएमु उववज्जंति तेणं जंते ! लद्धी जहा एतस्सेव सण्णिमणुस्सपुढवीकाइएमु उवव-ज्जमाणस्स पढमगमए जाव भवादेसेणं । कालादेसेणं जहणं अंतोमुहुत्ता उकोसेणं तिणिए पडिओवमाइं पुव्व-कोडीपुहुत्तमन्नहियाइं सो चेव जहणकाद्वाट्ठितीएमु उववषो सत्वेव वत्तव्वया एवरं कालादेसेणं जहणं दो अंतोमुहुत्ता उकोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अ-न्नहियाओ । सो चेव उकोमकाद्वाट्ठितीएमु उववषो जह-

षेणं तिषि पलिओवमर्द्धिः एषु उकोसेण वि तिषि पलिओ-
वमर्द्धिः एषु सव्वेव वत्तव्या णवरं आगाहणां जह्मणं
अणुत्तुत्तं उकोसेणं पंचणुहसयाईं ठिईं जह्मणं मास-
पुहुत्तं उकोमेणं पुव्वकोमी एवं अणुवंधो वि जवादेसेणं दो
जवगहणाईं काळादेसेणं जह्मणं तिषि पलिओवमाईं मा-
सपुहुत्तमभहियाईं उकोसेणं तिषि पलिओवमाईं पुव्वको-
मीए अन्नहियाईं एवइयं जाव करंजा । सो चव अप्पणा ज-
ह्मकाळाद्धिः ओ जाओ जहा माषिपंचिदियतिरिक्खजाणि एषु
उववज्जमाणस्स मज्झिमेसु तिसु गमएसु वत्तव्या जाणिया
सव्वेव एवस्स वि मज्झिमेसु तिसु गमएसु एणिवसेसा जणि-
या णवरं परिमाणं उकोसेणं संखेज्जावा उववज्जंति ससं तं चव ।
सो चव अप्पणा उकोसकाळाद्धिः ओ जाओ सव्वेव पढम-
गमा वत्तव्या एवरं ओगाहणा जह्मणं पंच धणुहस-
याईं उकोसेण वि पंचणुहसयाईं ठिईं अणुवंधो जह्मण
पुव्वकोमी उकोसेण वि पुव्वकोमी ससं तं चव जाव जवा-
देमात्ति । काळादेसेणं जह्मणं पुव्वकोमी अंतोमुहुत्तमन्न-
हियाईं उकोसेणं तिषि पलिओवमाईं पुव्वकोमिपुहुत्तमन्न-
हियाईं एवइयं जाव करंजा सो चव जह्मकाळाद्धिः एषु
उववसो एस चव वत्तव्या एवरं कालादेसेणं जह्मणं
पुव्वकोमी अंतोमुहुत्तमन्नहिया उकोसेणं चत्तारि पुव्वको-
कोमीओ चउहिं अंतोमुहुत्तहिं अन्नहियाओ सो चव
उकोसकाळाद्धिः एषु उववसो जह्मणं तिषि पलिओवमाईं
उकोसेण वि तिषि पलिओवमाईं एस चव ढक्खी जदेव स-
त्तमगमए । जवादेसेणं दो जवगहणाईं काळादेसेणं जह्मणं
तिषि पलिओवमाईं पुव्वकोमीए अन्नहियाईं उकोसेण वि
। तिषि पलिओवमाईं पुव्वकोमीए अन्नहियाईं ६ । जइ देवे-
हिंतो उववज्जंति किं भवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति वाण-
मंतरजोइसियवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा । ज-
वणवासिदेवेहिंतो वि उववज्जंति जाव वेमाणियदेवेहिंतो
वि उववज्जंति । जइ जवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति किं
असुरकुमारजवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति जाव थणियकुव-
मारजवणवासि० ? गोयमा । असुरकुमार जवणं जाव थणि-
यकुमारजवणवासि० असुरकुमारणं जंते । जे जविणं पंचि-
दियतिरिक्खजाणि एषु उववज्जत्तए सेणं जंते । केवइयं ?
गोयमा ! जह्मणं अंतोमुहुत्तहिं एषु उकोसेणं पुव्वकोदि-
द्धिः एषु उववज्जेज्जा असुरकुमाराणं ढक्खी एवसु वि ग-
मएसु जहा पुढवीकाइएसु उववज्जमाणस्स एवं जाव ईसाण-
स्स देवस्स तदेव ढक्खी जवादेसेणं सव्वत्थ अट्ट जवगह-
णाईं उकोसेणं जह्मणं दोमिं ठितिं संवेहं च जाणेज्जा ।
णागकुमाराणं जंते ! जे जविणं एम चव वत्तव्या णवरं
ठितिं संवेहं च जाणेज्जा । एवं जाव थणियकुमारो जइ वाण-
मंतरहिंतो उववज्जंति किं पिप्सायवाणमंतरे तदेव जाव वाण-

मंतरणं जंते ! जे जविणं पंचिदियतिरिक्ख० एवं चव णवरं
ठितिं संवेहं च जाणेज्जा । जइ जोइसिय० उववाओ तदेव
जाव जाइसिएणं जंते ! जे जविणं पंचिदियतिरिक्ख० एम
चव वत्तव्या जहा पुढवीकाइय उदेसए जवगहणाईं णव
वि गमएसु अट्ट जाव काळादेसेणं जह्मणं अट्टजागपलि-
ओवम अंतोमुहुत्तमन्नहियं, उकोसेणं चत्तारि पलिओवमाईं
चउहिं पुव्वकोमीहिं चउहिं य वाससयसहस्सेहिं ।
अन्नहियाईं एवइयं जाव गतिरागतिं करेज्जा । एवसु
गमएसु एवरं ठितिं संवेहं च जाणेज्जा । जइ वेमाणिय-
देव० किं कपोववखगवे० कप्पातीता? गोयमा ! कपोववख-
गवेमाणिया णो कप्पातीता वेमाणिया । जइ कपोववखग
जाव सहस्सारो कपोववखगवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति
णो आणय० जाव णो अच्चुयकपोववखगवेमाणिया ।
सोहम्मगदेवाणं भंते ! जे भविणं पंचिदियतिरिक्ख जाव
उववज्जित्तए सेणं भंते ! केवइ ? गोयमा ! जह्मणं अं-
तोमुहुत्तहिं एषु उकोसेणं पुव्वकोमी आउएसु सेसं जहे-
व पुढवीकाइय उदेसए एवसु वि गमएसु जह्मणं दो
भवगहणाईं उकोसेणं अट्ट भवगहणाईं ठितिं कालादेसं च
जाणेज्जा एवं ईसाणदेवे वि । एवं एणं कमेणं अवसे-
सा जाव सहस्सारो देवसु उववातेयव्वो एवरं ओगा-
हणा जहा ओगाहणा संठाणे लेस्सासणकुमारमाहिं-
दवंभलोएसु एगा पम्हलेस्सा सेसाणं एगा सुकलेस्सा
वेदे णो इत्थीवेदगा पुरिसवेदगा णो णपुसगवेदगा । आ-
उअणुबंधा जहा ठिइपदे सेसं जहेव ईसाणगाणं काय-
संवेहं च जाणेज्जा । सेवं भंत ! भंते ! ति ॥

(जच्चेव अप्पणो संगणे वत्तव्यात्ति ।) थेवात्मनः पृथिवी-
कायिकस्य स्वस्थाने पृथिवीकायिकलक्षण उत्पद्यमानस्य व-
क्तव्यता प्रणिता सैवात्रापि वाच्या केचन तत्र परिमाणद्वारे
प्रतिसमयमसंख्येया उत्पद्यन्ते इत्युक्तमिह त्वेकादिरित्येतदेवाह
नवरमित्यादि । तथा पृथिवीकायिकस्यः पृथिवीकायिकस्योत्प-
द्यमानस्य सम्बन्धद्वारे प्रथमद्वितीयतृतीयचतुर्थपञ्चमगमेष्टकथेताऽ
संख्यातानि भवग्रहणान्युक्तानि शेषेषु त्वष्टी जवग्रहणानि इह
पुनरष्टावेषु नवस्वपीति । तथा (काळादेसेणं अभयओ ठिई
करेज्जात्ति) काळादेशेन सम्बन्धे पृथिवीकायिकस्य सज्जिपञ्चे-
न्द्रियतिरिक्ख स्थित्या कुर्वीत तथाहि-प्रथमे गमे (काळाएसेणं
जह्मणं दो अंतोमुहुत्तहिं) पृथिवीसत्कं पञ्चेन्द्रियसत्कं
वेति उक्तथेताऽष्टादशतिर्वैयसं सद्धानि पृथिवीसत्कानि चतस्रश्च
पूर्वकोट्यः पञ्चेन्द्रियतिर्वैयसं सत्का एवं शेषगमेवप्युक्ताः सम्बन्ध
इति (सम्बन्धअपणो ढक्खी भाणिययत्ति) । सम्बन्धाप्यादिकादि-
न्यस्तु विन्दितान्तेत्यः उक्तानां पञ्चेन्द्रियतिर्वैयसं पदितानाम् ।
(अपणोत्ति) अप्पायादिसत्का लब्धिः परिमाणदिका जगित-
व्या सा च प्राक्तनसूत्रेण्योऽपगतव्या । अथानन्तरौक्तमेवाह
रूढतरमाह “जहेव पुढवीकाइएसु उववज्जमाणमित्यादि”
यथा पृथिवीकायिकस्यः पञ्चेन्द्रियतिर्वैयसं पदितानां जीवानां
लक्षितरुका तथेवाप्यादिकादिन्यस्तु विन्दितान्तेत्यः उत्पद्यमा-
नानां सा वाच्येति भसङ्गिन्यः पञ्चेन्द्रियतिर्वैयसं पदितानाम् ।

(उकोसेणं पञ्चिओवमस्स असंखेज्जइ भागट्टिइमुत्ति) अने-
नासङ्किपञ्चेन्द्रियाणामसंख्यातवर्णयुक्तेषु पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मुत्त-
निरुक्ता (अवसेसं जहेवेत्यादि) अवशेषं परिमाणादिचारजातं
यथा पृथिवीकायिकेपूयद्यमानस्यासङ्गितः पृथिवीकायिको-
द्देशकप्रतिहेतुं तथैवासङ्गितः पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मुत्तद्यमानस्य वा-
च्यमिति (उकोसेणं पञ्चिओवमस्स असंखेज्जइभागां पुण्यकोदि-
पुहुत्तमभयितं) कथमसङ्गि पूर्वकोट्यायुक्तः पूर्वकोट्यायु-
क्तेष्वेव पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मुत्तइत्येवं सप्तसु अवग्रहेषु सप्त
पूर्वकोट्योऽष्टमभवग्रहेण तु मिथुनकर्तियं तु पल्यांपमासंख्ये-
षभागप्रमाणायुक्तेष्वप्यत्र इति, तृतीये गमे (उकोसेणं सं-
खेज्जा उववज्जति ति) असंख्यातवर्णयुगां पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्वा-
मसंख्यातानामभावादिति । चतुर्थगमे (उकोसेणं पुण्यकोडि-
आउत्तु उववज्जति ति) जघन्यसंख्येयं सप्तसु अवग्रहेष्वेव
पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मुत्तइति कृत्वा पूर्वकोट्यायुक्तेष्वित्युक्तम् ॥
अवसेसं जहा एयस्सेत्यादि ॥ इहावशेषं परिमाणादि एतस्या-
सङ्गिततिर्यङ्मुत्तपञ्चेन्द्रियस्य (मस्सिम्ममुत्ति) जघन्यस्थितिक-
धर्मेषु एवं जहा रयणप्पमा इत्यादि तच्च संहननोच्चत्वा-
दि अनुबन्धसंबंधान्तं नवरं परिमाणपरिमाणादि । तच्चदेवं
[उकोसेणं संखेज्जा उववज्जति ति] अथ सङ्गितपञ्चेन्द्रियेभ्यः
सङ्गितपञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मुत्तपाद्यन्नाह “ जदि सखीत्यादि ”
(अवसेसं जहा एयस्य चैव सखिस्सत्ति) अवशेषं परिमाणा-
दि तथैतस्यैव सङ्गितपञ्चेन्द्रियतिर्यङ् इत्यर्थः केवलं तत्राव-
गाहना सप्तअनुत्तरित्यादिकोका इह तूक्तं योजनसहस्रमा-
ना सा च मत्स्यादीनाधित्यावसेयति । देवानह नवरमि-
न्यादि (उकोसेणं तिषि पलिओवमाइ एतुवकोमीपुहु-
त्तमन्नहियाइति) अस्य च भावना प्रागिवेति ॥ ब्रह्मी से
जहा एयस्स चैवेत्यादि ॥ एतच्च तत्सूत्राऽनुसारेणैवावगत-
व्यम् । संबोधो जहेवेत्यादि (पय्यचेवत्ति) अत्रैव पञ्चेन्द्रि-
यतिर्यङ्मुत्तइति स चैवं भवादेशेन जघन्यतो द्वौ जघन उक्त-
तस्त्वप्य भवाः कात्रादेशेन जघन्येन द्वे अन्तमुद्गते उत्कर्षतश्च-
तस्त्रः पूर्वकोट्योऽन्तमुद्गत्तचतुष्काधिका एवं जघन्यस्थितिकः
औघिकेणित्यत्र संबोधो जघन्यस्थितिको जघन्यस्थितिकेणित्यत्र
पुनरन्तमुद्गत्तैः पूर्वकोटीजिह्व संबोध इति । नवगमे नवरं परि-
माणमित्यदि ॥ तत्र परिमाणमुत्कर्षतः संख्याता उत्पद्यते, अव-
गाहना चोत्कर्षतो योजनसहस्रमिति । अथ मनुष्येभ्यस्तमुत्पाद-
यन्नाह जइ मणुस्सेहिंतो इत्यादि (ब्रह्मी से तिसु विगममुत्तुत्ति)
ब्रह्मिः परिमाणादिका । (से) तस्यासङ्गितमनुष्यस्य त्रिष्वपि
गमेष्वाद्येषु यतो नवानां गमानां मध्ये आद्या एवेह त्रयो गमाः
समज्वलन्ति, जघन्यतोऽप्युत्कर्षतोऽपि चान्तमुद्गत्तसंस्थितिकत्वात्स-
स्येति । (पय्यचेवत्ति) अत्रैव पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मुद्गत्तशक्यमसङ्गि
पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्भ्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मुत्तपादिकारे (नो असंखे-
ज्जवासाउपहितोत्ति) असंख्यातवर्णयुगां मनुष्या देवेभ्येयुत्पद्य-
न्ते न तिर्यङ्दिधानि ब्रह्मी से इत्यादि ब्रह्मिः परिमाणादिप्रातिः ।
(से) तस्य सङ्गितमनुष्यस्य यथैतस्यैव सङ्गितमनुष्यपृथिवी-
कायिकेपूयद्यमानस्य प्रथमगमेऽभिहितः, सा चैवं परिमाणतो
रजघन्येनैका द्वौ वाक्परेण तु संख्याता एवोत्पद्यते स्मजावतोऽपि
संख्यातान्यासङ्गितमनुष्याणां तथा पञ्चिधसंसेहनिनः उत्कर्षतः
पञ्चचतुःशतावगाहनाः पञ्चिधसंस्थानिनः पदं देव्याः त्रि-
विधा इष्टयः भजनया चतुर्हानारूपहानाश्च त्रियोगाः त्रिवि-
धोपयोगाश्चतुःसंज्ञाः चतुष्कायाः, पञ्चेन्द्रियाः, षड् समु-

द्रानाः, सातासातवेदनास्त्रिविधा वेदाः जघन्येनान्तमुद्गतेस्थि-
तयः उत्कर्षेण तु पूर्वकोट्यायुगः प्रशस्तेतराच्यवसानाः ।

स्थितिः समानानुबन्धा, कायसंवेधस्तु जवादेशेन जघन्यतो द्वौ
भवा उत्कर्षतोऽष्टौ भवाः कात्रादेशेन तु त्रिंशत् एवास्ते । १ ।
द्वितीयगमे [सच्च वत्तव्ययत्ति] प्रथमगमोका केवहमिह संबोध-
कात्रादेशेन जघन्यतो द्वे अन्तमुद्गते उत्कर्षतश्चतस्त्रः पूर्वकोट्यश्च-
तुस्तमुद्गत्ताधिकाः तृतीयेभ्यः नवरम् देव [अगाहना जहसेणं अंगु-
हपुहुत्तसि] अनेनदमवसितमद्भुतपृथक्त्वाकानतरशरीरो मनुष्या
नात्कृष्टायुक्तेषु तिर्यङ्मुत्तपद्यते, तथा (मासपुहुत्तंति) अनेनापि
मासपृथक्त्वाकानतरायुक्ता मनुष्या नात्कृष्टस्थितिषु तिर्यङ्मुत्त-
पद्यत इत्युक्तं “ जहा सन्नि पंचिदिदितिरिक्खजोणियस्स पंचिदि-
तिरिक्खजोणिएसु उववज्जमानस्सेत्यादि ” एवंथेह समता परि-
हारार्थमाह । नवरं परिमाणमित्यादि । तत्र परिमाणाद्वारे उत्कर्षतो-
ऽसंख्येयास्ते उत्पद्यन्ते इत्युक्तमित्यनु सङ्गितमनुष्याणां संख्येयत्वेन
संख्येया उत्पद्यन्ते इति वाच्यम् । संहननादिद्वाराणि तु यथा
तत्रोक्तानि तथेहावगन्तव्यानि तानि चैवं तेषां षड् संहननानि,
जघन्योत्कर्षांज्यामद्भुत्तासंख्येयभागमात्राऽवगाहना, षड् संस्था-
नानि, तिस्रां देव्याः मिथ्यादृष्टौ द्वे अज्ञाने कायरूपो योगो
द्रावुपयोगौ, चतस्रः संज्ञा-आचारः कयाथाः पञ्चेन्द्रियाणि,
त्रयः समुद्राता द्वे वेदने त्रयो वेदा जघन्योत्कर्षांज्यामन्तमुद्गते-
प्रमाणमायुगप्रशस्तान्यथ्वसायस्थानान्यायुः समानोऽनुबन्धका-
यसंवेधस्तत्र भवादेशेन जघन्येन द्वे अवग्रहेण तस्त्वष्टौ
भवग्रहानि कात्रादेशेन तु सङ्गितमनुष्यपञ्चेन्द्रियतिर्यङ्गस्थि-
त्यनुसारतोऽवसेय इति । अथ देवेभ्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मुत्तपा-
द्यन्नाह-जइदेवेहीत्यादि [असुरकुमारानसखीति] असुरकु-
मारणां त्रिधः परिमाणादिका [एवं जाष ईसानदेवस्सत्ति] यथा
पृथिवीकायिकेषु देवस्योत्पत्तिकत्वा असुरकुमारादावौ शानकदेवं
चान्ते कुर्वन्ते तस्य पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मुत्त सा वाच्या, ईशानकान्
एव च देवः पृथिवीकायिकेपूयद्यत इति कृत्वा यावदीशानक-
देवस्यैत्युक्तम् असुरकुमारणां चैवं ब्रह्मिरेकाद्यसंख्येयान्तानां
तेषां पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मुत्त समयेनोत्पादः । तथा संहननाभावः ज-
घन्यतोऽद्भुत्तासंख्येयप्रागमानोत्कर्षतः सप्तहस्तमाना भवधार-
णीयावगाहना इतरा तु जघन्यतोऽद्भुत्तासंख्येयप्रागमाना, उत्कर्ष-
तस्तु योजनवक्रमाना संस्थानसमचतुररस्त्रम्, रसरवैक्रियापेक्ष-
या तु नानाविधं चतस्रो देव्यास्त्रिविधा दृष्टिः त्रीणि ज्ञानान्य-
वद्यमज्ञानानि च प्रजनया, योगादीनि पञ्च पदानि प्रतीतिनि
समुद्राता आद्याः एव वेदना द्विविधो वेदो नपुंसकवर्जः स्थि-
तिर्देवावर्षमहद्वाणि जघन्यतरा तु सातिरेकं सागरोपमं दोषदा-
रद्वयं तु प्रतीति संबोधं तु सामान्यत आह-जवादेसेणं सव्वत्थे-
त्यादि । नागकुमारादिवक्तव्यता तु सूत्रानुसारेणोपपुन्य वाच्या
[अगाहना जहा अगाहना संज्ञाणेति] अवगाहना यथा
अवगाहनासंस्थाने प्रज्ञापनाया एकर्थाशतितमे पदे तस्य चैवं
देवानामवगाहना “ भवणवज्जोदसी, सोहस्मीसाणे सस्र हुंति
रयणीओ । एकेकहाणिसेसे, दुडुगे यडुगे चउकेये ” त्यादि ॥१॥
[जहातिपिपत्ति] प्रज्ञापनायाश्चतुर्पदे स्थितिश्च प्रतीतिवैति ।

मनुष्याणाम्—

मणुस्साणं भंते ! कओहिंनो उववज्जति ? गोयमा !
एोरइएहिंनो वि उववज्जति जाव देवेहिंनो वि उववज्जति
एवं उववातो जहा पंचिदिदितिरिक्खजोणिए उदेसए
जाव तमा पुदवी एोरइएहिंनो वि उववज्जति एो अहेस-
त्तमाएव पुदवीरेरइएहिंनो उववज्जति । रयणप्पमापुद-

वी एरइयाणं भंते ! जे भविए मणुस्सेसु उववज्जंति से
 एणं भंते ! केवइयकालो गोयमा ! जहसेणं मामपुहुत्तडि-
 ईएसु उकोसेणं पुव्वकोडी आउएसु अवसेसा वत्तव्वया
 जहा पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जंति तहेव एवरं
 परिमाणं जहसेणं एको वा दो वा तिप्पि वा उकोसेणं
 संखेज्जा वा उववज्जंति जहा तहिं अंतोमुहुत्तेहिं तहा इह
 मासपुहुत्तेहिं संबंहं च करेज्जा सेसं तं चेव जहा रयणप्प-
 भाए वत्तव्वया तहा सकरप्पभाएवि एवरं जहसेणं वास-
 पुहुत्तडिईएसु उकोसेणं पुव्वकोडी ओगाहणा लेस्सा एण-
 ण्हिं अणुबंथसंबंहं एणत्तं च जाणेज्जा जहेव तिरिक्ख-
 जोणिएउदेसए एवं जाव तमा पुढवीएरइए । जइ ति-
 रिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति ? किं एगिंदियतिरि-
 क्खजोणिएहिंतो उववज्जंति जाव पंचिंदियतिरिक्खजो-
 णिएहिंतो उववज्जंति गोयमा ! एगिंदियतिरिक्खजो-
 णिए भेदो जहा पंचिंदियतिरिक्खजोणिएउदेसए एवरं
 तेज्जा वाज्ज पमिसदेयव्वा सेसं तं चेव जाव पुढवीकाइए-
 णं जंते ! जे भणिए मणुस्सेसु उववज्जित्तए मे णं जंते !
 केवइ० गोयमा ! जहएणेणं अंतोमुहुत्तडिईएसु उकोसेणं
 पुव्वकोमी आउएसु उववज्जिज्जा । तणं जंते ! जीवा एवं
 जहेव पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जमाणास्स पुढवीका-
 इयवत्तव्वया सव्वेव इह वि उववज्जमाणास्स एवसु वि गम-
 एसु एवरं तय्यछट्टणवमेसु गमएसु परिमाणं जहसेणं एको
 वा दो वा तिप्पि वा उकोसेणं संखेज्जा वा उववज्जंति जहेव
 अप्पणा जहसकाट्टिईओ चवइ तेव पढमगमए अज्जव-
 माणा पमत्था वि अप्पमत्था वि । विइयमर अप्पमत्था
 तइयगमए पमत्था जवंति सेसं तं चेव गिरवसेसं । जइ
 आउकाइए एवं वाउकाइएण वि एवं वणस्सइकाइएण वि
 एवं जाव चउरिंदियाणं असप्पिपंचिंदियतिरिक्खजोणिया
 सप्पिपंचिंदियतिरिक्खजोणिया असप्पिमाणस्सा सप्पिमा-
 स्सा एए सव्वेवि । जहा पंचिंदियतिरिक्खजोणिएउदेसए
 तहेव जाणियव्वा एवरं एताणि चेव परिमाणं अज्जव-
 माणएणत्ताणि जाणिज्जा । पुढवीकाइयस्स एत्थ चेव
 उदेसए जणियाणि सेसं तहेव गिरवसेसं । जइ देवेहिंतो
 उववज्जंति किं जवणवासिंदेवेहिंतो उववज्जंति वाणमंतर-
 जोइमियवमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! जवण-
 वामिंदेवेहिंतो वि उववज्जंति जाव वेमाणियदेवेहिंतो वि
 उववज्जंति । जइ जवणवासिंदेवेहिंतो उववज्जंति किं असुर-
 कुमारजवणवासिंदेवेहिंतो उववज्जंति जाव थणियकुमारभ-
 वणवासिं० गोयमा ! असुरकुमारजवणवासिं० जाव थणि-
 यकुमार० उववज्जंति । असुरकुमारेणं भंते ! जे जविए मणु-
 स्सेसु उववज्जित्तए से णं जंते ! केवइयकाट्टिईएसु उकोसेणं
 पुव्वकोमी आउएसु उववज्जिज्जा अवसेसं जहा आण-

आउएसु एवं जा चेव पंचिंदियतिरिक्खजोणिएउदेसए वत्तव्व-
 या सा चेव एत्थ वि जाणियव्वा एवरं जहा तहिं जहसेणं
 अंतोमुहुत्तडिईएसु तहा इह वि मासपुहुत्तडिईएसु परिमाणं ज-
 हसेणं एको वा दो वा तिप्पि वा उकोसेणं संखेज्जा वा उवव-
 ज्जंति सेसं तं चेव जाव ईसाणदेवेहिंति । एयाणि चेव एणत्ता-
 णि सणकुमारादीया जाव सहस्सारात्ति जहेव पंचिंदियतिरि-
 क्खजोणिएउदेसए एवरं परिमाणं जहसेणं एको वा दो वा
 तिप्पि वा उकोसेणं संखेज्जा वा उववज्जंति । उववातो जह-
 सेणं वासपुहुत्तडिईएसु उकोसेणं पुव्वकोमी आउएसु उवव-
 ज्जंति सेसं तं चेव सेवंहं मासपुहुत्तपुव्वकोमीसु करेज्जा ।
 सणकुमारदिई चउणिया अट्ठावीसं सागरोवमा भवंति,
 माहिंदे ताणि चेव सातिरेगाणि । वंभट्ठाए चत्तालीसं लं-
 तए उप्पणं महासुक्क अट्ठमहिं सहस्समं वावत्तिरं सागरोव-
 माई एमा उक्कासा दिई भणिया जहएण्हिंति पि चउण्ये-
 ज्जा । आण्येदेवेणं जंते ! जे भविए मणुस्सेसु उववज्जि-
 त्तए सेणं भंते ! केवइ काट्टिईएसु ? जहसेणं वामपुहुत्त-
 डिईएसु उववज्जिज्जा उकोसेणं पुव्वकोमिडिईएसु । तणं
 जंते ! एवं जहेव सहस्सरो देवाणं वत्तव्वया एवरं ओगा-
 हणा त्रिंति अणुबंथं जाणज्जा सेसं तं चेव । भवादंसेणं
 जहसेणं दो भवगहणाई उकोसेणं उ जवगहणाई का-
 ह्वांदसेणं जहसेणं अट्ठारसमागरोवमाई नामपुहुत्तमभ्धि-
 याई उकोसेणं सत्तावधं सागरोवमाई तिहिं पुव्वकोमीहिं
 अब्भट्टियाई एवइयं काट्ठं सेवज्जा । एवं एववि गमगा
 एवरं दिई अणुबंथसंबंहं च जाणज्जा एवं जाव अचुयदेवे
 एवरं दिई अणुबंथसंबंहं च जाणज्जा । पाणयदेवस्स दिई
 तिगुणा सट्ठिं सागरोवमाई आरणस्स तवाहिं सागरोवमाई
 अचुयस्स छावहिं सागरोवमाई जइ कप्पातीतवेमाणिय
 देवेहिंतो उववज्जंति किं मेवेज्जगकप्पातीतदेवेहिंतो उवव-
 ज्जंति अणुचरोववाइयकप्पातीतवेमाणियदेवेहिंतो उवव-
 ज्जंति ? गोयमा ! मेवेज्जगकप्पातीत अणुचरोववाइयवेमा-
 णिय० । जइ मेवेज्जगकप्पातीतवेमाणियदेवे० किं हेट्ठि-
 ममेवेज्जग कप्पातीतवेमाणिय० जाव उवरिम १ मेवेज्जग०
 गोयमा ! हेट्ठिमहेट्ठिमगेविज्जगकप्पातीत जाव उवरिम १
 मेवेज्जगकप्पातीत० । मेवेज्जगदेवेणं जंते ! जे जविए मणुस्से-
 सु उववज्जित्तए सेणं जंते ! केवइयकाट्टिईएसु उववज्जि-
 ज्जा ? गोयमा ! जहसेणं वासपुहुत्तडिईएसु उकोसेणं
 पुव्वकोमी आउएसु उववज्जिज्जा अवसेसं जहा आण-
 यदेवस्स वत्तव्वया एवरं ओगाहणा एगे जवधारणिज्ज-
 मरीए से जहसेणं अंगुलस्स असेखेज्जिभागं उकोसेणं
 दोरयणीओ संठाणं एगे जवधारणिज्जमरीए से सक्कउ-
 रंससंठाणसंठिए, पंच समुग्याया पमात्ता तं जहा वेय-
 णासमुग्याए जाव तेयगसमुग्याए ! एओ चेव एं वेउव्वियेतय

गसमुग्याएहिं समोदणिसु वा समोहणति वा समाहणिसं-
ति वा त्रिति अणुबंधा जहणेषं वावीसं सागरोवमाई उक्को-
सेणं एकतीसं सागरोवमाई सेसं तं चेव काळादेसेणं वावीसं
सागरोवमाई वासपुहुत्तम्भहियाई उक्कोसेणं तेणउत्ति सा-
गरोवमाई तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाई एवइयं कालं
एवं सेमसु वि अट्टमगमएसु णवरं ठिवाी संवेहं च जाणज्जा
जइ अणुत्तरोवाइयकप्पातीतं वमणीण्येदेवहिंतां उपवज्जं
ति किं विजयअणुत्तरोवाइयवेमाणिपं वेजयंतअणुत्त-
रोवाइय जाव सव्वट्टसिप्पगअणुत्तरोवाइयकप्पातीतं ?
गोयमा ! विजयअणुत्तरोवाइयकप्पातीतं जाव सव्वट्टसि-
प्पगअणुत्तरोवाइय । विजयवेजयंतजयंतअपराजितदेवेण
भंते ! जे भविण मणुस्सेसु उपववं सेणं भंते ! केवइ-
काळाट्टिएसु एवं जहेव गेवज्जगदेवाणं णवरं ओगाह-
णा जहएणं अंगुलस्स असंखज्जभागं उक्कोसेणं एमा
रयणी सम्मदिट्ठी णां मिच्छदिट्ठी णां सम्माभिच्छदिट्ठी
णाणी णां अएणाणी णियमं तिएणाणी तं जहू-आ-
भिणित्रोदियणाणी सुअण्णाणी ओहिणाणी ठिई जहणेषं
एकतीसं सागरोवमाई उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाई सेसं
तं चेव भवादेसेणं जहणेषं दो भवगहणाई उक्कोसेणं च
त्तारि भवगहणाई कालादेसेणं जहणेषं एकतीसं सागरो-
वमाई वासपुहुत्तम्भहियाई उक्कोसेणं ठावाडं सागरोवमाई
दोहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाई एवइयं जाव करेज्जा । एवं
सेसा वि अट्ट मगमा भाणियव्वा, णवरं ठिईअणुबन्धं-
वेहं च जाणज्जा । सेसं तं चेव सव्वट्टसिप्पगदेवेणं जंते !
जे भविण मणुए सव्वेव विजयादिदेववत्तव्या जाणि-
व्वा एवरं ठिई अजहसमणुक्कोसं तेत्तीसं सागरोवमाई
एवं अणुबन्धो वि सेसं तं चेव भवादेसेणं दो जवगहणाई
काळादेसेणं जहएणं तेत्तीसं सागरोवमाई वासपुहुत्तम्भ-
हियाई उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाई पुव्वकोडीए अब्भ-
हियाई एवइयं जाव करेज्जा सो चेव जहएणकाळाट्टिएसु
जववणो एस चेव वत्तव्या णवरं कालादेसेणं जहणेषं ते-
त्तीसं सागरोवमाई वासपुहुत्तम्भहियाई उक्कोसेणं वि ते-
त्तीसं सागरोवमाई वासपुहुत्तम्भहियाई सो चेव उक्कोसका-
लाट्टिएसु उपववणो एस चेव वत्तव्या एवरं कालादे-
सेणं जहएणं तेत्तीसं सागरोवमाई पुव्वकोडिए अब्भ-
हियाई उक्कोसेणं वि तेत्तीसं सागरोवमाई पुव्वकोडीए
अब्भहियाई एवइयं एए चेव तिणिगमा सेसा एं भणइ,
सेव भंते भंतेति ॥

[जहणेषं मासपुहुत्तट्टिएएसुति] अनेनेदमुक्कं रत्नप्रमानारका
जघन्यं मनुष्यायुधेयं मासपुधकत्वादीनन्तरं न भवति
तथाविषयिणामाभावादित्येवमन्यत्रापि कारणं वाच्यं, तथा
परिमाणद्वारे (उक्कोसेणं संखेज्जा उपवज्जंति) नारकाणां

सम्पृच्छिमेपु मनुष्येष्ट्यादाभावाकर्षणं जानां च सङ्घातत्वात्-
तिवर्तित्वात्संख्याता उत्पद्यन्ते इति (जहा तर्हि अंतो मुहुत्त-
हिं तहा इदं मासपुहुत्तहिं संवेहं करेज्जति) यथा तत्र पञ्च-
न्द्रियतिर्यग्देशके रत्नप्रमानारकेभ्यः उत्पद्यमानानां पञ्चेन्द्रि-
यतिरश्चां जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तस्थितिकत्वादनन्तर्मुहूर्तैः सम्बन्धः
कृतः तथैव मनुष्येष्ट्यदेशके मनुष्याणां जघन्यस्थितिमाश्रित्य
मासपुधकत्वात् सम्बन्धः कार्य इति भावः तथाहि " कालादेसेणं
जहणेषं दसवाससहस्साई मासपुहुत्तमम्भहियाई इत्यादि "।
शर्कराप्रभादिवकव्यता तु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्देशकानुसारेणा-
वसेयेति । अथ तिर्यग्भ्यां मनुष्यमुत्पादयद्वाह-जतिरिक्ख-
त्यादि इह पृथिवीकायादुत्पद्यमानस्य पञ्चेन्द्रियतिरश्चो याव-
कव्यतोका सैव तत् उत्पद्यमानस्य मनुष्यस्यापि एतदेवाह-एवं
जखेवेत्यादि विशेषं पुनराह-नवरं तइएत्यादि " तत्र तृतीये
श्रीधिकेभ्यः पृथिवीकायिकेभ्यः उत्कृष्टस्थितिषु मनुष्येषु ये उत्प-
द्यन्ते उत्कृष्टाः सङ्घाता एव भवन्ति, यद्यपि मनुष्याः सम्पू-
च्छिंमसंग्रहादसङ्घाता भवन्ति तथाप्युत्कृष्टस्थितयः पूर्वको-
ट्यायुषः संख्याता एव पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भ्यस्त्वसंख्याता अपि
भवन्तीति, एवं षष्ठे नवमे वेति " जहेअण्णेत्यादि " अयमर्थो
मध्यमगानां प्रथमगमे औधिकेष्टुपद्यमानतायामित्यर्थः ।
अथवसानानां प्रशस्तानि उत्कृष्टस्थितिकत्वेनापत्तावप्रश-
स्तानि च जघन्यस्थितिकत्वेनापत्तौ (वीर्यामपत्ति) ज-
घन्यस्थितिकस्य जघन्यस्थितिषुपत्तावप्रशस्तानि प्रशस्ता-
ध्वसानेभ्यो जघन्यस्थितिकत्वेनानुत्पत्तेरिति, एवं तृतीयोऽपि
वाच्यः । अप्कायिकादिभ्यश्च तदुत्पादमतिदेशेनाह-एवम आ-
उक्काइयणवीत्यादि-देवाधिकारि-एवं जाव ईसाणो देवासि
यथा असुकुमारा मनुष्येषु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भ्यां ओधिक-
कव्यता अतिदेशेनोत्पादिता एवं नागकुमारादय ईशानान्ता
उत्पादनीयाः समानवकव्यत्वायथा च तत्र जघन्यस्थितेः परि-
माणस्य च नानात्वमुक्तं तथैतेष्वप्यत एवाह-" एयासि चेव
नाणसाणिसि " सनकुमारादीनां तु वकव्यतायां विशेषोऽस्तीति
तं भेदेन दर्शयति-सणकुमारेयादि (एसो उक्कोसिहिं जणि-
यत्ति) यदा औधिकस्य उत्कृष्टस्थितिकस्यश्च देवेष्टु ओधिक-
दिमनुष्येष्टुपद्यते तदोत्कृष्टा स्थितिर्भवति सा चोत्कृष्टसंखेधवि-
चक्रायां चतुर्भिर्मनुष्यनवैः क्रमेणान्तरिता क्रियते ततश्च सनकु-
मारादिदेवानामप्राविशत्यादिसागरोपममाना भवति सप्तादि-
सागरोपमप्रमाणत्वात्तस्या इति । यदा पुनर्जघन्यस्थितिकदेवेष्टु
औधिकदिमनुष्येष्टुपद्यते तदा जघन्यस्थितिर्भवति सा तथैव
चतुर्गुणिता सनकुमारादीनामप्रादिसागरोपममाना भवति ह्य-
दिसागरोपममानत्वात्तस्या इति । अपाण्यदेवेणमित्यादि उक्कोसेणं
जववमाहणा इति ॥ त्रीणि दैविकानि त्रीण्येव क्रमेण मनुष्यस्त्वं-
त्कानित्वेवं च [काळादेसेणं जहणेषं अट्टारस सागरोवमाई]
भानतवद्वेले जघन्यस्थितेरेवंचतुर्वात् [उक्कोसेणं सप्तावणं
सागरोवमाई] आनते उत्कृष्टस्थितेरेकोनविंशतिसागरोपम-
प्रमाणाया जववयुगनेन सप्तपञ्चाशत्सागरोपमाणि भवन्तीति,
त्रैवेयकाधिकारि [एगेमवप्राणज्जए सरीरेत्ति] कत्वातीतदे-
वानामुत्तरेवैकियं नास्तीत्यर्थः " नोचेवणं वेज्जिएत्यादि "।
त्रैवेयकदेवानायाः पञ्च समुदाता वृष्यपेक्या सम्भवन्ति,
केवइ वैकियेनैजसायानं न ते समुदातं कृतवन्तं कुर्वन्ति क-
रिष्यन्ति वा प्रयोजनाभावादित्यर्थः [जहणेषं वार्त्तसं सागरो-
वमाई] प्रथमत्रैवेयके जघन्येन द्वाविंशतिस्तेषां भवति [उ-
क्कोसेणं एकतीसंति] नवमैवयक उत्कर्षत एकत्रिंशतामिति [उ-

कोसेणं तेणउति सागरोचमाई तिहि पुव्वकोमहिं अब्भइयाइ
ति । उक्कएतः एव जवग्रहणाति ततश्च त्रिषु देवजवग्रहणपू-
ष्टस्थितिषु तिसुजिः सागरोपमाणात्मैकशक्तिः त्रिनवतिस्तेषां
स्यात् त्रिजिष्वात्कृष्टमनुष्यजन्मभित्तस्यः पुर्वकोट्यो भवन्तीति
सर्वाधिसिद्धिकदेवाधिकारे-आद्या एव त्रयो गमा जवति सर्वा-
धिसिद्धिकदेवानां जघन्यस्थितेरन्वावन्मध्यं गमयन् न भवत्यु-
त्कृष्टस्थितेरन्वावाधान्तिमिति । भ० २४ श० ११ उ० ।

देवानां व्यन्तराणम् ।

बाणमंतराणं जंते ! कओहिंतो उववज्जंति किं ऐरइए-
हिंतो उववज्जंति तिरिक्खजोणियं० एवं जहेव एणकुमार-
उदेसए अमसि तहेव गिरवसेसं । जइ सण्णिपंदियं० जाव
असंखेज्जवासाउय सण्णिपंदियं० जे भविण बाणमंतरं०
से एं जंते ! केवइयकालं ? गोयमा ! जहमेणं दसवास-
सहस्सड्डिंएमु उकोसेणं पलिओवमड्डिंएमु सेसं तं चेव
जहा एणकुमारउदेसए जाव कालादेसेणं जहमेणं साइ-
रेगाइं पुव्वकोमं । दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भइयाइं उ-
कोसेणं चत्तारि पलिओवमाइं एवइयं कालं जाव करेज्जा
सो चेव जहमकालड्डिंएमु उववमो जहेव एणकुमाराणं
विइयगमं वत्तव्या १ । सो चेव उकोसड्डिंएमु उववमो
जहमेणं पलिओवमड्डिंएमु उकोसेणं वि पलिओवमड्डि-
ंएमु एस चेव वत्तव्या एवरं उइं से जहमेणं पलि-
ओवमं उकोसेणं तिण्णि पलिओवमाइं संवेहो जहमेणं
दो पलिओवमाइं उकोसेणं चत्तारि पलिओवमाइं एवइयं
जाव करेज्जा २ । मज्झिमगो तिण्णिवि जहेव एणकुमारेसु
पच्छिमेसु तिसु गमएमु तं चेव जहा एणकुमारुदेसए ए-
वरं उति संवेहं च जाणेज्जा ६ । संखेज्जवासाउय तहेव
एवरं उइं अणुत्तंथो संवेहं च उभओ उइंए जाणेज्जा ६
जइ मणुमाय असंखेज्जवासाउय जहेव एणकुमाराणं उ-
देसए तहेव वत्तव्या एवरं तइयगमए उइं जहमेणं प-
लिओवमं उकोसेणं तिण्णि पलिओवमाइं ओगाहणा ज-
हमेणं गाउयं उकोसेणं तिण्णि गाउयाइं सेसं तं चेव सं-
वेहो से जहा एत्थ चेव उदेसए असंखेज्जवासाउय सण्णि-
पंदियाणं संखेज्जवासाउय सण्णिमणुस्सा जहेव पाग-
कुमारुदेसए एवरं बाणमंतरा उइं संवेहं च जाणेज्जा
संव जंते ! भंतेचि ॥

तत्रामहत्तवर्षाणुः सङ्क्रपञ्चैन्द्रियाधिकारे [उकोसेणं
चत्तारि पडिओवमाइंति] त्रिपयोपमायुःसङ्क्रपञ्चैन्द्रियनि-
यैक पदयोपमायुर्व्यन्तरो जात इत्येवं चत्वारि पदयोपमाति द्वि-
तीयगमं [जटय एणकुमाराणं वीयगमं वत्तव्यायति] सा च
प्रथमगमसमानैव नवरं जघन्यत् उकार्ततश्च स्थितिरद्वयपैस-
हस्त्राणं संवेधस्तु [कात्रापेणं जहमेणं साइरेगा पुव्वकोमं
दसवाससहस्सहिं अब्भइया उकोसेणं तिण्णि पडिओवमाइं इ-
माइं वाससहस्सहिं अब्भइयाइति] तृतीयगमे [उइं से जह-
मेणं पडिओवमंति] यद्यपि सानिरेका पुर्वकोटी जघन्यताइस-
ह्वातवर्षाणुं निरब्धमायुरस्ति तथापि पदयोपममुक्तं पदयो-

पमामुक्तव्यन्तरेषूपमादियप्यमाणत्वात् यतोऽसंख्यातवर्षाणुः
स्वायुषो बृहत्सरायुष्कैषु देवेषु नोपपद्यत पतस्त्व प्रागुक्तमेवेति ।
[ओगाहणा जहमेणं गाउयंति] येषां पदयोपमायुस्तेषामवगा-
हना गन्तुं ते च सुपमदुःपमायामिति । ज० २४ श० २२ उ० ।

ज्योतिष्काणाम् ।

जोइसियाणं कओहिंतो उववज्जंति किं ऐरइयभेदो जाव
सण्णिपंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति णो अस-
ण्णिपंदियतिरिक्खं० जइ सण्णिपंदियं० किं संखेज्जवासा
उय सण्णिपंदियतिरिक्खं० असंखेज्जवासाउय सण्णि-
पंदियतिरिक्खं० ? गोयमा ! संखेज्जवासाउय सण्णि-
पंदियतिरिक्खं० असंखेज्जवासाउय सण्णिपंदियति-
रिक्खजोणिएहिंतो वि उववज्जंति । असंखेज्जवासाउय स-
ण्णिपंदियतिरिक्खजोणिएणं जंते ! जे भविण जोइ-
सिएसु उववज्जिज्जए से एं भंते ! केवइयकालड्डिंएमु
उववजेज्जा ? गोयमा ! जहमेणं अट्ठजागपलिओवमड्डि-
ंएमु उववजेज्जा अवसेसं जहा असुरकुमारुदेसए एवरं
उइं जहमेणं अट्ठजागपलिओवमं उकोसेणं तिण्णि पलि-
ओवमाइं एवं अणुत्तंथोवि सेसं तहेव एवरं कालादेसेणं
जहमेणं दो अट्ठभागपलिओवमाइं उकोसेणं चत्तारि
पलिओवमाइं वाससयसहस्समग्गभइयाइं एवइयं कालं जाव
करेज्जा । १ । सो चेव जहमकालड्डिंएमु उववमो जह-
मेणं अट्ठभागपलिओवमड्डिंएमु उकोसेणवि अट्ठजाग-
पलिओवमड्डिंएमु उवव० एस चेव वत्तव्या एवरं
कालादेसं च जाणेज्जा । २ । सो चेव उकोसकालड्डिंएमु
उववमो एस चेव वत्तव्या एवरं उइं जहमेणं पलि-
ओवमवाससयसहस्समग्गभइयं उकोसेणं तिण्णि पलिओ-
वमाइं एवं अणुत्तंथोवि कालादेसेणं जहमेणं दो पलिओ-
वमाइं दोहिं वाससयसहस्सेहिं अब्भइयाइं उकोसेणं
चत्तारि पलिओवमाइं वाससयसहस्समग्गभइयाइं । ३ । सो
चेव अप्पणा जहमकालड्डिंओ जाओ ? गोयमा ! जह-
मेणं अट्ठभागपलिओवमड्डिंएमु उकोसेणवि अट्ठभागप-
लिओवमड्डिंएमु उववजेज्जा । तेणं भंते ! जीवा एगस-
मए एस चेव वत्तव्या एवरं ओगाहणा जहमेणं धणुह-
पुट्ठं उकोसेणं सानिरेगाइं अट्ठारसधणुहसयाइं उइं
जहमेणं अट्ठजागपलिओवमं उकोसेणवि अट्ठजागपलिओ-
वमं एवं अणुत्तंथो वि सेसं तहेव । कालादेसं जहमेणं दो
अट्ठजागपलिओवमाइं उकोसेणवि दो अट्ठजागपलिओव-
माइं एवइयं जहमकालड्डिंयसत एस चेव एको गमो । ६ ।
सो चेव अप्पणा उकोसकालड्डिंओ जाओ ? सवेव
ओहिया वत्तव्या एवरं उइं जहमेणं तिण्णि पलिओव-
माइं उकोसेणवि तिण्णि पलिओवमाइं एवं अणुत्तंथोवि सेसं
तं चेव एवं पच्छिमा तिण्णि गमणा एयव्वा एवरं संवेहं
च जाणेज्जा । एते एव गमणा । जइ संखेज्जवासाउय

मषिपिचिदियमंखेज्जवासाउयाणं जहेव अमुरकुमारेसु उ-
ववज्जमाण्णं तहेव एववि गमा जाणियन्वा एवरं जोइ-
मियडिई संवेहं च जाणेज्जा, सेमं तहेव णिरवसेमं ए । जइ
मणुस्सेहिता उववज्जंति जेदां तहेव जाव असंखेज्जवासा-
उय सप्पिमणुस्सेणं जंते ! ज जविणं जोइमिणसु उववज्जि-
त्तए सेणं भंते ! एवं जहा अमंखेज्जवासाउय मषिपिचि-
दियजोइमिणसु चैव उववज्जमाणस्स सत्त गमगा तहेव मणु-
स्साणवि एवरं ओगाहणाविसेसा पढेसुति तिसु गमएसु
ओगाहणा जहसेणं साइरेगाइ एववपणुहसयाइ उक्कोसेणं
तिषि गाउयाइ मज्जिमगए जहसेणं साइरेगाइ एववपणु-
हसयाइ उक्कोसेणवि साइरेगाइ नव पणुहसयाइ पच्चिमसु
तिसुवि गमएसु जहसेणं तिषि गाउयाइ उक्कोसेणवि तिषि
गाउयाइ ससं तहेव णिरवसेमं जाव संवेहोत्ति । जइ संखे-
ज्जवासाउय सप्पिमणुस्से संखेज्जवासाउयाणं जहेव अमुर-
कुमारेसु उववज्जमाण्णं तहेव णव गमगा जाणियन्वा ण-
वरं जोइसियडिई संवेहं च जाणेज्जा । सेसं तहेव णिर-
वसेमं सेवं जंते ! जंतेत्ति ॥

(जहसेणं दो अट्ठागपविश्रोवमाईति) द्वौ पट्योपमाष्टाग-
गावित्यर्थः तत्रैकोऽसंख्यातायुष्कसम्बन्धी । द्वितीयस्तु तारकः
उपोतिष्कसम्बन्धीति । (उक्कोसेणं चत्तारि पविश्रोवमाई
वाससयसहस्समज्जहियाइति) त्रीण्यसंख्यातायुः सत्त्वानि
एकं च सातिरिक्तं चत्तविमानयोतिष्कसत्त्वमिति तृतीयगमे
(डिई जहसेणं पलिश्रोवमं वाससयसहस्समज्जहियंति) यद्य-
पि असंख्यातवर्षाण्युपां सातिरेका पूर्वकोटौ च घन्यतः स्थितिर्नव-
ति तथापीह पट्योपमं वपैलक्काज्यधिकमुक्तमेतत्प्रमाणायुष्केषु
उपोतिष्केषुत्पत्त्यमानत्वाद्यतोऽसंख्यातवर्षाणुः स्वायुषो बृहत्तरायु-
ष्केषु देवेषु तोत्पद्यते एतच्च प्रागुपदर्शितमेव । चतुर्थे गमे जघ-
न्यकाश्चस्थितिकोऽसंख्यातवर्षाणुर्युषेधिकेषु उपोतिष्केषुपत्तः तत्र
चासंख्यातायुषो यद्यपि पट्योपमाष्टभागानीतरममि जघन्यत
आयुष्कं भवति तथापि उपोतिपां ततो हीनतरं नास्ति स्वायुस्तु-
ल्यायुर्धन्यकाश्चेतिपतोऽसंख्यातवर्षाणुप इतीह जघन्यतःस्थिति-
कास्ते पट्योपमाष्टभागानायुषो जघन्ति, ते च विमलवाहनादि कुल-
करकाशापूर्ववैतरकावजुषो हस्यादय औधिकयोतिष्का आश्रयेवं
विश्रा एव तदुत्पत्तिस्थानं जघन्तीति । “जहसेणं अट्ठागप-
विश्रोवममिडिईसु इत्यायुक्तम्” “ओगाहणा जहसेणं धणुपुहत्तं-
ति” यदुक्तम् तत्पट्योपमाष्टभागानायुषो विमलवाहनादिपूर्व-
तरकालभाविनो हस्यादियनिरिक्तद्राकयत्तुप्यदानपेद्या-
वगन्त्वयः । उक्कोसेणं साइरेगाइ अट्ठागपधुणुसय्योतिष्का एतच्छ
विमलवाहनकुलकरपूर्वतरकावजविहस्यादिनपेद्र्योक्तम्, य-
तो विमलवाहनो नवधनुः शतमानावाहनः तत्कालहस्यादयश्च
तद्विगुणाः । यत्पूर्वतरकालभाविनश्च ते सातिरेकतत्प्रमाणा भ-
वन्तीति (जहसकालडिइयस्स एस चैव एकको गमोत्ति) ।
पञ्चमपट्ठगमयोत्पैवान्तर्जावात् यतः पट्योपमाष्टभागमाना-
युषो मिथुनकतिरश्वः पञ्चमगमे पट्योपमे च पट्योपमाष्टभागमान-
मेवायुर्वधन्तीति प्राग्नाचितं जैतादिनि । सप्तमादिगमेवृक्षैव
त्रिपट्योपमलक्षणतिरश्वः स्थितिः उपोतिष्कस्य तु सप्तमे द्विधा
प्रतीत्य अष्टमे पट्योपमाष्टभागरूपा नवमे सातिरेकपट्यो-

पमरूपा संवेधश्चैतदनुसारेण कार्यः (एते सत्तगमगन्ति) प्रमा-
ख्यो मध्यमत्रयस्थाने एकः पश्चिमास्तु त्रय पट्येत्वेवं सप्त असं-
ख्यातवर्षाणुयुक्तमनुप्याधिकारि (ओगाहणा साइरेगाइ नवपणु-
सयाइति) विमलवाहनकुलकरपूर्वकालीनमनुप्यापेक्षया ।
(तिषिगाउयाइति) एतच्चैकान्तसुपमादि कावभाविमनुप्यापे-
क्षया (मज्जिमगएत्ति) पूर्वोक्तनीतोस्त्रिजिरयेक एवायमिति ॥
भ२४ श० २३ उ० ॥ (असंज्ञता अकामनिर्जया भूत्वा देवलोके-
पूपपद्यन्ते इति वारुणमंतरशब्दे वक्ष्यते)

एवं वेमाणियावि सोहम्मीसाणगा भाणियन्वा एवं ।
सणंकुमारगावि नवरं असंखेज्जवासाउय अकम्मभूमि-
गवज्जहितो उववज्जंति एवं जाव सहस्सारकपोवगवेमा-
णियदेवा भाणियन्वा ॥ आणयदेवाणं भंते ! कम्मोहिं-
तो उववज्जंति किं नेरइएहितो जाव देवेहितो उववज्जंति ?
गोयमा ! नो नेरइएहितो नो तिरिखवोणिएहितो मणु-
स्सेहितो उववज्जंति नो देवेहितो । जइ मणुस्सेहितो उव-
वज्जंति किं सम्मुच्चिमणुस्सेहितो गवभवकंतिय मणु-
स्सेहितो उववज्जंति ? गोयमा ! गवभवकंतियमणुस्सेहितो
उववज्जंति नो सम्मुच्चिमणुस्सेहितो उववज्जंति । ज-
दि गवभवकंतियमणुस्सेहितो उववज्जंति किं कम्मभूमि-
गवभवकंतियमणुस्सेहितो उववज्जंति अकम्मभूमिगवभ-
वकंतिएहितो अंतरदियएहितो उववज्जंति ? गोयमा ! क-
म्मभूमिगवभवकंतियमणुस्सेहितो उववज्जंति नो अकम्म-
भूमिगेहितो नो अंतरदियवगेहितो । जदि कम्मभूमिग-
वभवकंतियमणुस्सेहितो उववज्जंति किं संखेज्जवासाउ-
हितो असंखेज्जवासाउएहितो उववज्जंति ? गोयमा ! सं-
खेज्जवासाउएहितो नो असंखेज्जवासाउएहितो । जदि सं-
खेज्जवासाउयकम्मभूमिगवभवकंतियमणुस्सेहितो उवव-
ज्जंति किं पज्जत्तएहितो अपज्जत्तएहितो उववज्जंति ?
गोयमा ! पज्जत्तसंखेज्जवासाउयकम्मभूमिगवभवकंतिय-
मणुस्सेहितो उववज्जंति नो अपज्जत्तएहितो उववज्जं-
ति । जइ पज्जत्तसंखेज्जवासाउयकम्मभूमिगवभवकंतियम-
णुस्सेहितो उववज्जंति किं सम्मादिट्ठी पज्जत्तसंखेज्जवा-
साउयकम्मभूमिगवभवकंतियमणुस्सेहितो उववज्जंति ?
मिच्छादिट्ठी पज्जत्तसंखेज्जवासाउएहितो सम्माभिच्छादि-
ट्ठी पज्जत्तसंखेज्जवासाउएहितो उववज्जंति ? गोयमा !
सम्मदिट्ठी पज्जत्तसंखेज्जवासाउयकम्मभूमिगवभवकंतियम-
णुस्सेहितो वि मिच्छादिट्ठी वासाउयकम्मभूमिगवभवकंति-
एहितो वि नो सम्माभिच्छादिट्ठी पज्जत्तएहितो उववज्जं-
ति ॥ जदि सम्मादिट्ठी पज्जत्तसंखेज्जवासाउयकम्मभूमिग-
वभवकंतियमणुस्सेहितो उववज्जंति किं संजयसम्मदिट्ठी
पज्जत्तएहितो असंजयसम्मदिट्ठी पज्जत्तएहितो संजयासं-
जयसम्मदिट्ठी पज्जत्तसंखेज्जवासाउयकम्मभूमिग-
वभवकंतियमणुस्सेहितो उववज्जंति ? गोयमा !
तिहितो वि उववज्जंति । एवं जाव अचुयगो कपो एवं

गेविज्जदेवावि नवरं संजयासंजया एते पडिसेहेयव्वा । एवं जहेव गेविज्जगदेवा तहेव अणुत्तरोववाइयावि नवरं इमं नाएत्तं संजया चेव । जदि संजयसम्मदिट्ठी पज्जत्त-संखेज्जवासाउयकम्मभूमिगम्भवकंतियमाणुस्सेहितो उव-वज्जंति किं पमत्तसंजयसम्मदिट्ठी पज्जत्तएहितो अप्पम-त्तसंजएहितो उववज्जंति ? गोयमा ! अप्पमत्तसंजएहितो उववज्जंति नो पमत्तसंजएहितो उववज्जंति । जदि अप्प-मत्तसंजएहितो उववज्जंति किं इट्ठिपत्तअपमत्तसंजएहितो अणुत्तिपत्तअपमत्तसंजएहितो उववज्जंति ? गोयमा ! दोहितो वि उववज्जंति । प्रहा० ६ पद ।

सोहम्मगदेवाणं जंते ! कओहिंतो उववज्जंति किं ऐरए-हितो उववज्जंति जेदो जहा जोइसियउइसए अमरेवज्जवामा-उपसखिपंचिदियतिरिक्खजोणिएणं जंते । जे जविए सोह-म्मगदेवेसु उववज्जत्तए से णं जंते । केवइयकाळं ० गो-यमा ! जह्मणें पडिओवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा उकोसेणं तिखि पलिओवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा । तेणं जंते । अव-सेसं जहा जोइसिएसु उववज्जमाणेस णवरं सम्मदिट्ठी वि मिच्छदिट्ठी वि णो सम्मामिच्छदिट्ठी । णाणीवि अणा-णीवि दो णाणा दो अण्णाणा णियमं । डिइ जह्मणं पडि-ओवमं उकोसेणं तिखि पडिओवमाइ एवं अणुवंधो वि सेमं तहेव । काळादेसेणं जह्मणं दो पडिओवमाइ उकोसेणं णपलिओवमाइ एवइयं १। सो चेव जह्मकाळाट्ठिइएसु उवववषो एस चेव वत्तव्वया एवरं काळादेसेणं जह्मणं दो पडिओवमाइ उकोसेणं चत्तारि पडिओवमाइ एवइयं जाव करेज्जा । २। सो चेव उकोसकाळाट्ठिइएसु उवववषो जह्मणं तिपडिओवमाइ उकोसेणावि तिपडिओवमाइ एस चेव वत्तव्वया एवरं डिइ जह्मणं तिपडिओवमाइ उकोसेणं वि तिणिए पडिओवमाइ सेमं तं चेव काळादेसेणं जह्मणं णपडिओवमाइ उकोसेण वि णपडिओवमाइ एवइयं काळं जाव । ३। सो चेव अप्पणा जह्मकाळाट्ठिओ जाओ जह्मणं पडिओवमट्ठिइएसु उकोसेणवि पडिओवम-ट्ठिइएसु एस चेव वत्तव्वया एवरं ओगाहणा जह्मणं धणुहुत्तं उकोसेणं दो गाउयाइ डिइ जह्मणं पडिओ-वमं उकोसेणवि पडिओवमं सेमं तहेव काळादेसेणं जह्मणं दो पडिओवमाइ उकोसेण वि दो पडिओवमाइ एवइयं ६। सो चेव अप्पणा उकोसकाळाट्ठिओ जाओ आदिह्मगम-सरिमा तिखि गमगा णेयव्वा एवरं डिइ काळादेसं च जा-णेज्जा । ७। जइ संखेज्जवामाउयमसिपंचिदियसंखेज्जवासा-उयस्स जहेव असुरकुमारसु उववज्जमाणेस तहेव एववि गमगा एवरं डिइ संवेहं च जाणेज्जा जाहे अप्पणा जह्मकाळाट्ठिओ जवइ ताहे तिसु गमपसु सम्मदिट्ठी वि मिच्छदिट्ठीवि णो सम्मामिच्छदिट्ठी । दो णाणा दो अ-ण्णाणा णियमं सेसं तं चेव ए जइ मणुस्सेहितो उववज्जंति

जेदो जहेव जोइसिएसु उववज्जमाणेस जाव असंखेज्ज-वासाउयमसिपणुस्सेणं जंते । जे जविए सोहम्मकपेदेवचाए उववज्जत्तए एवं जहेव असंखेज्जवासाउयस्स सखिपंचि-दियतिरिक्खजोणिए सोहम्मे कपे उववज्जमाणेस तहेव सत्त गमगा एवरं आदिह्मसु दोसु गमपसु ओगाहणा जह-मणें गाउयं उकोसेणं तिखि गाउयाइ । तइयगमे जह्मणें तिखि गाउयाइ उकोसेणवि तिखि गाउयाइ चउत्थगमए जह्मणें गाउयं उकोसेणवि गाउयं । पच्छिमपसु तिसु गमपसु जह्मणें तिणिए गाउयाइ उकोसेण वि तिणिए गाउयाइ सेसं तहेव । णिरवसेमं । जइ संखेज्जवामाउय-सखिपणुस्से एवं संखेज्जवासाउयसिएमाणुस्साणं जहेव असुरकुमारसु उववज्जमाणेणं तहेव एव गमगा जाणियव्वा एवरं सोहम्मगदेवट्ठिति संवेहं च जाणेज्जा सेसं तं चेव । ईमाणदेवाणं जंते ! कओहिंतो उववज्जंति ईमाणदेवाणं एस चेव सोहम्मगदेवमारिमा वत्तव्वया एवरं असंखेज्ज-वामाउयमसिपणुस्सेणपंचिदियतिरिक्खजोणियस्स जेसु गाणेसु सोहम्मे उववज्ज पडिओवमट्ठिइ तेषु गाणेसु इहं सातिरंगं पलिओवमं कायव्वं । चउत्थगमे ओगाहणा जह्मणें धणुहुत्तं उकोसेणं साइरेगाइ दो गाउयाइ सेसं तं चेव । असंखेज्जवामाउयसिएणुस्सेससवि तहेव डिइ जहा पं-चिदियतिरिक्खजोणियस्स । असंखेज्जवासाउयस्स ओगा-हणा वि जेसु गाणेसु गाउयं तेषु गाणेसु इहं सातिरंगं गाउयं सेसं तहेव । संखेज्जवामाउयाणं तिरिक्खजोणि-याणं मणुस्साण य जहेव सोहम्मे उववज्जमाणेणं तहेव णिरवसेमं एव गमगा एवरं ईसाणे डिइ संवेहं च जाणेज्जा सणकुमारगदेवाणं जंते ! कओहिंतो उववज्जंति उववातो जहा सकरप्पणा पुट्ठवी ऐरइयाणं जाव पज्जत्तसंखेज्जवामा-उयसखिपंचिदियतिरिक्खजोणियाणं जंते । जे जविए सणं-कुमारदेवेसु उववज्जत्तए अवमसे परिमाणदीयाजवादेस-पज्जवमाणे सव्वेववत्तव्वया जाणियव्वा जहा सोहम्मे उवव-ज्जमाणेस एवरं सणकुमारट्ठिति संवेहं च जाणेज्जा । जाहेयं अप्पणा जह्मकाळाट्ठिओ जवइ ताहे तिसु गमपसु पंच ह्मेस्साओ आदिह्माओ कायव्वाओ सेसं तं चेव । जइ म-णुस्सेहितो उववज्जंति मणुसाणं जहेव सकरप्पणाए उव-वज्जमाणेणं तहेव णव वि गमा एवरं सणकुमारट्ठिति सं-वेहं च जाणेज्जा । माहिंदगदेवाणं भंते ! कओहिंतो उवव-ज्जंति जहा सणकुमारदेवाणं वत्तव्वया तहा माहिंदगदेवा-णंवि जाणियव्वा एवरं माहिंदगदेवाणं डिइ सातिरंगा जाणियव्वा सव्वेव एयं बंधेदोणदेवाणवि वत्तव्वया एवरं बंधेदोणट्ठिति संवेहं च जाणेज्जा एवं जाव सहस्सरो एवरं डिइ संवेहं च जाणेज्जा । द्वेत्तादीणं जह्मकाळाट्ठिओ-यस तिरिक्खजोणियस्स तिसु वि गमपसु णपि ह्मेस्साओ

कायव्वाओ संघयणाई वंजझोगदंतएसु पंच आदिह्मणाणि
महासुक्कसहससारेसु चत्तारि तिरिक्खजोणियाणवि मणुस्सा-
ण वि सेमं तंचेव । आणयदेवणां जंते ! कओहिंतो उववज्जं-
ति, उववाओ जहा सहस्सारे देवानं एवरं तिरिक्खजोणि-
या खोभेयव्वा जाव पज्जत्तसेल्वज्जवासाउय सप्पिमणुस्साणं
जंते ! ज जव्वि एणयदेवमु उववज्जितए । मणुस्साणं
वत्तव्वया जहेव सहस्सारेसु उववज्जमाणानं एवरं तिप्पि
संघयणाणि सेमं तहेव, आणुवंथो जवादेसेणं जहसेणं
तिप्पि भवगहण्णाई उकोसेणं सत्त जवगहण्णाई काझादेसेणं
जहसेणं अट्टारमसागरोवमाई दोहिं वासपुहुत्तेहिं अञ्ज-
हियाई उकोसेणं सत्तावणं सागरोवमाई चउहिं पुव्वकोमीहिं
अञ्जहियाई एवइयं । एवं सेसावि अट्ट गमगा जाणियव्वा
एवरं ठिति संवेहं च जाणेज्जा सेसं तहेव । एवं
जाव अच्चुयदेवा एवरं ठिति संवेहं च जाणेज्जा । चउसु
चेव संघयणा तिप्पि आणायादीसु । गेवेज्जगदेवाणं जंते !
कओहिंतो उववज्जंति एस चेव वत्तव्वया एवरं दो संघ-
यणा ठिति संवेहं च जाणेज्जा । विजयवेज्जयंत जयंत अपरा-
जितदेवाणं जंते ! कओहिंतो उववज्जंति एस चेव वत्तव्वया
णिरवसेसा जाव आणुवंथोचि एवरं पढमं संघयणं सेसं
तहेव । भवादेसेणं जहसेणं तिप्पि जवगहण्णाई उकोसेणं
पंच भवगहण्णाई, काझादेसेणं जहसेणं एकतीसं सागरोव-
माई दोहिं वासपुहुत्तेहिं अञ्जहियाई उकोसेणं ठाविं
सागरोवमाई तिप्पि पुव्वकोडीहिं अञ्जहियाई एवइयं जाव
एवं सेसावि अट्ट गमगा जाणियव्वा । एवरं ठिति संवेहं
च जाणेज्जा । मणूसे लच्छी एवमु वि गमएसु जहा गेवे-
ज्जमु उववज्जमाणस्स एवरं पढमं संघयणं सब्बट्ठसिध्दग-
देवाणं जंते ! कओहिंतो उववज्जंति उववाओ जहेव विज-
यादीणं जाव सेणं जंते ! केवइयकावडिईएसु उववज्जेज्जा ?
गोयमा ! जहसेणं तेत्तीसं सागरोवमाई उकोसेणं वि तेत्तीसं
सागरोवमाईएसु अवसेसा जहा विजयासु उववज्जंता
एवरं जवादेसेणं तिप्पि जवगहण्णाई, काझादेसेणं जह-
सेणं तेत्तीसं सागरोवमाई दोहिं वासपुहुत्तेहिं अञ्जह-
ियाई उकोसेणं वि तेत्तीसं सागरोवमाई दोहिं पुव्वकोडीहिं
अञ्जहियाई एवइयं सो चेव अप्पणा जहएणकालाडिईओ
जाओ एस चेव वत्तव्वया एवरं ओगाहणाडिईओ रय-
णिपुहुत्तं च वासपुहुत्ताणि सेसं तहेव संवेहं च जाणेज्जा ।
सो चेव अप्पणा उकोसकावडिईओ जाओ एस चेव वत्त-
व्वया एवरं ओगाहणा जहसेणं पंचणहमयाई उको-
सेणं वि पंचधणुहसयाई डिई जहएणं पुव्वकोमी उको-
सेणं वि पुव्वकोमी सेसं तहेव जाव जवादेसोचि । काझा-
देसेणं जहएणं तेत्तीसं सागरोवमाई दोहिं पुव्वकोमीहिं
अञ्जहियाई उकोसेणं वि तेत्तीसं सागरोवमाई दोहिं पुव्व-

कोडीहिं अञ्जहियाई एवइयं काझं सेवेज्जा । एवइयं कालं
गतिरागतिं करेज्जा । एए तिणिण गमगा सब्बट्ठसिध्दग-
देवाणं जंते ! जंते चि । जगवं ! गोयमा ! जाव विहरइ ।
(जहसेणं पतिओवमाडिईएसुचि) सौधमं जण्येमान्य-
स्यायुपोऽस्तत्वात् । (उकोसेणं तिप्पिओवमाडिईएसुचि)
यद्यपि सौधमं बहुतरमायुष्मन्ति तथाप्युत्कर्षतस्मिन्पयोपमा-
युय एव तिर्यञ्चो भवन्ति तदन्तरिकं च देवायुष्मन्तीति ॥
(दो पत्तिओवमाडिई एकं तिर्यग्भवसत्कमपरं च देवसत्कम
(छपडिओवमाडिई) त्रीणि पत्योपमानि तिर्यग्भवसत्कानि
त्रीण्येव देवजवसत्कानीति । सो चेव अप्पणा जहसकावडिईओ-
जाओ इत्यादि । गमत्रयेऽप्येको गमो ज्ञावना तु प्रदर्शितैव ।
(जहसेणं धणुहपुहुत्तं) कुट्टकायचतुष्पदापकम् (उको-
सेणं देगाउयाईति) यत्र क्षेत्रे काले वा गम्युतमाना मनुष्या
जन्ति तस्मिन्निधनो हस्यादीनपेक्ष्याकमिति । संख्यातसुः
पञ्चेन्द्रियतिर्यगधिकारे जाहअप्यणाजहसकावडिईओजवइत्या-
दौ (नो सम्मामिच्छादिहोति) मिश्रदृष्टिर्निरेयो जघन्यस्थि-
तिकस्य तदसम्भवाद् जघन्यस्थितिकेषु दृष्टिर्यस्यापि ज्ञावादि-
ति । तथा ज्ञानदिङ्गारेण द्वे ज्ञाने वा अज्ञाने वा स्यातां जघन्य-
स्थितिरन्यज्ञानज्ञानयोराज्ञावादिति । अथ मनुष्याधिकारे “ न-
वरं आद्वल्लएसु दोसु गमएसु इत्यादि ” आद्यगमयोऽहं पूर्वव-
धनुः पृथक्च जघन्यावगाहनोत्पत्ता तु गम्युतपदकुमुदेतु “ ज-
हसेणं गाउयमित्यादि ” तृतीयगमे तु जघन्यत उत्कर्षतश्च पर-
गम्युताभ्युत्तानीहतु त्रीणि चतुर्थगमे तु प्राग्जघन्यतो धनुःपृथ-
क्त्वमुत्कर्षतस्तु द्वे गम्युते उक्ते इह तु जघन्यत उत्कर्षतश्च गम्युत-
मेवमकदेवप्युक्तम् । ईशानकदेवाधिकारे (साइरेणं पत्तिओ
इशानमे कायव्वंति) ईशाने सातिरेकपहयोपमजघन्यस्थितित्वात्
तथा (चउरथगमप ओगाहणा जहसेणं धणुहपुहुत्तं)
ये सातिरेकपहयोपमायुपसतिर्यञ्चः सुयमांशोद्भवाः कुट्टतरका-
यास्तानपेक्ष्योक्तम् (उक्कोसेणं साइरेगाई दो गाउयाईति)
एतच्च यत्र काले सातिरेकगम्युतमाना मनुष्या भवन्ति तत्का-
लज्जवाह इत्यादीनपेक्ष्याक्तम् । तथा ॥ (जेसु ठाणसु गाउयं-
ति) सौधमेदेवाधिकारे येषु स्थानेष्वसंख्यातवर्गयुग्मेनुष्याणां
गम्युतमुक्तम् (तेसु ठाणसु इहं सातिरेगं गाउयंति)
जघन्यतः सातिरेकपहयोपमस्थितित्वाद् ईशानकदेवस्य प्रास-
व्यदेवस्थित्यनुसारेण चाऽसंख्यातवर्गयुग्मेनुष्याणां (स्मितस-
द्भावत्तदनुसारणैव च तेपामवगाहनाज्ञावादिति । सनत्कुमार-
देवाधिकारे जाहे य अप्पणजहसेयानो (पंच वेरसा आदिह्मणो
कायव्वाओसि) जघन्यस्थितिकस्तिर्यञ्च सनत्कुमारे समुत्पित्सुजं-
घन्यस्थितिसामर्थ्यात्कृष्णादीनां चतसृणां वैशयानामन्यतरस्यां
परिणतो ज्ञेया मरणकाले पञ्चवेदस्यामासात्र क्रियते ततस्तथो-
त्पद्यते यतोऽप्रेतनभवेद्वेश्यापरिणामे सति जीवः परमं गच्छती-
त्यागमः । तदेवमस्य पञ्च वेदया जवन्ति वेतगादीनां जहसेयानां
एतज्ज्ञावना चानन्तरोक्तन्यायेन कार्या (संघयणां बंधवोषदंश-
पु पंच आहल्लगाणि) उद्देवतिर्हंदहनस्य उगममेव बंध-
होक्तानां गमने निश्चयनत्वात् यदाह—“ छेवडेण उगमं चत्तारि
ठ जाव आइमा कणा । वड्ढेज्ज कप्पज्जअहं, संघयणं कोहियाई-
एत्ति ” ॥ १॥ (जहसेणं तिप्पि भवमाइगाईति) आनतादिदेवो
मनुष्येभ्य एयेतपद्यते, तेष्वेव च प्रत्यागच्छतीति जघन्यतो भ-
वत्रयं भवतीति एवं भवसमकमप्युत्कर्षतो भावनीयमिति (उ-
कोसेणं सत्तावणमित्यादि) आनतदेवानामुत्कर्षत एकोन-
विंशतिसागरोपमाण्यायुस्तस्य च भवत्रयभावेन सप्तपञ्चाश-

त्वगारेपमाणि मनुष्यभवचतुष्टयसम्बन्धिपूर्वकोटीचतुष्काज्य-
धिकानि भवन्तीति ॥ भ०१४ श० २४ उ० ॥ जी० ॥ कर्म० ॥
एष संज्ञार्थः सामान्यतो नरकोपपातचित्तायां रत्नप्रभोपपात-
चित्तायां च देवनारकपृथिव्यादिपञ्चकविकलेन्द्रियत्रिकाणां तथा
ऽसंख्येयवर्णयुगपद्विचाराणां शेषाणामपि चापर्याप्तकानां
तिथ्यैकपञ्चेन्द्रियाणां तथा मनुष्याणां संमूर्च्छिमानां गर्भव्युत्क्रान्ति
कानामप्यकर्ममिजानामन्तरपटीपज्ञानं कर्ममूर्च्छिमानामप्यसं-
ख्येयवर्णयुषां संख्येयवर्णयुषामपि अपर्याप्तानां प्रतिषेधः शे-
षाणां विधानम् । शर्करप्रज्ञायां संमूर्च्छिमानामपि प्रतिषेधः
बाहुकप्रज्ञायां छुजपरिसर्पणामपि पङ्कप्रज्ञायां खेचराणामपि
धूमप्रभायां चतुष्पदानामपि तमःप्रज्ञायां उरःपरिसर्पा-
णामपि सप्तमपृथिव्यां स्त्रीणामपि ज्वनवासिपूपातवि-
त्तायां देवनारकपृथिव्यादिपञ्चकविकलेन्द्रियत्रिकापर्याप्ततिथ्यै-
कपञ्चेन्द्रियसंमूर्च्छिमा पर्याप्तगर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणां प्रति-
षेधः शेषाणां विधानम् । पृथिव्यव्यक्तस्वपतिषु सकञ्चनेरयिकसन-
त्कुमारादिदेवानां तेजावायुचिचिचतुरिन्द्रियेषु सर्वनारकसर्व-
देवानां प्रतिषेधः तिथ्यैकपञ्चेन्द्रियेष्वानतादिदेवानां मनुष्येषु
सप्तमपृथिवीनारकतेजावायुनां व्यन्तरेषु देवनारकपृथिव्यादिप-
ञ्चकविकलेन्द्रियत्रिकापर्याप्ततिथ्यैकपञ्चेन्द्रियसंमूर्च्छिमापर्याप्त-
गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणां ज्योतिषेषु सम्मूर्च्छिततिथ्यैकपञ्चे-
न्द्रियासंख्येयवर्णयुष्कवचरातरद्वीपजमनुष्याणामपि प्रतिषे-
धः । एवं सौधर्मशान्तयोरपि । सनत्कुमारादिषु सहस्रारप-
र्यन्तेष्वकर्ममूर्च्छिमासंख्येयवर्णयुष्ककर्ममूर्च्छिमानामपि प्रतिषेधः
आनतादिषु तिथ्यैकपञ्चेन्द्रियाणामपि विजयादिषु मिथ्याहृदि-
मनुष्याणामपि । गतं पञ्चमद्वारम् । ब्रह्म० ६ पद ।

१ । कृत्युमादिविशेषणैकेन्द्रियाणाम्—

कभजुममकभजुम्मएगिंदियाणं जंते ! कओ उववज्जंति
किं पेइय जहा उप्पुइसए तहा उववाओ तेणं जंते !
जीवा एगममएणं केवइया उववज्जंति ? गोयमा ! सोत्तम
वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति तेणं
जंते ! जीवा समए समए पुच्छा ? गोयमा ! तेणं अणंता
समए समए अवहीरमाणा २ अणंताहिं ओसप्पिणीउस-
प्पिणीहिं अवहीरंति एो चव णं अवहिरिया सिया उच्च-
नहा उप्पुइसए । तेणं जंत जीवा एाणावरणिज्जस्स
कम्मस्स किं बंधगा पुच्छा, गोयमा ! बंधगा एो अवंधगा
एवं सवेसिं वाउयवज्जाणं आउयस्स बंधगा वा अवंधगा
वा तेणं जंते ! जीवा एाणावरणिज्जकम्मस्स वेदगा पु-
च्छा, गोयमा ! वेदगा एो अवेदगा एवं सवेसिं तेणं जंते !
किं जीवा किं सातावेदगा असातावेदगा पुच्छा, गोयमा ! सा
तावेदगा वा अमातावेदगा वा एवं खलु उप्पुइसएगपरिवाही
सवेसिं कम्माणं, उदई एो अणुइइ उअहं कम्माणं उदीरगा
एो अणुदीरगा वेदणिज्जा उयाणं उदीरगा वा अणुदीरगा
वा तेणं जंते ! जीवा किं काएहसेस्सा पुच्छा, गोयमा !
काएह्लेस्सा वा णीत्तसेस्सा वा काउसेस्सा वा तेउलेस्सा
वा णो सम्मादिट्ठी एो सम्माभिच्छादिट्ठी मिच्छादिट्ठी णो
एाणीं आएाणीं णियमं नु अभाणीं तं जहा मतिअ-
एाणीं य मुयअएाणीं य णो मणजोगी णो वज्जेगी

कायजोगी सागारोवउत्ता वा अणागारोवउत्ता वा । तेमि-
एं जंते ! जीवाणं सरीरा कइवएणा जहा उप्पुइसए स-
व्वत्थ पुच्छा, गोयमा ! उप्पुइसए उसासगा वा एोसाम-
गा वा एो उसासगा णीसामगा वा आहारगा वा अण-
हारगा वा एो विरया अविरया एो विरयाविरया सकि-
रिया एो अकिरिया । सत्तविद्वंधगा वा अट्ठविद्वंधगा
वा आहारससोवउत्ता वा जाव परिगहससोवउत्ता वा
कोहकसाई जाव लोभकसाई वा एो इत्थीवेदगा एो
पुरिसवेदगा एणुसगवेदगा वा इत्थीवेदवंधगा वा एणुसग-
वेदवंधगा वा एो ससिा अससिा सईदिया एो अणिंदिया
तेणं भंते ! कडुमुम्म ॥ २ ॥ एगिंदियाओति
कालओ केव चिरं होइ ? गोयमा ! जहसेणं एक्कं समयं
उकोसेणं अणंतं कालं अणंतओ ओसप्पिणी उस्सप्पि-
णीओ वणस्सइकालो संवेहो ए भसइ आहारो जहा उ
प्पुइसए एवरं एण्वाधाएणं छदिंति वाघायं पमुच्च
मिय तिदिंति सिय चउदिंति सिय पंचदिंति सेसं तहेव उइं
जहसेणं एक्कं समयं उकोसेणं वावीसं वाससहस्साइं समु-
ग्याया आदिह्वा, चचारि मारएणंति य समुग्याया तेणं समा-
हयावि असमोहया वि मरति उव्वट्ठणा जहा उप्पुइसए ।
अह भंते ! मव्वपाणा जाव मव्वसत्ता कडुमुम्मा २ एगिं-
दियसत्ताए उववसपुव्वा ? हंता गोयमा ! असइ अट्ठ वा
अणंतखुतो ? कडुमुम्मेतओग एगिंदियाणं भंते ! कओ-
उववज्जंति उववाओ तहेव तेणं जंते ! जीवा एगपुच्छा,
गोयमा ! एगुएवीसा वा असंखेज्जा वा अणंता वा उव-
वज्जंति सेसं जहा कडुमुम्माणं जाव अणंतखुतो ३ कडुमु-
म्मादावरजुम्मएगिंदियाणं जंते ! कओ उववज्जंति उववा-
तो तहेव । तेणं जंते ! जीवा एगपुच्छा, गोयमा ! अट्ठा-
रस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति
सेसं तहेव जाव अणंतखुतो ॥ ३ ॥ कडुमुम्मकस्त्रिओग ए-
गिंदियाणं जंते ! कओ उववातो तहेव परिमाणं सत्तरस
वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा सेसं तहेव जाव
अणंतखुतो ॥ ४ ॥ तेओगकडुमुम्मएगिंदियाणं जंते ! क-
ओ उववातो तहेव परिमाणं वारस वा असंखेज्जा वा अ-
णंता वा उववज्जंति सेसं तहेव जाव अणंतखुतो ॥ ५ ॥
तेओगतेओगएगिंदियाणं जंते ! कओ उववज्जंति उववा-
ओ तहेव परिमाणं पएणरस संखेज्जा वा असंखेज्जा वा
अणंता वा सेसं तहेव जाव अणंतखुतो ॥ ६ ॥ एवं एएसु सो-
त्तसमु मट्ठाजुम्मसु एक्को गमओ णवरं परिमाणं एाणत्तं
तेओ य दावरजुम्मसु परिमाणं चउइस वा संखेज्जा वा असं-
खेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति ॥ ७ ॥ तेओगकस्त्रिओगतेरस
वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति ॥ ८ ॥

ज्जंति ॥ ८ ॥ दावरजुम्मकरुजुम्मेसु अट्ट वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति ॥ ९ ॥ दावरजुम्मेसुओगेसु एकारस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति ॥ १० ॥ दावरजुम्मदावरजुम्मेसु दस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति ॥ ११ ॥ दावरजुम्मकडिओगेसु एव वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति ॥ १२ ॥ कडिओगकरुजुम्मेसु चत्तारि वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति १३ । कलिओगतेओगेसु सच्च वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति १४ । कलिओगदावरजुम्मेसु ष वा संखेज्जा असंखेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति १५ । कलिओगकडिओगएगिंदियाणं जंते ! कओ उववज्जंति उववाओ तदेव परिमाणं पंच वा संखेज्जा वा असंखेज्जा अणंता वा उववज्जंति सेसं तदेव जाव अणंतखुत्तो सेवं भंते ! जंते ! चि ॥

(जहा उपल्लोदेसपत्ति) उत्पल्लोदेशक एकादशशते प्रथम इह च यत्र क्वचित्पदे उत्पल्लोदेशकातिदेशः कियते तत्तत्त एवावधार्यम् (संवेहो न भवति) उत्पल्लोदेशके उत्पल्लजीवस्योत्पादो विवर्तितस्तत्र च पृथिवीकायिकादिकायां नरपेक्षया संवेधः सम्भवति इह त्वेकेन्द्रियाणां कृतयुग्म २ विशेषणानुत्पादोऽभिहितस्ते च वस्तुतोऽनन्ता एवोत्पद्यन्ते तेषां चोद्भूतैरसम्भवासंवेधो न सम्भवति । यश्च योऽदृशदीनामैकेन्द्रियोत्पादोऽभिहितोऽसौ त्रसकायिकेभ्यो ये तेवृत्तयन्ते तद्वत्पक्ष एव न पुनः पारमार्थिकोऽनन्तानां प्रतिसमयं तेषूपपादादिति ॥ भ० ३५ श० १०३० (उत्पल्लोदेशकः वणस्सइ शब्दे) प्रथमसमयकृतः ॥

पदमसमयकडजुम्म २ एगिंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति ? गोयमा ! तदेव एवं जहेव पदमो उदेसओ तदेव सोलसखुत्तो विविओ वि भाणियव्वो तदेव सव्वं एवरं इमाणि दस णाणत्ताणि ओगाहणा जहूसेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उकोसेण वि अंगुलस्स असंखेज्जइभागं आउयकम्मस्स णो बंधगा अवंधगा आउयस्स णो उदीरगा अणुदीरगा णो उस्सागा णो णिस्सासगा णो उस्सासणिस्सासगा । सत्तविहवंधगा वा णो अट्टविहवंधगा वा । तेषं भंते ! पदमसमयकडजुम्म २ एगिंदिया तिकालओ केव चिरं होइ ? गोयमा ! एकं समयं एवं उतिण्णि वि समुग्याया आदिद्धा दोणि । समोय्याणं पुच्छिज्जति उवट्टयाणं पुच्छिज्जइ सेसं तदेव सव्वं णिरवसेसं सोलससु वि गमपसु जाव अणंतखुत्तो । सेवं भंते ! भंते ! चि ॥

अथ द्वितीयस्तत्र (पदमसमयकरुजुम्म २ एगिंदियलि) एकेन्द्रियत्वेनोत्पत्तौ प्रथमः समयो येषां ते तथा ते च कृतयुग्मकृतयुग्माश्चेति प्रथमसमयकृतयुग्मकृतयुग्माः ते च ते एकेन्द्रियाश्चेति समासोपस्तस्ते (सोलसखुत्ताणि) योरुशहत्वः पूर्वोक्तान् योरुशराशिभेदानाश्रित्यर्थः (नाणत्तांति) पूर्वोक्तस्य विवरणन्वस्थानाति, ये पूर्वोक्त आवासे केचित्प्र-

थमसमयोत्पन्नानां न सम्भवन्तीति कृत्वा तत्रावगाहनाद्योद्देशकादावरवनस्पत्यपेक्षया महती उक्ताऽनूत् ६ इ तु प्रथमसमयोत्पन्नत्वेन साकल्येति नानात्वमेवमन्यान्वयि स्वधियोहानीति ज० ३५ श० २ उ० ॥

अप्रथमसमयकृतः

अपदमसमयकरुजुम्म २ एगिंदियाणं जंते ! कओ उववज्जंति एसो जहा पदममुदेसो सोलसहि वि जुम्मेसु तदेव पेयव्वो जाव कडिओगकडिओगत्ताए जाव अणंतखुत्तो-सेवं भंते ! जंते ! चि

तृतीयोद्देशके तु (अपदमसमयकरुजुम्म २ एगिंदियलि) इहाप्रथमः समयो येषामेकेन्द्रियत्वेनोत्पन्नानां द्वादशः समयो विग्रहश्च पूर्ववत्, पते च यथा सामान्येनैकेन्द्रियास्तथा भवन्तीत्यत एवोक्तम् "एसो जहा पदम उदेसो इत्यादीति" भ. ३५ श० ३२.

चरमसमयकृतः ॥

चरिमसमयकडजुम्म २ एगिंदियाणं जंते ! कओ उववज्जंति एवं जहेव पदमसमय उदेसओ एवरं देवा न उववज्जंति तेउलेस्सा ण पुच्छंति सेसं तदेव सेवं जंते ! जंते ! चि ॥

चतुर्थे तु (चरिमसमयकडजुम्म २ एगिंदियलि) इह चरमसमयशब्देनैकेन्द्रियाणां मरणसमयो विवर्तितः स च परभवायुगः प्रथमसमय एव तत्र च वर्तमानाश्चरमसमयाः संख्ये-वाश्च कृतयुग्मकृतयुग्मा ये एकेन्द्रियास्ते तथा ॥ (एवं जहा पदमसमय उदेसओति) यथा प्रथमसमयैकेन्द्रियोद्देशस्तथा चरमसमयैकेन्द्रियोद्देशकोऽपि वाच्यस्तत्र हि औघिकोद्देशकापेक्षया दश नानात्वान्युक्तानीहापि तानि तथैव समानस्वरूपत्वात्तत्प्रथमसमयचरमसमयानां यः पुनरिह विशेषस्तद्दर्शयितुमाह "नवरं देवा न उववज्जंतीत्यादि" देवोत्पत्तयेकेन्द्रिये तु तेजोऽवस्था भवति, न चेह देवोत्पादः सम्भवतीति, तेजोऽवस्था एकेन्द्रिया न पृच्छन्ते इति ॥ भ० ३५ श० ४ उ० ।

अचरमसमयकृतः

अचरिमसमयकडजुम्म २ एगिंदियाणं जंते ! कओ उववज्जंति जहा अपदमसमयउदेशो तदेव णिरवसेसो भाणियव्वो सेवं भंते ! भंते ! चि ॥

पञ्चमे तु (अचरिमसमयकरुजुम्म २ एगिंदियलि) न लिचते चरमसमय उल्लक्षणो येषां ते अचरमसमयास्ते जते कृतयुग्मकृतयुग्मैकेन्द्रियाश्चेति समासः ज० ३५ श० ५ उ० ॥

प्रथमप्रथमसमयः ।

पदमपदमसमयकरुजुम्म २ एगिंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति जहा पदमसमयउदेसओ तदेव णिरवसेसं सेवं भंते ! भंते ! चि जाव विहरइ ॥

षष्ठे तु (पदमपदमसमयकरुजुम्म २ एगिंदियलि) एकेन्द्रियोत्पादादस्य प्रथमसमययोगाद्ये प्रथमाः प्रथमश्च समयः कृतयुग्मकृतयुग्मत्वानुद्देशेयैषामेकेन्द्रियाणां ते प्रथम ३ समयकृतयुग्मकृतयुग्मैकेन्द्रियाः । ज० ३५ श० ६ उ० । प्रथमाप्रथमः ।

पदमपदमसमयकरुजुम्म २ एगिंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति जहा पदमसमयउदेसओ तदेव जाणियव्वो सेवं जंते ! भंते ! चि ॥

सप्तमे तु (पदम अपदमसमयकरुजुम्म २ एगिंदियलि) प्रथम-

स्तथैव योऽप्रथमश्च समयः कृतयुग्मं २ त्वानुज्जतेयमेकेन्द्रियाणां
ते प्रथमाप्रथमसमयकृतयुग्मकृतयुग्मैकेन्द्रिया इह च एकेन्द्रिय-
त्वोत्पादप्रथमसमयवर्तित्वे तेषां यच्चवर्जितसङ्ख्यानुज्ञतेरप्रथम-
समयवर्तित्वं तत्प्रयोजनवसम्भन्निर्नां तामाश्रित्येत्यवसेयमेवमुत्तर-
त्रापीति । ज० ३५ श० ७ उ० प्रथमचरमः ।

पदमचरिमसमयकडजुम्म २ एगिंदियाणं जंते ! कओ
उववज्जंति जहा चरिमुदेसओ तहेव गिरवसेसं सेवं जंते !
जंते ! चि ॥

अष्टमे तु (पदमचरिमसमयकडजुम्म २ एगिंदियत्ति) प्रथमा-
श्च ते विचक्रितसङ्ख्यानुज्ञताः प्रथमसमयवर्तित्वाचरमसमयाश्च
मरणसमयवर्तिनः परित्ठाटस्या इति ॥ प्रथमचरमसमयास्ते च
ते कृतयुग्मकृतयुग्मैकेन्द्रियाश्चेति विग्रहः भ० ३५ श० ८ उ० ।

प्रथमाचरमः

पदमअचरिमसमयकडजुम्म २ एगिंदियाणं भंते ! कओ
उववज्जंति जहा पदमुदेसओ तहेव गिरवसेसं सेवं जंते !
जंते ! चि जाव विहरइ

नवमे तु (पदमअचरिमसमयकडजुम्म २ एगिंदियत्ति) प्रथ-
मास्तथैव अचरमसमयास्वेकेन्द्रियोत्पादापेक्षया प्रथमसमय-
वर्तिन इह विचक्रितश्चरमसमयवर्तित्वे तेषु विद्यमानत्वादन्य-
था हि द्वितीयोद्देशकोकानामवगाहनादीनां यदिह समत्वमुक्तं
तन्न स्यात्ततः कर्मधारयः शेषं तु तथैव ज० ३५ श० ९ उ० ।

चरमचरमः ।

चरिम २ समयकडजुम्म २ एगिंदियाणं जंते ! कओ उवव-
ज्जंति जहा चउत्थो उदेमओ तहेव सेवं भंते ! भंते ! चि ॥

दशमे तु (चरिम २ समयकडजुम्म २ एगिंदियत्ति) चरमाश्च
ते विचक्रितसंख्यानुभूतेरचरमसमयवर्तित्वाचरमसमयाश्च प्रा-
गुरुस्वरूपा इति चरमसमयाः शेषं तु प्राग्वत् । ३५ ॥ १० ॥

चरमाचरमः ।

चरिमअचरिमसमयकडजुम्म २ एगिंदियाणं जंते ! कओ
उववज्जंति जहा पदमुदेसओ तहेव गिरवसेसं सेवं जंते !
जंते ! चि जाव विहरइ ॥

एकादशे तु (चरिमअचरिमसमयकडजुम्म २ एगिंदियत्ति)
चरमास्तथैव अचरमसमयाश्च प्रागुरुयुक्तेरैकेन्द्रियोत्पादापे-
क्षया प्रथमसमयवर्तिनो ये ते चरमाचरमसमयास्ते च ते कृत-
युग्मकृतयुग्मैकेन्द्रियाश्चेति विग्रहः ॥ ज० ३५ श० ११ उ० ।

एवं एएणं कपेणं एकारस उदेसगा पदमो ततिओ पंच-
मओ य सरिसगमया सेमा अट्ट सरिसा णवरं चउत्थे अ-
ट्टमे दसमे देवा ए उववज्जंति । तेउद्वेस्सा एत्थि । पदमं
एगिंदियमहाजुम्मसयं सम्पत्तं ॥ ज० ३५ श० १२ उ० ।
उद्देशकानां स्वरूपनिर्धारणायाह श्रेयसविशेषणेन ॥

कएहलेस्सकडजुम्म २ एगिंदियाणं जंते ! कओ उवव-
ज्जंति ? गोयमा ! उववाओ तहेव एवं जहा ओहियउदे-
मए णवरं इमं एणएत्तं तेणं जंते ! जीवा कएहलेस्सा ?
इंता कएहलेस्सा तेणं भंते ! कएहलेस्सा कडजुम्मा २ ए-
गिंदिया तिकालओ केव चिरं होइ ? गोयमा ! जहणं एकं
समयं उक्कोसेण अतोमुहुत्तं । एवं उतीए वि जाव अणीतख-
वा । एवं सोल्लमु वि जुम्मा भाणियव्वा सेवं जंते ! जंते ! चि

पदमसमयकएहलेस्सकडजुम्म २ एगिंदियाणं जंते ! कओ
उववज्जंति जहा पदमुदेसए णवरं तेणं जंते ! कएहले-
स्सा ? इंता कएहलेस्सा मेसं तहेव सेवं भंते ! जंते ! चि ।
एवं जहा ओहियसए एकारस उदेसगा जणिया तहा क-
एहलेस्सवि एकारस उदेसगा जाणियव्वा, पदमो ततिओ
पंचमो य सरिसगमया सेमा अट्ट वि सरिसगमया णवरं
चउत्थउट्टदसमेसु उववाओ एत्थि देवस्स सेवं जंते ! जंते !
चि ॥ पणीताइमे सए वितिय एगिंदियमहाजुम्मसयं
२ एवं णीलदेस्सेहिं वि सयं कएहलेस्ससयसरिसं ए-
कारस उदेसगा तहेव सेवं जंते ! जंते ! चि ॥ ततियं ए-
गिंदियमहाजुम्मसयं सम्पत्तं ॥ ३ एवं काउलेस्सेहिं वि सयं
कएहलेस्ससयसरिसं सेवं भंते ! जंते ! चि ॥ ३५ ॥ चउत्थ
एगिंदियमहाजुम्मसयं ॥ ४ ॥ जवसिद्धिकडजुम्म २ एगिंदिया-
णं भंते ! कओ उववज्जंति जहा ओहियसयं णवरं एकार-
स वि उदेसएमु अह भंते ! सव्वपाणा जाव सव्वसत्ता
जवसिद्धिकडजुम्म २ एगिंदियत्ताए उववसुण्वा ?
गोयमा ! णो इण्टे समट्ठे सेसं तहेव सेवं भंते ! भंते !
चि ॥ पंचमं एगिंदियसयं महाजुम्मं सम्पत्तं ॥ ५ ॥

कएहलेस्सभवसिद्धिकडजुम्म २ एगिंदियाणं भंते ! कओ
उववज्जंति, एवं कएहलेस्सभवसिद्धियएगिंदिएहिं वि सयं
वितियं सयं कएहलेस्ससरिसं भाणियव्वं सेवं भंते !
भंते ! चि ॥ छट्ठं एगिंदियमहाजुम्मसयं ॥ ६ ॥ णील-
लेस्से जवमिद्धियएगिंदिएहिं वि सयं सेवं भंते ! भंते ! चि
सत्तमं एगिंदियमहाजुम्मसयं ॥ ७ ॥ काउलेस्से जवसिद्धि-
यएगिंदिएहिं वि तहेव एकारस उदेसगसंजुत्तं सयं एवं
एयाणि चत्तारि भवसिद्धियसयाणि वउसु वि सएसु
सव्वपाणा जाव उववसुण्वा णो इण्टे समट्ठे सेवं भंते !
भंते ! चि अट्ठमं एगिंदियसयं महाजुम्मं ॥ ८ ॥ भवसिद्धि-
एहिं चत्तारि सयाइं जणियाइं एवं अजवसिद्धिएहिं वि
चत्तारि सथाणि लेस्सासंजुत्ताणि भाणियव्वाणि सव्व-
पाणा तहेव णो इण्टे समट्ठे एवं एयाणि वारस एगिंदि-
यमहाजुम्मसयाइं भवंति सेवं भंते ! भंते ! चि ॥ पंचती-
सइमं सयं सम्पत्तं ॥ ३५ ॥

[पदमो तद्वओ पंचमोयसरिसगमसि) कथं यतः प्रथमापे-
क्षया द्वितीये यानि नानात्वान्वयवगाहनादीनि दश भवन्ति न
तान्येत्येविति (सेसा अष्टसरिसगमसि) द्वितीयचतुर्थे-
पञ्चादशः परस्परैरेण सदृशगमाः पूर्वोक्तयो विलक्षणगमा
द्वितीयसमानगमा इत्यर्थः विशेषं त्वाह-नवरं चउत्थेत्यादि ॥
कण्णलेश्यानाते (जहणं एकं समयंति) जघन्यत एकसम-
यानन्तरं संख्यान्तरं भवतीत्यत एकं समयं कण्णलेश्यकृत-
युग्म २ एकेन्द्रिया भवन्तीति (एवं गिरे वि ति) कण्णलेश्या-
वता स्थितिः कण्णलेश्यकालवद्वचसेत्येत्यर्थः ॥ भ० ३५ श० १ ।

द्वीन्द्रियाणाम्—

कडजुम्भवेन्द्रियाणं भंते ! कओ उववज्जंति उववाओ जहा वक्कंतीए परिमाणं सोलस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति अवहारो जहा उपपुद्देसए ओगाहणा जह्खेणं अंगुलस्स असंखेज्जज्जाणं उकोसेणं वारसजोयणां एवं जहा एगिंदियमहाजुम्माए पदमुद्देसए तहेव एवरं तिषि लेस्साओ देवा ए उववज्जंति सम्महिट्ठी वा मिच्छदिट्ठी वा एो सम्मामिच्छादिट्ठी वा एाणी वा अखाणी वा । एो मणजोई वज्जोगी वा कायजोगी वा तेणं भंते ! कडजुम्भवेन्द्रिया कालओ केव चिरं होइ ? गोयमा ! जह्खेणं एक्कं समयं उकोसेणं संखेज्जकालं तिई जह्खेणं एक्कं समयं उकोसेणं वारस संवच्छाराइ, आहारो एियमं उदिसिं तिषि सप्पयाया, सेसं तहेव जाव अणंतखुत्तो एवं सोलससु वि जुम्मेसु वेन्द्रियमहाजुम्भसयं पदमो उदेसो सम्मत्तो सेवं भंते ! भंते ! ति ॥ ३६ ॥ १ ॥ पदमसमयकडजुम्भवेन्द्रियाणं भंते ! कओ उववज्जंति एवं जहा एगिंदियमहाजुम्माए पदमसमय उदेसए दस एाणत्ताइ ताई चेव दस इहवि एकारस वि इमं एाणत्तं एो मणजोगी णो वज्जोगी कायजोगी । सेसं जहा वेन्द्रियाणं चेव पदमुद्देसए सेवं भंते ! भंते ! ति ॥ ३६ ॥ २ ॥ एवं एएण वि जहा एगिंदियमहाजुम्मेसु एकारस उदेसगा तहेव भाणियव्वा एवरं चउत्थल्लट्ठमदसेसु सम्मत्तएाणणि ए भसति, जहेव एगिंदिएसु पदमो तइयपंचमो य एकगमा मेसा अट्ठ एकगमा । पदमं वेन्द्रिए महाजुम्भसयं सम्मत्तं ॥ ३६ ॥ १ ॥ कएहलेस्सकडजुम्भवेन्द्रियाणं भंते ! कओ उववज्जंति एवं चेव कएहेस्सेस एकारस उदेसगसंजुत्तं सयं एवरं लेस्सा संचिट्ठणा तिई जहा एगिंदियकएहलेस्साणं ॥ वितियं वेन्द्रियसयं ॥ ३६ ॥ २ ॥ एवं एीललेस्सेहिं वि सयं । सत्तं ततियं ॥ ३६ ॥ ६ ॥ एवं काउलेस्सेहिं वि सयं चउत्थं सत्तं ॥ ४ ॥ भवसिद्धियकडजुम्भवेन्द्रियाणं भंते ! एवं जवसिद्धिया वि चत्तारि तेयेव पुव्वगमएणं ऐतव्वा एवरं सव्वपाणा एो एण्डे समडे सेसं तहेव, ओहिंयसयाणि चत्तारि सेवं भंते ! भंते ! ति । इत्थीसइमसए अट्ठमं सयं सम्मत्तं ॥ ३६ ॥ ८ ॥ जहा जवसिद्धियसयाणि चत्तारि एवं अभवसिद्धियसयाणि चत्तारि भाणियव्वाणि एवरं सम्मत्तएाणणि सव्वहा एत्थि सेसं तं चेव, एवं एयाणि वारसवेन्द्रियमहाजुम्भसयाणि भवंति सेवं भंते ! भंते ! ति ॥ वेन्द्रियमहाजुम्भसया सम्मत्ता । उत्तीसइमं महाजुम्भसयं सम्मत्तं ॥ ३६ ॥ कडजुम्भ २ तेंद्रियाणं जंते ! कओ उववज्जंति एवं तेंद्रिएसु वि वारससया कायव्वा वेन्द्रियसयसरिसा एवरं ओगाहणा जह्खेणं अंगुलस्स असंखेज्जज्जाणं उकोसेणं तिषि गाठयाई तिई जह्खेणं एक्कं समयं

उकोसेणं एगूणवएणराईद्रियाइं सेसं तहेवसेवं जंते ! भंते ! ति । तेंद्रियमहाजुम्भसया सम्मत्ता । सत्ततीसइमं सयं सम्मत्तं ॥ ३७ ॥ चउरिंदिएहिं वि एवं वारससया कायव्वा एवरं ओगाहणा जह्खेणं अंगुलस्स असंखेज्जज्जाणं उकोसेणं चत्तारि गाठयाई तिई जह्खेणं एक्कं समयं, उकोसेणं उम्मासा सेसं जहा वेन्द्रियाणं सेवं जंते ! जंते ! ति । चउरिंदियमहाजुम्भसयं सम्मत्तं (अट्ठतीसइमं सयं सम्मत्तं) ॥ ३७ ॥ कडजुम्भ २ अससिर्पंचिंदियाणं जंते ! कओ उववज्जंति जहा वेन्द्रियाणं तहेव अससिमु वि वारससया कायव्वा एवरं ओगाहणा जह्खेणं अंगुलस्स असंखेज्जज्जाणं उकोसेणं जोअणसहस्सं मंचिट्ठणा जह्खेणं एक्कं समयं उकोसेणं पुव्वकोडिपुहुत्तं । तिई जह्खेणं एक्कं समयं, उकोसेणं पुव्वकोडि ससं वेन्द्रियाणं । सेवं भंते ! भंते ! ति ॥ असएणी पंचिंदियमहाजुम्भसया सम्मत्ता । एगूणयाट्ठीसइमं सयं सम्मत्तं ॥ ३८ ॥ कडजुम्भ २ ससिर्पंचिंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति उववाओ चउसु वि गइसु संखेज्जवासाउय असंखेज्जवासाउय पज्जत्ता अपज्जत्तएसु य ए कओ वि पमित्तेहो जाव अणुत्तरविभाणत्ति परिमाणं अवहारो ओगाहणा जहा अससिर्पंचिंदियाणं वेदण्णज्जवज्जाणं सत्तएहं कम्मपगकीणं वंधगा वा अवंधगा वा वेदण्णज्जस वंधगा एो अवंधगा, मोहण्णज्जस वेदगा वा अवेदगा वा सेमाणं सत्तएह वि वेदगा एो अवेदगा, सायवेदगा वा असायवेदगा, वा मोहण्णज्जस उदई वा अणुदई वा सेमाणं सत्तएह वि उदयी एो अणुदई णामस गोंयस य उदीरगा एो अणुदीरगा सेसाणं उएह वि उदीरगा वा अणुदीरगा वा कएहजेस्सा वा जाव मुक्कजेस्सा या सम्महिट्ठी वा मिच्छादिट्ठी वा सम्मा मिच्छादिट्ठी वा एाणी वा अएणाणी वा मणजोगी वा वज्जोगी वा कायजोगी वा उवओगो वएणमादी उत्सासगा आहारगा य जहा एगिंदियाणं, विरया वा अविरया वा विरयाविरया य सकिरिया एो अकिरिया । तेणं जंते ! जीवा किं सत्तविहवंधगा वा अट्ठविहवंधगा वा उव्विहवंधगा वा एगविहवंधगा वा ? गोयमा ! सत्तविह वंधगा वा जाव एगविहवंधगा वा । तेणं जंते ! जीवा किं आहारससोवउत्ता जाव परिगहमसोवउत्ता एो ससोवउत्ता ? गोयमा ! आहारससोवउत्ता जाव एो ससोवउत्ता सव्वपुच्छा जाणियव्वा । कोहकसायी जाव लोअकसाई वा अकसायी वा इत्थीवेदगा वा पुरिसवेदगा वा णपुंसगवेदगा वा अववेदगा वा । इत्थिवेदवंधगा वा पुरिसवेदवंधगा वा णपुंसगवेदवंधगा वा अववंधगा वा ससो एो अससो सइंदिया एो अग्निदिया, संचिट्ठणा जह्खेणं एक्कं समयं उकोसेणं मा-

गरोवमसयपुहत्तं सातिरेगं आहारां तद्देव जाव णियं अ-
 षितं ठिई जहसेणं एकं समयं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमा-
 माई । अ समुग्घाया आदिह्मगा मारणं तियममुग्घाएणं समो-
 हया विमरंति अंगमोहया विमरंति । उव्वट्टणा जहेव उववा-
 ओ ए कत्थेइ पमिसेहो जाव अणुत्तरविमाणात्ति । अह
 भंते ! सव्वपाणा जाव अणंतसुत्तो एवं सोलससु वि जु-
 म्मेसु जाणियव्वं जाव अणंतसुत्तो एववं परिमाणं जहा
 बेईदिया सेवं जंते ! जंते ! त्ति ॥ ४० ॥ १ ॥ पढमसमय-
 कजुम्म २ सप्पिपंचिदियाणं जंते ! कओ उववाओ परि-
 माणं आहारा जहा एणसिं चैव पढमो उदेसए अंगोहणा-
 बंधो वेदो वेदणा उदयी उदीरगा य जहा बेईदियाणं पढम-
 सयाणं तद्देव कएहसेस्सा वा जाव कएहसेस्सा वा सेसं जहा
 बेईदियाणं पढमसमयाणं जाव अणंतसुत्तो एववं इत्थिवे-
 दगा वा पुरिसवेदगा वा णपुंगवेदगा वा सप्पिणो अ-
 सप्पिणो सेसं तद्देव एवं सोलससु वि जुम्मेसु परिमाणं त-
 ह्वेव सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥ एवं एत्थवि एकारस उदेस-
 गा तद्देव पढमो तदओ पंचमो य सरिसगमगा सेसा अ-
 ङ्क वि सरिसगमगा चउत्थव्वट्टमदसमेसु एत्थि विसेसो
 कोइ वि सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥ ४० ॥ (पढमं पंचिदि-
 यमहाजुम्मसयं सम्मत्तं ॥ १ ॥) कएहलेस्स कजुम्म
 सप्पिपंचिदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति तद्देव पढमुदेसओ
 सप्पिणं एववं बंधो वेओ उदयी उदीरणाएल्लसंबंधगसप्प-
 कसायवेदबंधगा एयाणि जहा बेईदियाणं कएहसेस्साणं
 वेदो तिचिहो अववेदगा एत्थि, संचिट्टणा जहसेणं एकं
 समयं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाई अंतोमुहुत्तमग्गहियाई ।
 एवं ठिईए वि एववं ठिईए अंतोमुहुत्तमग्गहियाई ण जंथंति
 सेसं जहा एणसिं चैव पढमुदेसए जाव अणंतसुत्तो एवं
 सोलससु वि जुम्मेसु सेवं जंते ! भंते ! त्ति ॥ ४१ ॥ पढमस-
 मयकएहसेस्सकजुम्म २ सप्पिपंचिदियाणं जंते ! कओ उ-
 ववज्जंति पढमसमयउदेसए तद्देव गिरवसेसं एववं तेणं
 जंते ! जीवा कएहसेस्सा ? इता कएहसेस्सा सेसं तद्देव
 एवं सोलससु वि जुम्मेसु सेवं जंते ! भंते ! त्ति, एवं एणवि
 एकारस उदेसगा कएहसेस्समए पढमतियपंचमा सरिसग-
 मगा सेसा अङ्क वि सरिसगमा सेवं जंते ! जंते ! त्ति ।
 (वितियं सयं सम्मत्तं) ॥ ४२ ॥ एवं एणसेस्सेसु वि सयं
 एववं संचिट्टणा जहसेणं एकं समयं उक्कोसेणं दससाग-
 रोवमाई पलिओवमस्स असंखेज्जिजागमग्गहियाई । एवं
 ठिईए वि, एवं तिसु उदेसपसु सेसं तद्देव सेवं जंते ! जंते !
 त्ति ॥ ततियं सयं सम्मत्तं ॥ ४३ ॥

पञ्चविंशतरे संख्यापदैरेकेन्द्रिया प्रकृतिः पञ्चविंशे तु तैरेव
 द्विन्द्रियाः प्रकृपन्त इत्येवं सम्बन्धस्यास्येवमादिशुबंकजुम्म-
 बेरदियाणमित्यादि (जहसेणं एकं समयंति) समयानन्तरं

संख्यानन्तरमावादेवं स्थितिरपि, इतः सर्वसूत्रसिद्धमाशास्त्रप-
 रिसमातेनैव चत्वारिंशे शते (वेयणिज्जवज्जाणं सत्तरहं पग-
 डीयं बंधगा वा अवबंधगा वन्ति) इह वेदनीयस्य बंधविधि
 विशेषेण वक्ष्यतीति कृत्वा वेदनीयवर्जानामित्युक्तं तत्र चोप-
 शान्तमोहादयः सप्तानामवन्धका एव शेषास्तु यथासम्भव
 बन्धका भवन्तीति (वेयणिज्जस्स बंधगा नो अवंधगत्ति)
 केवलित्वादातरसर्वेऽपि सज्जिपञ्चेन्द्रियास्ते च वेदनीयस्य
 बन्धका एव नावन्धकाः (मोहणिज्जस्स वेयगा वा अवयेगा
 वन्ति) मोहनीयस्य वेदकाः सूक्ष्मसम्परायाता अववेदकास्तु
 उपशान्तमोहादयः (सेसाणं सत्तएह वि वेयगा नो अवये-
 गत्ति) ये किलोपशान्तमोहादयः सज्जिपञ्चेन्द्रियास्ते सप्ताना-
 मपि वेदका नो अववेदकाः केवलिन एव चतसृणां वेदका
 भवन्ति ते चेन्द्रियथापारतीतत्वेन न पञ्चेन्द्रिया इति ॥
 (सायावेयगा वा असायावेयगावन्ति) सज्जिपञ्चेन्द्रियाणामेवं
 स्वरूपत्वात् (मोहणिज्जस्स उदयी वा अणुदयी वन्ति) तत्र
 सूक्ष्मसम्परायाता मोहनीयस्येदधिनः उपशान्तमोहादय-
 स्त्वुदयिनः । सेसाणं सत्तएहवित्यादि प्राग्वत् नवरं वेदक-
 त्वानुक्रमेणकारणेन चोदयागतानामनुभवन्न उदयस्त्वनुक्रमा
 गतानामिति (नामस्स गोयस्स य उदीरगा नो अणुदीरगत्ति)
 नामगोत्रयोरकयायान्ताः सज्जिपञ्चेन्द्रियाः सर्वेऽणुदीरकाः (से-
 साणं जहवि उदीरगा वन्ति) शेषाणां पञ्चामपि यथासम्भ-
 वमुदीरकाश्चाणुदीरकाश्च, यतोऽयमुदीरणाविधिः प्रसक्तान्ताः
 सामान्येनाष्टानामावधिकारवशेषायास्कास्तु त एवायुर्वर्जसप्ताना-
 मुदीरका अष्टमादायस्तु चत्वारो वेदनीयायुर्वर्जानां पञ्चां तथा
 सूक्ष्मसम्पराया आवधिकार्या स्वादायाः शेषायां मोहनीयवेद-
 नीयायुर्वर्जानां पञ्चानामपि उपशान्तमोहास्तृकरूपाणां पञ्चा-
 नामेव क्षीणकयायाः पुनः स्वादाया आवलिकार्या शेषायां
 नामगोत्रयेरेव सयोगिनोऽप्येतयोरायोगिनस्त्वनुदीरका एवे-
 ति । (संचिट्टणा जहणेणं एकं समयंति) कृतयुग्म २ स-
 ज्जिपञ्चेन्द्रियाणां जघन्येनावस्थितिरैकं समयं समयानन्तरं
 संख्यानन्तरसज्जावात् । (उक्कोसेणं सागरोवमसयपुहत्तं साहरे-
 गत्ति) यत इतः परं सज्जिपञ्चेन्द्रिया न जवन्त्येवेति (अ स-
 मुग्घाया आहलुगत्ति) । सज्जिपञ्चेन्द्रियाणामाद्याः वरेव स-
 मुद्दाता जयन्ति सप्तमस्तु केवलिनमेव ते चानिन्द्रिया इति ।
 कृष्णलेहयाशते - (उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाई अंतोमुहु-
 त्तमग्गहियाई) इदं कृष्णलेहयावस्थानं सप्तमप्रथिगुत्तए-
 स्थितं पूर्वभवपर्यन्तवर्तिनं कृष्णलेहयापरिणाममाश्रित्येति नी-
 श्लेहयाशते (उक्कोसेणं दस सागरोवमाई पलिओवमस्स अस्सं
 खेज्जिभागमग्गहियाई) पञ्चमपृथिव्या उपरितनप्रस्तटे
 दशसागरोपमाणि पल्योपमासंख्येयभागाधिकायायुः सम्भव-
 ति नीश्लेहया च तत्र स्यादत उक्तम् उक्कोसेणमित्यादि ॥ ब-
 र्वह प्राक्तनभवान्तिमान्तमुद्दृतं तत्पल्योपमासंख्येयजागे प्रवि-
 ष्ठमिति न भवेदोक्तमेषमन्यथापि । (तिसु उदेसपसुत्ति) प्रथ-
 मवृत्तीयपञ्चमेविति ॥ ४०४० श०१३०१ जी० ।

एवं काउलेस्ससयं पि एववं संचिट्टणा जहसेणं एकं
 समयं उक्कोसेणं तिसि सागरोवमाई पलिओवमस्स असं
 खेज्जिभागमग्गहियाई एवं ठिईए वि एवं तिसु वि उदेसए
 सु सेसं तद्देव सेवं भंते ! भंते ! त्ति (चउत्थं सयं सम्म-
 त्तं) ॥ ४४ ॥ एवं तेउलेस्सविसयं एववं संचिट्टणा जह-
 सेणं एकं समयं उक्कोसेणं दो सागरोवमाई पलिओवमस्स

असंखेज्झभागमन्निहियाई । एवं उडिंएवि एवरं एो
मसोवउत्ता एवं तिसुवि गमएसु सेवं भंते ! भंते ! ति ॥
पंचमं सयं ॥ ५ ॥ जहा तेउलेस्सासते तहा पम्हलेस्स-
सयं पि एवरं संचिट्ठणा जहसेणं एकं समयं उकोसेणं
दस मागरोवमाई अंतोमुहुत्तमन्निहियाई एवं उडिंएवि एव-
रं अंतोमुहुत्तं ए भसुति सेसं तदेव । एवं एसु पंचमु-
सएसु २ जहा कएहलेस्ससए गमओ तहा खेतवो जाव
अणंतखुत्तो सेवं भंते ! भंते ! ति (वडं सयं सम्पत्तं)
॥ ६ ॥ सुक्कलेस्ससयं जहा ओहियसए एवरं संचिट्ठणा
उडिं य जहा कएहलेस्ससए सेसं तदेव जाव अणंतखुत्तो
सेवं भंते ! भंते ! ति सत्तयं सयं सम्पत्तं ॥ ७ ॥
जवसिच्छियकडुम्म २ सप्पिपंचिदियाणं भंते ! कओ
उववज्जंति जहा पढं सप्पिसत्तं तहा पेत्तव्वं जवसिच्छि-
याभिन्नावेणं एवरं सव्वपाणा एो इण्ठे समडे सेमं तं चेव
मेवं भंते ! भंते ! ति ॥ (अडमं सयं) ॥ ८ ॥ कएह-
लेस्सजवसिच्छियकडुम्म २ सप्पिपंचिदियाणं जंते !
कओ उववज्जंति एवं एएणं अजिन्नावेणं जहा ओहिय-
कएहलेस्ससयं सेवं जंते ! जंते ! ति ॥ (एवमं सयं)
॥ ९ ॥ एवं णीद्वेस्सजवसिच्छि ए वि मयं सेवं जंते !
जंते ! ति ॥ (दत्तमं सयं) ॥ १० ॥ एवं जहा ओहिया-
णि सप्पिपंचिदियाणि मत्त सयाणि जणियाणि एवं जव-
सिच्छिहं वि मत्तमयाणि कायव्वाणि एवरं सत्तमु वि सए-
सु सव्वपाणा जाव एो इण्ठे समडे सेसं तं चेव सेवं जंते !
जंते ! ति ॥ जवसिच्छियसया सम्पत्ता ॥ (चउदसमं सयं स-
म्पत्तं) ॥ १४ ॥ अजवमिच्छियकडुम्म २ सप्पिपंचिद-
याणं जंते ! कओ उववज्जंति उववाओ तदेव अणुत्तर-
विमाणकजो परिमाणं आहारो उच्चं वेदो वेदणं उ-
दओ उदीरणा य जहा कएहलेस्ससए कएहलेस्सा वा
जाव सुक्कलेस्सा वा णो सम्पदिदी मिज्जादिदी णो स-
म्पामिज्जादिदी एो एाणी अस्साणी एवं जहा कएहले-
स्ससए एवरं एो विरया आविरया एो विरयाविरया
मंचिहणा उडिं य जहा ओहियउदेसए समुग्याया आ-
दिक्कणा पंच उव्वहणा तदेव अणुत्तरविमाणवज्जं सव्वपाणा
णो इण्ठे समडे सेमं जहा कएहलेस्ससए जाव अणंतखु-
त्तो, एवं मोलसमु वि करुजुम्मेसु मेवं जंते ! भंते ! ति ॥ ११ ॥
पढमसमपअभवसिच्छियकडुम्म २ सप्पिपंचिदियाणं जंते !
कओ उववज्जंति जहा मसोणं पढमसमपउदेसए तदेव एव-
रं सम्पत्तं सम्पामिच्छत्तं एाणं च सव्वय गतिथि सेसं तदे-
व सेवं भंते ! भंते ! ति ॥ १२ ॥ एवं एरथ वि एक्कारस उदेसगा
कायव्वा पढं तइयपंचमा एक्कमा सेसा अट्ठवि एक्कमा ।
पढं अभवसिच्छियमहाजुम्मसयं सम्पत्तं । (पवसरमं स-

यं सम्पत्तं) ॥ १५ ॥ कएहलेस्सअभवसिच्छियकडुम्म
२ असप्पिणपंचिदियाणं जंते ! कओ उववज्जंति
जहा एसिं चेव ओहियसए तहा कएहलेस्ससयं पि एवरं
तेणं भंते ! जीवा कएहलेस्सा ? इंता कएहलेस्सा उडिं
संचिट्ठणा य कएहलेस्ससए सेसं तं चेव सेवं भंते !
भंते ! ति । वितियं अभवसिच्छियमहाजुम्मसयं ॥ ४० ॥
(सोलसमं सयं सम्पत्तं) ॥ १६ ॥ एवं क्खहिं लेस्साहिं
व सया कायव्वा जहा कएहलेस्ससयं एवरं संचिट्ठणा
ठिती य जदेव ओहियसए तदेव भाणियव्वा एवरं सुक्क-
लेस्साए उकोसेणं एकतीसं सागरोवमाई अंतोमुहुत्तमन्नि-
हियाई, ठिती एवं चेव एवरं अंतोमुहुत्तो एण्थि जहसमं
तदेव सव्वत्थं सम्पत्तं एाणाणि एण्थि, विरयी विरयावि-
रयी अणुत्तरविमाणोववात्ति एयाणि एण्थि सव्वपाणा एो
इण्ठे समडे, सेवं भंते ! भंते ! ति । एवं एयाणि सत्त
अभवसिद्धिसयाणि महाजुम्मसयाणि भवंति २ एवं एयाणि
एकवीसं सप्पिमहाजुम्मसयाणि सव्वाणि एकासीं तमहा-
जुम्मसया सम्पत्ता चत्तालीससयं सम्पत्तं ॥ ४० ॥

कापोतवेइयाशते “ उकोसेणं तिप्पि सागरोवमाई एलिओ-
वमस्स असंखेज्झभागमन्निहियाईति ” यदुक्तं तदीशानन्देव-
परमायुराश्रित्येवसेयम् । पञ्चलेश्याशते “ उकोसेणं दससाग-
रोवमाई ” इत्यादि तु यदुक्तं तद्वल्लोकदेवायुप्राश्रित्येति म-
न्तव्यम् । तत्र हि पञ्चलेश्ये तावच्चायुर्भवत्यन्तमुद्दृतं च प्राक्त-
नभवावसानवर्तीति । शुक्लेश्याशते- (संचिट्ठणा उडिं य जहा
कएहलेस्ससएपत्ति) त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि सान्त्तमुद्दृतानि
शुक्लेश्यावस्थानमित्यर्थः । एतच्च पूर्वभवावस्थान्तमुद्दृतमनु-
त्तरायुश्चाश्रित्येवसेयम् । स्थितस्तु त्रयस्त्रिंशत्सागरोप-
माणीति । “ नवरं सुक्कलेस्साए उकोसेणं एकतीसं सागरोव-
माई अंतोमुहुत्तमन्निहियाईति ” यदुक्तम् । तदुपरितन्त्रेय-
कमाश्रित्येति मन्तव्यम् । तत्र हि देवानामेतावदेवायुः शुक्-
लेश्या च भवत्यभ्वयाश्चोत्कर्षतस्तत्रैव देवतयोत्पद्यन्ते न तु
परतोऽप्यन्तमुद्दृतं च पूर्वभवावसानसंबन्धीति ॥

(१२) राशियुग्मविशेषेण नैरयिकाणामुपपातः ।

कइणं भंते ! रासीजुम्मा पसत्ता ! गोयमा ! चत्तारि
एसीजुम्मा पसत्ता, तं जहा करुजुम्मे जाव कलिओगे, से
केण्ठेणं भंते ! एवं उच्चइ चत्तारि रासीजुम्मा पसत्ता
जाव कलिओगे ? गोयमा ! जेण रासी । च उक्कएणं अवहा-
रेणं अवहारमाणे चउपज्जवसि ए से तं रासीजुम्मकड-
जुम्मे एवं जाव जेणं रासीचउक्कएणं अवहारेणं अवहार-
माणे एणपज्जवसि ए से ते रासीजुम्मकलिओगे से तेण्ठेणं
जाव कलिओगे रासीजुम्मकडजुम्म एेरइयाणं भंते ! कओ
उववज्जंति उववाओ जहा वक्कीए, तेणं जंते ! जीवा
एगसमइएणं केवइया उववज्जंति ? गोयमा ! चत्तारि वा
अट्ठ वा बारस वा मोलस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा
उववज्जंति तेणं जंते ! जीवा किं संतरं उववज्जंति शिरं-
तरं उववज्जंति ? गोयमा ! संतरं पि उववज्जंति शिरंतरं पि

उववज्जन्ति संतरं उववज्जमाणा जहमेणं एकं समयं उको-
मेणं असंखेज्जसमया अणंतं काउं उववज्जन्ति, णिरंतरं
उववज्जमाणा जहमेणं दो समया उकोमेणं असंखेज्जा
समया अणुसमयं अवरिहियं णिरंतरं उववज्जन्ति, तेणं
जंतं ! जीवा जं समयं कडुजुम्मा तं समयं तेओगा, जं
समयं तेओगा तं समयं कडुजुम्मा ? एो इण्टे समडे जं
समयं कडुजुम्मा तं समयं दावरजुम्मा, जं समयं दावर-
जुम्मा तं समयं कडुजुम्मा ? णो इण्टे समडे जं समयं
कडुजुम्मा तं समयं कलिओगा जं समयं कलिओगा तं
समयं कडुजुम्मा ? णो इण्टे समडे तेणं जंतं ! जीवा कहं
उववज्जन्ति ? गोयमा ! से जहा णामए पवए पवमाणे एवं
जहा उपवायसए जाव एो परपओगेणं उववज्जन्ति । तेणं
जंतं ! जीवा किं आयजमेणं उववज्जन्ति आय अजमेणं
उववज्जन्ति ? गोयमा ! एो आयजमेणं उववज्जन्ति आय
अजमेणं उववज्जन्ति जइ आयअजमेणं उववज्जन्ति किं
आयजसं उवजीवंति आयअजसं उवजीवंति ? गोयमा !
एो आयजसं उवजीवंति आयअजसं उवजीवंति, जदि
आयअजसं उवजीवंति किं सलेस्सा अलेस्सा ? गोयमा !
मलेस्सा एो अलेस्सा । जदि सलेस्सा किं सकिरिया
अकिरिया ? गोयमा ! सकिरिया एो अकिरिया, जदि
सकिरिया तेणेव भवग्गहणेणं सिज्जन्ति जाव अंतं करेति ?
एो इण्टे समडे । रासीकडुजुम्माअसुरकुमारानं भंते ! कओ
उववज्जन्ति जहेव णेरइयां तहेव णिरवसेसं एवं जाव
पंचिदियतिरिक्खणेणिया एवरं वणस्सइकाइया जाव
असंखेज्जा वा अणंता वा उववज्जन्ति, सेसं तं चेव मणु-
स्सा वि एवं चेव जाव एो आयजसेणं उववज्जन्ति आय-
अजसेणं उववज्जन्ति, जइ आयअजसेणं उववज्जन्ति किं
आयजसं उवजीवंति आयअजसं उवजीवंति ? गोयमा !
आयजसं पि उवजीवंति, आय अजसं पि उवजीवंति जइ
आयजसं उवजीवंति किं सलेस्सा अलेस्सा ? गोयमा !
सलेस्सा वि अलेस्सा वि जदि अलेस्सा किं सकिरिया
अकिरिया ? गोयमा ! एो सकिरिया अकिरिया । जदि
अकिरिया तेणेव भवग्गहणेणं सिज्जन्ति जाव अंतं करेति ?
इंता सिज्जन्ति जाव अंतं करेति, जदि सलेस्सा किं सकि-
रिया अकिरिया ? गोयमा ! सकिरिया एो अकिरिया जदि
सकिरिया तेणेव भवग्गहणेणं सिज्जन्ति जाव अंतं करेति ?
गोयमा ! अन्थेगइया तेणेव भवग्गहणेणं सिज्जन्ति जाव
अंतं करेति, अन्थेगइया णो तेणेव भवग्गहणेणं सिज्जन्ति
जाव अंतं करेति जदि आयअजसं उवजीवंति किं सलेस्सा
अलेस्सा ? गोयमा ! सलेस्सा एो अलेस्सा, जइ सलेस्सा
किं सकिरिया अकिरिया ? गोयमा ! सकिरिया एो

अकिरिया जइ सकिरिया तेणेव भवग्गहणेणं सिज्जन्ति
जाव अंतं करेति ? एो इण्टे समडे वाणमंतरजोइसिय-
वेमाणिया जहा णेरइया सेवं भंते ! भंते ! चि (इगुलीसइ-
मसयस्स पढमो उदेसो सम्मत्तो १४ ? ।) ॥ ११ ॥ रासीजुम्मा-
तेओगेणेरइयाणं भंते ! कओ उववज्जन्ति एवं चेव उदेसओ
भाणियव्वो एवरं परिमाणं इतिस्सा वा सत्त वा एकारस वा
पमारस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जन्ति, संतरं तहेवं
तेणं जंतं ! जीवा जं समयं तेओगा तं समयं कडुजुम्मा, जं
समयं कडुजुम्मा तं समयं तेओगा ? णो इण्टे समडे । जं
समयं तेओगा तं समयं दावरजुम्मा, जं समयं दावरजुम्मा तं
समयं तेओगा ? णो इण्टे समडे । एवं कलिओगेण वि
समं मेसं तं चेव जाव वेमाणिया एवरं उपवाओ सव्वेभिं
जहा वक्कंतीए । सेवं जंतं ! जंतं ! चि ॥ ४१ ॥ ११ ॥ रासी-
जुम्मादावरजुम्माणेरइयाणं जंतं ! कओ उववज्जन्ति एवं चेव
उदेसओ एवरं परिमाणं दो वा उ वा दस वा संखेज्जा वा
असंखेज्जा वा उववज्जन्ति संवेहो, तेणं भंते ! जीवा जं म-
मयं दावरजुम्मा तं समयं कडुजुम्मा, जं समयं कडुजुम्मा तं
समयं दावरजुम्मा ? एो इण्टे समडे । एवं तेओगेण वि समं
एवं कलिओगेण वि समं, सेसं जहा पढमुदेसए जाव वेमाणि-
या । सेवं जंतं ! जंतं ! चि ॥ ४२ ॥ ११ ॥ रासीजुम्माकलिओ-
गेणेरइयाणं जंतं ! कओ उववज्जन्ति एवं चेव परिमाणं एको
वा पंच वा णव वा तेरस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उव-
वज्जन्ति, संवेहो तेणं जंतं ! जीवा जं समयं कलिओगा तं
समयं कडुजुम्मा जं समयं कडुजुम्मा तं समयं कलिओगा ? एो
इण्टे समडे । एवं तेओगेण वि समं दावरजुम्माण वि समं,
सेसं जहा पढमुदेसए । एवं जाव वेमाणिया । सेवं जंतं !
जंतं ! चि ॥ ४३ ॥ ११ ॥ कएह्वेस्स रासीजुम्माकडुजुम्मा-
णेरइयाणं जंतं ! कओ उववज्जन्ति उपवाओ तहा भूमप्प-
जाए सेसं जहा पढमुदेसए । असुरकुमारानं तहेव एवं जाव
वाणमंतराणं । मणुस्साण वि जहेव णेरइयाणं । आयअज-
सं उवजीवंति, अलेस्सा अकिरिया तेणेव जवग्गहणेणं
सिज्जन्ति एवं ए जाणियव्वं मेसं जहा पढमुदेसए सेवं
जंतं ! जंतं ! चि ॥ ४४ ॥ ११ ॥ कएह्वेस्सतेयेणहि वि
एवं चेव उदेसओ सेवं जंतं ! जंतं ! चि ॥ ४५ ॥ ११ ॥
कएह्वेस्सदावरजुम्माहि वि एवं चेव उदेसओ सेवं जंतं !
जंतं ! चि ॥ ४६ ॥ ११ ॥ कएह्वेस्सकलिओगेहि वि एवं
चेव उदेसओ परिमाणं संवेहो य जहा आहिण्णु उदेसए-
सु सेवं जंतं ! जंतं ! चि ॥ ४७ ॥ ११ ॥ जहा कएह-
लस्सोहि एवं णील्लेस्सेहि वि चत्तारि उदेसगा जाणिय-
व्वा णिरवसेसा एवरं णेरइयाणं उपवाओ जहा बाबुयप्प-
जाए सेसं तं चेव । सेवं जंतं ! जंतं ! चि ॥ ४८ ॥ ११ ॥ ११ ॥

काउद्रेस्तेहि वि एवं चेव चत्तारि उदेसगा कायव्वा एवरं
 णेरइयाणं उपवाओ जहा रयणप्पजाए सेसं तं चेव सेवं
 जंतं ! जंतं ! चि ॥ ४१ ॥ १६ ॥ तेउद्रेस्सरासीजुम्मक-
 इजुम्मअसुरकुमाराणं जंतं ! कओ उववज्जंति एवं चेव
 एवरं जेसु तेउद्रेस्सा अत्थि तेसु जाणियव्दं एवं एएवि
 कएहलेस्ससरिसा चत्तारि उदेसगा कायव्वा ॥ सेवं भंते !
 भंते ! चि ॥ ४१ ॥ २० ॥ एवं पम्हलेस्साए वि चत्तारि उदे-
 सगा कायव्वा । पंचिदियतिरिक्खजोणिया मणुस्सा वेमा-
 णियाणं एएसि पम्हलेस्सा सेसाणं णत्थि सेवं जंतं ! जंतं !
 चि ॥ ४१ ॥ २४ ॥ जहा पम्हलेस्सा एवं सुकलेस्साए च-
 त्तारि उदेसगा कायव्वा एवरं मणुस्साणं गभओ जहा ओ-
 हियउदेसएसु सेसं तं चेव एएसु उसु वेस्सासु चउव्वांसं उ-
 देसगा ओहिया चत्तारि सव्वे ते अट्ठावीसं उदेसगा जवंति
 सेवं भंते ! भंते ! चि ॥ ४१ ॥ २८ ॥ भवसिक्खिरासीजु-
 म्मकजुम्मणेरइयाणं भंते ! कओ उववज्जंति जहा ओहि-
 या पढमगा चत्तारि उदेसगा तद्देव णिरवसेसं एए चत्तारि
 उदेसगा सेवं भंते ! जंतं ! चि ॥ ४१ ॥ ३२ ॥ कएहलेस्स-
 भवसिक्खिरासीजुम्मकजुम्मणेरइयाणं जंतं ! कओ उव-
 वज्जंति जहा कएहलेस्साए चत्तारि उदेसगा जवंति तथा
 इमेवि जवसिक्खिकएहलेस्सेहि चत्तारि उदेसगा कायव्वा
 ॥ ४१ ॥ ३६ ॥ एवं एणिलेस्सजवसिक्खिएहि वि चत्तारि
 उदेसगा ॥ ४१ ॥ ४० ॥ एवं काउद्रेस्तेहि वि चत्तारि उदे-
 सगा ॥ ४१ ॥ ४४ ॥ तेउद्रेस्तेहि वि चत्तारि उदेसगा ओ-
 हिया सरिसा ॥ ४१ ॥ ४८ ॥ पम्हलेस्सेहि वि चत्तारि
 उदेसगा ॥ ४१ ॥ ५२ ॥ सुकलेस्सेहि वि चत्तारि उदेसगा
 ओहियसरिसा एवं एएवि भवसिक्खिएहि वि अट्ठावीसं
 उदेसगा जवंति सेवं जंतं ! जंतं ! चि ॥ ४१ ॥ ५६ ॥
 अजवसिक्खिरासीजुम्मकजुम्मणेरइयाणं जंतं ! कओ
 उववज्जंति जहा पढमो उदेसओ एवरं मणुस्साणं णेरइया
 य सरिसा भाणियव्वा सेसं तद्देव सेवं जंतं ! जंतं ! चि,
 एवं चउसुवि जुम्मेसु चत्तारि उदेसगा ॥ ६० ॥ कएहलेस्सा
 अजवसिक्खिरासीजुम्मणेरइयाणं जंतं ! कओ उववज्जंति
 एवं चेव चत्तारि उदेसगा ॥ ६४ ॥ एवं णील्लेस्सअजव-
 सिक्खिएहि वि चत्तारि उदेसगा ॥ ६८ ॥ एवं काउद्रेस्तेहि
 वि चत्तारि उदेसगा ॥ ७२ ॥ एवं तेउद्रेस्सेहि वि चत्तारि
 उदेसगा ॥ ७६ ॥ पम्हलेस्सेहि वि चत्तारि उदेसगा ॥ ८० ॥
 सुकलेस्से अजवसिक्खिएहि चत्तारि उदेसगा एवं एएसु अ-
 ट्ठावीसाएवि अजवसिक्खिउदेसएसु मणुस्सा णेरइयमेणं
 पेनव्वा, सेवं जंतं ! जंतं ! चि । एवं एतेवि अट्ठावीसा उदेसगा
 ॥ ४१ ॥ ८४ ॥ सम्महिद्धि रासीजुम्मकजुम्मणेरइयाणं
 जंतं ! कओ उववज्जंति एवं जहा पढमो उदेसओ एवं

चउसुवि जुम्मेसु चत्तारि उदेसगा जवसिक्खिसरिसा का-
 यव्वा, सेवं जंतं ! जंतं ! चि ॥ ८८ ॥ कएहलेस्ससम्महिद्धि
 रासीजुम्मणेरइयाणं जंतं ! कओ उववज्जंति, एएवि क-
 एहलेस्ससरिसा चत्तारि वि उदेसगा कायव्वा एवं सम्म-
 हिद्धिमुवि जवसिक्खिसरिसा अट्ठावीसं उदेसगा कायव्वा,
 सेवं जंतं ! जंतं ! चि जाव विहरइ ॥ ४१ ॥ ११२ ॥ मि-
 च्छहिद्धि रासीजुम्मकजुम्मणेरइयाणं जंतं ! कओ उव-
 वज्जंति एवं एत्थवि मिच्छाहिद्धि अजिह्वावेणं अजवसि-
 क्खिसरिसा अट्ठावीसं उदेसगा कायव्वा सेवं जंतं ! जंतं !
 चि ॥ ४१ ॥ १४० ॥ कएहपक्खिरासीजुम्मकजुम्मण-
 रइयाणं जंतं ! कओ उववज्जंति एवं अजवसिक्खिसरिसा
 अट्ठावीसं उदेसगा कायव्वा, सेवं जंतं ! जंतं ! चि ॥ ४१ ॥
 १६८ ॥ सुकपक्खिरासीजुम्मेणेरइयाणं जंतं ! कओ उव-
 वज्जंति एवं एत्थवि जवसिक्खिसरिसा अट्ठावीसं उदेसगा
 जवंति एवं एएणं सव्वेवि उल्लउयं उदेसगं सयं जवंति ॥
 रासीजुम्मसयं सम्मत्तं ॥ ४१ ॥ ११६ ॥

(रासीजुम्मकजुम्मनेरइयत्ति) राशियुग्मानं भेदभूतेन कृत-
 युग्मेन ये प्रमितस्ते राशियुग्मकृतयुग्मास्ते च ते तैर्यिका-
 अति समासोऽतस्ते “अणुसमयमित्यादि” पदत्रयमेकाग्रम् ॥
 (आयजसेणंति) आत्मनः सम्बन्धि यशो यशोहेतुत्वाद्यशः
 संयम आत्मयशस्तेन (आयजसं उवजीवन्तिचि) आत्मयश
 आत्मसंयममुपजीवन्त्याश्रयन्ति विदधतीत्यर्थः । इह च सर्वेषां
 भवान्मयशस्येवोत्पत्तिरूपसौ सर्वेषामप्यविरतत्वादिति । इह च
 शतपरिमाणमिदमाद्यानि द्वात्रिंशच्छतान्यविधमानावान्तरश-
 तानि त्रयस्त्रिंशदादिषु तु सप्तसु प्रत्येकमवान्तरशतानि द्वादश-
 चत्वारिंशत्वेकविंशतिरिक्कचत्वारिंशे तु नास्त्यवान्तरशतमेतथा च
 सर्वेषां मीलनेऽष्टत्रिंशदधिकं शतानां शतं भवत्येवमुद्देशक-
 परिमाणमपि सर्वं शास्त्रमवबोध्यवसेयं तन्वैवेनोक्तिशतश-
 तानि पञ्चविंशत्यधिकानि । इह शतेषु क्रियत्स्वपि वृत्तिकां,
 विहितवान्महस्मि सुशक्तिः । विवृतिचूर्णैरिणपं विरहाद्विरक,
 कथमशङ्कमिथ्यथवा पथि ॥ १ ॥ इति एकचत्वारिंशं शतं
 वृत्तितः समाप्तम् ॥ ज० ४१ श० १६६ उ० ।

सुदयुग्मविशेषेणैकपरिकादीनाम् ।

सुदुष्ठागकजुम्मणेरइयाणं जंतं ! कओ उववज्जंति किं
 णेरइएहिंते उववज्जंति तिरिक्ख ० पुच्छा, गोयमा । एो ए-
 रइएहिंते उववज्जंति एवं णेरइओ उववाओ जहा वक्कं-
 तीए तद्दा जाणियव्वा, तेणं जंतं ! जीवा एगसमएणं के-
 वइया उववज्जंति ? गोयमा । चत्तारि वा अट्ठ वा बारस
 वा सोत्तस वा संखज्जा वा असेखज्जा वा उववज्जंति तेणं
 भंते ! जीवा कहुं उववज्जंति ? गोयमा । स जहाणएण प-
 व्व पवमाणे अजउवसाणे एवं जहा पंचवीसदमए अट्ठमु-
 हंएण णेरइयाणं वचव्वया तद्देव इहवि जाणियव्वा जाव
 आणयणओमेणं उववज्जंति णो परएओमेणं उववज्जंति ।
 रयणएणउहविमुहुगकजुम्मणेरइयाणं जंतं ! कओ उवव-

जंति एवं जहा ओहियणेरइयाणं वत्तव्वया सत्तेव रयण-
प्पजाए वि जाणियव्वा जाव णो परप्पओगेणं उववज्जंते एवं
सकरप्पजाएवि एवं जाव अहेसत्तमाएवि । एवं उववाओ
जहा वक्कीए अससणी खलु पढं दोच्चेव सरोसीवातइयप-
खलीगाहा । एवं उववातेयव्वा सेसं तहेव । खुड्डागतओ-
गणेरइयाणं जंते ! कओ उववज्जंति किं णेरइएहिंतो उववा-
तो जहा वक्कीए तेणं जंते ! जीवा एगसमएणं केवइया उव-
वज्जंति ? गोयमा ! तिप्पि वा सत्त वा एकारस वा पप्परस
वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति सेसं जहा क-
जुम्मस्स । एवं जाव अहेसत्तमाए । खुड्डागदावरजुम्मणेर-
इयाणं जंते ! कओ उववज्जंति एवं जहेव खुड्डागकजुम्मे
एवरं परिमाणं दो वा उ वा दस वा चउद्दस वा संखेज्जा वा
असंखेज्जा वा सेसं तं चेव । एवं जाव अहेसत्तमाए ।
खुड्डागकलिओगणेरइयाणं भंते ! कओ उववज्जंति एवं
जहेव खुड्डागकजुम्मे एवरं परिमाणं एको वा पंच वा णव
वा तेरस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति सेसं तं
चेव । एवं जाव अहेसत्तमाए । सेवं जंते ! जंते ! ति । जाव
विहरइ इक्कीसइयस्स पढो ॥ ३१ ॥ १ ॥

(जहा वक्कीएपत्ति) प्रज्ञापनाएपदे अर्थमक्षेवं तत्त एवचेन्द्रि-
यतिर्यभ्यो गर्भजमतुष्येभ्यश्च नारका उत्पद्यन्ते इति विशेषस्तु
अससणी खलु पढममित्यादि ॥ गाथाभ्यामवशेयः (अञ्ज-
कसाणत्ति) अनेन (अञ्जकवसाणं निव्वत्तिणं करणोववाए-
पत्ति) सूचितम् ॥ एकत्रिंशते प्रथमः ॥ ३१ ॥ १ ॥

कएहलेस्सखुड्डागकजुम्मणेरइयाणं जंते ! कओ उव-
ज्जंति एवं जहा ओहियणो जाव णो परप्पओगेणं एवरं
उववाओ जहा वक्कीए धूमप्पजपुढविणेरइयाणं सेसं तहेव
धूमप्पजपुढविकएहलेस्सखुड्डागकजुम्मणेरइयाणं जंते !
कओ उववज्जंति एवं चेव णिरवसेसं । एवं तमाएवि एवं
अहेसत्तमाएवि एवरं उववाओ मवत्थ जहा वक्कीए ।
कएहलेस्सखुड्डागतेओगणेरइयाणं जंते ! कओ उववज्जंति
एवं चेव एवरं तिप्पि वा सत्त एकारस वा वा पप्परस वा
संखेज्जा वा असंखेज्जा वा सेसं तहेव एवं जाव अहेसत्तमा-
एवि ॥ कएहलेस्सखुड्डागदावरजुम्मणेरइयाणं जंते ! कओ
उववज्जंति एवं चेव एवरं दो वा उ वा दस वा चउद्दस
वा भेसं तं चेव । एवं धूमप्पजाए वि जाव अहे सत्तमाएवि
कएहलेस्सखुड्डागकलिओगणेरइयाणं भंते ! एवं चेव एवरं
एको वा पंच वा णव वा तेरस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा
सेसं तं चेव । एवं धूमप्पजाए वि तमाए वि । अहेसत्तमाएवि सेवं
जंते ! जंते ! ति । एगतीमइयस्स वित्तिओ उद्देसा सम्मत्तो ॥

तृतीयस्तु भवित्वेयाध्यः सा च पञ्चमीषष्टीसप्तमीष्वेव पृथि-
वीषु भवतीति कृत्वा सामान्यद्वारकस्तद्द्वारकत्रयं चात्र प्रवर्तते
(उववाओ जहा वक्कीए धूमप्पजपुढविणेरइयाणं) इह कृष्णले-

इया प्रकान्ता सा च भूमप्रजायां प्रवर्तते तत्र ये जीवा उत्पद्य-
न्ते तेषामेवोत्पादो वाच्यस्ते वा संक्षिप्तीसृपपत्तिरिहवर्ज्जा
इति ॥ ज० ३१ श० १ उ० ।

णीललेस्सखुड्डागकजुम्मणेरइयाणं जंते ! कओ उव-
ज्जंति एवं जहेव कएहलेस्सखुड्डागकजुम्मा, एवरं उव-
वाओ जो वाडुयप्पभाए सेसं तं चेव वाडुयप्पजपुढविणी-
सलेस्सखुड्डागकजुम्मणेरइयाणं एवं पंकप्पजाएवि । एवं
चउसुवि जुम्मेसु एवरं परिमाणं जाणियव्वं, परिमाणं जहा
कएहलेस्सउद्देसए सेसं तहेव सेवं जंते ! भंते ! ति । एकती-
सइयस्स ततिओ उद्देसो सम्मत्तो ॥ ३१ ॥ ३ ॥

तृतीयस्तु भवित्वेयाध्यः सा च तृतीया चतुर्थीपञ्चमीष्वेव
पृथिवीषु भवतीति कृत्वा सामान्यद्वारकस्तद्द्वारकत्रयं चात्र
प्रवर्तते (उववाओ जो वाडुयप्पभाए) इह नीललेइया प्र-
कान्ता सा च बालुकाप्रभायां भवतीति तत्र ये जीवा उत्पद्यन्ते
तेषामेवोत्पादो वाच्यः ते चासञ्जिसरीसृपवर्जा इति (परि-
माणं जाणियव्वं) चतुरद्वारद्वारप्रवृत्तितुल्लककृत्युग्मादिस्व-
रूपं ज्ञातव्यमित्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३ ॥

काउलेस्सखुड्डागकजुम्मणेरइयाणं जंते ! कओ उव-
वज्जंति एवं जहेव कएहलेस्सखुड्डागकजुम्मे, एवरं उव-
वाओ जो रयणप्पभाए सेसं तहेव । रयणप्पजपुढवि-
काउलेस्सखुड्डागकजुम्मणेरइयाणं भंते ! कओ उववज्जं-
ति । एवं सकरप्पभाएवि । एवं वाडुयप्पभाएवि एवं च-
उसुवि जुम्मेसु एवरं परिमाणं जाणियव्वं परिमाणं जहा
कएहलेस्स उद्देसए सेसं तं चेव । सेवं भंते ! भंते ! ति ।
चतुर्थस्तु कापोतलेइयाध्यः सा च प्रयमाद्वितीयातृतीयास्वेव
पृथिवीषु भवति कृत्वा सामान्यद्वारको रत्नप्रभादिद्वारकत्रयं चात्र
सम्भवतीति (उववाओ जो रयणप्पभाए) सामान्यद्वारक
रत्नप्रभावदुपपातो वाच्यः शेषं सूत्रसिद्धम् ॥ एकत्रिंशं शतं वृ-
त्तितः समाप्तम् ॥ ३१ ॥ ४ ॥

भवसिद्धियखुड्डागकजुम्मणेरइयाणं भंते ! कओ उव-
वज्जंति किं णेरइए एवं जहेव ओहिओ तहेव णिरवसेसं
जाव णो परप्पओगेणं उववज्जंति रयणप्पभापुढविजव-
सिद्धियखुड्डागकजुम्मणेरइयाणं भंते ! एवं चेव णिरव-
सेसं एवं जाव अहेसत्तमाए । एवं जवसिद्धियखुड्डागते-
ओगणेरइयावि । एवं जाव कलिओगेति एवरं परि-
माणं जाणियव्वं परिमाणं पुवं भाणियं जहा पढमुद्देसए
सेवं भंते ! भंते ! ति ॥ ३१ ॥ ५ ॥ कएहलेस्सभवसि-
द्धियखुड्डागकजुम्मणेरइयाणं भंते ! उववज्जंति । एवं ज-
हेव ओहिओ कएहलेस्सउद्देसए तहेव णिरवसेसं चउसु
वि जुम्मेसु भाणियव्वो जाव अहेसत्तपुढविकएहलेस्स-
भवसिद्धियखुड्डागकलिओगणेरइयाणं भंते ! कओ उव-
वज्जंति तहेव सेवं भंते ! भंते ! ति ॥ ३१ ॥ ६ ॥ णीलले-
स्सजवसिद्धियचउसुवि जुम्मेसु तहेव भाणियव्वं जहा ओ-
हियणीललेस्सउद्देसए सेवं भंते ! भंते ! ति । जाव विह-

रइ ॥ ३१ ॥ ७ ॥ काउलेस्सभवसिद्धिचउसुवि जुम्मेसु
नदेव उपवातेयवो जहेव ओहिण काउलेस्सउदेसए सेवं
भंते ! भंते ! ति जाव विहरइ ॥ ३१ ॥ ८ ॥ जहा भ-
वमिद्धिएहिं चत्तारि उदेसगा भाणिया एवं अवसिद्धि-
एहिं चत्तारि उदेसगा भाणियव्वा जाव काउलेस्सउ-
देसओत्ति ॥ सेवं भंते ! भंते ! ति ॥ ३१ ॥ १२ ॥ एवं
सम्मदिट्ठीहिं वि लेस्सासंजुतेहिं चत्तारि उदेसगा कायव्वा
एवरं सम्मदिट्ठी पदमवितिएसु दोमुवि उदेसएसु अदेस-
चमपुदवीसु ए उपवातेयवो सेसं तं चेव सेवं भंते !
जंते ! ति ॥ ३१ ॥ १६ ॥ मिच्छादिट्ठीहिंवि चत्तारि
उदेसगा कायव्वा जहा भवमिच्छियाणं सेवं जंते ! जंते !
ति ॥ ३१ ॥ २० ॥ एवं कएहपक्खिएहिंवि लेस्सा स-
जुत्ता चत्तारि उदेसगा कायव्वा जहेव भवमिच्छिएहिंवि सेवं
जंते ! भंते ! ति ॥ ३१ ॥ २४ ॥ सुक्कपक्खिएहिं एवं
चेव चत्तारि उदेसगा जाणियव्वा जाव वालुयप्पभापुदवि-
काउलेस्समुक्कपक्खिए सुवुद्दगकडिआंगएरयाणं जंते !
कओ उपवज्जंति तहेव जाव एो परएओगेणं उपवज्जंति
मेवं जंते ! भंते ! ति ॥ ३१ ॥ २८ ॥ सत्वेवि एए अट्ठा-
वीमउदेसगा उपवायसयं मम्मचं ॥ ३१ ॥ २८ ॥

(१३) नय्यदेवाद्यः कुत उत्पद्यन्ते ।

जवियद्वदेवाणं जंते ! कओहिंतो उपवज्जंति किं ऐरइएहिंतो
उपवज्जंति तिरिक्खमणुसदेवेहिंतो उपवज्जंति ? गोयमा !
ऐरइएहिंतो उपवज्जंति तिरिंमणुदेवेहिंतो उपवज्जंति जेदां
जहा वक्कंतीए सत्वेसु उपवातेयवो जाव आयुत्तरोववाइ-
यत्ति, एवरं अमरेखेज्जवासाउय अकम्मचूमिगेअतरदीवस-
व्वट्टसिक्खज्जं जाव ऊपरजियदेवेहिंतोवि उपवज्जंति ।
एरदेवाणं जंते ! कओहिंतो उपवज्जंति किं ऐरइए पुच्छा ?
गोयमा ! ऐरइएहिंतोवि उपवज्जंति एो तिरिं एो मणुं
देवेहिंतोवि उपवज्जंति । जइ ऐरइएहिंतो उपवज्जंति किं
रणएप्पभापुदविऐरइएहिंतो उपवज्जंति जाव अहेसत्तमाए
पुदवि ऐरइएहिंतो वि उपवज्जंति ? गोयमा ! रणएप्प-
जापुदविऐरइएहिंतोवि उपवज्जंति एो मकरं जाव एो
अहेसत्तमपुदविऐरइएहिंतोवि उपवज्जंति जइ देवेहिंतो उप-
वज्जंति किं जणवाविदेवेहिंतो उपवज्जंति वाणमंतरजोइ-
मियवेमाणियदेवेहिंतो उपवज्जंति ? गोयमा ! जणवावासि-
देवेहिंतो उपवज्जंति वाणमंतरं एवं सत्वेदेवसु उपवाएयवो
वक्कंती भेदेणं जाव सत्त्वट्टसिक्खि ॥

(भेदेति) “ जइ ऐरइएहिंतो उपवज्जंति किं रणएप्पभा-
पुदविऐरइएहिंतो ” इत्यादिभेदो वाच्यः । (जहा वक्कंतीपत्ति)
यथा प्रज्ञानागच्छपदे ॥ नवरमित्यादि (असंखेज्जवासाओत्ति)
असंख्यानवर्गयुष्ककम्मभूमिजाः एवेन्नियतिर्यद्वाउत्ता आ-
संख्यातवर्गयुष्मककम्मभूमिजादृानां साक्षादेव गृहीतत्वादेवे-

भ्यश्चोद्भूता भव्यद्रव्यदेवा न भवन्ति भावदेवेष्वेव तेषामुत्पा-
दात् सर्वार्थैसिद्धकास्तु भव्यद्रव्यसिद्धा एव भवन्तीत्यन-
एतेभ्योऽन्ये सर्वे भव्यद्रव्यदेवतोत्पादनीया इति ॥ भ० १२
श० ए० ३० ॥ (उत्पलजीवादीनामुपपातो वणस्सइ शब्दे)

धम्मदेवाणं जंते ! कओहिंतो उपवज्जंति किं ऐरइएहिंतो
एवं वक्कंती जेदेणं सत्वेसु उपवाएयवो जाव सत्त्वट्टसि-
क्खि, एवरं तमा अहेसत्तमाए तेऊ वाऊ असंखेज्जवा-
साउय अकम्मचूमिगेअतरदीवगवज्जेसु । देवाधिदेवाणं
जंते ! कओहिंतो उपवज्जंति किं ऐरइएहिंतो उपवज्जंति
पुच्छा गोयमा ! ऐरइएहिंतो उपवज्जंति, एो तिरिं एो
मणुं देवेहिंतो उपवज्जंति जइ ऐरइए० एवं तिसु पुदविसु
उपवज्जंति ससाओ खोडेयवोआं जइ देवेहिंतो विमाणिएसु
सत्वेसु उपवज्जंति जाव सत्त्वट्टसिक्खि मेमा खोडेयवो ।
जावेदेवाणं भंते ! कओहिंतो उपवज्जंति ? एवं जहा वक्कं-
तीए जणवासीणं उपवाओ तहा जाणियव्वं ॥

धम्मदेवसु नवरमित्यादि (तमन्ति) षष्ठपृथिवी तत उट्ट-
त्तानां चारित्रं नास्ति तथा अधःसप्तस्वस्तेजसो वायोरसस्थे-
यवर्गयुष्ककम्मचूमिजेज्योऽकम्मचूमिजेज्योऽतरद्वीपजेज्यश्चो-
द्भूतानां मातृपुत्राज्जावाभ चारित्रं ततश्च न धर्मदेवत्वमिति
देवातिदेवसूचे (तिसु पुदवीसु उपवज्जंति) तिसुच्य पृथि-
वीच्य उट्टत्ता देवातिदेवा उत्पद्यन्ते (ससाओ खोडेयवोआं)
शेषा पृथिव्या निषेधयितव्या इत्यर्थः तास्य उट्टत्तानां देवाति-
देवत्वस्याभावादि “ भावदेवाणमित्यादि ” इति च घटुत्तर-
स्थानेच्य उट्टत्ता जवज्जासितयोत्पद्यन्ते असंखिनामपि तेषु
त्पादादत उक्तम् “ जहावक्कंतीए भवणवासीणं उपवाओ ”
इत्यादि ॥ भ० १२ श० १० उ० ।

(१४) स्वतोऽस्यतो वा नैरयिकादय उत्पद्यन्ते ॥

सओ जंते ! ऐरइया उपवज्जंति असतो ऐरइया उपव-
ज्जंति ? गंगेया ! सओ ऐरइया उपवज्जंति एो असतो
ऐरइया उपवज्जंति एवं जाव वेमाणिया । सओ जंते !
ऐरइया उपवज्जंति असओ ऐरइया उव्वट्ठंति ? गंगेया !
सओ ऐरइया उव्वट्ठंति एो असओ ऐरइया उव्वट्ठंति एवं
जाव वेमाणिया, एवरं जोइसियवेमाणिएसु चयंति भाणि-
यव्वं । सओ जंते ! ऐरइया उपवज्जंति असओ ऐरइया
उपवज्जंति सओ असुरकुमारा उपवज्जंति एवं जाव सओ
वेमाणिया उपवज्जंति असओ वेमाणिया उपवज्जंति, सओ
ऐरइया उव्वट्ठंति असओ ऐरइया उव्वट्ठंति सओ असुर-
कुमारा उव्वट्ठंति जाव सओ वेमाणिया चयंति असओ
वेमाणिया चयंति ? गंगेया ! सओ ऐरइया उपवज्जंति एो
असओ ऐरइया उपवज्जंति सओ असुरकुमारा उपवज्जंति
एो असओ असुरकुमारा उपवज्जंति जाव सओ वेमाणिया
उपवज्जंति एो असओ वेमाणिया उपवज्जंति सओ ऐर-
इया उव्वट्ठंति एो असओ ऐरइया उव्वट्ठंति जाव सओ
वेमाणिया चयंति एो असओ वेमाणिया चयंति । स कए-

हुणं जंते ! एवं वुचइ सत्रो णेरइया उववज्जंति णो अ-
सत्रो णेरइया उववज्जंति । जाव सत्रो वेमाणिया चयंति णो
असत्रो वेमाणिया चयंति से णुणं जे गंगेया । पासेणं अरहा पु-
रिसादाणिणं सासए लोए बुइए अणाइए अणवदग्गे जहा
पंचमे सए जाव जे होकइ से होए से तेणट्ठेणं गंगेया । एवं
वुचइ जाव सत्रो वेमाणिया चयंति णो असत्रो वेमाणिया
चयंति । सयं जंते ! एवं एवं जाणहु उदाहु असयं असत्त्वा
एतवं जाणहु उदाहु सोच्चा सत्रो णेरइया उववज्जंति णो
असत्रो णेरइया उववज्जंति जाव सत्रो वेमाणिया चयंति
णो असत्रो वेमाणिया चयंति ? गंगेया । सयं एते एवं
जाणामि णो असयं असत्त्वा एते एवं जाणामि णो सोच्चा
सत्रो णेरइया उववज्जंति णो असत्रो णेरइया उववज्जंति
जाव सत्रो वेमाणिया चयंति णो असत्रो वेमाणिया च-
यंति से केणट्ठेणं जंते ! एवं वुचइ तं चेव जाव णो अस-
त्रो वेमाणिया चयंति ? गंगेया । केवणीणं पुरच्छिमेणं मि-
वंपि जाणइ अभिंयं पि जाणइ दाहिणेणं एवं जहा समुदसए
जाव पिण्डुमे णाणे केवलित्स से तेणट्ठेणं गंगेया । एवं वु-
चइ तं चेव जाव णो असत्रो वेमाणिया चयंति ॥

अथ नारकादीनां प्रकारान्तरेणोत्पादोक्तं नैरुपयग्राह “ स-
त्रोप्येते ” इत्यादि ॥ तत्र च । सत्रो नेरइया उववज्जंति (सत्रो
विद्यमाना इत्यर्थतया न हि सर्ववैवासात्किंचिदुत्पद्यते सत्त्वा-
देव अरविषाणवत् सत्त्वं च तेषां जीवइत्यापेक्षया नारकपर्याया-
पेक्षया वा तथा हि जाविनारकपर्यायापेक्षया इत्यतो नारकाः
सतो नारका उत्पद्यन्ते नारकायुष्कोदयाद्वा भावनारका एव ना-
रकावैवासात्पद्यन्ते इति । अथवा (सउचि) विभक्तिविपरिणामात्स-
त्त्वसु प्रागुक्तपक्षेभ्योऽसत्त्वपद्यन्ते नास्तु होकस्य शाश्वतत्वेन ना-
रकादीनां सर्वदैव सद्भाव इति ॥ “ से. णं जे गंगेया ” इत्या-
दि । अनेन च तत्सिद्धान्तेनैव स्वमतं पोषितं यतः पाश्चैत्याद्या-
हंता आहसतो होका उक्तोऽतो होकस्य शाश्वतत्वात्सत्त्व एव स-
त्त्वेव वा नारकादय उत्पद्यन्ते व्ययन्ते चेति साधेवोच्यत इति ।
अथ गङ्गायुगे जगवतोऽतिशायिनं ज्ञानसंपदं संज्ञावयन् विकल्प-
यग्राह । “ सयं भंते ! इत्यादि । स्वयमात्मना विज्ञानपेक्ष-
नित्यर्थः (एवंति) वृक्षयमाणप्रकारं वस्तु (असयंति)
अस्वयं परतो विज्ञात इत्यर्थः । तथा (असत्त्वजंति) अश्रुत्वा
आगमनोपेक्षम् (एतेयंति) एतदेवमित्यर्थः (सोचजंति) पुरु-
षान्तरवचनं श्रुत्वा आगमत इत्यर्थः [सयं एतवं जाणामि]
स्वयमेतदेवं जानामि पारमार्थिकप्रत्यक्षसाक्षात्कृतसम रतवस्तु-
स्त्वोपस्थानावधारणम् ॥ म० ए ॥ ३२ उ० ।

सयं भंते ! णेरइया णेरइएसु उववज्जंति असयं णेरइया
णेरइएसु उववज्जंति ? गंगेया । सयं णेरइया णेरइएसु
उववज्जंति असयं णेरइया णेरइएसु उववज्जंति । से
केणट्ठेणं भंते ! एवं वुचइ जाव उववज्जंति ? गंगेया ।
कम्मोदएणं कम्मगुरुयत्ताए कम्मभारियाए कम्मगुरुसं-
भारियायए असुभाणं कम्माणं उदएणं असुभाणं कम्माणं

विवागेणं असुभाणं कम्माणं फलविवागेणं सयं णेरइया
णेरइएसु उववज्जंति से तेणट्ठेणं गंगेया । जाव उववज्जंति ।
सयं भंते ! असुरकुमारा पुच्छा गंगेया । सयं असुरकु-
मारा उववज्जंति णो असयं असुरकुमारा उववज्जंति ।
से केणट्ठेणं तं चेव जाव उववज्जंति ? गंगेया । कम्मो-
दएणं कम्मोवसमेणं कम्मवियइए कम्मविसोहीए कम्म-
विसुद्धीए सुभाणं कम्माणं उदएणं सुजाणं कम्माणं वि-
वागेणं सुभाणं कम्माणं फलविवागेणं सयं असुरकुमारा
असुरकुमारचाए जाव उववज्जंति णो असयं असुरकुमारा
जाव उववज्जंति से तेणट्ठेणं जाव उववज्जंति, एवं जाव
थणियकुमारा । सयं भंते ! पुढविकाइया पुच्छा गंगेया ।
सयं पुढवीकाइया उववज्जंति णो असयं जाव उववज्जंति
से केणट्ठेणं जाव उववज्जंति ? गंगेया । कम्मोदएणं
कम्मगुरुयत्ताए कम्मभारियायए कम्मगुरुयत्ताए
सुभासुभाणं कम्माणं उदएणं सुभासुनाणं कम्माणं वि-
वागेणं सुभासुभाणं कम्माणं फलविवागेणं सयं पुढवी-
काइया जाव उववज्जंति णो असयं पुढवीकाइया जाव
उववज्जंति, से तेणट्ठेणं जाव उववज्जंति एवं जाव मणुसा
वाणमंतरजोइसवेमाणिया जहा असुरकुमारा से तेणट्ठेणं
गंगेया । एवं वुचइ सयं वेमाणिया जाव उववज्जंति णो
असयं वेमाणिया जाव उववज्जंति ॥

(सयं नेरइया नेरइएसु उववज्जंति) स्वयमेव नारका उत्प-
द्यन्ते नासयं नैश्वर्यपारतन्त्र्यादित्यर्थः यथा कैश्चिदुच्यते ।
“ अहो जगुनरीशोऽयमात्मनः सुखदुःखयोः । ईश्वरप्रेरितो ग-
च्छेत्, सर्वगो भव्यममेवेति । ईश्वरस्य हि कादादिकार-
णकलापव्यतिरिक्तस्य युक्तिमिर्विचर्यमाणस्याघटनादिति
(कम्मोदएणंति) कम्मणा मुदितत्वेन न च कम्मोदयमात्रेण
नारकेषूपपद्यते केवलित्नामपि तस्य भावादत्त आह (कम्मगु-
रुयत्ताए) कम्मणां गुरुकता महत्ता कम्मगुरुकता तथा
(कम्मभारियायत्ताए) भारोऽस्ति येषां तानि भारिकाणि तद्भा-
वो भारिकता कर्मेणां भारिकता कर्मभारिकता तथा मह-
दपि किञ्चिदल्पभारं हृष्टं तथाविधभारमपि च किञ्चिदमह-
दित्यत्त आह (कम्मगुरुसंभारियायत्ताए) गुरोः सम्भारि-
कस्य च भावो गुरुसम्भारिकता गुरुता सम्भारिकता चेत्यर्थः ।
कर्मणां गुरुसम्भारिकता कर्मगुरुसम्भारिकता तथाऽतिप्र-
कर्षोवस्थेत्यर्थः । एतच्च त्रयं शुभकर्मापेक्षया स्यादत्त आह ॥
“ असुभाणं ” मित्यादि ॥ उदयप्रदेशतोऽपि स्यादत्त आह
(विवागेणंति) विपाको यथा बद्धरसाभूतिः स च भ्रन्वोऽपि
स्यादत्त आह (फलविवागेणंति) फलस्यवालावुकादेः वि-
पाको विपच्यमानता रसप्रकर्षावस्था फलविपाकस्तेनासुर-
कुमारसुखे (कम्मोदएणंति) असुरकुमारोचितः कर्मणामुद-
येन । वाचानामन्तरेण (कम्मोवसमेणंति) हृष्टयं तत्र चाशुभ-
कर्मणां सुपयोऽनेन सामान्यतः (कम्मवियत्ताए) कम्मणां
मद्युभानां विगम्या विगमेन स्थितिमाश्रित्य (कम्मविसोही-
यत्ताए) रसमाश्रित्य (कम्मविसुद्धीयत्ताए) प्रवेशापेक्षया एकयो-

अते शब्दा इति पृथिवीकायिकसूत्रे (सुभासुमासंति) शुमानां
शुजबर्षेगन्धादीनामशुमानां तेषामेकेन्द्रियजाल्यादीनां वा ।
भ० ९ श० ३२ उ० ।

(१५) इदानीं बह्वृक्षारमभिधितुम्राह । बह्वृक्षं क गच्छति ।

नेरङ्गाण जंते ! अणतरं उववृष्टिता कर्हि गच्छंति कर्हि उ-
ववज्जंति किं नेरङ्गेषु उववज्जंति तिरिक्खजोणिएसु मणुस्से-
सु देवेषु उववज्जंति ? गोयमा ! नो नेरङ्गेषु उववज्जंति
तिरिक्खजोणिएसु उववज्जंति मणुस्सेसु उववज्जंति नो दे-
वेसु उववज्जंति । जदि तिरिक्खजोणिएसु उववज्जंति किं
एगिंदिय, जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जंति ?
गोयमा ! नो एगिंदिएसु जाव नो चउरिंदिएसु उववज्जंति
एवं जेहिंनो उववाओ ञ्णिओ तेसु उववृष्टा वि जाणिए-
य्वा नवरं सम्मुच्छिमेसु न उववज्जंति, एवं सव्वपुढवीसु
जाणियव्वं नवरं अहेसत्तमाओ मणुस्सेसु न उववज्जंति
अमुरकुमारानं जंते ! अणतरं उववृष्टिता कर्हि गच्छंति कर्हि
उववज्जंति किं नेरङ्गेषु उववज्जंति जाव देवेषु उववज्जंति
गोयमा ! नो नेरङ्गेषु तिरिक्खजोणिएसु मणुस्सेसु उवव-
ज्जंति नो देवेषु उववज्जंति । जदि तिरिक्खजोणिएसु उववज्जंति
किं एगिंदियेषु जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जंति
गोयमा ! एगिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जंति नो वेदं-
दिएसु जाव नो चउरिंदिएसु पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु
उववज्जंति । जदि एगिंदिएसु उववज्जंति किं पुढवीकाइय-
एगिंदिएसु जाव वणस्सइकाइयएगिंदिएसु उववज्जंति ? गो-
यमा ! पुढवीकाइयएगिंदिएसुवि आउकाइयएगिंदिएसुवि
उववज्जंति नो तेजकाइएसु नो वाऊकाइएसु वणस्सइकाइ-
एसु उववज्जंति गोयमा ! नो सुहुमपुढवीकाइएसु अपज्जत्त-
यवाइपुढवीकाइएसु उववज्जंति । जइ बादरपुढवीकाइएसु
किं पज्जत्तगवादरपुढवीकाइएसु अपज्जत्तयवादरपुढवीका-
इएसु उववज्जंति ? गोयमा ! पज्जत्तपसु उववज्जंति नो
अपज्जत्तपसु एवं आउवणस्सइसु जाणियव्वं पंचिंदियति-
रिक्खजोणिएसु मणुस्सेसु य जहा नेरङ्गाणं उववृष्टा सम्मु-
च्छिमवज्जा तहा जाणियव्वं । एवं जाव थणियकुमारा । पुढ-
वीकाइयाणं जंते ! अणतरं उववृष्टिता कर्हि गच्छंति कर्हि
उववज्जंति किं नेरङ्गेषु जाव देवेषु उववज्जंति ? गोयमा !
नो नेरङ्गेषु उववज्जंति तिरिक्खजोणिएसु मणुस्सेसु उव-
वज्जंति नो देवेषु उववज्जंति । एवं जहा एतसिं चैव उव-
वाओ तहा उववृष्टावि देववज्जा जाणियव्वं । एवं आ-
उवणस्सइवइंदियतेइंदियचउरिंदियावि । एवं तेउवाउवि नवरं
मणुस्सवज्जेसु उववज्जंति । पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं जंते !
आणतरं उववृष्टिता कर्हि गच्छंति कर्हि उववज्जंति ? गोयमा !
नेरङ्गेषु उववज्जंति जाव देवेषु उववज्जंति नइ नेरङ्गेषु उवव-
ज्जंति किं रयणप्पनापुढवीनेरङ्गेषु उववज्जंति जाव अहे

सत्तमापुढवीनेरङ्गेषु उववज्जंति ? गोयमा ! रयणप्पना-
पुढवीनेरङ्गेषु उववज्जंति जाव अहेसत्तमापुढवीनेरङ्गेषु उ-
ववज्जंति । जदि तिरिक्खजोणिएसु उववज्जंति किं एगिं-
दिएसु जाव पंचिंदिएसु ? गोयमा ! एगिंदिएसुवि उववज्जं-
ति जाव पंचिंदिएसुवि उववज्जंति एवं जहा तेसिं चैव उव-
वाओ उववृष्टावि जाणियव्वं तहेव नवरं असंखज्जासा-
उएसुवि एते उववज्जंति किं सम्मुच्छिममणुस्सेसु उववज्जं-
ति मणुस्सेसु उववज्जंति गज्जवक्कंतियमणुस्सेसु उववज्जंति ?
गोयमा ! दोहिंतोवि एवं जहा उववाओ भणिएओ तहा उ-
ववृष्टावि जाणियव्वं नवरं अकम्मचूमिगअंतरदीवगअ-
संखेज्जवासाउएसु वि एते उववज्जंति चि भाणियव्वं, जदि
देवेषु उववज्जंति किं भवणवईसु उववज्जंति जाव किं वे-
माणिएसु उववज्जंति ? गोयमा ! सव्वेसु देवेषु चैव उव-
वज्जंति । जदि जवणवईसु उववज्जंति असुरकुमारेसु जाव
थणियकुमारेसु उववज्जंति । गोयमा ! सव्वेसु चैव उवव-
ज्जंति एवं वाणमंतरजोइसियवेमाणिएसु निरंतरं उववज्जं-
ति जाव सहस्सारोक्कोत्ति । मणुस्साणं जंते ! आणतरं उ-
ववृष्टिता कर्हि गच्छंति कर्हि उववज्जंति नेरङ्गेषु उववज्जं-
ति जाव देवेषु उववज्जंति ? गोयमा ! नेरङ्गेषु वि उववज्जं-
ति जाव देवेषुवि उववज्जंति, एवं निरंतरं सव्वेसु ठाणेषु
पुच्छा, गोयमा ! सव्वेसु ठाणेषु उववज्जंति न कर्हि विं प-
डिसेहे, कायव्वो । जाव सव्ववृष्टिस्सदेवेषु वि उववज्जंति
अस्येगइया सिज्जांति वुज्जंति मुचंति परिनिव्वायंति सव्ववु-
क्खाणमंतं करंति वाणमंतरजोइसियवेमाणियसोम्मीसाणाय
जहा अहुइकुमारा नवरं जोइसियाण य वेमाणियाण य च-
यंतीति अजिलावो कायव्वो । सणंकुमारदेवाणं पुच्छा, गो-
यमा ! जहा असुरकुमारा नवरं एगिंदिएसु न उववज्जंति,
एवं जाव सहस्सारगदेवा । आणय जाव आणुत्तरोवेवाइया
एवं चव नवरं नो तिरिक्खजोणिएसु उववज्जंति, मणुस्सेसु
पज्जत्तगसंखेज्जवासाउय कम्मचूमिगज्जवक्कंतियमणुस्सेसु उ-
ववज्जंति दारं ॥

पाठसिद्धं नवरमत्राप्येवः संज्ञेपार्थः । नैरयिकाणां स्वगा-
बादुष्टानां गर्भजसंबन्धेयवर्षायुष्कतिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्येषु-
त्पादः अथः सप्तमपृथिवीनारकाणां गर्भजसंबन्धेयवर्षायुष्कति-
र्यक्पञ्चेन्द्रियेष्वेव असुरकुमारदिभवनव्यन्तारयोक्तिसौ-
धर्मैरुपपन्नैर्वा नारकपर्याप्तपृथिव्यव्यवस्थितगर्भजसंबन्धेयव-
र्षायुष्कतिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्येषु पृथिव्यव्यवस्थितद्विष्विचतु-
स्त्रिन्द्रियाणां तिर्यग्गतौ मनुष्यगतौ च तेजोवायुनां तिर्यग्गता-
घेव तिर्यग्पञ्चेन्द्रियाणां नारकतिर्यग्मनुष्यदेवगत्युषु नवरं
वैमानिकेषु सहस्रारपर्यन्तेषु मनुष्याणां सर्वेष्वपि स्थानेषु स-
नरकुमारदिदेवानां सहस्रारदेवपर्यन्तानां गर्भजसंबन्धेयवर्षा-
युष्कतिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्येषु आनतादिदेवतानां गर्भजसंबन्धे-
यवर्षायुष्कमनुष्येष्वेवेति । गतं बह्वृक्षारम् ॥ प्रश्ना०६ पद ॥

(१६) भव्यद्रव्यदेवाद्यः कुत उत्पद्यते ॥

जवियद्वन्द्वेवाणं जंते ! अणंतरं उव्वट्ठित्ता कहिं ग-
च्छंति कहिं उव्वज्जंति किं ऐरइएसु उव्वज्जंति जाव
देवसु उव्वज्जंति ? गोयमा ! एो ऐरइएसु उव्वज्जंति एो
तिरिं ० एो मणुं ० देवसु उव्वज्जंति जइ देवसु उव्वज्जंति
मव्वदेवसु उव्वज्जंति जाव मव्वट्ठिमिद्धत्ति । एणदेवाणं
भंते ! अणंतरं उव्वट्ठित्ता पुच्छा गोयमा ! ऐरइएसु उव-
वज्जंति एो तिरिं ० एो मणुं ० देवसु उव्वज्जंति जइ
ऐरइएसु उव्वज्जंति सत्तमुयि पुट्ठवीसु उव्वज्जंति । भम्म-
देवाणं भंते ! अणंतरं उव्वट्ठित्ता पुच्छा गोयमा ! एो
ऐरइएसु उव्वज्जंति एो तिरिं ० एो मणुं ० देवसु उव-
वज्जंति जइ देवसु उव्वज्जंति किं भवणवासि दे० पुच्छा,
गोयमा ! एो भवणवासिदेवसु उव्वज्जंति, एो वाणमं-
तरजोइसियवेमाण्यदेवसु उव्वज्जंति, सव्वेसु वेमाणिएसु
उव्वज्जंति जाव सव्वट्ठिमिद्धे उव्वज्जंति अथेगइया
सिज्जंति अंतं करंति ! देवाहिदेवाणं भंते ! अणंतरं उ-
व्वट्ठित्ता कहिं गच्छंति कहिं उव्वज्जंति ? गोयमा ! सि-
ज्जंति जाव अंतं करंति । भावदेवाणं भंते ! अणंतरं
उव्वट्ठित्ता पुच्छा, जहा वक्कंतीए असुरकुमाराणं उव्वट्ठणा
तहा भाणियव्वा । भवियद्वन्द्वेवाणं भंते ! भवियद्वन्द्वे-
वेत्ति कालओ केयचिरं होइ ॥

अथ तेयामेवोद्धत्तानां प्ररूपयद्वाह-“ भवियद्वन्द्वे ” त्यादि ॥
इह च भविकद्रव्यदेवानां भविदेवभयस्वभावत्वात्तारकादि-
भवत्रयनिषेधः (ऐरइएसु उव्वज्जंति) अन्यज्ञकामभोगा
नरदेवा नैरयिकपूष्यन्ते, शेषत्रये तु तस्मिन्धस्तत्र च यद्यपि
केचिन्नववर्तिना देवेषूपपद्यन्ते तथापि ते नरदेवत्वव्यागेन
धर्मदेवत्वप्राप्ताविति न दोषः (जहा वक्कंताणं असुरकुमाराणं
उव्वट्ठणा तहा भाणियव्वत्ति) असुरकुमारा बहुषु जीवस्वस्थाने
षु गच्छन्तीति कृत्वा नैरनिदेशः इतः असुरादयो हीशानात्ताः
पृथिव्यादिष्वपि गच्छन्तीति ॥ २०२ श ० ए ७० ।

(१७) देवो महिह्मिओ यावन्महेशाख्ये विशरीरेषूपपद्यते ।

तेणं कालेणं तेणं समणं जाव एवं वयामी देवणं जंते !
महिह्मिओ जाव महसक्वे अणंतरं चयं चइता विसरीरेसु
नागेसु उव्वज्जेज्जा ? हंता गोयमा ! उव्वज्जेज्जा, सेणं
तत्थ अच्चियवंदियपूयसककारियसम्माणिए दिव्वे सच्चे
सच्चोवाए सम्मिहियपाडिहरेयावि भवेज्जा ? हंता भवेज्जा ।
सेणं भंते ! तत्रोहितो अणंतरं उव्वट्ठित्ता सिज्जेज्जा
बुज्जेज्जा जाव अंतं करेज्जा ? हंता सिज्जेज्जा जाव
अंतं करेज्जा । देवेणं भंते ! महिह्मिओ एवं चेव जाव वि-
सरीरेसु मणीसु उव्वज्जेज्जा एवं चेव जहा नागाणं ॥

(विसरीरेसुत्ति) हे शरीरे येषां ते द्विशरीरस्तेषु ये हि
नागशरीरं त्यक्त्वा मनुष्यशरीरमवाप्य स्थेन्यन्ति ते द्विशरीरा
हन्ति । (नागेसुत्ति) सर्वेषु हस्तिषु वा (तथ्यन्ति) नागज-

न्मनियत्र वा क्षेत्रे जातः ॥ “ अच्चियेन्यादि ” इहाश्चिंतादिप-
दानां पञ्चानां कर्मधारयस्तत्र चाश्चित्तश्चान्दनादिना वन्तिनः
स्मृत्या पुजितः पुष्पादिना सत्कारिणो वस्त्रादिना संमानितः
प्रतिपत्तिविशेषण (दिव्वेत्ति) प्रधानः । (सच्चोवाएत्ति) स्वप्ना-
दिप्रकारेण तदुपदिष्टस्याविनश्वरत्वात् (सच्चोवाएत्ति) सत्या-
वपातः सफलमेव इत्यर्थः कुत पतदित्याह (सच्चिहियपाडिह-
रेति) सच्चिहृतमद्वयवर्तिप्रतिहार्यं पूर्वसंगतिकादिदेवता-
कृतं प्रतिहार्यकर्म यस्य स तथा (मणीसुत्ति) पृथिवी-
कायविकारेषु ॥

देवेणं भंते ! महिह्मिओ जाव विसरीरेसु रुक्खेसु उव्व-
जेज्जा एवं चेव एवरं इमं एाएत्तं जाव सम्मिहियपाडि-
हरे लाउल्लोइयमहइयाविभवेज्जा सेसं तं चेव जाव
अंतं करेज्जा ॥

(लाउल्लोइयमहिपत्ति) (लाइयंति) ह्यगणादिना भूमि-
कायाः संसृष्टीकरणम् (उल्लोइयंति) सैद्धिकादिना कुड्यानां
धवलनमेतैव ह्येते महितो यः स तथा एतच्च विशेषणं
वृक्षस्य पीठापेक्षया, विशिष्टवृक्षा हि बद्धपीठा भवन्तीति ॥

अहं भंते गाणं गुलवमचे कुक्कवमचे मंमुक्कवसजे एएणं
णिस्सीझा णिव्वया णिग्गुणा णिम्मरा णिप्पच्चस्खाणपो-
सदोववा । काळे मामे कालं किच्चा इमीसे रयणप्पजाए
पुट्ठवीए उक्कोसं सागरावमड्डिइयंति एरगंमि ऐरइयत्ताए उ-
व्वज्जेज्जा समणं जगवं महावीरे वागरेइ उव्वज्जेज्जा ए उ-
व्वसेत्ति वत्तव्वंसिया अहं जंते ! मीहं वग्गे जहा ठस-
पिणी उदेसए जाव परस्सरे एएसि णिस्सीझा एवं चेव
जाव वत्तव्वंसिया अहं जंते ! ठंके कंके पिलए महुए सि-
खीए एएणं णिस्सीझा सेसं तं चेव जाव वत्तव्वंसिया मेवं
जंते ! जंतं ! ति । जाव विट्ठइ इवालसमयसस यअहमो
उदेमो सम्पत्तो ॥ ११ ॥

(गोलेगुलवसजेत्ति) गोवाङ्गवानां वानराणां मध्ये महान् स
एव वा विदग्धो विदग्धपर्यायत्वाच्च भद्रादस्य एवं कुक्कव-
वमोऽपि एवं मणूकवृषभोऽपि (निस्सीलत्ति) समाधान-
हिताः (निव्वयेत्ति) अपुमतरहिताः (निग्गुणात्ति) गुणध्वनेः
कृमादित्थिर्वा रहिताः “ नरइयत्ताएउव्वज्जेज्जा ” इति प्रश्नः ।
इह च “ उव्वज्जेज्जा ” इत्येतदुत्तरं तस्य चास्तम्भवासिङ्ग-
मानस्वरूपविहारमाह “ समणे ” इत्यादि असम्भवेयं यत्र स-
मये गोवाङ्गवाद्यो न तत्र समये नारकास्ते भवतः कथं ते नार-
कतयोपपद्यन्ते इति वक्तव्यं स्यात् ? भवेत्येतं श्रमणं जगवान्
महावीरो न तु जमाल्याकिरेवं व्याकरोति यदुत उत्पद्यमानमु-
त्पन्नमिति वक्तव्यं स्यात्किंवाकालनिष्ठाकालयोरभेदात् अतस्ते
गोलाङ्गुलप्रभृतयो नारकतयोपपन्नकामा नारका एवेति कृत्वा
दृष्टव्येन (नरइयत्ताए उव्वज्जेज्जेज्जात्ति) (उस्सपिणी उदेसपत्ति
सत्तमशतस्य षष्ठे इति द्वादशशतेऽष्टमः ॥ २० ११ हा० ७० ॥

(१८) नैरयिकाद्यः कथमुपपद्यन्ते ।

रायागट्ठे जाव एवं वयासी ऐरइयाणं जंते ! कइं उव्व-
ज्जंति गोयमा ! मे जहाणामवण पययमाणं अज्जवसाण-
णिव्वसिण्णकरणो वाणं मेयकाळे ते ठाणं विण्णज्झिस्ता

पुरिमं ठाणं उवसंपज्जित्ताणं विहरंति एवामिव ते वि जीवा
पवओवि पवयमाणो अज्जवसाणणिव्वत्तिणं करणोवा-
एणं से य काझे तं जवं विप्पजहिच्चा पुरिसजवं उवसंपज्जि-
त्ताणं विहरंति ।

सममेदेशके संयता भेदत उक्तास्तद्विषयकसूताश्चासंयता भ-
वन्ति ते च नारकाद्यस्तेषां च यथोत्पादो भवति तथा एषोऽ-
भिधीयत इत्येवं सम्यक्स्थास्येदमादिसुत्रम् "रायगिहे" इ-
त्यादि [पवपत्ति] पवक उत्पन्नकारि (पवमाणत्ति) पव-
मान उत्पत्ति कुर्वन् (अज्जवसाणणिव्वत्तिणं) उत्पन्नोत्पन्नं
मेत्येवंकपाऽप्यवसायनिर्वर्तितेन (करणोपायेणंति) उत्प-
न्नवत्तुणं यत्करणं क्रियाविशेषः स एवोपायः स्थानान्तरप्राप्तौ
हेतुः करणोपायस्तेन (सेयकाझेत्ति) एष्यति काले विहरतीति
योगः किं कृतेत्याह (तं ठाणंति) यत्र स्थाने स्थितस्तत्स्थानं
विप्रदाय पवनतत्स्थयकत्वा [पुरिमंति] पुरोवर्तिस्थानमुपस-
म्पद्य प्राप्य विहरतीति (एवामेवतेविज्जिवत्ति) दार्ष्टान्तिकयाज-
नार्थः किमुक्तं भवतीत्याह [पवओवि पवयमाणत्ति अज्जवसा-
णणिव्वत्तिणंति] तथाविधप्राप्यसायनिर्वर्तितेन [करणोपाये-
णंति] क्रियते विविधवस्था जीवस्थानेन क्रियते वा तदिति क-
रणं कर्म प्लवकक्रियाविशेषो वा करणं करणमिव करणं स्था-
नान्तरप्राप्तिहेतुता साधर्म्याकर्मेव तदेवोपायः करणोपायस्तेन
[तं भवन्ति] मनुष्यादिजवं [पुरिमं जवंति] प्राप्तव्यनारकभ-
वमित्यर्थः [अज्जवसाणजोगणिव्वत्तिणंति] अप्यवसानं जी-
वपरिणामो योगश्च मनःप्रवृत्तिधारापरस्तादृश्यां निर्वर्तितो यः स
तथा तेन [करणोवाएणंति] करणोपायेन मिथ्यात्वादिना क-
र्मबन्धहेतुनेति ।

तेसिणं भंते जीवाणं कहं सीहागती कहं सीहे गतिविसए
पसत्ते ? गोयमा ! से जहानामए केइ पुरिसे तरुणे वत्तावं
एवं जहा चउइसमए पढमुदेसए जाव तिसमएणं वा वि-
गहेणं उववज्जंति । ते सिणं जीवाणं तहा सीहागइ तहा
सीहे गतिविसए पसत्ते तेणं भंते ! जीवा कहं परजविया-
उर्यं पकरंति ? गोयमा ! अज्जवसाणणिव्वत्तिणं कर-
णोवाएणं एवं खलु ते जीवा परजवियाउर्यं पकरंति । ते-
सिणं जंते ! जीवा कहं गती पयचइ ? गोयमा ! आउक्खएणं
जवक्खएणं ठिईएणं एवं खलु ते सिणं जीवाणं गती पयचइ
तेणं भंते ! जीवा किं आइहूए उववज्जंति परिहूए उवव-
ज्जंति गोयमा ! आइहूए उववज्जंति एषो परिहूए उववज्जंति
तेणं भंते ! जीवा किं आयकम्मुणा उववज्जंति परकम्मुणा
उववज्जंति ? गोयमा ! आयकम्मुणा उववज्जंति एषो पर-
कम्मुणा उववज्जंति । तेणं भंते ! जीवा किं आयप्पओ-
गेणं उववज्जंति परप्पओगेणं उववज्जंति ? गोयमा !
आयप्पओगेणं उववज्जंति णो परप्पओगेणं उववज्जंति ।
असुरकुमारणं भंते ! कहं उववज्जंति जहा ऐरइया ।
तहव एयरवसेसं जाव एषो परप्पओगेणं उववज्जंति एवं
एग्गिदियवज्जा जाव वेमाणिया एग्गिदिया एवं चेव एवरं
चउसमइओ विगहो सेसं तं चेव सेवं भंते ! भंते ! ति

जाव विहरइ (पणवीसइमसयस्स अइमो २५ । ८ ।) भवसि-
द्धियनेरइयाणं भंते ! कहं उववज्जंति ? गोयमा ! से जहा-
नामए पवए पवमाणे अवसेसं तं चेव एवं जाव वेमाणिया
सेवं भंते ! भंते ! ति (पणवीसइमसयस्स एवमो १२५ । ६ ।)
अभवसिद्धियणेरइयाणं भंते ! कहं उववज्जंति ? गोयमा !
मे जहाणामए पवए पवमाणे अवसेसं तं चेव एवं जाव
वेमाणिया सेवं भंते ! भंते ! ति (पणवीसइमसयस्स
दसमो १२५ । १० ।) सम्माइहूएरइयाणं भंते ! कहं
उववज्जंति ? गोयमा ! से जहाणामए पवए पवमाणे
अवसेसं तं चेव एवं एग्गिदियवज्जं जाव वेमाणिए सेवं
भंते ! भंते ! ति (पणवीसइमसयस्स एकारसमो १२५ । ११ ।)
मिच्छदिहूएरइयाणं भंते ! कहं उववज्जंति ? गोयमा !
से जहाणामए पवए पवमाणे अवसेसं तं चेव एवं जाव
वेमाणिए सेवं भंते ! भंते ! ति जाव विहरइ । पणवीसइ-
मसयस्स दुत्तालसमो ॥ ४० २५ श ० १२ उ ० ॥

(उत्पलजीवादीनामुपपातो वणस्सइ शब्दे)

(१७) समुद्रातविशेषेणैकेन्द्रियाणाम् ॥

अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइयाणं भंते ! इमीसे रयणप्प-
भाए पुढवीए पुरच्छिमिद्धे चरिमंते समोहए समोहणा-
वेत्ता जे भविए इमीसे रयणप्पजाए पुढवीए पच्चच्छिमिद्धे
चरिमंते अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइयात्ताए उववज्जित्तए,
से एणं भंते ! कइ समइएणं विगहेणं उववज्जेज्जा ? गोयमा !
एगसमइएण वा दुसमइएण वा तिसमइएण वा विगहेणं
उववज्जेज्जा । से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ एगसमइएण
वा दुसमइएण वा जाव उववज्जेज्जा एवं खलु गोयमा ! मए
सत्तसेदीओ पसत्ताओतं जहा उज्जुआयतो सेदी एगओ
वंका दुहओ वंका एगओ खुहा दुहओ खुहा । चक्खवाला
अप्पचक्खवाला उज्जुआयया सेदीए उववज्जमाणे एगसम-
इएणं विगहेणं उववज्जेज्जा ? । एगओ वंकाए सेदीए
उववज्जमाणे दुसमइएणं विगहेणं उववज्जेज्जा, दुहओ
वंकाए सेदीए उववज्जमाणे तिसमइएणं विगहे उववज्जे-
ज्जा से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव उववज्जेज्जा ? । अपज्ज-
त्ता सुहुमपुढवीकाइयाणं जंते ! इमीसे रयणप्पजाए पुढवीए
पुरच्छिमिद्धे चरिमंते समोहए समोहणावेत्ता जे जविए इमीसे
रयणप्पजाए पुढवीए पच्चच्छिमिद्धे चरिमंते पज्जत्ता सुहुम-
पुढवीकाइयात्ताए उववज्जित्तए सेणं भंते ! कइ समइएणं वि-
गहेणं उववज्जेज्जा ? गोयमा ! एगसमइएण वा दुसम-
इएण वा सेसं तं चेव जाव से तेणट्ठेणं जाव विगहेणं उव-
वज्जेज्जा ॥ २ ॥ एवं अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइओ पुर-
च्छिमिद्धे चरिमंते समोहणावेत्ता पच्चच्छिमिद्धे चरिमंते बाद-
रपुढवीकाइएसु अपज्जत्तएसु उववातेयन्वा ॥ ३ ॥ ताहे

तेसु चैव पञ्जत्तएमु ॥ ४ ॥ एवं आउकाइएमु वि अपञ्ज-
त्तएमु उववातेयव्वा । ताहे तेसु चैव पञ्जत्तएमु, एवं आ-
उकाइएमु वि चत्तारि आद्यावगा सुहुमेहिं अपञ्जत्तएहिं !
ताहे पञ्जत्तएहिं २ वायरेहिं अपञ्जत्तएहिं ३ ताहे पञ्जत्त-
एहिं ४ उववातेयव्वा एवं चैव सुहुमेतेउकाइएहिं वि अप-
ञ्जत्तएहिं ताहे पञ्जत्तएहिं उववातेयव्वा । अपञ्जत्ता सुहु-
मुठवीकाइएणं जंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुठवीए पुर-
च्छिमिन्ने चरिमं ते समोहए समो० जे जविए मणुस्सखेत्ते
अपञ्जत्तवादरेतेउकाइयत्ताए उववज्जितए सेणं जत ! क-
इमएणं विग्गेहणं उववज्जेज्जा मेमं तं चैव एवं पञ्ज-
त्ता वादरेतेउकाइयत्ताए उववातेयव्वा वाउकाइएमु सुहु-
मवादरेमु जहा आउकाइएमु उववाइओ ताहा उववातेयव्वा
एवं वणस्सइकाइएमुवि । पञ्जत्ता सुहुमुठवीकाइएणं जत !
इमीमे रयणप्पभाए एवं पञ्जत्तसुहुमुठवीकाइएमु वि पुर-
च्छिमिन्ने चरिमंते समोहणावेत्ता एए चैव कमेणं एएमु
चैव वीसमु ठाणेमु उववाएयव्वा जाव वादरवणस्सइकाइ-
एमु पञ्जत्तएमुवि ४० एवं अपञ्जत्तए वादरुठवीकाइओ-
वि । एवं पञ्जत्तवादरपुठवीकाइओ वि । ८० । एव
आउकाइएमुवि चनुमुवि गमएमु पुरच्छिमिन्ने चारम-
ते समोहयाए चैव वत्तव्या, एएमु चैव वीसमु ठा-
णेमु उववाएयव्वा । १६० । सुहुमेतेउकाइओवि अपञ्ज-
त्तओ पञ्जत्तओ य एएमु चैव वीसमु ठाणेमु उववाते-
यव्वा । २०० । अपञ्जत्तवायरेतेउकाएणं भंते ! मणुस्स-
खेत्ते समोहए समो० जे भविए इमीसे रयणप्पभाए पुठ-
वीए पच्चच्छिमिन्ने चरिमंते अपञ्जत्तसुहुमुठवीकाइय-
त्ताए उववज्जितए, से एणं भंते ! कइ समएण विग्गेहणं
उववज्जेज्जा सेमं तहेव जाव से तेणट्टेणं एवं पुठवीकाइ-
एमु चउव्विहेसु वि उववातेयव्वा । एवं आउकाइएमु
चउव्विहेसु तेउकाइएमु अपञ्जत्तएमु पञ्जत्तएमु य एवं
चैव उववाएयव्वा । अपञ्जत्तावादरेतेउकाइएणं भंते !
मणुस्सखेत्ते समोहए समो० जे भविए मणुस्सखेत्ते अ-
पञ्जत्ता वायरेतेउकाइयत्ताए उववज्जितए सेणं भंते ! कति-
समयेसेसं तं चैव एवं पञ्जत्तवायरेतेउकाइयत्ताए उववा-
एयव्वा । वाउकाइयत्ताए वणस्सइकाइयत्ताए जहा पुठ-
वीकाइएमुवि । तहेव चउक्कएणं जेदेणं उववातेयव्वा, एवं
पञ्जत्ता वादरेतेउकाइओ वि समयखेत्ते समोहणावेत्ता एएमु
वीसइठाणेमु उववातेयव्वा जहेव अपञ्जत्तओ उववा-
तिओ एवं सव्वत्थ वि वादरेतेउकाइया अपञ्जत्तगा य
पञ्जत्तगा य समयखेत्ते उववातेयव्वा, समोहणावियव्वा-
वि । २४० । वाउकाइया । ३२० । वणस्सइकाइया य जहा
पुठवीकाइया । ४०० । तहेव चउक्कएणं जेदेणं उववातेयव्वा

जाव पञ्जत्ता वादरवणस्सइकाइयाणं भंते ! इमीसे रय-
णप्पभाए पुठवीए पुरच्छिमिन्ने चरिमंते समोहए समो०
जे जविए इमीसे रयणप्पभाए पच्चच्छिमिन्ने चरिमंते
पञ्जत्तावादरवणस्सइकाइयत्ताए उववज्जितए सेणं भंते !
कतिसमयेसेसं तहेव जाव से तेणट्टेणं अपञ्जत्ता सुहुम-
पुठवीकाइएणं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुठवीए पच्च-
च्छिमिन्ने चरिमंते समोहए समो० जे भविए इमीसे रयणप्प-
भाए पुठवीए पुरच्छिमिन्ने चरिमंते अपञ्जत्ता सुहुमपुठवी-
काइयत्ताए उववज्जितए तेणं भंते ! कइ समएणं सेसं तहेव
णिरवसेसं एवं जहेव पुरच्छिमिन्ने चरिमंते सव्वपदेसुवि
समाहया पच्चिमिन्ने चरिमंते समयखेत्ते य उववातिए जे समय-
खेत्ते समोहया पच्चिमिन्ने चरिमंते समयखेत्ते य उववा-
एयव्वा तेणव गमएणं एवं एएणं दाहिणिन्ने चरिमंते स-
मयखेत्ते य समाहयाणं उत्तरिन्ने चरिमंते समयखेत्ते य उव-
वानो, एवं चैव उत्तरिन्ने चरिमंते समयखेत्ते य समोहियाणं
दाहिणिन्ने चरिमंते समयखेत्ते य उववातेयव्वा, तेणव गम-
एण । अपञ्जत्ता सुहुमपुठवीकाइएणं जंते ! सकरप्पभाए पु-
ठवीए पुरच्छिमिन्ने चरिमंते समोहए समो० जे जविए सकर-
प्पभाए पुठवीए पच्चिमिन्ने चरिमंते अपञ्जत्ता सुहुमपु-
ठवीकाइयत्ताए उववज्जेज्जा एवं जहेव रयणप्पभाए जाव से
तेणट्टेणं एवं एएणं कमेणं जाव पञ्जत्तएमु सुहुमेतेउकाइएमु
अपञ्जत्तएमु । सुहुमुठवीकाइएणं जंते ! सकरप्पभाए पु-
ठवीए पुरच्छिमिन्ने चरिमंते समोहए समो० जे जविए
समयखेत्ते अपञ्जत्ता वायरेतेउकाइयत्ताए उववज्जितए मे
एणं जंते ! कइ समए पुच्छा, गोयमा ! इ समएण वा ति-
समएण वा विग्गेहणं उववज्जेज्जा । मे केणट्टेणं जंते !
पुच्छा एवं ग्वसु गोयमा ! मए सत्त सेठीओ पणत्ताओ तं
जहा उज्जुआयता जाव अच्चकवाद्या । एगओ वंकाए
सेठीए उववज्जमाणे हुममएणं विग्गेहणं उववज्जेज्जा ।
हुहओ वंकाए सेठीए उववज्जमाणे तिसमएणं विग्गेहणं
उववज्जेज्जा ! से तेणट्टेणं एवं पञ्जत्तएमुवि वादरेतेउकाइ-
एमु सेसं जहा रयणप्पभाए । जे वि वायरेतेउकाइया अप-
ञ्जत्तगा य पञ्जत्तगा य समयखेत्ते समोहया दोब्बाए पुठ-
वीए पच्चिमिन्ने चरिमंते पुठवीकाइएमु चउव्विहेसु आ-
उकाइएमु चउव्विहेसु तेउकाइएमु हुविहेसु वाउकाइएमु
चउव्विहेसु वणस्सइकाइएमु चउव्विहेसु उववज्जइ ते वि
एवं चैव हुममएण वा तिसमएण वा विग्गेहणं उववाते-
यव्वा । वादरेतेउकाइया अपञ्जत्तगा य पञ्जत्तगा य जाहे
तेसु चैव उववज्जंति ताहे जहेव रयणप्पभाए तहेव एगम-
मए हुममए तिसमए विग्गेहा जाणियव्वा, सेसं जहा

रयणप्पजाए तह्वे णिरवसेसं जहा सकरप्पजाए वत्तव्वया जणिया एवं जाव अहे सत्तमाए जाणियव्वा ॥

कइवहेत्यादि । इदं च लोकनासीं प्रस्तार्य भावनीयम् । [एग-समइएणवत्ति] एकः समयो यत्रास्वसावेकसामयिकस्तेन । [विगहेण] विग्रहो वक्तुं गतौ च तस्य सम्प्रज्ञाकतिरेव विग्रहः । विशिष्टो वा ग्रहो विशिष्टस्थानप्राप्तिहेतुत्वा गतिविग्रहस्तेन तत्र [उज्जुआयएत्ति] यदा मरणस्थानाप्तिक्रयौत्पत्तिस्थानं समभ्रेण्यं भवति तदा ऋज्ज्वायता भ्रेणज्जवति तथा च गच्छतः एकसामयिकी गतिः स्यादित्यत उच्यते “एगसमइएणमित्यादि” यदा पुनर्मरणस्थानाहुत्पत्तिस्थानमेकप्रतरे विभ्रेयां वर्तते तद्वक्तो वक्ता भ्रेणिः स्यात्समयद्वयेन चोत्पत्तिस्थानप्राप्तिः स्यादित्यत उच्यते “एगओ वंकाए सेदीए उववज्जमाणे दुसमइएणं विगहेणमित्यादि” यदा तु मरणस्थादुत्पत्तिस्थानमधस्तेन वा प्रतरे विभ्रेण्यं स्यात्तदा चिक्का भ्रेणिः स्यात्समयत्रयेण चोत्पत्तिस्थानावाप्तिः स्यादित्यत उच्यते “दुहओ वंकाए” इत्यादि एवं “आउकाइएसु वि चत्तारि आलावगा” इत्येतस्य विवरणं “सुहुमेडीत्यादि” वादरेतज्जसायिकसूत्रे रत्तप्रभाप्रक्रमेऽपि यदुक्तं [जे भविए मणुस्सखेत्तेत्ति] तदादरेतज्जसामन्य-चोत्पत्तासम्प्रज्ञादिति [वीससु गणेनुत्ति] पृथिव्याद्यः पञ्च सूत्रवादरेतदा द्विधेति द्वा ते च प्रत्येकं पर्याप्तपर्याप्तकभेदाद्विशतिरिति द्वा चैकैकस्मिन् जीवस्थाने विशतिर्गमा भवन्ति तदेवं पूर्वान्तगमानां चत्वारि शतान्येवं पश्चिमान्तादिगमानामपि तत्रैवं रत्तप्रभाप्रकरणे सर्वाणि षोडश शतानि गमानामिति शर्कराप्रभाप्रकरणे वादरेतज्जसायिकसूत्रे “दुसमइएणं वेयादि” इह शर्कराप्रभापूर्वचरमान्ताम्मुप्येवञ्चे उपपद्यमानस्य समभ्रेण्योक्तस्थानसमपणमितोह नोक्तम् “दुसमएणमित्यादि” तु एकस्य वक्तस्य द्वयोर्वा सम्भवानुक्तमिति ॥

अथ सामान्येनाऽयः क्षेत्रमूर्कत्वेवं याऽऽधिन्याह ।

अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइएणं जंतं ! अहे झोयखेत्तणालीए वाहिरिस्सि खेत्ते समोहए समो० जे जविए उह्लोए खेत्तणालीए वाहिरिस्सि खेत्ते अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइएणं उववज्जत्तए से एणं जंतं ! कइसमइएणं विगहेणं उववज्जज्जा ? गोयमा ! तिसमइएणं वा चउसमइएणं वा विगहेणं उववज्जज्जा । से केणहेणं एवं वुच्चइ तिसमइएणं वा चउसमइएणं वा विगहेणं उववज्जज्जा ? गोयमा ! अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइएणं अहोझोयखेत्तणालीए वाहिरिस्सि खेत्ते समोहए समोहणिज्जं जे जविए उह्लोयखेत्तणालीए वाहिरिस्सि खेत्ते अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइएणं एगपयरंसि अणुमेदी उववज्जत्तए ? सेणं तिसमइएणं विगहेणं उववज्जज्जा जे जविए विमेदीओ उववज्जत्तए तेषं चउसमइएणं विगहेणं उववज्जज्जा । से तेणहेणं जाव उववज्जंति । एवं पज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइएणं वि एवं जाव पज्जत्ता सुहुमेतकाइएणं वि ॥ अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइएणं भंते ! अहोझोय जाव समोहणित्ता जे जविए समयखेत्ते अपज्जत्ता वादरेतकाइएणं उववज्ज-

त्तए से एणं जंतं ! कइसमइएणं विगहेणं उववज्जज्जा ? गोयमा ! दुसमइएणं वा तिसमइएणं वा विगहेणं उववज्जज्जा । से केणहेणं जंतं ! एवं खलु गोयमा ! सए सत्त सेदीओ पप्पत्ताओ तं जहा उज्जुआयता जाव अरुच-क्कावा एगतो वंकाए सेदीए उववज्जमाणे दुसमइएणं विगहेणं उववज्जज्जा, दुहओ वंकाए सेदीए उववज्जमाणे तिसमइएणं विगहेणं उववज्जज्जा से तेणहेणं एवं पज्जत्त-एसु वायरतेउकाइएसु वि उववातेयव्वो । वाउकाइयवणस्स-इकाइएणं चउकएणं जेदेणं जहा आउकाइयत्ताए तह्वे उ-ववातेयव्वो २० । एवं जहा अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइयस्स गमओ जणिओ एवं पज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइयस्स वि जाण-यव्वो तह्वे वीसाए ठाणेषु उववाएयव्वो । ४० । अहे-झोयखेत्तणालीए वाहिरिस्सि खेत्ते समोहओ एवं वायरपुढ-वीकाइयस्सवि अपज्जत्तागस्स पज्जत्तागस्स य जाणियव्वं । एवं आउकाइयस्स चउव्विदस्सवि भाणियव्वं । सुहुमेत-काइयस्स दुविदस्सवि एवं चेव अपज्जत्ता वादरेतकाइएणं समयखेत्ते समोहए समोह० जे जविए उह्लोयखेत्तणालीए वाहिरिस्सि खेत्ते अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइएणं उ-ववज्जत्तए से एणं भंते ! कइसमइएणं विगहेणं उववज्ज-ज्जा ? गोयमा ! दुसमइएणं वा तिसमइएणं वा चउसमइएणं वा विगहेणं उववज्जज्जा । से केणहेणं अहो जहेव रयण-प्पभाए तह्वे सत्तसेदीए । एवं जाव अपज्जत्ता वादरेत-उकाइएणं भंते ! समयखेत्ते समोहए समो० जे भविए उह्लोयखेत्तणालीए वाहिरिस्सि खेत्ते अपज्जत्ता सुहुमेत-उकाइएणं उववज्जत्तए से एणं भंते ! सेसं तं चेव । अपज्जत्ता वादरेतकाइएणं भंते ! समयखेत्ते समोहए समो० जे भविए समयखेत्ते अपज्जत्ता वादरेतकाइय-त्ताए उववज्जत्तए से एणं भंते ! कइसमइएणं विगहेणं उववज्जज्जा ? गोयमा ! एगसमइएणं वा दुसमइएणं वा तिसमइएणं वा विगहेणं उववज्जज्जा । से केणहेणं भंते ! अहो जहेव रयणप्पजाए तह्वे सत्तसेदीए । एवं पज्जत्ता वादरेतकाइयत्ताएवि । वाउकाइएसु य वणस्सइकाइएसु जहा पुढवीकाइएसु उववातिओ तह्वे चउकएणं भेदं उववातेयव्वो । एवं पज्जत्ता वादरेतकाइओवि । एएसु चेव ठाणेषु उववातेयव्वो । वाउकाइयवणस्सइकाइएणं जहेव पुढवीकाइओ उववाइओ तह्वे जाणियव्वो । अप-ज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइएणं भंते ! एत्थवि लोयखेत्तणालीए वाहिरिस्सि खेत्ते समोहए समो० जे भविए अहेवे-त्तणालीए वाहिरिस्सि खेत्ते अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइय-त्ताए उववज्जि ए से एणं भंते ! कतिसमए ? एवं उह्लोय-खेत्तणालीए वाहिरिस्सि खेत्ते समोहएणं अहेलोयखेत्त-

गालीए बाहिरिल्ले खेत्ते उववज्जयाणं सो चेव गमओ
 गिरवसेसो भाणियव्वो जाव वायरवणस्सइकाइओ अ-
 पज्जत्तओ वायरवणस्सइकाइएसु अपज्जत्तएसु उववाइओ ।
 अपज्जत्ता सुहुमपुढविकाइयाणं भंते ! लोगस्स पुरच्छि-
 मिद्धे चरिमंते समोहए समो० जे जविए लोगस्स पुरच्छि-
 मिद्धे चरिमंते अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइयत्ताए उववज्जि-
 तए । से एणं भंते ! कइममइएणं विग्गहेणं उववज्जंति ?
 गोयमा ! एगसमइएण वा दुसमइएण वा तिसमइएण वा
 विग्गहेणं उववज्जेज्जा । से केण्णहेणं भंते ! एवं बुच्चइ
 एगसमइएण वा जाव उववज्जेज्जा ? एवं खलु ! गोयमा !
 मए सत्तसेदीओ पम्पत्ताओ, तं जहा उज्जुआयता जाव अरु-
 चकवाला । उज्जुआयताए सेदीए उववज्जमाणे एगसम-
 एणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा । एगाओ वंकाए सेदीए उव-
 वज्जमाणे दुसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा । दुहओ
 वंकाए सेदीए उववज्जमाणे जे जविए एगपयरंसि अणु-
 सेदी उववज्जितए सेणं तिसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा ।
 जे भविए विसेदी उववज्जितए सेणं चउसमइएणं विग्ग-
 हेणं उववज्जेज्जा से तेण्णहेणं जाव उववज्जेज्जा । एवं अ-
 पज्जत्तसुहुमपुढवीकाइओ लोगस्स पुरच्छिमिद्धे चरिमंते समो-
 हए लोगस्स पुरच्छिमिद्धे चेव चरिमंते अपज्जत्तएसु य
 सुहुमपुढवीकाइएसु सुहुमआउकाइएसु अपज्जत्तएसु पज्ज-
 तएसु सुहुमतेउकाइएसु अपज्जत्तएसु पज्जत्तएसु य सुहु-
 मवाउकाइएसु य अपज्जत्तएसु पज्जत्तएसु य वादरवाउका-
 इएसु अपज्जत्तएसु य पज्जत्तएसु य सुहुमवणस्सइकाइएसु
 अपज्जत्तएसु पज्जत्तएसु य बारससु वि णाणेषु एएणं चेव
 कमेणं भाणियव्वो, सुहुमपुढवीकाइओ पज्जत्तओ एवं चेव
 गिरवसेसे बारससु वि णाणेषु उववातेयव्वो । १५। एवंएएणं
 गमएणं जाव सुहुमवणस्सइकाइओ पज्जत्तओ । सुहुमवण-
 स्सइकाइएसु पज्जत्तएसु चेव जाणियव्वो ! अपज्जत्ता
 सुहुमपुढवीकाइयाणं जंते ! लोगस्स पुरच्छिमिद्धे चरिमंते
 समोहए समोह० जे भविए लोगस्स दाहिणिद्धे चरिमंते
 अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइएसु उववज्जितए से एणं जंते !
 कइ समइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा ! गोयमा ! दुसमइ-
 एण वा तिसमइएण वा चउसमइएण वा विग्गहेणं उवव-
 ज्जंति । से केण्णहेणं जंते ! एवं बुच्चइ एवं खलु गोयमा !
 मए सत्तसेदीओ पम्पत्ताओ, तं जहा उज्जुआयता जाव अरु-
 चकवाला । एगाओ वंकाए सेदीए उववज्जमाणे दु-
 समइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा । दुहओ वंकाए सेदीए
 उववज्जमाणे जे भविए एगपयरंसि अणुसेदी उववज्जि-
 तए सेणं तिसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा । जे जविए
 विसेदीओ उववज्जितए सेणं चउसमइएणं विग्गहेणं उवव-

ज्जेज्जा से तेण्णहेणं गोयमा ! एएणं गमएणं पुरच्छिमिद्धे
 चरिमंते उववातेयव्वो जाव सुहुमवणस्सइकाइओ प-
 ज्जत्तसुहुमवणस्सइएसु चेव सव्वेसिं दुसमइओ तिसम-
 इओ चउसमइओ विग्गहेणं जाणियव्वो । अपज्जत्तो
 सुहुमपुढवीकाइएणं जंते ! लोगस्स पुरच्छिमिद्धे चरिमंते
 समो० २ जे जविए लोगस्स पञ्चिमिद्धे चरिमंते अप-
 ज्जत्तसुहुमपुढवीकाइयत्ताए उववज्जितए सेणं जंते ! कइ स-
 मइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा ? गोयमा ! एगसमइएण वा
 दुसमइएण वा तिसमइएण वा चउसमइएण वा विग्गहेणं
 उववज्जेज्जा । से केण्णहेणं एवं जहेव पुरच्छिमिद्धे चरि-
 मंते समोहया पुरच्छिमिद्धे चेव चरिमंते उववातिया तहेव
 पुरच्छिमिद्धे चरिमंते समोहया पञ्चिमिद्धे चरिमंते उववा-
 तेयव्वो । सव्वे अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइएणं भंते ! लो-
 गस्स पुरच्छिमिद्धे चरिमंते समोहए समो० जे जविए लो-
 गस्स उत्तरिद्धे चरिमंते अपज्जत्तसुहुमपुढवीकाइयत्ताए उव०
 सेणं जंते ! एवं जहा पुरच्छिमिद्धे चरिमंते समोहओ दा-
 हिणिद्धे उववाइओ तहा पुरच्छिमिद्धे समोहओ उत्तरिद्धे
 चरिमंते उववाएयव्वो । अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइयाणं
 जंते ! लोगस्स दाहिणिल्ले चरिमंते समोहओ जे
 भविए लोगस्स दाहिणिद्धे चरिमंते अपज्जत्ता सुहुमपुढवी-
 काइयत्ताए उववज्जितए एवं जहा पुरच्छिमिद्धे समोहओ
 पुरच्छिमिद्धे चेव उववातिओ तहेव दाहिणिल्ले समोहओ
 तहेव दाहिणिल्ले चेव उववाएयव्वो तहेव एगिरवसेसं जाव
 सुहुमवणस्सइकाइओ पज्जत्तओ सुहुमवणस्सइकाइएसु चेव
 पज्जत्तएसु दाहिणिल्ले चरिमंते उववाइओ एवं दाहिणिल्ले
 समोहओ पञ्चिमिद्धे चरिमंते उववाएयव्वो, णवरं दुसम-
 इए तिसमइए चउसमइओ विग्गहेणं सेसं तहेव दाहिणिल्ले
 समोहओ उत्तरिद्धे चरिमंते उववाएयव्वो जहेव सट्ठाणे त-
 हेव एगसमइयं दुसमइयं तिसमइयं चउसमइयं विग्गहेणं पुर-
 च्छिमिद्धे जहा पञ्चिमिद्धे तहेव दुसमइयं तिसमइयं पञ्च-
 च्छिमिद्धे चरिमंते समोहयाणं पञ्चिमिद्धे उववज्जमाणेणं
 जहा सट्ठाणे उत्तरिल्ले उववज्जमाणेणं एगसमइओ वि-
 ग्गहेणं एत्थि सेसं तहेव । पुरच्छिमिद्धे जहा सट्ठाणे । दाहि-
 णिल्ले एगसमइओ विग्गहेणं एत्थि सेसं तहेव उत्तरिद्धे समो-
 हयाणं उत्तरिद्धे चेव उववज्जमाणेणं जहा सट्ठाणे उत्तरिद्धे
 समोहयाणं पुरच्छिमिद्धे उववज्जमाणेणं एवं चेव णवरं
 एगसमइओ विग्गहेणं एत्थि, उत्तरिद्धे समोहयाणं दाहि-
 णिल्ले उववज्जमाणेणं जहा सट्ठाणे उत्तरिद्धे समोह-
 याणं पञ्चिमिद्धे उववज्जमाणेणं एगसमइओ विग्गहेणं
 एत्थि सेसं तहेव जाव सुहुमवणस्सइकाइओ पज्जत्तओ
 सुहुमवणस्सइकाइएसु पज्जत्तएसु चेव । ज० ॥

“अपज्जन्ता सुहुमेत्यादि” (अहेलोपवेत्तनाद्योपत्तिः) । अ-
धोलोकत्रक्षणे केव या नारी वसनामी सा अधोलोकत्रेनानी
तस्या एवमूर्ध्लोकत्रेनाद्यपि (तिसमश्णवन्ति) अधोलो-
कत्रेनाद्याः बहिः पूर्वादिदिशि मृत्वा एकेन नारीमध्ये प्रविष्टा
द्वितीये समये ऊर्ध्वं गतस्तत एकप्रतरे पूर्वस्यां पश्चिमायां वा
यद्यतोत्पत्तिर्भवति तदा तु श्रेण्यां गत्वा तृतीयसमये उत्पद्यत इति ।
(चउसमश्णवन्ति) यदा नार्या बहिर्वापस्यादिदिशि मृत्-
स्तदैकेन समयेन पश्चिमायामुत्तरस्यां वा गतो द्वितीयेन नार्यां
प्रविष्टस्तृतीये ऊर्ध्वं गतश्चतुर्थे तु श्रेण्यां गत्वा पूर्वादिदिश्युत्प-
द्यत इति । इदं च प्रायो वृत्तिमद्विद्वत्यात्मन्यथा पञ्चसत्त्वार्थि-
क्यपि गतिः सम्भवति यदा अधोलोककोणादूर्ध्वलोककोण एवो-
त्पत्त्यर्थं भवति । भवन्ति चात्र गाथाः । “सुत्तं चउसमयाओ,
नथि गओ परावि णिदिहा । जुज्जय य पंचसमया, जीवस्स
गई इहोए ॥१॥ जातमतमविदिसाए, समोहओ वंभलागवि-
दिसाए । उववज्जई गईए, सो नियमा पंचसमयाए ॥ २ ॥
उजुया यतगंका, उहओ वंका गई वि णिदिहा । जुज्जति यति
चउवंका, विनाम चउ पंच समयाए ॥ ३ ॥ उववाया जावाओ, न
पंच समया उहवा न सत्तावि । जणिया जह चउसमया, मह-
ल्लयेन सत्ताविच्ति ॥ ४ ॥ ” “अपज्जन्ता वायरेतेउकाइएणमि-
त्यादौ” (उसमश्णवा तिसमश्णवा विगहणं उववज्जज्ज-
त्ति) एतस्यैव भावना समयक्षेत्रादसावेकेन समयेनोर्ध्वं गतो
द्वितीयेन तु नाड्या बहिर्दिश्यवस्थितमुत्पत्तिस्थानमिति । तथा
समयक्षेत्रादेकेनोर्ध्वं याति द्वितीयेन तु नाड्या बहिः पूर्वादिदि-
शि तृतीयेन विदिग्यवस्थितमुत्पत्तिस्थानमिति । अथ लोकचर-
मान्तमाश्रित्याह “अपज्जन्ता सुहुमपुढवीकाइएणं भंते ! लांग-
स्सेत्यादि” । इह च लोकचरमान्तात् पूर्वचरमान्ते उत्पद्यमा-
स्यैकसमयादिका चतुःसमयांता गतिः सज्जवत्तनुश्रेणिविश्रे-
णिसम्भवात् । अ० ३४ श० १ उ० ।

[२०] पुढ्वीकायादीनां समवहत्य देवलोकेवृत्ताद् ॥

पुढ्वीकाइएणं जंते ! इमीसे रयणप्पजाए य सकरप्पजाए
य अंतरा समोहए समोहणित्ता जे जविए सोहम्मे कप्पे पु-
ढ्वीकाइयत्ताए उववज्जित्तए से एणं जंते ! किं पुढ्वि उवव-
ज्जित्ता पच्छा आहारोज्जा पुढ्वि आहारित्ता पच्छा उववज्जे-
ज्जा ! गोयमा ! पुढ्वि वा उववज्जित्ता एवं जहा सत्तरस-
मसए ऋद्वेसए जावसे तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं बुच्च पुढ्वि वा
उववज्जेज्जा एवरं तेहिं संपाउणिएज्जा इमेहिं आहारो भसइ
सेसं तं चेव । पुढ्वीकाइएणं जंते ! इमीसे रयणप्पमाए
पुढ्वीए सकरप्पजाए पुढ्वीए अंतरा समोहए जे जविए
इमाणं कप्पे पुढ्वीकाइयत्ताए उववज्जित्तए । एवं चेव जाव
इसिप्पन्नाराए उववाएयव्वो । पुढ्वीकाइएणं भंते ! सकर-
प्पजाए वावुयप्पजाए पुढ्वीए अंतरा समोहए समोहणित्ता
जे जविए सोहम्मे जाव इसिप्पन्नाराए । एवं एएणं कमेणं
जाव तमाए अहेसत्तमाए पुढ्वीए अंतरा समोहए समोहणि-
त्ता जे जविए सोहम्मे कप्पे जाव इसिप्पन्नाराए उववाए-

यव्वो । पुढ्वीकाइएणं जंते ! सोहम्मीसाणं सणकुमारमाहिं-
दाए य कप्पाणं अंतरा समोहए समोहइत्ता जे भविए इमीसे
रयणप्पजाए पुढ्वीए पुढ्वीकाइयत्ताए उववज्जित्तए सेए
जंते ! पुढ्वि उववज्जित्ता पच्छा आहारोज्जा सेसं तं चेव
जाव से तेणट्ठेणं जाव णिकेवओ । पुढ्वीकाइएणं जंते !
सोहम्मीसाणाणं सणकुमारमाहिंदाए य कप्पाणं अंतरा स-
मोहए समोहइत्ता जे जविए सकरप्पजाए पुढ्वीए पुढ्वीकाइ-
यत्ताए उववज्जित्तए । एवं चेव एवं जाव अहेसत्तमाए
उववाएयव्वो । एवं सणकुमारमाहिंदाए वंतदोगस्स क-
प्पस्स अंतरा समोहए समोहइत्ता पुणरवि जाव अहेसत्तमाए
उववाएयव्वो । एवं वंतदोगस्स वंतगस्स य कप्पस्स अंतरा-
समोहए पुणरवि जाव अहेसत्तमाए एवं लंतगस्स महा-
सुकस्स कप्पस्स अंतरा समोहए पुणरवि जाव अहेसत्त-
माए एवं महामुकस्स सहस्सारस्स य कप्पस्स अंतरा पुण-
रवि जाव अहेसत्तमाए, एवं सहस्सारस्स य आणयपाण-
यकप्पाणं अंतरा, पुणरवि जाव अहेसत्तमाए एवं आणयपा-
णयआरणअच्छुताए य कप्पाणं अंतरा, पुणरवि जाव
अहेसत्तमाए एवं आरणअच्छुताए । मेवेज्जगविमाणा-
ण य अंतरा पुणरवि जाव अहे सत्तमाए एवं मेवेज्जगवि-
माणाणं अणुत्तरविमाणाण य अंतरा पुणरवि जाव अ-
हेसत्तमाए एवं अणुत्तरविमाणाणं इसिप्पन्नाराए य पु-
णरवि जाव अहेसत्तमाए उववाएयव्वो । आउकाइएणं
जंते ! इमीसे रयणप्पजाए य सकरप्पजाए य पुढ्वीए अं-
तरा समोहए समोहइत्ता जे भविए सोहम्मे कप्पे आउका-
इयत्ताए उववज्जित्तए सेसं जहा पुढ्वीकाइयस्स जाव से ते-
णट्ठेणं एवं पढमा दोच्चाणं अंतरा समोहओ जाव इसिप्प-
न्नाराए उववाएयव्वो । एवं एएणं कमेणं जाव तमाए अहे
सत्तमाए पुढ्वीए अंतरा समोहए समोहइत्ता जाव इसिप्पन्ना-
राए उववाएयव्वो । आउकाइयत्ताए आउकाइयाएणं भंते !
सोहम्मीसाणाणं सणकुमारमाहिंदाए य कप्पाणं अंतरा स-
मोहए समोहइत्ता जे जविए इमीसे रयणप्पजाए पुढ्वीए घ-
णोदधियणोदधिवल्लएसु आउकाइयत्ताए उववज्जित्तए सेसं
तं चेव एवं एएहिं चेव अंतरं समोहइत्ताओ जाव अहेसत्त-
माए पुढ्वीए घणोदधियणोदधिवल्लएसु आउकाइयत्ताए उ-
ववाएयव्वो, एवं जाव अणुत्तरविमाणाणं इसिप्पन्नाराए
पुढ्वीए अंतरा समोहए जाव अहेसत्तमाए घणोदधियणो-
दधिवल्लएसु उववाएयव्वो २ वाउकाइएणं जंते ! इमीसे
रयणप्पजाए पुढ्वीए सकरप्पमाए पुढ्वीए अंतरा समो-
हए समोहइत्ता जे जविए सोहम्मे कप्पे वाउकाइयत्ताए उ-
ववज्जित्तए एवं जहा सत्तरसमसए वाउकाइयउद्वेसएसु तद्वा
इहवि एवरं अंतरं समोहणा वेयव्वो सेसं तं चेव जाव

अणुत्तरविमाराणं ईसिप्पभाराए य पुढवीए अंतरा स-
मोहए समोहइत्ता जे भविए घणवाततणुवातघणवातवलएसु
वाउकाइयत्ताए उववज्जित्तए सेसं तं चेव जाव से तेण-
ट्ठेणं जाव उववज्जेज्जा । सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥ वीसइ-
मस्स ठ्ठो उहेसो सम्मत्तो ॥ २० ॥ ६ ॥

पञ्चमे पुत्तलपरिणाम उक्तः षष्ठे तु पुत्रिय्यादिजीवपरिणामो-
ऽभिधीयत इत्येवं सम्प्रचरुस्यादयेदमादिस्वप्नम् “पुढवीत्यादि”
(एवं जहा सत्तरसमसए छुट्ठुइसेत्ति) । अनेन च यस्मिन्चितं
तदिदं “ पुढ्वि वा उववज्जिता पच्छा आहाररेज्जा पुढ्वि वा
आहारित्ता पच्छा उववज्जेज्जेत्यादि ” । अस्य चायमर्थः—यो-
गेन्द्रकुलसन्निभसमुदात्तगामी स पूर्व समुत्पद्यते तत्र गच्छती-
त्यर्थः पश्चादाहारयति शरीरप्रायोग्यानुदलान् गृह्णन् गृह्णाती-
त्यर्थः अत उच्यते (पुढ्वि वा उववज्जिता पच्छा आहाररेज्जित्ति)
यः पुनरीत्रिकासन्निभसमुदात्तगामी स पूर्वमाहारयति उत्प-
त्तिज्ञेये प्रदेशप्रकल्पेनाहारं गृह्णातीति तत्समनन्तरञ्च प्राक्त-
नशरीरस्तु प्रदेशानुत्पत्तिज्ञेये संहरति अत उच्यते (पुढ्वि
आहारित्ता पच्छा उववज्जेज्जेत्ति) विशतितमशते पष्ठ उद्देशः ।
पुढ्वीकाइयाणं भंते ! इमीसे रयणप्पजाए पुढ्वीए समोहए
समोहइत्ता जे ज्विए सोहम्मे कप्पे पुढ्वीकाइयत्ताए उवव-
ज्जित्तए से जंते ! किं पुढ्वि उववज्जिता पच्छा संपाउणज्जा
पुढ्वि वा संपाउज्जित्ता पच्छा उववज्जेज्जा ? गोयमा !
पुढ्वि वा उववज्जित्ता पच्छा संपाउणज्जा पुढ्वि वा संपा-
उणेत्ता पच्छा उववज्जेज्जा । मे केणट्ठेणं जाव पच्छा
उववज्जेज्जा ? गोयमा ! पुढ्वीकाइयाणं तओ समुग्याया
पष्ठत्ता तं जहा वेयणासमुग्याए कसायसमुग्याए मारणां-
तियसमुग्याए । मारणांतियसमुग्याएणं समोहणमाणे देसेणं
वा समोहणइ सव्वेए वा समोहणइ, देसेण समोहणमाणे
पुढ्वि संपाउज्जित्ता पच्छा उववज्जित्ता सव्वेए समोहण-
माणे पुढ्वि उववज्जित्ता पच्छा संपाउणज्जा से तेणट्ठेणं
जाव उववज्जेज्जा । पुढ्वीकाइयाणं भंते ! इमीसे रयण-
प्पभाए पुढ्वीए जाव समोहए समोहइत्ता जे ज्विए ईसाणे
कप्पे पुढ्वी । एवं चेव ईसाणेवि । एवं अचुयगेवेज्जज्वि-
माणे अणुत्तरविमाणे ईसिप्पभाराए य एवं चेव पुढ्वीकाइ-
याणं भंते ! सकरप्पजाए पुढ्वीए समोहए समोहइत्ता जे ज-
विए सोहम्मे कप्पे पुढ्वीए एवं जहा रयणप्पजाए पुढ्वीका-
इओ उववाइओ एवं सकरप्पजाए पुढ्वीकाइओ उववाए-
यव्वो जाव ईसिप्पजाराए एवं जहा रयणप्पजाए वत्तव्वया
जणिया, एवं जाव अहे सत्तमाए समोहए ईसिप्पजाराए
उववाएयव्वो मेवं जंते ! जंते ! त्ति (सत्तरसमस ठ्ठो
॥ १७ ॥ ६ ॥) पुढ्वीकाइयाणं जंते ! मोहम्मे कप्पे समोहए
समोहइत्ता जे ज्विए इमीसे रयणप्पजाए पुढ्वीए पुढ्वी-
काइयत्ताए उववज्जित्तए सेणं भंते ! किं सेमं तं चेव जहा
रयणप्पभाए पुढ्वीकाइओ सव्वकप्पेसु जाव ईसिप्पजाराए

ताव उववाइओ, एवं सोहम्मपुढ्वीकाइओवि सत्तसु पुढ-
वीसु उववाएयव्वो तहा जाव अहे सत्तमाए एवं ज ।
सोहम्मपुढ्वीकाइओ सव्वपुढ्वीसु उववाइओ एवं जाव
ईसिप्पभारापुढ्वीकाइओ सव्वपुढ्वीसु उववाएयव्वो जाव
अहेसत्तमाए सेवं जंते ! जंते ! त्ति (सत्तरसमस सत्तमो
उहेसो सम्मत्तो ॥ १७ ॥ ७ ॥) आउकाइयाणं जंते ! इमीसे
रयणप्पजाए पुढ्वीए समोहए समोहइत्ता जे ज्विए सोहम्मे
कप्पे आउकाइयत्ताए उववज्जित्तए एवं जहा पुढ्वीकाइओ
तहा आउकाइओवि सव्वकप्पेसु जाव ईसिप्पजाराए तहेव
उववाएयव्वो एवं जहा रयणप्पभा आउकाइओ उववाइओ
तहा अहेसत्तमा पुढ्वी आउकाइओ उववाएयव्वो जाव
ईसिप्पजाराए सेवं जंते ! जंते ! त्ति (सत्तरसमस अ-
ठ्ठो उहेसो सम्मत्तो ॥ १७ ॥ ८ ॥) आउकाइयाणं भंते !
सोहम्मे कप्पे समोहए समोहइत्ता जे ज्विए इमीसे रयण-
प्पजाए पुढ्वीए घणोदधिवलएसु आउकाइयत्ताए उववज्जि-
त्तए सेणं जंते ! सेसं तं चेव एवं जाव अहे सत्तमाए जहा
सोहम्मआउकाइओ एवं जाव ईसिप्पजाए आउकाइओ
जाव अहेसत्तमाए उववाएयव्वो सेवं जंते ! जंते ! त्ति ॥
(सत्तरसमस यणव्वो उहेसो सम्मत्तो ॥ १७ ॥ ९ ॥)
वाउकाइयाणं जंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढ्वीए जाव जे
ज्विए सोहम्मे कप्पे वाउकाइयत्ताए उववज्जित्तए से एं
जहा पुढ्वीकाइओ तहा वाउकाइओवि एववं वाउकाइ-
याणं चत्तारि समुग्याया पष्ठत्ता तं जहा वेदणासमुग्याए जाव
वेउव्वियसमुग्याए मारणांतियसमुग्याएणं समोहणमाणे दे-
सेण वा समोहए सेमं तं चेव जाव अहे सत्तमा समोहयाओ
ईसिप्पजाराए उववाएयव्वो सेवं जंते ! जंते ! त्ति (सत्त-
रसमस यदसमो उहेसो सम्मत्तो ॥ १७ ॥ १० ॥) वाउकाइ-
याणं जंते ! सोहम्मे कप्पे समोहए समोहइत्ता जे ज्विए
इमीसे रयणप्पजाए पुढ्वीए घणवाए तणुवाए घणवायव्व-
एसु तणुवायव्वएसु वाउकाइयत्ताए उववज्जित्तए सेणं जंते !
सेसं तं चेव एवं जहा सोहम्मकप्पवाउकाइओ सत्तसुवि
पुढ्वीसु उववाइओ एवं जाव ईसिप्पजाए वाउकाइओ अहे-
सत्तमाए जाव उववाएयव्वो सेवं जंते ! जंते ! त्ति (सत्त-
रसमस एकारसमो उहेसो सम्मत्तो ॥ १७ ॥ ११ ॥)

(समोहएत्ति) समवदतः कृतमारणान्तिकसमुदात्तः (उववज्जि-
त्ति) उत्पादक्रेत्रं गत्वा (संपाउणज्जित्ति) पुत्तलग्रहणं कुर्यात्
उत व्यत्यय इति प्रश्नः (गोयमा ! पुढ्विवाउववज्जित्ता पच्छा संपाउ-
णज्जित्ति) मारणान्तिकसमुदात्ताभिन्नस्य यदा प्राक्तनशरीरस्य
सर्वथा न्यागात् गेन्द्रकगत्यात्पत्तिदेशं गच्छति तदेतच्च ते पूर्वमुत्प-
द्य पश्चात्सम्मानुयात् पुत्तलान् गृह्णीयात् आहारयेदित्यर्थः ।
(पुढ्वि वा संपाउणित्ता पच्छा उववज्जित्ति) यदा मारणान्तिक-
समुदात्तगत एव स्थिते ईलिकागत्येत्यादयर्थान् याति तदाव्य-

ते पूर्वं सम्प्राप्य पुङ्गवान् गृहीत्वा पश्चात् उत्पद्येत प्राक्तनदरी-
रस्थजीवमदेशसंहरणतः समस्तजीवमदेशैरूपक्षिप्तैश्चरगतो भ-
वेदिति जायः (देशेण वा समोदणः सन्नेषेण वा समोदणा
ञ्च) यदा भारणान्तिकसमुद्रातगतो ज्ञियते तदेतलिकागम्योत्प-
त्तिदेशं प्राप्नोति, तत्र च जीवमदेशस्य पूर्ववद् एव स्थितत्वात्,
देशस्य चोत्पत्तिदेशो प्राप्नोति, देशेन समवहन्तीत्युच्यते यदा
नुमाराणान्तिकसमुद्रातात्प्रतिनिवृत्तः सन् ज्ञियते तदा सर्वप्रदेश-
संहरणतो गेन्द्रकगम्योत्पत्तिदेशप्राप्तौ सर्वेण समवहत इत्यु-
च्यते तत्र च देशेन समवहन्त्यमान ईक्षिकागम्या गच्छन्तित्यर्थः
पूर्वं सम्प्राप्य पुङ्गवान् गृहीत्वा पश्चादुत्पद्यते, सर्वान्मनोत्पादकै-
त्र आगच्छति (सन्नेषेण समोदणमाणेति) गेन्द्रकगम्या गच्छन्ति-
त्यर्थः पूर्वमुत्पद्य सर्वान्मनोत्पादकदेशमासाद्य पश्चात् (संपादणे-
उज्जति) पुङ्गवलप्रदं कुर्यादिति । सप्तदशशते षष्ठः । १७ । ६ ।
शेषास्तु । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । सुगमा एव । भ० १७ श० ।
[२१] नैरयिकादयो नैरयिकादिद्रूपपद्यन्ते ॥

नेरइयाणं भंते नेरइएमु उववज्जइ अनेरइए नेरइएमु उव-
वज्जइ ? गोयमा ! नेरइए नेरइएमु उववज्जइ नो अनेरइए
नेरइएमु उववज्जइ एवं जाव वेमाणियाणं ॥

अथ चायमनिसम्बन्धो द्वितः, योदेशिके नारकादीनां ज्ञेय्यापरि-
संस्थानमदपवहुत्वमहर्दिकत्वं चोक्तमिह तु तेषामेव नारकादि-
जीवानां तास्ताः ज्ञेयाः किमुपपातकैत्रोपपन्नानामेव भवन्ति उत
विग्रहेऽपीत्यस्यार्थस्य प्रतिपादनार्थं प्राक् तावन्नयान्तरमाश्रित्य
नारकादिद्रव्यपदेशं पुच्छति “नेरइयाणं जंते । नेरइएमु उववज्जइ
अनेरइए नेरइएमु उववज्जइ” इति । इदं च प्रश्नसूत्रं सुगमं
भगवानाह गौतम ! नैरयिको नैरयिकद्रूपपद्यते नो नैरयिकोऽने-
रयिकेषु कथमिति चेदुच्यते-इह यस्मान्नारकादिद्रव्योपप्राहक-
मायुरेव न शेषं तथा हि नारकायुष्युदयमागते नारकभयो
भवति मनुष्यायुषि मनुष्यजन इत्यादि ततो नारकाद्यावैदन्त-
प्रथमसमय एव नारकादिद्रव्यपदेशं लभते एतच्च ऋजुसूत्रनयद-
शेन तथा च नयविहिः ऋजुसूत्रनयनिरूपणं कुर्वेद्विरिदमुक्तम् ।
“पञ्चालं न दृढयति-भिद्यते न घटः कच्चित् । नास्तिवे निष्क-
मोस्तीह, न च शून्यं प्रविश्यते ॥ नारकद्रव्यतिरिक्तश्च, नरकेनो-
पपद्यते । नारकान्नारकश्चास्य, न कश्चिद्विप्रमुच्यते ॥ २ ॥ ”
इत्यादि [एवं जाव वेमाणिए इति] एवं नैरयिकोत्पत्तिकारेण
तावद्वक्तव्यं यावद्वैमानिको वैमानिकविषयं सुखं तच्च सुगमत्वात्
स्वयं भावनीयम् ॥

अधुना उच्यतेनाविषयं नैरयिकेषु सूत्रमाह ॥

नेरइयाणं भंते ! नेरइए हितो उववज्जइ अनेरइए नेरइएहितो
उववज्जइ ? गोयमा ! नेरइए नेरइएहितो उववज्जइ न अने-
रइएनेरइएहितो उववज्जइ एवं जाव वेमाणिए नवरं जोइ-
सियवेमाणिएमु च यति अभिलावो कायव्यो ॥

एतदपि ऋजुसूत्रनयदर्शनेन वेदितव्यं तथा हि परभ-
वायुष्युदयमागते तत उद्वर्तते यद्वायुश्च उदयमागते तेन
भवेन व्यपदेशो यथा नारकायुष्युदयमागते नरकभवे न नारक
इति ततो नैरयिकेभ्यो नैरयिक एषोद्वर्तते तेन नैरयिक इति
एवं चतुर्विंशतिदण्डकमेण तावत्सूत्रं वक्तव्यं यावद्वैमानिक-
विषये च “खयइ” इत्यादि अभिलाषः कर्तव्यस्तथ्य उद्व-
र्तनस्य व्यवधानमिति प्रसिद्धः । तथा चाह “एवं जाव वेमा-

णिए नवर” मित्यादि । अथ कृष्णलेश्याविषयमुपसौ सूत्रमाह ।

से नूणं जंते ! कएहलेसे नेरइए कएहलेसेमु नेरइएमु उ-
ववज्जइ कएहलेसेमु उववज्जइ जंतेसे उववज्जइ तंतेसे उव-
वज्जइ ? इंता गोयमा ! कएहलेसेमु नेरइएमु उववज्जइ क-
एहलेसेमु उववज्जइ जंतेसे उववज्जइ तंतेसे उववज्जइ एवं
नीललेसावि एवं काउलेसावि एवं असुरकुमाराणावि जाव
थाणियकुमारा एवरं तेउलेस्सा अञ्जहिंया ॥

“से नूणं भंते” इत्यादि से शब्दोऽप्यन्वार्थः स चेह प्रश्ने नूनं
निश्चितमेतत् भदन्त ! कृष्णलेश्यो नैरयिकः कृष्णलेश्येषु नैर-
यिकेषु मध्ये उत्पद्यते । तेभ्यश्च कृष्णलेश्येभ्यो नैरयिकेभ्य
उद्वर्तमानः कृष्णलेश्य एषोद्वर्तते एतदेव निश्चयदाढ्योपाद-
नार्थं प्रकाशन्तरेणाह । यल्लेश्य उत्पद्यते तल्लेश्य उद्वर्तते न
लेश्यान्तरगत इति भगवानाह “इंता गोयमे” इत्यादि हंत-
त्यनुमतौ अनुमतमेतत् मम । गौतम ! कएहलेसेमु नेरइएमु इ-
त्यादि । अथ कथं कृष्णलेश्यः सन् कृष्णलेश्येषु नैरयिकेषु उत्प-
द्यते न लेश्यान्तरगतेः उच्यते इह तिर्यक्पञ्चन्द्रियां मनु-
ष्योऽप्येवायुष्कतया नरकेषूपपन्नकामो यथाक्रमं तिर्यगायुषि
मनुष्यायुषि च साकल्येनाक्रोशेऽन्तर्मुहुर्देशेय यल्लेश्येषु नरके-
षूपपत्त्यते तद्वत्तलेश्या परिणमति ततस्तेनैवाप्रतिपतितेन परि-
णामेन नरकायुः प्रतिसंवेद्यते तत उच्यते कृष्णलेश्यः कृष्ण-
लेश्येषु नैरयिकेषु उत्पद्यते न लेश्यान्तरयुक्तः । अथ कथं कृष्ण-
लेश्य एषोद्वर्तते ? उच्यते देवनैरयिकाणां हि लेश्यापरिणाम
आभवत्तयाज्ञवति एतच्च प्रागेव प्रपञ्चत उपपादितमेवं नी-
ललेश्याविषयं कातितलेश्याविषयं च सूत्रं वक्तव्यमेवमसुरकु-
मारादीनामपि प्रतिनितकुमारावपसानानां वक्तव्यं नवरं तेजोवे-
श्यासूत्रं तत्राभ्यधिककमभिधेयं तेजोलेश्याया अपि तेषां भावात् ।
अधुना पृथिवीकायिकेषु कृष्णलेश्याविषयं सूत्रमाह ॥

से नूणं भंते ! कएहलेसे पुढविकाइए कएहलेसेमु पुढ-
विकाइएमु उववज्जइ कएहलेसे उववज्जइ जंतेसे उववज्जइ
तंतेसे उववज्जइ ? इंता गोयमा ! कएहलेसे पुढविकाइए
कएहलेसेमु पुढविकाइएमु उववज्जइ, सिय कएहलेसे उ-
ववज्जइ सिय नीललेसे उववज्जइ सिय काउलेसे उववज्जइ
सिय जंतेसे उववज्जइ सिय तंतेसेमु उववज्जइ । एवं नी-
ललेसाकाउलेसासुवि । से नूणं भंते ! तेउलेसे पुढविका-
इए तेउलेस्सेमु पुढविकाइएमु उववज्जइ पुच्छा इंता गोयमा !
तेउलेस्से पुढविकाइए तेउलेसेमु पुढविकाइएमु उववज्जइ,
सिय कएहलेसे उववज्जइ सिय नीललेसे उववज्जइ सिय
काउलेसे उववज्जइ तेउलेसे उववज्जइ यो चेवेणं तेउलेसे
उववज्जइ । एवं आउकाइयवणस्सइकाइयावि । तेउवाउ
एवं चेव नवरं एएसिं तेउलेस्सा नाथि । वितिचउरि-
दिया एवं चेव निसुवि लेसासु । पंचिदियतिरिक्खजोणिया
मण्णसा जहा पुढविकाइया आदिहियासु तिसु लेसासु
भणिया तहा हसु वि लेसासु भाणियव्वा नवरं हप्पि-
लेस्सा उच्चारयेव्वाओ । बाणमंतरा जहा असुरकुमारा से
नूणं भंते ! तेउलेस्से जोइसिए तेउलेसेमु जोइसिएमु उववज्ज-

इ जहेव असुरकुमाराणं । एवं वेमाणियाण वि नवरं दोएह वि चयतीति अजिलावो । से नूणं भंते ! कएहलेसे नीललेसे नेरइए कएहलेसे नीललेसेसु काउलेसेसु नेरइएसु उववज्जइ कएहलेसे नीललेसे काउलेसे उववटइ जह्वेमे उववज्जइ तह्वेमे उववटइ । हंता गोंयमा ! कएहलेसे नीललेसे काउलेसे उववज्जइ जह्वेमे उववज्जइ तह्वेमे उववटइ से नूणं जंते ! कएहलेसे जाव तेउलेसे असुरकुमारे कएहलेसेसु जाव तेउलेसेसु असुरकुमारेसु उववज्जइ एवं जहेव नेरइए तहा असुरकुमारेवि जाव थणियकुमारेवि । से नूणं जंते ! कएहलेसे जाव तेउलेसे पुढविकाइए कएहलेसेसु जाव तेउलेसेसु पुढविकाइएसु उववज्जइ, एवं पुच्छा जहा असुरकुमाराणं ? हंता गोंयमा ! कएहलेसे जाव तेउलेसे पुढविकाइए कएहलेसेसु जाव तेउलेसेसु पुढविकाइएसु उववज्जइ सिय कएहलेसे उववटइ सिय नीललेसेसु सिय काउलेसेसु उववटइ सिय जह्वेमे उववज्जइ तह्वेसे उववटइ तेउलेसे उववज्जइ नो चेव णं तेउलेसे उववटइ । एवं आउकाइएणस्सइकाइयावि जाणियव्वा । से नूणं जंते ! कएहलेसे काउलेसे नीललेसे तेउकाइए कएहलेसेसु नीललेसेसु काउलेसेसु तेउकाइएसु उववज्जइ कएहलेसे नीललेसे काउलेसेसु उववटइ जह्वेमे उववज्जइ तह्वेसे उववटइ । हंता गोंयमा ! कएहनीलकाउलेसे तेउकाइए कएहलेसेसु नीलकाउलेसेसु तेउकाइएसु उववज्जइ सिय कएहलेसे उववटइ सिय नीललेसेसु सिय काउलेसेसु उववटइ सिय जह्वेमे उववज्जइ तह्वेसे उववटइ एवं वाउकाइए वेइंदिय तेइंदिय चउरिंदियावि जाणियव्वा से नूणं जंते ! कएहलेसे जाव सुकलेसे पंचिंदियतिरिक्खजोणिए कएहलेसेसु जाव सुकलेसेसु पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जइ पुच्छा हंता गोंयमा ! कएहलेसे जाव सुकलेसे पंचिंदियतिरिक्खजोणिए कएहलेसेसु जाव सुकलेसेसु पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु सिय कएहलेसे उववटइ जाव सिय सुकलेसे उववटइ सिय जह्वेमे उववज्जइ तह्वेसे उववटइ एवं माणुमेवि । वाणमंतरे असुरकुमारे जोइमियवेमाणिएवि एवं चेव नवरं जस्स जह्वेमा दोएहवि चयणंति जाणियव्वा ॥

से नूणं जंते इत्यादि ॥ इह तिरिक्खं मनुष्याणां च वेइयापरिणाम आन्तर्माहूर्तिकस्तनः कदाचित् तह्वेइय उद्धतंते कदाचिह्वेइयान्तरपरिणतोऽप्युद्धतंते एषः पुनर्नियमो यल्लेइयत्पद्यते स नियमतस्तह्वेइय एवात्पद्यते “ भंतमुहुत्तमिगए अंतमुहुत्तमिमेसए आशे । जेसाई परिणयाहिं, जीवा वच्चंति परत्रोयं” मितिचन्नातु । नत उक्कम् । “ गोंयमा ! कएहलेसे पुढविकाइए कएहलेसेसु पुढविकाइएसु उववज्जइ सिय कएहलेसे उववटइ इत्यादि” एवं नीललेइयाविषयं कापोतवेइया विषयं च सुत्रं वक्तव्यम् । तथा भवनपतिव्यन्तर्ज्यौतिष्कसीधर्मेशानवेवाः तेजो-

वेइयावन्तः स्वभावाच्चयुवा पृथिवीकायिकपूयद्यन्ते । तदा कियत्कात्रभयार्थावस्थायां तेषु तेजोवेइयाऽपि वच्यते तत ऊर्ध्वं तु न भवति तथा भवस्वभावतया तेजो वेइयायोग्यव्यग्रहणशक्त्यसम्भवात्तस्तेजोवेइयासूत्रमुक्कम् । “ तेउलेसे उववज्जइ नो चेव णं तेउलेसे उववटइ इति ” यथा च पृथिवीकायिकानां चत्वारि सूत्राण्युक्तानि तथा अफायिकवन्तपतिकायिकानामपि वक्तव्यानि तेयामप्यपर्याप्तस्थायां तेजोवेइयासम्भवात् तेजोवायुद्वित्रिचतुरिन्द्रियक्षिपयाणि प्रत्येकं त्रीणि सूत्राणि वक्तव्यानि तेषां तेजोवेइयाया असम्भवात् । पञ्चेन्द्रियतियंग्यानि कामनुष्याश्च यथा आद्यासु तिसृषु वेइयासु पृथिवीकायिका उक्तास्तथा पदस्वपि वेइयासु वक्तव्याः पराणामप्यन्तमया वेइयाया तेयामुपसिद्धसम्भावानुपसिद्धतैकैकवेइयाविषयं चोद्धर्तनायां पराणविकल्पानां सम्भवात् । सूत्रपाठश्चेवम् “ से नूणं जंते कएहलेसे पंचिंदियतिरिक्खजोणिएत्यादि ” एवं नीलकापोततेजः पञ्चशुक्लवेइयाविषयाण्यपि सूत्राणि वक्तव्यानि “ वाणमंतरे जहा असुरकुमारा ” इति “ जह्वेसे उववज्जइ तह्वेसे उववटइ । इति ” वक्तव्या इति सर्वदेवानां वेइयापरिणामस्य आज्ञवक्तव्याद्वात् एवं वेइयापरिसेख्यानां परिज्ञाव्यं ज्योतिष्कवैमानिकविषयाण्यपि सूत्राणि वक्तव्यानि नवरं तत्र चयतीत्यभिप्रेतनीयं तदेवमैकैकवेइयाविषयाणि चतुर्विंशतिद्वयक्रमेण नैरथिकादीनां सूत्राण्युक्तानि । तत्र काश्चिदाशङ्के । प्रविरलैकैकनारकादिविषयमेतत् सूत्रकदम्बकं यदा तु बहवो निजवेइयाकास्तस्यां गतावुपगन्ते तदान्यथापि वस्तुगतितर्भेदेकैकगतधर्मापेक्षया समुदायधर्मस्य कचिदन्यथापि दर्शनात् ततस्तदा शङ्कापनोदाय येषां वाक्याः वेइयाः सम्भवन्ति तेषां युगपत्तावद्वेइयाविषयमैकैकं सूत्रमन्तरोद्दिताथमेव प्रतिपादयति “ से नूणं भंते ! कएहलेसे नीललेसे काउलेसे नेरइए कएहलेसेसु नीललेसेसु काउलेसेसु नेरइएसु उववज्जइ ” इत्यादि ॥ समस्तं सुगमम् ॥ प्रश्नाः १७ पद ।

(२२) वेइयावत्तेनोपातः ।

जीवेणं जंते ! जे जविए नेरइएसु उववज्जिए से णं जंते ! किं वेइसेसु उववज्जइ ? गोंयमा ! जं वेसाई दव्वाइ परियाइत्ता काळं करेइ तह्वेसेसु उववज्जइ तं जहा कएहलेसेसु वा नीललेसेसु वा काउलेसेसु वा एवं जस्स जा लेसा सा तस्स जाणियव्वा जाव जीवेणं जंते ! जे भविए जोइमिएसु उववज्जिए पुच्छा ? गोंयमा ! जह्वेसाई दव्वाइ परियाइत्ता काळं करेइ तह्वेसेसु उववज्जइ तं जहा तेउलेसेसु वा पएहलेसेसु वा सुकलेसेसु वा ।

जीवेणमित्यादि (जेमविपत्ति) योग्यः (किलेसेसुत्ति) का कृष्णादीनामप्यन्तमा लेइया येषां ते तथा तेषु किलेइयेषु मथे (जह्वेसाइति) या वेइया येषां वज्जणां तानि यल्लेइयानि यस्या लेइयायाः सम्बन्धिनीत्यर्थः । (परियाइत्तति) पर्यादाय परिगृह्य भावपरिणामेन काळं करोति ध्रियते तह्वेइयेषु नारकैवृत्पद्यते जयति चाऽत्र गाथाः ॥ “ सम्वाहिं वेसाई पदमे समयंमि परिणयाहिं तु । नो कस्स वि उवावाशो, परे जवे अवि

जीवस्स ॥ १ ॥ सव्वाहिं लेसाहिं, चरंम समयस्मि परिणयाहिं तु । न वि कस्स वि उपवाओ, परे भवे अत्थि जीयस्स ॥ २ ॥

अंतमुहुत्तस्मि गप, अंतमुहुत्तस्मि ससप चव । वेसाहिं परिणयाहिं, जीवा गच्छति परलोयं ॥ ३ ॥ चतुर्विंशतिद्वयकस्य शेषपदा-
यतिदिशद्वाह ॥ एवमित्यादि (एवमिति) नारकसूत्राभिज्ञाप-
नेत्यर्थः (जस्सस्ति) असुरकुमारोदर्या देश्या कृष्णादिका सा
देश्या तस्याः सुरकुमारोदरिणितयेति नन्वेतावतैव विवकि-
तार्थसिद्धेः किमर्थं त्रेदोक्तम् “ जाव जीवेण जंते ! ” इत्यादि ?
उच्यते, द्वायकपर्यवसानसूचदशानार्थमेवं तर्हि वैमानिकसूत्र-
मेव वाच्यं स्यात् न तु ज्योतिष्सूत्रमिति ? सत्यं किं तु ज्योति-
ष्कवैमानिकाः प्रशस्तवेद्या एव जन्मतीत्यस्यार्थस्य दर्शनार्थं
तेषां भेदेनाभिज्ञानं विविक्तत्वाद्वा सूत्रगतेरिति । ज० ३ शु० ४३० ।

(२३) नैरियः देशतः सर्वतो वा उपपद्यते ॥

नेरइएणं भंते ! नेरइएसु उववज्जमाणे किं देसेणं देसं
उववज्जइ ? देसेणं सव्वं उववज्जइ २ सव्वेणं देसं उवव-
ज्जइ ३ सव्वेणं सव्वं उववज्जइ ४ ? गोयमा ! नो देसेणं
देसं उववज्जइ ? नो देसेणं सव्वं उववज्जइ ५ नो सव्वेणं
देसं उववज्जइ ३ सव्वेणं सव्वं उववज्जइ ४ जहा नेरइए
एवं जाव वेमाणिए ? नेरइएणं भंते ! नेरइएसु उववज्जमा-
णे किं देसेणं देसं आहारेइ देसेणं सव्वं आहारेइ सव्वेणं
देसं आहारेइ सव्वेणं सव्वं आहारेइ ? गोयमा ! नो देसेणं
देसं आहारेइ नो देसेणं सव्वं आहारेइ सव्वेणं वा देसं
आहारेइ सव्वेण वा सव्वं आहारेइ एवं जाव वेमाणिए
। ५ । नेरइएणं भंते ! नेरइएहिंतो उववट्टमाणे किं देसेणं
उववट्टइ जहा उववज्जमाणे तहैव उववट्टमाणेवि दं-
डगो भाणियव्वो ॥

(नेरइएणं भंते ! नेरइएसु उववज्जमाणेति) ननुत्पद्यमान एव
कथं नारक इति व्यपदिश्यतेऽनुत्पन्नत्वात्तिर्यगादिवत् इत्यत्रो-
च्यते उत्पद्यमान उत्पन्न एव तदनुत्पन्नोदयाद्व्यत्यासं तिर्यगा-
द्यायुष्माभावाच्चकारुण्योदयेऽपि यदि नारको नासौ तदन्यः
कोऽसाविति (किं देसेणं देसं उववज्जइति) देशेन च देशं
यदुत्पादन्नं प्रवृत्तं तद्देशेन देशं ह्यनुत्पन्नत्वाच्चान्ययोभावप्रतिरूपः
समास एवमुत्तरत्वापि तत्र जीवः किं देशेन स्वकीयावयवेन न
देशेन नारकावयविनोऽंशतयोत्पद्यते । अथवा देशेन देशमाश्रि-
त्योत्पादयन्त्यति शेषः एवमन्यत्रापि तथा (देसेण सव्वंति) देशे-
न च सर्वेण च यत्प्रवृत्तं तद्देशेन सर्वं तत्र देशेन स्वावयवेन स-
र्वतः सर्वात्मना नारकावयवितयोत्पद्यते इत्यर्थः । आहोस्वि-
त्सर्वेण सर्वात्मना देशतो नारकोऽंशतयोत्पद्यते अथवा सर्वेण
सर्वात्मना सर्वतो नारकतयेति प्रश्नः । अत्रोत्तरम्—न देशेन
देशतयोत्पद्यते यतो न परिणामिकारणत्वयवेन कार्यावयवो
निर्वर्त्यते तन्तुना पटाप्रतिबद्धपटप्रदेशवत् । यथाहि पटप्रदेशभू-
तेन तन्तुना पटाप्रतिबद्धः पटप्रदेशो न निर्वर्त्यते तथा पूर्वावय-
वविप्रतिबद्धेन तद्देशेनोच्चारावयविदेशो न निर्वर्त्यते इति भावः ।
तथा न देशेन सर्वतयोत्पद्यते अपरिपूर्णकारणत्वात्तन्तुना पट
इवेति । तथा न सर्वेण देशतयोत्पद्यते सम्पूर्णपरिणामिकार-
णत्वात्समस्तघटकारणैर्घटैकदेशवत् सर्वेण तु सर्वं उत्पद्यते
प्रसङ्गकारणसमवायात् घटवदिति चूषिष्याख्या । टीकाकार-

स्वयमाह । किमवस्थित एव जीवो देशमपनीय यत्रोत्पत्त्ये
तत्र देशत उत्पद्यते अथवा देशेन सर्वत उत्पद्यते अथवा सर्वा-
त्मना यत्रोत्पत्त्ये तस्य देश उत्पद्यते अथवा सर्वात्मना सर्व-
त्रेति । एतेषु पाश्चात्यभङ्गौ ग्राह्यौ यतः सर्वेण समप्रदेशव्या-
पारेणलिकागतौ यत्रोत्पत्त्ये तस्य देश उत्पद्यते तद्देशेन उ-
त्पत्तिस्थानदेशस्यैव व्याप्तत्वात् कन्दुकगतौ वा सर्वेण सर्वत्रो-
त्पद्यते विमुच्यैव पूर्वस्थानमिति । एतच्च टीकाकारव्याख्यादि
वाचनान्तरविषयमिति ॥

नेरइयाणं भंते ! नेरइएहिंतो उववट्टमाणे किं देसेणं देसं
आहारेइ तहैव जाव सव्वेणं वा देसं आहारेइ सव्वेणं
वा सव्वं आहारेइ ? एवं जाव वेमाणिया ॥ ४ ॥ नेरइ-
एणं भंते ! नेरइएसु उववसे किं देसेणं देसं उववसे ए-
सो वि तहैव जाव सव्वेणं सव्वं उववसे जहा उववज्जमाणे
उववट्टमाणे य चत्तारि दंडगा तहा उववसे उववट्टणे वि
चत्तारि दंडगा भाणियव्वो सव्वेणं सव्वं उववसे सव्वेण
वा देसं आहारेइ सव्वेणं सव्वं आहारेइ एएणं अभिला-
वेणं उववसे उववट्टेवि नेयव्वं । नेरइएणं भंते ! नेरइएसु
उववज्जमाणे किं अट्टेणं अट्टं उववज्जइ अट्टेणं सव्वं
उववज्जइ सव्वेणं अट्टं उववज्जइ सव्वेणं सव्वं उववज्जइ ।
जहा पढमिहेणं अट्टं दंडगा तहा अट्टेणं वि अट्टं दंडगा
भाणियव्वो, एवरं जहिं देसेणं देसं उववज्जइ तहिं अट्टेणं
अट्टं उववज्जइति भाणियव्वं एवं एणत्तं एव सव्वेवि
सोलस दंडगा भाणियव्वो ॥

उत्पादे चाहारक इत्याहारसूत्रं तत्र देशेन देशमिति आत्मदेशे-
नावयवार्थं उच्यते देशमिति गमनीयम् उत्तरम् । (सव्वेण वा दे-
समाहारेइति) उत्पत्त्यन्तरसमयेषु सर्वात्मप्रदेशराहारपु-
लान् काश्चिदादत्ते काश्चिद्विमुच्यति तत्पटापिकागततैलप्राहक-
विमोचकाप्यवदत्त उच्यते देशमाहारयतीति (सव्वेण वा-
सव्वंति) सर्वात्मप्रदेशैरुत्पत्तिसमये आहारपुलानादत्त एवं
प्रथमतस्तैलभूतततापिकाप्रथमसमयपतितापुपचदित्युच्यते ।
सर्वमाहारयतीति उत्पादस्तदाहारेण सह प्राग्दण्डकान्यामु-
क्तोऽधोत्पादप्रतिपक्त्वावर्तमानकावनिर्देशसाधर्म्याच्चोद्धत्तनाद-
एकस्त्वदाहारदण्डकेन सह तदनन्तरञ्च नोद्धत्तनादनुत्पन्नस्य
स्यादित्युत्पन्नतदाहारदण्डकावुत्पन्नप्रतिपक्त्वाच्चोद्धत्तनादाहा-
रदण्डकाविति । पुस्तकान्तरे तु उत्पादतदाहारदण्डकानन्तर-
मुत्पादे सत्युत्पन्नः स्यादित्युत्पन्नतदाहारदण्डकौ ततस्तुत्पाद-
प्रतिपक्त्वाच्चोद्धत्तनाया उद्धत्तनातदाहारदण्डकौ, उद्धत्तनायाच्चो-
द्धत्तः स्यादित्युद्धत्तनातदाहारदण्डकौ कएउत्पाद्येति इति एवं ता-
वदुपनिर्देशैरुक्तं सर्वमाध्यामुत्पाददिचिन्तितमथापि नरेबाद्धं-
सर्वात्म्यामुत्पादाद्येव चिन्त्यग्राह (जहा पढमिहेणंति) । यथा
देशेन ननु देशस्याहस्य च को विशेष उच्यते देशस्त्रिधादि-
रनेकधाऽहं त्वेकमेवेति । ज० । (गर्भगतस्य मृत्वा नरकपू-
त्पादो गम्भ शब्दे)

(२४) गर्भगतस्य मृत्वा देवोत्पादः ॥

जिंवेणं जंते ! गन्धगए समाणे नेरइएसु उववज्जेज्जा ?
गोयमा ! अत्थेगइए उववज्जेज्जा अत्थेगइए नो उववज्जे-

ज्जा से केणट्ठेणं ? गोयमा ! सेणं सप्पि पंचिदिए सच्चाहिं पज्जत्तिहिं पज्जत्तए वोरियलच्चीए वेउव्वियलच्चीए प-
राणीयं आगयं सोच्चा निसम्म पएसे निच्चुज्जइ, वेउव्विय-
समुग्याएणं समोहणइ समोहणइए चाउरंगिणीए सेणाए
विउव्वइ विउव्वइत्ता चाउरंगिणीए सेणाए पराणीएणं
सत्थिं संगामं संगामइ सेणं जीवे अत्थकामए रज्जकामए
जोगकामए कामकामए अत्थकंखिए रज्जकंखिए जोगकं-
खिए कामकंखिए अत्थपिवासिए रज्जपिवासिए जोगपि-
वासिए कामपिवासिए तच्चित्ते तम्मणे तल्लेसे तदज्जवसि-
ए तच्चिव्वज्जवसाणे तदट्ठेवउत्ते ब्रह्मपियकरणे तच्चावणा-
जविए एवंसि एणं अंतरंसि कादं करेज्ज नेरइएमु उव्वज्जइ
से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव अत्थेगइए नो उव्वज्जेज्जा ॥

गर्भ गतः सन् गृहीत्येति शेषः (पंचिदिएत्ति) स गर्भो राजादि-
गर्भरूपः संज्ञितादिविशेषणानि च गर्भस्थस्यापि नरकप्रायेण्य-
कर्मवन्धसंज्ञाविधानाय कृत्यानि वीर्यवत्त्वा वैक्रियवत्त्वा
संग्रामयतीति योगः अथवा वीर्यवत्त्विको वैक्रियवत्त्विकश्च स-
न्निति परानीकं शत्रुसैन्यम् (सोच्चात्ति) आकर्ष्य निशम्य मन-
साऽवधार्य (पएसे निच्चुइइत्ति) गर्भदेशाद्वहिः क्रियति (समो-
हणइत्ति) समग्रहन्ति समग्रहतो जवति तथाविधपुत्रग्रहणा-
र्थं संग्रामं संग्रामयति युद्धं करोति (अत्थकामएइत्यादि) अर्थे
यस्य कामो वाङ्मार्गं यस्यासावर्धकाम एवमन्त्याययि विशेषे-
णानि, नवरं राज्यं नृपत्वं भोगा गन्धर्वस्पर्शाः कामौ शब्दरू-
पं काङ्क्षा गृहिरासक्तिरित्यर्थः । अर्थकाङ्क्षा संज्ञातऽस्येति अर्थ-
काङ्क्षितः । पिपासेव पिपासा प्राप्तेऽप्यर्थेऽनुत्तिः (तच्चित्तेत्ति)
तत्रार्थादौ चित्तं सामान्योपयोगरूपं यस्यासौ तच्चित्तः [तम्मणे-
त्ति] तत्रैवार्थादौ मनो विशेषोपयोगरूपं यस्य स तन्मनाः [त-
ल्लेसेत्ति] इदयाऽऽत्मपरिणामविशेषः । [तदज्जवसिपत्ति]
इहाध्यवसायाध्यवसितम् तत्र तच्चित्तदिभावावयवकस्य तस्मिन्
थादेवाध्यवसितं परिभोगक्रियासंपादनविषयमस्येति तदध्य-
वसितः [तत्तिज्जमज्जवसाणेत्ति] तस्मिन्नेवार्थादौ तीव्रमार-
म्भकालादारभ्य प्रकर्षयाऽपि अध्यवसानं प्रयत्नविशेषवृत्तं यस्य
स तथा [तदट्ठेवउत्तेत्ति] तदर्थमर्थानि निमित्तमुपयुक्तोऽवहि-
तस्तदर्थोपयुक्तः [तदपियकरणेत्ति] तस्मिन्नेवार्थादौ तत्रापि न्या-
दितानि कपणानीन्द्रियाणि कृतकारितानुमतिरूपाणि वा येन स
तथा [तच्चावणाजविपत्ति] अमरुदनादिसंसारे तद्वाचनयाऽ
र्थान्तिस्कारेण भाषितो यः स तथा [एवंसिणं अंतरंसि स्ति]
एतस्मिन् संग्रामकरणवत्सरे कादं मरणमिति ॥

जीवेणं भंते ! गम्भगए समाणे देवदोएगेमु उव्वज्जेज्जा ?
गोयमा अत्थेगइए उव्वज्जेज्जा अत्थेगइए नो उव्वज्जेज्जा
से केणट्ठेणं ? गोयमा ! से एणं सप्पि पंचिदिए सच्चाहिं
पज्जत्तिहिं पज्जत्तए तद्दहस्स समणस्स वा माहणस्स
वा अंतिए एगमवि आगियं धम्मियं मुवयणं सोच्चा निसम्म
तुओ जवइ संवेगजायसद्धेत्ति तिव्वधम्माणुरागरत्तेमणं जीवे
धम्मकामए पुण्णकामए सग्गकामए मोक्खकामए धम्मकं-
खिए पुण्णकंखिए सग्गकंखिए मोक्खकंखिये धम्मपिवासिए

पुण्णपिवासिए सग्गपिवासिए मोक्खपिवासिए तच्चित्ते त-
म्मणे तद्धेसे तदज्जवसिए तदट्ठेवउत्ते तदपियकरणे त-
च्चावणाभाविए एवंसि एणं अंतरंसि कालं करेज्जा देवदो-
एमु उव्वज्जइ से तेणट्ठेणं गोयमा ! ।

(तद्दहस्सत्ति) तथाविधस्य उचित्तस्थेत्यर्थः । श्रमण-
स्य साधोः वाशब्दो देवलोकोत्पादहेतुत्वम्प्रति श्रमणमाह । न
वचनयोस्तुल्यत्वप्रकाशनायः (माहणस्सत्ति) मा हनेत्येवमादि-
शति स्वयं स्थूलप्राणानि पातानि निवृत्तत्वाद्यः समाहनः । अथवा
हाणो ब्रह्मचर्यस्य देशतः सद्भावात् ब्राह्मणो देशविरतस्तस्य वा
(अंतिपत्ति) समीपे एकमवस्थास्थानेनैकं आर्यमराद्यातं पाप-
कर्मस्य इत्यादिम् । अत एव धार्मिकमिति (तउत्ति) तदन्त-
रमेव (संवेगजायसद्धेत्ति) संवेगेन भवजयेन जाता श्रद्धा श्र-
द्धानं धर्मादिषु यस्य स तथा (तिव्वधम्माणुरागरत्तेमणं) तीव्रो
यो धर्मात्तुरागो धर्मावदुमानरतेन रक्त इव यः स तथा (धम्म-
कामपत्ति) धर्मः श्रुतचारित्र्यवृत्तः पुण्यं तत्फलभूतं शुभकर्ममिति ॥
ज० १ श० ७ उ० । स्थानं ॥ तं० ॥

(२५) कुतो देवा देवलोकपूषण्यन्ते ॥

तएणं ते समणोवासया धेरानं जगवंताणं अंतिए धम्मं
सोच्चा निसम्म हट्ठुट्ठ जाव हियया तिकखुत्तो आयाहीए-
मयाहीणं कंरंति कोरेत्ता एवं वयासी संजमेणं जंते ! किं
फले, तवेणं जंते ! किं फले ? तएणं धेरा जगवंतो ते स-
मणोवासया एवं वयासी संजमेणं अज्जो अणण्हयफले
तएणं ते समणोवासया धेरे जगवंते एवं वयासी जइणं
जंते ! संजमे अणण्हय फले तवे वोदाणफले किं पत्तियं
जंते ! देवा देवदोएमु उव्वज्जंति ? तयएणं काझियपुत्ते
एणं अणणारे धेरे ते समणोवासए एवं वयासी पुव्वत-
वेणं अज्जो देवा देवदोएमु उव्वज्जंति तयणं मड्ढिहे-
नामं धेरे ते समणोवासए एवं वयासी पुव्वसंजमेणं अ-
ज्जो देवा देवदोएमु उव्वज्जंति तयणं आणंदरक्खिए नामं
धेरे ते समणोवासए एवं वयासी कम्मियाए अज्जो देवा
देवदोएमु उव्वज्जंति तयणं कासवे नामं धेरे ते समणो-
वासए एवं वयासी संगियाए अज्जो देवा देवदोएमु उव-
वज्जंति पुव्वतवेणं पुव्वसंजमेणं कम्मियाए संगियाए अज्जो
देवा देवदोएमु उव्वज्जंति सच्चेणं एम अट्ठे नो चेवणं आ-
यजावत्तव्ययाए ! तएणं ते समणोवासया धेरेहिं जगवं-
तेहिं इमाई एयास्साई वागरणाई वागिरया समाणा हट्ठुट्ठ
धेरे भगवंते वंदंति एणमंसंति वंदइत्ता समंसइत्ता पत्तिणाई
पुच्छंति अट्ठाई उवाहियंति उट्ठाए उट्ठंति धेरे जगवंते ति-
क्खुत्तो जाव वंदंति एणमंसंति वंदइत्ता समंसित्ता धेरानं ज-
गवंताणं अंतियाओ पुक्कवईयाओ चइयाओ पत्तिनिक्खमंति
पत्तिनिक्खमइत्ता जामेव दिंसं पाठव्चूया तांमेव दिंसं पत्ति-
गया तएणं ते धेरा जगवंतो अल्लया कयाई तुंगियाओ न-
यरीओ पुक्कवईयाओ चइयाओ पत्तिनिगच्छंति पत्तिनि-

गच्छत्ता वह्न्या जणवयविहारं विहरति तेषां काष्ठेण तेषां समपणं रायगिहि नामं नयेर जाव परिसापणिया तेषां का-
ष्ठेण तेषां समपणं समपणम जगवओ महावीरस्स जेठे अंते-
वामी ईदञ्जणमं अणगारे जाव सखितविउत्तेउत्तेस्से
उठ्ठे उठ्ठेण अनिकित्तोत्ते तवोक्कमेणं संजमेणं तवसा अ-
प्पाणं जावेमाणे विहरइ तए णं से जगवं गोयमे उठ्ठकखम-
णपारणयंसि पढमाए पोरिसीए मज्जायं करइ वीयाए पोरि-
सीए ज्जाणं जिउयाएइ तइयाए पोरिसीए अतुरियमचवलमसं-
जंते मुहपोत्तिंयं पम्भेदेइ पम्भेदेइत्ता जायणाइं कथाइं
पडिलेहेइ पम्भेदेइत्ता जायणाइं पमज्जइ पमज्जइत्ता जाय-
णाइं उग्गाहेइ उग्गाहेइत्ता जेणव समणे जगवं महावीरे त-
णेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता समणं जगवं महावीरं वंदइ
एममेइ वंदइत्ता एमसइत्ता एवं वयासी इच्छामि णं जंते !
तुज्जेहि अब्भणुष्साए समाणे छट्ठकखमणपारणयंसि राय-
गिहे नयेर उच्चनीयमज्जिमाइं कुडाइं घरसमुदाणमस जि-
कवायरियाए अरुत्तए अहासुइं देवाणुप्पिया मा पम्भंथं
तएणं जगवं गोयमे ! समणेणं जगवया महावीरेणं अब्भणु-
ष्साए समाणे समणस्स जगवओ महावीरस्स अंतियाओ
गुणमिलाओ चेइयाओ पडिनिकखमइ पम्भिनिकखमइत्ता अ-
तुरियमचवलमसंजंते जुगमंतरपलोयणाए दिट्ठीए पुरओ-
रियं सोहमाणे सोहमाणे जेणव रायगिहे नयेर तेणव
उवागच्छइ उवागच्छइत्ता रायगिहे नयेर उच्चनीयमज्जि-
माइं कुडाइं परघरसमुदाणस्स तिकवायरियं अरुइ तएणं
से जगवं गोयमे रायगिहे नयेर जाव अरुमाणे बहुजणसइं
निसामेइ एवं खलु देवाणुप्पिया तुंगियाए नयरीए वणि-
यापुप्फवईयाए चेइयाए पासा वच्चिज्जा थेरा जगवंतो स-
मणोवासएहिं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं पुच्छिया सं-
जमेणं भंते ! किं फले, तेवे किं फले ? तएणं थेरा भगवंतो
समणोवासए एवं वयासी संजमेणं अज्जो अणहयफले
तवे बोदाणफले तं चेव जाव पुव्वतवेणं पुव्वसंजमेणं क-
म्मियाए संगियाए अज्जो देवा देवलोएसु उव्वज्जंति
सच्चेणं एसमडे णो चेव णं आयभाववत्तव्याए से कह-
मेयं मबे एवं ? तएणं भगवं गोयमे ! इमीसे कहाए लद्धे
समाणे जायसंठे जाव समुपपन्नको उहल्ले अहा पज्जत्तं समुदा-
णं गिएइइ गिएइइत्ता रायगिहाओ नयरीओ पडिनिकखमइ
अतुरिय जाव सोहमाणे जेणव गुसिलए चेइए जेणव समणे
जगवं महावीरे तेणव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता समणस्स
भगवओ महावीरस्स अदूससामंते गमणागमणाए पडिक्क-
मइ एसएमणेसएणं आलोएइ भत्तपाणं पडिदेसइत्ता समणं
भगवं महावीरं जाव एवं वयासी एवं खलु भंते ! अहं तु-
भेहिं अब्भणुष्साए समाणे रायगिहे नयेर उच्चनीयम-

जिम्माणि कुलाणि घरसमुदाणस्स भिक्खायरियाए अ-
डमाणे बहुजणसइं निसामेइ एवं खलु देवाणुप्पिया तुंगि-
याए नगरीए वह्न्या पुप्फवईए चेइ पासावच्चिज्जा थेरा भ-
गवंतो समणोवासएहिं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं पुच्छिया
संजमेणं भंते ! किं फले, तेवे किं फले ? तं चेव जाव सच्चेणं
एसमडे णो चेव णं आयभाववत्तव्याए तं पभूणं भंतेत्ति
थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयारूवाइं वाग-
रणाइं वागरेत्तए । उदाहु अप्पभूसमियाणं भंते ! ते थेरा
भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं
वागरेत्तए । उदाहु असमिया आउज्जियाणं भंते ! ते थेरा
भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं
वागरित्तए । उदाहु अणाउज्जिया पालिउज्जियाणं भंते ! ते
थेरा जगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयारूवाइं वागर-
णाइं वागरेत्तए । उदाहु अणाउज्जिया पालिउज्जियाणं जंते !
थेरा जगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयारूवाइं वागर-
णाइं वागरेत्तए उदाहु अपडिउज्जिया पुव्वतवेणं अज्जो !
देवा देवलोएसु उव्वज्जंति पुव्वसंजमेणं कम्मियाए संगि-
याए अज्जो देवा देवलोएसु उव्वज्जंति, सच्चेणं एसम-
डे णो चेव णं आपजाववत्तव्याए पचूणं गोयमा ! ते थेरा
भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं
वागरेत्तए णो अप्पचू तह चेव नेयव्वं अवमेसियं जाव पचू-
समियं आउज्जियपलिउज्जिय जाव सच्चेणं एसमडे णो चेव
णं आयभाववत्तव्याए अहं पिणं गोयमा ! एवमाइक्का-
मि जामेमि पन्नवेमि पचूवेमि पुव्वतवेणं देवा देवलोएसु उव-
वज्जंति पुव्वसंजमेणं देवा देवलोएसु उव्वज्जंति कम्मियाए
देवा देवलोएसु उव्वज्जंति संगियाए देवा देवलोएसु उव्व-
ज्जंति पुव्वतवेणं पुव्वसंजमेणं कम्मियाए संगियाए अज्जो
देवा देवलोएसु उव्वज्जंति । सच्चेणं एसमडे णो चेव णं
आयभाववत्तव्याए ॥

तएणं समणोवासया इत्यादि [अणहयफलेत्ति] न आश्रवोऽना-
श्रव इति पात्रोऽपि दृश्यते अनाश्रवो नवकर्मोनुपादानं फलमस्ये-
त्यनाश्रवफलः संयमः (बोदाणफलेत्ति) दाएलवने अथवा दैपशो
धने इति वचनात् व्यवधानं पूर्वकृतकर्मवन्नगहनस्य त्वनं प्राक्
कृतकर्मकचवरशोधनं वा फलं यस्य तद्व्यवधानफलं तप इति ।
(किं पत्तिरिति) कः प्रत्ययः करणं यत्र तत्किमप्ययं निष्कार-
णमेव देवा देवलोकेष्वप्युच्यन्ते तपःसंयमयोरुक्तिरित्या तदकार-
णत्वादित्यभिप्रायः (पुव्वतवेणंति) पुव्वतपःसरागावस्थाभावि
तपस्या वीतरागावस्थापेक्षया सरागावस्थायाः पूर्वकादप्रावि-
त्वात् एवं संयमोऽपि अथवाव्यनचारित्रमित्यर्थः ततश्च सराग-
कृतेन संयमेन तपसा च देवत्वावाप्तिः रागांशस्य कर्मवन्ध-
नत्वात् (कम्मियापत्ति) कर्मविधत्ते यस्मात्सौ कर्मा तद्वावस्तुता
तया कर्मितया । अन्ये त्वाहुः । कर्मेणां धिक्कारः कात्मिका
तया अङ्गीणेन कर्मशेषेण देवत्वावाप्तिरित्यर्थः (संगियापत्ति)
सङ्गो यस्यास्ति स सङ्गी तद्वावस्तुता तया संगितया इत्यादि-

पु सत्सङ्गी हि संयमादियुक्तोऽपि कर्म बन्नाति ततः सङ्गित-
या दैवत्वावासिरिति आह च "पुत्रतवसंजमो हेति, एगिणो पञ्चि-
मा अगारस्स । एगो संगो बुत्तो, संगारकम्मं भवो तेणं" ॥ १ ॥
सव्येणमित्यादि ॥ सत्योऽयमर्थः कस्मादित्याह "नो चेवणमि-
त्यादि" नैवात्मजावक्तव्यतयाऽयमर्थः आत्मजाव एव स्वाभि-
प्राय एव न वस्तुतत्त्वं बन्त्यो वाच्योऽभिमानाद्येषां ते आत्म-
भावक्तव्यत्वास्तेषां भाव आत्मजावक्तव्यता अहंमनितया न
वयमहंमानितयैवं ब्रूमोऽपि तु परमार्थ एवायमेवंविध इति भाव-
ना (अनुरियंति) कायिकत्वारहितम् (अचववन्ति) मान-
सचापन्नरहितम् (असंजंतेति) असंज्ञानज्ञानः (घरस-
मुदाणस्स) गृहसु समुदानं भैत्तं गृहसमुदानं तस्मै गृहसमु-
दानाय (भिक्षासमायारपत्ति) जिज्ञासमाचारेण (जुंतेरप-
लोयणापत्ति) युगं यूपरतः प्रमाणमन्तरं स्वदेहदेशस्य दधिपात-
देशस्य च व्यवधानं प्रलोकयति या सा युगान्तरप्रवेक्षकना तथा
दृष्ट्या (रियंति) ईर्यगमनं (मेकहमेयं मग्गे एवन्ति) अथ क-
थमेतत् स्थविरवचनं मन्ये इति वितर्काथो निपातः एवममुना
प्रकारेणैति बहुजनवचनम् (प्रचूर्णंति) प्रजवः समर्थस्ते
(समियाणंति) सम्यगिति प्रशंसार्थो निपातस्तेन सम्यक्ते
वाऽर्तुं वक्तव्येन विप्रयोगोऽस्ति इत्यर्थः । समञ्जसीति या सम्यञ्चः
समिता वा सम्यक् प्रवृत्तयः श्रमिता वाऽऽयासवन्तः (आउज्जि-
यत्ति) आयोगिकाः उपयोगवन्तो ज्ञानिन इत्यर्थः जानन्तीति
भावः (पञ्चिउज्जियत्ति) परि समन्तात्, योगिकाः परिज्ञानिन
इत्यर्थः परिज्ञानंतीति भावः । ज० २ श० ५ उ० । "पुण्यपापा-
भावे सव्वहा अपरिकलीणकस्मै पुञ्जाजावे देवेषु केण हेउणा उ-
ववज्जंति" एवं चेद्वेदकेणोक्ते आचार्ये आह । गाहा । "पुत्रतवसं-
जमा ढौंति, रागिणो पञ्चिमा अगारस्स । रागो बुत्तो संगो, सं-
गारकम्मं भवो तेणं" । नि० चु० ११ उ० (जीवेणं भंते ! जे जविए
नेरहपसु उववज्जित्तए से णं जंते ! किं इह गए ऐरइयाउयं प-
करेइत्तिआउशब्दे उक्तम्) चावसुरकुमारी कोपपद्येते ॥

(२६) सहोपपन्नयोरसुरयोः शोजनाशोजनत्वम् ॥

दो भंते ! असुरकुमारा एगंसि असुरकुमारावांसंसि असु-
रकुमारदेवताए उववस्सा तत्थणं एगे असुरकुमारे देवं पासा-
दीए दरसण्णिज्जे अभिरुवे पभिरुवे एगे असुरकुमारे देवे से
एणं एो पासादीए एो दरसण्णिज्जे णो अभिरुवे णो पभिरुवे
से कट्ठमेयं जंते ! एवं ? गोयमा ! असुरकुमारा देवा बुविहा
पस्सत्ता तं जहा वेउज्जियसरीराय अव्वेउज्जियसरीराय तत्थ
एणं जे से वेउज्जियसरीरे असुरकुमारे देवे से एणं पासादीए
जाव पभिरुवे तत्थ एणं जे से अव्वेउज्जियसरीरे असुरकुमारे
देवे से एणं पासादीए जाव एो पभिरुवे मे केणट्ठेणं भंते !
एवं बुव्वइ तत्थ एणं जे से वेउज्जियसरीरे तं चेव जाव एो प-
भिरुवे ? गोयमा ! से जहाणामए इह मणुस्सकोगंसि दुवे
पुरिसा भवन्ति एगे पुरिमे अहंकियविज्जुसिए एगे पुरिसे
अणहंकियविज्जुसिए एएसिणं गोयमा ! दोएहं पुरिसाणं
कयरे पुरिमे पासादीए कयरे पुरिमे एो पासादीए जाव एो
पभिरुवे जे वा से पुरिसे अहंकियविज्जुसिए जे वा से पुरिसे
अणहंकियविज्जुसिए ? भगवं ! तत्थ जे से पुरिसे अहंकिय-

विज्जुसिए से एणं पुरिसे पासादीए जाव पभिरुवे जे वा से पु-
रिसे अणहंकियविज्जुसिए से एणं पुरिसे एो पासादीए जाव
एो पभिरुवे से तेणट्ठेणं जाव एो पभिरुवे दो जंते ! एणकु-
मारा देवा एगंसि णागकुमारा वांसंसि एवं चेव एवं जाव य-
णियकुमारा वाणमंतरजोऽसियंवमाणिया एवं चेव ।
दो जंते ! इत्यादि [वेउज्जियसरीरत्ति] विभूविनशरीराः अ-
नन्तरमसुरकुमारादीनां विशेष उक्तोऽयं विशेषाधिकारादिदमाह
(२७) नैरयिकानैरयिकेयु उपपन्नास्तेपु कश्चिदल्पतराऽपरे
महावेदनतरः ॥

दो जंते ऐरइया एगंसि ऐरइया वांसंसि ऐरइयत्ताए उव-
वस्सा तत्थ एणं एगे ऐरइए महाकम्मतराए चेव जाव महावे-
यणतराए चेव । एगे ऐरइए अप्पकम्मतराए चेव जाव अप्पवे-
यणतराए चेव से कट्ठमेयं जंते ! एवं ? गोयमा ! ऐरइया दु-
विहा पस्सत्ता तं जहा मायी मिच्छदिट्ठी उववस्सा य अमायी
सम्मदिट्ठी उववस्सा य तत्थ एणं जे मे मायी मिच्छदिट्ठी उव-
वस्सा ऐरइए से एणं महाकम्मतराए चेव जाव महावेयणतराए
चेव तत्थ एणं जे से अमायी सम्मदिट्ठी उववस्सा ऐरइए से
एणं अप्पकम्मतराए चेव अप्पवेयणतराए चेव दो जंते ! अ-
सुरकुमारा एवं चेव । एवं एगंसिदियविगलदियवज्जं जाव वे-
माणिया ॥

दो भंते ! नेरइयेत्यादि [महाकम्मतराए चेवत्ति] इह यावत्क-
रणत्वात् "महाकियितराए चेव महासत्त्वतराए चेवत्ति" इदं
व्याख्या चास्त्युपपन्नत्वात् (एगंसिदियविगलदियवज्जंति) इदं केचि-
दिवज्जनमेतेषां मायिमिथ्यादृष्टिविनामायिसम्यग्दृष्टिशेष-
णस्यापुण्यमानत्वादिति ।

(२८) प्रातारकादिवकण्यतोक्ता ते चायुष्कप्रतिषेवदेनामन्त
इति तेषां तां निरूपयन्नाह ॥

ऐरइयाणं भंते ! अणंतरं उववट्ठिता जे जविए पंचिदि-
यतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए से एणं भंते ! कयरं
आउयं पभिसंवेदेइ ? गोयमा ! ऐरइयाउयं पभिसंवेदेइ
पंचिदियतिरिक्खजोणियाउए से पुरओ कडे चिट्ठइ ।
एवं मणुस्ते वि णवरं मणुस्साउए से पुरओ कडे चिट्ठइ
असुरकुमाराणं भंते ! अणंतरं उववट्ठिता जे भविए पुढ-
वीकाइएसु उववज्जित्तए पुच्छा गोयमा ! असुरकुमाराउयं
पभिसंवेदेइ पुढवीकाइयाउए से पुरओ कडे चिट्ठइ एवं जो
जहिं भवियो उववज्जित्तए तस्स तं पुरओ कडे चिट्ठइ
तत्थ वियो तं पभिसंवेदेइ जाव वेमाणियाणं णवरं पुढवी-
काओ पुढवीकाइएसु उववज्जित्तए पुढवीकाइयाउयं पभि-
संवेदेइ अस्से य से पुढवीकाइयाउए पुरओ कडे चिट्ठइ एवं
जाव मणुस्सो सट्ठाए उववातेयवो परट्ठाए तेहेव ॥

एतच्च व्यक्तमेव ॥ २० र० श० ५ उ० । (पुर्वमायुःसंवेद-
नतोक्ता अथ तद्विशेषवक्तव्यता विज्जयणा शब्दे)

(२९) स्तनप्रभायां सर्वे उपपन्नपूर्वाः ।

किं सव्वपाणा उववस्सपुज्जा ? हंता गोयमा ! असर्वि ।
अदुवा अणंतसुत्तो ॥

किं सञ्चपाणा इत्यादि अस्य चैवं प्रयोगः । अस्यां रत्नप्रभायां विशारदकलसेषु किं सर्वं प्राणद्वय उत्पन्नपूर्वा अतोत्तरम् (असहति) असकृदनेकशः इदं च वेलाद्वयादावपि स्यादतोऽत्यन्तबाहुल्यप्रतिपादनायाह (अमुवाचि) अथवा (अणंतखुसोति) अनन्तकृत्याऽनन्तवारान् (भ० २ श० ३ उ०) "तएणं से महव्वले अणगारे धम्मघोसस्स अणगरस्स अंतिए सामादयमादयाहं चउहसपुव्वाहं अहिज्जहं" (इत्यादि ब्रह्मलोकं महाबलस्योपपातः महव्वल शब्दे) इह च किल चतुर्दश-पूर्वधरस्य जघन्यतोऽपि लान्तके उपपात उच्यते " जावंति लंतगाओ चोहसपुव्वो जहसुउववाओसि " वचनदेतस्य च चतुर्दशपूर्वधरस्यापि यद् ब्रह्मलोकं उपपात उक्तस्तकेनापि मनाविस्मरणादिना प्रकारेण चतुर्दशपूर्वाणामुपरि पृष्ठत्वादिति सम्भावयन्तीति भ० ११ श० ११ उ० । (गुणस्थानकेषूपपातोः गुणद्वय शब्दे मार्गणास्थानकं जीवठाणाकादिशब्देषु) (३०) अविराधितभ्रामरयो देवलोकेषूपपद्यते ॥

अहं भैत ! असंजयनविदध्वदेवाणं अविराहियसंजमाणं विराहियसंजमाणं अविराहियसंजमाभंजमाणं विराहियसंजमासंजमाणं असप्पीणं तावसाणं कंदप्पियाणं चरगपरव्वायगाणं किंविमियाणं तिरिच्छियाणं आजीवियाणं अभिओगियाणं सल्लिगाणं दंसणवावसगाणं एएसिणं देवलोकेषु उववज्जमाणानां कस्स कहिं उववाए पसुत्ते गोयमा ! असंजयनविदध्वदेवाणं जहसेणं भवणवासीसु उकोसेणं उवरिमं गेवेज्जएसु अविराहियसंजमाणं जहसेणं सोहम्मे कप्पे उकोसेणं सव्वट्टसिच्छे विमाणं विराहियसंजमाणं जहसेणं जवणवासीसु उकोसेणं सोहम्मे कप्पे अविराहियसंजमासंजमाणं सोहम्मे कप्पे उकोसेणं अच्चुए कप्पे विराहियसंजमासंजमाणं जहसेणं भवणवासीसु उकोसेणं जोइसियासु असप्पीणं जहसेणं भवणवासीसु उकोसेणं वाणमंतरेसु अवसेसा मन्वे जहसेणं भवणवासीसु उकोसेणं वोच्छामि तावसाणं जोइसिएसु कंदप्पियाणं सोहम्मे कप्पे चरगपरव्वायगाणं बंजसोए कप्पे किंविमियाणं लंतगे कप्पे तिरिच्छियाणं सहस्सारे कप्पे आजीवियाणं अच्चुए कप्पे अभिओगियाणं अच्चुए कप्पे सल्लिगाणं दंसणवावसगाणं उवरिमंगेविज्जएसु ॥

अहं भंतेत्यादि भ्यक्तं नवरमधेति परप्रश्नार्थः (असंजयप्रविदध्वदेवानंति) इह प्रज्ञापनाटीका सिध्यते प्रसंयताभ्या-त्रिषपरिणामशून्या भव्या देवत्वयोग्या अत एव इष्यदेवाः । समासश्चैवम् । प्रसंयताश्च ते जग्यइष्यदेवाश्चेति असंयतजग्यइष्यदेवास्तैश्चैते प्रसंयतसम्यग्इष्यः किशोरेण्ये कयः किलोक्तम् । " अणुबबमहव्वएहिय य, वासतथोकात्मनिज्जाए य । देवाउपं वि बंध, समहिदो य जो जीवां " एतच्चायुक्तं यतोऽर्थावमुत्कर्षत उपरिमप्रेषेयकेषूपपात उक्तः सत्यवन्दीनां तु देशधिरतात्मापि न तत्रास्ती विद्यते देशधिरतभाव्यकाणामनुत्पाद-कृषंमगमनात् । नाप्येते निह्वास्तयोमिदेषु भेदेनानिधानात् तस्मात्प्रियादृष्टय एवाऽमन्यते जग्य असंयतमन्यइष्यदेवाः

भ्रमणगुणधारिणो निखिलसामाचार्यैरनुष्ठानयुक्ता इव्यविज्ञाधारिणो यथान्ते ते हासिन्नकेवलाक्रियाप्रभावत एवोपरिमप्रेषेयकेषु-त्यद्यन्त इति असंयताश्च ते सत्यप्यनुष्ठाने चारित्रपरिणामशून्य-त्वात् । ननु कथं तेऽन्यथाः भव्या वा भ्रमणगुणधारिणो भवन्ती-त्यत्रोच्यते तेषां हि महाप्रियादृशनेमोद्ग्राह्यभावे सत्यपि चक्र-वर्तिप्रभृत्येत्येकभूपतिप्रवरपूजासत्कारसम्मानदानात् साधून् सम-यवशेष्य तदर्थं प्रमज्जाक्रियाकलापानुष्ठानं प्रति भ्रष्टा जायते ततश्च यथोक्तक्रियाकारिण इति । तथा (अविराहियसंजमा-णंति) प्रमज्जाकलादाराचयाभनचरित्रपरिणामानां संज्व-लनकयायसामर्थ्यात् प्रमज्जगुणस्थानकसामर्थ्याद्वा स्वल्पमा-यादिदोषसंभवेऽप्यनाचरितचरणोपघातानामित्यर्थः । तथा [विराहियसंजमाणंति] उक्तविपरीतानाम् [अविराहियसंजमासंजमाणंति] प्रतिपत्तिकादाहारभ्यासपारितुदशवि-रतिपरिणामानां अवकाणाम् [विराहियसंजमासंजमाणंति] उक्तव्यतिरेकेणाम् [असप्पीणंति] मनोलविधरहितानामकाम-निर्जगवतां तथा (तावसाणंति) पतितपशुपुत्रोपगवतां बाध-तपस्विनां तथा (कंदप्पियाणंति) कन्दर्पः परिहासः स येषा-मस्ति तेन वा ये चरन्ति ते कन्दर्पिकाः कान्दर्पिका वा व्यवहार-तश्चरणयन्त एव कन्दर्पकोटुव्यादिकारकाः । तथा हि गाथा- " कहकहकहस्स हसणं, कंदर्पो अणिदुया य उहावा । कंद-प्पकहाकहणं, कंदप्पुवएस संसया ॥ १ ॥ लुमनपणवयणदं-सण-चेदेहिं करपायकम्ममहिं । ते तं करेइ जह जह, हसइ परे अत्ताण अहसं ॥ २ ॥ वाया कुक्कुओ पुण, तं जेइ जेण हस्सए अणो । नाणाविहजीवरुप, कुव्वइ मुहत्तरए चेव्वेत्यादि ॥ ३ ॥ जो संजओ वि एया, सुअणपसम्भा सुभणं कुणइ । सो तव्वहेसु गदइ, सुरेसु जइओ चरणदीणेति ॥ ४ ॥ अत-स्तेषां कन्दर्पिणाम् [चरणपरिव्यायगाणंति] चरकपरिमाज-का धाट्टिनेद्वयोपजोविमस्मिद्विग्नः । अथवा चरकाः कण्ठेड-काद्वयः परिमाजकास्तु कपिसमुत्सूनयोऽनन्तवाम् । [किंवि-मियाणंति] किंविषं पापं तदस्ति येषां ने किल्वियिक्कास्ते च व्यवहारतश्चरणयन्तोऽपि ज्ञानाद्यवर्णवादिनो यथोक्तम् " ना-णस्स केवलली, धम्मवारियस्स संघसाहुणं । मइ अवमबाइ किंविसियं भावणं कुणइसि ॥ ५ ॥ अतस्तेषां तथा [तिरि-च्छियाणंति] तिरश्चां गवाहवादीनां देशधिरतिजाजाम् [आ-जीयाणंति] पाषण्डिभेदोपाणां नाम्यधारिणां गोशालाकशिष्या-णामित्यर्थः । आजीवन्ति वा ये अविवेकिलोकोक्तो लक्षिपूजा-ख्यात्वादिनितपश्चरणवादीनि ते आजीविकास्तैरानाजीविका अतस्तेषां तथा [अभिओगियाणंति] अभियोजनं विषामन्त्रा-दिभिः परेषां बशीकरणादि अभियोगः स च क्रिया । यदाइ- " कुविओ ऋतु अभिओगो, दूव्णे मांभे य दोय नावव्वो । दूव-म्मि होइ जोगा, विज्जामंताय भावम्मि " ति ॥ १ ॥ सोऽस्ति येषां तेन वा चरन्ति ये तेऽभियोगिका अभियोगिका वा ते स व्यवहाराणिहचरणयन्त एव मन्त्रादिप्रयोगकारो यथाइ- " को उय भूईकम्मो, परिणा पसिणे निमिसमाजीयी । इड्डिरसे सायगुरुओ, अदिओगं प्राचणं कुणइ " ति ॥ १ ॥ कौतुकं सौजाग्याचर्य स्म-पनकं भूतिकर्म उपरितादिजृतिद्वारे प्रश्नाप्रश्नं च स्वप्नाचि-दादि [सल्लिगाणंति] रजोहरणादिषाधुनिष्यवतां किं विधा-नामित्याह [दंसणवावसगाणंति] दूशनं सम्यक्कं व्यापकं ग्रंथं येषां ते तथा तेनानि निह्वानामित्यर्थः [एएसिणं देवओएसु-उववज्जमाणंति] अनेन देवत्वादित्यत्रापि केचिदुपपन्नं इति

प्रतिपादितम् " विराहियसंज्ञमानं जहृषेणं जवणवर्द्धसु उ-
कोसिणं सोहम्मे कण्णे " इह कश्चिद्विहाह-विराधितसंयमानामु-
क्तोपेण सौधर्मे कल्पे इति यदुक्तं तत्कथं घटते त्रैपद्यास्तु कुमा-
लिकाभये विराधितसंयमाया ईशानोत्पादश्रवणदिष्ट्याचयते,
तस्याः संयमविश्रान्तोत्तरगुणविषया बहुश्रवणात्रकारिणि न मू-
लगुणविराधनेति, सौधर्मोत्पादश्च विशिष्टतरसंयमविराधनायां
स्यात्, यदि पुनर्विराधनमात्रमपि सौधर्मोत्पत्तिकारकं स्यात्
दा बहुश्रवणादीनामुत्तरगुणादिप्रतिसेवायानां कथमच्युतादिभूषतिः
स्यात् कथंचिद्विराधक्यात्सेवामिति [असंख्येणं जहृषेणं ज-
वणयासीसु उकोसिणं वाणमंतरंमुत्ति] इह यद्यपि चमर्याल-
सारमेहियमित्यादिवचनादसुरादयो महाजिकाः पलिश्रोवममु-
कोसं वेतिरियाणं ति " वचनाच्च व्यन्मरा अष्टपदिकास्तथाप्यत
एव वचनादवसीयेने सन्ति व्यन्मरज्यः सकाशादल्पकथां जवणप-
तयः केचनेति असंज्ञी देवैरुपपद्यत इत्युक्तम् । भ० १ श० २ उ० ।
उपसंपादने, " उपवाता उपसंपञ्जणं " नि० चू० ५ उ० ।

उपवायकप-उपपातकप-पुं० पांश्वेस्थादिनिःसहासित्वा सं-
विनविहारोपपत्तये । पं० जा० ।

उपवादकपमहुणा, वाञ्छामि जहृक्रमेणं तु ।

पंचहिं ठाणेहिं विवहिं-ऊण संविगममृया जुत्तो ॥

अञ्जुजतं विहारं, उवेइ उपवायकपो मो ।

उवपणं उपवाओ, पासत्पादी य पंचटाणा तु ॥

तेसु विविहं तु वट्ठिन्थो, विपाट्टेओ होति पायव्वो ।

संवेगसमावषो, पच्छा उ उवेति उज्जयविहारं ॥

एस् उपवायकपो ॥ पं० भा० ।

पंचहिं ठाणेहिं सो पुण पासत्पादीहिं अतिऊण विवहिंऊण
विविधमनकप्रकारं वा वर्तितुमित्यर्थः । सिद्धासंवेगजुत्तो संवे-
गसासं एह संवेगविहारं उपपत्तिं उपसंपद्यते तत् उपपात-
कल्यां जवति । एस् उपवायकपो । पं० चू० ॥

उपवायकारि (ए) उपपातकारिन्-पुं० आचार्यनिर्देशकारि-
णि, " उपवायकारि य हरीमणे य " सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

उपवायगइ-उपपातगति-स्त्री० उपपातरूपा उपपाताय वा गतिः ।

उत्पादाय गमने, उपपातरूपाय गतां च । उपपादयतिस्तु त्रिवि-
धा जन्मभवतोभयनेदात् तत्पनाकतिर्यङ्मनदेवसंज्ञानां यत्स्व-
क्षेत्रे उपपातायोपादाय गमनं सा क्षेत्रोपपातगतिः या च नारका-
दातामेव स्वयने उपपातरूपा गतिः सा जवोपपातगतिः यच्च
सिद्धिपुद्गलयोर्गमनमात्रं सा मोनरोपपातगतिः विहायोपपातस्तु
स्पृष्टाश्रयादिकानेकविधेति । भ० ८ श्रु० ७ उ० ।

उपवायय-उपपातज-पुं० उपपाताज्जात उपपातजः । देवनार-
केषु, आच० १ श्रु० १ अ० ॥

उपपातक-न० पातकसदृशे ततो न्यूनकले पापनेदे, वाच०

उपवायमजा-उपपातमजा-स्त्री० देवसन्नाभेदे, यस्यां समुत्प-
द्यते देवः । स्थ० ५ उ० । वर्णकेशान्यत्र रा० । अत्र हीरवि-
जयमूर्तिं प्रति पण्डितगुणविजयवृत्तप्रश्नो यथा सौधर्मविदु द्वा-
नां प्रत्येकमुपपातशय्या विधत्ते एकस्यामनेकस्यामुपपातो वेति ?
अत्र महर्षिकसुराणामुपपातशय्या भिन्ना भव्येनां तु अभिप्रायति
संभाव्यते तथानिश्चयकज्ञाणां दर्शनस्यास्मरणमिति । ही० ।

उपवाय-उपवाय-पुं० उप वस घञ् । उपेति सह उपवात्तरे-

पस्य सतो गुणैराहारपरिहारादिकैर्वा यास उपवासः । " उपा-
वृत्तस्य दोषेभ्यः, सम्यग्वासो गुणैः सह । उपवासः स विज्ञेयो,
न शरीरविशोषणमिति " भ० २ अधि० । आहारशरीरस्तकारा-
दित्यागे, स० । औ० । अमत्तार्थकरणे, स्था० ३ उ० (पोस-
होववासशब्दे विधिवद्भ्यते) तपनोदयमारभ्य यामाष्टकमर्ज-
नम् । उपवासः स विज्ञेयः प्रायश्चित्ते विधीयते । १ । उपावृ-
त्तस्य पापेभ्यो, यच्च वासो गुणैः सह । उपवासः स विज्ञेयः
सर्वजोगविर्वाजितः । १ । " वाच० । तथा आत्मानमुपवासं तन्नु-
द्वधावनं रत्नानिरं च कल्पते न वेति प्रश्ने तेषामुपवासं प्राप्तुक-
मुष्णोदकं चेति पानीयद्वयं कल्पते तन्नुद्वधावनं रत्नजलं प्राप्तुकं
भवति परं आत्मानं न कल्पत इति (११६ प्र०) तथैकान्तत्रिदशदि-
क्षिणतयष्टोक्षारकृतोऽस्ति परं शक्यभावं एकान्तरोपवासैः कर्तु-
शुद्ध्यति न वेति प्रश्ने एकान्तत्रिदशदिक्षिणतं यथा उच्चार्यता-
स्तदा यथा कर्तुं शुद्ध्यति (११७ प्र०) तथाभिनन्त्रैत्रास्वाध्या-
यमध्ये उपवासः क्रियते स विंशतिस्थानकमध्ये प्रज्ञेयं शुद्ध्यति
न वेति प्रश्ने अभिनन्त्रैत्रास्वाध्यायमध्ये सप्तम्यादौ दिनत्रयक-
तोपवासो विंशतिस्थानकमध्ये प्रज्ञेयं न शुद्ध्यति (११९ प्र०)

श्रीविजयेनसुरसिक्तपुं० कतकविजयमणिवृत्तप्रज्ञास्तुत्तरा-
णि च यथा पच्छादौ प्रत्याख्यानं भक्तद्वयकथनाधिक्यस्य किंप्रयो-
जनमिति प्रश्ने सामान्यतः सतां द्विवारं ज्ञानं लोकप्रथित-
मित्युपवासच्येन नोजनचतुष्टयं नोजनद्वयं च पारणोत्तरपाण-
योरेकारानपूर्वकं कार्यत इति (३७९ प्र०) तथा रोहिण्युपवासप-
ञ्चम्यायुपवासश्च कारणे सति मिलन्त्यां तिथौ क्रियते न वेति
प्रश्ने कारणे सति मिलन्त्यां तिथौ क्रियते कार्यते चेति प्रवृत्तिर्द्वय-
ते कारणं विना नृदयप्राप्तायामेवेति बोध्यम् स० प्र० ३ उल्ला० ४७७
प्र० तथा जालोरसंघकृतप्रज्ञोत्तराणि यथा त्रिविधोपवासप्रत्या-
ख्यानमध्यप्रत्याख्यानं च कया रीत्या पायेते इति प्रश्ने उपवासकीर्तु-
त्रिविहारनमुककारसी पोरसी पुरिमच्छादिक कीर्तुं पाणहारपञ्च-
कषाण फासिउं १ पात्रिउं २ सोहिउं ३ तीरिउं ४ किट्टिउं ५ आरा-
हिउं ६ जं च नाराहिउं तस्समिच्छामि दुक्कमं इत्थुपवासप्रत्या-
ख्यानपारणरीतिवृत्तपरंपरया ज्ञातव्यः । अथुना केचन आसु उप-
वासकीर्तुत्रिविहार नमुकार सिपुरिमच्छादिक कीर्तो चउत्विहार-
पञ्चकषाणफासिउं १ पात्रिउं २ सोहिउं ३ तीरिउं ४ किट्टिउं ५
आराहिउं ६ जं च नाराहिउं तस्समिच्छामि दुक्कमं इत्थमपि पार-
यन्ता दृश्यन्ते तथा नमुकारसिपोरसी पुरमच्छादिक कीर्तु चउत्वि-
हारपञ्चकषाणफासिउं १ पात्रिउं २ सोहिउं ३ तीरिउं ४ किट्टिउं ५ आराहिउं ६
जं च नाराहिउं तस्समिच्छामि दुक्कमं इत्थमप्यप्रत्याख्यानपारणरी-
तिरपि परंपरयेव ज्ञेयेति । स० प्र० ४ उल्ला० १४४ प्र० ।

उपवाततव-उपवाततप-न० आहारपरित्यागरूपे तपोनेदे, तथा
प्रथमदिने एक उपवासः कृतो चित्तायदिने चित्ताय इत्यं कृतं षष्ठ-
तप औद्वाचनामध्ये समायाति यथा तथा प्रहरानन्तरं प्रत्याख्यात
उपवास आशोचनामध्ये आयाति न वेति प्रश्ने यद्यपि संस्रतया
प्रत्याख्यातं षष्ठदितपस्तथा कावेलप्रत्याख्यातमुपवासतपश्च
बहुकलदायि भवति तथापि विशाकलितनयोच्चरितं षष्ठदि-
तपः कावेलिक्रमणोच्चारितमुपवासतपश्च सर्वथा लोचनमध्ये
नायार्तान्त्वकातो ज्ञातो नास्तीति स० प्र० ३ उल्ला० १३७ प्र० ।

उपविट्-उपविट्-त्रि० उप-विश-क । सामीप्येन स्थिते, जी०
३ प्रति० । सत्त्विभ्ये, ज्ञा० ३ अ० । " तेता उपविटं समानं
सागरचंदो नारयं पुच्छइ " आ० म० प्र० ।

उपविणिरगय-उपविनिर्गत- त्रि० निरन्तरविनिर्गते, जी० ३३०॥
उपवृह (हा)-उपवृ (हा) वृण- न० दर्शनादिगुणवतां
प्रशंसायाम्, उक्त० २८ अ० । समानधार्मिकाणां कृपणा वैयावृ-
त्यादिसद्वर्णप्रशंसनेन तत्तद्गुणवृद्धिकरणे, प्रव० ६ द्वा० ॥

अत्रादाहरणम् ॥

“उपवृहणाए उदाहरणे जहा । रायगिहे णयेरे सेणिओ राया
इओ य सको देवपयां संमत्तं पसंसति । इओ य एगो देवो अ-
सइहतो नयरवाहं सेणियस्स निग्गयस्स जेवुयस्स क्कण अ-
णमिसे गिएहति । ताहे तं निवारंति पुणरवि असत्थ संजती गु-
विणी पुरतो ठिता ताहे अपवर उविकण जहा ए क्को वि जाणइ
तहा धूमिगिहं कारवेति जे क्कित्थं सुतिकांमंतसयमेव करेइ ततो
सो देवो संजइस्सं परिच्छएण दिव्वं देवस्सं दस्सिसेति जणति
य सेणियसुल्लं जे जम्मजीवियस्स फलं जेण ते पवयणतुवरिए
रिस्सोभती अर्धात्ति उपवृहकण गथो एवं उपवृहेतत्त्वा सो-
दम्मिया द० ३ अ० । व्य० ॥ मिथ्याउपवृहणयां कृपणं प्रशस्तोप-
वृहाद्यकरणे आचामाश्रम् । जीत० ।

उपवृहण-उपवृहण-न० अशमोदने, “ठितिसाहणमुपवृहणह
रिस्साद्वेद्योयणं चैव” इह प्राकृतत्वेन निरनुस्वारः पाठः । तत-
श्चोपवृहणं तस्यानुमोदनं कार्यं यथा धन्यस्त्वं धर्माधिकारी इ-
त्यादि । पंचा० १ वि० । प्रशंसायाम्, “उपवृहणात् वा पसं-
सति वा सद्वाचणणात् वा सद्वाचणति वा एगदा” नि० चू०
१ उ० (एताद्वाचक्यता उपवृहणविणय शब्दे)

उपवृहण (एता) विणय-उपवृहणविनय-पुं० उपवृहणं नाम-
समानसाधार्मिकाणां कृपणावैयावृत्यादिसद्गुणप्रशंसनेन तद्-
द्विकरणं स एव विनयः । दर्शनाचारविनये, व्य० १ उ० । इ-
दानीं उपवृहणति दारं उपवृहणति वा पसंसति वा सद्वा-
चणणात् वा सद्वाचणति वा एगदा ॥

खमणे वेयाववे, विणए सज्जायमादिसंजुत्तं ।

जो तं पसंसय ए, स होति उपवृहणाविणओ ॥१७॥

(खवणित्ति) चउत्थं उट्ठं अट्ठमं दसमं दुवाअसमं अट्ठमासख-
मणं मास दुमास तिमास चउमास पंचमास अट्ठमासा सवंपि
इत्तरं आरुक्कहिंयं वा [वेयाववच्चेत्ति] आयरियवेयावच्चे उप-
ज्जायवेयावच्चे तवस्सियेयावच्चे गिहावायावच्चे कुल-
गणयेयावच्चे संघयावाइ अमुहुसेइ वेयावच्चे दसम एणसं
पुरिसाणं इमेणं वेयावच्चे करेति । असणादिणा वत्थाइणा पी-
ढफलणसेज्जा संथायाओ सह भेसज्जेण य [विणउत्ति] नाण-
विणओ दंसणविणओ चरित्तविणओ मणविणओ वयणविणओ
कायविणओ उपचारियविणओ य । एसविणओ स वित्थो भा-
णियओ । जहा दसवेयावदिण [सज्जापत्ति] कायणा पुच्छणा प-
रियट्ठणा अणुपेहा धम्मकहा य पंचविहो सज्जाओ । आदिस-
हाओ जे अणु तवमेयाओ मोरारया ते सिपंति तथा खमादओ
य गुणा उचंति एतेहिं जहानिदिहिं गणेहिं उववेथानुसो ज-
णति जो इति अणिहिंसरुवो साहू घेणए तं सदेण खमणादि-
गुणावयस्स सहणं पसंसते श्लाघयतीत्यर्थः [पसंसति] प-
संसयणिहेसो होइ जयति कि उपवृहणाविणओ गिहिंसवयण-
विणओ कम्मावयणणत्तामित्यर्थः । उपवृहणति दारं गयं ॥
नि० चू० १ उ० ।

उपवृहणिया-उपवृहणिया-स्त्री० उपवृहयतीति उपवृहणीया

उपवृहणकर्याम्, नि० चू० ८ उ० । एतत्तत्त्वता रायपिंड शब्दे)
उपवृहणियापट्टय-उपवृहणीयापट्टक- पुं० जमतो राज्ञः उपयो-
ज्ये पट्टके, जमतस्स रथो उपवृहणियापट्टओत्ति उचं जवति ।
नि० चू० ६ उ० ।

उपवृहिय-उपवृहित-न० संसृज्जिते, अनुमते, आव० ३ अ० ।

उपवेय-उपपेत-त्रि० उप-अप-इत् । इत्येतस्य च स्थाने निरुक्ति-
वशादुपपेतं भवतीति । युक्ते, भ० २ श० १ उ० । शकत्वादिदर्शना-
दकारतोपः । औ० । पृषादरादय इत्यकारतोपः । रा० ।

उपेत- त्रि० उप इत् प्राकृतत्वाद् वर्णगमः स्या० ६ उ० । नि०
ज्ञा० । युक्ते, स० । “पुष्कफलोवेषेण वणसंडेणं” नि० चू० १ उ०
“परमहरिसोवेषेण” रा० । आ० म० प्र० । औ० । नि० चू० । उक्त० ।
“सरित्तज्ञावस्सुवगुणाववेयाणं” ग० ।

उपवेद- पुं० उपमितः वेदेन, वेदसदृशो आयुर्वेदादौ, वाच० ।

उपवेसण-उपवेशन- न० उप-विश्र भांवे ल्युट् । आसने, निवे-
शने, स्थापने च । वाच० । अधिकरणे ल्युट् । चमभेदे, यत्राशौ-
रोगादिनिः कारणैरुपविश्यते । वृ० ३ उ० ।

उपव्वय-उपव्रत-न० नियमे, हा० । नियमास्तु । अक्रोधो गुरु-
श्रया, शौचमाहारालाचवम् । अप्रमादश्चेति । द्वा० ८ द्वा० ।

उपसंकमंत-उपसंक्रामत्- त्रि० सामीप्येन गच्छति, द० ५ अ० ।

भिक्षाये वासाय वा गच्छति, आचा० १ श्रु० ७ अ० ३ उ० ।

उपसंकमिता-उपसंक्रम्य- अव्य० । उप सम् ल्यप् । उपगत्ये-
त्यर्थे, “समणं भगवं महावीरं उपसंकमंति उपसंकमिता वंदंति”
स्था० ३ उ० । उपसंकमिता चारं चरंति । सू० प्र० १ पाहु० ॥

उपसंकमिनु-उपसंक्रम्य-अव्य० उप सम् ल्यप् । आसन्नीभूये-
त्यर्थे, आचा० ३ श्रु० । आसन्नतामेत्येत्यर्थे, “उपसंकमि-
नुगाहावतीरूया आउसंतो समणा” आचा० १ श्रु० ७ अ० ३ उ० ।

उपसंस्वा-उपसंस्वा-स्त्री० उप सामीप्येन सह्या उपसंख्या
सम्प्रत्ययावस्थितार्थपरिज्ञाने, “अणवसंस्वा इति ते उदाहृ-
ते सज्जाभासइ अट्ठ एवं” । सूत्र० ३ श्रु० १६ अ० ।

उपसंत-उपशान्त-पुं० उप शम् क्त० । उपशमप्रधाने, सूत्र०

३ श्रु० १ उ० । क्रोधादिजयादुपशान्ते, शीर्ताज्ञते, सूत्र० १

श्रु० ६ अ० । क्रोधादिप्रमादरहिते, प्रव० २ द्वा० । क्रोधाविपाका-

वगमेन (पं० व०) मनोवाक्कायविकाररहिते, य० ३ अधि० ।

औ० । कषायानुदयादिन्द्रियनोदन्धियोपशमाद्वा (आचा० १

श्रु० ५ अ० ४ उ०) उपशमयुक्ते, ज० १ द्वा० ६ उ० । विष्क-

म्भितोदयमुपनीनमित्थयास्वभावं च । शेषमित्थ्यात्वमिश्रपुञ्जावा-

श्रित्य विष्कम्भितोदयं शुरुपुञ्जमाश्रित्य पुनरपनीनमित्थ्यास्व-

जावं, विरो० । औ० । सर्वथाभावमापन्नं, प्रज्ञा० १ ए पद ।

उपशान्तमोहगुणस्थानके, पं० सं० । पञ्चदशे परवतंते ती-

र्थकरं, प्रव० ७ द्वा० । निरु० । नारकदीनो विशिष्टोदयाभा-

वात् क्रोधभेदे, स्था० ४ उ० ।

उपसंतकसायवीरारागद्वेषमत्त-उपशान्तकपायवीरारागद्वेष-

द्वेष-पुं० गच्छते केवलज्ञानं केवलदर्शनं चात्मनोनेति उग्र

ज्ञानावरणदर्शनावरणमोहनीयातत्पर्यकर्मोदयः । सति तस्मिन्

केवलज्ञानोत्पादात् तदपगमानन्तरं चात्पादात् उग्रानि तिष्ठती-

ति उग्रस्थः स च सरागोऽपि भवतीत्यतस्तद्व्यवच्छेदार्थं बी-

तराग्रहणं धीतो विगतो रागो मायालोभकषायाद्येकूपो यस्य

स वीतरागः स चासौ उपास्यश्च वीतरागश्चास्यः स च क्रीणक-
षायोऽपि प्रवर्तते तस्यापि यथोक्तरागापगमात् अतस्तद्व्यव-
च्छेदाद्यनुपशान्तकषायप्रदश्च कषयिष्यत्यादिद्वारकधातुर्हि सायः
कषयिष्यति च परस्परमस्मिन् प्राणिन इति कषयः क्रोधादः उपशान्ता
उपशमिता विद्यमाना एव संक्रमणेऽर्हन्ताऽपवर्तनादिकरणो-
दयायोग्यत्वेन व्यवस्थापिताः कषाया येन स उपशान्तकषायः ।
स चासौ वीतरागश्चक्रुश्चः । प्रव० २२४ द्वा० । एकादशगुण-
स्थानोपगते, पं० सं० १ द्वा० । दर्श० ॥

उपसंतकसायवीतरागश्चास्यमुपगुणद्वारा-उपशान्तकषाय-

वीतरागश्चास्यमुपगुणस्थान-न० एकादशे गुणस्थाने, तत्राविरत-
संयग्रहेः प्रभृत्यन्तानुबन्धिः कषाया उपशान्ताः संभवन्ति उ-
पशमश्रेण्यारम्भे हानन्तानुबन्धिकषाया न विरतो देशविरतः प्रम-
तोऽप्रमतो वा स तृपशमश्च दर्शनमोहव्रितयमुपशमयतितदुपश-
मानन्तरं प्रमत्ताप्रमत्तगुणस्थानपरिज्ञातिशान्तिमुक्ता ततोऽपुव-
करणगुणस्थानोत्तरकालमनिवृत्तिवादरूपसंपरायगुणस्थानोत्तरकाल-
मनिवृत्तिवादरूपसंपरायगुणस्थाने चारित्रमोहनीयस्य प्रथमं
नपुंसकवेदमुपशमयति । ततः स्त्रीवेदक्रमो हास्यरत्यरतिशोक-
भयजुगगुत्सारूपं युगपत्पदकं ततः पुरुषवेदं ततो युगपदप्रत्या-
ख्यानावरणप्रत्याख्यानावरणौ क्रोधी ततः संज्वलनक्रोधं ततो
युगपद द्वितीयतृतीयौ मानौ ततः संज्वलनमानं ततो युगपद द्वि-
तीयतृतीययोः ततः संज्वलनमायां ततो युगपद द्वितीयतृतीयौ
लोभौ ततः सूक्ष्मसंपरायगुणस्थाने संज्वलनलोभमुपशमयती-
त्युपशमश्रेणिः । स्थापना चैवम् । विस्तरतस्तु उपशमश्रेणिः
स्वोपशान्तकटीकायां व्याख्याता ततः परिभाषनीया । तदेवमन्ये-
ष्वपि गुणस्थानकेषु कापि कियतामपि कषायाणामुपशान्त-
त्वसंभवात् उपशान्तकषायव्यपदेशः संभवत्यस्तद्व्यवच्छेदार्थं
वीतरागप्रदहम् । उपशान्तकषायवीतराग इत्येतावतापीठ-
सिद्धौ उपास्यप्रदहं स्वरूपकथनार्थं व्यवच्छेद्याभावात् न ह्युपा-
स्य उपशान्तकषायवीतरागः संभवति यस्य सुवृक्षप्रदहणेन
व्यवच्छेदः स्यादिति । अस्मिन् गुणस्थानेऽष्टाविंशतिरपि मो-
हनीयप्रकृत्य उपशान्ता ज्ञातव्याः उपशान्तकषायश्च जघन्ये-
नैकं समग्रं भवति उत्कर्षेण त्वन्तर्मुहूर्तं कालं यावत् तत ऊर्ध्वं
नियमादसौ प्रतिपतति । प्रतिपातश्च द्वेषा वृक्षकृतेण अद्वा-
कृतेण च । तत्र भयक्षयो श्रियमाणस्य अद्वाक्ष्य उपशान्ता-
द्वायां समाप्तयां अद्वाक्ष्येण च प्रतिपतितं यथैवारूढस्तथैव
प्रतिपतति यश्च बन्धनोदयोदीरणाव्यवच्छिन्नास्तश्च प्रतिपतता
सता ते श्रारभ्यन्त इति यावत् । प्रतिपतंश्च तावत्प्रतिपतति
यावत्प्रमत्तगुणस्थानं कश्चित् ततोऽप्यधस्तनगुणस्थानकद्विकं
याति कोऽपि सासादनमाद्यमपि । यः पुनर्बन्धनेण प्रतिपतति
स प्रथमसमय एव सर्वाण्यपि बन्धनादीनि करणानि प्रवर्तय-
तीति विशेषः । कर्म० । इह यपि बन्धायुपशमश्रेणिं प्रतिपन्नः
श्रेणिमध्यगतगुणस्थानधर्ती उपशान्तमोहो वा भूत्वा कालं
करोतीति तद्वा नियमेनानुत्तरसुरेपदपन्थे श्रेणिप्रतिपतितस्य तु
कालक्रमसंज्ञनियमः नानामतिव्येन नानास्थानगमनात् । अथा-
बन्धायुत्सो प्रतिपन्नः तर्ह्यन्तर्मुहूर्तमुपशान्तमोहो भूत्वा नियमतः
पुनरप्युदितकषायः कालस्तेन न श्रेणिप्रतिलोममावर्तते । उक्तं
च " बन्धात् पठितयो, सेदिगतो वा पसंतमोहो वा । जह
कुण्ड कोह कांश्च, वञ्चश्च तो गुत्तरसंरसु ॥ अनिबन्धात् हां उ

पसंतमोहो मुहुत्तमेतत्तदं । उदितकसायो नियमा, नियत्तप से-
दिपडिलोमे " आ० म० प्र० ॥

उपसंतकसायवीतरागदमणारिय-उपशान्तकषायवीतरागदर्श-
नार्थ-पुं० वीतरागदर्शनार्थभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

उपसंतर्वाणमोह-उपशान्तक्रीणमोह-पुं० उपशान्तः सर्व-
थानुदयावस्थः क्रीणश्च निजोणो मोहो मोहनीयं कर्म येषां तं
तथा । उपशमजपयावस्थमोहनीयकर्मकं, पं० १६ वि० ॥

उपसंतजीवि (ण्) उपशान्तजीविन्-पुं० उपशान्तोऽन्तर्वृत्त्या
जीवतीत्येवं शीले उपशान्तजीवी । अन्तर्वृत्त्येव जीवात्मयजि-
प्रहविशेषधारकं, भ० ६ श० ३३ त० ॥

उपसंतमोह-उपशान्तमोह-पुं० उपशान्तः सर्वथाऽनुदयावस्थो मो-
हो मोहनीयं कर्म यस्य स उपशान्तमोहः । उपशमवीतरागे, अयं
च एकादशगुणस्थानमारूढः उपशमश्रेणिसमाप्तावन्तर्मुहूर्तं
भवति ततः प्रच्यवते स० । "उपसंतो मोहो नाम जस्स अरु-
वा स तिविदं पि मोहणिज्जकम्ममुषसंतं अणुमेसमविष्णवेदेति ।
सो य देसपमियातेन वा नियमा पमियाति" ॥ आचू० ४ अ० ।
अनुत्कटवेदमोहनीये, "अणुत्तोरोववाद्या उपसंतमोहा । (उप-
संतमोहसि) अनुत्कटवेदमोहनीयायाः परिचाराण्याः कथञ्चिद-
प्यभावात् न तु सर्वथाऽपशान्तमोहाः उपशमश्रेणैस्तेषामजाधात्
॥ भ० ५ श० ४ उ० । उपशान्त उपशमनीयो विद्यमान एव सं-
क्रमणोद्वेत्तादिकरणायोग्यत्वेन व्यवस्थापितो मोहो मोहनीयं-
कर्म येन स उपशान्तमोहः । प्रव० १३३ द्वा० ॥ उपशमकनिर्घ्न-
य, ॥ अ० ४ अ० ।

उपसंतरथ-उपशान्तरजस-न० प्रशान्तरजसि, "उपसंतरथं-
रेह" रा० । जी० ॥ उपशान्तमपगतं रजः कावृष्यापादकं यस्य
स तथा । रजोरहिते, "समसि जमे उपसंतरथं सक्खमाणे से
चिच्छति" ॥ आचा० १ ख० ५ अ० ५ उ० ।

उपसंताह्विरणउपशान्तसंज्ञण-उपशान्ताधिकरणोद्भासमज्ज-
ननी-स्त्री० उपशान्तस्योपशमं नीतस्याधिकरणस्य कलहस्य य
वह्नासः प्रवर्तते तस्य सज्जननी समुत्पादयित्रीत्यर्थः । षष्ठ्याम-
प्रशस्तायां ज्ञायायाम्, प्रव० २३३ द्वा० ।

उपसंति-उपशान्ति-स्त्री० उपशमे, घाचा० १ अ० । निवृत्तौ, घाचा० ॥

उपसंधारिय-उपसंधारित-त्रि० संकल्पिते, "पसतुकीए तेण
भणियं जति यतबुकीए तओ तेण उपसंधारियं सज्जावं च से
कहियं" नि० सू० १ उ० ।

उपसंपज्जत-उपसंपद्यमान-त्रि० उपसंपदं गृह्णति, स्व० १ त० ।

उपसंपज्जमेणियापरिकम्म(ण्)-उपसंपच्चेणिकापरिकर्मन-
न० दृष्टिधादान्तगतपरिकर्मभेदे, स० ॥

उपसंपज्जिका-उपसंपद्य-अ० ४ उप-सम-पद्य-ल्यप् । साम-

स्येनाङ्गद्वैत्येत्यर्थः, ध० ३ अ० । आश्रित्येत्यर्थः, स्था० ८ उ०
सूत्र० । उपा० । पा० । "उपसंपज्जितार्थं विहरामि" उप-
संपषो ज्ञत्वा विहरामि वत्तं ज० १ श० २ त० ।

उपसंपप-उपसंपद्य-त्रि० उप-सम-पद्य-क-प्राप्ते, मृते च । हेम०
सामीप्येन प्रतिपन्ने, अ० ६ अ० । "उपसंपन्नो जं कारणं तु
तं कारणं अपुरितो" ध० १ अ० ।

उपसंपया-उपसंपद्य-स्त्री० उप सामीप्येन संपादनं गमममुप-

सम्पद् । इत्यन्ते काठं जवदन्तिके आसितस्वमित्येवंपरं (ग० ३ अधि०) ज्ञानाद्यर्थगुर्वन्तराश्रयेण, ध० ३ अधि० । पंचा० । ज० आ० म० द्वि० । स्वदीयाऽहमित्येव श्रुताद्यर्थमन्यसत्ताच्युपगमे, अनु० । सामीप्ये, प्रशंसायाम्, अस्तित्वे, निष्पत्तौ, प्रतिपत्तौ च । पं० सू० "अध्याने उवसंपया" अर्थे ज्ञानाद्यर्थं परस्य आचार्यस्य पाठ्यं श्रवस्थाय ज्ञानादिगुणार्जनमुपसंपदुच्यते । तस्याचार्यस्य समीपे श्रवस्थानाय स्वाभिन् इत्यन्तं काठं जवतां समीपे मया स्थातव्यं गच्छान्तरे आचार्यान्तरे ज्ञानाद्यर्थमिति विज्ञप्तिपूर्वकं ज्ञानाद्यर्थसत्तरूपा उपसंपदसामाचार्यमिति भावः ॥ उक्त० ३६ अ० ।

- (१) उपसंपदो जेदास्तत्र चारित्रगृहस्थोपसंपदप्रतिपादनं च ।
- (२) आचार्यादौ मृते अन्यत्रोपसंपत् । तत्र हानिवृत्तादिपरीक्षणेन कर्तव्याकर्तव्यनिरूपणम् ।
- (३) निष्कर्मणादपक्रम्य अन्यं गणमुपसंपद्य विहारः ।
- (४) शैक्षणे स्परिच्छन्तिन रत्नाधिकस्यापसंपदात्तया ।
- (५) सांनोगिकासानोगिकयोः सहमिश्रितयोराचार्याद्योः सामाचारी तत्रावग्रहश्च ।
- (६) पाश्चस्थादिविहारप्रतिमामुपसंपद्य विहारे कर्तव्यताविधिः ।
- (७) निष्कर्मणादपक्रम्य अन्यं गणमुपसंपद्य विहारेण प्रकारान्तरप्रतिपादनम् ।
- (८) ग० वाचस्पत्युक्तस्यान्यं गणमुपसंपद्य विहारः ।
- (९) कुर्गुरी सत्यन्यत्रोपसंपत् ।

(१) उपसंपद्रेदा यथा—

उपसम्पत् द्विधा साधुविषया गृहस्थविषया च ज्ञानादिहेतोर्भेदपरं गणं गत्वोपसम्पद्यते सा साधुविषया । यत्पुनरवस्थाननिमित्तं गृहिणामनुकूपेण सा गृहस्थविषया वृ० १ उ० । तत्रास्तां गृहस्थोपसंपत् साधूपसंपत् प्राच्यते ।

निविहा उवसंपया पश्चात् तर्जहा आयरियत्ताए उव-
ज्झायत्ताए गणिताए ॥

उपसंपत् ज्ञानाद्यर्थं जवदीयाऽहमित्युपगमः । तथा हि कश्चित् स्वाचार्यादिसंदिष्टः सम्यक् श्रुतप्रत्ययानां दर्शनप्रज्ञावकशास्त्राणां वा सूत्रार्थयोर्ग्रहणं स्थिरीकरणं विस्मृतसंधानार्थं तथा चारित्रविशेषभूतया वैयानुस्याय क्रमणाय वा संदिष्टमाचार्यान्तरं यदुपसंपद्यते । स्या० ३ ग्रा० । ध० । ज्ञानाद्युपसंपत्त्रिविधा ज्ञानादिजेदात्तया चाह ।

उवसंपया य निविहा, नाणे तद्दंसेणे चरिते य ।

दंसेणानाणे निविहा, दुविहा य चरितअट्टाए ॥

उपसंपत् त्रिविधा तद्यथा ज्ञाने ज्ञानविषया एवं दर्शनविषया चारित्रविषया च । तत्र दर्शनज्ञानयोः संबन्धिनो त्रिविधा त्रिविधा च चारित्रार्थाधेति । तत्र यदुक्तं दर्शनज्ञानयोस्त्रिविधेति तत्प्रतिपादनार्थमाह ।

वत्तणा संथणा चेव, गहणे मुत्तन्य तदुभए ।

वेयावच्चे खमणे, काडे आवकहाई य ॥

वत्तना संधना चैव ग्रहणमित्येतन्नित्यं (सुत्तथत्तद्वज्जयति) सुशार्थोत्पत्तिविषयमवगन्तव्यमित्येतद्वत्तमुपसंपद्यते । तत्र वर्तना प्रागुद्गीतस्यैव सूत्रादेरस्थिरस्य गुणतमिति । सन्धना तस्यैव प्रदेशान्तरं विस्मृतस्यामन्त्रना योजना घटनेत्येकोऽर्थः । ग्रहणं पुनस्तस्यैव तत्प्रथमतया आदानम् पतञ्जितं सूत्रार्थोत्पत्तिविषयं द्रष्ट-

व्यमेवं ज्ञाने नव जेदा दर्शनप्रभावानुयादास्त्रिविषया एत एव भेदा द्रष्टव्याः । अत्र च संदिष्टः संदिष्टस्यैवोपसंपद्यते इत्यादि चतुर्भेदिकाः । तत्र प्रथमो भङ्गः शुद्धः शेषास्त्वशुद्धाः । द्विविधा चारित्रार्थाधेति यदुक्तं तदुपदर्शनायाह (वेयावच्चे इत्यादि) चारित्रोपसंपत् वैयानुस्याय कृपणविषया च । इयं कावन्तो यावत् कथिका च भवति चशब्दादित्तरा च । पतदुक्तं जयति चारित्रार्थमाचार्याय कश्चित्वाव्युत्पत्त्यर्थं प्रतिपद्यते स च काल इत्यरो यावत् कथिकश्च कृपकोऽपि उपसंपद्यते द्विविधा इत्यरो यावत्कथिकश्चेति गायार्थसंज्ञेयः । सांप्रतमयमेवार्थो विशेषतः प्रतिपाद्यते । तत्रापि संदिष्टेन संदिष्टस्यापसंपदात्तयेति मौढ्योऽयं गुणः । एतत्प्रभवत्वादुपसंपद इत्यन्तोऽमुमेवार्थमभिधित्तुराह ।

संदिष्टो संदिष्टस्स, चेव संपज्जएमु एमाई ।

चउभंगो एत्थं पुण, पढमो जंगो हवइ सुद्धो ॥

संदिष्टो गुरुणा उन्निहतः संदिष्टस्यैवाचार्यस्य यथा अमुकस्य संपद्यस्व उपसंपदं प्रयच्छेयथः । एवमादिश्रुतुर्नेह । तद्यथा संदिष्टस्य एव जङ्ग उक्तः । एवं संदिष्टोऽसंदिष्टस्यान्यस्याचार्यस्येति द्वितीयः । असंदिष्टः संदिष्टस्य न तावदिदानीं गन्तव्यं त्वयाऽमुकस्येति तृतीयः । असंदिष्टोऽसंदिष्टस्य न तावदिदानीं न वाऽमुकस्येति चतुर्थः । अत्र पुनः प्रथमो भङ्गो भवति शुद्धः पुनःशब्दस्य विधेयोपार्थेयान् । द्वितीयपदेनाव्यवच्छिन्नमिति निमित्तमन्येऽपि द्रष्टव्याः ।

संप्रति वत्तनादिवस्वपप्रतिपादनार्थमाह ।

अथिरस्स पुव्वगदियस्स, वत्तणा जं इहं थिरीकराणं ।

तस्सेव पणंसंतेरं, नट्टस्सणुसंथणा घरणा ॥

ग्रहणं तत्पदमतया, मुचे अन्थे य तदुभए चेव ।

अत्थग्रहणम्मि पायं, एस विट्ठी होइ नायव्वो ॥

पूर्वगृहीतस्य सूत्रादेरस्थिरस्य यदिह स्थिरीकरणं सा वर्तना तस्यैव सूत्रादेः प्रदेशान्तरनष्टस्य वा घटना मीननं साऽनुसंधना तत्प्रथमतया च सूत्रे पट्टीसमस्योरर्थं प्रत्यजेदात् । सूत्रस्य एवमर्थस्य सूत्रार्थोपस्य यदादातमिति शेषः । तद्ग्रहणमिति । अथग्रहणे प्रायो बाहुल्येन एव वक्तव्यमाणत्रकणो विधिर्नयति ज्ञातव्यः । प्रायोग्रहणं सूत्रग्रहणेऽपि कश्चिन्नवत्येव धर्माज्जादिरिति ज्ञापनार्थम् । (आ० म०) स चैवं योज्यते कर्तव्यमेव जयति कृतिकर्म वन्दनमिति एवं तावत् ज्ञानोपसंपत्त्रिधिरुक्ता दर्शनोपसंपत्त्रिधिरप्यनैवोक्ता द्रष्टव्यस्यैवयोगकर्मत्वात् । तथा हि दर्शनप्रभावकशास्त्रपरिज्ञानार्थमेव दर्शनोपसंपत्तिः । संप्रति चारित्रोपसंपत्त्रिधिमभिधित्तुराह ।

दुविहा उ चरित्तम्मि, वेयावच्चे तहेव खमणे य ।

नियगच्छा आणम्मि उ, सीएणदोसाएणा होइ ॥

द्विविधा चारित्रविषया उपसंपत् तद्यथा वैयानुस्याय कृपणविषया च । किमत्रोपसंपदा कार्यं स्याच्छ एव तत् कस्मान्न क्रियते निजगच्छादित्यस्मिन् गमने सीद्धनदोषादिना जयति अविशब्दादित्यनायाद्विपरिग्रहः ।

इत्तरिया य विभासा, वेयावच्चे तहेव खमणे य ।

अभिगट्टविगट्टम्मि य, गणिणा गच्छस्स पुच्छाए ॥

इह चारित्रार्थमाचार्यस्य कश्चिद् वैयानुस्याय कृपणं प्रतिपद्यते स च कात्र इत्यरो यावत् कथिकश्च भवति । आचार्यस्यापि वैयानुस्यायकोऽस्ति वा न वा । तत्रायं विधिर्नयति नास्ति ततोऽसाविष्यत

एव । अथास्ति स द्विविध इतरो या स्यात् यावत् कथिको वा भगन्तुकोऽप्येवं द्विविध एव । तत्र यदि द्वावपि यावत्कथिको ततो यो द्विविमान् स कार्यते इतरस्तृपायायादिभ्यो दीयते । अथ द्वावपि द्विविद्युक्तौ ततो वास्तव्य एव कार्यते इतरस्तृपायायायादिभ्यो दीयते । अथ नेच्छति ततो वास्तव्य एव प्रीतिपुरस्सरं तेभ्यो दीयते आगन्तुकस्तु कार्यते इति । अथ प्राक्तनोऽनुपाध्य यादिभ्यो नेच्छति तत आगन्तुको विसर्ज्यते एव । अथ वास्तव्यो यावत्कथिक इतरस्वितर इत्यत्राप्येवमेव भेदाः कस्यैवा यावदागन्तुको विसृज्यते ततो वास्तव्य उपायायादिभ्यो ऽनिच्छन्नापि प्रीत्या विश्राण्यते यदि सर्वथा नेच्छति ततो विसृज्यते आगन्तुकः । अथ वास्तव्यः खल्वितरः आगन्तुकस्तु यावत्कथिकस्ततो वास्तव्योऽपिधात्राद्यं उपधायायादिभ्यो दीयते शेषं पूर्ववत् । अथ द्वावर्पातवरो तत्राप्येक उपायायादिभ्यो दीयते अन्यस्तु कार्यते शेषं पूर्ववत् । अन्यतमोऽपिधात्राद्यं यावद्विद्यते इत्येवं यथाविधि विज्ञाया कार्यो । उपायायादिभ्य इत्यत्रादि-शब्दात् स्थविरस्मात्तैश्चकादिपरिग्रहः । उक्ता वैयावृत्त्योऽपसन्त् । संप्रति कृपणोऽपसंपत् प्रतिपाद्यते (अधिगिष्ट्यादि) कश्चित् कृपणयैमुपसंपत्ते स च कृपको द्विधा इतरो यावत्कथिक-कृपक यावत्कथिक इतरकाले अत्रशानकाले इतरस्तु द्विधा वि-कृष्टकृपकः खट्वाचार्येण पृच्छते हा आयुष्मन् ! पारणके त्वं कीदृशो जवसि यद्यस्मावाह म्लानोऽपमस्ततोऽसावलिघातद्वयोऽलं तत्र कृपणेन स्वाध्यायवैवावृत्यकरणेन यत्नं कुरु इतरोऽपि पृष्टः सन् एयमेव प्रहाप्यते । अये तु व्याचकृते विकृष्टकृपकाः पारणककाले ग्लानकल्पनामनुभवन्नपि इष्यते एव । यस्तु मासादि-कृपको यावत्कथिको वा स इष्यते एव तत्राप्याचार्येण गच्छः प्रष्टव्यो यावत् कृपक 'उपसंपत्तसि' इति अनापृच्छ संगच्छते सामाचार्यविराधनां यतस्ते संपिच्छा अपि अपाप्रयुजेकृपादि तस्य न कुर्वन्ति । अथ पृष्टा भवते यथाऽस्माकमेकः कृपकोऽस्त्येव तस्य कृपणपरिसमाप्तावस्य कृत्तियामस्ततोऽसौ भ्रियते अथ नेच्छति ततस्त्याज्यते अथ गच्छस्तमप्यनुवर्तते ततोऽसाविष्यत एव तस्य च विधिना प्रतीच्छितस्य उद्वर्तनादि कार्यम् । यदा पुनः प्रमादतोऽनागतो वा न कुर्वन्ति शिष्याः तदा आचार्येण वन्दनीया इत्यर्थं प्रसङ्गेन ।

संप्रति चारित्रोपसंपद्धिधिविशेषप्रतिपादनार्थमाह ।

उवसंपन्नो जं का-रणं तु तं कारणं अपुरंतो

अहवा समाणियम्मि, सारण्या वा विसग्गो वा ॥

यत्कारणं यस्मिन्मित्रमुपसंगमस्तदनुशब्दान्यवसामाचर्यार्थवर्तत ।
 किमपि गृहीते तत्कारणं वैयवृत्त्यादि अपूरयन् अकुर्वन् यदा
 वर्तते इत्यध्याहारस्तदा किमित्याह (सारणया वा विसर्गो वा
 द्रष्टे) तदाऽस्य सारणा चोद्गमं क्रियते अविनीतस्य पुनर्विस-
 र्गो वा परित्यागः क्रियते । तथा नापूरयन्नेव यदा वर्तते तदा
 सारणा वा विसर्गो वा किं तु (अत्र वा समाणियमिति) अ-
 थवा समानीते परिसमाप्तं नीते अभ्युपगतप्रयोजने सारणा च
 क्रियते यथा परिसमाप्तम् । ततो यत् ऊर्ध्वमादि दृच्छति ततो प्र-
 वृत्तिं अथ नेच्छति सोऽप्यस्थातुं ततो विसर्गो विसर्गः चारिषो-
 पसंगतः । अस्मिन् गृहस्थापसंगतुच्यते तत्रेषां सार्धनां सामाचार्य-
 सर्वत्रैव साध्यादिपु वृत्ताद्यधोऽप्यनुज्ञाप्य स्थातव्यं यत आह ।

इत्तरियं पि न कप्पड, अविदिन्नं खलु परोग्गहाईसु ।

चिद्वितु निर्मायडत्तं न, तद्वयव्ययव्यवणद्वाण् ॥

इत्वरमपि खल्वयमपि कावमिति गम्यते न कल्पते अविदत्तं
खलु परावग्रहादिषु आदिशब्दः परावग्रहोऽनेकजन्मप्रस्थापकः किं
न कल्पते इत्याह स्थातुं कायोत्सर्गं कर्तुं निषत्सुमपैष्ठुं किमि-
त्यत आह (तश्चर्यकरखण्डाद्य) अदत्तादानविरत्याद्यनुतीय-
स्तरङ्गणार्थं तस्मात् स्मिङ्गानादावपि व्याघातसंभवे ब्रह्मि-
त्वात् शुच्यमनुकामेयं स्मिङ्गं निविधा स्थातव्यम् । अष्टव्यादिष्वपि
विश्रामानुक्रमेण पूर्वस्थितमनुकामेयं स्थातव्यं तदभावे देवतां
यस्याः सोऽवग्रह इति । आ० म० ३० द्वि० । आ० चू० ॥ पंचा०
(अत्रात्रोचना आलोयणा शब्दे)

(२) आचार्यादौ मृते ऽन्यत्रोपसंपत् ।

गामाणुगामं हुड्डजमाणे चिकवू चं पुरओ कट्टु बिहरे-
ज्जा मे आह्व चिंनेज्जा अरिय्या इत्य केड उवसंपज्जणा-
रिहे कप्पइ मे उवसंपज्जियवेमिया णत्थि इत्य केड
अस्से उवसंपज्जणारिहे अप्पए असमत्ते कप्पइ से एगरायाए
पन्निमाए जसं जसं दिमिं अस्ससाहम्मिया विहरंति तसं
तसं दिसं उपत्तिन्नए णो से कप्पइ तत्थ विहारपत्तियं वत्थए
कप्पइ से कारणपत्तियं वड्डए तेसिं च एं करणंसि निवि-
यंसि य रोवइज्जा वसाहिं अज्जो एगरायं मा दुरायं वा
एवं मे कप्पइ एगरायं वा दुरायं वा वत्थए णो कप्पइ एग-
राओ वा दुराओ वा परवत्थए जं तत्थ एगराओ वा
दुराओ वा परं वसति सेसंतरा ञ्णए वा परिहारे वा ॥

प्राप्तानुप्राप्तं प्राप्तेण (बुद्धज्जप्राणे) गच्छन्पतायता ऋतुबद्धः
कावो दशितो यं पुरतः कृत्वा प्रजुं कृत्वा इत्यर्थः । स नियमादा-
चार्ये उपाध्यायो वा रुध्यो विहरति स ब्राह्म कदाचित्
शुंज्जसा शरीराच्छिष्यं नवेत् कावगतो जवेत् (अस्थियाइ-
त्य इत्यादि) अस्ति वाण समुदायस्यः कश्चित् आचार्यादुपा-
ध्यायाद्वा व्यतिरिक्तो गच्छ प्रवर्त्तकस्थधरो भुजो ज्ञा वा उपसं-
पदनाईस्तत उपसंपत्तव्यः । अथान्यो नान्ति कश्चिदशेषसंपदना-
ईर्हस्ति स आत्मनः कल्पनासमाप्त इति (से) तस्य कल्पते ।
एकरात्रिण्या प्रतिमया यत्र वसति तत्रैकरात्राभिग्रहेस् (जप्-
जप्पमिन्यादि) यस्यां यस्यां दिशि अन्ये साधर्मिका विहरन्ति
तां तां दिशमुपागतुं न पुनः (से) तस्य कल्पते तत्रापान्तरा-
वे विहारप्रत्यये वस्तुं कल्पते (से) तस्य कारणप्रत्यये संघा-
तादिकारणनिमित्तं वस्तुम् । तस्मिंश्च कारणे निष्ठिते यदि परो
वेदेत यस्य आर्य ! एकरात्रं द्विरात्रं वा पयं (से) तस्य कल्पते
एकरात्रं वा द्विरात्रं वा वाशब्दाद्विरात्रं वा वस्तुन (से) तस्य
कल्पते एकरात्राद् द्विरात्राद्वा परं वस्तुम् यस्तत्र एकरात्रात् द्वि-
रात्राद्वा परं वस्तुं तत्र (से) तस्य स्वकृतादन्तराब्देः परिहा-
रो वेदितः । अधुना निर्गुणिमित्तरः । आत्रोपसंपदनाई इत्युक्तं स
चोपसंपदं द्विधा तैत्तिकी ब्रोकोत्तरिकी च ते आह ।

લોગે ય ઉત્તરમ્મિ ય, ઉત્તરસંપયલોગિગી ઉ રાયાર્દે ।

राया वि हांइ दुविहो, सांवक्खो चैव निरेक्खो ॥

उपसंपद् द्विधा लोके लोकोत्तरे च । तत्र लौकिकी राजादौ
मादिशब्दात् युवराजादिपरिग्रहः । तथा च यदा राजा मृता
भवति तदा युवराजमुपसंपद्यन्ते तं राजानं स्थापयन्तीत्यर्थः ।
युवराजोऽप्युः स्थाप्यते स च राजा भवति । द्विविधः सापेक्षो
नेरेपेक्षश्च । सदापेक्षया सापेक्ष इति द्विपरीतो निश्चयेऽपि । तथा च

प्रजाः राजाऽऽपेक्षः सन् जीवन्नेव युवराजं स्थापयति निरपे-
क्षन्तु नैव । अथ किं जीवन्नेव युवराजं स्थापयति तत आह ।

युवराजमि उ उविप, पया उ वंषंति आययति तत्थ ।

नैव य काग्रगयम्पि, खुञ्जंति पडिबैमियनरिंदा ॥

युवराजं राजा साक्षाद्विद्यमानेन स्थापिते प्रजास्तत्र आयतिमा-
गाभिप्राययिष्यामि महतीमास्थां व्रणन्ति नैव च सहसा कालगते
राष्ट्रिप्रातिवेशिकनरैः । सीमातटवर्तिनः प्रत्यन्तराजानः कुञ्च-
न्ति राज्यविलोपनाय संभ्रजन्ति । उक्तः सापेक्षः ।

संप्रति निरपेक्षमाह ।

पञ्चन्नरायणेन, आयपरो दुविह होइ निक्खेवो ।

दोइयदोगुत्तरितो, दोगुत्तरवप्पियर वोञ्जं ॥

निरपेक्षो नाम यः प्रजानां राज्यस्य चायति नोपेक्षते तस्मिन्का-
लमेव स राजा मृतः प्रचञ्चो जियते यथा अतीव राजा शरीरवा-
यितो वर्तते स च तावत्प्रियते यावदय्यो निवेद्यते । स च
कदाचिन्नेतनोऽपि । तथा निक्षेपणं निक्षेपः स द्विविधो द्विप्र-
कारस्तथा आत्मनः परतश्च । पुनरैकैको द्विधा लौकिको लोक-
ात्तरिकश्च । तत्र लोकोत्तरिकः स्थायः पश्चाद्द्वयं द्वयम् । इतरं
लौकिकं प्रथमगाथापादापक्षिणं वक्ष्ये । प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति
निरपेक्षे कालगते, चिन्नरहसा चिगिच्छमच्चो य ।

अट्टिवास आसह्णइण, वज्जो तियमूलदेवो उ ॥

एको राजा निरपेक्षस्तस्य राज्ये मूलदेवश्चोरिकां करोति । स
कदाचिद्धारकैः प्राप्नो राज्ञः पार्श्वे नीतो राज्ञ च स्तेन इति
कृत्वा बध्य आहूतः ततः राजा तक्षणेव निजमावासस्थानमु-
पगतः । कृणुमात्रेण च सहसा कालगतः । तस्मिन्निरपेक्षे काल-
गते द्वौ भिन्नरहस्यौ राजा मृत इति रहस्यं द्वौ जानीतस्तथा
चिकित्सो वैद्योऽस्मात्पुत्रश्च राजा चातपत्यस्ततोऽवस्थाधवासना
कृता सर्वत्र प्रिकचतुपकत्वरदिपु हिंसाप्यते कथं नाम राज-
नकृणुषुक्तं पुरुषं ब्रह्मेमहि यं राजानं स्थापयाम इति मूलदेवश्च
यो वध्य आहूयित स तेनावकाशेन नीयमानो वर्तते ।

आनसप पट्टिदाणं, आणयणं हत्थचालणं अन्नो ।

अभिसेगजोइयपरिभव, तण्णजखनिवायणं आणा ॥

सतोऽश्वेन तस्य मूलदेवस्य वध्यतया नीयमानस्य पुत्रं दत्तं ।
गाथायां स्त्रीत्वं प्राकृतत्वात् प्राकृते हि लिङ्गं व्यभिचारि ततो
मूलदेवो यत्र राजा प्रचञ्चो जयनिकान्तरितोऽवनिष्ठे तत्रानी-
तस्ततो वैद्यकुमारामात्याभ्यां जयनिकाज्यन्तरिक्षितार्ज्यां राज्ञो
हस्त उपरि मुखे नीत्वा चालित पतन् राज्ञो हस्तचात्रनं ततो
वैद्यकुमारामात्यामुक्तं कृता राज्ञोऽमुञ्जा यथा मूलदेवं राजानमजि-
पिञ्चत न शक्नोति वाचा वक्तुमिति ततो अभिपिक्तो मूलदेवो
राज्ये नवरससदृश इति कृत्वा केचिद्भोजिकाः परिभवमुत्पाद-
यन्ति । न पुनः कुर्वन्ति । राजाहं विनयं ततश्चिन्तयति मूलदेवो
ममेते मूर्खतया परिजवं कुर्वते परं किमिदानीमेते मूर्खतयैव कदा-
चिन्स्वयमेवसभामएकलं जलिपयन्ति तदानीं शासयिष्यामि ततो
ऽन्यद्विषये आत्मनः शिरसि तृणशृङ्गजातं कृत्वा आस्थानमएक-
पिञ्चतामुत्पविष्यः । ते च भोजिका मूर्खतया दानैः परस्परमुल्लुपन्ति
अयापि नन्वेव चोरत्वं न मुञ्चति अत्रत्या कथमेतत्कदास्य तृण-
शृङ्गजातस्येदो भवेन संभवे नूनं तृणगृहादिपु चैरिकानिमि-
त्तमतिगतस्तत्तृणशृङ्गजातं शिरसि ब्रजन्मिति पतन्नुत्कर्णं
मूलदेवो रोषमुपागमन् ब्रूते च अस्ति कोऽपि नाम सच्चित्तु-

कारी य एतान् शास्तीति । तत एवमुक्तेन तृणयप्रभावतो राज्य-
देवताधिष्ठितैर्निशितासिन्नताकैश्चक्रकर्मप्रतीहारैः केषांचित्
शिरसि दूनानि देवाः कृतप्राञ्जव्रयाः आज्ञामभ्युपगतवन्तः ।
तथा चाह (जोइयपरिभवेत्यादि) भोजिकाः परिजवं कृतव-
न्तोऽन्यदा मूलदेवः (तण्ण) तृणानि शीघ्रं कृतवान् ततस्त-
त्कोपावेशं दृष्ट्वा यैरितरिपातनं विनाशनं कृतम् । शोपेराज्ञा प्रती-
च्छिता । एतदेव सविशेषमाह ।

जखनिवातियमेसा, मरणगया जेहिं तोमितो पुव्वं ।

ते कुञ्चंती रम्भो, अत्ताण परं य निक्खिवणं ॥

यज्ञेनपातितशोषाः शरणागता मूलदेवस्य शरणं प्रतिपन्नाः ।
यैश्च पूर्वं मूलदेवतोषितस्ते राज्ञ आत्मनः परस्य च निक्षेपमद्य
प्रभूति युष्मादीया वयमेते चेति समर्पणं कुर्वन्ति । उक्तो निर-
पेक्षो अनिरपेक्षश्च लोकोत्तरिको वक्तव्यस्तत्र प्रथमं सापेक्षमाह ।

पुव्वं आयतिवंधं, करेइ सावेक्ख गणहरे उविप ।

अट्टविप पुव्वुत्ता, दोसा उ अणाहमादीया ॥

यो नामाचार्यः सापेक्षः स पूर्वमेव गणधरे स्थापिते साधूनामा-
यतिवन्धं करोति यथाऽयं युष्माकमाचार्य इत्येतद्वाक्यं वर्तित-
व्यमिति । अथ न पूर्वं गणधरं स्थापयति ततस्तस्मिन्स्थापिते
दोषाः पूर्वोक्ता अनाथादयः “अणाहमादीया” इत्यादिनाभिहिताः
ज्ञेतादयो दोषा भवन्पु । उक्ता लौकिकः सापेक्षः ।

संप्रति निरपेक्षमाह ।

आमुकारोवरप, अट्टविते गणहरे इमा मेरे ।

चिञ्चिमिलिहत्थाण्णा, परिभवमुत्तत्थावरणया ॥

आशुकारेण शूलादिनोपरतः कालगत आशुकारोपरतस्तस्मिन्
सत्याचार्यं अस्थापिते ऽन्यकिम्पु गणधरे इयं वक्ष्यमाणा भर्मा-
दा तामेवाह (चिलिमिलीत्यादि) आशुकारोपरत आचार्यो ज-
यनिकान्तरितः प्रचञ्चः कार्यो वक्तव्यं चाचार्याणामतीवाशु-
शरीरं वाचाऽपि वक्तुं न शक्नुवन्तीति । ततो यो गणधरपदाहस्तं
जयनिकावाहः स्थापयित्वा सूर्यो भयन्ते को गणधरः स्था-
प्यतामेवं चोक्ता जयनिकाभ्यन्तरस्था गीतार्था आचार्यहस्तमु-
पर्यन्मुखं कृत्वा स्थाप्यमानगणधराजिमुखं दर्शयति वदन्ति च
गणधरत्वमेतस्यानुज्ञातं परं वाचा वक्तुं न शक्नुवन्ति एषा ह-
स्तानुज्ञा न एतस्योपरि वासा निक्षिप्यन्ते । स्थापित एष गणधर
इति पश्चात्कालगता आचार्या इति प्रकाश्यते (परिभवमुत्त-
त्थावरणया इति) ततो येऽजिनवस्थापितस्थाचार्यस्य परि-
जवतोपादनमुक्त्वा आचार्योचितं विनयं न कुर्वन्ति तेषां सुखम-
र्थं वा स हापयति न ददातीत्यर्थः । संप्रति “ आयपरो दुवि-
ह होइ निक्खेवो लोइयलोऽस्तरितो ” इति व्याख्यानार्थमाह ।

दंशेण उ आणसडा, लोए लोगुत्तरे य अप्पाणं ।

उवनिक्खिवन्ति सो पुण, लौकिकलोगुत्तरे दुविहो ॥

लोके लोकोत्तरे च यथाहं विनयमुकुर्वन्तो । दूषेनानुशिष्ट आ-
त्मानमुपनिक्षिपन्ति तत्र लौकिको दण्डः पूर्वमुक्तो यो मूलदे-
वेन भोजिकानां केषांचित्ततो लोकोत्तरिकः सुप्रार्थोपहारणम् ।
हह नव राज्ञि नवे गणधरे स्थापिते निक्षेपरसो लोकस्य जा-
यते तत्तत्तत्ताद्युपवर्धते निक्षेपस्य फलं लोकं परिपात्रनं लो-
कोत्तरिज्ञानादीनामभिपृच्छिः स चोपनिक्षेपो द्विधा लौकिको लो-
कोत्तरिकश्च । पुनरैकैको द्विधा आसोपनिक्षेपः परोपनिक्षेपश्च ।
तत्र लौकिक आत्मनिक्षेपो ये प्रगढास्ते आत्मनैवात्मानं राज्ञ

चपनिक्षिपति तिष्ठति च चरणोपपातकारकाः प्रपन्नराणा ये पुनरग्रगल्भास्ते ये राज्ञो बहुभास्तेरामानमुपनिक्षेपयन्ति । एष परोपनिक्षेपः । लोकांतरिक आत्मनिक्षेपो गच्छवर्त्तिनां साधूनां तथाहि ये गच्छे एव वनेन साधवस्ते आत्मानमात्मनैवाभिनवाचार्यस्थोपनिक्षिपन्ति । परनिक्षेपः फट्कगतानां ते हि समागताः स्पष्टकृपतिनाः निक्षिपन्ते यथा एते अहं च गुष्माकमिति । “इह मिथ्याशय अक्षे कश्च उवसंपञ्जरणिदे” इत्याद्युक्तम् तत्र यद्यपि स गीतार्थस्तत्कणः स्वमर्थेऽप्येन्द्रियानां चन्द्रियाणां निग्रहं कर्तुं तथापि तेनान्यो गणो निश्चित्येत्यो निश्चयश्च परप्रत्ययनिमित्तं तथापि निक्षेपः कर्त्तव्यः ।

अथ लौकिको दृष्टान्तस्तमेवाह ।

जह कोइ बलितां उं, थुं सेट्टिस हत्यनिकिववओ ।

दिमि जत्ताए गत्तो, काइगतो सो य मेट्टी उ ॥

एको वणिक् तस्य गृहे मारिकृत्य । सर्वं गृहमुपचादितमेका दुहिता तिष्ठति परः स श्रेष्ठो निर्धन इति तां दुहितरं न परिणायितुं समर्थस्ततो दिव्याश्रं कर्तुमिच्छति जानाति वै तस्याः कन्यकायाः स्वभावं यथा समर्थान्मानमेवा संरक्षितुं केवलमेका कन्यका महती गृहे तिष्ठन्ती दुष्टशिक्षा लोकेन संजायतेति मित्रश्रेष्ठिनो हस्ते तां निक्षिप्य सुक्त्वा वाणिज्येन दिव्याश्रं गतः । तस्यापि च मित्रश्रेष्ठिनो गृहे मारिरभूत् । ततः सोऽपि सकुटुम्बो विनाशमुपागमत् तथा चाह स च श्रेष्ठो काइगतः केवलमेका कन्यका स्थिता सा च मृत्रश्रेष्ठिदुहिताः सखी सा च सखी अप्यात्मानं संरक्षितुं क्रमा केवलं यशःप्रत्ययनिमित्तं राज्ञः समीपमुपस्थिता तथा चाह ।

सेट्टिस तस्स भूया, वणिगमुयं घेनु रम्हो समुवगया ।

अहं यं एस सहो मे, पाइयेव्वा उ तुज्जेहि ॥

तस्य मूलभूतस्य श्रेष्ठिनो दुहिता वणिक्कुसुतां भृतपितृवणिग्दुहितरं गृहत्या राज्ञः समुपागतः समीपमुपागता पादेषु निपत्य विरूपयति यथा देव गुष्माभिर्निजमुदितरं रक्षन्त्ये तथा अहमेव भं मे सखी गुष्माभिः पादवित्तया भावयोरपि गुष्मकन्यकात्वात् ।

इय होउ ति य जणियं, क्ख्हा अंतैउरम्मि तुट्ठेण ।

रम्हा परिकत्ता उ, भणिया वाहरिउ पाइउ ॥

इति एवं भणित्वति जणित्या तुष्टेन राज्ञा ते हे अपि कन्यान्तःपुरे प्रकृति भणिता च ध्याह्वय आचार्य (पास्ताश्रं) पाक्षिका महत्तरिका किं भणित्येत आह ।

जह रक्खह मम्भं सुता, तदेव एया नो दोवि पाइेह ।

ते एवि तेउ पाले, विण्णियं विणीतकरणाए ॥

यथा रक्ष्य मम सुताः कन्यकास्तथैव एते अपि द्वे मत्कन्यकाभ्यो पात्रव्य एवमुक्तं तथापि महत्तरिकाया विनीतकरणया विज्ञाते देव एते अतिपाक्षयामि । एयमुक्त्वा ते कन्यान्तःपुरं गीते । तत्र च मृत्रश्रेष्ठिदुहिता महत्तरिकां बहूपयति ।

जह क्ख्हा एयातां, रक्खह एमं रक्खह ममं पि ।

जह चेव ममं रक्खह, तह रक्खह ममं सहिं पि ॥

यथा पताः कन्या एयं रक्ष्य एयमेव मामपि रक्ष्य । यथा च मां रक्ष्य तमेमां मम सखीमपि रक्ष्य ।

इय होउ अरुनुवाए, अहं वासिं तस्य संवसंतीणं ।

कालगया महत्तरिया, ना कुणती रम्भणं तासि ॥

इत्येवं जवत्सिति अन्युपगते तासां तत्र संवसन्तीनामथ कियत्काश्रयतिक्रमेण या रक्ष्य तासां करोति सा महत्तरिका काइगतता सविकारातो ददुं, सेट्टियुया विषवेइ रायाणं ।

महत्तरियदाणनिग्गह, वणियागमए य विषवणं ॥

महत्तरिकाकालगमनानन्तरं ताः कन्यकाः सविकारा ब्रह्मवृत्ततस्ताः सविकाराः दृष्ट्वा श्रेष्ठिसुता राजानं विरूपयति अन्यमहत्तरिकां प्रयच्छत दत्ता राज्ञा । तथा च महत्तरिकया [निग्गहसि] कन्याः सविकारा उपलब्ध्य स्वरिपिताः एवं तासां तिष्ठन्तीनां (घणियागमासि) स देशान्तरगता वणिक् समागतः (विषवणमिति) राज्ञो विरूपनमकार्षत् यथा देव । नयामि निजपुत्रिकामिति ।

पूएऊण विमज्जण, सरिसकुलदाण दोह वि भोगा ।

एमेव उत्तरम्मि वि, अवत्त राइदिए उवमा ॥

ततः श्रेष्ठिकृतविद्विषिकानन्तरं ते द्वे अपि पूजयित्वा राज्ञा विस्सुष्टं सदशकुले दानं विवाहिते इत्यर्थः । ततस्तयोर्द्वयोरपि विस्सुष्टा भोगा दत्ताः । एवमेव अनेनैव प्रकारेण उत्तरेऽपि लोकोत्तरोपि अव्यक्तस्य रात्रिदिवेषमा । इयमत्र भावना । यदि तत्राह्लोकिता अपि यशः संरक्षणनिमित्तमात्मानमन्यश्रेष्ठोपनिक्षिपति ततः सुतारं लोकांतरिकैः साधुभिः संयमयशः संरक्षणनिमित्तमात्मा अन्यगणे निक्षेपयति । स चाप्येको वयसा ततो यावन्निरहोरात्रैव यसा ध्येको जयति तावन्तं कालं तत्रान्यगणनिध्यायं तिष्ठति कथं पुनरात्मानं गणं वोपनिक्षिपति । तत आह ।

एते अहं च तुम्भे, वसीभूतो सयं तु धारेइ ।

जसपव्वयाउराला, मोक्खसुहं चेव उत्तरिए ॥

एते मदीयाः स्यवोऽहं च गुष्माकमेवं चोपनिक्षिप्य तावत्तत्र तिष्ठति यावत् लोकं जायते ततो व्यक्तीभूतः सन् तस्मात्सिर्गय स्वयमेव गणं धारयति एवं च कुर्वतस्तस्य फलमिह लोके उदा रा गशः प्रत्यया अवदातं यशोऽवदाताश्च लोके प्रत्ययाः संयमनैर्मन्यविषयाः । परलोके फलं मोक्षसुखमौत्तरिकं लोकोत्तरिके उपनिक्षेपे । अथवा लौकिकस्य लोकोत्तरिकस्य च सापेक्षस्य पदस्वापनायोग्यविषयेयं परीक्षा ॥

सावेक्खं पुण पुवं, परिकखए जह धणे उ सुएहा उ ।

अणियसहावयपरिहा-विणयिमुत्ता २ तच्चिउ ३ नुहा उ ४ ॥

सापेक्षं पुनः पूर्वं परीकृते साधून् यथा धनश्रेष्ठी स्नुवा अनियतस्त्रयायाः परीकृत्यान्व कथामितं जेडुज्यते “ रायाणं नयरे धणो नाम सेट्टी तस्स चत्तारि सुएहातो अरया तो चित्तेह का मम सुएहा धरं बुद्धितेहिंसिततो अनया तासि परिक्खणनिमित्तं सयणवमो धिमांतिता भोग्योत्तरं सयणसमक्खं सुएहातो सदावेऊण पत्तेयं पत्तेयं पंच सालिकणा समप्पिया एएसु रक्खियं करेह यदा मग्गेहामि तथा दायव्वा ततो पदमाए बुद्धो एस न ज्ञासितो सयणसमक्खं पंच कणे स मप्पंतो न किंपि जाणह जया मग्गिहिति तथा अन्ने दायव्वा इति उड्डिया । विषयाए बुद्धिमेसाति च्छक्ता तस्याए, आभरणकरं मियाए सुरक्खीकया चउट्ठीए ता उ य खेत्तेसु आरोविकखु बिक्किं मीया जाया । वरिसपव्वणेण सयसदस्सा । पुणो धिसेट्टिणा वरिसपव्वणानन्तरं सयणवमो धिमांतेऊण जुलुचरं सयणसमक्खं ततो सहावियातो ते मे पंच सालिकणे समप्पेहा ततो पदमाए अस्मातो गणतो आरेऊण समप्पिया सेट्टिया सव्वदसा-

यिता ज्ञाणीया ते चेव इमे पंच साङ्गिकणा किं वा अत्र । नीए कहियं ते मए तथा चेव उड्डिया पुण अस्स आणीया एवं विव्याप वि नवरं तीए भुत्ता कहिया । तइयाए ते चेव आणीया भणि-यं आजरणकरंभियाए मए मुरकखीकया । चउत्थीए जीणयं ताए सगगणि समणिज्जेतु जेण ते पंच साङ्गिकणा आणिजं-ते । ततो सेंछिणा विम्विएण पुच्छियं तीए कहियं जहावचं जाय जाया मूलसहस्सा तउपरि तुऐण सेंछिणा जणियंएतीए मऊ पंच साङ्गिकणा अतीए बुद्धि नेइत्तिस्सि एसा मम घरस्स सा-मिणी । तइया मेडाररक्खिया जीए चुत्ता सा महानसवायोर निजेइया पढमा घरवहिकस्से । तथा चाह । प्रथमया परिहापि-ता द्वितीयया तुक्कास्तीयया तावन्मात्राः धृताश्चतुर्थ्याः (बुद्धुत्ति) वञ्चिताः । एए दृष्टान्तः संप्रति । दार्ष्टान्तिकयोज्यमाहा ।

ओपसियमवर्तते य, उड्डिऊरं आगतो न खलु जोगो ।

कितिकम्मनारनिकत्वा, दिएमु चुत्ता य चुत्तीए ॥

एवमाचार्यणापि पणिकात्मिसे तात्पर्यमप्येदं दशदशेन शिष्या नियोक्तव्यः सत्र योऽयं दुर्निर्देशो वा साधु न त्यक्त्वा अथ-या येऽन्येऽसमाहायस्तान्वा न्यक्त्वा समागतः स खलु न योग्यः येनापि कृतकमसुपात्रलेपनादिव्यापारो नारं च पशुपकरण-वाहेन भिक्षादिषु चात्मतृकया तुक्ता उपयोगं नीताः साधवो न च सम्यक्पात्रिताः सोऽपि न योग्यः ।

न य उड्डिया न भुत्ता, नेय य परिहाविया न पश्चिष्टा ।
ततिपूर्णं ते चेव उ, समीपवच्चाणिषा गुरुणो ॥

तुर्तायंय समर्पिताः साधवो गुरुणा ते न उड्डिता न दुर्निर्का-जिवादिषु परित्यक्ता नापि तुक्ताः केवलमामोषयोगं नीताः । नापि पुरुषासिप्रदानादिना परिहायिषाः परिहाति नीताः नाप्य-न्यायपरिचाजनं परिवर्द्धिताः किं तु तावन्त एव गुरुसमोप-प्रत्यनीताः । चतुर्थमाहा ।

उत्तरसंपत्तिय पच्चा-विया य अएणे य तेमि संगहिया ।

एरिसए देउ गणं, कामं तइयं पि पूणो ॥

येन बह्व उपसंपादिता उपसंपदं ग्राहिता बहवः परित्राजि-ताश्च अन्येन च तेषामुपसंपादितानां परित्राजितानां च संव्यभि-तः संगृहीतास्तेऽपि उपसंपदं ग्राहयिष्यन्ते परित्राजयिष्यन्ते चे-त्यर्थः । ईदं चतुर्थं ददाति गणमाचार्य एकान्तयोग्यत्वान् न केवलमभिमन् किंतु काममनिशेयन तुर्तीयमपि पुत्रयामश्चतुर्थो-द्वाजे तमापि योग्यं प्रशंसाय इत्यर्थः ।

तत्त्वामपरो निक्षेपयोजनमाहा ।

तस्मि गणे अभिमित्ते, मेसगभिकषण्ण अपानिकवेवो ।
जे पुण फडुगवतिया, आयपगे तेमि निकखेवो ॥

एवं कालगते ऽविए, मेसाणं आयनिकव्वो ।

फडुगवतियाणं तु, आयपगे तेमि निकखेवो ॥

तस्मिन् चतुर्थे तदनाये तुर्ताये वा गणे पदं अतिपिकेः शेषका-णां भिक्षाणां तद्वृत्तान्तवर्तितामात्मनिक्षेपो ज्ञेयः । ये पुनः स्पर्ध-कपतयस्तेषामप्यनः परतश्च ति हः स्पर्धकपतीनामप्यनस्तदार्-थितानां परतः स्पर्धकपतिविराणेन तेषामुपनिक्षेपभावान् । एव-मात्मपरोपनिक्षेपिकाव्रगते दृष्टव्यस्तथा चाह (एवं ति) एवं नि-रूपेइय सइसा काव्रगते पूर्वप्रकाशना तस्मिन् स्थापिते शेषाणां गणाः तद्वर्तितामात्मनिक्षेपो भवति स्पर्धकपतिकानां त्वामनिक्षेपः स्पर्धकपतीनामात्मनस्तदार्थितानां परतो निक्षेप इत्यर्थः ।

उपसंपदं ज्ञाए अरिह, अविज्जाणाग्गि होइ नातव्वं ।

गमएग्गि मुच्छामुच्छे, चउभंगो होति नायव्वो ॥

उपसंपदनाहं अविद्यमाने भवत्यन्यत्र गन्तव्यं तत्र च गमने शुद्धपदं संयोगतश्चतुर्मुहो भवतीति ज्ञातव्यम् । तद्यथा निर्गम-ने शुद्धो गमने च शुद्ध इति प्रथमः निर्गमने शुद्धो गमने अशुद्ध इति द्वितीयः । निर्गमने अशुद्धो गमने शुद्ध इति तृतीयः । निर्गम-ने अशुद्धो गमने चाशुद्ध इति चतुर्थः । गाथायां चउभंगो इति पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात् । तत्र प्रथमद्रव्याख्यातार्थमाहा ।

असतीए वायगस्स, जं वा तथ्यात्थ तस्मि गहियम्मि ।

संघाको एगो वा, दायव्वो अममि एगागी ॥

यः काश्चित्कुकारिकं दंष्ट्रसदं वा वाचयति स गान्धित-स्तस्य वाचकस्यासत्यतावे अथवा यत्तत्रास्ति धृतं तत्सर्वं गृही-तं तनस्मिन् गृहीतेऽयमुवाचार्थमन्यत्र व्रजति तस्य च एकः संघाटो दातव्यः । असति संघाटकानावे एकाकी व्रजेत् ।

अह मव्वेमि नेमि, नयि उ उत्तरसंपत्तिरिहो कृष्णो ।

सव्वे धेत्तुं गमणं, जत्तियमेत्ता व इच्छेति ॥

अथ तेषां गच्छवर्तिनां साधूनां सर्वेषामन्य उपसंपदं नान्ति ततः सर्वान् गृहीत्वा गमने कर्तव्यम् । अथ सर्वे गन्तुं नेच्छन्ति तर्हि यावन्मात्रा इच्छन्ति तावन्मतेः सह गन्तव्यमेव निर्गमशुद्ध उच्यते ।

एवं मुच्छे निर्गमे, बइयाअपमिविज्जेतो ।

संवियगमणोप्पेहि, तेहि वि य दायव्वो संघाको ॥

एवं शुद्धे निर्गमे व्रजिकादिषु गोबुद्धादिष्वप्रतिवन्धमकुर्वन् गच्छेत् । तत्र यद्यप्यन्यत्र संवियगमनाज्ञाः सन्ति ततस्ततः सह मिश्रित्वा गन्तव्यं तैरपि च निर्गमनशुद्धत्वात् ज्ञानाद्युपसंपत्ति-मित्ते च चञ्चितत्वादवश्यं संघाटो दातव्यः । अथ यदा एकं ही वा दिवसी संघाटो न भवति व्याकुलत्वात्तदा किं कर्त्तव्यमत आह ।

एगं च दो व दिवसे, संघाकृत्यं स पडिच्चिज्जा ।

असती एगागी उ, जयणा उवही न उवहमे ॥

एकं ही वा दिवसौ स संघाटार्थं प्रतीकृत असत्यभावे संघाट-स्य एकाकी व्रजेत् तत्र च यतना कर्त्तव्या सा च प्राक्कृष्टपाथ्य-यनेऽनिहिता तत उपधिनापहृत्यते यतनया प्रवृत्तत्वात् । उप-संहारमाहा ।

एसो पढमा जंगो, एवं मेसा कमेण जोएज्जा ।

आसनुज्ज य गणं, गच्छे दारा य तत्थ इमं ॥

एषोऽन्तर्गतः प्रथमो भङ्ग एवमुपदर्शितेन प्रकारेण शेषा अपि तद्वत्तः क्रमेण योक्तव्यास्तद्यथा निर्गमशुद्धः प्राप्तुं गम-नाशुद्धो व्रजिकादिषु प्रतिवन्धकारणात् निर्गमनशुद्धो दोषाकी-र्षतया निर्गमनात् निर्गमनशुद्धो व्रजिकादिष्वप्रतिवन्धान्निरगम-नाशुद्धो गमनाशुद्धश्च प्राप्तव्यः । अथ प्रथमतः प्रशंस्य प्रशंस्यः कारणतो द्वितीयतदवश्येपि एवं च गच्छता तेन ये आसन्ना उच्य-ता उच्यन्तिविरागस्तेषां स्थाने गच्छेत्तत्र च गतस्य परीक्षादि-निमित्तमिति द्वितीयां तद्वर्तितामात्मनिक्षेपे तावत्तथाह ।

उपसंपदं इत्य गच्छस्य हानिमुच्छिपरीक्षणं तत्र कट्याकट्यविधिः ॥

पारिकवहाए अमती, आगमणं निगमो अमंविगो ।

निर्वियणजयणमिदं, दीहमच्छं पमिच्छेति ॥

परीक्षा (हाणीति) हानिवृद्धिविषया कर्तव्या यत्र ज्ञानादीनां हानिस्तत्र न चास्तत्रयमन्यत्रवास्तव्यामिति भावः (असन्निति) यस्य समीपे गच्छोपसंगतस्तस्मिन्सांपेक्षे निरपेक्षे वा कावगत-त्वेनास्ति योऽप्यः स्थापितस्तस्य सकाशे स्थानव्यं तस्मिन्नेपि सति यावत्कुहादिस्यविराणामागमनं तावत्प्रतीकृपायं तेषां प्रतिचोदने कृते सीदति निर्गमो विषये । गच्छता च संविग्ना-भावे वहिर्व्यस्तव्यमसंविगे निवेदना कस्यचिद्वा । वहिर्यस्तव्यजा-वे तेष्वप्यसंविगेषु तत्रैव यतता विषया । तथा संविगेषु वा संवसने तिसृष्टननुज्ञातमेकरात्रमुत्कर्षतत्त्वाणि दिनानि वर्गदि-कारणतः पुनर्यतनया (दीहृच्छमपि) प्रचुरमपि दीविकात्रं प्रतीकृतं । एव द्वास्मात्सांपेक्षायैः सांप्रतमेनामेव विवरीयुः प्रथमतः पारिच्यहानिात्तं धारमाह ।

पामत्वादिविहितो, काहियमाईहिवावि दोमेहिं ।

मंविगमपरितो, साहम्मि य वच्छञ्जा उ ॥

अपान्तराले पाश्वेस्थादिविरहितः पाश्वेस्थादिसंसर्गाविप्रमुक्तः काधिकादिभिर्वा जावप्रधानोऽयं निर्देशः काधिकाद्यादिविर्वा दोर्पैर्विमुक्तस्थाऽसंविगोऽपरिध्यास्तः सामाचार्यामिति गम्यते । तथा यः साधर्मिकव्यस्तलः प्रवचनशिक्षासार्धमिकवास्तव्यप-रायणः सः ।

अनुज्जणमु उाणं, पारिच्छिंतं हीयमाण ए मोचुं ।

केमु पदेमु हाणी, वृद्धी वा ते निसामेहिं ॥

अनुद्यतानामुद्यतविहारिणां स्थानं परीक्ष्य गाथायां सममी पच्छयं हीयमानकाम्मुक्या तिष्ठेत् । अथ केषु पदेषु हानिवृद्धि-र्वा सूरिमाह । तदेतत्कथ्यमानं निशामय । तदेवाह ।

तवनियमसंज्ञमाणं, जहियं हाणी न कप्पते तस्य ।

तिगवृद्धी तिगमाही, पंचविमुद्धी मुसिकवा य ॥

यत्र तपोनियमसंयमानां हानिस्तत्र न कल्पने वस्तुं यत्र पुन-स्त्रिकवृद्धिर्ज्ञानदर्शनचारित्र्यवृद्धिरथ च त्रिकस्यारागेपशिरय्या-कृास्य शीघ्रिथत्र च पश्चानां पाश्वेस्थादिस्थानानां विमुद्धिस्ते-ष्ववयवसंज्ञे यत्र च सुशिज्ञा ग्रहणे आसेवना च तत्रवास्तव्यम् ।

सांप्रतमेनामेव गाथां विवृणोति ॥

वारमाविहे ते उ, ईदिय नोईदिए य नियमे उ ।

मंजममत्तरमविहो, हाणी जहि य तहिं न वसे ॥

यत्र चादशविधे तपसि इन्द्रियविषये च नियमे संयमे समद-शविधे हानिस्तत्र न वसेत् ।

तवनियममंज्ञमाणं, एएमिं चेव तिरह तिगवृद्धी ।

नाणादीण व तिरहं, तिगमुद्धी उगमादीणं ॥

एतेनामेव त्रयाणां तपोनियमसंयमानां वृद्धिस्त्रिकवृद्धिः । अथ-वा ज्ञानादीनां त्रयाणां वृद्धिस्त्रिकवृद्धिः । त्रयाणामुद्गमादीनामु-पवृत्तगमनेनाहारादीनां वा त्रयाणां वृद्धिस्त्रिकवृद्धिः ।

पामन्थं आममं, कुसीअसंसत्त तह अहाउते ।

एण्हि जो विरहितो, पंचविमुद्धो दृढइ सो उ ॥

पाश्वेस्थाऽवसमः कुशीलः संसक्तो यथाच्छन्द पते पश्चापि प्राक् सप्रपञ्चं प्ररूपिता एतैः स्थानिभ्यो विरहितः स पञ्चविशुद्धो जयति । पञ्चविशुद्धयेव प्रकारान्तरमाह ।

पंच य महुव्वयाई, अहदा वि नाणदंसणचरिंतं ।

तव तिएणो पि य पंच उ, पंचविदुवसंपया वावि ।

वाशब्दः प्रकारान्तरोपदर्शने पञ्च महाव्रतानि अथवा ज्ञानं दर्-शने चारित्र्यं तपो वित्त्य इति पञ्च । यदि वा पञ्चविधा ज्ञानदर्-शनेचारित्र्योपवैद्यावृत्त्यभेदेनः पञ्चप्रकारा उपसंपत् पञ्च तैः पञ्चजिविमुद्धः पञ्चविशुद्धः ॥ सुशिक्षामाह ।

सोभणसिकख मुसिकवा, सा पुण आसंवेणे य गहणे य ।

दुविहाए वि न हाणी, जत्य उ कहियं निवासेउं ॥

शोभना शिक्षा सुशिक्षा सा द्विविधा तद्यथा आसंवेने ग्रहणे च । आसंवेने प्रत्युपेक्षणदेः सामाचार्यां ग्रहणमागमस्या । एत-स्यां द्विविधायामपि यत्र न हानिस्तत्र वासः कटपते कर्तुम् ।

एएमुं उाणमुं, मीयंते चोदंति आयरिया ।

हाजेंति उदासीणा, न ते पसंमंति आयरिया ॥

एतेषु स्थानेषु तपःप्रवृत्तिषु स्वयमाचार्या हीयमाना न दृश्य-न्ते शिष्यास्तु केचित्सीदन्ति तान् सीदतो यत्राचार्याश्चोदयन्ति ते गच्छन्ति निवासयोग्यतया आचार्याः प्रशंसन्ति । यत्र पुनराचार्या उदासीना मध्यस्थाः सामाचार्या हापयन्त उपेकृते न ते प्रशंस-न्त्याचार्याः नास्तौ गच्छ उपसंपादनीय इत्यर्थः ।

किं कारणमत आह ॥

आयरियउवज्जाया, नाणुषाया जिणेहिं सिप्पट्ठा ।

णाणे चरणे जोगा-वहा उ ते आणुषाया ॥

आचार्या उपाध्यायाश्च जिनैस्तीर्थकृद्भिर्न शिल्पार्थाः शिल्पशि-क्षणनिमित्तमनुज्ञाताः । कैः कारणैः पुनरनुज्ञातास्तत आह । ज्ञाने चरणे च ये योगास्तेषामावहाः प्रापका यतो जवियन्ति ततस्ते अनुज्ञाता ज्ञानचरणस्फातिनिमित्तमनुज्ञाता इत्यर्थः । अपि चेदशा आचार्यापाध्याया अनुज्ञाताः ।

नाणचरणे निउत्ता, जा पुव्वरुविया चरणसेदी ।

सुहसीलउाणवेज्जे, निचं सिकवावणाउसला ॥

ज्ञाने एकग्रहणात् तज्जातीयस्य ग्रहणमिति न्यायाहर्शने चा-रित्र्ये च नियुक्ताः सततोद्यतास्तथा सुहसीलाः पाश्वेस्थादयः तेषां स्थानं यत्ते सेवन्ते तद्विजृम्भे तद्वहिते या पूर्वं कल्पाध्ययने कृ-तिकर्मसूत्रे चरणश्रेणिः प्ररूपिता तस्यां स्थितास्तथा नित्यं सदा शिक्षापानायां ग्रहणशिक्षायामासेवनाशिक्षायां च ग्राहयितव्या-यां कुशलाः समर्थाः ईदृशां समीपमुपगम्योपसंतव्यम् । गते पारिच्छिदाणि तत्र धारम् । इदानीमसति तत्र धारमाह ।

जेण वि पडिच्छितां सो, कावगतो सो वि होइ आहच्च ।

सो वि य सावेकखो वा, निरेवेकखो वा गुरुआसि ॥

येनापि स प्रतीच्छितो यस्य समीपे स शिष्यपरिवार उपसं-पन्न इत्यर्थः सोऽपि (आहच्च) कदाचित्कावगतो ज्ञेयत् सोऽपि च गुरुः कावगतः सांपेक्षो वा आसीदिरपेक्षो वा । तत्र यः सांपेक्षः सोऽमुं विधिं करोति ।

सावेकखो सीसगणं, मंगहकोरेऽ आणुपुव्वीए ।

पाडिच्छागयवेत्ति, एस वियाणे अह महत्तो ॥

सापेक्षः शिष्यगणं स्वदीक्षितशिष्यसमूहमजिनवस्थापितस्य संगणनानुपूर्वांनुपूर्वाकथनेन कारयति । यथा पूर्वं सुधर्मस्वा-मी ग्रहण आसीत् । ततस्त्विच्छाग्यो जम्बूस्वामी तस्यापि शि-ष्यः प्रभव एवं तावदायतंसंप्रति वयमहमपि च संप्रति महान् वृ-द्धीवृत्तस्ततोऽस्मी योऽमुको गणधरः स्थापितो वनेत तस्याहां कुर्वा वैनयिकादिकं च । तथा ज्ञानदर्शनादिप्रतीच्छादिनिमित्त-

मागताः प्रतीच्छागतास्तानपि ब्रूते एष मम स्थाने विज्ञायेत म-
मेवैतस्य संप्रति वैतथ्यिकादिकं कर्त्तव्यमित्यर्थः । अत्रैवाऽऽथ दृष्टा-
न्तमाह ।

जह राया व कुमारं, रज्जे ठावेउमिच्छए जंतु ।

जरुजोहे वेतितिंगं, सेवह तुजे कुमारं ति ॥

अह यं अतीपहहो, तेसिं विचिती उ तेण दोवेइ ।

सो पुण परिच्छिऊणं, इमेण विहिणा उ ठावेइ ॥

यथा राजा यं कुमारं राज्ये स्थापयितुमिच्छति तं प्रति ज्ञात-
व्योऽथ ब्रूते संप्रतिमयं महान् ततो यूयं सेवस्वममुकं कुमार-
मिति एवं तादृक्त्वा तेषां वृत्तिस्तेन कुमारेण दापयति येन ते
तदनुकूलं जायन्ते स पुनः कुमारोऽनेन वक्ष्यमाणेन विधिना
परीक्ष्य राज्ये स्थापयति । तमेव विधिमाह ।

परमज हुंजमुणगा, छुडुणदंभेण वारणं वितिण ।

हुंजइ देइ य तइओ, तस्स उ दाणं न इपेरेसिं ॥

राजा बहूनां कुमारानां मध्ये कतरं कुमारं युवराजं स्थापया-
मीति विचिन्तयन् परीक्षानिमित्तं तान् सर्वान् कुमारान् शब्दाप-
यित्वा तेषां पृथक् पृथक् स्थाने परमांनं पायसं परिवेषयति
परिवेष्य शुद्धावदानं गुनकान् द्रव्यकल्याणं कुमारान् प्रति मा-
चयति ते च गुनका वगेन कुमारसमीपमागतस्तत्रैको राजपुत्रः
गुनकजयेन पायसं परित्यज्य पलापितः द्वितीयो राजपुत्रो द-
एनेन तेषां गुनकानां वारणं करोति छुड्के च न च किमपि ते-
भ्यो ददाति तृतीयः पुनः स्वयं छुड्के गुनकेभ्योऽपि च स्वस्था-
वान् परस्थावान् च ददाति तस्य तृतीयस्य राजपुत्रस्य राज्यदानं
नेतरयोर्द्वयोः । किं कारणमिति चेदत आह ।

परबलंपिद्धिआनासति, विनिओ दाणं न देइ उ जहाणं ।

न वि जुज्जंतं ते उ, एए दावी अणरिहाओ ॥

प्रथमो यदा परबलमागच्छति तदा तेन परबलेन प्रेरितः सन्
राज्यमपहाय नश्यति । द्वितीयो न भयानां सुज्जानां किमपि
ददाति न च ते भया दानमृते परबले समागते युध्यन्ते ततः
समर्थस्यापि परबलेन प्रेरणमत एतौ षावपि राज्यस्थानहौं ॥

तइओ रक्खइ कोसं, देइ य भिञ्जाणं ते य जुज्जंतं ।

पात्रेपण्वे अरिहा, रज्जंतो तस्स तं दिस्सं ॥

तृतीयः पुनः कुमारः कोशं जाग्रदागारं रक्षति भृत्यानां सुज्ज-
ानां ददाति ततस्ते ज्ञान्याः पण्यत्र समागते युध्यन्तेततः पराज-
नं पराजयमागच्छति तदपगतौ च स्वराज्यसौख्यमतः स पात्रयि-
तये राज्ये अहं इति तद्राज्यं राज्ञा तस्य दत्तं यथा भो लोका
एष युवराजो युष्माभिर्ये आसेवनीयः ॥

अजिसिचो सट्ठाणं, अणुजाणं भन्नादिअहियदाणं च ।

वीसुम्मि य आयरिय, गच्छे वि तयाणुक्खं तु ॥

एवं तस्मिन् युवराजे स्थापिते यदा राजा काशगतो जयति तदा
ते भटपञ्चनयसं युवराजं, राजानमभिषिञ्चन्ति अजिषिकं
सति तस्मिन्नेवका उपस्थाप्य स्वं स्वमायोगस्थानं निवेदयन्ति
ततः सोऽभिषिक्तो नवको राजा यत् यस्य पूर्वमायोगस्थानं तत्त-
सौ अनुजानाति अधिकं च तेषां जटादीनां दानं विपदादिदानं
ददाति । एष दृष्टान्तोऽयमर्थोपनयः । विष्णुनृते शरीरे पृथगनृते
मृत इत्यर्थः । आचार्यं गच्छेऽपि तदनुकूलं तृतीयराज्याहं कुमार-
नुरुपमाचार्यं स्थापयन्ति । इयमत्र ज्ञावता । आचार्येण इत्या-

पदादिषु शिष्याः परीक्षणीयाः । तत्र योऽष्टाक्तिको श्रीरुः स
राजप्रद्वेयादिषु समुत्पन्नेषु गणमपहाय नश्यतीति प्रथमकुमार
इव गुरुपदस्थानहः । यः पुनरदाता सोऽदायकत्वेन संग्रहोप-
ग्रहो न करिष्यतीत्ययोग्यः । यस्त्वन्नीकतया गुनकस्थानीयाव-
नीपकाधारयति दायकत्वेन च संग्रहोपग्रहौ करोति स
योग्य इति गणधरपदे स्थापयितव्यः । तस्मिंश्च स्थापिते कोऽनेन
विष्णुनृते आचार्यं साधवः कृतप्राञ्जलयस्तमुपतिष्ठन्ते उपस्था-
प्य च यो यस्य पूर्वं नियोग आसीत् स तं तस्मै नवकाचार्याय
कथयति । एतदेवाह ।

दुविहेणं मंगहेणं, दव्वं संगिएहए महाभागो ।

तो विखवेति ते वि, तं चेव य ठाणयं अमहं ॥

सोऽभिनवस्थापितो महाभागो गच्छं द्विविधेन संग्रहेण इत्य-
संग्रहेण जावसंग्रहेण च तत्र इत्यसंग्रहेण वृक्षपात्रादिना भाव-
संग्रहेण ज्ञानादिना संशुद्धाति एवं संशुद्धति तस्मिन् ततस्तेऽपि
साधवः कृतप्राञ्जलेयस्तं विक्षपयन्ति यथा तदेव स्वं स्वं स्था-
नमस्माकं प्रयच्छन्तिवति । अथ किं किं तेषां स्थानमिति तस्या-
ननिरूपणार्थमाह ।

उवगरणवालनुद्धा, खमगगिलाणे य धम्मकाहिवादि ।

गुरुचिंतवायणा पे-सण्णेषु कितिकम्मकरणा य ॥

एको ब्रूते अहम् (उपकरणं) उपकरणोत्पादक आसम्
अन्योऽहं बालवृक्षानां वैद्यावृत्यकरोऽपरः कृपकवैयावृत्यकरोऽ-
न्यो ग्दाने इति स्थानवैयावृत्यकरः । अपरो धर्मकथा धर्मक-
थाव्यापारनियुक्तः अन्यो वादी परवादिमथने नियुक्तः (गुरु-
चित्ति) अपरो ब्रूते अहं गुरोर्यक्तव्यं तत्र नियुक्तः (वाय-
नं) अपरो ब्रूते वाचनाचार्यवे नियुक्तः । अन्योऽहं प्रेषणनियु-
क्तः अपरो ब्रूते अहं कृतिकम्मकरणे विश्रामणे ।

एणसुं ठाणेषुं, जो आसि समुज्जओ अउविओ वि ।

उविओ वि य न विमीयइ, स ठाविउमलंखलु परोसिं ॥

एतेषु खलु उपकरणादिषु कृतिकम्मपर्यवसानेषु स्थानेषु यः पूर्व-
मस्थापितोऽपि गणधरपदे समुद्यत आसीत् स गणधरपदे
स्थापितोऽप्येतेषु स्थानेषु न विधीदति कृतकरणात्वात्स इत्यं-
भूत एतेषु स्थानेषु परान् गाथायां पठ्ठि द्वितीयार्थं प्राकृतत्वात्
यथा 'मापाणाभश्रीयदित्यत्र' स्थापयितुमत्रम ।

एवं ठितो उवेइ, अप्पाण परस्स गो वि सो गावो ।

अठितो न उवेइ परं, न य तं ठवियं चिरं होइ ॥

एवं पूर्वगणधरपदे अस्थापिते पतेवूपकरणादिस्थानेषु स्थितः
सन् आत्मनः परस्य चैतेषु स्थापयति गोवृष इव गाः स्वस्थाने
यः पुनः पूर्वमेतेषु स्थानेषु स्थितः स परमुपलक्षणमेतदात्मानं च
न स्थापयति स्वयं तत्रायास्तत्वात् न च तत्स्थापितं चिरं जयति ।
कस्मादिति चेदुच्यते । स यदाऽन्यान् उपकरणादिष्वनुवृत्तः
शिक्षयति येषां सति वले किं ययं स्वशक्या नोद्यच्छातुय-
च्छन्तो हि वैद्यावृत्यफलात् भ्रंशय । तदा ते चिन्तयेयुः यदि
वैयावृत्यफलमभविष्यत् ततस्त्वमप्येतेषु स्थानेषु ययं स्थथा इति ।
अथवा वैद्यावृत्यफलं श्रद्धातोऽपि पशुभूत्वेनैवं भयेन एवं
जानन्तो यूयं किं पूर्वं नावर्त्तिष्यमिति । संप्रति गोवृष इव गा
इति दृष्टान्तं भावयति ।

पउरतणपाणियाइं, रहियाइं खुइजंतूहिं ।

नेइ वि सो गोणीइ; जाणइ य उवट्ठकासं

वृषो वलीवर्दो गोधनानि प्रचुरतृणपानीयानि तथा कृच्छ्रज-
नुभिः कुष्ठप्राणिजो रहितानि नयति जानाति च । उपस्थान-
काद्वमग्न्यागमेवैवां ज्ञात्वा च स्वस्थानमानयति एवमभिनव-
स्थापित आचार्यां गच्छे स्वस्वध्यापारं नियोजयन्परिपात्रयति ।

अत्रैव दृष्टान्तरमाह ।

जह गयकुलसंज्ञनो, गिरिकंदरविममवरुणुगोमु ।

परिवहति अपरिततो, निययसरीरुगवेदेति ॥

यथा गजकुलसंभूतोऽनेन जात्यतामाह गिरिकन्दरेषु गिरिगु-
हासु विपमकटकेषु विषमेषु गिरिपादेषु दुर्गेषु वा अपरिचान्तोऽ
श्रान्तः सन्नित्तशरीरोऽनेन दन्तान्परिवहति ॥

इयवयणभक्तिगतो, सादृश्यं य वचञ्चो अमट्ज्ञावो ।

परिवहद् साहुवर्गं, खेचत्रिममकालदुग्गेमु ॥

इति अनेन गजदृष्टान्तप्रकारेण प्रवचनभक्तिगतो गच्छुवाह-
कत्वं प्रवचनार्थात् मन्यमानः सार्थमिमकवासलो लिङ्गप्रवच-
नाभ्यां ये सार्थमिमकास्तद्वास्तव्यपरायणोऽशट्भावोऽभाषाया
विषमेषु क्रैषेषु विषमेषु च कालेषु दुर्भिक्षमार्गेषु प्रवृत्तमात-
सङ्गलेषु दुर्गेषु च साधुवर्गं परिवहति तस्य समीपे स्थातव्यम् ।
गतमसतीति द्वारम् ।

इदानीमागमनद्वारमाह-

जत्थ पविट्ठो जइ तेमु, उज्जया होउ पच्छहा वेति ।

सीसा आयरितो वा, परिहाणी तत्थिमा होइ ॥

यत्र गच्छे सशिष्यपरिवारः प्रविष्टः सन् सूत्रार्थानामागमनं
करोति तत्र यदि ते साधवः पूर्वं सुष्ठु उद्यता भूत्वा पश्चात्समा-
माचार्यां हापयन्ति आचार्यां वा पश्चात्परिहापयन्ति । तत्र हानि
रियं वच्यमाणा भवति ज्ञातव्या । तामेवाह ॥

परिहृद्दिद्यतुष्टण-निक्खिबआयाणियनयमज्जाए ।

आलोयठवणमंरुलि-भासागिहमसंमेज्जतेर ॥

(पडिल्लिहिं) उपकरणं न प्रत्युपेक्षन्ते । तथा अग्नाना
जगं परिश्रमरहितान्श्च दिवा त्वयवर्तनं कुर्वन्ति शेरते इत्यर्थः
(निक्खिबन्ति) दण्डादिकं निक्षिपन्तः प्रत्युपेक्षन्ते न परिमार्ज-
यन्ति दौर्बर्वा दुष्टे प्रत्युपेक्षणं परिमार्जनं वा कुरुते (आयाणत्ति)
दण्डादिकमाददानां न प्रत्युपेक्षन्त न प्रमार्जयन्ति दुष्टुपेक्षणं
दुष्टप्रमार्जनं वा कुर्वन्ति । यिनयं कृतकर्मलक्षणं वाचनादियु
न कुर्वन्ति (सज्झाणत्ति) स्वाध्यायो वा न क्रियते । मण्डलीं
सामाचार्यां वा न कुर्वन्ति (आलोयत्ति) संखडों शरीरं वा
प्रलोकन्ते यदि वा आलोचना न क्रियते । अनलोलचितं भुञ्जते
इत्यर्थः (ठणत्ति) स्थापना कुलानि विशन्ति स्थापितं वा
गृह्णन्ति (मंडलित्ति) भोजनमण्डलीं सामाचार्यां हापयन्ति
(भासन्ति) भाषायामसमिता समिते एकग्रहेण तज्जानीयग्रह-
णमिति न्यायात् । शेषास्वपि भासितेष्वसामिता (गिहिम-
त्तत्ति) गृहिमात्रकेषु पथलकादिष्वानीतं गृह्णन्ति (सेज्जयरेत्ति)
शय्यामपरिण्डं भुञ्जते ॥

णमार्थी मीयते, वसभा चोयति चिट्ठति त्रियम्म ।

अमर्तो थेरा गमणं, अच्चति ताद्दे पडिच्चत्तो ॥

एवमादिष्वदिशब्दादुक्तमादिपरिग्रहः । सीदतः साधून् मु-
क्ता वा वृषणाश्चोदयन्ति शिक्षयन्ति । तत्र यदि चोदितः साधुवर्गो
मुक्तोऽपि निष्ठित तत्सन्निभं स्थिते सोऽपि सशिष्यपरिवार आग-
नुकस्तिष्ठति (असतीदग्गादि) असन् शिक्षायाः पुनः प्रत्या-

वर्तनस्य वा अभावो यदि ततो यावत्प्राक्किंच चातुर्मासिके
संवत्सरे वा कुलस्थविराणां वा गमनं जवति तावत्तत्प्रतीकमा-
ण आस्ते तेषु च कुलस्थविराणां समागतेषु निवेद्यन्ति तथाप्य-
तिष्ठन्तु ततो निर्गमनमेतदेव ध्यानिच्छ्यायुः प्रथमतो वृषमचोद-
नं सप्रार्थश्चित्तमाह ।

गुरुवसभगीयगीते, अचोदंति गुरुगमादिं जा लहुअं ।

सारेइ सारंवेइ, खरमउएहिं जहावत्थं ॥

वृषजः प्रतिपन्नगच्छभारः स्वयं सारयति शिक्षयति अथवा यो
येनोपशाम्यति ते तेन सारापयति शिक्षापयति । कथमित्याह ।
आचार्यापठ्यायवृषमभस्थविरज्जिनुकाणां मध्ये यथावस्तु वस्तु-
नतिक्रमेण खरमृदुमिवैचनेः सारयति सारापयति वा । किमुक्तं
भवति यः खरेण साध्यस्तेन खरेण खरगटयति मृदुमाध्यं मृदु-
मिवैचनेः सारयति अन्यथा प्रायश्चित्तं तदेव पूर्वार्धेन निदर्शय-
ति (गुरु इत्यादि) वृषजो गुरुमाचार्यमुपाध्यायं वा न प्रतिचोद-
यति तदा चतुर्गुहकं वृषजो वृषभं न प्रतिचोदयति चतुर्थेयु-
वृषजो गीतार्थं न प्रतिचोदयति मासत्रय । अक्षरयोजना खवं
गुरुवृषभगीतागीतान् चोदयति । गुर्वादिचतुर्गुह्यस्मृतितयावद-
न्ते लघुको मासः । अत्र पुनः सीदन्तु चत्वारो भङ्गास्ततोवाह ॥

गच्छं गणीं न सीयइ, विइ न गणीउ तइए न वि गच्छं ।

जत्थ गणी अवि सीयइ, सो पावतरं न उण गच्छं ॥

गच्छः सीदति गणी चेति प्रथमः । गच्छः सीदति न गणीति
द्वितीयः । न गच्छः सीदति किं तु गणीति तृतीयः । न गच्छो नापि
गणीति चतुर्थः । तथा चाह द्वितीये ज्ञेये गणी न सीदति तृतीये
न गच्छः चतुर्थे सीदनमधिकृत्य शून्य इति नोपात्तः । तत्राप्येव
त्रिषु भङ्गेषु मध्ये यत्र प्रथमे तृतीये वा गणी स पावतरं
यत्र पुनर्नगच्छः सीदति न गणी नास्तीति तृतीयः पावतरः । किं
कारणमिति चेदन्त आह ।

आयारिए जयमाणे, चोएउं जे मुहं हवइ गच्छं ।

तम्म उ विसीयमाणे, चोयणमयेरं कहं गेएहं ॥

आचार्यं यतमाने गच्छः सुखेन चोदयितुं शक्यमानो भवेत्
आचार्यस्य प्रतिजयाभावादतः प्रथमतृतीयो भङ्गा एतस्मिन्ना-
चार्यं पुनर्निर्वादि चोदनां शिक्षामितरे सारवः कथं गृहीयु-
र्न च गृहीयुरिति भावः । आचार्यप्रतिजयाभावादतः प्रथमतृती-
यौ ज्ञेया पावतरौ न द्वितीय इति ।

आमण्णिएसु उज्जुपसु, जहाति सहसा न तं गच्छं ।

मा दूसेज्ज अउट्ठे, दूतरे चापणे सेज्जा ॥

यद्यपि नाम आसन्नं प्रदेशं उद्यतविहारिणः स्थिता विद्यन्ते त-
थापि तेष्वसन्नस्थितेषु सदस्या न तं गच्छं जहाति परित-
त्यजन्ति किं कारणमिति चेदन्त आह तस्मा अडुष्टान्दृष्यते ग-
च्छम् । किमुक्तं जवति । ये न धिपीद्वन्ति तेऽपि सतिद्वन्त्यासुसंमर्ग-
तो मा विपीद्वयुरिति येषपि सीदन्ति तेऽपिद्वन्तं निर्गततरं
प्रणश्यन्तुर्धिपीद्वयुः । तदेवं वृषभचोदनं ज्ञापितम्

इदानीं स्थविरागमनं ज्ञाययति ।

कुलधेरादी आगम-चोयणया जेसु विपमार्थंति ।

चोदयति तेषु ग्राणं, अत्रिएसु उ निगमो भणितो ॥

वृषभशिक्षायाः प्रत्यावर्तनस्य वा अभावो प्राक्किंच चातुर्मासि-
के सौम्यभारिके वा यावत् कुलस्थविराणां गच्छविराणां सं-
वत्स्यविराणां वा आगमस्तावत्प्रतीकते कुलस्थविरादीनां चागमे

तेषां निवेदना क्रियते ततस्ते स्थविरा येषु स्थानेषु ये विप्रमाद्यन्ति तेषु स्थानेषु वा न प्रतिबोदिताः । यदि स्थितेषु सन्सु स शिष्यपरिवारस्तत्रैव स्थानं करोति स्थितेन च तेन द्विविधाऽपि शिक्षा शिक्षणीया । अथ ते बोदिताः सन्तो न स्थितास्ततस्तेष्वस्थितेषु ततो गच्छति गच्छन्निर्मा ज्ञतिस्तर्था करणार्थः गतमागमनद्वारम् । पतितं निर्गन्धद्वारमतस्तदेव भावयति ।

कथमसत्तं विद्वद्, असत्तं ज्ञेयं हुति आगता ।

साहस्रमिह गच्छे, असतो एवाहं दूरं पि ॥

यदि आचारप्रकल्पः सूत्रतोऽर्थतश्च समाप्तो भवति ततस्तेस्मिन् कल्पे आचारप्रकल्पे समाप्तं स्वयं यथाविहारक्रमं विहरति । अथ नाथापि समाप्त आचारप्रकल्पस्तर्हि तस्मिन्समाप्ते यस्यां दिशि आसन्ना अनन्तरकृतवर्त्तिनः सार्धमिकाः संविन्सन्तो गिकास्तत्र गच्छेत् । अथासन्ना न विद्वन्ते, तत आसन्नानामस्त्यजाय दूरमपि गच्छेत् । कार्यं गच्छेदत आह ।

इत्यादी ए दोमे अ-संविगे यावि सो परिहरन्त ।

केन अमविगा खलु, नृया दीया मुणेयञ्च ॥

व्रजिकादीन् दोषान् व्रजिका गोकुक्षम् आदिशब्दान् स्वमानापि न पूर्वपरिचितपञ्चापरिचितकुलपरिग्रहस्तान् दोषान् इह व्रजिकादयः प्रतियन्धोपहेतुत्वाद्दोषा इत्युक्तास्तथा संविन्नान्धापि स परिहरन् गच्छेत् । अथ के खल्वसंविनाः सूरिराह । नित्या-देया नित्यास्याद्यास्तं ज्ञातव्याः । तेषामपि दरणं प्रवेशादौ प्रायश्चित्तविधमाह ।

निर्द्यादी ए अहच्छेदं, वज्रि ए पविमदाणगृणे य ।

ब्रह्मा जुंजगुगुहा, संघारं मानो जप ए ॥

इह मागे गच्छता अपान्तगले संविन्समुत्तमोऽज्ञानं वसतो वसतो तदभावे नैत्यिकादीनां संविगे च अमनोऽज्ञानो निवेद्यान्यस्यां वसतो स्थातव्यं यदि पुनर्नैत्यिको नित्यावामी आदिशब्दान्ध्रस्वादिपरिग्रहस्तस्मिन् नैत्यिकादिके यथाच्छन्दर्वजिने प्रविशति यदि वा तेभ्यः किमपि भक्तादिके ददाति अथवा तेभ्यो गृह्णाति तदा प्रवेशे ग्रहणे दाने च प्रत्येकं चत्वारो द्रव्यकाः । (स्रजणगुरुका इति) अथ तैः सह जुह्वे तदा जोजने चत्वारो गुरुकाः । अथ नैत्यिकादिसंघादौ याजिशा तेन सह हिमकते ततः संघाटेन हिमजने द्रव्यको मासः । (जंमणमिति) यच्च तेन संघाटकेन हिमकमानोऽल्पिकप्रणतस्तदास्वादते न ह्यस्पृष्टतः संविश्यते तदापि च प्रायश्चित्तं प्राप्नोति । तदेवं यथाच्छन्दर्वजि-तो नैत्यिकादौ प्रवेशादिषु प्रायश्चित्तमुत्तमधुना यथाच्छन्दे तदाह ए ए चेव य गुरुगा, पच्छित्ता होंति उ अहच्छेदे ।

अणुमणोमं मानो, जुंजणे होति चरुगुहा ॥

एतावदेव प्रायश्चित्तानि यथाच्छन्दे गुरुकानि भवन्ति । तद्यथा प्रवेशे दाने ग्रहणे जोजने चत्वारो गुरुकाः । संघादे गुरुको मासः । अथामनोऽज्ञेषु संविग्नेषु प्रविशति तदा प्रवेशे दाने ग्रहणे जोजने चत्वारो गुरुकाः । संघादे गुरुको मासः । अथामनोऽज्ञेषु संविग्नेषु प्रविशति तदा प्रवेशे दाने ग्रहणे च प्रत्येकं लघुको मासः । अथ तैः सह जुह्वे तदा चत्वारो गुरुकाः संघादे द्रव्यको मासः । यत एवमसंविग्नेषु प्रायश्चित्तानि तस्मादेतन्परिहरेत् । अथ मागे संविग्नः न सति ततः कारणवशतोऽसंविग्नेष्व्याप गन्तव्यं पतितमिदानीमसंविन्नद्वारं तेषु च गत्वा यत्कर्तव्यं तदाह ।

संविगमंतरिया, पच्छित्तं संघारण अमति एगो ।

साहस्रमिह जयणा, तिभि दिण् पच्छित्तं स्रज ॥

(सविग्नांति) संविग्नेषु नेनिकान्तरिता व्यवहृताः संविग्ने-कान्तरिता असंविग्नास्तेषु कारणवशतो गन्तव्यं तत्र च जिज्ञां निवसन् च कुर्वन्तो यथा प्रथमोद्देशको परिहारिकस्य यतनोत्ता तथात्रापि ज्ञेयम् । तैरपि असंविग्नेर्यदि स एकको ततः एका-क्रिनः सतस्तस्य संघाटको दानव्यः । अथ योऽसौ द्वितीयको यतोऽयं दानव्यः सोऽयं प्रयोगेन गतो वसन्ते ततस्ते द्रव्यवा-यं एकारं द्विरारं त्रिरारं वा प्रनोक्तणीयः । तत एतेन कार-णेनोत्तरतः त्रिरात्रमपि प्रतीकृतं असति संघाटके एक एका-को ब्रजेत् तस्य च तथा वज्रतोऽपान्तारादे यदि सार्धमिका भव-ति ततस्तेमध्ये गत्वा वस्तव्यम् । कारणं च निवेदितम् । कारणं तैः संघाटको दानव्यस्तदभावे ततो व्रजनीयम्थ प्रातृपुच्छा निमित्तमर्कं हं व्रीणि वा दिनानि यावत्प्रनोत्तापयेत् तत आह स्वाध्यायनिमित्तं प्रतिपुच्छार्निमित्तमित्यर्थः उत्कर्षतस्त्रोणि दिना-नि प्रतीकृतं एषा सार्धमिकेषु यतना तदेवमसंविन्नद्वारमुत्तमम् । इदानीं निवेदनाद्वारमाह ।

वह्निगामपरे सत्री, सो वा सागारिभो वह्नि अतो ।

गणभिन्नेज्जतुष्टुण-गहियागहिएण जागरणा ॥

संविग्नसमनोऽज्ञानमात्राये ग्रामस्य वह्निर्नैत्यिकादीनां निवेद्य निष्ठति ग्रामस्य वह्निः प्रत्यपायसंभवे ग्रामस्यान्तः शून्यगृहे तत्रापि निवेदना कर्तव्या । शून्यगृहस्याभावे संज्ञी श्रावकस्तस्य गृहे वस्तव्यम् । स वा संज्ञी श्रावकः सगारिकोऽगारिगसहितः स्या-त्तर्हि तस्य गृहस्य वह्निर्गन्तव्यो या कुटी तत्र वस्तव्यम् । तस्या अयभावे अमनोऽज्ञेषु संविग्नेषु वस्तव्यम् । तेषामप्यजाये नित्यका-दिष्वसंविग्नेषु वसति । तत्रेयं यतना स्थानमूढस्यानं निवेद्या उपवेशनम् त्यक्त्वा तं दीर्घकायप्रसारणं तेषु गृहीतानागृहीतान उपकरणेन जागरणं कर्तव्यम् । एष द्वारगायासंकेपार्थः व्यासा-यं त्वजिन्सुग्राह । प्रथमतो वह्निप्रोमिति व्यवस्थानयति ।

वसह समगुणासद, गामसहं डाइ मो निवेदे ।

अनिवेदियमि लह तु, आणाद्विराहणा चेव ॥

समनोऽज्ञानां संविग्नानां वसनेरस्यभावे ग्रामाद्वह्निस्तृप्ति न पुनर्नैत्यिकादिष्वसंविग्नेषु प्रवेश्यं प्राशुत प्रायश्चित्तमावात् । सच वह्निस्तृप्ति तेषां नैत्यिकादीनां वा संविग्नानां वा अमनो-ज्ञानां निवेद्य कथयित्वा यदि पुनर्निवेदयति ततोऽनिवेदिते प्रायश्चित्तं लघुको मासः । आह्नाद्विराधना आद्विग्रहादात्म-विराधना संयमविराधना च परिगृह्यते । तयादि द्वयं जगविरा-ज्ञा तेषां निवेद्य वह्निर्वस्तव्यम् । अनिवेदनायामाज्ञादोषः ।

आत्मविराधना संयमविराधनां चाह ।

गैहोपन कह्निं, कोहेणं जं च पाविर्दितं तत्थ ।

तद्दा उ निवेज्जा, जयणा एतमिमाए ॥

अनिवेदेन सति कदाचित् भ्रान्तो जायेतं भ्रान्त्ये सति नास्माकं किमपि तेन निवेदितमिति श्रोधेन न किमपि भ्रान्ते कृत्यं करि-ष्यति । गृहस्थाश्च न तथासूतं भ्रान्तं दृष्ट्वा तेषां नैत्यिकादीनां निवेदयेयुर्यथा युष्मदीया भ्रान्तोऽसंग्राहको वनेत ततस्ते द्रव्य-संघे वा एषोऽभ्यदीयो न जयति यदि भवेत्तदा अस्माकमुपा-ध्य निष्ठुं निवेदयेद्वा । एवं यत्र भ्रान्त्येन वा आह्नाद्विरा-हणं तत्र यदर्थं प्राप्स्यति संयमविराधनात्मकमात्मविराधनात्म-कं वा तत्सर्वसंनिवेदनानिमित्तं तस्मात्तत्प्राप्तयया वक्ष्यमाणया यतनया निवेदयेत् । तमिव यतनामाह ।

नृजं अह्निमिदं, उस्मृतिं जुनाए एवं तु ।

न य नज्जइ मन्यो वि, चन्निहिइ किं कतिपयं वेज्जं ॥

यदाहमगतस्तदा युष्माकमुपश्रयद्वारं संकुचितमासीत्तत एवं मया विकल्पितमुत्सर्गं वर्त्तने इति युतायां पृथगुतायां वसतानु-
वितः । अपि च न च ज्ञायते मायांऽपि किं कियतीं वेज्जां समस्यथं
व्याप्तौ द्वितीया कस्यां चेलायां चन्निप्यति ततः पृथगुपाश्रयं स्थि-
तः । अथ स यं ज्ञायामागतस्तत इदं वदेत् ॥

नाहुमगामे वसितुं, अतिपिपयं मज्झ किं करेमिति ।

मन्थवन्तो हं भन्ते, गोमे मे वहेज्ज उदंतं ॥

साधुसकशे साधुसमीपे च वस्तुं ममानिप्रियं परं नदन्त !
सायं वशोऽहं ततः किं करोमि तस्मात् (गोमे मे वहेज्जह उ-
दंतं) साधो ! प्रभाते मे उदंतं वार्त्ता वहेत ।

एवं न उ दूग्धमे, अहं वाहिं होज्ज पचवायाओ ।

ताहे गुएहवरादिमु, वसतिनिवेदितुं तह चेव ॥

एवमनया यननया निवेदितुं नैव ग्रामाद्वाहर्वरं वसेत् किं तु
ग्रामस्य समीपे वसेद्य बहिस्तेनादिकृताः प्रत्यवाया अनथा
भवेयुस्तन्त्यैव पूर्वोक्तप्रकारेणैव निवेद्य शून्यगृहादिषु वसति-
मादिशब्दात् श्रावकगृहादिप्रसिद्धः । एतदेव भावयति ।

अहुगुप्वामयसकवास-निविशे वसति मुंसे ।

तस्मासिं गुप्पवरे, इत्थीरहिते वसेज्जा वा ॥

अधुना सांप्रतमुद्रासितमधुनोऽसितं सकपाटं कपाटसहितम-
न्यया स्तेनादिप्रवेशसंज्ञात् निर्जितं चित्तरहितमन्यया सर्वा-
न्येनैव वा निश्चरं न जगज्जोमेनया पतितुं प्रज्ञत्तम् अमीषां च
चतुर्णां पदानां योडश भङ्गाः । तत्र प्रथमा भङ्गः शूचाः शोषा अ-
शुद्धास्तत आह इत्थंभूते शून्ये गृहे वसति तस्य शून्यगृहस्या-
सम्यग्भावे संहिरुहं श्रावकगृहं । सोऽपि श्रावको द्विधा संनवति
सखीकः स्त्रीरहितो वा । तत्र स्त्रीरहिते वसेत् ।

सहिणं वा अंतोवहिं, अंतोवीमु घरकुणी वा ।

तस्मानमि नइयदिमु वसेज्ज उ इमा य जयणाए ॥

स्त्रीरहितस्य श्रावकगृहस्याभावे सहिते वा स्त्रीसहिते वा श्रा-
वकगृहे तस्य गृहस्यान्तर्बहिषौ विविधे प्रवेशे वसेत् अन्यथा
प्रायश्चित्तं चतुर्गुहं तस्याप्यन्तरे तस्य श्रावकस्य बहिरस्तः पृष्ठतः
पार्श्वतो वा यद्विषास्तर्गृहस्य कुटीरमस्ति तस्यां वसेत् । तस्य-
पि कुटीरकस्यासत्यभावे नैत्यकादिष्वपिशब्दात् पार्श्वस्यादि-
प्रसिद्धोऽनया वक्ष्यमाणया यननया वसेत् एतावता मूलद्वार-
नाथोपपन्नं निवेदनाद्वारमगमत् ॥ यतनाद्वारमापतितमिदानीं
नामेव यतनामाह ।

निडयादि उपधिज्जे, मेज्जा गुच्छा य उत्तरे मूजे ।

मंजइहिणं कांते, मज्जाए अनिकयं च ॥

ये नैथिकादय उपधौ भक्ते शय्यायामुत्तरगुणैर्मुलगुणैर्वा शूचाः
किमुक्तं ज्ञवति । ये उत्तरगुणैर्मुलगुणैर्वा शूचां शय्यां गमेयन्ति ।
शूचं भक्तं शूचमुपाधि तेषु वसेत् तत्रापि संयतीरहिते तद्वज्रये
संयतीरहितेऽपि । ताश्च संयत्यो द्विधा कालचारिणयोऽकाल-
चारिण्यश्च । तत्र याः । पात्रिकादिष्वगच्छन्ति ताः कालचारि-
ण्यस्तद्वाहितैरेकेणागच्छन्त्योऽकाशचारिण्यः स्वाध्यायानिमित्त-
मनीषां चगच्छन्त नक्तपानं दातुं प्रहीतुं या कन्दपार्थ या ।
तत्राकाशचारिणीषु बहुधा दोषाः कालचारिणीष्वल्पतरा इति

संयतीरहिताभावे कालचारिणीभिः संयतीरिति सहिते वस्तव्य-
म् । एतदेव सप्रपञ्चमभिधातुकाम आह ।

सेज्जुवहिज्जचमुच्छे, संजइहिणं य जंगसोलसत्रो ।

सेज्ज अकालचारिणि, सहिणं बहुदोसला वसही ॥

शय्याशूच उपधिशूचो नक्तशूचः संयतीरहित इति चतुषु पदे-
षु सप्रतिपक्षे पक्षाः योऽहं । तथा शय्याशूच उपधिशूचो भक्त-
शूचः संयतीरहित इति प्रथमः । शय्याशूच उपधिशूचो नक्तशूचः
संयतीरहित इति द्वितीया शय्यादि प्रस्तारैश्चार्पणायाः । एतेषु च
योडशसु नष्टेषु मध्ये यत्र यत्र संयत्यस्तत्र कालचारिणीस-
हिते वस्तव्यं नाकालचारिणीर्निर्धत्त आह संयतीरितकालचारि-
णीभिः सहिता बहुदोषा वसतिरिति । आह पूर्वमुपधिज्जशय्या-
शूचा इत्युक्तमिदानीं नष्टविन्त्यायां प्रथमतः शय्यापात्तं तत्र किं
कारणमत आह ।

माभारितेणाहिमवामदोसा, वुस्साहिंया नत्त उ होइ सेज्जा ।

वत्थसपाणाणि व कत्थ विचा, गएहंति जोग्गाणुवृत्ते वा ॥

शय्यां विना मण्डपस्यामुपविष्टायां सागारिकाः समापतन्ति उप-
धिग्रहणाय स्तेना वा निपतन्ति हिमप्रपाते वा संयत्तामविराधना
दोषाः । तत्र तेषु शय्योपधिज्जकेषु मध्ये शय्या दुःशोभिता ज-
वति । आहारोपधयः शूचाः सुखेन लभ्यन्ते महता कष्टेन पुनः
शूचा वसतिरिति ज्ञावः । तथा तत्र शय्यायां स्थित्वा योग्यानि
कटनयानि वस्त्रान्नपानानि शुद्धत्वाप्युज्जते च । एतैः कारणैर्न-
ष्टविन्त्यायां प्रथमतः शय्या कृता तथा ॥

आहारोवहिसेज्जा, उत्तरमूजे अमुच्छे य ।

अप्पतरदोमुप्पिं, असतीए महन्नदोसे वि ॥

आहारोपधि शय्याभिरुत्तरगुणविषये अशुद्धशूच इति भङ्गै-
रुपधया दोषा इत्यत आह प्रथमचिन्तायां ये योऽहं न ज्ञाः प्रायु-
क्तास्तेषु मध्ये पूर्वमल्पतरदोषे वस्तव्यं तस्यासत्यत्वेन महादो-
षेऽपि । अथ कस्मिन् नष्टे अल्पतरदोषा इत्यत आह ।

पटमासति विड्यम्मि वि, सहियं पुणं उडि कालचारीमु ।

एमेव सेसप्पु वि, उक्कमकरणं पि पूर्पो ॥

सर्वेषां भङ्गानां मध्ये प्रथमभङ्गं सर्वालपतरदोषा इति तत्र
वस्तव्यं प्रथमस्यासत्यत्वाये द्वितीयैरपि तत्र पुनस्तद्विहितं कालचा-
रिणीषु संयतीषु एवमेव शेषेष्वपि नष्टेषु वसति । किमुक्तं जव-
ति । येनैवप्येषु भङ्गेषु संयतीरहितपदं तेष्वपि कालचारिणी-
भिः सहितेषु वस्तव्यं नाकालचारिणीभिरिति । तथा कर्मकर-
णमपि कालचारिणीभिः सहितव्यमपि पूजयामः उपदेयतया
प्रणययामः सर्वेषां नष्टानां मध्ये कथमिति चेदुच्यते यस्मिन्
नष्टे शय्यानक्तोपधयः समुदिता भङ्गत एकपि वा गुणान्तत्र
यथाकालचारिण्यो भक्तं पानं वा कृत्वा गृहीत्वा तद्वज्रमेव व्रज-
न्ति न पुनरागच्छन्ति स्वाध्यायं वा कृत्वा सकाशे गच्छन्ति तत्र
स्थातव्यं प्रायेः दोषाभावादिति ।

एतदेव स्पष्टतरमाह ॥

सेज्जं सोहे उबहिं, भक्तं सोहेइ संयतीरहितो ।

पटमां वितिओ सेज्ज-सहिआं तओ पुण कालचारीतो ॥

शय्यां शोधयति उपधि शोधयति भक्तं शोधयति संयतीरहि-
तश्चेति प्रथमो भङ्गः । द्वितीया संयतीरहितस्ताः पुनः संयत्यः
कालचारिण्यो यदि स्पृष्टदा वस्तव्यमेवं शेषेष्वपि ज्ञयतीस-
हितेषु नष्टेषु नावनीयम् ।

अथाकात्रचारिण्यः कथं स्युरित्यत आह ॥

आयाणे कंदर्पे, बियाल ऊरात्रिपं वसंतीण ।

निययादो उद्महा, मंजोए मोचहा उदे ॥

भक्तपानादीनामादने उपलक्षणमेतत् दाने च तथा कन्दर्पनिमित्तं कन्दर्पप्रणमुपलक्षणं स्वाध्यायनिमित्तं च किञ्चि औरादिकर्मनिशयेन स्फुरे प्रभूतवेद्यायामिति यावत् संयतीनामकात्रचारिणीत्वं छुध्यम् । एवं नैत्यिकादीनां यः परं दशाधौ पोरुशप्रकारः संयोगस्तत्र वस्तुस्थितिं किं सर्वत्र नेत्याह मुक्त्वा यथाच्छन्दान्किमुक्तं भवति । तेषु सन्त्यु यथाच्छन्देषु न वस्तुस्थितिं तदभावे तत्रापि वसेत् । संप्रत्येतेषु नैत्यिकादिषु संवासमधिकृत्य यतनामाह ।

गहियनिसियतुये वा, गहियागहिए य जगमुवणं वा ।

पासत्यादो एव, नियए मांजुं अपरिचुते ॥

पार्श्वस्थादीनामुपाश्रयेषु (गहियत्ति) गृहीतोपकरणः स्थित ऊर्ध्वस्थितो वसेत् । यद्येवं स्थानं न शक्नोति ततो गृहीतोपकरण एव निरयोपगता जाग्रच्छिष्टे तथ्यायशक्नुवन् गृहीतोपकरणस्त्वगुतो जाग्रद्वनिष्ठेत् । अथ त्रिष्येतेषु यदि कथमपि प्रचक्ष्याया आशङ्का तदा मा पात्रादिभङ्गः स्यादित्युपकरणं पार्श्वे निक्षिप्यागृहीतोपकरणो यथासमाधिस्थितो निपस्त्वगुतो वा जाग्रच्छिष्टेत् अथ जागरणं कर्तुं न शक्नोति तत आह स्वप्न वा गृहीतोपकरणेगृहीतोपकरणो वा यथा समाधिं कुर्यात् । एवं यतना पार्श्वस्थादीनामुपाश्रयेषु छुप्यन् । नैत्यिके नित्यवास्तुपाश्रये नित्यवासपरिचुक्तात् प्रदेशान् मुक्त्वा अपरिचुक्ते प्रदेशे उपकरणं निक्षिप्य यथासमाधिं जाग्रत्स्वप्न्या वसेत् ।

एवम् अहाच्छन्दे, पमिहणएउजाएअउजयणकस ।

गणत्रितो वि निसामे, मुण आहरणं च गहिएणं ॥

पवमेव पार्श्वस्थादिगतैव प्रकारेण यथाच्छन्दोऽपि यतना कर्तव्या । नवरं यदि शक्तिस्ताहि तस्य प्रतिहननं कर्तव्यं यथा स स्वाग्रहं मुञ्चति । अथ न विद्यते तांशही शक्तिस्ताहि ध्याने तथा ध्यायति यथा तद्वचो न शृणोति यदि वा [अऊयणात्] यथा-ऊजयणप्रज्ञापनप्रतिश्रवणमध्ययनं परावर्तयति यथा स ब्रूते मा मां नाशयेति [कसत्ति] तस्य यथास्वच्छन्दं देशानां कुर्वतः कर्णौ निजौ स्वययति येन देशानां न शृणोति दूरतरं वा तिष्ठति । अथ दूरतरस्थानस्थितोऽपि तद्देशानां निशमयति न च निजं समागच्छति ततः स यथाच्छन्दो वक्तव्यो यथा शृणु किमप्याहरणं ततो यत्तस्यापुं तदाहरणं कथनीयम् [गहिएणं] गृहीतेनास्मिंशोपकरणेन । एतदेव युक्त्या दृढयति ॥

नः कारणे निगमणं, दिट्ठं एमेव संमगा चउरो ।

ओमे असंपरंते, आयावे वडयपादीहिं ॥

यथा कारणे कारणवशतो निगमनं निर्गतं दृष्टमेवमेव तथा कारणवशतः शेषाण्यपि चत्वारि द्वाराण्यसंविन्ने निवेदना यतना ह्येवमार्गानि दृष्टानि यथा चाचारे आचारप्रकल्पे अवमे दुर्भिक्षे वज्रिकादिभिरपि आदिशब्दात्स्वज्ञायमनोऽज्ञासंविन्नप-ग्निरहो वज्रेदित्युक्तमतः सोपपत्तिकथं यतनेति सम्यक् श्रद्धया । गतं यतनाद्वारम् ॥

अधुना निरुष्टद्वारमाह-

स मणुणेषु वि वासो, एगनिसि किमुत अस्समो मस्ये ।

असदो पुण जयाणए, अउज्ज चिरं पि उ इमेहिं ॥

स मनोऽप्यपि अपान्तराले वास उत्सर्गत एकां निशामेकां

रात्रिं कल्पते किमुत किं पुनरप्येवसांभोगिकेष्ववसने उपलक्षणमेतत् पार्श्वस्थादिषु वा । तत्र सुतरांमकारात्र्यधिकं न कल्पते कारणवशतः पुनरुक्तपरिच्छेदिनां दिनानि वसेत् गतं निरुष्टद्वारम् । इदानीं “ दोहखच्च परिच्छतीत्ये ” तद्व्याख्यानार्थमाह (असदो इत्यादि) असत्तः पुनर्न केवलमुक्तपरिच्छेदिनां दिनानि किं तु चिरमपि प्रभूतकालमप्येवमिदं वक्ष्यमाणैः कारणैर्यतनया तिष्ठेत् । तान्येव कारणान्याह

वासं संधारन्दी, तेणामावयवसेण सत्यस्म ।

एएहिं कारणेहिं, अजयणजयणा य नायव्या ॥

वर्षं पतति स्कन्धावारः कटकं तद्वा चलति नदी गिरिनदी पूर्णौ वर्तते स्तनो अपान्तराले द्विविधा शरीरापहारिण उपकरणापहारिणश्च श्वायदाः सिंहादयः सार्धस्य वा वशेन गच्छति सार्धश्च चिरमपि तिष्ठन् वर्तते एतैः कारणैश्चिरमप्यपान्तराले तिष्ठति तत्रायतना यतना वा ज्ञातव्या । तत्र यदि यतना कृता तदा न प्रायश्चित्तविषयः । अथायतनामाचरितवान् तदा प्रायश्चित्तं लगति । उक्तः शुद्धस्याशुद्धगमनमिति द्वितीयो भङ्गः ।

संप्रति तृतीयचतुर्थभङ्गावाह ॥

दोसा उ ततियजंगे, गाणगाणिया य गच्छजेदो य ।

मुयहाणी कायवहो, दोसि वि दोसा जवे चरिमे ॥

दोषौ द्वौ तृतीयभङ्गः शुद्धस्य शुद्धगमनमभिव्यंलक्षणे तथा गाणगाणिकता गणे गये प्रविशतीत्येवं प्रवादलक्षणा तथा गच्छमेदतश्च । तथाहि तस्मिन्निर्गच्छत्यप्येवमेव निर्गच्छन्ति ततो जायते गाणविनाशः । चरमेऽप्यशुद्धस्याशुद्धगमनमित्येवरूपे भङ्गे द्वौ दोषौ अप्रिशब्दो भिन्नक्रमः स च यथास्थानं योजितः । श्रुतहानिः कायवधश्च निष्कारणं दोषबहुलता यातो निर्गमने ह्यत्रापि नावकाश इति श्रुतहानिर्माणं च गतो ग्लानवादिभावतो वा कायवधः । तदेवं भावितमुत्पद्यविषयम् ॥

संप्रति वर्णवासेविषयं सूत्रमाह ।

(सूत्रम्) वासावासे पज्जोसविण चिकवु यं पुं पुराओ कट्टु विहरेज्जा सेय आहव विसं जेज्जा अत्थि वा इत्थ केइ उवसं पज्जणाहिं उवसंपज्जियवेसिया एत्थि वा इत्थ केइ अस्से उवससारिहे तस्स य अपण्णो य से कप्पह जाव डेदे वा प-गिहारे वा ॥

(वासावासेपज्जो इत्यादि) वर्षावासे पशुषिते निजुर्च्य पुरतः कृत्वा विहरति आसे । स कदाचित् विष्णुगन्धर्व शरीरावृथ-यत्वेत् स्थित इत्यर्थः । अस्ति वाक्यः कश्चिदुपसंपदनाहः स उपसंपत्तयः । नास्ति वा तत्रान्यः कश्चिदुपसंपदनाहस्तस्मिन् स आत्मनः कल्पे वा समाप्त इति (से) तस्य कल्पते एकाग्रचित्त्या प्र-तिपत्त्या यत्र वसति तत्रैकरात्रानिद्रा (जसं जसमियादि) यस्यां यस्यां विशि अयं साधर्मिकः । विहरन्ति तां तां दिशमुपशान्तुं न पुनः (से) तस्य कल्पते । तत्रापान्तराले विहारप्रत्ययं वस्तु कल्पते (से) तस्य । तत्र कारणप्रत्ययं संघाटादिकारण-निमित्तं वस्तु तस्मिन् कारणानिष्ठिते यदि परो वदेत् वस आर्य ! एकाग्रं द्विरात्रं वा वाशब्दात्त्रिरात्रं वा एवं (से) तस्य कल्पते एकाग्रं द्विरात्रं वा वाशब्दात्त्रिरात्रं वा वस्तु नो (से) तस्य कल्पते एकाग्रत्वं द्विरात्राद्वा परं वस्तु मा यत्तत्र एक-रात्राद् द्विरात्राद्वा परं वसति ततः (से) तस्य स्वकृतादन्त-

रञ्जदः परिहारे वा इति सूत्रार्थः । अत्र ज्ञाप्यप्रपञ्चः ।

एमेव य नामासु, भिक्खे वसदीए संकनाएत्तं ।

एमाद्वचउत्थारी, असती अस्सत्य तत्थेव ॥

एवमेव ऋतुषकथितयस्तत्र तैव प्रकारेण वर्षासु सूत्रं ज्ञावनीयं तत्र नृजिज्ञायां वसती शङ्खायाश्च नानात्वं तन्नाम्यत्र गन्तव्यमेकान्तेन चतुर्थेनादिशब्दात् पृष्ठेनाष्टमेना वा असत्यन्यत्र गमने तत्रैव वर्षारान्नः कर्त्तव्यः । एष द्वारगाथासंज्ञेपार्थः । सांप्रतमेनामेव विवरीषुः प्रथमतः एवं शब्दं व्याख्यानयति ।

अपरिमाणे पिहवजाये, एगत्ते अवधारणे ।

एवं मद्दो उ एएत्ति, एगत्ते उ इहं जवे ॥

एवं शब्दाऽपरिमाणे पृथग्भावे एकत्वे अवधारणे । तत्रापरिमाणे यथा एवमन्येऽपीत्यादि पृथक्भावे यथा घटात्पटः पृथक् एवमाकाशास्तिकायात् धर्मास्तिकायोऽपीति । एकत्वे यथाऽयमेतद्गुण एवमेवोऽपि अत्र ह्येवं शब्दस्मृत्येकरूपतन्मित्रोत्पत्ति । अवधारणे यथा केनापि पृष्ठमिदमित्येव भवति इतरेः प्राह एवं इमित्येवेति भावः । एवमेवंशब्द एतेष्वर्थेषु वसन्ते इह पुनरेकत्वे भवति वर्तते । एकत्ववृत्तिमेव ज्ञाययति ॥

एगत्तं उ उवच्छे, जहेव गमाणं तु जंगचउरो य ।

तह चेव य नामासु, नवरि इमं तत्थ नाएत्तं ॥

तथैकत्वमेवं शब्दप्रकाश्यमित्यस्मृत्यवच्छेदस्य गच्छन्तरे गमने यथा च तत्र जङ्गाश्चत्वारः सुखस्य युद्धगमनमित्येवमादयस्तथा चैव तैव प्रकारेण गमनं भङ्गभ्रतुष्यं च ज्ञातव्यम् । तत्रैव केवलमिदं तत्र वर्षासु जिज्ञायां वसती शङ्खायां च नानात्वम् । तत्र भिक्कामधिकृत्याह ।

पउरखपाणगमाणं, इहरा पेरे ताव एसणा घातो ।

वेत्तस्स य संक्रमणे, गुरुगा लहुगा य आभवरणा ॥

यो गच्छः प्रचुरात्रपाने स्थितस्तत्र गन्तव्यम् । इतरथा यदि पुनरप्रचुरात्रपाने गच्छे प्रविशति ततस्ते असंस्तरन्तं क्रुधा परित्याप्यन्ते परित्यापनां चासङ्गमात्रेणपाघातः क्रियते अनेपणीयमपि गृहीयुरित्यर्थः । अथासंस्तरन्तः क्षेत्रसंक्रमणं कुर्वन्ति तदा प्राविषि क्षेत्रस्य संक्रमणे आरोपणप्रायश्चित्तं कर्त्तव्यं गुरुकाः । वर्षारित्रे भाद्रपदाश्वयुग्मासद्वयवक्रणै चत्वारो लघुकाः । गतं जिक्काद्वारम् । अधुना वसतिद्वारमाह ।

वारगजगणदोसा, सागारादीं हवन्ति अस्सासु ।

तेणादिसंकलोए, भाविणमित्थं पवासंति ॥

यस्मिन् गच्छे वसतिः संकटा ननु नोऽसंपत्त्यर्थं यदि पुनरुपसं पद्यते तत इमे दोषाः । संकटायां हि यसती वसन्तस्ते वारकेण क्रमेण जागरणं कुर्युरेके जाग्रन्त्यर्थे स्वपन्ति तदनन्तरं ते जाग्रन्त्यर्थे स्वपन्ति । एवं क्रमेण जागरणेऽर्जोषित्वारो दोषाः । अथाभ्यासु वसतिषु केचित्स्वपनाय व्रजन्ति तर्हि ये प्रागभिदिताः शय्यायां सागारिकादयो दोषास्ते ऽत्रापि भवन्ति गते यसतिद्वारम् । इदानीं शङ्खाद्वारमाह । भिक्काम अत्रायतो वसतिसंकटव्यवहारो वा तत्रैव संक्रमणं कुर्युस्त्वा गच्छतो हृद्वा लोकस्य स्नेनादिशङ्काप्राप्त्या यथा न कल्पते साधूनां वर्षासु गमनं तन्नुत्तमेन हेतिकाः स्नेना वा साधुवेषेणादिहरन्ते । अथवा (भाविणमित्थं पवासंति स्ति) एतमधमुत्पातरूपं यदि वा न निष्पत्स्यते शय्यमित्येव शङ्कायां ततोऽनागता नश्यन्ति तस्माद्वयमपि यत्नं कुर्मः । तदेवं प्रचुरात्रपाने संकटव्यवसतिस्थिते च गच्छे प्रवेशे इमे

दोषाः । तस्मादे प्रचुरात्रपानग्रामे स्थिता ये च सावकाशायां वसन्तो तत्र संपत्त्यर्थं तत्र चानया यतनया गन्तव्यम् । तामेवाह ।

आमसुखेत्तनाविय, वेत्तादपरोपरं मिलंतेमु ।

जा अट्टमं अजाविय य, माणअट्ठं बहु पासे ॥

ये आसन्ने अनन्तरे क्षेत्रे स्थिता गच्छास्तत्र गन्तव्यमसत्यन्तरे क्षेत्रे य परे क्षेत्रे स्थिता येभिक्कादिनिमित्तमागच्छेद्भिर्गच्छेद्भिश्च परस्परं मिलद्भिर्गाथायां समीपं तृतीयार्थेऽणनगराणि पथि भाविता ग्रामास्तत्र गन्तव्यं तेषामव्यभावे दूरेऽपि गम्यते । तत्र पुनर्भिक्कामहिङ्गमानो गच्छति । किं कारणमत आह । (माणअट्ठं बहुपासे) माणमिति वाक्यालङ्कारे भिक्कामट्ठं बहु लोकोऽभाविनः पश्यन्ति कृत्वा ततोऽभक्काथेन यावन्प्राप्यते पृष्टेन वा अष्टमेन वा तत्र गन्तव्यम् । आह यद्यपि चतुर्थोदित्वा गच्छति तथापि लोकः पश्यति । तत्र आह ॥

पायं न रीयइ जणो, वासे पडिवत्तिकोविदो जो य ।

असतो व वच्छेदरे य, अचउए जाय जायंति ॥

प्रायः कर्पजनः क्षेत्राणां जलकर्ममाकुलतया शेषजनो मार्गस्य जलाविबलवादिना दुर्गमतया वर्षे वर्षाकाले न रीयते न गच्छति । यश्चात्र प्रतिपत्तिकोविदः परप्रतिपादनकुशलस्तेन एवमादिषु विषयेऽनेकान्युत्तराणि जल्पितव्यानि एतावता “ एमाहचउत्थारी ” इत्यादिव्याख्यातमिदानीमसती अख्यन्तयेवेति व्याख्यानाथमाह । “ असतोववच्छेदरेत्यादि ” पूर्वोक्तो विधिः सन्तरे वर्षेऽभिहितो यदि पुनरसङ्कृतं अवबद्धं वा सततं वर्षं पतति यदि वा अतिदूरं गन्तव्यं नाष्टमेन प्राप्यते ततोऽसङ्कृतं अवबद्धं वा वर्षं पतति दूरे गन्तव्यम् । तत्रैव वर्षारान्नं कृत्वा प्रभाते मेघकृतान्यकारापमगतः प्रभातकल्पे संवत्सरं याति ॥

(३) भक्तुर्गणादपकम्येच्छेदव्यं गणमुपसंपद्य विहर्तुम् ॥

(सूत्रम्) निकलू गणाओ अवक्कम् अस्सगणं उवसंपज्जिताणं विहरिज्जा तं च केइ माहम्मिया पासे ता वइज्जा क अज्जो उवसंपज्जिताणं विहरति जेतत्थ मव्वराइणिए ता वइज्जा अहं जे कप्पाइ जेत यत्थ वहुस्सुए तं वत्तिज्जा जहा से जगवं वक्खति तस्स आणाउववाय वयणएदिशे चिच्छिस्तामि ॥

भिक्षुर्गणादपकम्य विशिष्टसूत्रार्थेनिमित्तमन्यगणमुपसंपद्य विहरेत् । तत्रोद्गमके भिक्काचरपचुरे ग्रामे भिक्काधर्मकं हृद्वा कश्चित्साधर्मिको वदेत् कमार्थमुपसंपद्य त्वं विहरसि एवं पृष्ठः सन् यस्तत्र सर्वधर्माधिको गीतार्थ आचार्यस्तं वदेत् । तस्मिन्नुक्ते परिकल्पयति यमेव ध्यपदिशति सोऽर्गाताथो नचायमर्गाताथनिश्चया विहरति ततो भूयः पृष्ठति अथ भदन्त ! कस्य कल्पेन सूत्रे स्वीतं प्राकृतत्वात्कस्य निश्चया त्वं विहरसि एवमुक्ते यस्तत्र सर्ववहुभूतस्तं वदेत् तथा तस्य सर्वरत्नाधिकस्याचार्यस्यार्गाताथस्य यः शिष्यो गीतार्थः सूत्रधेनिष्पानः समस्तस्यापि गच्छस्य नृसिकारी तन्निश्चयाऽहं विहरामीति वदेत् । यं वा स भगवानाख्याति यथैतत्स्याद्वा त्वया कर्त्तव्या तस्याज्ञायामुपगते समीपे वचननिर्देशे च आदेशप्रतीच्छायां स्थानस्यासीति सूत्रसंज्ञेपार्थः । अधुना भाष्यकृतसूत्रं व्याख्यातकामः प्रथमतः सूत्रविषयमुपदर्शयति ॥

एवावितो अर्गीतिहं, गंतूण उज्जयनिम्मातो ।

आगम्यमेसमाहूण-ततो य साहू गओह्यथ ॥

कश्चिद्गौतैरगीतार्थैराचार्यैः प्रवृजितः सोऽन्यत्र गणे गत्वा उजयतः सूत्रोऽधेनश्च निमित्तोऽभवत् ततः स स्वगणे आगम्य देवाणाम् गीतार्थान् साधूनां साधने कुरेति सर्वानपि गीतार्थान् सूत्रार्थनिमित्तमितस्ततो विप्रतृप्तानाचार्यैस्समापनयति समानीय च तेषां सूत्रार्थान् पुरयति अन्यदा ततो गच्छात्कोऽपि साधुरन्यत्र गणान्तरे केनापि कार्येण गतः ।

तस्य वि य अस्मादाहं, अष्टेति अष्टेज्ज मा ण साहूणं ।

बिंती मा एह एवं, किं ति य अत्थो महो एवं ॥

तत्रापि च गणान्तरे अन्यं साधुमाचारार्हे "अष्टे लोप परिजिह्वे" इति सूत्रे अष्टे इति अधीयानं पठन्तं श्रुत्वा ब्रूते मा पठ । एवं स प्राह किमिति इतरो ब्रूते अर्थो न जयति विसंवदन्त्येवं यथा त्वं पठसि अस्मान् अष्टे इति छिट्टिकारको निर्देशोऽप्येवमर्थः ।

अत्थो वि अत्थि एवं, आभं नमोकारमादिसव्वस्स ।

केरिस्स पुण्ण अत्थो ति, वेत्ती मुण्ण मुत्तमट्ठेत्ति ॥

अधीयानः पृच्छति अर्थोऽपि न तु सूत्रस्यास्ति । इतरः प्राह । आभमेवं न केवलमस्य सूत्रस्याप्योऽस्ति किं तु सर्वस्यापि नमस्कारादिकस्य सूत्रस्यास्ति एवमुक्तोऽप्येता पृच्छति कीदृशः पुनरस्य सूत्रस्यार्थ इति । इतरो ब्रूते श्रुतप्रथमतो यथावस्थितं सूत्रं ततः पठति (अष्टे इति) "अष्टे लोप परिजिह्वे" इति एवं पठित्वा अष्ट व्याख्यानमाह ।

अष्टे चउत्विद्वे खलु, दव्वेन वि मादि जत्थ तणकट्ठा ।

आवत्तेनं पत्तिमा, जहू व मुवत्तादि आवट्ठे ॥

अष्टः आर्तः खलु चतुर्विधस्तद्यथा नामार्तः स्वापनार्तो द्रव्यार्तो ज्ञानार्तः । तत्र नामस्थापने सुप्रतीते छव्यार्तोऽपि नोऽगमतो इशारीरभ्यशरीरभ्यतीरिक्तो यत्र नद्यादिः प्रदेशो कृष्णकाष्ठानि पतितानि आचरन्ते यत्र वा सुवर्णाद्यावर्तते स द्रष्टव्यः । आ सर्वतः परिब्रमणेन कृतानि गतानि यत्र यो या स आर्त इति व्युत्पत्तेः

अहवा अत्तोभूतो, सच्चित्तादाहिं होए दव्वम्मि ।

भावे कोहादीदिं, अभिभूतो होति अट्ठो उ ॥

अथवा सच्चित्तादिभिर्देवैरसंप्रैतैः प्राप्तयिषुर्लोको य आर्तः स छव्यार्तः छव्यैरात्तो द्रव्यार्त इति व्युत्पत्तेः । क्रोधादिनिर्भभूतो नोऽगमतो ज्ञानार्तः । तदेवमार्तशब्दार्थ उक्तः ।

संप्रति परिजोणंशब्दार्थमाह ।

परिजिणो उ दरिहो, दव्वे धणरयणसारपरिहीणो ।

भावे नामादीदिं, परिजिणो सव्वज्जोण उ ॥

परिजोणोऽपि चतुर्विधस्तद्यथा नामपरिजोणः स्वापनापरिजोणो छव्यपरिजोणो ज्ञानपरिजोणश्च । तत्र नामस्थापने प्रतीते । छव्यं छव्यतः परिजोणो नोऽगमतो इशारीरभ्यशरीरभ्यतिरिक्तो धनरत्नसारपरिहीनो दरिद्रो भावं ज्ञावतः परिजोणो हानादिनिः परिहीन एव समस्तोऽपि होक्तः ।

एवं पट्ठे मो वेति, कत्थं जे अहीयं ति ।

अमुगममं चिं मगामं, अहंमं पी तत्थ वव्वामि ॥

एवमाचार्याङ्गमूत्रस्यार्थे स्पष्टे कथिते स ब्रूते कुत्र भवता न्वयाऽधीतमिति । स प्राह अमुकस्य सकाशे समापे । ततः सोऽप्येता चिन्तयति अहमपि तत्र वज्जामि एवं चिन्तयित्वा ।

सो तत्थ गतो भिज्जति, मिलितो सम्यंति एति उव्वामो ।

पुट्ठो मुत्तर्थं ते, सरंति निस्साय कं विहरे ॥

स तत्र गतो गत्वा वाऽप्येति एतद्विषयमपि तत्र सूत्रमधुना क्वा व्याख्यामाह । सोऽधीयानोऽन्यदा उद्ग्रामे उद्ग्रामकनिज्जानिमित्तं गनस्तत्र केचित्साधर्मिकाः केचिदस्यगच्छन्तिनः साधवः सहाध्यायिनो मित्रिनास्तैः (सज्जनिएहिंति) सहाध्यायिभिः पृष्ठान्ते तत्र सूत्रार्थं सरंति निवेदयति तथा कं निश्रय आश्रय भवान् विहरति ।

अमुगं ति सो अगोतो, विहरइ कणेण गीयसिस्सस्स ।

अहमवे य तस्स कप्पा, जं वा भययं उव्वदिंसंति ॥

एवं पुष्टः सन् यस्तत्र सर्वगताधिको गीतार्थ आचार्यस्तं कथयति यथाऽमुकं निश्रयाहं विदगमि एतावता "जे नत्थ स-व्वराहणं य ते वपज्जा" इति व्याख्यानम् । एवमुक्तेन चिन्तयति यमेव प्राह सांज्ञोता गीतार्थस्ततो न्यूनः पृच्छति कस्य कल्पेन कस्य गीतार्थस्य निश्रया भवान् विहरति एतेन "अहं भंते कस्स कप्पाए" इति व्याख्यातम् । स प्राह सूत्रबहुश्रुतया गीतार्थस्तस्य शिष्यस्तस्य कल्पेन समस्तो गणो विहरति । अहमपि च तस्य कल्पात् विहरामि यं वा जगवन्त उपदिशन्ति यथाऽस्याह्ना कर्तव्या तस्याह्नापयातवचननिर्देशो स्यास्यामि । एतेन "जे वा सो जययं अक्खाति" इत्यादि व्यातम् । इदमेव रूपं ज्ञावयति ।

रायणिएस्स उ गणो, गीयर्थोमस्स विहरइ निस्साए ।

जो जेण होति माहंता, तस्साणदीं न हावेमि ॥

रात्रिकस्य रत्नाधिकस्य गणेऽवमस्य गीतार्थस्य निश्रया विहरति अहमपि तन्निश्रया विहरामि । अपि च तस्मिन् गणे यो येन गुणेन तः प्रवृत्तिना महितस्तस्याह्नादि आहो संमपनयनं वचननिर्देशं च न हापयति सम्यक्सीमति भावः । ७७० डि०४ उ० । (चरिकाप्रविच्छेदोपसंपद्धिभिः चरियापविष्ठ शब्दे वक्ष्यते)

४ शैक्षेण सपरिच्छिन्न रत्नाधिकस्यापसंपदातव्या ।

(सूत्रम्) दो । साहम्मिमा एगतो विहरंति तं जहा सेहं

रायणिए य तस्य सेहतराए पडिच्छिन्ने रायणिए अप-निच्छिन्ने तत्थ सेहतराए रातिणिए उव्वसंपज्जितव्वा निकवू वव्वहारव्वलातिकपपयं । २३ ।

हो साधर्मिको समानगुरुकुलत्रैकतः सह सौ विहरतस्त-द्वया शैक्षो रात्रिकश्च तत्र यः शैक्षकः स परिच्छन्नः परिचारो-पेतः रात्रिको रत्नाधिकोऽपरिच्छन्नः परिवाररहित इत्यर्थः तत्र शैक्षतरकेण रत्नाधिक उव्वसंपत्तव्यस्तथा शैक्षतरको रत्नाधिकस्य त्रिकोऽमुपगतं विनयादिकं च कठयं कल्पनीयं ददाति एय सूत्रसंक्षेपायः ।

अधुना नापयवित्तरः ।

साहम्मि पडिच्छिन्ने, उव्वसंपय दोएह वी पडिच्छातो ।

वोव्वत्थे मासहहुओ, कारणअसई सभावो वा ॥

तौ चापि जेतौ सहाध्यायिनौ स ग्रन्थचारिणौ तत्र यः शैक्ष-तरकः स परिच्छन्नो छव्यपरिच्छन्नोपेतः परिवाररहित इत्यर्थः । भावपरिच्छेदेन पुनर्द्वयोरपि परिच्छेदोऽस्ति तत्र शैक्षे द्रव्यतः परिच्छिन्ने सति तेन रत्नाधिकस्यापसंपदातव्या ततो जघन्यतः संज्ञादौ रत्नाधिकस्य देयं चकषेता बहुवोऽपि दातव्याः । तथा शैक्षेण रत्नाधिकस्य पुरत आहोचनीयं रत्नाधिकेन शैक्षकस्य पुरतोऽन्यथा (वोचवत्थे) विपयंते उतयोरपि प्रायश्चित्तं मा-

मत्रुषु । तथा कारणे श्लानाद्विक्रमेण व्यापृततया ह्येव तौ जनानिच्यसन्ति सहायस्यानावे न दद्यादपि सहायं स्वनायो वा तस्वात्म्यकरणार्थाद्विक्रमस्ततो न ददाति सहायं किंवाचित्येन तस्य कृत्यं कारयति । एष द्वारगाथासंज्ञेपार्थः ।

संज्ञितमेतानिमेव विवरणैः प्रथमतः पूर्वार्धे विवृणोति ।

संज्ञंति वासिणो दो वि, भावेण नियमतो ऽणो ।

राशियेऽवसर्पया, सेहतरगेण कायव्या ॥

तौ ह्यपि सहाय्यायिनोवैकस्य गुरोरन्तेवासिनौ ह्यपि भावेन ज्ञानादिना नियमतो नियमनं गच्छेत् ज्ञानादिरूपजावपरिवारोपेताविन्ययः । इत्यपरिच्छेदेन पुनः शैक्षतरक एवोपेतस्तत्र शैक्षतरकेण रात्मिको रत्नाधिकस्योपसंपर्कतया । “ वोच्चथे मासवहुतो ” इत्यस्य व्याख्यानार्थमाह ।

आश्लेषमिमे सहेण, तस्य वियमेऽ पच्छ राशणितो ।

इति अकरणमिमे बहुगो, अवरोपरगवन्तो बहुगो ॥

प्रथमतः शैक्षतरकेण रत्नाधिकस्य पुरतः श्रालोचनीयं तेनाश्लेषिते पश्चादल्पाधिकस्तस्य शैक्षकस्य पुरतो विकटयत्याश्लेषयति एतच्चैतो न कुचनस्तत इति एतस्याकारणे द्वयोरपि प्रत्येकं लघुको मासः प्रायश्चित्तम् (अश्लेषणान्नतो बहुगो इति) यदि शैक्षतरको ऽल्पपरिच्छेदेनाहं परिच्छन्न इति गर्वतो रत्नाधिकस्य पुरतो नाश्लेषयति तदा तस्यापि प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः ।

एतदेवोपदेशद्वारं स्पष्टयति ।

एगस्य उ परिवारो, वोइए राशियि चि वादो य ।

इह गव्जो न कायव्यो, दायव्यो चैव संघापो ॥

एकस्य परिवारोऽस्ति छिन्तिरे रात्मिकत्ववादः रत्नाधिकोऽयमिति प्रवाद इति एवं कृतो गर्वो ह्यन्यमपि न कर्तव्यः किं तु परस्परमालोचयितव्यमन्यथा चतुर्लघुकप्रायश्चित्तापचेदतव्य-परशैक्षतरकेण जवन्त्येऽपि रत्नाधिकस्य संघाटः । संप्रति ' निष्कसो वा पंचदशानि कप्यागमि ' त्येतदर्थमाह ।

पेदाजिखकितीओ, करंति सो आवि ते पवाएति ।

न पवुवन्ते ते दोएह वि, गिताएमारीशु च न देज्जा ॥

शैक्षतरस्य शिवा रत्नाधिकस्य संबन्धिनो वस्त्रादेः प्रेक्षां प्रति हेलनां कुर्वन्ति । तथा तयोऽप्यां भिक्षामानयन्ति । कृतकर्म विनयो विभ्रामणा तर्कुर्वन्ति किमुक्तं जवति यदाहापरयति तर्कुर्वन्ति वाचनादिपरिधान्तस्य च विभ्रामणांमिति स चापि रत्नाधिकस्तत्परावचयति सूत्रं पाठ्यत्वं च भावयतीत्यर्थः । कारणं अस्तीत्यस्य व्याख्यानमाह (न पवुवन्ते इत्यादि) ते शैक्षतरशिष्या भवानादिषु प्रयोजनेषु व्यापृतास्ततो न प्रभवन्ति न प्रपारयन्ति सहायं न दद्यात् । यदि वा ह्येव तौ जनौ ततः किं दद्यात्तमिति न दद्यात् ।

अधुना “सजायो वा” इत्यस्य व्याख्यानमाह ।

असीकरेज्जा खलु जो विदिणणे, एसोबि मज्जंति महंताणी न तस्य सं देहं बहिं तु नेउं, तत्थेव किंचं पकरंति जं से ॥

यो धितोऽनोन्साधुनात्मो कुर्यात् यश्चैतोऽपि शिष्याधिपतिः शैक्षतरकां ममेति महामानी तस्य तासाधुनं भिक्षास्तस्मात् स्था-नादन्यत्र विहारक्रमेण नेतुं न ददाति किं तु यत् (से) तस्य कृत्यं करणाय तथैव स्थितस्य तत् कुर्वन्ति अथवा

भाएण य मे देहं, न य दावेदं वाणयं ।

तदा वे भेदमिच्छन्ते, अविकारी उ कारण ॥

कारेण तस्य शुश्रूषकमेकैकं साधुं न युक्ते न च तस्मात्साधुनां वाचनं वापयति मा स गणभेदं कार्यरिति हेतोः । अथैवमपि दुःस्वभावतया गणभेदं करोति तत आह । तथापि क्रियमाणे गणभेदं कर्तुमिच्छति योऽविकारी दुर्मदः साधुस्तेन तस्य कृत्यं कारयति [सूत्रं दो साहम्मिया इत्यादि] द्वौ साधर्मिकाविकेतः संहर्तौ विहरतस्तथा शैक्षो रत्नाधिकश्च । तत्र रात्मिकः परिच्छन्नः परिवारोपेत इत्यर्थः । शैक्षतरकोऽपरिच्छन्नः परिवाररहितस्तत्र रात्मिको रत्नाधिकस्येव यद्यपि प्रतिज्ञास्ते शैक्षतरकमुपसंपद्यते अथ नेच्छा न प्रतिभास्ते तर्हि नोपसंपद्यते भिक्षामुपयातं च कथयं यदीच्छा तर्हि ददाति अथादातुमिच्छा तर्हि न ददाति एष सूत्रसंज्ञेपार्थः । अधुना प्राप्यविस्तरः ।

राशियि परिच्छन्ते, उत्सर्पपपिच्छन्तो य इच्छाए ।

सुत्तत्थकारणे पुण, परिच्छयं वेति आयरिया ॥

रात्मिके रत्नाधिके ऽल्पतः परिच्छन्न परिवारोपेते स तेन शैक्षतरकस्य उपसंपपरिच्छेदश्च इच्छया दातव्यः । इयमत्र जावना । स यदि शैक्षतरकोऽप्यमरत्नाधिकस्तत्पुण्यतो गुरुरत्नाधिकेन सह ततः सरत्नाधिकश्चित्तयति मा नूनमेतस्य भिक्षादिहमनव्याक्रेपणं च सूत्रार्थो नश्येयुस्ततः संघाटं ददाति अथवा मा एष मम कुलवासी सहाय्यायि द्रव्यपरिच्छेदेनापरिच्छेदो भूयात्सहाय्यायान्तेनातिस्नेहतः संघाटं ददात्यालोचनं प्रयच्छति । अल्प-श्रुतस्य परिच्छदमुपसंपदां वा न ददाति । अथ स शैक्षतरको रत्नाधिकादहंश्रुतस्तदा नियमत उपसंपत्तव्यः । परिच्छदश्च तस्य दातव्यस्तथा चाह सूत्रार्थं कारणात् सूत्रार्थं गृहीतुकामाः पुराचार्यो उपसंपद्यन्ते परिच्छदं च ददाति । एतदेव स्पष्टयति ।

सुत्तत्थं जइ गेएहइ, तो से देइ परिच्छदं ।

गहिएवि देइ संघाटं, मा से नस्मे य तं सुयं ॥

यदि स रत्नाधिकस्ततः सूत्रार्थं गृह्णाति ततः (से) तस्य ददाति परिच्छदं परिवारं गृहीतेऽपि सूत्रार्थं ददाति संघाटं कस्मादित्याह । मा (से) तस्य भिक्षादिव्याक्रेपतः प्रतिलेखनाव्याक्रेपतश्च तत् श्रुतं नश्येदिति हेतोः ।

अबहुश्रुतादौ तु न ददाति ह्येतद्वचयति ।

अबहुस्मृते न देती, निरुवहंतं तरुणयं य संघाटं ।

पेत्तूण जाव वज्जइ, तत्थं य गोणीं य दिहंतो ॥

अबहुश्रुतो निरुपहृतपञ्चैन्द्रियस्तत्क्षणकश्च तस्मिन् सत्स्वपि साधुषु संघाटं न ददाति सहायान् ददातीति भावः । यो बा गो-तायोऽपि सन् प्रदात्तान् सहायान्चिपरिणश्य गृहीत्वा ब्रजति तस्यपि सत्स्वपि साधुषु सहायान् ददाति तथा च तत्र उह शीघ्रतया गत्वा दद्यात्तस्त्वमेव जाययति ।

साहगवक्का गोणी, जह तं खेवं पलाति दुस्सीला ।

इय विपरिणामेते, तम्मि न देज्जा सहाए य ॥

यथा कस्यापि गौः पलायिता ततः कथमपि लग्ना सती तेन शाटकं बद्धं यथा शाटकवद्धा दुःशीला गौस्तं शाटकं गृहीत्वा पशायते इति एवममुना प्रकारेण यो विपरिणामयति सहायान् तस्मिन् विपरिणामयति सहायान् ददात् ।

(५) सांनौगिकासोभोगिकयोः सहमितितयोरार्चायांघोः

सामाचार्यमाह ॥

(सूत्रम्) दो साहम्मिया एगवो विहरंति तं जहा से

हे य रायणि ए तत्थ रायणि पलिच्छिन्ने मेहतरा ए अ-
पलिच्छिन्ने रायणि ए च्छा सेहतरा य उवसंपज्जिजा । इच्छा
नो उवसंपजेज्जा इच्छा भिक्खोववायं दलति कप्पाग इच्छा-
ए णो दद्वाति । १४ । दो निक्खू णो एगतो विहरंति
एोएहं कप्पति अण्णमणस्स उवसंपज्जिताणं विहरित्तए क-
प्पति एहं आहारातिणियाए अण्णमहं उवसंपज्जिताणं विह-
रित्तए । १५ । एवं दो गणावच्छेया । १६ । दो आयरिय-
उवज्जाया । १७ । बहवे निक्खुणो णो ततो विहरंते
णोएहं कप्पइ अण्णमणस्स उवसंपज्जिताणं विहरित्तए
कप्पति एहं आहारातिणियाए अण्णमहं उवसंपज्जिताणं
विहरंते १८ एवं बहवे गणावच्छेया १९ बहवे आय-
रियउवज्जाया ३० निक्खू णो वट्ठे गणावच्छेया तदेव
आयरियउवज्जाया एगतो विहरंति णो एहं कप्पति अण्ण-
महं उवसंपज्जिताणं विहरित्तए वासावासवत्थए कप्पति प-
वित्तिणीए कप्पति पवित्तिणीए कप्पति एहं आहारायिणअ-
अन्नमहं उवसंपज्जिताणं विहरित्तए हंमंतिगिम्हेसु ॥३॥
(अत्र चतुर्दशिततमसूत्रस्य व्याख्या प्रथमता न व्याख्यातव्य-
स्माभिरपि न व्याख्यायते) एवं दो भिक्खू णो एगतो विहरति
इत्यादि सूत्रसतकं सुगमम् ।

अस्य संबन्धमाह ।

संखडिगारा तुद्धा, धिगारियाए सडेसेते जोगो ।

आयरियस्स व सिस्सा, निक्खु अजिक्खू अट्ठतिजिक्खू ।
अन्नतरस्सूत्रे 'दो साहम्मिया' इत्यादि वक्त्रो विकलकृणा संख्याऽ
चिह्ना अपात्रा संख 'दो निक्खुणो' इत्यादियचनाच्चतः संख्या-
धिकारालुप्यधिकारिता पूर्वसूत्रेण सहास्य सूत्रस्येत्येव देशत
आद्यसूत्रस्य योगः संबन्धः । अथवा पूर्वसूत्रे रत्नाधिकपदेना-
चार्य उपासः । आचार्यस्य च शिष्यो द्विधा भिक्षुभिरिह्युः । तत्र
त्रिभुः प्रतीतोऽभिक्खुगणावच्छेदक उपाध्याय आचार्यो वा । तत
आचार्यसूत्रात्प्रागुक्तानन्तरं त्रिभुसूत्रमुक्तम् ।

शेषसूत्रसंबन्धप्रतिपादनार्थमाह ।

एपेय सेसएमु वि, गुणपरिवट्ठो य उण्णहंभावे ।

दुप्पनिइं खवु संखा, बहुपिंभो उ तेण परं ॥

एवमेव पूर्वोक्तप्रकारेणैव शेषयोरपि गणावच्छेदकार्यसूत्रयोः
संबन्धस्तथा ह्याचार्यस्य शिष्यो भिक्षुरभिमुख्य तत्र भिक्षुसूत्र-
मुक्तं तदनन्तरमत्रिकोर्गणावच्छेदकस्याचार्यस्य च सूत्रे । अथ
गुणपरिवृत्त्या स्थानज्ञानो जयति तथा हि त्रिभुगुणाधिकत्वेन
गणावच्छेदकस्थानं ज्ञाने गणावच्छेदको गुणाधिकतया आचा-
र्योपाध्यायस्थानमतो त्रिभुसूत्रानन्तरं क्रमेण गणावच्छेदकार्या-
चार्योपाध्यायसूत्रे तथा द्विप्रवृत्तिका खलु संख्या बहुका भवति ततो
द्विसंख्यासूत्रत्रयानन्तरं बहुसंख्यासूत्रत्रयं बहूनां च परस्परमुप-
संपन्नानां पिपेदो भवति तेन बहुसंख्यासूत्रत्रयात्परं पिपेदः
पिपेदसूत्रमुक्तमिति एवमेव संबन्धज्ञतेनायत्तस्यास्य सूत्रसत-
कस्य व्याख्या । द्वौ भिक्खू एकत्र सहंते विहरतो गोमिति
वाक्याद्वद्वारे कदपते अन्योन्यमुपसंपद्य विहर्तुं कल्पते । एह
मिति पूर्ववत् यथा रत्नाधिकतया अन्योन्यमुपसंपद्य विहर्तु-
मेवं गणावच्छेदकसूत्रमाचार्योपाध्यायसूत्रं च ज्ञावनीयमेवं बहु-
संख्यासूत्रत्रयं पिपेदसूत्रं चेति सूत्रसतकसंक्षेपायः ।

संप्रत्याद्यभिमुख्यव्याख्यानार्थमाह ।

संजोइयाण दोएहं, खेचादो पेहकारणमयाणो ।

पंथे समागयाणं, जिक्खुण इमा जने मेए ॥

द्वावाचार्थवन्त्यस्मिन्नन्यस्मिन् क्षेत्र स्थितौ तौ च परस्परं संज्ञो-
गिकौ तयोः सामेगिकयोर्द्वयोराचार्ययोर्निक्खवस्ताभ्यां प्रेषिताः
क्षेत्रादिप्रेक्षाकारणगताः क्षेत्रप्रत्युपेक्षणार्थमादिशब्दादुपधिमा-
मैगार्थं वा गतास्ते च तथा गच्छन्तः पथि समागताः परस्परं भि-
क्षिताः । तेषां चक्षेन यथा गन्तव्यमतस्तेषां क्षेत्रादिप्रेक्षाकारण-
गतानां पथि समागतानां भिक्षूणां या मयांदा सामाचारी सा
इयं यज्यमाणा भवति । तमेवाह ।

जिक्खुस्स मासियं खवु, पलित्ठणाणं च सेसगाणं तु ।

चउलहुग अपडिअन्ने, तम्हा उवसंपया तमिं ॥

यौ द्वौ निष्पू स्पर्शकपती तयोः शैक्षतरकेण रत्नाधिकस्य पुरतः
श्रालोचयितव्यम् । तेनाशोचिते पश्चात् रत्नाधिकेन शैक्षतरक-
स्य पुरत एवमकरणे त्रिभुः शैक्षरत्नाधिकस्य च प्रायश्चित्तं
खवु मासिकं मासवधु "पडिच्छन्नाणं वेत्यादि" एतद्बहुसंख्या-
विशिष्टस्य त्रिभुसूत्रस्य व्याख्यानम् । परिच्छिन्नानां जघन्यतोऽ
प्यात्मतृतीयानां शेषकाणां चात्मद्वितीयानां यथोक्तविध्यकरणे
प्रायश्चित्तं मासवधु । तत्र यद्विकोऽपरिच्छिन्नस्तर्हि तेनान्य आत्म-
द्वितीय आत्मतृतीयो वा उपसंपत्तयो नो चेदुपसंपद्यते तर्हि
तस्मिन्नपरिच्छिन्नेऽनुपसंपद्यमाने प्रायश्चित्तं चत्वारो बहुकास्तं
चोपसंपद्यमानं यो नोपसंपदा प्रतीच्छति तस्य मासवधु यत
एवं तस्मात्परस्परमुपसंपत्तेषां जवति कर्तव्या । एतामेव निर्यु-
क्तिगाथां भाष्यकृद् व्याख्यासुः प्रथमतो भिक्षुस्स मासियं
खल्वित्येतद् व्याख्यानयति ।

दो भिक्खु अगीयत्था, गीया एकोव होज उ अगीतो ।

राइणियपलिच्छन्ने, पुवं इपेरु लहु लहुगा ॥

द्वौ भिक्खू अगीताथी यदि वा द्वावपि गीतार्थी यदि वा चावपि
गीतागीतार्थी तयोः परस्परस्याशोचनमन्यथा प्रायश्चित्तं मासव-
धु । अथवा एको गीतार्थः तत्र रत्नाधिके परिच्छिन्ने प्रावपरिच्छे-
दापेते गीतार्थे इत्यर्थः पूर्वमाशोचयितव्यं पश्चादितरेष्वगीतार्थेषु
रत्नाधिकेन एवं चेत्ते न कुर्वते तर्हि रत्नाधिके प्रायश्चित्तं मासव-
धु । इतराणां चत्वारो बहुकाः । एतामेव गाथां विवरीषुः प्रथम-
तो 'दो भिक्खु अगीयत्था गीया' इत्येतद्वृणोति ।

दोसु अगीयत्थेसुं, अहवा गीतेसु सेहतरो पुत्वि ।

जइ मा लोयइं लहुअो, न विगमेइं परो वि जइ पच्छा ॥

द्वयोर्निर्वोरगीतार्थयोरथवा गीतार्थयोर्मध्ये यदि शैक्षतरः पूर्व-
रत्नाधिकस्य पुरतो नाशोचयति तदा तस्य प्रायश्चित्तं बहुको
मासः । इतरोऽपि रत्नाधिकोऽपि यदि पश्चात्तस्य शैक्षतरस्य पु-
रतो न शोचयति तदा तस्यापि प्रायश्चित्तं मासवधु । तत्र यदि
चावप्यगीतार्थौ तदा परस्परस्य विहाराशोचनैव केवला नापरा-
धाशोचनापि । अथ द्वावपि गीतार्थौ तदा परस्परविहाराशोच-
ना अपराधाशोचना च । अर्थको गीतार्थोऽपरवागीतार्थस्तत्रा-
शोचनाविधिमाह ।

राइणि गीयत्थे, राइणि चेव वियदणा पुत्वि ।

देइ विहारवियदणं, पच्छा रा णितो सेहे ॥

यदि रत्नाधिको गीतार्थ इतरोऽगीतार्थस्तर्हि गीतार्थे रत्ना-

धिके सति रत्नाधिके एव पूर्वं शैक्षतरणं विहारविकटना अपराधविकटना च दातव्या तत्पश्चात् रत्नाधिकः शैक्षे शैक्षतरकस्य विहारविकटनां ददाति । अथ शैक्षतरकां गीतार्थो रत्नाधिकस्त्वगीताथस्तथाह ।

सेहतरगे वि पुच्छं, गीत्यथे दिज्जए पगासएया ।

पच्छा गीत्यथां वि हु, ददाति आद्योयणमगीते ॥

यदि गीतार्थः शैक्षतरकस्तर्हि तस्मिन् गीतार्थं शैक्षतरकेऽपि पूर्वं रत्नाधिकेन प्रकाशना विहारविकटना अपराधविकटना चेत्यथे दीयते । पश्चात् गीतार्थोऽपि सन् स शैक्षतरकां हु निश्चितमगीते रत्नाधिके आलोचनां विहाराद्योचनां ददाति न त्वपराधाद्योचनां कस्मादित्याह ।

अवराहविहारपगासणाउ, दोसि वि भवन्ति गीत्यथे ।

अवराहपये मुत्तं, पगासणं हेतु जीयत्यथे ॥

अपराधप्रकाशना विहारप्रकाशना च एते द्वे अपि प्रकाशने जवते गीतार्थे । अगीतार्थे पुनरपराधपदं मुक्त्वा शेषस्य विहारस्य प्रकाशने जवति विहाराद्योचना भवति नापराधाद्योचनेति ज्ञातः । अगीतार्थतया तस्यापराधाद्योचनानर्हत्वात् ।

संप्रत्युपसंहारमाह ।

भिक्षुस्सेगस्स गयं, पलिउन्नाणं इयाणि वोच्छामि ।

द्व्वपलिउन्नाएणं, जह्णेणं अप्ततइयाणं ॥

“भिक्षुस्स मासियं खडियं” इत्यनेन पदेन यदेकस्य भिक्षोर्वेतुमुपक्रान्तं तद्वत् परिसमाप्तमिदानीं अन्यपरिच्छेदेन परिच्छिन्नानां जघन्येनात्मतृतायानां यद्वक्तव्यं तद्वक्ष्यामि । तदेवाह ।

तेसिं गीयथाणं, अगीतामिस्साए एस चेव विही ।

एतो सेसाणं पि य, वोच्छामि विहिं जहाणमसो ॥

तेषां परिच्छेदेन परिच्छिन्नानां जघन्यत आत्मतृतीयानां गृह्णानां सर्वेषां गीताथानामथवा अगीतार्थानां यदिवा मिश्राणां केषांचिद्गीतार्थानां केषांचिद्गीतार्थानामित्यर्थः । एष पद्यान्तरो दिक्षु गत आचार्योणामाद्योचनाविषया विधिरवसातव्यो व्यतिरेके च प्रायश्चित्तमपि तथैव । अत ऊरू शेषाणामपि विधि यथाकमशो यथाक्रमेण वक्ष्यामि । तत्र शेषशब्दवाच्यमुपदर्शयति ।

सेसा ते जणं ती, अप्पवितिया उ जे तर्हि केई ।

गीयथमगीमत्थे, मीसे य विही उ सो चेव ॥

शेषा नाम ते भगवत्ये यत्र तेषां बहूनां निरूपणां मध्ये केचिदात्मद्वितीयास्तस्मिन् शेषे गीतार्थे अगीतार्थे मिश्रे च स एव पूर्वोक्तो विधिरालोचनाविषयस्तद्व्यतिरेके प्रायश्चित्तविधिश्चावसातव्यः ॥

संप्रति चशब्दव्याख्यानमाह ।

संजोगा उ चसईए, अहिगया जह एगो दो चेव ।

एगो जइ न वि दोएहिं, उवगच्छे चउलहु तो से ॥

परिच्छिन्नानां चेत्यत्र चशब्देन संयोगा अधिभूताः सूचिता इत्यर्थस्तानेवोपदर्शयति । तथा चेति तद्गोपदर्शने एकत एको भिन्नपरतो द्वौ निरूप्ये तत्रैकेनामद्वितीया उपसंपत्तव्या यदि पुनरंका न द्वायुपगच्छति उपसंपद्यते तदा (से) तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः ।

पच्छा इतरे एगं, जइ न उवगच्छे मासियं लहुयं ।

जत्थ वि एगो निमि, न उवगमे तत्थं यी जहुगा ॥

एकस्मिन्पसंपदे पश्चादितरावयुपसंपद्येने यदि पुनरेकं तावितरो पश्चाद्युपगच्छति तदा तयोमासिकं प्रायश्चित्तं लघुकाः । यत्रापि भङ्गे एकत एका उपरत्र त्रयस्तत्र यदि परस्परमुक्तप्रकारेण नोपगमस्तदा प्रायश्चित्तं लघुकाः । किमुक्तं भवति । यद्येकस्त्रीनोपगच्छति तदा तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकास्तत्तदुपगच्छन्तं पश्चादितरे त्रयो नोपगच्छन्ति तर्हि तेषां प्रायश्चित्तं लघुको मासः ॥

एमेव अप्पवीतो, अप्पतइयं तु जइ न उवगच्छे ।

इयंरास मासलहुयं, एवमगीए य गीए य ॥

एवमेव अनेनैवानन्तरादिनेन प्रकारेणात्मद्वितीय आत्मतृतीयं यदि नोपगच्छति तदा तस्य प्रायश्चित्तं चतुर्लघु । इतरथेत्यनुपगच्छन्तं नोपगच्छत्तदा तस्य मासिकं लघु इतरथापेक्ष आत्मतृतीयोऽपर आत्मचतुर्थ इत्येवमादीनां परस्परमुपगमं प्रायश्चित्तं मासलघु । एवमुक्तप्रकारेणागीते अगीतार्थानां गीते गीतार्थानां च द्रष्टव्यम् ।

मिश्रानधिकृत्याह ।

मीसाए एगो गीतो, होंति अगीया उ दोएहि तिषि वि वा ।

एवं उवसंपजे, ते उ अगीया इहरमासे ॥

मिश्राणां मध्ये एक एकाकी गीतो गीतार्थोऽपरे तु द्वौ त्रयो वा भवन्त्यगीता अगीतार्थाः तत्र तेऽगीता एकमुपसंपद्येरन् । इतरथा चेक्षोपसंपद्यते तर्हि तेषां प्रायश्चित्तं लघुको मासः ।

सो वि य जइ न वि इयरे, तस्स वि मासो उ एव सवत्थ ।

उवसंपथा उ तेसिं, भणिया अणोणनिस्साए ॥

सोऽपि चेको यदि तान् इतरानुपसंपद्यमानान् नोपसंपद्यते तदा तस्यापि प्रायश्चित्तं मासो लघु । एवमेक आत्मद्वितीयो गीतार्थोऽपर आत्मतृतीय आत्मचतुर्थ इत्यादीं सर्वत्र भावनीयमेव मन्योन्यनिश्चयाप्राक् द्वाराधायां तेषामुपसंपद्गणिता उपदिष्टा अणोणनिस्सियाणं, अगीयाणं पि उगमहो तेसिं ।

गीपपरिगमहियाणं, इच्छाए तेसिमो होइ ॥

अन्योन्यनिश्चितानां तेषामगीतानामपि गीतपरिगृहीतानामवग्रहो भवति । अवग्रहो नाम आभवनव्यवहारः स च द्विधा इच्छया सूत्रोक्तश्च । तत्रेच्छया तेषामपि वक्ष्यमाणः भवति तमेवाह ॥

इच्छियपरिच्छियाए, ण खेस वसहं य दोएह वी दाजो ।

इच्छन्तो न होइ उगमहो, निकारणकारेण दोएहं ॥

इच्छया अवग्रहो नाम इच्छितप्रतीक्षितेन इच्छा संज्ञाताऽस्येति इच्छितं प्रतीच्छा संज्ञाता अस्थेति प्रतीक्षितम् इच्छितं च तत् प्रतीक्षितं च इच्छितप्रतीक्षितम् । चास्मा आनयनव्यवहारस्थापना । यथा यत्पि लभ्यते तदस्माकं यत्प्राप्ते तत् युष्माकं यदि वा यत्संचितं तदस्माकं यद्विचिंतं तत् युष्माकम् । अथवा या स्त्री यतः प्रहणार्थमुपतिष्ठति सा अस्माकं पुरुषो युष्माकम् यदा वाशे युष्माकं वृद्धास्माकम् अथवा या साधेन सः प्रजतां वानः सोऽस्माकमनाथं युष्माकम् । यदि वा यो यत्प्रजते तत्तस्यैव एवं वृत्तेन इच्छितप्रतीक्षितेन च आनयनव्यवहारः स इच्छया अवग्रहः । एष च प्रायः पथि गच्छन्तं जवति स्थानप्राप्त्या सूत्रोक्त आभवेनव्यवहारस्तत्तस्तमुपदर्शयति । समकालं क्षेत्रे प्रामाण्यमत्रैव वा वसतिं प्राप्तानां द्वयानामपि लाभः साधारणः । अथ न क्षेत्रमत्रैवं वा वसतिं समकालं प्राप्ताः किं तु विषयकाजं तत आह । इच्छन्तो न होति इत्यादि । यदि निष्का-

रणं स्थिता इति पश्चात्प्राप्तास्तदा नास्ति तेषामवग्रहः किं तु
पुनरुपपन्नानामिव । अथ कारणेन केनापि ग्नानप्रतिज्ञागणनादिना
स्थितास्ततः पश्चात् प्राप्तास्तर्हि भवति द्वयानामपि साधारणोऽ-
वग्रहः । एतदेव स्पष्टतरमुपदर्शयति ।

समग्रं पक्षाणं सा-धारणं तु दोहं पि होति तं खेचं ।

विसर्गं पत्ताणं पुण, इमा उ तर्हि मगणा होइ ॥

समकमेककात्रं प्राप्तानां द्वयानामपि तन् क्षेत्रं भवति साधारणं
विषमं विषमकालं प्राप्तानां पुनरियं तत्र क्षेत्रं मागणा भवति ।
तामेव कुर्वन्नाह ।

पनियर ए व गिज्ञाणं, सयं गिलाणो उरे व मंदगती ।

अप्यत्तस्स वि एह्दि, उगहो दप्पतो नत्थि ॥

प्रतिचरति वा प्रतिज्ञागतिं ग्नानं यदि वा स्वयं ग्नान आतुरो
वा यदि वा स्वनावात्मन्दगतिरनेः कारणेन प्राप्तस्यापि समकात्रं
पश्चात्प्राप्तस्यावग्रहो भवति वर्णतो निष्कारणं स्थितानां पुनरव-
ग्रहो नास्ति ।

एमेव गणावच्छेप, पल्लिच्छण्णाणं च सेसगाणं तु ।

पल्लिच्छेयं ववहारो, दुवियो वार्यतिओ नाम ॥

यथा भिक्षुरेकस्य बहूनां परिच्छन्नानां शेषकाणां शोकमेवमेव
अनेनैव प्रकारेण एकस्मिन् गणावच्छेदे बहूनां परिच्छन्नानां जघ-
न्यतोऽप्यात्मनूनीयानां शेषकाणां वशत आत्मद्वितीयानां तुल्यदा-
देकत एकापरत आत्मद्वितीय इत्यादि संयोगगतानां च निर-
वशेषं वक्तव्यम् । तत्र परिच्छन्ने जातवेकवचनं परिच्छन्नातमु-
पपन्नमेतत् परमुपसंपन्नानां चाभवनव्यवहारो द्विधा जवति ।
सूत्रेणोक्तं वागन्तिकश्च । वाचा अनेनः परिच्छेदो वागन्तस्तेन निवृत्तो
वागन्तिकस्तत्र वागन्तिको नाम वक्ष्यमाणस्तमेवाह ।

पहि गांमे चित्तमचित्तं, पुरिमं वा वात्रवुहस्त्यादी ।

इच्छाए वा देवी, जो जं लजे भवे वितितो ॥

यन् पथि मार्गे लज्यं तदस्माकं यत् ग्रामे तत् युष्माकम् ।
यदि वा यत्तत्त्वितं तत् युष्माकमचित्तमस्माकम् । अथवा
स्त्री युष्माकं पुरुषोऽस्माकम् । अथवा वृद्धो युष्माकं बालोऽस्मा-
कम् । यदि वा (सत्यादी इति) सार्थं लज्यं तत् युष्माकम्-
यत्तदस्माकम् । अथवा इच्छया ददाति कथमित्याह-यो यल्ल-
भते तत्तस्य भवति एष सुत्रोक्तं आभवनव्यवहारः । द्वितीयो
वागन्तिक आभवनव्यवहारः । क्षेत्रप्राप्तानामनेन वा वसति
प्राप्तानां यः सूत्रेण आभवनव्यवहारः स भिक्षूणामिव प्रतिप-
त्तव्यः स चाविशेषणार्थो यदि वा द्वावप्यगीतार्थपरिगृहीतौ
गीतार्थनिश्रौ प्रतिपक्षौ समकमेककालं प्राप्तौ ततस्तयोः साधारणं
क्षेत्रमाभवति । सति विद्यमाने कार्ये ग्नाने प्रतिज्ञागणनादिल-
क्षणे ये स्थिता अगीतार्था असमाप्ताश्च ततः समाप्तानां साधारणं
क्षेत्रम् । ये पुनरगीतार्था अपि च पूर्वं प्राप्ता गीतार्थाः समा-
प्राप्त्य निष्कारणं प्राक् स्थित्वा प्राप्तास्तदा असमाप्तानामप्यगीता-
र्थानाम् । अपि च तत्क्षेत्रं पूर्वं प्राप्तव्यञ्च गीतार्थः समाप्ताव-
पि च तस्य क्षेत्रस्य प्रमुर्निष्कारणं स्थित्वा पश्चात्प्राप्तवान् ॥

समपच्छकारोणं, खेचे समहोए दोहइ वी झाभो ।

एयणिए होति उगहो, गीत्ययमस्मि दोहं पि ॥

समं समकमेककात्रं कारणेन पश्चाद्वा क्षेत्रे अनेनैव वा वसतौ
प्राप्तयोर्द्वयोरपि लाभः साधारणः । अत्र पुनर्यदि विशेषविवक्षा
क्रियते तदा यो रत्नाधिकमस्मिन्नवग्रहो भवति । यद्यपि नाम

द्वयोरपि साधारणो लाभस्तथापि यथा संघाटकेन भिक्षां हि-
ण्डमानयो रत्नाधिकस्य लाभो भवत्येवमिहापि रत्नाधि-
कस्यावग्रहः । अथैको गीतार्थः परोऽगीतार्थस्तत्र यदि रत्ना-
धिकोऽगीतार्थोऽवमरत्नाधिको गीतार्थस्ततोऽवमरत्नाधि-
कस्यावग्रहः । अथ द्वावपि समानार्थौ तत आह । समे गीतार्थे
परस्मिन्समकं च प्राप्ते द्वयोरपि साधारणोऽवग्रहः । तदेवं द्वि-
संख्याकगणावच्छेदकसूत्रमिति भावितमेवं द्विसंख्याकाचार्यो-
पाध्यायमपि भावनीयम् ॥

इदानीं बहुत्वसूत्राणि पिण्डसूत्रं चातिदेशत आह ।

एमेव बहूणं पि, पिंडे नवरोगहस्स उ विभागो ।

किं कतिविहो कस्स व कम्म व, केवइयं वा भवे कालं ॥

एवमेव बहूनामपि भिक्षुप्रभृतीनां सूत्राणि भावनीयानि द्वि-
सूत्रापेक्षया बहुत्वसूत्राणामर्थतो नानात्वाभावात् पिण्डे पिण्ड-
कसूत्रस्यापि स एवार्थो नवरमन्त्रावग्रहस्य विभागो वक्तव्य-
स्तमेवाह किं कतिविधः कस्य वा कस्मिन्वा कियन्तं कालं
भवत्यवग्रहः । तत्र किमित्याद्यद्वारव्याख्यानार्थमाह ॥

किं उगहोति जणिओ, उगहो ति विहो उ होति चित्तादी ॥

एकेको पंचविहो, देविदादी मुणेयवो ॥

किमवग्रह इति भणिते पुष्टे सूरिराह । त्रिविधो भवत्यवग्रह-
श्चित्तादिः सचित्तोऽचित्तो मिथश्च । पुनरेकैकः कतिविध इति
प्रश्नमुपजीव्याह स एकैकः पञ्चविधः पञ्चप्रकारो ज्ञातव्यः ।
कोऽसावित्याह देवेन्द्रादिः देवेन्द्रावग्रहो राजावग्रहो माण्डिक-
कावग्रहः शय्यावग्रहः साधर्मिकावग्रहः । गतं कतिवि-
धद्वारम् । इदानीं कस्य न भवतीति प्रतिपादयति ॥

कस्स पुण उगहोति, परपासंडीण उगहो नत्थि ।

निगहं सेत्ते संजति, अगीते गीत एक्के वा ॥

कस्य पुनरवग्रहो भवतीति शिष्यप्रश्नमाशङ्क्य प्रोच्यते परपा-
सण्डिनामग्रहो नास्ति ये च निह्नुवा ये च सत्ता याश्च संयत्यो
गीतार्थपरिगृहीता ये चागीतार्था गीतार्थनिश्राममुपपन्ना यश्च
निष्कारणमेकां गीतार्थं एतेषां सर्वेषामप्यवग्रहो नास्ति ।

एतदेव सुव्यक्तमाह ।

असप्पाण बहूणं पि, गीतमगीताण उगहो नत्थि ।

सच्छुदियगीयाणं, असमत्त अणीस गीए वि ॥

अवसन्नानां बहूनामपि गीतार्थानामगीतार्थानां चावग्रहो
नास्ति (सच्छुदियगीयाणत्ति) ये गीतार्था अपि स्वच्छुन्दि-
काः स्वच्छन्दतयैव एकाकिनो विहरन्ति तेषामपि नास्त्यवग्रहः ।
तथा ये असमाप्ता असमाप्तकट्याः यस्य च समुदायस्य न विद्यते
गीतोऽगीतार्थ ईशस्तेषामपि नास्त्यवग्रहः ।

एवं ता सवेक्खे, निरेवक्खाणं पि उगहो नत्थि ।

मुच्छूण अहांदे, तत्थि वि जे गच्छपडिवच्चा ॥

एवं तावत्संपन्ने जातावेकवचनं सापेक्षिणामुक्तमपेक्षणा-
मस्यचिरकल्पिका (निरेपेक्षा जितकल्पिकाद्यस्तेषामप्यवग्रहो
नास्ति । किमविशेषेण सर्वेषां नस्याह । मुच्छूणा यथालब्धत्वा तथा-
त्रापि गच्छप्रतिवद्वा तेषामवग्रहो नवति गच्छप्रतिवद्वात्वा-
दस्येषां तु सर्वेषामपि नास्ति ॥

आमन्नाना जार्णनि, संजया सो व जत्थ नित्थग्ग ।

तहियं देतुवेदमं, आयपरं ने न इच्छंति ॥

तेषां गच्छन्नितातानां जिनकल्पिकादीनां यो व्रतप्रहृणार्थमुप-
निवृत्तिं तं तेन प्रजाजयति तथाकल्पवाङ्मि तु यो तत्रासन्नत-
गः संयताः स्थितास्तत्रोपदेशं ददति यथा भ्रमुकानां समी-
ये गत्वा प्रव्रजेति । अथवा जानन्ति सुतवलतो ये दूरे स्थिता-
स्तत्र स्प एष निवृत्तरिच्यति । तदेतत् श्रुत्वा यत्र स निवृत्तरा-
तत्रोपदेशं प्रयच्छन्ति । परमार्थतः पुनस्तैः आपसपरमांसगच्छ-
परगच्छविभागं नेच्छन्ति स्थविरकल्पादुत्तीर्षित्वात् ।

अगीयसमणसंजड-गीयत्यपरिग्रहाण खेत्तं तु ।

अपग्निगहाण गुरुगा, न क्षजति सीसे त्य आयरिश्चो ॥

अग्रतीतानामग्रतीर्थानां श्रमणानां संयतीनां च गीतार्थपरिग्रहणां गीतार्थपरिगृहीतानां क्षेत्रज्ञग्रहो न्वति । इयमत्र भावना । ये गीतार्था अपि साधवो गीतार्थपरिगृहीता विहरन्ति वा अपि संयत्यो गीतार्थपरिगृहीता वर्तन्ते तेनामवग्रहो भवति तच्च यदि साधवो यदि संयत्यो गीतार्थनिश्रामनुपपन्ना अग्रतीर्था विहरन्ति तदा तेनामपरिग्रहणां गीतार्थपरिग्रहप्रहितानां विद्वद्भिर्नाम प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुका इत्येषां च संयतीनां च गीतार्थपरिग्रहणां यः परिज्ञातक आचार्यः सोऽत्र शिष्यान् स्वदीक्षितान् न ह्यभते परिगृहीततयैव तेषां वीक्षणात् ।

गीयत्यगते गुरुगा, असती एगाणि ए वि गीयत्यो ।

समोसरणे नित्य उगहो, वसहीए उ मगण अखेते ॥
ये ते स्वयं गीतार्थी गीतार्थपरिग्रहित्वा वर्तन्ते यद्यन्यस्मिन्
गीतार्थे आगते तस्योपसंपदं न प्रतिपद्यन्ते तदा तेषां प्रायश्चित्तं
ज्वारो गुरुकाः । अथाप्ये गीतार्थे उपसंपदनाहो नापातः फा-
रणवशात् अथ कथमप्येकाकी जातस्तस्य गीतार्थस्याशस्य परि-
वारहितत्वेनैकाकिनोऽपि क्षेत्रमाजवति । गते कस्यति द्वार-
म् । इदानीं कस्यवन्ति द्वारमित्युच्यते । यत्र यावन्ति दिनानि
संख्यं समवसरणं तत्र तावन्ति दिनान्यवप्रहो न जवति
यत्र जितज्ञानादिषु मिश्रितानां यावन्महिमा तावदवप्रहोभावः ।
एतत्स्वयं समवसरणे नास्त्यवप्रहः इत्यनेन सूचितमेवमकौशेऽव-
प्रहोभावः । अकौशेऽपि वसतौ मार्गेणाऽवप्रहस्य भवति सा
वैवमकौशे वसतिषु समकः स्थितानां साधारणं क्षेत्रं पश्चादागतानां
ना न जवति ।

सेसं सकोसजोयणं, पुव्वजहियं तु जेण तस्सेव ।

समगो गहसाहारं, पच्छा गतो होइ उ अखेत्ती ॥

शेषं क्षेत्रमवग्रहो जवति । तच्च प्रमाणतः सकाशयोजनं कोश-
सहितगम्यतत्त्विकमित्यर्थः तत्रापि येन पुर्वमवग्रहीतं तस्यैव
तत्क्षेत्रमावर्तितं न शेषस्य । अथ समक्रमेव तस्यावग्रहः कृतस्त-
त आह साधारणं तदा तेषां क्षेत्रम् । यस्तु पञ्चादागतः स नवत्य-
श्रेणी न तस्याभवति क्षेत्रमिति भावः ।

अष्टो गतो कहंतो, उवसंपण्णे तहिं च ते सव्वे ।

संकतो न व कर्हेते, साधारणे तस्स जा भागो ॥

श्रूयः कात्यायन्यायः कथयन् बहुश्रुतः पश्चादागतः ते च पूर्व-
स्थिताः सर्वेऽपि तस्मिन्प्रयागे कथयन्मुसंपपन्नास्तदा तस्मिन्
कथयति सोऽग्रप्रदः संक्रान्तस्तस्यान्नाग्यं तदेकैव जातमिति भावः।
अथ समकृपास्तया साधारणे क्षेत्रे स्थितानां मध्ये एकः कश्चना-
पि तं पश्चादागतमस्मान्नयन् बहुश्रुतमुसंपपन्नास्तदा यस्तस्य
आगन्तुं तत्र कथयति स्मब्रूयन्तः।

निर्विघ्नत्तगणाणं वा, नेमिं वि य होऽ नंतु ग्वेत्तं तु ।

खेत्तजया वा कोई, माइट्टाणेण सुण एवं ॥

यदि क्षेत्रवतां शिष्य आगतुकामाचार्यमुपसंपन्नो यदिवाचार्यो गणं शिष्ये गीताथं निक्षिप्य तमुपसंपन्नस्तदा तेगमोय निक्षिप्यगणानां वाशब्दादुपसंपन्नतदेकशिष्याणां तत्क्षेत्रम् । किमुक्तं जवति यद्यत्तत्क्षेत्रात्सच्चिदादिकमुत्पद्यते तत्तेषामेवाभवति यथागतानुकोत्त न ह्यते कोऽपि पुनर्मन्वानगतुकस्य पादवं गृहवतः क्षेत्रं यायादिति क्षेत्रमयादेवं वक्ष्यमाणप्रकारेण मातृस्यानेन गुणेति । तमेव प्रकारमाह ।

कुड्डेण चिलिमिल्ली।ए व, अंतरितो सुणइ कोइ माणेण ।

अहवा चंकमणीयं, करेंतो पुच्छागमो तत्थ ॥

कुड्येन यदिवा चिह्निमिलित्वा जवनिकान्तरितः सन् कोऽपि मानं ममेदं क्षेत्रमाजयति तस्मा इह तावदुत्तरविति क्षेत्रम्वेल्लं शृणोति । अथवा मानेनैव यथोक्तरूपेण वंशप्रणिक्तं कुर्वन् कोऽपि शृणोति तत्र यद्यपि स शृणोति तथापि तत्र पृच्छागमो जयति पृच्छा कस्यैवा भवति ततः पृच्छातो कोऽपि तस्य जयति क्षेत्रम् । अयं कतिञ्चिः पृच्छाभिः कियन्तं कावेः तस्याजयति क्षेत्रमित्याह ।

पुच्छार्हिं तिहिं दिवसं, सत्तहिं पुच्छार्हिं मासियं हरइ ।

अहवा दिवससमत्तो, इमो उ ते हिअं अहिज्जंते ॥

तिसृभिः पृच्छामरैकं दिवसं यावत्सत्त्वं इरति पृच्छादिवसे
यत्तस्मिन्त्रैरे सच्चिदादिमपुष्येतत्कथयन्स द्रमते नेतरइति
प्रावः । सप्तभिः पृच्छाभिः पुनर्मासिकं पृच्छादिवसादप्य मासं
यावत्सच्चिदादिमपुहरतः तदेवं “क्षेत्तभया वा कोइ” इत्यादि
गाथा पश्चात् व्याख्यातमिदानीं “निबिस्तगणानं जेत्यादि”
पूर्वात् व्याख्यातमन्यतः । अथवा वो वक्ष्यमाणोऽन्यविशेषस्तन्मन्-
धीयतेऽध्यापयितरि । तमेवाह ।

जति निक्खिउण गणं, उवसंपाएह वा वि सीसं तु ।

ता तेसिं चिय खेत्तं, वाएंतो लाज खेत्त बहिं ॥

यदि गीतार्थे गणं निक्षिप्य तमागन्तुकमुपसंपद्यते अथवा शिष्यं प्रेषयति तदा तेषामेव पूर्वस्थितानां तत्त्वमाज्ञवति न तु वाच्यतां वाचयति द्वाभस्तस्मात् क्षेत्राद्बहिः ।

अह वेती वायंतो, लाज्ञेण नात्यि हंति वक्षामो ।

इहरेहि य सो रुद्धो, मा वच्चसु अम्ह साहारं ।

अथ ब्रूते वाचयत यथा नोऽस्माकमिह नास्ति हाज इति व्रजाम
पवमुके इतरैः पूर्वस्थितैः स रुद्धो यथा मा व्रजत व्यं युष्माक-
मस्माकं स साधारणं क्षेत्रमिति । अथ साधारणेऽपि क्षेत्रे स्थि-
ता न संस्तरन्ति तत्र विधिमाह ।

निगमणो चउभंगो, निद्वियसुहदूस्वयं जति करौति ।

निद्रियपहावितो वा, रुद्धो पच्छा य वाधातो ॥

अथ साधारणतरे स्थितास्ते न संस्तरन्ति तर्हि निर्गन्तव्यं
तत्र निर्गमने चतुर्भङ्गी वक्तव्या । गाथायां पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वा-
त् तथा यस्य श्रुतस्कन्धस्य निमित्तमुपसंपन्नास्तनिष्ठितं त-
स्मिन्निष्ठितं समाप्तं चूयः क्षेत्रं साधारणं जातं तत्र यदि भूयः
सुखदुःखतः कुर्वन्ति सुखदुःखनिमित्तमुपसंपदं प्रतिपद्यते-
त निष्ठिते श्रुतस्कन्धे यः प्रधावितः पुनरपि प्रतीच्छिञ्चः प्रधा-
तुं कष्टं व्याघातो याऽशिवादिभिः कारणैरुपजातस्त्वत्र यदा भाव्यं
तद्वक्तव्यमिति द्वारगाथासमासाधार्थः । सांप्रतमेनामेष गाथां वि-
वर्णीषुः प्रथमतो निर्गमनचतुर्भङ्गीमाह ।

वत्थव्व निति न उ जे, पाहुष्सा ते न इयरे वा ।

उभयं व नोजयं वा, चउजयणा होति एवं तु ॥

यस्य ग्रामप्रधानस्य नगरप्रधानस्य वा नियोगेन तिष्ठन्ति साधवः स चतुर्थः । तद्यथा आगन्तुकभद्रको नामिको न वास्तव्यजडकः । १ । वास्तव्यजडको नामिको नागन्तुकभद्रकः । २ । आगन्तुकभद्रको वास्तव्यजडकश्च । ३ । नागन्तुकभद्रको नापि वास्तव्यजडकः । ४ । एतच्चतुर्भङ्गवशादधिहताऽपि चतुर्भङ्गी जाता तद्यथा प्रथमभङ्गवशात् वास्तव्या निर्गच्छन्ति न प्राधूर्णिकाः नियोक्तुरागन्तुकभद्रकत्वात् । द्वितीयजङ्गवशात् प्राधूर्णिकाः निर्गच्छन्ति न इतरे द्वितीये भङ्गे नियोक्तुर्वास्तव्यजडकत्वाच्चतुर्थभङ्गवशात् उजयं प्राधूर्णिका वास्तव्याश्च निर्गच्छन्ति उभयानपि प्रति नियोक्तुरजडकत्वान्नृतीयभङ्गवशान् । मयं वास्तव्याः प्राधूर्णिकाश्च निर्गच्छन्ति उजयानपि प्रति तस्य जडकत्वात् । एवममुना प्रकारेण चतुर्भङ्गा चतुर्भङ्गी जवति । तत्र प्रथमं भङ्गमधिकृत्य विशेषमाह ।

आगंतुयजडगम्मि, पुव्वड्डिया गंतु जइ पुणो एजा ।

तम्मि अपुषे मासे, संकामति पुव्वसि खेत्तं ॥

आगन्तुकभद्रके नियोक्तिर्ये पूर्वस्थितास्ते वक्ष्यमाणचतुर्भङ्गाश्चैनागमनमया यतनया गच्छन्ति । तथाऽप्यसंस्तरणे सर्वोत्तमा गच्छन्ति तेन गत्वा यद्यपूर्णे एव मासे तस्मिन् क्षेत्रे पुनरागच्छेयुस्तदानीं तेषां प्रत्यागगतानां क्षेत्रं संक्रामति तेषां तदाभावं भवतीति भावः । कारणतो गत्वा पुनरपूर्णे एव मासे प्रत्यागमनात् । अथ साधारणमुभयेषां तत्क्षेत्रमासीत् “ मा वच्चसु भग्ग साहारमिति ” व्यवस्थाकरणान्त्तदा तेषां पुनः प्रत्यागतानां साधारण्येन क्षेत्रं संक्रामति ।

द्वितीयं भङ्गमधिकृत्याह ॥

वत्थव्वजडगम्मि, संधाडगजयण तह्विओ अल्लंओ ।

आगंतुं वेंति तओ, अस्थितियो पवायगो नवरं ॥

वास्तव्यभद्रके नियोक्तिर्ये तेषामागन्तुकानामसंस्तरतामियं यतना । वास्तव्या आगन्तुकैः सममेकैकेन संघाटेन भिन्नोद्दिष्टेन अथ तथाप्यलभस्तर्हि निर्गच्छन्ति । तत्रेयं भङ्गचतुष्टयेन यतना । आगन्तुकानां चतुर्भङ्गो निर्गच्छन्ति न वास्तव्यानाम् । १ । वास्तव्यानां चतुर्भङ्गो निर्गच्छन्ति नागन्तुकानाम् । २ । वास्तव्यानामापि चतुर्भङ्ग आगन्तुकानां च चतुर्भङ्गः । ३ । उभयेषामपि न चतुर्भङ्गो गमने चतुर्थः । ४ । स चात्र शून्यो गमनमन्तरेण संस्तरणात् । एवमप्यसंस्तरणेऽर्द्धार्द्धगमने यतना प्रथमभङ्गस्यै द्रष्टव्या । स चात्रापि पूर्वप्रकारेण शून्यः । अथैवमपि न संस्तरन्ति ततः आगन्तुकाः सर्वे निर्गच्छन्ति नवरमेकः प्रवाचकस्तिष्ठति येन वास्तव्याप्रवाचयति । अथ सोऽप्यसंस्तरणे स्वस्थिः सह गतस्ते च वास्तव्यास्तमुपसंपन्ना यदि “ मा वच्चह साहारमिति ” व्यवस्थाकरणत उभयेषां साधारण्यं तत्क्षेत्रं ततो गत्वा पुनरपूर्णे एव मासे तत्र क्षेत्रे प्रत्यागच्छन्ति तदा कृत्यामुपसंपदति तेषामेव प्रत्यागतानां क्षेत्रमाभावं यतया साधारणेन । सांप्रतमयोरेव भङ्गयोराभवनव्यवहारोऽप्युच्यते । अत्र पठितं “ नियत्तिस्सुहदुक्कयं जति करेती ” ति द्वारमस्य व्याख्यानार्थमाह ।

सुहदुक्खितो समत्ते, वापंतो निग्गएसु सीसेयु ।

व.इज्जंतो विहता, निग्गयसीसो समत्तम्मि ॥

इदमुक्तमागन्तुकाः सर्वेऽपि निर्गच्छन्ति केवलमेव प्रवाचकोऽवतिष्ठते तत्र यदि निर्गतेषु शिष्येषु वाचयन् प्रवाचकः समासे भुते सुखदुःखितः सुखदुःखनिमित्तमुपसंपदं प्राहितस्तथा तस्य वाग्यस्याभवति तत्र क्षेत्रम् । इति द्वितीयभङ्गमधिकृत्याह । प्रथमभङ्गमधिकृत्याह । तथा वाच्यमानो निर्गतशिष्यः समासे भुते वक्तव्यः किमुक्तं भवति यदि वाच्यमानो निर्गतेषु शिष्येषु वाचनाग्रहणाय पश्चात् स्थितः समासे भुतस्कन्धे वाचयता सुखदुःखनिमित्तमात्मोपसंपदं प्राहितस्तदा वाचयत आभवति क्षेत्रम् ॥

दोएह वि विणिग्गएसुं, वापंतो तत्थ खेत्तितो होइ ।

तम्मि सुए असमत्ते, समत्ते तस्मेव संकम्पति ॥

तद् द्वयोरपि शिष्येषु विनिर्गतेषु तावच्च द्वौ केवलौ तिष्ठतस्तत्र यावदद्यापि तत् भुतं न समाप्यते तावत्तस्मिन् भुते असमासे तत्र तयोर्द्वयोर्मध्ये वाचयन् क्षेत्रको भवति समासे पुनः भुतस्यैव पूर्वस्थितस्य तत्क्षेत्रं संक्रामति । अथ द्वावपि परस्परं सुखदुःखोपसंपदं प्रतिपन्नौ तदा साधारण्यं क्षेत्रमिति यो यल्लभते तस्य तदाभवतीति ।

संधरे दो वि नतिंति, बह्वे उववाद्या उ जइ सीसा ।

लाजो नत्थि महुत्तिय, अहव समत्ते पधाविज्जा ॥

संस्तरे संस्तरणाद्वयेऽपि पूर्वस्थिता आगन्तुकाश्च न निर्गच्छन्ति । तैश्च पूर्वस्थितैर्यदि बहवः शिष्या उपपादिता उत्पादितस्तदा स आगन्तुको नास्ति मम लाज इति विचिन्त्य प्रधावेत् गच्छेत् अथ ते निक्षिप्तगतास्तस्य समीपे वाचयन्ति तेषां शिष्या वा तत आह । अथवा समासे भुते प्रधावेत् संप्रति “ निट्थियपहाविओ वा रुओ पच्छा य वाधातो ” इत्येतद् व्याख्यायति ॥

जइ वायगो समत्तो, निति उ पडिच्छिएहि रंथेज्जा ।

असिवादिकारेणो वा, तत्तो लाजो इमो होइ ॥

यदि समासे भुते ततः क्षेत्रात् वाचको निर्गच्छन् प्रतीक्षिकैरुच्यते यथा मा निर्गच्छन् यूयं वक्ष्यद्यापि वाचयिष्यामि इति । यदि वा निर्गतो बहिराशिवादीनि कारणान्युपस्थितानि ततो व्याघात इति कृत्वा न निर्गच्छति तदा तस्मिन्प्रतीक्षिकैरवरंधनात् पश्चाद् व्याघाताद्वा अनिर्गच्छति तस्यायमायो लाभो भवति । तमेवाह ।

आयससुत्थं लाभं, सीसपानिच्छएहिं सो लहइ ।

एवं चिच्छिमुवचण, अचिच्छएणे सीसागते दोएहं ॥

स प्रतीक्षिकैर्गच्छन्नपरुषः सन् यच्च तस्य शिष्या यच्च तस्य प्रतीक्षिका वा लज्जते तत्सर्वमात्मसमुत्थं शिष्यप्रातीक्षिकैर्वा समुत्पादितं व्रजते एवमावचनं भिन्ने समासे उपपत्तिरिति भुतस्कन्धादौ भुते द्रष्टव्यम् । अचिच्छन्ने असमासे भुतस्कन्धादौ यदि तस्य पठत आचार्यस्य शिष्या प्रामात्यगताः प्रत्यागताः तस्य च शिष्यो नियमात् गीतार्थो यस्य गण आरोपितस्तदा द्वयोरपि लाभः साधारणो गीतार्थे शिष्ये निक्षिप्तगता पठतोऽप्याचार्यस्य पाठयिता गच्छन् तेन प्रतिरुद्ध इति पाठयितुरप्याव्रजनात् ॥

एवं ता उववदे, वासासु इमो विही इवति तत्थ ।

खेत्तपडिसेहगा उ, पयड्डिया तेण अन्नत्थ ॥

एवं तावत् ऋतुवदे काले आभवनव्यवहारविधिरुको वर्षासु वर्षाकाले पुनर्यं वक्ष्यमाणो विधिर्नयति तमेवाह (तत्प्रेत्यादि)

द्वयोः आचार्ययोः ऋतुवके कात्रे साधारण क्षेत्रस्थितयोरैकोऽपर-
स्यैकस्य पार्वर्षे उपसंपदं गृहीतवान् वर्षारात्रश्च प्रत्यासन्नीभू-
तोऽयानि च क्षेत्राणि वर्षावासयोग्यानि तादृशानि प्रत्यासन्ना-
नि सन्ति ततः स उपसंपन्न आचार्यस्तत्रैति तस्मिन्नेव आ-
पादमासिके क्षेत्रे वर्षावासं स्थितस्तेन वाचनाचार्येणाऽयत्र वर्षा-
वासयोग्यस्य क्षेत्रस्य प्रतिवेष्टकाः प्रवर्तन्ते तांश्च प्रवर्तय-
न्निदमवादीत ।

ना तुज्ज्मे पेटेहा, तावेतोमि इमं तु सारेमि ।

तं च समं तेसि वा, वासं च पवद्धमालगंमि ।

यावत् यूयं क्षेत्रं प्रत्युपेक्ष्य समागच्छथ तावदेतेषामाचार्याणा-
मिदं श्रुतस्कन्धादिकं सारयामि सूत्रतोऽर्थात् तच्च गमयामि तच्च
श्रुतस्कन्धादिकं तेषां तथा ग्रथीयानानां समासमेतद्ब्रह्मचिन्तनमि-
त्युच्यते । अत्रान्तरे च वर्षं प्रवर्धनं पतितुमाद्यन्ते तेषां च क्षेत्रं
प्रत्युपेक्षकास्तत्रैव वर्षेण निरुद्धाः ।

निर्गंतूण न तीरइ, चउमासे तत्थ अचगत्ते ।

ल्लामे वोच्छिखं, कुव्वति गिद्वानगसत्थ वि य ।।

यतः प्रवर्धेन वर्षे पतितुमाद्यन्ते न च क्षेत्रप्रत्युपेक्षकाः समागच्छ-
न् ततः समासेऽपि श्रुते स वाचनाचार्यस्ततः क्षेत्रान्निर्गन्तुं न
शक्नोति । अनिर्गतश्च तस्मिन् क्षेत्रे चतुरो वर्षारात्रमासात् याव-
दात्मगतमात्मसमुत्थं लाभं जनेत् क्षित्योऽप्यात्मसमुत्थस्य द्वा-
त्रिंशत् स्वामी । एवं कुर्वति व्यवच्छिन्ने समासे श्रुते अथवा “ नि-
द्वानगसत्थ वि य इति ” समासे श्रुते वाचनाचार्या ग्दानोऽभवत्
ततो गन्तुमशक्तस्यापि च ग्लानस्यैवाभवनव्यवहारो हृष्ट्यः ।
उभयोरपि चतुरो वर्षावासानात्मसमुत्थो वाज इत्यर्थः ।

अह पुण अत्तिमे सुण, ते आया वेंति मा य तुज्जं तु ।

अहो खेवं दोमा, साहारणम्मि एमि तु ।।

अथ तत् श्रुतस्कन्धादिकमद्यापि न समासं ते च क्षेत्रप्रत्युपेक्ष-
का आयातस्तेतो वाचनाचार्या अ.पुच्छन्ति वयं निर्गच्छामः । तत
इमे प्रतीच्छन्ता आचार्या व्रुवते मा यूयं निर्गच्छत समासेऽपि श्रुते
समासकं वयं क्षेत्रं दास्यामः । एवमेकं तत् क्षेत्रमेतेषां द्वयानामपि
साधारणं भवति । एष संस्तरणे विधिः । असंस्तरणमधिकृत्याह ।

असंस्तरणं नितं अन्नितं, चउज्जो होंइ तत्थ वि तहेंव ।

एवं तो खेवेत्तुं, इणमत्रा मग्गणविहादो ।।

असंस्तरणे सावुपु निर्गच्छन्तु अन्निर्गच्छन्तु चतुर्भङ्गा जयति ।
सा चैवं वास्तव्यानां चतुर्भङ्गादिना प्रकाशेण साधयो निर्गच्छन्ति
न वाचनाचार्याणामिति प्रथमः । वाचनाचार्याणां नेतृत्वायमिति
द्वितीयः । उभयस्यामिति तृतीयः । नोभयस्यामिति चतुर्थः । तत्रा-
पि चतुर्भङ्गायमपि तथैवामर्थे व्यवहारः द्वयानामप्यात्मसमुत्थो
लाज इति भावस्तुतीयभङ्गे यद्येकत्र एकतरस्य पार्वर्षे साधनायत
उपसंपद्यते तत उपसंपद्यमानान् इतरस्मिन्संक्रामति । अनुप-
संपत्तौ च द्वयोरपि साधारणं क्षेत्रम् । एवं तावत् क्षेत्रे मार्गणा
कृताः । अद्यायमन्यो मार्गणविधिरादिशब्दान् दिव्यारणपरिग्रहः ।
गाथायां च स्त्रीध्वनिदेशः प्राकृतत्वात्समेव मार्गणविध्यादिकमाह ।

अच्छाणादिसु नदा, अणुवडिया तद्वा उवडविया ।

अगविट्ठा य गविट्ठा, निण्णा धारणं दिंसासु ।।

अस्या मार्गं आदिशब्दादिशिवमौर्ध्यादिनिमित्तनिर्गमनपरि-
ग्रहस्तेष्वध्यादिषु नष्टाः साधवस्ते च द्विधा उपस्थापिता अनु-
पस्थापिताश्च एकैकं पि वा आचार्यस्य ये नैनं गयेयिना अगवेयिना

श्च तत्र ये निष्पन्ना उपस्थापितास्ते निष्पन्ना एव न तेषां
दिव्यारणं कर्तव्यमितरेषां यथा जवनं धारणं दिक्षु अध्यादिषु
नष्टा इत्युक्तम् । तत्र ये कारणैस्ते नष्टाः साधवस्त्वायमिधित्सुराह ।

संजम महंतं सत्थे, चिक्खारिया गया व ते नट्ठा ।

मिग्गयती परिण्ण व, अउतरेण्णदिये मुंच ।।

संक्रमं वनद्वामिंसं क्रमादिकस्तद्वशात् गच्छात् स्फिटिना
यदि वा महति साधं व्रजतां कोऽपि कुत्रापि ति गच्छादपगमनो
यदि वा जिज्ञासयामिन्नां साधं दपसुत्य व्रजित्वापहयादिषु
गतास्ततो नष्टाः अथवा साधः शीघ्रगतिस्ते च मन्वानयस्ततः
साधार्थं गच्छात् परिण्णः (परिण्णवन्ति) यदि वा नद्यादिषु
तरितव्यासु साधं क्रजुमार्गेणोच्छिखं इतरे साधवः परिण्णवन्ता
स्तां कपानीये समुत्तरति चिन्तयन्ति च वयं साधं ऋतियेव
मिलित्यामस्ते च तथा परिण्णव गच्छतः साधार्थं स्फिटिना
अथवा आनुराः प्रथमक्षितिं यपरीवहाभ्यां जितास्ते तथा आनु-
राः सन्तोऽशक्नुवन्तः साधार्थपरिण्णव स्तेनाश्चौरा आदिशब्दात्प-
रचक्रादिपरिग्रहस्तेषु स्तेनादिषु समापतन्तु जयेन पद्मयमाना
गच्छादवस्फिटिता एवमध्यादिषु साधवो नष्टा भवन्ति ।

अत्र मार्गणाविधे दिव्यारणविधिं चाह ।

गवेसमा जा व कयव्वया जे, सव्वे व तेसि तु दिंसा पुरिद्व्या ।

गवेसमाणो लज्जेतेऽणुवड्ढे, अण्णादिया संगहिंया उ जेणं ।

ये कृतव्रता उपस्थापिता इत्यर्थेस्तान्प्रवाजनाचार्या गवेययन्तु वा
मा वा तथापि तेषां सैव दिक् पुरातनी यां प्रवाजनाचार्याऽश-
वभावेन गवेययति न च लभते तथापि तान् सुचिरेणपि कावे-
न वश्वान् स एव प्रवाजनाचार्यां व्रजते (अण्णादिया संगहि-
या उ जेणमिति) ये पुनरनाहता अनादरपरेण गवेयितास्ते येन
संगृहीतास्तस्यैव ते दिश्या इति स्तेषामात्मन्यां दिशं धारयति ।
अयमेव वृद्धोऽथोऽयनेनाचार्येण श्लोकेन बद्धस्तमेव श्लोकमाह ।

गवेमि ए पुव्वदिंसा, अगविट्ठ ए पच्छिमा ।

अणुवड्ढवि ए एवं, अभिधांते उ इण्णमा ।।

अनुपस्थापिते नष्टशिष्ये शिष्यवर्गं वा प्रवाजनाचार्येण गवेयिते
पूर्वदिक् प्रवाजना दिग्भवति । अगवेयिते पश्चिमा दिक् येन संगृ-
हीतास्तस्य दिग्भवतीत्यर्थः । एवमनुपस्थापिते मार्गणा जवन्ति ।
यः पुनरन्येक्ष्यगतानाचार्यां निधारयन्व्रजति तत्रैवमन्या मा-
र्गणा । तामेवाह ।

अभिधारेतो वव्वति, वत्त अन्नतो व वत्त एग्गाय ।

जं लभति खेत्तवज्जं, अन्निधारिज्जति तं सव्वे ।।

यस्य क्षेत्रगतानाचार्यान् अभिधारयन् व्रजति व्यक्तोऽयको
वा गीतार्थोऽर्गितार्थो वा इत्यर्थः । तत्र व्यक्त एकाकी व्रजन्
युल्लभते तत्सर्वं क्षेत्रवर्जं क्षेत्रमेकाकिना न भवतीति तत्प्रतिषेधः
कृतः । अभिधार्यमाणे बस्य समीपे गन्तव्यं तस्मिन् भवति
तदभिधारणव्यतिरेकं तस्य लाभान् ।।

अव्वत्ते ससहाए, परखेत्त वज्जो लाभो दोएहं पि ।

सव्वो सोमग्गिन्ने, जाव न निक्खिण्णए तत्थ ।।

अथाव्यक्तः ससहायस्तमभिधारयन् व्रजति तर्हि तस्मिन्
अव्यक्ते ससहाये व्रजति यः परक्षेत्रवर्जो यस्मिन् क्षेत्रे ते अभि-
संधार्यमाणो आचार्यो वसन्ते तत्क्षेत्रवर्जस्तत्क्षेत्रे तेषाम-
भिधार्यमाणानां मामाव्यमिति तत्प्रतिषेधः । यो ह्येवंपि लाभो

व्यक्तस्य सहायानां च लाभ इत्यर्थः । स सर्वः पूर्वस्याचार्यस्या-
भवति स च तावद्यावत्तत्र न निक्षिप्यते ।

निक्षिप्तचनियत्ताणं, खेचै ब्राह्मो य द्वांति वापंतो ।

तस्स वि य जा न नीती, ब्राह्मो सोदी पवापंतो ॥

तत्रत्यं तत्र निक्षिप्तं कृत्वा ये निवृत्ताः सहायार्यस्तेषां दोषस्य
पञ्चावयूतप्रमाणस्यान्तर्मध्ये यो लाभो भवति स वाच्य-
स्याभवति तद्वेगे तस्य लाभस्य भावात् तस्यापि च निक्षि-
प्तस्य यावन्न निश्चयति तावत् कश्चापि लाभः सोऽपि प्रवा-
चयति भवति । संप्रति यस्तत्र क्षेत्रस्थितः सन् गणं निक्षिप्योप-
संपन्नस्तस्य यत्सर्वं न भणितं तदिदानीं सिंहावलोकन्यायेनाह ।

अह्वा आयरिओ वि, निक्षेपगणगातो उ आउत्ये ।

वापंतो देह लाभं, जं खेचतां न ईसो चि ॥

अथवेति प्रकारान्तरे तच्च प्रकारान्तरमिदं पूर्वं शिष्यस्य व्य-
क्तस्याव्यक्तस्य धोर्कामिदानीमाचार्यस्य तत्क्षेत्रगतस्योच्यते आ-
चार्योऽपि कचित् गीतार्थं शिष्ये निक्षिप्तगणो नृत्वा तत्राग-
तस्तत्रोपसंपन्नः सन् यत्सर्वं लभते तमामोत्थं लाभं वाच-
यति । तथा अथ तेन गणः स्वस्थितिं निक्षिप्तस्ततः स क्षेत्र-
स्याप्रकृते वेति कुतस्तस्यात्मसमुत्थो लाभस्तत आह । यत्
यस्मात्स क्षेत्रिकः क्षेत्रस्य प्रभुरासीत्तस्माच्च शक्यते वस्तु त-
स्मिन् क्षेत्रे आमसमुत्थस्य लाभस्य न ईशः प्रभुरिति तदेव-
मुक्तो विधिः संयतानम् ।

अधुना संयतीनां विधिमतिदेशत आह ॥

आरभन् मुत्ता सरमाणगन्ते, जा पिंडमुत्तं इणमंतिमन्तं ।

एमेव ववो खलु संजतीणं, वोच्छिन्नमीसेमु अयं विसेसो ॥

सरमाणकान् "आयरियउवज्जापसरमाणं" इत्येवंरूपान्स्त्रादा-
रस्य यावदिदमन्तिमं पिण्डसूत्रमेतत् सूत्रेण यथा संयतानां विधि-
रुक्त एवेमेव खलु संयतीनामपि गीतार्थपरिदृष्टीतानां वाच्यः ।
केवलं व्यवच्छिन्ने मिश्रे वाऽयं वक्ष्यमाणो विशेषस्तमेवाह ।

वोच्छिण्णे उ उवरप, गुरुमि गीयाण उग्गहो तासिं ।

दोहह बहुणं च पिण्ड, कुडिच्चमणं जयजिधारे ॥

व्यवच्छिन्नो नाम तासां गुरुपरतः काळं गत इत्यर्थः तस्मिन्
गुरावुपरते यदि (कुलिव्यमन्तेति) कुलसत्कमन्त्रमाचार्यमभिधार-
यति ततस्तासां द्वयोर्बहूनां वा पिण्डकेन समुदायेन स्थितानां
गीतार्थानां संयतीनां पिण्डरुकेन व्यवस्थितानामपि नावग्रहः ।

मीसो उजयगणाव-च्छेओ तत्थ समणीण जो दाहो ॥

सो खलु गणिणो नियमा, पुव्वट्टिया जाव तत्थ षे ॥

मिश्रे नाम उजयगणावच्छेदस्तत्र उजयगणावच्छेदकं सति
यः धम्मणीनां संयतीनां लाभः स खलु नियमात् ये पूर्वस्थिता-
स्तत्र गणिनो यावदन्त्ये न गच्छन्ति तावत्तस्य गणिनो वेदितव्यः
सोऽप्येवाचार्यव्यागनेपु तेनामिति तदेवं कथ्येति वारम् ।

संप्रति कियन्तं कालमयग्रह इति द्वारव्याख्यानार्थमाह ।

केयति कात्र उग्गहो, ति विटो उउवहुवासुवुहे य ॥

मासचउमासवासं, गेलेणे सोल्लुकोसा ॥

कियन्तं कात्रमयग्रह इति शिष्येण प्रश्ने कृते सूरिराह । त्रि-
विधो भवति अयग्रहस्तथा ऋतुवर्ष वर्षाकालं वृष्टवासं च ।
तत्र ऋतुवर्षे कावे उरसगतं एकं मासमयग्रहो वर्षे वर्षाकाले
चतुरो मासान्, ज्ञानन्धमधिकृत्योक्तं यतः योमश मासान् अन्ये

तु योमश वर्षाखीत्याहुः । व्य० ४ ७० । (अत्र वृष्टत्वासमधि-
कृत्य यत्कृत्यं तद् वृष्टत्वासशब्दे वक्ष्यते) [पावर्धस्थविहारप्र-
तिमां प्रतिपद्य पुनरुपसंपद्येतेति पासत्यशब्दे वक्ष्यामि] अथा-
त्रापि किञ्चिद् वक्ष्यामि तत्र ।

(६) पावर्धस्थादिविहारप्रतिमामुपसंपद्य विहारे विधिमाह ॥

(सूत्रम्) भिक्खु अ गणाओ अवक्कम्म परपासरुपादिमं
उवसंपज्जितां विहरिजा सो य इच्छेजा दोच्चं पि तमेव
उवसंपज्जिताणं विहरित्तणं नत्थि णं तस्स तप्पइयं कइ च्छे-
दे वा परिहारे वानज्जत्य एगाए आलोपणाए ३१ ।

अथास्य सूत्रस्य कः संबन्ध इत्यत आह ।

दोसेण अवक्कंता, सवेणं वेव भावलिंगाओ ।

इति समुदिद्या उ सुत्ता, इणमणं देवतोवि गतो ॥

द्रव्यविङ्गमधिकृत्य देशनोपक्रान्ता नावविङ्गतो भावविङ्गमधि-
कृत्य सर्वेण सर्वात्मनाऽपक्रान्ताः पावर्धस्थाद्य इति । एवमर्था-
न्यन्तरसूत्राणि समुदितानि सम्यक्प्रतिपादितानि । इदानीमधि-
कृतमन्यसूत्रं द्रव्यविङ्गन विगते विद्युक्ते द्रव्यविङ्गविद्युक्कविषय-
मिति भावः । अनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या । भिक्खुः प्रा-
गुक्तशब्दाऽनुक्तसमुच्चयार्थः । स चैतत् समुच्चिनोति रागदेषा-
दिना कारणेन गणानुपक्रम्य निर्गम्य परगणपट्टप्रतिमां परपा-
परविङ्गमुपसंपद्य विहरेत् विदित्य च कारणे समासे द्वितीय-
मपि वारं तमेव गणमुपपद्य विदितुमिच्छेत् तस्य तथोपसंपद्य-
मानस्य नास्ति कश्चिच्छेदो वा परिहारो वा । उपलक्षणमेतत्
अन्यदपि प्रायश्चित्तं न किमप्यस्ति । कारणतः परविङ्गप्रतिपत्तेः
प्रतिपत्तावपि सम्यग्यतनाकरणार्थं सर्वथा न किमपि नेत्याह
नान्यत्र एकाया आलोचनिकाः अन्यत्र शब्दपरिवर्तनार्थं त्री-
मासज्ज्ञानमन्यत्र सर्वं योद्धार इत्यादिद्वस्ततोऽयमर्थ एकायादो-
चनां मुक्त्वा पुनर्मन्त्रव्येवेति भावः । एष सूत्रसंक्षेपार्थः ।

अधुना नियुक्तिभाष्यचिस्तरः ।

कंदपे परलिंगे, मूलं गुरुगा य गरुलपक्खमि ।

सुत्तं तु जिखगादो, कालकखेवोवंगमणं वा ॥

यदि कन्दपे कन्दर्पेनूत आहारगुरुत्वादिकरणसङ्कततः पर-
विङ्गं करोति ततस्तस्मिन्परविङ्गे कृते तस्य प्रायश्चित्तं मूलम् ।
अथ गरुलपादिकं गरुलपदिकं परविङ्गं करोति तदा चत्वारो
गुरुकाः । इत्यादिसूचनार्थः । अत्र पर आह । ननु सूत्रनियु-
क्त्योरुत्तराणि । तथा हि सूत्रेण परविङ्गकरणमन्त्रां प्राय-
श्चित्तदानात् । नियुक्तिरुक्ता तु वारितं प्रायश्चित्तप्रदानात् । नैप
दोषोऽतिप्रायपरिहानात् । नियुक्तिरुक्ता हि कन्दर्पतः कारणे
प्रायश्चित्तमुक्तं सूत्रं पुनः कथमापि राक्षि प्रच्छिद्ये च यावत्सार्थो
न सञ्च्यते तावत्तत्सङ्केपः क्रियतामिति । वा हेतो वागम्यो न क-
षणं विकल्पात्थोऽनुक्तसमुच्चयार्थश्च स चैतत्समुच्चिनोति न श-
क्यते सहसा विषयपरित्यागं कर्तुमिति यावत्प्रज्ञापना क्रियते
(गमने वेति) गमने वा अशियादिकारणतोऽन्यार्थदेशमभ्येन
समुपदिष्टं ततः पतैः कारणैर्यस्य राक्षो ये पूज्या भिक्षुकादयः
भिष्णुकाः शौकोदीनीया आदिशान्धात्यरिद्राजकपरकरागादिपरि-
ग्रहः । तद्विङ्गं गृहीयादित्येतच्चयमनतो न कश्चिदोपः । एता-
मेव गार्था ज्ञान्यकृद् व्याख्यायति ।

खंधे दुवार संजइ, गरुदण्डं स य पटलिंगदुवे ।

लहुभो अलहुओ लहुया, निमु चउगुदोमु मूलं तु ॥

इह पूर्वार्धोत्तरार्धपादानां यथासंख्येन योजना चैवं यदि कन्दर्पतो वस्त्रं गृहस्थ इव स्कन्धे करोति तदा तस्य प्रायश्चित्तं ध्युक्तो मासो (दुवारोत्ति) गां पुच्छिकं करोति तदाऽपि ध्युक्तो मासः । संयतो प्रावरणकरणे चत्वारो ध्युक्ताः । गरुडादिपरिक्षिकरणे चत्वारो गुरुका (अर्धं संति) स्कन्धे दिग्भरवचदि वस्त्रस्य करोति तदापि चत्वारो गुरुकाः (पट्टात्) यदि गृहस्थ इव कटिपट्टकं वप्राति तदापि चत्वारो गुरुकाः (लिंगगुडवे इति) लिङ्गद्विकं गृहि लिङ्गं परपाष्परिङ्गद्विकं तस्मिन् गृहिलिङ्गं परपाष्परिङ्गद्विकं च कन्दर्पतः परिरुद्धमाणे प्रत्येकं प्रायश्चित्तं सूत्रम् । संप्रति “ कालकखेवो व गमयं वा ” इत्येतद्वाक्यान्तार्यमाह ।

असिवादिकरणेहि, रायपुष्टे व होज्ज परिक्षिकं ।

कालकखेविनिमित्तं, पञ्चण्डा व गमयण्डा ॥

अश्विनं देवतकृत उपद्रवः आदिशब्दाद्वैमोदर्यादिपरिग्रहः तेषु अशिवादिकारणेषु गाथायां तृतीया सप्तम्यर्थे प्राकृतत्वात्तथा द्वेषणं द्विष्टं राज्ञो द्विष्टं राजद्विष्टं राजद्वेषु इत्यर्थः । तस्मिन्वासति परिक्षिकं प्राणं जवति । किमर्थमिति चेदत आह । कालेत्यादि । यावत्सार्थो न वर्तते तावत्स खलु परिक्षिकग्रहणेन कात्रद्वेषः क्रियतामित्येवं कात्रद्वेषनिमित्तमथवा न शक्यः खलु सहसा विषयः परित्यक्तमिति यावद्वाङ्मः प्रज्ञापना क्रियते तावद् गृहणात् परिक्षिकमिति प्रज्ञापनार्थं यदि अशिवादिकारणेषु समुपस्थितेष्वनार्यदेशमध्यं गमनमुपजातं तन्नायनार्यदेशमध्यं गमनं न परिक्षिकग्रहणमृते शक्यते कर्तुमिति गमनार्थं वा परिक्षिकग्रहणम् । अथ कस्य परिक्षिकं ब्राह्मणमित्याशङ्क्य त्रिजुगादि इत्येतद्वाक्यान्तर्नयति ।

जं जस्त अचिचयं तस्त, पूयणिजं तमस्सिया लिंगं ।

खीरादिशक्नुत्ता, गमति तं तन्नसामत्या ॥

यत् त्रिजुगादिगतं लिङ्गं यस्य राज्ञोऽर्चितं ज्ञावे कप्रत्ययो मान्य इत्यर्थः । तत्राचिंतमपि मावहयं कस्याप्यनतिक्रमणीयं भवति । तेनोत्तिक्रमणीयताप्रतिपादनार्थमाह तस्य राज्ञो यरपुजनीयमनतिक्रमणीयं तद्विज्ञप्ताश्रितास्तत्लिङ्गं प्रतिपन्नाः उन्नसामत्याः परलिङ्गग्रहणेनाच्छादितस्वस्वरूपाः तं राजानं गमयन्ति । कीदृशा उपशमयन्तीत्यत आह । खीरादिविषयुक्ताः खीराश्रयवन्विषयसंपन्नाः आदिशब्दादिपामन्त्र्यादिवादिवाकिरणकुशलातयाः परिग्रहः ॥

कज्ञासु सव्वासु सवित्यरासु, आगादपक्षेसु य संयेवेतु ।

जो जत्थ सतो तमणुं पविस्से, अन्वाहओ तस्त स एव पंथो ॥

कज्ञा ब्राह्मणसत्सिंख्या लोकप्रसिद्धास्तासु कज्ञासु सर्वास्वपि सवित्यरासु आगादपक्षेषु वाऽत्यन्तदुर्भेदपक्षेषु परिचयेषु तासु यो राजा यत्र कज्ञादिविशेषे सक आसक्तो भवति । किमुक्तं भवति तस्य राज्ञो यस्मिन् कज्ञादिविशेषे अत्यन्तमिज्जङ्को भवति तमनुप्रवेशयेयुस्तं सम्यक् ज्ञात्वा राज्ञः पुरतः प्रवेदयेयुः प्रवेदयन्तश्च राजानमुपशमयन्ति । यत एव तस्य राज्ञ उपशमने अज्याहृतः स्वप्राविरोधी पन्था मार्ग उपाय इत्यर्थः । तत्र यदीदृशमुपशमान्तो जवति तदा समीचीनमथ नोपशमन्तस्तत एव कलादिविशेषं तावत्प्ररूपयन्ति यावत्सार्थो वर्तयते । सार्थं च वर्धये निर्गच्छन्ति । तथा चाह ।

अनुवसमपे निगमो, द्विगविवेगेण होइ आगादे ।

देसंतरमेकमणं, निक्खुगमादी कुल्लिगेण ॥

अनुपशमयति रात्रि उपशमं कुर्वति निवेद्य निर्गमो जवति । कथमित्याह । लिङ्गविवेकेन लिङ्गपरित्यागेन गृहस्थलिङ्गेत्यर्थः । अथ तथापि न मुञ्चति गाढकापावेषात् (आगादेति) अत्यन्तप्रकोपतो गाढमोक्षणे भिक्तुकादित्रिङ्गेन देशान्तरसंक्रमणं कर्त्तव्यम् । अशिवादी वा कारणे समुपस्थिते देशान्तरगमनं किञ्च कर्त्तव्यम् । तत्र येन यथा गन्तव्यं स कीदृश इत्याह ।

आयारिया संक्रमणे, परिहरंति दिङ्मिमा जा य पडिबत्त ।

असतीए पविसणं, खुनियाम्मि गिहयाम्मि जा जयणा ॥

आर्येण देशेन संक्रमणं तस्मिन्स्वलिङ्गेन गन्तव्यमिति वाक्यशेषः आर्यसंक्रमणतः जङ्गचतुष्टयं सूचितं तद्यथा आर्यदेशे आर्यदेशमध्यं गमनमन्येको भङ्गः । आर्यदेशे अनार्यदेशमध्यंनेति द्वितीयः । अनार्यदेशे आर्यदेशमध्यंनेति तृतीयः । अनार्यदेशे अनार्यदेशमध्यंनेति चतुर्थः । तत्र प्रथमभङ्गे अर्धपूर्ववर्तिजगन्तव्यं, द्वितीयां जङ्गदेशं मात्रवनामकसूत्रेण देशमध्यं, तृतीयां भङ्गे यथा कुमुद्विषये आनार्यविषये आर्यविषयमध्यं, चतुर्थं भङ्गे पारसीकदेशे अनार्यदेशमध्यं । इह प्रथमभङ्गे अशिवादिकारणोपस्थितौ स्वलिङ्गेन गन्तव्यम् । द्वितीयतृतीयचतुर्थभङ्गे तु परलिङ्गेन । तत्र रात्रिं प्रतिद्वे अशिवादिकारणे वा भिक्तुकादित्रिङ्गेन गच्छन् उन्नमादीन् दोषान् तेषां च लिङ्गानामाश्रयस्थानानि परिहरति । तथा गच्छन् यदि केनापि कापि आमनगरादौ दृष्टे जवेत्तर्हि दृष्टे सति तेन या काचनाधिकृतलिङ्गानुशासनप्रतिपत्तिसामाचारी सा कर्त्तव्या । किमुक्तं भवति । तस्मात्सामाचार्या वर्तितव्यमिति । अथ तदाश्रयस्थानपरिहारे न समुदानं वर्तयते ततोऽसति अविद्यमाने समुदाने प्रवेशनं तदाश्रयस्थानप्रवेशनं कर्त्तव्यम् । अथ यदि तेषां प्रत्ययोत्पादनायं बुद्धप्रतिमा स्तूपानि वा वन्दनीयानि वर्तयति तदा (जनप्रतिमां मनासं प्रप्रायै बन्दितायानि । भिक्कायां च स्वयं गन्तव्यम् । अथ भिक्का न वर्तयते ततो त्रिजुगैः सह नोक्तव्यम् । तत्र यदि पुत्रहं कन्दार्थिकं वा एतत् तदा शरीरस्थं ममानुपकारकं वैद्येन निवारितमिति प्रतिषेधयेत् । अथ कथमपि अनाजोगतस्तदोषजन्यतो वा गृहीतं जवेत् तदा तस्मिन् गृहीते या वतना सा कर्त्तव्या । किमुक्तं जवति । अल्पसागार्षिकं कथमन्यपसार्य विधिना परिष्ठापयेत् । एव गाथासंज्ञेपार्थः ।

सांप्रतमेनामेव गाथां विवृणोति ।

आयारियेसायारिय-लिंगसंक्रमे त्य होइ चउज्जो ।

वितियचरमेसु अन्नं, अशिवादिप्रतो करे अन्नं ॥

अशिवादेषु कारणेषु समुपस्थितेषु आर्यदेशे आर्यदेशमध्यं लिङ्गेन संक्रमो जवति । यममध्ये च यत्र च गन्तव्यं तयोक्तमयोराय देशयोरायत्वात् । अत्र च प्रागुक्तप्रकारेण चतुर्जङ्गो । गाथायां पुनस्तुतिदेशः प्राकृतत्वात् । तत्र द्वितीयतृतीयचतुर्थे जङ्गेष्वविशिष्टादिशः सन् अन्यतः गृहस्थलिङ्गं यदि वा यस्य देशस्य मध्यं यत्र वा देशे गन्तव्यं तत्र येऽतिप्रसिद्धा भिक्तुकादयस्तद्विङ्गं करोति ।

संप्रति परिहरतीति यङ्गं तद्व्याख्यानयति ।

परिहरइ उगमादी-विहारणो य तेसि लिंगिणं ।

अनुवेदे सगामितो, आयारियेतेरोमो त ॥

परिहरति उन्नमादीन् दोषान् । तथा तेषां लिङ्गानां यानि विहारस्थानानि तानि च परिहरति । तत्र अपूर्वेषु स्थानेषु गतः सन्

यदि यल्लङ्गं गृहीतं तदगमेषु कुशलो जवति तन्मा केनापि लिङ्गविरुद्धक इति ज्ञात्वा प्रतिगृह्येतेति । आचार्ये विधिः ।

इयरेमिगामेसुं, मा वायंतैमि क्षिणीणं ।

अपुव्वं सागामित्तो, आयरियत्तेतोमं तु ॥

अथेतस्तेषामागमेष्वकुशलस्ततः स इदं करोति । तदेवाह ।

भोगेण जं च गहियं, तु कुकुर्म्म उभयक्षिगिअविरुद्धं ।

पञ्चयहेउपगामे, जणपमिमाओ मणे कुणति ॥

मौनैत वाच्यमत्रकृपेन क्रियां करोति मानमनितमवलम्बत इत्यर्थः । यच्च विशिष्टसंप्रदायाद् गृहीतं कुकुटविद्यादिनादस्त-प्रयोगवद्गुणम् । उन्नयतोऽपि उन्नयेषामपि साधुचर्यास्तेषां च क्षिञ्जिनामविरुद्धं तत्करोति । तथा समुदानासंज्ञे तेषामाश्रयेषु गतस्य सतस्तेषां प्रत्ययक्षितोः प्रत्ययोत्पादनार्थं बहुप्रतिमानां स्तूपानां वा प्रणामकरणीयतथोपस्थिते जिनप्रतिमां मनसि करोति । किमुक्तं जवति । जिनप्रतिमां मनसि कृत्य तेषां प्रणामं करोति भावेति पिण्वादि-चष्टेण घेत्तुं च वञ्च्य अपत्ते ।

कंदादिपुग्माणां य, अकाराणं एय पमित्तो ॥

तथा आत्मानं जनेभ्यः पिण्मुपातिवेन ज्ञायति । ततो भिक्षा-परिचमनेन जीवति । अथात्मैवदं दोषतः परिपूर्णं न भवति ततो दानशालायां निष्कृतादिभिः सह पङ्क्या समुपविशति । ततः परिपाठ्या परिवेषणे जाते सति (अपत्ते इति) अत्र प्राकृतत्वात् यकारदोषः अयःपात्रं तत् गृहीत्वा अन्यत्र विधिकं प्रदेशं समुद्दिशति । अथाप्यत्र गत्वा समुद्देशकरणे तेषां काचित् शङ्का संभाव्यते ततो भिक्षुकादिभिरच स पङ्कगोपविष्टः सन् समुद्दिशति । तत्र यदि सचित्तं कन्दादिपुग्गं वा मांसापरपर्यायं परिवेषकः परिवेषयति तदा ममेदमपकारकं वैधेनप्रतिषिद्धमिति वदन्ना तेषां कन्दादीनां पुग्गस्य च प्रतिषेधः कर्त्तव्यः ।

अत्रैव पुग्गविषये अपवादमाह ।

वितियपयं तु गिज्ञाणे, निक्खेवं चंकरादि कुणमाणो ।

लोयं वा कुणमाणो, किङ्कम्मं वा सरीरादि ॥

द्वितीयपदमपवादपदं यदि नाएकमात्रोपकरणानां निक्षेपमुपलक्षणेमेतत् । आदानं प्रत्युपेक्षणार्थं च कुर्वन् तथा चङ्क्रमणादि आदिशब्दादुत्थानादिपरिग्रहः कुर्वन्त्यदि वा दोषं कुर्वन् अथवा कृतकम्मं शरीरादेः कुर्वन्त्यदि शब्दानां जवति तदोपज्जिब्यं पुग्गलमिति । प्रस्तुतमुत्संधानमाह ।

अह पुण रुत्तेज्जाही, तां घेत्तु विगिचए जहाविहिणा ।

एवं तु तर्हि जयणं, कुज्जाहं । कारणगाढा ॥

अयं पुनः प्रागुक्तप्रकरणे कन्दादिपुग्गानां प्रतिषेधे क्रियमाणे रुप्येयुरिति संज्ञाव्येत तर्हि गृहीत्वात् गृहीत्वा च यथाविधिना यथेकेन विधिना विगिञ्ज्यात् । तेन दृष्टिबन्धनेनापसार्यं सूत्रोक्तविधिना परिष्ठापयेत् । उपसंहारमाह ।

इति कारणेषु गदिते, परलिंगं तीरिए तर्हि कज्जे ।

जयकारी मुज्जह विवर-णाए इयरो जमोवेज्जा ॥

इत्येवमुक्तेन प्रकारेण कारणेष्वविशिष्टादिषु समुपस्थितेषु तीरिते च समाप्तिं नीते च कार्यं तत्र यो (जयकारी) यतनाकारी यथोक्तत्वात् यतनां कृतवान् स विकटनया आलोचनामात्रेण गुह्यति यतनया सर्वदेशाणामवदत्तयात् । इतरो नाम येन यतना न कृता स यत् यतनया प्रायश्चित्तमागच्छते तत्तस्मै दीयते ॥

(सूत्रम्) निक्खू य गणाओ अवक्कम्म ओवावेज्जा से इन्हेज्जा दोक्षं पि तमेव गणं उत्तसंपाज्जे विहरितिए एत्थिणं तस्म तप्पइयं केइ च्छेदे वा परिहारे वा एत्थय एगाए सेहोवडावणाए ॥

“ निक्खू य गणातो अवक्कम्म ओवावेज्जा से इन्हेज्जा ” इत्यादि अस्या सूत्रस्य कः संबन्ध उच्यते ॥

एगयरिगिगविजं, इइ मुत्तावसिया उ जे हेट्ठा ।

उन्नयजं अयमनो, आरंजो होइ मुत्तस्स ॥

यान्यधस्तात्सूत्राणि पार्श्वस्थादिगतानि तानि एकतरङ्गि-विजं एकतरङ्गिपूरित्यागे तथा हि पार्श्वस्थादिसूत्राणि ज्ञावद्विज्ञापूरित्यागविषयाणि परपात्रएकप्रतिमासूत्रं अन्यद्विज्ञापूरित्यागविषयमितिशब्दो हेतौ यतोऽयस्तनानि सूत्राण्यपरद्विज्ञापूरित्यागि ततोऽयमन्य आरम्भः सूत्रस्य जवत्युन्नयजं इति उन्नयद्विज्ञापूरित्यागविषयः प्रस्तावायातत्वात् एवमेनेन संबन्धेनाया-तस्यास्य व्याख्या । निष्कर्षणादपक्रम्य निर्गत्य अवधावेत घतपर्यायाद्यावद्भुक्तीन्त्रय पराङ्मुखो नृत्वा गृहस्थपर्यायं प्रतिगच्छेत् द्वितीयापि वारं तमेव गगमुपसंपद्य विहर्तुं (नरिणमित्यादि) णमिति स्ववर्धे निपातानामनेकार्थत्वात् । नास्ति खलु तस्य कश्चिदपि उद्देशः परिहारे वा किं सर्वथा न किमपि नेत्याह । नान्यत्र एकस्याः शैक्षिकोपस्थापनायाः किमुक्तं जवत्येका शैक्षिकोपस्थापनिका भवति मूलं भवतीत्यर्थः । एष सूत्रसंज्ञेपार्थः । सार्पतमेतदेव सूत्रं व्याचिष्यामुत्पक्रमेदेवधावदिति भेदपर्यायैर्व्याख्यायति ।

निगमनमवक्कमणं, निस्सरणपलायणं च एगडा ।

लोटरणुटरणपलोटरण, ओंधाणं चैव एगडा ॥

निगमनप्रक्रमणं निस्सरणं पलायनमित्येकार्थाः । लोटरं लुट्टने प्रलोटरनमवधावनमिति चैकार्थाः । तत्र लोटरनमिति लुट्ट विक्षो-टने इत्यस्यैव प्रपूवस्य पर्यायशब्दपरिष्कृतशब्दार्थप्रतीतिरुपजायते तत्त्वनेदपर्यायैर्व्याख्या इति वचनमन्यसितं । ततस्तदुप-न्यास इति ॥

अथ कैः कारणैरवधावनं कुर्यादित्यवधावनकारणान्याह ।

वितओदएण अहिकरण-जावत्तो व दुस्ससेज्जाए ।

इइ लिंगस्स विवेगं, करंज पच्चक्खपपारोक्खं ॥

विषयोद्देशेन अत्र विषयप्रदणेन विषयविषयो मोहः परिगृह्यते विषयेण विषयिणो वृत्तत्वात् ततोऽयमर्थः विषयविषयमोहोद्देशेन यदि वा केनापि सह अधिकरणभावतः अथ वा दुःखशम्यया चतुर्विधया त्याजित इति हेतोर्विज्ञस्य प्रवज्या विज्ञस्य रजो-हरणस्य विवेकं परित्यागं कुर्यात् । कथमित्याह साधूनां प्रत्यक्षं वा कुत्र कुर्यादित्याह ।

अतो उत्तसंपा ज-ङ्गणाउ बह्गिगमपासे वा ।

विजं गिलाणदोए, कितिकम्मसरीरमादीं सु ॥

उपाश्रयस्यान्तर्मध्ये विज्ञस्य वृद्ध्या परित्यागः क्रियते । यदि वा बहिरुपाश्रयात् अथवा प्रामन्ये यदि वा प्रामस्ये पार्श्वे आसन्नप्रदेशो अथवा तत्रैवाचार्यस्य समीपे इदमवधावनं कृते विज्ञस्योदक्रमणम् । अपवादोऽवधावनमात्रेऽपि भवति तथा चाह चिन्तयपदमपवादपदं विज्ञस्योदक्रमेण श्वानशोके श्वानजने शरीरादिषु आदिशब्दादुच्चारपरिष्ठापनादिपरिग्रहस्तेषु कृतकम्मविषयापारे न्याहि स्थानस्य शरीरे विषमणादिकमुच्चारदिवरि-

प्रापनादिकं वा कुर्वन् खण्डमाविजयाल्लिङ्गस्य विचिके प्रदेशे मो-
चनं जवतीति । संप्रत्यवधावनेन लिङ्गस्याज्जने विधिविशेषमाह ।

उवसामिए परेण व, सयं च समुट्टिए उवट्टवणा ।

तत्त्वणचिरकालेण व, दिट्ठतो अक्खजंगेण ॥

उपाश्रयान्तः प्रवृत्तिषु येषु स्थानेषु रजोहरणं मुक्ततेषु स्थानेषु
तेभ्यः परस्मिन्वाऽन्यस्मिन् स्थाने उपशामिते परेणोपशमं नीते
स्वयं वा तथाविधानुकूलकर्मोदयतः उपशमं गते ततः पुनर-
करणतया तत्क्षणं विज्ञोऽज्जानन्तरं तत्कालं चिरेण वा दीर्घका-
लेन गुरुसमीपे समुपस्थिते नियमादुपस्थापना कर्तव्या नान्यथा
प्रवेशनीयः । आह यदि तेन न किञ्चिदपि प्रतिसेवितं ततः क-
स्मादुपस्थाप्यते । अत्र सुरिराह । दृष्टान्तोऽप्राक्जङ्गेन यथा श-
क्यतेऽप्येकं भग्नं नियमादन्त्योऽपि क्रियते एवं साधारण्ये श-
वाक्ते भग्नं पुनरुपस्थापनारूपो भावाच्च अधीयते । अन्तोऽप्या
पुनरपि परः प्राह ।

मूलगुणउत्तरगुणे, अथैवमाणस्स तस्स अतिथारं ।

तत्त्वण उवाट्टियस्स उ, किं कारणं दिज्जे मूलं ॥

मूलगुणे मूलगुणविषये उत्तरगुणे उत्तरगुणविषये किञ्चिद-
प्यतीचरं तस्याप्रतिसेवमानस्य कथमप्रतिसेवनेत्यत आह ।
तत्क्षणं लिङ्गेऽज्जानन्तरं तत्काले अप्रुनःकरणतया समुपस्थि-
तस्य न भावाङ्को भग्न इति । किं कारणं तस्मै मूलं दीयते
उपस्थापना क्रियते । सुरिराह ।

सेवउ मा उ वयाणं, अतिथारं तहवि देति से मूलं ।

विगडासवा जज्झमि उ, कहन्नु नावा न वोड्ढेज्जा ॥

व्रतानां प्राणतिपातविनिवृत्त्यादीनामतीचरं सेवतां वा मा वा
तथापि (से) तस्य प्रवचनेऽपनिषद्वेदिनो मूलं ददाति भाव-
तोऽसंभूताश्रयद्वारातया चारित्र्यभङ्गात् तत्रैव प्रतिवस्तूपमया
भावनामाह (वियडासवेत्तादि) विकटानि अतिप्रकटानि
धूर्वाणीत्यर्थः आश्रयाणि जलप्रवेशस्थानानि यस्याः सा तथा
रूपा सती नौः कथं नु जले प्रक्षिप्ता न विमज्जति भावः ।
आश्रयद्वाराणामतिप्रकटानामभावादेवं साधुरपि भावतोऽनि-
वारिताश्रयस्स न शुभकर्मजले निमज्जतीति भवति तस्योप-
स्थापनाहेता । अथैव दृष्टान्तान्तरमाह ।

चोरिस्सामि पि मतिं, जो खलु संधाइ केदुए सुच्छं ।

अट्टियम्मि वि सो चोरा, एमेव इयं पि पासामो ॥

अहं चोरयिष्यामीति संघाय यः खलु मुद्रां स्फोटयति स
यद्यपि तदानीमारुक्तेर्गृहोतत्त्वादिना कारणेन न किञ्चिदपह-
नत्वा न तथापि तत्परिणामोपेतत्वादनपहतेऽपि स चोरो भवति ।
एवमेव अन्तैव प्रकारेण इममपि पश्यामः । अचरितपरि-
णामोपेतत्वेन चरितत्वादुपस्थापनायोग्यं पश्याम इत्यर्थः । ६००
प्र० १, ३० ।

(३) गणादपकम्येच्छेत्स्वं गणमुपसंपद्य विहर्तु-

मिति प्रकारान्तरेण प्रतिपादयति ।

(सूत्रम्) भिक्षुं य गणाञ्चो अवकम्म इच्छेज्जा अशं गणं
उवसंपज्जिताणं विहरित्तणं न मे कप्पइ अपज्जिता आय-
रियं वा उवज्जायं वा पवत्ति वा थेरिं वा गणं वा गण-
हरिं वा गणावच्छेदं वा अशं गणं उवसंपज्जिताणं
विहरित्तणं कप्पइ से अप्रापुञ्जिता आयरियं वा ज्ञाव ग-

णावच्छिदं वा अशं गणं उवसंपज्जिताणं विहरित्तणं ते
य से विहरज्जा एवं से कप्पइ अशं गणं उवसंपज्जिताणं
विहरित्तणं ते य से नो वितरज्जा एवं से नो कप्पइ अशं
गणं उवसंपज्जिताणं विहरित्तणं ॥

एवमप्रतनमपि सूत्राष्टकमुच्चारणीयम् । भिक्षुः सामान्यसाधुश्च
शास्त्राभिप्रेत्यो च गणादपकस्य निर्णय इच्छेदमिदमेव गण-
मुपसंपद्य विहर्तुं नो (से) तस्य भिक्षोः कल्पते नो आपृच्छा-
चार्यं वा उपाध्यायं वा प्रवर्तकं वा स्थविरं वा गणधरं वा गणा-
वच्छेदकं वा अन्यं गणं वा उपसंपद्य विहर्तुं कल्पते (से) तस्य
भिक्षोराचार्यं वा यावत्करणं उपाध्यायं वा प्रवर्तिनं वा स्थविरं
वा गणधरं वा गणावच्छेदकं वा आपृच्छाचार्यं गणमुपसंपद्य
विहर्तुं ते चाचार्यादय आमुषाः सन्तस्तस्यायगणगमने वितरे-
गुरुजानियुस्तत एव तस्य कल्पते अन्यं गणमुपसंपद्य विहर्तुं
ते च तस्य न वितरेयुस्ततो नो कल्पते तस्यान्यं गणमुपसंपद्य
विहर्तुमिति सूत्रार्थः ।

अथ निर्युक्तिवित्तरः ।

तिट्ठाणे अवकमणं, गाण्डा दंसणे चरित्तदा ।

आपुञ्जिज्जाणं गमणं, नीतो य नियत्तते कावि ॥

स्थानं कारणमित्येकोऽर्थस्तत्रिजिः स्थानैः करणैर्गच्छादपक्रम-
णं भवति ज्ञानार्थं दर्शनार्थं च । अथ निष्कारणमन्यं गणमुपसंपद्य-
ते ततश्चतुर्गुरुकम् आज्ञादयश्च दोषाः । कारणेऽपि यदि गुरुम-
नापृच्छ्य गच्छति ततश्चतुर्गुरुकं तस्मादापृच्छ्य गन्तव्यम् । तत्र
ज्ञानार्थं तावद्भिषीयते यावदाचार्यसकारो भुतमस्ति तावदशेष-
मपि केनपि शिष्येणाधीतम् अस्ति च तस्यापरस्यापि श्रुतस्य
ग्रहणे शाकिस्ततोऽधिकश्रुतग्रहणाधेमाचार्यमापृच्छति आचार्य-
णापि स विसर्जयितव्यः तस्यैवमापृच्छ्य गच्छत इमे अभिचारा
नवन्ति न परिहर्तव्याः । तत्र कश्चित् तेषामाचार्याणां कर्कश-
चर्यां श्रुत्वा भीतस्सन्निरवर्तते यथा ॥

चित्तो, वड्ढादी, संखदि, पिसुगादि, अपडिसेहे य ।

परिसेहे, सत्तमपयं, गुरुपे सविण्ण सुच्छो य ॥

किं ब्रजामि मा वेति चिन्तयन् प्रजतिं ब्रजिकायां वा प्रतिबन्ध
करोति आदिशमद्धानश्रद्धादिषु दीर्घां गोचरचर्यां करोति । अ-
प्राप्तं चावेशकाशं प्रतीकृते (संनिरिति) संखड्यां प्रतिबध्यते
(पिसुगादिति) पिशुकं मन्कुणादितया निवर्तते । अन्यत्र वा
गच्छे गच्छति (अपडिसेहेति) कश्चिदाचार्यः परममेधाविनम-
न्यत्र गच्छन्तं धृत्वा परिस्फुटवचसा तं न प्रतिषेधयति किं तु
शिष्यान् व्यापारयति तस्मिन्नागते व्यञ्जनघोषगुरुं पठनीयं
येनाश्रय एव श्रुति एवं प्रतिषेधापनेऽपि अतिप्रैषको भवत्यते ।
तेनैवं विपरिणामितः सन् तदायं गच्छे प्रविशति (परिस्फुटति)
पर्यट्णन् स उच्यते यः संविनयायाः असंविनयायाश्च पर्यटः संप्र-
हं करोति तस्य पार्श्वे तिष्ठतः (सत्तमपयं गुरुपेसविण्ण भति)
तत्र संप्राप्तो ब्रवीति ब्रह्माचार्यः भुताध्ययननिमित्तं युष्मदन्ति
के प्रेषितः । एतेषु भीतादिव्यसृष्टि पदेषु वड्ढयमाणभीत्या प्राय-
श्चित्तम् । यस्तु भीतादिदोषविवसृक्तः समागतो ब्रवीति ब्रह्मा-
चार्यविसर्जितो युष्मदन्तिके समायात इति स भुक्तो न प्रायश्चित्त-
समाहृ ।

नीतादिपदेषु प्रायश्चित्तमाह ।

पगमं च जिन्नपासो, पासो बहुगा य संखदी गुरुगा ।

पिमुगादी मासलह, उचरो लहुगा अपरिसंहो ॥ १ ॥
परिसंहो चउलहुगा, गुरुपसविथम्मि मासिनें वहुगं ।
मेहेण ममं गुरुगा, परिसेद्धे पविसमाणस्स ॥ २ ॥
पडिसेहगस्स लहुगा, परिसेद्धे उच्च चरिमओ मुच्छे ।
नेसिं पि ह्मोति गुरुगा, जं च जव्वं ए तं लज्जति ॥ ३ ॥

नीतस्य निवर्त्तमानस्य पञ्चके चित्तयतो निम्नमासः ब्रजिकादिपु प्रतिपदमानस्य मासद्वय संखर्यां चतुर्गुरुकाः पिमुगादिजयान्तिवर्त्तमानस्य मासद्वय अप्रतिपेधकस्य पार्श्वे तिष्ठतश्चत्वारो लघुकाः पर्यद्वत आचार्यस्य सकाशे तिष्ठतश्चतुर्लघुकाः । गुरुभिः प्रेषितोऽहमिति भणिते लघुमासिकं शैलेण समं पर्यद्वतो गच्छे प्रविशतश्चतुर्गुरुको गृहीतोपकरणं तत्र प्रविशत उपधिनिष्पन्नं प्रतिपेधकस्य प्रतिपेधकत्वं कुर्वतश्चतुर्लघु पर्यद्वतः पर्यदं मोक्षयतः पदं लघुकाश्चरमो भीतादिदोषपरहितः स शुद्धः । तेषामपि प्रतिपेधकादीन माचार्याणां तं स्वगच्छे प्रवेशयतां चत्वारो गुरुकाः यच्च सचित्तमचित्तं वा वाचनाचार्यस्तत् ज्ञाव्यं तत्ते कश्चिदपि न व्रमन्ते यः पूर्वमतिधारितस्तस्यैवाचार्यस्य तदाभाध्यमिति ज्ञावः । अथ भीतादिपदानां क्रमेण व्याख्यानमाह ॥

संसाहगस्स साउं, परिपंथिगमादिगस्स वा भीओ ।

आयरणा तत्थ खरा, संयं य एणाओ पडिणियत्तो ॥

संसाधको नाम दोषापकः पृष्ठतः कुतश्चिदागतो वा साधुः तन्मुखेन श्रुत्वा प्रतिपथिकः सन्मुखीनः साक्षादिस्तदादेवो मुखात् श्रुत्वा स्वयं वा ज्ञात्वा स्मृत्वा किमित्याह । आचरणाचार्यो तत्र स्वाचार्यस्य गच्छे खरा कर्कशा एवं श्रुत्वा ज्ञात्वा वा भीतः सन् यः प्रतिनिवृत्तस्तस्य पञ्चकं जयतीति शेषः । अथ चिन्तयतीति पदं व्याचष्टे ॥

पुव्वं जित्तियव्वं, णिगगतो चित्तेति किं करोमि च्ति ।

वच्चापि वियत्तापि व, ताहें व अस्सत्थ वा गच्छे ॥

पूर्वमेव वाच्य निगमयते तावच्चिन्तयितव्यं यस्तु निर्गतश्चित्तयति किं करोमि व्रजामि निवर्ते वा यद्वा तत्र वा अन्यत्र वा गच्छामीति स मासलघु प्रायश्चित्तं प्राप्नोतीति प्रक्रमः । ब्रजिका संखडोद्धारद्वयमाह ।

उव्वत्ताणमपत्ते, लहुओ खंफस्स जुंजणे लहुगा ।

णिमट्टमुवणा लहुओ, संखडिगुरुगा य जं वाम् ॥

ब्रजिको भुत्वा मागोऽद्वर्त्तने करोति आग्रासो वा धेरो प्रतीकते लघुमासः । अथ खंफं प्रवृत्तं तत्र युद्धं ततश्चतुर्लघुकां प्रवृत्तं लुक्त्वा अजोर्णभयेन निवृत्तं प्रकामं स्वपिति लघुमासः । संखड्यामप्रतीकप्रत्ययप्रतीकमाणस्य प्रवृत्तं शुद्धतां वा चतुर्गुरुकाः (जव्वं-मिति) यच्च हस्तेन हस्तसंघटने पदेन पादस्याक्रमणं शीर्षेण शीर्षस्याकुहनमित्यादिकमन्यदपि संखर्यां प्रवति तक्षिणपन्नं प्रायश्चित्तम् । अथ प्रतिपेधकद्वयमाह ।

अमुगत्यअमुगो ववति, मेहवी तस्स कट्ठण्णाए ।

पंथगामे व पदे, वसधि अह कोइ वावारे ॥

अभिलावमुच्छ पुच्छा, गेलेण मा हु ते वि णासिज्जा ।

इति कट्ठे लहुगा, जति सेहडा ततो गुरुगा ॥

कश्चिदाचार्यो विशुद्धसुत्राधस्तुदधिकट्यभजनाभिज्ञापी तेन ध्वनममुकाचार्यान्तिके अमुको मेधावी सन्धुमुकधुनाथ-

यनार्थं व्रजति ततोऽस्मीमा मामतिक्रम्यान्त्र गच्छेदिति कृत्वा तस्याकर्षणार्थमथानन्तरं शिष्यान् प्रतीच्छकांश्च व्यापारयन्तीत्याह (पंथगामे व पदेति) यत्र पथि ग्रामे स भिक्षां करिष्यति मध्येन वा समेयति येन वा यथासमागमिष्यति यस्यां वा वसतां स्थायस्यति तेषु स्थानेषु गन्धा द्युमज्जिनापशुचं परिवर्त्तयन्ति स्तिष्ठत यदा आगमनं प्रवति तदा यद्यसौ पृच्छेत् केन कारणेन यूयमिदानीमान्नतो ज्ञयद्विवेकव्यमस्माकं वाचनाचार्या अभिज्ञापशुचं पाठवन्ति । यद्यजित्तापः कथंचिद्व्यथा क्रियते ततो महदप्रतिकं कुर्वन्ति जणन्ति च वासमध्ये बहूनां रोलेनाभिज्ञापं मा विनाशयतेति ततस्तदादेशेन वयमत्र विज्ञे परिवर्त्तयामः । एवमाकर्षणं कुर्वतश्चतुर्लघुकाः । अथ तेन वा गच्छमा शैलकोऽपि वृषस्तदव्यमेव शैलो मे जूयादिति कृत्वा आकर्षते ततश्चतुर्गुरुकाः ।

आकखरवंजणमुच्छं, मम पुच्छह तम्मि आगण संते ।

प्रोसेहि य परिसुच्छं, पुच्छह णिउणे य सुत्तत्थे ॥

स आचार्यः शिष्यान् प्रतीच्छिकान् वा भणति यदा गुप्ताकमभिलापशुद्धगुणतया रजितः स उपाश्रयमागच्छति तदा तस्मिन्भावान्ते अकुरव्यज्जशुद्धं सूत्रं मां पृच्छत उत्तराणि प्रतीतानि व्यज्जशब्देनार्थमिष्यञ्जकात्वादत्र पदमुच्यते । तैरङ्कुरैर्व्यज्जनैश्च शुद्धं तथा योपेक्षादात्तादिभिः परिशुद्धं सूत्रं पठनीयम् । निपुणश्च सूत्रार्थान् मां तदानीं पृच्छत एवमनया भङ्ग्या तमन्यत्र गच्छे गच्छन्तं प्रतिपेययति । गतं प्रतिपेधकद्वयमाह ।

अथ परसिल्लद्वारमाह ॥

पाउयमपाउयपट्ट, पट्टोत्तं य खुरविषवेषमहरा ।

परिसेद्धस्स तु परिसा, थल्लिं ए व ण किंचि वारेति ॥

यः परिसिल्लः आचार्यः स संविनया असंविनयायाश्च पर्यदः संग्रहं करोति ततस्तस्य साधवः केचिज्जवृत्ताः केचिदप्रावृत्ताः केचिदघृष्टाः केनादिना घृष्टसंवाः केचित् पृष्टाः तैलेन पृष्टशरीरा वा अपरे लोचलुञ्जितं केशा अन्ये कुरमुण्डिताः एवमादिविविधवेषधरा एतस्याः पर्यदः स्थली देवद्वेणी तस्यामिवासां न किंचिदपि वारयति ॥

तत्थ पवेसे लहुगा, सच्चित्ते चउगुहं च आणादी ।

उवहीणिप्फांसे पि य, अचित्तचित्ते य गिण्हेंते ॥

तत्र पर्यद्वतो गच्छे प्रवेशं कुर्वतश्चतुर्लघु । अथ सचित्तेन शैलेण सार्द्धं प्रविशति ततश्चतुर्गुरुकाः आह्लादयच्च दोषाः अथाचित्तेन वखादिना सह प्रविशति तत उपधिनिष्पन्नं मिश्रसंयोगप्रायश्चित्तम् । तथा सचित्ताचित्तं ददतो गृह्णतश्चमेव प्रायश्चित्तम् । अथ पिमुगादिद्वारं चाह ।

दिक्कणपिमुगादि ताहें, सोउं णाउं व ससिक्कत्ते ।

अमुगसुतत्थनिमित्तं, तुभम्मि गुरुहि पेसविओ ॥

दिक्कणपिमुकदशमशकादीन् शरीरोपद्रवकारिणस्तत्र श्रुत्वा ज्ञात्वा वा संनिवर्त्तमानस्य मासलघु तथा शमुकधुतार्थनिमित्तं गुरुभियुष्मदन्तिके प्रेषितोऽहमिति भणतो मासलघु । आहिवं भणतः को नाम दोषः । खुरिराह ।

आणाए जिण्णिदाणं, एहु वलियतराउ आयरियआणा ।

जिण आणाए परिजवो, एवं गव्वो अदिणिणो य ॥

जिनेन्द्रैरेव भगवान्निर्गुणं यथा निर्दोषं विविधानां सूत्रार्थनिमित्तं यः समागतस्तस्यै सूत्रार्थं दातव्यो न च जिनेन्द्राणामा-

ज्ञायाः सकाशादाचार्याणामाज्ञा बलीयस्तराम् । अपि च एव-
माचार्यानुवृत्त्या श्रुते दीयमाने जिनाज्ञायाः परिभयो भवति ।
तथा प्रेषयत उपसंप्रयमानस्य प्रतीच्छतश्च वयाणामपि गर्वो
भवति । तीर्थहृतां श्रुतस्य चाविनयः कृतो भवति ततो गुरुभिः
प्रेषितोऽस्मिन्ति न वक्तव्यम् । यस्तु भीतादिदोषविमुक्तोऽभिधा-
रिताचार्यस्यान्तिके आयातः स शुद्धः ।

यस्तु प्रतिषेधकादीनां पार्श्वे तिष्ठति तत्र विधिमाह ।

अर्थं अजिधारंत्, अप्पडिभेहपरिसिद्धमर्षं वा ।

पविसेत कुलादिगुरु, सचिचादीं व मे होउ ॥

ने दो उवाज्जिचा, अजिधारंजंति दंतिमं थेरा ।

यद्वह्विआरणंति य, पुच्छा विफाज्जणेणर्घी ॥

यः पुनरन्यमाचार्यमभिधाय अतिप्रियेधकं वा पर्यद्वन्तं वा अयं
वा प्रविशति तस्य पार्श्वे उपसंप्रयते इत्यर्थः । तं यदि कुला-
दिगुरुः कुत्रस्थविरागणस्थविरा, संघस्थविरा वा ज्ञानीयुस्तनो
यत्नेनाचितं सचिचं वा तस्याचार्यस्योपनीतं तत्तस्य सकाशा-
त् इत्या तौ द्वावप्याचार्यप्रतीच्छकौ स्थविरा उपालभन्ते कस्मा-
त् त्वया अयमात्रपार्श्वे स्थापितः कस्माद्वा त्वमन्यमभिधायं
स्थितः । एवमुपाग्रभ्यं तं प्रतीच्छकं घट्टयित्वा तत् सचिचादिकं
सर्वमभिधारितं तस्याचार्यस्य प्रयच्छन्ति तदन्तिके प्रेषयन्तीत्य-
र्थः । अथ घट्टयित्वाति कोऽर्थ इत्याह घट्टेनति वा विचारणेति
वा पुच्छेति वा विस्फादनेति वा एकार्यानि पदानि ।

तं घट्टे सचिचं, एसा आरोवणा उ अविहीते ।

वितियपदमसंविगो, जयणाए कथंति तो सुच्छो ॥

तं प्रतीच्छकं घट्टयित्वा कमभिधायं भवान् प्रस्थित आसीदि-
ति पृष्ठा सचिचादिकं तस्य अभिधारितस्य पार्श्वे स्थविराः
प्रेषयन्तीति गम्यते (एसा आरोवणा उ अविहीति) वा पूर्व-
प्रतिषेधकत्वं पर्यस्मीलनं वा कुर्वत आरोपणा भणित्वा सा अव-
धिनिष्पन्ना मन्तव्या विधिनाऽनुकरणं कुर्वाणस्य न प्रायश्चित्तम् ।
तथा चाह (विध्यपयइत्यादि) यमसावधारयति स आचा-
र्योऽसंविगः ततो धित्तीयपदे यतनया प्रतिषेधकत्वं कुर्यात् का
पुनर्धत्तेनेति चेदुच्यते । प्रथमं साधुस्ते भाणयति मा तत्र वज्र
पश्चादात्मनाऽपि भणति पूर्वोक्तेन वा शिष्यादिव्यापारेण प्रयोगेण
धारयेत् । एवं यतनया प्रतिषेधकत्वे कृतेऽपि शुद्धो निर्दोषः ।

अमुमेवार्थमाह ।

अजिधारंते पास-त्यमादिणो तं वज्जति मुंते अत्रिय ।

जे अपभिमहेदोमा, ते कुव्वंते वि शिहोसो ॥

याननिधारणश्रसो वज्जति ते आचार्याः पार्श्वेस्थादिदोषदृष्टा
यच्च श्रुतमसावभिन्नवति नद्यादियस्य प्रतिषेधकस्यास्ति ततो
ये अतिप्रियेधकत्वं कुर्वतो दोषाः शिष्यव्यापारणादयस्तान् कुर्व-
न्तीति निर्दोषस्तथा मन्तव्यः ।

जे पुण सचिचादीं, तं तेसि देति ए वि सयं गेएहे ।

वितिण चिच ण पेमे, जावइयं वा असंघरणे ॥

यस्तुनः सचिचादिकं प्रतीच्छकनागच्छना लघ्वं तत्तेयामभि-
धारितनाचार्याणां ददाति न पुनः स्वयं गृह्णाति । द्वितीयपदे यद्व-
ह्विआदिकमन्विचं तद्विधादिभिः कारणैः स्वयमज्ञानमनो न प्रे-
षयेति । अथवा यावदुपयुज्यते तावद् गृहीत्या शेषं तेषां समीपे
प्रेषयेत् । असंस्तरणे वा सर्वमपि गृह्णीयात् । सचिचमन्यमुना
कारणेन न प्रेषयेत् ।

नाउण य वोच्छेयं, पुव्वगए काझियाणुओगे य ।

सयमेव दिसावर्षं, करेज्ज तेसिं न पेसिज्जा ॥

यस्तेन शैक्य आनीतः स परममेधावी तस्य च गच्छे नास्ति
कोऽप्याचार्यपदयोग्यो यच्छ तस्य पूर्वगतं कालिकश्रुतं वा सम-
स्ति तस्यापरो गृहीता न प्राप्यते तत्तत्स्योर्थवच्छेदं इत्या स्व-
यमेव तस्यामीयं दिग्बन्धं कुर्यात् न तेषां प्राग्निधारितानां
पार्श्वे प्रेषयेत् ।

अय पर्यद्वतोऽपवादमाह ।

अमहा तो परिसिद्ध-त्तापि पि कुज्जा उ मंदधमये य ।

पप्प व काज्ज्जाणे, सचिचादीं तिगिह्हेज्जा ॥

असहाय एकाकी स आचार्यस्तत्राः संविगमसंविगं वा सहायं
गृह्णीयात् शिष्या वा मन्दधर्माणो गुरुणा व्यापारं न वदन्ति
ततो यं वा तं वा सहायं गृह्णतः पर्यद्वत्वमपि कुर्यात् । आह
वा मन्दधर्माणो न वज्जणादि प्रयच्छन्ति ततो लघ्विस्पष्टं
शिष्यं यं वा तं परिगृह्णीयात् । दुर्भिक्षादिकं वा कालमध्वानं
वा प्राप्य ये उपग्रहकारिणः शिष्यास्तान् संगृह्णीयात् । अथ योऽसौ
प्रतीच्छको गच्छति तस्यापवादमाह ।

काज्जगयं सोऊणं, असिवादी तस्य अंतरा वा वि ।

पडिभिद्धं पाम्मेहं, सुच्छो आपे व विसमाणो ॥

यमाचार्यमभिधायं वज्जति तं काज्जगतं श्रुत्वा यद्वा यत्र गन्तुका-
मस्तत्रान्तरा वा अशिवादीनि श्रुत्वा पर्यद्वतः प्रतिषेधकस्य वा
अन्यस्य वा पार्श्वे प्रविशेत् शुद्धः एतद्विशेषितमुक्तम् । अथात्र-
व ज्ञान्यानामाव्यविशेषं विज्जनिपुराह ।

वच्छंतो वि य दुविहो, दत्तमदत्तस मगणा होति ।

वत्तमि खेतवज्जं, अच्चंते ण अप्पिओ जाव ॥

यः प्रतीच्छको वज्जति सोऽपि च द्विविधो व्यक्तोऽन्यश्च तयोः
सहायः किं दातव्यो न धेति मार्गेणा कर्तव्या । तत्र व्यक्तस्य यः
सचिचो विज्ञासः क्षेत्रवर्जं परक्षेत्रं मुक्त्वा भवति स सर्वोऽप्यभि-
धारिताचार्यस्याभवति यः पुनरन्यथाः स सहायैर्वाद्यपि त-
स्याचार्यस्यापि तौ न प्रवति तावत्परक्षेत्रं मुक्त्वा यत् सहायः
हभन्ते तत्पूर्वाचार्यस्यैवाभवतीति संग्रहाथासमासार्थः ।

अथेनामेव विवृणोति ।

सुतअव्वत्तो गीतो, वएण जो सोलसएह आरणं ।

तव्विवायीओ वत्तो, वत्तमवत्ते य चउभेगो ॥

अव्यक्तो द्विधा श्रुतेन वयसा च । श्रुतेनाव्यक्तो गीतायो वयसा
अव्यक्तरु पोडशानां वर्णानामवर्गवर्तमानस्तद्विपरीतो व्यक्त
उच्यते । अत्र च व्यक्ताव्यक्तार्थां चतुर्भङ्गी भवति । श्रुतेना-
प्यव्यक्तो वयसाऽप्यव्यक्तः । १। श्रुतेनाव्यक्तो वयसा व्यक्तः । २।
श्रुतेन व्यक्तो वयसा अव्यक्तः । ३। श्रुतेनापि व्यक्तो वयसाऽपि व्य-
क्तः । ४। अस्य च सहायाः किं दीयन्ते उत न दीयन्ते इत्याह ।

वत्तस वि दायवा, अपुज्जमाणे सहा य किमु इयरे ।

खेत्ताविवज्जं अच्चं- तिएसु जं लज्जति पुरिद्धे ॥

आचार्येण पूर्वमाणेषु साधुषु व्यक्तस्यापि सहाया दातव्याः
किं पुनरितरस्याव्यक्तस्य तस्य सुतरां दातव्या इति ज्ञावः । तत्र
सहाया द्वेधा आत्यन्तिका अनत्यन्तिकाश्च । आत्यन्तिका नाम ये
तेन सार्द्धं तत्रैवासितुकामाः ये तु तं तत्र मुक्त्वा प्रतिनिवर्त्ति-
ष्यन्ते ते अनत्यन्तिकाः । तत्रात्यन्तिकेषु सहायेषु यथाकृतं

क्तेत्रविबर्जं परक्तेत्रं मुक्त्वा, सच्चित्तादिकं ब्रभते (तन् पुरिच्छेत्ति) तस्याचार्यस्याभिमुखं ब्रजति स पुरोवर्ती भण्यते अग्निधारित इत्यर्थस्तस्य सर्वमपि सच्चित्तादिकमात्रवति । परक्तेत्रेण ब्रब्धं क्तेत्रिकस्यात्रावयम् ।

जइ णेउं पत्तुमणा, नंते मग्गिले वत्तिपुरिमस्स ।

नियमवत्तमहाया-णं तु णियत्तत्ति जं सोयं ॥

अथ ते सहायास्तं तत्र नीत्वा आगन्तुकामा अनत्यन्तिका इत्यर्थस्ततो यत्ते सहाया लभन्ते तत्सर्वमपि (मग्गिनेत्ति) यस्य सकाशात्प्रस्थितास्तस्यात्मीयस्याचार्यस्याभवति (वत्ति-पुरिमस्सत्ति) यत्पुनः स व्यक्तः स्वयमुत्पादयति यत्पुरिमस्य अग्निधारितस्याभवति यः पुनरव्यक्तस्तस्य नियमेनैव सहाया द्रियन्ते ते च सहाया यथात्यन्तिकास्तदा यदसौ ते च ब्रभन्ते तदग्निधारितस्याभाव्यम् । अथ तं तत्र नीत्वा निवर्तते ततो यदसौ ते च परक्तेत्रं मुक्त्वा ब्रभन्ते तत्सर्वं पूर्वाचार्यस्याज-घति यावद्दद्यात्यसौ नाप्तिता भवति ।

वित्तिं अपुज्जयंते, न देज्ज वा तस्स सां सहाये तु ।

वद्मादि अपानिवज्जं-तगस्स उवह्ती विसुच्छो उ ॥

द्वितीयपदमत्र भवति अप्रयमाणेषु साधुषु सहायान् साधून् तस्याचाया न दद्यात् स चात्मना श्रुतेन वयसा च व्यक्तस्तस्य ब्रजिकादावप्रातिवध्यमानस्योपधिर्बिगुच्छो जवति नापह्न्यते । अथ ब्रजिकादिषु प्रतिवध्यते तत उपधेरुपघातो जवति ।

एग्गं तु वच्चेते, उग्गद्वज्जं तु लसति सच्चित्तं ।

वच्चेति गिलाणा अं-तरा तु तदिमग्गणा होइ ॥

यो व्यक्त एकाकी ब्रजति स यथान्यस्याचार्यस्य योऽवग्रहस्त-द्वर्जिते अनवग्रहक्तेत्रे यत्किंचिद्व्रजते तत् सच्चित्तमभिधायमा-णस्याजवति (वच्चेतस्यादि) योऽसौ ज्ञानार्थं ब्रजति स द्वौ त्रीन् वा आचार्यान् कदाचिदग्निधारयेत् तेषां मध्ये यो मे अग्नि-रोहिण्यते नान्यत्तिके उपसर्पदं गृहोप्यामीति कृत्वाऽसावन्तरा श्रान्तो जातस्त्वेवाचार्यैः श्रुतं यथाऽस्मान्निधायि साधुरागच्छन् पथि श्रान्तो जात इति तत्रेयमात्राध्यानाभाव्यमार्गणा जवति ॥

आयरिया दांषि गया, एक्के एक्के च एणगए गुरुगा ।

ए य लज्जती सच्चित्तं, कालगते विपरिणए वा ॥

यदि तौ द्वावप्याचार्यावगतौ ततो यत्तेन लब्धं तदुभयोरपि साधारणम् । अथैकस्तयोरगत एकश्च द्वितीयो नागतस्ततोऽनागतस्य वतुर्गुरु यच्च सच्चित्तमच्चित्तं वा तदसौ न ब्रजते । यस्तं गवेषयितुमागतस्तस्य सर्वमात्रवति एवं ज्यादिसंख्याकेष्वप्याचार्येणाग्निधारितेषु ज्ञानवीर्यम् । अथासौ ग्लानः कालं गतः तत्रापि यो गवेषयितुमागच्छति तस्यैवाभवति नेतरागम् । अथासौ विपरिणतस्ततो यस्य विपरिणतः स ब्रभते यत्पुनः सच्चित्ता-दिकमभिधायमाणे ब्रब्धं पश्चाद्विपरिणतस्ततो यद्विपरिणते जायते ब्रब्धं तद्व्रजते विपरिणते जायते लब्धं न ब्रजते ।

पंथसहायसमस्त्यो, धम्मं सेउण पव्वयापि त्ति ।

खेत्तं य वाह्णि परिणए, वाताः के मग्गणाण्णमो ॥

योऽसौ ज्ञानार्थं प्रस्थितस्तस्य पथि गच्छन् कश्चित् मिथ्यादृष्टि-घाताहतः समर्थः सहायो मिलितः स च तस्य पार्श्वे धर्मं श्रुत्वा प्रव्रजामीति परिणाममुपगतयान् स च परिणाममुपगतैः साधु-भिरपरिगृहीते क्तेत्रे जातो जनेत्त्त्वादा बहिरिच्छस्थानादौ वा

अपरिगृहीते वा क्तेत्रे ततस्त्वस्मिन् वाताहते प्रव्रजितुं परिणते इयं मार्गणा भवति ॥

खेत्तमि खेत्तियस्स, खेत्तवहिं परिणए पुरेद्वस्स ।

अंतरपरिणयविपरि-णएण एणा उ मग्गणता ॥

साधुपरिगृहीतक्तेत्रे प्रव्रज्यापरिणतः क्तेत्रिकस्याजवति । क्तेत्रा-द्विहिः परिणतस्त् (पुरिद्वस्सत्ति) तस्यैव साधोराजवति अ-पान्तरात्रे स प्रव्रज्यायां परिणतो विपरिणतश्च जवति ततः क्तेत्रे च धर्मकथिकस्य रागद्वेषप्रतीत्याऽनेका मार्गणाः । तद्यथा यदि धर्मकथी ऋतुः जयाः कथयति तदा क्तेत्रे परिणतः क्तेत्रिक-स्याजवति अक्तेत्रे परिणतो धर्मकथिकस्य । अथ विपरिणतेन वे-गेन कथयति यदा क्तेत्रान्निर्गतो ज्विष्यति तदा कथयिष्यामि न मे अधुना भवति एवं क्तेत्रनिर्गतस्य कथिते यदि परिणतस्तदा क्तेत्रिकस्याजवतीत्येवं विभाषा कर्तव्या ।

वीसज्जियम्मि एवं, अविसज्जिए चउअहुं व आण्णादी ।

तेसि पि हुंति वहुगा, अविधिंविही सा इमा होइ ॥

एवमेव विधिगुरुणा विसर्जिते शिष्ये मन्तव्यः । अथाविसर्जितो गच्छति तदा शिष्यस्य प्रतीच्छकस्य च चतुर्वेषु । अथ विसर्जितो द्वितीयं वारमनापुच्छ गच्छति तदा मासत्रयुः प्राज्ञापयश्च दोषाः । येषामपि समीपेऽसौ गच्छति तेषामर्थविधिनिर्गतं तं प्रतीच्छतां चत्वारो ब्रधयः । सच्चित्तादिकं वा भाव्यं न लभते एषोऽविधि-रुक्तः । विधिः पुनरयं वक्ष्यमाणो भवति । स पुनराचार्य एजिः कारणेन विसर्जयति ।

परिवार पूयहेतुं, अविसर्जते मपत्तदोसा वा ।

अणुदोमेण गमेज्जा, दुक्खं खु विमुच्चियं गुरुणो ॥

आत्मनः परिवारनिमित्तं न विसर्जयति बहुभिर्वा परिवारितः पूजनीयो भविष्यामि मम शिष्योऽन्यस्य पार्श्वे गच्छतीति मम-त्वदोषाद्वा न विसर्जयति एवमविसर्जयन्तं गुरुमनुशोभा अनुकू-लैर्वाचानिर्गमयेत् कुत इत्याह । (उक्खंखुत्ति) खलुवधारण गुरुवो विमोक्षं प्रमोपकारकारिण्यत्वात् न च ते यतस्ततो वि-मोक्षं शक्या इति ज्ञावः । ततः प्रथमत एव विधिना गुरुनापू-च्छ गन्तव्यम् । कः पुनर्यिधिरिति चेदुच्यते ।

नाणम्मि तिसि पक्खा, आयरिय उवज्जाय सेसगणं वा ।

एक्केकपंचदिवते, अइवा पक्खेण एक्केकं ॥

ज्ञानार्थं गच्छता त्रीन् पञ्चानापुच्छा कर्त्तव्या तत्र प्रथममाचार्यं पञ्चदिवसानापुच्छति यदि न विसर्जयति तत उपस्थित्ये पञ्च दिवसानापुच्छेत् यदि सोऽपि न विसर्जयति तदा शेषाः सा-धवः पञ्चदिवसानपुच्छ्या एष एकः पक्षो गतस्ततो द्वितीयपक्ष-मेवाचितुं यावत्प्रायशेषसाधून् प्रत्येकमेकैकं पञ्चनिर्दिवसैः पु-च्छति तृतीयमपि पक्षमेव पुच्छति एवं त्रयः पक्षा जवन्ति । अथवा निरन्तरमेवाचार्ये एकं पक्षमापुच्छनीयस्तत उपस्थित्योऽप्येकं पक्षं गच्छतावशेषेणैकं पक्षम् । एवं च त्रयः पक्षाः एवमपि यदि न विसर्जयन्ति ततोऽविसर्जित एव गच्छति ।

एयविहमागतं तु, पक्किअपक्किच्छे जवे वहुगा ।

अहुवा इमहिं आगम, एगादि पक्किअतो गुरुणा ॥

एतेन विधिना आगतं प्रतीच्छकं प्रतीच्छेत् । अप्रतीच्छतश्चतु-र्ब्रधुका जनेयुः । अथामीत्रिकेकादिभिः कारणैरागतं प्रतीच्छति ततश्चतुर्ब्रधुकाः तान्यैकादिभिः कारणेभ्योऽह ।

एणे अपरिणते य, अयाहोरं य थेरए ।

गिलाणे बहुरोगे य, पाहुडे मंदधम्मए ॥

एकाकिनमाचार्यं मुक्त्वा स समागतः । अथवा तस्याचार्यस्य
पार्श्वे ये तिष्ठन्ति ते अपरिणता आहारवस्त्रपात्राश्चर्याभिरुक्ताना-
मकलियकास्तेः सहितमाचार्यं मुक्त्वा आगतः । अथवा स आ-
चार्याभारस्तमेव पट्टा मुत्रार्थवाचनां दद्याति स्थविरो वा स
आचार्यः । यद्वा तद्वीये गच्छे कोऽपि साधुः स्थविरस्तस्य स एव
वैयावृत्यकर्त्ता भूना वा बहुरोगी वा स आचार्यः भूनाऽऽधुनो-
त्पन्नरोगः । बहुरोगिणामचिरकाष्ठं बहुजिवां रागेरभिभूतः । अथवा
शिष्यास्तस्य मन्दधर्माणस्तस्यैव गुणेन सामाचार्यीमुपावृजयति
एवंविधमाचार्यं परित्यज्यागतः (पाहुकेत्ति) गुरुणा समं प्राप्तुं
कलहं कृत्वा समागतः । अथवा प्रातृतकारिणः पाश्चाण्डिकास्तस्य
शिष्यास्तस्यैव गुणेनागतः ।

एयारिसं चित्तस्सज्ज, विप्पवासो ण कप्पती ।

सीसपण्डिच्छायारिए, पायच्छित्तं विहिज्जती ॥

एतादृशमाचार्यं व्युत्सृज्य विप्रवासो गमनं कर्तुं न कल्पते यदि
गच्छति ततः शिष्यस्य प्रतीच्छकस्याचार्यस्य च प्रयाणामपि
प्रायश्चित्तं विधीयते तत्रैकं भूतं वा मुक्त्वा शिष्यस्य प्रतीच्छ-
कस्य वा समागतस्य चतुर्गुरुकाः यश्चाचार्यः प्रतीच्छति तस्या-
पि चतुर्गुरुः । प्रातृतं शिष्यप्रतीच्छकयोश्चतुर्गुरुकमेव । आचार्यस्य
पञ्च रात्रिदिवं जेदः । शेषेषु परमादिषु पदेषु शिष्यस्य चतुर्गुरुः ।
प्रतीच्छकस्य चतुर्गुरु आचार्यस्यापि शिष्यं प्रतीच्छत एतेषु चतु-
र्गुरु प्रतीच्छकप्रतीच्छकस्य चतुर्गुरुः । प्रतीच्छकं प्रतीच्छतश्चतुर्ग-
रुः । अथ ज्ञानार्थं कीन् पत्नानाप्रच्छनीयमित्यत्रापवादमाह ।

विश्यपदमंसंविगगे, संविगगे चेव कारणागडे ।

नाऊण तस्म जायं, कप्पति गमणं अण्णापुच्छा ॥

द्वितीयपदं तत्र जवति । आचार्यादिष्वसंविन्नीभूतेषु न पुच्छेदपि
च संविगनेष्वपि वा किंचिदग्राह्यं चारित्रविनाशकारणं स्त्रीप्रतुल-
माखानः समुत्पन्नं ततोऽनापुच्छयापि च गच्छति तेषां वा गुरुणां
स्वजावं हात्वा तेनादृष्टुषाः सन्तः कथमपि विसर्जयिष्यन्तीति
मत्वा अनापुच्छयापि गमनं कल्पते । अथाविसर्जितेन गतश्चमि-
त्यपवादति ॥

अज्जयणं वोच्छेदं ति, तस्स य गहणम्मि अत्थि स मत्तयं ।

ण वि वियरंति विरेण वि, एतेण विसज्जितो गच्छे ॥

किमाप्यध्ययनं व्यवच्छिद्यते तस्य च तद्वहणे सामर्थ्यमस्ति न
च गुरुवश्चिरेणापि चित्तरगितं गन्तुमशक्यन्ते एतेन कारणेनाविस-
र्जितोऽपि गच्छेत् । अविधिना अगत आचार्येण न प्रतीच्छनीय
इत्यस्यापवादमाह ।

नाऊण य वोच्छेदं, पुव्वगते कालियाणुओगे य ।

अत्रिहि अण्णापुच्छागत, मुत्तत्थविजाणओवोए ॥

पुर्वं गते कालिकश्रुते वा व्यवच्छेदं हात्वा अविधिना प्रयजिका-
दिप्रतिषेधेनागतमनापुच्छयागते या मुत्रार्थज्ञापका या येन क-
श्चिद्विषयः यन्नेन प्रतीच्छकेन शैक्षस्तस्याभिधारितस्यानाप्राप्य
अनीतः सन् गृहीतश्च इत्यपवादति ।

नाऊण य वोच्छेदं, पुव्वगते कालियाणुओगे य ।

मुत्तत्थविजाणगस्सा, कारुणज्जेति दिसावंधो ॥

[यंगते कालिकश्रुते वा व्यवच्छेदं हात्वा मुत्रार्थज्ञापकेन

कारणजाते अनाभाव्यस्याप्यात्मीयो विभ्वन्धः कर्त्तव्यः । आह
किमर्थमनियद्वो न दाप्यते उच्यते अनियद्वः स्वयमेव कदाचि-
न्नुच्छेत्तु पूर्वोच्चार्येण वा नीयते कालदोषेण वा ममत्वाभा-
वमालस्य वाचयिष्यतीति दिग्वन्धोऽनुज्ञातः । इदमेव स-
विशेषमाह ॥

ससहाय अवत्तेणं, तेने वि उवट्ठियं तु सच्चितं ।

दलियं एणं वंधंति, उज्जयममत्तइया तं वा ॥

अव्यक्तेन ससहायेन यः शैक्षो लभ्यो यश्च परकैरेऽपि उपस्थितः
सच्चित्तः स पूर्वोच्चार्यस्य कैविकाणां वा यद्यप्याभाव्यस्तथाऽपि
तं दलिकं परममेधाविनमाचार्यपदयोग्यं ज्ञात्वा यदात्मीये
गच्छे नाचार्यपदयोग्यः ततस्तस्यात्मीयां दिशं बध्नाति स्व-
शिष्यत्वेन स्थापयतीत्यर्थः । कुत इत्याह उभयस्य साधुसाध्वी-
वर्गस्य तत्र शैक्षो ममत्वमस्माकमभिमित्येवं ममकारो भूयदिति
कृत्वा । यद्वा स्वगच्छीयसाधूनां तस्य च शैक्षस्य परस्परं संमे-
लका वयमित्येवं ममत्वं भविष्यतीति बुद्ध्या तमात्मीयशिष्य-
त्वेन बध्नाति (तं व त्ति) यो वा प्रतीच्छक आयातस्त्वमपि ग्रह-
णाधारणासमर्थं च विज्ञाय स्वशिष्यं स्थापयति एवं शैक्षः प्र-
तीच्छको वा वा कारणे शिष्यतया निबद्धः सन्न यदा निर्मातो
भवति । तदा ॥

आयारिए कालगए, परिग्रहं तं गणो उ सो चेव ।

चोएति य अपदंते, इमा उ तह मग्गणा होइ ॥

आचार्यं कालगते सति गच्छस्य निबद्धाचार्यस्य च व्यवहारो
भयान्ते स स्वयमेव तं गणं परिवर्तयति स च गच्छो यदि धृतं
न पठति ततस्तं अपठत्वं नोदयति यदि नोदित्वा अप्रति गच्छ-
साधवो न पठन्ति तत इयमाभवद्व्यवहारमार्गेणा भवति ॥

साहारणं तु पढमे, वितिए खेचम्मि ततियमुहुदुक्खे ।

अण्हिज्जंते सीसे, सा एकारम विभागा ॥

कालगतस्याचार्यस्य प्रथमे वर्षे सच्चित्तादिकं साधारणं यद्य-
सौ प्रतीच्छकाचार्यं उत्पादयति तत्तस्यैवाभवति । यदीतरे
गच्छुस्यैव उत्पादयति तत्तेषामेवाभवतीति भावः । द्वितीये
वर्षे यत् क्षेत्रोपसंपन्नो लभते तत्तेऽपठन्तो लभन्ते । तृतीये
वर्षे यत् सुखदुःखोपसंपन्नो लभते तत्ते लभन्ते । चतुर्थे वर्षे
कालगताचार्यशिष्या अन्धीयाना न किंचिज्जन्ते । शेषा नाम
येऽधीयते तेषामधीयानानां वक्ष्यमाणेना एकादश विभागाः भ-
वन्ति । शिष्यः पृच्छति क्षेत्रोपसंपन्नः सुखदुःखोपसंपन्नो वा
किं लभते । सूरिराह ॥

खेत्तोवसंपयाए, वावीसं संधुया य मित्ता य ।

मुहुदुक्खमित्तवजा, चउत्थए नालवद्धाई ॥

क्षेत्रोपसंपन्नो उपसंपन्नो द्वाविंशति अन्नतरपरम्परावल्लीबद्धान्
मातापित्रादीन् जनान् लज्जेत संस्तुतानि च पूर्वोपभ्यासंस्तवसं-
बद्धानि प्रपौत्रद्वयसुरादीनि मिश्राणि च सह जातकादीनि लज्जेत
दृष्टाभाषितानि तु न लज्जेत । सुखदुःखोपसंपन्नेषु पत्नान्येव मि-
श्रवर्जानि लज्जेत । चतुर्थेस्तु एवंविधोपमः प्रक्रममाणायत्तु शु-
तोपसंपन्नः स क्षेत्रशब्देन द्वाविंशतिनालषड्वानि लज्जेत अयं च
प्रसङ्गोक्तः क्षेत्रोपसंपन्नसुखदुःखापन्नयोर्द्विजागव्यमुक्तं तत्ते शि-
ष्या अन्धीयाना द्वितीये तृतीये च वर्षे यथाक्रमं लज्जेत । चतुर्थे
वर्षे सर्वमप्याचार्यस्यानवति न तेषाम् । ये तु शिष्या अधीयन्ते
तेषां निषिद्ध्यन्ते न तस्य काश्र्वागताचार्यस्य चतुर्विधो गणो ज्ञेयः ।

शिष्याः शिष्यिकाः प्रतीच्छकाः प्रतीच्छिकाश्चेति । एतेषां पूर्वोद्दिष्टपञ्चादुद्दिष्टयोः संवत्सरसंख्ययैकादश गमा भवन्ति । पूर्वोद्दिष्टानां यत्तेनाचार्येण जीवता तेषां भुतमुद्दिष्टं यत्पुनस्तेन प्रतीच्छकाचार्येणोद्दिष्टं तत्पञ्चादुद्दिष्टम् । तत्र विधिमाह ।

पुव्वुद्दिष्टे तस्स, पच्छुद्दिष्टे पवाययंतस्स ।

संवच्छरम्मि पढमे, पडिच्छए जं तु सच्चित्तं ॥

यदाचार्येण जीवता प्रतीच्छकस्य पूर्वमेवोद्दिष्टं तदेव पठन् प्रथमे वर्षे यत् सच्चित्तमचित्तं वा स लभते तत्तस्य कालगताचार्यस्याभवति एष एको विज्ञागः । अथ पञ्चादुद्दिष्टं ततः प्रथमसंवत्सरे यत् सच्चित्तादिकं लभते तत्सर्वं प्रवाचयतः प्रतीच्छकस्याचार्यस्याभवति एष द्वितीयो विभागः ।

पुव्वं पच्छुद्दिष्टे, पडिच्छए जं तु होइ सच्चित्तं ।

संवच्छरम्मि वितिए, तं सर्वं पवाययंतस्स ॥

प्रतीच्छकः पूर्वोद्दिष्टं पञ्चादुद्दिष्टं वा पठन् यत्तस्य सचित्तादिकं तदा द्वितीये वर्षे सर्वमपि प्रवाचयतो जवति । एष तृतीयो विभागः । अथ पञ्चादुद्दिष्टस्याग्निधीयेत ।

पुव्वं पच्छुद्दिष्टे, सेसम्मि उ जं तु होइ सच्चित्तं ।

संवच्छरम्मि पढमे, तं सर्वं गुरुस्स आचवइ ॥

शिष्यस्य काळगताचार्येण वा उद्दिष्टं जवेत् प्रतीच्छकाचार्येण वा तदसौ पठन् यत् सच्चित्तादिकं लभते तत्सर्वं प्रथमे संवत्सरे गुरोः काळगताचार्यस्याभवति एष चतुर्थो विभागः ।

पुव्वुद्दिष्टं तस्स, पच्छुद्दिष्टं पवाययंतस्स ।

संवच्छरम्मि वितिए, सीसम्मि उ जं तु सच्चित्तं ॥

शिष्यस्य पूर्वोद्दिष्टमधीयानस्य द्वितीयवर्षे सच्चित्तादिकं काळगताचार्यस्याभवतीति पञ्चमो विज्ञागः पञ्चादुद्दिष्टं पठतः शिष्यस्य सच्चित्तादिकं प्रवाचयत आभाज्यं जवतीति षष्ठो विज्ञागः ।

पुव्वं पच्छुद्दिष्टे, सीसम्मि उ जं तु होइ सच्चित्तं ।

संवच्छरम्मि ततिए, तं सर्वं पवाययंतस्स ॥

पूर्वोद्दिष्टं पञ्चादुद्दिष्टं वा पठति शिष्ये सच्चित्तादिकं तृतीये वर्षे सर्वमपि प्रवाचयत आभवतीति सप्तमो विज्ञागः ॥

पुव्वुद्दिष्टे तस्स, पच्छुद्दिष्टे पवाययंतस्स ॥

संवच्छरम्मि पढमे, सिस्सिएण जं तु सच्चित्तं ॥

शिष्यिकायां पूर्वोद्दिष्टपठन्यां सच्चित्तादिकं तस्य काळगताचार्यस्य प्रथमं वर्षं आगन्वमित्यष्टमो विज्ञागः । पञ्चादुद्दिष्टमधीयानायां प्रवाचयत आभाज्यं नवमो विभागः ॥

पुव्वं पच्छुद्दिष्टे, सिस्सिएण जं तु होइ य सच्चित्तं ।

संवच्छरम्मि वाए, तं सर्वं पवाययंतस्स ॥

पूर्वोद्दिष्टं पञ्चादुद्दिष्टं वा पठन्त्यां शिष्यिकायां सच्चित्तादिकानां द्वितीये वर्षे प्रवाचयत आभवतीति दशमो विभागः ।

पुव्वं पच्छुद्दिष्टे, पडिच्छगा जं तु होति सच्चित्तं ।

संवच्छरम्मि पढमे, तं सर्वं पवाययंतस्स ॥

पूर्वोद्दिष्टं पञ्चादुद्दिष्टं वा पठन्त्यां प्रतीच्छिकायां प्रथमं एव संवत्सरं सर्वमपि प्रवाचयत आजवति एष एकादशो विज्ञागः । एक एव आदेश उक्तः । अथ द्वितीयमाह ॥

संवच्छराइ तिप्पि उ, सीसम्मि पडिच्छए उ ताहवमं ।

एवं कुल्ले गणे य, संवच्छरे संघे य उम्मासो ॥

प्रतीच्छकाचार्यस्तेषां कुलसत्को गणसत्कः संघसत्को वा भवेत् तत्र यदि तत्सत्कः तदा वांश्च संवत्सरान् शिष्याणां वाच्यमानानां सच्चित्तादिकं न गृह्णाति यत्पुनः प्रतीच्छकास्तेषां वाच्यमानानां यस्मिन्नेव दिने आचार्यः काळगतस्तद्दिनसमेव गृह्णाति एवमेव कुलसत्को विधिरुक्तः । अथ उम्मासो गणसत्कस्तस्य संवत्सरं शिष्याणां सच्चित्तादिकं नापहरति यत्पुनः कुलसत्को गणसत्को वा न जवति स नियमात् संघसत्कः स च वृषामासान् शिष्याणां सच्चित्तादिकं न गृह्णाति । तेन च प्रतीच्छकाचार्येण तत्र गच्छेत् वर्षत्रयमवश्यं स्थातव्यम् । परतः पुनरिच्छा ।

तत्तेव य निम्माए, अण्णिग्गए निग्गए इमा मेरा ।

सकुञ्जे तिप्पि तियाइं, गणे दुग्गसंवच्छरं संघे ॥

तत्रैव प्रतीच्छकाचार्यसमीपे तस्मिन्निर्गते यदि कोऽपि गच्छेत् निर्मातस्तदा सुन्दरम् । अथ न निर्मातः स च वर्षत्रयात्परतो निर्गतस्तत् वा गच्छीया एष सांप्रतमस्माकं सच्चित्तादिकं हरतीति कृत्वा ततो निर्गतस्तदा इयं मर्यादा सामाचार्यी (सकुदेहसि) स्वकुले स्वकीयकुलस्य समवायं कृत्वा कुलस्य कुलस्थविरस्य वा उपतिष्ठते ततः कुञ्जे कुत्रापि वाचनाचार्यं ददाति वारकेण वा वाचयति । कियन्तं काळमित्याह (तिप्पितियसि) प्रयत्निका जयन्ति । ततो नव वर्षाणि वाचयतीत्युक्तं जवति । यदा भवता निर्मातस्तदा सुन्दरम् । अथैकोऽपि न निर्मातस्ततः कुलं सच्चित्तादिकं गृह्णातीति कृत्वा गणमुपतिष्ठते गणोऽपि द्वे वर्षे पाठयति न सच्चित्तादिकं हरति । यद्येवमपि निर्मातस्ततः संघमुपतिष्ठते संघोऽपि वाचनाचार्यं ददाति स च संवत्सरं पाठयति एवं चादश वर्षाणि जवति यद्येवमेकोऽपि निर्मातस्ततः पुनरपि कुलादिस्यविरेषु वा तेन क्रमेणापतिष्ठते तावन्तमेव काळं कुलादीनि यथाक्रमं पाठयन्ति न सच्चित्तादिकं हरति एवमन्यान्यापि द्वादश वर्षाणि जवन्ति पूर्वचादशमिथ्य मीक्षितानि जाता वर्षाणां चतुर्विंशतिः । यद्येतावता काळेन नैकोऽपि निर्मातस्तदा विहरन्तु अथ निर्मातस्ततो त्रयोऽपि कुलगणसंघेऽपि तथैवोपतिष्ठते तेऽपि च तथैव पाठयन्ति । एतावन्ति चादश वर्षाणि चतुर्विंशत्या मीलयन्ते जाता षट्त्रिंशत् यद्येवं षट्त्रिंशता वर्षैरेकोऽपि निर्मातस्ततो विहरन्तु । अथैकोऽपि न निर्मातः । कथमिति चेदुच्यते ।

ओमादिकरणेहिं च, हुम्मेहत्तेण वा न निम्माओ ।

काऊण कुलममायं, कुलथेरे वा उवड्ढति ॥

अथमादिकारणैरशिवीदभिः कारणैरनवरतमपरापरप्राप्तेषु पश्यन्तं दुर्मेधतया वा नैकोऽपि निर्मातस्ततः कुलगणसंघं कृत्वा कुलगणसंघेऽपि वा सर्वेऽप्युपतिष्ठन्ते ततस्तैरुपसंपदं प्राहयितव्याः कुत्र पुनरिति चेदुच्यते ।

पव्वज्जएगपक्खिय, उवसंपययं गहा सए ठाणे ।

उत्तीसात्तिकेते, उवसंपयए उवादाए ॥

यः प्रव्रज्यैकपात्तिकस्तस्य पावं उपसंपदं तं कुलस्थविगं प्राहयेयुः सा च उपसंपदं पव्वजा वक्ष्यमाणरीत्या जयति तस्यां चोपसंपदं षट्त्रिंशद्वर्षातिक्रमे प्राप्तायां (सए ठाणिसि) विभक्तित्ययत्तत् स्वकामात्मैः स्थानमुपादाय गृहावा तैरुपसंपत्तव्यमिदमेव ज्ञाययति ।

गुरुमज्जितलोमज्जं, तिउवउ गुरु गुरुस्स वा जणू ।

अदवा कुलिवतो उ, पव्वजा एगपक्खीओ ॥

“गुरुमाजिज्ञातां” गुरुणां सहाध्यायी वितृज्यस्थानीयः मज्ज-
निक आत्मनः स ब्रह्मचारी ब्राह्मस्थानीयो गुरुगुरुः पितामहस्था-
नीयो गुरोः संबन्धी तं प्राप्तशिष्य आत्मनो ब्राह्मस्थानीय एते
प्रमज्ज्यैकपात्रिका उच्यन्ते । अथवा कुत्रः समानकुलोद्भवः सो-
ऽपि प्रमज्ज्यैकः एतेषां समीपे यथाक्रममुपपत्तव्यम् ।

पञ्चजाए सुएण य, चउभंगुव्वसंपया कमेणं तु ।

पुव्वाहि य वीसरिप, पट्टमासइ ततियभंगे उ ॥

इहैकपात्रिकप्रमज्ज्या भूतेन च जवति । तत्र प्रमज्ज्यैकपात्रिको-
ऽनन्तरमुक्तः भूतैकपात्रिका येन सहैकवाचनिकसूत्रम् । अत्र चतुर्ज-
ङ्ग । प्रमज्ज्यैकपात्रिकाः भूतेन च १ प्रमज्ज्याया न भूतेन २ भूतेन
न प्रमज्ज्या ३ न प्रमज्ज्याया न भूतेन ४ एतेषु चास्मा क्रमेणोपसं-
पत्प्रतिपत्तव्या (पट्टमाहस्यादि) प्रथमतः प्रथमभङ्गे उपसंप-
त्तव्यं तदुच्चावे तृतीये जङ्गे कुत इत्याह यतः पूर्वोर्ध्वतं भूते
स्मृतं सत्सप्तमुक्तेनैवाङ्गापयितुं शक्यते भूतैकपात्रिकायाः ।

अथ पञ्चविधामुपसंपद्माह ।

सुयमुदहुक्खवस्वेते, मग्गे त्रिणामोवसंपयाए य ।

वावांसं मंगुयं सं-दिट्ठभट्टे य सव्वे य ॥

भूतोपसंपत्तसुखदुःखोपसंपत्तकैरोपसंपत्त मार्गोपसंपत्त विनयो-
पसंपत्त एवं एषा पञ्चविधा उपसंपत्त (वृ ४ व ४०) एतासु भुतप्र-
हृणायाभ्यामचार्यमुपसंपत्तमनस्य भूतोपसंपत्त ३ मार्गे प्रज्जतो
मम योष्माका निश्चेति मार्गोपसंपत्त ४ विनयं कर्तुं गच्छान्त-
रमुपसंपत्तमानस्य विनयोपसंपत्त ५ भाष्यकृताऽप्युक्तम् । “उपसं-
पत्तपञ्चविहा, सुयमुदहुक्खे य खिसमग्गे य । विण उपसंपत्त
विबिय, पंचविहा होइ नायव्वा” एतासांमन्यतरामुपसंपत्त प्र-
थममादर्शनस्य विभागोद्भवा भवति विहारे कृते निरतिचार-
स्याप्यालोचना भवति । अयं जावः एकाहाप्यज्ञाहर्षाया यद्वा सांज्ञो-
गिकाः स्पर्धकपतयो गीतार्षाचार्या मिश्रन्ति तदा निरतिचारो
ऽव्यवस्थेयस्य विहारालोचनां स्वस्वविहारकामानुष्ठितप्रकाररूपां
ददातीति (जीतग १ पं० ७०। १ पं० ८०) एतासुपसंपत्तव्यहारमाह
(वाद्योत्तर इत्यादि) भूतोपसंपत्तिं द्वाविंशति नालक्षयति ब्रह्मन्ते त-
द्यथा मातर १ पिता २ स्राता ३ जगिनी ४ पुत्रो ५ बुद्धिता ६ मातुमा
ता ७ मातुःपिता ८ मातुःस्राता ९ मातुःजगिनी १० एवं पितुर्माता ११
पितुःपिता १२ पितुःस्राता १३ पितुःजगिनी १४ ब्राह्मपुत्रो १५ ब्राह्म-
द्विता १६ जगिन्याः पुत्रः १७ जगिन्याः पुत्रिका १८ पुत्रस्य पुत्रः १९
पुत्रस्य पुत्रिका २० बुद्धिः पुत्रः २१ बुद्धिः पुत्रिका २२ चेति ।
एतानि द्वाविंशतिरपि भूतोपसंपत्तं प्रतिपश्येज्जवन्ति । सुखदुः-
खोपसंपत्तस्तु एतां द्वाविंशतिमन्यथा पूर्वं संस्तुतप्रवृत्तस्तुता
न प्रपौत्रहयसुरादीन् हनते । कैरोपसंपत्तस्तु तान् सर्वानपि धय-
स्माह्व हनते । मार्गोपसंपत्त एतान् सर्वानपि हनते । अपरं च ये
केचित् एहा जायितास्तानपि प्राप्नोति । विनयोपसंपत्तं प्रतिपश्ये
सर्वानपि ज्ञाताज्ञातदृष्टादृष्टान् हनते नवरं विनयाहस्य विनयं
प्रयुङ्क्ते ‘सपट्ठाणि’ यदुक्तं तस्याऽयमर्थः । पञ्चविधामुपसंपत्त
तस्मिन् स्थाने प्रतिपत्तव्या । किमुक्तं भवति । भूतोपसंपत्तं प्रति-
पत्तिर्मात्रेणैव पात्रैः भूतमस्ति तत्तस्य स्वस्थानम् । सुखदुःखायिनः
स्वस्थानं यत्र वैयावृत्त्यकराः सन्ति । कैरोपसंपत्तं यद्वा यद्वा
कैरे अकृपानादिकमस्ति । मार्गोपसंपत्तं यद्वा यद्वा मार्गः सम-
न्ति । विनयोपसंपत्तं यद्वा यद्वा विनयकरणं युज्यते एतानि स्व-
स्थानानि । अथवा स्वस्थानं नाम प्रमज्ज्या भूतेन च ये एक-
पात्रिकास्तत्र प्रथमस्य समुपसंपत्तव्यम् । पश्चात्तु भूतेन

चैकपात्रिकस्य पात्रैः । ततः भूतेन गणेन च एकपात्रिकस्य
समीपे ततः भूतेनैकपात्रिकस्य समीपे ततः प्रमज्ज्यैकपात्रिक-
स्य सकादो ततः प्रमज्ज्या भूतेन च नैकपात्रिकस्यापि पात्रैः उप-
संपत्तप्रतिपत्तव्यम् । आह । साधर्मिकावात्सव्याधानार्थं सर्वे-
णाऽपि सर्वस्य भूताभ्ययनादि कर्त्तव्यं ततः किमर्थं प्रथमं प्रम-
ज्जाकुत्रादि निगसन्नतरेषूपसंपत्त इत्याह ।

सव्वस वि कायव्वं, निच्चयओ किं कुलं च अकुलं च ।

कालसजावममते गारवल्हाज्जादिकं हितं ॥

निश्चयतः सर्वेण सर्वस्याप्यविशेषेण भूतवाचनादिकमात्मनो
विपुत्रतः निजैरामभिलषता कर्त्तव्यम् । किं कुलमकुलं चेत्या-
दिनिवारणायाः परदुःखमालक्षणयोः कालस्तस्य यः स्वभाषोऽनु-
ज्ञावस्तेनात्मीयोऽयमित्यादिकं यन्ममत्वं तच्च गुर्वोदिविषयं गौर-
वं बहुमानवुद्धिर्वा च तदीया हज्जा एतः प्रेरिताः सुक्कैव करि-
ष्यन्तीति कृत्वा प्रथमं प्रमज्ज्यादिनिरासन्नतरेषूपसंपत्तव्यं गते
ज्ञानार्थं गमनम् ।

अथ दर्शनार्थं गमनमाह ।

कालियपुव्वगए वा, णिम्माओ जति य आत्थि सेसत्ति ।
दंसएदीवगगहिउं, गच्छइ अहवाग्गेहिं तु ॥

कालिकभूते पूर्वगते च यद्वा यस्मिन्काले भूतं प्रचरति तांस्म-
न् । अप्राप्त्येन च यदा निर्मिता जवति यदि च तस्य प्रदुग्धा-
रणशक्तिस्तथाविधा समस्ति तथाविधानि ततो दर्शनदीपका-
नि सम्प्रदर्शनज्ञानसहकारीणि यानि सम्प्रत्यादीनि शास्त्राणि
तेषां हेतोरन्यं गणं गच्छति अथवा एभिः कारणैर्गच्छेत् ।

जिक्खूगा जहिं देसे, वोढिय यत्तिणिएहएहि संसग्गी ।

ते सं पसुवणंति, असहमाणो विसाजिए गमणं ॥

यत्र देशे जिज्जुका यौद्धा योद्धिका वा निहवा वा तेषां तत्र स्थ-
त्वा तत्र ते आचार्याः स्थितास्तैः सार्द्धमाचार्याणां संसर्गः प्रीति-
रित्यर्थः ते च जिक्कादयः स्वसिद्धान्तं प्रज्ञापयन्ति स चाचार्यो
दाक्षिण्येन तर्कप्रथाप्रार्थनतया वा तृष्णीकस्तिष्ठति तं च
तदीयां प्रज्ञापनामसहमानः कश्चिद्व द्वितीयश्चित्तयति अन्यं गणं
गत्वा दर्शनप्रज्ञावकानि शास्त्राणि पठामि येनामून् निरुत्तरान्
करोमि एवं विविच्य स तथैव गुरुनापुच्छ्य तैर्विसर्जितो गच्छ-
ति । इदमेव ज्ञापयति ।

लोए वि अपरिवादो, जिक्खुगमादी य गाढव मंढति ।

विपरिणामंति सेहा, अ जामिज्जंति सक्का य ॥

जिज्जुकादीनां स्वसिद्धान्तशिर ब्रह्मस्य प्ररूपयतामपि यदा सू-
रयो न किमपि भुवते ततो शोके परिवादो जातः । एते आंतन-
मुपगम न किमपि जानते अस्मी तु सौगतः सर्वमेव बुद्धयन्ते । एव-
ञ्च ते भिक्कुकादयः परिवादं भुत्वा गाढतरं जैनशासनं च मढय-
न्ति शौक्ताश्च विपरिणामन्ति आश्चाद्यै रक्तपटोपासकैरपन्नाभ्य-
न्ते एतैश्च ते जिक्को वररशिरोमणयश्चाकारिणो यद्यस्ति
सामर्थ्यं ततो ऽस्माकमुत्तरं प्रयच्छन्तु । अथवा तैर्भिक्कुकादिभिः
स्थानियमाचार्यैरपि वारटको निष्करो वस्ते ।

सो रसगिणी न यत्तिण, परतित्थियतज्जाणं असहमाणो ।

गमणं बहुसज्जेत्तं, आगएणं वादिपरिजाओ ॥

स आचार्यो रसगुहः स्थिग्धमपुराहारद्वयः सामर्थ्यं सत्यपि
न किञ्चिदुत्तरं प्रयच्छति एवमादिकां परतीर्थिकतर्जनामसह-

मानः शिष्यः आचार्यं विधिना पृष्ट्वा निर्गतोऽन्यगणगमनं हृत-
वान् । तत्र च तर्कशास्त्राणि श्रुत्वा बहुश्रुतवं तस्य संज्ञां । ततो
भूयः स्वगच्छे आगमनम् । आगतेन च पूर्वमाचार्याः हृष्टव्यास्त-
तोऽन्यस्यो वसन्तौ स्थित्वा या तत्र वादार्ग्यकुशलाः पणं तौ प-
रिचिन्तां कृत्वा राहो महाजनस्य च पुरतः परतीर्थिकान् निष्पिप-
प्रश्नव्याकरणत्वा करोति ।

चोयपरायणकुविया, जति पडिसेहंति साहु द्रव्यं च ।

अह विअणुगओ अम्हं, मासपवत्तं परिहवेह ॥

चोदे पराङ्गाने कुपिताः सन्तो यदि ते भिक्षुकादयः श्राचार्यस्य
तं वष्टं प्रतिषेधन्ति ततः साधु सुन्दरं लष्टं वा न्रीष्टं जातमिति ।
अथ तत्र कोऽपि व्र्यात एतस्य को दोषश्चिरमनुगत एवोऽस्मा-
कं मा पूर्वप्रवृत्तं दातव्यमस्य परिहापयत ततः को विधिरित्याह ।
काऊण पद पणमं, छेदमुत्तस्स दलाह पणिपुत्तं ।

अस्यत्य वसिष्ठमरण, तास च एवदण काज ॥

गुरोः पदकमवप्रणामं कृत्वा वक्तव्यं नृदं श्रुत्वा प्रतपृच्छां मम
प्रयच्छत । अत्र चागीतार्थाः शृण्वन्ति ततोऽन्यस्यां वसतौ ग-
च्छन्तः एवमुक्तोऽपि यदि तस्या वसन्तेन निर्गच्छति तत्राख्यायि-
कादिकथापनेन चिरं रात्रौ गुरुवं जागरणं कारागणीयास्तैर्वात्रो न कर्त्त-
व्यः । अत्र निवेदनं कृत्वा गन्तव्यमिदमेव व्याचष्टे ।

सदं च हेतुसत्यं, अहिज्जिओ वेदमुत्तणट्ठं मे ।

तत्थ य मा सुत्तथा, सुणिज्ज तो अस्सहिं वत्तिमो ॥

शब्दशास्त्रमिन्द्रादिकं हेतुशास्त्रं सम्मत्प्यादिकं शास्त्रंमध्ययनस्य
 चन्द्रसूत्रं निशीथादिकं सूत्रतोऽप्येतस्तदुभयतो वा मम नष्टं तस्य
 प्रतिपुष्टं मे प्रयच्छत । अत्र च वसतावसुतार्थाः शैवा अपरि-
 णामका वा न शुश्रूषुरतोऽन्यस्यां वसतौ वसाम पद्यमन्य-
 वप्रदेशेन निष्काशयति । अथ तस्या वसतेः द्वेन्द्राद्वा निर्गेन्तुं ने-
 च्छति ततोऽयं विधिः ।

स्वित्तरक्खिणिवेयण, इयरे पुब्बं तु गाहिया समणा ।

जगविश्वो सो अचिरं, जह णिज्जंतो ए चेतेति ॥

आरक्तिको दण्डपाशिकस्तस्य निवेदनं क्रियते (स्त्रिंशति)
अस्माकं क्रिपयित्तः साधुः समस्तित न वयमर्धरात्रौ वैयसकाश
नेय्यामः स यदि नीयमानो द्वियेऽहं द्वियेऽहमिय्यारहेत् ततो
युष्यातिनं क्रिमपि भणनीयमितरे अग्रातिर्थाः श्रमणाः पूर्वमेव
प्राप्तास्त कस्तस्यः वयमाचार्यमितरे नेय्यामो मा योजं कुरुक्षेत्रं स-
चात्रार्थश्रममाख्यायिकाः कथापरिव्या जागतिः सन् यदा
निर्भरे सुप्तो प्रवति तदा नीयते यदा नीयमानो न किंचिन्नेत्यदि ।

निएहयसंसग्गीए, बहुसो भषं तु वेहसो कुणइ ।

तुह किंति वत्ति परिणम, गतागतेणोणिओ विहिणा ॥

अथ निवृत्तानां संसर्गाचार्यां न निर्गच्छति बहुशो भययमा-
 नोऽप्युपेक्षां कुरुते अथवा ब्रूयात् यद्यहं निवृत्तसंसर्गं करोमि ततो
 भवतो दुःखयति व्रजत्वं यत्नं गन्तव्यमप्यत्र परिणामं गुरुणां ज्ञात्वा
 शिष्येण गतागतेनान्यं गणं गत्वा शास्त्रारण्यधीय भूयः भ्राम-
 नेन निवृत्तान् पराजित्याचार्यां विधिना अवन्तरोक्तेन निष्काशि-
 तः कथ्यते ।

एस विद्विषिसज्जिए, अविसज्जियन्नहगदोसआणार्इ ।

तेसिं पि हुंति लहूगा, अविहिविही सो इमो होड ॥

एष विधिर्गुणैः विसर्जिते मन्त्रेऽपि अविस्मृतस्य तु गच्छत-
श्चतुर्धनुः दोषाश्चाज्ञादयः । तेषामपि प्रतीच्छतां चतुर्धनुकाः एषो-
विधिरुक्तोऽतोऽविधिना गन्तव्यं सचाऽयं विधिर्भषति ।

दंसणमत्ये पक्खो, आयरिय भवज्जाय ससगाणं च ।

एकेकपंचदिवसे, अहवा पक्षेण सव्वे वि ॥

दर्शनप्रभावकाणां शास्त्राणामर्थो य निर्गच्छत एकं पक्षमापृच्छन्
कालो भवति तद्यथा । आचार्यः पञ्च दिवसानापृच्छते यदि न
विस्मर्यति तत उपाध्यायोऽपि पञ्च दिवसान् शेषसाधवोऽपि प-
ञ्च दिवसान् अथवा पक्षेण सर्वेऽपि पृच्छन्ते । किमुक्तं भवति
दिने दिने किन्तु सर्वेऽपि पृच्छन्ते यावत् पक्वः पूर्ण इति ।

एष विहि आगतं तु, पडिच्छअपमिच्छणा भवे लहुगा ।

अहवा इमेहि आगम, एगादिपडिच्छए गुरुगा ॥

एगे अपरिणए य, अप्पाहारे य थेरए ।

गिलाणे बहुरागी य, मंदधम्मे य पाहुडे ॥

एतारिमं विउस्सज्ज, विप्पवासो न कप्पई ।

सीसपाडिच्छायारिणः पायच्छित्तं विहिज्जइ ॥

विद्यपदमसंविगे, संविगे चैव कारणागदे ।

नाकण तस्स भावं, होइ उ गमणं अणापुच्छा ॥

गाथाचतुष्टयमपि गतार्थं गतं दर्शनार्थं गमनम् ।

अथ चरित्रार्थमाह ।

चारिचट्टं देसे (पुविहा) एसणदोसा य इत्थिदोसा य ।

गच्छन्ति य सीयन्ते, आयसमुत्येहिं दोसेहिं ॥

चारित्र्यार्थं गमनं द्विधा देशदोषैरात्मसमुत्थदोषैश्च देशदोषा
द्विविधा एषणा दोषाः स्त्रीदोषाश्च । आत्मसमुत्था अपि द्विधा
गुरुदोषा गच्छदोषाश्च । तत्र गच्छो यथात्मसमुत्थद्वयकृत्वा-
सामाचारिविथत्करणवृत्तौदोषैः स्वीदते तत्र पक्षमापृच्छ-
न्नास्ते तत् ऊर्ध्वं गच्छति । इदमेव व्याचष्ट ।

जिहि यं एसणदोसा, पुरकम्माई ण तत्थ गंतव्वं ।

उदगपउरो व दोसो, जहिं व चरिगाइसंकिण्णो ॥

यत्र देशे पुरःकर्मादय एषणादोषाः भवेयुस्तत्र न गन्तव्यं यो वा
उदकप्रचुरो देशः सिन्धुविषयवत् यो वा चरिकादिभिः परिम्रा-
जिकाकापालिका नवनिकादिभिर्भूदमोहादि निराकीर्णो विषयस्त-
त्रापि न गन्तव्यम्। अथाशिवादिभिः कारणैस्तत्र गता भवेयुस्ततः

असिवाईहिं गता पुण, तक्कज्जसमप्पिया तत्रो णिति ।

आयारियमणिते पुण, आपुच्छिउं अप्पणा णिति ।।

अशिवादिनिर्दुर्भक्षपुरुषकादिभिः कारयैस्त्व गता अपि
(तक्षजसमप्ययति) प्राकृतं पूर्वपदनिपातस्याभिमतत्वात्
समापिततत्कार्याः संयमकैश्च यदा अशिवादीनि रिकटानि ज्ञ-
वन्तीति ज्ञावः । तद्वत् असंयमकैश्चानिर्गच्छन्ति यथाचार्याः के-
नपि प्रतिबन्धेन सद्बोधो न निर्गच्छेयुस्ततो ये एकोद्गृह्यो बहुयो वा
अस्मिन्वस्तुते गुरुमापृच्छपातमात्रा निर्गच्छन्ति तत्र चाऽयं विधिः ।

दो मासे एसणाए, इत्थि वजेज्ज अह्म दिवसाई ।

गच्छन्मि होइ पक्खो, आयसपुच्छेगदिवसं तु ।

एषणायामनुसृत्यमानायां यतनया अनेषणीयमपि गृह्णन् द्वौ मासौ गुरुमापृच्छन् प्रतीकृते। अथ स्त्री शय्याप्रभृतिका उपसर्ग-
यति। अथान्मना शय्यालतर्थादौ स्त्रियां मध्यमिकायां वा प्रातिवे-

दिमक्यामतीवाधुपपन्न उजयं वा परस्परमधुपपन्नं ततो यदा ऽऽचार्यसंनिहितस्तदा तमापृच्छ गच्छति अथासंनिहितः संज्ञा-
नृस्यादां गत आचार्यस्तदा एवमेवानापृच्छागच्छति अपरं वा
संनिहितसाधुं भणति मम वचनेन गुरुणामापृच्छन् निवेद-
नोयम् "एयविहिमागयंतु" गाढा "एय अपरिणय एय" गाढा "एया
रिसं विरुस्सज्ज" गाढा । इति गाथात्रयमपि गतार्थं ज्ञवेत्किं-
कारणं येन न पृच्छेत् ।

वितियपदमसंविगे, संविगे चेव कारणागदे ।

नाऊण तस्म जावं, अप्पण जावं अणापुच्छा ॥

द्वितीयपदमत्रोच्यते ! आचार्यादिरसंविगो ज्ञेयः अथवा संवि-
ग्नः परमहिदृष्टादिकमागच्छकारणमवलम्ब्य न पृच्छेत् । तस्य
च गुरोर्नामसुविरेणापि न विसर्जयतीति वक्ष्यं ज्ञान्वा आ-
त्मीयं च भावमहिमदं तिष्ठन्नवदं विनश्यामीति ज्ञात्वा अनापृ-
च्छापि भजेत् । अथ गुरोश्चारित्रं सीदतो विधिमाह ।

सज्जापरकप्पट्ठी, चरित्तउवणा अभिगयां खरिया ।

सारुविओ गिहत्थो, सो वि उवाएण हरियव्णो ॥

शय्यातरस्य कल्पस्थिकायां आचार्येण चारित्रस्य स्थापना कृता
तां प्रतिसेवत इति ज्ञातः तस्यां चारित्रस्थापनायां जातायां ह्यङ्क-
रिका वा काचिद्विगता जीवाद्याधिगमोपेताश्चाविकेत्यर्थस्तस्या-
माचार्योऽधुपपन्नः स च चारित्रवर्जितो वेपथारी भवेत् सारु-
पिको वा गृहस्थो वा उपलक्षणत्वात्सिद्धपुत्रको वा तत्र मुण्डि-
तशिराः शुक्लवासःपरिधायी कच्छामबद्धं अभायको भिक्षां
हिएदमानः सारूपिक उच्यते । यस्तु मुदरः सशिक्षको वा स-
भार्यकः ससिद्धपुत्रकः पश्चमेयामत्यन्तर उपायेन दर्शयः । कथ-
मिति चेदुच्यते पूर्वं तावदुक्तो जगयन्ते वयं युष्मद्विरहिता
अनाथाः अतः । प्रसीद गच्छामोऽपरं केन परमुक्ते यदि
नेच्छन्ति ततो यस्यां स प्रतिबद्धः स प्रज्ञाप्यते परं यदुनां सा-
धूनामाधारः परेन विना गच्छस्य ज्ञानादीनां सिद्धाणिरतो
मा नरकादिकं संसारमात्मनो वक्ष्ये यदि सा इच्छति ततः सुन्द-
रमथ न तिष्ठति ततो विद्यामन्त्रादिभिरावस्यते । तदज्ञावे
केवयिका अपि तस्या दीयन्ते । गुरुश्च क्रमेण रात्रौ दर्शयः ।
एवं तावज्जिह्महृदय विधिरुक्तः ।

(सूत्रम्) गणावच्छेदं जे गणादवक्कम्म इच्छिज्जा अणं
गणं उवसंपज्जिताणं विहरित्तए कप्पति एो से कप्पइ
अणापुच्छिता आयरियं वा जाव अणं गणं उवसंपज्जि-
त्ताणं विहरित्तए । कप्पइ एो आउत्थिता आयरियं वा
जाव विहरित्तए य से वितरंति एवं से कप्पइ जाव
विहरित्तए एते य से एो वितरंति एवं से एो कप्पइ
जाव विहरित्तए २१ आयरिय उवज्झाए य गणाओ
अवक्कम्म इच्छेज्जा अणं गणं उवसंपज्जिताणं विहरि-
त्तए कप्पइ आयरिय आयरियस्स आयरियगणावच्छे-
दयस्स गणावच्छेदयत्तं निक्खिवित्ता अणं गणं उवसंप-
ज्जिताणं विहरित्तए उवज्झायत्तं णिक्खिवित्ता अणं ग-
णं उपसंपज्जिताणं विहरित्तए । एो से कप्पइ अणापु-
च्छिता आयरियं वा जाव अणं गणं उवसंपज्जिताणं
विहरित्तए कप्पति से आपुच्छिता जाव विहरित्तए ते

य से वितरंति एवं से कप्पति अणं गणं उपसंपज्जिताणं
विहरित्तए ते से एो वियरंति । एवं से एो कप्पति ।
अणं गणं उवसंपज्जिताणं विहरित्तए । २२ ।

इत्थं सूत्रद्वयस्य व्याख्या प्राग्वत् नवरं गणावच्छेदिकत्वमा-
चार्योपाध्यायत्वं च निश्चित्य गन्तव्यमिति विशेषः । अथ भाष्यम् ।
एमेव गणावच्छे, गणिआयरिए वि होइ एमेव ।

नवरं पुण नाणत्तं, ते नियमा हुंति वत्ताओ ॥

एवमेव जिधुवन् गणावच्छेदकस्य ज्ञानदर्शनचारित्रार्थमन्यं गणं
गच्छतो विधिर्द्वैतः । गणिन उपाध्यायस्याचार्यस्य चैवमेवविधिः
नवरं पुनरित्दं नानात्वं नियमास्ते गणावच्छेदिकादयो व्यक्ता
ज्वन्ति नो अव्यक्ताः ॥

एमेव गमो नियमा, निग्गंयीणं पि होइ नायव्वो ।

एणएट्ठ जो उ जेइ, सच्चित्तं ए अण्णिणो जाव ॥

एष एव जिह्मसूत्रको गमो निग्गंयीणाल्पपरं गणमुपसंपद्य-
मानायां ज्ञातव्यः नवरं नियमेनैव ताः ससहायाः यः पुन-
र्ज्ञानार्थं न आचार्यिकं नयति स यावदद्यापि न वाचनाचार्यस्या-
प्यति तावत्सच्चित्तादिकं तस्यैवाभवति अपितास्तु पुनर्वोचना-
चार्यस्याज्ञायकः पुनस्तां नयतीत्याह ।

पंचएहं एगयरं, उग्गहवज्जं तु लमति सच्चित्तं ।

आपुच्छ अट्ठपरवत्, इत्थीसत्थेण संविगो ॥

पञ्चानामाचार्योपाध्यायप्रवर्तकस्थविरगणावच्छेदकानामेकत-
रः संयतीर्नयति तत्र च सच्चित्तादिकं परस्त्रैवावग्रहवर्जं स
एव व्रजते निग्गंयी च ज्ञानार्थं व्रजन्तौ अष्टौ पञ्चानापृच्छति ।
तत्राचार्यमेकं पञ्चमापृच्छति यदि न विसर्जयति तत उपाध्यायं
ब्रूमं गच्छं चैवमेव पृच्छति संयतीवर्गोऽपि प्रवर्तिनी गणाव-
च्छेदिकाभिराशोयसाध्वीयंथाकर्ममेकैकं पञ्चमापृच्छति । ताश्च
स्त्रीसाध्वेन समं संविग्नेन परिणतवयसा साधुना नेतव्याः ।

(सूत्रम्) भिक्खूगणाओ अवक्कम्म इच्छिज्जा अणं गणं
संभोगपडियाए उवसंपज्जिताणं विहरित्तए नो से कप्पइ
अणापुच्छिता आयरियं वा जाव अणं गणं संभोगपडि-
याए उवसंपज्जिताणं कप्पइ से आपुच्छिता आयरियं वा
जाव विहरित्ता ते य से वियरंति । एवं से कप्पइ जाव
विहरित्तए । ते य से न वियरिज्जा एवं से नो कप्पइ जाव
विहरित्तए जत्थुत्तरियं धम्मविणयं व्वेज्जा । एवं से
कप्पइ अणं गणं संभोगे पडियाए उवसंपज्जिताणं विह-
रित्तए जत्थुत्तरियं धम्मविणयं नो व्वेज्जा एवं से नो
कप्पइ अणं गणं जाव विहरित्तए ॥

अस्य व्याख्या प्राग्वत् नवरं सांभोगिकमणेरुक्त्यां समुद्देशिना-
द्विरुक्तप्रत्ययनिमित्तं " जत्थुत्तरियमित्यादि " यत्र उत्तरं प्र-
धानत्वं धर्मेविनयं स्मारणधारणादिरूपां धार्मिकीं भिक्षां व्रजेत
एवं (से) तस्य कल्पते अन्त्यं गणमुपसंपद्य विहर्तुं यथास्तरं ध-
र्मेविनयं नो लभेत एवं (से) तस्य नो कल्पते उपसंपद्य विह-
र्तुमिति सूत्रार्थः । अथ भाष्यम् ।

संभोगो वि हु निहि का-रणोहिं नाणट्ठदसणचरित्ते ।

संकमणे चउजंगो, पटमो गच्छम्म सीयंते ॥

संज्ञेनापि त्रिभिः कारणैरप्येत तद्यथा ज्ञानार्थं दर्शनार्थं चाग्रिथं च । तत्र ज्ञानार्थं दर्शनार्थं च यस्यापसंपदं प्रतिपन्नस्तस्मिन् सूत्रार्थेनादर्शं सीदति गणान्तरे संक्रमणे स एव विधेयः पूर्वसूत्रे ज्ञानतद्विचारार्थं तु यस्यापसंपदस्य चरणकरणक्रियायां सीदति चतुर्भङ्गो भवति । गच्छः सीदति नाचार्यः । आचार्यः सीदति न गच्छः । गच्छोऽप्याचार्योऽपि सीदति । न गच्छो नाचार्य इति । ४ । अत्र प्रथमो भङ्गो गच्छं सीदति मन्तव्यस्तत्र च गुरुणा स्वयं वा गच्छस्य नोदना कर्त्तव्या कथं पुनः स गच्छः सीददित्याह ।

पडिवेदादिपारिषत्वेकखण्डनिक्रिययादाएविणयसज्जाए ।

आज्ञागच्छवगजत्त-ट्टासापमलसंज्ञातराईसु ॥

ते गच्छसाधनः प्रत्युपेक्षणं कावेन कुर्वति न्यूनातिरिक्तादिदोषैर्विपर्यासेन वा प्रत्युपेक्षितं गुरुत्वानादीनां वा न प्रत्युपेक्षितं निष्कर्णादिना वा वनेयति दण्डकान्तं निक्षिपन्त आदृशो वा न प्रत्युपेक्षितं न वा प्रमाजयन्ति दुष्प्रत्युपेक्षितं दुष्प्रमाजितं वा कुर्वन्ति यथाहं विनयं न प्रयुज्जेत । स्वाध्यायं सूत्रपौरुष्यां वार्थपौरुष्यां वा न कुर्वन्ति । अक्रात्रे अस्वाध्याये वा कुर्वन्ति पात्रिकादिषु आलोचनानं न प्रयच्छन्ति । अथवा आलोचयन्ति “ उणं द्विसि पगातेन वा ” इत्यादिकं सप्तविधमाशोकं न प्रयुज्जेत संखर्षी वा आशोकान्तः स्थापनाः कुशानि स्थापयन्ति भकार्थं माहृदयां समुद्देशनं न कुर्वन्ति गृहस्थनापाभिर्भावेन सावर्धं वा भावते पटत्रकेऽप्यानीतिं लुञ्जेत । दाय्यातरपिण्डं लुञ्जेत आदिग्रहणेनो-
क्तामगुरुं गृह्णति । इतरेषु गच्छस्य सीदते विधिमाह ।

चोयार्वेदं गुरुणा, विनीयमाणं गणं सयं वावि ।

आयवियं सीदन्तं, सयं गणैणं व चोयावे ॥

प्रथमभङ्गे सामाचार्या विपरीदन्तं गच्छं गुरुणा नोदयति । अथ वा स्वयमेव नोदयति । द्वितीयभङ्गे आचार्यं सीदन्तं स्वयं वा गणनं वा नोदयति ।

दुन्नि वि विनीयमाणे, सयं व वा जे तहिं न मीयंति ।

उाणं उाणामज्जठ, अणुलोभाईहिं चोएंति ॥

तृतीयभङ्गे गच्छाचार्यां ढावपि सीदन्तं स्वयमेव नोदयति ये वा तत्र न सीदन्ति तेनोदयन्ति । किं वदुना स्यन्तं स्थानमासाद्य प्राप्यानुलोमादिभिर्विचोभिर्नोदयति । किमुक्तं जवति । आचार्यापेक्षयादिकं भिलुलुकादिकं वा पुरुषवस्तु ज्ञात्वा यस्य यादवो नोदना योग्या यो वा खस्तायेऽ मूडसाधनः क्रूरोक्रूरो वा यथा नोदनां गृह्णाति तं तथा नोदयेत् ।

जणमाणे जणाविंते, अयणमाणम्मि पक्खो उक्कोमो ।

लज्जे पंच तिन्नि व, तुहं किंति विपरिणए विवेगो ॥

गच्छमाचार्यमुभयं वा सीदन्तं स्वयं भणेत अथैश्च भाणय-
चास्ते यत्र न जानति एते भाणयमाना अपि नोद्यन्तं कतिपयति तत्रोत्कर्षतः पक्षमेकं तिष्ठति गुरुं पुनः सीदन्तं ब्रज्या गौरवेण वा ज्ञानत्रयि पञ्च चीरं वा दिवसान् अजणन्ति शुद्धम् । अथा-
भाष्यमाणा गच्छो गुरुत्वमयं भणेत । जवतः किं दुःखयति यदि वयं सादामस्तर्हि वयमेव दुर्गतिं गमिष्यामः । एवं विधिना ज्ञावेनेव तेषां परिणतेर्विवेकस्तनः परित्यागो विधेयस्ततश्चा-
र्यं गणं संक्रामति तत्र चतुर्भङ्गो मन्थिनः संविमगणं संक्रामति ? मन्थिनोऽसंविमग्न २ असंविमग्नः संविमग्न ३ असंविमग्नोऽसं-
विमग्न ४ तत्र प्रथमो तद्गुणायुच्यते ।

संविमग्नविहारायो, संविमगा दुन्नि एज्ज अययगो ।

आलोइयम्मि मुच्छो, तिंविहो उ विट्ठि मगणा नवरं ॥

संविमग्नविहारात् संविमग्नो ह्ये अन्यतरं गीताथोऽगोताथो सं-
विमगे गच्छे समागच्छन्तां स च गीताथोऽगोताथो वा यानो दि-
वसान् संविमगेऽयः स्फुटितस्तद्गुणोदाहरणं स्वयमेव्याज्ञोचयति
आलोचने च शुद्धः । नवरं त्रिविधोपधेयथाकृतादिरूपस्य मा-
गणा कर्त्तव्या । इदमेव व्याचष्टे ।

गीययगीतो गीति, अप्पडिवेदं ए होइ उवयानो ।

अगीययस्म वि एवं, जेण सुता ओहिनज्जुत्ती ॥

स संविमग्नो गीताथोऽगोताथो वा । यदि गीताथो व्रजिका-
दिषु अप्रतिवचः आयातः तत उपधेरुपघातो न जवति तदा
प्रायश्चित्तम् । अगीताथस्य येन जवत्यतः ओघनिर्मुक्तिः धृता त-
स्याप्येवमेव प्रतिवच्यमानस्य नोपधिरुपहन्यते ।

गीयाए व विस्साए व, एणह वयंताए वडयमाईसु ।

पडिवज्जंताणं पि हु, उवहिं तह गेह चारुवणो ॥

द्वयोर्गीताथेयोर्गीताथोर्गीताथविमिश्रयोर्वा वजनेर्मेजिकादिषु
प्रतिवद्धमानयेरत्युपधिनोपहन्यते न वा आरोपणा प्रायश्चित्तं
जयति । एतेमेकोऽनेके वा विधिना समागतान्यभ्युज्जितं गणाश्रितं
तास्तत आरक्ष्याशोचनं वदन्ति । अथ त्रिविधोपधिमार्गणमाह ।

आगंतु जहागरयं, वत्येव अहोकरस्स असईए ।

मेज्जितं मज्झिमंदि, मा गाव चारणमणोए ॥

तस्य गीताथस्यगीताथस्य वा त्रिविध उपधिरन्येत । तद्यथा
यथाकृताऽहपरिकर्मा सपरिकर्मा वा वास्तव्यानामप्येवमेव
त्रिविध उपधिरन्येत । तत्र यथाकृता यथाकृतेन मीढ्यते अल्प-
परिकर्मा अहपरिकर्मणा सपरिकर्मा सपरिकर्मणा । अथ वास्त-
व्यानां यथाकृता नास्ति तत आगंतुकस्य यथाक्रमं वास्तव्य-
मध्यमेरहपरिकर्मभिः सह मीढ्यति किं कारणमिति चेद-
त् आह । माऽसौ मीढ्यतः सन् अगीताथस्य मदीय उपधिरुत्तम-
सांतेगिकः अतोऽहमेव सुन्दर इत्येवं गौरवकारणं जवेदिति ।

गीयत्येण मिलिज्जइ, जो पुण गोआं वि गावंचकुणइ ।

तस्सुवही मेलिज्जइ, अदिगगणअपचोइ इहग ॥

गीताथो यथागौरव्यो ततस्तदीयो यथाकृतः प्रतिग्रहो वास्त-
व्यथाकृतानोवऽहपरिकर्मभिः सह न मीलयति किं तु उ-
त्तमसांभोगिकाः क्रियन्ते । यस्तु गीताथोऽपि गौरवकारणेन तस्य
कृते वास्तव्याहपरिकर्मभिः सह मीढ्यते किं कारणमिति चे-
दत् आह (इहर्गति) यदि यथाकृतपरिज्ञानेन परिशुष्यते तदा
केनाप्यज्ञाना अहपरिकर्मणा समं मेज्जितं दृष्ट्वा स गीताथो-
ऽधिकरणमसंखलं कुर्यात् किमर्थं मदीय उत्कृष्टोपधिरुद्धेन सह
मीढ्यते इति । अपरयथोवा शिक्षाणां नयेत् । अयमेतेषां सकाशाद्गु-
णुत्तरविहारी येनोपधिरुत्कृष्टपरिहृष्टे एते तु हीनतरा इति ।

एवं खलु संविमगा-संविमगे संक्रमं करमाणो ।

संविमगासंविमगे, संविमगे वा वि संविमगे ॥ ३ ॥

एवं खलु संविमगस्य संविमेषु संक्रमं कुर्वणस्य विधिरुक्तः ।
अथ संविमगस्यासंविमेषु संक्रामतेऽसंविमगस्य वा संविमेषु
संक्रामते विधिरुच्यते । तत्र संविमगस्यासंविमसंक्रमणे ताव-
दिमे दोषाः ।

सीद्गुहं वायगुहं, उदहिं व पडित्तं व जो पविमो ।

अमिवं ओषोयिरियं, धुवं मे अण्णा पविञ्चो ॥

मिहगुहां व्याघ्रगुहामुदधिं समुक्ते प्रदीप्तं वा नमरादिकं यः प्रविशति अशियमयमोदयं वा यत्र देशे तत्र यः प्रविशति तेन ध्यमात्मा परित्यक्तः ।

चरणकरणल्लहणे, पासस्ये जो उ पविमए समणो ।

जतमाए य पहिउं, सो ठाणो परिचयइ तिसि ॥

एवं मिहगुहादिस्थानीये चरणकरणल्लहणे पाश्वेस्थे यः धर्मणो यतमानाः संविज्ञानं प्रहाय परित्यज्य प्रविशति स मन्द-धर्मो ब्रौणि स्थानानि ज्ञानदर्शनचारित्र्यरूपाणि परित्यजति । अपि च मिहगुहादिप्रवेशे एकत्राविकर्मणं प्राप्नोति पाश्वेस्थे-पु पुनः प्रत्यक्षनेकानि मरणानि प्राप्नोति ।

एमेव अहाऊंद, कुमालोअनन्ननीयमंसत्ते ।

जं तिगिए परिचयइ, नाणं तद्ध दंसएचरित्तं ॥

एवमेव पाश्वेस्थवत् यथाऊन्देपु कुश्रीत्रावसन्ननित्यवासि-मन्त्रेषु च विश्रुते मन्त्रयम् । यद्य ब्रौणि स्थानानि परित्यज-ताभ्युक्तं तद्ज्ञानं दर्शनञ्चारित्र्यं चेति उच्यते गतो द्वितीयोऽङ्गः ।

अथ तृतीयोऽङ्गमाह ।

पचएहं एगयारं, संविगो संकमे करेमाणो ।

आओइए विवेगो, दासु अमंविगसच्छेदो ॥

पाश्वेस्थावसन्नकुश्रीलसंसक्तयथाऊन्दानामेकतरः संविज्ञेषु संक्रमं कुर्वन् प्रथममालोचनां ददाति । तत आलोचितेऽवशुद्धो-पध्विषिकं करोति स च यदि चारित्र्याश्रमुपसंप्रयति ततः प्रती-च्छनीयो यस्तु द्वयोर्ज्ञानदर्शनयोरप्ययोः संविज्ञ उपसंप्रयते तस्यास्त्वच्छेदः स्वाभिप्रायो नासौ प्रतीच्छनीय इति भावः ।

पंचेगनरे गीये, अरुविपवते जयंति एतम्म ।

जं उवहिं उप्पाए, संभोइयसेसमुज्जंति ॥

तेषां पञ्चानां पाश्वेस्थादीनामेकतर आगच्छन् यदि गीतार्थः स्वतः स्वयमेव महाप्रतान्मुखायां रोपितश्चेतो यतमानो व्रजिका-दावप्रतिवध्यमानो मागे यमुपधुमिमुत्पादयति स सांभोगिकः (सेल्लमुज्जंतिस्ति) यः प्राप्तुं पाश्वेस्थोऽपि रविशुद्धस्तं परिप्राप्य-ति यः पुनरगीतार्थस्य उपधिरुस्तस्य चिरंतनोऽभित्तवात्पादितो वा सर्वोऽपि परित्यज्यते ।

तेषु चाऽध्यामाशेचनाविधिः ।

पासत्थां मुंरिए, आलोयणा होइ दिक्कपजिइं तु ।

संविगपुराणे पुण, जपभिइ चेर आसमो ॥

यथाश्वेस्थादिनिवृत्त मुनिरुतः प्रयाजितस्तस्य दीक्षादिनादार-च्यशेचना भवति यस्तु पूर्वं संविग्मः पश्चात्पाश्वेस्थो जातस्तस्य संविगपुराणस्य यन्मन्त्रयवसन्नो जातस्तदिनादारभ्यालोचनां प्रयति ।

(=) गणावच्छेदकं, गणाद्वक्त्रयच्छेदक्यं गणमुपसंप्रय

संभोगप्रतिज्ञया विहर्यम् ।

(सूत्रम्) गणावच्छेदकं गणाद्वक्त्रयच्छेदक्यं गणमुपसंप्रय गणं संभोगपरियाए उवसंपञ्जिचाणं विहरित्तए णो मे कणइ गणावच्छेदकं अणिकिवित्ता संभोगपरियाए जाव विहरित्तए कणपति । स गणावच्छेदक्यं णिकिवित्ता जाव विहरित्तए णो मे कणइ अणपुच्छित्ता आयरियं वा जाव

विहरित्तए कणपति से आपुच्छित्ता आयरियं वा जाव वि-हरित्तए तेय से वितरंति एवं मे कणइ अणं गणं संभोगप-रियाए जाव विहरित्तए तथा से नो विहरंति एवं से णो कणइ जाव विहरित्तए जत्थुत्तरियं धम्मविणयं लजेज्जा एवं मे कणपति अणं गणं स जाव विहरित्तए । जत्थु-त्तरियं धम्मविणयं णो लजेज्जा एवं मे णो कणपति अणं गणं स जाव विहरित्तए जत्थुत्तरियं धम्मविणयं णो लजेज्जा एवं से णो कणपति जाव विहरित्तए । आयरिय उवज्जाएय गणाद्वक्त्रयच्छेदक्यं अणं गणं संभोगपरियाए जाव विहरित्तए णो मे कणइ आयरिय उवज्जाएय गणं लजेज्जा एवं मे णो अवक्त्रयच्छेदक्यं अणं गणं संभोगपरियाए जाव विहरित्तए णो मे कणइ । आयरिय उवज्जायत्तं अ-णिकिवित्ता अणं गणं स जाव विहरित्तए कणपति से आयरिय उवज्जायत्तं णिकिवित्ता जाव विहरित्ता णो से कणपति अणपुच्छित्ता आयरियं वा जाव विहरित्तए कणइ से आपुच्छित्ता आयरियं वा जाव विहरित्तए । ते य से विहरंति । एवं मे कणपति जाव विहरित्तए ते य से णो विहरंति एवं से णो कणपति जाव विहरित्तए जत्थुत्तरियं धम्मविणयं लजेज्जा एवं से कणइ जाव विहरित्तए जत्थुत्तरियं धम्मविणयं णो लजेज्जा एवं मे नो कणपति जाव विहरित्तए ।

अस्य सूत्रव्यस्य व्याख्या पूर्ववत् । अथ भाष्यम् ।

एमेव गणावच्छेदिकस्य, गणिआयरिए वि होइ एमेव ।

णवरं पुण णाणत्तं, एते नियमेण गीयाओ ॥

एवमेव गणावच्छेदिकस्य तथा गणिन उपाध्यायस्य आचार्यस्य च सूत्रं मतव्यं नवरं पुनरत्र नानात्वं एते नियमात् गीतार्थो जयन्ति नागीतार्थाः । वृ० ४ उ० । नि० चू० ।

(सूत्रम्) जे जिकवू वुसियराइयाओ गणिओ अवुमा-एउयं गणं संकमेतं वा साइज्जइ ॥ १५ ॥

वुसिरातिया गणातो, जे जिकवू संकमे य अवुसिं वा ।

अवुमाराः गणं वा, सो पावति आणमादीणि ॥ १६ ॥

वुसिततो वुसिरातियं चउभंगो कायजो चउत्थमंगो अवत्तुं ते तियजेगे किं पडिसेहो आचार्यो आह तत्थ णो पडिसेहो कारणे पुण पढेम भंगे उवसंपदं करेति सा य उवसंपत्त्या कावं पडुच्च निविहा इमा ।

उम्मासे उवसंपदे, जट्ठम वारससमाउ पज्जिमिया ।

आवकटा उक्कामो, पडिच्छसिमे तु जे जीवं ॥ १७ ॥ उवसंपदा गाहा जट्ठमा मज्जिमा उक्कामो जट्ठमा उम्मासो म-ज्जिमा वारसवरिसे उक्कामो जावजीवं एवं पडिच्छगस्स सिस-स्स एगविहा चैव जावजीवं आयरियो ण मोत्तयो ।

उम्मासे य अपूरेत्ता, गुरुगा वारससमाउ चउत्तहुगा ।

तेण परमासियत्तं, जणितं पुण आरतो कज्जे ॥ १८ ॥ जेण पडिच्छगणे उम्मासिता उवसंपत्त्या कता सो जति उ-म्मासे अपूरेत्ता जति तस्म जत्थुगुणा । जेण वारस वरिस्सा

कता तं अपूरसा जाइ चउउहु । जेण जावज्जीवं उपसंपदा कता तस्स मासवहुं छम्मासाणं परेणं णिकारणे गच्छंतस्स मासव-
हुं । जेण वारससमा उपसंपदा कता तस्स वि गम्मासे अपूर्त-
स्स चउउहुआ चेव वारससमातो परेण मासवहुं चेव जेण
जावज्जीवे उपसंपदा कता तस्स गम्मासे अपूर्तस्स चउउहुआ
चेव तस्सेव वारससमाओ अपूर्तस्स चउउहुआ एस सोही
गच्छतो णितस्स भणित्ता ॥ नि०चू० उ० १६ ॥

(७) कुमुदी सत्यन्यत्रोपसंपत्त

से जयवं जयणं गणिणा गच्छे तिविहेण वोमिरे-
ए विज्जा तया णं ते गच्छे आदरंजा जइ संविगमचित्ता-
ए जहु तं पच्छित्तमणुचरित्ताणं अन्नस्स गच्छादिविणो
उवसंपज्जित्ता । समगमणुसरेज्जा तओ ए आयरिज्जा अ-
ट्ठाए सच्छंदत्ताए तदेव चिट्ठे तओ ए चउविहस्सवि स-
मणसंपत्त वज्जंतं गच्छं मो आयरेज्जा । महा०-७ अ० ।

(सामायिकसंयतद्वयः सामायिकसंयतवादिकं जहतः कि-
मुपसंपद्यत इति संज्ञयशब्दे) (सामायिकार्थमन्यत्रोपसंपत्ता-
मादयशब्दे वक्ष्यते) (श्रुतमार्गसुखदुःखाद्युपसंपदमधिकृत्याऽऽ
भवेद्ध्यवहारः व्यवहारशब्दे वक्ष्यते)

उपसंपयाकप्प-उपसंपत्तकल्प पुं० उपसंपत्तिधौ,

उपसंपदा य कर्णं, एत्तो उ समासतो वोचं ।

उविहम्मि आगमामि उ, पसवणा चेव आयराण्णा य ॥

पसवणगणएअणुपा-लणा य उपसंपदा होति ।

आगमहेउ उपसंपदाउ, स य आगमो जवे दुविहो ॥

मुत्तं अरयो य तहा, पागंतं तस्य उपसंपा ।

दो आयरियप्पे-नग कस्य तहिं कुज्जा ॥

जो निउणएवं जासति, अह निउणं दो विजासंति पं० जा०

इयाणि उपसंपया कपो तथ गाहा दुविहम्मि सा उविहा
उपसंपया आगमनिमित्तं उपसंपज्जज्ज सुत्तनिमित्तं अथनि-
मित्तं वा अहवा ते आयरिया परवैउण सुत्तपयाणि उस्सगाव-
वापसु गाढं जाणति अहवा गाढतरं तथ आचरणा पक्खिहणा-
इसु अहवा ते पसवणं धम्मकटाए अक्खेयणाइसु धम्मपसवणं
निरामं जायंति तं पि किरि सिक्खियव्वं धम्मकहिस्स वा गाह-
णा गहणं अभिणवाणं सुत्तथाणं चेव गाहा ततिया जो सो
उवसंपज्जं तओ सो गच्छं पक्खिह सो वा गच्छेण पक्खि-
उज्ज तथाओ निक्कारणे अमुत्तं चित्तं चउउण्णाणि वा निक्कारणे
धुत्तं मरवेति वा य मज्जणाइ केहाइ गहणनिक्खेवणा भवेइ
माणेत्ति निक्खमणपवेसे आर्यसियनिसीदियाओ तथि सुत्त-
तदुत्तयाणि वा तं करंति मोगेण इच्छंति पयाणि उपसंपज्जमाणो
न कुज्जा गच्छे वा पवमाइतथि पच्छा सारणया वा विसमो
वा जइ वसद्धाइनित्तमुवसंपपेसो न वसद्धं न सेवइ अतिण-
वं वा न गेहइ सारिउं पच्छा विसमो जो पुण पासव्याइ
उवसंपज्जं तथ गाहा सिद्धं सोमुहं चरणकरणं गाहा सिद्धं
पमेव अहउंइ सिद्धं को पुण अदिहो कथ उपसंपज्जियव्वं

जत्तोविहि तथेमे चत्तारि गच्छा एगो जसपाणं देइ गिएइ
वि । एगो देइ न गेहइ । एगो गेहइ न देइ । एगो न देइ न
गेहइ । तथ पढेमे उपसंपज्जियव्वं सेसा नाणुत्ताया विइए
वामं न अजइ गिलाणाइसु कज्जेसु तइए भंगे गिलाणस्स
से न कोइ किचि करेइ अउवसच्छस्स मरणदोसा चउउथो
असेज्जपव्वं पढेमे गुणा जत्तोविहसियणासणाइसु गहणदा-
णे य हहणिणाणइकज्जेसु अवरो परस्स पयाणि जत्थ की-
रंति तथ अणुसायं गाहा सिद्धं च जो पुण सुचं आयरियं दु-
सइ कणयपुच्छियो असुयस्स आयरियस्स पासं कीस नटि-
ओ सि न पढओ वा जसइ तस्स असुओ नाम दोसो अपियस-
ज्जायाइ जइ य ते तस्स दोसा नथि ताहे तमावज्जइ जं दोसं
भणइ जं च असुच्छस्स मूले अवसंपज्जइ तं च तथ आवज्जइ ।
एवं ता उपसंपज्जइ । इयाणि उपसंपयारिहो जइ असुचं असु-
गो नाम परस्स दोसो अविणियइ ते जइ पक्खिह ताहे उट्ठा-
णावाइ तट्ठाणावावज्जइ जं च असुचं रागेण पडिच्छइ जे तस्स
दोसा ते आवज्जइ वोसठि तिहाणां नाम नाणदरिसणचरित्ता-
णि केरिसो आयरियो अणरिहो उपसंपदं प्रति गाहा आहारे
उच्यंते जो आहारोवही च अइ तमिस्सामोति संगहं करेइ प-
क्खिहमाणं च ततो लज्जामि अणरिहं वा तितिणियादओ वा
चेतियसट्ठीए वा आकहिस्समाकट्ठी काऊण वा चयति सो वि
नोवसंपज्जियव्वो । जो पुण पतंतिज्जरहो पंतहिं राणेहिं वा
एहिं संगहोवगाइ अवोच्चित्तां नयट्ठाए सो उपसंपज्जिय-
व्वो । वायणारिहो वि नाणदंसण अहत्थि जावा जाणणछयाए
वा पढए सो वापयव्वो तस्स पुण वापत्तस्स पयाणि चेव अ-
हारोवहिमाइणि व्वमंति पप चेव राणावायणा वि वज्जयंति
रागेण धामवहारविज्जइ तिथस्स अणुवमया इति कहुं तस्स प्र-
कासं च जयति गणहारिस्स आहारो एस उपसंपयाकप्पो पं०चू०

उपसंपयसंक्कोप, सुगुरुसंगासे गिही अमुत्तत्थो ।

तद्विहाणएसमरत्था, अणुक्काउ तेण संपज्जो ॥ ८६ ॥

उपसंपदानां संकल्पोव्यवस्थास्वगुरुसंकाशे यथा संजवंगुही-
तसुत्राथः सन्नतप्रथमतया तदधिकग्रहणसमर्थः प्राहुः सन्नतुक्का-
तस्तेन गुरुणोपसंपद्यते विविज्जतसमीप इति गार्थार्थः तत्रापि ।

सप्परिणयपरिवारं, अप्परिवारं च एणाणुजाणवे ।

गुस्सेसांवि सयं विअ, एतदजोव ए धारिज्जा ॥ ८७ ॥

सपरिणतपरिवारं शिक्तप्रायपरिवारमपरिवारं चैकाकीप्राये
नाडुत्रापयेतुं शिष्योऽनेकदेशप्रसङ्गादेषोऽपि गुरुः स्वयमेवेतद-
भावेपरिणतपरिवाराद्यजावे न धारयेदिसंज्ञयेदिति गार्थार्थः तत्र

संदिद्धो संदिष्टस्म, अतिए तथ मिह परिवाओ ।

साहुअमगे वाअण, तिदुवरी गुरुम्मए चागो ॥ ८८ ॥

संदिष्टः सन्न गुरुणा संदिष्टस्य गुरोः समीपे उपसंपद्यतेति
वाक्यशेषस्तत्र मिश्रः परस्परं परीक्षा भवति । तयोः साधुना-
ममार्गे वादं न करोत्यागन्तुकः मिथ्यादुष्कृतादाने त्रयाणामुपरि
गुरुकथनं तन्ममते शीतव्रतया त्यागः असमते निवासस्तेषा-
मपि ते प्रायश्चित्तं न्याय इति गार्थार्थः ।

गुफरमाहिगकहणे, सुजोगओ अह निवअणं विहिणा ।

अअखंदाहुउ निअमो, आहच्चणुपाण्णा चेव ॥ ८९ ॥

गुरोरपि ते प्रति परयाधिककथनं जितं वनेतं पुत्रोऽगतः प्रतिप-
त्तिगुहो सत्यामथानन्तरं निवेदनं गुहये धियिता प्रवचनोक्तै-
नापदिदोदित्यर्थः । तत्र श्रुतकथादौ नियम पतायतं कां

यावदित्वेवमर्हदिसाङ्गिकी रथापना कायेत्सर्गपूर्विकेयमे
उन्नयनियमश्चाऽयमाभाष्यानुपासना शिष्येण नावर्धनेव शि-
ष्येण नावर्धनवद्विषयतिरिक्तादयं गुरुणाऽपि सम्प्रकाशनीय
इति गार्थार्थः । इह प्रयोजनमाह ।

अस्माभित्तं पृथा, इदमर्थं वेत्तवा ए ओ अमुदजावो ।

परिणमइ मुद्राआदव्वा-दाण्णगहणं अओ चव ॥ १० ॥

अस्माभित्तं भवति निःसङ्गन्त्यर्थः तथा पुत्रा मुद्राः कृता भवति
इतरापेक्षयाऽनालभ्यवद्विनिवेदेनैतन्नरगुरुं कथ्यते नावः । तथा
जीतमिति कल्योऽयमेव एवं जगत्वा दष्ट इति धृतजावादित्य-
नेन प्रकारेण शुभाशयोपपत्तेः परिणमति धृतं यथाहंतया चाग्नि-
बुद्धिहेतुत्वेन शिष्यस्य नान्यथाभाष्यादात्तं शिष्येण कर्तव्यं
ग्रहणमत एव तस्य गुरुणाऽपि कर्तव्यं तदनुग्रहधियामवोभा-
दिति गार्थार्थः । १० व० ७ छा० ।

उपसंहार-उपसंहार-पुं० उप-सम-ह-घञ्-समासौ, स च
प्रत्ययान्तपर्ययधारकानिङ्गभेदः “ उपकर्मोपसंहारौ हेतुस्तान्प-
र्यनिर्णय ” इत्युक्तेः तत्रोभयोरैव तत्तत्तुवं न तु प्रत्येकस्य
सङ्गहे सम्प्रगृहणे, धृतार्थस्यान्यवान्वयार्थमुपकृते, यथा
गुणोपसंहारः । वाच० ।

उपसर्ग-उपसर्ग-पुं० उप-सृज्-घञ्-उपसृज्यन्ते धातुसमीपे
युज्यन्ते इत्युपसर्गः । प्रश्न० ४ डा० । प्रश्नस्याकरणेकेषु, नि-
पाताश्चादयोः ज्ञेयाः प्रादयस्तुपसर्गकाः “ द्योतकत्वात् क्रिया-
योगे लोकादवगता इमे ” इत्युक्तलक्षणेषु क्रियायोगे प्रादिषु,
तेषां त्रिधा प्रवृत्तिः “ धात्वर्थं बाधते कश्चिकश्चित्तमुवर्तते ।
तमेव विशिनष्टथ्य उपसर्गगतिस्त्रिधा । क्रमेणादाहरणानि
यथा आदत्ते प्रसूते प्रणमतीति । अपि च “ उपसर्गेण धा-
त्वर्थो, वलादन्यत्र नीयते । प्रहागहारसंहार-विहारपरिहार-
वन् ” प्रादयस्तुपसर्गा न सार्थकाः सार्थकाश्च चादयो निपाता
वाचकत्वात् । “ उपसर्गोऽस्तु उभयेऽपि योतका इति मेरिर् ”
वाच० । पो वः । ॥ १ । ३१ । इति पश्य वः । प्रा० । उपसृज्यन्ते
क्रियन्ते च्याज्यन्ते प्राणिना धर्मादियेषु इत्युपसर्गः । देवादि-
कुतोपद्रवेषु, स्था० १० डा० । पंचा० । आ०म० । आ०चू० ।

(१) उपसर्गस्थाल्या ।

(२) उपसर्गनिकृपे ।

(३) तत्कारिभेदादुपसर्गभेदाः ।

(४) उपसर्गसहनम् ।

(५) संयमस्य रूतवम् ।

(६) अनुकूलोपसर्गभूतम् ।

(१) अर्थोपसर्गात् व्याख्यानुमाह ।

उपसज्जणमुवसर्गो, तेण तत्रोवसज्ज ए जम्हा ।

उपसर्गसंयमसर्गः । अथवा करणसाधनः उपसृज्यन्ते संवध्यते
पीडादिभिः सह जीवन्तेऽप्युपसर्गः । अथवा कर्मसाधनः
उपसृज्यन्ते संवध्यन्ते तत्कोऽसावेव तदुपसर्गः । अथवा उपादा-
नसाधनः ततस्तस्मादुपसर्गोऽजीवः उपसृज्यन्ते संवध्यन्ते पीडा-
दिभिः सह यस्मात्ततः उपसर्गः । विशेष० । उक्त० ।

(२) उपसर्गनिकृपे यथा ।

उवसग्गमिं य ल्लुक्कं, हव्ये चैयणमपेयणं दुविट्ठं ।

आगंतुगो य पीडा-करो य त्तो मो उ उपसर्गो ॥ १ ॥

नामस्थानात् द्रव्यैकत्राभावाभेदात् उपसर्गः पीडा । तत्र
नामस्थापने ध्रुमाव्यादानस्य द्रव्योपसर्गं दर्शयति । ज्ञेयं च-

व्यविषये उपसर्गो द्विधा यतस्तद्रूपमुपसर्गकृतं चेतनाचेतनजे-
दात् द्विविधम् । तत्र त्रियेहमुत्पादयः स्वावयवाभिधानेन यदु-
पसर्गमयति स सचित्तद्रव्योपसर्गः स एव काष्ठादिनेतरस्तत्त्व-
जेदपर्यायैर्व्याख्यातः । तत्रोपसर्ग उपापः क्षीरोपौनोत्पादन-
मित्यादिपर्यायाः । भेदाश्च त्रियेहमुत्पादयः उपसर्गादयः । नामादय-
श्च तत्र व्याख्यातुं निर्युक्तिरुद्देव गाथापश्चादेन दर्शयति । अपर-
स्माद्व्येदरागच्छतीत्यागन्तुको योऽसावुपसर्गो भवति स
च देहस्य संयमस्य वा पीडाकारीति ॥१॥ कौत्रोपसर्गानाह ।

खंतं बहुव्योपपयं, कातोः एगंतदुस्समादीयां ।

जावे कम्मव्युदभा, मो दुविट्ठां ओपुवकमिओ ॥ २ ॥

यस्मिन् क्षेत्रे बहुव्योपपतः सामान्येन पदानि कुरवोरानुपसर्ग-
स्थानानि जवन्ति तत्क्षेत्रं बहुव्योपपदम् । पात्रान्तरं वा बहुव्योपप-
वद्व्योपपतो ज्ञेयस्थानानि यत्र तत्तथा । तच्च लाभदिविषयादिकं
क्षेत्रमिति । काश्चस्वेकान्तदुःपमादिः आदिग्रहणात् यो यस्मि-
न् क्षेत्रे दुःखात्पादको ग्रीष्मादिः स गृह्यत इति । कर्मणां
ज्ञानावरणादीनामभ्युदयो जावोपसर्ग इति । स च उपसर्गः
सर्वोऽपि सामान्येन औघिकोपकमिकभेदात् द्वेधा । तत्रौघिकोऽ-
नुज्ञकर्मप्रकृतिजनितजावोपसर्गो जवति । औपकमिकस्तु दण्ड-
कशाखादिनाऽसातवेदनीयोदयापादक इति ॥ २ ॥

(३) तत्रौघिकोपकमिकोरुपसर्गयोरोपकमिकमधिकृत्याह ।

औवकमिओ संयम-विगपकरो तत्पुवकमे पगयं ।

दव्वे चउविट्ठां दे, व मणुयतिरिया य संवेतो ॥ ३ ॥

उपक्रमणमुपक्रमः । कर्मणामुदयप्राप्तानामुदयप्रापणमित्यर्थः ।
एतच्च यद्व्योपपेयगात् येन वा द्रव्येणाऽसातवेदनीयाद्युभयं
कर्मोदीयते यदुदयाच्चात्पसत्त्वस्य संयमविधातो जवति अत
औपकमिक उपसर्गः संयमविधातकारीति । इह च यतीनां
मोक्षं प्रति प्रवृत्तानां संयमो मोक्षाङ्गं वर्तते तस्य यो विग्रहेतुः
स प्रवृत्तिप्रक्रियत इति दर्शयति । तत्रौघिकोपकमिकयोरोपक-
मिके कदाचित् प्रस्तावस्तेनावाधिकार इति यावत् । स च ज्ञेय-
द्रव्यविषयश्चित्त्यमान्तश्रुतिर्धो भवति । तदथा दैविको मा-
नुपस्तेरश्च आत्मसंवेदनश्चेति । सूत्र० १, शु० ३ अ० ।

चउविट्ठा उपसर्गा पप्पत्ता तं जहा दिव्वा माणुमा ति-
रिक्खजेणिया आयसं चैयणिज्जा । दिव्वा उपसर्गा चउ-
विट्ठा पप्पत्ता तं जहा हामापओसा वीमसा हुंवेवमाया ।
माणुसा उपसर्गा चउविट्ठा पप्पत्ता तं जहा हामापओ-
सा वीमसा कुमील्लपडिसेवणया । तिरिक्खजेणिया उपसर्गा
चउविट्ठा पप्पत्ता तं जहा जया पदोसा आहारहेउं अव्व-
च्चोण माक्खणया । आयसं चैयणिज्जा उपसर्गा चउविट्ठा
पप्पत्ता तं जहा घट्टणया पव्वणया थंजणया हेमणया ।

स्वप्रपञ्चकमाह काण्डवज्जेदं तवरमुपसर्गान्नायुपसृज्यन्ते धर्मा-
न्प्रचयाज्यन्ते जन्तुरितिरियुपसर्गः वाधाविशेषास्ते च कर्तृभेदाच्च-
तुविधाः । आह च “ उपसज्जणमुवसर्गो तेण तत्रो उपसय-
ज्जिण जम्हा । सो दिव्वमाणुयतेरिच्छ आयसं चैवणा भेउत्ति ॥१॥
आमना सञ्ज्यन्ते क्रियन्ते हयान्तसञ्ज्ञेतनीयाः तत्र दिव्याः ।
(हासनि) हासद्वयमिति हाससंभूतत्वात् वा हासाः उपसर्गा
पदव्यवस्थयाप्रापि । यथा भिक्षात् प्रामात्यप्रस्थितजुह्वैक्यन्तया
उपयाचितं प्रतिपन्नं यदीप्सितं लप्स्यामेह तदा तत्रौघिकोऽदि

दास्याम इति द्वये च तत्र त्वेदमिति ज्ञप्तिता तदुपदेकरका-
दि तैः स्वयमेव भक्तिं देवतया च हासेन तदुपप्राप्त्यै क्रीडि-
तमनागन्तु कुल्लकेषु व्याकुले गन्धे निवेदितमाचार्याणां देवतया
कुल्लकवृत्तम् । ततो वृषभैरुण्डेरिकादि याचित्वा तस्यै दत्तं तथा तु
ने दर्शिता इति । प्रहेषाद्यथा सङ्गमको महाधीरस्थोपसर्गान्करो-
त् । विमर्षाद्यथा क्वचिदेवकुलिकायां वर्षासुपिन्वा साधुषु तदीय
एवाग्न्यः पश्चादागतस्तन्नातिवस्तश्च देवश्च किं स्वरूपीयमिति
विमर्षादुपसर्गितवर्तीति । पृथक् विविधा विविधा मात्रा दास्यादि-
वस्तुरूपा येषु ते पृथग्विमात्रा । अथवा पुण्य विविधा मात्रा विमा-
त्रा तथेत्येतदुत्तुतनयैकवचने पदं दृश्यम् । तथा हि हासेन
कुत्रा प्रहेषण करोतीत्येवं संयोज्य यथा संगमक एवं विम-
र्षेण कृत्वा प्रहेषेण कृतवमिति । तथा मानुष्यं दास्यति—
यथा गणिकादुहिता लुल्लकमुपसर्गितवती सा च तेन दण्डे-
न तान्निता शिष्यां च राक्षः श्रीगृहदृष्टान्तो निवेदितस्तत्तेति प्र-
हेषणं यथा गजलकुमारः सोमिलब्राह्मणेन व्यपरोक्षितो विम-
र्षात् यथा चारुणक्यो लक्ष्मणेन धर्मपरीक्षां लक्ष्मिनांस्तःपुरे
धर्मेमास्यापिता क्रोभिनाश्च साधवस्तु क्रोभितुं न शक्ता इति ।
कुशीलमयम् तस्य प्रतिषेधं कुशीलप्रतिषेधं तद्व्याजः कुशी-
लप्रतिषेधयता उपसर्गकुशीलस्य वा प्रतिषेधं येषु ते कुशी-
लप्रतिषेधकाः । अथवा कुशीलप्रतिषेधवृत्तिं व्याख्येयं यथा
संध्यायां वसत्यथं प्रेषितस्येष्ट्यालोर्लुहे प्रविष्टः साधुश्चतुर्भि-
रप्युलजायाभिर्दत्तावासः प्रत्येकं चतुरां उप यामानुपसर्गितो
न च कृषितः । तथा तैरभ्या भयात् श्वाद्यो देशेषुः प्रहेषाच्च-
गर्कैः शिको भगवन्तं दृष्ट्वान् ब्रह्महारेतोः सिंहादयोऽपत्यल-
यनसंरक्षणाय काक्यादयः उपसर्गययुरिति । तथा आत्मसंवे-
दनीया घटनता घटनता वा यथाऽङ्गण रजः पतितं ततस्तद-
किं हस्तेन मलितं दुःखितुमारब्धमथवा स्वयमेव अङ्गण गले
वा मांसाङ्कुरादि ज्ञातं घटयतीति प्रपतनात् प्रपतनया वा यथा
अप्रयत्नेन संचरतः प्रपतनात् दुःखमुपयतं स्तम्भानस्तम्भ-
नया वा यथा तावदुपविष्टः स्थितो यावत्सुप्तः पादादिस्तथो
ज्ञातः श्लेषणता श्लेषणया वा यथा पादमाकुञ्च्य स्थितो वा तेन
तथैव दत्ता दृग्गती इति । आत्मसंवेदनं उदाहरणानि उपसर्ग-
सहनात्कर्मकृत्यो भवतीति । स्था० ४ ग्रा० ४ उ० ।

सो दिव्यमाणुष्येति-रिच्छया य संवेयणा भेदो ।

स च देवेभ्यो ज्ञेयो दिव्यो मनुष्येभ्यो भवो मानुषः तिर्यग्यो-
निर्यो भवस्तैर्योग्यः आत्मना संवेद्यत इत्यात्मवेदनीयः इत्येवं
चतुर्भेदः दत्तः । केन पुनः कारणेन तदेवादिष्य साधूनामुपसर्गो
भवतीत्याह ।

हासपञ्चोसर्वमेषु, विमायाए वा जवे दिव्यो ।

एवं चिंय माणुस्सो, कुमीलपानिमेवणचउत्थे ।

निग्निओनयपओमा, हागववाइ रक्खणत्थे वा ।

घट्ठणत्थेणववमण, लेमाणओ वायमंवेओ ॥

हास्यात्कीडातः अथज्ञातः पूर्वमवसंकाशादिकृतप्रहेषाद्वा (वोमं-
सउत्ति) किमयं स्वप्रतिज्ञातश्चलति न वेति मांसांसातो वि-
मर्षादिह्य उपसर्गो भवेत्तथा (विमयाणत्ति) विविधा मात्रा
विमात्रा तस्याः सकाशात्किमपि हास्यात्किमपि प्रहेषात्किञ्चि-
मीमांसानश्चेत्यर्थः । दिव्य उपसर्गो भवेदिति । एवं मानु-
ष्याऽनुपसर्गश्चतुर्विधो भवेत्केचनो (कुशीलपडिमंस्वणचउत्थ-
ति) श्रीपाण्डकनकगो यः कुशीलकान्तिनिसंयनाभिश्च चतु-

र्थो भेदो दृष्टव्यः । विमात्रापक्रस्यात्र हास्यादिष्वेवान्तर्भाव-
विवक्षादिति तिर्येक भयात्प्रहेषादाहारार्थमपत्यनीडगुहादि-
स्थानरक्षणार्थमुपसर्गं कुर्यादिति । आत्मसंवेदनीयस्तूपसर्गो
नेत्रणितकणिकादिघट्टनादङ्गानां स्तम्भानास्तम्भधत्ताभावाच्-
तर्दी वा प्रपतनाद्विगुणितवाह्याघट्टानां वामनात्परस्परं श्रे-
यणद्वयतीति ससत्त्वाविरिञ्चाद्यर्थः । विशे० ॥

सांप्रतमेतेषामेव भेदमाह ।

एकंको य चउविहो, अडविहो वा वि सोअसविहो वा ।

घट्ठणजयणा य तसिं, एतो वोअं य अद्वियारो ॥४॥

एकैको दिव्यादिश्चतुर्विधश्चतुर्भेदः । तत्र दिव्यस्तायत् हा-
स्यात् प्रहेषात् विमर्शात् पृथग्विमात्रातश्चेति । मानुषा अपि
हास्यात् प्रहेषाद्विमर्शात् कुशीलप्रतिषेधनातश्च तैरश्वा अपि
चतुर्विधाः तथया भयात्प्रहेषादाहारार्थस्य संरक्षाच्च । आत्म-
संवेदना अपि चतुर्विधाः घट्टनातोऽङ्गुल्याद्यवयवसं-
श्लेषरूपा स्तम्भानाः प्रपातश्चेति । यदि वा तावत्तिसंवे-
संनिपातजनितश्चतुर्भेदः । स एव देव्यादिश्चतुर्विधोऽनुकूल-
प्रतिकूलभेदात् अष्टधा भवति । स एव दिव्यादिः प्रत्येकं यश्च-
तुर्धा प्रादर्शितः स चतुर्णां चतुष्काणां मेलापकात् पांडशभेदा
भवति । तेषां चोपसर्गाणां यथा घट्टना संवेद्यप्राप्तिः प्राप्तानां
चायिसहनं प्रतिपातना भवति तथास्त उक्तमध्ययनेन घ-
ट्टयेत इत्ययमन्वार्थाधिकार इति भावः । सूत्र० ३ शु० ३ अ० ।
पतिपाञ्च सहनाऽपिभूतः श्रीमन्महावीर्यो बोद्धव्यः । भावनो-
त्पादार्थं पुनरैकैकशः परमरूपाः सम्यक्सहनादासकल्याणाः
कथ्यन्ते । तथा चाह ॥

देवैर्हि कामदेवो, गृही विनयचाडउरगुणैर्हि ।

मत्तगयंदुभ्रुअंगम-रक्खसपोरट्टहासिं ॥

देवस्यैतं देवा देयकृताद्वा देवो भगवच्छ्रीमहावीर्यस्यैकदाश्वा-
वकातगतः गृहापि गृहस्थोऽपि न च नैव व्यथितश्चलितस्तपो-
गुणैः कथं नृत्तमसंगजन्मलज्जमरुक्कसघोरट्टहासैः । तथाहि
शक्रवर्णनाश्रद्धश्चानायातदेवनिर्मितैः कथ्यमानेनापि न परि-
त्यक्ता स्वप्रतिज्ञेति गार्थः । जार्थः कथानेकजः स्फुटीमविष्य-
ति जगवत्रो महावीर्यस्य दम्ससावया अहेमिन् । 'आनन्द कामदे-
वे, चुलणिपिया तह य सुरदेव । चुल्लमण कुंओविय, सयात्रपुत्त य
महसय । नंदणिपियेवद्वेयपिय, दस सावगाउ वीरेण । मि-
च्छत्तमविमंइय, एण ददसावण सुवण' । दर्श० । (कथानकानि
तत्तच्छब्दे वक्ष्यन्ते । आत्मसंवेदनीयोपसर्गोदाहरणानु स्वधि-
याऽप्युक्तम्) कट्ठप० । श्री० ब्रा० । नि० चु० । जीत० । स्था० ।

दिवं य जे उवमग्गे, तहा तिरिच्छमाणुस्से ।

जे जिकान् मट्टइ निचं, से न अत्थइ मण्णलं ॥ ५ ॥

यो जिह्वादिद्वयः देवैः कृतान् तथा तैरश्वान् तिर्यग्निः कृतान्
तथा मानुष्यकान् मनुष्यैः कृतान् उपसर्गान् सम्यक् कृपाया ना-
वेन सहते स मण्णलं संसारं न तिष्ठति । उक्त० ३१ अ० ।

त्रिविधा उपसर्गाः ।

निविदे य उवमग्गे, दिव्ये माणुस्से तिरिक्खे य ।

दिव्ये य पुववणिये, माणुस्से आनिओग्गे य ॥

त्रिविधाः सन्तु परमसुख उपसर्गस्तथा देवो मानुष्यकस्तैरश्वा-
श्च । तत्र देवो देवकृतः पूर्वमनन्तरव्यथाधस्तात् भणितः ।
मानुष्यस्तु मानुषकृतः आश्रितयोग्यो पित्राद्यजिनयोगजनितः ॥
वृ० ६ उ० । मनु० ॥

(४) सूत्रकृताङ्गस्य प्रथमश्रुतस्फुट्ये तृतीयाध्ययने उपसर्गसहस्रं तत्र तावदुद्देशार्थाधिकारमधिकृत्याह ।

पदमस्मि य पडिज्ञोमा, हुंती अणुज्ञोमा य विति यस्मि ।

तदण् अज्जुतविसी-दणं य परादिवयणं च ॥ ५ ॥

प्रथमे उद्देशके प्रतिज्ञोमाः प्रतिकृत्वा उपसर्गाः प्रतिपाद्यन्त इति । तथा द्वितीये ज्ञानिकृताः स्वजनापादिता अनुज्ञोमा अनुकृता इति । तथा तृतीये अध्यात्मदिगीदने परवादिवचनं चेत्ययमर्थो-ऽधिकार इति ॥

हेतुतरिमेहिं अहे उएहिं, समयपडिएहिं णिउणेहिं ।

सीद्वस्मिणितपसवना, कया चउयस्मि उद्देशे ॥ ६ ॥

चतुर्थोद्देशके अयमर्थोऽधिकारः तद्यथा हेतुमदशेहेत्वाभासैरन्यैरर्थिकेषु उद्दिष्टाः प्रतारितास्तेषां शीतस्खलितानां व्यामो-हितानां प्रज्ञापना यथा उपाध्यायार्थप्ररूपणा स्वसमयप्रतैतिनिपु-णनर्णितैर्होतिभिः कृतेति । साम्प्रते सूत्रानुगमेऽस्वज्ञितादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारणीयं तच्चेदम् ॥

मूरं मण्डं अप्पाणं, जाव जेयं न पस्सती ।

जुज्झंतं ददधम्माणं, मिमुपातो व मडारहं ॥ १ ॥

कश्चिद्वचनमुपकृतिः संग्रामे समुपस्थिते शूरमात्मानं मन्यते । निस्तेनायम्बुद् इवात्मश्लाघाप्रवणो वाग्निर्विस्फुज्जन् गर्जति । न मत्कल्पः परानीक कश्चित्सुभद्राऽस्तीत्येवं तावज्जति यावत् पुरोऽवस्थितं प्रोद्यतास्ति जेनारं न पश्यति । तथा चोक्तं । "ता-वज्जः प्रस्तुतदानगणरः करोत्यकालाम्बुदगर्जितानि । यावन्न सिंहस्य गुहास्थङ्गीषु शङ्खज्वविस्फोटारवं शृणोति ॥ १ ॥ न द-शान्तमन्तरेण प्रायेः शोकस्थार्थावगमो जवर्तोल्यतस्तद्वगतये दृष्टान्तमाह । यथा मास्तीसुतः शिशुपात्रो वासुदेवदर्शनात्प्राक् आत्मश्लाघाप्रधानं गर्जितवान् पश्चाच्च बुध्यमानं शस्त्राणि व्यापा-रयन्तं तद्दः समर्थो धर्मः स्वज्ञातः संग्रामाभङ्गरूपो यस्य स तथा तम् । महान् रथोऽस्येति महारथः स च प्रकामदत्र नारा-यणस्तं बुध्यमानं दृष्ट्वा प्रागजनाप्रधानोऽपि क्लोमं गतः । एवमु-त्तरत्र दार्शनिकेऽपि योजनीयमिति । ज्ञावायंस्तु कथानकाद-वसेयः (सूत्र०) (तच्च सिमुवात्रशब्दे वज्रयते)

साम्प्रतं सर्वजनप्रतीतं वार्तमानिकं दृष्टान्तमाह ।

पयाता मूर्ग रणमसि, संगमामि उड्ढते !

मायापुत्तं न याणाड, जेएण परिक्खिए ॥ २ ॥

यथा वाग्निर्विस्फुज्जन्तः प्रकर्षेण विकटपादपातं रणशिरसि संग्राममूर्धन्यशानीकं याता गताः । के ते शूराः शूरमन्याः सुनटाः ततः संग्रामे समुपस्थिते पतपगानीकसुभटमुक्तहेतिसंग्रामे सति तत्र च सर्वस्याऽऽकृतीकृतत्वात् माता पुत्रं न जानाति कदीनो व्रज्यन्ते स्तनन्धयमपि न सम्यक् प्रतिजानीत्येवं मातापुत्रीये संग्रामे परानीकसुनटेन जेना च शक्यादितिः परि समन्तात् विविधमन्त्रप्रकारं कृता हतश्चिन्नेना वा कश्चिदल्पसत्त्वो जङ्गमु-पयाति दीनो भवन्तीति यावदिति । दार्शनिकमाह ।

एवं मेहे वि अप्पुट्ठे, चिकवायगिया अक्रोविए ।

मूरं मण्णिं अप्पाणं, जाव बूढं न सेवए ॥ ३ ॥

एवमिति प्रकान्तपरागमार्थः । यथाऽसौ शूरमन्य उन्कृष्टसि-हनादपुत्र्यं संग्रामशिरस्युपस्थितः पश्चाज्जेतारं वासुदेवमन्यं वा गुणयमानं दृष्ट्वा दैयमुपयाति । एवं शिष्यकोऽजितवप्रव्रजितः परीपदेरस्पृष्टोऽवृष्टः किं प्रव्रज्यायां दुष्करमन्येवं गर्जन् भि-

क्ताचर्यायां जिज्ञासेतऽकोविदोऽग्निपुणः उपव्रज्जणार्थेवादन्यत्रा-ऽपि साध्याचारोऽभिनवप्रव्रजितत्वाद्प्रवीणः स पवर्जत आमा-नं तावच्चिन्तयुशालवत् शूरं मन्यते यावज्जेतारमिव रुज्जं संयम-कर्म संश्लेषकारणाज्ञावान् न सेवते न प्रजत इति । तस्मात्तौ तु बहवो गुरुकर्माणां उल्लपसत्त्वा भङ्गमुपयान्ति ।

संयमस्य रुज्जत्वप्रतिपादनायाह ।

जया हेमंतणामस्मि, मीतं फुमडं (सवायगं) सव्वगं ।

तत्थ मंडा विसीयेति, रज्जहीणा वि खत्तिया ॥ ४ ॥

यदा कदाचित् हेमन्तमासे पौषादेः शीतं सहिमकणवातं स्पृ-शति जगति तत्र तस्मिन्नसहो शीतस्पर्शे जगति सति एके मन्दा जना गुरुकर्माणां विपीदन्ति दैन्यज्ञावमुपयाति राज्यही-ना राज्यच्युताः यथा कृत्रिया राजान इवेति ॥ ४ ॥ सूत्र० ३३० १ उ० । उक्तः प्रथमोद्देशकः । साम्प्रतं द्वितीयः समारभ्यते । अस्य चायमजिनसंबन्धः इहोपसर्गपरिज्ञाध्ययने उपसर्गाः प्रतिपादिता-स्ते चानुकृताः प्रतिकृत्वाश्च । तत्र प्रथमोद्देशके प्रतिकृताः प्रतिपा-दिता इह त्वनुकृताः प्रतिपाद्यन्त इत्यनेन संबन्धेनायातस्या-स्योद्देशकस्यादिमं सूत्रम् ।

अहिमे सुदृढमांगा, भिक्खुणं जे छुरुत्तरा ।

जत्थ एगे विसीयेति, ण चयेति जचित्तए ॥ १ ॥

अधेन्यानन्तर्यं प्रतिकृतोपसर्गानन्तरमनुकृताः प्रतिपाद्यन्त इत्या-नन्तर्यार्थः । इमे त्वनन्तरमेवाभिधीयमानाः प्रत्यक्षासन्नवाचित्वा-दिदमभिधीयन्ते । ते च सूक्ष्माः प्रायश्चेतोविकारकारित्वेनातत्रा न प्रतिकृतोपसर्गा इव बाहुव्येन शरीरविकारकारित्वेन प्रकटत-या वादरा इति । सङ्गाः मात्तापित्रादिसंबन्धाः । यपते भिक्षुणां साधुनामपि छुरुत्तरा दुर्बलया दुरतिक्रमणीया इति । प्राये जीवि-तविघ्नकररपि प्रतिकृतोपसर्गैर्दृढीर्णमध्यस्थमवब्रज्ययितुं महा-पुष्टैः शक्यमेतं त्वनुकूलोपसर्गास्ताननुपायेन धर्मोद्भावयत्य-तोऽस्मां छुरुत्तरा इति । यत्र येपुसर्गेषु सत्त्वेके अदपसत्त्वाः स-दनुष्ठानं प्रति विषोदन्ति शीतज्विहारिवं भजन्ते सर्वथा ता-संयमं त्यजन्ति जेनामानं संयमानुष्ठानं यापयितुं वर्तयितुं त-स्मिन् व्यवस्थापयितुं शक्नुवन्ति समर्था ज्ञपन्तीति ॥ १ ॥

तानेव सूक्ष्मसङ्कारं दर्शयितुमाह ।

अप्पगे नायओदिस्स, रोयंति परिवारया ।

पासणे ताय पुट्ठासि, कस्स ताय जट्ठासिणे ॥ २ ॥

अपिः संभावने । एके तथाहिषा ज्ञातयः स्वजना मातापित्रा-दयः प्रव्रजन्तं प्रव्रजितं वा दृष्ट्वेपयस्य परिवार्यं वेष्टयित्वा रुद-न्ति रुदन्तो वा वदन्ति च दीनं यथा वाल्यात्मनूति त्वमस्माजिः पोषितो वृक्षानां पात्रको जविष्यतीति कृत्या ततो धुनताऽस्मा-नापि त्वं तात । पुत्र ! पोषय पात्रय । कस्य कृते केन कारणेन कस्य वा वज्रेन ताताऽस्मान् त्यजसि नाऽस्माकं जवन्तमन्तरेण कश्चि-त्वाता विद्यत इति । किञ्च ।

पिया ते धेरओ तान्, सामा ते खुड्डिया इमा ।

भापरो ते मगा तान्, सोयरा किं जट्ठासिणे ॥ ३ ॥

मायरं पियरं पोम, एवं लोंगां चविस्सति ।

एवं खु लोडयं ताय, जे पालंति य मायरं ॥ ४ ॥

हे तात ! पुत्र ! पिता ते तव स्थविरो वृक्षः शतानीतः स्वसा च जगनी तव तुल्लिका इषी अग्रामयैवता इमा पुरोवर्तिनी प्रत्य-ज्ञेति । तथा भ्रातरस्ते तव स्वका निजज्ञातः ! सोदरा एकोद-

राः किमित्यस्माद् परित्यजसीति ॥३॥ तथा (मायरमित्यादि मातरं जननीं तथा पितरं जनयितारं पुषाण विवृष्टिः । एवं च कृते तवेहं लोकः परलोकश्च प्रविष्यति । तातमेव लौकिकं लोकवीर्णमयमेव बौकिकः पथा यदुत वृक्षयोर्मातापित्रोः प्रतिपादनमिति तथा चोक्तम् । "गुरयो यत्र पूज्यते, यत्र धान्यं सुसंस्कृतम् । अदन्तकवहो यत्र, तत्र शक्तः वसाम्यहमिति" ॥ अपिच उत्तरा मधुस्त्रावा, पुता ते तात सुदुष्टा ।

चारिया ते एवा तात, मा सा अन्नं जणं गमे ॥

उत्तराः प्रधाना उत्तरा जाता वा मधुरो मनोऽहं ब्रह्मण आञ्जापो येपां ते तथाविधाः पुत्रास्ते तव तात । पुत्रः कुलका ब्रधवः । तथा भार्या पत्नी ते नवा प्रत्यग्रयौषवा अतिनवांदा वा माऽसौ त्वया परित्यक्ता सत्यस्य जने गच्छेदुन्मार्गयायिनी स्यादयं च महाजनापवाद इति । अपिच ।

एहि ताय वरं जामो, मा य कम्मं सहावयं ।

वितियं पि ताय पासामो, जामु ताव सयं गिहं ॥६॥

जानीमो वयं यथा त्वं कर्मनीरुस्तथाप्येहि आगच्छ गृहं यामो गच्छामः । मा त्वं किमपि सांप्रतं कर्म कृथाः । अपि तु तव कर्मण्युपस्थिते वयं सहायका भविष्यामः साहाय्यं करिष्यामः । एकवारं तावद् गृहकर्मभिर्भनस्त्वं तात । पुनरपि द्वितीयवारं पश्यामो छत्रायामो यदस्माभिः सहायिमेवेता भविष्यतात्यतो यामो गच्छामस्तावत् स्वकं गृहं कुर्वेत्तद्रुमद्वचनमिति ॥ ६ ॥

गंतुं ताय पुणो गच्छे, ए य तेणासमणो सिया ॥

अकामगं पराकम्मं, को उ ते वारोउमरिहति ॥७॥

तात ! पुत्रः । गत्वा गृहं स्वजनवर्गं दृष्ट्वा पुनरागन्तासि न च तेनेतावता गृहगमनमात्रेण चाश्रमणो भविष्यसि । (अकाम-गतिं) अनिच्छन्तं गृहव्यापारेच्छारहितं पराकमन्तं स्वाभिप्रेतानुष्ठानं कुर्वाणं कस्त्वं भवन्तं वारयितुं निषेधयितुमर्हति योग्यो भवति । यदि वा (अकामगतिं) वाद्वाकावस्थायां मद्नेच्छाकामरहितं पराकमन्तं संयमानुष्ठानं प्रति कस्त्वामवसरप्राप्ते कर्मणि प्रवृत्तं धारयितुमर्हतीति । अन्यच्च ।

जं किंचि अणगं तात, ते पि सर्वं मपीकंते ।

हिरणं ववहाराइ, तं पि दाहासु ते वयं ॥ ८ ॥

तात ! पुत्र ! यत्किमपि भवदीयस्य जातमासीत्तत्तर्धमस्माभिः सम्यग्विभज्य समीकृतं समभागेन व्यवस्थापितं यदिलोकदं सत समीकृतं सुदीयत्वेन व्यवस्थापितं यच्च हिरण्यं धन्य-जातं व्यवहारादावुपयुज्यते । आदिशब्दान् येन वा प्रकारेण तवोपयोगं यास्यति तदपि वयं दास्यामो निर्धनेऽहमिति मा कृथा भयमिति । ८ ।

उत्तरसंहाराधेमाह ।

इच्च एणं सुसेहंति, कालुणी य समुच्चिया ।

विवच्छो नायसंगेहिं, ततो गारं पहावइ । ६ ।

जहा रुक्ख वणे जायं, माळ्या पम्बिंधइ ।

एव एणं पम्बिंधंति, एतत्तत्रो असमादिणा । १० ।

एमिति वाक्यालङ्कारः । इत्येवं पूर्वोक्त्यानीत्या मातापित्रादयः कारुणिकविशेषाभिः करुणामुपादायतः स्वयं वा ईदृशमुपादिय-तास्तं प्रव्रजितं प्रव्रजन्तं वा (सुसेहंतिस्ति) स सुश्रितयन्ति व्युद्वाहयन्ति । स चापरिणतधर्माऽप्यसत्त्वो गुरुकर्मो ज्ञातिस-ङ्गविषयो मातापितृपुत्रकलत्रादिमोहितस्ततो गारं गृहं प्रति-

धावति प्रव्रज्यां परित्यज्य गृहाशमनुवृत्तातीति । ६ । किञ्चा-न्धत् (जहारुक्खमित्यादि) यथा वृक्षे वगे अटव्यां जानमु-त्पन्नं माल्या वल्ली प्रतिवध्नाति वेष्टयत्येवं णमिति वाक्याल-ङ्कारे ज्ञातयः स्वजनास्ते यतिमसमाधिना प्रतिवध्नाति ते तन्कुर्वन्ति येनास्यासमाधिरुपपद्यत इति । तथा चोक्तं । "अ-मिच्छो मित्तवेसेण, कंठे वेत्तुण रोयइ । मा मित्तः सोगई जाई, दो वि गच्छासु दुग्गई" ॥ १० ॥ अपिच ।

विवच्छो नातिमंगेहिं, हत्थी वा वि नवगहे ।

पित्तो परिस्पपति, सुयगो व्व अदुरए ॥ ११ ॥

विविधं वदः परवशीकृतः विवच्छो ज्ञातिसङ्गमातापित्रादि-संवन्धैस्ते च तस्य तस्मिन्नवसरे सर्वमनुकूलमनुतिष्ठन्तो धृ-तिमुपादायन्ति हस्तीवापि नवगृहे अभिनवग्रहेण धृत्युपा-दनार्थमिभुशकलादिभिरुपचर्यते । एवमसावपि सर्वानुकूल-पाथैरुपचर्यते । दृष्टान्तान्तरमाह । यथाऽभिनवप्रसूता गौर्निज-स्तेन नयस्यादूरगा समीपवर्तिनी सती पृष्ठतः परिसूपत्येवं तेऽपि निज्जा उत्पन्नजितं पुनर्जातमिव मन्यमानाः पृष्ठतोऽनु-स्पतिं तन्मार्गोनुयायिनो भवन्तीत्यर्थः । ११ ।

सङ्गदोषदर्शनायाह ।

एते संगो मणूसार्णं, पाताला व अतारिमा ।

क।वा जत्थ य किस्सेति, नायसंगेहिं मुच्छिया ॥ १२ ॥

एते पूर्वोक्ताः सज्यन्त इति सङ्गाः मातृपित्रादिसंयन्त्राः कर्मो-पादानहेतवः मनुष्याणां पाताला इव समुद्रा इवाप्रतिष्ठितभू-मितलत्वात् ते (अतारिमिति) दुस्तगा एवमेतेऽपि सङ्गा अल्प-सत्वेऽनुत्खेनतिलदृश्यन्ते । तत्र च येषु सङ्गेषु क्लीवा असमर्थाः किन्नरयन्ति केशरामनुजवन्ति संसारान्धर्वतिनो ज्वन्तीत्यर्थः । किंभूताः ज्ञातिसङ्गः पुत्रादिसंबन्धैर्मूर्च्छिता गृहा अध्युपपन्नाः सन्तो न पर्यालोचयन्त्यात्मानं संसारान्धर्वतिनमेवं क्लिश्यन्ति अपिच ।

तं च भिक्खु परित्राया, सव्वे संगो महासवा ।

जीवियं नावकंखिज्जा, सोच्चा भ्रममणुत्तरं १३ ॥

तं च ज्ञातिसङ्गं संसारहेतुं त्रिजुह्वारिण्या प्रत्याख्यानपरिह-या परिहरत । किमिति यतः सर्वेऽपि केचन सङ्गास्ते महाश्रवा महान्ति कर्मण आश्रयपारान्ति वर्तन्ते । ततोऽनुकृतैरुपसर्गैरुप-स्थितैरसंयमजीविनं गृहावासापाशं नाभिकाङ्क्षते नाजिनपेव । प्रतिकूलैश्रोपसर्गैः सङ्गिजीविताभिवाद्या न भवदसमञ्जसकारि-त्वेन जवजीविनं नाभिकाङ्क्षते । किंत्वा श्रवा निशम्यावगम्य कं धर्मं श्रुतचारित्राख्यम् । नास्योत्तरोऽस्तीत्यनुत्तरं प्रधानं मौना-न्धमित्यर्थः । अन्यच्च ।

अहिमे सति आवट्टा, कासवेणं पवेइया ।

बुद्धा जंथ व सपति, सीयंति अमुहा जहिं ॥ १४ ॥

अथेत्यधिकारान्तरदर्शनार्थः । पाठान्तरं वा (अहं इति) तच्च विरुध्य । इमे इति प्रत्यक्षासङ्गाः सर्वजनविदितत्वात् सन्ति विध-न्ते वक्ष्यमाणा आवर्तयन्ति प्राणिनं त्रामयन्तीत्वावर्तस्तत्र छव्या वर्ता नयादेर्भाववर्तास्तत्कटमोहोदयापादितविषयाभिज्ञाप-पादकसंप्रत्यर्थाविशेषा एते चावर्ताः काश्यपेन श्रीमन्महावी-रवर्कमानसर्गैः उत्पन्नद्विव्यङ्गानेनावर्दिताः कथिताः प्रतिपादि-ताः । यत्र येषु सत्सु बुद्धा अवगततत्त्वा आवर्तविपाकधेदिमस्तेऽ-ऽवसर्पन्ते प्रमत्ततया तद्गूगामिनो भवन्त्यबुद्धास्तु निर्विचक-ये ह्यवसर्पन्त्यासर्कि कुर्वन्तीति तानेवावर्तान् दर्शयितुमाह ।

रायाणो रायमचा य, माहणा अदुव खत्तिया ।

निर्मतिर्यति जोगेहिं, जिक्खूणं साहुजीविणं । १५ ।

राजानश्चकवर्त्यादयो राजागम्याश्च मन्त्री पुरोहितप्रभृतयस्तथा ब्राह्मणा अथवा क्षत्रिया इवचकुर्वंश्चप्रभृतयः । एते सर्वेऽपि भोगैः शब्दादिविषयैर्निमन्त्रयन्ति भोगोपभोगं प्रत्यभ्युपगमं कारयन्ति कं भिक्षुकं (साहुजीविणमिति) साध्याचारेण जीवितुं शीलमस्यन्ति साधुर्जाविनमिति । यथा ब्रह्मदत्तचक्रवर्तिना नानाविधैर्भोगैश्चिन्त्रसाधुपनिमन्त्रित इत्येवमन्येऽपि केनचित्संस्कथेन व्यवस्थिता यौवनरूपादिगुणोपेतं साधुं विषयोद्देशेनोपनिमन्त्रयेयुरिति । १५ ।

एतदेव दर्शयितुमाह ।

हत्यस्मरहजानेहिं, विहागमणेणिया ।

भुंज भोगे इमे सग्ये, पहरिमी पूजयामु तं । १६ ।

हस्यश्वरययतिस्तथा विहारगमनैः विहरणं क्रीडनं विहारस्तेन गमनान्युद्यानादौ क्रीडया गमनानीत्यर्थः । चशब्दादस्यैवेन्द्रियानुकूलवैपर्ययरुपनिमन्त्रयेरन्तस्तथा ह्रुवि भोगान् शब्दादिविषयानिमानस्माभिर्दौकितान् प्रत्यक्षासन्नाम् श्लाघ्यान् प्रशस्तान् न नित्यान् महर्षेः साधो वयं विषयोपकरणदौकनेन त्वां भवन्तं पूजयामः सत्कारयाम इति । १६ ।

किञ्चाऽन्यत् ।

वतथगंधमलंकारं, इत्थीआं सपणाणि य ।

भुंजा इमाई जोगाई, आउमो पूजयामु तं । १७ ।

वस्त्रं चीनान्शुकादि गन्धाः काण्डपुष्पादिकादयः वस्त्राणि च गन्धाश्च वस्त्रगन्धमिति समाहारद्वन्द्वः । तथा अलङ्कारं कटकके-यूरादिकं तथा स्त्रियः प्रत्यययौवनाः प्रत्यनानि च पूर्वद्वन्द्वीप्रवरपटोपधानयुक्तानि इमान् जोगानिन्द्रियमनोनुकूलानस्माभिर्दौकितान् तद्वत् तदुपनगेन सफलं कुर्वद्वायुमन् । भवन्तं पूजयामः सत्कारयाम इति । १७ । अपि च ।

जो तुमे नियमो चिन्नो, भिक्षुज्जावमि सुव्वय ।

अगरमावसेनस, सव्वो संविज्जए तद्वा । १८ ।

यस्त्वया पूर्व भिक्षुभावे प्रव्रज्यावसरे नियमो महायत्नादिरूप-क्षीणोऽनुष्ठितः इन्द्रियोऽन्द्रियोपशमगतेन हेतुवन् । स सं-प्रत्ययार्थः गृहमावसतो गृहस्थभावं स्मर्यगृहपालयतो भवतस्त्वयैव विद्यत इति । न हि सुकृतस्यानुचीर्णस्य नाशोऽस्तीति भावः । १८ । किञ्च ।

चिरं दुज्जमाणस्म, दोमो दाणि कुतो तव ।

इच्चए णं निर्मतेति, नीवारणैव स्यरं । १९ ।

चिरं प्रवृत्तकालं संयमानुष्ठानेन (दुज्जमाणसस्ति) विहरतः स न इदानीं साम्प्रतं दोषः कुतस्तव भैयास्तीति भावः । इत्येवं हस्यश्वरयादिभिर्वस्त्रगन्धाङ्गारुकादिभिश्च नानाविधैरुपभोगोपकरणैः करणभूतैः । एतानि चाक्याङ्गारुकाः । तं जिश्रुं साधुजीवि-नं निमन्त्रयन्ति जोगमुक्तिं कारयन्ति । इष्टान्तं प्रदर्शयति । यया नीवारणं दीर्घविशेषकण्ठदानं सुकरं वराहं कूटकं प्रवेशयत्येवं तदपि साधुमपि । १९ । अनन्तरपश्यस्तवातंपसंहारार्थमाह ।

चोडया जिक्खचरिया, अचयंता जवित्तए ।

तत्थ मंदा विसीर्येति, उज्जाणंसि व दुब्बला । २० ।

भिक्षुणां साधूनामुपकुण्ठिहारिणां चर्या वशाद्विषयवकाशसामा-

चारी इच्छामिच्छेत्यादिका तथा नोदिताः प्रेरिता यदि वा भिक्षु-चर्यायां करणभूतया सीदन्तश्चोदितास्तत्करणं प्रत्याचार्यादिकैः पौनःपुन्येन प्रेरितास्तश्चोदितामशक्नुवन्तः संयमानुष्ठानेनात्मानं यापयितुं वर्तयितुमसमर्थाः सन्तस्तत्र तस्मिन् संयमे मोक्षकग-मनहेतौ जवकंदिशतावातेमन्दा जमा विषादमिति शीतव्रविहा-रिणां जयति । तमेवाचित्ययन्तमणिक्लपे महापुरुषानुचीर्णं संयमं परित्यजन्ति । इष्टान्तमाह । ऊर्ध्वयानुद्यानं मार्गस्यो-क्तो भाग उच्छुद्धमित्यर्थः । तस्मिन् उद्यानशिरसि उरिक्तमहाजग-ज्जाणांऽतिदुर्बला यथाऽवसीदन्ति प्रीतिं पातयित्वा तिष्ठन्ति नंरिक्तसर्तनरिवाहका जवन्तीत्येवं तेऽपि भावमन्दा उरिक्तपञ्च-महाव्रतभारं बोद्धुमसमर्थाः पूर्वोक्तजवावर्तैः पराभन्ता विषी-दन्ति । २० । किञ्च ।

अचयंता व लूट्णे, उवहागेण तज्जिया ।

तत्थ मंदा विसीर्येति, उज्जाणंसि जरगवा । २१ ।

रुक्तेण संयमेनात्मानं यापयितुमशक्नुवन्तस्तयोपधानेनानशान-दिना सवाद्याभ्यन्तरेण तपसा तर्जिता बाधिताः सन्तस्तत्र सं-यमे मन्दा विषादित्युद्यानशिरस्युच्छुद्धमस्तकं जीर्णो दुर्बलो गौ-रिय यूतोऽपि हि तत्रावसीदन् संभाव्यते किं पुनर्जरज्वस्येति जीर्णे ग्रहणम् । एवमावर्तमन्तरेणापि धृतिरसिद्धनोपेतस्य विवेकिनोऽ-प्यवसीदन् संभाव्यते किं पुनरावर्तैरुपसर्गतातां मन्दानामिति २१

सर्जोपसंहारमाह ।

एवं निर्मिते ए लज्जु, मुच्छिया गिद्धइत्थीमु ।

अञ्जोभवत्ता कामेहिं, चोडंजता गया गिहं (निवेमि)

एवं पूर्वोक्तया नीत्या विषयोपभोगोपकरणं दानपूर्वकं निम-न्त्रणं विषयोपभोगं प्रति प्रार्थनं ब्रह्मा प्राप्य तेषु विषयोपकर-णेषु हस्यश्वरयादिषु मूर्द्धितान् श्रत्यन्ताशकास्तथा स्त्रीषु गृहा-दत्तावधाना रमणीरागमोदितास्तथा कामेषु इच्छामदन्तकल्पे-धुपपन्नाः कामगताचिताः संयमेऽवसीदन्तोऽपरेणोद्युक्तविहा-रिणां नोद्यमानाः संयमं प्रति प्रोत्सह्यमाना नोदन् सोढुमशक्नु-वन्तः सन्तो गुरुकर्मणः प्रव्रज्यो परित्यज्याल्पसत्त्वा गृहं गता गृहस्थाभूताः इति परिसमाप्तौ ब्रवीमीति पूर्ववत् । सुत्रं १ श्रु ३ अ ३ ३० । आण च्चू आत्माविसीदनादयोऽन्यत्र (जिक्का-नाय गतस्योपसर्गसहन्तं गोयरचरिया शब्दे)

(६) अत्रुकलोपसर्गसहनम् ।

उट्टियमणगरमेसणं, समणं ठाण्णिअं तवसिस्सणं ।

इदं गृहा यत्पथए, अविमुस्से ण य तं ब्रमेज्जणो ॥ १६ ॥

अगरं गृहं तदस्य नास्तीत्यनगरस्तेमंभूतं संयमोद्यानेन-पणां प्रत्युत्थितं प्रवृत्तं श्राम्यतीति श्रमणस्तं तथा स्थानस्थितमु-त्तरात्तगविशिष्टसंयमस्थानाभ्यासिनं तपस्विनं विशिष्टतपोनिष्ठ-मदं तमेवमनृतमपि कदाचित् महारा पुत्रनप्तादयो वृद्धाः पितृ-मानुजादयः उच्छिष्कामयितुं प्रार्थयेयुर्वाचिरेस्त पवमृच्छुर्नैवता वयं प्रतिपालया त त्वामन्तरेणासकर्मकः प्रतिपाल्य एवं ज्ञानत-स्ते जना अपि शृण्वेयुः श्रमं गच्छेयुर्नैव तं साधुं विदितपरमार्थं लभेरन् नैवाऽऽमसात्कुलुर्नैवाऽऽमयशमं दिद्व्युरिति ॥ १६ ॥ किञ्च

जइ कालुणियाणिकामिया, जइ रोयेति य पुत्तकारणे ।

दविणं जिक्खुं समुच्चियं, णो लब्धंति ए संउच्चिए ॥ १७ ॥

यद्यपि ते मातापितृपुत्रकन्यादयस्तदन्तिकं समेन्य करणाप्र-

घानानि पिलापप्रायाणि वचंस्यनुष्ठानानि वा कर्तुः । तथाहि ।
 "गाहं पियं कंतं स्यामियं, अथयुद्धं दुल्लहं (सि भवणम्मि) ॥ तुहं
 विहरस्सियं यं निद्धियं, सुधं सध्वं पि पडिहाहं" ॥ १ ॥ "सेण-
 मम्मो गोद्वी, गणोव्वं तं जत्थं होसि सण्हितो ॥ दिव्वाहं सिरि-
 प्पु पुरिसं, किं पुणं नियमं घरहारां" ॥ २ ॥ तथा यदि (रोयं-
 तियत्ति) खनितं पुत्रकारणं सुतनिमित्तं कुडवर्धनमेकं सुतसु-
 त्पाद्य पुत्रवर्धं कर्तुमर्हसीति । एवं वदन्तो यदि ज्ञणन्ति तं जितुं
 राजद्वेषरहितत्वानुक्तिर्योग्यत्वाद्वा अन्यभूतं सम्यक् संयमोपाधा-
 नेनोत्थितं तथाऽपि साधुं न लप्स्यन्ते न शक्नुवन्ति प्रव्रज्यातो
 पुत्रार्थितुं प्रादाश्चर्यादयितुं नापि संस्थापयितुं गृहस्थतावेन
 क्लृप्ताङ्गाश्चर्यावयितुमिति ॥ १७ ॥ अपि च ।

जइ वि यं कामोहिं लोविया, जइ एं जहिणवंधिओ वरं ।

जइ जीवितनायकंयए, एओ लवन्ति एं संउचित्प ॥ १८ ॥

यद्यपि ते निजास्तं साधुं संयमोपाधानोत्थितं कामारोग्यमद-
 नरूपशोचयन्ति उपमिन्त्ययुक्तपदोभययुगिरयथः । अनेनाऽनुक-
 होऽपसंगप्रवृत्तम् । तथा यदि तयैवैव गृहंणमिति वाक्या-
 लङ्कारः । एवमनुकूलप्रतिपक्षोपसंगंजिदुतोऽपि साधुयदि जीवितं
 नाजिक्काङ्क्षन् यदि जीविनाभिन्नापी न जेवन् असंयमजीवितं वा
 नाऽभिभवंत् ततस्ते निजास्तं साधुं (णो लवन्ति) । न
 द्रवन्ते न प्राप्नुवन्ति आत्मसाक्षात्तुं (ण संउचितपत्ति) नाऽपि
 गृहस्थनान्येन संस्थापयितुमर्हन्ति ॥ १८ ॥ किञ्च ।

सेहंति यं लं ममाङ्गां, माया (पिया) ता य सुया य भारिया ।

पोमाहिं ण पासओ तुमं, लोणपरं पि जहासि पोस णं । १९ ।

ते कदाचिन्मातापित्रादयस्तमानिनवप्रजितं (सेहंति)
 शिष्ययन्ति णमिति वाक्यालङ्कारः (ममाङ्गोति) ममाऽयमि-
 त्येवं स्नेहाल्लयः । कथं शिष्ययन्तीत्यत आह परयं नोऽस्मान्मन्य-
 तदुःखितास्त्वर्थं पोषकानावाद्या एवं च यथावस्थितार्थपरय-
 कः सुहृददर्शो सधुतिक इत्यर्थः । अतो नोऽस्मान् पोषय प्रति-
 जारणं दुहं अन्यथा प्रव्रज्याऽप्युपगमेतद्दोषस्त्वन्तो भवता-
 ऽस्मत्प्रतिपन्नपितृयागं च परलोकात्मपितृवं त्यजसीति दुः-
 खितनिजप्रतिपादनेन च पुण्यावासिरेवेति । तथाहि । "या गतिः
 फलेश्चान्नामं गृहेषु गृहमेधिनः । विभूतां पुत्रद्वारांस्तु, तां गतिं
 ब्रज पुत्रकेति ॥ १९ ॥ एवं तैरुपसर्गिताः केचन कातराः कदा-
 चित् यथार्क्युत्पत्त्याह ॥

अन्ने अन्नेहिं मुत्तियया, मोहं जेति एरा असंनुमा ॥

विममं विममोहं गाहिया, ते पावोहिं पुणो पर्णावन्नया ॥ २० ॥

अन्ये केचनाऽप्यसत्त्वाः अन्यैर्मातापित्रादिनिर्मूर्च्छिता अशुपप-
 क्षाः सम्यग्दर्शनादिव्यतिरेकण सक्रमपि शरीरादिकमन्यदिल्ल-
 न्यदृष्टं ते पवन्भूताः असंयुताः नराः समोहं यान्ति सदनुष्ठानं
 नुहन्ति तथा संसारगमनैकहेतुतृप्तत्वात् । विपमोऽसंयमस्तं
 विपमेत्यर्थं तस्मात्प्रवृत्तिर्यत्नेनापायामीक्ष्णिः रागद्वेषादीनां अना-
 दिभवाद्यस्ततया दुरवस्थानेन विपमेर्ग्राहिता असंयमं प्रतिवर्त्ति-
 ताः ते चैवन्तः पापैः कर्मभिः पुनरपि प्रवृत्ताः प्रयत्नताः भृष्ट-
 तां गताः पापकर्म कुर्वन्त्येव न व्रजन्त इति ॥ २० ॥

यत एवं तनः किं कर्तव्यमिहाह ।

तम्हा दविडक्खपंणि, पावाओ विरतं जिणिवुडं ।

पणए वीरे महाविट्ठिं, भिक्खिणं (पायमं) एं द्वाउयं धव्वं ॥

मातापित्रादिर्मूर्च्छिताः पापेषु क्रमसु प्रवृत्ता अभवन्ति तस्मात्

अव्यवृत्तो ज्ञेयो सुविगमनयोग्यो रागद्वेषरहितो वा सत्कीकृत्स्व
 तद्विप्राकं पर्योक्षोच्य । परित्तः सद्धियेकदुःखः पापात् कर्मणाऽ
 सदनुष्ठानरूपात् विरतो निवृत्तः कोधादिपरित्यागाद्व्यामलून
 इत्यर्थः । तथा प्रणताः प्रह्वीकृता वीराः कर्मविदारणसमर्थो म-
 हावीर्य महासमर्थं तमेव विशिणष्टि सिद्धिपथं ज्ञानादिमोक्षमा-
 र्गं तथा मोक्षे प्रतिनितारं आपकं ध्रुवमव्यभिचारिणमित्येतद्व्यग-
 म्य स एव मार्गोऽनुष्ठेयो वा सदनुष्ठानप्रगल्भ्यर्होऽप्यमिति ॥ २१ ॥

पुनरप्युपदेशदानपूर्वकमुपसंहरन्त्याह ।

येयासियमग्गमागउ, मणवपसाकाय (ए) संहुओ ।

विद्यां विदितं चलायओ, अरारं च सुमंनुमं चरेज्जामि (सिधेमि)
 कर्मणां विदारणमार्गगतो ज्ञत्वा तं तथाभूतं मनोवाक्कायसंयुतः
 पुनस्त्यक्त्वा परित्यज्य विदितं ज्ञयं तदा ज्ञातोश्च स्वजनोंश्च
 तथा सावधारमनं च सुखं संयुतं ईक्ष्यतेः संयमागुष्ठानं चरदि-
 ति ब्रवीतीति पूर्ववत् । सूत्रं १, श्रुं २, अं २ उं ० ।

विधिधोपासर्गाधिसहनमधिकृत्याह ।

तिरिया मणुया य दिव्वाग, उवमग्गा तित्तिहाहिया मिया ।

लोमादियं पि ए हरिसे, सुन्नागारगओ महामुण्णो ॥ २१ ॥

तैरश्वाः सिंहव्याघ्रादिदृतास्तथा मानुषा अशुकूलप्रतिकूलाः
 सत्कारपुरस्कृताश्चरुकरातामनादिजनिताः । तथा (दिव्वाग-
 इति) व्यन्तरादिना हारयप्रहृषादिजनिताः । एवं विधिधान
 प्युपसर्गानधिसहेतु नोपसर्गविकारं गच्छेत् । तदेव दर्शयति ।
 होमादिकमपि न हर्षेण जयेन रोमोक्षमपि न कुर्यात् । यदि वा
 एवमुपसर्गाद्विधिना अपि (अहियासियत्ति) अधिसोढा भय-
 न्ति । यदि रोमोक्षमादिकमपि न कुर्यात् । अहियप्रहणान् हृष्टि-
 मुखविकारादिपरिग्रहः । शून्यागारगतः शून्यगृहव्यवस्थितस्य
 चोपब्रज्जकार्थंन्यात् पितृवन्नादिस्थितो वा महासुनिजिनकल्पिका-
 दिरिति ॥ २१ ॥ किञ्च ।

एओ अन्निकंवेज्ज जीवियं, नो वि य प्यणपत्तए सिया ।

अन्नतयनुत्तिं भेरवा, सुन्नागारगअस्स भिक्खुणो ॥ २२ ॥

स तैरैरैरुपसर्गैरुद्वाणैस्तोत्तुद्यमानोऽपि जीवितं नाऽजिक्काङ्क्ष-
 त जीवितनिरपेक्षेणोपसर्गः सोढव्य इति भावः । न चोपसर्गस-
 हनकारेण पूजापार्थक्यः प्रकर्षाभिन्नापी स्यात् ज्ञेवत् । एवं च
 जीवितपूजानिरपेक्षेणासकृत् सम्यक् सहायानां नैव्या भयान-
 काः शिवाः पिशाचादयोऽन्यस्नभावं स्वात्मन उपसर्गमिधेन
 यन्ति गच्छन्ति तत्सहनाच्च भिक्षोः शून्यागारगतस्य नीराजित-
 वारणस्यैव शीतोष्णादिजनिता उपसर्गाः सुसहा एव भवन्ती-
 नि भावः । सूत्रं १, श्रुं २, अं २ उं ० । "उवसग्गेहिं पासित्ता आ-
 मोक्खाए पयिक्खण्णो" उपसर्गाननुकूलप्रतिकूलान् सम्यग्धास-
 हामोक्षाय मोक्षपर्यन्तं यावत् परि समन्ताद्भूतं संयमागुष्ठानेन
 गच्छेत् । सूत्रं १, श्रुं २, अं २ उं ० । (' उवसग्गमग्गहरण-
 मिति ' आश्रयेन्नेद्वोपसर्गनिरूपणम् अचरेत् इत्ये उक्तम्)
 रोगविकारो, शून्यागारसूत्रके दिव्यादिविकाररूपे उपाते, वाच्यं ।
 उवसग्गकपट्टि-उपसर्गकपट्टस्था-खी-उपसर्ग एव कल्पस्था
 शून्यागारदुहितकपिलचेल्लकानां लोभाच्छून्यातरकल्पस्था-
 यामुपसर्गकरणे, " उवसग्गेति " उवसग्ग एव कपट्टी सेज्जा-
 यरधूआ कविल्लचेल्लगो लोभा सेज्जायरकण्णोए उवसग्गो क-
 रान्त्यर्थः ॥ निष्कृं १, उं ० ।

उवसग्गतिविरखा-उपसर्गतिविरखा-खी-उपसर्गमिधेन सजं-

नात् उपसृज्यते एभिरिति वा उपसर्गाः ते च दिव्यमानुपतै-
रश्रामसंवेदनभेदतश्चतुःप्रकाराः प्रत्येकमपि ते स्युश्चतुर्विधाः
“ हास्याद् द्वेषाद्विभ्रमशांघ, तन्मिभ्रमशांघ दैवतः । हास्याद्वे-
षाद् विभ्रमशांघः शीलसद्भाच्च मानुषाः । तैरश्रामस्तु भयशोधा-
हारापत्यादिरङ्गणात् । घटनस्तम्भनश्चैव-प्रपातादात्मवेदनाः ।
३ यद्वा वातपित्तकफसन्निपातोद्भवा इति तेषां तितित्ता सह-
नम् । उपसर्गसहने ध० ३ अधि० । “अस्तीचारालोचनेन प्राय-
श्चित्तविधेयता । उपसर्गतिवित्ता च परीपहज्यस्तथा ”
ध० ३ अधि० ।

उवसगपत्त-उपसर्गप्राप्त-वि० उपद्रवं प्राप्ते, स्था० ५ टा० २३० ।

उपसर्गप्राप्तस्य ग्रहणं कल्पते ।

(सूत्रम्) उवसगपत्तभिक्षुं गिलायमाणं नो कपेइ तस्म
गणावच्छेदितस्म निज्जुह्तिहत्त । अगिलाए कण्णिज्जे वेया-
वक्खियं जाव रोगातंकातो विप्पमुक्के तनो प्पमुक्के तनो पच्छा
तस्स अहालहुस्सगे नामं ववहारं पट्टविषयवं मिया इति ।
अथास्य सूत्रस्य कः संबन्धः ।

मोहेण पित्ततो वा, आयासंचेतनो समखातो ।

एमो उ उवसगगो, एमो उ अण्णो परसमुत्थो ॥

मोहेन मोहनीयोदयेन देवोदयेनेत्यर्थः पित्ततो वा पित्तोदयेने-
त्यर्थः । उमत्तः स आत्मसंज्ञेतकः आत्मनैवात्मनो दुःखोत्पा-
दकः समाख्यातः यश्चात्मैवात्मनो दुःखोत्पादनेन आत्मसंचे-
तनीय उपसर्गः ततः पूर्वमात्मसंचेतनीयः उपसर्ग उल्लुघत
उपसाधिकादाद्यमन्यः परसमुत्थ उपसर्गोऽनेन प्रतिपाद्यते
इत्यनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या । सा च प्राग्वत् । तत्रो-
पसर्गप्रतिपादनार्थमाह ।

तिविहो य उवसगगो, दिव्वो माणुस्सितो तिरिच्छो य ।

दिव्वो उ पुव्वभणितो, माणुसतिरिए अतो वुच्छं ॥

तिविधः खलु परसमुत्थ उपसर्गः । तथाच दैवो मानुषिकस्ते-
रश्च तत्र दैवो देवकृतः पूर्वमनन्तरसूत्रस्याधस्तादङ्गितः ।
अतो मानुषं तैरश्च च वक्ष्ये । प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति ।

विज्जाए मत्तेण व, चुप्पेण व जोइतो अणुप्पवसो ।

अणुमासणालिहावण, रसए महुरातिरिक्खवादि ॥

विधया वा मन्त्रेण वा चूर्णेन वा योजितः संबन्धितः सन् क-
श्चिदात्मवशो नृयात् तत्रानुशासनैति । यथा रूपवक्ष्या
विद्यादिप्रयोजितं तस्यनुशासनाऽपि क्रियते । तथा तपस्वी एष
न वर्तते तावत्संप्रतीदृशं कर्तुम् एवं करणं हि प्रवृत्तपापेपचय-
संभव इत्यादि । अथैवमनुशासितापि न विवर्तते तर्हि तस्यास्तं
प्रति प्रतिविधया विद्वेषणमन्त्रपाद्यते । अथ सा नास्ति तादृशी प्र-
तिविधया तर्हि (तिहावणत्ति) शृण्वेऽसामागिकं विद्याप्रयोगत-
स्तस्य पुरत आलेखाप्यते । येन स तत् दृष्ट्वा तस्याः सामारि-
कमिदमतिव्रीतसमिति जानातो विरागमुपपद्यते । एष मानु-
षिक उपसर्गः (खमगे महुरा इति) मधुरायां धर्मणाप्रवृत्तानां
मानुष उपसर्गोऽभूत् तं कृपकां निवारितवान् । एषोऽपि मानुष
उपसर्गः । तैरश्चमाह (तिरिक्खा इति) तिथ्येको ग्रामेयका आ-
नयका वा धमणार्दानामुपसर्गात् कुर्वन्ति यथास्तिकनिराकर्त-
व्याः । सांप्रतमेवमेव गाथां विधायपुराह ।

विज्जाभेते चुप्पे, अनिजोइयवोहियादिगहिण वा ।

अणुसासणाद्विहावण-महुराखमकादि व वक्षेण ॥

विद्यामन्त्रेण चूर्णेन वा अनियाजितो बोधिकाः स्तेना आदिश-
द्वात् म्लेच्छादिपरिग्रहस्तैर्वा गृहीते यथा विद्यादि योजितं त-
स्याः प्रागुक्तप्रकरणानुशासना क्रियते । तथा प्रतिविद्याप्रयोग-
तस्तं प्रति च द्वेषणमुत्पाद्यते । तस्याज्ञावं पूर्वप्रकरणे लिखा-
पनं कार्यते बोधिकादिगृहीते पुनः मधुराक्षपकादिनेव वक्षेन यथा
शक्त्योविद्यादिनिवारणं कर्त्तव्यं विद्याद्यभियोगमेव जेदतः प्रति-
पादयति ।

विज्जादभिमोगो पुण, दुविहो माणुस्सितो य दिव्वो य।
तं पुण जाणंति कहं, जइ नामं गेहिण्हे तंस्सि ॥

विद्यादिभिरभियोगोऽनियुज्यमानता पुनर्द्विविधो छिप्रकार-
स्तथा मानुषिको दैवश्च । तत्र मनुष्येण कृतो मानुषिको देवस्यायं
तेन कृतत्वाद्वैवः । तत्र देवकृतो विद्यादिभिरभियोग एष एव
यत्स्मिन् दूरस्थितेऽपि तत्प्रतावात्स तथारूप उमत्तो जायते ।
अथ तं विद्याद्यभियोगं दैवं मानुषिकं वा कथं जानन्ति सुरि-
राह । तयोर्दैवमनुष्ययोर्मध्ये यस्य नाम गृह्णाति तत्कृतः स वि-
द्याद्यभियोगो हेतुः । साम्प्रतमणुसासणाद्विहावणेत्येवमव्याख्या-
नयति ॥

अणुसासियम्मि य ठिए, विइसं देति तह वि य अतिद्वेते ।

जक्खीए कोवीणं, तस्स उ पुराओ लिहावैति ॥

येन सामान्यतः स्त्रिया पुरुषेण वा विद्याद्यभियोजितं तस्यानु-
शासना क्रियते । अनुशासितेऽप्यतिष्ठति विद्याप्रयोगतस्तं वि-
वर्तितं साधुं प्रति तस्य विद्याद्यभियोगोक्तुर्विद्वं ददत्युत्पादयन्ति
वरवृत्तनाः । तथाऽपि च तस्मिन्नतिष्ठति जड्याः शून्याः कौ-
पीने तस्य पुरतो विद्याप्रयोगतो लेखापयन्ति । येन स तद्दृष्ट्वा
तस्या इदं सामारिकमिति जानतो विरज्यते । सम्प्रति विद्याप्र-
योगे दृढादरताख्यापनार्थमाह ।

विसस्स विसमेवे य, ओसहं अग्गिमणिणो ।

मंतस्स परिभतो उ, दुज्जणस्स विवज्जणा ॥

विपस्वीपथं विपमेव अन्यथा विषानिद्वेतेः । एवमग्निजृतादियु-
क्तस्यौपधमनिः, मन्त्रस्य प्रतिमन्त्रो, दुर्जनस्यौपधं विवर्जना त-
द्भ्रमनगरपरित्यागेन परित्यागः । ततो विद्याद्यभियोगसाधुसा-
ध्वोरक्षणार्थं प्रतिविद्यादिप्रयोक्तव्यमिति ॥

जति पुण होज्ज गिलाणो, निरुज्जमाणो ततो तिगिच्छं से ।

सेवरियमसंविरिया, उवालभंते निस्सि वसथा ॥

यदि पुनर्विद्याद्यभियोजितस्तदभिमुखं गच्छन् निरुध्यमानो
ज्ञानो जवति ततः (से) तस्य साधोश्चित्तासां संवृतां केना-
ऽप्यवक्ष्यमाणानां कुर्वन्ति । तथा असंवृताज्ज्ञया विद्याद्यभियोजितं
तस्याः प्रत्यक्षोभय निशि रात्रौ तामुपावभन्ते । नेपयन्ति च ता-
वत् यावत् सा मुञ्चतीति ।

“खमयमदुरत्ति” अस्य व्याख्यानमाह ।

धूमहेसद्विसमणो, वोहियहरणं च निवमुया जाव ।

मज्जेए य अकंदे, कयम्मि जुच्चेण मोएति ॥

महुराप नयरीए धूतो देवनिमित्तो तस्म महिमानिमित्तं सद्भी-
तो समणीहिं समं निग्गाय । तो रायपुत्तो य तथ अदूरे
आयापंतो वेद्वेइ ततो सद्भी समणीतो वोहिर्पहिं गहियातो

तेषां आणीया तं बोद्धिं तं साहं दृष्टुं अक्षं कतो ततो रायपुत्तेण साहणा जुद्धं दाऊण मोदयतो । अङ्गरगमनिका त्वयं परय महे महोत्सवे आच्छिकाः श्रमणीभिः सह निर्गतास्तासां बोधिकैश्चो-
रैर्हर्षेण नृपसुतश्च तत्रादरे अतापयति । बोधिकैश्च तास्तस्य मयेन नीयन्ते । तानिश्च तं ददुषा आकन्दे कृते स युक्तेन स्नेने-
च्यस्ता मोचयति । उक्तो मानुषिकः उपसर्गः । संप्रति तेरश्चमाह ।

गामेणारुणेण व, अभिचूयं संजयं तु तिरिणं ।

द्वन्द्वं पकैपिया वा, रक्खेज्ज अरक्खणे गुरुगा ॥

ग्रामनारण्येन वा अभिचूयमापादितानिजन्तं संयतं च यदि वा द्वन्द्वं तद्वयात् स्तम्भीभूतं प्रकल्पितं वा तद्वयतः कथं क-
म्पमानशरीरं रक्तेत् । यदि पुनरेकचित् सत्यपि वज्रे ततोऽरक्तेण प्रायश्चित्तं गुरुकाश्चत्वारो गुरुका मासाः । द्य० प्र० ३२ उ० ।

उवसगपरिष्ठा-उपसर्गपरिष्ठा- स्त्री०- “घम्रजयणा य तेस्ति एतो बोक्खे य अदिगारो” तेषां उपसर्गशब्ददर्शितपोरुशविधाना-
नुपसर्गानां यथा घटना सम्बन्धप्रतिः प्राप्तानां चाऽधिसहनं

प्रतियताभा भवति तथाज्ज ऊर्ध्वमध्यनेन वक्ष्यत इत्ययमत्राधि-
कार इतीत्येवं वक्षणे सूत्रकृताङ्गस्य तृतीयेऽध्यायेन, सूत्र० १ ध्रु० ३ अ० १ उ० । (यथा तत्र दर्शितं तथा दर्शितमुवसगशब्दे)

उवसगसह-उपसर्गसह- त्रि० दिव्यायुपद्रवसोदरि, “वोसघ-
चत्तरेहं, उवसगसहो जहेव जिणकप्पा ” पंचा० १८ विव० ।
[जिणकपशब्दे जिनकल्पिकस्य उपसर्गसहस्यं व्याख्यास्यामि]
संयति ये शुभ्रपुत्रघट्टणेनात्मसञ्चेतनीया गृहीतास्तानुपदशयति ।

घट्टणपवम एयंजण, लेमण चउहा उ आपवेसंया ।

ते पुण सन्निवयंती, चोसद्वदारे न इहं तु ॥

चतुर्भिरात्मना सचिन्त्यन्ते ये ते इत्यात्मसंचेत्यास्तद्यथा घट्ट-
नतः प्रपतनस्तम्भनतः श्लेष्मतश्च । तत्र घट्टनतो यथा चक्षुषि
रजःप्रविष्टे तेन च चक्षुर्दृष्टिदुर्गमार्थमथवा स्वयमेव चक्षुषि
गच्छे वा किञ्चित्तु स्त्रीप्रभृति समुत्थितं घट्टयति । प्रपतनतो
यथा मन्दप्रपत्तेन चङ्क्रममाणप्रतिपततो दुःखल्पते स्तम्भनेन
यथा तावदुपविष्ट आस्ते यावत्पादसुप्तस्तथो जातः श्लेष्णेणतो
यथा पादं तावदाकुल्यावस्थितो यावत्तत्र वातेन दग्धः अथवा
नृत्तं शिङ्ग्यामीति किञ्चिदङ्गमप्यतिशयेन नामितं तच्च तत्रैव
दग्धमिति ते पुनरात्मसंचेतनीया व्युत्कृष्टद्वारे निपतन्ति न इह ।
“ ते उपप्रे सम्मं, सहसि, खमस्सि, तिकखह, अदियास्ते ”
इति चत्वार्यप्येकार्थिकानि पदानि । तत्र सम्यक् सहनमाह ।

मणवयणकायजोगोहिं, तदि उ दिव्वामादिप तिचि ।

सम्मं नोदियासेइ, तत्थ उ सुएहा पदिहेतो ॥

त्रिजर्मनोवाक्ताययोगैः प्रत्येकं दिव्यादीन् शरीरुपसर्गात् प्रत्येकं
चतुर्भेदात् सम्यगध्यास्ते सहते तत्र सहनं द्विधा ऋण्यतो ज्ञाव-
तश्च तत्र ऋण्यस्य हाने स्नुषाया दयान्तस्तमेवाह ।

सामूसमुक्तोसोदेवर-जत्तारमादिमज्झिमगा ।

दोसादी य जहणा, जह सुएहा सहियउवसग्गा ॥

श्वशुरः श्वश्रूयैतावुकृष्टी पूयत्यादेवरजर्तुका मध्यमा दोसो
जघन्या यथा तच्छता उपसर्गाः स्नुषायाः सोदास्तथा साधुनाऽपि
सोदव्याः । इयमत्र ज्ञावना स्नुषया अपराधे कृते तां श्वशुरः श्व-
श्रूश्च हील्यति सा च हील्यमाना अतीव लज्जते यद्यपि तानि
दुःखोत्पादयन्ति यचनानि दुरवस्थानि तथाऽपि सा तानि

सम्यगध्यास्ते चिन्तयति च न सम्यक् अध्यासिष्ये ततः कुत्र
याम अवधंसो भविष्यति स्नुषाचारध्यापयस्यति देवरा अपि
चोद्धुरउवचनानि आपन्ते यद्यपि तेषां सानो लज्जते तथाऽपि न
तानुद्धृणुति किं तु सम्यक् तद्वचनान्यध्यास्ते दासा अपि तां स्नु-
षामुद्धृणुयामि तथाऽपि किं किं तेषां वचनान्यहं गणयामीत्य-
वगणनया सम्यगध्यास्ते न प्रतिवचनं ददाति । एतच्छब्दसहनं
यत्साधुर्द्वादशविधानयुपसर्गात् कर्मविनिर्ज्जरणार्थं सम्य-
गध्यास्ते एतदेवाह ।

सामूससुरोवमा खनु, दिव्वादिपरोवमा य मणुस्सा ।

दासत्थाणोतिरिया, तह सम्मसोदिया सोए ।

तथा वधुदृष्टान्तप्रकारेण श्वश्रूःश्वशुरोपमानं दिव्यान् उप-
सर्गात् देवरोपमानं मानुषान् उपसर्गात् दासस्थानजान् तैर-
श्चान् उपसर्गान्सम्यगध्यास्ते ।

संप्रति दुविदे वेत्थस्य व्याख्यानार्थमाह ।

दुहा वेते समावेणं, सव्वे सामसकंटाया ।

विसयाणुलोमिया चेव, तहेव पडिलोमिया ॥

अस्य वा एते उपसर्गा आत्मण्यस्य कण्टका इव आत्मण्यकण्टकाः
सर्वे समासेन द्विधा प्रतिपादितास्तद्यथा विषयानुश्लोमिका इन्द्रि-
यविषयानुश्लोमिका इन्द्रियविषयप्रतिश्लोमिकास्तानेव दर्शयति ।
चंदणसकारादीं, अणुलोमा बंधवहणपडिलोमा ।

ते वि य खमता सव्वे, पत्थे रक्खेज्ज दिट्ठो ॥

वन्दनसकारादयोऽनुश्लोमाः बन्धवधप्रवृत्तयः प्रतिश्लोमास्तानपि
सर्वां क्षमते अत्र वृक्षेण दृष्टान्तस्तमेवाह ।

यासोचंदणकप्पे, जह रक्खाइ य मुइउहसमो उ ।

रागदेसविमुत्तो, महई अणुलोमपडिलोमा ।

वासीचन्दनकल्पो यस्य स वासीचन्दनकल्पोऽथवा कल्प-
स्तुल्यावाची ततोऽयमर्थो वास्यां वास्यावृक्षेण चन्दनेनानुलेप-
नेन कल्पस्तुल्यो वासीचन्दनकल्पो यथा वृक्षो भवति इत्येव-
ममुना प्रकारेण रागद्वेषविमुक्तोऽत एव सुखदुःखसमोऽनुलो-
मप्रतिश्लोमान् उपसर्गात् सम्यक् सहते ॥ द्य० द्वि० ७ उ० ।

उवसग्गाजिउज्जण-उपसर्गाजियोजन-न० उपसर्गा दिव्यद-
यसैरभियोजनम् उपसर्गाभियोजनम् । अभिभवकायोत्सर्गं,
दिव्याद्याभिभूत एव महामुनिस्तदेवायं करोतीति हृदयम् ।
उपसर्गाणामभियोजनम् । सोदव्या भयोपसर्गास्तद्वयं न कार्य-
मित्येवंभूते कायेतत्तर्गं, “उवसग्गाभिउं जणे वीओ” आच० १५ अ० ।

उवसज्जण-उपसर्जन-न० उप० सुज्जं ल्युट् । दैवयुपद्रवे,
वाच० । अप्रधानभूते गौणे विशेषणे, विशेष० ।

उवसत्त-उपसक्त-त्रि० विशेषेण सक्रमिति, उत्त० ३२ अ० ।

उवसह-उपशब्द-न० सुस्तावस्थायां बलवलायमानादियुत्तं ।

उवसम- उपशम-पुं० उपशान्तिरुपशमः । श्रा० । अपराधावि-

धायिन्यपि कोपपरिवर्जने, स च कस्यचित्पुनः प्रकुर्यैवेति । प्रव०

१४८ द्वा० । आचा० । संस्था० । क्रोधादिनिग्रहे, आ० अ० द्वि० ।

“ उवसमहेहणे कोहं ” उपशमेन क्षान्तिरूपेण द० ८ अ० ।

आचा० । साध्यस्थपरिणमे, । आच० ६ अ० । शान्तावस्थाने,

आच० १ अ० । इन्द्रियोपशमरूपे रागद्वेषाभावजनिते (सूत्र० २

श्रु० १ अ०) शम, आचा० । स च द्वेषा द्रव्यभावमेदासत्र

ज्योपशमः कतकपालापाद्यादितः कलुपजलादेः भावोपश-
मस्तु ज्ञानादित्रयात् । तत्र यो येन ज्ञानेनोपशम्यति स ज्ञानो-
पशमस्तथा क्लेशयान्तरतया धम्मकथया कश्चिदुपशम्य-
तीत्यादि, दर्शनोपशमस्तु यो हि शुद्धेन सम्यग्दर्शनेनापस्मृ-
शमयति यथा धैर्येणैकनाभद्वयानां देवः प्रतिबोधित इति दर्श-
नपराधकैर्या सममत्यादिभिः कश्चिदुपशम्यति । चारिधोपश-
मस्तु कौश्यादुपशमो विनयनम्रतेति ।

पक्ष्याणुमुलम्भ हेत्वा उत्सवमं फार्हसयं समादित्यति
त्यक्त्वोपशममेतत्र केचन लुब्धका ज्ञानोद्वल्लोऽप्याणुपयैव ह्रवमा
नास्तेनैवप्लुतगुपशमं त्यक्त्वा ज्ञानज्ञवोत्तमैतत्तमवो ध्याताः पौ-
रुष्यं पश्यन्तं समाददति गृहहन्ति तत्तथा परस्परगुणनिकायां
मोर्मासायां वा एकोऽपरमाह त्वज्जानां न चैषां शब्दानामय-
मर्थो यो भवताऽभाणि । अपि च कश्चिदेव मादशः शब्दार्थनिर्ण-
यायात्वं न सर्वं इत्युक्तं च पृष्ठा गुरवः स्वयमापि परीक्षितं नि-
श्चितं पुनरिदं न वादिनि च मल्लमुक्ये च मादगेवाऽप्यतरे गच्छेत्
द्वितीयस्याह नन्वस्मदाचार्या एवमाज्ञापयन्तीत्युक्ते पुनराह
सोऽपि वा कुण्डो बुद्धिकिक्रः किं जानीते त्वमपि च लुकवपा-
ठितः निरुद्धापोह इत्यादीन्वन्याय्यपि दुर्गुहीतकारित्यद्विक्रो
महोपशमकारणं ज्ञानं विपरीततामापादयन् स्वौक्त्यमाविर्ना-
वयन् भावते उक्तञ्च अथैवेत्वेत्तज्जराचितानर्थविशेषान् श्रमेणावि-
ज्ञाय कृत्स्ने वाञ्छयमित इति खादत्यङ्गानि दपेण क्रीरुतकमी-
स्वराणां कुकुटशायकसमानवद्वयः शास्त्राण्यपि हास्यकथां
दधुनां वा लुब्धका नयतीत्यादि पात्रान्तरं वा “ हेत्वा उत्सवमं
च एगे फार्हसयं समाहर्हति ” त्यक्त्वोपशममथानन्तरं बहुश्रुतीता
एके न सर्वे पश्यन्तामाश्रम्यते ततश्चाज्ज्ञाः शब्दिता वा तूर्णा-
भावं भजन्ते हुंकारशिरःकम्पनादिना वा प्रतिवचनं ददति
१ श्र ६ श्र ० ४ उ० (कज्ञोपशमे गुण्या अहिगरणशब्दे उक्ताः)
विष्कम्भितोद्यत्ये, उक्तं १ अ० । विपाकोद्यविष्कम्भे, । न० ।
“ उद्यविधाय उत्सवमे ” अनुदितस्योद्यविधाने, विशेष० ।
मोहनीयकर्मणोऽनन्तानुबन्धादिभेदभिन्नस्योपशमप्रेषणप्रतिपक्ष-
स्य मोहनीयप्रेषादनन्तानुबन्धादिनुपशमयति (इति) उद-
यितावे, स्था० ६ स्था० ॥ मिथ्यात्वमोहनीये कर्मणि, उदीर्यं,
ज्ञीणे, । शेषस्यानुद्यापादने, विशेष० । ज्योपशमादे
नैवः । अय प्रेरको नृणति ननु ज्योपशमोपशमयोः कः
किञ्च विशेषः । सूरिराह ननु उदीर्णे उद्यप्राप्ते कर्मणि
ज्ञीणे शेषे चानुदीर्णे उपशान्ते सति ज्योपशमोऽर्धधीयत
इति । प्रेरकः प्राह ।

सो चेव नणूवसमो, उदए खीणमि सेसए समिए ।

सुदुमोदपता मीसे, ननूपसमिए वितेसो यं ।

ननुपशमोऽप्ययमेव यः किमिच्छाहा । यः उदिते कर्मणि खीणोऽ
नुदितेऽनुपशान्तो भवति अत्रोत्तरमाह । ननु मिथे ज्योपशमे
सुखमाद्यन्ता अस्ति प्रदेशोदयेन सत्कर्मवेदनमस्तीत्यर्थः । उप-
शमिते तु कर्मणि तदपि नास्तीत्ययमनयोविशेष इति एतदेवाह ।

वेणु संतकम्भं, खओवसमिएसु नाणुजावं सो ।

उत्तमंतकमाओ पुण, वेणु न संतकम्मा पि ॥

स ज्योपशमावस्थाकथायान्तां जीवः ज्योपशमिकेष्वनन्तानु-
बन्धादिषु तत्संबन्धे सत्कर्मोन्भवनि प्रदेशकर्म वेदयति न
पुनरनुभावं विपाकनस्तु तात्र वेदयनीत्यर्थः । उपशान्तकथा-

यस्तु सत्कर्मोपि न वेदयतीति ज्योपशमोपशमयोर्विशेष इति ।
विशो० प० सं० । उपशान्तकथायवांतरागच्छस्वस्युत्थापने, प्रव०
२२४ द्वा० । उपशमश्रेणौ, कल० । पञ्चदशे दिवसे, सं० १० पाहु० ।
जो० । जं० । सं० । विशतितमे मुहूर्ते, जं० ६ वज्र० । जो० ।
कव० । तृष्णाणां, शोभोपद्रवशान्तौ विवृत्तौ च । पाच० ॥

उत्सवमग-उपशमक-पुं० उपशमश्चैत्यतर्गतैष्वर्प्यकरणविदुः,
उपशान्तमोहान्तेषु, उपशमश्चैयं रुहेषु अर्प्यकरणानिबुद्धि-
बादस्त्वस्मत्संपरायेषु, पं० सं० १ द्वा० । सं० ।

उत्सवमग-उपशमद-न० उप शम भावे-स्तु-उपशमार्थं, “उत्स-

“समशाप अहिरणस्स अश्रुः एवं भवति” इत्या० ८ द्वा० ।

उत्सवमग-उपशमना-स्त्री० उदयोदीर्णानिधित्तिकाऽन्तकार-
णायोग्यत्वेन व्यवस्थाप्यते कर्म यथा सा उपशमना । क० प्र० ।
प० सं० । उदयोदीर्णानिधित्तिकाऽन्तकारणानामयार्थत्वेन क-
र्मणोऽवस्थापने, उक्तं च “ उद्वट्टणञ्चैवट्टसंक्रमणादं च तत्प
करणादिति ” । अष्टानां करणानां पष्ठं करणमेतत् । स्था० ४ द्वा०
१ उ० । संप्रति उपशमनाप्रतिपादनार्थमाह । अवसरस्तत्र चैतेऽ
धिकाराः तथया प्रथमं सम्बन्धोत्पादप्ररूपणा, सर्वधिरितला-
भप्ररूपणा, अनन्तानुबन्धविशेषोत्तना, दर्शनमोहनीयरूपणा,
दर्शनमोहनीयोपशमना, चारित्र्यमोहनीयोपशमना पुनः संप्रवे-
देति । तत्र वेदमुपशान्तमुपशमनाकरणम प्रमेदं सर्वोपशमाध्या-
ख्यानुमशक्यं ततो यत्राशि व्याख्यानुमात्मनोऽशक्तिस्तत्रांशे तस्मै-
तुष्टोत्तृणामाचार्यो नमस्कारं चिकीर्षुराह ।

कण्ठकया अकरणकया, चउद्विहाउत्सवमणा विईयाए ।

अकरणअणुङ्गाए, अणुभोगपरे पणिवयामि ॥ ३१४ ॥

इह द्विविधा उपशमना करणकृता अकरणकृता च तत्र करण-
क्रिया यथा प्रवृत्तिपूर्वकनिरुद्धितकरणसाध्यक्रिया विशेषः तेन
कृता करणकृता तद्विपरीता अकरणकृता च या संसारिणो जी-
वानां गिरिर्नृपाणाणुत्ततादिभिः संनववत् प्रवृत्तादिकरणक्रि-
याविशेषमन्तरेणापि वेदनानुबन्धानादिभिः कारणरूपशमनोपजा-
यते सा अकरणकृतैत्यर्थः । इदं च करणकृताकरणकृतत्वरूपं
वैविध्यं देशोपशमनाया एव छट्ठ्यं न सर्वोपशमानुकरणकृता-
या वेति । अस्याश्चाकरणकृतोपशमनाया नामधेयद्वयं तद्यथा अ-
करणोपशमना अकृतोपशमना च तस्याश्च संप्रत्यनुयोगो व्यव-
च्छिन्नस्तत आचार्यैः स्वयं तस्यानुयोगमजानानस्तद्वेदिनूनां
विशिष्टमतिप्रज्ञाकक्षिकचतुर्दशवेदिनां नमस्कारमाह । (वि-
ईयाए इत्यादि) द्वितीया अकरणकृता तृतीयाया उपशमनाया
एव छट्ठ्यं न सर्वोपशमानुकरणकृतैवेति । अस्याश्चाकरण-
कृतोपशमनाया अनुयोगधरानां प्रणिषत्तामि तेषु प्रतिपातं करोमि
तस्मादपि करणकृतोपशमनाया अधिकारः साऽपि च द्विधा
वैक्रियद्वैविध्यमेवाह ।

सव्वस्स य देसस्स य, करणमुवसमनदुषि एकैका ।

सव्वस्स गुणपसत्था, देसस्स वि तासि विवरीआ । ३१५ ।

सा करणकृतोपशमना द्विविधा सर्वस्य विषये देशस्य विषये च
सर्वविषया देशविषया चेत्यर्थः । एकैकस्याश्च द्वे द्वे नामधेये
तद्यथा सर्वस्योपशमनाया गुणोपशमना च अस्त्यविधायोपतिश-
मना च । क० प्र० ।

देशुसमणा सव्वणा, दोइ सव्वोवसमणा मोहो ।

अपनत्तपसत्था जा, करणावसमणाए अद्विगारो ॥

इह द्विधा उपशमना तद्यथा देशोपशमना सर्वोपशमना च ।
 भव देशोपशमना सर्वेषामपि कर्मणां जयति । सर्वोपशमना तु
 मोहे मोहनीयस्यैव देशोपशमनायाश्चाम्येकाधिकिनि तद्यथा
 देशोपशमना अनुद्योपशमना अगुणोपशमना अप्रशस्तोपशम-
 ना च । सर्वोपशमनायास्त्वमूनि तद्यथा सर्वोपशमना उद्योप-
 शमना गुणोपशमना प्रशस्तोपशमना च । तत्र देशोपशमना द्वि-
 धा कारणकृता कारणरहिता च । सर्वोपशमना तु कारणकृतैव
 कारणेति यथाप्रवृत्तापूर्वनिवृत्तिसंज्ञानि निः कृता तद्विपरी-
 ता कारणरहिता या संनारीणां जीवनां गिरिन्द्रीपातानुवृत्तता-
 दिसम्भवयत्त यथाप्रवृत्तादिकारणमात्रक्रियाविशेषमन्तरेणापि
 वेदानुनवनान्दिनिः कारणरूपजायते । तस्याश्च स्वनुयोगव्य-
 वच्छित्तित्तरे द्वे गुणामनावात् ततोऽप्रशस्ता चया करणोपशमना
 तयोपरिकारः प्रथमतः सर्वोपशमना वाच्या तत्र चैतेऽर्थोधिकार-
 रास्तयथा सम्यक्स्वोपादप्ररूपणः देशविरतिज्ञानप्ररूपणा सर्व-
 विरतिज्ञानप्ररूपणा अनन्तानुबन्धे विसंयोजना दर्शनेमोहनीयक-
 र्णार्ण दर्शनमोहनीयोपशमना चरित्रमोहनीयोपशमना च । पं० सं०

तत्रादौ सम्यक्स्वोपादप्ररूपणार्थमाह ।

मन्वुदसमणा मोहस्त्वैव, तस्म सन्वुवसमक्रियाजोगो ।
 पंचिदिआवमम, पञ्जतो वृष्टितगुत्तो ॥ ३१६ ॥
 पुर्वं पि विमुञ्जतो, गतिअसत्ताण इकमिय सोहि ।
 अन्नपरे सागारो, जोगे य विमुच्छित्तेसासु ॥ ३१७ ॥
 डिङ्गत्तकम्पअत्तो, कोडी कोमी करेत्तु सत्तएहं ।
 हुट्टाणचउट्टाणे, असुभमवृषाणं च अणुजागं ॥ ३१८ ॥
 बंधतो धुवपगडी, भवपाउगगा सुता अण्णाओ य ।
 जोगवसायएसंको, उकोसं मज्झिमज्झाहं ॥ ३१९ ॥
 ठिई य बंधवप्ता पुरे, तवबंधपद्धसंखजान्णं ।
 असुनाणसुनाणुभाणं अणं तगुणहाणिवहीहिं । ३२० ॥
 करणं अट्टापवत्तं, अपुव्वकरणमनियट्टिकरणं च ।
 अंतोमुहुत्तयाइं, उवसंतत्तं चउहिं कमेण । ३२१ ॥

इह सर्वोपशमना मोहस्त्वैव मोहनीयस्यैव दोषाणां तु कर्मणां
 देशोपशमना तत्र तस्य मोहनीयस्य सर्वोपशमनाक्रियायोग्यः
 पञ्चेन्द्रियः संज्ञा स्वोभिः पर्याम्भिः पर्याप्त इत्येवं त्रिविधक-
 रणः पञ्चेन्द्रियसंज्ञित्वपर्याप्तित्वरूपान्तिस्ति सतिः त्रिविधित्यु-
 क्तः अथवा उपशमनव्युपशमनश्रेणिअवणत्रिविकरणत्रयहेतुप्र-
 कृष्टयेगालिभिरुपधिकयुक्तः करणकाज्ञात् पूर्वमपि अन्तर्मुहूर्त्त-
 कायं यावत् प्रतिसमयमनन्तगुणवृद्धिदिग्निविशुध्यमानोऽवदा-
 यमानचित्तमनन्तः ग्रन्थकस्त्वानामव्यसिद्धकानां वा विशो-
 विष्टामतिक्रम्य वर्तमानः ततोऽनन्तगुणविशुद्ध इत्यर्थः । तथा
 अन्यतरस्मिन् मतिश्रुतज्ञानावर्णविभङ्गज्ञानानामन्यतरस्मिन् सा-
 कारसाकारोपयोगे वाऽन्यतरस्मिन् मनोयोगे वाग्योगे काययोगे
 वा वर्तमानचित्तमनन्तं विशुद्धानां क्षेत्रानामन्यतरमस्यां वेदयायां
 जगन्धेन तेजोलेख्यायां मध्यमपरिणामेन पञ्चोद्वेद्यायामुत्कृष्टप-
 रिणामेन शुक्ललेख्यायां वर्तमानो जगन्धेन तेजोद्वेद्या तथा
 आद्यवैजानां सत्तानां कर्मणां स्थितिवन्तः सागरोपमकोटाको-

टीप्रमाणं कृत्वा अशुभानां कर्मणामनुभाणं चतुःस्थानकं द्वि-
 स्थानकं करोति तुभानां च कर्मणां द्विस्थानकं सततं चतुः-
 स्थानकं करोति ध्रुवतया प्रकृतीः पञ्चेन्द्रियज्ञानावर्णविभ-
 दशानावरणमिच्छात्वयोरुदकापायत्रयजुस्तुःसतिउत्सकामणवर्ण-
 गन्धरसस्पर्शाःगुरुलघूप्रवर्तिनिर्माणपञ्चविधान्तरावस्थाः सप्त-
 चत्वारिंशत्संख्या वक्ष्यन् परावर्तमानाः स्वस्वभावप्रायोग्याः
 प्रकृतीः शुभा एव वक्ष्णाति ता इत्यानुपूर्व्याः अर्था विमुक्तिपरि-
 णामो हि नायुर्वन्धमारभत इति कृत्वा तद्वर्जनं तत्रप्रायोग्या इति
 वचनान्नेतद्वगन्तव्यम् । यदुत तिर्यक्कृत्यो या प्रथमसम्य-
 कस्वमुपादयन् देवगतिप्रायोग्याः शुभाः प्रकृतीः द्वैध्यानिदेवानुपु-
 र्वीपञ्चेन्द्रियजानिदैक्रियशरीरदैक्रियाङ्गोपाङ्गसमस्तुरसंस्थान-
 नपराधानां च्छासप्रशस्तानविद्योगातित्रसादिदशकसातवेदनीयो-
 ष्वैर्गौरूपा एकविंशतिसंख्या वनति देवो नरविको वा प्रथम-
 समये सम्यक्स्वमुपादयन् मनुजगतां प्रायोग्या मनुजगतिम-
 नुजातुपूर्वापञ्चेन्द्रियजातिसमस्तुरसंस्थानप्रथमसंवेदनार्त्तिक-
 शरीरैर्दार्ष्टिक्याङ्गोपाङ्गोपाङ्गपराधानां च्छासप्रशस्तानविद्योगातित्र-
 सादिदशकसातवेदनियैर्गौरूपा द्विविंशतिसंख्या न वक्ष्णाति
 केयवं यदि सप्तमनरकपृथ्वीनामः प्रथमस्य सम्यक्स्वमुपादय-
 ति ततः तिर्यगातिनियोगानुपूर्वीनैर्गौरूपाणि वक्ष्म्यानि शेषं
 तद्व तथा वक्ष्यमानप्रकृतीनां स्थिति वक्ष्णाति अतः सागरोप-
 मकोटाकोटीप्रमाणमेव नाधिकां योगवशाच्च प्रदेशाप्रमुक्तप्र-
 मध्यमजगन्धं च वक्ष्णाति तथा हि जगन्धयोगे वर्तमानो जगन्धं
 प्रदेशाप्र वक्ष्णाति मध्यमे मध्यममुत्कृष्टं तूत्कृष्टमिति । स्थिति-
 वन्धेऽपि चूर्णं सत्यन्यं स्थितिवन्धं प्राक्तनस्थितिवन्धप्रेक्षया
 परदापमं संख्येयज्ञानान्यूनं करोति तस्मिन्नपि च परिपूर्णं सति अ-
 न्यं स्थितिवन्धं पटवोपमासंख्येयज्ञानान्यूनं करोति एवमन्यमन्यं
 स्थितिवन्धं पूर्वापूर्वप्रेक्षया पटवोपमासंख्येयज्ञानान्यूनं करोति अशु-
 भाणां च प्रकृतीनां वक्ष्यमानानामनुभाणं द्विकस्थानकं वक्ष्णाति त-
 मपि प्रतिसमयमनन्तगुणहीनं शुभानां चतुःस्थानकं वक्ष्णाति त-
 मपि प्रतिसमयमनन्तगुणयुक्तिमवसौ कुर्वन् किं करोति इत्यत
 आह । करणमित्यादि । करणं यथाप्रवृत्तं करोति ततोऽनिवृ-
 त्तिकरणमिति परिणामविशेषकरणं " परिणामोत्तेति " वचन-
 प्रामाण्यात् एतानि च श्रीरयपि करणानि च प्रत्येककर्मन्तर्द्वैस्ति-
 कानि सर्वेषामपि करणानां कालोऽन्तर्मुहुत्तप्रमाणस्ततोऽनेन
 क्रमेण चतुर्थमुपशान्ताद्यां लनेने साऽपि चातर्मुहुत्तकी । क० प्र०

सम्प्रति करणानामेव स्वरूपमधिकारिकीर्तयामाह ॥

आऽक्षेधुं दांसु, जडच उक्कोसिया जवे सोही ।
 जो पइसमयं अज्जव-साया होगा अंसंहेजा ॥

आद्ययोर्द्वयोः करणयोर्थाप्रवृत्तिनिवृत्त्याख्ययोर्जगन्ध्या वक्तृष्टा
 च शुक्तिर्नवति यतो यस्मादाद्यद्वयोः करणयोः प्रतिसमयमध्य-
 वसाया विशेषधिरूपा नानाजीवापेक्षया असंख्येयशोकाकाशप्रद-
 शप्रमाणस्ततः आद्ययोर्द्वयोः करणयोः प्रतिसमयं जगन्ध्या उत्कृ-
 ष्टा च विशेषीर्भवति । ताश्च विशेष्य एवम् । तया प्रथमसमये
 विशेषयोः नानाजीवापेक्षया असंख्येयशोकाकाशप्रमाणश्रमाणा-
 स्ततो द्वितीयसमये विशेषाधिकारस्ततोऽपि तृतीये समये विशेष-
 वाधिका एवं तावद्वाच्यं यावच्चरमसमय एवमपूर्वकरणेऽपि
 रुद्धमेतं च विशेष्यव्यवसाया यथाप्रवृत्तापूर्वकरणयाः संब-
 न्धिनः स्थाप्यमाना विषमवतुरसं केवमावृण्वते तयोपरि चा-
 निवृत्तिकरणाध्यवसाया मुक्तावतीसंस्थिता स्थापना ।

समाधिका अपूर्वकरणानिवृत्तिकरणकावसमया एव प्रथमसम-
यगृहीतद्विकनिक्षेपविधिः एवं द्वितीयादिसमये गृहीतानाम-
पि द्विकनिक्षेपविधिर्दृष्टव्यः । अन्यच्च गुणश्रेणिरचनायै
प्रथमसमये यत् द्विकं गृह्यते ततः स्तोतं ततोऽपि द्वितीय-
समये असंख्येयगुणं ततोऽपि तृतीये समये असंख्येयगुणमेवं
तावद्वक्तव्यं यावद्गुणश्रेणिकरणचरमसमयः । अपूर्वकरणानिवृ-
त्तिकरणसमयेयु या उजयतः ब्रह्मशः स्त्रीयमाणेषु गुणबेदिद्वि-
कनिक्षेपः शेषे भवति उपरि च न वर्धते ।

करणाई अपुटो, जो बंधो सो न होई जो ।

असो बंधगडा, सा उद्धिमा उद्धिगःगाए ॥

अपूर्वकरणस्यादौ प्रथमसमये या वन्धः प्रारब्धसंबन्धकाका उ-
च्यते कियन्तं कात्रं यावत् स प्रारब्धयो बन्धो बन्धकाका उच्य-
ते अत आह यावद्बन्धो बन्धो न भवति न प्रारब्धते स प्रार-
ब्धो बन्धो यावत् समाप्तिं यातीत्यर्थः । सा च बन्धकाका स्थि-
तिकण्डकघटा स्थितिः घातकाग्रे तुल्या इदमुक्तं भवति स्थिति-
घातस्थितिवन्धौ युगपदारभ्यते युगपदेव च निश्रं यात इति ।

जा करणाए ण्डि-करणं तेताए होइ संवेसो ।

अनियड्डीकरणमओ, मुचावलिंसंठियं कुणइ ॥

अपूर्वकरणस्यादौ प्रथमसमये या स्थितिः सा स्थितिघात-
सदृशः खणिरुता सती करणान्ते अपूर्वकरणस्य चरमसमये सं-
ख्येयांशो जयति संख्येयभागमात्रा जयति संख्येयगुणाहना भ-
वतीत्यर्थः । एतच्च प्रागपि प्रस्तावाङ्कं तदेवमुक्तमपूर्वकरणम् ।
संप्रत्यनिवृत्त्यकरणप्रतिपादनायमाह “अनियड्डीत्यादि” अतोऽपू-
र्वकरणं तदूर्ध्वमनिवृत्तिं करोत्यारभते तच्च कथं नुतमित्याह मुका-
वलीसंस्थितमनिवृत्तिकरणे हि अध्यवसायस्यानानि मुकावली-
संस्थितानि भवन्ति एतच्च प्रागेवोक्तं तत एतदपि अनिवृत्तिकर-
णमत्रेदात् मुक्तावलीसंस्थितमित्युक्तम् ॥

एवमनियट्टिकरणे, ण्डियड्डीणि हेति चउरो वि ।

संखेज्जंसे सेसे, पदमडिई अंतरभवे ॥

एवमपूर्वकरणकामणानिवृत्तिकरणेऽपि स्थितिघातादयश्चत्वा-
रोऽपि पदार्थो जयति प्रवर्तते इत्यं या निवृत्तिकरणा द्वयोः
संख्येयेषु भागेषु गतेषु सत्सु एकस्मिन् संख्येयगते भागे शेषे
तिष्ठति अन्तमुर्ध्वमात्रमयो मुक्त्वा मिथ्यात्वस्यान्तरकरणमन्तमु-
र्ध्वप्रमाणं प्रथमस्थितेः किञ्चित्समाधिकं जयति प्रथमस्थितिश्च ।
अंतमुहुत्तियमिताई, दा वि निम्मवड् बंधगडाए ।

गुणसंवेदं संखजागं, अंतरकिरणेण उक्किइ ॥

प्रथमस्थितिमन्तरकरणं च एते द्वे अपि अन्तमुर्ध्वप्रमाणो यु-
गपत् निर्मापयति । तथा तत् अन्तरकरणं अभिनवस्थितिव-
न्धोदयानभिनवस्थितिवन्धकात्रप्रमाणेन कावेन करोति तथा
द्व्यन्तरकरणप्रथमसमयेयवान्वयस्थितिवन्धमिथ्यात्वमारभते स्थि-
ति बन्धान्तरकरणे च युगपदेव परिस्मापयति । तथा गुणश्रेण-
संबन्धिनः संख्येयभागाः प्रथमद्वितीयस्थित्याश्रितास्तिष्ठन्ति
एका तु श्रेणिः संख्येयतमं प्रागमन्तरकरणादन्तरकरणेन सहो-
न्किरति विनाशयति ।

संप्रति अन्तरकरणस्य विधिमाह ।

अंतरकरणस्स विही, पेत्तुं पेत्तुं ण्डिई य मज्झाउ ।

दलियं पदमडिई, विखिलवड् तहा उवरीमाईए ॥

अन्तरकरणस्यायं विधिः यदुत अन्तरकरणस्थितेर्मध्याह-

्निकं कर्म परमाद्यात्मकं गृहीत्वा गृहीत्वा प्रथमस्थितौ प्रकृतिपति
तथा उपरितम्यां द्वितीयस्थितौ च एवं च प्रतिसमयं तावत्प्रकृति-
पति यावदन्तरकरणदलिकं सकलमपि ज्ञीयते अन्तमुर्ध्वत्वेन च
कावेन सकलद्विककृत्यः ।

इमद्गुणआवद्विसेसा, नरिय पदमाए उदीरणागालो ।

पदमडिः उदीरण, विपाउए आगालो ॥

इह प्रथमस्थितौ वर्तमान उदीरणाप्रयोगेण यत् प्रथमस्थिते-
रेव द्विकं समाकृत्यादयसमये प्रकृतिपति सा उदीरणा । यत्
पुनः द्वितीयस्थितेः सकाशात् उदीरणाप्रयोगेण समाकृत्याद-
ये प्रकृतिपति स आगात्र इति । उदीरणायाः एव विशेषप्रतिप-
त्यर्थमिदं द्वितीयं नाम पूर्वसुरिजिरोवेदिदम् । उदीरणायां च
प्रथमस्थितिमनुजयत् तावत्ततो यावदावद्विकद्विकं शेषं तिष्ठति
तस्मिन् स्थितेः आगात्रो न जयति किं तु केवल उदीरणेव ।
असावप्युदीरणा तावत् प्रवर्तते यावदावलिका शेषा न भवति
आवद्विकयोः शेषीचूतायामुदीरणा विनिवर्तते ततः केवल न-
बोदयेन आवद्विकमनुभवति । अन्तरयोजना त्वेवम् । एकस्यामा-
वद्विकशेषायां प्रथमस्थितौ यथासंख्यमुदीरणागात्रो न जयति ।
प्रथमस्थितेश्च सकाशात् यदि च आगच्छति सा उदीरणा
चित्तीनायाश्च स्थितेः सकाशाद्युपगच्छति स आगात्र इति ॥

आवलिमत्तं उदये-ण चेइं ण्डि उवसमणाए ।

उवसमियं तत्य भवे, सम्मत्तं मंखुवीये जं ॥

तत आवलिकामात्रं प्रथमस्थितिस्तत् केवलैर्नबोदयेन वेद-
यित्वा अनुभूय उपशमाद्यायां तिष्ठति उपशमाद्यायां प्रविशति
तस्यां चोपशमाद्यायां स्थितस्य सतः प्रथमसमये एवोपशमि-
कस्वरूपकं भवति तच्च मोक्षस्याभावात् ।

उपरिमडिइ अणुजागं, तंति ता कुणइ चरमिम्मुदुए ।

देसघाएण सम्मं, इयरेणं मित्यमीसाइ ॥

प्रथमस्थितिचरमसमये मिथ्यात्वोदये वर्तमानो मिथ्यादृष्टि-
परितनं स्थितिद्वितीयस्थितेः संबन्धिनं कर्मपरमाणुमात्रमनु-
भागं त्रिधा करोति । अनुभागभेदेन त्रिधा द्वितीयस्थितिगतं
मिथ्यात्वं दलिकं करोति इत्यर्थः । तथा शुद्धमविशुद्धं च तत्र
शुद्धं सम्यक्त्वं तच्च देश घातिरसेन समन्वितं करोति । अर्द्ध-
विशुद्धं सम्यग्मिथ्यात्वमविशुद्धं मिथ्यात्वम् । एते च इतरेण
सर्वघातिनां रसेन समन्विते च करोति । इहोपशमिकसम्यक्त्व-
लामप्रथमसमयादेवारभ्य मिथ्यात्वस्य सम्यक्त्वं च गुणसं-
क्रमात्प्रवर्तते स चेवम् ।

सम्मे थोवो मीसे, असंखओ तस्स संखओ सम्मे ।

पदसमयं इइ खेवो, अंतमुहुत्ता उ विणाउ ॥

ओपशमिकसम्यक्त्वलाप्रथमसमये स्तोकोदलिकनिक्षेपस-
म्यक्त्वे ततो मिथे तस्मिन्नेव प्रथमसमये असंख्येयगुणस्ततोऽपि
द्वितीये समये सम्यक्त्वे असंख्येयगुणः ततोऽपि तस्मिन्नेव
द्वितीये सम्यग्मिथ्यात्वे असंख्येयगुणः इत्येवमुक्तेन प्रकारेण
प्रतिसमयं द्वे सगुणसंक्रमरूपस्तावद्दृष्टव्यं यावदन्तमुर्ध्वत्वे
तदूर्ध्वं पुनः प्रागभिहितस्वरूपो विध्यातसंक्रमः प्रवर्तते ॥

गुणसंक्रमेण एमां, संकामो होइ सम्ममीसेसु ।

अंतरकरणम्मि उओ, कुणई जओ मपपत्तयगुणो ।

एष प्रागभिहितस्वरूपसंक्रमो मिथ्यात्वस्य सम्यग् मिथ्ये
भवति गुणसंक्रमेणान्तरोत्तरस्वरूपः संक्रमो वेदिद्वय इ-

ल्यर्थः । यतोऽसावन्तरकरणे स्थितः सप्रशस्तगुणः सह प्रशस्तेन प्रशस्येन गुणेनोपशमिकसम्यक्त्वलक्षणेन वर्तते इति सप्रशस्तगुणः सन् संक्रमं करोति तस्मादन्तरकरणे स्थितस्य गुणसंक्रमः प्रवर्तते तद्वत्क्षणस्य संभवात् तथाहि गुणसंक्रमस्येदं लक्षणम् । अपूर्वकरणेदारभ्य गुणानां घट्टमानानां प्रकृतीनां गुणसंक्रमः प्रवर्तते इति । तदुक्तम् "गुणसंक्रमो अवर्जमिति गणे अरुभाण-पुव्वकणपार्दा" इति । अपूर्वकरणे च मिथ्यात्वस्य बन्धः प्रवर्तते तस्य वेद्यमानत्वात् अन्तरकरणे च तस्योदयाभावात् बन्धो न प्रवर्तते नत्र गुणसंक्रमः प्रवर्तते ।

गुणसंक्रमेण समष्टि, त्रिभिर्दिक्कतिश्चाऽवज्जाणं ।

मिच्छत्तस उ इगिगुग, आवाजिसमाए पढमाए ॥

यत्नेन गुणसंक्रमः प्रवर्तते तावदापुर्वज्जानां सप्तानां कर्मणां स्थितिघातो रसघातो गुणधेरिषा प्रवर्तते यदा गुणसंक्रमस्तिष्ठति नियतते तदा गुणसंक्रमेण भ्रमं तिष्ठोऽपि स्थितिघातगुण-धेरिति स्थितिप्रति तथा मिथ्यात्वस्य यावदेकावलिका प्रथम-स्थितौ शेषाभूता न भवति तावत् स्थितिघातरसघातौ प्रवर्तते आवलिकामात्रशेषाभूतायां तु प्रथमस्थितौ न भवतः सदा यावन्मिथ्यात्वस्य प्रथमस्थितिद्विधावलिका शेषा न भवति तावत् गुणधेरिणरपि प्रवर्तते आवलिकारोपायां तस्यां गुणधेरिणं भवति उचचार्यस्य चाक्षरयोजना इति मिथ्यात्वस्य एकद्विधा-वलिकारोपायां प्रथमस्थितौ यथासंख्यं स्थितिघातरसघातौ गुणधेरिणश्च तिष्ठन्तीति ।

उवसेतद्धा अन्ते, विहीय उक्कट्टियस्स दलियस्स ।

अज्झवसायविसेमो, सो एकस्सुदओ जये तिसुं ॥

उपशमाद्धाया औपशमिकसम्यक्त्वाद्धाया अन्ते पर्यन्ते किञ्चित्ममधिकारवन्निकागेये वर्तमानस्त्रयाणामपि चितीयस्थितिगतानां सम्यक्त्वादितु जातानां द्विकमध्यवसायविशेषेण समाकृत्यान्तरकरणे पर्यन्तावन्निकायां प्रक्षिपति तत्र प्रथमसमये प्रवृत्तं द्वितीयसमये स्तोक्तं तृतीयसमये स्तोक्ततरमेवं तावदाद्यं यावदावन्निकाचरमसमयः तानि चैवं द्विकानिद्विष्यमाणानि गोपु-चञ्चस्थानसंस्थितानि भवन्ति ततः आवलिकामध्ये अन्तरकर-णस्य शेषे सति अन्धवसायविशेषादमीणां त्रयाणामेकतरस्य द्विककस्यादयो जवति । इदमुक्तं भवति यदि तदानीं गुणः परिणामस्तर्हि सम्यक्त्वद्विककस्यादयः । मध्यमधेरिपरिणामस्तर्हि सम्यक्त्वद्विककस्येति ऊच्यते अन्तर्गतो मिथ्यात्वद्विकक-स्येति ।

वावन्निया सेताए, उवसपअच्छाए जाव इगिसमयं ।

अमुनपरीणामचो, कोइ सासायणुचं पि ॥

उपशान्ताकाया उचन्यतः सम्यक्शेषायामुक्तपक्षतः पर्यावन्निका-शेषायाममुनपरिणामतोऽनन्तावन्निकायाद्विककणात् कश्चित् सा-म्याद्वनत्वमपि याति प्रतियाति स च नियमात्तदनन्तरं मिथ्यात्व-मेव प्रतिपद्यते ।

सम्यक्तेणं समगं, सत्वं देवं च कोइ पडिबजे ।

उवसेतदंसाणो सो, अन्तरकरणट्टिओ जाव ॥

सम्यक्त्वेनोपशमिकसम्यक्त्वेन समकोऽपि कश्चित् सर्वधिरति-देशधिरति प्रतिपद्यते तदुक्तं शतकवृद्धचरणीं "उपसम्मविदी-अनकरणे विओ कोइ देशविदर्पि जनेइ कोइ पमत्तापमत्ताज-स्मि सेमो य नो पुण न किं पि समेइत्ति" उपशान्तदर्शनाद्यौप-

शमिकसम्यक्वृद्धि तावद्वगन्तव्यौ यावदन्तरकरणे स्थितौ च तिष्ठेते इति तदेवं कृता सम्यक्त्वेनोपाद्प्रकरणे । संप्रतिचारित्रमो-हनीयस्योपशमनानिघातव्या चारित्रमोहनीयस्य चोपशमको वेदकसम्यग्दृष्टिर्हेतो देशधिरतः सर्वधिरतो वा प्रवृत्तमानाद्ब्र-रिणामस्तथा चाह ।

वेगसम्मदिट्ठी, सोहीअच्छाए अनयमाईया ।

करणट्टुणे उवसमं, चरिसमोहस्स चिट्ठेति ॥

वेदकसम्यग्दृष्टयः क्वायोपशमिकसम्यक्त्वापरित्यक्तसंज्ञेशा-विशोध्यकायां वर्तमाना अयतादयोऽविरतादयोऽविरतदेशधिरत-सर्वधिरताश्चारित्रमोहनीयस्योपशमार्थं करणद्विकेन यथा प्रवृत्ता-पूर्वाख्येन यथायोगं चेष्टते अनुचरा भवन्ति तृतीयेन तु करणेन साक्षादुपशमका एव भवन्तीति करणद्विकेन चेष्टते इत्युच्यते ।

संप्रत्येतोपमवाविरतादीनां ब्रह्मणमाह ।

जाणणगहणाणुपालण, विरओ विरई अविवर उचोसं ।

आइमकरणदुगणं, पविज्जइ दोह मत्तपरं ॥

विरते यत् ज्ञानं ग्रहणं पात्रं च तैः कृत्वा विरतो भवति तत्र यस्त्रिविधं त्रिविधेन भवेद्विरतः स सर्वधिरतः यस्तु एकादिना-विरतः स देशधिरतः ज्ञानग्रहणानुपात्रमरूपशुभानुपपन्नव्यतिरेकेण चाप्येव ज्ञानेगु वर्तमानो नियमाद्विरतः चरमेपमद्वे वर्तमानो देशधिरतदेशधिरतः स चानेकप्रकारस्तथा कोऽप्येकाग्रवर्ती कोऽपि द्व्यग्रवर्ती एवं यावदुक्तपक्षतः परिपूर्णद्व्याद्विश्रन्तधारी प्रत्या-ख्यातसंकलसावचकर्म केवलमनुमतिमात्रसेवकः । अनुमति-रपि विधा तथा प्रतिसेवनानुमतिः प्रतिश्रवणानुमतिः संवासि-नुमतिश्च । तत्र यः स्वयं परैर्या कृतं पापं श्लाघते सावधारम्योप-पन्नं वा अशानाद्युपश्ले तस्य प्रतिसेवनानुमतिः । यदा तु पुत्रा-दिभिः कृतं पापं शृणोति श्रुत्वा चानुमनुते न प्रतिशेषति तदा प्र-तिश्रवणानुमतिः । यदा पुनः सावधारम्यप्रवृत्तेषु पुत्रादिषु केवलं ममत्वमाश्रुको भवति नान्यत् किञ्चित् प्रतिशृणोति श्लाघते वा तदा संवासानुमतिः तत्र संवासानुमतिमात्रमेव यः सेवते स चरमो देशधिरतः । स चान्यसर्वश्रावकाणामुत्तमः यः पुनः सा-वधारम्यप्रवृत्तेषु पुत्रादिषु केवलं ममत्वमाश्रुको जयति नान्यत् सादुमतेरपि विरतः स सर्वधिरत उच्यते । अनयोश्च द्वयोर्देश-धिरतिसर्वधिरत्योरन्यतरं विरतिमादिमेन यथा प्रवृत्तपूर्वा-ख्येन करणद्विकेन प्रतिपद्यते इह ह्यविरतः सन् यद्यो ह्ये करणे करोति देशधिरति सर्वधिरतिं वा प्रतिपद्यते अथ देशधिरतस्त-र्हि विरतिमेव । अथ कस्मादेशधिरतिसर्वधिरत्योर्वाज्ञे तृतीय-मनिवृत्तिकरणं न जवति इह करणकाज्ञात् प्रागप्यन्तर्दुर्दृष्टं काळं यावत् प्रतिसमयमनन्तगुणद्व्यादिगुद्धा प्रवर्तमानोऽमुज्जानां कर्मणामनुनागद्विस्थानकं करोतीत्यादि तदेव वक्तव्यं यावत् यथा प्रवृत्तं करणं तदपि च तथैव वक्तव्यं ततोऽपूर्वकरणे तदपि च तथैव नवरपि गुणधेरिणं वक्तव्यं अपूर्वकरणाद्धायां च प-रिसमाप्तायामनन्तरसमये नियमादेशधिरति सर्वधिरतिं वा प्र-तिपद्यते ततो निवृत्तिकरणं तृतीयमिह नावाप्यते ।

उदयावन्निया ठपि, गुणसंदि कुणइ सहचरित्तेण ।

अतो असंसगुणणा-एताव य वट्टए कालं ॥

करणद्वयेन व्यतिक्रान्ते उदयावन्निका उपरि सह चारित्रेण वा समकां प्रतिसमयमसंख्येयगुणनया गुणधेरिमन्तर्दुर्दृष्टं काळं यावत् करोति कस्मादन्तर्दुर्दृष्टं काळं यावत् गुणधेरिणं करोति परतोऽपि नेत्यत आह (ताव य वट्टए कालं) यस्तस्यापन्नाश्रम-

न्तरमुद्धूतं काञ्चं यावदवश्यं वर्तते प्रवर्द्धमानपरिणामो जवति कोऽपि होयमानपरिणामः ततो यदि प्रवर्द्धमानपरिणामो जवति तत ऊर्ध्वमपि गुणश्रेणिं प्रवर्द्धमानां करोति । अथ होयमानपरिणामस्तर्हि होयमानामवस्थितपरिणामइवावस्थितस्वजावस्थानां हीनपरिणामो वा देशविरते स्थितिघातरसघातौ न भवतः ।

परिणामपचरणं, गमागमं कुण्ड करणरहित्रो वि ।

अजोगनद्वयणो, करणे काऊण पावेड ॥

परिणामप्रत्ययः कथञ्चित्परिणामहासात्कारणात् देशविरतो-
विरतिं प्रतिपन्नः सर्वविरतो वा देशविरतिं गच्छति ततः स नू-
योर्थं तां पूर्वप्रतिपत्तां सर्वविरतिं वा करणरहितोऽपि प्रतिपद्यते
एवमकृतिकरणेऽनकशो गमागमं करोति यः पुनराभोगतः प्रति-
पत्त्या नष्टकृता देशविरतेः सर्वविरतेषां परिच्छेदो मिथ्यात्वं च
मतः स भूयोऽपि जघन्येनान्तरमुद्धूतं कालेन उत्कर्षतः प्रभूतेन
काञ्चेन पूर्वप्रतिपन्नमपि देशविरतिं सर्वविरतिं वा उत्कप्रकारेण
करणेन कृत्वा करणद्वयस्य पुरस्सरमेव प्रतिपद्यते ॥

परिणामपचरणं, चउगिहो होइ वहुई वावि ।

परिणामवद्वयाए, गुणवेई तत्तिचं कीरइ ॥

परिणामप्रत्ययेन परिणामात्कारणात् चतुर्विधः चत्वारः प्रका-
रो यथा भवति एवं हीयते वर्द्धते वा गुणश्रेणिरिति विभक्ति-
विपरिणामेन संवद्ध्यते इदमुक्तं भवति यदि होयमानपरिणामो
जवति तर्हि तथा तथा परिणामहानिमये कृतगुणश्रेणिः चतुर्ही
हीयते तद्यथा कदाचिदसंख्येयज्ञागेन कदाचित्संख्येयज्ञागेन
कदाचिदसंख्येयगुणेन कदाचित्संख्येयगुणेन । अथ परिणामः
प्रतिसमये प्रवर्द्धते तर्हि तत्परिणामानुसारेण गुणश्रेणिरप्युत्क-
प्रकारेण वर्द्धते यदि पुनरवस्थितपरिणामो भवति तर्हि तावन्मा-
त्रमेव गुणश्रेणिमाख्याति एषा चैव दक्षिणोक्त्या द्रष्टव्या । काञ-
च पुनः सर्वदाऽपि तावन्मात्रेणैव यावच्च देशविरतिं सर्वविरतिं
वा परिणामयति तावद्गुणश्रेणिमपि समये समये करोति । स्था-
पना चैव तदेवमुक्तं देशविरतिसर्वविरतिलक्षणः ।

संप्रत्ययन्तानुबन्धेनाविसंयोजनमाज्जयते ॥

सम्भुप्पायणविहिणा, चउगइया सम्मदिच्छिपज्जता ।

संजोयणा विनोएति, न उण पढमिडिं करेति ॥

सम्यक्त्वात्पादविधिना सम्यक्त्वात्पादज्ञानितकरणत्रयरूपेण
प्रकारेण चतुर्गतिताः सम्यग्दृष्टयो वेदकसम्यग्दृष्टयः पर्याप्तास्त-
त्राविरतसम्यग्दृष्टयश्चतुर्गतिता अपि देशविरतस्तिस्रंगतिता
वा मनुष्या वा सर्वविरतास्तु मनुष्याः संयोजनतोऽन्तानुबन्धि-
नो विनियोजयन्ति नाशयन्ति पुनरत्रान्तरकरणं कुर्वन्ति तदज्ञावाच्च
प्रथमस्थितिमपि न कुर्वन्ति अन्तरकरणस्य ह्यस्तना स्थितिरीत्यु-
च्यते । द्वितीया तु द्वितीया ततोऽन्तरकरणकारणभावे प्रथम-
स्थितिमपि न कुर्वन्तीति ।

अत्रैव विशेषमाह ।

अविमगे करणदुगे, दलियं गुणसंक्रमेण तेमिं तु ।

मोमं तइ पच्छा, अंतमुहुत्तां सभावत्तो ॥

उपरितनके द्विके अपूर्वकरणानिवृत्तिकरणस्य तेषामनन्तानु-
बन्धनां दक्षिके परमाणवात्मके गुणसंक्रमेणोज्ज्वलनासंक्रमस्तु
विज्ञेन नाशयति अनिवृत्तिकरणे च वर्तमानः सन् गुणसंक्रमा-
नुबन्धेनोज्ज्वलनासंक्रमेण निरवशेषात् विनाशयति । किं त्वध-
स्तादावशिकामात्रं मुञ्चति तदपि च स्तिबुक्कसंक्रमेण वेधमा-

नासु प्रकृतियुक्तसमयति ततोऽन्तरमुद्धूतत्वरतोऽनिवृत्तिकरणप-
र्यवसाने शेषकर्मणामपि स्थितिघातरसगुणश्रेणयो न भवन्ति
किं तु स्वजावस्थ एव भवति चतुर्विधसिक्तकर्मो तदेवमुक्ता-
न्तानुबन्धेनाविसंयोजनानां ये त्वाचार्या अनन्तानुबन्धिनानु-
पशमनामपि मन्यन्ते तन्मतेतोपशमनाविधिः परशीतिवृत्तेः सप्त-
तिकावृत्तेषां अवसंयः ।

संप्रति दर्शनमोहनीयकृपणाविधिमाह ।

दंसणववणस्स रिहो, जिणकाञ्चीओ हुगइयावुवरि ।

अण्णसकमाकरणां, करइ गुणसंक्रमं तस्यं ॥

दर्शने मिथ्यात्वसम्यक्त्वरूपं तस्य कृपणा तस्या अहो योग्यो
जिनकालीयो जिनविरहेण काञ्चसंजवी प्रथमसंजवी प्रथमसंह-
ननां च दुर्गतं मनुष्यानां वर्षमानो जीवो वर्षाष्टकस्यापरि व-
र्तमानोऽनन्तानुबन्धेन विसंयोजनक्रमेण यथाप्रवृत्तादीनि त्रीणि
करणाणि यथा गुणसंक्रमं च कृत्वा साकल्येन कृपयति ।
इयमेव ज्ञावना दर्शनमोहनीयकृपणार्थमनुद्यतस्त्रीणि करोति
तद्यथा यथाप्रवृत्तकरणमपूर्वकरणमनिवृत्तिकरणं वा यतानि
च त्रीण्यपि करणानि प्रागेव वक्तव्यानि नवरे पूर्वकरणस्य
प्रथमसमये एवं गुणसंक्रमेण मिथ्यात्वसम्यग्मिथ्यात्वयोर्द्वैलिकं
सम्यक्त्वे प्रकेपयति उद्भवनासंक्रममपि तयोरेवमाजते । तद्यथा
प्रथमस्थितिखणं बृहत्तरं धातयति ततो द्वितीये विशेषाद्दीनमेवं
तावद्भक्त्यं यावन्मिथ्यात्वसम्यग्मिथ्यात्वयोः करोति ।

तत्करणां जं तं, तस्संते संसज्जागो होइ ।

तत्करणावपुर्वकारणादौ यत् स्थितिसत्कर्मोऽसीत्तत्तस्यैव
करणस्यान्ते चत्तमसमये संख्येयज्ञागमात्रं जवति ।

प्रथमसमयापेक्षया संख्येयगुणहीनं जवतीत्यर्थः ।

एवं ठिड्वंभो वि य, पविस्इ अनियट्टिकरणसमयम्मि ।

अपुव्वगुणमेहिडिउ-समयायठिड्वं च ॥

एवमनेन प्रकारेण स्थितिसत्कर्मन्यायेन स्थितिवन्धोऽपि वेदित-
व्यः कृपुर्वकरणप्रथमसमये यावान् स्थितिवन्ध आसीत् तदपे-
क्षयाऽस्थेयापुर्वकरणस्य चरमसमये संख्येयगुणहीनो जवती-
त्यर्थः । ततोऽनिवृत्तिकरणसमये प्रविशति तत्र च प्रविशः सन्
प्रथमसमयादेवारभ्यापूर्वी गुणश्रेणिं अपूर्वं स्थितिघातरसघात-
मपूर्वं च स्थितिवन्धमनुक्रममारभते ।

दुसुवसमणनिकायण, निहत्तिरहियं च होइ तिंमं ॥

अनिवृत्तिकरणप्रथमसमये एवं च देशोपशमना निकाचना-
निधत्तिरहितं दर्शनत्रिकं भवति देशोपशमनादीनां त्रयाणां कर-
णानां मध्ये नैकगपि तदानीं दर्शनत्रिकस्य करणं प्रवर्तते इत्य-
र्थः । दर्शनत्रिकेऽननीयविकस्य च स्थितिसत्कर्मस्थितिघातादि-
भिर्घातप्रदानसंक्षिपक्षेत्र्यस्थितिसत्कर्मसमानं भवति । ततः
स्थितिवन्धेरुसहस्रपृथक्त्वे गते सति तु चतुरिन्द्रियस्थि-
तिसत्कर्मसमानं ततोऽपि तावन्मात्रेषु गतेषु त्रीन्द्रियस्थि-
तिसत्कर्मसमानं ततोऽपि तावन्मात्रेषु खण्डेषु गतेषु त्रीन्द्रियस्थि-
तिसत्कर्मसमानं ततोऽपि तावन्मात्रेषु खण्डेषु गतेषु पटव्योपस-
संख्येयभावावप्रमाणं जवति तदेवाह ।

कमसो अमण्णिवउरि-दियाण तुव्वं किट्ठं संते ।

उडिखंडहसहसाइ, एकेके अंतराप्पि गच्छेति ॥

पल्लिओवमसंखाणं, दंसणसातं तउज्जाणं ।

अनिवृत्तिकरणद्वारद्वय क्रमशोऽसंक्षिपक्षेत्र्यचतुरिन्द्रियति-

तुल्यं स्थितिसत्कर्म वक्तव्यम् । एकैकांस्मिधोत्तरे स्थितिखण्डसहस्राणि स्थितायतनसहस्राणि व्रजन्ति भावना प्रागेव कृता एवं पश्योपमसंख्येयभागमात्रदशनज्ञानमोहनीयतेति यावत् सत्कर्मणि ज्ञाने सति यद्भवति संख्येयान् भागान् खण्डयति । इयमत्र भावना पश्योपमसंख्येयभागमात्रस्य स्थितिकर्मण्य एकसंख्येयजागं मुक्त्वा शेषानशेषानपि संख्येयान् जागान् त्रयाणामपि मिथ्यात्वादीनां विभासयति ततः प्रागुक्तस्य संख्येयभागस्य एकसंख्येयभागं मुक्त्वा शेषानशेषानपि संख्येयान् भागान् विनाशयति एवं ते संख्येयजागाः खण्ड्यमाना सहस्रांशोऽपि व्रजन्ति ततो मिथ्यात्वस्यासंख्येयान् जागान् खण्डयति सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोस्तु संख्येयान् जागान् ।

ततो बहु खंसेते, खंडे उदयावधीरह्यिमिच्छन्तं ।

ततो असंख्यभागो, सत्तामीसाण खंसेइ ॥

ततोऽनेन विधिना स्थितिखण्डानां प्रवृत्तानाम्ने उदयावधिकारहितसकृद्वर्गमपि मिथ्यात्वं खण्डयति विनाशयति । तदानीं सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोर्द्वैधिकं पश्योपमासंख्येयभागमात्रमवधिष्ठिते अमुनि च स्थितिखण्डानि खण्ड्यमानानि मिथ्यात्वसम्यक्त्वानि सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोः प्रक्षिपति सम्यग्मिथ्यात्वसम्यक्त्वाति सम्यक्त्वानि सम्यक्त्वावस्तावत् स्वस्थाने इति तदपि च मिथ्यात्वद्वैधिकाभावे स्तिबुक्तसंक्रमेण सम्यक्त्वं प्रक्षिपति मिथ्यात्वस्यावधिकामात्रायां स्थितौ सत्यां तत ऊर्ध्वं सम्यक्त्वं सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोरसंख्येयान् भागान् खण्डयति एवं ते विशिष्येते ततस्तस्याप्यसंख्येयान् जागान् खण्डयति एकं मुञ्चति एवं कतिपयेषु स्थितिखण्डेषु गतेषु सम्यग्मिथ्यात्वमावधिकामात्रं जातं तदानीं च सम्यक्त्वस्य स्थितिसत्कर्म च षष्टिकप्रमाणं विद्यते स चाष्टवर्गप्रमाणसम्यक्त्वसत्कर्म तत्कावे सकृदप्रवृत्त्युपागमतो निश्चयनियमतो दर्शनमोहनीयस्य कृपक उच्यते ।

अंतमुहुत्तियखंसे, ततो उक्तिरइ उदयमयाउ ।

पक्खिवइ असंखगुणं, नाऊण गुणसेठिपरे हीणिं ॥

ततो निश्चयनयमेतत् कृपकस्वजननादूर्ध्वं सम्यक्त्वस्य स्थितिखण्डमन्तमुहुत्तप्रमाणमुत्करति घातयति तद्विधिमुदयसमयादारभ्य प्रक्षिपति तच्चेदमुदयसमये स्तोकां ज्ञात्वा तृतीयसमये असंख्येयगुणं ततोऽपि तृतीय समये असंख्येयगुणम् । एवं तावद्भक्त्य यावत् गुणश्रेयशिरः तत ऊर्ध्वं विशेषहीनं शेषहीनस्तावत् यावच्चरमा स्थितिः ।

उक्तिरइ असंखगुणं, जाव कुचिरिं पि अंतमे खंसे ।

सेजसो खंडे, गुणसेठीए तहा देइ ॥

ततो द्विस्थितिखण्डमन्तमुहुत्तप्रमाणं पूर्वस्मादसंख्येयगुणमुत्करति खण्डयति प्रागुक्तप्रकारेण च उदयसमयादारभ्य निक्षिपति । एवं पूर्वस्मान् पूर्वदशसंख्येयगुणसंस्थितिखण्डमुत्करति तावद्भक्त्यो यावद्द्विचरिमे स्थितिखण्डं द्विचरिमाश्च स्थितिखण्डादन्तमे स्थितिखण्डं संख्येयगुणं तस्मिन्श्चान्तिमे स्थितिखण्डे खण्ड्यमाने संख्येयभागं गुणश्रेया खण्डयति अथाश्च तदुपचितनिः संख्येयगुणाः स्थितौ ह्यकीर्षं तद्विधिमुदयसमयादारभ्य संख्येयगुणतया प्रक्षिपति । तद्यथा उदयसमये स्तोकां ततो द्वितीयसमये असंख्येयगुणं ततोऽपि तृतीयसमये असंख्येयगुणम् । एवं तावद्भक्त्य यावद् गुणश्रेयशिरः । अत ऊर्ध्वमुत्कीर्षमाणमेव दक्षिणं ततस्तत्र न प्रक्षिपति एवमेव स्थितिखण्डे उत्कीर्णं सति असौ कृपकः कृतकरण उच्यते ।

कयकरणो तत्कावे, कावे पि कोइ चउनु वि गईसु ।

वेइयेसेमा सेठी, अन्नइ वा समारइइ ॥

कृतकरणः सन् कश्चित्काव्यमपि करोति कृत्वा च तत्कालं चतसृणां गतीनां गतानुपपद्यते तदेवं प्रस्थापकं मनुष्यो निस्तुचकेषु चतसृष्वपि गतिषु भवति । उक्तं च । “पट्टवणा उ माणुस्सो निट्ठवणा होइ चउनु वि गईसु” यदि पुनस्तदानीं कावे न करोति तर्हि वेदितशेषोऽनुदितसम्यक्त्वशेषः काथिकसम्यग्गुणिः सन् अन्यतरां श्रेणिं कृपकश्रेणिमुपशमश्रेणिं वा समाराहति वैमानिकत्वेव बह्वायुष्क उपशमश्रेणम् । अथ बह्वायुष्कस्तु कृपकश्रेणिं चतुर्गतिवह्वायुष्कस्तु न कामपि श्रेणिमित्यर्थः । अथाप्येतत्कीरणसतकः कथिते भवे मोक्षमुपयातीत्युच्यते ।

तइये चउतये तम्मि व, जवम्मि सिज्जतिदेसणो खीणे ।

जं देवनिय संखाउ, चरमदेहेसु ते होति ॥

तृतीये चतुर्थे तस्मिन्ना जने क्लीणे दर्शने दर्शनमोहनीये सिद्धवन्ति जीवाः कत इत्याह । यत् यस्मात्कारणात् क्लीणसत्कदेवनारका संख्येयवर्गयुष्केषु जवन्ति उत्पद्यन्ते ते चरमदेहेषु वा जयन्ति चरमदेहा वा जवन्ति ततस्तृतीये चतुर्थे तस्मिन् भवे सिध्यन्तीत्युच्यते इयमत्र भावना देवगती बह्वायुष्कास्ते तत्प्रवृत्त्या यत्कृत्वा देवेषु मध्ये उत्पद्यन्ते ये तु नरकेषु बह्वायुष्कास्ते नरकेषु ततो देवेषु देवभवात्समागस्येव मनुष्यो ह्वा मोक्षं यातीति चतुर्थे भवे सिद्धवन्तीत्यभिधीयते ये त्वबह्वायुष्काः सतकं कृपयन्ति ते चरमदेहा उच्यन्ते न च सत्कायानन्तरं कृपकश्रेणिमेव प्रतिपद्यन्ते इति तस्मिन्नेव जने सिद्धवन्ति उक्ता दर्शनीयमोहनीयस्यापशमना । संप्रति दर्शनमोहनीयोपशमना भवत्येते । सा च क्षीणसत्कस्य वैमानिकत्वेव बह्वायुष्कस्य जवति । अथ बह्वायुष्कस्तु कृपकश्रेणिमारोहति यस्तु वेदकसम्यक्त्वः स तूपशमश्रेणिं प्रतिपद्यते सोऽनित्यतो बह्वायुष्को वांस च केषाञ्चित्मतेनान्तानुबन्धिना विसंयोज्य चतुर्विंशति सत्कर्मसाम् प्रतिपद्यते केवाचित्पुनर्मतेनोपशमयापि ततो विसंयोजितान्तानुबन्धिकयाय उपशमितान्तानुबन्धिकयाया वा सन् दर्शनव्रित्तयमुपशमयति । तथा चाह ।

अहवा दंसणमोहे, पढं उवसामइत्तु सामने ।

दिग्वा अणुइ पियाण, पढमठिई आवझीनियमा ॥

पढमुवसमुवसेसे, अंतमुहुत्ता उ तस वज्झमा उ ।

संकेसविमोवे पमत्त, इयरपमत्तत्तणं बहुसो ॥

अथवेति प्रकरान्तरे अदौ दर्शनमोहनीयं प्रथममुपशमन्यापि प्रतिपद्यते कथमुपशमन्योत्पद्यत इत्याह । अथमप्ये संख्ये स्थिता उपशमनाविधेश्च प्रागुक्तः करणत्रयानुगो वेदितव्यः । न तु उपशमश्रेणिं प्रतिपद्यते । अथवा दर्शनमोहनीयं प्रथममुपशमन्यापि प्रतिपद्यते कथमुपशमन्योत्पद्यत इत्याह । अथमप्ये संख्ये स्थिता उपशमनाविधेश्च प्रागुक्तः करणत्रयानुगो वेदितव्यः नवरमन्तरकरणं कुर्वन् अनुदितयोर्मध्ये सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोः प्रथमस्थितिरावद्विधिकाभावा नियमाद्वेदितव्या सम्यक्त्वस्य चान्तमुहुत्तप्रमाण उकीर्षमाणं च दक्षिणमन्तरेण त्रयाणामपि सम्यक्त्वोत्पत्तिं प्रथमस्थितौ प्रक्षिपति शेषं प्रथमोपशमनं प्रथमोपशमकसम्यक्त्वववेदितव्यं (अंतमुहुत्ता उ तस्सेत्यादि) बहुशोऽन्तरकरणप्रदेशसमयादारभ्यान्तमुहुत्तं तत्तत्काले गुणसंक्रमावसाने विषयातसंकमस्तस्य सम्यक्त्वस्य भवति किमुक्तं नवति । वि-

ध्यातसंक्रमेण मिथ्यावसम्पन्निध्यात्वयोर्द्विकं सम्यक्त्वं प्रवि-
शतीति एवं दर्शनमोहनीयमित्येव उपशान्ते संकशेनाविरोधिव-
शात् प्रमत्तव्यमितरप्रमत्तत्वं बहुशोऽनेकशोऽनुनूय चारित्रमोह-
नीयोपशमनाय सम्यक्त्वं प्रतिपद्यते इत्यर्थः ।

पुण तित्रि च करणाई, करेइ तइयम्मि एत्थ पुण तेउ ।

अंतो कोनाकोमी, बंधं संतं च सत्तएहं ॥

चारित्रप्रमोहनयोपशमनार्थं पुनरपि त्रीणि यथाप्रवृत्तापूर्वा-
निवृत्तस्थानि करणानि करोति करणवक्तव्यता प्राप्यदृष्ट्या के-
चनमत्र तृतीयकरणे जेदस्तमेव दर्शयति अतः कोटाकोटीनाम-
बन्धसत्कर्मवसमानामावृत्तौ नां करणं प्रथमसमये करोति तत्र
यद्यपि प्रागुक्तेष्वपि करणेष्वेतेषां बन्धः सत्कर्मणां प्राप्यते त-
थाऽप्यत्र बन्धसत्कर्मणी तदपेक्षया संख्येयगुणहीने दृष्ट्येव इति
विशेषः । कर्मप्रकृतौ त्वत्र सत्कर्म वि-सागरोपमकोटाकोटीप्र-
माणमुक्तं बन्धस्त्वन्तःसागरोपमकोटाकोटीप्रमाणः तदुक्तम् ।
“ अंतो कोनाकोडी, संतं अनियद्धि णां उ उद्दीहणं । त्रिखंभं
वकोरस्सं पि तस्स पट्टस्स संखतमजाणं ” ।

त्रिखंडवहुमहस्से, एक्केकं जं भणिस्सामो ।

स्थितिखण्डमुत्क्रष्टमपि पट्योपमसंख्येयभागमात्रं खण्डयति ।
तथा पतस्य प्राक्तनबन्धस्य पट्योपमसंख्येयभागमात्रं हाप-
यित्वा अन्यं स्थितिवन्धं करोतीति शेषः । तत्र यद्यपि शताना-
मपि कर्मणां पट्योपमसंख्येयज्ञाणप्रमाणतया उक्तस्तथाऽपि एवं
सत्कर्मसं दृष्ट्यं तद्यथा नामगोत्रे सर्वस्तोके हीनस्थितिकत्वात्
ततो ज्ञानावरणदर्शनावरणवेदनीयान्तरायाणां विशेषाधि-
कानि स्वस्थाने तु परस्परदृष्ट्यानि ततोऽपि मोहनीयं विशेषाधि-
कस्थितिखण्डसहस्रेषु च बहुध्वत्क्रान्तेषु एकैकं यत्करोति तद्वयं
भणियामः । तदेवाह ।

करणस्स संखभागे, सेसे अत्तप्पिमाइयाणं ।

समो बंधो कामण, पट्टवसेगतीसाणउदिवटं ॥

करणस्यानिवृत्तिकरणस्य संख्येयेषु भागेषु सत्सु एकस्मिन्
शेषे असंज्ञिकादीनां समो बन्धः क्रमेण भवति सचेयमनिवृ-
त्तिकरणस्य संख्येयेषु जागेषु गतेष्वेकस्मिन् अशेषे असंज्ञि-
पञ्चेन्द्रियबन्धतुल्यस्थितिवन्धो जवति तदनन्तरं स्थितिख-
ण्डपृथक्त्वे गते सति चतुरिन्द्रियबन्धतुल्यस्थितिवन्धः ततो
चतुर्धाऽपि स्थितिखण्डपृथक्त्वे गते सति त्रीन्द्रियबन्धतुल्यस्थि-
तिवन्धस्तत एवमेव द्वीन्द्रियबन्धतुल्यः ततोऽप्येवमेकैकेन्द्रिय-
बन्धतुल्यस्ततोऽपि स्थितिवन्धसहस्रेषु गतेषु विंशतिकयोः
विंशतिसागरोपमकोटीप्रमाणयोनौमोहनात्रयोऽतिरथः । पट्योपम-
मात्रं स्थितिवन्धो भवति विंशत्क्रान्तां ज्ञानावरणदर्शनावरणा-
न्तरावधेदनीयानामप्यपट्योपममात्रः ।

मोहस्स दोषि पट्टा, संतो वि हु एवमेव अणवहु ।

पलियम्मि तम्मि बंधे, अन्नो संखेज्जगुणहीणो ॥

मोहनीयस्य द्वौ पट्योपमौ स्थितिवन्धः स्थितिसत्कर्मणि वा-
हपबहुत्वं बन्धक्रमेण वक्तव्यं तच्च सर्वस्तोके नामगोत्रयोः ततो
ज्ञानावरणदर्शनावरणवेदनीयान्तरायाणां विशेषाधिकं मोहनी-
यस्य विशेषाधिकं तथा यस्य यस्य कर्मणो यदा यदा पट्यो-
पमप्रमाणः स्थितिवन्धो जवति तस्य तस्य तदा तत्कालादार-
भ्यान्नोऽन्यः स्थितिवन्धः संख्येयगुणहीनो जवति तत्रश्रेदीनां
नामगोत्रयोः पट्योपमप्रमाणात् स्थितिवन्धाद्व्यः स्थितिवन्धस्य

ख्येयगुणहीनं करोति शेषाणां तु कर्मणां पट्योपमसंख्येयभा-
गहीनं ततः ।

एवं तीसाण पुणो, पट्टमोहस्स होइ हु दिवट्टं ।

एवं मोहे वट्ठं, सेसाणं पट्टसंखंसो ॥

पट्यमुक्तेन प्रकारेण स्थितिवन्धसहस्रेष्वतिक्रान्तेषु विंशत्क्रान्तां
ज्ञानावरणदर्शनावरणवेदनीयान्तरायाणां स्थितिवन्धः पट्योपम
प्रमाणं करोति मोहनीयस्य तु सार्द्धपट्योपममात्रं ततो ज्ञानाव-
रणायादीनामन्यः स्थितिवन्धः संख्येयगुणहीनो भवति मोहनी-
यस्य तु संख्येयज्ञाणहीनः तत एवं पूर्वक्रमेण स्थितिवन्धसहस्रे-
ष्वतिक्रान्तेष्वित्यर्थः मोहनीयस्य स्थितिवन्धः पट्योपमप्रमाणं
भवति ततो मोहनीयस्याप्यन्यः स्थितिवन्धः संख्येयगुणहीनः
प्रवर्तते तदानीं च शेषकर्मणां स्थितिवन्धः पट्योपमसंख्येय-
भागमात्रप्रमाणो वेदितव्यः ।

वीसगतीसगमोहाण, सक्कमं जह कमेण संखगुणं ।

पट्टअसंखेज्जंसो, नामगोयाण तो बंधो ।

विंशत्क्रान्तिशतकमोहानां सत्कर्म यथाकर्म संख्येयगुणं वक्तव्यं
तद्यथा सर्वस्तोके नामगोत्रयोः सत्कर्म ततो ज्ञानावरणदर्शना-
वरणावरणावधेदनीयानां सगुणं स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यम् ।
ततोऽपि मोहनीयस्य संख्येयगुणं मोहनीयस्य पट्योपममात्रे स्थि-
तिवन्धे जाते सति नामगोत्रयोरन्यस्थितिवन्धोऽसंख्येयगुणही-
नो जवति पट्योपमासंख्येयभागमात्रो भवतीत्यर्थः । अत्र सत्क-
र्मापेक्षया अल्पबहुत्वं चिन्त्यते सर्वस्तोकनामगोत्रयोः सत्कर्म
ततो ज्ञानावरणदर्शनावरणवेदनीयान्तरायाणामसंख्येयगुणं स्व-
स्थाने तु परस्परं तुल्यं ततोऽपि मोहनीयस्य संख्येयगुणं ततः ।

एवं सहस्राणं हु, एकपयारेण मोहनीयस्स ।

तीमगअसंखजागो, त्रिखंधो संतं पंच जवे ॥

एवं पूर्वोक्तेन प्रकारेण स्थितिवन्धसहस्रेष्वतिक्रान्तेष्वित्यर्थः ।
ज्ञानावरणदर्शनावरणवेदनीयान्तरायाणां स्थितिवन्धोऽसंख्ये-
यगुणहीनो भवति पट्योपमासंख्येयभागमात्रयोर्भवनादिति
तात्पर्याथः इदानीं च सत्कर्मोपेक्षया अल्पबहुत्वं चिन्त्यते
सर्वस्तोकनामगोत्रयोः सत्कर्म ज्ञानावरणायादीनां चतुर्षां-
मसंख्येयगुणं स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यं ततो मोहनीयस्य
संख्येयगुणं ततः स्थितिवन्धसहस्रेषु गतेषु सत्सु एकप्रकारेण
एकहेतुयैव मोहनीयस्य पट्योपमासंख्येयभागमात्रो ज्ञानाव-
रणायादीनां चतुर्षामसंख्येयगुणं स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यम् ।

वासगअसंखजागो, मोहपञ्चाउघाइयस्स ।

वासानंतउ होज्जइ, असंखभागम्मि वज्जंति ॥

ततः स्थितिवन्धसहस्रेषु गतेषु एकहेतुयैव विंशतिकयोर्नाम-
गोत्रयोर्धस्तात् असंख्येयगुणहीनो मोहनीयस्य स्थितिवन्धो
भवति । अत्र स्थितिवन्धमाधित्याल्पबहुत्वं चिन्त्यते सर्वस्तोको
मोहनीयस्य स्थितिवन्धस्ततो नामगोत्रयोः संख्येयगुणः स्व-
स्थाने तु परस्परं तुल्यः । ततो ज्ञानावरणादीनां चतुर्षामसं-
ख्येयगुणः स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यः । स्थितिवन्धसहस्रेष्व-
तिसंक्रान्तेषु पञ्चात् तृतीयस्य वेदनीयस्य घातानि ज्ञानावरण-
दर्शनावरणान्तरायाणि अघोजातानि । अत्र स्थितिवन्धमा-
धित्याल्पबहुत्वं चिन्त्यते सर्वस्तोको मोहनीयस्य स्थितिवन्धः
ततो नामगोत्रयोर्असंख्येयगुणः । स्वस्थाने तु तयोः परस्परं
तुल्यः ततोऽपि ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायाणामसंख्येयगुणः

स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यः । ततोऽपि वेदनीयस्यासंख्येयगुणः । ततः स्थितिवन्धसहस्रेषु गतेषु सन्तु विश्रुतिकयोर्नामगोत्रयोरासंख्येयभागे जातानि ज्ञानावरणायदीनि त्रीणि दृश्यन्ते नामगोत्रापेक्षया ज्ञानावरणादीनां स्थितिवन्धोऽसंख्येयगुणहीनो भवतीत्यर्थः । अत्राल्पबहुत्वं सर्वस्त्वोक्तो मोहनीयस्य स्थितिवन्धः ततो ज्ञानावरणदृशनावरणान्तरायाणामसंख्येयगुणः स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यः । ततोऽपि नामगोत्रयोरासंख्येयगुणः स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यः । ततोऽपि वेदनीयस्यासंख्येयगुणः ।

असंख्यसमयवक्षा, नाभूदीरणा होइ तम्मि काङ्क्षामि ।

देसघाईरमचो, मणपज्जवअंतरायाणं ॥

यस्मिन्काले सर्वकर्मणां पल्यापमासंख्येयभागमात्रस्थितिवन्धो जातस्त्वस्मिन् काले असंख्येयसमयवक्षानामभूदीरणा भवति कथमेतदवसीयते इति चेदुच्यते इह यदा पल्यापमासंख्येयभागमात्रं स्थितिवन्धं करोति तदा बध्यमानप्रकृतिस्थित्यपेक्षया याः समयादिहोनाः स्थितयस्ता एवोदीरणाभ्युपगच्छन्ति नान्याः ताश्च चिरकालमवका एव क्षीणशेषाः संभवन्तीत्यसंख्येयसमयवक्षानां तदानीमुदीरणा ततः स्थितिवन्धसहस्रेषु पतेषु देशघातिनः समनुभागां मनः पर्यवक्षानावरणोदीनामन्तराययेष्वप्राप्तिः ॥

होहादीणं पच्छा, जोग अचखुमुयाण तो वक्खा ।

परिभोगमईणं, विरयस्स असेहायाथाई ॥

पञ्चस्थितिवन्धसहस्रेष्वधिककालेषु जवातरायावधिज्ञानावरणावधिदर्शनावरणानां देशघातिनं रसं बध्नाति ततोऽपि संख्येयेषु स्थितिवन्धसहस्रेष्वतीनेषु ज्ञेयान्तरायाचक्षुः कुदर्शनावरणभ्रुतज्ञानावरणानां देशघातिनं रसं बध्नाति ततोऽपि स्थितिवन्धसहस्रेष्वधिककालेषु परिभोगान्तरायमतिज्ञानावरणयोर्देशघातिनं रसं बध्नाति ततोऽपि स्थितिवन्धसहस्रेषु धीरान्तरायस्य देशघातिनं संवध्नाति एतेषामेवानन्तरोक्तानां कर्मणां अधिगताः क्षपकोपशमप्रेणिरहिताः सर्वघातिनमेव रसं वज्जति ।

मंमघाईण तत्रो, अंतरमुद्ध जाण दोएहं तु ।

वेयकसायन्नयरे, मोदयतुद्धा पट्टिवई ॥

धीरान्तरायदेशघात्यनुज्ञागबन्धानन्तरं संख्येयेषु स्थितिवन्धसहस्रेषु गतेषु सन्तु संयमघातिनामनन्तावुबन्धं वर्जनां द्वादशकपायाणां नवानां च नोकपायाणां सर्वसंख्येया एकविंशतिप्रकृतीनामन्तरकरणं करोति तत्र चतुर्णां सङ्कलनानामन्यतमस्य यस्य संज्वलनस्योदयो यस्य च त्रयाणां वेदानामन्यतमस्य वेदस्य तयोर्वेदकपायान्तरयोः कर्मणोः प्रथमा स्थितिः स्त्रोदयकालप्रमाणं भवत्यन्त्येषां त्रैकादशकपायाणामष्टानां च नोकपायाणां प्रथमा स्थितिरावधिकामात्रा । संप्रति चतुर्णां संज्वलनानां त्रयाणां च वेदानां स्त्रोदयकालप्रमाणमाह—

धीअधुवादयकार्क्षा, गंवातगुणो उ पुरिमवेयसम ।

तस्स हि विमेषअहिंथो, कोहे ततो विनयकमो ॥

क्षीवेदनपुंसकवेदयोरुदयकात्रः पुरुषवेदाद्युदयकालापेक्षया सर्वस्वोक्तः स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यः ततः पुरुषवेदेन उदयकात्रः संख्येयगुणस्त्वस्यापि पुरुषवेदस्यापि उदयकात्रोऽपेक्षया उदयकात्रो विशेषाधिकस्ततोऽपि कोषोद्भूतद्वयाङ्गान्मानमायाज्ञोतानां यथाक्रमो यथाक्रमेण विशेषाधिकस्ततया संज्वलकोषो-

दयकात्रासंज्वलनमानस्य उदयकालो विशेषाधिकस्ततोऽपि संज्वलनमायाया विशेषाधिकस्ततोऽपि संज्वलनज्ञोभस्य विशेषाधिकस्तत्र संज्वलनज्ञोभेनोपशमप्रेणि प्रतिपन्नस्य यावदप्रत्यख्यानप्रत्याख्यानवरणकोषोपशमो भवति तावत् संज्वलनकोषस्योदयः संज्वलनानोपशमप्रेणि प्रतिपन्नस्य यावदप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानवरणमानोपशमो न जयति तावत्संज्वलनमानस्योदयः संज्वलनमायाया चोपशमप्रेणि प्रतिपन्नस्य यावदप्रत्याख्यानवरणमायायापशमो नोपजायते तावत्संज्वलनमायायाः उदयः संज्वलनलोभेनोपशमप्रेणि प्रतिपन्नस्य यावदप्रत्याख्यानवरणलोभोपशमो न भवति तावदादरसंज्वलनज्ञोभस्योदयस्ततः परं सूक्ष्मसंपरायाद्वा तदेवमन्यतमगुणपरितन्त्रभागापेक्षया समस्थितिकम् । अधोभागपेक्षया चोक्तनीत्या विषमस्थितिकमिति ।

अंतरकरणेण समं, ठिःखंडगबंधगक्षिणपत्ती ।

अंतरकरणांतर, समये जायति सत्तमो ॥

अन्तरकरणेन समं सममित्यव्ययं ततोऽयमर्थः । अन्तरकरणेन समाना स्थितिर्लक्षणस्य बन्धकाद्यायाश्च अभिनवबन्धाद्यायाश्च निष्पत्तिः । किमुक्तं भवति यावत् कावेन स्थितिर्लक्षणं स्यात्ततः यद्वा अन्यस्थितिवन्धं करोति तावत् कावेनान्तरकरणमपि करोति त्रीण्येतानि युगपदारभते युगपन्निष्कामयति अत्रान्तरकरणकावे चानुभागखण्डसहस्राणि व्यतिक्रामन्ति अन्तरकरणसत्कद्विकस्य प्रक्षेपविधिर्यं येषां कर्मणां तदानीं बन्ध उदयश्च विद्यते तेषामन्तरकरणसत्कं द्विकं प्रथमस्थितिद्वितीयस्थितिं च प्रक्षेपति यथा पुरुषवेदोदयारूढः पुरुषवेदस्य येषां तु कर्मणामुदय एव केवशो न बन्धस्तेषामन्तरकरणसत्कं द्विकं प्रथमस्थितित्वेव प्रक्षेपति न द्वितीयस्थिताय । यथा स्त्रीवेदोदयारूढः स्त्रीवेदस्य येषां पुनरुदयो न विद्यते किं तु केवशो बन्ध एव तेषामन्तरकरणसत्कं द्विकं द्वितीयस्थितित्वेव प्रक्षेपति न प्रथमस्थितौ यथा संज्वलनकोषोदयारूढः शेषसंज्वलनानां तेषां पुनर्न बन्धो नाप्युदयः तेषामन्तरकरणसत्कं द्विकं परप्रकृतिषु यथा द्वितीयतृतीयकपायाणां तथा अन्तरकरणान्तरसमये अन्तरकरणे कृते सति द्वितीये समये इत्यर्थः । इमे सप्त पदार्थाः युगपद्वायते तानेवाह ।

एगट्ठाणाजुगचर्चं, म उदीरणा य संखेया ।

अपुव्वं संकमणं, लोचस्स असंसम्मो मोहे ॥

वर्धं वर्धं छाउ, आवलीसु उवरेयुईरणं ।

पप्पमं गेवउवसमणा, असंखगुणाय जावतं ॥

मोहे मोहनीयस्यानुज्ञागबन्धो रसबन्धः एकस्थानकः उदीरणा संख्येयवर्धप्रमाणं चशब्दास्थितिवन्धः संख्येयवार्तिकाः स च सर्वोऽपि पूर्वस्मात् संख्येयगुणहीनो भावी तथा मोहनीयस्य पुरुषवेदसंज्वलनचतुष्टयरूपरसस्य आनुपूर्व्या क्रमेणैव संक्रमो लोचस्य च संज्वलनज्ञोभस्य वा संक्रमस्तथा 'वर्धं वर्धं' मित्यादि इह प्राक् वर्धं वर्धं कर्म बन्धावधिकपायामतीतायामुदीरणायायितस्य अन्तरकरणे तु कृते तदनन्तरसमयेपु यद्भवति कार्मकं तत् पञ्चावधिकालमवस्थाप्योदीरणाभावाति तथा पारमकवेदस्य नपुंसकवेदस्योपशमना असंख्येयगुणतया तावज्जयति यावदन्तश्चरमसमया तथा हि नपुंसकवेदस्य प्रथमसमये स्तोत्रं प्रदेष्टाप्रमुपशमयति ततो द्विती-

उपसमणा

यत्समयश्च संख्येयगुण एवं प्रतिसमयं संख्येयगुणं तावद्वक्तव्यं यावच्चरमसमयः परप्रकृतिषु च प्रतिसमयमुपशमितद्विक्राप-
कृत्या असंख्येयगुणं तावत्संक्रमयति यावद् द्विचरमसमये पुनरु-
पशमयमानं द्वित्रिकं परप्रकृतिषु संक्रमेण दलिकापकृत्या असं-
ख्येयगुणं दृष्टव्यं ननुसंख्येयपशमसंख्येयप्रमसमयादारभ्य
सर्वकर्मणांमावत्रिकापकृत्या सर्वस्त्वेका उदयसंख्येयगुणाः ।

अन्तरकरणविट्ठां, संखासंखं समोद्दयराणं ।

बंधादुत्तरबंधा, एवं इच्छेइ संखंसा ॥

अन्तरकरणे प्रविष्टः सन् जीवः प्रथमसमये एव बंधादुत्तरव-
न्धस्य संख्येयगुणा अन्तरकरणे विवेकाः संख्याः सन्तीत्यर्थः ।
यो हि यदुपेक्षया संख्येयभागमात्रकलः स तदुपेक्षया संख्येय-
गुणहीन एवेति मोहनीयवर्जितो तु शेषाणां कर्मणां बन्धादुत्त-
रवन्धसमसंख्येयभागं करोति असंख्येयगुणहीनं करोतीत्यर्थः
एवं ननुसंख्येयमुपशमयति तदुपशमनानन्तरं च स्थितिवन्ध-
सहस्रेष्वर्ततेत्येवमनन्तरं केन प्रकारेण स्त्रीवेदमुपशमयति स्त्री-
वेदस्य च संख्येयतमे भागे उपशान्ते यद्वति तदुपदर्शयन्नाह ।

उवर्तते वाट्टिणं, संखेज्जसमा परेण संखंमो ।

बंधो सचएहेव, संखेज्जवसंति उवर्तते ॥

स्त्रीवेदस्य संख्येयतमे भागे उपशान्ते सति घातिनां घातिकर्म-
णां ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायाणां संख्येयसमाः संख्येयवर्ष-
प्रमाणो बन्धः स्थितिवन्धो भवति (परेणत्ति) ततः संख्येयवर्षप्र-
माणात् स्थितिवन्धःपारादन्त्यः संस्थितिवन्धप्रतिस्वरूपा-
णां पूर्वस्मात् संख्येयांशः संख्येयभागकल्पः संख्येयगुणहीन
इत्यर्थः । तस्मादेव च संख्येयवर्षप्रमाणात् स्थितिवन्धादारभ्य
देशघातिनां केवज्ज्ञानावरणकेवज्दर्शनावरणवर्जितानां ज्ञानावर-
णदर्शनावरणकर्मणां नैकस्थानकं वज्ज्नाति तत एव स्थितिवन्ध-
सहस्रेषु गतेषु सत्सु विधा वेद उपशान्तो भवति ततः स्त्रीवेद
उपशान्ते शेषाणां नोकपायाणामेव ननुसंख्येयदेवेनेन प्रकारेण
संख्येयतमे भागे उपशान्ते किमिहाह ।

नामगोयाण संखा, बंधावो मा असंखिया तदए ।

तो सव्वाण वि संखा, ततो संखेज्जगुणहीणो ॥

नामगोत्रयोः संख्येयाः समाः संख्येयवर्षप्रमाणो बन्धः स्थि-
तिबन्धो भवति तृतीयस्य वेदनीयस्य कर्मणः स्थितिवन्धोऽ
संख्येयानि वर्षाणि असंख्येयवर्षप्रमाण इत्यर्थः तस्मिन् स्थि-
तिपूर्णे सत्यः स्थितिवन्धो वेदनीयस्यापि संख्येयवर्षप्रमाणो
भवति (ततोत्ति) ततस्तस्माद्वेदनीयस्यसंख्येयवर्षाधिकस्थि-
तिबन्धाप्रभृति सर्वेषामपि कर्मणां स्थितिवन्धः संख्येयवर्षाधिकः
प्रवर्तते स च पूर्वस्मात् पूर्वस्मादयोऽन्यः प्रवर्तमानः संख्येयगु-
णहीनः प्रवर्तते इत्यर्थः ततः स्थितिवन्धसहस्रेषु गतेषु सत्सु
त्वपि नोकपाय उपशान्तो भवति ।

जं समयं उवसंतं, व्खं उदयट्टिं य ता सेसा ।

पुरिने सपत्राणावलि, दुणेण वच्चअणुवसंतं ॥

यस्मिन् समये यद् नोकपाया उपशान्तं, जलसिक्तद्वयं
कुहिनभूमिं रजसोवापशमं नीतास्तदा पुरुषवेदस्य एका
उदयस्थितिः समयमात्रा शेषा तदानीं च स्थितिबन्धः षोड-
श वर्षाणि तस्मिन् समये सा एका उदयस्थितिर्बन्धः समयो-
नावलिकाद्विकेन कालेन बद्धमेतावेदधानुपशान्तं वर्तते शेषं
सर्वमयुपशान्तम् । इयमत्र भावना पुरुषवेदस्य प्रथमस्थितौ

व्यावलिकाशेषायां प्रागुक्तस्वरूपायामेव व्यवस्थिते उद्दीरणा तु
भवति तस्मादेव च समयादारभ्य प्रधाननोकपायाणां सर्वकं
दलिकं पुरुषवेदेन संक्रमयति किं तु संज्वलननोकपादिषु यदा
च पुरुषवेदस्य स्त्रिया प्रागुक्ता काऽप्युदयस्थितिरतिक्रान्ता
भवति तदाऽस्त्री वेदको भवति अवेदकादायाश्च प्रथमसमये
समयद्वयोनावलिकाद्विकेन कालेन यद्वत्तं तदेव केवलमुपशान्ते
तिष्ठति शेषं सकलमपि ननुसंख्येयदेवेनेन प्रकारेणोपशमितं त-
दपि च तावता कालेनोपशमयति एतदेवाह ॥

आगाक्षेणं समयं, पडिगहिया फिण्ड पुरिसंख्येयस्म ।

सोलसवासियबंधा, चरमो चरणेण उदएण ॥

तावद् काक्षेणं वि य, पुरिसं उवसापए अविपसो ।

बद्धो वत्तीसममा, संजलखियराण उ सटस्स ॥

यदा पुरुषवेदस्य प्रागुक्तस्वरूप आगालो व्यवस्थित्यते तदा तेन
समकं तत्कालमेव तस्य पुरुषवेदस्य यत ईहता शेषदलिकसं-
क्रमभावात् स्थितिः अग्रगच्छति योऽपि च चरमः पर्यन्तेऽपि
षोडशवर्षाधिकं स्थितिवन्धः पुरुषवेदस्य सोऽपि चरणेण प्रथम-
स्थितिचरमसमयभाविना उदयेन सहापगच्छति यदा च पुरु-
षवेदस्य स्थितिवन्धः षोडशवर्षाधिकस्तदा संज्वलनानां संख्ये-
यानि वर्षसहस्राणि स्थितिवन्धः यदपि च वेदकादाप्रथमस-
मये समयोनावलिकाद्विकथं पुरुषवेददलिकसंस्थितिं तदपि वेदो-
दयार्हितः सन् स उपशमको जीवस्तावत्केव समयसहस्रोनाव-
त्रिकाद्विकप्रमाणेन कालेन पुरुषवेददलिकमुपशमयति द्वितीयस-
मये असंख्येयगुणं तृतीयसमये असंख्येयगुणमिदं तावद्वक्तव्यं
यावत्काश्चिद्वयोनावलिकाद्विकचरमसमयः परप्रकृतिषु प्रतिस-
मयद्वयोनावलिकाद्विककालं यावच्छयाप्रवृत्तं संक्रमेण संक्रम-
यति तद्यथा प्रथमसमये प्रवृत्तं द्वितीयसमये विशेषहीनं तृती-
यसमयेऽपि विशेषहीनमेवं तावत् यावच्चरमसमयः ततः पुरुष उ-
पशान्तस्तदानीं च संज्वलनानां द्वित्रिंशत्समा द्वात्रिंशद्वर्षप्रमा-
णः स्थितिवन्धः इतरेषां ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायनामगोत्राणां
संख्येयानि वर्षसहस्राणि स्थितिवन्धः अवेदप्रथमसमयादारभ्य
क्रोधत्रिकाप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानवरणसंज्वलनरूपमुपशमयति ।
'कोहृदिगं आठवेइ उवसमिदं तिसुपिगिगणायाचउय उद्दीरणा
बंधो पट्टेति आवलीप ससाप इति' । यस्मिन् समये पुरुषवेद-
संख्येयदेवका वस्ततस्तस्मादेवैकप्रथमसमयादारभ्य क्रोधत्रिकाप्र-
त्याख्यानप्रत्याख्यानवरणसंज्वलनरूपं युगपदुपशमयितुमारभते
उपशमनं च कुर्वतः प्रथमं स्थितिवन्धे पूर्णं सत्यः स्थितिवन्धः
संज्वलनानां संख्येयज्ज्ञानागहनशेषाणां च संख्येयगणहानः शेषं
स्थितिघातादि तथैव संज्वलनक्रोधस्य च प्रथमास्थिता समया-
नावलिकाद्विकशेषायां पतद्द्वहतापगच्छति अग्रप्रत्याख्यानप्रत्या-
ख्यानवरणक्रोधद्वित्रिकं न तत्र प्रकृतिपति संज्वलनमानादाधिति
प्रावः । ततोऽद्वादलिकाशेषायां प्रथमस्थितौ संज्वलनक्रोधस्या-
गालो भवति । किं तदुद्दीरणा तावत्प्रवर्तते यावत्वेका आवद्वका
आवत्रिका शेषा भवति उद्दीरणावत्रिकायाश्चरमसमये स्थितिब-
न्धन्धवारो मासाः शेषकर्मणां तु संख्येयानि वर्षसहस्राणि सं-
ज्वलनक्रोधस्य च बन्धोयदोद्दीरणाव्यवच्छेदास्तथा चाह एकस्या-
मावत्रिकायां शेषायामुदय उद्दीरणा बन्धश्च एते त्रयोऽपि पदाथा
युगपत् स्फुटव्यपगच्छन्ति तदानीं वाप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानवर-
णक्रोधानुपश्यन्ती तदा चैकामावत्रिकासमयोनावलिकां द्विकव-
च्छेदाद्विकं मुक्त्वा शेषमन्यस्यां संज्वलनं क्रोधस्यापशान्तसमयो-

नावजिकादिकवर्चं च दक्षिकपुरुषवेदोक्तेन प्रकारेणोपशमयति तथा चाह “संख्येयं तु गुरिसममे, एवं सेसकसायवेय इति दुंगंणं भावयिष्या” संख्येयनक्रोधस्य बन्धादौ व्ययच्छिद्यते शेषे पुरुषवेदं सप्त वल्लभम् । एवं कोधत्रिकोक्तेन प्रकारेण शेषानन्त्यप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानवरणमया संख्येयनमानमायादोभरूपानु कपायानुपशमयति याश्च शेषादूता आवजिकास्ता उत्तरस्मिन् कपाये स्तिबुकेन स्तिबुकसंक्रमेणानुभवति । इयमत्र भावना संख्येयनक्रोधस्य बन्धादिव्ययच्छिद्यते या प्रथमस्थितिरैका आवजिका तिष्ठति तां स्तिबुकसंक्रमेण माने प्रक्रिय्य वेदनीयान् यदपि च समयोनावजिकादिकवर्चं सदस्ति तदपि तावता कालेनोपशमयति तदया प्रथमसमये स्तोकापशमयति द्वितीयं असंख्येयगुणं ततोऽपि तृतीयसमये असंख्येयगुणमेवं यावत्समयोनावजिकादिकचरमसमयः परप्रकृतिगु च समयोनावजिकादिककाले यावत् यथाप्रवृत्तं संक्रमेण पूर्ववत् संक्रमयति एवं संख्येयनक्रोधे सर्वान्मनोपशमयति यदेव संख्येयनक्रोधस्य बन्धादयः उदीरणव्ययच्छिद्यन्तास्तदेव संख्येयनमानस्य द्वितीयस्थितेः सकाशात् दक्षिकमाह्वय प्रथमस्थितिं करोति त्विदं यत् च तत्रोदयसमये स्तोके प्रकृतिपति द्वितीयस्थितावसंख्येयगुणं तृतीयस्थितावसंख्येयगुणमेवं तावत् यावत् प्रथमस्थितेश्चरमः समयः प्रथमस्थितिप्रथमसमये संख्येयनमानस्य स्थितिबन्धश्चात्वारो मासाः शेषाणां तु ज्ञानावरणीयादीनां संख्येयानि वर्षसहस्राणि तदानीमेव च त्रीनापमानानुगुणपशुपशमयितुमारजते संख्येयनमानस्य च प्रथमस्थितौ समयोनावजिकाविक्रिशेषमप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानवरणमानदक्षिकं संख्येयनमानं प्रकृतिपति किं तु संख्येयनमायादौ आवजिकादिकशेषायां त्यागादौ व्ययच्छिद्यते तत् उदीरणैव केवला प्रवर्तते साऽपि तावत् यावदावजिकाचरमसमयः तत् एका प्रथमस्थितेरावजिका शेषादूता तिष्ठति तस्मिन् समये संख्येयनानां द्वौ मासः स्थितिबन्धः कर्माशेषाणां तु संख्येयानि वर्षाणि तदानीं संख्येयनमानस्य बन्धोदयोदीरणा व्ययच्छिद्यन्ताः । अप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानवरणमानौ चोपशान्तौ तदानीं च संख्येयनमानस्य प्रथमस्थितिरैकाभावजिकां समयोनावजिकादिकबद्धाश्च हता मुक्त्वा विशेषमन्यत्सर्वमुपशान्तं तदानीमेव च संख्येयनमानस्य प्रथमस्थितेरैकाभावजिकां दोभभावजिकादिकबद्धाश्च हता मुक्त्वा विशेषमन्यत्सर्वमुपशान्तं तदानीमेव च संख्येयनमायायां द्वितीयस्थितेर्दक्षिकमाह्वय प्रथमस्थितिं करोति वेदयते च पूर्वोक्तं संख्येयनमानस्य प्रथमस्थितिसत्कामेकाभावजिकां स्तिबुकसंक्रमेण संख्येयनमायायां प्रकृतिपति समयोनावजिकादिकवर्चश्च हताः पुरुषवेदोक्तक्रमेणोपशमयति संक्रमयति च संख्येयनमायाद्यप्रथमसमये च मायाशेषयोर्दौ मानौ स्थितिबन्धः शेषकर्मणां तु संख्येयानि वर्षाणि तत्समयादेव चाप्य निश्चोऽपि माया गुणपशुपशमयितुमारजते ततः संख्येयनमाया प्रथमस्थितौ समयोनावजिकाविक्रिशेषायामप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानवरणमाया दक्षिकसंख्येयनमायायां प्रकृतिपति किं तु संख्येयनशेषे आवजिकाविशेषायां त्यागादौ व्ययच्छिद्यते तत् उदीरणैव केवला प्रवर्तते साऽपि तावत् यावदावजिकाचरमसमयः तस्मिन् समये संख्येयनमायालोनायः स्थितिक्रियोरैको मासः शेषकर्मणां तु संख्येयानि वर्षाणि तदानीमेव च संख्येयनमायायां बन्धोदयोदीरणाव्ययच्छिद्यतेः अप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानवरणमायाोपशान्ते संख्येयनमायायाश्च प्रथमस्थितिसत्कामेकावजिकां समयोनावजिकां दक्षिकबद्धाश्च हता मुक्त्वा शेषमन्य-

त्सर्वमुपशान्तं ततो नरन्तरसमये संख्येयनशेषानस्य द्वितीयस्थितेः सकाशात् दक्षिकमाह्वय प्रथमस्थितिं करोति वेदयते च पूर्वोक्तं च मायायाः प्रथमस्थितिसत्कामं समयावजिकास्तिबुकसंक्रमेण संख्येयनशेषे संक्रमयति समयोनावजिकादिकबद्धाश्च हताः पुरुषवेदक्रमेणोपशमयति संक्रमयति च संख्येयनक्रोधोदीनां सूक्ष्मोदयचरमसमये यावत्प्रमाणस्थितिबन्धोपशान्तमुक्तस्तौ वत्समायामत्र साक्षात्स्वरूपं संवादयति ।

चरिमुद्युमि जम्हा, त्वन्धो दुगुणो उ होइ उत्तरसमगे ।

तुपण्तरपण्दिए, चउगुणोऽसमुं सर्वगुणो ॥

इह यः कृपकषेणा कृपकस्य संख्येयनक्रोधोदी स्वस्वचरमोदयको जघन्यः स्थितिबन्ध उक्तः स उपशमके द्विगुणो भवति तदनन्तरं प्रकृतेः पुनश्चतुर्गुणः अन्येषु तु संख्येयगुण इति ततोऽपि परस्यः प्रकृतेरष्टगुण इत्यर्थः । यथा कृपकमधिकृत्य संख्येयनक्रोधस्य मासद्वयं जघन्यस्थितिवन्ध एको मासस्ततस्तस्य क्रोधचरमोदयकात्रे चतुर्मासप्रमाणे बन्धः प्रवर्त्तमानः स्वजघन्यबन्धापेक्षया चतुर्गुणो भवति ततोऽपि परा प्रकृतिर्माया स्यात् तदानीमष्टगुणो बन्धस्तस्या हि कृपकमधिकृत्य स्वचरमोदयकात्रे जघन्यः स्थितिबन्धोऽईमासस्ततः क्रोधचरमोदयकात्रे चतुर्मासिको बन्धः प्रवर्त्तमानः स्वजघन्यबन्धापेक्षया अष्टगुणो जवति तथा मानस्य क्षपकमधिकृत्य जघन्यो बन्ध एको मासः स चोपशमके मन्दपरिणामत्वात् द्विमासप्रमाणो भवति मानस्य चानन्तरा प्रकृतिर्माया तस्यास्तदानीं चतुर्गुणः पक्षापेक्षया मासद्वयस्य चतुर्गुणत्वात् तथा मायायाः कृपकमधिकृत्य जघन्यो बन्धः एकः पक्षः सर्वोपशमे मन्दपरिणामत्वात् चरमोदये मासप्रमाणप्रवर्त्तमानचिगुणो जवति शेषकर्मणां तु ज्ञानावरणीयादीनां सर्वत्रापि संख्येयचरमप्रमाणः स्थितिबन्धः केवलं पूर्वस्मात् द्वीनो हीनतर इति । संप्रति संख्येयनशेषोभवत्कव्यतामाह ।

लोनास उ पढमईई, विंश्रो य कुणइ तिविजागं ।

दो पुगलानिखेवो, ततिइओ पुण किट्टिवेयच्छा ॥

लोनास्य द्वितीयस्थितेर्दक्षिकमाह्वय प्रथमस्थितिं करोति सा त्रिभागा विजागोपेता तद्यथा प्रथमो विजागोऽवकर्षणकरणाक्षासङ्गः द्वितीयः प्रकृतिरणाक्षासङ्गः तयोश्च द्वयोःपि विभागयोर्दक्षिकनिर्लेपो जवति किमुक्तं जवति द्वितीयस्थितेर्दक्षिकमाह्वय द्विजागप्रमाणां प्रथमो स्थितिं करोतीति । तृतीयः पुनः विजागः किट्टिवेदनाक्षा संख्येयनशेषोदये वाव्यवकर्षणकरणाक्षायां वर्तमानः प्रथमसमय एव त्रीनपि दोभान् अप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानवरणसंख्येयनरूपानु गुणपशुपशमितुमारभते अन्यच्च यत्करोति प्रथमे अव्यवकर्षणकरणाक्षासङ्गे विभागे तदाह ।

मंतोवज्जमपाग, सरुवउकुङ्गाणि जं कुणइ ।

सा अस्रसकम्पकरण-द्धमति माकिट्टिकरणच्छा ॥

सन्ति विद्यमानानि यानि संक्रमितानि मायावत्संस्फुरितानि पूर्वं बद्धसंख्येयनशेषे दक्षिकानि वा तानि वध्यमानस्वरूपतस्तत्कालवध्यमानसंख्येयनशेषरूपतया किमुक्तं भवति तत्काव्यवध्यमानसंख्येयनलोनास्य द्विकानि चात्यन्तरसानि यत्र करोति सा अव्यवकर्षणकरणाक्षा इयमत्र त्रयाभा अव्यवकर्षणकरणाक्षासङ्गे प्रथमे विभागे वर्तमानसंक्रमितमायादक्षिकेभ्यः संख्येयनलोभसत्केर्यो वा पूर्वस्पर्धकेर्यः प्रतिसमयं दक्षिकं गृहीत्या तस्य चात्यन्तहीनरसताभावात् पुनं च प्रतिसमयं दक्षिकं शुद्धं अपूर्वाणि स्पर्धकानि करोति आसंसारं हि

परित्रमता न कदाचनपि बन्धमाश्रित्य ईदृशाभि स्पर्शकानि
हृतानि किं तु संप्रत्येव विमृश्वशात्क्रोतात्यर्थः । पूर्वाणि (स-
ज्ज्मेति) तथा रूपाणि वा पूर्वाणि स्पर्शकानि कुर्वन्तः संख्येयेषु
स्थितिवन्धेषु गतेषु सत्सु श्रव्यवर्णकरणाद्या व्यतिक्रामति ततो
मध्यमा द्वितीयाद्य प्रवर्तते तदानीं च संज्वलनद्वोजस्य स्थितिव-
न्धो दिनपृथक्स्वप्रमाणः शेषकर्मणां तु वर्णपृथक्त्वमानः किट्टिक-
रसाद्व्याचं पूर्वस्पर्शकभेदश्च किट्टिकं गृहीत्या प्रोक्तसमयमनन्ताः
किट्टीः करोति । संप्रति किट्टिकस्वरूपं प्रथमसमययोदये यावतीः
किट्टीः करोति तदेव प्रतिपादयति ।

अपुव्वविसोद्दीए, अणुभागो एणविज्जजणं किट्ठी ।

पढयसमयम्मि रसफुरु-वग्गजा तं जागसमा ॥

अपूर्वया विशुद्धा अनुभागस्य ऊनस्य एकोत्तरवृक्षस्यापनयनेन
हीनतरस्य यत् विभजनं सा किङ्किः किमुक्तं भवति एवंस्पष्ट-
कथ्योऽप्येवंप्रसङ्गकथ्यश्च वर्णना गृहीत्वा तासामनन्तगुणां ही-
नरसतामापया वृहत्तरवृक्षतया यदपस्थानं यथाऽऽसां वर्णनानाम-
संकल्पनया अनुभागरसभागानां शतं श्युत्तरं द्रष्टुत्तरमेकोत्तर-
मासीत् तासामनुभागानां यथाक्रमं पञ्चविंशति पञ्चदशकं
पञ्चकमिति ताः किङ्किरस्ता एकस्मिन् रसस्पष्टे किं अनुभा-
ग-स्पष्टे किं या अनन्ता वृक्षगणस्तासामनन्तमेतं प्रागे यावत्यो वर्णना-
स्तावन्नप्यमानाः प्रथमसमये करोति ताश्चानन्तानुबन्धाः किं नु
सर्वजघन्यानुग्रागस्पष्टकानुभागेन सदृशाः करोति न नु ततोऽपि-
हीनाः उच्यन्ते ततोऽपि हीनास्तथा चाह

सर्वजहन्नए फड्डग, अणंतगुणदाणिया उ सारसत्रो ।

पयसमयमसंखंसो, आइमसमया उ जायत्तो ॥

यन् सर्वजघन्यं रसस्पर्धकं ततोऽपि रसमधिकृत्य ताः किट्टीरन-
न्तगुणहानिका अन्तगुणहीनाः करोति ता आदिमसमयात्परतः
प्रतिसमयमसंस्थेयं शान् प्रतिमसमयं पूर्वस्मात् असंस्थेयमना-
मात्राः किट्टीस्तावत्करोति यावद्दर्शकिट्टिकरणज्ञाचरमसमयः
इयमत्र जायता प्रथमसमये प्रवृत्ताः किट्टीः करोति द्वितीयसम-
ये असंस्थेयगुणहीना पवं तावद्वाच्यं यावत् किट्टिकरणाज्ञाया-
श्चरमसमयः ।

अणुसमयमसंख्यगुणं, दलियमणंतं स उ अणुजागो ।

मन्त्रेषु मंदरसमा-इयाण दलयन्ति सेसृणं ॥

अनुसमयं प्रतिसमयं दक्षिणसंख्येयगुणं तद्यथा प्रथमसमये स-
कत्राकिङ्गितं दक्षिणं सर्वस्तोकं ततोऽपि पितृतीयसमये कृतास-
त्किङ्चिन्नन्तगुणहीनं ततोऽपि तृतीयसमये कृतासु कर्त्तृष्वभ-
न्तगुणहीनम् एवं तादृशेषु यावत्किङ्कणान्नाहन्तसमयः ।
तथा सर्वेषु मन्दरसादिकानां जघन्यरसप्रजृतीनां किङ्गीनां
दक्षिणं विशेषेण न वक्तव्यं यावत्सर्वोत्कृष्टरसकिङ्किः । इयमत्र
भावनः सर्वेषु या निर्वर्तिताः किङ्कृत्यानां मध्यं या मन्दरसा-
ह्तासां दक्षिणं सर्वप्रभूतं ततोऽन्तरेष्टानुज्ञागेनानन्तगुणाधि-
कायां पितृतीयायां किङ्कितं विशेषहीनं ततोऽप्यनन्तरेष्टानुभा-
गेनानन्तगुणाधिकायां तृतीयस्यां किङ्गीं विशेषहीनेष्वभन्त-
रानुज्ञागाधिकासु किङ्किषु विशेषहीनं तादवचसं यत्तत् प्रथ-
मसमयकृतानां किङ्गीनां मध्ये सर्वोत्कृष्टरसा किङ्किरिति एवं सर्वे-
ष्वपि समयेषु प्रत्येकं भावयितव्यम् ।

आइमसमयकयाणं, मंदाईणं रसो अणंतगुणो ।

सञ्जुक्तस्य रसा वि द्रु, उवरिपसमयस्स एतंसे ॥

आश्रमसमयकृतानां प्रथमसमयकृतानां मन्दादीनां जघन्यर-
सादीनां रसो यथोत्तरमनन्तगुणो वक्तव्यस्तथाया प्रथमसमयकृ-
तानां किट्टीनां मध्ये सर्वा मन्दानुभागा किट्टिः सा सर्वस्तोका-
नुभागा ततो द्वितीया अनन्तगुणानुभागा ततोऽपि तृतीया
अनन्तगुणानुभागा एवं तावद्वाच्यं यावत्तत्प्रथमसमयकृतानां
किट्टीनां मध्ये सर्वोक्तश्रानुभागा किट्टिरिति । एवं द्वितीयादि-
ष्वपि समयेषु किट्टीनां प्ररूपणा कसंव्या । तथा सर्वांल्लक्ष-
साऽपि सर्वोक्तश्रानुभागाऽपि हु निश्चितमुपरितनसमयस्य
सत्का पञ्चात्समयभावि सर्वमन्दानुभागा किट्ट्यपेक्षयाऽनन्ततमे
भागे वर्तते तद्यथा प्रथमसमयकृतानां किट्टीनां मध्ये या सर्वम-
न्दानुभागा किट्टिः सा सर्वप्रभूतानुभागा ततो द्वितीयसमयकृ-
तानां किट्टीनां मध्ये सर्वोक्तश्रानुभागा किट्टिः साप्रत्यगुणहीना ।
तथा द्वितीयसमयकृतानां मध्ये या सर्वमन्दानुभागा किट्टि-
स्तदपेक्षया तृतीयसमयकृतानां किट्टीनां मध्ये सर्वोक्तश्रानुभा-
गाऽनन्तगुणहीना एवं तावद्वक्तव्यं यावच्चरमसमयः । संप्रत्या
सामेव किट्टीनां परस्परं प्रदेशाल्प्यहुवमुच्यते प्रथमसमयकृ-
तानां किट्टीनां मध्ये या सर्वा बहुप्रदेशा किट्टिः सा स्तोकप्रदेशा
ततो द्वितीयसमयकृतानां किट्टीनां मध्ये या सर्वालपप्रदेशा
किट्टिः सा अस्त्व्येयगुणप्रदेशा ततस्तृतीयसमयकृतानां किट्टी-
नां मध्ये या सर्वालपप्रदेशा सा अस्त्व्येयगुणप्रदेशा एवं
तावद्वक्तव्यं यावच्चरमसमयः ॥

किट्टाकरणद्वाए, तिसु आवलियासु समयदीणासु ।

ते पडिगहिया दोएह वि, सहृणे उवसमज्भंति ॥

किट्टिकरणाद्धायास्तित्वधावलिंकासु समयहीनासु पतद्गृहता न भवति अत्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणे लोभदलिकं संज्वलनलोभे संक्रमयतीति भावः किंतु तयोर्द्वयोर्यत्रप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणलोभयोर्दलिकं स्वस्थान एव स्थितमुपशमनयते द्यावलिंकाशेषायां पुनः किट्टिकरणाद्धायां वादरसंज्वलनलोभस्यागालो न भवति किं नूदीरैष्य साऽपि तावत् यावदावलिंका । तथा किट्टिकरणाद्धायाः संख्येयषु भागेषु गतेषु सत्सु संज्वलनलोभस्य स्थितिवर्धोऽन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणो ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायाणां दिनपृथक्त्वप्रमाणानां नामगोत्रयोर्वेदनीयानां प्रभूतवर्षसहस्रमानस्ततः किट्टिकरणाद्धायाभ्रमसमये संज्वलनलोभस्य स्थितिवर्धोऽन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणः केवलमिदमन्तर्मुहूर्तं स्तोत्रचरममघसेयं ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायाणामन्तरह्योरात्रस्य नामगोत्रवेदनीयानां किंचिद्वनवर्षैश्चप्रमाणः आगालान्वयवर्धेदानन्तरखण्डाः या उदीरावलिंका तस्याभ्रमसमये किट्टिकरणाद्धावरमसमस्तस्मिन् किट्टिकरणाद्धावरमसमये यदभूत् तद् दिदृक्पराह ।

द्वोजस्त अणुवसंतं, किट्टी उदयावल्ली य पुव्वत्तं ।

वायरगुणाण समगं, दोएह नि लोजममुवसंता ॥

किट्टिकरणाद्धायाश्चरमसमये संज्वलनलोभस्य तृपशान्तमु-
हूर्तं यद् द्वितीयस्थितिगतं किट्टीकृतं इलिकं या च उदयावलिका
किट्टीकरणाद्धायाः शोयीभूता यच्च पूर्वोक्तसमयानावलिकाद्विक-
बद्धमित्यर्थः । शेषं सर्वमप्युपशान्तं तथा तस्मिन्नेव समये
बादप्रगुणेन अनिवृत्तिबादरसंपरागुणस्थानकेन समकं भाव-
प्रत्याख्यानप्रत्यक्षानावरणलोभाभ्युपशान्तौ किमुक्तं अथ ।
यस्मिन्नेव समये द्वावप्यप्रत्याख्यानप्रत्यक्षानलोभाभ्युपशान्तौ
तस्मिन्नेव समयेनित्युत्प्रादरसंपरागुणस्थानकं व्यवच्छेद्यम-

उपलक्षणमेतत् यादृशसंज्वलनलोभोदयोदीरणाय व्यवच्छेद्याम् ।
सेसञ्जसतदप, के तावद्वा किट्टिआं तु पढमठिई ।
शेषज्यअसंखजाग, दिज्जुवारिपुदीरए सप्पा ॥

वज्रादेशेण कालं तृतीयं त्रिभागे इत्यर्थः । सूक्ष्मसंपरायो भवति ताश्च प्राकृताः किट्टिद्वितीयस्थितेः सकाशात् क्रियतीः समाकृत्य प्रथमां स्थितिं तावतीं सूक्ष्मसंपरायाद्वातुल्यां कराति किट्टिकरणाद्यायामन्तिममावलिक्तामात्रं स्तिबुक्कसंक्रमेण संक्रमयन्ति तथा प्रतिसमायान्तिमसमयकृताः किट्टीवर्जयित्वा शेषसमयकृताः किट्टयः सूक्ष्मसंपरायाद्याः प्रथमसमये प्राय उदयमपरागच्छन्ति (दिज्ज्यादि) वर्षसमयकृतानां किट्टीनामधस्तादसंख्येयभागं प्रथमसमयकृतानां चोपरितनसंख्येयतमभागं वर्जयित्वा शेषाः किट्टीहरीयति ।

गेएहंतो य मुयत्ता, असंखजागं तु चरमसमयम्मि ।

उपसामियईयठिई, उवमंतं लभई गुणट्ठणं ॥

द्वितीयसमये उदयप्राप्तानां किट्टीनामसंख्येयभागं मुञ्चति उपशान्तत्वाउदयेन द्वातीत्यर्थः । अपूर्वं वा संख्येयं भागमनुभावनार्थमुदीरणाकरणे शुद्धाति । एवं ग्रहणमौक्तौ कुर्वन् तावत् ज्ञातव्यो यावत् सूक्ष्मसंपरायाद्याश्चरमसमयद्वितीयस्थितिगतमपि द्वित्रिंशत् सूक्ष्मसंपरायाद्वाप्रथमसमयादादयस्य सकलमपि सूक्ष्मसंपरायगुणस्थानकं कात्रं यावत् पूर्ववदुपशमयति समयांतावद्विकारविकारमपि द्वित्रिंशत् सूक्ष्मसंपरायाद्याश्चरमसमये ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायाणामान्तमौहृत्सिकः स्थितिबन्धो नामगोत्रयोः षोडशमुद्भूतसंप्रमाणो वेदनीयस्य चतुर्विंशतिमुद्भूतमानः तस्मिन्नेव चरमसमये द्वितीयस्थितिगतं सकलमपि मोहनीयमुपशान्तं तत एवमुपशमितद्वितीयस्थितिरन्तरसमये उपशान्तमुपशान्तमोरूपं गुणस्थानं लभते ।

अंतो मुहुत्तमेतत्तस वि, संखेज्जा जागनुद्धा उ ।

गुणसेढी सच्चच्चं, तुद्धा य एसकाअंहे ॥

अन्तर्मुहुत्तमात्रं तत उपशान्तमोहगुणस्थानकं तस्याऽपि उपशान्तमोहगुणस्थानककालस्य संख्येयः संख्येयतमो जागस्तुत्था गुणश्रेणीः करोति ताश्च गुणश्रेणीः सर्वा अपि सर्वमप्युपशान्तगुणस्थानककालाया अनुपदेशापेक्षया कालापेक्षया च तुल्याः करोति अवस्थितपरिणामत्वात् ।

करणाय नोवसंतं, संकमणां वट्ठणं मुदिट्ठित्तिगं ।

भोचूण विसेमणं, परिवड्ढं जा पमत्तो सि ॥

मोहनीयस्य प्रकृतिजडमुपशान्तं सत् करणाय करणयोग्यं न जयति उदीरणानिधत्तिकवितानां करणानामयोग्यं जयतीत्यर्थः । संक्रमणापवर्तनं च दृष्टिभ्रिकसम्यक्चर्यं सम्यग्मिथ्यात्वरूपशेषाणां मोहनीयप्रकृतीनां न भवति दृष्टिभ्रिकं तु संक्रमणमपवर्तनं च जयति तत्र संक्रमो मिथ्यात्वसम्यग्मिथ्यात्वयोः सम्यक्त्वम् अपवर्तनं तु त्रयाणामपि एवं क्रोधेन धर्मेण प्रतिपक्षस्य कृत्यं यदा तु मानेन धर्मेण प्रतिपद्यते तदा मानं वेदमान एव प्रथमतो ननुसकबंदोक्तक्रमेण क्रोधप्रतिकमुपशमयति । ततः क्रोधोक्तप्रकारेण त्रिकदोशं तथैव यदा तु मायया धर्मेण प्रतिपद्यते तदा मायां येदयमान एव प्रथमतो ननुसकबंदोक्तप्रकारेण क्रोधप्रतिकं ततो मायाप्रतिकं ततो मायाप्रतिकं तत उक्तप्रकारेण क्रोधप्रतिकं ततो मायाप्रतिकं ततो मायाप्रतिकं तत उक्तप्रकारेण क्रो-

द्वित्रिकमिति । संप्रति प्रतिपात उच्यते सोऽपि द्विधा प्रवक्तव्येण अकाक्षयेण च तत्र प्रवक्तव्यो त्रियमाणस्य अकाक्ष्य उपशान्ताद्योर्ग्यवच्छेदः तत्र यो भवक्तव्येण प्रतिपतति तस्य प्रथमसमय एव सर्वाण्यपि कारणाणि प्रवर्तन्ते च प्रथमसमये च यानि कर्माण्युदीर्यन्ते तान्युदयावद्विकार्यां प्रवेशयति यानि य मोहोदीरणानामयानि तेषां द्वित्रिकाद्युदयावद्विकार्या बहिर्गोपुच्छाकारसंस्थितानि विरचयति यः पुनरुपशान्तमोहगुणस्थानककालापरिकृत्येण प्रतिपतति किमुक्तं भवति येनैव क्रमेण स्थितिघातादीन् कुर्वन्नाहृदास्तेनैव क्रमेण पश्चात्तुपुण्यां स्थितिघातादीन् कुर्वन् प्रतिपतति स च तावत् प्रतिपतति यावत् प्रमत्तसंयतगुणस्थानकम् ।

अकिट्टितादलियं, पढमठिई कुण विदयतिट्ठित्तिं ।

उदयाविसेमूणं, आवलिकुणं असंखगुणं ॥

उपशान्तमोहगुणस्थानकान् प्रतिपतनक्रमेण संज्वलनज्ञोऽनादीनि कर्माण्यनुभवति तद्यथा प्रमत्तः संज्वलनज्ञोऽन्ततो यत्र मायोदयव्यवच्छेदस्तत आरभ्य मायां ततो यत्र मानोदयव्यवच्छेदस्ततः प्रकृतिमानं ततो यत्र क्रोधोदयव्यवच्छेदस्तत आरभ्य क्रोधः । इत्थं च क्रमेणानुवनार्थं तेषां द्वितीयस्थितेः सकाशात् दलिकमपकृत्य प्रथमस्थितिं करोति उदयादिषु च उदयसमयप्रवृत्तितु असंख्येयगुणं ततोऽपि द्वितीयसमये असंख्येयगुणं ततोऽपि तृतीयसमये असंख्येयगुणमुदयवर्तनीनामावक्तव्यं यावत् गुणश्रेणीशिरः तथा पुनरपि प्रागुक्तक्रमेण विशेषहीनो दलिकनिक्षेपः पतद्वाह ।

जावद्वा गुणसेढी, उदयवई तामु हीणं परतो ।

उदयावतीमकाय, गुणसेढी कुण्डं इयराणं ॥

या उदयवत्यस्तत्कादमुदयमाजस्तासां प्रकृतीनां यावाती गुणश्रेण्यां यावत् गुणश्रेणीशिर इत्यर्थः तावदुदयावद्विकारोऽपरिप्रागुक्तक्रमेण संख्येयगुणं दलिकनिक्षेपं करोति ततः परतो हीनकं विशेषहीनमितरासामनुदयवर्तनीनां प्रकृतीनामुदयावद्विकार्या दलिकनिक्षेपमकृत्वा इत्यर्थः तत उपरि संख्येयगुणतया दलिकनिक्षेपः स च तावत् गुणश्रेणीशिरस्ततः परतः पुनर्विशेषहीनः । संकप उदीरणाणं, नत्थि विसेसो एत्थ पुव्वतो ।

जं जच्छि ए वच्चिअं, जायए वा होइ तं तत्थ ॥

इह य उपशमप्रेयारोहे संक्रमे विशेष उपको यथाऽनुपूर्वीयं च संक्रमो नानाऽनुपूर्वी तथा य उदीरणायां विशेष उपको यथावत् कर्म पदावलिक्तातीतमुदीरयति न पदावलिक्तामध्ये विशेषोऽप्येषसमश्रेणिप्रतिपातेन न जयति किमुक्तं भवत्यपूर्वाऽपि बन्धं च कर्म पदावद्विकारिताकास्तमुदीरयतीति तथा यद्यत्र स्थानं व्यवच्छिन्नमुपगतं वा संक्रमणं वा अपवर्तनं वा उदीर्यता वा देशोपशमना वा निधत्तिकविचर्चनं वा तत्तत्र स्थाने जयति तथा यत्र यत्र च स्थाने जातं स्थितिरसत्तादि तत्र स्थानं तद्विधमेव जयतीति ।

वेदयमाणं संजलणं, कालतो अहिममो ह गुणसेढी ।

परिवत्तिकम्मा उदए, तुद्धा सेसट्ठिकम्मेहि ॥

मोहनीयस्य मोहनीयप्रकृतीनां गुणश्रेणिकालमभिवृत्त्यं वेदयमानां संज्वलनकालादप्यधिका प्रतिपतिता सती शारदयते समारोहकाले गुणश्रेण्यपेक्षया तुल्या तथा यस्य कणायस्योदय उपशमश्रेणिप्रतिपत्तिरासीत् तस्योदयप्राप्तस्य सती गुणश्रेणिः प्रतिपत्तिना शेषकर्मा निःशेषकर्मांशकगुणाश्रेणिभिः सह

तुल्या क्रियते यथा कश्चित् संज्वलनकौभेन उपशमश्रेणिं प्रति-
पन्नस्ततः श्रेणिं प्रतिपततः तदा संज्वलनकौभमुद्येन प्राप्तवान्
भवति ततः प्रभुतितः स्वगुणश्रेणिशेषकर्मभिः समाना जवति
एवं मानमाययोरपि वाच्यं संज्वलनज्ञोभेन पुनरुपशमश्रेणिं प्र-
तिपन्नस्य प्रतिपत्तिकाले प्रथमसमयादाभ्यस्य संज्वलनज्ञोभस्य
गुणश्रेणिभिः सह तुल्या प्रवर्तते शेषकर्मणाम् युतयोरोहत उक्तं
तदेव प्रतिपततोऽप्यन्यूनतिरिक्तं वेदितव्यम् ।

खवगुवसमगमि एव, ठाणे दुगुणो तर्हि वये ।

अणुजागो एतगुणो, अनुजागो सुभाण विवरीओ ॥

कूपकस्य कूपकश्रेणिमारोहतो यस्मिन् स्थाने यावान् स्थितिव-
न्धस्तस्मिन्नेव स्थाने उपशमश्रेणिमारोहतस्तावान् स्थितिवन्धो
द्विगुणो भवति ततोऽपि तस्मिन्नेव स्थाने उपशमश्रेणितः प्रति-
पततो द्विगुणो जवति कूपकस्य स्थितिवन्धापेक्षया चतुर्गुणो ज-
वतीत्यर्थः । तथा कूपकस्य यस्मिन् स्थाने अशुभप्रकृतीनां यावान्
अनुभागो जवति तदपेक्षया तस्मिन् स्थाने तासामेव शुभप्रकृ-
तीनामुपशमश्रेणितः प्रतिपतितोऽनन्तगुणः (सुभाण विवरीओत्ति)
शुजागो पुनरनुजागो विपरीतो वाच्यः स चैव उपशमश्रेणीतः
प्रतिपतितो यस्मिन् स्थाने शुजप्रकृतीनां यावाननुजागो भवति
तदपेक्षया तस्मिन् स्थाने तासामेव शुभप्रकृतीनामुपशमकस्या-
नुजागोऽनन्तगुणस्ततोऽपि तस्मिन्नेव स्थाने तासामेव शुजप्रकृ-
तीनां कूपकस्यानन्तगुणः ।

परिवाडीए पफिओ, पमत्तइयरत्तणे बहुति किच्चा !

देसजिइ सम्मो वा, सासणभावं वए कोई ॥

यथा परिपाठ्या श्रेणिमारूढस्तथा परिपाठ्या पतितः सन् ताव-
द्धो गच्छति यावान् प्रमत्तसंयतगुणस्थानं ततः प्रमत्तत्वात्प्र-
मत्तत्वे बहुत्वारान् कृत्वा कश्चित् देशयतिर्भवति कोऽप्यविरत-
सम्यदृष्टिर्वा येषां मतेनानन्तानुबन्धेनानुपशमना न जवति तेषां
मतेन कश्चित् सासादनमपि व्रजति ॥

उत्तरसमम्पत्तद्धा, अंतो आउक्कया धुवं देवो ।

जेण तिसु आठगेसु, वप्पेसु मा सेदिमरुइ ॥

औपशमिकसम्यक्ताकायां वत्तमानो यदि कश्चिदायुःक्यात
कालं करोति तर्हि ध्रुवमवश्यं देवो भवति येन यस्मात्कारणात्
त्रिषु नारक्तित्यमन्युसंबन्धेष्वनुबन्धेण श्रेणिसुपशमश्रेणिं ना-
रोहति किं तु देवायुष्क एव शक्ते ततः कालं कृत्वा देव एव
प्रवर्तते ॥

सेदीपफिओ समो छ-ड्वावलीसासणे वि देवेसु ।

एगजवे डुकमुत्तो, चरित्तमोहं उवमेज्जा ॥

यस्मात्कारणात् देवायुर्वजैषु शेषेषु त्रिष्वयुःश्रेणिं नारोहति
तस्मात्कारणात् श्रेणीतः पतितः सम उत्कर्षतः परावर्तिका-
कालं जघन्यतः समयमात्रं सासादनो भवति सोऽप्यवश्यं च्युत्या
देवेषु मध्ये समुत्पद्यते तथा एकस्मिन् जये उत्कर्षतश्चात्रिमो-
हनीयं द्वौ वारानुपशमयति न तृतीयमपि वारं यस्तु द्वौ वारानु-
पशमश्रेणिं प्रतिपद्यते तस्मिन् भवे कूपकश्रेणिं न प्रतिपद्यते
यस्यैकवारमुपशमश्रेणिं प्रतिपन्नस्तस्य भवेदपि तस्मिन् भवे
कूपकश्रेणिः । एवं कर्मप्रार्थिकाभिप्रायः । आगमानिप्रायेण त्वेक-
स्मिन् जये एकामेव श्रेणिं न तु द्वितीयामपि तदुक्तं “अश्रयरसेदि
वज्जं, एग मवेणव सज्जाइ” । अन्यथाप्युक्तं मोहोपशम एक-
स्मिन् भवे स्यादसन्ततः अस्मिन् भवे उवशमज्ञो मोहस्य

तत्र नेति एवं पुरुषवेदेनोपशमश्रेणिं प्रतिपन्नस्य विधिरक्तः । संप्रति
स्त्रीवेदेन नपुंसकवेदेन चोपशमश्रेणिं प्रतिपद्यमानस्य विधिमाह
दुचरिमसमं नियणा, वेयस्म इत्थी नपुंसको एषं ।

समइत्तु सत्त पच्चा, किं तु नपुंसो कमारच्छे ॥

स्त्री नपुंसकस्य वेदेन सहान्यायं परस्परं वेदमुपशमयति किमु-
क्तं भवति स्त्री स्त्रीवेदमुपशमयति नपुंसकवेदं च नपुंसको नपुं-
सकवेदमुपशमयति स्त्रीवेदं चेति किं तु नपुंसकगते सति पूर्व-
क्रमेणारब्धे सत्युक्तप्रकारेणोपशमयति इह चोपशमनकरणे
स्त्रिया नपुंसकस्य च निजकोदयस्य स्ववेदोदयस्य द्विचरमसमये
एकेन्द्रियस्थितिं मुक्त्वा शेषं सर्वमुपशमयति च शमयित्वा
स्त्री नपुंसको वा पश्चात्स पुरुषवेदादिकाः प्रकृतीरुपशमयति ।
इयमत्र भावना । इह स्त्री उपशमश्रेणिं प्रतिपन्ना सती प्रथमतो
नपुंसकवेदमुपशमयति पश्चात् स्त्रीवेदं तच्च तावदुपशमयति
यावत्स्वोदयस्य द्विचरमसमयस्तस्मिन् निजकोदयस्य द्विचर-
मसमये एकां चरमसमयमात्रमुदयस्थितिं च वर्जयित्वा शेषं
सकलमपि स्त्रीवेदसक्तं द्विकमुपशमयति ततश्चरमसमये गते
सति अवदेकं सति पुरुषवेदास्याद्विपदकरूपाः सप्तप्रकृतीरुप-
दुपशमयितुमारभते शेषं पुरुषवेदेन च श्रेणिं प्रतिपन्नस्य छद्म्यं तदा
स्त्रीवेदेन पुरुषवेदेन वा उपशमश्रेणिं प्रतिपद्यमानो यस्मिन् स्थाने
नपुंसकवेदमुपशमयति तदूर्वा यवन्नपुंसकवेदेन श्रेणिं प्रतिपन्नः स-
न् नपुंसकवेदमेव समुपशमयति तत ऊर्ध्वं नपुंसकवेदं युगपदुप-
शमयितुं ह्यनः स च तावज्जतो यावन्नपुंसकवेदोदयो द्विचरम-
समयः तस्मिन् स्त्रीवेद उपशान्तः नपुंसकवेदस्य च एका उद-
यमात्रा उदयमात्रदिधित्वेनेते शेषं सर्वमुपशमयति तस्यामन्यु-
दयस्थितावतिकात्तायामेवेदको भवति ततः पुरुषवेदादिकाः स-
प्त प्रकृतीरुपदुपशमयतीति । तदेवमुक्ता सर्वोपशमना ।

संप्रति देशोपशमनामभिधानां आह ।

मुलुत्तरकम्माणं, पगइडिइयाइ होइ चउभेया ।

देसकरणेहिं देसं, समइ जं देसुपसणो ॥

देशोपशमना मूलकर्मणां मूलप्रकृतीनामुत्तरकर्मणामुत्त-
रप्रकृतीनां प्रत्येकं प्रकृतिस्थित्यादिका प्रकृतिस्थित्यनुभागप्रदे-
शविषया चतुर्जंदा चतुर्विधा जवति इयमत्र ज्ञावना । देशोपश-
मना द्विधा तद्यथा मूलप्रकृतिविषया उत्तरप्रकृतिविषया च,
एकैकाऽपि चतुर्जंदा तद्यथा प्रकृतिदेशोपशमना स्थितिदेशो-
पशमना अनुज्ञादेशोपशमना प्रदेशोपशमना च । अथ क-
स्माद्देशोपशमनेत्यजिघांयते अत आह । यत् यस्मात्कारणात्
एकदेशानुताभ्यां यथाप्रवृत्तापुर्वकरणसंज्ञिताभ्यां करणाभ्यां
प्रकृतिस्थित्यादीनां देशैकदेशं शमयत्यतो देशोपशमनाऽभिधी-
यते देशानुताभ्यां करणाभ्यामुपशमयतीति देशोपशमना । यदि
चा देशस्य प्रकृत्यादीनामेकदेशश्चोपशमना देशोपशमनेति
व्युत्पत्तेः । संप्रत्यस्यावयवतात्पर्येविश्रान्तिमाह ।

उवसामिसुववट्ठण-मैकमकरणाइं होति नज्जाइं ।

देसोवसामिय जम्हा, पुव्वो सव्वकम्माणं ॥

देशोपशमनया उपशमितस्य कर्मण उच्यते संकमलकृणानि
जवन्ति नान्यानि करणान्युदीरणाप्रवृत्तीनि एष देशोपशमनायाः
सर्वोपशमनातो विशेषः अनया वा देशोपशमनया मूलप्रकृतिमु-
त्तरप्रकृति वा उपशमयितुं प्रवृत्तावदप्येते यावत् पूर्वं पूर्वक-
रणस्थानकचरमसमयः । इयमत्र ज्ञावना अस्या देशोपशमनायाः

स्वामिनः सर्वतिथ्यश्च एकविंशचतुःपञ्चेन्द्रियभेदविज्ञाः सर्वे नारकाः सर्वे देवाः सर्वे मनुष्यास्तै च मनुष्यास्तावद्यवदपूर्व-
करणात्तस्य इति एषा चैव देशोपशमना सर्वेषामपि कर्म-
णामवगन्तव्य न मोहनीयस्यैव केवलस्य । स्वाभिविषयमेकं च
विशेषमाह ।

खगो उवसमगो वा, पदमकसायाण दंसणतिगस ।

देशोपशमनो मुमु-अपुव्वकरणंतमो जाव ।।

स देशोपशमनास्वामी देशोपशमकः प्रथमकयायाणां दर्शन-
त्रिकस्य च कृपक उपशमको वा तावदसंयोगो यावत्स्वस्वापूर्व-
करणान्तः । एतदुक्तं प्रवति । प्रथमकयायाणां विसंयोजना च-
तुर्गतिता अपि उपशमका मनुष्याः प्रतिपन्नसर्वविरतैर् देश-
न-त्रिकस्य कृपका मनुष्या अविरतसर्वविता उपशमकाः सर्ववि-
रतास्तावद्देशोपशमनाकारिणो यावत्स्वस्वापूर्वकरणचरमसम-
यो न परत इति । संप्रति साद्यादिप्ररूपणार्थमाह ।

साडयमाइ चउद्धा, देसुवसमगा अणाइर्मतीणं ।

मूधुत्तरपगईणं, साइ अणुयोचरपगइयो वा ।।

अनादिमयोऽनादिसत्ताकास्तासां देशोपशमना चतुर्धा चतुः-
प्रकारा तथा सादिरनादिध्रुवाऽध्रुवा च । तत्र मूलोत्तरप्रकृती-
नामष्टानामपि अपूर्वकरणगुणस्थानकात्परतः सा देशोपशमना न
प्रवर्तते ततः प्रतिपाते च भूयोऽपि प्रवर्तते इति सादिस्तत्स्थान-
मप्राप्तस्य पुनरनादिध्रुवा अभव्यानां त्वध्रुवा भाविता मूलोत्तर-
प्रकृतीनां साद्यादिरूपतया चतुर्विधा देशोपशमना । संप्रत्युत्तरप्र-
कृतीनामनादिसत्तानां सा भाव्यते तत्र वैकियसप्तकाहारकस-
प्तकमनुष्यदिकदेवद्विकनारकद्विकसम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वोच्चै-
र्गौरवरूपोच्चनयोगीश्वर्योर्विशतितीर्थकराश्चतुष्टयवर्जाः शेषास्त्रि-
शतुत्तरशतसंख्याः प्रकृतयोऽनादिसत्ताकास्तासां मध्ये मिथ्या-
त्वानन्तानुबन्धिनां स्वस्वापूर्वकरणत्परतो देशोपशमना नोपजा-
यते शेषकर्मणां त्वपूर्वकरणगुणस्थानकात् परतः स्थानात् व्य-
यमानस्य भूयोऽपि जायते इति सादिस्तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनर-
नादिध्रुवाऽध्रुवा अभव्यन्योपेक्षया यास्वध्रुवा अधुवसत्ताकाः
प्रकृतयोऽनन्तरोका अष्टविंशतिसंख्याकास्तद्देशोपशमनामधि-
कृत्य साद्यध्रुवास्तासां देशोपशमना सादिरध्रुवा चेत्यर्थः । साद्य-
ध्रुवता अध्रुवसत्ताभेदय समवसेया ।

संप्रति प्रकृतिस्थानानां साद्यादिप्ररूपणार्थमाह ।

गोयाउयाणं दाएहं, चउत्थउट्टाण हाइ सत्ताहं ।

साडयमाइ चउद्धा, सेसाणं एगउणस्स ।।

इह गोत्रस्य देशोपशमनामधिकृत्य द्वे प्रकृतिस्थाने तथा द्वे
एका च तत्रानुद्वयलितोच्चैर्गोत्रस्य द्वे उद्वलितोच्चैर्गोत्रस्यैका
तथा आयुषोऽपि द्वे प्रकृतिस्थाने तथा द्वे प्रकृती एका च । तत्र
अथरूपभवायुष्कस्य एका वरूपभवायुषो द्वे एतेषां च
चतुर्णामपि स्थानानां देशोपशमना सादिरध्रुवा च स्थानाना-
मपि स्वयं साद्यध्रुवत्वात् तथा "चउत्थउट्टाण हाइ सत्ताह-
मिति " तत्र यथासंख्येन पदयोोजना तत्र चतुर्थे मोहनीयं तस्य
देशोपशमनायोग्यानि पद प्रकृतिस्थानानि तथा एकाविंशतिः
चतुर्विंशतिः पञ्चविंशतिः षड्विंशतिः सप्तविंशतिरष्टाविंशतिश्च
शेषाणि पुनरनुविचिदाद्वसंस्मरयो प्राप्यन्ते इति देशोपशमना-
योग्यानि भवन्ति । तत्राष्टाविंशतिस्थानं मिथ्यादृष्टिासादनस-
म्यग्दृष्टिवेदकसम्यग्दृष्टीनां प्राप्यते सप्तविंशतिस्थानमुद्वलित-

सम्यक्त्वस्य सम्यग्मिथ्यादृष्टेर्वा षड्विंशतिस्थानमुद्वलितस-
म्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वस्यानादिमिथ्यादृष्टेर्वा पञ्चविंशतिस्थानं
षड्विंशतिसत्कर्मणो मिथ्यादृष्टेः सम्यक्त्वमुत्पादयतोऽपूर्वक-
रणात्परतो वेदितव्यं तस्या मिथ्यात्वदेशोपशमनाया अभावात्
तथा अनन्तानुबन्धिनमुद्वलनेऽपूर्वकरणत्परतो वर्त्तमानस्य
चतुर्विंशतिस्थानं चतुर्विंशतिसत्कर्मणो वा चतुर्विंशतिस्थानं
क्षेपिसप्तकस्य एकविंशतिस्थानम् अत्र षड्विंशतिलक्षणस्थानं
मुक्त्वा शेषाणां पञ्चानामपि स्थानानां देशोपशमना साद्यध्रुव-
स्थानानामपि स्वयंकादाविकत्वात् षड्विंशतिस्थानस्य चतुर्धा
तथा सादिरनादिध्रुवा अध्रुवा च । तत्रोद्वलितसम्यक्त्व-
सम्यग्मिथ्यात्वस्य सादिरनादिमिथ्यादृष्टेरनादिध्रुवा अभ-
व्यानां भव्यानास्त्वध्रुवा तथा पष्ठानामनन्तस्य देशोपशमनायो-
ग्यानि सप्त स्थानानि तथा च युत्तरशतं द्वयुत्तरशतं पञ्चवतिः
पञ्चनवतिः त्रिनवतिः चतुरशीतिद्विंशतीति तत्रादेमानि चत्वारि
स्थानानि यावदपूर्वकरणगुणस्थानकचरमसमयस्तावदेदित-
व्यानि न परतः शेषाणि च त्रीणि त्रिनवतिचतुरशीतिद्विंशतीतिरू-
पाणि एकैन्द्रियादीनां भवन्ति न श्रेणिप्रतिपद्यमानानां शेषाणि
तु स्थानानि अपूर्वकरणगुणस्थानकात्परतो लभ्यानि नार्वा-
गिति न देशोपशमनायोग्यानि एतेष्वपि च स्थानेषु देशोपश-
मना साद्यध्रुवस्थानानामपि स्वयमनित्यत्वात् शेषाणां तु
ज्ञानावरणदर्शनावरणवेदान्तरायाणां देशोपशमनामधिकृत्यै-
कैकं प्रकृतिस्थानम् । तत्र ज्ञानावरणस्यान्तरायास्य च प्रत्येकं
पञ्चप्रकृत्यात्मकं स्थानं दर्शनावरणस्य नवप्रकृत्यात्मकं तृती-
यस्य द्विप्रकृत्यात्मकम् । एषां च देशोपशमना साद्यादिभेदाद्वा-
चतुर्धा चतुःप्रकारा तथा सादिरनादिध्रुवा अध्रुवा च । "सा-
इयमाइचउद्धा सेसाणं एगउणस्स " तत्रापूर्वकरणगुणस्थान-
कात्परतो न भवत्युपश्रेणिस्ततः शमप्रतिपाते च भूयोऽपि
भवति । ततः सादिस्तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिः । ध्रुवाध्रुवा
च भव्याभव्यापेक्षया । उक्ता प्रकृतिदेशोपशमना ।

संप्रति स्थितिदेशोपशमनामाह ।

उवसमगा ठिड्ढो, उक्कोसा संकमेण तुल्लाओ ।

इयरा वि किं तु अभये, उव्वदोग अपुव्वकरणेसु ।।

स्थितिदेशोपशमना द्विविधा तथा मूलप्रकृतिविषया उत्तरप्र-
कृतिविषया च एकैकाऽपि द्विधा तथा उत्कृष्टा जघन्या च तत्र
मूलप्रकृतीनामुत्तरप्रकृतीनामुत्कृष्टस्थितिदेशोपशमना संक्रमेण
तुत्या किमुक्तं प्रवति यः प्रागुत्कृष्टस्थितिसंक्रमस्वामी प्रतिपदि-
तो यथा नोत्कृष्टस्थिति संक्रम्य साद्यादिप्ररूपणा तदेतत्सर्वमु-
त्कृष्टस्थितिदेशोपशमनायामपि वाच्यमितरा स्थितिजघन्यास्थि-
तिदेशोपशमनासंक्रमेण तुत्या जघन्यास्थितिः संक्रमतुत्या
किंचिदजघन्यायोग्यजघन्यास्थितौ वर्त्तमानस्य उद्धृष्टा । तस्यैव
प्रायः सत्येकर्मणांस्थिति जघन्यायाः स्थितेः प्राप्यमाणत्वात्
याश्च प्रकृतयोऽभ्ययप्रायोग्यजघन्यास्थितिकाये प्रवति तासा-
मुत्कृष्टकै अपूर्वकरणे वा जघन्यास्थितिदेशोपशमना वेदित-
व्या तत्रोद्वलनप्रायोग्याणां प्रकृतीनामस्तिमखण्डे पदयोपमसं-
ख्येयभागमात्रे वर्त्तमाने तत्रात्याहारकसप्तकसम्यक्त्वसम्यग्मि-
थ्यात्वानामेकैन्द्रियस्थानेकैन्द्रियस्य च शेषप्रकृतीनां तुद्वलनयोग्या-
नां वैकियसप्तकदेवाधिकनारकमनुष्यद्विकोच्चैर्गोत्ररूपाणामेकै-
न्द्रियस्यैव अन्यासाञ्चापूर्वकरणचरमसमये वर्त्तमानस्येति ।

अगुजागपपसाणं, मुभाण जा पुव्वमिच्चधराणं ।

उक्कोसियर अरुविय, एणंदी देससमाणए ॥

अनुनागप्रदेशोपशमनाय यथाकममनुनागसंकमप्रदेशसंकम-
तुल्या इयमव भावना द्विविधा अनुभागदेशोपशमना तद्यथा ज-
घपि उच्छ्रुष्टा च तत्र प्रखलितं प्राक् उच्छ्रुष्टानुभागप्रदेशोपशमनाया
अपि तत्र गुणप्रकृतीनां सम्प्रगृहीतं वरं सातवेदनीयसाक्षात्की-
र्त्तनैर्मानुषाणां नृकृष्टानुनागे संकमस्वामी अर्प्यकरणगुण-
स्थानकात्परतोऽपि जयति उच्छ्रुष्टानुभागदेशोपशमनायाः पुनर-
स्त्वैततोऽप्यर्प्यकरणगुणस्थानपर्यवसानः स्वामी इतरासामगु-
भानां प्रकृतीनामुच्छ्रुष्टानुनागप्रदेशोपशमना स्वामी च मिथ्याद-
ष्टिरवसेयः इतरस्या जघन्यानुनागोपशमनायास्तीर्थकरवर्जानां
सर्वासायपि प्रकृतीनामनवसिद्धिप्रायोग्यजघन्यस्थितौ वसं-
मान एकैन्द्रियस्वामी प्रतिपत्तज्यस्तीर्थकरनाम्नस्तु य एव
जघन्यानुभागसंकमस्वामी स एव जघन्यानुनागप्रदेशोपशमनाया
अपि । प्रदेशोपशमनाऽपि द्विधा उच्छ्रुष्टा जघन्या च । तत्रोच्छ्रुष्ट-
प्रदेशोपशमना उच्छ्रुष्टप्रदेशसंकमत्तुल्या नवरं यथा कर्मणामपूर्व-
करणात्परतोऽपि उच्छ्रुष्टप्रदेशसंकमः प्राप्यते तेषामपूर्वकरण-
गुणस्थानचरमसमये यावत् उच्छ्रुष्टप्रदेशोपशमना वाच्या जघन्या
प्रदेशोपशमना अजघन्यप्रायोग्यजघन्यस्थितौ वसमानस्यैकैन्द्रि-
यस्येति समासमुपशमनाकरणं तदेवमुक्तमुपशमनाकरणम् । पं०
सं० । आचा० (कर्मप्रकृतितोऽर्थोऽर्थतो नातिरिच्यते शब्दस्तु
त्रिज्ञोऽपि न पृथगवस्थापितोऽभिधेयस्यैवोपादेयत्वात्)

उवसमपजव-उपशममभव-त्रि० उपशम इन्द्रियेनाद्रिच्य-
जयस्तस्मात्प्रभवो जन्मोत्पत्तिर्यस्याऽसौ उपशमप्रभवः इन्द्रि-
यमनोनिग्रहभवे, पा० “अदिरक्षसो वक्षिषस्स उवसमपभवस्स
नवभवेवउत्तुत्तस्स ” उपशमप्रभवस्येन्द्रियमनोजयोपपन्नस्य ।
ध० ३ अधि० ।

उवसमल्लझादिकक्षिय-उपशमलब्ध्यादिकक्षित- पुं० ३ तं उ-
पशमलब्धयुपकरणलब्धिस्थिरदस्तलब्धियुक्ते, “अविसाई परदोए
उवसमल्लझादिकक्षिओ य ” पं० व० ।

उवसमल्लझादियुक्त-उपशमलब्ध्यादियुक्त- पुं० उपशमलब्धिः
परमुपशमयितुं सामर्थ्यलक्षणोऽदिशब्दाहुपकरणलब्धिः स्थिर-
दस्तलब्धिश्च गृह्यते ततस्तानिश्च संयुक्तः संपन्नः । उपशमल-
ब्ध्यादिकक्षिते, ध० ३ अधि० ।

उवसमलक्षि-उपशमलब्धि- स्त्री० परमुपशमयितुं सामर्थ्यं
ध० ३ अधि० । उपशमनाकरणासमर्थं, “पजसो वक्षितिगजु-
त्तं ” लक्षितिकयुक्तो उपशमलब्धयुपशमलब्धिप्रचरणकरणलब्धि-
करणवयेदनुप्रकृत्योगलब्धिरूपविकयुक्तः क० प्र० ।

उवसमसार-उपशमसार- वि० उपशमप्रधाने, “ से किमाहु
भंते ! उवसमसारं खु सामग्गं ” कर्म० ।

उवसमसेदि-उपशमश्रेणि- स्त्री० उपशमनाप्रकारे, उपशमश्रेणि
प्रकटयन्नाह ।

अणुपदंसनपुंसत्थी, वेयच्छक च पुरिसवेयं च ।

दां दां एगंतरिण, सरिसे सरिसे उवमपेइ ॥ ९८ ॥

तत्र प्रथमतोऽनन्तनुबन्धिनामुपशमनाऽजिघीयते अधिरत-
सम्यग्गृह्णित्वाविरतप्रमत्ताप्रमत्तानामन्यतमोऽन्यतमसिद्धं धो-
गे यत्प्रमत्तसेजःपराशुशब्देष्टवानामन्यतममेष्टव्यायुक्तः साकारो-
पयोगोपयुक्तोऽत्र सागरोपमकोटाकोटीस्थितिसत्कर्मो कर्म-

णकात्रापूर्वमन्यतमुर्दुर्लभां यावद्वद्यमनवित्तसन्तत्यपू-
र्वकरणं तिष्ठति तथा च तिष्ठमानश्च परावर्तमानाः प्रकृतीः गुणा
एव वक्षन्ति ताशुजाः । अशुभानां च प्रकृतीनामनुनागं चतुः-
स्थानकं सन्तं द्विस्थानकं करोति श्रुतानां च द्विस्थानकं सन्तं
चतुःस्थानकं स्थितिवन्धेऽपि च पूर्णं सति अन्यं स्थितिवन्धं
पूर्वपूर्वस्थितिवन्धपेक्षया पदयोपमासंख्येयभागहीनं करोति ।
इत्थं करणकालात्पूर्वमन्तमुर्दुर्लभां कावं यावद्वद्वस्थाया ततो यथा-
क्रमं त्रीणि करणानि प्रत्येकमात्मनोर्दुर्लभानि करोति । तद्यथा
कथमप्रवृत्तिकरणम्, अपूर्वविकरणम्, अनिवृत्तिकरणम् । चतुर्थी-
तृपशान्तिः । तत्र यथाप्रवृत्तिकरणे प्रविशन् प्रतिसमयमनन्त-
गुणवृद्ध्या विशुद्ध्या प्रविशति पूर्वोक्तं च गुणप्रवृत्तिवन्धादिकं
तथैव तत्र कुरुते न च स्थितिघातं रसघातं गुणश्रेणि गुणसंक्र-
मं वा करोति तद्योग्यविशुद्धभावात् प्रतिसमये नानाजीवापेक्ष-
या असंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणान्यध्ववसायस्थानानि भव-
न्ति पदस्थानरहितानि च । अन्यच्च प्रथमसमयापेक्षया द्विती-
यसमयेऽध्ववसायस्थानानि विशेषाधिकानि ततोऽपि तृतीय-
समये विशेषाधिकानि एवं तावद्वाच्यं यावद्यथाप्रवृत्तिकरणस-
मयः एवमपूर्वकरणेऽपि द्रष्टव्यम् । अत एवेतानि स्थाप्यमाना-
नि विषमचतुरक्षं तन्नामस्तुनन्ति स्थानना चेयम् ।

१२००००००००००१६

१०००००००००००१५

८००००००००००१४

६०००००००००१३

४०००००००००११

३०००००००

२००००००

१०००००

इह कल्पनया द्वौ पुरुषौ युगात्करणं प्रतिपन्नौ विवद्वेते तत्रै-
कसर्वजघन्याया विशोधिश्रेण्या प्रतिपन्नः अपरस्तु सर्वोच्छ्रुष्टया
विशोधिश्रेण्या तत्र प्रथमजीवस्य प्रथमसमये जघन्या विशोधिः
सर्वस्तोका ततो द्वितीयसमये जघन्या विशोधिर्नन्तगुणा ततो-
ऽपि तृतीयसमये जघन्या विशोधिर्नन्तगुणा एवं तावद्वाच्यं
यावद्यथाप्रवृत्तिकरणाया संख्येयो भागो गतो जयति ततः
संख्येये जागे गते सति चरमसमयजघन्यविशुद्धसाक्षात्प्रथ-
मसमये द्वितीयस्य जीवस्य उच्छ्रुष्टा विशोधिर्नन्तगुणा ततो-
ऽपि यतो जघन्यविशुद्धिस्थानानिबृत्तस्तत उपरितनं जघ-
न्यविशोधिस्थानमनन्तगुणं ततो द्वितीयसमये उच्छ्रुष्टा विशुद्धि-
रनन्तगुणा तत उपरितनं जघन्यं विशोधिस्थानमनन्तगुणं तत-
स्तृतीयसमये उच्छ्रुष्टा विशुद्धिर्नन्तगुणा । एवमुपर्यध्वं एकै-
कविशोधिस्थानमनन्तगुणतया द्वयोर्जीवयोस्तावद्वेयं यावद्यथा-
प्रवृत्तिकरणस्य चरमसमये जघन्यं विशुद्धिस्थानं ततः शेषाणि
उच्छ्रुष्टानि यानि विशोधिस्थानानि अनुकानि तिष्ठन्ति तानि नि-
रन्तमनन्तगुणया वृद्ध्या तावन्नैतद्वानि यावच्चरमसमये उच्छ्रु-
ष्टं विशोधिस्थानम् । जगति यथाप्रवृत्तिकरणम् । संप्रत्यपूर्वकर-
णमुच्यते । तत्रापूर्वकरणे प्रतिसमयमसंख्येयलोकाकाशप्रमाणानि
अध्ववसायस्थानानि भवन्ति प्रतिसमये च पदं स्थानपतितानि
तत्र प्रथमसमये जघन्या विशोधिः सर्वस्तोका सा च यथाप्रवृ-
त्तिकरणचरमसमयसत्कोच्छ्रुष्टविशोधिस्थानाननन्तगुणा ततः प्र-
थमसमये एवोच्छ्रुष्टा विशोधिर्नन्तगुणा ततोऽपि द्वितीयसमये
जघन्या विशोधिर्नन्तगुणा ततोऽपि तस्मिन्नेव द्वितीयसमये उ-
च्छ्रुष्टा विशोधिर्नन्तगुणा ततोऽपि तृतीयसमये जघन्या विशो-

धिरन्तगुणा एयं अधन्यमुत्कृष्टं च विशोधिस्थानमन्तगुणया
बुद्ध्या तावद्वयं यावदपूर्वकरणस्य चरमसमये अधन्योःकृष्टविशु-
द्धिरन्तगुणा । स्थापना चेयम् ।

२५००००००००२६

२६०००००००२८

२९००००००२९

१६०००००२०

१७००००२८

अस्मिन्श्चापूर्वकरणे प्रविशन् स्थितिघातं रसघातं गुणश्रेणिं गुण-
संक्राममवस्थितिबन्धं च युगपद्वारभते तत्र स्थितिघातो नाम-
स्थितिसत्कर्मणोऽग्रिमभागानुत्कृष्टतः प्रचूतसागरोपम (शत) पृ-
थक्त्वमात्रं जघन्यतः पद्वेयामसंख्येयभागमात्रं स्थितिखरमं ख-
एरुयति तद्वहिकं वाऽप्युपस्थाद्याः स्थितीन् खण्डयिष्यति तत्र प्र-
क्षिपति अन्तमुद्भूतं कालेन तत्र स्थितिखण्डमुक्तीर्यैते खण्ड्य-
त इत्यर्थः ततः पुनरुपस्थापद्वेयामसंख्येयभागमात्रं स्थि-
तिखण्डमन्तमुद्भूतं कालेनोत्कृष्टतः पूर्वोक्तप्रकारेणैव च निक्षि-
पति एवमपूर्वकरणस्यापि प्रभूतानि स्थितिखण्डसहस्राणि व्य-
तिक्रामति तथा च सत्यपूर्वकरणस्य प्रथमसमये यत् स्थितिसत्-
कर्माम्सीत्तत्तस्यैव चरमसमये संख्येयगुणहीनम् । जातरस-
घातो नाम अशुभप्रकृतीनां यदनुभागं सत्कर्म तस्याऽन्ततमज्जागं
मुक्त्वा दोषाननुभागान्तमुद्भूतं कालेनाशेषानपि विनाशयति
ततः पुनरपि तस्य प्रागुक्तस्यानन्ततमज्जागस्याऽनन्ततमं भागं
मुक्त्वा शेषाननुभागानन्तमुद्भूतं कालेन विनाशयति एवमेनेकान्य
नुभागानुत्कृष्टाण्येकस्मिन् स्थितिसत्कर्म व्यतिक्रामन्ति तेषां
च स्थितिखण्डानां सहस्रैरपूर्वकरणं परिसमाप्यते । गुणश्रेणि-
नामन्तमुद्भूतप्रमाणानां स्थितीनामुपरि याः स्थितयो वर्त-
न्ते तन्मयाद्वहिकं गृहीत्वा उदयावधिकाया उपरितनीषु प्रति-
समयमसंख्येयगुणतया निक्षिपति तद्यथा प्रथमसमये स्तोकां
द्वितीयसमयेऽसंख्येयगुणं तृतीयसमयेऽसंख्येयगुणम् । एवं ताव-
न्नैयं यावदन्तमुद्भूतं चरमसमयस्तत्तत्तन्तमुद्भूतमपूर्वकरणानिवृ-
त्तिकरणकालाभ्यां मनागतितिरिकं वेदितव्यम् । एष प्रथमसमय-
गृहीतद्वहिकस्य निक्षेपविधिः । एवं चिन्तीयादिसमयगृहीताना-
मपि द्वहिकानां निक्षेपो वक्तव्यः अन्यच्च गुणश्रेणिरचनाय प्रथ-
मसमये यद्वहिकं गृह्यते तत् स्तोकां ततोऽपि द्वितीयसमयेऽसं-
ख्येयगुणं ततोऽपि तृतीयसमयेऽसंख्येयगुणम् । एवं तावन्नैयं या-
वद् गुणश्रेणिकरणचरमसमयः अपूर्वकरणसमयवानिवृत्तिकर-
णसमयेषु चानुभवतः क्रमशः प्रतीयमाणेषु गुणश्रेणिलिकनिक्षे-
पः शेषे भवति उपरिचनं वर्यते इति । तथा गुणसंक्रामो नाम अ-
पूर्वकरणस्य प्रथमसमये अनन्तानुबन्धनादीनामशुभप्रकृतीनां
यद्वहिकं परप्रकृतिषु संक्रमयति तत्स्तोकां ततो द्वितीयसमय-
परप्रकृतिषु संक्रम्यमाणसमयमसंख्येयगुणं ततोऽपि तृतीयसम-
येऽसंख्येयगुणम् एवं तावद् वक्तव्यं यावच्चरमसमयः । तथा
अनुरूपस्थितिबन्धो नाम अपूर्वकरणस्य प्रथमसमयेऽन्य एवापूर्वः
स्तोकः स्थितिबन्धः आरभ्यते स्थितिबन्धस्थितिघातो युगपदेव
च निष्ठां यातः एवमेते पञ्च पदार्था अपूर्वकरणं प्रवर्तन्ते व्याख्या-
तमपूर्वकरणम् । इदानीमनिवृत्तिकरणमुच्यते । अनिवृत्तिकरणं
नाम यत्र प्रविष्टानां सर्वेषामपि तुल्यकाशानामेवाध्यवसायस्या-
नम् । प्रथमं हि अनिवृत्तिकरणस्य प्रथमसमये ये वर्तन्ते ये च
बुद्ध्या ये च शक्तिष्वन्ते तेषां सर्वेषामप्येकरूपमेवाध्यवसायस्थानं
चित्तीयसमयेऽपि ये वर्तन्ते ये च बुद्ध्या ये च शक्तिष्वन्ते तेषामपि

सर्वेषामेकरूपमध्यवसायस्थानं तवरे प्रथमसमयज्जातिविशोधि-
स्थानापेक्षयाऽनन्तगुणम् । एवं तावदाद्यं यावदनिवृत्तिकरण-
चरमसमयः अत एवास्मिन् करणे प्रविष्टानां तुल्यकालानामनुभू-
तां संवन्धितमध्यवसायस्थानानां परस्परं निवृत्तिव्युत्सिर्न वि-
द्यते इत्यनिवृत्तिकरणं नाम अस्मिन्श्चानिवृत्तिकरणे यावन्तः स-
मयास्तावन्मध्यवसायस्थानानि पूर्वसमादन्तगुणबुद्ध्यानि पता-
नि च मुक्तावडीं संस्थानेन स्थापयितव्यानि । अत्रापि प्रथमसम-
यादेवारभ्य पूर्वोक्ताः पञ्च पदार्था युगपत्प्रवर्तन्ते अनिवृत्तिक-
रणकायाश्च संख्येयेषु जागेषु गतेषु सन्सु एकस्मिन् भागे-
व्यवहितेष्टमाने अनन्तानुबन्धनामधस्तादावधिकाभात्रं मुक्त्वा अ-
न्तमुद्भूतप्रमाणमन्तरकरणमभिनवास्थितिबन्धनासमेतान्तमुद्भूत
प्रमाणेन कालेन करोति अन्तरकरणसत्कर्म च द्वहिकमुक्तीर्यमाणं
प्रकृतिषु बध्यमानासु प्रक्षिपति प्रथमस्थितिगतं द्वहिकमावधि-
कामात्रं वेद्यमानानामुपरि प्रकृतिषु स्तिवुकसंक्रमेण संक्रमयति
अन्तरकरणे कृते सति चिन्तीयसमयेऽनन्तानुबन्धनामुपरितन-
स्थितिद्वहिकमुपशमयितुमारजते । तद्यथा प्रथमसमये स्तोकां मु-
पशमयति द्वितीयसमये संख्येयगुणं तृतीयसमयेऽसंख्येयगुणम् ।
एवं यावदन्तमुद्भूतं चरमकालम् तावत् च कालेन साक्यतोऽनन्तानु-
बन्धिन उपशमिता ज्वान्ति उपशमितानां यथारेणुनिकरः स-
द्विहिकाविन्दुनिर्वहैरनिपिचयाभिपिच्य दृष्टणादिनिष्क्रिष्टितो नि-
स्पन्दो भवति तथा कर्मरेणुनिकरोऽपि विशोधिस्त्विविधप्रवादेण
परिपिच्य परिपिचयानिवृत्तिकरणरूपदृष्टणानिष्क्रिष्टितः संक्रमणा-
दयोदीरणानिधत्तिकाचनकरणानामयोग्यो भवति तद्वैश्वेके-
षामाचार्याणां मतेनानन्तानुबन्धनामुपशमनाऽस्मिहिता । अन्य
त्वाचकृते अनन्तानुबन्धनामुपशमना न ज्वान्ति किं तु विसंयो-
जनैव विसंयोजना क्षणमा सा चैवम् इह श्रेणिमप्रतिपद्यमाना
अपि अविरता विरताश्च चतुर्गतिका अपि । तद्यथा नारका देवा
अविरतसम्यग्दृष्टयः तिर्यक्षोऽविरतसम्यग्दृष्टयो देशविरता वा
मनुजा अविरतसम्यग्दृष्टयो देशविरताः सर्वविरता वा । अन-
न्तानुबन्धनां विसंयोजनार्थं यथाप्रवृत्तादीनि त्रीणि करणानि
कुर्वन्ति करणवक्तव्यता सर्वाऽपि प्राप्यन्तं नवरमिहानिवृत्तिकरणे
प्रविष्टः सन् अन्तरकरणं न करोति ।

उक्तं च कर्मप्रकृतौ ।

चउगडया पज्जत्ता, तिन्नि वि संजोयणे विसंजोयैति ।

करणेहि तिहिं सहिया, नंतरकरणं उवसमो वा ॥

अस्यात्तरगमनिका चतुर्गतिका नारकतिथेऽननुष्यदेवाः सर्वाजि-
पर्यासिभिः पर्यासात्स्वयोऽप्यविरतदेशविरतसर्वविरतास्तत्राविरत-
सम्यग्दृष्टयश्चतुर्गतिकाः देशविरतास्तिर्यक्षो मनुष्या वा सर्ववि-
रता मनुष्या एव संयोजनमन्तानुबन्धिनो विसंयोजयन्ति विना-
शयन्ति । किंविशिष्टाः सन्त इत्याह करणैस्त्रिभिर्वापवृत्तापूर्वक-
णानिवृत्तिवादिषुः सहिता नवरमिहानन्तरकरणं न वक्तव्यम् । उप-
शमो वा उपशमश्चानन्तानुबन्धिनो न भवतीत्यर्थः । किं तु क-
र्मप्रकृत्यभिहितस्वरूपेणाऽल्लानासंक्रमेणाधस्तादावधिकाभात्रं मु-
क्त्वा उपरितनिरवशेषानन्तानुबन्धिनो विनाशयति आवधिकाभा-
त्रं तु स्तिवुकसंक्रमेण वेद्यमानासु प्रकृतिषु संक्रमयति । तदेव-
मुक्ता अनन्तानुबन्धिनो विसंयोजना । संप्रति दर्शान्निकस्योपश-
मना भवत्येते । तत्र मिथ्यात्वस्योपशमना मिथ्याहरेद्वैदिकसम्य-
ग्दृष्टेः सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोस्तु वैदिकसम्यग्दृष्टेरेव तत्र
मिथ्याहरेद्वैदिकस्योपशमना प्रथमसमयवस्तुत्वाद्यतः सा चैव

पि मिथ्यात्वमुपशान्तं लभ्यते । संप्रति वेदकसम्यग्दृष्टेः प्राधान्य-
मपि देशनमोहनीयानामुपशमनाविधिरुच्यते । इह वेदकसम्यग्दृ-
ष्टिसंभवे वर्तमानः सन्नतमुद्दृष्टमात्रेण कान्धेन दर्शनीयवितयमुपश-
मयति उपशमयतश्च करणत्रिकादिविधिर्यथा कर्मप्रकृतिटीकायां
तथा वेदितव्यः । एवमुपशान्तदर्शनमोहनीयप्रक्राशरात्रमोह-
नीयमुपशमयितुमार्थः पुनरपि यथादृष्टं त्रिधा कर्ण कर्णानि
करोति करणानां च स्वरूपं प्राग्भूतं केवलमिह यथाप्रवृत्तकरण-
मप्रमत्तगुणस्थानके ऽष्टयं पूर्वकरणमपूर्वकरणगुणस्थानके अनि-
वृत्तकरणमनिवृत्तिबाधद्वन्द्वपरामुणस्थानके अत्रापि स्थितिं
घातादयः पूर्ववदेव प्रवर्त्तन्ते नवरमिह सर्वास्यामश्रुप्रकृतानां
सम्यग्मात्रानां गुणसंक्रमः प्रवर्तते इति वक्तव्यम् । अपूर्वकर-
णाद्वाद्याः संख्येतयेति श्रियते गते सति निवृत्तप्रचलयावधेय-
वच्छेदः ततः प्रभूतेषु स्थितिसिद्धसिद्धेषु गतेषु सत्येषु अपूर्व-
करणाद्वाद्याश्च संख्येतयेति भागां गतो भवति एकोऽवशिष्यते
अत्र चातन्त्रे देवगतिदेवानुपूर्वापेक्षेन्द्रियजातिवैक्यशरीरव-
क्रियाङ्गोपाङ्गऽऽहारकशरीराऽऽहारकाङ्गोपाङ्गैतजसकामेण —
समचतुरक्षरेष्वचतुष्कारुष्टमूषघातपराघातचञ्चालव्रजबाध-
रपर्योपप्रत्येकप्रशस्तविहायेत्यस्तुभुसुभगसुखरादेविनिर्माण-
तीर्थकर्मसंज्ञितानां त्रिंशतः प्रकृतानां बन्धव्यवच्छेदः । ततः
स्थितिसिद्धाष्टपृथक्त्वे गते सति अपूर्वकरणवाद्याश्चरमसमये
ह्रास्यत्यरतिभयजुगुप्सानां बन्धव्यवच्छेदः । हास्यत्यरति-
शोकमयजुगुप्सानामुदयः सर्वकर्मणां देशोपशमनादिधार्मि-
निकाचनाकारणव्यवच्छेदश्च ततोऽनन्तरसमये निवृत्तिकरणे
प्रविशत्यपि स्थितिघातादिनां पूर्ववद्वर्तते ततोऽनिवृत्तिकर-
णाद्वायाः संख्येतयेति भागेषु सत्यु दर्शनसंक्रमे शेषानामेकविं-
शतिमोहनीयप्रकृतानामन्तरकरणं करोति तत्र चतुर्णां संज्वल-
नानामन्यतमस्य वेद्यमानस्य संज्वलनस्य त्रयाणां वेदानाम-
न्यतमस्य वेदस्य प्रथमा स्थितिः खोदयकालप्रमाणा शेषाणां
त्वेकादशकषायारण्यमघानां च नोकषायारण्यमावलिकामात्रं स्वे-
दयकालप्रमाणां च चतुर्णां संज्वलनानां त्रयाणां च वेदानामिदं
स्वीचिदनुपसकवेदयोदयकालः सर्वतोक्तः कस्याने च पर-
स्परं नृत्यः ततः पुरुषवेदस्य संख्येतयुगलः ततः संज्वलनलो-
धस्य विशेषाधिकः ततः संज्वलनमानस्य विशेषाधिकः ततः
संज्वलनमायाया विशेषाधिकः ततः संज्वलनलोभस्य विशेषा-
धिकः । इहानिवृत्तिकरणे बहु वक्तव्यं तनु प्रथमैरवरमयाधोच्य-
ते केवलं विशेषार्थिना कर्मप्रकृतिटीका निर्दिक्तव्या । अन्तर-
करणं च कृत्वा ततः नुपसकवेदमनुद्दृष्टमात्रेण उपशमयति
ततोऽन्तमुद्दृष्टमात्रेण स्वीचिदं ततोऽन्तमुद्दृष्टमात्रेण हास्यदिपदकं
तस्मिन्धोपशान्तं तस्मिन्नेव समये पुरुषवेदस्य बन्धोदयोदीरणा-
व्यवच्छेदः ततः समयोनावलिकाद्विकेन पुरुषवेदमुपशमयति
ततो युगपदन्तमुद्दृष्टमात्रेण प्रत्याख्यानवरणप्रत्याख्यानवरण-
क्रोधो तदुपशान्तौ च तत्समयमेव संज्वलनक्रोधोदयोदीरणा-
व्यवच्छेदः ततः समयोनावलिकाद्विकेन संज्वलनक्रोधमुपशम-
यति ततोऽन्तमुद्दृष्टमात्रेण प्रत्याख्यानवरणप्रत्याख्यानवरण-
मौनौ युगपदुपशमयति तदुपशान्तौ च तत्समयमेव संज्वल-
नमानस्य बन्धोदयोदीरणाव्यवच्छेदः ततः समयोनावलिका-
द्विकेन संज्वलनमानमुपशमयति ततो युगपदन्तमुद्दृष्टमात्रेण अ-
प्रत्याख्यानवरणप्रत्याख्यानवरणमायि उपशमयति तदुपशान्तौ
च तत्समयमेव संज्वलनमायाया बन्धोदयोदीरणाव्यवच्छेदः
ततः समयोनावलिकाद्विकेन संज्वलनमायामुपशमयति ततो

युगपदप्रत्याख्यानावरणप्रत्याख्यानावरणज्ञोत्रावुपशमयति त—
स्त्वमयमेव संज्वलनलोत्रस्य बन्धोद्योदीरणायवच्छेदः । ततः
संज्वलनलोत्रमुपशमयन्निधौ करोति द्वौ भागौ युगपदुपशम-
यति तृतीयज्ञागं संख्येयखण्डानि करोति तात्पर्यं पृथक् पृथक्
काष्ठज्वेदोपशमयति पुनः संख्येयानां खण्डानां किष्टीकृत्य
परपर्यायाणां चरमखण्डसंख्येयानि खण्डानि सूक्ष्मकिष्टीकृत्य
परपर्यायाणि करोति ततः समये २ एकैकं खण्डमुपशमयतीति ।
इह च दर्शनसक्तं उपशान्ते निवृत्तिवाद्दोऽभिधीयते तत ऊर्ध्व-
मनिवृत्तिवाद्दो यवज्ञोभस्यासंख्येयानिमचरमखण्ड इति
प्रहृषिता मोहनोयस्याष्टाविंशतिभेदभिनस्याप्युपशमना । संप्र-
ति गाथायां विनियते । इहोपशमश्रेणिप्रारम्भका भवत्यप्रमत्त-
संयत एव । अन्ये तु प्रतिपादयति । अवरितदेशविरतप्रमत्ता-
प्रमत्तसंयतानामन्यतम इति श्रेणिपरिसमाप्तौ वाऽविरतदेशविर-
तप्रमत्ताप्रमत्तसंयतानामन्यतमो जयति । स च प्रथमं युगपत्
(अणत्ति) अनन्तानुबन्धिनः क्रोधमानमायाज्ञोत्रावुपशमयति
ततो ' दर्शनं दर्शस्तं ' दर्शं मिथ्यात्वसम्यग्मिथ्यात्वसम्यग्दर्शनं
युगपदुपशमयति । ततोऽनुदीर्घमपि नपुंसकवेदं यदि पुरुषः प्रार-
म्भकस्ततः प्रथमं नपुंसकवेदं ततः पञ्चास्त्रीवेदं ततः पदकं हा-
स्यरत्यरतिशोकभयानुगुप्तालक्षणं ततः पुरुषवेदम् अथ स्त्री प्रार-
म्भिका ततः प्रथमं नपुंसकवेदं ततः पुरुषवेदं ततः पदकं ततः
स्त्रीवेदमिति । अथ नपुंसकवेद एव प्रारम्भकस्ततोऽसावनुदीर्घ-
मपि प्रथमं स्त्रीवेदमुपशमयति ततः पुरुषवेदं ततः पदकं ततो
नपुंसकवेदमिति । पुनश्च द्वौ द्वौ क्रोधाद्यावेकान्तरितौ संज्वलन-
भिभक्तस्ततः प्रथमं नपुंसकवेदं ततः स्तुत्यावुपशमयति । अयमर्थः ।
अप्रत्याख्यानावरणप्रत्याख्यानावरणक्रोधौ सदृशौ क्रोधत्वेन
युगपदुपशमयति ततः संज्वलनक्रोधमेकाकिनं ततोऽप्रत्याख्या-
नावरणप्रत्याख्यानावरणमानौ युगपदुपशमयति ततः संज्वलन-
मानं ततोऽप्रत्याख्यानावरणप्रत्याख्यानावरणमाये युगपदुपशम-
यति ततः संज्वलनमायां ततोऽप्रत्याख्यानावरणप्रत्याख्यानावरण-
क्षौभौ युगपदुपशमयति ततः संज्वलनज्ञानमिति । स्थापना चेयम्

संज्वलनलोत्रः	अप्रत्याख्यानावरण- प्रत्याख्यानावरणक्रोधः
अप्रत्याख्यानावरण- प्रत्याख्यानावरणश्रेणिः ।	पुरुषवेदः
संज्वलनमाया	हास्यादिपदकः
अप्रत्याख्यानावरण- प्रत्याख्यानावरणमाया ।	स्त्रीवेदः
संज्वलनमानः ।	नपुंसकवेदः
अप्रत्याख्यानावरण- प्रत्याख्यानावरणमानः	मिथ्यात्वमिथ्यसम्य- क्त्वम्
अप्रत्याख्यानावरण- संज्वलनक्रोधः	अनन्तानुबन्धिक्रोध- मानमायाज्ञोत्रः

ननु संज्वलनादीनां युक्त उपशमोऽनन्तानुबन्धिनां तु दर्शनप्रो-
त्सावेवोपशमिनत्वाच्च युज्यते न दर्शनप्रतिपत्तौ तेषां क्रोधोपशमा-
दिह चोपशमादित्यविरोध इति । आह क्रोधोपशमोपशमयोः कः
प्रतिविशेष उच्यते । क्रोधोपशमो ह्युदीर्घस्य क्रोधोऽनुदीर्घस्य
च विपाकानुभवयोः क्रोधोपशमः प्रदेशानुभवतस्तदुद्योऽस्यैव उप-
शमो तु प्रदेशानुज्ञोर्वोऽपि नास्तीति । यदाह ज्ञान्यपीयूषपायोधिः
“ वेष्ट संतकम्, खञ्जोवसमिष्टं नागुजावं सो । उवसंतकम्-
श्रो पुण, वेष्ट न संतकम्पि ” अन्त्यत्रायुक्तम् ।

“ उवसंतकम् जं न, तउ कदेइ न देइ उदपवि । ”

न य गमयइ परपगई, न चैव उ कदृए तं तु ।

अस्या अन्तरगमनिका सर्वोपशमने यदुपशान्तं मोहनोयकर्म
अस्य सर्वोपशमायोगात् “ सर्वोवसमो मोहस्स चैवेति ” वच-
नात् न तदपकर्पति न तदपवर्तनाकरणेन स्थितिरसाच्यां हीनं क-
रोतीत्यर्थः । अपिशब्दस्य भिन्नकर्मत्वानाप्युदये तद्वर्तितं नापि
तद्वेदयतीत्यर्थः । उल्लङ्घनात्तद्विनाज्ञाधियासुद्विग्नतायामपि न
ददातीत्यपि मन्तव्यम् । न च बध्यमानसजातीयरूपां परप्रकृतिं
संक्रमकरणेन गमयति संक्रमयति । न च तत्कर्मोपशान्तं सदुक्त-
व्युत्पत्तौनाकरणेन स्थितिरसाच्यां वृत्तिः नयति निधिक्षिका-
चनायानु प्रागुपवर्करणकाल एव निवृत्तत्वात्नेहोपशान्तत्वेन त-
न्निषेधः क्रियते इति । आह संयतस्यानन्तानुबन्धिनानु-
द्यो निषिद्धस्तत्कथमुपशम इत्युच्यते स ह्यनुभागकर्मोद्गीकृत्य
न तु प्रदेशकर्मति तथा चाप्यध्यायि परमगुरुणा “ जीवेण भंते !
सयंकडं कम्मं वेष्ट अथेगइयं नो वेष्ट । से केणएणं पुञ्जा
विहे कम्मं पचत्ते जहा पत्सकम्मं य एअणुभागकम्मं य ।
तथणं जं पत्सकम्मं ते नियमावेष्ट तथणं जं अणुभागकम्मं
तं अथेगइयं वेष्ट अथेगइयं नो वेष्ट ” इत्यादि ततश्च प्रदे-
शकर्मव्यभावोद्यस्येहोपशमो द्रष्टव्यः । आह यथेवं संयतस्या-
नन्तानुबन्धुदयनः कथं दर्शनविघातो न जवतीत्युच्यते प्रदेश-
कर्मणे मन्दानुज्ञावत्वात् । तथा कस्यचिदनुभागकर्मोनुज्ञागो-
ऽपि नात्यन्तमपकाराय जवनुपलब्धयते यथा संपूर्णमत्यादिचतु-
र्धानिस्तदावरणोदय इति । ततः सूक्ष्मलोभक्रामकिष्टुपशमे
संज्वलनलोत्र उपशान्तो भवति तत्समयेमेव च ज्ञानावरणपञ्च-
कदर्शनावरणचतुष्कान्तययपञ्चकयशःकील्युच्चैर्गोत्राणां बन्ध-
व्यवच्छेदस्ततोऽनन्तरसमयेऽसावनुपशान्तकपायो जवति स च
जघन्येनैकं समममात्रमुत्कर्षेण त्वन्तर्मुदत्तं काष्ठं यावत् तत ऊर्ध्व-
नियमादौ प्रतिपद्यते । प्रतिपातश्च द्विधा भवत्येण अक्षा-
येण च तत्र भवत्येयं म्रियमानस्य अक्षाज्य उपशान्ताकार्या
समाप्तायाम् । अक्षाज्येण च प्रतिपत्तं यथैवारुदस्तथैव प्रति-
पतति । यत्र यत्र बन्धोद्योदीरणव्यवच्छिन्नास्तत्र तत्र पतता
सता ते आरुच्यन्त इति यावत् प्रतिपतितश्च तावत्प्रतिपत्ति
यावत्प्रमत्तसंयतगुणस्थानकम् । कश्चित्पुनस्ततोऽप्यवस्तमं गु-
णस्थानकद्वयं याति कोऽपि साखादनभावमयि । यः पुनर्नव-
त्तयेण प्रतिपतति स प्रथमसमय एव सर्वोपशमं बन्धनादीनि
करणानि प्रवर्तयतीति शेषः । उक्तवर्तश्चैकस्मिन् भवे द्वौ वारा-
वुपशमश्रेणि प्रतिपद्यते यश्च द्वौ वारानुपशमश्रेणि प्रतिपद्यते
तस्य नियमात्तस्मिन् भवे त्र्यपक्षेणैव ज्ञानावः । यः पुनरेकं वारं
प्रतिपद्यते तस्य त्र्यपक्षेणैव वेदपि सक्तं च सप्ततिकाचूर्णौ “ जो
डुवारे वसमसेदं पविज्जइ तस्स नियमा तस्मिं पदे खग-
सदी नयिओ उ द्वांसि उवसमसेदिं पविज्जइ तस्स खदगसदी
हुज्जति ” एव कर्मग्रन्थिजानिप्रायः । सिद्धान्तानिप्रायेण त्वेक-

स्मिन् जवे एकामेव श्रेणिं प्रतिपद्यते उक्तं च कल्पार्थयने “एव
अपरिवर्द्धि, सम्मत्ते देवमण्युज्जमेसु । अन्नयरसंदिग्धजैः एग-
जवेण च सखाइ” सर्वाणि संयक्त्यदेशविरत्यादिनि । अन्य-
त्रायुक्तम् । “मोहोपशम एकस्मिन् भवे द्विः स्यादसन्ततः । य-
स्मिन् भवे तृशमः कृत्यो मोहस्य तत्र नेति” । तदेवमनिहिता
सम्पन्नमुपशमश्रेणिः । कर्म० । वि० १० । वृ० । आचा० । आ०
म० प्र० । क० प्र० । पं० सं० । (उपशमणऽधिकारेऽप्युपशमश्रे-
णिवक्तव्यतोका इतः संयोग्या)

उपसामस्तु-उपशमस्य अन्त्य० उप-शम इत्यप् । उपशमं नीत्वे-
त्यर्थः, “उपसामस्तु च उवा अंतमुदत्तं धिक्त्रं बहुकालं” पं० सं०
उपसामग-उपशामक-उं० उपशान्तमोहे, आव० ४ अ० ।

उपसामिय-उपशामित-त्रि० उपशमं नीत्वे, “उपसामिप परे-
ण व” उपशामिते परेणोपशमं नीत्वे । व्य० १ उ० । उपशमं प्रा-
हिते, व्य० ६ उ० ।

उपसामेमाण-उपशमयत्-त्रि० उपशमं कारयति, लुङ्छत्यन्तरा-
धिष्ठितं समग्रसिद्धिविधिनोपशमयति, स्था० ६ डा० ।

उपसुरु-उपशुक्-त्रि० उप सामीप्येन शुद्धम् । निर्दोषे, सूत्र०
१ श्रु० ७ अ० ।

उपसोजिय-उपशोभित-त्रि० सामस्येन शोभिते, । आ० मं०
प्र० । रा० । “कविसौसर्पिह उवसोभिय” रा० । “हारुहृर-
वसोभिय” । रा० । समारचितकेशत्वादिना जनितशोभिते,
ज्ञा० ९ अ० ४ ।

उपसोद्विय-उपशोधित-त्रि० निर्मलीकृते, ज्ञा० ६ अ० ।

उपस्तिद-उपस्थित-त्रि० उप-स्था-क्त- । स्थयोर्यस्तः ७ । ४ ।

२९० । इति स्थस्थाने सकाराकांतस्तकारः । समीपस्थिते, प्रा०

उपस्सय-उपाश्रय-पुं० उपाश्रीयते सेव्यते संयमात्मपात्रना-
येत्युपाश्रयः । स्था० ५ गा० । उपाश्रीयते ज्ञयते शीतादित्रा-
ण्ययः यः स उपाश्रयः वसतौ, स्था० ३ गा० । आचा० । ज्ञा० ।
उपाश्रयक्षेपः ॥

नाम उपणा द्विप, जावे य उपस्सओ मुण्यव्वो ।

एएमि नाणत्तं, वोच्छामि अङ्गणुपूर्वी ॥

नामोपाश्रयः स्थापनोपाश्रयः द्रव्योपाश्रयः भावोपाश्रयश्चेत्यु-
पाश्रयश्चतुर्धा मन्तव्यः । एतेषामुपाश्रयाणां नानात्वविशेषमह-
मानुपूर्व्या वक्ष्यामि । तत्र नामस्थापने लुप्तत्वादानादयः ऊच्य-
न्नालोपाश्रयो प्रतिपादयति ।

दव्वम्मि उ उपस्सओ, कीरइ कडुत्तमेव लुत्तम्मि ।

भावम्मि निस्सिद्धे जं, एमु दव्वम्मि इयरेसु ॥

ऊच्यं तु ऊच्यविषयं पुनरुपाश्रयो यः संयतार्थं क्रियते क्रियमाणे
वर्तते कृता वा परमथापि न संयतभ्यो वितीर्यते । यो गृहस्थे-
रात्मार्यं निष्पादितः परं यत्र संयता मासकल्पं वा (वचति)
वर्तित्वा अन्यत्र गताः सांप्रतमुपाश्रयः गृह्यन्तिष्ठति एष ऊच्यो-
पाश्रयः । भावोपाश्रयो नाम यः संयतेभ्यो निस्पृष्टः प्रदस्तेः
परिजुज्यमान इत्यर्थः । यः पुनरितरेषां पार्श्वस्थादीनां सृष्टः सो-
ऽपि द्रव्योपाश्रयो विज्ञेयः । अहं च वृहद्भाष्यकृतं “जा समण-
द्वाय कतो, वृत्ता वा आसि जत्थ समणाओ । अहवा दव्वउय-
स्सओ, पासत्थादं परिग्गहिओ” वृ० १ उ० । (उपाश्रयस्य
सर्वो विषयो वसतिशब्दे वक्ष्यते) कर्मणि अच् आश्रयणीये,
भावे अच् । आश्रये, वाच० ।

उपस्सयअसंकिद्वेस-उपाश्रयासंक्लेश-पुं० उपाश्रयविषये अ-
संक्लेशो असंक्लेशजने, स्था० १० गा० ।

उपस्सयसंक्लितेस-उपाश्रयसंक्लेश-पुं० उपाश्रयो वसतिस्त-
द्विषयः संक्लेशः । संक्लेशभेदे, स्था० १० गा० ।

उपस्सा-उपश्रा-स्त्री० द्वेपे, व्य० १ उ० ।

उपास्मिय-उपाश्रित-त्रि० उपाश्रा नाम द्वेपः स जातोऽस्येति उपा-
श्रितः । द्वेपवति, व्य० १ उ० । अङ्गीकृते, वैयाकरणवादिना
प्रत्यासन्नतरे, उप-आ-श्रि० भावे-क्त-द्वेपे, शिष्यप्रतीचक-
कुशाद्यपेक्षायाम्, स्था० ५ गा० ।

उपहृड-उपहृत-त्रि० उप-हृ-क्त-उपहृत्कृते, उपहाररूपेण दत्ते
च । उपहिते जोजनस्थाने, ढौकिते, भक्ते, ।

तिविहे उवहृडे पस्सत्तं तं जडा फग्गिह उवहृमे सुप्पोव-
हृडे संसटोवहृमे ॥

त्रिविधमुपहृतं प्रज्ञप्तं तद्यथा सिद्धोपहृतं फक्षितोपहृतं संसृष्टो-
पहृतं च । स्था० ३ गा० । अमोघं पदानां व्याख्यातं प्राप्यकृत-
रिष्यति । अयुना प्राप्यप्रपञ्चः ।

मुक्त्वं संसटं य, फलितोवहृडे य तिविहमेकैकं ।

तिन्नेगदुग्मा तन्नि य, तिगसंजोगे भवे एका ॥

उपहृतशब्दः प्रत्येकमजिसंयच्यते त्रिविधमुपहृतं सूत्रेऽजिहितं
तद्यथा शुद्धोपहृतं संसृष्टोपहृतं फक्षितोपहृतं च । एकैकं पुन-
स्त्रिविधं यद्वयगृह्णाति यच्च संहरति यच्चाऽऽस्ये प्रक्रियति एतदन्-
तरसूत्रे वक्ष्यते । अत्रैकैकसंयोगे त्रयो भङ्गास्तद्यथा । शुद्धोप-
हृतं वा गृह्णाति १ फलितोपहृतं गृह्णाति २ संसृष्टोपहृतं गृह्णाति ३
द्विकसंयोगेऽपि त्रयस्तद्यथा शुद्धोपहृतं फक्षितोपहृतं च १ ।
शुद्धोपहृतं संसृष्टोपहृतम् । २ । फक्षितोपहृतं संसृष्टोपहृतं च । ३ ।
त्रिकसंयोगे एकः । शुद्धोपहृतं फक्षितोपहृतं संसृष्टोपहृतं च गृह्णा-
ति । सर्वसंख्यया सप्त जङ्गाः । एतेषामेकतरमजिगृह्णात्यजिगृही ।

संप्रति शुद्धादिपदानामर्थमाचष्टे ।

सुद्धं तु अलवकडं, अहवणमुप्पोदणो भवे सुक्कं ।

संसटं आदत्तं, लेवाणमलेवर्गं चेव ।

फक्षियं पहेणयाही, वंजएणजखसेहि वा विरइयं तु ।

भोत्तुं मणसोपहियं, पंचमपिंडेसणा एसा ॥

यत् अक्षेपकृतं काजिकेन पानीयेन वा सन्निधौकृतं तच्छुद्धम् ।
अथवा शुद्धोदतो व्यञ्जनरहितो भवति । शुक्लं तदपि नियमा-
दक्षेपकृतम् । संसृष्टं नाम नोक्तकामेन तद् गृहीतम् । किमुक्तं
भवति । यत् स्थाने परिवेषितं तत्र प्रदणाय हस्तः क्षिप्तो न ता-
वदद्यापि मुक्ते प्रक्रियति । अत्रान्तरे साधुरागतो निजार्थं ततः
क्षेपकृतमक्षेपकृतं वा संसृष्टमित्युच्यते । फलितं नाम यद् व्य-
ज्वैर्भेदवैर्वा नानाप्रकारैर्विरचितं पहेणकादि प्रहेणकं शम्भन-
कमादिशब्दांशजस्वरूपां दामाय कल्पितं पारिगृह्यते । उपहृत-
शब्दस्यार्थमाह । यत्र ज्ञोक्तुमनस उपहृतं तदुपहृतमित्युच्यते
एषा च पञ्चमी पिण्डेयणा ।

मुक्कगदणोण पुण, होइ चउत्थी वि एमणा गहिया ।

संसटं उ विजासा, फलियनियमा उ लेवकर्कं ॥

शुद्धप्रदणन चतुर्थव्ययेण अक्षेपकृततासिद्धा गृहीता ऋ-
व्या । संसृष्टे विभाषा । कदाचिद्धेपकृतं कदाचिद्धेति । फक्षितं तु

नियमाहोपकृतमेवेति । व्य० द्वि० ए ७० (अत्रान्यदपि किञ्चिद्व्य-
क्त्यं तदुपदिशद्व्यक्तं योयम्)

उवहृणन्-उपहृणन्-त्रि० विध्वंसयति, प्र० १ श्रु० २ अ० ।

उवहृणाण-उपहृणन्-न० चारित्र्यस्य विराधने, । स्था० १० ग० ।

उवहृत्य-सम् आ-रच्-धा० चुग-पर-समारचने, समारचैरु-
वहृत्यसारवसमारचैरायाः ८ । ४ । ए५ इति समारचैरुवहृत्या
देशः । उवहृत्यः सारवः समारचः समारचयति । प्रा० ।

उवहृय-उपहृत-भि० उप-हृन्-क्त-वितरस्ते, विनाशिते, वाच० ।
ज्ञा० । उपचातपण्डके, पं० भा० । पं० चू० । उपचातग्रस्ते,
अशुद्धव्यसयोगेन अशुद्धे, अभिभूते च वाच० ॥

उवहृयजोणि-उपहृतयोनि-स्त्री० गर्भग्रहणसमर्थायाम्, “अ-
णुहृयजोणि इत्थिया” गर्भे गृह्णातीत्यर्थः । नि० चू० १ उ० ।

उवहृयजाव-उपहृतभाव-त्रि० दुष्टतादिभिर्दोषैरुपहृतो जावः
परिणामो यस्य । दुष्टतया परिणते, वृ० ४ उ० ।

उवहृयमर्षविष्माण-उपहृतमतिविज्ञान-त्रि० मतिः स्वाभाविकी
विज्ञानं च गुरुपदेशजं मतिविज्ञानं ते उपहृते दृष्टिं यस्य स
उपहृतमतिविज्ञानः । तत्वातत्त्वव्यतिकरविवेकविक्रमे, वृ० १ उ०

उवहृयमणसंकल्प-उपहृतमनःसंकल्प-त्रि० उपहृतोऽस्वच्छत-
या मनःसंकल्पो यस्य स तथा । मञ्जीमसचक्रवृत्तौ, । सूत्र०-
२ श्रु० २ अ० । उपहृतो च्चस्तो मनसः संकल्पो दर्पहर्षादि-
प्रभयो विकल्पो यस्य स तथा । विध्वस्तमनःसंकल्पे, “किहं
देवाणुपिया उवहृयमणसंकल्पा जाव क्रिया यह” भ० ३३०२ उ० ।

उवहृरन्त-उपहृरन्त-त्रि० पूजयति, भातवोऽर्थात्तरं उपि । ८ । ४ ।
५८ । इति उपहृरतिः पूजार्थं, प्रा० । विनिवेशयति, ज्ञा० १४ अ० ।

उवहृरन्त-उपहृतवत्-त्रि० उपनीत-वति, “अमणुषादं मे सहा
जाव उवहृरन्तु” स्था० ६ ग० ।

उवहृसिप-उपहृसित-न० उप-हृस्-भावे-क्त० उपहासे, निन्दा-
सूक्ते हासभेदे, वाच० । हास्येष्टाकरणे, तं० ।

उवहाजोग-उपधायोग-पुं० मायाप्रयोजनं, “गुर्वनुक्षोपधायोगो-
द्युपायसमर्थनम्” उपधायोग इति । उपधा माया तस्या
योगः प्रयोजनं सा च तत्तत्प्रकारैः सर्वथा परैरनुपग्रह्यमाणैः
प्रयोज्या । ते च प्रकारा इत्थं धर्मविद्दौ प्रोक्तास्तथा ।

उःस्वभादिभ्यस्तमिति उःस्वभस्य खरोऽनुमद्विचारोहणादि-
दर्शनरूपस्य । आदिशब्दात् मानुमद्विदिविपरिताडोक्तना-
दिप्रतिग्रहः । तस्य कथनं गुर्वर्थादिनिवेदनमिति । ध्रु० ३ अधि० ।

उवहाण-उपधान-न० उपधीयते शिरोऽत्र उपधा-आधारे ल्यु-
ट् । इंसरोमादिपूर्णे उच्छ्रायके, वृ० ४ उ० । “पूयादिपुंसे शिरो-
वहाण मुहाणगम्” नि० चू० १२ उ० । कर्मणि घञ् । प्रणये, हेम०

विशेषेण प्रणये, विव्रवः । जावे, ल्युट्, समीपस्थाने, न० ।
करणे ल्युट्-उपधानसाधने, मन्त्रे, पुं० वाच० । मोक्ष-
प्रत्युपसामीप्येन धर्मानि उपधानम् । अनशनादिके तपसि,
सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० । स्था० । आच० । पं० व० । उप समीपे
धीयते क्रियते सूत्रादिकं येन तपसा तदुपधानम् । प्रय० ६ द्वा० ।

उपध्याति पुष्टिं नयति अनेनेत्युपधानम् । व्य० प्र० १ उ० ।
अङ्गोपाङ्गानां सिद्धान्तानां पठनारधनार्थमाचारलोपवासनिर्वि-
कल्पादिवक्त्रेण तपोविशेषे, वक्त० ११ अ० । उपधीयते उपहृज्यते
भूतमनेनेति उपधानम् । चारित्र्योपहृजनहेतौ श्रुतविषये उपचारे,

पंचा० ए विव० । स्था० । द० । दशा० । विनयवहुमानाज्यां
चतुर्भङ्गोपध्याति उपधानम् । तपसि, ग० १ अधि० । ध० ।

उपधाननिकेपचिकीर्षयाऽऽह ।
नामं ठवणुवहाणं, दब्धे जावे य हां नयव्वं ।

एमेव य सुत्तस पि, निक्खेवो च उव्विहो होइ । १२६८ ॥
नामोपधानं स्थापनोपधानं उच्योपधानं भावेोपधानं च । श्रुत-
स्याप्येवमेव चतुर्धा निक्षेपस्तत्र उच्यश्रुतमनुपयुक्तस्य यच्छ्रुतं
उच्यार्थं वा यच्छ्रुतं कुप्रावचनिकश्रुतानि चेति । उच्यश्रुतं प्राव-
श्रुतं त्वङ्गानङ्गप्रविश्रुतविषयोपयोगस्तत्र सुगमनामस्यापनाव्यु-
दासनं उच्योपधानप्रतिपादनायाह ॥

द्वुवहाणं सयणं, जावुवहाणं तवो चरित्तस ।
तम्हा उनाएदंरण, तवचरेणोहागारं तु ॥ १२६९ ॥

उप सामीप्येन धीयते व्यवस्थाप्यत इत्युपधानम् । उच्यभूतमुप-
धानं उच्योपधानं तत्पुनः शय्यादौ । सुखशयनार्थं शिरोऽवष्टम्भव-
स्तु । भावोपधानमिति प्रावस्योपधानं जावोपधानं तत्पुनर्ज्ञानं
दर्शनचारित्र्याणि तपोवासबाह्याभ्यन्तरे तेन हि चारित्र्यपरिणतभा-
वस्योपष्टम्भनं क्रियते यत एवं तस्मात् ज्ञानदर्शनपञ्चरूपैरिहा-
धिकृतमिति गाथार्थः । किं पुनः कारणं चारित्र्योपष्टम्भकतया
तपोभावोपधानमुच्यत इत्याह ।

जह खलु मइं वत्थं, मुज्जइ उद्गाहाणहिं दब्धेहिं ।
एवं भावुवहाणे-णुपुक्कण कम्ममडविहं ॥ ३०० ॥

यथेयुद्गाहरणोपन्यासायैः यथैतत्तथाऽन्यदपि उच्यमित्यर्थः ।
खलु शब्दो वाक्यालंकारे यथा मञ्जिनं वल्लमुदकादिनिर्जडैः शु-
द्धिमुपयात्येवं जीवस्यापि ज्ञानोपधाननूतनं स बाह्याभ्यन्तरेण
तपसा अष्टप्रकारं कर्मं शुद्धिमुपयातीत्यस्य च कर्मक्षयहेतोस्तपस-
उपशानश्रुतत्वेनात्रोपात्तस्य तत्त्वभेदपर्यायैर्व्याख्येति कृत्वा पर्या-
यदर्शनायाह । यदि वा तपोनुष्ठानेनापादितं अवधूतनादयः क-
र्मापगमविशेषाः सम्भवन्तीत्यतस्तान् दर्शयितुमाह ।

ओहण एधुवणनासण-विणासणज्जवणखवणमोहिकरणं ।
ध्वेण जेयण फेडण, रुढणं धुणणं च कम्माणं ॥

तत्रावधूतनमपूर्वकरणेन कर्मग्रन्थेर्भेदापादनं तत्र तपोऽन्यत-
रभेदसामर्थ्याद्भवतीत्येषा क्रिया शेषध्वज्येकादशसु पदेशेष्वा-
योज्या तथा धूतनं भिन्नप्रत्येनानिवृत्तिकरणेन सम्यक्त्वावस्था-
नम् । तथा नाशनं कर्मप्रकृतेः सित्तुकसंक्रमेण प्रकृत्यन्तरगम-
नम् । तथा विनाशनं शैलेश्यवस्थायां सामस्येन कर्माभावा-
पादनम् । तथा ध्यानपनुपशमश्रेण्यां कर्मोदुद्वलक्षणविध्या-
पनम् । तथा कृपणमप्रत्याख्यानादिप्रक्रमेण क्षपकश्रेण्यां मोहा-
द्यभावापादनम् । तथा शुद्धिकरमित्यनन्तानुबन्धिक्रयप्रक्रमेण
क्षान्तिकसम्यक्त्वापादनम् । तथा छेदनमुक्तरोक्तशुभाध्यव-
सायोरोहणान् स्थितिहासजननम् । तथा भेदनं बादरसम्प-
रायणां संज्वलनलोभस्य खण्डशो विधानम् । तथा (फेडण्ति,
अपनयनं चतुःस्थानिकादीनामशुभप्रकृतीनां रसतस्तत्त्वविद्या-
नापादनम् । तथा दहनं केवलिसमुदात्तानामिना वेदनीयस्य
भस्मसात्करणे शेषस्य च दग्धरज्जुतुल्यत्वापादनम् । तथा
धावनं शुभाध्यवसायान्मिथ्यात्वपुद्गलानां सम्यक्त्वभावसं-
जननमिति । आच० १ श्रु० ६ अ० १ उ० ।

तं दब्धे जावे य, दब्ध उवहागगादिजाव र्म ।

होमःपरम्यणधराणी, उवहाणं जतय त्रं सुत ॥

आगहैपगागाढे, गुरुलहयाणादि सगडपिता ॥ १५ ॥

दुष्ठा गतो दुग्गा वा गती दुग्गति दुःखं वा जंसे विज्जति गतीए पसा मई दुग्गती विषमेत्तर्ये । कुम्भिता वा गतिदु-
र्गतिः अणभिलासियथे दुस्सदे । जहा दुग्गो सा य नरगगतो
नियगती वा । पतरणं पातः तीए दुग्गतीए पतन्तमपणं जेण
धरेति तं उवहाणं भणति तं च जत्थ जत्थत्ति एस्स सुत्तचित्ता
जत्थ उद्देसगे जत्थ अज्झयणे जत्थ सुयक्खं धे जत्थ अगे
कालुकालियअगणाणेसु नेया जमिति जं उवहाणं णिव्वित-
तादि तं तत्थ तत्थ सुत्तं श्रुते कायव्वमिति पक्कमे संभवति ।
आगाढेत्ति जं च उद्देसगादीसुत्तं भणियं तं सव्वं समासओ
दुविहं भणति । आगाढं अणगाढं वा तं च आगाढसुयं भग-
वत्तिमाद् अणगाढं आचारमाति । आगाढं उवहाणं कायव्वं अ-
णागाढे अणगाढं जो पुण विवज्जासं करेति तस्स पच्चित्तं
भवति आगाढं वा अणगाढे वा आणा अणवत्थमिच्छत्तविरा-
हणा य भवति पत्थदिट्ठो असगडपिया को सो असगडताते ।
अप्पती भणति । गंगातीरे एगो आयरिओ वायणापरिस्संतो
सज्झाप वि असज्झायं पोसेति एवं णाणंतरायं काउण्ण देव-
लोगं गओ तओ चुओ आभीरकुले पचायाओ भोगे सुज्जति
धूया य से जाया अतीव रुववती ते पव्वंतिया गोयरियाप
हिराण्णिते तस्स य सगडं पुरतोवच्चति सा य से धूता सगडस्स
तुडे डिता तीसे य दरिसेणत्थं तरुणेहिं सगडाणि उप्पहेण
पेरियाणि भग्गाणि य तो से दरिसेण लोणेण णामं कतं अ-
सगडाए पिआ असगडपिया तस्स तं चेव वेरमं जातं दरियं
दाउं पव्वत्तो पडिओ जाव चाउरंगि जं असंखए उद्दिष्टे
तस्साणवरणं उदिशं पढंतस्स नड्ढाति छुडेण अणुसव्व इति
भणिए भणति एयस्स को जोगो आयरिया भणति जाव
णछाति ताव आयंविळं तहा पडिगे बासविज्जा बारसंहि
वरिखेहि आयंविळं करेतुं पडिया तं च से णाणवरणं खीणं
एवं समं आगाढजोगो अणगाढजोगो वा अणुपालेयव्वोति
उवहाणत्ति दारं गयं । नि० चू० १ उ० । द० । व्य० ।

एव तु समणुचिषं, वीरवरेणं महाणुजावेणं ।

जं अणुचरित्थं धीरा, सितमउलं जंति निव्वानं ॥ १६ ॥

एवमुक्त्वभिधाना भावोपधानं ज्ञानादितपो वा वीरवर्द्धमान-
स्वामिना स्वतोऽनुष्ठितमतोऽप्येनापि सुमुक्तुलैतदनुष्ठेयमिति
निर्युक्तिगाथायैः समासः । आचा० १ श्लो ए अ० १ उ० (तच्च
अनिश्चितं कर्त्तव्यमिति अणुस्तिस्त्रोवहाणशब्दे उक्तम्)

पञ्चमङ्गलस्योपधानकर्त्तव्यतामाह ।

एएसि अट्टएहं पि पयाणं गोयमा जे केइ अणोवहाणेणं
सुपसत्थं नाणमहीयंति । अज्झावयति वा अहीयंति वा
अज्झावयतेइ वा समणुजाणंति तेणं महापावकम्मे महती
सुपसत्थनाणस्सासायण पकुर्वंति । से भयवं जइ एवं ता किं
पंचमंगलस्स ण उवहाणं कायव्वं गायमा ! पढं नाणं
तओ दया एय सव्वजगज्जीवपाणभूयसत्ताणं अत्तसम-
दरिसिचं सव्वजगज्जीवपाणभूयसत्ताणं अत्तसमंदसणाओ
य तंसि चेव संवट्ठणपरियावणकिलावणोदवणाइं दुक्ख-
पायणजवविज्जाणं ततो अण, सत्राउ य संबुडा सव्वदा

रत्त संबुडा सव्वदा रत्तेणं च दमोपसमो तओ य समसत्तुमि-
त्तपक्खयाए य अरागदोसत्तं तओ य अकोहया अमा-
णया अमायया अलो नया अकोदमःखमायालोभयाए य
अकमायत्तं तओ य सम्मत्तं सम्मत्ताओ य जीवाइपय-
त्थपरिचाणं तओ सव्वत्थ अप्पडिक्खा तं ऐयं अन्नाण-
मोहमिच्छत्तकखं तओ विवेगो विवेगाओ हेयउवाएय-
वत्थूयियालणे गंतव्वत्तकखत्तं तओ य अट्ठियपरिआओ
दियायरेण य अच्चंतमज्जजमो । तओ य परमपवितुत्तम
खंतादिदमविह अट्ठिसालत्तणं धम्माणुट्ठाणिककरणका-
रवणानत्तचित्तया । तओ य खंतादिदमविहअट्ठिमा-
लक्खणधम्माणुट्ठाणिककरणकारवणानत्तचित्तयाए य सं-
वुत्तमा खंती सव्वुत्तममि उ तं सव्वुत्तमं अज्ज-
विभावितं सव्वुत्तमं सव्ववन्तं तरं सव्वसंगपरिआं सव्वु-
त्तमं सव्ववन्तं तरदुवाजसविहं अचंचोरीरगगकटतवच-
रणानुट्ठाणाभिरमणं सव्वुत्तमं सत्तरमविहकसिणसंज-
माणुट्ठाणपरिपान्नेकवत्तलक्खत्तं सव्वुत्तमं सव्वगिरणं
उक्काहियं अणुण्हियव्ववोरियपुरिसक्कापरकमपरितोलाणं
च सव्वुत्तमुत्तमज्जाणसज्जिलेणं पावकम्ममन्नेवप-
क्खान्नाणंति । सव्वुत्तमुत्तमं आकिचणं सव्वुत्तमुत्तमं
परमपवितुत्तमसव्वजावभावंतरं हियं सुक्खसव्वदोसविष्णु-
क्खवगुत्तिसणाहअट्ठारसपरिहारस्फारपरिवेडियसुद्धरयो-
रवंजवधारणंति तओ एणमिं चेव सव्वुत्तमा खंती मव्व-
अज्जवमुत्ती तवसंजमसव्वसोय आकिंचणसुद्धरवंजवय-
धारणं समुट्ठाणेणं च सव्वसमरंजविवज्जाणं तओ वि य
पुडविदगागणिवाउवणस्सइविति च उपवंदियाणि तहेव अ-
जीवकायसंरभसमारंजराणं च मणोवडकायतिणं तिवि-
हं तिविहेणं सोइदिय, दिसंवरण आहारादिसत्ताविप्पजडता-
एवोसिरणं तओ य अट्ठारससीलंगसहसधारणेणं च अ-
खजियअखंनिय अमिजियअवएहियसुद्धसमुग्गयरविचित्ता-
जिगहनिव्वहणं जयसुरमाणुतिरिच्छंश्रियघोरपरीस-
हांअसगाहियासणं समकरणेणं तओ य आहारायाइ-
पमिसासु महापयंतं तओ निप्पन्धिकम्मतरिया निप्पन्दि-
कम्मतरिमत्ताए य सुक्कजाणे निप्पकपत्तणं तओ य अणा-
इभवपरं परसंचिय अरोमकम्मट्टए सिक्खयं अणंतनाणंदसण-
धारित चउगइजववारिगउनिफनं सव्वदुक्खविमोक्खं मो-
क्खगमणं च तत्थ अनिट्ठममजरारणाण्डभया उगिट्ठ-
विओ य मंताउग्गेअयासज्जायज्जाणमहाविदेयणारो-
गसोगदादिदुक्खजवयवमणस्स तं तओ य एणंति य अचंचितं
शिवमयन्नमक्खयं धुवं परमसासयं निरंतरं सव्वुत्तमसो-
क्खंति ता सव्वमेवेयं नाणाउ पवत्तेज्जा ता गोयमा ! एणं-

तियं अर्चयितुपरमसामयधुवनिरंतरसञ्चुत्तपसोक्त्वर्खुणा
पदमपरमेव तावापरेणं सामाड्यमाइन्नोगविंदुसारपञ्चवसाणं
दुवात्रमंगं सुयनाणं काङ्क्षं विद्यादिजहुत्तविहणोवहाणाणं
हिंसादीयं च तिविहं तिविहणं परिक्रमेण य सत्वेजणमता
विंदुपयक्खराणुसुगं पयच्छेद्योमवच्छयाणुपुविण्ववाणुपु-
विअण्णाणुपुव्वीए सुविमुच्छं आचारिकायएणा पगत्तेणए
सुविन्नं तं च गोयमा ! अगिहणोरेसुविच्छन्नचरमां हिमि-
य सुंदरवगहं सयलमेवखपरमहेउज्जुं च तस्स य सयन्नसो-
क्खहेउज्जयाओ न इहदेवया नमुकारविरहिणं केइ पारं
गच्छेज्जा इहदेवयाणं च नमुकारं पंचमंगलमेव गोयमा !
णोणमन्नंति ता णियमओ पंचमंगलस्सेव पदमे ताव विण-
ओवहाणं कायव्वति । से भयवं कइए विहीए पंचमंग-
लस्स णं वि ए उवहाणं कायव्वं गोयमा ! इमाए विहीए
पंचमंगलस्स एं वि ए उवहाणं कायव्वं तंजडा सुपसत्थे
चेव सोहणतिहिकरणमुहुत्तनक्खत्तजोगन्नगसमीवन्नवि-
प्पमुकजायाईमणा संक्रेण संजायमव्वसंवेगमुत्तिव्वतरमहं-
तुहंसंतमुहज्जवमायाणुगयजत्तं । बहुमाणपुव्वं णिस्सियाण-
दुवात्रसभचाट्टिणं चेइयाए जंतुविरहिओ गोयमा !
से जाचिभरन्नज्जहुसियससीसरोमावन्नोपपुद्धनयणस्य-
वत्तपसंतसामथिरदिहं एवणवसंवेगसमुच्छलंतंजायवहन्न-
घणनिरंतरअचित्तरपरमुहपरिणामविसेसुद्धसियमजीववीरि-
याणुसमयविविच्छंत्वपमोयसुविमुच्छसुनिम्मन्नविमलथिरदह-
यरंतरकरेणं खित्तिणिइयजाणुणिसियउत्तमंगकरकमन्नम-
उल्लसोहंजक्षिफुभेणं सिरिउमवाइपरवरभम्मतिदययरपडि-
मा विवविणिवेसियनयमाणामम्मत्तगयवसाणं समयदह-
चरित्तादिगुणसंपउववेया गुरुसइत्थणुद्वणकरणेक्खद्धन्नक्ख-
तवाहियगुरुवयणविणिग्गयं विणयादिवहुमाणपरिउसा-
णुकंपोवत्तल्लं अणोगसोगमंतावुव्वेगमडवाहिवेयणोयोरु-
क्खदादिहिकिन्नेमगेगजम्मज्जरापरणगवभविनासाट्टुहसावग-
गाहभीमभवोदहितरंटाजूनं इणमो मयन्नगममज्जवत्तगस-
मिच्छत्तदोसोवद्विसिद्धुत्तं परिकप्पिय उ भणियं अग्रद-
माणअसेसहेउदिहंतजुत्तविच्छंमणिकपचलपोहसम पंचमं-
गल्लमहासुयक्खधम्म पंचज्जयणोगचलापरिक्खित्तसम पवरप-
वणदेवयादिइत्थमसातिपदपरिच्छिन्नं गलावगसम तक्खर-
परिमाणं अणंतगपज्जवत्थपमाहगं सव्वमज्जामंतपरवज्ज-
णं परमवीयचूयं नमो अरिहंताणंति । पदमजयणं अहिज्जे-
यव्वं । तदियहे य आर्यविलेणं पारियेव्वं तहेवय वीयदिणे
अणोगाइमगुणंमंपउववेयं अणंतगज्जयित्थपसाहगं अ-
णंतं तेषेव कमेणं दुपरिच्छिन्ने गालावगपंचक्खरपरि-
माणं नमो सिद्धागति वीयमज्जयणं अहिज्जेयव्वं । तदियहे

य आर्यविलेणं पारियेव्वं । एवं अणंतगज्जयित्थ व कम्मेषं
अणंतरतुच्छपसाहगंति पदं परिच्छिन्ने गालावगमत्तक्ख-
रपरिमाणं । एमो आर्ययिसणंति तदयमज्जयणं आ-
र्यविलेणं अहिज्जेयव्वं । तद्वा य अणंतरतुच्छपसा-
हगतिपयपरिच्छिन्ने गालावगसत्तक्खरपरिमाणं नमो उ-
वज्जायाणंति चउत्थमज्जयणं अहिज्जेयव्वं । तदियहे
य आर्यविलेणं पारियेव्वं । नमो लोए सव्वसाहूणंति पंचम-
ज्जयणं पंचमादिणे आर्यविलेणं तदेव तमत्याणुगमियं ए-
कारसपयपरिच्छिन्नयितावगतिचीसक्खरपरिमाणं “एमो
पंचनमोकारो सव्वपावप्पणसणो । मंगलाणं चसव्वेसि पदमं
हवइ मंगलमिति” चूलंति हसत्तट्टमदिणे तेषेव कम्मवि-
जाणेण आर्यविलेहिं अहिज्जेयव्वं । एवमेवं पि च मंगल-
महासुयक्खवं सरवन्नयेरिहियं पयरकरविद्धमताविमुद्धं गुरु-
णोववेयगुरुवहं कसियमहिज्जिजाणं तद्वा कायव्वं जडा
पुव्वणुपुव्वीए पच्छाणुपुव्वीए अण्णाणुपुव्वीए जीहग्गो
तरेज्जा तओ तेणोवाणंतरज्जयित्थिहिकरणमुहुत्तनक्खत्त-
जोगन्नगसमीवन्नजंतुविरहिज्जगामवेलाइयां जग्गई कम्मेषं
अट्टमजत्तं समणुज्जाणवित्थं गोयमा ! महया पव्वेण
सुपरिफुल्लं णिउणं असदिहं सुत्तयं अणोगहा सोज्जाव-
धारेयव्वं एयाए विहीए पंचमंगलस्स णं गोयमा ! दिणउवहा
ए कायव्वो (महा०) से जयवं सुदुकरं । पंचमंगलमहासु-
यक्खंधस्स वि ए उवहाणं पन्नं महती य एसा णियंतणा
कई वा लेहं कज्जई गोयमा ! जेणं केई ए इच्छेज्जा एय
नियंतणं अविणिणं चेव पंचमंगलाई सुयनाणं महिज्जणे
अजाविई वा अज्जावयमाणस्स वा अणुत्तं वा पयाइ से
ए ण भवेज्जा पियधम्मणे हवेज्जा ददधम्मणे भवेज्जा
भत्तीजुए हील्लिजा सुत्तं हील्लिजा अत्थं हील्लिजा सुत्त-
त्यउभए हील्लिजा गुरुजणं हील्लिजा सुत्तत्थोचए जेएव
गुरुं सेणं आमाएज्जा अतीताणाययव्वमाणे तित्थयेरे आ-
साइज्जा आर्ययित्थवज्ज्हायसाहुणे जेणं आसाइज्जा सुय-
णाणमरिहंतसिद्धसाहु से तस्स एं मुच्छीसुयान्नमणंतसं-
सारसागरमाहिंममाणस्स तासु तासु संकुडवियक्षासु सुन्न-
सीइन्नक्खपरिमंखणासु सीओमिणस्सिजोणीसु तमि-
स्संधयारउग्गं धामिज्जिलीणरवारसुतोच्चंभंजपडहत्थव-
सुत्तवयपूयदुदिणविचिरुहिरविद्वन्नखद्वउहंसणंवावापक-
वीजत्थयोरगव्वनवासु कुरुकदकटं चलचन्नलस्स टल-
टलटलस्स रज्जंतसंपिडियंमंगसस सुइयं नियंतणा जेज्जं
एयंविहं फासेज्जा । नो एं मणयं पि अइयरज्जा । महा० ३ ओ ।
थोहीरवित्तयसुरं प्रति उपधानमाहारापणयोः किं फलमुद्दिश्य
कतंयता यत्र च साधर्मिता तदपि शास्त्रं व्यक्या प्रसादं मि-
ति प्रश्नः उत्तरमुपधानमाहारापणयोः किं फलमुद्दिश्य कतंय-

ता यत्र च साऽभिहित्वाऽस्तीत्यत्र उपधानवहनं श्रुतापधाननिमित्तं मात्रारोपणं तु तपस उपापनार्थं महाविशीथदिशास्त्रे वक्तुमस्ति । श्रीहोत्रविजयं प्रति जिह्वासागणिकृतप्रश्नो यथा । तथाऽविश्वैत्रमासाध्यायिके सप्तम्यष्टमानवमीदिनत्रयमुपधानमध्ये आयाति न वा तथाऽविश्वत्रैयमासाध्यायिकविनत्रयमुपधानतपोविशेषेषु लेख्यका नायातीति वाच्यम् । गुणविजयगणिकृतप्रश्नो यथा । उपधानवाहिनः श्राद्धादेरकालसंज्ञायां जलशौचाद्विचित्रिः किं निशायामपि स्थानं वेति । अत्रोत्तरम् स्वकायादिना नीतेनोष्णोदकेन शौचाद्विधिर्धानं युक्तिमदिति । जेसलमेरुसंघटनप्रश्नो यथा । तथा केनचिदुपासकेन चत्वार्युपधानान्युद्वाहानं जव-
ति तन्मध्ये प्रथमोपापनागम्य द्वादशवर्षातिक्रमे प्रथममेवोपधानं पुनरुद्वाह्य सा मात्रां परिदधाति उत चार्वायपीति । उत्तरम् । प्रथमोपापनागम्य द्वादशवर्षातिक्रमे पुनस्तस्मिन्नुद्वाहे माला परि-
हिता शुद्ध्यति । अथ यदि मनः स्थाने तिष्ठति तदा चत्वार्यपि पुनरुद्वाह्य मालां परिदधाति ॥ १ ॥ तथा उपधाने बाह्यमाने तपो-
दिने यदि कल्याणकतिथिरायाति तदा तैवेवोपासेन सरति चतान्याऽध्वकः ततो विज्ञेयते इति प्रश्ने उत्तरम् उपधानतपो-
दिनानिः कल्याणकतिथ्यागम्ये नित्यन्विततपस्तथा तैवेवोपा-
सेन सरति । १२ । द्वीपवादिप्रश्नप्रश्नो यथा । तथोपधानपूर्णा-
भवनानन्तरं तपोवासरे उत्तचित्तुं कल्पते वेति । अत्रोत्तरम् । उ-
पधानपूर्णाभवनानन्तरं तपोवासरे नोत्तचित्तं तथाविधकारणे गी-
तायां श्राप्यं कमुत्तरं एकान्तेन निषेधो ज्ञाते नास्तीति । तथोपा-
नवाचनानमस्कारं विना दीयते उत तत्पुर्विकेति । उपधानवाचनां
भविजयदानसूर्या नमस्कारं विनैव दत्तवन्तो वयमपि तथैव
दद्ये इति । १३ । तथोपधानवाचनां पारणादिने दीयते न वा ।
तथोपधानवाचनां प्रातः संख्यायां च दीयते न वा इति । उपधान-
वाचनां तपोवासरे पारणादिने वा दत्ता शुद्ध्यति तथोपधानवा-
चनां आचामासैकाशनकरणानन्तरं संख्यायामपि दत्ता शुद्ध्यति
परं प्रतिदिनक्रियमाणसंख्यासमयक्रियां पश्चात् क्रियते । १४ ।
तथा चतुर्मासकमध्ये मात्रारोपणनदी कुतः प्रभृति विधायीते इति ।
चानुर्मासकमध्ये तुरीयवतमात्रारोपणनदी विजयदशम्यनन्तरं
भवतो द्वादशवतनन्दी त्वयौगपि भवन्ती इत्येते इति । १५ ।
तथोपधानमध्ये आर्द्रशाकलक्षणं कल्पते न वा । तथा विलेपनम-
स्तकतैलप्रेषादिकं कल्पते न वेति । उपधानमध्ये सांवेतमाद्र-
शाकलक्षणे रीतिर्नास्ति तथा विलेपनस्तकतैलप्रेषादिकं यति-
यस्त्वं न वाञ्छति अन्यः कश्चिदत्र नृकिं करोति तदा निषेधो
नास्ति । ३० । तथा आचक्राविकाणां नन्दीसूत्रध्वजं " नाणं
पंचविहं पवस्तं " इत्यादिरूपं नमस्कारव्यरूपं वा क्रियते न वा ।
अदिकआविकाणां नन्दीसूत्रं नमस्कारव्यरूपं ध्राव्यते इति । ३१ ।
तथोपधानवाचनां श्राद्धाः श्राद्धश्च ऊर्ध्वस्थानेन शृण्वेव्युपदिश्य
येति । उपधानवाचनां श्राद्ध ऊर्ध्वस्थानेन शृण्वेव्युपदिष्टास्तु
चैत्यवदमुद्रयति । ३२ । ह्रीं ३३० । जवे द्युदर-धत्ता, सम्म० ।
तथा पौषधकरणात् पूर्वं स्वाध्यायः कृतो देवाश्च वन्दितस्तदा
पश्चात्पौषधकरणे उपधानप्रवेशे वा पुनरपि स्वाध्यायदेववन्दना-
दि करणीयं नवेति प्रश्नः पौषधकरणात्पूर्वं स्वाध्यायदेववन्दना-
दि कृतं स्यात्तदा पश्चादपि तैव सरतीति (सेन० २ उद्वा० १०२८ प्र०)
सामाजिकविययनादीनां कान्युपधानानि धामस्थानां परस्यायु-
योजने किं प्रतिवचः प्रदीयते इति प्रश्नः अत्रोत्तरं महाविशीथ-
नैत्यवन्दनमुद्राणाम्योपधानान्युत्तानि सन्ति न तु सामाजिकाध्य-
यनादीनां यथोपधानमन्तराऽपि सामाजिकादीनां पठनं तत्र जी-

वच्छहारः संप्रदायश्च प्रमाणं यदुक्तं श्रावकाः पञ्चनमस्कारा-
दिक्रियत्सूत्राणि विमुच्य शेषे सामाजिकादिपरुजीवानिकान्तं सू-
त्रमुपधानमन्तरं यत्पठन्ति यच्चाल्लोतुपधानतपोसाऽपि प्रथमं
नमस्कारादिकृतं जीवद्वयवहारासंप्रदायश्च प्रमाणमिति सं-
भाव्यत इति विचारानुसंगे प्रश्नः आक्षप्रतिक्रमणविचाररूपे पठ-
द्वारं इति (प्रश्न० २८) तथा मौलविचित्रोपधानवहनं श्राद्धा
अस्वाध्याय दिनत्रयसत्कृतपः प्रवेदनं च लेख्यकं समायाति न
वेति प्रसाद्यं पूर्वं तु तपो न यातीति श्रुतमस्तीति प्रश्नः । अत्रोत्तर-
म् अस्वाध्यायदिनत्रयसत्कृतपः प्रवेदनं च न यातीति वृद्धवा-
होऽत एव पौरुशदिने वाचनां प्रदीयमानाऽस्ति वाचनानन्तरं च
प्रवेदनरहितं पौषधत्रयं कार्यते इति (प्रश्न० ३४) तथा उपधान-
चतुष्टयस्य मात्रारोपणस्य चान्तरकाक्षः कियामिति प्रश्नः । अ-
त्रोत्तरम् । मुख्यवृत्त्या प्रथमोपधानप्रवेशानन्तरं द्वादशवर्षा-
तिक्रमे चतुष्टयं गच्छति तेन ततोऽर्वांगेव मात्रारोपणं विधेय-
मिति । श्येन० १ उद्वा० ८३ प्रश्न० । तथा षष्ठोपधानप्रवेशे अ-
द्यदिन एव मालापरिधानेन प्रथमां वाचनां दत्त्वा मात्रारिधा-
प्यत उत पूर्वे तत्तपसि मालापरिधानानन्तरमाद्यवाचनां दीयत
इति प्रश्नः । अत्रोत्तरं षष्ठोपधानप्रवेशादिने प्रवेदनकं प्रवेद्य
प्रथमां वाचनां दत्त्वा समुद्देशादिक्रियां कारयित्वा मात्रा
परिधायत इति । श्येन० २ उद्वा० ८३ प्रश्न० । तथा धाव-
काणामुपधानवहनं विना नमस्कारादिपठनं शुद्ध्यति न वेति-
प्रश्नः । अत्रोत्तरम् तथा यतीनां योगवहनं विना सिद्धान्तवाचन-
पाठनादि न शुद्ध्यति तथोपधानतपोऽतः श्राद्धानामपि नमस्का-
रादिसूत्रगणगणनादि न शुद्यति यदुक्तं महाविशीथे " सेम-
यवं सुदुष्करं पंचमंगलमहासुखं प्रसन्नं विणश्रोवहाणं पञ्चतं
पसा निश्रंणगा कर्हं वा वेहिकिज्जं गोमया " जेण केण न इ-
च्छेज्जा एयं नियंतणं अविणओवहाणेण पंचमंगलास्सु अश्राणम-
हिज्जई अज्जावेइ वा अज्जावयमाणस्स वा अणुअणयाइ से णं न
भवेज्जापि अधम्मं न इवेज्जा दधम्मं न इवेज्जा भविज्जुए ही-
ज्जिजा अर्थं हीज्जिजा सुत्तथोमए हीज्जिजा गुरुजेण हीज्जिजा सुत्तं
जाव हीज्जिजा सुत्तं हीज्जिजा सुत्तथोमए हीज्जिजा गुरु जेण
हीज्जिजा सेणं आसापेज्जा अतोताणामयवदुमाणे तित्थयेरे आसा-
पेज्जा आयरिअं उवज्जायसाहुणे जेणं आसापेज्जा सुअणामेरिदं-
तलिच्छाहु सेससस णं अणेतसेसारसागरमाहिडंमाणस्स तासु
तासु सुअणविअसासु (६ प्र०) चुलसीतिक्कवपरिसेकदासु सीओ-
सणामस्स जेणोसु सुहरनिधत्ता " इति " परं येन प्राग्नमस्कारा-
दिसूत्राण्यर्थानि तेनापि यथायोगं निर्लिख्यमेवोपधानानि
विधिनाऽवश्यं वहन्ति यानि संप्रति तु द्रव्यैकवकाशापेक्षया
ब्राह्मणानां विज्ञानाचरणयोपधानतपो विनाऽपि नमस्कारादि-
सूत्रपाठविनयनं कार्यमाणं इत्येते आचरणयाश्च लक्षणमिदं
कल्पमात्रेण उपदेशदत्तं च यथा " असदेण समइसे, ते कथं य
केणई असावयसे । न विद्विअमसमेहई, वहुमणुमयंमसावयसे " ।
१ । आचरणा च जिनाज्ञा समानैव यद्विहितं भाष्यादैः " असदाइ-
आणयज्जं, गीअथ अचारिअंमिमज्जन्था । आयरणा विहुआणत्ति,
वयणआ सुअहुमज्जं १ इति " चैत्यम् (६ प्रश्न०) तथा गुरुसमीपे
उपधानादिक्रियां कृत्वतः श्राद्धादेरन्तरावश्यस्थापनायां गुरोर्भा-
न्तरावे पञ्चैक्यगमने अत्र भवति न वेति प्रश्नः । अत्रोत्तरम्
अत्र ज्वतीति (१७ प्रश्न०) तथा तृतीयोपधानं तपसः कृत्वा
मणानि दायते तत् कुत्र विधिः प्रवेस्तीति प्रश्नः । अत्रोत्तरं
तृतीयोपधाने तु तद्विधिदशकपत्रादैः सत्कृमाभ्रमणदानवि-

धानं न दृश्यते तथापि श्रीपरमगुरुणामनुशिष्टिरस्ति यतोऽग्रे
मात्राधपनसमये तेषां समुद्देशानुक्तयोर्विधीयमानत्वादुद्देशोऽपि
कर्तव्य इति तत्सप्तकमाश्रमगणानि देयानीति (१७ प्रश्न०) तथा
कृत्वि कक्षापधानवहनानन्तरं परमासमध्ये मात्रापरिधापनं शु-
क्यति किं वा एवमासानन्तरमिति प्रश्नः अत्रोत्तरं तच्छ्रुतानन्तरं
परमासमध्ये एव मात्रापरिधापनं शुद्धतत्त्वकान्तो ज्ञातो ना-
स्ति परं न्यतिरं परिधाप्यते तदा वरमिति (११० प्रश्न०) तथा-
ग्निक्रियास्योपधाने उच्चरितपञ्चमीतपसां षष्ठदिने पञ्चमीस-
मेति तदा पञ्चम्युपवासं कृत्वा सप्तमदिन आवाधुं करोति किं
वा षष्ठं करोतीति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् सप्तमदिन उपवासस्याव-
श्यककरणायैव षष्ठं करोति शक्यभावे तदनुसारण्योप-
धानप्रवक्तुं करोति (१३४ प्रश्न०) तथा उपधानोत्तरणाद्विनश्य
प्रकृते दिने योगोत्तरणविवेकप एव कृतं विलोक्यते किं वा
एकाशकपारणकेऽप्युत्तरितुं कल्पते न वेति प्रश्नः । अत्रोत्तर-
माह एकाशनादिपारणकेऽप्युत्तरयितुं कल्पते न तु योगादि-
वचनोपेत्यम् इति (१६४ प्रश्न०) तथा पण्डितकनकविजयगणि-
कृतपञ्चस्तदुत्तरं च यथा वृद्धविध्युपधानवाहकस्य कृतचतु-
र्विधाहारोपवासस्य संध्याप्रत्याख्यानवेलायां संध्याप्रत्या-
ख्यानं गुरुसमकं कर्तव्यं न वेति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् प्रातः
कृतचतुर्विधाहारोपवासस्य संध्यायामुपधानक्रियाकरणवेला-
यां पश्चात्प्रत्याख्यानं कृतं विलोक्यते उपधानमन्तरा तु संध्यायां
तत्स्मरणं विलोक्यते परं पुनः प्रत्याख्यानकरणविशेषो ज्ञातो
नास्तीति (३७६ प्रश्न०) तथाऽष्टपूर्वाधैरेक उपवास इत्यादि-
गणनया गणितं तपस्तृतीयपञ्चमोपधानमध्य आयाति न
वेति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् पञ्चमङ्गलमहाशुतस्कन्धः १ प्रतिक-
श्रुतस्कन्धः २ शकस्तवाध्ययनं ३ चैत्यस्तवाध्ययनं ४ नाम-
स्तवाध्ययनं ५ श्रुतस्तवसिद्धस्तवाध्ययनं चेति ६ षष्ठ्युपधान-
नि तत्र चतुर्थपष्ठे विना चत्वार्युपधानानि मूलविधिनापरवि-
धिना बोद्धमानानि सन्ति तत्रापरविधावप्रतिः पुरिमधैरेक
उपवास इत्यादिगणना भवति तच्च मूलविधौ प्रयोजनभावा-
च्चतुर्थपष्ठयोर्मूलविधिनेवोद्घामान्वाचकणना प्रयोगजनास्तीति
(१७६ प्रश्न०) तथैकादशोत्तराध्ययनचतुर्दशसहस्रं १३१ पत्रे
“जोगवं उवहाणवं” इति द्वयमपि शिष्यस्योत्तमस्ति तत्कथं
शिष्यस्य आचर्य च कार्यत इति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् योगमनो-
बचनकायसम्बन्धित उपधानं तपोविशेष एतद् द्वयमपि मुनीना
मिवोत्तमस्ति आक्षानामुपधानेद्वाहनं तु महानिशीथाङ्गरप्रामा-
ण्यादेवति (१८६ प्रश्न०) अथ पण्डितकान्दगणिगणकृतप्रना-
स्तदुत्तराणि च यथा उपधानवाहिकाङ्गानि कल्पदिनप-
ञ्चकमध्ये उत्तरितुं कल्पते न वेति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् महत्कारणं
विना उत्तरितुं न कल्पते यदि च तथाविधकारणे उत्तरति
तदागमभङ्गजनं करोतीति (२०६ प्रश्न०) तथा उपधानाऽवाहिनं
पञ्चमङ्गलमहाशुतस्कन्धपाठे पविनायामनन्तसंसारवातिः फलं
तदाश्रयि किमादृश्यते इति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् उपधानावहने-
नन्तसंसारिता महानिशीथे उक्ता परं तत्सम्यगुत्तरमेतया श्रुतं
तेन यो नास्ति कस्सन्नुपधानं बोधुं निरपेक्षस्तस्य सेति हेयम्
(३३७ प्रश्न०) तथा अष्टाविंशतिदिनोपधाने पञ्चविंशदिनोपधाने
च मूलविधिना वदमाने कति दिनानि भवन्ति तथा तदुपधानद्व-
यात्कतिदिनेषु न्यूनपूतार्थे इति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् मूलविधिना
तद्ध्ये वदमाने दिनन्यूनाधिक्यं ज्ञात नास्ति तथा तदुपधाने
न्यूनादनेषु महत्कारणे संपृक्तं प्राप्तं जाते उत्तरतया दृश्यते

परं दिनसंख्या ज्ञाता नास्तीति (४४१ प्रश्न०) तथा कोऽप्युपधा-
नचतुष्कमुद्वाह्य मालां परिधाति तस्य समुद्देशानुहावस्था-
यामवशिष्टोपधानयोनां गृह्यते नवेति प्रश्नः । अत्रोत्तरम्
पक्षामप्युपधानानां समुद्देशानुक्तयोनां गृह्यते ह्ययावद्देशस्य च
पुरतोऽपि भवने न दोष इति वृक्षसंप्रदायः (४१७ प्रश्न०)
तथोपधानतपसि पूर्णं जाते शेषप्रवेदनेषु दिनवृद्धिर्भवति नवेति
प्रश्नः । अत्रोत्तरम् उपधानाद्यप्रवेदनेषु दिनवृद्धिर्भवति
(४१६ प्रश्न०) तथोपधाने पात्रोपवासं शुच्यति न वेति प्रश्नः ।
अत्रोत्तरम् तथाविधप्रकारेण तत्प्रस्थानं शुद्धति (इयेन० ३३७५०
४२५ प्रश्न०) तथोपधानवाचनाऽन्तर्गृहीतुं विस्मृता सा सायं
क्रियाकरणानन्तरं गृह्यतेऽथवा द्वितीयदिने यदि द्वितीयदिने
तदा स वासरः कृत्वा वाचनायां गण्यते इति प्रश्नः । अत्रोत्त-
रं प्रातरुपधानवाचनां ज्ञातुं विस्मृता सा संध्यायां क्रियाकर-
णाद्वर्गं गृह्यते तथाऽपि यदि स्मृता तदा द्वितीयेऽङ्गि प्रवे-
दनाद्वर्गं गृह्यते स वासरस्त्वप्रेतनवाचनामध्ये गण्यते इति ।
इयेन० ४ उल्ला० १२६ प्रश्न० ।

उवहाणपटिमा-उपधानप्रतिमा- स्त्री० उपधानं तपस्तेद्विषया
प्रतिमा । प्रतिमाभेदे, स्था० २ ग्रा० । तपोविषयसिद्ध्यर्थे, औ० ।
उवहाणवत्-उपधानवत्-पुं० उपधानं तपस्तद्विषयतयाऽसौ
उपधानवान् । तपोनिष्ठदेहे, उपधीयते उपधृ०यते श्रुतमनेनेति
उपधानम् । श्रुतविषयोपचारवति, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । स्था० ।
उपधानमङ्गोपाङ्गादीनां सिद्धान्तानां पाठनाराधनार्थमावास्तो-
पवासनिर्विकृत्यादिलक्षणं तपोविशेषः स विद्यते यस्य स उप-
धानवान् । सिद्धान्ताराधनतपोयुक्ते, “ वसे गुरुकुले एषिष्ठं,
जोगवं उवहाणवं । पियंकारे पियंवाई, स सिक्खं बहुमर-
हई ” उक्त० ११ अ० । सूत्र० ॥

उवहाणवीरिय-उपधानवीर्य-पुं० उपधानं तपस्तत् यथाश-
क्या वीर्यं यस्य स भवत्युपधानवीर्यः । सूत्र० १ श्रु० ११
अ० । तपस्यनिगूहितबलवीर्यं, “ धम्मही उवहाणवीरिए ”
सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

उवहाणसुय-उपधानश्रुत-न० महावीरासेवितस्योपधानस्य
तपसः प्रतिपादकं श्रुतं ग्रन्थः उपधानश्रुतम् । अष्टमे नवमे वा
आचाराङ्गस्य ब्रह्मचर्याध्ययने, स्था० ६ ग्रा० । प्रश्न० । आब० ।
स० । उपधोपधानश्रुतस्य प्रतिपाद्यं महावीरस्यामिकृतं तप
उपदर्श्यते ।

अहासुयं वदित्सामि जहा मे सपणे भगवं उद्धाय संखाए
तेति हेमंते अहुणा पव्वइए रीदच्छा णो चेविमणे वत्थेए
पिटित्सामि तंसि हेमंते से पारए आवकहाए एयं खु
आणुधम्मियं तस्स ॥ १ ॥

(अदासुयं वदित्सामित्यादि । आर्यः सुधमेस्वामी जम्बूस्था-
मिने पृष्ठत्वात् कथयति यथाश्रुतं यथासुत्रं वा वदित्यामि तदा-
या असौ भ्रमणो भगवान् घोरवर्त्मनस्वाम्युत्थायोर्योचतविहारं
प्रतिपद्य सत्वाङ्कं परियज्य पञ्चमुष्टिकं दोषं विधायैकेन
देवदूषणेन-उक्तिनेन युक्तः कृतसामाधिक्यप्रतिज्ञः आविर्भूतमन-
पर्यायज्ञानाद्यप्रकारकर्मकृत्यार्थं तोषप्रवर्तनार्थं वोत्थाय संख्याय
ज्ञात्वा तस्मिन् हेमन्ते मागंशीर्षंशस्यं प्राचोन्वागमित्यां गता-
योऽष्टयः प्रहणसमन्तरमेव शीयेते स्म विजहाए । तथा च
किञ्च कुपग्रामाम्बुदूत्तं शेषे दिवसे कुम्भारग्राममाप । तत्र च

जगवानित आरज्य नानाविधामिग्रहेपेते घोरात् परीवहोपस-
गौनभिसहमाणे महासत्त्वतया स्वेच्छानप्युपशमं नयन् छादश
वर्षाणि साधिकानि व्रजस्थो मौनव्रती तपश्चचार । अत्र च
सामाधिकारोपणसमनन्तरमेव सुरपतिना जगवदुपारि देवदू-
ष्यवस्त्रं चित्रिते । तद्वगधताऽपि निः सङ्गाजिगवधैरेणैव धर्मोप-
करणस्युते न धर्मोऽनुष्ठानं सुमुकुम्भिरपरैः शक्यत इति कारणापे-
क्षया मध्यस्थवृत्तिना तथैवावधारितं न पुनस्तस्य तदुपजगोच्छाऽ
स्तोत्येतद्वर्षयितुमाह “णो चेव इमेण” इत्यादिश्लोकाः नचैवाहमने-
न वस्त्रेण इन्द्रप्रकृतिसेनात्मानं पिधास्यामि स्थगयिष्यामि तस्मिन्
हेमन्ते तद्वा पव्त्रं त्वक्त्राणं करिष्यामि वज्राप्रच्छादनं वा विधा-
स्यामि किमनूतेऽसाविति दर्शयति । स जगवान् प्रतिज्ञायः प-
रीवहाणां संसारस्य वा पारं गच्छतीति पारगः कियन्तं काङ्क्ष-
मिति दर्शयति । यावत्कथं यावज्जीवमित्यर्थः किमर्थं पुनरसौ
विभर्ताति चेद्वर्षयति खुरवधारणे स च भिन्नक्रमः । एतद्वस्त्रा-
वधारणं तस्य भगवताऽनु पश्चात् धार्मिकमुपार्थमिमेवेत्युप-
रैरपि तथैवार्थः समाचोपनिमित्यर्थस्तथा चागमः “सेवमि ते य-
तोता जे य पदुपपन्ना जे य आगमेस्सा अरहंतः जगवन्तो जे य
पव्वइंजु जे पव्वयंति जे य पव्वइस्संसि सज्ये ते सोवहीधम्मो
देसियज्जेति ” तथा भगवतः प्रव्रजतो ये दिव्या सुगन्धिपट-
वासा आसंस्तत्राकृष्टाश्च ध्रमरादयः समागत्य शरीरमुपता-
पयन्तीत्येतद्वर्षयितुमाह ।

चचारि साहिण् मासे, बह्वे पाणजाइया आगम्म ।

अजिरुज्जं कार्यं विहरिस्सु, आरुसिया णं तथ हिंसं । ३।
“ चचारि इत्यादि ” श्लोकः चतुरः साधिकाः समासावहवः प्रा-
णिजांतयो व्रजराजिताः समागत्यारुह्य च कार्यं शरीरं विजन्दुः
काये प्रविचारं चक्रुः । तथा मांसशोणिताथेतया आरुह्य तत्र
कायं णमिति वाक्यालंकारे जिहंसुः । इतश्चेतश्च विबुधमिति
स्मेल्यर्थः । कियन्मात्रं कालं तत् देवदूष्यं भगवति स्थितमित्ये-
तद्वर्षयितुमाह ।

संक्करं साहिणं मासं, जत्थ रिक्कासि वत्थणं जगवं ।

अच्चेवे तत्तो चाई, तं वोसज्ज वत्थमणगारे । ३ ।

संवत्सर इत्यादिकं रूपकं तदिन्द्रोपहितं वस्त्रं संवत्सरमेकं
साधिकञ्च मासं (जत्यरिक्कासि) यत्र त्यक्तवान् भगवस्त-
त् स्थितकथ्य इति ह्रस्वा तावदूर्कं तद्वस्त्राणागतं त्यागी श्रु-
तसुज्य च तदनगारं भगवानचेष्टोऽनूदिति । तच्च सुवर्णवालु-
कानदीपूरादहकण्टकावक्षमं धिग्जातिना गृहीतमिति । किञ्च ।

अवु पोरिसिं तिरियजिंति, चक्खुमासज्ज अंतमो ज्जाति ।

अह चक्खु जीता सहिया, ते हंता हंता बह्वे कंदिसु ॥४॥

अधानन्तये पुरुषप्रमाणा पौरुषी आत्मप्रमाणा धीधी तां
गच्छन् ध्यायन्तीयोसमितो गच्छति । तदेव चात्र ध्यानं यदीर्या-
समितस्यागमनमिति भावः । किमभूतां तां तिर्यग्भक्तिं शक्यते
द्विपदादौ संकुटमग्रतो विस्तीर्णमित्यर्थः । कथं ध्यायति चकु-
रासज्य चक्षुर्देवा भन्तमध्ये दृष्टावधानो नृवर्तेत । तं तथा दी-
यमानं दृष्ट्वा कदाचिद्व्यक्तवयसः कुमारस्य उपसर्गयेयुरिति
दर्शयति । अधानन्तये चक्षुः शब्दोऽत्र दर्शनयोग्यो दर्शनादेव
भीता दर्शनभाताः सहिता भिक्षितास्ते बहवो भिन्नादयः पितु-
मुपधादिनिर्हत्या हत्या चक्रन्दुः पश्यत यूयं नाम्ना मुणिरुतस्तथा-
काऽयं कुतोऽयं किमिति वाऽयमित्येवं द्रष्टव्यं चक्रुरिति । किञ्च ।

सयणेहिं विमिस्सेहिं, इत्थिओ से तथ परिणाय ।

सागारियं ण सेवेइ, ति से सयं पवेसिया ज्जाइ ॥ ५ ॥

शयन्यते येष्विति शयनानि वसतयः तेषु कुतश्चिन्मिमादि-
ति मिश्रेषु गृहस्थतीर्थिकैस्तत्र व्यवस्थितः सन् यदि स्त्रीभिः
प्रार्थ्यते ततस्ताः शुभमार्गागन्त्रा इति ज्ञात्वा रूपरिङ्गाया प्रत्या-
ख्यानपरिह्वया परिहरन् सागारिकं मैथुनं न सेवते शून्येषु च
जार्जमैथुने न सेवते इत्येवं स भगवान् स्वयमात्माना धैराग्यमा-
गायात्मानं प्रवेश्य धर्मध्यानं बुक्कव्रज्यान् वा ध्यायति । तथा ।

जे केइ इमे अगारस्था, मीसीजावं प्रहाय सेज्जाति ।

पुढो वि णाजिजासिसु, गच्छति णाडवचत्ती अज्जु ॥ ६ ॥

ये केचन इमे अगारं गृहं तत्र तिष्ठन्तीत्यागारस्थाः गृहस्था-
स्तैर्मिथीजासुपगताऽपि ह्येतो जाववश्च तं मिथीभावं प्रहाय
त्यक्त्वा स भगवान् धर्मध्यानं ध्यायति । तथा कुतश्चिन्मिमादि-
त गृहस्थैः पृष्टे वा न वक्ति स्वकार्येण गच्छत्येव न तैरुक्तो
मोक्षपथमतिवर्तते ध्यानं वा (अनुत्ति) । ऋजुः ऋजोः
संयमस्यानुष्ठानात् । नागार्जुनीयास्तु पवन्ति “पुढो व से अपुढो
वा णो अणुष्ठाइयापावणं ” काण्ड्यम् । किञ्च ॥

णो सुकरमेतमेगेसिं, णाजिजासे अविवायमाणो ।

हृतपुव्वो तत्थ देइहिं, लूमियपुव्वो अप्पपुसेहिं ॥ ७ ॥

नैतद्वक्ष्यमाणमुक्तं वा पक्षेणामन्येणं सुकरमेव नायैः प्राकृतपु-
रुषैः कर्तुमशक्यं । किं तत्तेन कृतमिति दर्शयति । अजिवाद्यता
नाभिजापते नाप्यनजिवाद्यद्वयः कुप्यति नापि प्रतिकूलोपसर्गैर-
न्यथायवं याति दण्डैर्हंतपूर्वस्तजानायेदंशादौ पर्येतंस्तथा सू-
पितपूर्वो हिंसितपूर्वः केशलुञ्चनादिनिरपुणैरनार्यैः पापाचारै-
रिति । किञ्च ॥

फरसाइं वृत्तितिकवाइं, अइयव्व मुणी परक्रममाणे ।

आघायणह्मणीयाइं, दंडजुज्झाइं मुट्टिजुज्झाइं ॥ ८ ॥

परुषाणि कर्कशाणि वा दुष्टानि ताति वा परेडुःखेन तितिकृन्त
इति दुस्तिताक्राणि तान्यतिगत्याविगणय्य मुनिर्गघाचिदित-
जगत्सजावः पराक्रममाणः सम्पृक् तितिकृते तथा आख्यातानि च
तानि नृच्छति नापि च आख्यातनृच्छति तान्युद्दिश्य न बाभुक्तं
विदधाति नापि दण्डयुद्धमुष्टियुक्त्यानाकर्ष्य विस्मयोत्फुल्ललो-
चन उच्छ्रित्तरोमकूपो भवति ।

गटिण् मिहो कहासु, समयम्मि णायपुत्तो विसोगो ।

अदक्खु एताइ सो उरालाइं, गच्छति णायपुत्ते असर-

णाए ॥ ९ ॥

प्रथितो वा बहो मिथोऽन्योन्यं कथासु खरैः कथासु समये
वा कश्चिद्वचस्तं स्त्रीद्वयं वा परस्परकथायां शुक्तिमेष्वथ
तस्मिन्नावसरे ज्ञातपुत्रो भगवान् विशोको विगतद्वयश्च
तान् मिथः कथावचनान्यस्यथोऽज्ञातौ । एतान्यन्यानि
वाऽनुकूलप्रतिकूलानि परीवहोपसर्गरूपाण्युपशानि दुष्प्रभू-
ष्याणि दुःस्त्रान्यस्मरन् गच्छति संयमानुष्ठाने पराक्रमते ज्ञा-
ताः क्रत्रियास्तेषां पुत्रोऽपत्यं ज्ञातपुत्रः धीरवर्कमानस्यामी स
जगवान्नैतदुःस्त्राणाय गच्छति पराक्रमत इति सम्बन्धः यदि वा
शरणं गृहं नात्र शरणमस्तीत्यशरणः संयमस्तस्मै अशरणाय
पराक्रमत इति । तथा हि किमत्र चित्रं यद्भगवान्परिमितवहपर-
क्रमः प्रतिक्रामन्स्माकं पराक्रमते स जगधानप्रव्रजितोऽपि

प्रास्तुकाहाराणुवर्त्यासीत् । श्रूयते च किञ्च पञ्चत्वमुपगते माता-
पितरि समाप्रतिज्ञोऽनृत् । ततः प्रविशजिषुः ज्ञातिभिरभिहितो
यथा दि जगवन्मा रुयाः कृतिज्ञायावसेचममित्येवमभिहितेन
जगवताऽपि चिन्ता व्यङ्ग्यि यथा मयस्मिन्नवसरे प्रव्रजति सति
बहवो नृपञ्चिता विगतस्वस्थ स्मुरित्यवधाय तामुवाच किय-
न्तं कावें पुनरत्र मया स्थातव्यमिति । त ऊचुः संवत्सरद्वयेना-
स्माकं शोकापगमो भावीति भट्टारकोऽप्यामित्युवाच । किं
कृत्वाऽऽहारादिकं मया स्वेच्छया कार्यं स्वेच्छाविधातया नृवद्विरु-
पस्थातव्यं तैरपि यथाकथंचिदार्थं । तिष्ठत्विति तैः सर्वं तथैव
प्रतिपेदे । ततो जगवांस्तद्वचनमनुवर्त्योत्सीयञ्च निष्क्रमणावस-
रमगम्य संसारासारार्थं विज्ञाय तीर्थप्रवर्तनायोद्यत इति दर्श-
यितुमाह ॥

अवि साहिण् दुवे वासे, सीतोदगं अचुञ्चा णिवखंते ।

एगत्तगण् पिहियच्चे, से अजिष्सायदंसणे संते ॥१०॥

पुदर्वि च आउकायं च, तेउकायं च वाउकायं च ।

प्रणागाई वीयहुरियाई, तसकायं सव्वसो एच्चत्ता ॥११॥

एयाई संति पफिल्लेहं, चित्तमचाई से अभिष्साय ।

परिवज्जिजाया विहरित्था, इति संखायसे महावरे ॥१२॥

अपि साधिके द्वे वर्षे शीतोदकमनुकृत्वा अनभ्यवहत्यापीत्वे-
त्यर्थः अत्रापि पादधावनादिकाः प्राहुकेनैव प्रकृत्या ततो
निष्क्रान्तो यथा च प्राणतिपातं परिहृतवानेवं शेषव्रतान्यपि
पात्रितयानिति । तथा एकत्वमिति तत एकत्वज्ञावनाज्ञावितान्तः-
करणः पिहित्वा स्थगितावां कोपज्वाहा येन स तथा । यदि वा पि-
हितानां गुणमुनः स जगवांश्चस्यकोविऽभिज्ञातदर्शनः सम्यक्-
ज्ञावतया ज्ञातवः शान्त इन्द्रियनोऽन्द्रियैः स एवेभूतो भगवान्
गृहवासोऽपि सावधारमभ्यागो किं पुनः प्रव्रज्यायामिति दर्श-
यितुमाह “पुदर्वि च इत्यादि एयाई इत्यादि” श्लोकद्वयस्याप्यय-
मर्थः । एतानि पृथिव्यादीनि चित्तमन्यभिज्ञाय तदारम्भं परि-
वर्ज्यं विहरति स्म क्रियाकारकसंयन्त्रस्तत्र पृथ्वीसूक्ष्मवादरभेदे-
न द्विधा सूक्ष्मा सर्वंगा बादराऽपि शृङ्गणकठितभेदेन द्विधैव । तत्र
शृङ्गणा शुक्लादिपञ्चवर्णा कठिना तु पृथिवी शर्करावायुका-
पद्मत्रिश्रेढा शस्त्रपरिह्वानुसारेण हृष्टया । अस्काऽपि सूक्ष्म-
बादरभेदव द्विधा । तत्र सूक्ष्मः सर्वगो बादरश्च शुद्धोदकादि-
भेदेन पञ्चधा । तेजःकायोऽपि पूर्ववन्नवरं बादरोद्गारादि पञ्च-
धा । वायुरपि तथैव नवरं बादर उत्कलिकादिभेदेन पञ्चधा ।
वनस्पतिरपि सूक्ष्मवादरभेदेन द्विधा । तत्र सूक्ष्मः सर्वगो
बादरोऽप्यप्रमूलस्कन्धपर्ववाजसंमूर्च्छनभेदात्सामान्यतः पांढा
पुनर्द्विधा प्रत्येकः साधारणश्च । तत्र प्रत्येको वृक्षपृच्छादिभे-
दात् बादरुधा साधारणस्वनैकविध इति । स एवं भेदभिन्नो-
ऽपि वनस्पतिः सूक्ष्मस्य सर्वगतत्वादातीन्द्रियस्याश्च तद्व्युदा-
सेन बादरो भेदत्वेन संगृहीतस्तस्यथा पनकग्रहणेन वीजाङ्कु-
रभावरहितस्य पनकादेरुदयादिविशेषापनकस्य ग्रहणं वीजग्रह-
णेन त्वप्रयोजनैरुपादानं हरितशब्देन शेषस्येत्येतानि पृथिव्या-
दीनि भूतानि सन्ति विद्यन्त इत्येवं प्रत्युपपद्यतः (चित्त-
मन्ति) सच्चिदान्यभिज्ञाय ज्ञात्वा इत्येतत्संख्ययाऽगम्य स भग-
वान्महावीरस्तदारम्भं परिवर्ज्यं विहृतवानिति पृथिवीकायादी-
नां जनूनां असंख्यवत्त्वेन भेदमुपपदर्थं सांप्रतमपरस्परतोऽनु-
गमनमप्यन्त्येतद्वर्णयितुमाह ॥

अनु थावरा य तसत्ताए, तमजीवा य थावरत्ताए ।

अनु वा सव्वजोणिया सत्ता, कम्मणा कप्पिया पुढोवाडा १३
जगवं च एवमसंभिं, सोवहिए हु लुपती वाडे ।

कम्मं च सव्वसो एच्चा, तं पफियाइस्खपावगं जगवं ॥१४॥

उविहं समेच मेधावी, किरियमखायमणेहंसिं एणणो ।

आयाण सो य मतिया य, सोयं जोगं च सव्वसो एच्चा ॥१५॥

अथानन्तये स्थावराः पृथिव्यमेजोवायुवनस्पतयः तत्रसत्ता इ-
न्द्रियादितया विपरिणमन्ते कर्मवशाकच्छन्ति चशब्द उत्तरापो-

त्तया समुच्चयार्थस्तथा त्रसजीवाश्च कृत्त्यादयः स्थावरतया पृथि-

व्यादित्वेन कर्मनिष्पन्नाः समुपपद्यन्ते । तथा चान्यत्राप्युक्तम् “अय-

न्तं जेतुं जीवे पुढविहायत्ताए उव्ववसुपुवे इतो गोयमा !

असई अहु वां अणंतुत्तुतो जाव वसुपुवेति” अथवा सर्वं योनयं

उत्पत्तिस्थानानि येषां सत्वानां ते सर्वयोनिकाः सत्वाः सर्वगत-

ज्ञाजस्ते च वाडा रागद्वेषाकक्षिताः स्वकृतेन कर्मणा पृथक्तया

सर्वयोनिसुक्तेन च कलिपता व्यवस्थापिता इति । तथा चोक्तं-

“णथि किर सो पएसो होए वाज्जभगोहिमेत्तो वि । जम्मण-

रणवाहाणगसो जत्थ णवि पत्ता” अपिच । एद्वहिमेने सा का-

चिच्छुद्धा जगति विद्यते । विचित्रैः कर्मनेपथ्यैश्च सत्यैर्न ना-

डित” इत्यादि । किञ्च (जगवं च इत्यादि) जगवांश्च वीरपञ्च-

मानस्वाभ्येवमवगम्य ज्ञातवान् सह उपविना वसंत इति सो-

पथिकः द्रव्यज्ञावोपधियुक्तः दुरवधारणे लुप्यते एव कर्मणः क्ले-

शमनुवत्येवाङ्गो बाल इति । यदि वा हुंतेति यस्मात् सोपथिकः

कर्मणा स्तुत्यते वाङ्मस्तस्मात्कर्म सर्वशो ज्ञात्वा तत्कर्मस्थित्या

तवां स्तुत्युपादानं च पापकर्मनृगुणानं जगवान् वर्द्धमानस्वामीति ।

किञ्च (उविहं इत्यादि) द्वे द्विधे प्रकारवस्येति द्विविधं किं तत्कर्म

तथैव प्रत्येयं सांप्रसारिकञ्च तद्विधिभामपि समेत्य ज्ञात्वा मेधावी

सर्वभावज्ञः क्रियां संयमानुगुणरूपं कर्मोच्छेदजीमनीदशमन्य-

सप्तशोमाख्यातवान् किञ्च नूतो ज्ञानी केवलज्ञानवानित्यर्थः । किं वा

परमाज्ञातवानिति दर्शयति आदौ यत् कर्मोच्चेत्येतादृशं दुष्पणि-

हितमिन्द्रियमादानञ्च श्रोतश्च आदानश्रोतस्तद्ग्राह्या तथा प्रतिपा-

तश्रोतश्चोपलक्षणार्थत्वादस्य मूपावादादिकमपि ज्ञात्वा तथा योग

ञ्च मनोवाक्ययत्रक्षणं दुष्पणिहितं सर्वशः सर्वप्रकारिकर्मवन्धाय-

ति ज्ञात्वा श्रोतः क्रियासंयमवज्ञाणामाख्यातवानिति संबन्धः किञ्च

अतिवातियं अण्णारुडिं, सत्तमणैसिं अकरणयाए ।

जस्सितिय उ परिष्साया, सव्वकम्मावहा उ से अदक्खु ॥१६॥

आहुटिर्हंसा न आहुटिर्नाहुटिर्हंसेत्यर्थः । किन्तुतामतिक्ता-

न्तां पातकादिदोषाणां निदोषा तामाश्रित्य स्वतोऽप्येयां वा क-

रणतया ध्यापारतया प्रवृत्त इति । तथा यस्याः स्त्रियाः स्वरूपतस्त-

द्विषातश्च परिज्ञाता भवन्ति । सर्वे कर्मावहन्तीति सर्वकर्माव-

हाः सर्वपापोपादाननूताः स एवाङ्गीकृताः एव यथाऽवस्थितं

संसारस्थभावं ज्ञातवान् । एतदुक्तं भवति । स्त्रीस्वप्नावपरिज्ञानेन

तत्परिहारेण च स भगवान् परमार्थदर्श्यहृदि । मूलगुणता-

ख्यायोत्तरगुणप्रविकटयिषयाह ॥

अहागणं ण से सेवे, सव्वसो कम्मणा अदक्ख ।

यं किंचि पावगं जगवं, तं अकुव्वं विणणं जुज्जित्वा ॥१७॥

यथा येन प्रकारेण पुद्गाऽपुद्गा वा कृतं यथाकृतमाधाकर्मादि-

नाऽसौ सेवते किमिति । यतः सर्वैः प्रकौरस्तदासेवनेन कर्म-

नाऽप्यप्रकारेण बन्धमङ्गीकृतं दृष्टवानन्यदप्येवं जातीयकं न

सेवते इति दर्शयति । यत्किञ्चित्पापकं पापोपादानकारणं तद्गगानान्कुर्वन्विकटं प्रासुकमवुल्लं उपलुक्त्वान् । किञ्च णो सेवती य परवत्थं, परपाए वि सण कुञ्जित्था ।

परिव्रज्जिजाण उ माणं, गच्छति संखदि असरणाए ॥ ८॥ नास्तेव च नोपलुल्लं च परवत्थं प्रधानं वत्थं परस्य वा वत्थं परवत्थं नासेवते । तथा परपात्रेऽप्यसौ नो वुल्लं तथा परिव्रज्यापमानभगवणस्य गच्छत्यसत्वाहाराय संखड्वन्ते प्राणिनोऽस्यामिति संखड्विस्तृतामाहारपाकस्थानजृतामशरणाय शरणमनाब्रव्यमानोऽदीनमनस्ककटप इति कृत्वा परीपहविजयाथं गच्छतीति । किञ्च

मायसे असणपाणस्त, णाणुगिच्छे रसेसु अपरिण्णे ।

अस्थि पि णोपमज्जिज्जा, णो वि कंयए मुणी गायं ॥ ९॥

आहारस्य मायां जानातीति मात्रज्ञः कस्याश्चत इत्यशनं शाब्दोद्भाति प्राप्यत इति पानं झाङ्गापानकादि तस्य च । तथा नातुगुहो रसेषु विकृतिषु भगवतो हि गृहस्थभावेऽपि रसेषु गुञ्जिनासीत् । किं पुनः प्रव्रजितस्थेति । तथा रसेष्वेव ग्रहणं प्रत्यप्रति, यथा मयाऽयं सिद्धकसराभोदका एव ग्राह्या इत्येवैकप्रतिज्ञादितोऽप्यत्र कुलमापादौ सप्रतिज्ञ एव । तथा अद्ययः रजःकणकायपनयनाय नो प्रसादज्यैश्चापि च गात्रं मुनिरसौ कण्ठयते काष्ठादिना गात्रस्य कण्ठयत्पनोदं न विथत् इति । किञ्च ।

अप्यं तिरियं पेहाए, अप्यं पिट्ठउ पेहाए ।

अप्यं बुद्धे परिनाणी, पंथपेही चरेजेते माणे ॥ १० ॥

अल्पशब्देऽनाये वर्तते अप्यं तिर्यक् तिरश्चीनं गच्छन् प्रेङ्गते तथाऽप्यं पृष्ठतः स्थित्योत्प्रेङ्गते तथा मार्गादिः केनचित्पृष्ठः सन्नसाधुप्रतिज्ञापी सन्नत्वं वृते मौनेन गच्छत्येव केवन्नमिति दर्शयति पथिप्रेङ्गो चरेङ्गद्यतपानः प्राणिविषये यत्नवानिति । किञ्च

सिसरंमि अरूपडिवसे, तं वोसिरिज्ज वत्थमणगारे ।

पमारेतु वाहुं परक्कमे, णो अब्रह्मविषाण खंधंसि ॥ ११ ॥

अर्द्धप्रतिपक्षे शिशिरे सति तदेवद्वयवत्त्वं द्युत्सुज्यतगगारे जगवान् प्रसायं वाहुं पराक्रमते । न तु पुनः शीतादितः सन् संकोचयति नापि स्कन्धो वत्थं व्यतिष्ठतीति । सांप्रतमुपसं जिहोर्ध्वराह ॥

एस विही अणुक्कंते, माहणेण मडमया ।

बहुसो अपडिसेण, भगवता एवं रीयंति चि वेमि ॥

एष चर्याविधिरन्तरोक्तोऽप्याकांतोऽनुवीर्षः (माहणत्ति) श्रीवर्धमानस्यामिना मतिमता विदितवयेन बहुशोऽनेकप्रकारमप्रतिज्ञेनानिदानेन भगवता पेश्वर्यादिगुणोपेनेन एवमेनेन यथा जगदनुवीर्षेणान्ये समुक्त्वोऽशेषकर्मकृत्याय साधवो रीयन्ते गच्छन्तीति । इत्यधिकारपरिसमाप्तौ ब्रवीमीति पूर्ववदुपधानश्रुताध्ययनस्य प्रथमोद्देशक इति उक्तः प्रथमोद्देशकः । सांप्रतं द्वितीय आरभ्यते । अस्य चायमभिसेवन्त्य इहानन्तरोद्देशके भगवतश्चर्याऽभिहितः । तत्र चावश्यं कदाचिद्यथाऽवसत्या भाव्यमतस्तत्प्रतिपादनायामुद्देशकः प्रत्येत इत्यनेन संबन्धेनायातस्यास्योद्देशकस्यादिस्त्वम् ॥

चरियासणां सेज्जाओ, एगतियाओज्ज ओम्नन्ताओ ।

आइक्खताइं सपाणासणां, जाइं सेवित्थे स महावीरे ॥

चर्यायामवश्यं जावितया यानि शय्यासनान्यजिहितानि सामध्यायानानि शयनासनानि शय्याफलकादीन्याचचक्षेत्तुधर्मस्वामी जम्बूनाम्नाऽजिहितो यानि सेवित्वान्महावीरो वर्धमानस्वामीत्येवञ्च श्लोकश्चरन्तरीकाकारेण न व्याख्यातः । तत्र किं सुगमत्वादुताभावात् सूत्रपुस्तकेषु तु इदृशे तदभिप्रायं च वयं न विन्न इति प्रश्रवति प्रतिवचनमाह (आवेसण इत्यादि) भगवतो ह्याहाराभिग्रहप्रतिमात्यतिरेकेण प्रायशो न शय्याऽभिग्रह आसीत् नवरं यत्रैव चरमवैरूपी जवति तत्रैवातुङ्गाप्य स्थितवान् । तद्दर्शयति ॥

आवेसणसभापवासु, पणियसालासु एगया वासो ।

अदुवा पणियडाणेषु, पलालपुंनेसु एगदा वासो ॥ १२ ॥

आ समन्तादिशति यत्र तदावेशनं शून्यगृहं सज्जानां भ्रामनगारादीनां तदासिद्धोकाच्छायाकांशमागन्तुकशयनार्थं च कुड्याद्याकृतिः कियते । प्रपा उक्कस्थानम् आवेशनं च सभा च प्रपा चेत्यावेशनसभाप्रपास्तासु । तथा पणयशास्त्रासु दृष्टेषु एकदा कदाचिद्वासो जगवतोऽप्यथा (पात्रियंति) कर्म तस्य स्थानं कर्मस्थानम् । अयस्कारवर्धकिकुञ्जादिकम् । तथा पलालपुत्रेषु मञ्चोपरिव्यवस्थितवधो न पुनस्तेष्वधः सुपरित्यादेति । किञ्च ॥

आगंतारे आरा-मागारे णगरे वि एगदा वासो ।

सुमसाणे सुष्णगारे वा, रुक्खमूत्रे वि एगदा वासो ॥ १३ ॥

प्रसङ्गायता आगत्य वा यत्र तिष्ठति तदागतारं तत्पुनर्गामा-न्नगराद्दहिःस्थानं तत्र यथा आरामे आगारं गृहमारामागारं तत्र वा तथा नगरं वा एकदा वासस्तथा इमशाने शून्यागारे वा आवेशनशून्यागारयोर्भेदः स कुड्याद्युड्यकृतो वृक्षमूले वा एकदा वासः किञ्च ॥

एतोहिं मुणी सयणेहिं, समणे आसि पतेरसवासे ।

राइंदियं पि जयमाणे, अप्पमत्ते समाहिंए ज्जाति ॥ १४ ॥

एतेषु पूर्वोक्तेषु शयनेषु वसतिषु स मुनिर्जगज्जयवत्ता ऋतुबद्धे वर्षासु वा श्रमणस्तपस्युक्त्या समना वासीश्चिन्नलमना इत्यर्थः । कियन्तं कालं यावदिति दर्शयति (पतेरसवासेत्ति) प्रकर्षेण योदाश वषं यावत्समस्तं रात्रिन्दिवमपि यतमानः संयमानुष्ठानं उच्युक्त्वांस्तथा अप्रमत्तो निद्रादिप्रमादरहितविश्रोतसिकारहितो धर्मेभ्यानं शुक्लध्यानं वा ध्यायतीति । किञ्च ।

णिइं पि णो पगामाए, सेवइ य भगवं उट्टाए ।

जगावति य अप्पाणं, इत्थं सातिथ अपडिसे ॥ १५ ॥

निद्रामप्यसावप्रप्रमादरहितो न प्रकामतः सेवते तथा च किन्न भगवतो द्वादशसु संवत्सरेषु मध्येऽस्थिकप्रामे व्यन्तरोपसर्गान्ते कायोत्सर्गव्यवस्थितस्यैवात्मन्तुर्दुर्लभं यावत् स्वप्नदर्शनाभ्यासितः सकृद्विद्राप्रमाद आसीत्ततोऽपि चोत्थायान्मानं जागरयति कुशज्ञानुष्ठाने प्रवर्तयति । यत्रापीषच्छ्रय्यासीत्तत्राप्यप्रतिज्ञः प्रतिज्ञारहितो न तत्रापि स्वापाच्युपगमपूर्वकं शयीत इत्यर्थः । किञ्च ।

संवुज्झमाणे पुणरपि, आसंसु जगवं उट्टाए ।

णिकत्तम्म एगया पराओ, वहिं चंकिमत्ता मुहुत्तगं ॥ १६ ॥

स मुनिर्निद्राप्रमादाद्युत्थितचित्तः संबुध्यमानः संसारपातायाक् प्रमाद इत्येवमवगच्छन् पुनरप्रमत्तो भगवान् संयमोत्थानेनोत्थाय यदि तत्रान्यवस्थितस्य कुतश्चिन्निद्राप्रमादः स्यात् तत्

स्तस्मान्निष्कर्म्यैकदा शीतकालराज्यादौ बहिष्कृत्य मुहूर्त-
मात्रं निष्ठाप्रमादपनयनार्थं ध्याने स्थितवानिति । किञ्च ।

सयणेहि तस्वस्सगमा, भीमा आसी अणेगरूवा ।

संस्पग्गा य जे पाणा, अदुवा पक्खिणो उवचरंति ॥९॥

शय्यते स्पर्शयते उत्कटुकाशनादिजियंष्विति शयनान्याश्रयस्था-
नानि तेषु तैर्वा तस्य भगवत् उपसर्गा भीमा भयानका आस-
न्ननेकरूपाश्च शीतोष्णादिरूपतया अनुकूलप्रतिकूलरूपतया वा ।
तथा संसर्पन्तीति संसर्पकाः शून्यगृहादावहितकृत्रादयो ये
प्राणिन उपचरन्त्युप सामीप्येन मांसादिकमश्नन्त्येवामशना-
नादौ पक्षिणो गृहादय उपचरन्तीति वर्तते । किञ्च ।

अदुवा कुचरा उवचरंति, गामरक्खा य सत्ति हत्था य ।

अदु गाभिया उवसग्गा, इत्थी एगतिया पुरिसो वा ॥१०॥

अथानन्तरं कुत्सितं चरन्तीति कुचराश्चौरपारदारिकादयस्ते
च कचिच्छून्यगृहादावुपचरन्त्युपसर्गयन्ति । तथा गामरक्खा-
इयश्च त्रिकचत्वारिदिव्यवस्थितं शक्तिकुन्तादिहस्ता उपचर-
न्तीति । अथ गामैकां गामधम्मोद्धिता उपसर्गा एकाकिनः
स्युस्तथाहि काचित्स्त्री रूपदर्शनाद्युपपन्ना उपसर्गयेषुरहो
वेति । किञ्च ॥

इहोस्सोयाई परलोस्सायाई, भीमाई अणेगरूवाई ।

अभिसुम्भेदुग्भिगंधाई, सदाई अणेगरूवाई ॥ ६ ॥

अहियासए सयासमिते, फासाई विरूवरूवाई ।

अरति रति अभिभूय, रीयति माहणे अबहुवाई ॥१०॥

इह लोके भवा पेहिलौकिका मनुष्यकृताः केते स्पर्शा दुःख-
विशेषा दिव्यास्तैरश्वाश्च पारलौकिकास्तानुपसर्गापादितान्
दुःखविशेषानध्यासयत्यधिसहते । यदि वा इहेव जन्मति ये
दुःखयन्ति दएरुप्रहारादयःप्रतिकूलोपसर्गास्त पेहिलौकिकास्त
द्विपर्ययाश्च पारलौकिका भीमा भयानका अनेकरूपा नानाप्र-
कारास्तानेव दर्शयति सुरभिगन्धयः सुकचन्दनादयो दुर्गन्धाः
कुथितकलेवरादयस्तथा शब्दाश्चानेकरूपा वीणावेणुसुदङ्गा-
दिजनितास्तथा । क्रमेलकारटिताद्युत्थापितास्तश्चाविकृतमना
अध्यासयत्यधिसहते । सदा सर्वकालं सम्यगितिः समितः पञ्च-
भिर्युक्तस्तथा स्पर्शान् दुःखविशेषानरति संयमे रति चोपभो-
गाभिषेद्धे अभिभूय तिरस्कृत्य रीयते संयमानुष्ठाने यजति
(माहणसि) पूर्ववत् । तथोभयभाषी एकद्विव्याकरणं कचि-
श्रमिन्ते कृतवानिति भावः । किञ्च ॥

स जणेहिं तत्थ पुच्छिस्सु, एगचरा वि एगदाराओ ।

अव्वाहिते कसाइच्छा, पेहमाणे समाहिं अपफिस्से ॥१॥

स भगवानर्द्धयदेशपक्षाधिकाः समा एकाकी विचरन्तत्र
शून्यगृहादौ व्यवस्थितः सन् जेतलोकैः पृष्ठस्तद्यथा को भग-
वान् किमत्र स्थितः इत्येवं पृष्ठोऽपि तूर्णान्भावममजत । तथा
उपपत्त्याद्या अपि एकचरा एकाकिन एकदा कदाचिद्वात्राव-
हि वा पप्रच्छुरवाकृते च भगवता कथायितास्ततोऽज्ञानावृत्त-
दृष्टयो द्रष्टव्यमुपधादिना ताडनतोऽनर्थत्यमाचरन्ति भगवांस्तु
समाधिं प्रेक्षमाणो धम्मस्यानोपगतचित्तः सन् सम्यक् तिति-
क्षते । किं ततोऽप्रतिज्ञो नास्य वैरिन्यातनप्रतिज्ञा विद्यत इत्य-
प्रतिज्ञः । अर्थं ते पप्रच्छुरिति दर्शयितुमाह ॥

अयमंतरंसि को एत्थं, अहमंसो ति जिक्खु आहुइ ।

अयमुत्तमं से धम्मं, तुमिणीए सससाइए उक्काति ॥१॥

अयमन्तर्मध्ये कोऽत्र व्यवस्थित एवं सङ्केतागना दुश्चारिणः
प्रच्युतकर्मकरादयो वा तत्र नित्यवासिनो दुष्प्राणिहितमानसाः
पृच्छन्ति तत्र चैवं पृच्छतामेषां जगयांस्तूर्णान्भावमेव भजते । क-
चिद्बहुतरदोषापनयनाय जल्पत्यपि कथमिति दर्शयति । अहं
जिभुरस्मत्येवमुक्ते यदि तेऽप्यधीरयन्ति ततस्तिष्ठत्येवाजिप्रेता-
र्थव्याघातात्कथायिता महात्याः । सांयत्कृतिया एवं ब्रूयंथा तू-
ष्मस्मात् स्थानान्निगच्छ ततो जगवानपीयासाऽवग्रह इति कृत्वा
निर्गच्छत्येव जगवान् किन्तु सोऽयमुत्तमप्रधानो धम्मं आचारा
इति कृत्वा सकपायितेति तस्मिन् गृहस्थे तूर्णान्भावववस्थिते
यद्ब्रवीत्यतया ध्यायत्येव न ध्यानात् प्रचयते । किञ्च

जं सिपेणं पवेवंति, तिसिरे मारुए पवायंते ।

तं सिपेणं अणगारा, हिमवाए णिवायमेवंति ॥ १३ ॥

यस्मिन् शिशिरादावप्येके त्वज्जाणाभावतया प्रवेपन्ते दन्तवी-
णादिसमन्विताः कम्पयन्ते यदि वा प्रवेदयन्ति शीतजनितं दुःख-
स्पर्शमनुभवन्ति आतं ध्यानवशना भवन्तीत्यर्थः । तस्मिन् शि-
शिरे हिमकणिणि मारुते च प्रवाति सत्येके न सर्वेऽनगारास्ती-
र्थिकप्रवजिता हिमवाते सति शीतपीकजितास्तद्वेदनाय पावकं
प्रज्वालन्त्यङ्गारशकटिकमान्येपयन्ति प्रावरिकं याचन्ते । यदि-
वानगारा इति पाथ्वेनाथप्रवजिता गच्छवासिन एव शीतादिता
निवातमेवयन्ति घंघराशादिवसतीर्थातयानादिरहिताः प्राथे-
यन्ति । किञ्च ।

संधाक्रियो पविस्सिस्सामो, पहा य समादहमाण ।

पिहितावासक्खामो, अतिदुक्खहिमगसंफासा ॥ १४ ॥

इह संघाटीशब्देन शीतापनोदकमं कल्पद्वयं त्रयं वा गृह्यते
ततः सङ्घाटीः शीतादिता वयं प्रवेदयाम एवं शीतादिता अनगारा
अपि विदधति तीर्थिकप्रवजिताः । तथा समिधः काष्ठानीति या-
वदेताश्च समादहतः शीतस्पर्शो सोढुं शक्यमस्तथा सङ्घाट्या
वाऽभिहेताः स्यगिताः कम्बलाद्यावृत्तशरीरा इति । किमप्येत-
त्कुर्वन्तीति दर्शयति । यतो अतिदुःखमनदतिदुःसहमेतद्वत्
हिमसंस्पर्शः शीतस्पर्शवेदना दुःखेन सह्यन्त इति यावत् ।
तदेवमनूते शिशिरे यथोक्तानुष्ठानवस्तु वा स्वयूथोत्तरेष्वन-
गारेषु यद्भगवान् व्यधात्तद्दर्शयितुमाह ॥

तंसि जगवं अपफिस्से, अधो वियमे अहियासए ।

दविए णिक्खम्म एगदारा उ वा एति भगवं समियाए ॥१॥

तस्मिन्नेवंभूते शिशिरे हिमवाते शीतस्पर्शे च सर्वकपे भग-
वानैश्वर्यादिगुणोपेतस्ते शीतस्पर्शमध्यासयत्यधिसहते । कि-
ञ्चुतोऽसावप्रतिज्ञो न विद्यते निवातवसतिप्रार्थनादिका प्रतिज्ञा
यस्य स तथा काध्यासयत्यधो विकटे अधः कुब्जाविरहिते गन्धे-
ऽप्युपरि तद्वद्व्यते वेति पुनरपि किञ्चिदपि रागद्वेषविरहाद् दु-
व्यभूतः कर्मप्रश्रियज्ञावणाद्वा हवः संयमः स विद्यते यस्यासौ
हविकः स च तथाऽध्यासयत् यथाऽन्यन्तं शीतने वाप्यत तत-
स्तस्मात्स्थानाभिष्कृत्य बहिरेकदा रात्रौ मुहूर्तमात्रं स्थित्वा
पुनः प्रविश्य स जगवान् समितया सम्यग्वा समतया वा व्यव-
स्थितस्ते शीतस्पर्शं रासनदृष्टान्तेन सोढुं शक इत्यधिसहते
इति । एतदेवदेशकाश्रयमुपसज्जिहोपेराह ॥

एस विही अणुकंतो, माहणेणं मइमया ।

बहुसो अप्पफिस्सेणं, जगवया एवं रीयंते चित्तेमि ॥ १६ ॥

एष विदो इत्याद्यन्तरोद्देशकवक्ष्यमिति इति प्रवीमीति शब्दः
पूर्ववदुपधानश्रवणस्य द्वितीयोद्देशकः समाप्तः । उक्तो द्वितीयो-
द्देशकः । सांप्रतं तृतीय आरभ्यते । अस्य चायमभिसंबन्ध इहा-
नन्तरोद्देशकः जगवतः शय्याः प्रतिपादितास्तासु व्यवस्थितेन ये
यथोपसर्गाः परीपद्याश्च सोढास्तप्रतिपादनार्थमिदमुपक्रम्यते ।
इत्यनेन संबन्धेनायातस्याय्दोद्देशकस्यादिसूत्रम् ।

तण्णासि सीयफासि य, तेउफामि य दंसमसणे य ।

अहियासए समिए, फामाई विरुवरुवाई ॥ १ ॥

तृणानां कुशादीनां स्पर्शास्तृणस्पर्शास्तथा शीतस्पर्शा उष्ण-
स्पर्शाश्चातपनादिकात्रे आसन् । यदि वा गच्छतः किञ्च भगवतः
स्तेजःकाय एवासीत्तथा दंशमशकादयश्च एतांस्तृणस्पर्शांस्वि-
रूपाभानभूतान् जगवानध्यासयति सम्यगिति सम्यग्भावं गतः
समितिभिः समितो वेति । किञ्च ।

अह दुचरवाडचारी, वज्जजूमि च मुज्जजूमि च ।

पंतं सेज्जं सेविमु, आसणगाई च वपंतं ॥ २ ॥

अथानन्तर्यं दुःखेन चयतेऽस्मिन्निति दुश्चरः स चासौ लाडश्च
जनपदविशेषो दुश्चरश्चाडस्तं चीर्षवाप्तिवृत्तवाद् । स च चिरूपो
वज्जजूमिः भुज्जजूमिः श्वप्रादिरूपमपि विहृतवांस्तत्र च प्राप्तां
शय्यां वसति शय्यगृहादिकामनेकोपचक्रापदुतां सेवितवांस्तथा
प्रान्तानि वासनानि पांशुकशंकराद्येष्टानुमुपचितानि काष्ठानि
च दुर्घटितान्यसेवितवानिति । किञ्च ।

लादेहि तस्सुवसग्गा, वडवे जाणवया हंसिसु ।

अह लुखत्वेदमि ए भते, कुकरा तस्य हिंसंसु णिवात्तसु । ३ ।
वाढा नाम जनपदविशेषोऽस्तेषु च चिरूपेष्वपि वाढेषु तस्य
जगवतो बहव उपसर्गाः प्रायशः प्रतिकृता आक्रोशाश्च जङ्गणा-
दयश्च आसंस्तानेव दर्शयति जनपदे जवा जानपदा अनार्याचा-
रिणां लोकान्ते भगवन्तं लुणितवन्तो दन्तजङ्गणेषु कुकुरप्रभृ-
तादिभिर्जिह्विसु । अथ शब्दोऽपि शब्दार्थे स चैवं छद्वयो जकम-
पि तत्र रुद्धदेश्यं रुक्ककल्पमन्तप्रान्तमिति यावत्ते चानार्यतया
प्रकृतिप्रधानाः कार्पासाद्यन्नासवाश्च तृणप्रावरणाः सन्तो जगव-
ति विरूपमाचरन्ति । तथा तत्र कुकुराः श्वानस्ते जिह्विसुदपरि-
निपतुरिति । किञ्च ॥

अप्ये जणां णिवारेइ, लमणए सुणए दंसमाणे ।

लुरु करंति आहंतं, समणं कुकरा दंसंतु ति ॥ ४ ॥

अल्पः स्तोकाः स जनो यदि परं सहस्राणामेको यदि वा नास्त्ये-
वासाविति यस्तान् शुनो लूयकान् दशतो निवारयति निषेधय-
त्यपि तु द्रष्टव्यमिदं शिविर्भगवन्तं हत्वा तत्रेणयासीत्तु लु लु कु-
र्वन्ति कथं तु नमिने ध्रमणं कुकराः श्वानो दशनतु भक्षयन्तु तत्र चै-
वंविधे जनपदे जगवान् परमासावर्षि कावे स्थितवानिति किञ्च ।
एल्लिखए जणे भुज्जो, वडवे वज्जजूमि फरुसा ।

सीलट्टिगहाय णाश्रीये, समणा तस्य एवं विहरिंसु ॥ ५ ॥

ईदृशः प्रयोकस्त्वनावो यत्र जनस्ते तथाभूतं जनपदं जगवान्
द्रव्यः पानःपुन्येन विहृतवांस्तस्याश्च वज्जजूमि बहवो जनाः पुर-
वाशिरो रुक्काशितया च प्रकृतिक्रोधानस्ततो यतिक्रमुमुपचय
कथयन्ति ततस्तत्रान्ये ध्रमणाः शाक्यादयो यष्टि देहप्रमाणां
चतुरङ्गनाभिकप्रमाणां वा नाभिकां गृहीत्वा श्वादिनिषेधनाय
विजज्जुति । किञ्च ॥

एवं तस्य विहरंता, पुट्टपुवा अहोसि सुणएहि ।

संलुंचमाणा सुणएहि, दुच्चराणि तस्य लादेहि ॥ ६ ॥

यष्ट्यादिकथा सामथ्र्या ध्रमणा विहरन्तः स्फुटपूर्वा आरब्धपूर्वाः
श्वभिरासंलुच्यमाना इतश्चेतश्च भक्ष्यमाणाः श्वभिरासन् दु-
क्षिंवास्त्वोत्तप्रां तत्र तेषु वाढेष्वार्यलोकाणां दुःखेन चयन्त इति
दुश्चरान् ग्रामार्दानिति । तदेवं जूतेष्वपि वाढेषु कथं जगवान्
विहृतवानिति दर्शयितुमाह ।

णिट्ठाय दंनं पणिहिं तं, कायं वोसज्ज मणगारं ।

अह गामकंटेण जगवं, ते हियासए अजिसेसं ॥ ७ ॥

प्राणिषु यो दहन्तदहस्यो मनोवाकायादिरन्ते जगवान्प्रियाय
त्यक्त्वा तथा तच्छरीरमन्यन्तारो व्युत्सृज्याथ ग्रामकण्टकाद्री-
चजनरुक्कात्रापातपि भगवांस्तां सम्यक्करणतया निर्जामभिस-
मेत्य ज्ञानादध्यासय्यथिसहते कथमभिसहते इति दृष्टान्त-
द्वारेण दर्शयितुमाह ।

णाओ संगामसीसे वा, पारए तस्य से मडाविरं ।

एवं पि तस्य लादेहि, अलरूपुव्वा वि एगदा गामे । ८ ॥

नागो हस्ती यथाऽसौ संग्राममूर्ध्वेन परान्तो जित्वा तत्पारगो
जयत्येवं भगवानपि महावीरस्तत्र वाढेषु परीपहानीकं विजि-
त्य पारगोऽभूत् । किञ्च तत्र लाढेषु विरतत्वात् ग्रामाणां कचि-
देकदा यासायावधपूर्वो ग्रामोऽपि जगवता । किञ्च ।

उवसंकमंतं अपणिसं, गामंतियं पि अप्पत्तं ।

पणिणिकवमित्तु लुसंसु, एतातो परं पलेहि ति ॥ ९ ॥

उपसंक्रामन्तं भिक्षाये वासाय वा गच्छन्तं क्रामन्तमप्रति-
कृं नियतनिवासादिप्रतिहारद्वितं ग्रामान्तिकं प्राप्तमन्तमपि त-
स्मात् ग्रामाप्रतिनिर्यते ते जना भगवन्तमव्युत्प्रेतचोच्चुरि-
तोऽपि स्थानात्परं दूरतरं स्थानं पयंहे गच्छन्ति । किञ्च ।

हयपुज्जो तस्य दंनं, अहवा मुट्ठिणा अह कुंतादिकझेणं ।

अह लेतुणा कमाज्जेणं, हंता हंता वडवे कंदिसु ॥ १० ॥

तत्र ग्रामादेर्वहिव्यवस्थितः पूर्वं हतो इतपूर्वः । केन दहनेना-
थवा मुट्ठिनाथवा कुंतादिकज्जेनाथवा लेट्टुना कपाज्जेन घटख-
पेरादिना हत्वा हत्वा बहवोऽनायासश्चक्रुः पश्यत यूयं किमूतो-
ऽयमित्येवं कलकलञ्चक्रुः । किञ्च ।

मंसुणि चिएणपुवाइ, उट्ठंजिया एकदा कायं ।

परीसहाई लेविंसु, अहवा पंसुणा उवकारिंसु ॥ ११ ॥

मानाति क तत्र भगवतश्चिन्नपूर्वोपि एकदा कायमवष्टया-
कस्य नानाप्रकाराः प्रतिकृत्तपरिपद्याश्च जगवन्तमुच्चिचपुत्रथवा
पांशुना अवकीर्णवन्त इति । किञ्च

उत्ताव्वाय पीणहाणिसु, अहवा आसणाउ खलंसु ।

वोसट्टकाए पणतासी, दुक्सवह भगवं अपणिसु ॥ १२ ॥

जगवन्तमूर्ध्वमुत्क्रिय जूनां निहतवन्तः क्लितवन्तोऽथवाऽऽस-
नात् गोदेहिदिककुट्टाकासनवीरासननादिकान् स्खलितवन्तो नि-
पातितवन्तो भगवांस्तु पुनर्दुष्टरूपकायः परीपहोपसंगृह्यते दुःखं
सहते इति दुःखसहो भगवान् नास्त्य दुःखविचिकित्सा प्रतिहा
विद्यत इति अप्रतिहाः । कथं दुःखसहो भगवान् इत्येतद्वृष्टान्त-
द्वारेण दर्शयितुमाह ।

सूरो संगामसीसे वा, संवुडे तस्य से मडाविरं ।

पडिसेनाणे फरुसाई, अचले जगवं रीद्वज्जा ॥ १३ ॥

यथा हि संग्रामशिरसि शूरोऽक्रोध्यः परैः कुन्तादिभिर्मिथ्यमा-
नोऽपि धम्मेणा संवृताङ्गो न भङ्गमुपयातीत्येवं स भगवा-
न्महावीरस्तत्र लाढादिजनपदैः परीपहानोक्तुयमानोऽपि प्रति
सेवमानश्च परुषात् दुःखविशेषान् मेरुरिवाचलो निष्पक्रम्यो
वृत्त्या संवृताङ्गो भगवान् रीयते स्म ज्ञानदर्शनचरित्रात्मको
मोक्षार्थं पराक्रमते स्मेति । उद्देशकाद्यैरुपसंजिहीर्षुराह ॥

एस विहो अणुकंतो, माहणेणं मईपया ।

बहुमो अप्पमिसेणं, जगवता एव रीपंति च्चिवेमि ॥१४॥

“एसविही” इत्यादि पूर्ववत् उपधानश्रुताध्ययनस्य कृत्यादे-
शकः परिसमाप्त इति उक्तस्तृतीयोद्देशकः । साम्प्रतं चतुर्थे
श्राव्यते । अस्य चायमभिसंत्वधः । इहानन्तरोद्देशके भग-
वतः परीपहोपसर्गातिरसहनं प्रतिपादितं तद्विहापि रोगातङ्क-
पीडां चिकित्सास्तुदासेन सम्यगधिग्रहते तदुत्पत्तौ च नितरां
तपश्चाराध्यायश्चकृत्योत्तेजप्रतिपाद्यते तदनेन संबन्धनायात-
स्यास्योद्देशकस्यादिसुत्रम् ।

ओमोदुरियं वा णं त-अणुड्डे वि जगवं रोगेहिं ।

पुड्डो विसे अणुड्डो वा से, णो सेसाड्ज्जति ते इत्थं ॥१॥

अपि श्रुतिरेणदंशमशकाक्रोशताडनायाःशक्याःपरीपहाःसोढुं
नपुनर्यमोदरता भगवांस्तु पुनारौरैरस्पृष्टोऽपि वातादिक्षोभ-
भावेऽप्यधर्मोदर्यं न्यूनादरतां शक्नोति कर्तुं लोको हि रौरैर-
भिद्रुतः संस्तदुपशमनायावमोदरतां विप्रक्षे । भगवांस्तु तदभा-
वेऽपि विप्रक्षे इत्यपिशब्दार्थः । अथवा स्पृष्टोऽपि कासश्वा-
सादिभिर्द्रव्यैरौरैरपिशब्दान् स्पृष्टोऽप्यसद्वेदनीयादिभिर्द्रव्यैरा-
न्यूनोदरतां करोति । अथ किं द्रव्यरोगातङ्का भगवतो न
प्रादुष्यति येन भावरौगैः स्पृष्ट इत्युक्तं तदुच्यते भगवतो हि
न प्रादुष्यत्येव देहजाः कासश्वासादयो भवन्त्यागन्तुकास्तु
शस्त्रप्रहारजा भवेयुरित्येतदेव दर्शयति । स च भगवान् स्पृष्टो
वा स्वभक्षणगादिभिरस्पृष्टो वा कासादिभिर्नासौ चिकित्साभ-
मित्यपि न चर्यावप्राप्त्युपयोगतः पीडोपशमं प्रार्थयतीत्येत-
देव दर्शयितुमाह ।

संमोहणं च वमणं च, गायज्जगणं च सिण्णणं च ।

संवाहणं च ण मे कप्पइ, दंतपक्खावणं परिणाय ॥२॥

गात्रस्य सम्पन्न शोषनं विरेचनं निःश्रेतादिभिस्तथा वमनं
मदनफलादिभिश्चाश्व उत्तरपदसमुच्चयार्थं गात्राभ्यङ्गनञ्च
सहस्रपाकतैलादिभिः स्नानञ्चोद्भिन्नोदभिः संवाधनञ्च हस्त-
पादादिभिस्तस्य भगवतो न कल्पते । तथा सर्वमेव शरीरम-
नुच्छात्मकमित्येव परिज्ञाय ज्ञात्वा दन्तकाष्ठानिदन्तप्रक्षाल-
नञ्च न कल्पते इति । किञ्च ।

विरए य गाम्पम्भेहिं, रीयमाणे अवहुवाई ।

सिमिरंसि एगदा जगवं, त्रायाए ज्जाति आसी य ॥३॥

विरतो निवृत्तः कृत्यो शास्यधर्मन्यो यथास्वमिच्छिष्याणां शब्दा-
दिन्यो विषययोगो रीयते संयमाणुष्टानं पराक्रमते (माहणेति)
नगवान् किमृतोऽसावयववृद्धौ मरुद् व्याकरणनायात् बहु-
शब्दोपादानमन्यथा ह्यवादीयेयं वृत्तार्थैकदा शिशिरसमये
स भगवांस्त्रायायां धर्मयुक्तव्यानध्याय्यासोच्चति । किञ्च

आयावइ य गिम्हाणं, अत्थसि त्थुमुणं अजिनाये ।

अह जाव इत्थं वृद्धेणं, ओयणमंथुक्कामेणं ॥ ४ ॥

सुख्यत्ययेन सप्तम्यर्थे पठ्यते । श्रौष्मेत्यातापयति कथमिति
तिष्ठत्युक्तुकासनोऽजितापं तापाभिमुखमिति ! अथानन्त्येवं
धर्माधारं देहं यापयति स्म रक्तेण स्नेहरहितेन केन श्रोदन्-
मथुकुट्टमापेण श्रोदन्ञ्च कोष्ठवैदनादि मन्वु वदरक्षणादिकं
कुलमायाश्च मासविशेषा पवोत्तरापथे धान्यविशेषभूताः पर्युपि-
तमायाः वा सिद्धमाया वा श्रोदन्मन्वुकुलमायमिति समाहार-
द्वन्द्वः । तेनात्मानं यापयतीति सबन्ध इत्येतदेव कालावधिविशे-
षणतो दर्शयितुमाह ॥

एयाणि तिणिणं पमिसेवे, अट्टमामे अज्जावए जगवं ।

अपि इत्थं एगया भगवं, अक्कमामं अहवा मासं पि ॥५॥

एतान्येदनादीन्यनन्तरैकानि प्रतिसेवते तानि च समाहार-
द्वन्द्वेन तिरोहितावयवसमुदायप्रधानेन निर्देशात्कस्यसिन्धुदुष्टैः
स्यादारेका यथा त्रीण्यपि समुदितानि प्रतिसेवते इत्यतस्तदु-
दासाय त्रीणीत्यनया संख्यया निर्देश इति त्रीणि समस्तानि-
व्यस्तानि वा यथाश्रमं प्रतिसेवित इति । कियतं काहमिति दर्श-
यत्यष्टौ मासानुवृद्धसंज्ञकानात्मानमयापयार्तितवान् जगवानि-
ति । तथा पानमध्यर्द्धमासं भगवन्नरीतवानपि च ॥

वि साहिए दुव मासे, ठ पि मासे अट्टवा विहरित्था ।

राजवरायं अपमिसे, असे गिलायंते गया जुंजे ॥ ६ ॥

मासद्वयमपि साधिकमथवा षरुपि मासान् साधिकान् भग-
वान् पानकमपीत्वाऽपि राजापरान्नमित्यहर्निशं विद्वतवान् । कि-
ञ्चूतोऽप्रतिज्ञः पानाच्युपगमरहित इत्यर्थस्तथा (अभेगिन्नार्थं) ।
पर्युपितं तदेकदा भुक्तवानिति । किञ्च ।

अट्टवा अट्टमेणं दसमेणं, छट्ठेणमेगया जुंजे ।

दुवालसमेण एगया जुंजे, पट्टमाणे समाहिं अपमिसे ॥७॥

पट्टेनैकदा जुञ्जे तथा नामैकस्मिन्नह्न्येकजकं विधाय पुनर्दिन-
द्वयमनुकृत्वा चतुर्थेऽह्न्येकभक्तमपि विप्रक्षे ततश्चाद्यन्तयोरेक-
जकदिनयोर्भक्तद्वयं मध्यदिनसयोश्च जकस्तुष्टयमित्येवं षण्णं ज-
कानां परित्यागात् पट्टे जवत्येवं दिनानिबुद्ध्याऽष्टमाद्याद्यज्जमिति
अथवा अष्टमेन दशमेनाथवा द्वादशमेनैकदा कदाचिद् भुक्तवान्
समाधिं शरीरसमाधानं प्रेक्षमाणः पर्याशोचयन् पुनर्भगवतः क-
थञ्चिद्धर्मस्तस्यमुपगच्छते । तथा अग्रतिष्ठो ऽनिदान इति । किञ्च ।

एवा से महावीरं, एावि य पावगं सयमकासी ।

असेहिं वि ण कारित्था, कीरंतं पि एाणुजाणित्था ॥८॥

ज्ञात्वा हेयोपादेयं स महावीरः कर्मप्रेरणसद्विपुर्नापि च पा-
पकर्मै स्वयमकार्षीन् चान्यैरकुर्वन् च क्रियमाणमपरैरनुज्ञातवा-
निति । किञ्च ।

गामं पविस्स एणरं वा, घाममेमे कइं पट्टाए ।

सुविमुक्कमसिया जगवं, आयतजोगताए सेवित्था ९ ॥

ग्रामं नगरं वा प्रविश्य भगवान् ग्रामसन्त्येयत्परार्थं यत् कृत-
मित्युद्गमदोपरहितं तथा सुविमुक्कमुत्पादनादोपरहितं तथेयणा-
दोपरहितारोपेतिव्याऽन्येय भगवानायातः संयतो योगो मनोवा-
क्रायवज्जग आयातआसी योगआयातयोगो ज्ञानचतुष्टयेन सम्यग्-
योगप्रणिधानमायतयोगस्य भाव आयातयोगता तथा सम्यग्गदार्-
वुद्धं प्राप्तिपणा दीपपरिहरणं सेवितवानिति ।

अट्टुवा य सा दिगंछित्ता, जे अणं रसेमिणो सत्ता ।

पांससणाए चिदंति, सयणं णिवत्तिने य पेहाए ॥१०॥

अथ त्रिङ्गां पर्यटतो जगवतः पथि वायसाः काका (दिग्भिञ्ज-
त्ति) वृक्षुक्ता तथा अर्ता ये चान्ये रसैणिणः पानार्थिनः कपोत-
पारावतादयः स्तत्वाः । तथा प्रासेषणार्थमन्येवर्णथेञ्च ये तिष्ठ-
न्ति तान् सततमनवरतं निपतितान् चूमौ प्रेक्ष्य दृष्ट्वा तेषां वृ-
त्तित्वयच्छेदं वज्रैश्च मन्दमाहारार्थं पराक्रमते । किञ्च ॥

अदुमाहणं च सपणं वा, गामपिंडोन्नमं च अतिहिं वा ।
सोवागमभियारिं वा, कुक्कुरं वा चिडियं वा पुरश्चो ॥ ११ ॥
वित्तिच्छेदं वज्रतो, तेसपत्तियं परिहारं तो ।

मंदं परिक्रमे जगवं, अहिंसमाणो घासमेसित्वा ॥ १२ ॥
अथ ब्राह्मणं ग्रामार्थमुपस्थितं दृष्ट्वा तथा श्रमणं शाक्याजीव-
कपरिव्राटापसनिर्गन्थानामन्यतमं ग्रामपिण्डोन्नमं इति भि-
क्षुयोदरभरणार्थं ग्राममासूतस्तुदपरिमृज्जोऽन्नक इति तथा उप-
स्थिं वा आगन्तुकं तथा इवणकं चाएडालं माउज्जरं वा कुक्कुरं वा उ-
पि इवानं विविधं स्थितं पुरतोऽग्रतः समुपगम्य तेषां वृत्तिच्छेदं
वज्रैश्च मनसो दुष्पणिधानञ्च वज्रैश्चमन्दमनास्तेषां प्रासमकथं-
द् जगवान् पराक्रमते । तथाऽपरांश्च कुण्डुकादीन् जन्तून् अहिं-
सन् प्रासमन्वेपितवानिति । किञ्च ।

आविमुश्र्यं च सुकं वा, सीयपिर्मं पुराणकुम्भासं ।

अदु वक्कमं पुलागं वा, झच्छेपिर्मं अलरूपे दविए ॥ १३ ॥
“सुश्र्यति” दध्यादिना भक्तमार्द्राकृतमपि तथाभूतं शुष्कं
वा बल्लचनकादि शीतपिणमं वा पशुपितभक्तं तथा पुराणं कु-
ल्मापं वा बहुदिवससिद्धस्थितकुल्मापं (वक्कसंति) चिन्तन-
नधान्यादनं यदि वा पुरातनं सन् कुपिएडं बहुदिवससम्भूत-
गोरसकोधूममण्डकञ्चेति तथा पुलाकं जवनिष्पादितं तदेवं-
भूतं पिण्डमवाप्य रागद्वेषपरिहाद्विविको भगवन्तस्थाऽन्य-
स्मिन्नपि पिण्डे लब्धे अलब्धे वा उचिक एव भगवानिति । तथा
हि लब्धे पर्याप्ते शोभने वा नोत्कर्षे याति नाप्यलब्धे अपर्याप्ते
अशोभने वामानमाहारं दातारं वा जुगुप्सति । किञ्च ॥

अवि उभाति स महावीरि, आसण्णये अकुक्कु उभाणं ।

उद्धं अहेतिरियं च, लोए ज्जायती समाहिमपणिसे ॥ १४ ॥

तस्मिन्स्थाभूत आहारं लब्ध उपभुक्ते अलब्धे वाऽपि ध्या-
यति स महावीरो दुष्पणिधानादिना नापध्यानं विप्रचे किम-
वश्यं ध्यायतीति दर्शयत्यासन्स्थ उरुकुटुकागोदरिकावीरा-
सनायवस्थोऽस्कोत्कुच ईषमुखविकारादिरहितो ध्यानं धर्म-
शुक्लयोऽन्यतरदारोहति किं पुनस्तत्र ध्येयं ध्यायतीति दर्श-
यितुमाह । उद्धमधस्तिर्येकं लोकस्य ये जीवपरमाणादिका
भावा एवस्थितान्तास्तान् द्रव्यपर्यायनित्यादिरूपतया ध्या-
यति । तथा समाधिमतःकरणशुद्धिश्च प्रेक्षमाणोऽप्रतिज्ञो
ध्यायतीति । किञ्च ॥

अकसां विगतगेहिय, म्दरूवेमु अमुक्किण्ण उजाए ।

उउमत्थो वि परक्कम-माणो ण पमायं मयं पि कुवित्थवा ॥ १५ ॥

न कपार्यो तदुदयापादितभुक्तुव्यादिकार्याभावात् । तथा वि-
गता शुद्धिगोर्ध्वं यस्यासौ विगतगृहिः तथा शब्दरूपादिगि-
न्द्रियार्थेष्वमूर्च्छितो ध्यायति मनोऽनुकूलेषु न रागमुपयाति
नापीतरेषु द्वेषवशगोऽभूदिति । तथा बुद्धिनि ज्ञानदर्शनारण्यमो-
हनायान्तरायासकं तिष्ठतीति लक्ष्यस्य इत्येवं भूतोऽपि विवि-
धधर्मकप्रकारं सद्गुणान् परमुपगम्य परममाणो न प्रमादं कषयादिकं
सकृदपि कृतवानिति । किञ्च ।

सयमेव अजिममागम्म, आययजोगमायसोहीए ।

अजिनिव्वुने अमाड्ढे, आवकहं जगवं समितासी ॥ १६ ॥

स्वयमेवात्मना तत्त्वमभिसमागत्य चिदित्संसारस्वभावः स्वयं
बुद्धः सन् तीर्थप्रवर्तनायाद्यतवांस्तथा चोक्तम् । “आदित्यादिवि-
बुधगण इमं विस्मरन्त्यां त्रिलाक्यामास्कन्दन्तं पदमनुपमं य-
च्छिञ्चन्वामुवाच । तीर्थनाथाल्लुभमभयच्छेदि तूर्णं विधत्स्व-
तद्वाक्यं त्वद्व्यगतये नाकिमुत्थास्रियोप” इत्यादि कथं तीर्थप्रव-
र्तनायाद्यत इति दर्शयत्यात्मसुद्धा कर्मक्रययोपशमन्त्यलक्षणया
आयतयोगं सुप्रणिहितमनोवाक्कायान्मकं विधाय विषयकपाया-
द्युपशमादिभिर्निवृत्तः शीतोभूतः तथा आयायी मायारहित उप-
लक्षणार्थत्वादस्याऽस्कोधाद्यपि द्रष्टव्यं यावत्कथमिति यावज्जीवं
भगवान् पञ्चभिः समितिभिः समितस्तथा तिसृभिर्गुप्तिभिर्गु-
प्तिस्थासीदिति । श्रुतस्कन्धाध्ययनोद्देशकायमुपसंजिहीषुराह ।
एमविही अणुक्कंते, माहणं मईमया ।

बहुसो अपडिण्णं, भगवया एवं रीयंतेति वेमि ॥

आहणं सुयं सम्भक्तं ॥

एषोऽनन्तरोक्तः शस्त्रपरिज्ञादेरारभ्य योऽभिहितः सोऽनु-
क्रान्तोऽनुष्ठित आसवनापरिज्ञया सोचितः केन श्रीवर्द्धमानस्वा-
मिना मतिमता ज्ञानचतुष्टयान्वितेन बहुशोऽनेकोऽप्रतिज्ञेना-
निदानेन भगवन्तेश्वर्यादिगुणोपेतनातोऽपरोऽपि मुमुक्षुरनैव
जगवद्वाचीर्णेन मोक्षप्रगुणेन यथा आत्महितमाचरन् रीयते परा-
क्रमते इतिरधिकारपरिसमाप्तौ ब्रवीमीति सुधर्मस्वामी जम्बू-
स्वामिने कथयति सांश्च ब्रवीमि येन मया भगवद्बदनारविन्द-
दर्शनात् निर्गतमवधारितमिति उक्तोऽनुगमः आवा० १७८६ अ० ।

उवहाण-इयार-उपधानातिचार-पुं० आचारमल्लादितपसा
योगविधानरूपस्योपधानस्याऽकरणे, जीत० ॥

उवहार-उपहार-पुं० उप-ह-घञ्-उफडौकने, उपायने, कर्म-
णि-घञ् । उपहैकनोये, उपायनञ्चये, उपगतः हारम् अत्या० स० ।
हारममोपस्थे तदुपशानके द्रव्ये, वाच० । उप-ह-जावे-घञ् ।
विस्तारणे, “पहासमुदशो बहारेहि सव्यशो त्रेया दीवयते”
कल० । (मातृग्रामस्य मैतुनप्रतिज्ञोपहारसंपादनं मेहुणशब्दे)

उवहारणया-उपधारणता-खी० अधिच्युतिस्मृतिवासनाविप-
यीकरणे, “सुयाणं धम्मणा उवहारणया अणुत्थेय्यं भवइ”
स्था० ६ टा० ॥

उवहारिय-उपधारित-त्रि० अवधारिते, सूत्र० १ शु० ।

उवहास-उपहास-पुं० उप-हस्-जावे-घञ् । निन्दासूचकं हासे,

“अरे मयं समं मा कारेम उवहासं” पा० ।

उवाहि-उपधि- पुं० उपधीयते संशृणोते इत्युपधिः । उच्यते
हिरण्ययोदो, जावतो मायायाम्, आद्यो १ शु० ४ अ० १ उ० ।
सूत्र० । उपधीयते दौक्येते दुर्गतिं प्रत्यान्ता येनासावुपधिः
मायायाम्, अष्टप्रकारे वा कर्मणि, सूत्र० १ शु० २ अ० । प्रश्न० ।
स० । उवे, अमर० । उप-धा-भावे-कि-अन्यस्थास्थितस्य वस्तु-
नोऽन्यथाप्रकाशकं, व्यापारं आचारं-कि-रथचके, हेम० । उप-
धीयते येनाऽसावुपधिः । वञ्चनीयसमीपगमनहेतौ भावे, ज०
१२ श० ४ उ० । उपधिञ्चिञ्चमार्गस्येत्यर्थान्तरम् । द० १ अ० । उपधी-
यते जीवतो दुर्गतेऽपि स्थाप्यतेऽन्यायव्यवस्थापारितेनेत्युपधिः आद्य० ।
उप सामीप्येन समं दधाति पोषयति चेत्युपधिः । य० १ अ० ।

उपधातीत्युपधिः । वस्त्रप्राधान्येनैकविधे परिग्रहे, द० १ अ० प्रश्न० । स्था० । कटपादौ, ध० ३ अ० । स० । प्रश्न० । स्था० ।

- (१) उपधेर्देनाः ।
- (२) भेदेन सविस्तरतः प्रतिपादनम् ।
- (३) चारसंग्रहः ।
- (४) जिनकल्पिकानां स्थविरकल्पिकानां बोधः ।
- (५) जिनकल्पिकानां (स्थविरकल्पिकानां) गच्छवासिनां बोधेऽपेक्षकृष्टविज्ञागमप्राप्तम् ।
- (६) आर्थिकाणामुपधिप्रमाणम् ।
- (७) औपग्रहिकोपधेरुक्त्यादिदेनाः ।
- (८) औपग्रहिकोपधयः ।
- (९) उपधिन्युनाधिक्ये प्रायश्चित्तम् ।
- (१०) प्रथमसमवसरणे उपधिग्रहणम् ।
- (११) प्रथमं प्रव्रजत उपधिः ।
- (१२) प्रव्रज्यां गृह्यन्त्या निग्रन्थ्या उपधिः ।
- (१३) रात्रौ विकाले बोधधिग्रहणम् ।
- (१४) भिक्षुणाय गतस्य जिह्वोरुपनिमन्त्रणा ।
- (१५) जिह्वार्थं गतस्योपकरणपत्तेन विधिः ।
- (१६) स्थविराणां ग्रहणयोग्या उपधयः ।
- (१७) निग्रन्थीत्युपकरणद्वारे निग्रन्थीनामागमनपथे उपकरणानि स्थापयितव्यानि ।
- (१८) पात्रवत्त्वादिप्रमाणं, उपधिविषयोऽवग्रहः, तीर्थकृतं बोधधिवं, पादप्रवेशनं यान्त्रिया प्रत्यर्पणम्, उपधीनां ध्यायेन, परिष्ठापनं, प्रत्युपेक्षणं च, प्रत्यवग्रहणे क उपधिशिष्टा इत्यादि स्वस्थाने ।
- (१९) उपकरणप्रयोजनं विहारशब्दे ऋतुवस्त्रे वस्त्रग्रहणं वस्त्रयाचनविधिश्च वस्त्रशब्दे भिक्षाचर्यायां क उपधिनन्वय इत्येवमादि विहारदिशब्देषु उपधेरवश्यकरणीयत्वं बोद्धव्यशब्दे मध्यमतीर्थकृतं महासूत्र्यानि घास आदीनीत्येवैवशब्दे धर्मोपकरणे परिग्रहदोषो नैति परिग्रहशब्दे विशेषकनीयम्)

(१) विविध उपधिः ।

तिविहा उवही पण्णा ? तंजहा कम्मोवही सरीरोवही बाहिरनडमचोवही । एवं अयुरकुमाराणं भाणियव्वं । एवं एमिदिणं नेरइयवज्जं जाव वेमाणियाणं ॥

कर्म एवोपधिः कर्मोपधिः एवं शरीरोपधिः । बाह्यं शरीरवहिर्यती भाएरुनि च ज्ञाज्जानि मूणमयानि मात्राणि मात्रायुक्तानि कांस्यादिज्ञाज्जानि ज्ञाज्जोपकरणमित्यर्थः । भाएरुमात्राणि तान्येवोपधिर्भाएरुमात्रोपधिरुच्यते भाएरुं वस्त्रान्तरणादि तदेव मात्रा परिच्छेदः सैवोपधिरिति ततो बाह्याशब्दस्य कर्मधारय इति चतुर्थिनादिगुरुकचित्तायामसुगदादीनां प्रयोऽपि वाच्यः । नारकैकेन्द्रियवर्जितेनामुपकरणस्याज्ञावान् डीन्द्रियादीनान्तुपकरणं दृश्यते । एवं केपाञ्चिदिति । अत एवाह । एवमित्यादि ।

अद्वया तिविहा उवही पण्णा ? तंजहा सविचे अञ्चिचे मीमए । एवं नेरइयाणं निरनरं जाव वेमाणियाणं ॥

(अहवेत्यादि । सचित्तोपधिर्यथा शैलभाजनमचित्तोपधिवेत्तादिः मिश्रः परिणतप्रायं शैलभाजनमिवेति । दूरेकचित्ता लुपमा । नवरं सचित्तोपधिरन्तराकार्यां शरीरमेवेतन् उपपत्तिस्था-

नमिश्रः शरीरमेवेत्तन्नासादिपुण्ड्रयुक्तं तेषां सचेतनाचेतनत्वेन मिश्रत्वस्य विवक्षणादिति । एवमेव शेवाणामप्युहमिति । स्या० ३ ग० । नि० चू० । तत्त्वभेदपर्यायैर्ग्राह्येति पर्यायान् प्रतिपादयन्नाह । “ उवहीउवग्रहे सं-गहे य तदु य वगहे चेव । नंरुग उवग्रणे वि य, करणे वि य हुंति एगहा ” सर्वेषां व्याख्यानैर्वोपरि [ओघनिर्मुक्तौ] द्रष्टव्या ॥

[२] इदानीं नेदतः प्रतिपादयन्नाह ।

ओहो उवगहाम्मि य, दुविहो उवही उ होइ नायव्वो ।

एकेको वि य दुविहो, गणणापमाणओ चेव ॥

उपधिविधिविधेः ओघोपधिः उपग्रहोपधिश्चेति । एवं द्विविधा विज्ञेयः । इदानीं स एवैकैको द्विविधः कथं गणनाप्रमाणेन प्रमाणतश्च तत् एतदुक्तं ज्ञेयंति ओघोपधेः गणनाप्रमाणेन तथा प्रमाणप्रमाणेन च द्वैविध्यम् । अवग्रहोपधेरपि ग्रहणाप्रमाणेन प्रमाणप्रमाणेन जनेदु द्वैविध्यम् । तत्र ओघोपधिरित्येव यो गृह्यते अवग्रहोपधिस्तु कारणे आपन्ने संयमार्थयोगृह्यते सोऽवग्रहोपधिरिति । ओघोपधिगणनाप्रमाणमेकद्वयादिभेदं वक्तव्यं प्रमाणप्रमाणं च वक्तव्यं दीर्घपुण्यतया । तथा अवग्रहोपधेरपि एकद्वयादिप्रमाणं प्रमाणप्रमाणं च दीर्घपुण्यद्वारेण वक्तव्यमिति (ओ०) (ओहो-वधेत्ति) ओहः संज्ञेयः स्तोकः विद्वत्कारकोऽवश्यं ग्राह्यः । “ उवगहावही ” उत्पत्तिकं कारणमपेक्ष्य संयमोपकरण इति गृह्यते एस संख्यतो दुविधो वही । उवगहाहोति विविधो जहसा मज्झिमा उक्कासो उवही गणपमाणेन पमाणपमाणेन य जुत्तो भवति इमं गणणपमाणं ।

वारस चोहस पणवीस, उ य ओयोवधी मुणेयव्वो ।

जिएकपो थेराण य, अफ्फाणं चेव कणम्मि ॥

वारसविहो चोहसविधो पणवीसविहो ओहोवही एएअं गणपमाणं यथासंख्यं जिणाणं थेराण अज्जण य । कटपशब्दोऽपि प्रत्येकं शान्त्यः ।

ओयोवधी जिणाणं, थेराणोहे उवगहो चेव ।

ओहोवधिपज्जाणं, उवगहोओ अस्सा तव्वो ॥

जिणाणं एगविहो ओहोवधी भवति थेराण अज्जण य ओहोओ उवगहोओ य दुविधो भवति । नि० चू० १ उ० । प्र० ३ जीत० ।

(३) चारसंग्रहः अथ प्रमाणादिरूपपरिणतपणाय द्वारगाथामाह दव्वरपमाणअरे-गहणे परिकम्मविज्जसणायुच्छाए ।

उवहिस्स पमाणजिणं, थेरं अद्वकम्म वोच्चं ॥

इह उच्यं वस्त्रं तस्य प्रमाणं गणनया प्रमाणेन च द्विविधं वक्तव्यम् । अतिरिक्तं होने वा वस्त्रे दोषा अभिधातव्याः परिकर्मेण सीवनमित्येकोऽर्थः तन्निरूपयितव्यम् । (विभूषणयन्ति) विभूषणार्थं यदि वस्त्रं क्लृप्तयति वा रज्जयति वा घपेति वा संप्रमाणी वा तदा प्रायश्चित्तं भवतीति कर्त्तव्यम् । मृच्छेया यदि वस्त्रं न परिदुर्लभं तदाऽपि प्रायश्चित्तं न कर्त्तव्यम् । तत्र प्रथमद्वारे तावदुपधेः प्रमाणं जिनकल्पिकस्थविरकल्पिकानाङ्गीकृत्य यथाक्रममेव वक्ष्ये । प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयितुं जिनकल्पिकानामुपधिगणनां प्रमाणानि निरूपयति । वृ० ३ उ० ।

(४) जिनकल्पिकानामुपधिमाह ।

जिएकपिया उ दुविधा, पाणीपाता पम्मिगहधरा य ।

पाउरणप, उरणा, एकेका त भवे दुविधा ॥

जिणकल्पिया दुविधा त्रयति पाणिपात्रभोजिनः प्रतिग्रहभा-

रिणश्च । एकेका दुविधा दृष्ट्वा सपाउरणा इयेर य जिनकप्पे उवहीविभागो इमो ॥

दुगतिगचतुङ्कं, पणं पणदसएगदसगं ।

एते अद्द विकप्पा, जिणकप्पे हँति उवाहिस्स ॥

पाणिपडिगहियस्स पाउरणवज्जियस्स जहसोवही दुविधो र-
यहरणं मुदोपत्तिया य । तस्स य सपाउरणस्स एगकप्पगहणे द-
सविधो दुक्कप्पगहणे एकारसविधो तिकप्पगहणे पंचविधो प-
रिगगहणारिस्स अपाउरणस्स मुहपोत्तियरओहरणपादजिणा-
गसहितो णवविधो जहसओ तस्स कप्पगहणे दसविधो दुक्कप्प-
गहणे एकारसविधो तिकप्पगहणे वारस्सविधो य उट्टं केउं ॥

अद्दहा दुगं चणवगं, उवकरणं हँति दोषितु विकप्पा ।

पाउरणवाजितानं, विमुदुजिणकप्पियाणं तु ॥

जे पाउरणवज्जिया ते विमुदुजिणकप्पिया ज्वंति तेस्स दुवि-
ध एव भवति दुविधो णवविधो वा । नि०चू०२२० । पं० भा०

अथा विमुदुजिनकल्पिकानामाह ।

पत्तं पत्तावंधो, पायउरणं च पायकेसरिया ।

परलाइ रत्ताणं, गोच्छओ पायनिज्जो ॥

तित्रेव य पच्छागा, रयहरणं चेव होइ मुहोत्ति ।

एसो दुवात्तसविहो, उवही जिणकप्पियाणं तु ॥

पात्रं प्रतिग्रहपात्रं बन्धो येन वल्लखण्णेन चतुरश्रेण कला धा-
येते पात्रस्थापनं कम्बजमयं तत्र पात्रकं स्थापयेते पात्रकेसरिका
यत्राक्षं प्रतिपत्तन्ति । पटवकानि यानि भिक्षां पयेट्ठिः पात्रोप-
रि स्थाप्यन्ते रजस्त्राणं पात्रवेष्टनकं गोच्छकः कम्बजमयो यः पा-
त्रकोपरि दीयते । एष सप्तविधः पात्रनियोगः पात्रपरिकरत्व
उपकरणकत्वाप इत्यर्थः । तथा त्रय एव न चतुःपञ्चप्रभृतयः क
प्येते इत्याह । प्रच्छादकाः प्रावरणरूपाः कल्पाः । द्वौ सौत्रिका-
वेकशोष्मिण्य इत्यर्थः । रजोहरणं प्रतीतम् । चः समुच्चये । एव
शब्दः पादपूरणे । मुखसंषोक्तिका प्रसिद्धा । एष चादशविध
उपधियजिनकल्पिकानां मन्तव्यः । तुराश्वो विशेषणं स चैतद्वि-
शिनांष्ट्रं जिनकल्पिका द्विविधाः । पाणिपात्राः प्रतिग्रहधारिणश्च ।
पुनरैकैके द्विधा अप्रावरणः सप्रावरणाश्च । तत्राप्रावरणानां पा-
णिपात्राणि रजोहरणमुखवस्त्रिकारूपे निविध उपधिः । सप्रा-
वरणानां तु त्रिविधो वा चतुर्विधो वा पञ्चविधो वा । तत्र त्रिविधा
रजोहरणं मुखवस्त्रिका एकः कल्पः । सौत्रिकः चतुर्विधः स पञ्चौ-
र्णिकः कल्पसहितः पञ्चविधः चतुर्विधः । द्वितीयः सौत्रिककल्प-
सहितः प्रतिग्रहधारिणां प्रावरणवाजितानां नवविध उपधिः ।
तद्यथा पात्रे १ पात्रकबन्धः २ पात्रस्थापनं ३ पात्रकेसरिका ४
पटवकानि ५ रजस्त्राणं ६ गोच्छकः ७ रजोहरणं ८ मुखवस्त्रिका ९
चेति । त्रये प्रावरणसहितेति यामत्रैव नवविधे एककल्पप्र-
क्षेपे दशविधः । कल्पद्वयप्रक्षेपे एकादशजनेदाः कल्पत्रयप्रक्षेपे तु
द्वादशविधस्तदेवमुक्त्यर्पते जिनकल्पिकानां चादशविध उपधिः
संनवति । एष तुराश्वसहितो विशेषणार्थः । एकग्रहणे तज्जाती-
यानां सर्वेषां प्रदणमिति न्यायात् अन्येऽपि ये गच्छनिर्गतास्तेषां
यथायोगमिदमेवोपकरणप्रमाणमवसातव्यम् ।

अथ स्थविरकल्पिकानां कृत्याह ।

एष चेव दुवालस-प्रचग अर्रेगचोलपटो य ।

एसो उ चउदसविहो, उवही पुण धेरकप्पम्मि ॥

एत एय भवन्तीका द्वादशोपधिभेदाः । अपरं चातिरिक्तं मात्रकं

चोत्तपट्टकश्च एष चतुर्दशविध उपधिः स्थविरकल्पे भवति ।

अनन्तरौकमेवार्थमुपसंहरन्नाह ।

जिणा वारसखांइ, थेरा चउदसखिणो ।

ओहेण उवाहिपिच्छन्ति, अओ उट्टं उवगहो ॥

जिना जिनकल्पिकाश्चोपकरणानां चादश रूपाणि धारयन्तीति
शेषः । स्थविरास्तु चतुर्दशरूपाणि उपकरणचतुर्दशधारिण
इत्यर्थः । एवमधेन सामान्येनोपधिमिच्छन्ति तीर्थकराः आशो-
पधिमित्यर्थः । अत ऊर्ध्वमतिरिक्तो द्वादशकल्पिकादिस्थविरक-
ल्पिकानां सर्वोऽप्युपग्रहोपधिमन्तव्यः ।

(५) अथ जिनकल्पिकानामुपधेरुत्तुशद्विभागं प्रमाणयन्नाह ।

चचारि उकोसा पडिम्म-जहवगा वि चचारि ।

कप्पाणं तु पमाणं, संडासो दो कुरंटओ ॥

जिनकल्पिकानां चत्वार्युपकरणानि उक्तानि जवन्ति त्रयः
कल्पाः प्रतिग्रहश्चेति मध्यमजघन्यापि प्रत्येकं चत्वारि । तत्र
पटवकानि रजस्त्राणं रजोहरणं पात्रकबन्धश्चेति मध्यमानि । मुख-
वस्त्रिका पात्रकेसरिका पात्रस्थापनं गोच्छकश्चेति जघन्यानि ।
एतेषां च ये कल्पस्तेषां सन्दशकः कुरण्टको द्वौ त्रिहस्तौ दीर्घ-
स्त्वेन प्रमाणं भवति विस्तरतस्तु सर्व्वे हस्तमेकम् । अथवा ॥

अओ वि य आएसो, संडासो सटियएण वने य ।

जे खेमिणं दहँते, इस्मासु दुवन्ते इयरं ॥

अन्यो वा देशः प्रकारादेश इत्यादि संदशः स्वस्तिकश्च । तत्र
जिनकल्पिकस्योत्कृष्टकनिविष्टस्य जातु संदशकादारभ्य पुरः पृष्ठं
च छादयित्वा स्कन्धोपरि यावता न प्राप्यते पतावत्तदीयक-
ल्पस्य दैर्घ्यप्रमाणम् । अयं च संदशक उच्यते । तथा तस्यैव
कल्पस्य द्वावपि पूर्वोक्तकर्णौ हस्ताभ्यां गृहीत्वा द्वे अपि बाहु-
शर्षं यावत्प्राप्यते तद्यथा दक्षिणं हस्तेन वामं बाहुशर्षं वामे-
न दक्षिणमेव द्वयोरपि कक्षाचिकयोर्द्वये यो विन्यासशेषः स
स्वस्तिकाकार इति कृत्वा स्वस्तिक उच्यते । एतत्पृथुत्वप्रमाण-
युक्तं च यदि च तत्परिच्छेद्यमानं षडमासान् यावद् ध्रियते तदा-
शं दहमिदं ज्ञात्वा गृह्णाति इतरक्षाम षडमासानपि यावत्त नि-
र्वाहकामं तु पञ्चत्रयमिति कृत्वा न गृह्णाति । अथ क्रमर्थमेसौ स्व-
स्तिकं करोतीत्याह ।

संडासग्निहं हिमादिपत्ति, गुत्ता अगुत्ता वि य तस्स सेज्जा
हत्थेहि सामो णिवडेहि धेत्तुं, वत्थस्स कोणमुवर्ध जाति ॥

तस्य जिनकल्पिकस्य शय्यागुत्ता अगुत्ता वा भवेत् । ततः संदश-
कच्छिन्ने हिमादिकं शीतवातसर्पादिकभेदागच्छति । ततस्तस्य
रक्षणार्थं स्वस्तिककृतान्यां स्वस्तिकाकारानिवेशिताभ्यां द्वावपि
वल्लस्य कोणां गृहीत्वा उत्कृष्टक एव स स्मृतिं वा स्थापयि-
तवा । तत्र प्रायेण धर्मजागरिकाया जगति परं केचिदाचार्यो
भुवते तत्कृष्टक एव तृतीययामे ङ्गणमात्रं स्वपितीति । वृ० ३ उ०
प्रव० । घ० । नि०चू० । इदानीं स जिनकल्पिकोपधिः स्थविर-
कल्पिकोपधिश्च सर्व एव नवविधो भवति तस्य च मध्ये कानि-
चिदुत्कृष्टानि भङ्गानि कानिचित् जघन्यानि कानिचित् मध्य-
मानि । तत्र जिनकल्पिकानां तावत्प्रतिपादनायाह ।

तित्रेव य पच्छागा, पडिग्गहो चेव होइ उकोसो ।

गुच्छगपत्तहवणं, मुहंयंतगकेसरिजहओ ॥ ८४ ॥

त्रयः प्रच्छादककल्पा इत्यर्थः प्रतिग्रहश्चेति एष जिनकल्पिकाव-
धिमन्त्ये उत्कृष्ट उपधिः प्रधानस्तुर्विधोऽपि अत्रासूनि प्रधानानि

अङ्गान्तीत्यर्थः । गोच्छकः पात्रकस्थापनं (मुहुरन्तकं) मुखवल्कि-
का पात्रमुखवल्कि का चेत्येव जिनकल्पिकावधिमध्ये जघन्यः । अप्रधा-
नअध्विर्बन्धः उपधिरिति । पात्रकवधपटलानि रजस्वाणो रजोह-
रमित्येव चतुर्विधोऽप्यवधिरजिनकल्पिकावधिमध्ये मध्यमोप-
धिना प्रधानोऽप्यप्रधान इति । उक्तो जिनकल्पिकानामुच्छक-
जघन्यमध्यमोऽवधिरिति । ओघः । गच्छवार्तिसनां कल्पप्रमाणमाह ।

कप्पः आयपमाणा, अहृद्भाज्जा उ वित्त्यडा हत्या ।

एवं मज्झिममाणं, उक्तासं हाति चारि ।।

कल्पा आत्मप्रमाणाः सार्द्धहस्तत्रयप्रमाणायांमा अर्च्युता यावद्
हस्ता विस्तृताः पृथुत्रा विधेयाः । एतन्मध्यमे मानं प्रमाणं जवति ।
उत्कर्षतो दैर्घ्येण चत्वारो हस्ताः । एतद्विंशत्यधस्य मन्तव्यम् ।

अथैव कारणमाह ।

संकुचिय तरुण आय-पमाणासुपणे न सीयन्फासे ।

दृढाश्च पल्लवधरे, धेणुविव्य पाणाइरक्खी य ।।

यस्तरुणो बलवान् संकुचितपादः स्वप्नं शक्नोति तस्य तथा स्व-
यमेव शीतरूपशो न भवति अतस्तस्मात्प्रमाणकारणोऽनुज्ञातः ।
यस्तु स्वयिरो वयस्यो वृद्धः स शीणवशवाच शक्नोति संकुचि-
तपादः शयितुं अतस्तस्यानुग्रहायै दैर्घ्येण आत्मप्रमाणद्वयं पर-
कुक्षानि विस्तरतोऽप्यर्च्युता । यद्वहस्तप्रमाणादप्यधिकानि परकु-
क्षानि विधीयन्ते एवं विधीयमाने गुणमुपदर्शयति (दृढाश्च पल्ल-
वन्ति) शिरःपादान्नामृज्जगद्गोराप पाश्वेयोर्यत्कल्पस्य प्रेरणमा-
क्रमणं तेन स्थविरस्य शीतं न जवति । अनुचितोऽभावितशैक-
व्यर्थः । तस्यापि स्वप्रविधावननिर्दिश्य कल्पप्रमाणमेव ज्ञात-
व्यम् । अपि च एवं प्राणिनां रक्षा कृता जवति न मण्डूकश्रुत्या
कीटिकादयः प्राणिनः प्रविशन्तीति ज्ञावः । आदिशब्दादिधेजा-
तीयादयोऽपि न प्रविशन्ति तेनात्मनोऽपि रक्षा कृता भवति ।
वृ० ३ उ० ! (पात्रकवध्यादीनां प्रमाणनिरूपणमन्यत्र स्वस्वस्थनि)
इदानीं स्थविरकल्पिकानां प्रतिपादयति । तत्रापि प्रथमं ।

मध्यमावधिरितिपादयन्नाह ।

पट्टाडायत्ताणं, पत्तमवंधो तदेव ग्यहरणं ।

मत्तो य पट्टागो वि य, पेवाणं उव्विहो नवरिं ॥ ८५ ॥

पट्टागि रजस्वाणं पत्रकवधश्च चोलेपट्टकश्च रजोहरणं मात्रकं
चेत्येवः स्थविरावधिमध्ये वधविधो मध्यमावधिनोऽनुष्ठे नापि
जघन्य इति । पात्रकं प्रच्छादनकल्पत्रयम् । एव चतुर्विधोऽपि उच्छ-
कः प्रधानः स्थविरकल्पिकावधिमध्ये पात्रस्थापनकं पात्रकेस-
रिका गोच्छका मुखवल्कि का एव जघन्योऽवधिः । स्थविरकल्पि-
कावधिमध्ये चतुर्विधोऽपि । ओ० । इह स्थविरकल्पिकानां त्रयः
प्रच्छादका भवन्तीति पूर्वमुक्तं तदिदानीं उदयन्नाह ।

जा वि तित्थदुत्तरां, एणेण आन्नवगो मं संधरि ।

न ह्यु ते विंसतिं परं, मत्तेण वि तिन्नि येत्तव्वा ॥

योऽपि साधुखिखो द्विखो वा संस्तरति त्रिनिर्वाग्यां वा
कल्लेरित्यर्थः । सोन्नान् द्वौ वा कल्पान् परिजुक्तान् योऽप्येकेन
कल्पेन संस्तरति स एकमपि कल्पं न गृह्णातु परं न हि ते
स्वल्पतरवस्वा अनेत्रका वा परमन्यमधिकतरवस्व स्त्रिंसति
कृत इति चेदुच्यते सर्वेणापि स्थविरकल्पकेन तत्र त्रयः कल्पा
निर्माद गृहीतव्याः यद्यपि शीतपरीपहसहिष्णुतया कश्चिदेक-
नापि केनापि कल्पेनाप्रावृत्तः संस्तरति तथाऽपि जगवतामाज्ञाम-
नुवर्तमानः सोऽपि त्रीन् कल्पान् गृह्णाति किमर्थं पुनरीदृशी जग-
वतामाज्ञा उच्यते ।

अप्यं त्रसंथरतो, निवारिओ होइ तीहि सत्थेहि ।

गिएहति गुरु विदिने, पगासपरिजेहणे सत्ता ॥

अहमशरीरे स शीतादिना संस्तरति त्रिनिर्वाग्यारितो भ-
वति । तथा चात्र विशेषपूर्णव्रिखितो न्नावाध्याः "उत्सुमेण तदेव
पाडरित्वं जाहे न संथरइ ताहे एकं कप्पं पाडणइ जाहे तेण
वि न संथरेज्जा ताहे विइयं पि पाडणज्जा । जइ नाम तहावि
न संथरेज्जा ताहे तइयं पि पाडणज्जा । जइ नाम तहावि न संथ-
रेज्जा ताहे तिन्नि विच्छेदकण वार्हि पडिमाए ठाप ताव अत्थइ
जाव सीएण न सहइ वि तो पज्जा तस्मि निवेसइ । जइ तत्थ
न संथरेज्जा ताहे अंतोपदिमं ठाइ । तत्थ जाणोवगओ चिट्ठइ
जइ न संथरइ ताहे तस्मि चेव निवेसइ एवं पि जइ न संथरे ताहे
एकं कप्पं गिहेउज्जा जाहे तेण वि न संथरे ताहे विइयं ततो
तइयं तत्थ से अइयसायं जवइ । एवं अण्णा तिहिं वरधेहि नि-
वारिओ हवइ ति " अथ तानि परिजीर्णानि तेन त्रिभिः शीतं
निवारयितुं पार्यते तत आह । गुरुभिराचार्यैर्वितीर्णानि प्रकाश-
प्रत्युपेक्षणानि जीर्णत्वाच्चौरदरणीयानि सप्त वस्त्राणि उत्कृष्टतो
गृह्णाति । इदमेव स्पष्टयति ।

तिन्नि कमिणो जइने, पंच य दहदुव्वलाइं गेएह ।

आनन्नयपरिजुत्ताइं, एयं उक्कांसं गहणं ॥

कृष्णानि नाम घनमनुणानि यैरन्तरितः सयिता न दृश्यते ई-
दृशानि त्रीणि वस्त्राणि जघन्यतो गृह्णीयात् । यानि तु दृढकुर्व-
न्नानि तानि पञ्च गृह्णीयात् । यानि परिजीर्णानि तानि सप्त एत-
दुत्कृष्टं ग्रहणं मन्तव्यम् । वृ० ३ उ० ।

उवगणं पि धारज्जा, जेण न रागसह होइ उप्पत्ती ।

वोगम्मि य परिवाओ, विहिण्ण य पमाणुजुत्तं तु ॥ ८६ ॥

उपकरणमपि वस्त्रपात्रादि धारयेत्किंचिद्विशिष्टमित्याह । येन न
रागस्य भवत्युत्पत्तिस्तदुत्कर्षावामना एव लोके च परिवादः
स्त्रिंसा येन न जयति विधिनाऽवयवतया प्रत्युपेक्षादिना धार-
येत्प्रमाणयुक्तं च न न्यूनाधिकमिति गाथाधेः (पं० व०) अत्रे-
दमवधेयं स्थविरकल्पिकानां प्रच्छादकत्रिकादिधारणं यत्पूर्वमुक्तं
ततः सामान्यापेक्षया विशेषा पेत्या त्वधिकधारणेऽप्यदोषः ।
ध० ३ अधि० । कीदृशं पुनरुपधि भिक्षुधारयतोऽप्याह ।

जिन्नं गणणजुत्तं, पमाणं गान्धूमपरिसुदं ।

उवहिं धारइ भिक्खू, जो गणचित्तं न चित्तेइ ॥

भिक्षुं नाम सहस्रो सकलं वा यन्न भवति गणनायुक्तं गणना-
प्रमाणोपेतं प्रमाणेन च यथोक्तदैर्घ्यविस्तरविषयमानेन युक्तमि-
त्यनुवर्तते । तदाऽङ्गारभूम्या परि समन्तात् शुद्ध विरहितमव्यं वि-
धमुपधि स भिक्षुधारयेत् यो गणजिन्नं न चित्तनियतसामान्य-
साधुरिति ज्ञावः । यस्तु गणचित्तकस्तस्य न प्रतिनियतमुपधि-
प्रमाणम् । तथा चाह ।

गणचिगसस पत्तो, उक्कासो मज्झिमो जइओ य ।

सव्वाविहे य उवही, उवगहकरो महाजणस्स ॥

गणचित्तको गणयच्छेदकादिस्तस्मात्ता यावद्दृष्टमूलो मध्यमो
जघन्यश्च । सर्वोऽप्यधिक औपग्राहिकश्चोपधिमहाजनस्योप-
ग्रहं करोति । इदमेव भावयति ।

आलंक्णे विसुदं, दुग्गो चउग्गो वा वि ।

सव्वावि होइ उवगह-करो महाजणस्स ॥

आश्रयन् द्विधा चरन्त्यो गतादौ निमज्जतो रज्ज्वादि भावतः
संसारगतीयां निपततां ज्ञानादि इह पुनर्ध्वं क्षेत्रे काले वा उ-
र्ध्वं वक्ष्ये तदादिकमाश्रयन्ते गृह्यते तत्र विमुक्तं प्रशस्ते सति
द्विगुणो वा चतुर्गुणो वा औपग्रहिकश्चोपधिः सर्वोऽपि महाज-
नस्य गच्छत्योपग्रहकरो भविष्यतीति कृत्या गणचिन्तकस्य परि-
ग्रहे भवतीति । गते प्रमाणद्वारम् ।

(६) आर्थिकाणामुपधिप्रमाणम् ।

पत्तं पत्तावेधो, पायट्टपं च पायकेसरिया ।

परिक्लादं रयत्ताणं, गुच्छत्रो पायनिज्जोगं ॥

निषेय पच्छाया, रयहरणं चैव होइ मुहपोत्ती !

तत्तो पमत्तए खलु, चोदं पमकट्टए होति ॥

उगग्रहणंतगपटो, अचोखलवलिण्णिया य वोधव्या ।

अर्धितरवाहणिय-सणी य तह कंठुए चैव ॥

ओक्कच्छिय चैगकच्छिय, संघाटी चैव खंधकरणी य ।

ओटोवधिमि एते, अज्जाणं पसवीमं तु ॥

पात्रकाद्वित्रयोऽपि करणानि साधूनामिव द्रष्टव्यानि ।
चतुर्दश तु चोलपट्टकस्थाने तासां कमण्डकं भवति । तच्चाएक-
मयमकेकं संयतीनां निजदेहप्रमाणेन विज्ञेयम् । तथा अय-
ग्रहानन्तकं १५ पट्टम् १६ अर्द्धकं १७ चलनिका च १८ बोध-
व्या । अश्वन्तरनिवसनी १९ ग्रहिर्निवसनी २० तथा कश्चु-
कश्चैव २१ औपकत्तिकी २२ चैककत्तिकी २३ संघाटी २४
स्कन्धकरणी २५ एवमेतान्योद्योपधौ आर्थिकाणां पञ्चविंशति-
रूपकरणानि भवन्ति । अथैतान्येव विवृणोति ।

उगग्रहार्णतत्रो नोव, गुज्जदंभरकखण्डाए ।

सोयप्पमाणां तणुको, यणमसिणो देहमासज्ज ॥

इहावग्रह इति येनिद्वारस्य सामायिकी संज्ञा तत्पणान्तकं
वस्त्रमवग्रहानन्तकं पुरुषं प्राकृतत्वात् तच्च नीनिभं मध्यभागे
विशालं पर्यन्तभागायान्तु सट्टकं गुह्यदेशरज्यायै क्रियते । तच्च
गणनयैकं अन्तर्वीजपातसंस्तरार्थं च घनं घनवस्त्रेण पुरुषस-
मानककेशस्पर्शपरिहरणार्थं च मसुणं मसुणवस्त्रेण क्रियते
प्रमाणे न च देहं स्त्रीशरीरमासाद्य तद्विधीयते देहो हि कस्या-
श्चित्तुः कस्याश्चित् स्थूलः । तत्तत्तदनुसारेण विधेयमित्यर्थः ।

पटो वि होइ एको, देहपमाणेण सो उ भय्यव्वो ।

छंदंगोग्रहणंतं, कटिवच्छो मट्टकच्छो वा ॥

पटोऽपि गणनयैको भवति स च पर्यन्तभागवर्तिवाटकवन्ध-
वः पृथगेन चतुरङ्गुलप्रमाणः समन्तिरिक्तो वा दीर्घेण तु स्त्रीक-
टोप्रमाणः स च देहप्रमाणेन भक्त्यः पृथुलकटीभागाया दीर्घः
संकीर्णकटीभागायास्तु न्हस्व इत्यर्थः । स चावग्रहानन्तकु-
भयान्त्योराच्छाद्यन् कटीवद्धः सन् मल्लकजावज्जायते ।

अट्टाहो उ दा वि, गिण्हउं छादए कर्म्मभागं ।

जःगुप्पमाणवलणी, अनिद्विया होवियाए व ॥

अर्द्धोऽपि तौ हावीप अवग्रहानन्तकपट्टावुपरिष्ठाद् गृ-
हीत्वा सर्वकटीभागमाच्छादयति । स च मल्लचलनाकृतिः
केवलमुपरि ऊरुद्वये च कशावद्धः चलनिकाऽप्येवमेव । नवर-
मधो जानुप्रमाणं अत्युत्तल्लिका परिधिर्भवति वंशाग्रनसंकी-
र्णचलनकदा मन्तव्या ।

अंतोनिवसणी पुण, लीणतरा जाव अट्टंजघातो ।

बाहिरखुत्तगपमाणा, कर्म्म य दोरेण पडिवच्छा ॥

अन्तनिवसनी पुनरुपरि कटीभागादारभ्याधोऽङ्गे जङ्घा याव-
द्भवति सा च परिधानकाले लीनतरा परिधीयते मा भूदना-
वृत्ता जनोपहास्येति यहिनिवसनी पुनरुपरि कटीभागादार-
भ्याधः खलुकप्रमाणा चरगुल्फं यावदित्यर्थः कस्यां च दव-
रकेन प्रतिवद्ध इदमधः शरीरस्य पश्चिमपुष्करमुत्तमम् ।

अथाद्धकायापयोगिकञ्चुकदिकं व्याख्याति ।

दत्तिअणुकुयिते उरोरुहे, कंचुओ अग्निवित्तओ ।

एमेव य उक्कच्छी, मा एवरं दाहिणे पामे ॥

दैर्घ्यमाश्रित्य खहस्तेनार्द्धतृतीयहस्तप्रमाणः पृथगेन तु हस्त-
मानोऽर्धवित्त उज्जयतः कसावद्धः कञ्चुकः क्रियते सा चोरोरुहौ
ग्रादयति किमूतो च चुत्ते चित्तौ श्रुथा गाढपरिधाने हि विविक्त-
वित्राणो भवेताम कक्षायाः समोपमुपकृत्तं नत्र जवा औपकत्तिकी
अध्यामादित्यादिकप्रत्ययः एवमेव च कञ्चुकवत्तस्या अपि
स्वरूपं वक्तव्यं सा नवरं दक्षिणपार्श्वे समचतुरास्त्रा हस्तेन सा-
र्द्धहस्तप्रमाणा उरो ज्ञाणं पट्टं च प्रच्छादयतीति वामस्कन्धे वाम-
पार्श्वे च घोटकवद्धा परिधीयते ।

उदगच्छिया उ पज्जे, कंचुकमुक्किट्ठियं च ग्रादेति ।

मंघाटीओ चउरां, तत्य दुहत्था उ वमधीए ॥

दुम्निति हत्यायाया, जिकखट्ठाएगउच्चारे ।

ओसरणे चउत्ताम, निसन्नपच्छाङ्गी मसिणां ॥

औपकत्तिकी विपरीता चैककत्तिकी नामकः पदः कञ्चुकमौपक-
त्तिकी च ग्रादयन् वामपार्श्वे परिधीयते तथा उपरि परिभोग्या
संघाटिकाश्च तत्रो भवन्ति । एका हिहस्ता द्विहस्ता एका च चतु-
हस्ता त्रैध्या चतस्रोऽपि साऽपि सार्द्धहस्तत्रयप्रमाणा चतुर्हस्ता
वा मन्तव्या तत्र हि द्विहस्ता द्विहस्तविस्तृता संघाटिका वसत्यां
परिधीयते न तां विहाय प्रकटदेहया कदाऽपि भवितव्यमिति भा-
वः । ये च द्विहस्तन्यामं विहस्तविस्तृते तयोर्धमे एका निजार्थं
गच्छन्त्या प्राप्तिर्यते एका उच्चारद्विं ब्रजन्त्या तथा समवसरणे
व्याख्यानश्रवणादौ गच्छन्ती चतुर्हस्तां प्रावृणोति सा च प्राक्तन-
संघाटीर्या वृद्धाप्रमाणा अनिपसप्रच्छादनार्थं क्रियते यतो न
तत्र संयतीभिरुपेवैष्यं किंत्वैकं स्थाया ताभिरनुयोगश्रवणादि
विधेयं ततस्तथा स्कन्वादारस्य पादौ यावद्वयः प्रच्छाद्य तिष्ठति
एताश्च पृथुप्रावृत्तवेषप्रच्छादनार्थं प्रयत्नवर्णप्रतापनं च मसुणा
क्रियन्ते चतस्रोऽपि च गणनाप्रमाणनैकमेव रूपं गण्यते गुण-
परिभागाज्ञायात् ।

खंधकरणी चउहत्था, वित्थरा वायविहुरकखट्टा ।

खुज्जकरणी उ कीरति, खवन्तं कुरुहहेत्तं ॥

स्कन्धकरणी चतुर्हस्तविस्तृता ममचतुरास्त्रा प्रवरणस्य वात्य-
धुतरकरणार्थं चतुष्पत्ता स्कन्धे कृत्वा प्राप्तिर्यते रूपवतीनां च
संयतीनां कुरुपेतोः कुज्जकरणस्य क्रियते पट्टदेहो सर्वहितायौ-
पकत्तिकी चैककत्तिकी निवद्धा तथा विहृतापादनीयं कुरुपे
विधीयत इति ज्ञायः । उपसेहरकाह ।

संघातिमेतरो, सव्वो वेसो समामओ उवधी ।

पासगवच्छमुसरो, जं वाइणंतणं ऐयं ॥

सर्वोऽप्येवोऽनतर उपधिः समासतो द्विधा सङ्घातिमः इतरश्च

द्वित्र्यादिष्वङानां मीढनेन तिप्पत्रः सञ्घातिमः । इतरस्तद्विपरी-
तोऽसञ्घातिमः । अयं च पाशकवदः कशावदः तथा यश्चाङ्गि-
रो गृहितं वनिकारहितः प्रतिगन्तव्यजितो वा यश्चात्र छत्र्यक्रे-
त्रकाव्रतो वेधेषु संविगमगीतार्थः पूर्वसुरभिराचीर्णतस्तत्सर्वमपि
हेयं सम्यग्पादेयतया मन्तव्यम् ।

अथ जिनकल्पिकादीनामुपधंरुत्कृष्टादिविभागमाह ।

हृकोसत्रां जिणाणं, चतुर्विहो मज्झिमो वि य त्थेव ।

जहन्नो चउव्विहो खन्न, पत्तो थेराणु वोच्छामि ॥

त्रयः कदपाः प्रितप्रदश्चेति जिनकद्विपकानामुक्तप्रतुतिविधः । एवं मध्यमोऽपि रजोदरणपट्टकपात्रकवन्धरस्त्राणजेदाश्चतुर्विधो जघन्योऽपि मुखपोस्तिका पादकेसरिका गोचक्रपात्रकस्थापनकजेदाश्चतुर्विधः ।

(७) औपग्रहिकोपधेरुक्कृष्टादिभेदाः ।

उक्कोसो थेराणं, चउव्विहो उव्विहो य मज्झिमत्रो ।

जहस्यो चउव्विहां खलु, पत्तो अज्जाण वोच्छामि ॥

उन्मृष्टो जघन्यश्च जिनकटिपकानामिव छद्मव्यो नवरं मध्यमं
पट्विध इत्थं रजोहरणं पटलकानि पात्रकवन्धो रजस्त्राणं मात्रकं
कम्वलपट्टकश्चेति ।

उकोसो अट्टविहो, मज्झिमत्रो होड तेरसविहो न ।

जहणो चउन्विहो खल्ल, पत्तो उ उवग्गहं वोच्चं ।

आचार्याणामुक्तं उपविष्टविधः वयः कृपा ३ प्रतिहः ४ अ-
भ्यन्तरीयसना ४ वदित्विन्यसना ६ संघादिका ७ स्कन्धकरणि-
उ चेति । मध्यमख्योद्देशविधो ज्ञानं तथाया रजोहरणं १ प-
द्वयकानि २ पात्रकवयः ३ रजस्त्राणं ४ मात्रकं ५ कमउकम् ६
श्रवप्रदानतकं ७ पट्टः ८ अशोककम्पु कञ्चुकी ९ वलनिका १०
औपकक्षिकी ११ विकक्षिकी १२ चेति । जघन्यश्रुतुविधो मुखपो-
षिका गोच्छ्रः पात्रस्थापनं चेति । अत ऊर्ध्वमातरिको यः उ-
पविष्टः स पद्मप्रदो रजः उच्यते । तमपि जघन्यादिविभागानिरूप-
णेन हं वक्ष्ये । वृ ३ उ ४ ।

(८) तच्च दौषग्रहिकोपधिमाह ।

पीठगनिसिज्जदंरुग-पमज्जणी घट्टए डगलमाइं ।

पिप्पलगसूः नहरणि-साहणगदुगं जहसो उ ॥ ३४ ॥

पीठकं काष्ठचञ्चुणात्मकं शोकसिद्धिमानं स्नेहव्यत्ययं वसतौ वर्षा-
कात्रे या प्रियत इत्यौपप्रार्थिकं संयतीनां त्याग इत्यागतसाधु-
निमित्तमिति निषद्या पादपुञ्जं प्रसिद्धप्रमाणं जितकल्पिका-
दीनां न भवति निषेद्वाभावात् दृष्टकालोऽप्येवमेव त्वरे नि-
याणाभावात् एवं प्रमादनीं वसतेदृष्टकपुञ्जनातिथाना एव
घटकः पात्रमुखादिकणाय पिप्पलकः कृत्रः लोहमयः । सूची
सिन्धवादिभिस्तैः वेपादिभ्यो त्वहर्षणां प्रतीनां लोहमयेव
शोषनकद्वयं कर्म शोषनकद्वयोऽन्यथा भवितानं शोहमद्वयं ज-
घंयन्त्यस्वयं जघन्त्यः औपप्रार्थिकः खत्रपधिरिति गाथार्थः ।

एनमेव मध्यममभिधातुमाह ।

वासत्ताणं पणगं, चि लर्मणिपणगं दुगं च संयारे ।

दंडा पणगं पुण, मत्तगतिनपायलेद्विआ ॥३५॥

वर्षाश्रावणविषय पञ्चकं तद्यथा कम्बलमयसूत्रमयीतालपत्रम-
यपलाशपत्रकुटशर्पिकं छत्रकं चेति लोकसिद्धमानानीति ।
तथ चिन्तिमितीपञ्चकं तद्यथा कम्बलमयी सूत्रमयी ताल-

मयी दण्डमयी कडममयीति प्रमाणमस्याः गच्छापेक्षया सा-
गारिकप्रच्छन्नाया तदावरणामिकेर्द्धमिति संस्तरद्वयं च
शुषिरशुषिरभेदभिन्नं तृणादिहस्तु शुषिरस्तद्व्यवृत्तस्वशु-
षिर इति । तथा दण्डादिपञ्चकं पुनस्तथा दण्डको विद-
एडकः यथिविद्वद्गोलीलिका चेति । मात्रकत्रयं तथा । का-
यमात्रकं संज्ञामात्रकं खेलमात्रकमिति । तथा पादलेखनी
काष्ठमयी कर्दमापनयिनीति गाथायः । पं० व० ।

संयारुत्तरपट्टो, अहाइज्जा उ आयया दत्तया ।

दोणहं पि य वित्थारां, हृत्यो चउरंगुलं चैव ॥५६॥

संस्तारकः तथा उत्त्पट्टकश्च एतौ द्वावपि एकैकमर्द्धतु-
तीयहस्तौ दैर्घ्येण प्रमाणतो भवति तथा द्वयोरप्यन्योवि-
स्तारो हस्तचतुरङ्गुलं भवतीति श्राहं किं पुनरेभिः प्रयोजनं
संस्तारकादिभिः पट्टकैरुच्यते ।

पाणाङ्ग्रेणुसंर-क्खण्डया ह्येति पट्टगा चउरो ।

छप्पय्यखण्डा, तत्पुर्विं खोम्मियं कुज्जा ॥४७॥

प्राणिरेणुसंरक्षणार्थं पट्टका गृह्यन्ते । प्राणिनः पृथिव्यादयो
रेणुश्च स्वशरीरे लगति अतस्तद्रक्षणार्थं पट्टकग्रहणं ते च-
त्वारो भवन्तीति द्वौ संस्कारपट्टकयुक्तयेव तृतीया रजोह-
रणबहानिषद्यापट्टकः पूर्वोक्त एव चतुर्थः । खोमिय एवाभ्या-
न्तरः निषद्यापट्टकां वक्ष्यमाण एव एते चत्वारोऽपि प्राणिनः
संरक्षणार्थं गृह्यन्ते । तत्र पट्टपदासंरक्षणार्थं तस्य कम्बली
संस्कारसंघर्षेण पट्टपदा न विरक्ष्यन्ते इति । इदानीं अब्रह्मन्-
रजोमनिषद्याप्रमाणप्रतिपादनायाह ।

रयहरणपट्टमेत्ता, अदसणा किं चि वा समतिरेगा ।

इकगुणा उ निसिज्जा, हत्थपमाणा सपच्छागा ॥४६॥

रजोहरणपट्टकाऽभिधीयते यत्र दशकालगताः तत्प्रमाणेन दशा दशिका तद्वहिता सौमा रजोहरणाभ्यन्तरे निषद्या भवति । (किं वि वासमन्तिरेगेति) किञ्चिन्मात्रेण वा समधिकेन तस्य रजोहरणपट्टकस्य भवतीति । (एकगुणति) एकैव सा निषद्या भवति हस्तप्रहणा च प्रधुत्वेन भवति (सपच्छागाति) सिध बाह्या निषद्या प्रहणप्रहणा भवतीति । एतदुक्तं भवति बाह्याऽपि निषद्या हस्तमात्रेण ।

वासोवर्गाहस्यो पुण, दुगणो नवही उ वासकप्पाई ।

आयासंयमहेऊ, एकगुणां सेसओ होइ ॥ ४९ ॥

वपसु वर्णाकात्रे औपमहिकः अवधिगुणो नवति कश्चात्स्यासे
वर्षाकल्पपदिः आदिश्रवणान् पद्यानि "जो व हिर्म तस्म
तिम्ह सो सो दुगुणो होति पगेति चो पुणो अशो घेण्ण" स
च वर्षाकल्पपदिद्विगुणो नवति आत्मसंरक्षणार्थं च तत्रात्मसंर
क्षणार्थं एकगुणा एव कल्पपदो भवति ततश्च "तेहि ति तेहि
पोट्टुलेणं मरति संजमरक्खणं जद एगे चैव कप्पं अस्मद्वे
उ देवं नीसरहं ततो तस्म कप्पस्म जं पाणिंयं पद्वत्ति तस्स
तेणं आनुकौशो इति।सिग्गहं" शेषस्ववधिः एकगुण एव
भवति न द्विगुण इति। किञ्च ।

जं पुण सपमाणाओ, ईसिं हीणाहियं व लेभेज्जा ।

उभयं पि अद्वाक्यं, न संभवा तस्स हेत्वा वा ॥९०॥
यत्पुनः कत्वादि उपकरणं स्वप्रमाणादीष्वनमधिकं वा स
न्यते उभयमिति 'सोध्यस्स उवाहिस्स उदग्गदियस्स वा' यति

उभयं तदेव हीनमधिकं वा ब्रूयं सत् 'आध्यात्म्यम्' पश्चात्कृत-
मल्पपरिकर्म यल्लभ्यते तस्य न संधाना क्रियते हीनस्य तथा
रुद्धेनः क्रियते अधिकस्य । किं च ।

मंरुए लाट्टिया चेत्र, चम्मए चम्मकोत्तए ।

चम्पच्छेयणपट्टे, चिलिमिली धारण गुरू ॥ ५१ ॥

अयमपर औपप्रदिकोपधिः साधोः साध्वाश्च जयति दण्डको
जयति दण्डकश्च यश्चि चशद्विद्विष्टिश्चेति । त्रयं सर्वेषां
मेवमेव पृथक् पृथक् औपप्रदिकः । अयमपर एव औपप्रदिकः
कक्षासौ । चर्मपण्टि । चर्म कृतिश्रुतयिया चर्मकोत्सकः । "ज-
त्वं न हणार्ति वृजतेति" तथा चर्ममेन्द्रेः वय्नपण्टिका । यदि च
चर्मं चन्दनकं पण्णप्राद्वि । तथा (पट्टेति) योग्यपट्टः चिञ्चि-
मिली चेति । एतैश्चर्मद्विभिर्गुरोर्गोत्रादिकोपप्रिजयति ।

जं चत्वा एवमर्द्धं, तत्रमंजमसाद्वयं जड्जणस्स ।

ओहो इरेगगहियं. उवग्गहियं तं वियाणाहि ॥

यच्चान्यद्वस्तु एवमादि उपानहादि तपःसंगमयोः साधकं यति-
जनस्य ओषोपधेरतिरिक्तं गृहितमौषधिकं तद्विज्ञानीहि ।
भो० । (यष्ट्यादिब्रह्मणमन्यत्र)

चम्पतियं पट्टदुगं, नायव्वो मज्झिमो उवहि एसो ।

अज्जाण चारणो पुण, मज्झिमां होइ अइरित्तो ॥

चर्मत्रिकं वर्षप्रतिकारकृतिरूपम् तथा पट्टद्वयं संस्तरपट्टोत्रोत्रपट्ट
लक्षणं ज्ञातव्येऽमध्यम उपधिरपः । औपम्रदिक आर्याणां चारकः
पुनः सागारिकोदकनिमित्तमध्यमेऽप्यनुक्तवृत्तर्णो भवत्यतिरिक्तः
नित्यं जनमध्य एव तासां वासादिति गार्थार्थः । एतदेवोक्तं प्र-
मथिधातुमाह ।

अक्खा संथारो वा, एगमणेंगंगिओ अ उक्कोसो ।

पोत्थगपणं फलं, उक्तोसोवग्गहो सन्वो ॥ ३७ ॥

श्रद्धाश्रद्धतत्कादयः संस्तरकश्च विशिष्ट इत्याह । एकाङ्गि-
कोऽनैकाङ्गिकश्च फलकं कर्मियमादिः उत्कृष्टस्वरूपेण । तथा पु-
स्तकपञ्चकं तद्यथा गणिकापुस्तकं त्रिवार्तापुस्तकः उपिपु-
स्तकः मुद्रिपुस्तकः संपुटकश्चेति । तथा फलकं पट्टिका सम-
सरणफलकं वा उत्कृष्टेति प्रकान्तापेक्षया औपगृहिक उपपे-
धे सर्व इदम् । सत्यं वेदति माध्यायः । अन्ययोर्विशिष्टोपगृहिक-
योर्वोपगृहियद्वयोरपि विशेषलक्षणमभिधानमाह ।

अहो जस्म गहरां, जोगो पुण कारणा स ओहोहि ।

जस्म उदगं पि निअमा, कारणओ सो उवगहिओ । ३८।

श्रोत्रेण सामान्येन भोगे अजोगे वा यस्य पात्रादङ्गहणमादानं
भोगः पुनः कारणचिन्तितैरेव भिक्षादनादिना स श्रोत्रोपधिर-
भिधीयते । यस्य तु पीत्रकादेर्वयमपि गृहणं भोगश्चेत्येतन्निय-
मात्कारणतो निमित्तेन स्नेहादिना स पीत्रकादिः श्रोत्रप्रदिकः का-
दाचित्कप्रयोजननिवृत्तं हृति गार्थः । अस्थैव गुणकारितामाह ।

मुच्छागहिआणोवो, सम्मचरणस्स सादगो जणिओ ।

जुत्तीए ईहा पुण, दोसा इत्यं पि आणाइ ॥ ३ए ॥

सूचार्गारहितानामजिष्वङ्गवर्जितानां यतीनामेव द्विविधेऽपि पा-
त्रप्राप्तकादिरूप उपधिः सम्यगधिकरणरक्तादौतुत्येन चरणस्य
साधको भणितः तार्थिकरणधरैर्युक्तयेति । मानभोग्यतनया
स्तरदा पुनर्युक्तया यथा कमान्तोगमाभावे दोषाः । अत्रायुपधौ
गृह्यमाणे तुचमाने वा आह्लादय इति गाथार्थः ॥ २० वं ॥ (प-

तेषामन्येषां चोपकरणानां प्रयोजनं विहार शब्दे चारित्र्यार्थमने-
कादृगमने प्रस्तोष्यमाणे स्पष्टीभविष्यति ।

(९) अतिरिक्तोपगृहणेन प्रायश्चित्तम् ।

द्विविहृष्यमाणातिरे-ग मुत्तदेमेण तेण लहृगाओ ।

मज्झिमं एण उवाहिं, पुरुष मासो जने लहस्रो ॥

द्विविधं द्विप्रकारं गणनाप्रमाणभेदात्प्रमाणं ततोऽतिरिक्तं
 उपधौ तत्रादेशेन चतुर्दशका भवन्ति यत् उक्तं निशित्मये "ज
 न्निष्कं गणनादरितं वा प्रमाणादरितं वा नवर्द्धं धरेण से
 भवता चातुर्मासियं परिहरेणष्टाणं उग्राद्ययं" वृ० १. ७० ॥

ऊणातिरिक्तधरणे, चतुरो मामा द्वन्ति उग्राया ।

आणाङ्गो य दोषा, संवद्गणमादि पद्मिमंथो ॥

गणनया प्रामाण्येन च ऊनस्यातिरिक्तस्य वा उपकरणस्य धर-
णे प्रायश्चित्तं चत्वारो मासाः उद्धाता ह्यध्वः आह्रादयश्च दोषा-
स्तथा यत्र परिकर्मणां कुर्वन् तज्जातान् प्राणान्नेघट्टयति आ-
दिशब्दादपठितापयति अपद्रावयति च ततस्तन्निमित्तमपि तस्य
प्रायश्चित्तं तथा प्रतिवेसमुनयकात्रं पात्राणि अय्यद्वातिरिक्तस्य
पकरणं प्रयुक्ते कर्माणस्य परिकर्मणः सूत्रं व्यध्यातः तस्मात्तु गण-
नया प्रामाणेन सूत्रोक्तमपकरणं धारयितव्यमध्योऽ द्वि०उ०। ३।।

१० प्रथमसमवसरणे उपधिग्रहणम् । (तत्र नां कल्पते इति यत्तद्वशेनाविष्यते) वर्गासु अतिरिक्तोपकरणग्रहण-कारणमुपदर्शयितुं दृष्टान्तमाह ।

द्वोवक्खरणेहा, दियाण तद् वा करुयज्जमाणं ।

वासारन्न कुहुंवी, अतिरेगं संचयं कुणइ ॥

छव्यं हिरण्यादि उपस्करः सूर्यदिः स्नेहो घृतं तैलं वा आदि-
 शब्देभिरङ्गादितैरुपप्रग्रहः । ज्ञाये वस्तुलादिः व्रदणं वा कटुकं
 शुष्णीपिप्पल्यादि ज्ञाणभति घटपिठरादीनि । अथवा कटुकजालं
 वेषणमयवादिद्विप्रभृतिज्ञानं । एतेषां छव्योपस्करादीनां कुटुम्ब्य-
 पि वर्षारत्रे अतिरिक्तस्वच्छं करोति किं कारणमिति चेद्वच्यते ।

वणिग्या एण भंचरंती, हट्ठा एण हवंति कम्मपरिहाणी ।

गेश्वाण देसुव, किं काहिनि अगहिते पुर्वि ॥

वर्षाकाले विजिज्ञो ग्रामेषु क्रयविक्रयार्थं न सञ्चरन्ति । पत्तन-
ेष्वपि वर्षवृद्धवशेन दृष्टा न भवन्ति । अपि च यदि कुटुम्ब-
दृशेषुपकारार्थानामतिरिक्तं सञ्चयं न कुर्यात् तत उत्पन्ने प्रयो-
जने क्रयविक्रयार्थं तेनापणवीर्या गन्तव्यं ततश्च हलकषणप्रवृ-
त्तौ कर्मस्येगानां परिहाणभयंति श्रान्तव्यं वा सज्जते आदिश-
ेषु वा प्राप्नुवन्त्यु अपातेषु च अतिरिक्तसञ्चये पुंयमगृहीते किं
पथमोजनप्राप्त्यनकनस्यदिक्तं अतिरिक्तसिद्धिः ॥

तद् अन्नतिष्ठिगात्रिय, जारिसो से मंचयं कुणति ।

इह पुण ढएहं विराहणा, पढमम्मि य जे जणियदोसा ॥

तथेति दृष्टान्तान्तरोपन्यासे अन्यतीर्थिका अपि सरजस्का-
दयो यादृशो यस्य येनोपकरणेन प्रयोजनमित्यर्थः (सं) तस्या-
तिरिक्तं सञ्चयं वर्षासु करोति । यथा सरजस्का रक्षाया दक्षै-
त्करिकाभृत्तिकाया घांटिकद्वगणलक्षण्योरित्यादि । इहेति
अस्मिन् पुनर्येन शास्ते यद्व्यतिरिक्तमुपकरणं न शुक्लं ततः
वर्षां जीवनिकायानां विराधना भवति । अथतिरिक्तोपकर-
णाभावाद्वायस्यैवार्थः शुक्लं ततो यं प्रथमे समवसरे उपकर-
णं शुक्लतां दोषा भवितस्तान् प्राप्नुवन्ति । कथं पुनः वर्षां
कायानां विराधना भवतीत्युच्यते ।

रयहरणेणाद्वाणं, पमज्जफरुसमालपुढीए ।

गामंतंरिगतलणे, पुढही उदगं च दुविहेतुं ॥

(फरुसमालत्ति) कुम्भकारशाला तस्यां वर्षासु स्थितानां द्वितीयरजोहरणाभावे यद्वर्षेणाद्भिभूतं रजोहरणं तैर्नैव प्रमार्जने पृथिवीकायस्य विराधना आसन्तरं भिक्षाचर्यादिकांश्च (इति) गच्छत आगच्छन्ते अन्तरा आगाढतरं वर्पितुमा-
रब्धे मलिनरजोहरणे परिगलति पृथिवीं द्विविधं च भूमांत-
रिक्तभेदाद् द्विप्रकारमुदकं विराधयति ।

अहवा अंबीरूपे, उदगं पुण उपतावणे अगणिं ।

उह्वंरुगवंधतसा, ठाणाइसु केण व पमज्जे ॥

अथवा द्वितीयरजोहरणाभावे यदा रजोहरणं शोषयति ततो
ऽवग्रहात् स्फुरयति । अथ न शोष्यते ततोऽस्तीभवति एव-
मस्तीभूते तस्मिन् उदकं विराधयेत् । पनकश्च संमूर्च्छति
अर्धतत्परिवारहारार्थमग्निं तापयति ततोऽग्निविराधना अ-
थाद्रेण प्रमार्जयति ततो दशिकान्तेऽप्युल्लङ्घका मुद्गोलकाः
प्रतिवध्यन्ते तेषु प्रतिवद्धेषु यद्विप्रमार्जने करोति तत आत्म-
विराधना । अथ न प्रमार्जयति ततः संयमविराधना । स्थान-
निपदनादिषु वा केन प्रमार्जयतु ।

एमेव सेमगमि, संजमदोसा उ भिक्खणिजाए ।

चोलनिसज्जा उल्ल-अर्जोरेगेलन्नमायाए ।

एमेव वर्षाकलादावपि शोषेपकरणे भिन्नानियोगे च पटल-
कपातप्रचक्षुषे द्विपुण अगृहीते संयमदोसाः पदकायविराधना
लक्षणे रजोहरणवद्वक्ष्याः । चोलपट्टे रजोहरणनिषयायां याव-
द्विगुणायामष्टमाणायां बहिरंगतानां वर्षेणाद्भिभावे संजाते नि-
त्यपरिभोगेन भर्तुं न जीर्यते । अजीर्यमाणे भक्ते स्नानार्थं भ-
वति । ततश्चात्मविराधना परितोपमहादुःखादि । किञ्च ।

अच्छाण णिगतादी, परिता वा अहव णट्ठगहणमि ।

जं च समवसरणम्मि, अगहणे जं च परिभोगे ॥

त्रिसाद्विचक्षाद्वा अश्वने निर्गता आदिशब्दादशिवदिकारणनि-
र्गता वा ये परीताः परिमितोपकरण अथवा (नटति) नष्टो-
पकरणा हारितोपपद्य इत्यर्थः (गहणम्मि) प्रत्यनीकेन वा
उपग्रहेण कृते विविक्ता आगच्छेयुः पदेनामागतामतिरिक्तो-
पकरणभावाद्युपग्रहणं न करोति तत उपधिनिष्पन्नं प्रायश्चित्तम्
अथ तदर्थं नूतनगुणं गृह्णति ततोऽप्युपधिनिष्पन्नम् अथ प्रथमे
समवसरणे उपकरणवद्वेषे दोषजाते तस्यानुवृत्तिः । अथ न
गृह्णति तत उपकरणं विना यन्त्रादिपरिभोगे दूषणवद्वक्ष्यकं
तद्वादायति । अनुमेवार्थं व्याख्याग्रन्थेन स्पष्टयति ।

अच्छाण णिगयादीण-मदाते ह्वाति उपधिणिण्णं ।

जं ते अरणमग्निं, मेवेदं वत्तयां जं च ॥

अश्वनिर्गतादीनामतिरिक्ताभावे उपकरणं यदि न प्रयच्छति
तत उपधिनिष्पन्नं नवति प्रायश्चित्तमिति शेषः । तच्च जघन्ये प-
ञ्चकं मध्यमे मामलपुकमुच्छृष्टे चतुर्लघवः । ते च अथादिनिर्गता
अवर्षणार्थोपकरणमात्रं वा यदागच्छन्ते तन्निष्पन्नमप्रयच्छतां
प्रायश्चित्तम् । अथास्मैयमुपकरणं तेषां प्रयच्छति तत आत्मप-
रिहाणः । यस्मात्तमा नृणांदिसेवने कुर्वति तन्निष्पन्नम् । किं पुन
प्रथमसमवसरणे वस्त्रग्रहणे दोषा इत्याह ॥

अत्तट्ठगट्ठा वा, आंमरणं गेहमाए पमारस ।

दांउ परिभोगे छपति-चउउरं उह्वायेगेह्मने ॥

अथान्नो वा परेषां वा अश्वनिर्गतादीनामर्थाय प्रथमसमव-
सरणे उपधिं गृह्णति तत आधाकर्मद्वयः पञ्चदशोऽष्टमदोषा
भवति आत्मेपथिमश्वनिर्गतादीनां दत्त्वा तमेवैकं प्रत्यवतारं नित्यं
परिगृह्णन्तस्य पदपदिका संस्मृतिं तासु चान्तात्रमध्यं पतितानि
सु भक्तितासु (चमरंति) जलोदरो जवति एकप्रत्यवतारेण वा
कोणराशिप्राप्तौ न गृह्यस्य जीर्यति अजीर्यति च श्चान्नत्वमुपजायत
तद्वा उ गेहियव्वं, वितियपदम्मि जह ण गेह्मेज्ज ।

अच्छाणे गेलणे, अहवा वि रुव्वेज्ज असतीए ॥

यत एवं तस्मात् कारणाद्यन्मो द्विगुणप्रत्यवतारादतिरिक्तं, अ-
हीतयं द्वितीयपदं यथा न गृहीतुस्तथाऽभिधीयते अश्वनि
पहमानानां श्वान्त्ये वा द्विविधायामसत्तायां वा वस्तीगानाना
मग्रहणं जयेद्विद्वेभ्य व्याख्याति ॥

कात्त्रेण चिदिण्णं, वा वरिसा मंतरेण वायाते ।

गेलमे वा न परे, दुविधा पुण होति असतीआ ॥

गोष्मस्य चरमे मासं केचिदश्वनिं प्रतिपत्ताश्चिन्तितवन्तश्च
यावदापाढपूर्णिमा नोपति तावदेव तावत्कात्त्रेण वर्षांकेन प्रा-
प्स्यामः । अन्तरा च नयादिश्वान्तो नवेत् अत आषाढपूर्णि-
माकात्त्रे अतिक्रान्ते प्राप्ते ततो द्विगुणोऽतिरिक्तो वा उपधिर्न
गृहीतः । अथवा आत्मनो श्वान्त्येन परस्य वा श्वानस्य व्यापृत-
तया नातिरिक्तो गृहीतः । असत्ता पुनर्द्विविधा भवति सदसत्ता
असदसत्ता च सदसत्तायामनेपणीयं लभ्यते । अथवा बहवः सा-
धवो वस्त्रग्रहणस्याकल्पिका एव कल्पिकाः । अतः सर्वेषां योग्यो
अतिरिक्तः पथि गृहीतुं न पार्यते । असदसत्ता तु मार्गतेमपि न
लभ्यते एतैः कारणैः पूर्वमतिरिक्तोपधौ अगृहीतंऽपि शुद्धः ।

गहिए अगहिए वा, अप्पत्ताणं तु होति अनिगमणं ।

उवही संथारगपाद-पुंउणादीः ए गहणट्ठा ॥

एवं गृहीतेऽगृहीते वा वर्षायासप्रायोभ्ये उपधौ काश्चमप्रामा-
नामापाढपूर्णिमाया अर्वाक पञ्चान्तिर्द्वैर्वर्षांकेन अतिगमनं
प्रवेशो नवति । किमर्थमित्याह उपधिर्वर्षाकल्पपदिकः । सं-
स्तारकः काष्ठमयः कथिकामयो वा पादप्रोष्ठनं रजोहरणम्
आदिशब्दात् तृणरुग्गादिपरिग्रहः एतेषां गृहणार्थमप्राप्ते काले
प्रवेष्टव्यम् । इदमेव व्यक्तीकरोति ।

कात्त्रेण अपत्ताणं, पत्ताणं खेतं आ गहणं ।

वासाजोगोविधिणो, खेतम्मि उ रुग्गममादीणि ॥

कात्त्रतो नियमादप्रामाणां क्षेत्रतः प्रातानां वा वर्षायासयोग्य-
पटलकपात्रव्यवहारपधेर्गृहणं नवति एतेन चरमजज्ञौ सुचितौ
कालतः प्रातेरप्राप्तौ क्षेत्रतो नियमाप्राप्तैर्गलादीनि गृहीत-
व्यानि श्वनेन तु द्वितीयतृतीयभङ्गौ गृहीताविति । ताव्येव रुग्गमा-
दीनि दर्शयति ।

इगलसरक्खकुडमुह, मत्तगतिगह्वेवपादलेहणिया ।

संधारपीउफलया, णिज्जांगा चेव हुणुणो उ ॥

इष्टका चीरादिमयानि रुग्गमानि पुनः प्रोष्ठनार्थं गृह्णन्ते सर-
जस्कः क्लारससंज्ञा खलादिविसर्जनाथं कुटमुलं घटकण्टकस्तत्र
ग्लानयोग्यमापथं कायिका मात्रकं वा स्थापयते । मात्रकिकं खे-
लमात्रकं कायिका मात्रकं संज्ञा मात्रकं चेति । श्रेयः प्रतीतः प्रदि-
ष्टाजनसंस्थापनार्थम् । पादलेखनिका वर्षासु कर्दमेनिर्लेपना-

धर्म । संस्तारकः परिशारीवेति द्विविध उभयोपशमनार्थं जी-
वादिरेक्षणार्थं च गृह्यते पीठे उगणादिमयमुपवेशनार्थं फल-
कश्च एकपट्टादिमयः दम्भोपयोगी पात्रसत्त्वश्च नियोगः । प्र-
त्यवतारो द्विगुण एतानि सर्वोपयुज्यते तदानीं गृह्यन्ते । अथ शि-
ष्यः प्रश्नयति ।

चारि समोसरणे, मामा किं कप्पती ए कप्पति वा ।

चारणिम पंचरत्ता, सव्वेनि मल्लगार्दीणं ॥

आपादपूर्णमाप्तन्तरे ये चत्वारः प्रथमसमवसरणे मासास्तेषु
प्रहीतुं कल्पते न वा । सूरिराह उत्सर्गतो न कल्पते द्वितीयपदे
क्षेत्रस्याप्राप्ता अवनिर्गता वा आपादपूर्णमायां प्राप्तास्ततः
संस्ताराद्युपधि डगलादीनि च पञ्चरात्रिदिवानि गृह्णन्ति
पटुपणाकल्पं च रज्ज्यामाकर्षन्ति । ततः पञ्चम्यां पयुपणं
कुर्याति । अथ पूर्वोक्तकारणात्पञ्चम्यामेव ते प्राप्तास्ततः पञ्चरात्रं
तथैव संस्तारकमड्गलादीनि गृह्णन्ति दशम्यां पयुपणयति ।
विशेषं चूर्णिकृत्युतराह “ तं खेत्तारं पञ्जने आसादपुष्पिमाए
चेव त्रिया तेहिय उवही न गहिथो संथारगाइ ताहे जाय पंच
रत्तं ताव गेगहंति एका पंचदिवसे पज्जेसणाकप्पं कंहंति द-
समीए एस कारेणेणं कप्पई पंचरत्तं अह पंचमीए पत्ता तहेव
य वरत्तगावहुंतीति ” एवं सर्वेषां मल्लाकादीनानुपकरणानाम-
र्थ्य कानि पञ्चरात्रिदिवानि प्रवर्जयानानि तावन्तव्यानि
यावद्भाद्रपदशुक्लपञ्चम्यां गृहीतेऽगृहीते वा डगलमल्लाकादी-
नियमात्पयुपणं विधेयम् “ नेसि तन्थ त्रिआणं पडिलहुवट्ठचार-
णादीसु लवार्डेण अगहेण लहुगा पुव्विआ गहिंते वा ” तेषां
साधूनां तत्र वर्षाक्षेत्रे स्थितानामियं सामाचारि सभाप्रपाऽऽरा-
मदेवकुलशूर्यगृहादिषु यद्वस्त्रमुज्जितं पथिकादिभिः परित्यक्तं
तथैव पञ्चने यदा किला कार्यमुपस्कस्यते तदा प्रहीष्यन्ते तद-
भावे चरणादिषु प्रत्युपेक्षन्ते वर्षासु यदि लेपमादिशब्दात्पात्रं
वा वस्त्रं वा गृह्णन्ति ततश्चतुर्लघुकाः पूर्वं चालेपादीनि यदि न
गृहीतानि तदाऽपि चतुर्लघु । इदमेव व्याख्याति ।

वामाण एस कप्पो, सव्वतो चेव जाउ सक्कोमं ।

परिभुत्तं विपट्ठं, वाघातट्टा परिकखंति ॥

(वासण्णत्ति) विभक्तिव्यत्ययाद्व्याप्तु निष्ठतामेव कल्पः समा-
चारि सर्वतः सक्कोयं यावद्यत्तापट्टिकः परिभुत्तं विपट्ठं पूर्वं
परिभुज्य ततोऽकिञ्चिन्करमिति मत्वा परिष्ठापितं ततस्तिष्ठन्त
एव व्याघातार्थं निरोद्धन्ते । कः पुनर्व्याघात इति चेदुच्यते ।

अप्फाण गिण्णतादी, जामियवूढे व सह परिउजुणे ।

आगंतुं वाहिपुव्वि, दिट्ठे अससिषसणीसु ॥

अवनिर्गतादयः साधवः आगच्छेयुः आत्मीयो वा उपधि-
ध्यामितो दार्थो भवेत् उदकेन वा व्युदः शैल्यो वा अवश्यप्र-
व्राजनीयः पुराणादिपस्थिनः पर्जिणीयां वा उपधिरतैः
कारणैरागन्तुकेषु तालावरादिषु पूर्वमगमयन्ति ततः क्षेत्राद्दहि-
रसंक्षिपु पूर्व दृष्टे गृह्णन्ति । अथेदमेव विभावयिपुरागन्तुकान-
नागन्तुकान् व्याख्याति ।

तालावरे य धारे, वाणियसंधारसेणमंवट्ट ।

लाउकिग वड्ग सेवग, जामाउगं पंधिगार्दीसुं ॥

तालावरा नटनत्तकवज्जोदयो (धारेत्ति) देवकृत्रधारकाः
वाणिजो वाणिज्यकाः राजविम्वसद्धिनं स्वचक्रं परचक्रं वा स्क-
न्धावार उच्यते राजविम्वरहितता सेना चौरधारीभेदे बह्वे

ग्रामनायका अधिष्ठातारः एकत्र स्थिताः सर्वतः हाकुटिका उड्डरा
वज्रिका गोकुलिका सेवकाश्चरभट्टकाः जामातुकाः प्रसिद्धाः प-
थिका ये वडवः स्वं देशं प्रति प्रस्थिताः एवमादिषु पूर्व मार्गयन्ति
कथमित्याह ।

आगंतुंकेसु पुव्वि, गवेसए चारणादिमुं वाहिं ।

पट्टा जे मग्गामं, तात्तावरादिणो यंति ॥

(वाहिंति) सक्रोशयोजनान्तर्दक्षिणतःपट्टिकासहितेषु वा-
हागामेषु ये आगन्तुकाश्चारणादयस्तेषु पूर्वं गवेपयन्ति । पश्चात्
वाहागामेषु चारणादीनामात्रे ये तात्तावरादयः स्वग्राममायास्ति
तेषु गवेपयितव्यम् । कथमेतेषु वस्त्रसंज्ञेव इत्याह ।

लक्खण एवे इतरे, समणाणं देज्ज सेवजामादी ।

चारणधारवणीयं, पंडंति इयरे उ मद्धितरा ॥

सेवका जामातुका नवानि वस्त्राणि वस्त्रा इतराणि पुराणानि
श्रमणानां दयुः । चारणानां (धारत्ति) देववृत्रधारिणां राजा-
दयः प्रसादतो वस्त्राणि प्रयच्छन्ति तानि पुराणानि वा ते सा-
धूनां दयुः (वणीयंति) वाणिज्यकवणिजः पतन्ति । इतरे तु प-
थिकादयः श्रद्धाः श्रवका भवेयुः वहिर्गमे स्वग्रामेऽप्युपचारणा-
दीनामात्रे विधिमाह ।

वहिरंतससिषसिषु, जं दिट्ठे तेषु वा जमदिं ।

केई डुहउवमभि, सुगहिंते ससिषु दिट्ठितरे ॥

क्षेत्राभ्यन्तरे प्रतिवृषजग्रामेषु ये असंज्ञिनस्तेषु पूर्व दृष्टं वस्त्रं
मार्गयन्ति तदभावे वहिर्गमेऽप्येवं संक्षिपु पूर्व दृष्टं तदभावे
अन्तर्ग्रामे असंक्षिपु पूर्व दृष्टं तदसत्त्वे मूत्रग्राम एव संक्षिपु यत्पू-
र्वमदृष्टं तदभावे मूत्रग्राम एवासंक्षिपु पूर्वमदृष्टं वस्त्रं मार्गयन्ति
केचिदाचार्या इत्थं ब्रुवन्ते । द्वयोरपि वहिरन्तर्ग्रेहकणयोः स्थानयोः
प्रथमसंक्षिपु गृहीति सति ततो वहिरन्तर्ग्रेहकण्येव संक्षिपु यथा
कर्मदृष्टमित्येव दृष्टं गृह्णातीति किं पुनः कारणं पूर्व दृष्टं प्रथमे
गृह्यते उच्यते तत्र हि पूर्वप्रत्युपेक्षितत्वेनाधाकर्मदय उत्क्रेपनिके-
पादयश्च दोषा परिहृता भवन्ति ॥

कोई तत्थ वाणिजा, वाहिं सिचत्तस कप्पती गहणं ।

गंतुं ता पकिसिद्धं, कारणगमणे बहुगुणं तु ॥

कश्चिन्नोदकस्तत्रेति अनन्तरोक्तव्याख्याने इदं भणन् यदि पूर्व
प्रतिवृषजग्रामेऽप्युदग्रहीतव्यं ततो मूत्रग्रामे एवं तर्हि दूरत्वात् ।
क्षेत्राद्दहिर्गमणे सुभगं कल्पते । गुरुगृह क्षेत्राद्दहिर्गमणसु गन्तुमपि
तावत्प्रतिपिच्छं किं पुनर्वस्त्रग्रहणम् । अथ कारणं वर्षासु क्षेत्रा-
द्दहिर्गमनं करोति तत्र गतश्च वर्षाकल्पदिना निमज्ज्यते तदा संय-
गस्य बहुगुणमिति कृत्या तदपि प्रहीतव्यम् । इदमेव व्याचि-
ख्यासुः प्रथमतः परवचनं व्याख्याति ।

एवं नाम कप्पति, जं दूरे तेण वाहि गिगहंतु ।

एवं जणंति गुरुणा, गमणे गुरुगा व झहुगा वा ॥

यत् दूरे गामाद्दहिर्गमं तद्यदि प्रथमं कल्पते तत एवं नाम
क्षेत्राद्दहिः सुतर्गं प्रथमतरं गृह्णन्तु सूरिराह एवं जणतो भवत्त-
श्चतुर्गुरुकाः । अथ क्षेत्राद्दहिर्गमन्ति ततो गुरुका वा द्व्युका वा
प्रायश्चित्तं तत्र नव प्रावृषि चत्वारो गुरवः शेषे वर्षाकाले च-
त्वारो द्वयवः । कारणगमने बहुगुणमिति व्याचष्टे ॥

संबंधभाविण्यु, कप्पति जायणे कज्जे ।

जुणव वासकप्पं, गेएहति जं बहुगुणं वणं ॥

यानि साधर्मिकसंबन्धेन संबद्धानि परस्परं गमनागमनजाचितानि च क्षेत्राणि तेषु वर्षासु कल्पते साधर्मिकाणामुद्भूतवह्नार्यं चत्वारि पञ्च योजनानि यावत् गन्तुं यस्तु वा एवं कार्यं गतस्यापान्तराले वर्षात्राणेन कश्चिन्नमन्त्रेण कुर्यात् तस्य च प्राक्तनो वर्षात्राणः परिजोषस्सतश्च वर्षात्राणं घनमसृणमभितवे च ततो वर्षासु बहुगुणमिति कृत्वा गृह्णाति । काष्णतोऽन्यदापि पटत्रकादिकं घनमसृणादिगुणेपेतमाचार्यप्रायोग्यं वा यद्वह्णं हन्यते तदपि चूयान् गुणोऽत्र गृहीते भविष्यतीति कृत्वा गृह्यते एवं कारणममन्त्रं प्रहरणं चोत्तयमपि दृष्टम् । कारणान्नयं तु न कल्पते गन्तुं गृहीतुं वा । अयं गृह्णाति ततोऽमृतं पोटडा दोषान् । प्राप्नोति

आहाकम्मुदोमिय, पूतीकम्मे य मीसजायाए ।

उवणा पाहुदयाए, पादोकरकीतापमिच्च ।।

परियट्टिए अतिहमे उ, उग्गिषमपलाहमे य ।

अच्छिज्जे अणिसिद्धे, धोते रत्ते य धट्टे य ॥

आधार्कम्मे १ औदशिकं २ पूतीकम्मे ३ मिश्रजातं ४ स्थापना ५ प्रातृनिका ६ प्रातृत्करणं ७ क्रांते ८ प्रामित्यं ९ परिवर्त्तितम् १० कृत्याहृतम् ११ उज्जितं १२ मावाहृतम् १३ आच्छेद्यम् १४ अनिसृष्टं चेति १५ पञ्चदश दोषाः (धोरत्तयेयधट्टेयस्ति) साधूनामर्थाय मन्त्रिनवह्णं धीतं गौरवे कृतमित्यर्थः । एवं रक्तं प्रदत्तरागं घृष्टं मसृणं पापाणादिना उत्तेजितमेते त्रयोऽप्येक एव दोष इति ।

एते सत्त्वे दांसा, पढमोसमोमेरेणवज्जिता ह्वीति ।

जिएदिडिहिं अगहितां, जो गेएहति तेहि सां पुट्टो

एते सर्वेऽप्याधार्कमादयो दोषाः प्रथमे समवसरणे वस्त्रादिकं गृह्यता न वर्जिता ज्ञवन्ति । अथ पूर्वं दर्पणतो न गृहीतमुपकरणं ततः प्रथमे समवसरणे यो गृह्णाति सोऽपि जितैस्तीर्थकार्ये दृष्ट्याः कर्मवन्धदोषास्तेः स्पृष्टो मन्तव्यः । ज्ञावतस्तेन दोषाणामभङ्गीकृतत्वात् ।

पढममि समवसरणे, जो वतियं पत्तचीवरं गहियं ।

सत्त्वं वासरियव्वं, पायच्छिन्नं च वोढव्वं ॥

प्रथमे समवसरणे दर्पणतो यावत् पात्रचीवरं गृहीतं तावत्सर्वमपि श्रुत्स्त्वयं प्रायश्चित्तं च गुरुप्रदत्तं यथोक्तं वोढव्यम् । अथ वा कार्यं समुत्पत्ते यत्पात्रं वा चीवरं चारणादिषु गृहीतं तत्सर्वं कृते कार्यं परिष्ठापनीयम् । अपरिष्ठापकप्रत्ययनिमित्तं च यथालघीयः प्रायश्चित्तं वोढव्यम् ।

सज्जायाद्वा दप्पेण, वावि जाणंतए वि पच्छिन्नं ।

कारणगहियं तु विभूय, धरेत गीए ण उ ज्जाति ॥

स्वाध्यायार्थं दर्पण वा यदि "यदिअंससिन्नु जं दिहं तेषु वेव जमादिहं" इत्यादिकं क्रममुल्लङ्घ्य गृहीतं तत्र जानतांऽपि गीतार्थस्यापि प्रायश्चित्तम् । यत्तु कारणे क्रमेण विधिना गृहीतं तद्यदि सर्वेऽपि विद्वो गीताद्योस्तं धारयन्ति अथागीतार्थनिश्चा वतोऽन्यस्मिन्नुपकरणे लब्धे न दुष्पन्ति । १०० ३ ३० नि० चू० । कल्प० (ऋतुवद्धे वस्त्रग्रहणं कथं शब्दे)

(११) प्रथमं प्रव्रजन् उपधिग्रहणम् ।

(सूत्रम्) निगम्यस्म य तप्पदमायाए संपव्वयमाएस्म कप्पइ रयट्टराणोत्तयपडिहिं कमिणोहिं वत्थोहिं अयाए संपव्वइत्तए मे पुव्वोवट्टिए मिया एवं से नो कप्पइ रयट्टरणपरिगगदोत्तयमायाए तिहि य कमिणोहिं वत्थोहिं

अयाए संपव्वइत्तए कप्पइ से अट्टापरिगगदियाइं वत्थाइं गहाय अयाए संपव्वइत्तए ।

अथास्य सूत्रस्य कः संबन्ध इत्याह ।

एणिगंधिचैत्रगहणं, जाणियं ममणाण वोच्छामि ।

निकखंते वाहुत्तं, निकखममाणे इमं सुत्तं ॥

निर्ग्रन्थीविषयं चेलग्रहणं भणितम् । इदानीं श्रमणानां यथा वह्णं गृहीतुं कल्पते तथाऽभिधीयते । यदा निष्कान्तो दीक्षितस्तन् द्विषयं वस्त्रग्रहणमुक्तमिदं तु निष्कान्तयति दीक्षामददाने वस्त्रग्रहणाजिघासकं सूत्रमारच्यते अनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या निर्गन्थस्य तत्प्रथमतया समिति सम्यक् प्रकर्षेण पुनरभङ्गीकारवत्त्वणेन व्रजतो गृहवासादिगच्छत्तुः संप्रव्रजतेः कल्पते । रजोहरणमोक्षकं प्रतिग्रहमादाय त्रिभिः कृत्स्नैर्वह्णैरात्मना संप्रव्रजितुम् । इह रजोहरणग्रहणेन मध्यमेपधिगोचकग्रहणेन जघन्योपधिः प्रतिग्रहग्रहणेनोक्तोपधिः सर्वो गृहीतस्ततोऽयमधः जघन्यमध्यमोक्तोपधिनिष्पन्ना ये त्रयः कृत्स्नाः प्रतिपूर्णा दस्त्रपात्रे प्रत्यवतारास्तैरात्मना सहितैः प्रव्रज्या ग्रहीतुं कल्पते (संयति) चशब्दार्थः । अथासौ प्रव्रज्यां प्रतिपन्नः पूर्वमुपस्थितो दीक्षितः स्यात् ततो नो कल्पते (से) तस्य पूर्वोपस्थितस्य रजोहरणगोचकप्रतिग्रहमादाय त्रिभिः कृत्स्नैरात्मना संप्रव्रजितुं किंतु कल्पते (से) तस्य यथा परिगृहीतानि क्रीतकृतादिदोषपरिहतानि वस्त्राणि गृहीत्वा आत्मना संप्रव्रजितुमिति सूत्रसमासार्थः । अथ विस्तरार्थोऽभिधीयते । आह न तावद्द्याप्येव प्रव्रजति ततः कथं निर्ग्रन्थः । उच्यते ह्यन्यत एकां भावतो द्वितीयः द्रव्यतोऽपि ज्ञायतोऽपि अपरो न ह्यन्यतो न ज्ञावतः । तत्र ह्यन्यतो निर्ग्रन्थः स उच्यते यो ब्रह्मसहितो ह्यन्यद्विज्ञुक्तो निःशङ्कः सन्नवधा वति उपव्रजजतीत्यर्थः । यस्तु प्रव्रज्यायामभिमुखो न तावद्द्यापि प्रव्रजति कारणेन वा यः साधुः परब्रह्मे वर्तते स द्वितीयो द्वितीयजन्मवर्ती यस्तु उदयसहितो ह्यन्यभावविज्ञुक्तः स तृतीयः उन्नयथाऽपि निर्ग्रन्थ इति भावः । उन्नयविमुक्तो तु ह्यन्यभावविज्ञुरहिते गृहस्थादौ चरमश्नुतोऽपि ज्ञाते जवति । अत्रापुनार्थो देवस्य मातुष्यस्य सदवासब्रह्मणं दृष्टान्तं कर्तुंकाम प्रथमतः सिद्धान्तं प्रज्ञापयति ।

चउभा खलु संवासो, देवासुररक्खसे माणुस्से य ।

असोष्कामाणेण य, संजोगा सोत्तस हवंति ॥

देवसंवासः असुरसंवासो राक्षससंवासो मनुजसंवासश्चेति संवासश्चतुर्धा । अत्र चान्यायकाभ्यां योराक्ष संयोगा भवन्ति । तद्यथा देवो देव्या सार्द्धं संवसति १ देवोऽसुरयो सार्द्धम् २ देवो राक्षस्या सार्द्धम् ३ देवो मानुष्यो सार्द्धम् ४ असुरो देव्या समं संवसति ५ असुरोऽसुरयो ६ असुरो मानुष्यो ७ असुरो राक्षस्या ८ राक्षसो देव्या ९ राक्षसोऽसुरयो १० राक्षसो मानुष्यो ११ राक्षसो राक्षस्या १२ मनुष्यो देव्या १३ मनुष्योऽसुरयो १४ मनुष्यो राक्षस्या १५ मनुष्यो मानुष्यो १६ चेति । अत्र देवशब्देन वैमानिको ज्योतिष्को वा । असुरशब्देन तु सामान्यतो ज्यन्तरः परिगृह्यते । अथस्तनं च पौरुष भङ्गान् चतुर्षु भङ्गेष्ववतारयद्वाह ।

अहवा देवन्नवीणं, संवासे एत्थ होति चउमं गो ।

पव्वजाभिमुहंतर, गुजभगउभामिया वासे ॥

अथवेति प्रकान्तरद्योतकः । देवच्छविमतोः संवासे चतुर्भङ्गी जयति । देवो देव्या सार्द्धं संवसति । १ । देवशब्दमित्या सा-

रूपं २ त्रिविमान् देव्या साद्वर्गं ३ त्रिविमान् त्रिविमत्या ४ अत्र दे-
वशब्देन सामान्यतो भवनपत्यादिनिकायचतुष्टयाद्यन्तरवर्ती गृ-
ह्यते त्रिविमांश्च मनुष्य उच्यते अत एतेषु चतुर्षु भङ्गेषु पूर्वोक्ताः
पोद्गापि भङ्गा अन्तर्गता एवं सिद्धान्तं प्रज्ञाप्य प्रस्तुतार्थसाधकं
दृष्टान्तमाह 'पवजा' इत्यादि । एकः कश्चित्तरुणः प्रव्रज्याजिमुखो
गुरुणां पाशेषं प्रस्थितः अन्तरा कस्मिंश्चिद्भ्रामे एकस्यास्तत्तया
गृहे वासार्थमुपगम्य द्वारमूले सुप्तः सा च तरुणी उद्गामिका
कुशीला गृह्यकः कश्चिदङ्कस्तया उद्गमिकया सह रात्रौ वासं
कृत्वा प्रभाते स्वस्थानं गच्छति एवं दिवसे दिवसे करोति ।
तस्मिन् दिवसे यज्ञो नोपागमत् चितीये दिवसे कोऽपि सखि-
कृत्वा धात्री चौर्यं कर्तुकामस्तस्मिन्नेव ग्रामे तस्या एव तरुण्या
गृहे तथैव मूले प्रसुप्तः । यज्ञश्च तद्विषयमागतः ।

वितियाणसाए पुच्छा, एत्थ जती आसि तेण मितअन्नो ।

जतिवैसो यं चोरो, जो अज्ज तुदं वसति दारो ॥

यस्मिन् दिवसे यज्ञोऽनायातस्ततो यो द्वितीयो दिवसस्तत्र
निशायामागतस्य यज्ञस्य पाशेषं पुच्छा कृता कल्ये किं नागतोऽसि
यज्ञः प्राह । अत्र कल्ये यतिरासीत् । तेन कारणेनाहमत्र नायातः ।
अपि च साधुसंवन्धिना तेनैव तमुल्लङ्घ्य गतुं न शक्यते सा
प्राह किमेवं मृषा भाग्ये अयमपि तावदव्यः साधुर्हर्मले सुप्त-
स्तिष्ठति । अत एवमुल्लङ्घ्य कथमयागतोऽस्मि । जज्ञः प्राह
एष चारित्रं प्रति विपरिणतश्चौर्यं कर्तुकामः । अतो यतिवेषेण
चौरोऽयं मन्तव्यः यस्तत्राद्य द्वारे यस्तीति । तदेवमनेन दृष्टा-
न्नेन प्रव्रज्यायामजिमुखः प्रव्रजित एव उच्यते । उक्तं च नैश्चर्यिक-
नयचकृत्यतमाङ्गीकृत्य जगवत्याम् 'नेरइएण जंते नेरैसु उवव-
ज्जइ अनेरइए ? गोयमा । नेरइएसु उववज्जइ नो अनेरइएसु
उववज्जइ ॥

अथ रजोहरणादिपदानि व्याचष्टे ॥

रयहणे विमज्जिमां, गुच्छगहणे जहसुगहणं ।

पदिगहणगहणं गहणं, उक्कामिअो होइ अवहिस्स ।

रजोहरणगहणेन विमध्यमोपधिर्गृहीतो गुच्छगहणेन जघन्यो-
पधिग्रहणं जवति प्रतिग्रहग्रहणेन चोत्कृष्टस्योपधेर्ग्रहणं मन्तव्यम् ।

पदिपुष्पा पनुयारा, कसिएगहणेण अपण्णो तिखि ।

पुत्वि उवहितो पुण, जो पुत्वं दिक्खितो आसी ॥

हृत्स्नवस्त्रग्रहणेनेदमुक्तं जवति । तेन प्रव्रजता आत्मनो योग्या-
ख्याः प्रत्यवताराः प्रतिपूर्णा ग्रहीतव्याः पूर्वमुपस्थिताः पुनः स
उच्यते ये पूर्वदीक्षित आसीत् एष सुवार्थः । अथ निर्युक्तिविस्तरः ।
सोऽकृण कोऽ धम्मं, उवसंतो परिणओ य पव्वज्जं ।

पुच्छति पृथं आचारिय उव-ज्जायपवत्तिसंघाणि चेव ॥

इह कश्चित्सत्तारूपाणां स्वविराणामन्तिके धर्मं श्रुत्वा उपशान्तः
प्रतिष्ठाः प्रव्रज्यां च परिणतः आचार्यः पुच्छति आदिशत
क्रमाश्रमणाः किं मया कर्त्तव्यम् । सुरयस्त्रयः सप्तसंज्ञं ज्ञात्वा
मुच्यते (पयेति) चैत्यानां विपुलां पूजां कुरु श्रमणसंघस्य च वखा-
दिभिः प्रतिज्ञाभनं कुरु । एवमुक्ते स तथैव चैत्यानां श्रमणसंघस्य
च पूजां करोति । अथ श्रमणसङ्घं न पूजयितुमीदं शस्तत आचार्य-
स्योपाध्यायस्य प्रवर्त्तितः संघाटकसाधोश्च वखादिभिः पूजा
विधातव्या । इदमेव भावयति ॥

एतंगयतगुल्लगोरस, फाशुपदिवाज्जणं समणसंघं ।

अमति गणिवायगणां, तदमति मव्वस्स गच्छस्स ॥

स प्रव्रजजिपुः श्रमणसङ्घस्य सकलस्यापि प्राप्तुः श्रेष्ठैर्वस्त्रपृ-
तगुल्लगोरसादिनिर्दिष्टैः प्रतिलाज्जनां करोति । अथ नास्येतत्त्व-
त्सारं ततो ये गणिता आचार्या ये च वाचका उपाध्यायास्तेषां
सर्वेषामपि करोति । अथ नास्येतत्त्वती शक्तिस्ततो यस्मिन्
गच्छेऽसौ प्रव्रजिष्यति तस्य सर्वस्यापि प्रतिज्ञाभनं विधत्ते ॥

तदसति पुव्वचारणं, चउण्ह सीसतिय तेसि वावारो ।

हाणी जा तिप्पि सयं, तदभावे गुल्ल सव्वं पि ॥

तस्या अपि सकलगच्छपूजाऽमायाः सामग्र्या अभावे ये पूर्व-
माचार्या ये च वाचका उपाध्यायास्तेषां सर्वेषामपि करोति आ-
चार्याऽपाध्यायप्रवर्त्तिसंघाटकसाधुत्वरुणाश्चत्वार उक्तास्तेषां पूजां
करोति । तेषां आचार्यादीनां व्यापारोऽर्थकथनादित्यस्य पुरतः
शिष्येते कथ्यते यथा आचार्योऽर्थं व्याख्यातयति उपध्यायः सूत्रं
वाचयति प्रवर्त्तते यः न संयमादौ प्रवृत्तिं कारयति संघाटकः सा-
धुर्जिभिर्वाविचारचूष्यादौ गच्छतां साहाय्यं विधत्ते अत एषां पूजा
विधेयति । अथ नास्येतत्त्वती शक्तिस्ततो यतो ययमाहात्म्यं
प्रथममाचार्याऽपाध्यायस्येताप्युपाध्यायशक्तौ केवलस्यैवाचार्यस्य पूजां
करोति । एवमव्यवशक्तौ खयमात्मनो योग्यान् चीन् प्रत्यवतारान्
तदभावे एकमपि प्रत्यवतारमादाय प्रव्रजति । अथ नास्ति तस्यै-
कोऽपि प्रत्यवतारस्ततः सर्वमपि पात्रनिर्गमदिकं तस्य गुरवः
प्रयच्छन्ति । अथास्य विद्यमानविनवस्योऽस्मकोऽटिरोपैर्विशोधि-
कोऽटिरोपैर्यान्वियुक्तानि वखाणि प्रयच्छतो ग्रहीतुं कल्पन्ते
नवेति चित्रां चिकीर्षुराह ॥

अपणो कीतकर्म व, आहाकर्म व घेतु आगमणं ।

संजोए चेव तथा, अणिण्डे भग्गणा हुंति ॥

स गृहस्थशैल आत्मनो योग्यं वखापानादि क्रीतकृतं वस्त्राधा-
कर्म वा गृहीत्वा गुरुणामन्तिके दीक्षागृहणायामनं कुर्यात् ।
अत्र क्रीतकृतगृहणेन विशोधिकोऽटिरोपा गृहीताः । अमीषां च
दोषाणामनिर्दिष्टे उपलब्धतावाग्निर्दिष्टे वा ये संयोगा नङ्ककास्ते
प्रां मार्गणा कर्त्तव्या भवतीति द्वारगम्यासमासाधः ।

सांप्रतमेनामेव विवृणोति ।

कीयमि अण्हिद्वे, तेणगहियमि सेतगो कप्पे ।

निहिद्विम्म ए कप्पति, अहव विसेसो इमो तत्थ ॥

क्रीतकृतं द्विधा निर्दिष्टमनिर्दिष्टं च । निर्दिष्टं नाम वखापानादिकं
क्रीतकृतं द्विधं युष्मदर्थं करोति अमुनि मम प्रविष्यन्ति अमुनि सा-
धूनां दास्यामि तद्विपरीतमनिर्दिष्टम् । एवमन्येष्वपि दोषेषु भा-
वना कर्त्तव्या तत्र यानि वखाणि तेनानिर्दिष्टानि क्रीतानि तेषां म-
ध्ये यत्स्याजिस्त्वितं वखाजातं तेनावगृहीते सति शेषाणि साधूनां
कल्पन्ते निर्दिष्टे तु साधूनामर्थाय यत् क्रीतं तत् कल्पि न क-
ल्पते । अथवा तत्र निर्दिष्टस्य विशेषोऽभिधीयते ।

मज्झतिगाण गिएहह, अहं तुज्जव्वपे परिगित्यं ।

सेहेहिं ति व वत्थं, तदभावे विणिचेति ॥

मदीयानि मया आत्मार्थं क्रीतानि वखाणि यूयं गृहीथ अहं
तु युष्मदीयानि युष्मदर्थं मयैव क्रीतानि वखाणि परिगृहीष्ये
एवं तेनोक्ते ताभ्यामार्थक्रीतानि कल्पन्ते । अथवा स भूयात्
यावत् युष्मदर्थमेतानि क्रीतानि इत ऊर्कं यत् जानीथ तत् कु-
रुथ तत्तत्त्रिर्दिष्टे वस्त्रप्रत्यवताराः शैलस्यानुपस्थापितस्य प्रय-
च्छन्ति । अथ नास्ति शैलो वा परं किमहं साधुनं ज्ञायमि यदे-
वमेतानि मम दीयन्ते इति कृत्वा नेच्छति ततस्तानि (विशि-

चंति) परिष्ठापयन्ति । एवं परिष्ठापयमानेषु स शैवो ह्युक्तः ।
एतं पि मा उज्जह दंष्ट्र मज्जं, मज्जज्वागा गेहह एक दो वा ।
अचट्टिण्णं होति कदापि सव्वे, सव्वे वा कल्पं वि सोधएस ।।
एतमपि वज्रप्रत्ययतारमकल्पनीयतया प्राप्तमाज्जह किं तु मह्यं
प्रयच्छत मदीयप्रत्ययनारान् चैकं चै वा चूर्णं गृह्णीत । अथ तेन
बहुवः प्रत्ययताराः कीतास्ततः कौ विधिरिह्याह यान् प्रत्यय-
तारान् एकं वा द्वौ वा त्रीन् वा स दाना आत्मार्ययति स त्रीन्
वा कदाचिदान्मार्थं करोति तदा सर्वेऽपि कल्पन्ते एव विशोधि-
कोटिविषयो विधिरुक्तः । अथाविशोधिकोटिविषयं तमेवाह ।।

उगमकोटीए वि हु, संगोजं तथेव हाति अनिदिह्द ।

इयरम्मि विसंगोजो, जइ सेहो सयं जणइ ।।

उगमकोटिनां आध्यात्मिकदोषविशोधिकोटयो दोषास्तेष्व-
पि यदि निर्दिष्टमिदं साधूनां दास्यामि इवं मम भविष्यतीति
निर्देशमन्वरेण वस्त्रादि कीतं तत्र कल्पते (संगोभंहाइअनि-
दिह्दत्ति) अनिदिह्दत्ति यद्येषां दाता ह्यात यैवैषैर्युयं निमन्त्रिता
यदि तानि नेच्छयत इमानि मन्त्रिगृहीतानि गृह्णीतयानि यु-
ष्माभिः प्रतिपिधानि तानि मम नविष्यन्ति एवमसौ संज्ञोन्नं प्रज्ञेय
कं कृत्वा यदि ददाति तर्हि सर्वाण्यपि कल्पन्ते (इतः श्रिमयिसंगो-
जोत्ति) इतरन्नाम निर्दिष्टं तथाऽपि संज्ञोतो यदि स्यात्ततः क-
ल्पते । संज्ञोनः पुनरयं यथाऽसौ गृहस्थश्चैकः स्वयमग्येनानुपदिष्ट
आत्मनैवेत्यं जणति ।।

उकोसगा व दुक्खं व, वज्जिया केसितो हम्मि विथेव ।

इति संज्ञोभं तैहि, वदंति निदिह्दगेषु पि ।।

यानि वस्त्राणि मया युष्मदर्थं कारितानि वस्त्राणि बहुमूल्या-
नि ततः कथं परित्यजन्ति दुःखं वा महता प्रयासेन वाऽपि तानि
अतः क्लेशितः क्लेशं प्रापितोऽहं वृथैवामीजिः युष्माकमनुपक-
रणात् अतो मदीयानि यूयं गृह्णीथ युष्मदीयानि च मम भवन्तु ।
इत्येवं तत्र निर्दिष्टेष्वपि संयतनिमित्तं निर्दिश्य कृतेष्वपि संज्ञोन्नं
कल्पनीयताकारणं वदन्ति तौत्रिकारद्वयः । संयतनिर्दिष्टान्यपि
कल्पन्त इति भावः । अत्र मतान्तरमुपन्यस्य दूषयन्नाह ।

जा संजयणदिह्दा, संज्ञोभम्मि वि न कल्पते केई ।

तं तु एण जुजइ जम्हा, दिज्जति सेहसस अविमुच्छं ।।

या अविशोधिकोटिः संयताय निर्दिष्टा साधूचिर्दिश्य कृता सा
संज्ञोभं कृतेऽपि न कल्पते एवं केचिदाचार्या ब्रूवते तत्तु न युज्य-
ते यस्मात् दैर्घ्यतस्यानुपस्थापितस्याविशुक्लमनपणीयं वस्त्रपात्रा-
दि दीयते इत्येव चतुर्धादिशकं वक्ष्यति तत्र शैत्यव्ययमविशुक्लं
मायुभिः परिगृहीतं जयति अतो ज्ञायते अविशोधिकोटिदं वैदु-
ष्टमापि वस्त्रादिकं संज्ञोन्नं कृते कल्पते । किञ्चान्यत् ।।

जइ अप्पठा कम्मं, परिजुत्तं कप्पते य इतरसिं ।

एवेव य अम्भणं, परिगहियं वि कप्पते इयरसिं ।।

यथा गृहस्थेनात्मनोऽध्यात्मिककर्म कृतं तदितरेषां संयतानां
परिभोक्तुं कल्पते । इत्यमुनैव ज्ञापकेनास्माकमपि स शैको गु-
हस्थ एवेति कृत्वा तेन परिगृहीतं ममेदमित्ति बुद्ध्या स्वीकृत-
मन्यदपि संयतनिर्दिष्टमपि कल्पते । इतरां साधूनां ये गुरा-
चार्या अविशोधिकोटिनिर्दिष्टं संज्ञोभेऽपि कृते नेच्छन्ति । ते इदं
कारणमुपवर्णयन्ति ।।

गहस्माण्णुवादिणा तेण, णिदिह्दे कं ण उच्छंति ।

अणिदिह्दं पुण ज्ञोन्नं, वदंति परिगगु मंतव्वं ।।

यथा सहस्रानुपाति विषं भक्ष्यमाणं सहस्रान्तरितमपि पुष्टं
मारयति । एवमाध्याकर्मण्युपश्रुयमानं सहस्रान्तरितमपि साधुं
संयमजीविताद् व्यपनयति न सहस्रानुपातिविषजैर्जोर्तैर्म केचिदा-
चार्याः साधुनिमित्तं निर्दिष्टं संज्ञोन्नंऽपि कृते नेच्छन्ति अनिर्दि-
ष्टे पुनः ज्ञोन्नं कृत्वा दानस्य कल्पनीयं वदन्ति । एतदेव प-
रिफल्गु निस्सारं मन्तव्यम् । कथमित्याह ।।

एवं पि सप्परमसिण्ण, परिसरगं तेण फग्गुमिच्छामो ।

दुविषं पि ततो गहियं, कप्पविरतणावउत्तात् ।।

यत्तु आचार्यदेशीया इति निर्दिष्टे संज्ञोन्नं कृते कल्पनीयं भु-
ञ्जते एतदपि स्वगृहपतिमिश्रेण सदृशं तेन कारणेन पारफल्गु
वयमिच्छामः तदीयानि प्रायेण होतदपि स्वगृहपतिमिति कृत्वा
कल्पनीयं प्राप्नोति तच्चानिष्टं ततो द्विविधमपि निर्दिष्टानिर्दि-
ष्टभेदाद् द्विप्रकारमपि तेन देशेण संज्ञोन्नं कारणेनागृहीत्मा-
त्मीकृते सत्कल्पते । तथा वाऽत्र रत्नोच्चयो मेकहीप्रतो ज्ञातव-
यन्तः । तथा हि तत्र प्रक्षिप्तं तृषादिकमपि सुवर्णाभयति एवं
शैकगृहस्थेन परिगृहीतं सर्वमपि कल्पनीयं भवति । अपि च ।।

जहडुक्कं चरिमाणं, पडिमिच्छं तं हि मज्झमो गहियं, ।

पडिवण्णं चजामं, कप्पति तसिं तहामेसिं ।।

यथा चरमतीर्थवर्तिनां पञ्चयामिकानां साधूनामर्थाय किम-
पि वस्त्रं वा पात्रं वा कृतं तच्च तैः प्रतिपिक्तं न गृहीतं मध्यमैश्च
पाश्वेनायतीर्थवर्तिनिश्चतुर्गामिकैस्तत्प्रतिगृहीतं ते चतुर्गामि-
काः पञ्चयाममर्थं प्रतिपन्नास्ततस्तद्वस्त्रादिकं तेषामन्यथामपि
पञ्चयामिकानां परिजोक्तुं कल्पते । एवमत्रापि साधूनामर्थाय
कृतं तैः प्रतिपिक्तं शैकगृहस्थेनात्मार्थकृतं सदीयमानं कल्पते ।

अथ संयोगाद्वारं व्याख्याति ।।

उगमविसोधिकोटी, दुगादिंसंजोगओ बहु वत्थं ।

पत्तगमीसिगासु य, णिदिह्दा तह अणिदिह्दा ।।

इहोऽस्मकोटिभेदा आध्यात्मिकमभिज्ञातादयस्तेषां द्विकादिंसं-
योगतो द्विकविकचतुष्कादिंसंयोगनिष्पन्ना बहवोऽत्र भङ्गका
भवन्ति । ते च सुगमनया स्वयमभ्यूह्य मन्तव्याः । एवं विशो-
धिकोटिभेदानामपि कीतकृतादीनां द्विकादिंसंयोगनिष्पन्नाः
तथैव बहवो भङ्गकाः । एते च प्रत्येकं भङ्गका उच्यन्ते । एतेषामे-
वोऽस्मकोटिभेदानां च परस्परं द्विकादिंसंयोगनिष्पन्ना एवमेव
बहवो भङ्गका भवन्ति । ते च मिश्रभङ्गका भवन्ति । सर्वेऽप्येते
द्विधा निर्दिष्टा अनिर्दिष्टाश्च एतासु प्रत्येकमिच्छासु भङ्गपङ्क्तिषु
कल्याकल्याविभागाः प्रामुक्तप्रकारेणावस्तव्याः । अथ वदथ-
माणसंबन्धनाय प्रस्तावनां करोति ।।

वत्था व पत्ता व परे वि हुज्जा, दव्वं पि कुज्जा णिवणे सयं पि ।
णिज्जुत्तज्जं व रयोहरादि, कोई किण्णे कुत्तिज्ज आवणातो ।।

वस्त्राणि वा पात्राणि वा प्रायो गृहेऽपि भवेयुः । यत्तु निर्यु-
क्ताएणं पात्रविर्गोपकरणं वाशब्दस्य व्यवहितसंबन्धतया
रजोहरणार्थकं वा यदन्यत्र दुर्लभमुपकरणं तत् कश्चित्पुनः
बुद्धिमान् साधूनां समीपे दृष्ट्वा तदनुसारेण स्वयमपि कुर्यात् ।
कश्चिच्चंदेव कुत्रिकापाणात् क्रीणीयात् । वृ० ३ उ० । (कुत्रि-
कापाणवक्रव्यता सस्थान एव) अथ सप्त नियोगान् व्याचष्टे ।

तिण्ण य अण्णड्ढेती, चत्तारि य एण्णारिहे देति ।

द्वितस्स य यित्त्वो, मेहस्स विगिंचणं ववि ।।

सत नियोगान् गृहीत्वा प्रव्रजतोऽप्ये गुणस्तेषां सत्तानां भव्यान्
भीन् स शैल आत्मनोऽर्थाय शुक्लतीत्यर्थः । चतुरथ नियोगान्
पूजनाहोर्णामाचार्योपाध्यायप्रवक्षिंसाधकसाधूनां प्रयच्छति
तस्य चैवं प्रयच्छतो यद्यसौ नियोगः शुक्रस्ततोऽब्रवीत्तस्यः ।
अथाशुद्धस्ततः शैलस्य दानव्यः । शैलस्य भावे 'विगिचने' प-
रिष्ठापने तस्य क्रियते । एवं तस्य त्रीनियोगान् गृहीत्वा प्रव-
जितस्य यद्भवति तदृश्यति ।

सज्जाए पलिमयो, पलिङ्गिया य सो हवः सिचो ।
एग व देति तहिटं, दोन्नि य स अप्पणो हुंति ॥

तस्य त्रीनियोगानुभयकालं प्रत्युपेक्षमाणस्य महान् स्वाध्या-
यविपरिमः शो भवति । तथा च महत्या प्रत्युपेक्षतया स सिचः
परिभ्रान्तो भवति तत एवं निर्विषः सन् एकं नियोगं सूरिणां
ददाति प्रदत्ते च तस्मिन् तस्य द्वौ नियोगावात्मनः सत्तायां
भवतः । एतन्मयसौ ब्रह्म्यां नियोगाभ्यां नैप साधुभ्योऽभ्यासश्च
इव दृश्यते । ततः ।

निगमणे बहुजंडो, कचो कतरो व वाणिओ एइ ।

वितियं पि देति तहिटं, सा जंते दुव्वहं होज्जा ॥

मासकल्पे पूर्णे ततः क्षेत्राभिगच्छतां मध्ये स एवैको बहुभण्डो-
बहुपकरणे दृश्यते । ततो लोकस्तमुद्दिश्य व्रते । अहो कुतः
कतरो वा अयं वणिज एवमुपस्करसंभारितः समुपैति । एव-
मुपहासमाकर्ण्य स द्वितीयमपि नियोगं गुरुणां ददाति । तत्र
गुरुभिर्दत्तं हे भदन्त ! आर्य मा ते तव भूयो दुर्लभमुपकरणं
भवेत् अत आत्मपाश्वे एव तावद्धारय । स प्राह ।

जारेण खंधे च कर्को य बाहा, पोडिज्जेण णिस्ससए य उहुं ।

तेणै य ओओणमज्झिद्वेज्जा, ए एचिया इति मपोवजोर्ग ॥

मम मार्गं गच्छतां द्वयोर्महान् भारो भवति तेन स्कन्धः कटी
बाहावगाढतरं पीड्यन्ते । ततश्चेत्यमूर्च्छितस्वासानकुलो जवा-
मीत्यर्थः । स्तेनाश्च मामुपकरणमन्त्रिणं दृष्ट्वा उपधिकारणादभि-
क्ष्वेयुः । एतावन्ति च वस्त्रपान्नाणि ममोपयोगे नायान्ति । यच्च
जगत्पट्टिकं मा भूयो दुर्वनं भवेत् । तत्रोच्यते ॥

जं होहि इति बहुगणं, इम्म धम्मचरणं पवत्ताणं ।

तं होहि इति अम्हं पि, तुम्होहिं समं पवत्ताणं ॥

यदि युष्माकं बहुनामस्मिन् जागवते शास्त्रे धम्मचरणं प्रपञ्चा-
नामुपकरणं भविष्यति तदस्माकमपि युष्माग्निः समं हिाकृमा-
नानां चारित्रं प्रपञ्चानां भविष्यति एष तत्प्रथमतया प्रव्रजतो वि-
धिकृतः । अथ पूर्वोपस्थितविषयं तमेवाह ॥

मद्दो वीरेणसहुए, अन्नुट्ठाणं पुणो अजाणंते ।

कत्तकारितं व कीतं, जाणंते अथापरिगह्तिते ॥

यश्चारित्रं परित्यज्य गृहवासमुपगतस्तस्य कथं पुनरपि प्रव्रज्या-
यामन्युत्थानसिद्धिः संजाता अत्र वीरणसद्वृत्त्यन्तो वक्तव्यः ।
एवं तस्य पुनरन्युत्थानं जवति स च छिन्ना जानानोऽजानानश्च-
यः कल्याणकल्पविभागं जानाति स जानानस्तद्विपरितीतोऽजानानः ।
अर्गातार्य इत्यर्थः (अजानसि) भूयः प्रव्रज्यायामन्युत्तिष्ठमा-
ने कृतं वा कारितं वा कीतं या दानं वा तं पूर्वोक्तविधिना कल्प्य-
ते वस्तु जानानस्य यथा परिगृहीतसि शुद्धान्येव ग्रहीतुं कल्पन्ते
न कृतकारितादिति । अथ वीरणसद्वृत्त्यन्तमाह ॥

जइ सो वीरेणसद्वो, णत्तीरुदो जत्तस्स वेगेण ।

धोवं धोवं खण्णा, पक्खिचो जूमिणिहितमूजो वि ॥

यथा स कश्चिद्विचक्रितो वीरणसद्वो वीरणानां तृणविशेषाणां
स्तम्भो नद्यास्तीरे रोहति स्म जायते स्मेति नदीतीरुदो नद्याः प्र-
त्यासन्नतया जलस्य वेगेन स्तोकं स्तोकं खनता जूमिकानिहि-
तमूजानां ज्ञाप्यचिरदेव श्रोतसि प्रक्षिप्तः । ततश्च श्रोतसा प्रवाह-
यित्वा समुद्रं प्रापित इति भावः । एष दृष्टान्तः । अयमर्थोपनयः ।

त्रियमसियं दिट्ठेहिं, साधूहिं जहरिं समणुणाता ।

उएहे उएहतरं हि य, चालिज्जति वद्धमूलो वि ॥

कश्चित्पश्चात् कृतः सिद्धपुत्रकादिवेषेण साधूनामागमनभूते क-
चिद् ग्रामे गृहवासमध्यास्य तिष्ठन् यत्तत्र मासकल्पं वर्षोक्तं
वा स्थिताः साधवो ये (वगमिति) तत्र गच्छन्त आगता वा
द्वित्राणि दिनानि तिष्ठन्ति तैर्दृष्टैरदृष्टैश्च साधुभिर्यथाहं यथायमेयं
समनुकूलतः समुपेक्षितैरेव च वचनैर्दृढवेगस्थानि धैर्येनैकशः
प्रेर्यमाणः कञ्चनार्हादिसपरिग्रहः विस्तरेण वरुमूत्रोऽपि चाव्यते ।
गृहवासं त्याज्यित्वा संयमरूपे श्रोतसि प्रक्षिप्य गच्छरङ्गाकारं
प्राप्यत इति ज्ञायः ।

अथ जानानाजानानावेपयविधिविज्ञागमाह ।

कप्पाकप्विसेसो, अप्पणीए जो उ संजमा चलिओ ।

पुच्चःणो तस्स जये, जाणंते जाइ सुट्ठा ॥

वस्त्रपानादिविषये कल्याणकल्पविशेषे अनधीते सति यैः सं-
यमाच्छ्रितस्तस्य पूर्वः प्राक्तनो नाम प्रकारो भवति यथा शैलगृह-
स्थस्योक्तः । यस्तु कल्याणकल्पविधिं जानाति तस्य सर्वान् शु-
द्धान्येव ग्रहीतुं कल्पन्ते न क्रोतादिदोषपुष्टानि । वृ० ३ उ० ।

(११) निरन्ध्याः प्रव्रज्यां गृहस्था उपविशे ।

(सूत्रम्) निगम्योणीए तपदमयाए संपववयाणी क-
प्पइ रयहरणो गोच्छपणिगहमायाए चउहिं कसिणेहिं
वत्थेहिं आयाए संपवत्तए कप्पइ से अहापरिगहिएहिं
वत्थेहिं आयाए संपवत्तना ।

अस्य व्याख्या प्राप्तवत् नवरं निरन्ध्याश्चतुर्भिः प्रत्यवतारैः स-
दितायाः प्रव्रजितुं कल्पते इति विशेषः । अथ ज्ञाप्यम् ।

एमेव गमो णियमा, णिगंधीणं पि होइ नायव्वो ।

जाएत्तीणं कप्पति, घेचुं जे अथापरिगह्तितो ॥

एष एव गमो निरन्ध्यानामपि जवति ज्ञातव्यः । सा च पूर्वोप-
स्थिताभ्यादित्येष सूत्रे तासां कल्याणकल्पविभागं जानतीनां यानि
यथापरिग्रहीतानि कल्पन्ते ग्रहीतुम् (जे) इति बाक्यालङ्कारे ।
समणीए नाएचं, णिज्जोगा तामिं अप्पणो जोगा ।

चउरो पंच व संसा, आयरियादीण अट्टाए ॥

निरन्धेय्यः सकाशात् अमणीनामिदं नानात्वं विशेषे उच्यते
तासां प्रव्रजन्तीनामात्मनो योग्याश्चत्वारो नियोगा भवन्ति श्रे-
यस्तु आचार्यादीनामर्थय चत्वारो वा पञ्च वा । तत्र यदा च-
त्वारस्तदा एकमाचार्यस्य द्वितीयं प्रवर्तिन्यास्तृतीयं गणावच्छे-
दित्याः चतुर्थं संघाटकसाध्याः प्रयच्छति । यदा पञ्च तदा तथै-
वाचार्यादीनां पञ्चमः पुनरुपाध्यायस्य योग्य इति चूर्णिकाजि-
णायः । गृहप्राप्त्यकारः पुनराह । चत्तारि अप्पणो से, चउरो
पंच वइव संसगा हुंति । आयरिओवज्जाए, पवत्तिणीमिसे य
संघारे ॥ पंचेव अभिशोगा अजिओगावद्धंति चत्तारिणि ॥

(१३) राज्ञो विकारो बोधप्रदप्रणम ।

(सूत्रम्) नो कपडं निगमथाण वा निगमथीण वा वियाले वा वत्थं वा पमिगदं वा कंबलं वा पापपुणं वा पमिगदित्तं अथास्य सूत्रस्य कः संवध इत्याह ।

जट्ट सेज्जाणाहारा, वत्थादेसे व सापयपसंगादि ।

यं दिट्ठवत्थगहणं, कुज्जा उ निसि अतो मुत्तं ॥

यथा शर्यां वसति, कृत्वा राज्ञी ग्रहीतुं कल्पते एवमेव वस्त्रादिकमपि कल्पयिष्यते इत्यतिप्रसङ्गादिवाट्टप्रत्ये वस्त्रस्य निशि राज्ञी ग्रहणं मा कुर्यादित्यत इदं सूत्रमारज्यते इत्यनेन संवधे-नायातस्यास्य व्याख्या नो कल्पते निग्रन्थानां निग्रन्थानां वा राज्ञी वा विकाले वा वस्त्रं वा प्रतिग्रहं वा कम्बलं वा पादप्रोच्छनं वा प्रतिग्रहातुमिति सूत्राकारमनिका ।

अथ भाष्यविस्तरः

रत्तो वत्थगहणे, चउरो मासा हवन्ति उग्घाया ।

आणाणो य दोसा, आवज्जणसेकाणा जाव ॥

राज्ञी वस्त्रग्रहणे मासा उद्धाताः प्रायश्चित्तम् आज्ञादयश्च दोषाः । तथा राज्ञी भक्तग्रहणेऽपि तथैव वक्तव्याः ।

विदयं विट्ठीविचित्ता, पमिसत्थायं समित्तयणाए ।

ते य पराचिय सत्था, वडिहिं तु जए व एको वा ॥

द्वितीयपदमश्लेष्यते (विहित्ति) अध्वनि विधिका मुपिताः सन्तः प्रतिसार्थादिकं समेत्य प्राप्य रजन्यामपि वस्त्रप्रतिग्रहादिकं गृह्णन्ति तत्रापि कथमित्याह साधुनावापि सार्थां प्रागेव प्रातरैवानुक्तस्यै चलिष्यतः एको वा अन्यतरः सार्थप्रतिसार्थयोर्मध्ये वक्षिष्यतीति मत्वा राज्ञापि ग्रहणं कुर्वन्ति । अत एवोत्तरार्धपदे अध्वा गन्तुमेव न कल्प्यते यथैते दोषा उत्पद्यन्ते तथा चाह ।

उदरेसु भिक्षु अच्चाण, पव्वज्जणं तु दपेण ॥

लहुगा पुण मुच्छपदे, जं वा आवज्जई जत्य ॥

व्याख्यातार्था द्वितीयपदमाह ।

नाण्डदंसण्टा, चरित्तट्ठा एवमाह गंतव्वं ।

उवगरणपुव्वपडिअ-दिएण सत्थेण गंतव्वं ॥

इयमपि गतार्था ।

सत्थे वि वत्थमाणे, असंजए संजए य तवुजए ।

मगंते जयणाणं, जिअं पि हु कपडं घेत्तुं ॥

ज्ञानाद्यधमध्वानं प्रतिपश्चानामपान्तराले चतुर्विधाः स्तेना भवे-
युः एके असंयतप्रान्ताः १ अन्ये संयतप्रान्ताः २ अपरे तदुभयप्रा-
न्ताः ३ अन्ये तदुजयनप्रान्ताः ४ तत्रासंयतप्रान्तैः स्तेनैः सार्थं
विद्यमाने मनुष्यगणे त एव साधूनां पार्श्वच्छात्राणि मार्गय-
न्ति यतनया दानं कर्त्तव्यं स्वार्थ्यमाणं च विज्रमपि तदेव वस्त्रं
ग्रहीतुं कल्पते नान्यदिति संग्रहगाथासामासार्थः । अथैनामव
विवरीपुराह ॥

संजयजडा गिहिजङ्गा य, पंतोऽये उजयजडा य ।

तेणा ह्वांति चउच्चा, विगिचणा मुज्जईणं ॥

एके स्तेनाः संयतभद्रकाः परं गृहस्थप्रान्ताः एके गृहस्थभ-
द्रकाः परं संयतप्रान्ताः अन्ये उभयेयामपि प्रान्ताः अपरे उभ-
येयामपि भद्रकाः एवं स्तेनाश्चतुर्विधा भवन्ति । अत्र च द्वि-
तीयवृत्तीययोर्द्वयोर्भेदयोर्वितीनां विवेचनं वक्ष्येः पृथक्पृथक्

भवति । अथ यत्र संयतानां विविक्तास्तत्र विधिमाह ।

जइ दंति जाइयाजा-इया य न वि दंति लहुगगुरुगा य ।

सागरदाणं गमणं, गहणं तस्सेव वत्थस्स ॥

साधवो यद्ययाचिताः सन्तो वस्त्राणि गृहिणां प्रयच्छन्ति
तदा चतुर्लघु । अथ याचिताः सन्तो न प्रयच्छन्ति तदा चत्वा
रो गुत्थः । अतः सागारिकं प्रतिहारिकं भणित्वा प्रयच्छन्ति
यथा भवतिः प्रत्यर्पणायमिदमस्माकं यद्यर्वाणं वर्तमाना गृहं
वा गता अन्यद्वस्त्रं लभ्ये गमनं नाम येषां गृहस्थानां तद्वस्त्रं
प्रदत्तं ते यद्यनेन पथा गच्छन्ति ततः साधुभिरपि तेनैव ग-
न्तव्यं यद्यन्येन व्रजन्ति ततश्चतुर्लघु यदा ते अध्वनो निर्गता
भवन्ति तदा छिन्नस्यापि तस्यैव वस्त्रस्य ग्रहणं कर्त्तव्यं
नान्यस्य । ततः पुनर्वस्त्रं कीदृशं दातव्यमित्याह ।

दंमपरिहारवज्जं, चोलपट्टपडलपत्तबंधवज्जं च ।

परिजुष्णाणं दाणं, उट्ठाहपत्रोत्तरहरिण ।

महती जीर्णकम्बलिका दण्डपरिहार उच्यते तद्वजं चोलपट्ट-
पडलकपात्रवन्धवज्जं नि यानि शेषाणि परिजीर्णवस्त्राणि तेषा-
मुट्ठाहपत्रपरिहरणार्थं दानं कर्त्तव्यम् । उट्ठाहो नाम अहो
श्रमीषामनुकम्पा ये विविक्तानामप्यस्माकं जीवराणि न प्रय-
च्छन्ति प्रदोषा नामाप्रतिक्तं तद्वशात्तेषां तापनादयो दोषास्त-
त्परिहरणार्थं दातव्यम् (छिन्नं पित्तं) योऽयमपि शब्दस्तत्सू-
चित्वमेवमपरमाह ।

धोवस्स व रत्तस्स व, गहणं गिहहम्म चउलहुगा ।

तं चेव घेत्तुं धोउ, परिज्जे जुणमुग्गेज्जा ॥

यदि तैर्गृहस्थैस्तद्वस्त्रं धौतं वारक्तं वा तथाऽपि तस्यैव ग्रहणं
कर्त्तव्यम् । अथ साधुप्रायोग्यं न कृतमिति मत्वा न गृह्णन्ति अ-
न्यस्य वा ग्रहणं कुर्वन्ति तदा चतुर्लघुकः । अतस्तदेव वस्त्रं
गृहीत्वा क्षारादिना धावित्वा साधुप्रयोग्यं कृत्वा परिभुज्यते ।
अथातीवजीर्णं तत उज्ज्वलः परिष्ठापयेयुरित्यर्थः । गतः प्रथमो
भङ्गः । अथ गृहस्थभद्रकाः संयतप्रान्ता इति द्वितीयो भङ्गो
भाष्यते तत्र भूयश्चतुर्भङ्गो संयत्यो विविक्ता न संयताः १ संयता-
विविक्ता न संयत्यः २ संयत्यो विविक्ताः संयता अपि वि-
विक्ताः ३ न संयत्यो नापि संयता विविक्ताः ४ अत्र विधि-
मभिहित्युराह ।

सट्ठाणे अणुकंपा, संजयपमिहारिण निसिच्छो य ।

असई अतजुजये वा, जयणा पडिसच्छमाईसु ॥

यत्र संयता गृहिणश्च विविक्ता न संयत्यस्तत्र संयतीनां सु-
स्थानं साधवः तत्रानुकम्पां कर्त्तव्याः । साधूनां वस्त्रं दातव्य-
मित्यर्थः । साधुभिरपि तत्रातिहारिकं ग्राह्यम् । यत्र संयत्यो
गृहस्थाश्च मुपिता न संयतास्तत्र साधूनां संयत्यः स्वस्थानं
तासां वस्त्रदानेनानुकम्पां कर्त्तव्याः तत्र निरुष्टं निजं दातव्यं
न प्रातिहारिकं ग्राह्यम् (असईति) अथात्मनोऽप्यधिक-
मुपकरणं नास्ति ततः प्रातिहारिकमपि दातव्यं तदुभयं साधु
साध्वीवैः तस्य विविक्तस्य वस्त्राभावे प्रतिसार्थादिषु यतना
वखान्येषणविषया कर्त्तव्येति संग्रहगाथासामासार्थः ।

अथैनामेव विवृणोति ।

न विविक्ता जत्य मुणी, समणी य गिहाजत्य अट्ठुदा ।

सट्ठाणणुकंप तई, समणुत्तिपरा स वि तहव ॥

यत्र मुनयो न विविक्ताः श्रमणश्च गृहिणश्च यत्र (उच्छ्रुतिः)
मुषिताः तत्र स्वस्थाने संयतीर्णं अनुकम्पा कर्तव्या । ताश्च संय-
त्यो द्विविधाः संविज्ञा असंविज्ञाश्च यदि वस्त्राणि सन्ति ततः सर्वा-
सामपि दातव्यानि अथ न सन्ति तावन्ति वस्त्राणि ततः संवि-
मनसंयतीनां देयानि ता अपि द्विविधाः समनोक्षाः सांज्ञोगिन्य
इतराश्चासंज्ञोगिन्यः । यदि पूर्यन्ते ततो द्वयोरपि वर्गयोस्तथैव
दातव्यानि । अथ न पूर्यन्ते ततः स्वस्थाने दातव्यानि समनो-
क्षानामित्यर्थः अपिशब्दात् या धृतिदुर्बलास्ताः संविज्ञाः असं-
विज्ञा वा स्थविरास्तद्वययो वा जन्तुनि नियमात्तासां दातव्यम् ।
यत्र साधवो विविक्तास्तत्रैवे यतना ॥

लिंगद्विनिर्वाण, गिएहंति पद्महारियमेपसु ।

अमणुन्नियरगिहिंसुं, जं लुं तं निजं देति ॥

द्विज्ञार्थं तावद्वयं रजोहरणमुखपत्रिके गृहीतव्ये जिज्ञार्थं
तु पात्रकवन्धपत्रकादि शीतत्राणार्थे तु प्रावरणादि पतस्तथैव-
पि प्रतिहारिकमेतेषु गृह्णन्ति । तद्यथा अमनोक्षा असंज्ञोगिका
इतरे पार्श्वस्थादयो गृहिणः प्रतीताः । अथैषु न प्राप्यते ततः
संयतीनामपि इहस्ताः प्रतिहारिकं ग्राह्यं तत्तत्तद्व्यपष्टकादिकं यदा
वर्णं जवति तदा तस्मिन् तत्सदृशं प्रतिहारिकं ददति प्रत्यर्पय-
न्ति । इह द्वितीयजज्ञे व्याख्यायमाने प्रथमतृतीयचतुर्थजज्ञः अपि
ज्ञाने स्पृष्टा अवगन्तव्याः । गतो द्वितीयजज्ञः । अथ तृतीयं जज्ञं
व्याख्यायन्ति ॥

उच्छ्रुदं वि तदुभये, सपक्षपरपक्षतदुभयं होऽ ।

अद्वया वि समणसमणी, समणुन्नियरेसु एमेव ॥

तदुभयं वा उच्छ्रुदे मुषिते सत्येवमेव यतना ज्ञातव्या । अथ
तदुभयमिति किमुच्यते इत्याह । स्वपक्षाः संयताः परपक्षा
गृहस्थाः । अथवा तदुभयं नाम अमणाः श्रमणश्च । यद्वा तदु-
भयं समनोक्षा अमनोक्षाश्च । यदि वा संविज्ञा असंविज्ञाश्चेति
तदुभयम् तत्र मुषिते सति विधिमाह ॥

अमणुन्नियरगिहिंसं-जर्हसु असं पडिसत्थपट्टीसु ।

तिहहडाए गहणं, पडिहारिय एतरे चेव ॥

अमनोक्षा असंज्ञोगिका इतरे पार्श्वस्थादयो गृहिणः संयत्य-
श्च प्रतीताः एतेषु विविक्ततया वस्त्रानां प्रतिस्पर्धे वा पट्ट्यां
वा पञ्चकपरिहाण्या मार्गयितव्यम् । संयतीनां तु नास्ति पञ्च-
कपरिहारण्यदेव व्रज्यते तदेव गृहीत्वा गात्राच्छादयन् तामिः
कर्त्तव्यं तच्च वस्त्रं त्रयाणां द्विजिज्ञाशीतत्राणानामर्थाय प्रति-
हारिकं वा इतरा निमुष्टं ग्राह्यम् ।

एवं तु दिया गहणं, अहवा रत्ति मित्रेज्ज पडिसत्थो ।

गीपसु रत्तिगहणं, मीसेसु इमा तहिं जयणा ॥

एवं दिवा ग्रहणमभिहितम् । अथवा रात्रौ प्रतिसार्थं मित्रेव तत्र
च यदि सर्वेऽपि गीतार्थास्ततो रात्रावेव गृह्णन्ति अगीतार्थमि-
श्रास्ततस्तेषु मित्रेष्वियं यतना । तमिवाह ।

वरयेण व पापण व, एपिंमत् ए व अत्थमिण ।

आइच्च उदिते य, गहणं गीयत्थसंविग्ने ॥

प्रतिसार्थं कश्चिद्दानाद्यादिरनुकृते वा अस्तमिते वा सूर्यं व-
ज्जेण वा पात्रेण वा निमज्जयेत् तत्र यदि सार्थो रात्रावेव चलितु-
कामस्तदा गीतार्थं गुरुनालोचयन्ति उदिते सूर्यं वस्त्रप्रदणं
कृत्या समयाताः एवं गीतार्थः संविज्ञा गृह्णन्ति । अथ प्रतिसार्थं
पट्ट्यां वा व्रज्यते न च सार्थादिकं वृक्ष्यते ततः किमित्याह ।

खंमे पत्ते तह द-ब्भचीवेर तह य हत्थपिहणं तु ।

अच्छाण विविताणं, आगाढं ससणागाढं ॥

चर्मखण्डानि संयतीनां परिधानाय दातव्यानि । तद्भावे शा-
कादिपत्राणि तदप्राप्तौ दर्भचोवरं घनं ग्रन्थयित्वा समर्प्य-
न्ति सर्वथा परिधानाभावे इहस्तापि गुह्यदेशस्य पिधानं कर्त्त-
व्यम् । एवमवर्तनि विविक्तानामागाढं कारणं मन्तव्यं होषं तु
सर्वप्रभुमुपकरणानां अनागाढम् ।

असंजई य निग्गया खुड्ड-गाइ पेसंति चउसु वग्गेसु ।

अप्पाहिं निवगारं, साहुं च विवारमाइयं ॥

प्रतिसार्थपट्ट्यादौ वस्त्राणामभावेऽप्राप्तौ अर्चनो निर्गता
उद्यानं प्राप्ताः सन्तः क्षुल्लिकादिविविक्तं ग्रामं नगरं वा चत्वारः
संयतसंयतीश्रावकश्राविकालङ्कणा ये वर्गास्तेषु तेषां सर्वापि
प्रेषयन्ति । यद्वा सांज्ञोगिकाः संयता इत्येको वर्गः अन्यसांज्ञो-
गिका इति द्वित्यो । सांज्ञोगिकाः संयत्य इति तृतीयः अन्य-
सांज्ञोगिका इति चतुर्थः । एतेषां वा समीपे प्रेषयन्ति । अथ
नास्ति क्षुल्लिकः क्षुल्लिका वा ततो यस्ततो ग्रामान्नगराद्वा अगारो
गृहस्थः समायातः यो वा साधुर्विचारभूम्यादावागतस्तम् (अ-
प्पाहिं) संदिशन्ति यथा साधुसाध्वीप्रवृत्तीनां सांज्ञोगिकसं-
यतादीनां वा जवता कथयितव्यं साधवः साध्वश्च बहिरप्रोद्याने
स्थिताः सन्ति ते चाध्वनि स्नेहविविक्ताः अतस्तेषां योग्यानि ची-
वराणि प्रेषणीयानि । अत्र चायं विधिः संयतैः संयतानां वस्त्राणि
दातव्यानि । संयतीनां तु संयतेति । अथ तत्र संयताः संय-
त्यो वा न सन्ति तदा श्रावकाः श्राविका वा प्रयच्छन्ति । यत्र तु
संयत्यः संयता वा संयतीनां प्रयच्छन्ति तत्र विधिमाह ।

खुड्डं थेराणएण, आलोगितरी उवितु पविंसंति ।

ते वि य धेचुपइगया, समणुन्न जहे जयंते व ॥

क्षुल्लिका उद्यानं गत्वा स्थविरसाधूनां वस्त्रारण्ययन्ति । अथ न
सन्ति क्षुल्लिकाः तत इतरा मध्यमास्तद्वयो वा गत्वा स्थविरा-
णामालोके स्थापयित्वा चूयोऽपि ग्रामं प्रविशन्ति । यत्र संयतेन
संयतीनां दातव्यं तत्र क्षुल्लिकाः स्थविरसाध्वीनामर्पयन्ति क्षुल्ला-
नां चोपा अपि साधवः स्थविराया आलोके स्थापयन्ति तेऽपि
च संयताः संयतीदक्षानि वस्त्राणि गृहीत्वा प्रावृत्त्य नगरमनिर्ग-
ताः प्रविष्टाः सन्त आत्मयोग्यमुपकरणमुत्पाद्या संयतीनास्तत्त्व-
वस्त्राणि पत्ययन्ति एवं मनोऽप्यु विधिरुक्तः (समणुन्नजडे जयं-
ते वस्ति) यत्र ते मनोऽपि सांज्ञोगिका न जवन्ति तत्रैव वक्ष्यमा-
णान्त्या यतने ॥

अच्छाण निगयाई, संविग्गा ससिउविह अस्साणी

संजई एसणआई, असंविग्गा दोसि वा वग्गा ॥

अर्चनो निर्गता यत्र ग्रामादौ प्राप्तास्तत्रैव भवेयुः संविज्ञविहा-
रिणः अनेनेहान्यसांज्ञोगिका गृह्णन्ते । संज्ञिनः श्रमणास्ते द्विविधाः
संविज्ञनाविता असंविज्ञनाविताश्च । संविज्ञोऽपि द्विधा आनिग्र-
हिकमित्यादिभिर्देवात् (संजई इति) अमनोक्षसंयताः संविज्ञाना-
मपि द्वौ वर्गौ तद्यथा साधुवर्गः साध्विवर्गश्च । अत्र विधिरुच्यते
(एसणमाईति) संज्ञिप्रभृतिषु शुद्धं वस्त्रमपानुव्रतः पञ्चकप-
रिहाणिकमेषैवणादेषिषु यतन्त इति ॥

अथैतदेव सचिस्तरं व्याख्यानमिति ॥

संविगतरं जाविय, सजीमिच्छा उ गादणगाढो- ।

असंविग्गाभिगाहरणं, पावजेसुं विसं हीला ॥

संज्ञितो द्विविधाः संविग्रभाविता इतरभाविताश्च मिथ्यादृष्टयोऽपि द्विविधाः आगाढा अनागाढाश्च । तत्र प्रथमं संविग्रजावितेषु संज्ञितु तदप्राप्तावनगाढमिथ्यादृष्टिषु शुद्धं वस्त्रमन्वेषणीयम् । असंविग्रभाविषेणु अगाढमिथ्यादृष्टिषु च न गृह्णीति कुत इत्याह । असंविग्रभाविता मृगाहरणं सुबुद्धयन्तं चेन्नस्य प्रणिधानसाधूनामकल्पं प्रयच्छन्ति ये त्यागिग्राहिका मिथ्यादृष्टयस्ते सायुद्धशेनद्वेषतो विषं प्रयुज्जीरुद्दीर्घां वा कुण्डुः अहो अदत्तादानाश्रमी वरका इत्येति वनरयन्ति इत्यादि । अथ नागाढमिथ्यादृष्टिषु शुद्धं न प्राप्यते ततः किं विशेषमिथ्याह ॥

असंविग्रभाविषु, अगाढसं जयेति पुराणादी ।

उवहसो संधादग, पुव्वगहियं च अवसंसं ॥

असंविग्रभाविषेषु उग्रमादिदाशुद्धं यद्गच्छेत्तद्गृहीतव्यं तदभावे अगाढमिथ्यादृष्टिषु यथात्मप्रवचनोपघातो न स्यात् अथ तेन्यपि शुद्धं न प्राप्यते ततः संविग्रभावितादिष्वेव पञ्चकादपरिहाणया तावत् यतन्ते यावद्भिन्नमासं प्राप्ता भवन्ति ततोऽन्यसांभोगिकैर्येषु कुरुते तेषु दत्तोपदेशेषु याचितव्यं तथाऽप्यप्राप्तौ तेषां संघाटकेन एवमप्यलाभे तेषामेव यत् पूर्वं गृहीतं वस्त्रादि तद् गृहीतव्यम् । अमुमेवार्थं विधिशेषज्ञापनाय पुनरप्याह ॥

उवहसो संधादग, तेसं अट्टाप पुव्वगहियं तु ।

अजिनव पुराणमुच्छं, उत्तरमूले संयं वावि ॥

अन्यसांभोगिकोपदेशेन प्रथमतः पर्यटन्ति ततस्तदीयसंघाटके तथाऽन्यप्राप्ता तेषामर्थायऽन्यसांभोगिकाः पर्यटन्ति तथाऽपि यदि न लभ्यते ततस्तेषामेव यत्पूर्वं गृहीतव्यं तद्गृहीतव्यं तथाभिनवं वा स्यात् पुराणं वा । पूर्वमभिनवं पश्चात्पुराणमपि गृह्यते तदपि यद्युत्तरगुणमूलगुणशुद्धं तत् उपदेयं नान्यथा अथापि न प्राप्यते ततो यः कृतकरणे भवति तच्च एवमेव वक्तव्यम् एतच्च यथाऽवसरमुत्तरत्र भावयिष्यते तदेवमन्यसांभोगिकानामपि पूर्वं गृहीतं यदा न प्राप्यते तदा मासलघुकादारभ्य तावद्यतन्ते यावच्चतुर्लघुकां प्राप्ताः ततः किं कर्तव्यमित्याह ।

उवहसो संधादग, पुव्व गहियं न नियमार्हं ।

अजिनव पुराणमुच्छं-पुव्वमजुत्तं पि परिशुत्तं ।

चतुर्लघुप्राप्तमित्येववासिपार्श्वस्थादीनामुपदेशेन वस्त्रमुत्पादयन्ति तदभावे तेषामेव संघाटकेन तथाऽन्यलाभे यत्तेषां पूर्वं गृहीतं मूलोत्तरगुणशुद्धम् अभिनवपरिशुत्तं तत्प्रथमतो गृहीतव्यं ततः परिशुत्तमपि तदप्राप्तौ पुराणमपि मूलोत्तरगुणशुद्धमपरिशुत्तं ततः परिशुत्तमपि प्राह्यम् । इह निशीथचू-एयंभिप्रायेणसैव कल्पस्य विशेषचू-एयंभिप्रायेण वाऽन्यसांभोगिकात् यावन्नास्ति पञ्चकपरिहाणिः किं तु ततः ऊर्ध्वं पञ्चकहाण्या यतिव्या यदा मासलघुप्राप्तास्तदा पार्श्वस्थादीनामुपदेशानिमान् गृह्णीति द्वयोश्चू-एयोरभिप्रायः परमेतच्चू-एयि कृता भिन्नमासप्राप्तान्यसांभोगिकानां चतुर्लघु प्राप्तास्तत्पार्श्वस्थादीनामुपदेशादिना वस्त्रग्रहणे यतन्ते इति प्रतिपादितमतस्तदुद्बोधेनास्माभिरपि तथैव व्याख्यातमित्येवगन्तव्यम् ।

यथोक्तमप्यर्थं विशेषज्ञापनार्थं भूयोऽप्याह ।

उत्तरमूले मुच्छे, नवे पुराणे च उक्कजयेयं ।

परिक्रमण परीचोगे, न हौति दोसा अभिनवमि ॥

मूलगुणशुद्धमप्युत्तरगुणशुद्धम् ? न मूलगुणशुद्धमुत्तरगु-

णशुद्धमपि २ मूलगुणशुद्धं नोत्तरगुणशुद्धम् ३ न मूलगुणशुद्धं नोत्तरगुणशुद्धं ४ एतेषु चतुर्षु भङ्गेषु प्रत्येकं नवपुराणपदविषयं यद्भङ्गचतुष्टयं तस्य भजना सा च यथाक्रममेवं कर्त्तव्या यत्तावन्मूलोत्तरगुणविशुद्धं तत्प्रथमतो नवपरिशुत्तं गृहीतव्यं तदभावे नवं परिशुत्तं तदभावे पुराणं परिशुत्तमेवं द्वितीयतृतीयचतुर्थपञ्च भङ्गेषु चत्वारश्चत्वारो विकल्पाः यथाक्रमं चेते आसंविगतव्याः कुत इत्याह । परिक्रमणा दोग्धा अविधिर्सीवनादयः परिदोषाश्च मलिनोभूतपञ्चितसुगन्धिगन्धभावितादयोऽभिनवे अपरिशुत्ते च वस्त्रे न भवन्ति । अथ पार्श्वस्थादिष्वपि न प्राप्यते ततोऽस्मिन्वसंयतीनामप्युपदेशेन गृह्णीत एषां वा अर्थाय ताः पर्यटन्ति पूर्वं गृहीतं वा तासां गृहीतव्यं तदभावे असंविग्रमसंयतीनामप्युपदेशादिना गृह्णीत ।

अथैवमपि न प्राप्यते ततः किं कर्त्तव्यमित्याह ।

असई य शिंगकरणं, पन्नवगह्ण्डा सयं च गहण्डा ।

आगाढे कारणमि, जहेव हंसदाणा गहणं ॥

पवमप्यसत्यज्ञयमाने शाक्यादिष्वेपेण तदीयोपासकाना यतिभ्यो वस्त्रादपनाय प्रज्ञापनार्थं स्वयं वा ग्रहणं वस्त्रस्योत्पादनं कर्त्तव्यं किं बहुना ईदृशे आगाढे कारणे यथैव हंसतिलादेरननुज्ञापितस्यापि ग्रहणं दृष्टं तथैव वस्त्रस्यापि तथाऽन्यज्ञाने सुत्रं मार्गयित्वा अन्तर्वीर्ययति तदभावे स्वयमेवाल्पसागारिके वयति अथ स्वं न लभ्यते । ततः कां विधिरित्याह ।

सेडयरुप पिंजियए, पेदुमाहणे य लहुगदपेणं ।

भवकाले हि विसिट्टा, करेण अकमेण ते चेव ॥

सेकुगो नाम कर्पासः स एव लोडितः सन् बीजरहितो रतं तदेव रतं पिञ्जनिकया ताम्रतं पिञ्जितं तदेव पुणिकया वहितं पेक्षुरिति भाष्यते । एतेषां यदि द्रूपेण ग्रहणं करोति तदा चत्वार लघुकाः तपःकालाभ्यां विशिष्टास्तत्र सेकुके वज्रगुरुका रते तपोगुरुकाः पिञ्जिते काङ्गगुरुकाः पेदुके द्वाभ्यां लघुकाः कुरुते पुनः प्रथमपेदुके पश्चात् पिञ्जितं ततो रतं ततः सेकुकमपि गृह्णीति । अथाक्रमेण गृह्णीत ततस्त एव चत्वारो लघुकाः सेकुके च त्रिवर्षातीते विश्वयोनिकमवग्रहीतुं कटपते न सचित्तम् ।

कडयोगि एकओ वा, असई ए नाववद्धसहिओ वा ।

मिच्छाए उवगरणं, उभओ पक्खस्स पाउगं ॥

कृतयोगी नाम यो गृह्णासे कर्त्तनं कृतवान् स गच्छस्य वस्त्राज्ञावे एकको वा नाववद्धसंयतीसहितो वा विजने नृभागे कर्त्तनं वयने च कृत्वा वज्रपक्कस्य संयतसंयतीवृक्षस्य प्रायोग्यमुपकरणं परिशुञ्जते ततः किमित्याह ।

अगःयत्थेसु गिंचे, जहल्लार्थं सुलभवहिंसे ।

मुण्डिउत्तं उ वहेति, अज्ञाने तं चेव धारेति ॥

यद्यगोतार्थास्ततस्तेषु सुवज्रोपशिक्षेण यताः सन्तो यथाज्ञानं यच्छंजन्ते तस्मिन् दशमपरं व्युत्पन्नं विवेचयन्ति परिष्ठापयन्तीत्यर्थः । अगोतार्थप्रत्ययनिमित्तं च यथावशुप्रायश्चित्तं वहन्ति । अपापरं न भव्यते ततस्तदेव स्वयं व्युत्पन्नं वस्त्रं धारयन्ति । अथ सर्वेषां गीतार्थास्ततोऽपरस्य ज्ञाने प्राकृतं परित्यजन्ति वा न वा न कोऽपि नियमः । अथ "गाननिगयार्हं" इत्यत्र योऽयमादिगदस्तस्य फलमुपदर्शयद्वाह ।

एमेव य वसिममि वि, जामियओ महियव्हपरिशुजे ।

पुव्वुट्टिप व सत्थे, सम इत्थं जए वावि ॥

न केवलमध्वनि विविकानामेष विधिः किन्तु ग्रामादौ वसिसे पथि वसतां यथोपधिरत्निकायेन ध्यायितो दग्धः अवमोदयं वा विक्रीतः चौरैर्वा हतः वर्षासु वा पानीयपूरेण वा व्युदपरिजोषीं वा पुराणतया दुर्ब्रवीभूतो विवक्षितं कार्यं कर्तुमसमर्थः तत्रा-
प्येवमेवानन्तरक्तो विधिमन्तव्यः । अत्र चापरो विशेष उपद-
श्यते यत्र ग्रामे साधवः स्थिताः सन्ति तत्र सार्थः कश्चिद्ग्रामः
स च आदित्योदयात्युर्मवेोरिधितः उच्चक्षितुमारग्यो वसन्ते यत्र
च गतस्य तस्य रविरुदेष्यति तत्र गच्छता अपानरात्रे च स्ते-
नादिजयं स्तेनैर्वा साधवो दग्धाद्युपधयस्तं सार्थं नक्तं रात्रौ प्राप्ताः
प्राग्ये प्रमाते अनुकृते एव सूर्ये अग्रतश्चक्षितुकामाः अतो रात्रा-
न्नेव यथोक्तनीत्या वस्त्रादि गृहीयुः ।

(सूत्रम्) अत्रत्य एग य हारया हडिया एसा विष परि-
चुत्ता वा घडा वा मट्टा वा संपभूमया वा ॥

अस्य संबन्धमाह ।

सुतेण चेव जोगो, हरियाहमि कप्प प निमि पित्तुं ।

हरिऊण य आहडिया, बूढा हरिणमु वा हट्टु ।

सूत्रेणैव सूत्रस्य योगः संबन्धोऽत्रास्ति अनन्तरसूत्रे रात्रौ व-
स्त्रादिकं ग्रहीतुं कल्पते इत्युक्तम् । अत्र तु या व्याहृता हृतिका
सा निशि रात्रौ ग्रहीतुं कल्पते इति प्रतिपाद्यते अनेन संबन्धे-
नायातस्यास्य व्याख्या । न कल्पते रात्रौ वस्त्रं ग्रहीतुमिति प्र-
तिषेधोऽन्यत्रैकस्या हृताहृतिकाया हृतिताहृतिकाया वा तत्र
पूर्वं हृतं पश्चादाहृतमानीतं वस्त्रं हृताहृतं तदेव हृताहृतिका
स्वार्थं क प्रत्ययः । अनिवन्ते स्वार्थिकप्रत्ययप्रकृतिश्लिङ्गवचना-
नीति वचनादत्र रुदितः स्त्रीश्लिङ्गनिर्देशः । एवं हरितेषु वनस्प-
तिसु आहृतं हरिताहृतं वस्त्रं तदेव हरिताहृतिका साऽपि च प-
रितुक्ता परिधानादौ व्यापारिता घौता अप्कायेन प्रकाशिता रक्ता
विचित्रवर्णकैरुपरजिता घृष्टा घट्टकादिना घटिता मृष्टा सुकुमा-
रीकृता संपभूमिता धूपद्रव्येण समं ततः प्रकपेण धूपिता वा-
शब्दः सर्वोऽपि विकल्पार्थः । एवंविधाऽपि सा स्वीकर्तव्या पुनर-
साधुप्रायोग्या कृतेति कृत्या परिहर्तव्येति सूत्रार्थः । अथ भाष्यम् ।
“हरिऊण य” इत्यादि पश्चार्धे स्तेनैः पूर्वं हृता पश्चाद्रत्नमाहृतमा-
नीतं तदेव हृताहृतिकेत्युच्यते । यत्रा हृतेषु प्रक्षिप्ता या सा हरि-
ताहृतिका । सा पुनः कथं भवतीत्याह ।

अच्छाणमाणच्छाणे, व विविचाणं तु दोज आहडिया ।

अविहिम्मि संति रेवमं, विहम्मगच्छे सड् गुणेषु ॥

अध्वनि अनध्वनि वा विविकानां हृताहृतिकाः संभवति तत्र
(अविहं) अनध्वनि मासकपेन विहरतो ज्ञेयं निरुपद्रवमा-
नौ च सति सस्य विद्यमानेषु ज्ञानादिगुणेषु विहमस्त्वानं न ग-
च्छेत् न प्रविशेत् । तथा चाह ।

उरुच्छरेसु भिक्खे, अच्छाणपवच्चणं तु दपेण ।

लदुगा पुण सुदुपप, जंवा आवज्जं जत्थ ॥

नागुद्धंसणडा, चरित्तडा एवमाह गंतव्वं ।

उवगरणपुववपमिन्ने-हिएण सत्थेण गंतव्वं ॥

गाथाद्वयमपि प्राग्व्याख्यातम् । तत्राध्वनि प्रविशतां विधिमाह

अच्छाण पविसमाणा, गुणं पवादिंति ते गता पुरतो ।

अह तत्थ पवादिंति, चाउम्मासा जवे गुरुगा ॥

अध्वानं प्रविशन्तः प्रथममेव गुह्यमाचार्यं प्रवादयन्ति गुरुप्र-

वादमुत्थापयन्तीत्यर्थः । तथा ते अस्माकमाचार्याः पुरतः
पूर्वमेवाभ्येन चार्थेन सह गताः अत एव वयं त्वरामहे कथं
नाम तेषां समीपं क्षिप्रमेव प्राप्नुयामः । अथ तत्राध्वनि प्रवि-
शन्त एव न प्रवादयन्ति ततश्चतुर्भोसा गुरुकाः प्रायश्चित्तम् ।
गुरुभारकत्वपहेजं, तम्हा थेरो उ गणधरो होइ ।

विहरइ य गणांहिवई, अच्छाणे होइ भिक्खुस्स ।

गणधराकारधारकः कियत् इत्यर्थः । यस्तु गणाधिपतिः
सोऽध्वनि मार्गे स्वयं भिक्षुभावेन सामान्यासाधुवेषेण विरह-
ति कुत इति चेदुच्यते । कदाचिदध्वनि साधवः स्तेनकैर्वि-
विकाः क्रियेरन् ततस्ते स्तेनकाश्चित्तयेयुः ।

हयनायागा न काहिंति, उत्तरं राउले गणे वावि ।

अमहं आहिवइस्स व, नायगमिच्छाएहिं वा ॥

हतो नायक आचार्या येषां ते हतनायकास्तथाभूताः सन्तः ते
राजकुले वा गणे वा गत्वा न किमप्युत्तरमुपकरणापहार ए-
वात्मकं करिष्यन्ति अस्वामिकतया निराशीभूतत्वात् । तथाऽ-
स्माकं योऽधिपतिस्तस्य वा तदीया वा ये ज्ञातकाः स्वजना
यानि मित्राणि तत्राति नाम तेषामन्तिके गतास्तेः पृष्टाः सन्तो
न किमप्युत्तरं प्रदास्यन्ति आचार्यस्यैव तदानीमभावेनाप्रग-
ल्भत्यादिति भावः । तस्मादाचार्यमेवोपद्रावयाम इति विवित्य
तथैव कुतः नतो यथोक्तनीत्या गुरुवः प्रवादयितव्याः ततः
स्तेनाः चतुर्विधाः ।

संजयपता य तहा, गिहिभदा चेव साहुभदा य ।

तनुजयजदा पंता, संजयनदेसु आहडिया ॥

एके संयतप्रान्ताः गृहस्थभद्रकाः अन्ये साधूनां भद्रकाः गृह-
स्थप्रान्ताः । अपरे तदुभयभद्रकाः अपरे तदुभयप्रान्ताः । अत्र
ये संयतभद्रकास्तेषु हृताहृतिका भवेत् इत्याऽपि तयोर्बेधम-
र्पयेयुरित्यर्थः ।

सत्ये विविच्चमाणा, अहिपई भइओ व पंतो वा ।

दहूण निवारइ, वत्तं गहियं च पसेइ ॥

सार्थे स्तेनैर्विविच्यमाने मुख्यमार्गे साधवोऽपि विविच्येरन्
तत्र योऽधिपतिः चौरसेनाधिपतिः स साधूनां भद्रको वा
स्मात् प्रान्तो वा यदि भद्रकस्तदा साधून् विविच्यमानान् दहूण
निवारणं करोति सैतेषां वस्त्राण्यपहरतेति । अथासौ तत्रा-
संहितस्तेनैर्गृहीतं तदुपकरणं भूयोऽपि प्रेषयति । अस्यैव
गाथावयवार्थावच्छेदः ।

भिन्नदसं सिव्वाणीहिं व, नाउ य सेउ वा लजित्ताणं ।

ते चेव तकरे ज-इओ अंतिए पेसेइ ॥

चौरसेनाधिपतिः साधूनामुपधिनीतमुपदौकितं दहूण निवृत्त्या-
कृत्येन साधुसंबन्धिनोभिः सीवनीभिः सीवितत्वेन वा साधूनां
सकमेनच्छमिति ज्ञात्वा तान् तस्करानुभवेन आः पापा विनष्टाः
स्थ यूयं देयं महात्मनां वस्त्राण्यपहृतानीत्यादि पयमुपाह्वय
भूयोऽपि तस्योपधेः साधूनामपेक्षां तानेव तस्करान् साधूनाम-
न्तिके प्रेषयति ॥

वीसत्यपमण्णंते, जएण छड्डितु केइ वसंति ।

विहिया नासवण जूमि, उवस्सए दिहम्मि जा जयाणा ॥

स्तेना द्विधा आश्रान्तिका अनाश्रान्तिका इस्ते कुतोऽपि न विच्य-
न्ति अत एव ते चौरसेनापनिष्ठा यत्राप्रत्यर्पणार्थं प्रेषिताः सन्तो

विस्वस्ताः निर्भयादिव त एव आनीयवस्त्रं संयतानामर्पयन्ति
अनाक्रान्तिकास्तु मयेन मा केनाप्यारक्षिकादिना ग्रहीष्यामह
इति परिनाय्य राजावानीयोपाध्यायद्विहः प्रश्रवणन्मातुषाश्रयम-
ध्ये वस्त्रं प्रक्षिप्य व्रजन्ति पत्रायन्ते तस्मिन् वस्त्रे दृष्टं सति या
वश्यमाणा यतना सा करणीया । तामेवाह ॥

गीयमर्गीया अविगीय-पव्वयट्टा करिं वीसं तु ।

जइ संजइ वि ताहियं, विगिंविषया तानिवि तहेव ॥

यदि सर्वेऽपि गीताधोस्तस्वस्तपुष्पकरणं मौलोपकरणेन सह
मौल्यथित्वा यथास्वरुचि परिहृज्जते । अथ ते केचिद् गीतार्थाः
केचिच्चागीतार्था अविगीतप्रत्ययार्थं हृताहृतिकोपकरणं विष्वक्
पृथक् स्थापयन्ति ते ह्यगीतार्था एवं चिन्तयेयुः एव स्तेनप्रायपि
न उपाधस्तावदुपहतेन च सह मिश्रितरोरप्युपहत एव अतस्ते-
षां प्रत्ययार्थं हृताहृतिकोपकरणं विष्वक् पृथक् स्थापयन्ति । अथ
संयत्योऽपि विविक्तास्ततस्तासामन्युपकरणं तथैव पृथक्
कुर्वन्ति ।

जो वि य तेमिं उवही, अहागओ प्ये य मपरिकम्मो य ।

तं पि य करिंति वीसुं, मा अविगीयाइभं दे वा ॥

योऽपि च तेषां साधूनां यथाकृतोऽप्यपरिकर्मा सपरिकर्मा
चोपध्रस्तमप्यविष्वक् परस्परं कुर्वन्तोरविगीतार्थाः परस्परं
माक्रयेयुः कर्त्तव्यं कुर्युः यथा किमिति त्वदीयैर्महीयोपकृतोपाधिः
सपरिकर्मणा सह मौलित इत्यादि एवं तावद्वक्त्रे सेनापतौ वि-
धिरनिहितः । अथ प्रान्तविषयं विधिमाह ॥

पंतोवहिम्मि लुक्को, आयरिए इच्छए विवाएउं ।

कयकरणे करण वा, आगाढे किं सो सयं भणइ ॥

प्रान्तश्रीरसेनापतिरुपाधुपकरणे बुध्यः सन् आचार्यान् व्या-
पादयितुमिच्छति ततो यस्तत्र कृतकरणं धर्मकथातन्विधमान्
धनुर्वेदकृतान्यासो वा स तत्र कारणं करोति धर्मकथादिना स्त-
नुजबलप्रकटनेन वा तं शमयतीत्यर्थः । अथवा ईदृशे आगाढे
कायं यः कृतो दुर्बलदेहः स स्वयमात्मनैवात्मानमाचार्यं जगति ।
एतामेव गार्थां ज्ञायति ।

को हउंमं आयरिओ, एवं परिपुच्छियम्मि अच्चाणे ।

को कहइय आयरियं, लगइ गुरुए व चउमासे ॥

प्रान्तः सेनापतिं पृच्छति को युष्माकं मध्ये आचार्यः एवमन्धनि
गच्छन् परिपुच्छे सति यः कश्चिदाचार्यं निर्धार्य कथयति स हगति
प्राप्नोति चतुरो मासान् गुरुकानिति । किं तर्हि वक्तव्यमित्याह
सत्येणन्नेण गया, एहिंति य मगतो सुगुरु अज्जं ।

सत्थिअं एव पुच्छ, हयं पत्तायं वसाहिंति ॥

येऽस्माकं गुरुवस्ते अन्येन साधेन सह प्रागेव गता मार्गतो वा
पृष्ठतस्ते पथ्यन्ति । यदि वा न प्रतीतिर्नभतां ततः सार्थिकान् पृ-
च्छत । यथा इतोऽसावस्माकमाचार्यः पत्तायतो वा पथं संप्र-
प्तमनाथा वर्तमाने एवं कथयन्ति ॥

जो वा पुव्वलदेहो, उंगिपदेहो असच्चवको वा ।

गुरु गिल एएसि अहं, न य मि पगन्नो गुरुगणेहिं ॥

अथवा यो दुर्बलदेहो विकलाङ्गः यो वा धसत्यवाक्योऽसमज-
मशशी स सेनापतिं प्रति वक्ति अहं किञ्चेतयं सर्वेषामपि गुरुः
परं न च नैवाऽस्म्यहं प्रगल्भः संपूर्णो गुरुण्यः शरीरसंपदादिभिर्वा
हीणो वा अजिज्ञो, खंजकुणीकाणआ व इं जातो ।

मा मे वेहेह सीसे, जं इच्छह तं कुणह मज्जं ॥

व्याधिना रोगेणाहमतीवाभिमूर्तोऽस्मि खजः पादविकलः कुणः
पाणिविकलः काणश्चक्षुर्विकल ईदृशो वा अहं जातोऽस्मि अतो-
मा मदीयान् शिष्यान् वधध्वं यन्माराणादिकं कर्तुमिच्छध्वं तन्म-
मैव कुरुष्वं यतः ॥

इह्रा वि मरिउमिच्छं, संति सिस्साण देह मा हणह ।

मम मारगत्तुएमिणं, जं किरइ मुंचह सुते मे ॥

इतरथाऽपि तावदहं मर्तुमिच्छामि ततो मदीयशिष्याणां शान्तिं
प्रयच्छत मा पुनर्यथास्वरुचि हन्त विनाशयत यतो यदिदं मम
मारणं भवद्भिः क्रियते तन्मृतस्यैव मारकत्वं जवति अतो मुञ्चत
मदीयान् शिष्यान् सुतान् । अपि च ॥

एयं पि अंव जाणह, रिमिबज्जा जह न सुंदरा होइ ।

इह य परत्थ य लोए, मुंचंतणुलोमिया एवं ॥

जो भज्जा एतदपि तावद्वयं ज्ञानीया यथा ऋषिद्विधा विधीश-
माना इह च परत्र च लोके सुन्दरा न भवति एवमनुबोमिताः
प्रज्ञापिताः सन्तस्ते तस्कराः साधून् मुञ्चन्ति । अथैवमपि न
मुञ्चन्त ततः किं कर्तव्यमित्याह ॥

धम्मकही चूषेहि व, मंतनिमिसेण वा वि विज्जाए ।

नित्थारेइं वत्तेण व, अप्पाणं चेव गच्छं च ॥

यो धर्मकथातन्विधमान् धर्मकथया तं सेनापतिमुपशमयति चूषै-
र्वा मन्त्रेण वा विद्यया वा निमित्तेन वा पातयेत् यो वा धनुर्वेदादौ
कृतपरिश्रमः स निजबलेन सेनापतिं निजित्यात्मानं गच्छं च
निस्तारयति । अथ एवमेकमपि न विद्यते ततः ॥

वोसज्जिया व तेणं, पंथफिडिए व हिंरुमाणे वा ।

गंतए तेण पत्तिं, धम्मकहाइहिं पत्तवणे ॥

तेन सेनापतिनोपधिमपहव्य साधवो विसर्जिता मुक्ता इत्यर्थः ।
मुक्ताश्च तेऽनुपधि न गयेययन्ति ततश्चतुर्बन्धुकाः ततः स्तेनपट्वीं ग-
त्वा गवेययितव्य उपधिः गच्छता वाऽपान्तराले यदि कोऽपि प्रश्रयं
तु कृतो भवन्त इहागता ततो वक्तव्यमेते मार्गात्परिजृष्टा हि एक-
माना वा विहारक्रमेण विहरन्त एव वयमिह संप्राप्ताः ततः स्तेन
पट्वीं गत्वा धर्मकथादिभिः सेनापतेः प्रज्ञापना कर्त्तव्या ।

अथेदमेवं भावयति ॥

जहमभइं अहिवं, नाउं भदे वसति तं पत्तिं ।

फिरिया मुत्तिय पंथं, भयांत पुट्टा कहा पत्तिं ॥

स्तेनपट्वीं गच्छद्भिः प्रथमत एवैतद् ज्ञातव्यं किमत्र सेनापतिभ्र-
जकोऽनन्दको वा यदि नन्दकस्ततस्तां पट्वीं प्रविशन्ति । अथाभ-
जस्ततो मा प्रान्तापतापञ्चावणादीनि कार्यदिति कृत्वा तत्र
गन्तव्यम् । अथ गच्छन्ति ततश्चत्वारो गुरवः । अथ कोऽप्युपश-
मनायोतसहते ततस्तं गृहीत्वा गन्तव्यं गच्छन्तश्च कुतः किमर्थं
भवन्त इहागताः अत्र कुत्र वा ब्रजिष्यथ इति पृष्टा भणन्ति प-
त्थस्फिटिनाः परिस्रष्टा वयमिह पत्त्यमाराहाद्वेषणं कुर्महे ।

मुसियत्ति पुच्छमाणं, को पुच्छइ किं च अम्ह मुसियव्वं ।

अहिवं जणंति पुत्तिं, अणिच्छे सन्नायगादीहिं ॥

किं मुपिता यूयमेति पृच्छन्तं भुवते । को नामास्मान् पृच्छन्ति
किं वा निर्गन्थानामस्माकं मुपितव्यं ततश्च स्तेनपट्वीं गत्वा
यस्तत्र सेनाया अधिपतित्तं पूर्वं प्रथमतो भणन्ति । धर्मकथादि-
ना प्रज्ञापयन्ति प्रज्ञापितव्यं यदा व्यापृतस्ततो वक्तव्यमस्माकमु-
पधिं प्रयच्छेत्यादिना सेनापतिरुपशमयितव्यः ।

उपसंतो सेणावइ, उवगरणं देइ वा दवावेइ ।

गीयत्ये हि य गृहणं, तं वीसुं च सीकरणं ॥

उपज्ञातः सन् सेनापतिः स्वयमेवोपकरणं ददाति स्वमानु-
पैर्वा दाययति ते सर्वे गीतार्थास्तत उपकरणं मिथयन्ति वा
न वा । अथगीतार्थमिथास्ततो गीतार्थैस्तस्योपकरणस्य गृहणं
कृत्तव्यम् । यच्च संयतासंयतानामुपकरणं तद्विषयक विधेयम् ।

अथ सेनापतिर्व्यात ।

सत्ये वद् विविक्तो, गिएहह जं जत्थ पेच्छह अइतो ।

इइहं पडिपट्ठीसु य, रुसेह विइओ जओ हं सो ॥

सार्थोऽस्मन्मानुपैर्वद् प्रभूतो विविक्तः अतो न ज्ञायते कस्य
कुत्र यस्मादिकमस्तीति ततो गृहीत ययं स्वकीयमुपकरणं य-
द्यत्र पर्युतः पश्यथ ततः साधुभिवंकस्यं यद्येवं ततः स्वमानु-
षमस्मानिः सह वर्जयत ततस्तदीयमानुषेण सह गच्छन्ति । स च
ब्रूते इहास्यामेव पट्टयां प्रतिपट्ठीय वा यद्यज्जवातमुपकरणं तत्तद्
(रुसेइतो) देशीयवचनत्वात् गवेपत अहं भवतां द्वितीयोऽ-
स्मीति ततो यद्यत्र पश्यन्ति तत्तन्मानुषादिनिः प्रज्ञाय गृह्णन्ति ।

अह ताव न जानो जह, एएभिं पि पावइ न हत्यं ।

तह कुणियो मोसमेणं, बुचंति पावा अह इमेस ॥

अस्माकं तावदयं मोषो मुषितवसादिलक्ष्णो न जातः अतो
यथैतपामपि हस्ते न प्राप्नोति तथा चयमेनं मोषं कुर्महे इति
विचिन्त्य केचित्पापाः स्तेनकास्तथेति चिन्ताऽनन्तरमेतेषु
प्रतिपन्ति । तद्यथा ।

पुदवआउकाप, अवभवणस्सइतेमसु साहरइ ।

सुत्तयजाणएणं, अप्पावहुयं तु नाववं ॥

पृथिवीकाये वा अकाये वा अगड वा गतायामित्यर्थः । वनस्प-
तिषु वा त्रसेषु वा संहरन्ति निक्षिपन्तीति यावत् । गाधायामेक
बचननिर्देशः प्राकृतत्वात् परेषु निक्षिप्तममीषां प्रहीतं न कल्प-
ते इति बुद्ध्या । अत्र च सूत्रार्थः येन गीतार्थेन पृथिव्यादिनिक्षिप्ते
तत्रोपकरणे स्वल्पतरमेवाधिकरणमगृह्यमाणेषु बहुतरमसंयत-
परिभोगात्कायप्रकालनादिकमेणात्पवहुत्वं ज्ञातव्यं ज्ञात्वा च
प्रहीतव्यं तद्वस्त्रम् । अथ न गृह्णाति ततश्चतुर्लघुका अनवस्था
चैवं भवति । भूयोऽपि हत्वा ते वा अन्ये वा एवमेव पृथिव्या-
दिषु निक्षिपन्तीति भावः । अथ “ सावि य परिनुत्ता वा ”
इत्यादिसूत्रावयवं विवृणोति ।

हरियाहरिया सुविहिय, पंचववा वि कपई धेनुं ।

परिनुत्तमपरिनुत्ता, अप्पावहुगं वियाणिता ॥

हे सुविहित ! इतादृशिका यद्यपि स्तेनकैः पञ्चवर्णा कृता
तथापि प्रहीतं कल्पते तथा परिनुत्ता अपरिभुक्ता वा उप-
लक्षणत्वाद्धीना घृष्टा मृष्टा संप्रमिता वा भवतु परं तथाऽन्य-
त्पवहुत्वं विज्ञाय स्वीकर्त्तव्येव न परिहर्तव्यम् ।

आधत्ते विकीए, परिनुत्ते तस्स चेव गहणं तु ।

अन्नस्स गिएहणतं-स्स चेव जयणाए हिंसंति ॥

स्तेनकैस्तद्वस्त्रमाश्रुतं ग्रहणकं मुक्तं भवेत् विक्रीतं वा परि-
भुक्तं वा ततस्ते वृषुः वयमन्यद्वस्त्रं प्रयच्छाम इति ततो वक्तव्यं
तदेवास्माकं प्रयच्छत नायेन प्रयोजनमिति शोभित्वा तदेव
परिगतव्यं यदि न लभते ततोऽनवस्थाप्रसङ्गनिवारणार्थमन्य-
स्यापि ग्रहणं कुर्वन्ति तत्र यदि संस्तरति ततः परिग्रापयित-

व्यम असंस्तरं तु परिभोक्तव्यम् । तथा तस्यैव सेनापतेर्मा-
नुपैः सह वस्त्रान्वेषणाय यतनया हिण्डन्ते पर्यदन्ति । इदमेव
भावयति ॥

अने च देइ उवहिं, सा वि य नानो तहेव अन्नातो ।

सुद्धस होइ गहणं, असुद्धि धेनुं परिट्ठवणा ॥

अथासौ सेनापतिरन्यमन्यसाधुसंवन्धिनमुपायं ददाति ततः
स उपधिर्ज्ञातो वा स्यात् संविमानसंविग्नसंविधत्तया उपल-
क्षितः अन्नातो वा तद्विपरीतः तत्रापि शुद्धा विधिपरिकर्मितो
यथोक्तप्रमाणोपेतश्च संविग्नसंबन्धी तं गृहीत्वा तेषामेव
संविग्नानामर्पयन्ति । अथ ते देशान्तरं गतास्ततो यदि सं-
स्तरन्ति ततः परिग्रापयन्ति अथ न संस्तरन्ति ततः परिभु-
ज्जते । यः पुनर्युद्ध एतद्विपरीतः सोऽसंविग्नानां संबन्धी तम-
प्यनवस्था अधिकरणपरिहरणार्थं गृहीत्वा पश्चादपरिग्रापयन्ति ।
इदमेव व्याचष्टे ।

तं निचवर्णाहि नाडं, पमाणहीणाहियं विरंगं वा ।

इतरोविहिं पि गिएहइ, मा अहिगरणं पसंगो वा ॥

तदुपकरणमविधिसीविकाभिः सीयितं प्रमाणतश्च हीनाभिरकं
विरङ्ग विचित्रवर्णकरकमेवविधं दृष्ट्वा ज्ञातव्यं यथैष इतरेषाम-
संविग्नानामुपधिस्तमपि ज्ञात्वा गृह्यायेव कुत इत्याह मा तस्मि-
न्नगृह्यमाणे अधिकरणे असंयतपरिभोगादिना प्रसङ्गो वा न्यूयो-
ऽप्युपकरणहरणवृत्तयो भवन्ति कृत्वा ।

अंतस्स व पट्ठीए, जयणा गमणं तु गहण तह चेव ।

गामाणुमाभियम्मि य, गहिए गारेण य तं जणियं ।

अथाप्यस्य सेनापतेः पट्टया तस्योपकरणस्याहं नीतं जवेत्
ततस्तत्रापि यतनया गमनं ग्रहणं तथैवानुशिष्टधर्मकथादिना
विधेयम् । एवमभवन्ति विचिक्रानां विधिस्तः । ग्रामानुग्रामिकेऽपि
विहारे मासकल्पं विधिं कुर्वन्तो यदा विपिका जवन्ति तदा
गृहीते स्वइस्तवडिते (गडणेति) गृह्यमाणे चोपकरणे उप-
धिपृथक्करणेऽपि धर्मकथादिकं च यत् पूर्वं जणितं तदेवान्नापि
छद्रव्यम् । इदमेव व्याचिख्यासुराह ।

तथेा आणवइ, तं तु पेसइ वा जहिं भड्डो ।

सत्येण कप्पयारं, त देइ जो एं तहिं नेइ ।

यद्युपकरणमन्यस्यां पट्टयां नीतं तदा यदि मूलपट्ठीपतिर्नृ-
कस्तत उपकरणं तत्रैवात्मनो मूले तत्पट्ठीवास्तव्यमानुपैराना-
ययति । अथवा तमात्मनो मनुष्यंतत्र प्रययति यत्रासावन्यस्य
सेनापतेः पट्टयामुपधिवर्तते । अथासौ न समर्थः स्वसमीपे आना-
ययितुं ततः सार्धेन सह तस्यां पट्टयां गन्तव्यम् । अथ सार्थो
न प्राप्यते ततो मूलपतेर्मानुषो मार्गयितव्यः स च कल्पितारं मा-
र्गदेशविवारं स्वमनुष्यं ददाति यस्तत्र पट्टयां साधुनं नयति ॥

अणुसिट्ठाइ तत्थ वि, कोउ सपट्ठि इतरीसुं वा ।

धेनु सत्येण व यं, उवयति अह जइए जयणा ॥

तत्रापि पट्टयामनुशिष्टधर्मकथादिप्रायोग्यं कृत्वा गृहीत्वा च
स्वकीयमुपकरणं जानं यदि ततः सार्थो न दृश्यते ततस्तेनैव
मनुष्येण सह स्वपट्टयामगच्छन्ति मूलपट्टयामित्यर्थः । तत्र
चागत्य सार्धेन सह जनमदमुपययन्ति । अथ तस्याः पट्टयाः स-
काक्षादिप्रतीकां जनपदप्रत्यन्तपट्ठीनां सार्थो यदि दृश्यते ततो
मुचोपकरणं नीतं भवेत् ततस्तदर्थं तत्र गत्वा तच्च गृहीत्वा ततः

सांख्येन सार्द्धं जनपदमुपयान्ति । अथैष न प्रकस्ततोऽन्यपट्टीपतौ
यदना जगिता ॥

फट्टमपः पते. भणति भेणावृत्तिं वेदि ।

एतं उत्तरमार्गं-विद्यां जा पच्छिमा राया ॥

इह मूलमूर्त्तिं मुक्त्वा या अग्न्याः पल्लयस्तासामधिपतयो
मूलपट्टोपनिवशवर्तिनः स्पर्शकल्पय उच्यन्ते तेगमेकतरेण
साधवो विविकाः स च प्रकृत्यैव प्रान्तस्तत्स्तस्मिन् प्रान्ते
बहुशोऽपि मार्गिते उपकरणप्रयच्छति मूलमेनापाति भणन्ति
धर्मकथादिना प्रज्ञापयन्ति स च प्रज्ञापितः सन्न दापयति । अथ
सोऽपि प्रान्तस्ततो यः कोऽपि मार्गस्त्रिकुष्ठमष्टमध्यधिपतिः
स प्रज्ञाप्यते तत उत्तरोत्तरं तावन्नैतत्वं यावदपश्चिमः सर्वा-
न्निमो राजा तमपि प्रज्ञाप्योपकरणं गृहीतव्यमिति भावः । अथ
प्रमादाद्युपगतो न मार्गयति न वा धीतरक्ताधिकमसंयतप्रायो-
भ्यमिति कृत्वा च गृह्णाति ततश्चतुर्लघवः ।

वसिमे वि विविताणं, एमेव य बीमुकरणमादी य ।

वोसिरणे चउल्लुगा, जं अहिगणं वहाणो य ॥

न केवलमध्वनि विविकानां किं तु वसिमेऽपि जनपदे विवि-
क्तानामुपकरणविश्वकुरणादीनि कार्याण्येवमेव मन्त्रव्यापि यस्तु
स्वोपकरणं व्युत्पृजति को नामात्मानमायासाधियन्तीति कृत्वा
न गंधपयतीति भावस्तस्य चत्वारो लघवः यश्चाधिकरणमप्या-
यप्रज्ञालनादि याचते ततोपकरणेन विना सूत्रार्थयोः संयमयो-
गानां चापरिहासितस्त्रिपञ्चमपि प्रायश्चित्तं यत एवमतः सध-
प्रयत्नेन गंधेपणीयम् । वृ० १ उ० ।

(१४) भिक्षणाय गते भिक्षुमुपनिमन्त्रयेत् ।

(सत्रम्) निगमंथं च एं गाहावडुलं पणियपभियाए अ-
णुपवडुं केडं वरुणं वा पणिगहेण वा कंवल्लेण वा पाय-
पुंछणेण वा उवनिमंतिज्जा कपडं से सागरकर्मगहाय
आयसियपायगूत्रं वंदित्ता दोवं पि उगमं अणुवविण्णं ॥

अथ सूत्रस्य संबन्धमाह ।

अविशुद्धं भिक्षुवर्गं, कोडं निर्मतेज्ज वर्यइहि ।

कारणविशुद्धाचारी, विगिंचिने वावि गेएइहा ॥

अविशुद्धं विरुद्राज्यरहितं ग्रामादीं विरुद्राज्यचारी स्तेना-
दिभिर्विधितो मुपितः सः यस्मात्तु गृह्णीयात् अतो वर्यइ-
हविधिः प्रतिपाद्यते ।

अह्वा होइयतेणं, निवनमपडक्कम् पच्छिम जणितं ।

दोचमण पुनवेडं, उत्तरियं वर्यभोगादी ॥

अथवा नृपसमानमतिक्रम्य विरुद्राज्यसंक्रमणे लौकिकस्ते-
न्यमिदमनन्तरमुत्र भणितम् । अथ द्वितीयं वायमग्रहमाचार्य-
समीपे अननुज्ञाप्य तदा वस्त्रपरिभोगमादिशद्वात् धारणं वा
करोति तदा लोकोत्तरिकस्तैव जवनतीति प्रतिपाद्यते । एतः
संस्कृतायास्तस्यास्य व्याख्या निरन्तरपुर्वोक्तशब्दार्थं चशब्दाऽ-
र्थान्तरोपपत्त्यामे णमिति वाक्यालङ्कारं गृहस्य पतिः स्वामी
गृहपतिस्तस्य कुलं गृहपिण्डपातप्रतिज्ञया पिण्ड आदनादि-
स्तस्य पातपार्थं प्रविष्टस्तत्प्रतिज्ञया तत्प्रत्ययमनुप्रविष्टः कश्चि-
दुपासकादिर्व्यवहारेण वा प्रतिग्रहेण वा कस्यचन वा पादप्रोङ्गनेन
वा उपनिमन्त्रयेत् यत्तत् सौत्रिकमिह गृह्यते प्रतिग्रहः पात्रकं कस्यच-
मौलिककथं पात्रप्रार्थनेन पात्रकं प्रसक्तप्रभृतिकः पात्रवर्गो-

गः प्रोङ्गनशब्देन तु रजोहरणमुच्यते । अह च चूर्णिकृत् । "पाय-
महाणेन पायभरुयं गहियं पुंछणं रयहरणंति" एतैरप समीपे
आगत्य निमन्त्रयेत् उपनिमन्त्रितस्य च (से) तस्य निग्रन्थस्य
साकाङ्क्षमाचार्यसंक्रमेतद्वस्त्रं न मम अतो यस्तैव महतो
आत्मनो वा परिभोगियन्ते तस्यैतद्विषयतीत्येवं सविकल्पय-
चनव्ययितं स गृहीत्वा ततः आचार्यपादसूत्रे तद्वस्त्रं स्थापयित्वा
यदि तस्यैव साधोः प्रयच्छन्ति तदा द्वितीयमप्यवष्टुम् पक-
स्तायद् गृहस्थादग्रहोऽनुज्ञापितः द्वितीयं पुनराचार्यपादमूढा-
द्वग्रहमनुज्ञाप्य धारणापरिभोगरूपं द्विविधपरिहारं तस्य दस्त्र-
स्य परिहर्तुं धातूनामनेकार्थव्यादाचरितुं कल्पते इति सूत्रसंज्ञे-
पार्थः । वृ० १ उ० । (एतद्विस्तारार्थ एव वस्त्रयाचनविधौ वर्य-
शब्दे वक्ष्यते) (उपविधिविषयोऽवग्रहः उग्राहशब्दे उक्तः)

(१५) त्रिज्ञार्थं गतस्योपकरणपतेन विष्मिहाह ।

(सत्रम्) निगमंथं एं गाहावडुलं पिंडवायपभियाए
अणुपविट्ठं आ. एवहस्सए उवकरण जाए पविचड्डे सिया तं
च केडं साहस्मिया पासेज्जा कपपि एं सागरकर्म गाहा य
जयेव त अण्णमंसे पासेज्जा तयेकं तमाणावाहे बहु फासुए
धंकिन्ने परिडुवेयवेसिया ॥

निग्रन्थस्य णमिति वाक्यालङ्कारे गृहपतिकुलं ("पिंडवायपभि-
याए इति") पिण्डं भक्तं पानं वा पातयिष्यामीति बुद्ध्या-यथा
सहोषुं "सुत्तं पगमंतु निगमो" आनेयामीति बुद्ध्या निर्गत
इत्यर्थः । अनुप्रविष्टस्य यथाहनुकमेकान्तलघुकं जघन्यं म-
ध्यमं वा इत्यर्थः । उपकरणजातं परिजुष्टं पतितं स्यात्तच्च क-
श्चित्साधर्मिकः पश्येत्कल्पते (से) तस्यासागरकृतं नाम यस्तै-
वेदमुपकरणं तस्यैवेदं देयमिति बुद्ध्या गृहीत्वा यत्रैवान्यमन्यं
साधर्मिकं पश्येत्तत्रैव एवं वेदेत इदं भो आर्य ! किं परिज्ञातं
ततस्तस्यैव प्रतिनिर्यातव्यं समर्पणीयं स्यादिकमुक्तं भवति यदि
तस्य सत्कं तर्हि तस्मै दीयते । अथ ब्रूयादमुकस्य सत्कं यदा
तस्येति स च वेदेत न परिज्ञातं न कोऽपि न जानातीति ज्ञावः
तर्हि तस्मात्तना परिजुज्जीत न अन्यस्य दर्शयेत्किन्त्येकान्ते बहुप्रा-
सुके स्थण्डिले परिष्ठापयितव्यं स्यात् । "एवं निगमंथस्स णं
बडिया वियारभूमि वा विहारभूमि वा निक्खंतस्से" त्याज्यपि
सूत्रं भावनीयम् । तथा निग्रन्थस्य णमिति प्राग्वत् प्रामातुग्रामं
"अदूरदृज्जगमागुगामं दूरदृज्जगमाणस्सेसि" विहरतोऽन्यतरन्
उपकरणजातं परिजुष्टं स्यात्तच्च कश्चिःसाधर्मिकः पश्येत्कल्पते
(से) तस्य सागरकृतं गृहीत्वा दूरमप्यध्वानं परियोडुं "जन्धे-
वेत्यादि" प्राग्वत् एष सूत्रत्रयसंज्ञेपार्थः । संप्रति प्राप्यकृत्
यथात्रगृह्यकत्रणं तृतीयसूत्रगतमन्यतरग्रहणं व्याख्यातयति ।

हुविहो य अहाउहुतो, ज. एणत्तं, पडिज्जमो य उवहीओ ।

अन्यरगग्रहणेण उ, घेण्ड तिबिहो उ उवहीओ ॥

यथात्रगु स्वक उपविधिबिधौ भवति जघन्यो मध्यमश्च अन्य-
तरग्रहणेन तु शिविषोऽनुपधिः परिगृह्यते । तदेवं कृता विषमपद-
व्याख्या भाष्यकृता । संप्रति निर्युक्तिविस्तरः ।

अतो परिट्टवैते, बडिया व वियारमादिसु लहुगो ।

अन्यपरं उवगरणं, दिट्ठं संका न घेण्पाति ॥

किं हुज्ज परिट्टवियं, पम्भुट्टा वा वितो न गेएहंति ।

किं पयस्तन्नस व, संकिज्ज गेएइमाणो वि ॥

अन्तर्ग्रामादीनां मध्ये बहिर्विचारभूमौ वा परिष्ठापयति विस्मरति “ परमुहंति वा परिष्ठिव्यति वा एगदुमिति ” वचनात् प्रायश्चित्तं बहुको मासः । कस्मादोदशं प्रमादं करोतीति हेतोः का पुनर्दोषो यतो विस्मृतमत्र । अन्यतरत् जघनं मध्यममुहंते वा उपकरणं दृष्टं ततो जाता शङ्का ततश्च न केचनापि ग्रहीष्यति । शङ्कामेव स्पष्टतरां भावयति । (किं होज्येति) साधवस्तद्व्यतरत् उपकरणमन्तर्वहिवो दृष्ट्वा शङ्कन्ते किमेतत् परिष्ठापितमुत् विस्मृतं कस्यापि विस्मृतं भवेत् एवं शङ्कमानास्तनुपकरणं विस्मृतं न गृह्णन्ति यतो गृह्णन्ति जनेः शङ्कते तथाहि तत् पतितं गृह्णन्तं संयतं कोऽपि दृष्ट्वा शङ्कन् किमेतस्य अन्यस्य वा । किमुक्तं भवति । किमात्मीयं पतितं गृह्णाति किं वा परकीयं कस्यापि दानार्थमेव शङ्कासंज्ञे तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो बहुकाः । अथ निःशङ्कितं परेयां स्यात्तदा चतुर्गुणकम् । एवं शङ्कासंज्ञवतो न गृह्णन्ति तस्मिन्नागृह्यमाणे इमे दोषाः ।

थिगमन्नं जिज्ञा पोते, वाज्ञगचीराइएहिं अहिराणं ।
बहुदोस्ततमा कथा, परिहाणी जा विणा तं च ॥
तत्पतितं यथाबहु स्वकरणं गृहस्थैर्दृष्टं ततस्ते तत् गृहीत्वा अन्यस्य विगच्छतो वस्त्रस्य थिगमन्नं कुर्वन्ति तथा प्रकृत्य पोतकानि बहिरापाटिकादिरूपाणि कुर्युर्थाद वा उत्तानशा-
थिनां वाज्ञकानां योगानि चोवराणि विदधीरन् इत्येवमादिभिः प्रकरैर्यथाबहु स्वकरणोपकरणस्याग्रहणं अधिकरणं यदा तु पतिताः कथा न गृह्णन्ते तदा ते बहुदोस्तमाः प्रभूततमं तेष्वधिकरणमिति भावः । तच्च उपकरणं याचमानस्य परिहाणः सूत्रा-
र्थेयोः ये च गुणग्रहणाभिसेयनादयो दोषास्तेऽपि प्रसज्यन्ते ।
एते अत्रापे य बहू, जम्हा दोसा तर्हिं पसज्जन्ति ।

आसप्ते अंतो वा, तम्हा उवाहिं न वांभिरए ॥
एते अनन्तरोदिता अन्ये च यस्माद्बहवो दायास्तत्र पतिते प्रसज्यन्ति तस्मात् ग्रामादीनां बहिरासप्ते प्रदेशे अन्तर्वा तमु-
पधि व्युत्पुज्यन् विस्मरणतः पातयेत् । अधुना यः शङ्कतः शङ्कमानो वा न गृह्णाति तं प्रत्युपदेशमाह ।

निर्भक्तिं तु नाउं, विचयुयमेपति ताहे येत्तव्वं ।
संकाददोसविजहा, नाउं अपति जस तयं ॥
यदा एतनुपकरणं कस्यापि विचयुनं विस्मरणतः पतितमिति तदा नियमतो ग्रहीतव्यं गृहीत्वा च शङ्कादिदोषपरिहातानामवि-
ष्ये कस्यापि शङ्का स्यादित्यादिदोषवर्जिता यस्य तनुपकरणं तस्य ज्ञात्वा समर्पयन्ति । एतच्च अधिक्रिये कर्त्तव्यं तानाह ।

समणुणे इयराणं, वा मेजदीभंजयाणं वा ।
इयेर उ अणुवेदो, गहिये पुण वेपणं तर्हिं ॥
समनेजानां सांनेगिज्ञानामितरासामसुंयोगिकानां संयतीनां संयतानां वा सत्कनुपकरणं पतितं गृहीत्वा यस्य सत्कं तस्य दातव्यमितरे तु पाश्वेस्थादयस्तेषामनुपदेशस्तेषां सत्कं पतितं गृहीत्वा यस्य सत्कं तस्मै देयमिति तस्माकमुपदेशोऽधिकरण-
वृत्तैस्ते पुनः पाश्वेस्थादिभिः संयिगानां विहारिणामेतनुपकर-
णमिति ज्ञात्वा यत्पतितं गृहीतं तदानीं पुनर्गृह्यते ।

अत्रैव द्वितीयपदमाह ।

विद्यपदे न गेएहेज्जा, विवचियजुगुट्टिए असंविगे ।
उच्छदमपओयणं वा, अगएहता होय पच्छिन्ती ॥

द्वितीयपदे अपवादपदे न गृह्णीयात् पतितं विवञ्चितं परिष्ठा-
पितमिति कृत्वा जुगुप्सितमशुचिस्थानपतितमिति वा कृत्वा अ-
संविगानां वा एतनुपकरणमिति ज्ञात्वा तथा तुच्छं मुखपोत्ति-
कादि तदपि कुथितत्वादिना कारणेनाप्रयोजनमगृह्यते न प्रवति प्रायश्चित्तम् । संप्रतमेनामेव गाथां विवृणोति ॥

अंतो विसगन्नजुणं, विवंचियं तं च द्धुं नां गेएहे ।

असुइच्छाणे वि चुनं, बहुधा वाज्ञादिजुन्नं वा ॥

अन्तर्ग्रामादीनां मध्ये विशाकञ्चं खण्डास्यपरीकृतं जीर्णं विवे-
चितं परिष्ठापितमिति ज्ञातव्यं यच्च दृष्ट्वा न गृह्णीयात् । तथा अ-
शुचिस्थानेऽपि च्युतं बहुधा वा व्याज्ञादिनिश्चयवृत्तिनिश्चयं न गृह्णीयात् ॥

हीणाहियप्पमाणं, चित्तलं विरंगजंगी य ।

एएहिं कारेहिं य, नाऊणं तं विवज्जंति ॥

हीनं चाधिकं च हीनाधिकं तदप्रमाणं यत्र तत् कृच्छिनीं कचि-
दधिकमत्यर्थः । तच्च सौवनिकया चित्रञ्चं चित्रं सौवनिकाचि-
त्रञ्चं रङ्गेन रागचयेण भङ्गिर्विचित्रत्यिञ्चं तद्विरङ्गभङ्गित्वा तद् दृष्ट्वा
एतैः कारणैरयमसंविगानामुपधिरिति ज्ञात्वा विवर्जयन्ति ॥

एमेव य वीयपदे, जं तो उवर्हिद्विज्जइ इमहिं ।

तुच्छो अतिजुणो वा, सुखे वा विविचेज्जा ॥

यत्रमेव अनेनैव प्रकारेण पञ्चवेद्यमाणं ग्रामादीनामन्तर्द्विती-
यपदेन परिष्ठापयेत् । पतितं न गृह्णीयात् । कैरित्याह तुच्छो सु-
खपोत्तिकापादप्रोञ्जनादिकः कुथितत्वादिना अकिञ्चित्करो यदि
वा अतिजीर्णो हस्तेन गृह्यमाणोऽनेकेधा विशरारुजोयते शून्ये वा
विविक्ते प्रदेशे पतितो यत्र विस्मरणसंभवः । ततः एतैः कारणैः
परिष्ठापित एव उपधिरिति कृत्वा विविचय न गृह्णीयादिति ज्ञातव्यः ।

एमेव य बहिया वि, वियारज्जुमीए होज्ज त येनु ।

तस्म वि उ एस गमो, हाइ य णेत्रो निरवसेसो ॥

यत्रमेव अनेनैव प्रकारेण ग्रामादीनां बहिरपि विचारज्जुमी पति-
तं भवेत् । तस्याप्येव एवानन्तरोदिता गमः प्रकारो निरवसेसो
हेयो ज्ञातव्यो भवति । तदेवं सूत्रद्वयं भवितुम् ॥

अधुना तृतीयसूत्रज्ञानार्थमाह ॥

गामो खलु पुवुत्तो, द्दज्जन्ते उ दोत्ति दुविहाणे ।

अन्नतरगएहणं, छविहो होइ उवहीओ ॥

ग्रामः खलु पूर्वमुक्तस्तस्मादनुकूलोऽप्येव ग्रामोऽनुग्रामः ग्रामश्चा-
नुग्रामश्च ग्रामानुग्रामं समाहारव्यदिकवचने तत् तद्व्यमानस्य गच्छ-
तस्तस्मिन् गच्छति द्विविधा क्रतुवत्के काहे गन्तव्यम् । तथा
पादात्त्यमिति आज्ञायां चाज्ञायां प्रख्या । संप्रति निर्युक्तविस्तरः ॥

पंथे लवस्सए वा, पासवणुचारइयंते वा ।

पखसुमं । एएहिं, तम्हा मोच्छिमे ठाणा ॥

तत् उपकरणं पथि व्रजतः कथमपि पतत् ग्रामानुग्रामं वा
गच्छन् यत्रोपाश्रये उपतिस्तत्र विस्मरणतः पतितं भवेत् विश्रा-
म्यतो वा कचित्पतितं स्यात् उच्चारं प्रश्रवणं वा कुर्वन्तः स्यात्प-
तितं आचमनं वा विस्मृतं यथाः कारणैर्विस्मरणः पतनसंभव-
स्ततो येपु विश्राम्यत उच्चारं प्रश्रवणं वा कुर्वतो दोषा भवन्ति
तानीमानि स्थानानि व्रजेयन् । तान्येवाह ॥

पंथं वासमणनिविसणादि, तो मासो होइ लहुओ उ ।

आगतसंज्ञाणं, लहुगा आणादिणो दोसा ॥

पथि यदि विश्राम्यति निवसति वा आदिशब्दात् ऊर्ध्वस्थितो वा तिष्ठति सुप्तो वा उच्चरन् प्रश्रवणं वा व्युत्सृजति तदा सर्वत्र अस्माच्चारीति निष्पन्नं प्रायश्चित्तं मासवधु । यदि पुनरागन्तॄणां स्थाने सन्नासद्वौ विश्रमणादि करोति तदा सर्वत्र प्रत्येकं चत्वारो बधुकाः आज्ञादयश्च दोषाः ।

संप्रति पथि विश्रमणादौ दोषानाह ।

मिच्छन् अत्रापथं, धूलीं उक्खिण्ण उवहिणासो ।

ते चैव य मविसेसा, संकादिर्विचिमाणे वि ॥

स साधुः पथि विश्राम्यति श्रिज्जातीयाश्चान्ये जातिमदावलितस्तस्तेन पथा समागता भवेयुस्ततः स साधुः चिन्तयेत् । मा मन्त्रिमित्तमेते उद्धर्तमाना हरितकायादिविराधनां कार्षुण्डरिति स साधुः पथि उन्धाय अन्यत्र तिष्ठेत् तत्र च इमे दोषा जानन्त्येतत् श्रमणवादिन आत्मनः सारमतोऽयमस्मान् दृष्ट्वा दृष्ट इति तथा साधूनां श्रिज्जातीयानां पथि दत्ते त एव तेषामपि गुरवो श्रिज्जातीयाः प्रथानाश्च एतच्चाभिनवधर्मणः श्रुत्वा दृष्ट्वा च मिथ्यात्वं प्रतिपद्येरन् तथा (आसपथेति) तं साधुं पथि स्थितं दृष्ट्वा पथिका उद्धृत्य व्रजन्ति ते चोद्धर्तमाना हरितकायादीनां विराधनां कुर्वन्ति । तथा केचित्तं पथि स्थितं दृष्ट्वा ध्रुवते अहो निर्लेज्जाः श्रमणाः पथाने रुध्वा स्थिताः तच्च श्रुत्वा कोऽप्यसहमानः कलहं कुर्यात् ततो युद्धे समापन्ति भाजने भेदोऽनागाढादिः परितापना च स्यात् । तथा पादनिक्षेपेण धूल्या बन्धनं ज्ञाति तेन च उपधेर्विनाशो मञ्जिनव्यनायात् । ते पचानन्तरोदिता दोषाः सविशेषाः शङ्कादयो विचिकित्साऽपि उच्चारादिना तथा हि उच्चारादपि पथि कुर्वतो लोकस्य शङ्काजयते किमनेन गुदं निर्दोषितमुक्तं नेति आदिशब्दात्किमप्यस्तेन कः किं वा श्रमणोऽजिचारको हेरिको वा इत्यादिपरिग्रहः एष द्वारगाथासंक्षेपार्थः । सांप्रतमेनामेव गार्थां विवरिषुः प्रथमतो मिथ्यात्वद्वारं विदुषोति ।

पथे न उड्यव्वं, बहुवो दोसा तहिं पसज्जति ।

अरुहुडियस्मि गुरुगा, जं वा आवज्जती जुत्तो ॥

पथि साधुना विश्रमणनिमित्तं न स्थातव्यं यतस्तत्र बहवो दोषाः प्रसजन्ति तानेवाह । साधुना श्रिज्जातीयानां पथि प्रदत्ते अभ्युत्थिता एते अज्युत्थानमेतेषां कृतमिति वाक्यप्रतिपत्तौ तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः यच्च स्वयं दृष्ट्वा यतो वा श्रुत्वा मिथ्यात्वमापद्यते अज्ञिनवधर्मो मिथ्यादृष्ट्यां गाढतरं मिथ्यात्वमपिगच्छति तन्निष्पन्नं च तस्य प्रायश्चित्तं श्रिज्जातीयानां चात्मबहुमानसंज्ञवस्तथा चाह ।

जाणंति अप्पणो सारं, एते समणवादिणो ।

सारेणसि दोगो य-मण्णणो न वियाणई ॥

ये आत्मानं श्रमणमिति वदन्ति ते आत्मनः सारं परमार्थतत्त्वं जानन्ति यथाऽस्मज्ज्येते गरीयांस इति यस्त्वैतेषामर्थं लोकः संसारमर्थतत्त्वमात्मनो न विजानाति अविदितपरमार्थत्वात् । नतं मिथ्यात्वद्वारम् ।

अधुना अन्यपथद्वारमाह ।

अणुपदेण वयंते, काया मो चैव वा जवे पथे ।

अचियत्त असंखवादी, जायणविराहणा चैव ॥

तं साधुं पथि स्थितं दृष्ट्वा पान्था अन्येन पथा व्रजन्ति तथा च सति काया हरितकायादयो विराध्यन्ते । तथा स एव ज-

वातं पन्थास्ततो महान् प्रवर्तनादोषः तथा पथि स्थितं दृष्ट्वा कस्यापि (अचियत्ति) अप्रीतिरुपजायते ततः स भूते अहो सुखः पन्थानं रुध्वा स्थितस्तस्य श्रुत्वा कोऽप्यसहमानोऽसंखर्कः कलहं कुर्यात् आदिशब्दात् युद्धमपि तथा च सति भाजनाविराधना आदिशब्दादनागाढादिपरितापना ज्ञातः शरीरविराधना च । संप्रति “धूलीं उक्खिण्ण उवहि विणासो इति” व्याख्यानयति ।

सरक्खधुली चैयसे, पत्थिवाणं विणासणा ।

अचित्तरेणुमहलस्मि, दोसा होति अधोव्वणे ॥

सह रजसा शृङ्खणधूरिरूपेण वसन्ते इति सरजस्कः स चासौ धूनिश्च शरीरादिसंस्पर्शतः चेतनायामित्यर्थः पादनिक्षेपेण उत्खनेन तस्यारादिसंस्पर्शतः पार्थिवानां पृथिवीकायानां विनाशनं भवेत् । अथ सोऽचित्तो रेणुस्तर्हि तेनाचित्तेन रेणुना मलिनं उपधौ यदि प्रकृद्वायति तथाऽपि दोषः । प्राणविराधनापत्त्यां कुशत्वसंभावना च अप्रकृद्वायनेऽपि दोषाः प्रवचनहीनानायापत्तेः । अन्यच्च ।

वेगाविद्धो तुरंगादी, सहसा दुक्खनिग्गहा ।

परम्मुहं मुहं किच्चा, पट्ठि गणं पणोद्वण ॥

वेगाविद्धो वेगेनगच्छन्तस्तुरङ्गादय आदिशब्दाद्वहीवर्हानामपि परिग्रहः । सहसा दुःखेन निगृह्यन्ते निवार्यन्ते इति दुःखनिग्रहा निवारयितुमशक्या इति ज्ञावस्ततः शरीरविराधना ज्ञानविराधना च । तथा केचित्प्राग्नाः परान्मुखं मुखं कृत्वा पथि स्थितं साधुं प्रपुष्टेयुर्गाथायामेकवचनं प्राकृतवात्प्राकृते हि वचनव्यत्ययो भवति । किं च ।

परम्मुहमपि अन्तर्य, जड्ठा कोति पेच्चति ।

पथं उ परिपरम्मुहं, खिण्णं गेएहति अच्चा ॥

पथोऽन्यत्र विस्मरणतः पतितमपि प्रेक्ष्यते पथि पुनः अवगता परित्रष्टं किंप्र गृह्णति तस्मात्पथि न विश्रमितव्यम् । एवं ठितोऽविद्धो, सविसेसतरा भवति उष्णवणे ।

दोसा निदपामयं, गते य उवहिं हरति चो ॥

एवमधुना प्रकोणेन स्थिते ऊर्ध्वस्थानेनावतिष्ठमाने तथा उपधिष्ठमानं वक्तव्यमिदं तत्र शयाने सविशेषतरा दोषा भवन्ति । तथाहि पूर्वोक्तास्तावत्तथैव उच्यन्ते । अन्यच्च शयाने कथमपि निद्राप्रमादं गते उपधिमन्ये पथिकादयो हरन्ति तस्मात्पथि न शयितव्यमिति । संप्रति “चैव य सविसेसा संकादिविचिमाणे वी” त्येतद्व्याख्यानार्थमाह ॥

उच्चारं पासवणं, अणुपथं चैव आयरंतस्स ।

वहुतो य हो य मासो, चाउम्मासो सवित्थारा ॥

उच्चारं प्रश्रवणं वाऽध्वगानामनुकूलं पथि अवतरतः समाचारी-निष्पन्नं प्रायश्चित्तं लघुको भवति मासः । अथ तथोच्चारं प्रश्रवणं वा कुर्वन्तमलोक्य केचिदप्यन्यं पन्थानं कुर्वन्ति तत्र चत्वारो मासा बहुकाः (स विथारोत्ति) यच्च रुधादिभिः सह संघट्टनादि प्राप्नोति तन्निष्पन्नमपि तस्य प्रायश्चित्तमिति भावः तथा ।

ऊडावणमन्नपडा, द्वातातिप दुग्धिर्गंधकः ।

तेणो चि व संकेज्जा, आदियणे चैव उड्ढाहो ॥

कोऽपि स एव राजकुलमान्यः प्रान्तःश्रमणमुच्चारं पथि कुर्वन्तं दृष्ट्वा कोपात्तमेव श्रमणमास्त्वय तमुच्चारं उड्ढापथेत्त अपरंत्यः

पन्थाः क्रियेत तत्र चोक्तं प्रायश्चित्तम् । तथा पथि क्वचिज्जाये दुरभि-
गन्तः उच्यते तत्रापि प्रवचनोद्देशस्तथा कोऽपि कलुषात्मा
शङ्केतस्तेन क इति उपलक्षणमितत् हेरिकोऽभिचारिको वा इ-
त्यपि शङ्केतस्तद्भावेन प्रवचनस्य उद्देशः तस्मात्पथि
विश्रमणादि न कर्तव्यम् ॥

अत्रैवापवादमाह ॥

अच्छेय व दूरपदे, असह्य भारेण खेदिपन्था वा ।

उच्यते व मोक्षं पदं, गामसमीपे य उच्ये वा ॥

अतिशयेनातप उच्यते तपति वृक्षाश्च पथि दूरे वर्तन्ते यथासन्न-
पक्षीमार्गं प्रतिपन्नानामेक एवाप्येन विश्रमणदेतुरेक एव वृक्षो
ऽन्यत्र सर्वत्राकाशं तेन कारणेन पथ्यपि वृक्षस्याप्रस्तात् विश्रा-
म्येत । असह्ये नाम नातिदूरे वृक्षाः सन्ति पतत गन्तुं न शक्नो-
ति ततः कोऽपि पथि वृक्षस्याधो विश्रमणे कुर्यात् । अथवा उप-
धिनारेण खेदितात्मा अतिशयेन परिश्रान्तस्ततः पथ उच्यते न
शक्नोतीति पथेय विश्रमयति । तदेवं पथ उच्यते पार्श्वयोर्दूरेण
वृक्षसंज्ञेय द्वितीयपदमुक्तमिदानीं समन्ततो वृक्षच्यते प्रातिपादय-
ति । (उच्ये व मोक्षं पदं) पन्था उच्यते पार्श्वयोर्वृक्षैश्चल-
स्तत्र वा विभाषायां यदि निर्भयं ततः पन्थानं मुक्त्वाऽन्यत्र
विश्रमणादिकरोति । अथ नयं तदा पथेवेति तत्पदं वृक्षाऽन्यत्र
प्रमत्तमपि पुनर्निर्भयमिति वृक्षैश्चलस्तत्र वा विभाषायां यदि
निर्भयं ततः पन्थानं मुक्त्वाऽन्यत्र विश्रमणार्थं पथ उच्यते विश्रम-
णादि करोति । यामसमीपे यस्य तस्य वृक्षाद्वैद्यकुत्राद्वैद्याया-
संनवात्तेन पुनः साधुना पथः कियद् दूरे उद्धर्तितव्यमत आह ।

पथे ठितो न पेच्छे, परिहरिया पुव्ववप्पिया दोसा ।

विद्यपप असतीप, जयणाप वट्ठणादीणि ॥

तावति दूरे उच्यते स्थित्यं यत्र पथिकः पथा प्रजन् पथि
ऊर्ध्वस्थितो वा साधुमुच्यते न पथयति । एवं च पूर्ववर्णिता दोषाः
सम्पन्ना अपि परिहृताः । द्वितीये पदे अत एवापवादपदे पुनरु-
द्धर्तने असति उद्धर्तनाभावे पथ्यपि यतनया वक्ष्यमाणया इ-
नादीनि करोति स च तथा कुर्वन्तीर्थकाराण्य प्रवृत्ते शुरु हा ।

सांप्रतमुच्छन्नाभावं यतनां चाह ।

संकुटहरियच्छाया, असति य गहितोवही ठितो पेच्छे ।

उच्छे व अपन्चे, सहसा पचे ततो पिठं ॥

संकटे नाम पन्थाः स उच्यते यो वा घोरपान्तरात्रे तत्रोद्धर्त-
नस्यासंभवः । अस्य वा चतसृष्वपि दिक्षु सन्ततो इति कारकाः ।
अथवा पन्थानामति रक्ष्यान्यत्र संवेद्या गम्य न विद्यते । ततः
एतैः कारणैरुद्धर्तनासंभवे पथ्येव गृहीतोपकरणो मुहूर्तमात्रमू-
र्धस्थितो मार्गं एव गम्यायां विश्राम्येत । यदा तु पथिकानाग-
च्छतः पथयति तदा तेषु तं प्रवेशमप्राप्तयेव उत्तिष्ठति तथा ते
जानन्ति पूर्वमेव उत्थित इति । अथ सहसैव ते पथिका अगृहा
एव संप्राप्तास्तदा तेषां पृष्ठं दत्त्वा उत्तिष्ठति यथा ते जा-
नन्ति यथैव आत्मन्यापरिणोषित इति एवं मिथ्यात्वदोषाः
परिहृता भवन्ति ।

भुञ्जण पाणुबारे, जयणं तत्थ कुञ्चति ।

उरुहाडा उ जे दोसा, पुवंं तेषु जतो भवे ॥

भोजने पाने उच्चारं च यतनां तत्र पथि करोति कथमित्याह ।
उरुहाडा ये पूर्वं दोषास्तेषु यतो भवेत् यथा ते न जवन्ति
तथा यतेतेति ज्ञायः ।

गंतव्यपक्षोऽर्जु, अकरणिवद्भुतो उ दोस आणादी ।

पम्हुट्टो वा सङ्के, लहुतो आणादिणो चैव ॥

विश्रम्य उच्चारं प्रश्रवणं वा कृत्वा यदा गन्तव्यं जवति तदा सिंहा-
वडोकेन पश्चाद्वडोकेय गन्तव्यम् । यदि पुनरवडोकेन न करो-
ति तदा प्रायश्चित्तं तस्य बहुको मासः । अधिकरणदोषाश्च प्रागु-
क्ताः कथमपि विस्मरणतः पतन्ति सम्भवति । आहानिष्ठादयश्च
दोषाः । तथा यदि कथमपि विस्मरणतः पतितं स्यात् ततस्तद्बह-
णाय प्रतिनिवर्तितव्यम् । यदि मन्यते किं तेनेति व्युत्सृजति
तदा मासबहुकमाहानिष्ठादयश्च दोषाः एतदेवाह ।

पम्हुट्टे गंतव्यं, अगमणे लहुगो य दोस आणादी ।

निकारणमि तिन्नि उ, पेरिसीकारणे सुच्छो ॥

कथमपि विस्मरणतः पतिते सिंहावलोकनेन च दृष्टे नियमत-
स्तदानयनाय पश्चात् गन्तव्यम् । अगमने प्रायश्चित्तं बहुको मा-
सः । अधिकरणदोषाश्च प्रागुक्ता आह्वादयश्च । तथा निष्कारण-
मित कारणस्याज्ञावे निष्कारणमस्मिन् यदि नास्ति निवर्तमान-
नस्य प्रत्ययाय इत्यर्थस्तदा अवश्यं निवर्तितव्यम् । (तिष्ठिउ-
त्ति) यदि प्रथमायां पौरुष्यां विस्मरणतः पतितं चरमायां च
पौरुष्यां स्मृतं तत्र यदि निष्प्रत्यवायमन्तरा च वासोऽस्ति यदा
निवृत्त्य गृहीत्वा आनेतव्यमथ सूर्यास्तमयवेलायां स्मृतं यदा
अमुकमेव विस्मरणतः पतितमिति तदा आद्यान् श्रीन् यामान्
उपित्वा चतुर्थे यामे प्रतिनिवृत्त्यानेतव्यं प्रत्यवायाभावे कारणे तु
प्रत्यवायवद्गुणं निवर्तमानोऽपि संशुक्तः । एतदेव ज्ञायति ॥

चरमाए वि नियत्तइ, जइ वासो अत्थि अंतरा वसिमे ।

तिष्ठि वि जामे वसिउं, नियत्तइ निरुद्धे चरमे ॥

प्रथमायां पौरुष्यां विस्मरणतः पतिते तदानयनाय चरमायाम-
पि पौरुष्यां निवर्तते यदि च तेषामन्तरा वासोऽस्ति । अथ चरमा-
यां दिनपौरुष्यां पतति तदा रात्रिस्त्रीन् यामानुपित्वा चरमे यामे
निरत्यये प्रत्यवायाभावतो निर्भयो निवर्तते ॥

कारणे सुच्छो इति ग्याख्यानार्थमाह ॥

दूरं सो वि य तुच्छो, सावयतेणानदी व वासं वा ।

इच्छाकारेण्हि, करेति उस्सगमो तस्स ॥

दूरमतिशयेन गतानां स्मरणपथमवतीर्ष्यः पतित उपधिः सोऽपि
वा उपधिरतिशयेन तुच्छः । मुखपोषिकादिरूपोऽतिशयजीर्ण-
श्चेति भावः । अथवा अपान्तरात्रे व्याघ्रादीनि स्वापदानि स्तेना
वा शरीरापहारिण उपकरणपहारिणो वा नदी वाऽपान्तरात्रे वर्षा
वा पतति आदिशब्दात् सूक्ष्मजं वा अक्षिर्ब वेत्यादिपरिग्रहः
इत्यादिभिः कारणैस्तस्य विस्मरणतः पतितस्योपकरणस्य उ-
त्सर्गं “वोसिरामिति” विज्ञानपुर्वकं परित्यागं करोति एवं कारणे
अधिकरणादयो न प्रभवन्ति ॥

एवं ता पम्हुट्टो, जेसि तेसि विही जवे एसो ।

जे पुण अन्ने पेच्छे, तेसि तु इमो विही होइ ॥

एवमुक्तेन प्रकारेण तावत् येषामुपधिविस्मरणतः पतितस्तेषा-
मेवोपान्तरोद्गतो विधिर्भवति ये पुनरस्य साधार्मिका प्रवृत्ते ते-
यामयं वक्ष्यमाणो विधिर्भवति । तमेवाह ॥

दुहुं अगिहणे लहुगो, दुविहो उवही उ नायमष्ठातो ।

दुविहा नायमणाया, संविग्ग तहा असंविग्गा ॥

द्विविध उपधितैधिक औपमाहिकश्च । तस्य द्वितयस्यापि पति-

तस्य दृष्ट्वा अग्रहणे प्रायश्चित्तं लघुको मासो ये च पूर्वमुक्ता अधिकरणादयो दोषास्तेऽपि तस्य प्रसजन्ति स बोधविभ्रंशं द्विधा ज्ञानोऽज्ञातश्च । तत्र ज्ञाते नाम येषां स उपधिस्तेषां ज्ञायते अज्ञातो नाम यो न ज्ञायते यथा अमुकस्य संबन्धीति । ते ज्ञाता द्विविधाः संदिग्धा असंविग्नाश्च ॥

मुत्तूष् असंविग्नो, संविग्नाणां तु नयणनयणाए ।

दो वग्ना संविग्नो, छन्नंगा नायमेषाए ॥

मुत्तूष्वा असंविग्नाद् किमुक्तं भवति यो ज्ञायते असंविज्ञानामेष उपधिः स न नीयते यस्तु संविज्ञानां तत्र द्वौ वर्गौ तद्यथा संयताः संयत्यश्च तत्र संविगने एकस्मिन्नाग्रे वद्गन्तुज्ञा ज्ञाते भवन्ति अज्ञाते च चक्ष्यमाणो विधिः । तत्र वद्गन्तुज्ञा उपदेशयति ।

सयमेव अग्रं पेल्ले, अप्पाहे वा वि एव सग्गामे ।

परगामे वि य एवं, संजतिवग्गे वि छन्नंगा ॥

यदि ते संयताः संविग्ना इति ज्ञातास्तदा स्वयं वा गन्तुं नयति अन्यस्य वा हस्ते प्रेषयति संदेशयति वा यथा मया स उपधिविस्मरणतः पतितो ह्यथ इति । एवं स्वग्रामे त्रयो जङ्गलः परग्रामेऽपि स्थितानामेते एव त्रयः प्रकाराः एवं वद्गन्तुज्ञाः संयतारामे संयतीवग्गेऽपि वद्गन्तुज्ञास्तदेवं ज्ञातविषये विधिरुक्तः । संप्रत्यज्ञातविषये विधिमाह ।

एहाणादिणा य घोमेण, सोऽं गमणं च पेसणप्पाहे ।

पम्हुट्टे वोसट्टे, अप्पवहुअसंधरंतम्मि ॥

यो न ज्ञायते कस्याप्येव उपधिरिति स परिज्ञाननिमित्तं स्नानादिसमवसरणे घोष्यते घोषणं च श्रुत्वा केनापि कथिते येषां स उपधिविस्मरणं स्वयं वा गन्तुं नयति अन्यस्य वा हस्ते प्रेषयति । संदेशयति वा । तथा (पम्हुट्टे) विस्मरणतः पतिते ह्युत्सृष्टे परित्यक्ते येनानीतस्तस्मिन्नासंस्तरति अल्पवहु परिज्ञाय परिभोगोऽनुज्ञातः । एतदेव व्याख्यायति ।

कामं विम्हटाणं, चत्तं पुण जावतो इम्महेहिं ।

इति वेत्ते समणुत्ते, इच्छाकज्जेसु सेसेसुं ॥

येषां स उपधिविस्मरणतः पतितस्तेषामनितकमानीयते नीत्वा वेदं भरण्यते यथाऽयं गुम्फद्विस्मरणतः पतितोऽस्मान्निश्चानीतस्ततो गृहतामिति एवमुक्ते ते प्राहुः कामं नोऽस्माकं विस्मरणतः पतितमिदमुपकरणं परं जयत इदमस्मान्नित्यकं त्रिविधं त्रिविधेन व्युत्सृजितमिति भावः । एवं ब्रुवति उपधिस्ते यदि संभोगिकास्तेन च विना संस्तरन्ति तर्हि स येषां सत्कस्तेः परिष्ठापयति । “एतेन इच्छाकज्जेसु इति” व्याख्यातम् । संप्रति “सेसेसुत्ति” व्याख्यायते । दोषा असांभोगिकास्तेष्वपि कार्यविचारा इयमत्र भावना अन्यसांभोगिकैरानीते तैश्च प्रतिषेधे यदि वैगनीतस्ते तेन विना संस्तरन्ति अन्यश्चोपधिदुर्लभो न लभ्यते वा तदा तैः समनुज्ञानं परितुल्यते पतायता “अप्यवहुअसंधरंतम्मि” व्याख्यातम् । तदेवं संविग्नानां विधिः ।

इदानीमसंविज्ञानानुपधिविधिरुच्यते ।

पक्खिवापक्खिवा चेव, हवंति इयरे दुहा ।

संविगगपक्खिगे ण्ति, इयरेमिं न गेएहात ।

इतरं असंविग्ना द्विविधास्तद्यथा पात्रिका अपात्रिकाश्च संविग्नपात्रिका असंविग्नपात्रिकाश्च इत्यर्थः । तत्र यः संविग्नपात्रिकाः संविग्नपात्रिकस्य संबन्धी उपधिस्तं स्वयं वा नयति

अन्यस्य वा हस्ते प्रेषयति संदेशयति वा यस्त्वितरपामसंविग्नानामुपधिस्तं पतितं दृष्ट्वा न शृणाति ।

अथैवापवादमाह ।

इयरे वि होज्जा गट्ठणं, आसंकाए अणज्जमाणम्मि ।

किह णु होज्जा संका, इमाह उ कारणेहिं तु ॥

इतरस्मिन्नप्यसंविग्नपात्रिकसंबन्धिष्वनुपधावसंज्ञपात्रिकसंबन्धित्वेनाज्ञायमाने आशङ्क्या ग्रहणं भवेत् । सूरिपाह पञ्चविंशमार्गेः कारणैः तान्येवाह ।

एहाणादिसमासरणं, अहव समावचित्तो गयाखंगा ।

सांवग्गमसंविग्गा, इति संका गेएहते पमियं ॥

जिहप्रतिमास्मान्दर्शननिमित्तमादिशब्दात् संश्रयोऽनेन वा केनापि समवसरणे मेवापके यदि वा एवमेव समापक्षितो गताः पुरतोऽनेके संविग्ना असंविग्नाश्च तेषां गच्छतां कस्याप्युपधिविस्मरणतः पतितः स न ज्ञायते सम्यक् किं संविग्नानां केवलं स्यादसंविग्नानामपत्तिं तं पतितं शृणाति ।

सविगपुराणोवाहि, अहवा विहसीवणा समावत्ती ।

होज्ज व असीवित्तां चिय, इति आसंकाए गट्ठणं तु ॥

अथवा पुराणसंविग्नोपधेः किमुक्तं जवति येषां सत्क उपधिः पतितस्ते पूर्वं संविग्ना आसीरन् पश्चादसंविग्नानूतः स चोपधिः पूर्वं संविग्नसंविगनेन संवितः अथवा संविग्नैरपि समापस्या विधिसिद्धिकया सावितो यदि वा असावित एव संभवेत्ततस्तं दृष्ट्वा आशङ्क्या भवति किं संविग्नानामुतासंविग्नानां तत् आशङ्क्या भ्रमं भवति ।

संप्रति ग्रहणानन्तरविधिशेषमाह ।

ते पुण परदेसगते, नाउ जूजति अहव वज्जति ।

अन्ने उ परिट्टवणा, कारणजांगा व गीएसु ॥

तमुपधिं गृहीत्या येषां संविज्ञानां सत्क उपधिस्ते परदेशं गताः ततस्तान्परदेशं गतान् ज्ञात्वा कारणं समापतितं परिट्टुञ्जते अथवा कारणभावे परिष्ठापयन्ति । एवं कारणैरसंविज्ञानामपि पतितउपधिं शृण्वानो न प्रायश्चित्तमायच्छन्ति । अथ येषां सत्क उपधिः पतितो गृहीतस्ते संविग्ना अन्ये असंभोगिकास्तेषां देशान्तरगनानामुपधिं गृहीत्या निष्कारणे परिष्ठापयन्ति (कारणत्ति) यदि ते सव गीतार्था न च तेषामुपधिरिति यदि वा तदृश उपधिरन्यो दुर्लभस्तदा एवं कारणं परिट्टुञ्जते । अथ ते अग्रीतोयमिशास्तदा परिष्ठाप्यन्ते प्रज्ञाप्य वा गीतार्थान्परिट्टुञ्जते एतच्चान्यसांभोगिकसत्कतया परिज्ञायते । स्वयंपरिज्ञानं प्रागुक्त एव विधिः ।

विश्ये पदे न गेएहेज्जा, सांवग्गाणां पि एहि कज्जहिं ।

आसंकाए य नज्जइ, संविग्गाण च इयरेसिं ॥

द्वितीयपदे अपवादपदे संविज्ञानामपि पतितमुपाधिमभिवद्ध्यमार्गेः कार्यः कारणेनैव शृङ्खल्यते । तान्येवाह न ज्ञायते किमेव संविज्ञानामुत इतरपामसंविज्ञानामित्याशङ्क्या पतितं न शृणाति तथा ॥

असिग्गाहियं व सांउं, ते वा भव व होज्ज जइ गहियं ।

ओमेण अन्नदेसं, व गंतुकामा न गेएहेज्जा ॥

येषां स उपधिस्ते अशिवगृहीता येन दृष्टः स नेति प्रथमोऽभङ्गः यैरेष्टस्ते अशिवगृहीता येषां सत्कस्तेन गृहीता इति द्वितीयोऽभङ्गः त्रयं गृहीतमिति तृतीयः उच्यते स गृहीतमिति चतुर्थोऽभङ्गः

रूः तत्र चतुर्थे भङ्गे अपवादमधिकृत्य शून्यां न जवति तत्रापवाद इति भावः । तत्र प्रथमभङ्गे न गृह्णाति अशिवोपहतत्वात् चित्तीयेऽपि न गृह्णाति तदानीं तस्य तैरवग्रहणादशिवोदतत्वात् तृतीये भङ्गे सदृशे अशिवे कारणे गृह्णाति विसर्गदे सोमसुखादिभङ्ग-
पैर्नैव गृह्णाति यदि वा अवमोदयेण देशान्तरं गन्तुकामा न गृह्णीयुः ॥

अह पुण गहियं पुव्वं, न य दिहं जस्स ऽवचुय ॥ ७ ॥

उवाहविषयभेदेन, इमिणा विदिणा विमिञ्जिजा ॥

अथ पुनर्गृहीतं पूर्वमुपकरणं न च स दृष्टो यस्य सत्कं तदुपकरणं विच्युतं विसरणतः पतितं यस्मात् (उवाहविषयभेदेन) अथ पुनर्गृहीतमुपकरणं न च स दृष्टो यस्य सत्कं तदुपवेगेन प्रविताः प्रधाविता अन्यं देशं गतास्ततः अनेन वक्ष्यमाणेन विभिना विवेच्येत परिष्ठाप्येत । तमेव विधिमाह ॥

हुविहा जायमजाया, जाया अनियोगं तह असुद्धा य ।

आभेयोगादीं भेत्तुं, इयं पुण अखखं चेव ॥

सा परिष्ठापनिका द्विविधा जाता अजाता च तत्र जाता नाम अनियोगकृता विषकृता च तत्रानियोगो वशाकरणम् । अथवा जाता अगुद्धा सा द्विविधा मूत्रगुणागुक्षा उत्तरगुणागुक्षा च । तत्र जाता अभियोगकृता विकृता वा मूत्रगुणागुक्षा उत्तरगुणागुक्षा वा सा भेत्तुं भेत्तुं वा कर्तव्या । इतरत् पुनरुपकरणमभियोगादिदोषरहितमकृतं चेव परिष्ठापयितव्यम् । अत्र परः प्रश्नं करोति पहिन्मया इयाणि, विजाणण्डाड तस्य चोदंइ ।

तेसिं मुच्छिमिच्चं, कोरइ विधिं इमं तु कहिं ॥

पथि निर्गताः आदिशब्दादिशिवदिभिः कारणैर्निर्गताः परिगृह्णन्ते तेषां मुच्छिमिच्चं यदत्र प्रागुक्ते विधौ प्रतिपादिते परः असहमानश्चादयति प्रश्नयति पथिनिर्गतादीनां पथिनिर्गता मार्गप्रतिपन्नान्तेषां परिष्ठापितभिदमिति विज्ञानार्थं तत्रेदं वक्ष्यमाणं विहं कियतामिति । तदेवाह ।

एगा दो तिच्चि वव्वी, वरथे कीरंति पत्तचीराणि ।

सुजभ्रतु चोदगेणं, इति उदिते वेति आयसितो ॥

मूत्रगुणैरगुक्षे वल्ले एकाविवरेकं वल्लं कृत्वा तत् परिष्ठाप्यते मूत्रगुणैरगुक्षे पात्रे एकं चीवरमेकं प्रस्तरं कृत्वा तत्परिष्ठाप्यतामुत्तरगुणैरगुक्षे गुक्षे वा कियेतां पात्रे द्वे चीवरखण्डे द्वौ वा प्रस्तरौ कुर्यात् । मूत्रगुणैरुत्तरगुणैश्च गुक्षे वल्ले त्रीणि चक्राणि कुर्यात् । पात्रे त्रीणि चीवराणि त्रयो वा प्रस्तराः कुर्यात् इति । अमुना प्रकारेण चोदकेनोक्तं आचार्यो वदति । किं तदित्याह ।

सुच्छममुच्छं एव, होति अमुच्छं च सुच्छवायुवसं ।

तेण तिदुगगंठी, वरये पत्तस्मि रेहो उ ॥

एवं युष्मदुक्तप्रकरणे चक्रकरणे वातयशाम् शुद्धमपि चक्रे-
कद्विकनङ्गोत्तुच्छं भवति । अशुद्धमपि वातवशेन चक्रविकभा-
वतः शुद्धं नवति । पात्रमपि वातवशेन एकद्विकचीपरागमे शुद्धं भवति । अशुद्धमपि वातवशेनाभ्यागन्तुचचीवरखण्डसमगमे शुद्धं तस्मादयं विधिस्तत्र कर्तव्यः । मूत्रोत्तरगुणगुक्षे वल्ले त्रयो ग्रन्थयः कर्तव्याः पात्रे तिस्रो रेखाः उत्तरगुणैरगुक्षे वल्ले द्वौ ग्रन्थौ पात्रे द्वे रेखे मूत्रगुणैरगुक्षे वल्ले एकां ग्रन्थिः पात्रे एका रेखा ।

अप्पाणनिगमादी, उवएमा एणएण पेसां वावि ।

आविकोचिते अप्पणमं, दक्खे निञ्जे विविचे च ।

अध्वनि मार्गे निर्गता अध्वनिगेता आदिशब्दात् अशिवोप-
सर्वा कारणैर्निर्गताः परिगृह्णन्ते तेषामुपकरणे दग्धे वहिना ज-
स्मीकृते जिज्ञे वा विविक्ते वा विस्मरणतः पतिते वास्तव्या-
स्तान् अध्वनिर्गतादीन् वृत्ते यस्माकमुद्धरितानि वस्त्राणि न
सन्ति केवलास्माभिरमुक्तप्रदेशे परिष्ठापितानि वर्तन्ते ताभ्या-
नीय गृह्णीय एवमुक्ते तेषां प्रापूर्णाका ये गीतार्थस्तान् प्रेष-
यन्ति वास्तव्या अपि च तेषां चिह्नानि उपदिशन्ति यथा गत्तं-
समीपे गिरिसमीपे तरुसमीपे कूपसमीपे इत्यादि (आणयण-
मिति) इत्येवं चिह्ने कथितेऽपि स्थानं न जानन्ति यदि वा न
ते वास्तव्या भानादिप्रयोजनैर्व्यावृतास्ततः स्वयमानीय प्रय-
च्छन्ति (पेसणं वा विस्ति) अथवा वास्तव्याः प्रापूर्णाकानां
देशकं ददति यथा अमुक्तप्रदेशे वस्त्रादि परिष्ठापितमस्ति
तदमीषां दर्शय अपि शब्दात् यदि भानादिप्रयोजनैर् व्या-
वृतास्तदा परिष्ठापिताज्ञाव अन्यत् याचित्वा प्रयच्छन्ति (अ-
वि कोविप अप्पणमिति) आनीते परिष्ठापिते कोऽप्येकोविधौ
गीतार्थे उपहतमिति कृत्वा नेच्छति तत्र प्रापूर्णाकैर्वास्तव्यैर्वा त-
स्यात्मीयं वल्लं पात्रं वा दत्वा इतरत्स्वयं ग्रहीतव्यम् । अथ त-
दपि कश्चिदगीतार्थतया न गृह्णीयात्तर्हि तत् आनीते पुनः परि-
ष्ठाप्यते एष गाथासंक्षेपाथः ।

सांप्रतमेनामेव विवरीयुगाह ।

अप्पाण-निगमादी, नाउ परिचोवही विविचे वा ।

संपडुगभंडारी, पेसंती ते वियाणंतो ॥

अध्वनिर्गतादीन् आदिशब्दादिशिवोपकारणनिर्गतपरिग्रहस्ता-
न् परोतोपधीन् परिमितोपधीन् विविक्तान्वा विविक्तोपधी-
न्वा विस्मरणतः पतितोपधीनित्यर्थः । उपवृत्तमस्ति तत्र दग्धोप-
धीन्वास्तव्या ज्ञात्वा कथं दृत्ता वास्तव्या इत्याह । संपाडुक्का-
एभ्यारिणो नाम यावन्मात्रमुपकरणमुपपद्यते तावन्मात्रं धर-
न्ति शेषं परिष्ठापयन्ति । ततस्तान् तथाभूतान् दृष्ट्वा वृत्ते अ-
स्माकमुद्धरितानि वस्त्राणि न सन्ति किं त्वस्माभिरमुक्तप्रदेशे
परिष्ठापितानि वर्तन्ते तानि गत्वा प्रतिगृह्णीते एवमुक्ते त-
थाऽपि प्रापूर्णाका जानन्ते गीतार्थाप्रेषयन्ति कथमित्याह ।

गड्ढागिरितस्मादी, ए, काउं विंधाणि तस्य पेसंति ।

आवयेवेडा सयं वा, आणं तद्धं व मग्गंति ॥

अत्र प्रापूर्णाकाः प्रेषिता न वास्तव्या गर्तगिरितर्वादीनि वि-
ह्वानि कृत्वा प्रेषयन्ति यदि वा भानादिनिर्गताः स्वयमान-
यन्ति परिष्ठापिताभावे अन्यत् मार्गयन्ति । सांप्रतं "मविकोविप
अप्पणमिति" व्याख्यायति ।

नीयस्मि य उवगरणे, उवहयमेयं न इच्छं कोइ ।

आविकोविप अप्पणमं, अणिच्छमाणे विविचंति ॥

नीतेऽप्युपकरणे कश्चिदकोविद उपहतमेतदिति कृत्वा ने-
च्छेत तस्मिन्कोविदे आमीषं वस्त्रादिं समर्थयति । अथ तदापि
नेच्छति तदा परिष्ठापितमानीते पुनर्विधिञ्चति परिष्ठापयन्ति ।

असतीप अप्पणा वि, भायियहिंयव्वपणियमादी सु ।

सुजभ्रति कयप्पयन्नो, मेव गेएहं असदजावो ॥

येन पूर्वं तत् परिष्ठापितं तस्य पश्चादुपधिः कथमपि प्रदी-
पनकेन दग्धः हुतो वा तस्करैः पानीयेन वा नद्यादिप्लवेन प्ला-
वितः प्रव्रजो वा कथमपि विस्मरणतः पतितः । आदिशब्दात्प्र-
त्यनीकेन वा कर्त्तापि वस्त्राणि फालितानि पात्राणि अनेकेषां

निजानि ततो ध्यामितद्वृत्युदपतितादिषूपकरणानि याचनीयानि
तेषामप्यस्त्यग्रावे कृतप्रयत्नस्तदेव पूर्वपरिष्ठापितं स्वयं शु-
द्धानेष्टावभावे इति कृत्वा शुकः । व्य० द्वि० ८ उ० । (निष्ठाच-
र्यायां क उपधिनेतव्य इत्येसणाविहारादिशब्देषु)

(१६) स्थविराणां यदीतव्या उपधयः ॥

(सूत्रम्) थेराणां थेरचूभि पत्ताणं कप्पति दंरुप वा ?
जंरुप वा २ उच्च गंवा ३ मत्तगं वा ४ लुट्टियाण वा ५ भिसि
वा ६ चेत्तं वा ७ चेत्तचिन्निमिन्निवा वा ८ चम्पण वा ९ चम्प-
कोसं वा ? १० चम्पपडिच्छेयणाण वा ? ? अविरोहिणं वा से-
उवेत्ता गाहावतिकुलं भत्तणं वा पाणाणं वा पविसिच्छणं वा
निक्खमिच्छणं वा कप्पति ते सं निवृत्तरिस्स दांभं पि उग्गाहं
अणुसुविच्छा परिहारां परिहरिच्छणं वा ॥ ५ ॥

स्थविराणां जरसा जीर्णानां स्थविरभूमिं प्राप्तानां सुप्रार्थत-
द्वृत्तयेपेतानामित्यर्थः । कल्पते दानं विद्वद्भिरादिनेदभिन्नं भरण-
कर्मनेकविधानि उपकरणानि उन्नक्तं प्रतीतं मात्रकमुच्चारादि-
सत्कं लट्टिका दूरणविशेषः । चेत्तं कटपादि चर्म तद्विकादिरूपं
चर्मपरिच्छेदनकं वच्चा एतान् अविरहिणै अवकाशे स्थापयि-
त्वा गृहपतिकुलं पिण्डपातप्रतिपाताय प्रवेष्टुं वा निष्क्रमितुं वा
कल्पते सन्निवृत्तचराणां निष्ठाचर्यातः प्रत्यागतानां स्थविराणां
द्वितीयमपि वारमवग्रहमनुज्ञाप्य परिहर्तुं धारण्या परिभोगेन
चेत्त्येव सूत्राक्षरमात्रार्थः । विशेषः स्यात्वा तु ज्ञाप्यकृता क्रियते ।
तत्र यानि पदानि व्याख्येयानि तानि दर्शयति ॥

दंरु विदंरु लट्ठी, विज्जट्टिचर्ममे य चम्पकोसा य ।

चम्पसस य जे ठेया, थेरा वि जे य जराजुष्ठा ॥

दण्णो विद्वद्भिरः यष्टिर्विष्टिः चर्म चर्मकोशः चर्मणश्च ये
वेदास्ते चर्मपरिच्छेदनकास्ते च व्याख्येयास्तत्र प्रथमतः स्थविर-
पद्माचकृते । स्थविरा अपि च ये जराजीर्णस्ते च उच्यन्ते ॥

आयवताणनिमित्तं, छत्तं दंरुसस कारणं वुत्तं ।

कम्हा उवेइ पुच्छा, संदिग्धपरो अ दुग्गट्ठा ॥

आतप उष्णेन परितोपना तस्य आणार्थं उन्नक्तं शुद्धाति दूरस्य
उपन्नकृणमेतत् विद्वद्भिरादीनां ग्रहेण कारणं पूर्वनिशेधकल्पे च
भणितम् । अथ कस्माद्दणं स्थापयति एषा पुच्छा अत्रोत्तरं
दण्णको दीधेः स्थविरश्च ततः तं कुणं व्याप्तादिविचारणनिमित्तं
परिवहति ॥

संप्रति भाण्णदिव्याख्यानार्थमाह ॥

जंढं परिग्गहो खलु, उच्चारदी य मग्गा तिज्जि ।

अट्ठावा जंरुग्गहणं, अणेगविहं जडगं गहियं ॥

भाण्णकः खलु पतङ्ग इत्येतं उच्चारदी च आदिवाग्धातु प्र-
भवणे श्लेष्मणि चेति परिग्रहलीणि मात्रकाणि जवन्ति तद्यथा
उच्चारमात्रकं प्रभवणमात्रकं श्लेष्ममात्रकं चेति । अथवा ज्ञाण-
कग्रहणेनानेकविधं भाण्णकं गृहीतं च उच्यते ॥

चेलग्गट्ठणे कणा, तसयावरजिवीदेहनिष्पन्ना ।

दोरग इयरा व चिलिमिलि, चम्पताक्षिगा व कत्तिन्वा ॥

चेलग्रहणेन प्रसस्यावरजोवशरीरनिष्पन्ना औषिकसौत्रिकरूपा
कल्प्यः कल्पाः परिगृह्यन्ते चिलिमिलिनां मज्जिकां सा द्यवर-
कमयी इतरा वा च उच्यन्ते चर्ममयतक्षिका उपानत् कृत्तिर्घा
औपग्रहिकोपग्रहणविशेषश्च ॥

अंगुष्ठअवरफाणु, नह कोसच्छेयणं तु जे वच्चा ।

ते जिन्नसंपणट्ठा, दुवत्तंसंधाणहेउं वा ॥

चर्ममयः कोशः चर्मकोशः सोऽङ्गुष्ठस्य यदि वा (अवरफाणु)
पाणिष्ठा तस्याः परिक्कणाय ध्रियते । अथवा नखरदनादेराप-
प्रधिकोपकरणविशेषस्य चर्ममयः कोशश्चर्मकोशः यं तु वच्चा-
स्ते धर्मपरिच्छेदनकमित्युच्यन्ते । ते च जिन्नसंधानार्थमथवा
द्विस्वाणुसंधानहेतोर्ध्रियन्ते । तदेवं विषमपदानि व्याख्यातानि ॥

संप्रति दण्णाद्युपकरणस्थापनाचिन्तां चिकीर्षुराह ॥

जइ य उवेइ अमुष्से, न य वेइ देज्ज अत्थ ओहाणं ।

लुहुगो मुत्ते लुहुगा, हियम्मि जं जत्थ यावति उ ॥

यदि आशुन्ये अविरहिते प्रदेशे दण्णाद्युपकरणं स्थापयति न च
कस्यापि संमुखमेवं भूते अत्र दद्याद्वधानमुपयोगमिति तदा
तस्य प्रायश्चित्तं बहुको मासः । अथ शुन्ये स्थापयति तदा च-
त्वारो बहुकास्तथा शुन्ये मुके स्तेनैवापहृते यत्र यत्र जघन्ये
मध्यमे उच्छेदे वा उपकरणे प्रायश्चित्तमुक्तं तत्राप्युच्यते ।

अत्र परस्याशङ्कामाह ॥

एवं सुत्तं अपट्ठां, जणियं कप्पतिचि थेरस्स ।

भण्णति सुत्तनिवातो, अतीमहद्वस्स थेरस्स ॥

चोदकः प्राह यथेवमशुन्ये च प्रदेशे उपकरणे दोषस्तर्हि
तत्त्वमफलमविषयं यज्ज्जं कल्पते अविरहिते वृक्षकाशे
स्थापयित्वेत्यादि । सूत्रिराह भगवते अत्रोत्तरं दीयते अस्य
सूत्रस्य निपातोऽस्ति महतोऽस्ति श्येन गरीयसः ।

गच्छाणुकंपणिज्जा, जेण उवेऊण कारणेण तु ।

हिंइ लुम्भहट्ठो, तं सुण वोच्चं समामेणं ॥

सोऽतिबुद्धो महान् गच्छस्यानुकम्पनीयं परं येन कारणेन
स जीर्णं महान् एकाकीभूतोऽविरहिते प्रदेशे उपकरणं
स्थापयित्वा भिक्षां हिण्डते तत्कारणं समासेन वक्ष्ये तच्च
वक्ष्यमाणं शृणु प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति ।

सो पुण गच्छेण समं, गंतूण अजंगमो न वा एइ ।

गच्छाणुकंपणिज्जो, हिंइ थेरो पयत्तेण ॥

स पुनरजंगमो गच्छेन समं गन्तुं न शक्नोति ततः स गच्छ-
स्यानुकम्पनीय इति कृत्वा स्थविरो वक्ष्यमाणेन प्रयत्नेन यत-
नया हिण्डते तमेव प्रयत्नमाह ।

अतः क्रियउवहिणा उ, थेरा भणिया अलोचणिज्जेण ।

संकमणे पट्ठवणं, पुरतो समगं व जयणाए ॥

यमुपधि न कोऽपि तर्कयति विशेषतः परिभाषयति तेनात-
र्कणीयेनोपधिना अत एवालोकनीयेन लोभगोचरतामतिक्रा-
न्तेन परिधाप्य मासकल्पप्रायोग्यस्य वर्षावासप्रायोग्यस्य वा
क्षेत्रस्य संक्रमेण कर्त्तव्ये आचार्येण ते स्थविरा अतिमहान्तो
भणितः पुरतः समकं वा यतनया चलयता तत्र यदि प्रतिभास-
ते तर्हि पुरतोऽग्रे साधुभिः सह तस्य प्रस्थापनं क्रियते । अथ
न शक्नोति पुरतो गन्तुं तदा समकं नीयते कथमित्याह । यत-
नया तमेव यतनमाह ।

संधाणग एणेण व, समगं गेएहंति सभए ते उव्वहिं ।

कितिकम्म दवं पदमा, करेति तेसिं असति एगो ॥

यदि गच्छेन समं यजति ततः सुन्दरमेव सकलस्यापि ग-
च्छस्य तस्मादाश्चक्रकारणात् । अथ समकं गन्तुं न शक्नोति तदा

साधुसंघादकेन समं साधुसंघादकस्याभावे एकैकं वा साधुना समं व्रजति तत्र यौ सहायौ दत्तौ तौ तस्योपकरणं गृह्णातः परिब्रूतः । यदा तु चौरभयेन समं स्थानं तदा समस्तमपि उपधिकदत्तादिकरणं गृह्णातो गृहीत्वा स्थविरो यथाजातः कृत्वा अग्रे क्रियते ततः सम्यगस्थानलङ्घने कृतिकर्मविश्रामाणां तस्य कुरुतः कृत्वा द्रवं पानीयञ्च समर्पयतः । तदनन्तरं प्रथमालिकां कारयतः । तयोर्द्वयोः साध्वोरभावे एकः समस्तं प्रागुक्तं करोति ।

जङ् गच्छेज्जाहि गणो, पुरतो पंथे य सो फिःडज्जाहि ।

तत्थ उ उवेज्ज एगं, रिक्खं पणिपंथगप्पाह ॥

अथैकोऽपि सहायो न विद्यते तदा स्थविर एकाक्यपि पुरतः प्रवर्त्यते । तत्र यदि सार्थादिचशतस्वरितं गच्छन् स गणपुरतो गच्छेत् यदि वा पथि परिख्यादिना स स्फिटितो भवेत्तत्र एकं साधुं रिक्तमुपकरणयुहितं स्थापयते । अथ तत्र शरीरप्राहरितेन जनं दुष्ट्याप्रादिस्वापदभयं वा ततः स मोक्तुं न शक्यते तर्हि अश्रेतनस्थानाश्रितनिवर्त्तमानं पथिकमप्याह इति संदेशापयेत् । यथाश्रे साधुसमुदायो व्रज्जास्ते तस्मात्स्व-रितमागत्यमिति ।

संप्रति यथा स स्फिटितो भवति तथा प्रदर्शयति-

सारिक्खकरिसणीए, अहवा वाणेण हुज्ज पुडो उ ।

एवं फिटितो हुज्जा, अहवा वीपरिररणं तु ।

कालगए व सहाए, फिःडतो अहवा वि संजमो हुज्जा ।

पढमपिटितो वणए व, गामपविटो व जो हुज्जा ॥

पथि गच्छतो मार्गद्वयं तत्र येन पथा गच्छे गतस्तस्मा-दन्वयिमपथि क्वचित्साधुसदृशाः पुरतो गच्छन्तो दृष्टास्ततः साधव एते गच्छन्तीति सादृश्यकार्पिण्या मित्या विप्रलम्बः सन् तेन पथा गच्छेत् अथवा अप्रान्तराजे स वातेन स्पृष्टः स्यात् । ततो गन्तुं न शक्नोति एवमुक्त्या प्रकारेण स्फिटितो ज्ञेयः । अथवा तथाविधमहागत्सया पवैतस्य नद्या या परि-रयेण स स्थविरो व्रजन् गच्छन् स्फिटितः स्यात् । यदि वा य-स्तस्य सहायो दत्तः स कालगत इति स्फिटित एकाकी संजातः । अथवा संप्रभे वा त्वरितं सार्धेन सह पलायमानो गच्छे स्थ-विरः शनैर्ब्रजन् गच्छन् स्फिटितो ज्ञेयः । यदि वा प्रथमेन क्षु-त्परीपदेण पीडितः सन् यः स्थविरो ग्रामं व्रजिकां वा प्रविष्टा ज्ञेयः गच्छन् स्तेनादिभयेन सार्धेन समं त्वरितं व्रजति स ग-च्छास्फिटितो ज्ञेयः ।

एएहिं कारणेहिं, फिटितो जो अडमं तु काऊण ।

आणुहिंमंतो मगइ, इतरे वि य ते विमग्गति ॥

एतैरनन्तरोद्देशैः कारणेभ्यो गच्छास्फिटितः सोऽष्टमं पञ्चतुर्थं वा कृत्वा भिक्षामटन् गच्छं मार्गयति अन्वेयति इतरेऽपि च ग-च्छसाधवस्तं स्थविरं विमार्गयन्ति । अथ ते गच्छसाधवः सा-र्थेन समं व्रजन्तो यदि सार्थं मुञ्चति तदा स्वैवैरपि हीयन्ते व-नद्वयेन वा दृष्टेन ड्रेन वा स्वापदेन केनापि गृह्णन्ते ततो ग-वेपयितुं न शक्नुवन्ति तर्हि स्थविरेणावश्यमुक्तप्रकारेण मार्ग-णा कर्त्तव्या ।

अह पुण न संथरेज्जा, तो गहितेणेव हिंडने भिक्खं ।

जङ् न तरेज्जाहि ततो, उवेज्ज ताहिं असुखम्मि ॥

यदि चतुर्थेन पणेनापेन वा गवेपणं कर्तुं न संस्तरन् तत-

स्तदा तदुपकरणमश्रये प्रदेशे स्थापयेत् । तत्रापि यानि वर्ज-नीयानि स्थानानि तानि प्रदर्शयति ।

अह पुण उवेज्ज एहिं, सुद्धमिक्कम्मणुंठिएसुं वा ।

नाणुसुवेज्ज दोहं, बहुमुंजइ तस्य पच्छित्तं ॥

तिमु इहुग देसु लहुगो, खच्छाइयणे य चउल्लहू होति ।

चउगुरु समखंडीए, अप्पत्तपफिच्छमाएस्स ॥

अत्राद्यगाथापदानां द्वितीयगाथोक्तप्रायश्चित्तैः सह यथासंख्येन योजना सा चैवमथ पुनः स्थापयेदेषु बहुयमाणेषु स्थानेषु गाथायां तृतीया समस्यथं ततः प्रायश्चित्तसंभवस्तत्र यदि शून्ये स्थापयति ततश्चतुर्थेषु अभिनर्त्मिकायामपि शाखायां स्थापने चतुर्थेषुका अग्निना यदि कथमप्युपकरणस्य दाहस्तदा तत्रिण-न्नामपि प्रायश्चित्तं जुगुप्सितगृहेषु स्थापयति चतुर्थेषु तस्मादेता-नि वर्जयित्वा वक्ष्यमाणेषु स्थानेषु स्थापयति यत्र स्थापयति ते श्रनुज्ञापयितव्या अननुज्ञापने मासवधु दीर्घा भिक्षाचर्मा कु-र्वन्ति मासवधु बहु मुञ्चति प्रायश्चित्तं चत्वारो वधवो जवन्ति (खच्छाइयणेइति) खच्छस्य प्रचुरस्य अर्धेन जज्ञेण सतीत्यर्थः । तथा अप्रमां संखर्मां प्रतीक्षमाणस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः ।

अंप्रति येषु स्थानेषु स्थापयेत्तानि दर्शयति ।

असति य सुमणुत्ताणं, सव्थोवहिणा व जइएसुं वा ।

देसकसिणं व घेत्तुं, हिंडइ मइ वंज आलोए ॥

यदि सुमनोऽज्ञाः सन्ति तर्हि तेषूपकरणं स्थापयितव्यं तेषाम-सत्यभावं अमनोऽज्ञानामपि असंभोगिकानामप्युपाश्रये स्थापयेत् यदि वा सर्वेणाऽप्युपहिता गृहीतो न हि एतन्ने यदि शक्तिरस्ति अज्ञात्तो पार्श्वे स्थापयति यदि वा यथा भक्षकेषु गृहे स्थापयति (देसकसिणे व घेत्तुमिति) समस्तस्योपभेदशून्यानि यानि कृतस्नानि परिपूर्णानि कल्याणीनि तानि गृहीरथा भिक्षामटानि अज्ञात्तो तान्यपि सुकृत्वा परिभ्रमति तत्र सति वाजे तेषु गृहेषु भिक्षामटानि अटन् उपकरणं पश्यति ॥

असति य अविरहियम्मि, एत्तिक्कादीए अंतिए उवए ।

देज्जह ओहाणंति, जाव अभिक्खं परिजमामि ॥

असति अविद्यमाने भावे अविरहिते प्रदेशे नैत्यकादीनां नैत्य-को ध्रुवकर्मिको बोहकारादिरादिशब्दात् मणिकारदंशकारा-दिपरिग्रहस्तेषामन्विके स्थापयेत् ब्रूते च दद्यादस्योपकरणस्या-वधानं यावदहं भिक्षां परिभ्रमामि ॥

उवेति गणयेंतो वा, समक्खं तेसि वंधितं ।

आगतो रक्खिवा जोत्ति, तेण तुण्णेच्चिया इमे ॥

तेषां ध्रुवकर्मिकप्रवृत्तीनां समकं गणयन् वक्ष्या स्थापयति वा शब्दः स्थापनाविषयप्रकारान्तरमुच्येन आगतश्च सन् चिन्तीय-मपि वारमवग्रहमनुज्ञापयति । कथमित्याह बोहत्यामन्त्रेण युष्मा-भी रक्षितात्यमुनि तेन युष्मदीयानीमानं मां दृढस्त्वमनुज्ञानीत ॥

दृष्ट्वा व अचाहा गंवि, केण सुप्पो चि पुच्छति ।

रहिय किं परं आर्मा, को परो व इहागतो ॥

इह यदा तेषां समकमुपकरणं कृत्वा स्थापयति तदा साजि-ज्ञानं ग्रन्थिं वृत्तयति । ततः आगतः सन् तं प्रश्नोक्तयति । मा केनाप्युन्मुच्य किंचित् कृतं स्यात्तत्र यदि तथैव ग्रन्थिं पश्यति ततः पुनरावधारणेन द्वितीयमवग्रहमनुज्ञापयति । अथ ग्रन्थिम-न्यथा पश्यति ततो ब्रूते केनायं ग्रन्थिरमुक्तप्रोदित इति

पृच्छति । तथा किमिति क्लेषे रहितं शून्यं गृहमासीत् को वा ऊपर इह समागत इति ।

नस्य वस्तुं सुगंजीरं, तं मे दावेह मा चिरा ।

न दिष्टो वा कहं पत्तो, तेषां उवओ इह ॥

ममोपकरणमध्ये यद्वस्तु सुगमं मीरमतिशोभनं तत्रास्ति तदृशीय तद्वस्तु मा चिरकां कुं । अथ न गृहीतं मया नापि कोऽप्यागच्छन् दृष्टो आह तददृष्टो वा कथमगच्छत् स्तेनक (उव-यति) ऊपरकः अवश्यं दृष्टः स्वयं वा गृहीतमिति ज्ञातः ॥

धम्मो कहिज्ज तेसं, धम्महाए व दिन्नमणेहिं ।

तुव्जारिसेहि एयं, तुजेसु य पवतो अम्हं ॥

धर्म्मस्तेषां ध्रुवकर्मिकप्रवृत्तीनां कथ्यते । कथयित्वा च पर्यन्ते संघादकमाननीयमिदमुच्यते धर्म्मार्थमेव युष्माद्वैरत्यैरेतत् उपकरणं मह्यं दत्तं युष्मासु च विषये अस्माकमतीव प्रत्ययो वि-
श्वासस्ततः किमित्याह ।

तो उवियं ऐपत्यं, दिज्जत तं सावया इमं अम्हं ।

जइ देती रमणिज्जं, अदेति ताहे इमं जणति ॥

यत एवं तस्मात् आरका यत्रोऽस्माकमत्र स्थापितं तदिदमस्माकं ह्यीयतामेवमुक्ते यदि ददति ततो रमणीयं सुन्दरम् । अथ न ददति ततोऽदत्तस्तान् इदं वक्ष्यमाणं भणति । तदेवाह ।

थेरत्ति काउं कुरु मा अक्कं, संती सहाया बहवो ममं ।

जे उगमंस्संति मयेयमांसं, खत्ताइ नाउं इति ते अदेते ॥

स्थविर इति कृत्वा मा ममावशं कार्पुर्त्यतः सन्ति ममान्ये बहवः सहाया ये क्षेत्रादि ज्ञात्वा क्षेत्रकावादिकमवबुद्ध्य ममैतत् मास-मुक्तमयिष्यति इति एतत् तान् अदत्तः प्रति वृत्ते ।

उवहिपडिबंधेण, सो एवं अत्यइ तहिं थैरो ।

आयरियपायमूला, संघाडेगो व अह पत्तो ॥

उपधिमतिबन्धेन स स्थविरस्तत्र एवमुक्तप्रकारेण अर्थयति तावत् यावदाचार्यपादमूलात् संघादक एको वा साधुः समा-गच्छति । अथ सोऽपि प्राप्तः तर्हि यत्तैः कर्त्तव्यं तदुपदर्शयति ।

ते वि य मग्गंति ततो, अदस्ते साहेति जोऽयार्ईणं ।

एयं तु उच्चरुत्तर, जा राया अह व जा दिज्जं ॥

तेऽपि आचार्यपदे मूलादागताः साधवस्तान् ध्रुवकर्मिकादी-न्मार्गयन्ति याचन्ते ततो यदि न ददति तर्हि तान् अदत्तो भोजिकादीनां नगरप्रधानपुरुषादीनां साधयन्ति कथयन्ति । अथ तत्रापि न किमप्यनुशासनं तर्हि ततोऽपि वृढतां वृढतां वृह-त्तराणां कथनीयम् । एवमुत्तरोत्तरस्य कथनं तावत् यावत् राजा अथवा यावद्दत्तं भवति तावत्कथनीयम् ।

अह पुण अक्खयचिडे, ताहे दोव्वाग्गहं अणुअवए ।

तुव्ववयं इमं ति य, जेणं जे रक्खियं तुमए ॥

अथ पुनस्तत् उपकरणमन्तं तिष्ठति तदा द्वितीयमवग्रहम-नुष्ठापयति यथा इदं समस्तमप्युपकरणं युष्मदीयं येनैदं यु-ष्माभौ रक्षितं तस्मान्मां गृह्णन्तमुजानोतेति एतावता कपति तु-ग्रहं सन्नियद्वाराणां दोषापि उग्राहं अणुअवचित्तिं व्याख्यातम् ।

मत्तुव्वहिं सुअन्नरम्मि जुंजे, खिओ व तत्थेय व छन्नदेसे ।

उओ सतो जुअइ कक्खेऊ, सव्वो वि उंजाण केतु कप्पं ॥

गृहीतवा उपधिं शून्यगृहे गत्वा भुङ्क्ते । अथ मार्गपरिभ्रमण-

मितादनेन च खिन्नः परिभ्रान्तस्तर्हि तत्रैव छन्ने आवृत्ते प्रदेशे भुङ्क्ते । अथ छन्नप्रदेशो नास्ति तर्हि (कक्खे व दुग्ग) सर्वे भाजनाद्यावृत्त्य भाजनस्य च कल्पे कृत्वा भुङ्क्ते ।

मज्जे दवं पिवत्तो, भुत्ते वा तेहिं वा दवावेति ।

नेच्छे वा मोयत्तण, एमेव य कच्च दहरे ॥

मध्ये भोजनमध्यभागे किञ्चित् भुङ्क्ते इत्यर्थः । छवं पिवन् पा-तुकामो वा भुङ्क्ते वा परिपुष्टैस्तेनैव गृहस्थेर्दाययति मात्रका-त्पानीयमपवत्तापयति अपवत्त्यापि द्वाभ्यां हस्ताभ्यामञ्जलिं कृत्वा पिबति तथा यदि भुङ्क्ते नववटुकं न सर्वं भक्तं माति तत्रा यः पानीयविषये विधिरक्तः स एवात्रापि द्रष्टव्यस्तथा एवमेव अनेनैव प्रकारेण दहरे कृङ्कते तच्च द्रष्टव्यम् ।

अपपिटवज्जंतगमो, इयरे वि गवेसए पयत्तेण ।

एमेव अतुहसस वि, नवरं गहिणए अडाणं तु ॥

एवं यतनां कुर्वतो व्रजिकादिचप्रतिबध्यमानस्य प्रतिबन्धम-कुर्वतो गमनं गच्छे भवति । इतरेऽपि च गच्छेसाधवस्तं स्थविरं प्रयत्नेन गोषयन्ति गाधायामेकवचनं प्राकृतत्वात् । योऽप्यवृद्धः कारणतः कथमप्येकाको भवेत्तस्याप्येवमेवानेनैव प्रकारेण यतना द्रष्टव्या नवरं भित्ताथमटनं गृहीतेनोपकरणेन तस्य द्रष्टव्यम् । व्य० द्वि० ८ उ० । (तीर्थकृतां सोपधित्वं ति-थयरशब्दे) (उपधेरवश्यधारणीयत्वं वोटिकशब्दे) (मध्य-मतीधंकरसाधवो महामृत्यान्यपि वासआदीनां भुञ्जत इत्य-चेलगशब्दे दर्शितम्) (पादप्रोक्तनकादीन् याचिन्वा प्रत्य-र्पणं पादपुच्छकृतादिशब्देषु) (उपधीनां धावनं धोवणशब्दे) (१७) निर्यन्थीनामागमनपथे उपकरणानि स्थापयति ॥

(सूत्रम्) जे जिक्खू णिग्गंथीणं आगमणं पहासि दं-रुगं वा लडिंयं वा रयहरणं वा मुहपात्तं वा अणहरं वा उवगरणजायं उवेइ उवित्तं वा साइज्जइ ॥ २६ ॥

जेण पटुणपक्खियादिषु आगच्छति तिमिपदे दंडो वा हुप्प-माणो दंडो आयप्यमाणा अष्टतरगहणा ओहिंयं उवगदिंयं वा णिक्खिवति तस्मि पदे मुंचति तस्स मासइहुं आणादिया य दोसा कइं उवकरणस्स णिक्खेवसंभवा उच्चते ।

णिमिपंते य उवेज्जा, पक्खिलेहंतो व भत्तपाणं तु ।

संथारलोयकितिकम्म, कत्तितवावाअणो भोगा ॥ २७ ॥

णिसिपंतो रयहरणं मुंचति ज्ञप्तपाणाति वा पक्खिलेहंतो संथा-रणं बहंतो वा लोयं वा करंतो कितिकम्मं विस्सामणंतं वा क-रंतो मत्ताए वा कत्ति तावणमुंचति अणाजोगेण या प्तेहिं कार-णेहिं रओहरणादि मुंचेज्जा ॥

निर्गमंथीणागमणं, पवेज्जो य जिक्खू णिक्खिवे ।

कस्सेवेणं अणुतेरेण, गुरुगा लहुगोते आणा ॥ २८ ॥

पडिपुच्छदाणगहणे, संलावणुरागहासखेहे य ।

भिषकधादिराधण, दहूण व जावसंबंधा ॥ २९ ॥

कतितवणं मेहुणदुस्स चउरुगं इतरं अकेतबं अणाभोगो अणाभोगेण मुंचति । मासइहुं आणादिया य दोसा ज्वति इमा चरित्तविराहणा पडिपुच्छगा पढमा पुच्चा धितिया पडिपुच्चा तस्मिं वक्ख्वाणं ।

कस्सेयं ति य पुच्चा, मम्मिंति का त्ण किं वुत्तं वितिया ।

वित्तं ण मे सधीणं, पक्खित्ते ददु एज्जंति ॥ २९ ॥

रयोहरणादि कति संजतो घेचूण पुञ्जति कस्सेयं ति रयोह-
रणं साहू भणति ममेयंति काळण मया कृते साधुना इत्यर्थः ।
अहवा साहूणं ति पदमपुञ्जा किं वुयविति पञ्जा एस पमिपुञ्जा
बहुव्या ततो साहू भणति विच्छंण मे सहीणंति ण मे वा संवट्ठती
विच्छं कस्माद्धेतोः पक्खीए तं मम आगच्छमाणी दिहा सा भणति ।

किं च मए अट्ठो भे, आमं एणु दाणिहं तुह सहीणं ।

संपत्ती होतु कत्ता, चत्ता तु एकतरो जणितो य ॥३५॥

साहू भणति आमं अनुमतार्थं सा भणति ननु आमन्त्रणाथं
इदार्णि तुह सहीणा आयत्तेत्यर्थः । ततियपुञ्जा गता सं-
पत्तो सागारिया सेवणा चउत्थपुञ्जसंजतो करंति संजविता
पडिपुञ्जति गयं इदार्णि दण्णगहणत्त भण्णो य ।

इंद गेएहहं सुज्जं, दातूण साहरति चुज्जो तु ।

तुज्जं घेत्तुं व पुणो, मुंचति जा पुणो देति ॥ ३६ ॥

इंदेत्यामन्त्रणे संजतो हत्यं पसारोण सुज्जो पडिसाहरति
भणति य तुज्जेव भवतु अहवा सो संजतो तीए हत्याओ घे-
चूण पुणो मुंचति कस्माद्धेतोः जा पुणो देति जेण द्वितीयं वारं
मम देति देतीए य पुणो हत्यकासो भविस्सति तस्माद्धेतोः
इदार्णि संलावो साहू भणति धारेयवं ।

धारेतव्वं जातं, जात पउमदलकंमद्वतदेहिं ।

हत्थेहि परिगहितं, इतिहासणरागसंबंधा ॥३७॥

इतिहासमेतत् इतिहासतो अणुरागो भवति ततो य परोपरं
भावसंबंधो इत्यार्षि “अणुरागोति” गाहा ।

संलावादणुरागो, अणुरत्तावेति नो मए दिषं ।

इतरो वि य पमिभणती, कस्स व जीवण जीवामो ॥२८॥

संलावा अणुरागो भवति इदार्णि हासल्लेइयासि संजाती अ-
णुरत्तावेदं मे मए दिषं भे इति भवतः इतरो साहू भणति
जं पि मम जीवियं तं पि तुज्जायत्तं तेण तुज्ज वएण जीवि-
मण जीवामो ।

एवं परोपरस्स, जावणुबंधेण होति मे दोसा ।

पमिसेवणमणादी, गेएहणदिट्ठेसु संकादी ॥३८॥

पडिसेवणा चउत्थस्स पगतस्स दोहं वा गमयं तु णिक्ख-
मणं आदिसहातो सल्लिगठितो वा अणायां सेवति संजतो
वावि तिणि वचिणा वा संजय उदिक्खमेहावला वा गेएहज्ज
अहवा लपरकमिमपदि गेएहणं हासाल्लेइं वा करंताणि सागा-
रियेण दिट्ठाणि संकिंते चउतुगं णिस्संकिंते मूलं अहवा दिट्ठे
वाडिय भोतियातिपसंगो ।

बंजव्वए विराधण, पुञ्जादीए हि होति जम्हा उ ।

णिगंथीणागमण, पम्हट्ठं ण णिक्खिवे उवधिं ॥३९॥

वितियपदमणाजोगे, पडितेए हुज्ज संजमेगतर ।

आसमं दूरे वा, णिवेदजतणए अप्पणं ति ॥४०॥

पम्हट्ठं णाम विसरियं पगतस्समो सावयगाणिआ उ मा-
ति सो संजयाणं उवही घसहीए आसमं वा पडितो दूरे वा
जति असमोति णिवेदंति अह दूरतो घत्तुं जयणाए अण्णिति ॥

आसमं साहंती, दूरे पडितं तु धेरिगाणेति ।

सांणिकिववंति पुरतो, गुरूणा इमि पमज्जत्ता ॥ ४१ ॥

(सूत्रम्) वसहीए जइ आसमं पमियंतो ए गेएहंति णि-

यत्तिउं धेरिया गुरूणा साहंति अह दूरे पडियंतो धेरिया गि-
एहंति तरुणी वि घेत्तुं धेरिया ए समपेति ता धेरिया संज-
यवसदिभागंतुं पमज्जत्ता न्निमिगुरूणं पुरतो णिक्खवेति एसो
अप्पिणं जयणा भणिया ॥

एतत्सूत्रस्य व्याख्या सुगमत्वाद् ग्रन्थकृता न व्याख्याता । (उपधेः
परिष्ठापना स्वस्थाने) उपधिप्रत्युपेक्षणं व्याख्यातमेव (प्रह-
म्बग्रहणे क उपधिप्रोहा इति पलम्बशब्दे) (धर्मोपकरणे परिण-
हदोषो नेति परिग्राहशब्दे)

उवहिअसंकिंलेस-उपध्यसंक्लेश-पुं उपधिधिवयोऽसंक्लेशः
उपध्यसंक्लेशः असंक्लेशजेदे, स्था ० १० ग्रा ॥

उवहिकप्प-उपधिकद्वय-पुं उपधिधारणसामाचार्याम्, ।

एसो चरितकप्पो, एत्तो वोच्छामि उवहिकप्पं तु ।

सो पुण पुञ्जानिहितो, उवहिआवगहे चव ॥

जो तु विसंसा एत्थं, तं एवारे इह अहं पक्खामि ।

मुत्तुगमादिएहिं, वारेयव्वो जहाकमसो ।

फासुयमफासुए य, विजाणयअजाणए ओहो ॥

ओहो बहुवग्गाहिते, वारणा कस्स केविरं ।

जदि फासुवही करणे, गदिओ उ जाणए ण तो धारेज्ज ।

जुएहो अज्जुगहो वि हु, अट्ठकंडं रुज्जति हु ॥

फासुगो अजाणएण, कारणगहिओ धरिज्जते ताव ।

जावन्नो उप्पएहो, ताहं तु विगिंचए तं तु ।

अह पुण अफासुओ तु, जाणगगहिओ तु कारणे होज्ज ।

जदि गीतत्था सव्वे, तो धारेतो तु जा जिएहो ॥

अगीतविमिस्सेहिं, अणुपन्नमितं विगिंचंति ।

अहपुण अफासुओ तु, कारणगहिओ अगोतेणं ॥

उप्पएह अएहम्मि, विगिंचती तु सो ताहे ।

एव चुज्जगेणं, वारणता वा परिट्ठवणा ॥

सो पुण उव्विओ उवही, वत्थं पातं च होति वोप्पव्वं ॥

वत्तं तु बहुविदाणं, पाता पुण दो अएएहाता ॥

तो वीत पंचएहं, किएहं वि एगो पमिगहो होति ।

तो दा एक्केक्कस्स तु, भएहति न पट्ठच्चए एवं ॥

तो चतुतिएह उवेएहं, अहवा एक्कं तस्म एक्केकं ।

जधति पाहुणादिद्यु, ताहे किं काहितेकेणं ॥

अप्पापरोप्पवयणं, जीवाणिकाया य चचहोतेव्वं ।

चारित्तगदिदंता, तम्हा दो दा तु घेचव्वो ॥

इयार्षि उवहिकप्पा उवहि उगमाहसुद्धो धारेयव्वो । गाहासि-
रुमेव । उगमाहपत्तं पत्ताबंधो । गाहासिरुमेव ति एहयपञ्जा-
गा गाहासिरुमेव । एस जिणकणो धेरकप्पा एए चेव दुवास्स-
संस्सए गाहा । पंचसमाए गाहा कोसए गाहा सिद्धं । जं च
दुवग्गादकरं गाहासिद्धं । गाहा । फासुय अफासुए य वावि उवही
पुणो जो गहिओ भवइ सो केविरं धारेयव्वो जो फासुओ उवही
सो अज्जणा वा होतु अज्जणा वा ताव परिदुंजंति जाव जुत्तो
जाव धंधिकणं अणण वि किज्जइ आयिरउवज्जया नियमा जा-

ण गाहा । अह फासुओ जाणगा यकारणे गहिओ तहावि ताव प-
रिजुज्जह जाव वरह अह फासुओ अयाणगा य कारणे गहिओ
ताहे उप्पने फासुए ह्यरो परिचविज्जह एवं चउज्जेओ धरणे वा
परिचणगा वा । चोयग आह । गाहा । पण्णे किमंगा पादो जा-
व पंचएह वि सयाणं एगो पन्निगहओ अइवा दोएहं तिहं चउ-
एहं वा पन्निगहओ एगो न पडुच्चइ तो दो दो एगस्स पन्निगह
उ मत्तओ य दिज्जइ उच्यते अइए पाहुणगाइसु कारणाइसु
कहं धरंति तु जइ पहुगाण एगमेगो पन्निगहओ एव य जणं-
तस्स चउगुरु । अण्णापवयणं जीवनिक्काया परिचंता वा रत्तय-
दिट्ठेतेण सव्वेण वि दोएहिं गिएहिंयत्ता मत्तओ पन्निगहओ
य कि कारणं जेण गच्छे सकारणो वा लघुत्तसहपाहुणयाइसु ।
आह जइ नियमा दो दो धरिउज्जंति जिणकप्पियाणं कि निमित्तं
एगओ पन्निगहओ । गाहा । संगहिय उच्यते । सो जगवानसं-
गहियकुच्छे जोयणं पि गच्छइ सआदो जसकारी य पवयणस्स
जेण अपसो जवइ तं न करेइ अप्पाहारो सां भगवं तत्ते अओ-
कनद्धे वि विद्धंसइ तस्साहारो सरिए अपन्निचद्धां न य
आसणे वोसिसइ उच्चारइ न य आचारावि विच्छेधे धंम्ले
पन्निगहं एगपास उवेऊए एपहिं कारणेहिं तस्स एगो पन्निग-
हो । गाहा । तिहं जइ वत्थाणि दाणिं कइहिं वत्थेहिं पडिपुव्व-
उसमेण तिहं जया पुण तिहिं न संथरेज्जा तो अरेगाणि ध-
रेउज्जंति । आह न तु पमाणाइरेगे दांसा उच्यते । सवालबुद्धाओ
लोमत्थां सहकारणेण सकारणं तेसिं बहुपरिं कज्जं अथओ य
मगातो भइइ कारेणसु न लजइ ताहे परिच्छतां सहादयो पच्छा
वाच्छेयकरो जवइ सपक्खस्स तित्थस्स बुत्तं भवइ । गाहा ।
जइ एए वियण्हणे जइ आहारोवहिसेज्जासु विण्हण्णाणं
नाणदंसणचरित्ताणं तव नियमसंजमसज्जायमाइणं निपत्तो
होजा तेण आहारो आइमाइणेण उसहाइणं व को उवगहं
कुजा । गाहा । जम्मि परिगहियं जत्थ पुण परिगिज्जमाणे तस्स
धावरणं उवघातो पवत्तेज्जा पुरेज्जा पुरेक्कम उवउहाइसु तं
न घेप्पइ महिए वा पच्छे कमाइये ते वा पडिबेहेणाइमएण
पनिबेहेइ जएण माहीरिदिहिं सो परिगहो भवइ उवहिंमि
केपत्ते गहिए धरिउज्जंते वा एए दोसा न जंवंति सो परिगहो
निहोसो ति अपरिगहो चेव । गाहा । आहारोवहिं कि निमित्तं
जगवया तित्थं पवत्तियं उच्यते । वि जगवता उपहावादिनि-
मित्तं तित्थं पवत्तियं नाणदंसणचरित्तनिमित्तं तवसंजमाइणं
निष्पाणसाइणं पन्निविद्धकारेणं नित्थं पवत्तियं । गाहा ।
नाणवरणहोराइणि नांणाइणं गुणकारणाणि स तेणाणुएहायं तेसु
पुण नाणाइसु जियस्स पूयावि इच्छिज्जइ जइ गणहारिस्सुको
साहारोवहिंसाइणं एस उवहिकपणे । पं० चू० ॥

अहुणा हु उवहिकपं, गुरुवदेणे वाच्छामि ।

उवगेएहति उवकारं, कोइ उवहीयते व उवही तु ॥

किं कारणं तु उवही, देसीए जसत्ता सुणसु ।

जीवाणणगाहट्ठा, एवं खवु वएहतो (इहं) तित्थे ॥

काऊण पुग्गहपदं, पडिणं यपदे अजावो तु ।

रसकाटपुकेयट्ठा, अगणीमादीण चेव रक्खट्ठा ॥

असदू णणुकेपा य, तउवहिगहणं जिणा यंति ।

आह जदण्णगाहट्ठा, वत्थादांगहणदेसियं समये ॥

तो असदूणं काइ, र्थीपरिजोगो णणुएहातो ।

जसु ति पावत्ति काम्हि व, काम्हि व पुण हाति अण्णावत्तिओ ॥
संजम पकीनियत्ता-मेहुणमादीण णाणुएहा ।

णाणाचरण उताणं, उक्कगहं कुणति णाणचरणाणं ॥

आहार उवहि सेज्जा, तेण उ उवहिचत्तं वंति ।

जस्स पुणो वडिगहिता, उवघातकरी तु तस्स उवघाता ।

कह उवघाय करेत्तो, अइरित्तगहो य मुच्छाए ॥

संथरमाणो गेहति, अतिरित्तं उवहि जो जवे समणो ।

वएहादिजुत्ते मुच्छति, दव्वहारं वुवस्से वा ॥

एतेसु अणिडंथु य, जो दुस्सति सो करेति उवघातं ।

णाणादीणं तिहं, तम्हा ते वज्जए इत्तु ॥

जो जत्थ जइ गहियं, उवहीधरिजोगो अणुसाओ ।

सो तत्थ अणत्तिचारो, अणुएहते चरणभेदे ॥

जह तंभूओ कप्पा, आरोद्धा उरिहया अणुएहाता ।

पिसियादीण य गहणं, खीरादीणं चणुएहाता ॥

अतिहमदेसे य तहा, कारणियगताए सिमिरकाद्धमि ।

परिजुज्जंताए य का, तवादिचरणे अणुवघातो ॥

आमविसयादिपत्तं, एतेसिं चव जोत्तु पत्तिहेहो ।

पत्तिच्छे परिभोगं, कुण्माणे जंजती चरणं ॥

णाणं पि तु सो निदइ, उवदेसं जेण ण कुणति ।

तस्स जं णाणुपुव्वं, दंसणजेदो वि तो तेणं ॥

णिवदिकित्तमनरेता-दिपसु होति परिजोगा ।

समणुसाओ कप्पिणा-दियाण इहारा अणुवजोगो पं० जा० ।

इयाणि उवहिकपणे गाहा जीवाणुमाहओवही कि निमित्तं

धारिज्जइ याइ उच्यते जीवाणुमाहहेऊ रसापणं सा रक्खण-

त्तिमित्तं पयमि तित्थेवं तिओ उवही असहुच्छेण य वत्था-

ईण गहणं । आह जइ असहुच्छेण वत्थाइगहणं तेण अविरेया-

ओ कइहा नोवभुंजइ उच्यते क्वचित्तवृत्तिः क्वचिद्रूपवृत्तिरि-

त्यादि । संयमप्रत्ययानि मिथुनादीनि अतस्तेषामभावाभावे भवति

आचरितव्ये गाहा । नाणावरणे किमुक्तं भवत्युपधिरिति उच्यते

ज्ञानदर्शनचारित्राणामुपकारं कुरुते उपग्रहं करोतीत्यर्थः ।

उवही आहारोइसा उपइयतोऽवधिरित्यपदिश्यते गाहा ज-

स्सओ जो पुण संथरमाणो वि अरित्तं उवहि धरेइ तस्स

स एव उवहिनिमित्तो उवघाओ जइइ कारणेण वा आहारे

वि रसहेउं वा भुंजइ रागहोसेहिं वा एयसोवघाओ भवइ ।

गाहा जो जत्थ उवही पुण जो जत्थ जया जम्मि केत्ते अणु-

न्हाओ जहा सिद्धए उक्कोसयाणिणं तयाणं जम्मि वा काले

अणुन्हातो हेमन्तकाले वासे वा तेणोवहिणा नाणाइ आयारो

न भवइ जो पुण केत्तकालेसु अणुणुहाओ । गाहा जो जत्थ

उवही धरिज्जइ सो उवघाओ । एस उवहिकपणे । पं० चू० ॥

उवहिकय-उपधिकृत-त्रि० उपधिनियमं, “ परिहारियं अ-

दितो गिहणी उवधीकृतं तु पच्छित्तं ” नि० चू० १ उ० ।

उवहिकचक्राण-उपधियप्रत्ययान-न० उपधिरुपकरणं तस्य

रजोहरणमुपचक्राण्यतिरिक्तस्य प्रत्याख्यानं न प्रयासो

प्रहीतव्य इत्येवंपा निवृत्तिरुपधियप्रत्याख्यानम् । रजोहरण-

मुखवस्त्रिको विहायऽन्योपधिपरिहारे तत्फलं यथा ।

उवहिपञ्चवस्त्राणं भेत् ! किं जणाय उवहिपञ्चवस्त्रा-
णं अपलिमंथं जणाय निरुवहिणं जीवे निरुक्ते उव-
हिमेतरेण य न संकिञ्चिदसि ॥

हे भवन्त ! उपधिरप्रत्याख्यानं रजोहरणमुखवस्त्रिकापात्रा-
दिभ्यतिरिक्तस्य उपधेः प्रत्याख्यानं उपधिरप्रत्याख्यानं जीवः किं
उपाजयति गुरुगृहं हेतिष्य ! उपधिरप्रत्याख्यानं अपरिमन्थं
जनयति परिमन्थः स्वाध्यायव्याघातः न परिमन्थोऽपरिमन्थः
स्वाध्यायादौ निरालस्यं जनयति । पुनर्निरुपधिको निष्परि-
ग्रहो जीवो निष्काङ्क्षो भवति वस्त्रादौ अभिलापरहितः स्या-
दित्यर्थः तादृशो हि उपधिमन्तरेण उपधिं विना न संक्लि-
श्यते क्लेशं न प्राप्नोति सपरिग्रहो क्लेशं प्राप्नोतीति भावः ।
(उक्तं) निष्कान्त उपधिरनिरुपधिरस्य एव निरुपधिको जीवो
निष्काङ्क्षो वस्त्राद्यभिलापरहितः सन्नेतच्छ पदं कचिदेव दृश्यते
उपधिमन्तरेण चास्य भिन्नक्रमेणात्र संक्लिश्यते न च मानसं
शारीरं वा क्लेशमाप्नोति उक्तं हि “ तस्स एं भिक्खुस्स णो
एवं भवति परिउत्ते मे वथे सुदं जाइस्सामि संधिस्सामि उक्कं-
सिसामितुं निस्सामि वा कासिसामि इत्यादि ” उक्तं २८ अ० ।
उवहिपञ्चाण-उपधिरप्रधान-त्रि० उपधिरप्रधानं तत्प्रधानः । कृत-
कादशते, “कति न वि याहं उवहिपञ्चाणाहं” सूत्रं १ श्रु० ४ अ०
उवहिय-उपहित-त्रि० उप-था-क्त-निहिते, अपिते, समीपस्था-
पिते, आरोपिते, उपाधिसङ्कृते, उपवृत्तिते, वाच० । भावे-क्तः सं-
स्तराकदेरुपदौ कवे, न० नि० चू० २० उ० ॥

उवहियविहि-उपहितविधि-पुं० उपग्रहभेदे, उपहितविधिनाम
यदाऽऽचार्यैर्वितीर्णं तदाऽऽचार्यायननुज्ञास्य अन्येषां साधूनां तद-
न्वयेण विस्मृत्या तद्दाति । अन्ये तु व्याचकृते यद्यस्य गुरुभि-
र्दत्तं तत्तस्योपनयतीत्येव उपहितविधिः व्य० ३ उ० ।

उवहिवहावण-उपधिवहादन-न० वस्त्रापात्रादिरुपधेरन्येन नयने,
(सूत्रम्) जे निक्खू अणुत्तिथएण वा गारत्तिथएण वा
उवहिद्वहावेइ वहावंतं वा साइज्ज । ४७ । जे निक्खू-
णात्तंसए असणं वा ४ दिअइ देयंतं वा साइज्ज ॥ ४८ ॥

जे निक्खू उवकरणं, वहाविगिहि अहव अण तित्थार्ण ।

आहारं वा देज्जा, पमुचं तं आणमादीणि ॥ २२४ ॥

भासेन उवकरणं बहुशक्तिपुच्छ आहारं देज्जा तस्स चतुवहुं
आणादिया य इमे दोसा ।

पादेज्ज व जिदेज्ज व, मलगंधावं न उण्णति य नामो ।

अत्यंरुले उवेज्जा, हरेज्ज वासोच्च अन्नो वा ॥ २२५ ॥

से गिदत्थो अन्नतिथिओ वा उवकरणे पमेज्ज भायणं वा भि-
ज्जेज्जा मल्लिणं दुग्गंथे वा उवकरणे अन्नं वा देज्ज उण्णतियाओ
वा उवुज्ज वा मरेज्ज वा अहवा सो अयगोक्षो अर्थन्तिरे पुढ-
वियारियादिसु उवेज्ज अहवा तस्स भारेण आयविराहणा हवे-
ज्ज तथ परितावणादी जं च पच्छा उसदभेसज्जजाणि वा कर्हेतो
विराधेति तत्प्रतिषेधं च से पच्छिउत्तं च से उवकरणं सो वा हरेज्ज
अणुवउत्तस्स वा अन्नो हरेज्ज किं च जो तं पमुचं असणादी
देज्जा तस्स चउवहुं ।

उववलिपत्तं साहू, पायाणं तस्स भोयणं मूलं ।

दगघातो वि पिपयणे, दुगुच्छवमणे उ उह्माहो ॥ २२६ ॥

भगवता गोयमेण महावीरवृक्षमाणसामी पुच्छितो पत्तेसि ण
जंते वात्ताणं किं वलियत्तं से य नमयथा वागरियं दुपत्रियत्तं
सेयं वलियत्तं अस्सेयत्तस्स य वलियत्तणस्स मूलं अह सो
य साहूस्समोवे आहारं आहारेत्ता बहुणि अधिकरणणि करेज्ज
गदं वा पिपज्ज अयमेज्ज वा चुत्तो वा दुग्गंथे वमेज्जा रुयु-
प्यातो वा स हवेज्ज संजएहि परिसं किं पि मे दिन्नं जेण पगो
जाओ एवं रिउह्माहो मरेज्ज वा सव्वथ पच्छाकम्मो फासुण्ण
देसे मासवहुं अफासुण्ण देसे सव्वे चउवहुं तम्हा गिहःथो
अन्नउत्थिओ वा ण वाहेज्ज वा ण वा असणादी दायव्वं भवे का-
रणं जेण च हावेज्ज वा असणादि वा देज्जा ॥

असिंवे ओमोयारिण, रायउट्टे जए व गेलसे ।

देसुट्टाणे अपरि-क्रमेवहावेज्ज देज्जा वा ॥ २२७ ॥

असिंवेकारणे ओमे वा रायउट्टे वा वोहिगादिजए वा रज्जेतो
अपणो अरमत्था वाहावेज्ज वा तन्निमित्तं असणादि देज्ज गि-
लाणां वाहावेज्ज वा गिज्ञाणछा वा गमंते देसुट्टाणे वा अपरि-
क्रमो गिहिणा वहावेज्ज देज्ज वा आहारं । नि० चू० १२ उ० ।
उवहिविउत्सग-उपधिव्युत्सगं-पुं० उपधित्यागरूपे स्वयं-
त्सगं, औ० ॥

उवहिंसंक्लिसे-उपधिसंक्लेश-पुं० उपधीयते उपपृज्यते
संयमः संयमिशरीरं वा येन स उपधिः वस्त्रादिस्तद्विषयः सं-
क्लेशः उपधिसंक्लेशः । संक्लेशभेदे, स्या० १ ग० ।

उवहिंसंभोग-उपधिसंभोग-पुं० उपधेः परिक्रमं परिभोगं वा
कुर्वन् संभोगो विसंजोगश्चेति । संभोगभेदे, उक्तं च “एगं च
दो वि तिच्छि च, आउहुं तस्स होइ मिच्छन्तं” आलोचयति
इत्यर्थः । “आउहुंते वि तश्चो, परेण तिहिह वि संजोगोत्ति” स०
उवहिहुंनंत-उपउज्जान-त्रि० उपभोगं कुवाणे, प्रा० ॥

उवाइणावित्तए-उपानाययितुम्-अव्य० संप्रापयितुमित्यर्थे,
“ पच्छिंमे पोरिसि उवाइणावित्तए ” वृ० ४ उ० । अतिक्रमयितु-
मित्यर्थे, कल० । उपादाययितुम् प्राप्तिमित्यर्थे, इ० १२ अ० ।
उवाइणावित्ता-उपादापत्य-अव्य० उप-आ-दा-ह्युद् । प्राप-
येत्यर्थे, “पच्छिंमे पोरिसि उवाइणावित्ता आहारमाहोत्”-
ज० ७ अ० १ उ० ।

उवाइणित्तए-उपयाचितुम्-अव्य० उपयाज्वां कर्तुमित्यर्थे,
विग० ७ अ० ।

उपादानुम्-अव्य० गृहीतुं प्रवेष्टुमित्यर्थे, स्या० ३ अ० ।

उवाइय-उपयाचित-त्रि० उपयाच्यते मृग्यतेऽस्मै यत्तत् उपया-
चितम् । इत्सिते, “उवाइयं उववाइत्तए” उपयाचितुमीप्सितं
वस्तु याचितुं प्रार्थयितुम् । इ० ३ अ० । वि० । नासिक्कयपुरस्स-
देवाधिष्ठितमहा(दुर्ग)वृक्षगिरिस्थितप्रासादपातके स्वनामख्याते
महति कृत्रियजाल्यवरे, ती०

उवाएज्ज-उपादय-त्रि० उप० आ० दा-कर्मणि-यत् । गृहीत-
व्ये, अनु० । जौ० । विशेषः ।

उवागम-उपागम-पुं० स्वीकारे, समीपगमने, वाच० । उपागमने,
स्थाने, आना० २ श्रु० ।

उवागय-उपागत-त्रि० उप-आ-गम्-क्त-स्वयमुपस्थिते, अ-
भ्युपगते च । वाच० “तथावासुवागय” उक्तं २३ अ० ।
सूत्र० । जं० ।

उवाणह-उपानह-स्त्री० चर्मपाडुकायाम्, औ० । सूत्र० । "ते
गिच्छयाणहायाण, समारंभं च जोदणो" उपानहो पादयोरनाच-
रिते पादयोरिते सान्निप्रायकं नत्वापत्कल्पपरिहारार्थम्" द. ३ अ.

अथ उपानहोदोषप्रदर्शनार्थमिदमाह ।

गव्यो णिम्वद्वता, णिरवक्यो निद्वतो णिरंतरता ।

जुताणं त्वयाओ, कसिणे चम्पामि उदोसा ॥

उपानहोः पित्तदोषाग्नौ निर्माद्वता च ज्वरो । जीवेषु निर-
पेक्षो निर्दयश्चासौ ज्वरति निरन्तरता निरन्तरं भूमिस्पर्शनाद् जू-
तानां तु प्राणिनामुपघातश्च उपजायते एवं कृत्स्ने चर्मणि पट्टदोषा
ज्वरन्तीति द्वारगामाह ।

संप्रतमनामेव प्रतिपदं विवृणोति ॥

आमगतो हृदिगतो, गविवज्जट्टमिनां कम्पणो ॥

पादो उ म्पाउको, कम्पाउ खरो अवि य जारो ॥

अश्वगताद्भवत्कृत्वा हृदिगतः पुरुषो यथागर्वायते एवं भूमि-
गतात् गर्व करोति । अहो अहं सोपानको ब्रजामीति । तथा
पादः स्वभावैर्नैव समार्दवस्ततः स न तथा जीवोपघातं करोति
यथा क्रमणिकाः खराः कर्कशस्पर्शो जीवोपघातं कुर्वन्ति । अपि
च भारस्तासां महान् भवति । ततस्तदाक्रान्ता बहवो जीवा
विनाशमाप्नुवन्ते । निरपेक्षारामाह ॥

वंटाई पेहंतो, जीवे वि हु सो तदेव पेहिजा ।

अरिथ महेति य कमणी, णावेकवड कंटएण जिए ॥

अनुपानत्को गच्छन् कण्टकादीन् मार्गे प्रेक्षमाणो जीवानपि
तथैवासौ प्रेक्षते सोपानत्कस्तु गच्छन् विद्येते मम क्रामणिके
इति कृत्वा निरवायवादात्मनो न कण्टकादिकमपेक्षते ततश्चासौ
जीवेष्वपि निरपेक्षो ज्वरति । अथ निर्दयद्वारमाह ॥

पुवं अदया चूप-सु होति बंधति केमुसु तो कमणी ।

जायति हु तदब्जासा, सुदयालुस्सा वि णिदयया ॥

पूर्वं तावददया निर्दयत्वं ज्ञेयमु भवति संजातं भवति ततः
क्रमयोः क्रमणिकं बध्नाति तदब्जासाच्च सुदयालोपरि प्रायो नि-
र्दयतैव भवति । निरन्तरद्वारमाह ॥

अवि यं न सुज्ज पादेण, पेक्षितो अंतरंगुलगतो वा ।

मुच्चैज कुलिंगादी-ण य कमणीपेक्षितो जियति ॥

कुशान्द्रस्यासदर्थवाचकतया असंपूर्णानि शिङ्गानि इन्द्रियाणि
यस्यासौ कुलिङ्गो विकटैन्द्रियः स आदिशब्दगम्यगृह्यादिश्च
अनुपानत्कस्य पादेन प्रेरितोऽपीति संजातवर्णा संजात्यते अय
मयो यदाप्रकुञ्जं पादतलमध्ये गतस्तदा अथवा अन्तराङ्गमङ्गु-
लीनामङ्गुष्ठस्य वाऽपान्तरालं तत्र वा गतः सन् मुच्येत न प्रियेत ।
सोपानत्कस्य तु निरन्तरभूमिस्पर्शान्तीभिः क्रमणीभिः प्रेरित आ-
क्रान्तो न जीवति अवश्यं मरणं प्राप्नोतीत्यर्थः ।

भूतोपघातद्वारमाह ॥

कह च्याणुवघातो, ण हेहिती पगतिपेक्षवतणूण ।

सज्जराहिपेक्षियाणं, कक्खडफासाहि कमणीहि ॥

कथं केन प्रकारेण जूतानां प्राणिनां प्रवृत्त्या स्वभावैर्नैव पेक्षव-
तन्तूनामदृशरीराणां सभाराभिः पुरुषनाराक्रान्ताभिः कर्कश-
स्पर्शाभिः क्रमणीभिः प्रेरितानामुपघातो न भविष्यति भवि-
ष्यत्येवैवर्थः । यत एते दोषाः अतः क्रमणिका न परिघातव्याः ।
कारणं तु प्राप्ते परिदृष्ट्यादपि । किं पुनस्तत्कारणमित्याह ॥

विह अतरासहुसंजम-कोधारिसचकुणुव्वले वाले ।

अज्जा कारणजाते, कसिएग्गहणं अणुनायं ॥

विहं अथा अतरो भवानः असहिष्णुनां राजादिदीक्षितः ।
सुकुमारपादः संक्रम्यश्चौरश्चापादिसंक्रान्तः कुष्ठोऽपी अश्रोतोऽपी
चक्षुषा दुर्बलः कश्चिन्नवति वातो वा यदि यत्र तत्र पादैः
निकृष्यति । आर्यो वा अध्वानं नीयन्ते कारणजातं वा कुष्ठगण-
सङ्घविषयमुपस्थितम् । एतेषु कृत्स्नस्य चर्मणो ग्रहणमनुज्ञातमि-
ति द्वारगामासमासार्थः । अथेनामेव विवृणोति ॥

कंटाहिंसीयरक्खड, ता विहे खलु समाहि जा गहणं ।

आमहपाणगिळाणे, अहणुडिपते सपट्टा वा ॥

(विहे) अध्वनि प्रतिपद्यमाने कण्टकस्याहेवां अस्य च रक्षार्थ-
मङ्गुलिकोशिकं खलुङ्कादि वा गृह्णति । किं बहुना खलु समार्थ
कृत्वा पावदद्वैतङ्गयोरपि ग्रहणम् । तथा ग्लान औपघातं कृत्वा
वैद्योपदेशेन पृथिव्यापदं न स्थापयति । अयुनोत्थितो वा ग्लान-
नः क्रमयोः क्रमणिके आविष्यति शीतानुभावेन भक्तं न जरि-
ष्यतीति कृत्वा ग्लानस्य वा भेजार्थं त्वरितं ग्रामान्तरंगतव्यं
ततः क्रमणिका पिनद्धव्या ।

अरिसिद्धस्स व अरिसा, मा खुब्भे तेण बंधते कमणी ।

असहुवन्तो हरणं, पादो पट्टो नु गिरिदेसा ।

अश्वतः पादतलद्वैतव्यादर्शांसि मा कुभ्येरक्षिति कृत्वा
क्रमणिकं असौ बध्नाति । असहिष्णुनां मार्गे गच्छन्नुपान-
त्तविना गतुं न शक्नोति यदि गच्छति ततः पादाभ्यां कथिरं
परिगलति । अत्रावन्तीसुकुमारोदाहरणं भवति तच्चावश्य-
कादिभ्येयम् । स क्रमणिके बध्नीयान् उदकागिस्तेनश्चापदादौ
वा संक्रम्य क्रमणिकाः परिभोक्तव्याः । गिरिदेशे वा पर्यटतः
कस्यापि पादतलं घृष्टं तत उपानहो पिनह्य पर्यटति ।

कुट्टिस्स सकरादी-हिं वावि जिओ कमो मधूला वा ।

वालो असंफुरो पुण, अज्जा विहं दोव्व पासादी ॥

कुष्ठिनः संवन्धो शोणितपूयेन भिन्नः स्फटितक्रमः शर्करा
कण्टकादिस्तदादिभिराक्रान्तो महतीं पीडामुपजनयति मधू-
ला वा पादगण्डं कस्यापि समजनि ततः क्रमणिके बध्नाति ।
वालो वा कश्चिदसंस्फुरोऽसंभूतो यत्र तत्र पादं मुञ्चन् कण्ट-
कादिभिरपदूयते अतोऽसौ क्रमणिके परिधायते । आर्यो वा
विधमध्वानं नेतव्यास्तत्र च (दोव्वान्ति) चौरादिभ्यं ततो
वृषभाः क्रमणिकां पिनह्य पन्थानं मुक्त्वा पार्श्वस्थिताः गच्छन्ति
आदिशब्दस्तत्तत्प्राणिनां वा तत्रोपस्थितं व्रजन्ति । यो वा चक्षुष्या
दुर्बलः सर्वोपादेशेनोपानहो पिनह्यति । यतः पादयोरभ्य-
ङ्गतोपानद्धन्नादि परिक्रमं यत्क्रियते तच्चक्षुष उपकाराय
परिणमते । यत उक्तं "दन्तानामज्जनं धेष्टं कर्णानां दन्तधा-
वनम् । शिरोभ्यङ्ग्य पादानां पादाभ्यङ्ग्य चक्षुषोः" कारण-
जातद्वारमाह ।

कुलमाइक्कज्जंदडिय, पासादी तुरियधावण्डा वा ।

कारणजाते व से, सागारमसागरे जतणा ॥

कुलविषु कुलगणसङ्घविषयेषु कार्येषु दण्डिकावगगतार्थं पा-
श्वस्थितैरादिशब्दात्पुरुः पृष्ठतो वा गच्छन्निस्सरितं धावमाद्यं
कारणजाते वाऽप्यसिन् आगते समुत्पन्ने उपानहः परिभोक्त-
व्याः । तत्र च सागारिकासागारिकविषया यतना । यत्र सा-

भारिकदोषो नास्ति तत्र नास्ति यतनाक्रमः । यत्र पुनः सागारिका उद्वाहं कुर्वन्ति तत्र ग्रामादिषु क्रमणिका अपनीय प्रविशन्तीति भावः । एवमच्चादिषु कारणेषु कृत्स्नचर्मणो ऽप्योते विधिमाह ।

पंचविहामि वि कसिणं, किएहगहणं तु पदमतो कुज्जा ।

किएहमि असंतमि, विवसकसिणं तहिं कुज्जा ॥

पञ्चविधे वर्षे कृष्णे प्रथमतः कृष्णवर्णग्रहणं कुर्यात् । ततः कृष्णे वर्णकृष्णे असति अज्ञेयमाने दोहितादिवर्णकृष्णमपि गृहीयात् तच्च कृष्णं तैशादिजिनिवर्णं विरूपवर्णं कुर्यात् । यथा लोको नोद्वाहं कुरुते । आत्मनो वा तत्र न रागो भवति ।

किएहं पि गिएहमाणे, सुसिरगहणं तु वज्जए साहू ।

बहुबंधणकसिणं पुण, वज्जेयव्वं पयत्तेण ॥

कृष्णं वर्षकृष्णमपि गृह्णन् शुशिरग्रहणं साधुः प्रयत्नतो वर्जयेत् अत्र पागान्तरम् । “ कसिणं पि गिएहमाणेति ” कृत्स्नं प्रमाणकृत्स्नं वा द्वितीयपदे गृह्णातु । शुशिरग्रहणं साधुर्वर्जयेत्येत् यच्च बहुबंधनकृष्णं तत्प्रयत्नतो वर्जयितव्यम् । अथ किं तद्वन्धनमित्याशङ्क्याह ।

दोरोहि व वप्हेहि व, दुविहं तिविहं च बंधणं तस्स ।

अणुमोदणकारावण, पुव्वकतम्मि अधिकारो ॥

द्वारकैर्वा वधैर्द्विविधं वा बन्धनं तस्य चर्मणो भवति । द्वौ वा त्रयो वा बन्धा दातव्या इत्यर्थः । एवं विधं बन्धनं कृत्स्नमनुष्णात् ततश्चतुरादिबहुबंधनवदं तथा कृत्स्नमकृत्स्नं वा चर्म साधुना स्वयं न कर्तव्यम् । अन्येन न कारयितव्यम् अन्यस्य कुर्वतो नानुमोदना कर्त्तव्या किं तु यत्पूर्वमेव गृहस्थेयेथाभावेन कृतं तस्मिन्धिकारः प्रयोजनं तस्य ग्रहणं कर्त्तव्यमिति भावः । अथ द्वौ त्रयो वा बन्धाः कुत्र भवन्तीत्युच्यते ।

खलुए एगो बंधो, एगो पंचगुलीए दो बंधा ।

चउरंगुले वि ततितो, वितिओ अंगुटए होइ ॥

खलुके पुण्टके एको बंधबन्धो भवति । एकस्तु द्वितीयो बन्धः पञ्चाङ्गुलस्य चतस्रणामङ्गुलीनामङ्गुलस्य चेत्यर्थः । एतौ द्वौ बन्धौ मन्तव्यौ यदा तु त्रयो बन्धा भवन्ति तदा खलुक एकः अङ्गुष्ठे द्वितीयः चतस्रणामङ्गुलीनां तृतीयः ।

अथ स्वयंकरणादिषु प्रायश्चित्तमाह ।

सयकरणे चउद्वाहणा, परकरणे मासियं अणुण्णायं ।

अणुमोदणे य लहुओ, तत्त पि आणदिणो दोसा ॥

स्वयं यदि चर्म करोति तदा चतुर्द्वयः । अथ परेण कारयति तदा मासिकमुद्वाहनात् मासगुहकमित्यर्थः । अनुमोदनार्थं मास-हपु । तत्रापि स्वयंकरणादौ आह्लादयो दोषा उद्वाहश्च जवति । तथाहि तं संयतं स्वयमेव चर्म कुर्यात् दृष्ट्वा लोको ब्रवीति । अहो चर्मकरोऽयमिति । अथ पूर्वकृतं न क्षभ्यते ततोऽनुमोद-नया गृह्णीयात् कथमिति चेदुच्यते । यदि कोऽपि श्यात् अहं ते उपानहो करोमि ततः प्रतिशृणुयात् नृणांको वा तिष्ठेत् । अथानुमोदनया न प्राप्यते ततोऽन्येन कारयेत् । एवमप्यज्ञाने-ऽप्यात्मना यतनया कुर्यात् वृ० ३ उ० ।

अत्र प्रायश्चित्तमाह ।

मोवाहणो परिसकिज्जा उव्वाहणं उवाहणओ ण पडि-गाहिज्जा खवणं तारिरेणं संविहाणं उवाहणओ ण परि-भुंजेज्जा खवणं । मद्वा० ७ अ० ॥

उवातिकम्प-उपातिकम्प-अव्य० उप सामीप्येनातिकम्प अति-वह्नेयस्यर्थे, “उपातिकम्प अहं निष्कलू जाणेज्जा” आचा० १ भु० ७ अ० । सम्यक् परिहृत्येऽर्थे, आचा० १ भु० १ अ० ११ उ० ।

उवातिणिवेत्ता-उपनीय-अव्य० अतिवाह्येत्यर्थे, “ उवातिणिवे-त्ता तथेव शुज्जो शुज्जो संवसति ” आचा० २ भु० १ अ० २ उ० ।

उवादाण-उपादान-न० उप० आ० दा० व्युद् । ग्रहणे, स्वादा-त्मनोऽप्युपादानात् सा० द० स्वस्वविवक्षेय इन्धियाणां निघा-रणरूपे प्रत्याहारे, कर्मणि-व्युद् कार्यजननार्थमुपादीयमाने कार्यान्विते कारणे, यथा घटे मृत्पाण्डुमुपादानमात्मा कर्त्ता ज्ञानादि कार्ये तत्र स्वसत्ता उपादानम् अष्ट० । विशेष० । आ० म० द्वि० । न० । तच्च सर्वदा कार्येष्वनुगतम् “ असदकरणादु-पादानग्रहणात् सर्वसम्भवान्नायात् । शक्तस्य शक्त्यकरणात् कारणान्नावाच्य सत्कार्यम् ” इति साङ्ख्याः । नैयायिकेस्तु उपा-दानकारणं समयायिकारणतया व्यविहृतये साङ्ख्यमतसिद्धे आध्यात्मिकतुष्टिभेदे, वाच० (एतन्निराकरणमन्यत्र)

उवादाय-उपादाय-अव्य० उप-आ-दा-व्यप् । गृहीत्वैत्यर्थे, “ उव-संपञ्चुवादाय ” वृ० ४ उ० । “ णेया उयं सुयक्खायं, उवादाय समीहए ” सूत्र० १ भु० ७ अ० ।

उवादिय-उपादित-त्रि० अद् ऋकृणे इत्येतस्मात् उपपूर्वांश्चि-प्राप्त्यत्यस्तत्र बहुलं वृन्दसीतीनामगमः । उपलुक्ते, आचा० १ भु० १ अ० ।

उवादीयमाण-उपादीयमान-त्रि० उपादीयते कर्मणा बध्यते इत्यर्थः । जीवनिक्वायधप्रवृत्ते, “ एतं पि जाणे उवादीयमाण जा आयेरेण रमेति ” आचा० १ भु० ।

उवाय-उपाय-पुं० उप-अ-य-जावे-घञ् । उपगमे, उपात्यतेऽर्थो ज्ञेन कर्णे घञ् । अप्रतिहतज्ञानकरणे, ज्ञा० १ अ० । हेतौ, “ एगं च दोसं च तदेव मोहं, उक्तुकोमण समुल्लजाहं । जे जे उवा-या पन्निवज्जियव्वा, ते किच्चइस्सामि अहाणुपुत्वि ” उत्त० ३२ अ० । विशेष० । “ प्रयोग उपाय इत्यनर्थान्तरम् ” आ० कु० १ अ० ।

“ मुत्तादुवायरक्खणं ” उपायः सम्यक्त्वाणुमत्ताणुमत्तादिप्रति-पत्तावप्युत्पातादिवह्नेणे हेतुराह च “ अणुत्ताणे विणए परक्क-मे साहु सेवणाए अ । सम्महसामंजणे, विर्याविरई य एए य ” अथवा जातिस्मरणादितोर्थेकरवह्नेणः बदाह “ सह समुह बा-ए अ परवागरणेणं अन्नैसि वा सोच्चा ” अथवा प्रथमद्वितीय-करायकृतेपशमः इति । ध० २ अधि० । “ उवायकुससेणे ” उपायो नाम तथा कथमपि करोति यथा तेषां बन्धनकमददान एव शरीरवार्ता गवेषयति न च तथा क्रियमाणे तेषामप्रीतिक-मुपजायते प्रत्युत चेतसि ते चिन्तयन्ति अहो एते स्वयं तपस्वि-नोऽपि एवमस्मात् स्निहन्ति । वृ० ३ उ० । “ उपायेन च यच्छक्यं न तच्छक्यं पराक्रमः ” हितो० राज्ञां विपुनि-राकरणहेतुषु सामादिषु च । वाच० । उप सामीप्येन विवक्षि-तवस्तुनोऽधिकवह्नेज्जाहेतुत्वाद् वस्तुतो ज्ञाम एवोपायः । अग्नि-हपितवस्त्ववाप्तये व्यापारविशेषे, दश० १ आ० । एतेषां प्रति पुरुष-व्यव्यापारविकारयो साधनसामयाम्, स यत्र उव्यादुह्येऽप्येऽस्ती-त्यभिधीयते यश्चेत्तु उव्यादिविशेषेषु साधनीयेषु अस्त्युपायो विवक्षितउव्यादिविशेषवत् । उपादेयता चास्य यजमिभिधीयते तदाहरणमुपाय इति तस्मिन्नाहरणभेदे, स्या० ४ उ० ॥

भसावपि चतुर्विध एव तथा चाह ।

एमेव चतुर्विगणो, होइ उवाओ वि तत्थ दव्वम्मि ।

धाऊवाओ पढो, होइ उवाओ वि तत्थ दव्वम्मि ॥ ६१ ॥

एवमेव यथा उवायः किं च चतुर्विकल्पश्चतुर्भेदः त्रयत्युपायो-
ऽपि तद्यथा उवायोपायः क्षेत्रोपायः कावोपायः भावोपायश्च ।
तत्र इत्येव इति द्वारपरामर्शः द्रव्योपाये विचार्य धातुवादः सु-
वर्णपातनोत्कर्षवृत्तः उवायोपायः प्रथम इति । लौकिकं लोको-
त्तरं त्वच्चादौ पटत्रादिप्रयोगतः प्रासुकोदककरणम् । क्षेत्रोपाय-
स्तु बाह्यवादिना क्षेत्रोपक्रमणे भवति अत एव लाङ्गलकुलिका-
भ्यां क्षेत्रमुपक्रम्यत इति गम्यते । ततश्च लाङ्गलकुलिकं तदुपायो
लौकिकः । लोकोत्तरस्तु विधिना प्रातरक्षानाद्यर्थमटनादिना क्षेत्र-
भावतम । अथ्ये तु योनिप्राप्ततुयोगतः काश्चनपातनोत्कर्षवृत्त-
मेव सङ्गप्रयोजनादौ उवायोपायं व्याचक्रेते विद्यादिभिश्च दुस्त-
राश्रिततण्डलकृष्णम् । क्षेत्रोपायमित्यत्र चप्रथममहणपदार्थोऽति-
रिच्यमान इवाभाति । पाठान्तरम् वा धाववाओ भणितोति ।
अत्र कथञ्चिद्विरोधत एवेति गाथार्थः ।

कालो य नालियाईदि, होइ जावाम्मि पंडिओ अजओ ।

चोरस्स कए नदि, वट्टकुमारिं परिकहेइ ॥ ६२ ॥

काङ्गश्च नालिकादिभिर्ज्ञायत इति शेषः । नालिका घटिका आ-
दिशब्दाच्छब्दवादिपरिग्रहः । ततश्च नालिकादिशब्दः कालोपायो
लौकिकः । लोकोत्तरस्तु मूलपरायतनादिनस्तथा जवति ।
भाये चेति चारपरामर्शत्वाद्भायोपाये विचार्य निदर्शनं क इ-
त्याह । परिप्लुतो विद्वाननयोऽभ्यस्यकुमारस्तथा चाह चोरनि-
मित्तं नवैर्कां वृद्धकुमारिं किम् । त्रिकाग्रचोरसूत्रप्रदर्शनाथमाह ।
परिकथयति । ततश्च यथा तेनोपायतच्चौरभावो विज्ञातः एवं
शिक्षकादीनां तेन विधिनापायत एव भावो ज्ञातश्च इति गाथा-
र्थः । दश० १ अ० । सोऽपि उवायादिनिश्चतुर्वैव तत्र उवायस्य
सुवर्णदिः प्रासुकादकार्वा द्रव्यमेव वा उपायो उवायोपाय ए-
तत्सामान्यतमदुपादेयतासाधनं वा हरणमापि तथोच्यते तत्प्रयो-
गश्चैवम् अस्ति सुवर्णादिपूषाय उपायेनैव वा सुवर्णादौ प्रवर्ति-
तये तथाविधधातुवादसिद्धादिवदिति । एवं क्षेत्रोपायः क्षेत्र-
परिकर्माणोपायो यथा अस्त्यस्य क्षेत्रस्य क्षेत्राकरणोपायो बा-
ह्यवादिनोपायतथाभूतगणितकृद्वादिति । एवं जावोपायो यथाऽ
भावज्ञानं उपायोऽस्ति जावञ्चोपायतो जानीहि वृद्धकुमारिका-
कथयनेन विज्ञातचौगदिभावोपायकुमारवदिति । उष्माऽग्रा ।
नवरं "भावोवाप" उदाहरणम् । "रायगिदिं णाम णयरं
तत्थ सेणिओ राया सो जज्जाए जणिओ जहा मम एगखेनं
पामायं कोहि । तेण वट्टणो आणत्ता गत्ता कट्ठिदिता तेहि
अरुवा सत्तखणो सरलो महइ महात्तो दुमो दिठो ध्रुवो
दिष्ठो जेण स परिणहिओ रुक्खो सो दरिसावेउ अण्णपं तोणं
णट्टिदामो ति अहण देइ दरिसावे तो ट्टिदामो ति ताहे तेण
रुक्खवासिणा चाणमत्तेरेण अभयस्स दरिसावो दिष्ठो । अहं
रखो एगुल्लंभं पासायं कोरिं । सव्वोउयं च आरामं कोरिं सव्व-
वज्जाइयं वा भिद्वहति । एवं तेण कओ पासाओ । अन्नया
एमाए मायेगिप अक्काइ अंबयण होइहो । सा जत्तारं जणइ मम
अंबयाणि आणेदि । तदा अक्काओ अंबयाणं तेण उष्माण्णिप

विज्ञाप उल्लंघनाश्रयि अंबयाणि गदिश्राणि । पुणो अ उष्माण-
णीए अण्णामियं । पमाए रत्ता दिट्ठं । पयं ण दीसइ । को एस
मणुसो अतिगओ जस्स एसा परिसी सत्ति ति सो मम अंते-
उरं पि थरिसेहिंति कावं अनयं सहाविठण भणइ । सत्तरत्तस्स
अचन्तरे जइ चोरं णाणेसि तो णथि ते जीविअ । ताहे अभओ
गवसिउं आदत्तो णवरं एगम्मि पएसे गोळो रमउं कामो
मित्रिओ होगो तज्ज गओ अजओ भणति जाव गोळो मनेइ अ-
ण्णपं ताव ममं अक्खणं सुणेइ । जहा कहे पि णयेरं पगो
दारिद्रसिद्धी परिवसति । तस्स धूया वट्टकुमारी अइव रुविणी
य वरणिमित्तं कामदेवं अक्खेइ । साय एगम्मि आरामे चोरिय पु-
ष्पाणि वण्ठती आरामिपण दिछा कयज्जिउमादत्ता । तीए सो
भणिओ । मा मेइ कुमारिं विणासेहि । तवावि जयणी ज्ञाणि-
ज्जीओ अट्ठि । तेण भणिआ पक्काए वज्जाए मुयामि जइ णवरं
जम्मि दिवसे परिणज्जसि तद्विवसं चेव जत्तारेण अणुग्घारिया
समाणी मम सयासं पहिसि तो मुयामि । तीए भणिओ । एवं
इवउत्ति । तेण विसज्जिआ । अन्नया परिणीओ जाहे अपवरकं
पवेसिआ ताहे भत्तारस्स सम्भावं कहेइ । विसज्जिया वण्ठेइ ।
पट्टिआ आरामं अंतरा य चोरेहि गदिता तेसि पि स जावो
कहिओ मुक्का गच्छतीए अंतरा रक्खसेणं दिट्ठो जो उणं मासाणं
आहारेण तेण गदिथा कदिप मुक्का गया आरामिपणसासं तेण
दिछा सो संभंतो जणइ । कहमागयासि । तीए भणिओ मया
कओ सो पुंथ्व समओ । सो जणइ । कहे जत्तारेण मुक्का ताहे
तस्स तं सव्वं कदिअ अहो सच्चपइसा एसा महिद्वसि । एत्ति-
एहिं मुक्का किहाइं उहामिस्ति । तेण विमुक्का परिंयती अ गया
सव्वेसि तेसि मज्जेणं । आगतो ति सव्वेहिं मुक्का । जत्तारस-
गासं अणइसमगा गया । ताहे अजओ तं जणं पुत्तइ । अ-
क्खइ पथ केण दुक्कई कयं । ताहे इस्सावुया भणति भत्तारेणं
हुहावुया जणंति रक्खसेणं । पारदारिया जणंति मालागारेणं ।
हरिपेसण जणिअं चोरंदि । पक्का सो गदिओ जहा एस चो-
रोत्ति । एतावत्तुकुतोपयोगि । जहा अजणण तस्स (चोरस्स)
उवायण भावो पाओ एवमिह विस्झाणमुवचयं तथाणं उवा-
एण गीयत्थेण विपरिणामादिता जावो ज्ञाणिअवोत्ति । कि एए
पक्काविणज्जा न वेत्ति । पक्काविणसु वि तेसु मुंसावणास्सु एसेव
विभासा य । तत्तुक्कम् । "पक्काविओ सिपत्तिअ, मुंसावेणं न
कप्पइ" इत्यादि । कदापयसंहारो पुण चोरो सेणिअस्स उव-
ण्णोओ । पुत्तिउण सव्वभाओ कदिओ ताहे रत्ता भणियं । जइ
नवरं पयोओ विज्ञाओ देहि तो मारिमी । देमि ति अचुवण
आसेणे तिओ पढइ । नट्ठाई राया भणई कि नट्ठाई ।
ताहे मार्यंगो जणई जहा अविणएणं पढसि । अइं जमीप तुमं
आसेणे गीयतरे उवविट्ठो । गिया तो सिक्काओ य विज्ञाओ
ति" । कृतं प्रसङ्गेन । एवं तावद्वैकिकमार्थाश्रितं चरणकरणा-
नुयोगं चाधिगृह्योक्ता उवायोपायः । दश० १ अ० । तथाहि
किल राजगृहनगरस्वामिनः श्रेणिकराजस्य पुत्रोऽभ्यस्यकुमारा-
निधानो देवताप्रसादोपलब्धः सर्वानुकरवादिस्मृष्टाग्रामस्थ-
अरुलानामकालाभ्रफलादोहदवद्वायोदोहदपूर्णाय चाएरात्ता-
चौरेणापहरणं कृतं चोरपरिक्षानार्थं नाट्यदर्शननिमित्तमित्तित-
बहुजनमध्ये वृद्धकुमारिकाकथामचक्रयत्तथाहि काचित् वृद्ध-
कुमारिकावाञ्छितघरक्षानाय कामदेवपूजार्थमारामे पुष्पाणि
चोरयन्ती आरामपतिना गृहीता सञ्जावकयने विवादितया पत्या
अपरिच्युक्ता मत्पादयं समागन्तव्यमिति अच्युपगमं कारयित्वा

मुक्ता । ततः कदाचिद्विवाहिता सती पतिमापृच्छ राजाध्वाराम-
पतिपाद्वे गच्छन्ती चौराक्षसाभ्यां गृहीता सद्भावकथने प्रति-
निवृत्तया भवताद्वे आगन्तव्यमिति कृताप्युपगमा मुक्ता । आ-
रामे गता आरामिकेण सत्यप्रतिहेत्यसिद्धतशीला विसर्जिता
इतराभ्यामपि तथैव विसर्जिता पतिसमीपमागतेति । ततो ज्ञो
लोकः पत्यादीनां मध्ये को दुष्करकारक इति चासौ प्रपञ्च ।
तत इष्यालुप्रभृतयः पत्यादीन् दुष्करकारकत्वेनाभिदधुः । चौर-
चाण्डालास्तु चौरानिति ततोऽसायनेनोपायेन ज्ञायमुपलब्धय चौर
इति कृत्वा स तं बन्धयामासेति स्थानं ४ ग० ३ उ० । दृष्टान्ते,
“उवाधो सो साधम्मेण य विधम्मेण य” आ० चू० १ अधि० ।
उवायकारि (ण) उपायकारिन्-वि० आचार्ये निर्देशका-
णि, “उवायकारि य हरीमणे य एगंतदिष्टि य अमाइरुवे”
सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

उवायक्रिया-उपायक्रिया-स्त्री० भावक्रियाभेदे, उपायक्रिया
हि घटादिकं इत्थं येनोपायेन क्रियते तद्यथा मूत्रवननमर्दनच-
क्रारोपणदण्डचक्रसलिलवृक्षक्रकारव्यापारैर्यावद्भिरुपायैः सा
सर्वोप्युपायक्रिया सूत्र० २ श्रु० २ अ०

उवायग-उपायक-पुं० उपायचिन्तके, विशेषः ।

उवायतो-उपायतस्-अव्य० उपायेनेत्यर्थे, “उपायतो मोहनि-
न्दा” ध० १ अधि० ।

उवायरक्खण-उपायरक्खण-न० उपायेन रक्खणे, “सुचादुवाय-
रक्खण-गहणपयच्चविसया मुणयेव्या” ध० २ अधि० ।

उवायविचय-उपायविचय-पुं० सुपुं मनोवाक्कायव्यापाराविशे-
षाणां स्वीकरणमुपायः स कथं तु मे स्यादिति संकल्पप्रबन्धे,
सम्म० ।

उवालंभ-उपालम्भ-पुं० उपाद्वम्भनमुपाद्वम्भः भङ्गवैव वि-
चित्रमणने, दश० १ अ० । जङ्घन्तरेणानुशासने, स्थानं ४ ग०
“तिविहे उवालेन पञ्चते तं जहा आश्रयाभे परोवालेमे तदुज-
योवालेने” उपाद्वम्भ इयमेवानैचित्यप्रवृत्तिप्रतिपादनगर्भा स
चात्मनो यथा “चोद्धगदिष्टेतेण, दुव्वहं व्हिरुण माणुसं जम्मं ।
जं न कुणसि जिणधम्मं, अप्पा किं धैरिअः तुज्ज सि ॥ १ ॥”
परोपालम्भो यथा “उत्तमकुत्रसंचुआ, उत्तमगुदुदिकिखधो तुमं
वञ्च । उत्तमपाणगुणद्धो, कहे सहस्सावसितो एवंति ॥ १ ॥
तदुभयोपालम्भो यथा “एगस्स कए नियजी-वियस्स बहुया-
अ जीयक्कोरीओ । दुक्खे उव्वंति जे के वितानकिं सासयं जीयं ति
॥ १ ॥” एयमित्यादिना पूर्वोक्तातिदेशो व्याख्यातः एवञ्चात्रा-
क्षरघटना यथैवोपक्रमे आत्मपरतदुज्जवैख्य आद्यापका उक्ता
एवमेकैकस्मिन् वैयधुत्वादिसूत्रे ते त्रयस्त्रयो वाच्या इति । स्म०
३ ग० । ति० चू० ॥

संप्रत्यात्मोपाद्वम्भोल्लेखं दर्शयति ।

तुमए चेव कयमिणं, न मुक्कगारिस्स दिज्जए दंको ।

इह मुक्को वि न मुव्वइ, परत्थ अह हो उवालंभो ॥

तथैव स्वयं कृतमिदं प्रायश्चित्तस्थाने तस्मान्न कस्याप्युपरि-
अप्यन्याज्ज्ञः कल्पनीयः । न खलु शूद्रकारिणो लोकैऽपि द्रष्टव्यो
दीयते । किं न यदि इह जने कथमन्याचार्येणैवमेव मुच्यते ।
तथा इह जने मुक्तोऽपि परत्र परशोकं न मुच्यते । तस्मादा-

पक्षं प्रायश्चित्तमवश्यं गुणवृद्धा कर्तव्यमिति । अह एष भव-
त्युपाद्वम्भः एष आत्मोपाद्वम्भः । एतदनुसारेण परोपाद्वम्भः ।
उन्नयोपाद्वम्भोऽपि ज्ञावनीयः व्य० प्र० १ ग० । उपाद्वम्भो यथा-
ऽभिधीयते तादृशे आहरणतद्देशभेदे, स्थानं ४ ग० ।

अधुनोपाद्वम्भान्नविचक्ष्याऽऽह ॥

उवज्जंजमि मिगावइ, नाहियवाइवि एव वत्तत्थे ।

नत्थि चि कुविन्नाए, आयाभावे मइ अजुत्तं ॥ ७९ ॥

उपाद्वम्भे प्रतिपाद्ये मृगापतितेव्योदाहरणम् । एतच्च “ज-
हा आवस्सए दव्वपरंपराए भणियं तंदेवं ददुव्वं जाव
पव्वइत्ता अज्जचंदणाए सिस्सिणी विप्प्रा अन्ना ज्ञावं
विहरमाणो कोसंवाए समोसरणिं चंददिच्छा सविमाणे-
हि चंदणा आगया चउपोरसीयं समोसरणं काउं अरथ-
मणकाले पडिगता ततो मिगावती संभेता अयि विद्यालिक-
तेति भण्णुणं साहुण्णसहिया जाव अज्जचंदणासगासं गता
ताव अंधयारयं जातं अज्जचंदणापमुहाहिं साहुण्णिहिं ताव
पडिक्कंतं ताहे सा मिगावती अज्जचंदणाए उवालंभति
जहा एवं णामं तुमं उत्तमकुलपम्पसा होइऊल एवं करेसि
अहो न लछयं । ताहे पण्णिऊण पाएसु पडित्ता परमेण वि-
ण्णएण खामेति समहमे एगमवरहं णाह पुण्णो एवं कहेहा-
मिति । अज्जचंदणा य किल तं समरसंधारवगता पसुत्ता
इयरीए वि परमसंवेसताए केवलनाणं समुपपन्नं परमं च अंध-
यारं वट्टइ सण्णो य तेणंतरेण आगच्छुति पव्वतिणीए य
हत्थो लंवमाणो तीए उपाद्विओ पडिबुद्धया अज्जचंदणा पु-
च्छित्ता किमेवं सा भण्णि दीहजानीओ कहे तुमं जाणसि
किं कोइ अतिसन्नो आमंति पडिवाति अपडिवाइति पुच्छि-
या । सा भण्णि अपडिवाइति तत्रो खामिया लोगेलोगुत्तरसा-
हरणमेयं एवं पमायंते सीसो उवालेमेतव्योसि उदाहरण-
शता पूर्ववत् योजनीयेत्येवं तावच्चरणाकरणानुयोगमधिकृत्य
व्याख्यातमुपाद्वम्भं उपाद्वम्भो दृष्टानुयोगमधिकृत्य व्याख्या-
यते नास्तिककाद्यपि चार्वाकोऽपि जीवनास्तित्वप्रतिपादक इ-
त्यर्थः एवं वक्तव्योऽभिधातव्यः नास्ति न विद्यते कः प्रकर-
णाजीव इति एवंभूतं कुविज्ञानं जीवसत्ताप्रतिषेधावभासा-
त्यर्थः । आत्माभावे सति न युक्तमात्मधर्मत्वान् ज्ञानस्येति
भावना । भूतधर्मता पुनरस्य धर्म्येनरूपत्वादेव न युक्त
तत्समुदायकारितापि प्रत्येकं भावाभावविकल्पाद्वारेण तिर-
स्कृतेत्येति गार्थाः । अमुमेवार्थमुपसंहरन्नाह ।

अत्थि चि जा वियक्का, अहवा नत्थि चि जं कुविन्नाए ।

अंवेताभावे पो-गगलस्स एयं चिय न जुत्तं ॥ ७६ ॥

अस्ति जीव इति एवम्भूता या चित्तज्ञा अथवा नास्ति न वि-
द्यते इति एवमेव जीवस्य इदमेव न युक्तमिदमेवभावनायं भावना-
पूर्ववदिति गार्थाः । उदाहरणदेशता नास्तिकस्य परलोकावि-
प्रतिषेधवादिनो जीवसाधनाद्भावनीयेति । गतमुपालम्भार-
म् । दश० १ श्रु० । “एवं खलु जैस्समणेणं भगवया महा-
वीरेण आदिगरेणं तिथगरेणं जाव संपत्तेणं अप्पोषालंभिनि-
मित्तं पढम्मस्स णायञ्जयणस्स-अयमट्ठे पञ्चत्तेति वेमि इति
ज्ञातावभावात्त्यनेन उक्त आत्मोपालम्भः ज्ञा० ३ अ० । निन्दा-
पूर्वकतिरस्कारेण, वाच्य० ।

उपाद्वंजत-उपालम्भमान-त्रि० उपालम्भं कुर्वाणं, प्रा० ।
 उवालद्ध-उपालद्ध-त्रि० उप-आ-लभ-क्त-तिरस्कारेण निन्दि-
 ते. वाच० । "उवालद्धो य सो सिवा वंभणो" नि० चू० १ उ० ।
 उवातं-अवकाश-पु० स्थाने, नि० चू० १७ उ० । उवासादिसु-
 सेहा ममत्तपडिसेवणं उवासां आदी जेमि ताणि उवासादी-
 णि ताणि संधारउवस्स कुलगामणुरदेसरज्जं नि० चू० १३० ।
 उवासंतर-अवकाशान्तर- न० वातस्कुत्थानमधस्तादाकाशेषु,
 स्था० १ श० । "सत्त उवासंतरायं एणसुणं सत्तसु उवासंत-
 रेसु सत्त तण्णवाया पडिथा स्था० ७ ग० । आकाशविशेषे,
 अवकाशरूपान्तराले च भ० १ श० ६ उ० । अवकाशान्तरं नाम
 अमुकयोद्धेयोर्मध्यमिति । ध्य० ७ उ० । " सत्तमे उवासंतरे "
 प्रथमद्वितीयतृतीयोर्थदन्तरावकाशाखणं तत्प्रथमं तदपेक्षया
 तत्तमं ज० ११ श० ५ उ० ।

उवासग-उपासक- त्रि० उपासते सेवन्ते साधुनित्युपासकाः ।
 आचकेषु, उत्त० १ अ० । आवा० । न० । स्था० । स० । "उवा-
 सगो डुविहो वती अवती वा अवती सो परदंसणं संपणो
 एकेको पुणो डुविहो णायगो अणायगो वा " नि० चू० ११ उ० ।
 सेवके, उपासनाकर्त्तरि गृहे, पुं० स्त्री० वाच० ॥

उवासगदसा-उपाशकदशा-स्त्री० व०-उपासकाः आवाकस्त-
 क्ताशुवतादिक्रियाकृत्वाप्रतिबद्धा दशा अध्ययनानि उपासक-
 दशाः । न० । पा० । स० । सप्तमाङ्गे, बहुवचनान्तमेतत् ग्रन्थ-
 नाम आसां च सम्बन्धान्निधेयप्रयोजनानि नामान्वधेयसामर्थ्येनैव
 प्रतिपादितान्यवगन्तव्यानि । तथा हि उपासकाशुभानिमिदा-
 भिधेयं तदवगमश्च श्रोतृणामनन्तरप्रयोजनं शास्त्रकृतानु तत्प्रति-
 बाधनमेव तत्परम्परप्रयोजनं तूभयेयामप्यवगमप्रतिरिति । सम्ब-
 धस्तु क्रिया शास्त्रेऽप्यभिधीयते उपायेपेयमावन्नकृणां गुरुपर्वक-
 मन्नकृणांश्च तदत्रोपायेपेयजावन्नकृणाः शास्त्रनामान्वधेयसामर्थ्ये-
 नैवासामर्थ्यहितस्तथाहं दिं शास्त्रमुपाय पतस्सधोपासकाशुभ-
 नावगमश्चोपेयमित्युपायेपेयमावन्नकृणाः सर्ववन्धः ॥

गुरुपर्वकमन्नकृणां तु समर्थं साक्षाद्दर्शयन्नाह ।

नेणं कालेणं तेणं समएणं चंपा एणं रायरी होत्था ।
 वणओ । पुसमदे चेए । वणओ । तेणं कालेणं तेणं सम-
 एणं अजसुहमे समोसरिए जाव जंवू पज्जुवासमाणे एवं
 वयासी । जइ एं भंते ! समएणं जगवया महावीरेणं
 जाव संपत्तेणं उट्टस्स अंगस्स णायधम्मकहाणं अयमडे
 पण्णत्ते ? सत्तमस्स एं जंते ! अंगस्स उवासगदसाणं । सम-
 एणं जाव संपत्तेणं । के अडे पण्णत्ते एवं खवुं जंवू
 समएस्स जगवओ महावीरस्स जाव संपत्तेणं सत्तमस्स
 अंगस्स उवासगदसाणं दस अज्जयणा पत्तत्ता । ते जहा
 आणं ? कामदेवे य १ गहावइचुट्ठणीपिया ३ सुरादेवे ४
 चुट्ठसयए ५ गहावइकुंरुकोलिण ६ सहाउपुत्ते ७ महास-
 यए ८ नंदणीपिया ९ सादेउणं । पिया १० जइ एं जंते !
 समएणं जाव संपत्तेणं सत्तमस्स अंगस्स उवासगदसाणं ।
 दस अज्जयणा पत्तत्ता ? ॥

"तेणं कालेणं नेणं समएणमित्यादि" सर्वं चेदं ज्ञातायमकथाङ्क-
 प्रथमाध्यायनविवरणानुसरणानुगमनीयं नवरम "आपंदित्यादि"

रूपकं तन्त्रानन्दभिधानेपासकवक्तव्यताप्रतिबद्धमध्ययनमानन्द
 एवाभिधीयते एवं सर्वत्र उपा० १ अ० ।

एवं खलु जंवूमण्णेणं जाव संपत्तेणं सत्तमस्स अंगस्स
 उवासगदसाणं दसमस्स अज्जयणा दससु चैव दिवमेतु उट्टमिति ।
 उवासगदसाओ सम्पत्ता उवासगदसाणं सत्तमस्स अंगस्स
 एगो सुसुखंदो दस अज्जयणा दससु चैव दिवमेतु उट्टमिति ।
 खलु जंवूत्यादि उपाशकदशानिगमनवाक्यमध्ये यमिति तथा
 पुस्तकान्तरं संग्रहगथा उल्लेख्यन्ते ताश्चमा "वाणियगामे
 चंपा, डुवे वणारसीए नयरिए आदेविमिया य ५ पुक्खरि, कं पि-
 ल्लपुरं च बोधव्यं । १ । पोत्तास्स रायगिहं, सावर्थीए पुरीए
 दोक्खिभ्ये । एए उवासमाणं, नयरा खलु हुंति बोद्धव्या । २ । सिवन्-
 द १ जइ २ सामा, ३ धण ४ बहुट्ठा ५ पुस्स ६ अभिमित्ता य
 ७ वेवड उ अस्सिणि ए तहण-गुणा य १० भज्जाणामाह ३ ॥
 ओहिणण ९ पिसाए १ यमाह ३ धाहि ४ धण ५ उत्तरिक्खि य
 ६ । जज्जयसुवया ७ डु-व्यादिस्सुवसगया दोक्खि १० ॥
 ४ । अरुणे १ अरुणने २ खलु, अरुणपण ३ अरुणकंत ४ सिट्ठे य ५ ।
 अरुणज्जय य उट्टे, ६, भूय ७ वडिस्स ८ गवे ९ कोले " १० । ५ ।
 शिधादिनामान्तरणपदपूर्वाणि दद्यानि । अरुणशिष्टमित्यादि
 एताश्च पूर्वोक्तानुसारेणवसेयाः अदिह न व्याख्यातं तत्सर्वं
 ज्ञातायमकथाव्याख्यानमुपयुक्तेन निरूप्यावसंयमिति । "सर्व-
 स्यापि स्वकीयं वचनमनिमतं प्रायस्तः स्याज्जनस्य, यत्तु स्व-
 स्यापि सम्यग्निहि विहितरुचिः स्यात् कथं तत्पराम् ।
 चित्कोलासात्कुतश्चित्पि निरादितं किंचिद्वचं मयैतत्, युक्तं
 यथात्र तस्य प्रथममवधियः कुर्वतां प्रीत्ये मे " समासमुपास-
 कदशाविवरणं समाप्तं सप्तमाङ्कम् ॥ उपा० १० अ० ।

उपाशकदशानां विषयाः ।

से किं तं उवासगदसाओ उवासगदसासु एं उवासयाणं
 एगराई उज्जाणाई चेइआई वनखंडा रायाणो अम्मापिय-
 रो समोसरणाई धम्मायरिया धम्मकाहाओ इहलोइयपर-
 होइयइहिंसेसा उवासयाणं सीलवन्धंवरमणुणपच्च-
 क्खाणपोसहोववासपन्निवज्जियाओ मुयपरिगहा तवोवहा-
 णाई पमिमाओ उवसगा संलेहणाओ भत्तपच्चक्खाणाई
 पावोवगमणाई देवदोगमणाई सुकुलपच्चाया पुणो वोहि-
 लानो अंतकिरियाओ आपविज्जंति ॥

(उपासकदसासु णंति) उपासकानां नगराणि उद्यन्तानि चै-
 त्यानि वनखण्डा राजानः अम्भापितरी समवसरणानि धम्मा-
 चार्या धर्मकश्च देहद्वैकिकपारस्त्रैकिकः क्रुद्धिविशेषो उपासका-
 नाश्च शीलव्रतानि प्रत्याख्यानानि नमस्कारसहितानि पौषधमध्या-
 दिपर्वदिनं तत्रोपवसनमाहारशरीरस्त्वारदित्यागः पौषधोपवा-
 सः ततो चन्द्रे सत्येत्येवमतिपादनताप्रतिपत्तय इति विग्रहः
 श्रुतपरिग्रहस्तप उपाधानि च प्रतीतानि (पमिमाओति)
 एकदश उपासकप्रतिमाः कायोत्सर्गा वा उपसर्गा देवादि-
 कृतोपवसः संलेखना भक्त्यानप्रत्याख्यानानि पादपोषगमनानि
 देवश्लोकगमनानि सुकुलं प्रत्यागति पुनर्वैधिलान्तरादिक्रिया-
 आख्यायन्ते पूर्वोक्तमेव ॥

अतो विशेषत आह ।

उवासगदसासु एं उवासयाणं रिच्छिविसेसा परिसा-
विस्तरधम्मसवणाणि बोहिताजो अजिगमणे सम्पत्तविमु-
क्त्या थिरत्तं मूलगुणउत्तरगुणादयारा ठिडविसेसा बहु-
विसेसा पकिमाजिगमहगहणउवसगाद्धिमंढणएणिरुवस-
गा तवोयचित्ता सीलव्वगुणवेरमणपक्खवाणपोसहो-
ववासो अपच्छिममारणंतिया य संखेहणाभोसणाहिं अ-
प्पाणं जह य जावइत्ता वहुणि जत्ताणि अणसणाए ज्ञे-
अत्ता उववणा कप्परविमाणुत्तमेसु जहा अणुजवंति
सुरवरविमाणवरपोरुरीएसु सोक्खाइं अणोवमाइं कपेण
जुत्तूण उत्तमाइं तमो आउक्खए जुआ समाणा जह जि-
णमयस्मि वोहिं लच्छूण य संजमुत्तं तमरोधोयविप्पमुक्का
वेंति जह अक्खयसव्वदुक्खमोक्खं एते अन्ने य एवमाइ उ-
वासयदसासु णं परिचा वायणा संखेज्जा अणुओगदारा
जाव संखेज्जाओ संगहणीओ से एं अंगट्टयाए सत्तमे अं-
गे एगे सुयक्खंधे दस अज्जयणा दस उदसणकात्ता
दस समुदसणकाला संखेज्जाइं पयसयसहस्साइं पयगेणं
पण्णो संखेज्जाइं अक्खराइं जाव एवं चरणकरणपक्खणा
आयविज्जंति सेत्तं उवासगदसाओ ॥ ७ ॥

उवासगेत्यादि तत्र ऋक्षिविशेषा अनेककोटीसंख्याध्व्यादिस-
म्पद्धिषोऽथ तया परिपदः परिवाराविशेषाऽथ मातपितृपुत्रा-
दिकाः अन्यन्तरपरिवर्त्त दासीदासमित्रादिका बाह्यपरिपदिति
विस्तरधम्मश्रवणानि महावीरसन्निधौ ततो बोधित्वाभोऽभि-
गमः सम्यक्त्वस्य विशुद्धता स्थिरत्वं सम्यक्त्वशुद्धिरेव
मृगगुणोत्तरगुणा अणुवतादयः अतिचारस्तेषामेव वधवन्धा-
दितः क्षणरूपेण स्थितिविशेषाभ्योपासकपर्यायस्य कात्मान-
भेदाः बहुविशेषाः प्रतिमाः प्रवृत्तभेदाः सम्यग्दर्शनादिप्रतिमाः
अजिग्रहग्रहणानि तेषामेव च पात्रनानि उपसर्गाधिसंहनानि
निरूपसंगेकोपसर्गाभावश्चेत्यर्थः । तपोसि च चित्राणि शीलव्र-
ताद्योऽनन्तरोक्तरूपा अपश्चिमाः पश्चात्कालभाविन्यः अकार-
स्वयमङ्गलपरिहारार्थः । मरणरूपे अन्ते जवा मारणास्तिक्यः
आत्मशरीरस्य जीवस्य च संखेखनाः तपसा रोगादिजयेन च
कुशीकरणानि आत्मनः संखेखनाः ततः पदत्रयस्य कर्मधारय-
स्तामां (उभोसंपातं) जोषणाः सेवनाः करणानीत्यर्थः ताजि-
रपश्चिममारणास्तिकात्मसंखेखनाजोषणाजिरात्मानं यथा च भा-
वयित्वा बहूनि भक्तानि अनशनतया च निर्भोजनतया वेद-
यित्वा ध्वजच्येप उपपन्ना मृत्येति गम्यते । केपु कष्टपवरेषु यानि
विमानोत्तमानि तेषु यथाऽनुजवन्ति सुखरविमानानि दूरपुष्कर-
काणि यानि तेषु कानि सौख्यान्यनुपमानि त्रमेण लुक्त्वोत्तमानि
ततः आयुष्कक्षयण च्युताः सन्तो यथा जिनमते बोधिं हृष्या
इति विशेषः । यथा च संयमोत्तमप्रधानं संयमं तमोरजओग्र-
विप्रमुक्ता अज्ञानकर्मप्रवाहविमुक्ता उपयन्ति । यथा अक्यमपु-
नरावृत्तिं सवैऽखमोक्ता कर्मकृत्यामित्यस्तथोपासकदशा-
स्वाध्यायत इति प्रक्रमः । एते चाप्ये चेत्यादि प्राग्भववरं “सं-
खेज्जाइं पयसहस्साइं पयगेणंति ” किंलैकादशशक्काणि द्विप-
ञ्चाशच्च सदन्नाणि पदानामिति ॥ ७ ॥ सम० । यावच्छब्देन “सं-

खेजा वेढासंखिज्जा सिलोगा संखिज्जाओ जिजुत्तीओ संखि-
ज्जाओ संगहणीओ संखिज्जाओ पडिबत्तीओ ” नं० ।

उवासगपकिमा—उपासकप्रतिमा—स्त्री० उपासकाः श्रावकास्तेषां
प्रतिमाः प्रतिज्ञा अजिग्रहविशेषाः उपासकप्रतिमाः । उ० ०१ अ० ।
स० । श्रावकोत्थिताजिग्रहविशेषरूपेण सुदर्शनादिषु, उपा० १
अ० । ध० । ग० । तथैकादशप्रतिमायां श्रावः सामायिको “जाव
नियमं वा जाव परिमं वा ” कथमुच्यते । तथा पञ्चम्यादिप्रति-
मास्त्वष्ट्यादिदिधिषु राज्ञो कायोत्सर्गकरणवदेकादश्यां प्रतिमायां
कायोत्सर्गं करोति न चेति प्रश्नः उत्तरम् एकादशप्रतिमायां श्राव-
वकेण सामायिके “जाव पडिमं पज्जुवासमेमिं” पात्रे जणनीय-
स्तथा कायोत्सर्गोऽपि करणीयः । शेन० १ उ० ३७ प्र० ।
श्रावकधर्माधिकारात्तदुचितभावस्तद्विशेषमुपासकप्रतिमाशङ्क-
णमजित्थिसुमंङ्गलाद्यभिधानायाह ।

नमिऊण महावीरं, भवहियट्टायं लेसओ किं पि ।

वोच्चं समणोवासग—पकिमाणं सुत्तमगेण ॥ १ ॥

नत्वा प्रणम्य महावीरं वर्तमानजिनं भव्यानां शुभ्रजीवानां हितं
पथं स एवार्थः पदार्थः प्रयोजनं वा भव्यहितार्थस्तस्मै भव्य-
हितार्थाय जन्तोपकारायेत्यनेन च परोपकारस्य सुमुकूणत्वादेय-
तां दर्शयति । शेषतः संक्षेपेण तत्प्रस्थितयेत्यर्थः । अवप्रथेन्यापि
क्वचित्समस्तमन्त्रिष्यमुच्यत इत्यत आह । किमपि स्तोत्रकमभि-
धेयजातं न समस्तमपीत्यर्थः वक्ष्ये भणित्वायि । श्रमणोपासक-
प्रतिमानां श्रावकाभिग्रहविशेषाणां संबन्धिनो पुनर्भिन्नप्रतिमानां
श्रावकधर्माधिकारात्कथमित्याह सूत्रमार्गेण दशाश्रुतस्कथ्यानि-
धानागमपथेनानेन श्रुतविशेषावद्वयमन्वत्प्रकरणस्यास्य प्रामा-
ण्यमवेदितमिति गार्थार्थः पंचा० १० वि० १ ।

अथ कियत्तः किमादिकाश्च त इत्याशङ्क्यामाह ।

एकारस उवासगपडिमा उ पण्णत्ता तं जहा दंसणसावाए
कयव्वयकम्मे सामाइअककै पोसहोववासनिराए दिया बंज-
यारी रत्तिपरिमाण कडे दिआ वि राओ वि वंजयारी असि-
णाइवि अमजोई मौलिकडे सचित्तरिणाए आरंजपरिणाए
पेसपरिणाए उदिछभत्तरिणाए समणजूए आविभवइ
समणाउसो ॥

तत्र दर्शनं सम्यक्त्वं तत्प्रतिपन्नः श्रावको दर्शनश्रावकः इह प्र
तिप्रमां प्रकान्तत्वेऽपि प्रतिमाप्रतिभावतोरजेदोपचारात्प्रतिमा-
वतो निर्देशः कृतः एवमुत्तरपदेष्वपि । अयमत्र श्रावको दर्शन-
श्रावकः इह च प्रतिप्रमां प्रकान्तत्वेऽपि प्रतिमाज्ञावार्थः सम्यग्-
दर्शनस्य शङ्कादिशङ्करहितस्याणुवतादिगुणविकल्पस्यायमनु-
पगमः सा प्रतिमा प्रथमेति । तथा कृतमनुष्ठितं वतादीनां कर्म
तच्चाणुवत्तं ज्ञानवाग्गप्रतिपत्तिवर्कणं येन प्रतिपन्नदर्शनेन स
कृतवतकर्म प्रतिपन्नाणुवतादिरिति भावः इतीयं द्वितीया । तथा
सामायिकं सावद्ययोगपरिवर्जननिरवद्ययोगोपसेवनस्यभावं कृतं
विहितं देशतो यन स सामायिककृतः आहिताभ्यादिदर्शनात्का-
न्तस्योत्तरपदत्वं तदेवं प्रतिपन्नपौषधस्य दर्शनमतेपेतस्य प्रति-
दिनमुजयसंख्यं सामायिककरणं मासत्रयं याधदिति तृतीया
प्रतिमेति । तथा पौषं पुष्टिं कुशलधर्माणं धत्ते यदाहरत्यादि-
कर्मगुणानं तत्पौषधं तेनोपवननमवस्थानमहोरात्रं याधदिति पौष-
धोपवास इति । अथवा पौषधं पर्वदिनमष्टम्यादि तत्रोपास उक्ता-
र्थः पौषधोपवास इति । इयं व्युत्पत्तिरेव प्रवृत्तिस्तस्य शब्दस्य

आहारशरीरस्तकाराब्रह्मचर्यव्यापारपरिवर्जनेति । तत्र पौष-
धोपवासे निरत आसक्तः पौषधोपवासनिरतः स एवंविधस्य
भावकस्य चतुर्थी प्रतिमेति प्रथमः । अयमत्र जावः पूर्वप्रतिमात्र-
योपेतोऽष्टमी चतुर्दश्यमावस्यापौर्णमासीव्याहारपौषधादिचतु-
र्विधं पौषधं प्रतिपद्यमानस्य चतुरो मासान् यावच्चतुर्थी प्रतिमा
भवतीति । तथा पञ्चमीप्रतिमायामष्ट्यादिषु पूर्वस्वेकरात्रिकप्र-
तिमाकारो ज्ञवत्येतदर्थे च सूत्रमधिकृतमुत्तपुस्तकेषु न दृश्यते
दशादिषु पुनरुपलभ्यते इति तदर्थं उपदर्शितः । तथा शेषदि-
नेषु दिवा ब्रह्मचारी (रत्नी) रात्रौ किमत आह । परिमाणं
स्त्रीणां तद्वीर्यानां वा प्रमाणं कृतं येन स परिमाणकृत इति । अ-
यमत्र भावो दर्शनयतसामाग्यिकाष्ट्यादिपौषधोपेतस्य पूर्वस्वेक-
रात्रिकप्रतिमाकारिण शेषदिनेषु दिवा ब्रह्मचारिणो रात्रौ ब्रह्म-
परिमाणकृतोऽस्नातस्यारात्रिभोजितः अवच्छक्तस्य पञ्च मा-
सान् यावत्पञ्चमी प्रतिमा जवतीति । उक्तं च “ अष्टमि चवह-
सीसु पारिमिद्वा पगराश्यं ” पञ्चाङ्गम् ॥

अस्तिपाणवियङ्गमोई, मउडियमो दिवसवन्तयारी य ।

रत्ति परिमाणकडो, पडिमा वज्जेदिनुज्जेहसुत्ति ॥ ५ ॥

तथा दिवाऽपि रात्रावपि ब्रह्मचारी (अस्तिगा इति) अ-
स्नार्या स्नानपरिवर्जकः क्लृप्तपृष्ठ्यते (अनिसा इति) न
निशायामनित्यनिशादी (वियङ्गमोईनि) विकटे प्रटक-
पकाशो दिवा न रात्रावित्यर्थः दिवाऽपि अपकाशो देशे न
पुच्छे अशनाद्यव्यवहरीति विकटनोजी (मउडिकमेति) अ-
वच्छपरिणायकञ्च इत्यर्थः । पण्ठी प्रतिमेति प्रकृतम् । अयमत्र
भावः प्रतिमापञ्चकोकानुष्ठानयुक्तस्य ब्रह्मचारिणः एषामासान्
यावत्पण्ठी प्रतिमा जवतीति । तथा सच्चित्त इति सचेतनाहार-
परिज्ञातः तत्स्वरूपादिप्रतिज्ञानात्प्रत्याख्यातो येन स सच्चित्ता-
हारपरिज्ञातः श्रावकः सतमी प्रतिमेति प्रकृतम् । अयमत्र भावनां
पूर्वोक्तप्रतिमापङ्कानुष्ठानयुक्तस्य प्रासुकाहारस्य सप्त मासान्
यावत्सतमी प्रतिमा भवतीति तथा आरम्भः पृथिव्यायुग्मदन्त-
रङ्गणः परिज्ञातस्तथैव प्रत्याख्यातो येनासावारम्भपरिज्ञातः श्रा-
कोऽष्टमी प्रतिमेति । इह भावना समस्तपूर्वोक्तानुष्ठानयुक्तस्या-
रम्भवर्जनमर्थो मासान् यावदष्टमी प्रतिमेति । तथा प्रस्था आर-
म्भेषु व्यापारणीयाः परिज्ञातास्तथैव प्रत्याख्याता येन स प्रस्था-
परिज्ञातः श्रावको नवमीति । जायार्थश्चेह पूर्वोक्तानुष्ठानयिनः आर-
म्भं परैरवकाशयतो नव मासान् यावत्नवमी प्रतिमेति । तथा
चउष्टिं तमेव श्रावकमुद्दिश्य कृतं जलकोदनादि उष्टिभक्तं तत्प-
रिज्ञातं येनासावुष्टिभक्तपरिज्ञातः प्रतिमेति प्रकृतम् । इ-
हार्थं ज्ञायार्थः । पूर्वोक्तितुणयुक्तस्याधार्मिकभोजनपरिहार-
घनः क्षुरमुद्दिष्टादिरसः शिखावतो वा केनापि किञ्चिद् गु-
ह्यनिकरे पृष्ठस्य तज्ज्ञाने स्मति जानामीत्यज्ञाने च सति न
जानामीति वृषाणस्य दश मासान् यावदेवंविधविहार-
स्य दशमी प्रतिमिति । तथा अमणति निम्रेण्यसद्व्यवस्त-
नुष्ठानकरणात् स अमणनृतः सायुकल्प इत्यर्थः । चकारः
समुच्चये अपिः संभाषणे नमति श्रावक इति प्रकृतं हे श्रवण !
हे आयुष्मन् ! इति सुयमस्वामिना जम्बुस्वामिनमात्मन्ययत्नेक-
मित्येकादशीति । इह चैव भावना पूर्वोक्तसमप्रणुणोपेतस्य
क्षुरमणस्य कृतवोचस्य वा गृहीतसाधुनेपत्यस्य ईर्ष्यासमि-
त्यादिकं सायुधमनपुत्रवयनो निजार्थं गृहिकुलप्रवेशे सति
अमणोपासकाय प्रतिपन्नाय भिक्षा देयेति ज्ञापमाणस्य कस्त्व-
मिति कस्मिन्धिगृह्यानि प्रतिपन्नमणोपासकांऽङ्गमिति वृषाण-

स्यैकादशमाशान् यावदेकादशी प्रतिमा भवतीति । पुस्तकान्त-
रे त्वेवं वाचना “ दंसणसावपप्रथमा । कयवयकस्मं दित्तीया ।
कयसामादण त्तीया । पोसहोववासनिरप चतुर्थी । राडभक्त-
परिप्णा पंचमी । सच्चित्तपरिप्णा पण्ठी । दिया वंनणयारी रात्रो
परिमाणकने सतमी । दिया वि रात्रो वि बम्हयारी । असिणा-
णयावि जवति वोसट्टकेसरोमनहे अष्टमी । आरंजपरिप्णा
नवमी । उष्टिभक्तवज्जण दशमी । समणनृयावि भवइत्ति स-
समणाउसो एकादशीति । कच्चिच्च आरम्भपरिज्ञात इति नवमी ।
प्रस्थाारम्भपरिज्ञात इति दशमी । उष्टिभक्तवर्जकः श्रमणनृतश्चै-
कादशीति । सम० । पंचा० ॥

तएणं से आणंदे समपसम जगवओ अतिअं पढं उवा-
सगपडिमं उवसपज्जिचाणं विहरइ । पढं उवासगपडिमं
अहामुत्त ४ सम्मं काएण फासेइ । जाव आराइएइ । तएणं
से आणंदे समण । दावं उवासगपडिमं चउत्थं पंचमं उठ्ठं
सुत्तमं अष्टमं नवमं दशमं एकारसमं जाव आराइइ ॥

(पढंति) एकादशानामाद्यमुपासकप्रतिमाश्रावकोक्तताजि-
म्रविशेषरूपमुपासकपथ विहरति तस्याश्चेद् स्वरूपम् “ संकादि-
सल्लविरहित, सम्मदंसणजुओ जो जन्तु । सेसगुणविष्णुको, एसा
खलु होइ पढमाओ । ” सम्यग्दर्शनप्रतिपत्तिश्चास्य पूर्वम-
प्यासीत् केवलमिह शङ्खादिदोषराजानियोगाद्यपवादार्थजिवेन
तथाविधसम्यग्दर्शनाचारविशेषपात्रनाज्युपगमने च प्रतिमात्वं
संभाष्यते कथमन्यथाऽसावेकमासप्रथमायाः पात्रनेन ह्यौ मासौ
द्वितीयायाः पात्रनेन एवं यावदेकादश मासानोकादश्याः पात्रने-
न पञ्चसार्काणि वर्षाणि पूरितवानित्यर्थः । ततो वक्ष्यतीति न
चायमर्थो दशाश्रुतस्कन्धादायुपलभ्यते अद्यामात्रप्रस्थायास्त-
स्याः प्रतिपादानात् (अहामुत्ति) सूत्रानतिक्रमेण यथाकल्प-
प्रतिमाचारानतिक्रमेण यथा मार्गं तातोपसमिकभावानतिक्र-
मेण (अहातचंति) यथातत्वं दर्शनप्रतिमेति शब्दस्यान्वर्थी-
नतिक्रमेण (फासइत्ति) स्पृशति प्रतिपत्तिकाले विधिना प्रति-
पत्तेः (पालेत्ति) सततोपयोगप्रतिजगरेण रक्षति (सोहइत्ति)
शोभयति गुरुपूजापुरस्सरं पारणकरेण शोभयति वा निर-
तिचारतया (तिरइत्ति) पर्णेऽपि कालावधावनुबन्धात्यागात्
(कीर्तयेत्ति) तत्समाप्तावेवमिदं चेहादिदम्यावसानेषु कर्त्तव्यं
मया तत् कृतमिति कीर्तनात् आराधयति एभिरेव प्रकारैः
संपूर्णैः निष्ठो नयतीति उपा० १ उ० ।

सुयं मे आउसत्तेणं जगवया एवमखायं इह खलु येरंहि
भगवंतेहिं इकारस उवासगपडिमा पसत्ताओ कतराओ खलु
ताओ इमाओ खलु तं जहा अकिरियावादी यावि जवति
नो हियवादी एणो हियपसे नो हियदिट्ठी नोसमावादी एणो ए-
त्तिपावादी एणं संति परलोगवादी एत्थि इहलोए एत्थि
परलोए एत्थि माता एत्थि पिता एत्थि अरहंता एत्थि चक्क
वट्ठी एत्थि वज्जेदेवा एत्थि वासुदेवा एत्थि गरया एत्थि ऐ-
रइया एत्थि सुकडिंदुकराणं फलविचित्रिसेसे एणो सुचिष्साक
म्मा सुचिन्तफळा भवंति एणो दुचिष्सा कम्मा दुचिष्फळा भ-
वंति । अफळे कल्लाएपावणं नो पचायंति जीवा एत्थि एिर-
या नत्थि मिच्छं । से एवं वादी एवं पणे एवं दिट्ठी एवं छंदरा-

गजिणिविट्ठे आविजवति से अजवइ महिच्छे महारंभे महा-
परिगोहे अहम्मिए अहम्माणुए अथम्मसेवी अधम्मकत्ताई
अथम्मरागी अधम्मपत्तोई अधम्मजीवी अधम्मपद्दजाणं अ-
धम्मसीलसमुदाचारे अथम्माणं चेव विचिं कप्पेमाणे विहरइ ।
हए उिंद भिंद विकत्तए द्रोहिणपाणी चंदा रुदा खुदा साह-
स्मिया उक्कंत्तएवंच णामायाणियं किक्ककववं मात्तिंसपयो-
गवहुत्ता दुस्सीद्धा दुचरिया दुराणुणेया दुव्वदा दुप्पकिया
णंदा निस्संत्ते णिग्गए निग्गुणे निम्मारे निम्मरे निप्पच्च-
कत्ताए पोसहोववासे अमाहू सव्वातो पागाइयायाउ अपभि-
विरए जावज्जीवाए एवं जाव सव्वाओ कोहाओ सव्वाओ
माणाओ सव्वातो मायातो सव्वातो दोभातो सव्वातो
पेज्जातो दोसातो कल्लहातो अन्धकखातो पेषुप्पपरपरिवा-
दातो अरतिरइयायोसातो मिच्छादंसणमहातो अपभि-
विरए जावज्जीवाए सव्वातो कसायदंतकट्टाहणमदणविले-
वएसइपरिवरमरुवंगंधपद्मात्रंकारातो अपभिविरया जाव-
ज्जीवाए सव्वातो सगरुइज.एणुग.गिद्धिधिस्सिथी-
संदभाणियजंपखासणखाएवाहए नोयएण.पित्तयविधीतो
अपडिविरता जावज्जीवाए असमक्खिक्कारी सव्वाओ
आसहट्ठियगोमहिसदासीदासकम्मकरपोरुमाथे अपभि-
विरता जावज्जीवाए सव्वातो कयविक्रयणासच्छामारु-
गसंववहारातो अपभिविरता जावज्जीवाए सव्वाहिरण-
मुक्खधणधम्ममस्सिमोच्चियंसंखसिद्धपवाज्ञातो अपडिविरता
जावज्जीवाए सव्वातो कुरुतलकूडभाणातो अपभिविरता स-
व्वातो आरंभसमारंभातो अपभिविरता सव्वातो करण-
कारावणातो अपडिविरता सव्वातो पयणपयावणातो अ-
पभिविरता सव्वातो कुट्टणपिट्ठणातो तज्जणतालणवंधवथ-
परिकिलेसातो अपभिविरता जावज्जीवाए जेयावणे तहप्प-
गारा सावज्जा अवोदिया कम्मती कज्जति परपाणा पा-
रिआवणकमा कज्जति ततो वि य अपडिविरता जावज्जी-
वाए से जहाणाम केइ पुरिभे कलमपमूरतिन्नमुगमासनि-
प्पावकुत्तयआलिसंदजवएवमादिहंदि अयते कूरे मिच्छा-
दंडं पजंजइ एवमेव तहप्पगारे पुरिसज्जाते तिच्छिरवट्ठा लाव-
कपोतकपिंजलमियमहिसवागाहगाहगोहोहकुम्भसिरी —
भवादिहंदि अयते कूरे मिच्छादंडं पजंजइ ॥ जावि य से
वाहिरिया परिया परिसा जवंति दासेति वा पेसेनि वा ज-
त्तएइ वा जाइद्धेति वा कम्मारेति वा भोगपुरिमेति वा
तेसिं पि य णं अस्सयरगंभि अहालघुसयंसि आवर.धंसि
सयमेव गरुयं दंडं वत्तेति तं जहाइमं दंडेइ इमं मुंरुइ इमं
तद्धेइ इमं इंदुवंधणं करेइ इमं नियलवंधणं करेइ इमं चा
रगवंधणं करेइ इमं हट्टयच्छिणं करेइ इमं पायच्छिणं करेइ
इमं कम्मच्छिणं करेइ इमं नक्कं इमं उट्ठं इमं सीमाच्छिणं

करेइ इमं मुखं इमं वेत्ते उ इमं हिययत्त उपासियं करेइ ।
एवं नयणदस.एवयणजिंभुप्प.डितं करेइ । इमं उल-
वित्तं करेइ । इमं धंसियतयं इमं धोद्धितयं इमं सूद्धाकाय-
तयं इमं मूलाजिणं इमं खारवत्तियं करेइ । इमं दूधभव-
त्तियं इमं सीधपुच्छितयं इमं वसत्तपुच्छितयं इमं कड-
गिदुच्छयं करेइ । इमं काकिणिमंसवित्त (स्वादि) तं करेइ ।
इमं भत्तपाणनिरुच्छयं इमं जावज्जीवबंधणं करेइ । इमं
अन्ननरेण असुभेण मारेइ जा वि य से अश्विभतरिया प-
रिसा भवंति तं जहा माताति वा भगिणिचित्ता वा भज्जाति
वा भूयाति वा सुएहाति वा तेसिं पि य णं अस्सपरंसि
अहालहुगंसि अयगाहंसि सयमेव गरुयं दंडवत्तेत्ति
सीतोदगवियंमंमि कायंतो वाद्धिता भवति उस्सिणोदगविय-
नेण कायं उस्सिंचित्ता नवति अगणिकाएणं कायं उट्ठित्ता
नवति । जोत्तेण वा वेत्तेण वा नेत्तेण वा कामेण वा छि-
वाक्कीए वा पामाइ उट्ठालित्ता जवति । दंसेण वा अट्ठीए
वा मुट्ठीए वा झल्लूण वा कवाल्लेण वा कायं आउमेत्ता ज-
वति तथप्पगारे पुरिसज्जाते सवणदम्पणे दुम्पणा जवंति
तहप्पगारे पुरिसज्जाते दंसमासी दंसगुरुण दंसुरक्खवं अ-
हंति अस्सिदोयंसि अहिए परदोयंसि ते दुक्खे निमोयंति
एवं कूरे तिप्पंति पामंति परितप्पंति ते दुक्खे निमोयंति
एतिप्पणप्पिट्ठणपरितप्पएवबंधवपरिकिलेसातो य पामवि-
रता जवंति । एतामेव ते इत्थिकापमजोहिंमुच्छित्ता गिच्छा
गदित्ता अन्धोववन्ना जाव वासाइं चउपंचमाइं छइसमा-
णि वा अप्पतरो वा उज्जतरो वा कादं जुजित्ता जोगजो-
गाइं एस चित्तावरायतणाइं संचिणित्ता वट्ठे पावाइं कम्माइं
उसणसंभारकट्टेणकम्मुणा से जथा नामते अयगोद्वेत्ति वा से-
ल्लगोद्वेत्ति वा उदयंसि पक्खित्ति समाणे उदगतत्तमतिवत्ति
अहं धरणित्तत्तपटिहाणे जवति । एतामेव तहप्पगारे पुरिस-
ज्जाते बहुहे धुणवहुहे पंकवहुहे वेरयवहुहे दंसतिपमिअसा-
यवहुहे अयसवहुले अप्पत्तियवहुहे उसनतणपाणघाती
कादमासे काळं किच्चा धरणित्तमतिवत्तिच्चा अहे नगरत्त-
त्तपटिहाणे जवति तेणं एरगा अंतोवट्ठावाहिं चउरंसा अहे-
खुरप्पसंठाणसंठिता निचंधकारतमसा ववगयगहचंदसूरन-
क्खत्तजोतिपट्ठां मयवसामंभरुहिरपुयपट्ठाचिवखद्धि—
त्ताणुद्वेवणत्ता असुई जीमा परमदुब्बिजंगथा काऊण अग-
णिवमजा कक्खरफामा हरुहिया सः असुभा नरगा अ-
सुजा नरयस्स वेदणातो ना चेव णं नरएउ नेरइया निहाप-
यद्धंति वा सत्ति वा रंति वा धित्ति वा इमं वा उवलजंति
तेणं तत्थ उज्जंते वियद्धं पगादं ककसे वरुयं चरं रुक्खं दु-
ग्गं तिब्बं हरुहियामं नरए.सुरनेरइया नरयवेयणं पच्चणुभ-

वमाणा विहरति से तथा स्वस्वमिया पवतायगजाते मूत्र-
विह्वले अग्रे गरुण जातो निचचे जतो दुग्गं जतो विसपंततो
पवन्ति एवमेव तद्वपगारे पुरिमज्जाते गन्तातो गब्बं ज-
ग्मातो जम्मे मागतो मारं दुक्खतो दुक्खं दाहिणगामिए
नेरुए काहपयिक्खिते आगमे साणदुब्बजवांथिते याविज-
वति मे ते अ करेयावादी यावि भवति ते जहा आहि-
यवादी आहियपने आहियदिह्दी साम्मावादी निह्वादी
मंति परलोगवादी अस्थि इह लोरे अस्थि परलोमे अस्थि
माता अस्थि पिदा अस्थि अरहंता अस्थि चक्कवी अस्थि
वद्देवा अस्थि वासुदेवा अस्थि सुकददुक्कणाणं फल्लविचि-
विमंनमु चित्ता कम्मा सुविमफडा भवति दुचिष्सा कम्मा
दुचिष्मफडा भवति । मफले कक्षाणे यावप पच्चायंति जीवा
अस्थि नेरुया देवा भिष्ठी से एवं वादी एवं पने एवं
दिह्दीच्छदरागमति निविह्दे आविजवति से भवति महेच्छे
जाव उत्तरगामिए नेरुएमु पाक्खवत्त आगमेसाणं सुलभा
वांथिया वि जवति से तं किरियावाद्दसव्वयम्मरुची यावि
भवति । तस्स वहुं सीलव्वयमुणवेरमणपक्खवाणपोमहो-
वानां मम्मे पद्धवित्तुव्वाइ जवति पदमा उपासगपरिभा ।

(अक्रियवादसि) ननु प्रतिमाधिकारे तु पूर्वं दर्शनप्रतिमास्तित
दर्शनं च सम्यक्त्वे तदेव पूर्वं वक्तुमुचितं किमर्थं तर्हि पूर्वं मि-
थ्यात्वरूपमनुपपत्त्यादिवात् । उच्यते मिथ्यादर्शनं खलु सम्य-
दर्शनप्रतिपक्कृतं तदपि इदमुचितं जायते तद्विपक्षतया ज्ञातं
तावत्सम्यक्त्वे दार्ढ्यं ज्ञयति पूर्वं सर्वजीवानां मिथ्यात्वमेव प-
श्चात्कृपाञ्जितसम्यक्त्वमेव; पूर्वं मिथ्यादर्शनमेवोचितं वक्तुमिति ।
तद् द्विविधं नयथा अभिप्रादिकचनानिप्रादिकं मानिप्रादिको ना
मकुदशैरुपगम्यता नास्ति जीवोऽनयोऽवा जीवः नास्ति वा परलो-
कइत्यादिरूपः अनाभिप्रादिकमसंज्ञिनामपि केवाचित् तथाविध-
ज्ञानविकलानां यतो ज्ञया अपि केचनक्रियावादिनोऽभ्ययाश्चापि
अव्योऽक्रियावादी नियमात् कृष्णपात्रिकं पतल्लक्षणमेवमाहुः 'जे-
स्मिमवक्खो पुण्ण परियेदो चैय होइ संसारो । ते सुक्कपक्खि-
या खलु इयेरे पुण कण्ठपक्खिया ।' इति । क्रियावादी च निम-
मन्त्र्य एव शुक्लपात्रिकं कथ्यते । यतः यतो पुण्ड्रपण्डितस्य नियम-
मिति जेज्जिह्वाति 'सम्यग्द्रष्टृमिथ्यादृष्टिर्वा भवेत् अतो युक्तमादौ-
तद्देशाकरणादिति । तत्र क्रिया अस्तीत्येवरूपा तां वक्तुं शाल-
मस्येति क्रियावादी तद्विपरीतस्य क्रियावादी यतः ये त्वक्रियावा-
दिनस्ते अस्तीति क्रियाविशिष्टवामानं नेच्छन्त्येव एवंविधो भवति
वापिज्जाद्यवयुक्तावसंश्रद्धाहं च्छुय्या । स पुनः कथंभूतो जय-
तांति दर्शयति (नादिशयावदिति) नास्ति कवादादयो ना-
म्यात्मा एवं वदन्तीति नास्ति कवादी एवं (नाहियपणेति)
नास्ति कप्रज्ञः प्रज्ञा हेतुप्रादेयरूपा तां नास्तित्येवं वदन्तीति
नास्ति कप्रज्ञः । प्रतिज्ञा वा निश्चयरूपाऽभ्युपगम एवं (नाहि-
यदिह्वाति) दृष्टिर्देहीनं स्वमतमिति जायः (ना सम्मावादि)
न सम्मवादी मिथ्यादृष्टिरित्यर्थः ये यथातथितं भणन्ति ते
सम्यग्वादिनः तद्विपरीतस्तु मिथ्यावादिनः (जो णिस्ति याव-
द्धि) नित्यो मोक्षो यत्र गतानां पुनरागमनादि नास्ति नित्यत-

यावद्विधितिर्यास्ति तन्निषेधवादी । अथवा नियतमनुष्ठानं (ज-
सत्ति) परलोकाः स्वर्गोत्तरकादयः तद्वादी स पुनरित्थं नास्ति
वदति यथा नास्तीह लोकः इहति अयं प्रत्यक्षः सोऽपि नास्ति
यद् दृश्यते नत् आतमन्यथा प्रतिभासते तथाभूतसमुदायेन जी-
वादिकमस्ति तच्च वस्तुतया प्रतिभास इति ज्ञान्तिः । नास्ति
परलोकाः कोऽपि परे नाम सुखदुःखोत्कृष्टावसंयुक्तः सोऽपि
नास्ति (णत्थि माता णत्थि पिता) इति कण्ठवं तन्निषेधमेवंते
कुर्वन्ति योऽयं मातृपितृव्यपदेशः स जनकत्वे कृतो जनकत्वा-
च्च युक्ताकुमिलगोत्रकास्तथाश्रित्य स स्थानं चेवं तस्मान्न वा-
स्तव्यो मातृपितृव्यवहार इति (णत्थि अरहंतस्ति) अहंतस्त्वार्थ-
कराः शेषपदत्रयं व्यक्तं (नरयति) नरात् उपत्रकृणत्वात्सि-
र्योऽपि तथाविधपापकारिणः कायन्ति आह्वयतांति न केचनः सो-
मन्तकादयः (णेरयियत्ति) निर्गतं अयमिष्टफलं कर्म यत्र्यस्तेषु
जवा नैरयिकाः (णत्थि सुक्कमेत्यादि) नास्ति सुकृतदुष्कृतयोः फ-
ल्लवृत्तिविशेषः सुकृतं तपःप्रवृत्तिं दुष्कृतं जीवहिंसादि " नो सुवि-
धेत्वादि " न सुचोर्माणि सुपुत्राचरितानि कर्माणि सुचोर्षिफडांति
इष्टकृत्साधकानि भवन्ति एवमितरदपि नवरं व्यत्ययः अफले
इत्यादि अयमात्मा अफलः फलवर्जितः केत्याह कल्याणपापक-
वस्तुनि (णं पच्चायंतिस्ति) न प्रत्यायाति जीवा गत्यंतरसं-
भारेणेत्यर्थः (णत्थि णिरयादि) अत्रादिशब्दोपादानात् नारका-
स्तैश्चा नरा देवाश्चत्वारो ब्राह्माः (णत्थि सिद्धिस्ति) नास्ति न
विद्यते सिद्धिर्नाम ईश्वरागमना मुक्तिश्चेति यावत् सेति स एवंवादी
अनन्तरोक्तप्रकारवादी कथकः 'पण्णे दिह्वाति' पूर्ववत् एवं (उदंरा-
यति) उन्दः स्वाजिप्रायः रागो नाम स्नेहरागादिकसुजाजनिविष्ट-
प्रत्ययित्तद्विपरीतसि (सेयस्ति) नो ज्ञाति अनन्तरवद्दयमानस्वरूपो
यथा " मदिह्वा " इत्यादि महती राज्यविजयपरिवारादिसर्वा-
तिशायिनीच्छान्तःकरणप्रवृत्तिर्यस्य स महच्छाः तथा महानारम्भो
वदन्तोऽप्यमहद्विकानां गर्वाप्रवाहकृतिपररूपोपणादिको यस्य
स महारम्भः यश्चैवंभूतः स महापरिग्रहः घनधान्यद्विपदचतु-
ष्पदवास्तुनिर्वादिपरिग्रहवान् कचिद्व्यतिदृष्टः अत एव धर्मण
चरतीति केचन न धार्मिकोऽधार्मिकः । तत्र सामान्यतोऽप्य-
धार्मिकः स्यादत आह (धम्माणुएत्ति) धर्मं श्रुतचारिरूप-
मनुगच्छतीति धर्मानुगः । यद्वा धर्मं उक्तवक्त्रेणोऽनुमोदनं यस्य सो
धर्मानुगस्तद्विपरीतस्तु अधर्मानुगः । तथा (अधम्मसेवीत्ति)
अधर्ममेव सेवितुं शीलमस्यैत्यधर्मसेवी । तथा (अहम्मिष्टेति)
धर्मः श्रुतरूप एतेषु वल्लभः पूजितो यस्य स धर्मिष्ठः । अथवा
धर्मिष्ठः । अथवा धर्मिष्ठः अतिशयेन धर्म्मं धर्मिष्ठः
तन्निषेधाद्धर्मिष्ठः अधर्मिष्ठो वा यद्वा अधर्मिष्ठो निश्चिन्ताकर्त-
कारित्याद्धर्मवहुलः अत एव (अहम्मक्खा इति) न धर्म्ममा-
ख्यातीत्येवं शीलोऽधर्म्ममाख्याय । अथवा न धर्म्ममाख्याय अथवा
अधर्म्मात् आख्यातिर्यस्य स अधर्म्ममाख्यायति । तथा अधर्म्मरा-
गो अधर्म्मं एव रागो यस्य सोऽधर्म्मरागी । तथा (अहम्मपरो-
इति) न धर्म्ममुपादेयतया प्रलोकायति यः सोऽधर्म्मप्रलोको (अ-
हम्मज्जेवत्ति) अधर्म्मणं जीवति प्राणान् धारयतीति अधर्म्म-
जीवी । तथा (अहम्मपलज्जेणत्ति) न धर्म्मं प्ररज्याति आसज-
ति यः सोऽधर्म्मप्ररज्जनः । यद्वा अधर्म्मप्राणायैषु धर्म्मसु प्रकर्षेण
राज्यत इत्यधर्म्मरकः रत्रयोरैक्यमिति रस्य स्थाने लकरोऽत्र
कृत इति " कचिद्धर्म्मपज्जेणत्ति " इति पाठः तत्राधर्म्मं प्रकर्षेण ज-
नयति उपपादयति लोकानुपयातीति अधर्म्मप्रजनः । तथा अध-
धर्म्मशैलिति अधर्म्मशीलोऽधर्म्मस्वभावः । तथाऽधर्म्मतमकः समु-

दाचारो यत्किञ्चानुष्ठानं यस्य भवति स अधर्मशास्त्रसमुदाचारो न धर्माधिकमपि जयति तस्यैवाज्ञावादिष्येयम् । तथा (अधर्मेण चेवति) अधर्मेण चारित्रश्रुतविरुद्धरूपेण वृत्तिं जीविकां कल्पयन् कुर्वन् णो विहरत्यास्ते । यद्वा अधर्मेण सावधानुष्ठानेन दहनाङ्कननिर्वाहनादिकेन कर्मणा वृत्तिर्वर्तते कल्पयन् कुर्वन् णो विहरतांति काष्ठमन्त्रिवाहयति । यद्वा अधर्मेणैव वृत्तिं सर्वजन्तूनां यापनं कश्यपः इति । पापानुष्ठानमेव लेशतो दर्शयितुमाह “ हणेत्यादि ” स्वत एव हननादिकाः क्रियाः कुर्वन् णोऽपरेषामप्येवमात्मकमुपदेशं ददाति । तत्र हननं दण्डादिभिस्तत्कारयति तथा क्षिप्रकर्णादिकं मिथि शूलादिना विकर्तकः प्राणिनामजिनाय नेता अत एव लोहितपाणिर्मारयित्वा हस्तयोरप्यप्रक्षालनात् अत एव पापः पापकर्मकारित्वात् । अण्डस्तीव्रकोपावेशात् । रौद्रो निर्विश्वकर्माकारित्वात् । क्षुद्रः क्षुद्रकर्मकारित्वात् । साहसिकः सहसा अविमृष्यैव पापकर्मणि प्रवृत्तत्वात् । स्वत एव परलोकभयाभावान् असमांशितकारी अनालोचितपापकारीति भावः । तथा उक्तं च वञ्चनं प्रतारणं तथैवा अभयकुमारः प्रद्योतगणिकाभिर्मांशिवञ्चनया वञ्चनः मायावञ्चनवृत्तिः प्रायः वणिजामिदं । निकृतिस्तु वक्तव्यया कृत्वादिकरणेन धर्मप्रधानवृत्तिराधोत्रियसाक्षाकारेण परवञ्चनार्थं मङ्गलकर्तकानामिवावस्थानं देशभाषानेपथ्यादिविपर्ययरणम् । कूटमनेकेषां मृगादीनां ग्रहणाय नानाविधयोगकरणम् । अथवा कूटं कार्याणं तुलाप्रसादेः परवञ्चनार्थं न्यूनाधिककरणं कपटं यथाऽऽयादृभूतानां नेत्रेण वा परवेषपरावृत्त्याचार्योपाध्यायसंघाटकात्म्यं चत्वारो मोदका अवाप्ताः । पतन्मृगस्त्रादिभिः सहानिश्येन संप्रयोगो योगः तेन बहुले यदि वा सातिशयेन द्रव्येण कस्तूरिकादीनामपरस्य द्रव्यस्य संप्रयोगः सातिसंप्रयोगः तेन बहुलोऽस्तिप्रभूतः । उक्तं च सूत्रकृताङ्गवृत्तिरुक्ता “ सो होइ साइजोगो, दव्वं जत्थादि अन्नदव्वेसु । दोसगुणवयणेषुसु, अथविषंवायणं कुणइ ॥१॥ इति संप्रयोगबहुले । अपरे तु व्याख्यायति उक्तं च न नाम उक्तो वा निकृतिवचनप्रच्छादनकर्मसातिरविजुम्भ एतसंप्रयोगबहुलः शेषं तथैव । एते चोक्तञ्चनाद्यो मायापर्यायाः यथेन्द्रशब्दस्य शक्रपुरन्दरादयः । पुनः किभूताः (दुस्संलसि) छपं शीलं स्वभावो यस्य स दुःशीलः दुष्परिचयश्चिरमुपचरितोऽपि किंप्र विस्वन्दति । दुःखानुनेयो दाहणस्वभाव इत्यर्थः । तथा (दुष्पत्र) दुष्टानि वृत्तानि यस्य स तथा यथा मांसभक्षणकालसमाप्तिप्रभूतसन्तोषप्रघातेन मांसप्रधानमन्यदपि नक्तमोजनादिकं तस्य दुष्प्रवृत्तिमिति । तथाऽप्यस्मिन् जन्मान्तरेऽहं मधुमद्यमांसादिकमभ्यवहसिष्यामीत्येवमज्ञानात्पो जन्मान्तरविधिद्वारेण स निदानमेव च तं गृह्णाति । तथा दुःखेन प्रत्यानन्दत इति दुःप्रत्यानन्दः इदमुक्तं भवति तैरानन्दितेनापरेण केनचित् प्रत्युपकारहेतुना गन्वाभानो दुःखेन प्रत्यानन्दते । यदि वा सत्युपकारं प्रत्युपकारजोर्हन्वानन्दति प्रत्युत शत्रुतया उपकारे दोषमेवोपादयति । तथा चोक्तं “प्रतिकर्तुमशकित्वा नराः पूर्वोपाकारिणाम् । दोषमुःपाद्य गच्छन्ति मरुनामिव वायसा इति” । तथा निदर्शलो ब्रह्मवधेपरिणामाभावात् । निर्धातो हिंसादिविरत्यभावात् । निर्गुणोहितकारित्वादि गुणाभावात् । निर्मर्यादः परिक्षोपरदारादिमर्यादाविशोपित्वात् । तथा अविद्यमानपौकष्यादिप्रत्याशास्तत्त्ववर्धनोपवासश्चेत्यर्थः यत एवमतः सापुष्पापकर्मकारित्वात् । तथा यावत्प्रा-

णयारणेन सर्वस्मात्प्राणातिपातादप्रतिविरतो लोकनिन्दनोपादपि ब्रह्मणवातादिविरत इति सर्वग्रहणम् । एवं पूर्वोक्तप्रकारेण यावत् करणात् “ सञ्जातो मुसावायातो अपरिविरया इत्यादि ” पदकृद्भवपरिग्रहः । तत्र सर्वस्मादपि कूटसाध्यादेरप्रतिविरत इति । तथा सर्वस्मात् स्त्रीवाहादेः परडव्यादपहरणादिविरतः । तथा सर्वस्मात्परस्त्रीगमनादेर्मृशुनादिविरतः एवं सर्वस्मात्परिग्रहाद्योनिरोधकादप्यविरतः । एवं सर्वेभ्यः कोधमानमायात्रोज्ञेभ्योऽप्यविरतस्तथा प्रेमहेतुकहात्र्याख्यानपैशुन्यपरपरिवादारतिरतिमायामृगामिथ्यादर्शनशल्यादिभ्योऽसदनुष्ठानेभ्यो यावद्भयः प्रतिविरतो भवतीति तत्र प्रेमानजित्यक्तमायाहोमस्वभावमजिष्यङ्गमानं प्रेम । ऐषोऽनभिव्यक्तकोधमानस्वरूपाप्रतिभयं द्वेषः । कलहो राटिः अत्र्याख्यानमसहोपाशोपणम् । पैशुन्यं पञ्चमसहोपाविष्करणम् । परपरिवादो विप्रक्षीर्णं परेषां गुणदोषवचनम् । अरतिरती अरतिमोहनायोदयाधिस्तोद्वेगः तत्पुना रतिर्विषयेषु मोहनीयोदयाधिस्ताभिरतिः अरतिरती माया नृतीयकभाषाद्वितीयाश्रययोः संयोगः अनेन च सर्वसंयोगो उपश्रुतिताः अथवा वेपान्तरकरणेन वा यत्परवञ्चनं तन्माया । मृषेति मिथ्यादर्शनं शल्यमिव विविधप्रयथानिकथनरवात्मिथ्यादर्शनशल्यमिति । तथा सर्वस्मात् स्नानोद्धत्तानाञ्चक्षुषणवर्णकषायद्वयसंयुक्ततया विषेपेनशब्दस्पर्शरूपगन्धमाह्लादङ्कारात् कामाङ्गात् मोहजनितप्रतिविरतो यावज्जीवमिति । अत्र स्नानादयः शब्दाः प्रसिद्धाः नवरं वर्णकग्रहणेन वर्णविशेषापादकलोभादिकं परिगृह्यते । ननु पूर्वं तावत् अभ्यङ्गः पश्चात् उन्मर्हन् युज्यते पश्चाच्च स्नानं ततः कथमादौ स्नानोपन्यासः उच्यते यद्यपि अनुक्तमप्येव परं कोऽपि कदाचिदप्यङ्गमन्तराऽपि स्नानं कुर्वन् पृष्ठिसंवाहनादि कारयति तेन न व्यत्ययो दोषावह इति । गन्धाः कोष्ठपुत्रादयः माह्वानि प्रथितदामानि अन्नङ्काराः केशूरादयः तथा सर्वतः शकटस्थादीनां विशेषादिप्रविस्तरविधिपरिकररूपात् परिग्रहादप्रतिविरत इति । इह च शकटस्थादिकमेव यानं शकटस्थयानं पुण्यपुरुषोद्दिष्टमाकाशयानं (शिञ्जित्ति) पुरुषद्वयोद्विक्ता शिञ्जिका (शिञ्जित्ति) वेगसादिवृत्तिविनिर्मितो यानविशेषस्तथा (सीयत्ति) शिविका विज्ञाटानां यत् अजुपज्जानं रुढं तदप्यविषयेषु पिङ्गिरित्युच्यते यद्वा तथा शिविका नाम कूटाकाराङ्गादितो जम्पानविशेषः । तथा (संदमाणियत्ति) शिविका विशेष एव पुण्यायामप्रमाणो जम्पानानि पश्यङ्कादीनि आसनानि गाहिकादीनि यानानि वाहनानि च पूर्वोक्तानि पातीत्येव वेदितव्याः । अथवा यानानि नौकादीनि वाहनानि वेसरादीनि जेतनमोहनादिरूपं प्रविस्तरो नाम गृहोपस्कार इति तथा अम्बहस्त्यादिपदानि व्यक्तानि नवरं दास्यमरणं कथ्यन्ते । कर्मकरो लोकहितादिकर्मकरः । पौर्वं पदातिस्मृहः । तेभ्योऽप्यप्रतिविरतो यावज्जीवायेति । एतदेवमन्यस्मादपि वत्सादेः परिग्रहादुपकरणभूतादिविरतस्तथा सर्वतः ऋष्यविक्रयार्थं कृष्णभूतार्थं यो मासकार्थमासकृष्णरूपोपाशोपणद्विनिः परयविनिमयात्मकः संन्यवहारास्तस्मादप्यविरतो यावज्जीवायेति । तथा सर्वस्मात्सर्वतः हिरण्यसुवर्णधनधान्यमणिमौक्तिकशङ्खशिखाप्रवाजेभ्योऽप्यप्रतिविरतो यावज्जीवायेति । तत्र हिरण्यं रूपमघटितमण्यं मयिकं सुवर्णं घटितं येन गणिमाह्वितुर्गो तद्यथा । तस्मिन् जाये फलपुष्पफलाह धर्मि तं कुङ्कुमशुभाह । मज्जं चापस्फुरोणह रयणयङ्गाह परिकिञ्च ॥ १ ॥ धान्यं चतुर्विंशतिधा यवशादयदि मणयो वैकूर्यचित्तामणिप्रवृत्त-

यो, मौक्तिकानि, प्रतीतानि, राक्ष्णा दक्षिणावर्तादयः, शिलाप्रवा-
हानि विद्रुमाणि, । अन्ये चाहुः । शिला राजपट्टादिरूपाः प्रवालं
विद्रुममेतन्मयोऽप्यप्रतिविरतो जावज्जीवाव्यति । तथा कूटमानाद-
विरतस्तथा सर्वतः सर्वस्मात् आरम्भसमारम्भानां तत्रैव द्वा-
वपि भ्रमकारौ तद्यथा मानसिकावचिककायिकभेदात् तत्र
मानसिको मन्त्रादध्याने परमाग्रे हतोः प्रथमः तथा समारम्भः
परपीमाकोऽष्टादशदिनविमलपद्याने वाचिको यथा आरम्भः पर-
व्यापादनक्रममुद्राविद्यादिपरावर्त्तनासंकल्पसूत्रको ध्वनिरेव । स-
मारम्भः परपरितापकरम्भादिपरावर्त्तनम् । कायिको यथा
आरम्भोऽग्निजाताय यष्टिमुष्ट्यादिकरणं समारम्भः परितापकरो
मुष्ट्या अभिघातः । तथा सर्वतः कृषिपाशुपाल्यादेर्यत्स्वतः करणं
अन्येन वा यत्किञ्चित् कारयति तस्माद्विरतः उपलक्षणमनुमते-
रप्येतत् तथा पचनपाचनतोऽप्यप्रतिविरतः । तथा सर्वतस्सर्व-
स्मात् कुट्टनापिटनज्जनतारुनाय यः परिक्रेशः प्राणिनां तस्मा-
दप्यप्रतिविरतः । सांप्रतमुपसंहरति ये चान्ये तथा प्रकाराः परपी-
माकारिणः सावधाः कर्मसमारम्भना अयोधिका बोध्यभावका-
रिणस्तथा परप्राणपरितापनका गोऽर्धवन्दीग्रहप्राप्तघातात्मका
येऽनार्यः क्रूरकर्मभिः क्रियन्ते ततोऽप्रतिविरता यावज्जीवमिति ।
पुरनार्यो बहुप्रकारमायाकर्मिकपदप्रतिपिपादयितुहारः “सजहा-
नामप इत्यादि” तत्तथेत्युपदर्शनार्थम् । नामशब्दः संज्ञानायां
संभाव्यतेऽस्मिन्निचिते संसारे केचनैवंभूताः पुरुषाः ये कलमसू-
रतिश्रमुज्जायनिष्पावकुत्रथाऽऽतिस्निग्धकसन्तानानुपरिमथका-
दिषु पचनपाचनादिक्रियया स्वपराधर्मयतः अथवा वचननिकेपः
तत्र कदा वृत्तचनकाः मसुराभनकाः । विश्रमुज्जायाः प्रतीताः ।
निष्पावा वृत्त कुत्रथाः वपलकसदृशाऽभिप्रेतका जयन्ति । बाह्वि
स्निग्धकाः सतानानुपरिमथकाः क्रूरो मिथ्यादृक्कस्तं प्रयुञ्जति मि-
थैवानराभिषेचं द्योममारोप्य दण्डो मिथ्यादृक्कस्तं विदधाति ।
तथा एवमेव प्रयोजनं धिमेव तथा प्रकारः पुरुषो निष्कण्डो जी-
वोपवातनितः । निश्चितकलावकपोतककपिञ्जलमृगमहिष-
वराहगोगणकूर्मसरीसृपेषु जीवनप्रियेषु प्राणिष्वयतः क्रूरकर्मो
मिथ्यादृक्कस्तं प्रयुञ्जति तस्य च क्रूरवृत्तेर्या राजा तथा प्रजा
इति प्रवादात् परिवारोऽपि तथानृत एव तेषु प्राणिष्वयतः क्रूर-
कर्मो मिथ्यामतिरिति । तथा दर्शयितुमाह । (जा विद्या से इत्या-
दि) पापिनी च तस्य बाह्या पर्यव्रजति । तद्यथा दासः स्वदासी-
सुतः प्रप्रेषो हि प्रेयणयोग्यो नृत्यादिश्यो नृतको वेतनेनोदकाद्या-
नयनविधायी । तथा नागिको यः पशुंशदिक्षामेन कृष्यादीं व्या-
प्रियते । कर्मकरः प्रतीतः । तथा नायकश्चितः कश्चिदगोपरस्त-
देवं ते दासाद्योऽन्यस्य लघावप्यपराधे गुरुतरं दण्डं प्रयुञ्जति
प्रयोजयति च । स च नायकस्तेषां दासादीनां बाह्यपर्यव्र-
तानामप्यस्मिन् यथा लघावप्यपराधे शब्दाश्रयणादिकं गुरुतरं
दण्डं वक्ष्यमाणं प्रयुञ्जे तद्यथा इमं दानं प्रेयादिकं सर्वेस्वापहा-
रेण दण्ड्य तमित्यादिपाठसिद्धं नवरम् । (अपुष्टादुक्तेर्वाणति)
अपुष्टा बाहुबन्धनं निगडानि प्रतीतानि इमिरिति काष्ठोदकः
चारको वन्द्यप्रवृत्तीनामवस्थानार्थं गृहविशेषः इमं निगरुयु-
गत्वेन संकोचितं संकोचकरणेन दस्वीकृतं मोदितमङ्गभञ्जने
मुष्टमथयेयः शरीरस्यासिप्रवृत्तिकेन (चिच्छेत्ति) ब्रह्मसू-
त्राद्योपगमं वेदनं जीवते एव हृदयत्पाटनं हृदयमध्यमासक-
र्त्तनम् । (श्रोत्रविनति) अवशस्मिन् कूपपर्यन्तद्विप्रवृत्तिषु उ-
द्धृष्टिन् वृक्षादिषु घर्षिन् करीपादिना घासितं रसनिष्कासार्थं

मामूयत् शुद्धाप्रोतं शब्दिकारोपितं गुदे प्रोता सती शब्दी वदने
निर्गच्छति श्लामिन्नं मध्ये विध्यते क्षारान्तिकं नाम शस्त्रेण वि-
त्वा वृषणक्षारादिभिः सिध्यते दर्भयति तं दर्भेण शरीरविकर्त्तनं
सिद्धपुच्छे वधनं कटानिदधं कटान्तं दृष्टित्वाऽग्निना दह्यते
काकनिर्मांसानि कर्त्तयित्वा खाद्यते अभ्यन्तरेण जक्तपानविधं मि-
मन्मन्तरेण शुभ्रेण कुत्सितमारेण व्यापादयते यूयम् । याऽपि च
कूकर्मवतोऽभ्यन्तरा पर्यट् जयति तस्या नाम कश्चिपुष्टः प्र-
भूकल्पो मातापितृसुहृत्स्वजनादिभिः सार्द्धं परिवसस्तेषां च मा-
तापित्रादीनामन्यतमेनानाज्ञगतया ययाकथश्चिह्नयुतमेवमपरा-
धे वाचिके दुर्ध्वचनादिके तथा कायिके हस्तपादादिसंघट्टनरूपे
कृते सति स्वयमेवात्मना क्रोधाध्मातो गुरुतरं दण्डं दुःखोत्पादकं
वर्त्तयति करोति । तद्यथा शीतोदकविकटं प्रवृत्ते शीते वा शिशि-
रादौ तस्यापराधकर्तुः कायमधो योजयिता भवति । तथोष्णोद-
कविकटं कायं शरीरमपि सञ्जयिता भवति । तत्र विकटग्रहण-
दुष्णैतत्वेन काञ्चिकादिना वा कायमुपतापायिता भवति । तथाऽ
मिकायोल्मुकेन तसायसा वा कायमुपदाहयिता भवति । तथा
योत्रेण वा वेष्ट्रेण वा खड्गेन वा नेत्रोवृत्तिविशेषस्तेन त्वया वदक
तथा वाऽन्यतमेन वा दवरकेण तारुनतस्तस्यालपापराधकर्तुः श-
रीरपार्श्वानि वहाव्यति नृयति चर्माणि लुम्पयितुं जवति । तथा
दण्डनयष्टादिना वा अस्थना वा हेलुना वा शोष्ठेन वा मुष्टेन वा क-
पादेन वा अपरेण वा कायं शरीरमाकुट्टयिता उपतापयिता भव-
ति अत्यर्थं कुट्टयिता वा तदेवमलपापार्थिन्यपि महाक्रोधदण्डं घर्त्त-
यति तथाप्रकारेण पुरुषजोति एकत्र वसति तत्सहवासिनो मातापि-
त्रादयो दुर्मनस्तद्विनिष्टाराङ्ग्या भवन्ति मार्जारदंशेन मूर्धिकावत्
तस्मिन् प्रवसिते दशान्तरं गच्छति गते वा तत्सहवासिनो हि सु-
मनसो जयति त एव यथा मार्जरोऽपि प्रवसिते मृपका विभ्रस्तकाः सु-
खेन विचरन्ति एवं तस्मिन् प्रवसिते वीराः प्रातिवेशिमकाः स्व-
जनादिकाः सर्वे वाऽन्ये लोको विभ्रस्तः स्वकर्मानुष्ठायी भवति ।
तथा प्रकारश्च पुरुषजातोऽप्येऽप्यपराधे प्रवर्त्तनं दण्डं कल्पयती-
ति । एतदेव दर्शयितुमाह । तथा प्रकारः सदर्पको मृपाद्वन्देनाम-
र्षी लोकोऽपि भण्यति तथा अमुको वराको राज्ञा कारागरो किन्तो द-
ण्डस्तस्यैः दण्डराप्सीति या पाठस्तत्र दण्डस्तत्र दण्डराप्सी दण्डराप्सी
तद्विद्यते यस्यसौ दण्डराप्सी स्वल्पतया स्तोकापराधेऽपि कुप्य-
ति दण्डं च पातयति तमप्यतिगुरुकामिति दर्शयितुमाह । दण्ड-
गुहको यस्य च दण्डो महान् भवत्यसौ दण्डमेन गुरुर्भवति ।
तथा दण्डपुरस्कृतः सदा पुरस्कृतदण्ड इत्यर्थः स चैवंभूतः
स्वस्य परेयाच्चार्षिमूलोकोऽस्मिन्नेव जन्मन्यहितः प्राणिनाम-
हितदण्डकोऽपि दण्डादित । तथा परस्मिन्नापि जन्मन्यस्यहितस्तच्छी-
लतया चासौ येनाचिच्छेदयेन केनचिन्निमित्ते भवसाऽन्येषां
दुःखमुत्पादयति तथा नानाविधैरुपायैस्तेषां शोकमुत्पादयति
शोकयतीत्येवं जूरयति गर्हति तृप्यति सुखाच्छयावययतामा-
नं पराञ्च । तथा स वराकोऽपुष्टधर्मा सहानुष्ठानेः स्वतः पीड्य-
ते पराञ्च पीडयति । तथा स पापेन कर्मणा परितप्यते दह्यते
पराञ्च स तापयति । तदेवमसावसहृदो सन् दुःखेन शोकेन
जूरणतर्पणपीडनो हि प्राणिनां बहुप्रकारपीडोत्पादकतया वध-
वन्धपरिकलेशादप्रतिविरतो जयति स च विषयासक्ततयैतत्क-
रोति तदर्शयितुमाह “एवमेवत्यादि” एवमेव पूर्वोक्तस्त्रयान एव
स निष्कण्डो निरुद्धकोऽहो बाह्य ज्यतरपर्वद्वारपि कर्षणासत्त्वक-
र्त्तनदण्डरूपतनस्यभावः । स्त्रीप्रधानाः कामाः स्त्रीकायः यदि या
स्त्रीषु मदनकामविषयजृन्तासु कामेषु चशब्दादिस्त्रीकामेषु

मूर्ध्वतः शुद्धोऽग्रतः अधुपपन्नः एते च शकपुंरदरादिवपर्यायाः कथञ्चिदभेदं वाऽऽश्रित्य व्याख्येयाः । एतच्च स्त्रीपुंशब्दादिषु च प्रवर्त्तनं प्रायः प्राणिबैरुस्पृष्टप्रकारादिभैरुस्पृष्टनिधत्तिका-
न्नावस्थानि विधाय तेन च संतारकृतेन कर्मणा प्रेयमाणस्त्व-
कर्मगुणैरकतज्ञप्रविष्टानो भवतीति । अस्मिन्नेवार्थे सर्वलोकप्रतीतं
दृष्टान्तमाह (स जहाणामप इत्यादि) तद्यथा नामायोगोलको-
ऽयपिपठः शिलागोलको वृत्तामशकलं वोदके प्रक्षिप्तः स-
मानसलिलतलमतितर्यान्तिलह्वधोधरणितलप्रतिष्ठानो भ-
वति । अधुना दार्ष्टान्तिकमाह । “ एवमेवेत्यादि ” यथाऽऽसाव-
योगोलको वृत्तत्वात् शीघ्रमेवाधो यायेवमेव तथा प्रकारः
पुरुषान्तरमेव लेशतो दर्शयति वज्रवद वज्रं गुरुत्वात् कर्म
तद्गुह्यतत्प्रचुरो र्वध्यमानकर्मगुरुक्तिर्यथः । (तथा धूयत
इति धून् प्राग्वत् कर्म तत्प्रचुरः पुनः सामान्येताह । (पंच-
सीत्ति) पङ्क्तं पापं तद्गुह्यतया तदेव कारणतो दर्शयितुमाह ।
वैरवहुलां वैरायुवप्रचुरस्तथाऽप्यतिथिति मनसो दुष्पणि-
धानं तत्प्रधानस्तथा दम्भो मायया परवञ्चनं तद्गुह्यतः । तथा
निरुतिर्मायाविषभायापरावृत्तिच्छाया परद्रोहवुद्धिस्तन्मयः ।
तथा (सतिवहुल इति) सातिशयेन हृदये परस्य हीन-
गुणस्य द्रव्यस्य संयोगः सातिस्तद्गुह्यतत्प्रकरणप्रचुरस्तथा
क्वचित् आसायणवहुलेति पाठः तत्राशातना पूर्वाकार्या पाठ-
सिद्धा तथा बहुलोऽतिप्रचुरत्वादृष्टार्थोऽसद्वृत्ततया निन्दा-
शया रत्नप्रमादिकायास्तलमतितिष्ठति । परापकाभूतानि
कर्मण्यनुष्ठानानि विधत्ते तेषु तेषु च कर्मसु करचराकृष्टे-
दम.दिष्वयशोभा भवति स एवंभूतः पुषः (कालमासेति)
स्वायुषः त्वे कांलं कृत्या पृथिव्याः रत्नप्रमादिकायास्तलमति-
धन्य याजनसहस्रपरिमाणमतिलक्ष्य नरकतलप्रतिष्ठानोऽसौ
भवति । नरकरूपप्रप्रणयाह । “ तेणमित्यादि ” एमिति
बाष्पलालङ्कारे ते नरकाः सीमन्तादयः बाहुद्वयमङ्गीकृत्यान्तमै-
ध्यभागे वृत्ताकाराः बहिर्भागे चतुरस्त्राकाराः इदं च पीठोपरिव-
र्तिनं मध्यभागमधिकृत्योच्यते सकलपीठाद्यपेक्षयाः बाह्वलिका-
प्रविष्टा तत्र लक्ष्यं चतुरस्त्रसंस्थानाः पुष्पावकीर्णस्तु नानासं-
स्थानाः प्रतिपत्तव्याः (अहेतुरस्य संठाणा संठियाहति) अधो
भूमितले कुरप्रस्येव प्रहरणविशेषस्य यत्संस्थानमाकारविशेष-
स्तीक्ष्णतालक्षणस्तेन संस्थितास्तथाहि तेषु नरकावासेषु चूमि-
तत्तत्र मण्डपत्वाभावतः शर्कराप्रचुरे भूभागे पदेषु न्यस्यमानेषु श-
र्करामात्रसंस्पर्शेऽपि क्षुरेप्रणेषः पादाः कृत्यन्ते (निष्पद्यारतमसा
इति) तमसा नित्यान्धकाराः उद्योताभावतो यत्संस्थितेह तम
लप्यते तेन तमसा नित्यं सर्वकालमन्धकाराः तत्प्रत्ययगर्दिष्व-
पि नामान्धकारोऽस्ति केवलं बहिः सूर्यप्रकाशे मन्दतमो भवति
नरकेषु तथैव नरकजन्मादिकादिबन्धनैरेकेणास्पदा सर्वकालम-
पि उद्योतवेशस्याभावतो जात्यन्धस्येव मेघच्छन्नकाशस्यैव
इव चातो वहलन्ते वरते तत् उक्तं तमसा नित्यान्धकाराः त-
मसश्च तत्र सदऽवस्थितमुद्योतकराणांमसंनवाह । तथा चाह ।
“ वयगयगहचंदमूरनक्षत्रजोदसियपहा ” व्यपगतः परित्रष्टो
प्रचन्दसूर्यनक्षत्ररूपानामुपब्रह्मणमेतत् ताराकृष्णां च उद्यो-
तिकाणां पन्था मार्गो यत्रयस्ते व्यपगतप्रचन्दसूर्यनक्षत्रज्यो-
तिष्कपथाः तथा पुनरप्यनिष्टोपादानार्थं तेषामेव विशेषणमाह ।
“ भयवसय्यादि ” छुल्लतकर्मकारिणां तेषां उन्मोत्तादनाथैर्वृ-
त्ता जवन्ति । तद्यथा स्वतावसरैर्मंदैर्देवसामान्यरूपपूजादीनां
पटशानि सङ्गादैनैर्लिमानि पिच्छीकृताः यनुत्प्रेषणप्रधानि येषां

ते तथा अथवा मेदेवसामान्यरूपधरपुतिपटवैद्यैश्चिक्खवर्जं कर्म-
स्तेन श्लिप्तमुपिद्व्यमगुलेपनेन सततलिप्रस्य पुनः पुनरुपलेपनेन
तलं भूमिका येषां ते मेदेवसाश्लिप्तधरमांसचिक्खवर्जश्लिप्तानु-
लेपनतज्ञाः अत एवाऽऽशुचयो विष्टाः सुकुलदप्रभावत्वात् अत
एवंविधाः कथितमांसदिकल्पकर्मविलिप्तत्वात् क्वचित् ‘ वी-
नञ्चा ’ इति पाठः तत्र बीमसा दर्शनेऽप्यतिजुगुप्सोत्पत्तेः ।
एवं परमद्रुमिगमयाः कथितगोमासु कुत्रेवरादप्यसहायकथाः ।
(अगणियणामा इति) बोधे भ्रम्यमानं यादृक्पतो बहुकृष्णरूपा-
यवर्णः । किमुक्तं जवति यादृशी बहुकृष्णवर्णरूपा अग्निस्वा-
ला निर्गच्छतीति तादृशी आभा आकारो येषां ते कपोतामिव-
र्णानाः भ्रम्यमानबोधाग्निज्वालाकृष्णा इति ज्ञावः । नारकोत्पत्ति-
स्थानानिरेकेणान्यत्र सर्वत्राप्युत्पन्नत्वात् एतच्च पृष्ठममपृथि-
वोवर्जमवस्येयम् । यत् उक्तम् । “ छुल्लतर्त्तमिषुणं काळअगणिय-
णाना न जवन्ति ” एतादृशास्ते रूपतः । स्पर्शतस्तु कर्कशाः
कविना वज्रकण्टकासिपवस्येव स्पर्शो येषां ते । तथा अत एव (दुर-
दियासा इति) दुःखेनाप्यासने सहायते इति दुरयासाः कि-
मिति यस्तस्ते नरकाः पञ्चानामपिन्द्रियाधानामशोभनत्वादृश-
नाः तत्र सत्यानामशुभकर्मकारिणामुप्रदरूपानि पापं वज्रप्रचुरा-
णां तीव्रा अतिविधा अतिदुःसहा वेदनाः शरीराः प्रादुर्भवन्ति
तथा च वेदनया अभिभूतस्तेषु नरकेषु ते नारका वैवाङ्मिनेषु
मपि कात्रे निद्रायन्ते नाप्युपविष्टाद्यवस्थाः मज्जिंस्कोचरूपामि-
पञ्चिदामवाचुवन्ति । श्रुतं विशेषज्ञानरूपं रतिं स्त्रिताजिरति-
रूपां धृतिं विशिष्टस्वरूपां मतिं वेशेषवुद्धिरूपां नोपब्रमन्ते न
क्षेत्रभूतवेदनापान्तिरस्य निद्रादिलान्ते जवन्तीति दर्शयति ता-
मुज्ज्यतां तीव्रामुपभेदेनेत्येवमाह । (तितुन्ति) तीव्रान् मनःप्र-
तिकान् तु जयति जयति तितुन्तितां तां क्वचिद्विषयान्मुच्यते तत्र
सकत्रकायस्यापकत्वाद्विपुत्ताम् । (पगादंति) प्रकर्षार्थतना (क-
क्षसंति) कर्कषादप्यसिध कर्कशा दृढामित्यर्थः (कदुपंति) क-
दुकां नागरादिवत् सकदुकामनिष्ठमेव (चंरंति) चरणां रौद्रा-
म (तिर्वन्ति) तीव्रान् नितुन्तिवर्दिष्यमिव तीव्राम् (दुर्बल्वन्ति)
दुःखेतेतुकाम (दुग्गति) कष्टस्याध्याम (दुरहियासंति) दु-
रधिसहां वेदयन्तो विचरन्ति । अयं तावदयोगोऽक्षकपाणदृष्टान्तः
शीघ्रगोनिमज्जनप्रतिपादकः प्रदर्शितोऽप्युना शीघ्रपाताथप्रति-
पादकमेवापरं दृष्टान्तमधिकृत्याह “ से जहाणामप इत्यादि ”
तद्यथा नाम कश्चिद्वृत्तः पश्येताये जातो मूले छिन्नः शीघ्रं यथा
निम्नं पतत्येवमसावण्याधुक्कर्मकारी नरकं योवेरिषे शीघ्र-
मेव नरके पतति ततो नरकादप्युत्पन्नो गमोऽन्यमवश्यं याति ।
एवं जन्मतो जन्म मरणान्तरं नरकाभ्ररक्तं दुःखाद् दुःखं दुःखात्
शरीरान्तोऽन्याद् दुःखं समानेति (दाहियन्ति) दक्षिणस्यां
दिशि गमनशीलो दक्षिणगामुकः । इदमुक्तं जवति यो हि क्रूर-
कर्मकारी साधुनिन्द्यापरायणः सहाननिषेधकस्य दक्षिणगामु-
को भवति दाक्षिण्यात्तेषु नारकतिर्यङ्मनुष्यामरेषु उत्पद्यते ता-
दृहत्तञ्चायमतो दक्षिणगामुक इत्युक्तम् । इदमेवाह (णेरप-
इत्यादि) नरकेषु ज्ञेयो नारकः कृष्णपङ्कोऽस्यास्तीति कृष्ण-
पाङ्किकस्तथाऽऽगमिनि कात्रे नरकादुद्भूतो वृत्तज्जयोधिकक्षय-
च बाहुल्येन भवति । इदमुक्तं जवति दिशु मध्ये दक्षिणा
दिगप्रशस्ता गतिषु नरकगतिः पङ्क्तः कृष्णपङ्कस्तदस्य वि-
पद्यात्यस्येन्द्रियामुकनववर्तिनः परबोकास्तस्मिन् साधु-
प्रतिष्ठेणो दानान्तराद्यविधायिनो दिशमप्रशस्तां प्रमोति एव-
मन्यदपि याद्यप्रशस्तं निर्गमत्यादिकमयोधिलाभादिकं च-

नद्योजनीयमस्येति न तस्य किञ्चित्त्राणं भवति । एवं मिथ्या-
त्वयुक्तजीववर्णनमुक्त्वा यदा कदाचित् सम्यक्त्वभाषोति तदा
यादृशः स्यात् तथाह (सेसमिष्यादि) स क्रियाधादी वाऽपि
भवति यथा पूर्वं व्याख्यातं तथोत्तरत्रापि व्यत्ययेन व्याख्ये-
यम् । एवं यदा स आस्तिको भवति तदा स सम्यग्दर्शिर्भवति
यावदुत्तरगामुक्तः शुक्लपात्रिको देवादिषु उत्पद्यते आगमिनि
काले च भुवभर्गमप्रतिपत्तिर्भवति स क्रियावादी स्वधर्मद-
क्षिन्नापि भवति सद्धर्मो हितः स चासौ धर्मः क्षान्त्यादिक-
स्तदुच्चिरित्यर्थः । क्वचित् “सच्चधर्मरुदिति” पाठः । तत्र
धर्मः स्वभाव इत्यन्तर्धान्तरं जीवाज्जावयोर्यस्य तद्रूपस्य गतिः
स्थित्यवगाहनादिका । अथवा सर्वे धर्माः आज्ञाप्रहाणाः हेतु-
प्रहाणाश्च तत्र अद्वैते सम्यक्त्वया मन्यते परं तस्य एव मते वा-
क्यावतारो (बहूदं सीलव्यथेयादि) शीलव्यथेयान्युद्भवानि
गुणवतानि विरमणानि औचित्येन रागादिनिवृत्तयः प्रत्या-
ख्यानानि पौष्ट्यादीनि पौषध अवश्यतया पर्वदिनानुष्ठानं त-
त्रोपवासोऽवस्थानं पौषधोपवासः एषां द्वन्द्व एते नो निषेधे
सम्यग् यथा भवन्ति तथा प्रस्थापिता भवन्ति न स्वचेतसि
नियततया कसंज्यत्वेन व्यवस्थापिता भवन्ति । एवमनुना प्रका-
रेण दर्शनश्रावको भवति । दर्शनं नाम सम्यक्च तदाश्रित्य
श्रावको भवति । ननु तथाविधविवरिति विना कथं श्रावको भ-
वति उच्यते वस्तुतन्नात्यपि न सम्यक्चं विना भवन्ति यतः
“नतिथि चरितं सम्मत्तवज्जिणं” इत्यादि वचनात् । सम्यक्चं
वतमेव श्रावकः सम्यक्चं तु पञ्चसंवरद्वाराणामाद्यं संवरद्वारं
ततः सम्यक्चे श्रावको भवत्येवेति नात्र संशयः । इदं च सम्यक्
श्चान्ननुषा प्रथमा आद्या उपाशकप्रतिमा दशां ६ अं० आ.चू. ।
अथ दर्शनप्रतिमास्वरूपनिरूपणायाह । दशां दंसंघो श्रवि-
च्छेदः शुभानुबन्धः सोऽस्यासीति शुभानुबन्धी । तथा निर-
निचारः शङ्काकाङ्क्षादिदर्शनातिक्रमरहित इति तदेवमितो ग्र-
न्थात् दर्शनप्रतिपत्तिमात्रं निरतिचारसम्यक्त्वसङ्गादाव-
धिकं प्रतिमस्यवसोयते । उपासकदशासु पुनरानन्द्यादीनां प्रति-
माकारिश्रावकत्वात् पूर्वं प्रतिपन्नदर्शनवतानां प्रतिमैकादश-
कस्य प्रतिपत्तिर्वर्णिता तत्प्रमाणं च सार्द्धं वर्षपञ्चकमित्यतोऽ-
नुमीयते दर्शनप्रतिपत्तिमात्रादतिरिक्तस्वभावा सा तदतिरि-
कश्च राजाभियोगाद्याकारपट्टकवर्जनं यथावत्समप्रदर्शनाचार-
पालनादिभिः संभाव्यते कालमानं चास्यामेको मासः । यत एका-
दिकयैकोत्तरया वृत्त्यैकादशसु प्रतिमासु यथोक्तं कालमानं
भवतीति गाथार्थः । अथ दशाश्रुतकस्मादिषु प्रतिमाशब्दोऽ
दिनप्रतिमापेक्षया व्याख्यातः । इह पुनः कस्मात्तद्व्याख्यानत्यागेन
गरीरायो व्याख्यात इत्याशङ्क्याह ।

वौदी य एत्य पदिमा, विभिदगुणजीवलोकागो भट्टिया ।

ता एरिसगुणजेमा, होउ सोख्सावणत्थि ति ॥ ७ ॥

वौदिश्व ननुः पुनरत्र प्रकारेण ग्रन्थान्तरे न्यभिग्रहः प्रतिमा प्र-
तिमेति शब्देन त्रिणोक्ता किमर्थमिति चेदुच्यते विशिष्टगुणः
संस्कारान्निर्दिष्टमन्वापेक्षया मार्गादिबुद्धिः स चासौ जीव-
लोकाश्च सन्त्येको विशिष्टगुणजीवलोकास्तस्मात्सकाशात्
शुभानुप्रशस्त एव सदर्शनप्रतिमायामिति व्यापनार्थमेतत्प्रति-
पादनयेति । कुतः पुनः स शुत्र इत्याह । तेथेदशगुणयोगात् तथा
योद्या हेतु नूनतया य ईदशगुणयोगः प्रागुक्तदर्शनप्रतिमागुणसंवे-
द्यस्मत्सत्तपेदशगुणयोगादित्येतस्य सङ्कृतस्य च स्थितिः ता ए-

रिसगुणयोगा” इति प्राकृतं न धिक्कृत्येवं विधप्रयोगागमनेकशो
दर्शनादिभिः । इदमुक्तं भवति । आस्तिक्यगुह्येदेवैवाहृत्यनिय-
मादिभिर्गुणैर्गुणलोकात् शुभतरः प्रतिमागुणयान्तस्त्वकाय कि-
यारूपास्तदभिव्यङ्ग्य वर्तन्ते ततस्तेषां तदभिव्यक्तेश्च बौद्धि-
नुकल्यात् वेदिमृतः प्रतिमावतः प्रधान्यमिति व्यापनाय वो-
नोपतिमेलुक्तमिति गाथार्थः । एवं तावद्दर्शनप्रतिमाशब्दस्या-
भिधेयमजिघास शेषप्रतिमासु तदतिदेशं वनप्रतिमास्वरूपं चाह ।

एवं वयमार्हसु वि, दद्ववमिणं ति शवरमेत्य वया ।

धेपं नगुहवया खनु, धुल्लगपाणवहविरयादी ॥ ८ ॥

एवमनेनैव प्रकारेण दर्शनप्रतिमोक्तेन व्रतादिष्वपि व्रतसामायि-
कप्रवृत्तिषु सर्वप्रतिमासु न केवलं दर्शनप्रतिमायामेव प्रवृत्त्यमवसे-
यम् । इदं च प्रतिमाशब्दस्याभिधेयमितिशब्दो वाक्यार्थसमासौ
पवमतिदेशादतिरेक सामान्यतो व्रतादिप्रतिमां व्याख्याय विशेष-
व्याख्यानार्थमाह । नवरं केवलमेव व्रतप्रतिमायां व्रतान्यनिग्रहाः
(धेयंति स्ति) गृह्यन्ते आज्यन्ते अणुव्रतानि खनु देशमुद्रगुणा
एव खबुरवधारणे किं स्वरूपाणि तानीत्याह स्फुटकप्राणवधवि-
रयादीनि अस्मद्मसत्त्वहिंसाविरमणप्रवृत्तीनीत्यादिशब्दात् स्फू-
टकमुपावादाविरत्यादिपरिग्रह इति गाथार्थः । अथ तानि यदा
भवन्ति तत्स्वरूपाणि चेत्येतद्दर्शनार्थमाह ।

सम्पत्तोवरि ते सेस-कम्मणो अवगए पुहत्तम्मि ।

पिंजियणं हंति पिण्यमा, सुहाय परिणामरुवाउ ॥ ९ ॥

सम्यक्चोपरि सम्यक्त्वलासुहाद्वयोर्हृते इति तावन्नुव्रता-
नि शेषकर्मणः सम्यक्त्वलाभाकाले यत् कृपितं तदपेक्षया शेष-
स्य देशो न सागरोपमकोटाकोटीप्रमाणस्य मोहनीयादिकर्मस्थि-
तिव्यञ्जकगुणस्यापान्ते जीणे पृथक्चे हिप्रवृत्तिकेन चाते सं-
ख्याविशेषे केयामित्याह । पठ्यानां पठ्योपमानां जवति जायन्ते
नियमादवश्यतया । तथा गुञ्जामपरिणामरूपाणि पु प्रशस्तजी-
वाच्यवसायस्वरूपाण्येव ज्ञायोपशमित्वादिनि गाथार्थः ।

तेपां शुभात्मपरिणामस्वरूपत्वादेव यत्स्यात्तदाह ।

वंधादि असकिरिया, संतेसु एमेसु पटवए ण पायं ।

अणुंकेपधम्मसवगा-दिथा उ पडवति विसेसेण ॥ १० ॥

बन्धादिर्बन्धविच्छेदप्रवृत्तिरसक्रिया अयोभना चेष्टा प्रतिग्र-
तमतिचारपञ्चकरूपा सन्तु विद्यमानेष्वणुव्रतेषु प्रभवति जायते ।
न चेवं प्रायो बाहुल्येन प्रमादादिना कदाचिस्त्वादिप्रतिः प्रायो-
प्रहणमनुकम्पाधर्मश्रवणादिकानुजीवदयाधर्मशास्त्राकणनप्र-
वृत्तिका पुनः क्रियेति प्रकृते प्रनवति जायते । विशेषेण सुतरां
दिनप्रतिमापेक्षया व्रतमात्रापेक्षया चेति । तदेवं व्रतप्रतिमा नि-
रतिवारपञ्चावुव्रतावन्नरूपा उपासकदशाभिप्रायेण चार्थोप-
त्तेर्ज्ञेयते मासव्यमानेनानातोऽप्यत्र व्रतमात्रमेवेति गाथार्थः ।
पंचा० १० वि०० ।

सांप्रतं द्वितीयप्रतिमास्वरूपमुच्यते ।

अट्टावरा दोब्बा उवासागपदिमा सव्वधम्मरुदिया वि ज-

वति तसस णं वड्डं सीलव्वयगुण्वयवेरमणोपसहोवावा-

साइं पट्टविनाइं जवति मे णं सामाइयदेसागकासियं णो स-

म्मं पाञ्चिता जवति दोब्बा उवासागपदिमा ॥ ११ ॥

अथेत्यानन्तरं अपरा श्रव्या उवासागेत्यादि व्यक्तं शीलव्रता-
दीनि च प्रस्थापितानि भवन्ति एतावता चिरनिमात्रं जवति परं
स न सामायिकं देशायकाशिकं न सप्यस्या भवत्यतिचाररहि-

तं तथा अणुपालयिता जवति इति द्वितीया श्रवकप्रतिमा दशा०
६ अ० आ०। चू०। द्वितीया व्रतप्रतिमा इदं चास्याः स्वरूपम् ॥
“देसगपदिमाचुत्तो, पावेलो एण्वपनिरइयारे। अणुकपाई
गुणजुत्तां, जौवो इह होइ वयपदिमा” उपा० १ अ०। पंचा०।

अथ तृतीया उपासकप्रतिमामाह ।

अथावरा तच्चा उवासगपदिमा स्वधम्मरुचिया वि भव-
ति तस्स एं बहुं सीलव्यगुणवेरमाणपच्चकखमाणोस-
होववासाइं सम्मं पट्टवियाइं भवंति से एं सामायिकं
देसावकासियं सम्मं अणुपालित्ता जवति से एं चाउइस-
अट्टमिउडिदुष्णमासिणोसु पणिगुणं पोसहो नो सम्मं
अणुपालित्ता भवति तच्चा उवासगपदिमा ॥

अथापरा तृतीया सुगमा नवरं तस्य बहूनि व्रतादीनि प्रस्था-
पितानि आत्मनि निवेक्षितानि भवन्ति (सेणन्ति) सा णमिति
वाक्यालंकारे “चाउइसीत्यादि” चतुर्दशी प्रसिद्धा पर्वतिथित्वेन
तथैवाष्टमी पर्वत्वेन प्रख्याता (उडिदुत्ति) उडिदुत्ता अमावस्या
पौष्णमासी पूर्णा मासो यस्यां सा पूर्णमासी तासु एवंतृता-
सु धर्मतिथिषु प्रतिपूर्णे यः पोषधो व्रताभिग्रहविशेषस्तं प्रति-
पूर्णमाहारशरीरसंस्काराब्रह्मचर्याव्यापाररूपं पोषधं नानुपाल-
यिता जवति । इति तृतीया उपासकप्रतिमा दशा० ६ अ० ।
आ० चू० (तच्चरति) तृतीयां सामायिकप्रतिमां तत्स्वरूपमिद-
म् ॥ “वरदंसणवयजुत्तो, सामइयं कुणइ जो उ संजासु । उक्को-
सेण तिसासं, एसा सामइयपदिमा” ।

सामायिकशब्दाग्रंमाह ।

सावज्जजोगपरिवर-ज्जणादिरुवं तु होइ विषेयं ।

सामाइयमिचिरियं, गिहणो परमं गुणट्ठाणं ॥ ११ ॥

सावययोगपरिवरज्जनादिरूपं सपापव्यापारपरिहारनिरवययो-
गासेवास्वनावंतुशब्दः पुनरर्थो जवति स्याद्विज्ञेयमवसेयं सामा-
यिकं प्रागुक्तनिरुक्तमित्यत्रः स्तोत्रः कालो यत्रास्ति तद्विवरकं
मुमुक्षुर्त्तादिप्रमाणं गृहिणः श्रावकस्य परमं प्रधानं शेषगुणस्थाना-
पेक्षया गुणस्थानं देशाचारविशेषां गुणाश्रयो वेति गाथार्थः ।
परमगुणस्थानमेवास्वसमर्थयन्नाह ।

सामाइयमि उ कए, समणो इय सावओ जतो जणितो ।

बहुसो विहाणस्स य, तट्ठा एणं बहुचगुणं ॥ १२ ॥

सामायिकं एव समभावरूपे नतु व्रतात्तेरनुशब्दोऽवधारणाधेः ।
हृते प्रतिपन्ने सति धमणे एव साधुतुल्यः सिद्धिमुखपरमसाध-
नतूतसमभावसाधर्म्येयतो यस्मात्कारणान्निर्गतोऽभिहितस्तथा
बहुसोऽनेकशो विधानं या सेवनं वाऽस्य सामायिकस्य जगितं
निर्युक्तिरुक्ता । तथा हि “सामाइयमि उ कए, समणो इय सावओ
हयइ जम्हा । एएण कारणेण, बहुसो सामाइयं कुज्जा” तस्मा-
त्कारणोद्दिष्टसामायिकं यथोक्तगुणं प्रागभिहितगुणं परमं गुण-
स्थानमवर्त्य इति गाथार्थः । अत्र सामायिके सति यत्र ज-
वति यच्च भवति तदंशयन्नाह ।

मणदण्णविहाणदी, ण होंति एयमि जावआ संते ।

सन्नावावाट्ठयकारि, या य सामखवीयंति ॥ १३ ॥

मनोदुष्प्रणिधानादिनि मनोदुष्प्रणिधानचरन्तदुष्प्रणिधानका-
यदुष्प्रणिधानानि प्रथमप्रकरणोक्तरूपाणि न भवन्ति न जायन्ते
एतस्मिन् साहायिके जायतो जयेन नतु उच्यते सति विचमा-

न तथा स्मृतिभायसामायिकं प्रति कृताकृतादिविषयस्मरणसङ्गा-
वस्तव्यऽवस्थितसामायिककरणविधिस्वरूपो भवतीति प्रकृतम् । च
शब्दः समुच्चये कस्मादेवमित्याह । धामएवो जं अणमभावहेतुरि-
ति कृत्वा यत् धमणजावस्य परमसामायिकरूपस्य वीजं तत्कथं
मनोदुष्प्रणिधानादियुक्तं जवति कारणानुरूपत्वाकार्यस्येति । य-
द्यप्येषा सामायिकप्रतिमा एतस्य प्रकरणस्य दशाधृतस्कन्धस्य
वाऽजिप्रायणनियतकाव्रतानां तथाऽप्यावश्यकचतुर्णांभिप्रायेणा-
पासकदशाभिप्रायेण च प्रतिदिनमुभयसाध्यं सामायिककरणता-
मासत्रयमानोत्कर्षेण रूपव्या जघन्यतस्तु सर्वा अयेकाहादि-
माना इति । एतच्चायं वक्ष्यत इति गाथार्थः । उक्ता सामायिक-
प्रतिमा पंचा० १० विच० ॥

अथापरा चतुर्थी उपासकप्रतिमा ॥

अथावरा चतुर्थ्या उवासगपदिमा स्वधम्मरुचिया वि भव-
ति तस्स एं बहुं सीलव्यया जाव सम्मं पट्टवियाइं जवं-
ति से एं सामाईयं देसावकासियं सम्मं अणुपाव्वेत्ता भव-
ति से एं चाउइसट्ठं जाव सम्मं पोसहं अणुपालेत्ता जवति
से एं एगराईयं उवासगपदिमं नो सम्मं अणुपालित्ता
जवति चतुर्थ्या उवासगपदिमा ॥

यस्मिन् दिने उपासो भवति तस्मिन् दिने वा रात्रौ प्रतिमां
प्रतिपद्यते न च स तां शक्नोति कर्तुमिति चतुर्थी । दशा० ६ अ० ।
आ० चू० (चउरत्थी) चतुर्थी पोषधप्रतिमैर्वस्वा “ पुव्वोदियप-
दिमिउत्तो, पालइ जो पोसहं तु संमत्तं । अट्टमिचउइसीसु,
चउरो मासा चउत्थी सा ॥ ” उपा० १ अ० । अथुना पोषधप्र-
तिमावसरस्तत्र च पोषधमेव स्वरूपतो दशयन्नाह ॥

पोसहं कुसलधम्मं, जं ता हारादिचागुण्डाणं ।

इह पोसहो चि भण्णति, विदिण्णा जिणजसिण्णो ॥ १४ ॥

पोषयति पुष्पाति कुशलधर्मान् शुभसमाचारान् प्राणातिपात-
विरमणादीन् यद्यस्मात्तत्तस्मादाहारादित्यागानुष्ठानं भोजनदेह-
संस्काराब्रह्मव्यापारपरिहारकरणमिह प्रक्रमे पोषध इत्येवं ज्ञेयं
ते अजिघीयते पोषं धत्ते पुष्पाति वा धर्म्ममिति निरुक्तात्कथं
यदाहारादित्यागानुष्ठानमित्याह विधिना विधानेन यथाकथञ्चि-
त्किभूतेन जिनभाषितेनैव सर्वहोक्तेनैव स्वमतविवर्तितेन विधानेन
च प्रथमप्रकरणेन पयोक्तमिति न पुनर्भेदयेते इति गाथार्थः ।

अथ पाषधं तत्त्वतो निरूप्य त्रेदतस्तत्तत्प्रकरणम् ॥

आहः।पोसहो खलु, सकारपोसहो चेव ।

इंभवावारेसु य, एयगया धम्मजुद्धि चि ॥ १५ ॥

आहारपोषधः प्रागुक्तस्वरूपः खलुवाक्यालंकारे शरीरसंस्का-
रपोषधः पूर्वोक्तस्वरूप एव । सैवशब्दः समुच्चयार्थः ब्रह्मव्यापार-
योधेति एतद्विषयकं पोषधो भवति ब्रह्मचर्येपोषधो व्यापारपो-
षधश्चेत्यर्थः । आहारपोषध इति कोऽर्थ उच्यते एतद्वत्ता
आहारादित्यागसमाश्रिता धर्मवृत्तिर्धर्मपुष्टिः पोषं धत्त इति
श्रुत्युपादानादिशब्दो वाक्यालंकारसमाश्रित इति गाथार्थः ।

इह यद्विज्ञेयस्यै तदाह ।

अण्णदिप्पडिहोहिय-तेज्जासंधारमाइवजे चि ।

सम्म च अण्णपाव्वेत्ता-माहारादीसु एयमि ॥ १६ ॥

‘अण्णमिति’ पदावयवे पदसमुदायोपचाराद् ‘अण्णमिहोहियसि’
इयं तत्तद् अण्णमुपेक्षितदुष्प्रणुपेक्षितदशायां संस्कारादि वर्ज-

यति परिहरतीत्यप्रत्युपेक्षितमनिरुक्तिं दुष्प्रत्युपेक्षितं दुर्निरीक्षितं शय्या शयनं तदर्थः संस्तारकः कम्बुयादिखण्डम् अथवा शय्या वसतिः सर्वाङ्गीणशयनं वा संस्तारकश्च ततो ह्युत्तर इति समाहारच्छब्दात् शय्यासंस्तारकः । आदिशब्दादप्रमाजित-
दुष्प्रमाजितशय्यासंस्तारकमप्रत्युपेक्षितदुष्प्रत्युपेक्षितोत्तरावप्र-
वणत्तमिप्रमाजितदुष्प्रमाजितोत्तरावप्रवणत्तमि चेति सम्यग्
यथागमं चाननुपाव्रतमवधावनमोजनान्यौत्सुक्यादिनिराहारा-
दिष्विति । सप्तम्याः पष्ठचर्चत्वात् आहाराशरीरसंस्कारब्रह्मचर्या-
व्यापारपोषणामेतस्मिन्निति पोषधेर्वर्जयतीति प्रकृतमिति । त-
देवमित्ये पोषधप्रतिमा ग्रन्थान्तराग्निप्रियेणाष्टम्यादिपर्वसु संपू-
र्णपोषधातुपात्रनारूपोक्तपतञ्जलुमांसप्रमाणा जवतीति गाथार्थः
अथ पञ्चमी ।

आहावरा पंचमा उवासगपडिमा स्ववधम्मरुदया वि-
जवति तस्स एं बहुईं सीद्ध जाव सम्मं पडिडोहत्तिदां जवात
मे एं चाउदसिं तदेव से एं एगराईयं उवासगपडिमां सम्मं
अणुपालिता भवति से एं असिणाणवियडनोईं मज्झिय-
रुदिया वंजचारीरत्तिं परिमाणकडे से एं एतारूवेणं विहा-
रेणं विहरमाणे जहणेणं एगाहं वा दुवाहं वा तियाहं
वा उकोसेणं पंचमासं विहरेज्जा पंचमा उवासगपडिमा ॥

स्ववधम्मेत्यादि ध्यकम् (असिगणेषति) न ज्ञाति ज्ञानं
न करोति (वियडनोईं) प्रकाशभोजी न रात्रौ भुङ्क्ते अग्र-
काशे वा यतो ये दीपाः पिपालिकाद्युपघातरूपाः रात्रौ भवति
त एवाग्रकारभोजने इति प्रत्ययः तेन प्रकाशभोजी भवति
(मज्जलिकडेति) परिधानवाससो बलद्वयकदीप्रदेशनावल-
म्बयति । अग्रे पृष्ठे च उन्मुक्तकच्छो भवतीत्यर्थः यावन्मासप-
ञ्चमं तत्परिसमाप्यते तावद्विवा ब्रह्मचारी (सेणमित्यादि) स
इत्यनिकेद्विद्वान्मा एतदप्येण विहारेण प्रतिमाचरणरूपेण वि-
चरन् एकाहमेकदिवसे वाशब्दः परापरभेदसूचकः ५६ सध्वं
इहं ज्यहं उक्तपतो यावत्पञ्चमासास्तावद्विहरति तत्रैकाहं
यदि अङ्गीकृत्य प्रतिकारं कुर्यात् अस्माभ्यां द्विहा अन्तराले एव
त्यजेत् कोऽपि तत उक्तमेकाहं चेत्यादि इतरथा तु सम्पूर्णोऽपि
भवेति पूर्वोक्तः प्रतिमाचतुष्टयस्याचाराऽत्रापि द्रष्टव्यः दिवा
रात्रौ च ब्रह्मचारी भवति एवमुत्तरत्रापि पूर्ववत् प्रतिमा-
चाराऽपि वाच्य इति पञ्चम्युपासकप्रतिमा । कश्चित् "अहा-
मुक्त" इत्यादि पाठस्तत्र (अहामुक्ता इति) सामान्यसूत्रानतिक्र-
मेण (अहाकप्पा इति) प्रतिमाकल्पनानतिक्रमेण कल्पे वसुवन-
नतिक्रमेण वा (अहामम्मो इति) ज्ञानादिमोक्षमार्गानतिक्रमेण
क्षयोपशमिकमाधानतिक्रमेण वा (अहातथा इति) यथा
तथैव तत्त्वानतिक्रमेण पञ्चमासिकी धावकप्रतिमा इति शब्दा-
धाननित्यनित्येत्यर्थः (जहा सम्मं इति) समभावानतिक्रमेण (का-
पणंति) न मनोरथमात्रेण (कासेहत्ति) उचितकाले विधिना
ग्रहणात् (पालेहत्ति) असकृदुपयोगेन प्रतिजागरणत्वं शो-
धयति वा अतिचारपञ्चदालानात् (नारे) पूर्णोऽपि तद-
वधौ । तत्कृत्यपरिमाणपूरणान् (किट्टहात्ति) कर्तयति पाणक-
दिने इदं चंदं चेतस्याः कृत्यं तच्च मया कृतमित्येवं कर्तनान् ।
(अणुपालिता इति) नन्वमासी तदनुमोदनात् किमुक्तं भवती-
त्याह आह्वया आराधयतीति पञ्चम्युपासकप्रतिमा । दृशा० ६
अ० ॥ आ० नृ० । (पंचमती) पञ्चम्यं प्रतिमां प्रतिमां कायो-

त्सर्गप्रतिमामित्यर्थः । स्वरूपं चास्याः "सम्माणुवयगुणवय-
सिक्खावयं वा थिरो य नाणी य । अष्टमिचतुइसीपडिमाए
एगराईयं । (असिणाणवियरुभोईं) अस्नानोऽरात्रिभोजी चे-
त्यर्थः (मज्जलिकडे) मुक्तकच्छ इत्यर्थः । दिवसवैभवारियं
रादपरिमाणकडो पडिमावज्जेसु दिवहेसुज्जापडिमाइडिओ
तिलोयपुज्जे जियकसाये नियोसपच्चणायं अणं वा पंच
जामासा " उपा० १ अ० ।

अथ प्रतिमाप्रतिमास्वरूपमाह ।

सम्माणुवयगुणवयसिक्खावयं थिरो य णाणीय ।

अष्टमिचतुइसीं, पाठमंटा एगरातीयं ॥ १७ ॥

सम्यक्वमणुवतगुणवतदिक्कावतपदानि प्रतीतानि यस्य स-
न्ति स तद्वान् पूर्वोक्तप्रतिमाचतुष्कयुक्त इत्यर्थः । सोऽपि स्थि-
रोऽविचलस्तस्य इतरो हि तद्विराधको भवति यतः सा (पडिमा)
रात्रौ चतुपदादौ च विधीयते तत्र चोपसर्गाः संजवतीति ज्ञा-
नी च ज्ञाता प्रतिमाकपदेरज्ञानो हि सर्वत्राप्ययोग्यः किं पुनर-
स्यामिति चशब्दः समुच्चयार्थो ऽष्टमोचतुइइयः प्रतीतयोः
उपवृत्तगत्वात्स्य पोषधदिवसेष्विति इदयं प्रमाणकार्येत्यसं वा
करोतीत्यर्थः । किं प्रमाणमित्याह । एका रात्रिः परिमाणमस्या
इत्येकरात्रिकी सर्वरात्रिकी प्राप्ता प्रतिमाप्रतिमा जवतीति शेष
इति गाथार्थः । शेषदिनेषु यादशोऽसौ भवति तद्वशयितुमाह ।

असिणाणवियडनोईं, मज्झियरुदियसवजचारी य ।

रत्तिं परिमाणकडो, पडिमावज्जेसु दिवहेसु ॥ १८ ॥

अस्नानो अविद्यमानस्तानः विकटे प्रकटे दिवसे न रात्रा-
विति यावद् नोक्तं शीघ्रमस्येति विकटभोजी चतुर्विधाहाररात्रि-
भोजनवर्जकः । ततः पूर्वपदेन सह कर्मधारयः । तथा मौलिकृ-
तः अव्यक्तकच्छस्तादिवसे ब्रह्म चरतीत्येवंशीघ्रो दिवसब्रह्मचा-
री चशब्दः समुच्चये तथा (रत्तिमिति) विभक्तिपरिणामाच्चा-
त्रौ रत्नयं परिमाणकृतः मैथुनसमेवं प्रति कृतयोर्विज्ञेयपरि-
माणः कदेत्याह प्रतिमावर्जेष्वप्येवस्वित्यर्थो दिवसेषु दिनेष्वुक्तव्या-
ख्यानसंवादिनी चेयं गाथा यदुक्तम् "असिणाण वियरुभोईं,
पगासनोइत्ति जं भणियं होई । दिवसेस न त्ति नृजे, मज्जलिय-
करो कच्छमविराधं " कच्छानारोपयतीत्यर्थः । इति गाथार्थः ।

अथ यत् कायोत्सर्गस्थितश्चित्तयति तदाह ।

भायइ पडिमाएडिओ, तिङ्गाणपुजे जिणे जियकसाए ।

णियदोसपवणीयं, अणं वा पंचजा मासा ॥ १९ ॥

ध्यायति चिन्तयति प्रतिमायां कायोत्सर्गस्थितोऽवस्थितोऽस्त्रि-
दोक्तपूज्यान् धुवनत्रयावेनीयान् जिनानंदतो जिनकथायाश्चि-
राकृतक्रोधादिभावान् तथा निजदोषप्रत्यनोक्तस्यैक्यराधादिवृष-
णप्रतिपक्षं कामनिन्दादिकमभ्यजनापेक्षयाऽपरम् । वाशब्दो विरु-
द्धार्थः किंप्राणेयं पञ्चमी प्रतिमा स्यादित्याह पञ्च यावन्मासा-
नयोत्कर्षेण जवतीति गाथार्थः उक्ता पञ्चमी । पंचा० १० विव० ।

अथ षष्ठी प्रतिमामाह ।

स्ववधम्म जाव सणं एगराईयं उवासगपडिमाणुपालेत्ता ज-
वति से एं असिणाणए वियडनोईं मज्जलियरुदिया वा
रात्रो वा वंजचारी सचित्तहारे से परिमाणेन जवति से एं
एतारूवेणं विहारेणं विहरमाणे जहणेणं एगाहं वा दुवाहं
वा तियाह वा उकोसेणं छम्मासे विहरेज्जा छदा उवा-
सगपडिमा ॥ ६ ॥

शेषं व्यक्तं रात्रिभोजनादुपरतो जवति (रक्तो रातंति) रात्रौ दिवा ब्रह्मचर्ययुक्तो भवति 'सचिच्चाहारे इत्यादि' सचिच्चाः सचे-
नना जीवसहिता इति यावत् परिक्रया आहारितः सन् कर्मव-
न्धकारणत्वेन परं प्रत्याख्यातपरिक्रया प्रत्याख्यातः 'एतारूपेण'
पूर्ववत् एवमुत्तरात्तरप्रतिमासु मासा वाच्या यथासंख्यं मासा
इति षष्ठी । दशा० ६ अ० । आ० चू० । षष्ठी अब्रह्मवर्जनप्रतिमा
तत्स्वस्वर्पे चैवम् ।

पुत्रोऽयं गुणजुक्तो, विसेसञ्चो विजियमोहणिज्जो य ।

वज्जइ अवेनमेयं-तओ उ रायं पि थिरचित्ते ॥ २० ॥

पूर्वोदितगुणयुक्तः प्रागुक्ता ये स्तानविकटभोजनादयः सम्यक्व-
व्रतसामायिकपौषप्रतिमाख्या वा ये गुणास्तैर्युक्तः पूर्वोदितगुण-
युक्तत्वं च नास्यामेवापि तु सर्वासु व्रतादिप्रतिमासु छट्यं द-
शादिषु सधोक्तत्वात् विशेषतो विशेषेण पञ्चमप्रतिमापेक्षया
विजितमोहनीयो निराकृतकामोदयश्चादयः समुच्चये श्रावक
इति गम्यते किमित्याह वर्जयति परिहरति अब्रह्मैवमुन्मेकान्त-
तस्तु सर्वथैव (रादं पित्ति) सर्वरजनीमप्यास्तां सर्वादिदं
षष्ठप्रतिमास्थित इति शेषः । अयमेव च पञ्चम्याः षष्ठ्याश्च
प्रतिमाया विशेष इति स्थिरचित्तोऽप्यकम्पमानसः सन्निति गाथार्थः

अथ स्थिरचित्तोपायानाह ।

भिंगरकट्टाविरत्रो, इत्थीए समं रहम्मि एणो ठाड ।

चयइ य अतिप्पसंगं, तट्ठा विट्ठसं च उक्कोसं ॥ १२ ॥

शृङ्गारकथाविरतः कामकथानिवृत्तः तथा स्त्रियायोयिता समं
सह रहस्येकान्ते नो तिष्ठति नास्ते रहः स्थानस्य चित्तविषुत्तिनि-
मित्तत्वाद्यतो बौकिका अय्याहः "मात्रा स्वप्ना दुहित्रा वा नो वि-
विकासतो ज्ञेयेत् । वज्रवानिन्द्रियशामः, परिश्रुतोऽप्यत्र मुह्यति" तथा
त्यजति वर्जयति चानिप्रसङ्गमतिपरिचयं स्त्रिया सममिति वर्तते
यतः "वशो कुर्वन्ति ये होका मृगान् दर्शनतनुना । संसर्गावगुणजि-
स्ते, स्त्रीत्यायाः किम कुर्वते" तथेति वाक्यान्तरपेक्षार्थः । वि-
भूयां स्वशरीरसत्कारमब्रह्मराज्जादिभिः समुच्चये उत्कर्षामु-
त्कर्षां त्यजतीति वर्तते उत्कर्षप्रहणाच्चरीरस्थितिमात्रानुगां करो-
त्यपीति गाथार्थः ॥

इदं कालमानमाह ॥

एवं जा न्ममासा, एसो हि गतो इहरहा दिट्ठं ।

जावज्जीवं पि इमं, वज्जइ एयम्मि लोगम्मि ॥ २१ ॥

एवमुक्तनीत्या शृङ्गारकथाविरमणादिलक्षणया (जा इति) या-
वत् षण्मासान्कादपरिमाणविशेषानुक्तपेक्षो वर्जयत्यब्रह्मेति व-
र्तते एव श्रावकोऽधिकृतस्तु षष्ठप्रतिमाप्रतिपन्न एव । अवधारण-
त्वमाह । इतरथाऽन्यथा षष्ठप्रतिमाप्रतिपन्नकादित्यन्वयार्थः । एष्टम-
वलोकिते किं तदित्याह । यावज्जीवमप्याजन्मप्यास्तां षण्मासान्
यावद्विदमब्रह्म वर्जयति परिहरन्त्येतत्कष्टमित्याह । एतस्मिन्
प्रत्यक्षलोके श्रावकलोक इति गाथार्थः । यत्कुर्वीणस्य षष्ठी भव-
ति तनुक्तम् । पंचा० १० विव० । उपा० ।

अथ सप्तमीमुपासकप्रतिमामाह ।

सव्वधम्म जाव रातो व रादं बम्हयारी सचिच्चाहारे परिष्ठा-
ते जवति आरंजे अपरिष्ठाए जवति से णं एतारूपेणं वि-
हारणं विहरमाणे जहणेणं एगाहं वा दुयाहं वा तियाहं वा
उक्कोसेणं सत्तापसे विहरंजा सत्तापा उवासागपडिमा ।

अथापरा सप्तमी नवरं परिकृतः प्रत्याख्यातः आरम्भधापरिहृ-
तो भवति करणकारापणमुदमद्वित्रिधेनापि करणेन । दशा०
६ अ० । आ० चू०

अथ यत्कुर्वतः सप्तमी भवति तद्दर्शयन्माह ।

सचिच्चे आहारं, वज्जइ अस्या दियं पारवसेसं ।

असं चारलोविगं-चणगादी सव्वहा सम्मं ॥ २३ ॥

सचिच्चे विद्यमानचैतन्यमाहारं भोजनं वर्जयति परिहरते ।
अशनादिकमशनप्रभृतिषु चतुर्भेदं निरवशेषं सर्वं सप्तमप्रति-
मास्थित इति शेषः । तत्राशने आहारविशेषे विषयभूते तन्तु-
लोचिकचणकादि प्रतीतमादिशब्दादमिलादिपरिग्रहः । कार्यं
वर्जयतीत्याह । सर्वथा अपक्वदुष्पक्वौष्यादिवर्जनं इत्यर्थः
सम्यग्भावशुद्धेति गाथार्थः । तथा ।

पाणि आउकायं, सचिच्चत्तरसंसजुअं तहणं पि ।

पंचांनुविककंदि-गाइय तह खाइमे सव्वं ॥ २४ ॥

पाने पानकाहारे अण्कायमप्रासुकोदकं सचिच्चत्तरसंसजुतं तत्का-
लपतित्वेन सचेतनत्ववर्णादिरसोन्मिश्रं तथेति सप्तम्यर्थे अ-
न्यदप्युत्पाद्यादपरमपि काजिकादिपानकाहारं वर्जयति न केव-
लमप्यायमेवेति । तथा पञ्चानामुदुम्बराणामुदुम्बरसमानधर्मा-
णां समाहारः पञ्चोदुम्बरी सा च स्वरूपेण वसकायिकैश्च सचेतना
भवतीति पञ्चोदुम्बरी च कर्कटिकाश्च चिमिटिका आदिर्यस्य
खादिस्य तत्तथा । चः समुच्चये तथेति वाक्यान्तरपेक्षार्थः
स च गाभोत्तरार्द्धस्यादौ दृश्यः खादिमे आहारविशेषे विषय-
भूते सर्वं समस्तं सचिच्चे वर्जयतीति प्रकृतमिति गाथार्थः ।

द्वैतवर्णं तंशोअं, हरेदगादी य साइमे सेसं ।

सेसपयसपाउत्तो, जा मासा सत्तविट्ठिपुवं ॥ २५ ॥

द्वैतधावनं दशनकाष्ठं ताम्बूलं प्रतीतं हरीतक्यादि च पथ्या-
प्रभृति च स्वादिमे स्वादिमाहारविषये अशेषं सर्वं सचिच्चे
वर्जयतीति प्रकृतम् । किंभूतः सन्नित्याह शेषपदसमायुक्तो दर्श-
नादिगुणयुक्तः किमन्तं कालं वर्जयतीत्याह यावन्मासान् काल-
विशेषान् सत्तोऽकृतो विधिपूर्वकमागभिकत्यावपुरस्सरं न तु
यद्वच्छेदति गाथार्थः । उकासप्तमीति । पंचा० १० विव० उपा० ।

आथष्टमीमुपासकप्रतिमामाह ।

अष्टमा उवासागपडिमा सव्वधम्मरुइया वि भवति जाव
दियाओ वा रायं वंजचारी सचिच्चाहारे मे परिष्ठाए जव-
ति आरंजे से परिष्ठाए जवति पंस्तरंजा अपरिष्ठाए जव-
ति से णं एयारुयेणं विहारणं विहरमाणे जाव एगाहं वा
दुगाहं वा तिगाहं वा उक्कोसेणं अष्टमास दिहरंजा अष्टमा
उवासागपडिमा ॥

अष्टम्यां स्वयंकरणमाश्रित्यारम्भः परिकृतो भवति प्रेक्षार-
म्भोऽन्यथादिशदानतः कारापणान्न निवृत्त इत्यष्टमी । दशा० ६
अ० । आ० चू० । अष्टमी स्वयमारम्भवर्जनप्रतिमा ।

अथ यथा वर्तमानस्याष्टमी प्रवति तथा दर्शयन्माह ॥

वज्जइ समयारंभं, सावज्ज कारवेइ पेसेहं ।

पुव्वपण ओगअओ चिय, वित्तिणिमिचं सिदिल्लजाओ ॥ २६ ॥

वर्जयति परिहरति स्वयमात्मना स्वयंकरणत इत्यर्थः । आर-
म्भं व्यापारं मावर्त्तं सत्पापं कृत्वादिक्कमित्यर्थः । स्वयमिति वच-

नात् यदापचं तदाह कारयति विधापयति प्रेष्यैरदेशकारिभिः ।
कथमित्याह । पूर्वप्रयोगत एव प्रवृत्तध्यापार एव नापूर्वेव्यापार-
नियोजनत इत्यर्थः किमित्याह । वृत्ति निमित्तं जीविकार्यम् । कि-
न्तुः सन्तित्वाद् शिथिलभावः प्रेष्यप्रयोगतोऽप्यारम्भत्वतीव्रप-
रिणाम इति गाथार्थः । नव्यारम्भे तु प्रेष्यप्रयोजने सति स्वयम-
प्रवर्तमानस्य को गुणो जीवघातस्य तदवस्थत्वादित्याशङ्क्याह ॥

निमिषणेतर्गतेषु, एवं वि दु होइ चैव परिचत्ताए ।

एइहमेत्तो वि इमो, वज्जिज्जंतो हियकरो उ । २१ ॥

निर्घृणता निर्दयता एकांतेन सर्वधैव स्वयमारम्भेण कुर्यतः
परैश्च कारयतो या स्यात्सा एवमभ्युक्तनीत्यापि स्वयं वर्जनमा-
त्रलक्षणया आस्तामुन्नयवर्जनतः । हुशब्दोऽन्वकारे भवति चैव
स्थानेव परिचत्ता परिहृता । नव्याारम्भोऽप्येव एकत्वादान-
नः परतस्तु बहुतमः परेषां च बहुत्वात्तत्तश्च बहुतमारम्भश्च
णेतारम्भपरम्भवर्जनं कं गुणं पुष्पातीत्याशङ्क्याह (एइहमेत्तो-
वित्ति) इयम्मात्रेऽपि स्वयंकरणमात्रवेनातोऽप्यास्तां बहुतमः
(इमोत्ति) अयमारम्भो वर्ज्यमानस्य इयमागो हितकरः कल्या-
णकर एव महाव्याधेः स्तोकाक्षयवदिति गाथार्थः ।

कस्य कथमये जवतीत्याह ॥

जवस्वपाणा वीरिय-संफासण जावतो णिओणेण ।

पुवोइयगुणुजुत्तो, नावज्जति अट्ट जा मासा २८ ॥

जन्मस्य योगस्य सत्वविशेषस्य आह्वा च पूर्ववचनमष्टमप्रति-
मायां स्वयमारम्भो वर्जनीय इत्येवंरूपम् वीर्यं जीवसामर्थ्यं स्व-
यमारम्भपरित्यागविरयं तयोः संस्पृशेनमात्रपक्षेन तद्रूपो यो
भावोऽप्यवसायस्तस्य वा यो जावः सत्ता स तथा तस्मादा-
द्यावीर्यसंस्पृशेनभावान्निवेशेन नियमेन हिनकरा जवतीति पूर्वेण
योगः । अथ किंविधः सन् कियन्ते वा काष्ठमष्टयां स्वयमार-
म्भं वर्जयन्तीत्याह । पुवोदिगुणयुक्तः प्रागुक्तदर्शनादिगुणान्वि-
तस्तावज्जयति परिहरत्यष्टौ यावन्मासानुरूपकृत इति गाथार्थः ।
उक्ताऽष्टमो प्रतिमा पंचा० १० विव० । उपा० ।

अथ नवमीमुपासकप्रतिमामाह ।

अद्वावरा एवमा उवासगपनिमा सवधम्मरुईया वि ज-
वति जाव दिथा वा राओ वा बंजचारो सचित्तहारो से प-
रिष्ठाए जवति पेसमारंजे परिष्ठाए भवति स एण एयारुवेण
विहारेण विहरमाणेण जाव एगाहं वा हुगाहं वा तिगाहं
वा उक्कोसेण नव मासे विहरैज्जा नवमा उवासगप निमा ॥

नवम्यां तु कारणरम्भः प्रेष्यादिज्यः स परिहृतो जवति उद्दि-
ष्टकं तु न परिहर्तुं भवति उद्दिष्टं नाम तद्वद्देशेन कथं तदु-
द्दिष्टमित्युच्यते इति नवमा । दशा० ६ अ० । आ० चू० । (नव-
मेति) नवमीं वृत्तकं प्रेष्यारम्भवर्जनप्रतिमा सा चेयं "वेसेहि वि
आरंभं, सावज्जं कवेरइ णो गरुये । पुवो इयगुणुजुत्तो, नवमा
सा जाव विदिणाओ " उपा० १ अ० ।

यत्करणाश्रयमो भवति तदाह ॥

पेसेदि वि आरंभं, सावज्जं कायेऽ णो गरुये ।

अत्थी संतुटो वा, सो पुण हांति विओओ ॥ २९ ॥

प्रेष्यैतपि कर्मकरैरप्यास्तां स्वयमारम्भं व्यापारं सावधं स-
पापं कारयति विधापयति तो नैव गुरुकं महत्कृष्यादिकामिपर्यः ।
अनेनान्नदपवादिश्यापाराणामनिवृत्तमतिनिषेधमाह । इह

नवमप्रतिमयामित्येव दृश्यः एतच्छर्जनेन च कीदृशः समर्थो
भवतीत्याह अर्थी अर्थवानाश्वर इत्यर्थः । सन्तुष्टो वाऽजीव्यो-
ऽप्यतिसंनोयवान् । वाशब्दो विकटपार्थः एव प्रेष्यारम्भवर्जकः ।
पुनः शब्दो विशेषणार्थस्तेन यः कश्चिदपि जवति स्याद्विद्वेयो
ज्ञातव्य इति गाथार्थः ॥

णिविस्वत्तमरो पायं, पुत्तादिमु अट्टव मे सपरिवारे ।

धोवममचो य तहा, सवत्तपविपरिणओ नवरं ॥ ३० ॥

निहसभरो न्यस्तकुटुम्बादिकार्यतारः प्रायो बाहुल्येन पुत्रा-
दिषु योग्यसुतभ्रातृपुत्रातु पु अथवेति विकल्पार्थः शेषपरिवारे
पुत्रादिभ्यतिरिक्तपरिजने कर्मकरादौ तथेति वाक्यान्तरत्वयो-
तकोऽव द्रष्टव्यः स्तोकात्मत्वात्ऽप्यभिप्यद्व्यशब्दः समुच्चये
तथेति योजितमेव सर्वत्रापि सर्वस्मिन्नपि धनधान्यादिपरिग्रहे
न तु कचिदेव अथ वैजंभूत उत्तानवकिरपि स्यादत आह परि-
णतगुरुर्नरं केवलमिति गाथार्थः ।

लोगववडारविरओ, बहुसो संवेगनावियमई य ।

पुवोदिगुणुजुत्तो, एवमाता जाव विदिणा उ ॥ ३१ ॥

लोकज्यवहारविरतो लोकयाननिवृत्तस्तथा बहुशो अनेकशः
संवेगभायितमतिश्च मोहानिद्रापावसि ननुक्स्तिथा पुर्वोदितगु-
णयुक्तो दर्शनादिगुणान्वितो नव मासान् यावदुत्कृतेन विधि-
ना स्वागमविधानेनैवेति गाथार्थः पंचा० १० विव० । उपा० ।

अथ दशमीमुपासकप्रतिमामाह ।

अद्वावरा दसमा पडिमा सवधम्मरुईया वि जवति से ण
खुरमुण्डे वा सिहाधारए वा तस्स एण आचट्टस्स वा ज-
ट्टस्स कप्पति दु वि जासातो जासित्ताए जथा जाणं वा जाणं
अजाणं वा अजाणं से ण एतारुवेण विहरेण विहर-
माणे जहणेण एगाहं वा हुगाहं वा तिगाहं उक्कोसेण द
मास विहरैज्जा दसमा उवासगपनिमा ॥

दशम्यां तु उद्दिष्टकं तेन परिहृतं भवति स च कुरगुणो वा
शिखाधारको वा भवति यथा परिवाजकाः शिखामात्रं धरन्ति
तथाऽयमपीति तदा तं प्रति पुत्रादयः तन्मुक्तं किंचिदस्तु जानानाः
पृच्छन्ति किं कृतं तद्वस्तु तदा तेन कथमुत्तरयितव्यास्तद्वत्तदाह ।
(आनट्टस्स) आ ईयत् "मच्छस्ति" देशीवचनात् भाषितस्य
प्रत्ययस्य देश्येन पृष्टस्य पुनः पुनर्वो भाषितस्य कल्पते यु-
ज्यते द्वे भावे भावितुं वक्तुमिति । तद्यथा यदि जानाति तदा वद-
ति अहं जानामि यन्तस्तपामकथने अत्रातिवशादात्मकृतद्वयोर्गपि
दोषाः शङ्काद्वयो वा दोषा यथा ते ज्ञास्यन्ति अनेनैव तद्व्या-
दि भजितं येन सुखं वस्त्रितं तेन जानामीति वदति । अपरा तु
यदि न जानाति तदा वदति नाहं जानामि एते द्वे जायितुं क-
ल्पेते इति दशमी प्रतिमा । दशा० ६ अ० ।

दशमी उद्दिष्टकवर्जनप्रतिमा सा जैवम ।

उद्दिष्टकं भत्तं पि, वज्जती किमु य मे समारंजं ।

सो होइ उरुमुणो, सिहाडि वा धारती कोइ ॥ ३२ ॥

उद्दिष्टमुद्देश्येन कृतं विहितमुद्दिष्टतं तदर्थं संस्कृतपि स्वधे
तज्जन्मपि भोजनमपि वर्जयति परिहरति किमुकं भवति किं पुनः
सुनर्गामिपर्यः शपं दुष्परिहारयन्तकारण्यतिरिक्तमारम्भसा-
धयोऽं दशमप्रतिमायां वर्तमानः धावकः इति शेषः (सो होइत्ति)
स पुनर्दशमप्रतिमावर्ती भवति स्यात् खुरमुण्डः खुरमुण्डत-

शिरोः (सिङ्घित्ति) शिखा तां वाशब्दो विकल्पाथः धारयति वितर्ति कश्चिच्छोऽपीति गार्थाथः ।

अं शिण्डियमत्यजायं, पुडो शिण्डि एवर सा तत्य ।

जं जाणइ तो साहे, अह ए वि तो वेइ ए वि जाणे ३१ ।
वृत्तिपठितं यन्निहितं नृम्यादावर्थजतं छव्यप्रकारः तद्दर्शाति शेषः । पृष्ठः प्रथितो निजकैः स्वकायैः पुत्रादिभिर्नवरं केवलं स श्रावक इति शेषस्तत्र दशमप्रतिमायां प्रश्ने वा यदि जानाति स्मरति (तो त्ति) तदा साधयति कथयत्यकथने वृत्तिच्छेदप्राप्तेः । अथ यदि न नैव जानातीति वतैते (तो त्ति) तदा शून्यं वाकं किं तदित्याह नापि नैव जग्ने स्मरामोति नान्यत् किमपि तस्य गृह-
कृत्यं कर्तुं कल्पत इति ज्ञाव इति गार्थाथः ।

जतिपञ्चुवासणपरो, मुहुमपरयेमु शिचोतेविचो ।

पुव्वोदियगुणुत्तो, दस मासा कालमासेण ॥ ३४ ॥

यतिपर्युपासनापरः साधुस्त्वेवापरायणः सूक्ष्मपदार्थेषु निपुण-
मनिसमधिगम्य ज्ञावेमु जीवादिषु तेष्वेव लिप्ता वृत्तुमुचिच्छा-
यस्य स तादृशः स नित्यं नितान्तं तद्विज्ञप्सो नित्यतद्विज्ञप्सः ।
तथा पूर्वोदितगुणयुक्तो दर्शनादिप्रतिमानवकाशितः कियत्तं काशं
यावदित्याह । दश मासान् यावत् कालमानेन कालप्रमाणपेक्ष-
वैल्यर्थः । कालमासेनेति क्वचित् दृश्यते तत्र प्राकृतजाग्रापेक्षया
मासशब्दस्य काष्ठध्यायसुवर्णादिषु वृत्तिदर्शनाच्छेष्यवच्छेदा-
र्थमुच्यते कालमासेनेति गार्थाथः । उक्ता दशमी । पंचा० १०
विव० । उपा० । आ० सू० ।

अथैकादशी प्रतिमासाह ।

आहारपरा एकारसमा उवासगपनिमा सर्वप्रथमं जाव
उद्दिष्टजने से परिभाते भवति से एं खुर्मुंरु ए वा लुच-
निर ए वा गहितायारभंगुणनेवत्या जे इमे मगणाणं निगं-
था एं धर्मे तं सम्मं काएणं फासिमाणे पालिमाणे पुरतो
मुगमायाए पढमाणे दहूण तसे पाणे उहूहु पायं रीएजो
वि तिरिच्छं वा पातं कुरु रीएज्जा सति परक्रमे संजतामेव
परक्रमे जाणो उजुयंगच्छेज्जा केवलं से एयाए पेम्मवं-
धये अवांचिज्जे भवति एवं से कप्पति नायवीधिं ति तए
तथ से पुव्वगमणेणं पच्छाउत्ते चाउल्लोदणे पच्छाउत्ते
भिलिंगमूवे कप्पति से चाउल्लोदणे पणिगाहिण् पां से
कप्पति जिलिंगमूवे पणिगाहिण् तत्य एं से पुव्वगम-
णेणं पुव्वोत्ते भिलिंगमूवे पच्छाउत्ते चाउल्लोदणे क-
प्पति से जिलिंगमूवे पणिगाहिण् नो से कप्पति चाउ-
ल्लोदणे कुरु तत्य से पुव्वगमणे दो वि पुव्वोत्ताइं कप्प-
ति से दो वि पणिगाहिण् तत्य से पच्छागमणेणं दो वि
पच्छाउत्ताइं एो से कप्पति दो वि पणिगाहिण् जे से
तत्य पुव्वगमणेणं पुव्वोत्ते से से कप्पति पणिगाहिण्
जे से तत्य पुव्वगमणेणं पच्छाउत्ते से से एो कप्पति पणि-
गाहिण् तत्स एं गंधातिकुष्ठं पिस्वातपःरुपाए अणु-
पविट्ठस्म कप्पति एवं वदित्तए समणोवासगमनपनिमाप-
निवन्नसत भिक्खं दलयह तं वैतारुवेणं विहारेणं विहर-

माणं केइ पामेत्ता वदेज्जा केइ आउसो तुमं वचवेमिया
समणोवासए पक्विज्जित्तए अहमंसीति वचवं मिया से
एं एतारुवेणं विहारेणं विहरमाणे जहन्नेणं एगाहं वा
उयाहं वा तियाहं वा उक्कोसेणं एकारस मासे विहारेज्जा
एकारस उवासगपडिमा ॥

अहाचरेत्यादि व्यक्तं लुञ्जितशिरस्को लुञ्जितशिरोजो वा
शिरसि जाताः शिरोजाः (गहिद्याहस्ति) गृहीतानि आचार-
पालनार्थं भाण्डकानि उपकरणानि पात्रजोहरणमुल्लवस्त्रि-
कादीनि नेपथ्यं साधुवेवस्तथाप्रकारवस्त्रादिप्रावरणं ततो
द्वन्द्वः तथा (जरिसेस्ति) यादृशः श्रमणानां निमंत्रणानां बा-
ह्याभ्यन्तरग्रन्थरहितानां धर्मः क्षान्त्यादिकः प्रज्ञप्तः तादृशमिति
अध्याहार्यं तं धर्मं सम्यग् यथा भवति कायेन नतु मनोरथ-
मात्रेण स्पर्शेयन् पालयन् यथाचारं (पुरउत्ति) पुरतोऽप्रतो यु-
ग्मात्रया शरीरप्रमाणया शकटौ द्विसंस्थितया दृष्टंति वा-
क्यशेषः प्रेक्षमाणः प्रकर्षेण पश्यन् भूभागं तत्र (दट्ठुण्ति)
दट्ठा वस्यन्तीति व्रसा द्वीन्द्रियादयस्तान् । प्राणान् धरन्तीति
प्राणा जीवाः पतङ्गादयः तान् (उरुंति) पादमुत्कृष्याप्रतलेन
पादपादप्रदेशं वातिकस्य गच्छेत् एवं संहत्य शरीराभिमुख-
मालिष्य पादं विवक्षितपादपादप्रदेशादारत एव विन्यस्य
उत्तिसवान् भागपार्श्विकया गच्छेत् तथा तिरश्चीनं वा पादं
कृत्वा गच्छेत् । अयं चान्यमात्राभावे विधिः सति त्वयस्मिन्
गमनमार्गे तैवेव पराक्रमेण गच्छेत् ऋजुनेत्येवं सर्वे साधु-
नुगमेन सर्वे तेन त्यक्तं केवलं (खायाए ति) क्षातीयं स्व-
जातिविषयं मातृपितृमातृपितृभृत्यविषयं प्रेमबन्धनमवच्छिन्न-
मवाटिनं भवति एवमित्यादि एवमनन्तरवक्ष्यमाणप्रकारेण(से)
तस्य प्रतिमधरस्य कल्पते युज्यते आहारग्रहकाले (नायवी-
धिंति) ज्ञातयः स्वगोत्रजास्तेषां वीधी गृहपङ्क्तिस्तत्र प्राप्तः
“ एत्थण ” मित्यन्तरे तस्य (पुव्वगमणेणंति) प्राकृतत्वा-
त्पदव्यत्ययः आगमनात्पूर्वकालमथवा पूर्वं प्रतिमाधर आगतः
पश्चादायका राखुं प्रवृत्ताः इति पूर्वागमनेन हेतुना पूर्वोयुक्त-
स्तनुल्लोदनेः कल्पते उपलक्षणं चैतत् सव्योदानाम् ।
(पच्छाउत्ते भिलंगसुवे ति) पश्चादायुक्तो भिलङ्गसुपो न
कल्पते तत्र पूर्वोयुक्तः प्रतिमाधरागमने पूर्वमेव स्वार्थं गृह्यैः
पक्षुमारब्धः प्रतिमाधरे वा गते यः पक्षुमारब्धः स पश्चादा-
युक्तः स च न कल्पते उष्मादिदोषसंभवात् पूर्वोयुक्तस्तु क-
ल्पते तदभावात् । भिलङ्गसुपो मधुरादिदालिः श्रेयं कथ्यम् ।
“ तस्स पमिति ” वाक्यालंकारे गृहपतिकुले पिपडपातप्र-
तिज्ञया अनुप्रविष्टस्य न कल्पते युज्यते एवं वक्तुं किं तदित्याह
‘समणेवावासगस्सेत्यादि’ श्रमणोपासकस्य प्रतिमाप्रतिपन्नस्य
भित्तां ददध्वं न पुनर्थथा साधवो गत्वा धर्मेलाभमिति वदन्ति
तथा स वदति एनां च प्रतिमां प्रतिपन्नस्य भित्तां ददध्वमि-
त्यपि न वदति अतो वस्तुतः प्रतिमां विना न भित्ताभरणमु-
चितं सूत्ररीयेति (तं चेत्यादि) तं च श्रमणेपासकं प्रतिपन्नमेत-
दपेण विहारेण विचरन्तं दट्ठा कश्चिद्विदिश्य वदेत् केयं त्व-
दृष्टिः किमाचारप्रतिपन्न आयुष्मन्निष्ठा मन्त्रणवच्चनं त्वमिति
भवान् वक्तव्यः स्यात् तदा स वदति ‘समणोवासए इत्यादि’
व्यक्तम् । निर्वचनवाक्यमत्रापि पञ्चमप्रतिमाधिकारोक्तानि
पदानि “समं काएण फासस्ति” इत्यादीनि छद्मजगति जेणं

पाठसिद्धम् । इत्येकादशोपासकप्रतिमा षष्ठमध्ययनं च समाप्तम् । दशां ६ अ० । आ० चू० ।

एकादशी श्रमणभूतप्रतिमा तत्स्वरूपं चैतत् ।

खुरमुंनो लोएण व, रयहरणं उगहं व घेत्तण ।

समएण्ठयो विहरइ, धम्मं काएण फासातो ॥ ३५ ॥

कुरेण कुरेण मुणो मुणित्तः कुरमुणो होचन वा इस्तलुञ्जेन वा मुणः सन् रंजोहरणं पादप्राञ्जलमवग्रहं च पतद्दहं पोषञ्जणं चैतत्साधुपकरणस्य सर्वस्य गृहीत्वाऽऽदाय श्रमणभूतः साधुकल्पः सकलसाधुसमाचारासेवनेन विहरति गृहाभिमर्गत्य ग्रामादिषु विचरन्ति साधुवत् धर्मं चारित्रधर्मं समितिगुण्यादिकं कायेन देहेन न मनोमात्रेण स्पृशन् पात्रयन्नेकादश्यां प्रतिमायामिति शेष इति गार्थार्थः ।

ममकारेऽवोच्छिषे, वच्चाति सप्पायपट्ठि दहं जे ।

तत्थ वि जहेव साहू, गेएहति फासुतु आहारं ॥ ३६ ॥

ममत्यस्य करणं ममकारस्तत्रावच्छिन्नं अन्नपत्रे सत्यनेन स्वजनदर्शनाथित्वकरणमुक्तं सज्ञातास्वज्ञातयस्तेषां पृथ्वी संनिवेशस्तां सज्ञातपट्वीं षण्डं दर्शनाय सज्ञातार्गाति गम्यते जे इति पादपूरणे निपातः । तत्रापि सज्ञातपट्वीं प्रजनेनस्यास्ताम्यत्र यथैव यद्देव साधुः संयतस्त्वथैवेति शेषः गृहारायादौ प्रासुकं तु प्रगतासुकमेवाचेतनमेवोपश्रवणत्याद्यास्येवर्णाय चाहारमशनदिकमिति सज्ञातपट्विग्रहेण चेदं दर्शयति प्रमाव्यवच्छेदाच्चत्र गमनेऽपि तस्य न दोषस्तथा ज्ञातयः स्नेहादितैवर्णाय भक्तादि कुर्वन्त्याग्रहकरणेन च तद्ग्राहयितुमिच्छन्त्यवर्तनीयाश्च ते प्राप्ये प्रवन्तीति तद्ग्रहणं संभाव्यते तथापि तदसौ न गृह्णातीति गार्थार्थः । सज्ञातपट्वीं गमन एव तस्य कल्पशाकल्पविधिमाह ॥

पुव्वाउत्तं कप्पति, पच्छाउत्तं तु ण खलु एयस्स ।

ओदणं निदं गमुपा-दिसव्वमाहारजायं तु ॥ ३७ ॥

पूर्वं तदागमनकाशात् प्राक् आयुक्तं रन्धनस्थात्यादौ प्रक्षिप्तं पूर्वायुक्तं स्वाधर्मेव राक्ष्माश्चमित्यर्थः । कल्पते ग्रहणयोग्यं भवति पश्चादायुक्तं तु तदागमनकालादन्तरमायुक्तं पुनर्न खलु नैव एतस्यादृशप्रतिमास्थथावकस्य कल्पत इति वर्तते । गृह-रान्तमार्गप्रवृत्तथावकार्थमधिकतरौदनदिकरणसंकल्पसंभवात् किं तदित्याह । ओदनश्च कूरं भिक्षुसूपश्च मसूराश्चद्विद्वज्जान्यापाकविशेष आदिदस्य तत्तथा तत्सर्वमपि निरवशेषमप्याहारजातमज्यवहार्थसामान्यं तुशब्दोपिशाब्दार्थस्तस्य च प्रयोगो दर्शित एवेति गार्थार्थः ॥

अथैतस्याः कालमानमाह ॥

एवं उक्कोसेण, एकारम.माग जाव विहरेइ ।

एगाहा पियरेणं, एवं सव्वेत्थ पाएणं ॥ ३८ ॥

एवमुक्तेन प्रकारेण धुरमुणमादिना एकादशा मासान् यावच्छिहरति मासकल्पदिना विहारेण एकादशि एकाहोरात्रप्रवृत्ति आदिशब्दान् दृष्टव्यहृदि यावच्छिहरतीति प्रकृतम् । इतरेण जघन्येत्यर्थः । इह च पूर्वं प्रतिमासु जघन्यं कालमाने नोक्तमनस्तदतिदेशात् आह । एवमनेनैव प्रकारेण जघन्यमानमेकाहादित्यर्थः । पतञ्जल मरणं वा प्रवृत्तिरित्ये वा प्राप्ति सेमयति नान्यथा सर्वत्र स प्रतिमासु प्रायेण बाह्व्येन साष्टग्रहणादित्युक्तं नोदितसिद्धयो दर्शित इति गार्थार्थः । इह चोत्तरासु पदस्यावश्यकत्वर्या प्रकारान्तरमपि दृश्यते । तथाहि, रंजोहरणं पत्रा

अग्नी, सच्चिताहारपरिष्ठा इति पट्वी, दिव्या वंनचारी रात्रौ परिमाणकमेति सप्तमी, दिव्या वि रात्रौ वि वंमयारी अस्मिणाणपवोसष्टकेसमंशुगोमनदेति अष्टमी, सारंजपरिष्ठाए चि नवमी, पेस्सारंजपरिष्ठाए चि दशमी, उदिहभक्तविषज्जए समणभूहन्ति एकादशीति । तदेवं प्रतिमासुष्टानमुपासकस्य । पंचां १० विव० । 'एकारंरत्तिं उवासगपडिमाहि' उपासकाः श्रावकास्तेषां प्रतिमाः प्रतिज्ञादर्शनादिगुणयुक्ताः काव्या इत्यर्थः । आच० ४ अ० । ग० । एकादशोपासकानां श्रावकाणां प्रतिमाः प्रतिपत्तिविशेषाः दर्शनव्रतसामायिकादिविषयाः प्रतिपाद्यन्ते यत्र तत्तथैवोच्यते इति । आचारदर्शानां पट्टेऽध्ययने, स्था० १० ग० । प्रथमायां श्राद्धप्रतिमायां दर्शनिच्छादिभिमुकाणामश्नादि दातुं कल्पते न वा ॥ १॥ तथा कुलगुरुसंबन्धेन समागतानां दर्शनादीनामपि ॥ २ ॥ अन्यच्च नवमप्रतिमादिषु देशावकाशिकं कर्तुं युज्यते न वा ॥ ३॥ तथा कचिच्छिखितविधौ दशमप्रतिमायां कर्तव्यासादिभिर्जिज्ञानां पूजा कर्तव्येति शिखितमस्ति तद्विषये कियतीः प्रतिमा यावच्चन्दनमौचित्यमस्ति । पुजा कियती तु च कर्तव्यासादिभिः कस्यांच नेति । ॥ (उत्तरम्) प्रथमश्राद्धप्रतिमायां दर्शनिच्छादिच्योऽनुकम्पादिना अश्नादि दातुं कल्पते न तु गुरुद्वेषेति तत्त्वम् ॥ १ ॥ एवं कुलमुकतादिसंबन्धेनागतानां जिज्ञिनां दातुं कल्पते ॥ २ ॥ नवमप्रतिमादिषु देशावकाशिकस्याकरणमेव प्रतिज्ञाति ॥ ३ ॥ तथा प्रतिमाधरश्रावकाणां सप्तमप्रतिमा यावच्चन्दनमुष्पादि-निरहं च नमौचित्यमस्ति । अक्षितविस्तराण्जिकानिप्रायेण नत्वष्टमादिषु । कर्पूरादिपूजा तु अष्टम्यादिव्यपि नानुचितेति ज्ञायते तेषां निरवयव्यादिति । अक्षराणि तु ग्रन्थस्थाने नोपलभ्यन्ते इति । एकादश्यां च साधुवदेवेति बोध्यम् । ४ ॥ ही० ।

उवासण-उपासन-न० उपास्यन्ते ज्ञयः ज्ञियन्ते शरायव उप-अस-विशेषे, आधारे-लुट् । शरद्वेपशिङ्गाथे शराभ्यासं, अमरः । उप-आस-भावे-लुट् चिन्तने, मन्त्रे, वाच० । सेवने. ५० २ अ-धि० तं च परिव्यायगो बह्विह उवासेणेहि शब्दं नि० चू० । १ उ० । "सुस्तस्ममाणो उवासेज्जा, सुण्णं सुचवस्सियं" सूत्र० १ भु. एअ. । उवासाण-उपासना-खी० इमश्च कर्त्तनादिरूपे नापितकमणि, तच्च ऋषभदेवकात्रे एव जाते पूर्वमनवस्थितनखलोमानस्तथा कालमहात्म्यतः प्राणिनोऽनवस्थिति किञ्च जगवत्कात्र एव नखरोमाद्यतिरेकेण प्रवर्त्तितं ब्रह्मानि न पूर्वमिति । गुरुराजादीनां पर्युपासनायाम्, आ० म० प्र० । तदुक्तं निर्मुक्तिपुता "उवा-सणाणाम सुकम्ममादिया गुरुरायादं वा उवासाणां पञ्चवास-णा" । आ० म० प्र० । आ. चू. (उसहशब्दे स्पष्टीतवियत्येतत्)

उवासमाण-उपासीन-त्रि० उपासनं विदधाने, स्था० ६ ग०

उवासोय-उपोपितवत्-त्रि० कृतेपवासं, "नवकिरचाउमसासे, उकिर दो मासिए उवासीय" आ० म० द्वि० ।

उवाह-आगाह-धा-भ्या-आम० प० । अवगाहने, अवाह गार्हवाहः ऽ । ४ । ४ । अवतरस्स्य गार्हवाह इत्यादेशो वा । उवाहइ उगाहइ अवगाहते । प्रा० ।

उवाहण-उपाण-खी० उप-नह-किप्-उपसर्गार्थः । चर्मपादु-कायाम्, "उत्तायाहणसंज्ञते, आउरत्तवत्परिहरि" भ० २ श० १ उ० "अगुवाहणाय समणा मज्जे चउवाहणा हुं तु" श्राव० १ अ० । अनुपातकाश्च श्रमणाः मम चोपासादौ जवत् इति. ५० न० प्र० ।

उवादि-उपावि-पुं० उपाधीयते इति उपाधिर्द्व्यतो हिरण्या-

हौ जावतोऽष्टप्रकारे कर्मणि, उपाधीयते व्यपदिश्यते येनेत्युपाधिः । आचा० १ श्रु० ३ अ० । कर्मजनिते विशेषणे, ।

किमस्य उवाही पासगसस णत्थि विज्जद णत्थि चि वेमि कि प्रश्ने अस्ति विद्यते कोऽसावुपाधिः कर्मजनिते विशेषणं तद्यथा नारकस्तिर्यग्योनिः सुखी दुःखी सुभगो दुर्भगः पर्याप्तयोग्यतक इत्यादि आहोर्भिव्यक्त विद्यते । परमतमाशङ्क्य त ऊचुः पश्य कस्य सम्यग्वादिदिकमर्थं पूर्वोपात्तं पश्यतीति पश्यः स एष पश्यकस्तस्य कर्मजनितोपाधिर्न इत्येतदनुसारेणाहमपि ब्रवीमि न स्वमनीषिकचेति आचा० १ श्रु० ४ अ० ४ उ० । उपाध्यानमुपाधिः । सन्निधौ, अ० १ श० १ उ० । अन्यथा स्थितस्य वस्तुनोऽन्यथाप्रकाशनरूपे कपटे, उपाधीयते स्वधर्म्मोऽनेन रूपेण-वाचि । स्वसामीप्यादिनाऽन्यस्मिन् स्वधर्मोपसाधने विशेषणभेदे, उपपन्नरूप विशेषणे च । कुटुम्बव्यापूते, उपधीयते नाम समीपे कर्मणि ने । उपनामनि, यथा ऋष्ट चार्यमिश्रादयः । उपाधीयते मनोऽत्र आधारे किः । धर्मचिन्तायाम्, व्यतिचारोन्मायेक न्यायमतसिद्ध पदार्थभेदे च । उपाधिः सात्त्विकानिमित्तव्यापकस्येति साधनत्वाज्जितमात्यापकः । वाच० ॥

उवाहिमुद्-उपापिमुद्- आर्यदेशसमुत्पन्नादिविशेषणमुद्, “ ता धर्माणं गीत्रो, उवाहिसुद्धान देह पञ्चजा ” पं० यं० ॥ उर्विदत्ता-अनन्य- अयं विच्छिद्येत्यर्थः, “ जावतियं ऋतो

परिग्मादगसत् उर्विदत्ता द्रवपजा ” व्य० १ उ० ॥

उर्विद-उपेन्द्र-पुं० उपगत इन्द्रम् कृष्णे, अर्थाः समा० सुखि-

नो विषयासुता नेन्द्रोपेन्द्रादयो रहः । उपेन्द्रः कृष्णः । अष्ट० ।

“ राजाऽधिराजस्तत्रासीमुपेन्द्रोऽपीन्द्रवद्ब्रुवि । सदा नवं सुमनसां, चित्रमोदमदस्तयत् ” आच० १ अ० । तत्रेति द्वारवत्याम् ।

उर्विदपजा-उपेन्द्रपजा- स्त्री० “ उपेन्द्रपजा जतजास्ततो गौ ”

इति वृ० २० उक्ते एकादशाक्षरपादके उन्वोनेदे, । अस्याश्च इन्द्रपञ्चया संमेलने उपजातिर्भवति । वाच० ॥

उर्विकवेव-उर्विद्वेप-पुं० वाहोपाटने, मुहुरनमिति लोकोक्तिप्रसिद्धेऽर्थे, तं० ॥

उर्वियग-उर्विय- त्रि० उर्वेगवति, स्था० ४ ग० ।

उ(अ)र्वील-अपर्वीर-न० श्रेखरे, वि० ६ अ० । अपर्वीरुने पर-

यामित्यवधीरः । अष्टादशे गौणादृक्षादनि, अष्टा० १ श्रु० ३ अ० ॥

उर्वीलण-अपर्वीरन- न० निर्वीरुने, विपा० ८ अ० ।

उर्वील-उपर्वीर-स्त्री० वेदनायाम्, “अपंते उर्वीरं दलैति”

अपर्वीरं दोखरं मस्तके तस्यारोपणं त उपर्वीरं वा वेदनां दत्र-

यन्ति विपा० ६ अ० ।

उर्वीक्षमाण- (उप) अपर्वीरयत्- त्रि० वेदनामुपादयति,

“ उर्वीक्षमाणे विधम्ममाणे तजमाणे ” विपा० ३ अ० ।

उर्वुदत्ता-अनुर्वुदयितु- त्रि० परेण स्वस्य क्रियमाणस्य पुत्रोदर-नुमोदयितरि, तत्रापि हर्षकारिणि, “पूयासकारमप उर्वुदत्ता ज-

यद् ” स्था० ७ ग० ।

उर्वेच-उपेत्य-अव्य० उप-इत्-ल्यप् । प्राप्येत्यर्थः, “ उर्वेचमुक्ते-

ण उर्वेति मोक्षत्रं ” सूत्र० १ श्रु० १४ अ० ॥

उर्वेय-उपेत- त्रि० उप-इत्-ल्यप् । उपगतं, समीपगतं, सेवादिध-

र्म्मणं प्राप्ते, वाच० । युक्ते, न० । संधा० । पंचू० । अयं० । “ प-

ञ्चुल्लक्षणेव ” उक्त० ८ अ० । नि० । समन्वितं च । न० ।

उपेय- त्रि० उप-इत्-ल्यप् । उपायसाधये प्राप्तये उपगमये, अन्वि-
ष्यगम्ये च । वाच० । उपेयाभावे उपायासिद्धिः विशेषः । स्था० ।
उवेह-प्र-सू- भा० प्रसरणे, “प्रवरैः पयहोवेहो ” ८ । ४ । ७७ ।
इति प्रसरतेरुवेहोद्वादेः उवेहोद्वा प्रा० ॥

उवेहमाण-उपेक्षमाण- त्रि० अवगच्छति, “ अष्टहाशोगमुवेह-

माणे इति कम्मं परिष्साय सत्त्वसो से ण हिंसति ” आचा० ।

१ श्रु० ४ अ० । अकुर्वति, आचा० १ श्रु० ३ अ० । अपर्यालोच-

यति, “ उवेहाण उवेहमाणे अणुगृहमाणं वृथा उवेहाहि सनि-

याए जवति ” आगमपरिकर्मितमतिव्याघाथावस्थितपदार्थस्म-

न्नावदर्शितया सत्यगमस्यगिति ह्युपेक्षमाणः पर्यालोचयन्नपर-

मुपेक्षमाणं गृह्रिकावृथप्रवाहप्रवृत्तं वा गतादुगतिकन्यायानु-

सारिणं शङ्कया वा प्रधावन्तं वृथाद्यथेत्येवमप्यपर्यालोचय सम्य-

भावेन मात्स्यस्यमवज्ञस्य किमेतदहेतुर्लं जीवादितस्य

घटामियस्याहोर्भिव्यक्त्येव किंणी निर्मील्य चिन्तयति जावः । यदि

चोत्प्रेक्षमाणः संयममुद्रायत्येनेक्षमाणः संयमे उच्यतेऽतस्तु प्रेक्ष-

माणं वृथाया सम्यग्ज्ञापारः संयममुपेक्षस्व संयमे चद्योगं

कुरु । आचा० १ श्रु० ५ अ० ५ उ० । “ उवेहमाणे कुसवेहि

संवसे ” उपेक्षमाणः परीपहोपमगौरु सहमान इष्टानिष्टविषये

चोपेक्षमाणो मात्स्यस्यमवज्ञमानः कुशज्ञैर्गतातार्थैः सह संव-

सेत् आचा० २ श्रु० । उदासीनं, उवेहमाणो नाहम्कर्षे ” उपे-

क्षमाण इति उपेक्षा द्विविधा व्यापारोपेक्षा अत्यापारोपेक्षा च ।

तत्र व्यापारोपेक्षया तमुपेक्षमाणस्तद्विषयायां वेदवन्धनादि-

कार्या समग्रसिद्धिक्रियायां व्यग्रियमाण इत्यर्थः । अत्यापारो-

पेक्षया च मृतकस्वजनादिभित्तं सक्रियमाणमुपेक्षमाणस्त-

न्नोदासीना इत्यर्थः स्था० ६ ग० ।

उवेहा-उपेक्षा-स्त्री० उप-ईत्-अ-अवधीरणे, मात्स्यस्ये, पो०

४ विव० । छा० । आरोपणे, अष्ट० । विशेषणे, पो० १३ विव० ।

परदोषोपेक्षणमुपेक्षा परेषां दोषा अविनयादयोः प्रतिकर्तुमश-

क्यास्तेषामुपेक्षाऽवधीरणमुपेक्षा । सम्भवप्रतीकारेषु दोषेषु,

नोपेक्षा विधेया पो० ४ विव० । “ उवेहेणं वहिया य लोयं ”

(उवेहेति) योऽयमनन्तरं प्रतिपादितः पापण्डिलोकः पदे ध-

र्माद्विहित्यवस्थितमुपेक्षस्व तदनुष्ठानं मानुमेस्थाः । चशब्दोऽनु-

क्तसमुच्चयायैस्तदुपदेशमभिगमनपुंषुपासनदानसंस्तरनादिकं

च मा कृथा इति आचा० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । (यः पाप-

ण्डिलोकोपेक्षकः स कं गुणमवागुयादिति सम्मत्तश्चेद्वदयते

सति कलहे उपेक्षा कर्त्तव्यायहिरण शब्दे उक्तम्)

उवेहाअसंजम-उपेक्षासंयम-पुं० असंयमयोगेण व्यापारणरूपे

संयमयोगेणव्यापारणलक्षणे वाऽसंयमभेदे, स० ।

उवेहाए-उपेक्ष्य-अव्य० उप-ईत्-ल्यप्-पर्यालोच्येत्यर्थः, आचा०

१ श्रु० ३ अ० । ज्ञातेत्यर्थः, “ लोनावित्तं ए उवेहाए ” उपेक्ष्य

ज्ञात्वा क्षपरिज्ञया ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरिज्ञया परिहरेत्

आचा० १ श्रु० ४ अ० ।

उवेहासंमज-उपेक्षासंयम-पुं० संयमभेदे, इदानीमुपेक्षासंयम

उच्यते सा चोपेक्षा द्विविधा कथं यतिव्यापारोपेक्षा गृहस्थ-

व्यापारोपेक्षा च । तत्र यथासंख्यं चोदनाचोदनाविषया । सं-

यतस्य चोदनाविषया व्यापारोपेक्षा । एतदुक्तं भवति साधुं

विपीदन्तं दृष्ट्वा संयमव्यापारेण चोदयतः संयमव्यापारोपेक्षा

ईत् दर्शने उप समीपेन ईत्ता उपेक्षा । गृहस्थस्य च व्यापारो-

पेक्षा गृहस्थ मन्त्रिकरणध्यापारेषु प्रवृत्ते दृष्ट्वा अधिकरणध्यापारेषु प्रवृत्तं चोदयतः गृहस्थध्यापारेपेक्षा उच्यते । उपेक्षाशब्दश्चात्र अवधारणार्थो वर्तते । ओ० । वृ० ।

उत्पत्क-उत्पत्क-पुं० लो०दिमध्ये प्रस्थित कियत्कालं धृत्या ततो निष्काशिते, "उत्पत्कालादधिकरणध्यापारेषु" इय० १ उ० । उत्पत्काल-उत्पत्काल-वि० उद्भूतं न कुर्वति, "उद्भूतं तत् उत्पत्कालं वा साहज्यं" नि० चू० १६ उ० ।

उत्पत्काल-उद्भूतं-तत् उद्-वृत्त-भावे-ल्युद् । चालने, "उत्पत्काले समयेऽहं रमय वा वि० वृ० २ उ० । सुरभिर्चूर्णादिना (ग० ३ अधि०) कल्कत्रोभादिना (वृ० १ उ०) पिष्टिकादिना वा महोत्तारणे, न० । (साधुनामुद्भूतनिर्घोषाणामारोह्ये उक्तः) उद्भूतं प्रमादचरितं तथा । उद्भूतं संस्कृत्यार्णदिनिः उद्भूतं न काश्च न भस्मनि निक्षिप्तस्तत्तनाः कोटिकाकुलाः श्वदिर्जितं द्रव्यं पादेषां मृत्तान् ४० २ अधि० । उच्यतेऽनेः स्नेहाद्यपहादयोऽप्यपारे च । उच्यतेऽनेन. उद्-वृत्ति-पक्षे करणे ल्युट् । शरीरनिर्मलीकरणेऽप्यादौ, वा० ० । ज्ञा० । कर्मपरमाणां स्वस्थितिकालानामगमस्य दौर्ध्रस्थितिकालानामव्यवस्थाने, पं० सं० । अत्रेतिस्थायकत्वेन परिवर्तने, ज्ञा० अ० ३ वामपाद्वेन सुतस्य दक्षिणपाद्वेन वर्तने च । आ० ४ अ० ।

उत्पत्काल-उद्भूतना-ली० उद्भूतं न मेवोद्भूतं । तत्प्रथमतया वामपाद्वेन सुतस्य दक्षिणपाद्वेन वर्तने, "इच्छासि पक्कमिच्छो पक्कमिच्छाएणिग मल्लिखए उत्पत्काले परिचट्टणए" आ० ४ अ० । उच्यते प्राबल्येन प्रवृत्तक्रियेत स्थि यनुज्ञासौ यथा चोर्विशेषपरिणत्या असे उद्भूतं । पं० सं० । उच्यते प्राबल्येन प्रवृत्तक्रियेत स्थित्यादि यथा जीवव्यवितोषपरिणत्या सा उद्भूतना स्थित्यनुभागाद्युद्भूतकरणरूपं तृतीये करणे, क० प्र० । विशेषः । अथ स्थित्यनुभागादिव्या उद्भूतना व्याख्यायते ।

उद्भाव्यत्वव्यञ्जनां, ठिङ्ग उत्पत्काल उद्भिद्विसया । साहज्यं अत्रावात्रो, का वासि हेडि अतिउत्पत्ता ॥

उद्भूतना स्थितिविषयः भवति । उद्भाव्यत्वव्यञ्जनां स्थितानामुद्भाव्यत्वव्यञ्जनादिसकलकरणयोगेति न तदा स्थितानां प्रतिपद्यः किं सर्वसामान्युद्भाव्यत्वव्यञ्जनां स्थितानामुद्भूतना नेत्याह । स्वाकृत्या अवाध्यायः स्थितयस्तः सामुद्भूतना एषा स्वाकृत्या अवाध्यायप्रमाणा उत्कृष्टा अविस्थापना । अविस्थापना नो उद्भूतना तदा अतिउद्भवा न्द्वस्तारा अतिरथापना तावत् यावज्जगत्या अवाध्यायतोऽपि जगत्या इतिस्थापना भवति । आदित्वा अत्रादिकप्रमाणा इयमत्र ज्ञाना वधमन्त्रप्रकृत्या चो अवाध्या तया तुल्या अवाध्यादोनां वा पुनर्व्यञ्जनीनां वा स्थितिः सा नो उद्भूतं सा उत्पत्कालः स्थितानामुद्भूतं वाध्याय उपरितोऽपि स्थिते अवाध्याकालान् प्रतिपद्यन्तु यासु पुनरवाध्या उपरितोऽपि स्थितिः पर्यन्तमुद्भूतं न तदव्यवस्थान् प्रतिपद्यन्तुः सर्वा अपि स्थितय उद्भूतं उद्भूतनामधिकृत्य अतिक्रमणीया भवन्ति तथा चोत्पत्काला अवाध्या स्थिता सैव उत्कृष्ट प्रतिस्थापना समर्थाना उत्कृष्टा अवाध्यासमर्थाना उत्कृष्टा अतिस्थापना द्विसमर्थाना उत्कृष्टा अवाध्या द्विसमर्थाना उत्कृष्टा अतिस्थापना । एवं समर्थसमर्थाना अतिस्थापना तावज्जगत्या यावज्जगत्या अवाध्या अतमुद्भूतप्रमाणा ततोऽपि जगत्यनरा अतिस्थापना आदित्वाप्रमाणा तत्र उद्भाव्यत्वव्यञ्जनामवयवे न उद्भाव्यत्वव्यञ्जनामवयवः स्थितय उद्भूतनाः " उत्पत्कालादिप

उद्भाव्यत्वव्यञ्जना बाहिरं ठिङ्ग " मिति वचनात् । ननु यदा वा वधे सत्युद्भूतनां प्रवर्तिष्यते " अवाध्या उत्पत्काल " इति वचनात् तत् उद्भाव्यत्वव्यञ्जनामवयवः स्थितयोऽवाध्यामन्तर्गतयेन नोद्भूतिष्यते किमुद्भाव्यत्वव्यञ्जनामवयवेन तदुक्तमभिप्रायपरिज्ञानात् अवाध्यामन्तर्गताः स्थितयो नोद्भूतं इति । किमुक्तं जयति अवाध्यामन्तर्गताः स्थितयोः स्वस्थानात्प्राप्य अवाध्यामन्तर्गते पुनस्तासां वदयमाणक्रमेणोद्भूतानिर्घोषा प्रवर्तमाना न विरुध्यन्ते । उद्भाव्यत्वव्यञ्जनामन्तर्गता अपि उद्भूतनामानुवृत्तीति प्रतिपद्यते ।

संप्रति निक्षेपरूपणार्थमाह ।

इच्छियतिष्ठानात्रो, आवलियं द्विपिच्छ तदलियं ।

सर्वेषु वि निश्चिप्य, ठिङ्गानेषु उर्वरिषेसु ॥

ईप्सितस्थितस्थानात् यतः स्थितस्थानमुद्भूतं तत् उद्भूतमिच्छेत् । आवलिकां लक्ष्मिणा अतिक्रम्य तद्विक्रममुद्भूतमानस्थितदक्षिणं सर्वेषु अपि उपरितनेषु स्थितस्थानेषु निक्षिप्यते एव निक्षेपविधिः । संप्रति निक्षेपविषयप्रमाणनिरूपणार्थमाह ।

आवलिय अस्वेनजागर्हि, जाव कम्महिडि ति निक्खेवो ।

सम उत्तराणियए, सावाहाए जवे ऊए ॥

इह निक्षेपविषये द्विषा जगत्य उत्कृष्टश्च । तत्रावहिकाया अस्वेनजागर्हिमात्रासु स्थितिषु यः कर्मद्विक्रमनिक्षेपः स जगत्यस्थिता हि सावकृष्टा स्थित्यप्रादुर्भावावहिकाऽऽवलिकाया अस्वेन्ये च जागं जवनीत्यस्तनीया स्थितिस्तस्या दक्षिणमन्तिस्थापनावहिकामात्रमतिक्रम्योपरितनाधिकार्या अस्वेन्येयभागभाविनीषु निक्षिप्यते नावहिकाया मध्येऽपि तथा स्वाज्ञाव्यात् ततोऽसाधेनावारं जगत्ये दक्षिणे निक्षेपविषयः । एवं सति आवलिकाया अस्वेन्येयतमे जगे नाधिकारु आवलिकायासु स्थितिषु उद्भूतं भवतीति सिद्धम् । तथा च सत्युद्भूतस्थितिवधे उद्भूतनायोग्याः स्थितयो वन्धावहिकामात्रासु उपरितनां चावहिकामस्वेन्येयभागधिकां मुक्त्वा शेषा एव दृष्टव्या । तथा हि वन्धावहिकामन्तर्गतसकलकरणयोग्यमिति कृत्वा वन्धावहिकामन्तर्गताः स्थितयो नोद्भूतं अवाध्यामन्तर्गता अपि नोद्भूतनायोग्यत्वात्सामन्तिस्थापनायेन प्राक् प्रतिपादितत्वात् संख्येयभागधिकामात्रमविरुध्य उपरितन्यः स्थितयोः प्राक्तना व्यक्तेरयं नोद्भूतनायोग्याः संप्रत्युद्भूते निक्षेपविषयस्थितयः जावकम्महिडि इत्यादि । इयमत्र भावना यदा आवहिकामावहिका संख्येयज्ञानमध्यवर्तिनी द्वितीया अष्टस्तनीस्थितिरुद्भूतयेन तदा सम्यग्द्विक्रमवहिकाया अस्वेन्येयभागो निक्षेपविषयः यदा तु तृतीया स्थितिरुद्भूतयेन तदा द्विसमयाधिकाः एवं सम्यग्दृष्ट्वा तावद्विक्रमनिक्षेपविषयो यावज्जगत्या जगति स च जगत्या भवतीति चतुर्थयेन समयाधिकावहिका अवाध्या वा हीना सर्वे कर्मस्थितिः तथा ह्यवाध्यापरिस्थितानामुद्भूतना भवति तथा व्याध्या उपरितने स्थितिस्थाने उद्भूतमाने अवाध्या उपरिद्विक्रमनिक्षेपे जगति न अवाध्यामन्तर्गते उद्भूतमानद्विक्रम उद्भूतमानस्थितेरुद्भूत निक्षेपात् तत्राव्युद्भूतमानस्थितेरुपरि आवहिकामात्राः स्थितिरतिक्रम्योपरितनोषु सर्वासु दक्षिणनिक्षेपणा जगति ततः स्वाध्यावहिकावहिकामन्तर्गतां स्थितिं सम्यग्मात्रमावाध्यां वर्तयित्वा शेषाः सर्वा अपि कर्मस्थितिरुद्भूतो दक्षिणनिक्षेपविषयः । तथा चाह ।

आवाहोवहिजागा, दलियं पञ्चह परमनिक्खेवो ।

वरिव्वट्ठणुताम्, परच्चइ जाइ य जह्मो ॥

अवाधाय उपरितं यत् स्थितिस्थानं तद्विज्ञेयं प्रतीयं उ-
द्धर्तनाकरणे परमं उच्छेद्यं निक्षेपो भवति परमेतु स्थितिस्थानं
यस्मात्परं नोद्धर्तते तद्विज्ञेयं जघन्यो द्विकनिक्षेपः ।

संप्रति यावन्मात्राः स्थितय उद्धर्तनयोग्यास्ताः प्रतिपादयति ।

उक्किट्टे उड्डिंथे, वंधावलिया अवाधेमो च ।

निकवेवं च जह्मं, ता मांत्तुं उव्वए सेमं ॥

उच्छेद्यं स्थितिवन्धे क्रियमाणं अन्धावश्लिषकामवाधामात्रं निक्षेपे
च जघन्यम् । इह जघन्यनिर्हणप्रवृत्तात् सर्वोपारतनी आवलि-
का असंख्येयनागाधिका गृह्यते तत्तत्तं च मुख्यं जेपं सर्व-
मपि स्थितिजातमुद्धर्तते ज्ञानया चैतद्विषया प्रागेव कृता । एष
निर्वाधेयः विधिः । आधाते पुनरयम् ।

निवायाए एवं, वायाओ संतकम्मउड्डिंथो ।

आवल्लिअसंखनागो, जा वल्लिओ तस्य अइउव्वणा ॥

एवं पूर्वोक्तं प्रकारेण दलितनिक्षेपो निर्वाधाते व्याघाता-
भावे उच्यते व्याघाते पुनरन्यथा । अथ कोऽसौ व्याघात इत्याह ।
व्याघातः प्राक्तनस्थितिसत्कर्मोपेत्या । इत्यधिकाभिनवकर्म-
वन्धका तत्रातिस्थापना आवलिका असंख्यतमो भागः स
च प्रवर्तमानस्तावद्वसेयो यावदावलिका । इयमत्र भावना ।
प्राक्तनसत्कर्मस्थित्येतेषां समयादिताऽप्यधिको योऽभिनवक-
र्मवन्धकः व्याघात इहाभिनेतस्तन्नामा स्थापना आवलिका
जघन्याया असंख्येयभागमात्रा । तथा हि प्राक्तनसत्कर्मस्थितेः
सकाशान् समयादिनाभ्यधिकेऽभिनवकर्मवन्धे सति प्राक्तन-
सत्कर्मोऽप्यर्थो द्विचरमा वा स्थितिनोद्धर्तते । एवं यावदा-
वलिका जघन्याया असंख्येयभागमात्रा अन्यस्याआवलिकाया
असंख्येयतमो भाग इति । एवं समयद्वयेन समयत्रयेण याव-
दावलिकाया असंख्येयतमेनापि भागेनाधिके अभिनवकर्म-
वन्धे द्रष्टव्यम् । यदा पुनर्हीन्यामावलिकासंख्येयतमाभ्यां
भागभ्यामधिकोऽभिनवकर्मवन्ध उपजायते तदा प्राक्तनस-
त्कर्मोऽप्यन्यस्थितिउद्धर्तते उच्यते च आवलिकायाः प्र-
थमं संख्येयतमं भागमतिक्रम्य द्वितीयेऽसंख्येयतमे भागे नि-
क्षिप्यते एतौ अतिस्थापनानिर्वाहो जघन्यौ । यदा पुनः सम-
यादियधिकाभ्यां ह्याभ्यामावलिकाया असंख्येयतमाभ्यां भागा-
भ्यामधिकोऽभिनवकर्मवन्धस्तदा आवलिकायाः प्रथमसंख्ये-
यतमं भागं समयाधिकमतिक्रम्य असंख्येयतमे भागे निक्षि-
प्यते एतदभिनवकर्मवन्धस्य समयादिवृद्धौ अतिस्थापना प्र-
वर्द्धते सा च तावत् यावदावलिका परिपूर्णा भवति । निक्षेपस्तु
सर्वत्रापि तावन्मात्र एव भवति तत् ऊर्द्धं पुनरपि नवकर्मनि-
क्षेप एव केवलो वर्धते । एतदेवाह ।

आवलि दोन्वेन्नी, जइ वड्ढे आहणवो उ उड्डिंथो ।

उक्किट्ठातो चरिमा, एवं जा वल्लिय अइउव्वणा ॥

अइउव्वणा वल्लियाए, पुष्पाए वड्डरंति निक्खेवो ।

यदा प्राक्तनस्थितिसत्कर्मोपेत्या अनितवस्थितिवन्धो वर्द्ध-
ते ह्यावश्लिषकाया असंख्येयतां यतस्तौ भागौ ततः प्राक्तनास्थि-
तिसत्कर्मणाऽन्या स्थितिरुद्धर्तते । उच्यते चावात्रेकयोः प्रथ-
मसंख्येयतमं भागमतिक्रम्य द्वितीये असंख्येयतमे भागे निक्षिप-
ति एतावता समयादिनिक्षेपो जघन्यो ततोऽभिनवकर्मवन्धस्य
समयादिवृद्धावतिस्थापना वर्द्धते तावत् यावदावलिका परिपु-

र्णा भवति निक्षेपस्तु तत्र सर्वत्रापि तावन्मात्र एव अतिस्थाप-
नावश्लिषकायां परिपूर्णयां निक्षेपो वर्द्धते इति शब्द उच्यतेना-
कर्तव्यतापरिसमाप्तिमुच्छेदो यावच्चानेन नवकर्मवन्धः प्राक्तन-
स्थितिसत्कर्मणः सकाशान् ह्याभ्यामावलिकासंख्येयतमाभ्यां
भागभ्यामधिको न भवति तावत् प्राक्तनस्थितिसत्कर्मण-
श्चरमं स्थेयश्च आवालिकामसंख्येयनागाधिकामतिक्रम्योपरितने
आवश्लिषकाया असंख्येयतमे जागे निक्षिपति । यदा तु द्वितीयमध-
स्तनी स्थितिमुद्धर्तयति तदा समयाधिके असंख्येयतमे भागे
निक्षिपति एवं प्रकारेण द्रष्टव्यम् । संप्रत्यप्यवहृत्यमुच्यते या
जघन्या अतिस्थापना यत्र जघन्या निक्षेप एतौ ह्यावपि सर्वस्तोके
परस्परं वा त्यौ एतौ ह्यावप्यावश्लिषकासत्कर्मसंख्येयतमभागप्र-
माणे तावन्मात्रसंख्येयगुणा उच्छेद्य अतिस्थापना तस्या उच्छेद्य-
बाधारूपत्वात् ततोऽनुच्छेदो निक्षेपोऽसंख्येयगुणो यतोऽसौ
समयाधिकावश्लिषका सावाधया हीना सकर्मस्थितिः ततोऽपि
रुचकर्मस्थितिविशेषाधिका सं सं । क० प्र० ।

अथानुभागोद्धर्तनामाह ।

चरमं नो वड्डिज्जइ, जा ठाणंताणि फड्डाणि तउ ।

उस्सक्खियवड्डइ, उदयाववड्डणा एवं ॥

चरमं स्पष्टंको नोर्द्धयते नापि द्विचरमं नापि त्रिचरमम् एताद-
ता तावद्वाच्यं यावच्चरमान् स्पर्शकानांऽनन्तानि स्पर्शकानि नो-
द्धर्तयेने किं तु तस्य चतुष्कस्यावस्ताद्वर्तयो यानि स्पर्शकानि
समयमात्रस्थितिगतानि तास्युद्धर्तयति तानि चोद्धर्त्य आवलि-
कामात्रस्थितिगतानि अनन्तानि स्पर्शकानि अतिक्रम्योपरितने द्वे
आवलिकासत्कासंख्येयभागमात्रगतेषु स्पर्शकेषु निक्षिपति ।
यथा पुनरुद्धोऽवतीर्थे द्वितीयसमयमात्रस्थितिगतानि स्पर्शकानि
उच्यतेयति तथा आवलिकामात्रस्थितिगतानि स्पर्शकानि अतिक्र-
म्य उपरितनेषु समयाधिकावश्लिषकासत्कर्मसंख्येयभागमात्रग-
तेषु स्पर्शकेषु निक्षिपति एवं यथा यथा अधोऽवतरति तथा तथा
निक्षेपो वर्द्धते अतिस्थापना पुनः पुनः सर्वत्रापि आवलिकामा-
त्रस्थितिगतान्येव स्पर्शकानि । कियान् पुनरुच्छेद्यो निक्षेपविषय
इति चेदुच्यते यन्धावश्लिषकायामतीतायां समयाधिकावश्लिषका-
मात्रगतानि स्पर्शकानि व्यतिरिच्य दोषाणि सर्वाण्यपि निक्षेपवि-
षयः । संप्रत्यथैवाहृत्य चिन्त्यते सर्वस्तोको जघन्यनिक्षेपः
तस्यावश्लिषकासत्कर्मसंख्येयनागागतस्पर्शकम् अविषयत्वात् ततोऽ
तिस्थापना अनन्तगुणा निक्षेपविषयस्पर्शकेभ्य आवलिकामात्र
स्थितिगतानां स्पर्शकानामनन्तगुणत्वात् । एवं सर्वत्राप्यनन्त-
गुणता स्पष्टकापेक्षया द्रष्टव्या तत् उच्छेद्यो निक्षेपोऽनन्तगुणः ततो-
ऽपि सर्वो जागो विशेषाधिकः । तदेवमुक्तं अनुज्ञागोद्धर्तना । ए०
सं० (कर्मप्रकृतौ तु " एवं उव्वट्ठणाइ उ " एवं चतुर्थेपादः ।
अयमिहाऽनुयुक्तोऽव्याख्यातोऽपि गाथापेत्योऽव्याख्यातः)
उद्धर्तनमुद्धर्तना । तत्कायाभिर्गम मरणे , " दोहं उव्वट्ठणा
पणत्ता तं जडा नेरध्याणं चेय भयणवासोणं चेव " उद्ध-
र्तना नेरधिकाभयणवासोणमेवैवं ध्येय दृश्यते अयंयान् मरण-
मेवेति । स्या० २ ग० । (उद्धर्तनायाः सवा वक्तव्यता उववा-
यशब्दे दक्षिता यथा सान्तरं निरन्तरं चाद्धर्तने इति सतो-
ऽसतो वा नैरधिकविषयादुद्धर्तये तीर्थ्यत्वादिज्ञातः इति च
अंतर्करिया शब्दे उक्तम्)

खुड्ढ गकरुमभेरस्याणं जंते ! अणंनरं उव्वट्ठिता
कहिं उव्वज्जंति किं एरं एतु उव्वज्जंति तिरिक्खन्नोणिमुए

उव्वज्जंति उव्वट्टणा जहा वक्कतीण तेणं भंते ! जीवा एग-
समएणं केवइया उव्वट्टति गोमया । चत्तारि वा अट्ठ वा वारस
वा सोलस वा सखेज्जा वा असखेज्जा वा उव्वट्टति तेणं जंते !
जीवा कइ उव्वट्टति ? गोमया । से जहाणामए पवए एवं तहेव
एवं सो चेव गमअं जाव आयापणओगेणं उव्वट्टति एणं पर-
पओगेणं उव्वट्टति रयणप्पभपुट्ठिखुड्ढागकमुम्म एवं र-
यणप्पभाए वि एवं जाव अहेसन्नामाए वि । एवं खुड्ढागते-
ओगे खुड्ढागदावरजुम्मे खुड्ढागकस्सिओगे एव्वं परिमाणं
जाणियव्वं सेसं तं चेव सेवं भंते ! जंतेत्ति (३१ श० ३१ उ०)
कएह्वेस्सककमुम्म णरइया एवं एएणं कमेणं जेहेव उव-
वायसए अट्ठावीसं उदंसगा जणिया तहेव उव्वट्टणासए वि
अट्ठावीसं उदंसगा जाणियव्वा णिरवसेसा एव्वं उव्व-
ट्टति चि अभिज्ञावो भाणियव्वो सेसं तं चेव सेवं भंते !
भंते ! चि जाव विहरइ ॥ उव्वट्टणासयं सम्मत्तं ॥ ३२ ॥
ज० ३१ श० ३२ उ० ।

उव्वट्टणासंकम-उद्वर्तनासंकम-पुं० उम्मानप्रकृतीनां बन्धे, 'आ-
बंशा उव्वट्टइ' पं० सं० स्तोकस्य रसस्य प्रभूतीकरणे, पं० सं० ।
उव्वट्टिता-उद्वर्त्य-अव्य० उद्वहनं कृतेत्यर्थे, स्था० ३ ज० ॥

उव्वट्टिय-उद्वर्तित-वि० पिष्टकादिना कृतोद्वर्तने, "अभमंगिय सं-
वाहिय उव्वट्टियमज्जियं च से जाणं" पिं० । तत्त्वाच्छयाविते,
" उव्वट्टिया पओसं, गोत्र उम्भामओ य सेज्जेतं " या अभिनव-
स्थापिता सती धात्री उद्वर्तिता धात्रीत्याख्यावित्ता । पिं० ।
कृतोद्वर्तनाके, "णरगा उव्वट्टिया अथण्णा ते वि य दीसंति"
प्रश्न० १ द्वा० । ततो वि उव्वट्टिया समाणा पुणो वि पवज्जेति"
प्रश्न० ३ द्वा० । "आउक्कएण उव्वट्टिया समाणा" प्रश्न० १ द्वा० ।
उव्वट्ट-उव्वट्ट-वि० उव्वट्टिमपगते, "अमुगे पयंतं राया उव्वट्टा
अणज्जंता पुरिसा कूरुवेहे उव्वणेंतु" । आ० म० द्वि० ।
उव्वत्त-उव्वत्त-वि० कृतोद्वर्तने, "मच्छुव्वत्तं" मत्स्योद्वृत्तमेकं व-
न्वित्वा मत्स्यवद् द्रुतं चित्तीयं साधुं द्वितीयप्रायेण रेचकावर्तेन
परावर्तते आ० ३ अ० ।

उव्वत्तण-उद्वर्तन-न० एकपार्थादप्यपार्थीभवने, ध० ३ अधि० ।
" उत्ताणयस्स पासहियकरणं उव्वत्तणं " नि० चू० ४ उ० । उ-
द्वर्तनं नाम तस्या उत्तानायाः प्राथेतः करणम् । वृ० ३ उ० ।
ऊर्ध्वं वर्तने, " उव्वत्तणणिष्ठेववावीहेतं अणिआगं " ऊर्ध्वं वर्तने
यदसाधु वर्तने । आ० । शरीरपरिच्छेदकारिणु नित्यमकेषु,
प्रव० ७१ द्वा० ।
उव्वर-देश-धर्मायं, दे० ना० ।

उव्वट्टण-उद्वहन-न० उत्तोलय वहनम् । उत्तोलय स्कन्धादिना
वहने, विवाहे च । याच० । जीविकाशर्भनात्मनो धारणे, सं० ।
उव्वा-उद्व-धा-वा० च्वा० प० अक्र० सेट् । "स्वराद्वनती वा"
८ । ४ ३६ । अक्रान्त्यजित्नास्वरान्तास्वतोरन्तेऽकारगमो वा
भवति इत्यकारगमो वा । उव्वाइ उव्वाअइ उव्वाति । प्रा० ।
" उव्वाते वोदम्मावसु आः ८ । ४ । ११ इत्यादेशो कृते ओरुम्माइ
वसुआइ उव्वाइ प्रा० धर्मायं, दे० ना० ।

उव्वागाणि-उर्वगिन्-पुं० बहवान्तं, अष्ट० ।

उव्वात-उद्वत-पुं० परिश्रान्ते, " अत्तद्धणे उव्वाता जिक्खोव-
हिसाणएण पणिणीए " वृ० १ उ० । " उव्वातो दिवसे तिणइं
तु अतिक्रमे गुरुगा " उवातः परिश्रान्त इति कृत्वा नष्टः ।
व्य० १ उ० । अतिपरिश्रान्ते, " हिंसतो उव्वातो सुसत्याणं च
गच्छपरिहाणी " व्य० ४ उ० ।
उव्वाह-देश-धर्मायं, दे० ना० ।

उव्वाहिज्जाण-उद्वध्यमान-वि० प्रावह्येन वाध्यमाने, " उ-
च्चारपासवणेणं उव्वाहिज्जमाणे " आचा० ३ श्रु० । प्रावह्येन
मोहोदयात्पीडयमाने, " उव्वाहिज्जमाणे गामधम्मोहिं " आचा० १
श्रु० ५ अ० ।

उव्विग-उद्विग-वि० उद्वि-विज्-कर्त्तरि-क्त-सर्वत्र द्रव्यमात्र-
न्दे ८ । २ । ७ ए । इति लोपः प्रा० । आनन्दरसत्यागमानसे,
न० ३ श० १ उ० । भित्ते, " जम्ममच्चुभउव्विगगा दुक्खरसंतगवे-
सिणा " उच० १४ अ० । " अरविजम्मणा णिब्बावसज्जणा-
णं " प्रश्न० १ द्वा० । उद्वेगवति, " उव्विग अणुया असरणा
अरुवीवासं उव्वेति " प्रश्न० ३ द्वा० । पराङ्मुखचित्ते, तेणं नर-
केसु नारका णिब्बंतसिया णिब्बं उव्विग्गा " प्रज्ञा० २ पट् । यथोक्त-
दुःखाउजवतस्तत्तवातपराङ्मुखचित्ताः जी० ३ प्रति० ॥

उव्विगगा-उद्विगता-स्त्री० इष्टवियोगाद्यनिमित्तकसहजत्या-
गेच्छायाम्, जवाहुडिज्जताशुक्ती, द्वा० २१ द्वा० ।

उव्विव-उद्विज्-धा० उद्वेगे, उद्विज्जः ८ । ४ । २६ उद्विजेरन्त्यस्य
यो भवति । उव्विवइ उद्विजते प्रा० ।

उव्विह-उद्विह-पुं० द्वादशानामाजीविकोपासकानां तृतीयं,
भ० ७ प्रा० ५ उ० ।

उव्विहंत-उद्विजहत्-वि० ऊर्ध्वं क्षिपति, भ० ७ श० १४ उ० ।

उव्वतति च । किमपरं मणसा वि उव्विहत्ता इति द्वा० १७ अ० ।

उव्विहमाण-उद्विजहत्-वि० उद्विजहति, न० १ श० ९ उ० ।

उव्विहिय-उद्व्यूह-अव्य० उत्प्रेक्षेयार्थं, भ० ३ श० ९ उ० ।

उव्वीह-उद्व्यूह-वि० ईषां द्यूहं ८ । १ । १२० । इति उद्व्यूह-
शब्दे कृतं इत्वं वा । उव्वीहं उव्व्यूहं । उत्प्रेक्षिते, प्रा० ।

उव्वीक्षय-अपव्रीक्ष-पुं० वृज्या अतिचारान् गोपायन्तमुप-
क्षेयशिवैरपव्रीक्षयति, विगतमज्जं करोतीति अपव्रीक्षकः ।
पंच० १४ वि० । स्था० । वृज्याऽतिचारान् गोपायन्तं वि-
चित्रवचनैर्विबलीकृत्य सम्यगादोचनाकारयितरि, आक्षेपना-
प्रतीचकं, ज० २५ प्रा० ७ उ० । अयं ह्यालोचकस्यात्यन्तमुपकारको
भवतीति ध० २ अधि० । अभिहितं च " ववहारं ववहारं आगम-
माई उ सुणइ पंचविहा । आवाबुयगूहंतं जइ आओपइ तं सव्वं "
स्था० ७ उ० ।

उव्वीक्षमाण-अवपीक्षयत्-वि० वाधयति, " पंधकोट्टेहिय उ-
वीक्षमाणे २ विहिंसेमाणे २ विहरइ " वि० १ श्रु० १ अ० पा० ।
उव्वुडुयाणिउडुय-उम्भननिमग्नत्व-न० ऊर्ध्वायो जलगमने, उपचा-
रात्मतासातपरितापने, " सातस्स असातस्स य, परितावण-
मयं उव्वुडुनिउडुयं करेति " सातमुभयमन्वविद्य असातपरितापनं
निमग्नत्वमिवेति । प्रश्न० ३ द्वा० ।

उव्वुद-उद्व्यूह-न० उद्वि-वि-ऊह-क ईषां द्यूहं ८ । १ । १२० ।
इति कृत इत्याज्ञायै रूपम् । उत्प्रेक्षिते, प्रा० ।

उव्वेग-उद्वेग-पुं० उद्वि-विज्-घञ्-कृतम् । शोकं, देवानामुद्वेगः ।

- (७) ऋषयस्वामिनो विवाहः ।
(८) ऋषयस्वामिनो ऽपत्यनि ।
(९) ऋषयस्वामिनो नोतिव्यवस्था ।
(१०) ऋषयस्वामिनो राज्यभित्तः ।
(११) ऋषयस्वामिनो राज्यसंग्रहः ।
(१२) ऋषयस्वामिनो लोकस्थितिनिवन्धनं शिष्यादिशिक्षणं च ।
(१३) ऋषयस्वामिनो वासः ।
(१४) ऋषयस्वामिपुत्रराज्याभित्तः ।
(१५) ऋषयस्वामिनो दीक्षाकल्याणकम् ।
(१६) ऋषयस्वामिनीध्वरधरिण्यकाशमानम् ।
(१७) ऋषयस्वामिनो निष्ठाकालमानम् ।
(१८) ऋषयस्वामिनः श्रेयान्नेत्र जवायकथनम् ।
(१९) ऋषयस्वामिनः धामण्यानन्तरं प्रवर्तनप्रकारः ।
(२०) ऋषयस्वामिनः धमगायवस्थावर्णनम् ।
(२१) ऋषयस्वामिनः केवलशोभन्यनन्तरं धर्मकथनम् ।
(२२) ऋषयस्वामिनो बन्धनार्थं मरुदेव्या सह जलरतगमनम् जलनदिविजयश्च ।
(२३) ब्राह्मणानामुत्तिप्रकारः तीर्थकरवद्रव वासुदेवाश्च भविष्यति न वेत्यादिप्रसन्नकम्बकश्च ।
(२४) ऋषयस्वामिनः सत्संख्या ।
(२५) ऋषयस्वामिनः धमणवर्णनम् ।
(२६) ऋषयस्वामिनः केवलज्ञानोत्पत्त्यनन्तरं ज्ञयानां क्रियता कावेन सिद्धिगमनं प्रवृत्तं कियन्तं कात्रं यावदुत्तमम् ।
(२७) ऋषयस्वामिनो जमकल्याणकादिनकलाणि ।
(२८) ऋषयस्वामिनः शरीरसंपन्न-शरीरप्रमाणं कौमारे राज्ये गृहित्य च यावान् कावस्तन्मानं च ।
(२९) ऋषयस्वामिनो निर्वाणगमनं देवद्वयवर्णनं च ।
(३०) चित्तानन्तरं शक्यवर्णनम् ।
(३१) इदवाक्यामपरा चित्ति का जलनकारिता ।
(३२) अथ श्रीऋषभदेवचरित्रं तत्र प्रथमतः पूर्वभवनचरित्रम्..ह ।
नाभी विणयनूमी, मरुदेवी उत्तरा अमाहा य ।
गया य वयरनाहो, विमाणसव्वट्टसिद्धाओ ॥ ६६ ॥
धममिहुणमुममद्वयव-द्विधिगयवयरजंयमिहुणे अ ।
मोहम्म वेजअरुअ, नकी सव्वहउमजे अ ॥ ६७ ॥
धणमत्तवराहयोसण-जगमणं अरु वेवामठाणं च ।
वहुवादीणे वामे, चिंतायवदाणमासि तथा ॥ ६८ ॥
उत्तरकुरुमोहम्म, महाविदेहं महावलां राया ।
ईमाणे ललियङ्गा, महाविदेहं वयरजयो ॥ ६९ ॥
उत्तरकुरुमोहम्म, विदेहि वेमिह्ठयस्स तत्थ मुआं ।
गयमुआंसिट्ठिपच्चा-सत्तायुपय अ वयस्सा से ॥ ७० ॥
अथवा प्रतिपादितः कुलकरवंश इदानीं प्राक् सचित्रेभ्याकु-
यंतः प्रतिपादने । स च ऋषयस्वामिनः प्रभव इत्यस्तस्तद्वक्तव्यताप्रति-
पत्त्ययाऽऽह । नातीगाहा । ६६ । गमनिका इयम् । निर्गुकि-
गाथा प्रवृत्तायप्रतिपादिका अस्यां च प्रतिपदं क्रियायाहारः
कार्यः । स चेयं नाभिगति नाभिनीम कुलकरं बज्जु । विनीता
नूमीति तस्य विनीतनूमी प्रायः अवस्थानमासीत् । मरुदेव्येति
तस्य तया राजा च प्राग्नेव वैरनातः सन् प्रवर्गा गृहीत्वा
नीयकत्तमानोऽयं कर्म कथ्वा मृत्वा सर्वार्थसिद्धिमवाप्य ततस्त-

स्या मरुदेव्यास्तस्यां विनीतनूमी सर्वार्थसिद्ध्यादिमानादवतीर्य
ऋषभनाथः संजातः तस्योत्तरपादनकृत्मासीदिति गाथार्थः ।
६६ ॥ इदानीं यः प्राग्नेव वैरनातो यथा च तेन सम्यक्त्यमवाप्तं
यावतो वा प्रजापत्यासम्यक्त्यः संसारं पर्यटितः यथा च तेन
तीर्थकरनामागत्रं कर्म बलमित्युममधमजिधियसुराह । धणगाहा
॥ ६७ ॥ उत्तरगाहा ॥ उत्तरकुरुगाहा ॥ १०० ॥ अन्या अयु-
क्तसम्बन्धा एव उच्यन्ता तावत् यावत् 'पदमेण पच्छिमेण गाहा'
किन्तु यथावसरमस्मोहनिमित्तमुपयासं कर्हिष्यामः । प्रथम-
गाथागमनिका । धनः सार्धवाहो घोषणं योनिगमनमटवी वर्णाश्वा-
नं च यद्वाही वीने यैषं चित्ता घृतदानमासीत् ॥ ६९ ॥ द्वितीय-
गाथा गमनिका । उत्तरकुरौ सौधर्मे महाविदेहे मदावद्वो राजा
ईशाने ललियङ्गा महाविदेहे च वैरजह् इयमन्यकर्तुं की गाथा
सोपयोगा च । ६८ । तृतीयगाथागमनिका उत्तरकुरौ सौ-
धर्मे महाविदेहे चिकित्सकस्य तत्र सुतः राजसुतश्रेष्ठचमाल्य-
सार्धवाहसुता वयस्याः (स) तस्य । आसां भावाथः कथानका-
द्वसंयः प्रतिपदं चातुरुपक्रियाध्याहारः कार्यः इति । यथा धमे
नामसार्धवाह आसीत् सह हि देशान्तरङ्गनुमना घोषणां कारित-
वानित्यादि कथानकम् अयम् १ अम् ॥
ह्रींपोरस्ति जम्बूद्वीपोऽत्र, सदा यः परिभ्रम्यते ।
अस्मंभिना चिरायात-मित्रवह्नुह्रींरुजैः ॥ १ ॥
विदेहे पश्चिमासंस्थे, क्तिमिण्डलमणरुनम् ।
क्तिमिप्रतिष्ठितं नाम, नगरं सुप्रतिष्ठितम् ॥ २ ॥
प्रियंकरकरस्तत्र, राजा राजेव विभुतः ।
शुचिः कुवलयोद्धासी, प्रसन्नचन्द्रनामकः ॥ ३ ॥
आसीत्तत्र धनः सार्धवाहः फिनुगृहे अयः ।
स पश्चिमेतिती संख्यकयाणकमहाकरः ॥ ४ ॥
क्रयाणकानि संशुद्धा, वाणिज्यार्थं कृतोद्यमः ।
सोऽपरयुगान्तकामो, वसन्तपुरपत्तनम् ॥ ५ ॥
सर्वलोकपाकाराय, सार्धवाहो धनस्तदा ।
आघोषयपुरे कृत्स्ने, भेरीवादनपूर्वकम् ॥ ६ ॥
यो मया सममन्येति, तस्य सयमेहं ददे ।
क्रयाणान्यक्रयाणस्या-ऽवाहनानां च याहनम् ॥ ७ ॥
सहायमसहायस्या-शम्भवानां च शम्भवम् ।
दस्युन्यः इवापदादिन्य-खास्येऽपि यन्धुवन् ॥ ८ ॥
अश्वैः पनित्स्या वलैः, पविरीषधमेवजैः ।
विसुरयति यो येन, सर्वं यन्नामि तस्य तत् ॥ ९ ॥
तन् धुवा यणिजोऽनेके, संवदन्ति स्म सत्वरम् ।
व्यवहन्तु परे भोक्तुं, दुरिद्रुक्कमादयः ॥ १० ॥
प्रस्थानं सुमुहूर्तं यथ, सार्धवाहो विनिर्ममे ।
त्राविमङ्गलसंशुचि-विहितत्वेनकम्बुवः ॥ ११ ॥
अत्रान्तरे धर्मघोषाऽऽचार्यः सूर्य इवापरः ।
पदैः पवित्रयन् भूमिं, दीप्यमानस्तपस्विषया ॥ १२ ॥
तमागच्छन्तमात्रादयः, सङ्गक्रान्त्यकारकम् ।
सार्धवाहो नमस्कृत्य, प्रस्फुटकटको छिन्ना ॥ १३ ॥
उपवेश्यासने प्राकीद-गुरोर्गमनकारणम् ।
वसन्तपुरमेण्णाम-सवया सहति तेष्वयुः ॥ १४ ॥
श्रुवा तान् सार्धपो भक्त्या, सुदानीति समदिशत् ।
सम्पाद्यमन्त्रपानाय-मेघाशिःशेखमन्वहम् ॥ १५ ॥
आचार्या अपि तस्याख्यन्, गुह्यिमाहारगोचराम् ।
तदा च कोऽपि पक्काम्-स्यायं तस्योपनीतवान् ॥ १६ ॥

साधेवाहोऽवदंपूज्या, (विधायानुग्रहम्परम् ।
 स्यानीनृतसुधामानि, गृहीताम्राण्यमूनि मे ॥ १७ ॥
 सायंपैतानि कल्पन्ते, नाशस्त्रोपहतानि नः
 धनोऽवादीदृ वनं पूज्या-यैष्मकमतिदुष्करम् ॥ १८ ॥
 कठपत्रमनादि वः सर्वे, पूज्याः सम्पादयिष्यते ।
 प्रातः प्रयाणम्नातीत-स्तदागत्यात्र तिष्ठन् ॥ १९ ॥
 चक्रे प्रयाणं सार्धेशो, गुरवोऽपि सहाचरन् ।
 सञ्जानेषु प्रयाणेषु, ततः कतिपयेष्वपि ॥ २० ॥
 उज्जुम्भते तदा शीष्मः, कालः कलितयावनः ।
 स्वकीयिनोष्मणा ज्वाला-जिह्वामप्यवहेत्यन् ॥ २१ ॥
 नृपस्यैव निदाघस्य, महायोध इवार्थमा ।
 करोः शरैरिवशेषान्, जनानाहन्त्यरीनिव ॥ २२ ॥
 नदा तापादिबोष्णांशु-स्त्रुणातिशयविह्वलः ।
 पिवन् करसद्वेक्षणं, जलस्थानान्यशेषयन् ॥ २३ ॥
 प्रस्वेदप्लुतसर्षोङ्ग-स्तदा धानुमयो जनः ।
 शीष्मनाश्लिन्मज्जानाद्, ध्रुवरूप इवानयन् ॥ २४ ॥
 निदाघदहनोत्तप्त-बाहुका वसुमत्यपि ।
 प्राप्नुभूताध्वगान् जन्तून्, पचते चणकानिव ॥ २५ ॥
 सम्यग्येवैविधे काष्ठे, यान्तः कान्तरमापतन् ।
 प्रावृत्तकाष्ठकुमापात्र-स्तत्राच्यन्ति स्त्रोध तान् ॥ २६ ॥
 सेनान्यस्तस्य गजान्तः, पर्जन्याः इयाममूर्त्तयः ।
 पुरस्कृत्यन्ध्रान्-स्तस्मिद्दृष्टासिधेनवः ॥ २७ ॥
 वारिधाराशारासारै-रुपशुपरिपातिजिः ।
 नश्यतेऽपि जनान् प्रन्ति, कृत्रधर्मानभिज्ञयन् ॥ २८ ॥ (युग्मम्)
 कोऽपि श्रेयांसि वासांसि, पर्यभक्त न तद्वयात् ।
 श्रीमन्तोऽपि जग्दृष्ट्वा, संचरन्ति पुरेऽपि ॥ २९ ॥
 मागांस्तदा जमैर्लब्धा-प्रसैरैरवहाः कृताः ।
 गन्तुं कोऽपि न शक्नोति, पदान् पदमपि कचिन् ॥ ३० ॥
 प्राज्यस्पर्णाश्रियो मत्ता-स्तदानीन्निमगा अपि ।
 श्लोकान्स्वैर्यस्यादाय, चहेदपु प्रकृपयथा ॥ ३१ ॥
 वसन् स्थाने ग्राहयन्ति, श्लोकज्यो वहका अपि ।
 वर्मरक्षा धनमिव, तारकैरावच्छलात् ॥ ३२ ॥
 पादमाकृत्य पङ्कजम्, तद्वज्र इव दुर्धमः ।
 किंपे पातयते नृमो, प्रधानमपि मातृपुत्रम् ॥ ३३ ॥
 ईदृश्यन्नागमे याते, प्रारम्भेऽप्यतिमैरवे ।
 दुर्गांमार्गान् धनो ज्ञात्वा, तत्रैवावासमाददे ॥ ३४ ॥
 कुर्वोदजान् जनोऽप्यस्था-द्वैरमनोव निजे सुखम् ।
 मुचोदजेष्वेष्टुवाचार्यो, माणिमञ्जोपदांशिते ॥ ३५ ॥
 प्रातोऽर्कपांशु वर्षासु, निष्ठिते भोजने नृणाम् ।
 कन्दमूलफलाशितं, तापसानामिवाभवत् ॥ ३६ ॥
 दुःखिताः साधवस्तत्र, कथञ्चित्कस्यचिद् गृहे ।
 चेष्टन्मन्तेऽनवधानि, फलाण्याददते तदा ॥ ३७ ॥
 एवं व्रजति कालं च, स्तोकाक्षेपे तपात्यये ।
 निशायाः पश्चिमे यामे, विन्ता सार्धपतेरजृत् ॥ ३८ ॥
 दुःखितः कोऽस्ति मे सार्धे, स्मृन्तं सन्ति मुनीश्वराः ।
 ते हि कन्दार्दि नाश्नन्ति, निरवधानाभोजिनः ॥ ३९ ॥
 तस्य तच्चिन्तयैकोऽपि, यामोऽगात् शतयामताम् ।
 सार्धपः प्रानरायासीन्-मुनीनामाश्रये धनः ॥ ४० ॥
 ददशो विस्मितः साधून्, विधिधामनसंसन्तिन् ॥ ४१ ॥
 अथ्यायाध्यापनपरां, सुहितान् जिमितानिव ॥ ४२ ॥

वन्दित्वा तान् गुरुन् भक्त्या, विधत्ते स्म स्वगर्हणाम् ।
 पूज्याः सह मया नीताः, कृता साराऽपि न कचिन् ॥ ४३ ॥
 तदहं निष्करो जह्नु, ऽवकेशिनिव पादपः ।
 कमचं मेऽपराधं तत्, यूयं सर्वसदा यतः ॥ ४४ ॥
 ऊचे गुरुस्ते साहस्यत, क्रमेण वयमागताः ।
 दत्तं त्वयैव नः सर्व-मधृति भद्रं । मा कृथाः ॥ ४५ ॥
 सोऽवदच्चन्दनं धृष्ट-मपि मन्त्रयन्नुग्रम् ।
 अगुरुर्दह्यमानोऽपि, सदेकितरि सौरमम् ॥ ४६ ॥
 पुनरुचं ध्रुवं पूज्या, अमृतेनैव निर्मिताः ।
 अमन्तोर्वा समन्तोर्वा, यूयं समदशस्ततः ॥ ४७ ॥
 न्यमन्त्रयदधो पूज्यान्, साधून् प्रेषयताधुना ।
 यच्छामि प्रासुकाहार-माधारं देहवश्मनः ॥ ४८ ॥
 ययौ स्वावासमित्युक्त्वा, पश्चात्पैपि मुनिद्वयम् ।
 तदह्यमन्यदन्नाद्य-मपश्यन् किञ्चनपि सः ॥ ४९ ॥
 स्यानीभूतं घृतं दृष्ट्वा, स्माहेदं गृह्यतां प्रभो ! ।
 सायुः शुद्धमिति ज्ञात्वा, पतङ्गहमधारयत् ॥ ५० ॥
 हिमस्यानं प्राज्यमाज्यं, निर्मलं निर्मलात्मकः ।
 स्वयं यथेष्टं दत्ते स्मा-नन्यसामान्यभावतः ॥ ५१ ॥
 स्वयं ददत्ता दानं, वीजं मोक्षमहातरोः ।
 तीर्थकृत्कर्माचलनं, सम्यग्दर्शनमासदत् ॥ ५२ ॥ संग्रहमाह
 “ धनसत्त्ववाहयोसय, जङ्गमणं अडवि वासु ठाणं च ।
 बहुबोलीणं वासे, चिताययदाणमासि तया” ॥ ५३ ॥
 धन्यमन्यो धनोऽनंसीद्, वनागते तस्मुनिद्वयम् ।
 तदप्यात्माशिषं दत्त्वा, धनयागान्निजाश्रयम् ॥ ५४ ॥
 रजन्यामथ साधेशो, गुरुन्ननुमुपागमत् ॥ ५५ ॥
 गुरवो धर्ममादिज्ञन्, मोक्षसोपानपद्धतिम् ॥ ५६ ॥
 गुरुपदेशपीयूष-प्रवाहेण प्रसर्पता ।
 पूरितं सार्धपस्याभू-न्मानसं मानसोपमम् ॥ ५७ ॥
 गुरुनत्वा महासत्त्वात्, भावनं भावयन्नाथ ।
 कृतार्थं मन्यमानः स्वं, सौवं धाम जगाम सः ॥ ५८ ॥
 लब्धाधिकारप्राप्तोऽथ, शरत्कालो महीतले ।
 यद्वयुताः पलायस्त, वारिदाः सपरिच्छदाः ॥ ५९ ॥
 सरितः पदेषु लग्ना, वहन्ति निरहंकृताः ।
 जीवनाशं प्रणेशुश्च, मार्गरोधकृतो वहाः ॥ ६० ॥
 वतः पुस्फोट पङ्कजस्य, स्वामिनो विरहे सति ।
 कमलायुक्तसन्ति स्म, गते वैरिणि वारिदे ॥ ६१ ॥
 मेघामेने निलीयास्था-दधुनाकः प्रकटयभूत् ।
 नाप्रस्ताव स्फुरत्यत्र, तेजस्तज्जस्विनोऽपि ॥ ६२ ॥
 सार्धवाहश्चचालाथ, गुरवोऽपि सहाचरन् ।
 महावटीं समुत्तीर्य, दुष्करं किं महीयसाम् ॥ ६३ ॥
 अनुज्ञाप्याथ सार्धेशं, गुरवो ययुरन्यतः ।
 सार्धवाहः पुनर्गच्छन्, वसन्तपुरमासदत् ॥ ६४ ॥
 क्रयविक्रयमाधाय, दिनैः कतिपर्यधनः ।
 प्रसावृषयगमद्भूरि-लाभः स्वं नगरं पुनः ॥ ६५ ॥
 चिरं प्रपाल्य सम्यक्त्वं, पूर्णायुः शुद्धभावनः ।
 इहोत्तरकुरुक्षेत्रे, सविषयोदपद्यत ॥ ६६ ॥
 धनजीवो गुप्तधर्मो, तत्र वैपयिकं सुखम् ।
 आस्वाद्य पुण्यशेषेण, सौधर्मं विश्वाऽभयम् ॥ ६७ ॥
 नतश्चयुतो धनजीवा, विश्वाहं संपादयन् ।
 विजये गन्धशाल्यां, बैताढ्यागिरिमुर्वन् ॥ ६८ ॥

गन्धाराख्ये जनपदे, पुरं गन्धसमृद्धके ।
 राज्ञः शतवत्सयाञ्च-स्वकान्ता तत्तद्वचः ॥ ६७ ॥
 महावज्रो धनस्यात्मा, महावज्र इवापरः ।
 वर्धमानः क्रमात्प्राप, यौवनं कैत्रिजानजम् ॥ ६८ ॥
 कन्यां विनयवत्याख्या, भूजुषा पथेणाश्रित ।
 राज्ये तमध संस्थाप्य, स्वयं राजाऽग्रहीद्व्रतम् ॥ ६९ ॥
 सद्यः सोऽयं महाराजो, दुरस्यत्यप्रतापितः ।
 यथेष्टं चेष्टते धर्म-विमुखो विषयोन्मुखः ॥ ७० ॥
 प्रमादमदिरामतो, निरगंशशिरोमणिः ।
 कृत्याकृत्यमजानानः, शिक्काहीनो वनेऽभवत् ॥ ७१ ॥
 सङ्गीतकेऽप्युदा जायमाने मन्त्रिमतष्टिका ।
 स्वयं वृद्धः प्रयोधाय, नृजुजः प्रोचिवाविति ॥ ७२ ॥
 सर्वे गीतं विव्रपितं, सर्वे नाट्यं विमम्बना ।
 सर्वेऽप्यज्जरणा ज्ञाराः, कामाः सर्वेऽपि दुःखदाः ॥ ७३ ॥
 सभिन्नमतिरुचे तं, किमप्रस्तावमुच्यते ।
 कीर्णयां वाद्यमानायां, वेदोद्धारो न रोचते ॥ ७४ ॥
 स्वयम्बुरुस्तमाह स, नाऽहितोऽस्मि प्रवृत्तं प्रति ।
 पेहिकस्यैव वक्ताऽसि, नामुष्मिकविधौ पुनः ॥ ७५ ॥
 देव ! कारणमज्ञास्ति, यत्त्वामभिदधेऽयुना ॥
 अद्योद्याने मयाऽदर्शितं, चाणध्रमनोचयम् ॥ ७६ ॥
 तत्समीपे मयाऽप्रच्छिन्नं, कियदायुर्मदीशितुः ।
 तेनाख्यायि मासमर्कं, ततो भीतोऽभ्यधामिदम् ॥ ७७ ॥
 राज्ञोचेऽमात्य ! सुतोऽहं, सायु जागरितस्त्वया ।
 तदानीमेव सङ्गीतं, विससर्ज भयदुतः ॥ ७८ ॥
 कथयामात्य ! को धर्मः, कस्यैवोऽस्तीयसाऽयुया ।
 तन्मे प्रदीपने विष्वक्, कः कूपकमनोचयम् ॥ ७९ ॥
 मन्वृचं देव ! मा भैषी-र्दिनमेकमपि व्रतम् ।
 न स्याद्यथपवर्गाय, स्वर्गाय स्यान्न संशयः ॥ ८० ॥
 ततो राज्ये निजं पुत्र-मभिमिच्छ्यानुशिष्य च ।
 समलेऽयां धनं प्राज्य-मुत्पत्त्या मुक्त्वा परिग्रहम् ॥ ८१ ॥
 ततः प्रज्य राजर्षि-र्हविशतिदिनानि सः ।
 कृत्वाऽनशनमीशाने, विमाने श्रीप्रभाभिधे ॥ ८२ ॥
 ललिताङ्गाभिधो जङ्गे, शक्रसामानिकः सुरः ।
 देवी स्वयंप्रभा तस्य, तत्र दिव्यप्रभा प्रिया ॥ ८३ ॥
 क्रीडतोऽपृथक्त्वेन, मनसोरिच देहयोः ।
 तयोः कालो ययौ भूयां-श्च्युताऽप्येवः स्वयंप्रभा ॥ ८४ ॥
 मुमुर्च्छं ललिताङ्गाऽपि, वज्रणेवाभिताडितः ।
 मनोभिरामरामाया, विगमे कस्य नासुखम् ॥ ८५ ॥
 मूर्च्छाग्ने विललापोच्चै-मुत्कण्ठं रुदं च ।
 अन्नानन्वीय शोकार्तः, शोकरमाविशकार सः ॥ ८६ ॥
 स्वयंबुदोऽपि तन्मन्त्रो, पश्चाद्वादाय संयमम् ।
 ईशानोऽजनि पूर्णायुः, सोऽपि शक्रसमः सुरः ॥ ८७ ॥
 सोऽवधेः स्वाग्निने मन्वा, ललिताङ्गमुपागमत् ।
 प्राग्वत्तापोऽयस्कर्म-स्थानिः शोकरानोद्विजत् ॥ ८८ ॥
 उपयुज्यार्वाधि हात्या, पुनस्तं स्माह मा मुह ।
 भावनी भयतो जार्या, मया ज्ञाताऽस्ति तत् शृणु ॥ ८९ ॥
 द्वीपेऽत्र धानक्रीडा, प्रविष्टेद्वावनावभूत् ।
 नन्दिग्रामे गृहपति-र्नागिन्द्रोऽनीय दुर्गतः ॥ ९० ॥
 नागश्रीस्तस्य भार्यानु-त्कन्याः परं जनितास्तया ।
 प्रायेण द्विद्वित्राः स्यु-र्बहुकन्या बहुकुधः ॥ ९१ ॥

तन्प्रियाऽऽसीत्पुनर्गुर्वी, नागिन्द्रोऽथ व्यन्तितयत् ।
 स्याद्यद्यस्याः सुनेवातो, यास्याम्पुन्यमुखः क्लित् ॥ ९२ ॥
 जाना सुताऽथ ताज्यः स, राक्षसीय इवानशत् ।
 नागश्रीर्दुःखिता दुःस्था, तस्या नामापि न व्यथात् ॥ ९३ ॥
 लोकेऽनिर्नामिकेऽयुक्ता, दुर्ज्ञाया दुःस्वसेवधिः ।
 प्रगेहेषु दुष्कर्म-करणाजीवति स्म सा ॥ ९४ ॥
 अथायदाऽयकिञ्चानां, हस्तेष्वामोक्ष्य मोदकान् ।
 यथाच मानं साऽपि, मातोचे पुत्रि ! मोदकान् ॥ ९५ ॥
 गतोऽस्त्यानेतुं त्वहेतो-स्त्वज्जन्मन्येव ते पिता ।
 दौडादभ्ररतिलका-त्तावहारूपयुपानय ॥ ९६ ॥
 दह्यमानतया मातुः, कावकृत्कारि गिरा ।
 रज्जुमादाय याति स्म, मुञ्चन्त्यश्रुति तं गिरिम् ॥ ९७ ॥
 युगन्धरमुनिस्तव, तदा केवलमासदत् ।
 ध्यन्तरेमहिमा चक्रे, लोकार्त्तं ननुमाययुः ॥ ९८ ॥
 निर्नामिकाऽपि तत्रागा-त्कंवद्री धर्मेमादिशत् ।
 निर्नामिका गुरुनृचे, प्रतोऽहं कथमीदृशी ॥ ९९ ॥
 गुरुः स्माह पुरा धमे-स्त्वया नाकारि तत्फलम् ।
 ततोऽधुनाऽपि तमभेदे ! कुरु स्या येन सौख्यभाक् ॥ १०० ॥
 सभ्यकवं गृहिधर्मं च, साऽयं गुर्वन्तिकेऽग्रहीत् ।
 सार्थमकीर्ति लोकना-मुपहीता सुखं स्थिता ॥ १०१ ॥
 तेष तर्पांसि भूयांसि, स्मारकमप्रशयो यतः ।
 युगन्धरगुरोः पार्श्वे, साऽस्त्यास्तानशनोऽधुना ॥ १०२ ॥
 ततो मन्त्रिगिरा तस्याः, स सुरः स्वमदर्शयत् ।
 निदानं सा व्यथास्तत्र, दृष्ट्वा स्यामस्य पन्थहम् ॥ ३ ॥
 मूत्वा सा तस्य भार्याऽभू-र्देवी स्वयं प्रभाजिषा ।
 नवीजृतामिवायात, तां रमेऽथ स पूर्ववत् ॥ ४ ॥
 कियन्त्यपि गते कात्रे, वञ्चिताङ्गस्तत्तद्व्युतः ।
 जम्बुद्वीपे प्राविष्टेद्वा-ऽप्यन्ते सीतोत्तरे तटे ॥ ५ ॥
 विजये पुष्कशावर्यां, दोहार्गन्नमहापुरे ।
 सुवर्णजङ्गवद्वीप-वर्षजङ्गः सुतोऽभवत् ॥ ६ ॥
 स्वयंप्रभापथ्य च्युत्वा, विजयेऽत्रैव सा भवत् ।
 चक्रिणः पुगडरीकिणाय, वज्रसेनस्य पुत्रिका ॥ ७ ॥
 यौवने चन्द्रशालास्था, श्रीमती सुस्थितस्य सा ।
 उद्याने केवलोत्पत्तौ, विलोक्यागच्छतः सुरान् ॥ ८ ॥
 जानजातिस्मृतिर्दध्यौ, ललितान्गः क मे पतिः ।
 तदज्ञानात्तदप्राप्तौ, मौनमेवानु मेऽभुता ॥ ९ ॥
 हृतेरप्युपचारीयैः, सा मुमोच न मुकताम् ।
 भयना पृष्टा रहः प्राह, पदमाश्लिष चापेयत् ॥ १० ॥
 चक्रिणो वज्रसेनस्य, वर्षप्रस्थां नृपागमे ।
 तं पदं परिहृता धात्री, धृत्वा राजपथे स्थिता ॥ ११ ॥
 तत्रागाङ्गवज्रङ्गाऽपि, तं दृष्ट्वा जनिमस्मरत् ।
 उवाचेदं चरित्रं मेऽ-लिखन्नुनं स्वयंप्रभा ॥ १२ ॥
 अग्निज्ञानानि सर्वाणि, परिहृताया अग्रपूरयत् ।
 श्रीमत्यै साऽयं गत्याऽप्य-हस्तेषु मुमुदं च सा ॥ १३ ॥
 पितुर्व्यङ्ग्यपत्तच्च, श्रीमती परिहृतामुवाच ।
 पिताऽपि तत्कृणाद्य-जङ्गमाजुहवत्ततः ॥ १४ ॥
 ऊचे राजा वज्रजङ्ग ! तव प्राग्भवपन्थसौ ।
 अस्मिन्नपि भवे तस्या-दिति तां पर्यणाययत् ॥ १५ ॥
 सह श्रियैव श्रीमत्या, वज्रजङ्गो मुकुन्दयत् ।
 जगाम राजाऽनुज्ञातो, दोहार्गलपुरं निजम् ॥ १६ ॥

स्पर्षजहस्तनो राज्यं, धनजङ्गं व्यवेशयत् ।
 स्वयं संयमसाम्राज्यं-प्रपदे निवृत्तिस्पृहः ॥ १७ ॥
 वज्रजहृत्क्षिरं राज्यं, धीमत्या सह निर्ममे ।
 दध्यावध सुतं राज्यं, कृत्वा स्वः प्रव्रजित्यते ॥ १८ ॥
 राज्योत्सुकः सुनस्ताव-पितृव्यापादनाकुतः ।
 विप्रभूमं व्यधाद्रात्रौ, सुनयोस्तेन तौ मूर्ध्ना ॥ १९ ॥
 "उत्तरकुर्यादस्मै, महाविदेहे मद्व्यलो राज्य ।
 ईसाणे शत्रिअंगो, महाविदेहे वदरजंघे" ॥ १ ॥ (उच्चार्या)
 उत्पद्योत्तरकुरुषु, तौ द्वौ युगलधर्मिणौ ।
 लुक्त्वा भोगांस्तनो जातौ, सीधमे सुहृदौ सुरौ ॥ २० ॥
 वज्रजहृस्य जीवोऽथ, लुक्त्वा भोगांस्ततश्च्युतः ।
 जम्बूद्वीपं विदेहेषु, पुरे कितिप्रतिष्ठिते ॥ २१ ॥
 वैद्यस्य सुविधेः सन्तु-जीवानन्त्राभिधोऽनवत् ।
 यद्दिने सोऽभवत्पुत्र-ध्यानास्नानदिनेऽपरे ॥ २२ ॥
 प्रमन्नचन्द्रभूषात्र-पुत्रो नास्मा मदीश्वरः ।
 सुवक्षिनामा ततयः, सुनासीरस्य मित्रिणः ॥ २३ ॥
 धनदत्तध्रेष्ठिसन्तु-रुणाकर इति स्मृतः ।
 पूर्णनडाभिधः सार्थ-पतिसागरनन्दनः ॥ २४ ॥
 जायन्ते स्म नृपामात्य-ध्रेष्ठिसार्थपनन्दनाः ।
 समं ववृधिरं सर्वः, समश्च जगृहः कक्षाः ॥ २५ ॥
 धीमत्या अपि जीवोऽथ, वनूषावैव पन्नते ।
 मसूरीश्वरदत्तस्य, ध्रेष्ठिनः केशवानिधः ॥ २६ ॥
 नयुताः सहवासार्थः, कदाप्यद सुहृदोऽभवन् ।
 विवेद वैद्यकक्षीवा-नन्दोऽपि स्वपितृमुखात् ॥ २७ ॥
 नदैव रममाणान्ते, परस्परविद्योगिनः ।
 कदाचित्स्यविदेहे, गोष्ठ्या तिष्ठन्ति नित्यशः ॥ २८ ॥
 अयदा वैद्यपुत्रस्य, जीवानन्दस्य वेदमतिः ।
 सर्वेषां निष्ठानां तेषां, साधुभिर्भाकृतेऽप्यगतात् ॥ २९ ॥
 जगत् राजमुर्धेयं, परिहास्येन किञ्चन ।
 अस्ति व्याप्यौपध्वानं, केवलश्रास्त्रिते कृपा ॥ ३० ॥
 वेदस्यैव छत्र्यदृष्टिस्तं, यस्मात्तु न चिकित्ससि ।
 जीवानन्दो वदमित्र ! सामर्थ्यं लीयस्य मे ॥ ३१ ॥
 ओपधेयु वज्रपाकं, तैश्चमस्यैकमेव मे ।
 गोशीविचन्दनं रत्न-कम्बजं चेति वो वरो ॥ ३२ ॥
 चान्दने काम्बजं मूल्यं, पञ्चाप्यादाय ते गृह्यात् ।
 प्रययुर्विपणिध्रेण्या, स्वस्थानं मुनिरप्यगात् ॥ ३३ ॥
 वणिजं वृक्षमेकं ते, स्माद्गुम्फ्यादितो ननु ।
 गोशीविचन्दनं रत्न-चन्दनं च प्रयच्छ नः ॥ ३४ ॥
 सोऽर्वकिं कार्यमायां य-स्तेऽप्ययुः साधुवैद्यकम् ।
 कृष्यौ वृक्षो युवानोऽमी, धर्मकर्मविधित्तयः ॥ ३५ ॥
 कृचः कुर्यामि किन्नाह-भतस्तानाह स प्रधीः ।
 गोशीर्वकम्बलौ युह-न्यस्तु ध्रेयोऽत्र मे फलम् ॥ ३६ ॥
 नौ समर्थं स्व धर्मेण, धर्मात्मा ध्रेष्ठिपुङ्गवः ।
 म्रनं संगृह्य कर्माणि, निगृह्य च शिष्यं ययौ ॥ ३७ ॥ आ० क० ॥
 असुमेयार्थमुपसंहरन् गाथाप्यमाह ।

विजसुअस्य य गेहे, किमिच्छेद्वहजं जडं ददु ।
 रितिअ ते विजसुअं, करेहिण् अस्व तेगिञ्चं ।
 तित्थं तेगिच्छिसओ, कंबलगं चंदणं च वाणिअओ ।
 दाउं अजिनिसुबंतो, तेणेव जवेण अंतगमो ॥

गमनिका । वैद्यसुतस्य च गेहे हृमिकुष्ठोपहसं याति दृष्टुं वद-
 भि यत् वैद्यसुतं कुरु अस्य चिकित्सां तैल चिकित्सकस्तु कः-
 दकं चन्दनं यणिभदत्या अजितिष्कान्तस्तेनैव प्रयेम अंतगतः ।
 भावार्थः स्पष्ट एव कश्चित् क्रियाध्याहारः स्वच्छा कार्य इति
 गाथाद्वयार्थः । आच० १ अ० "अमनेण अरहा कोसल्लिण् अहम
 पुत्थी होत्थि" उभयेण अरहा कोसल्लिण् पुम्भवे चकवहो
 होत्थि" स० ।

कथानकसंगमचयने ।
 परस्परपयसामयी, कृत्वाऽऽर्जुनिसन्निधौ ।
 अनुज्ञाप्य मुनीन्द्रं ते, चिकित्सामारभन्त ते ॥ ३८ ॥
 मुनः सर्वाङ्गमन्यङ्गं, तेन तैलेन ते व्यधुः ।
 तद्वीर्येण तदाकान्तः, साधुनिश्चिन्तोऽभवत् ॥ ३९ ॥
 आकुशस्तेन तैश्च, हृमयो निर्ययुर्दिहः ।
 जीवानन्दस्तेनो रत्न-कम्बलेन तमाचुणोत् ॥ ४० ॥
 सर्वेऽपि हृमयो लग्नाः, शीतत्वाऽन्तकम्प्ये ।
 वैद्यस्तनोऽक्षिपत्सर्वान्, कुर्मोऽस्मान् गोशवोपरि ॥ ४१ ॥
 साधुमाध्वाश्व गोशीवि-चन्दनवाय सोऽद्विपत् ।
 आद्याभ्यङ्गेन हृमय-स्वयम्याता निर्गता मुनः ॥ ४२ ॥
 द्वितीयेऽभ्यङ्गे मांसस्था-स्तुन्ये चास्थिमस्थिनाः ।
 हृमयो निर्ययुः सर्वे, मन्त्राकुष्टा द्वाऽद्वयः ॥ ४३ ॥
 स्रोतद्दिग्वेद्यधः सार्धं, स्थणकानिमथाकरोत् ।
 विजहार ततः साधु-निर्वीकृतवपुः स तैः ॥ ४४ ॥
 रत्नकम्बजगोशीवि-चन्दनस्य च विक्रयान् ।
 चैत्यन्ते कारयामासु-मैकशृङ्गमिवोन्नतम् ॥ ४५ ॥
 कृत्वा छत्र्यस्तवन्तेऽथ, ज्ञापस्तवचिकीर्षवः ।
 सुसाधुसन्निधौ दीक्षां, परम्यादाय धीभनाः ॥ ४६ ॥
 शिरं चारित्रमाचर्य, निरतोऽवारसुन्दरम् ।
 मृत्वा परपि ते भूय-अच्युते विद्वान्नामनाः ॥ ४७ ॥
 जम्बूद्वीपानिधे द्वीपं, विदेहास्यं च पृषतः ।
 विजयं पुष्कज्ञावत्यां, नगरीं पुष्करीकिरी ॥ ४८ ॥
 यज्ञमेनो नृपस्तत्र, धारिणीं तस्य वज्रना ।
 तेष्वच्युतच्युताः पञ्च, तत्पुत्राः क्रमद्वोऽनवन् ॥ ४९ ॥
 चतुर्दशमहास्वप्न-मृचिनः प्रथमोऽङ्गजः ।
 वज्रनाश्वरया ख्यातो, वैद्यस्यात्मा विचिकीर्षी ॥ ५० ॥
 बाहुर्गुप्तसुत्यात्मा, सुबाहुर्मन्त्रिमन्तते ।
 आत्मापिणो महापीठः ध्रेष्ठिसार्थशुपथोः ॥ ५१ ॥
 केशवस्य च जीवोऽत-स्थयथा राजपुत्रकः ।
 आश्रितो वज्रनास्य, दशवदपि सोऽभवत् ॥ ५२ ॥
 ते बर्हते स्म परपि, परगुणा इव देविनः ।
 कलाचार्योक्त्याः सर्वे, स्पष्टयेवाक्षिगदन् धिया ॥ ५३ ॥
 शोकातिरिक्तधैर्यत्वेक, स्वाभिस्तीर्थे प्रयतय ।
 वज्रमेनस्तनो राज्यं, वज्रनामं व्यवेशयत् ॥ ५४ ॥
 स्वयं साम्बन्तरं दातुं, दत्त्वा संयममप्रदीत् ।
 तुयं ज्ञानं तदा जतुं, साङ्केतिकमियामित्रन् ॥ ५५ ॥
 राजा प्रावृत्तुश्चुरोऽपि, शोकपालानिवाकरोत् ।
 राजपुत्रं सुयशसं, सारथ्यं च न्यवेशयत् ॥ ५६ ॥
 वज्रमेनजिनस्याभू-त्केवज्ञानमेकतः ।
 अन्यतश्चकशालाया-मुत्पन्नं चक्रमायुधम् ॥ ५७ ॥
 जगवन्तं ततोऽभ्यर्च्य, चक्रं चातुप्रपुत्र्य च ।
 साधयामास्य सकृदां, पृथ्वीं दत्त्वाऽकर्तृकया ॥ ५८ ॥

चक्रं च चक्रयस्तिष्ठाः त्रिवेकोऽस्याखिलेर्नृपैः ।
 भगवत्प्रयत्नं गच्छ-मेकचक्रमहोत्सवः ॥ ५६ ॥
 अन्यथा समवासायां-दृष्टसेनजिघ्रसः ।
 व्याख्यामधारितज्ञातो, धृष्ट्या चक्राद्योऽनुवृत्तः ॥ ६० ॥
 पुनं निवेदय राज्यं स्वे, वज्रनातः ससाधयः ।
 चतुर्निर्ज्वालिभिः सार्धं, प्रवृत्तांस्तान्त्रिके प्रभोः ॥ ६१ ॥
 प्राप्तकाले यज्ञमन-स्वीयैर्वाचिर्वर्तुति ययौ ।
 वज्रनातो ह्यदशाज्ञो, परे चक्रादज्ञानिनः ॥ ६२ ॥
 बाहुः सधुःस्रवासायां, वक्रपातान्यपूरयत् ।
 सुव्राह्मणः सर्वसाधूनां-मङ्गलधामनां व्यधात् ॥ ६३ ॥
 साधू पोतमहापीठो, रदः स्वाध्यायकारिणो ।
 बाहुं सुवाहुमात्यायां, शोकः सर्वथा शंसति ॥ ६४ ॥
 ध्यायतेतो महासर्वो, वैद्यावृत्त्यं सुदुष्करम् ।
 कुतः कुरुते कोऽयः, कथमाङ्गिकमोदशम् ॥ ६५ ॥
 इतरौ कुरुतेऽर्वाति-मायां स्वाध्यायिनावपि ।
 न कोऽपि श्लाघते यदा, वज्रनङ्कमं चमं च ॥ ६६ ॥
 गजनिर्वृत्तनाभोऽयः, विशया स्थानकैस्तदा ।
 तीर्थरत्ननाभोऽयः, कर्मावधानमहामताः ॥ ६७ ॥ आ० क० ॥

२ तीर्थकरत्वेतुसंग्रहार्थं गाथाचतुष्टयमाह ।
 साहुं तिग्मच्छत्रं, सामन्ने देवलोकागमणं च ।
 पुरिगिणिणं च सुव्रा, तत्रो सुव्रा वररसेणस ॥
 पशमित्यं वररनाहो, बाहुसुव्राह्मणं पठमपीठो ।
 नेमिं पित्रा तित्ययरो, निरसता ते वि ततयेव ॥
 पदमो चरद्वपुर्वी, सेमा इकाङ्गो वी चर्रो ।
 विष्टो यथावत्, किङ्कर्म तर्प्यत्राकासी ॥
 जोगफलं दाहवत्, पदसणा जिह्वद्विचरुचित्रं ।
 पदमो तित्ययर्चं, वीरहि ठाणेहि कासीय ॥

आसामङ्गरमनिका साधुं चिकित्सयित्वा धामणं देवज्ञोके
 गमनञ्च पाण्डुरीकिण्याञ्च द्युतः सुता वैरसेनस्य जाता इति
 वाक्यशेषः । प्रथमोऽत्र वररनाभो बाहुसुव्राह्मणं वीरमहापीठो
 तेषां पितृ तीर्थकरो किङ्कान्तास्तेऽपि तत्रैव पितुः सकाशाद्व्य-
 र्थः । प्रथमश्चतुर्दशपूर्वो रोपा एकादशद्विविधश्चत्वारः तेषां चतु-
 र्णां बाहुप्रभृतीनां मध्ये द्वितीयो वैद्यावृत्त्यं कृतिकर्म कृत्या-
 ऽकापनं जोगफलं बाहुवपुर्वरासनाङ्गवृत्त्या इतरयोचितत्वं
 प्रथमस्तीर्थकरत्वं विवर्तिभिः स्यात्किङ्कान्तां भावार्थस्तूक एव
 क्रियायाहाङ्गोऽपि स्वबुद्ध्या कार्यं इह विस्त्वभ्यासोक्त इति
 गाथाचतुष्टयार्थः । आ० १ अ० । [तीर्थकजन्मनिवन्धनकार-
 णानि तित्ययराश्वे]

एतैः स्थानैर्वज्रनात-स्तीर्थकरमथवाह ।
 साधुनकादिदानेन, बाहुश्चक्रभृतः श्रियम् ॥ १ ॥
 बाहुं वैशं सुवाहुञ्च, साधुविश्रामणाद्यात् ।
 इतरौ तु तेन माया-कर्मणा स्त्रीवन्मज्जतः ॥ २ ॥
 नतः पुर्णायुः कालं, कृत्वा पञ्चापि साधयः ।
 वृष्टश्च रुयशः सर्वे, सर्वार्थनिर्दिमयकः ॥ ३ ॥
 जम्बूद्वीपाभिधे दीपे, जरताडं च दक्षिणे ।
 गङ्गाविन्धुनन्दिनः ५२-घण्टे कलपदुमगिरौ ॥ ४ ॥
 बहोयमपिण्डादि, सप्तमादुःपमारके ।
 कुतश्चमनमो नति-मेतदो या प्रियो भवन् ॥ ५ ॥

पुर्वव्रक्षेपु चतुरा-शौतौ शेषेषु सस्तिवह ।
 स नवाशीतिपक्षेपू-चरायादायुते विजौ ॥ ६ ॥
 आयादं मासि कृष्णेऽपि-चतुर्थद्वि सुनिमये ।
 जीवो युगादिदेवस्य, च्युत्वा सर्वार्थसिद्धितः ॥ ७ ॥
 देव्याः श्रीमद्देवायाः, सरोवर इवोदरे ।
 ज्ञानत्रयपवित्रात्माऽवततार मराकवत् ॥ ८ ॥
 वैश्वेकोऽपि तदेवासी-दङ्गनां जयसङ्गिनाम् ।
 यद्योतः कोऽप्यनिर्याचयः, सुखञ्च कृणमद्वुतम् ॥ ९ ॥
 स्वल्पव्युत्समाः स्वप्ना, वर्णराशौ स्वरा इव ।
 निजानया तदा देव्या, दृश्यन्ते स्म चतुर्दश ॥ १० ॥
 वृषभः १ कुङ्करः २ सिंहः ३ पञ्चवासाऽभिषेचनम् ४ ।
 पुष्पदासः ५ राशौ ६ सूर्यः ७ पूर्णकुम्भः ८ सितध्वजः ९ । ११ ॥
 पञ्चकारः १० पयोराशि ११ विमानं कडववासिनाम् १२
 नानाचयं १३ शिखी चेति १४ प्रविशन्तो मुक्तामुजे ॥ १५ ॥
 तानाख्याति स्म सा नात्रे-निजान्वेदे प्रमोदजाक ।
 अत्युत्तमसुतमिति, तस्याः सोऽपि न्यवेदयत् ॥ १६ ॥
 तदैव युगपरत्वेऽप्यागत्य चक्षितस्तनाः ।
 स्यन्पण्डितकहेत्याः, शका स्वधार्थमच्युतः ॥ १७ ॥
 देवि त्वदङ्गजस्यैते, महास्वप्नाश्चतुर्दश ।
 चतुर्दशरज्जुमिहे, शोके स्मादुर्ध्वीशताम् ॥ १८ ॥
 चतुर्दशानां पूर्वाणां-मयमेव जगत्प्रभुः ।
 उपदेत्यति हेमात-मातृकां वीजसन्निभाम् ॥ १९ ॥
 चतुर्दशं पूर्वधराः, शिष्याश्चैतस्य भाविनः ।
 तथा चतुर्दशचतु-र्दशकानि वदयति ॥ २० ॥
 एवं स्वधार्थमाविद्य, सर्वेऽपि विदशाधिपाः ।
 स्थानं निजनिजं जम्भु-विंसुष्टा इव सेवकाः ॥ २१ ॥
 तमिन्द्राख्यातमाकर्ण्य, स्वधार्थं देव्यमोदत् ।
 नाभिरप्यभजत्पीति, कस्येष्टाख्या मुदे न वा ॥ २२ ॥ आ० क० ।
 असुमेवार्थमुपसंहरन्नाह ।

उववात्रो सब्धे, सब्धेसि पदमत्रो सुत्रो उत्सवो ।

रिक्खेणासाहर्हि, असाहर्हले चतुर्थीए ॥

गमनिका । उपपातः सर्वार्थं सर्वेषां संजातस्तत्तत्तथायुक्परि-
 क्षेपे सति प्रथमभ्युत्थो ऋषभ ऋषभेण नत्वेण आयादाभिः
 आयादवहले चतुर्थ्यमिति गाथार्थः । इदानीं तद्वक्तव्यताभि-
 धिस्यैनां द्वारगाथामाह नियुक्तिकारः ।

जम्भणे नामपुट्टीञ्च, जाडसररञ्च ५ अ ।

वीवाहञ्च अववे अ-जिसं रजसंगं ॥

गमनिका (जम्भण इति) जम्भविष्यो विधिर्वक्तव्यः वदयति
 च "चित्तवहुलदुर्मोए" इत्यादि (नाम इति) नामविषयो वि-
 धिर्वक्तव्यः । वदयति च "देसुणं च इत्यादि" (बुद्धीयात्)
 बुद्धिश्च भगवतो वाच्या वदयति च "अहं सो वज्जु भगवं इ-
 त्यादि" (जाडसरणेदयति) जानिस्मरणे च विधिर्वक्तव्यः ।
 वदयति च "जाडसररोयमित्यादि" (वावाहेयति) विवाहं
 च विधिर्वक्तव्यः । वदयति च "भोगसमुत्पत्तित्यादि" (अववेति)
 अण्येषु क्रमो वाच्यः वदयति च "नोभरहवोभसुन्दरो इ-
 त्यादि" (अभिर्मेगिति) राज्याभिषेके विधिर्वाच्यः । वदयति च
 "आमोपं सङ्कोऽवागमो इत्यादि" (रजसंगेति) राज्यसं-
 गृहे विधिर्वाच्यः । वदयति च "आसाहर्हतावो इत्यादि" अयं
 समुदायः । अवयवाभन्तु प्रतिद्वारं यथावसरं वदयामः ।

[३] तत्र प्रथमद्वारावयवांशभिधित्ययाजन्म तन्महोत्सवं चाह ।

चिचवदुष्टद्वमीए, जाओ उसजो असादनकखेले ।

जम्पुगुमहो अ खवो, नेयवो जाव घोसमं ॥

गमनिका । चैत्रस्य बहुलाष्टम्यां जातः शुभः आपादनकत्रे
जन्ममहद्भ्यः सर्वो नेतव्यो यावद् घोसपमिति गार्थः ।

भावार्थः कथातो हेयः सा चैयम् ।

कमापूर्णेष्वाहासु, चैत्रे कृष्णाष्टमितिथौ ।

निशीथि सुपुत्रे सुतु, देवीयुगलधर्मिणम् ॥१॥

अत्रेतना अपि दिश-स्तदानीं मुदिता इव ।

प्रसेदुः किं पुनर्वचिम्, लोकायां चेतनायसमा ॥२॥

वायवोऽपि सुखस्पर्शा, मन्दं मन्दं ववुस्तदा ।

कृष्णयोजितमदीदृशं, प्रेक्षमाणा इव प्रभुम् ॥३॥

उद्योतस्त्रिजगत्यासी-द्वचान दिवि दुन्दुभिः ।

नारका अप्यमोदत, भूरप्युद्ध्वान्समासदत् ॥४॥

"गयदन्तसैलहिहा, अष्ट अहो लोगवासिणीदेवी ।

नन्दणवणकूडेसुं, अष्टय तह उल्लोगाओ" ॥१॥

दिक्कुमार्योऽष्टाध्रोलोक-वासिण्यः कृतिपायसमाः ।

अहंजन्मावधेर्हात्वा-ऽभ्येत्यस्त्युतिवैश्वमनि ॥२॥

भोगङ्कुरा भोगवती, सुभोगा भोगमालिनी ।

सुवन्सा वृत्समित्रा च, पुष्पमाला त्वनादिता ॥ ६ ॥

नत्वा प्रभुं तन्दम्याञ्चै-शानि स्मृतिगृहं व्यपुः ।

संवर्तनाशोऽथयन्द्वा-मायोजनमितो गृहान् ॥ ७ ॥

मर्धकरा मेधवती, सुमेधा मेधमालिनी ।

नोयधारा विचित्रा च, वारिषेणा बलाहिका ॥ ८ ॥

अष्टोर्ध्वलोकादेत्येता, नत्वाहन्तं समातृकम् ।

तत्र गन्धाम्बुपुष्पैश्च-वर्षं हर्षातिवैरिणे ॥६॥

अथ नन्दात्तरानन्दे, आनन्दः नन्दिबर्द्धने ।

विजया वैजयन्ती च, जयन्ती चापरजिता ॥१०॥

अष्टावधेत्यै पौरस्य-रुचकाद्रित्यादिमाः ।

जिनं जिनाम्बात्वाऽस्थुः, प्राच्यां दर्पणपाणयः ॥११॥

समाहारा सुप्रदत्ता, सुप्रबुद्धा यशोधरा ।

लक्ष्मिवती शेषवती, चित्रगुप्ता वसुधरा ॥१२॥

अपाच्यरुचकाद्रेश्चा-ष्टैत्य देवं समातृकम् ।

प्रणम्य दक्षिणैतता-स्तस्थुर्द्वारपाणयः ॥१३॥

श्लादेवी सुरादेवी, पृथिवी प्रभवत्यपि ।

एकनासा नवमिका, गद्रा सीतेति नामतः ॥१४॥

प्रत्यप्रचकशीलाद-ष्टैत्य व्यञ्जनपाणयः ।

स्वामिनं मरुदेवीञ्च, नत्वाऽस्थुः पश्चिमं तु ॥१५॥

अलम्बुषा मितकेशी, पुण्डरीका च वारुणी ।

हासा मर्धप्रना श्रौहर्षी-रष्टेदमुचकाद्रितः ॥१६॥

तत्रागत्य जिनं जैतं, जननीं चात्तचामराः ।

प्रणिपत्योत्तराणासा-ञ्चकिरे मोदनेदुराः ॥१७॥

शतरा चित्रकनका, चित्रा सौभागिणी तथा ।

दोषहस्ता विदिचेत्या-स्थुर्विदिमुचकाद्रितः ॥१८॥

रुचकडीपतोऽप्येत्यु-द्धतस्रो दिक्कुमारिणः ।

रूपा रूपासिका चापि, सुरूपा रूपाकान्वी ॥१९॥

प्रकल्प्य भगवन्नालं, चतुरङ्गुलनिर्जितम् ।

अकित्वा विवरं तत्र, नालत्रिषिण्यं तं ततः ॥२०॥

बद्धैरङ्गैरप्युर्व, वन्तुर्गतिनाम्नयाः ।

पीठं तस्योपरितले, ततोऽहंजन्मगेहतः ॥२१॥

पूर्वस्याञ्च दक्षिणस्या-मुत्तरस्यां विचकिरे ।

तामिश्र वीणि कदली-गृहाणि स्वविमानवत् ॥ २२ ॥

प्रत्येकमेषां मध्ये च, सिंहासनविन्युतिम् ।

विचकिरे चतुःशालं, स्वर्णगङ्गणीमयम् ॥ २३ ॥

ता दक्षिणचतुःशालं, जिनं न्यस्य कराञ्जहौ ।

निन्युस्तन्मातरञ्चास-चेटीवहस्वाहवः ॥ २४ ॥

सिंहासने निवेशयोभा-वयनानञ्जुः सुगन्धिना ।

ता लङ्कापकतिलेन, जलसंवाहिका इव ॥ २५ ॥

आमन्दानन्दनिस्यन्द-प्रमोदितदृशो नृपराजः ।

उभासुद्वर्तयामासु-र्दिव्येनोत्सर्जनेन ताः ॥ २६ ॥

नीत्वा ताः प्राक् चतुःशालं, न्यस्य सिंहासने च सौ ।

अप्यामासुस्मोभिः, स्वमनोभिरियामवैः ॥ २७ ॥

गन्धकापायवासोभि-स्तदङ्गन्यमृजन्नाथ ।

गोशीर्षचन्दनरसै-श्चञ्चयामासुराधुताः ॥ २८ ॥

तादृशामोचयामासु-र्दिव्यैश्च वाससि ।

विद्युद्युतोत्सङ्गयच्च, ताश्चित्राभरणानि च ॥ २९ ॥

अथोत्तरचतुःशालं, नीत्वा सिंहासनोपरि ।

न्यपीडयन् भगवन्तं, भगवन्मातरञ्च ताः ॥ ३० ॥

गोशीर्षचन्दनैश्चासि, डाक् कुङ्कुमिषद्विरेः ।

ताः समानययामासु-रमरैराभियोगिकैः ॥ ३१ ॥

उत्पाद्यारणिदारुचर्यां, वह्निमहाय तास्ततः ।

होमं धितेनुगांशीर्ष-चन्दनैरेषसात्कृतैः ॥ ३२ ॥

रक्षापोष्टलिका बद्धा, तयोरथ जिनान्तिके ।

पर्वतायुर्मेघेत्युक्त्वा, स्फात्रयत्रमगोत्रको ॥ ३३ ॥

सूतिकाजयने तस्मिन्, मरुदेवीं विन्युं च ताः ।

शय्यागतौ विधायऽस्थु-र्गायन्त्यौ मङ्गलायथ ॥ ३४ ॥ अ०क०

संग्रहमाह ।

तेणं कात्रेणं तेणं समणं उसभेणं अरहा कोसल्लिए चउ

उत्तरासांठ अज्जीइपंचमे होत्था ॥ २०४ ॥ तं उत्तरासा-

ठाहिं चुए चउत्ता गम्भवक्कंते जाव अज्जीइणा परिनिब्बुए

॥ २०५ ॥ तेणं कालेणं तेणं समणं उसजेणं अरहा

कोसल्लिए जे से गिम्हाणं चउत्ते मासे सत्तमे पक्खे आसा-

दवहुव्व तस्स णं आसादवहुव्वस्स चउत्तोपक्खेणं सम्ब-

द्धसिद्धाओ महाविमाणाओ तिचिसं सागरोवमड्ढिती-

याओ अण्वरं चउत्ता इहेव जम्बुद्वीवे दांवे भारहे

वाने इक्ख।गजूपिरे नाभिकुङ्गगरस्स मरुदेवाए जा-

रियाए । पुग्गरत्तावरत्तकालसमयंति आहारवक्कंतिए

जाव गम्भए वक्कंते । २०६ । उसभेणं अरहा कोमल्लिए

तिन्नाणोवमए या वि होत्था चप्पसामि ति जाण्ह जाव

सुविणे पासइ तं । गय.सट्ठाहा "सत्तवं तहेव नवरं, १२मं

उसजसुहेणं अइतं । पासइ सेसाउगयं, नाजिकुङ्गगरस्स

साहइ" सुविणपाढगा नत्थि नाभिकुङ्गलरो सयमेव वप्प-

रेइ । २०७ । तेणं कात्रेणं तेणं समयेणं उसजेणं अरहा

कोसल्लिए जे से गिम्हाणं पढमे मासे पढमे पक्खे चित्तव-

ट्ठले तस्स णं चित्तवहुव्वस्स अट्ठपीपक्खेणं नवरं पाणं

बहुविधपुष्पाणि अद्भुतमाणरादिद्याणि जाव आमादाहिं नकव-
तेणं जोगमुवागएणं आरोगमारोगं दारयं पयाया ॥१०८॥

अथास्यामयसर्पिण्यां प्रथमधर्मप्रवर्तकत्वेन । परमोपकारित्वा-
भिक्षाद्विस्तारतः श्रीऋषभदेवचरित्रं प्रस्तौति । 'तेणमित्यादितः
अमीह' पंच मेहुयन्ति' पर्यन्तं तत्र (कोसलियात्ति) कोसला-
यामयोत्थ्यायां त्रयः कौशात्रिकः ॥ १०४ ॥ तंजहेत्यादितः "परि-
निवृत्तुपत्ति" पर्यन्तं सुगमम् ॥ १०५ ॥ तेणमित्यादितो गन्धवक्कं-
नेति पर्यन्तं सुगमम् ॥ १०६ ॥ उसजेणमित्यादितः सयमेव
वागरे इति पर्यन्तं तत्र मरुदेवा प्रथमं सुखेन (अदंतेति) ।
प्रथिगन्तं वृषभं पश्यति शेयास्तु जिनजनन्यः प्रथमे गजं. पश्य-
न्ति वीमाता तु सिद्धमद्राही ॥ १०७ ॥ तेणमित्यादितो दारयं
पयायत्ति पर्यन्तं प्रायत् ॥ १०८ ॥ कटप ॥ अस्य संग्रहमाह ।

संवट्टमेहआयं-सगा य भिंगारतालपंथा य ।

चामरजोर्गखं, कारंति एवं कुमार।ओ ॥ ११६ ॥

संवर्तकमप्रयुक्तप्रयोजनं किं कुर्वन्ति आदर्शकाश्च गृहीत्या
तिष्ठन्ति नृत्तारंस्तावृत्तारं चेत्येता चामरं जातोरत्नां कुर्वन्ति
पतःसर्वे दिक्कुमार्य इति गाथार्थः ॥ ११६ ॥ आच १ अ० ।

ततः सिंहासनं शकं, चचात्राऽचचनिश्चयम् ।

अथपि प्रयुज्य ज्ञात्वा, जन्मादिमज्जिनेशितुः ॥ ११७ ॥

सद्यः स्वर्गादिमानेन, पात्रकंनय देवराट् ।

जितेन्द्रं च जिनाभ्यां च, त्रिः प्रादक्षिण्यैस्ततः ॥ ११८ ॥

वन्दित्वा नमसित्वा चेत्येव देवेश्वरोऽवदत् ।

नमोऽस्तु ते रत्नकुङ्किणैरधिकं विद्वद्भाषिकं ॥ ११९ ॥

अहं शक्रोऽस्मि देवेशः, कलादायः दहागमम् ।

प्रतोयुगादिद्वयस्य, करिष्ये जनतोत्सवम् ॥ १२० ॥

नेतव्यं देवि । तथैवे-युक्ताऽवस्वापिनीं ददौ ।

कृत्वा जिनप्रतिपत्त्यं, जिनाभ्यासशिष्यां न्यधात् ॥ १२१ ॥

भगवन्तं तीर्थकरं, गृहीत्वा करसंपुटे ।

विचक्रे पञ्चधा रूपं, सवधेयोऽधिकः स्वयम् ॥ १२२ ॥

एको गृहीततथैव, पादयं द्वावाचचामरी ।

एको गृहीतातपत्र, एको वज्रधरः पुनः ॥ १२३ ॥

शक्राजस्तत्रैवानु-लिंकायिकसुराग्रितः ।

शशिं सुमेरुयैव, वनं येनैव परम् ॥ १२४ ॥

मेरुचक्रादङ्गणेना-तिपाण्डुकम्बरा शिखा ।

सिंहासने चान्तिपेक, तैवैवोपति देवराट् ॥ १२५ ॥

तत्र सिंहासने पूवा-ऽग्निमुखं च निधीयति ।

आवेशादपि देवेशः, स्वाभिपादान्तमैयः ॥ १२६ ॥

स्रग्भुजेन्द्रैवत पूर्व, विद्वद्भार्यामेवचनम् ।

ततोऽपुरिपाटोत्त, यावच्छक्रोऽजिदिपकयाव ॥ १२७ ॥

तत्र च चमरादीन्, यावच्छक्रार्थमाद्यः ।

एवं जन्माऽग्निपेकसो-स्त्वयं निर्वायं देवराट् ॥ १२८ ॥

हृषेप्रकाशस्यैव, प्रायस्त्वयंमरायितः ।

नीधेयायपुरादाय-सद्यः प्रत्यागमरुणात् ॥ १२९ ॥

प्रतिवेह्य तथैव-प्रतिविम्बं सपद्यि ।

तत्र मानुः सन्निधाने, जगन्तमनिधिपुत्रं ॥ १३० ॥

सर्वहृद्यस्वापिनीं च, दिव्यं सौमगुणं ततः ।

दिध्यं कुम्भयुग्मं त्रयं, त्रिमोच्योऽधिकं प्रभोः ॥ १३१ ॥

श्रीदामगरुडमुने, स्वामिनो रत्नदामयुक् ।

एवमवसाना-ः स्वर्गकण्डुकमात्रे ॥ १३२ ॥

येन स्वामी तीर्थकरो, निर्निमेषविलोचनः ।

पश्यन् सुखं सुखेनैव, रममाणोऽस्ति निर्वृतः ॥ १३३ ॥

ततो वैश्रवणः शक्र-चक्रासत्कृणादपि ।

ह्वात्रिशक्तिरएयकोटीः, सुवर्णस्य च तावती ॥ १३४ ॥

द्वाविंशतु नन्दासना-न्यथ भङ्गासनान्यपि ।

रूपयौवनशायय-सौभाग्यप्रमुखान् गुणान् ॥ १३५ ॥

न्यात्रातीर्थप्रिनाथस्य, जन्मवैशमन्यासितु ।

अथाभिधोगिकेदेवै-महानादेन देवराट् ॥ १३६ ॥

घोषयामास श्रृण्वन्तु, भवन्तः सर्व एव हि ।

जवनवासिनो देवा, ज्योतिष्का व्यन्तरास्तथा ॥ १३७ ॥

देवा वैमानिका देव्यः, कृत्वा सावहितं मनः ।

यो देवानुप्रियः कश्चि-रस्यामिनस्त्रिजगत्पतेः ॥ १३८ ॥

त्रिजगत्पतिमातृश्च, करिष्यस्वयं मनः ।

सप्तधायंमज्जरीव, शिरस्तस्य स्फुटियति ॥ १३९ ॥

चातुर्लिकायिका देवा, एवं जन्मोत्सवं प्रभोः ।

नन्दिश्चरेऽष्टाहिकां च, कृत्वा जगम्येधागतम् ॥ १४० ॥ आ० क० ।

(४) नामद्वारमाह ।

देमृणं च वरिसं, सकागमणं च वंसठवणा य ।

आहारमंगुली, उर्वति देवा मणुजं तु ॥ १ ॥

सको वंसठवणा, इक्षु अगू तेण हुंति इक्कागा ।

जं च जहा जग्मि वण, जुगं कारीअतं सव्वं ॥ २ ॥

देशोऽनं चर्वणं जगत्ता जातस्य तावत् पुनः शक्रागमनं च सं-

जातं तेन वंशस्थापना च कृता भगवत् इति साध्यं ऋषयना-

थः । अस्य ऋषयस्य गृहवासं असंस्कृतं आसीदाहार इति ।

किं च सर्वं तीर्थकरा एव वात्रभावे यतमानाः न स्तन्योपयोगं

कुर्यान् किन्वाहाराभिषाये सति स्वाभेवाङ्गुलिं वदन् प्रक्षिपन्ति

तस्यां चाहारमङ्गुल्यां नानारससमायुक्तं स्थापयन्ति देवा मनोज्ञं

मनोऽनुकूलमेयमिक्तान्तवात्रावास्वग्नियुक्तमेव गृह्णन्ति । श्रु-

यभनाथस्तु प्रवक्ष्याम्यतिपन्नो देशोपनीतमेवाहारासुपुनःकवानि-

त्यनिहितमानुषयुक्तमिति गाथार्थः ॥ १११० ॥ प्रकृतमुच्यते । मा-

हेन्द्रेण वंशस्थापना च कृत्यनिर्दिष्टं सा किं यथाकथञ्चित्कृ-

ता आहोभिस्तु प्रवृत्तिनिमित्तपूर्विकेति । उच्यते प्रवृत्तिनिमित्त-

पूर्विका न यादृच्छिका कथम् (आच १ अ०) शक्रः सौधमं-

न्द्रो वंशस्थापने प्रस्तुते इक्षुं गृहीत्वा आगतः । अक अग कु-

दितार्यां गतौ । अनेकार्थस्याद्वातुनः अक धातोर्लोपादिकं वण

प्रत्यये अकृदाद्योऽजिन्नापार्थः । ततः स्वामी इक्षोः । आकुनाऽजि-

न्नायेण करं प्रासारयत् शक्र अपर्ययत् तेन कारणेन जयन्ति इ-

क्षुङ्गाकुप्येशभाया पेश्वाकाः । आ० क० ज० । पेश्वाका ऋषय-

नाथवरजा इति एवं पञ्चवस्तु यथा येन प्रकारेण यस्मिन्वयसि

योग्यं शक्रः कृतवांश्च तत्सर्वमिति । पश्चात् पात्रान्तरं वा ।

तादृक्फलाहयजमणि, द्रोहियसि सारवणा ॥

तादृक्फलाहृतभगिनी प्रविष्यति पत्नीति । 'सारवणा' किञ्च भग-

वसो नन्द्याहारश्च तुल्यवयःस्वापनार्थमेवं पात्र इति । तदेव

तालफलाहृतभगिनी भगवतो वात्रभावे एव मिश्रकैनामैः स-

क्रादामनीति । तेन च भविष्यति श्रुयभपत्नीति । 'सारवणा' सं

गोपना कृतेति । तथा चान्तरं घटयति नन्द्याः । 'सुमंगलासि

ओचि' भवेत्तु प्रतिपाद्यन्ति संधेयं अमद्धारवक्तव्यता चार-

गायापि किञ्च पठ्यते "जमेणे य विवहियसि" अस्मं प्रसङ्गेन

आच १ उ० । शो० क० ।

नाजिस एणं कुडगरस्स मरुदेवाए जारियाए कुच्छंमि एत्थ
एणं उहं एणं अरहा कोसलिये पढमराया पढमाजिणे पढमके
वत्ती पढमातिर्यकरे पढमधम्मवरचक्रवत्ती समुप्पज्जिजेज्जा॥
नाम्मा कोसत्रायामयोधयां भवः कोसत्रिकः जाविनि भूतपड
पचार इति न्यायादेतद्विशेषणम् अयोध्यास्थापनाया अष्टमदेव
राज्यस्थापनासमये कृतत्वात् तद्यत्किंस्तु जरतक्षेत्रनामान्वर्थ-
कवनावसरः । "यथावदमतिनिम्माया" एतत्सुब्रव्याख्यायां दर्श-
यिष्यते । अर्हन्तश्च पार्वनाधाद्य इतः केचिद्वनङ्गीकृतराजधर्म-
काः अपि स्युरित्यसौ केन । क्रमेणार्हन्तुर्दित्याह प्रथमो राजा
इहावसरिण्यां नामिकुडगरादियुग्मिमनुजः शास्त्रेण च प्रथम-
मभिपिक्तवान् । प्रथमजिनः प्रथमो रागादीनां जेता । यद्वा प्रथमो
मन्तःपर्यवधानात् राज्यत्यागादन्तरं द्रष्टव्यं जायतश्च साधु-
वद्भारितेन अत्रायसर्पिण्यामस्यैव भगवतः प्रथमतस्तद्भवनात्
श्रितत्वं चावधिमन्तःपर्यवकेवलङ्गानां स्थानाद्दे सुप्रसिद्धम् ।
अवधिजितत्वेऽनुयाय्यायामनेऽकमबद्धसुप्रसिद्धि केवलजितत्वे
चोत्तरप्रत्येन सह पानकस्यमिति ध्याख्यानासङ्गातिः । श्रोतॄणां
प्रतिज्ञा तेन प्रथमकेवली आराः सर्वज्ञः केवलश्रित्वे च तीर्थरक्षा-
मोदयो जयतीत्याह प्रथमतोर्धकरः आद्यश्चतुर्वर्णसङ्गस्थापकः ।
उदिततीर्थरक्षायां च कीदृशः स्यादिति प्रथमो भगवतो धर्मप्र-
धानतत्त्वकर्तार्यं यथा चक्रवर्ती सर्वत्राप्रतिहत्वावीण्येण चक्रेण वतते
तथा सोऽपीति जायः । समुत्पद्येत समुपपन्नयानित्यर्थः । जं २
वक्रं (जम्बूद्वीपप्रङ्गण्युक्तः तित्थयार शब्दे वक्ष्यते)

तं चेव सर्वं जाव देवा देवीआं य वसुद्धारवासिंस्सु सेमं
तद्देव चारगमोहणमाणुम्माणवृष्णउत्सुकमाङ्गं त्रिद्व-
भियजूयर्जं सर्वं भाणियव्वं ॥१२०॥

"तं चेव सर्वमित्यादिनां विविधविषयवृत्तं सर्वं भाणियव्वं-
ति" यावन् । तत्र देवलोकच्युतोऽद्वैतरूपोऽनेकदेवदेवीपरि-
वृत्तः सकलगुणैस्तैभ्यो युगलमनुष्पन्धः परमात्कृष्टः क्रमेण
परवर्द्धमानः सप्ताहाराभिलाषो सुरसंचारितानुत्तरसत्साम-
हूलिमुखे प्रतिपति । एवमन्येऽपि तीर्थकरा बाल्येऽवगन्तव्याः
बाल्यातिक्रमे पुनरभिप्राहाराभोजितः श्रूयभस्तु प्रव्रज्यां या-
वन्सुरानीतोत्तरकुरुकल्पद्रुमफलान्यास्वाश्रितयान् । अथ संजा-
तकिञ्चिद्वनवर्षं भगवति प्रथमजिनवंशस्थापनं शक्रः स्वर्जो-
न्मिति विचिन्त्य कथं रिकपाणिः स्वामिसर्मापं यामाति मह-
तीमिषुयार्थमादाय नाभिकुलकरादृश्यस्य प्रभोरपे तदस्थो
दृष्ट्वा चेत्सुयार्थं हृष्टवदनं स्वामिना करे प्रसारिते इङ्गं भज्य-
स्मीति भणित्वा तां दत्त्वा इष्वभिलाषात्स्वामिनो वंश इष्व-
कुलामाश्रयन् । गोत्रमपि अस्त्य एतत्पूर्वजानामिष्वभिलाषा-
त्काश्यपनामेति शक्रो वंशस्थापनां कृतवान् । अथ किञ्चिदुगलं
मातापितृभ्यां तालवृक्षाभ्यां मुक्तं तस्मादेतत्तालफलमननं पुरुषो
व्यापादितः । प्रथमोऽयमकलमुत्सृज्यः । अथ सा कन्या माता-
पित्रोः स्वर्गतयोः एकाकिन्त्येव घने विचचार । दृष्ट्वा च तां सु-
न्दरं युगलिकनरा नाभिकुलकराय न्यवेदयन् । नाभिरपि शि-
ष्टं सुतद्दानाम्नां श्रूयभस्तो नाभियत्तीति सकललोककषाप-
नपुरस्सरं तां जग्राह । ततः सुनन्दासुमङ्गलाभ्यां सह प्रवर्द्ध-
मानो भगवान् यौवनमनुप्राप्तः इन्द्रोऽपि प्रथमजिनविवाहहृत्य-
मस्माकं जीतमेति अनेकदेवदेवीकीर्तिपरिचारपरिवृत्तः समा-
पत्य स्वामिनो घरहृत्यैवमयं कृतवान् बहुकृत्यं च द्वयोरपि
कन्ययोर्देव्य इति । ततस्तद्भ्यां विषयोपभोगिनो भगवतः पद-

लक्षपुर्वेषु गतेषु भरतब्राह्मीरूपं युगलं सुमङ्गला । बाह्वालिस्सु-
न्दरीरूपं युगलं च सुनन्दा प्रसुबुधे । तदनु चैकोनपञ्चाशत्पुत्र-
युगलानि कमात् सुमङ्गला प्रसुवती । २०६

उसभेणं अरहा कोसलिये तस्स एणं पंच नामपेज्जा एवमाहि
ज्जंति तं जहा उसभे इ वा ? पढमराया इ वा २ पढमजिक्ख
ये इ वा ३ पढमजिणे इ वा ४ पढमातिर्यकरे इ वा ५ ॥१२०॥
"उसभेणं अरहा कोसलिये इत्यादितः पढमातिर्यकरे इति" प-
र्यन्तं तत्र इकारः सर्वत्र वाक्यालङ्कारे (पढमरायसि) प्रथ-
मराजा चैवम् । २१० । कल्प० । ति० । आ०चू० ।

अथ यथा भगवान् वयः प्रतिपन्नवान् तथाऽऽह ।
तत्रो एणं उमने अरहा सो कोसलिये दक्खे दक्खपद्मे
पाहिरूवे अद्धानि जहए विणीए । कल्प० ।

(५) इदानीं वृद्धिद्वारमधिकृत्याह ।

अह वट्ठो सो जयवं, दियजोगुचो अणुवमसरीओ ।
देवग एसंपिबुव्हा, नंदासुमङ्गलासहिओ ॥१२१॥

असिअसिरोअ सुनयणो, विण्डुओ धवत्तदत्तपंतोओ ।

वरपडमगन्नगोरा, फुल्लुप्पडगंभनीसाओ ॥ १२० ॥

प्रथमगायानिगदसिदैव द्वितीयगायानमनिका । न सिता
असिताः कृष्णा इत्यर्थः । शिरोसे जाताः शिरोजाः केशाः अस्मि-
ताः शिरोजा इत्य स तथाविधः । शोभने नयने यस्यासौ सुन-
यनः । विम्बं गोह्वाफलं विम्बचदोष्टौ यस्यासौ विरोधोः । घबले
दन्तपङ्क्तिं यस्य स धवलदन्तपङ्क्तिः । वरपद्मगर्भवकौरः ।
कुल्लोपलगन्धवन्नि श्वांसो यस्येति गाथार्थः ॥१२०॥ आ०च० ॥ अ०

(६) इदानीं जातिस्मरद्वारावयवार्थं तु विचरीपुराह ।

नाईसरो अ भयवं, अप्परिवटिण्हिं तिहिं उ नाणेहिं ।

कर्णंइ अ बुक्कांइ अ, अन्नइओ तेहिं मणुण्हिं ॥ २१ ॥

गमनिका । जातिस्मरश्च भगवन् । अप्रतिपत्तिरैव त्रिभिर्मानै-
र्मतिभुतावधिभिः । अवधिज्ञानं हि देवलौकिकमेवाप्रच्युतं भग-
वतो भवति तथा च कान्त्या च वृद्ध्या अभ्यधिकस्तेभ्यो मिथुन-
कमनुष्पेभ्य इति गाथार्थः ।

(७) इदानीं विवाहद्वारव्याचिख्यासयेदमाह ।

पढमो अकालमच्च, तहि तालफत्तेण दारओ पढओ ।

कन्ना य कुलगरेणं, सिच्छं गहिया उसनपत्ती ॥२२॥

भगवतो देशेनवर्षकाल एव किञ्चिमिथुनकं संजातापत्य-
मिथुनकं तालवृक्षाधो विमुच्य निः संशयं कीडागृहकमगमन्
तस्माच्च तालवृक्षापवनप्रेरितमेकं तालफलमपतत् तेन
दारको व्यापादितः । तदपि मिथुनकं तां दारिकां संखर्देयित्वा
प्रतनु कयापं मृत्वा सुरलोकमुत्पन्नं सा चोद्यानेतदेवोत्कृष्ट-
रूपा एकाकिन्त्येव घने विचचार । दृष्ट्वा च तां त्रिदशधूसमा-
नरूपां मिथुनकनराः विस्मयोफुल्लनयनाः नाभिकुलकराय न्य-
वेदयन् । शिष्टेश्च तैः कन्या कुलकरेण गृहीता श्रूयभस्तो
भविष्यतीति कृत्येति गाथार्थः । जावार्थः कथतः सा चैवम्
प्रगुणीक कल्याणि-भूयिष्ठं त्रीदशकुडुमम् ।

सीमन्तिकनोनां सीमन्ते, परिप्रीकृते विरात ॥ २५ ॥

त्वं वयस्ये वृत्तास्यानि, गुण्ण्णामानुपानय ।

विचित्ररचनाम्भुओ, मुकुटाक्षिकडीकुह ॥ २६ ॥

चतुष्कान् पूरय चारि, मुक्ताक्रोदेन सुन्दरि ।।

वेद्यन्तः कुरु हेकार्म, धेनुगोमयगोमुखम् ॥ ३७ ॥
 निवेशयात्र तत्वाङ्गि ! सत्वरं वरमञ्चिके ।
 पवित्राः शतपत्राकि ! त्वं चेदाय पादुकाः ॥ २८ ॥
 कार्यन्तरं च हित्वा त्वं, कस्तूरीं सखि ! धरैव ।
 येन पुत्र्याः कपेटेषु हिरण्येन पञ्चवल्ली ॥ २९ ॥
 कुतश्चै ! कुतल्लोचसा-वायिकुरु पशुवृते ।
 मङ्गल्यधवन्नान् यूयं, हेसख्यो दत्तसत्तमान् ॥ ३० ॥
 जाम् किमसि निद्राशु-स्तपश्चातुरसि किं स्तुरे ! ॥
 किमङ्गमङ्गं भृशङ्गि, त्वं करं पि शयाशुवत् ॥ ३१ ॥
 चस्तरीं विस्तरीं मुख, चतुरे किमनाद्रा ।
 सालदा स्पन्दसे किं न, सखि ! मन्दाधसे कथम् ॥ ३२ ॥
 लग्नमत्यन्तमासन्नं, जवत्यः किं न जानते ॥
 तदिदानीमनाश्रया-स्वरध्वं स्वस्वकर्मसु ॥ ३३ ॥ (कुत्रकम्)
 मात्रादिमात्रक इव, स्थित्वा कादिचदिवः स्त्रियः ।
 रनसाधारमन्ते स्म, कर्म धैरादिकं ततः ॥ ३४ ॥
 तथोपवेशयामासुः, धीसुनन्दासुमङ्गले ।
 कादिचत्स्वर्णालने ऽन्यङ्गं, सन्तुवः कन्यके इव ॥ ३५ ॥
 गीयमानेषु योषाभि-धैवलेषु कवलनम् ।
 सुगन्धितैश्चैः सर्वाङ्ग-मयाज्यानन्दुरञ्जसा ॥ ३६ ॥
 ते अथो वतेशामासु-नर्तयन्त्यो वपुर्लताम् ।
 पिष्टिकाभिः सुपिष्टाभिः, कोमलैः करपद्मैश्च ॥ ३७ ॥
 अतिष्ठिपत्रयैकान्ते, नूनं प्रवरमञ्चिके ।
 अभियेकुरतिप्रीत्यो, ह्ममपीते इवाञ्ज्वले ॥ ३८ ॥
 तयोश्चतुर्षु कोणेषु, न्यधुर्गणैकपूयकान् ।
 कामितुं मममथैव प्रथमं पदमण्डकान् ॥ ३९ ॥
 ततः कौसुममवासांसि, परिधाय च तत्तल्लता ।
 तयोर्निवेशयन्ति स्म, कन्यके ते सुरस्त्रियः ॥ ४० ॥
 नवस्वङ्गेषु तिलकान्, प्रदेशिन्यः समवृत्ताः ।
 तयोश्चकुर्वन्वनिर्धा-निव कन्दर्पचक्रिणः ॥ ४१ ॥
 जातवसंयास्पृशन् सख्या-सख्यत्वेनैतयोर्मिथः ।
 कौसुमैस्तन्तुभिस्तर्कु-संपर्किभिरभाषयः ॥ ४२ ॥
 ते एवं करैके वाले, सुरतार्यो निचिन्तिषु ।
 आस्थानां ते क्षणं तत्र, नानाकेलिकुतूहलैः ॥ ४३ ॥
 तद्वैव तास्तपोर्वेगा-दुदुर्गणैकमपि व्यधुः ।
 विचिन्ना प्राकान्तैव, पूर्वकृदिरियं यतः ॥ ४४ ॥
 स्नानविष्टमध्यास्य, स्नपयामासुराशु ते ।
 हिरण्यमयघटाम्भोभिः, सुखदैरमृतेरिव ॥ ४५ ॥
 अथ प्रमार्जयामासु-रङ्गयष्टिं सुगीदशोः ।
 आदर्शमिव तत्सख्यः, सुखस्पर्शेन वाससा ॥ ४६ ॥
 तयोः स्नानजलैराद्रै-केशपाशमवेष्टयन् ।
 मन्थैरंशुकोदरैश्च-वसेजितरुपाण्यन् ॥ ४७ ॥
 आशवासान्तततो वारि, विष्णुपस्तत्सखीजनः ।
 करादिव करीन्द्रस्य, रङ्गिकरासारमातपः ॥ ४८ ॥
 धूपायन्ति स्म धूपेन, स्निग्धकेशयोः सुगन्धिता ।
 ईश्वराद्रै केशपाशं, धौतानीयांशुकानि ताः ॥ ४९ ॥
 तस्यादात् पञ्चघाताभ्यान्पि हाकारसेन ताः ।
 अमण्डल्यन् धियेयेति, रत्नं रत्नेन न्युन्यताम् ॥ ५० ॥
 सर्वोद्गमङ्गरागेण, तन्यङ्गधोष्यं विपन्त ताः ।
 रयिकोशतपेनेन, कञ्चनाचक्रमन्त्रे ॥ ५१ ॥
 तत्कपालतन्त्रे तानि-लिङ्गिना पञ्चघटनरी ।

प्रसर्पद्वातवेलेव, माघतः कामकुम्भिनः ॥ ५२ ॥
 अथाजनेन तन्त्रे-द्वयं ताभिरभूयत ।
 हृदिन्द्रिकुलेनेव, नीलेन्द्रीवरकाननम् ॥ ५३ ॥
 तयोर्ललाटपट्टान्त-हचान्दनं चन्द्रकं व्यधुः ।
 आसितुः स्मरराजस्य, विमलां यष्टिकामिव ॥ ५४ ॥
 तयोर्व्यवधुर्धम्मिल्ल-मुद्रसन्मयाद्यगर्भितम् ।
 निपङ्गुमिव कामस्य, पुरितं कुसुमेषुभिः ॥ ५५ ॥
 अथ ताभ्यां कुमारिभ्यां, व्यूतानीवेन्द्रादृशमभिः ।
 वासांसि वासयामासुः, पारिजयपानास्ततः ॥ ५६ ॥
 तथोवन्तमुकुटं, चञ्चच्चन्द्रकराजितम् ।
 रुक्मपङ्केरुहोत्स-न्योगङ्गाविवस्मृतम् ॥ ५७ ॥
 नेत्रैः कर्णांतविभ्रन्तै-र्वतसे सत्यपि स्वयम् ।
 अन्यमारोपयामासुः, पुनरुक्ता जया इव ॥ ५८ ॥
 कर्णयोर्मणितटङ्कां, निःक्रिपन्ति स्म तास्तयोः ।
 िन्दिरुपाविवकिन्दू, विधौ रूढमुगमनौ ॥ ५९ ॥
 निवेद्यते स्म देवीभि-स्तयोर्मुक्तासरो हृदि ।
 वरिवस्थान्निवास्येन्दु-मभितस्तारकागणः ॥ ६० ॥
 केयूरे लुजयन्मिस्ते, इन्द्रनीलमये तयोः ।
 पञ्चवाणस्य वाणानां, शाणे इव निशाणेन ॥ ६१ ॥
 निदितं काञ्चने रत्नं, राजनीति धिया किल ।
 विन्यस्यते स्म तत्पाणौ, सुरीर्जमेकचक्रणे ॥ ६२ ॥
 अङ्गुलीषु तयोः किंसा-इवावहोरकमुद्रिकाः ।
 दोलेतायाः फलानीव, परिपाकारुणान्यथ ॥ ६३ ॥
 तदा धोषौ च सञ्जाना, तयोश्चन्द्रादृशममेखन् ।
 गुरुनाभिसरस्तीरे, ईसावन्निरीवाञ्ज्वला ॥ ६४ ॥
 मञ्जोराणि तयोन्यस्यन्, कण्ठकारीणि पादयोः ।
 मण्डलानाह्वयन्तीव, गर्ति स्पर्द्धयन्तु मद्रातः ॥ ६५ ॥
 अथोवस्थामरीच्यां ते, दिवभूषणभूषिते ।
 आसिते कौतुकागरे, मूर्तेः क्षाण्तिश्रियाविव ॥ ६६ ॥
 विवाहाकल्पमाधातुं, विद्विषो वञ्चिणा विभुः ।
 भोगकर्मरिति होक् च, स्थितिरैवैवै यमन्यत ॥ ६७ ॥
 ततश्च कल्पिताकल्पः, कृतमाङ्गव्यमञ्जनः ।
 विहितारोपकृत्यच, कृत्यविद्विधैथाविधि ॥ ६८ ॥
 चान्दैनरसिस्फनैः कृतदेहविशेषेण ।
 विचित्रैः पुण्यव्रतैः, कटाक्षैरिव सर्वतः ॥ ६९ ॥
 वसानः पारिनेत्राणि, शूचीनि सिचयानि च ।
 जितेन्द्रोऽपि शरन्मेषाकीर्णस्वर्णाचलोमः ॥ ७० ॥
 सौधमध्याह्निरित्रीत्र-तन्त्रादिव केसरी ।
 निर्जामा गुणग्राम-हृमरामसहोदरः ॥ ७१ ॥
 अथापिदह्य जात्याश्व-मुखैः स्रवसमिन्दवत् ।
 संकान्तैः पश्यतां नैत्रैः, सहस्रेक्ष्मणां वदन् ॥ ७२ ॥
 मायूरैणातपत्रेण, स्वर्णकुम्भेनोपशोभिना ।
 श्रवणैर्यधनेनेवा-नीयमानस्तद्विवत् ॥ ७३ ॥
 शृङ्गाभ्यां चामराभ्यां च, शीघ्रमानो मुहुर्मुहुः ।
 साम्राज्यकमलाह्ला-कमलाभ्यामिवाभितः ॥ ७४ ॥
 तूर्यानेन रोदृश्या-वदररञ्जरीणाः ततः ॥
 निर्धोषैरेव घण्टायाः, सुघोषायाः प्रसर्पताः ॥ ७५ ॥
 अथ ध्रुवणपुरं च, गायन्तिः कलगीनिकाः ।
 रक्तकण्ठैः कृताकण्ठैः, कलकण्ठैरिवाङ्गनाम् ॥ ७६ ॥
 नृत्यन्निरसरोद्वन्दै-नानाभरणजालिभिः ।

अनिधानोद्वेलितैः कल्प—शाखिशखागणैरिव ॥ ७७ ॥
 उच्चन्नितचुजैर्भट्टैः पथ्यमानगुणोत्करः ।
 उच्चानीकृतहस्तैर्गैर्जैर्जिरिव कुञ्जैः ॥ ७८ ॥
 उच्चार्थमाणलवणैः, देवीभिः पद्मोद्वेगैः ॥
 पृष्ठे विम्बोफलोष्ठीभिर्गोयमानैरुद्युभिः ॥ ७९ ॥
 शुभोदकैर्ययुनैः, शकुनैरानुकूलिकैः ।
 अभयगामान्तरपद्मैः, भगवान् शुभगं जनैः ॥ ८० ॥
 तत्रावरुह्य विद्यु-रवेतः सर्वतादिव ।
 अस्थितः स्थितिनिष्णतः, कृणमकमनुसुक्तः ॥ ८१ ॥
 अथ प्रगुण्यामासु-र्दधिर्द्वीदिभाजनम् ।
 मग्नयानुगतादींश्च, मङ्गलयानस्त्रिधानपि ॥ ८२ ॥
 भूयमाणश्रुतिकटु-स्फुटलवणनिःस्पन्दम् ।
 शरावसंपुटं काचिन्सुमोच द्वारि सान्नम् ॥ ८३ ॥
 अथोद्भटं पट्टयुगं, सन्ध्यारागमिचारुणम् ।
 परिधायप्रतः काचि-दर्धदानोत्ताडभवत् ॥ ८४ ॥
 अह्नाय जगदर्घ्याय, सुप्तु ! देहाद्यर्धमेव ।
 स्फूर्तं यश इवामुष्य, नवनीतं समुद्रय ॥ ८५ ॥
 वद्रेष्टय वनेष्वीची-शिशिरं चान्दनं रसम् ।
 वृषि चैतद्गुणग्राम-वद्रक्तं किंप्रमुक्तिम् ॥ ८६ ॥
 समुन्मीलनमहानीत-रत्नाङ्कुरसहोदरम् ।
 छागेव शादुत्तां दूर्वा, सुवासिनि ! समुद्रर ॥ ८७ ॥
 नन्वेव शेषभोगीन्द्र-भोगोपमचुद्धयः ।
 धरस्ते तारणद्वारि, विजगज्जैत्रिकमः ॥ ८८ ॥
 ऊर्ध्वः समस्ति सयोज्ज-मुत्तरीयांशुकवृत्तः ।
 शार्ङ्गदेन्दुरिवोच्छ्रुत्, यतोत्तनाजातजटाहितः ॥ ८९ ॥
 नृशं पुष्यति पुष्पाणि, वातेनोद्वाति चान्दनम् ।
 तद्वारि सुचिरं श्वश्रु, वरं माधरमाधर ॥ ९० ॥
 इत्येवं धनवान् श्वश्रुः, गृणवानाः श्रुतिपावनैः ।
 स्वामिने दत्तवत्यर्थ-मनर्घगुणशशिने ॥ ९१ ॥
 धृत्यान्तर्यामिहस्तेन, विद्यायाग्रे च दक्षिणम् ।
 वृगैर्शास्त्रमुशङ्के-श्रुके च प्रोक्षणकृणम् ॥ ९२ ॥
 मनोरथमिवारीणा-मथो लवणसंपुटम् ।
 भगवान् सत्यपादेन, दलयामास ह्रीन्त्रया ॥ ९३ ॥
 रक्त्ये पट्टाचत्रेनाथ, समाकृष्य जगत्प्रभुः ।
 नीतः श्वश्रवा वधूपान्त-मासां चकोऽथ शकवत् ॥ ९४ ॥
 मदनस्य फलं प्राह-मित्यस्य किञ्च सुचकम् ।
 मदनस्य फलं पाणौ, बह्वं वचोर्वरस्य च ॥ ९५ ॥
 जीवन् मातापितृश्वश्रु-श्वश्रुगः सधवाङ्गनाः ।
 हस्ताङ्गैर्पद्मैः पिद्मैः, वधूद्व्योः पाणिपङ्कजे ॥ ९६ ॥
 अथाभ्नोधिपथःपाश्यां, मुक्तलनघट्टीनिजे ।
 जते सति सहस्राङ्ग-विम्बे विम्बोफलपुञ्जि ॥ ९७ ॥
 भृत्या भाजनशब्दं च, सावधानस्ततो हरिः ।
 योजयामास तत्कालं, वधूवरकरार्मियः ॥ ९८ ॥
 अथान्योऽन्यस्य पदयन्तः, विस्फारितविद्योचनः ।
 निमेषमप्यकुर्वाणा, अन्तरायजयतिदिव ॥ ९९ ॥
 रेजिरे ते तदा तत्र, तारामेवककारिणः ।
 विशन्त इव वक्रोऽन्त-मिथस्तापसु संक्रमात् ॥ १०० ॥
 उच्चैः कौतुकध्रुवद्वान्, जगुर्वेष्याः सखीतमाः ।
 नर्मकर्मणि चातुर्यं, विप्राणास्तत्र केलयः ॥ १०१ ॥
 वधूवरस्य सुधामा, वधवान्तर्यचरं मिथः ।

तेषां मनांसीवोद्भट-मनुरागः परस्परम् ॥ १०२ ॥
 कौतुकागारतो वेद्या-मथानिन्ये वधूवरम् ।
 अविद्योजितहस्ताग्र-मामोचितपयाचक्षम् ॥ १०३ ॥
 त्रायस्त्रिंशसुरः कोऽपि, चक्रे वेद्यामथान्नम् ।
 व्यधाद् धूमं समिक्षेपाद्, धूमपातय कन्ययोः ॥ १०४ ॥
 कोसारश्च सख्यमाज्यः, पकस्तेनैव नाकिना ।
 ताज्यां प्रचुस्तद्वद्वी ते-नास्थित स्वस्वपाणिना ॥ १०५ ॥
 अथोच्चैर्मङ्गलाचारैः, दीयमानेऽङ्गनाजनैः ।
 रभसोर्हसितैरङ्गै-र्युगपथमिव द्रव्यमैतैः ॥ १०६ ॥
 मेघं सरोहिणीज्योत्स्ना-ञ्जवत्तत्रामितोऽनङ्गम् ।
 स्वाभ्युपगम्ययुतस्ताज्या-मामङ्गलचतुष्टयम् ॥ १०७ ॥
 अथ इयाद्वकदेशीयः, कश्चिमङ्गलवर्तनं ।
 स्वामिनं चरणद्विष्टु, नीचे ध्रुवोऽन्यधारयत् ॥ १०८ ॥
 यथेच्छं भगवांस्तस्मै, स्वर्णरत्नान्यादाचष्ट ।
 महान्तो ह्यङ्गिभगानां, ददते यत्र तत्र हि ॥ १०९ ॥
 कृतेषु पाणिमोहादि-कृत्येषु निखिबेधेषु ।
 लुप्तङ्गलानुनन्दाज्यां, सहाकृदो हयं प्रभुः ॥ ११० ॥
 स्फूर्तितावगीतसंगीत-मुखरीकृतदिङ्मुखः ।
 प्रत्यप्रतोरणद्वार-मायै निजवेष्टमनः ॥ १११ ॥
 घोटकं कूर्दयामासु-श्चिरं तत्र वधूवरम् ।
 हृषोत्कर्षण कुर्वाणा, देवा जयजयावम् ॥ ११२ ॥
 लता इव समीरेण, प्रमोदेन प्रणोदिताः ।
 पौलोम्याद्याश्च ननृतु-र्नातपूर्णमनोरथाः ॥ ११३ ॥
 प्रविशे शतः स्वामी, स्वसौधे कृतमङ्गलः ।
 विवाहोत्साहसौन्दर्य-रञ्जितस्त्रिजयजनः ॥ ११४ ॥
 शुष्कनीलवक्त्रस्वादु-नीनापक्वाक्षपेशदा ।
 शास्त्रिसुपचुतत्राज्य-प्रवेष्टव्यज्जनाकृता ॥ ११५ ॥
 मिथो जेमनवाराभू-द्वरिगौरवसुन्दरा ।
 ताम्बूलांशुकदानाद्यैः, सेस्माननमथाजवत् ॥ ११६ ॥
 पूर्णपात्रप्रवेशादि-विवाहोत्सववृत्तिभिः ।
 स्वामिनः पितरौ तत्र, मुमुदातेतत्तं सदा ॥ ११७ ॥
 कृतकृत्योऽथ शकादि-देवदेवीगणोऽखिलः ।
 अणिपत्य प्रतोः पादान्, स्थानं निजनिजययौ ॥ ११८ ॥ आ०फ०।
 अमुमेवार्थमाह ।

जोगसमर्थं नाटं, वरकर्म कासि देविंदो ।
 दुर्जं वरमहिषाणं, बहुकर्म कासि देवीन्द्रो ॥
 भगवार्थं च तेन कन्याद्वयेन सार्द्धं विहरन् यौवनमनुप्राप्तः ।
 अत्रान्तरे देवराजस्य चिन्ता जायाद्वयमेतद्वतीतप्रत्युत्पन्नाना-
 गतानां शक्राणां प्रथमतोर्धकराणां विवाहकर्म क्रिय इति संवि-
 द्यानेकचिदश्वधुवृन्दसमन्वितोऽवतीर्णवानित्यवतीर्थं च जग-
 तः स्वयमेव वरकर्म चकार । पत्न्योरपि देव्यो वधूकर्मैति ।
 अमुमेवार्थमुपसंहरन्नाह (जोगगाथा) गमनिका । भोगस-
 मर्थं ज्ञात्वा वरकर्म तस्य कृतवान् देवेन्द्रः द्वयोर्वरमहिषयोर्व-
 धूकर्म कृतवत्यो देव्य इति गाथार्थः । जगार्थस्तूक एव ॥ ११९ ॥
 (८) अथापत्यद्वारम् ।

उप्युष्वसयसहस्रमा, पुर्व्वि जायस्स जिणवर्दस्स ।
 तो चरहवञ्जिमुंदरि, वाटुवती मुंदरी चेव ॥ १२० ॥
 देवीमुर्मगाद्वार, भरहो वंजी अमिहुणं जायं ।
 देवीऽमुन्दार, वाटुवती मुंदरी चेव ॥ १२१ ॥

(उष्णवगाहा) निगदसिधैवेयं नवरमनुत्तरविमानाद्वह्नी-
यं सुमङ्गलायाः पुनः बाहुपिउचञ्च जतराह्नीमिपुनकं ज्ञातं
तथा सुबाहुर्महापीठञ्च सुनन्दायाः बाहुबली सुन्दरीमिपुन-
कमिति । १२४ । अमुमेवार्थं प्रतिपाद्यन्नाह मूलभाष्यकारः
(देवीगाहा १२५) सुगमत्वाच्च विविधैरेवाह । किमेतावन्त्येष
जगवतोऽपत्यानि उत नेति । उच्यते ।

अउणापञ्चं उअश्वे, पुत्ताण सुमंगला पुणो पसवे ।

नीईणमङ्कमणे, निवअगं उसजसामिस्स ॥ १२६ ॥

गमनिका । एकोनपञ्चाशत्तुयुमानि पुत्राणां सुमङ्गला पुनः
प्रसूयन्ती । अत्रान्तरे प्राप्तिरूपितानां इकारादिप्रसूतृतीनां
द्वयनतीतीनां ते श्लोकाः प्रचुरतरक्यायसंभवात् अतिक्रमणं
कृतवन्तः । ततश्च नतीनामतिक्रमणं सति तल्लोका अभ्यधिक-
ज्ञानादिगुणसम्पत्तिर्न भगवन्तं विज्ञाप्य निवेदनं कथनमृष्यसं-
मिने आदिर्नार्थकराय कृतवन्त इति मियाऽयं गाथायः ।

एवं निवेदिने सति भगवानाह ।

राया कोरं दंढं, सिद्धं ते विति अम्ह विसडो उ ।

मगह य कुवगरं सो, वेइ उसजो अ जे राया ॥ १२७ ॥

गमनिका । मिपुनकैर्निवेदिते सति भगवानाह । नीत्यतिक्रमण-
कारिणां राजा सर्वेनरदवरः करोति दण्डं स चामात्यारक्षि-
कादिबलपुनः कृताभिषेकः अनतिक्रमणीयारूढश्च जवति ।
एवं शिष्टे कुथिते सति भगवता ते मिपुनका श्रुवते भणन्ति
अस्माकमपि राजा भवतु वर्तमानकाजनिर्देशात् खल्वन्यास्व-
घसर्पिणीषु प्रायः समानन्यायप्रदर्शनायः । त्रिकाङ्गोचरसूत्र-
प्रदर्शनाथो वा । अथवा प्राकृतसैत्या गान्धस्वत्वाच्च (वित्तीति)
उक्तवन्तः । नगवानाह यथेवं (मगहयकुवगरंति) याचयध्वं
कुवकरं राजानं स च कुवकरसैत्यचित्तः सन् (वेत्तेति)
पूर्ववदुक्तवान् श्रुतः (ने) नयानं रज्जेति गाथायः । ततश्च ते
मिपुनका राज्यानेपकनिर्वर्तनार्थमुद्रकायनाय पक्षिनीसरोगत-
प्लवः । अत्रान्तरे देवराजस्य खल्वानकनकपो बहूय विभाषा
पूर्ववत् यावदिहागत्यानेषकं कृतवानिति ।

(१०) ऋपनस्थाभिमाने राज्याभिषेकः ।

आभोएणं सको, उवागओ तस्स कुणइ अजिसेअं ।

मउडाइ अअंकारं, नरिदजोणं च मे कुणइ ॥ १२८ ॥

गमनिका आभोगयित्वा उपयोगपूर्वकेनायधिया विज्ञाय शक्रो
देवराज उपागतस्तस्य भगवन्तः करोति अभिषेकम् । राज्या-
भिषेकमिति । तथा मुकुटाद्यलङ्कारं च आदिशब्दात्कटककु-
ण्डलकेयूरादिपरिग्रहः । चशब्दस्य व्यग्रहितः संबन्धो नरे-
न्द्रयोग्यं (से) तस्य करोति अत्रापि वर्तमानकालनिर्देशप्र-
योजनं पूर्ववदधसेयम् । पाठान्तर्गम् "आभोएणं सको, आगुणं
तस्स कासिअभिसेयं । मउडाइ अलंकारं, नरिदजोणं च से
कासी" भावार्थः पूर्ववदेवेति गाथायः । अत्रान्तरे ते मिपुन-
कनरास्तेसात्यअसरसः खलु नलिनीपत्रैरुद्रकमादाय भगव-
त्समीपमागत्य ते चालं कृतनिर्भूषितं दृष्ट्वा विस्मयान्कुलुपयन्ताः
किन्तु तेषां ताव्याकुलान्कृतवन्तः कियन्तमपि कालं स्थित्वा
भगवत्पादयोः तदुद्रकं मिक्षिप्रघटत इति तानेव विधाक्रियोपेता-
नं दृष्ट्वा देवराजचिन्तयन् उग्रो खलु विस्मिता पते पुरुषा इति
विश्चरणं यत्तु राजमाहापितामहिह द्वादशश्रेयोजनदीर्घा नवयोज-
नान्द्रिष्ट्वा विस्मिता नगरं तिष्ठन्त्येति । स च राजासमन्तः -

रमेव दिव्यभवनप्राकारमालोपशोभितानं नगरं चक्रे ।

अमुमेवार्थमुपसंहरन्नाह ।

जिस्मिणीपत्ते ह यरं, उदयं पिच्छं बृहति पाप्सु ।

साहुविणीया पुरिसा, विणीयनयरी अह निविट्ठा । १२९ ॥

गमनिका विसिनीपत्रैरुद्रकं गृहीत्वा लुज्जतीति प्रक्षिपन्ति व-
त्सैर्माननिर्देशः प्राग्वत् पादुश्लेषप्रति । देवराजमिह नवान् । साधु
विनीताः पुरुषाः विनीतन्तरी अथ निविष्टेति गाथायः । १२९ ॥

(११) सांप्रतं राज्यसंभूतद्वयमभिधिसंसाऽह ।

आसा इत्थी गावो, गहिया एय यरजसंगह निमिच्छं ।

धिच्छणं पूर्वमार्दे, चउव्विहं संगहं कुणइ ॥ १३० ॥

गमनिका अश्वा हस्तिनो गाव एतानि चतुष्पदानि तदा
गृहीतानि भगवता राज्ये संप्रहः तस्मिन् गृहीत्वा एवमादि-
चतुष्पदजातमसौ भगवान् चतुर्विधं वयमाणलक्षणं संप्रहणं
करोति । वर्तमाननिर्देशप्रयोजनं पूर्ववत् । पाठान्तरे वा चतुर्विधं
संप्रहं "कासी" इत्ययं गाथायः ॥ १३० ॥ स चायम् ।

उग्गा भोगा राय-अ खत्तिपा मंगहो जवे चउहा ।

आरक्खिगुरुवयं सा, ससा जे खत्तिपा ते उ ॥ १३१ ॥

स चायम् । उमाहगाहा । गमनिका उग्गा भोगा राजन्या क्षत्रिया
एवं समुदायरूपः संप्रहो भवेच्छतुर्था । एतेषामेव यथासंख्यं
स्वरूपमाह । (आरक्खेत्यादि) आरक्षका उग्रदण्डकारि-
त्वात् उग्गा गुर्विति गुरुस्थानीया भोगाः वयस्या इति राजन्याः
समानवयस इति कृत्वा वयस्याः शेषा उक्तव्यतिरिक्ता ये
क्षत्रियास्ते तुशब्दः पुनश्चाद्व्यर्थस्ते पुनः क्षत्रिया इति गाथायः ।
(१२) लोकस्थितिनियन्धनप्रतिपादनाय गाथाचतुष्टयमाह ।

आहारे सिण्णकम्मे, मामणा य विट्ठसणा ।

लेहे गणिअ रुवे अ, लक्खणे माणपोय ॥ १३२ ॥

ववहारं नीडुत्ते अ, ईसत्थे अ उवासणा ।

निगिच्छा अन्त्यसत्थे अ, वंधे घाए अ माणणा ॥ १३३ ॥

जनुनवसमावाए, मंगले कोरए इअ ।

वत्थे गंधे अ मण्ले अ, अलंकारे त्तेह य ॥ १३४ ॥

चोलोवणविबहे अ, दत्तिपा मडयपूयणा ।

कावणा धूनसदे अ, छेत्तावणयपुच्छणा ॥ १३५ ॥

एताश्च तस्मै अपि द्वारगाथाः । एताश्च भाष्यकारः प्रतिद्वारं व्या-
ख्यास्यत्येव तथापि कुर्यात्तस्मैः साधुमुच्यते तत्रापि प्रथमगाथा-
मधिकृत्याह । तत्राहार इति आहारविषयो दिधिर्घन्तव्यः कथं
कथतरुफलाहारग्राहः संवृत्तः कथं वा पकाहारः संवृत्त इति
तथा शिल्प इति शिल्पविषयो निधिर्युक्त्यः । कुतः कथं किं
यन्ति वा शिल्पानुपजातानीति । कर्मणीति कर्मविषयो विधि-
र्घन्तव्यः यथा कृषिवाणिज्यादिकर्म संज्ञातमिति तज्ज्ञानाद्युपशेषे
संज्ञातमिति । अः समुच्चये (मासपौर्णि) ममीकारार्थं देशी-
वचनम् । ततश्च परिग्रहममीकारो घन्तव्यः स च तत्काल एव
प्रवृत्तः सः पूर्ववत् । विनृषणं विनृषणा मयानमिदमर्थः सा घ-
न्तव्या सा च भगवतः प्रथमं देवैः कृता पश्चात्लोकस्य प्र-
वृत्ता । श्लेष इति श्लेषनं श्लेषः निषिद्धिप्रधानमिदमर्थः । तद्विषयो
विधिर्घन्तव्यः तच्च जितेन ब्राह्मणा दृष्टिजनकं प्रदर्शितमिति । ग-
णिताविषयो निधिर्युक्त्यः एवमन्यत्रापि क्रिया योज्या । मणित्वं सं-
ख्यः तच्च जगत्ता सुख्या धामकरेणोदिष्टमिति । अः समुच्चये

रूपं काष्ठकर्मादि तच्च जगवतो जगतस्य कथितमिति । चः पूर्ववत् । लक्षणं पुरुषलक्षणं तच्च जगवतैव बाहुवर्धिनः कथितमिति । मानमिति मानोऽमानाद्यमानगणितप्रतिमानां लक्षणम् । (पोत इति) बोहित्यः प्रोतं वा अनयोर्मोतप्रोतयोर्विधिर्याच्यः । तत्र मानं छिद्या धान्यमानं रसमानं च । तत्र धान्यमानमुक्तम् । “दो असनी उपसनी इत्यादि” रसमानं “चउरठिया पत्तोसिया एवमादि” २ न्मानं येनोन्मीयते यद्वोन्मीयते तद्यथा कर्प इत्यादि । अवमानं येनावमीयते तद्यथा हस्तेन वीक्ष्येनेन वा हस्तो वेत्यदि । ३ । गणिमं यज्ञयते एकादिंसंख्यति । प्रतिमानं गुञ्जादि एतत् सर्वं तदा प्रवृत्तमिति । पोता अपि तदेव प्रवृत्ताः । तथा प्रकर्षेण उतनं प्रोतः मुक्ताफलादीनां प्रोतनं तदैव प्रवृत्तमिति । प्रथमद्वारगाथासमासार्थः ॥ ३३ ॥ छित्तिगयाथागमनिका (यवहारेति) व्यवहारविषयो विधिर्याच्यः राजकुल-कणजायाप्रतिपादनादिब्रह्मणो व्यवहारः स च तदा प्रवृत्तां ब्रोकानां प्रायः स्वरूपभवापगमात् (नीतिरिति) नीतौ विधिवैक्यः । नीतिहेतूरादिब्रह्मणा सामाद्युपायलक्षणं वा तदैव जातेति (युक्त्येति) युक्त्यविषयो विधिर्याच्यः । तत्र युक्तं बाहुयुष्मादिकं लावकादीनां वा तदैवेति (ईसन्धेयति) प्राकृतशैल्या उकारबोपात् इषुशास्त्रं अनुवैदस्तद्विषयो विधिर्याच्य इति तदपि तदैव राजधर्मं सति जातमथवा एकारान्तवास्तवैश्च प्रथमान्ताः एव छट्ठ्याः । व्यवहार इति व्यवहारस्तदा जात एवं सर्वत्र योज्यम् । यथा “ कयरे आगच्छ वित्तस्त्वेत्यादि” (उवासेनेति) उपासना नापितकर्मं तदपि तदैव जातं प्रागनन्तस्थितनखब्रोकानां एव प्राणिन आसन्निति गुरुनरेन्द्रादीनां चोपासनेन । चिकित्सा रोगहरणब्रह्मणा सा तदैव जाता । एवं सर्वत्र क्रियाध्याहारः कार्यः । (अर्थसन्धेयति) अर्थशास्त्रं (बंधे घाते य मारणेयति) वन्धो निगमादिज्ञेयः । आनो दूषणादि-तारुना । जीविततद् व्यपरोपणं मारणेति सर्वाणि तदैव जातानि छित्तिगयाथागमनिकाः ॥ ३३ ॥ तृतीयगाथागमनिकाः । एकारान्ताः प्रथमाद्वितीयान्ताः प्राकृतं भवन्त्येव तत्र ये ज्ञानादिपुत्रारूपाः उत्सवाः शाकलस्यध्यायः समवायाः गोष्ठ्यादिभोगकाः एते तदा प्रवृत्ताः । मङ्गलानि स्वस्तिकसिद्धार्थकादीनि कौतुकानि रक्षादीनि मङ्गलानि च कौतुकानि चेति समासः (मंगलेति) एकारोऽत्राङ्गणिको मुन्युख्येच्छारणार्थः । एतानि जगवतः प्रागु दैवैः कृतानि पुनस्त्वैव लोकं प्रवृत्तानि । तथा वस्त्रं चीनांशुकादि गन्धः कोष्ठपुश्यादिश्च लोकं । मातृव पुण्यदाम । अन्नद्वारः केशतृणपादिश्च लोकः । एताभ्यपि यस्मादीनि तदैव जातानि तृतीयवारगाथासमासार्थः । चतुर्थगाथागमनिका तत्र (चूतेति) जालानां चूराकर्मं तेवामेव काङ्गाग्रहणार्थः नयनमुपनयनं धर्मअवगमनमिति वा साधुसकाशं नयनमुपनयनम् । विद्याहः प्रतीत एव एते चूरादयस्तद्वत् प्रवृत्ताः । ३५० ॥ द्वात्रा च कथा पित्राज्ञा परिपोषित इति तत्तदैव संजातम् । त्रिकादानं वा जूतकस्य पुत्रा नाम मरुदेव्यास्तदैव प्रथमसिद्ध इति कृत्वा दैवैः कृतेति लोकं च रूढः । अथयना अग्निस्त्रिकाः स च भगवतो निर्वाणप्राप्तस्य प्रथमं त्रिदशैः कृतः पञ्चचालोकेऽपि संजातः । जगद्वदिदृग्स्थानेषु स्फुरास्तदैव कृताः लोकं च प्रवृत्ताः शब्दश्च कदितशब्दो जगवन्ध्यापवर्गो एते सति जगतदुःखमस्यपारणं ज्ञान्या शङ्केन कृतो लोकऽपि रूढ एव । “ऐराणनकं” इति देशविचयमुत्पञ्चदशाङ्गीरापनसंस्कारार्थवाचकमिति । तथा प्रचन्नं प्रचन्ना सा ह्येति कणादिब्रह्मणा ऐश्विणिकां कर्पयन् यागिण्यां चाखयन्ति पुन-

यैकाः खट्वागम्य कणं कथयन्ति किमपि प्रष्टुर्विचक्षितमिति । अथवा निमित्तादिपुञ्जा सुखशयनादिपुञ्जा चेति चतुर्थद्वारगाथासमासार्थः ॥ ३४ ॥ आरव १ श्र ० । इदानीं प्रथमद्वारावयवार्थानि धित्यस्या मूलभाष्यरूपाह ॥

आसी कंदाहारा, मूलाहारा य पत्तहारा य ।

पुष्पफलभोगो वि य, जङ्घा किर कुङ्गरो उमहो ।

गमनिका । मूलाहाराश्च आसन् कन्दाहाराः पत्राहाराश्च पुष्पफलभोगोऽपि च कदा यदा कित् कुङ्कर अरुपमः । भावार्थः स्पष्ट एव नवरते मिथुनकानरा एवंभूता आसन् किन्नराद्वस्तु परोक्षातागमयादसंख्यक इति गायार्थः । तथा ।

आसी अ इकुभोर्भे, इकुवागा तेण खंचिया हुंति ।

सणसरसं धनं, आम ओमं च हुंजीया ॥

गमनिका । आसंश्च इकुभोजिन इदवाक्यस्तेन वृत्तिया भवन्ति । तथा सणः सदशो यस्य तस्मिन्सणसदशो धान्यं शाक्यादि आमपण्डम (ओमं) न्यून् च (हुंजीया इति) वृत्तवन्त इति गायार्थः । १२७ । तथापि काङ्गदोपात्तदपि म जीणवन्तश्च भगवन्तं पृष्टवन्तः । जगवैश्चाह हस्ताभ्यां घृष्ट्वा आहार्यध्वमिति ॥

अमुमेवार्थं प्रतिपादनाह ज्ञापयन्तु ।

ओमप्पाहारंता, अजीरमाणम्मि ते जिणमुर्विंति ।

हस्येहि धंसिऊणं, आहारेहंति ते जणिया ॥ ३८ ॥

गमनिका । अवममन्याहारयन्तः । अजीर्यमाणे ते मिथुनका जिनं प्रथमतैर्यकसमुपायन्ति । पूर्वार्थस्त्विर्णस्थितिप्रदर्शनाय वतैरानन्तिदेशो जगवता च हस्ताभ्यां घृष्ट्वा आहार्यध्वमिति ते जणिताः सन्तः किं कुर्वन्ति ।

आसी य पाणिधंसी, तिम्मिअ तंदुलपवालपुरुजोई ।

हस्यतन्नपुडाहारा, जङ्घा किर कुङ्गरो उसजे ॥ ३९ ॥

आसंश्च ते मिथुनका भगवदुपदेशापाणिज्यां घर्ष्टुं शीलं येषां ते पाणिधर्षिणः । एतदुक्तं भवति । ता एवौपधीः हस्ताभ्यां घृष्ट्वा त्वन् चपनीय वृत्तवन्तः । एवमपि काङ्गदोपात्तं कियत्यपि गते काङ्गे ता अपि न जीणवत्यः । पुनर्नगवदुपदेशतः एव तीर्तमतन्दुलप्रवाहपुष्टभोजिनो वन्तुः । तीर्तमतन्दुलं प्रवाहपुष्टे भोक्तुं शीमं येषां ते तथाविधाः । तन्दुलशब्देनौषध्य एवेत्यन्ते । पुनः कियतापि काङ्गेन गच्छता अजीर्णदोपादेव भगवदुपदेशेन हस्ततन्नपुडाहारा आसन् । हस्ततन्नपुष्टे आहारो विहितो येगामिति समासः । हस्ततन्नपुष्टेपु कियन्तमपि काङ्गमौपधीः स्थापयित्वोपचुक्तवन्त इत्यर्थः । तथा कङ्गासु स्वेदयित्वेति यदा कित् कुङ्कर ऋपजशब्दः परोक्षातागमयादसंख्यकस्तदा ते मिथुनका एवंभूता आसन्ति गायार्थः । ३६ । पुनरभिहितप्रकारा ह्यादिसंयोगेराहारितवन्तस्तथा पाणिज्यां घृष्ट्वा पत्रपुष्टेपु च मुहूर्ते तीर्तमिवा तथा हस्ताभ्यां घृष्ट्वा हस्तपुष्टेपु च मुहूर्ते धृत्वा पुनर्हस्ताभ्यां घृष्ट्वा कङ्गास्वेदं च कृत्वा पुनर्तीर्तमिवा हस्तपुष्टेपु च मुहूर्ते धृत्वेत्यादिब्रह्मकथोजनं केचित्प्रदर्शयति । घृष्ट्वा पदं विहाय तद्यायुक्तं त्वगपनयनन्तरेण तीर्तमस्यापि हस्तपुष्टेपुस्य सौकुमार्यव्यापुनपक्षः ब्रह्मणस्वभाववाङ्मा अदोप इति । द्वितीययोजना पुनर्हस्ताभ्यां घृष्ट्वा पत्रपुष्टेपु तीर्तमिवा हस्तपुष्टेपु च मुहूर्ते धृत्वेति । तृतीययोजना पुनर्हस्ताभ्यां घृष्ट्वा पत्रपुष्टेपु तीर्तमिवा हस्तपुष्टेपु धृत्वा कङ्गासु स्वेदयित्वेति ।

अमुमेवार्थमुपसंहरन्नाह ।

यंसेऊणं तिम्मणं, यंसणतिम्मणपवाअपुनजंइ ।

यंसियन्तिम्मपवाअे, हत्थउडे कक्खसेए अ ॥ ४० ॥

जावार्थे उक्त एव नवरमुक्ताङ्कुरयोजना । घृष्ट्वा तीमिन्तं कृत-
वन्त इत्यनेन प्रागभिहितप्रत्येकजङ्गकाङ्केषु कृता वेदितव्यः ।
घृष्ट्वा प्रवात्रपुटतीमितजोअिन इत्यनेन द्वितीययोजनाङ्केषु ।
घृष्ट्विति घृष्ट्वा तीमन्तं प्रवात्र इति प्रवाले तीमित्वा हस्तपुटेषु कि-
यन्तमपि काले विधाय चुकवन्त इति वाक्यशेषः इत्यनेन तृती-
ययोजनाङ्केषु । तथा कक्कास्वेदे च कृते सति चुकवन्तः इत्यने-
नानन्तराजिहितत्रययुक्तेन चतुर्भङ्गकयोजनाङ्केषु इति गाथार्थः ।
अत्रान्तरे ।

अगणिस्स य उट्ठाणं, छुमयंसा दहुं जीअपरिगहणं ।

पासेमु परिच्छिदद, गिएहह पागं तअो कुएहह ॥ ४१ ॥

आह सर्वं तीमनादि ते भियुनकास्तीर्थकरोपदेशात्कृतवन्तः
स च जगवान् जातिस्मरः सन् किमित्यभ्युत्पादोपदेशं न दत्त-
वानित्युच्यते तदा कालसैकाग्र्यस्त्यग्यत्वात् असत्यपि यत्ने वस्तु-
न्यत्तेरिति स च भगवान् विज्ञानानि न ह्येकान्तस्मिन्प्रकृतयोः
काव्योर्वैदुष्यत्पादः किं त्वनतिस्मिन्प्रकृत्या कृत इत्यतो नादिप्रवा-
निति तेषां च चतुर्भङ्गविकल्पितमप्याहारं काव्योपाश्रज्जीवन्तः
इत्यस्य प्रस्तावे अग्नेधोऽस्थानं संवृत्तमिति । कुतः दुमधर्पात्तं
चोरिथिनं प्रवृत्तजावावलीसनाथं भूमासं तुणादि दहन्तं दह्ना अ-
पूर्वज्ञतुल्यवा ग्रहणं प्रति प्रवृत्तवन्तः दहमानास्तु भीतपरिकथ-
नमृपत्राय कृतवन्तः इति । भीतानां परिकथनं त्रीतपरिकथनम् ।
त्रोत्था वा परिकथनं भीतपरिकथनं पागन्तरमिति । जगवा-
नाह पाथेव्यादि सुगमं ते हि अज्ञानानां बह्वावेवौपथीः प्रकृतवन्तः
नात्था दाहमायुः पुनस्ते भगवतो दस्तिकथनमस्य निवेद्य-
न्ति । स हि स्वयमवैपथीर्भङ्गयतीति । भगवानाह न तत्रजिरो-
हितानां प्रकृषेण ॥ ४१ ॥ इत्थं तावत्प्रथमं कुम्भकारशिल्पमुप्युत्तममु-
मेवार्थमुपसंहरन्नाह ।

पक्खेवदहणपांसहि, कहणं निगमणहन्तिसीसम्मि ।

पणणांनेपचित्ता, ताहे कासी य ते मण्णुआ ॥ ४२ ॥

मिंतेण हत्थिसामे, मट्ठियपिणं गहाय कुरुगं तु ।

निव्वत्तेमिअ तह आइ-जिणोवड्ढेण मणेण ॥ ४३ ॥

निव्वत्तिए समाणे, जणं राया तअो बहुजणस्स ।

एवइआ भे कुव्वह, पयट्ठिअं पढमसिपं तु ॥ ४४ ॥

जावार्थे उक्त एव किं तु क्रियाध्याहारकरणेनाङ्कुरगमनिका
स्वतुल्या कार्या । यथा प्रसंगं कृतवन्तो दहनमौपधीनां वभूदे-
त्यादि उक्तमाहारारम्भः । आचो १ अ० ।

शिलाद्वारावयवार्थानिष्क्रियमायऽऽह ।

पंचेव य सिप्पाइ, यड्ढोहे चित्तणंतकासवए ।

एकैकस्स य पत्तो, वीसं वीसं जवे भेया ॥ ४५ ॥

पञ्चैव मूलभूतानि शिल्पानि । तद्यथा (यड्ढोहे चित्तणं-
तकासवपरिति) तत्र यड् इति कुम्भकारशिल्पमप्योपलक्षणं
(लोहोत्ति) लोहकारशिल्पस्य (चित्तेत्ति) चित्रकारशि-
ल्पस्य “ एतन्मिति ” देशविचने वस्त्रवाचकं ततोऽनेन वस्त्र-
शिल्पस्य ग्रहणं कार्यय इति नापितशिल्पस्य । इयमत्र भा-
वना । वस्त्रज्ञेनोप परिहीयमानेषु भगवता वस्त्रेत्यादिनिमित्तं

वस्त्रशिल्पमुत्पादितं तदनन्तरं गृहाकारेष्वपि कल्पदृष्टेषु हानि-
मुपगच्छत्सु गृहकरणनिमित्तं लोहकारादिशिल्पमुत्पादितं प-
श्चात्प्राणिनां कालदोषात्रखरोमाणि अपि बह्निं प्रवृत्तानांति
नापितशिल्पोत्पादना । गृहायपि च चित्ररहितानि विशो-
भानि भान्तीति चित्रकारशिल्पोत्पादना कुम्भकारशिल्पोत्पाद-
कारणं प्रागेव भावितम् । “ एकैकस्स येयादि ” एभ्यः प-
ञ्चभ्य एकैकस्य विंशतिविंशतिभेदाः अभूवन्ति सर्वसंख्यया
तदा शिल्पशतस्योत्पत्तिरभवदिति ॥ ४५ ॥

संप्रति कर्ममाशुषिभूषणगृहाप्रतिपादनार्थमाह ।

कम्मं किमिवाणिजा-इ मामणा जा परिगहे ममता ।

पुव्व देवेहिं कया, विजूसणा मंणया गुरुणो ॥ ४६ ॥

कर्म नाम कृपिवाणिज्यादि । तच्चाद्यावृत्त्ये संजातमिति
(मामणेत्ति) ममीकारार्थं देशविचनमेतत् । ततो योऽपरि-
ग्रहे ममता सा मामणा ज्ञातव्या सा च तत्काल एव प्रवृ-
त्तेति । तथा विभूषणा मण्डना सा च पूर्वं देवेद्देगुरोर्भगवतः
आदितीर्थकृतः कृता पश्चात्लोकऽपि प्रवृत्तेति ।

संप्रति लेखगणितरूपद्वारद्वयप्रतिपादनार्थमाह ।

हेहं लिवाविहाणं, जिणेण वंभीए दाहिएकरेण ।

गणिय संखाणं सु-दरंए वामेण उवड्डं ॥ ४७ ॥

लेखनं लेखो नाम सूत्रे तपुसकता प्राकृतत्वाह्निपिधानं तच्च
जिनेन भगवता ऋषभस्वामिना ब्राह्मणा दक्षिणकरणे प्रदर्शित-
मत एव तदादित आरज्य वाच्यते । गणितं नाम एकद्वित्र्यादिसं-
ख्यानं तच्च भगवता सुन्दर्या वामकरेणोपदिष्टमत एव तत्प-
र्यन्तादारभ्य गण्यते । अथुना रूपलक्षणमानरूपद्वारत्रयप्र-
तिपादनार्थमाह ।

जरहस्स रुक्कम्मं, नराइलक्खणमहोइयं वलिणो ।

माण्ण्माण्णवमणं, पमाणंणमा य वत्थुणं ॥ ४८ ॥

रूपं नाम काष्ठकर्म पुस्तककर्मैवेवमादि । तच्च भगवता भर-
तस्योपदिष्टम् । तथा नराइलक्खणं पुरुषलक्षणं तच्च । अथ
जरतस्य काष्ठकर्मोपदेशानन्तरं भगवता वाहुवह्निन उदितं
कथितम् । तथा मानं नाम वस्तूनां मानोन्मानवमानप्रमाणग-
णितानि तत्र मानं द्विधा धान्यमानं रसमानं च । धान्यमानम्
“ दो अ सतीए सइया दो य सईतो सइया सत्तारि सइया कु-
ल्लो चत्तारि वुल्लो पयथो ” इत्यादि । रसमानं “ चउस-
ट्ठिया चउतिसिया सोल्लसिया ” इत्यादि । उन्मानं येनोमीयते त-
च्च तुल्यगतं कर्पः पत्रमित्यादि । अयमानं येनावमीयते त-
द्यथा हस्तो दण्डो युगमित्यादि । प्रमाणं प्रतिमानं तच्च सुव-
र्णप्रमाणहेतुः गुणादि गणिमं यदेकादिसंख्यया परिच्छिद्यते ।
यत्तु गणनं तन्प्रागेव पृथग्द्वारतयाऽभिहितमतपञ्चप्रकारमपि
मानं भगवतः अज्यमनुशासति भगवदुपदेशेन प्रवृत्तमिति (पो-
यए) इति द्वारगाथायां यदुक्तं तस्य संस्कारः प्रोक्तमिति । पोतक
इति वा । तथाचाह ।

माथियाइं दांगइसु, पोता तह सागरम्मि व्हणइं ।

ववहारो लेहइणं, कज्जपरिच्छेयणत्थं वा ॥ ४९ ॥

ये माणकादयः आदिशब्दाभ्युत्पन्नफलादिपरिग्रहः । द्वरका-
दिषु क्षेत्रेन प्राप्ताः कियन्ते तदेतत्प्रकरणेन कृतं तदा प्रवृत्तम् ।
अथवा पोता नाम सागरे समुद्रे प्रवहणानि तान्यपि तदैव
प्रवृत्तानि । तथा व्यवहारो नाम विसर्वादे सति राजकुलकरणे

गन्वा निजनिजनायात्रेखापनव्रतणः कार्यपरिच्छेदनाथं वा पण-
मुत्तिव्रतणः स उन्नयरूपोऽपि तदा प्रवृत्तः कालदोषतो लोकाणां
प्रायः स्वस्वज्ञावापगमात् ।

अधुना नीतियुक्चरुषं द्वारद्वयमनितिस्त्रुगह ।

नीदं हकारार्हं, सचविदा अद्वय सामभेयाई ।

लुप्ताई वाहुलुप्ताई, यद वट्याईणं च ॥ ५० ॥

नीतिहकारादिद्वक्त्रणा सप्तविधा । तद्यथा हकारो मकारो धि-
कारः प्रभाषणा मारुहीधन्यश्रारके प्रक्षेपो महापराधे उवि-
च्छेद इति । पया सप्तविधापि नीतिस्तदा विमलवाइनकुलकरा-
दारज्य जरतकालं पर्यन्तं कृत्वा यथायोगं प्रवृत्ता । तथा च व-
क्ष्यति “ किञ्चिन्न भरदकात्रे ” इत्यादि । अथवा नीतिनां साम-
भेदादिका चतुष्प्रकारा । तद्यथा सामभेदा दण्डः उपप्रदानमिति
पया चतुर्विधाऽपि भगवत्कात्रे समुत्पन्नेति । तथा युक्तानि नाम
बाहुयुक्तादीनि । यदि वा वतंकादीनां तानि उभयाभ्यां तदा
प्रवृत्तानि ।

संप्रतिमिपुशास्त्रोपासनारूपं द्वारद्वयमाह ।

ईसत्यं धणुवेदो, उवासणा मसुकम्मभाईया ।

गुरुग्राईणं वा, उवासणापञ्जुवासणया ॥ ५१ ॥

इशुशास्त्रं नाम धनुर्वेदः स च राजधर्मं सति प्रावर्तत उपास-
ना नाम इममुक्तैर्नार्दरूपं नापितकर्म तदपि तदैव जातं
पूर्वं हनवस्थितनखरोमानस्तथा काव्रमाहात्म्यतः प्राणिनोऽभव-
न्ति । एषा च शिल्पान्तर्गततया प्रागभिहितोऽपि पुनः पृथग्द्वार-
रतयोपन्यस्ता भगवत्काल पय नखरोमापन्यतिकेण प्रवर्द्धितं
लग्नानि तत्पुर्वमिति ख्यापनार्थम् । यदि वा उपासना नाम
गुरुग्रादीनां पर्युपासना सापि तदैव प्रवृत्ता । अधुना
चिकित्साधिशस्त्रव्यघातरूपद्वारचतुष्टयप्रतिपादनार्थमाह ।

रोगहरणं तिगिचक्रा, अस्थागममत्यमत्यसत्थिचि ।

निगमाजमो वंधो, घातो दंडादिताद्वणया ॥ ५२ ॥

चिकित्सा नाम रोगोपहारक्रिया साऽपि तदैव भगवदुपदेशा-
प्रवृत्ता । अर्थागमनिमित्तं शास्त्रमथशास्त्रम् । बन्धो निगमादि-
भिर्यमः संयमनं घातो दण्डादिजिस्तामना । एतेऽपि अर्थेशा-
स्त्रव्यघातास्तकात्रे यथायोगं प्रवृत्ताः ।

अधुना मारणयज्ञोत्सवरूपद्वारत्रयप्रतिपादनार्थमाह ।

मारणया जीववहो, जन्मानागाइयाण पूयातो ।

इंदाइमहापूया, पाइनियया ऊसवा होंति ॥ ५३ ॥

मारणं जीववधो जीवस्य जीवितादु व्यपरोपणं तच्च जरतेदव-
रकात्रे समुत्पन्नम् । यज्ञा नागादीनां पूजाः उत्सवाः प्रायः प्रति-
नियताः वर्षमध्ये प्रतिनियतदिवसत्रयविनः इन्द्रादिमहापूजा-
स्वयन्विक्रयकावभाविन्य इति महोत्सवानां प्रतिविशेषः । एतेऽपि
तत्कात्रे प्रवृत्ताः ।

संप्रति समवायमङ्गलप्रचारद्वयमनितिस्त्रुगह ।

समवाओ गोष्टीणं, गामाईणं व संपमारो वा ।

तह मंगलाइसोत्थिय, सुवसिषिष्ठत्यगईणि ॥ ५४ ॥

समवायो नाम गोष्ठिनां मेलापकः । यदि वा ग्रामादीनामादि-
शब्दात् खेतवाटनगरादिपरिग्रहः । स एकोभावेन किमप्युद्दिश्य
एकत्र मीननं संप्रसारः समवायः । किमुक्तं जवति ग्रामादिजनना-
नां किञ्चिन्प्रायोजनमुद्दिश्य यदेकत्र मीननं स वा समवाय इति ।

तथा मङ्गलानि नाम स्वस्तिकसुवर्णसिद्धार्थकादीनि पूर्वं देवैर्ज-
गवतो मङ्गलमुच्यता प्रयुक्तानि ततो लोकेऽपि तथा प्रवृत्तानि ।

संप्रति कौतुकादिद्वारपञ्चकमाह ।

पुव्यं कयाईं पटुणो, सुरोहिं रक्खादिकोउयाईं च ।

तह वत्थगंमद्व्या-लंकारकेसजूसाई ॥ ५५ ॥

तं दणुण पवत्तो, लंकारे उ जणो असेसो वि ।

पूर्वं प्रवृत्तो जगवतः ऋषभभस्वामिनः सुरैः कृतानि कौतुकानि
रक्षादीनि ततो लोकेऽपि ताति जातानि । तथा वर्यं चीनांशुका-
दिभेदभिन्नं गन्धः कुपुट्टादिद्वक्त्रणः मादयं पुष्पदाम । एतानि
तदैव जातानि । अत्रद्वारः केशचूपादिः तं चालद्वारं जगवतो
देवैः कृतं दृष्ट्वा अवशेषोऽपि स्वं स्वमलंकृतुं प्रवृत्तः ।

संप्रति चूलाद्वारमाह ॥

विहिणा चूलाकम्मं, वालाणं चोलायं नाम ॥ ५६ ॥

चूरा नाम विधिना शुभनक्षत्रतिथिसुहृत्तोदौ धवलमङ्गलेश्वर-
तापुजास्वजनभोजनादिद्वक्त्रणं वातानां चूराकर्म तदपि तदा
प्रवृत्तम् ।

संप्रत्युपनयनद्वारमाह ।

उपनयणं तु कलाणं, गुरुमूखे साहुणो तवोकम्मं ।

घेत्तुं हवंति सट्ठा, केई दिक्खं पवज्जंति ॥ ५७ ॥

उपनयनं नाम तेषामेव चात्रानां कत्रानां ग्रहणाय गुरोः कत्राचा-
र्यस्य मूत्रे समीपे नयनम् । यदि वा धर्मेश्वरणनिमित्तं साधोः सका-
शं नयनमुपनयनं तस्माच्च साधोर्धर्मं गृहीत्वा केचित् आह्वा जय-
न्त्यपरं लघुकर्माणां दीक्षां प्रपद्यते । एतद्योभयमपि तदा प्रवृत्तम्
अधुना विवाहद्वारं दत्तिद्वारमाह ।

दट्ठुं कयं विवाहं, जिणस्स लोगो वि काउमारफो ।

गुरुदत्तिया य कत्ता, परिणिज्जंते ततो पायं ॥ ५८ ॥

दत्तित्त्व दाणमुमभं, दित्तं दट्ठुं जणस्मि विपयत्तं ।

जिणभिक्षादाणं पि य, दट्ठुं जिक्खा पवत्ताओ ॥ ५९ ॥

जिनस्य जगवत ऋषजस्वामिना कृतं विवाहं दृष्ट्वा लोकोऽपि
स्वापत्यानां विवाहं कर्तुमावश्यवान् । गतं विवाहद्वारम् । दत्ति-
द्वारमाह । भगवता युगव्रथमध्यवच्छेदाय भरतेन सह जाता
ब्राह्मी बाहुबन्धिने दत्ता बाहुबलिना सह जाता सुन्दरी भरताय
ति दृष्ट्वा तत आरज्य प्राये लोकेऽपि कन्याविवादिना दत्ता सर्ता
परिणीयते इति प्रवृत्तम् । अथवा दत्तिनां दानं तच्च जगवन्त-
मृषभभस्वामिनं सांवत्सरिकं दानं ददत्तं दृष्ट्वा लोकेऽपि प्रवृत्तम् ।
यदि वा दत्तिनां भिक्षादानं तच्च जिगस्य जिज्ञादानं प्रपौत्रेण
कृतं दृष्ट्वा लोकेऽपि भिक्षा प्रवृत्ता । लोका अपि जिज्ञां दानुं प्रवृ-
त्ता इति भावः ।

अधुना मृतकपूजाध्यापनास्तुपशब्दद्वारापयाह ।

मरुयं मयस्स देहो, तं मरुदेवीण पदमसिद्धो चि ।

देवेहिं पुरा महितं, भावणया अग्गिसकारो ॥ ६० ॥

सो जिणदेहाईणं, देवेहिं कतो चित्तामु थूजा य ।

सहो य रुप्पसहो, लोगो वि ततो तहा य कतो ॥ ६१ ॥

मृतकं नाम मृतस्य देहस्तच्च मृतकं मरुदेव्याः प्रथमसिद्ध
इति कृत्वा देवैः पुरा महितं पूजितम् । तत आरभ्य लोकेऽपि
मृतकपूजा प्रसिद्धिं गता । ध्यापना नामान्निसंस्कारः सं च
भगवतो निर्वाणप्राप्तस्यान्येषां च साधूनामिदवाकूनामितरैषां

च प्रथमे त्रिदशैः कृतः पञ्चाश्लोकेऽपि संजातः । तथा भगव-
द्देहादिदग्धस्थानेषु भर्तेन स्तूपाः कृताः ततो लोकेऽपि तत
आरभ्य मृतकदाहस्थानेषु स्तूपाः प्रावर्तन्त । तथा शब्दो नाम
रुदितशब्दः स च भगवत्पवर्गे गते भरतदुःखमसाधारणम-
वनुष्य नृपसखाय शक्रेण कृतस्ततो लोकेऽपि ततः कालादा-
रभ्य रुदितशब्दाः प्रवृत्तास्तथा चाह लोकोऽपि । तथा भरत-
चरु शक्रवत् वा रुदितशब्दं प्रवृत्तः कर्तुमालम्ब्य च ।

संप्रति छेलापनकद्वारं पृच्छाद्वारं चाह ।

उत्पलापनमुक्किडाइ, वाक्कलीलायणं च सेंटाइ ।

ईरिणियादिरुयं वा, पुच्छा पुण किं कर्हि कज्जं ॥६५॥

अह्व निमिच्छाईणं सुह-सई याइ सुहदुक्खपुच्छा वा ।

ईचवमाइयाई, उपपन्नं उसनकावमि ॥ ६६॥

छेलापनकमिति देशीवचनं तच्चाेनाकार्थं तथा चाह । “ उक्कि-
डाइ इत्यादि ” उक्तं नाम हर्षवशादुक्तं न नैनमदिशब्दात्
सिंहनादित्वादिपरिग्रहः । यदि वा वालक्रीडनं छेलापनकम् ।
अथवा शैलित्वादि । तथा प्रच्छन्नं पृच्छा सा ईक्षिणिकादिदि-
तलक्षणा । ईक्षिणिका हि कर्णमूलं घण्टिकां चावयन्ति ततो
यज्ञाः खल्वगम्य तासां कर्णेषु किमपि प्रवृत्तियुक्तं क-
थयन्ति । आदिशब्दात् ईक्षिणिकासदृशपरिग्रहः । अथवा किं
कार्यं कथं वा कार्यमित्येवं लक्षणा या लोके प्रसिद्धा पृच्छा
सा प्रच्छन्ना । यदि वा निमित्तार्थानामादिशब्दात्स्वप्नफला-
लादिपरिग्रहः । पृच्छा प्रच्छन्ना । अथवा सुखशयितादिरूपा
सुखदुःखपृच्छा प्रच्छन्ना इत्येवमादितया सर्वसुखसुप्नभस्मा-
मिकाले । उपलक्षणमेतत् । किञ्चिद्भूतकाले किञ्चित्कुलकर-
काले च । तथा चाह ।

किंचिच्च भरतकाले, कुलगरकाले वि किंचि उपपन्नं ।

पटुणा उ देसियाई, सुवक्कला सिप्पकम्माई ॥६४॥

किञ्चिन्नगडादिभिर्घात इत्यादिभरतकालोत्पन्नं किंचित्
हृक्कारितं कुलकरकालेऽप्युत्पन्नं प्रभुणा तु भगवता ऋषभ-
स्वामिना सर्वो गणितप्रभृतयः कलाः सर्वाणि घटशिल्पप्रभृ-
तीनि शिल्पानि सर्वाणि च कृत्वादीनि कर्माणि देशितानि ।
आ० म० प्र० । आ० ।

(१३) श्रीत्रापनदेवस्य वासः ।

तत्रो एं उसभे अरिहा कोमलि ए वीसं पुव्वसयसहस्साई कु
मारवासमज्जे वनइ वसइत्ता तेवहिं पुव्वसयसहस्साई महारा-
ववासमज्जे वनइ तेवहिं पुव्वसयसहस्साई महारावासमज्जे
वसमाणे देहाइआओ गणिअपपाणाओ स उणरुअपज्जव-
माणओ त्रावचरिं कलाओ चोसइं महिलगुणे सिप्पसयं
व कम्माणे तिणि वि पयाइआए उवदिमइ च्ति ॥

ततो जन्मकल्याणकान्तरमित्यर्थः । ऋषभेऽहर्हं कौशादिकः
विशतिं पूर्वगतसहस्राणि पुत्रवृक्षाणि भावप्रधानत्वादिदेशस्य
कुमारस्वर्णाकृताभिषेकराजसुनत्येन वासोऽवस्थानं तन्मध्यं व-
सति । “ कुमारवासमज्जावसइ ” इति पाठे तु कुमारवासम-
भाववसति आश्रयतीत्यर्थः । उपित्या च त्रिपष्टिपूर्ववृक्षाणि अ-
त्रापि भावप्रधाने निर्देश इति महाराजत्वेन साम्राज्येन वासो
अवस्थानं तन्मध्ये वसति । तत्र वसतश्च कर्षं प्रजा उपचक्रे इ-
त्यादि “ तेवहिं इत्यादि ” त्रिपष्टि पूर्ववृक्षाणि वायम्भहारज-

वासमध्ये वसन् द्विपविधानादिका गणितमद्विविधा धर्मकमे-
व्यवस्थितो बहुप्रकारत्वात् प्रधाना यासु ताः । शकुनवृत्ते पक्षि-
त्रापिते पर्यवसाने प्राप्ते यासां तास्तथा द्वाससतिकत्राः कल-
नानि कत्राविज्ञानानां त्यर्थस्तः कलनीयमेवात् द्वाससतिः अ-
र्थतः प्रायः पुरुषोपर्यायिनीः । चतुःष्टि महिलागुणान् स्त्रीगु-
णान् कर्मानां जीवनेोपायानां त्रये शिल्पशतं च विज्ञाशतं च
कुम्भकारशिल्पादिकं त्रीण्यप्येतानि वस्तूनि प्रज्ञाहिताय द्वाकोः
पकारायापदिशति । अपिदाब्दः एकोऽपदेशकपुरवत्तास्तुक्तार्थः ।
वर्तमाननिर्देशश्चात्र सर्वपामाद्यतीर्थकारणमयमेवोपदेशविधि-
रिति ज्ञापनायम् । यद्यपि कृषिवाणिज्यादयो बहवो जीवनेोपा-
यास्तथापि ते पाश्चात्यकाले प्रादुर्बभूवुः । जगवता तु शिल्प-
शतमेवोपदिष्टमत एवाचार्योपदेशे शिल्पमनाचार्योपदेशं तु
कर्मेति शिल्पकर्मणोर्विशेषमासन्तीति । श्रीहेमसूत्रिकृतादिदेव-
चरित्रे तु । “ तृणहारकाष्टुहार-कृषिवाणिज्यकाम्यपि । कर्मा-
ण्यसुखयामास, लोकानां जीविकाकृते ॥ १ ॥ ” इत्युक्तमस्ति
तदाशयेन तु “ कम्मणमित्यत्र ” द्वितीयोऽप्ये पठि हेया । तथा
च कर्माणि जघनमध्यमोत्कृष्टमेवात् त्रीण्युपदिशति इत्यपि
व्याख्येयम् । शिल्पशतं च पृथगेवोपदिशति इति हेयमिति ज०
२ वक्त्र० । (अथात्र सूत्रसंज्ञेतः प्रोक्ता विस्तरस्तु राजप्रश्नयो-
द्देशेषु दृश्यमाना द्वाससतिकत्रास्तथा कत्राशब्दे दर्शयिष्यन्ते)
शिल्पशतं चेदं कुम्भकद्रोहकृच्चित्रतनुवायनापितवृक्षणानि प-
ञ्च मृत्तशिल्पानि तानि च प्रत्येकं विशतिनेदानीति । तथा-
चार्यम् “ पंचेव य सिन्धाई, घसुहोचिचिन्नतकामाया । इक्षि-
क-स्स य पत्तो, वीसं वीसं भवे भेसा ॥ १ ॥ ” इति । नन्वेवंपा
पञ्च मृत्तशिल्पानामुपत्तौ किं निमित्तमित्युच्यते युग्मिनामौ-
पयोगेरे मन्दानितया अप्रत्यमाने द्रुतवृत्ति प्रक्षिप्यमाने तु
समकावेमेव दृष्टमाने युगादिकनैरैवित्सन हस्तिस्फन्दारुदेन भ-
गवता प्रथमं घटशिल्पमुपदिशति कृत्रियाः शिल्पपाणय एव दुष्टेभ्यः
प्रजा रक्षेयुषिति बोधशिल्पं, चित्राङ्गेषु कल्पद्रुमेषु होयमानेषु
चित्रकृच्चित्रं, वल्कलं च दुमेषु होयमानेषु तनुवायिशिल्पं, व-
हुषे युग्मिधर्मं पूर्वमवर्द्धिष्यु रोमन्त्रं मा मृज्जातुदत्तिति ना-
पितशिल्पमिति । श्रीहेमाचार्यकृतम्भचरित्रे तु गृहादिनिमित्तं
वर्कस्ययस्कराद्युगमरूपे द्वितीयं शिल्पमुक्तं । शेषं तत्तथैवेति ।
ननु ज्ञेयसत्कर्माण एवाहंस्तो भगवन्तः समुत्पन्नव्याधिप्रतीकार-
रकल्पस्यादिपरिग्रहं कुर्वते नतरत्तनः किमसौ निरवयैकचित्-
भगवत् साद्यद्युगसंबन्धिकाद्युपदेशेने प्रवर्तते ? उच्यते स-
मयानुभावतो वृत्तिहीनेषु दिनेषु मृज्जेषु दुःस्थविभाव्यसंजात-
करणकरसत्वात् । समुपपन्नविक्रितरसो हि नाभ्यरससपेक्षो
ज्वतीति वीर इव द्विजस्य चीरवद्वा । अथेवं तर्हि कथमधि-
कक्षिप्तोस्तस्य सति सकर्तुःशुक्ल शकलकदानं सत्यं जगदवश-
तुर्ज्ञानप्राप्तयेन तस्य तावन्मात्रस्येव लाभस्यावधारणेनाधि-
क्योनास्य कर्तव्यं निर्वाहकवद्दीनात् । कथमन्या भगवद्देशस्थ-
क्षस्तच्छकद्रष्ट्रेणपि तदुच्चरितकुतार्हविभाजकस्तनुवायः सम-
जायत । किं च फलाद्युपायेन प्राप्तसुखवृत्तिकस्य चौर्यादिव्य-
सनाशक्तिरपि न स्यात् । ननु भवतु नामोक्तसुखहेतोर्जगद्भूतः
कलाद्युपदर्शकत्वं परं राजधर्मप्रवर्तकत्वं कथमुचितमुच्यते ।
शिल्पानुप्राहय द्रुष्टिप्रहाय धर्मस्थितिनुप्राहय च । ते च राज्य-
स्थितिनिर्हायः सम्यक्प्रवर्तमानाः क्रमेण परेषां महापुरुषमा-
नोपदर्शकतया चौर्यादिव्यसनचिन्तिततो नारकातिथेर्यानिवा-
रकृतया मेन्द्रिकामुष्मिकसुखसाधकतया च प्रशम्ना एवेति ।

महापुरुषप्रवृत्तिरपि सर्वत्र परार्थत्वसाधकताबहुगुणाल्पदोष-
कार्यकारणविचाराणापूर्वकैवेति । युगादौ जगद्भवस्या प्र-
थमनैव पार्थिवेन विधेयेति । ज्ञातमपीति स्थानाद्भूपञ्चमाव्य-
यनेऽपि " धम्मजं चरमाणस्स पंचणिम्भा णाण पञ्चत्ता-
जा लुक्का १ गणो २ राया ३ राजावहेइं ४ सरीर " इति । त-
च्चान्वयचक्रवृत्तौ राज्ञो निश्रामाश्रित्य राजा नरपतिस्तस्य धर्मस-
हायत्वं दृष्टेयम् : साधुरङ्गणादीत्युक्तमस्तीति परमरुणापरी-
तत्वेतसः परमधर्मप्रवर्तकस्य ज्ञानत्रययुक्तस्य भगवतो राज-
धर्मप्रवर्तकत्वे न काप्यनौचित्यं चेति विन्तनीया युक्त्युप-
पन्नत्वात् तद्विस्तरस्तु जिनभगवत्पञ्चराकसूत्रवृत्तयेतिताद्वारे
व्यख्या दर्शितोऽस्तीति तत्र पञ्चवसेयो ग्रन्थेनैवप्रभयाद्न
लिखिते इति । पतेन " राज्ञं हि नरकान्तं स्याद् यदि राजा
न धार्मिकः " इत्युक्तिरपि दृढवज्रकुल न कम्पत इति । किं
चात्र तृतीयारकप्रान्ते राज्यस्थित्युत्पादे धर्मस्थित्युत्पादः पञ्च-
मारकप्रान्ते " वसुअररीसोघधम्मो, पुव्वरहे विज्जहो अगणि-
संवं । निवविमलवाइणसुद्धुम-मतिनयधम्ममज्झरहं " ? इति
वचनात् धर्मस्थितिविच्छेदे राज्यस्थितिविच्छेद इत्यपि राज्य-
स्थितितुल्याभिधेयवचनमिति सर्वं सुस्थमित्यलं विस्तरेणेति ।
जं २ वत्तं । कलपं । समं ।

(१४) पुत्राणां राज्याभिषेकस्तदनु च भगवान् किं चक्रे इत्याह ।

उवदिसित्ता पुत्तसयं, रज्जसए अजिसिंचइ ।

नपदिश्य कदादिकं पुत्रशतं जरतबाहुविश्रिमुखं कोशत्रात-
क्रशिलदिराज्यशतं अभिप्रियञ्जितं स्वापयति । अत्र शङ्खादिप्र-
भञ्जनवसानानि भरताएववति ज्ञातृनामानि अन्तर्वाच्यादि-
बु सुप्रसिद्धानीनि न निखितानि देशनामानि बहुव्यप्रतीतानीति ।
ज २ वक्र० । कल्पसुवोधिकारेण तु दर्शितानि । नन्दननामनि
तानि चेमानि । भरतः । १ । बाहुविक्रान्ति । २ । शङ्खाः ३ विश्वकर्मा
४ धिमतः ५ सुभक्तः ६ अमरः ७ चित्राङ्गः ८ ख्यातविक्रमः ९
वरदत्तः १० सागरः ११ यशोधरः १२ अमरः १३ रथधरः १४
कामदेवः १५ ध्रुवः १६ वज्रः १७ नन्दः १८ सुतः १९ एतनन्दः २०
कुलः २१ अङ्गः २२ वक्रः २३ कोशत्रः २४ वीरः २५ कश्चिङ्गः २६ माग
धः २७ विद्वः २८ सेनामः २९ दक्षीणः ३० गम्भीरः ३१ वसुचर्मो
३२ सुवर्मा ३३ रायः ३४ सुगुप्तः ३५ बुद्धिकः ३६ विविचरः ३७ सुय
हाः ३८ यशःकितः ३९ यशस्कितः ४० कीर्तिकरः ४१ सूरणः ४२
स्रष्टसेनः ४३ विक्रान्तः ४४ नरोत्तमः ४५ पुरुषोत्तमः ४६ चत्त-
सेनः ४७ महासेनः ४८ नरसेनः ४९ भातुः ५० सुकालः ५१
पुण्युतः ५२ श्रीधरः ५३ दुर्धरः ५४ सुसुमारः ५५ दुर्जयः ५६
अजेयमानः ५७ सुधर्मा ५८ धर्मसेनः ५९ आनन्दनः ६० आनन्दः ६१
नमः ६२ अपराजितः ६३ विश्वसेनः ६४ हरिपेणः ६५ जयः ६६
विजयः ६७ विजयसेनः ६८ प्रमाकरः ६९ अरिदमनः ७० मानः ७१
महाबाहुः ७२ दीर्घबाहुः ७३ मेघः ७४ सुयोगः ७५ विजयः ७६ वराहः
७७ सुमेधः ७८ सेनापतिः ७९ कपिशः ८० जैत्रघोषिचारी ८१ अरि-
व्रजयः ८२ कुञ्जवक्रः ८३ जयदेवः ८४ नागदत्तः ८५ काश्यपः ८६
बलः ८७ धीरः ८८ शुभमतिः ८९ सुमतिः ९० पद्मनाभः ९१ सिंहः
९२ सुजातिः ९३ संजयः ९४ सुनाभः ९५ नरदेवः ९६ चित्तहरः ९७
सुरवरः ९८ हृदयः ९९ प्रभञ्जनः १००॥ इति । राज्यदेशनामानि
तु अङ्कः १ । वक्रः २ । कश्चिङ्गः ३ । चौरः ४ । गौरः ५ । कर्ण-
टकः ६ । काणीटः ७ । बाटः ८ सौराष्ट्रः ९ काश्मीरः १० सैवी-
रः ११ आभीरः १२ चीनः १३ महाचीनः १४ गुज्जरः १५

वज्रवत् ॥ १६ श्रीमालः १७ नेपावत् १८ जडावत् १९ कौशलः २०
मात्रवः २१ सिङ्गलः २२ मरुस्थलादीनि २३ हेयानि दध्यवर्णैः
कल्प० । (राज्यादिप्रधानस्य किं कृतमित्यन्यत्र)

(२५) अथ भगवतो दीक्षाकल्याणकमाह ।

अभिर्भिचिता तेसीई पुचसयसहस्साई महारायवासम-
ज्जे वसई वसइत्ता जे से गिलाणं पढमे यासे पढमे पक्वे
चित्तवडुले तस्म एं चित्तवडुलस्म एवमीपक्वे एं दिव-
सस्स पच्छिमे भागे चइत्ता हिरणं चइत्ता सुवणं चइत्ता
कोसं कौटुगारं चइत्ता वलं चइत्ता वाहणं चइत्ता पुरं च-
इत्ता अंतुरं चइत्ता विउलधणकणगखमणिमोत्तियसं-
खसिन्नप्पवालं यणरत्तसत्तारस्सा वइएजं विवडुयित्ता वि-
वैवइत्ता दाणं दाइ आणं परिचाएत्ता सुदंमणाए सीए सी-
आए स देवमणुअपुराए परिमाए समणुगम्ममाणमगे सं-
खिअचकिअणंगत्तिअमुहमंगत्तिअपूरसमाणवज्जमाणग-
आइकलंगलंगंखंयंदिअणएहिं ताहिं इड्ढाहिं कंताहिं पीया-
हिं मणुष्साहिं मगाथहिं उराज्जाहिं कन्नाण.हिं धगाहिं मं-
गन्नाहिं ससिरिआहिं हिययगमणिआहिं हिययल्हायणि-
ज्जाइ कखमणिवुडुकराहिं अणुणरुत्ताहिं सडसइआहिं व-
ग्गुहिं अणवरयं अभिणंदंताय अत्तिवुणंताय एवं वयासी जय
जय नंदा जय जद्धा धम्मएं अभीए परिसहोवग्गाणं खंति
खमे जयजेरवाणं धम्मे ते अवियं जवउ तिकहु अभि-
णंदंति य अत्तिथुणंति य तएणं उससे अरहा कोसडिएण
पणमाडासहस्सेहिं पि डिज्जिमाण २ एवं जाव णिग्गच्छइ
जद्धा उववाए जाव आउल्लोलवहुलं एणंकरे ते विणी-
आए रायद्दाणीए मज्जेण णिग्गच्छइ आसिअ संमज्जिअ
सित्तमुत्तमुदकपुष्पावयाकरे कत्तिअं सिच्छत्यवणविउलराए
मगं करेमाणे हयगयरहपहकरेमाणे पाइक्ककरेण य मंउं
२ उद्धतरेणुयं करेमाणे २ जेणव सिच्छत्यवणे उज्जाणे
जेणव असोगवरपायवं तेणव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता
असो.गवरपायवस्स अहेसीअं ठावइ ठावेइत्ता सीआओ
पबोरुइइ पबोरुइइत्ता सयमेवाजराणालंकारं मुअइ मुअइत्ता
सयमेव चउहिं अट्ठाहिं मुट्ठिहिं लाअं करेइ करेइत्ता उट्ठेणं
जत्तेणं अणणएणं आसाटाहिं एकवत्तेणं जोगमुवागएणं
उग्गाणं जोगाणं राड्ढाणं खत्तिआणं चउहिं सहस्सेहिं
सक्कि एणं देवदूसमादाय मुंके भवित्ता अगाराओ अण-
गारिअं पच्चइए ॥

अतिपिच्य अशर्त्ति पूर्ववक्त्राणि महान् रागो ब्रौत्यं यत्र स चासौ वासश्च महारागवासो गृहवासस्तन्मध्ये वसति गृह-
पयांयं तिष्ठतीत्यर्थः । यद्यपि प्रागुक्तस्याभिन्नलङ्कारस्याप्येवैव
तीर्थकृतौ गृहवासं प्रवर्तने तथापि समान्यतः स यथोक्त एवेति
न दोषः । यद्वा महान् अरागोऽलौत्यं यत्र स चासौ वासश्चोति
योजनीयं यतो ज्ञायदपेक्षया स एवेति एवेति एतेन " ते वद्वि

पुत्र्यस्यसहस्रसहस्रं मशारायवासमञ्जे वसद् " इति पूर्वग्रन्थवि-
रोधो नेति उपित्या (जे सेत्ति) य. स (गिह्वाणति) आर्ये त्री-
प्पसहस्रः स्त्रीसङ्ग्रहपुत्र्यचनान्दश्च ततो त्रीप्पस्यस्यस्यः प्रथमो
मासो यथा त्रीप्पानामवयवे समुदायोपचारादुष्णकाष्ठमासां
मध्ये प्रथमो मासः प्रथमः पक्षश्चैत्रवद्वत्रिंशत्त्रयस्त्रिंशत्कारपक्षस्त-
स्य नवस्यारब्धियः पक्षो गौरी यस्तु नियमिभूतपातादिषु दर्शनात्
निधिधाने तत्पुत्र्यव्याख्यामेव क्रियमाणत्वात् स नवमीपक्षाष्ट-
मीदिवसस्तत्रानेन व्याख्यानेन "चित्तवहुदृष्टमोप" इत्याद्याग-
मविरोधात् । वाचनान्तरेण वा नवमीपक्षो तवमो दिवसः दिव-
स्याध्यामीदिवसस्य मध्यद्विवाद्युत्तरकात्रे दद्यपि दिवसश्चास्या-
होरात्रावचकत्वमप्यत्र प्रसिद्धं तथाऽप्यत्र प्रस्तावाहिवसे गतो
रजनीरजनिः इत्यादाविव सूर्यचारविशिष्टकात्रविशेषग्रहमन्य-
था नवस्यारब्धत्वात्प्रत्यागस्यानुपपत्तेः । त्यक्त्वा हि रव्यमवधित-
सुवर्णं रजतं वा सुवर्णं घटितं हेमं हेमं वा कोशं ज्ञाणानां
काष्ठानां धान्याश्रयगृहं वलं चतुरङ्गवाहनं वेसरदि पुरान्दः
पुराण्ये विपुलं धनं गवादि कनकं सुवर्णं येत्यस्सदृशकृपय-
स्तानि रत्नानि मणयश्च प्राप्यन्त । मौक्तिकानि शुक्लपद्मादि-
प्रभयानि शङ्खाश्च दक्षिणावर्तः ततः पूर्वपदेन कर्मधारयः शि-
खाः पट्टादिरूपाः प्रवात्रानि विदुर्माणं स्मरन्तानि पद्मरागः
पृथग्रहणमेषां प्राधान्यख्यापनार्थमुक्तस्वरूपं यन्मसारं साराति-
सारं स्वापतेयं द्रव्यं त्यक्त्वा ममत्वस्यागेन विच्छेद्यं पुनर्ममत्वाकर-
णेन । कुतो ममत्वस्याग इत्याह । विगायं ह्यनुपसनीयमतत् अरिथ-
गत्वादिति कथनेन कथं च निश्चायजनमित्याह । दायकानां
गोत्रिकानां दायधनीयानां परिभाष्य विभागशो दत्त्वा तदाऽप्य-
नौ नाप्यन्यादिदायकानामाभावात्त्रिकग्रहणं तेऽपि च जग-
यन्प्रेरिता निर्ममाः सन्तः शेषमात्रं जगृहुः । इदमवहि जगदुत्तरो-
र्जाते यद्विच्छादयि दानं दीयते तेषां च इत्येव दृग्गोचरैः । ननु
यदीच्छावधिकं प्रभोर्दानं तर्हि पदगुणानां जन एकदिनदेयं
संवत्सरदेयं वा एक एव जिघृक्षेत् दृग्गया अपरमितत्वात् ।
सर्वं प्रभुप्रतापेण तादृशदृग्गया असंजयात् । सुदृशानामन्यां
शिक्षिकाभ्यामरुद्रमिति गर्भ्यं किं विशिष्टं जगन्तं सदेवमनुजा-
सुरया स्वर्गभूतान्नवासिजनसहितया पर्वदा समुदायेन समनु-
गम्यमानम् अत्र अयननागे शास्त्रिकाद्योऽभिनन्दयन्तोऽपिपुत्र-
वत्तश्च एवं वक्ष्यमाणमयादिपुत्रित्यर्थः । तत्र शास्त्रिकाश्चन्दन-
गर्भदाहस्तमाङ्गल्यकारिणः शङ्खध्मा वा चाक्रिकाश्च चक्रप्रा-
मकाः कुम्भकारतैश्चिकाद्यो वा लाङ्गलिका गलावलम्बितसुव-
र्णादिमण्यद्वयविशिष्टाः नट्टविशेषाः । सुखमाङ्गल्यकाश्चातुक्रकारिणः
पुष्टमाणः वा । मागथा यर्धमानकाः स्कन्धार्थोपेतनराः आख्या-
यकाः शुभाशुभकथकाः लङ्का वंशप्रज्ञेखकाः महादिचक्रफलक-
हस्ता भिन्नाका गौरीपुत्रा इति रुद्राः । घोरिष्टका घण्टावाद्का-
स्तेषां गणाः सूत्रे च आपित्वाद् प्रथमार्थे तृतीया यथायुतस्या-
ख्याने च शास्त्रिकादिगणेः परिश्रुतमिति पदं कुम्भमहत्तरा इति पदं
चातययोऽन्तार्थस्याहयि स्मृताः । मत्स्याहारव्याख्यानेऽन्यथा-
हारव्याख्यासाधयमिति पञ्चमाङ्गल्यमात्रेति च निष्कर्षमहवर्ण-
ने शास्त्रिकादीनां प्रयमान्तया निन्दया प्रत्ययशायस्य सूचकः ।
यदि च प्रायः सूत्राणि सोपस्काराणि भवन्तीति स्यादाऽनुश्रियते
नदा मत्स्याहारव्याख्यानेऽप्येदोपःपत्तातिर्विचित्राभिहित्यर्थः । वा-
गिभस्तिनस्त्रयन्तस्यानिपुणत्वमेव योजना । विचित्रित्वमेवमहा ।
इत्यनेन स्मृत्युपपत्तिः प्रयोजनशब्दादिधर्मपि चित्तस्वरूपः
कान्तं स्यादकान्तं चेत्त्यत आह कान्ताभिः कम्पनीयशब्दाभिः

प्रियाभिः प्रियार्थाभिः मनसा ज्ञायन्ते सुन्दरतया यास्ता मनोहा
भावतः सुदृग् इत्यर्थस्तानिभिमनसा अभ्यन्ते गम्यन्ते पुनः पुनः याः
सुन्दरत्वातिशयात्ताः मनोमत्ताभिस्सुदराभिः शब्दोऽप्येतच्च
कल्याणात्सुचिकानिः । शिवानिर्भरपद्माभिः शब्दार्थद्वयेणो-
जितमिदमित्यर्थः धन्याभिर्धनशम्भिकाभिः माङ्गल्यभिः मङ्गल्येऽ
नर्थप्रतिपाते सार्थ्याभिः सार्थीकाभिः । अनुप्रासाद्यलङ्कारोपेत-
स्यात् ससोमाभिः । हृद्यगमनीयाभिः अर्थशक्यत्वात्तुरीसचि-
नवात् सुबोधभिः । हृद्यप्रह्लादीनायाभिः हृद्यगतकोपशोकादि-
प्रस्थितिज्ञापयिभिः उजयत्र कतेयनद् प्रत्ययः कर्ममनसोनिर्वृत्ति-
करीभिः अनुनरुक्तानिरिति च स्पष्टमर्थशतानि यासु सन्ति ता
अर्थशतिकास्ताभिः अथवाऽर्थानामिष्टकार्याणां शतानि याच्यन्ते
अर्थशतानां पदार्थशतिकाः स्याथि कप्रत्ययस्ताभिर्व्यतिर्गताभि-
रेकार्थिकानि वा प्रात्र दृष्टादीनि द्याविशेषणानीति । अनवरतं
विश्रामाभावात् अनिनन्दयन्तश्च जयजयेत्यादिभगनसमुच्चि-
न्तं जगवन्तामचक्षणाः अभिपुत्रवन्तश्च भगवन्तमभवादिपुत्रि-
ति । किमयादिपुरित्याह । जयजयति जत्सिन्ध्रमे द्विवचनं नन्दति
समूहो जयतीति नन्दः तस्यामन्त्रणमिदमिह च दीर्घं प्राकृतत्वा
त् । अथवा जयवं जगसमुच्चिकरत्वाज्जय जय नन्देति प्राकृतम् ।
नवरं जङ्गः कल्याणवान् कल्याणकारी वा कथं शोजते स्मेत्याह ।
धमेण करणचूनेन नत्वभिमानलज्जादिना अन्तिता जयपरोपदोष-
समेत्यर्थः । प्राकृतत्वापचम्यर्थे पृष्टो परोपहोपसर्गाणां जेता ज-
वेत्यर्थः । तथा ज्ञान्या नत्वसामर्थ्यादिना ज्ञमः सोढा जय भय-
मकार्त्स्निकं जैरर्वानिहादिसमुद्धेतयोः प्राकृतत्वात् पदव्यत्यये भैर-
वजयानां वा निपङ्कुरजयानां ज्ञान्ता भवेत्यर्थः । नानावक्तृणां नाना-
विधवाचाणां निते न पूर्वविशेषणात्पतेन पौनरुक्त्यं धमे प्रस्तुते
चारित्र्यमर्थं अचिन्तं विस्तारभायस्ते तत्र जवतु इति कृत्वा धातूनाम-
नेकार्थत्वाद्युपचाराय पुनः पुनरभिनन्दयन्ति वाचाऽभिपुत्रवन्ति चेति ।
अथ येन प्रकारेण निरुद्धति तमेवाह । " त एणमिन्त्यादि "
ततस्तदन्तरमुत्तमोऽर्हन् कौशलीको नयनमाज्ञासहस्रैः श्रेणिस्थि-
तजगवर्हिद्वज्जमानगरनेत्रवृन्दैः प्रेक्ष्यमाणः पुनः पुनरुत्तमोऽर्ह-
मानः आभीष्टयाद् द्विवचनमर्थं सर्वत्र एवं तावदुक्त्यं यावश्चि-
रुच्यति यथोपपत्तिके यथा प्रथमोपाङ्गे च पाठो जम्नासारसुत्रस्य
निर्गमगम उक्तस्तथाऽत्र वाच्यो वाचनान्तरेण यावदाकुलबाल-
बहुनमः कुर्वन्मिति पूर्वन्त इति । तत्र च यो विशेषस्तथा । विनी-
तया राजधान्या मध्यं मध्येन भागेन इत्यर्थः । निर्गच्छति सु-
खं सुखेनेत्यादिवचनं मध्येनेति निपातव श्रौपपातिकमगवा-
यं "हिययमालासहस्तेहि अभिर्धेदिज्जमारे २ मणोमालासह-
स्तेहि विच्छिप्पमारे २ वयणमालासहस्तेहि अभिधुव्वमारे २
कातिरुव्वसोहमणुणाहिं पिच्छिज्जमारे २ अंगुलिमालासह-
स्तेहि दापिज्जमारे २ दाहिरेणं बट्ठं एरणारिसहस्सारे
अंजलिमालासहस्साहेपडिच्छमारे २ मंजुमंजुला घोसेण आ-
पडिपुच्छेमारे २ भयणपतिसहस्सारे २ समरुद्धमारे २ तंती-
तलतालतुडियगीयवाइरवेण मंहुरेण य मणहरेण जयसह-
ग्घोसयिसपणं मंजुला घोसेणं पडिपुच्छेमारे कंदरगिरिविवे-
रकुहगिरिविरपासा उद्धणभयणदेवकुलसियाडपतिगउ-
क्कच्चरआरामुज्जाणकारुणसहापापसदेसमणे पडिमुं आ-
सयसंकुलं करेति हयहेसिअहंथिगुलगुलाइ अरहघणघण्णाइ
सहमीधपणं महया कलकलयेण जणस्स महुरेण पूरयंते
सुगंधपणकुसुमचुण्डाडिवट्टवासरेणुकविलं नमं करेति काला-
गरुकंदुरुकतुरुकपूयनिहणं जीवलोगमिय वासयंते समेत-

उक्त्वतिश्चक्रवाले पउरजणवालुमुपुमइतुरीअपहाविअ-
विउलत्ति " आउलपदमारथ्य निर्गच्छति पदपथेत्तं तु सूत्रे
स्नात्तदेवास्ति । अत्र व्याख्या हृदयमालासहस्रैर्जनमनःसमुद्देह-
भिनन्दमानः २ समुद्दिमुपनीयमानो जयजीवानन्देत्याद्याशी-
र्दानेन मनोरथमालासहस्रैरेतस्यैवाज्ञापरा भवाम इत्यादिजन-
विकर्षेर्पविशेषेण स्पृश्यमानः २ इत्यर्थः । वदनमालासहस्रैश्च-
नमालासहस्रैर्वा अभिप्रयमानः २ कात्यादिमुद्देहेतुभिः प्रार्थ-
मानः २ भवतृतया स्वामिनया वा श्रीपुरुषजनेरभिलष्यमाणः २
दक्षिणहस्तेन वहनां नरनारीसहस्राणामञ्जलिमालासंयुतकर-
मुद्राविशेषवृन्दानि प्रतीच्छन् २ गृह्णन् २ किमुक्तं भवति त्रैलोक्य-
नाथेनार्पि प्रभुणा पौराणामस्माकमञ्जलिरूपा भक्तिर्मनस्वयता-
रितेति दक्षिणहस्तदर्शनम् । तथा महामाप्रदाय भवतीति कु-
र्वन् मञ्जुमञ्जुनातिक्रमेनेन घोषेण स्वरं प्रतिपुच्छन् २ प्र-
वृत्तयन् प्रणमतां स्वरुपादिवातांभवनानां विनीता नगरी गृहाणां
पङ्कजा समश्रेणिस्थित्या सहस्राणि न तु पुष्पावकीर्णस्थित्या
समतिक्रामन् २ तन्त्रीतलतालाः प्रसिद्धाः वृद्धितानि शेषवा-
द्यानि तेषां वादितं वादनं प्राकृतत्वापदव्यत्ययः गीतं च तयोः
रवेण । यद्वा तन्त्यादीनां वृद्धितान्तानां गीतं गीतमध्ये यद्वा-
दितं वादनं तेन यो रवः शब्दस्तेन मधुरेण मनोहरण तथा
जयशब्दस्य उद्धोषः उद्धोषणं विशदं स्पष्टतया प्रतिभासमानं
यत्र तेन मञ्जुमञ्जुना घोषेण पौरजनरवेण च प्रतिपुच्छमानः
२ सावधानोभवन् कन्दराणि द्यौः गिरीणां विवरकुहराणि
गुहापर्वतान्तराणि च गिरिवराः प्रधानपर्वताः प्रासादाः सप्त-
भूमिकादयः ऊर्ध्वघनभवानि ऊर्ध्वविस्तृतगृहाणि देवकु-
लानि प्रतीतानि शृङ्गादिकं विक्रोणस्थानं श्रिकं यत्र रथ्यात्रयं
मिलति चतुष्कं यत्र रथ्यात्रयद्वयं चत्वरं बहुमार्गा आरामाः
पुणजानिप्रधानवनखरमाः उद्यानानि पुष्पादिमृत्तयुक्तानि कान-
नानि नगारासन्धानि सभा आस्थापिकाः प्रपा तलदानस्थान-
नमेतेषां ये प्रदेशरूपा भागास्तान् तत्र प्रदेश लघुतरा भागा
देशास्तु लघवः प्रतिष्ठुतः प्रतिशब्दास्तेषां शनसहस्राणि ल-
लाहैः संकुलान् कुर्वन् अत्र बहुवचनार्थे एकवचनं प्राकृतत्वात्
हयानां द्वैपितेन हेपारवरूपेण हस्तिनां गुलगुलायितेन गुलगु-
लायितरूपेण रथानां घनघनार्थितेन घनघणायितरूपेण शब्देन
मिश्रितेन जनस्य महता कलकलरवेण आनन्दशब्दत्वात् म-
धुरेण श्रमेण पूरयन् २ अत्र नभ इति उत्तरार्धार्थवर्तिना पदेन
योगः सुगन्धानां वरकुसुमानां च उद्देश ऊर्ध्वं गतां वासरेणु-
योसकरज्जनेन कपिलं नभः कुर्यन् कालाशुभः कन्दुरुक्षशी-
डभिर्भिद्रयं तुरुकं सिंहकं धूपपत्र दशमादिर्गन्धद्रव्यसंयोग-
गजः एषां निर्वहन् जीवलोकं वायव्यञ्चि अग्नेय्येन तु जीवलोक-
कवासनस्यावास्तवत्वेन संयतः शुभितानि ताश्च तथा ससं-
भ्रमाणि चक्रवालानि जनमण्डलानि यत्र निर्गमे तद्यथा भवती-
त्ययं निर्गच्छतीति । प्रचुरजनाश्च अथवा पौरजनाश्च वाल-
वृद्धाश्च ये प्रमुदितास्मरगिरिप्रधाविताश्च शीतं चक्षुस्तस्तेषां
व्याकुलाकुलानां यो बोलः शब्दः स गृह्णोति गच्छत्या एवं भूतं
नभः कुर्वन् विशेषाणानां व्यस्तनया निपातः प्राकृतत्वादिति निर्-
गन्धय च यत्रागच्छति तदाह । आसीद् इत्यादि आसिकमीपत्सिकं
गन्धोदकानि प्रमाजितं कचवरशोधनेन सिक्तं तैवैव विशेषतो
ऽन एव शुचिकं पवित्रं पुष्पैर्य उपचारः पूजा नेन कलितं युक्तमिदं
च विशेषणं प्रमाजितासिक्तशुचिकमित्येवं दृश्यं प्रमाजिताद्य-
नन्तरात्रिणाच्छुचिकत्यर्थ एवमिति सार्धं नवविपुलराजमा

कुर्वन् तथा हयगजरथानां (पङ्कराति) देशशिवादीष्यं सम्-
ह्वान्ती तेन हयादिसेनैत्यर्थः । तथा परातीनां च दंष्ट्रेण वृ-
न्देन च मन्दं च यथा जयति तथा क्रियाविशेषणं यथा हया-
दिसेना पाश्चात्यसमेति तथा बहुतरबहुतमक्रियार्थः । उद्ध-
रेण कर्त्तव्यगतरजस्कं कुर्वन् यथैव सिद्धार्थवनमुद्यानं यथैवाशो-
कवरपादपस्तैवेवागच्छतीति उपागन्धय चक्राति तदाह उपा-
गन्धयाशोकवरपादपस्यायः शिविकां स्थापयति स्थापयित्वा च
शिविकायाः प्रत्यारोहति अचतरतीत्यर्थः । प्रत्यवस्था च स्वयमे-
वाजरणपङ्कजान् तत्राभरणानि मुकुटानि अञ्जलान् वस्त्रा-
दीन् सूत्रे एकवचनं प्राकृतत्वात् आजरणानि च अलङ्काराश्चेति
समाहारोद्धकरणेन अमुञ्जति त्यजति कुलमहान्रिकायां हं-
सवृक्षणपदे अचमुच्य च स्वयमेव चतसृभिः (अर्घाहिति)
मुष्टिभिः करेण वृत्ताभिलेखनीयकेशानां पञ्चमभागवृष्टिकाभि-
रित्यर्थः श्लोचं करोति अपराङ्गलङ्कारादिमोचनपूर्वकमेव शि-
रोऽङ्गलङ्कारादिमोचनं विधिकमात्रेति पर्यन्ते मस्तकाङ्गलङ्कारके-
शविमोचनं तीर्थकृतः पञ्चमुष्टिकलोचसंभवेऽपि अयं भगव-
श्चतुर्मुष्टिकलोचगोचरः श्रीहोमाचार्यकृतः पदेवचचिञ्चिप्रो-
योऽयं प्रथममेकया मुष्टया श्मश्रुकर्चयोः श्लोचं तिसृभिश्च शिरो-
श्लोचं हृते एकं मुष्टिमवशिष्यमाणं पवनान्दालितं कनकाद्य-
वदतयोः प्रसूक्तयोरुपरि वृण्वतीं भरकतोपमानमाविभ्रतीं
परमरमणीयां वीक्ष्य प्रमोदमानेन शक्रेण जगवन्मयतुन्नहं वि-
धाय प्रियतामेवमित्यमेवेति विहसि भगवताऽपि सा तथैव रक्कि-
तेति न होकातत्तज्जनां याज्ञामुन्नहतीतारः स्वयं यतीत्येवेदानी-
मपि श्रीञ्चपमसूतीं स्कन्धोपरि वेष्टारिकाः क्रियन्ते इति वृद्धि-
तश्च केशः शक्रेण हंसवृक्षणपदे क्षीरोदधौ क्षिप्ता इति । पष्ठेन
जतेन उपवासव्यरूपेण अपानेन चतुर्विधाहारेण आयादिति
रित्यत्र " ते लुगेव " त्यनेन उत्तरापदलोपे उत्तरायादात्रिवचन-
वैषम्यमार्गत्वात् नङ्कत्रेण योगमुपागतेनार्थोद्धरणेति गम्यम् ।
उग्राणामनेनैव प्रभुणा आरङ्गकत्वेन नियुक्तानां भोगानां गुरुत्वेन
व्यवहृतानां राज्ञ्यानां कृत्रियणां शेषप्रकृतितया विकल्पितानां
चतुर्भिः पुरुषसहस्रैः सार्द्धमेते च वन्धुभिः सुहृद्भिः भरतेन
च निषिद्धा अपि कुलज्जनेन स्वाभ्युपकारं स्मरन्तः स्वाभिविर-
हभारयो वास्ताव इव राश्यमुखे विमुक्ता यन्स्वामिनाऽनुष्ठेयं
तदस्मान्निरपीतिकृतनिश्चयाः स्वामिनमनुगच्छन्ति स्म । एकं
देवदूष्यं शक्रेण वामस्कन्धे जीतमित्यर्पितमुपादाय न तु रजोह-
रणादिकं विहङ्गं करणावीतव्याजिनेन्द्राणाम् । मुष्टयोऽयतः
शिरःकूर्चश्लोचनं भावतः कोपाद्यपासनेन भूत्वा अगाराद् गृह-
वासासिक्कमेति गम्यमनगारितामप्राहोति । गृहीतमित्येतस्मिन्
निषेधादन्वगीतं संयतस्तद्वास्तवास्तवा तां साधुता संयतः । प्रम-
जितः प्रगतः प्राप्तः इति यावत् । अथ वा विभक्तिपरिणामादन्-
गारितया निम्नैर्यतया प्रजजितः प्रवृत्त्यां प्रतिपन्नः । जं २ वृक्षः ।

अत्रैव वक्तव्यशेषं चूर्णिकृदाह ।

" सेय उसने कोसत्रिए पढमराया पढमजिक्खायरिए पढम-
तिथ्यरे वीसे पुवसयसहस्सादे कुमारवास वसिता तेवहि
पुवसयसहस्सादे रजमणुपुल्लेमाणे वेहादयातो स उणतरप-
वसाणातो वायत्तरि कज्जातो चेसट्ठि महिडगुणे सिप्पाएमेगं
सयमेए तिन्नि पयाहियछाप उवदिसह उवदिसिता पुवसयं
रज्जे सए अमिसिचव ततो वेगमतिपहि देवाहि जीयमि तिक्कट्टु
संवेदिए संवच्छरियं दाणं वाऊण जरहं विणीयाए बाहवहि
वड्डीए कऊमहाकऊणं सहस्सपरिवाग भयदया सह भुण-

पवइया अत्रे जर्णति एए वि कच्छमहाकच्छे रजे उवैइ उवैइत्ता
 वेत्तवहुवट्टुमीए दिवसस्स पच्छिमे भागे सुदंस्सणाए सिवियाए
 सदेयमणुयानुराए परिसाए समणुगम्ममाणे विणीयाए रायहा-
 णीए मज्जे मज्जेणे निभाच्छमाणे जेणव सिरुत्थवणे जेणव अ-
 सोगवरपायवे तेणव उवागच्छइ उवागच्छिता कसोगवरपाय-
 वस्स हेहा भयवया समयमेव कतो चउमुट्ठिओ लोचो पंचममुट्ठि
 माहणोहं भगवतो कणगावधति सररी भज्जणरेहाओ इव रेहंती-
 ओ सक्को उवउम्मिऊणं जणिया इतो जययं पयातो पवमेव चिहं-
 तु नदेव वियाते! तेण भगवतो चउमुट्ठिओ होओ । होयं काऊ-
 ण उठेण नत्तेण अपाणपणं दासाढानकवत्तेण उमाणं भागाणं
 रायणाणं खत्तियाणं चउहि सहस्सेहि साहं तेसि पंचमुट्ठितो
 होओ आसि । एणं देवदूसमादाय पवइतो । सव्यतिथयरा
 विणयं सामइयं करेमाणा एवं भणति केरमि सामादयं सव्वं
 सामज्जे जोगं पच्चखामि जावजीवाए तिविहं । तिविहेणं जाव
 योसिरामि भदंत इति न भणंति तथा कएपचादत ऊर्ध्वमेतदे-
 योपसंहरन्नाहेत्यादिवक्तव्यम् । एवं जगवं कयसामाइओ नाणा-
 भिमगहं परमं धोरं धेत्तुण वोसच्चच्चदेहो विहरइ भगवं अरहा
 उस्से कोसलिप साहियं संवच्चरं चीवरधारी होत्था ।
 एवं जाव विहरइ । ताहे पुय्यमणिपगारेण डुवे कच्छमहा-
 कच्छाणं पुत्ता णमिविणमिनो उवट्ठिया भययं विणवति जहा
 भययं अल्लं तुल्लेहिं संविभागां क केवइ वत्तुणा कत्तो त्ति ततो
 ते सन्नच्चवडकवया करवाव्वमगइत्थाओ लग्गति विषुवंति
 यति सज्जे ताव तुज्जेहिं सव्वेसिं तोगा दिन्ना ता अग्गं वि
 वेह एवं तिसउर्ध्व विस्ववंताणं मोवगंताणय काओ वच्चइ ।
 अजया धरणी नागकुमारिंदो जयवतो वंदंनो आगतो इमेहि
 य विन्नविणं ततो सां ते तहा जायमाणे जवइ जो सुणइ
 जयवं वत्तसंगो गयरोसतोसो सररी वि निम्ममत्तो अक्किंणो
 परमजोगी निरुडासवो कमलपत्तनिउवहेवचित्तो मा एयं
 जायइ अहं तु जगवतो भत्तीए मा तुज्जे सामिसेवा अफला
 होउत्ति काउं पडियसिच्छाई अरयाहीसं विज्ञासहस्साई देमि
 ताण इमातो चत्तारि महविज्जातो । ते जहा । गोरी गंधारी
 रोहिणी पन्नत्ति ते गच्छइ तुभे विज्जारिछीए सडणं जणवयं
 उज्जोभेऊण दाहिणिण्णाय उत्तरिण्णाय विज्ञाहरसेहीए गग-
 णवट्टुहपामोक्खे रहनेउरचक्रवालापामोक्खे य पण्णासं सक्किं च
 विज्ञाहरनगरे निवेसिऊणं विहरइ । ते वि ते सव्वमाणत्तियं
 पानिडिऊण लडपसाया कामियं पुण्णगविमाणं विराव्ठिऊणं
 भगवं तित्थयं नगरायं च वंदिऊण पुण्णगदिमाणमारुहा
 कच्छमहाकच्छाणं भगवप्पसायं उवसेदमाया विणीयनगरि-
 मतिगम्म जरहस्स रणोता तमथं निवेसिऊ सयणं पदियं च
 गहाय वेयहे उत्तरसेहीए विनमोमहिं नगराई गगणवट्टुजप-
 मुहाई निवेसइ नमी दाहिणसेहीए रहनेउरचक्रवालाइणि पचा-
 सं नगराणि निवेसइ । इइ जतो जणवयातो नीया मणुया तेसि
 तन्नामा येयहे जणवया जाया । विज्ञाहराणं च पगेगस्स अट्ट-
 ट्टुनिकाया सव्वं मित्रिया सोइस्स ते पि इमे गोरीणं विज्ञाणं मणुया
 गोरीया १ मणुणं मणुया २ गंधारीणं गंधारा ३ माणवीणं
 माणवा ४ केरिगारणं केरिया ५ जूजिमुंदिगारणं भूमिमुंदिगा । ६ ।
 ७ । मूत्रवीरियाणं मूलवीरिया ८ मंजुकाणं संजुका ए काहीणं
 काहिया १० समकीणं समका ११ सयंगीणं सयंगा । १२
 पवइणं पवइया १३ वंसाव्रयाणं वंसाव्रया १४ पंसुमूत्रियाणं
 पंसुमूत्रिया । १५ कक्खमूत्रियाणं कक्खमूत्रिया १६ एवं ते

नमिचिनीसोत्तसविज्ञाहरनिकाए दिजइऊणं देवा इव विज्ञा-
 वणेण गगणवासिणो सयणपरिवससइया मणुयदेवजोए
 लुंजंति । पुरेसु भगवतो उज्जसामिस्स रज्जमणुपालेमाणस्स
 वयइदिमा उविया विज्ञाहिवइणो य धरणस्स नागरायस्स ।
 (आ० म० प्र०) चतुर्भिः सहस्रैः समन्वित इत्युक्तम् । तत्र
 तेषां दीक्षां किं भगवान् प्रदत्तवान् उत नेति तत्राह ।

चउरो य इहसीओ. होयं काऊण कएणा चेव ।

जं एस जहा काही, तं तह अम्मं वि काहामो ॥

चत्वारि सदस्त्राणि सूत्रे स्त्रीवं प्राकृतत्वात् लोचामार्गमेव पञ्च-
 मुष्टिकं कृत्वा इत्थं प्रतिक्षां कृतवन्तो यत्क्रियाउद्धानमेव भगवान्
 यथा येन प्रकारेण कर्तव्यंति तत्तथा (अग्गं वि) वयमपि
 करिष्याम इति । भगवानपि ज्वनगुस्तात्स्वयमेव सामादिकं
 प्रतिपद्य विजहार । तथा चाह "उसभो वरवसभगई, धेत्तुण
 भनिगहं परमधोरं वोसच्चच्चदेहो, विहरइ गामाणुगामं तु ॥"

(१६) अथ भगवतश्चीवरधारित्वाकालमाह ।

उसभेणं अरहा कोसलिप संवच्चरं साहियं चीवरधारी
 होत्था तेणं परं अचंचए ॥

श्रुपजोऽहंव कौशलिकः साधिकं समासमित्यर्थः (संवच्चरं)
 वषं यावद्वस्त्रधारी कृमवत्तनः परमचेहकः । अत्रायं केचन
 शिपिप्रादुर्भादप्येतिवदमधिकारिमाहुरितेराइइकक्षुण्णितश्रीश्रु-
 वजदेवदेवदृष्ट्याधिकारे अयमेवाहापको उच्यते । जं० २ वज्ज०
 (१७) अथ भगवतो विहारमाह ।

उसभो वरवसजगई, धेत्तुण अभिगहं परमधोरं ।

वोसट्टुच्चच्चदेहो, विहरइ गामाणुगामं तु ॥

अपभो वरवृपजनातिरभिग्रहं परमधोरं परमः परमसुखदेतु-
 त्वात् धोरः प्राकृतपुरुषैः कर्तुमशक्यत्वात् व्युत्पद्यत्सच्चदेहो
 ग्रामाउग्रामं विहरति । व्युत्पद्ये निष्प्रतिकर्मशरीरतया तथा
 चोक्तम् । "अच्छिपि नोपमस्त्रिय नो वि य कंइ यामुणी
 गायं" इत्युक्तः खलु उपसर्गसहिष्णुतया स एवं भगवान् तेरा-
 त्मीयेः परिवृत्तो विजहार न तदा अद्यापि भिक्षादानं प्रवर्तते
 लोकस्य परिपूर्णत्वेनार्थित्वान्नावात्तथावाह ।

न वि ताव जणो जाणइ, का भिक्खा केरिसा य भिक्खयरा ।

तें चिक्खमल्लजमाणा, वणमज्जे तावसा जाता ॥

नापि तावज्जनां जानति यथा का जिज्ञा कौशला या भिक्षाचरा
 इति तन्तरे भगवत्परिवारचरुता भिक्षामहममानाः लुपरीपहा-
 तोः जगवतो मानवतावर्धिताडुपदेशमानकार्णयन्तः कच्छम-
 हाकच्छाविदुस्समाचारः । अस्माकमनाथानां भवन्तो नेतारावतः
 कियन्तं कावमस्मान्निरेवं लुपिपासोपगतैरास्तित्वं तायाहतुः
 वयमपि तावच्च विद्मः यदि जगवाननागतमेव पृष्ठोऽभवत् किम-
 स्माभिः कर्तव्यं किं वा नेति ततः शोभनं जवेत् । इदानीं
 खेतावयुज्यते जरतलज्जया गृहगमनमयुक्तमाहारमन्तरेण चा-
 शितुं न दाशयते ततो वन पाशो नः श्रेयान् तथोपवासरताः प-
 रिश्रुतिपरिणतपत्राश्रुपजोगिनो भगवन्तमेव ध्यायन्स्तिष्ठामः
 इत्येवं संप्रश्रयं सर्वसम्पत्तेर्नैवं गङ्गानदीदक्षिणकुक्षेपु रभेपुष-
 नेपु वदकक्षवीवरधारिणः कृत्वाश्रमिणरसंदुष्टास्तथा चाह । व-
 नमध्ये तापसा जातास्तयोश्च कच्छमहाकच्छयोः कुतः नमिचि-
 नमी पित्रनुरागासाभ्यां सह विहृतवन्तौ तौ च पनश्चैकाक्षे ता-
 ज्यामुक्तौ शरणः सत्त्विदाानीमस्माभिनयनासविचित्रीकृत-

स्वयात् वृषं स्वग्रहाणि । यदि वा भगवन्तमेवमुपसर्पत स चा-
नुकम्पया अभिषिषितफलदो भविष्यति तावपि च पित्रोः प्रणा-
मं कृत्वा पित्रोर्दशं तथैव कृतवन्तो भगवत्समीपमागत्य च प्रति-
मास्थिते जगवति जलाशयेऽयं नल्लिनीपत्रेषुदकमानाय सर्वतो
जत्रप्रवर्णनं कृत्वा आज्ञातोच्छ्रायप्रमाणसुगन्धिं कुसुमप्रकरं च
कृत्वा भवन्ततोत्तमाङ्गकितिनिर्दिष्टजानुकरतयो प्रतिदिवसं त्रि-
सन्धं राज्यसंविनागप्रदानेन भगवन्तं विद्ध्य पुनस्तुतस्तुभयपार्श्वं
अङ्घ्र्यप्रहस्ती तस्यतुः । तथा चाह ।

नमिनिनमो जयणा, नागिंदो वेज्जदाणवेयकृ ।

उत्तरदाहिणसेही, सट्टिपन्नामनगरादं ॥

नमिनिनमोर्थाचना नागेशो जगवद्भद्रदावागनस्तेन विद्यादान
मनुष्ठितं वैनाढ्ये पर्वते उत्तरदाहिणधेयोर्ध्याकर्मं पट्टिपञ्चाश-
न्नगराणि निवेशितानि । भावार्थः कथानकादवसेयः । तच्छेदम् ।

एवं जयवं कयसा-माङ्गो जाव नागरायस्स ।

जयवं अदीणमनो, संवच्छरमणसिओ विहरमाणो ॥

कन्हाहि निर्मांतिज्झ, वरयाभरणासणेहि च ॥

भगवानपि अदीनमना निष्कम्पचित्तः संवत्सरं वर्षं न अ-
शितोऽनशितो विहरन् जिक्काप्रदानानजिहेन होकेनाभ्यर्हित-
त्वात् कन्याभिर्निमग्न्यते वस्त्राणि पट्टदेवाङ्गादीनि आजरण-
ाणि कटककेयूरादीनि आसनानि सिंहआसनानि तैश्च निमग्न्यते व-
र्तेमाननिर्देशप्रयोजनं प्रायत ।

(१७) अथैवं विहरता जगवता कियत्कालेन भिक्षा लभेधेत्यत आह ।

संवच्छरेण जिक्खा, लप्ता उसभेण लोगनाहेण ।

सेसेहि वीयदिवसे, लप्ताओ पढमजिक्खाओ ॥

संवत्सरं जिक्का ऋषयेण होकनाथेन प्रथमतीर्थकृता लप्ता
देवैरजितजिनादिजिह्मितीयदिवसे प्रथमभिक्षा लप्ता ।

संप्रति यद्यस्य पाणकमासीत्तदभित्तिस्तुराह ॥

उसभस्स उ पारणण, इक्खुरसो आसि लोगनाहस्स ।

मेसाणं परमजं, अमियरसरसोवमं आसी ॥

ऋषभस्य होकनाथस्य पारणकं इक्षुरस आसीत् शेषाणाम-
जितस्वाभ्यादीनां परमाद्यं पायसममृतस्तेन रसस्योपमा यत्र
तदमृतसरसोपममासीत् ।

तीर्थकृतां प्रथमपारणकेयदुत्तं तदभित्तिस्तुराह ।

पुट्टं च अहो दाणं, दिण्वाणि य आहयाणि तूराणि ।

देवा य संनवइया, वसुहाग चैव वुट्ठा य ।

देवैराकाशस्थितेषु यथा ग्रहो दानमिति । ग्रहो शब्दो विस्म-
ये ग्रहो दानमहो दानमस्यामर्थः । एवं हि दीयते एवं दत्तं
भवतीति । तया दिव्यानि तूराणि धिदशैराहतानि देवाश्च तदै-
व सन्निपतिता वसुधाराणिपाताधमाकाशे जूञ्जका देवाः समाग-
नास्ततो वसुधारा वृष्टा ऽप्यवृष्टिर्जुदित्यर्थः । एवं सामायेन पार-
णककावभाष्युक्तमिदानीं यत्र यथा च यथादित्तीर्थकरस्य पार-
णकमासीत्तदभित्तिस्तुराह ।

गयपुरसेर्जीसिक्खुरमदाण वसुहारपीडगुरूया ।

तस्ससिन्नायन्नगमणं, वाहुवलिानवेयणं चैव ॥

अस्या ज्ञावार्थः कथानकादवसेयस्तच्छेदम् (आ० म० प्र०)

आकरमन्त्रवस्तूनां, देशोऽस्ति कुरुनामकः ।

समुद्र इव रत्नानां, गुणानामिव सज्जनः ॥ १ ॥

पुरं गजपुरं तत्र, क्रद्गजमदोमिमिः ।

तदेव नमदा जज्ञे, नूनं या हश्यतेऽधुना ॥ २ ॥

तत्र वाहुवसेः पुनः, सोयस्सोमप्रभो नृपः ।

चित्रं पद्माङ्गितानन्दः, सुरस्तीक्ष्णप्रतापवान् ॥ ३ ॥

श्रेयांसस्तनयस्तस्य, यौवराज्यपदास्पदम् ।

क्रीडन्त्यापि विद्वध्री-क्रोमान्तयशसाः शिशुः ॥ ४ ॥

स स्वप्ने मन्दरं शैलं, श्यामवर्णं निरङ्कृतम् ।

तदेवास्तुकुम्भेन-अप्यपञ्चत-सुशुभेऽधिकम् ॥ ५ ॥

राज्ञा द्यो जयः स्वप्ने, सुयमानः सहारितः ।

श्रेयांसस्तनयाहास्यो, भगवान् सोऽपि तद्गुहम् ॥ ६ ॥

धेयो सुवृद्धिरक्षाक्षी-स्वप्ने सूर्यमरिचिकम् ।

श्रेयांसोऽसौ न्यायद्रविर-स्ततस्स हिगुणं वज्रैः ॥ ७ ॥

राजस्थितिऽपि मित्रिताः, सर्वे स्वर्णान्यवेदयन् ।

असन्तत्याः परं स्वप्ने-कलमायाति तन्मती ॥ ८ ॥

श्रेयांसस्य महाज्ञानो, भावीस्तुद्वया महीपतिः ।

आस्थानीनः समुत्तस्थो, श्रेयांसोऽपि ययौ गृहम् ॥ ९ ॥

तत्र वातायनासीनः, प्रभुमायान्तर्मकृतम् ।

सोऽथ दध्मो मयेदङ्गं, तेपयं ह्यप्यदश्यत ॥ १० ॥

पितामहस्य मे यादकः, जानिस्मृतिरथाभवत् ।

प्रभभवत्तुमङ्गामीदं, दधं सस्मर चाखिदम् ॥ ११ ॥

तत्रेश्वरसुकुम्भं कोऽप्यनयत्प्राभृतेऽस्य च ।

तमेव कुम्भमाद्यो-पस्थितः स प्रष्टुं प्रति ॥ १२ ॥

प्रभुणाऽपि बुध्यतीति, पाणिपात्रं प्रसारितम् ।

रसः सर्वोऽपि निक्षिप्तः, प्रभुरक्षिप्यपाणिकः ॥ १३ ॥

न उच्यते विन्दुरपि, शिखाश्चिरिव वर्धते ।

स्वामी युगाग्निमस्तेन, वर्णान्ते पारणं यथात् ॥ १४ ॥

प्राङ्भूर्जाति दिव्य नि, वसुधाराऽपतकृहे ।

चेन्नोत्तरोः कृतो देवैर्देवदुष्टजयो हुताः ॥ १५ ॥

पञ्चवर्णा पुष्पवृष्टि-वृष्टिगन्धोदकस्य च ।

ग्रहो दानमहो दान-मुदघोष्यश्वरं सुरैः ॥ १६ ॥

तदेवागमनं वीक्ष्य, श्रेयांसगृहमाययुः ।

होकाः सर्वेऽपि राजानो-ऽन्ये च ते च तपरिचिनः ॥ १७ ॥

श्रेयांसोऽचीकथयथ, भिक्षेहम् दीयते जनाः ।

सुगतिर्ब्रज्यतेऽमुञ्च, दत्तं चैषां सुखतसाथ ॥ १८ ॥

सर्वेऽपि तमथ प्राञ्च-ज्ञातमेतत्तथैव त्वया ।

यथा जगवतो भिक्षा, दीयतेऽन्नजहादिका ॥ १९ ॥

श्रेयांसः स्माह विज्ञातं, जानिस्मरणतो मया ।

अष्टौ जवान् भगवता, मटाई भ्रातृवान् यतः ॥ २० ॥

पृष्टस्तेः कथयामासः प्राग्देव भवाष्टकम् । आ० क० ॥

(१८) ऋषभस्यामिनः श्रेयांसेन जगष्टकथनम् ॥

“ अष्टभगवाहणाणि वसुदेवार्हाहरीण तदा विट्पाणा सुत्तयं संखे-
वतो भगवः सेज्जसो भणइ । इओ य उचजये उत्तरकुरुए अहं
मिहुणा ईत्थया भयवं मिहुणपुरिसो आसि । ततो वयं तमिमे
देवदोक्तनुए दमविहकपयस्सकल्पभायसंपजज्जमाणभोगोवज्जेणा
कइथाइ । उत्तरकुरुहतीरदेसे असोमपायवच्चायाए वेरुदियम-
णिसिन्नायये जण्णायसरिस्सफासे सुहविसिन्ना अत्थामो । देवो
यनमिमे हरण मज्जितं उपरतो गगणदेसेण । ततो तेण नियग-
णत्ताए पभासियातो दमदिसातो ततो सो मिहुणपुरिसो तं
तारिस्सं परम्पमाणं किं विनिउक्कण मोहं उवगत्तां कइमवि
अरुसपपो तणइ । हा सयंपने ! कथासि देदि मे पईदवपणि

तं च तस्स वयणं सोकुण इथिया वि कथमन्ने मए सयंपता-
निहाणं अणुअणु पुण्यंति विनेमाणे तदेव मोहमुवगाया । पञ्चा-
गवनेयणा भणइ । अहो अज्ज अहं सयंपताजोवे तुजेहिं नामं
गहियं नि ततो पुरिसो परं तुट्ठिसुवहेतो भणइ अजे कहेहिं
कहं तुमं सयंपमा । ततो सा भणइ कहेमि जं सुयमणुसुयं च
अथिइ ईसाणे कथां तस्स मउदंसाने उत्तरपुरिचिमे दिसो-
ज्जागे सिरिप्पत्तं नाम विमाणं तथ्यं हवियंगतो नाम देवो अहि-
वई । तस्स सयंपमा अगमहिंसो बहुया आसिमा अहं तस्स
य देवस्स तिए सइ दिव्वाविस्सयसुइसागयास्स बहुकावो
दिवसो इवगते । कया चिनावरा पमत्रायमल्लुदामो अहो दिट्ठि-
ज्जायमाणो मए सगरिंसाए विण्णवितो । देव ! कीस विमणो
बोससि । को ते माणसो संतापो । ततो सो देवो भणइ ।
मए पुत्रजने तयो थोको कतो ततो अहं तुजेहिं विण्णुज्जी-
दामिसि परं सयंबो ततो अहेहिं पुनरि पुच्छितो । कहेह
कहं तुमेहिं थोयो तपो कतो । ततो जणति जंतुहोये धांवे अवर-
विदेहं गंधारावविजपे गंधमावणवक्खारगिरिवरासण्वेयह-
पवए गंधारा नाम जणवथा । तथ्यं समिद्धज्जासेवियं गंधस-
मिद्धं नाम नयरं । तथ्यं राया जणवयहितो सयंबवस्स रक्षो
नत्तुओ अइबवस्स सुतो महाबलो नाम । सो अहंपिउपिया-
महपरंपरागयं रज्जसिर्हि अणुज्जवामि । मम य बालमिच्छो ख-
त्तिपकुमारो संयंबुद्धो नाम सो य जिणुसासणनावियमई वि-
इतो संभिन्नसोतो सो पुण मतो बहुसु कज्जसु पुच्छणिज्जो परं
तादियवाइ एवं तेहिं समं रज्जमणुपादेमाणो समं इथिए बहु-
मिमा कावे । कया विनीयपदित्तो नममाणं तद्वियं परसामि सयं-
बुद्धेण विण्णवितो देव ! "सव्वं गीयं विद्वियं सव्वं नट्ठं विद्वं वणा ।
सव्वा आनरणा भारा कामा पुणं दुहावहा ।" ता परदोंग-
हिए चित्तं निवेसियय्यं असासयं जीवियं अहितो विसयपकि-
रंओ । ततो मए भाणियं कहं गीयं सव्वमाणं विवासे कं नयणु-
इतुदयं नट्ठं विद्वं वणा कहं वा देहविनूस्सणाणि आभरणाणि
त्रारो बोगसारभूया पीडकरा कामा कहं दुहावहा । ततो संभं-
तेण सयंबुद्धेण जणियं । सुणइ सामी पसत्राचिता जहा गीयं
विवायो जहा काव वि इथिया पविइयपट्ठमा पट्ठो सुप्रमराणी
तस्स समागममज्जिन्नतो जत्तुओ गुणे विकप्पेमाणो पट्ठो
पत्तुस्से य विद्वं वणा विडइ । जहा वा को वि भिच्छो पटुस्स
कुवियस्स पसायणाणिमित्तं दासत्राये अप्पयां उवेकए पत्तुओ
जाणि वयणाणि भासइ ताणि विलायो तहा इत्थो पुरिसो वा
सरागमणोसागिनिवासो कुवियपसायणाणिमित्तं वा जातो का-
यमणवाइयातो किरियातो पउजइ ताओ कुसलविषकाओ गो-
यंथिए वुद्धं तं पुण सामी चिनेइ किं विवावपक्खे वट्ठइ न वा
दति । नट्ठं जहा विद्वं वणा तथा भणइ । इत्थो पुरिसो वा ज-
क्खवाइओ पीयमज्जो वा जातो कायविक्खेवकिरियातो दंसेइ
सा विद्वं वणा एवं । जा इत्थो पुरिसो वा पट्ठो परितोसणनि-
मित्तं विटुसज्जणनिषट्ठविमिणुसंरतो जे पाणिपायासिरनयणा-
भगादो सा जंथी यि परमत्थतो विद्वं वणा । इयाणि आनरणाणि
माओ प्राविज्जइ । कांइ पुरिसो सामिणो नियोगेण पेसागयाणि
भउरदोणि आनरणाणि वडेज्जा जाओ सो अवस्सं भारेण पीडि-
ज्जइ एवं जे परविमइयतिमित्तं ताणि चय आभरणाणि जेमेसु
सरीरट्ठान्सु सन्नियेसियाणि वडइ सो वि त्रारो पीडिज्जइ
नयरं सो रागेण भारं न गणइ । कामा पुण एवं दुहावहा जहा स-
इमुच्छितो मिगो, रुवमुच्छितो पयंगो, गंधमुच्छितो महुरो, रस-

मुच्छितो मच्छो, करिसमुच्छितो गदंइ, वडवधणमारणाणि पावइ ।
एवं जीवा वि सोइदिया इव सगया सहाइसंरक्षणपरां तद्व-
रोधकारिसु परणोपसु कनुसहिइया इह बोगे वि मारणादीणि
पावेंति परबोगे नरगाइदुक्खभायणं ततो दुहावहा कामा ।
एवं जणतो सयंबुद्धो मए जणितो नूणं तुमं मम अहितोसि जो
मं संसइयपरदोयसुहेण लोत्रतो संपइ सुदं च निदतो डहे
पभेतुमिच्छसि । ततो संनिन्नसोएण जणितो सामि ! सयंबुद्धो
जहा जंतुको मच्छकंसो मंसपेसि चइत्ता णं मच्छं पइ धावितो
मच्छो जत्रे निमगो मंसपेसो सउणियाए गहियति निरासो
जातो तहा संदिक्कपरदोयसुहासाए दिठं सुदं परिचचयंतो
उभयो विमुक्खो सोइहिइ । सयंबुद्धो जणइ जं तुमं तुच्छक-
सुदमोदिगो भणसि को तं सवेयणोपमाणं करेइ को कुसलव-
पसंसियं रयणं सुहागयं कायमि पसतो न इच्छइ तं केरिस्सं
मन्नसि । तं संभिन्नसोयथीरा सरीर विनवाइए माणिव्याइ
जाणिज्जण कामभोगे परिवज्जतयसि संजमे य तिव्वणसुदका-
रणे जुत्तंति । संनिन्नसोयो भणइ सयंबुद्ध ! मरणं होइति किं
सक्का पढममेव मुसाणे वाइरं नूणं तुमं टिट्ठिमीःसरिसो । जहा
टिट्ठिमी गणपपणसंक्रिया थरेउक्कमा उक्कपाया सुवइ तहा
तुमं मरणं करि होइति अइयत्तकारी संपइकावियं सुदं
परिचज्जा अणणायकावियं सुदं पथेसि नणु पत्ते मरणसमए
परलौगहियमायिरिस्सामो । सयंबुद्धेण जणियं मुक्क ? मुक्के
संपलगे कुंजरतुरगदमणं कज्जसाहगे न हवइ । न वा गेहे
पज्जलित्तं कूवखणणं कज्जकरं । जइ पुण दमणं खणणं वा
पुवकयं होतं तो पयवमहणं जवणविज्जावणं चसुहेण होतं ।
एवं जो अणायमेय परबोगहिए न उज्जमइ सो उक्कमेत्सु
पाणसु परमज्जुक्कभाभिभूतो किं परबोगमणुट्ठेहिंति । एथ
सुहेणै विषक्खणकाहियं उवपसं । कां किं इत्थो जरापट्ठो
तो गमइकावे कंचि गिरिनई समुत्तरतो विसमे तीरं पकितो
सो सरीरगहयत्तणेण दुब्बज्जत्तणे य उठउमसत्तो तथेव
कावगतो सो अप्पणदेसं सियवलेण परिवक्खइतो तेण मग्गेण
एगो वायसो अतिगतो उदंगं च उवजोवंतो चिडइ उडेण य रुज्ज-
माणं कउवेरे सो परसो संकुचितो वायसो तुणो अहो निरावाहं
जायं पाउसकावे य तं मयकवेवं गिरिनई पूरेण वुज्जमाणं महातयं
सोयं पकियं समुद्धमतिगयं । तथ्यं मच्छमगेहिं विणं ततो जवपू-
रियातो कवेवरातो वायसो निग्गतो तीरं अपस्समाणो तथेव
निदणमुगगतो जइ पुण अणायगमेय निग्गतो होतं तो दोह-
काइं सचउदप्यारं विवहाणि य मंसोदागणि य आहारंतो ।
एयस्स दिट्ठतस्स अयमुवसंहाणे । जहा वायसो तहा संसारि-
णो सत्ता, जहा इत्थिकउवरपपेसो तहा मणुस्ससोद्विज्जाओ.
जहा कवेवरभंतेरं मंसमुदंगं च तहा विसयसंपत्ती, जहा मग्ग-
निरोधो तहा नग्गयपीरवधो, जहा उदकसोयविक्खेभो तहा-
मरणकाओ जहा विवयानिग्गमे तहा परनवसंकमे । तं जाणा-
हि संभिदसो य सो जा तुच्छं निस्सारं थोवकाविए कामभो
गे परिचइज्जण तयसंजमुज्जोगे करेइ सो सुहाइगतो तं सोइइ
जे पुण विसपणु गिद्धे मरणसमयमुदिकवइ सो सरीरजेण अ-
गहियगंइ इयो चिरं दुहा होहिइ तं मा जंतुक्क इव तुच्छकप-
पणमेत्सुहपरिक्खो विउक्ककालियं सुदमयमयसु । संनिन्नसो-
एण भाणयं । को सो जंतुक्कदंइतो । सयंबुद्धेण जणियं सुणा-
हि । कांइ किर वणयरो वणे संवरमाणो विसमे पपेसं तितो
द्विदो एगो गदंइ । सो एगेण कंरेण आदतो निदुरं मम्मपदे-

सत्रमगंरूपधारण पडितो परंतेण एगो महाकाशो सपो अक्क-
मितो अछिनिगतो अयइ ततो पभियं गयं जाणिऊण सजीवं थण-
सकं करिय परंते सु गदाय इंतमो कियगइइ संखयमाणे न्ण ए-
स प्येण खटो सतो । ततो एगेण जंतुगेण परिक्खंतेण सो
इत्थो सो य मणुस्सो दिट्ठो । भोक्कणयेण अवसरितो मंसलो-
ल्लुयाए एणे अल्लोयइ । ततो निज्जीवंति निस्संसयो मुणिऊण
तुट्ठो अयडोएइ चित्तेइ य इत्थी जायज्जीवयं भत्तं मणुस्सो प-
प्पो य कींच कालं होइइ । जीवाबंधणं ताव खाएयं त्ति तुट्ठो
मंदेवुळी थणुकोभीए डिक्कडोभीए पातुडोसजिमाणे मतो । जइ
सो पुण अप्पसारं तुच्छंति जीवा बंधणं परिहरिऊण इत्थी म-
णुस्सोरगकलेवरुसु दमंते ताणि य अक्खाणि चिरं खायंते ।
एवं तुमं पि जाणाहि । जो माणुससोक्खपडिबद्धो परलोकासाह-
णनियेक्खो सो जंतुको इव विणस्सिइइ जं पि सामी तुम्भे भ-
णइ । संदिट्ठो परज्जो गतो तं पि न ज्ञत्तं जतो तुम्भे मए सइ
कुमारकं नंदेण उज्जाणमुवगया तय एवो देवो आगासातो
उवेइ तं दट्ठण अम्भे अवसरिया देवो य दिव्वाएगतीए खणेण
अम्भे समीये पत्तो । जणिया य अम्भे तेणं अहो महाबल ! अइं
तव पियामहो सयंबटो रज्जसिरिं पयइऊण विखयितो ब्रंतगे
कूपे अहिइइ जातो । ता तुम्भे वि मा पमायइ । जावइ अप्पा-
णं जिणवयणेणं ततो सुगइगामिणो जवेस्सइ । एवं योत्तूण देवो
गतो । तं जइ सामी तुम्भे सुमरइ तत्थो अत्थि परलोकोत्ति ।
सइइइ । मा भणियं सुमरमि सयं ततो लद्धावगता सयं-
वुट्ठो भणइ सुणइ सामि । पुण्वत्तंतं । तुम्भं पुण्वजो कुरुचंदो
नाम राया आसी तस्स य देवी कुरुमइ हरिचंदो कुमारो सा य
राया नत्थिकवाइ बहूणं सत्ताणं वहाय समुत्थितो निस्सालो
निव्वतो एवं तस्स बहू काशो अतीतो मरणकालो अस्सायथेय-
णीयबहुद्वयाए नत्तापमिक्खुवो पोण्डपपरिणामो संजुतो गीयं
सुमइहुरं अकोसंति मन्नइ मणोहराणि रुवाणि विकतानिपास-
ति खीरं खंदसकरोवणयं पुइं मन्नइ चंदणाणुलेवणं सुमुरं थे-
एइ इंसत्तुमइकासं कांकिंसाहःसचयं पडिसेवइ तस्स तहा-
विदमसुत्तकम्मोदयातो विवरंयजावं जाणिऊण कुरुमइ देवी
हरिचंदेण सइ पच्चन्नं पभियइ । एवं सो कुरुचंदो राया
परम नुप्पिखितो काजगतो तस्स नो इरणं काऊण सज्जवयं गंधस-
मिक्खं नाएण पोवइ पिउणा य तहाज्यं मरणम उचितियस्स एवं
मती समुपपन्ना । अत्थि सुकयडुक्कयफलंति ततो अणेण एगो
अत्थियकुमारो वाज्जवयंसो सुबुद्धी संदिट्ठो । भइ ! तुमं पभियज-
णोवइइ अम्मकइं एदिणं मे कइसु एसा चेव ते सवत्ति । ततो
सो एवं निजत्तो जं जं धम्मसोसयं वयणं सुणेइ तं तं राइणो
निवेइ राया सइइइ तहेव पभिवज्जइ । कयाइं च नगरस्स
नाइइरं तहाक्खवस्स साहुणो केवत्तनाणुप्पत्तिमहिंमं कां देवा
उवागया एवं सुबुद्धिणा अत्थियकुमारेण जाणिऊण हरिचंदस्स
रखो निवेइयं । सो वि देवागमणविम्वितो तुरियं पवरतुरंगा-
रुटो साहुसपीवामगतो वंदिऊण विणएण निस्सलो केवल्लुसु-
विणिगयं वयणामयं सुणेइ । सोऊण संसारमोक्खसरुवं अत्थि
परजवत्तकमोत्ति निस्संसिय जायए पुच्छइ । भयवं ! मम पिया
कं गइं गतो । जगवया जणियं हरिचंद ! तव पिया अत्तिवारिय-
पावासवो बहूणं सत्तावणं पीमाकरो पावकम्मगरुत्ताए इइ य
चित्ररीयविसयोवज्जनं पाविऊण अइं सत्तमपुडवीए नेरइओ
जातो । सो तत्थ परमनिव्विसइं निरुवमं निपभियारं दुक्खम-
णुनवइ । ततो कम्मविशमं पिउणा सोऊण हरिचंदो राया

संसारजयतीतो वंदिऊण केवन्नानि सनगरमइगतो ततो पु-
त्तस्स रायसिरिं समपेऊण सुबुद्धिं संदिइइ । तुमं मम पुत्त-
स्स बवपसं देजसि त्ति । तेण विखवितो सामि ! अइं केव-
ल्लिणो वयणं सोऊण सइ तुम्भेइं न करेमि तवं तो मए न सुयं
परमत्थतो केवलिवयणं तम्हा अइं पि तुम्भेइं समं पवइस्सामि ।
ज पुण उवेइसो दायवोत्ति संदिइइ तं मम पुत्तो काहिइ ।
ततो राया पुत्तं संदिइइ तुमे सुबुद्धिसुयोवप्सो कायव्वो ।
ततो पव्वित्तिगरिकंदरातो सीहो इव राया विणिगतो पव्व-
इतो केवत्तिसमिवे सइ सुबुद्धिणा । ततो परमसंवेगो
सज्जायवयवचित्तएणरो परिकववियकिलेसजालो समुप्प-
न्नकेवलनाणंदेसणे परिनिव्वतो तस्स हरिचंदस्स रायसि-
रणो वंसे सेखाइं एसु नरवाईसु धम्मपरायणेषु अतिक्कंतसु तुम्भे
संपयं सामी । अइं पुण सुबुद्धिवंसे तं एस अम्भं नियोगो
बहुसु पुरिसपरंपरागतो धम्मदेसणाहिगारो जं पुण एत्थ मया
अक्कंदि विखडिया तं कारणं सुणइ । अज्ज अइं नंदखवणं
गतो आसी तत्थ मए दुवे चारएसमणा दिट्ठा आइज्जसे
अमियतेओ य । ते य वंदिऊण पुच्छिया भयवं महावलस्स
रखो केवइयमाउयं चिछइ तेहिं कहियं मासो सेसो ततो सं-
भंतो आगतो एस परमत्थो । ततो जं जाखइ से य तमकाल-
हिणं करेहत्ति । एवं सयंबुद्धवयणं सोऊण अइं धम्माभि-
मुहो जाओ । आउपरिक्खयवयणं य आभट्ठियमायणमिव ।
सलिलपूरिज्जमाणमेव सुखइययो भीतो सइसा उट्ठितो कयं-
जली सयंबुद्धं सरणवुवगतो वयस्स ! किमियाणि माससेसजी-
वितो परलोगइयं करेस्सामि । तेण समासासितो सोम्म !
दिवसो वि बहुओ परिक्कत्तसव्वसावउज्जस्स किमंग ! पुण मासो
ततो तस्स वयणेण पुत्तसंकाभियपयापालखवावारो गतो
सिद्धाययणं कतो भत्तपरिक्खातो सयंबुद्धोवदिट्ठजिणमहिमा-
संपायणनिरतो सुमणसो संधारगसमणो जातो निरंरं ख
संसारस्स अणिव्यवेरगजणणिं धम्मकहं च सुणमाणो स-
माहिपत्तो कालगतो इहागतो । एवं मए थोवो तवो विखेस्ति
एयं च अज्ज मम सपरिवारा य ललियंगण देवेण कहियं ।
इच्छंतरे ईसायणदेवसयसमावातो दद्धम्मो नामदेवो आगतो
भणइ अहो ललियंगय ईसाणदेवराया नंदीसरदीवं जिणम-
हिमं कांउं ववइइ गच्छामि अहं पि सो गतो ततो अज्ज
ललियंगदेवसहितो ईंदाएण अणवस्सगमणं होहिस्ति इयाणि
चेव वव्चामिस्ति गयामो खणेण नंदीसरदीवं कया जिणायणेषु
महिमा । ततो तिरियलोए सासयचेइयाण पूयं तितयपरवंदणं
च कुणमाणो चुतो ललियंगतो ततो अइं परमसोगमिडउज्ज-
माणो विवसा सपरिवारा गया सिरिप्पमं विमाणं । ततो सयं-
वुद्धदेवो आगतो परिगलमाएसरिसोभं संदट्ठण भणइ सयं-
पमे पव्वासत्रो ते चवणकालो तो जिणमहिमं करइ जेण भ-
वंतरे वि बोहिलामो भवइस्ति ! ततो हं तस्स वयणेण पुणरवि
नेदिस्सरदीये समयक्खेते य कथजिणवंदणपूया वुत्ता समाणा ।
जंतुदीवे दीवे पुव्वविदेहो पुक्खलावदविजए पुंडरिगिणीए न-
गरीए वहरसेणचक्कवट्ठस्स गुणवतीए देवीए दुहिया सलितो
मई नाम जाया । धाईजएणपहिहा सुहेण वडिया किरातो
गहिंयातो अज्जा कयाइ पदेसो सव्वतोभइगं पासायमिक्खुडा
पस्सामि नगरवाहिं देवसंपायं । ततो मए देवजाइसु मरियासु
मरिऊण य दुक्खेणाइयपरिचरिगहिं जज्जकणगासिंसा पव्वा-
गयवेयणा चिंचेमि । कथ मे पिया लब्धियंगतो देवो ! त्तेण य

विणा किं अणेण अज्जहेणं ति मूक्तत्तणं पवसा परिणयो जणइ इमी से वाया जंभगेहिं निरुद्धा ततो तिगिच्छगेहिं होममंतर-
कखाविहाणेहिं कतो महंतो पयसो अहं पि मूक्तत्तं न सुयामि ।
परिचारियाणं पुण बहिरुज्ज माणत्तिं देमि । अन्नया पमयवणयं
ममं पंडिया नाम अम्मयाई विरहे जणइ । अहं ते धाई तो मे
कहेहिं सभूयं । ततो मया जणियं अम्मो अरिथ कारणं जेणाहं
मूयत्तणं पवसा ततो सा तुट्ठा जणइ पुत्ति ! साहसु मे कारणं
ततो जहा जणत्ति तदा चेदस्समि । ततो मया जणिया सुणा-
हि । अरिथ धायकीखंडे दीवे पुवविदेह मंगवावद्विजप नंदि-
गामो नाम सन्निवसो तत्थ अहं इतो तइयभवे दरिदकुले
सुलक्खणसुमंगलाईणं अहं भगिणीणं कणिट्ठा जाया न कयं
मे अम्मापिऊहिं नामं ततो निन्नामित्तिं पर्सिंकि गया । से
कम्मपडिक्खा य जीवामि । अन्नया कमाइ कसवे इज्जमडिंभाणि
माणाविहमक्खहत्थयाणि सगिदेहिंतो निग्गयाणि पासम्म-
ताणि दट्ठण मय माया जाइया अम्मे दोहिं मे मोयंअं अन्नं वा भ-
क्खं जेणं किंनेहिं समं रमामिस्ति । तीप रुद्धाप आइया निचू-
डा य गिहातो कतो ते इहं प्रक्खा वच्चसु अवरातिलकं पवयं
तत्थ फज्जाणि खायसु मरसु वत्ति । ततो रोयंती निग्गया दि-
ट्ठो मया जणो अवरातिज्जगामिनुहं वरुत्ततो गया तेण सहिया
दिट्ठो मया सिहरकरेहिं गणणतज्जमिवमिणं उस्सुज्जुतो अव-
रतिज्जो नाम पव्यतो तत्थ जणो फज्जाणि गेएहइ मय वि य पक्क-
पडियाणि साट्ठणि जक्खियाणि रमणिज्जयाप य गिरिवरस्स
सह जणेण संचरमाणी सहं सुदमणोहरं सुणामि सदमणुसरंती
गया पदेसं दिट्ठा जुगंथरा नाम आयरिया विविहनिमधरचउह-
सुपुत्ति चउष्णाणोवगया तत्थ बहुवो समागया देवा मणुया य
तेसि वंभोक्खविहाणं कहंति । अहं पि पापसु खिण्डिऊण एग-
देसे निसिष्ठा भ्रमकहं सुणामि पुच्छिया मय जयवं अरिथ मम
मतो को वि दुक्खिआ जीवो जीववेणे । ततो तेहिं भगवंतेहिं
भणियं निन्नामिगे तुहं सदा सुहासुहा सुइपहमागच्छंति रुवाणि
वि मुण्णामणुसे पासत्ति गंधे सुजासुमे अग्घायसि रसे-
वि मणुणामणुसे आसापसि फासे वि इट्ठाणि दुहं पर्सिंयंदेसि ।
अरिथ य तो सीउएहट्ठणं पडिकारो निहं सुहागयं सेविसि
तमसि जोए पगासेण कज्जं कुणसि नएण पुण नेरइयाणं निच्च-
मसुभा सदरुवरसगंधफासा निप्पडियाराणि य परमद्वारणाणि
सीउहाणि तदा बृहापिवासातो य न य खणं पि निदासुहं
तेसि । ते य निच्छंयारेसु चिट्ठमाणा दुक्खसयाणि विवसा अणु-
इवमाणा बहुं काडं गमंति । तिरिया वि सपक्खपरपक्खज्जाणि-
याणि दुक्खाणि सीउएहट्ठणपिवासादीयाणि य अणुहवंति ।
तव पुण साहारणं सुइदुवखं केवलभभेसि रिंकि पस्समाणा
दुइयमण्णाणं तक्केसि । ततो मय पणयाए जइ जणइ तहत्ति
पडिस्सुयं । तत्थ य धम्मं सोऊण केइ पवइया केइ गिदिवा-
सजेणाई सीउव्वयाई पडिक्खा । ततो मय विवत्तियं भयवं
जस्स नियमस्स पाडणं ई सत्ता ते मे उवइस्सह । ततो मे तेहिं
पंचअणुव्वयाई उवदिट्ठाणि परितुट्ठा वंदिऊण जणेण सज नं-
दिगामासमागता पाडेमि ताणि अणुव्वयाणि परियायसती चउ-
व्वइट्ठुमोहिं खमामि । एवं कावे गते कयभत्तपक्खखाणा पतो
भेयं परमदंमणीयं पस्सामि सो भणइ निन्नामिगे चितेहिं हो-
मियस्स नारियात्ति । ततो देवी मे जयिम्मसि मया सह दिव्ये
जोगे छेज्जमि । एवं वोत्तण अदंसणं गतो अदमसि पतिनोस-
वमसिपणमाणहियाया देववंसणेण हजिज्ज देवत्तंति चि-

तेऊण समाहीए काइगया ईसाणे कप्पे सिस्सिपवजिमाणे व-
त्रियंगयस्स देवस्स अग्गमहिंसी सयंपभा नाम जाया । ओ-
हिणाणोवयंगविष्णाय देवजवकारणा जहा एस वडियंगो अ-
हुणोववज्जो समाणो नियपरियणं पत्रादितो देवीसु मज्जे सयं
पत्राप देवीए अज्जोववज्जो सा आउक्खप चुया देवो य वविउ-
माइतो सयंवुज्जो य महावज्जे काइगय गइयसामणो चिरकाडं
संजमं परिपाठिऊण समाहिपत्तो काइगतो इहेव ईसाणे कप्पे
इंदसामाणितो जातो तेण वि ववतो संवोहिंतो भणितो य ।
जहा धायइसंने दीवे अवराविदेह नंदिगामे निन्नामिगा कयज-
त्तपक्खखाणा चिउर तं नियदंसणेण पत्रोनेहि जेण कयनि-
याणा ते अग्गमहिंसी सयंपभा जायइ । ततो अणेण नि-
यदंसणेण पलोत्रिया कयनियाणा इह मागयत्ति सहरिस्सं
सहवडियंगपणे सहिया निरुस्सुका थडुकाडं अणुहवामि
देवो य तो वडियंगतो आउक्खपणं सुतो अम्मो न जा-
णामि कत्थ गतो । अदमवि तस्स वियोगदुइया वुत्ता
समाणी इहमागया । देवुज्जोयदरिसणेण समुपपन्नजा-
इस्सएणा तं देवं य मणसा परिवइतो मूक्तत्तणं पवसा । किं
तेण विणा कपण संजावेण स्ति एस परमत्थो । तं सोऊण
अम्मयाई ममं जणत्ति । पुत्ति ! तुट्ठु ते कहियं एवं पुण पुव्वभ-
वचरियं पडिबेहिज्जइ ततो अहं इहंरवहामि सो य वडियंगतो
जइ मणुस्सेसु आयातो होहिइ तो सचरियं दट्ठण जाइं सुम-
रिदिइ तेण य सह निज्जुया विसयसुहमणुभेसु । ततो सज्जि-
तो पत्तो ततो विविहवक्खाहिं वट्ठिमाहिं दोहिं वि जणंदि पड-
मं तत्थ नंदिगामो वडिहो तो अवरातिज्जगमिरियरसंसियदुसु-
मिया सागततलसंसिस्ससज्जा गुरवो देवमेहुणं च वेदणगयं
ईसाणे कप्पो सिस्सिपन्नं विमाणं संदेवमिहुणं महावज्जो राया
सयंवुज्जसंजिज्जसोयसहितो निन्नामिगा य तदसोसियसरी-
रा सव्यत्थत्रियंगयसयंपत्राणं नामाणि वेइहियाणि । ततो निष्फ-
न्ने पत्ते धावोपट्ठं गहेऊण धायइसंरुदीवं वच्चांमिस्ति गयंण
य निवसा पुच्छिया मया कीसअम्मो वहुं नियत्तासि सा जणइ
पुत्ति ! सुहइ कारणं इह अहं साभिणो तव पिडणोवरिसवक्का-
वणनिमित्तं विजयवांसिणो बहुगा रायाणां समागया तं जइ
इहेव तव हिययदइतो होहिइ तो इरुमेवेति चैतिऊण नियत्ता ।
जइ इत्थं त होहिइ तो परिमगणं करेस्सामि गया भणिया
सुट्ठु कयंति । ततो वीथदियसे पत्तं गहाय ऊवरएहे भागया
पसंमणुही भणइ पुत्ति ! निज्जुया होइ दिट्ठो मया ते वडियंगतो
पुच्छिया मया अम्मो साहसु कहंति । सा भणत्ति पुत्ति ! मया
रायमणे पसारीणो पटो पडे केइ आजिदसकुसडा आगमं पया-
णं करेता पसंसंति जे अकुसडा ते वणुक्खइणि पसंसंति तत्थ
दुम्मरिसणरायसुतो दुहेतो कुमारो सपरिवारो आगतो सो
मुट्ठुत्तमेत्तं पीसऊण सुचिंतो पडितो खणेण आसत्थो मणु-
स्सेदि पुच्छितो सामि ! किं सुचिंतो । सो भणइ नियचरियं
परयत्तिइयं दट्ठण जाती मय सुमरिया अहं वडियंगतो देवो
अग्गि सयंपत्तां मे देवी मया पुच्छितो पुत्त ! साहसु का एसो
संनिवेसो । जणइ पुंमरिणिणं नगरी पव्यं मेरं कहइ अणगा-
रो को वि एस साहू वीसरियं से नामं कणं सोहम्मं साहइ
महावज्जं राया को वि एसो मत्तिसहितो स्ति जंपए । निन्नामिगं
का वि एसो तवस्सिणी न याणं से नामंति ततो विप्पावण !
एसो ति सुणऊण मया जणितो पुत्त संवदति सयं जं पुण
वीसरियं तेण किं सयं तुमं लडियंगतो सा पुण ते सयंपत्ता

धायस्ते देवी नंदिगामे कम्मदोषेण पंगुद्विया जाया ।
समरिया नियजान्ती ततो तीए आगमकुसत्राप एव मगणहेतुं
नियवर्णयं हृदियं । मम धायस्ते गयाए तपो समण्यउ
कहिआ नियबुत्तेनो ततो मए तांसे अणुकपाए तव परिमगणं
कयंता पुत्त । पहि नेमिधायस्सं संतोसेहि नियदंसणेण पंगु-
लियं एवं जणिए उवइसितो । मित्तेहि गम्भउत्तो । सिउजउत्तो
पंगुद्विया । ततो सो अहो गीवं काठण अवकंता मुहुत्तेत्तेण
लोअगत्राओ धणो नाम कुमारो लंघणपवणादिसु अतीव सम-
प्राप्ति संजायवइजंवात्ति वीयाजिहाणो आगतो पर्म दूठण मं
जणइ । केणयं लिहियं चित्तं मया जणियं । किं निमित्तं पुच्च-
सि सो भणइ मम एवं चरियं अहं हृदियंगतो नामासि सयं-
पभा मे देवी असंसयं तीए हृदियं जइ वा अत्रेणं वितीए उवए-
सेणंति तक्केमि ततो मए पुच्चित्तो जइ ते चरियं साहसु को एस
संनिवेशो । सो जणइ नंदिगामो एसो पव्यतो अंबरतिक्को जुगं-
धरा आयरिया एसो खमणकिलंता निन्नामिया महव्वओ राया
सयंदुत्तं निजसो एहि सह लिहितो एस ईसाणो कपो सिरेप-
वं विमाणं एवं स्वयं सपव्ययं कदियं । ततो मए जणितो जा ए-
सा सिरिमती कुमारो तो तपिउगए दुहिया सासयंपभा तेण
रखो निवएमि जेण सा ते भवइ । एवं सोऊण सो समणसो ग-
तो अहं कयकउत्ता आगया ता गच्छामि पुत्ति । रखो निवएमि
जेण ते पि सयं कामो भवइ । गया रायसमीवं सहाविया अहं
रखा माउसाहिया गया रायसमीवं रायाए कहितो वसुमइ । जो
सिरिमइए लजियंगतो देवो आसि ते जइ अहं जाणं न तइ
सिरिमइ अथि । अवरविदेह सत्रिवावइविजए वीयसोगा नाम
नगरी जिउसत्त राया तत्स मणोइरी केकई छुवे देवीओ । ना-
सि जइकमं अयओ वितीसणो य पुत्ता वइदेववासुदेवा पिउंमि
उवरेते विजयत्तं जुंजंति । मणोइरी वइदेवमाया कम्मि कावे
पुत्तापुउजत्त अयइ । अणुचुया मे भुत्तुखोती पुष्पल्लि य संप-
ए पव्ययामि कोरमि परलोहदियं विसज्जेहि मति सो नेहेण न
विसज्जेहि निवंधे कए भणइ अम्मो जइ ते निच्छतो ता देवलो-
गं गया मे वसणपडियं पहिओहिउत्तासि तीए पडिवधं पव्य-
इया । परमधिदवजेण अहीयाणि एकारस अंगाणि वरिसकांरी
तवमणुचरिऊण अपक्खिमियेरंगा समाहीए कावगया वंतो
कयं देवो जाते ताव मे जाण वलदेववासुदेवा य बहुकावं स-
मुदित्ता भोगे जुंजंति । कयाइ निगइ अणुजत्तं आसंहि अव-
हिया अरुधि पविसिया दूरं गंदूण आसाविधत्ता वितीसणो
कावगतो अयओ नेहेण न जाणइ । परिस्समेण मुच्चितो
एसो नेमिसायात्राणि वलगहणानि अहं च वंतगकप्पगतो
पुत्तसिणहेण संगरं सुमरिऊण खणेणगतो वितीसणरुवं
विसिऊण अयलो भणितो भाय । अहं विज्जाहरेहिं समं
जुज्जुं गतो ते मए पसाहिया तुज्जे पुण अंतरं जा-
णिऊणं केण वि मम रुवेण मोहिया । ता ठुइहि एयं कले-
वरं सक्करेसु अगिणा ततो सक्करेऊण स नगरमागया ।
पुइजमाणा जणेण सगिहं पविट्टा पकासनिसणा विया ततो
मया मणोहरीरुवं दंसियं संभंतो अयलो भणइ अम्मो । तु-
व्मेत्थ कत्तो ति ततो मए पव्ययाकालो संगरी य कहितो
यिमीसणमरणं च । अहं लंतगतो इह गतो तं च पडिवाहण-
निमित्तं अणिधं मणुयदिद्धि जाणिऊण करेहि परलोहदियं ।
एवं वोत्तुण गतोअहं समं कयं । अयलो वि पुत्तसंक्रामियर-
जसिरी निजिक्ककामभोगो पवइतो तवमणुचरिऊण ललियं-

गतो देवो जातो अहं पुण तं सदेवीगं जाहे जाहे सुमरामि
ताहे नाहे लंतगं कयं नेमि सो सागरोवमस्स सत्तनवभागे
देवसुहं भेत्तू ए चुत्तो तथ नो उववओ । तं पि ललियंगयं एस
मे पुत्तो जयंति तिलमि एएण कमेण गया सत्तरसलियंगतो
सो अट्टारसमो एसो वि मे पुत्तसिणहेण बहुसो लंतगं कयं
नीतो ते जाणामि सिरिमइए भत्ता ललियंगतो जातो वहर-
जंघोत्ति आणत्तो कंचुको सदावह वइरजंयं सहावितो आ-
गता दिहो मया परितोसवियसिखच्छीए अच्छेरपभूतो प-
णत्तो राहणो भणितो राहणा पुत्त । वइरजंघ पुव्वभवसयंपभं
सिरिमइं ति अवलोइया तेण अहं कलहंसेएण कमलिणी
विहिएण पाणिमाहितो दिखं ताएण विपुलं धणे परिवारिगा तो
य विसज्जियाणि अम्हेगयाणि लोहगलं भुजामो निववसगं
भोते । वइरसेणो वि राया लोअंतियदेवपडिवाहितो संव-
च्छुरियं दाणं दाऊण पोक्खलपालस्स नियपुत्तस्स रज्जं दा-
ऊण नियगसुविहं नरवईहि सहितो पवइतो । उप्पखेकवल-
पाणो धम्मं दिसइ । मम वि कालेणं पुत्तो जातो सो सुहेण
वडितो कयाइ पोक्खलपालस्स केइ सामंता विसंवइया । ततो
तेण अम्हं पेसियं एउ वइरजंघो सिरिमइ य अम्हे पुत्तं नगरे
उवऊणं विउलेण खंधावारेण पथिया सरवणस्स मउंकेणं
जाणुजणेण पंथो पडिसिद्धो । जहा दिट्ठिविसो सरवणे सप्यो
चिउह तो न जाइ तेण पहेंण गंतुं ति । ततो ते सरवणं
पारेहत्ता कमेण पत्ता पंडरिगिणि सुहं च तेहि वइरजंघाग-
मणे ततो ते संक्रिया संवामागया अम्हे वि पोक्खलपालेण
रखा पुइऊण विसज्जिया पथिया सनगरं । भणइ
य जगो सए पुज्जामउंजेण गंतव्यं जतो तथ वियस्स साहुणो
केवज्जनणुपपे । ततो देवाओ वइया देवुज्जोएण पमिहिये वि-
सं सप्यो निविसो जाते । ततो अम्हे कमेण पत्ता सरवणं तथ
आवासिया दिठा नियभायरो मए सागरसेणमुणिसेणा सगणा
वंदिया भत्तवहुमाणेण पमिहानिया असणपाणखाइमसाइमेण ।
ततो अम्हे ते गुणे अमुोयंता कया अम्हे वि निस्संगा साम्भे
विइरिस्सामो । रागमगमोत्तिष्ठा पत्ता कमेण सनगरं पुत्तेण
अम्हं विहरकादेभिचचयमो दाणमाणेहि रंजितो दासघरे वि स
धूमे पंजितो अम्हे वि विसज्जियपरियया वासहरं रथणी प-
विट्टा । धूमधूलियधात् कावगया इहागया उत्तरकुराए ति । तं
जाणामि अज्ज । जा निन्नामिगा सा सयंपभा जा सिरिमइ सा
अइ । जो सो महावओ राया सो य हृदियंगतो देवो जो य वइ-
रजंघो राया ते तुम्हे एवं जीवं से नामं गहियं सा अहं सयंपभा
ततो सामिणो भणियं । अउं देवुज्जोएण जाइ संनरिऊण मए
एवं वित्तं देवभवे वट्ठामि ततो सयंपभा आज्झा तं स्वयमेयं
कदियंति परितुट्टमाणसाणि पुज्जतवसुरणपज्जलियसिणहा-
णि तिखि पत्रिआवमई जविऊणं कावगयाणि सोहम्मे कणे
देवा जाया । तथ विज्जाणापीति आसि पत्रितोवमइदं पात्रे-
ऊण चुया पुच्चवइविजए पदकराए नगरीए समी सुविहिये
उज्जणुत्तो केसवो नाम जातो । अहं पुण सत्तिमुतो तथ
विणअंधियो लिण्हो तथेयं नगरे रायसुता मेसिमुतो सेटि-
मुतो सत्थयाइसुतो य तेहि विसयमती जाया कयाइ साहू म-
हणा किमुट्टे ॥ गहितो पमियरिओ एयं जहा पुवं जाव सम-
हीए कावगया अचुप कयं इंदसमाणा देवा जाया ततो वि इ-
कवरं इइसा केसवो वइरसेणस्स रखो मंगलावइए देवीए धा-
रिणी वीत्तनामाए पुत्तो जातो वइरनामो रायसुयाइ कमेण क-

गणनाप्ररूपनाभीपीठमापीठा जाया । कणुगनाभरूपनाना बी-
यनामिण बाहुसुयाहृ अहं पुण नगरे तथेव रायसुतो जातो वाडो
चेव वडरनानेसमहीणो सारही सुजसो नाम वडरनाभेण सम-
मणुपञ्चइतो भगवया य वडरसेणेण वडरनाजो भरहे पढमति-
थयरो उसनो नाम आदिदो कणानाना चकवट्टी नरहो इति
सेसं जहा पुवं जाव सञ्चुडो देवा जाया ततो चुया इहा-
गया मया य वडरसेणितथयरो परिलेण नेवत्येण दिट्ठोत्ति
य पियामहद्विगदरिसेणे पोराणतो जाइतो सरियातो वि-
घायं च अन्नपाणाइ दायव्वं तवस्संणं । तेसिं च तिणिं वि सु-
विणाणमेतदेव फलं जंयवतो निक्खा दिन्ना । पयं च कहं सोऊ-
ण नरवडमाइहि पढहमाणसेहि सेज्जसो पुजितो ” आ० म० प्र० ॥

स्वप्नानां च फलमिदं, यप्रचुः प्रतिज्ञाजितः ॥ २१ ॥
तदाकार्ये जनः सर्वः, श्रेयांसमभिनन्द्य च ।
अमदानन्दमेदस्वी, स्थानं निजनिजं ययौ ॥ २३ ॥
श्रेयांसोऽपि प्रतुयंत्रा-वस्थितः प्रतिज्ञाजितः ।
रत्नपीठे व्यथात्तत्र-मासौ नृः क्रम्यतां जयैः ॥ २४ ॥
तच्च त्रिंशद्यमानवै, लोकोऽप्यङ्गीदित्वं हि किम् ॥
श्रेयांसः कथयामास, युगादिजिनमण्डलम् ॥ २५ ॥
लोकैनापि ततो यत्र, यत्र श्रीजगवान् स्थितः ।
तत्र तत्र कृणो पीठे, सूर्यपीठं क्रमादभूत् ॥ २६ ॥ आ० क० ।
प्रस्तुतमाह ।

तत्रासिञ्जयन्नगमणं, बाहुवलिनिवेक्षणं चेव ।

अक्रूरगमनिका क्रियाध्याहारतः कार्या । तथा गजपुं नाम नग-
रमासीत् श्रेयांसस्तत्र राजा तेनेवगुप्तसत्तानं जगवन्तमप्रिहृत्य प्रव-
र्तितम् । तत्राङ्गत्रयोदशहिरण्यकाटीपरिमाणं वसुधारा निपाति-
ता । पीठमिति श्रेयांसेन यत्र जगवता फरितं तत्र तत्पादयोर्मा क-
ञ्चिदाक्रमणं करिष्यतीति अस्या रत्नमयं पीठं कारितं गुरुपूजति
तदूर्चनं चक्रे । अत्रान्तरे भगवतः तद्गुप्तिज्ञातन्नगमनं वन्द्य जग-
वतः प्रवृत्तिनियुक्तपुरुषैर्वाहुवलिनिवेदनं कृतमित्यक्रूरगमनिका ।
एवमन्यासामपि संग्रहगाथानां स्तुतुस्त्वा गमनिका कार्यति गा-
थार्थः । आ० म० प्र० ।

अथ पुनः कथाशेषमुच्यते ॥

ज्ञाया स्वाभिनमायातं, हर्षोत्कथेण पुरितः ।
अचित्तयद्वाहुवलिः, स्वसर्वद्वयो प्रभोः पदैौ ॥ १ ॥
नश्यामीत्यागतस्तत्र, यावत्प्रातः स नागरः ।
विजहार प्रतुस्ताव-द्वायुवस्तुनयोऽममाः ॥ २ ॥
अट्टन्ना स्वाभिनं बाहु-र्विनिर्मायाधृतिं पराम् ।
यत्रास्थाद्गगनांस्तत्र, धर्मवर्कं वर्णाग्रमयम् ॥ ३ ॥
अथैवाजतविस्तार-मेकयोजनमुच्चिन्नम् ।
सहस्रारं सहस्रांशो-रिव विम्बं न्यवेशयत् ॥ ४ ॥
पुञ्जयामास पुण्यैस्त-च्चक्रे चाष्टाङ्गिकोत्सवम् ।
संस्थाप्य पुत्रकांस्तत्र, ययौ वार्हुनितां पुरीम् ॥ ५ ॥
ततश्च विहरन् स्वामी, समीरणं द्वास्तुहः ।
यवनारम्भयद्वादि-भूच्छन्दशेषु मौननाम् ॥ ६ ॥
उपसर्गैरसन्नुष्टः, सहमानः परोपहान् । आ० क० ॥

(१९) श्रामण्यानन्तरं कथं प्रचुः प्रवृत्ते इत्याह ॥

जपभिर्दं च एं उसभे अरहा कोनत्रिण मुंडे जविच्चाणं
अगाराओ अणगारिअं पवइए तपभिर्दं चणं उसभे अ-
रहा कोरालिए णिबं वेतठकाए वि अचदेहे जे डेव उव-

सग्गा उववज्जंति तं दिव्वा वा जाव पडिओमा वा तत्थ
पांरुलोमा वेत्तेण वा जाव कसेण वा काए आउट्टेज्जा
अणुओमा वंदेज्ज वा जाव पज्जुवासेज्ज वा ते सव्वे सम्मं
साहई जाव अणुहिओ मेज्जई ॥

यतः प्रभृति ऋषयोऽहं कौशलिकः प्रजाजितस्ततः प्रभृति
नित्यं व्युत्सृष्टकायः गृहकर्मवर्जनात् त्यक्तदेहः परीपहादिसह-
नात् ये केचिदुपसर्गा उत्पद्यन्ते तद्यथा दिव्या देवकृताः वाश-
ब्दः समुच्चये यावत् करणात् “ माणुसा वा तिरिक्श्वजोणिआ
वा इति ” पदग्रहप्रतिज्ञोमाः प्रतिकूलतया वेद्यमाना अनुलोमाः अ-
नुकूलतया वेद्यमानाः वा शब्दः पूर्ववत् । तत्र प्रतिज्ञोमावेत्तेण ज-
लवंशेन यावच्छब्दात् “तथाए वा गियाए वा हयाए वा” इति ।
तत्र तपयाऽसनादिकथा श्रित्या श्रुद्धान्या होहकुडय्या लतया
कम्बया कपेण चर्मदपेन वाशब्दः प्राग्वत् । कश्चिदुपार्गा माये
विवक्षातः कारकाणीत्याभारविवक्षायां सप्तमी । आहुट्येव ता-
मयेदित्यर्थः । अनुलोमास्तु “ वंदेज्ज वा यावत्करणात् पूषज्जा
वा सकरेज्जा वा सम्मानज्जा वा कल्लणं मंगलं देवयं चइयं
इति ” वन्देत वा स्तुतिकरणेन पूजयेद्वा पुण्यादिनिः सत्कृत्याद्वा व-
ल्हादिनिः सम्मानयेद्वा अच्युत्यानादिनिः कल्याणं नृजकगित्या-
त् मङ्गलमनर्थप्रतिघातत्वात् देवतामिष्टदेवतामिव कैत्यमिष्टदे-
वताप्रतिमामिव पृथुपासीत वा सेवेनेति तान् प्रतिज्ञोमाहुोम-
ज्जदेभिन्ना उपसर्गा उपस्यकु सहते जयाज्ञानेन यावत्करणात्
स्मरन्ति तिरिक्श्वइति कृतेन कोपभावेन तिरिक्ते दैव्यावद्यव-
नेन अध्यासयति अविचित्रकायतेयति ।

अथ भगवतः श्रमणावस्थां वर्णयन्त्याह ॥

तएणं से जगवं समणे जाए इरिआसमिए जाव पारि-
ट्ठाव एआरुभिए मएसमिए वयसमिए कायसमिए मणगु-
त्ते वयगुत्ते कायगुत्ते जाव गुत्तवंजयारी अकाहे अमाए
अमाए अडोहे संते पसंते उवसंते परिणिवुडे ठिस्सोए
निरुवडोवे संवमिव निरजणे जच्चकाणं ग जायरूवे आदरि-
सर्पक्राणे इव पागडनावे कुम्भो इव गुच्छिदिए पुवस्वर-
पत्तमिव निरुवलेवे गगणमिव निगलंबणे अणिले इव
णिगारए चंदो इव सोमदंरुणे स्रोतेयसि विहग इव अप्प-
न्निवृष्टगामी कागरो इव गंभीरे मंदरो इव अकंपेपुडविइव
सव्वफानदिसहे जीवो विव अप्पडिगुगई एणिये तस्स
जगदं तस्स कइइ पविंथे से पडिंथे चउग्विहे जवतित्तजहा
दव्वओ खिचओ काडओ जावओ । दव्वओ इह रल्लु माया
मे पिया मे भाया मे जगिणी मे जाव संगं थसं थुआ मे हिरणं
मे सुवणं मे जाव उवगरणं मे अद्वहा से समासओ सिचिं
वा अचित्ते वा मीसए वा दव्वा जाए एवं तस्स एं जवइ खि-
चओ गामे वा एणरे वा अरणे वा खेत्ते वा खले वा गिहे
वा उगणे वा एवं तस्स ण जवइ काडओ थोवे बालवे
वा मुहुत्ते वा अहोरेत्ते वा पवखे वा मासे वा उज्ज वा अ-
यणे वा संवचउरे वा अन्नयरे वा दीहकालपविंथे एवं तस्स
ए जवइ जावओ कोहे वा जाव लोहे वा जए वा हासे

वा एवं तस्मै एण जवइ । से एणं जगवं वासावासवजं हे-
मंतं गिम्हाणुमु गाभे एगाराइए णगरे पंचराइए ववगयहाम-
सोगअरइअयपरिचा से णिममे गिरहंकार लहुजूप अ-
गंये वासी तय एण अउठ्ठे चंदणाएलवणे अरत्ते लेधु-
म्मि केवणम्मि अ समे । इह लोए पत्रोए अपडिक्खे-
ज.विअमरणे निरवकेले संसारगामी कम्ममंघणिग्यायणं
ठाए अब्बुट्टिए विहरइ । तस्मै णं जगवंतस्मै एतेणं वि-
हारेणं विहरमाणस्स एगे वाससइस्से विड्ढंकेते समणे पु-
रिमतालस्स नगरस्म वहिआ सगइमुहंसि उ जाणांसि
एगोहवरपायवस्स अहे भ्राह्मंतिरिआए वट्टमाणस्स फ-
ग्गुणवड्डस्स एकारसीए पुव्वएहकालसमयंसि अट्टमेणं
नत्तेणं अपाएणं उचरासाढाणक्खत्तेणं जांगभूवाग-
एणं अणुत्तरेणं नाएणं जाव चरित्तेणं अणुत्तरेणं तवेणं
बड्ढेणं वारिएणं आलएणं विहारेणं जावणाए संतीए
गुचीए मुत्तीए तुट्टीए अज्जेवणं मदवेणं द्राघवेणं सुच-
चरिअतोअविअफलनिव्वाणमगेणं अप्पाणं भावेमाण-
स्स अणंतं अणुत्तरे णिवावाए णिरावरणे कणिणं पडि-
पुष्पे केवलवरन.णंदसणे सप्पुण्णेषे जिणे जाए केवली स-
व्वन्नु सव्वदरिसी स एरइअतिरिअनरामस्स लोगरस
पज्जवे जाणः पासइतं नहा आगइं गइं ठिइं उववायं मुच-
कमं पमितेविअं आवाकम्मं रहोक्कम्मं तं तं कालं मणवय-
काए जागे एवमादी जीवाण वि सव्वजावे अज्जीवाण वि
सव्वजावे मोक्खमगस्स विमुच्छतराए वहवे जाणमाणे
पासमाणे एस खनु मोक्खमगसममणेसि च जीवाणं हिं-
यसुट्टणस्से असकरे सव्वदुक्खविमोक्खणे परमनुदुसमा-
एणे भविस्सइ ॥

अथ कथं नु भगवान् विहरति स्मेत्याह (सेणमित्यादि) स भ-
गवान् वर्षांतु प्रावृत्तकाले वासोऽवस्थानं तद्वज्जं यज्जनेनेत्यर्थः ।
हेमन्ताः शीतकालमासाः श्रमिन्मा षण्णकालमासास्तेषु श्रामेऽ-
वगोयसि सन्निवेशे एका रात्रिर्वासमानतया यस्य स एकरात्रिकः
एकदिनवासोऽत्यर्थः । नगरे गरीयसि सन्निवेशे पञ्च रात्रयो वा-
समासा यस्य स तथा पञ्चदिनवासोऽति भावः । यथा दिन-
शब्दोऽङ्गारात्र्याची तथा रात्रिशब्दोऽव्यहोरात्र्याचीति । ननु
नहिं दिनशब्द एव कथं नोपात्त उच्यते । निशाविहारास्यासंयम-
हेतुत्वेन चतुर्ज्ञानिनोऽपि तीर्थङ्करा अवशुडीतायां वसतावेवा-
वासिषुः वत्स्यन्ति वसन्तीति बुद्धाग्मायः । व्यपगतदायः शोका-
रतिरतिभयपरिचासः । तत्रारतिमौनसौत्सुक्यमुद्वेगफलकरं रति-
स्तद्वजावः । परिचास आकस्मिकं त्रयं शोषं व्यक्तम् । निर्गतो ममे-
ति शब्दो यस्मात् स तथा । किमुक्तं भवति प्रभोमंमेत्यभिमान-
नो नास्तीति षष्ठ्येकवचनान्तरस्यास्मच्छब्दस्यानुकरः । अद्वत्या-
न्ममेत्यस्य साधुता । निरहङ्कारः अहमिति करणमहङ्कारः स नि-
र्गतो गस्मात् स तथा लघुभूत ऊर्ध्वगतिकत्वात् । अत एवात्र-
ग्यो बाह्याभ्यन्तरपरिहरदितः । वास्या सूत्रधारकविशेषेण
यच्छब्दकृणं त्यक्तोत्थनं तत्राद्विष्टोऽप्येवम् । चन्द्रानुलेपनेऽर-

कोऽरागत्वात् । लेट्टो ह्यपि काश्चने च समः उपेक्षणीयत्वेनोभ-
यत्र साम्यमात्रम् । इह द्योके वर्तमाने ज्ञेये मनुष्यलोके परलोके
देवभवाद्यौ तत्राप्रतिबद्धस्तत्रासुखनिष्पत्तासित्वात् जीवित-
मरणयोर्निरवकाशमिच्छन्नेत्यादिपूजाप्राप्तौ जीविते दुर्विषयप-
रोपहासो च मरणे निष्पृहः । संसारपारगामीति व्यक्तम् । कर्मणो
सङ्क्रान्तिकाशीनो जीवप्रदेशः सह संन्यस्तस्य निर्घातनं वि-
श्लेषणं तदर्थमन्युत्थित उद्यतो विहरति । अथ ज्ञानकल्याणक-
र्णनायाह (तस्मै णं जगवंतस्मै एतेणं विहारेणं विहरत एकस्मिन् वर्षसहस्रे व्यतिक्रान्ते सति पुरिम-
तादस्य नगरवहिः शकटमुखे उद्याने न्यग्रोधवरपादपरयाधो ध्या-
नान्तरिकेति । अन्तस्य चिच्छेदस्य कारणमन्तरिका स्त्रीलिङ्गशब्दः
अथवा अन्तरमेवावन्तं भेषजादित्वात् स्वायं यण्प्रत्ययस्ततः स्त्री-
त्वविचक्षायां डीपि प्रत्यये आन्तरि आन्तंयैवान्तरिका आरब्धध्या-
नस्य समाप्तिरपुर्वस्यानारम्भणमित्यर्थः । अतस्तस्यां वर्तमानस्य
कोऽर्थः पृथक्स्ववितर्कं सविचारम् १ एकत्ववितर्कमविचारम् २
सूक्ष्मक्रियमनिवर्ति ३ सुगुह्यक्रियमप्रतिपाति ४ इति चतुश्चर-
णात्मकस्य शुकश्रयानस्य चरणद्वये ध्याने चरमचरणद्वयमप्र-
तिपन्नस्येति योगनिरोधरूपध्यानस्य चतुर्दशगुणस्थानवर्तिनि
केवाश्लिष्ये सन्त्वात् । फाल्गुनवहुलस्यैकादश्यां पूर्वार्द्धकाल-
पो यः समयोऽवसरस्तस्मिन् अष्टमेन भक्तेनागमभाष्योपावा-
सकृतेनापानकेन जलवर्जितेनोत्तरापादानकृते चन्द्रेण सहैति
गम्यं योगमुपागते सति । उभयत्र च वाक्याद्वङ्कारे । अथ वा
आश्रित्यासम्पत्त्यर्थं तृतीया अनुत्तरेणेति कृपकश्रेणिप्रतिपन्नत्वेन
केवाश्लिष्येन चतुर्दशगुणस्थानवर्तिनि च चित्ते उत्तरं प्रधा-
नमवर्ति वा श्रव्यस्थिकज्ञानं यस्मात्तत्तथा तेन ज्ञानेन तत्वाव-
बोधरूपेण एवं यावच्छब्दात् दर्शनेन क्रायिकभाषापत्रेन सम्य-
कत्वेन चरित्वेण चिरतिपरिणामरूपेण क्रायिकज्ञावापत्रेनैव
तपसेति व्यक्तम् । वज्रेन सहननोत्थप्रमाणेन वीर्येण मानसोत्साहेन
आलयेन निर्दोषवस्तुया विहारेण गोचरचर्यादिहिहरनवङ्गणेन
त्रायनया महाशक्तवैधिन्या मनोगुप्त्यादिरूपतया पदार्थानाम-
नित्यत्वादिचिन्तनरूपया वा क्राय्या कोधनिग्रहेण गुप्त्या प्राग्व्या-
ख्यातस्वरूपया मुक्त्या निर्वोन्नतया तुष्ट्या इच्छानिवृत्त्या आर्ज-
वेन मायानिग्रहो माद्वेन माननिग्रहेण लाघवेन क्रियासु दृक्-
ज्ञानेन क्रियोक्तप्रत्यभिधानात् सोपचितं सोपचयं पुष्टमिति या-
वत् एतादृशेन समुपश्लेषमिष्यन्वयः । एवमनन्तमविनाशिवात्
अनुत्तरं सयौतस्मात्वात्, निर्वर्ग्यातं कष्टकुट्यादिनिग्रहतिहत्वा-
त् निरावर्णं क्रायिकत्वात् कृत्यं सकर्तृप्राहकत्वात् प्रतिपूर्णे
सकलस्वांशकलितत्वात् पूर्णचन्द्रत्वं । केवत्रमसहार्थं “ णड-
म्मि णडम.धिप णणे ” इति वचनात् परं प्रधानं ज्ञानं च दर्शनं
समाहाद्वन्द्वे एकवद्भावः ततः पूर्वपदार्थ्यां कर्मधारयः । तत्र
सामान्यविशेषोपनायकं हेयवस्तुनि ज्ञानं विशेषावबोधधर-
दर्शनं सामान्यावबोधरूपमिति । अत्रायमाशयः दृष्टादेव ताद-
तमालादिकं तरुनिकरं विशिष्टव्यक्तिरूपतयाऽनवधारितमव-
लोकयतः पुरुषस्य सामान्येन वृक्षमावप्रतीतिजनकं पदपरि-
रूपुटं किमपि रूपं चकारस्ति तद्दर्शनं निर्विशेषं विशेषाणा-
मग्रहो दर्शनमिति वचनात् । पुनस्तस्यैव प्रत्यासौदतस्तालत-
मालादिव्यक्तिरूपतयाऽवधारितं तमेव तरुसमूहस्युपश्रयतो
विशिष्टव्यक्तिप्रतीतिजनकं परिस्फुटं रूपमाभाति तज्ज्ञानम् ।
ननु भवतु नाम इदमनुभवसिद्धे ज्ञाने कृष्णस्थानं विशेषप्र-
हकता दर्शने च सामान्याग्रहकता परं केवलिनो ज्ञानचक्षे

सामान्यांशग्रहणादर्थानेन विशेषांशग्रहणमावाद् द्वयोरपि सर्वार्थविषयत्वं विरुध्यति उच्यते ज्ञानक्षणे हि केवलानां ज्ञाने यावद्विशेषान् गृह्णीति सति सामान्यं प्रतिभातमेव विशेषाद्विरूपत्वात् सामान्यस्य । दर्शनक्षणे च दर्शने सामान्यं गृह्णीति सति यावद् विशेषाः प्रतिभाता एव विशेषानालिङ्गितस्य सामान्यस्याभावात् अत एव निर्विशेषं विशेषाणामग्रहो दर्शनमित्युक्तमनन्तरोक्तस्यैव प्रकार्यः । ज्ञानप्रधानभावेन विशेषा गौणभावेन सामान्या दर्शनं प्रधानभावेन सामान्यं गौणभावेन इति विशेषः । समुपपन्नस्य कृत्वायिकवेनावरदेशस्याप्यभावात् । उत्पन्नकेवलस्य यद्भवतः स्रष्टुं तत् प्रकटयति (जिणे जाए इत्यादि) जिनो रागादिजेता । केवलं श्रुतज्ञानाद्यसहायकं ज्ञानमस्यास्तीति केवली अत एव सर्वतो विशेषांशपुरस्कारेण ज्ञाता सर्वज्ञाता सर्वदर्शी सामान्यांशपुरस्कारेण । नन्वेतानां केवलज्ञानकेवलदर्शनावरणयोः क्षीणमोहात्तत्समय एव क्षीणत्वेन युगपदुपपत्तिकत्वे उपयोगस्वभावात् क्रमप्रवृत्तौ च सिद्ध्यति “सर्वान् सर्वदरिसि” इति सूत्रं यथा ज्ञानप्राप्त्यस्यैव कमुपपत्त्यस्तम् तथा “सर्वदरिसि सर्वान्” इत्येवं दर्शनप्राप्त्यस्यैव कमुपपत्त्यस्तम् न तु व्यन्यायत्वात् नैवं “सत्त्वात् लक्ष्मीश्रो, सागरोवत्तत्स उवयजंति यो अणुगारोवत्तत्स” इत्यागमादुत्पत्तिकमेव सर्वज्ञा जिनानां प्रथमे समये ज्ञानं ततो द्वितीये दर्शनं भवतीति ज्ञापनार्थत्वादित्यमुपन्यासस्येति छद्मस्थानां प्रथमे समये दर्शनं द्वितीये ज्ञानमिति प्रसङ्गाद्विषय उक्तविशेषाद् द्वयमेव विशिनापि सन्नैरयिकतिर्यङ्गारामरस्य लोकस्य पञ्चास्तिकायामकक्षेत्रखण्डस्य उपलक्षणद्वलोकस्यापि नभःप्रदेशमात्रमकक्षेत्रविशेषस्य पर्यायान् क्रमप्राप्त्यस्यैव विशेषान् ज्ञानमिति केवलज्ञानेन पश्यति केवलदर्शनेन पर्यायानित्युक्ते द्वयमपि ब्रह्मम् । न हि पर्याया उच्यन्ति यद्युता भवेयुर्द्वयं वा पर्यायवियुते तेनाप्रेयमाधारमाकृष्यतेति अन्यथा प्राथम्यस्यैवावरोपपत्तेः यथाज्ञाशस्य न हि आकाशः कायवनिष्ठेनैतत्स्याधामात्ररूपस्यैव सङ्घाते भणनम् । अथवा सामान्यत उक्तपर्यायाणां ज्ञानं व्यक्त्या निरूपयन्नाह । तद्यथा आर्गाति यतः स्थानाद्गच्छन्ति विविक्ताः स्थानं जीवाः गतिं यत्र मृतेत्यप्यन्ते स्थितिं कायस्थितिभयस्थितिर्ह्यपि चयनं देवत्रोकाहेवानाम मनुष्यतिर्यङ्गवचनरूपम् । उपपत्तिं देवनारकजन्मस्थानं लुप्तमशनादि कृति चौर्यादि प्रतिलेखितं भेषुनादि आधिक्यं प्रकटकार्यं कर्म प्रकटयति तं तं (कांक्षति) प्राकृतत्वात् सप्तमर्थे द्वितीया तस्मिन् २ कांक्षी वीप्सायां द्विवचनं मनोवचःकायान् योगान् करणत्रयव्यापारान् परमादीन् जीवानामपि सर्वभावान् जीवधर्मानित्यर्थः । अजीर्वाणामपि सर्वानान् मोक्षमार्गस्य रत्नत्रयस्य विशुद्धतरकान् प्रसक्तक्रीडाप्राप्तान् कर्मक्षेत्रेण भावाद् ज्ञानाचार्यादिव ज्ञानं पर्यायं विहरतीति गम्यम् । कथं च जानन् पश्यन् विचरतीत्येह एवोऽनन्तरव्यवस्थायां धर्मः खलुरवधारणे मोक्षमार्गः सिद्धिसाध्यकत्वेन समदेहाकस्यान्येषां च धातूनां हितं कल्याणं पश्यन्नोजनवदित्यर्थः । सुखमनुकूलवैयं पिपासाः शीतव्रजलपानवन् निःश्वसः मोक्षमन्त्रकः उक्तानां हितार्थानां फलक इति । सर्वदुःखविमोक्षण इति व्यक्तं परमसुखमाम्यन्तिकसुखं समापयतीति व्युत्पत्तिवशात् परमसुखमाननः “समपिःसमानः” इति प्राकृतमर्थेण समानादेशोऽपि प्रत्यये रूपसिद्धिः । निःश्वसत्यत्र पकारतोऽपि प्राकृतत्वात् गतिप्यतीति ॥ जं० २ वर्ग० अर्थ० ॥ अर्थ० म० प्र० ।

(२१) अथ उत्पन्नकवद्भावो भनवान् यथा धर्मं प्रादुश्चकार तथाह ।

तत एं से भगवं समणार्णं णिग्मंशाणं णिग्मंशोणं य पंचमहव्वयाईं सजावणागाईं छव जंविणिकाए धम्मं देसमाणे विहरति तं जहा पुडविकाए जावणागमणं पंचमहव्वयाईं सजावणागाईं जां एअव्वयाईं ॥

ततः स भगवान् धर्मणानां निरन्तरानां निरन्तरानां पञ्चमहव्वयाईं सजावणापातविरमणादीनि सभावनाकानि ईर्या-समित्यादिसमाभिवर्तनपेनानि पट् च जीविकायान् पृथिव्यादिब्रह्मान् इत्येवरूपं धर्ममुपादिशन् विहरतीति संबन्धः । तच्च धर्मे प्रकृत्यैव परुर्जीविकायकथनमुपक्रान्तं तत्कविपरिज्ञानमन्तरेण प्रतपाहनासंज्ञय इति ज्ञापनार्थम् । नन्वनियमः प्रथमव्रते संज्ञयेत् मृगयाद् विरमणादीनां तु ज्ञापनविज्ञानादिज्ञानाधीनत्वात् न संज्ञयेदित्युच्यते शेषवतानामपि प्राणातिपातविरमणादयस्व रक्षकत्वेन नियुक्तत्वात् महावृक्षस्य वृक्षवत् तथा हि मृगयाभायामभाषमाणो ह्यस्यास्यानादिविरो न कुडधवादीन् अदत्तमनाददानो धनसामिन् सचित्तजडफलादिकं च मैशुनविरो न वदह-क्वपचेन्निश्चयाद् परिग्रहधिरतः इति कर्तुराहृगादृश्चानतिपातयेदिति । अथेतेषु किंचिद्भूयस्य विवृणोति तद्यथा पृथिवी-कालो जीवाश्च उपदिशन् विहरतीति संबन्धः । तद्यथा धर्मत्वेन सूत्रप्रवृत्तेर्देशग्रहणात्पूर्वोऽप्याहृपको वाच्यः स चायं “आहृ क्वाप एत उक्ताहृप वा उक्ताहृप वाणस्सहृप एत उक्ताहृप एति” इत्युक्तम् तथा पञ्चमहाव्रतानि सजावणाकानि ज्ञापनगमनं श्रीआचाराद्गृहीतयिष्युतस्कथगतभावनाख्याभ्यनगतपाठेन भणितव्यानि अत्र च स च पुड्वेष्टे प्रथमं “पंचमहव्वयाईं” इत्याहुकं निर्देशे तु व्यन्यतेन “तं जहा पुडविकाए” इत्यादि तत्कथमिति नाशङ्कनीयम् । यतः पञ्चाहुदिष्टानामपि परुर्जीविकायानां प्रस्तरो वाङ्म स्वहववक्तव्यतया प्रथमं प्रहणाय युक्तमुपपन्नत्वात् सूचीकाहृव्यायाऽवात्सुरणायां चिच्छिन्ना सुहृणां कृतिराचार्यस्येति न्यायेन वा स्वतः प्रवेति हेयम् । ननु गृहिधर्मसंविज्ञप्राज्ञिकधर्मोपनिगमता देशनीयो मोक्षाहृव्यात् युक्तम् । “सावज्जज्जोणपरिव-उज्जाणं च सव्युत्तमो जईधर्मो । वीशो सावगधम्मो, तइशो संविग्गपक्खणो ॥ १ ॥” इति तत्कथमत्र तो नोक्तो उच्यते सर्वसावयवजकत्वेन देशनायां यतिधर्मस्य प्रथमं देशनीयत्वादात्यात्समोऽप्यथात्वात् धर्मसंज्ञस्य प्रथमं व्यवस्थापनीयत्वाच्च प्राधान्यस्याप्यर्थः प्रथममुपन्यासस्ततो व्याख्याने विशेषार्थप्रतिपात्तरिति न्यायादेतत्पुष्पभूती तावपि धर्मो भगवता प्ररूपितमिति हेयम् । भगवत्प्ररूपणमन्तरेणाऽन्येषां तत्तत्कृत्येषु तयोः प्ररूपणानुपपत्तिरित्यं प्रसङ्गेनेति । जं० २ वर्ग० ॥

उत्तमैर् अरहा कोसलिपणं इमीसे उत्तमपिणीए नवहिं सागरोवमकोसाकोरोहिं वोऽंकिताहिं तित्ये पवत्तिण । स्या० १० अ० ॥

उज्जाणपुरिमतांशे, पुरीविणीयाइ तस्य नाणवरं ।

चवुत्तपयाचारहे, निवेयणं चेव दोएहं पि ॥

तथा तस्मिन्वाहनि जरतनुपेरायुधशाखायां चक्रापादश्च चवुत्त (जरेह निवेयणं चेव दोएहं पित्ति) जरताय निवेयनं च द्वयोरपि हस्तसंज्ञकवद्भावोऽपि तानियुक्तयोः कृतमित्यथादाह इति

गाथार्थः । अत्रातरे जतरश्चित्यामास पूजा तावद् द्वयोरपि कार्या । कस्य प्रथमं कर्तुं युज्यते । किं चक्ररत्नस्य उत तातस्येति तत्र तातस्मि पूर्य चक्र-पूर्यं पूरणारिहो ताओ ।

इह लोश्यं तु चक्रं, परलोअसुखावहं ताओ ॥२४॥

ताते वैशोक्यगुरो पूजिते सति चक्रं पूजितमेव तपूजा निवध्य-
नत्वाचक्रस्य । तथा पूजामर्हतीति पूजाहस्तातो वतते देवेन्द्रा-
दितुल्यत्वात् । तथा इह लौकिकं चक्रं तुल्यकार्थः स चावधार-
णे किमवधारयति । ऐहिकमेव चक्रं सांसारिकसुखहेतुत्वात्
परलोअसुखावहस्तातः शिवसुखहेतुत्वादिति गाथार्थः । तस्मा-
त्तिष्ठतु तावच्चक्रं तातस्य पूजा कर्तुं युज्यत इति संप्रधार्य तपू-
जाकरणसंदेहायापुतो बभूव ॥ इदानीं कथानकम् "भरहो सव्य-
हृषि जगवंतं वंदे उपवष्टो । मरुदेवं । सामिणी य भगवंतं पव-
इए भरहरज्जसिरीं पासिऊण जणिया इयो मम पुत्तस्स परि-
स्सी रज्जसिरी आसि संपयं सो खुहापिवासापरिगमो नग्गओ
दिस्सुइति । उव्वेयं करिया इयो जरहस्स तिथंगरायिभूई वने-
नस्स विन्नपत्तिज्जिया इयो पुत्तसेणेण य कियेअसमांमंतचवुं
जायं ववंती एत्तो भरहेण गच्छेतेण विन्त्ता । अमो एहि जे-
ण भगवओ विभूतिं देसेमि तादे भरहो हत्थिखंये पुरओ का-
ऊण निग्गओ । समोसरणदेसे य गयणतलं सुरसमूहेण विमा-
णाइहेणोवरतेण विरायंतथयवरं पहयदेवुंउडिहिनानायापूरि-
यदिसामंडवें पासिऊण जरहो जणिया ईओ पेच्च जइ परिस्सी
रिक्खि मम कोअिसयसहस्रभागेण वि । ततो तीए भगवओ
उच्छवा इत्यतं पासंतीए चेव केवलमुपण्णं । अत्रे जणति जगवओ
भम्मकससइं सुणंतीए तक्काइं च तिकट्टुमाउयं । ततो सिखा ।

इह मरहे ओसत्पिणीए पढमसिक्खेत्ति काऊण देवेहि पूजा क-
या सरीरं च खोरोए बूढं । जगवं च समोसरणमज्जओ सदे-
यमणुयसुराए सहाए धम्मं कहेइ । तत्थ उअजनेणो नाम
भरदपुत्तो पुव्वजवच्चराणुहरनाममुत्तो जायसेवगो पव्वइ-
ओ वंभी य पव्वइया । भरहो सावगो जाओ । सुंदरी पव्वयंती
भरहेण इत्थीरयणं भविससइति रक्खा सावि साविआ जाया ।
एस चचइति समणसंघो । ते य तापसा भगवओ नाणमु-
पण्णं ति कच्छुसुकच्छवज्जा भगवओ सगासमांगंतुए भव-
णावतिवाणमेतरजोइसियवेमाणिइयेदेवागिणं परिसं दूण भग-
वओ सगासे पव्वइया पथ समोसरणे मरीचिमाइयो बहवे
कुमारा पव्वइया आ० म० प्र० ।

(२२) सांप्रनमभितार्थसंग्रहपरमिदं गाथाचतुष्टयमाह ।

सहमरुदेवीइ निग्गओ-कहणं पव्वजमुसजसेणस्स ।

वंनीमरीइदिकखा, सुंदरिओरोहसु अदिकखा ॥२५॥

पंच य पुत्तसयाइं, भरहस्स य सत्तनतुअसयाइं ।

सयएहं पव्वइआ, तस्मि कुमारा समोसरणे ॥ २६ ॥

जवणवइवाणमेतर-जोइसवासी विमाणवासी अ ।

मव्वट्टिसपरिसा का-सी नाऊणप्पया महिमं ॥२७ ॥

दइण कीरमाणं, महिमं देवेहिं खत्तिओ मरिइं ।

संपत्तलच्छुप्पी, धम्मं तोऊण पव्वइओ ॥ २८ ॥

कथनं धर्मकथा परिगृह्यते । मरुदेव्यै भगवद्भूमित्कथनम् ।
तथा नन्वुशतानीति पौत्रकथनानि । तथा "स्यएहमिति"
देसीचनं गुणपदार्थाभिधायकं त्वरिताभिधायकं चेति । म-

रीचिरिति ज्ञातमात्रो मरीचि मुक्कवानित्यतो मरीचिमान्
मरीचिरभेदोपचारामनुक्लोपाद्वेति । अस्य च प्रकृतोपयोगि-
त्वात् कुमारसामान्याभिधाने सत्यपि भेदोपन्यासः । सम्य-
कत्वेन लब्धा प्राप्ता बुद्धिर्यस्य स तथाविधः शेषं सुगममिति
गाथाचतुष्टयार्थः । आ० म० प्र० । आ० १ श्र० । (भरतवि-
जयवत्स्यता भरहशब्दे) भगवद्वन्द्वनार्थं सह मरुदेव्या निर्गतः
(कहणं) भगवद्भूमित्कथनं श्रुतभसेनस्य पुण्डरीकापरनाम्नः
प्रवज्या ब्राह्म्यादिदीक्षा सुन्दर्यो श्रवरोधार्थं धारणं (सयणहं)
समकालं सामान्येन कुमारदीक्षाभिधानेऽपि मरीचिविशेषेणा-
भिधानं प्रकृतोपयोगित्वात् (सम्मत्तलच्छुबुद्धिः) लब्धा सम्य-
कत्वबुद्धिर्यं स लब्धसम्यकत्वबुद्धिः शेषं स्पष्टम् । अथ भरतः
किं चकारित्याह "अथोत्थाय प्रभोः पूजां, विधाय भरतेश्वरः । च
कार चक्ररत्नस्या-प्राहिकामहेमात्सवम्" (आ० १) वारसवा-
साणि महारायाभिसेओ वृत्तो राइयो विसज्जिया ताहे नियय-
वगं सरिउमरक्खो ताहे दाइज्जंति सव्वे निपक्कया एवं परिवार्डी
ए सुंदरी दाइया सा पंहुवुगितमुही सा य जइवसं रक्खा तहि-
वसमारम्भ आयंविद्याणि करेति तं पासिन्ता रुट्टो ते कुम्हिए
भणइ । किं मम नत्थि जेयणं जं एसा य रिस्सीरुवेण जाया वे-
ज्जा वा नत्थि तेहिं सिट्ठं जहा आयंविद्याणि करेइ ताहे तस्स
तस्सेवारीं पयणुओ रागो जाओ । सा य भणिआ जइ रक्खति
तो मए सम्मं जोगे जुंत्तादि ण चि तो पव्वयाहिं ति । ताहे पापसु
पणिया विसज्जिया पव्वइया । अन्नया जरहो तेसिं जाउयाणं
दूयं पछवेइ । जहा मम रज्जं आयणह ते जणति अमहं वि रज्जं
ताएण दिणं तुअं चि एतु ताव ताओ पुच्छिज्जिइति । जं जणि-
होति तं करिहामो तेण समएण भगवं छायावमागओ विहर-
माणं पथ सव्वे सोमसिया कुमारा ताहे भणंति तुअनेहिं दि-
प्पानि रज्जाइं हरति भाया तो किं करेमो किं जुज्जामो उदाहु
आयणामो ताहे सामी भोगेसु नियतावेमाणो तेसिं धम्मं कहेइ
न मुत्तिसरिसं सुहमत्थि ताहे ईगलदाइकदिट्ठं कहेइ ।
" जहा एगो ईगावदाइओ एगं जाणं पाणिस्स भरेऊण गओ
तं तेण उदगं निट्ठियं उवारीं आइओ पासे अग्गी पुणो परि-
स्समो दाहणाणि कुट्टितस्स घरं गतो पाणिणं पायं । मुच्छितो
सुमिणं पाइए । एवं अस्सन्नावपट्टवणा कूवत्तवागनदीदहससुहा
य सव्वे पीया । न य जिज्जइ तएहा । ताहे अन्नमि जिन्नरुवे
तणपुत्तियं गहाय उरिस्सेचइ । जं पडियसेसं तं जीहाए लिहइ
एवं तुअनेहिं वि अणुत्तरा सव्वजोगे सव्वपुरिसा सव्वट्टसिक्खे
अणुत्तया तइ चि तत्ति न गया । एवं वेयावियं नाम अज्जयणं
भासइ सव्वेउज्जइ किन्न वुज्जइ । एवं अट्ठणइति तेहिं छाया-
णइ कुमारा पव्वइयत्ति कोइ पदमिगल्लुएण सव्वुओ कोइ वि-
तिएण कोइ ततिएण । जाहे ते पव्वइया " आ० म० प्र० ।

अमुमेवार्थमुपसंहरन्नाह ।

मागहमाईं विजओ, सुंदरिपव्वज्वारसभिसेओ ।

आणावण जाउआणं, समुमरणे पुच्छदिट्ठं तो ॥

मागधमादौ यस्य स मागधादिः काऽसौ विजयो भरतेन कृत
इति पुनरागतेन सुन्दर्यवस्थिता दृष्टा क्षीणत्वान्मुका चेति आ-
दाश वर्णार्थभियेकः कृतो जरताय आज्ञापनं प्रार्थनां चकार ते-
ऽपि च समवसरणे जगवन्तं पूजयन्तः पृथुवन्तः भगवता काङ्क्षा-
रदाहकदृष्टान्तो गदित इति गाथाकारार्थः ॥ आ० म० प्र० ॥

एवं पठितस्त्रहणाद्या, सर्वे निर्जित्य भारतम् ॥ ३० ॥

राजधान्यां विनीतायां, प्रत्यगाद्भरतेश्वरः ।
 महाराजानिपेको भू-त्तव द्वादशवार्षिकः ॥ ३१ ॥
 सर्वान् विख्यज्य नृपाणां-नारेजे स्वजनेक्षणम् ।
 दशमानेष्वथ स्वेषु, सुन्दरीं दक्षितां यदा ॥ ३२ ॥
 दृष्ट्वा पाण्डुमुखीं कामां, कठः कान्तिविकानवक् ।
 अस्ति मे ज्ञातेन किं न, हृषीकेशं यदीदृशी ॥ ३३ ॥
 पथो वा नास्ति शिष्टं ते, सर्वमप्यस्ति ते प्रजो ! ।
 परं वतायाचमास्त्रैः, कटकाद्यदिनात् स्थिता ॥ ३४ ॥
 अथ विज्ञाय तद्भावं, मुदितो जरताधिपः ।
 श्रुत्वा च समवसृतं, प्रहृष्टमष्टादशवत् ॥ ३५ ॥
 चिरादुत्कण्ठितस्तव, ततो गत्या यमी मुदा ।
 प्रभुं प्रणम्य सुन्दर्यै, दापयामास संयमम् ॥ ३६ ॥
 अथ प्रत्यागतोऽयोध्यां, नगरं जरतेश्वरः ।
 व्यङ्गयत् गुणगार-नियुक्तैर्नैव केनचित् ॥ ३७ ॥
 चक्रं न चक्रशास्त्राया-मद्यापि विशतिं प्रजो ! ।
 विना त्वदाज्ञां कुर्वन्, राज्यानि तव बन्धुषु ॥ ३८ ॥
 चक्रवर्ती ततः सया, दूतैस्तान्निविदतः ।
 राज्येऽस्ति यदीच्छा व-स्तस्त्वेवाक्रियतां मम ॥ ३९ ॥
 प्रयुचिरेऽष्टानवतिः, कुमारस्तानहंयवः ।
 राज्यं तातेन दत्तं न-स्तर्हि जरतसेवया ॥ ४० ॥
 ययं व्रजन हे दूता ! वयं त्वस्वामिना सह ।
 तातं पृष्ट्वा करिष्यामः, सख्यं वाऽस्तख्यमेव वा ॥ ४१ ॥
 ततस्तेऽष्टापदे गत्वा, प्रभुं तन्वाऽवदन्नदः ।
 रात्र्यं तावत्तया दत्तं, ज्ञाता हरति तद्वयम् ॥ ४२ ॥
 राध्यामहं किमथवा, तदाज्ञामनुममहे ।
 धर्मं तेवामथार्येऽवक्त्वा, क्षोत्रियस्तान्यवर्त्तयन् ॥ ४३ ॥
 निःश्रेयसमसं सौख्यं, संसारे कापि नास्त्यहो ।
 अङ्गारदाहकस्याव, दष्टान्तं शृणुताधुना ॥ ४४ ॥
 द्रैकोऽङ्गारकृदातो, गृहीत्वाऽग्नौघटं वने ।
 पीतं तेनाम्न तत्सर्वं, तृणयासैनं कुम्भतः ॥ ४५ ॥
 उपर्यादित्यापेन, पार्थ्वेऽग्नौघटनास्रथा ।
 काष्ठकुट्टनखेदाच्च, पीकितस्तृणया पुनः ॥ ४६ ॥
 सोऽथ गाढं गतो मूर्ध्नि, सुप्तः स्वप्ने तदा जलम् ।
 सर्वं गेहमरः कूप-नदीहृदसमुज्जम ॥ ४७ ॥
 सर्वं पथे परं तस्य, तृणा गिन्ना तथाऽपि न ।
 ततो मरौ जीर्णकूपे, गृहीत्वा तृणपुत्रकम् ॥ ४८ ॥
 तेनाहृतं पयःशयं, पतिनाह्लेदि जिह्वया ।
 न जिन्ना या समुज्जते, सा तूह ग्रेस्त्यति तेन किम् ॥ ४९ ॥
 अन्वयवन् नव-नोऽपि, सुखं भवन्नुखावधि ।
 विमानि सर्वार्थसिद्धे, तृप्तिस्तदपि नावयव ॥ ५० ॥
 ततो वैतान्त्रिकं नामा-ध्ययनं स्वाभ्यासतः ।
 कुप्यध्वं किं न कुप्यध्व-मिच्छाप्रानवनिश्चवाः ॥ ५१ ॥
 काऽपि प्रथमया वृद्धः, कश्चनापि द्वितीयया ।
 वृद्धाः सर्वेऽपि सर्वान्ति, कुमाराः प्राव्रजस्तदा ॥ ५२ ॥
 ज्ञात्वा चरन्त्यस्तदृष्टं, जरतो भरतादिभूः ।
 तेजोऽस्तीवांशुर्मनीनां, तेयां राज्याभ्यासाहरन् ॥ ५३ ॥
 विज्ञाय ब्रह्मवन्धूनां, तदाज्यहरणं नदा ।
 आयान्तं नारतं दूत-मूत्रे बाहुवशी वञ्चो ॥ ५४ ॥
 अथ तृप्तिं ते भर्तु-मुह्यन्कुशिर्यैव कः ।
 कर्तृनमसि राज्यान्या-दिन्नस्ति स्मानिन्नोन्नतः ॥ ५५ ॥

मदीयमपि किं तद्व-चाज्यमेव जिहीषति ।
 मरिचान्यप्यधीर्वाञ्ज-त्यन्तं चणुकशीलया ॥ ५६ ॥
 आयातोऽहं तदेषोऽस्मि, राज्याय स्वं प्रभुं मुधि ।
 इत्युक्त्वा दूतमुख्यस्य, बाहुवक्ष्यप्यपेणयत् ॥ ५७ ॥
 ज्ञात्वाऽऽयान्तं च जरतं, सर्वार्थेण तमज्यमात् ।
 ततस्तद्वल्लयारासी-संप्रसां द्वादशाब्दकः ॥ ५८ ॥
 अथ बाहुवलिः स्माह, किमेतैः कीटकुह्नैः ।
 आययोरैव यद्वर-माययोरैव यद्वारः ॥ ५९ ॥
 अथाङ्गाङ्गिरः देव-प्रार्थनास्वीकृते कुमे ।
 ह्ययुक्तं प्रथमं चक्रे, जरतस्तत्र निर्जितः ॥ ६० ॥
 एवं वायुःसुष्टीमुष्टि-दण्डादपिभ्रणजितः ।
 जरतोऽपिचिन्तयच्चक्रो, एष एवास्म्यहं न किम् ॥ ६१ ॥
 तस्यैवं खिन्नचित्तस्य, चक्रं देवतयाऽपिमतम् ।
 सगर्वस्तेन सोऽध्यावत्, हन्तुं बाहुवर्षं प्रति ॥ ६२ ॥
 तमायान्तं समाज्ञोक्या-चित्तयद्वाहुवलयपि ।
 पतं सचक्रमप्येक-मुष्टिघातेन चूर्णयत् ॥ ६३ ॥
 किं पुनः कामजोगानां, तुच्छानां कारणे मम ।
 ज्ञातुं प्रप्रतिहस्य, वधः कर्तुं न युज्यते ॥ ६४ ॥
 भयं मे भ्रातृभिश्चक्रे, तत्कारोऽयमप्यतः ।
 अथोचेऽध्वमयुक्तेऽहो ! धिक्ते भरत ! पीरुपम् ॥ ६५ ॥
 अत्रं भोगैर्ममैत्युक्त्वा, तदैव व्रतमाददे ।
 भरतस्तनयं बाहो, राज्ये सोमप्रमं न्यधात् ॥ ६६ ॥
 अत्र केवलिनः सन्ति, तातोपान्ते ममाजुजाः ।
 ततोऽहमपि यास्यामि, संजाते तत्र केवले ॥ ६७ ॥
 तत्रैवास्थास्यतिमये-त्युपव्रजस्तम्भनिश्चरः ।
 पादयोर्जातवधमीको, ज्ञाताहन्ताविग्रहः ॥ ६८ ॥
 वनसरान्ते वीथकात्रं, ज्ञात्वा ब्राह्मी च सुन्दरी ।
 स्वामिना प्रेषिते गत्वा, दृष्ट्वा तं वल्लिषेष्टितम् ॥ ६९ ॥
 नत्वोचतुरिदं वन्धो, हस्तिनोऽवतराधुना ।
 द्वित्रिवचनमित्युक्त्वा, गते साध्व्यो यथा गतम् ॥ ७० ॥
 बाहुर्दध्यौ क हस्ती मे, मृया चैते न जलपतः ।
 हुं ज्ञानं मानहस्यसित, को मानो मे विकेकिनः ॥ ७१ ॥
 तयामि स्वामिनं वन्दे, तान् स्वजान् तून् मुनीनपि ।
 उन्निक्ते चरणे जातं, केवलज्ञानमुज्ज्वलम् ॥ ७२ ॥
 ततो गत्वा प्रभुं प्रेक्ष्य, तस्यौ केवलपरीक्षि ।
 जरतः कुस्ते राज्यं, मरीचिः श्रुतवानभूत् ॥ ७३ ॥ आ० क० ॥
 अथ किमचूदित्याह अन्यथा ।

बाहुवलिकोवकरणं, निवेक्षणं चकिदेवया कष्टणं ।
 नाहमप्येवं तुज्जे, दिक्त्वा पविमायद्वान्यां ॥ ७४ ॥
 पदमं दिष्टीयुक्तं, वायायुक्तं तदेव बाहाहि ।
 मुष्टीहि यं र्मंडहि य, सवत्य विजिप्पए जरहो ॥ ७५ ॥
 सो एव जिप्पमाणो, विहुरो अनवरर्षं विचिन्त ।
 किं मन्नि एम चकी, जहि दाणिं दुव्वलो अहं यं ॥ ७६ ॥
 ताहे चक्कं मणसी, करेऽ पत्ते अ चक्कयणम्मि !
 बाहुवलिणा य जाणिअं, धिरत्थु रज्जस्म तो तुज्जं ॥ ७७ ॥
 चिन्ते अ मो पक्कं, सहोपरा पुव्वदिकखया नाणो ।
 अहं य केवली होउं, वव्वाहमी तिअो पक्किं ॥ ७८ ॥

संवच्चरेण धृष्टं, अमुद्वक्त्रयो उ पेसए अरहा ।
 इत्थीओ ओअर चित्त, बुत्ते चिंता पए नाणं ॥ ३६ ॥
 उप्पन्नानुरयणा, तिन्नपइन्नो जिणस्स पामूहे ।
 गंतुं तिरयं नमिउं, केवलिपरिसाइ आसीणां ॥ ३७ ॥
 काऊए एणउत्तं, जरहो वि अ जुंजए विउत्तजोए ।
 मरिई वि सामिपामे, विहरइ तवसेजमसमगो ॥ ३८ ॥
 सामाईअमरिई, इकारसमाउ जाव अंगाओ ।

उज्जुत्तो जत्तिगओ, अहिज्जिओ सो गुरुसासे ॥ ३९ ॥
 भरतसंदेशाकर्णने सति बाहुबलिनः कोपकरणं तन्निवेदनं च-
 क्रवतिजरताय दूतेन कृतं (देवयत्ति) युद्धे जीयमाने किमयं
 चक्रवर्ति न त्वरमिति चिन्तिते । देवता आगतेति (कहणति)
 बाहुबलिना परिणामदारुणान् भोगान् पर्यालोच्य कथनं कृतमहं
 मे राख्येनेति । तथा चाह । नाधर्ममेण युध्यामीति । द्वाका तेन
 गृहीता अनुत्पन्नज्ञानः कथमहं उपायान् ब्रवीयसो द्रव्यामीत्य-
 भिधानात् प्रतिमा अङ्गीकृता प्रतिज्ञा च कृता । नास्मादनुत्पन्न-
 ज्ञानेः यास्यामीति नित्युक्तिगाथा । शेषास्तु भाष्यगाथाः । तयोश्च
 जरतबाहुबलिनोः प्रथमं दृष्टियुक्तं, पुनर्युक्तं, तथैव बाहुचर्यां
 मुष्टिभिश्च द्रष्टुंैश्च सर्वत्रापि सर्वेषु जीयते जरतः । स एवं
 जीयमानो विधुरोऽथ नरपतिर्विचिन्तितवान् अहेन्द्रादित्येकरः
 हस्तिनः अवतर इति चोक्ते चिन्ता तस्य जाता यामीति संप्रसार-
 य (पए) इति पदोत्प्रेषे ज्ञानमुत्पन्नमिति । उत्पन्नज्ञानस्तीक्ष्णप्र-
 तिज्ञो जिनस्य पादसूत्रे गात्वा केवलिपदं गत्वा तीर्थं नत्वा आ-
 सीनः । अत्रान्तरे कृत्वा एकचक्रं ज्वनमिति वाक्यशेषः जरतोऽपि
 च भुङ्क्ते विपुत्रजोगान् । मरीचिरपि स्वामिपार्श्वे विहरति तपःसं-
 यमसमग्रः स च सामायिकादिकमेकादशमङ्गं यावत् । उज्जुक्तः
 क्रियायां भक्तिगतो जगवति श्रुते वा अधीतवान् स गुरुसकाश
 इत्युपन्यस्तगाथायार्थः ।

अहं अन्नया कयाई, गिहो उएहेण परिगयसरिरो ।
 अएहाणएण चइओ, इमं कुलिगं विचिंतेइ ॥ ४० ॥
 गमनिका । अद्येत्यानन्तर्यं कदाचिदेकस्मिन् काले शीघ्रे उष्णं पति-
 गतशरीरः । अस्माननेत्यस्नानपरीपहेण त्याजितः संयमात् एत-
 स्कुञ्जिह्वं वक्ष्यमाणं विचिन्तयतीति गाथायार्थः ।

मेरुगिरीसमजारे, न हुमि समरयो मुहुत्तमवि वोहुं ।
 सामन्नए गुणे गुण-रहिओ संसारमणुक्कंली ॥ ४१ ॥
 कान् अण्णानामेतेः अमणाः के ते गुणगविशिष्टकान्यादयस्ता-
 न् कुतो यतो धृयादिगुणरहितोऽहं संसारानुकाङ्क्षीति गाथायार्थः ।
 ततश्च किं मम युज्यते । गृहस्थत्वं तावदनुचितं श्रमणगुणानु-
 पादनमप्यशक्यम् ॥

एवमणुचितयंतस्स, तस्स नियया मई समुपप्पा ।
 लच्छो मए उवाओ, जाया मे सासया लुच्छी ॥ ४२ ॥
 एवमुक्तेन प्रकारेणानुचितयतस्तस्य निजा मतिः समुपप्पा न
 परोपदेशेन स ह्येवं चिन्तयामास । ब्रह्मो मया वर्तमानकाङ्क्षो-
 चितः खट्वायो जाता मम शाश्वती बुद्धिः शाश्वतीत्याकालिकी
 प्रायो निवद्यज्जीविकाहेतुत्वादिति गाथायार्थः ॥

यज्जुकिमई कुञ्जिह्वमचिन्तयत् तपस्सुदशेनायाह ।
 समणा तिरुवरिया, भगवंतो निहुअसंकुचिअगत्ता ।
 अजिइदिअ दंसस्स, ओहो उ तिरुदं ममं चिन्दं ॥ ४३ ॥

गमनिका । अमणा मनोवाक्यावज्ञाणादिदण्डविरताः ऐश्व-
 र्यादिभगयोगाङ्गवन्तः निवृत्ताभ्यन्तःकरणाद्युज्यापारपरित्या-
 गात् संकुचितान्यनुभाकायध्यापारपरित्यागाद्भग्नानि येषां ते त-
 थोच्यन्ते अहं तु नैर्धविधो यतः अजितेन्द्रियेत्यादि न जितानी-
 न्द्रियाणि चकुरादीनि दण्डाश्च मनोवाक्यावज्ञाणा येन स त-
 थोच्यते । तस्याजितेन्द्रियदण्डस्य तु विदण्डं मम चिह्नम-
 विस्मरणार्थमिति ॥

लोईदियमुंदा सं-जया उ अहं यं खुरेण समिहाओ ।
 थून्नगयाणि वहाओ, विरमणं मे सया होउ ॥ ४४ ॥
 मुण्डो हि द्विधा जवति द्रव्यतो भावतश्च । तत्रैते श्र-
 मणा छव्यत्रावमुण्डाः कथं होचनेन्द्रियैश्च मुण्डाः संयताः सन्ति
 अहं पुनर्नेन्द्रियमुण्डो यतः अनोऽहं छव्यमुण्डतया तस्मादहं
 क्रुरेण मुण्डः सशिक्षश्च भवामि । तथा सर्वप्राणिवधविरताः
 श्रमणा वर्तन्ते अहं तु नैर्धविधो यतः अतः स्पृष्टप्राणातिपा-
 ताद्विरमणं मे सदा जवत्विति गाथायार्थः ॥

निकिंचणा य समणा, अकिंचणा मज्ज किंचणा होउ ।
 सीलसुगंधा समणा, अहयं सीलेण दुग्गो ॥ ४५ ॥
 गमनिका । निर्गते किंचनं हिरण्यादि येन्यस्ते निष्किंच-
 नाश्च श्रमणास्तथाऽविद्यमानं किंचनमव्यपमि येषां ते
 अकिंचना जिनकल्पिकादयः अहं तु नैर्धविधो यतो मार्गा-
 विस्मृत्यर्थं मम किंचन जवतु पवित्रिकादि । तथा शीक्षेन शोभना
 गन्धो येषां ते तथाविधाः । अहं तु शीक्षेन दुर्गन्धः अतो गन्धव-
 न्दनग्रहणं मे युक्तमिति गाथायार्थः ।

वगयमोहा समणा, मोहच्छन्नस्स इत्तयं होउ ।
 अणुवाएहा य समणा, मज्जं च उवाएहा हुंतु ॥ ४६ ॥
 गमनिका । व्यपगतो मोहो येषां ते व्यपगतमोहाः श्रमणाः अहं
 तु नेत्यं यतः अतो मोहाच्छादितस्य चक्रकं जवतु अनुपातका-
 श्र श्रमणाः मम चोपापनहो भवामिति गाथायार्थः ॥

सुकंवरया य समणा, निरंवरया मज्ज धाउरत्ताई ।
 हुंतु अमे वरथाई, अरिहोमि कसायकलुसमई ॥ ४७ ॥
 गमनिका । बुक्काभ्वराः श्रमणास्तथा निर्गतमभ्वरं येन्यस्ते नि-
 रभ्वरा जिनकल्पिकादयः (मज्जति) मम य एते श्रमणा इत्य-
 नेन तत्कालोत्पन्ननापसश्रमणव्युदासः धातुरक्तानि जवन्तु मम
 वस्त्राणि किमियदं योम्योऽस्मि तेषामेव कषायैः कलुषा मतिर्य-
 स्यात्सावहं कषायकलुषमतिरिति गाथायार्थः ॥

वज्जति वज्जनीरुओ, बहुजीवसमारुद्धं जज्जरंभं ।
 होउ मम परिमिणं, जडोण एहाणं च पियणं च ॥ ४८ ॥

गमनिका । वज्जंयत्यवज्जनीरुवो बहुजीवावज्जनीरुवो बहुजीव-
 समाकुलं जज्जरंभं तत्रैव वनस्पतेरवस्थानात् । अयत्तं पापं अहं तु
 नेत्यं यतः अतो जवतु मे परिमितेन जलेन स्नानं च पानं चेति
 गाथायार्थः ।

एयं सो रुइअमई, निहगमइविगप्पिअं इमं डिं ।
 तच्छियहेउसु जुत्तं, परिवज्जं पवत्तेइ ॥ ४९ ॥
 स्थूलशूपावादादिनिवृत्तः एवमसौ रुचितो मतिर्यस्य असौ रु-
 चितमतिः अतो निजमत्या विकल्पिकं निजमतिर्यकल्पितमिदं

विह्वं विशिष्टम् । तस्य हितास्तुष्टिताः तत्तिताश्च हेतयश्चेति सम-
दर्शयतः । रघु युक्तं त्रिष्टयमित्यर्थः । परिवाजाभिर्दं पारिवाजं
प्रवर्तयति शास्त्रकारवचनात् वर्तमाननिर्देशोऽप्यविरुद्ध एव पा-
गन्तरं वा (पारिव्यज्जं ततो कारिस्ति) पारिवाजं ततः कृत-
वानिति गाथायर्थः ॥ भगवता च सह विजहार । तं च साधुमध्ये
विजातायं दृष्ट्वा कौतुकाल्लोकोः पुष्टवान् । तथा चाह ।

अहं तं पागमरुखं, दण्डं पुच्छेद् बहुजणा धम्मं ।

कहेद् ईदं तो सो, वियालणं तस्स परिकहणा ॥५०॥

गमनिका । अथ तं प्रकटरूपं विजातीयत्वात् दृष्ट्वा पृच्छति बहु-
जना धम्मं कथयति यतीनां संवन्धिभूतं क्लान्दादिबल्लणं ततोऽ-
संविधिं लोका भणयति यद्यं श्रेष्ठे ज्ञेयता किं नाङ्गीकृतं इति विचा-
रेण तस्य परि समन्तात्कथना परिकथनाश्रमणास्त्रिदशपरिवरता
इत्यादिबल्लणं पृच्छतीति त्रिकाश्रमोचरस्त्रय प्रदर्शनीयत्वादिवं
निर्देशः । पागमरुखं । “अहं तं पागमरुखं, दण्डं पुच्छेत्सु बहुज-
णो धम्मं । कहती सुज्जताणं सो, वियालणं तस्स परिकहणा ”
प्रवर्तत इति गाथायर्थः । आ० म० प्र० । आव० १ अ० ।

(२३) ब्राह्मणानामुत्पत्तिप्रकारमाह ।

धम्मकहा अक्खित्ते, उवट्ठिणं देइ सामिणो सीसे ।

गामनगराई विह-रई सो सामिणा सच्छ ॥५१॥

धम्मकथाक्षितान् उपस्थितान् ददाति भगवतः शिष्यान्
ग्रामनगरादीन् विहरति स स्वाभिना सार्द्धम् । भावार्थः सुगम
दृश्यं निर्देशप्रयोजनं पूर्ववद्व्यथकारवचनत्वाद्वा अदोप इति
गाथायर्थः ॥ अन्यद्वा भगवान्विहरमाणोऽष्टापदमनुग्राह्यांस्त्रय
च समवसृतः भरतोऽपि भ्रातृप्रव्रज्याकारणैनास्तेजातमनस्ता-
पोऽधृतिं चक्रे । कदाचिच्छ्रोगान् दीप्यमानान् पुनरपि गृह्णन्ती-
त्यलोल्य भगवत्समिपं चागम्य निमन्त्रयंश्च तान् भोगैर्निराकृ-
तश्च चिन्तयामास । एतेषामेवेदानीं परित्यक्तस्नानाभाहार-
दानेनापि तावद्धर्मोत्थानं करोमीति पञ्चभिः शकटैर्विचित्र-
माहारमानाव्योपनिमन्त्र्य आधाकर्माहृतं च न कल्पते यती-
नामिति प्रतिपिष्टेऽकृतकारितेनान्येन निमन्त्रितवान् राजपि-
ण्डोऽप्यकल्पनीय इति प्रतिपिष्टः सर्वप्रकारैरहं भगवता प-
रित्यक्त इति सुतरामुन्माथितो बभूव । तमुन्माथितं विज्ञाय
देवराट् तच्छ्रोकोपशान्तये भगवन्तमवग्रहं प्रपञ्च । कतिवि-
धोऽवग्रह इति भगवानाह । पञ्चविधोऽवग्रहस्तद्यथा । देवे-
न्द्रावग्रहो राजावग्रहो गृहपत्यवग्रहः सागारिकावग्रहः साध-
र्मिकावग्रहश्च । राजावग्रहो भरताधिपो गृहपते । गृहपति-
स्मार्तलिको राजा । सागारिकः शय्यातरः साधर्मिकः सं-
यत इत्येतेषां चोत्तरोत्तरेण पूर्वः पूर्वो बाधितो द्रष्टव्य इति । यथा
राजावग्रहेण देवेन्द्रावग्रहो बाधित इत्यादिरूपेति देवराट्
भगवन् ! य एते श्रमणा मदीयावग्रहे विहरन्ति तेषां मयाऽवग्र-
होऽनुज्ञान इत्येवमभिधायामिवन्त्य च भगवन्तं तस्थौ । भर-
तोऽचिन्तयद्दहमपि स्वकीयमवग्रहमनुज्ञानामीत्येतावताऽपि
नः कृतार्थता भवतु भगवत्समीपेऽनुज्ञातावग्रहः शकं पृष्टवान्
अकपानमिदमानीतमेनेन किं कार्यमिति देवराट् । गुणोत्त-
रं पुत्रयस्य सोऽचिन्तयत् के मम साधुव्यतिरेकेण जाल्यादि-
भिरुत्तराः पर्याशोचयता ज्ञातं धावका विरता विरतत्वाहुणो-
त्तरास्तेत्यां दत्तमिति । पुनर्भरतो देवेन्द्ररूपं नास्वरमाकृतमन्
दृष्ट्वा पृष्टवान् किं यूयमवन्तुतेन रूपेण देवलोके तिष्ठत उत
नेतेन देवराट् । नेति । तस्मानुपेक्षेत्पुमि न पार्यते प्राश्चर-

त्वात् । पुनरप्याह जरतस्तस्याह तिमित्रेणारमाकं कौतुकं तत्रि-
दर्शयताम् । देवराट् आह । त्वमुत्तमपुरुष इति कृत्वैकमङ्गाव-
यवं दशभागीत्यभिधाय योग्याहङ्कारविष्कृतिमहलुलीमयस्त-
त्रास्वरामदर्शयत् । दृष्ट्वा च तां भरतोऽतीत्यमुदे दाम्नादुर्ध्वं च
स्थापयित्वा महिमामष्टाद्विकीं चक्रे । ततः प्रवृत्तिं शक्नोत्सव-
प्रवृत्त इति । जरतश्च धावकानादुद्योक्तवान् । भवद्भिः प्रतिवि-
मदीयं भोक्तव्यं कृष्यादि च न कार्यं स्वाध्यायपरैरासितव्यं
शुके च मदीयगृहद्वारासन्नयवस्थितैर्वह्मण्यम् । जितो भवान्
वर्द्धते भयं तस्मान्माहनेति । ते तथैव कृतवन्तः । जरतश्च
रतिसागरावगाढत्वात्प्रमत्तत्वात्तच्छब्दाकर्षणोत्तरकाशमेव के-
नाहं जित इति । आम्र ज्ञातं कपायैस्तेभ्य एव वर्द्धते भयमित्यालो-
चनापूर्वकं संवेगं यातवानिति । अत्रातरो लोकावाहृत्यात् सूफका-
राः पाकं कर्तुमशक्नुवन्तो भरताय निवेदितवन्तः नेह हायते
कोऽश्रावकः को वा नेतीति लोकस्य प्रचुरत्वात् । आह भरतः
पृच्छापूर्वकं दयमिति । तत्तस्मात् पृष्टवन्तस्ते को जवान् भाव-
काणां कति व्रतानि स आह धावकाणां न सन्ति व्रतानि किं
त्वस्माकं पञ्चाणुवतानि । कति शिक्षाव्रतानि ते उक्तवन्तः
सम शिक्षाव्रतानि । य एवंभूतास्ते राज्ञो निवेदिताः स च
काकणीरत्नेन तान् लाञ्छितवान् । पुनः पणमास न ये योग्या
भयन्ति तानपि लाञ्छितवान् पणमासकादावुद्योगं कृतवानिव
ब्राह्मणाः संजाता इति । ते च स्वसुतान् साधुर्यो दत्तवन्तस्ते
च प्रदत्त्यां जगृहः । परीवर्धनीरवस्तु धावका एवासंखितः । इयं
च जरतराज्यस्थितिः । आदित्ययशसस्तु काकणीरनेन नासीत् ।
सुवर्णेमयानि यज्ञोपवीतानि कृतवान्महायशःप्रजुतयस्तु केचन
रूप्यमयानि केचन विचित्रपटुसूत्रमयानीत्येवं यज्ञोपवीतप्रसिद्धिः
अमुमेवार्थं समुसरणेत्यादिगायया प्रतिपादयति ।

समुसरणभक्तउगह-मंगुलिकृत्यकसवया अहिया ।

जेया वहूइ कागिणि-झंझणअणुसज्जणा अट्ट ॥ ५२ ॥
गमनिका । समग्रसरणं जगवतोऽष्टापदे खल्वसीत् । ज्ञं भ-
रतेनानीतं तद्रूपेणोन्माथिते सति जरते देवेशो जगवन्तमवग्र-
हं पृष्टवान् जगवन्तं तस्मै प्रतिपादितवान् (अंगुलियत्ति) भ-
रतनृपतिना देवलोकेनिवासिरूपपृच्छायां कृत्यायामिच्छेणाङ्गुलिर्द-
क्षिता । तत एवारण्य ध्वजोत्सवः प्रवृत्तः (सख्युत्ति) भरतनृप-
तिना किमनेनाहारेण कार्यमिति पृष्टः शक्नोऽनिरुद्धितवान् । त्व
दधिकेष्टयो दीयतामिति पर्याशोचयता ज्ञातं धावका अश्रिका
इति (जेया वहुइत्ति) प्राट्ठवैइत्ति । ज्ञातं भवान् वर्द्धते जयं
शुक्वोत्तरकाशं च ते उक्तवन्तः (कागिणिझंझणत्ति) प्रचुरत्वात्
काकणीरत्नेन लाञ्छितं विह्वेतेषां कृतमासीत् (अणुसज्जणअट्टत्ति)
अथै पुरुगन्तं यावदयं धम्मः प्रवृत्तः अथै वा तीर्थेकरान् याव-
दिति गाथायर्थः । अत ऊर्ध्वं मिथ्यात्वमुपगता इति ।

राया आइच्चजमे, महाबले अइवले अ वल्लजहे ।

वड्ढारियकतविपरि, जलविपरि दंरुविपरि अ ॥५३॥

धस्या भावार्थः सुगम एवेति गाथायर्थः ।

एण्हि अरुभरदं, सयझं जुत्तं सिरेण धरिअो अ ।

जिणसत्तिअो अमउमो, सेसेहि चाइअो वोहं ५४ ॥

गमनिका । एभिरर्द्धभरतं सकलं जुक्तं शिरसा धृतश्च । कोऽसा-
वित्वाह । प्रवरो जिनेन्द्रमुकुटो देवेन्द्रोपनीतः शयैर्नरपतिभिर्न
शक्तीतो वोहं महाप्रमाणत्वादिति गाथायर्थः ।

अस्तावगपडितेहो, छुडे अ मासि अणुओगो ।

कालेण य पिच्छत्तं, जिणंतरे साहुच्छेओ ॥ ५५ ॥

गमनिका अथावकाणां प्रतिषेधः कृतकर्मणि षष्ठे मासेऽनुयो-
गो बबुव । अनुयोगः परीक्षा कालेन गच्छता मिथ्यात्वमुपगता ।
कदा नवमजिनान्तरे किमिति यतस्तत्र साधुव्यवच्छेद आसी-
दिति गाथायर्थः ।

साप्रतमुक्तार्थप्रतिपादनापरसंग्रहगाथामाह ।

दाणं च माहणाणं, वेया कासी अ पुच्छ निव्वाणं ।

कुंडायुज्जिणपरो, भरहो कविजस्स दिक्खा य ॥ ५६ ॥

दानं च माहानां लोकां दातुं प्रवृत्तो भरतपूजितत्वात् (वे-
या कासी य स्ति) आयात् वेदान् कृतवांश्च जरत एव तत्स्वा-
ध्यायनिमित्तमिति । तीर्थकरस्तुतिरूपान् आवकधर्मप्रतिपाद-
कांश्च । आचार्यास्तु पश्चात्सुब्रह्मा याज्ञवल्क्यादिजिनः कृता इति
(पुच्छच्छि) भरतो जगन्तमष्टादसमवसूतमेव पृष्ठवान् याह-
भूता यूयमेवंविधाः तीर्थकृतः कियन्तः खाद्विह जविष्यतीत्या-
दि (निव्वाणं ति) भगवान्नाष्टपदे निर्वाणं प्राप्नो देवैरन्तिकुण्ड-
नि कृतानि स्तूपाः कृताः जिनशृङ्गे जरतश्चकार कपिशो मरीचि-
सकाशे निष्काशितो जरतस्य दोक्षा च संवृत्तेति समुदायार्थः ।
अवयवार्थ उच्यते । आद्यावयवद्वयं व्याख्यातमेव । पुच्छावय-
वार्थ “ पुणरयि य ” गाथेत्यादिनाऽऽह ॥

पुणरयि अ समोसरणे, पुच्छा अ जिणं तु चकिणो भरहे ।

अपुष्टो अ दसारं, तित्थयरो को इहं भरहे ॥ ५७ ॥

गमनिका पुनरपि च समवसरणे पृष्ठवांश्च जिन् तु चक्रवर्तो
जरतश्चक्रवर्तिन इत्युपलक्षणं तीर्थकृतश्चेति जरतश्चिह्नपणं वा
चक्रो जरतस्तीक्ष्णरादीन् पृष्ठवान् । पागान्तरे वा “ पुच्छं य
जिणे य चकिणे जरहे ” पृष्ठवान् जिनाश्चक्रवर्तिनश्च भरतः च-
क्रवर्तस्य व्यवहितः संबन्धः भगवानपि तान् कथितवान् तथा
अपुष्टश्च दसारान् तथा तीर्थकरः क इह भरतेऽस्यां परिपद्यति
पृष्ठवान् भगवानपि मरीचिं कथितवानिति गाथाकारार्थः । तथा
चाह । निरुक्तिकारः ॥

जिणचकिदमारणं, वज्रभाणाइं नामगुचाइं ।

आउपुरमाइपियरो, परियायगइं च साही य ॥ ५८ ॥

गमनिका जिनचक्रवर्तिवासुदेवानामित्यर्थः । व्रणप्रमाणानि
तथा गामगोत्राणि तथा आयुः पुराणि मातापितरौ यथासंज्ञं
पर्यायं गतिं च । चक्रादजिनानामन्तराणि च पृष्ठवानिति धार-
गाथासमासार्थः । अवयवार्थं तु वक्ष्यामः ॥

जारिसया लोगगुरओ, जरहे वासम्मि जारिसो तु अहं ।

एरिसया कइ अन्ने, ताया होहिंति तित्थयरा ॥ ५९ ॥

यादृशा लोकगुरवो भार्गवेवर्षं केवलिनो यूयमोदृशाः कियन्तो-
ऽप्येऽत्रैवं तात ! भविष्यन्ति तीर्थकरा इति गाथायर्थः ॥

अह जणइ जिणवरिंदो, जरहे वासम्मि जारिसो उ अहं ।

एरिसया तेवीसं, अन्ने होहिंति तित्थयरा ॥ ६० ॥

होही अजिओ संजव-मजिनंदणमुमइसुप्पजसुपासो ।

ससिपुप्फदत्तसीयल-सिज्जंसो वासुपुजो अ ॥ ६१ ॥

विपन्नमणं य धम्मो, संती कुंथू अरो अ मही अ ।

मुशिसुच्चयनमिनेवी, पामो तह बच्चाणो अ ॥ ६२ ॥

अह भणइ नरवरिंदो, भरहे वासम्मि जारिसो उ अहं ।

एरिसया कइ अन्ने, ताया होहिंति रायाणो ॥ ६३ ॥

गमनिका अथ ज्ञानति नरवरेन्द्रो ज्ञरतः भारते वर्षे यादृश-
स्वहं तादृशाः कल्पन्त्ये तात ! भविष्यन्ति राजान इति गाथायर्थः ॥

अह जणइ जिणवरिंदो, जारिसओ तं नरिंदसहो ।

एरिसया इकारस, अन्ने होहिंति रायाणो ॥ ६४ ॥

होही सगरो मयवं, मणकुमारो अ रायसहो ।

संती कुंथू अ अरो, हवइ मुन्मो अकोरवो ॥ ६५ ॥

नवमो अ महापउमो, हरिसेणो चैव रायसहो ।

जयनामो अ नरवई, वारसमो वंजदत्तो अ ॥ ६६ ॥

होहिंति वासुदेवा, नव अन्ने नीलपणीकोसिज्जा ।

हसमुसलचक्रजोही, सताहगरुहज्जया दो दो ॥ ६७ ॥

अथ भणति जिनवरेन्द्रो यादृशस्त्वं नरेन्द्रशार्दूलः सिंहप-
र्यायः ईदृशाः एकादश अन्ये भविष्यन्ति राजानश्चेति ।
(होहिंति) गाथाद्वयं निगदसिद्धमेव यदुक्तमपृष्ठश्च दशारान्
कथितवान् । तदभिहितस्याह भाष्यकारः (होहिंति) भवि-
ष्यन्ति वासुदेवा नव बलदेवाश्चातुका अन्यत्र तत्सहचरत्वान्
दृष्टव्याः यतो वक्ष्यति “ स तालगरुहज्जया दो दो ” ते च
सर्वे बलदेवा वासुदेवा यथासंख्यं नीलानि पीतानि च कौशे-
यानि वस्त्राणि येषां ते तथाविधाः । यथासंख्यमेवाह हलमु-
शलचक्रयोधिनः । हलमुशलयोधिनो बलदेवाः चक्रयोधिनां
वासुदेवा इति । सतालगरुहध्वजाभ्यां वर्तन्त इति सतालगरु-
हध्वजाः एते च भगवन्तो युगपद् द्वौ द्वौ भविष्यतः । बल-
देववासुदेवाविति गाथायर्थः । आ० म० प्र० ब्र० १ अ० ।
“ तित्थयरो को इहं भरहेति ” तद्व्याख्यानसयाऽऽह ।

अह भणइ नरवरिंदो, ताया इमीसित्तियाइ परिसाए ।

अन्नो वि को विहोही, भरहे वासम्मि तित्थयरो ॥ ६८ ॥

अत्रातरे अथ भणति नरवरेन्द्रः तात ! अस्याः एतावत्याः

परिपदः अन्योऽपि कश्चिद्विषयति तीर्थकरः अस्मिन् भारते

वर्षे भावावस्थन्तु सुगम एवेति गाथायर्थः ॥

तत्प रईइ नामं, आइपरिन्वायगो उसजनचा ।

सज्झायज्झाणुत्तो, एगंते भायइ महणा ॥ ६९ ॥

गमनिका तत्र भगवतः प्रत्यासन्नभूमौ गमनचिनामा आदौ

परिज्ञाजक आदिपरिज्ञाजकः प्रवर्तकत्वात् ऋषभमना पौत्रक

इत्यर्थः । स्वाध्याय एव ध्यानं तेन युक्तः एकान्ते ध्यायति म-

हामेति गाथायर्थः । भरतपृष्ठे भगवान् तं मरीचिं दर्शयति ।

तं दाएइ जिणिंदो, एव नरिंदेण पुच्छिओ संतो ।

धम्मवरचक्रवटी, अपच्छिओ वीरनामुत्ति ॥ ७० ॥

जिनेन्द्रः एवं नरेन्द्रेण पृष्ठः सन् धर्मधरचक्रवर्ती अपश्चिमं

वीरनामा भविष्यतीति गाथायर्थः ॥

आइगरदसारणं, तिविठु नामेण पोअणाहिबई ।

पयिमित्तचक्रवटी, मूआइविदेहवासम्मि ॥ ७१ ॥

गमनिका आदिपरः (दसारणं) पृष्ठनामा पोतना नाम

नगरी । तस्या अधिपतिर्भविष्यतीति क्रिया । तथा प्रिय-

मित्रनामा चक्रवर्त्ती मूकायां नगर्यां (विदेहवासम्मि)

महाविदेहे भविष्यतीति गाथायर्थः ।

तं वयणं सोऊणं, राया अंचियतणूहसरीरो ।

अनिवंदिऊण पियरं, मरीई अनिवंदओ जाइ ॥४५॥
गमनिका । तद्वचनं तीर्थकरचन्दनविनिर्गतं श्रुत्वा राजा अञ्जि-
तानि तनूहणि शरीरे यस्य स तथाविधः अभिवन्द्य पितरं
तीर्थकरं मरीचिमि " अभिवंदशो " इत्यभिवन्दको याति ।
पाठान्तरं वा । " मरीई अभिवंदितं जाइति " मरीचि याति
किमर्थमभिवन्दितुमभिवन्दनायेत्यर्थः यातीति वर्तमानकाल-
निर्देशश्रक्तिकालगोचरत्वप्रदर्शनार्थ इति गाथार्थः ।

सो विणपण उवगओ, काऊण पयाहिणं च तिकवुत्तो ।
वंदइ अजित्पुणंतो, इमाहिं महुगहिं वगुहिं ॥४६॥

आभा हु ते सुवच्चा, जेसि तुमं भम्मचक्कवट्ठीं ।

होहिसि दसचउदमो, अपच्छिमो वीरनामुत्ति ॥

आइगरदसागाणं, तिबिडनां (४४)— ॥४६॥

स भरतो विनयेन करणद्वेतेन मरीचिसकाशमुपगतः सन् कृत्वा
प्रदक्षिणां च (तिकवुत्तो) त्रिःश्रुत्वास्तेष्वो वारा इत्यर्थः व-
न्दते अभिवन्दते एताजिमेधुराभिर्वाल्लुब्धिविग्निरिति गाथार्थः ।
(त्रिभक्ति) गमनिका ब्राना अभ्युद्यप्रतिविशेषा हुकारो नि-
पातः स चैवकारार्थः । तस्य व्यवहितः संबन्धः तव सुवच्चा एव
यस्मात् त्वं भम्मचक्कवर्तिनां भविष्यति दशचतुर्दशः चतुर्विंश-
तितम इत्यर्थः । अपञ्चिमो वीरनामेति गाथार्थः । (आइगरदसि)
ग्यास्या पूर्ववन्नेया एकान्तप्रदर्शनानुरक्षितद्वयो भावितार्थक-
रजस्या च तमनिवन्दनायोज्यते भरत एवाह ॥

न वि ते पारिव्वज्जं, वंदांमि अहं इमं च ते जम्मं ।

जं होहिसि तित्थयो, अपच्छिमो तेण वंदांमि ॥४७॥

गमनिका नाभि च परिवाजमिदं परिवाजं वन्दामि अहमिदं
च ते जम्मं किं तु पञ्चविण्याति तीर्थकरः अपञ्चिमस्तेन वन्दामी-
ति गाथार्थः ।

एव एहं थोऊणं, काऊण पयाहिणं च तिकवुत्तो ।

आपुत्तऊण पियरं, विणीयनयारिं अह पविट्ठो ५० ॥

एवं स्तुत्या गृहमिति निपातः पूरणार्थं वर्तते कृत्वा प्रदक्षिणां
च त्रिःश्रुत्वा आपुच्छपितरं श्रुणुदं वं विनीतनगरीमयोष्याम-
थान्तरं प्रविष्टो भरत इति गाथार्थः । अत्रान्तरे ।

तं वयणं सोऊणं, तिकं अप्फोमिऊण तिकवुत्तो ।

अव्वन्हियजायडुरिसो, तत्थ मरीई इमं भणइ ॥५१॥

गमनिका । तस्य भरतस्य वचनं तद्वचनं श्रुत्वा तत्र मरीचिः
इदं भणतीति योगः । कथमित्यत आह । त्रिदं दित्वा रङ्गम-
गन्तमनुव्रज । तथा आस्तेष्व त्रिःश्रुत्वा तिस्रो वारा इत्यर्थः ।
किं विदितः संस्तन आह । अत्यधिको जानो ह्येष यस्मैति स-
मासः तत्र स्थाने मरीचिरिदं वक्ष्यमाणवक्त्रं भणति । वर्तमान-
निर्देशप्रयोजनं प्राग्ब्रूति गाथार्थः ।

जइ वासुदेवदमो, मूआइविदेहचक्कवट्ठिं ।

चरमो तित्थयगाणं, होउ अलं इति य मव ॥५२॥

गमनिका यदि वासुदेवः प्रथमोऽहं मुक्तायां विदेहे चक्कवर्तिन्यं
प्राप्स्यामि । तथा चरमः पश्चिमस्तीर्थकरणं त्रिविण्यामि एवं तर्हि
भवतु एतावन्मम एतावन्नेव कृतार्थ इत्यर्थः अलं पर्याप्तमन्येनेति ॥
अह यं च दमागाणं, पिया य म चक्कवट्ठिं वसरा ।

अज्जो तित्थयगाणं, अहो कुलं उत्तमं मज्ज ॥ ५३ ॥

गमनिका । अहमेव चशब्दस्वैवकारार्थत्वात् किं दशाराणं
प्रथमो भविष्यामीति वाक्यशेषः । पिता च मे मम चक्रवर्तिन्यं-
शस्य प्रथम इति क्रियाध्याहारः । तथा आर्यकः पितामहः स
तीर्थकराणां प्रथमः यत एवमत अहो विस्मये कुलमुत्तमं ममेति
गाथार्थः । आव० १ अ० । आ० म० प्र० ।

(२५) अथाऽवन्ध्यशक्तियचनगुणप्रतिबुद्धस्य प्रहृष्टपरिकरज-
स्य सङ्गस्य सङ्ख्यामाह ।

उमभस्स एं अरहओ कोसलिअस्स चउरामी गणहरा
होत्था । उसजस्स एं अरहओ कोसलिअस्स उसजसेण
पामोक्खाओ चुलमीई समणसाहस्सीओ उकोमिआ
समणसंपया होत्था । उसहस्स एं वंभी सुंदरी पामोक्खाओ
तिणि अज्जिआमयसाहस्सीओ उकोमिअज्जिआसंपया
होत्था । उसभस्स एं जेनसंपामोक्खाओ तिणि सप-
णोवासगसयसाहस्सीओ पंचमयसाहस्सीओ उकोमिआ
समणोवासगसंपया होत्था । उसभस्स एं सुजहापामो-
क्खाओ पंचसमणोवासिआसयसाहस्सीओ चउण्णं च
सहस्सा उकोमिआ समणोवासिआसंपया होत्था ।
उमजस्स एं अरहउकोसलिअस्स अजिणाणं जिणसं-
कासाणं सव्वक्खरसनिवाईणं जिणो विव आविरेहं वा-
गरमाणाणं चत्तारि चउदसपुव्वीसहस्सा अद्धड्ढमायस-
या उकोमिआ चउदसपुव्वी संपया होत्था । उसभस्स एं
एवओहिणाणिसहस्सा उकोमिआ संपया होत्था । उस-
जस्स णं वीमं जिणसहस्सा वीसं वेउव्विअमहस्सा सया-
उकोमिआ चउदसपुव्वी संपया होत्था । उसजस्स एं
णवहिणाणिसहस्सा उकोमिआ संपया होत्था । उसभस्स
णं वीसं जिणसहस्सा वीसं वेउव्वसया उकोमिआ आवार-
स्स विउल्लमइसहस्सा उच्च सया पण्णासा वारसवाइसह-
स्सा छ्वं सया पण्णासा उसजस्स णं गइकट्ठाणाणं विड्ढ-
ट्ठाणाणं अग्रमासिजहाणं वा वीमअणुसरोववाइआणं
महस्सा एव य सया उकोमिआ उमभस्स णं वीसं समण-
महस्सा मिआ चत्ताहीमं अज्जिआमहस्सा मिद्धा सट्ठि
अनेवासीमहस्सा मिद्धा ॥

सुगमं नयरे " जस्स जावइया गणहरा तस्स तवइआ गणा"
इति वचनादङ्गाः सूत्रे माहाद्वानिर्दिष्टा अपि तावन्त एव
बोध्याः । कच्चिज्जिअस्तनुतमुत्रादर्शं " चउरामीति गणा गणह-
रा होत्था " इत्यपि पाठो दृश्यते तत्र चतुरस्रीतिपदस्योनयत्र
योजनेन व्याख्या सुबोधैवेति । गणश्चैकवाचनाचार्यतिसमु-
दायस्ते धरन्तीति गणधराः वाचनादिनिर्ज्ञानादिसंवादकत्वेन
गणाधराचूना इति नावः (होत्था इति) अभवन् (उसज-
स्सगमिआदि) श्रृग्नसेनप्रमुखानि चतुरस्रीतिः श्रमणसह-
स्राणि एव उत्कर्षे उत्कृष्टभागस्तत्र नया औत्कर्षिका " प्रत्यये-
नीयो " इत्यनेन सविकल्पे रूपसिद्धिः । श्रृग्नस्य श्रमणसंपद-
वत् । अत्र वाक्यान्तरत्वेन श्रमणशब्दस्य न पौनरुक्त्यमेवं सर्वत्र

योग्यम् "उत्सजस्स णमित्यादि" प्रायः कश्चाजानि नवरं चतुर्दशपूर्विसुत्रे अजितानां उग्रस्थानां (सञ्चयस्वरसन्निवर्णति) सर्वेषामङ्गणामकारादीनां सन्निपाता द्वादि संयोगा अनन्तत्वा-
दनन्ता अपि ज्ञेयतया विद्यन्ते येषां ते तथा । जिततुल्यत्वे हेतु-
माह "जिणे विव अविनइमित्यादि" जिन द्वावितथं
यथार्थं व्यागृणतां व्याकुर्वाणानां केवलिधुनेकेवलिनोः प्रज्ञापनायां
तुल्यत्वात् । चत्वारि सहस्राणि अङ्गप्रमानि च ज्ञानानि एषा
आकारिका चतुर्दशपूर्विसंपदभवत् (विवलिअत्ति) वैक्रियव-
त्प्रमन्तः शेषं रूपम् । विपुलमनयो मनःपर्यवज्ञानविशेषवन्तः
द्वादशविपुलमनिसहस्राणि अधिकारात्तेषामेव पदज्ञानानि प-
ञ्चाशच्चैत्येवं सर्वत्र याज्यम् । यादिनां याद्विद्विधमन्तः परपर्या-
वद्वनितप्रहसमर्थाः (उत्समस्स णमित्यादि) देवगतिरूपायां
कल्याणं येषां प्रायः सातोदयत्वात्तेषां तथा स्थितौ देवावूरूपायां
कल्याणं येषां ते तथा अप्रविचारमुखस्वामिकत्वात् । आगमित्य-
द्भक्तं येषामागामिमवे सत्स्यमानत्वात् ते तथा तेषामनुत्तरो-
पपातिकाणां पञ्चानुत्तरव्यसप्तमेवविशेषाणां द्वाविंशतिसह-
स्राणि नवशतानि " उत्सजस्स णमित्यादि " सुमेषं नवरं श्रम-
णार्यिकासंख्याद्वयमालने अन्तेवासिसंख्या संपद्यते ।

(२५) अथ जगवतः श्रमणवर्णकसूत्रमाह ।

उत्सजस्स एं वह्वे अन्तेवामी अणगारा नगवंतो अप्पेग-
इया मासपरियाया जहा उववाइए सच्चो अणगागवसओ
जाव उच्छंजाणु अहोभिरज्जाणकोडोवगया संजमेणं त-
वमा अप्पणं जावमाणा विहरंति ॥

अर्हतः ऋषयश्च यदयो अन्तेवासिनः शिष्यास्ते च गृहिणो-
ऽपि स्युरित्यनगाराः जगवन्तः पूज्याः अपिः समुच्चये एकका ए-
के अन्त्ये केचिदर्थात्यर्थः । मासं यावत् पर्यायश्राविरवपादनं येषां
ते तथा । यथोपपातिके सर्वोत्तमगवणकस्तथात्रापि वाच्यः ।
क्रिययावदित्याह ऊर्ह जातुनी येषां ते ऊर्हजानवः शुद्धपृथि-
व्यासनवज्जनादौ औपग्राहिकनिपट्याया अभावाच्चोत्पुट्टकासना
इत्यर्थः । अवाशिरसाऽप्योमुखा नोर्हतिर्यथा विक्रितदण्डयः ध्यान-
रूपो यः कोष्ठः कुसुवस्त्रमुपागतास्त्रत्र प्रविष्टाः यथा हि कोष्ठके
शान्त्यं प्रक्षिप्तं न विप्रसृतं जवति एवं तेऽनगारा विपयेष्वपि प्रसू-
तेन्द्रिया न स्युरिति । संयमेन स्वरूपरूपे तपसाऽनशनान्दिना स-
मुच्यार्थो गम्यः । संयमनोपग्रहणं चानयोः प्रधानमोक्षाव्य-
ख्यापनार्थं प्रधानत्वं च संयमनवर्कमनुपादानहेतुत्वेन तपसश्च
पुराणकर्मनिर्जरणहेतुत्वेन भवति चाभिनवकमनुपादानात् पु-
राणकर्मरूपणाच्च सकलकर्मकृत्यवर्जणा मोक्ष इति ज्ञानानं
भावयन्तो विहरन्ति तिष्ठन्तीत्यर्थः । अत्र यावत्पदसंग्राहः "अ-
पेगइया दो मासपरियाया" इत्यादिकः औपपातिकप्रत्ययो वि-
स्तरनान्न विवित इत्यवसेयम् ।

(२६) अथ ऋषभस्वामिनः केवलशोपस्यनन्तरं भव्यानां क्रिय-
ताकायेन सिद्धिगमनं प्रवृत्तं क्रियन्तं कालं यावदुत्तुचं चेत्याह ॥

अग्रहओ एं उत्सजस्स दुविहा अंतकरज्जमी होत्था तं
जहा जुगंतकरज्जमी जाव अयंमेज्जाइं पुरिमजुगाइं परिआ-
यंतकरज्जमी अंतोपुत्तपरिआए अंतमकामी ॥

ऋषभस्य द्विविधा अन्तं जवस्य कुर्वन्तीति अन्तवरा मुक्तिगा-
मिनस्तेषां भूमिः कावः कावस्य चाधारात्वेन काणत्वाद्धर्मत्वेन
व्यपदेशः तद्यथा युगानि पञ्चवर्षमानानि कावविशेषाः लोकप्र-

सिद्धानि वा कृतयुगादीनि तानि च त्रयवर्तीनि तत्साधर्म्येष्टक-
मवर्तिनां गुरुशिष्यादिरूपाः पुरुषास्तेऽपि साध्यावसानलक्षणयाऽ-
भेदप्रतिपत्त्या युगानि पदपञ्चतिपुरुषा इत्यर्थैस्तैः प्रमितान्तक-
रन्मृमियुगात्तत्करज्जमिति पर्यायस्तीक्ष्णतः केवलित्वाकावस्त-
पे ज्ञायन्तकरज्जमिः कोऽर्थः अत्रपत्त्य इयति केवलपर्यायकावेऽ-
निकान्ते मुक्तिगमनं प्रवृत्तमिति तत्र युगात्तकरज्जमिर्भावदसंख्या-
तानि पुरुषाः पट्टाधिरूढास्ते युगानि पूर्वोक्तयुक्त्या पुरुषयुगानि
समर्थपदत्वात् समासः । नैरन्तर्यं द्वितीया । ऋषभमाप्रवृत्तिश्री-
अजितदेवतोर्यं यावत् । श्रीऋषभपट्टपरम्परासूदा ऋसंख्याताः
सिद्धाः न तावन्तं कावै मुक्तिगमनविरह इत्यर्थः । यस्तु आदि-
त्यशः प्रवृत्तीनां ऋषभदेववंशजानां गुणानां चतुर्दशवृत्तप्रमि-
तानां क्रमेण प्रथमतः सिद्धिगमनं तत एकरस्य सर्वाधिसिद्धिप्र-
दगमनमित्याद्यनेकरीत्या अजितजितनितरं मर्यादाकृत्य नदीसू-
त्रवृत्तिचूर्णिसिद्धिदण्डिकादिषु सर्वार्थसिद्धिप्रस्तगमनव्यवहि-
तः सिद्धिगः उक्तः स कोशत्रापट्टवतीन प्रतिपत्त्यावसातयोऽयं
पुरुषरूपसिद्धिगपरादात् प्रतीत्यंति विशेषपुण्या पर्यायान्तकरज्ज-
मिरेषा अन्तर्मुहूर्तं यावत् केवलज्ञानस्य पर्यायो यस्य स तथा
एवंविधे ऋषभे सति अन्तं जयान्तमकार्यादिकरोज वा काश्चिद-
पीति । यतो भगवद्भ्या मरुदेवौ प्रथमसिद्धा सा तु जगवत्के-
वलोपस्यनन्तरमन्तर्मुहूर्तैव सिद्धिः ॥

(२७) अथ जन्मकल्याणकादिनक्त्राणयाह ॥

उत्सजेणं अरहा कोमन्नि ए पंच उत्तरासाहं अजीउड्ढे हो-
त्या तं जहा उत्तरासादाहिं चुए चुच्छा गच्छं वक्कंते उत्त-
रासादाहिं जाए उत्तरासादाहिं रायाभिसेअं पचे उत्तरासा-
दाहिं मुंके जविता अगाराओ अणगारिअं एवइए । उ-
त्तरासादाहिं अणोते जाव समुप्पसे अजीइया परिणोवुए ॥

ऋषभोऽर्हन् पञ्चसु च्यवनजन्मराज्यान्निपेक्षकदीक्षाहान-
वर्हणेषु वस्तुषु उत्तरापादानहं चन्द्रेण तुल्यमानं यस्य
स तथा । अजितजितकृत् पट्टे निर्वाणलक्षणं वस्तुनि यस्य स
यद्वा अग्निजितं नक्षत्रं पट्टे निर्वाणलक्षणं वस्तु यस्य स तथा
उक्तमवार्थं भावयति । तद्यथा उत्तरापादाभिर्मुनेन चन्द्रेणेति
शेषः । सूत्रे बहुवचनं प्राकृतशैल्या एवमत्रेऽपि च्युतः सर्वार्थ-
सिद्धान्तः महाविमानाभिर्गत इत्यर्थः । च्युत्वा गम्येद्युक्तान्त-
मरुदेव्याः कुत्रावतोर्ध्ववानित्यर्थः । १ । जातो गर्भधासाभि-
प्लान्तः । २ । राज्याभिषेकं प्राप्तः । ३ । मुण्डो भूत्वा अगारं
मुक्त्वा अनगारितो साधुनां प्रवर्जितः प्राप्त इत्यर्थः । पञ्चमी
चात्र कथ्यन्तोपजन्मा । अथानन्तरं यावत् केवलज्ञानं समुत्प-
न्नम् । यावत्पदसंग्रहः पूर्ववत् अभिजिता युते चन्द्रे परि-
निवृत्तः सिद्धिगमनः । ननु अस्मादेव विभागसूत्रवलादादिदे-
वस्य पदकल्याणकाः समापद्यमाना तुर्निवारा इति चेन्न तदेव
हि कल्याणकं यत्रासनप्रकम्पप्रयुक्तावयवः सकलसुरासु-
रेन्द्रा जातमिति विधिस्त्वेषां युगपत्संज्ञमा उपतिष्ठन्ते न ह्येवं
पट्टकल्याणकत्वेन भवता निरुप्यमाणे । राज्याभिषेकस्तादृश-
स्तेन वीरस्य गर्भापहार इव नायं कल्याणकः अनन्तरोक्तलक्ष-
णायोगात् । न च तर्हि निरर्थकमस्य कल्याणकारिधारे पठ-
नमिति वाच्यं प्रथमार्थेश्वराज्याभिषेकस्य जातमिति शेषे
क्रियमाणस्य देवकार्यत्वलक्षणसाधर्म्येण समाननक्षत्रजात-
तया च प्रसूतं तत्पदनस्यापि साधकत्वात् तेन समाननक्ष-
त्रजातस्यैव सत्यपि कल्याणकत्वाभावेनानियतवक्तव्यतया क-

चिद्राज्याभिषेकस्थाकथनेऽपि न दोषः । अत एव धृतस्कन्धा-
ष्टमाध्ययने पृथुष्णाकल्पेन श्रीमद्ब्राह्मसामिपादाः "तेषां सम-
प्राणं उसभे अरहा कोसलिप चउ उत्तरासाहे अभिष्ट पंचमे
होथा" इति पञ्चकल्याणकनक्षत्रप्रतिपादकमेव सूत्रं यव-
न्धिरे न तु राव्याभिषेकनक्षत्राभिषायकमपीति । न च प्रस्तु-
तव्याख्यानस्यानागमिकत्वं भावनीयम् आचाराङ्गभावनाध्यय-
ने श्रीवीरकल्याणसूत्रस्यैव व्याख्यातत्वात् ।

(२८) अथ भगवतः शरीरसंपदं शरीरप्रमाणं च वर्णयन्नाह ।

उसजेणं अरहा कोसलिप वज्जरिसहनारायसंघयणे स-
मचउत्तरंसंज्ञाणट्टिए पंचयधुमुयाइं उहं उचचेणं होत्वा ॥

उसभेणमित्यादि कण्ठ्यम् ।

अथ भगवतः श्वपभस्य कौमारे राज्ये रहित्वे च यावान्
कालः प्रागुक्तस्तं संग्रहरूपतया अभिधातुमाह ।

उसजेणं अरहा वीसं पुव्वसयसहस्साइं कुमारवासमज्जे
वसित्ता तेवहिं पुव्वसयसहस्साइं रज्जवासमज्जे वसित्ता ते-
सिइं पुव्वसयसहस्साइं अगारवासमज्जे वसित्ता मुंढे जवि-
त्ता आगागओ अणुमारिअं पव्वइए उसजेणं अरहा एणं
वाससहस्सउत्तमपरिआयं पाउणित्ता एणं पुव्वसयसहस्सं
वाससहस्सूणं केवलिपरिआयं पाउणित्ता एणं पुव्वसयसह-
स्सं बहुपदिपुष्पं मामणपरिआयं पाउणित्ता चउरासीइं
पुव्वसहस्साइं सव्वाउअं पालइ पालइत्ता जे से हेमंतणं
तच्च मांमे पंचमे पक्खे माहवहुले तस्म एणं माहवहुलस्स ते-
रसीपक्खेणं दमहिं अणुमारसहस्सेहिं सच्चिं संपरिवुडे
अट्ठावयसलसिहंसी चोदस्समेणं भत्तेणं अपाणएणं संप-
लिअं संपिण्णसो पुव्वएहकालसमयंमिं अजिइणा णक्ख-
त्तेणं जोगमुवागएणं सूसमदूममाए एगुणएउए पक्खेहिं
सेसहिं कालगए वीइकंते जाव सव्वदुक्खण्णीए ॥

'उसभेणमित्यादि' व्यक्तमथ द्वात्रिंशद्विपर्यायभिधानपुरस्सर-
निर्वाणकल्याणकमाह । (उसभेणं इत्यादि) ऋपनोऽइं न एकं
वर्षसहस्रं द्वात्रिंशद्विपर्यायं प्राप्य पूरयित्वेत्यर्थः । एकं पूर्ववत् वर्ष-
सहस्रेन केवलं विपर्यायं प्राप्य एकं पूर्ववत् बहुप्रतिपुणं देशेनापि
न्यूनमिति यावत् धामण्यपर्यायं प्राप्य चतुरशीतिपूर्ववत्कालि
सर्वायुः पालयित्वा उपपुत्र्य हेमन्तानां शीतकात्रमासानां मध्ये
यस्तुनीयो मासः पञ्चमः पक्षो माघवहुलो माघमासकृष्णपक्षः
तस्य माघवहुलस्य त्रयोदशीपक्षे त्रयोदशीदिने विजित्किंत्वय्ययः
प्राकृतत्वात् दशजिन्नगरसहस्रैः सादृं संपरिवृतः अष्टापदशैल-
शिखरं चतुर्दशेन भक्तेनोपवासोद्धेतापनेकेन पातीयाहाररहितेन
संपयङ्कनिषणः सम्यक् पयङ्केन पद्मानेन निषणः उपविष्टः न त-
र्ह्यद्रमादिरिति भावः । पूर्वोक्तकात्रसमये अजिजिता नक्षत्रेण
योगमुपागतोनाथश्चन्द्रेण सुप्रमदुःपमायामेकानेनवत्या पक्षेपु
शेषेषु श्रद्धां विभक्तिव्ययः पूर्ववत् प्राकृतत्वात् । सप्तम्यर्थे
तृतीया कात्रं गतो मरणधर्मं प्राप्तः ध्यातकालः संसारान् । याव
चउत्तात् "समुत्थाए जिज्जाइज्जामरणबंधणे मिडे बुडे मुत्ते अं-
तगरे पस्तिनवुडे इति" संग्रहः । तत्र सम्यगपुनरावृत्त्याल्लंछो-
काप्रलङ्घनं स्यात् यातः प्राप्नो न पुनः सुगतदिव्यद्वयतरी यत्तस्त्र-
यः "हानिनो धर्मतीर्थस्य, कर्त्तारः परमं पदम् । गत्या गच्छन्ति

भूयोऽपि, भवतीर्थनिर्वाणतः ॥ १ ॥" इति त्रिंश ज्ञात्यादीनां
बन्धन हेतुज्ज्ञतं कर्म येन स तथा । सिद्धो निदितायः दुष्को ज्ञा-
ततत्वः । मुक्तो ज्ञोपग्राहिकर्मज्ञोऽयः अन्तर्हत् सव्युः खानां प-
रिनिवृत्तः समन्ताच्छीनीजृतः कर्मकृतसकलसन्तापविरहात् सर्वा
णि शरीरादीनि दुःखानि प्रहीणानि यस्य स तथा । जे०२२वक्तो
आ० १० प्र० । स० ॥

उसभेणं अरहा कोसलिप इमीमे उसप्पिणीए ततियाए
सुसमदुस्समाए समए पच्छिमे भागे एगुणएउए अच्चासाहेहिं
सेसेहिं कालगए जाव सव्वदुक्खण्णीणोसम० ॥ २६ ॥

(२६) इदानीं निर्वाणद्वारावयवार्थानिधित्सयाऽह ।

अह भगवं जवमहणो, पुव्वाण अणुणगं सयसहस्सं ।

आणुव्विर्विइऊणं, पत्तो अट्ठावयं सेअं ॥ २४ ॥

अट्ठावयम्मि सेअे, चउदसज्जेण सो महरिसीणं ।

दसहिं सहस्सेहिं समं, निव्वाणमुत्तरं पत्तो २५ ॥

गमनिका । अथ भगवान् भवमथनः पूर्वाणामन्यूनं शतसहस्र-
मात्रपूर्या विहृत्य प्राप्नोऽष्टापदं देशं ज्ञावार्थः सुगम एवेति
गाथार्थः । अष्टापदगाहा गमनिका । अष्टापदशैले चतुर्दशभक्ते-
न स महर्षीणां दशनिः सहस्रैः समं निर्वाणमनुत्तरं प्राप्नोः अस्या
अपि ज्ञावार्थः सुगम एव । नवरं चतुर्दशजक्तं परमात्रोपवासः
जगयत् चाष्टापदप्राप्तमपवर्गेजिगमिषु शुभा जयतो दुःखसंत-
मानसः पञ्चगमेवाष्टापदं ययौ । देवा अपि जगवन्तं मोक्षजिग-
मिषु ज्ञावार्थं विहृत्य प्राप्नोऽष्टापदं देशं खट्वागतवन्तः । उक्तं
च । जगवति मोक्षगमनायेद्यते "जावय देवावासो, जावय अट्ठा-
वओ नगवर्दिं । देवेहिं देवीहिं य, अवरिहिं संचरंतेहिं" तत्र
भगवान् त्रिदशानरेन्द्रेः स्तूयमानो मोक्षं गत इति गाथार्थः ॥

अथ जगवति निर्द्वेते यद्वचन्यं तदाह ॥

जं समयं च एणं उसजे अरहा कोसलिप काअगए वी-
इकंते समुज्जाए द्विज्जाइज्जामरणबंधणे सिद्धे बुद्धे जाव
सव्वदुक्खण्णीए तं समयं च एणं सकस्स देविंदस्स देव-
राणां आमणे चलिप तएणं ते सके देविंदे देवराया आ-
सणं चलिअं पासइ पासित्ता उहिं पञ्जंइ पञ्जंइत्ता ज-
यवं तित्थयरं ओहिणा आभोएइ आओएइत्ता एवं वयासी
परिणिव्वए खबु जंबुदीवे दिवि भरहे वासे उसहे अरहा
कोसलिप एवं जीअमे अंतंअ पच्छुप्पसममाणयाणं सकाए
देविंदाणं देवराइणं तित्थगराणं परिणिव्वाणमाहिमं करेत्तए
तं गच्छामि एणं अहं पि जगवतो तित्थगरस्स परिणिव्वाणम-
हिमं कंमि तिरिक्कु वंदइ एमंइ वंदइत्ता एमंइत्ता चउरास-
इए सामाणिअनाहस्सीहिं तायतीमए तायतीमएहिं चउहिं
योगपाओहिं जाव चउहिं चउरासीइहिं आपरक्खदेवसाह-
स्सीहिं अषेहिं अबहहिं सोहम्मकपवासीहिं वेमाणिएहिं
देवेहिं देवीहिं अ सादृं संपरिवुडे ताए उक्किटाए जाव तिरि-
अमसस्सेज्जाणं दीवममुहाणं पज्जं मज्जेणं जेणेव अट्ठा-
वए पव्वए भगवओ तित्थगरस्स सरीरए तेणेव उवागच्छइ
उवागच्छित्ता विमरो णिएणं देणं सुपुष्पाण्वरतित्थय-

रसरीत्यं तिस्रुक्तो आयाहीणं पयाहीणं करोइ करोइत्ता
णञ्जासणे णाइदूरे सुस्सुसमाणे जाव पज्जुवासइ तेणं काञ्जे-
णं तेणं समएणं इसाणं देविंदे देवराया उत्तरकुडोगा-
हिर्वइ अट्ठाड्डीसमिमाणससहस्साहिर्वइ सूत्रपाणी वसह-
वाहणे सुदिं अयरे वरवत्यथरे जाव विउत्ताइं जोगभोगाई
जुंजमाणे विहरइ । तएणं तस्स ईसाणस्स देविंदस्स देव-
ग्गो आसणे चलइ । तएणं से ईसाणे जाव देवराया
आसणं चलिअं पासइ पासइत्ता ओहिं पंजइ पंजइत्ता
जगवं तित्थगरं ओहिणा आजोए आभोएत्ता जह्वा सके
निअगपरिवारेणं आणेअवा जाव पज्जुवासइ । एवं सव्वे
देविंदा जाव अच्चुए णिअगपरिवारेणं आणअव्वो एवं
जाव भवणवासीणं इंदा वाणमंतराणं सोलमजोइसिआणं
दंषि निअगपरिवारा ऐअव्वो । तएणं सके देविंदे देव-
राया वे बहवे भवणवइवाणमंतरजोइसंममाणे देवे
एवं वयासी खिप्पामेव भो देवाणुप्पिआ एण्दणवणाओ
सरसाइ गोसीसवरचंदणकट्ठाइं साहरइ साहरइत्ता तओ
चिंणाओ रएह एणं जगवओ तित्थगरस्स एणं गण-
धराणं एणं अक्सेसाणं अणगाराणं तएणं ते भवणवइ
जाव वेमाणिया देवा एण्दणवणाओ सरसाइ गोसीसवर-
चंदणकट्ठाइं साहरंति साहरंतिता तओ चिंणाओ रएहंति
एणं जगवओ तित्थगरस्स एणं गणहाराणं अक्सेसाणं अ-
णगाराणं से सके देविंदे देवराया आभिआगे देवे सदा-
वेइ सदाविंत्ता एवं वयासी खिप्पामेव भो देवाणुप्पि-
आ खीरोदंगममुदाओ खीरोदंगं साहरंति तएणं ते
आजिओगा देवा खीरोदंगं साहरंति ।

(जं समयं चणमित्यादि) यस्मिन् समये सतस्यर्थे च्छितीया
एवं तत्तद्व्याक्येऽपि अथविना ज्ञानेनाजोगयति उपपन्नकिंशेषं
सुगममुपयुज्य एवमवादीव किमित्याह । परिनिवृत्तः खलुरिति
वाक्याद्भङ्गरे जम्बुद्वीपे जारते वर्षे अष्टमोऽईन् कौशिकिकस्तत्त-
स्मक्षितोः जीतं कल्पः आचार एतद्व्यवमाणं वर्तते अतीतप्रत्यु-
त्पन्नानागतानामतीतवर्तमानानागतानां शक्याणामसन्निवेशा-
धिष्ठातृणां देवानां मध्ये इन्द्राणां परमैश्वर्ययुक्तानां देवेषु राक्ष-
काण्यदिगुणैरधिकं राजमानानां तीर्थकाराणां परिनिर्वाणमहिमां
कर्तुं तच्छ्रामि । एमिति प्राग्वत् अहमपि भगवत्तीर्थकर-
स्य परिनिर्वाणमहिमां करोमीति कृत्वा जगवन्तं निवृत्तं वन्दते
स्तुतिं करोति नमस्यति प्रणमति । यच्च जीवग्रहितमपि
तीर्थकरदारीमिच्छवत्यं तदिन्द्रस्य समयदुष्टित्येन नामस्थापना-
द्व्यभाषार्थतां वन्दनीयत्वेन श्रद्धानादिति तत्त्वमिच्छित्वा न-
त्या च किं चक्रे इत्याह (चउरासीइ इत्यादि) चतुरशी-
त्या सामानिकानां प्रत्युत्पन्नत्वेन वपुर्विजयवृत्तिस्थित्यादितिः
शक्रतुल्यानां सइसैख्यसिखता त्रयसिंशकैरुत्स्थानीयैर्द्वैशत्रु-
निर्वाणपादैः सोमयमवरुणकुबेरसंज्ञैः यावत्पदात् “ अचहिं
अग्गमहिंसाहिं सपरियागाहिं तिहिं परिसाहिं सत्ताहिं अणि-
णइं सत्ताहिं अणिआहिंवेइहिंति ” अत्र व्याख्या अग्रमहिष्यो-

ष्टौ पद्मा १ शिखा २ शची-३ अञ्ज ४ अमला-५ अप्सरा ६
नवमिका ७ रोहिणी ८ एताजिः पौशसहस्रदेवदेवीपरिवार-
युताभिः तिस्रिः पर्वज्जिवाहमध्याप्यन्तररूपाभिः सप्तजिन्वी-
कैर्य १ गज २ रथ ३ सुनट ४ वृषण ५ गन्धर्व ६ नाट्य ७
रूपैः सप्तभिरनिकानामधिपतिभिः चतसृभिरनुरशीतिभिश्च-
तुर्दिशं प्रत्येकं चतुरशीतिसहस्राङ्गरकृकसद्भावात् पर्वजिंशत्
सहस्राधिकं वृक्षत्रयप्रमितैरङ्गरकृकदेवसदस्यैरयैश्च बहुजिः सौ
धर्मकल्पयासिभिर्देवैर्बौजिश्च सार्धं सपरिवृतस्तया देवज-
नप्रसिद्ध्या उरुण्या प्रशस्तविद्यायोगितपूकृष्टतमत्वात् याव-
त्पदात् “ तुरिआए चवडाए चंदाए जयणाए उअआए सिग्घाए
दिंवाए देवगईए विंइयमाणे रत्ति ” अत्र व्याख्या त्वरितया
मानसौत्सुक्यात् चपलया कायतः चपल्या क्रोधाविष्टेयव
जीमसंवेदनात् । जयनया परमोत्कृष्टवेगत्वात् । अत्र च
समयप्रसिद्धाश्चमादिगतयो न ग्राह्याः । तासां प्रतिक्रमं
संख्यातयोजनप्रमाणकृत्यातिक्रमणत्वात् तैरेतानि पदानि देवगति-
विशेषणतया पोष्यानि देवास्तु तथा भयस्त्रावादित्यसाम-
र्थ्यतोऽन्वन्तश्रीप्रा पय चक्षन्तीति अन्यथा जिनजन्मादिपुमहिमा-
निमित्तं तत्रैव भूतित्येवात्यन्तदूरकल्पादिभ्यः सुराः कथमागच्छे-
युरिति । उक्तया उक्तस्य दिगन्तव्यापिनो रजस इव यागतिः
सा तथा अत एव निरन्तरं शीघ्रवयोगाच्छीघ्रया दिव्यया देवो-
चितया देवगत्या व्यतिव्रजन् २ संव्रमे द्विवचनं तिर्यगसंख्येया-
नां द्वीपसमुद्राणां मध्ये मध्येन मध्यजमेन यत्नेवाश्रयतः पूर्वतः
यत्रैव भगवत्तीर्थकरस्य शरीरकं तत्रैवोपागच्छति । अत्र स-
र्वत्रातीतविंशे कर्त्तव्ये यत्माननिर्देशस्त्रिकावज्ञानविष्ये तीर्थ-
करस्येतन्न्यायप्रदर्शनाय इति न हि निर्दुत्तका ग्रन्थकाराणां प्रदू-
त्तरिति । उपागत्य च तत्र यत् करोति तदाह (उपागच्छिता-
इत्यादि) उपागत्य विमानाः शोकाकुलमनः श्रुष्टुर्गुणनयन्तीर्थ-
करशरीरकं जिह्वुवः आदक्षिणप्रदक्षिणं करोतीति प्राग्वत् ।
ऽत्यासञ्चे नातिदूरं श्रुश्रुजिव तस्मिज्जप्यवसरे भक्त्याविष्ट-
या भगवद्भक्त्यवशरणेकगत्या अनिवृत्तयावत् पदात् “ णमंसमा-
ण अभिमुहं चिणएणं पंजजिउवे पज्जवासइत्ति ” परिग्रहः । अत्र
व्याख्या नमस्यन् पञ्चाङ्गप्रणामादिना अभि जगवन्तं लद्धीकृ-
त्य मुखं यस्य स तथा । विनयेनान्तरबहुमानेन प्राञ्जलीकृत इति
प्राग्वत् । पुर्यापते सवेत इति । अथ द्वितीयेन्द्रचक्रव्यतामाह
(तेणं काञ्जेणमित्यादि) सर्वे स्पष्टे अग्रम आराजं निमैहानि
यान्यम्बरवस्त्राणि स्वच्छतया आकाशकल्पाणि वसनानि धरती-
ति । यावत् करणात् “ आइअमाइमउवे णव हेमचारुचि-
त्तचंचइकुरुलविहजिमाणगळे महिह्णिए महज्जुइए महावले म-
हायसे महाणुभावे महासुक्खे भासुवौदोपदेवणमालधरे ई-
साणकणे ईसाणवईसए विमाणे सुइस्माए सत्राए ईसाणंसि
सिंहासणंसि से णं अट्ठावीसाए विमाणवात्ससयसाहससणं
असीए सामाणिअसाहस्सोणं तायत्तीसाए तायत्तीसगणं
चउमं दोगपाडाणं अट्ठाइं अगमहिंसीणं सपरिवाराणं
तिणइं परिसाणं सत्ताइं अणीआणं सत्ताइं अणीआदिवईणं
चउअइं असीइं आयरफवदेवसाहस्सोणं शोखंसि च ई-
साणकल्पासीणं देसाणं देवीणं य आइवअं पोरेवअं सामंसि
महिन्तं महत्तरगत्तं आणा ईसरसेणयच्चं करिमाणे पाडेमाणे
महया हयनहरीयावई अन्तं तलतावतुभिअयणमंगपकुपहइ-
याअरवेण इति ” संग्रहः । सर्वे स्पष्टेनवरम आतिङ्कितौ य-
थास्थानं स्थापितौ मात्रामुकुटी येन स तथा । नवाभ्यामित्येव हेम-

मयाज्यां चाहज्यां चित्रकृद्वां चच्चञ्चाज्यामितस्ततश्चकृद्वां
कुण्डराज्यां विश्रित्यमात्रं गल्लो यस्य स तथेति (तण्णमित्यादि) यथा शक्रः सौधमेन्द्रा निजकपरिवारेण सह तथा जन्मि-
तस्य ईशानेन्द्रः यावत्पर्युपास्ते इत्यन्ते वाच्य इत्यर्थः । (एवं
सञ्चये इत्यादि) एवं शक्रव्यायेन सर्वदेवेन्द्रा वैमानिकाः
अत एव यावदच्युत इत्युत्तरमुच्यते संवदति । निजकपरिवारे-
णात्मीयात्मीयसामानिकादिपरिवारेण सहानेतव्या भगवच्छरी-
रागतिकं प्रापणीया ग्रन्थयाचकेनेत्यर्थः । ग्रन्थे प्रेक्षया चेदं सूत्रं
योजनानियमे वैमानिकप्रकारेण यावद्व्यक्तवानिनां दक्षिणात्तर-
जवनपतीनामिन्द्रा विशानितिरित्यर्थः । अत्र यावत्तच्छब्दे तं गर्भग-
तसंग्रहसूचकः संग्राहपदान्नावात् किं तु सजातीयजवनपति-
सूचकः स्वात्मन्युपायं ध्यस्तारणां गौरुशब्दाः काञ्चादयः । ननु
स्थानाद्वादिद्विषुद्वात्रिशद्व्यत्येरेन्द्रा अभिहितः इह तु कथं गौरुश-
उच्यते सूत्रभेददृतास्तु गौरुशब्दमहार्थिकाः काञ्चादय उपात्तास्त-
देवास्तद्वदृतास्तु गौरुशब्दं अणपत्तीनामिन्द्रा इत्येवार्थकत्वात्नेह
विवाजिताः अस्मिन् होषाऽपि सूत्रकृतसूत्रवैदिकेषु यदन्यत्र प्रसिद्धा
अपि भावाः कुतश्चिदाशयविशेषात् स्वसूत्रे सूत्रकारेण न निवृत्त्या-
नि यथा प्रतिवासुदेवाः अन्यत्रावश्यकनित्युक्त्यादिपूतसमुरूप-
त्वेन प्रसिद्धा अपि चतुर्थोक्तं चतुःपञ्चाशत्समसमायै नोक्ताः ।
“नरदेवगणसु गणयामेसु एगमेगमे उस्सगिण्णीए चउवणं २उप-
जिंसु ३ तं चउवीसंतिथ्यरा वासस चक्कइती गणववदेवा गण
वासुसुत्तं ॥” इतिपरमुपपन्नकृणात्सेऽपि ग्राह्याः । उषोतिष्काणां द्वौ च-
न्द्रसूर्या ज्ञात्याश्रयणात् व्यख्यातुं तेऽसंख्याता निजकपरिवाराः
सहवृत्तिस्वरिकरा नेतव्याः । ततः शक्रः किं करोतीत्याह (तण-
णमित्यादि) ततः शक्रो देवेन्द्रो देवराजस्तान् बहुन् जवनपत्यादीन्
देवानेवमवादीत् किंप्रमेव निर्धिश्यमेव नो । देवानांप्रिया । देवान-
स्वस्वामिनांऽप्युक्ताचरणेनानुग्रीणतीति देवानुप्रिया नन्दन-
वनात् रमाति स्तिभ्यानि तनुवृक्षाणि गोश्वी गाम्ना वचन्द्रनं
तस्य कष्टाणि संहरत प्रापयत संहृत्य च तिस्राश्चित्रा रचयत ।
एकान् जगवत्सतीर्थकरस्य एकां गणधराणांमेकामवशेषाणामन-
गाराणांमिति (तण्णमित्यादि) स्पष्टम् । अत्रायमावश्यककृद्वा-
च्युक्तश्चित्रारचनदिभिन्नगणः । नन्दनवनातीतचन्द्रनदारुजिनैर्जगतः
प्रत्यक्षां वृत्तां चित्रां गणधराणांमप्राप्त्यां व्यस्तं शेषसाधूनां प्रती-
च्यां चतुर्ध्यां सुराश्चकर्मिणि । नृपप्रत्यक्षदादिचित्रावकुण्डं इती-
या चित्ताका इह तु गणधराणां कथमिति उच्यते । अत्र प्रधान-
तया गणधराणामुपादानेऽप्युपपन्नकृणाद् गणधरप्रभृतीनामिष्टवा-
कुणां द्वितीया चित्ता इत्येति न काऽप्यप्राज्ञा । जं० २ वक्त्र०
अत्रान्नरे च देवाः सर्व एवाष्टपदमात्मताश्चित्रिकाकृतिरिति ॥
तं चित्रश्चित्राः नृत्तव्यवचचक्राकृतीः कृतवन्ते इति । एकां पृ-
थेज्ज अरां दक्षिणेन तृतीयामपरेणेति । तत्र पूर्व्यां तीर्थकृतः द-
क्षिणा इष्टवाकुणांमपरा शेषाणामिति । ततोऽप्युक्तमारा वदन्तैः
नन्दनानि प्रज्ञितवन्तः एत तस्य नियन्त्रणाद्वोके “ अभिमुखा दे
देवा ” इति प्रसिद्धम् । वायुकुमारास्तुवानमुक्तवन्त इति । मां-
सगोणिते च स्थापिते सति मेघकुमाराः सुरभिणा क्रौण्डजकेन
निर्धत्तपयन्तः (स कथेति) सकथा हनुमेरुच्यते । तत्र दक्षि-
णां हनुमां जगवतः संवधिर्निनां शक्रो जगह वामामीशानः अध-
स्यदक्षिणां पुनश्चरमः अधस्योत्तरां तु वाहिः । अत्रशेषास्तु
विद्वशाः । शेषाङ्गानि गृहीतवन्तः नरेभ्यश्चदयस्तु जन्म गृहीत-
वन्तः । शेषा लोकास्तु तद्वस्मना पुण्ड्रकाणि चक्रः तत एव च
प्रसङ्गमप्युपगतानि स्फुपानि जिनदृष्टं चेति । जरातो जगत्समु-

द्दिश्य वर्द्धकिरलेन योजनायाम् विगज्युतोच्चित्तं सिंहनिपद्याय-
तनं कारितयान् निजवर्षप्रमाणयुक्ताश्चतुर्विंशतिजीवांजगमो-
क्तपरिवास्तुकातीर्थकरप्रतिमास्तथा त्रानुशतप्रतिमाः आत्म-
प्रतिमां च स्तूपशते च मा कश्चिदाक्रमणं करिष्यतीति तत्रैकं
जगवतः शेषाण्येकानशतस्य भ्रातृणामिति । तथा शोहमयान्
यन्त्रुपुस्तान्तद्वारापाङ्गश्चकार दण्डरस्तेनाष्टपदं च सर्वत्र वि-
घ्नवान् योजने योजनेऽष्टौ पदमि कृतवन् । सगसुतेस्तु वंशा-
नुरागाद्यथा परिष्ठां कृत्वा गङ्गाध्वतरिता तथा ग्रन्थान्तरतो वि-
क्षेयमिति । याचकास्तेनाहिताग्नयः इत्यस्य व्याख्या देवैर्नगव-
त्सकथादौ गृहीते सति आचका देवानतिशयप्रकृत्या याचित-
वन्तः देवा अपि तेषां प्रचुरव्यामहता यत्नेन याचनाजिहता
आहुः । अहो याचका इति । तत एव याचका रुढाः ततः अ-
ग्निं गृहीत्वा स्थापितवन्तस्तेन करणेनाहिताग्नयः इति तत एव
च प्रसिद्धास्तुकां चाग्नीनां परस्परतः कुण्डसंक्रान्तावयं विधि-
नैर्जगतः संश्रिभूतः सर्वकुण्डेषु सञ्चरति । इष्टवाकुण्डा-
ग्नस्तु शेषकुण्डाग्नौ सञ्चरति । न जगवत्कुण्डाग्न्याविति शेषा-
नगरकुण्डाग्नस्तु नाम्न्यत्र संक्रम इति माधार्थः । आ० म० प्र० ।

(२०) ततश्चिताऽन्तरं शक्रः किं करोतीत्याह ।

तए एं स सक्रे देविंदे देवराया तित्थगरसरीरगं खीरोद-
गेणं एहाणेत्ति एहणेत्तिचा ससेणं गोसीसवरचंदणेणं
अणुलिपिं अणुलिपिं च हंसलक्खणं पससायं एिअंसं
णिअंसं चित्ता सव्वालंकारविचूसिअं करोति । तए एं त जव-
णवई जाव वेमाणिअ गणहरसरीरगां अणगारसरीर-
गां पि खीरोदगेणं एहवैत्ति एहावैत्तिचा सरसेणं गोसीम-
वरचंदणेणं अणुक्षिपीति अणुक्षिपीत्तिचा अह ताई दिव्वा-
ई देवदसजुअद्वां णिअंसं चित्ति एिअंसं चित्ता सव्वालंकारवि-
चूसिअं करोति तए एं स सक्रे देविंदे देवराया ते वहकं
भवणवई जव वेमाणिअ देवे एवं वयासी । विप्पामेव भो
देवाणुपिआऽईहमिगउसभतुरजववणलयभात्तिचित्ताओ
तओ सिविआओ विउव्वहइ एगं भववओ तित्थगरसस एगं
गणहराणं एगं अवमेसाणं अणगाराणं । तए एं वहवे भव-
णवई जाव वेमाणिअ तओ सिविआओ विउव्वंति एगं
जववओ तित्थगरसस एगं गणहराणं एगं अवमेसाणं
अणगाराणं तए एं स सक्रे देविंदे देवराया विमाणे णिरा
एंदं अंसुपुणएणये भववओ तित्थगरसस विणट्टजम्मज-
रामरणसस सरीरगं सीअं आरुहं आरुहं चित्ता चिङ्गाए
उवेइ तएणं ते वहवे जवणवई जाव वेमाणिअ देवागणह-
राणं अणगाराणं य विणट्टजम्मजरामरणं सरीरगां
सीअं आरुहं चित्ता आरुहं चित्ता चिङ्गाए उवेति । तए एं
स सक्रे देविंदे देवराया अग्निकुमारे देवे सदावेइ सदावे-
इत्ता एवं वयासी विप्पामेव भो देवाणुपिआ । तित्थगर-
चिङ्गाए जाव अणगारचिङ्गाए अ अणगिकायं विउ-
व्वहइ विउव्वहइत्ता एअमाणं चित्तां पक्खिणह । तए एं ते
अग्निकुमारा देवा विमणा गिरांदा अंसुपुणएणया

तित्यगरचिङ्गाए जाव अणगरचिङ्गाए अ अणिकायं
विठ्वंति ॥

तण्णमित्यादि स्पष्टम् त्रोरुदकसंहरणानन्तरं स शक्रः कि-
करोतीति दर्शयति (तण्णमित्यादि) ततः शक्रस्त्यंकरश-
रीरकं त्रोरुदकेन क्षपयति क्षापयित्वा गोशीपैवरचन्दनेनानु-
लिम्पति अनुलिप्य हंसलक्षणे हंसविशदत्वात् शाटको-
पल्लमात्रं स पृथुलः पट्ट इत्यभिधीयते । तं हंसनामकं-
पट्टादिकं निवासयति परिधाययतीत्यर्थः । परिधाय च सर्वो-
ङ्कारविनृतिं करोति (तण्णमित्यादि) ततस्ते जवनपत्यादयो
देवाः गणधराणामनगराणं च शरीराणि तथैव चक्रः अदन्त्याख-
पिक्तानि दिव्यानि वर्षाणि देवद्वयगुणानि निवासयन्ति शेषं
व्यक्तम् (तण्णमित्यादि) ततः शक्रो भवनपत्यादीनेवमवादीत
क्षिमेव त्रोरुदेवातुप्रियाः ईहादृगादिभक्तचित्रास्तिस्रः शिविका
विकृष्यत विकृष्यत इति सौत्रे धातुस्तस्माद्रूपसिद्धिः शेषं स्पष्टम् ।
(तण्णमित्यादि) ततः शक्रो जगवचर्योर्गं शिविकायामारोहय-
ति महर्द्ध्यां च चितिकास्थाने नीत्वा चितिकायां स्थापयति शेषं
स्पष्टम् (तण्णमित्यादि) स्पष्टम् (तण्णमित्यादि) ततः स
शक्रोऽग्निकुमारान् शब्दापर्यति आमन्त्रयति शब्दापरित्यागवम-
वादीन् तौ अग्निकुमाराः देवास्तीर्थंकरचितिकायां गणधरचिति-
कायामनगरचितिकायां चान्निकायां विकृष्यत विकृष्यित्वा पत्ता-
मङ्गलिकामाहां प्रत्यर्पयत । शेषं व्यक्तम् (तण्णं अग्निकुमारा दे-
वा इत्यादि) आख्यातप्रत्ययेन (तण्णं से सके इत्यादि) एतन् सू-
त्रद्वयमपि व्यक्तम् उज्ज्वालयत दीपयत तीर्थंकरशरीरकं यावद-
नगरशरीरकं च ध्यामयत स्वर्णत्याजनेन वर्णांतरमापा-
दयत अग्निंसंस्कृतानि कुरुतेति । (तण्णमित्यादि) ततः स
शक्रो भवनपत्यादिदेवानेवमवादीत भोदेवातुप्रियाः तीर्थंकरचि-
तिकायां यावदनगरचितिकायां च ऊरुं कुरुं सिंहं घृतं
मधुं च पतानि द्रव्याणि कुम्भान्प्रशोभेककुम्भपरिमाणानि जारा-
ग्रशो च स्तम्बचितिनुत्तरापरिमाणानि । अथ गुरुपैङ्गवणीयोभारः
सोऽग्रं परिमाणं येषां ते जाराग्रस्ते बहुशो जाराग्रशः संहरतेति
प्राग्वन् । अथ मांसादिषु ध्यामितेषु अस्थिव्यवशिष्टेषु शक्रः कि-
चक्रे इत्याह “ तण्णमित्यादि ” स्पष्टं तवरं त्रोरुदकेन शीरसमुद्गा-
नीतजङ्गेन निवासयत विष्मापयतेत्यर्थः । अथास्थिव्यवस्थातामाह
“ तण्णमित्यादि ” तन्तीर्थनकारिणापणादनु जगवतस्तीर्थंकरस्यो-
परितन् दक्षिणे मे स्थित्वा दत्तामित्यर्थः शक्रो गृह्णाति ऊर्ध्वशोक्या-
सित्यान् दक्षिणश्रेणिपत्न्याच । वलिः दक्षिणस्यासुरेभ्यः सत्का-
शाद् वी इति विशिष्टं रोचने दीपने दीप्तिरिति यावत् येषाम-
स्तीति वरोचनाः स्वार्थेऽ ए उदीच्याः सुराः दक्षिणात्ये न्यः उत्त-
राणामधिकगुणं प्रकृतिकत्वात् तेषामिन्द्र एवं वैराग्यनराजोऽपि
अश्वस्तं वामं स्थित्य गृह्णाति अवलोकयामित्याहुत्तरश्रेण्यधिप-
त्वाच्च अवशेषा भवनपत्यो वक्ररणात् व्यन्तरा उद्योतिकाश्च
ग्राह्या वैमानिका देवा यथाऽई यथा मण्डिकम् । अवशेषाणि अ-
ङ्गानि जुजायस्थानि उपाङ्गानि अङ्गमानीपवर्त्तानि अङ्गव्याप-
स्थानि गृह्णानि योमः । अयं जावः सनकुमारगद्यविशतिरि-
त्या अवशिष्टानश्रयितारिस्तान् अग्न्येऽजशिष्टा रुद्रा अङ्गेषाङ्गा-
स्थानीति । ननु देवानां तदङ्गं कश्चादशय इत्याह । केचिज्जिन-
प्रकया जिने निवेनं जिनसिन्धु जिनवदाराध्यामिति केचिज्जोत-
मिति पुरातनौदिसमाचारोपनिष्ठासिन्धुवीर्योद कृतेशमिति केऽपि
धर्मः पुण्यमिति कृत्वा । अत्र प्रत्यात्प्रसिद्धोऽयमपि हेतुः

“पुत्रनि अपरदिअहं, अहं कोइ पगत्तवं जइ करेजा । तो परका-
खिऊता उ, सहिदेण करेति निअक्खं ” १ । सौधमैन्द्रशाने-
न्द्रयोः परस्परं स्वैरयोस्तच्छादानेन वैराग्यमोऽपि इत्यादि-
को ज्ञेयस्तथा व्याख्यानां विशेषार्थप्रतिपत्तिरतो विद्याधरनरा-
श्रितान्नमशेषाधिम गृह्णाति सर्वोपपन्नविद्याधनमिति कृत्वा
आस्तां त्रिजगद्गाराध्यानां तीर्थकृतां योगभृच्चर्यतिनमपि देवाः
सन्निधयग्रहं कुर्वन्तीति । अथ तत्र विद्याधरादिजिह्वैर्पुर्विकया
जस्मिनि गृहीते अख्यातायामेव गर्तायां जातायां मा नृत्तत्र
पामरजनवृत्ताशातनाप्रसङ्गः सातयेन तीर्थं प्रवृत्तिश्च भूयादिति
नृत्तपविधिमाह (तण्णमित्यादि) सर्वं स्पष्टं तवरं सर्वोमना
रत्नमयान्तर्वहिरपि रत्नखचितान् (महत्ति) मृदतोऽपतिवि-
स्तीर्णान् आग्रप्रत्ययः स्वार्थिकः प्राकृतप्रजवः वीर्यं चैत्यस्तूपान्
चैत्याश्चिन्ताहारकाः स्तूपार्थैत्यस्तूपस्तान् कुरुत । चित्तावय-
द्वितिचित्यर्थः आङ्गाकरणसूत्रे ततस्ते बहुवो भवनपत्यादयो देवा
स्तथैव कुर्वन्ति । ननु यथाङ्गाकरणसूत्रे यावत् करणेन संस्कृते-
द्यावत्सूत्रा तथा पूर्वसूत्रेऽपि कथं न लाघवचिन्ता कृता उच्यते
विचित्रवृत्तं सूत्रपदसंरिति (तण्णमित्यादि) ततस्ते बहुवो
जवनपत्यादयो देवास्तेषु स्तूपेषु यथोचितं तीर्थंकरस्य परि-
निर्माणमहिमां कुर्वन्ति कृत्वा च यैवाकाशखण्डे नन्दीश्वरवरो
हीपरस्तत्रैवोपागच्छन्ति तत स शक्रः पौरस्थाज्जनकपर्वते-
अष्टाहिकामथानमहां दिवसानां सनाहरोऽष्टाहं तदस्ति
यस्यां महिमां सता अष्टाहिकां तां महामहिमां करोति । ततः
शक्रस्य चत्वारो शोकपात्राः सोमयमवरुणेश्वरमनमानस्तपा-
श्वर्वाणि चतुषु दधिमुखकपर्वतेषु अष्टाहिकां महामहिमां कुर्वन्-
ति न चात्र नन्दीश्वरवरादिशब्दानां कोऽर्थ इत्युच्यते नन्त्याप-
र्वतपुष्करणीप्रमुखपदार्थसमुद्भूता समुद्राः ईश्वरः स्फीतिमान-
न्दीश्वरस्य एवामनुष्णद्वीपपेक्षया बहुतरसिद्धायतनादिसमु-
द्भायेन वरो नन्दीश्वरवरः । तथा अजन्तरनमयत्वाद्भजनास्ततः
स्वायं कप्रत्ययः । यथा कृष्णवर्णवेनाज्जनतुल्या इत्यज्जनका
उपमाने कप्रत्ययः । तदा दधिबद्धउत्तलपुं सुखं शिखरं रज-
तमयत्वाद् येषां ते तथा बहुवीर्यौ कप्रत्ययः । अथशानेन्द्रस्य
नन्दीश्वरवरावरकच्यमाह (ईसाणेति) ईशानो देवेन्द्र उत्तरा-
हे अजनेन अष्टाहिकां तस्य लोकपात्रा उत्तराहाज्जनकस्यो-
परिवारकेषु चतुषु दधिमुखकेषु अष्टाहिकां चमरश्च दा-
क्षिणात्याजनेन तस्य लोकपाला दधिमुखकपर्वतेषु वक्राङ्गः
पाश्चात्याजनेन तस्य शोकपात्रा दधिमुखकेषु ततस्ते बहुवो
भवनपत्यादयो देवा अष्टाहिकां महामहिमां सतासवचृताः
कुर्वन्तीति । बहुचक्षुर्न चात्राष्टाहिकानां सौधमैन्द्रादिभिः पुत्रक
पृथक् क्रियमाणत्वात् (कर्त्तुं इत्यादि) इत्याहिका महाम-
हिमाः कृत्वा यैव शोकदेशे स्वानि स्वानि स्वसंवन्धिनि वि-
मानानि यैव स्वानि स्वानि तयानि वासप्रासादा यैव स्वानि स्व-
सजाः सुधर्मा यैव स्वकाः स्वकाः स्वस्वसंयन्तिनां भागवत्क-
नामानां श्रेयस्तमाश्चैत्यशब्दार्थः प्राग्वत् तत्रैवोपागच्छन्ति उपा-
गत्य च यज्जमयेषु गोत्रसमुज्जकेषु भाजनविशेषेषु जिनसक्थीनि-
प्रक्षिपन्तीति । अथ ज्ञाताधर्मकथाङ्गैकमल्लिनायनिवेशयतममव-
र्त्तितजिनसक्थीपुत्रजन्तुपुत्रजिनसक्थि च तत्र प्राक्षिपन्ति ईशे
प्रक्षिप्य च अग्र्यः प्राग्र्यैर्वैरमैर्द्वैत्यैश्च गन्धैश्चाश्वयिनि क्षययित्वा
च विपुत्रान् नोमोतिवन् भोगान् जुज्जाना बिहरन्त्यासत इति ।
अत्राह परः ननु चारित्रादिगुणविक्रय अगर्भकुरीत्यस्य पुत्रं

नादिकं पूर्वमपि ममान्तर्जणमिव बाधते तदनु इदं जिनसकथ्या-
दिएजने कृते क्कार इय सुतरां बाधते भवे वादीः नामस्थापना-
च्छ्रयजिनानां भावजिनस्यैव वन्दनीयत्वात्, तदा भगवच्छ्रय-
स्य च छयजिनरूपत्वात् सकथ्यादीनां च तदवयवत्वाद् भावजि-
नादभेदेन वन्दनीयत्वमेव अन्यथा गर्भतयोत्पन्नमात्रस्य भग-
वतः "समणे जगवं महावीरे" इत्याद्यजिज्ञासेन सूत्रकृतां सूत्र-
चना शक्यते प्रयोगादिकं च नैचित्तीमवेति । अत एव जिनसकथ्याद्याशातनाजीरवो हि देवास्तत्र कामसेवनादौ
न प्रयतन्ते इति जं० २ वक्त्र० ।

(३१) अथे ह्याकूणां द्वितीयां चित्तिकां वर्णयति ॥

धूमसयभाउभाणं, चउवीसं चेव जिणहेर कासी ।

मूवजिणाणं परिभा, वचपमाणेहिं निअगहिं ॥

स्फुटशतं त्रानूणां नरतः कारितवानिति । तथा चतुर्विंशति-
इच्चैव जिनगृहे जिनयतने (कासिति) कृतवान् का इत्याह ।
सर्वजिनानां प्रतिभा वर्णप्रमाणनिर्जैरासीरिति गाथायः । आ०
म० प्र० । श्रीश्रृपन्नदेवेन साकं यैर्दशसदस्समुनिभिर्भक्तं प्र-
त्याख्यातं ते कियता कावेन सिद्धास्सन्तीति प्रश्ने ऋपन्नदेवेन
साकं दशसदस्समुनयोऽजिज्जकृते सिद्धास्सन्तीत्यतद्वक्त्राणि
वसुदेवदिण्णयादीं वर्तन्ते इति बोध्यम् । श्वेन ४ उल्ला० ३१ प्र० ।
परिपुण्णपट्ठे, प्रथ० २१६ चा० । जी० । "वदरसंघयेण" ढो-
हादिमयपट्ठवच्च काष्ठसम्पुटोपमसामर्थ्यान्वितत्वाद्द्वयनयः ॥ भ०
१ शा० १ उ० । उ० । वृजने, जी० ३ प्रति । रा० । जं० ।
श्री० । अतु० । ज्ञा० । आरधितेदे, कण्ठचिह्ने, कुम्भीरपुच्छे,
मेदि० । पर्वतनेदे च धरणि० वराहपुच्छे, हेम० । "नाजिमूत्रात्
यदा वर्णं, उस्थितः कुरुते ध्वनिम् । वृजनस्थश्च निर्वाति, हेतुया
ऋषभः स्मृतः" इति सङ्गोतशालोके स्वरजेदे, राजकर्तव्ये, वाच०
कात्यायनगोत्रायाः शिष्यानाभ्याः कन्यकायाः पितरि, तत्कथा
ब्रह्मदक्षिणरुपां दर्शिता तत एवाऽवधार्या । उ० १ अ० ।
ऋपन्नकूटाधिपदेये च । स्या० ८ ग० ।

उसज—(८) कंउ—श्रृपन्नकूट—पुं० ६ त० वृजनस्य कण्ठे,
वृजनकण्ठप्रमाणे रत्नविदोषे, र० " उसनकंगण अट्टसयं "
जी० ३ प्रति० ।

उपभक्त—श्रृपन्नकूट—न० जम्बूद्वीप उत्तरार्द्धनरते वर्षे स्वना-
मयति पर्वते, ॥

कहि णं जंते । जंबुद्वीपे दीवे उत्तरभरहे वासे उसजकूडे
णामं पव्वण पपत्ते गोअमा । गंगाकुम्भस्य पञ्चजिमेणं सि-
धुर्कुम्भस्य पुराजिमेणं चुद्धादिमयं तस्स वामदरपक्षयस्य दा-
हिणिश्चेत्ति तत्रैव एत एणं जंबुद्वीपे दीवे उत्तरहे नरहे वामे उ-
सदकुम्भे णामं पव्वण पपत्ते अट्टजोअण्णां उट्ठं उच्चतेणं दो
जोअण्णां उच्चतेणं मूले अट्टजोअण्णां विक्खंजेणं म-
ज्जे न जोअण्णां विक्खंजेणं उपरि च चत्तारि जोअ-
ण्णां विक्खंजेणं मूले साइरेगाइं पणवीसं जोअण्णां परि-
क्खंजेणं मज्जे साइरेगाइं अट्टारमजोअण्णां परिकखंजेणं उ-
वरि साइरेगाइं उवात्तमजोअण्णां परिकखंजेणं (पाठा-
न्तरं) मूले वारसजोअण्णां विक्खंजेणं मज्जे अट्ट जोअ-
ण्णां विक्खंजेणं उप्पि चत्तारि जोअण्णां विक्खंजेणं मूले

साइरेगाइं सत्ततीसं जोअण्णां परिकखंजेणं मज्जे साइरे-
गाइं पणवीसं जोअण्णां परिकखंजेणं उप्पि साइरेगाइं वा-
रमजोअण्णां परिकखंजेणं मूले विच्छिण्णं मज्जे संखिते
उप्पि तण्णं गोपुच्छमठाणसंतिणं स्वजंज्जयायामणं अ-
त्ये सण्हे जाव पडिस्सवे सण्णे एणाए पउमवरवेइअए तहेव
जाव जवणं कोसं आयामेणं अट्ठकोसं विक्खंजेणं देसूणं
कोसं उट्ठं उच्चतेणं अट्ठो तहेव उप्पणाणि पठमाणि जाव
उभम अ एत्य देव महहिणं जाव दाहिणं रायदाणि तहेव
पंदरस्स पव्वयस्य जट्ठा विजयस्स अविस्सियं ॥

क भदन्त । जम्बूद्वीपे द्वीप उत्तरार्द्धनरते वर्षे ऋपन्नकूटो नाम्ना
पर्वतः प्रकृतः जगधानाह गौतम । गङ्गाकुम्भस्य यव हिमवतो
गङ्गा निपतति तद्गङ्गाकुम्भं तस्य पश्चिमायां यत्र तु सिन्धुनिप-
ति सिन्धुकुम्भं तस्य पूर्वस्यां चुद्धादिमयतो वर्षधरस्य दक्षि-
णायतिनस्यैव सामीप्यकसन्तस्या नितम्बासन्ने इत्यर्थः । अत्र प्रदे-
शे जम्बूद्वीपे द्वीपे उत्तरार्द्धनरते वर्षे श्रृपन्नकूटो नाम्ना पर्वतः
प्रकृतः अष्टयोजनान्पूर्वोच्चत्वेन द्वे योजने उच्चेन चूमिप्रवे-
शेन उच्चत्वं चतुर्धास्य चूर्णपादाढावत् अत्रानां चतुर्धाशे
द्वयोरेव लानात् । मूत्रमध्यान्तेषु क्रमादष्टपट् चत्वारि योजनानि
विष्कम्भेन विस्तारेण उपवृत्तत्वादायामेनापि समवृत्तस्याया-
मविष्कम्भयोस्तुल्यत्वादिति । तथा मूलमध्यान्तेषु पञ्चविंशति-
रष्टादश चादश च योजनानि सातिरेकाणि परिक्रोपेण परिधि-
ना । अथास्य पाठान्तरे वाचनाभेदस्तत्र प्रतिमाणांतरमाह । मूल
चादश योजनानि विष्कम्भेन मध्यऽष्टयोऽपानि तूपरि चत्वारि
योजनानि विष्कम्भेन अत्रापि विष्कम्भायामतः साधिकविगुणं
मूत्रमध्यान्तपरिधिमानं सूत्रोक्तं सुबोधम् । अत्रापरः एकस्य वस्तुनो
विष्कम्भनादिपरिमाणे द्वैकस्यासंभवेन प्रस्तुतग्रन्थस्यासातिशय
स्थविरप्रणीतत्वेन कथं नात्यन्तरनिर्णयः यदेकस्यापि ऋषभकूप-
वन्तस्य मूलादावष्टादश योजनविस्तृतत्वादि पुनस्तत्रैवास्य द्वाद-
शादियोजनविस्तृतत्वादीति सत्यं जिनभट्टा कालां सत्यं वा
त्तायिकभट्टाजनामेकमेव मतं मूलतः पञ्चाशत् कालान्तरेण
विस्मृत्यादिनाऽयं वाचनाभेदः ॥ यदुक्तं श्रीमलयागिरिसूरिभि-
र्यतिष्कराष्टवृत्तौ " इह स्कन्दिलत्वार्यप्रवृत्तौ दुःप्रमाणमा-
वतो दुर्मिक्तप्रचुराया साधूनां पठनगुणादिकं सर्वमप्यनेशत् ।
ततो दुर्मिक्तचित्तिको सुभिक्तप्रवृत्तौ द्वयोः सहमेलनापकोऽभवत्
तद्यथा एको वल्लभ्यामीको मथुरायां तत्र च सूत्रार्थसंगटने पर-
स्परं वाचनाभेदो जातः विस्मृतयोहिं सूत्रार्थयोः स्मृत्वा स्मृ-
त्वा संगटने भवत्यवश्यं वाचनाभेद इत्यादि ततोऽत्रापि दु-
ष्करोऽन्यतरनिर्णयः द्वयोः पक्षयोरुपस्थितयोरनतिशयिज्ञा-
निभिरनभिनिविष्टमतिभिः प्रवचनाशातनामीकभिः पुण्यपुरु-
षैरिति न काचिदनुपपत्तिः । किं च सैद्धान्तिकश्रीरोमणिपुण्ड-
श्रीजिनभट्टाणिल्लमाश्रमणप्रणीतक्षेत्रसमाससूत्रे उत्तरमतमेवं
दर्शितं यथा "सत्ये वि उसहकूडा, उग्विष्ठा अष्ट जोअण्णे हुति ।
वारस अष्ट य चउरो, मूले मज्जुवरि विच्छिण्णा । १ । मूले वि-
च्छिण्णे इत्यादि शेषवर्णकः प्राप्यत् । अथास्य पञ्चवरवेदिकाद्याह ।
(से ण एणाए इत्यादि) स श्रृषभमकूटादिकेकया पञ्चवरवेदि-
कया तथैवेति । यथा सिद्धायतनकूटवर्णकः प्रागुक्तस्याऽत्रापि
वक्तव्य इत्यर्थः कियत्पर्यन्त इत्याह । यावद्भगवत् श्रृषभमास्थ-
येत्यर्थं स चायं "एणेण य वणसंजेणं सव्वसो समंता संप-

रिक्खिते उसहकूडस्स एं उप्पि बहुसमरमणिजे भूमिभागे पण्णत्ते से जहां णामए आलिंगपुक्खरेइ वा जाव वाणमंतरा जाव विहरंति तस्स एं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमध्यदेशभागे महं पेगे भवणे पण्णत्ते" इति अत्र व्याख्या पूर्णवत् । भवनमानं साक्षादेव सूत्रे दर्शयति । कोशमायामेनाई-कोशं विष्कम्भेन देशेनकोशं चत्वारिंशदधिकचतुर्दशप्रशुत-रूपमूर्तं चत्वेन । यद्यपि भवनायामपेक्षया किञ्चिन्मूर्तञ्चायमानं भवति प्रासादस्तु आयामद्विशुणोच्चाय इति आज्ञाताध-मकयाङ्गवृत्त्यादी भवनप्रासादयोर्विशेषो दृश्यते तथाऽप्यत्र त-योरेकार्थकत्वं ज्ञेयम् । श्रीमलयगिरिसूरिभिः क्षेत्रसमासवृत्तौ पतेषां श्रृपभकूटानामुपरि प्रत्येकमेकैकः प्रासादावतंसकः ते च प्रासादाः प्रत्येकमेकं कोशमायामतोऽर्द्धकोशं विष्कम्भतो देशेनं कोशमुभयैवेत्यत्रोक्तं भवनतुल्यप्रमाणतया श्रृपभकू-टेषु प्रासादानामभिधानादिति । अथौ नामान्वर्थे श्रृपभकूटस्य तथैवेति यथा जीवाभिगमादौ यमकादीनां पर्वतानामुक्त-थाऽत्रापि औचित्येन वक्तव्यः तदभिलाषमुत्र तु उत्पलानां व्या-दिना सूचितं तदनुसारेणैवं " सकेणेणं भंते । एवं बुच्चइ उस-हकूडपव्वए २ गोअमा । उसहकूडपव्वए खुहुसु खुहुियासु वावीसु पुक्खरिणीसु जाव विलपतीसु बहुरं उप्पलाइं पउमाइं जाव सहस्सपपात्तं उसहकूरुप्पमाइं उसहकूडवव्वाइं उसह-कूडवव्वामाइं इति " अत्र व्याख्या पश्चसुत्रं सुगमम् । उत्तर-सूत्रे श्रृपभकूटपर्वते कृत्वासु लुल्लिक्कासु वापीषु पुक्करिणीषु यावद्विलपङ्क्तिषु बह्व्युत्पलानि पद्मानि यावत्सहस्रपत्राणि श्रृपभकूटप्रमाणे श्रृपभकूटाकाराणि श्रृपभकूटवर्णानि तथा श्रृपभकूटवर्णैश्च आभा प्रतिभासो येणां तानि श्रृपभकूटव-र्णानि तत्तस्तानि तद्कारकावच्छेदार्थं व्यासहस्रेणादृश्याच्च श्रृपभकूटानीति प्रसिद्धानि तद्योगादेव पर्वतोऽपि श्रृपभ-कूटः । उभयेषामपि नाम्नामनादिकालप्रवृत्तोऽयं व्यवहार इति नेतरतराश्रयदोषसङ्गः एवमन्यत्रापि परिभावेनीय-म् । प्रकाशान्तराणां नामनिमित्तमाह " उसभे अ एत्थ-वेये " इत्यादि श्रृपभश्चात्र देवो महर्द्धिकः अत्र यावत्कर-णात् " महज्जुइए जाव उसहकूरुस्स उसहाए रायहाणए अण्णसि च वहुए देवाण्ण य देवीण य आहएव्वं जाव दिव्वाइ नेगतेगाइं जुजमाणे विहरइ से एण्णणेणं एयं बुच्चइ उसहकूरुपव्वए २ " इति पर्यन्तः सूत्रपाठो ज्ञेयः । अत्र व्याख्या प्राग्वत् " दाहिणेण " इत्यादि राजधानी श्रृपभदेवस्य श्रृपना नाम्ना मन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणतस्तथैव वाच्या यथा विजया देवस्य पञ्चका अधिशेषितं विशेषरहितं क्रियाविशेषणमेतत् । अस्या विजयायाः राजधान्याइच नामतोऽन्तरं तत्त्वस्मिन् वर्ण-के इति ज्ञायः । जं १ वक्रं ॥

जंमंदरपुरच्छिमेणं सीयाए महाण्णए उत्तरेणं अट्ट उ-सभकूटा पण्णत्ता ॥

अष्टौ श्रृपभकूटपर्वता अष्टस्वपि विजयेषु तद्भावात् ते च व-पैथरपर्वतप्रत्यासन्ना स्वेकत्रस्यैकत्रयमध्यखण्डवर्तिनः सन्त्ये-विजयनरैरावतेषु जयानि तत्प्रमाणं चेदम् । " सव्येचि उसह-कूडा, उव्विडा अट्ट जोगणा हँति । वारस अठ य चउरो, यूत्ते मऊयदि विन्तिथ " ति ॥ १ ॥

उसभ(ह) कूरुदेव-श्रृपभकूटदेव-पुं श्रृपभकूटनिवासिनि देवे,
"जंमंदरपुरच्छिमेणं सीयाए महाण्णए अठ उसन्नकूडदेवा पण्ण-त्ता " इत्यां ० ठां ।

उसभ (ह) पाराय-श्रृपभनाराव-नं यत् कीदृशकारहितं
संहननं तदपजनाराचम् । द्वितीये संहनने, पं० सं० । का० स्या०
उसभण्णइ-श्रृपजनाय-पुं श्रीश्रृपभदेवे, आ० म० प्र० ।

उसभ (ह) दत्त-कृषभदत्त- पुं ब्राह्मणकुण्डग्रामवास्तव्ये
कोमात्रसंगोत्रे स्वनामव्याते ब्राह्मणवर्धे, आवा० शुभु० । आवा०
कलप० (यस्य देवानन्दानाम्या जाय्योयाः कृत्वा प्रथमं श्रीवीर-
जिनः पुत्रवैतोपपन्नस्ततो हरिणेगमेविणा संकरितस्त्रिशलायां
सिद्धार्थनेरन्ध्रमहिष्यां संजगे इति वीरशब्दे स्पष्टीजविधिपत्ति)
तस्य शेषवक्तव्यता चैवम् ॥

तेणं कालेणं तेणं समएणं माहणं कुंडगमागे णामं एणये
होत्था वणओ बहुसात्रए चेइयवणओ तत्थ एं माहण-
कुंडगमागे एणये उसन्नदत्ते णामं माहणं परिववइ । अट्ट
दिचे विचे जाव अपरिजुए रिउव्वेय जठव्वेय सामवेय
अयव्वणवेय जहा खंदओ जाव अण्णसु य वहुसु य वंभण-
एसु य नएसु परिनिट्टिए समणोवासए अजिगयजीवाजीवे
उवल्लपुप्फापावे जाव अप्पाणं जावेमाणे विहरइ ॥

तेणमित्यादि सुगमम् (अट्टेचि) समुद्रः (दिच्छे) दीशस्ते-
जस्वी दत्तो वा दर्पणान् । (विचेत्ति) प्रसिद्धो यावत्करणात्
" विच्छिन्नविजयजयसयणासाणजानवाहइ " इत्यादि दृश्यम् ॥
जं ए शं ३३ उ० ॥

तस्स एं उसभदत्तस्स माहणस्स देवाणंदा णामं माहणी
होत्था मुकुमालपाणिपाया जाव पिपदंमणा मुरूवा समणो-
वासिया अजिगयजीवाजीवा उवल्लपुप्फापावा जाव विह-
रइ । तेणं कालेणं तेणं समएणं सामं समोसट्टे परिसा
पज्जुवासइ तए एं से उसन्नदत्ते माहणे इमीसे कहाए
लच्छट्टे समाणे हट्ट जाव हियए जेणेव देवाणंदा माहणी
तेणवे उवागच्छइ उवागच्छत्ता देवणंदा माहणीए एवं
वयासी एवं खट्ठु देवाणुप्पिया समणे जगवं महावीरे
आदिगरे जाव सव्वमू सव्वदरिमी आगासगएणं चक्केणं
जाव मुहं मुहेणं विहरमाणे बहुमालए चेइ अहापडिस्सवं
उगहं जाव विहरइ तं महफलं खट्ठु देवाणुप्पिए तहा
रुवाणं अरहंताणं जगवंताणं णामोमयस्स वि सवणयाए
किमंग पुण अजिगमाणवंदणणमंसणपडिपुच्छणपज्जुवासण
याए एगस्स वि आरियस्स धम्मियस्स सुवयणस्स सवणयाए
किमंग । पुण विपुत्तस्स अट्टस्स गहणयाए तं गच्छामो एं
देवाणुप्पिए समणं जगवं महावीरं वंदामो णमंसामो जाव
पज्जुवासामो एयं णो इह जवे परजवे य हियाए सुहाए
खमाए आणुगामियत्ताए जविस्सइ तए एं सा देवाणंदा
माहणी उसन्नदत्तेणं माहणेणं एवं वुत्ता समाणी हट्ट जाव
हिययाकरयल जाव कट्ठ उसन्नदत्तस्स माहणस्स एयमट्टे
विणएणं पडिमुण्ड ॥

(हियापत्ति) हिताय पत्त्याप्रवत्त (सुहापत्ति) सुखाय शर्म-
णे (खमापत्ति) क्षमत्वाय सङ्गतव्यव्येत्यर्थः (आणुगामिय-

साए (त्त) अनुगामिकत्वाय शुभाभिव्यक्त्यर्थः (हट्ट) इह यावत्करणदेवं इदं (हट्टतुष्टिचसमाणदिया) हट्टे तुष्टमत्यर्थं तुष्टं हट्टं वा विस्मृतं तुष्टं च तोषवच्चिन्नं यत्र तत्तथा । तद्यथा भवत्येवमानभिन्ना इव मुखसौम्यतादिभावैः समुच्चिपगता ततश्च नन्दिता समुच्चतरामुपगता (पीडमणा) प्रीतिः प्रीणनमाप्तायनं मनसि यस्याः सा प्रीतिमनाः (परमसौमनसिया) परमसौमनस्यं सुषु समनस्कता संजाता यस्याः सा परमसौमनस्यता (हरिसयलविसपमाहणियया) हर्षवेशन विसर्पद्विस्तारवाधि हृदयं यस्याः सा तथा ।

तएणं से उसजदत्ते माहणे कोहुं वियपुरिसे सदावेइ सदावेइत्ता एवं वयासी खिप्पामेव भो ! देवाणुप्पिया ! ब्रह्मकरण-जुत्तनेइयसमाखुरवात्रिहाणसमल्लिहयसिगेहिं जंघुगयम-यकलावजुत्तपरिविसिद्धेहिं रयमययंतमुत्तरज्जुपववरकंचण-णत्थपग्गहोगाहियएहिं एलुप्पन्नकयामेलएहिं पवरगोणु वाणएहिं एणाणामिमययंयियाजात्रपरिगतमुज्जातजुगजु-त्तरज्जुयजुगपसत्तयसुविरचियनिम्मियपवरलक्खणेवयं-धम्मियं जाणप्पवरं जुत्तामेव उवडवेह मम एयमाणचित्तं पच्चपिणह । तएणं से कोहुं वियपुरिसा उसभदत्तेणं माह-णेणं एवं जुत्ता समाणा हट्ट जाव हियया करयल जाव एवं मामी तहत्ता एणए विणएणं वयणं जाव पडिमुणेत्ता खिप्पामेव लहुकरणजुत्त जाव धम्मियं जाणप्पवरं जुत्तामेव उवडवेत्ता जाव तमाणचित्तं पच्चपिणंति तएणं से उसभदत्ते माहणे एहाए जाव अप्पमहग्गभरणल्लिकियसरंरि सयाओ गिहाओ पणिणिवक्खमं पणिणिवक्खमं जाणेव वाहिरि-या उवट्टाणसात्ता जेणेव धम्मिए जाणप्पवरे तेणेव उवा-गच्छं उवागच्छंत्ता धम्मियं जाणप्पवरं उरुद्धे ।

(ब्रह्मकरणजुत्तजोइए इत्यादि) ब्रह्मकरणं शीर्षक्रियादत्तत्वं तेन युक्तौ यौगिकौ च प्रशस्तयागवन्तौ प्रशस्तसदृशरूपत्वाद्यौ तौ तथा समाः खुगश्च प्रतीताः (बालिहाणन्ति) बालिधाने च पु-च्छौ ययोस्त्वौ तथा समानि द्विविधान्युल्लिखितानि शृङ्गाणि ययो-स्त्वौ तथा ततः कर्मभारयोऽस्तस्ताभ्यां ब्रह्मकरणयुक्तयौगिकस-मखुरवात्रिधानमल्लितशृङ्गाभ्यां गोयुवज्यां युक्तमेव जा-नयवगमुपस्थापयन्ति सम्बन्धः । पुनः क्लृप्ताज्यामित्येव । या-भ्युत्तमयौ सुवर्णनिर्जृप्तौ यौ कलायौ कण्डाभ्रपरविशेयौ ताभ्यां युक्तौ प्रतिविशिष्टौ च प्रथमौ जवादिनियौ तौ तथा ताभ्यां जा-भ्युत्तमय कलापयुक्तप्रतिविशिष्टकलाभ्यां रजनमयौ कलायिकारे-षादौ ययोस्त्वौ तथा सुवर्ज्जुकेः कार्पासिकसूत्रद्वरकमयौ वर-काञ्चने प्रवरसुवर्णमण्डितभ्येन प्रधानसुवर्णे ये नस्ते नासिका-रज्जु तयोः प्रप्रदेण रदिमना श्रवगृहीतौ कर्त्तौ यौ तौ तथा ततः कर्मभारयोऽस्तस्ताभ्यां रजनमयवर्णसूत्रवर्ज्जुकवरकाञ्चननस्ताः प्रप्रदायगृहीतकाभ्यां नीलोत्पलैश्चैत्रजवाशेषैः कृतौ विहितः । (आमेहन्ति) आनीरः शेषरो ययोस्त्वौ ताभ्यां नीलोत्पलभ्रता-पीडकाभ्याम् (पवरगोणुवाणएहिं) प्रवरगोयुवज्यां ना-नामणिजन्याभ्यां स्येक यद्वाणिकाप्रधानं जात्रं जात्रकं तेन परि-गतं परिक्रिप्तं यत्तत्तथा सुजातं सुजातं दारुमयं यद्युगं यूपस्त-सु-जातयुगं तच्च योऽक्षरज्जुकलायुगश्च योऽक्षरानिधानरज्जुकलायुगं

सुजातयुगयोऽक्षरज्जुकलायुगे ते प्रशस्ते अतिशुभे सुविरचिते दु-घण्टिते निर्मिते निवेशिते यत्र तत् सुजातयुगयोऽक्षरज्जुकलायुग-प्रशस्तसुविरचितनिर्मितम् (एवमित्यादि) एवं स्वामिन् (तथेति) आङ्गया इत्येवं ध्रुवाण इत्यर्थः । विनयनाञ्जलिकरणादिना ।

तएणं सा देवाणंदा माहणी अंतो अंतोउरंसिएहाया क-यवन्निकम्मा कयोउयभंगलपायच्छित्ता किं ते वरपादपत्तने-उरमणिमेहत्ताहारइयउचियकययखुहुगएगावन्नोउत्तुत्त-रयंगेवेज्जोणिमुत्तगणाणांमणिरयणभूसणविराडयंगीची एंमुयवत्थपवरपरिहियादुगुत्तसुकुमालउत्तरिज्जा सव्वोउय सुरभित्तुसुमवरियसिरया वरचंदणवेदिया वराभूसणभूसि-यंगी कालागुरुभूभूविया सिरिसमाणवेसा जाव अप्पमह-ग्गभरणान्निकियसरीरा ववूहिं खुज्जाहिं चिलाइयाहिं वाम-णियाहिं वडहियाहिं वव्वोरियाहिं चउसियाहिं इसिगणिया-हिं खारुणियाहिं जोणियाहिं पण्हवियाहिं न्हासियाहिं-लउभियाहिं आरव्वीहिं दमिलाहिं सिंघलहिं पुल्लिंदीहिं पकल्लहिं वहल्लहिं सुंरंडीहिं सवरीहिं पारसीहिं णाणा-देसीविंदसपरिपिकियाहिं सदेसनेवत्थगहियवेसाहिं इंगि-यच्चित्तियपरिवियवियाणियाहिं कुसल्लाहिं विण्णियाहिं चे-डियाचकवालवरिसधरधेरकंचुडजमहत्तरगंविंदपरिविख-त्ता जाव अंतोउराओ णिगगच्छं णिगगच्छंत्ता जेणेव वा-हिरिया उवट्टाणसात्ता जेणेव धम्मिए जाणप्पवरे तेणेव उवागच्छं उवागच्छंत्ता जाव धम्मियं जाणप्पवरं उरुद्धा ।

(तएणं सा देवाणंदा माहणीत्यादि) । इह च स्थाने वाचनान्तरे देवान्दावर्णक एवं दृश्यते (अंतो अंतोउरंसि एहाया) अन्तर्म-ध्येऽन्तःपुरस्य स्नाता अनेन च कुञ्जीनाः स्त्रियः प्रच्छन्नाः स्ना-न्तीति दर्शितम् । (कयवन्निकम्मा) गृहदेवताः प्रतीत्य (कय-कोउयभंगलपायच्छित्ता) कृतानि कौतुकमङ्गलानि च प्रायश्चि-त्तान्यवश्यं कार्यत्वाद्या सा तथा तत्र कौतुकानि संप्रीतिहा-दीनि मङ्गलानि सिद्ध्यर्थकद्वौदीनि (किते) किञ्चान्यत् (वर-पादपत्तने उरमणिमेहत्ताहारइयउचियकययखुहुगएगावन्नोउ-त्तुत्त उरयंगेवेज्जोणिमुत्तगणाणांमणिरयणभूसणविराडयं-गी) वराभ्यां पादप्राप्तपुत्राभ्यां मणिमेखत्ता हारेण च रचितं रतिदेवौ सुखदेवौचित्तयुक्तैः कटकैश्च (खड्गुणि) अङ्गुलीयकैश्च एकवल्या च विचित्रमणिमर्या कण्ठ-सूत्रेण च उरःस्थेन च रुद्धिगम्येन प्रदेयकेण च प्रतीतेन उरः-स्थप्रदेयकेण वा श्रोत्रिसूत्रकेण च कटीसूत्रेण नानामांसिरनानां भूयैश्च विराजितमङ्गं शरीरं यस्याः सा तथा (चीणंसुय-वत्थपवरपरिहिया) चीनांशुकं नाम यद्ब्रह्माणं मध्ये प्रवरं तपरिहितं नियसनीकृतं यया सा तथा (दुगुत्तसुकुमालउ-त्तरिज्जा) दुकुलं वृत्तविशेषस्तद्वलकालाज्जातं दुकुलं यस्विशे-षस्तत्सुकुमारमुत्तरीयमुपरिकायाच्छादितं यस्याः सा तथा (सव्वोउयसुरभित्तुसुमवरियसिरया) सर्वतुत्तसुरभित्तुसुमै-वृत्ता वेष्टिताः शिरोजा यस्याः सा तथा (वरचंदणवेदिया) वरचन्दनं वपितं ललाटे निवेशितं यया सा तथा (वराभर-णभूमियंगीति) श्रमकः । (कालागुरुभूभूविया) रत्नपिंथ-

कम् । (सिरिसमाण्वेसा) श्रीदेवता तथा समाननेपथ्या इतः प्रकृतवाचनानुश्रियते (खुज्जाहिंति) कुज्जिकाभिर्वक्त्रज-
ह्वामिरित्यर्थः (चिलाइयाहिंति) चिलातदेशोत्पन्नाभिः या-
वन्तरणादिदं दृश्यम् (वामणियाहिं) हुस्वशरीराभिः (वड-
हियाहिं) मडहकोष्ठभिः (वव्वरियाहिं पश्रोसियाहिं इ-
स्मिगणियाहिं थासगणियाहिं जेणियाहिं पव्ववियाहिं वहासि-
याहिं लओसियाहिं आरवीहिं दमिलाहिं सिंहलीहिं पुलिदीहिं
पक्खणीहिं वहलीहिं मुकुंडीहिं सवरीहिं पारसीहिं नाणादेसी-
विदेसपरिपिडियाहिं) नानादेशीभ्यो बहुविधजनपदेभ्यो
विदेशे तद्देशपेक्षया देशान्तरे परिपरिपिडिता यास्तास्तथा (स-
देसनैवत्यगहियेसाहिं) स्वदेशनेपथ्यमिव गृहीतो वेयो
यकाभिस्तास्तथा ताभिः (इगियचित्तियपथियवियाणि-
याहिं) इङ्गिनेन नयनादिचक्षुष्या चिन्तितञ्च परेण प्रार्थितं
चामिलपितं विज्ञानन्ति यास्तास्तथा ताभिः (कुसलाहिं
विण्णीयाहिं) युक्ता इति गम्यते (चेडियाचक्कवालवलसध-
रथेरकंचुइअमहत्तरयविदपरिक्खिता) चेडोचक्कवालानाया-
त्स्वदेशसम्भवेन धर्मधराणां वर्द्धितकरणेन नपुंसकौकृताना-
मन्तःपुरमहत्त्वकानाम् । (थेरकंचुइअ स्ति) स्थविरकञ्चुकि-
नामन्तःपुरप्रयोजननिवेदकानां प्रतीकाराणां वा महत्तरकानां
चान्तःपुरकार्यचिन्तकानां वृन्देन परिक्षिता या सा तथा । इदं
च सर्वं वाचनान्तरे सत्तादेवास्ति ॥

तए एं से उसजदत्ते माहणे देवाणं दामाहणीए सच्चिं ध-
म्मये जाणप्पवरं दुरुद्धमाणे णियगपरियादासंपरिवुडे माह-
णकुंभगावं एयरं मज्जं मज्जेणं णिगच्छइत्ता निगच्छइत्ता
जेणेव बहुमादए चेइए तेहेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता
उत्ताइए तित्थकराइए पासइ पासइत्ता धम्मियं जाणप्प-
वरं त्वेइ उवेइत्ता धम्मियाओ जाणप्पवराओ पचोरुइइ
पचोरुइत्ता समणं भगवं महावीरं पंचविट्ठेणं अजिगमेणं
अभिसमागच्छइ तं सच्चित्ताणं दव्वाणं विनसरणायाए
एवं जहा विइए सए जाव तिविहाए पज्जुवासनयाए पज्जु-
वासइ । तए एं सा देवाणं दामाहणी धम्मियाओ जाण-
पवराओ पचोरुइइ पचोरुइत्ता बहूहिं खुज्जाहिं जाव
महत्तरगपरिक्खिता समणं भगवं महावीरं पंचविट्ठेणं
अजिगमेणं अजिसमागच्छइ तं सच्चित्ताणं दव्वाणं विनसर-
णायाए अच्चित्ताणं दव्वाणं विमोक्षणायाए विण्णोणायाए
गायद्वहीए चक्खुप्पासं अंजलिपग्गहेणं मणसां एगत्ती-
भावकरणेणं जेणेव समणे भगवं महावीरं तेणेव उवागच्छइ
उवागच्छइत्ता समणं भगवं महावीरं तिकखुत्तो आदाहिणं
पयाहिणं करेइ करेइत्ता वेइइ एमंसइ वदिता एमंसित्ता
उसजदत्तं माहणं पुरओ व कट्टुट्टया चेव सपरिवारा सु-
स्मसमाणी एमंसमाणी अनिसुहा विणएणं पंजझिउमा
पज्जुवासइ ॥

(सच्चित्ताणं दव्वाणं विण्णोसरणयापत्ति) पुण्यतामूलकादि-
द्रव्याणां व्युत्सर्जनतया त्यागेनेत्यर्थः (अच्चित्ताणं दव्वाणं
अविमोक्षणायापत्ति) यस्माद्विनाशमत्यागेनेत्यर्थः (मणसां एग-

त्तीभावकरणेणंति) अनेकस्य सत एकतालक्षणभावकरणेन
(डियाचेवत्ति) उर्द्धस्थानस्थितैव अनुपविष्टेत्यर्थः ।

तए एं सा देवाणं दामाहणी अगयपएहया पप्पुयदो-
यणा मंत्रियवलियवाहा कंचुकयपरिक्खित्तिया धाराह-
तकंवेवपुष्पं पिव समुस्ससियरोमक्वा समणं भगवं म-
हावीरं अणिमिसाए दिट्ठाए देहमाणी १ चिट्ठे जंतेति ?
जगवं गोयमे समणं जगवं महावीरं वेइइ णमंसइ वेदिता
णमंसित्ता एवं वयासी किं एं जंते ! एसा देवाणं दामा-
हणी आगयपएहया तं चेव जाव रोमक्वा देवाणुप्पिए
अणिमिसाए दिट्ठाए देहमाणी २ चिट्ठे गोयमादिसमणे
भगवं महावीरं जगवं गोयमे एवं वयासी एवं खलु गो-
यमा ! देवाणं दामाहणी मम अम्मगा अहं एं देवाणं दामा-
हणीए अत्तए तए एं सा देवाणं दामाहणी तेणं पुव्व-
पुत्तिसिण्णोणायागेणं आगयपएहया जाव समुस्ससियरोम-
क्वा मम अणिमिसाए दिट्ठाए देहमाणी ३ चिट्ठे तए एं
समणे जगवं महावीरं उसजदत्तस्स माहणस्स देवाणं दामा-
हणीए तीसयं मइइ महाझियाए इसिपरिसाए जाव
परिसापदिगया तए एं से उसजदत्ते माहणे समणस्स ज-
गवओ महावीरस्स अंतियं धम्मं सोच्चा णिसम्म हट्टुट्टे
उपाए उडेइ उडेइत्ता समणं जगवं महावीरं तिकखुत्तो जाव
णमंसित्ता एवं वयासी एयमेयं जंते ! तहमेयं भंते !
जहा खंदओ जाव से जहे यं तुज्जे वदह तिकट्टु
उत्तरपुत्तिसिण्णं दिमोजागं अवक्कमइ अवक्कमइत्ता सयमेव
आजरणमल्लालंकारं उमुयइ उमुयइत्ता सयमेव पंचमुट्ठियं
दोयं करेइ करेइत्ता जेणेव समणे जगवं महावीरं तेणेव
उवागच्छइ उवागच्छइत्ता समणं जगवं महावीरं ति-
क्खुत्तो आयाहिणं पयाहिणं जाव एमंसित्ता एवं वया-
सी अच्चित्तेणं जंते ! दोए पच्चित्तेणं जंते ! दोए जराए म-
रणेण य एवं एएणं कमेणं जहा खंदओ तहेव पव्वइए जाव
सामादयमाइयाइं एकारस अंगाइं अहिज्जइ जाव बहूहिं
चउत्तरउट्टुट्टमदम जाव विचिचेहिं तवोक्कमेहिं अप्पाणं
जावमाणे बहूहिं वासाइं सामणपरियागं पाउण्ड पाउण्ड-
त्ता मासियाए संझेहणाए अत्ताणं ऊसेइ कूसित्ता सट्ठिं
जत्ताइं अणसणाइं वेदेइ वेदेइत्ता जस्स ट्ठाए कीरइ नग्ग-
जावे जाव तमट्ठं आराहेत्ता जाव सव्वउक्खण्णीणे तए ए
सा देवाणं दामाहणी समणस्स जगवओ महावीरस्स अ-
त्तिए धम्मं सोच्चा णिसम्म हट्टुट्टा समणं भगवं महावीरं
तिक्खुत्तो आयाहिणं पयाहिणं जाव एमंसित्ता एवं वयासी
एयमेयं जंते ! तहमेयं भंते ! एवं जहा उसजदत्तो तहेव
जाव धम्ममाइस्सइ तए एं समणे जगवं महावीरं देवाणं दामा-
हणी सयमेव पव्वावेइ पव्वावेइत्ता सयमेव अज्जसदए ।

अजा ए सीसिचिप्ता ए द्रव्ययतिश्चा त ए णं सा अजचंदणा
अजा देवाणं दा माहं । सयमेव मुंकावेऽश्चा सयमेव सेहा-
वेऽश्चा एवं जहा उनभदत्तनेमहेव अजचंदणा ए अजा ए
इमं पयाणुरूपं धम्मियं उवदेमं सम्मं पविज्जऽश्चा तमा हा ए
तह गच्छेदं ष्चा जाव संजमेणं संजमइ । त ए णं सा देवाणं दा
अजा अजचंदणा ए अजा ए अंतियं सापाइयमाइयां एका-
रस अंगाई अहिज्जइ सेसं तं चैव जाव सव्व दुक्खपहणी ॥

(आगयपहयत्ति) आयातप्रश्ना पुत्रस्नेहादागतस्तनुमुख-
स्तन्येत्यर्थः (पणुयवोयणा) प्रभुतलोचना पुत्रदर्शनप्रवर्तितान-
न्दजलेन (संवरियवालयवाहा) संवृत्तौ हर्षातिरेकादतिस्थू-
रीतनवौ निविद्धौ वद्वयैः कटवैर्वाहं सुजौ यस्याः सा तथा ।
(कंठुयपरिक्खत्ति) कंठुको वारवाणः परिक्खितो विक्रितो
विस्तारितो हर्षातिरेकस्फुरी नूतशरीरतया यया सा तथा (घा-
राहयकंदं वुण्णमिव सपुच्छं सयरोमकूवा) मेघधाराभ्याहत-
कदम्बगुणमिव समुच्छ्रुतितानि रोमानि कुपेषु रोमरंध्रेषु यस्याः
सा तथा (पेहमाणत्ति) प्रेक्षमाण आनीक्षणं चात्र द्विरुक्तिः
(भंतेज्जि) जदत्त ! इत्येवामन्वयवचसऽऽमन्त्येत्यर्थः (गोयम)
इति एवामान्वयैत्यर्थः । अथवा गौतम इति नाम्नावरणम् (अ-
यंति) आमन्त्रणार्थं निपातो हे भो इत्यादिवत् (अत्तपत्ति)
आत्मजः पुत्रः (पुत्रपुत्तसिणं हाणुराणंति) पूर्वप्रथमगर्भाधान-
नकावसन्नेयो यः पुत्रस्नेहवृद्धाङ्गोऽनुरागः स पूर्वपुत्रस्नेहाभिरा-
गस्तेन (महइमहालिपत्ति) महती चासवतिमहती चेति म-
हातिमहती तस्यै आश्रयप्रत्ययश्चेह प्राकृतप्रभवः (इसिपरिसा-
प्ति) परयवर्त्तयति श्रुपयो कानिस्तद्व्यापनपरिवार ऋषिप-
र्यत्तस्यै यावत्करणदिदं हइयम्- "मुणिपरिसा ए जपरिसा ए
अणेगसया ए अणेगसयविदपरिचारा ए इयादि" तत्र मुनयो
घाचंयमा यतयस्तु धम्मक्रियासु प्रयतमानाः अनेकानि शतानि य-
स्याः सा तथा तस्यै अनेकशतप्रमाणानि वृन्दाणि परिवारो य-
स्याः सा तथा तस्यै (त एणं सा अजचंदणा अजेत्थेदि) इह
च देवान्द्राया भगवता प्रयाजकरणेण इति यदायैचन्दनया पुन-
स्तत्करणं तत्तत्रैवानगतवागमकरणदिना विशेषाधानमित्यव-
गन्तव्यमिति (तमाणत्ति) तदाज्ञया आर्यचन्दनाज्ञया । अ० ए
अ० ३३ उ० । विपकदशानां वृत्तियदुःखविपाकोक्तसुजातकु-
मारस्य पूर्वमेव जीवे च । "उसुयारणयेर उसभदत्तं गाहायइ"
वि० ४ अ० ॥

उभज (ह) पुर-रूपनपुर- न० राजगृहनगरप्रस्थापका-
जपुर्वजेन प्रस्थापिते पुरभेदे, "तत्थ एगो वसतो अषोहिं परहा
एककिरणं अयंति न तीरति अषोहिं वसतेहिं पराणंतुं" आ०
चू० ४ अ० । आ० १० । "कीणयास्तुति तवापि, चरन्ते वृषन् वने ।
इद्धाऽन्याजप्यमुषमं, पुरं तत्र व्यधात्सुनः ॥" आ० म० । आ०
क० । यत्र जीवप्रादेशिकास्या द्वितीयमिन्द्रया उत्पन्नास्तस्मिन्
नगरे, विंश० । आ० क० । स्था० । "उसहपुरे णयेर वृषकरं-
रउज्जाणं" विषा० २ धु० २ अ० ।

उभभ (ह) पुरी-रूपनपुरी- श्री० जम्भुद्वीपे मन्दरस्य पूर्व-
नः द्वातेन्द्राया महानद्या दक्षिणतः स्थे राजधानीभेदे, स्था० ८ अ० ।
उभभ (ह) सेण-रूपनसेन- पुं० जगवत् ऋषभदेवस्य
प्रथमगणधरे, "उसजसेणो नाम भरहस्स रणो पुत्तो सो धम्मं

सोऊण पव्वस्ते तेण तिहिं पुवाई गदित्तां उप्पसे विगते धुवे "
आ० चू० १ अ० कल० । म० (अथ ऋषभशब्दे वक्तव्यतोका)
"आहारापुरिमत्ति पत्तिंया उसभसेणस्स" नं० ॥

उसा-उपा- श्री० श्रोतव्यत्कारम्-उप्-क- -प्रतरादिसन्त्या-
सु, "तेजःपरिहानिरुपा, भानोरद्धादयं थायत्" वृहःसंहितोक्तं
कात्रे, नक्षत्रप्रज्ञाकायः कात्र उपा तेन पञ्चाशद्विकोत्तरमार-
ज्य सूर्योर्द्धादयपर्यन्तः स कात्रः द्वादशहानि उपाकात्रे यात्रा-
दास्ता अव्यकारेण सन्तापकरिण्यां रात्रौ, मेदि० । द्वात्रिंशौ, ततः
कचित् गौरादित्वाङ्गुडीप् श्री० । गद्यम्, हेम० । स्थाल्याम्,
रमानाय । प्रातःकाले, अयम् मेदि० । अध्ययत्वात् ततो भवायै
दृष्टुमुदं च उपातनः । तद्वेव, त्रि० क्रियां ड-ए, याच० ।

उसिंचित्ता-अपसिञ्चयितुं- त्रि० उपतापयितुं, "उसिंचोद-
गवियमेण कायं उसिंचित्ता भवति" उप्पोदकविकेटेन कायं
शरीरमपसिञ्चयिता जयति । तत्र विकटग्रहाणुपुणेतदेन काङ्क्षि-
कादिना कायमुपतापयिता भवति दशा० ३ अ० ॥

उसिक्क-मुच्-या० तुदा० सक० अनि० मुचेवशुवावहेमलो-
सिक्के अवणिउत्तंघाताः ५ । ४ । ए१ । इति मुचेवसिक्कादे-
शः । उसिक्कश्च मुग्रश्च मुञ्चति । प्रा० ।

उसिक्किया-अपणवप्पय-अव्य० प्रवृत्तयेत्यर्थः, आच० २ धु० ।

उसिण-उण्ण-पुं० न० उषति दहति जन्तुनित्युण्णम् उ० १ अ० ।
आहारपरिचात्रादिकारणे बहुधाचनुगते स्पर्शभेदे, अनु० ।
स्था० (उष्णनिक्षेपः सीउपहाशब्दे वक्ष्यते) उष्णुके, त्रि०
अमरः । उष्णस्पर्शपरिमाणे, "उसिणं वेथणं वेधंति" उष्णां घेदनां
वेद्यन्ते उष्णस्पर्शपरिणामा उष्णा प्रज्ञा० ८ पद० । उष्णा प्रथ-
मादिषु उष्णस्पर्शजनिता वेदना । स्था० १० अ० । "उसिणप-
रितोवेहिं विंशु" आ० चू० १ अ० ।

उसिणोत्तोणिय-उण्णयोनिक्क-पुं० उष्णमेव योनियैषान्ते उ-
ष्णयोनिकाः । उष्णातपत्रेषु जीवेषु, । ज० ७ श० २ उ० ।

उसिणपरि (री) सह-उण्णपरि (री) बहु-पुं० उपदा-
हे इत्यस्यौणादिकनक्षत्रयानात्स्य उष्णं निद्राधादितापात्मकं
तदेव परीषाः । परीषभेदे, उ० २ अ० । सुत्र० । तद्वक्त-
व्यता (उग्रहपरीसहप्रकरणे उक्ता)

उमिण नूय-उण्णोत्तु- त्रि० अस्वाभ्यांगिकमौण्यं प्राप्ते,
"उसिणे उसिणभूययावि होत्थ", ज० ३ श० २ उ० । अनन्त-
रपि नरकगतडाज्जापगमाज्जातोससहे, जी० ३ प्रति० १ उ० ।

उमिणोदग्ग-उण्णोदक्क-न० स्वभावेत एव क्वचित्किञ्चिदाद्युष्ण-
परिणामंस्फायभेदे, जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० । कथितोदके, "उ-
सिणादग्गं तत्तफामुयं पणिगाहज्ज संजए" द० ८ अ० ।
तत्रच अग्निदेवैरभ्यक्तमितमावृत्तं यदुष्णोदक्कम् प० १२३ अ० ।
पि० । कट० ० ।

उत्तिष्ठोदगतचक्रोऽ (ए)-उप्पोदकतप्तोजिन-पुं० त्रि-
एरोरुतेण्णदक्कभोजिनि, ॥

उत्तिष्ठोदगतचक्रोऽणो, धम्मविगस्स मुणिसस हीमतो ।
संमग्गिअसाहुराईहिं, असमाही उ त्तागयस्स वि । १० ।
(उत्तिष्ठोदगेत्यादि) मुनेरुप्पोदकतप्तभोजिनः त्रिदण्डोक्तो-
त्पोदक्कभोजिनः । यदि या उष्ण सन्न शरीतीकुर्यादिति तस्यैव-
य । तथा श्रुतचारित्राभ्ये धम्मं दिधत्तस्य (हीमतोत्ति) हीरसे-

यमं प्रति वज्रा तद्वतोऽसंयमजुगुप्सावत इत्यर्थः । तस्यैवंभूतस्य मुने राजादिभिः सार्द्धं यः संसर्गः संबन्धोऽसायसाधुरतथां-
यहेतुत्वात्तथा गतस्यापि यथोक्तानुष्ठायिनोऽपि राजादिसंसर्ग-
वशादसमाधिनापथानमेव स्यात् न कदाचित् स्वाध्याया-
दिकं प्रवेदिति ॥ १८ ॥

उसिणोदगनियरु-उण्णोदकनिकट-न० अप्रासुके विदण्णो-
रुने पश्चाद् वा सचित्तोद्भूते उण्णोदके, आचा० २२ श्रु० १ अ० ६ उ०
उसि णोमिण-उण्णोण- वि० अयुण्णे, प्रश्न० १ द्वा० ॥

उसिय-उपित- वि० वस्-इण्-क्त-व्यवस्थिते, "उसिया वि इ-
स्थियासेषु पुरिसा" सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । वस-क्त
पुंथिते, कुवासे, च । उपदाहे-क्त । दग्धे. मेदिना कृति, धर-
णिः । जावे क्त । वासे, न० वाच० । आचा० २ श्रु० ।

उसि (सि) (उसि) य-उचिभूत-वि० ऊर्द्ध नीते, शा० १ अ० ।
उचैः कृते, उचा० २२ अ० प्रख्याते, सूत्र० २ श्रु० ७ अ० १ शा० प्रज्ञा०
उत्सूत-वि० प्रव्रतया सर्वांसु दिक्षु प्रसूते, चं० प्र० १ पाहु०
विगा० । द्रव्यमाने, "मुत्तजावेत्तुसियहेमजावगवक्कं" रा० ।

उसियफलित-उचिभूतस्फटिक- वि० उचिभूतं प्रख्यातं स्फ-
टिकवर्धितं यशो यस्याऽसौ उचिभूतस्फटिकः । प्रख्यातनिर्म-
ल्ययसि, सूत्र० २ श्रु० ७ अ० । उचिभूतानि स्फटिकानि व स्फ-
टिकानि अन्तःकरणानि येषां ते तथा । शुक्लान्तःकरणेषु, सूत्र०
२ श्रु० २ अ० ।

उसीनर-उशीनर-पुं० बुद्धिर्वशोन्मये क्षत्रियभेदे, "उशीनरश्च
विक्रान्तो, वृष्णयस्ते प्रकलितताः" पौरवे नृपभेदे, "उशीनरं च
धर्मकं, नितिकृञ्च महावज्रम् । हरियंश कपातयोश्च स्वशरीरमांस
दानं प्रसिद्धं वाच० । विशङ्कुपुत्रे सुतारादेव्याः पत्नी, ती० ।

उसीर-उ (पी) शीर-पुं० न० वश-ईरद किञ्च वीरणमूले
सूत्र० १ श्रु० ४ अ० । ज्ञा० । जी० । आ० म० प्र० । रा० । प्र-
भ० । च० आचा० उच० । तस्य गुणाः "उशीरं पाचनं शीतं,
स्त्वन्नं वषु निककम् । मधुरं उवरह्वातिमत्रमुत्कृष्टपित्तुव ।
तृष्णातिविषवीसर्पदाहकृञ्चवृषणपदम् । भावप्र० ।

उमु-इषु-पुं० ईष्वते हिंस्यते अनेन ईष-उ-हृस्त्वञ्च । शरे,
सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । प्रतोदे, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ० ।
शरपञ्चकलादिसमुदाये, "अहेणं से उमु" भ० ५ श० ६ उ० ।
कामस्य पञ्चवाणत्वाच्चदुरुत्वा पञ्चसंख्यान्यिते वृत्तक्षेत्रात्
गते जीवावाधिरिपरिधिपर्यन्तकृतसरलेखार्यां च । वाच० ॥
तत्र ईषोराज्यनाय करणमाह ।

धाणुवगाओ नियमा, जीवावगं विसोऽहृत्ताणं ।

मेसस्स वट्ठजागं, जं मूलं तं उमु होइ ॥

नियमादवश्यतया धनुःपृष्ठवर्गात् जीवावगं विशेष्यापनोय
शेषस्य पञ्चमे पञ्चमितीगे हृते यन्मूलमगच्छति तद्विषुषिषु-
परिमाणं भवति तत्र भरतक्षेत्रस्य धनुःपृष्ठवर्गः सप्तकः पदको
द्विकोऽष्टौ च श्रूयः । तस्मात् जीवावगः सप्तकः पञ्चकः प-
दकोऽष्टौ श्रूयानि । ७५६००००००० तस्य पञ्चमितीगे हृते
जात एककोऽष्टौ श्रूयानि १०००००००० एतस्य वर्गमूलनयने
लब्धानि दशसहस्राणि कलानां तासामेकोनविंशत्या भागे
हृते लब्धानि योजनानां पञ्चशतानि परविंशत्यधिकानि पद-
कलाः पतायान् भरतक्षेत्रस्येषु । एवं सर्वेषामपि क्षेत्राणा-
मित्यत्र आनेतव्याः । जी० १० पाहु० ।

उमुकाद-उमुकाल-पुं० देशी० उद्वल्ले, नि० चू० १३ उ० ।

उमुग-इपुक-पुं० इषु-स्थूला कन् शरप्रकारे, वाच० । इपुका-
कारे, आभरणे, तिलके च । "उमुपादार्हि मंहेहि नावणं अ-
हवणं विभूसेमि" पि० ।

उमुचोऽय-इपुचोदित-वि० शराभिघातप्रेरिते, सूत्र० १ श्रु०
५ अ० २ उ० ।

उमुपट्टिया-इपुमृत्तिका-स्त्री० मुञ्जादिभिः सह कुट्टितमृत्ति-
कायाम्, "सा इसियाइपिंस्वत हंति उमुपट्टिया य तमिरसा ।
सरसल्लोर्दसिगित्ति तस्सेव उवरि तस्स ल्लो सी य मुंजो
दव्वो वा पते विपित्तित्तिकुट्टिया पुणो मट्टियाप सह कुट्टिजंति
पसा उमुपट्टिया कुमुपट्टिया वा" नि०चू० १८ उ० ।

उमुपार-इपुकार-पुं० इषु करोति-कृ-अण । वाणकारके शि-
लिपभेदे, वाच० ।

अस्य निरूपः ।

उसुयारं निरुवेवा, चउ व्वहा दुविहो होइ दव्वम्मि ।

आगम नोआगमथो, नोआगमतो य सो ति विहो । ए॥
जाणमरीरज्जविप, तव्वइरित्तं य से पुणो ति विहो !

एगजविषवद्धाओ, अभिमुहओ नामगोए य । ए॥
उसुयारनामगोणं, वट्ठतो जावओ य उसुयारो ।

ततो समुट्ठियमिणं, उसुयारिजंति अज्जयणं । ए॥
गाथात्रयं स्पष्टमेव नवरमिषुकाराभिलाषेन नेयं तथा यदि-

षुकारासमुत्थितं तस्मै प्राये हितमेव भवतीति इषुका-
राय हितमिषुकारीयमुच्यते प्राधान्याच्च राज्ञा निर्देशोऽन्यथा
पहभ्योऽप्येतत्समुत्थानं तुल्यमेवेति ।
संप्रति कौड्यमिषुकार इति तद्वक्तव्यतामाह निरुत्तिकृत् ।

पुव्वज्जे संयमिदा उ, संपीया अन्नमसुमणुरत्ता ।

जोत्तूण जोगभोगे, निर्गमथा पव्वए समणा । ए॥
काऊण य सामनं, पडमगुम्मे विमाणे उववन्ना ।

पड्विओवमाइ चउरो, ठिई उ ऊकोसया तेसिं । ए॥
ततो य चुया संता, कुरुजणवयपुरम्मि उसुयारो ।

आ विजणा उववन्ना, चरिमसरोरा विगयमोहा । ए॥
राया उसुयारो य, कमज्जावइ देवि अगमहिंसो से ।

जिनुयामे य पुरोहिणं, वासिहो भारिया तस्स । ए॥
उसुयारपुरे नयरे, उसुयारपुरोहिओ उ अणवच्चो ।

पुत्तस्स कए बहुसो, परिचत्तंती दुयग्गावि । १ ॥
काऊण समणख्वं, तहियं देवां पुरोहिओ जणइ ।

होहिंति तुज पुत्ता, दोअि जणा देवलोगचुया । २ ॥
तोहि य पव्वइयव्वं, जहा य न करंइ अंतारायएहे ।

ते पव्वइया संता, वोहेहिंती जणं वहुणं च । ३ ॥
ते वयणं सोऊणं, नगराओ निति ते वयग्गाव ।

वडंति य ते जहियं, माहिंति य एणं असञ्चारं । ४ ॥
एए समणा वुत्ता, पेयपिनायपोरुसादा य ।

या तेमि अट्ठियदा, सा जे पुत्ता विणासेज्जा । ५ ॥

इष्टुण तर्हि समर्थे, जाइ पोरानियं च सरिऊण ।

बांई तम्मापियरो, उसुयारं रायपत्ति च ॥ ६ ॥

सामंयरो य राया, भिगू य वामिडरायपत्तियं ।

वंतणी दारगा चव, छपंप परिनवुया ॥ ७ ॥

भासासङ्कार्थः रूपए एव नवरं (संघडियत्ति) सम्मू
ब्रटिनाः परस्परं स्नेहेन संबद्धा यस्यस्या इति यावत् तदपि कदा-
चिद्विद्वान्नितान्तरप्रतियोगिणि दाक्षिण्यजनलज्जास्तत्स्थाना स्मरन्त
प्राद । संप्रतीताः सम्यगन्तरप्रतिप्राज्ञस्तथाऽन्योन्यमनुरक्ता अ-
निशयव्यापनकृत्वाद्स्यात्यन्तस्नेहनाजः । अथवा (संघडिय-
त्ति) देशीपदमन्युपक्रमेव । मित्रातिथ्यापि प्रतियोगिण्यनुरागः
स्मभावतः प्रतिबन्धः पठ्यते च (घडियाडत्ति) घटिता मिलि-
तास्तथा (भोगभोगेति) ज्ञोक्तुं योग्या ये ज्ञेया जोगास्तान्
भोग्यभोगाज् ज्ञेयोभोग्याऽतिशायिनो भोग्यान्नागन्तरतः काम-
भोग्यान्वा (निगमथापञ्च समगत्ति) निश्चिन्तास्वककृत्याः
प्रावजत् प्रव्रज्यां गृहीतवन्तस्तत्र श्रमणतपस्विनोऽपि अचूबन्नि-
ति शेषः [छुयगविनि] देशीपदं प्रकृमाच्युत्वा द्वावपि द्रव्यपती
तथा अनन्तरं विप्रं (एहेत्ति) अनन्योस्तथा (णितित्ति) नियो-
स्याधिक्येन गच्छन्ति किं व्रजग्रामं गोकुलप्रायग्रामं प्रत्यन्तग्राम-
मित्यर्थः (गाईति असःशायति) प्राहयतोऽसन्नायमसन्तमलु-
न्दरं चार्थं सन्निधुनत्वादिव्रज्जणं प्रेता चूताः पिशाचाः पिशा-
चनिकायोत्पन्नाः पौरुषादाश्च प्रस्तानयनः पुरुषसंबन्धिमांसभक्तका
रात्सास इति यावत् (तेत्ति) सूत्रत्वात् तान् श्रमणान् [अद्विव-
हत्ति] आलोयेतामश्रयेताम् । किमित्यत आह मा [भे] जवन्तौ
पुत्रौ वित्तयेतामिति । अत्र चेत्पुत्रकारमिति राज्यकावनात्तौ साम-
न्धरश्चेति मौलिकनाम्ना इति संज्ञायाम इति गार्थैकादाशयया
धैः ज्ञायार्थस्तु संप्रदायादवसेयः स चायं जेतो दोक्षि गोवदारया
साहु अणुकंगाण वरुसम्मता काळं काऊण देवडोणे उ च्चा ते
तत्रो देवडोणो चरुड (खिष्टपट्टणयरे इन्नकुत्रे दो वि भायरा
जाया । तथ तेत्ति अत्रे वि चचारि इम्भदागगा वयंसया जाया
तथ वि जोगे जुंजिं तदाडवाणं थेराणं अंतिप धम्मं संऊण
पञ्चत्तिया सुचिरकाजं संजमं अणुपाडेरुण जत्तपञ्चस्वावं
काळं काऊण सोहम्मं कण्णे पउमणुम्मविमाणे ण विजणा
चउपाडिउअवमत्तितिया देवा उववन्ना । तथ जे ते गोववज्जा-
देवा ते चऊऊण कुऊऊणवप उसुयारपुरे एगो उसुयारो णाम
राया जाओ वीओ तस्सेय महादेवो कमन्नावती नामं संवुत्ता
तअओ तस्स चेव राडणो जिगू नाम पुरोहिडो संवुत्ता चउत्थो
तस्स चेव पुरोहिडस्स भारिया संवुत्ता । वसिठगोत्तण जसा
नाम सो य जिगू अणुवन्थो गाई तपप अवचचनिमित्तं उवाय-
णप देवयाणि पुऊइ नेमित्तप । तेय दो वि पुव्वनवगो वा देव-
भवे वट्टमाणा ओहिणा जाणुउ जहा अम्हे पयस्स भिगुरस्स
पुरोहिडस्स पुत्ता जयिस्सामो तओ समणस्सं काऊण उवा-
गया भिगुसमीये जिगुणा संभारिण्ण य वंदिया सुडारुणया
य धम्मं कहेत्ति दोहिं वि सावगवयाणि गहियाणि । पुरोहिप-
ण मयइ भगवं अम्हं अवचं होऊति साहू हिं भणइ जयिस्सं-
ति दुवे दारगा तेय इडदरगा चेव पव्वइस्संति तेत्ति तुज्जेहिं
वायातो न कायव्यो पव्वयंताणं तेसु बहूजणं संबोहिस्संति न-
णिऊण पमिया देवा साण्डिरेण य चऊऊण य तस्स पुरोहि-
यस्स भारियाए वासिड्दीए डुवे उदरे पच्चायाया । तओ सो
पुरोहिडो सप्पारिओ पययिणिज्जाओ पच्चेतगामे जिओ व

तथैव सा माहणी पव्वया दारगा जाया ततो मा पव्वइस्संति-
त्ति का मायावित्तेहिं तुगाहिज्जेति जहां एए पव्वइयगा भि-
क्खुवाइं घेत्तुमारैति पच्चा तेत्ति मंसं शायंति तं मा तुज्जे कया-
इं एपस्सि अल्लिइस्सह । अश्रया ते तम्मि गामे रमंता बाहे (नग्ग-
या । इओ य अछाणपदिवन्नया साहु आमन्त्रंति ततो तं दार-
गा साहुं दछण जयतीया पञ्चायंता ण एगमिम वरुपायवे आरु-
डा साहुणे सैमायत्तोए गहियजत्तपाणा तम्मि चेव वट्टपायवव-
हिंति यिया मुहुत्तं च वीसामिक्कणं जुंजिं पयसा ते वरुडडा-
पासंति सामियाये जत्तपाणं णिध मंसंति । तओ वित्तिउ पयसा-
कथं अम्हेहिं पयारिसाणि रुवाणि दिट्ठपुव्वाणि स्ति जाइं सं-
भरिया संवुत्ता साहुणो वंदिं गया अम्मापिउसमीवं माया-
वित्तं संबोहिऊण सह मायावित्तेण पञ्चत्तिया देवी संवुत्ता दे-
वीए राया संबोहिओ ताणि वि पव्वइयाणि । एवं ताणि ण वि
केवज्जनाणं पाविऊण निव्वाणमुवगयाणि स्ति" । इड तु सत्ता-
स्वार्थस्यानित्यानं प्रसङ्गत इत्यर्थापः । उक्तो नाम निष्पन्ननिक्षेपः ।

संप्रति उसुयारगमे सूत्रमुच्चारणीये तच्चेदम् ॥

देवा जवित्ताण पुरे जवम्मि, केई चुया एगविमाणवासी ।
पुरे पुराणे उसुयारणामे, खाए ममि चे सुललोयरम्म ॥ १॥

सकम्पमेसेण पुरा कएणं, कुलेषु दग्गेसु य ते पसूया ।

निच्छिक्खुसंसारभया जहा य, जिण्णिदमगं सरणं पक्खाम् ॥ २॥

देवाः सुरा भूवोरथ पुरे (जवम्मि) अनन्तरातीतजन्म-
नि केचिद्व्यतिनिर्दिष्टनामानश्च ता ज्जहा एकस्मिन् पक्खगुलनाम्नि
विमाने वतन्तोत्येवंज्ञां एकविमानवासिनः पुरे नगरं पुराणे
चिरन्तने इषुकारनाम्नि क्थ्यते प्रथिते सज्जे अक्किमत्तपत्य एव सु-
रलोकरम्ये देयलो कनकमणीये ते च किं सर्वथोपभुक्तपुण्या
पवन्तस्सुता उवाययेऽहा । स्वमारमोके च पुन्यप्रकृतिव-
क्कततश्च दोषमुद्धरितं स्वकर्मेशवस्तेन वृक्षे तृतीयो पुरा-
कूणेन पूर्वजन्मान्तरोपार्जितेन कुलेष्वन्येषु उदारेषु वृक्षेषु च
पूरणे त इति ये देवा भूत्वा चतुताः प्रसूता उत्पन्नाः (निविणत्ति)
आर्थावनिर्निर्वासा उदिमनाः कुतः संसारजयात् यस्मिन् परित्यज्य
भोगादीनि गम्यते । किमित्याह जिनेन्द्रमार्गं तीर्थरुडुप-
शितं सम्मद्गोत्रज्ञानचारित्रात्मकं मुक्तिपथं शरणमपारम्परा-
क्रममाश्रयं प्रपन्ना अच्युतपगता इत्यर्थयनार्थसूचनम् ।

कथं किं रूपः सन्न जिनेन्द्रमार्गं प्रतिपन्न इत्याह ।

पुत्तपमागम्म कुमारदेवी, पुरोहिओ तस्स जहा य पत्ती ।

विनात् कत्ता य तहोसुयारो, रायस्थदेवी कमलाद्वी य ॥ ३॥

पुत्तं पुत्तपत्रमागम्य प्राप्य कुमारवकृतपाणिप्रहणौ द्वौ अपि
पूणं सुलनबांधिक्येन प्राधान्यव्यापनाथं वाऽनयोः पूर्वमुपादा-
नं पुरोहितवृत्तार्थः । तस्य जसा च नाम्ना पत्नी चतुर्थः विना-
दकीर्तिश्च विस्तीर्णयशाश्च तेऽपि कुकारो नाम राजा पञ्चमः । अत्रै-
तस्मिन् भवे देवोति प्रधानपत्नी प्रकृमात्तस्यैव राज्ञः कमन्नाव-
ता च नाम्ना य इति सूत्रवार्थः । संप्रति यथैतु जिनेन्द्रमार्ग-
प्रतिपत्तिः कुमारयोर्जाता तथा दर्शयितुमाह ।

जई नरापचुभयाजिजूप, बाई विहराभिनिविडचित्ता ।

भंसारचकस्स विमाक्खण्ण्डा, दहूण ते कामणुणे विरत्ति ॥ ४॥

पियउत्तगा दोन्नि विमाहणस्स, सकम्पसीअस्स पुरोहिडस्स
सरिउ पोरानियं य तव जाइं, तहा सुचिच्चं तव संजं च ॥ ५॥

जातिर्वन्म जराविश्रसा मृत्युः प्राणत्यागव्रक्षणस्तेज्यो भयं साध्वसं तेनाभिभूते वाधितौ जातिजराभ्युत्थयामिभूतौ पाठान्तरतश्च जातिजराभ्युत्थयामिभूते सत्यर्थोत्संसारजने बहिः संसारद्विहारः स चार्थोन्मत्तस्तस्मिन्नभिनिविष्टं यथाग्रहं चित्तमन्तःकरणं योऽस्ती तथा संसारश्चक्रमिव चक्रं भ्रमणोपन-
कृतित्वा संसारचक्रं तस्य विमोक्षणाय परित्यागमिमिच्छं दृष्ट्वा नि-
रोध्य साधूनि शेषः यद्वा दृष्ट्वा प्रेक्ष्य मुक्तिपरिपत्त्यनुष्ठी कामगुणा इति पर्यालोच्य तावन्तरोक्तौ (कामगुणेति) सु-
ख्यत्ययात् कामगुणेभ्यः शब्दादिभ्यो विषयसप्तमौ वा विरक्तौ प्रादुर्भावभूतौ प्रियौ वदन्तौ तौ च तौ पुत्रावेव पुत्रकौ च प्रिय-
पुत्रौ द्वाविप नैक एव इत्यपि शब्दार्थो माहन्स्य ब्राह्मणस्य स्व-
कर्मसौत्रस्य यजनयाजनादिसर्कायाद्युपान्निरतस्य पुरोहितस्-
शान्तिकर्तुः (सुमरितुं) स्मृत्या (पारणयति) सूत्रत्वात्
पुराणैव पौराणिकौ चिरंतनौ तथेति सन्निवेशे कुमारभावे वा
वर्तमानाविति शेषः जातिजन्म तथा (सुचिंशति) सुचिर्णं दु-
च्चरितं वा निदानादिनाऽनुपपत्तित्वात् तथोपनशनादि प्राकृतत्वा-
द्विदुषोऽपः संयमं च तपःसंयममिति समाहारद्वन्द्वे वाऽत्र काम-
गुणविरक्तिरेव जितेन्द्रियमगतिवतिरिति सूत्रद्वयार्थः ॥

ततस्तौ किमकार्षामिवाह ।

ते कामभोगेभ्यो असज्जमाणः, माणुस्तेषु जे यावि दिव्वा ।
मोक्षलाभिकंखी अजिजायवच्छा, तां उवागम्भ इमं उदाहु । ६ ।
तौ पुरोहितपुत्रौ कामभोगेष्करूपेण (असज्जमाणान्ति) असं-
यतौ सङ्गमकुर्वन्तौ मानुष्येभ्यो मनुजसंबन्धिषु ये चापि दिव्या
देवसंबन्धिनः कामभोगास्तेषु चेति प्रक्रमः मोक्षान्निकाङ्क्षिणौ
मुक्त्यतिलापिणाश्चरितजातश्रद्धावुपशतत्वच्छौ तातं पितरमुपा-
गम्येदं वक्ष्यमाणं (उदाहृति) उदाहरतां तयोर्हि साधुदर्श-
नानन्तरं क अस्माभिरित्येभ्यस्तुतानि रूपाणि पुराऽपि दृष्टानि
चित्तयनोर्जातिस्मरणमुत्पन्नं ततो जानवेरायौ प्रवज्याभिसु-
खादात्ममुत्कृष्टीकरणाय तयोश्च प्रतिबोधोत्पादनाय वक्ष्यमाण-
मुक्त्यन्ताविति सूत्रार्थः ।

यच्च तावुक्तयन्तौ तदाह ।

असामयं ददु इमं बिहारं, बहु अंतरायं ए यदीहमः ।
तद्वा गिरम्पी न रं लहामां, आपंतयामो चरिसामो माणं ॥
अशास्वनमनित्यं दृष्ट्वेते प्रत्यहं विहरणं विहारं मनुष्यत्वेनाव-
स्थानामित्यर्थः । भण्यते हि (जोगार्हं संजमाणे विहरान्ति)
किमित्यन्तं आह । वक्ष्यः प्रभूता अन्तराया विना व्याध्याद-
यो यस्य तद्वह्मन्तं बहुतरायमपि पार्थिवान्तराया इत्यादिता-
द । न च नैव दार्ढ्यं दार्ढ्यकावस्थित्यायुर्जीवितं संप्रति पदोप-
मायुक्ततया ग्रन्थमावात् यत् एवं सधर्मनित्यं तस्मात् (गिर-
मिन्ति) गृहं येषमनं न रतिं धृतिं (लहामांति) वनाच्छेदं प्राप्नुयः
अन्तश्चामन्त्रयावः पृच्छाव आवां यथा चरिस्वावः आसेविष्या-
वरे भौते मुनिनावे संयममिति सूत्रार्थः ।

एवं च ताव्यामुक्ते ।

अह तायागो तस्य मुणीणो तेसिं, नवस्स वाधायकरं वयानी ।
इमं वयं वेयविदो वयंति, जहा ण हां अमुयाण लोणो । ८ ।
अहिंज वेए परिविस्स विषे, पुत्ते परिदुप गिहंति जाया ।
जुत्ताण जांगे सह इत्थियाहिं, आरएणा हां हिमुणी पसत्या ॥
अथानन्तरं तावत् सत्त्वानं कराति पलयति च सधोपपन्न इति

तातः स एव तावत्कस्तत्र तस्मिन्निवेशेऽवसरं वा मुन्योर्नैवतः
प्रतिपन्नमुजितावयोः तयोः कुमारयोस्तपसोऽवशनदेषुलक्षणत्वा
चोपसङ्गमोत्पन्नस्य च व्याघातकरं वाधाविषयवचनमिति
शेषः (वयासिति) अवादीत् यद्वादीत्तदाहेमां वाचं वेदविदो
वदन्ति प्रतिपादयन्ति यथा न जयति जायते अनुतातानमविश-
मानपुत्राणां लोकः न विता पिण्यप्रदानाद्यभावे गत्याद्यभावात्
तथा वेदवः अत्रत्यस्य लोकं न सति तथाऽयैरयुक्तं "पुत्रेण
जायते लोकः" इत्यादि वेदिकी श्रुतिः । "अथ पुत्रस्य पुत्रेण, स्व-
गं लोकं महीयते " तथा "अपुत्रस्य गतिर्नास्ति, स्वर्गो नैव
च नैव च । गृहिधर्ममनुष्ठाय, तेन स्वर्गं गमिष्यति" यत एवं
तस्मादधीत्य पठित्वा वेदानुयंदादीन् परिवेश्य ज्ञाजित्या
विश्रात्र ब्राह्मणान् तथा पुत्रान् प्रत्याप्य कत्राकत्रग्रहणादिना
गृहस्थधर्मे निवेश्य कीदृशः पुत्रा गृहे जाताश्च तु गृहीतप्रति-
पन्नकादीन्यान्तरं च पुत्रान्परिच्छाप्य स्वमित्ये निवेश्य गृहे
[जायति] गृहे जातौ पुत्रौ लुक्काणामिति वाक्यादङ्कारे भो-
गात् शब्दादीन् सङ्गं स्त्रीनिर्गोरिस्ततोऽरण्ये भवौ आरण्यौ
"आरण्ययोष्योक्त्य इति ख प्रत्ययः" आरण्येवैवारण्यकावार-
ण्यकवत्प्रधारिणौ [दौहित्रि] भवतः संपद्येतां युवां मुनी तप-
स्विनौ प्रशस्तौ श्रृगृष्याविधमेव ब्रह्मचर्याद्याभ्यवधानानादुक्तं
हि "ब्रह्मचारी गृहस्थश्च, चाणप्रस्था यतस्तथेति" इह चाधी-
त्य वेदानित्यनेन ब्रह्मचर्याश्रम उक्तः परिवेश्येत्यादिना च गृहा-
श्रम आरण्यकावित्यनेन च चाणप्रस्थाश्रमः मुनिग्रहणेन च य-
त्याश्रम इति सूत्रद्वयार्थः ।

इत्थं तेनोक्तौ कुमारौ यदकार्षौ तदाह ॥

सो अजिणा आधमुणिधणेणं, मोहानिला पज्जणपिहणं
संतत्तायं परितप्पमाणं, लोभुप्पमाणं बहुहा बहुं च ? ०
पुरोहिंयं तक्कमो गुणं, णिमतयं तं च सुए धणेणं ।
जहकं कामगुणेषु चेर, कुपारागो ते पसमिक्ख चकं ? १

बेया अहंया ए हवंते ताणं,

धुत्तादिया णितं तमेणं ।

जाया य पुत्ता ए भवंति ताणं,

को एणम ते अणुमजेज्ज एयं ॥ १२ ॥

सणमत्तभोक्ता बहुकालदुक्खा,

पकामदुक्खा आणकामोक्खा ।

संसारा,अखस्स विवक्खधूया,

खएणं आत्थयाण उ कामोगा ॥ १३ ॥

परिच्ययंते आण्यत्तकामे, अहो य राओ परितप्पमाणे ।

अन्नपमत्तं धरणमेसमणे, पपेति मच्चुं पुरिसो जरं च ? १४

इमं च मे आत्थि इमं च नत्थि, इमं च मे पाक्क इमं अक्किच्चं

तं एवेयं लोभुप्पमाणे, हरा इत्थं ति कइ पपाए । १५

सुतविद्येयानां प्रत्यक्षजनिने मनोदुःखमिह शोकः स चाक्षरिष

शोकानिस्तेन आत्मनो गुणा आत्मगुणाः कस्मै ह्योपशमार्हस्व-
मुद्भूताः सस्यगदशनादयस्ते इन्धनं दाह्यतया यस्य स तथा ते-
नादिकालमवच्छरितत्वेन रागाद्यो बाधमगुणास्ते इन्धनमुदीप-
कतया यस्य स तथा तेन । मोहो मूढता ग्रहानामति यावत् सोऽ
नित्र इव मोहान्नस्तस्मादधिकं मानमत्तादादिभ्योऽप्यनगेलं
प्रवहने प्रकरणं दीपनमस्येति अधिकप्रवहनां यद्वा प्रवहने-

नारिक इतराण्येतेषां यस्मैतं पूर्वत्र प्रकृतत्वादधिकशब्दस्य
परिपातस्तथा समिति समन्तात्त इव ततोऽनिर्वृत्तत्वेन भा-
षोऽन्तः कारणमस्येति सन्तप्रभावस्तेन एव च परित्यज्यान्त-
समन्ताद्ब्रह्ममन्त्राच्छरीरे तद्वाहस्यापि शोकावशत उपपत्तेर्ब्र-
ह्मण्यमानं तद्विद्येगशङ्कवशोत्पन्नः स्वपरशुजिरितशयेन हृदि
ग्रियमानः । वृद्धस्य व्याचक्षते [लोलुपमार्णति] वोलुप्यमा-
नं “ जरणयोसङ्कुञ्जसंताणसु य तुचम जविस्सहासि ” बहुधा
अनेकप्रकारं बहु च प्रभूतं यथा जवयैवं वोलुप्यमानं वेति
संबन्धः । पुरोहितं पुरो यस्तन्मिति प्रक्रान्तं (कमलोत्ति)
क्रमेण परिवास्या तु नयन्तः स्वामिप्रायेण प्रज्ञापयन्तं निमन्त्र-
यन्तं च भोगैवपच्छन्द्यन्तं सुतौ पुत्रौ धनेन द्रव्येण यथाक्रमं
क्रमानतिक्रमेण कामगुणैरभिलषण्यैश्वर्यादिविषयैः पाठान्त-
रतः कामगुणेषु वा चः समुच्चये एवेति पूरणं कुमारकौ ताव-
न्तरप्रक्रान्तौ प्रसमीदय प्रकर्षेण शान्ताच्छादितमतिमालोच्य
वाक्यं वदयमाणमुकचत्ताविति गम्यते किं तदित्याह । वेदा
ऋग्वेदादयोऽधीताः पठिता न भवन्ति जायन्ते ब्राह्मणं शरणं
तदध्ययनामात्रतो दुर्गतिपतनरक्षणसिद्धेः । उक्तं हि तैरपि
“ अकारणमधीयानो, ब्राह्मणस्तु युधिष्ठिरः । दुष्कलेनाप्यधी-
यन्ते, शीलं तु मम रोचते ” तथा “ शिष्टमध्ययनं नाम, वृत्तं
ब्राह्मणलक्षणम् । वृत्तसर्थं ब्राह्मणं प्राहुः नैतराव वेदजीवकम् ”
तथा (भुञ्जुति) अन्तर्भावितव्यर्थत्वाद्भोजिता द्विजा ब्राह्म-
णा नयन्ति प्रापयन्ति तमो रूपत्वात्तमो नरकस्तमसा ज्ञानेन
यद्वा तमसोऽपि यत्तमस्तस्मिन्नतिरौद्धरौरवादिनरकः एमिति
वाक्यपालङ्कारे ते हि भोजिता कुमारगुरुपरणपशुवधादेव
कर्मोपचयनिबन्धने असद्भ्यापारे प्रवर्तन्त इति तत्प्रवर्तनस्त-
प्नोजनस्य नरकगतिहेतुत्वमेवावेन च तेषां निस्तारकत्वं दूरा-
पास्तमिष्यर्थमुक्तम् । तथा जाताश्चेत्यत्रा पुत्राः सुता न
भवन्ति ब्राह्मणं शरणं नरकादिकुगतौ निपततामिति गम्यते ।
उक्तं हि तन्मनानुसारिभिरपि “ यदि पुत्राद्भवेत्स्वर्गो, दानधर्मो
न विद्यते । मुषितस्तत्र लोकोऽयं, दानधर्मो, निरर्थकः । बहु-
पुत्रा दुर्लाभा योऽपि, ताप्रचूडस्तथैव च । तेषां च प्रथमं स्वर्गः,
पश्चाद्भोको गमिष्यति ” यतश्चैवं ततः को नाम न कश्चित्सं-
भाव्यते यस्ते तव अतुमन्यते शोभनमिदमित्यनुजानीयास्
विद्येक इति गम्यते । एतद्वन्तरमुक्तं वेदाध्ययनादिवित्य-
मिति भुक्त्वा भोगानिति चतुर्थोपदेशप्रतिपचनमाह । तृण-
मात्रं सौत्यं येषु ते तथा बहुकालं नरकादिषु दुःखं शरीरं
मानसं च येष्यस्ते तथाविधाः कदाचित् स्वल्पकालमपि सुख-
मतिशयि स्यात् दुःखं त्वन्यथेति स्वल्पकालमपि तद्बहुकालभा-
वितोऽपि दुःखस्योपहन्तु स्यादन्त आह । प्रकाममतिशयेन दुःखं
येभ्यस्ते तथा अनिकामसौत्या अपकृष्टसुखाः । ईदृशेऽप्यायतौ
शुभकालः स्मृत आह । संसारमोक्षो विवेच्यः संसारमोक्षो
निर्जुतिरित्यर्थः तस्य विपक्षभूतास्तन्प्रतिबन्धकतयाऽन्यतन्प्रति-
कृताः किमित्येवविधास्त इत्याह । खनिरिव खनिशकरोऽन्यथा-
नामिदपरश्वक दुःखाव्यापिरुपाणां तुष्टाद्व्यापारणे निरुक्त-
मथ तयः खनिरिव क एवंविधाः कामजोगा उत्तरुपाः । अनर्थ-
खनित्वमेव स्पष्टयितुमाह । परिपञ्च विषयसुखब्रह्मार्थमित-
श्चेन्नो धाम्यन्त न निवृत्तकामोऽनुपरेच्छः सन् (अद्येय राय-
ति) आपत्त्यावश्य च भिन्नक्रमत्वाद्विद्वद्भि रत्रौ च अर्हन्तिशमिति
यावत् परित्यज्यान्तस्तत्तद्वातौ समन्ताच्छिन्नाग्निना दहमानः
अन्ये मुह्यन्तः स्वजसादयोऽप्याऽन्तं भोजनं तदर्थप्रसक्तदृष्ट्य-

सक्तचेता अन्यप्रसक्तः अन्यप्रसक्तो वा धनं विचरम् (पसमाणि
सि) एवयन् विविधोपायैर्गवेपयमाणः [पप्नोतिस्ति] ब्राह्मणि
मृत्युं प्राणत्यागं कोऽसौ पुरुषो जरां च वयोहानिबद्धां किं च
इदं च मे मम अस्ति रजनरूप्यादि इदं च नास्ति पद्मारागादि इदं
च मे मम कृत्यं कस्यचिं गृहप्राकारादि इदमकृत्यं प्रारब्धमपि
वणिजादिना न कर्तुमुचितं तमिति पुरुषमेवमेव वृथैव लोलुप्यमा-
नमर्थं व्यक्तवाचा वदन्ति हास्यपनयन्ति आसुरिति हरादि-
रजन्त्यात्रयो व्याधिविदोषा वा हरन्ति जन्मातरं नयन्ति कपलं-
हन्तुमाह । इतीत्यस्माकैतोः कथं केन प्रकारेण प्रमादो उद्यमः
प्रकामाकर्मं कर्तुमुचित इति शेष इति सूत्रप्रकार्थः ।

संप्रति तौ धनादिलोभयितुं पुरोहितः प्राह ।

धनं पतन्यं सह इति प्रयार्हि, सयणा तदा कामगुणा पकामा ।

तवं कए तपपइ जस्स भोगो, तंस्वसाहोणिमिहव तुत्तं ॥ १६
धनं इत्थं पतन्यं प्रचुरं सह स्त्रीणिः समं नारीणिः स्वजनाः
पितृपुत्र्यादयः तथा कामगुणाः शब्दादयः [एगामसि] प्र-
कामा अतिसायिनस्तपः कष्टानुष्ठानं कृते निमित्तं त्वयते अनुति-
ष्ठति यस्य धनादौर्लोको जनस्तस्मैमरुदोषं स्वाधीनमात्मायत्त-
मिवास्मिन्नेव गृहे [तुञ्जति] सूत्रत्वाद्युपयोग्येति तयोः स्त्रि-
यस्तदा न सन्ति तथाऽपि तद्वास्तव्येत्यास्तास्तीति तासाम-
जिधानमिति सुवार्थः ।

तत्र हेतुः ।

धणेण किं धम्मधुराङ्गारं,

सयणेहिं वा कामगुणेहिं चैव ।

समणा जविस्साम गुणोपधारी,

वहे विहारोअभगम्म भिक्खु ॥ १७ ॥

धनेन द्रव्येण किं न किञ्चिदपीत्यर्थः । धर्म एवातिसारिकै-
रुहयमानतया धूर्ध्वं धूर्ध्वमधुरा तदधिकारे तत्प्रस्ताये स्वजनेन
वा कामगुणैश्चैव तथा च वेदेऽप्युक्तम् । “ न जन्ता न धनेन
न त्यागेनैके नामतुत्वमानसु ” इत्यादि ततः धमणौ तपस्विनौ
भविष्यावो गुणौ धं सम्यग्दर्शनादिगुणसमूहं धारयतः इत्येवं
शिक्षो गुणौपधारीणिं वदित्प्रमनगरादिभ्यो वदित्वेति त्वाद् इत्य-
तो ज्ञातवश्च कचिद्व्यप्रतिबद्धत्वात् विहारो विहरणं ययो-
स्तौ बहिर्विहारवप्रतिबद्धविहारविति यावत् अग्रिमप्राप्त्यर्थ-
जिज्ञासुदोक्षावभावाद्धारयतया इति भाव इति सूत्रार्थः । आत्माऽस्त-
त्स्वमृत्वाऽसकलधर्मानुष्ठानस्येति तन्निपाकरणत्वाद् पुरोहितः
जहा य अगमो अरणी यस्तो, खीरे धयं तित्थमहातिद्वेसु ।

एमेव जाया सरीरस्मि सत्ता, ममुच्छं एासं पावचिडे । १८
यथेत्थोपम्यं चडादावधारेणे यथैवाग्निर्देवान्तरा [अर-
णीति] अरणिनोऽग्निमन्थनकाष्टादसन्निविद्यमान एव समुच्छति
तथा क्षीरे घृतं तैश्च मथिते घृते एवमेव दे जातौ पुत्रौ [सरीरमि-
ति] शरीरे काये सत्त्वाः प्राणिनः [समुच्छदसि] समुच्छं-
न्ति पूर्वमसत एव शरीराकारपरिणतचतुस्तमुदायत उपपद्यन्ते
तथा चाहः पृथिव्यतेजोवायुरिति त्वानि पतेज्यश्चैत्यं म-
घाङ्गभ्यो मद्भाकवन्त तथा [पासदसि] नश्यत्पशुपदव्याप्रद्वय
मुपयान्ति [नावचित्ति] न पुनर्वतिष्ठन्ते क्षीरपातो सोति
क्षणमप्यवस्थितिनाजो भवन्ति । यद्वा शरीरे सत्यप्यमी सत्त्वा
न सन्ति नावतिष्ठन्ते जलबुद्बुदपृथिवीः अत्र च प्रत्यङ्गतोऽनुपल-
म्भ एव प्रमाणं न ह्यसौ शरीरे शरीरव्यतिक्रमो वा भवात्तर-

प्राप्तौ प्रत्यङ्गुत पत्रभ्यत इति नास्ति शशिबिषाणवदिति भाव
इति सूत्रार्थः । कुमारकावाहृतः ।

णो इंदियगिगज्भ अमुत्तजावा,
अमुत्तजावो वि य होइ निचो ।

अङ्गत्पहेउं नियत्स वंघो,

संसारहेउं च वयंति वंघे ॥ १६ ॥

नो इति निषेधे इन्द्रियैः श्रोत्रादिनिर्ग्राह्यः सन्व इति प्रकृमात्स-
त्वादयमिन्द्रियग्राह्य इत्याशङ्क्याह । अमूर्तैर्भावादिन्द्रियग्राह्य-
रूपाद्यभावात् अयमाशयः यद्विन्द्रियग्राह्यो सन्तोपत्रभ्यते तदस-
त्त्विति निश्चीयते यथा प्रदेशविशेषे घटो यत्तु तद्गहमेव न तव-
ति न तस्यानुपपन्नत्वेऽप्यभावनिश्चयः पिशाचदिवचद्विषयाणुप-
पन्नस्य संशयहेतुत्वात् । न च साधकप्रमाणभावात्संशयविषय-
नैवास्त्विति वाच्यं तत्साधकस्यानुमानस्य सद्भावात् तथा ह्यस्या-
त्मा अहं पश्यामि जिज्ञासामित्याद्यनुगत्य प्रत्ययान्वयानुपपत्तेरात्मा
भावे होइन्द्रियाण्येव दृष्टानि स्युस्तेषु च परस्परं भिन्नवहं पश्या-
मि जिज्ञासामित्यादिरनुगतोऽहमिति प्रत्ययोऽनेकेष्वपि प्रतिपक्षेषु
न स्यात् । उक्तं हि । "अहं शृणोमि पश्यामि, जिज्ञास्यास्वादयामि
च । चेतयाम्यध्यवस्यामि, बुध्यामीत्येवमस्ति सः" ॥१॥ वृद्धास्तु
व्याचक्षते अमूर्तत्वाद्देहिन्द्रियग्राह्यो नो इन्द्रियं च मनो मनस-
श्चामैवातः स्वप्रत्यक्ष एवायमात्मा कस्यादुच्यते त्रैकाल्य-
कार्यव्यपदेशत्वात्तद्यथा । कृतवानहं करोम्यहं करिष्याम्य-
हम्, उक्तवानहं ब्रवीम्यहं वक्ष्याम्यहं, खातवानहं जानेऽहं
ज्ञास्येऽहमिति । योऽयं त्रिकालकार्यव्यपदेशहेतुरहं प्रत्ययो
नायमानुमानिको न चागमिकः किं तर्हि प्रत्यङ्गुत एवमने-
नैव आत्मानं प्रतिपद्यस्व नायमानात्मकं घटादनुपपत्तयत इति ।
तथा अमूर्तभावादपि च भवति नित्यः तथा हि यद्रव्यत्वे
सत्यमूर्तं तन्नित्यं यथा ध्योमि अमूर्तं ध्यायं द्रव्यत्वे सत्यनेन
भित्ताशानवस्थाने प्रत्युक्ते । न चैवममूर्तत्वादेव तस्य बन्धा-
नये वा सर्वव्ययं संयदा तत्प्रसङ्ग इति वाच्यं यतः "अङ्गत्प-
हेउं नियत्स वंघे" अर्थात्तमश्वेन आत्मस्थामिध्यात्वादय
इहोच्यन्ते ततस्तद्धेतुस्तन्निमित्तः परस्वहेतुकृतत्वेऽतिप्रस-
ङ्गादिदोषसंभवाभियनो निश्चितो न संदिग्धो जगद्धैचिद्यान्य-
धानुपपत्तेरस्य जन्तुर्बन्धः कर्मभिः संश्लेषो यथा ह्यमू-
र्तस्यापि ध्योऽनो मूर्तेरपि घटादिभिः संबन्ध एवमस्याप्यमू-
र्तस्यापि मूर्तेरपि कर्मभिरसौ न विरुध्यते । तथा चाह "अरुपं
हि यथाकाशं, रूपद्रव्यादिभाजनम्" तथा रूपी जीवोऽपि क-
र्मादिभाजनमिति मिथ्यात्वादहेतुत्वाच्च न सर्वेश्वर तत्प्रसङ्ग
इत्यदोषः । एवं हि येषामेव मिथ्यात्वादितद्धेतुसंभवस्तेषामे-
वासौ न तु तद्विरहितानां सिद्धानामपि । तथा संसारश्चतुर्गति-
पथेन रूपस्तद्धेतुं च तत्कारणं वदन्ति वयं कर्मवन्धम् ।
पंतेनामूर्तत्वाद् व्योस इव निष्कल्यवर्मापि निराकृतमिति सूत्र-
ार्थः । यत् एवमस्यात्मा नित्योऽत एव च भवान्तरयायी तस्य
च बन्धो बन्धादेव मोक्ष इत्यतः ।

जहा वयं धम्ममयाणमाणा, पावं पुरा कम्ममकामि मोहा ।

ओरुङ्गमाणा परिरक्खयंता, तं नेव जुज्जो वि समायरामो ॥

यथा येन प्रकारेण वयं धम्मं सम्यग्दर्शनदिकमजानाना
अनुववुष्यमाना पापं पापहेतुं पुरा पूर्वं कम्मं क्रियाम् [अका-
सिचि] अकार्ष्यं कृतवन्तो मोहात्तत्त्वानवबोधोपात्तुं अवबुध्यमाना

गृहान्निगममलभमानाः परिरक्कमाणा अनुजीविमिरनुपाल्यमा-
नाः [तदिति] पापकर्म [नेवस्ति] नैव भूयोऽपि पुनरपि समा-
चरामोऽनुतिष्ठामो यतः संस्त्युपलब्धमेवासाभिर्वस्तुतत्त्वमिति
भावः । सर्वत्र च । अस्मदो ह्ययोश्च १ । २ । ५९ इति त्रिविधेऽपि
बहुवचनमिति सूत्रार्थः ॥

अम्भाहयम्मि लोगम्मि, सब्बओ परियाति ए ।

अमोहाहिं पडैताहिं, गिहंसि न रई लने ॥ ११ ॥

अज्याहते आभिमुख्येन पीकिते लोके जने सर्वतः सर्वस्य
दिक्षु परिवारिते पितृवेषितेऽमोघाभिरन्वयप्रहरणोपमात्रिः पत-
न्तीभिरागच्छन्तीभिः [गिहंसि] गृहे तस्य चोपलब्धत्वात्
गृहवासने न रतिमाशक्तिं हजामि हभावहे । यथा हि वागुरया
वर्षवेषितो मृगोऽमोघैश्च प्रहरणैर्व्याधेनाज्याहतो न रतिं हभते
एवमावामपीति सूत्रार्थः

भृगुराह ।

केण अम्भाहतो लोगो, केण वा परियारिओ ।

को वा अमोहो वांत्ता, जाया चित्तारो हुमि ॥ २१ ॥

केन व्याघ्रपुत्रेनाज्याहतो लोकः केन वा वागुरास्थानीयेन
परिवारितः का वा अमोघा अमोघप्रहरणोपमा अज्याहतिः क्रियां
प्रति करणतयोक्ता जातौ । पुनर्हि चिन्तापरो [हुमिति] जवाभि
ततो ममावेतानामयमर्थे इति ज्ञाव इति सूत्रार्थः ।

तावाहुतुः

मरुणुणाञ्जाहतो लोगो, जगए परियारिओ ।

अमोहा रण्णी वांत्ता, एवं तात विजाणह ॥ २२ ॥

सृत्तुनाहृतान्तेनाज्याहतो लोकस्तस्य सर्वथाप्रतिहतप्रसरत्वा-
त् जरया परिवारितः तस्या एव तदजिघातयोग्यतापादनपटोय-
स्त्वान् (अमोघारयत्ति) रजस्य उक्ता दिवसागिवाभाभिवत्वा-
त् तासां दिवसाश्च तत्पतने ह्यवश्यंभावी जनस्याजिघातः एवं
तात । विजानीतावगच्छतेति सूत्रार्थः । किं च ।

जा जा वच्चइ रयणी, ए सा पडिणियत्तई ।

अधम्मं कुणमाणस्स, अपफला हौंति राइओ ॥ २४ ॥

जा जा वच्चइ रयणी, ए सा पडिणियत्तई ।

धम्मं च कुणमाणस्स, सफला जंति राइओ ॥ २५ ॥

या या (वचचइत्ति) व्रजति रजनी रात्रिरुपलब्धत्वादिनं च
न सा प्रतिनिवेष्टते पुनरागच्छति तदगमने हि सर्वदा सैवैका
जन्मरात्रिः स्यन्तीते न क्षितीया मरणरात्रिः कदाचित्पादुःस्या-
त्ताश्चाधम्मं कुर्वन्तो जन्तो रिति गम्यते अपफला यति रात्रयोऽ
धम्मं निबन्धने च गृहस्थधर्माणां योऽनित्यत्वादधम्मकरणे तस्य
निष्फलत्वात्तत्परित्याग एव श्रेयानिति ज्ञायः इत्येवमित्येते कद्वारे-
ण प्रमत्याप्रतिपत्तिहेतुत्वमभिधाय तमेवावन्वयमुक्तेनाह । (जाज-
त्यादि) पूर्ववत् नवरे (धम्मं जति) चराजः पुनर्थे धम्मं प्रति-
पत्तिं विना धम्मं इत्यनो व्रतं प्रतिपत्त्यवहि इत्यभिप्राय इति सूत्रद्वयार्थः ।
इत्येव कुमारवचनादाविर्भूतसस्यकृतस्तद्वचनमेव पुरस्कृत्यैव
भृगुराह ॥

एगओ संवासिचाण, दुहओ सम्मत्तसंजुया ।

पच्छा जाया गमिस्सामो, भिक्खमाणो कुले कुले ॥ २६ ॥

एकत एकस्मिन् स्थाने समुप्य गृहयोनित्वा (दुहवत्ति) द्रव्य

च द्वयं च द्वये आयां युवां च व्यक्ष्यपेक्ष्या बहुवचनं पुरुषप्र-
धान्याच्च पुंलिङ्गना सम्यक्वेन संयुताः सहिता उपवृत्तकृत्यादे-
शविरत्या च पञ्चाशौवनः यद्येत्तरकांश्च कांऽर्थः पश्चिमे वयसि
जातिषु । पुत्रौ । ममिष्यामी । अजिष्मामा वयं ग्रामनगरादिषु मासक-
ल्पेन क्रमेणेति शेषोऽर्थोऽर्थे प्रव्रज्यां प्रतिपद्य निजमाणा याचमा-
नाः पिण्डादिकमिति गम्यते क कुले कुले गृहे गृहे न त्येकस्मि-
न्नेव येदमिति । किमुक्तं प्रवत्यङ्गातोऽच्छब्दवृत्त्येति सूत्रार्थः ।

कृपारावाहुतुः ।

जस्तस्य मच्चुणा सकर्वं, जस्त वत्स्य पलायणं ।

जो नाणइ न मरिस्सामि, सो दु कंले सुए सिया । २७ ।

अज्जे व धम्मं पन्निज्जपामी,

जहिं पवना ण पुण्णभवामो ।

अणामयं नेव य अत्थि किंचि,

सन्नाखमं नो विणइत्तु रागं ॥ २८ ॥

यस्येतिनिर्दिष्टस्वरूपस्यास्ति विद्यते मृत्पुना कृतान्तेन सख्यं
मित्रत्वं, यस्य चास्ति पञ्चायने मृत्योरिति प्रक्रमः । तथा यो
(जगत्सि) ज्ञातीति यथाऽहं न मरिष्यामि [सो दु कंले सुए सिय-
त्ति] स एव काङ्क्षति प्रार्थयते स्व आगमिनि दिने स्याद्विद-
मिति गम्यते न च कस्यचित् मृत्युना सह सख्यं ततो वापञ्चा-
यने तदभावज्ञानं वा अनोऽर्थेय धर्मं प्रकामयाति धर्मं [निव-
ज्यामोति] प्रतिपद्यामहे । तमेव क्लोपदर्शनद्वारेण विशिनष्टि
[जहेत्ति] आर्पत्वायं धर्मं प्रपन्ना आश्रिताः [न पुण्णभवामो-
त्ति] न पुनर्भविष्यामो न पुनर्जन्मानुजविष्यामस्तन्निबन्धनचूत-
कर्मपगमात् । परणायनायोरप्यङ्गं चैतत्तत्प्रथमागतमप्राप्त-
नैव चास्ति किञ्चिदतिमतेरममपि विषयसौख्यायनादौ संसारे
सर्वस्य प्राप्तपुर्वैवास्ततो न तदर्थमपि गृहावस्थानं युक्तमिति
ज्ञातः । यथा उतागतमागतिविधिरहितं नैव चास्ति किञ्चित् किं तु
सर्वत्रागोऽनेव जगत्परादिभ्यस्तज्ज्ञातं ध्वं भावित्वाद्यस्य
भुवस्थानम् । यथा अनागतं यत्र मृत्योरगतनिर्वास्ति तत्र
किञ्चित् स्थानमस्ति यत्प्रवचनः श्रद्धाऽभिज्ञापः कर्मयुक्त-
मिदं दोषपरदोषयोः श्रेयःप्राप्तिनिमित्तसङ्गृह्णानं कर्तुमिति
शेषः [जोऽस्ति] नो ह्यस्माकं विनयोपसाहाय्यकं रागं स्वजना-
भिष्वङ्गल्लभं तत्पतो हि कः कस्य स्वजनो न वा स्वजन इति ।
रक्तं च । "अयणं त्रेते जीयस्स सामाश्चाप धुत्ताप सुह-
त्ताप भज्जत्ताप स हि सयणसंबंधसंयुत्ताप उवचज्जपुड्डे इता
गोयमा । असत्त अज्ज्वा अणत्तहुत्ताचि " सूत्रद्वयार्थः । ततस्त-
योर्वचनमाकर्ण्य पुरोहित उच्यप्रव्रतप्रव्रणपरिणामो ब्राह्मणी
धर्मविप्रकारिणी मत्वेदमाह ॥

पणीणुत्तस्स दु नत्थि वामो,

वासिद्धि भक्त्तायरियाए काशो ।

साहाहि स्वलो लनई समाहिं,

मिणाहि माहाहिं तमेव खाणु ॥ ३० ॥

पंवाविट्ठिणा थ्व जहेव पक्खी,

निच्चन्विहीणा व्व रणे नरिंदो ।

विज्जसारी वणिज्जो व्व पोते,

पहीणुत्ता मिह तद्वा अहं पि ॥ ३० ॥

प्रदीणौप्रभृष्टौ पुत्रौ यस्मात्स प्रदीणपुत्रः अथवा प्राक्ते पूर्वपर
निपातस्यातन्त्रावापुत्राज्यां प्रदीणस्यक्तः पुत्रप्रदं णस्तरस्य हूः
पूरणे नास्ति न विद्यते वासोऽवस्थानं मम गृह इति गम्यते
वाशिष्ठे । वशिष्ठगोत्रोद्भवै । गौरवख्यापनार्थं गोत्राभिधानं तच्च
कथं नु नाम धर्माभिमुख्यमस्याः स्यादिति भिन्नाचर्याया भिन्ना-
दनस्योपलक्षणं चैतद्भूतग्रहणस्य कालः प्रस्तावो वर्तते इति शेषः ।
किमियेवमत आह । शास्त्राणिः प्रतीतिभिर्वक्तो ह्रमो ह्रमने प्रा-
प्नोति समाधिं स्यास्यं विज्ञानिर्दिष्टाकृतोभिः शास्त्राभिरतमेव
वृक्तं यस्ताभिः समाधिमवाप्तवान् [खाणु] स्याणुं अनो
व्यपदिशतीति उपस्कारः । यथा हि तास्तरस्य योत्रासंस्कृत्यस-
हायकृत्यकरणादिना समाधिदेवत्य एवं ममाप्येतो सुतावतस्तद्वि-
रहितोऽहमपि स्याणुकल्प एवेति किं ममैवंविधस्य स्वपरयोः
किञ्चिदुपकारकमनवस्यमेव गृहवत्सेनेत्यभिप्रायः । किं च पञ्चा-
ज्यां पतत्राज्यां विहीनो विरहितः पक्वविहीनो वा दृष्टान्तान्तर-
समुच्चये पथेहास्मिन् लोके पक्वी विहङ्गमः पञ्चायितुमप्यशक
इति मार्जारोदिरिभिरभूयते यथा नृत्याः पदाययस्तद्विहीनो वा
प्राग्वर्ण्ये संप्रामे नेच्छो राजा शत्रुजनपराजयस्थानमेव जायते
यथा विपक्षो चिन्दसरोरि हिरण्यरत्नादिरस्येति विपक्षसरोरि च-
णिकु सांयात्रिको वेति प्राग्वत् पोते प्रवहणे भिन्न इति गम्यते
नार्वाणं न च परत इत्युदयिमस्यवर्ती विषादिति पुत्रप्रदीणोऽस्मि
तथा अहमपि कोऽर्थः प हृत्यार्थसहाय त्वा न्यां विरहितोऽह-
मयोर्बन्धित एवेति सूत्रद्वयार्थः ॥

वाशिष्ठयाह ।

सुसंहिता कामगु ण इमीते, संपि केया अग्रगरसा पट्टया ।

चुंजासु ता कामगुणे पकामे, पच्छा मस्तिरसिो पहाएमगं ॥

र मुतिशयेन संयुताः संस्कृताः सुसंयुताः के ते कामगुणा वे-
णुचणा कसितकाकोलीयातादय इमे इति स्वगृहवर्तिनस्तान्-
प्रत्यक्षतया निर्दिशति ते तत्र तथा संपिणेरताः सम्यक् पुञ्जी-
कृताः (अग्ररसात्ति) चशब्दस्य गम्यमानत्वात् अत्र रसाश्च
प्रधाना मधुरादयश्च प्रभूताः प्रचुराः कामगुणात्तर्गतदेवपि-
रसनापृथगुपादानमतिगृह्णितुवाच्छब्दादिव्यपि चैषामेव प्रव-
र्तकत्वात् । कामगुणविशेषणं वा अत्र रसास्त एव शृङ्गा-
रादयो वा येषु तथा । कृत्वास्वाहुः रसानां सुखानामग्रं रसाग्रं
ये कामगुणाः सूत्रे च प्राकृतत्वादग्रशब्दस्य पूर्वनिपातः (जोजामो-
त्ति) मुञ्जीमहि तत्तस्मात्समादमी सुसंयुतादिविशेषणविशिष्टा
स्वाधीनाः सन्ति कामगुणानुरूपान् प्रकाममतिशयेन ततो
लुक्तभोगौ पञ्चादिति कृत्वावस्थायां गमिष्यावः प्रति तस्यावहे
प्रधानमार्गमहापुरुषसंवितां प्रव्रज्यात्पुंमुक्तिपथमिति सूत्रार्थः ।

पुरोहितः प्राह ।

लुत्ता रसा नोहं जहाति ऐवओ,

ण जीवियद्वा पयहामि जोए ।

हाभं अलानं च मुहं च दोक्खं,

संचिक्खमाणो चरिस्सामि मोण ॥

लुत्तः सेविता रसा मधुरादय उपवृत्तकृत्याच्चेव कामगुणा-
श्च यथा रसा इह सामान्यनैवास्वाद्यमानत्वाद्भोगो भण्यन्ते ।
(भोऽस्ति) हे भवति ! आमम्यवचनमेतत् जहाति त्यजति
न इत्यस्मान् वयः शरीरावस्था कालकृतोच्यते सा वेदाभिम-
तकिचाकर्ण्यकृता गृह्यते तत्तच्च यदुक्ता एवमेकको भोगा वय-
श्चाजिमतक्रियाकरणकृतं जहाति उपवृत्तकृत्याज्जीवते च

ततो यावन्नैतत्प्रजतितावद्दीक्षां प्रतिपद्यामहे इत्यभिप्रायस्तत् किं वयःस्थैर्यार्थं दीक्षां प्रतिपद्यसे उच्यते केचिद्दीक्षा वयःस्थैर्यार्थं द्वित्रिचर्यानि तस्याशङ्क्याह नेति निषेधे जातिप्रसंगप्रज्ञाविनमुपपन्नज्ञानाद्व्याजश्च तदर्थं प्रजज्ञामि प्रकर्षेण त्यजामि नोगान् शब्दान् किं तु लोभमभिमतवस्त्वचातिरूपमलान् च तदभावकं सुखमभिलषामि । विषयसंभोगजं चस्य भिन्नकमत्वात् दुःखं च बाधाऽऽत्मकं (संचिक्खमाणोसि) समतया इति ज्ञानं । पर्यन्तं किमुक्तं भवति लोभालोभयोस्तथा सुखदुःखयोरुपलक्षणत्वाज्जातिप्रमरणदीनान् च समतामेव भावयेन्निरिष्याम्यस्य विषये किं तत् मौनं मुनिमात्रं ततो मुक्त्यर्थमेव मम दीक्षाप्रतिपत्तिरिति भाव इति सूत्रार्थः । घासिष्ठ्याह ।

मा हू तुमे सोयरियाण संहरे,
जिणो व हंसो पटिसोयगामो ।

हुंजाहि भोगाई एण समाणं,
दुक्खं खु भिक्खावर्याविहारो ॥ ३३ ॥

मा इति निषेधे हुरिति वाक्यालंकारो त्वं सोदरे शयिताः सोदर्याः सोदराय इति याः प्रत्ययः ते च समानकुक्षिभवा आतस्तेषामुपलक्षणत्वाच्छेषस्वजनानां भोगानां च (संभरिति) अस्मादीयः क इव (जिणे व हंसोसि) इव शब्दस्य भिन्नकमत्वात् जीणो वयोऽतिमुपगतो हंस इव प्रधानपक्षोव प्रति-
कूलः श्रोतः प्रतिश्रोतस्तपामी रुद्र किमुक्तं भवति यथाऽहो नदीश्रोतस्त्यक्तिक्रष्टं प्रति कूलगमनमारभ्यापि तत्राशुक्तः पुनरु-
त्थोतः पश्चात्पुनरावस्थेयं भवानपि दुस्तरं संयमभारं बोधुमसमर्थः पुनः सोदराय स ह भोगं वा स्मरिष्यति तदिदमे-
वास्तु भुङ्क्त्व भोगान्मया (समाख्यंते) सुखदुःखदेतु (खु इति) बलु निश्चितं भिक्षाचर्या भिक्षाटनं विहारो ग्रामादिष्वन्तिव-
द्विहारो दीक्षांलक्षणं चेतदिति सूत्रार्थः ।

पुरोहित आह ।

जहा य भोई तण्णं जुजंगं, निम्मोयणं हेवा पण्डेइ मुत्तो ।
एमेय जाया पयहंति भोए, तेऽं कहं नाणुगमिस्सपणो ॥ ३४ ॥
विंदितु जालं अत्तवरो हया, मच्छा जहा कामगुणो पहाय ।
पोरेय सीझा तवमा उदाग, पोरा हू भिक्खावरियां चरंति ३५
यथा च हेमवति । पठ्यते चाह भोगिनस्तुः शरीरं तत्र जातं तनुजां भुञ्जामः सर्पां निमोचनीयं निर्मोकं हित्वा पर्येति समन्ताच्छृङ्खति मुक्त इति निरपेक्षो नाभिचक्र इत्यर्थः (समेतिच्छ) एवमेतौ पठ्यते च (इमेतिच्छ) अत्र च तथेति गम्यते तत्त-
थेमा ते तत्र जातौ पुत्रौ प्रजहीतः प्रकर्षेण न्यजतो भोगान् ततः किमियाह तौ भोगास्त्यजन्तौ जातौ अहं कथमनुगमिष्यामि प्रमत्तप्रादुर्ध्वानुसृतिप्यास्यको द्वितीयो यदि ताव-
दनयोः कुमारकथोरपीयान् विधेको यस्मिंमकवदत्यन्तसह-
चरितानपि भोगान् भुञ्जन्तश्च त्यजतस्ततः किमिति भुक्तभोगोऽ-
प्यहमेनात्र त्यङ्गमिति वा ममासहायस्य गृहवासेनेति भावः ।
तथा जित्वा द्विधा कृत्वा तीक्ष्णपुञ्जादिना जाहमानायमव-
लभिव जोगेत्वादिना निःसादभिव वक्ष्योऽसिति गम्यते ।
रोहिता रोहितज्जातीया मस्या मीनाश्चरतीति सन्न्याः । यथेति
रह्यन्तोपदेशेन यत्तद्वैश्व नित्यसंन्यासश्चेति गम्यते ततस्तथा
ज्ञानप्राप्त्या कामगुणान् प्रहाय परित्यज्य पुरि वसति धीर्या-
स्तेषामिव शीलमुद्रितमारवादितावृक्षः स्वमात्रं योने ते

धोरयशीघ्रास्तपसाऽनशानादिनोशराः प्रदाना धीराः सत्वबल-
हुरिति यस्मान्निहान्त्यो चरन्त्यासयन्ते वनप्रदणोपपन्नगमेतद्-
ताऽऽहमपीत्यं वनमेव प्रदीप्य इति भावः इति सूत्रद्वयार्थः ॥
इत्थं तत्प्रतिबंधिता ब्राह्मण्याह ।

तदेव कौंचा समझ्कमता, तथाणि जालाणि दक्षितु हंसा ।

पठेति पुत्रा य पर्दे यमज्जं, तेहं कहं नाणुगमिस्सइका ३६
नभसीवाकाश इव कौञ्चाः पक्षिविशेषाः समतिक्रामन्तस्तान्
तान् देशानुवृत्त्यन्तस्तानि विस्तृणानि जाग्रानि बन्धनविशे-
षरूपाण्येतानोऽन्यथेन्दुद्वित्रिवा (इंससि) चशब्दस्य गम्यमान-
त्वात्संस्थे प्रेतिसि) परियन्ति समन्ताद् गच्छन्ति पुत्रौ च
सुनौ च पतिश्च भर्ता मम संबन्धिने गम्यमानत्याद्ये ते जाज्ञो-
पमविषयाजिष्वङ्गभिर्या नभः कवरे निरुपत्रोपतया संयमच्चमि-
तानि संप्रत्ययान्तराधिक्रामन्तस्तान् कथं नाणुगमिष्याम्येक-
सतो किं त्वनुगमिष्याम्येय । एवंविधं वचनं हि स्त्रीणां पतिः
पुत्रो वा गतिरिति । यदि या जाग्रानि भिच्छेति हंसानामेव
संबध्यते । समतिक्रामन्तः इत्यन्तेण गच्छन्त इति तु कौञ्चोदा-
हरणमज्ञातकलत्रादिबन्धनसुतापेक्षं हंसोदाहरणं तु तद्विपरी-
तव्यपेक्षमिति भावनेत्यमिति सूत्रार्थः । इत्थं चतुर्धामप्येक-
वाक्यतायां प्रमत्तयाप्रतिपत्तौ यदभूत्तदाह ।

पुरोहित्यं तं समुयं सदार्, भोवाभिक्खितं पहाय जोगे ।

कुटुंबनारं विरलुचन्तं, रायं अक्खं समुवाय देवी ॥ ३७ ॥

वंतानो पुरेतो रायं, न सो होइ पसंमिता ।

माहणं परिचचं, धणं आइउमिच्छसि ॥ ३८ ॥

सव्वं जंगं जइ तुहं, सव्वं वावि धणं जवे ।

सव्वं पि ते अपज्जत्तं, नो वा ताणाः ते तव ॥ ३९ ॥

मरिइति रायं जया तया वा, मशोरमे कामगुणे पहाय ।

एको हू धम्मो नरदेवयार्णं, न विज्जए अजामिहेह किंचिच्छ

पुरोहितं पुरो वसन्तामिति च जगुनामानं सपुत्रं पुत्रचर्यावितं
सदार् सपत्नीकं भ्रुवाऽऽकर्ष्य अभिनिष्कस्य गृहाङ्गिर्यं प्र-
हाय प्रकर्षेण त्यजत्या नोगान् शब्दान् प्रव्रजितमिति गम्यते ।
कुटुम्बसारं धनधान्यादि विपुलं च विस्तारिततया सत्तमं च प्रधा-
नतया विरलुचत्तमं (यदिति) यत्पुरोहितेन त्यक्तं गृह्यन्तमिति
शेषः (रायं) राजानं नृपतिमतीक्ष्णं पुनः पुनः समुवाच सस्य-
गुक्वतो देवी कामावतो नाम तत्प्रमदित्यर्थः । किमुक्त्यन्तीत्याह
यान्मुद्राङ्गिर्यंनित्यं भोक्तुं शीघ्रमस्येति यान्ताशी पुत्रयः पुमान् य
इति गम्यते राजन् । नृपते ! स न प्रसंशितः सन्नाशितो ब्रह्म-
ह्निरिति शेषः । स्यादेतत्कथमहं बान्ताशीत्यत आह । ब्राह्मणेन
न परित्यक्तं परिहृतं धनं ह्ययमादात् प्रदीतुमिच्छसि परिहृतं
धनं हि गृहीतोऽङ्गिरस्याचान्तमिव ततस्तदादातुमिच्छस्वम-
पि बान्ताशीव न चेद्भुवि तं प्रहादशामित्यभिप्रायः । अथवा
काव्या नीये राजन् ! यान्ताशी यः स प्रशस्यो न प्रशस्यतो
ब्राह्मणेन परित्यक्तं धनमादातुमिच्छसि न चैतद्भूत उचितं यत-
स्त्वमप्येवं बान्ताशितया अस्माभ्य एव अभिष्यसीति काकार्थः ।
किं च सर्वं निर्वच्ये जगद् भुवनं जयति संन्यायो यदीत्य-
स्यायमर्थो न संन्यस्येवैतत्कपञ्चिसंभवे वा (तुहति) तथ
सर्वव्यापि धनं राजतकप्यादिभ्यश्च भवेद्यदि तथेतीहापि योज्यते
तथा सत्यमपि ते न च पर्याप्तमशक्तिमत्पारिवर्षि प्रतीति शेषः ।

आकाशसमवेन तस्या अपर्यवसितत्वात्तथा नैव त्राणाय जरा-
मरणोत्पन्नोद्वाय तदिति सर्व्वे जगज्जन्तं वा तवेति ते । इह च
पुनः पुनः सर्व्वशब्दस्य युष्मदस्मदोद्बोधोपादानं निजवाक्यत्वाद्-
पुनरुक्तमिति ज्ञाननीयं पूर्वेण गृहीतव्यमनेन चातुपकारितां पु-
नरहितप्रणाद्यप्रदणहेतुमादर्श्यं संप्रत्यनित्यतां तच्छेत्तुमाह । मरि-
ष्यसि प्राणास्त्यक्तसि राजन् । नृप ! यदा तदा वा यस्मिंस्त्वस्मिन्-
न्वा काष्ठे अश्वत्थमेव मत्तत्रयम् " जातस्य हि ध्रुवं मृत्यु " रि-
त्युक्तं हि " कश्चित्तावत्तया इष्टः, श्रुतो वा शङ्कितोऽपि वा । कितौ
वा यदि वा स्वर्गे, यो जातो न मरिष्यति " तत्रापि च कदाचिदज्ञि-
तवितवस्तु आदायैव मरिष्यामीत्यत आह । मनोरमांश्चित्ताद्वा-
दकान् कामगुणानुत्तरूपान् प्रहाय प्रकर्षेण त्यक्त्वा त्वमेकाक्येव
मरिष्यसि न किंचिदन्यत्तया सह वास्त्युत्तात्यजिप्रयाः । तथा एके
(ह्रुति) एक एवाह्वितो एव धम्मः सम्यग्भूतान् विरूपो तरदे-
व ! नृप ! त्राणं शरणमापत्परिरक्षणार्थं न विद्यते नास्त्यन्यद्-
परमिह इहेति वेत्यज्ञिधानं संयमस्थापनार्थं किंचिदिति स्व-
जनधनादिकं यदि वा इहेति शोके इहेत्यस्मिन् मृत्यो धर्म्ये ए-
वैकस्त्राणं मुक्तिहेतुत्वेन नान्यत् किंचित्ततः स एवावुद्येय इति
सूत्रवचनप्रत्ययः ।

यतश्च धर्म्मोदते नान्यत्राणमतो ।

नाहं रमे पक्खिणि पंजरे वा,

संताणञ्जिभा चरिसामि मोणं ।

आकिंचणा उज्जुकुमा निरामिसा,

परिग्गहारंभनियत्तदासा ॥ ४१ ॥

दव्वग्गिणा जहा रणे, रुज्जमाणेसु जंतुसु ।

अग्गे सत्ता पमोयंति, रागोसवसंगया ॥ ४२ ॥

एवमेवं वयं मूढा, कामजोगेसु मुच्छिया ।

रुज्जमाणं न उज्जुक्कामो, रागदोसगिणा जयं ॥ ४३ ॥

भोगे भोवा वसिताय, लहुज्जावहारिणे ।

आमोयमाणो गच्छन्ति, दिया कामकमाश्वा ॥ ४४ ॥

इमं वच्चा फंदंति, मम हत्थज्जमागया ।

वयं च सत्ता कामेसु, जणियामां जहा इमे ॥ ४५ ॥

सामिसं कज्जं दिस्ता, वज्जमाणं निरामिसं ।

आमिसं तव्वमुज्जिक्कता, विहरिस्तामो निरामिसा ॥ ४६ ॥

गिष्ठांवेमदे नत्था णं, कामे सांसारवच्छणे ।

उरउज्जं सुववरासे वा, सकमाणे तणु चरे ॥ ४७ ॥

एणो व्व बंधाणं तित्ता, अप्पणो व्वसिं वप ।

इति पच्छं महारायं, इसुयारेत्ति मे सुयं ॥ ४८ ॥

नेति निवेधे अहमित्यात्मनिर्देशो रमे इति रतिमवाप्नोमि [प-
क्खिणो पंजरेवसति] वाशब्द औपम्ये निजकामश्च ततः पक्खिणी-
व शकुनिकस्य शारिकादिः पंजरे प्रतीत एव । किमुक्तं भवति य-
थाऽस्मै दुःखोत्पादनि पञ्जरे न रतिं प्राप्नोत्येवमहमपि जरामर-
णावुपपन्नविद्युते जवपञ्जरे न रमे । अतमिदञ्चसम्भूतानां प्रकामात्
निनाशितसौहर्म्यतः सती जिज्ञासादस्य सूत्रे परनिपातः प्राग्व-
त् चरिष्याम्यनुष्ठास्यामि मौनं मुनिभाष्यम् । न विद्यमानं क-
ञ्चन छव्यतो हिरण्यादि जावतः कषायादिरूपमस्या इत्यकिञ्चि-
त्ता अत्र एव अजुग मायाविरहितं कृतमनुष्ठितमस्या इति अजुग-

ता । कथं चैवं नुतेत्याह । निष्क्रान्ता आभिषादं गृह्णहेतोर्निजविप-
तविषयादेर्निर्गते वा आभिषमस्या इति निरामिया (परिग्गहार-
श्चनित्यत्वादेः) प्राकृतत्वात् पूर्वपरनिपातोऽस्तन्नमिति परिग्र-
हारश्चनोपा अभिष्वङ्गनिर्लिङ्गतादयस्तेष्वयान्वृत्तौ परता परिग्र-
हारश्चनोपापनिवृत्ता । यद्वा परिग्रहारश्चनोपनिवृत्ता अत एव चादा-
या विकृतिविरहिता । अनयोर्विशेषणसमाप्तः । अपरं च दोषा-
ग्निना दावावशेन यथाऽस्त्ये येन दहमानेपु जन्मसाद्विद्यमाण-
पु जन्तुषु प्रणिष्वन्त्येऽपरे सत्याः प्राणिनो विवेकिनः प्रमोदन्ति
प्रकर्षेण दृश्यन्ते । किमित्येवंविधास्त इत्याह । रागद्वेषयोर्वेश
आयत्तता रागद्वेषवशस्तं गताः प्राप्ताः (एवमेवंति) विन्दोर-
त्ताकृणिकत्वाद्येवमेवति वयं (मूढा) मूढानि मोहवशात्ता नि-
कामभोगेषूपकुरूपेषु (मुच्छियन्ति) मुच्छितानि गृह्णाति दहमा-
नमिव दहमानं न बुद्ध्यामेव नावगच्छामो रागद्वेषावग्निरिव
रागद्वेषावग्निरस्तेन किं तज्जगत्प्राणसमूहं यो हि सविषयो रागा-
दिमांश्च न जयति स दावानन्तेन दहमानान्यस्त्वानघलोकाया-
ह मय्येवमनेन दहनीय इति तद्वृत्तगोपायतत्पर एव भवति न तु
प्रमादवशात्ता सन् प्रमोदते । यस्त्वत्यन्तमहो रागादिमांश्च
स त्राय तमचित्तयन् दृश्यति न तु तदुपशमापाये प्रवर्तते ततो
वयमपि जोगापरित्यागादेवं विधाः येवेति ज्ञावः । यदेवंविधा न
भवन्ति ते किं कुर्वन्तीत्याह जोगान् मनोहारादशरीरं (जोकृति)
नुवः वाऽऽसेव्यं पुनरुत्तरकावं वान्त्वा चापहाय विपाकदारुणत्वा-
ल्लघुर्वायुस्तद्वद्भूतं भवनमेपां लघुचूताः कोऽर्थो वादूपमास्तथा-
विधाः सन्तो विहरन्तीत्येवंशीला बहुभूतविहारिणोऽप्रतिबन्ध-
विहारिण इत्यर्थः । यद्वा लघुचूतः संयमस्तेन विहृतो शीतं
येषां तं तथा आसमन्तान्मोदमाना दृश्यन्ते आमोदमानास्तथा-
विधानुष्ठानेनेति गम्यते । गच्छति विवर्द्धितस्यानमित्तो शेषः ।
क इव (दिव्याकामकामाश्चेत्ति) इवशब्दो निजकामस्ततो जिज्ञा
इव कामोऽभिज्ञावस्तेन कामन्तीति कामक्रयाः यथा पक्खिणः स्वे-
ष्टा । यत्र यथावज्जासन्ते तत्र तत्रामोदमाना ज्ञायन्ते एवमेतेऽ-
प्यभिष्वङ्गस्य परतन्त्रताहेतोर्भवाद्याद्य यत्र संयमयाशानिर्बन्धं
तत्र तत्र यान्तीत्याशयः । पुनर्विहरास्थां निराकुर्वन्तीत्याह इमे इ-
त्यनुभूयमानतया प्रत्यक्षाः शब्दादयश्चः समुच्छेदं वच्चा नियन्त्रिता
अनेकधापायै रक्षिता इत्यर्थः एते किमियाह । स्पन्दन्त इव
स्पन्दन्ते अस्थितिधर्मस्तथा ये । कीदृश इत्याह (मम हत्थज्जमा-
गयसि) ममेत्यात्मनिर्देश उपपन्नत्वात्तच्च च इतस्तं कामार्थं
अथ वा आगताः प्राप्ताः कोऽर्थः स्ववशा आत्मानोऽहंता दर्शय-
तुमाह । (वयं च सत्तसि) वयं पुनः शक्तानि संबन्धान्याभिष्व-
ङ्गवन्तीत्यर्थः अहदुत्प्रेक्ष्यस्मदोद्बोधोऽपि वृद्धवचनं कामेभ्यनिज-
पणीयशब्दाद्विद्युते एव विधेष्ट्वपि चामोपभिष्वङ्ग इति मोहवि-
ससितमिति ज्ञावः । यद्वा इमे च चेति चशब्दाद्वयं च स्पन्दामहे इव
स्पन्दामहे आयुषश्चञ्चलतया परलोकागमनाय शेषं तथैव यत
एवमतो जवियामो यथेमे पुरोहितदयः । किमुक्तं जवति यथाऽ-
मिदञ्चञ्चलत्वमवशोक्तये परित्यक्तास्तथा घयमपि त्यह्याम
इति । स्पन्दहेतुस्तिपरत्येऽपि सुखहेतुत्वात् किमियाह । स्पन्दन्ते
इत्याह । सह मिषेण पिशितरूपेण वर्तत इति सामिपस्त्वं कस्य-
मिह गृह्ण शकुनिकं वा दह्वाऽवशोक्तय वाध्यमानं पीड्यमानं पक्का-
न्तरिति गम्यते निरामियामपिपरित्यक्तमयथाचूतं दह्मेति
गम्यते आभिषमभिष्वङ्गहेतुं धान्यादि सर्व्व निरवशेषमुज्जित्वा
त्यक्त्या (विहरिस्तामोति) विहरिष्याम्यप्रतिबन्धविहारितया
अनित्यमिति । निरामिया परित्यक्तमभिष्वङ्गहेतुः उक्तानुवादे

नोपदेष्टुमाह गृध्रेण उपमा येनान्ते गृध्रोपमास्तानुक्त्यायेन तुः
समुच्चये भिन्नक्रमश्च योद्धयेत ज्ञावाऽवबुध्य णमिति प्रावृत्त
कान् प्रकमाद्विषयामिषयनो लोकान् कामाश्च विषयाश्च संला-
र्यन्तान् संसारवृद्धिहेतून् ज्ञात्विति संबन्धः । अथवा कामयन्त
इति कामा इति व्युत्पत्त्या कामयोगाद्वात्यन्तगृहिष्ठापनार्थं
कामा विषयिण एवोक्ता अतस्तान् गृध्रोपमान् संसारवर्धकांश्च
ज्ञात्वा किमित्याह (उरश्चोऽव सुवचनासंबन्धः) इवशब्दस्य नि-
सक्रमत्वादापत्वाचोरा इव वृजग इव सैर्णयपार्थं गरुडस-
मीपि शङ्कमानो भयव्रतमिति स्तोत्रं मन्दयतनयेति यावत् ।
चोरः क्रियासु प्रवर्त्तते । अस्यायमाशयो यथा सौपर्णेयेपमैर्विव-
र्यैर्न वाच्यते तथा संयममासेवस । ततश्च किमित्याह (नागो-
व्य) त्रयः स्मृष्टः आशयइवायं यथा नागो वन्येन वरत्राण्मकादि
जित्वा द्विधा विहायामनो वसति विष्णुपटवौ व्रजत्येवं जवानपि
कर्मवन्धनमुपहृत्यात्मनो वसति कर्मविगतः सुखो यत्रात्मावति-
ष्ठते सा च मुक्तिरेव तां व्रजेरेतेन द्विज्ञायाः प्रसङ्गतः फलमुक्तम् ।
पर्वं चोपदिश्य निगमयितुमाह । पतद् यन्मर्थोक्तं पर्ये हितं
महाराज । प्रशस्यतूपते । इषुकारनामन् । एतच्च न मया स्वमनी-
षिकयैवोच्यते किं कियेत-मया धृतमवधारितं साधुसकाशादि-
ति गम्यते इति सूत्रार्थः । एवं च तद्वचनमाकर्ण्य प्रतिवृत्ति-
नृपस्ततश्च यत्तौ द्वावपि चक्रतुस्तदाह ।

चङ्का विह्वलं रटं, कामभोगे ऽि दुःखे ।

नित्रिसया निरामिसा, निष्ण्हा निपरिगहा ॥ ४६ ॥

सम्मं धम्मं विषाणिता, चिच्चा कामगुणं वरे ।

तवं पगिज्जहक्खायं, घोरं घोरपरक्कं ॥ ४७ ॥

त्यक्त्वाऽपहाय विपुलं विस्तीर्णं राष्ट्रं मरुजं पात्रान्तरतो
राज्यं वा कामनेगोश्लोकरूपान् दुःखयजान् दुष्परिहारान्निर्विषयो
शब्दादिविषयविरहिततायत एव निरामिषा । यद्वा विषयो देश-
स्तद्विरहितौ राष्ट्रपुत्रियागतः कामनेगयाग्यतश्च निरामिषाव-
भिष्यङ्कदन्तुविरहितौ कुतः पुनर्विषयो यतो निःस्नेहौ निषत्त-
बन्धौ निपरिग्रहौ कचिद्विषयमानस्वीकारौ सम्मयविपरीतं
धम्मं श्रुतचारित्रात्मकं विज्ञाय विरोधतोऽवबुध्य (चिच्चित्ति)
त्यक्त्वा कामगुणान् शब्दादीन् वरान् प्रधानान् पूर्वविशेषण-
तार्थ्येऽपि पुनरभिधानमतिशयव्यापकं तपोऽनदनादि प्रमुखा-
दुपगमय यथाख्यातं येन प्रकारेण तीर्थंकरादिभिः कथितं घो-
रमयन्तुङ्गुरुचरं घोरः कर्मवैरिणः प्रति रौद्रः पराक्रमो धम्मोऽनु-
ष्ठानविषयसामर्थ्यात्मको यथोक्ता । तथा देवोन्मेषा तथैव कृत-
वन्तयिति शेष इति सूत्रार्थः ॥

संप्रति समस्तोपसंहारमाह ।

एवं ते कमसो बुद्धा, सर्वे धम्मपायणा ।

जम्मपञ्चुनयोव्विग्गा, दुक्खस्संतगंवेदिणां ॥ ४१ ॥

सामणे विगयमोहाणं, पुब्बजावणजाविा ।

आचिरेणैव कालेन, दुक्खस्संतमुवागया ॥ ४२ ॥

राया सह देवीए, माहणा व पुरोहिओ ।

माहणा दाराग चैव, सर्वे ते परिनिब्बुडे । च वे भे ॥ ४३ ॥

एवममुना प्रकारेण तान्यनन्तरमुक्तरूपाणि प्रसिद्धि क्रमशोऽ-
भिहितपरिपाठ्या बुद्धान्यवगततत्त्वानि सर्वाण्यशेषाणि धर्म-
परायणानि धर्मैकनिष्ठानि पठ्यते च (धम्मपरंपरासि) पर-
म्परा धर्मो येषां तानि परम्पराधर्मानि प्राकृत-धातु परंपरा-

शब्दस्य परनिपातस्तथाहि साधुदर्शनात् कुमारकथोः कुमार-
वचनात्तत्पित्रोस्तद्वलोकनान् कमलादेव्यास्ततोऽपि च राज्ञ
इति परम्परयैव धर्मप्राप्तिर्जन्मस्युभयेभ्यः उक्तरूपेभ्य एवो-
द्विगानि वस्तानिनि जन्मस्युभयोर्द्विगानि दुःखस्यासात-
स्यात् पर्यन्तस्तत्रैवपकारि तद्वैवपकारि सापेक्षस्यापि समा-
सो यथा वैवदत्तस्य मुकुलमिति । पुनस्तद्वक्तव्यतामेवाह । शा-
सने वृशे निगतमोहाजामहतामत्यजन्मनि भावनयाऽभ्यास-
पया भावितानि वासितानि भावनभावितानि । यद्वा भाविता
भावना धैर्यतानि भावितभावनानि पूर्वोत्तरनिपातयथातन्त्रवा-
दत पक्षाचिरेणैव बल्येनैव कालेन दुःखस्यान्ते मोक्षपुण-
तानि प्राप्तानि । सर्वत्र च प्राकृततथात्वं बुद्धिबुद्धिर्देशः । प्रवृ-
त्तिसरण्यायाध्ययनार्थमुपसंहर्तुमाह । राजेदुकारः सह देव्या
कमलावयाः ब्राह्मणश्च पुरोहिता भृगुनामा ब्राह्मणो तत्पनी
यो च दारको तदुत्रो चेति पूर्ववत् सर्वाणि तानि परिनिवृत्तानि
कम्मोन्मुपशमतः शीतोभूतानि मुक्तिं गतानीति यावत् सूत्र-
वार्थः । इति परिसमाप्तां द्रव्योमांति पूर्ववत् । उक्तोऽनुगमः ।
उत्त० १४ अ० । खनामस्याते नगरभेदे, “उसुगारे ण्यरे उस-
भदसे गाहावई” वि० १ ध्रु० १ अ० ।

उसुया (पर्वय-इषुकारपर्वत-पुं०) धातकीखण्डविभागकारि-
णि पर्वते. “दो उसुगारपर्वया” इषुकारौ दक्षिणोत्तरयोर्दि-
शोर्धातकीखण्डविभागकारिणाविति । स्था० २ टा० ३ उ० ।

“समयक्वेत्ते चत्तारि उसुकारा” इषुकारा धातकीखण्डपु-
ष्कारद्वयोः पूर्वोत्तरविभागकारिणश्चादारः स्था०

उसुयारिज्ज-इषुकारीयन्-“उसुयारणामगोयं, वेदतो भावओ
य उसुयारो । ततो समुच्चियमिणं, उसुयारिज्जति अन्धयणं”
यदिषुकारान् समुत्थितं तत्तस्मै प्रायो हितमेव भवतीति इषुका-
राय हितमिषुकारोयमुच्यते । प्राधान्याच्च राज्ञो निर्देशोऽयथा
परम्यन्तुङ्गुरुचरं तत्सुधानं तुल्यमेवेति । चतुर्दशे उत्तराध्यने,
उत्त० १४ अ० । स्था० ।

उसुपान्न-देशी०-त० उद्बुखले, “उसुयात्संवि वा कामज-
त्संवि वा” आचा० २ ध्रु० ।

उसुन्नक्क, किरिओ वम-इषुन्नचक्रक्रियापम-वि० राशद्वयक्रि-
यासदृशे, “क्षुतः समाधिरव्यक्त, इषुन्नचक्रक्रियापमः” । टा०
२१ टा० ।

उसुजग-उसुन्नक-पुं० खातिकायां परवन्नपार्थमुपरिचिह्नादि-
तगतायाम् “उसुन्नगसय्योओ” उत्त० ७ अ० ।

उत्स (ए) (ऊ) ध्मन्-दि० उप् आंधारे मनिन् वा न्हस्वः ।
शयोः संयोगे सोऽधीमे ण । ४ । ण । इति पर्याये सकारो मा-
ग्यायाम् । श्रीधर्मर्त्ता, प्रा० ।

उत्स-अवदयाय-पुं० जेरे, “अण्हरिणसु अणुस्सेसु” वृ० ४
उ० । नि० नृ० ।

उसु-पुं० वसन्ति रसा अन्न-वसु रक्-निपातनाश्च पत्यम् ।
किरणं, सुवैकिरणानां बहुधाकर्षकत्वेन रसवत्त्वात्तथात्वम् । ध्रुपे,
सुवन्धाम, लतायाम्, पृथिव्याम्, स्त्री० । आचा० ।

उत्सकङ्कता-उत्सकङ्कित-प्र०० उत्सृज्येत्यर्थे, व्रज्यावसरतो-
स्तुकीभूयति यावत् । स्था० ६ उ० ॥

उत्सङ्गण—उत्पङ्कण—न० स्वयोगप्रवृत्तकालावधेरुर्ध्वं पुरतः
पञ्चकणमारस्तरकणमुत्पङ्कणम् । ५०३ अ ५०। स्वयोगप्रवृत्ते-
नियतकालावधिपरतः करणे, । यथा काचित्प्रारम्भादिप्रार्थ-
नया रुदन्तं वाद्यमाध्यासयति यद्युत मा रोदोः समीपगृहाग्नो
हुरिस्मदगृहे आयास्यति तदा तदर्थमुत्थिताऽहं तत्रापि दा-
स्यामीति । ततश्च साक्षादगते तस्य भिक्षादानायोत्थिता वा-
लस्यापि द्वातीति उत्पङ्कणम् । ५०३ अ ५० (पाहुनिया हा-
ब्दे रूपीभविष्यति) । “ उत्सङ्गणं अहिसङ्कणं परमुद्दोलंकिप
अरोवा जि जावत्परेण रुधो अह जावाभिगहो नाम अघस-
पन् ” । ५० १ अ ५० ।

उत्सङ्कावृत्ता—अपसर्प्य—अन्य० अपसृतं इत्येत्यर्थं, “ उत्स-
ङ्कावृत्ता ” विवादे प्रतिपत्तिनं केनापि व्याजनापसर्प्यापसृतं
कृत्वा पुनरवसरमवाप्य विषदते स्था ६ ग० ।

उत्सङ्ग—उत्सर्ग—पुं० सृज विस्मं चतुर्षां सृजैर्घञ् । उज्जते,
अ. व० ४ अ० । अस्य निक्षेपः ।

नामं ? उवणार दविप, ३ खित्तं ४ काले ५ तद्देव जावै य६
एसो उत्सङ्गास्स तु, निखेवेनो अविदो हां६ ॥ ३६ ॥

अर्थमधिकृत्य निगदसिद्धा विशेषार्थे तु प्रतिद्वारं प्रपञ्चेन व-
क्ष्यामः । तत्रापि नामस्थापने गतायं ।

छव्योत्सर्गादिरभिधित्तया पुनराह ॥

द्वुज्जणा उ जं जेण, जत्थ अक्किरइ दवभूओ वा ।
जं जत्थ वा वि वित्ते, जं जविर जम्मि वा काहे ॥ ३७ ॥
वितिरिओ द्वुस्सग्गो अक्किचिअरं सद्दोसं च कणुं जो जं द-
व्वुत्ति तत्थ अक्किचिअरं जहा मिअं निक्खजायणं सद्दोसं
जहा विसकतमज्जियोगकत्तं वा एवमादि । अह्वा जेण दव्वेण
जत्थ वा दव्वे दव्वभूतो गृहेति एस द्वुस्सग्गो जहा जरहादी-
दि च्छव्वुत्तिदि जरहं वासं पव्वयंतेदि गृहितं । जो वा जं खेत्तयं
वयति जम्मि वा खेत्ते वयति किंचि जम्मि वा केत्ते उत्सङ्गो व-
णिज्जति एवमादिको उत्सङ्गो जो जं कालं उज्जति । जहा
उज्जातो वसंतो मेद्दणो ण वाहत्ति गृहितो वा सिरो एवमादि ।
अह्वा खित्तकाअं पण ण रीयिज्जति वासारत्ते वाण विहरिज्ज-
ति । जिअरं च काअं उत्सङ्गो जम्मि काले उत्सङ्गो वणिज्जति ।
[भा० नृ० ५ अ०] छव्योत्सर्गा तु छव्योत्सर्गः स्वयं (जंति)
यद्व्यमनैषण्यमचकिरतीति योगः [अचकिरदसि] उ-
त्सृजति (जेणत्ति) येन करणं नूतेन पादादिनोत्सृजति [जत्थत्ति]
यत्र छव्यं व्युत्सृजति छव्यभूतो वा अत्युत्सृक्तो वा उत्सृजति एव
छव्योत्सर्गोऽपिधीयते । द्वारं क्षेत्रोत्सर्गं उच्यते [जं जत्थ वा-
वि खेत्तेत्ति] यत् क्षेत्रत्रङ्गणदेशाद्युत्सृजति यत्र वाऽपि क्षेत्रोत्स-
र्गो व्याप्यते एष क्षेत्रोत्सर्गः काक्षोत्सर्गोऽपि उच्यते [जं जविर ज-
म्मि वा काहेत्ति] यं काक्षमुत्सृजति यथा भोजनमधिकृत्य रज्जति
साधयः [जविरं धत्ति] यावत् कालमुत्सर्गो यस्मिन् वा काहे
उत्सर्गो बध्दयेत एष काक्षोत्सर्ग इति गार्थायः । आ० ५ अ० ।

भायोत्सर्गान् प्रतिपादयन्नाह ॥

भावे पसत्थमिअरं, जेण य जावेण अचकिरइ जं तु ।

अस्तेजगं पसत्थं, अपसत्थं सज्जं चपइ ॥ ३८ ॥

एवमादिना आगतो उत्सङ्गो पसत्थो अपसत्थो अगुणादीणं
जातिमदादिना य अपसत्थोणाणाणा उज्जणा जेण वा जावेण
व्यपति एवमादि [भा० नृ०] जाव इति द्वारपरामर्शं भायोत्सर्गं

द्विधा प्रशस्तं शोचनं वस्त्वधिकृत्य [इतरत्ति] अप्रशस्तमशोचनं
तथा येन वा जावेन उत्सर्जनीयवस्तुगतेन स्वरादिना अचकिरति जं
तु उत्सृजति यत्तत्र भावेनोत्सर्ग इति तृतीयासमासः । तत्रासंयमं
प्रशस्ते भावोत्सर्गं त्यजति अप्रशस्ते तु संयमं त्यजतीति गार्थायः ।
यदुक्तं येन वा भावेनोत्सृजति तत्प्रकटयन्नाह ।

खरफरुसाइमचेअण—मचअणं दुरजिगंअधिरसाइ ।

द्विचअमवि चयइ दोसेण, जेण जावुअण्णा सा उ ॥ ३९ ॥

खरपट्टादि सचेतनं खरं कठिनं परं दुर्ज्ञापिणोपनीतमचे-
तनं दुरजिगंअधिरसादि यद्व्यवहारमपि त्यजति दोषेण येन स्वरादि-
ना वा जावेनोत्सर्गं सा उक्ता येनोत्सर्ग इति गार्थायः । ३९ गते
मृद्वद्वारगायामुत्सर्गमधिकृत्य निक्षेपद्वारम् ॥

अयुनैकार्थिकान्युच्यते ॥

उत्सङ्ग १ विउत्सरेणा, २

उज्जणा य ३ अचकिरण ४ उज्जण ५ विवेगो ६ ।

वज्जण ७ चपाणु ८ म्मुअण्णा ए,

परिसाण १० साण्णा चेव ११ ॥ ४० ॥

उत्सर्गः व्युत्सर्जना उज्जना च अचकिरणं उदंते विवेकः चयनं त्य-
जनम् उन्मोचनानां परिश्रान्तानां शान्तानां चैवेति गार्थायः आ० ५ अ०
उत्सर्जनीयस्य त्यागरूपे आभ्यन्तरतपोभेदे, तद्भेदः स द्वि-
विधो बाह्य आभ्यन्तरश्च । तत्र बाह्यो द्वादशादिभेदस्त्वोपधेरिति-
रिक्तस्यानेपणीयस्य संसक्तस्याप्राप्त्यानेर्वा त्यागः आभ्यन्तरः
कपायायां श्रुत्युत्काले शरीरस्य च त्यागः । ननु उत्सर्गप्रायश्चि-
त्तमध्य एवोत्सर्गोऽस्ति पुनरत्र भणनेन सत्यं सोऽतिवारविशु-
द्धयर्थमुक्तः अयं तु सामान्येन निर्जारायै इत्यपीनरुच्यम् । प्र०
६ द्वा० ४ अ० १० । १० । पञ्चा० यथा भामेयुक्ते सयभामेति ग-
म्यते तथाऽत्राप्येकदेशेन समुदायावगमात् कायोत्सर्गः प्र० १
द्वा० । (काउत्सङ्गाशब्देऽपि वक्तव्यता) “ उत्सर्गंति ” ई-
र्यापथिमिभिर्न पञ्चविंशत्युत्सङ्गसप्रमाणं कायोत्सर्गं करोति ।
श्रौ० । सामान्योक्तं, ५० २ अ ५० । दृशं० । सामान्योक्तो वि-
धिर्हस्तः यथा त्रिविधं त्रिविधेन प्राणातिपातविरतिः । दृशं० ।
पञ्चा० । इह विधित्सितस्य वस्तुनः कारणनिरपेक्षं सामान्य-
स्वरूपमुत्सर्गं उच्यते । वृ० ४ उ० । अभिप्रेतवस्तुस्वरूपनिर्वाच्यं
कारणनिरपेक्षमुत्सर्गः । नि० वृ० ११ उ० । “ उत्सर्गो आहो ”
उत्सर्गो पठिसेह । नि० वृ० १ उ० । अयोत्सर्गोपवादयो-
र्वाधिविचारः । अथ योयं “ न हिंसात्सर्वाभूतानां ” त्यादिना
हिंसानिषेधः आसर्गिको मार्गः सामान्यतो विधिरित्यर्थः चेद-
विहिता तु हिंसाऽपवादपदं विशेषतो विधिरित्यर्थः । ततश्चाप-
वादेनोत्सर्गस्य वाधित्वात्तत्र श्रौतो हिंसाविधिर्द्विधायात्सर्गो-
पवादयोःपवादो विधिवर्तीयानिति न्यायात् । भवतामपि हि
न सत्येकान्तेन हिंसानिषेधः तत्कारणे जाते पृथिव्यादिप्र-
तिषेधनामनुष्ठानात् शान्तायसंस्मरे आचार्यमादिग्रहणम-
ननाच्च । अपवादपदं च याज्ञिकी हिंसा देवतादिप्रोतेः पुष्टाल-
म्बनवादिनि परमाशङ्क्य स्तुतिकार आह नोत्सृष्टमित्यादि
अर्थार्थमिति मध्यवर्ति पदं उभयकमणित्यायेनोत्सर्गापि संय-
म्यनोयम् । अन्याथमुत्सृष्टमन्यस्मै कार्याय प्रयुक्तमुत्सर्गवाक्य-
मन्याथप्रयुक्तेन वाक्येन नापोतेन नापवादोऽचरोक्रियते यमे-
वार्थार्थानुपवादोऽपि प्रवर्तते तयोर्निम्नोक्तविद्यव्यवहारव-
त्परस्परसापेक्षेनैकार्थसाधनविषयत्वात् यथा जैनानां संय-

मपरिपालनार्थं नवकोटिविशुद्धाहारग्रहणमुत्सर्गस्तथाविध-
व्यलेत्रकालभावापत्तु च निपतितस्य गत्यन्तराभावे पञ्चका-
द्वितनयाऽनेवर्णयादिग्रहणमपवादः सोऽपि च संयमपरिपा-
लनार्थमेव । स च मरुणैकशरणस्य गत्यन्तराभावोऽस्ति इति
वाच्यं " सन्वत् संजमं स-जमाउ अप्पाणमेव रक्षिञ्जा ।
मुब्बद अइवायाओ, पुणो विसोही नयां विरुई " इत्यागमात्
तथा आप्तुवेदेऽपि यमेवैकं रोगमाधिकृत्य कस्याश्चिदवस्थयां
किञ्चिद्वस्त्वपथं तदेवावस्थान्तरे तत्रैव रोगे पथ्यमुपपद्यते हि सा-
वस्था देशकालाभ्यान्प्रति " यस्यामकार्यं कार्यं स्यात्कर्म कार्यं तु
वर्जयेत् " इति वचनात् यथा वल्लभश्चैवर्जितो लङ्घनं कीणथा-
तोस्तु तद्विपर्यय एवं देशाद्यपेक्षया ज्वरिणोऽपि वृषिणादि यो-
ज्यमातथा च वैद्याः " कालाविरोधि निर्दिष्टं, ज्वरादौ लङ्घनं हितम् ।
ऋतेऽनिलश्रमक्रोध-शोककामकृतस्वरान् " एवं च यः पूर्वम-
पथ्यपरिहारो यश्च तदैवावस्थान्तरे तस्यैव परिजोगः स खलु
उभयोरपि तस्यैव रोगस्य शमनार्थ इति सिद्धमेकविपर्ययमुत्स-
र्गपवादोऽयोरिति । प्रवृत्तां सोत्सर्गोऽपवादश्चाप्याह " १ " न हि-
स्यास्तर्थाभूत्यानी " स्युत्सर्गो हि दुर्गतिगतिनिषेधार्थः अपवादस्तु
वैदिकिर्साधिप्रिद्वैवताऽतिथिपितृप्रातिसंपादनार्थः अतश्च पर-
स्परनिरपेक्षत्वं कथमुत्सर्गोऽपवादेन वाध्यते तुल्यवज्रयोर्विरोध
इति न्यायात् निष्प्राथ्व्येऽपि तेन तद्वाधनेऽतिप्रसङ्गात् । न च
वाच्यं वैदिकिर्साविधिपरि सर्गहेतुतया दुर्गतिनिषेधार्थं पदे-
ति तस्योक्त्युक्त्या स्वर्गहेतुत्वनिर्ज्ञानात् तन्मन्त्रेणापि च प्रका-
रान्तरेऽपि त्रिसिद्धिजावाद्गत्यन्तराग्रावे ह्यपवादे पङ्ककङ्किकारः ।
स्याः । संप्रति किमुत्सर्गा अल्पे उतापवादास्तथा उत्सर्गोऽपवादो
वा स्वस्थाने श्रेयान् वज्रवांश्च । परस्थाने वज्रवानपि श्रेयांश्च
इत्याह । (सूत्रम्) " नो कण्ड्व निगन्धाण वा निगन्धीण वा आमं
तात्र पञ्चवे अत्रिके पकिगादित्तप अववाइयं जहा कण्ड्व निगन्धाण
वा निगन्धीण वा पक्के तालपञ्चवे जिने वा पकिगादित्तप " ।
अथवा त्रिविधं सूत्रमुत्सर्गपवादसूत्रमुत्सर्गापवादसूत्रं च ।
तत्रैतत्सर्गिकमापवादिकं चोक्तमुत्सर्गापवादसूत्रं पुनरिदम् । नो
कण्ड्व निगन्धाण वा निगन्धीण वा अन्नमन्नस्स मोयं आदित्तप
वा आयमित्तप वा अन्नत्थागाहं हि रोगादयं केहिं, अथवा चतु-
र्विधं सूत्रमौत्सर्गिकमापवादिकमुत्सर्गापवादमपवादौत्सर्गिकं,
तत्राधनि त्रीण्युक्तानि चतुर्थमपवादौत्सर्गिकमिदं यथा " चम्मं
मेसं च द्वाहिं मा अट्टियाणं " आह अत्रगं इत्यपवाद इति
या कोऽथ उच्यते ॥

उज्जयसगुत्सर्गो, अत्रवाओ तस्स चेव पकिक्खो ।

उत्सग्गा वि निवार्तियं, थंइ साल्लवमववाओ ।

उद्यतः सर्गोऽविहार उत्सर्गस्तस्य चोत्सर्गस्य प्रतिपक्षोऽपवाद-
कथमिति चेदत आह उत्सर्गाद्यमौत्सर्गादिषु विनिपतितं प्रच्यु-
तं हानादिऽसालम्बमपवादो धार्यति । ननु स उत्सर्गोऽपवादं
गवः सन् कथं न जन्मव्रतो जयति उच्यते ।

धावंतो उव्वाओ, मगन्नू किं न गच्छइ कमेणं ।

किं वा मुई किरिया, न कीरए असइओतिकवं ॥

सर्वोऽप्यस्माकं प्रयासो मोक्षसाधननिमित्तं स च मोक्षं तथा
साधयति नेनस्तु दृष्टान्तोऽयं यथा कोऽपि पाटश्लिपुत्रं गच्छन् धावन्
दृष्टानः श्रान्तो ज्वानि तथा न क्रमेण स्वज्ञावगत्या मार्गहः सन्
गच्छति गच्छत्येवेति ज्ञायः केवलं चिरेण तत्पाटश्लिपुत्रमवाप्नोति
यदि पुनः श्रान्तोऽपि धावति तदा अपातराद्य एव क्रियते एव

मत्राप्येवाही तदाहो कार्येऽप्यसद्व्यवस्थितपदमानो विनश्यति । किं
च रोगिणस्तीक्ष्णं किञ्चाप्यसद्व्यवस्थितपदमानस्य मूर्ध्नि क्रिया न क्रियते क्रियत
एवेत्यर्थः यथेतदेवमत्रान्युत्सर्गापरिग्रहस्यापवादगमनम् । ननु
किमुत्सर्गापवादप्रसिद्धितापवादादुत्सर्गस्य तत आह ।

उत्सर्गमविकल्पनिश्चय, पसिच्छि उक्कस्स निद्वाउ ।

इयं अन्तुत्तपसिच्छा, उत्सग्गाववाययात्तुत्वा ॥

यथोत्तमां प्रेक्ष्य निश्चयस्य प्रसिद्धिनिम्ना चोत्तस्य प्रसिद्धि-
रित्येवमन्योऽप्यप्रसिद्धात्सर्गापवादोऽपवादादुत्सर्गः प्र-
सिद्ध इति ह्यप्युत्सर्गापवादौ तुल्यौ । तदेवमुत्सर्गापवादोऽपवाद-
कम् । इदानीमप्युत्सर्गस्य उच्यते । शिष्यः पुच्छति जगवन् किमुत्स-
र्गा अल्पे उतापवादा उच्यते तुल्यया यत आह ।

जावइया उत्सग्गा, तावइया चेव हुंति अववाया ।

जावइया अववाया, उत्सग्गा तेत्तिगा चेव ॥

यावन्त उत्सर्गास्तवन्तोऽपवादाः यावन्तोऽपवादास्तावन्त उत्स-
र्गाः कथमिति चेदुच्यते सर्वस्यापि प्रतिपेक्षयादुद्धाभावात्तुल्ये
ऽपितुल्यः । संप्रति सेयवद्वये इति चारद्वयं व्याख्याहाराह ।

सट्ठाणे सट्ठाणे, सेयावलिणो व हुंति खलु एए ।

सट्ठाणपरट्ठाणे, पहुंति वत्थण निष्फा ॥

शिष्यः पुच्छति किमुत्सर्गः श्रेयान् वज्रवांश्च उतापवादः । सुरि-
राह । एते खलु उत्सर्गा अपवादाश्च स्वस्वस्थाने श्रेयांसो वाद्दि-
नश्च प्रवन्ति । परस्थाने श्रेयांसो दुर्बलाश्च । अथ किं स्वस्थाने
किं वा परस्थानमेत आह । स्वस्थानपरस्थाने वस्तुनो निष्प-
न्ने । अथ वस्त्येव न जानामि किं तद्वसिष्येति । उच्यते पुरुषो व-
स्तु तथा आह ।

संपरओ सट्ठाणं, उत्सग्गो असहुणो परट्ठाणं ।

इयं सट्ठाणं परं वा, न होइ व वत्थू विणा किंचि ॥

संस्तरतो निस्तरत उत्सर्गः स्वस्थानमपवादः परस्थानमस-
हस्यास्मर्मयस्य यः संस्तरितुं न शक्नोति तस्यापवादः स्वस्था-
नमुत्सर्गः परस्थानमिति एवमुक्त्या प्रकारेण पुरुषवज्रकृणं वस्तु
विना न किंचित् स्वस्थानं परस्थानं वा किं तु पुरुषो वस्तु सं-
स्तरति नवेत्यतः पुरुषात् स्वस्थानं परस्थानं वा निष्पद्यते तत
स्तं प्राक् स्वस्थानपरस्थाने वस्तुनो निष्पन्ने गतं सूत्रद्वारम् । वृ०
१० । प्रकीर्णकथायाम्, " उत्सग्गो पदन्कहा अववाओ नि-
च्छुयका " नि० चू० ५० । अत्रानवायोर्व्यापि, विष्टुत्सर्गत्यागे,
दाने, समारौ, व्रतेत्सर्गः वार्षिकवेदपाठसमारौ च वाच्यः ।
उत्सर्गाद्वि-उत्सर्गस्थिति-च्छी० उत्सर्गस्थानं, " उत्सर्गाद्वि-
सुक्कं जइ इव्वं विवज्जयं लज्ज " नि० चू० १६ व० ।

उत्सर्गववाइय कुसल-उत्सर्गापवादिक कुशल-पुं० उत्सर्ग-
श्च अपवादे प्रवमापवादिकं च तस्मिन् कुशलः । उत्सर्गा-
पवादविपर्ययिज्ञागवेदिनि, दर्श० । अपवादे भवमापवादिकं
तस्मिन्नुत्सर्गापवादिके कुशला विपर्ययिभागवेदिनि इत्यर्थः ।
ते ह्युत्सर्गापवादवेदितया समयानुरूपप्रवर्तमाना होजगृहप्रस्त-
निर्हैकसरिककूपकसाधोरकाडेऽपि दानइत्तुआवकवज्रिज्जभा-
जो जायन्त इति । दर्श० ॥

उत्सर्गाववाइ-उत्सर्गापवाद-पुं० द्वि० व० इतरेतरच्छः । स
मान्योऽविशेषोऽविशेषो, " उत्सग्गाववायाणं वियाणा सेयगा "।
उत्सर्गापवादयोः सामान्योऽविशेषोऽविशेषोऽविशेषः । पञ्चा०

११ वि०। "उत्सर्गव्यवयाणं विषयविभागमि दक्षणां । बहु
व्यवणेण दुव्यवणमिति " प्राकृतवृक्षवशादुत्सर्गपवादोः सा-
मान्योक्तविशेषोक्तवृक्षयोः विषयिभेगे गोचरविक्रितौ दक्षा-
णां व्रेकानाम् । जीवाः १ अधि० । (पादप्रोङ्गनस्यैत्सर्गिकत्वा-
पवादिकत्वविचारः पादपुंजग्राध्ने)

चस्सग्गववायकुत्तल-उत्तग्गिपवादकुत्ताइ-पुं सामान्योत्तो वि
धिस्सत्तग्गः यथा त्रिविधं त्रिविधेन प्राणातिपातविरतिविशेषो-
त्तो विधिपवादाः भिन्नाः पृथ्वासु आसथा, नपपणे कारण-
मि जयणाः। मयादिहस्सल्लवस्स, अयवाभो होइ नायधो”।
तत्र कुत्ताइः दर्शो । प्रवचनसुत्तायुग्गे, आसंत्तमुत्तापवादाकु-
त्ताः। त्रिपातो नूनीयचतुर्थनेदो भुगपदनिधित्सुर्गायोत्तमाह-
उत्तसग्गववायाणं, विसयविभागं दियाणइ ॥ ५३ ॥

उत्सर्गापवादयोर्जिनप्रवचनप्रतीत्योर्विषयविज्ञानं करणकर-
णप्रस्तावं विशेषेण जानाति भवगकृति । अयमज्ञाभिप्रायः ना-
त्सर्गमेव केवलमादृत्यते नाप्यपवादमेव प्रमाणीकरोति किं तदौ-
च्यत्वात् । अत्र कसुदायवत् तयोरेवसरमवबुध्यते । उक्तं च । “उ-
न्नयमविकल्पनिवृत्तस, पक्षिडि वृत्तयस्स इयराश्रो । इय अन्तुज-
पत्तिडा, उरस्मावपायागा तुल्ला” इत्याच च यथाऽवसरं तयोर्वि-
षयान्तराभ्यां बहुद्वारां प्रवृत्तिमातन्तांति धो २० । (अय-
द्वपुशश्चे तद्वक्तव्योक्तता)

उत्सर्गव्यापधम्मता-उत्सर्गपवादधर्मता-स्त्री० प्रतिपेधानुज्ञा-
वङ्गनायायाम्, । "कामं सञ्चपेदु सु वि, उस्सग्गव्यापधम्मता जु-
त्ता । मोचुं महु एत्तावं, ण विणा तं रागदोसेहि । उस्सग्गो पस्सि-
सेहो अवयातो अणुष्ठाधम्मतावक्खणता जुत्ता जुद्धते घटत इ-
त्यर्थः ।" नि० चु० १ उ० ।

उत्सर्गमृत्त-उत्सर्गसूत्र-न० श्रौतसर्गिकार्थप्रतिपादके सूत्रजेदे,
वृ० १ उ० । [सुत्तराच्चे इत्थं व्याख्याम्यते]

उत्सर्गिण्य-औत्सर्गिक-त्रि० उत्सर्ग सामान्यविधिर्नृतिष्ठ
सामान्यविधिषोडशे, स्त्रियां ऊर्ध्व स्यात् ।

उत्तराण-उत्सृज-वि० द्-सद्-क-अनुसाहोत्सृजस्ये
 ११११११ इत्युत्सृजयुदासाभादेरत उत्पम प्रा० उच्छिद्ये, नष्टे च ।
 घञ्० । वसन्तपुरायास्तदयः, कश्चिदुत्सृजवशकः । देशान्तरं व-
 ज्ज् सोऽथ, प्रयोष्णाद् नौतपञ्चिकाय । आ० क० ।

उस्सएण-देशी०-बाहुल्ये, “उस्सएणं वेयासायं धेयणं पदेनि
उस्सएणं बाहुल्येन प्रायेणेत्यर्थः । ६४० । ७५० । “उसाएणमं-
साहारा० न० ७ दा० ७ उ० । एकांते, “उस्सएणं वक्खणसं-
हया ” नि० चू० ३ उ० । उस्सएणं नाम कौत्साधारं वदति प्रमि-
तमित्यर्थः । अक्षेण स च दोगो प्रायरति । नि० चू० १० उ० ।

हृत्पद्मदाम- उत्तमदोष- पुं० उत्तममनुपरतं आदुल्येन
प्रयतंत इत्युत्तमदोषः। रौद्रव्यानस्य प्रथमे सिद्धे, भाव० ४ अ० ।

उत्सर्पिणी - उत्सर्पिणी - स्त्री० उत्सर्पन्ति द्युभा ज्ञावा अ-
भ्यामित्युत्सर्पिणी। व्या० २ पाठ०। उत्सर्पति घर्षते अरकपेक्षया
बर्द्धयति वा क्रमेण पुनर्द्दीप्तं भावानित्युत्सर्पिणी। जं० २ वक्र०।
। अ०। द्वाभ्यामग्रेषमकंष्टाकंष्टीपरिमाणे, पुनरावर्तकंष्ट्यु-
पज्ञावहानिकारके कावर्धभेदे, आ० ५० पं०। अनु०। रथा०।
द्वाभ्यामग्रेषमकंष्टाकंष्टीश्री का० ५० उत्सर्पिणीए। पद्या० १०-
। अ०। आ० ५० हि०। जं०। उत्सर्पिण्यां च क्रमेण द्युभा ज्ञा-

वा अनन्तगुणतया परिवर्धन्ते अशुभाश्च हानिमुपगच्छन्ती-
ति ज्यो० २ पाट्ट० ।

अत्र वररक्षाः ।

उस्सप्पिणी काक्षेणं भंते ! कतिविहे पल्लत्ते गोयमा !
 छन्विहे पएणत्ते ? तं जहा दुस्समदुस्समाकाले ? जाव
 सुसमसुत्तमाकावे ॥

एवमुक्तसर्पिणीसुखमपि जाव्यं परं यदपि काङ्क्षा व्यत्ययेन जा-
व्या यथाऽवसर्पिण्यां वृष्टः काङ्क्षा दुःखमाख्यः स एवात्र प्रथमो
यावत् सुखमनुभवमाकाशः वष्ट इति । जं० ३ वक्र० । रथा०
न० । ब्रा० नू० (सुखमनुभवमाद्यानां वर्णकः ओसर्पिणीं शब्दे
वक्तव्यं) एवमवापि हि क्षेयः केवलमस्मरकविपर्ययः कर्तव्यः । “ओस-
र्पिण्या एसां काङ्क्षविभागो जिणेहि निदिष्टो एसो चिच्य
पडिहोमं विप्रैओ उस्सर्पिणी ए वि” नं० । य एवं प्रागवसर्पि-
ण्यां सुखमनुभवमाद्यः काङ्क्षविजागा उक्ता एत एवोत्सर्पिण्याम-
पि ज्ञासति ज्ञातव्याः नवरं विज्ञाणेषु परिपाटिः प्रतिहोमेन ज्ञात-
व्या तद्यथा प्रथमः काङ्क्षविजागो दुःखमदुःखमादितोयो दुःखमा,
तृतीयो दुःखमनुवमा, चतुर्थः सुखमदुःखमा, पञ्चमः सुखमा, वृष्टः
सुखमनुवमति (दयो २ पाठो) समेतं प्रागुद्दिष्टमुत्सर्पिणीं
निरूपयितुमास्तं प्रतिपादनपूर्वकं ततः प्रथमारकस्वरूपमाह ॥

तीमि एं समाए इक्कीसमाए वातसहस्तेहिं काले वी-
इकंते आगमासाए ठस्सप्पिणिए सावणवट्ठलपांभवए वा-
लवकरणंसि अभांइणक्खंते चोइसपढमसमये अणतेहिं
वणपज्जेवेहिं जाव अणंतगणपरिवुट्ठीए परिवुट्ठमाए परि-
वुट्ठमाणे एत्थ एं दूसमदूत्तमा एमं समा काले पक्कवज्जि-
स्सइ समणाउसो । तीसे एं भंते । समाए भरहस्स वासस्स
केरिसए आगारजावपढांआरे भविस्सइ गोअमा । काले
भविस्सइ हाहाजए जंजाभूए एवं सां चेव दूसमदूसमावे
दओ एअव्वो ॥

तस्यां समायामवसर्पिण्यां दुष्टमानाभ्यामेकैर्वाश्रया दर्व-
सहस्रैः प्रमिते काले व्यतिक्राते आगमिष्यन्त्यामुसर्पिण्यां
धाणमासस्य बहुलप्रतिपदि कृष्णप्रतिपदि पूर्ववसर्पिण्याः
आपादपूर्णिमापर्यन्तस्यैव पर्यवसानत्वात् धावननाम्नि करणे
कृष्णप्रतिपत्तियादिमासस्यैव सङ्गाद्यात् । अर्भोचिनक्तचन्द्रेण
योगमुपगच्छते चतुर्दशानां कालविशेषाणां प्रथमस्यैव प्रा-
मन्नज्ञेऽनन्तैर्वर्णयैर्वैश्वदन्तगुणपरिदृष्ट्वा परिवर्द्धमानः । अ-
न्त्रान्तरे दुष्टप्रदुष्टप्रमानागना समः कालः प्रतिपस्यते हेथ्रमण !
प्रायुष्मत् । इति घर्णादीनां वृद्धिश्चयैव क्रमेण पूर्वमवसर्पिण्य-
रकेषु हानिरुक्ता नैधवात्र वाच्या चतुर्दशकालविशेषा पुनः नि-
श्वासालुङ्घ्यामाह्ला गणयते समयस्य निर्विभागकालव्येनाधन-
व्यथहाराभ्यादावाक्षिकार्यापेक्षाव्यवहार्येनोपेक्षा । तत्र नि-
श्वासः चञ्चलाश्वाक्षिकाया १ प्राणः २ स्तोकाः ३ भवः ४ मुहूर्तः ५
अहोरात्रं ६ पक्वः ७ मासः ८ ऋतुः ९ अयनं १० संवत्सरं ११
युगं १२ करणं १३ वत्स्रम १४ इति तेषां चतुर्दशानां मध्ये प-
ञ्चसप्तसत्कादुक्तानामपरेषां चोपलब्धेण संवृद्धीतानां प्रथमसम-
ये कोऽर्थः य एव हि एतेषां चतुर्दशानां काव्रिविशेषाणां प्रथमः स-
मयः स एवोऽस्मिन्निर्णयमाक प्रथमसमयः । असर्पिणीस-
त्कानामेषां द्वितीयाऽऽपादपूर्णिमासं चक्रमसमयः एवं पर्यवसा-

नात् इदमुक्तं भवति अवसर्पिण्यादौ महाकाले प्रथमतः प्रवर्त्तमाने सर्वेऽपि तद्वान्तरभूताः कावविशेषाः प्रथमत एव युगपद प्रवर्त्तन्ते तदनु स्वस्वप्रमाणसमाप्ता समाप्नुयन्ति तथैव पुनः प्रवर्त्तन्ते पुनः परिसमाप्नुयन्ति यावन्महाकावपरिसमाप्तिरिति । यद्यपि ग्रन्थान्तरे ऋतोराराधादित्येन कथनादुत्सर्पिण्यादयः श्रावणादित्ये अवसर्पिण्यस्य न संनश्यते ऋतवर्त्तस्य गतत्वात् तथापि प्राकृत श्रावणादिवर्षारंभोऽवश्यमुज्जादिः शरन्मार्गशीर्षादिर्हमन्तो माघादिवसन्तश्चैत्रादिर्ग्राम्यो ज्येष्ठादिर्भगवतीवृत्तिवचनात् श्रावणादित्वपक्वाश्रयणेन समाधियमिति न दोषः । किंचेदं सुत्रं गम्भीरग्रन्थान्तरे च व्यक्तानुपलभ्यमानमावर्थं कण्ठेनान्यथात्यागमाविरोधेन मध्यस्थैर्बहुभुक्तेः परिज्ञावनीयमिति । अत्रायं कावस्वरूपं पृच्छति “तत्तत्परिमित्यादि” सर्वं सुगमं तवरं दुष्पमदुष्पमायाः अवसर्पिणीप्राकारस्य वेष्टेको वर्णको मेतव्यः प्रापणीयस्तन्मानव्यादस्याः गतः उत्सर्पिण्याः प्रथमोऽरः अथ द्वितीयाकस्वरूपं वर्णयति ।

तीते एं समाए एकवासिण् वाससहस्रेषां कावे वीङ्कंते अण्तेतिहं वसपज्जवेहिं जाव अणंतगुणपरिवुद्धीए परि-
वुद्धेमाणे परिवुद्धेमाणे एत्थ एं दूसमा णामं समा कावे
पन्विज्जिस्सइ समणउसो ॥

तत्तत्परिमित्यादि सर्वं सुगमं नवरमुत्सर्पिणीद्वितीयारक इत्यर्थः
अथाऽवसर्पिणीदुष्पमातोऽस्या विशेषमाह ।

ते एं काले एं ते एं समए णं पुक्खलसंवट्टए णामं महामेहे
पाउब्भविस्सइ भरहप्पमाणमिच्छे आयामेणं तदणुरुवं च
एं विक्खंनवाहद्धेणं तए एं से पुक्खलं संवट्टए म्हामेहे
खिप्पामेव पतणतणाइस्सइ खिप्पामेव पतणतणाइत्ता खि-
प्पामेव पविज्जुआइस्सइ खिप्पामेव पविज्जुआइत्ता खि-
प्पामेव जुगमुसन्नमुट्ठिप्पमाणमित्ताहिं धाराहिं उधमेसं सत्त-
रचं वासं वासिस्सइ जे एं जरहस्स वासचूमिजाणं ईगाव-
भूअं मुम्भुरज्जुअं छारीअचूवं तत्तकवेदलुगज्जुअं तत्तसम-
जोइभूतं शिण्वाविस्सइ तंसि च एं पुक्खलसंवट्टणंसि
महामेहेसि सत्तरचं शिण्वनितंसि समाणंसि एत्थ एं खी-
रमेहे णामं महामेहे पाउब्भविस्सइ जरहप्पमाणमेत्ते आया-
मेणं तदणुरुवं च एं विक्खंनवाहद्धेणं तए एं से खीरमेह-
णामं महामेहे खिप्पामेव पतणतणाइस्सइ जाव खिप्पामेव
जुगमुसन्नमुट्ठि जाव सत्तरचं वानं वासिस्सइ । जे एं जर-
ह्वास्स चूमिए वणं गंधं रसं फासे च जणइस्सइ तंसि
च एं खीरमेहेसि सत्तरचा शिण्वनितंसि समाणंसि एत्थ एं
अयोमेहे णामं महामेहे पाउब्भविस्सइ जरहप्पमाणमेत्ते
आयामेणं जाव वासं वासिस्सइ भरहे वासे रुक्खगुच्छगु-

म्भययवद्विद्वारपवयहरितगओसहिपवावेकुरमार्हए तस्स
वणपण्डकाइए जणइस्सइ तंसि च एं अयोमेहेसि सत्तरचं
शिण्वनितंसि समाणंसि एत्थ एं रसमेहे णामं महामेहे
पाउब्भविस्सइ । जरहप्पमाणमेत्ते आयामेणं जाव वासं-
वासिस्सइ जे एं तंसि वणूवं रुक्खगुच्छगुम्भयवद्विद्वारप-
वयहरितगओसहिपवालंकुरमार्हाणं तित्तकुरुअक्रमायअं-
विज्जमहुरे पंचविहे रसवितंसं जणइस्सइ तए एं भरहे वाने
जविस्सइ परूढरुक्खगुच्छगुम्भलयावद्धीतएणवयहरितग-
ओसहिए उपाचयतयपत्तपवालंकुरुपुप्फफलसमुत्तए सुहाव-
भोमे आत्रिभविस्सइ ।

‘ते णमित्यादि’ तस्मिन् कावे उत्सर्पिण्यां द्वितीयारकज्ञप्ते
तस्मिन् समये तस्यैव प्रथमसमये पुष्कलं सर्वमनुजानुनावरूपं
जरतचूचैक्यदाहिकं प्रशस्तोदकेन संवर्त्तयति नाशयतीति
पुष्कलसंवर्तकः स च पर्यन्त्यप्रभृतिमेवत्रयापेक्षया महान् मेघो
दशवर्षसहस्रावधि एकेन वर्षेणेन भूमेर्भावाकन्यात् महामेघः
प्रादुर्भवत्यिति प्रकटीभवत्यिति जरतत्रप्रमाणेन साधिकैकस-
तचित्तनुःशताधिकचतुर्दशयोजनसहस्ररूपेण मात्रा प्रमाणं यस्य
स तथा । केनायमेन दीर्घनायेन । अयं जावः पूर्वसमुद्रादरच्य
पश्चिमसमुद्रं यावत् वाद्वेकं व्याप्तं भवित्यतीत्यर्थः तदुत्तरपश्च
तस्य जरतत्रेवस्थाऽनुरूपः सहस्रः सुत्रे च लिङ्गव्यत्ययः प्राकृत-
त्वात् क्रियाविशेषणं वा केनायाह विष्कम्भबाहल्येन अथ समा-
हारद्वन्द्वशब्देकवद्भावः कोऽर्थः यावान् व्याप्तो जरतत्रेवस्य इ-
पुष्पाने पञ्चशतयोजनानि पर्वशिशतियोजनानि पट्काशयोजने-
कानां विशतिनायकपास्तदतिरिक्तस्यानेतु अनित्यतया तथाऽस्या-
पि विष्कम्भः बाहल्यं तु यावता जज्ञजारेण यावद्वगाहनजरतत्रे-
व्रतसन्निमिमासीदित्ययं तापः उपशम्यते तावज्ज्ञदन्तिणश्चमेव
प्राद्यमिति । अथ स प्रादुर्भूतः सन् यस्करिष्यति तदाह “तएण-
मित्यादि” ततश्च स पुष्कलसंवर्तकमेघः क्रिमेयाद्यमकाल एव
‘पतणतणाइस्सइ’ अनुकरणवचनेतत् प्रकर्षेण तस्मिन्
करिष्यति गच्छित्यतीत्यर्थः । तथा च कृत्वा ‘पविज्जुआइस्सइ’
प्रकर्षेण पियुत्तं करिष्यति तथा च कृत्वा क्रिमेयं युगं रथावय-
वविशेषः सुलक्षं प्रतीतिं मुष्टिः विरिक्तताह्वलिकः पाणिः येषां यत्
प्रमाणमायामबाहल्यदिनित्येन मात्रा यासां तातिः इत्यता प्रमा-
णेन दीर्घाभिः स्थूलानित्यर्थः धाराभिः ओधेन सामान्येन सर्वत्र
निर्दिशेयेण मेघो यत्र तं तथाविधं सप्तहोत्रात्रात्र वर्षं धर्षि-
ष्यति वर्षं करिष्यतीत्यर्थः । जे णमित्ति पूर्ववत् जरतस्य धर्षस्य
क्लेशस्य चूमिमागमहारनूतं मुम्भुरज्जुतं तत्तकवेदलु-
कनूतं तत्तसमज्येतिनूतं निर्वापयिष्यति स पुष्करसंवर्तको महा-
मेघः । अथ द्वितीयमेवकव्यमाह । तंसि च णमित्यादि तस्मिन्
चशब्दो वाक्यान्तरप्रारम्भार्थः पुष्कलसंवर्तके महामेघे सप्तरात्रं
यावद्विपतिते सति निर्भरं वृष्टे सति । अत्रान्तरं क्षीरमेघो नाम मही-
मेघः प्रादुर्भवत्यिति शेषं जरतस्यादि प्रायत् । अथ स प्रादुर्भ-
वन् किं करिष्यतीत्याह ‘तएणमित्यादि’ अथ वासिस्सइ पर्यन्ते
प्रायत् यो मेघो जरतस्य वर्षस्य चूम्या वर्षं गन्धं रसं स्पर्शं
च जनयिष्यति । अत्र वर्णादयः बुद्ध्या एव ग्राह्याः येन्यो दोषो-
ऽनुकूलं वेदयते अभ्युपगच्छादयः प्राक्कालानुज्ञाये जनिता वर्तन्ते
एवेति ननु यदि शुभवर्णादीन् जनयति तदा तदुपप्रादिषु नीहो
वर्षो जम्बूप्रसादिषु कृष्णाः तस्मादिषु कटुको रसः क्षा-

स्वेत्तादिषु तित्कः चणकादिषु रुक्कः स्पर्शः सुवर्णादिषु गुरुः क-
कचादिषु खरः इत्यादयोऽशुभवर्णादयः कथं संजयेयुरित्युच्यते
अशुभपरिणामा अभ्येते अनुकुलवेद्यतया शुभा एव यथा गरि-
चादिगतः कटुकरसादिः प्रतिकूलवेद्यतया शुजा अप्यशुभा एव
यथा कुशदिगतः स्वेतवर्णादिगतः । अथ तृतीयमेघवक्तव्यमाह
“ तंसि इत्यादि ” तस्मिन् क्षीरमेघो सप्तरात्रे निपतिते सति
अत्रान्तरे घृतवत् स्निग्धो मेघो घृतमेघो नाम्ना महामेघः प्रा-
दुर्भविष्यतीत्यादि सर्वं प्रायवत् । अथ स प्रादुर्भूतः किं करि-
ष्यतीत्याह (तपणमित्यादि) सर्वं प्राप्यन् नवरं यो घृतमेघो
भरतनूमेः स्नेहनायं स्निग्धतां जनयिष्यतीति । अथ चतुर्थमेघ-
वक्तव्यमाह “ तंसि इत्यादि ” तस्मिन् घृतमेघो सप्तरात्रे नि-
पतिते सति अथ प्रस्तावे अमृतमेघो यथायं नामा महामेघः प्रा-
दुर्भविष्यति यो वर्षिष्यति इति पर्यन्तं पूर्ववत् । यो मेघो भरते
वर्षं वृक्षां गुच्छा गुल्मा दत्ता वल्लयः तृणानि प्रतीतानि पञ्चजा
इत्यादयः हरितानि दूर्वादीनि औषध्यः शालादयः प्रवाला प-
ल्लवाः अक्षुराः शाल्यादिवीजसूचयः इत्यादीन् तृणवनस्पतिका-
यिकान् वादरवनस्पतिकायिकान् जनयिष्यतीति । अथ पञ्चम-
मेघस्वरूपवक्तव्यमाह “ तंसि च णमित्यादि ” व्यक्तं परं रसज-
नको मेघो रसमेघः यो रसमेघस्तेपाममृतमेघोत्पन्नानां बहुनां
वृक्षाङ्कुरान्तानां वनस्पतीनां तिको निम्बादिगतः कटुको म-
रिचादिगतः कषायो विभीतकामलकादिगतः अम्ब्रोऽम्लका-
द्याश्रितः मधुरः शर्कराद्याश्रितः एतान् पञ्चविधान् रसविशे-
षान् जनयिष्यति । ब्रह्मणसस्य मधुरादिसंसर्गवादेतदनेदेन
विवर्णता संभाव्यते तच्च तत्र माधुर्यादिसंसर्गः सर्व-
रसानां लवणप्रक्षेप एव स्वादुत्वोत्पत्तेः तेन पृथग् निर्देशः ।
एषां च पञ्चानां मेघानां क्रमेणैवं प्रयोजनसूत्रमुक्तमपि स्पष्टी-
करणाय पुनर्विच्यते । आरभ्य भरतनूमेदाहोपशमः द्वितीय-
स्य तस्या एव शुजवर्णगन्धादिजनकत्वं तृतीयस्य तस्या एव
स्निग्धताजनकत्वम् । न चात्र क्षीरमेघेनैव शुभवर्णगन्धरसस्पर्श-
संपत्तौ नुमितिप्रतासंपत्तिरिति वाच्यं स्निग्धाधिक्यसंसा-
दकत्वात्तस्य न हि यादृशी भूते स्निग्धता तादृशी क्षीरे दृ-
श्यते इत्यनुमेघ एवात्र साक्षात् । चतुर्थस्य तस्यां वनस्पतिजन-
कत्वं पञ्चमस्य वनस्पतिषु स्वस्वयोग्यरसविशेषजनकत्वं यद्य-
प्यमृतमेघतो वनस्पतिसंभवे वर्णादिसंपत्तौ तत्सदृचात्स्वात्
रसस्पर्शस्नेहस्मादेव युक्तिमती तथाऽपि इवस्वयोग्यरस-
विशेषान् संपादयितुं रसमेघ एव प्रवृत्तिरिति तदा च यादृशं ज-
रतं तादृशं तथा चाह । “ तेषां जरहे वासे ” इत्यादि तत उक्त-
स्वपपञ्चमेघवर्षणान्तरं णमिति पूर्ववत् । भरतं वर्षं नविष्य-
ति कीदृशमित्याह । प्रकृता उक्ता वृक्षा गुच्छा गुल्मा दत्ता व-
ल्लयस्तृणानि पञ्चजा हरितौषधयश्च यत्र तत्तथा । अत्र समा-
नकप्रत्ययः पतेन वनस्पतिसत्ताऽभिहिता । उपचितानि पुष्टि-
पगतानि त्वक्पत्रपत्रावपल्लवाङ्कुरपुष्पफलानि समुदितानि सम्य-
कप्रकारेण उदयं प्राप्तानि यत्र तत्तथा कान्तस्य परनिपातः प्राकृ-
तव्यान् । एतेन वनस्पतिषु पुष्पफलानां रीतिर्दिशिता । अत एव
युसुलोभाभ्यां सुखेनामवनीयं नविष्यति अथ वाक्यान्तरयोऽजना-
थेयमासस्य भाविष्यति पदस्य न पौनरुक्त्यं जावनीयमिति ।

अथ नृकालीना मनुजस्तादृशं भरतं
दृष्ट्वा यत् करिष्यन्ति तदाह ।

त ए नं ते माण्ड्रा भरहं वासे परदृक्खलः च्छुगुम्मलयव-
द्वितणपव्यवर्इरअओम हए उवचिअनपपतः बालपञ्चव-

कुरपुष्पफलसमुद्भं सुदोवयोगं जायं चावि पासिहंति
पासित्ता विलोहिं जो णिहइस्मंति णिहइत्ता हट्टुत्ता अ-
समसं सदाविस्संति सदाविस्संतिच्चा एवं वदिसंति जातं एं
देवाणुप्पिआ भरहे वासे परदृक्खलुच्चुगुम्मलयवद्वितण-
पव्यवर्इरअ जाव सुहोवज्जोणं जेणं देवाणुप्पिया अम्हं
केइ अज्जण्णिइं असुभं कुणिएं आहारिस्सइ से णं अणे-
गाहिं ह्हापाहिं वज्जणिज्जे तिकहु संतिइं उवेस्संति ठवे-
स्संतिच्चा जरहे वासे सुहं सुहेण अजिरममाणा अजिरम-
माणा विहरिस्संति ॥

‘तपणमित्यादि’ ततस्ते मनुजा जरतवर्षं यावत् सुखोपज्ञायं
चापि द्रव्यन्ति दृष्ट्वा विज्ञेयं निर्द्धाविष्यन्ति निर्गमिष्यन्ति निर्-
द्धाव्यं हृष्टा आनन्दितास्तुष्टाः सन्तोषमुपगताः पश्चात्कर्मधारयः ।
अन्योन्यं शब्दादिष्यन्ति शब्दादित्वा च एवं वदिष्यन्तीति । अथ
ते किं वदिष्यन्तीत्याह । “जातं णमित्यादि” जातं ज्ञो ! देवानुप्रिया !
भरतं वर्षं प्रकृष्टवृक्षं यावत्सुखोपभोगं तस्मान्नो ! देवानुप्रिया ! अ-
स्माकमस्मान्जातीयानां कदिचदय प्रभृति अशुभं कुणिएं मांस-
माहारमाहारयिष्यति स पुरुषोऽनेकाभिश्चाग्नाजिः इत्थं भावे
तृतीया सहजोजनादिपङ्क्तिनिष्ठा याश्चायाः शरीरसंबन्धिन्य-
स्तानिर्वर्जनीयः । अयमथः आस्तां तेषामस्त्वुद्धानां शरीरस्पर्शः
तच्छरीरच्छायास्पर्शोऽपि वर्जनीयः कचिद् ‘वज्जं’ इति सूत्रपात्रे तु
वज्जो वर्जनीय इत्थं इति कृत्वा संस्थितिं मर्यादां स्थापयिष्य-
न्ति स्थापयित्वा च जरतवर्षं सुखं सुखेनाभिस्मान्ना अजिरममा-
णा सुखेन क्रौर्यतः क्रौर्यतो विहरिष्यन्ति प्रवर्तयिष्यन्ति इति ॥

अथ जरतचूमिस्वरूपं पृच्छति ।

से एणं भंते ! समाए भरहस्स वासस्स केरिसए आया-
रभावपमोआरे जविस्सइ गोयमा ! बहुसमरमणिज्जे जू-
मिभागे जविस्सइ जाव कत्तिमेहिं चेव अकत्तिमेहिं चेव ।
तसे णं भंते ! समाए माण्ड्राणं केरिसए आयरजावपमो
आरे भविस्सइ गोअमा । तेसि एणं माण्ड्राणं छव्विहे सं-
घयणे छव्विहे संठाणे बहूओ रयणओ उहं उव्वत्तेणं
जहसेणं अंतो मुहुत्तं उक्कोत्तेणं साइरेणं वाससयं आउअं
पालोहिंति पात्तंहिंतिच्चा अप्पेगइआ एिरयगामी जाव अप्पे-
गइआ देवगामी ए सिज्जंति ।

‘तंसि ऋमित्यादि’ सर्वं पूर्ववत् ननु कृत्रिममयादिकरणं तदा-
नीतनमनुजानामसंनवि शिल्पोपदेशाकाचार्योऽज्ञावृद्धये द्विती-
याये पुरादिनिवेशराजनीतिव्यवस्थादिहउज्जातिरमारकादि पुरुष-
विशेषाचारा वा क्षेत्राधिष्ठायकदेवप्रयोगेण वा कालानुभावज-
नितनैपुण्येन वा तस्य सुसंजवत्ता कथमन्यथाऽत्रैव ग्रन्थे प्र-
स्तुता रकमाश्रित्य पुष्करसंवर्तकादिपञ्चमहामेघवृष्टपन्तरं वृ-
क्षादिनिर्दोषध्यादिभिश्च भारायां संजातायां जरतनूयं ताका-
लानमनुजा विज्ञेयो निर्गम्य मांसादिभक्षुणनियममर्यादां वि-
धास्यन्ति तद्योपेकं च पञ्चैर्भिः करिष्यन्तीत्यर्थानिधायकं प्रा-
गुक्तं सूत्रं संगच्छत इति । अथ मनुजस्वरूपमाह । ‘तंसि णमि-
त्यादि’ सर्वे अवसर्गिणोऽप्युष्मारकमनुजस्वरूपवद्भावनीयं नवरं
(सिद्धिं) ति । सकलकर्मकृतकृपां सिद्धिं न प्रसूयन्ति चर-
णधर्मप्रवृत्त्यन्नावात् । अथ भविष्यन्निर्देशप्रतिषेधमाननिर्देशः प्र-

वैयुक्तिः समाधेयः इत्युत्सर्पिण्यां द्वितीयारकं “ तीसे णं समाए एकवीसाए वास इत्यादि” तस्यां समायां दुष्पमानाभ्यामेकविंशत्या वर्षसहस्रैः कात्रे व्यतिक्रान्ते अनन्तैर्वर्षेषु वैयौवत परिचर्द्धमानः । अनावसरे दुष्पमसुपमा नाम्ना समः काल उत्सर्पिणीतृतीयारकः प्रतिपत्स्यते हे श्रमणेयादि प्राग्वत् । तीसेणमित्यादि सर्वं प्राग्वत् । अवसर्पिणीचतुर्थारकसदृशत्वमुत्सर्पिणीतृतीयारकस्येति तत् सादृश्यं प्रकटयन्नाह । तीसेणमित्यादि प्रायः प्राग्व्याख्यातार्थम् । तीर्थकरास्त्रयोविंशतिः पञ्चानामादयश्चतुर्विंशतिस्य भद्रकृद्भान्नश्चतुर्थारके उत्पत्स्यमानत्वात् एकादश चक्रवर्तिनो भरतादयो वीरचरित्रे तु दीहदन्तादयः द्वादशस्यारिष्टनाम्नश्चतुर्थारके एव भावितात् । नववलदेवा जयन्तादयः नव वासुदेवा आनन्दादयः समुत्पत्स्यन्ते यत्तु तिलकादयः प्रतिविष्णवो वा नेहोकास्तत्र पूर्वोक्त एव हेतुरवसातव्यः । गतस्तृतीयार उत्सर्पिण्याः ॥

अथ चतुर्थः ।

तीसे णं समाए एकवीसाए वाससहस्रे काले वीड्कंते अणंतेहिं वषपज्जव्हिं जाव परिवट्ठमाणे परिवट्ठमाणे एत्थ णं दुस्समसुपमा णामं समा काले पाडवज्जिस्सइ समणा-उसां । तीसे णं जंते ! समाए भरहस्स वामस्स केरिसए आयारजावपफोआरे भविस्सइ गोअमा ! बहुसमरमणिजं जाव अकत्तिमेहिं चेव तेसि णं जंते ! मणुआणं केरिसए आयारजावपफोयारे भविस्सइ गोअमा तेसि णं मणुआणं छविहं संधयणं छविहं संगाणे वट्ठं धणुहिं उट्ठं उच्च-चेणं जहसेणं अंतोमुहुत्तं उक्कसिणं पुव्वकोफीआत्तं अया-द्विहिंति अयालिहिंतिता अप्पेगइआ गिरयगामी जाव अतं करेहिंति । तीसे णं समाए तओ वंसा समुणंजिस्संति तं जहा तित्थगरवसे चक्रवट्ठिवसे दमारवसे । तीसे णं समाए तवीसं तित्थगरा एकारम चक्रवटी एव वज्रदेवा एव वासुदेवा ममुपज्जिस्संति ॥

‘तीसे णमित्यादि’ तस्यां समायां सागरोपमकोटाकोट्या द्विचत्वारिंशता वर्षसहस्रैरनित्यता कालव्यतिक्रान्ते अनन्तैर्वर्षेषु वैयौवतवृद्धिर्नामोऽत्र प्रस्तावे सुपमदुष्पमा नाम्ना समः कालः उत्सर्पिणीचतुर्थारकलक्षणः प्रतिपत्स्यते ।

अथ पञ्चमपञ्चवतिदशत आह ।

तीसे णं समाए सागरोवमकोफीए वा पालीसाए वास-सहस्रंतेहिं ऊणिआए काले वीड्कंता अणंतेहिं वषपज्ज-व्हिं जाव अणंतगुणपरिवट्ठिणं परिवट्ठमाणे परिवट्ठमाणे एत्थ णं सुममसुपमा णामं समा कात्रे पडिवाज्जिस्सइ समणाउमो । सा णं समा तिहा विभज्जिस्सइ पढे तिजांग मज्झिमे तिभांग पच्छिमे तिजांगे । तीसे णं भंते ! समाए पढे तिजाए भरहस्स वासस्स केरिसए आयारभावपफोआरे जविस्सइ गोयमा ! बहुसमरमणिजं जाव भविस्सइ । म-णुआणं जाव उत्सर्पिणीए पच्छिमे तिभागे वत्तव्वया सा भाणिअव्वा कुलगवज्जा उसनसाभिवज्जा । अस्स पढंति

तीसे णं समाए पढे तिभाए इमे पत्थरस कुडगरा समुप्पज्जि-स्संति तं जहा सुमई जाव उत्सर्पे सेसं तं चेव दंडणीइओ पडिडोमाओ णेअव्वाओ । तीसे णं समाए पढे तिजाए रा-यधमे जाव धम्मचारेण अव्वोच्छिज्जिस्सइ । तीसे णं समाए मज्झिक्कपच्छिमेसु तिजांगेसु जाव पढममज्झिक्कमेसु वत्तव्वया उमपिणी एसा जाणिअव्वा सुसमा तहेव सुसमसुपमा वि तहेव जाव उव्विहा मणुस्सा अणुसज्जिस्संति जाव सणिचारी ॥

सुपमा पञ्चसमालक्षणः कालस्तथैवाऽवसर्पिणीद्वितीयारक-वदिति । सुपमसुपमा पञ्चारकः सोऽपि तथैव अवसर्पिणीप्रथ-मारकसदृश इत्यर्थः । कियपर्यन्तमत्र ज्ञेयमित्याह यावत् प-रुषिया मनुष्या अनुसंदयन्ति संतत्या अनुवर्तिष्यन्ते यावच्छ-नैश्चरिणः । यावत् पदात् पञ्चगव्यादयः पूर्वोक्ता एव ग्राह्याः गतौ पञ्चमपट्ठां तन्मने चांत्सर्पिणी गता तस्यां च गतायाम-वसर्पिण्युत्सर्पिणीरूपं कालचक्रमपि गतम् जं २ वत्तं ० ।

एवं उक्ते अरए उत्सर्पिणीए समत्ते वि पढे अरए ए वा चेव वत्तव्वया तम्मि बोलीणे वीयारपयारंजे मत्ताहं पंचमहाजाराहे वासे वासिस्संति कमेणं तं जहां पढमो पुक्ख-रावत्तो तावं निव्वावेहिं वओखीरोदो वन्नहारी तइओ पओदओ नेहकारओ चउत्थो अभिओदओ आसदिको पं-चमो रसोदओ चूमिए सस्सजणणो ते य विलवासिणो पइस-मयं वट्ठमाणसराराउ पुहविमुहं दहूण विवेदितां नित्स-रंति धनं फलाइं जुंजंता मंसाहारं निवारइस्संति तओ मज्झदोसमुत्तकुडगरा जविस्संति तत्थ पढमो विमज्जवाहणो वीओ सुवाभो तइओ संगओ चउत्थो सुपासो पंचमो दत्तो छट्ठा सुमुहो सत्तमो सम्मुची जाइसमरणेणं विमज्जवाहणेणं विमज्जवाहणो नगराइ निवेसं काहूं अग्निम्मि उप्पेअ अणुं पाणं सिप्पाइ कात्राउ लोणववहारं च सर्व्वं पवत्तेहि त-इओ गुणनवपक्खसममज्झिक्कए हिए उत्सर्पिणीअरयदुगे वड्कंते पुंडवच्छएदेमे सयदारे पुरे संमुद्वनरवणे भदाए देवीए चउद्वमहामुमिणमूअओ सेणिवरायजीवो रयणप्प-जाए लोत्तुबुच्चयपच्छाओ चुल्लसीइ वाससहस्रसाइ आउं पालिता उव्वट्ठो समाणो कुच्छिस्सि पुत्तत्ताए उव्वज्जिहइ वषप्पमाणलंबणआउणिगव्वावहारवज्जं पंचकट्ठाणयाणं मासतिहिं नखत्ताणि जहा मम तहेव भविस्संति नवरं नाभेणं पडमनाहो देवसेणो विमलवाहणो अ । तओ वीयति-त्थयो सुपासाजीवो सूरदेवो तइओ उदाइजीवो सुपासो चउत्थो पाटलिजीवो सयंपजो पंचमो दयआजीवाओ मव्वाणट्ठइ छट्ठा किन्ति यजीवो देवमुओ सत्तमो संखजीवोदयो अट्ठमो आणंदजीवो पेढालो नवमो सुनंदो जीवो पाटिडो दसमो सयगजीवो सयकिची एकारसमो देवजीवो मुणिगुव्वओ शारसमो कल्लजीवो अमम्मा ते-

रन्मो सव्वज्जीवो निक्कासो चउदसमो वलदेवजीवो
निष्पुलाओ पम्परमो सुलसाजीवो निम्ममो सोलसमो
रोहणीजीवो चित्तगुत्तो कइं पुण जणंति ककिपुत्तो दत्त-
मानो पम्परसउत्ति उत्तरं विकम्परिसे तेत्तेणं उद्धारं का-
रित्ता जिणभवणमिन्नं च वसुहं काउ अजिणित्तय-
यनमो सगं गंतुं चित्तगुत्तो नाम जिणवरं हेहिंति ।
इत्थ य बहुस्सुअसंसयं पमाणं सत्तरमो रेवज्जीवो समाही
अट्टारसो मयालिजीवो संचरो एगूणवीसो दोवायण-
जवो जसोहरा बीसइमो कणजीवो विजअओ एकवीसो
नारयजीवो मट्ठो वावोसमो अंबकजीवो देवो तेवीसय-
मो अमरजीवो अणंतवीरिओ चउवीसयमो सायं वुक्कजी-
वो जदकरो अंतरालाउ पच्चाणुपुव्वी जहा वट्टमाणजि-
णाणं जाविक्कवट्ठिणो सुवालस होहिंति तं जहा दीह-
दंतो १ गूढदंतो २ सिरिचंदो ३ मिरिचुई ४ सिरिसोमो
५ पउमो ६ नायगो ७ महापउमो ८ विमलो ९ अमन्न-
वाहणो १० विलो ११ अग्निओ १२ अ । नव भाविवा-
सुदेवा ते जहा नन्दो १ नन्दिमितो २ सुन्दरवाहः ३ महा
वाह ४ अइवल्लो ५ महावल्लो ६ वल्लभदो ७ उट्ठिवाह ८ तिवट्ठो
९ ए । नव जाविपक्खिसुदेवा जहा तिस्रओ १ लोहंमो २
वड्ढंजो ३ केसरी ४ वड्ढी ५ पहाए ६ अपराजिओ
७ जीमो ८ सुगंवा ए नव जाविवल्लदेवा तेज्जा जयतो १
अजिओ २ धम्मो ३ सुपणो ४ सुदंसाओ ५ अणंदो ६ नंदणो ७
पउमो ८ संकारिसणो ९ य । इगनट्ठीसलागा पुरिसा उत्स-
प्पिणं ए तइए अए जविस्समोति अपाच्छिम जणचक्कवट्ठि-
णो जट्ठिचउत्तये अए होहिंति तत्रो दसमगइ कप्प-
क्खा उप्पि जहिं ते अट्टारसकोमफांनोओ सागरोवमा
णं निरंतरं जुगत्तधम्मो भविस्सइत्ति २१ ती० ।

एगमगाए उत्सप्पिणीए पढमव.याओ सम.ओ वायाडीसं
वानसहस्साइं कालेणं पणत्ता ॥

(पढमवीयाउत्ति) एकान्तदुष्पमा दुःपमा चेति ॥४२॥ त्रि-
चत्वारिंशत्स्थानकेऽपि किञ्चिन्निरुद्धे [कर्मविद्यागर्भकयत्ति]
कर्मणः पुण्यपापात्मकस्य विषाकस्य फले तत्प्रतिपादकायस्यय-
नानि कर्मविषाकाध्ययनानि पतानि च एकादशाङ्गद्वितीयाङ्गयोः
सम्पत्तायन इति "जम्बूद्वीपस्य सन्त्यादि" जम्बूद्वीपपौरस्यन्ता-
द्वेस्तेन प्रवेतो द्वित्रिचत्वारिंशद्योजनानां सहस्राणि तद्विष्कम्भश्च
सहस्रं तद्विषाकाया द्वाविंशतेरल्पमेतद्विषाकं देवं त्रिचत्वारिंश-
त्सहस्राणि भवन्तीति एवं [चउहिंसिपिस्ति] उच्चदिगन्तभोजन
अन्नस्रो दिवा उक्ता अन्यथा एवं [निहिंसिपिस्ति] वाच्यं स्यात् तत्र
चैवमनिर्वापाः "जम्बूद्वीपस्य नं दीहस्स दाहिणल्लोभो दओ जा-
सस्स पं आवा सपववयस्स दाहिणिल्लं चरिमंते पसिणं तेयावीसं-
जोयण लसस्साइं अवाहाए अंतरे पत्तन्ते" पयमय्यसुव्वद्वयं नवरं
तथिमायां संखा आय.सपर्वत उत्तरस्यामुदकदीपम इति ॥४३॥
चतुश्चत्वारिंशत्स्थानकेऽपि किञ्चिन्निरुद्धे चतुश्चत्वारिंशतं

(इति जालियत्ति) ऋषिजायित्वाध्ययनानि काहिकश्रुतविशेष-
चूतानि (दिवालोयचुयाभासियत्ति) देवशोकच्युतैः ऋषीभू-
तैराजायितानि देवशोकच्युतानां सत्ताति । कश्चित्पाठः देवशो-
य-ल्लयाणं वायाडीसं इति भासियज्जयणा पत्तत्ता (पुरिसट्ठागईति)
पुरिषाः शिष्यप्रशिक्षादिकर्मस्य चरित्ता सुगानीय कालविशेष
इव कर्मसाधर्म्यपुरिषयुगानि (अणुपिस्ति) आरुपूर्या (अ-
णुवेधंति) पाठागन्तरे तृतीयादर्शनादनुवधेन सातत्येन सिद्धा-
नि जायंति करणेन वुक्काइं सव्वडुक्कपहोणा इति दृश्यम् ।
स० टी० समवायः प्रविव सुदेवेपु वडीस्थाने महाजीम इति ।

अहवा ति.वहा उत्सप्पिणी पणत्ता तं जहा उक्कोसा म-
ज्जिमा जहन्ना एवं अपि य समाओ जाणियव्वाओ जाव
दुसमट्ठसमा तिविहा उत्सप्पिणी पत्तत्ता तं जहा उक्कोसा
मज्जिमा जहन्ना । एवं अपि य समाओ जाणियव्वाओ
जाव सुममसुसमा ॥

उत्सप्पिणीं दुष्पमदुष्पमादि तद्वेदानां चोक्तविपर्ययेणोक्त-
त्वं योजयामि । षष्ठेऽंके उल्लिख्य चतुर्षु मध्यमा प्रथमं जघन्या
॥ स्वा० ३ गा० १ व० ।

उत्सप्पिणीगं कया-उत्सप्पिणीगमिभवा- स्त्री० उत्सप्पिणी-
धियैक्यवत्तयत्तार्थाधिकारादुक्तगतायां गणिकयायाम्, स० ॥
उत्सप्पिणीसमय-उत्सप्पिणीसमय- पुं० उत्सप्पिणीशब्देनाव-
सप्पिण्युपपल्लयते दिनग्रहणेन रात्र्युपवृत्तगणवत् तयोः समवा-
परमनिर्दिष्टाः कावविशेषाः उत्सप्पिणीसमयाः । अवसप्पिण्युत्स-
प्पिण्याः समयेषु, कर्म० ॥

उत्सनय-उत्तुय- पुं० शरीरे, आव० ५ अ० । स्वभावोक्तत्वे
तद्वये पञ्चवर्त्तारिदत्तमे गौणाहिंसाहृत्पण्ड्यं, प्रश्न० २ ध्रु०
१ अ० । उक्कीद्वयङ्के, " उच्छ्रायेण गुणितं चित्तेः फलम् " वाच० ।
उत्सयण-उच्छ्राय- पुं० यस्मिन् सति उर्ध्वं अथति जाल्यादि-
ना दपोधातः पुरुष उच्छान्तिं जयति स उच्छ्रायः । माने, " धंकि-
वुत्सयणाणि य " जाल्यादीनामेतत्स्थानानां बहुत्वात् तां कार्य-
स्यापि मानस्य बहुत्वमनो बहुवचनम् । गान्दसंवाधपुंसक-
द्विज्ञता । सूत्र० १ ध्रु० ६ अ० ॥

उत्सव-उत्सव- पुं० उद्-सू-अप् । आनन्दजनकव्यापारे, हर्षोत्स-
वादी, प्रश्न० २ ध्रु० ५ गा० । इन्द्रमहादेव, आ० चू० १ अ० ॥
उत्सविषय-उच्छ्राय- अव्य० उर्ध्वं व्यवस्थाप्यर्थे, " अवददु
उत्सविषय उद्देहो " आवा० २ ध्रु० १ अ० । " आमेतिय उत्सविषय
निवसु आयसा निमेतंति " संस्थाप्येष्वावचैरिभ्रमन्नजनकैराला-
पयिभ्रमे पानयिवा सूत्र० १ ध्रु० ४ अ० ॥

उत्ससिय-उच्छ्रित- त्रि० उल्लसिते, उच्छ० २० अ० ॥
उत्ससियरोमू-उच्छ्रितरोमकूप- पुं० साधोर्देशनाद् वाक्य-
अथवा उल्लसितरोमकूप, उच्छ० २० अ० ॥
उत्ससेजमाण-उच्छ्रितमाण- त्रि० उच्छ्रितेति क्रियमाणे " उ-
च्छ्रितसेजमाणे वा अल्लसिते पुमांसे चोच्चा " उच्छ्रितमान उच्छ्रा-
सयानुपकृतः " स्था० १० गा० ॥

उत्सा-अवश्याय- पुं० कृपाजड, (स्था० ४ गा०) योगना-
त्पतति । कल्प० । धेनुपर्याये, देशी० ॥

उत्साचारण-अवश्यायचारण- पुं० अवश्यायमवष्टयत्काय-

जीवीयामाजनयति गतिमसङ्गं कुर्याण चारणजेद्रे, प्रव. ६० द्वा. ।
उत्सारकप-उत्सारकप- पुं० यत्रैकस्मिन् दिने बहुदिवसयो-
ग्यसूत्रस्य वाचना दीयते तस्मिन्, अ० सू० १ अ० ॥

उत्सारकल्पस्य दोषादिवक्तव्यता । अथानुपप्लविकमुत्सारकल्प-
कद्वारमभिहितुः प्रस्तावनामाह ॥

चोद्यगुच्छा उत्सार-कपिओ नस्थि तस्स दिह नाम ।

उत्सारे चउगुरुगा, तय वि आणाणो दोसा ॥

कश्चिकद्वारे व्याख्याते सति लब्धावकाशो नोदकः पृच्छां
करोति भगवन्मार्गां कल्पिकानां मध्ये किमियुत्सारकल्पि-
केतोपपन्नः । सुरिराह नास्युत्सारकल्पिक इति । भूयोऽपि
परः प्राह । यद्युत्सारकल्पिको नास्ति ततः कथं तस्य नाम
भूयते गुरुग्राह यद्यस्युत्सारकल्पो नास्त्याप्यवहियते तथाऽपि
न कलरते उत्सारयितुं यद्युत्सारयति तदा चत्वारो गुरुकाः
तत्राप्याह्लादयो दोषा छट्ठयाः । तानेवाह ।

आणाणवयमिच्छा-विनाहणा संजेम य जोगे य ।

अप्पा परो पवयणं, जीवन्निकाया परिच्छत्ता ॥

आह्ला भगवतां तीर्थेकृतानुत्सारकल्पकृता न कृता भवति
तमाचार्यमुत्सारयन्तं दृष्ट्वा अन्येऽप्याचार्या उत्सारयिष्यन्ति
तदीया अन्यदीया वा शिष्या विवक्षितशिष्यस्पर्द्धां नुबन्धा-
त्सारापयिष्यन्ति वेत्यनवस्था । मिथ्यात्वं वा प्रतिपन्ना अभिनव-
धर्माणः सत्या व्रजेयुः । विराधना संयमे च संयमविषया योगे च
योगविषया भवति । तथा तेनोत्सारकेण आत्मा स्वर्जावः पर
उत्सारकल्पविषयः शिष्यः प्रवचनं तीर्थं जीवन्निकायाः पृथिव्या-
द्यः एतानि परित्यक्तानि भवन्तीति द्वारगाथासमासायः ।
सांप्रतमेनामेव विवरीषुः राज्ञाऽनवरूपे क्षुत्त्वादानादयः मि-
थ्यात्वं दर्शयितुं दृष्टान्तमाह ।

पुत्रमलियउत्सार-वायए आगए पकिमिलिति ।

पडिहेहुगुगलिं वि य, बहुजगुअञ्जाणणा तित्ये ॥

तत्र तावत्प्रथमं कथानकमुच्यते । इह पुरा केचिदाचार्याः
पूर्वार्तर्गतसूत्रार्थपारकतया लब्धावचकनामधेयाः सर्वज्ञशा-
सनसरसीहृदिकाशनैकलहृत्प्रमयः प्राबुध्यैषपयोमुच इव
सरस्वदेशनाधारापरनिगते । महीमण्डलमेकार्णवधर्मकमा-
दधाना गन्धहस्तिन इव कलयूथेन समतिशयगुणवता
निजशिष्यवर्गेण परिकलित्वा एकं कंचिद्धममुपागमन् ।
तत्र चाप्यगतजीवाजीवादिविशेषणविशिष्टा बहुवः श्रमणोपा-
सकाः परिवसन्ति । ते च गुरुणामागमनमाकर्ण्य प्रमोदमे-
धुरमानसाः स्वस्वपरिवारपरिवृताः सर्वेऽप्यागम्य तदीयं
पादपरिविन्दमनिवन्धं योजितकरकुब्जश यथावतपुतः आसा-
न्नक्रिरे । ततः सुरिभिरपि रचिता यथोचिता धर्मदेशना । तदा-
कर्णनेन संजातसंगेगुत्थासिन्धौ नान्तरमलः सक्रोशोऽपि श्राव-
कक्रोको गतः परमपरितोषपरवशः सूरिणां गुणग्रामोपवर्णनं
कुर्वन् स्वं स्वं स्वान्तम्, तैश्च वाचकनतोमणिभिस्तत्रायातः
प्रतिवृत्तः खयोनपेनकल्पनामन्ययूथिनां प्रताप्रसरः । ततो न श-
क्नुवति तेऽन्ययूथिका आवायार्थोऽप्यन्वाधनादिभिर्गुणैर्जायमा
नं निरुपमानं महिमानं द्रष्टुमिति सूर्यस्य संचेऽप्युपमाचार्यं वादे
पराजित्य तृणादपि लघुकारिष्याम इत्येकवाक्यद्वयं चेतसि द्य-
वस्थाय समाजस्यः सूरिणामन्तिकम् । सुरिभिरपि निष्पत्तिम-
तिनाप्रगारयत नयथादलस्थितपदैर्निपुणैर्हुत्तुष्टान्तोपन्यासप

स्सरं मध्ये विद्वज्जनसमं कृतास्ते निष्पृष्टप्रनव्याकरणाः । ततः
समुच्छ्रितः परमेश्वरप्रवचनगोचरः कीर्तिकोशाहवः प्राडुर्भू-
तः परतीर्थिकानामपि परमः पराभवः निमग्नः प्रमोदपीयूषपयो-
निधावस्तोकः श्रमणोपासकक्रोकोः संपादिता सपदि विरोधत-
स्तेन महती तीर्थस्य प्रभावना । ततस्ते वाचकाः कियन्तमपि
काश्चमद्वक्तुं ग्रामं प्रवोच्य मिथ्यात्वनिष्ठाविषादनैतन् यन्ध-
जनुजातमन्यत्र कुत्राऽपि व्यहृत्तुः तेषु च दिनकरद्वन्द्वत्र प्र-
तापद्वंद्वीमुद्वहमानेषु परतीर्थिका वल्लूका इवासप्रसन्नतया
घोरघृकारकल्पे प्रवचनावर्णवादे कर्तुमारब्धाः । वदन्ति च
श्रावकान् प्रति ज्ञोः स्वेताम्बरोपासकाः । यद्यस्ति जवतां कोऽ-
पि काष्ठूलमुखो वादी स प्रयच्छतु सांप्रतमस्माकं वादमिति ।
श्रावकैरुत्तरम् । अहो विस्मयमनुभूयैव भवतां प्रवातारानु-
वृत्तमिव तत्तादृशमश्वार्थानमपि ह्यघवं यदेवमनात्मज्ञा अस-
मञ्जसं प्रव्रतत प्रवर्तव्यं तथाऽप्यायान्तु तावकैचिद्वाचका
वा गणिना वा पश्चाच्च भणियन्ति जयन्तः तस्करिष्याम इति ।
अथेकदा रुद्विचित्रजवादिस्त्याजिमानेन तु ज्वनमपि तृणव-
न्मयमानस्तुष्टताएववाभ्यवरेण वाचरूपतिमपि सूकमाकल्पय-
न् समागतः कतिपयशिष्यकचित्तः आत्सारकल्पिकवाचकः ।
ततः प्रमुदिताः श्रावकाः गताः अन्ययूथिकानामचरण्ये निवर्ति-
तः पुरतः युष्माभिस्तदानीमस्माकं समीपे वादः प्रार्थित आसी-
त् । अस्माभिश्च जगितमनूतं यदा वाचका अत्रागमिष्यन्ति
तदा सर्वमपि युष्मदिमिषेते विश्राम्याम इति तदिदानीमागताः
सन्ति वाचकाः कुरुत तैः सह वादगोष्ठौ पूरयत स्वप्रतिज्ञामित्य-
निधाय गताः श्रावकाः स्वस्थानम् । तैश्चान्ययूथिकैः प्राचीनप-
रातनप्रत्ययभयशान्तेरैकः प्रवृत्तवेषधारी प्रत्युपेक्षकः किं सद्द-
यः शास्त्रपरिकर्मतमतिवार्म ! वाचकः किं वा नेति ज्ञानाय प्रे-
षितः स चागम्योत्सारकल्पिकवाचकं प्रव्रतयति परमाणुपुत्रस्य
कतीन्द्रियाणि जयतीति ततः स एवं पृष्टः सन् किञ्चिन्मातृप-
ल्लवविरितप्राहितया यथोक्ताव्यजिचारिविचारबहिर्हृत्स्वभाव-
चित्तयति यः परमाणुपुत्रः एकस्माद्धोकिचरमात्तादपरं होक-
चरमात्तमेकैव समयेन गच्छति स निश्चितः पञ्चेन्द्रियः कुतोऽ-
नीदृशस्यैवविश्रामनवीर्यलघिधिरासिभ्रंशाय प्रतिवचनमाभि-
धत्त भट्ट । परमाणुपुत्रस्य प्रक्षालीन्द्रियाणि भवन्ति तत एवं-
विधिं निर्वचनमध्यायै स पुरुषः पञ्चाद्वय गतः अन्ययूथिकां
संनिधौ कथितं सर्वमपि स्वरूपं तद्व्रतस्ततः चिन्तितं स्पष्टेति
तैर्नृमयं शारदवारिद्व इव बहिरेव केवलं गर्जति अन्तस्तुच्छ
पक्षेति विमृश्य समागतः संचूय त्र्यासं होकमीह कृत्वा वाच-
कान्तिकं कुम्भितोऽसौ स्वतुच्छतया तावन्तं समुदायमवलोक्य
सञ्जातः स्वेदविन्दुसुचकितशरीरः आह्वितः साटोपमन्यती-
र्थिकां द्राह्तिता यथाऽजितं पक्वविशेषे न शक्नोति निर्वाहुं
प्रगदिततो दुस्तराणि प्रश्नोत्तराणि न जानीते देशतोऽपि प्रतिय-
क्तुं ततः कुतो मिथ्याहृष्टिर्जितं जितमस्मादित्युत्तरकृत्कलः
प्राडुर्भूतं प्रवचनमालिङ्यं मुकुलितानि श्रमणोपासकवदनकम-
लानि विप्रतिपन्ना यथा जद्रङ्गादय इति । अथ गाथाङ्कारार्थः पूर्व
कैश्चिद्वाचकैरन्ययूथिका । महेश्वरि ! मानमर्देन गर्दितस्तत
उत्सारवाचकं आगतं सति प्रतिमर्दयति प्रत्यप्युपाय मानमर्देन
कुर्वन्ति कथमित्याह “ पकिहेह ” इत्यादि तैर्मन्यतीर्थिकैः प्रत्यु-
पेक्षकः पुरुषः प्रकृतस्ततः स आगम्य पृष्टवान् पुत्रस्य परमा-
शोः कतीन्द्रियाणि तेन प्रत्युक्तं पञ्चेति । ततस्तेर्बहुजनमध्ये स
वाचको वादे निरुसरीकृतः पश्मपश्जानां ह्यघवं तीर्थस्य प्र-

वति तत्र चाजिनवधमेणां चेतसि विकल्प उपजायते यदि नाम वाचकोऽप्येवं न शक्नोति निर्वचनमपेक्षितं तत्तन्मतेषां तीर्थकरैरेव न सम्भ्यस्तुतत्वं परिज्ञातमयथा कथमेव एवंविधे अथ न्यायमुक्ते इति विपरिणामतो मित्यात्यगमनं ज्ञेयं । भावितं मित्यात्तद्वारम् ।

अथ संयमविराधनां भावयति ।

जीवाजीवे न भुगइ, अलियभया कहेइ दगभिगई ।

करणे अविवचामं, करेइ आगाढणागाढे ॥

जीवाश्चाजीवाश्च जीवाजीवास्तानसौ वाचनामाश्रुणेपोस्ता-
रकरेणानुयोगमवगाहमानो विविक्तेन न मुणति न जानाति
तत्परिज्ञामात्राच्च कुतः संयमसद्भाववस्तुदुर्लभं परमार्थिभिः । “ जो
जीवे विन न थाणइ, अजीवे विन न जाणइ । जीवाजीवे अजा-
णतो, कह सो नाहिइ संजमं ” तथा अजीकमत्यन्तभयादक-
मुगादीन् कथयति किमुक्तं भवति स उत्सारकल्पिकपट्टयमा-
त्रादिहत्या सत्यमेव ज्ञापितव्यं नास्त्यमिति कृत्वा उदकार्थिनां
नदीतन्मागादौ पानीयमस्ति नास्ति चेति पुच्छनमस्तीकं भा नृ-
दिति कृत्वा विद्यते नयादौ जलमिति कथयति अथवा प्रस्थितानां
च अथानां दृष्टं मृगच्छदं न वेति पुच्छनमस्तीकमयादेव
दृष्टमिति प्रयच्छति आदिशब्दात् शूकरादिपरिग्रहः न पुनर्ज-
नोति यथा । “ सखा वि सा न वत्तत्वा जसो पावस्स आग्मे-
त्ति ” ततः स जलगतसूक्ष्मजन्तुजातस्य मृगादीनां वायु व्यपरो-
पणं ते करिष्यन्ति तत्संयमोत्सारकल्पकारकः प्राप्नोति । तथा
करणे चारित्रे उत्सर्गापवादादिभिमज्जनं यद्विपर्याप्तं करोति
तद्यथा आगाढे भानादिकायां अनागाढां विः कृत्यः परिक्षमणादि-
लक्षणमनागाढे वा आगाढं सद्यः प्रतिसेवनात्मकं कथेति । एषा
सर्वाऽपि संयमविराधना ॥

अथ योगविराधनामाह ।

तुरियं नाहिजंते, नेव चिरं जोगजंति ता हे ति ।

लज्जो महंतसदो चि, केइ पासाइ रे, एहंति ॥

कमजोगं न विजाणइ, विगईआ का य करय जोगम्मि ।

अणुसस वि देति तहा, परंपरा घट्टदिहंतो ॥

अनुज्ञानोऽस्माकं गुणैः सकलोऽपि श्रुतस्कन्धः ततः किम-
नैव तत्र कार्यमिति कृत्वा ते शिष्यास्त्वारितं शीघ्रं नाश्रीय-
न्ते तत्रैव च ते चिरं योगैः श्रुताध्ययननिरुध्नतपोविशेषैः यन्त्रि-
ता नियमिता जयन्ति एकाहोर्नापि प्रभृत्यसूत्राय वाचनामुक्तप्र-
दानात् । तथा लभ्योऽस्माभिर्गणैः वाचकोऽयमिति मद्वा
अवस्ततः कुतो हेतोर्व्यमत्राचार्यसन्नधौ निष्कलं तिष्ठाम इति
परिभाष्य केचिन्नवरणपूर्वपुपासनापरिभ्रष्टाः पाद्वानि गृह्णन्ति
पार्श्वतो प्राप्तेषु यथैस्त्वेच्छं विहरन्तीति ज्ञावः [कमजोगमिति]
योगकर्म नापि नैव जानति यथा अस्मिन् योगे एतावत्याचा-
शाने इत्यति निर्विकृतिकानि द्रव्यं चातुरेशादयः क्रियन्ते तथा
अधिकृतयः काः कुत्र योगे कल्पन्ते न वेत्यर्थमर्थः क्रियन्ते यथा
कल्पिकाकल्पिकनिरीथादियोगेषु न विरुज्यन्ते काश्चनापि विहृ-
तयः व्याख्यायकसियोंषु पुनरवगाहिमविकृतिर्विरुज्यन्ते दृष्टि-
वादयोगेषु तु मोदकः तथा चाह स एव कल्पाध्ययनस्य कृष्ण-
कृतः “ जहा कप्पियाकप्पियनिर्झाणं विगईओ न विसज्जि-
उज्जति ” एवमादिममभिगई विसज्जिउज्जति दिट्ठोपा मो-
दकोत्ति ” । निशीयच्छूणं कृतुपुराह “जोगो जायहे आगाढो अ-
णागाढो वा आगाढितरा जम्मि जोगे जयणा सो आगाढो यथा

जगवतीत्यादि । इतरो ऋणागाढो यथा उत्तराध्ययनार्हः । आ-
गाढे ओगाहिमगवज्जाओ नव विगईओ वज्जिज्जति दस-
माए भयणमहाकप्पसुए एको परं मोदकविगई कप्पइ सेसा
आगाढेसु सवधविगईओ न कप्पंति अणागाढे पुण दस वि
विगईओ भयणओ जगो गुरुअणुषाए न कप्पंति सि ”
एवंविधां योगव्यवस्थामज्जनं यदाऽसौ विराधयति सा
योगविराधना । तथा (अरुस्स वि दिति तहत्ति) ते उत्सा-
रकल्पिका अन्यस्यापि स्वशिष्यादेः तथा चोत्सारकल्पेनैव
वाचनां प्रयच्छन्ति सोऽप्यपरेषां तथैवेत्येवमुत्सारकल्पे प्रवा-
हतः क्रियमाणे परम्परया सूत्रार्थव्यवच्छेदः प्राप्नोति घट्टा-
दृष्टान्त्रात्र वक्तव्यः । तमेवोपनययुक्तं गाथाद्रयेणह ।

उच्छुकरणैवकुटुग, पडणं घंटासियालनासण्णा ।

विगमाई पुच्छपरंपराए नासंति जा सीहो ॥

परिपरितं साहेणं, स हओ आसातिा मिगण्णा य ।

इय कइ वदाइ जाणइ, पयाण पढमिल्लुगुस्सारी ॥

किं पिचि अय पुट्ठा, पवो तुस्सारेण उवोच्छत्ती ।

गीतामपणस्वरंटेण-पच्छिन्नं किचिया चेव ॥

अत्र कथानकम् । एमस्स महावरयस्स उच्छुवाडो बहुस-
इओ निष्करो तं सियालो पइसरित्ता खादत्ति । ताहे सो उ-
च्छुसामी सियालगहणमिसिं तस्स उच्छुवामस्स परिपरं-
तेसु चउदिसि खाइयं खण्णवेइ तथ एगो सियालो परिओसो
वराओ गहित्ता कथे पुच्छं च कप्पिन्ता दीवियच्चम्मेण वे-
दिता घटं आर्याचित्ता विसज्जिओ नासंतो सियालो दिट्ठो
दूरओ ते सियाला अन्नारिसो सि काउं चणए पलाया तो वि-
ट्ठपहिं दिट्ठा पुच्छिया किं नासहत्ति तेहिं कहियं अणुपुवं सरे
करेमाणे किं पि अणुपुवं भूयं एत्ति । ते वि भणए पलायंता
वरकूहिं दिट्ठा पुच्छिया तेहिं कहियं किं पि किर एत्ति सिग्घं
नासह ते पलायंता चिच्छपहिं दिट्ठा पुच्छिया कहियं किं पि
किर एत्ति तुरियं पलायह ते वि पलायंता सीहेण पुच्छिया
कहियं तेहिं सीहो चित्तेइ मो पाणियसदेन आवाहणाओ सुयामि
गवेसामि ताव तेण सणियं पडियरियत्ता सियालो वि हओ
घंटासीयालो कीस आओ लीकयामोत्ति रोसेणं ते अ सियालाद-
यो मिया आसमो भोयह हओ सो वराओ मण्णादीयं चम्मो एहो
घंटासीयाओ केण वि अवराहेण दन्तं तहा कओ एस दिहंतो । अ-
यमाथो वण्णओ जस्स न उस्सारिज्जति सो जायतिपहिं दिवसोहिं
जोगो समप्पइ तावति दिवसे कति वयाणं आलावमाणं किंचि
पुत्तफासियम्मि खित्ता पञ्चत्तं गंतूण गच्छागच्छिणं करोति
अवेसि च उस्सरारिते ते वि उस्सारा पत्ता पत्तेयं गच्छागच्छि-
णेणं उीएत्ता सिस्साणं पमिच्छयाण य उस्सारकणं करंति ।
अग्गेहि कसुत्तथाणं अयोचिज्जिं कमेतो तथ जो सोपमिल्लु-
गुस्सारी सो जहा ते सियाला सस्स घंटासियादस्स अकिंत्ति
घंटासहं च जाणति तओण को एस किं वा एयस्स गणएयस्स
गणएकस्स वा पस्स सहो एवं सो पढमिल्लुगुस्सारी किंचि
जाणइ न सव्वं सध्मावजो एयस्स पासे उस्सारकणं क-
रंति सो कइवि आराधय जणंति न पुण अथं सो सिस्सेणं
पुच्छिओ जणति किं पेरिसो वि अरथि एयस्स अथो ससा
कतिवप वि आदावप न कट्ठंति ते सिस्सेहिं पुच्छिउज्जंता भण-
ति न याणामो पुण किं पि एयं तस्स तुक्के जोगं वदह । एवं ते
अप्याणं च परं च नासिता विहरंति । अह अणया गीयत्था

आरिया आगया तेहि ते उवाचवा गच्छाय अचिह्नुत्ता
गच्छेयु पवेसिया सवे जहा एते दोसा तम्हा न उ-
त्सारेयवा कत्तिया ते ज्विस्संति ए एवं निहोमिहिंति ।
गाथावयस्याप्यङ्गमनिका इत्येव क्रियते । यत्र तद्विह्व-
रणमिश्रवादस्तस्य रक्षणार्थम् वराको गताख्यानिकेत्यर्थः
साख्यानिका तत्र क्रोष्टुः शृगात्रस्य पतनं ततो गृहपतिना ग-
त्रके घण्टां कथा मुक्तस्य दर्शनं शृगात्राणां नाशनं ततो
वृकादीनां पृच्छा ततः सर्वेऽपि परस्परया नश्यन्ति या-
वत् सिंहः समागतस्तेन प्रतिजागर्ग्यं निरूप्य स घण्टाशृगा-
त्रो हतः । दोषा मृगगणाः शृगात्रवृकादय आश्वासिताः ।
अयं दृशतः । अयं दार्ष्टान्तिकयोजनामाह “ इयकश्चयाइं
इत्यादि ” इत्यमुनैव प्रकारेण प्रथमिल्लुकोत्सारी शिष्यः क-
नियमानि सूत्राण्यप्यङ्गमनिका किञ्चित्मात्रसूत्रपदार्थकानि युक्ति-
मिश्रितानि जानीते अस्य च समीपं यांस्योऽधीते स क-
नियमानि सूत्राण्यप्यङ्गमनिका जानीते न पुनरर्थित्ययापि पाञ्च यः पञ्च-
न स स्मृतास्तथापि नाकर्तव्यं । अयं नष्टः प्रतिज्ञेन ति अ-
स्ति किमप्यदद्वेष्टोपाद्वादिर्कं श्रुते तद् युयमेतस्य योगमुद्वहते-
ति । एते च दुरधीतविद्यारत्नाव्रायः प्रत्यन्तग्राम एवायं लभन्ते ।
यत् उक्तम् । “पाण्य लीणद्व्या, धणियपरत्ता कयावप हाय ।
पचन्तं सेवन्ती, पुरिसा दुरहीयवज्जाया ” । अतः प्रत्यन्तं गत्वा
सूत्रार्थयोरुत्सारणं कुर्वन्ति वदन्ति च वयं सूत्रार्थयोरुत्सवच्छिन्ति
कर्म इति अग्र्यदा च यत्र प्रत्यन्तग्रामे गीताथानामागमनं तेरु-
न्त्यारकल्पिकानां खण्टनं यथा आः किमेवं सूत्रार्थयोः परिपा-
ट्टिवाचनं परित्यज्य सकलश्रुतधर्मधूमकेतुकल्पमुत्सारकल्पमा-
चरन्तः आत्मानं च परं च नाशयन्त्यादि । ततश्च गच्छात्तावजि-
घ्येते नेयामपुनः करणेन प्रतिकारतानां प्रायश्चित्तं दत्तम् [किञ्चित्ति
ति] किप्यन्त एतादृशा गीतायां भविष्यन्ति य एवं शिष्यश्चिप्यन्ति त-
स्मात्प्रथमत एव नोत्सारणीयम् आधिता सम्पन्नं योगविराधना ।
अथात्मा परश्च परित्यक्त्त इति पदस्य जावर्गति ।

अप्यत्ताण उ दिंतेण, अप्यत्रो इह परत्य वि य चत्ते ।
को वि अ हु तेण चत्तो, जं न पदइ तेण गवेणं ॥
अप्राज्ञानमयोग्यानां यद्वा अप्राज्ञानं विवक्षितानुयोगभूमिमुपा-
गतानां श्रुतं ददतोत्सारकल्पकृता आत्मा इह परत्रापि चत्यक्त-
स्तत्रेह तद्वाचनादानसमुद्भूताप्यशः वादादिना परत्र बोधिद्वि-
र्हमत्वादिना तथा सोऽपि शिष्यो ह्यु निश्चितं तेनाचार्येण परि-
त्यक्तो यत् तेन गणिवाचकत्वादिगणेष्विधितः सन्न पठति
पठनाभावे हि कुतो यथावच्छरणपरिपाठनम् । किं च-
अजस्स इहीणया ल-ज्जाया य गारविअवाराणमणज्जे ।
आर्यारप परिवारो, वोच्छेदो, मुचस्स तिहत्तस्स ॥
अर्थः सुजणः सुमानुष इत्येकोऽर्थः । तस्य यथावद्गमनार्थबोध-
विकल्पस्य वाचकताम्ना हीनना भवति । अहो हीलंयं मम यदहं
वाचकेत्यनिधीये तथा (वज्जणत्ति) वाचकमिश्रा अयमात्रापकः
सिद्धान्ते विद्यते कोवा अस्यात्रापकस्यार्थ इति केनापि पृष्टस्य
व्याकरणं दातुमशक्युपगतो नृपार्जना भवति तत्रच इयामवयनकु-
ञ्जोक्तकथरश्चित्तया विमनायमानोऽवतिष्ठते अनायं अनायस्य
पुनस्तद्वै गौरव्यकारणं गर्वतिवश्रनं जायते अहो वयमेव नित्सर्ग-
मप्रतिष्ठापात्रं जगति वर्तमाने यदेवं वाचकपदवीं गच्छामोऽहाम
इति इत्यर्थः परः परित्यक्तो मन्त्रय एव । आचार्यं च परिवारो भव-
ति तथाहि स बहुश्रुताचार्यपार्श्वोद्भूतसारकल्पं कारयित्वा गतः

कापि नगराहं पृष्टश्च कैश्चिच्छिण्णतैः विमर्षय एवं यावत् न
किञ्चित् अयं जानीते ततस्तं सुवते यैरेव सूत्रार्थमण्डलीरूप्यत्वा-
च्छिरेण आचार्यपदभाजनभाकारि तेऽप्याचार्या एवंविधा भवि-
ष्यन्तीत्यात्मा परित्यक्तः । तथा प्रवचनमपि तेनाचार्येण परि-
त्यक्तं कथमित्याह श्रुतस्योत्सारकत्वस्यादानधीयमानस्य व्य-
वच्छेदः प्राप्नोति श्रुते च व्यवच्छिद्यमाने ज्ञानाज्ञावे च दर्शन-
चारित्र्ययोऽप्यज्ञावासीर्थस्यापि व्यवच्छेदः प्राप्नोति । यदि ना-
म तीर्थं व्यवच्छिद्यते ततः को दोष इत्यादि ।

पवयणवोच्छेयवद्-माणो जिणवयणवाहिरमईओ ।

वंधइ कम्मरयमत्तं, जरमरणमणत्तयं धारं ॥

प्रवचनं तीर्थं तस्य व्यवच्छेदे हेतुरुपतया वर्तमानः कथंयूतोऽ
साधित्याह । जितवचनवाहमतिकः सर्वदृशान्नवहर्षिमुखशेमु-
पीको न खल्वनीदृश्य प्रवचनव्यवच्छेदं कर्तुं मतिरुदरतेन स
एवंयूतो बध्नाति कर्मरजोमलं रजःशब्देन वक्ष्याम्यमलशब्दः
न निकाचित्तावस्थं कर्म परिदृष्टाने रजश्च मलश्चेति रजोमलं
कर्मय रजोमलं कर्मरजोमलं निकाचित्ताऽनिकाचित्तावस्थं कर्म
यथाथवसायस्थानमनुबध्नातीत्यर्थः । कथंयूतमनन्तानि ज-
रामरणानि यस्मात् तदनन्तजरामरणं गाथायां प्राकृतत्वादन-
न्तशब्दस्य परनिपातः । धारं रौद्रं शारीरमानसदुःखोपनिपा-
तनिवन्धनत्वात् इति । तथा पूर्वजावनिकायानप्यगीताथयताऽसंज्ञा
विराधयतीति जीवनिकाया अपि तेनोत्सारकेण परित्यक्ता अ-
वसातव्याः । यत एते दोषास्ततो नोत्सारणीयम् ॥

अथ क्रमेणैवाधीयमाने सूत्रे के गुणा उच्यन्ते ।

आणा विकोपणाणुशोग-

बुड्ढण उअओग निज्जरागहणं ।

गुरुवायजोगमुस्सू-

साणा यकमनो अहिज्जंते ॥

कमशः क्रमेणैवाधीयमाने अद्याप्यमाने च सन्ति एते गुणास्त-
था आज्ञा तीर्थयूतां शिष्येणाचार्येण चाराधिता भवति [वि-
कोपयन्ति] योगोद्दहनविधौ गच्छसामाचार्या चविकोपना दृष्ट-
त्पादना च शिष्यस्य कृता भवति ततश्च स्वयं साक्षात्कीर्तित्वं
न करोति अपरान् कुर्वतां निवारयति । तथा गच्छमध्ये द्विती-
यपौरुष्यामनुयोगः प्रवर्तते तदाकर्णनात्मद्वन्द्वेपरि बोधनं जी-
वाजीवादितत्वेण प्रवृत्ता संप्रत्येते बुद्धमानस्य च श्रुते निरस्त-
रमुपगंगो जायते निरन्तरपेयुक्तस्य च महती निर्जरा प्रतिसम-
यसंख्ययमवोपासकमपरमाणुपटलापगमाहुक्तं च । “ कर्मम-
संज्ञेज्जन्तं, वैश अणुसमयमेव उच्यते । अत्रयस्मि वि जोगे
सज्जायं मा विसंसेण ” नित्योपयुक्तस्य च शरीरे सूत्रार्थगोष्ठ-
णं भवति तथा हि गुरुवासेन गुरुकुलवासेन सार्वं योगः संब-
न्धो भवति अन्यथा क्रमेण सूत्रार्थावयवनायोगात् । यद्वा पद-
यमिदं पार्थक्येन व्याख्यायते गुरुणामन्तिके वासो गुरुवासः स
सेवितो भवति योगाश्च विधिवदाराधिता भवन्ति । आचार्यादीनां
कुशूपा विनयदेवावृत्त्यादिना कृता जवति । यत एते गुणास्ततः
क्रमेणैवाधेयव्यः । उपसंहरन्नाह-

इअ दोनगुणे नादं, उक्कमकमओ अहिज्जमाणं ।

उजयविमसविहिन्नु, को वचणमणुचेज्जाहिं ॥

इतिशब्दः पवमर्थं पथमुक्तमनः क्रमतरश्चाधीयानानामुपसङ्ग-
णत्वात्प्रापयतां च यथाक्रमं दोषान् गुणाश्च ज्ञात्वोभयविशे-

पवित्रिङ्गः क्रमाध्ययनगुणदोषविभागविधिवेदी आचार्यः शिष्यो वा को नामोत्सारकल्पस्य करणेन कारापणेन वा आत्मनो वचनमनुपेयादङ्गीकृत्यत न कश्चिदित्यर्थः । यतश्चैवमतोऽनुपयोगित्वात्सास्योत्सारकल्पिक इति । वृ० १ श० । पं० चू० ॥

कारणं ऽस्तीति निश्चययन्मुनरपि परः प्राह ।

जइ नतिय कअओ नामं,अतइ हु अरथे न हेइ अभिहाणं ।

तम्हा तस्स पसिद्धी, अभिहाणपसिद्धिअओ भिष्ठा ॥

यदि नारुत्योत्सारकल्पिपस्ततः कुतोऽस्य नामाभिधानमिदमायातं न कुतश्चिदित्यर्थः । अत्रेव प्रतिज्ञातार्थः सूचितः । कुत इत्याह । असत्यविद्यमानेऽर्थे अभिधेये ह्यशब्दस्य हेतुर्थवाचकत्वात् यस्मात् भवत्यभिधानं किं तु सत्येवेति अनेन च हेतुर्थ उपात्तः । यतश्चैवं तस्माच्चस्यार्थस्य प्रसिद्धिरभिधानप्रसिद्धिर्न एव सिद्धा प्रतिष्ठितेति निगमनार्थः । दृष्टान्तोपनयौ स्वयमेवाऽदृष्ट्या वाच्योऽत्र प्रयोगः । अस्त्योत्सारकल्पिकः अभियानवत्त्वात् घटादिवत् यद्यदभिधानवत् तददास्तं यथा घटपटादि अभिधानवत्त्वं तस्मादस्तीति । इत्थं परेण स्वपक्षे सार्थत्वेने सति प्रतिविधीयते भो भद्र ! सुप्रममाणानिकोऽनैकान्तिकोऽयं भवता हेतुकल्पस्तत्तथा चाह ।

जइ सव्वं वि य नामं, सअत्यगं हाज तां भवे दांसा ।

जम्हा स अत्यगत्ते, जजिवं तम्हा अणेगंतो ॥

यदि सर्वमपि नाम सार्थकं भवेत् ततो भवेदस्माकं दोषः । उत्सारकल्पिकस्यास्तित्वापत्तिलक्षणे यस्मात्पुनः सार्थकत्वे नाम भक्तं विकल्पितं स्यात् सार्थकं स्यातिरर्थकमिति भावः । तत्र सार्थकं जीवाजीवादिकं निरर्थकं खरविण्णाकाशकुसुमकूर्मरोमवध्यानुवादिकं यत एवं तस्मादनेकान्तोऽयं यदसद्भूतेऽर्थे न भवत्यभिधानम् । इदमत्र तात्पर्यम् । अभिधानस्य वा भावाभावयोरपि सद्भावादभिधानवत्तुल्यत्वे हेतुर्था उत्सारकल्पिकस्याऽस्तित्वं साध्यति तथा नास्तित्वमपि साधयति उभयत्रापि साधारणत्वात् अतः साधारणरूपोऽनैकान्तिकदोषदुष्टोऽपि हेतुरिति । इत्थं व्यभिचारिपक्षयोः विलक्षोभूतः परः परित्यज्य दृष्टच्छाजल्पमाचार्यवचनमेव प्रमाणं कुर्वन्तित्याह । भगवन्नुपगमं मयाऽनन्तरं कृत्युक्तोऽभिधानस्य सार्थकत्वमनर्थकत्वं चेति । यदिदमुत्सारकल्पिकाभिधानं सार्थकमाहोस्तिरर्थकमिति वियर्तते संशयावर्तगतीयमस्माकं चेतस्तदिदानीमुद्घ्रियतां निजगम्बरत्रयेति । उच्यते ।

निकारणम्मि नामं पि, निच्छिमां इच्छिमां अकजम्मि ।

उत्सारकल्पियस्स उ, चोअगमुणकारणं तं तु ॥

कम् । निष्कारणे कारणाभावे नामापि नेच्छामो वयं किं पुनरर्थं कार्ये प्रयोजने प्राप्ते इच्छाम उत्सारकल्पिकेनाप्यर्थमपि तत्तु कारणं हे तौक् ! अणु निशमय । तत्र तिष्ठतु नावत् कारणं कर्तुं गीताः सर्वं अपि क्रिया इति ज्ञापनार्थं प्रथमनः उत्सारकमाह ।

आयागगिद्धिवायन्थं, जाणए पुरिसकारणविदिन्नु ।

मंविगपरित्तं, अगिहइ उत्सारण काउ ॥

आचारः प्रथममङ्गं दृष्ट्वादध्वमं तयोरर्थं ज्ञानातीत्याचारदृष्ट्वादार्थः । दृष्टाचारदृष्ट्वादप्रदणं ध्वयमाणकारणोपनयते-द्योग्यमाणोपनयत् । इत्येवमर्थम् (पुरिसकारणविदिन्नु इति) पुनरकारणविधिनां नाम किमयं पुनरुत्सारकल्पमर्हति न वा येन कारणेनेत्यर्थेन तदस्ति न वेत्येवविधिविधिवेदी । तथा सं-

विमो मोहान्निहायी अपरितान्तः सूत्रार्थग्रहणायामहोरात्रमप्यपरिश्रान्तः एवविध उत्सारणं कर्तुमर्हति एवं गुणोपेत एवोत्सारकल्पं करोतीत्यर्थः ॥

अथ यस्यात्सारकल्पः क्रियते तस्य गुणानाह ।

अभिगए पक्खिद्धे, संविगं अ मझाप्पि ।

अवट्ठि ए मेहावां, पक्खिज्जी जोअकार ए ॥

अभिगतः प्रतिबद्धसंविगश्च सदाधिकः अवस्थितश्च मेधावी प्रतिबोधो योगकारकः ईदृगुणोपेतः उत्सारकल्पयोग्य इति नियुक्तिः श्लोकसमासार्थः ॥

अथैनमेव विवृणोति ॥

सम्पत्तम्मि अजिगअओ, विजण्णअओ वा वि अणुवगअओ वा ।

सज्जाए अ पडिक्खे, गुरुसु निपट्ठएणुं वा ॥

सम्यक्त्वे ज्ञानिमुख्येन गतः प्रविष्टः सोऽभिगत उच्यते यो वा जीवादिपदार्थानां विज्ञापको विज्ञेयः ज्ञाता सोऽभिगतः । यद्वा योऽनुपगतो यावज्जीवं मया गुरुपादमूलं न मोक्षव्यमिति कृताच्युपगमः सोऽजिगतः । यः पुनः स्वाध्याये परावर्तनादुपेक्षादौ सततमायुक्तो गुरुषु वा स्थिरममत्यादुष्यः निजैकैष वा संवन्धिषु प्रवृत्त्याप्रतिषेधे संज्ञातप्रमस्यधो एव त्रिविधोऽपि प्रतिबद्ध उच्यते ॥

सविगो दव्वम्म उ, जाये म्मुत्तरेसु उजुयंतो !

लप्पी आहाराइसु, अणुओगे धम्मकइणे य ॥

साधुगो द्विधा । द्रव्यतो भावतश्च । द्रव्येऽप्यसंविज्ञो मृगः सदैव सर्वतोऽपि चकितत्वात् । भावे भावसंविज्ञो मूलोत्तरेषु तु मूलगुणोत्तरगुणेषु पुनर्यतमानः उच्चमं संविदधानः साधु-र्मन्त्यः सदैव संसारापायचकितत्वात् । तथा लघ्विराहारद्विपृत्पादयितव्येष्वनुयोगे दातव्ये धर्मकथने च विधेये यः स सलधिक् इति ।

लिंगविहारं वट्ठिअओ, मेरा मेहावि गट्ठणअओ भइअओ ।

पं डव्ज्जइ जं कत्थइ, कुणइ अजागं तदइहम्म ॥

अवस्थितो द्विधा लिङ्गे विहारे च । लिङ्गावस्थितः खलिङ्गं न परित्यजति विहारवस्थितः संविज्ञविहारं विहाय न पार्श्वस्थादिविहारमाश्रित्यते । मेहावी द्विधा ग्रहणमेधावी मर्यादाभिधावी च उभावपि वक्ष्यमाणस्वरूपौ तत्र मर्यादांमधाधिनः उत्सारकल्पः क्रियते स पुनर्ग्रहणे मेधावी वा स्यादमेधावी वा । द्विविधस्यापि कारणविशेषे उत्सार्यत इति ग्रहणतो मेधावी भक्तो विकल्पितः । तथा यत्कथ्यते अभिधीयते तत्सर्वं यः प्रतिबुध्यते स प्रतिबोद्धुं शीलमस्येति प्रतिबोधी यत्तस्य तत्र उत्सार्यते तदर्थस्य ग्रहणे योगं व्यापारं यः करोति कदाचित्प्रमाद्यति स योगकारक इति तद्वै व्याख्याता “ अभिगए-इत्यदिगाथा ।

अथोत्सारकल्पिकस्यैवापरिचायपरिपाठ्या गुणानाह ।

अभिगयथिरसंविगे, गुरुअमुइ जोगकार ए च ।

दुम्भहमलप्पीए, पक्खिज्जी परिणयविणीए ॥

आयरियवण्णवई, अणुकुले धम्मसप्पि ए च ॥

एयारिसे मज्जाजगे, उत्सारं काउमरिहइ ॥

अभिगतः प्रतिबुद्धः स्थिरः सम्यक्संज्ञादत्तोभ्यः संविगः को गुदंमोची निचुरं निर्भेत्सितोऽपि गुरुणाममोचनशालः ।

योगकारकः पूर्ववत् । दुर्मैधा अपि यः सलब्धिकः परिपक्व-
वयाः परिणामको विनीतः अभ्युत्थानादिविनययोगतः आचा-
र्यवर्णवादी गुरुणा गुणोत्कीर्तनकारी अनुकूलः आचार्याणाम-
न्येयां वा पुण्यानां वैयावृत्यादिना हितकारी धर्मे तपःसंय-
मात्मके चारित्रधर्मे श्रद्धिकः श्रद्धावान् पतादश एवविधगु-
णोपेतो महाभागः शिष्यः उत्सारं कर्तुमर्हति उत्सारकल्पस्य
योग्यो भवतीत्यर्थः ।

अनीदृशानुत्सारयितुः प्रायश्चित्तमाह ।

अण्जिगममाज्ञायां, उत्सारिर्तस चउगुरु हौति ।

उगगृहणमि वि गुरुगा, कालमसज्जाय वखेवे ॥

अदेशद्वयेनापि ये गुणा उक्तास्तद्विपरीता ये अनभिगतदय-
स्त्वया अनभिगतः अप्रतिवदः असंविग्नः अलब्धिकः अय-
स्विनः अमर्यादोऽमेधावी अप्रतिबोद्धा अयोगकारकः अपरिणतः
अविनीतः आचार्यावर्णवादी अनुकूलः अधर्मभद्राणुः एतेषा-
मुत्सारयतः उत्सारकल्पं कुर्वतः आचार्यस्य प्रत्येकं चतुर्गुरवः
प्रायश्चित्तम् । (उगगृहणमि वि गुरुगात्ति) सूत्रमर्थं वा भगि-
त्यवावगृह्णातीत्यवग्रहणः नन्वादिच्योऽनृ इति कर्तव्येनृप्रत्य-
यः ग्रहणमेधावीत्यर्थः । तस्य यदि निष्कारणमुत्सारयति तदापि
चत्वारो गुरकाः । अथ किमर्थं मेधाविनो नोत्सार्यन्ते उच्यते
यतोऽसौ प्रज्ञावत्त्वोद्वानुपूर्व्येण पाठ्यमानो भगिग्येव विवक्ति-
तमुत्सारणीयं श्रुतं प्राप्स्यति ततः को नाम तस्योत्सारकल्पकर-
णोऽयधिको गुणः अथवा (उगगृहणमि वि त्ति) यस्याचार-
ान्तर्गतवस्त्रैरणध्ययनस्योपक्रमणनिमित्तमुत्सार्यते तस्य यद्यप्यु-
त्सारकल्पसमकालमेव सर्वमपि सूत्रमर्थं वा अवग्रह्णाति अपिश-
द्वात्मद्वयेनापि यद्यपि नावग्रह्णाति तथाप्यवग्रहणे अनवग्रहणे
वाऽकात्रोऽस्वाध्यायिकं व्याप्तिपश्च न कर्तव्यः यदि करोति तदा
चत्वारो गुरकाः । एतच्चकात्राद्वादिमुपरिष्ठाद्वाप्यिष्यते । अ-
थवा (उगगृहणमि वि गुरुगात्ति) अथवा व्याख्यायते योऽवग्र-
हणे समर्थ वत्तममेधावी अपिशब्दः संभावनायां किं संज्ञा-
वयति यावन्मात्रं सूत्रं तस्योद्दिश्यते तावदशेषमप्यर्थेन युक्तम्-
वग्रह्णाति यो वा वैरस्यामिवत् पदानुसारप्रतिभो भूयस्तत्पत्य-
नुसरति तस्योत्सारणीयम् । अथ नोत्सारयति तदा चतुर्गुरकाः
तत्रापि यावदुत्सारकल्पः क्रियते तावदकात्रोऽस्वाध्यायिकं व्या-
प्तिपश्च न कर्तव्यः यदि करोति तदापि चतुर्गुरकाः ।

अथोत्सारकल्पकरणं यन् प्राक् कारणं संन्यासिकीकृतं तद-
र्हयति ॥

गच्छो अ अलद्दीओ, ओमाणं च व अण्जिगहाय ।

गिहिणो उ मं धम्मा, सुद्धं च गोवस ए उवाहिं ॥

कस्याप्याचार्यस्य गच्छः सर्वोऽपि वस्त्रपात्रशरयोत्पादने अल-
ब्धिकः तत्र च क्षेत्रे स्वपक्वतः परपक्वतो वा अवमानं विद्यते ते
च साधवोऽन्यसिद्धाः शीतादिपरीपहान् साद्वृत्तसमर्थाः गृह-
स्थाश्च मन्धर्मिणः तुच्छधर्मश्रितः अप्रज्ञापिताः सन्तो न च-
स्त्रादि प्रयच्छन्ति सुखं चोपधिं साधवो गोवेषयशुरिति जगवता-
मुपदेशः स च दुर्गमत्वात् यादृशेन साधुना न वच्यते अत ईदृशे
कार्ये लब्धिवान् दुर्मैधा अप्युत्सारकल्पं कृत्वा वस्त्रैरणध्ययनमुदि-
श्य कल्पिकः क्रियते ततश्च कल्पिकीकृतः सन् किं करोति इत्याह ।

हिंरु उ गीयसहाओ, मज्झदिआ उवहणंति सं ल्लि ।

तो एकओ वि हिंरु, आयस्सरियसुचरथो ॥

गीतासहायो गीतार्थसायुसहितो वस्त्रायुपादनार्थं दिहन्ता-

म् । अथ गीतार्थस्तस्य लब्धिमुपपन्नति तत एककोऽप्यसहायोऽ
व्याचरोत्सारिरसुद्धार्थः आचारान्तर्गतवस्त्रैरण्दिदुश्चार्थमु-
त्सारकल्पकरणेन प्रादितः सन् हिहणते । ननु च किं कोऽपि
कस्यापि ज्ञानात्तरायकर्मकृत्योपशमसमुत्थां लब्धिमुपहति ये-
नैवमुच्यते ते गीतार्थस्तस्योपलब्धिमुपपन्नति इत्यत आह ॥

जिक्खू विहतणुवड्ल-अजागधेज्जो जहिं तहिं न पडे ।

उगगतिगमाइभेदे, पडइ तहिं तत्थ सो नत्ति ॥

“ कोइ किर परं वसईओ सत्थो अरुवि पवज्जो, तत्थ य एगो
रत्तपटो निम्भगसिरसेहरो पंचएह वि सयाणं पुण्णे उवहणइ
सो असत्थो तएहाए पाखो दूरे अ अभवहल्लं वासइ तेसि
वरिं न परइ ते दुहा तिष्ठा इयरो रत्तपटो पुट्ठिवि णं मण्णे
मेड्ढिओ सत्थं पडइ जत्थ सा तत्थ न परइ जाव निम्भेओ
एक्कओ जाओ जत्थ सो तत्थ परइ एवं एयारिसा परस्स पुत्ते
उवहणति ” अथ गाथाकारार्थः भिक्षुरेकः सार्धेन सार्धं विहम-
ध्वानं प्रविष्ट इति शेषः । ततस्तुण्ण्या सार्धः प्रारब्धः वार्द्धं
च वर्णितुमारब्धं यत्र वेणं मध्ये सोऽभाग्धेयो यो जिह्वस्तत्र वर्षं
न पतति ततो द्विकविकादिना द्विधा जिहादिना प्रकारेण सार्धं-
स्य भेदः कृतस्तस्मिन्मिह कृते यत्र स भिक्षुर्नोस्ति तत्र सर्वत्र वर्षं
पतति तस्योपरि न पततीत्येवं दृष्टान्तः । अथार्थोपनयः यथा
स भिक्षुः पञ्चविंशतिकस्यापि सार्धस्व पुण्यायुपहृतवानेवम-
न्येऽप्येवविधाः परेषां लब्धिमतामपि स्वस्वकर्मकृत्योपशमसमु-
त्थां लब्धिमुपपन्नति ।

अथासौ कथं च वस्त्रायुत्पादयतीत्युच्यते ॥

जिक्खं वा वि अरुतो, विंआ पडमा य अहव सव्वासु ।
सहिओ व असहिओ वा, उप्पापवायज्जावे वा ॥

जिक्कामत्तन् वस्त्रायुत्पादयति वाशब्दो वक्ष्यमाणपक्वापेक्षायां
विभाषायामपिशब्दः संभावनायां संभाव्यते । अयमपि प्रकारः
इति । अथ न शक्नोति युगपत् भिक्षामप्यदितुं वस्त्रायुत्पाद-
यितुं व्यतिक्रामति वा वेला जैकस्य वस्त्रायुत्पादयतः । भिक्षां
वाऽद्विजे प्राप्यन्ते वस्त्राणीत्यादिना कारणेन द्वितीयायां पौरु-
ष्यामनुयोगग्रहणं हापयित्वा वस्त्रायुत्पादयेत् । अथ तदा न
लभते बह्वी वा हिमिकः कर्तव्यः ततः प्रथमायामुत्पादयेत् ।
अथ बह्वी गृहस्था द्रष्टव्या महता च कष्टेन ते अर्चां ग्राहन्ते
ततः द्वितीयो पौरुष्योः सर्वासु वा पौरुषीषु पर्यटति । यद्यपरे गी-
तार्थस्तस्य ब्रह्मिणोपपन्नति तदा स तैः सहितोऽप्युत्पादयेच्चा व-
स्त्राणि प्रभावयेद्वा दानधर्मं गृहिणां पुरतो यथा ईदृशः साधूनां
धर्मो न कल्पतेऽमीनां भगवतामुन्मोत्पादयेन्नैषणादोपपुष्टं पि-
एरुशय्यावस्त्रपात्रचतुष्टयं गृहीतुं तदमीनां वस्त्रादावनुपयोऽय-
मानो महती कर्मनिर्जरेत्यादि । अथ ते गीतार्थस्तस्य ब्रह्मि-
मुपहृत्युत्तस्तस्मैरहितोऽप्येकाकी उत्पादयितुं वा प्रभाषयितुं
वा प्रभुन कश्चिदोपः । इत्थं तावद्वस्त्रादीनां कल्पिको भवत्विति
कृत्वा यथा आचारः उत्सार्यते तथा प्रतिपादितम् ।

अथ दृष्टिवादी येन कारणेनोत्सार्यते तत्प्रतिपादयति ।

काजियमुआणुओगमि, गंडियाणं समोपरणहेउं ।

उत्सारिंति मुविहिया, भूयवायं न अनेणं ॥

इह यो धर्मकथाज्ञविषयपन्नः परमद्यापि स्वल्पपर्यायत्वात् दृष्टि-
वादं पठितुमप्राप्तस्तस्य काजिकथनानुयोगेन धर्मकथां कुर्वानं
स्य गणिककाः कुत्रकर्तार्यैकरागिरुकादयो दृष्टिवादान्तर्गता

वपुःपुञ्जत इति तासां गरुडकानां कालिकधृतानुयोगे समव-
तारणहेतोः रुद्रेशसमुद्देशादिदिशिना न कल्पते तासां प्रथम्यमा-
त्रिकमिति कृत्वा सुविहितः शोभातविदितानुष्ठाना भावार्थाभूत-
वाद् बृष्टिवादमुत्सारयन्ति तायेव वाचको भूयादित्यादिना
कारणेन । अथ "काव्यसंज्ञायवच्छेदोपेति" यथाङ्क पदत्रयमुक्तं
तथाष्ट पदत्रयं तावद्विगुणोति ।

सञ्ज्ञायमसञ्ज्ञाए, मुष्ठासुके व उदिसे काले ।

दो दो अ अणोएणुं, एणुं तू अंतिमं एक्कं ॥

एगंतरमार्याविल-विगण्णं रक्खिणं पि यज्जंति ।

जावड्अ य आहिज्जइ, तावड्अं उदिसे केइ ॥

तस्योत्सारकल्पे द्विवमाण स्वाध्यायिके अस्वाध्यायिके वा कुक्के
अगुद्धे वा काले विवर्जितश्रुतमुद्देशोत् सर्वं वाक्यं सावधारणं
भवतीति न्यायादुद्दिश्येव न व्याघाते कुर्यात् । केन विधिनेत्य-
त आह (दो दो अ अणोएणुं) ओजःशब्देन विषयमुच्यते
तद्विपरीतः अतोऽजाः समा द्वित्वः परमादय उद्देशका यत्राध्ययने
तत्रानोजससु उद्देशकेषु दिने दिने द्वौ द्वौ उद्देशकावुद्दिश्येत् । क-
थमिति चेदुच्यते प्रथमायां पौरुषां प्रथममुद्देशकमुद्दिश्य च
द्वितीय उद्दिश्यते द्वितीयमुनयोरप्युद्देशकयोस्तस्यानुयोगो दी-
यते ततश्चरमोक्त्यां प्रथममुद्देशकमनुज्ञाय द्वितीयोद्देशकः स-
मुद्दिश्यतेऽनुज्ञायते चेति तूर्णिलिखिता सामाचारौ । तथा (ओ-
जस्मत्ति) पञ्चसमादिसंख्याकेषु त्रिण्येव उद्देशकमेकमेवोद्दिशेत् ।
यथा शस्त्रपरिज्ञाप्ययने तथाहि तत्र सतोद्देशकास्तेषु च त्रिजि-
द्विसेः समुद्देशकानुद्दिश्य चतुर्थे दिवसे एक एवावधिष्यमाण-
सप्तम उद्देशक उद्दिश्यते स च प्रथमपौरुष्यामुद्दिश्य चरमाया-
मनुज्ञायते तथैकान्तरमेकदिवसांतरांतरमात्रमात्रमसौ करोति ए-
कस्मिन् दिवसे आचारमप्रपरस्मिन् निर्वाक्यं कुरोतीति भावः ।
तथा विकृत्यां रक्षितमपि खराष्टतमप्यसौ यज्यति केचित्सुत-
राचार्यो भुवत् यावत् यगपरिमाणं श्रुतमसावधीते तावदुद्दिशेत्
यदि मेधावितया द्वे त्रीणि चत्वारि भूरितराणि वा अध्ययना-
न्यागमयति ततस्तानि सर्वाण्युद्दिश्यन्ते न कश्चिद्दोष इति
ज्ञावः । व्याख्यातं " काव्यसंज्ञायति " पदद्वयम् ।

अथ "अवच्छेदेति" पदं विवृण्वद्वाह ।

आहारो उपकरणे, पल्लेहणल्लैवित्तिपडिल्लो ।

अप्पाहारो परिट्ठा-रगो अ जह अप्पानिदो अ ॥

तस्योत्सारकल्पे कर्तुमारब्धे आहारग्रहणे उपकरणस्य प्रत्यु-
पकरणे लेपग्रहणे क्षेत्रप्रत्युपकरणार्थं च व्याज्ञेनो न कर्तव्यः । अ-
ल्पाहारस्य यथा स भवति तथा कार्यं परिट्ठाः सङ्गा एककायि-
की तयोः स्वल्पता अल्पाहारतो ज्ञवति यथा वाऽसावल्पनिज्ञो
भवति तत्कर्तव्यमित्येया संग्रहाणा ॥

अथैताभेव प्रतिपदं विवृणोति ।

हिंभाविंति न वा एणं, आहवा अण्डया न सो अरइ ।

एहिंति वमे उवडिं, पेहेइ व मो अण्णेसि ॥

पामिति । तमुत्सारकनिरुक्तमाचार्या भित्तां न हि एडापयन्ति
याशब्दस्यानुक्तसमुच्चयार्थं न्याय संस्तरणे सतीति उच्यते यदि
पुनरसंस्तरणं तदा "अहवेति" संस्तरणस्य प्रकारान्तरता-
द्योक्तः अन्वयमन्यपामाचार्यग्लानबालवृद्धादीनामर्थय ना-
साधुत्वाकारणिकः पर्यटितं यावन्मात्रमाहारमात्मना भुङ्क्ते
तावन्मात्रमेवानयतोत्यर्थः । तथा प्रेक्षन्ते वा प्रत्युपेक्षन्ते स

तस्योत्सारकल्पिकस्योपधि विशेषसाधवः स वा उत्सारक-
ल्पिको नान्येषामाचार्यरूपकादीनामुपधिं प्रत्युपेक्षते सर्वत्र
मा भूदध्ययनव्याघात इति योज्यम् ।

एमेव लेवगहणं, लिंण्ड वा अण्णो न अन्नसत् ।

खेत्तं व न पेहावे, न याचिते सोवहिं पेहे ॥

एवमेव लेपग्रहणमुपलक्षणत्वात् लेपमपि पात्रस्य तस्य
निमित्तमन्यैः साधुभिः कर्तव्यम् । इध शेषसाधवः कुतोऽपि
हेतोरक्षणाकस्तां स आत्मन एव पात्राणि लिप्यति ना-
न्यस्य साधोः । क्षेत्रं च तं न प्रेक्षापयेत् क्षेत्रप्रत्युपेक्षणार्थं तं
न प्रहियुयादित्यर्थः । न चाप्यसाधुत्वात्सारकल्पिकस्तेषां क्षेत्र-
प्रत्युपेक्षकानामुपधिं प्रत्युपेक्षते ।

दिति पणंयाहारं, न य बहुगं मा हु जगतो जिहं ।

मोआइ निदग्गेमुं, बहुसो मा होज पल्लिमंथो ॥

प्रणीतं क्षिप्रमधुरमाहारं परमांशं शर्करादिकं तस्य गुरवः
प्रयच्छन्ति सुखेनैवाहनिशमपि दृष्टिवादादिसुचार्यात् प्रेक्षानि-
मित्तमिति भावः । तमपि प्रणीतं न च नैव बहुकं किं तु रूपं
कुत इत्याह मा मूसूत्रार्थनिमित्तं रजयांमपि जाग्रतोऽजीर्ण-
मिति कृत्वाहारभोजनश्च बहुशो वारामोकादिनिर्गमेषु प्रश्र-
वणसंज्ञादिकव्युत्पत्तये विधीयमानेषु परिमन्धः सूत्रार्थव्या-
घातो मा भूदिति कृत्वा प्रणीतं दायते । अल्पा च निर्द्रा स्व-
ल्पप्रणीताहारभोजिनो भवतोत्पलपनिद्राहारमपि व्याख्यात-
मवसातव्यम् । इत्थमुत्सारकल्पे समापिते सति विवक्षितं
वस्तुपेक्षादिकार्यां पूर्वोक्तविधिना कार्यते तदेवं व्याख्यात-
मानुपपन्निकमुत्सारकल्पिकद्वारम् । वृ० १ उ० ।

उत्सारग-उत्सारक-पुं० । उत्सारकल्पाहं, वृ० १ उ० ।

(तद्वत्क्षणमुत्सारकल्पशब्देऽनन्तरमेव दर्शितम्) चारपात्रे,
हेम० तेन हि प्रच्छद्धारतो जना दूरीक्रियन्ते इति तस्य तथात्वम्
अपसारके, वाच० ॥

उत्सारण-उत्सारण-न० उद्-सृ-णिच् । ल्युट् । दूरीकरणे स्था-
नात्तरनयने, अपसारके, चावने, वाच० । उत्सारकल्पकरणे,
"अरिहह उत्सारणं कांठं" वृ० १ उ० ।

उत्सारित-उत्सारयत्-त्रि० उत्सारकल्पं कुर्वति, वृ० १ उ० ।

उत्सारिय-उत्सारित-त्रि० उद्-सृ-णिच्-क-दूरीकृते चाहि-
ते, वाच० । पातिते, "सहसा उत्सारिओ य नावाए" स्या०
उत्सास-उच्चास-पुं० ऊर्कं प्रवृत्तः अवाचः उच्चासः । आवा०
५ अ० । उच्चासने, प्रश्न० १ श्रु० १ अ० । "समयं उत्सासनी-
सासो" । प्रज्ञा० १ पद । प्रज्ञापनासमोन्मासपदोक्तवक्तव्यता
ऽऽन शब्दे सत्ता । (समोन्मासनिश्चवासप्रदः समशब्दे)

उत्सासग-उच्चासक-पुं० उच्चासतीत्युच्चासकाः । उच्चा-
सपयोतिपर्यंतकेषु नैरयिकादिवैमानिकान्तेषु जीवेषु, स्था० १
गा० २ उ० । उच्चासयति वर्क्यतीति उच्चासः स एषोच्चासकः
जीवितदेवच्छेदः, "जीवितरसाए" । जीवितोच्चासकः
जीवितमस्माकमुच्चासयति वर्क्यतीति जीवितोच्चासः स
एव जीवितोच्चासकः । ज्ञा० १ अ० ॥

उत्सिओदग-उच्छिन्नोदक-त्रि० ६ य० ऊर्कं घृक्षितजले,
"लवणेणं समुदे उत्सिओदग" उच्छिन्नोदकः ऊर्कं घृक्षितजलः
सायिकयोमशयोजनसङ्ख्यानि । ज्ञा० ६ श० = उ० ॥

उरिसिभोसिय-उत्सुतेत्तुत- पुं छव्यतः ऊर्द्धस्थानस्थे जावतो धर्मशुक्लाप्यायिनि, तादृशावस्थस्य कायोत्सर्गे च । आच० ५ अ० (काउ-स्सगशब्दे स्पष्टीभवियति)

उरिं १३ण-उत्तिसुत्त-न० वायूपयोगमेद्रे, आच० १ शु० १ अ० ७ उ० ।

उरिसिचत्त-उत्तिसुत्त- त्रि० उत्सेचनं कुर्वति, "उत्तिगादिणा वापिचिउ इगश्रयरेण कछादिणा उरिसिचणं उरिसिचति" । नि० चू० १८ उ० । आच० ॥

उरिसिचण-उत्सेचन-न० ऊर्द्धं सेचनमुत्सेचनम् । कूपादेः को-शादिनोत्सेपणे । आच० १ शु० १ अ० ३ उ० । उद्-सिच्-करणे-ल्युट् । उत्सेचनोपकरणे काष्ठादौ, आच० २ शु० । उ-त्क्रम्य आधामतिक्रम्य सेचनमुत्सेचनम् । आधारातिक्रमेण सेचने, घाच० ।

उरिसिचमाण-उत्सिञ्चत्- त्रि० आक्षिपति, ' भिमुवडियाए उत्सिचमाणे णिस्सिचमाणे वा' । आच० २ शु० १ अ० ६ उ० । उरिसिचिय-उत्सिञ्च्य-अव्य० उत्सेचनं कृत्वैत्यर्थे, 'उरिसिचियाणं उपपत्तियाणं गिरहहि' । आच० २ शु० ।

उत्सिक्क-उत्तिप्-पा० तुदा-सक-ऊर्द्धं केपे, उत्तिपेगुलुगु-ञ्छेत्यंघ्रात्तयोभुतोसिक्कहक्खुप्पाः । ॥ ३१४३ ॥ इति उत्सिक्का-देशः । उत्सिक्कइ । उत्तिक्कइ । उत्तिपति । प्रा० ॥

उत्सिह-उत्सृष्ट-त्रि० उत्सर्गविपयीकृते सूत्रे, सङ्केतनोत्सृष्टमपि क्वचिदुपयेते । द्वा० ३ द्वा० । त्यक्ते, दत्ते च । घाच० ।

उत्सिण-उत्सिन्न-न० उरडेरकादौ, वृ० १ उ० ।

उत्सिय-उत्सृत-त्रि० । ऊर्द्धकृते, आ० म० प्र० । द्रव्यतः ऊर्द्ध-स्थानस्थे भावतः ध्यानचतुष्टयरहिते कृष्णादिलेश्यां गते प-रिणामे, तादृशावस्थस्य कायोत्सर्गे च, आच० ५ अ० (काउ-स्सगशब्दे स्पष्टीभवियति)

उत्तिक्क-त्रि० उक्ते, " वंभचेराइं उरिसिताइ भवंति " सु० प्र० १८ पाठु० ।

उत्तिक-पुं० उअ अल्पार्थे स्वार्थे वा ठन् (घ) अल्पवाहके जीर्णवृषभे, अल्पक्रीरसाविरयां गव्याम्, स्त्री० । घाच० ।
उत्तियणिसण्य-उत्सृतनिषण्क-पुं० छव्यत ऊर्द्धस्थानस्थे भावतः श्रान्तौद्रव्यातर तादृशावस्थस्य कायोत्सर्गे च ।
" अट्टं रुदं च बुवे, भापइ भागाज्जो डिओ सन्तो । एते का-उस्सगो, क्खुसितो भावउ णिसणो " आच० ५ अ० (काउ-स्सगशब्दे स्पष्टीभवियति)

उत्सुह-उत्सुहुक-त्रि० उत्सुकं शूलकं चिकेतव्यमाहं प्रतिरा-ज्जयेयं द्रव्यं यस्याः सा तथा । यस्मिन्तत्तथा तस्मिन् । जं० ३ वृत्त० । भ० । कल० । अविद्यमानशूलकग्रहेण, विपा० १ शु० ३ अ० । अर्थभावे, अर्थ० " उत्सुकं विपर्य " भा० ८ अ० । उत्कण्ठायाम्, इच्छामात्रे, घाच० । इतराभिलाषाति-येके, यो० ३ विव० । " श्रोतुम्यमात्रमवसाद्याति प्रतिष्ठां, किमप्रनाति तन्मधिरपालनवृत्तिरेव । नातिश्रमापगमनाय यथा श्रमाय, राज्यं स्वहस्तभृतदण्डमिवातपत्रम् " अष्ट० १ अष्ट० उम्मुक्कावर्णवित्ति-आत्मुस्यविनिवृत्ति- स्त्री० अभिलाषया-वृत्तौ, आ० ।

उत्सुकावृत्ता-उत्सुकप-अव्य० उत्सुकीकृत्येत्यर्थे, " वस्सु-

क्कावृत्ता " विवाद, परमुत्सुकीकृत्य दग्धावसरो जयार्थो विष-दत्ते स्था० ६ उ० ।

उत्सुत्त-उत्सृत्त-त्रि० सूत्रादूर्द्धमुत्तौर्णे परिघृष्टमित्यर्थः । प्रच० १ द्वा० । सूत्रोत्तौर्णे, व्य० ३ उ० । " वस्सुत्तमणुवइडं " उ-त्सृत्तं नाम यत्तौर्णकरादिभिरनुपदिष्टम् । व्य० १ उ० । " उ-त्सुत्तं सुत्तादवेयं " " वस्सुत्तमणुवइडं " नि० चू० ११ उ० । " उत्सुत्तमायरतो उत्सुत्तं चेव पञ्चमेणे " इति यथां ऋदो दक्षणम् । आच० ३ अ० । आ० चू० । ऊर्द्धं सूत्रादुत्क्रान्तः उत्सृत्तः । सूत्रमतिक्रम्य कृते, " वस्सुत्तो उम्मगो ध० २ अधि० । सूत्राति-तिक्रान्ते, पंचा० १४ विव० । सूत्ररहिते, " वस्सुत्तो खडु न वि-उज्जते अत्थो " व्य० ५ उ० । संघा० । सूत्रादुत्कृते, सूत्रानुक्ते, आच० ४ अ० । " वस्सुत्ता पुण वाइइ समइ विगप्प सुखवि-णियमेण " प्रति० । यथासूत्रप्ररूपका महाव्रतपात्रनतपञ्चर-णादिकां क्रियां कुर्वन्तः कर्मवृत्तुका प्रवृत्तिं नवेति प्रश्ने उत्सृत्त-प्ररूपका महाव्रतपात्रनादिक्रियासहिता निह्वाद्य उक्तपत्रो न-वमश्रैवेयकं यावद्यान्ति तेन महाव्रतपात्रनादिक्रियावत् तज्ज्यं शुभं फलं भवतु परं तेषां कर्मणां वृत्तुकता गुरुकता च सर्ववि-हेयेति । १८ प्र० ॥

उत्सुत्तखृत्ता-उत्सृत्तप्ररूपका- स्त्री० सूत्रावुपदिष्टार्थप्रज्ञा-नायाम्, व्य० १ उ० । नि० चू० । (सा च यथाचन्द्रस्य इति यथाचन्द्रस्यशब्दे) (अहचन्द्रशब्दे उक्ता) नवरमुत्सृत्तवा-पणफलम् । मरीचिना एष मम योयः क्षिप्य इति विचिन्त्य उ-क्तम् । " कपिडा इत्थं पि इहयं पि " इति । जैनैः अपि धम्मोऽ-स्ति मम मांमं अपि विद्यते तच्चुत्वा च कपिश्चस्तत्पार्श्वे प्रव्रजितः मरीचिरपि अनेन उत्सृत्तवचनेन कोटाकोटिसागरप्रमाणं संसा-रमुपाजयामास । यत्तु किरणावलीकारेण प्रोक्तं " कपिला इत्थं पि इहयं पि चित् वचनम् " उत्सृत्तमिश्रितमिति । तदुत्सृत्ता-पिणां नियमादनत एव संसार इति स्वमतस्वारसिकतया ह्येयम् इदं हि तमन्तं ये उत्सृत्तभाषिणस्तेषां नियमादनत एव संसारः स्यात् । यदि च इदं मरीचिवचनमुत्सृत्तमित्युच्यते तदा अस्या-पि अनन्तसंसारः प्रसज्यते न त्वसौ संपत्तिस्तदिदमुत्सृत्तमिति । तच्चायुक्तम् । उत्सृत्तापिणः नियमात् अनन्त एव संसार इति नियमाज्ञावात् । श्रौतगवत्यादिबहुप्रभानुसारेण उत्सृत्ताभिव-शिरोमणिर्जमानिनिह्वस्यापि परिमितजवस्य दर्शनात् स चो-त्सृत्तमिश्रकथनेऽपि अस्य मरीचिवक्त्रास्य उत्सृत्तत्वमपगच्छति विपश्चिन्नाप्रस्य पिपत्त्वमित्येवं प्रसङ्गेन । कल० १ ;

उत्सुय-उत्सुक-त्रि० उत्सुवति पु-प्रणे मित्तादिदुक्कं दृष्टावा-स्ये कालक्रेमापदिष्णौ, दृष्टार्थोक्त्ये, च । " अणुत्सुओ उ-राले सुजयमाणो परिजयय " सूत्र० १ शु० १० अ० । अल्योत्सुको-ऽयिमनस्कः । आच० २ शु० ।

उत्सुयत्त-उत्सुकत्व-न० पीडोत्पत्तौ यदि म्रियेऽहं तदा वरमित्ये-वमादिरूपे आत्मस्ये, आच० ।

उत्सुय एव उत्सुक्याये न केवली ।
उत्सुयत्तं जेतं । मणम हमेजा वा उत्सुयाएज्ज वा !
हेता हमेजा वा उत्सुयाएज्ज वा जहा एं भंते । उत्सुयत्तये
मणमे हसेज्ज वा उत्सुयाएज्ज वा तदा एं केवली वि
हसेज्ज वा उत्सुयाएज्ज वा ? गोयमा ! एणं इण्डे समडे
से केण्डेणं जाव नो एं तदा केवली हसेज्ज वा उत्सुया-

उस्सुयत्त

एज्ज वा ? गोयमा । जणं जीवा चरित्तमोहणिज्जकम्म-
स्स उदएणं हंसंति वा उस्सुयायंति वा मे णं केवलस्स
नत्थि मे तेणहणं जाव ना णं तद्वा केवली हसेज्ज वा
उस्सुयाएज्ज वा । भ० १ श० ४ उ० ।

उस्सुयन्नय-उत्सुकीत्त-त्रि० उपप्रजिते, वृ० १ उ० । “उस्सुय-
न्नयणं अप्पाणं ” आचा० १ श्रु० ।

उस्सेइम-उत्सवेदिम- न० उत्सवेदेन निर्वृत्तमुत्सवेदिमम् । येन व्री-
हादिपिष्टं सुराद्यर्थमुत्सवेदते [स्था० ३ उ०] तादृशे पिष्टोत्सवे-
दनार्थमुदके, आचा० १ श्रु० । पिष्टभृतहस्तादिकाशनजले, कल्प० ।
“ तं उंसिणं चेव पाणयं जं सीतोदगेण चेव संसि चियं उस्से-
इमस्स इमं वक्खाणं ” ॥

सीतोदगमि वुज्जति, दीवगमादी उस्से इमं पिष्टं ।

संसेइ मं पुण विला-सिष्ठा वुज्जति जत्तुदए ॥ ६२ ॥

मरहचिसए उस्सेइ आदीवगा सीओदगे वुज्जति उस्सेइमे
उदाहरणं जहा पिष्टं । अहवा पिट्टस्स उस्सेज्जमाणस्स हेछा जं
पाणिअं तं उस्सेइमं पच्चं गतार्थम् ॥

पढमुस्सेतिसमुदयं, अकण्णकणं च हेति केसिं चि ।

तं तु ए दुज्जति जम्हा, उंसिणं वीसंति जा दएको ॥ ६ ॥

तं दीवगादि उस्सेति मा पक्कं पि पाणिए दोसु वि तिसु वा
णिच्चदिज्जति तत्थ वितियततिज्जा य सव्वेसिं वेत्रकप्पा पढमं
पाणियं तं पि अकणं चेव केसिं चि आयारियाणं कणं तं घ घर-
ति कम्हा जम्हा उंसिणोदगमवि अणुवत्ते दंरेमि संभवति तं
पुण कर्हि उस्सेति मे सुच्छूदेसु अचित्तं भविष्यतीत्यर्थः । नि०
वृ० १९ उ० ॥

उस्सेतिमपिष्ठादी, निलाति मीमेति मतिनायव्वं ।

कंकुगादि भवक्खम, अतिपकरसं तु पलियाम ॥ २१ ॥

उस्सेतिमं णाम जहा पिट्टं पुढविकायभायणं आउक्कायस्स
भरेता मीसए अदहिज्जति सुहं सेवत्थेण उहाडिज्जति ताहे
पिछपयणयं रोट्टस्स भरेता ताहे तीसे थालीए जलभरियाए
उवरि ठविज्जति ताहे अहेछिदेणं तं पि ओसिज्जति हेछा डु तं
वा ठविज्जति । नि०चू० १५ उ० ।

उस्सेग-उत्तेक-पुं० उद्-सि-घञ्-गर्वे, उद्रेके, उद्धृत्य बहिःसे-
चने, च । वाच० । न सुखदुःखयोरुत्सेकविपादौ विधेयौ
आचा० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

उत्सेह-उत्सेध-पुं० उत्सेधति कारणमतिक्रम्य वर्द्धते उत्-
सिध गत्याम-अच । देहे तस्य शुक्रशोणितरूपसूत्रमकारणाति-
क्रमेण वर्द्धनात्तथात्वम् । वाच० । उच्चाये, स्था० १० डा० ।
जं० । कतरि-अच्-उच्चे, त्रि० वाच० । शिखरे, “ रययमए
उत्सेहे ” रजतमय उत्सेधः शिखरमाह च जीवाभिगमम्-
लटीकाकारः “ कूटो माडभागः । उच्चयः शिखरमिति । शि-
खरमत्र माडभागस्य संबन्धि द्रष्टव्यम् । तद् द्वारस्य तस्य
प्रागेवोक्तत्वात् । जीवा० ३ प्रति० ।

उत्सेहं गुह्य-उत्सेधाङ्गुल-त० उत्सेधः “अणंताणं सुहुमपरमाणु-
पांगलाणमित्यादि ” क्रमेणोच्चूयो बुद्धिनयनं तस्माज्जातमङ्गु-
लमुत्सेधाङ्गुलम् । अथवा उत्सेधो नारकादिशरीराणामु-
च्चैस्त्वं तत्स्वरूपनिर्णयार्थमङ्गुलमुत्सेधाङ्गुलम् । अङ्गुलप्रमाण-
भेदे, अनु० (तज्जेदः अंगुलशब्दे उक्तः)

उहार-उहार-पुं० मस्यविशेषे, स किल नावमधस्तले ज-
लस्य नयति । वृ० ४ उ० ।

उहट्ट-उच्छृत्य-अव्य० उपरिक्तवैयर्थं, “ उहट्टुउहट्टु णिक्खि-
चे सिया ” आचा० २ श्रु० ७ अ० ।

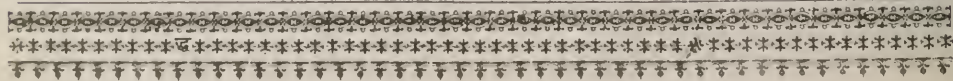
इति श्रीमत्सौधर्मवृद्धत्तपागच्छीय-कलिकालसर्वज्ञ-

श्रीमच्छारक-जैनश्वेताम्बराचार्य श्रीश्री १०००

श्री विजयराजेन्द्रसूरिविरचिते अजि-

धानराजेन्द्रे उकारादिशब्द-

सङ्कलनं समाप्तम् ॥

ऊकार

७३००००००

ऊ-ऊ-अय्य०वेअ-किए-संवोधने, वाक्यारम्भे, द्यार्यां, र-
त्तार्यां च । मेदि० । अयसाने, वितर्के, वञ्चनायां, व्यसरे निषेधे,
यका० । प्राकृतेऽपि । ऊ गर्हाऽऽक्षेपविस्मयसूचने । ८ । २ । एए ।
ऊ इति गर्हादिषु प्रयोक्तव्यम् । गर्हो । ऊ णिप्रसज्ज । प्रकातस्य
वाक्यस्य विपर्ययाशङ्कया विनिवर्तनशङ्कया आक्षेपः । ऊ किं
मए णिणञ्च । विस्मये ऊ कह मुणिणा अह आ । सूचने ऊके-
ण न विण्णामं । प्रा० ।
ऊ-पुं० अयति रङ्गति । अय-किए-ऊए-ऊव-महादेवे, चन्द्रे,
वाच० । तोये, तोयधौ, धरणीधरे, रङ्गणकृति, पुरुषे, राजपुत्र-
के, उपकारे, अपाङ्गणे, कचिचर्ये, पत्रे, मङ्गलकुम्भे, दैवे, वणि-
जरङ्गणे च । "ऊकारो रजनीनाथे, पुरुषे राजपुत्रके । उपकारेऽ-
पाङ्गणे च, कचिचर्ये प्रवर्तते । ४ गले मङ्गलकुम्भे च दैवे वणि-
जरङ्गणे" । एका० ।
ऊआस-उपवास-पुं० उव पस्-घञ् । ऊञोपे । ८ । १ । ७३ ।
इति उपत्य स्थाने ऊत् । अमोजने, प्रा० ।
ऊऊजाय-उपाध्याय-पुं० । प्राकृते ऊञोपे । ८ । १ । ७३ ।
इति उपत्यस्थाने ऊत् । पाठयितरि, प्रा० ।
ऊण-ऊन-त्रि० ऊन-हानौ-अच्-स्वप्रमाणाद्गीने, स्था० ३
जा० । अवमे, स्था० ६ जा० । स्वतोऽवमे, सूत्र० ३ श्रु० ७ अ०
असंपूर्णे, ऊनार्थशब्दयोगे तृतीया एकेनोनः । ऊनार्थकश-
ब्देन वा तृतीया । मांषण ऊनः मांषोनः । वाच० । व्यञ्जनाभि-
लागवश्यकैरसंपूर्णे अष्टाविंशे वन्दनकदापे, ध० १ । अधि० ।
"वयणकरणे हि ऊणं जहणकाऽव्यसेसंहि" । अष्टाविंशदोष-
माह-वचनेयशत्रापकैः करणैर्वा अवनादिनिरावश्यकैः पूनं हीनं
यद्वन्दते यदा कश्चिदत्युत्पुक्तया जगत्येनैव कालेन वन्दनं
समर्पयति शेषैर्वा साधुभिर्वन्दिते सति पश्चाद्वन्दते तन्मूलं ना-
म वन्दनकम् । वृ० ३ व० । अक्षरमात्रापदादिभिर्दुदाहरणा-
दयां वा हीनरूपे सूत्रदोषे, यथा अनित्यः शब्दो घटवदिति
हेतुनम् । आनित्यः शब्दः कृतकमात्रादिति उदाहरणहीनमित्यादि
विशे० । अनु० । आ० म० द्वि० ।
ऊणत्त-ऊनत्व-न० हीनत्वे, "ऊणत्तं न कयाइविह माणसंखं
इमं तु अहिगिच्च" दर्श० ।
ऊणस्यभाग-ऊनशतभाग-पुं० ऊनश्चासौ शतभागश्चोचन-
शतभागः । शतज्ञाणस्यपूर्यमाणे, । आव० ३ अ० ।
ऊणादितिरिक्तमिच्छादंसणवन्ति - ऊनातिरिक्तमिच्छादर्श-
नप्रत्यय-त्रि० उनं स्वप्रमाणाद्गीनमतिरिक्तं ततोऽधिकमात्मा-

दि वस्तु तद्विषयं मिथ्यादर्शनं तदेव प्रत्ययो यस्य सः । ऊ-
नातिरिक्तमिच्छादर्शनप्रत्ययवति, । तथा हि कोऽपि मिथ्यादृष्टि-
रात्मानं शरीरव्यापकमपि अद्भुतपूर्वमात्रं ययमात्रं इयामाकन-
न्दुत्तमात्रं चेति हीनतया चेति तथाऽन्यः पञ्चधनुःशक्तिं सर्व-
व्यापकं चेत्यधिकतयाऽग्निमन्यते । स्था० २ जा० ।
ऊणिय-ऊनित-त्रि० ऊनीचूते, "वायाहीसं वासाइं ऊणिया-
ए" जं० २ वक्त्र० ।
ऊणोयर-ऊनोदर-न० क-स्-ऊने उदरे, प्रष० ६ द्वा० ।
ऊनमवममुदरं यस्य स ऊनोदरः । ध० ३ अधि० । स्तोकोऽऽ-
हाराभ्यवहारादपूर्णोदरे, पञ्चा० १८ विव० ।
ऊणोयरिया-ऊनोदरिका-(ता) खी० ऊनमुदरमूनोदरं तस्य
करणं जावे-वृश्-ऊनोदरिका । प्रव० ६ द्वा० । ऊनमवममुदरं
यस्य स ऊनोदरस्तस्य भाव ऊनोदरता । व्युत्पत्तिरेवमस्य
प्रवृत्तिस्तुनतामात्रे । बाह्यतपोनेदे, ध० ३ अधि० । स० ।
पञ्चा० । ऊनोदरिका ऊणोयरिया इति अवमोदरिका ओमोय-
रिया इति च समानार्थका इति तद्वेदानाह ।
से किं तं ओमोदरिया ओमोदरिया दुविहा पसत्ता तं जहा
द्वोमोयरिया य जावोमोयरिया य भ० ५५ श० ७ उ० ।
सा द्विधा छव्यतो ज्ञानतश्च । प्रव० ६ द्वा० । अथवा ।
ओमोयरियं पंचहा, समासेण विहाहियं ।
द्ववओ खितकालेण, जावेणं पञ्जवेहि य ॥ १४ ॥
अवममूनमुदरं यस्मिन् तत् अवमोदरं तत्र भवमवमोदरिकं
तत्तपः समासेन संक्षेपेण पञ्चाधा व्याख्यातं छव्यतो द्व्येण के-
त्रेण कावेन जावेन च पुनः पर्यायेः । उक्त० ३० अ० ।
तत्र छव्यतोऽवमोदरिकामाह—
से किं तं द्वोमोयरिया य द्वोमोयरिया दुविहा प-
सत्ता तं जहा उवगरणद्वोमोयरिया य भत्तपाणद्वो-
मोयरिया य । से किं तं उवगरणद्वोमोयरिया उवगर-
णद्वोमोयरिया । एगे वत्थे एगे पादे वियत्तवगरण-
साइज्जणया सेत्तं उवगरणद्वोमोयरिया । भ० २५
श० ७ उ० ॥
छव्यत उपकरणभक्तपानविषया तत्र उपकरणविषयोनोदरिका
जिनकविषयादीनां न तद्व्यासपरायणानां वा योऽस्या न पुन-
रन्येषां तेषां समुत्पन्नजावे समप्रसंयमपालनाभावात् । अथवा
अन्येषामप्यतिरिक्तोपकरणप्रणतौ जवत्थेवोनोदरता ।
यत्तुक्तम् ।
जं घट्टह उवगारे, उवगरणं तं च होइ उवगरणं ।
अइरिंत्तं अहिगरणं, अजओ य जयं परिहरंते " इति ।
(परिहरंतेति) आसेवमानः परिहारोऽपरिजोह इति वच-
मात् । ततोऽयतश्च यत्परिचुञ्जानो भवतीत्यर्थः । प्रव० ६ द्वा० ।
द० । ग० ।
से किं तं भत्तपाणद्वोमोयरिया जत्तपाण द्वोमोयरिया
अट्टकुक्कुभिअंगपपाणमेत्ते कवले आहारं आहारंमाणे
अप्पाहारं दुयालस जहा सत्तपसपट्टमुहेसप (ज. २५ श. ७
उ.) तथया अट्टकुक्कुभिअंगपपाणमेत्ते कवले आहारमा-
हुरिमाणे अथद्वोमोयरिया सोलम कुक्कुभिअंगपपाणमेत्ते

कवले आहारमाहारमाणे दुभागपत्ते चउर्वीसं कुक्कु-
डिअंडगणमाणे जाव आहारेमाणे ओमोयरिया वत्तीसं
कुक्कुडिअंडगणमाणेमेत्ते कवले आहारमाहारमाणे पमा-
णपत्ता एणो एणो वि धामेण उल्लगं आहारमाहारमा-
णे समणे णिगंये नो पमासमभोदि वत्तव्वंसिया (भ०
७ श० ? उ०) मेत्ते जतपाणदव्वोमोयरिया मेत्ते दव्वो
मोयरिया ज० २५ श० ७ उ० ॥

जतपानोनोदरिका पुनरग्गीयास्मोयाहारमानपरित्यागता वि-
हाय आहारमानं च “ वत्तामं किर कवत्ता, आहारो कुच्छिपु-
रओ भणिओ । भग्गिस्स मदिचलियाए, अट्टावीसं जेव कव-
त्ता । कवत्तस्स य परिमाणं, कुक्कुडिअंडगणमाणेमेत्ते तु । जं वा
अविशिय वत्ता, वयणं मिचुत्त-जिज्झवीसतो ” इत्यादि । सा च
अट्टपाहारदिनेत्तेः पचविधा भवति । यदाहुः ।

अट्टपाहारअवज्जा, दुभागपत्ता तदेव किं वृत्ता ।

अष्ट दुवाग्नसं सोत्तसं, चउवीसं तदेकतासा य ।

अयमत्र जावार्थः । अट्टपाहारोनोदरिका नाम एककवत्तादार-
ज्य यावदष्टं कवला इति अत्र चैककवलमाना जघन्या अष्ट-
कवत्तमाना पुनरुत्कृष्टा आदिक्कवत्तमानजेदा मध्यमा एवं तव-
भ्यः कवलेभ्यः आरज्य यावद् द्वादश कवलास्तावदपार्श्वोनोद-
रिका अत्रापि नव कवत्ता जघन्या द्वादश कवलोत्कृष्टा शेपा तु
मध्यमा । एवं त्रयोदशज्य आरज्य यावत् पौरुश कवत्तास्ताव-
दिभागोनोदरिका जघन्यादिजेदत्रयभावना पूर्ववत् एवं सप्तदश-
ज्यो यावच्चतुर्विंशतिकवलास्तावत्किञ्चिदुदोदरिका एवं पञ्चविंश-
तेरारज्य यावदेकविंशतिकवलास्तावत्किञ्चिदुदोदरिका जघन्या-
दिभेदत्रयं पूर्ववत् जावनीयम् । एवमेतानुसारं पातेऽपि भ-
णनीया तथा स्त्रीणामप्येवं पुरुषानुसारं द्रष्टव्या । प्रब० ६६० ।
विशेषव्याख्या ।

अट्टकुक्कुडिअंडगणमाणमित्ते कवत्ते आहारं आहारेमाणे
निगंये अट्टपाहारं दुवात्तसकुक्कुडिअंडगणमाणमित्ते कवले
आहारं आहारेमाणे अवक्कोमोयरिया सोत्तम कुक्कुडिअंड-
गणमाणमित्ते कवत्ते आहारं आहारेमाणे दुभागपत्ते चउ-
र्वीसं कुक्कुडिअंडगणमाणमित्ते कवत्ते आहारं आहारेमाणे
ओमोदरियावित्तव्वंसिया वत्तीसं कुक्कुडिअंडगणमाणमित्ते
कवत्ते आहारं आहारेमाणे समणे निगंये पमाणपत्ते इतो-
एकेणवि कवलेनं ऊणगआहारं आहारेमाणे समणे णिगं-
ये णो पमासमजोगीति वत्तव्वंसिया ॥ १२ ॥

अयं संवत्प्रतिपादनार्थमाह ॥

लस्ययणमतिपवत्तं, अरंगो वि खलु कपत्ते उवही ।

इड आहारमाणं, अतिपमाणं वट्ट दोमा ॥

अतिरेकोऽपि खलु कपत्ते उपधिरियुच्चयमाने वक्कणमतिप्रस-
क्तं ततो मानंनेव प्रसङ्गनाहारमयतिप्रमाणं कुर्यादिति हेतोराहारं
मानमधिकृतमृच्यते यतोऽतिप्रमाणं गृह्यमणे आहारं बहवो
दोषाः “ उपाणं व वामिजं व द्यादि ” कथाः ॥

प्रकारान्तरेण संवत्प्रमाह ॥

अट्टसा विपट्ठिगट्ठो, जत्तं गेहंति तस्म किं माणं ।

जे जं उवग्गे वा, चरणस्स तगं तगं भणइ ॥

अथैवेति प्रकारान्तरोपदेशेनैव अपिशब्दः संवत्प्रत्येव समुद्ध्ये
पूर्वसूत्रेण प्रतिग्रहक उक्तः तस्मिन् प्रतिग्रहके साधवो भक्तं गृह-
न्ति तस्य जतस्य किं प्रमाणमित्यनेन प्रमाणमभिधीयते । अथ-
वा किं संवत्तं यत् चरणस्य चारित्रस्योपग्रहे वर्तते तत्तत्सूत्र-
कारो वदति । अनेन संवत्तनायातस्यास्य व्याख्या । अपि कुक्कु-
ट्यणकप्रमाणमात्रान् कवत्तान् आहारमाहारयन् निश्चयोऽट्टपा-
हारं जणयते द्वादश कुक्कुट्यणकप्रमाणमात्रान्कवत्तानाहारमा-
हारयन् अपक्षावर्मादर्थः द्वाविंशते कुक्कुट्यणकप्रमाणमात्रान्क-
वलानाहारमाहारयन्किञ्चिदनायमार्दयः द्वाविंशते कुक्कुट्यण-
कप्रमाणमात्रान्कवलानाहारमाहारयन् श्रमणो निश्चिन्तः प्रमाण-
प्राप्तः । इत एकेनापि कवत्तेन ऊतमाहारमाहारयन् श्रमणा
निश्चिन्तो न प्रकामजोऽति वक्तव्यः स्यात् । एष सूत्राद्वार्यः ॥
अथ जाण्यप्रश्नमाह ॥

निययाहारस्स मया, वत्तीसमे ज जा भवे जागो ।

तं कुक्कुटिपमाणं, नायव्वं वुक्किमेतेहि ॥

निजकस्याहारस्य सदा यो द्वाविंशत्तमो जवति जागस्तत्कुक्कु-
टीप्रमाणं पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् । कुक्कुट्यणकप्रमाणं
ज्ञातव्यं वुक्किमिः ॥

अथैव व्याख्यानान्तरमाह ॥

कुच्छिय कुटी य कुक्कुटि-सरीरं अंगं मुहं तीए ।

जायइ देहस्सं जज्जो, पुवं वयणं ततो सेसं ॥

कुत्सिता कुटी कुक्कुटीशरीरमित्यर्थः । तस्याः शरीररूपायाः
कुक्कुट्या अणमकमिवाण्डकं मुखं क्वेन पुनः कारणेनाण्डकं
मुखमुच्यते । तत आह यन् यस्मात् चित्रकर्मणि गच्छं उपा-
ते वा पूर्वं देहस्य वदन्तं मुखं निष्पद्यते पश्चाच्छेषं ततः प्रथ-
मभाषितया मुखमण्डकमुच्यते ।

यत्तु कुक्कुटिपमाणं, जं वा नायामिणं मुहं विवति ।

अयमत्रो वुविगप्पा, कुक्कुडिअंमो न वा कवत्ते ॥

इह कवलप्रतिपणाय मुखं विडम्बितं यदाकाशं भवति त-
त्स्थलं भाष्यते । स्थलमेव कुक्कुट्यण्डकं स्थलकुक्कुट्यण्डकं
तस्य प्रमाणं यदि नायसि ते मुखे कवलं प्रतिपत्ति । किमुक्तं
भवति यावत्प्रमाणमात्रेण कवलं मुखं प्रतिप्यमाणेन मुखं न
विकृतं भवति तत्स्थलकुक्कुट्यण्डकप्रमाणम् । गाथायामण्ड-
कशब्दलोपः प्राकृतत्वात् । अयमन्यः कुक्कुट्यण्डकोपमे
कवले विकल्पः । अयमन्योऽर्थः कुक्कुट्यण्डकप्रमाणमात्रश-
ब्दस्येत्यर्थः । एतेन कवलमात्रेणादिता संख्या द्रष्टव्या । तदेव
कृता विषमपदव्याख्या भाष्यकृता ।

संप्रति निर्युक्तिविस्तरः ।

अट्टं ति जाणिऊणं, उम्मावा हावएउ वत्तीसा ।

नामं चोदगवयणं, पामाणं होति दिट्ठेना ॥

अष्टाविंति भणित्वा यावद्वर्मादर्थं तावदेतस्मिन्तरतो मध्यं
भणितमस्मिन्तरतो पुनः द्वाविंशत्तं प्रमाणं भणितमुत्सर्गः ।
पुनरयमुपदेशः पगमासादारभ्य तावत् हापयेत् यावत् द्वाविं-
शत्कवलानां । इयमत्र भाष्यता । यदि योनानां न हानिरपजयते
तदा पगमासान् उपवासं कृत्वा पारणके एकं सिक्कमाहारयेत् ।
अथ तेन न स्मरति ततः पारणके द्वे सिक्के आहारयेत् ।
एवमेकं सिक्कमथारिचुद्धा तावदेव यावदेकं लस्यनं कवल-

मित्यर्थः । तेनाप्यसंस्तरणे कवलपरिवृद्धिर्वक्तव्या । सा च तावत् यावदेकत्रिंशत्कवलाः परमासमुपवासकर्तुमशक्नुवन् एकेन दिवसेनोन परमासमुपवासं कृत्वा एवमेव सिक्थकवलपरिवृद्ध्या पररणं कुर्यात् । एवमेकावहान्या परमासमुपवासं तावत् वक्तव्यं यावच्चार्थं कृत्वा द्वैपरिकारेण सिक्थकवलपरिवर्द्धनेन पररणं परिभाषयेत् । अथ न संस्तरति ततो दिने दिने भुक्त्वा मात्रायेवमेव सिक्थदादारभ्य यावत् द्वात्रिंशत् कवला इति । अत्र चोदकवचनं यद्येवमष्टाविन्यादिसूत्रोपनिबद्धं नाममात्रं वचनमात्रमाचार्य आह । सिद्धिप्रासादनिर्मापणाय योगानां संधारणनिमित्तमेतन्मध्यमुपात्तं सूत्रेण ततो न कश्चिदोपरतया चात्र प्रासादो भवति दृष्टान्तः । स चात्र भावयिष्यते ।

संप्रति यदुक्तं “ ह्यमासा होवते उ वत्तीसा ” इति तद्भाव-
नार्थमाह ।

ह्यमासखवर्णतम्मि, मिथमेगादि लवणं ।

ततो द्रवणवह्नी जा-वेकनीसमसंथरे ॥

एकमेकं तु हावेत्ता, दिणं पुव्वक्रमेण उ ।

दिणं दिणे उ सित्थादी, पावे जुत्तीसंथरे ॥

परमासकृपणान्ते सिक्थयत्कमादिशब्दात् असंस्तरणे च प्राणि चत्वारि इत्यादिपरिग्रहेऽध्यातुक्तकमवमे संस्तरणे च सिक्थपरिवृद्धिस्तावत्कवेत्या यावद्वचमकवयो भवति । तेनाप्यसंस्तरणे द्वात्रिंशदपि उच्यतेः परमेतत्कस्याऽपि कदाचित् अन्यथा प्रकामभोजित्वदोषप्रसक्त्यर्थ आह । “ एतो परेण वि कतलेण ऊणगमाहारेमाणे समणे णिगंथे पणामरसभांसि वत्तत्वं सिया ” इह प्रकामग्रहणेन निकाममपि सूचितमतो ह्ये अपि व्याख्यातयति ।

पगामं होइ वत्तीसा, निकामं होइ निचवसो ।

दुयवि जहथा ते उ, गिच्छी इवति वज्जिया ॥

द्वात्रिंशत्कवलाः प्रकामं जयति त एव यज्जित्वाः सर्वकालं भुज्यन्ते तन्निकामम् । एते च अपि द्वात्रिंशत्कवलेभ्यः एकनापि कवलेनोत्तमाहारमाहारयतोऽपरिकं मुच्छि वज्जितं जयति । “ अणुनावमोयणमिति ” व्याख्यानार्थमाह ।

अण्णावह्नु लुत्तागो-मदेसणं नाममेत्तणं नाम ।

एइ दिणपेयतीमं, आहारउ चित्तं भणह ॥

यदि नाम प्रतिदिनमेकत्रिंशमपि कवलाणां हारापयेदिति जणथ यूय प्रतिपादयथ तर्हि यन् अल्पार्द्धद्विभागावमोदयेदेकानं तन्नाम मात्रकमेकत्रिंशतोऽपि कवलाणां प्रतिदिवसमाहारानुष्ठानात् । आचार्य आह ।

जणति अण्णाहारा-दओ समत्थस्स दिग्गह विसेमा ।

चंद्रायणादयो विव, सुत्तनिवातो पगामम्मि ॥

जण्यते उत्तरं दीयते अल्पाहारादयः समर्थस्य सुतोऽभिग्रह-विशेषाच्चान्द्रायणादय इव । सूत्तनिपातः पुनरन्तिमोऽसमर्थस्य प्रकामनिकामनिषेधपर इत्यदोषः । ये चाल्पाहारादयोऽभिग्रह-विशेषास्ते वृहतां संयतसंयतीनां साधारणार्थं तथा चाह ।

अण्णाहारगहणं, जेण य आवस्सयाण परिहारो ।

न वि जायइ तम्मत्तं, आहारयव्वं तयं नियमा ।

अल्पाहारग्रहणमल्पाणामुपवृत्तं तत इदमव्यवसायहारस-

हणमेतत् ज्ञापयति सिद्धिप्रासादनिर्मापणाय व्यापार्यमाणानामावश्यकानां योगानां यावन्मात्रेणाहारेण परिहानिर्नोपजायते तावन्मात्रं तमभिग्रहविज्ञोपनिर्माहारादित्ययम् ।

अत्रैव दृष्टान्तमभिधिसुराह ।

दिट्ठतो (अ) मखेणं, पासादेणं तु रायसंदिडे ।

दव्वे खंत्ते काले, जावे ए य सेंकिलेसेइ ॥

इयं गाथाऋग्योजना । भावार्थस्तु केनापि राज्ञा अमात्य आहूतः शीघ्रं प्रासादः कारयितव्यः स चामात्यो द्रव्यं लुब्ध-स्तात् कर्मकरान् उच्यतः क्वेवतः कावतो भावतश्च संस्थलय-ति कथमित्याह ।

अलोणेण य मुक्कयं, मुक्कयं नो पगामं दव्वतो ।

खेत्ताणुचियं उएहे, काले उस्सुरभोयणं ॥

जावे न देति विस्सामं, निट्ठुरेहि य खिंसइ ।

जेयं विचित्तं च नो देइ, नट्टा अकयदंमणा ॥

उच्यतोऽववणसंस्कृतं विशिष्टसंस्काररहितं शुद्धं वातादिना शोषे नीतं वल्लचनकादि तदपि न प्रकामं न परिपूर्णं ददाति । क्वेवतो यत्तस्मिन् क्वेव अनुचितं जक्तं वा पानं वा तददाति । तथा उष्णे कर्म कारयति काले उत्सुरं जोजने दापयति ज्ञावतो न ददाति विश्रामम् । निर्युरश्चवचनेः खिंसयति । जितामपि च कर्मकरतो वज्र्यामपि वृत्तिं मूय्यं न ददाति । एवं च सति ते कर्मकराः प्रासादमकृत्वापि नष्टाः पञ्चयिनाः स्थिताः प्रासादोऽद्भुतो राज्ञा चैतद्भुतं ततोऽमात्यस्य दण्डेना कृता अमात्यपदाश्चावयित्वा तस्य सर्वस्वापहरणं कृतमिति । एव दृष्टान्तः ।

संप्रतिमुपनयमाह ॥

अकरणे य पसायस्म उ, जह सो मच्चो उ दंमि तो रत्ता ।

एमवय आयरिए, उवणयणं होति कायव्वं ॥

यथा प्रासादस्याकरणे सोऽमात्यो राज्ञा दण्डित एवमेवाचार्य उपनयनं भवति कर्तव्यं तथैव राजस्थानीयेन तीर्थकरणे अमात्यस्थानीयस्याचार्यस्य सिद्धिप्रासादसाधूनामर्थमादेशो दत्तः । स च कर्मकरस्थानीयानां साधूनां उच्यतेऽपि तत्करोति । यथा ते सर्वे पलायन्ते । तथा चाह ।

कज्जमि वि नो विगतिं, भत्तं न तं च पज्जत्तं ।

खेत्तं खत्तु खेत्तादी, कुवमहि ऊज्जापगे चेव ॥

तद्याए दंति काले, आमं वुस्सग्गवादिगो निच्वं ।

मंगहउवग्गो वि य, न कुणइ भावे पयंओ य ॥

उच्यतः कार्येऽपि समापतिते विकृतिं घृतादिकां न ददाति । भक्तमपि प्रान्तं दापयति । तदपि च न पर्याप्तम् । क्वेवतः खत्तु खेत्तादीन् प्रेषयति खत्तु क्वेत्तं नाम यत्र तु किमपि प्रायोग्यं लभ्यते आदिशब्दाद्यत्र स्वपक्वतः परपक्वतो वाऽपपञ्चाजना तदादिपरिग्रहः । कुवसतो वा स्थापयति उज्जामके वा ग्रामे यदा तदा वा प्रेषयति कावतः सदैव तृतीयार्थं नोजनं ददाति । अवमेऽपि कु-भिर्कोऽप्युत्सर्गं वादिकां नित्यं ज्ञावतः संग्रहं ज्ञानादिनिरुपग्रहं वस्त्रपानादिजिज्ञे करोति । प्रवण्डश्च प्रकोपनशीलः ॥

लोए खोउत्तरे चेव, दो वि एए असाह्मा ।

विवरीयत्ति व णो सिच्छी, अन्ने दो वि व माहणा ॥

लोकं लोकोत्तरेऽपि च एतावन्तयोर्लोकौ द्रावप्यसाधकौ

ऊच्यते जावतश्च प्रासादस्य विपरीतवर्तिनः पुनरुनयथापि सिद्धिरिति कृत्वा अन्यौ द्वावपि द्रव्यतो जावतश्च प्रासादस्य साधकौ ॥

सिद्धिः पासायवर्दि-सगस्स करणं चउव्विहं होइ ।

द्वेवे खेत्ते काले, भावे य न संकिलेसेइ ॥

सिद्धिः प्रासादावतंसकरणं चतुर्विधं भवति तद्यथा द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्च । ततो गीतार्थो ऊच्यदिषु साधून् न संक्षेपयति ॥

एवं तु निम्भवांति, ते वि अचिरेण सिद्धिपासाया ।

तेसिं पि इमो उ विही, आहारेयव्वए हांति ॥

एवं ऊच्यदिषु संक्षेपाकरणतस्ते साधवोऽचिरेण स्तोकेन का क्षेत्रेन सिद्धिप्रासादं निर्मापयन्ति तेषामपि सिद्धिप्रासादनिर्माप-कानामाहारयितव्ये अयं वक्ष्यमाणो विधिस्तमेवाह ॥

अइमएणस्स सर्वं, जणस्स कुज्जा दवस्स दां जागं ।

वायपवियारण्णटा, ऊवभागं कणइ यं कुज्जा ॥

अहमुदरस्य दधितकृते मनसि साहितस्याशनस्य योग्यं कुर्यात् द्वौ प्राणी ऊच्यस्य पानीयस्य योग्यौ पटुं तु भागं वातप्रविचर-णार्थमूतकं कुर्यात् । इयमत्र भावना । उदरस्य परं भागाः क-वपन्ते तत्र ये प्राणा अशनस्य सव्यजनस्य द्वौ प्राणौ पानीयस्य पटुं वातप्रविचरणाय । पतच्च साधारणे प्रावृट्काष्ठे चत्वारो प्राणाः । सव्यजनस्याशनस्य पञ्चमः पटुः वातप्रविचरणाय । उष्णकात्रे द्वौ जागवाशनस्य सव्यजनस्य त्रयः पानीयस्य पटुः वातप्रविचरणायति ।

एसो आहारविही, जह जणितो सव्वभावदंसीहि ।

धम्मवसगाय जोगा, जेण न हीयंति तं कुज्जा ॥

एष आहारविधिर्यथा सर्वजावद्वर्तिनः सर्वैर्मणिता येन च प्रकारेण धर्मेभिस्सा अवश्यकर्तव्या योगा न हीयन्ते तं कुर्या-न्नान्यदिति । व्य० द्वि० ८ उ० ।

अथ क्षेत्रावमौर्व्यमाह ।

गमे नगरे तथा य, रायहाणि निगमे य आगएपट्ठी ।

खेमे कव्वडोणमुह-पट्टणमडंबसंवाहे ॥ १६ ॥

आसमपए विहारे, सन्निवेशे समापपोसे य ।

यल्लभेणाखंधागे, सत्थे संवट्कोट्टे य ॥ १७ ॥

वट्टेमु थ रत्थायु य, घरेमु वा एवमित्थं खित्तं ।

कण्डं उ एवमाइ, एवं खित्तेणओ जवे ॥ १८ ॥

तिष्ठभिर्गाथाभिः कुलकम् । एवमिति अमुना प्रकारेण इ-द्वयप्रकारेण एतावन्नियतमानं क्षेत्रं पर्यटितुं मम वर्तते इति एवमाविष्टशालादिपरिग्रहः । अथ एतावत्प्रमाणं भित्तायै समितव्यमिति निर्दोशं क्षेत्रेण अवमौर्व्यं भवेत् । तदेव भि-त्ताक्षमणक्षेत्रमाह । कुत्र कुत्र भित्तायै साधुर्धर्ममिति ग्रामे गुणान् प्रसर्तति ग्रामस्तस्मिन् ग्रामे । अथवा प्रसिति सहते अष्टादश-विधं कर्म इति ग्रामस्तस्मिन् । अथवा कण्टकादकावृतौ जनानां निवासो ग्रामस्तस्मिन् ग्रामे । पुनर्नगरे नाड्य कराः सन्ति इति नगरं तस्मिन् । तथा राजधान्यां राजा धीयते यस्यां सा राजधानी तस्यां राजधान्यां राजपीठस्थाने निगमे प्रभूतवर्षाभिवासे आकरः स्वर्णोद्युपतिस्थानं तस्मिन् आकरे पत्नी वृक्षवंशदिगहनभिता प्रान्तजनस्थानं तस्यां पल्लया ।

खटं धूलिप्रकारपरिचितं तस्मिन् खेटे । पुनः खटं कुनगरं द्रोणमुखं जलस्थलनिर्गमप्रवेशं तत् भृशुकच्छादिकम् । पत्तनं तु यत्र सर्वदिग्भ्यो जनाः पतन्ति आगच्छन्ति इति पत्तनम् । अथवा पत्तनं रत्नखानिरिति लक्षणं तदपि द्विविधं जलमध्य-वर्ति स्थलमध्यवर्ति च । मटम्बं यस्य सर्वदिक्तु साद्वृत्तौ-ययोजनात्प्राप्तो न स्यात् तत्र । तथा संवायः प्रभूतचानुर्वर्ष-निवासः खटंशब्दादारभ्य संवाधशब्दं यावद् इह्यः समा-सः कर्तव्यः । खटंशब्दं द्रोणमुखं च पत्तनं च मटम्बं च संवा-धश्च खटंद्रोणमुखपत्तनमटम्बसंवाधास्तेषां समाहारः खट-टद्रोणमुखपत्तनमटम्बसंवाधं तस्मिन् खटंद्रोणमुखपत्तनम-टम्बसंवाधे एतेषु स्थानेषु इत्यर्थः (१६) पुनः कुत्र कुत्र इत्याह । आश्रमपदे तापसाश्रमोपलक्षिते स्थाने विहारे देवगृहे पुनः सन्निवेशे यात्राघर्यसमागतजनवासे समाजः परिषत् घोषः आभीरपल्ली समाजश्च घोषश्च समाजघोषं तस्मिन् समाज-घोषे । स्थलं च सेना च स्कन्धाधारश्च स्थलसेनास्कन्धावारं तस्मिन् स्थलसेनास्कन्धावारः । तत्र स्थलं उच्चभूमिभागः सेना चतुरङ्गकटकसमूहः स्कन्धावारः कटकोत्तरणनिवासः सार्थक-याणकभूतांसमूहः प्रतीति एव तत्र संवर्तो भयत्रस्तजनसमघा-यः कोटो दुर्गः संवर्तश्च कौट्टश्च संवर्तकौट्टं तस्मिन् संवर्त-कोट्टे (१७) पुनर्वाटोयु वृत्त्यादिपरिचितगृहसमूहेषु रथ्यासु से-रिकासु च गृहेषु प्रसिद्धेषु च एतेषु च स्थानेषु अवमौर्व्यं कृतं क्षेत्रतो भवति । अथ पुनः प्रकाशन्तरेण क्षेत्रावमौर्व्यमाह ।

पेमा य अरूपेडा, गोमुत्तियपतंगवीहिद्या चेव ।

संवृत्तावट्टा य, गंतुं पचांगमा उट्ठा ॥ १९ ॥

षड्विधा क्षेत्रावमौर्व्यादि का वर्तते पेडा पेडाकारा चतुष्कोणा पेडाकारेण गोचर्या कृत्वा अवमौर्व्यादिप्रकरणमेवमौर्व्यादिपेडाकारेण गोचरीकरणं गोमूत्रिकाकारेण पतङ्गवाधिका पतङ्गः शलम-स्तस्य वाधिका उडुयनं पतङ्गवाधिका अनित्या निश्चयरहिता शलमौडुयनसदृशीत्यर्थः । पुनः शम्बूकावतेः शम्बूकः शङ्खस्त-द्वत्त्रावर्तो भ्रमणं यस्यां सा शम्बूकावर्ता सापि द्विविधा अभ्य-न्तरशम्बूका बहिःशम्बूका च । शङ्खनाभिरूपक्षेत्रे मध्याद्वहिर्ग-म्यते सा अभ्यन्तरशम्बूकावर्ता विपरीता बाह्या मध्ये आग-मनरूपा बहिःशम्बूकावर्ता पञ्चमी । पुनः पट्ठी आयत्तं गन्तुं प्रत्यागामाज्ज्ञेया आदित एव आयत्तं सरलं गावा यस्यां प्रत्या-गमो भवति सा पट्ठी क्षेत्रा इत्यर्थः । एतासां भित्ताचर्याणा-मपि अवमौर्व्यं क्षेत्रं यतो हि अवमौर्व्यार्थमेव ईदृक्प्रका-रेणैव साधुतत्प्राप्त्यै धूमति तस्मान्नात्र दोषः । १६ ।

दिवससत पोरिसीणं, चउएहं पि जत्तिओ जवे काओ ।

एवं चरमाणो खतु, काओमाणं मुण्येयव्वो ॥ २० ॥

दिवसस्य चतसृणां पौरुषीणां प्रहराणां यावद् घटिकाचतु-यदिकोऽभिग्रहदिवस्यः काओ जयति एवममुना प्रकारेण काक्षेन चरमाण इति गोचर्यां चरतः साधोः खतु निश्चयेन काक्षावम इति काक्षेन अयमं काक्षावमं मन्तव्यः ॥

पुनः काक्षावमौर्व्यमेव प्रकारागन्तरेणाह ॥

अह्व तयपोरिसिए, ऊणाए घासमेसंते ।

चउभाणोए वा, एवं काक्षेणओ जवे ॥ २१ ॥

अथवा कृतीयाणां पौरुष्यामृताणां किञ्चिदीनायां प्रासमाहार-मेयवन् गवेषणां कुर्वन् वा अथवा चतुर्गोत्रेण ऊनायां तृतीयपौरु-

प्यां जिक्का चर्या साधोरुकास्ति कात्रेन अवमोदर्यं भवेत् ।
उत्त० ३ अ० ॥

अथ जावावमोदर्यमाह ॥

से किं तं भावोमोयिरिया २ अणोयविहा पञ्चात् १ तं जहा
अपकोहे जाव अपत्तोने अपमहे अपभंभे अपपुमं
तुमे सेतं जावोमोयिरिया सेतं ऊनोमोयिरिया ॥

अलपशब्दोः पुरुषः अवमोदरिका भवत्यनेदोपचारादिति (अप-
संदेष्टि) अलपशब्दो राज्यदात्तसंयतजागरणभयात् (अपजं-
कति) इह ऊज्जा विप्रकीर्णा कोपविशेषाद्वचनपङ्क्तिः चूर्ण्यो
नृत्तम् । “ भंभा अणथ य बहुप्पला वित्तं धपुतुमं तुमेति ”
तुमंतुमा इदृश्यस्यः कोपविशेष एव । ज० २५ हा० ७ त० ।
जावाद्नोदरिका क्रीडादिपरित्यागो यत् उक्तम् । “ कोहार्हणम-
णुदिणं, चाभं जिणवयणभावाणाओ य । भावेणोणादिरिया,
पञ्चात् वीयरगेहिं ॥ ” प्रव० ६ हा० । द० । ग० । स्था० श्री० ॥

इत्थी वा पुरिमो वा, अलंकिओ वा एलंकिओ वा वि ।

अन्नपरवयत्यो वा, अन्नपरंणं च वत्येणं ॥ २२ ॥

अन्नेणं विसंसेणं, वन्नेणं भावमणुमुयंते च ।

एवं चरमाणो खलु, जावोवमाणं मुणेषुव्यं ॥ २३ ॥

युग्मम् एवमनुना प्रकारेण चरमाणः इति प्राकृतत्वाच्चरमाणस्य
भिक्षायां भ्रममाणस्य साधोः खलु निश्चयेन (भावोवमाणं इति)
भावोऽवमत्वं भावावमोदर्यं (मुणितव्यं) हेयमित्यर्थः । भावेन
अवमोदर्यं भावावमोदर्यं कोऽर्थः । यदा कश्चित्साधुरिति चि-
न्तयति अथ कश्चिद्वाता जावमेतादृशं स्वरूपम् (अणुमुयंते इति)
अनुमुच्चन् अत्यजन् एतादृशस्वरूपं जज्ञन् मह्यम् आहारं दा-
स्यति तदाऽहं ग्रहीष्यामि नात्ययेति जावः । को दाता कीदृशं च
भावमत्यजन् तदाह (इत्थी) स्त्री वा पुरुषो वा अलंकेतः आज-
रणादिसंहितोऽथवाऽनलंकृतोऽन्नङ्कारि रदितः (अन्नपरवयत्यो)
अन्यतरवयस्यो वालतरुणस्यविशदिकानां त्रयाणां वयसां मध्ये
अन्यतरस्मिन् एकस्मिन् वयसि स्थितः अन्यतरेण पट्टदुकूलादि-
वस्त्रेण उपलङ्घितः । २२ । अन्येन विशेषेण कुपितप्रदसितादि-
नाऽवस्थानेनैव उपलङ्घितः वर्णेन स्वेतरकादिना उपलङ्घितः
जावं पर्यायमुक्तकूपमन्नङ्कारादिकम् (अणुमुयंते) अनुमुच्चन्
एतादृशः सन् मह्यं आहारं दास्यति तदा दास्यामि इत्यभिग्रह-
धारणेन जावावमोदर्यं हेयम् ॥

अथ पर्यायावमोदर्यमाह ।

द्वे रितंते कात्रे, भावमि आहियाउ जे जावा ।

एवहिं ओमपरओ, पज्जवचरओ जवे भिकवू ॥ २४ ॥

इदं अशानपातादौ क्षेत्रे पूर्वोक्ते ग्रामनगरादौ कात्रे पौरुष्यादौ
भावे स्त्रीत्वाद्वा आख्याताः कथिता ये जावाः पर्यायस्तेः सर्वैर-
पि उच्यन्त्यादिभ्यः अवममोदर्यं चरति सेवति च । सोऽय-
मन्मो भिक्षुः पर्यायचरको जवेत् । पर्यायावमोदर्यं चरको भवती-
त्यर्थः । एकसिक्थकाद्यपदाहारेण उच्यन्तोऽवमोदर्यं स्यादेव परं
ग्रामादौ क्षेत्रतः पौरुष्यादौ कात्रतः स्त्रीपुरुषादिषु जावतः कथ-
मवमोदर्यं स्यात् उत्तरं क्षेत्रकालजावादिष्वपि विशिष्टाऽभिप्र-
दवशादवमोदर्यं स्यादेव । इह पुनः पर्यायग्रहणेन पर्यवप्रा-
प्त्यान्वयविक्रया पर्यायावमोदर्यं हेयम् । २४ । उत्त० ३० अ० ।
उधारिता-अवधारायितु-त्रि-मिश्रितं चरकरि, “ अन्निकषणं
अन्निकषणं ऊधारिता ” । अन्निङ्गणमवधारयिता । शङ्किनस्या-

व्यस्य निःशङ्कितास्यैवमेवायमित्येवं वक्ता । अथवा अवधारयिता
परमुणातामपहारकारी यथा तथा हासादिकमपि परं जगति
दासचोरस्त्वमित्याद्येकादशमसमाधिस्थानम् । दशा० १ अ० ।
ऊमिणण-अवमान-न० । लोकशास्त्रप्रसिद्धं ब्राह्मणके, “ चउ-
णारी ऊमिणणं अदिगासु नतिथ उ विरोहो ” ध० २ अधि० ।
ऊरण-ऊरण-पुं० उरत्रे, रा० । मेये, विशेष० ।

ऊरस-ऊरस-पुं० उरसा उर्वत इति ऊरसः । वञ्चवति वाहुव-
लिनीव पुत्रभेदे, स्था० १० गा० ।

ऊरुयंटा-ऊरुघाटा-स्त्री० जहाघटाटायाम्, हा० १८ अ० ।

ऊरुयावल-ऊरुकावल-पुं० ऊरुकयोरावन्नमूरुकावन्नः । शारी-
रदण्डनेदे, । प्रश्न० १ सं० ३ हा० ।

ऊरुयाल-ऊरुदार-पुं० ऊर्वोज्ज्वयोर्दारी दारुणा ज्वालो वा ज्वा-
लनं यः स तथा । शारीरदण्डनेदे, प्रश्न० १ सं० ३ हा० ।

ऊम-ऊम-पुं० वसन्ति रसा अत्र वसरक-नि-न पत्वम् रवो-
ने “ लुत्तपरवशापसां दीर्घः । ८ । १ । ४३ । इति लुताधःस्थ-
रेफस्य सकारस्यादेः स्वरस्य दीर्घः । किरणे, प्रा० ।

ऊप-पुं० ऊप रुजायाम्, का० पांशुकार, द० ४ अ० । ऊपरदि-
क्षेत्राद्वे वृणमनि, लवणसंमिश्रजोविशेषे, पिं० । यद्धशा-
द्वपरं क्षेत्रम् प्रज्ञा० १ पद । जीवा० । मानुषनगप्रथमकृत्यदूर्य-
पत्योपमस्थितिके नागदेवे, वी० । कर्णरन्ध्रे चन्दनादौ, तत्र-
चन्दनादिविहिततापकत्वात्कर्णचिह्नस्य अल्पजलादिप्रवेशेनोद्दे-
गदेतुत्याव कारमुत्तिकाया मन्त्रापहारकत्वात्तथात्वमिति भेदः ।

ऊपति अन्धकारं मेचकं वा । प्रजाते, रेतसि, न० तस्य कारव-
त्वात् । इत्याद्युपलब्धत्वाच्च तथात्वम् । कारमुत्तिकायाम्, स्त्री० वाच० ।

ऊमठ-ऊतमृष्ट-न० उद् स्त्र-क- । उत्सर्जने, उच्चारितस्या-
ने, आचा० २ श्रु० ।

ऊसद-ऊतमृष्ट-त्रि० उच्चैः, जी० ३ प्रति० । जं० । उत्कृष्टे, व्य०
६ उ० । “ ऊसदाति वा गम्भिरयातिवा ” आचा० २ श्रु० । “ वज्रा-
इ जुयमुसदमित्याद्युक्ते शुभर्वणगन्धादिषुक्ते प्रव० २८० । दशा०
आचा० । “ रसियं रसियं ऊसदे ऊसदे मणुषं मणुषं ” सम० ।

ऊसण-उपण-न० उप-ल्युट् मरिचौ, पिपहोमूलं, शुण्डल्यां, च ।
चित्रके, पुं० । पिप्पल्यां, चये च स्त्री० । मरीच्यादीनां जिह्वो-
द्वेजकतया तथात्वम् वाच० ।

ऊसएहसाहिया-उच्छृङ्खणशृङ्खिका-स्त्री० । उत् प्रा-
वृत्त्येन शृङ्खणशृङ्खिका अनेतेषु परमाणुषु, अनन्तैः पर-
माणुभिरेकस्या उच्छृङ्खणशृङ्खिकाया अभिधानात् ॥ प्रव०
२४४ हा० । “ अणताणं परमाणुपोग्गणानं समुदयसमिति-
समागमेणं सा एता उसएहणिया ” अनन्तानां व्यवहारिक-
परमाणुपुङ्गवानां समुदायाद्वासमुदायस्तेषां समितयो मित्र-
नानि तासां समागमपरिणामवशादेर्कीभावनं समुदयसमि-
तिः समागमस्तेन वा परिणाममत्रेति गम्यते । सा एका अत्य-
न्तं शृङ्खणशृङ्खा सैव शृङ्खणशृङ्खिका । उत्प्रावृत्त्येन शृङ्ख-
णशृङ्खिका उच्छृङ्खणशृङ्खिकाः ज० ६ हा० ७ उ० ।

ऊसत्त-ऊतमृष्ट-त्रि० ऊरु सत्त उरसत्तः । उल्लोचतले उपरिसं-
बद्धे, “ आसत्तो सत्त विउल्लवट्टमल्लदामकलावं ” आ० म० प्र० ।

ऊमर-ऊपर-न० ऊप मत्तर्थायो रः ऊपं क्रामुत्तिकां राति द-

वाति क-वा । क्कामृत्तिकायुक्ते देशे, यस्मिन्नुप्तं वीजं न प्ररो-
हति । यत्र तृणादरसम्भवः । आ० । प्र० । यो० ।

ऊसरण-उत्सरण-न० उद्-घ-ल्युट् । अनुत्साहोत्सनेत्सच्चे
८।१।१४ इति त्स परस्यादेरुत ऊत् प्रा० । आरोहण, " याणू-
सरणं तत्रो समुपपन्नं " विशे० ।

ऊसरदेव-ऊपरदेश-पुं० ऊपरविनागे, आ० ॥

ऊसल-उद्धस-उद्-लष्-धा० उद्धत्से, उद्धसो रुसशोमुम्न
णिद्धसपुलभअंशुजोहाराः । ८ । ४ । २०१ । इत्युद्धसेरुस-
दादेशः । ऊसलश्च उद्धसश्च उद्धसति । प्रा० ॥

ऊसर-उत्सव-उद्-स-अए अनुत्साहोत्सनेत्सच्चे । ८ । १ । १४
इत्यादेरुत ऊत्सवः । प्रा० । आनन्दजनकव्यापार, "उत्सवो जय-
जयपाणं विस्मिदुं कसवाविज्जति" नि० नू० १६३० इत्यादि महा पायं
पञ्चनययाऊसवा हुंति "उत्सवाः प्रायः प्रतिनियता वधिमध्ये प्रति-
नियतदिवसनाविन इत्यादिप्रमाः । एतेच भरतकाले प्रवृत्ताः । "अ-
मृषया कयार् ऊत्सवे इज्जगमियाइ" आ० म० प्र० । "ऊत्सवे जहा एगंति
पर्वतियगम्मे आभीराणि ताणि साहूण पासे धम्मं सुणंति तादे
देवजोगे वधंति एवं ते स अथयम्मे नुकी । अननया कयार् इदं-
महे वा उत्तमिमा वा ऊत्सवे नगरं गयाणि जारिसा बारवती तत्य-
जोगे पच्चंति मीमियपसाहियसुगंधविचित्तंवरथं ताणि तं दूतूज
भणंति । एस देवजोगो जो सो तथा साहूदि वधितो एत्ताइ जूज
वधमो तो सुंदरतरं करेमो जेण अम्ह वि देवजोगे उचवज्जामो ।
ताहे ताणि गतूण साहूण सहदिहि जो तुम्हेहि अम्हं कहितो
देवजोगो सो पच्चक्खो अम्हेहि दिट्ठो । साहू जणंति न तारिसो
देवजोगो अतो अण्णारिसो अणंतयुगो ततो ताणि अन्धहियजा-
यिम्हयाणि पव्वइयाणि । एवं ऊत्सवेण सामायज्जेनो । आ० म०
द्वि० । (पाथ्वेयानामुत्सवा अन्त्यर)

ऊमववज-उत्सववर्ज-न० उत्सवानाये, "ऊसववज्जकयाइ
वि, लहुश्रो वहुश्र अज्जिक्खगइणमि " ४०० १ उ० ॥

ऊसविय-उच्छ्राय-अय० ऊरुस्थं कृष्येत्यर्थे, " तणाइ ऊस-
विय अगणिणिरिति " नृणां नि कुशोपीकादीनि पौनःपुन्येनो-
द्धाःस्थानि कृत्वा सूत्रं २ श्रु० २ अ० ॥

उच्छ्रित-त्रि० ऊर्ध्वचूने, हा० ८ अ० । आ० म० प्र० ॥

उच्छ्रित-वि० ऊर्ध्वारुते, हा० ८ अ० ॥

ऊसवियारोमकू-उच्छ्रितारोमकू-त्रि० उच्छ्रितानि रोमानि
कूपेषु तच्छेषेषु यस्य स तथा जातरोमाश्च, भ० ११ हा० ११ उ०
कद्व० "ऊसवियारोमकूषा उष्णिय अणगारे णिदाए दिट्ठो "
आ० म० द्वि० ॥

ऊसमाण-उच्छ्रित-त्रि० उच्छ्रितं कुर्वति, "ऊसमाणे नी-
ससमाणे वा कासमाणे वा जयमाणे वा " आचा० २ श्रु० ॥

ऊसमिय-उच्छ्रित-न० उच्छ्रितसमुच्छ्रितं जाये निष्ठा कप्रत्ययः
अनङ्गभुतभेदे, न० । आ० म० प्र० । विशेष० । ऊरु प्रवले
भसितमुच्छ्रितसत् । ऊरुश्चासप्रहणे, " अग्रथ ऊससिएणं "
अन्यत्रोच्छ्रितसत्ता उद्धश्चासप्रहणत् । उन् ऊरु प्रवले वा
भसितमुच्छ्रितमिति व्युत्पत्तेः । घ० २ अथि० । आ० ॥

ऊसमिर-उच्छ्रित-त्रि० शीलायं वृत्तस्थाने । शीलाय-
धेयः ८।२ । ४५ । इति नून इरादेशः । उच्छ्रितसमश्लि, प्रा० ।

ऊमारिय-उत्सारित-त्रि० प्रलम्बीकृते, हा० १८ अ० ।

ऊसास-ऊच्छ्रास-पुं० उव ऊरुश्च श्वास उच्छ्रासः । आ० चू०
५ अ० । अनुत्साहोत्सनेत्सच्चे ८।१।१४ । इतिच्छ्रपरस्य उव
ऊत् । प्रा० । ऊरुश्चगमनस्वभावे श्वासे, जो० १ पाहू० । अहो-
रात्रादिपुच्छ्रासमानम् इह अहोरात्रे मासे वर्षे वर्षशते धाच्छ्रा-
सपरिमाणवत्त्वं पूर्वसुरिभिः संकलितम् । "एगं च सयसहस्सं,
ऊसासाणं तु तेरस सहस्सा । नउपसणमग्गइया, दिवस-
विंसि होति विधेया । मासच्चियऊसासा, लक्ष्वा तेतीसस-
हस्स एणनऊरु । सत्त यसायं नायसु, कहियायं पुव्वसुरिहि ।
चत्तारि उ कोडी उ, लक्ख्वा सत्ते व होति नायव्वा । अइया-
लीनसहस्सा, वारिसया होति वरिसेणं " जीवा० ३ प्रति० ।
संख्येयावलिक्कात्मके काले, " संखेज्जा आवालियायुओ ऊसा-
सो " किल पदपञ्चाशदधिकशतद्वयोनावलिकानां श्रुलक्षम-
वग्रहणं भवति तानि च सप्तदश सातिरेकाणि उच्छ्रासनिःश्वा-
सकालः । एवञ्च सङ्ख्याताः आवालिका उच्छ्रासकालो भवति
म० ६ श० ७ उ० । अनु० । कर्म० (एकैक्यादीनामुच्छ्रास-
वच्छ्रयता आणशब्दे उक्ता) उपचने, मरणे, " छिदण ऊसास
अणाहियासे य " वृ० १ उ० ।

ऊसासग-उच्छ्रासक-पुं० उच्छ्रसितीत्युच्छ्रासकः । आनपर्या-
सिपरिनिष्पद्ये, विशे० । आ० म० द्वि० ।

ऊसासणम-उच्छ्रासनामन्-न० यदुदयवशादात्मन उच्छ्रास-
निःश्वासलब्धिरुपजायते तस्मिन्नाप्रकर्मभेदे, कर्म० । प्रव० ।
आ० । पं० सं० । "ऊससणलद्धिउत्तो, हवेइ ऊसासणामवसा"
उच्छ्रासनामवशादुच्छ्रासनामकर्मोदयेन उच्छ्रासनलब्धियुक्तो
भवति उच्छ्रासनिःश्वासलब्धितो जायते । यदुदयादुच्छ्रासन-
लब्धिरात्मनो भवति स उच्छ्रासनाम सर्वलक्षणानां ज्ञायोपश-
मिकयादौदयिकी लब्धिर्न संभवतीति चेत् नैतदस्ति धैरि-
याहारकलच्छीनामौदयिकानामपि संभवाद्दोषान्तरायत्तायोप-
शमैरपि चात्र निमित्तोभवतीति सत्ययौदयिकत्वे ज्ञायोपश-
मिकव्यपदेशोऽपि न विरुद्धतः । कर्म० ।

ऊसासणरोह-उच्छ्रासनरोध-पुं० बाधमरणसाधके प्राणनि-
रोधे, ४०० १० उ० ।

ऊनासणीसास-उच्छ्रासनिःश्वास-पुं० उच्छ्रासेन सह निःश्वासः
प्राणसङ्गो कालभेदे, " एगे ऊसासनीसासे एस पाणुत्ति
बुधइ " म० ६ श० ७ उ० ।

ऊसासच्छ-उच्छ्रासाच्छ-स्त्री० उच्छ्रासप्रमितकालविशेषे, न० ६-
श० ७ उ० ।

ऊसासपजात्ति-उच्छ्रासपर्याप्ति-स्त्री० पर्याप्तिभेदे, यया पुनर-
च्छ्रासप्रायोप्यवर्गणा दलिकमादायोच्छ्रासरूपतया परिणमय्याद-
म्य च मुच्यति सा उच्छ्रासपर्याप्तिः । कर्म० ।

ऊसित्त-उत्तिमक-न० उत्सवेनमुत्तिमकं प्राये कः । अनु-
त्साहोत्सनेत्सच्चे ८ । १ । १४ । इति उत ऊत् प्रा० । सौधीर-
स्य उत्सवेने, वृ० २ उ० । किट्टमुत्सिकं ग्राहम् ।

अथोत्सिकपदे जाययति ।

समणत्थसपरपासने, जायति अत्तपो य मुत्तुणं ।

उट्ठो नतिय त्ति कप्पो, उत्तिमच्छणो जयट्ठाए ॥

काञ्जिकस्य सौवीरिणीते यस्मिन्काशने तदुत्सिकं तच्च प-
ञ्चषा भ्रमणार्थं साधनामर्थोपेयश्रीः । स्वयहपतिमिश्रं २ पाप-

हिममिथं ३ यावदर्थिकमिथम् ४ आत्मार्यकृतम् ५ । एतान् पञ्च-
जैदान् मुक्त्वा अपरः पट्टो विकल्पो नास्ति यदर्थमुत्सवेन ज-
वेत् । अत्र चात्मार्यं यद् गृह्णिन्निरस्तिकं तदेव भदीतुं कटपते
न शेषाणीति । दूषिताऽऽख्यनपुंसकजने, “ दूषी दुविहो आ-
सितो जो सावच्छो कसितो जो अणवच्छो ” पं० मा० ।

कसिय-उच्चित्-वि० उद्-श्चि-क-। वज्रते, कटप० । औ० ।
ह्रा० । उच्चेः कृते, उत्त० २२ अ० । उच्चे, विपा० १ शु० ६ अ० ।
ऊर्द्धाकृते, औ० । उत्तुङ्गे, कटप० । प्रख्याते, सूत्र० २ शु०
७ अ० । पङ्कजने, अतिरङ्गुध परिव्यवस्थिते, सूत्र० २ शु० १
अ० । प्रासादादौ वास्तुभेदे, नि० चू० १ उ० “कसियं जं उच्चयेण
कयं” आ० चू० ४ अ० । आच० ।

उत्सृत-वि० प्रवज्रतया सर्वसु दिक् प्रसृते, चं० १८ पाहु० ।
स० । ब्रह्ममाने, मुक्तज्ञातकसियहेमज्ञाज्ञावाक्पञ्च” रा० ।

कसियजम्भ-उच्चित्ध्वज-पुं० ऊर्द्धाकृतजयपताकायाम्, विपा०
१ शु० २ अ० ।

कसियपभाग-उच्चित्पताक-वि० ऊर्द्धाकृतपताकायुक्ते, “जहा
एमिताहे कसियपभागं णयरं कयं” आ० म० द्वि० । “कसिय-
पभागगणतलमणुलिहंता” रा० ।

कसियफलिह-उच्चि (तृ) तर्फटिक (परिघ)-पुं० उ-
च्चित् तर्फटिकमिव तर्फटिकमन्त-करणं यस्य स तथा । मौनी-
न्द्रप्रयचनावाह्यापरितुष्टमनसि, इति वृक्षव्याख्या केचिन्वाहुः
उच्चित् तः अर्गज्ञा स्थानादपनीय ऊर्द्धाकृतो न तिरश्चीनः कपाट-
पश्चाद्भागादपनीत इत्यर्थः । उत्सृतो वाऽपगतः परिघोऽग्रेला
गृहद्वारे यस्यासौ उत्सृतपरिघः । उच्चित्परिघो वा औदार्या-
तिरकादतिशयदानदापित्वेन जिक्कुप्रवेशार्थमनग्नितगृहद्वारे,

“कसियफलिहे अवंगुयद्वारे चिय तंते उरपरघरपवेसे” ज्ञा०
५ अ० । दशा० । औ० ।

जमुअ-उच्चुक्-वि० वज्रताः शुक्राः यस्मात्सः । अनुत्साहोत्सवे
त्सच्छे ८ । १ । १४ इति च जगस्यादेकत ऊवम, ॥ वज्र-
तशुके, प्रा० ।

जमुम्भ-ऊल्लस-धा० इवा-पर-अक-सेद्-उल्लासे, उल्लसेरुसलो-
सुम्नणिष्ठसपुत्राश्रंगुजाह्वारोआः ८।१२० । इत्युल्लसेरुसुम्भादेशः
ऊसुनइ वल्लसइ उल्लसति प्रा० ।

ऊह-ऊह-पुं० ऊह-घञ् । पृथिव्यादिसम्बन्धिन्यामोघमात्रसं-
ज्ञायाम्, विशेष० । मन्दमन्दप्रकाशे स्थाणुपुरुषाचितदेशे कि-
मयं स्थाणुकृत पुरुष इत्येवमात्मके तर्के, सूत्र० २ शु० ४ अ०
बुद्धिगुणभेदे, स च विज्ञातमर्थमवलम्ब्यान्येषु तथाविधेषु व्या-
ख्यावितर्कणम् (ध० १ अधि०) स्वरूपप्रतिपादनं स तर्कः की-
त्यंते ऊह इति च संज्ञान्तरं वज्रते २० ३ परि० । (तत्रामाण्या-
दिनिरूपणं तक्रशब्दं) चतुरशीत्यूहाङ्गशतसंज्ञेषु, जो० २
पाहु० ॥ आगमाविरोधिना तर्केण आगमार्थस्य संशयपुष्टेपङ्क्ति-
धारणपूर्वकोत्तरपङ्कव्यवस्थापनेन निर्णयरूपे परीक्षणं, अनन्वि-
तार्थकविज्ञनयादिकल्पने पदान्तरेण आकाङ्क्षापूरणार्थं ऽध्या-
हारे, सांख्योके ताराख्ये भेदे, आरोपे, समूहे च । वाच० ।

ऊहंग-ऊहाङ्ग-न० चतुरशीतिमहाऽङ्गरशतसदृशेषु, जो० २
पाहु० ॥

ऊहा-ऊहा-स्त्री-उह-अ० स्त्रीत्वात्. टाप् । अघ्राहारे, वाच० ।
वितर्कात्मिकायां तर्कबुद्धौ, उत्त० ३ अ० । आ० म० छि० ॥

ऊहापन्नत्त-ऊहापन्न-वि० तर्कबुद्ध्या प्रणीते, “उहापन्नत्तं
घोमियसिबभूउत्तपार्हे हम्” आ० म० छि० ।

इति श्रीमत्सौधर्मवृहत्तपागच्छीय-कलिकालसर्वज्ञ-

श्रीमद्द्वारक-जैनश्वेताम्बराचार्य श्रीश्री १००० श्री

विजयराजेन्द्रसूरिविरचिते अभिधानराजेन्द्रे

ऊकारादिशब्दसङ्कलनं समाप्तं-

समाप्तश्चायं द्वितीयो भागः ॥

ॐ श्री ॐ

इति श्रीमत्सौधर्मवृहत्तपागच्छीय-

कलिकाल-सर्वज्ञ-श्रीमद्भट्टारक

जैनश्वेताम्बराचार्य श्रीश्रो

१००८ श्रीविजयराजेन्द्र-

सूरिविरचिते अजिधान

राजेन्द्रे शब्दसङ्कलने

द्वितीयो जागः समाप्तः

JUL 06 1988

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

PK
1223
V54
1913
v.2
c.1
ROBA

